downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن کریم

تفسیر عاملی

شامل:

لغت، شأن نزول، ترجمه، دو قول مفسرین، توضیح نکات نزولی و اخلاقی

نگارش:

ابراهیم عاملی

ناشر:
کتابفروشی باستان

(۸-۱)

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تفسیر عاملی

نویسنده:

ابراهیم عاملی

ناشر چاپی:

صدوق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فهرست

فهرست ----- ۵
تفسیر عاملی جلد ۱ تا ۸ ----- ۴۰
مشخصات کتاب ----- ۴۰
مقدمه ----- ۴۰
اشاره ----- ۴۰
۱- قرآن چه وقت نازل شد و کدام قسمت آن بوده است ----- ۴۱
۲- دلبستگی پیغمبر و مسلمین در مواظبت از قرآن ----- ۴۱
۳- آنهائی که قرآن را در زمان پیغمبر حفظ داشته‌اند ----- ۴۳
۴- قرآن بحضور پیغمبر خوانده میشد و او تصویب می‌فرمود ----- ۴۴
۵- جمع‌آوری قرآن بعد از رحلت حضرت رسول [ص] ----- ۴۵
۶- جمع‌آوری قرآن در نوبت سوّم بوسیله‌ی عثمان ----- ۴۶
۷- نظم آیه‌ها و سوره‌های قرآن ----- ۴۸
۸- نقطه‌گذاری و علامت ممیزه ----- ۵۰
۹- وضع حرکات برای حروف قرآن ----- ۵۰
۱۰- هفت قاری مشهور بقراء سبعه ----- ۵۱
اشاره ----- ۵۱
اینک اسامی و مختصری از تاریخ اینکه هفت نفر ----- ۵۱
۱۱- معنی انزل القرآن علی سبعهٔ احرف ----- ۵۳
۱۲- فواتح سور یا حروف مقطّع اوائل سوره‌ها ----- ۵۳
۱۳- تفسیر گویان و تفسیر نویسان ----- ۵۵
اشاره ----- ۵۵
معرّفی مختصر از عدّه‌ای ----- ۶۱
۱۵ معنی سبع المثانی و سبع طوال ----- ۶۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۶ قرآن و دیگران ---- ۶۵
اشاره ---- ۶۵
ترجمه‌های قرآن بنقل از تاریخ القرآن زنجانی ---- ۶۶
پاورقی ---- ۶۷
جلد ۱ ---- ۶۸
فهرست آیات بترتیب حروف الفبا ---- ۶۸
الف ---- ۶۸
تاء ---- ۶۹
حا ---- ۶۹
س ---- ۶۹
ق ---- ۶۹
ک ---- ۶۹
ل ---- ۶۹
واو ---- ۶۹
ی ---- ۷۰
اشاره ---- ۷۲
سورهٔ الفاتحهٔ ---- ۷۲
اشاره ---- ۷۲
[سوره الفاتحهٔ [۱]: آیات ۱ تا ۷] ---- ۷۲
[سوره بقره] ---- ۷۵
اشاره ---- ۷۵
[سوره البقرهٔ [۲]: آیات ۱ تا ۵] ---- ۷۵
[سوره البقرهٔ [۲]: آیات ۶ تا ۷] ---- ۷۸
[سوره البقرهٔ [۲]: آیات ۸ تا ۲۰] ---- ۷۹

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱ تا ۲۵] ۸۲
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۶] ۸۴
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷ تا ۲۹] ۸۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۳۰ تا ۳۳] ۸۷
[سوره البقرة [۲]: آیات ۳۴ تا ۳۹] ۹۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۴۰ تا ۴۶] ۹۷
[سوره البقرة [۲]: آیات ۴۷ تا ۴۸] ۱۰۳
[سوره البقرة [۲]: آیه ۴۹] ۱۰۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۵۰ تا ۵۴] ۱۰۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۵۵ تا ۵۹] ۱۰۸
[سوره البقرة [۲]: آیات ۶۰ تا ۶۱] ۱۰۹
[سوره البقرة [۲]: آیات ۶۲ تا ۶۶] ۱۱۱
[سوره البقرة [۲]: آیات ۶۷ تا ۷۱] ۱۱۳
[سوره البقرة [۲]: آیات ۷۲ تا ۷۴] ۱۱۴
[سوره البقرة [۲]: آیات ۷۵ تا ۷۷] ۱۱۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۷۸ تا ۸۲] ۱۱۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۸۳ تا ۸۶] ۱۱۸
[سوره البقرة [۲]: آیات ۸۷ تا ۹۰] ۱۲۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۹۱ تا ۹۲] ۱۲۱
[سوره البقرة [۲]: آیات ۹۳ تا ۹۶] ۱۲۱
[سوره البقرة [۲]: آیات ۹۷ تا ۱۰۳] ۱۲۴
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۰۴ تا ۱۰۷] ۱۲۸
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۰۸ تا ۱۱۰] ۱۳۱
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۱۱ تا ۱۱۳] ۱۳۳

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۱۴] ۱۳۵
[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۱۵] ۱۳۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۱] ۱۳۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] ۱۳۹
[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۲۴] ۱۴۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۲۵ تا ۱۲۶] ۱۴۱
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۲۷ تا ۱۳۴] ۱۴۴
[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۳۵] ۱۴۷
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۳۶ تا ۱۳۸] ۱۴۸
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۳۹ تا ۱۴۱] ۱۵۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۳] ۱۵۱
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۴۴ تا ۱۴۷] ۱۵۳
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۴۸ تا ۱۵۲] ۱۵۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۵۳ تا ۱۵۷] ۱۵۸
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۵۸ تا ۱۶۲] ۱۶۲
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۶۳ تا ۱۶۴] ۱۶۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۶۵ تا ۱۶۷] ۱۶۹
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۶۸ تا ۱۷۰] ۱۷۱
[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۷۱] ۱۷۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۲ تا ۱۷۳] ۱۷۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۴ تا ۱۷۶] ۱۷۸
[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۷۷] ۱۷۹
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۸ تا ۱۷۹] ۱۸۱
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۹ تا ۱۸۲] ۱۸۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۸۳ تا ۱۸۵] ۱۸۷
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۸۶ تا ۱۸۷] ۱۹۰
[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۸۸] ۱۹۴
[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۸۹] ۱۹۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۹۰ تا ۱۹۵] ۱۹۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۹۶ تا ۱۹۷] ۲۰۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۹۸ تا ۲۰۳] ۲۰۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۰۴ تا ۲۰۷] ۲۱۳
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۰۸ تا ۲۱۰] ۲۱۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱۱ تا ۲۱۲] ۲۱۷
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۳] ۲۲۰
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۴] ۲۲۱
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۵] ۲۲۳
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۶] ۲۲۴
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱۷ تا ۲۱۸] ۲۲۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱۹ تا ۲۲۰] ۲۲۹
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۲۱] ۲۳۸
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۲۲ تا ۲۲۳] ۲۴۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۲۴ تا ۲۲۵] ۲۴۳
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۲۶ تا ۲۲۷] ۲۴۴
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۲۸] ۲۴۴
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۲۹] ۲۴۷
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۳۰ تا ۲۳۱] ۲۴۹
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۳۲] ۲۵۲

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۳۳] ۲۵۳
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۳۴ تا ۲۳۵] ۲۵۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۳۶ تا ۲۳۷] ۲۵۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۳۸ تا ۲۳۹] ۲۵۸
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۴۰ تا ۲۴۲] ۲۵۹
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۴۳] ۲۶۱
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۴۴] ۲۶۲
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۴۵] ۲۶۳
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۴۶ تا ۲۴۷] ۲۶۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۴۸ تا ۲۵۲] ۲۶۶
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۳] ۲۶۹
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۴] ۲۷۱
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۵] ۲۷۱
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۶] ۲۷۴
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۷] ۲۷۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۵۸ تا ۲۵۹] ۲۷۷
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۶۰] ۲۸۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۶۱ تا ۲۶۴] ۲۸۵
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۶۵ تا ۲۶۶] ۲۸۸
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۶۷] ۲۹۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۶۸ تا ۲۶۹] ۲۹۳
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۷۰] ۲۹۵
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۷۱] ۲۹۶
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷۲ تا ۲۷۳] ۲۹۷

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۷۴] ۳۰۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷۵ تا ۲۷۷] ۳۰۰
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷۸ تا ۲۸۰] ۳۰۲
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۸۱] ۳۰۷
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۸۲ تا ۲۸۳] ۳۰۸
[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۸۴] ۳۱۴
[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۸۵ تا ۲۸۶] ۳۱۵
پاورقی ۳۱۸
جلد ۲ ۳۲۴
فهرست مطالب ۳۲۴
سوره آل عمران ۳۲۸
اشاره ۳۲۸
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱ تا ۹] ۳۲۸
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۰ تا ۱۳] ۳۳۴
[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۱۴] ۳۳۶
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵ تا ۱۷] ۳۳۸
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸ تا ۲۰] ۳۴۲
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۱ تا ۲۲] ۳۴۴
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۳ تا ۲۵] ۳۴۵
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۶ تا ۲۷] ۳۴۶
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۸ تا ۳۰] ۳۴۹
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۳۱ تا ۳۲] ۳۵۲
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۳۳ تا ۳۷] ۳۵۴
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۳۸ تا ۴۱] ۳۵۶

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۴۲ تا ۴۳] ۳۵۸
[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۴۴] ۳۵۹
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۴۵ تا ۵۱] ۳۶۰
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۵۲ تا ۵۸] ۳۶۳
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۵۹ تا ۶۳] ۳۶۶
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۶۴ تا ۶۸] ۳۷۰
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۶۹ تا ۷۴] ۳۷۲
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۷۵ تا ۷۷] ۳۷۴
[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۷۸] ۳۷۷
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۷۹ تا ۸۰] ۳۷۷
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۸۱ تا ۸۳] ۳۷۹
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۸۴ تا ۸۵] ۳۸۱
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۸۶ تا ۸۹] ۳۸۳
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۰ تا ۹۱] ۳۸۴
[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۹۲] ۳۸۵
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۳ تا ۹۵] ۳۸۶
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۶ تا ۹۷] ۳۸۷
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۸ تا ۹۹] ۳۸۹
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳] ۳۹۱
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۰۴ تا ۱۰۷] ۳۹۳
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹] ۳۹۷
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۰ تا ۱۱۲] ۳۹۸
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۳ تا ۱۱۵] ۴۰۰
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] ۴۰۲

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۸ تا ۱۲۰] ۴۰۳
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۲۱ تا ۱۲۹] ۴۰۵
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۳۰ تا ۱۳۶] ۴۱۴
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۳۷ تا ۱۴۱] ۴۱۷
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۸] ۴۲۰
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۴۹ تا ۱۵۱] ۴۲۶
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵۲ تا ۱۵۵] ۴۲۷
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵۶ تا ۱۵۸] ۴۳۳
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵۹ تا ۱۶۰] ۴۳۴
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۶۱ تا ۱۶۴] ۴۳۷
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۶۵ تا ۱۶۸] ۴۳۹
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۶۹ تا ۱۷۵] ۴۴۱
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۷۶ تا ۱۷۹] ۴۴۶
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸۰ تا ۱۸۴] ۴۴۸
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸۵ تا ۱۸۶] ۴۵۱
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸۷ تا ۱۸۹] ۴۵۳
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۹۰ تا ۱۹۵] ۴۵۵
[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۹۶ تا ۲۰۰] ۴۵۸
سوره‌ی نساء ۴۶۰
اشاره ۴۶۰
[سوره النساء [۴]: آیه ۱] ۴۶۰
[سوره النساء [۴]: آیات ۲ تا ۴] ۴۶۲
[سوره النساء [۴]: آیات ۵ تا ۶] ۴۶۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۷ تا ۱۰] ۴۷۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۱ تا ۱۲] ۴۷۳
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳ تا ۱۴] ۴۷۷
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۵ تا ۱۶] ۴۷۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۷ تا ۱۸] ۴۷۹
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۹ تا ۲۱] ۴۸۰
[سوره النساء [۴]: آیات ۲۲ تا ۲۳] ۴۸۴
[سوره النساء [۴]: آیات ۲۴ تا ۲۸] ۴۸۵
[سوره النساء [۴]: آیات ۲۹ تا ۳۱] ۴۸۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۳۲ تا ۳۳] ۴۹۰
[سوره النساء [۴]: آیات ۳۴ تا ۳۵] ۴۹۲
[سوره النساء [۴]: آیات ۳۶ تا ۳۹] ۴۹۵
[سوره النساء [۴]: آیات ۴۰ تا ۴۲] ۴۹۸
[سوره النساء [۴]: آیه ۴۳] ۴۹۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۴۴ تا ۴۶] ۵۰۱
[سوره النساء [۴]: آیه ۴۷] ۵۰۳
[سوره النساء [۴]: آیات ۴۸ تا ۵۰] ۵۰۵
[سوره النساء [۴]: آیات ۵۱ تا ۵۵] ۵۰۹
[سوره النساء [۴]: آیات ۵۶ تا ۵۷] ۵۱۱
پاورقی ۵۱۳
جلد ۳ ۵۱۳
فهرست مطالب ۵۱۴
[تتمه سوره نساء] ۵۱۸
اشاره ۵۱۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۵۸ تا ۵۹] ۵۱۸

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النساء [۴]: آیات ۶۰ تا ۶۳] ۵۲۶
[سوره النساء [۴]: آیات ۶۴ تا ۶۵] ۵۲۹
[سوره النساء [۴]: آیات ۶۶ تا ۶۸] ۵۳۰
[سوره النساء [۴]: آیات ۶۹ تا ۷۰] ۵۳۱
[سوره النساء [۴]: آیات ۷۱ تا ۷۳] ۵۳۲
[سوره النساء [۴]: آیات ۷۴ تا ۷۶] ۵۳۴
[سوره النساء [۴]: آیات ۷۷ تا ۷۹] ۵۳۵
[سوره النساء [۴]: آیات ۸۰ تا ۸۲] ۵۳۷
[سوره النساء [۴]: آیه ۸۳] ۵۳۹
[سوره النساء [۴]: آیه ۸۴] ۵۴۰
[سوره النساء [۴]: آیات ۸۵ تا ۸۷] ۵۴۱
[سوره النساء [۴]: آیات ۸۸ تا ۹۱] ۵۴۳
[سوره النساء [۴]: آیات ۹۲ تا ۹۳] ۵۴۶
[سوره النساء [۴]: آیه ۹۴] ۵۴۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۹۵ تا ۹۶] ۵۵۰
[سوره النساء [۴]: آیات ۹۷ تا ۱۰۰] ۵۵۲
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۰۱ تا ۱۰۳] ۵۵۵
[سوره النساء [۴]: آیه ۱۰۴] ۵۵۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۰۵ تا ۱۱۳] ۵۵۹
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵] ۵۶۲
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۲] ۵۶۴
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۲۳ تا ۱۲۶] ۵۶۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۲۷ تا ۱۳۰] ۵۷۰
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳۱ تا ۱۳۴] ۵۷۲

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳۵ تا ۱۳۶] ۵۷۳
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳۷ تا ۱۴۱] ۵۷۶
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۷] ۵۷۹
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۴۸ تا ۱۴۹] ۵۸۱
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۵۰ تا ۱۵۲] ۵۸۴
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۵۳ تا ۱۵۹] ۵۸۵
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۶۰ تا ۱۶۲] ۵۸۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۶۳ تا ۱۶۶] ۵۹۲
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۶۷ تا ۱۷۰] ۵۹۷
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۷۱ تا ۱۷۳] ۵۹۸
[سوره النساء [۴]: آیات ۱۷۴ تا ۱۷۵] ۶۰۲
[سوره النساء [۴]: آیه ۱۷۶] ۶۰۳
سوره مائده ۶۰۵
اشاره ۶۰۵
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱ تا ۲] ۶۰۵
[سوره المائدة [۵]: آیات ۳ تا ۵] ۶۱۰
[سوره المائدة [۵]: آیات ۶ تا ۷] ۶۱۷
[سوره المائدة [۵]: آیات ۸ تا ۱۱] ۶۲۰
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۲ تا ۱۴] ۶۲۲
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۵ تا ۱۶] ۶۲۵
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۷ تا ۱۹] ۶۲۶
[سوره المائدة [۵]: آیات ۲۰ تا ۲۶] ۶۲۸
[سوره المائدة [۵]: آیات ۲۷ تا ۳۲] ۶۳۰
[سوره المائدة [۵]: آیات ۳۳ تا ۳۴] ۶۳۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره المائدة [۵]: آیات ۳۵ تا ۳۷] ۶۳۶
[سوره المائدة [۵]: آیات ۳۸ تا ۴۰] ۶۳۷
[سوره المائدة [۵]: آیات ۴۱ تا ۴۶] ۶۳۹
[سوره المائدة [۵]: آیات ۴۴ تا ۴۷] ۶۴۱
[سوره المائدة [۵]: آیات ۴۸ تا ۵۰] ۶۴۴
[سوره المائدة [۵]: آیات ۵۱ تا ۵۳] ۶۴۶
[سوره المائدة [۵]: آیات ۵۴ تا ۵۶] ۶۴۹
[سوره المائدة [۵]: آیات ۵۷ تا ۶۳] ۶۵۲
[سوره المائدة [۵]: آیات ۶۴ تا ۶۶] ۶۵۵
[سوره المائدة [۵]: آیات ۶۷ تا ۶۹] ۶۵۷
[سوره المائدة [۵]: آیات ۷۰ تا ۷۵] ۶۵۹
[سوره المائدة [۵]: آیات ۷۶ تا ۸۱] ۶۶۰
[سوره المائدة [۵]: آیات ۸۲ تا ۸۶] ۶۶۳
[سوره المائدة [۵]: آیات ۸۷ تا ۸۸] ۶۶۴
[سوره المائدة [۵]: آیه ۸۹] ۶۶۶
[سوره المائدة [۵]: آیات ۹۰ تا ۹۳] ۶۶۷
[سوره المائدة [۵]: آیات ۹۴ تا ۱۰۰] ۶۶۸
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۰۱ تا ۱۰۵] ۶۷۱
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۰۶ تا ۱۰۹] ۶۷۵
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۱۰ تا ۱۱۵] ۶۷۷
[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۰] ۶۸۲
سوره‌ی انعام ۶۸۴
اشاره ۶۸۴
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱ تا ۳] ۶۸۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۴ تا ۶] ۶۸۷
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۷ تا ۹] ۶۸۷
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰ تا ۱۱] ۶۸۹
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲ تا ۱۹] ۶۹۰
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۰ تا ۲۴] ۶۹۳
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۵ تا ۲۶] ۶۹۵
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۷ تا ۲۸] ۶۹۷
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۹ تا ۳۲] ۶۹۸
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۳۳ تا ۳۵] ۶۹۹
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۳۶ تا ۳۷] ۷۰۱
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۳۸ تا ۳۹] ۷۰۳
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۴۰ تا ۴۵] ۷۰۵
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۴۶ تا ۴۹] ۷۰۷
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۰ تا ۵۳] ۷۰۸
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۴ تا ۵۵] ۷۱۱
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۶ تا ۵۸] ۷۱۳
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۹ تا ۶۲] ۷۱۴
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۶۳ تا ۶۴] ۷۱۷
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۶۵ تا ۶۷] ۷۱۸
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۶۸ تا ۷۰] ۷۲۰
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۷۱ تا ۷۳] ۷۲۲
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۷۴ تا ۷۹] ۷۲۴
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۸۰ تا ۸۳] ۷۲۷
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۸۴ تا ۹۰] ۷۲۹

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۹۱ تا ۹۲] ۷۳۱
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۹۳ تا ۹۴] ۷۳۴
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۹۵ تا ۹۹] ۷۳۶
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳] ۷۳۹
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰۴ تا ۱۰۷] ۷۴۰
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰۸ تا ۱۱۰] ۷۴۲
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۱۱ تا ۱۱۳] ۷۴۶
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵] ۷۴۸
پاورقی ۷۵۰
جلد ۴ ۷۵۲
فهرست مطالب ۷۵۲
تتمّه سوره انعام ۷۵۶
اشاره ۷۵۶
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۲] ۷۵۶
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] ۷۶۰
[سوره الأنعام [۶]: آیه ۱۲۴] ۷۶۳
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲۵ تا ۱۲۷] ۷۶۵
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲۸ تا ۱۲۹] ۷۷۱
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۳۰ تا ۱۳۲] ۷۷۴
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۳۳ تا ۱۳۵] ۷۷۵
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۳۶ تا ۱۴۰] ۷۷۶
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۴۱ تا ۱۴۴] ۷۷۹
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۴۵ تا ۱۴۷] ۷۸۲
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۴۸ تا ۱۵۰] ۷۸۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۵۱ تا ۱۵۳] ۷۸۷
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۵۴ تا ۱۵۷] ۷۹۲
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۵۸ تا ۱۶۰] ۷۹۳
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۶۱ تا ۱۶۳] ۷۹۶
[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۶۴ تا ۱۶۵] ۷۹۷
سوره اعراف ۷۹۹
اشاره ۷۹۹
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱ تا ۳] ۷۹۹
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۴ تا ۹] ۸۰۲
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۰ تا ۱۸] ۸۰۴
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۹ تا ۲۵] ۸۱۰
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۲۶ تا ۳۰] ۸۱۴
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۳۱ تا ۳۴] ۸۱۸
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۳۵ تا ۳۹] ۸۲۰
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۴۰ تا ۵۱] ۸۲۲
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۵۲ تا ۵۶] ۸۲۵
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۵۷ تا ۵۸] ۸۳۲
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۵۸ تا ۶۴] ۸۳۲
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۶۵ تا ۷۲] ۸۳۴
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۷۳ تا ۷۹] ۸۳۶
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۸۰ تا ۸۴] ۸۳۸
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۸۴ تا ۸۸] ۸۳۹
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۹۰ تا ۹۳] ۸۴۰
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۹۳ تا ۹۹] ۸۴۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۰۰ تا ۱۰۲] ۸۴۳
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۰۳ تا ۱۲۶] ۸۴۶
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۲۷ تا ۱۴۱] ۸۴۹
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۹] ۸۵۲
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۴۷ تا ۱۵۴] ۸۵۶
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۵۵ تا ۱۵۸] ۸۵۸
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۵۹ تا ۱۶۲] ۸۶۱
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۶۳ تا ۱۷۲] ۸۶۳
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۷۲ تا ۱۷۹] ۸۶۶
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۸۰ تا ۱۸۶] ۸۷۰
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۸۷ تا ۱۹۳] ۸۷۲
[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۹۴ تا ۲۰۶] ۸۷۴
سوره انفال ۸۷۹
اشاره ۸۷۹
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۱ تا ۵] ۸۷۹
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۶ تا ۱۴] ۸۸۲
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۱۵ تا ۱۹] ۸۸۴
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۲۰ تا ۲۹] ۸۸۶
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۳۰ تا ۴۰] ۸۹۱
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۴۱ تا ۴۴] ۸۹۵
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۴۵ تا ۴۹] ۸۹۷
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۵۰ تا ۵۴] ۸۹۸
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۵۵ تا ۶۳] ۹۰۰
[سوره الأنفال [۸]: آیات ۶۴ تا ۶۶] ۹۰۲

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۶۷ تا ۷۵] ۹۰۲
سوره توبه ۹۰۶
اشاره ۹۰۶
[سوره التوبة [۹]: آیات ۱ تا ۵] ۹۰۶
[سوره التوبة [۹]: آیات ۶ تا ۱۶] ۹۰۹
[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۷ تا ۲۲] ۹۱۱
[سوره التوبة [۹]: آیات ۲۳ تا ۲۴] ۹۱۳
[سوره التوبة [۹]: آیات ۲۵ تا ۲۷] ۹۱۴
[سوره التوبة [۹]: آیات ۲۸ تا ۳۳] ۹۱۸
[سوره التوبة [۹]: آیات ۳۴ تا ۳۷] ۹۲۱
[سوره التوبة [۹]: آیات ۳۸ تا ۴۸] ۹۲۶
[سوره التوبة [۹]: آیات ۴۹ تا ۵۷] ۹۳۰
[سوره التوبة [۹]: آیات ۵۸ تا ۶۰] ۹۳۲
[سوره التوبة [۹]: آیات ۶۱ تا ۶۶] ۹۳۴
[سوره التوبة [۹]: آیات ۶۷ تا ۷۲] ۹۳۷
[سوره التوبة [۹]: آیات ۷۳ تا ۸۰] ۹۳۹
[سوره التوبة [۹]: آیات ۸۱ تا ۸۹] ۹۴۱
[سوره التوبة [۹]: آیات ۹۰ تا ۹۶] ۹۴۳
[سوره التوبة [۹]: آیات ۹۷ تا ۱۰۲] ۹۴۵
[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۰۳ تا ۱۱۰] ۹۴۸
[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۱۱ تا ۱۱۹] ۹۵۱
[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۲۰ تا ۱۲۹] ۹۵۶
پاورقی ۹۵۹
جلد ۵ ۹۶۳

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فهرست مطالب ---- ۹۶۳
سوره یونس [۱۰] ---- ۹۶۷
اشاره ---- ۹۶۸
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۱ تا ۸] ---- ۹۶۸
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۹ تا ۱۲] ---- ۹۷۱
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۱۳ تا ۲۰] ---- ۹۷۳
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۳۱ تا ۴۴] ---- ۹۸۲
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۴۵ تا ۵۶] ---- ۹۸۷
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۵۷ تا ۶۷] ---- ۹۸۸
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۶۸ تا ۷۴] ---- ۹۹۱
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۷۵ تا ۸۹] ---- ۹۹۳
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۹۰ تا ۱۰۳] ---- ۹۹۵
[سوره یونس [۱۰]: آیات ۱۰۴ تا ۱۰۹] ---- ۹۹۹
سوره هود ---- ۱۰۰۱
اشاره ---- ۱۰۰۱
[سوره هود [۱۱]: آیات ۱ تا ۱۱] ---- ۱۰۰۱
[سوره هود [۱۱]: آیات ۱۲ تا ۲۴] ---- ۱۰۰۵
[سوره هود [۱۱]: آیات ۲۵ تا ۴۹] ---- ۱۰۰۷
[سوره هود [۱۱]: آیات ۵۰ تا ۶۰] ---- ۱۰۱۳
[سوره هود [۱۱]: آیات ۶۱ تا ۶۸] ---- ۱۰۱۵
[سوره هود [۱۱]: آیات ۶۹ تا ۸۳] ---- ۱۰۱۶
[سوره هود [۱۱]: آیات ۸۴ تا ۹۵] ---- ۱۰۱۹
[سوره هود [۱۱]: آیات ۹۶ تا ۱۰۹] ---- ۱۰۲۱
[سوره هود [۱۱]: آیات ۱۱۰ تا ۱۲۳] ---- ۱۰۲۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوره‌ی یوسف [۱۲] ۱۰۳۲
اشاره ۱۰۳۲
[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۱ تا ۲۱] ۱۰۳۲
[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۲۲ تا ۵۳] ۱۰۳۸
[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۵۴ تا ۱۰۱] ۱۰۴۸
[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۱۰۲ تا ۱۱۱] ۱۰۶۰
سوره رعد [۱۳] ۱۰۶۲
اشاره ۱۰۶۲
[سوره الرعد [۱۳]: آیات ۱ تا ۲۶] ۱۰۶۲
[سوره الرعد [۱۳]: آیات ۲۷ تا ۴۳] ۱۰۶۹
سوره ابراهیم [۱۴] ۱۰۷۵
اشاره ۱۰۷۵
[سوره إبراهیم [۱۴]: آیات ۱ تا ۱۸] ۱۰۷۵
[سوره إبراهیم [۱۴]: آیات ۱۹ تا ۳۴] ۱۰۷۹
[سوره إبراهیم [۱۴]: آیات ۳۵ تا ۵۲] ۱۰۸۱
سوره‌ی حجر [۱۵] ۱۰۸۵
اشاره ۱۰۸۵
[سوره الحجر [۱۵]: آیات ۱ تا ۲۷] ۱۰۸۵
[سوره الحجر [۱۵]: آیات ۲۸ تا ۵۰] ۱۰۸۹
[سوره الحجر [۱۵]: آیات ۵۱ تا ۹۹] ۱۰۹۳
سوره نحل [۱۶] ۱۰۹۸
اشاره ۱۰۹۸
[سوره النحل [۱۶]: آیات ۱ تا ۳۴] ۱۰۹۸
[سوره النحل [۱۶]: آیات ۳۵ تا ۷۶] ۱۱۰۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النحل [۱۶]: آیات ۷۷ تا ۱۰۰] ۱۱۱۲
[سوره النحل [۱۶]: آیات ۱۰۱ تا ۱۲۸] ۱۱۲۲
سوره‌ی بنی اسرائیل [۱۷] ۱۱۳۰
اشاره ۱۱۳۰
[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۱ تا ۲۵] ۱۱۳۰
[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۲۶ تا ۶۰] ۱۱۴۲
[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۶۱ تا ۸۵] ۱۱۵۳
[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۸۶ تا ۱۱۱] ۱۱۶۱
سوره کهف ۱۱۶۷
اشاره ۱۱۶۷
[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۱ تا ۲۶] ۱۱۶۷
[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۲۷ تا ۵۹] ۱۱۷۷
پاورقی ۱۱۸۴
جلد ۶ ۱۱۹۳
فهرست ۱۱۹۳
بقیّه از سوره کهف ۱۱۹۶
اشاره ۱۱۹۶
[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۶۰ تا ۸۲] ۱۱۹۶
[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۸۳ تا ۱۱۰] ۱۲۰۵
سوره مریم ۱۲۱۳
اشاره ۱۲۱۴
[سوره مریم [۱۹]: آیات ۱ تا ۴۰] ۱۲۱۴
[سوره مریم [۱۹]: آیات ۴۱ تا ۷۶] ۱۲۲۱
[سوره مریم [۱۹]: آیات ۷۷ تا ۹۸] ۱۲۲۷

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوره طه ---- ۱۲۳۱
اشاره ---- ۱۲۳۱
[سوره طه [۲۰]: آیات ۱ تا ۷۹] ---- ۱۲۳۱
[سوره طه [۲۰]: آیات ۸۰ تا ۱۳۵] ---- ۱۲۴۱
سوره انبیاء ---- ۱۲۵۲
اشاره ---- ۱۲۵۳
[سوره الأنبیاء [۲۱]: آیات ۱ تا ۳۵] ---- ۱۲۵۳
[سوره الأنبیاء [۲۱]: آیات ۳۶ تا ۵۰] ---- ۱۲۵۸
[سوره الأنبیاء [۲۱]: آیات ۵۱ تا ۹۲] ---- ۱۲۶۱
[سوره الأنبیاء [۲۱]: آیات ۹۳ تا ۱۱۲] ---- ۱۲۶۹
سوره حج ---- ۱۲۷۳
اشاره ---- ۱۲۷۴
[سوره الحج [۲۲]: آیات ۱ تا ۲۴] ---- ۱۲۷۴
[سوره الحج [۲۲]: آیات ۲۵ تا ۷۸] ---- ۱۲۷۹
سوره مؤمنون ---- ۱۲۹۵
اشاره ---- ۱۲۹۵
[سوره المؤمنون [۲۳]: آیات ۱ تا ۳۰] ---- ۱۲۹۶
[سوره المؤمنون [۲۳]: آیات ۳۱ تا ۶۱] ---- ۱۳۰۰
[سوره المؤمنون [۲۳]: آیات ۶۲ تا ۹۰] ---- ۱۳۰۵
[سوره المؤمنون [۲۳]: آیات ۹۱ تا ۱۱۸] ---- ۱۳۱۰
سوره نور ---- ۱۳۱۸
اشاره ---- ۱۳۱۸
[سوره النور [۲۴]: آیات ۱ تا ۲۰] ---- ۱۳۱۸
[سوره النور [۲۴]: آیات ۲۱ تا ۴۰] ---- ۱۳۲۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النور [۲۴]: آیات ۴۱ تا ۶۴] ۱۳۳۶
سوره فرقان ۱۳۴۵
اشاره ۱۳۴۵
[سوره الفرقان [۲۵]: آیات ۱ تا ۲۰] ۱۳۴۵
[سوره الفرقان [۲۵]: آیات ۲۱ تا ۵۲] ۱۳۴۹
[سوره الفرقان [۲۵]: آیات ۵۳ تا ۷۷] ۱۳۵۵
سوره شعراء ۱۳۶۲
اشاره ۱۳۶۲
[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۱ تا ۶۸] ۱۳۶۲
[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۶۹ تا ۱۰۴] ۱۳۶۷
[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۱۰۵ تا ۱۹۱] ۱۳۷۱
[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۱۹۲ تا ۲۲۷] ۱۳۷۸
سوره نمل ۱۳۸۴
اشاره ۱۳۸۴
[سوره النمل [۲۷]: آیات ۱ تا ۴۴] ۱۳۸۴
[سوره النمل [۲۷]: آیات ۴۵ تا ۹۳] ۱۳۹۱
پاورقی ۱۳۹۹
جلد ۷ ۱۴۰۸
فهرست ۱۴۰۸
سوره قصص ۱۴۱۲
اشاره ۱۴۱۲
[سوره القصص [۲۸]: آیات ۱ تا ۴۳] ۱۴۱۲
[سوره القصص [۲۸]: آیات ۴۴ تا ۸۸] ۱۴۲۱
سوره عنکبوت ۱۴۳۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۴۳۱
[سوره العنکبوت [۲۹]: آیات ۱ تا ۲۷] ---- ۱۴۳۱
[سوره العنکبوت [۲۹]: آیات ۲۸ تا ۴۵] ---- ۱۴۳۶
[سوره العنکبوت [۲۹]: آیات ۴۶ تا ۶۹] ---- ۱۴۴۱
سوره روم ---- ۱۴۴۷
اشاره ---- ۱۴۴۷
[سوره الروم [۳۰]: آیات ۱ تا ۲۷] ---- ۱۴۴۸
[سوره الروم [۳۰]: آیات ۲۸ تا ۴۶] ---- ۱۴۵۲
[سوره الروم [۳۰]: آیات ۴۷ تا ۵۹] ---- ۱۴۵۵
سوره لقمان ---- ۱۴۵۸
اشاره ---- ۱۴۵۸
[سوره لقمان [۳۱]: آیات ۱ تا ۳۴] ---- ۱۴۵۸
سوره سجده ---- ۱۴۶۶
اشاره ---- ۱۴۶۶
[سوره السجده [۳۲]: آیات ۱ تا ۳۰] ---- ۱۴۶۶
سوره احزاب ---- ۱۴۷۲
اشاره ---- ۱۴۷۲
[سوره الأحزاب [۳۳]: آیات ۱ تا ۲۷] ---- ۱۴۷۲
[سوره الأحزاب [۳۳]: آیات ۲۸ تا ۵۲] ---- ۱۴۸۲
[سوره الأحزاب [۳۳]: آیات ۵۳ تا ۷۳] ---- ۱۴۸۷
سوره سبأ ---- ۱۴۹۴
اشاره ---- ۱۴۹۴
[سوره سبإ [۳۴]: آیات ۱ تا ۳۰] ---- ۱۴۹۴
[سوره سبإ [۳۴]: آیات ۳۱ تا ۵۴] ---- ۱۴۹۹

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوره فاطر ---- ۱۵۰۲
اشاره ---- ۱۵۰۳
[سوره فاطر [۳۵]: آیات ۱ تا ۲۶] ---- ۱۵۰۳
[سوره فاطر [۳۵]: آیات ۲۷ تا ۴۵] ---- ۱۵۰۷
سوره یس ---- ۱۵۱۱
اشاره ---- ۱۵۱۱
[سوره یس [۳۶]: آیات ۱ تا ۴۴] ---- ۱۵۱۱
[سوره یس [۳۶]: آیات ۴۵ تا ۸۳] ---- ۱۵۱۸
سوره صافات ---- ۱۵۲۴
اشاره ---- ۱۵۲۴
[سوره الصافات [۳۷]: آیات ۱ تا ۷۴] ---- ۱۵۲۴
[سوره الصافات [۳۷]: آیات ۷۵ تا ۱۸۲] ---- ۱۵۲۹
سوره ص ---- ۱۵۳۷
اشاره ---- ۱۵۳۷
[سوره ص [۳۸]: آیات ۱ تا ۴۴] ---- ۱۵۳۷
[سوره ص [۳۸]: آیات ۴۵ تا ۸۸] ---- ۱۵۴۴
سوره زمر ---- ۱۵۵۰
اشاره ---- ۱۵۵۰
[سوره الزمر [۳۹]: آیات ۱ تا ۲۶] ---- ۱۵۵۰
[سوره الزمر [۳۹]: آیات ۲۷ تا ۷۵] ---- ۱۵۵۵
سوره مؤمن [غافر] ---- ۱۵۶۳
اشاره ---- ۱۵۶۳
[سوره غافر [۴۰]: آیات ۱ تا ۸۵] ---- ۱۵۶۳
سوره فصّلت ---- ۱۵۷۷

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ----- ۱۵۷۷
[سوره فصلت [۴۱]: آیات ۱ تا ۵۴] ----- ۱۵۷۷
سوره شوری ----- ۱۵۸۸
اشاره ----- ۱۵۸۸
[سوره الشوری [۴۲]: آیات ۱ تا ۵۳] ----- ۱۵۸۸
سوره زخرف ----- ۱۶۰۰
اشاره ----- ۱۶۰۰
[سوره الزخرف [۴۳]: آیات ۱ تا ۸۹] ----- ۱۶۰۰
سوره دخان ----- ۱۶۱۱
اشاره ----- ۱۶۱۱
[سوره الدخان [۴۴]: آیات ۱ تا ۵۹] ----- ۱۶۱۲
سوره جاثیه ----- ۱۶۱۶
اشاره ----- ۱۶۱۶
[سوره الجاثیۀ [۴۵]: آیات ۱ تا ۳۷] ----- ۱۶۱۶
سوره احقاف- ----- ۱۶۲۱
اشاره ----- ۱۶۲۱
[سوره الأحقاف [۴۶]: آیات ۱ تا ۳۵] ----- ۱۶۲۱
سوره محمّد ص ----- ۱۶۲۸
اشاره ----- ۱۶۲۸
[سوره محمّد [۴۷]: آیات ۱ تا ۳۸] ----- ۱۶۲۸
پاورقی ----- ۱۶۳۶
جلد ۸ ----- ۱۶۴۱
فهرست ----- ۱۶۴۱
سوره فتح ----- ۱۶۴۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۶۴۴
[سوره الفتح [۴۸]: آیات ۱ تا ۲۹] ---- ۱۶۴۴
سوره حجرات ---- ۱۶۵۵
اشاره ---- ۱۶۵۵
[سوره الحجرات [۴۹]: آیات ۱ تا ۱۸] ---- ۱۶۵۵
سوره ق ---- ۱۶۶۱
اشاره ---- ۱۶۶۱
[سوره ق [۵۰]: آیات ۱ تا ۴۵] ---- ۱۶۶۱
سوره ذاریات ---- ۱۶۶۷
اشاره ---- ۱۶۶۷
[سوره الذاریات [۵۱]: آیات ۱ تا ۶۰] ---- ۱۶۶۷
سوره طور ---- ۱۶۷۶
اشاره ---- ۱۶۷۶
[سوره الطور [۵۲]: آیات ۱ تا ۴۹] ---- ۱۶۷۶
سوره نجم ---- ۱۶۸۱
اشاره ---- ۱۶۸۱
[سوره النجم [۵۳]: آیات ۱ تا ۶۲] ---- ۱۶۸۱
سوره قمر ---- ۱۶۹۰
اشاره ---- ۱۶۹۰
[سوره القمر [۵۴]: آیات ۱ تا ۵۵] ---- ۱۶۹۰
سوره رحمن ---- ۱۶۹۷
اشاره ---- ۱۶۹۷
[سوره الرحمن [۵۵]: آیات ۱ تا ۷۸] ---- ۱۶۹۷
سوره واقعه ---- ۱۷۰۶

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۷۰۶
[سوره الواقعهٔ [۵۶]: آیات ۱ تا ۹۶] ---- ۱۷۰۶
سوره حدید ---- ۱۷۱۵
اشاره ---- ۱۷۱۵
[سوره الحدید [۵۷]: آیات ۱ تا ۲۹] ---- ۱۷۱۶
سوره مجادله ---- ۱۷۲۴
اشاره ---- ۱۷۲۴
[سوره المجادلهٔ [۵۸]: آیات ۱ تا ۲۲] ---- ۱۷۲۴
سوره حشر ---- ۱۷۳۲
اشاره ---- ۱۷۳۲
[سوره الحشر [۵۹]: آیات ۱ تا ۲۴] ---- ۱۷۳۲
سوره ممتحنه ---- ۱۷۴۳
اشاره ---- ۱۷۴۳
[سوره الممتحنهٔ [۶۰]: آیات ۱ تا ۱۳] ---- ۱۷۴۴
سوره صف ---- ۱۷۵۰
اشاره ---- ۱۷۵۰
[سوره الصف [۶۱]: آیات ۱ تا ۱۴] ---- ۱۷۵۰
سوره جمعه ---- ۱۷۵۵
اشاره ---- ۱۷۵۵
[سوره الجمعهٔ [۶۲]: آیات ۱ تا ۱۱] ---- ۱۷۵۵
سوره منافقین ---- ۱۷۵۸
اشاره ---- ۱۷۵۸
[سوره المنافقون [۶۳]: آیات ۱ تا ۱۱] ---- ۱۷۵۸
سوره تغابن ---- ۱۷۶۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۷۶۱
[سوره التغابن [۶۴]: آیات ۱ تا ۱۸] ---- ۱۷۶۱
سوره طلاق ---- ۱۷۶۵
اشاره ---- ۱۷۶۵
[سوره الطلاق [۶۵]: آیات ۱ تا ۱۲] ---- ۱۷۶۵
سوره تحریم ---- ۱۷۷۱
اشاره ---- ۱۷۷۱
[سوره التحریم [۶۶]: آیات ۱ تا ۱۲] ---- ۱۷۷۱
سوره ملک ---- ۱۷۷۷
اشاره ---- ۱۷۷۷
[سوره الملک [۶۷]: آیات ۱ تا ۳۰] ---- ۱۷۷۷
سوره قلم ---- ۱۷۸۱
اشاره ---- ۱۷۸۱
[سوره القلم [۶۸]: آیات ۱ تا ۵۲] ---- ۱۷۸۱
سوره الحاقه ---- ۱۷۸۶
اشاره ---- ۱۷۸۶
[سوره الحاقة [۶۹]: آیات ۱ تا ۵۲] ---- ۱۷۸۶
سوره معارج ---- ۱۷۹۱
اشاره ---- ۱۷۹۱
[سوره المعارج [۷۰]: آیات ۱ تا ۴۴] ---- ۱۷۹۱
سوره نوح ---- ۱۷۹۳
اشاره ---- ۱۷۹۴
[سوره نوح [۷۱]: آیات ۱ تا ۲۸] ---- ۱۷۹۴
سوره جن ---- ۱۷۹۷

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ----- ۱۷۹۷
[سوره الجن [۷۲]: آیات ۱ تا ۲۸] ----- ۱۷۹۷
سوره مزّمّل ----- ۱۸۰۴
اشاره ----- ۱۸۰۴
[سوره المزمل [۷۳]: آیات ۱ تا ۲۰] ----- ۱۸۰۴
سوره مدّثّر ----- ۱۸۰۸
اشاره ----- ۱۸۰۸
[سوره المدثر [۷۴]: آیات ۱ تا ۵۶] ----- ۱۸۰۸
سوره قیامت ----- ۱۸۱۵
اشاره ----- ۱۸۱۵
[سوره القیامهٔ [۷۵]: آیات ۱ تا ۴۰] ----- ۱۸۱۵
سوره انسان ----- ۱۸۲۳
اشاره ----- ۱۸۲۳
[سوره الإنسان [۷۶]: آیات ۱ تا ۳۱] ----- ۱۸۲۴
سوره مرسلات ----- ۱۸۲۹
اشاره ----- ۱۸۲۹
[سوره المرست [۷۷]: آیات ۱ تا ۵۰] ----- ۱۸۲۹
سوره نبأ ----- ۱۸۳۳
اشاره ----- ۱۸۳۳
[سوره النبإ [۷۸]: آیات ۱ تا ۴۰] ----- ۱۸۳۳
سوره نازعات ----- ۱۸۳۷
اشاره ----- ۱۸۳۷
[سوره النازعات [۷۹]: آیات ۱ تا ۴۶] ----- ۱۸۳۸
سوره عبس ----- ۱۸۴۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۸۴۴
[سوره عبس [۸۰]: آیات ۱ تا ۴۲] ---- ۱۸۴۴
سوره تکویر ---- ۱۸۴۷
اشاره ---- ۱۸۴۷
[سوره التکویر [۸۱]: آیات ۱ تا ۲۹] ---- ۱۸۴۸
سوره انفطار ---- ۱۸۵۴
اشاره ---- ۱۸۵۴
[سوره الانفطار [۸۲]: آیات ۱ تا ۱۹] ---- ۱۸۵۴
سوره مطففین ---- ۱۸۵۷
اشاره ---- ۱۸۵۷
[سوره المطففین [۸۳]: آیات ۱ تا ۳۶] ---- ۱۸۵۷
سوره انشقاق ---- ۱۸۶۲
اشاره ---- ۱۸۶۲
[سوره الانشقاق [۸۴]: آیات ۱ تا ۲۵] ---- ۱۸۶۲
سوره بروج ---- ۱۸۶۵
اشاره ---- ۱۸۶۵
[سوره البروج [۸۵]: آیات ۱ تا ۲۲] ---- ۱۸۶۵
سوره طارق ---- ۱۸۶۸
اشاره ---- ۱۸۶۸
[سوره الطارق [۸۶]: آیات ۱ تا ۱۷] ---- ۱۸۶۸
سوره اعلی ---- ۱۸۷۱
اشاره ---- ۱۸۷۱
[سوره الأعلی [۸۷]: آیات ۱ تا ۱۹] ---- ۱۸۷۱
سوره غاشیه ---- ۱۸۷۶

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۸۷۶
[سوره الغاشیهٔ [۸۸]: آیات ۱ تا ۲۶] ---- ۱۸۷۶
سوره فجر ---- ۱۸۷۹
اشاره ---- ۱۸۷۹
[سوره الفجر [۸۹]: آیات ۱ تا ۳۰] ---- ۱۸۷۹
سوره بلد ---- ۱۸۸۵
اشاره ---- ۱۸۸۶
[سوره البلد [۹۰]: آیات ۱ تا ۲۰] ---- ۱۸۸۶
سوره شمس ---- ۱۸۸۹
اشاره ---- ۱۸۸۹
[سوره الشمس [۹۱]: آیات ۱ تا ۱۵] ---- ۱۸۸۹
سوره لیل ---- ۱۸۹۱
اشاره ---- ۱۸۹۱
[سوره اللیل [۹۲]: آیات ۱ تا ۲۱] ---- ۱۸۹۱
سوره ضحی ---- ۱۸۹۴
اشاره ---- ۱۸۹۴
[سوره الضحی [۹۳]: آیات ۱ تا ۱۱] ---- ۱۸۹۴
سورهٔ الانشراح ---- ۱۸۹۹
اشاره ---- ۱۸۹۹
[سوره الشرح [۹۴]: آیات ۱ تا ۸] ---- ۱۸۹۹
سوره و التین ---- ۱۹۰۳
اشاره ---- ۱۹۰۳
[سوره التین [۹۵]: آیات ۱ تا ۸] ---- ۱۹۰۳
سوره علق ---- ۱۹۰۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۹۰۵
[سوره العلق [۹۶]: آیات ۱ تا ۱۹] ---- ۱۹۰۵
سوره قدر ---- ۱۹۰۸
اشاره ---- ۱۹۰۸
[سوره القدر [۹۷]: آیات ۱ تا ۵] ---- ۱۹۰۸
سوره بیّنه ---- ۱۹۱۱
اشاره ---- ۱۹۱۲
[سوره البینهٔ [۹۸]: آیات ۱ تا ۸] ---- ۱۹۱۲
سوره زلزال ---- ۱۹۱۴
اشاره ---- ۱۹۱۵
[سوره الزلزلهٔ [۹۹]: آیات ۱ تا ۸] ---- ۱۹۱۵
سوره عادیات ---- ۱۹۱۷
اشاره ---- ۱۹۱۷
[سوره العادیات [۱۰۰]: آیات ۱ تا ۱۱] ---- ۱۹۱۷
سوره قارعه ---- ۱۹۱۹
اشاره ---- ۱۹۱۹
[سوره القارعهٔ [۱۰۱]: آیات ۱ تا ۱۱] ---- ۱۹۱۹
سوره تکاثر ---- ۱۹۲۱
اشاره ---- ۱۹۲۱
[سوره التکاثر [۱۰۲]: آیات ۱ تا ۸] ---- ۱۹۲۱
سوره عصر ---- ۱۹۲۳
اشاره ---- ۱۹۲۳
[سوره العصر [۱۰۳]: آیات ۱ تا ۳] ---- ۱۹۲۳
سوره همزه ---- ۱۹۲۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۹۲۴
[سوره الهمزة [۱۰۴]: آیات ۱ تا ۹] ---- ۱۹۲۵
سوره فیل ---- ۱۹۲۶
اشاره ---- ۱۹۲۶
[سوره الفیل [۱۰۵]: آیات ۱ تا ۵] ---- ۱۹۲۶
سوره قریش ---- ۱۹۲۹
اشاره ---- ۱۹۲۹
[سوره قریش [۱۰۶]: آیات ۱ تا ۴] ---- ۱۹۲۹
سوره ماعون ---- ۱۹۳۰
اشاره ---- ۱۹۳۰
[سوره الماعون [۱۰۷]: آیات ۱ تا ۷] ---- ۱۹۳۰
سوره کوثر ---- ۱۹۳۲
اشاره ---- ۱۹۳۲
[سوره الکوثر [۱۰۸]: آیات ۱ تا ۳] ---- ۱۹۳۲
سوره کافرون ---- ۱۹۳۴
اشاره ---- ۱۹۳۴
[سوره الکافرون [۱۰۹]: آیات ۱ تا ۶] ---- ۱۹۳۴
سوره نصر ---- ۱۹۳۶
اشاره ---- ۱۹۳۶
[سوره النصر [۱۱۰]: آیات ۱ تا ۳] ---- ۱۹۳۶
سوره تبّت ---- ۱۹۳۸
اشاره ---- ۱۹۳۸
[سوره المسد [۱۱۱]: آیات ۱ تا ۵] ---- ۱۹۳۸
سوره اخلاص ---- ۱۹۴۰

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره ---- ۱۹۴۰
[سوره الإخص [۱۱۲]: آیات ۱ تا ۴] ---- ۱۹۴۰
سوره فلق ---- ۱۹۴۱
اشاره ---- ۱۹۴۲
[سوره الفلق [۱۱۳]: آیات ۱ تا ۵] ---- ۱۹۴۲
سوره ناس ---- ۱۹۴۴
اشاره ---- ۱۹۴۴
[سوره النّاس [۱۱۴]: آیات ۱ تا ۶] ---- ۱۹۴۴
پاورقی ---- ۱۹۴۶

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تفسیر عاملی جلد ۱ تا ۸

مشخصات کتاب

سرشناسه : عاملی، ابراهیم عنوان و نام پدیدآور : تفسیر عاملی: شامل لغت، شان نزول، ترجمه اقوال مفسرین و توضیح نکات تربیتی و اجتماعی/ نگارش ابراهیم عاملی (موثق)؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری. مشخصات نشر : تهران: صدوق، ۱۳-. مشخصات ظاهری : ج. شابک : ۱۰۰۰ ریال (ج. ۷) ؛ ۸۰۰ ریال (ج.۳، چاپ سال ۱۳۵۹) ؛ ۱۰۰۰ ریال (ج.۵، چاپ سال ۱۳۵۵) ؛ ۷۰۰ ریال (ج. ۲) یادداشت : فهرست‌نویسی بر اساس جلد هفتم، ۱۳۶۳. یادداشت : ج.۳ (چاپ ؟: ۱۴۰۱ق. = ۱۳۵۹). یادداشت : ج. ۴ (چاپ ۱۴۰۱ق. = ۱۳۵۹). یادداشت : ج.۵ (چاپ؟ : ۱۳۶۰). یادداشت : ج. ۸ (چاپ اول: ۱۳۶۵). یادداشت : عنوان روی جلد: قرآن کریم: تفسیر عاملی. عنوان روی جلد : قرآن کریم: تفسیر عاملی. عنوان دیگر : قرآن کریم. موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴ موضوع : تفاسیر -- قرن ۱۴ شناسه افزوده : غفاری، علی‌اکبر، ۱۳۰۳ -۱۳۸۳.، مصحح رده بندی کنگره : BP۹۸/ع۲ت۷ ۱۳۰۰ رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹ شماره کتابشناسی ملی : م۶۵-۲۰۲۶

مقدمه

اشاره

وَ هذا کِتابٌ أَنزَلناهُ مُبارَکٌ مُصَدِّقُ الَّذِی بَینَ یَدَیهِ مقدّمه: -قرآن-۱-۷۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم بسا بود که برای فهم آیتی از قرآن کریم تفسیری مطالعه می‌کردم و قانع نمی‌شدم روزی در مقدّمه‌ی یکی از تفسیرهای تازه خواندم [مدّتها صرف وقت کرده کتب تفسیر را تا آنجا که مقدور بود بررسی کردم و حقیقت آن است که باستثنای مطالبی که مربوط بعلم ادب است چیزی در اینکه کتب نیافتم مگر یک رشته روایات ضعیف و یا قصّه‌های بی‌اساس که اغلب از سر چشمه‌های یهود آب گرفته‌اند]. دغدغه‌ی فهم قرآن و اینکه گفتار آن نویسنده وادارم کرد بمطالعه و نوشتن تفسیر. و برای اطّلاع از آنچه در معنی آیتی کسی چیزی گفته و یا نوشته از قدیم‌ترین کتب تفسیر که دسترس بآن داشتم [جامع البیان تفسیر محمّد بن جریر طبری متوفّی بسال سیصد و ده هجری قمری] تا آنچه از مفسّرین معاصر بدست آوردم بعلاوه‌ی کتب دیگر که مطالب آن نزدیک باین هدف بود [و نام هر یک در جای خود یاد شده است] چندین کتاب تفسیر و غیر تفسیر را مطالعه و تتبّع کردم و نتیجه‌ی آن را در پنج قسمت مدوّن نمودم: ۱- معنی لغات دور از ذهن. ۲- شأن نزول هر آیتی که در کتابهای متقدّمین پیدا کردم. ۳- ترجمه‌ی آیات با رعایت دو نکته: اوّل- کوشش در مطابقت با کلمات قرآن [صفحه ۳] بفارسی ساده‌ی مستعمل روز تا آنجا که بنظم سخن فارسی رخنه‌ای نیفتد. دوّم- ربط جمله با آیه و آیات بظاهر نامناسب با جلو بافزودن یک یا چند جمله‌ی مناسب در درون قلّاب. ۴- نشان دادن اختلاف مفسّرین در مقصود و در قرائت آیات با ذکر هر نکته‌ی علمی و اخلاقی و عرفانی و ذوقی که در کتابهاشان دیده شده بعنوان سخن مفسّرین با رعایت کمال امانت که اگر شعر مشهوری در کتابی نقل شده است از آن کتاب نقل کردم و برای زیبائی و آرایش، از نوشته‌های ذوقی و لطیف تفسیر کشف الاسرار و ابو الفتوح و مواهب علیه آنچه مناسب بود مختصری عین عبارت آنها را نقل کردم. ۵- از یک یا چند آیه که مطلبی بخاطر رسید بعنوان «سخن ما» نوشته شد. و اگر بعد از نوشتن آن معنی یا مطلب از دیگری دیده شد آن را بی‌کم و زیاد یادآوری کردم. و بقول نظامی: عاریت کس نپذیرفته‌ام || آنچه دلم گفت: بگو، گفته‌ام اینکه نیز ناگفته نماند که آغاز اینکه کار در خرداد ماه سال هزار و سیصد و سی و پنج شمسی بود و انجام آن در خرداد هزار و سیصد و چهل و پنج شد. گر نمکش هست بخور نوش باد || ورنه زیاد تو فراموش باد اکنون لازم است پیش از آغاز اصل مطلب برای مختصر اطّلاع از بدء پیدایش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه یگانه کتاب آسمانی و کوششهائی که برای ابقاء و توضیح آن بکار رفته است بقدر مقدور چند قسمت نوشته شود.

۱- قرآن چه وقت نازل شد و کدام قسمت آن بوده است

عموم مفسّرین و مورخین نزول قرآن را شب ماه رمضان نوشته‌اند. چنانکه در قرآن گفته شده است. [شَهرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنزِلَ فِیهِ القُرآنُ] ولی چون اختلاف است که بعثت و احراز مقام نبوّت در ماه رجب بوده است یا ماه رمضان و اوّلین وحی و الهام که نشانه‌ی پیغمبری است آیاتی از قرآن بوده است تطبیق اوّلین نزول قرآن -قرآن-۱۰۷-۱۵۹ [صفحه ۴] با اوّلین وحی موجب اشکال شده است و چون قرآن در مدّت بیست و سه سال بتدریج نازل شده است فهم معنی فهم آیت فوق الذکر دشوار است که تمام قرآن بماه رمضان نازل شده باشد. عدّه‌ای از مفسّرین مثل فیض در صافی و نهاوندی در نفحهٔ الرّحمن بسلیقه‌ی قرآن را هم قرآن مینامند شاید اوّل آیه بماه رمضان نازل شده است و باین مناسبت گفته شده است: قرآن بماه رمضان نازل شده است. آقای شعرانی در پاورقی تفسیر سوره‌ی قدر مجمع البیان گفته است: و شاید اینکه گفته‌اند: رسیدن بپیغمبری بماه رجب است اشتباه راوی است که نفهمیده است و مقصود گوینده‌ی اوّل که اینکه مطلب را نقل کرده است معراج بوده است نه اوّل نزول وحی و قرآن و رسیدن بمقام پیغمبری و یا اینکه آغاز پیغمبری پیش از آمدن قرآن بخوابهای خوشی بوده است که پیغمبر میدیده است و اوّلین بار که چنین خواب و نوید باو رسید در ماه رجب بوده است چنانکه گفته‌اند: ششماه در خواب باو الهام میشده است. و آیا کدام آیه یا سوره اوّل بر پیغمبر نازل شد! مختلف نقل شده است اکثر مورّخین و مفسّرین گفته‌اند سوره‌ی اقرأ بوده است «و سوره‌ی فاتحه و مدّثّر نیز گفته‌اند» فهرست إبن ندیم: در فنّ سوّم از مقاله‌ی اوّلی نقل کرده است از واقدی با چند واسطه از محمّد بن نعمان بن بشیر: اوّل مرتبه که قرآن بر پیغمبر نازل شد سوره‌ی اقرأ بود تا [عَلَّمَ الإنسانَ ما لَم یَعلَم]. -قرآن-۳۸۸-۴۲۵ تاریخ طبری از عایشه نقل است از فرموده‌ی خود پیغمبر: که مدّتی مایل شده است با خلوت و گوشه گیری برگذار کند «بیشتر اوقات در غار حرّاء مشغول فکر بود و اندیشه در عوالم و رموز آفرینش و راه سعادت و پیدا کردن وسیله‌ی راهنمائی مردم بسوی تمدّن و نجات از قتل و غارت و مفاسد اخلاقی شخصی و اجتماعی» تا اینکه [صفحه ۵] موجود مهیبی در جلوش نمایان شد و گفت بخوان فرمود: خواندن نتوانم «او فشار داد و رهایش کرد و گفت بخوان» باز فرمود: خواندن نتوانم «و باز دوباره اینکه عمل را تکرار کرد و همان جواب را شنید «در مرتبه‌ی سوّم بشدّت آنحضرت را فشار داد و رها کرد و گفت: [اقرَأ بِاسمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ]. و نوشته‌اند که: از اینکه پیش‌آمد آن حضرت را ترس و لرز گرفت. و بخانه رفت و بخدیجه فرمود: من را بچیزی بپوش و مدّتی در زیر جامه‌ای بود که اینکه خطاب بآن حضرت شد [یا أَیُّهَا المُدَّثِّرُ قُم فَأَنذِر] یعنی ی خود بجامه پیچیده برخیز و مردم را بیم و نوید بده و خبردار کن. -قرآن-۱-۴۲- قرآن-۲۳۷-۲۷۷ روایت است که پیغمبر در هنگام تنهائی آوازی میشنید که او را تمجید میکرد و خبرهای خوش باو میداد چون آن حضرت برای خدیجه نقل کرد بردش نزد عموزاده‌ی خود [ورقهٔ بن نوفل] که پیری سالخورده از علمای مسیحی بود چون قضیه را برای او نقل فرمود، گفت هر وقت چنین آوازی شنیدی من را خبر کن و خوب گوش کن که آنچه میشنوی ضبط کنی که برای من نقل کنی پس از آن باز در خلوت بود که شنید آوازی بلند شد: ای محمّد بگو [بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ] تا آخر سوره‌ی حمد و پس از آن گفت [لا اله الّا اللّه] چون آنحضرت برای ورقه نقل فرمود او گفت: تو همان پیغمبری هستی که عیسای مسیح بشارت پیدایش او را داده است و الفتوح در توضیح نزول سوره‌ی حمد در مکّه نظیر اینکه حادثه را با اندک اختلاف نقل کرده است. -قرآن-۱۴-۸۹

۲- دلبستگی پیغمبر و مسلمین در مواظبت از قرآن

مقدّمه‌ی تفسیر ابو الفتوح: ابو عبد الرّحمان السلمی روایت کرده است از اصحاب پیغمبر که قاری قرآن بودند مثل عبد اللّه مسعود و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ابیّ بن کعب و دیگران که پیغمبر ده آیه از قرآن کریم بما تعلیم میفرمود و ما آن را از همه جهت یاد میگرفتیم [صفحه ۶] پس از آن قسمت دیگر تعلیم میفرمود و تا یک قسمت را بدرستی فرا نمیگرفتیم قسمت دیگر را بما نمیآموخت و چون قرآن را فرا گرفتیم تمام علم قرآن را هم یادداشتیم. عبد اللّه عبّاس گفته است: هر که قرآن بخواند و تفسیر آن را نداند شخص بی سوادی است که نمی‌فهمد چه میگوید. ابو سعید رملیّ گفته است در مکّه نزد فضیل بن عیاض رفتیم و باو گفتیم بما حدیثی تعلیم بنما گفت: کلام خدا را ضایع گذاشته‌اید آمده‌اید حدیث فضیل بشنوید! گفتیم قرآن را آموخته‌ایم گفت: یا سبحان اللّه در علم قرآن عمرهای شما و فرزندان شما و فرزندان فرزندان شما نمیتوانید بآخر برسید و اگر بآن مشغول شوید از کلام فضیل و غیر فضیل مستغنی شوید. طبری در مقدّمه‌ی تفسیر خود: از عوف شنیدم که او نقل کرد بچند واسطه از یزید فارسی از إبن عبّاس که گفت: از عثمان پرسیدم: چرا میان سوره‌ی انفال و برائهٔ بسم اللّه ننوشتید! گفت: هر وقت آیهٔ نازل میشد پیغمبر نویسنده‌ها را احضار می‌فرمود و دستور میداد آن را در فلان قسمت سوره‌ای که فلان مطلب یاد شده است بنویسد سوره‌ی انفال در اوایل هجرت بمدینه نازل شد و سوره‌ی برائت در اواخر زندگی پیغمبر ص نازل شد و مطالب هر دو شبیه و مناسب با یکدیگر بود و پیغمبر جای آنرا معیّن نفرموده بود من پنداشتم اینکه سوره جزء آن است متّصل نوشتم بدون بسم اللّه. تفسیر القرآن ترجمه‌ی فخر داعی: آنچه زید بن ثابت نوشته است بهمان حال باقی مانده است و تغییری در آن راه نیافته است و عثمان همان رسم الخطّ را باقی گذاشت و تا اینکه حد در آن اصرار ورزیدند و غلوّ نمودند که اختیار رسم الخطّ دیگری بر خلاف آن نافرمانی شرع و کفر و زندقه قلمداد نمودند چنانکه قاری مصطفی مؤلّف تفسیر بحر العلوم مینویسد: مطابقت رسم خطّ مصحف عثمانی بر کاتب قرآن از واجبات دینی است که اجماع صحابه بر آن واقع شده است و مخالفت اجماع حرام [صفحه ۷] باشد و در جای دیگر نوشته است: از مالک پرسیدند: جایز است بروش نویسندگی که امروز میان مردم رسم شده است قرآن را بنویسند! او جواب داد. جایز نیست بهیچ وجه مگر بهمان طریقه‌ی اوّل که سابقین نوشته‌اند. و در اتقان العلوم چنین نوشته: [کان احمد یحرم مخالفهٔ عثمان فی واو او یاء او الف او غیر ذلک] یعنی امام احمد حرام میدانست که کسی از نوشته‌های عثمان در رسم الخط قرآن تجاوز کند اگرچه واو، و یا و الفی را تغییر دهد إبن مهران گفته: اگر کسی اعتقاد کند که بر موافق امام [یعنی رسم الخطّ مصحف عثمانی] نباید نوشت نسبت خطا بر قلم اوّلین کرده است و در کتاب هجا ابی عبد اللّه محمّد می‌فرماید [من خالف الامام صار فاسقا] هر کس از روش امام و پیشوا تخلّف کند و با او مخالفت کند فاسق و بدکار است و در ایضاح مذکور است: [یکره قرائهٔ القرآن من المصحف الّذی یخالف ما خطّه إبن ثابت] مکروه است قرائت از قرآنی که بر خلاف رسم الخطّ اوّلی باشد که زید بن ثابت نوشته است. تاریخ القرآن زنجانی ترجمه‌ی سحاب فصل پنجم: خارجهٔ بن زید از پدرش زید بن ثابت نقل کرده است که چون پیغمبر بمدینه وارد شد من هفده سوره‌ی قرآن را خوانده بودم و در خدمت آن حضرت خواندم او خوشحال شد و فرمود: خط یهود را بیاموز و من در مدّت پانزده روز آن را یاد گرفتم: و در فصل ششم نقل کرده است إبن زید یکی از نویسندگان قرآن شد که گفته‌اند در سالهای آخر چهل و سه نفر بودند که کتّاب وحی نامیده شده‌اند یعنی نویسندگان قرآن که از اینکه عدّه علیّ بن ابی طالب و همین زید بن ثابت بیشتر از دیگران در حضور پیغمبر ص بوده و قرآن را مینوشتند از روایات ظاهر می شود که پیغمبر کوشش در نوشتن و جمع‌آوری قرآن داشته است و از براء بن عازب نقل کرده‌اند که چون اینکه آیه نازل شد [لا یَستَوِی القاعِدُونَ مِنَ المُؤمِنِینَ غَیرُ أُولِی الضَّرَرِ وَ المُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ] پیغمبر فرمود زید را با وسائل نویسندگی حاضر کنید چون بحضور پیغمبر رسید فرمود بنویس و اینکه آیه را املاء فرمود و باز نقل کرده‌اند -قرآن-۷۹۰-۹۰۱ [صفحه ۸] که بعمر قبل از اسلامش گفتند خواهرت از دین تو خارج شده عمر بخانه‌ی خواهر رفت و باو سیلی سختی زد که صورتش خراشیده شد و چون خشمش آرام شد چشمش در گوشه‌ی خانه بنوشته‌ای افتاد که اینکه آیه بود [بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ سَبَّحَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ تا إن کُنتُم مُؤمِنِینَ] و باز در گوشه دیگر خانه اینکه نوشته را دید [بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ طه ما أَنزَلنا عَلَیکَ القُرآنَ لِتَشقی- تا- لَهُ الأَسماءُ الحُسنی و خواندن اینکه آیات دل او را نرم کرد و اسلام پذیرفت. -قرآن-۲۲۶-۳۱۴-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۳۲۰-۳۴۵-قرآن-۳۹۸-۴۸۰-قرآن-۴۹۲-۵۱۶ اینکه مطالب بخوبی روشن میکند که پیغمبر از آن اول که قرآن باو الهام شد کوشش در نوشتن و نگاهداری آن داشته است مسلم است قرآن در یک مجلّد نبوده است و بتدریج که آیه‌ای میرسیده است روی وسائل آن روز نوشته میشده است که چوبه‌های نخله‌ی خرما بوده و پاره سنگهای سفید و حریر و پوست و استخوان شانه‌ی شتر و گوسفند چنان که در فصل هفتم تاریخ القرآن زنجانی است: از زید بن ثابت نقل شده که من قرآن را جستجو کرده از روی چوبه‌های نخل و تخته سنگها و سینه‌های مردم جمع‌آوری نمودم و نیز از حضرت امیر نقل شده که فرمود پیغمبر بمن وصیّت کرد که پس از دفن من قرآن را جمع کن و آن حضرت اینکه کار را انجام داد و نیز از حضرت صادق نقل شده است که پیغمبر بحضرت امیر فرمود یا علی قرآن در پشت خوابگاه من در صحیفه و حریر و قرطاس‌ها است آنرا جمع کنید و نگذارید که قرآن ضایع شود چنانکه یهود تورات را ضایع نمودند و علیّ علیه السلام خود را باین کار مشغول داشته قرآن را در پارچه‌ی زردی جمع فرمود و سر آن را مهر نمود. از فهرست إبن ندیم و تاریخ القرآن زنجانی استفاده میشود که مورّخین اسلام اتّفاق دارند که قرآن در زمان پیغمبر هم در سینه‌های مردم محفوظ بوده و هم نوشته‌ی آن در نزد اشخاص بوده است إبن ندیم در کتاب فهرست نقل کرده است که اینکه اشخاص در زمان حیات پیغمبر قرآن را جمع کردند [۱] علی علیه السلام [۲] سعد بن عبید بن نعمان [۳] ابو درداء [۴] معاذ بن جبل [۵] ابو زید ثابت بن زید بن نعمان [۶] ابی بن کعب [۷] [صفحه ۹] زید بن ثابت. اگرچه بموجب نقل تاریخ القرآن زنجانی مورّخین در اینکه عدّه اختلاف دارند ولی از مجموع گفتار آنها میتوان اطمینان کرد که ابی بن کعب و معاذ بن جبل و زید بن ثابت تمام قرآن را داشته‌اند و اما حضرت امیر علی علیه السلام بطوری که اشاره شد و تاریخ و حدیث حکم میکند بعد از وفات پیغمبر اقدام بجمع‌آوری قرآن فرمود چنانکه در تاریخ القرآن زنجانی فصل هشتم پاورقی کتاب از کتاب القراآت ابو عبیده نقل است که بعضی از اصحاب پیغمبر تمام قرآن را جمع‌آوری نموده و بعضی دیگر مقداری از آن را داشته و بعد از وفات آنحضرت تکمیل نموده‌اند. و آیا علیّ علیه السلام قرآن تمام داشته یا بعد از پیغمبر تکمیل فرمود! علی [ع] قرآن را حفظ داشته و ممکن است که قرآن مدوّن نزد آنحضرت نبوده و اینکه مشهور یا مسلم است که بعد از پیغمبر وقت و همّت آنحضرت مصروف جمع قرآن شده مقصود آن است که همان نوشته‌های روی وسائل متفرقه از قبیل سنگ و استخوان را جمع‌آوری نموده و بصورت قرآن مدوّن درآورده است چنانکه در وصیّت پیغمبر بآن حضرت که نقل شد از حضرت صادق مفید همین احتمال است که دستور فرموده اینکه نوشته‌های متفرّق را تدوین نماید و در آخر فصل هشتم تاریخ- القرآن زنجانی از کتاب ارشاد مفید نقل شده که علی «ع» در قرآن خود آیات منسوخ را بر ناسخ مقدّم نوشت و تفسیر و مقصود و تأویل آیات را بطور تفصیل در آن نوشت و سیوطی هم در کتاب اتقان اینکه مطلب را از ارشاد مفید نقل کرده است.

۳- آنهائی که قرآن را در زمان پیغمبر حفظ داشته‌اند

فصل پنجم تاریخ القرآن: از براء نقل کرده‌اند اوّل کسی که از یاران پیغمبر وارد مدینه شد مصعب بن عمیر و إبن ام مکتوم بودند که مشغول تعلیم قرآن شدند و بعد از آنها عمار و بلال مأمور اینکار شدند و در نتیجه عده‌ی زیادی قرآن را یاد گرفتند و حفاظ قرآن شدند و هر کس از مکه هجرت بمدینه میکرد پیغمبر او را بیکی از حفاظ قرآن می‌سپرد که باو یاد بدهند و از اینکه جهت حفاظ قرآن زیاد شدند بطوری که میگویند در جنگ بئر معونه هفتاد نفر از قارئین قرآن کشته شدند و نیز زنجانی دنباله‌ی مطلب بالا [صفحه ۱۰] از کتاب [القراآت] ابو عبیده نقل کرده است که عدّه‌ای از اصحاب پیغمبر را حافظ قرآن معرّفی کرده: از مهاجرین خلفای اربعه و طلحه و سعد بن ابی وقاص و عبد اللّه بن مسعود و حذیفه و سالم مولای حذیفه و ابو هریره و عبد اللّه عمر و عبد اللّه عباس و عبد اللّه عمرو بن عاص که اینکه سه نفر را عبادله مینامیدند و عایشه و حفصه و ام سلمه و از انصار عبادهٔ بن صامت- معاذ بن جبل که ابو حلیمه‌اش میگفتند و مجمع بن جاریه و فضالهٔ بن عبید و مسلمه بن مخلد و تصریح کرده که بعضی از اینکه عده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حفظ قرآن را بعد از پیغمبر تکمیل کرده‌اند و نیز نقل کرده‌اند. تمیم الدارمی و عقبهٔ بن عامر هم از حفّاظ قرآن بوده‌اند. و نیز زنجانی از کتاب طبقات الصحابه‌ی إبن سعد از زهری نقل کرده است که ام ورقه دختر عبد اللّه بن حارث قرآن را در زمان پیغمبر جمع کرده بود و پیغمبر باو دستور داده بود که در خانه‌ی خود متصدّی امامت جماعت اهل خانه باشد.

۴- قرآن بحضور پیغمبر خوانده میشد و او تصویب می‌فرمود

مقدمه تفسیر طبری: علقمه‌ی نخعی گفت: آن روز که عبد اللّه مسعود از کوفه بیرون میرفت اصحابش دورش جمع شدند او بآنها سفارش کرد در قرائت قرآن نزاع نکنید که بخاطر دارم. بحضور پیغمبر در آن نزاع کردیم فرمود قرائت همه‌ی شما درست است و اگر بدانم کسی از من بهتر میداند آن را که خدا به پیغمبرش فرو فرستاد او را می‌جستم تا بیابم و بر علم خود بیفزایم. من هفتاد سوره‌ی قرآن از زبان پیغمبر فرا گرفتم و همه ساله بماه رمضان قرآن بر حضرتش عرضه میشد تا سال آخر که دو نوبت عرضه شد و چون حضرتش از استماع قرائت مردم فارغ میشد من بحضورش میخواندم می‌فرمود. تو خوب میخوانی. زنجانی در تاریخ القرآن از کتاب افکار الابکار آمدی نقل کرده که قرآنهای مشهور اصحاب پیغمبر بر آن حضرت عرض شده بود و قرآن عثمان آخرین قرآنی است که بر پیغمبر عرض شد و همیشه نماز را بآن قرائت میخواند و از محمّد بن سیرین عالم نامی نقل کرده است. قرائتی که به پیغمبر در سال وفات آن حضرت عرض شده همان قرائتی است که امروز قرآن را بآن میخوانند و از کتاب شرح السنه‌ی بغوی نقل کرده است زید بن ثابت در [صفحه ۱۱] عرضه‌ی اخیری که آیات منسوخه بیان شد حاضر بود و برای پیغمبر نوشته و در حضورش خواند و تا هنگام وفات مردم را بآن قرائت تعلیم میکرد. از اینکه جهت مورد اطمینان خلیفه‌ی اوّل شد. اینکه منقولها دلیل است که قرآن در حضور خود پیغمبر نوشته شده و خود بآن توجه فرموده و مطابق آنچه باو رسیده همگی بکتابت و ضبط آمده چنانکه در تاریخ القرآن زنجانی از زید بن ثابت روایت شده گفت: ما خدمت پیغمبر بودیم و قرآن را از روی قطعات جمع و تألیف میکردیم و اینکه تألیف عبارت بود از ترتیب آیات که بموجب دستور آن حضرت هر کدام بمورد خود انجام میگرفت و لیکن صفحاتی که نوشته بودیم متفرّق بود. از اینکه جهت بعلیّ[ع] امر فرمود که آنها را جمع کند و از پراکندگی و فساد آنها آن حضرت را ترساند که مثل تورات یهود نشود و نیز موجب شهوت قریب باتفاق مورّخین آخرین آیه‌ای که بر پیغمبر نازل شد اینکه آیه بود [وَ اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُونَ فِیهِ إِلَی اللّهِ] از إبن عباس و دیگران نقل شده که پیغمبر دستور فرمود اینکه را در دویست و هشتادمین آیه‌ی از سوره بقره قرار دهند و جبرئیل بآن حضرت گفته بود که اینکه آیه را در آنجا قرار بدهد. -قرآن-۷۲۱-۷۷۵ نیشابوری در آخر سوره‌ی بقره از تفسیر خود نوشته است: روایت شده از پیغمبر که فرمود: آن سوره‌ای که در آن نام بقره یاد شده است استوانه و پایه‌ی قرآن است آن را یاد بگیرید و در مقدّمه‌ی تفسیر ابو الفتوح است که عبد اللّه مسعود و ابیّ بن کعب گفتند: پیغمبر ده آیه از قرآن بما میآموخت و چون بخوبی یاد میگرفتیم ده آیت دیگر بما میآموخت. پس باین نتیجه میرسیم که اینکه قرآن با همین ترتیب آیات تقسیم شده و سوره ها در زمان خود پیغمبر نوشته شده و مرتب شده است و فقط علی [ع] آن را بعد از پیغمبر بصورت کتاب درآورده است که از تفرقه و پراکندگی جلوگیری فرموده و همین‌طور قرآنهای دیگری که در همان وقت بوده مثل قرآن زید بن ثابت یا ابی بن کعب مسلم [صفحه ۱۲] آنها هم بهتر از قرآنی که در خدمت پیغمبر ص بوده است منظّم و مرتّب نبوده زیرا وسائل آنها بیش از اینکه مقتضی نبوده و بعلاوه در حیات پیغمبر هنوز قرآن تمام نبوده و بانتظار رسیدن آیات بوده‌اند پس مقتضی همین است که در قطعات مختلف یاد داشت شود و بعد از آنکه تمام شد بصورت کتاب منظم درآید چنانکه شد بعلاوه که در قرآن کلمه‌ی سوره مکرر آمده است مثل [فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِن مِثلِهِ-] بقره] و [فَأْتُوا بِعَشرِ سُوَرٍ مِثلِهِ مُفتَرَیاتٍ]- هود] که خود دلیل یقینی است بر تعیین سوره‌ها در دوران نزول و پیش از نازل شدن تمام قرآن. -قرآن-۴۱۲-۴۴۸-قرآن-۴۵۸-۵۰۴ آلوسی در مقدّمه‌ی تفسیر خود بنام روح المعانی از سید مرتضی نقل کرده است که او در جواب [مسائل الطرابلسیات] نوشته است: قرآن در زمان پیغمبر نوشته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بوده است زیرا قرآن را درس میدادند و حفظ میگردند و حضورش میخواندند تا باو عرضه شود و تصویب فرماید. و چند نفر از اصحاب مثل ابی بن کعب و إبن مسعود و غیر آن در چند نوبت قرآن را تمام حضورش خواندند. و همانطور که کتاب سیبویه و مزنی را اگر کسی تغییر میداد بواسطه‌ی شهرت در نظر عموم مردم زود آن را تشخیص میدادند. قرآن بواسطه‌ی شهرت و حفظ در خاطره‌ها بالاتر از آن بود که کسی بتواند آن را تغییر دهد و اگر کسی ادعائی کرده است قابل توجه نیست.

۵- جمع‌آوری قرآن بعد از رحلت حضرت رسول [ص]

بعد از وفات پیغمبر که مسیلمه‌ی کذّاب در یمامه مدّعی نبوّت شد و ابو بکر قشونی بدفع او فرستاد و او را کشتند عدّه‌ی زیادی از مسلمین و قاریان قرآن کشته شدند بطوری که در تاریخ القرآن زنجانی از کتاب اتقان إبن ابی داود نقل شده. عمر آیه‌ای از آیات قرآن را پرسید گفتند با فلان کس بوده که در جنگ با مسیلمه کشته شده است او گفت: [إِنّا لِلّهِ] و از آن روز باین فکر افتاد که قرآن را جمع کند بابو بکر اصرار کرد ولی او انکار داشت که چون پیغمبر نکرده بر ما دشوار است اقدام بکاری که پیغمبر نکرده است. -قرآن-۳۹۴-۴۰۹ [صفحه ۱۳] إبن ندیم، و هم در تاریخ القرآن زنجانی از زید بن ثابت نقل کرده است که اینکه اقدام بر ابو بکر دشوار بود تا عمر او را راضی کرد و او بمن تکلیف کرد و گفت تو جوان و عاقل هستی و کاتب وحی بوده‌ای و تو را متّهم نمی‌دانیم باین کار اقدام بکن و بر من هم اینکه کار دشوار بود و گفتم چگونه کاری که پیغمبر نکرده من انجام بدهم او گفت کار خیری است و پیوسته از من میخواست که اقدام کنم تا اینکه از روی شاخه‌های نخله‌ی خرما و قطعات سنگ سفید و سینه‌های مردان جمع‌آوری نمودم و آیه‌ی آخر سوره‌ی برائه را [لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ مِن أَنفُسِکُم عَزِیزٌ عَلَیهِ تا آخر] فقط نزد ابی خزیمه‌ی انصاری یافتم که دیگری نداشت. -قرآن-۵۹۱-۶۴۹ و هم زنجانی از کتاب اتقان که از کتاب مغازی موسی بن عقبه از إبن شهاب نقل کرده است که بعد از جنگ یمامه چون عدّه‌ی زیادی از قاریان قرآن کشته شده بودند ابو بکر ترسید که قرآن ناقص شود دستور داد آنچه نزد مردم محفوظ یا نوشته بود آوردند و بعمر و زید بن ثابت دستور داد که در مسجد بنشینند و هر کس آیه‌ای از قرآن آورد که دو نفر هم شهادت دادند بنویسند و عمر اعلان کرد در مدینه که هر کس چیزی از قرآن را از پیغمبر فراگرفته بیاورد و منظور از شهادت دو نفر آن بوده است که شهادت بدهند اینکه آیه در سال وفات پیغمبر در عرضه‌ی اخیر بر آن حضرت ص عرضه شده است و در حضورش خوانده و نوشته شده است و از اینکه جهت زید بن ثابت گفته که آیه‌ی آخر سوره‌ی برائه را فقط نزد ابی خزیمه یافتم نه دیگری و مقصود آن است که برای اینکه آیه دو شاهد پیدا نکردیم پس بموجب نقل مورّخین زید بن ثابت بامر ابو بکر قرآن را بصورت کتاب درآورده و باو داده و او هم بعمر داده و بعد از فوت عمر نزد دخترش حفصه زوجه پیغمبر بوده است. اینجا در سه مطلب مقتضی دقّت است اوّل: با وجود سفارش پیغمبر بجمع‌آوری قرآن چرا ابو بکر و زید بن ثابت احتراز داشته باشند بمناسبت آنکه چون پیغمبر اقدام بآن نکرده است تا اینکه عمر آنها را تشجیع کند و باصرار او انجام شود! [صفحه ۱۴] دوّم: قرآن در موقع فوت پیغمبر هم محفوظ بوده و هم مکتوب و با وجود قرآن نوشته که متعدّد بوده بطوری که پیشتر گفتیم چرا اعلان کردند و در مسجد نشستند که از مردم بشنوند و آیه‌ی آخر برائه فقط نزدیک نفر باشد! سوّم: مورد اتفاق مورّخین است که علی علیه السلام نویسنده‌ی قرآن و جامع قرآن بوده است و رابطه‌ی آن حضرت با پیغمبر و با قرآن و آیات از زید بن ثابت کمتر نبوده است پس در اینکه جمع قرآن چرا اسم علیّ علیه السّلام نیست و از آن حضرت استفاده نشده و از زید بن ثابت به مناسبت اینکه کاتب وحی بوده اینکه اقدام را خواسته‌اند! آنچه ممکن است در اینکه مورد گفته شود: احتراز ابو بکر و زید بن ثابت از جمع‌آوری اگر راست باشد شاید از اینکه جهت بوده است که مطمئن نبوده‌اند بتوانند تمام آیات را جمع‌آوری کنند ولی عمر آنها را تشجیع کرده است و در قسمت دوّم که با نوشته‌ها و حفاظ قرآن باز مراجعه‌ی بعموم کرده‌اند بواسطه‌ی کمال دقّت بوده است که علاوه بر آنچه زید بن ثابت داشته است جستجو کرده‌اند و از هر کس هر چه داشته گرفته‌اند که کلمه‌ای از قرآن ساقط و مفقود نشود و بخصوص

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با شهادت دو نفر نوشته‌اند که موجب کمال اطمینان باشد و اینکه عمل بسیار شایسته و خدمت بزرگی باساس اسلام بوده است: و مطلب سوّم که در اینکه جمع‌آوری اسم حضرت امیر نیست میتوان گفت چون خود زید نوشته داشته و آنچه را هم نداشته است از حفّاظ و قرّاء سؤال میکرده و چون از دیگران که گرفته شده بالخصوص نامی نیست ممکن است از آن حضرت هم استفاده شده است ولی اسم نبرده‌اند.

۶- جمع‌آوری قرآن در نوبت سوّم بوسیله‌ی عثمان

از زمان پیغمبر قرآن را بالفاظی مختلف میخوانده‌اند که در معنی تفاوتی نداشته مثلا [اسمعوا یا انصتوا و هلمّ و یا تعال و اصوب یا اقوم] که در معنی اختلافی ندارد مردم تلفّظ میکردند و گاهی اگر اختلافی تولید میشد به پیغمبر ص مراجعه میکردند [صفحه ۱۵] آن حضرت هر دو را تصویب میفرمود. برای نمونه و شاهد: زنجانی در تاریخ القرآن نقل میکند از بخاری که از عروة بن زبیر نقل کرده که عمر بن خطاب خلیفه‌ی دوّم گفت: من شنیدم در حیات پیغمبر که هشام بن حکیم سوره‌ی فرقان را جوری میخواند که پیغمبر آنرا بمن تعلیم نفرموده بود من متغیّر شدم و باو درآویختم که چرا چنین میخوانی! گفت از پیغمبر چنین شنیدم چون خدمت آن حضرت رفتیم فرمود بخوان و او خواند همان طور که پیغمبر باو تعلیم کرده بود و بمن فرمود بخوان من هم آن طوری که بمن تعلیم فرموده بود خواندم فرمود هر دو صحیح است. و نیز طبری در مقدّمه‌ی تفسیر خود نوشته است ابیّ بن کعب گفت بمسجد رفتم و در نماز سوره‌ی نحل خواندم. دیگری آمد و آنرا بغیر قرائت من خواند باز شخصی ثالث آمد و آنرا بر خلاف ما دو نفر قرائت کرد من دست آنها را گرفتم و حضور پیغمبر شرفیاب شدیم آن حضرت هر یک را وادار بقرائت فرمود آنها خواندند من هم خواندم قرائت همه را تصویب فرمود. و ما تعجّب کردیم که چگونه قرائتهای مختلف جایز است آن حضرت در جواب فرمود [إنّ اللّه أمرنی أن أقرأ- القرآن علی سبعة احرف] بمن امر شده است. قرآن را بهفت لغت بخوانم. در تاریخ القرآن زنجانی از کتاب فضائل ابو عبیده نقل کرده است که عمر إبن عامر انصاری گفت عمر بن خطاب اینکه آیه را چنین خواند [و السّابقون الأوّلون من المهاجرین و الأنصار الّذین اتّبعوهم باحسان] که کلمه‌ی [الّذین] را از کلمه‌ی [انصار] قطع کرد و بدون [واو] تلفّظ کرد زید بن ثابت گفت [وَ الَّذِینَ اتَّبَعُوهُم] با [واو] تلفّظ کرد عمر گفت ابیّ بن کعب را حاضر کنید چون حاضر شد عمر از او پرسید ابی خواند [وَ الَّذِینَ] با [واو] یکی از حاضرین با سر انگشت ببینی خود اشاره کرد یعنی اختلال حواسّ دارد ابیّ گفت بخدا سوگند که پیغمبر اینکه طور بمن یاد داد و آن وقت تو گندم می‌فروختی. -قرآن-۳۳۴-۳۶۳-قرآن-۴۷۰-۴۸۵ زنجانی در تاریخ القرآن از إبن عبد البرّ نقل کرده است که او از عبد اللّه بن وهب نقل کرده است که از امام مالک پرسیدند: اجازه میدهی اینکه آیه‌ی [صفحه ۱۶] سوره‌ی جمعه را [فَاسعَوا إِلی ذِکرِ اللّهِ] اینکه طور بخوانیم [فامضوا الی ذکر اللّه] گفت جایز است و پیغمبر فرمود [انزل القرآن علی سبعة احرف فاقرأوا ما تیسّر منه] یعنی قرآن بر هفت حرف نازل شده و بهر کدام که فراهم شود بخوانید. و مفاد حدیث را بعبارات مختلف چنانکه در جلو هم نقل شد روایت کرده‌اند. اگرچه نقل اینکه گفتار از پیغمبر بوسیله‌ی محدّثین اهل سنّت است که مورد قبول شیعه نیست ولی مفسّرین شیعه هم در اطراف اینکه مطلب بحث کرده‌اند و مقصود از حرف یعنی تلفّظ که بهر جور تلفّظی که ممکن باشد جایز است در صورتی که بمعنی کلمه تغییری داده نشود. و زنجانی از اعمش نقل کرده است: انس مالک میخواند [انّ ناشئة اللّیل هی اشدّ وطأ و اصوب قیلا] کسی باو گفت آیه [أَقوَمُ قِیلًا] است. انس جواب داد [اصوب اقوم اهدی] هر سه بیک معنی است. در هر صورت روی همین منقولات از پیغمبر ص با اختلاف حافظه یا اعمال سلیقه‌ی شخصی اختلاف قرائت زیاد شد و کم‌کم زیادتر شد تا زمان عثمان که مسلمین در کشورهای مختلف پراکنده شدند و قرآن را بملل مختلف آموختند اینکه اختلاف زیادتر شد بطوری که جوانها و معلّمین قرآن با یکدیگر نزاع میکردند که هر یک ادّعا میکرد قرائت من صحیح‌تر است. -قرآن-۲۰-۵۰-قرآن-۷۶۹-۷۸۶ تاریخ القرآن از بخاری نقل کرده است و إبن ندیم از محمّد بن اسحاق: حذیفة بن الیمان که از اصحاب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بسیار محترم پیغمبر بوده در عراق یا آذربایجان در جبهه‌ی جنگ بود متوجّه شد اینکه اختلاف در آنجا خیلی زیاد است بمدینه رفت نزد عثمان و گفت اینکه امّت را دریاب و پیش از آنکه مانند یهود و نصاری اختلاف کنند بدادشان برس. عثمان زید بن ثابت و عبد اللّه بن زبیر و سعید بن عاص و عبد الرّحمن بن حارث إبن هشام را مأمور کرد که قرآن بنویسند و نزد حفصه دختر عمر فرستاد و قرآنی را که در زمان ابو بکر نوشته شده بود و بطوری که پیش از اینکه گفتیم نزد او بود آوردند و بآنها دستور داد که اگر میان دو نفر آنها با زید بن ثابت در چیزی اختلاف شد مورد اختلاف را بزبان قریش بنویسند چون قرآن بزبان قریش نازل شده [صفحه ۱۷] است. تاریخ القرآن از بعضی مورخین نقل کرده است: انجمن کتابت قرآن از دوازده نفر تشکیل میشد که از قریش و انصار بودند و از إبن سیرین نقل کرده است: که عثمان بآنها گفت چون در آیتی مردّد شدید صبر کنید و منظورش اینکه بوده است که تأمّل کنند تا آن آیت مورد تردید مطابق بشود با آنچه در آخرین مرتبه حضور پیغمبر عرض شده است آنگاه آن را بنویسند. از إبن حجر نقل کرده است که در موقع نوشتن قرآن اصحاب پیغمبر اتّفاق کردند و آنچه ثابت شد که در عرضه‌ی اخیر بر پیغمبر ص عرض شده ثبت کردند و ما بقی را ترک کردند. و نیز از گفته‌ی إبن حجر است از خارجهٔ بن زید بن ثابت که پدرم زید بن ثابت گفت در موقع نوشتن قرآن آیتی را از پیغمبر ص شنیده بودم چون جستجو کردیم نزد ابی خزیمهٔ بن ثابت انصاری یافتیم و آیه اینکه است [مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّهَ عَلَیهِ] و آنرا در مصحف خود نوشتیم و از اینکه گفتار معلوم می‌شود که جستجو برای اینکه بوده است که معلوم شود جزء عرضه‌ی اخیر بر پیغمبر ص بوده است، و اگر اینکه منظور نبوده با اینکه خود زید آیه را سراغ داشته و میدانسته که پیغمبر آن را خوانده است پس تفحّص و جستجو و پیدا کردن و بعد از آن نوشتن آیه بی‌مورد است. -قرآن-۶۶۷-۷۳۴ [وهم تاریخ القرآن] از مقدّمه‌ی تفسیر شهرستانی نقل کرده است که سوید بن علقمه گفت شنیدم علیّ[ع] میفرمود [ایّها النّاس اللّه اللّه ایّاکم و الغلوّ فی امر عثمان و قولکم احراق المصاحف فو اللّه ما احرقها الّا من ملاء من اصحاب رسول اللّه] یعنی ای مردم از خدا بترسید و در حقّ عثمان غلوّ و زیاده‌روی نکنید که او قرآن‌ها را سوخته، سوگند بخدا که اینکه کار را در حضور عدّه‌ای از اصحاب پیغمبر انجام داد. و چون مردم اختلاف کردند و هر کسی می‌گفت قرائت من بهتر است عثمان گفت اینکه کار مردم را بکفر میکشاند و من می‌خواهم مردم را بیک قرآن منحصر کنم که بعد از شما اینکه اختلاف زیادتر خواهد [صفحه ۱۸] شد ما رأی او را پسندیدیم. زنجانی از علیّ بن طاوس نقل کرده است که در جمع‌آوری قرآن ابیّ بن کعب و عبد اللّه مسعود و سالم مولای حذیفه مخالفت کردند و عثمان قرآن عبد اللّه مسعود و سالم مولای حذیفه را گرفته و سوخت و یا بقولی دیگر بآب شست و قرآن را برأی علیّ[ع] جمع‌آوری کرد. در نتیجه بموجب نقل إبن ندیم و زنجانی چه بوسیله‌ی انجمن چهار نفری یا دوازده نفری یا برأی علیّ[ع] چهار قرآن یا شش نسخه قرآن بامر عثمان نوشته شد که رسم آنها با هم موافق بود و بقیّه‌ی قرآنها را عثمان از بین برد و قرآنی که از حفصه گرفته بود بخودش ردّ کرد و از آنهائی که نوشته شد یکی را برای خود نگهداشت و سه قرآن ببصره و کوفه و شام فرستاد و بنابر گفته‌ی آنکه عدد قرآن‌ها را شش نوشته یک قرآن را بمکّه فرستاد و یکی را هم برای اهل مدینه نگاه داشت و زید بن ثابت را مأمور کرد که مردم مدینه را بهمان قرآن تعلیم دهد و عامر بن قیس را که ظاهرا همان ابو برده عامر بن قیس اشعری برادر ابو موسای اشعری بوده با قرآن ببصره روانه کرد و عبد اللّه بن حبیب بن ربیعه مشهور بأبی عبد الرّحمن سلمی که از قرّاء است با قرآن بکوفه فرستاد و مغیرهٔ إبن شهاب را بشام فرستاد. یخ القرآن: إبن فضل اللّه عمری که از اولاد عمر خلیفه است نقل کرد که در اواسط قرن هشتم هجری که در جانب دست چپ مسجد دمشق مصحف عثمانی بخطّ عثمان بوده و ظنّ قوی میرود که اینکه مصحف همان قرآن موجود در کتابخانه‌ی لنین‌گراد بوده و اکنون در انگلستان محفوظ است«۱». و بنابر نقل زنجانی در تاریخ القرآن عثمان زید بن ثابت و سعید بن عاص را دستور داد که یکی املا کند و دیگری بنویسد و آن دو مشغول شدند و بدون اختلاف انجام دادند مگر در یک حرف از سوره‌ی بقره که و بنابر نقل زنجانی در تاریخ القرآن عثمان زید بن ثابت و سعید بن عاص را دستور داد که یکی املا کند و دیگری بنویسد و آن دو مشغول شدند و بدون اختلاف انجام دادند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مگر در یک حرف از سوره‌ی بقره که -پاورقی-۳۰۷-۳۰۹ [صفحه ۱۹] یکی گفت [التّابوه] و دیگری [التّابُوت] خواند و چون زید بن ثابت کاتب وحی بود قرائت او را مقدّم شمردند. -قرآن-۳۲-۴۵ در نتیجه مسلم است که قرآن در زمان خود پیغمبر بر قطعات مختلف از سنک سفید و شانه‌ی گوسفند و چوب خرما و غیره بتدریج که نازل میشد نوشته شد و پس از رحلت آن حضرت ابو بکر بوسیله‌ی اشخاص مطّلع از روی قطعات مختلف جمع‌آوری نمود و روی پوست دبّاغی شده بصورت کتاب درآورده و در زمان عثمان بواسطه‌ی اختلاف قرائتها آنچه قرآن نوشته‌ای بود جمع کرد و همه را بوسیله‌ی اشخاص با خبر و مطمئن منحصر کرد بیک قرائت که مورد قبول آنها بود و آن را در چند نسخه نوشته باطراف ممالک اسلامی فرستاد که تا امروز نتیجه‌ی آن باقی است. کتاب اعجاز القرآن مصطفی رافعی بترجمه‌ی إبن الدّین: مورد اتّفاق است که چند نفر قرآن کامل نوشتند. علیّ بن ابی طالب، معاذ بن جبل، ابیّ بن کعب، زید بن ثابت، عبد اللّه مسعود. که ایشان اساس کار بودند برای قرآن‌های مورد اطمینان بعدی که إبن مسعود و ابیّ بن کعب و زید بن ثابت بنوبت مصحف خود را بر پیغمبر ص عرضه میداشتند. إبن مسعود در مکّه و ابیّ بن کعب پس از هجرت در مدینه و زید بن ثابت پس از آن در سال وفات پیغمبر ص بر آن حضرت عرضه داشت و آن حضرت تا آخر عمر بقرائت زید قرائت میفرمود و از اینکه جهت مسلمانان مصحف زید را برای خواندن انتخاب نمودند. زید گوید: هنگامی که از رونویسی قرآن فارغ شدم آیت [مِنَ المُؤمِنِینَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّهَ عَلَیهِ فَمِنهُم مَن قَضی نَحبَهُ وَ مِنهُم مَن یَنتَظِرُ وَ ما بَدَّلُوا تَبدِیلًا] را نیافتم آنرا بر مهاجرین و انصار عرضه داشتم نزد هیچکدام نیافتم تا آنکه آنرا نزد خزیمهٔ بن ثابت یافتم و پیوست سایر آیات نمودم، دوباره آن را عرضه داشتم دو آیت [لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ- تا هُوَ رَبُّ العَرشِ العَظِیمِ] نبود پس از سؤال از مهاجرین و انصار نزد خزیمه نام دیگری یافتم و اگر سه آیه بود آنرا سوره‌ی مستقلّی -قرآن-۷۱۹-۸۶۸-قرآن-۱۰۵۴-۱۰۷۸-قرآن-۱۰۸۷-۱۱۱۹ [صفحه ۲۰] میساختم ولی چون کمتر بود بآخر سوره‌ی برائت ملحق کردم، و در عرضه‌ی سوّم تمام آیات موجود بود دوباره عثمان قرآن حفصه را خواست و زید قرآن خود را با او برابر نمود هیچگونه اختلافی میان آن دو نبود. و در روایت دیگر از إبن عساکر است که روزی عثمان خطبه خواند و گفت. هر که نزد او چیزی از کتاب خدا میباشد بیاورد. اصحاب اوراق و پوستها نزد او میآوردند همه را یکجا جمع کرد و هر کدام را یک یک خواست و قسم داد که همه‌ی اینها را تو شنیده‌ای از پیغمبر و او خود این‌ها را بتو تعلیم نموده است! او می‌گفت: آری پس از فراغت از اینکه کار پرسید. از همه بهتر که مینویسد! گفتند زید بن ثابت که منشی پیغمبر بوده است آنگاه پرسید در اعراب و فصیح تلفّظ کردن که از همه بهتر است! گفتند: سعید بن عاص. گفت: سعید بن عاص بگوید و زید بن ثابت بنویسد. إبن فارس از هانی نقل میکند که هنگامی نزد عثمان بودم و اصحاب قرآنها را بر او عرضه میداشتند از جمله شانه‌هائی بود از گوسفند که بر آن [لم یتسنّ] و [فأمهل] و [لا تبدیل للخلق] نوشته بود، عثمان آنها را تصحیح کرد به [لَم یَتَسَنَّه] [فَمَهِّلِ] [لا تَبدِیلَ لِخَلقِ اللّهِ] و آنها را بوسیله‌ی من برای ابیّ بن کعب فرستاد. -قرآن-۳۳۱-۳۴۹-قرآن-۳۵۰-۳۶۲-قرآن-۳۶۳-۳۹۴

۷- نظم آیه‌ها و سوره‌های قرآن

بطوری که پیش از اینکه گفتیم آیه‌های قرآن در زمان خود پیغمبر منظّم شده و اصحابش در حضورش میخواندند و آن حضرت تصویب می‌فرمود و نیز سوره‌های قرآن هر یک جدا و معیّن بوده است. طبری در مقدّمه‌ی تفسیر خود نوشته است: اسمهای سوره‌های قرآن را پیغمبر معیّن فرموده است چون بروایتی چند، آن حضرت فرموده است. خداوند بجای تورات بمن هفت سوره‌ی دراز [سبع الطّوال] قرآن را الهام فرمود و بجای انجیل سوره‌های صد آیتی [مئین] و بجای زبور سوره‌های سبع المثانی و دیگر سوره [صفحه ۲۱] ها علاوه است و تفضّل خداوند و عثمان گفته است: سوره‌ها بر پیغمبر نازل میشد و چون آیتی نازل میشد یکی از آنها که متصدّی کتابت بود احضار میفرمود و دستور میداد اینکه را در آن سوره بگذار که فلان آیه و فلان مطلب نوشته شده است و هم ابو الفتوح در اوّل تفسیر بسم اللّه و استدلال بر اینکه بسم اللّه جزء سوره است از إبن عباس نقل کرده است که پیغمبر فرمود نشانه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تمام شدن سوره اینکه است که چون سوره‌ی دیگر بر من نازل میشود با بسم اللّه آغاز میشود. إبن ندیم در فنّ سوّم کتاب فهرست بابی بنام [باب نزول القرآن بمکّه و مدینه و ترتیب نزوله] نوشته است و از محمّد بن نعمان بن بشیر و مجاهد عده‌ای سوره‌ها و ترتیب تقدّم و تأخّر نزول آنها را نقل کرده است و نیز آنچه از یک سوره‌ی مکّی بمدینه نازل شده است نوشته است و اگر در محلّ نزول اختلاف بوده است نوشته است. همه‌ی اینکه مطالب نشانه‌ی اینکه است که سوره‌های قرآن بوسیله‌ی شخص پیغمبر معیّن شده است. امّا اینکه نظم سوره‌های قرآن البتّه از زمان عثمان است و در جمع‌آوری دوّم که بوسیله‌ی او انجام شد و تا کنون باقی است با نظر و رأی نویسندگان آن روز باین ترتیب سوره‌ها نوشته شد و آیا علّت آن چه بوده است که باین ترتیب نوشته شده معلوم نیست مگر سلیقه‌ی اشخاص چون قرآن‌هائی که در همان زمان نوشته بوده است مختلف بوده است و آنچه نقل شده است از نظم قرآنها که هر یک غیر از دیگری بوده است اینکه قرآن‌ها است: اوّل زنجانی در تاریخ القرآن از یعقوبی نقل کرده است که حضرت علیّ[ع] بعد از وفات پیغمبر قرآن را جمع کرد و آنرا بهفت جزء تقسیم کرده بود که جزء اوّل از بقره و بعد یوسف و عنکبوت شروع شده است و بسوره‌ی سبّح اسم ربّک. و لم یکن ختم میشود و جزو آخر بأنفال آغاز شده و بمعوّذتین ختم میشود. در فهرست إبن ندیم تحت عنوان [ترتیب سور القرآن فی مصحف امیر المؤمنین [صفحه ۲۲] علیّ کرّم اللّه وجهه] نوشته که من در زمان خودمان نزد ابی یعلی حمزه‌ی حسنی رحمه اللّه مصحفی دیدم که از آن اوراقی ریخته و بخطّ علی بن ابی طالب علیه السلام بود که آن را بنی حسن بمرور زمان بمیراث برده بودند و اینکه ترتیب سور آن قرآن است. تا اینجا کلام إبن ندیم است و بعد از اینکه، ترتیب سور از اصل نسخه‌ی فهرست افتاده است و مطلب دیگر آغاز میشود. دوّم: از قرآنهائی که بر خلاف نظم قرآن بوده منسوب است بأبیّ بن کعب. فهرست إبن ندیم در باب ترتیب قرآن در مصحف ابی بن کعب نوشته است: فضل بن شاذان گفت شخص مورد اطمینان من نقل کرد: در دو فرسخی بصره قلعه‌ای بود بنام انصار که شخصی در آنجا بنام محمّد بن عبد الملک انصاری بود او در آنجا قرآنی نشان داد و گفت اینکه مصحف ابیّ بن کعب است که ما از پدران خودمان اینکه را میدانیم. تا اینجا منقول از فهرست است. اینک نظم چند سوره‌ی از آنرا مینویسیم: بعد از بقره سوره‌ی نساء است و مائده بعد از اعراف و قبل از انفال است و سوره‌ی ۲۹ طس است و بعد سوره‌ای را بنام سلیمان نوشته بعد از آن صافّات بعد داود بعد «ص» بعد یس سوره‌ی شصت و یک عمّ بعد الانسان و لا اقسم و سوره‌ی هفتادم اقرء است بعد حجرات بعد منافقون بعد جمعه بعد النهی بعد الفجر بعد الملک است. قرآن سوّم منسوب بابن مسعود است که إبن ندیم از إبن- شاذان نقل کرده که او مصحف عبد اللّه مسعود را دیده است و ترتیبی که از آن قرآن نقل کرده است نمونه‌ای نقل می‌کنیم: سوره‌ی ششم مائده است و هفتم یونس بعد برائه، بعد نحل شانزدهم و الصافّات بعد احزاب بعد قصص بعد نور بعد انفال سوره‌ی هفتاد و سه: مطفّفین است بعد عبس بعد الدّهر بعد قیامهٔ بعد عمّ است. [صفحه ۲۳] قرآن چهارم منسوب بعبد اللّه عبّاس است که از کتاب اربعین محمّد بن عمر رازی نقل کرده همچنین از مقدمه‌ی تفسیر شهرستانی نقل کرده است قسمتی از نظم آن را مینویسیم: سوره‌ی اوّل اقرأ بعد «ن» بعد و الضّحی، مزّمّل، مدّثّر، فاتحه، تبّت، سوره‌ی هشتاد و چهارم بقره است بعد انفال بعد آل عمران بعد حشر سوره‌ی صد و هشت مائده بعد توبه بعد نصر و بعد واقعه است. پنجم قرآنی است که از مقدّمه‌ی تفسیر شهرستانی نقل کرده که نسبت داده است بحضرت امام جعفر صادق [ع] در نظم آن سوره‌ی اعمی بعد قدر بعد و الشمس است و بقره ۶۸ و مائده آخر است. اینکه نمونه‌ای است که ما از قرآنهای متعدّد که بر خلاف نظم قرآن است از تواریخ بدست آورده‌ایم و علاوه‌ی پس و پیش بودن سوره‌ها از نظر عدد و نام سوره‌ها هم اختلاف دارند مثلا قرآنی که یعقوبی در تاریخ خود بحضرت امیر ع نسبت داده است که در هفت جزء بوده عدد سوره‌های آن صد و سیزده است و سوره‌ی نودم آن بنام شریعه نوشته شده است و قرآن منسوب بابی بن کعب صد و پنج سوره است و نود و دوّم آن بنام اللّهم ایّاک نعبد است که آخر آن سوره را بالکفار و متّصل بسوره‌ی لمزه نوشته است که همان سوره‌ی وَیلٌ لِکُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ است و اسمی از اینکه سوره‌ی وَیلٌ لِکُلِّ هُمَزَةٍ در فهرست نام سوره‌های اینکه قرآن دیده نمی‌شود. -قرآن-۵۸۵-۶۱۸-قرآن-۶۵۴-۶۷۸ مصحف منسوب بعبد اللّه مسعود صد و هفت سوره است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که سی و پنجم آن بنام [حوامیم مسبّحات] با سین و جیم نوشته است و سوره‌ی پنجاه و پنجم بنام حواریون است و فاتحه و معوّذتین در اینکه فهرست دیده نمی‌شود. و إبن ندیم در فهرست از إبن شاذان و او از إبن سیرین نقل کرده که عبد اللّه مسعود فاتحه و معوّذتین را در قرآن خود نمی‌نوشت و در دنباله‌ی اینکه مطلب از فضل بن شاذان از اعمش نقل کرده که او گفت در قرائت إبن مسعود حمسق است یعنی بدون [ع] چون قرآن اینکه طور است [حم عسق] و پس از اینکه نوشته است: محمّد بن اسحق گفت که چندین قرآن دیده -قرآن-۵۶۱-۵۷۱ [صفحه ۲۴] است که نویسندگان آن گفته‌اند از مصحف إبن مسعود است ولی هیچیک از آنها با هم متّفق نبود تا اینجا سخن إبن ندیم بود. اکنون میگوئیم: قرآن منسوب بابن عباس صد و چهارده سوره است و سوره‌ی بیست و دوّم آن بنام اعمی نوشته شده است پس باین نتیجه میرسیم: فهرست‌هائی که باین پنج قرآن منسوب باین اشخاص نوشته شده است نشان می‌دهد که اینکه نظم نوشته‌های قرآن بوسیله‌ی همان نویسندگان عثمان معیّن شده و نظم‌های دیگر منسوخ شده است.

۸- نقطه‌گذاری و علامت ممیزه

تاریخ القرآن زنجانی: نقل کرده‌اند که قبل از اسلام نقطه‌گذاری مرسوم بوده است چون بکتاب‌های قدیمی که دست یافته‌اند آثار نقطه روی حروف با و یا و نظائر آنها بوده است ولی بعد بتدریج آنرا ترک کرده‌اند تا اینکه در دوره‌ی خلافت عبد الملک مروان بآن اقدام شد اینک تفصیل آن: قرآنهائی که در زمان عثمان بفرمان او نوشتند نقطه نداشته ولی علامتهائی داشته برای تشخیص لغات مختلفی که صحابه بآن قرائت میکردند و مردم در موقع خواندن قرآن باشتباه میافتادند که اینکه کلمه و همانند آن را [ننشزها] با زا بخوانند یا با راء بی نقطه یا اینکه کلمه را [لِمَن خَلفَکَ] بفا بخوانند بمعنی از عقب تو یا با قاف بخوانند یعنی کسی که آفرید تو را و از اینکه جهت مردم زیاد بخواندن غلط دچار شدند بخصوص در عراق که از مردمان مختلف آنجا جمع شده بودند تصحیف و غلط در قرآن زیاد شد امیر عراق حجّاج بن یوسف خواست از اینکه اختلاف جلوگیری کند دستور داد بنویسندگان خود که علامتهائی برای تمیز حروف متشابه وضع نمایند و آنها دو نفر شاگردهای عبد اللّه مسعود بودند نصر بن عاصم لیثی و یحیی بن یعمر عدوانی که اینکه دو نفر پس از اندیشه و جستجو که اینکه عمل مخالف با دین نمی‌باشد اقدام کردند باین طریق که امروز مرسوم است. -قرآن-۳۱۷-۳۳۴ [صفحه ۲۵]

۹- وضع حرکات برای حروف قرآن

گفتیم قرآن هیچ علامت نداشت نه نقطه و نه زیر و زبر و فقط بهمان آشنائی بزبان صحیح میخواندند. در تاریخ القرآن زنجانی است که نتیجه آمیزش ملل مختلف و بیگانگی اشخاص از زبان عرب موجب اختلاف در تلفّظ و غلط در قرائت شد بطوری که در زمان زیاد بن ابیه والی عراق شنیدند که مردی در بصره اینکه آیه را [انّ اللّه بری من المشرکین و رسوله] با زیر لام میخواند که معنی آن زبردار است که مقصود اینکه است: خداوند و پیغمبرش از مشرکین بیزار هستند اینکه جمله احساس شنونده را تحریک کرده و بزیاد بن ابیه مطلب را در میان نهاد و نقل کرده اند که ابو اسود دئلی در کوچه‌ای میگذشت شنید که کسی آیه را اینکه جور میخواند و بعضی نقل کرده‌اند. که زیاد بن ابیه مایل بود که از هرج و مرج تلفّظ جلوگیری کند و بأبی الاسود پیشنهاد کرد که برای حرکات حروف علامت معیّن نماید او چون قرآن عثمان علامت نداشته و اصحاب پیغمبر در قرآن خود علامت نمیگذاشتند اینکه عمل را خلاف سنّت شمرد و از قبول پیشنهاد زیاد خودداری کرد زیاد برای اقناع ابو الاسود امر کرد مردی در سر راه او نشسته و خود را بخواندن قرآن مشغول کند که او هنگام عبور اینکه غلط بگوشش برسد در هر صورت میگویند چون ابو الاسود اینکه غلط را شنید گفت: خدای گرامی‌تر استکه از پیغمبر خود بیزار باشد و بزیاد بن ابیه گفت: حاضرم که برای تلفّظ حروف قرآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

علامت معیّن کنم. زیاد برای کومک باو سی نفر را معین کرد او از میان آنها یک نفر از عبد القیس را انتخاب نمود و دست اندر کار شد و گفت: مصحف را بردار و هر وقت من لبهایم را در تلفّظ بازکردم یک نقطه روی حرف بگذار و چون لبها را دیدی که فرود آوردم نقطه‌ای در زیر حرف بگذار و چون در تلفّظ حرف لبهایم بر هم چسبید یک نقطه در میان حرف بگذار و اگر تلفّظ از بینی و حلقم بود اینکه را با دو نقطه [صفحه ۲۶] علامت بگذار: پس از اینکه دستور بآرامی قرآن را میخواند و آن مرد هم طبق دستور نقطه گذاری می‌نمود و چون صفحه‌ای تمام میشد ابو الاسود در آن تجدید نظر میکرد تا یک قرآن تمام علامت گذاری و دارای اعراب شد بشکل نقطه و بعد از آن مردم مدینه برای حروف مکرّر یعنی مشدّد بجای تشدید علامتی سه دندانه بشکل کمان اختراع کردند که دو گوشه‌ی آن بطرف بالا بود. در اینکه موقع که علامت ممیّزه‌ی حروف متشابه نقطه معیّن شد و نشانه‌ی حرکات هم نقطه معیّن شد، برای اینکه اینکه دو علامت از هم جدا باشد. نقطه‌ای که برای اعراب و حرکت حروف بود برنگ سرخ مینوشتند و آنچه برای تمیز حروف متشابه بود برنگهای مختلف غیر سرخ مینوشتند. و ابو عمرو گفته است نقطه گذاری قرآن برنگ سیاه موجب تغییر رسم مصحف عثمان است و باید مانند قرآنهای مردم مدینه همزه‌ها را برنگ زرد بنویسند و مردم [دانیه] که از شهرهای اندلس است از چهار رنگ استفاده میکردند. سیاه برای حروف. سرخ برای حرکات بصورت نقطه، زرد برای همزه، سبز برای الف وصل. اینکه بود خلاصه‌ای از فصل دهم تاریخ القرآن زنجانی.

۱۰- هفت قاری مشهور بقراء سبعه

اشاره

با تلخیص و اختصار از تاریخ القرآن زنجانی و فهرست إبن ندیم. بواسطه‌ی شدت اهتمام مسلمین بقرائت عموم مردم قاری قرآن شمرده میشدند یعنی قرآن را میدانستند چه بواسطه‌ی سواد خواندن و نوشتن یا فراگرفتن آیات از حفظ البتّه در نتیجه‌ی اینکه اهتمام، مردم، عالم بقرآن شدند و قرآنها و سایر علوم مربوط بقرآن بتدریج زیاد شد و لیکن هفت نفر در مدت متجاوز از صد سال که از اواسط قرن اوّل تا اواخر قرن دوّم هجری است مشهور شدند بعنوان قاری قرآن و آنها را قراء سبعه مینامند. در علّت شهرت اینکه هفت نفر باین عنوان دو جهت نقل کرده‌اند یکی اینکه با اطّلاع از سایر علوم دینی بر خلاف دیگران همانند خود که بحدیث یا فقه یا لغت مشغول میشدند اینها خود را منحصر بقرائت [صفحه ۲۷] و تعلیم قرآن کردند جهت دیگر اینکه شدت اهتمام اینکه چند نفر بفراگرفتن جوری بوده که روی هر یک کلمه‌ی آن متوقف میشدند تا با دقّت تمام یاد میگرفتند بعد کلمه‌ی دیگر را. ولی گمان میرود اینکه شهرت چند موجب داشته است ۱- خوشی صوت ۲- اطلاع کامل بر اقسام قرائت و قواعد بترتیب ۳- آهنگ خاص جالب که موجب رجوع مردم بآنها بوده است برای قرائت ۴- انحصار وقت و آمادگی برای مراجعت مردم در قرائت ۵- شهرت بدینداری و امانت و علم که موجب توجّه مردم بآنها شده و از مطالعه‌ی تاریخ زندگی‌شان اینکه مطلب بخوبی آشکار میشود که در مدّت قریب بصد و چهل الی پنجاه سال اول اینکه چند نفر بکار قرائت و تعلیم قرآن بجهات فوق مشهور شدند و اینکه لقب و شهرت را بهمان جهت تاریخ برای آنها باقی گذاشت چنانکه امروز هم می‌بینیم با بودن علمای حدیث و تفسیر یک نفر بعنوان قاری قرآن مشهور میشود بواسطه‌ی انحصار کارش بتعلیم قرآن با اطلاع از اقسام قرائت و حسن صوت.

اینک اسامی و مختصری از تاریخ اینکه هفت نفر

۱- عبد الله بن عامر یحصبی مشهور بابن عامر که در سال بیست و یک هجری متولّد شده و در خلافت عمر بن عبد العزیز خلیفه‌ی مشهور اموی امام جماعت در مسجد جامع اموی بود و خلیفه باو اقتدا میکرده است او از تابعین است یعنی زمان پیغمبر را درک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نکرده ولی از اصحاب با نعمان بن بشیر و واثله بن اسقع مصاحبه کرده است و گفته اند که او قرآن را از عثمان فراگرفته که او هم از پیغمبر ص فراگرفته است ۲- عبد الله بن کثیر که در سال چهل و پنج هجری متولّد شده و سال صد و بیست وفات کرده است و قرآن را نزد عبد اللّه بن سایب مخزومی خوانده که عبد اللّه از ابیّ بن کعب و عمر بن خطاب فراگرفته و آن دو نفر هم از حضور مقدّس پیغمبر ص استفاده کرده‌اند گویند عبد اللّه بن کثیر مردی موقّر با چشمانی شهلا و ریشی سفید و بلند بوده و بسیار تنومند و با وقار و فصیح و بلیغ بوده است او در مکّه پیشوای قرائت و استاد فن بوده که کسی را ادّعای [صفحه ۲۸] برابری با او نبوده است. ۳- ابو بکر عاصم بن ابی النّجود بن بهدله که در سال صد و بیست و هفت هجری وفات کرده است و او قرائت را از ابی عبد الرّحمن عبد اللّه حبیب سلمی یاد گرفته که عبد اللّه نزد حضرت علی و عثمان و ابی بن کعب و عبد اللّه مسعود و زید بن ثابت قرآن را قرائت نموده است گویند عاصم دارای آهنگی خوب بوده است در قرائت و هم فصاحت داشته و هم تجوید قرائت و خلیل بن احمد نحوی مشهور در باره‌ی او گفته است مردی شایسته و صالح و ثقه بود گویند در حال احتضارش اینکه آیه را تکرار میکرد [ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللّهِ مَولاهُمُ الحَقِّ]. -قرآن-۵۶۲-۶۱۳ ۴- زبّان بن علاء بن عمّار مشهور بابی عمرو بن علا که گفته‌اند: در سال شصت و هشت هجری متولّد شده و در صد و پنجاه و چهار وفات کرده است او عالم مشهور در لغت و علوم عرب است و بامانت و دیانت و تقوی مشهور بوده است و قرآن را نزد ابو جعفر زید بن قعقاع و حسن بصری و جماعتی دیگر خوانده که حسن از خطان و ابو العالیه یاد گرفته و ابو العالیه شاگرد عمر و ابیّ بن کعب بوده است. از سفیان بن عیینه حکایت کرده اند که گفت پیغمبر را در خواب دیدم عرض کردم: قرآن را بقرائتهای مختلف میخوانند من بکدام قرائت بخوانم! فرمود بقرائت ابو عمر علاء. إبن خلّکان نوشته است. صحیح آنست که. ابو عمرو نام او است و اشتباه کرده‌اند که نام او را زبّان و یا غیر آن گفته‌اند. ۵- نافع بن عبد الرحمن بن ابی نعیم لیثی که در سال هفتاد هجری متولّد شده و در سال صد و شصت و نه وفات کرده است او اصفهانی بوده است و هفتاد نفر از تابعین را ملاقات کرده است و از آنها قرآن را فراگرفته است مانند ابو جعفر عبد الرّحمن بن هرمز اعرج و مسلم بن جندب که اعرج شاگرد عبد اللّه عباس و ابو هریره بوده و آنها نزد ابیّ بن کعب قرائت کرده‌اند. نوشته‌اند که در مدینه او پیشوای قارئین قرآن بوده است و بعد از تابعین در یادگرفتن قرآن مردم باو توجّه داشته‌اند و بیش از هفتاد نفر قرآن را [صفحه ۲۹] از او یاد گرفته‌اند. ۶- حمزه حبیب بن عماره‌ی زیات تیمی که در سال هشتاد هجری متولّد شده و در سال صد و پنجاه و شش وفات کرده است. او قرآن را نزد سلیمان بن مهران اعمش خوانده که او نزد یحیی بن وثاب اسدی خوانده و او نزد علقمهٔ بن قیس خوانده و او از عبد اللّه مسعود فراگرفته که عبد اللّه هم در خدمت پیغمبر قرائت نموده است. گفته‌اند: حمزه در کوفه بعد از عاصم و اعمش پیشوای مردم در قرائت بوده است. او مردی ثقه و عارف بعربیت و علم تجوید بوده است. بقدری متواضع و زاهد بوده است که در زمان خودش همانندی نداشته است حمزه پیله‌ور بوده از عراق روغن بحلوان می‌برده و از آنجا پنیر و گردو بکوفه وارد میکرده است میگویند چون شیخ او اعمش او را میدید میگفت اینکه حبر قرآن است یعنی دانشمند و عالم بآن است. نقل کرده‌اند حمزه میگفته است. من حرفی از کتاب خدا نخواندم مگر با آثار و اخبار نبوی. ۷- کسائی ابو الحسین علی بن حمزه‌ی نحوی ایرانی که از اولاد ایرانی و از اهل سواد عراق یعنی روستای آنجا بوده است و قرآن را نزد حمزه‌ی سابق الذّکر خوانده است و چهار مرتبه آن را نزد او دور کرده است در سال صد و نوزده هجری متولّد شده و در صد و هشتاد و نه وفات کرده است. از ابو بکر بن انباری حکایت کرده‌اند: کسائی داناترین مردم بوده بقرائت قرآن یعنی لغات مشکله‌ی آن و نحو و اقسام قرائت آن میدانسته است و مردم بقدری نزد او انبوه میشدند که فراگرفتن از او ممکن نمیشد و او همه را نشانده و خود بر کرسی نشسته و مشغول بخواندن میشد و آنها ضبط نموده بطوری که آغاز و انجام کلام را نگاهداری میکردند اگرچه در وسط آیه بود گفته‌اند که در زمان خودش راستگوتر از او کسی نبود. اینکه قرّاء شاگردانی هم داشته‌اند که مشهور شده‌اند بقاری قرآن و بعضی شاگرد با واسطه و راوی آنها بوده‌اند مانند حفص قاری مشهور که در تفاسیر اسمش زیاد برده میشود او شاگرد عاصم است که نوشته‌اند آیه‌ها را پنج پنج از استاد خود فراگرفته است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و اینکه قرائت ابو حفص از عاصم بوسیله ابو عبد الرحمن سلمی منتهی [صفحه ۳۰] می‌شود بحضرت امیر المؤمنین علی و مانند خلاد که او بواسطه از حمزه فراگرفته و قاری مشهوری شده است و إبن ندیم در فهرست برای هر یک از قرّاء یک یا چند راوی و شاگرد معرّفی کرده است.

۱۱- معنی انزل القرآن علی سبعهٔ احرف

بطوریکه در چند صفحه پیش اشاره کردیم اینکه جمله از پیغمبر نقل شده است و در مقدّمه‌ی تفسیر طبری است: مقصود از اینکه جمله اختلاف لغت و تلاوت است چون روایات ثابت شده است که عبد اللّه مسعود و ابیّ بن کعب و عمر در قرائتی اختلاف کردند و پیغمبر قرائت هر سه نفر را تصویب کرد و فرمود: دستور دارم که قرآن را بهفت حرف بخوانم و معلوم است که اینکه اختلاف و اجازه در اصل تلاوت بود است نه در قرائتی که موجب تغییر معنی باشد مصطفی رافع در کتاب اعجاز القرآن نوشته است. مراد از [حرف] لغات مختلف عرب است و مقصود از اینکه جمله اینکه است که: هر یک از قبایل عرب میتوانند کلمات را بلغت و لهجه‌ی مخصوص خود تلفّظ کنند. بعضی از علما گفته‌اند: من در وجوهی که موجب اختلاف لغتها و تلفّظهای عرب میشود دقیق شده‌ام آنها را هفت نوع یافته‌ام بدون کم و زیاد و قرآن بهمه‌ی آن وجوه نازل و تلفّظ شده است. ۱- تبدیل کلمه بکلمه‌ی دیگر مثل- حوت و سمک و عهن و صوف ۲- تبدیل حرف بحرفی دیگر مثل- تابوت و تابوه ۳- تقدیم و تاخیر در کلمه مثل سلب زید ثوبه و سلب ثوب زید و یا تقدیم و تاخیر در حرف کلمه مثل- افلم ییأس و افلم یأیس بتقدیم همزه بر یا و تأخیر آن ۴- زیاد کم کردن حرف مثل- مالی و سلطانی، و مالیه و سلطانیه، با ثبوت‌های آخر کلمه و سقوط آن ۵- اختلاف حرکات در اصل کلمه مثل- لا تحسبنّ با فتح و کسر سین ۶- اختلاف حرکت آخر کلمه [مثل- ما هذا بشر و بشرا با رفع و نصب ۷- تفخیم و اماله که اختلاف در لحن است نه در اصل لغت و تفخیم نزد فصحای عرب بهتر و مشهورتر [صفحه ۳۱] است و ما نظیر اینکه مطلب در بحث از جمع و تدوین قرآن هم نوشته‌ایم. آلوسی در مقدّمه تفسیر خود: بیست و یکنفر از اصحاب پیغمبر روایت کرده‌اند که آن حضرت فرموده است: قرآن بر هفت حرف نازل شده است و عثمان بر منبر گفت برای خاطر خدا هر کس از پیغمبر اینکه جمله را شنیده است [انّ القرآن انزل علی سبعهٔ احرف کلّها شاف کاف] از جای بلند شود و بقدری آن مردم که بلند شدند زیاد بودند که نشد بشمارند عثمان گفت من هم شهادت میدهم که اینکه را پیغمبر فرمود. و برای اینکه جمله چند معنی گفته‌اند: ۱- کنایه است که قرآن معانی زیاد دارد و همه قابل علم و فهم است ۲- مقصود تعدّد قراءات است ۳- مقصود الفاظ مختلف در یک معنی است مثل هلّم تعال اقبل ۴- طرز تلفّظ یک حرف است که مشدّد یا ادغام شود یا تخفیف شود و یا مقصور و یا ممدود باشد ۵- مقصود تعدّد مطالب است مثل محکم و متشابه ناسخ و منسوخ و خاصّ و عام و امر و نهی و اباحه و وعد وعید و ارشاد و پند و عبرت ۶- مقصود بلغات مختلف هفتگانه است که اگرچه بلغت قریش نازل شده است ولی برای آسانی بقبائل دیگر عرب اجازه داده شده است که بلهجه‌ی خود تلفّظ کنند و بخوانند.

۱۲- فواتح سور یا حروف مقطّع اوائل سوره‌ها

چند سوره‌ی قرآن با حروف مقطّع شروع شده است که در فهم معنی و مقصود اقوال و عقاید مختلف نقل کرده‌اند اینک مختصری از آن: تاریخ طبری از عکرمه: الم حم اشاره است بختم سوره‌ی پیش و علامت است که سوره‌ای تازه شروع میشود. تاریخ القرآن زنجانی نقل از کتاب تهذیب الاسماء و اللّغات محی الدّین بن شرف نووی متوفّی بسال ۶۷۸ هجری قمری. إبن عبّاس گفته است. نامهای خدا است که بآن سوگند یاد کرده است. قتاده گفت: نامهای قرآن است و نیز گفته‌اند: نامهای خدا است حضرت [صفحه ۳۲] صادق ع فرمود: نام محمّد است مجاهد گفته است: آغاز سوره‌ها است. طنطاوی در اوّل تفسیر الجواهر خود شرحی در اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مطلب نوشته است: از قدیم رمز و اشاره جزء مقاصد عالیه بشر بوده است مثلا یهود حروف ابجد را کنایه از اعداد قرار داده‌اند. الف را یک و با را دو و همچنین تا آخر [چنانکه ما هم اینکه حساب را داریم و در کتابهای قدیم زیاد بکار میبردند] و مسیحیهای شام و مصر و رم حروف یونانی را رموز دینی خود قرار داده‌اند مثلا کلمه‌ی [اکسیس] را رمز اینکه جمله قرار داده‌اند. [یسوع المسیح إبن اللّه المخلص]. چون کلمات [ایوس] بمعنی [یسوع] است و [کرستوس] بمعنی مسیح است و [ثیو] اللّه است و [ایوس] بمعنی إبن است و [ثوتیر] بمعنی مخلص است پس همزه‌ی اوّل کلمه [اکسیس] بجای کلمه‌ی [ایسوس] است و کاف که حروف دوّم آنست بجای کلمه‌ی [کریستوس] است و سین که حرف سوّم آنست بجای کلمه‌ی [ثیو] است که در تلفّظ ثا تبدیل بسین شده است یاء که حرف چهارم است بجای کلمه‌ی [ایسوث] است و سین دوّم که آخر است بجای کلمه [ایسوث] است که ثا در تلفّظ تبدیل بسین شده است مثل اوّل پس کلمه‌ی [اکسیس] رمز اختصاری اینکه جمله یونانی است [ایسوس کرستوس ثیوایوس ثوتیر] یا مختصر اینکه جمله‌ی عربی است [یسوع المسیح إبن اللّه المخلص] و چون اینکه کلمه‌ی [اکسیس] که رمز اختصاری است در زبان یونانی بمعنی ماهی است خود ماهی بمناسبت اینکه اسمش رمز اختصاری مقدّس است موجودی مقدّس شمرده شده است و رمزی دینی قرار داده شده است پس در نتیجه‌ی قرار دادن حروف را رمز برای یک جمله و باز قرار دادن حیوان را رمز برای آن جمله معلوم میشود که تعبیرات رمزی در نظر آن مردم ارزش زیاد داشته است و دانشمند انگلیسی سموئیل مونیخ گفته است: در گورهای قدیمی رم شکل ماهی کوچک که از استخوان و چوب ساخته شده است زیاد دیده میشود. چون مسیحی‌ها مرسوم داشته‌اند که ماهی با خود داشته باشند برای تبرّک و نشانه‌ی باین رمز مبارک پس برای تناسب با افکار ملّتهای مختلف که قرآن با آنها سر و کار دارد لازم است بهمان روش که پسند آنها است و با آن مأنوس هستند و [صفحه ۳۳] محفوظ می‌شوند با آنها گفتگو و رفتار شود و چون یهودیها و مسیحیها با رمز آشنا و علاقه‌مند بودند قرآن برای جلب نظر آنها یک عدّه از سوره‌ها را با رمز شروع کرده است. و چقدر فاصله است میان رموز قرآن با رموز یهود و نصاری و تناسب اینکه دو دسته مانند علم شخص عاقل است با بچه، یا دانشمندان با عوام مردم. لطیفه: إبن عباس گفت: ابو یاسر بن اخطب به پیغمبر رسید و آن حضرت مشغول تلاوت اینکه آیه بود [الم ذلِکَ الکِتابُ لا رَیبَ فِیهِ] پس از او برادرش حیی بن اخطب و کعب بن اشرف رسیدند و آن حضرت را سوگند دادند که آیا اینکه کلمات را از ایمان می‌گوید! آن حضرت فرمود، بهمین گونه بمن نازل شده است حیی بن اخطب گفت: اگر راست بگوئی من مدّت بقای دین تو را میدانم و چگونه دینی را بپذیرم که خودش می‌گوید مدّت دوام آن هفتاد و یک سال است [چون با حساب حروف ابجد «الم» هفتاد و یک می‌شود] آن حضرت خندید: او گفت: مگر غیر اینکه هم هست! فرمود. بلی [الر] گفت: اگر راست بگوئی مدّت حکومت دین تو دویست و سی و یک سال است آیا دیگری هست! فرمود. [المر] سخن به اینکه جا که رسید حیی گفت ما اصلا ایمان نمی‌آوریم و نمی‌فهمیم کدام گفته‌ی تو را بپذیریم! برادرش ابو یاسر گفت: -قرآن-۴۶۰-۵۰۰-قرآن-۸۹۴-۹۰۰-قرآن-۹۹۲-۹۹۷-قرآن-۱۰۹۹-۱۱۰۵ و لیکن من شاهدم که پیغمبران ما خبر داده‌اند: اینکه دین در دنیا حکومت خواهد کرد و مدّت آن را معیّن نکرده‌اند و اگر محمّد راست بگوید بعقیده‌ی من در همه‌ی اینکه مدّتها دین او باقی خواهد بود و همگی بلند شدند و گفتند: کارهای تو موجب سرگردانی ما شده است و نمی‌دانیم کدام یک را بپذیریم! از اینکه گفتگو معلوم می شود حساب جمل در نظر یهود آن روز بسیار معمول بوده است که از شنیدن حروف فورا عدد معیّن از آن می‌فهمیدند که اینها رمزی است بوسیله‌ی حروف پس باین روش رمز برای آن روز لازم بوده است تا مردم باندازه‌ی فهم خود آنرا بسنجند و از آن نتیجه بگیرند و اینکه حروف رموزی است که در آفرینش نمونه‌ی آن یافت می‌شود زیرا: چهارده حرف مقطع در بیست و نه سوره‌ی قرآن آمده است و عدد چهارده در موجودات زیاد [صفحه ۳۴] دیده می‌شود: ۱- منازل قمر چهارده در بروج جنوبی و چهارده در بروج شمالی است ۲- استخوان‌های بدن عدّه‌ی زیاد حیوانات در هر یک از پشت و کمر و دست و پا چهارده پارچه است ۳- حیوانات دم بلند مهره‌های دم آنها چهارده پارچه است. ۴- در بال مرغها عدد پرهای بزرگ وسیله‌ی پرش چهارده است پس اوائل سوره‌ها رمزی است از عدد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قسمتهای عمده‌ی جاندارهای بزرگ جثّه و تقسیمات فلکی. مجمع البیان و دیگران از تأویل القرآن ابو مسلم نقل کرده‌اند: مقصود از اینکه حروف آن است که. اینکه حروف اصل کلمات عرب است و قرآن از اینکه حروف فراهم شده است پس اگر می‌توانید مانند آن از حروف و کلمات زبان خودتان بیاورید. طبری از قول عدّه‌ای نقل کرده است: مشرکین با یک دیگر قرار گذارده بودند هرگاه پیغمبر مشغول قرائت قرآن بشود آواز بلند کنند و دست بزنند و سوت بکشند تا مردم آواز آن حضرت را نشنوند چنانکه اینکه آیه حکایت از آن قرارداد می‌کند. [لا تَسمَعُوا لِهذَا القُرآنِ وَ الغَوا فِیهِ] برای جلوگیری از اینکه عمل آنها پیغمبر با حروف مقطّع سوره را آغاز می‌کرد تا بگوش آنها تازه باشد و بی اختیار ساکت شوند و بآن گوش بدهند و چون در اوّل مرتبه گوش دادند زیبائی و جالب بودن کلام آن‌ها را مجذوب کرده از قرارداد خود فراموش نموده و تا بآخر متوجّه بآن بودند و در دلها تأثیر می‌کرد. -قرآن-۲۵۸-۳۰۶ امام فخر رازی در کتاب تفسیر خود بنام مفاتیح الغیب مشهور به تفسیر کبیر بیست و یک معنی برای اینکه حروف نقل کرده است ۱- سعید بن جبیر گفته است: حروف الر، حم، ن مجموع حروف الرّحمان است که ما مطّلع نیستیم چطور ترکیب می‌شود و چه معنی میدهد و همچنین در بقیّه ۲- قفّال گفته است. [صفحه ۳۵] اسم سوره‌ها است چون عرب رسم داشته است حروف را اسم شخص قرار دهد مثل لام که نام مردی از بنی طی بوده است و پسرش مشهور بوده بحارثه بن لام طائی و نیز پول نقد را [عین] می‌نامند و ابر را [غین] مینامند و ماهی را [نون] نامیده اند و کوه را قاف گفته‌اند. ۳- نام خدا است و روایت شده است که می‌شنیدند علی [ع] می‌گفت: یا [حم عسق] و یا [کهیعص] ۴- ضحاک گفته است. بعضی از آنها رمز نام خدا است و بعضی رمز از چند نام است مثل [الم] که الف کنایه از اللّه و لام کنایه از جبرئیل است و میم کنایه از محمّد است و مقصود آنست که خدا بوسیله‌ی جبرئیل قرآن را به محمّد فرستاد و بقیه‌ی معانی که امام نوشته است و هم دیگر مفسّرین از همین دسته مطالب است. -قرآن-۳۸۰-۳۹۰-قرآن-۴۰۰-۴۰۸-قرآن-۵۰۹-۵۱۵ مستشرقین اروپا که با قرآن سر و کار پیدا کرده‌اند بفکر فهم معنی اینکه حروف بوده‌اند چنان که در نشریه‌ی تیر ماه ۱۳۳۱ از مجلّه‌ی مهر آقای علی اصغر حکمت پنج وجه از آن را نقل کرده است. ۱- تولد که مستشرق مشهور آلمانی گفته: اینکه حروف معنی خاصّ ندارد و فقط پیغمبر می‌خواسته کلماتی از امّ الکتاب که در لوح محفوظ ثبت شده است بخاطر بیاورد ۲- بوئر گفته: اینکه حروف از بعضی اسامی که در همان سوره‌هاست استخراج شده است. مثل ق از القلم و طسم از طور سینا و موسی ۳- عده‌ای گفته‌اند: نام اختصاری صاحبان قرآن‌های اوّلیه بوده که در اوّل یا آخر سوره‌ها ثبت بوده است پس از آن که آن نسخه‌ها را بولایات برده و از آن استنساخ کرده‌اند آنها را جزء قرآن پنداشته و ثبت کرده‌اند مثلا طه در قرآن طلحه بوده و میم سوره متعلّق بمغیره و ها سوره‌ی متعلّق بابو هریره و س نسخه سعد وع در نسخه‌ی عثمان بوده است ۴- بلاشه‌ی فرانسوی گفت: بتقلید از اخبار و علمای یهود که از حروف مقطع اسامی و معانی خاصّی استخراج می‌کردند و در قرآن آورده شده است. اینکه تعبیر شباهت دارد بآنچه ما از إبن عبّاس نقل کردیم در محاوره‌ی حیی بن اخطب و ابو یاسر با پیغمبر که مفسّرین نوشته‌اند و شاید از تفاسیری که [صفحه ۳۶] اینکه را نوشته‌اند اقتباس شده است ۵- اسپرنگر اطریشی از اینکه حروف استخراج یک جمله‌ای کرده است و گفته: طسم اشاره است باین جمله [لا یَمَسُّهُ إِلَّا المُطَهَّرُونَ] و نظایر اینکه جمله‌ها. آنچه بنظر خودم رسید: گاهی برای نمایش کمال قدرت و اعجاز. سخنگو با حروفی مقطّع بدون معنی خاصّ آغاز سخن شده است با اینکه اگر بانسجام و سلامت کلام نیفزوده نقصی نرسانده است و اینکه خود اعجاز خاصّی است در بلاغت که بوسیله‌ی آغاز بحروف بدون معنی سخنی با کمال شیوائی بگوش مردم برسد که دیگران از مانند آن بمانند. -قرآن-۱۵۷-۱۹۵

۱۳- تفسیر گویان و تفسیر نویسان

اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فهرست إبن نـديم مقالهی اوّلی ص ۵ نام کتابهائی که در تفسیر قرآن نوشـته شده است: ۱- کتاب الباقر محمّد بن علیّ بن الحسین [ع] که ابو الجـارود زیـاد بن منـذر رئیس جـارودیّهی زیـدیّه از آن حضـرت روایت کرده است و در مقالهی پنجم ص ۲۰۳ فهرست نوشـته است حضـرت امام باقر [ع] فرمود. خدا لعنت کند ابو الجارود را که کور دل و کور چشم است و محمّد بن سنان گفته است. ابو الجـارود تا پیش از مرگش شـراب میخورد و با مردم کافر و بیدین دوست بود ۲- کتاب تفسـیر إبن عبّاس که حمید إبن قیس از ابی نجیـح او از مجاهد و او از إبن عبّاس روایت کردهاند ۳- تفسـیر ابو حمزهی ثمالی است که از اصحاب سجّاد [ع] بوده است و از مردان نجیب و قابـل اعتمـاد و حضور حضـرت باقر ع را هم درک کرده است ۴- تفسـیر عکرمه است که از إبن عبّاس روایت کرده است. إبن نـدیم در حـدود چهـل و پنـج کتـاب از اشـخاص نـام میبرد که یکی هم تفسـیر طبری است و دیگری تفسـیر آیاتی که در بارهی اشخاص معیّن نازل شده است تألیف هشام کلبی پس از آن در حدود بیست موضوع مختلف عنوان میکند که در هر یک از [صفحه ۳۷] آنهـا چنـد کتـاب از اشـخاص اسم میبرد مثل معانی قرآن مشـکلات قرآن لغات قرآن اجزاء قرآن حروف وقف و ابتـداء ناسـخ و منسوخ، نزول احکـام و مطالب متفرّق دیگر قرآن که در حـدود دویست و ده کتاب است در آخر آن نوشـته است: تا اینکه تاریـخ که شـنبه اوّل شـعبان سـیصد و هفتاد و هفت است اینکه مقاله را تمام کردم. آداب اللّغـهٔ جرجی زیدان: مشـهور است که اوّل نویسـندهی تفسـیر مجاهد متوفّای بسال یک صد و چهار بود ما چند نسـخه در کتابخانهی مصر دیدیم از تفسیر منسوب بابن عباس و گمان نـداریم تفسـیر مـدوّن از إبن عبّاس باشـد آنچه از مقدّمهی اینکه تفسـیر بدست میآید آنسـتکه اینکه کتاب روایت منقول از او است نه آنکه در زمان خودش تدوین شده است و امّا تفسـیر مجاهد در دست نیست و شاید همان تفسـیر إبن عبّاس باشد که مجاهد روایت کرده است. و اینکه تفسیر اینکه طور آغاز میشود، [اخبرنا عبد اللّه الثّقهٔ بن المأمون الهروی قال اخبرنا عماد الدّین عبد المجید الهروی قـال اخبرنا علی بن اسـحاق السّـمرقندی عن محمّـد بن مروان عن الکلبی عن ابی صالـح عن إبن عبّاس قال] خودم در مـدینه کتـابی خریـدم بنـام [تنویر المقبـاس من تفسـیر إبن عباس] که آنرا نسـبت میدهـد بابی طاهر محمّـد بن یعقوب فیروز آبادی صاحب قاموس متوفّای سنهی ۸۱۷ هجری و اوّل آن چنین است: تفسـیر إبن عبّاس بسم اللّه الرحمن الرحیم و صـلّی اللّه علی سیّدنا محمّـد و آله اجمعین اخبرنا عبـد اللّه الثّقه إبن المأمون الهروی قال اخبرنا ابی قال: اخبرنا ابو عبـد اللّه قال: اخبرنا ابو عبـد اللّه محمود بن محمّد الرازی قـال: أخبرنـا عمـاد بن عبـد المجیـد الهروی قال: اخبرنا علی بن اسـحاق السّـمرقندی عن محمّـد بن مروان عن الکلبی عن ابی صالح عن إبن عبّاس قال- و شاید اینکه همان تفسیری باشد که جرجی زیدان در کتابخانهی مصر دیده و در آداب اللّغه نوشته است چون سلسـلهی روات آن مختلف نیست و فقـط چنـد نفر را! نقـل نکرده است که در اینکه کتـاب نقل شـده است و در آغاز سورهی بقره نوشته است. [و باسناده عن عبد اللّه [صفحه ۳۸] إبن المبارک قال: حدّثنا علیّ بن اسحاق السّمرقندی] و بقیّهی روات همانهائی هسـتند که در اوّل نوشـته است و در آغاز هر سوره بجای نام سوره باین عبارت سوره را معرّفی میکند سورهای که در آن آل عمران گفته شده است سورهای که بقره در آن یاد شده است سورهای که زنان در آن یاد میشود و باز از سورهی مائده ببعد نوشته است. و از سـورهای که مائـده در آن یـاد میشـود و همچنین در بقیّه بـاین عبـارت نوشـته است. [و من السّورهٔ الّتی یـذکر فیهـا] و در همهی سورهها پس از بسم اللّه نوشـته است [و باسناده عن إبن عبّاس] در تاریخ چاپ اینکه کتاب نوشته است [الطبعهٔ الثانیهٔ ۱۳۷۰ هجری و ۱۹۰۱ میلادی] و چون تاریـخ چـاپ اینکه کتاب قریب چهل سال پس از فوت جرجی زیـدان است باحتمال قوی همان باشـد که او نوشـته است. الظنون بـاب التاء ص ۲۹۸. ملاـ کـاتب چلپی مشـهور بحاج خلیفه در کتاب کشف الظّنون مفسّـرین را چنـد طبقه کرده است: طبقهی اوّل دو دسـته هسـتند دسـتهی اول اصحاب پیغمبر که تفسیر گفتهاند و نقل کردهاند ولی ننوشتهاند اول اینکه طبقه خلفا هسـتند که از اوّل و دوّم و سوّم بسـیار کم نقـل شـده است و از چهارم که علیّ[ع] بوده است زیاد نقل شـده است إبن مسـعود گفته است. قرآن بر هفت حرف نازل شـده که برای هر حرفی ظاهری است و باطنی و علی ع تمام آنها را میدانست«۲» دوّم از اینکه طبقه عبد اللّه بن مسعود است که سال ۳۲ در مـدینه وفات کرد و آنچه از او نقل شـده است بیشتر است از آنچه از علیّ[ع] نقل شده.دوّم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از اینکه طبقه عبد اللّه بن مسعود است که سال ۳۲ در مدینه وفات کرد و آنچه از او نقل شده است بیشتر است از آنچه از علیّ[ع] نقل شده. -پاورقی-۵۳۲-۵۳۴ سوّم از اصحاب پیغمبر که مفسّر بوده‌اند عبد اللّه بن عبّاس است او در طائف بسال شصت و هشت وفات کرد ترجمان قرآن و رئیس مفسّرین است آنچه از او نقل کرده‌اند همه‌ی آنها معتبر و مورد اطمینان نیست از همه‌ی آنها معتبر و صحیح‌تر رشته و سلسله‌ی ناقلین علی بن ابی طلحه‌ی هاشمی است که در سال یک صد و چهل و سه [صفحه ۳۹] وفات نموده است و بخاری در کتاب صحیح خود او را معتبر دانسته و باو اعتماد کرده است و سلسله‌ی معتبر دیگر که از إبن عباس نقل تفسیر کرده‌اند سلسله‌ی قیس بن مسلم کوفی است که در سال صد و بیست وفات نموده است و او از عطاء بن السائب نقل تفسیر کرده است و هم سلسله‌ی معتبری که از إبن عباس روایت کرده‌اند طریقه‌ی إبن اسحاق صاحب سیره است [یعنی نویسنده‌ی کتاب سیره و روش‌های پیغمبر«۳»] رشته‌ی دیگر که از إبن عباس نقل تفسیر کرده‌اند سلسله‌ی روایت کلبی است از ابی صالح که موهون است و غیر معتبر و اینکه کلبی بنام محمّد و کنیت ابو نصر مشهور بوده پسر سائب است و بسال یکصد و چهل و شش در کوفه وفات کرده است و در بعضی از سلسله‌های روایت کلبی محمّد بن مروان سدی کوچک است که در سال یکصد و هشتاد و شش وفات نموده است و آنچه حدیث باین وسیله نقل شده است دروغ است و بس«۴» و باز از رشته‌هائی که نقل تفسیر از إبن عباس کرده‌اند رشته‌ی مقاتل بن سلیمان بن بشر ازدی است که در سال یکصد و پنجاه مرده است او هم نامعتبر است و بواسطه‌ی عقاید و افکار پلیدش از سلسله‌ی کلبی نامعتبرتر است و بی‌ارزش‌تر و نیز از سلسله‌های نقل از إبن عباس رشته‌ی ضحاک بن مزاحم کوفی است که در سال یکصد و دو وفات کرده است ولی او نه خودش إبن عباس را ملاقات کرده است و نه در آنچه‌و باز از رشته‌هائی که نقل تفسیر از إبن عباس کرده‌اند رشته‌ی مقاتل بن سلیمان بن بشر ازدی است که در سال یکصد و پنجاه مرده است او هم نامعتبر است و بواسطه‌ی عقاید و افکار پلیدش از سلسله‌ی کلبی نامعتبرتر است و بی‌ارزش‌تر و نیز از سلسله‌های نقل از إبن عباس رشته‌ی ضحاک بن مزاحم کوفی است که در سال یکصد و دو وفات کرده است ولی او نه خودش إبن عباس را ملاقات کرده است و نه در آنچه - پاورقی-۴۵۰-۴۵۲-پاورقی-۹۰۶-۹۰۸ [صفحه ۴۰] نقل کرده است سند معرّفی نموده که از چه کسی شنیده است و اگر در رشته‌های نقل شده از ضحّاک بشر بن عماره باشد آن حدیث ضعیف و بی‌اعتبار است و همچنین اگر در سلسله‌ی منقول از او جریر باشد باز آن حدیث ضعیف و نامعتبر است چون جریر شخصی بوده است که بگفته‌هایش اعتماد نبوده و حدیث او را قبول نمی‌کرده‌اند. چهارم- از اصحاب پیغمبر ص که نقل تفسیر از آنها شده است ابیّ بن کعب است که در سال بیستم و یا غیر آن سال وفات نموده است و نسخه‌ای بزرگ از او باقی مانده بوده است که آنرا ابو جعفر رازی روایت کرده بوده است از ربیع بن انس از ابو العالیه که او از خود ابیّ بن کعب نقل کرده است و تمام اینکه اشخاص معتبر هستند و احادیثی که بوسیله‌ی اینکه سلسله از ابیّ نقل شده است صحیح و راست است اینکه ابی إبن کعب یکی از چهار نفری است که در زمان پیغمبر قرآن را جمع کردند او از همه‌ی اصحاب بهتر قرائت قرآن میکرد و او را بزرگ و آقای قارئین قرآن می‌دانستند. م- عدّه‌ی دیگر از اصحاب پیغمبر بوده‌اند که از آنها هم تفسیر نقل شده است ولی کم: ۵- انس بن مالک که سال نود و یک در بصره مرده است ۲- ابو هریره عبد الرّحمن بن صخر که در مدینه سال پنجاه و هفت مرده است ۳- عبد اللّه بن عمر إبن الخطاب که سال هفتاد و سه در مکّه مرده است ۴- جابر بن عبد اللّه انصاری که سال هفتاد و چهار در مدینه وفات کرده است ۵- ابو موسی عبد الرّحمان بن قیس اشعری که بسال چهل و چهار مرده است ۶- عبد اللّه بن عمرو بن عاص سهمی که سال شصت و سه مرده است او یکی از چند نفر عبد اللّه نام است که چون دوران اصحاب پیغمبر بآخر رسیده بود و بیشتر آنها مرده بودند اینکه عده مرکز علم و دانش بودند«۵»۱» -پاورقی-۷۵۲-۷۵۴ [صفحه ۴۱] ۷- زید بن ثابت انصاری که نویسنده‌ی پیغمبر ص بوده است و در سال چهل و پنج وفات کرده است. دسته‌ی دوّم از اینکه طبقه تابعین هستند که خود حضور پیغمبر نرسیده‌اند لیکن از اصحاب پیغمبر استفاده و نقل کرده‌اند آنها هم بچند رشته تقسیم می‌شوند: ه اوّل: اصحاب إبن عبّاس که علمای مکّه بوده‌اند: ۶- مجاهدین جبیر مکّی که در سال صد و سه«۶» وفات کرده است او گفته است:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سی نوبت قرآن را بر إبن عباس عرضه کردم، شافعی و بخاری او را معتبر دانسته و آنچه نقل کرده است صحیح شمرده‌اند ۲- سعید بن جبیر که در سال نود و چهار مرده است ۳- عکرمه مولای إبن عباس متوفّای سال صد و پنج ۴- طاوس بن کیسان یمانی که بسال صد و شش در مکّه وفات کرده است ۵- عطاء بن ابی رباح مکّی که در سال صد و چهارده مرده است.وفات کرده است او گفته است: سی نوبت قرآن را بر إبن عباس عرضه کردم، شافعی و بخاری او را معتبر دانسته و آنچه نقل کرده است صحیح شمرده‌اند ۲- سعید بن جبیر که در سال نود و چهار مرده است ۳- عکرمه مولای إبن عباس متوفّای سال صد و پنج ۴- طاوس بن کیسان یمانی که بسال صد و شش در مکّه وفات کرده است ۵- عطاء بن ابی رباح مکّی که در سال صد و چهارده مرده است. -پاورقی-۱۱۰-۱۱۲ رشته دوّم- اصحاب إبن مسعود که از او استفاده و نقل تفسیر کرده‌اند و آنها علمای کوفه بوده‌اند: ۱- علقمهٔ بن قیس متوفّای سال صد و دو ۲- اسود بن یزید که بسال هفتاد و پنج مرده است ۳- ابراهیم نخعی که در سال نود و پنج وفات کرده است ۴- شعبی متوفّای صد و پنج. رشته‌ی سوّم- اصحاب و شاگردهای زید بن اسلم هستند. ۱- عبد الرحمان إبن زید ۲- مالك بن انس. رشته‌ی چهارم- عدّه‌ی دیگری هم از تابعین هستند که تفسیر می گفته‌اند و از آنها نقل شده است. ۱- حسن بصری متوفّای سال صد و بیست و یك ۲- عطاء إبن سلمه میسره‌ی خراسانی ۳- محمّد بن کعب قرظی متوفّای سال صد و هفده ۴- ابو العالیه رفیع بن مهران ریاحی که بسال نود هجری مرده است ۵- ضحّاك بن [صفحه ۴۲] مزاحم ۶- عطیّهٔ بن سعید عوفی متوفّی سال صد و یازده ۷- ربیع بن انس ۸- سدّی ۹- قتاده بن دعامه‌ی سدوسی متوفّای سال صد و هفده. طبقه‌ی دوّم- از مفسرین کسانی هستند که کتاب در تفسیر نوشته و گفتار اصحاب و تابعین را در کتاب خود نقل کرده‌اند مانند سفیان بن عیینه، وکیع بن جرّاح، شعبهٔ بن حجّاج، زید بن هارون، عبد الرّزاق علیّ بن ابی طلحه، إبن جریر، إبن ابی حاتم، إبن ماجه، حاکم، إبن مردویه، ابو الشّیخ بن حبّان، إبن منذر. طبقه‌ی سوّم- کسانی که در کتاب تفسیر خود مطالب متنوّع نوشته‌اند و آنچه نقل کرده‌اند بدون سند نوشته و نام گویندگان اصلی را ذکر نکرده‌اند مثل ابو اسحاق زجّاج، ابو علی فارسیّ، و مکّی بن ابی طالب و ابو العبّاس مهدوی. طبقه‌ی چهارم- آنهائی که پس از طبقه‌ی سوّم بکتابهای خود اقوال متعدّد نقل کرده‌اند و از آنجا آمیزش صحیح بنا صحیح آغاز شد و هر کس آنچه بنظرش پسند آمد نوشت بدون توجّه بصحّت و فساد آن مطلب بواسطه‌ی اعتماد بگفتار گذشتگان چنانکه سیوطی گفته است: در تفسیر اینکه جمله [غَیرِ المَغضُوبِ عَلَیهِم وَ لَا الضّالِّینَ] ده قول دیده‌ام در صورتی که منقول از پیغمبر و اصحاب و تابعین فقط یك معنی است باین جور: نه یهود و نصاری. -قرآن-۳۰۵-۳۵۴ طبقه پنجم- عدّه‌ای در نوشتن تفسیر بقسمتهای مختلف علوم توجّه کردند و هر کس از هر فنی که مطّلع بود آنرا مهمّ دانست و پنداشت قرآن برای فنّ و رشته‌ی تخصّص او نازل شده است مثلا زجّاج و واحدی همّت خود را بکار برده‌اند برای نقل اقوال نحویها و نوشتن قواعد نحو، ثعلبی نقل اخبار و قصّه‌ی گذشتگان را عمده‌ی کار خود در نوشتن تفسیر قرار داده بدون توجّه بدرستی و نادرستی آنها. و قرطبی فقط بنقل احکام فقه و استدلال‌های فقها پرداخته است بدون ارتباط بآیه. و بخصوص امام فخر رازی کتاب تفسیر خود را پر کرده است از گفتار و ردّ و اشکال حکما و متکلّمین که مربوط بتفسیر نیست و همه چیز در کتاب او هست. و بلقینی گفته است: امبرها بکار بردم تا عقاید معتزله [صفحه ۴۳] را از تفسیر کشّاف زمخشری بیرون کشیدم مثلا در اینکه آیه [فَمَن زُحزِحَ عَنِ النّارِ وَ أُدخِلَ الجَنَّهَ فَقَد فازَ] گفته است فوز یعنی بهره‌ای بالاتر از بهشت و مقصودش از [بهره‌ی بالاتر از بهشت] دیدار خدا است که آنها معتقدند خدا در عالم دیگر دیده میشود. و از مطالب نامربوط تفسیر نویسان گفتار منسوب بابو طالب مکّی است در کتاب قوت القلوب تفسیر اینکه آیه [إِن هِیَ إِلّا فِتنَتُکَ] یعنی اینکه گرفتاری از جانب تو است و در دنباله‌ی آن گفته است زیان خدا بمردم بیش از همه چیز است و هم نظرهائی که در قرآن شده است بدون مجوّز و دلالت نقلی و یا دلالت لفظی از خود قرآن مثل تفسیر محمود بن حمزه‌ی کرمانی در دو جلد بنام عجایب و غرایب که حقیقتا عجایب و غرایب است مثلا در اینکه آیه [رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلنا ما لا طاقَهَ لَنا بِهِ] یعنی خدایا فوق طاقت بر ما بار منه، گفته است مقصود از فوق طاقت عشق است. و دیگری از تفسیر نویسان گفته است مقصود از [مِن شَرِّ غاسِقٍ إِذا وَقَبَ] آلت شرم و مردی است.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۷۰-۱۳۴-قرآن-۴۱۷-۴۴۶-قرآن-۸۰۹-۸۵۹-قرآن-۱۰۰۱-۱۰۳۴ اینجا از طبقه‌بندی کشف الظّنون نقل کردم پس از اینکه طبقات تفسیر نویسها نام عدّه‌ای از کتابهای تفسیر اشخاص را نوشته است از مفسّرین اوّل مثل عکرمه و مجاهد و ضحاک تا قرن یازدهم هجری در حدود سیصد و پنجاه کتاب نام میبرد که معرّفی بعضی از آنها مناسب با هدف ما میباشد. اینک عدّه‌ای از آنها را بطوری که او نوشته است نقل میکنیم: ۷- تفسیر إبن جریح با جیم اوّل و آخر بنام عبد الملک فرزند عبد العزیز اموی مکّی متوفّای سال صد و پنجاه ۲- تفسیر إبن عباس که مختصر است و ممزوج ۳- تفسیر سفیان بن عیینه که ثعلبی نقل کرده است«۷» ۴- تفسیر مقاتل بن سلیمان بن بشر ازدی که بسال صد و پنجاه وفات کرده است ۵- تفسیر ادفوی محمّد بن علی بن احمد مقری نحوی که بسال سیصد و هشتاد و هشت مرده است و کتابی بنام الاستغناء فی علم القرآن در مدّت دوازده سال در یکصد و بیست مجلّد نوشته است۴- تفسیر مقاتل بن سلیمان بن بشر ازدی که بسال صد و پنجاه وفات کرده است ۵- تفسیر ادفوی محمّد بن علی بن احمد مقری نحوی که بسال سیصد و هشتاد و هشت مرده است و کتابی بنام الاستغناء فی علم القرآن در مدّت دوازده سال در یکصد و بیست مجلّد نوشته است -پاورقی-۶۲۷-۶۲۹ [صفحه ۴۴] ۶- تفسیر زید بن اسلم عدوی مدنی متوفّای سال سی و شش ۷- تفسیر مواهب علیه تألیف حسین بن علی کاشفی واعظی که حدود نهصد هجری وفات کرده است و بطوریکه فرزندش در بعضی کتابهای خود نوشته است. فارسی در یک جلد و در دست رس مردم است و ابو الفضل محمّد بن ادریسی بدلیسی آنرا بترکی ترجمه کرده است«۸» ۸- تفسیر خلف بن احمد فرمانروای سیستان که بسال سیصد و نود و نه وفات کرده است و از بزرگترین کتابهای تفسیر است ۹- تفسیر ابی بکر عتیق بن محمّد هروی که فارسی است و در زمان الب ارسلان سلجوقی نوشته است«۹» ۱۰- اسباب النزول که اوّل کتابی است در سبب نزول آیات نوشته شده است تألیف علیّ بن مدینی متوفّای سال دویست و سی و چهار ۱۱- تفسیر خواجه محمّد پارسا محمّد بن محمود حافظی بخاری متوفّای سال هشتصد و سی و دو که فارسی است از جزو بیست و نهم و سی‌ام چند سوره تفسیر شده است ۱۹- عبد اللّه بن ابی جعفر رازی بنام ضیاء القلوب نوشته است و بقول ثعلبی در کتاب الکشف و البیان از مفسّرین قدیم است ۱۳- تفسیر شعبهٔ بن حجّاج بصری متوفّای سال صد و شصت ۱۴- تفسیر کلبی محمّد بن سائب مشهور بکلبی که بابن عبّاس منتهی میشود ۱۵- تفسیر ابو الحجّاج مجاهد بن جبیر مکّی متوفّای سال صد و چهار که از او بچند طریق نقل شده است. ۱- إبن جریج ۹- إبن ابی نجیح ۳- لیث. ۱۶- تفسیر امام علیّ بن ابی طلحه والبی که از إبن عبّاس نقل کرده است.۱۰- اسباب النزول که اوّل کتابی است در سبب نزول آیات نوشته شده است تألیف علیّ بن مدینی متوفّای سال دویست و سی و چهار ۱۱- تفسیر خواجه محمّد پارسا محمّد بن محمود حافظی بخاری متوفّای سال هشتصد و سی و دو که فارسی است از جزو بیست و نهم و سی‌ام چند سوره تفسیر شده است ۱۲- عبد اللّه بن ابی جعفر رازی بنام ضیاء القلوب نوشته است و بقول ثعلبی در کتاب الکشف و البیان از مفسّرین قدیم است ۱۳- تفسیر شعبهٔ بن حجّاج بصری متوفّای سال صد و شصت ۱۴- تفسیر کلبی محمّد بن سائب مشهور بکلبی که بابن عبّاس منتهی میشود ۱۵- تفسیر ابو الحجّاج مجاهد بن جبیر مکّی متوفّای سال صد و چهار که از او بچند طریق نقل شده است. ۱- إبن جریج ۲- إبن ابی نجیح ۳- لیث. ۱۶- تفسیر امام علیّ بن ابی طلحه والبی که از إبن عبّاس نقل کرده است. -پاورقی-۳۴۴-۳۴۶-پاورقی-۵۸۴-۵۸۶ و در حرف تاء ص ۳۴۳ نوشته شده است: تنویر المقباس فی تفسیر إبن عبّاس در [صفحه ۴۵] ر جلد تألیف ابی طاهر محمّد بن یعقوب فیروز آبادی متوفّای سال هشتصد و هفده«۱۰» دائرهٔ المعارف فرید وجدی حرف فاء ص ۲۸۶ اوّل تفسیری که در دسترس مردم قرار گرفت کتاب منسوب بابن عبّاس متوفّای سال شصت و هشت هجری است که در مصر سال هزار و دویست نود چاپ شده است و بعد از آن تفسیر طبری متوفّای سال سیصد و ده بعد از آن تفسیر غریب القرآن ابی بکر محمّد بجستانی است که در سال سیصد و سی وفات کرده است بعد از آن تفسیر امام حافظ ابو اللّیث نصر محمّد سمرقندی است متوفّای سال سیصد و هفتاد و پنج.دائرهٔ المعارف فرید وجدی حرف فاء ص ۲۸۶ اوّل تفسیری که در دسترس مردم قرار گرفت کتاب منسوب بابن عبّاس متوفّای سال شصت و هشت هجری است که در مصر سال هزار و دویست نود چاپ شده است و بعد از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن تفسیر طبری متوفّای سال سیصد و ده بعد از آن تفسیر غریب القرآن ابی بکر محمّد بجستانی است که در سال سیصد و سی وفات کرده است بعد از آن تفسیر امام حافظ ابو اللّیث نصر محمّد سمرقندی است متوفّای سال سیصد و هفتاد و پنج. -پاورقی-۸۷-۸۹ ترجمه‌ی اعجاز القرآن- مصطفی رافعی بقلم عبد الحسین إبن الدّین: ابو علی اسواری که داستان سرائی بلیغ بود سوره‌ی بقره را تا سی و شش سال تفسیر کرد و هنوز تمام نشده بود که از دنیا رفت و پاره‌ای اوقات یک آیه را چند هفته تفسیر میکرد و هیچ سستی در او راه نمی‌یافت و [ارنست رنان] گفته است: در یکی از کتابخانه‌های اندلس که سوخته است تفسیری در سیصد جلد وجود داشته است غیر از رساله‌هائی که در حلّ بعضی مشکلات قرآن و در اطراف برخی از موضوعات آن تألیف گشته که از حد و حصر بیرون است و جز خداوند کسی بدو آگهی ندارد و آنچه در قسمت‌های مختلف قرآن نوشته شده است عدد آنرا خدا داند. الشیعه و فنون الاسلام ص ۱۱ اوّل کسیکه تفسیر نوشت سعید بن جبیر تابعی بود چنانکه سیوطی در اتقان از قتاده نقل کرده است و إبن ندیم در فهرست نام او را برده است و قبل از او دیگری را نام نبرده است که تفسیر نوشته باشد و شهادت او در سال شصت و چهار بوده است و دیگر از تفاسیر که شیعه نوشته‌اند کتاب جابر بن یزید جعفی است که امام در فن تفسیر بوده است و مطالب خود را از امام باقر ع گرفته است [صفحه ۴۶] و اینکه تفسیر غیر از تفسیر امام باقر است که إبن ندیم از آن حضرت نقل کرده است و گفته است آن را ابو الجارود زیاد بن منذر از آن حضرت نقل و تدوین کرده است. دائرة المعارف بستانی حرف تا ص ۱۷۰. برای تفسیر شش تعریف کرده است اینک دو تعریف آن ۱- علم بمطالبی که موجب شود شناسائی بکلام اللّه از امر و نهی و غیر آن ۲- ابو الخیر گفته است علمی است که بحث میشود در آن از نظم قرآن باندازه‌ی طاقت بشری با مطابقه‌ی با قواعد عربی و نیز او نوشته است: مقدّمات آن علوم عربی است و اصول کلام و اصول فقه و جدل و غیر ذلک و اختلاف است که آیا جایز است بحث و کنجکاوی در تفسیر قرآن یا نه! بعضی گفته‌اند جایز نیست اگرچه شخصی بتمام علم مربوط بقرآن مطّلع باشد مگر اینکه نتیجه‌ی بحث منتهی شود بگفتار و حدیث پیغمبر [ص] دیگری گفته است جایز است برای کسیکه عالم باشد بعلومی که مفسّر محتاج است و آن پانزده علم است. و سیوطی از ابو بکر واسطی نقل کرده است: قرآن به پنجاه لغت از لغتها و زبانهای قبایل مختلف عرب نازل شده است و از همه‌ی اینکه لغات در قرآن موجود است مثل احقاف- بلغت ثعلب- بمعنی رمال [قَوماً بُوراً] بلغت عمان بمعنی هلاک شده. مسطورا. بلغت حمیر بمعنی مکتوب سفها بلغت کنانه بمعنی جهال. اینک نمونه‌ای از آن: -قرآن-۲۲۳-۲۳۸ ه بلغت بمعنی کلمه بلغت بمعنی رفث مذحج عمل جنسی باءوا جرهم مستوجب شدند املاق لخم گرسنگی نحله قیس غیلان فریضه کلّ سعد العشیره عیال و غیر اینکه لغات که بسیار در قرآن آمده است و آنکه علم تفسیر را مقرّر کرد مالک«۱۱» بن انس بود که بطریقه‌ی نقل سند و مدرک معیّن کرده است و نوشتن و دانستن اینکه بن انس بود که بطریقه‌ی نقل سند و مدرک معیّن کرده است و نوشتن و دانستن اینکه -پاورقی-۲۵۰-۲۵۲ [صفحه ۴۷] واجب کفائی است«۱۲» و اینکه مشهور است: قرآن بلغت قریش نازل شده است مقصود اکثر لغات آن است نه تمام قرآن و صد و بیست کلمه معرّب در قرآن است که عرب از زبانهای غیر عربی گرفته و مناسب با زبان خود متحوّل کرده است. دنباله‌ی مطلب بستانی:و اینکه مشهور است: قرآن بلغت قریش نازل شده است مقصود اکثر لغات آن است نه تمام قرآن و صد و بیست کلمه معرّب در قرآن است که عرب از زبانهای غیر عربی گرفته و مناسب با زبان خود متحوّل کرده است. دنباله‌ی مطلب بستانی: -پاورقی-۲۴-۲۶ تفسیر در نظر مسیحیها آن است که معانی کتابهای آسمانی و الفاظ و عبارات و احتمالات و رموز و غیر آن آشکار شود و در نظر آنها بهترین و عالیترین فنون، تفسیر کتب مقدّس است و از قدیم همّت داشته‌اند بر تکمیل و درستی تفسیر کتب آسمانی که بلغتهای مختلف بوده است و اختلاف مفسّرین آنها زیاد است و کسی منکر نیست که فرق مختلف آن کتابها را تفسیرهای مختلف کرده‌اند متقدّمین آنها کوشش میکرده اند برای تفسیر قوانین و قواعدی مقرّر و مراعات شود ولی از آن نتیجه نگرفته‌اند مثلا در قرن دوّم میلاد اکلیمنضس اسکندری قانونی وضع کرد: مفسّر باید اوّلا معانی مجازی کتاب مورد تفسیر را بداند. ثانیا شریعتهای منسوب بموسی چهار معنی دارد ثالثا- هر شریعتی از شرایع موسی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

متضـمّن معنی نبوّت آینده است رابعا- لازم است برای هر کتاب مقدّس و آسمانی یک معنی در نظر بگیریم که از فکر ما دور است تـا اینکه بیشتر در آنهـا مطـالعه و دقّت کنیم. خامسـا معنی حقیقی کتـاب آسـمانی فقـطّ مـا را بایمان ساده رهبری میکنـد و امّا معنی مجـازی ممکن است تـا بالاـترین درجهی حکمت فکر و ایمان ما را بالا ببرد در مرتبهی شـشم تقلیـد نوری است که در تفسـیر معنی کتـب آسـمانی لاـزم اسـت از آن بهرهمنـد شـویم. مقـدّمه تفسـیر طـبری: عجب دارم از کسـی که بیاطّلاـع از تفسـیر و تأویـل قرآن میخواند چگونه از آن محظوظ میشود!

معرّفی مختصر از عدّهای

که نام آنها را بعنوان نقل تفسـیر در اصل کتاب یاد کردهایم نقل از فهرست إبن نـدیم و تاریخ إبن خلکان و رجال و غیره: [صـفحه ۴۸] اوّل- اعمش ابو محمّـد سـلیمان بن مهران کوفی، مشـهور باعمش، پدرش از مردم دماوند بوده است و او در شـکم مادر بود که بکوفه مهاجرت کردنـد آنجا متولّد شد. سـمعانی در کتاب انساب خود گفته است. او را در کوفه نظیر زهری در حجاز میدانسـتند از اصـحاب پیغمبر ص عبـد اللّه بن ابی اوفی را ملاقات کرده و از او یک حدیث نقل کرده است. ولی بزرگان تابعین را دیده و از آنها اسـتفاده کرده است. عـدّهی زیادی از علما شاگرد او بودهاند مثل سـفیان ثوری، حفص بن غیاث و دیگران. او بظرافت و خوشـطبعی مشهور است. إبن خلّکان ج ۱ ص ۳۰۱: هشام بن عبد الملک خلیفهی اموی نزد او فرسـتاد که چیزی در معایب علیّ و فضائل عثمان بنویس او خودداری کرد و مردم اصـرار کردنـد عـاقبت نوشت: اگر تمـام معایب مردم روی زمین را در علیّ جمع باشـد بتو ضـرری نـدارد و اگر تمـام خوبیهـا و مزایـای اخلاـقی مردم جهان را عثمان میـداشت برای تو سودی نـداشت مواظب خود باش که از حـدود وظیفهات تجاوز نکنی. تولّد او را در سال شصت و یک مرگش را در سالهای صد و چهل و هفت نوشتهاند. دوّم ابو مسلم محمّد بن بحر الاصـفهانیّ- فهرست إبن ندیم ص ۱۹۶. مردی سـخندان و نویسـنده و عـالم بعلم کلام بود در بحث و جـدل توانا، کتاب جامع التأویل لمحکم التّنزیل بمذهب معتزله در تفسیر قرآن نوشته که مفصّل است و بزرگ و دیگر مجموعهی رسالههای او است از کتاب تفسـیرش امـام فخر زیـاد نقل کرده است و ما هم هر جا مقتضـی بوده است نقل کردهایم. معلوم میشود مردی روشن و باریک بین و خوش فکر بوده است اینکه عبارت فهرست [و کان علیّ بن عیسـی یصفه و یشتاقه] استفاده میشود که معاصر و یا مقارن زمان او بوده است یعنی از دویست و نود و هفت تا سیصد و هشـتاد و پنـج هجری قمری که مـدّت زندگی إبن ندیم است. سوّم- ابی بن کعب- رجال میرزا محمّد استرابادی: او از هفتاد نفری بود که در عقبه [تپهای سـر راه مکّه بمدینه] با پیغمبر بیعت کردند و نویسـندهی وحی بود و در زمان عمر وفات کرد او گفت: امروز آقا و بزرگ مسـلمین از دنیا رفت. [صفحه ۴۹] اسد الغابه: واقدی گفته است: پس از هجرت اوّل نویسـندهی پیغمبر ص ابیّ بوده است و اگر او نبود زیـد بن ثابت میٍنوشت و پیغمبر فرمود: ابیّ از همهی شـما بهتر قرآن میخوانـد و در وفات او اختلاف است از سال ۱۹ هجری تا ۲۰ و ۲۲ و ۳۲ نوشـتهاند چون گفتهاند: در خلافت عثمان او را دیدهاند. رم- إبن جریج«۱۳» ابو خالـد عبـد الملک بن عبـد العزیز بن جریـج:ابو خالـد عبد الملک بن عبد العزیز بن جریج: -پاورقی-۲۲-۲۴ لغتنامهی دهخدا حرف همزه ص ۲۸۹: او متولّد سال هشتاد و در سالهای صد و چهل و نه تا پنجاه و یک وفات کرده است از علمای مشـهور صدر اوّل است و از غیر عرب و از موالی بنی امیّه است مولد او مکّهی مکرّمه و همانجا پرورش یافته و سـفری بعراق کرده و بخدمت منصور خلیفه رسیده است گویند: او اوّل کسی است از مسلمانان که تصنیف کتاب کرد و سپس دیگران بدو اقتدا کردند و بقـول دیگر اوّل مصـنّف اسـلام ابو رافع هرمز کـاتب امیر المؤمنین علی علیه السّـلام است. لیکن إبن نـدیم در مقـالهی شـشم کتـاب فهرست ص ۳۰۷ نوشـته است: سلیم بن قیس هلالی از اصحاب امیر المؤمنین علیّ بود. حجّاج بن یوسف او را تعقیب کرد که بکشد او فرار کرد و بابـان بـن ابی عیّـاش پناهنـده شـد در دم مرگ بأبـان گفـت: ای برادرزاده [تعبیر اعراب اسـت در موقع اظهـار کمـال مهربانی] بواسطهی اینکه مدّت پذیرائی بر من حق داری. پس از آن شرحی از کارهای پیغمبر و آن دوران گذشته نقل کرد و کتابی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باو داد که همان کتاب سلیم بن قیس هلالی مشهور است و فقطّ ابان بن ابی عیّاش آنرا نقل کرده و دیگری از او غیر از ابان نقل نکرده است و اوّل کتابی که از شیعه نمودار شد اینکه کتاب بود. پنجم- براء بن عازب- از مردم مدینه و اصحاب پیغمبر است و چون پس از وفات پیغمبر در [سقیفه‌ی بنی ساعده] که بازاری بوده است مرکز تجمّع، خلیفه معیّن کردند عدّه‌ای بر اینکه عمل اعتراض کردند و از تسلیم بحکومت ابی بکر خودداری کردند یکی از آنها همین براء بن عازب است و تا دوران خلافت حضرت علیّ علیه السلام و یا بعد از آنهم زنده بوده است و در اواخر خلافت عمر نابینا شده است. [صفحه ۵۰] ششم- حسن بصری- او را از بزرگان تابعین شمرده‌اند که در علم و زهد و فصاحه یگانه‌ی زمان خود بوده است إبن خلکان در جلد اوّل ص ۱۸۰ نوشته است: در سال یک صد و سه هجری عمرو بن هبیره‌ی فزاری در خلافت یزید بن عبد الملک مروان حاکم عراق و خراسان شد شعبی و محمّد بن سیرین و حسن بصری را احضار کرد و گفت: خداوند یزید بن عبد الملک را خلیفه خود قرار داد و از مردم پیمان گرفته است از او اطاعت کنند و من هم مسئول پیمان هستم و با اینکه قدرت که می‌بینید مأمورم کرده است باجرای امر خدا که خود عهده‌دار آن هست شما را در اینکه کار چه نظر است! إبن سیرین و شعبی جواب با ترس و تظاهر دادند. از او پرسید تو چه میگوئی! گفت: ای پسر هبیره بترس از خدا که اطاعت یزید میکنی و نباید از یزید بترسی برای اطاعت از خدا که خدا شرّ یزید را از تو بگرداند و یزید نتواند از عذاب خدا آسوده خاطرت کند بزودی از اینکه فراخنای قصر بتنگنای قبر سرازیر خواهی شد آنجا عمل نیک تو وسیله‌ی نجات تو خواهد بود و بس، بدان که نمی‌توان نافرمانی خدا کرد برای فرمان یک فرد مخلوق، عمرو بن هبیره بهر سه‌ی آنها احسان کرد و بهره‌ی حسن از دو نفر دیگر بیشتر بود در آخر خلافت عمر متولّد شد و در اوّل سال یک صد و ده از دنیا رفت در روز مرگش برای مشایعت جنازه نماز جماعت مسجد جامع بصره تعطیل شد که مردم مشغول بودند و کسی در مسجد نبود و تا آن تاریخ نماز جماعت جامع بصره تعطیل نشده بود. م- زهری- محمّد بن مسلم بن عبد اللّه از قبیله‌ی بنی زهره بن کلاب و از اهل مدینه است او از تابعین است که ده نفر از اصحاب پیغمبر را دیده و از آنها استفاده نموده است و نزد علمای حدیث گفتارش معتبر است و مشهور. عدّه‌ی زیاد از پیشوایان اینکه فن از او نقل حدیث کرده‌اند و او از حضرت زین العابدین حدیث نقل کرده است در کتابهای رجال و هدیهٔ الاحباب مرحوم قمّی وفات او را در سال یک صد و بیست و چهار هجری نوشته‌اند«۱۴». -پاورقی- ۵۰۶-۵۰۸ [صفحه ۵۱] هشتم- زید بن ثابت- بطوری که در جمع و تدوین قرآن نوشتیم او را نویسنده‌ی قرآن در زمان پیغمبر دانسته‌اند که از همه بیشتر در حضور پیغمبر بوده و قرآن را بامر آن حضرت نوشته است و ابو بکر او را وادار بجمع قرآن کرد. طبقات إبن سعد ج ۲ ص ۱۱۵: اسماعیل بن ابان وراق نقل کرد که زید بن ثابت گفت وارد بر پیغمبر شدم برای نوشتن چیزی که دستور فرمایند فرمود: قلم را در پشت گوشت بگذار که زود تر مطلب را بخاطرت آورد و از تنبلی در کار ما نعت میشود. عمر زید بن ثابت را در مسافرتها کفیل و جانشین خود میکرد و میگفت: بواسطه‌ی حدیثهائی که در نزد او یافت می‌شود و دیگران اطلاع ندارند احتیاج مردم باو زیاد است قبیصهٔ بن ذویب گفت: زید بن ثابت بمدینه اوّل شخص بود در قضاوت و فتوی و فرائض و قرائت در تمام مدّت خلفا و پنج سال پس از وفات علی علیه السّلام تا سال چهل و پنج که از دنیا رفت چون او را دفن کردند إبن عباس اشاره بقبر کرد و گفت: اینگونه علم نابود میشود که کسی چیزهائی میداند و دیگران نمیدانند و با خود بگور میبرد. ابو هریره در مرگ او گفت: عالم اینکه امّت مرد و شاید إبن عبّاس جانشین او بشود. نهم- سدّی- ابو محمّد اسماعیل بن عبد الرّحمان کوفی از مفسّرین معروف قدیم است مرحوم قمّی در هدیهٔ الاحباب نوشته است: از إبن حجر نقل شده است که او را متّهم بانتساب و تمایل بشیعه کرده بودند و مشهور براستگوئی و درستی در گفتار بوده است و سدّی با صدای جلو سین و تشدید دال [هر دو بی‌نقطه] منسوب بسده است بمعنی سکّو بمناسبت اینکه روی سکوی در مسجد کوفه روسری زنان میفروخته است باین نام مشهور شده است و در حدود یک صد و بیست و هشت هجری وفات کرده است و اینکه غیر از سدّی نامعتبر است که تقریبا پنجاه سال بعد از اینکه تاریخ وفات کرده و در ضمن نام تفسیر نویسان یاد شده است. دهم- سعید بن مسیّب- إبن خلّکان ج ۱ ص ۲۹۱: او را بزرگ تابعین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میگفتند که از طبقه‌ی اوّل بوده است و عالم بفقه و حدیث باورع و تقوی و عدّه‌ای از اصحاب پیغمبر [صفحه ۵۲] و زوجات آن حضرت را ملاقات نموده و اخذ حدیث از آنها کرده است. گفته‌اند: مدّت پنجاه سال با وضوی عشا فریضه‌ی صبح انجام میداد او خود گفته است: چهل نوبت بحج رفتم و چون بولایت عهد ولید و سلیمان پسرهای عبد الملک مروان خلیفه‌ی اموی تسلیم نشد حاکم مدینه او را پنجاه تازیانه زد و در بازار مدینه بگرداند. مرگ او را از سال نود و یک تا صد و پنج هجری باختلاف نوشته‌اند. یازدهم- ضحّاک بن مخلّد- دائرة المعارف بستانی ج ۲ ص ۲۰۸. ابو عاصم- النبیل ضحّاک بن مخلّد شیبانی بصری از تابعین بوده است و کسانی را ملاقات کرده است که آنها اصحاب پیغمبر را دیده و از آنها استفاده کرده‌اند او از عدّه‌ی زیادی استفاده و استماع حدیث کرده است و هم عدّه زیادی از او و همگی متّفق بر جلالت و حفظ و اعتماد بر او بوده‌اند، بقدری متدیّن بوده است که خود گفته است: از روزی که دانستم غیبت حرام است تا کنون غیبت کس نکردم گفته‌اند. روزی در حوزه‌ی درس إبن جریج بود فیلی مهیب آوردند که همه برای تماشای او رفتند او مجلس درس را ترک نکرد استادش پرسید تو چرا نرفتی! گفت آن را عوض است و اینکه را نه، إبن جریج گفت. [انت- النبیل] یعنی تو مردی نجیب و با فضیلت هستی از آن بعد هر وقت برای درس حاضر میشد إبن جریج میگفت. [جاء النبیل] و مشهور شد بابو عاصم النبیل. لغتنامه‌ی دهخدا حرف ض ص ۱۸- وی بمکّه متولّد شد سال صد و بیست و دو هجری و سپس ببصره رفت و در آنجا سکونت گزید تا سال دویست و دوازده درگذشت او شیخ حفّاظ حدیث بعصر خویش بود. از حضرت جعفر صادق ع و إبن جریج و اوزاعی و إبن ابی عروبه استماع حدیث کرده است. در کتاب مناقب احمد بن حنبل از عبد اللّه بن احمد نقل شده است. دسته‌ای از علمای حدیث بمجلس درس ضحّاک رفتند او گفت: شما علم ندارید و در میان شما آدم فهمیده دیده نمی‌شود و آنها را مذمّت میکرد آنها گفتند میان ما هم مرد عالم یافت می‌شود گفت: کی! گفتند الساعه میآید، چون پدرم آمد گفتند: اینکه است چون او را دید گفت جلو بیا احمد گفت زشت است از روی دوش مردم ردّ شدن ضحّاک گفت [هذا من فقهه] یعنی [صفحه ۵۳] اینکه از عقل و فهم او است راه بدهید تا بیاید، راه دادند آمد و در جلو خودش نشاند و چندین مطلب از او پرسید و جواب شنید آنگاه ابو عاصم ضحّاک گفت. اینکه از دواب روی زمین نیست از دابّه‌های دریا است باو گفتند: یحیی بن سعید در باره‌ی تو حرف میزند و بد میگوید گفت اگر مردم از من یاد نکنند نه از دسته‌ی زنده‌ها هستم و نه مرده‌ها. دوازدهم- عبد الله مسعود- لغتنامه‌ی دهخدا حرف همزه ۳۴۸. بروایت ابو نعیم اصفهانی او ششمین کس است که اسلام آورد شبان عقبهٔ بن ابی معیط بود گویند روزی پیغمبر با ابو بکر بر او گذشت و شیر طلبید او بمقتضای امانت خودداری کرد پیغمبر میشی که تا آنگاه نزائیده بود گرفت و دست بر پستانش کشید آن حیوان شیر داد إبن مسعود بر اثر اینکه معجزه مسلمان شد و پیوسته ملازم پیغمبر بود کفشهای آن حضرت را برمیداشت و از اینکه جهت او را صاحب و ساده و سواک و نعلین می‌گفتند. او اوّل کسی است که در مکّه قرآن را آشکارا برای مردم می‌خواند، و ذو الهجرتین است یعنی هجرت بحبشه و بمدینه در جنگهای پیغمبر ص حاضر بود و ابو جهل را بدست خود کشت و عمر او را بحکومت کوفه فرستاد و تا خلافت عثمان در کوفه ماند چون عثمان مردم را وادار کرد که جز قرآن زید بن ثابت دیگر قرآنها را ترک کنند عبد اللّه فرمان او را نپذیرفت و گفت: قرآن و قرائت من بهتر است از قرائت و قرآن زید و آنگاه که او در مکّه با کودکان مشغول بازی بود من هفتاد سوره‌ی قرآن از زبان پیغمبر فراگرفته و حفظ داشتم چون عثمان احضارش کرد و مردم جمع و مانع شدند از حرکت او بطرف مدینه إبن مسعود گفت: اطاعت او بر من لازم است و دوست ندارم فتنه‌هائی که پیش خواهد آمد آغازش را من سبب شوم و در سال سی دو که در مدینه وفات کرد بیش از شصت سال از عمر او گذشته بود. سیزدهم- عبد اللّه بن عباس- پسر عبّاس عموی پیغمبر است و در شعب ابی طالب متولّد شد سه سال قبل از هجرت. [شعب ابی طالب مکانی بوده است در کوههای مکّه که مخالفین پیغمبر آن حضرت و خویشاوندان او و مسلمانانرا در آنجا حبس کرده و با آنها [صفحه ۵۴] قطع رابطه کرده بودند]. میگویند برای وضو یا غسل پیغمبر آب آورد آن حضرت فرمود: [اللّهمّ فقهه فی الدّین] یعنی خدایا علم و معرفت نصیبش کن در دین و خداشناسی. در سال بیست و هفت هجری با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبد اللّه بن ابی سرح برای جنگ بافریقا رفت. در خلافت علی علیه السلام در جنگهای آن حضرت حاضر بود و از طرف آن حضرت حاکم بصره شد. میگویند مبلغی از اموال بیت المال را تصرّف کرد و بطایف فرار نمود و نامه‌هائی از حضرت علی علیه السلام در توبیخ اینکه عملش صادر شده است او تا هنگام مرگش که سال شصت و هشت است در طائف بود و در آخر عمر نابینا شده بود میگویند بواسطه‌ی اینکه گریه‌ی زیاد کرده بود بر وفات حضرت امیر المؤمنین و حضرت حسن مجتبی ع و حضرت سید الشهداء ع چشمانش کور شده بود. چهاردهم- عطاء بن ابی رباح- إبن خلّکان ج ۱ ص ۴۵۲. عطاء فرزند اسلم یا سلّم مشهور بابی رباح فرزند صفوان از بزرگان فقها و تابعین و زهّاد ساکن مکّه بوده است با عبد اللّه بن عباس و عبد اللّه بن زبیر و جابر بن عبد اللّه انصاری و عدّه‌ی زیادی از اصحاب پیغمبر ملاقات کرده و از آنها استفاده کرده است عمرو بن دینار و زهری و قتاده و مالک بن دینار و اعمش و اوزاعی و عدّه زیادی علما از او استفاده و نقل حدیث کرده‌اند. در مکّه مقام فتوی منحصر باو بود و مجاهد و در زمان خودشان کسی با آن دو برابر نبود. در هنگام حجّ از طرف دولت بنی امیّه اعلان میشد: کسی نباید اعمال حجّ انجام دهد مگر برأی و فتوای عطاء و شاعری در زمان او گفته است. سل المفتی المکّی هل فی تزاور || و ضمّهٔ مشتاق الفؤاد جناح فقال: معاذ اللّه ان یذهب التّقی || تلاصق اکباد بهنّ جراح یعنی از مفتی مکّه بپرس، چه گناه است دلدادگان را که بدیدار هم برسند و یکدیگر را در بغل بگیرند! چون از او پرسیدند جواب داد: پناه بخدا از حکم ناحق که بگویم اگر جگرهای سوخته بیکدگر بچسبند آسیبی بتقوی میرسد. مقصود شاعر از مفتی مکّه عطا بوده است و چون در مدّت احرام کلیه‌ی روابط جنسی حرام است و ممنوع اینکه [صفحه ۵۵] سؤال را کرده است. عطاء که اینکه شعر را شنید گفت سوگند بخدا که من چنین سخنی نگفته‌ام. ابو الفتوح عجلی در کتاب شرح مشکلات نوشته: نقل کرده‌اند او کنیزهای خود را میفرستاد پهلوی میهمانانش لیکن بر فرض از نظر حکم شرع اینکه عمل را جایز میدانسته است از مروّت و غیرت دور است که مثل او شخصی چنین کاری بکند. او سیاه رنگ یک چشم، پخش بینی، پیچیده مو، لنگ و چلاغ بوده است و در آخر عمر کور شد. سلیمان بن رافع گفت. وارد مسجد الحرام شدم مردم را دور کسی حلقه دیدم نزدیک رفتم عطاء در میان آن‌ها نشسته گوئی کلاغی بود سیاه. در سال یک صد و چهارده یا پانزده هجری مرده است عمر او را هشتاد و هشت و صد گفته‌اند پانزدهم- عکرمه- إبن خلّکان ۱ ص ۴۵۴: ابو عبد اللّه عکرمه بن عبد اللّه از اهل بربر و مغرب زمین بوده است باسارت و غلامی بتصرّف حصین بن خیر عنبری آمد موقعی که عبد اللّه بن عباس عموزاده‌ی پیغمبر از طرف حضرت علی علیه السلام حاکم بصره بود آقای عکرمه او را بعبد اللّه بخشید او کوشش در تعلیم و تربیتش کرد تا قرآن و حدیث آموخت. با عدّه‌ی زیادی از اصحاب پیغمبر ملاقات کرده است و از آنها نقل حدیث کرده است مثل عبد اللّه عباس و عبد اللّه بن عمر و عمرو بن عاص و ابو هریره و ابو سعید خدری و حسن بن علی علیه السلام و عایشه. او را از تابعین و علمای ساکن مکّه شمرده‌اند. عبد اللّه عبّاس باو میگفته است: برو بشهرها و بمردم وظائف‌شان را بیاموز از سعید بن جبیر پرسیده‌اند: از خود عالمتر سراغ داری! گفته است «بلی» عکرمه، عدّه‌ای علمای حدیث از او روایت کرده‌اند مثل: زهری، عمرو بن دینار، ثعبی، ابو اسحاق سبیعی و دیگران عبد اللّه عباس او را آزاد نکرد تا بارث بفرزندش علی بن عبد اللّه عباس رسید و او بخالد بن یزید بن معاویه بچهار هزار دینار فروخت چون عکرمه خبردار شد نزد علی رفت و گفت خود را محروم کردی که علم پدر را باین مبلغ فروختی او از خالد تقاضای ردّ معامله کرد و غلام را پس گرفت و آزاد کرد مرگ او را از سال یکصد و پنج تا پانزده هجری نوشته‌اند و تلفّظ اینکه کلمه را با کسر عین و سکون کاف و کسر را و فتح میم ضبط کرده‌اند بمعنی [صفحه ۵۶] کبوتر ماده است که نام انسان قرار داده‌اند. شانزدهم- قتادهٔ بن دعامهٔ- از مردم بصره و از علمای مهمّ تابعین است [آنهائی که خود، پیغمبر ص را ندیده ولی اصحاب پیغمبر را دیده و از آنها استفاده کرده‌اند]. تاریخ إبن خلّکان ج ۱ ص ۶۰۹: عمرو بن عبید و عدّه‌ای دیگر از شاگردان حسن بصری با استاد خود اختلاف عقیده داشتند و از حوزه درس او کناره‌گیری کردند و در گوشه‌ی دیگر مسجد بصره دور هم جمع شدند و آغاز بحث کردند و صداشان بلند بود که قتاده وارد شد و بگمان اینکه حوزه‌ی درس حسن است نزدیک رفت چون آنها را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شناخت بر کنار رفت و گفت. [انّما هؤلاء المعتزلة] یعنی اینها معتزله و کناره‌گیرها هستند که از استاد خود کناره کرده‌اند از آن روز نام پیروان اینکه دسته را معتزله نامیدند و نام مذهب معتزله از آنجا پیدا شد. ابو عبیده عالم مشهور بلغت و ادب عرب گفته است: روزی نبود که مأمور از طرف بنی امیّه در منزل قتاده حاضر نباشد برای سؤال از تاریخ و انساب و اشعار عرب. بسال شصت هجری متولد شد و در یک صد و هفده یا هیجده در شهر واسط از دنیا رفت. در خاطر ندارم کجا خواندم حضرت صادق ع باو فرمود: شنیده‌ام قرآن تفسیر میکنی اگر برأی خودت باشد هلاک شده‌ای و هم دیگران را هلاک کرده‌ای. روزی در منبر گفت: از هر چه میخواهید بپرسید که من میدانم آنگاه بغلام خود گفت: کفشهای من را بیاور او گفت: کفش بپای داری قتاده گفت: اینکه برای غرورم بود و خدا تنبیهم کرد. هفدهم- کلبی- ابو نصر محمّد بن سائب کلبی از مردم کوفه است که امام در علم انساب و تفسیر معرّفی شده است إبن خلّکان ج ۱ ص ۷۰۴ چاپ مصر: کلبی از رفقا و هم مسلکان عبد اللّه بن سبا بوده است که می گفتند: علیّ علیه السلام زنده است و در آینده بر زمین خواهد آمد. جدّ و پدر و عموهایش در جنگهای بصره و صفین در قشون حضرت علی [ع] بودند. سفیان ثوری و محمّد بن اسحاق از او حدیث فراگرفته‌اند وفاتش در سال یک صد و [صفحه ۵۷] چهل و شش در کوفه بوده است. هیجدهم- مجاهد- در معجم الادبا نوشته است: ابو الحجّاج مجاهد بن جبر یا جبیر مولای عبد اللّه بن سائب یا قیس بن سائب مخزومی از بزرگان تابعین است او هشتاد و سه سال عمر کرد و در سال صد و سه یا چهار وفات نمود. از إبن عبّاس و إبن عمر و جابر و ابو- هریره و ابو سعید خدری و ابو ریحانه و دیگران استماع حدیث کرده است. قرائت را از إبن عبّاس و عبد اللّه بن ابی لیلی فراگرفته است و قرآن را حضور علیّ علیه السلام و ابیّ بن کعب خوانده است و اینکه عدّه از او حدیث فراگرفته‌اند: اعمش و لیث بن ابی سلیم و حکم و منصور بن نجیح. او گفت سی نوبت قرآن را بر إبن عبّاس عرضه کردم و در سفر با عبد اللّه عمر بودم که وقت سواری، او رکاب من را میگرفت و چون سوار می‌شدم لباسهایم را صاف می کرد و هم او نقل کرده است: بچه‌ای یهودی دامی در جائی کناره از جاده نهاد و دانه‌ای در آن بریخت گنجشکی بآن نزدیکی فرود آمد از آن دام پرسید: چرا از راه کناره کردی! گفت برای دوری از شرّ مردم پرسید: چرا ضعیف شده‌ای! گفت: عبادت لاغرم کرد. پرسید اینکه دانه‌ها چی است که در دهان داری! جواب داد برای فقیری یا رهگذری گفت: من رهگذرم و فقیر گفت بگیر چون جهید که دانه بگیرد دام در گردنش افتاد او جیر جیر کرد و گفت: بخدا که دگر بار گول ریاکاران نخواهم خورد و اینکه مثل قرآن‌خوانهای ریاکار است که در آخر الزّمان زیاد هستند [معجم الادباء] ج ۱۷. نوشته است. اینکه مطالب را از کتاب امالی محمّد بن منور سمعانی نقل کردم. إبن سعد در مجلّد پنجم طبقات نوشته است. گفته‌اند: مجاهد تفسیر خود را از جابر نقل کرده است و او را مردی عالم و مورد اعتماد میدانستند.

۱۵ معنی سبع المثانی و سبع طوال

طبری در مقدّمه‌ی جلد اوّل: سوره‌های بقره، آل عمران، نساء، مائده انعام، اعراف، یونس را سبع طوال با ضمّ طاء نامیده‌اند چون مطوّل و دراز است و [صفحه ۵۸] عده‌ای را مئون نامیده‌اند چون صد یا کم و بیش آیه دارد عدّه‌ای را مثانی نامیده اند چون مثنا و دسته‌ی دوّم سوره‌ها هستند بعد از سوره‌های مئون. إبن عباس گفته است: چون امثال و عبر و خبر در آنها دو بار گفته شده است آنها را مثانی نامیده‌اند. سعید بن جبیر گفته است چون حدود و فرائض در آنها دو بار مکرّر شده است عدّه‌ای گفته‌اند مثانی سوره‌ی حمد است چون آیات آن هفت است و در هر نماز دو بار خوانده می‌شود آنرا سبع المثانی نامیده‌اند. و عدّه‌ای را مفصّل نامیده‌اند بمناسبت فاصله‌ی بسم اللّه در میان آنها.

۱۶ قرآن و دیگران

اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نقل از تاریخ القرآن زنجانی و کتاب فهرست خاور شناسان ۱- ولز نویسنده و عالم مشهور انگلیسی می گوید در جواب سؤال از کتب مهمی که از بدء تاریخ بشر نوشته شده گوید چهارمین کتاب، قرآن است که بهترین راهنمای توحید و اخلاق فاضله است و بزرگترین دشمن بت‌پرستی و نظام تثلیث کشیشان است ۲- توماس کارلیل استاد زبان عربی در دانشگاه کمبریج می گوید: قرآن را هر کس با تأمّل بخواند می‌فهمد که پیوسته است بمبدئی عالی و مقدّس، و تمام کتب در برابر قرآن حقیر و ناچیزند. ۳- تولستو دانشمند مشهور روسی و رمان نویس قرن نوزدهم می‌نویسد: در قرآن آیاتی است که نشانه‌ی مقام عالی دین اسلام و پاکی روح مقدّس آورنده‌ی اینکه کتاب است. ۴- گوستاولبن استاد مشهور و عالم اجتماعی فرانسوی که در ۱۸۴۱ متولّد شده و ۱۹۳۱ وفات کرده پس از شرح مفصلّی که نسبت بتوصیف قرآن نوشته می گوید. آداب و ترتیب قرآن بمراتب بالاتر از انجیل و آداب آن است ۵- ژل لابوم فرانسوی خاور شناس معاصر و مطّلع بر علوم اسلامی میگوید: مسلمانان علوم و دانش را از قرآنی فراگرفته‌اند که مانند دریای دانش است و از آن نهرها جدا نمودند اینکه قرآن برای همیشه باقی و در هر دوره مردم باندازه‌ی [صفحه ۵۹] فهم و شعور خود از آن استفاده خواهند نمود ۶- گوته شاعر مشهور آلمانی که در سال ۱۸۳۲ وفات کرده می گوید: ما از قرآن رو گردان بودیم ولی طولی نکشید که ما را بحیرت آورد و مجبور شدیم قواعد آنرا تعظیم نموده و بزرگ بشماریم می گوید اینکه کتاب بزودی بزرگترین تأثیر را در تمام گیتی نموده و نتیجه‌ی مهمّی خواهد داد ۷- نولدکه خاور شناس بزرگ و دانشمند معروف آلمانی که کتاب تاریخ قرآن نوشته و مؤلفاتی چند دارد و در ۱۹۳۱ وفات کرده است می گوید: قرآن ملتی متمدّن از قبائل وحشی و بی‌تربیت ایجاد کرده که آنها هم بدنیا تعلیم و تربیت آموختند. ۸- لومانس امیرکائی می گوید: اوّلین شراره‌ای که نور آن از قرآن کریم تابش نمود [بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ] است که می گوید خدای یگانه نعمتهای خود را در دنیا و آخرت بر بندگان ارزانی داشته است، از اینجا باین حقیقت پی میبریم که ناگزیر قرآن بزرگترین نوری است که جز شفقت و رحمت نخواهد بود ۹- مارکس انگلیسی دکتر در فلسفه میگوید: قرآن شامل تمام پیامهائی است خدائی که در تمام کتب مقدّسه برای ملل جهان آمده است و اندیشه‌ی خداشناسی و یگانه‌پرستی را جوری تأیید نموده که راهنمایان و معلّمین بشر تعلیمات خود را از آن فراگرفته‌اند. ۱۰- پرلامنس کشیش مسیحی گفته: قرآن نه تنها عرب را مسلمان کرد بلکه در حدود سیصد گونه ملل مختلف را در آن داخل کرده است و سایه‌ی قرآن روز بروز بهتر شده بر آسیا و آفریقا گسترده میشود در صورتی که مبشّرین مسیحی نگاه می کنند و کاری از دستشان نمیآید. اینکه نمونه‌ی مختصری است از چندین نفر نویسندگان و متتبّعین که در پیرامون قرآن بحث و تحقیق و تألیف کرده‌اند. - قرآن-۷۰۱-۷۴۰

ترجمه‌های قرآن بنقل از تاریخ القرآن زنجانی

۱- روبرت کنت در سال هزار و یک صد و چهل و سه میلادی بلاتینی ترجمه [صفحه ۶۰] کرد. ۲- در سال هزار و پانصد و نه میلادی باز بلاتینی ترجمه شده است که مشتمل بر دو اعتراض بوده است. ۳- در سال ۱۵۹۴ هنکلمان ترجمه کرده است. اریانیوس در سال ۱۵۶۱۵۳ ترجمه کرده است. تاریخ قرآن تألیف سیّد محمّد علی تقوی مدیر روزنامه‌ی دنیای اسلام: مهمترین چیزی که در تاریخ قرآن بزبان خارجه نوشته شده است کتابی است که استاد دانشمند نولد که مستشرق معروف آلمانی بآن زبان نوشته است و بیشتر از کتب عربی و بالـخص از کتاب [ابو القاسم عمر بن محمّد بن عبد الکافی] که از دانشمندان دینی قرن پنجم هجری است استفاده کرده است. نکته‌ای که نولد که در اینکه کتاب متذکّر شده است اینکه است که جنگهای پیغمبر در صدر اسلام مانند غزوات بدر و احد و خندق و امثال آن و همچنین اختلاف و لهجه‌های قرآن مجید و اسلوبهای خطابی مختلف آنرا برای فهم تاریخ نزول آیات و سور قرآنی از مدارک و دلائل مهمّ شمرده است و می گوید خطابهائی که در قرآن«۱۵» بلفظ [یا أَیُّهَا النّاسُ] و با شدّت ذکر شده است در اوّل نبوّت پیغمبر ص نازل شده است که عدد مسلمانان در آنوقت کم بود و خطابهائی که بلفظ [یا أَیُّهَا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الَّذِینَ آمَنُوا] و بخصوص توأم با آیات رحمت ذکر شده است بعد از زیادتی عدد مسلمانان نازل شده است و در تنظیم سور قرآنی و تقسیم آنها بمکّی و مدنی ترتیب جدیدی را اتّخاذ نموده است باین نمونه:بلفظ [یا أَیُّهَا النّاسُ] و با شدّت ذکر شده است در اوّل نبوّت پیغمبر ص نازل شده است که عدد مسلمانان در آنوقت کم بود و خطابهائی که بلفظ [یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا] و بخصوص توأم با آیات رحمت ذکر شده است بعد از زیادتی عدد مسلمانان نازل شده است و در تنظیم سور قرآنی و تقسیم آنها بمکّی و مدنی ترتیب جدیدی را اتّخاذ نموده است باین نمونه: -پاورقی-۷۹۸-۸۰۰-قرآن-۸۰۶-۸۲۸-قرآن-۹۶۷-۹۹۹ ۱- سوره‌ی علق ۲- اقرأ ۳- مزّمّل ۴- انشقاق ۵- ابی لهب ۶- تکویر ۷- اعلی ۸- و اللّیل- تا آخر. فهرست خاورشناسان: خاور شناس معاصر ژول لابوم فهرستی مفید برای قرآن ترتیب داده است و آیات را بر حسب موضوعات تقسیم کرده و هر چه در یک موضوع نازل شده بفصلی جداگانه جمع کرده آنچه تاریخ است، و آنچه مربوط به پیغمبر یا تورات و یا ماوراء طبیعت هر کدام را در فصلی مخصوص بخود نوشته است -قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ [صفحه ۶۲] شماره‌ی صفحات مدارک مقدمه که در متن آورده نشده است. صفحه سطر مطلب منقول صفحه‌ی مدرک ۲ ۲۰ عموم مفسّرین و مورخین تاریخ القرآن زنجانی ص ۳۱- ۳۲ شب هفدهم رمضان ۴ ۲۰ تاریخ طبری از عایشه تاریخ طبری بنام الامم و الملوک ص ۲۰۵ ۵ ۵ نوشته‌اند که تاریخ القرآن زنجانی ص ۳۳ پس رسول خدا در حالتی که بدن او می‌لرزید نزد خدیجه رفت ۵ ۱۸ ابو الفتوح در جلد اول ص ۱۴ چاپ قمشه‌ای ۱۳۲۰ ۵ ۲۱ تفسیر ابو الفتوح جلد اول ص ۲۱ چاپ قمشه‌ای ۱۳۲۰ ۶ ۵ ابو سعید رملی گفته مقدمه‌ی تفسیر ابو الفتوح ص ۱۴ قمشه‌ای ۶ ۱۰ طبری در مقدمه جلد اول ص ۳۳ چاپ مصر وقفی آستان قدس ۷ ۱۳ فصل پنجم ص ۴۷- ۴۶ ۷ ۱۶ فصل ششم ص ۵۱ ۸ ۱۱ فصل هفتم ص ۵۴- ۵۳ ۸ ۲۱ کتاب فهرست فصل الجماع للقرآن علی عهد النبی ص ۴۱ ۹ ۵ فصل هشتم پاورقی ص ۵۵ ۹ ۱۳ فصل هشتم تاریخ ص ۵۹ ۹ ۱۸ فصل پنجم ص ۴۹ ۱۰ ۱۲ مقدمه تفسیر ص ۱۰ چاپ مصر وقفی آستان قدس ۱۰ ۱۹ تاریخ القرآن ص ۵۷ ۱۱ ۵ تاریخ القرآن ص ۷۵ از مسند حاکم ۱۱ ۱۰ باتفاق مفسرین و تفسیر ابو الفتوح جلد دوم صفحه ۲۳۹ تفسیر همین آیت [وَ اتَّقُوا یَوماً] ۱۱ ۱۷ تفسیر ابو الفتوح صفحه ۱۴ چاپ قمشه ۱۲ ۸ آلوسی در جلد اول صفحه ۲۱ ۱۲ ۱۹ تاریخ القرآن فصل اول باب دوم صفحه ۷۶ ۱۳ ۱ إبن ندیم و هم در تاریخ فن سوّم از مقوله‌ی اولی صفحه ۲۶ ۱۳ ۹ و هم زنجانی ترجمه‌ی تاریخ القرآن صفحه ۷۹ ۱۵ ۷ مقدمه‌ی تفسیر جلد اول صفحه ۱۳ ۱۵ ۱۴ تاریخ القرآن ترجمه فصل پنجم صفحه ۴۱ -قرآن-۹۷۳-۹۹۳ [صفحه ۶۴] ۴۱ صفحه سطر مطلب منقول صفحه‌ی مدرک ۳۴ ۲۰ امام فخر جلد اول ص ۲۳۰ چاپ استانبول ۳۷ ۵ آداب اللغه ص ۲۲۱ ۴۵ ۸ ترجمه‌ی اعجاز القرآن چاپ سال ۱۳۲۰ ص ۷۷ ۴۷ ۱۹ مقدمه‌ی تفسیر طبری ص ۲۹۲- ۲۰۷ چاپ مصر ۴۸ ۱ اعمش إبن خلکان ج ۱ ص ۳۰۱ ۴۸ ۱ اسد الغابه ج اول ص ۵۰ ۵۱ ۱۴ نهم سدی هدیهٔ الاحباب ۱۴۸ ۵۷ ۲ مجاهد معجم الادبا حرف میم ص ۷۹- ۷۷ ۵۷ ۲۲ طبری جلد اول چاپ مصر ص ۳۳ ۵۸ ۹ تاریخ القرآن مقدمه‌ی کتاب ص ۱۶ تا ۱۶۲- ۱۵۱ ضمیمه‌ی کتاب بقلم سحاب ۵۹ ۲۲ تاریخ القرآن از ص ۱۲۲ ببعد ترجمه و ضمیمه‌ی اصل کتاب

پاورقی

[۱] نویسنده دلیل بر تطبیق آن قرآن با اینکه قرآن یاد نکرده است. [۲] [مشهور است که إبن عباس پیشوای مفسرین علوم خود را از آن حضرت فراگرفته است] [۳] ولی إبن ندیم در کتاب فهرست محمّد بن اسحاق بن یسار را که در سال صد و پنجاه مرده است مطعون و دروغگو دانسته است شاید منظور حاج خلیفه همان شخص است چون صاحب سیره فقط همان است و دو نفر بنام إبن اسحاق و صاحب سیره سراغ نداریم و عجب که در سلسله‌ی ناقلین تفسیر از إبن عباس مجاهد را نام نبرده است در صورتی که مجاهد از شاگردهای مشهور و معتبر او است [۴] اینکه سدی غیر از ابو محمّد اسماعیل بن عبد الرحمان کوفی متوفای حدود یک صد و بیست و هشت هجری است که ما در معرفی رجال تفسیر از او نام برده‌ایم. [۵] و همین عبد اللّه پسر عمر و عاص مشهور است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که از پیشقدمهای در نوشتن کتاب است و از او کتابی در تاریخ یا حدیث نقل کرده‌اند و تا آن وقت مسلمین بفکر نوشتن مطالب نبودند و بقرآن و حدیث اکتفا میکردند. [۶] ظاهرا صد و چهار باشد و عدد سه غلط کتاب است [۷] فهرست إبن ندیم مرگ او را در سال صد و نود و هشت نوشته است [۸] اینکه تفسیر در سه جلد است که خود آنرا دارم و در اینکه کتاب از آن نقل کرده‌ام. بنام تفسیر حسینی. [۹] تفسیر دیگری بنام سورابادی یاد میکند باین عنوان الشیخ الامام الزاهد ابی بکر عتیق بن محمّد و هو فارسی اوله: الحمد للّه الذی باسمه تصحیح الامور الخ [یک سال قبل وزارت فرهنگ تفسیری از مقبره شیخ جامی در تربت جام در نزدیکی حد خراسان و افغانستان بنام تفسیر سورابادی بدست آورده و اقدام بطبع و نشر آن کرده است]. [۱۰] لیکن جلد چاپی موجود که پیشتر نوشته‌ایم بنام تنویر المقباس من تفسیر إبن عباس فقط در یک جلد با سیصد و نود و هشت صفحه‌ی وزیری است شاید کلمه‌ی مقیاس با یا بمعنی اندازه و [فی] بجای [من] غلط کتاب باشد چون جلد چاپی موجود [مقباس] ببای یک نقطه است از قبس بمعنی روشنی. [۱۱] آنچه تفحص شد تفسیری بنام مالک بن انس از کسی نقل نشده است جز در رجال میرزا محمّد که نوشته است: او کتابی داشته است ولی معلوم نیست در حدیث یا فقه یا چیز دیگر بوده است. [۱۲] یعنی اگر کسی مطلع بآن بود بر دیگران دانستنش لازم نیست. [۱۳] إبن خلکان ج ۱ ص ۴۰۵ چاپ مصر قدیم: جریج بضم جیم و فتح را و سکون- الباء المثناة من تحتها و بعدها جیم ثانیه. [۱۴] حرف زا ص ۱۴۷ [۱۵] ما در چند جا از إبن عبّاس نقل کرده‌ایم که خطابهای «یا أَیُّهَا النّاس» در مکّه نازل شده است و «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا»بمدینه نازل شده است.

جلد ۱

فهرست آیات بترتیب حروف الفبا

الف

۷- ۱ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ ۱ ۲۸۶- ۲۸۵ آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنزِلَ إِلَیهِ سخن ما در چند مطلب ۲۶۹- ۲۶۸ الشَّیطانُ یَعِدُکُمُ الفَقرَ ۵۵۹ سخن ما در چهار قسمت ۵۶۳ ۲۲۸ الطَّلاقُ مَرَّتانِ ۴۴۲ ۷۷- ۷۵ أَ فَتَطمَعُونَ أَن یُؤمِنُوا لَکُم ۱۰۸ سخن ما در سه شماره ۱۰۹ ۲۷۴ الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم بِاللَّیلِ وَ النَّهارِ ۵۷۶ ۲۹- ۲۷ الَّذِینَ یَنقُضُونَ عَهدَ اللّهِ مِن بَعدِ مِیثاقِهِ ۳۴ سخن ما در سه بخش ۳۶ ۲۷۷- ۲۷۵ الَّذِینَ یَأکُلُونَ الرِّبا لا یَقُومُونَ إِلّا کَما یَقُومُ ۵۷۸ ۲۵۵ اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ الحَیُّ القَیُّومُ ۵۰۶ ۲۵۷ اللّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا ۵۱۸ سخن ما در کلمه‌ی ولی ۵۲۰ ۲۵۹- ۲۵۸ أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِی حَاجَّ إِبراهِیمَ ۵۳۰ سخن ما ۵۲۷ ۲۴۳ أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ خَرَجُوا مِن دِیارِهِم وَ هُم أُلُوفٌ ۴۷۹ سخن ما در استفاده از اینکه آیات ۴۸۱ ۲۴۷- ۲۴۶ أَ لَم تَرَ إِلَی المَلَإِ مِن بَنِی إِسرائِیلَ ... -قرآن-۷-۴۲-قرآن-۵۶-۹۷-قرآن-۱۳۳-۱۶۴-قرآن-۲۰۲-۲۲۳-قرآن-۲۳۷-۲۷۵-قرآن-۳۱۳-۳۷۲-قرآن-۳۸۶-۴۴۴-قرآن-۴۸۵-۵۵۰-قرآن-۵۵۹-۶۰۸-قرآن-۶۱۷-۶۵۲-قرآن-۶۹۹-۷۴۷-قرآن-۷۶۹-۸۴۱-قرآن-۹۰۳-۹۵۵ إِذ قالُوا ۴۸۸ سخن ما در استفاده‌ی تربیتی از اینکه آیات ۴۹۱ ۵- ۱ الم ذلِکَ الکِتابُ ۷ ۱۱۰- ۱۰۸ أَم تُرِیدُونَ أَن تَسئَلُوا رَسُولَکُم کَما ۱۴۸ سخن ما و شعر سعدی ۱۵۲ ۲۱۳ أَم حَسِبتُم أَن تَدخُلُوا الجَنَّةَ وَ لَمّا یَأتِکُم مَثَلُ ۳۸۱ سخن ما در اینکه آیه ۳۸۵ ۲۷۱ إِن تُبدُوا الصَّدَقاتِ فَنِعِمّا هِیَ ۵۶۶ ۱۶۲- ۱۵۸ إِنَّ الصَّفا وَ المَروَةَ مِن شَعائِرِ اللّهِ ۱۳۱ سخن ما در شعائر اللّه ۲۳۶ ۶۶- ۶۲ إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هادُوا وَ الصّابِئِینَ ۹۵ سخن ما و استنتاج از اینکه آیات ۹۸ ۷- ۶ إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَواءٌ عَلَیهِم ۱۴ -قرآن-۱-۱۰-قرآن-۷۸-۹۹-قرآن-۱۱۳-۱۶۱-قرآن-۱۹۵-۲۶۱-قرآن-۳۰۲-۳۴۳-قرآن-۳۵۹-۴۰۸-قرآن-۴۵۳-۵۱۶-قرآن-۵۶۹-۶۱۲ [صفحه ۶۲۲] ۱۴ سخن ما ۱۶ ۱۷۵- ۱۷۴ إِنَّ الَّذِینَ یَکتُمُونَ ما أَنزَلَ اللّهُ مِنَ الکِتابِ ۲۶۸ سخن ما و معنی تربیت. -قرآن-۲۶-۹۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قاء

۲۷۱ ۲۵۳ تِلکَ الرُّسُلُ فَضَّلنا بَعضَهُم عَلی بَعضٍ ۵۰۰ سخن ما در تفاوت موجودات -قرآن-۴-۵۳

حا

۵۰۳ ۲۳۹ حافِظُوا عَلَی الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الوُسطی ۴۷۱ سخن ما در صلاة وسطی -قرآن-۴-۵۴

س

۴۷۴ ۲۱۱- ۲۱۰ سَل بَنِی إسرائِیلَ ۳۵۰ کَم آتَیناهُم مِن آیَةٍ ۲۷۰ سخن ما در ناسپاسی ۲۷۵ ۱۴۳- ۱۴۲ سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النّاسِ ما ۲۰۰ سخن ما ۲۰۵ ف ۲۲۹- ... فان طلّقها فلا یحل له ان ینکح ۴۴۷ ۱۱۴ وَ مَن أَظلَمُ مِمَّن مَنَعَ مَساجِدَ اللّهِ ۱۵۷ سخن ما -قرآن-۱۱-۳۴-قرآن-۳۹-۶۵-قرآن-۱۰۸-۱۴۸-قرآن-۲۲۷-۲۷۶

ق

۱۵۹ ۱۴۷- ۱۴۴ قَد نَری تَقَلُّبَ وَجهِکَ فِی السَّماءِ ۲۰۷ سخن ما ۲۱۲ ۱۴۱- ۱۳۹ قُل أَ تُحاجُّونَنا فِی اللّهِ وَ هُوَ رَبُّنا ۱۹۷ سخن ما ۲۰۰ ۱۰۳- ۹۷ قُل مَن کانَ عَدُوًّا لِجِبرِیلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ ۱۲۹ سخن ما ۱۴۰ ۱۳۸- ۱۳۶ قُولُوا آمَنّا بِاللّهِ وَ ما أُنزِلَ إِلَینا ۱۹۲ سخن ما و معنی صبغة اللّه -قرآن-۱۱-۵۵-قرآن-۸۴-۱۳۴-قرآن-۱۶۲-۲۲۰-قرآن-۲۴۹-۲۹۶

ک

۱۹۶ ۲۱۲ کانَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللّهُ ۳۷۶ سخن ما در دو قسمت ۳۸۰ ۱۸۱- ۱۷۹ کُتِبَ عَلَیکُم إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ المَوتُ ۲۸۷ سخن ما ۲۹۱ ۲۱۵ کُتِبَ عَلَیکُمُ القِتالُ ۲۹۱ -قرآن-۴-۵۳-قرآن-۹۶-۱۴۶-قرآن-۱۶۸-۱۹۶ [صفحه ۶۲۳] ۲۹۱ وَ هُوَ کُرهٌ لَکُم ۳۸۸ سخن ما در شعر مثنوی -قرآن-۴-۲۵

ل

۳۹۰ ۲۸۷- ۲۸۶ لا- جُناحَ عَلَیکُم إِن طَلَّقتُمُ النِّساءَ ۲۶۶ سخن ما در مفاد اینکه آیه ۴۷۰ ۲۵۶ لا إِکراهَ فِی الدِّینِ قَد تَبَیَّنَ الرُّشدُ ۵۱۴ سخن ما و نقل گفتار گستاولبن ۵۱۸ ۲۸۴ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ إِن تُبدُوا ما ۲۸۴ سخن ما در بداندیشی ۶۱۱ ۲۲۶- ۲۲۵ لِلَّذِینَ یُؤلُونَ مِن نِسائِهِم تَرَبُّصُ ۴۳۳ سخن ما و شعر سعدی ۴۳۵ ۲۰۲- ۱۹۷ لَیسَ عَلَیکُم جُناحٌ أَن تَبتَغُوا فَضلًا مِن رَبِّکُم ۳۴۲ سخن ما و شعر ناصر خسرو در اعمال حج ۳۵۶ ۲۷۳- ۲۷۲ لَیسَ عَلَیکَ هُداهُم وَ لکِنَّ اللّهَ یَهدِی ۵۶۹ سخن ما در تعصب بیخردان و فقیر مستحق ۵۷۶ ۱۷۶ لَیسَ البِرَّ أَن تُوَلُّوا وُجُوهَکُم قِبَلَ المَشرِقِ ۲۷۲ سخن ما در اینکه آیه و شعر مثنوی ۲۷۷ م ۲۶۴- ۲۶۱ مَثَلُ الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم فی سبیل اللّه کَمَثَلِ جَنَّةٍ ۵۳۹ سخن ما در دو مطلب و شعر سعدی ۵۴۷ ۲۴۵ مَن ذَا الَّذِی یُقرِضُ اللّهَ قَرضاً حَسَناً ۴۸۳ سخن ما در دو مطلب -قرآن-۱۱-۵۸-قرآن-۱۰۴-۱۵۴-قرآن-۱۹۹-۲۶۶-قرآن-۳۱۰-۳۵۸-قرآن-۳۹۹-۴۶۰-قرآن-۵۲۱-۵۷۲-قرآن-۶۲۸-۶۸۸-قرآن-۷۵۲-۷۹۴-قرآن-۸۱۳-۸۳۰-قرآن-۸۷۸-۹۲۷

واو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۸۷ ۲۸۱ وَ اتَّقُوا يَوماً تُرجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّهِ ۵۹۳ ۱۹۶- ۱۹۵ وَ أَتِمُّوا الحَجَّ وَ العُمرَةَ لِلّهِ فَإِن أُحصِرتُم ۳۲۵ سخن ما در اینکه آیات ۳۴۱ ۸۶- ۸۳ وَ إِذ أَخَذنا مِيثاقَ بَنِي إِسرائِيلَ لا تَعبُدُونَ ۱۱۳ سخن ما در دو مطلب ۱۱۷ ۹۶- ۹۳ وَ إِذ أَخَذنا مِيثاقَكُم وَ رَفَعنا فَوقَكُمُ الطُّورَ ۱۲۳ سخن ما در چند قسمت و شعر مثنوی ۱۲۸ ۱۸۶- ۱۸۵ وَ إِذا سَأَلَكَ عِبادِي عَنِّي فَإِنِّي ۳۰۱ سخن ما در اجابت دعا و قرب حق ۳۱۰ ۹۲- ۹۱ وَ إِذا قِيلَ لَهُم آمِنُوا -قرآن-۴-۵۶-قرآن-۷۲-۱۳۲-قرآن-۱۷۸-۲۳۵-قرآن-۲۷۶-۳۳۳-قرآن-۳۹۰-۴۳۴-قرآن-۴۸۹-۵۱۸ [صفحه ۶۲۴] بِما أَنزَلَ اللّهُ ۱۲۱ سخن ما و گفتار گستاولبن ۱۲۲ ۱۲۴ وَ إِذ ابتَلى إِبراهِيمَ رَبُّهُ ۱۷۱ سخن ما ۱۷۲ ۱۲۶- ۱۲۵ وَ إِذ جَعَلنَا البَيتَ مَثابَةً لِلنّاسِ وَ أَمناً ۱۷۴ سخن ما ۱۷۹ ۶۱- ۶۰ وَ إِذ استَسقى مُوسى لِقَومِهِ ۹۱ سخن ما در سه قسمت ۹۲ ۲۳۰ وَ إِذا طَلَّقتُمُ النِّساءَ فَبَلَغنَ ...- فَأَمسِكُوهُنَّ ۴۵۰ سخن ما در رفتار با زنها ۴۵۴ ۲۳۱ وَ إِذا طَلَّقتُمُ النِّساءَ فَبَلَغنَ ...- فَلا تَعضُلُوهُنَّ ۴۵۴ سخن ما در رفتار خویشان زن با او ۴۵۷ ۲۶۰ وَ إِذ قالَ إِبراهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيفَ ۵۲۸ سخن ما در اینکه خواسته و نتیجه‌ی آن ۵۳۸ ۵۴- ۵۰ وَ إِذ فَرَقنا بِكُمُ البَحرَ فَأَنجَيناكُم ۸۱ سخن ما ۸۷ ۳۳- ۳۰ وَ إِذ قالَ رَبُّكَ لِلمَلائِكَةِ إِنِّي جاعِلٌ فِي الأَرضِ ۸۷ سخن ما در ملك و خليفه ۸۹ ۷۱- ۶۷ وَ إِذ قالَ مُوسى ... -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۶۲-۹۸-قرآن-۱۲۷-۱۸۰-قرآن-۲۰۷-۲۴۱-قرآن-۲۷۶-۳۱۶-قرآن-۳۲۴-۳۴۰-قرآن-۳۸۳-۴۲۳-قرآن-۴۳۱-۴۵۰-قرآن-۵۰۵-۵۵۲-قرآن-۶۱۶-۶۶۱-قرآن-۶۸۶-۷۵۱-قرآن-۷۹۵-۸۱۴ إِنَّ اللّهَ يَأمُرُكُم أَن تَذبَحُوا ۱۰۰ سخن ما ۱۰۲ ۷۴- ۷۲ وَ إِذ قَتَلتُم نَفساً فَادّارَأتُم ۱۰۳ سخن ما در سه قسمت ۱۰۷ ۵۹- ۵۵ وَ إِذ قُلتُم يا مُوسى لَن نُؤمِنَ لَكَ حَتّى ۸۸ ۳۹- ۳۴ وَ إِذ قُلنا لِلمَلائِكَةِ اسجُدُوا لِآدَمَ ۴۳ سخن ما در چند مبحث ۵۷ ۴۹ وَ إِذ نَجَّيناكُم مِن آلِ فِرعَونَ ۸۰ سخن ما و مثنوی ۸۱ ۱۳۴- ۱۲۷ وَ إِذ يَرفَعُ إِبراهِيمُ القَواعِدَ ۱۸۱ سخن ما در چهار قسمت ۲۳۷ ۱۴۴- ۱۴۳ وَ إِلهُكُم إِلهٌ واحِدٌ لا إِلهَ ۲۳۷ سخن ما در سه قسمت ۲۴۶ ۱۹۴- ۱۸۹ وَ قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يُقاتِلُونَكُم ۱۸۹ سخن ما در ماه حرام ۳۲۴ ۱۲۱- ۱۱۶به وَ قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَداً ۱۶۲ سخن در کن فیکون و مباحث دیگر و یتلونه حق تلاوته ۱۶۷ ۱۳۵ وَ قالُوا كُونُوا هُوداً أَو نَصارى ۱۹۰ سخن ما ۱۹۲ ۱۱۳- ۱۱۱ وَ قالُوا لَن يَدخُلَ الجَنَّةَ إِلّا مَن ۱۵۲ سخن ما در چهار قسمت ۱۵۶ ۲۴۴ وَ قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ ۴۸۲ ۲۵۲- ۲۴۸ قالَ لَهُم نَبِيُّهُم ... - قرآن-۱-۴۱-قرآن-۶۸-۱۰۵-قرآن-۱۴۷-۱۹۸-قرآن-۲۱۱-۲۵۵-قرآن-۲۸۹-۳۲۸-قرآن-۳۶۴-۴۰۲-قرآن-۴۴۷-۴۸۳-قرآن-۵۲۷-۵۸۷-قرآن-۶۳۲-۶۷۰-قرآن-۷۴۰-۷۷۶-قرآن-۸۰۵-۸۴۹-قرآن-۸۸۷-۹۲۰-قرآن-۹۳۶-۹۶۰ فِيهِ سَكِينَةٌ ۴۹۲ -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۶۲۵] ۴۹۲ سخن ما در پند از اینکه سرگذشت ۴۹۹ ۲۴ وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّونَ مِنكُم ... -قرآن-۵۰-۸۵ وَصِيَّةً لِأَزواجِهِم ۲۷۵ سخن ما در مطلقات و اقسام عقل ۴۷۷ ۲۳۵- ۲۳۳ وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّونَ مِنكُم ... يَتَرَبَّصنَ ۴۶۳ ۲۶۶- ۲۶۵ وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ ... وَ تَثبِيتاً ۵۴۸ سخن ما در اینکه تشبیه ۲۳۲ وَ الوالِداتُ يُرضِعنَ ۴۵۷ سخن ما در پرستاری کودک ۴۶۲ ۲۶۶- ۲۶۵ وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ ... وَ تَثبِيتاً ۱۸۷ وَ لا تَأكُلُوا أَموالَكُم بَينَكُم ۳۱۱ سخن ما در معنی بالباطل ۴۱۳ ۲۲۴- ۲۲۳ وَ لا تَجعَلُوا اللّهَ عرضه ۴۳۱ ۱۵۲- ۱۴۸ وَ لِكُلٍّ وِجهَةٌ هُوَ مُوَلِّيها فَاستَبِقُوا ۲۱۲ سخن ما در «قِبلَةً تَرضاها» ۲۲۰ ۹۰- ۸۷ وَ لَقَد آتَينا مُوسَى الكِتابَ وَ قَفَّينا ۱۱۸ ۱۱۵ وَ لِلّهِ المَشرِقُ وَ المَغرِبُ فَأَينَما تُوَلُّوا ۱۵۹ سخن ما و شعر نظامی ۱۶۱ ۲۲۷ وَ المُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصنَ بِأَنفُسِهِنَّ ۴۳۵ سخن ما در طلاق وعده ۴۴۰ ۱۱۷ وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي ۲۶۰ سخن ما ۲۶۲ ۲۷۰ وَ ما أَنفَقتُم مِن نَفَقَةٍ أَو نَذَرتُم مِن ۵۶۴ ۲۰- ۸ وَ مِنَ النّاسِ ۱۶ ۱۶۷- ۱۶۵ وَ مِنَ النّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللّهِ ۲۴۷ سخن ما در دوستان شیطان ۲۴۹ ۲۰۶- ۲۰۳ وَ مِنَ النّاسِ مَن يُعجِبُكَ قَولُهُ فِي الحَياةِ الدُّنيا ۳۵۹ سخن ما در منافق و مؤمن ۳۶۴ ۸۲- ۷۸ وَ مِنهُم أُمِّيُّونَ لا يَعلَمُونَ الكِتابَ إِلّا ۱۱۰ سخن ما و معنی «احاطت به خطیئته» ۱۱۲ ۲۲۲- ۲۲۱ وَ يَسئَلُونَكَ عَنِ المَحِيضِ قُل هُوَ أَذىً ۴۲۴ سخن در دستور دوران قاعدگی -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۷۹-۱۱۴-قرآن-۱۱۹-۱۳۲-قرآن-۱۴۸-۱۸۱-قرآن-۱۸۶-۱۹۸-قرآن-۲۳۶-۲۶۰-قرآن-۳۰۹-۳۴۲-قرآن-۳۴۷-۳۵۹-قرآن-۳۶۴-۴۰۱-قرآن-۴۵۰-۴۷۳-قرآن-۴۹۵-۵۴۳-قرآن-۵۶۲-۵۷۹-قرآن-۵۹۳-۶۳۸-قرآن-۶۴۷-۷۰۲-قرآن-۷۳۷-۷۸۴-قرآن-۸۲۳-۸۵۳-قرآن-۸۵۴-۸۷۲-قرآن-۸۹۴-۹۴۳-قرآن-۹۵۶-۹۷۳-قرآن-۹۸۸-۱۰۴۰-قرآن-۱۰۸۹-۱۱۵۴-قرآن-۱۲۰۱-۱۲۵۵-قرآن-۱۳۱۴-۱۳۶۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۳۰ ۱۸۳– ۱۸۱ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا تَدایَنتُم بِدَینٍ ۵۹۶ سخن ما و نقل سخن صوفیانه ۶۰۷ ۱۵۷– ۱۵۳ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا استَعِینُوا بِالصَّبرِ سخن ما در یاری خواستن از نماز و معنی «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُون» ۹ –قرآن–۱۱–۶۷–قرآن–۱۱۷–۱۷۰–قرآن–۲۱۷–۲۶۱ [صفحه ۶۲۶] ۹ ۲۰۹– ۲۰۷ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ادخُلُوا فِی السِّلمِ ۳۶۵ سخن ما ۳۶۹ ۲۶۷ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِن طَیِّباتِ ۵۵۳ سخن ما در بخشش ۵۵۹ ۲۸۰– ۲۷۸ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ ذَرُوا ما بَقِیَ ۵۸۳ سخن ما در ربا و آنچه در اسلام بجای آن معین شده است ۵۸۹ ۱۸۴– ۱۸۲ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیکُمُ الصِّیامُ ۲۹۲ سخن ما در روزه ۲۹۹ ۱۷۸– ۱۷۷ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیکُمُ القِصاصُ ۲۷۹ سخن ما در مجازات قاتل ۲۷۴ ۱۷۳– ۱۷۰ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُلُوا مِن طَیِّباتِ ۲۶۳ سخن ما در حلال و حرام ۲۶۶ ۱۰۷– ۱۰۴ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقُولُوا راعِنا ۱۴۱ سخن ما ۱۴۷ ۲۵– ۲۱ یا أَیُّهَا النّاسُ اعبُدُوا رَبَّکُمُ ۲۵ ۱۷۰– ۱۶۸ یا أَیُّهَا النّاسُ کُلُوا مِمّا فِی الأَرضِ ۲۵۰ سخن ما در حلال خوردن و جدا کردن وسوسه از الهام ۲۵۷ ۴۶– ۴۰ یا بَنِی إِسرائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِیَ ... وَ أَوفُوا ۶۲ سخن ما ۷۵ ۴۸– ۴۷ یا بَنِی إِسرائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِیَ ۷۶ ۱۲۳– ۱۲۲ یا بَنِی إِسرائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِیَ ... وَ أَنِّی فَضَّلتُکُم ۱۷۰ ۲۱۷– ۲۱۶ یَسئَلُونَکَ عَنِ الشَّهرِ الحَرامِ ۳۹۱ سخن ما در ماه حرام ۳۹۹ ۲۱۹– ۲۱۸ یَسئَلُونَکَ عَنِ الخَمرِ وَ المَیسِرِ ۴۴۰ سخن ما در شراب و قمار ۴۱۸ ۱۸۸ یَسئَلُونَکَ عَنِ الأَهِلَّةِ قُل ۳۱۴ سخن ما در تعین هنگام عبادت ۳۱۶ ۲۱۴ یَسئَلُونَکَ ما ذا یُنفِقُونَ ۳۸۵ –قرآن–۱۳–۶۷–قرآن–۸۹–۱۴۵–قرآن–۱۸۵–۲۵۳–قرآن–۳۴۰–۴۰۰–قرآن–۴۴۰–۴۹۹–قرآن–۵۴۷–۶۰۰–قرآن–۶۴۸–۶۹۸–قرآن–۷۲۵–۷۴۵–قرآن–۷۴۶–۷۶۵–قرآن–۷۸۰–۸۲۷–قرآن–۹۰۳–۹۴۴–قرآن–۹۴۹–۹۵۹–قرآن–۹۸۴–۱۰۲۵–قرآن–۱۰۴۰–۱۰۸۱–قرآن–۱۰۸۶–۱۱۰۹–قرآن–۱۱۲۵–۱۱۶۳–قرآن–۱۲۰۸–۱۲۴۸–قرآن–۱۲۸۸–۱۳۲۴–قرآن–۱۳۷۱–۱۴۰۲ [صفحه ۶۲۷] ۳۸۵ سخن کشف الاسرار فی ظلال، روح البیان ۸ معنی ذالک الکتاب و تقوی و ایمان بغیب ۱۰ فلاح، دروغ، و غیب‌گویان عرب ۲۲– ۱۴ ابو الحسن نوری باشبلی و سخن فخر در فَأتُوا بِسُورَةٍ مِن مِثلِهِ ۲۸ مثلهای انجیل و اضلال خداوند و تعریف فرشته ۳۸– ۳۱ سخن ابلیس در سجده‌ی آدم و درخت ممنوع ۴۶ سخن غزالی و فخر در توبه و معنی خوف و رهیئت ۶۸– ۵۳ سخن ابو حازم با عبد الملک مروان ۷۱ فرق خشوع با خضوع و معنی شفاعت ۷۷– ۷۴ سخن سید احمد خان هندی در عبور بنی اسرائیل از دریا و نظر مورخ در تورات ۸۵– ۸۳ صاعقه، من و سلوی، عصای موسی ۸۹ مقصود از قردهٔ خاسئین و زدن از گاو ببدن مرده و شعر صفی ۱۰۴– ۹۸ حکومت سلیمان، جادو، شیاطین، هاروت و ماروت ۱۳۹– ۱۳۵ نسخ آیت، معنی «ابوا هذه الامهٔ» تفاوت بغی و حسد، نه پرسیده بدوزخ‌شان می‌برند، همه سو قبله است ۱۶۰– ۱۴۵ کن فیکون، قرآن بدرستی خواندن کلمات ابراهیم ۱۷۲– ۱۶۴ مکه مجمع مردم، بلدا آمنا ۱۷۹– ۱۷۵ غزالی در توبه، معانی حکمت. تزکیه، عزیز ۱۸۷– ۱۸۵ معنی صِبغَةَ اللّهِ، سخن سری سقطی ۱۹۶– ۱۹۵ اخلاص، حذیفهٔ، آتش اخلاص باید تا بوی توحید دهد ۹۹– ۹۸ امهٔ وسطا، حسن بصری و حجاج ۲۰۴– ۲۰۲ مثنوی در قبله‌ی عارف ۲۱۵ اصمعی، گفته‌ی یحیای معاذ در احوال عارف، کشف الاسرار در ذکر بزبان ۲۱۹– ۲۱۸ استعانت بصبر، کشته براه خدا، آزمایش بترس ۲۲۲ گرسنگی: إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُون، زن ابو طلحه‌ی انصاری ۲۲۸ سخن کشف الاسرار در معنی صفا، علمای اینکه امت ۲۳۵– ۲۳۳ معنی هو، الرحمن، افسانه‌ی طنطاوی ۲۴۳– ۲۳۹ –قرآن–۱۷۷–۲۰۸–قرآن–۱۰۰۶–۱۰۲۱–قرآن–۱۳۲۹–۱۳۷۱ [صفحه ۶۲۸] ۲۳۹ آموختن تصوف از سگ، افسوس بر مال ۲۴۹– ۲۴۸ ندانسته گفتن، دشمنی شیطان، تقلید ۲۵۶– ۲۵۴ گفته‌ی کشف در معنی «بر» ۲۷۴ قصاص صوفی ۲۸۱ وصیت ارباب حال و خداوند مال ۲۹۰ روزه‌ی جوانمردان، و یهودی و مسیحی ۲۹۳ سخن کشف در دعا و اجابت و امام فخر ۳۰۵– ۳۰۳ هنگام افطار پیغمبر ۳۰۷ توشه‌ی حج، حج امام ع حج عوام و خواص ۳۴۰– ۳۳۷ پیغمبر در حج، خمس و قریش. معنی حسنه ۳۵۰– ۳۴۶ سخن کشف الاسرار در ذکر ۳۵۲ در تسلیم، آشنائی کعب الاحبار بقرآن ۳۶۸– ۳۶۶ سه اصل پیغمبران، دو گونه هجرت ۳۹۷– ۳۹۶ چهار آیه در شراب، مستی حمزه، نبیذ تمر که به پیغمبر دادند ۴۰۴– ۴۰۲ شراب غافل و عارف، احتراز از شراب، قمار عرب ۴۱۱، ۴۰۵ زن دادن پیغمبر باعرابی ۴۲۱ عرب و عذر زنان‌شان، بهداشت زن بهنگام عذر ۴۲۹– ۴۲۶ رفتار اعراب در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طلاق همسر خود سخن پیغمبر و برتری مرد و حقوق زن ۴۳۹- ۴۳۷ طلاق زن، طلاق نفس ۴۴۶- ۴۴۳ موعظه با زشکاری است ۴۵۲ زن عرب در عزای شوهر ۴۶۵ بصیرت خداوندی ۴۷۰ نماز وسطی، نماز شبلی ۴۷۳- ۴۷۲ دو گونه عقل ۴۷۷ قرض حسن، قبض و بسط ۴۸۵- ۴۸۴ سکینه بمذهب صوفی ۴۹۵ برتری پیغمبران ز یکدیگر ۵۰۱ کلمه‌ی اخلاص، حی کامل نمایش خواب خدا بموسی ۵۱۱- ۵۰۸ شفاعت، کرسی خدا ۵۱۳- ۵۱۲ معنی «مرّ علی قریهٔ»، سه احتمال موت ۵۲۶- ۵۲۳ اشتیاق ابراهیم، مرغان ابراهیم، ابراهیم برای خود ۵۳۶- ۵۲۹ بو جعفر قائنی گفت، منت بر نهادن، عمل طاهری ۵۴۶- ۵۴۱ سه گونه تفکر، اصلاح کشتی ابو ذر ۵۵۲ اشارت خطاب «أَنفِقُوا» -قرآن-۱۴۳۵-۱۴۴۶

اشاره

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴

سورهٔ الفاتحهٔ

اشاره

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴

[سوره الفاتحهٔ [۱]: آیات ۱ تا ۷]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ [۱] -قرآن-۱-۴۱ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ [۲] الرَّحمنِ الرَّحِیمِ [۳] مالِکِ یَومِ الدِّینِ [۴] إِیّاکَ نَعبُدُ وَ إِیّاکَ نَستَعِینُ [۵] -قرآن-۱-۱۴۰ اهدِنَا الصِّراطَ المُستَقِیمَ [۶] صِراطَ الَّذِینَ أَنعَمتَ عَلَیهِم غَیرِ المَغضُوبِ عَلَیهِم وَ لا الضّالِّینَ [۷] -قرآن-۱-۱۲۶ ترجمه: پس از آغاز نامه بنام خداوند بخشنده‌ی مهربان ستایش برای آن خدا است که پروردگار جهانیان است و رحمان است و رحیم و مالک روز جزاء [ای خدا] تو را می‌پرستیم و از تو مدد می‌خواهیم که ما را براه راست رهبری کنی براه آن کسانی که برخوردارشان کرده‌ای نه براه گرفتاران خشم و مردم گمراه. سخن مفسّرین: مجمع. إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند اینکه سوره بمکّه نازل شده است. مجاهد گفته است بمدینه نازل شده است بعضی گفته‌اند دو نوبت نازل شده است بمکّه و بمدینه. بسم اللّه- طبری. کلمه‌ی [بسم] ادب و آموزشی است از جانب حقّ برای پیغمبر که در جلو همه‌ی کارهای خود اوّل اسم خدا را بزبان آورد. الرّحمن الرّحیم- مجمع: یعنی رحمان دنیا و رحیم آخرت و از بعضی تابعین نقل است: رحمان یعنی مهربان بهمه‌ی آفریده‌ها و رحیم مهربان بمؤمنین و از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: رحمان اسم خاصّ است بصفت عامّ و رحیم اسم عامّ است بصفت خاصّ یعنی کلمه‌ی رحمان مختص بخدا است که دیگری باین اسم نامیده نمی‌شود و صفت عامّ او را میرساند که مهربان بهمه گان است و رحیم اسم عمومی است و صفت خاصّ خدا را می‌فهماند که مهر او بمؤمنین و آمرزش آنها باشد. [صفحه ۲] در کشف الاسرار نوشته: الرّحمن: جهاندار، دشمن‌پرور، ببخشندگی. الرحیم: دوست بخشای بمهربانی. فخر- آنکه خود را رحمن و رحیم نامیده است چگونه بدیگری رحم نمی کند و چون کلمه‌ی [اللّه] اشاره بقهر خداوندی است و نشانه‌ی قدرت و علوّ او است با کلمات رحمان و رحیم فهمانده شده است که رحمت او برتر از خشم او است. کشف الاسرار: از حضرت رضا [ع] روایت شده است معنی بسم اللّه الرّحمان الرّحیم اینکه است: خودم را بنشانه و علامت خداوندی نشانه‌دار میکنم. تفسیر فی ظلال القرآن: چون باتّفاق اوّلین وحی و نزول قرآن دستور بآغاز قرائت باسم اللّه است که [اقرَأ بِاسمِ رَبِّکَ] است و نیز اوّلین تصوّر اسلامی و تحسین اندیشه‌ی مسلمان اینکه است که او است آغاز و انجام و نهان و نمودار آفرینش پس آغاز هر کار بنام او است و هر جنبشی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بکومک او است. -قرآن-۱۱۰-۱۳۴ «الحَمدُ لِلّهِ» ۱- مجمع: عموم قاریها با صدای جلو و ضمّ دال حمد و کسر [صدای زیر] لام خوانده‌اند. و نیز با کسر دال و لام خوانده‌اند. و هم با فتح [صدای بالای دال] و کسر لام قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۸ روح البیان: حمد اظهار کمال محمود است یعنی نمایاندن مزایای شخص مورد ستایش ولی کمال خدا همان افعال و آثار او است. داود قیصری گفته است. ستایش بزبان همان است که پیغمبران گفته‌اند و هم در قرآن است که کلمه‌ی [الحمد] باشد و ستایش بعمل انجام افعال نیک است برای خدا، و ستایش باحوال دارا شدن کمالات علمی و عملی است و تخلّق باخلاق حسنه شعر: لقد کنت دهرا قبل أن یکشف الغطا اخالک انّی ذاکر لک شاکر فلمّا اضاء اللّیل أصبحت شاهدا بأنّک مذکورون ذکر و ذاکر فخر: در اینکه جمله که گفته: ستایش برای خدا است، و نگفته است خدا را ستایش میکنم اشاره است به اینکه که کسی قادر بر ستایش سزاوار او نیست که او شایسته‌ی بستایش است در ازل و ابد و علاوه که با حال غفلت هم اینکه جمله صحیح است [صفحه ۳] ولی با جمله‌ی حمد میکنم در حال غفلت غلط است رَبِّ العالَمِینَ ۱- فخر. اینکه عبارت بمنزله‌ی استدلال است بر ستایش خدا یعنی حمد میکنم چون پروردگار است. -قرآن-۵۶-۷۵ مالِکِ یَومِ الدِّینِ ۲ مجمع: عموم قاریها [ملک] بدون الف خوانده‌اند و عاصم و کسائی و خلف و یعقوب و حضرمی [مالک] با الف خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۴ تفسیر فی ظلال القرآن: یوم الدّین یعنی روز پاداش در آخرت و اعتقاد بیوم الدّین از عقاید کلّی ارزنده‌ی اسلام است که چشم و دل آدمی را بجائی دیگر غیر از تنگنای زمین وابسته میدارد که خود را محدود بنیازمندیهای زندگی نمیداند و برتر از آن میشمارد که نگران باشد و چشم بسود محدود زندگی بر روی زمین بدوزد إِیّاکَ نَعبُدُ- فخر رازی. آغاز بکلمه‌ی [إِیّاکَ] یعنی تو را اشاره باین است که چون خود را برابر دوست دید و او را طرف گفتگوی خود قرار داد آماده میشود برای بقیّه‌ی عبادتها و سختی عبادت بر او آسان میشود و کلمه [نعبد] که میفهماند عبادتش با شرکت دیگران است اشاره است بمفاد [المُؤمِنُونَ إِخوَةٌ] یعنی مردم با ایمان همه برادر یکدیگرند و در خداپرستی همه یک دل و یک جهت هستند. -قرآن-۳۵۱-۳۶۷-قرآن-۳۹۶-۴۰۶-قرآن-۶۷۳-۶۹۶ إِیّاکَ نَستَعِینُ- روح البیان: کلمه‌ی [إِیّاکَ] مکرر شده است برای اشاره به اینکه که پس از اظهار عبودیّت غرور و خودپرستی عبادت باین جمله جبران شود که اگر بندگی است بکومک تو است باین معنی که چون تو را میپرستم غروری ندارم و در اینکه هم از تو کومک میخواهم. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۴۶-۵۶ فی ظلال: اینجا است حد فاصلی میان آنکه خود را ز هر بندی آزاد بداند و آنکه خود را غلام بی‌اختیار پندارد. اینجا است که مسلمان خود را از فشار طبیعت آسوده می‌بیند چون توان خود و چیرگی طبیعت را دو پدیده ز قدرت خداوند داند که بیک روش و بکومک یکدگر بسوی یک هدف می‌جنبند و آنچه در مغرب زمین بنام قهر طبیعت گفته میشود میراث نادانیهای مردم رم قدیم است که میفهماند اینکه طبیعت از قدرت خداوند جدا است ولی مسلمان پذیرفته است که خداوند پدید آورنده‌ی او و دیگر قوای طبیعت است اینکه [صفحه ۴] است که مسلمان از خدا یاری میخواهد و از حوادث و قهر طبیعت باک ندارد. اهدِنَا الصِّراطَ المُستَقِیمَ- مجمع: کلمه‌ی [صراط] با سین هم قرائت شده است و نیز با اشمام را بزا یعنی با رای شبیه بزا قرائت شده است صراط مستقیم را قرآن معنی کرده‌اند و دین و دوستی خانواده‌ی پیغمبر نیز معنی کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۱ کشف الاسرار جهودی بعلیّ علیه السّلام عرض کرد: اگر شما خود را بر حق میدانید چرا از خدا راه راست می‌خواهید! آن حضرت فرمود. گروهی پیش از ما سعادتمند شده‌اند و ما می‌خواهیم همان سعادت نصیب ما شود. امام فخر: چون خط مستقیم کوتاه‌تر فاصله است پس از خدا میخواهیم ما را بنزدیکتر راه سعادت رهبری کند. روح البیان: در تأویلات نجمیّه است: هدایت عموم موجودات بموجب غریزه است بطرف نیازمندیهای زندگی چنانکه در قرآن است [أَعطی کُلَّ شَیءٍ خَلقَهُ ثُمَّ هَدی] یعنی پس از آفرینش موجودات براه زندگی رهبری‌شان کرد. و هدایت دیگر طریقه‌ی مردمان خاصّه است و مؤمنین که مفاد [یَهدِیهِم رَبُّهُم بِإِیمانِهِم] شامل آنها است. سوّم هدایت راه مردمان اخصّ است که پیغمبران باشند. همان‌طور که در قرآن است [وَ وَجَدَکَ ضَالًّا فَهَدی]. -قرآن-۱۳۶-۱۸۰-قرآن-۳۰۸-۳۴۴-قرآن-۴۵۶-۴۸۶ تفسیر صافی: از امام صادق ع روایت شده است: یعنی ما را ارشاد فرما بآن راه که بدوستی تو کشاند و ببهشت جاوید رساند و جلوگیر شود از توجّه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بهوی و هوس که موجب گمراهی است و هلاک. در کشف الاسرار نوشته است: بار خدایا راه خود بنما و آنگه ما را در آن راه بروش دار وانگه از روش بکشش رسان و کشش را گفته‌اند [جذبهٔ من الحقّ توازی عمل الثّقلین] یعنی از سوی حق آدمی را بآن جا میبرند که خوشی آن برابر است با عمل نیک جن و انس. شعر: بسا پیر مناجاتی که از مرکب فرو ماند || بسا یار خراباتی که زین بر شیر بر بندد [صفحه ۵] صِراطَ الَّذِینَ أَنعَمتَ عَلَیهِم- روح البیان: ابو العبّاس بن عطا گفت: مشمولین انعام چند دسته‌اند: ۱- عارفین که از نعمت معرفت برخوردار هستند ۲- اولیا که از یقین و صدق و رضا بهره‌مند هستند ۳- نیکان که نعمت بردباری و مهربانی بآنها عنایت شده است ۴- مریدان که بحلاوت اطاعت بسر میبرند ۵- مؤمنین که بنعمت استقامت در فکر و کار خود سعادتمند شده‌اند. مجمع: مشمولین انعام آنهائی هستند که بقرآن فرموده [الَّذِینَ أَنعَمَ اللّهُ عَلَیهِم مِنَ النَّبِیِّینَ وَ الصِّدِّیقِینَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصّالِحِینَ] یعنی مشمولین انعام خدا پیغمبرانند و راستگویان و شهیدان راه حقّ و مردم درستکار. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۴۶۳-۵۷۴ غَیرِ المَغضُوبِ عَلَیهِم وَ لَا الضّالِّین- مجمع: حمزه [علیهم] با ضمّها خوانده است و بعضی [علیهمو] با واو خوانده‌اند. حسن بصری [علیهمی] با یا خوانده است و اعرج با ضمّها و میم خوانده است و هم با کسرها و ضمّ میم [علیهم] قرائت کرده است و مقصود از [مغضوب علیهم] یهود هستند و [ضالّین] مسیحیها هستند. -قرآن-۱-۴۷ کشف الاسرار: اینکه سوره را مفتاح الجنّهٔ نامیده‌اند چون بهشت هشت در دارد و اینکه سوره مشتمل بر هشت قسمت است که وسیله‌ی باز شدن آنها است: ۱- ذکر ذات بوسیله‌ی [الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ] ۲- ذکر صفات باین جمله [الرَّحمنِ الرَّحِیمِ] ۳- ذکر افعال [إِیّاکَ نَعبُدُ] ۴- ذکر معاد [ب إِیّاکَ نَستَعِینُ] ۵- ذکر تصفیه‌ی نفس بوسیله‌ی [اهدِنَا الصِّراطَ المُستَقِیمَ] ۶- ذکر تجلیه‌ی نفس بخیرات و نیکیها که از نتیجه‌ی [صراط المستقیم] نصیب سالک میشود ۷- یاد احوال دوستان و رضای حقّ از ایشان بجمله [أَنعَمتَ عَلَیهِم] ۸- اعراض از بیگانگان که مفاد [غَیرِ المَغضُوبِ عَلَیهِم] است. - قرآن-۱۹۰-۲۲۷-قرآن-۲۵۵-۲۷۹-قرآن-۲۹۶-۳۱۴-قرآن-۳۳۲-۳۵۳-قرآن-۳۸۷-۴۲۰-قرآن-۵۷۲-۵۹۳-قرآن-۶۳۱-۶۶۰ سخن ما ۱: در نزول اینکه سوره که گفته‌اند دو نوبت بوده است: بمکّه بوده است و مدینه ممکن است بگوئیم چون پیغمبر در مکّه بنماز آن را میخوانده است و در مدینه بعنوان قرآن قرائت فرموده است از اینکه جهت گمان کرده‌اند که دو نوبت [صفحه ۶] نازل شده است. مگر بگوئیم ستایش بر افاضه‌ی وجود است ۲- کلمات [رَبِّ العالَمِینَ... مالِکِ یَومِ الدِّینِ] اشاره است که ستایش و پرستش مختصّ بآن است که آغاز و انجام آفرینش باو است نه بآن که خود فرض کنیم و بیندیشیم ۳- [الصِّراطَ المُستَقِیمَ] شاید اشاره باشد بزشتی عقاید دیگر ادیان که از پیچ و خمهای فرض شریک و فرزند برای خدا و شفاعت بتها بیزاریم و می‌خواهیم راه مستقیم توحید را بما بنمایانی تا از چنین افکار زشت بر کنار باشیم و بیواسطه تو را بپرستیم چنانکه در آیت دیگر گفته شده است. [أَنَّ هذا صِراطِی مُستَقِیماً] و نیز مفاد اینکه شعر است: -قرآن-۷۶-۹۶-قرآن-۱۰۱-۱۲۶-قرآن-۲۶۴-۲۸۹-قرآن-۵۸۰-۶۱۳ بر آتش نشانند سجّاده‌ات || اگر جز بحقّ میرود جاده‌ات ۴- [المَغضُوبِ عَلَیهِم] شاید اشاره باشد بآنهائی که عقل و فهم خود را بکار نمی‌برند و با تعصّب و تقلید حقّ را انکار کرده‌اند و در نتیجه مغضوب و گمراه شده‌اند ۵- مفسّرین مثل مجمع و صافی روایت کرده‌اند که مقصود از [المَغضُوبِ عَلَیهِم] یهود است که در آیت دیگر گفته شده است [مَن لَعَنَهُ اللّهُ وَ غَضِبَ عَلَیهِ وَ جَعَلَ مِنهُمُ القِرَدَةَ وَ الخَنازِیرَ] و مقصود از [الضّالِّینَ] مسیحیها هستند بدلیل اینکه جمله‌ی قرآن [لا تَتَّبِعُوا أَهواءَ قَومٍ قَد ضَلُّوا مِن قَبلُ وَ أَضَلُّوا کَثِیراً] ولی ممکن است بگوئیم: آنها که مشمول انعام حقّ نیستند و در آیه گفته شده است: ما را براه آنها رهبری مکن دو دسته‌اند: اوّل آن که محرومیتش بیشتر است و زشتر است، مردمی هستند که اثر وجودی آنها منفی است و موجب ضلال و گمراهی مردم می‌شوند. و جلوگیر مردم میشوند از وصول بغایت مطلوب که در حقیقت معارض با خدا و آفرینش هستند از اینکه جهت توصیف شده‌اند به [المَغضُوبِ عَلَیهِم]. دسته‌ی دوّم آنها هستند که فقط خود گمراه هستند و زیانی بکسی ندارند البتّه آنها در درجه‌ی دوّم هستند و بعد از دسته‌ی اوّل منفور هستند ۶- فقهای شیعه باتّفاق واجب میدانند در رکعت اوّل و دوم نماز سوره‌ی فاتحه خوانده شود چون روایت مشهور است [لا صلاهٔ الّا بفاتحهٔ الکتاب] یعنی آن نماز که اینکه سوره در آن نباشد درست نیست البتّه با توجّه، نه -قرآن-۶-۲۹-قرآن-۲۵۰-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۷۳-قرآن-۳۲۳-۴۱۳-قرآن-۴۲۷-۴۴۱-قرآن-۴۸۵-۵۶۲-قرآن-۹۸۱-۱۰۰۴ [صفحه ۷] در فراموشی.

[سوره بقره]

اشاره

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱ تا ۵]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الم [۱] ذلِکَ الکِتابُ لا رَیبَ فِیهِ هُدیً لِلمُتَّقِینَ [۲] الَّذِینَ یُؤمِنُونَ بِالغَیبِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمّا رَزَقناهُم یُنفِقُونَ [۳] وَ الَّذِینَ یُؤمِنُونَ بِما أُنزِلَ إِلَیکَ وَ ما أُنزِلَ مِن قَبلِکَ وَ بِالآخِرَةِ هُم یُوقِنُونَ [۴] -قرآن-۱-۲۷۸ أُولئِکَ عَلی هُدیً مِن رَبِّهِم وَ أُولئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ [۵] -قرآن-۱-۷۴ معنی لغات: رَیب- شک و تردید، یُوقِنُون- از مصدر یقین بمعنی استوار داشتن، المُفلِحُون- از مصدر فلاح بمعنی رستگاری جهت نزول: مجمع: مجاهد گفته است. چهار آیه از اوّل اینکه سوره برای توصیف مؤمنین نازل شده است و دو آیت بعد از آن برای کافرین است و از آن پس سیزده آیت برای منافقین. -قرآن-۱۳-۱۹-قرآن-۳۷-۴۸-قرآن-۹۰-۱۰۳ ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان ۱ [ای مردم خبردار باشید]: ۲ اینکه قرآن [که پیمبر برای شما می‌خواند] بی‌شک از سوی خدا است و راه هدایت برای آنها که پرهیزکارند ۳ همان مردم که مؤمن بعالم غیب هستند [و آنچه ز چشم‌شان پوشیده است بیاری اندیشه و خرد می‌پذیرند] نماز می‌خوانند و از آنچه نصیبشان کردیم بدیگران بهره می‌رسانند ۴ و بقرآن که بر تو نازل شد مؤمن هستند و بآنچه پیش از تو بر پیغمبران نازل شد و عالم آخرت و معاد را درست می‌دانند. اینکه گونه مردم ز سوی پروردگارشان براه حق هستند و رستگارند. [صفحه ۸] سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمدینه نازل شده است. فقط اینکه آیه [وَ اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُونَ فِیهِ إِلَی اللّهِ] در سفر حجّة الوداع بمنی نازل شد و آخر آیه است از قرآن که بعد از آن آیتی نازل نشد و بدستور پیغمبر در آن فواصل آیات آخر اینکه سوره که اکنون می‌نویسند نوشته شده و آیه‌های اینکه سوره دویست و هشتاد و شش است و از علی علیه السّلام نیز اینکه عدد نقل شده است. -قرآن-۸۱-۱۳۵ کشف الاسرار: نقل کرده‌اند هر که در زمان پیغمبر سوره‌ی بقره و آل عمران را میدانست حبرش مینامیدند یعنی بسیار عالم و مردم او را محترم می‌شمردند. در یکی از جنگها پیغمبر یک جوان را فرمانده لشکر کرد مردم گفتند. اینکه جوانتر از نفرات لشکر است. فرمود او از دیگران عالم‌تر است که سوره بقره یاد دارد. اقتباس از فی ظلال: چون نظم آیات هر سوره را بدستور خود پیغمبر میدانند. اینکه سوره که آیات آن بمدینه پس از آیات مکّی و تا آخر عمر پیغمبر نازل شده است اینکه تنظیم آیات از آن رو است که پیغمبر در اوّل ورود بمدینه با سه دسته‌ی مؤمن و کافر و منافق رو برو شده است بآغاز سوره سخن از اینکه سه دسته بمیان آمده و از آن پس بمناسبت برگذاری روزگار و حوادث، آیات تنظیم شده است، چون نقل روش یهود با پیغمبران پیشین و سرگذشت آدم و شیطان و یا داستان جنگ بدر و مانند اینها. الم ۱ روح البیان: در تاویلات نجمیّه است: بقرآن برای قیام نماز گفته شده است: [قُومُوا لِلّهِ] و برای رکوع [وَ ارکَعُوا] و برای سجود [وَ اسجُدُوا] پس الف اشاره است بقیام در نماز و لام اشاره برکوع و میم اشاره بسجود است. -قرآن-۹۴-۱۱۱-قرآن-۱۲۷-۱۴۰-قرآن-۱۵۵-۱۶۸ تفسیر منظوم صفی علیشان: از الف کرد ابتدا وز لام و میم || تا ز حادث راه یابی بر قدیم اینکه اشارت بر سه رتبه است از وجود || گر مراتب را شناسی با شهود [صفحه ۹] اوّل اللّه است و ثانی جبرئیل || عقل فعّال او است از روی دلیل منتهی باشد محمّد در نمود || ز آن که دارد جامعیّت در وجود فیض هستی جبرئیل ذو العطا || ز ابتدا گیرد دهد بر منتهی گفت جمع عالم اینکه است ای وجیه || یا عبادی فاعلموا لا ریب فیه الم ذلِکَ الکِتابُ ۲- فی ظلال: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه قرآن از همین حروف ا- ل- م درست شده است ولی بطوری که معجزه است و دیگری نمی‌تواند بمانندش بگوید چون کار خداوند در همه چیز به اینکه گونه است چنانکه آدمی در خاک آنچه تصرف کند بصورت مجسّمه درمی‌آورد ولی خداوند از خاک آدم میسازد بهمین گونه آنچه آدمی در حروف تصرّف کند بصورت شعر یا خطا به در می‌آورد ولی خداوند بصورت قرآن میکند. پس فرق قرآن با سخن مردم همان فرق ایجاد انسان است با ساختن مجسمه و یا دیگر اشکال که انسان می‌سازد فِیهِ هُدیً لِلمُتَّقِین- ۲ مجمع: إبن کثیر خوانده است [فیهی هدی] که در تلفّظ بهای ضمیر یاء افزوده است. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۵۶۹-۵۹۷ کشف الاسرار: عمر از کعب الاحبار پرسید حقیقت تقوی چیست! گفت: هرگز بزمین خاردار راه رفته‌ای که دامن خود جمع کنی و بآهستگی از میان خارها بیرون روی! اینکه است معنی تقوی. شعر: خل الذّنوب صغیرها || و کبیرها فهو التّقی و اصنع کماش فوق ار || ض الشّوک یحذر ما رأی لا تحقرنّ صغیرهٔ || انّ الجبال من الحصی یعنی: از گناه کوچک و بزرگ خودداری کن که تقوی همین است و مانند کسی باش که بر زمین خارستان میرود و از هر چه می‌بیند پرهیز میکند گناه کوچک را سبک مشمار که بتدریج بزرگ می‌شود همان‌طور که از سنگریزه کوه درست می‌شود. روح البیان: تقوی سه درجه دارد. ۱- احتراز از گرفتاری همیشگی بوسیله‌ی ایمان و اجتناب از کفر. ۲- دوری از هر گناه اگرچه صغیره باشد که تقوای مشهور [صفحه ۱۰] همین است. ۳- خود را پاکیزه داشتن از آنچه منصرف از دوست و متوجّه باغیار کند و مراد از آن آیه که در اینکه جمله است [اتَّقُوا اللّهَ حَقَّ تُقاتِهِ] همین است یعنی آن‌طور که شایسته است پرهیزگار باشید و حکایت کرده‌اند که با یزید بسطامی در بیابان جامه‌ی خود می‌شست رفیقش گفت جامه را بر دیوار آن باغ خشک کنیم با یزید گفت بدیوار باغ مردم میخ نباید کوبید گفت بر شاخ درختها می‌افکنیم گفت ممکن است بشاخ آسیب رساند. گفت بر علفها بیندازیم گفت بخوراک حیوانات زیان میرسانی آنگاه لباس خود را بر پشت انداخت و بآفتاب گرفت تا بخشکید و پس بدیگر روی گرداند تا آنهم بخشکید. -قرآن-۱۴۸-۱۸۳ تأویلات کاشانی: متّقین کسانی هستند که بموجب نهاد و استعداد فطری از شکّ و تردید درآمدند و صفای دل و نور فطرت و هشیاری باطنی از نقض پیمان روز الست جلوگیرشان شد و همین تقوی مقدّمه‌ی ایمان است که در آیت بعد گفته شده است [الَّذِینَ یُؤمِنُونَ بِالغَیبِ]. -قرآن-۲۵۶-۲۹۱ تفسیر فی ظلال القرآن: تقوی ادراکی است در درون انسان و حالتی در وجدان او که از آن خاصیّتی در آدمی نمودار می‌شود که شعور او در باطن و اعمال او در ظاهر یکی می‌شود و روح او چنان صاف و وابسته بحقّ می‌شود که پرده‌ی میان او و عالم غیب چنان رقیق شود که بتواند مجهولات خود را در وجدان خود دریابد و با معلومات بسنجد و مؤمن بغیب شود. یُؤمِنُونَ بِالغَیبِ- ۳ مجمع: ابو جعفر و عاصم [یؤمنون] با واو بدون همزه خوانده‌اند و از حضرت امام علی بن موسی [ع] روایت شده است که فرمود: - قرآن-۱-۲۲ ایمان بدل پذیرفتن است و همان را بزبان آوردن و مطابق دل و زبان عمل کردن و علما همگی متفقند که اگر کسی را اعتقاد نبود ولی اقرار و عمل داشت منافق است و اگر اقرار هم نداشت کافر است و اگر فقط عمل نداشت فاسق است. فخر: ایمان پذیرش در دل است و بس. [صفحه ۱۱] روح البیان: غیب یعنی آنچه دور از حسّ و عقل است و دو گونه است. اوّل آنکه تو از آن غایبی و آن عالم غیب الغیوب خداوندی است که تو از آن دوری و آن بتو نزدیک که گفته است [نَحنُ أَقرَبُ إِلَیهِ مِن حَبلِ الوَرِیدِ] یعنی ما از رگ گردن مردم نزدیکتریم بآنها. سعدی گفته است: -قرآن-۱۳۲-۱۸۰ دوست نزدیکتر از من بمن است || وین عجب‌تر که من از وی دورم چکنم با که توان گفت که او || در کنار من و من مهجورم دوّم آنکه او از تو غایب است و آن عالم ارواح و حقایق ثابته‌ی عالم است که موجوداتی ثابت هستند از پیش از انسان تا همیشه و چون حواسّ ظاهری ما رسای بآنها نیست و نمی‌تواند آنها را درک کند غایب و پنهان از ما نامیده می‌شوند. یُقِیمُونَ الصَّلاةَ ۴- فخر: یک معنی اینکه جمله اینکه است که بدرستی مواظب نماز باشند و در آن سستی بخود راه ندهند. -قرآن-۱-۲۱ کشف الاسرار نوشته است: کوش تا آن ساعت که بنماز درآیی اندیشه با نماز داری و دل با رازپردازی و با ادب باشی و دل از نعمت برگردانی و قدر را ز ولی نعمت بدانی که دون همّت و مختصر کسی باشد که راز ولی نعمت یافت، و دل مشغول داشت. روح البیان: حکایت کرده‌اند که عاصم بن یوسف از حاتم زاهد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پرسید نماز را چه‌طور میخوانی! گفت: نزدیک وقت، وضو تکمیل میکنم و در جای نماز آرام میایستم که گویا تمام اعضای من در آرامش و سکون است و می‌بینم کعبه در برابر پیشانی و مقام ابراهیم برابر سینه‌ی من است و خداوند در بالای سر من که آنچه در دلم می‌گذرد میداند و چنان است که پاهایم بر پل صراط است و بهشت در راست و دوزخ در چپ و مرگ در پشت سر من آماده است و گمان ندارم که بعد از اینکه نماز زنده بمانم و باز نماز بخوانم. چون تکبیر میگویم و قرائت میخوانم با تفکّر است و [صفحه ۱۲] اندیشه و رکوع و سجود با تواضع و تضرع است و تشهدم با امیدواری انجام میشود و مطابق دستور پیغمبر با اخلاص سلام میگویم ولی در رد و قبولش دو دل هستم، ترسان و امیدوار سی سال است که نماز من اینکه است. سعدی گوید: که داند چو در بند حق نیستی || اگر بی‌وضو در نماز ایستی و مقاتل بن سلمان گفت: پیغمبر در مکّه فقطّ دو رکعت نماز، صبح و دو رکعت نماز عشا میخواند و پس از معراج نماز پنجگانه معیّن شد. وَ مِمّا رَزَقناهُم یُنفِقُونَ ۳- مجمع إبن عبّاس گفته است: یعنی زکات مال خود میدهند. -قرآن-۱-۳۲ إبن مسعود گفته است: مقصود مخارج خانواده است. محمّد بن مسلم از امام صادق نقل کرده است: یعنی از آن علم که ما بآنها آموخته‌ایم بدیگران میآموزند. روح البیان: زکات هر چیز مناسب با خود آن است و زکات منزل ساختن اطاقی است در آن برای میهمان و نیز گفته‌اند: زکات و انفاق اهل شریعت مال است و بخشش اهل حقیقت حال است. مثنوی: آن درم دادن سخی را لایق است || جان سپردن خود سخای عاشق است سرمایه‌داران باید مال ببخشند و از محتاجان دریغ نکنند و عابدان نفس خود بدهند تا از وظایف خدمت کوتاهی نکنند و عارفان دل بسپارند تا از حقیقت مراقبت غافل نباشند و دوستان روح میدهند و در سرنوشت حوادث مضطرب نمی‌شوند. وَ بِالآخِرَةِ هُم یُوقِنُونَ ۴- روح البیان: کلمه‌ی [هم] جلو تلفّظ شده است تا بفهماند: یقین منحصر است بمسلمین و مانند یهود و مسیحی اختلاف در کیفیّت آخرت ندارند. -قرآن-۱-۳۱ ابو اللّیث گفته است یقین یا بوسیله‌ی نشانه محقّق میشود مثل یقین بآتش از دیدن دود یا بدیدن و مشاهده‌ی حضوری است و یا بخبر است و شنیدن و یقین بآخرت بدو وسیله است ۱- خبر مخبر صادق ۲- بنشانه. و یقین را تقسیم کرده‌اند بر سه مرتبه: اوّل علم الیقین که برای سالک راه حق از استدلال و یا کشف و شهود ادراک باطنی فراهم می‌شود و در دل [صفحه ۱۳] چیزی درمییابد که علم است و یقینی است. دوّم- عین الیقین یعنی اگر آن مرتبه‌ی اوّل و ادراک باطنی کامل شد و آن موجبات علم در جلو چشم مجسم شد و اخلاق شخص مطابق با علم او شد و خالص شد اینگونه یقین عینی و ثابت خواهد بود بطوری که تردید و تشکیک دیگران در چنین یقین اثر نمی‌کند. سوّم- حقّ‌الیقین است یعنی اگر مرتبه‌ی دوّم یقین که عین الیقین است بآن اندازه رسید که خود مورد یقین در برابر حواسّ شخص سالک مجسم شد و پرده ها از جلو چشمش برداشته شد بدرجه‌ی حقّ‌الیقین میرسد که بآنچه یقین دارد آن را محقّق و نمودار برای خود میابد چنانکه آن جوان انصاری که پیغمبر حالش را پرسید عرض کرد شب را با یقین برگذار کردم آن حضرت از علائم یقین او پرسید او گفت: مردم آن عالم را میدیدم که چگونه بعضی در خوشی و دسته‌ای گرفتارند پیغمبر فرمود: راست گفتی اینکه است مرتبه‌ی حقّ‌الیقین. و نیز گفته‌اند: علم الیقین عمل باحکام دین است و اگر کاملتر شد و عمل با اخلاص بود عین یقین است و اگر عمل کاملتر شد حقّ‌الیقین می‌شود که واقعیّات و نتایج احکام و وظایف انسان نمودار و مشهود میشود و همان است که در قرآن بپیغمبر خطاب شده است [فَکَشَفنا عَنکَ غِطاءَکَ فَبَصَرُکَ الیَومَ حَدِیدٌ]. مثنوی گفته است. -قرآن-۱۱۹۸-۱۲۵۵ اهل صیقل رسته‌اند از بو و رنگ || هر دمی بینند خوبی بی‌درنگ نقش قشر علم را بگذاشتند || رایت علم الیقین افراشتند برترند از عرش و کرسی و خلا || ساکنان مقعد صدق خدا علم کان نبود ز او بیواسطه || آن نپاید همچو رنگ ماشطه و نیز مردم متیقّن و اهل یقین را توضیح کرده‌اند که مرد فکر و استدلال هستند و آنچه دور از حواسّ و درک آنها باشد با استدلال و فکر ثابت میکنند و میپذیرند. أُولئِکَ عَلی هُدیً مِن رَبِّهِم- ۵ فخر: عون بن عبد اللّه گفته است: هدایت و راهنمائی از جانب خدا بسیار است ولی انکه بتواند راه را بیابد و بر آن باشد کم است چنانکه ستاره‌ی آسمان زیاد است ولی عدّه‌ی معیّن از آن استفاده میکنند و کلمه‌ی - قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۱۴] [علی] در اینکه جمله اشاره است که مؤمنین بر آن راه راست که خدا بآنها نشان داده است مسلّط هستند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هرگز از آن جدا نمیشوند. هُمُ الْمُفلِحُونَ ۵- روح البیان: فلاح و رستگاری باین سه حالت آدمی خلاصه میشود: ۱- چیره شدن بر قوای نفسانی که در نتیجه پی آن خواستهها نمیرود و بوسوسهی شیطان گرفتار نمیشود و از همنشین بد دوری میکند ۲- نجات از کفر یعنی بگمراهی و بدعت و غرور و ضعف ایمان گرفتار نمیشود ۳- بقاء در سلطنت دائم که دیگر زوال و انتقال و اندوه و پیری و بیماری و حجاب نخواهد داشت و مثنوی گفته. -قرآن-۱-۱۹ گر همیخواهی که بفروزی چو روز || هستی همچون شب خود را بسوز هستیت در هست آن هستی نواز || همچو مس در کیمیا اندر گداز تاویلات کاشانی: یعنی آنها که تقوی پیشه کردهاند و براه راست میروند آماده هستند برای رستگاری آخرت و بمناسبت آیندهی ثابت و معیّن از هم اکنون رستگار هستند. سخن ما: آیت ۶ جمله [هُدیً مِن رَبِّهِم] شاید اشاره باشد به اینکه که ایمان و عمل بوظائف موجب ملکهی نفسانی حقپرستی میشود که همیشه براه راست میروند چنانکه در آیت دیگر است [من جاهد فِینا لَنَهدِیَنَّهُم سُبُلَنا] -قرآن-۲۳-۴۶-قرآن-۲۱۷-۲۴۹

[سوره البقرة [۲]: آیات ۶ تا ۷]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَواءٌ عَلَیهِم أَ أَنذَرتَهُم أَم لَم تُنذِرهُم لا یُؤمِنُونَ [۶] خَتَمَ اللّهُ عَلی قُلُوبِهِم وَ عَلی سَمعِهِم وَ عَلی أَبصارِهِم غِشاوَةٌ وَ لَهُم عَذابٌ عَظِیمٌ [۷] -قرآن-۱-۲۱۳ غشاوة مصدر است بمعنی با پرده چیزی را پوشاندن و با هر سه حرکت غین بمعنی پرده و وسیلهی پوشاندن. ترجمه: ای محمّد آنها که کافر هستند [با تو سازگار نیستند] خواه [از آن خطر که در پیش دارند] بترسانیشان یادم نزنی که مؤمن نمیشوند [چون برای دوری از حقّ] خدا مهری بر دلشان نهاده است که گوش و چشم آنها را در پرده کرده است [که نه آمادهی [صفحه ۱۵] پند شنیدن هستند و نه میتوانند ببینند دیگران چه میکنند و یاد بگیرند] و برای آنها عذاب سخت آماده است. سخن مفسرین: إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا ۶. روح البیان: بغوی گفته است. چهار جور کفر تشخیص دادهاند: ۱- کفر از نادانی که حق را نمیشناسد ۲- کفر انکاری که بدل میداند و بزبان انکاری میکند میگویند: شیطان چنین کافری است ۳- کفر نفاقی که بزبان میپذیرد و در دل رد میکند مثل دینهای مصلحتی ۴- کفر عنادی. یعنی بمنظور سرکشی و مخالفت تسلیم نمیشود که حقّ را بشنود و بپذیرد مثل آنها که با پیغمبر معارضه میکردند و با بلند کردن آواز و دستزدن دیگران را هم از شنیدن قرآن باز میداشتند أَ أَنذَرتَهُم ۶- مجمع: [انذرتهم] با یک همزه نیز قرائت شده است و هم با مد همزهی اوّل و لین همزهی دوّم قرائت کردهاند. -قرآن-۱۴-۴۰-قرآن-۵۴۲-۵۵۷ خَتَمَ اللّهُ عَلی قُلُوبِهِم وَ عَلی سَمعِهِم وَ عَلی أَبصارِهِم غِشاوَةٌ ۶ مجمع: -قرآن-۱-۸۲ کلمهی [غشاوه] چند جور قرائت شده است ۱- با کسر غین و رفع تا و هم نصب تا ۲- ضمّ غین که منقول از حسن بصری است ۳- فتح غین ۴- غشوة بدون الف و معنی قلب همان است که [فؤاد] نیز مینامند و مقصود عقل و نیروی ادراک است روح البیان: سیّد در کتاب تعریفات گفته است: قلب لطیفهای است ربّانی که با اینکه عضلهی درونی وابستگی دارد و همان حقیقت آدمی است که در آیهی دیگری آمده است [إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکری لِمَن کانَ لَهُ قَلبٌ] و معلوم است که مقصود همان نیروی عاقله است. جامی در اینکه شعر دل را خوب توصیف کرده است. -قرآن-۴۵۲-۵۰۷ نیست اینکه پیکر مخروطی دل || بلکه هست اینکه قفس طوطی دل گر تو طوطی ز قفس نشناسی || بخدا ناس نئی نشناسی علمای اخلاق گفتهاند: آنچه موجب مهر بر دل میشود و پردهای در جلو چشم و گوش، اصرار بر گناه و غفلت از خدا و محکم کردن سر کیسهی پول و مضایقه در احسان بفقرا است. روایت است که پیغمبر فرمود: دل مانند آئینه زنگ میزند آن را جلا دهید [صفحه ۱۶] و فرموده: ریشهی گناهان آز است و حسد و گردن فرازی که از آن شش گناه میروید: سیری. خواب. تنبلی. دوستی سرمایه، جاهطلبی، میل بفرماند هی و شیخ نجم الدّین در تأویلات گفته است: در مهر نهادن بر دل اشاره است بسرنوشت آدمی در سعادت و شقاوت طبق حکمت چنانکه گفته: [فمنهم شقیّ و سعید] امّا دریچههای دل بسوی عالم غیب باز است بواسطهی آن ذرات که در روز الست بآنها خطاب شده و اجابت کردهاند. پس برای هر کس راه هست ولی بعضی خود را از آن محروم کردهاند. کشف الاسرار نوشته: حقیقت کفر پوشیدن است و بیگانه را بآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کافر گویند که نعمتهای خداوند بر خود بپوشد. و نعمتهای اللّه سه قسم است. یکی نعمت بیرونی چون جاه و مال و دیگر نعمت بدنی چون صحّت و قوّت دیگر نعمت نفس چون عقل و فطنت. و نعمت نفس تمامتر و عظیم‌تر است و بر حسب اینکه تقسیم شکر و کفر نهادند پس کفر عظیم آن است که مقابل نعمت نفس است و کافر مطلق بر وی افتد که نعمت نفس را کفران آرد که حاصل وی بجحود وحدانیّت و نبوّت و شرائع باز میگردد. سخن ما: ۱- آیت ۶ نشان میدهد که نتیجه‌ی فرار از گوش دادن بسخن حقّ لیاقت راه راست پیدا کردن را از آدمی می گیرد. ۲- آیت ۷ کلمه‌ی [ختم] کنایه‌ایست که اینگونه مردم بآن جا میرسند که دل و چشم و گوش‌شان چو صندوق سر بمهری می‌شود و راهی برای دریافت حقّ ندارند.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۸ تا ۲۰]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ وَ مِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ آمَنّا بِاللّهِ وَ بِالیَومِ الآخِرِ وَ ما هُم بِمُؤمِنِینَ [۸] یُخادِعُونَ اللّهَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ ما یَخدَعُونَ إِلاّ أَنفُسَهُم وَ ما یَشعُرُونَ [۹] فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللّهُ مَرَضاً وَ لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکذِبُونَ [۱۰] وَ إِذا قِیلَ لَهُم لا تُفسِدُوا فِی الأَرضِ قالُوا إِنَّما نَحنُ مُصلِحُونَ [۱۱] أَلا إِنَّهُم هُمُ المُفسِدُونَ وَ لکِن لا یَشعُرُونَ [۱۲] -قرآن-۱-۴۶۱ وَ إِذا قِیلَ لَهُم آمِنُوا کَما آمَنَ النّاسُ قالُوا أَ نُؤمِنُ کَما آمَنَ السُّفَهاءُ أَلا إِنَّهُم هُمُ السُّفَهاءُ وَ لکِن لا یَعلَمُونَ [۱۳] وَ إِذا لَقُوا الَّذِینَ آمَنُوا قالُوا آمَنّا وَ إِذا خَلَوا إِلی شَیاطِینِهِم قالُوا إِنّا مَعَکُم إِنَّما نَحنُ مُستَهزِؤُنَ [۱۴] اللّهُ یَستَهزِئُ بِهِم وَ یَمُدُّهُم فِی طُغیانِهِم یَعمَهُونَ [۱۵] أُولئِکَ الَّذِینَ اشتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالهُدی فَما رَبِحَت تِجارَتُهُم وَ ما کانُوا مُهتَدِینَ [۱۶] مَثَلُهُم کَمَثَلِ الَّذِی استَوقَدَ ناراً فَلَمّا أَضاءَت ما حَولَهُ ذَهَبَ اللّهُ بِنُورِهِم وَ تَرَکَهُم فِی ظُلُماتٍ لا یُبصِرُونَ [۱۷] -قرآن-۱-۶۳۲ صُمٌّ بُکمٌ عُمیٌ فَهُم لا یَرجِعُونَ [۱۸] أَو کَصَیِّبٍ مِنَ السَّماءِ فِیهِ ظُلُماتٌ وَ رَعدٌ وَ بَرقٌ یَجعَلُونَ أَصابِعَهُم فِی آذانِهِم مِنَ الصَّواعِقِ حَذَرَ المَوتِ وَ اللّهُ مُحِیطٌ بِالکافِرِینَ [۱۹] یَکادُ البَرقُ یَخطَفُ أَبصارَهُم کُلَّما أَضاءَ لَهُم مَشَوا فِیهِ وَ إِذا أَظلَمَ عَلَیهِم قامُوا وَ لَو شاءَ اللّهُ لَذَهَبَ بِسَمعِهِم وَ أَبصارِهِم إِنَّ اللّهَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۲۰] -قرآن-۱-۴۴۰ [صفحه ۱۷] معنی لغات: یُخادِعُون- می‌پوشند، گول می‌زنند. أَنفُسَهُم- خودشان را طغیان- گزاف و سرکشی: یَعمَهُون- از مصدر عمه با فتح عین و میم بمعنی تحیر و سرگردانی. استَوقَدَ- آتش افروخت. أَضاءَت- پرتو افکند و روشن کرد. «حول»- دور و بر، اطراف، چهار جانب. بمعنی سال و نیرو هم هست که اینجا بمعنی اوّل است -قرآن-۱۳-۲۵-قرآن-۵۳-۶۴-قرآن-۱۰۷-۱۱۸-قرآن-۱۸۴-۱۹۳-قرآن-۲۱۱-۲۱۹ [صفحه ۱۸] صمّ- کرها و آنها که نمی‌شنوند. بکم- گنگها و مفرد آن ابکم است. عمی- جمع اعمی یعنی کورها. صیّب- ابر باران‌دار و باران سخت و تند. یخطف- از مصدر خطف ربودن و خیره کردن چشم. مشوا- از مصدر مشی بمعنی راه رفتن اصابع- جمع اصبع با کسر همزه و سکون صاد بمعنی انگشت. جهت نزول: مجمع البیان: اینکه آیات برای عدّه‌ای از منافقین که بیشتر آنها یهودی بودند مثل عبد اللّه بن ابیّ سلول و معتّب بن قشیر و دیگران نازل شده است. ترجمه: پاره‌ای از مردم گویند: ما مسلمانیم و بخدا و روز بازپسین مؤمن شدیم با اینکه آنها مؤمن نیستند [و بپندار خود] ۹ خدا و مؤمنین را گول میزنند ولی [نه چنین است که] خویشتن را گول میزنند و خود نمی‌فهمند ۱۰ اینان بدل بیمارند [که پند پذیر نیستند] و خدا بیماری‌شان فزون کند و آزاری دردناک دارند چون سخن حقّ دروغ پندارند. ۱۱ و اگر بآنان گویند تباهکار نباشید [و گناه نکنید و جلوگیر دین دیگران نشوید] گویند: ما جز درستکار نباشیم. ۱۲ ولی بدانید که البتّه تباهکارند و خود نمی‌فهمند. ۱۳ و چون بآنان گویند: بمانند مردمان مؤمن شوید گویند: مگر شود که چون بیخردان ایمان پذیریم! لکن خود بیخردند و خبر ندارند. ۱۴ چه چون با مسلمانان رو برو شوند گویند: مسلمان شدیم و چون با همکیشان شیطانی خود بخلوت روند گویند: ما با شمائیم و اینان را بمسخره گیریم. ۱۵ لکن خدا اینان را مسخره میکند که بطغیان و سرکشی ایشان کومک کند تا بکار خود سرگردان فرو بمانند. ۱۶ اینکه منافقین سوداگر زیان دیده‌اند که گمراهی را بجای راه راست پیش گرفته‌اند و هرگز وسیله‌ی هدایت برای آنها نیست. ۱۷ داستان اینکه مردم داستان آن کسی است که در شب تار در بیابان آتشی بر افروزد و چون دور و بر خود روشن کند خدا روشنی آن ببرد و در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تاریکی رهایش کند که هیچ نبیند. ۱۸ اینکه کافران کر و کور و [صفحه ۱۹] گنگ هستند و راه برگشت ندارند. ۱۹ باز کار ایشان را قیاس کنید با آنکه شب تاریک دچار رگبار سخت بشود و برق چشمش را خیره کند و صدای رعد و تندر گوشش را فشار بدهد که مرگ را جلو چشم خود بیند و از ترس انگشت بر گوش گذارد و راه بجائی نبرد و گاه بروشنی برق دو قدم جلو نهد و باز بجای خود خشک شود چون خدا چیره‌ی بر کافران است. ۲۰ و شود که خدا اینکه چشم و گوش را هم ازو بگیرد و بیچاره‌اش کند. چون خدا بر همه چیز توانا است. سخن مفسّرین: وَ مِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ آمَنّا. -قرآن-۱۵-۵۳ کشف الاسرار: إبن سیرین گفته است: اینکه آیه ضربت سختی بر آن منافقین بود چون دروغ و نفاق آنها را آشکار کرده و آنها را رسوا نموده و از هیچ آیت قرآن باین اندازه نترسیده‌اند. وَ ما یَخدَعُونَ إِلّا أَنفُسَهُم ۹- مجمع- إبن کثیر و ابو عمرو [ما یخادعون] خوانده‌اند و دیگران [یخدعون] قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۵ روح البیان: اینکه مخادعه و تزویرشان میوه‌ی نفاقی است که در دل دارند فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ- ۱۰ بیماری دل یا بواسطه دین است مثل کفر و انکار حقایق دین یا از نظر اخلاق اجتماعی است مثل کینه و حسد و کبر و ممکن است از جهت اخلاق نفسانی باشد. مثل ترس و بخل و حرص. -قرآن-۸۳-۱۰۷ فَزادَهُمُ اللّهُ مَرَضاً ۱۰- مجمع: ابو مسلم گفته است: اینکه جمله نفرین است بمنظور راهنمائی مردم که برای اشخاص منحرف نفرین لازم است. ممکن است بگوئیم چون دل‌شان بیمار است خود موجب افزایش مرض است مانند مزاج ضعیف که نیروی مقاومت مرض ندارد و بتدریج مزمن می‌شود و ما در ترجمه همین‌طور معنی کردیم. -قرآن-۱-۲۷ فخر: روایت شده است پیغمبر سوار بر الاغی بود در راه بعبد اللّه بن ابیّ سلول رسید او گفت: ای محمّد از راه من دور شو که بوی خر تو من را آزار [صفحه ۲۰] میکند یکی از یاران آن حضرت عرض کرد: اینکه مرد را ببخش که انتظار داشت رئیس اینکه شهر بشود آمدن شما به اینکه جا او را مأیوس کرد. از اینکه جهت بعضی گفته‌اند مقصود از بیماری دل ناراحتی و رنج ریاست و شخصیّت آنها است که هر چه اسلام قوی میشد بیماری آنها هم زیاد میشد. بِما کانُوا یَکذِبُونَ ۱۰- مجمع: قاریهای کوفه با فتح یا و تخفیف ذال خوانده‌اند و دیگران [یکذّبون] با ضمّ یاء و تشدید ذال خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۳ روح البیان: سه جور دروغ تصویب شده است اوّل- در جنگ که گفته‌اند [الحرب خدعة] یعنی جنگ با فریب پیش میرود. دوّم- برای رفع کینه‌ی میان دو نفر. سوّم- در معاشرت مرد و زن برای بدست آوردن دل یکدیگر تا آنجا که موجب گول‌زدن نشود، و اینکه مثل: دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز است. برای مصلحت دیگران درست است نه منفعت خود، و سعدی همین را گفته است. تا نیک ندانی که سخن عین صواب است || باید که بگفتن دهن از هم نگشائی گر راست سخن گوئی و در بند بمانی || به ز آن که دروغت دهد از بند رهائی مثنوی گفته است: صبح کاذب کاروان‌ها را زده است || که ببوی روز بیرون آمده است صبح کاذب خلق را رهبر مباد || کو دهد بس کاروان‌ها را بباد مجمع: ابو مسلم اصفهانی گفته است: بقرائت [یکذّبون] با ضمّ یاء و تشدید ذال ممکن است جمله را چنین معنی کنیم: زیادی عذاب و بیماری آنها بواسطه‌ی تکذیب فرموده‌ی پیغمبر ص است و هم ممکن است آن دروغ که بعذاب الیم مجازات می‌شود نفاق باشد و دروغ در اظهار اسلام. وَ إِذا قِیلَ لَهُم ۱۱- مجمع: کسائی [قیل] با ضمّ قاف و کسر یا خوانده است و از یعقوب نیز اینکه قرائت نقل شده است و کلمات دیگر همانند [شیئی و حیل -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۲۱] و غیض و سیق و حیی] را نیز با ضمّ اوّل و کسر دوّم خوانده است. أَلا إِنَّهُم هُمُ المُفسِدُونَ وَ لکِن لا یَشعُرُونَ ۱۲- خلاصه‌ی روح البیان سعدی گفته است: -قرآن-۱-۵۸ کسی را که پندار در سر بود || مپندار هرگز که حقّ بشنود ز علمش ملال آید از وعظ ننک || شقایق بباران نروید ز سنک مثنوی گفته است: ای که خود را شیر یزدان خوانده‌ای || سالها شد با سگی در مانده‌ای چون کند اینکه سگ برای تو شکار ||! چون شکار سگ شدستی آشکار هُمُ السُّفَهاءُ ۱۳- مجمع: برای آن سفیه هستند که مانند بی‌خردان مال خود تلف می‌کنند و می‌پندارند از آن سود برده‌اند اینکه منافقین بواسطه‌ی گناه تکذیب، دین خود را نابود کردند و پنداشتند بصلاح میروند. -قرآن-۱-۱۸ إِذا لَقُوا الَّذِینَ آمَنُوا ۶- روح البیان: عبد اللّه بن ابیّ روزی براهی میرفت با حضرت علی [ع] و ابو بکر و عمر برخورد دست اینکه دو نفر را گرفت و اظهار دوستی و قدردانی از خدمات آنها باسلام کرد. سپس دست علی را گرفت و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خویشاوندی آن حضرت با پیغمبر و کوشش او در اسلام سخن گفت، آن حضرت خویشاوندی آن حضرت با پیغمبر و کوشش او در اسلام سخن گفت، آن حضرت فرمود: ای عبد اللّه خدا را بنظر بیاور و از نفاق بپرهیز. او گفت: ای ابو الحسن چرا چنین می‌گوئی سوگند بخدا ایمان و عقیده‌ی ما مثل شما است. چون از یکدیگر جدا شدند او با یاران خودش گفت هر وقت با اینها مصادف می‌شوید اینکه جور مغرورشان کنید. و چون اصحاب پیغمبر گفتگوی خود را با عبد اللّه بعرض رساندند اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱-۳۰ وَ إِذا خَلَوا إِلى شَياطِينِهِم ۴- مجمع: حجازیها واو [خلوا] را مجرور کرده‌اند و همزه‌ی [الی] را ساقط کرده‌اند و باین صورت تلفّظ کرده‌اند [خلولی]. -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۲۲] روح البیان: معنی جمله اینکه است: چون میروند نزد یاران شیطان صفت خود که از اسرار نهانی خبر میدادند و بیمارها را دارو می‌کردند. ضحاک گفته است: هر قبیله‌ای غیب‌گوئی داشته است: کعب بن اشرف در بنی قریظه بوده ابو برده در بنی اسلم بود عبد الدّار غیبگوی قبیله‌ی جهینه بود و عوف بن عامر برای بنی اسد غیب گوئی می‌کرد و علّت اینکه غیبگوها بکلمه‌ی شیاطین نامیده شده‌اند اینکه است که اعراب می‌پنداشتند. غیب‌گوها هر کدام شیطانی دارند که اسرار و راه معالجه‌ی بیماری را یاد می‌دهند. اللّهُ يَستَهزِئُ بِهِم ۱۵- مفسّرین اینکه جمله را چنین توضیح کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۶ چون منافقین بیاران خود می‌گفتند: ما اینها را استهزا می‌کنیم در برابر استهزای آنها استهزای خدا است یعنی که سزائی است از سوی حقّ برای مجازات آنها باین طور که اوّل مرتبه بواسطه‌ی ورود پیغمبر از مقام و شخصیّت خود سقوط کردند دیگر اینکه راز آنها را قرآن آشکار می‌کرد و رسوا و شرمنده می‌شدند. برای مرتبه‌ی سوّم در عالم ابدی گرفتاری همیشگی است که در منظره‌ی مسلمانان گرفتار هستند و از خوشی آنها در آزار. مجمع: ممکن است مقصور از استهزاء خدا اینکه باشد: آنها اظهار اسلام می‌کردند مردم هم موظف بودند بظاهر با آنها مانند مسلمین رفتار کنند ولی از مزایای معنوی اسلام محروم بودند. أُولئِكَ الَّذِينَ اشتَرَوُا الضَّلالَةَ ۱۶- مجمع: عموم قاریها با ضمّ واو خوانده‌اند مگر یحیی بن یعمر که [اشتروا الضّلالة] با کسر واو خوانده است. -قرآن-۱-۴۲ فَما رَبِحَت تِجارَتُهُم ۱۶- فخر: یعنی معامله‌ی آنها سود نکرد زیرا: -قرآن-۱-۲۶ هدایت دادند گمراهی خریدند، اطاعت دادند، معصیت خریدند، همکاری دادند اختلاف و دو دستگی خریدند، آسایش دادند ترس و نگرانی خریدند، سنّت و روش خوب داند، بدعت و آئین ناپسند خریدند. [صفحه ۲۳] استَوقَدَ ناراً ۱۷- مجمع: سعید بن جبیر گفته است: اینکه جمله برای یهود نازل شد که انتظار داشتند پیغمبر بجنگ برود و کشته شود چون آن حضرت روانه شد نهان خود را آشکار کردند و چون بیرون شدن پیغمبر از مدینه روزنه‌ی امید و موجب روشنی در کار آنها بود با پایان جنگ و شکست دشمن مسلمین اینکه روزنه بسته شد و برای آنها ظلمات و تیرگی و آوازه‌ی شکست دشمن و چیرگی مسلمانان تندرو صاعقه‌ای بود آسمانی که خوف مرگ برای آنها بود. -قرآن-۱-۱۶ لا يُبصِرُونَ ۱۷- چون حیوانات در تاریکی شب میتوانند به بینند اینکه جمله اشاره است که منافقین از اینکه حیوانات بدتر هستند که چون در تاریکی نفاق گرفتار شدند نابینا هستند. -قرآن-۱-۱۴ أَو كَصَيِّبٍ مِنَ السَّماءِ فِيهِ ظُلُماتٌ ۱۹- مجمع: لام [ظلمات] با فتح و کسر نیز قرائت شده است و چنین تأویل شده. هدایت و احکام پیغمبر باران رحمت بود. و برای آنها که تسلیم نبودند موجب آزار و ناراحتی بود. احکام پیغمبر برق و موجب روشنی بود امّا برای مردم نالایق شنیدن کلمات بجای صدای تندرو دیدن مسلمانان صاعقه‌ی خیره کننده و برق سوزان بود. خودنمائی باسلام و آمیزش با مسلمانان آسایش چند روزه‌ای بود که برای آنها برق و روشنی بود و دوامی نداشت و باز در تاریکی و ترس و بیگانگی و کناره‌گیری از مردم سرگردان شدند. -قرآن-۱-۴۷ عبد اللّه مسعود گفت: دو نفر منافق از مدینه فرار کردند و شب در بیابان گرفتار رعد و برق و باران شدند و آواز تندر آنها را آزار میکرد که گوش خود را از ترس با انگشت می‌گرفتند. و چون برق روشن می‌شد دو قدم میرفتند باز تاریکی آنها را بیچاره می‌کرد در آن حال سختی با یکدیگر گفتند ایکاش شب زود بسر- آید و ما برویم و دست در دست پیغمبر نهیم و از اینکه گرفتاری آسوده شویم. آنها برگشتند و مسلمان با ایمان شدند و در اینکه آیه منافقین تشبیه شده‌اند بحال موقت آن دو نفر در بیابان. [صفحه ۲۴] در تأویلات گفته است: اینکه آیه مردم را دو دسته کرده است: کافران که استعداد خود را از دست داده‌اند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

امید رستگاری برای آنها نیست دیگر منافقین هستند که برای آنها مختصر روشنی هست ولی خواسته‌هاشان جلوگیر پیشرفت آنها است. و در اینکه تقسیم بدو دسته اشاره است به اینکه که دسته‌ی دوم ممکن است از همنشینی با مسلمانان راه خود بیابند و رستگار شوند. باز کاشانی در تأویلات برای توصیف منافقین که ایمان ندارند و کافر هستند می‌گوید: بدان که کفر یعنی پرده‌ای در جلو دل و اینکه پرده اگر جلو حقّ را گرفت موجب شرک خواهد شد و اگر مانع دین شد موجب محرومیّت از راه مستقیم می‌شود و دل یهود و نصاری و همه‌ی اهل کتاب باین پرده پوشیده شده است. دسته‌ی اوّل که دل‌شان بپرده و حجاب از حقّ است از دین هم محجوب و محروم هستند. و لیکن دسته‌ی دوّم که از دین محروم هستند ممکن است از حقّ محروم نباشند چون وقتی که حجاب دل را بردارند شاید که دین را بپذیرند و تا اینکه حجاب دین دل آنها را پوشانده است در ادعاء ایمان دروغ می‌گویند پس توصیف آنها بکفر برای آن است که آنها ادعاء می‌کردند دل ما پوشیده نیست در صورتی که هنوز هر دو مانع را از جلو دل خود برنداشته‌اند. یَکادُ البَرقُ یَخطَفُ أَبصارَهُم ۲۰- مثنوی با اشاره چگونگی اینکه برق را چنین سروده است: -قرآن-۱-۳۶ برق آفل باشد و بس بیوفا || آفل از باقی ندانند بی‌صفا برق خندد بر که میخندد بگو || بر کسی که دل نهد بر مهر او برق را خود یخطف الأبصار دان || نور باقی را همه ابصار دان سخن ما: آیت ده [فَزادَهُمُ اللّهُ مَرَضاً] شاید اشاره باشد که چون بدل بیمارند و کج اندیش خواه و ناخواه بواسطه‌ی پایداری بر آن بیماری دل‌شان افزون -قرآن-۲۰-۴۹ [صفحه ۲۵] می‌شود بمانند آدم مریض که اگر جلوگیری بیماری خود نکند بنیه و مزاج او ضعیف می‌شود و بیماریش افزون می‌گردد، پس اینکه گونه مردم چون دل با حقّ ندارند بیماری دل‌شان را خدا افزون می‌کند.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱ تا ۲۵]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ یا أَیُّهَا النّاسُ اعبُدُوا رَبَّکُمُ الَّذِی خَلَقَکُم وَ الَّذِینَ مِن قَبلِکُم لَعَلَّکُم تَتَّقُونَ [۲۱] الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الأَرضَ فِراشاً وَ السَّماءَ بِناءً وَ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزقاً لَکُم فَلا تَجعَلُوا لِلّهِ أَندَاداً وَ أَنتُم تَعلَمُونَ [۲۲] وَ إِن کُنتُم فِی رَیبٍ مِمّا نَزَّلنا عَلی عَبدِنا فَأتُوا بِسُورَةٍ مِن مِثلِهِ وَ ادعُوا شُهَداءَکُم مِن دُونِ اللّهِ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۲۳] فَإِن لَم تَفعَلُوا وَ لَن تَفعَلُوا فَاتَّقُوا النّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النّاسُ وَ الحِجارَةُ أُعِدَّت لِلکافِرِینَ [۲۴] وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ أَنَّ لَهُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ کُلَّما رُزِقُوا مِنها مِن ثَمَرَةٍ رِزقاً قالُوا هذَا الَّذِی رُزِقنا مِن قَبلُ وَ أُتُوا بِهِ مُتَشابِهاً وَ لَهُم فِیها أَزواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ هُم فِیها خالِدُونَ [۲۵] - قرآن-۱-۹۰۵ معنی لغات: «فراش» دوشک و آنچه بگسترند و بر آن بخوابند. «انداد»- جمع [صفحه ۲۶] ندّ بر وزن فعل بکسر فاء بمعنی همانند و نظیر و همتا .. «ریب»- گمان و شور دل. «وقود»- آتشگیره و آنچه وسیله‌ی افروختن آتش است. «اوتوا»- فعل مجهول از مصدر ایتاء بمعنی بخشیدن. ترجمه: ۲۱ ای مردم پرستش کنید پروردگار خود را همان که آفریده است شما و مردم پیش از شما را تا شاید پرهیزگار باشید. ۲۲ همانکه زمین را برای شما جای آسایش کرد و آسمان را چون ساختمانی نمود و از آن باران فرود آورد که میوه‌های روزی شما از آن بیرون آرد پس فهمیده و دانسته برای او همانند درست نکنید. ۲۳ و اگر در آنچه ببنده‌ی خود فرو فرستادیم دو دل هستید [و قرآن را باور ندارید] پس یک سوره بمانند آن بیارید و گواهانی جز خدا برای خود بیابید اگر در دعوی خود راستگو باشید! ۲۴ و اگر نتوانستید بمانند اینکه بیاورید و هرگز نتوانید پس خود را از آتشی دور کنید که هیزم آن آدم است و سنک، آماده شده برای کافران. ۲۵ ای محمّد نوید بده بآنان که مؤمن شدند و کارهای شایسته کردند برای‌شان بهشتی باشد رودها از آن روان و هر آنچه از میوه‌ی آن بخورند بگویند: اینها همان است که پیش از اینکه روزی ما بود و بسرنوشت ما کرده بودند و همه چیز همانند بایشان دهند [که از هیچ روی میان آنها جدائی نباشد و نه خانه به از خوراک و نه پوشاک به از خوابگاه همه چیز آنجا مناسب است و خوب که بد و ناپسند ندارد] و آنجا برای‌شان همسرانی پاک باشد و جاودان بآن بمانند. سخن مفسّرین: یا أَیُّهَا النّاسُ ۲۱- مجمع: إبن عباس و حسن بصری گفته‌اند: -قرآن-۱۵-۳۵ آنچه بقرآن [یا أَیُّهَا النّاسُ] گفته شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است بمکه نازل شده است. -قرآن-۱۳-۳۵ اعبُدُوا رَبَّکُمُ ۲۱- کشف الاسرار. آن شب که در عقبه [تپه‌ای است براه مکّه بمدینه] عده‌ای با پیغمبر بیعت کردند و مشهور بلیله العقبه شد. -قرآن-۱-۱۹ اسعد بن زراره بپا خواست و گفت. ای پیغمبر برای خدا و خودت و یارانت پیمانی با ما برقرار کن فرمود: با شما قرار میگذارم که خدا را بپرستید و شریک در [صفحه ۲۷] آفرینش فرض نکنید و من را مثل خود و فرزندانتان نگاهداری کنید و برای یارانم از شما پیمان میگیرم که آنچه در اختیار دارید با آنها مساوات کنید آن مردم گفتند: برای ما که طرف اینکه پیمان هستیم چه خواهد بود! پیغمبر ص فرمود: بهشت، عرض کردند دست خود را دراز کن تا با تو بیعت کنیم. و در کشف نوشته: خواجه‌ی انصاری گفته است: الهی گرزارم در تو زاریدن خوش است ور نازم بتو نازیدن خوش است، الهی شاد بدانم که بدرگاه تو میزارم بر امید آنکه روزی در میدان فضل بتو نازم. تو فامن پذیری و من فاتو پردازم، یک نظر در من نگری و دو گیتی بآب اندازم. فخر: در آیه که گفته شده است: آن را بپرستید که شما را آفریده است و زمین و آسمان را گسترده و افراشته است برای نشاندادن راه توحید است بمطالعه‌ی در خود و دیگر آفریده‌ها: ۱- مطالعه‌ی در خود بوسیله‌ی فکر در موجب پیدایش انسان که اینکه علم و قدرت و اراده‌ی او و فرماندهی بر موجودات از کجا است و که باو داده است! ۲- مطالعه‌ی در جهان توجّه است بپیدایش زمین و آسمان برف و باران و دیگر وسائل حیاتی آدمی که اگر شما مردم دقیق شوید می‌توانید خدا را بشناسید و از شرک بپرهیزید. روح البیان: [یا أَیُّهَا النّاسُ] یعنی ای همدم و مونس من فراموش مکن آن روز را که با من انس داشتی و در حضور بودی و جمله‌ی [اعبدوا] یعنی ای کافران خداپرست شوید، ای گناهکاران فرمانبر باشید، ای منافقین اخلاص پیشه کنید ای فرمانبران در طاعت و عبادت پایدار بمانید. و معنی عبادت بکار بردن توانائی است در فرمانبردن و دوری از معصیت. -قرآن-۱۴-۳۶ طنطاوی: علوم طبیعی راهنمای بتوحید است [هربرت اسپنر] انگلیسی متوفای سال ۱۹۰۳ میلادی گفته است. علوم طبیعی مخالف با دین نیست بلکه اعراض از آن مخالفت با دین است. و از استاد [هکسلی] نقل کرده است. علوم طبیعی با دین [صفحه ۲۸] همزاد هستند که اگر یکی از دیگری جدا شد هر دو نابود شوند. لَعَلَّکُم تَتَّقُونَ: روح البیان: اینکه جمله را که بعد از امر بعبادت آورده شده است اشاره دانسته‌اند باین که آخر درجه‌ی کمال سالک تقوی است یعنی دوری از هر چیز غیر از خدا و کلمه‌ی [لعلّ] اشاره است که عابد نباید مغرور بعبادت خود شود بلکه باید همیشه با ترس و امید باشد سعدی گفته است: - قرآن-۱-۲۳ اگر مردی از مردی خود مگوی || نه هر شهسواری بدر برد گوی فَلا تَجعَلُوا لِلّهِ أَندادًا- ۲۲ روح البیان: مفاد اینکه جمله را سعدی چنین گفته است: -قرآن-۱-۳۲ اگر عزّ و جاه است اگر ذلّ و قید || من از حقّ شناسم نه از عمر و زید کشف الاسرار: شبلی بغدادی بر منبر مردم را وعظ میکرد و از قیامت می‌گفت و می‌گریستند ابو الحسن نوری بر آنجا گذر کرد و گفت: اینقدر مردم را میازار که آن روز چندان دراز نیست با دو کلمه برگذار می‌شود و بس. من تو را بودم. تو که را بودی! فَأتُوا بِسُورَةٍ مِن مِثلِهِ ۲۳- فخر: اینکه جمله‌ها معجزه‌ی مهمّ پیغمبر و موجب بیچارگی مخالفین بود چون با عداوت شدید عرب و اتّخاذ وسائل متنوّع و دادن جان و مال برای نابودی آن حضرت در اینکه موقع که او بمعارضه دعوت‌شان میکند و آنها ساکت می‌نشینند و دم نمیزنند بزرگتر دلیل بر عجز آنها است و نیز با آنکه پیغمبر در عقل و حلم و حزم و مواظبت از کوچکترین گفتار و کردار خود نظیر و منکر نداشت اینکه ادعا خود کاشف از کمال اطمینان آن حضرت بود بر ناتوانی کافران و عجزشان از گفتن سخنی مانند قرآن و همین اقدام و معارضه معجزه‌ی دیگر بود که موجب عظمت بیشتر در نظر مخالفین شد و باز اظهار آن حضرت در دنباله‌ی اینکه سخنها که عاجز هستید و نمی‌توانید همانند قرآن بیاورید تفوّق دیگری بود از آن حضرت بر آنها و بیچارگی بیشتر آن مردم که اطمینان پیغمبر و عجز آنها را نمودار کرد و همانطور که در زمان خودش با اینکه مطالبه مخالفین را عاجز کرد در دوره‌های بعد هم مخالفین -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۲۹] و مدّعیان نبوّت آمدند و رفتند و دم نزدند. وَ ادعُوا شُهَداءَکُم مِن دُونِ اللّهِ ۲۳- مجمع: ۱- إبن عباس گفت: یعنی بخوانید یاران غیر خداوند خود را بر دروغ پنداشتن قرآن ۲- فرّاء گفته است: خدایان و بتهای خود را دعوت کنید ۳- مجاهد گفته است: گواهانی برای خود بخواهید که غیر خدا باشد. -قرآن-۱-۴۲ عبده: اینکه جمله می‌فهماند: خدا برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبر قرآن را شاهد فرستاد. شما اگر راست می گوئید شاهد دیگری برای خود بیاورید. وَقُودُهَا النّاسُ وَ الحِجارَةُ- فخر: اینکه جمله اشاره است به اینکه که سنگهای معبود و بت شما آتشگیره‌ی خود شما خواهد شد و با یکدیگر میسوزید. -قرآن-۱-۳۳ تأویلات کاشانی- پس از تلخیص: مقصود از حجاره موجودات پست و فانی است مثل جاه و مال که شراره‌ای از آتش حقیقی و قهر خداوندی است و در انسان بصورت غضب نمودار شده است و موجب دشمنی افراد است با یکدگر و چون دلبستگی بآنها روان آدمی را طوری بصورت خود تبدیل میکند که دل بشکل آنها نمودار میشود پس همین علاقه و دلبستگی مفرط آتشی است سرشته با روان آدمی که بواسطه دون همّتی و نظر بجاه و مال بمنزله‌ی سنگ آتش زنه است و خاصیّت تولید آتش که وسیله‌ی سوختن خواهد بود چنانکه روایت است از پیغمبر. آدمی محشور و همدم میشود با آنچه دلبسته‌ی آن است اگرچه پاره‌ی سنگی باشد. وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ- ابو الفتوح: از علی [ع] روایت شده است. عمل صالح نماز شبانه روزی است. عبد اللّه عبّاس گفته است: آن عمل که با ریا و خودنمائی نباشد. -قرآن-۱-۵۴ روح البیان: معاذ بن جبل گفت: عمل صالح آن است که با علم و صبر و اخلاص انجام شود دیگری گفته است: عمل صالح یعنی ردّ امانت. سهل گفته است اگر عمل مطابق با سنّت پیغمبر بود صالح است و اگر از طریق بدعت بود صالح نیست. مثنوی [صفحه ۳۰] گفته است: آب صبرت جوی آب خلد شد || جوی بشر خلد مهر تو است و ودّ ذوق طاعت گشت جوی انگبین || مستی و شوق تو جوی خمر بین اینکه سببها چون بفرمان تو بود || چارجو هم مر تو را فرمان نمود تفسیر صافی: روایت است که اینکه آیه در شأن حمزه و حارثه پسران عبد المطّلب و علی و جعفر پسران ابو طالب عمو و عموزاده‌های پیغمبر نازل شده است: صفی علیشاه: اینکه نشانه بهر آن باشد که بود || سخت مألوف و مناسب با وجود روضه‌هاشان شد مقامات قلوب || چون توکّل یا دگر اخلاق خوب منتفع ز آن تشنه کامان لقا || جمله مشتاقان دیدار خدا و آن ثمرها حکمت است و معرفت || که بود مألوف با جان چون صفت ز آن بگوئید اینکه ز پیش‌اندر نمود || رزق ما میبود از ربّ ودود آن شئون نفس محمود الجمال || هست از واج مطهّر بی‌سئوال سخن ما: همان ترجمه و گفتار دیگران است.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۶]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ إِنَّ اللّهَ لا یَستَحیِی أَن یَضرِبَ مَثَلًا ما بَعُوضَةً فَما فَوقَها فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا فَیَعلَمُونَ أَنَّهُ الحَقُّ مِن رَبِّهِم وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا فَیَقُولُونَ ما ذا أَرادَ اللّهُ بِهذا مَثَلًا یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً وَ یَهدِی بِهِ کَثِیراً وَ ما یُضِلُّ بِهِ إِلَّا الفاسِقِینَ [۲۶] -قرآن-۱-۳۲۶ معنی لغات: بَعُوضَةً- با فتح باء یک فرد از جنس بعوض بمعنی پشه که حشره‌ی موذی معروف است. -قرآن-۱۳-۲۲ [صفحه ۳۱] جهت نزول: عبد اللّه عباس و عبد اللّه مسعود گفته‌اند: چون آیت [مَثَلُهُم کَمَثَلِ الَّذِی استَوقَدَ ناراً] بگوش منافقین رسید گفتند: خدا بزرگ است که چنین مثلها بیاورد در جواب شان اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۷۳-۱۲۰ ترجمه: ۲۶ خدا شرم ندارد که مثل بیاورد برای مردم از موجودات کوچک و بزرگ چون پشه و بالاتر از آن. پس آنها که مؤمن شدند دانند که آن درست است و از سوی پروردگارشان باشد و آنها که کافر شدند گویند: خدا از اینکه مثل چه خواهد! [آنان بدانند] باین مثل گروهی فراوان گمراه کند و هم بسیاری ز مردم را رهبری نماید و البتّه بدان گمراه نکند مگر بدکاران را. سخن مفسّرین: إِنَّ اللّهَ لا یَستَحیِی- ۲۶ مجمع: علیّ بن کثیر [یستحی] با یک [یا] خوانده است. از امام صادق ع روایت شده است: در آیه یاد از پشه شده است تا مردم متوجّه شوند بکمال قدرت خداوندی که در چنین حجم کوچک حیوانی مانند فیل ساخته شده است با زیادی دو بال. -قرآن-۱۵-۴۳ فخر: جمله‌ی [لا یستحیی] در برابر سخن مخالفین است که گفتند: اینکه مثلها شرم‌آور است. گفته شده است خدا را شرم نیست و در بسیاری موارد بوسیله‌ی مثل مقصود بانسان فهمانده شده است چنانکه حضرت مسیح در انجیل هم با مثل مردم را راهنمائی کرده است پس از اینکه جمله‌ها امام فخر چند مثل از انجیل نقل میکند ۱- مردی گندمی کاشت دشمنی داشت که برای فاسد کردن زراعت او تخمی ناجور در آن ریخت و چون گندم سبز شد دهقانها گیاه ناجنس در آن دیدند خواستند بکنند آن مرد گفت ممکن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است در کندن اینها گندم هم کنده شود بگذارید در موقع درو آنها را جدا خواهیم کرد، چون هنگام درو رسید دستور داد دروگرها خوشه‌های ناجنس را جدا کردند و سوختند و گندم را در انبار ذخیره کردند. اینکه داستان آدم است که زراعت میکند و مزرعه‌ی او عالم حیات بشری است و گندم مردم ملکوتی صالح هستند و دشمن که تخم بد کاشت شیطان است و آن دانه‌ی ناجور معصیتها است که شیطان در دلها میکارد و دروگرها ملائکه هستند [صفحه ۳۲] که منتظرند و هنگام مرگ مردمان خوب را بملکوت میبرند و اشرار را در جهنّم می‌سوزانند. و باز در انجیل میگوید: ۲- مثل غربال نباشید که آرد نرم خوب را بیرون میریزد و درشت و نامرغوب را نگاه میدارد شما هم حکمت و پند را از دهان بیرون می‌کنید و کینه ها را در دل نگاه میدارید. ۳- زنبور را در سوراخ برمینگیزید که شما را میگزد و با مردم نادان گفتگو نکنید که شما را دشنام میدهند. علی اصغر حکمت وزیر اسبق فرهنگ. در کتاب خود بنام [امثال قرآن] نقل کرده است که [ریچارد بل] انگلیسی استاد معاصر لغت عرب کتابی در أمثال قرآن نوشته است و از خود تعصّبی نشان داده است که امثال قرآن از انجیل گرفته شده است. یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً وَ یَهدِی بِهِ کَثِیراً ۲۶ مجمع: در اینکه دو جمله دو احتمال است ۱- فرّاء گفته است: -قرآن-۱-۴۹ دنباله‌ی سخن کافران است و معنی چنین است: چه منظوری است از اینکه مثل که عدّه‌ای را هدایت میکند و عدّه‌ای را گمراه! و بجمله‌ی بعد [ما یُضِلُّ بِهِ إِلَّا الفاسِقِینَ] جواب آنها داده شده است که اینکه مثلها فقط موجب گمراهی فاسقین است. ۲- اینکه جمله‌ها جواب کافران است و معنی چنین است: آنها میگویند خداوند از اینکه مثلها چه میخواهد! -قرآن-۱۵۹-۱۹۸ خود بدانند که چون کافرند و منکر مثل می‌شوند گمراه میشوند و چون مؤمنین آنرا می‌پذیرند باین وسیله هدایت می‌شوند و در معنی [یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً] چند احتمال است: -قرآن-۱۳۵-۱۶۰ خداوند بسزای کارشان آزادشان می‌گذارد تا خود بگمراهی می‌روند. ۲- خداوند عدّه‌ی زیادی که منکر حقّ هستند محکوم بگمراهی می‌کند. ۳- خدا آنها را از ثواب محروم می‌کند و هلاک می‌کند. وَ ما یُضِلُّ بِهِ إِلَّا الفاسِقِینَ ۲۶- روح البیان: فسق سه درجه دارد. ۱- با اینکه آدمی مطّلع بر زشتی عمل است گاهی مرتکب آن می‌شود. ۲- بیاکی در اقدام بکارهای ناشایست. ۳- اصرار و مداومت بر کار بد با انکار زشتی آن و اینجور فاسق را کافر می‌نامند. -قرآن-۱-۴۰ تاویلات کاشانی. مردم فاسق که در آیه توصیف شده‌اند بگمراهی از مثلهای [صفحه ۳۳] قرآن کسانی هستند که از مقام قلب تنزل بمقام نفس کرده‌اند یعنی دل خود را بجای سپردن بعمل و فکر تسلیم هوی و هوس کرده‌اند و از فرمان خدا سرپیچیده‌اند و دل بفرمان اهریمن داده‌اند اینکه دلباختگی و تنزل درجه موجب گمراهی آنها می‌شود چون در آیه گفته شده اشخاص فاسق گمراه می‌شوند پس فسق و بدکاری کینه و عداوت را زیاد می‌کند و هر چه آیات را بیشتر می‌شنوند آزرده خاطر می‌شوند و بر کینه می‌افزایند و انکار و تاریکی فهم آیات و گمراهیشان افزوده می‌شود. سخن ما: همان‌طور که از امام فخر نقل کردیم: در انجیل هم مثل قرآن بوسیله‌ی مثل مردم رهبری شده‌اند پس می‌گوئیم انجیل و قرآن در یک مکتب ساخته شده‌اند و از آن مکتب الهام می‌گیرند که در قرآن مکرّر تصریح شده است. آنچه محمّد می‌گوید دنباله‌ی آن است که نوح و ابراهیم و موسی و عیسی گفته‌اند. پس اگر منظور استاد انگلیسی آن بوده است که امثال قرآن در نتیجه‌ی خواندن انجیل و یا بشنیدن از کشیشان و متخصّص آن درست شده است اینکه فرضی است که راه عمل آن متصوّر نیست. زیرا نه خود آن حضرت توانائی خواندن انجیل داشته است و نه کسی داشته است که برای او بخواند و هیچ مورّخ و محدّث از موافق چنین چیزی نقل نکرده است. بلکه نهی از خواندن تورات نقل شده است فقط آنچه برای اطّلاع آن حضرت از انجیل قابل فرض است مسافرتهای شام است که در سفر اوّل عمر آن حضرت مقتضی فهم اینگونه مطالب نبوده است و در سفر بعد مگرچه مدّت بوده است و چه مجالی داشته است که بتواند آن را یاد بگیرد و بتمام اینکه رموز دقیق شود و مو شکافی کند و پس از چندین سال با هزاران امتیاز که دیگران را از همانند آن عاجز کرد بتدریج آنرا بمردم نمودار کند البتّه یادداشت هم از گفته‌های کشیشها و دیرنشینان نداشته است تا بتدریج از آن استفاده کند فقط باید قبول کرد که سر چشمه‌ی قرآن و انجیل یکی است و آن که به مسیح انجیل آموخت به محمّد ص قرآن فرو فرستاده بعلاوه ممکن بود در همان زمان مردم مطّلع از انجیل که در کمین اعتراض و خرده‌گیری بودند اگر چنین اقتباس و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

استفاده می‌فهمیدند اعتراض می‌کردند [صفحه ۳۴] ولی آنها فهمیدند که از انجیل نیست و اگر چنین تهمتی اظهار کنند بوسیله‌ی قرآن جواب داده خواهد شد و موجب تثبیت بیشتر آن و رسوائی بیشتر خودشان خواهد شد از اینکه جهت مصلحت در سکوت دانستند و آنها که سبکسر و بیهوده‌گو بودند اعتراض کردند خدا از اینکه مثلها چه میخواهد! جواب خود را هم شنیدند.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷ تا ۲۹]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ الَّذِینَ یَنقُضُونَ عَهدَ اللّهِ مِن بَعدِ مِیثاقِهِ وَ یَقطَعُونَ ما أَمَرَ اللّهُ بِهِ أَن یُوصَلَ وَ یُفسِدُونَ فِی الأَرضِ أُولئِکَ هُمُ الخاسِرُونَ [۲۷] کَیفَ تَکفُرُونَ بِاللّهِ وَ کُنتُم أَمواتاً فَأَحیاکُم ثُمَّ یُمِیتُکُم ثُمَّ یُحیِیکُم ثُمَّ إِلَیهِ تُرجَعُونَ [۲۸] هُوَ الَّذِی خَلَقَ لَکُم ما فِی الأَرضِ جَمِیعاً ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ فَسَوّاهُنَّ سَبعَ سَماواتٍ وَ هُوَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۲۹] -قرآن-۱-۴۶۱ معنی لغات. یَنقُضُونَ- از مصدر نقض بمعنی درهم شکستن. یُوصَلَ- از مصدر ایصال بمعنی پیوستن و مربوط کردن. الخاسِرُونَ- جمع خاسر بمعنی زیاندیده. استَوی- از مصدر استواء بمعنی راست بال و مستقیم و مسلّط بودن، «سوی»- از مصدر تسویه بمعنی برابر و هموار قرار دادن. - قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۶۴-۷۲-قرآن-۱۲۳-۱۳۵-قرآن-۱۶۷-۱۷۴ ترجمه: کسانی که پیمان خدا را از پس استواری می‌شکنند و میبرند آن را که فرموده پیوسته بدارند و بسرزمینها تباهکاری و فساد می‌کنند اینکه گونه مردم زیانکار بوند. ۲۸ چگونه خدا را باور ندارید! با اینکه چو مردگان بودید [در پشت پدران و بی‌نام و نشان] و او زنده‌تان کرد و سپس مرگ‌تان را می‌رساند و دوباره زنده می‌کند شما را و از آن پس بسوی او بازتان گردانند. ۲۹ اوست که هر آنچه در زمین است بسود شما آفرید از پس آنکه بر آسمان چیره بود و آن را [صفحه ۳۵] هفت آسمان بهمواری کرد [که در آن کجی و رخنه‌ای نباشد] چه او دانای بهر چیز بود. سخن مفسّرین: عَهدَ اللّهِ- ۲۷ روح البیان: پیمان خدا با سه دسته است: ۱- با پیغمبران که باین جمله [أَقِیمُوا الدِّینَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا] پیمان بست. یعنی همه بسوی یک هدف معیّن پیش بروید و دین را استوار بدارید و بشر را تربیت کنید و از اختلاف و تفرقه احتراز کنید. - قرآن-۱۵-۲۸-قرآن-۱۲۱-۱۶۲ ۲- با دانشمندان به اینکه که حقّ را آشکار نمایند و کتمان حقّ نکنند. ۳- با بقیّه‌ی مردم باقرار و تصدیق به یگانگی خداوند. مثنوی نتیجه‌ی پیمان‌شکنی با خدا را اینجور گفته است: نقض میثاق و شکست توبه‌ها || موجب لعنت شود در انتها ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ ۲۹ کشف خلیل بن احمد با یکی از دوستانش رفت نزد ابو ربیعه‌ی کلابی که لغت عرب را بکلمات او استدلال میکردند و می‌خواست از سخن او معنی کلمه‌ی [استَوی إِلَی] را بفهمد چون بنزدیک او رسیدند دیدند بر بام خانه ایستاده است و آنها را که دید گفت [استویا الی] یعنی بطرف بالا نزد من خود را استوار کنید. چون خلیل اینکه جمله را شنید گفت: برای همین آمدیم و برگشت و در تفسیر خود اینکه معنی را نوشت مجمع: یکی از معانی اینکه جمله چنین است. با کمال قدرت مسلّط بر آسمان شد ما أَمَرَ اللّهُ بِهِ أَن یُوصَلَ- ۲۷ اقتباس از کشف الاسرار: گفته‌اند: سه چیز است که خدا فرموده پیوند کنند و ثابت بدارند: ۱- ارتباط قول با عمل است که آنچه را انسان گفت بایستی بگفته‌ی خود عمل نماید ۲- صله‌ی رحم است که با خویشاوندان دوستی کنند ۳- گفتار پیغمبران را بهم پیوند کنند و هیچکدام را از دیگری جدا ننمایند و بهمه ایمان داشته باشند. روایت است که پیغمبر ص فرمود: کسانی که ادّعای علم می‌کنند و بآن عمل نمی‌کنند و آنهائی که با زبان ادّعای دوستی می‌کند و در دل دشمن می‌باشند و -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۲۰۱-۲۱۷-قرآن-۵۹۰-۶۲۷ [صفحه ۳۶] مردمی که قطع رحم می‌کنند و رعایت خویشاوندان را نمی‌کنند هر سه دسته دور از رحمت خدا و ملعون هستند و کر و کور هستند. وَ یُفسِدُونَ فِی الأَرضِ ۲۷- کشف الاسرار: مفسدین و آشوبگرها اینکه سه دسته بوده‌اند: ۱- آنانکه مردم را از پذیرش اسلام جلوگیر می‌شدند ۲- مردم را وادار بر مخالفت می‌کردند و بعضی مردم ضعیف را می‌ترساندند و میان مسلمین نمّامی می‌کردند. -قرآن-۱-۲۸ ۳- راهزنی می‌کردند و مردم را مسخره می‌کردند و دین اسلام را بزشتی معرّفی می‌کردند. هُمُ الخاسِرُونَ ۲۷- روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: مردمی که بنور ایمان روشن هستند می‌توانند حقایق را در مثالها و داستانهائی که از طرف خدا برای آنها آورده می‌شود به بینند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بفهمند ولی کسانیکه از اینکه نور بی‌بهره هستند و تاریکی کفر چشمشان را پوشانده است نمی‌توانند حقایق را در ملافه‌ی مثال و داستان بفهمند و مانند شخص بیگانه‌ی از زبان است که نمیتواند معانی لغات آن زبان را تشخیص دهد و اینکه نافهمی موجب میشود که آن حقایق را انکار کند و خود انکار و نادانی موجب گمراهی و زیان بیشتر برای آنها می‌شود. -قرآن-۱-۱۸ إِلَیهِ تُرجَعُون- ۲۸ مجمع: یعقوب [ترجعون] با فتح تا و کسر جیم قرائت کرده است. -قرآن-۱-۲۰ سخن ما: آیت اوّل یادآوری میکند که از پیمان شکنی و قطع روابط زیانهائی متوجّه افراد و ملّتها شده است. گرفتاری مردم در محاکم و دستگاههای دولتی مولود پیمان‌شکنی و تخلّف از قول و قرار آنها است. زیان اینکه خوی انسان همه روزه در هر محفل و انجمنی دیده و شنیده می‌شود. رکود سرمایه‌ها توقّف جریان امور زندگی تسلّط اجنبی همه دنباله همین سوء رفتار و بدقولی و نقض عهد مردم است ۲- آیت دوم راهنمائی بتوحید از نظر مطالعه‌ی در آفرینش انسان است که چه بوده است و از کجا آمده است و بکجا میرود و بخصوص جمله‌ی [إِلَیهِ تُرجَعُونَ] یعنی پس از مرگ دوباره بسوی خداوند -قرآن-۵۷۶-۵۹۸ [صفحه ۳۷] باز میگردید که آنجا زمان و مکان تصوّر ندارد پس انسان هم با یک عالم بی‌آغاز و انجام یعنی با عالم ابدیّت سر و کار خواهد داشت. ۳- آیت سوّم توجّه میدهد باین اصل حیات که زمین و تمامی آنچه در او است برای استفاده‌ی انسان آفریده شده است. مینویسند: نکه حقّ مالکیّت را منکر بوده‌اند از اینکه جمله‌ی [خَلَقَ لَکُم ما فِی الأَرضِ جَمِیعاً] سوء استفاده کرده‌اند و گفته‌اند: بتصریح اینکه آیه اختصاص خواسته‌ها و سرمایه‌ها باشخاص درست نیست و لکن باید فهمید که اینکه جمله دستور است برای انسان که از زمین پهناور و تمام محتویاتش استفاده کند و استعمار و احتکار نکند و با تنبلی و ضعف خود را از اینکه نعمت و بهره‌های زندگی محروم نکند و همه با یکدگر از آن استفاده کنند و می‌توان گفت: همان فکر رواقیّون که از سه قرن قبل از میلاد«۱» تا کنون در نظر فلاسفه‌ی اروپا بمظاهر مختلف نمودار شده است و بنام فلسفه‌ی [انترناسیونال] مینامند در اینکه دو کلمه‌ی «لکم و جمیعا» بمردم فهمانده شده است.تا کنون در نظر فلاسفه‌ی اروپا بمظاهر مختلف نمودار شده است و بنام فلسفه‌ی [انترناسیونال] مینامند در اینکه دو کلمه‌ی «لکم و جمیعا» بمردم فهمانده شده است. -قرآن-۶۲-۱۰۴-پاورقی-۵۴۹-۵۵۱

[سوره البقرة [۲]: آیات ۳۰ تا ۳۳]

-قرآن-۶۸-۹۰-قرآن-۱۲۲-۱۵۴ وَ إِذ قالَ رَبُّکَ لِلمَلائِکَةِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الأَرضِ خَلِیفَةً قالُوا أَ تَجعَلُ فِیها مَن یُفسِدُ فِیها وَ یَسفِکُ الدِّماءَ وَ نَحنُ نُسَبِّحُ بِحَمدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ قالَ إِنِّی أَعلَمُ ما لا تَعلَمُونَ [۳۰] وَ عَلَّمَ آدَمَ الأَسماءَ کُلَّها ثُمَّ عَرَضَهُم عَلَی المَلائِکَةِ فَقالَ أَنبِئُونِی بِأَسماءِ هؤُلاءِ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۳۱] قالُوا سُبحانَکَ لا عِلمَ لَنا إِلاّ ما عَلَّمتَنا إِنَّکَ أَنتَ العَلِیمُ الحَکِیمُ [۳۲] قالَ یا آدَمُ أَنبِئهُم بِأَسمائِهِم فَلَمّا أَنبَأَهُم بِأَسمائِهِم قالَ أَ لَم أَقُل لَکُم إِنِّی أَعلَمُ غَیبَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ أَعلَمُ ما تُبدُونَ وَ ما کُنتُم تَکتُمُونَ [۳۳] - قرآن-۱-۶۸۶ [صفحه ۳۸] معنی لغات: یَسفِکُ- از مصدر سفک بمعنی خون ریختن و بی‌باکی در آدم کشتن. -قرآن-۱۳-۲۱ «عرض»- از مصدر عرض نمایش دادن و عرضه کردن. أَنبِئُونِی- از مصدر انباء بمعنی اخبار و اطّلاع. تُبدُون- از مصدر ابداء بمعنی آشکار کردن. -قرآن-۵۴-۶۶-قرآن-۱۱۰-۱۱۹ ترجمه: بیاد آرای محمّد آن روزگار که پروردگارت بفرشتگان گفت: خواهم در زمین جانشین [و نمونه‌ای ز قدرت خود] بیافرینم. فرشتگان گفتند مگر خواهی کسی بیافرینی که بر روی زمین آشوب کند و خونریز باشد با اینکه ما با ستایش تو پاکیزه‌ات شماریم و تو را پاک ز هر بدی بدانیم [و یا خود را بفرمان تو پاک ز هر بدی بداریم]! او گفت: من بدانم آنچه شما ندانید. ۳۱ و بآدم همه‌ی نامها بیاموخت [و چنان او را آفرید که هر چه دریابد تواند نامی گذارد و بشناسد] سپس آنان را بفرشتگان نمود و گفت: اگر راستگوئید [و سخن شما درست است] مرا ز نام اینان خبردار کنید. ۳۲. آنها گفتند: خدایا تو را پاکیزه دانیم و جز آنچه بما بیاموزی ندانیم که تو دانائی و حکیم. ۳۳ خدا گفت: ای آدم فرشتگان را ز نام آفریدگان خبردار کن و چون او خبردارشان کرد گفت: نه بشما گفتم: نهان آسمانها و زمین بدانم و هم آنچه شما نهان و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آشکار کنید! سخن مفسّرین: از اوّل آیه تا [یُفسِدُ فِیها] ۳۰ عبده: چون ملائکه از کلمه‌ی خلیفه استنباط معنی اختیار و اراده کردند و اینکه جور موجود نمی‌تواند مصالح و مفاسد خود را تشخیص بدهد و پی کار خلاف و فساد میرود آنرا مفسد معرّفی کردند. - قرآن-۳۷-۵۲ طنطاوی: ملک را تعریفی کرده است که شاید از تفسیر امام فخر اقتباس باشد اینک خلاصه و نتیجه‌ی تعریف و استدلال هر دو: چون تفاوت در موجودات جاندار از کوچکترین حشره‌ی ناتوان است تا انسان که از همه جهت اختلافات بی‌شمار دارند از نیروهای مختلف تا فکر و اراده پس در آفرینش ممکن است موجوداتی باشد که تفاوت [صفحه ۳۹] آنها با انسان مثل تفاوت انسان است با حشرات. و بعضی گفته‌اند. ملائکه یعنی قوای طبیعت که در قرآن هم شاهد بر آن هست مثل [وَ المُرسَلاتِ عُرفاً] یعنی فرستاده‌های بیشمار انبوه مثل یال اسب. -قرآن-۱۵۰-۱۷۴ فی ضلال: از اینکه سخن فرشتگان چنین فهمیده می‌شود: که آنها از تجربه‌ی روزگاران گذشته و یا از تیزبینی خود و یا از قرینه‌ی حال اینگونه آفریده و زندگی بر زمین، برای آنها چنین حقیقتی نمودار بود که موجودی مفسد و خونریز درست می‌شود و خود را آخرین هدف اینکه آفرینش می‌پنداشتند چون جز تسبیح و تقدیس کاری دگر ندارند و از پیدایش آدم و دگرگونیها و آبادانی که او بر زمین میکند بیخبر بودند و درنیافته بودند که در برابر شر و فساد اندک و خون‌ریزی کم پیشرفت و جنبش همیشگی پیدا خواهد شد. وَ عَلَّمَ آدَمَ الأَسماءَ ۳۱- کشف نوشته: اللّه در آدم آموخت نامهای همه چیزها تا کاسه‌ی بزرگ و کاسه‌ی کوچک و باد که از جانور رود نرم و نیم نرم. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: از امام صادق ع روایت شده است که چون از اینکه آیه پرسیدند فرمود: یعنی نام کوهها و زمینها و درّه‌ها، آنگاه چشم انداخت بفرشی که بر آن نشسته بود و فرمود: اینهم از آنها است که خدا یاد داده است. تفسیر لاهیجی نوشته: فی الحقیقهٔ اسمای حسنای الهی است که بسبب آن اسماء اشیاء خلعت وجود پوشیدند چنانکه در ادعیه‌ی اهل البیت سلام اللّه علیهم متکرّر الورود است که «بالاسم الّذی خلقت به الکرسیّ و بالاسم الّذی خلقت به العرش و بالاسم الّذی خلقت به الارواح. یا آدَمُ أَنبِئهُم ۳۳- مجمع: از إبن عامر روایت شده است [أَنبِئهُم] با کسره و صدای زیرها. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۶۹-۸۱ سخن ما: ۱- آیا مقصود از ملائکه چگونه موجودی است!: از طرف پیغمبر ها وجود ملک مسلّم شده است و ما نمی‌توانیم آنها را مثل موجودات عالم خودمان تشخیص [صفحه ۴۰] دهیم چون عالم آفرینش بی‌پایان است پس آفریده‌های خدا هم از اندازه‌ی فهم و تصوّر ما بیشتر است. و ارتباط آنها با اینکه عالم ممکن است همین قوای مرموز در طبیعت باشد که ما غیر از آثار آنها چیزی نمیتوانیم بفهمیم و یا طوری دیگر باشد. در شماره‌ی ملک امام فخر نوشته است: شب معراج پیغمبر دید عدّه‌ای ملک براهی می‌روند از جبرئیل سؤال فرمود اینها بکجا میروند! عرض کرد نمی‌دانم و از آنگاه که من آفریده شده‌ام آنها از اینجا میروند و هنوز یک نفر را دو بار ندیده‌ام. بیکی از آن ملکها فرمود: عمر تو چه قدر است! جواب داد نمی‌دانم امام در چهار هزار سال خدا یک ستاره میآفریند و من چهار صد هزار ستاره دیده‌ام که آفریده شده است. منظور از نقل اینکه حدیث اینکه است که ذکر اینکه مقدار بی‌شمار خود موافق با عقیده‌ی فلاسفه است که مقصود از ملک عوامل در حوادث جهان است زیرا در قرآن است که زمین و آسمان را بیهوده نیافریدم. و در جای دیگر میگوید: برای بازی و سرگرمی نیافریدم. و میگوید: قشون خدا را غیر از خودش کسی نمی‌داند و گفتیم فراوانی مأمورین عالم را تشبیه کرده است بموی انبوه یال اسب پس شکی نیست در وجود ملک که دین آنرا مسلّم دانسته است و چون مقدار فراوان بیشمار بیهوده آفریده نمی‌شود و بنام مأمور و قشون نامیده شده است پس همان است که وجودش در جنبش و پیدایش موجودات لازم است. فقطّ اشکال در علم و اراده‌ی ملک است که ما آن را به اینکه گونه تصوّر می‌کنیم: چون ما باور داریم جهان پدیده‌ی علم و اراده است و فرشته یعنی نیروی کارگر در طبیعت و همان توانائی که عناصر را میامیزد و موجودی پدید میآورد بهمان گونه که فرشته وسیله نموداری و درست شدن یک موجود است وسیله است که علم و اراده‌ی بینهایت خداوندی فردی را پدیدار کند پس یک گونه علم و اراده که ما نمی‌دانیم آن چگونه است آفریدگار ملک باو داده است تا بتواند کار پدیداری موجودات را انجام دهد. چنانکه [فَالمُدَبِّراتِ أَمراً] بمعنی فرشته دانسته‌اند که کار زندگی آدمیان را می‌اندیشد و میسازد. ۲- اینکه گفته شده است می‌خواهم جانشین قرار دهم نظیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمله‌ی ۲۶ سفر پیدایش تورات است که میگوید: خدا گفت: آدم را بصورت ما -قرآن-۱۹۵۱-۱۹۷۶ [صفحه ۴۱] و موافق شبیه ما بسازیم تا بر ماهیان دریا و پرندگان آسمان و بهائم و بر تمامی زمین و همه‌ی حشراتی که بر زمین می‌خزند حکومت نماید اینکه جمله‌های مفصّل بیان معنی اینکه جمله‌ی مختصر [جاعِلٌ فِی الأَرضِ خَلِیفَةً] است ولی چون مفصّل شده است معنی خلیفه را روشن می‌کند. چون انسان در اینکه کره‌ی زمین بر موجودات حکومت می‌کند و بالاترین نمونه‌ی قدرت خداوندی است. و چون آفریننده‌ی موجودات یک نمونه‌ای از قدرت خود بوسیله‌ی انسان بر روی زمین ایجاد نموده است پس انسان نمونه و مظهر و خلیفه‌ی قدرت ازل و ابد است. -قرآن-۲۱۱-۲۴۴ مثنوی در مجلّد ششم در عنوان حکمت در آیت [إِنِّی جاعِلٌ] -قرآن-۵۱-۶۸

چون مراد و حکم یزدان غفور || بود در قدمت تجلّی و ظهور بی‌زضدی ضدّی ضدّ را نتوان نمود || زان شه بی‌مثل را ضدّی نبود

پس خلیفه ساخت صاحب سینه‌ای || تا بود شاهیش را آئینه‌ای پس صفای بی‌حدودش داد او || وانگه از ظلمت ضدش بنهاد او دو

علم افراخت اسپید و سیاه || آن یکی آدم دگر ابلیس راه ۳- مشورت با ملائکه در اینکه جمله [إِنِّی جاعِلٌ فِی الأَرضِ خَلِیفَةً] می‌گوئیم چنان که دیگران هم گفته‌اند: از مشورت خداوند با ملائکه در خلقت انسان فهمیده می‌شود: اینکه بشر با مشورت آفریده شده است و بایستی با مشورت زندگی کند. -قرآن-۴۵-۸۶ مثنوی مجلّد دوم در عنوان مشورت حقّ با فرشتگان: مشورت می‌رفت در ایجاد خلق || جان‌شان در بحر قدرت تا بحلق [صفحه ۴۲] چون ملایک مانع آن می‌شدند || بر ملایک خفیه خنبک«۲» - فرمت-۶۰-۶۲ مطّلع بر نقش هر چه هست شد || بیش از آن کاین نقش گل پا بست شد و نیز اینکه آیه می‌فهماند که چون ملائکه از راز آفرینش بی‌خبر بودند پس ما که از آنها پائین‌تر هستیم باید بیخبر باشیم و چون و چرا نکنیم. و نیز اینکه بیان دلداری پیغمبر است که خدا از طرف ملائکه بسؤال و اعتراض برابر شد. پس تو دلگیر از اعتراض اعراب نباش. ۴- در عَلَّمَ آدَمَ الأَسماءَ کُلَّها- شاید مقصود آن بوده که بآن مردم بفهمانند: خدا در نهاد پدر شما آگاهی بر آثار و نشانهای موجودات ودیعه گذاشت تا موجب توجّه آنها بشود بیک آفریننده و نیز وسیله‌ی امیدواری بخودشان و تولید نیروی کار و ترقّی در آنها باشد ولی آیا خطاب بملائکه و جواب آنها و تعلیم اسماء و خطاب دوّم بملائکه تا آخر .. مقصود از مجموع اینکه چهار آیه چیست! آن مردم چه می‌توانستند بفهمند و ما چه می‌فهمیم! اوّل: برای آنها ممکن است نظر باین باشد: همان ملائکه و ارواح مقدّسه که مورد تصدیق شما است بنوع شما آدمیزاد بدبین بوده‌اند بواسطه‌ی شرارتهائی که در شما سراغ داشتند ولی خداوند پدر شما را مشمول عنایت خود قرار داد و امتیاز علم و دانائی بموجودات و نشانه‌ی آنها را باو آموخت و ملائکه از آن امتیاز محروم بودند و در برابر شخصیّت پدر شما فروتنی کردند پس شما هم از شرارت‌های خود دست بردارید و از معلومات پدر خود که بارث برده‌اید استفاده کنید و مشرک و وحشی و غارتگر و تنبل نباشید و همین معانی مخصوص بقرآن بود که با کمال فصاحت و شیوائی خاصّ آنها را بخود متوجّه می‌کرد و از افکار شاعرانه و عشق و شراب و غارت و مفاخرتهای بیهوده بر کنارشان میداشت. -قرآن-۱۰-۴۳ حقایقی را روشن میکرد که در دل آنها ایجاد ایمان می‌نمود بخصوص آنهائیکه با تورات سر و کار داشتند و از اینکه مطالب کم و بیش اطّلاع داشتند و چون اینکه جمله‌ها [صفحه ۴۳] و بیانهای مخصوص را می‌شنیدند معلوم است چه اثر در مغز آنها میکرد و آنهائی که تعصّب نداشتند خوب می‌توانستند بفهمند که گوینده غیر از سابقین است و هر چه باشخاص گذشته ایمان داشته‌اند در برابر اینکه شخص باید بدون چون و چرا تسلیم و فرمانبردار باشند. دوّم: برای ما: از اینکه سبک سخن استفاده می‌کنیم که در [۱۴] قرن پیش در آن گوشه‌ی جهان بچنان مردمی فهمانده است: بشر از تمام موجودات تا ملائکه و مقدّسات بالاتر است و باز هم بواسطه‌ی نیروی علم و قدرت می‌تواند جلوتر برود البتّه با روش تربیتی مخصوص در نتیجه‌ی مواجه‌ی با آراء و عقائد آن محیط محدود اینکه مطلب تلقین شده است و اگر بهمان نسبت امروز هم اینکه روش عمل بشود نتایج سودمندی خواهد داشت چنان که می‌بینیم تغییر دولتها و تحوّلات و واژگون کردن نیروها بر اثر تلقین و تهییج احساسات است ولی تفاوت در اینکه است که از آن نتیجه‌ی مثبت گرفته شود یا منفی، پایدار بماند یا نقش بر آب باشد. ۵- جمله‌ی [أَعلَمُ ما تُبدُونَ وَ ما کُنتُم تَکتُمُونَ] اگر چه مفسّرین معنی کرده‌اند. آنچه را که ملائکه آشکار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌اند همان است که گفته‌اند: آیا کسی را میآفرینی که فساد کند و آدم بکشد تا آخر و آنچه را پنهان کردند اندیشه ای در دل داشتند که خدا هر چه مخلوقی شریف بیافریند از ما اشرف نخواهد بود ولی ما از اینکه جمله می‌توانیم استفاده کنیم که اعراب را متوجّه کرده است بفساد عقیده‌ی آنها بارواح مقدّسه و تأثیرشان در عالم و اینکه ملائکه اولاد خدا هستند و بآنها فهمانده که نهان و آشکار ملائکه و ارواح مقدّسه در پیشگاه آن احاطه‌ی تامّه و آن قدرت بی‌آغاز و انجام همگی آشکارا است و بی‌ارزش. -قرآن- ۱۳-۶۲ [صفحه ۴۴]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۳۴ تا ۳۹]

وَ إِذ قُلنا لِلمَلائِکَةِ اسجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلّا إِبلِیسَ أَبی وَ استَکبَرَ وَ کانَ مِنَ الکافِرِینَ [۳۴] وَ قُلنا یا آدَمُ اسکُن أَنتَ وَ زَوجُکَ الجَنَّةَ وَ کُلا مِنها رَغَداً حَیثُ شِئتُما وَ لا تَقرَبا هذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَکُونا مِنَ الظّالِمِینَ [۳۵] فَأَزَلَّهُمَا الشَّیطانُ عَنها فَأَخرَجَهُما مِمّا کانا فِیهِ وَ قُلنَا اهبِطُوا بَعضُکُم لِبَعضٍ عَدُوٌّ وَ لَکُم فِی الأَرضِ مُستَقَرٌّ وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ [۳۶] فَتَلَقّی آدَمُ مِن رَبِّهِ کَلِماتٍ فَتابَ عَلَیهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ [۳۷] قُلنَا اهبِطُوا مِنها جَمِیعاً فَإِمّا یَأتِیَنَّکُم مِنّی هُدیً فَمَن تَبِعَ هُدایَ فَلا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُونَ [۳۸] -قرآن-۱-۷۰۲ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا أُولئِکَ أَصحابُ النّارِ هُم فِیها خالِدُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۹۹ معنی لغات: أَبی- از مصدر اباء بمعنی امتناع و خودداری. رَغَداً- زندگی با آسایش و فراوانی. فَأَزَلَّهُمَا- از مصدر زلال بمعنی لغزاندن. اهبِطُوا- از مصدر هبوط بمعنی فرود آمدن. -قرآن- ۱۳-۱۸-قرآن-۶۴-۷۱-قرآن-۱۰۶-۱۲۰-قرآن-۱۵۷-۱۶۵ ترجمه: ۳۴- هنگامی که گفتیم بملائکه سجده‌ی آدم کنید همگی فرمانبردند مگر ابلیس که خودداری و نافرمانی کرد [و خود را بزرگتر شمرد از اینکه برای آدم فروتنی کند] زیرا او کافر بود و منکر حقّ. ۳۵- ما گفتیم ای آدم تو و همسرت در بهشت جای گزین باشید و از آنچه در آنجا است بآسودگی و فراوانی بخورید و بهر کجای آن که خواهید بروید ولی باین درخت نزدیک نشوید که ستمکار شوید. ۳۶ ولی شیطان آنها را از بهشت و تسلیم بفرمان بلغزاند. و از آن آسایش و خوشی، بیرون‌شان کرد. ما بآدم و حوا و شیطان گفتیم فرود آئید که همه با یکدیگر دشمنید [چون یکی براه بد دعوت می‌کند، دیگری می‌پذیرد و دیگری [صفحه ۴۵] نصیحت نمی‌کند و پیروی می‌کند] و شما تا مدّتی بر زمین زندگی کنید و از آن بهره‌مند شوید. ۳۷- پس آدم از خدای خود کلماتی را فراگرفت و با آنها توبه و پشیمانی خود نمودار کرد و پذیرفته شد چونکه او عذرپذیر است و مهربان. ۳۸گفتیم همگی فرود آئید از آن مقام بلند و بهشت پس آنگاه که بشما از ما هدایتی برسد و رهبری شوید هر آنکه آن را پذیرفت ترسی ندارد و اندوهناک نمی‌شود. ۳۹و آنها که نافرمان و کافر بودند و نشانه‌های قدرت ما را دروغ شمردند یاران آتش همیشگی باشند. سخن مفسّرین. قُلنا لِلمَلائِکَةِ اسجُدُوا ۳۴- مجمع: ابو جعفر [للملائکة] با ضمّ تاء خوانده است و دیگران با کسر تاء و علّت ضمّ تاء متابعت با ضمّه‌ی اسجدوا است. -قرآن-۱۵-۴۳ ابو الفتوح: کلمه‌ی [اسجُدُوا] در اینکه جمله برای تواضع است ولی در دین همان است که در هر رکعت نماز هفت جای بدن بر زمین قرار گیرد و غیر از سجده‌ی نماز دو سجده‌ی دیگر در دین واجب است ۱- موقع خواندن آیه‌های سجده که در چهار سوره واجب است. ۲- سجده‌ی سهو برای هر زیادی و کمی اشتباهی در نماز بشرطی که آن از ارکان و پایه‌های اصلی نماز نباشد و دو سجده مستحب است ۱- سجده‌ی شکر ۲- بعد از خواندن آیه‌های سجده مستحب که در نزد شیعه یازده سوره است و بعقیده‌ی بقیّه‌ی مسلمین در ده سوره است. و نیز از موارد اختلاف شیعه و دیگران است که شیعه خواندن سوره‌های سجده‌ی واجب را در نماز جایز نمیدانند و اهل سنّت جایز می‌دانند. -قرآن-۲۱-۳۱ فخر: معاذ بن جبل که مأمور از طرف پیغمبر بحکومت یمن بود حضور پیغمبر رسید و سجده کرد صورت آن حضرت دگرگون شد و فرمود اینکه چیست! عرض کرد: ایرانیها برای بزرگان‌شان چنین می‌کردند من هم پیروی کردم فرمود: دست از اینکه کار بردار که آنها هم دروغ گفتند و فقط سجده برای خدا است. و ثوری [صفحه ۴۶] از عمر بن هانی روایت کرده است رئیس اسقفهای مسیحی حضور علیّ علیه السّلام رسید و خواست برای آن حضرت باحترام سجده کند، فرمود: برای خدا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سجده کن. «إِلّا إِبلِیسَ أَبی» ۳۴- در کشف الاسرار نوشته: آورده‌اند که ابلیس وقتی بر آدم رسید گفت بدان که تو را روی سپید دادند و ما را روی سیاه غرّه مشو که مثال ما همچنان است که باغبانی درخت بادام نشاند در باغ و بادام ببر آید آن بادام بدکّان بقّال برند و بفروشند یکی را مشتری خداوند شادی باشد و یکی را مشتری خداوند مصیبت آن مرد مصیبت زده آن بادامها را روی سیاه کند و بر تابوت آن مرده‌ی خویش می‌پاشد، و خداوند شادی آنرا با شکر برآمیزد و همچنان سپید روی بر شادی خود نثار کند. یا آدم آن بادام سیاه که بر سر تابوت میریزند ماایم و آنچه بر سر آن شادی نثار می‌کنند کار دولت تو است امّا دانی که باغبان یکی است و آب از یک جوی خورده‌ایم! اگر کسی را کار با گل افتد گل بوید و اگر کسی را بخار باغبان افتد خار در دیده زند. - قرآن-۱-۲۴ گفتم که ز عشق همچو مویت باشم || همواره نشسته پیش رویت باشم اندیشه غلط کردم و دور افتادم || من چاکر پاسبان کویت باشم ذو النون مصری گفت: در بادیه بوم ابلیس را دیدم که چهل روز سر از سجود برنداشت، گفتم: یا مسکین بعد از بیزاری و لعنت اینکه همه عبادت چی است! گفت یا ذو النون اگر من از بندگی معزولم او از خداوندی معزول نیست: شوریده شد ای نگارد هر من و تو || پر شد ز حدیث ما بشهر من و تو چون قسمت وصل کرده آمد بازل || هجر آمد و گفتگوی بهر من و تو سهل بن عبد اللّه تستری گفت: روزی بر ابلیس رسیدم گفتم. اعوذ باللّه منک گفت: یا سهل ان کنت تعوذ باللّه منّی فانّی اعوذ باللّه من اللّه. یا سهل اگر می‌گوئی [صفحه ۴۷] فریاد از دست شیطان من می‌گویم فریاد از دست رحمان گفتم یا ابلیس چرا سجود نکردی آدم را! گفت یا سهل بگذار مرا از اینکه سخنان بیهوده اگر بحضرت راهی باشد بگوی که اینکه بیچاره را نمی‌خواهی بهانه بروی چه نهی! یا سهل همین ساعت بر سر خاک آدم بودم هزار بار آنجا سجود بردم و خاک تربت وی بر دیده نهادم بعاقبت اینکه ندا شنیدم [لا تتعب نفسک فلسنا نریدک-] یعنی خود را رنجه مدار که بکار ما نیائی. پیش تو رهی چنان تباه افتاده است || کز وی همه طاعتی گناه افتاده است اینکه قصّه نه ز آن روی چو ماه افتاده است || کین رنگ گلیم ما سیاه افتاده است سهل گفت: آنگاه نوشته‌ای بمن داد که اینکه را برخوان و من بخواندن آن مشغول شدم و از من غایب گشت در آن اینکه بیت نبشته بود. ان کنت اخطأت فما اخطأ القدر || ان شئت یا سهل فلمنی او فذر [یعنی اگر من براه بد رفتم تقدیر و سرنوشت من بخطا نرفت اکنون ای سهل قضاوتش با تو، می‌خواهی من را ملامت کن و گر نه دم مزن] با یزید بسطامی گفت: که از اللّه درخواستم تا ابلیس را بمن نماید. ویرا در حرم یافتم، او را در سخن آوردم سخن زیرکانه می‌گفت. گفتم یا مسکین با اینکه زیرکی امر حقّ را دست برداشتی! گفت یا با یزید آن امر ابتلا بود نه امر ارادت. اگر امر ارادت بودی هرگز دست برنداشتمی. گفتم: یا مسکین مخالفت حقّ است که تو را باین روز آورده گفت: یا ابا یزید المخالفة تکون من الضدّ علی الضدّ و لیس للّه ضدّ و الموافقة من المثل للمثل و لیس للّه مثل، افتری انّ الموافقة لمّا وافقته کانت منّی و المخالفة حین خالفته کانت منّی کلّا کلاهما منه لیس لاحد علیه قدرة و انا مع ما کان ارجو الرّحمة فانّه قال. «و رحمتی وسعت کلّ شیئی» و انا شیئی، فقلت یتبعه شرط و هو التّقوی، فقال: مه الشّرط یقع ممّن لا یعلم بعواقب الامور و هو ربّ لا یخفی علیه شیئی ثمّ غاب عنّی [یعنی ای ابا یزید از اینکه گونه سخن درگذر که مخالفت میان دو فرد ناسازگار است و در [صفحه ۴۸] خداوند جدائی و ناسازگاری نیست و موافقت میان دو همانند است که خدایرا همانندی نباشد قبول کن که در فرمانبردن و نافرمانی من هیچکاره بودم چون در برابر او قدرتی نیست و با همه‌ی اینکه گفته‌ها ناامید نیستم که خود گفته است مهر و محبّت من همه چیز را فراگرفته است و من هم چیزی هستم، گفتم: شرط مهر و رحمت خدا پرهیزگاری است. گفت: بیهوده مگو که شرط در آنجا است که ندانند چه خواهد شد و در پیشگاه خدا نادانی و جهل تصوّر ندارد اینکه را بگفت و از نظرم ناپدید شد]. تأویلات کاشانی: ابلیس قوّه‌ی واهمه‌ی انسانی است [مقصود از قوّه‌ی واهمه آن خاصیّت آدمی و حیوانی است که رابطه‌ای میان خود و موجودات را حسّ می‌کند و مثال زده‌اند: برّه که هیچ گرگ ندیده چون گرگ ببیند فرار می‌کند چون موجب فرار قوّه‌ای است که بره را از دشمنی گرگ خبردار می‌کند و نام آن قوّه واهمه است] که نه از جنس ملائکه‌ی زمینی است [یعنی حواسّ ظاهری که از حدّ معیّن تجاوز نمی‌کند] تا از ادراک حقایق عقلی بکلّی محروم باشد و بقهر و اجبار فرمانبری کند و نه از جنس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ملائکه‌ی عالی آسمانی است که خود عقل و ادراک کامل باشد تا بتواند حقایق و واقعیّات را بخوبی درک کند و با علم و محبّت فرمان‌پذیر باشد بلکه جنّ بود و از قوای ارضی ملکوت سفلی که در میان ملائکه‌ی آسمان و ملکوت اعلی تربیت شده تا آماده باشد برای فهم معانی جزئی و درک مطالب معنوی ساده و بتدریج تکمیل شود و برسد بدرجه‌ی فهم مطالب عالی کلّی و اینکه قوّه‌ی واهمه که عمل او تشخیص رابطه‌های جزئی است و فایده‌ی آن برای حیوان مثل فایده‌ی عقل است در انسان پس خودداری او از فرمان بردن و سجده‌ی بآدم نافرمانی از حکم عقل است و تکبّر او همان تفوّق و برتری قوّه‌ی واهمه است بر حواسّ ظاهری و خلقت خاکی که مشروط و محتاج بماده و مقدار هستند و علّت نافرمانی از حکم عقل اینکه است که بحدّ خود واقف نشد و نفهمید که باید بدرک معانی جزئی وابسته بمحسوس [صفحه ۴۹] متوقّف شود و از اندازه‌ی خود تجاوز نکند و تصرّف در معقولات و احکام کلّی ننماید. اسکُن أَنتَ وَ زَوجُکَ الجَنَّةَ ۳۵- مجمع: ابو هاشم معتزلی گفته است. مقصود یکی از بهشتهای آسمانی است چون اگر آن بهشت جاودان منظور باشد که پاداش نیکوکاران است جای تکلیف و منع از خوردن نخواهد بود. ابو مسلم گفته است از باغهای زمین بوده است که بآدم گفته‌اند با همسرت در آنجا باش. و بیشتر مفسّرین مثل حسن بصری و عمرو بن عبید، و واصل بن عطا و جبّائی و عدّه‌ی زیاد معتزلی مذهب گفته‌اند مقصود همان بهشت جاودان است ولی چون جای دادن آدم و همسرش بآن جا در برابر پاداش نیکوکاری دوران زندگی نبوده است تکلیف و منع از خوردن و پس از آن اخراج آنها از آنجا خلاف نیست زیرا بهشت در برابر اعمال زندگی جاودانی است و تکلیفی در آنجا نخواهد بود و آدم هنوز واجد شرط نبود. و در کتاب النبوّة نوشته است خدا آدم را از خاک آفرید و حوّا را از آدم از اینکه جهت همّت مردان بآب و گل است و زنها همّت و توجّهشان بمرد است. -قرآن-۱-۳۵ کشف الاسرار: در بهشت ملائکه از آدم پرسیدند همسرت را دوست داری! گفت آری. از حوّا پرسیدند آدم را دوست داری! گفت نه، با اینکه که دوستی او بیشتر بود راست نگفت. ملائکه گفتند: اگر زنی می‌توانست در دوستی شوهرش راست بگوید حوّا راست می‌گفت. فخر: حسن بصری از پیغمبر ص روایت کرده است. زن از دنده‌ی مرد درست شده است اگر بخواهد او را راست کند می‌شکند و اگر متعرّضش نشود از او بهره‌مند می‌شود. تفسیر نیشابوری: چون آدم برای خلافت بر زمین آفریده شده باو گفتند. با همسرت در آنجا منزل کن و نگفتند، آنجا را بتو بخشیدیم. لا تَقرَبا هـذِهِ الشَّجَرَةَ ۳۵- مجمع: از امام باقر [ع] روایت شده است: یعنی از آن درخت نخورید و در مقصود از اینکه فرمان اختلاف است که وظیفه‌ی قطعی -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۵۰] بوده است و آدم نافرمانی کرده است یا دستوری برای مصلحت موقّت غیر الزامی بوده است چنانکه عقیده‌ی ما شیعه همین است. و در معنی شجره نیز اختلاف است. إبن عباس گفته است: مقصود خوشه‌ی گندم است. عبد اللّه مسعود و سدّی گفته‌اند: درخت انگور است. إبن جریج گفته است: انجیر است. از علیّ[ع] روایت شده است: درخت کافور است. کلبی گفته است: کنایه است از درخت علم بخیر و شرّ. إبن جذعان گفته است: درختی است که میوه‌ی آن زندگی جاودانی است و ملائکه از آن استفاده می‌کنند. نیشابوری: ربیع بن انس گفته است. آن درختی بوده است که موجب پلیدی میشده است و در بهشت پلیدی جایز نبود. فَأَزَلَّهُمَا الشَّیطانُ ۳۶- مجمع. حمزه [ازالهما] با الف خوانده است یعنی ثبات آنها را بزوال و نابودی تبدیل کرد و دیگران [ازلّ] با تشدید لام خوانده‌اند یعنی آنها را لغزاند. -قرآن-۱-۲۶ کشف الاسرار: اینکه عجب نگر که ز اوّل رهی را بنوازد شغلکهاش برسازد بآخر غوغا فرستد و ساخته براندازد و در خم چوگان عتاب آرد. پیر طریقت گفت: «الهی تو دوستان را بخصمان می‌نمائی درویشان را بغم و اندوهان می‌دهی. بیمار کنی و خود بیمارستان کنی، درمانده کنی و خود درمان کنی از خاک، آدم کنی، و با وی چندان احسان کنی، سعادتش بر سر دیوان کنی، و بفردوس او را مهمان کنی، مجلسش روضه‌ی رضوان کنی، ناخوردن گندم با وی پیمان کنی، و خوردن آن در علم غیب پنهان کنی. آنگه او را بزندان کنی و سالها گریان کنی، جبّاری تو کار جبّاران کنی، خداوندی کار خداوندان کنی، تو عتاب و جنگ همه با دوستان کنی. پیر طریقت را پرسیدند که در آدم چگوئی در دنیا تمامتر بود یا در بهشت! گفت: در دنیا تمامتر بود از بهر آنکه در بهشت در تهمت خود بود و در دنیا در تهمت عشق. آنگه گفت: تا ظنّ نبری که از خواری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[صفحه ۵۱] آدم بود که او را از بهشت بیرون کردند: نبود که از علوّ همّت آدم بود متقاضی عشق بنزد سینه‌ی آدم آمد که آدم جمال معنی کشف کردند و تو بنعمت دار السّلام بماندی، آدم جمال دید بی‌نهایت که جمال هشت بهشت در جنب آن ناچیز بود همّت بزرگ وی دامن وی گرفت که اگر هرگز عشق خواهی باخت بر اینکه درگه باید باخت: گر لابدّ جان بعشق باید پرورد|| باری غم عشق چون توئی باید خورد. فرمان آمد که آدم اکنون که قدم در کوی عشق نهادی از بهشت بیرون شو که اینکه سرای راحتست، و عاشقان درد را با سلامت دار السلام چه کار! همواره حلق عاشقان در حلقه‌ی دام بلا باد. عشقت بدر من آمد و بر در زد || در باز نکردم آتش اندر در زد و خبر درست است که ربّ العالمین قبضه‌ای خاک برداشت و آدم را از آن بنگاشت پس از پستاخی و نزدیکی بجائی رسید که چون ویرا از بهشت سفر فرمود تا بزمین گفت: خداوندا مسافران بی‌زاد نباشند زاد مادرین راه چه خواهی داد! ربّ العالمین سخنان خویش او را بشنوانید و کلماتی چند او را تلقین کرد. گفت یا آدم: یاد کرد ما تو را در آن غریبستان زاد است و پس از آن روز معاد تو را دیدار ما میعاد است که ربّ العالمین گفت: [فَتَلَقّی آدَمُ مِن رَبِّهِ کَلِماتٍ] آنکه سر بسته گفت و تفصیل بیرون نداد تا اسرار دوستی بیرون بیفتد و قصّه‌ی دوستی پوشیده بماند [قد قلت لها قفی، فقالت: قاف- لم تقل «وقفت» سترا علی الرّقیب، و لم تقل «لا اقف» مراعاتا لقلب الحبیب]. اهل اشارت گفته‌اند که زبان تفسیر باین ناطق نیست امّا احتمال کند که دوستان بوقت وداع گویند «إذا خرجت من عندی فلا تنس عهدی و ان تقاضوا عنک یوما خبری فایّاک ان تؤثر علینا غیری» یا آدم نگر تا عهد ما فراموش نکنی و دیگری بر ما نگزینی. و زبان حال جواب -قرآن-۴۸۵-۵۲۸ [صفحه ۵۲] می‌دهد. دلم کو با تو همراه است و همسر || چگونه مهر بندد جای دیگر دلی کو رای تو هم جانی و هم هوش || از آن دل چون شود یادت فراموش ابو الفتوح رازی نوشته است: در روایت است از ابو هریره و ابو سعید الخدری که رسول خدا [ص] گفت: چون یکی از فرزندان آدم سوره سجده بخواند و بجای سجده رسد و سجده بکند شیطان با کناره شود و گریستن گیرد و گوید ویلا وای بر من فرزند آدم سوره خوانده و سجده کرد و مستحقّ بهشت شد و من سجده نکردم مستحق دوزخ شدم.] حسن بصاری گفت: اگر آدم از درخت تناول نکردی خدای تعالی هم او را بزمین فرستادی برای آنکه او رای برای زمین آفرید [فی قوله تعالی: إِنِّی جاعِلٌ فِی الأَرضِ خَلِیفَةً] یعنی در زمین خلیفه و جانشین قرار می‌دهم پس برای زمین خلق شده بود. -قرآن-۱۶۴-۲۰۴ بَعضُکُم لِبَعضٍ عَدُوٌّ ۳۶- روح البیان: چون آدم اینکه جمله را شنید گفت الحمد للّه که خداوند نگفت [انا لکم عدوّ]. -قرآن-۱-۲۶ فَتَلَقّی آدَمُ مِن رَبِّهِ کَلِماتٍ ۳۷- مجمع: إبن کثیر کلمه‌ی [آدم] را منصوب خوانده است و [کلمات] را مرفوع قرائت کرده است چون معنی تلقّی قبول است و تلقین است و گرفتن و می گویند [تلقانی زید و تلقّیت زیدا] که ممکن است فاعل در معنی مفعول باشد و معنی چنین شود: کلماتی بآدم رسید و دیگران با رفع آدم و نصب کلمات قرائت کرده اند یعنی آدم کلماتی را فراگرفت و اختلاف است در مقصود از کلماتی که بآدم تلقین شده است از امام باقر علیه السلام اینکه چند جمله نقل شده است: [اللّهمّ لا اله الّا انت سبحانک و بحمدک ربّ انّی ظلمت نفسی فاغفر لی الخ] کشف الاسرار: إبن عباس گفته است آدم گفت: تو من را خلق کردی و از روح خود بر من دمیدی رحمتت بر من از خشمت فزون بود و در بهشت جایم دادی پس چرا -قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۵۳] بیرونم کردی! جواب شنید برای شومی نافرمانیت گفت اگر توبه کنم و بندگی من را بر میگردانی! جواب شنید بلی اینکه است آن کلمات و گفته‌اند: آن کلمات که آدم از خدای خود فراگرفت حروف الف با بود که وسیله‌ی فهم همه‌ی علوم است و سعید جبیر گفت: آیت [رَبَّنا ظَلَمنا أَنفُسَنا] بوده. -قرآن-۵-۳۲ فَتابَ عَلَیهِ ۳۷- احیاء العلوم غزالی ج ۴ ص ۲. توبه بسه وسیله فراهم می‌شود. -قرآن-۱-۱۶ اوّل علم دوّم حال و سوّم عمل زیرا انسان اوّل عالم میشود بزیان گناه که پرده‌ای است میان او و کمالات مادّی و معنوی او و چون اینکه علم تقویت شد و موجب تحریک او شد تولید تأسف و حزن می کند و پشیمان می‌شود اینکه مرتبه‌ی دوّم است و حال پشیمانی است که وادار می کند از گناه دست بردارد و عازم شود بخود داری در آینده و تلافی گذشته که خود مرتبه‌ی سوّم است و دوران عمل. فخر: ذو النون مصری گفته است: توبه شش معنی میفهماند ۱- پشیمانی بر گذشته ۲- آهنگ ترک در آینده ۳- انجام واجبات از دست

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

داده ۴- جبران ستمهائی که بمال و آبروی مردم روا داشته ۵- ذوب گوشت و خون مولود از حرام ۶- چشاندن تلخی طاعات همانطور که شیرینی معصیت را چشیده است و روایت است که از علیّ علیه السلام پرسیدند چی است تکلیف آنکه چند بار توبه کرد و توبه شکست! فرمود: چندان توبه کند که شیطان را خسته کند. که او گوید: نیروی مقاومت با چنین انسان را ندارم و دیگر گولش نزند. روح البیان: مثنوی گفته است: مرکب توبه عجایب مرکب است || بر فلک تازد بیک لحظه ز پست عرش لرزد از انین المذنبین || چون بر آرد از پشیمانی انین فی ظلال: داستان درخت ممنوع، وسوسه‌ی شیطان، فراموشی سفارش، نافرمانی، پشیمانی، توبه، جملگی تجربه‌ای است چندین بار مکرّر و نو شده که خداوند آدمی را [صفحه ۵۴] مجهز بآن، آزموده و آماده بجایگاه خلافت او و روی زمین فرستاد تا برای چنین پیش آمدها که پیوسته گرفتار آن خواهد بود ورزیده باشد و از تکرار آن بر حذر. و آیا بهشت و ملائکه و آدم و شیطان و اینکه سرگذشت بکجا بوده است و آن سخنان چگونه بوده است! اینکه گفته‌ی قرآن و دیگر همانند آن که در قرآن فراوان است از عالم غیب خداوندی است که جز علم او چیزی بآن نرسد. و آنچه اینگونه گفته‌ها بحقایق وجود اشاره میکند و اندیشه‌ی ما را اصلاح میکند و روابط موجودات را با یکدیگر نشان می‌دهد و خوی و ارزش آدمی را میرساند بهره‌ی ما از اینکه داستانها است و البتّه انکار آن ز نادانی است که چون نمی‌توانیم دریابیم، نمی‌پذیریم. اهبِطُوا مِنها جَمِیعاً ۳۸- مجمع: ابو علیّ گفته است جهت تکرار جمله‌ی [اهبِطُوا] در اوّل برای فرود آمدن از بهشت بآسمان و دوّم برای فرود آمدن از آسمان است بر زمین و بعضی گفته‌اند: اوّل برای روشن کردن حال عداوت است و دوّم برای بیان و توضیح تکلیف و راهنمائی است. - قرآن-۱-۲۳-قرآن-۷۸-۸۸ تفسیر سید احمد خان هندی بترجمه‌ی فخر داعی: قصّه‌ی ورود آدم ببهشت و هبوطش از آن زبان حال فطرت انسان است که تا وارد مرحله‌ی تکلیف نشده است در بهشت است. شعر: طفلی و دامان مادر خوش بهشتی بوده است|| چون بپای خود روان گشتیم سرگردان شدیم کشف الاسرار: گفتند: آدم و ابلیس هر دو نافرمانی کردند چرا اوّلی مصون ماند و دوّمی ملعون شد! جواب اینکه است که اوّلی از شهوت بود و قابل مغفرت و دوّمی از کبر و نخوت بود که سزای آن لعنت است گفتند چرا آدم را بیک لغزش از بهشت بیرون کردند ولی اولاد او همه روزه هزاران گناه می‌کنند و آسوده‌اند! جواب اینکه است که آدم با مقام قرب بحقّ نافرمانی کرد ولی اولادش در عالم خاک هستند که غمکده است و جای محنت و یک لغزش با قرب حقّ بالاتر است از همه‌ی معاصی در گرفتاری و ابراهیم از خدا پرسید چرا آدم را از بهشت بیرون کردی! جواب شنید مگر نمیدانی جفای [صفحه ۵۵] دوستان سخت است! و گفته‌اند شیطان خواست داخل بهشت شود ملائکه راهش ندادند او در شکم مار شد که چهار دست و پا داشت مانند شتر و باین وسیله وارد بهشت شد و از میوه‌ی درخت ممنوع اول بحوّا داد که ببین چه بوی و رنگ و مزه دارد و در نزد او گریست که تو را از چنین نعمتی محروم کرده‌اند پس حوا از آن خورد و زیان ندید و بآدم گفت من خوردم و زیان ندیدم چون آدم خورد زیانش نمودار شد جهتش آن بوده که آدم پیشوا بود و حوا پیرو و تا آنگاه که پیشوا بر صلاح باشد پیرو را آسیب نباشد و چون پیشوا از راه منحرف شد نتیجه‌ی کار پیروان معلوم است. پیغمبر فرمود خداوند هلاک نمی‌کند ظالم را تا آنگاه که پیشوا براه راست باشد. گفته‌اند که سزای حوّا را گفتند درد زادن را چنان بر تو گران کنیم که چندین بار بمرگ نزدیک شوی و مار را گفتند از هر خوبی محروم باشی و خوراک تو خاک باشد و چون بزمین آمدند حوا بجده و مار باصفهان و ابلیس بمشرق و آدم [بسر ندیب] قرار گرفت و خوراکش از جوز هندی بود و قامتش دراز که سرش بآسمان میسائید که اینکه ریزش موی جلو سر و یا [صلع] بنی آدم از آن است و گویند: انگشتری در بهشت بآدم دادند که دیوارهای آنجا را روشن و زمینش را خوشبوی میکرد و چون از بهشت اخراج شد آن انگشتر از دست او بیرون شد و در ساق عرش بود تا آنکه بسلیمان دادند. اینها بود نقل اینکه افسانه‌ها از کشف الاسرار که علاوه بر تنوع و تفکّه برای توجّه است بطرز فکر نویسندگان قدیم و استفاده‌های نفسانی و اجتماعی. فَمَن تَبِعَ هُدایَ ۳۸- مجمع: عموم قاریها با فتح یا قرائت کرده‌اند و از اعرج سکون یا نقل شده است و بعضی [هدیّ] با تشدید یا خوانده‌اند و اینکه لغت قبیله‌ی هذیل است مثل [علیّ و لدیّ]. و مقصود از کلمه‌ی [هدی] اقتدای پیغمبران است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دنبالگیری از ادله و براهین الهی. -قرآن-۱-۲۲ فَلا خَوفٌ عَلَیهِم ۳۸- مجمع: یعقوب کلمه‌ی [خوف] را با نصب خوانده است و دیگران با تنوین رفع خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۵۶] مثنوی در مجلّد پنجم در معنی [کان من الجنّ ففسق عن امر ربّه] گفته است: اینکه تکبّر چیست غفلت از لباب || منجمد چون غفلت یخ ز آفتاب چون خبر شد ز آفتابش یخ نماند || نرم گشت و گرم گشت و تیز راند گبر زان جوید همیشه جاه و مال || که ز سر کین است گلخن را کمال تفسیر صفی علیشاه در اینکه چند آیه: سجده کردند آن تمام الّابلیس || که ابا کرد و تکبّر آن خسیس نه بد از املاک ارضیّه نساب || تا بود ز ادراک معنی در حجاب پس نبود ارضیّه‌ی محض او ببهر || تا کند اذعان امر او بقهر از محبّت تا مگر اذعان کند || سجده‌ی آدم ز دل و ز جان کند نه چنان جنسی که داند جای خویش || پر ببالاتر زد از سکنای خویش سجده آدم همانا بد محک || زان جدا شد جنس ابلیس از ملک تا خلیفه باشد از حقّ در جهان || هست ناچار آن محک هم در میان قلب و نفسند آدم و حوّا بنام || کاسمان روحشان بودی مقام و آن درخت آمد طبیعت بی‌گمان || قرب او شد باعث بعد از جنان شهوت آن طاوس و مار آمد غضب || آدم افتد ز اینکه دو اندر صد تعب گفت حق قلنا اهبطوا یعنی که من || در زمین میخواستم گیری وطن بگذر از اینکه گو که با آدم چه گفت ||! با وی آن نوبت که شد همدم چه گفت! شد بر آدم منکشف اندر شهود || آنچه مخفی بود از اسرار وجود پیشوا ابلیس بود اینکه راه را || کوشکار آمد شبیکه‌ی جاه را قوّه‌ی وهمی چو او در نقل بود || کی تواند همعنان با عقل بود محتجب از آنکه فهمد سر بسر ||آن معانی را بادراک صور نز سماویه که فهمد در فتوح || فضل آدم را ز نور عقل و روح چون نه اینکه باشد نه آن میخوانش جنّ || سرکش است از نفس و عقل مطمئن [صفحه ۵۷] مرغ وهم از سفل بر بالا پرد || فرّ عقلش نیست چون بیجا پرد تا که نفس ناطقه در دمدمه است || تابعش عقل است و سرکش واهمه است تابع امرش بود فرزانه‌ای || حاسد جاهش ز حقّ بیگانه‌ای در بهشت قدس میخوردند هم || قوت از خوان معانی و حکم وهمشان پس لغزش از تسویل داد || جسم را زینت بصد تفصیل داد خوردن گندم بهانه است و فسون || خواست آدم را خود از جنّت برون تا در آنجا نسخه‌ی جامع شوی || سوی ما چو افزون شدی راجع شوی آن کلامی بد که جان عالم است || باعث ایجاد و سرّ آدم است از هواها مرد و بر حقّ بازگشت || کند از اینکه ویرانه دل، شهباز گشت توبه از آدم طبیعت رستن است || بر مقام اصل خود پیوستن است فی ظلال: باین آیت آخر نتیجه‌ی گیر و دار گذشته نمودار می‌شود و آغاز معرکه‌ی زندگی است و آدمی درمی‌یابد از آن دم که خود پیدا شده است راه چیرگی و زندگی و هم راه زیان و نابودی در جلوش باز بوده است. سخن ما: در دنباله‌ی آیات گذشته که سخن از ایمان بغیب و از عالم دیگر از آفریننده‌ی آسمان و زمین انجام شد در اینکه آیه‌ها عرب را که با کلمات ملک شیطان از قدیم سر و کار داشته است و نیز یهود و نصاری را که از نظر دین و از راه تورات با آدم و شیطان و خروج از بهشت آشنائی داشته‌اند متوجّه می‌کند به اینکه که اینکه کلمات و عقاید وابسته بیک مطلب دیگری است که باید شما بآن معتقد باشید و آنها هم از قبول آن توحّشی نداشته و در نظرشان مقبول و قابل پذیرش بوده است بخصوص مسلمانان با ایمانی که بشخص پیغمبر ص داشته‌اند در اینکه مطالب هیچ تردید و اعتراض نمی‌کردند و در قرآن همین تسلیم و پذیرش مسلمین ستوده شده چنانکه در تقسیم آیات به محکم و متشابه توصیف کرده مردمان شکاک و بدبین را که دنبال گیری می‌کنند از آیات متشابه برای فتنه جوئی ولی آنهائیکه ایمان‌شان استوار است [صفحه ۵۸] می‌گویند همه از جانب خدا است و بآن ایمان دارند. امروز می‌بینیم هر چه سطح معلومات بشر بالاتر میرود دائره‌ی مجهولات او وسیع‌تر می‌شود، بنادانی خود بیشتر اعتراف می‌کند. چون عالم آفرینش نامحدود و احاطه‌ی انسان بآن ممکن نیست پس ما هم آنرا می‌گوئیم که آنها گفتند که پیغمبر می‌فهمید و راست می‌گفت که [عَلَّمَهُ شَدِیدُ القُوی ... وَ ما یَنطِقُ عَنِ الهَوی] یعنی باو آموخته است آنکه بر همه چیز فائق است پس بمیل و خواهش خود چیزی نمی‌گوید ولی چون حسّ کنجکاوی و انگیزه‌ی کشف مجهولات همیشه انسان را وادار می‌کند بفکر و گفتگو تا شاید از اینکه مطالب چیزی دستگیرش شود و شاید هیچوقت اینکه خواسته‌ی او آرام نشود. پس همان طوری که دیگران افکاری در اینکه زمینه داشته‌اند ما هم می‌گوئیم: -قرآن-۲۸۳-۳۱۰-قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳۱۵-۳۴۴ ۱- بملائکه امر شد که سجده بآدم بکنند تا آدمی خبردار شود که او برتر از سایر موجودات اینکه کره‌ی خاک است و همه آفریده‌ها و قوای طبیعت پیش او متواضع و فروتن هستند و تحت فرمان او آورده شده پس باید او هم قدر بداند و از آن استفاده کند و نظیر همین معنی شیخ طریحی در مجمع البحرین از شیخ ابو علی نقل کرده در ماده‌ی [سجد] باین عبارت [ای ینقادون لاحداث ما اراده فیهم من افعاله شاءوا ام ابوا] یعنی آنها فرمانبردار هستند برای آنچه بخواهد در آنها ایجاد کند خواه مطابق میل آنها باشد یا مخالف میل‌شان باشد. که با دقّت در یک یک اینکه کلمات مقصود ما را بخوبی می‌فهمانند. ۲- همه‌ی ملائکه سجده کردند مگر ابلیس که خودداری و گردنفرازی کرد و کافر بود، برای روشن شدن مطلب باید بدانیم بدیها و شرور و نابودیها و محرومیتها و هر چه ناپسند است وجود خارجی مستقل ندارد و دسته‌ی جداگانه نیست و آنچه را بد میدانیم برای اینکه است که سبب امر منفی است، و در دنباله‌ی او یک نابودی و نیستی دیده می‌شود و چنانکه در جای خودش گفته‌ایم بدی خود موجودیت [صفحه ۵۹] خاصّ ندارد. و بد یعنی آنچه موجب فساد و نیستی می‌شود و یا بعبارت دیگر هر چیزیرا بد یافتیم بایستی جستجو کنیم که علّت نابودی چیزی است و مثال و دلیل اینکه مطلب بسیار روشن است. بیماری بد است چون سلب آسایش و ناراحتی می‌کند و موجب نیستی راحتی و سلامتی می‌شود و مار را بد می‌دانیم چون موجب حالت منفی است که سلب آسایش یا حیات ما باشد و گر نه مار یک موجودی است مانند سایر موجودات زنده که اگر نظر برابطه‌ی منفی او با انسان نکنیم آن را بد نمی‌توان دانست و نیز کبکهای بیابان را هم اگر صرف نظر از قابلیّت استفاده‌ی برای انسان بکنیم اینکه دو موجود در محیط حیاتی خود بهیچ وجه تفاوت ندارند و هیچکدام قابل توصیف ببدی نیستند بلکه هر دو خوبند برای خود یعنی هر چه موجب پیدایش کبک بوده که همان عوامل طبیعت باشد برای مار هم همان عوامل بکار افتاده و او را ایجاد کرده و فقطّ چونکه با انسان برابر می‌شود موجب خاصیّت منفی است نسبت باو و بد شمرده می‌شود پس هر چه را که بسنجیم بواسطه‌ی موجبات طبیعت پیدایش یافته و در حدود خودش محکوم بخوبی است و چون برای ما خاصیّت منفی داشت ما آن را بد می‌دانیم مثلا چاقو زدن از عربده جو برای شرارت زشت و شایسته‌ی مجازات است و همین عمل از دکتر برای عمل جرّاحی پسندیده و شایسته‌ی قدردانی است پس خلاصه آنکه در هر موجود و آفریده اگر تأثیر منفی و خاصیّت نابودی مشاهده شد ما آن را بد می‌شماریم و گر نه بدی مفهوم مخصوصی ندارد در مثنوی اینکه مطلب را اینطور روشن کرده است. پس بد مطلق نباشد در جهان || بد بنسبت باشد اینکه را هم بدان در زمانه هیچ قند و زهر نیست ||کان یکی را وان دگر را بند نیست زهر ماران مار را باشد حیات || نسبتش با آدمی آمد ممات خلق آبی را بود دریا چو باغ|| خلق خاکی را بود آن درد و داغ همچنین بر میشمر ای مرد کار || نسبت اینکه از یکی تا صد هزار [صفحه ۶۰] پس از اینکه مقدّمه می‌گوئیم: ملائکه بصورت جمع و نامحدود گفته شده است ولی ابلیس بلفظ مفرد و محدود آورده شده است چون لشگریان خدا یا قوای عامله‌ی طبیعت یا نیروهای بخشنده‌ی عقل آدمان نامحدود است و ابلیس که اگر از بلس مشتق باشد بمعنی شرّ و بدی است و اگر از ابلس مشتق باشد بمعنی سرگردانی و ناامیدی است پس همان خاصیّت منفی یا موجب شرّ و حرمان و یا نفس امّاره‌ی انسانی است که یک وسیله و یک محرّک منفی است اینکه است که اوّل بصورت جمع و دوّم بلفظ مفرد آورده شده است پس قوای فاعله و عاقله تحت فرمان انسان برای او فروتن شدند ولی اینکه خاصیّت منفی و شرّ، سرپیچی و گردن فرازی نمود و چون منافی با اصل حیات انسان و تکامل او بود اینکه است که بکافر معرّفی شده است و همان اصل کلی کون و فساد و بوش و تباهی که در کلیّه‌ی پدیده‌های کره‌ی زمین همیشه در جریان است نسبت بآدم نیز بقا و کمال او همان سجده‌ی ملائکه و اطاعت قوای عاقله از فرمان اوست و فساد و تباهیش همان نافرمانی شیطان و خاصیّت منفی و محرّک بشرّ و شهوت و حرص و تنبلی است که مانع از ترقّی و تکامل او می‌باشد. پس چون آگاه کرد انسان را که نیروهای طبیعی و نفسانی مطیع و فرمان بردار او هستند آگاهش کرد که او در برابر ناسازگاری و نیستی هم قرار دارد و پس از اطّلاع باین اسرار او را فرمان داد با همسرش در باغ که کنایه از جای خوشی و شادی است جای بگیرد و از همه چیز بهره‌مند شود و با توجّه باصل عمومی حیات که از نر و ماده است او هم ناچار بایستی با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جفت خود باشد ولی با فرمانبری از قوای عامله و عاقله. و چون در سرنوشت او چیرگی بر نیروهای طبیعی و عقلی نهاده شده است و هم خاصیّت منفی و نابودی پس باید از آنچه که خاصیّت منفی دارد و موجب نیستی و نابودی می‌شود دوری کند زیرا نزدیکی بآن انسان را وادار به ستمکاری می‌کند و ستم و ظلم هم نابودی و محرومیّت از درجه‌ی تکامل انسانیّت است ولی ابلیس و خاصیّت منفی کار خود را کرد و آدم و همسرش را لغزاند و از آن باغ و خوشی و سجده‌ی ملائکه و فرماندهی بر قوای عقلی و نفسی بیرون [صفحه ۶۱] محرومش کرد و چون ابلیس خاصیّت نیستی و نابودی و محرومیّت است فقط نزدیک شدن او برای لغزش و محرومیّت آنها کافی بود و برای همین است که در اینجا سبب دیگر برای خروج آنها از باغ گفته نشده است و از نزدیکی بدرخت جلوگیری شده است برای آنکه میان آدم که انسان باشد و نفس امّاره یا خاصیّت منفی و موجب شرک که شیطان باشد واسطه‌ای است که خواسته‌ها و تمایلات انسانی است و چون خواهشهای آدمی شعبه‌ها و شاخه‌ها و انواع و اقسام دارد تشبیه بدرخت شده است که نباید بآنها نزدیک شد تا نتایج بد و منفی پیدا نشود و در دنباله‌ی اینکه لغزش و محرومیّت بآنها گفتیم: طبق قانون طبیعت با تصادف بمنفی از اینکه خوشی و بلندی مرتبه تنزل کنید و فرود آئید که خود موجب دشمنی با یکدیگر را فراهم کرده‌اید و پس از اینکه تصادف در آینده برای شما زن و مرد زندگی در روی زمین خواهد بود و دیگر از باغ و آسایش محروم هستید و با زمین و تیرگی و موجبات محرومیّت و نابودی سر و کار خواهید داشت تا مدّت معیّن و هنگام محدود و چون انسان بموجب توانائی و قدرت که باو عنایت شده خلیفه و مظهر قدرت است در روی زمین کلماتی از پروردگار خود فراگرفت که وسیله‌ی بکار بردن استعداد و توانائی او در علم و عمل بود، تا بتواند از موجبات منفی و آنچه باز او را بسوی نابودی و محرومیّت می‌برد جلوگیری کند. و بعد از فراگرفتن کلمات و وسائل کار خود توبه کرد و بازگشت از توجّه بسوی منفی و موجبات محرومیّت خود خداوند هم توبه‌ی او را پذیرفت و وسائل تکامل و جنبش بطرف مثبت و مفید را از او سلب نکرد- و باز هم گفتیم که از مرتبه‌ی سکنای باغ و آسایش تنزل کنید و در راههای پیشرفت و محرومیّت زندگی قدم بردارید و از موجبات هدایت و راه راست که برای شما فراهم کرده‌ایم پیروی کنید تا باز از همانخوشی بهره‌مند شوید و اندوه و ترس برای شما نباشد زیرا پیروی از وسائل هدایت مانع از تصادف با ابلیس و موجبات محرومیّت و خاصیّت منفی است. ولی آنهائی که سرپیچی کردند و پی موجبات محرومیّت و خواص ابلیسی و شیطانی رفتند برای همیشه گرفتار [صفحه ۶۲] خواهند بود زیرا آن موجبات برتریهای اولی و مقام خلافت و سجده‌ی ملائکه را لغو نموده و از آن استفاده نکرده‌اند و خلاصه‌ی همه‌ی اینکه مطالب اینکه است که: سجده‌ی ملائکه و سکنای در بهشت که خوشی کامل است برای بشر ممکن نیست چون آفرینش او که خلافت در زمین و مظهریت قدرت و نمایندگی نیروهای ممکن و مختلف در آفرینش است ناچار مقرون با ابلیس و حیرت و سرگردانی و محرومیّت است و اینکه گرفتاریها مستلزم زندگی در روی زمین است پس از اول که گفت آدم را خلیفه در زمین می‌خواهم بکنم یعنی بموجبات مثبت و منفی می‌آفرینم و بهشت و آسایش بمناسبت زندگی آینده و امکان عقلی اسم برده است که شما بفهمید با اینکه ساختمان بدن آن طور زندگی یکنواخت و همیشگی ممکن نیست از همین جهت کلمه‌ی ابلیس گفت که لوازم حیات اینکه زمین همان حیرت و سرگردانی است و گفت بزمین فرود آئید که زمین تیرگی و حیات و فرود آمدن و گرفتاریها و جور بجور شدن و بالا و پائین رفتن زندگی انسان است.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۴۰ تا ۴۶]

یا بَنِی إِسرائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِیَ الَّتِی أَنعَمتُ عَلَیکُم وَ أَوفُوا بِعَهدِی أُوفِ بِعَهدِکُم وَ إِیّایَ فَارهَبُونِ [۴۰] وَ آمِنُوا بِما أَنزَلتُ مُصَدِّقاً لِما مَعَکُم وَ لا تَکُونُوا أَوَّلَ کافِرٍ بِهِ وَ لا تَشتَرُوا بِآیاتِی ثَمَناً قَلِیلاً وَ إِیّایَ فَاتَّقُونِ [۴۱] وَ لا تَلبِسُوا الحَقَّ بِالباطِلِ وَ تَکتُمُوا الحَقَّ وَ أَنتُم تَعلَمُونَ [۴۲] وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ وَ ارکَعُوا مَعَ الرّاکِعِینَ [۴۳] أَ تَأمُرُونَ النّاسَ بِالبِرِّ وَ تَنسَونَ أَنفُسَکُم وَ أَنتُم تَتلُونَ الکِتابَ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۵۸۳ وَ استَعِینُوا بِالصَّبرِ وَ الصَّلاةِ وَ إِنَّها لَکَبِیرَةٌ إِلاّ عَلَی الخاشِعِینَ [۴۵] الَّذِینَ یَظُنُّونَ أَنَّهُم مُلاقُوا رَبِّهِم وَ أَنَّهُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إِلَیهِ راجِعُونَ [۴۶] -قرآن-۱-۱۸۲ [صفحه ۶۳] معنی لغات: أُوفِ و أَوفُوا- از مصدر وفاء بمعنی انجام دادن. إِیّایَ: مرا- فَارهَبُونِ- از مصدر رهبت بمعنی ترس. تَلبِسُوا- از مصدر لبس بمعنی اشتباه و بهم آمیختن. الرّاکِعِین- از مصدر رکوع بمعنی خم شدن خود فرو آوردن نگون شدن و سر فرود انداختن. بِالبِرِّ- نیکوکاری. تَنسَونَ- از مصدر نسیان بمعنی فراموشی تَتلُونَ- از مصدر تلاوهٔ بمعنی خواندن و قرائت کردن. مُلاقُوا- از مصدر ملاقات بمعنی دیدار کردن. -قرآن-۱۳-۱۹-قرآن-۲۲-۲۹-قرآن-۶۹-۷۷-قرآن-۸۶-۹۸-قرآن-۱۳۱-۱۴۰-قرآن-۱۹۰-۲۰۳-قرآن-۲۸۷-۲۹۶-قرآن-۳۱۱-۳۲۰-قرآن-۳۵۷-۳۶۶-قرآن-۴۱۷-۴۲۵ ترجمـــــه: ۴۰ ای جهودان [که فرزندان یعقوب هستید] بخاطر بیاورید خوشی‌هائی که شما را از آن بهره‌مند کردیم و پیمان من استوار دارید [که عمل بدستور های تورات و انجیل و قرآن است] تا استوار دارم پیمان خود را [و بیامرزم شما را و مزد نیکوکاری شما را بشما بدهم]. و از من ترسناک باشید [یعنی از آنچه بقدرت من در نهاد شما از هوی و هوس نهاده شده ترسناک و بر حذر باشید نه از رؤسا و بزرگان قبیله و شهرتان]. ۴۱ و ایمان بیاورید بآن قرآن که تورات شما را راست میداند و پیشقدم بانکار قرآن نباشید [که دیگران پیرو شما می‌شوند]. و نشانه‌های من را ببهای کم نفروشید [یعنی در برابر یک کیلو جو و چهار متر کرباس نشانه‌های خدا و جمله‌های تورات را که توصیف پیغمبر شده است عوض نکنید] از من بپرهیزید و بس. ۴۲ و درست و نادرست بهم نیامیزید تا که حقّ پنهان کنید با اینکه خود از آن آگاهید. ۴۳ و نماز بخوانید و زکات بدهید و با مسلمانان که در نماز رکوع می‌کنند [صفحه ۶۴] برکوع روید. ۴۴ چرا مردم را بنکوکاری وادار می‌کنید و خود را فراموش می‌کنید با اینکه کتاب آسمانی می‌خوانید [و آشنا بوظیفه هستید] مگر خرد ندارید! ۴۵ و در زندگی از شکیبائی و نماز یاری بجوئید چه آن دشوار است مگر بر نرم‌دلان که استوار دارند. ۴۶ به پیشگاه پروردگارشان خواهند شد و بازگشت‌شان بسوی او بود. سخن مفسرین: یا بنی اسرائیل ۴۰- مجمع: قرائت مشهور [اسرائیل] با همزه و اشباع یاء و مدّ است. و از حسن بصری و زهری نقل شده است [اسرایل] با یاء بدون همزه و مدّ و از اعمش نقل شده است [اسرائل] با همزه‌ی مکسور بدون یاء و قطرب [اسرال] تلفّظ کرده که همزه و یا در قرائت او نیست و نیز [اسرائین] بنون بجای لام تلفّظ کرده است. و ابو علی گفته است، عرب کلمات اجنبی از زبان خود را در تلفّظ آمیخته و مخلوط می‌کند و از صورت اصلی تلفّظ مردم آن زبان تغییر می‌دهد. یخ آلبرماله با تلخیص از فصل ششم ملل شرق و یونان: ملّت یهود، قوم کوچکی از نژاد سامی بوده که در سرزمین کلده زندگی می‌کرده و آنها را از عبریهای ساکن کلده دانسته‌اند که بعد در نتیجه‌ی انتقالات قبائل آنها میان بین النهرین و فلسطین و مصر بیابان‌گرد و چادرنشین بودند و بوسیله‌ی شیوخ که رئیس طوایف بودند رهبری می‌شدند و حضرت ابراهیم یکی از همین شیوخ آنها است که در شهر [اور«۳»] کلده زندگی می‌کرده و شاید وحی و الهام باو شده است بطوری که در سفر پیدایش تورات باب یازدهم و دوازدهم می‌نویسد که ابراهیم از شهر اور کلدانیان خارج شد و هفتاد و پنج ساله بود که از حرّان خارج شد و با همسرش ساره و برادر زاده‌اش لوط و اموال و مردمان که پیرو او بودند بزمین کنعان داخل شد و اسحق جانشین ابراهیم شد و یعقوب و پسر کوچک اسحق جانشین کلده زندگی می‌کرده و شاید وحی و الهام باو شده است بطوری که در سفر پیدایش تورات باب یازدهم و دوازدهم می‌نویسد که ابراهیم از شهر اور کلدانیان خارج شد و هفتاد و پنج ساله بود که از حرّان خارج شد و با همسرش ساره و برادر زاده‌اش لوط و اموال و مردمان که پیرو او بودند بزمین کنعان داخل شد و اسحق جانشین ابراهیم شد و یعقوب و پسر کوچک اسحق جانشین -پاورقی-۴۴۴-۴۴۶ [صفحه ۶۵] پدرش شد و اسرائیل لقب یعقوب است که در زبان عبری بنده‌ی خدا، برگزیده‌ی خدا و فرمانده جنگ برای خدا هر سه احتمال داده‌اند و از زمان یعقوب که آن لقب باو داده شد اینکه قوم را بنی اسرائیل گفتند. و پس از مدّتی که در کنعان بودند بمصر هجرت کردند و گویا بطوری که تورات و تاریخ مقتبس از آن می‌گوید اینکه مهاجرت بوسیله‌ی یوسف انجام شده چنان که در قرآن هم سوره‌ی یوسف اشاره می‌کند در اینکه آیه [وَأْتُونِی بِأَهلِکُم أَجمَعِینَ] یعنی همه با خانواده‌ی خود بیائید و بعد از آن در حدود قرن ۱۲ تا ۱۴ قبل از میلاد بوسیله‌ی حضرت موسی از مصر خارج شدند و مدّتی در بیابان شبه جزیره‌ی سینا می‌گشتند و بعد از آن بوسیله‌ی یوشع دوباره بکنعان و ارض فلسطین که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ارض میعادش می‌نامند وارد شدند. و بعد از آن بوسیله‌ی داود و سلیمان سلطنتی تشکیل دادند که تا حدود نهصد و سی سال قبل از میلاد باقی بود و کلمه یهود گویا مشتق از همان [یهوه] باشد که نام خدا و معبود یگانه‌ی یهود است و بمناسبت دین و معبودشان باین اسم نامیده شده‌اند که تا کنون باقی است. اگر چه حضرت ابراهیم آنها را بتوحید و یکتاپرستی دعوت کرد و در تورات کلمه‌ی یهود استعمال شده ولی در باب نهم قضیه کشف عورت نوح و پوشاندن سام عورت پدر را کلمه [یهود] خدای سام دیده می‌شود. - قرآن-۴۷۲-۵۰۹ اینکه بود خلاصه‌ی نقل از تاریخ آلبرماله و دور نمائی از کلمه‌ی بنی اسرائیل که در اینکه آیه خطاب بآنها شده است و مقصود از اینکه تفصیل اینکه است که شخصیّت پیغمبر و ارزش و اعجاز قرآن را از هر آیت آن استخراج کنیم. اینکه کتاب آسمانی همان‌طور که خودش می‌گوید گفتار شاعرانه یا جملات کاهن و غیب‌گو نیست. تاریخ است و عبرت و پند. از همان آغاز مکالمه با مردمانی که پیغمبر در مدینه تازه بآنها سر و کار پیدا کرده و میان آنها مرد مطالعه و کتاب و مدّعی علم و دانش دیده می‌شود، احساسات و سوابق تاریخی و نژادی آنها را تحریک می‌کند و می‌گوید: [صفحه ۶۶] اذکُرُوا نِعمَتِیَ الَّتِی أَنعَمتُ عَلَیکُم- مجمع: قرائت نیکو اینکه است که یای نعمتی مفتوح تلفّظ شود و همزه‌ی التی ساقط شود. و در کلماتی که منادی شده است اسقاط یا را لازم می‌دانند مثل [یا عِبادِیَ الَّذِینَ] که یای عبادی را تلفّظ نمی‌کند. -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۲۲۳-۲۴۸ و در مثل [فَبَشِّر عِبادِ الَّذِینَ یَستَمِعُونَ القَولَ] چون کلمه‌ی [عبادی] آخر آیه است و برای قافیه‌ی آخر آیه که فاصله است و قطع کلام از آیه‌ی بعد یا را تلفّظ نمی‌کنند از اینکه جهت در [فَبَشِّر عِبادِ] اگر چه بعد از حرف ندا نیست. ولی چون آخر آیه است یا را ساقط می‌کنند نعمت را معنی کرده‌اند رساندن خوشی و سود بدیگری فقطّ برای نیکوکاری. -قرآن-۱۲-۶۳-قرآن-۲۲۹-۲۴۶ طبری: مقصود از نعمت بر بنی اسرائیل پیدایش پیغمبران از نژاد آنها بوده است و نجات از فرعون و نیز در مدّتی که از مصر خارج شدند و سرگردان بودند خداوند بآنها غذا از من و سلوی داد و ابر بر سرشان می‌انداخت و سنگی برای آنها فرستاد که در روز از آن آب برمی‌داشتند و شب مانند استوانه‌ی نور برای آنها روشنی می‌داد. تفسیر عبده: اختصاص بنی اسرائیل باین خطاب برای آن بود که دارای قدیمی‌ترین کتاب آسمانی و دین توحید بودند و ممکن بود که نصاری بپیروی آنها اسلام پذیرند. روح البیان: اینجا لطیفه‌ای گفته‌اند که بنی اسرائیل بنده‌ی نعمت هستند و مادی از اینجهت در خطاب بآنها گفته شده است [اذکُرُوا نِعمَتِیَ] امّا مسلمین بنده‌ی خدا هستند و بلند همّت در خطاب بآنها گفته شده است [فَاذکُرُونِی أَذکُرکُم]. -قرآن-۱۳۴-۱۵۵-قرآن-۲۳۷-۲۶۳ [صفحه ۶۷] جه انصاری گفته است: ایشان را نعمت داد و اینکه امت را صحبت«۴» شعر:شعر: -پاورقی-۷۸-۸۰ فسرت الیک فی طلب المعالی || و سار سوای فی طلب المعاش«-فرمت-۶۵-۶۷ فی ظلال: دنبالگیری از گفتگو با یهود از اینکه رو است که پس از هجرت و رو کردن مردم باسلام اوّل معارض یهود مدینه بودند که اسلام را بر زیان مقام و سرمایه‌ی خود می‌دانستند و پنهان و آشکار با پیغمبر دشمنی می‌کردند با اینکه باید زودتر باسلام بگروند چه خوانده بودند که پیغمبری خواهد بود و قرآن که تورات آنها را خواهد پذیرفت و از همین است که داستان بنی اسرائیل بیشترین داستانهای قرآن است و آن را تکرار نباید دانست چه باختلاف مواقع و مناسبات روز و سیاق آیات بخشی از گذشته‌ی آنها یادآوری شده تا عبرت آنها باشد و تربیت مسلمانان. وَ أَوفُوا بِعَهدِی أُوفِ بِعَهدِکُم ۴۰- کشف نوشته: باز آئید پیمان مرا تا باز آیم شما را بپیمان شما. -قرآن-۱-۳۹ طبری: عهد بنی اسرائیل با خدا چنانکه در تورات گفته است. قضیّه‌ی مهاجرت ابراهیم بوده است و یهود با اینکه جمله آشنائی کامل داشته‌اند و علمای آنها پیوسته در تورات خوانده و بیادشان بوده است و بطور کلّی عهد و پیمان فرمانبردن بوده است که بدستور پیغمبران و پیشوایان خود بایستی رفتار کنند. و نیز قبول پیغمبری محمّد است که آنها هم باید بپذیرند چون در تورات نام او هست بشهادت قرآن در سوره‌ی اعراف [الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الأُمِّیَّ الَّذِی یَجِدُونَهُ مَکتُوباً عِندَهُم فِی التَّوراةِ وَ الإِنجِیلِ] و عهد خدا که باید وفا کند پاداش عمل آنها است چنانکه در تورات هم بآنها وعده داده است که در عوض فرمانبردن سلطنت و زیادی جمعیّت و برکت خواهد داد. -قرآن-۴۶۲-۵۹۷ [صفحه ۶۸] وَ إِیّایَ فَارهَبُونِ ۴۰ کشف الاسرار: مردم دیندار و خائفین از خدا شش دسته‌اند: اوّل توبه کنندگان که آنها را خائف می‌نامند و قرآن برای آنها گفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[یَخافُونَ یَوماً تَتَقَلَّب- تا آخر] دوّم- عبّاد و آنها را و جل- بر وزن فعل با کسر جیم- می‌نامند و حال آنها و جل باز بر جیم است یعنی ترسان و خائف که توصیف شده‌اند [الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللّهُ وَجِلَت قُلُوبُهُم] سوّم- زهّاد و پارسایان و آنها را راهب می‌نامند و حال آنها رهبت است چون گفته [یَدعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً] چهارم- دانشمندان که آنها را خاشی و خاشئین می‌نامند و حال آنها خشیت است که توصیف شده‌اند [إِنَّما یَخشَی اللّهَ مِن عِبادِهِ العُلَماءُ] پنجم- عارفان و آن‌ها را مشفقین و حالت آن‌ها را اشفاق می‌نامند بواسطه‌ی اینکه آیه [الَّذِینَ هُم مِن خَشیَةِ رَبِّهِم مُشفِقُونَ] ششم- صدّیقین که آنها را هائبین نامیده‌اند و حالتشان هیبت نامیده می‌شود با اینکه آیه [وَ یُحَذِّرُکُمُ اللّهُ نَفسَه- تا آخر]. و هم در کشف الاسرار نوشته است: اینکه رهبت عیش مرد ببرد و او را از خلق ببرد و در جهان از جهان جدا کند. اینکه چنین ترسنده همه نفس خود غرامت بیند همه سخن خود شکایت بیند، همه کرد خود جنایت بیند از اینکه رهبت اشفاق پدید آید که ترس عارفان است ترسی که نه پیش وی حجاب گذارد و نه پیش فراست بند، نه پیش امید دیوار ترسی گدازنده کشنده که تا ندای [أَلّا تَخافُوا وَ لا تَحزَنُوا وَ أَبشِرُوا] نشنود نیارامد. اینکه ترسنده را گهی سوزند و گاه نوازند و گهی خوانند و گاه کشند نه از سوختن آه کند و نه از کشتن بنالد. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۷۱-۲۰۲-قرآن-۳۷۷-۴۳۰-قرآن-۵۲۴-۵۵۵-قرآن-۶۶۵-۷۱۶-قرآن-۸۱۴-۸۶۶-قرآن-۹۷۱-۱۰۰۹-قرآن-۱۴۳۰-۱۴۷۵ کم تقتلونا و کم نحبّکم || یا عجباکم نحب من قتلا از پس اشفاق هیبت است و آن بیم صدیقان است بیمی که از عیان خیزد و دیگر بیمها از خبر چیزی در دل تابد چون برق نه کالبد آن را تا بدنه جان طاقت آن دارد که با وی بماند. و بیشتر اینکه در وقت وجد و سماع افتد چنانکه کلیم را افتاد بطور [خَرَّ مُوسی صَعِقاً] و تا نگوئی که اینکه هیبت از تهدید افتد که اینکه از اطلاع جبار افتاد. شعر: -قرآن-۲۸۱-۳۰۳ [صفحه ۶۹] یک ذرّه اگر کشف شود عین عیان || نه دل برهد نه جان نه کفر و ایمان [هذا هو المشار الیه بقوله صلعم: حجابه النّور لو کشفها لأحرقت سبحات وجهه کلّ شیئی ادرکه بصره] و هم عارفان گفته‌اند: خوف دو تا است. خوف عقاب و خوف جلال. اوّلی بهره‌ی مردم ظاهربین است و دوّم بهره‌ی صاحب دلان و اوّلین بزودی نابود شود و دوّمین پاینده است. اینکه بود گفته‌ی کشف الاسرار و ممکن است [إِیّایَ فَارهَبُونِ] اشاره باشد که از من بترسید و وفا بعهد من بکنید نه از بزرگان خود بترسید و نه به پیمان‌های نسخ شده‌ی سابق وفا کنید. -قرآن-۳۴۶-۳۶۹ مجمع: إبن کثیر [فارهبونی] با یا قرائت کرده است ولی چون نون را با کسره تلفّظ می‌کنند و آن نشانه‌ای است بر سقوط یا قاری‌ها اتّفاق دارند که یا تلفّظ نشود. وَ آمِنُوا بِما أَنزَلتُ مُصَدِّقاً لِما مَعَکُم ۴۱- نهاوندی در نفحة الرّحمان: -قرآن-۱-۵۰ اینکه جمله بمنزله‌ی تفسیر عهد است و مفسّرین دیگر گفته‌اند: اینکه جمله می‌فهماند که ایمان بیاورید بقرآن که تصدیق می‌کند تورات و انجیل را که نزد شما است و نام پیغمبر در اوست. تا ایمان شما بتورات و انجیل مستحکم شود و راست و گر نه ادّعای شما از پیروی از موسی و عیسی دروغ است. وَ لا تَکُونُوا أَوَّلَ کافِرٍ بِهِ ۴۱- مجمع: برای اوّل کافر چندین جهت شمرده اند ولی مناسبتر آن است که شما عالم هستید و نزدیکتر به پیغمبر، شما که کافر شدید دیگران هم پیرو شما می‌شوند پس نسبت [اوّل کافر] بیهود و اهل کتاب و علم از آن جهت است که کفر آنها بر کفر دیگران جلو خواهد بود چنانکه گفته‌اند: اوّل یهود مدینه بعد قریظه بعد بنی نضیر بعد خیبر پیغمبر را تکذیب کردند. -قرآن-۱-۳۷ روح البیان: حکایت کرده‌اند: کعب بن اشرف که از سران یهود بنی قریظه بود بعلمای یهود گفت اینکه محمّد راست می‌گوید یا دروغ! آنها گفتند پیغمبر است [صفحه ۷۰] گفت اگر جور دیگر او را بمردم بشناسانید از من بهره‌مند خواهید شد آنها گفتند اینکه گفتار ما سرسری و نیندیشیده بوده است باشد در تورات بنگریم و نیک بیندیشیم آنگاه پاسخ را بیاوریم آنها رفتند اوصاف دجّال را در حقّ پیغمبر نقل کردند کعب هم بهر یک از آنها یک صاع جو و چهار زرع کرباس داد چون اینکه عمل را کردند اینکه آیه نازل شد. و مثنوی گفته است: بود در انجیل نام مصطفی || آن سر پیغمبران بحر صفا بود ذکر حلیها و شکل او || بود ذکر غزو و صوم و اکل او و مقصود از ثمنا قلیلا همان پاداش است که کعب بآنها داده است. وَ لا تَشتَرُوا بِآیاتِی ثَمَناً قَلِیلًا ۴۱ مجمع: از حضرت باقر نقل است: کعب و حیی إبن اخطب و عدّه‌ای از سران یهود همه ساله از ملّت خود مستمری و حقوق داشتند و چون پیغمبر وارد مدینه شد اینها ترسیدند که اینکه آئین تازه شخصیّت و ارزش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنها را در نظر یهود نابود کند آنچه در وصف پیغمبر بتورات بود برداشتند و دگرگون کردند. -قرآن-۱-۴۲ إِیّایَ فَاتَّقُونِ ۴۱- فخر در آیت جلو [فارهبون] اشاره است که مواظب باشید کاری نکنید مستحقّ عقاب باشید اما در اینکه جمله اشاره است که موجب عقاب شما فراهم شده پس بپرهیزید که وقت گرفتاری نزدیک شده است. -قرآن-۱-۲۱ کشف الاسرار نوشته است: اصل تقوی پرهیزکاری است و متّقیان بر سه قسمند: مهینه و کهینه و میانه. کهینه آن است که توحید خود بشرک و اخلاص خود بنفاق، و تعبّد خود ببدعت نیالاید و میانه آن است که خدمت بریا و قوت بشبهت و حال بتصنّع نیالاید و مهینه آن است که نعمت بشکایت نیالاید و جرم خود بحجّت نیارایید و ز دیدار منت نیاساید جای اینکه متّقیان بهشت باقی است و نعیم جاودانی فی قوله تعالی [تِلکَ الجَنَّةُ الَّتِی نُورِثُ مِن عِبادِنا مَن کانَ تَقِیًّا -قرآن-۴۴۹-۵۱۸ [صفحه ۷۱] وَ لا تَلبِسُوا الحَقَّ بِالباطِلِ وَ تَکتُمُوا الحَقَّ وَ أَنتُم تَعلَمُونَ ۴۲- کشف الاسرار نوشته است: ارباب حقایق گفته‌اند: حفظ نفس و غذای دل در هم میآمیزید که با یکدیگر در نسازند خداوند دل بحق حق مبسوط است و بنده‌ی نفس بحظ نفس مربوط است. پس بیکدیگر کی رسند! خویشتن پرستی و خدا پرستی یکدگر را ضدّاند در یک نهاد چگونه مجتمع شوند! -قرآن-۱-۸۲ مهر خود و یار مهربانت نرسد || اینکه خواه، گر آنکه اینکه و آنت نرسد عبده: «لا تَلبِسُوا الحَقَّ» برای علمای یهود است که تورات را تغییر دادند چون در آنجا نهی شده بود از پیروی مدعیان بدروغ و امر شده بود به پیروی فرزند اسماعیل از هاجر که علامات آنهم مشخّص شده بود علمای آنها گفتند: -قرآن-۸-۳۱ محمّد از اولاد کسانی است که در تورات منع از پیروی او شده است. فخر: جمله‌ی قبل برای جلوگیری از گمراهی است و اینکه جمله جلوگیری از بد راهی که دیگران را گمراه نکنید اوّل از «لا تَلبِسُوا الحَقَّ» استفاده می‌شود. -قرآن-۱۳۴-۱۵۷ یعنی دلائل و معلومات تورات را آمیخته و مخلوط نکنید چنانکه علمای یهود بتورات دست میبردند و نام پیغمبر را عوض می‌کردند. دوّم از «تَکتُمُوا الحَقَّ» استفاده می‌شود که آنچه بآنها ابلاغ می‌شود و اطّلاعاتی که بدست میآورند جلوگیر دیگران از علم بآن نشوند و حقّ را کتمان نکنند. -قرآن-۱۴۵-۱۶۵ روح البیان: حکایت کرده‌اند: سلیمان بن عبد الملک خلیفه‌ی اموی آهنگ حجّ کرد چون بمدینه رسید چند روز آنجا بماند روزی پرسید از تابعین [آنهائی که اصحاب پیغمبر را ملاقات کرده‌اند] کس باقیمانده است! گفتند: ابو حازم هست او را احضار کرد و پس از مختصر گفتگو از او پرسید چرا از مرگ ما را بد می‌آید! گفت چون آخرت را خراب و دنیا را آباد کرده‌اید پس نمی‌خواهید از آبادان بجای ویران بروید. گفت چگونه بر خداوند وارد خواهیم شد! گفت [صفحه ۷۲] نیکوکار مثل شخص مسافر که بخانه خود برسد و بدکار مانند غلام فراری. گفت: کاش می‌دانستم آنجا چه دارم! گفت: کار خودت را با کتاب خدا بسنج. پرسید چگونه! گفت. [إِنَّ الأَبرارَ لَفِی نَعِیمٍ وَ إِنَّ الفُجّارَ لَفِی جَحِیمٍ] یعنی نیکان در خوشی هستند و بدکاران در آتش. سلیمان پرسید چه عملی بهتر است! گفت انجام واجبات خودداری از محرّمات. پرسید گفتار عادلانه کدام است! گفت: سخن حقّ نزد آنکه ازو بترسی یا طمعی بداری. پرسید زیرکترین مردم کیست! گفت: آنکه خود کار نیک بکند و مردم را بر آن بدارد. پرسید عقیده‌ی تو در حکومت ما چیست! -قرآن-۹۹-۱۶۹ گفت معافم کن سلیمان گفت: می‌خواهم از تو پندی بگیرم. گفت: پدران تو با زور شمشیر نه با مشورت رضای مردم حکومت را بدست گرفتند مردم را کشتند و رفتند و ای کاش می‌فهمیدی با آنها چه گفتار و رفتاری شد! یکی از آن انجمن گفت: ای ابو حازم بد گفتی. ابو حازم گفت: تو دروغ میگوئی زیرا خداوند در قرآن از علما پیمان گرفته است در اینکه آیه [لَتُبَیِّنُنَّهُ لِلنّاسِ وَ لا تَکتُمُونَهُ] سلیمان پرسید اکنون راه اصلاح چیست! گفت بامروز و فردا نیفکنید، مروّت پیشه کنید و اموال مردم را بمساوات بخش نمائید. گفت چه جور بگیریم! جواب داد: از حلال و راه مشروع بگیرید و بشایسته و مستحقّش بدهید. -قرآن-۳۹۱-۴۴۰ مثنوی در مجلّد چهارم سزای عمل بد را چنین گفته است: چون که بد کردی بترس ایمن مباش || زان که تخم است و برویاند خداش چند گاهی او بپوشاند که تا || آید آخر زان پشیمانی تو را بارها پوشد پی اظهار فضل || باز گیرد از پی اظهار عدل وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ وَ ارکَعُوا مَعَ الرّاکِعِینَ ۴۳- مجمع: دستور برکوع ممکن است برای اینکه باشد که در نماز جهودان رکوع نبود و برای آنها گفت: -قرآن-۱-۷۴ اینکه نماز مسلمین را بخوانید که رکوع دارد. و گفته‌اند: مقصود حاضر شدن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بجماعت است. [صفحه ۷۳] روح البیان: ۱- ابو سلیمان دارانی گفت: بیست سال بود که محتلم نشدم و شبی در مکّه وارد شدم و نماز عشا را منفرد خواندم و بجماعت حاضر نشدم آن شب شیطان بر من دست یافت و محتلم شدم دانستم که از اینکه گناه بوده است ۲- حدیثی نقل کرده‌اند که پیغمبر فرمود اگر از نماز عبادتی بهتر بود ملائکه را بآن امر می‌کردند ۳- بعضی از سابقین اگر دلشان در نماز بسوی مال متوجّه می‌شد آن را صدقه می‌دادند که کفّاره‌ی اینکه گناه‌شان باشد. مثنوی: اوّل ای جان رفع شرّ موش کن || وانگهان در جمع گندم کوش کن بشنو از اخبار آن صدر صدور || لا صلاة ثمّ الّا بالحضور عبده: امر بنماز برای تحریک روح بدنی است و فرمان بزکات برای تحریک روح مالی انسان است که دلش بمالش وابسته است و مال بمنزله‌ی جان است برای مردم و فرمان برکوع بعد از اینکه دو برای اظهار عمل ظاهری است. أَ تَأْمُرُونَ النّاسَ بِالبِرِّ وَ تَنسَونَ أَنفُسَكُم وَ أَنتُم تَتلُونَ الكِتابَ أَ فَلا تَعقِلُونَ ۴۴- مجمع: اینکه جمله‌ها خطاب بعلمای یهود و سرزنش آنها است که بمردم می‌گفتند کار نیک بکنید از وظایف مالی و عبادی ولی خود انجام نمی‌دادند و یا خود اصلا قبول دین نمی‌کردند برای اینکه یهودی که مورد استفاده‌شان بودند از آنها برنگردند. -قرآن-۱-۱۰۹ تفسیر ابو السعود: برّ بکسر باء بمعنی سود رساندن است و نیکی کردن بخویشان و احسان با بیگانگان و انجام دستور و عبادت خداوند. ابو الفتوح: جندب بن عبد اللّه روایت کرد که پیغمبر ص فرمود: آنهائی که علم دارند و مردم را وادار بخیر می‌کنند و خود بعلم و گفتار خود عمل نمی‌کنند مثل اینکه مردم مانند چراغی است که دیگران را نور می‌دهد و خود را می‌سوزاند. ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه مسعود روایت کند. حضرت رسول [ص] فرمود: فردای قیامت هیچ مرد را رها نکنند که قدم بردارد تا از عهده‌ی چند چیز بدر نیاید: [صفحه ۷۴] از برنائی که بچه بپیری رسانیده و از عمر که در چه صرف کرده و از مالش که از کجا کسب کرده و بکجا خرج کرده و از عملش که بر آن کار کرد. یا بنگرد. وَ استَعِينُوا بِالصَّبرِ وَ الصَّلاةِ ۴۵- مجمع: از امام‌های ما روایت شده است که مقصود از صبر روزه است که هوای نفس آدمی را کم میکند. -قرآن-۱-۳۸ نهاوندی در تفسیر خود و شاید اقتباس از امام فخر باشد: برای چاره‌ی از غفلت آنهائیکه میخوانند و بمردم میگویند و از خود بیخبر هستند اینکه جمله گفته شده است که از نماز و عبادت چاره‌جوئی کنید برای رفع اینکه بیماری قلب‌تان. بیان السعاده: یاری بخواهید از صبر برای توفیق وفای بعهد و تقوی و هر چه در تطهیر نفس لازم است زیرا اینها جز با صبر فراهم نمی‌شوند که صبر جلوگیری نفس است از عمل شدید بگاه خشم و از سبکی و جهش بی‌خردانه در هنگام میل و شهوت و از بیتابی گاه ناگواری و مصیبت و آنکه از صبر و شکیبائی در کارش یاری بخواهد خشم او را از راه راست نمیگرداند و شهوت او را بباطل و بیهوده وادار نمی‌کند. ابو الفتوح: روایت کرده‌اند که چون پیغمبر از چیزی ناراحت میشد بوسیله‌ی نماز خود را آرام میکرد. کشف الاسرار: گفته‌اند در سفری بابن عباس خبر مرگ دخترش را دادند گفت [إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيهِ راجِعُونَ] و از مرکبش پیاده شد و گفت عورتم پوشیده شد و مخارجی از دوشم برداشته شد و مزدی برایم ذخیره شد و از راه برکنار شد و نماز خواند و برگشت بسوی مرکب خود و اینکه آیه را میخواند [استَعِينُوا بِالصَّبرِ وَ الصَّلاةِ]. -قرآن-۷۹-۱۲۳-قرآن-۳۲۳-۳۶۰ إِنَّها لَكَبِيرَةٌ إِلّا عَلَى الخاشِعِينَ ۴۵- روح البیان: خشوع یعنی آرامی و آسودگی و تواضع با اعضاء و ترس در دل و فرق خشوع و خضوع آن است که خشوع با اعضاء است و خضوع با دل است و با خشوع با چشم است و خضوع بدیگر اعضاء و جهت آنکه بر اینکه مردم نماز سنگین نیست چون در مناجات با پروردگار خود از همه چیز بی -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۷۵] خبرند و هر ناگواری که بآنها برسد درک نمیکنند کشف الاسرار. روایت کرده‌اند: پیغمبر دید کسی در نماز با موی خود بازی می‌کند فرمود اگر دل اینکه مرد خشوع داشت پاره‌های بدنش هم خشوع می‌داشت. و از همین حدیث گفته‌اند خشوع در دل است و هم در جوارح و پاره‌های بدن و نوشته‌ی کشف الاسرار است که رسول خدا گفت باز نگریستن اندر نماز ابلیس را نصیب دادن است. الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُلاقُوا رَبِّهِم وَ أَنَّهُم إِلَيهِ راجِعُونَ ۴۶- فخر: ظنّ و گمان بمعنی علم استعمال شده است پس ممکن است معنی چنین باشد: میدانند خدای خود را ملاقات خواهند کرد یعنی فرا رسیدن مرگ یا مزد عمل از ثواب و عقاب و البتّه اینکه جور گمان برای مردمان خاشع در هنگام نماز یا دیگر وقتها ممکن است. پس چنین معنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌شود: نماز و شکیبائی دشوار نیست بر آنانکه خاشع و دلنرمند و پیوسته در گمان و بانتظار دیدار خدا و مرگ و پاداش کارهای خود و بازگشت بسوی خداوند هستند. -قرآن-۱-۸۴ سخن ما: ۱- آیت ۴۱ جمله‌ی [وَ لا تَکُونُوا أَوَّلَ کافِرٍ] شاید ملای رومی باین جمله نظر داشته است که گفته است: -قرآن-۳۱-۶۴ هر که بنهد سنّت بدای فتی || تا درافتد بعد از او خلق از عمی جمع گردد بر وی آن جمله بزه || کاو سری بوده است و ایشان دمغزه ۲- آیت ۴۲ جمله‌ی [أَ فَلا تَعقِلُونَ] متوجّه می‌کند آنها را که هنوز گفتار و کردار شما در مرحله‌ی لاـ شعور عقلی است که مرتّب بمردم دستور میدهید و کتابها را می‌خوانید و تکالیف را می‌شنوید و هیچ متوجّه مقصود نیستید و بمرحله‌ی تعقل نرسیده‌اید و خود نمی‌توانید بسنجید. چون بتمایلات خود گرفتارید. گستاولبن می‌گوید: لا شعور کار می‌کند و کار تمام شده و انجام یافته‌ی او بمنطقه‌ی هوش و عقل داده نمی‌شود مانند کلماتی که پشت سر هم بر زبان یک ناطق جاری می‌گردد. اینکه جمله نسبت بسخنگویان و رهبران یهود آن روز و کارگردانان سیاست و اجتماع امروز ما را بدرستی نشان میدهد -قرآن-۲۲-۴۳ [صفحه ۷۶] که فقط بر اثر تمرین و مراقبت کلمات و دستورها و فرمانها را صادر می‌کنند و قانون را می‌خوانند و خود متوجّه نیستند که چه می‌گویند و چه می‌خواهند.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۴۷ تا ۴۸]

یا بَنِی إِسرائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِیَ الَّتِی أَنعَمتُ عَلَیکُم وَ أَنِّی فَضَّلتُکُم عَلَی العالَمِینَ [۴۷] وَ اتَّقُوا یَوماً لاـ تَجزِی نَفسٌ عَن نَفسٍ شَیئاً وَ لا یُقبَلُ مِنها شَفاعَةٌ وَ لا یُؤخَذُ مِنها عَدلٌ وَ لا هُم یُنصَرُونَ [۴۸] -قرآن-۱-۲۶۰ معنی لغات: تَجزِی- از مصدر جزاء بمعنی مکافات و پاداش دادن و انجام حقّ کردن. شَفاعَةٌ- میانجیگری و واسطه شدن. عَدلٌ- مصدر بمعنی عدالت و ضدّ ظلم است و بمعنی همانند و پیمانه و میانه‌روی و حد متوسّط و استقامت. یُنصَرُونَ- از مصدر نصر که علاوه بر یاری بمعنی تقویت است مثل [انصر اخاک ظالما او مظلوما] یعنی برادر خود را تقویت کن چه وقتی که ظالم است جلوگیر از ظلمش باش و اگر مظلوم است جلوگیر ظالمش باش. -قرآن-۱۳-۲۰-قرآن-۹۰-۹۸-قرآن-۱۲۸-۱۳۴-قرآن-۲۳۷-۲۴۸ ترجمه: ۴۷ ای فرزندان یعقوب بخاطر بیاورید خوشی و نعمتی که بشما دادم [و برای یکتا پرستی و سوابق تاریخی] شما را بر همه‌ی مردم [دنیای قدیم] برتری دادم ۴۸. پس برحذر باشید از آن روز که کس جای دیگری را نگیرد [و جلوگیر پاداش و مجازات دیگری نمی‌شود] و شفیع و میانجی برای کس پذیرفته نیست و هم فدیه و عوض مالی، بجای جان کس پذیرفته نباشد و برای مردم آن روز یار و یاوری نیست. سخن مفسّرین: لا یُقبَلُ مِنها شَفاعَةٌ ۴۸- مجمع: [لا یُقبَلُ] با یا و تا هر دو قرائت شده است. و چون یهود میگفتند: پدران ما پیغمبر بوده‌اند آنها برای ما شفاعت خواهند کرد. -قرآن-۱۵-۴۱-قرآن-۵۵-۶۸ [صفحه ۷۷] باین آیه متوجّه‌شان کرده است که در آن روز شفاعت نیست. و در نظر شیعه شفاعت دفع ضرر و اسقاط عذاب است از آن که مؤمن است و گناهکار و مستحقّ عذاب، معتزله معتقد هستند که شفاعت زیادی منفعت است برای مردم فرمان بردار و معصیت کاران بهره ای از شفاعت ندارند. فخر: بعقیده‌ی فلاسفه چون بعضی افراد قابل حقّ فیض نیستند پیغمبران واسطه‌ی فیض می‌شوند که بواسطه‌ی شفاعت آنها مردم ناقابل وسیله‌ی لیاقت بدست میآورند و نظیر اینکه وسیله فیض در محسوسات، آئینه است و آب که چون چیزی مثل سقف و کف خانه قابل تابش خورشید نباشد و نور بآن نرسد بوسیله‌ی آئینه و آب که برابر خورشید گذارده شود و نور بآن بتابد آن نور از آنها منعکس می‌شود و بسقف یا کف می‌تابد و آن را نورانی می‌کند. پس گناهکار که خود قابل فیض حقّ نیست بوسیله‌ی پیغمبر نور حقّ او را می‌گیرد. تأویلات کاشانی: مقصود از اینکه جمله اینکه است: چون از صفات و افعال ربوبی بی‌بهره هستند پس شفاعتی نیست تا برای آنها پذیرفته شود مثل اینکه مصراع شعر: [لا تری الضّبّ بها ینجحر] یعنی در آن بیابان نمی‌بینی که سوسمار لانه بسازد چون آنجا سوسمار یافت نمی‌شود پس یهود هم وسیله‌ی شفاعت ندارند. طنطاوی: در قرآن پیغمبر توصیف شده است بچراغ روشن باین جمله [داعیا و سراجا منیرا] پس نورانیّت پیغمبر باندازه‌ی لیاقت اشخاص است و شفاعت او همان نورانیّت و روشنی آن حضرت است که علوم و تربیت و معارف اسلام باشد پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هر کس بهر انـدازه از علوم و تربیتهای پیغمبر استفاده کرد بهمان انـدازه ناجی است و از شـفاعت بهره‌مند خواهد بود. سـخن ما ۱- جمله‌ی [یا بَنِی إِسرائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِیَ] بفاصـله‌ی چنـد آیه تکرار شـده است شاید برای تهییج احساس یهود باشد و یادآوری سوابق تاریخ آنها که شما مردم یهود مدینه غیر عربهای آنجا هستید که سوابق تاریخی و نژادی شما نشان میدهد نعمتهای -قرآن-۲۲-۶۵ [صفحه ۷۸] بیشتر نصـیبتان بوده است و شخصیّت بیشتر داشته‌اید پس شما لایقتر هستید که باین نهضت تازه و تحوّل بزرگ بپیوندید و در اینکه تمـدّن پیشـقدم باشـید و از دیگران نمانید و اگر بسوابق تاریخی و امتیازات ملّی خود علاقه‌مند نیستید از آینده و روز جزا بترسـید و مخالف اسـلام نشوید. ۲- جمله‌ی [لا یُقبَلُ مِنها شَـفاعَةٌ] صـفی علیشاه در تفسیر خود گفته است: -قرآن-۳۱۳-۳۴۱ فاقد شیئی شـد ار نفسـش، کفاف || ندهدش نفس دگر بی‌اختلاف نه شـفیعی باشدش در داوری || تا کند زو در مقامی یاوری نه از او گیرند در فعلی عوض || می‌کشد درد آنکه خود دارد مرض حشر گردد هر کسـی بر خوی خویش || نشـنود از دیگری کس بوی خویش خود می‌گوئیم: شخصیّت و وجود محشری انسان که در عالم دیگر حاضر می‌شود همان است که در اینجا درست شده است بموجب اینکه آیه [یَومَ تَجِدُ کُلُّ نَفسٍ ما عَمِلَت مِن خَیرٍ مُحضَراً] یعنی آن روز هر که هر چه کرده همان را میابد چون [الدّنیا مزرعةُ الآخرة] اینجا کشت است و آنجا درو. بقول سعدی: -قرآن-۱۴۷-۲۰۸ خرما نتوان خورد از آن خار که کشتیم || دیبا نتوان بافت از آن پشم که رشتیم آنجـا وسـیله‌ای در دست نیست امـام سـجّاد در دعـای ابو حمزه حالت خود را در آن عالم چنین توصـیف فرموده است [انقطع عنّی اسباب الوصلات] یعنی وسائـل ارتبـاط من تمـام شـده است و خود بریـده و منقطع است پس هر چه برای انسـان بایستی مؤثّر باشـد از خوب و بـد در اینکه عالم است و بعـد از مرگ هیچ وسـیله برای تغییر نیست زیرا مجازات و پاداش برای همین ساختمان بـدن است که در مـدّت زنـدگی بـد و خوب انجام داده است و چون اینکه بـدن نابود شـد بعد از آن هر چه بشود نتیجه‌ی همین بدن است. پس از اینکه مقدّمه می‌گوئیم: شفاعت برای مسلمان است نه برای کافر زیرا شفاعت یعنی پیوستگی و ضمیمه بودن چون عمـل انسـان در دنیـا بایـد مطـابق دین و دسـتور باشـد. پس دین محمّـد ص که نور محمّـدی است و چراغ راهنمائی است باید پیوسته شفیع عمل انسان باشد. [صفحه ۷۹] یعنی بغیر شفاعت سعادت نخواهد بود زیرا که آنچه انسان در زندگی عمل کرده اگر با دسـتور پیغمبر ص مطـابق بود و بنور محمـدی روشن بود سـعادت است و رسـتگاری و اگر برابر فرموده‌ی آن حضـرت نبود تاریکی است و محرومیّت از اینکه جهت می‌گوئیم: همه محتاج شـفاعت هسـتند و احتیاج عمومی است ولی شمول و فراگیری شفاعت برای همه نیست و در اینکه آیه که بنی اسـرائیل را از شـفاعت مـأیوس کرده برای همین است که آنها بنور محمّـدی روشن نشده‌انـد پس ضمیمه و شفیع ندارند در مجمع البیان حدیثی از حضرت صادق ع نقل کرده است که برستاخیز شیعیان ما را جدا می‌کنند مانند مرغ که دانه را می‌چینـد و احـادیث زیـادی نقـل شـده است. که اینکه معنی را می‌فهمانـد و آیه‌ی [لا یَشـفَعُونَ إِلّا لِمَنِ ارتَضـی وَ هُم مِن خَشیَتِهِ مُشفِقُونَ] مفید همین معنی است که اگر روش دوره‌ی زندگی آدمی پیوسته و مربوط با دستور دین شد مشمول شفاعت است و سـعادتمند و اگر بخلاـف بـود شـفاعت نـدارد و بـدبخت است طنطـاوی در تفسـیر خـود نوشـته است. خـانمی بـود روسـی که در پایتختهـای بزرگ مثـل پـاریس و لنـدن و وین بـا مجـامع علمی و انجمنهـای فرهنگی رابطه داشت و متمایـل بتصـوّف بود. اسـتادش مارکس آلمانی او را دسـتور داده بود که رساله‌ی قشـیری در تصوّف را بفرانسه ترجمه کنـد. برای اینکار بمصـر آمـده بود از طرف وزارت فرهنگ او را بمن محول کردنـد که برای ترجمه راهنمایش باشم بعد از مدّتی که او را دیدم گفت: بمن گفته‌اند که بحیرای راهب چون خوب زبان نمی‌دانسـته است پیغمبر اسـلام را بد یاد داده که عیسی بدار نرفت و اینکه نقص آن پیغمبر است که شفاعت عیسـی را نابود کرده است. چون مسـیحیها می‌گوینـد عیسـی را بـدار کشـیدند و اینکه موجب شـد که پیش خـدا برای همیشه شـفیع همه‌ی مسیحیان باشد. من گفتم اینکه صـحیح نیست که حضـرت مسـیح خود را بکشـتن بدهد برای آزادی عمل مردم و رسـتگاری آنها. زیرا اگر پدری دو فرزند داشـته باشد یکی را آزاد بگذارد و هیچ دستوری باو ندهد و هر چه او می‌خواهد بکند و دیگری را با دسـتورهای معین تربیت کنـد تا از چیزهائی خودداری کند و کارهائی را انجام دهد آیا کدامیک بهتر تربیت می‌شوند و برسـتگاری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نزدیکترند! -قرآن-۷۴۱-۸۱۵ [صفحه ۸۰] گفت: دوّمی! گفتم: پس کشته شدن حضرت مسیح برای اینکه مردم هر چه می‌خواهند بکنند و بعد چون او کشته شده از همه‌ی زشتی‌های خود معاف باشند درست نیست. اینکه گفتار من در او جای گیر شد و پسندید و گفت پس معنی شفاعت چیست! من معنی شفاعت را برای او روشن کردم.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۴۹]

وَ إِذ نَجَّینـاکُم مِن آلِ فِرعَونَ یَسُومُونَکُم سُوءَ العَذابِ یُذَبِّحُونَ أَبناءَکُم وَ یَستَحیُونَ نِساءَکُم وَ فِی ذلِکُم بَلاءٌ مِن رَبِّکُم عَظِیمٌ[۴۹] - قرآن-۱-۱۷۵ معنی لغات: یَسُومُونَکُم- از مصدر سوم و سوام بمعنی بفروش گذاردن بچرا رفتن، بکار سخت وادار کردن، خوار کردن، یَستَحیُون- از مصدر استحیاء بمعنی شرم داشتن و ممانعت و جلوگیری کردن. -قرآن-۱۳-۲۷-قرآن-۱۲۳-۱۳۵ ترجمه: ۴۹- ای جهودان آن روزگار بخاطر آرید که شما را از گروه فرعونیان آسوده کردیم چون بکارهای سخت وادارتان می‌کردند و بآزار بد گرفتار که فرزندان‌تان می‌کشتند و زنهاتان بخدمت می‌گرفتند و درین رنج، آزمایش و گرفتاری بزرگی از پروردگارتان بود. سخن مفسّرین: یُذَبِّحُونَ الخ ۴۹- مجمع [یُذَبِّحُونَ] بسکون ذال و تخفیف بای مفتوح هم خوانده شده. -قرآن-۱۵-۲۸-قرآن-۴۶-۶۱ خلاصه‌ی تفسیر ابو الفتوح و تاریخ آلبرماله: فرعون خواب دید که آتشی [صفحه ۸۱] از طرف بیت المقدس او را و نژاد مصری را گرفت و سوخت و بنی اسرائیل سالم ماندند، از غیب‌گوها پرسید، گفتند: فرزندی در آنها پیدا بشود که تو را نابود کند، او هم دستور داد پسران را بکشند. مورخین می‌گویند بنی اسرائیل پس از انتقال از کنعان بوسیله‌ی حضرت یوسف مدتی در اراضی حاصلخیز مصر سفلی رو بفزونی گذاشتند تا وقتی که فراعنه‌ی سرزمین [تب]. قوم هلکسی را از مصر بیرون کردند همان اوقات زندگی بنی اسرائیل هم دگرگون شد و در فشار افتادند و آنها را بکارهای سخت وادار می‌کردند تا بوسیله‌ی حضرت موسی در حدود هزار و چهار صد یا هزار و دویست قبل از میلاد از مصر خارج شدند و در بیابانهای شبه جزیره‌ی سینا به بیابان گردی زندگی از سر گرفتند. سخن ما: یهود را متوجّه می‌کند بسوابق تاریخی آنها که در حدود دو هزار سال از آن گذشته است و در تورات هم که عدّه‌ی معدودی می‌خواندند و از آن اطّلاع داشتند اینکه سرگذشت آنها نوشته شده است. امّا پیغمبر ص که چیزی نخوانده و از تورات آنها اطّلاعی ندارد با اینکه بیان شیوای خود در چند کلمه اینکه گذشته‌ی دور را بخاطرشان آورد تا بدانند آنها و دیگران که زندگی تحوّلات زیاد دارد و برای انسان همه‌گونه پیش‌آمدها و رنج و شادی ممکن است. مثنوی چه خوب توصیف می‌کند گرفتاری‌های انسان را از نظر تربیت نفسانی! درد پشتم داد حقّ تا من ز خواب || برجهم در نیمه شب با سوز و تاب دردها بخشید حقّ از لطف خویش || تا نخسبم جمله شب چون گاومیش [صفحه ۸۲]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۵۰ تا ۵۴]

وَ إِذ فَرَقنا بِکُمُ البَحرَ فَأَنجَینـاکُم وَ أَغرَقنا آلَ فِرعَونَ وَ أَنتُم تَنظُرُونَ[۵۰] وَ إِذ واعَدنا مُوسی أَربَعِینَ لَیلَةً ثُمَّ اتَّخَذتُمُ العِجلَ مِن بَعدِهِ وَ أَنتُم ظالِمُونَ[۵۱] ثُمَّ عَفَونا عَنکُم مِن بَعدِ ذلِکَ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ[۵۲] وَ إِذ آتَینا مُوسَی الکِتابَ وَ الفُرقانَ لَعَلَّکُم تَهتَدُونَ[۵۳] وَ إِذ قالَ مُوسی لِقَومِهِ یا قَومِ إِنَّکُم ظَلَمتُم أَنفُسَکُم بِاتِّخاذِکُمُ العِجلَ فَتُوبُوا إِلی بارِئِکُم فَاقتُلُوا أَنفُسَکُم ذلِکُم خَیرٌ لَکُم عِندَ بارِئِکُم فَتابَ عَلَیکُم إِنَّهُ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ[۵۴] -قرآن-۱-۶۰۴ معنی لغات: فَرَقنا- از مصدر فرق بمعنی شکافتن. «واعد»- از مصدر مواعده با یکدیگر میعاد نهادن. العِجل- گوساله. «بارء»- خالق آفریننده ترجمه: -قرآن-۱۳-۲۰-قرآن-۱۰۹-۱۱۷ ۵۰ و نیز بیاد آن روزگار باشید که [هنگام فرار از مصر] دریا را برای شما شکافتیم و شما را [ز دشمن] رهاندیم و دسته‌ی فرعونیان را غرق نمودیم و شما آن را بچشم خود می‌دیدید. ۵۱ و بیاد آن باشید که برای موسی چهل شب میعاد نهادیم [تا بمناجات باشد و دستور دین فراگیرد]. ۵۲ وزان پس بدنبال اینهمه نکوکاری با شماها گوساله پرستیدید و ستمکار شدید. ز آن پس از شما درگذشتم که شاید سپاس گذار شوید و. ۵۳

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و بموسی کتاب دادیم و دستاویز جدائی درست از نادرست تا شاید راه خوشبختی خود بیابید. ۵۴ و نیز بخاطر آرید که موسی بمردم خود گفت: شما خود ستم کردید که گوساله پرستیدید پس بسوی آفریدگار خود باز گردید و [نفوس شریره‌ی] خود را بکشید که بپیشگاه پروردگارتان بسود شما [صفحه ۸۳] باشد پس او توبه‌ی شما پذیرفت که البتّه او بسیار توبه پذیرد و مهربانی کند. سخن مفسّرین: وَ إِذ فَرَقنا بِکُمُ‌البَحرَ ۵۰- کشف نوشته: موسی را دو سفر بود: -قرآن-۱۵-۴۵ یکی سفر طرب دیگر سفر هرب بیان سفر طرب آن است که گفت [وَ لَمّا جاءَ مُوسی لِمِیقاتِنا] باین سفر مناجات حقّ یافت و قرب خداوند جلّ جلاله. و سفر هرب آن است که گفت [أَوحَینا إِلی مُوسی أَن أَسرِ بِعِبادِی] باین سفر هلاک دشمن و رستگاری از ایشان یافت چنانک گفت [وَ إِذ فَرَقنا بِکُمُ‌البَحرَ فَأَنجَیناکُم] و چنانک موسی را دو سفر بود مصطفی را دو سفر بود: یکی سفر ناز دیگر سفر نیاز سفر نیاز از مکّه بود تا مدینه از دست کفّار و کید اشرار، و سفر ناز از خانه‌ی امّ هانی بود تا مسجد اقصی و از مسجد اقصی تا آسمان دنیا و از آسمان دنیا تا بسدره‌ی منتهی و از سدره‌ی منتهی تا [قابَ قَوسَینِ أَو أَدنی] فرق است میان سفر کلیم و سفر حبیب. کلیم بطور رفت تا وی را گفتند [قَرَّبناهُ نَجِیًّا] حبیب بحضرت رفت تا از بهر وی گفت [دَنا فَتَدَلّی] از [قَرَّبناهُ] تا [دنا] راه دور است و او که اینکه بصر ندارد معذور است. -قرآن-۶۵-۹۹-قرآن-۱۸۹-۲۳۴-قرآن-۳۰۰-۳۴۷-قرآن-۶۵۹-۶۸۷-قرآن-۷۶۴-۷۸۶-قرآن-۸۲۹-۸۴۶-قرآن-۸۵۲-۸۶۵ مجمع: زهری [فرقنا] با تشدید را خوانده است. تفسیر سید احمد خان هندی ترجمه‌ی فخر داعی: از دیدن نقشه‌های جغرافی ظاهر می‌شود که خلیج عرب و بحر احمر در عدن بهم اتّصال میابند. توضیح آنکه از دو طرف کوههائی واقع شده و در وسط آنها راهی است بنهایت تنک که جهازات از همین راه تنگ از خلیج عرب داخل بحر احمر می‌شوند که دریائی است بنهایت درجه پهناور و عمیق. از اینجا وقتی که شما بطرف شمال می‌روید آخر آن را می‌بینید که بدو شعبه منقسم شده است. اگر شما بازوی راست را گسترده مشت را گره کنید که کف دست از رو یعنی طرف بالا باشد و بعد انگشت وسطی و سبابه را باز کرده و از هم خیلی زیاد فاصله بدهید صورتی که در اینجا تشکیل میابد بعینه همان صورت بحر احمر میباشد انگشت سبابه طرف راست قرار گرفته و انگشت وسطی طرف چپ و در میانه‌ی اینها مثلثی بنظر [صفحه ۸۴] میآید، شعبه‌ی جانب راست بحر احمر که سمت شرق واقع شده کوچک است همانطور که انگشت سبّابه نسبتا کوچک می‌باشد برعکس شعبه‌ی چپ که طرف غرب واقع شده تا حدی بزرگ می‌باشد همانطور که انگشت وسطی هم بزرگ است. حال شما همچو تصور کنید که انگشت وسطی یعنی طرف چپ، شعبه‌ی بزرگ مصر است و در وسط آن دو انگشت جای مثلثی که هست تمام آن کوهها و بیابانها وادی‌هائی است که بنی اسرائیل مدّت چهل سال در اینکه جاها سرگردان و حیران می‌گشتند و در همان حدود کوه سینا یا کوه طور واقع شده که بر موسی تجلّی انوار می‌شد، وقتی که بنی اسرائیل در مصر اقامت داشتند فرعون پادشاه آنجا پای تختش شهر رامسیس بود که طرف چپ آن بفاصله‌ی کم رود نیل واقع شده و طرف راست یعنی جانب مشرق بفاصله‌ی سه منزل شعبه‌ی بزرگ بحر احمر بوده است. موسی بنی اسرائیل را از شهر رامسیس حرکت داده و در کنار شعبه‌ی بزرگ چپ بحر احمر یعنی جانب غرب و نقطه‌ی آخر شعبه‌ی مزبور فرود آمدند و چون فرعون با لشگریان بنی اسرائیل را تعقیب کرد موسی از میان نقطه‌ی مزبور یعنی نوک شعبه‌ی بزرگ بحر احمر عبور نموده بآن طرف رفته بود، و چنین معلوم می‌شود که در آن وقت بسبب جزر و مدّی که همیشه در دریا موجود است بعضی اوقات آن موضع یک زمین خشک ظاهر گردیده و وقتی دیگر پایاب و قابل عبور می‌شده است، و در سوره‌ی دخان صریح است: [وَ اترُکِ البَحرَ رَهواً] برو و دریا را بگذار که ساکن و فرود آمده است، فرعون دید بنی اسرائیل از دریا عبور کرده‌اند او هم تعاقب کرد ولی در هنگام مدّ رسید که بتدریج آب بالا آمد و آنها را غرق کرد اگرچه نقشه‌ی صحیح بحر احمر از آن وقت در دست نیست ولی یک جغرافیای خیلی باستانی که بدست بطلمیوس صورت یافته با تمام نقشه‌های آن که از روی جغرافیای بطلیموس ساخته شده است خوشبختانه نزد ما موجود است و در آن نقشه‌ی بحر احمر هم هست و نشان می‌دهد که در آن زمان سی جزیره‌ی بزرگ در بحر احمر وجود داشته است و اینکه -قرآن-۱۱۲۶-۱۱۵۳ [صفحه ۸۵] یک دلیل روشنی است که در آن زمان بحر احمر چنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دریای بزرگی نبوده است. از تصوّر اینکه جغرافیا معلوم می‌شود که موضع عبور بنی اسرائیل بواسطه‌ی جزر و مدّ دریا شبها پایاب و روزها عمیق و غیر قابل عبور می‌شده است. و اینکه نقشه‌ی بطلمیوس بزبان اصل یونانی که نوشته شده با ترجمه‌ی لاتینی آن موجود می‌باشد که در سال هزار و ششصد و هیجده میلادی زمان لوئی سیزدهم بطبع و نشر رسیده است و تمام جزائری که آنوقت در بحر احمر بوده است در آن نقشه موجود است. و بموجب اقوال مورّخین بنی اسرائیل در دو هزار و پانصد«۶» سال قبل از مسیح از شعبه‌ی بحر احمر عبور کرده‌اند و بطلمیوس که اینکه جغرافیا را نوشته و او را [کلادیس تالسی] می گویند در قرن دوم میلاد بوده است، پس تا دو هزار و هفتصد سال بعد از عبور بنی اسرائیل از شعبه‌ی بحر احمر هنوز اینکه جزائر موجود بوده است.سال قبل از مسیح از شعبه‌ی بحر احمر عبور کرده‌اند و بطلمیوس که اینکه جغرافیا را نوشته و او را [کلادیس تالسی] می گویند در قرن دوم میلاد بوده است، پس تا دو هزار و هفتصد سال بعد از عبور بنی اسرائیل از شعبه‌ی بحر احمر هنوز اینکه جزائر موجود بوده است. -پاورقی- ۴۹۶-۴۹۸ اینکه بود تحقیق تاریخی آقای میر سید احمد خان هندی. ولی در تورات و کتب تاریخ که در دسترس ما هست بیشتر بتقلید از تورات و هم کتب تفسیر باستناد روایات، قضیّه‌ی عبور یهود را با تفصیل‌هائی نوشته‌اند و هم بگفته‌ی ابو الفتوح: عدّه‌ی اینکه مهاجرین یهود ششصد و بیست هزار مرد از بیست ساله تا شصت ساله بوده غیر از زن و مرد کمتر از بیست و بیشتر از شصت سال. وَ إِذ واعَدنا مُوسی ۵۱- مجمع: مردم بصره و ابو جعفر [وعدنا] بغیر الف خوانده‌اند و نیز در جمله‌ی [اتَّخَذتُمُ‌العِجلَ] رویس و برقی و حفص و إبن کثیر [اخذتم] بدون تای مشدّد نیز قرائت کرده‌اند وَ إِذ آتَینا مُوسَی الکِتاب ۵۳- معلوم است که مقصود از کلمه‌ی کتاب تورات است: نقل از تاریخ ملل مشرق تألیف آلبرماله ص ۸۹ تورات که امروز آن را عهد قدیم می‌نامند وسیله‌ی امتیاز و بجای ماندن نام ملّت یهود است و دیرین کتاب -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۱۰۶-۱۲۹-قرآن-۲۱۰-۲۴۱ [صفحه ۸۶] دینی است که امروز در دست داریم که تقریبا سی و چهار قرن یا چهل و پنج قرن پیش بوسیله‌ی حضرت موسی برای آنها آورده شد. بعد از انقراض دولت یهود در فلسطین در حدود پانصد و هشتاد و شش [۵۸۶] قبل از میلاد نبوکد نزرو یا بخت النّصر پادشاه بابل اورشلیم را خراب کرد و یهود را باسارت ببابل برد و هفتاد سال در اسارت بسر بردند تا اینکه کورش پادشاه هخامنشی ایران پس از تسلّط بر آنجا یهود را آزاد کرد و اجازه داد بجایگاه خود یعنی اورشلیم برگردند. شکایت و افسوس آنها را از دوری وطن و دین در مدّت اسارت. آلبرماله بصورت سرود در ص ۱۰۶ تاریخ ملل مشرق نوشته است. مقصود از اینکه مقدّمه اینکه است که تورات در اینکه مدت اسارت معلوم نیست بچه صورتی بوده چون در خاطر ندارم در چه کتابی دیده‌ام و کتاب‌هائی که حاضر دارم ننوشته است که در اینکه پیش‌آمد برای یهود تورات نابود شد و بعد از آزادی از بابل که برگشتند آنچه مردم از تورات بخاطر داشتند جمع کردند که تورات دوباره درست شد، در هر صورت اصل آن هر چه شده و هر تغییر بآن وارد شده بگفته‌ی البرماله در تاریخ ملل مشرق ص ۸۹ در سده‌ی سوّم قبل از میلاد بزبان یونانی ترجمه شد و بعد بزبان لاتین ترجمه شد در حدود قرن چهارم و پنجم میلادی عیسویان باهتمام [سن‌ژرم] که یکی از کشیش‌های مهمّ کلیسای لاتین آن روز بود تورات را جزء کتب مقدّسه‌ی خود و بجای مقدّمه برای انجیل پذیرفتند و علت آن هم معلوم است که تورات و دین یهود و توحید ریشه و اساس مسیحیت است و نیز در وجود شعرا و هنرمندان همیشه مصدر الهام بوده است، بنابراین نه از نظر مذهب بلکه از نظر هنر و ادب نیز حائز اهمیّت اساسی می‌باشد. لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ ۵۳- ابو الفتوح: پیغمبر [ص] فرمود: شکر نعمت آن است که بمردم بگوئی اینکه نعمت بمن رسیده است. فضیل بن عیاض عارف گفته: شکر آن است که نعمت را وسیله‌ی معصیت نکنی. ذو النون مصری گفته: شکر نعمت آنکه -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۸۷] از تو برتر است باطاعت است و از آنکه با تو برابر است بپاداش است و آنکه از تو فروتر است بنیکی با او. فَاقتُلُوا أَنفُسَکُم ۵۴- ابو الفتوح: مقصود آن بوده هفتاد نفری که با موسی رفتند و در پرستش گوساله شریک نبودند بقیّه را بکشند. و گفته‌اند یعنی شمشیر بکشند و در تاریکی بجان هم بیفتند. -قرآن-۱-۲۲ حسینی نوشته: مثنوی: نفس خود را کش جهانی زنده کن ||خواجه را کشته است او را بنده کن تو طمع داری که او را بی‌جفا || بسته داری در وقار و در وفا هر خسی را اینکه تمنّی کی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رسد || موسئی باید که اژدرها کشد سخن ما: آیت آخر از نظر تربیت نفسی و اجتماعی گذشته را بخاطر می‌آورد و برای شنونده و خواننده پند است. که جبران کار زشت کوشش و مقاومت و سختی لازم دارد. مثل بسیار ساده: آدم که مواظبت بهداشت نکرد و بیباکی در سلامتی خود کرد. رنج دوا، پرهیز، منّت دکتر و پرستار، از کار ماندن، ضعف بدن، تلف وقت و ضرر مال را بر خود باید هموار کند اگر بیماری قابل علاج باشد و گر نه با خدا است. همین جور ملّتهای تنبل خودپرست بی‌باک با یکدیگر بد رفتار آیا چه بینند و کی آسوده بشوند! ملای رومی در مثنوی می گوید: مجلّد اوّل تفسیر [رجعنا من الجهاد] و [مجلّد سوّم حکایت مارگیر]: ای شهان کشتیم ما خصم برون || ماند خصمی زو بتر در اندرون کشتن اینکه کار عقل و هوش نیست || شیر باطن سخره‌ی خرگوش نیست نفس اژدرهاست او کی مرده است || از غم بی‌آلتی افسرده است گر بیابد آلت فرعون او || که بامر او همی رفت آب جو آنگه او بنیاد فرعونی کند || راه صد موسی و صد هارون زند مات کن او را و ایمن شو ز مات || رحم کم کن نیست او زهل صلات [صفحه ۸۸] میکش او را در جهاد و در قتال || مردوار اللّه یجزیک الوصال

[سوره البقرة [۲]: آیات ۵۵ تا ۵۹]

وَ إِذ قُلتُم یا مُوسی لَن نُؤمِنَ لَکَ حَتّی نَرَی اللّهَ جَهرَةً فَأَخَذَتکُمُ الصّاعِقَةُ وَ أَنتُم تَنظُرُونَ [۵۵] ثُمَّ بَعَثناکُم مِن بَعدِ مَوتِکُم لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۵۶] وَ ظَلَّلنا عَلَیکُمُ الغَمامَ وَ أَنزَلنا عَلَیکُمُ المَنَّ وَ السَّلوی کُلُوا مِن طَیِّباتِ ما رَزَقناکُم وَ ما ظَلَمُونا وَ لکِن کانُوا أَنفُسَهُم یَظلِمُونَ [۵۷] وَ إِذ قُلنَا ادخُلُوا هذِهِ القَریَةَ فَکُلُوا مِنها حَیثُ شِئتُم رَغَداً وَ ادخُلُوا الباب سُجَّداً وَ قُولُوا حِطَّةٌ نَغفِر لَکُم خَطایاکُم وَ سَنَزِیدُ المُحسِنِینَ [۵۸] فَبَدَّلَ الَّذِینَ ظَلَمُوا قَولاً غَیرَ الَّذِی قِیلَ لَهُم فَأَنزَلنا عَلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا رِجزاً مِنَ السَّماءِ بِما کانُوا یَفسُقُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۷۱۵ معنی لغات: رَغَداً- یعنی فراخ و بسیار. حِطَّةٌ- مصدر است بمعنی فرود آمدن و انحطاط هم از اینکه مادّه است و مقصود از اینکه کلمه جمله ایست باین معنی: -قرآن-۱۳-۲۰-قرآن-۴۶-۵۳ [گناهان ما را فرود آر و بریز]. رجز- آزار. ترجمه: [ای یهود بیاد آرید]: بموسی گفتید: ما بتو ایمان نمی‌آوریم مگر [صفحه ۸۹] که بآشکارا خدا را ببینیم. پس [بسزای اینکه جسارت] شما را صاعقه گرفت و بچشم خود آن را می‌دیدید. ۵۶ و پس از آن که از شما زیاد مردند باز شما را برانگیختیم و زیاد کردیم که شاید شکرگزار باشید ۵۷ و در بیابان سایه‌ی ابر را بر شما افکندیم و ترنجبین و مرغ و بهترین خوراک را مهیّا بشما فرو فرستادیم و گفتیم از اینکه روزیهای خوب ما برخوردار شوید، ولی [آنها ببدرفتاری خود] نه بر ما ستم کردند که بر خود ستم نمودند. ۵۸ و بیاد آرید آنگاه که گفتیم: باین آبادی [بیت المقدّس] درون شوید و از نعمتهای آن بآسودگی و فراوانی هر چه خواهید بخورید و از در آن خمیده و نگونوار درون شوید و بگوئید: گناهان ما فرو ریز. تا ما گناهان‌تان بیامرزیم و بر مزد نکوکاران بیفزائیم. ۵۹ پس آنها که ستم کردند سخن وظیفه‌ی خود بغیر آن بدل کردند و ما بسزای بدکاری‌شان بر آنان آزاری ز آسمان فرو فرستادیم. سخن مفسّرین: حَتّی نَرَی اللّهَ جَهرَةً ۵۵- عبده: مسئله‌ی تقاضای دیدن خدا در نزد بنی اسرائیل و کتابهای آنها تا کنون باقی و مسلّم است که چند نفر با یکدیگر زمزمه کردند که چرا موسی و هارون باید مکالمه‌ی با خدا را بخود اختصاص دهند و ما را شریک نکنند. کم کم بهمه رسید و بر حضرت موسی شوریدند و گفتند: -قرآن-۱۵-۴۴ اینکه شرافت بواسطه‌ی ابراهیم است و باید همه از آن بهره‌مند باشیم. حضرت موسی آنها را بچادری که چادر عهد می‌نامیدند برد، زمین شکافته شد و عدّه‌ای را فرو برد و آتشی از یک طرف آمد و عدّه‌ی دیگر را فراگرفت و بقیّه اینکه منظره را می‌دیدند پس از آن، بیماریها پیدا شد و عده‌ای هم بآن بیماریها مردند و کم شدند و باز توالد و تناسل آنها را زیاد کرد که آیه‌ی [ثُمَّ بَعَثناکُم مِن بَعدِ مَوتِکُم] اشاره بآن است. -قرآن-۴۰۸-۴۴۹ فَأَخَذَتکُمُ الصّاعِقَةُ ۵۵- تفسیر القرآن میرسید احمد خان ترجمه‌ی فخر داعی: در اینکه کوه سینا در حقیقت آتش فشان بوده است هنوز آثار و علائم آن -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۹۰] موجود می‌باشد. چنانکه یکی از علمای بزرگ موسوم به [کیتن استینلی] بمحل عبور موسی با بنی اسرائیل مسافرت کرده می‌نویسد: ما از یک سنگستان نردبان مانند عبور کردیم. در آنجا کوهی بس غریب و عجیب بنظر آمد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که از دیدن آن معلوم می‌شد که گوئی نهرهای گرم و سوزان از موادّی سیاه و سرخ بر آن پاشیده شده است. در حقیقت مادّه‌ی آتشی وقتی که از زمین بهوا بلند و پهن شده بود روی آنها ریخته و اینطور انباشته شده است. در کتاب خروج باب نوزدهم [مقصود تورات است] چنین می‌نویسد: بوقت طلوع صبح رعدها و برقها و غمامه‌ی مظلمه بالای کوه نمایان شد و آواز کرنا بحدّی شدید شد که تمام مردمی که در اردو بودند لرزیدند و کوه را دود فراگرفت و مشعل دود تنور متصاعد بود. وقتی که بنی اسرائیل بموسی گفتند: ما می‌خواهیم خدا را علانیه به بینیم او غیر از یک جلوه‌ی عظیم الشأن قدرت کامله‌ی وی چیز دیگر نمی‌توانست بآنها بنمایاند، لذا آنها را بجانب آن کوه برد در آنجا از وحشت و هراس و صدای مهیب و بلند شدن احجار و امثال آن بیهوش شده یا مانند مرده بر زمین افتادند. وَ أَنزَلنا عَلَیکُمُ‌المَنَّ‌وَ السَّلوی ۵۷- تفسیر القرآن سید احمد ترجمه‌ی فخر داعی: منّ همان است که روی بوته‌های خار شتری تولید می‌شود و ترنجبین است. سلوی مرغ بلدرچین است که در آن بیابان زیاد بوده است. و [کینن استینلی] هم نوشته است: اینکه بیابان از گیاه و هر علفی خالی است. و لیکن در یک وادی که بگمانم [ایلم] باشد درخت و بوته‌های زیادی است و در همین جا درخت [تمرسک] هم موجود است و روی برگهای آن چیزی پیدا می‌شود که اهل عرب آنرا منّ می‌گویند. -قرآن- ۱-۴۴ فَبَدَّلَ‌الَّذِین- الخ ۵۹ کشف: یعنی بآنها دستور رسید بگوئید [حِطَّةٌ] گناهان ما را بریز آن‌ها بمسخره گفتند [حنطة] گندم. - قرآن-۱-۲۱-قرآن-۷۰-۷۹ رِجزاً مِنَ‌السَّماءِ ۵۹- حسنیی: یعنی طاعون یا آتش آسمانی. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۹۱]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۶۰ تا ۶۱]

وَ إِذِ استَسقی مُوسی لِقَومِهِ فَقُلنَا اضرِب بِعَصاکَ‌الحَجَرَ فَانفَجَرَت مِنهُ‌اثنَتا عَشرَةَ عَیناً قَد عَلِمَ کُلُّ‌أُناسٍ مَشرَبَهُم کُلُوا وَ اشرَبُوا مِن رِزقِ اللّهِ وَ لا تَعثَوا فِی الأَرضِ مُفسِدِینَ [۶۰] وَ إِذ قُلتُم یا مُوسی لَن نَصبِرَ عَلی طَعامٍ واحِدٍ فَادعُ‌لَنا رَبَّکَ یُخرِج لَنا مِمّا تُنبِتُ‌الأَرضُ‌مِن بَقلِها وَ قِثّائِها وَ فُومِها وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها قالَ أَ تَستَبدِلُونَ‌الَّذِی هُوَ أَدنی بِالَّذِی هُوَ خَیرٌ اهبِطُوا مِصراً فَإِنَّ‌لَکُم ما سَأَلتُم وَ ضُرِبَت عَلَیهِمُ الذِّلَّةُ وَ المَسکَنَةُ وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ‌اللّهِ ذلِکَ بِأَنَّهُم کانُوا یَکفُرُونَ بِآیاتِ اللّهِ وَ یَقتُلُونَ‌النَّبِیِّینَ بِغَیرِ الحَقِّ ذلِکَ بِما عَصَوا وَ کانُوا یَعتَدُونَ [۶۱] -قرآن-۱-۷۵۴ معنی لغات: لا تَعثَوا- از مصدر عثو بر وزن فعول بمعنی زیادروی در فساد و تباهی. بَقلِها- در لغت معنی کرده‌اند آنچه از دانه بروید و ریشه‌ی آن بسال بعد بماند. عَدَسِها- همان است که در فارسی مرجو و مجی می‌نامند. باؤُ- از مصدر بوأ بر وزن فعل بمعنی برگشتن، اقرار کردن بگناه یا حقّ کسی. یَعتَدُون- از مصدر اعتداء بمعنی تجاوز از حقّ و ستمگری. -قرآن- ۱۳-۲۳-قرآن-۹۳-۱۰۰-قرآن-۱۸۶-۱۹۴-قرآن-۲۴۹-۲۵۳-قرآن-۳۳۹-۳۵۰ [صفحه ۹۲] ترجمه: ۶۰ باز بیاد دارید [آن روزگار که] موسی برای گروه خودش آب خواست ما گفتیم عصای خود را بر سنگ بزن [چون او زد] از سنگ دوازده چشمه نمایان شد که هر یک از دوازده تیره‌ی آنها می‌دانست از کدام چشمه آب خورد [بآنها گفتیم] از روزی خدا داده بخورید و بنوشید و سرکشی و تجاوز نکنید. ۶۱ و باز متذکر باشید که بموسی گفتید: نمی‌توانیم با یک غذا بسازیم و تو از خداوند بخواه که از زمین برای ما تره، خیار، گندم، عدس، پیاز برویاند. موسی در جواب گفت شما چیز پست را بجای چیز خوب می‌خواهید. پس بآبادی درون بشوید که آنجا آنچه خواهید فراهم شود. و [عاقبت اینکه فکر و کار آن شد که] گرفتار خواری و بیچارگی شدند و خشم خداوند آنها را فراگرفت چون [با آن همه رنج موسی باز] بنشانه‌ها و گفته‌های خداوند کافر می‌شدند و پیغمبران را بی‌جهت می‌کشتند و اینکه زشتی و کجی از آن بود که یهود مردمانی نافرمان بودند و ستم‌کار. سخن مفسّرین: اضرِب بِعَصاکَ‌الحَجَرَ ۶۰- تفسیر القرآن ترجمه‌ی- فخر داعی: [اضرِب بِعَصاکَ‌الحَجَرَ] بمعنی [ضرب فی الارض] است که حرکت و مسافرت باشد، پس یعنی بموسی امر شد که با عصایت به اینکه کوه بالا برو موسی در آنجا دید که دوازده چشمه جاری است که اکنون چاههائی در حدود هفتاد چاه است بنام عیون موسی [چشمه‌های آب] مشهور است که بعدها بیادگار دوران موسی کنده‌اند و بنام عیون موسی مشهور شده است. -قرآن-۱۵-۴۰-قرآن-۸۴-۱۱۱ و مسافرین آنها را دیده‌اند. نیشابوری: اگر بخواهیم موجب بیرون آمدن آب را از سنگ بدانیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ممکن است بگوئیم: عناصر چهارگانه هیولائی مشترک دارند که ممکن است صورت بعضی بدیگری تبدیل شود پس شاید آبی در سنگ بطور استعداد گذارده از هوای مجاور آن استمداد و استخراج شود. سخن ما: ۱- بهانه جوئیهای اینکه ملّت در کتب تفسیر بیش از آن است که در [صفحه ۹۳] آیات یادآوری شده است: میگویند: چون دریا شکافته شد و دوازده راه نمایان شد. هر دسته‌ای گفتند ما از دیگران خبر نداریم و شاید آنها غرق شدند، موسی از خدا خواست و دیواره‌های آب پنجره شد که هر دسته‌ای که براهی میرفت دسته‌ی دیگر را میدید و همین بهانه‌گیری در هر مورد بود برای عصای موسی گفتند اگر گم شود ما از تشنگی می‌میریم. دستور رسید که موسی بسنگ فرمان دهد و عصا نزند، باز گفتند اگر در بیابان شنزار و بی‌سنگ باشیم تشنه خواهیم بود، باز فرمان شد بموسی که سنگی همیشه با خود داشته باشد. و در هر مورد از اینکه بهانه‌ها زیاد داشته‌اند که در کتابها نوشته‌اند. و معلوم است که از اینکه چند آیه که پی در پی با یهود سخن می‌گوید و در اطراف آن حکایاتی نوشته‌اند، مقصود معرّفی یهود و بیوگرافی آن ملّت است برای پند دیگران و آرامش خاطر پیغمبر ص که بقول جامعه شناسان: یک ملّت در ادوار تطوّر خود شامل مردمی میگردد درست نمونه‌ی ادوار و تطوّراتی که ملت در مدّت زیادی طیّ کرده است و تا وقتی که حالت روحی هر کدام اینکه مردم از حدود دوره‌ی سابق تجاوز نکرده نمی‌تواند با دوره‌ی بعد سازگار و منطبق شود، از اینکه جهت تمدّنها و تربیتها نمی‌توانند با همه‌ی وسائل و کوشش خود آنها را بطور مساوی مبدل نمایند و برای همین حالت رکود روحی افراد است که بعوض پیشرفت بسوی مساوات و همکاری اختلاف و دو دستگی و بهانه‌جوئی در آنها زیاد می‌شود، و در نتیجه‌ی اختلاف نیروی پذیرش و ضعف عقلی بجای اینکه مطالب را از صورت احساس و حب و بغض و عقیده‌ی خرافی بصورت معقول و مستدل تبدیل کنند، پیوسته گرفتار نوسان افکار و اختلاف آراء و تضادّ عقاید هستند. بهترین نمونه‌ی اینکه مسئله پیشرفتهای ملّت خود ما می‌باشد در تمدّن و فکر و عقیده در اینکه مدّت پنجاه سال دوره‌ی مشروطه که با همه وسائل جور بجور که برای هر قسمت آماده شده است اختلاف افکار و تفاوت آمادگی مردم برای تشخیص مصالح زیادتر شده است که اگر بخواهیم با سوابق تاریخ و استعداد اصلی قدیمی و طول مدّت و تحوّل سایر ملل جهان در اینکه عصر بسنجیم می‌توان گفت در تمام اینکه مدّت راکد [صفحه ۹۴] بوده‌ایم. و اگر پیشرفتهائی بچشم می‌آید در نتیجه‌ی اقدام دیگران بوده است که برای منفعت خود ما را بطور جبر دو قدم جلو برده‌اند. اینکه قرآن است: که ملّت قدیمی کم استعداد با آن سوابق را که بقول آلبرماله: یهود در دنیا کاری نکرده و بمناسبت مذهبی که آورده است در تاریخ موقع مهمّی احراز نموده است معرّفی می‌کند برای نسل خودشان که بخود بیائید و از جهل پدران خود عبرت بگیرید. و برای پیغمبر که آن حضرت دلگیر از آزار مردم نباشد. و برای دیگران تا امروز که جامعه‌ها را بشناسند و از عمل مردم خوب و بد عبرت بگیرند و راه زندگی گذشته‌شان را با آنها بسنجند و برای آینده گرد جمود و رکود نگردند. ۲- آیت [ضُرِبَت عَلَیهِمُ الخ] می‌توان گفت اشاره است باسارت یهود در بابل و گرفتاری چندین ساله‌ی آنها که پیشتر اشاره کردیم، و پیغمبر بیک مسئله‌ی تاریخی که شاید بیشتر مردم آن روز از آن اطّلاع نداشتند خبر میدهد و عدوان و ستم کاریهای آن ملل را یادآوری می‌نماید. ۳- آخر آیت ۶۱ [ذلِکَ بِما الخ] شاید اشاره باشد بیک مسئله‌ی نفسانی که امیال و احساسات و عواطف در نتیجه‌ی عمل و کار عوض می‌شود. در مرتبه‌ی اوّل نافرمان و خودسر بودند بعد ستمکار و متجاوز شدند و بعد اقدام بکشتن کردند و بیگناهان و پیغمبران را آزار کردند، بعد نیروهای مقاومت را از دست داده باسارت و خواری تن در دادند. از حضرت صادق ع روایت شده که خود یهود اقدام بکشتن پیغمبران نمی‌کردند و گفتار آنها را بدیگران میبردند و آنها پیغمبر ها را می‌کشتند بنابراین یهود عدوان و معصیتشان بواسطه‌ی سخن‌چینی بوده است یا جهل و نادانی که نفهمیده چیزی میگفته‌اند که نتیجه‌ی آن کشتن پیغمبرها بوده است. -قرآن- ۷۰۱-۷۲۱-قرآن-۱۰۱۳-۱۰۲۵ خلاصه سخن میبدی در کشف الاسرار: عصای موسی اشاره است به تنبیه و سیاست و سنگ اشاره بدل سخت یهود است. «وَ کانُوا یَعتَدُون» ۶۱- حسینی نوشته: مثنوی: -قرآن-۱-۲۴ هر گنه زنگی است بر مرآت دل || دل شود زین زنگها خوار و خجل چون زیادت گشت دل را تیرگی || نفس دون را بیش گردد خیرگی [صفحه ۹۵]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیات ۶۲ تا ۶۶]

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ النَّصارى وَ الصّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ [۶۲] وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ [۶۳] ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَلَوْ لا فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ [۶۴] وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ [۶۵] فَجَعَلْناها نَكالاً لِما بَيْنَ يَدَيْها وَ ما خَلْفَها وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ [۶۶] –قرآن–۱–۶۸۲ معنی لغات: «سبت»– جدا کردن و متحیّر ماندن و روز شنبه که تعطیل یهودیها است. خاسِئِین– از مصدر خسأ بمعنی از جلو راندن و دور کردن. نَکال– ترسانیدن و وسیله‌ی ترس دیگران قرار دادن. «صابئین»– ستاره پرستان یا خارج از دین یا متمایل بدین دیگر غیر از دین پدر و مادری. «نصاری»– بمناسبت قلعه‌ی ناصره که مسیح در آنجا متولّد شده است پیروان او را نصاری نامیده‌اند. –قرآن–۸۸–۹۸–قرآن– ۱۵۲–۱۵۹ ترجمه: ۶۲ همانا کسانی که مؤمن شدند و هم آنها که دین یهود پذیرفتند و [صفحه ۹۶] هم مسیحیان و صابئین آنان هستند که بخدا و روز پاداش مؤمن شدند و نکوکاری کردند البتّه مزد اینان به پیشگاه خدایشان باشد و ترس و اندوه ندارند! ۶۳ ای یهودیان بخاطر آرید روزگاری کوه طور را بالای سر پدران‌تان بالا بردیم و پیمان گرفتیم که تورات را استوار بگیرید و آنچه در آن است بیاد آورید [و بکار بندید] تا شاید پرهیزگار باشید ۶۴ از آن پس شما پشت بحقّ کردید که اگر مهر خدا نبود و بخشش او، بشمار زیانکاران بودید. ۶۵ و البتّه خود می‌دانید کسانی بودند که بروز شنبه خودسری و ستم کردند ما بایشان گفتیم بوزینگان باشید دور و رانده ز مردم. ۶۶ و اینکه از آن کردیم که آزاری باشد برای آنها که در جلو چشم‌شان بود و برای آنها که پشت سر گذارده بودند و پندی باشد برای پرهیزگاران. سخن مفسّرین: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا– تا آخر آیه ۶۲ مجمع: در مقصود از جمله‌ی [الَّذِينَ آمَنُوا] اختلاف است: بعضی گفته‌اند: مقصود آنها هستند که فقط بحضرت عیسی مؤمن شدند و دست برنداشتند از آن بانتظار ظهور محمّد، بعضی گفته‌اند: –قرآن–۱۵–۶۱–قرآن–۱۱۴–۱۳۴ مقصود آنهائی است که در پی دین حق بودند مثل ورقة بن نوفل و قسّ بن ساعده و أبو ذر و سلمان و بحیرای راهب، و بعضی گفته‌اند: مقصود امّتهای گذشته و مؤمنین از آن ملّتها است. و بعضی گفته‌اند: مقصود مؤمنین همین ملّت ما هستند. سدّی گفته است: مقصود سلمان و مسیحیهای هم کیش او هستند که پیش از ظهور اسلام مؤمن بدین خود بودند و معتقد به اینکه که اگر محمّد ظاهر شد مسلمان شوند. و در جمله‌ی [مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ] اختلاف است: بعضی گفته‌اند یعنی آن یهود و نصاری و صابئین که مؤمن شده‌اند و بعضی گفته‌اند: یعنی آنها که مؤمن بودند و ثابت بر ایمان خود و یهود و نصاری و صابئین که بدین اسلام مؤمن شدند، و نیز گفته‌اند یعنی آنهائی که پس از ایمان بکتابهای گذشته مؤمن بمحمّد شدند نظیر اینکه آیه [الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلى مُحَمَّدٍ] إبن عباس گفته است: اینکه آیه منسوخ است باین آیه من به «وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْه» و اینکه ثابت نیست که نسخ در احکام است نه در عقاید پس إبن عباس چنین چیزی –قرآن–۴۴۶–۴۸۹–قرآن–۸۱۲–۸۹۸–قرآن–۹۶۳–۱۰۳۶ [صفحه ۹۷] نگفته است و اینکه اسناد باو دروغ است، و بعضی گفته‌اند یعنی آن یهود و مسیحی و و صابئی که بزبان ایمان آورد، اگر بدل هم مؤمن شد و نیکوکار آمرزیده خواهد بود. وَ الصّابِئِينَ ۶۲–: مجمع: صابین بدون همزه قرائت نافع است. ملل و نحل شهرستانی: صابئین مردمی بودند که برای رسیدن بفیض معنوی و حقیقت واسطه‌ای از مقدّمات میان خود و خدا لازم میدانستند از اینروی هفت ستاره سیّاره را واسطه میان خود و خدا قرار میدادند و جای آنها در حرّان از شهرهای بین النّهرین بوده است و در هند مردمی هستند که ستاره‌های ثوابت را واسطه می‌دانند. –قرآن–۱–۱۶ حسینی: یعنی آنها که از هر دینی آنچه می‌پسندیدند میگرفتند و از دینی بدین دیگر میگرائیدند و ملائکه می‌پرستیدند و زبور می‌خواندند و رو بکعبه نماز میخواندند. و گفته‌اند: مقصود از صابئین زنادقه هستند. وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ– مجمع: إبن زید گفته است: چون موسی الواح را آورد بنی اسرائیل نپذیرفتند جبرئیل کوه طور را بالای سر آنها گرفت که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یک فرسخ مساحت فضای آن بود آنها بسجده افتادند و از ترس صورت بزمین نهادند که به بینند کوه بر ایشان نیفتد و از آن روز سجده‌ی یهود با یک طرف صورت رسم شد، و پیمان بستند که احکام الواح را بپذیرند. -قرآن-۱-۳۰ خُذُوا ما آتَیناکُم بِقُوَّةٍ وَ اذکُرُوا ما فِیهِ: ۶۳ مجمع از حضرت امام صادق [ع] روایت شده که مقصود از قوّت نیروی بدنی و فکری است. -قرآن-۱-۵۲ روح البیان: از کلمه‌ی اذکروا منظور خواندن و بخاطر داشتن و عمل کردن بدستورهای خدائی است نسبت به یهود عمل بتورات و برای مسلمانان عمل بقرآن است. مثنوی: هست قرآن حالهای انبیا || ماهیان بحر پاک کبریا ور بخوانی ورنه‌ای قرآن‌پذیر || انبیا و اولیا را دیده گیر [صفحه ۹۸] ور پذیرائی، چو برخوانی قصص || مرغ جانت تنگ آید در قفس عبده: ممکن است تولید زلزله در کوه شده چنانکه در سوره‌ی اعراف است [إِذ نَتَقنَا الجَبَلَ] یعنی: کوه را شکافتیم و متزلزل کردیم. -قرآن-۸۳-۱۰۷ فَقُلنا لَهُم کُونُوا قِرَدَةً خاسِئِینَ ۶۵ مجمع: مجاهد گفته است: بصورت بوزینه تبدیل نشدند و فقط برای مثل گفته شده است، مانند [کَمَثَلِ الحِمارِ یَحمِلُ أَسفاراً] و معنی اینکه است: دل آنها مانند بوزینه شد که پند نمی‌پذیرفت و ذلیل و خوار شدند، و اینکه سخن خلاف ظاهر آیه است. -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۱۴۴-۱۸۲ فخر داعی: چون نافرمانی کردند و در روز شنبه ماهی گرفتند از میان مؤمنین و قومیّت و برادری اخراج شدند، پس مقصود اینکه است مثل بوزینه خوار و مطرود و بی‌قید و لا ابالی باشید تا دیگران عبرت بگیرند و اینکه نافرمانی تکرار نشود. سخن ما: ۱- آیت اوّل [إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هادُوا تا آخر] چنین می‌فهمانند که غیر مسلمان اگر در دین خود براه راست بود آمرزیده خواهد شد ولی مفسّرین تعبیراتی کرده‌اند و نتیجه گرفته‌اند که مقصود مسلمانان هستند. ما می گوئیم ظاهر آیه بر خلاف گفته‌ی مفسّرین است و در کتاب عقل و جهل شرح اصول کافی آخوند ملّا صدری از امام باقر ع نقل کرده است: -قرآن-۲۶-۷۳ [انّما یداق اللّه العباد فی الحساب یوم القیامة علی قدر ما آتیهم من العقول فی الدّنیا] یعنی: خداوند روز قیامت بآن اندازه در حساب مردم سختگیری می کند که بآنها عقل داده است. در شرح اینکه حدیث آخوند نوشته است. رفتار با مردم زیرک و توانا در قیامت غیر از رفتار با مردم کند فهم و ضعیف است. نتیجه‌ی اینکه حدیث همان مفاد ظاهر آیه است که اگر کسی بعقل خود دینی تشخیص داد و معتقد بمعاد و عالم دیگر شد و بوظایف خود مطابق دینش رفتار کرد او بخشیده و آمرزیده است اگرچه بحقیقت نرسیده باشد چون جاهلی است قاصر یعنی نادانی است که در نادانی تقصیر نکرده است. در مجمع و تفسیر فخر رازی نقل شده است که إبن عباس گفته است: اینکه آیه نسخ شده است باین آیه من به [وَ مَن یَبتَغِ غَیرَ الإِسلامِ دِیناً فَلَن یُقبَلَ مِنهُ وَ هُوَ فِی الآخِرَةِ مِنَ الخاسِرِینَ] یعنی آنکه -قرآن-۶۵۸-۷۷۳ [صفحه ۹۹] پی دینی غیر از اسلام برود در عالم دیگر زیاندیده است. جواب اینکه مطلب علاوه بر اینکه نسخ در عقاید غلط است اینکه است که آیه ظاهر در رفتار جاهل مقصّر است که دانسته و فهمیده از اسلام رو گردانده و پی دین دیگر رفته است. ۲- در آیت دوّم جمله‌های [أَخَذنا مِیثاقَکُم وَ رَفَعنا فَوقَکُمُ الطُّورَ] ممکن است اینکه طور معنی شود: اینکه کوه طور را بنظر بیاورید که بالای سر شما است و مرتفع است و سرمایه پیشرفت و موجب افتخار شما است که موسی از آنجا احکام و دستورهای زندگی برای شما میآورد. با کمال قوّت دل پیمان استوار کنید و تردید نکنید تورات را بگیرید و بمفاد آن عمل کنید و اینکه افتخار خود را فراموش نکنید و همان پیمان را استوار بدارید. ۳- جمله‌ی [کُونُوا قِرَدَةً تا آخر] و دیگر مطالب که برای یهود گفته شده است مورد اعتراض و تکذیب آنها نشده است و گر نه مانند موارد دیگر در قرآن با جوابش نقل می‌شد. پس مردم از اینکه جمله‌ها، آن روز حقایقی می‌فهمیدند که نمی‌توانستند اعتراض کنند و معلوم است که ملّت عرب بت پرست جاهل را با اینکه سخنان طرف قرار نداده و باین سوابق آبروی آنها را نبرده، بلکه یک ملّت که شاید در آن روز سه هزار سال سابقه‌ی تاریخی داشته، و اهل علم و کتاب بوده است با چنین آیاتی برابر قرار داده که هم اندوه و هم رسوائی داشته است. یک شخص درس نخوانده که از علوم آنها بی‌خبر است آن افتخارها و دعاوی را با چند جمله بر باد داده است نه شاعر است که هجو بگوید، نه خطیب و سخنران است که دشنام بدهد فقط یکایک گذشته‌ی آنها را در جلو چشم‌شان مجسم می کند و می گوید: بشنوید و بخاطر بیاورید و پند بگیرید و دیگر شما بوزینه نباشید و آدم بشوید تا دیگر مردم هم از شما پیروی کنند که شما اهل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کتاب و تاریخ و دین هستید و مردم شما را آدم حساب می‌کنند، بدانید که یک وقتی آدم بودید لیکن بوزینه شدید و حالا دوباره آدم شوید که کار گذشتگان شما برای شما آزار و ننگ بزرگی است. -قرآن-۲۹۸-۳۵۰-قرآن-۷۶۲-۷۷۹ [صفحه ۱۰۰]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۶۷ تا ۷۱]

وَ إِذ قالَ مُوسى لِقَومِهِ إِنَّ اللّهَ يَأمُرُكُم أَن تَذبَحُوا بَقَرَةً قالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً قالَ أَعُوذُ بِاللّهِ أَن أَكُونَ مِنَ الجاهِلِينَ [۶۷] قالُوا ادعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّن لَنا ما هِيَ قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ وَ لا بِكرٌ عَوانٌ بَينَ ذلِكَ فَافعَلُوا ما تُؤمَرُونَ [۶۸] قالُوا ادعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّن لَنا ما لَونُها قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ صَفراءُ فاقِعٌ لَونُها تَسُرُّ النّاظِرِينَ [۶۹] قالُوا ادعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّن لَنا ما هِيَ إِنَّ البَقَرَ تَشابَهَ عَلَينا وَ إِنّا إِن شاءَ اللّهُ لَمُهتَدُونَ [۷۰] قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرضَ وَ لا تَسقِي الحَرثَ مُسَلَّمَةٌ لا شِيَةَ فِيها قالُوا الآنَ جِئتَ بِالحَقِّ فَذَبَحُوها وَ ما كادُوا يَفعَلُونَ [۷۱] -قرآن-۱-۸۱۲ معنی لغات: «هُزُواً»- تلفّظی است در هزاء بمعنی مسخره و بازیچه «فارِضٌ» مشتق از فروض بمعنی گاو سالخورده و زیاد بچه آورده «بِكرٌ»- گاو ماده‌ی جوان که نر باو نرسیده و آبستن نشده است «عَوانٌ»- گاو متوسّط دو بار زائیده. «فاقِعٌ»- چگونگی رنگ زرد که شدّت زردی و پر رنگی رنگ زرد باشد، و مثل کلمه‌ی حالک که چگونگی سیاه است، و می‌گویند اسود حالک یعنی سیاهی شدید «ذَلُولٌ»- از کار -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۷۴-۸۳-قرآن-۱۴۱-۱۴۸-قرآن-۲۱۱-۲۲۰-قرآن-۲۵۱-۲۶۰-قرآن-۴۱۴-۴۲۴ [صفحه ۱۰۱] کوفته «تُثِيرُ»- از مصدر اثارّه بمعنی خاک را بلند کردن و زیر و رو کردن. «مُسَلَّمَةٌ»- از سلامتی بمعنی تندرست «شِيَةَ»- با کسر شین از وشی بمعنی رنگ مخالف با رنگ اصلی مانند نقش و خال. -قرآن-۸-۱۷-قرآن-۸۵-۹۸-قرآن-۱۳۰-۱۳۸ ترجمه: ای یهود بیاد آرید آن هنگام که موسی بمردم خود گفت که خدا بشما فرمان می‌کند گاو بکشید آنها گفتند چرا ما را مسخره می‌کنی! او فرمود پناه بر خدا که من نادان و بی‌ادب باشم. ۶۸ آنها گفتند: از خدا بخواه برای ما روشن کند چگونه گاوی باید کشته شود! فرمود: خدا می‌گوید: گاوی که نه از کار افتاده باشد و نه بسیار کوچک و ناتوان بلکه گاوی میانین باشد و بدستور رفتار کنید و [کنجکاوی نکنید]. ۶۹ گفتند: از خدا بخواه رنگ گاو را برای ما روشن کند فرمود: گاو باید برنگ زرد روشن فرح‌آور باشد. ۷۰ آنها گفتند: چگونگی اینکه گاو بر ما پوشیده است انتظار داریم، که براه راست باشیم [از خدا بخواه که برای ما مطلب را روشن کند]. ۷۱ موسی فرمود: خدا می‌فرماید: گاوی که بآب کشیدن و شیار کردن نبرده‌اند و بی‌عیب باشد و هیچ لکی در رنگ آن نباشد آنها گفتند اکنون مطلب روشن شد و گاو را کشتند ولی نزدیک بود که نتوانند و نکنند [برای کنجکاوی بی‌جهت]. سخن مفسّرین: «أَن تَذبَحُوا بَقَرَةً» ۶۷- تفسیر سیّد احمد هندی بترجمه‌ی فخر داعی: منظور کشتن گاوهائی بوده که بت‌پرستان آنها را محترم شمرده و کار نفرموده در چراگاهها آزاد بودند اینکه دستور بمنظور محو بت پرستی است. -قرآن-۱۵-۴۰ أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً: ۷۶ مجمع: کلمه‌ی «هُزُواً»- «هزا»- با همزه و سکون زای و «هز»- با ضمّ زای بدون همزه «هز»- با همزه و تشدید زای خوانده‌اند تفسیر صافی: از حضرت رضا علیه السّلام روایت شده: که اگر بنی اسرائیل -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۴۲-۵۱ [صفحه ۱۰۲] سختی نمی‌کردند و دنباله‌ی دستور را نمی‌گرفتند و گاوی می‌کشتند کافی بود و باین زحمت دچار نمی‌شدند. مجمع: از حضرت رضا [ع] نقل است: مردی از بنی اسرائیل یکی از خویشاوندان خود را کشت و بر سر راه یکی از اسباط و تیره‌های محترم بنی اسرائیل گذارد و رفت خدمت موسی بداد خواست که اینکه خویشاوند من در فلان تیره کشته شده قاتل را پیدا کنید. حضرت موسی فرمود گاوی بیاورید، آنها گفتند: تو ما را مسخره می‌کنی. تا اینکه گاو معین شد و جوانی از بنی اسرائیل چنین گاوی داشت و حاضر نشد که آن را بفروشد مگر که پوستش را از طلا پر کنند. إبن عباس گفته است چون گاو را کشتند موسی فرمود: دم یا پا یا قسمتی از بدن حیوان را بآن کشته بزنند تا زنده شود و کشنده‌ی خود را معرّفی کند. طنطاوی: اینکه قضیّه یک مسئله‌ی احضار ارواحی است که در آن عصر قرآن مردم را باین علم راهنمائی کرده و آنها نتوانسته‌اند از آن استفاده کنند تا اینکه در قرن نوزدهم آمریکا و اروپا آن را علمی مدون نمودند و متخصّصین در آن پیدا شدند. سخن ما: ۱- مثل آیات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گذشته باز یهود را یادآور می‌شود و دیگران را پند می‌دهد که برای شما در تورات دستوری معیّن بود و طبق آن دستور از شما عملی خواستند. هیچ فکر می کنید که انسان عاقل بی‌جهت کار سهل و ساده را چندان بر خود مشکل بگیرد که سالیان دراز ضرب المثل شود! شما که یهود هستید از کار پدران خود و دیگر مردم پند بگیرید و در زندگی سختگیر مباشید. که بقول شاعر: «همه سختگیری بود سختمیر» و خوب بیندیشید که در یک وظیفه‌ی دینی و دستور پیغمبر ص که انسان اظهار عجز کند و بر خود فهم کار را دشوار کند اینکه اندازه بزحمت دچار می‌شود پس [صفحه ۱۰۳] برای کارهای ساده‌ی روزانه‌ی زندگی تصدیق کنید که سختی و پافشاری در تشخیص و انجام آن موجب دنباله‌دار شدن کار است و تلف عمر و بآخر هم بمقصود نخواهد رسید. در تورات سفر تثنیه باب بیست و یکم دستوری است: اگر کشته‌ای در صحرا باشد و قاتل معلوم نباشد مشایخ شهری که نزدیک بجایگاه مقتول است گوساله‌ای از رمه بگیرند که بآن خیش نه بسته و شخم نزده باشند و در زمینی که شخم شده و تخم نکشته‌اند گردن آن گوساله را در آن زمین بشکنند تا آخر.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۷۲ تا ۷۴]

وَ إِذ قَتَلتُم نَفساً فَادّارَأتُم فِیها وَ اللّهُ مُخرِجٌ ما کُنتُم تَکتُمُونَ [۷۲] فَقُلنا اضرِبُوهُ بِبَعضِها کَذلِکَ یُحیِ اللّهُ المَوتی وَ یُرِیکُم آیاتِهِ لَعَلَّکُم تَعقِلُونَ [۷۳] ثُمَّ قَسَت قُلُوبُکُم مِن بَعدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالحِجارَةِ أو أَشَدُّ قَسوَةً وَ إِنَّ مِنَ الحِجارَةِ لَما یَتَفَجَّرُ مِنهُ الأَنهارُ وَ إِنَّ مِنها لَما یَشَّقَّقُ فَیَخرُجُ مِنهُ الماءُ وَ إِنَّ مِنها لَما یَهبِطُ مِن خَشیَةِ اللّهِ وَ مَا اللّهُ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ [۷۴] -قرآن-۱-۵۰۶ معنی لغات: «فَادّارَأتُم» از مصدر درأ بمعنی دفع کردن. «المَوتی» مرادف اموات جمع میّت بمعنی مرده‌ها. «یَتَفَجَّرُ» از مصدر تفجّر بمعنی آب در آمدن -قرآن-۱۳-۲۸-قرآن-۶۲-۷۲-قرآن-۱۱۴-۱۲۷ [صفحه ۱۰۴] و نمودار شدن صبح. ترجمه: ۷۲ ای بنی اسرائیل [باز هم با شما سخن می گوئیم] بیاد آورید که یکنفر را کشتید و همه از خود دفاع و انکار کردید و دیگران را گناهکار شمردید ولی خدا آنچه را شما می‌پوشید بیرون می‌آورد و می‌نمایاند. ۷۳ پس گفتیم: از آن گاو ببدن مرده زنید تا که [حقّ نمودار شود] و بدانید که خدا باین گونه مرده را زنده می کند و نشانه و علامت قدرت خود را بشما نشان می‌دهد تا آزموده و خردمند شوید. ۷۴ ولی پس از اینکه نمایشها و راهنمائیها باز هم دلهای شما چو سنگ است و از سنگ سختتر. البتّه که از سنگ رودخانه‌ها می‌جوشد و هم سنگ می‌شکافد و آب از آن بیرون می‌شود و البتّه از حوادث و ترس حقّ سنگ‌ها از کوه در هم میریزند و نرم می‌شوند. [ولی در شما سخن اثر نکرد و دلها نرم نشد و بدانید]: خدا بیخبر از کار شما نیست. مفسّرین: «اضرِبُوهُ بِبَعضِها» ۷» روح البیان: در اینکه جمله‌های «اضرِبُوهُ بِبَعضِها کَذلِکَ یُحیِ اللّهُ المَوتی» اهل معرفت گفته‌اند: اشاره است باین که دلهای مرده را با کشتن نفس امّاره زنده کنید که اگر نفس را با کوشش و مجاهدت خوار کردید و کشتید دلهای شما زنده می‌شود و بنور مشاهده‌ی حقّ روشن خواهد شد و همین است معنی اینکه جمله‌ی عرفا «مت بالارادة تحی بالطّبیعة» یعنی با اراده و میل خود نفس خود را بکش و خود را بمیران تا زنده‌ی جاوید باشی و طبیعت زندگان بیابی و سعدی در غلبه‌ی نفس بر عقل گفته است:وح البیان: در اینکه جمله‌های «اضرِبُوهُ بِبَعضِها کَذلِکَ یُحیِ اللّهُ المَوتی» اهل معرفت گفته‌اند: اشاره است باین که دلهای مرده را با کشتن نفس امّاره زنده کنید که اگر نفس را با کوشش و مجاهدت خوار کردید و کشتید دلهای شما زنده می‌شود و بنور مشاهده‌ی حقّ روشن خواهد شد و همین است معنی اینکه جمله‌ی عرفا «مت بالارادة تحی بالطّبیعة» یعنی با اراده و میل خود نفس خود را بکش و خود را بمیران تا زنده‌ی جاوید باشی و طبیعت زندگان بیابی و سعدی در غلبه‌ی نفس بر عقل گفته است: -قرآن-۱۵-۳۷-قرآن-۷۹-۱۳۴ نمیتازد اینکه نفس سرکش چنان || که عقلش تواند گرفتن عنان تو بر کرّه‌ی توسنی بر کمر || نگر تا نه پیچد ز حکم تو سر اگر پالهنگ از کفت در گسیخت || تن خویشتن خست و خون تو ریخت مریدی از شیخ خود پرسید: اسلام چیست! گفت: کشتن نفس با شمشیر مخالفت، و مخالفت با نفس جلوگیری از خواسته‌های او است. [صفحه ۱۰۵] سری سقطی عارف مشهور گفت: سی یا چهل سال است که نفسم گردو با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شیره خواسته است و هنوز فرمانش نبرده‌ام. کسی بعارفی گفت: می‌خواهم تنها و بی‌رفیق بحج بروم او گفت: دلت را از سهو و نفست را از لهو و زبانت را از لغو نگهدار آنگاه بهر صورت که خواهی برو. وَ یُرِیکُم آیاتِهِ: ۷۳ روح البیان: دو کلمه «آیه و برهان» در قرآن مکرّر آورده شده است اهل تصوّف گفته‌اند: مقصود از آیه آن است که وسیله‌ی تنبّه و بخود آمدن باشد برای هر کسی چون در قرآن گفته شده است «سَنُرِیهِم آیاتِنا فِی الآفاقِ وَ فِی أَنفُسِهِم» یعنی وسیله‌ی تنبه را که در اطراف جهان هست و در نفوس مردم یافت می‌شود بآنها نمایش می‌دهیم، و برهان وسیله‌ی مخصوص تنبه مردم لایق است، چون برای یوسف گفته شده است «هَمَّ بِها لَو لا أن رَأی بُرهانَ رَبِّهِ» یعنی اگر برهان و وسیله‌ی تنبه و راهنمایی از خداوند بیوسف نمی‌رسید البتّه تبهکار می‌شد. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۲۴۴-۲۹۹-قرآن-۴۹۶-۵۴۵ از منصور حلّاج پرسیدند برهان چیست! گفت: «واردات ترد علی القلوب فتعجز النّفوس عن تکذیبها» یعنی چیزهائی بخاطر انسان می‌رسد که موجب تقویت فکر و اراده می‌شود و امیال نفسانی هم در برابر آن عاجز است و نمی‌تواند آن گونه احساسات را تکذیب کند و با آن مخالفت نماید. صفیعلی شاه در اینکه آیه گفته است: دمّ گاو آمد اشارت بی‌سخن || بر اماته‌ی نفس پر آشوب و فن دم ز اعضای وی آخر و اضعف است || ز اینکه سپس باقی حیات اشرف است چون که آخر شد حیات نفس خوار || زنده شد دل، اوّل عشق است و کار اینکه چنین حق زنده سازد مرده را || تا کند چون، عاشق دلبرده را تا کنید اندیشه در آیات او || پی برید از وصف او بر ذات او [صفحه ۱۰۶] هیچ دیدی در خزان کز بادها || چون بمیرند اینکه درختان جابجا! چون وزد باز آن نسیم فرودین || مردگان سرها برآرند از زمین هر زمانی بر تو فصلی دیگر است || مانده فرعی، رو باصلی دیگر است وَ إِنَّ مِنها لَما یَهبِطُ مِن خَشیَةِ اللّهِ ۷۴: -قرآن-۱-۵۰ روح البیان: شیخ هدائی اسکداری گفته است: در حالت جذبه از آب روان اینکه صدا می‌شنیدم: یا دائم، یا دائم. مثنوی: مجلّد اوّل داستان مرتدّ شدن کاتب وحی: نطق آب و نطق خاک و نطق گل || هست محسوس حواس اهل دل فلسفی کو منکر حنّانه است || از حواس اولیا بیگانه است هر که را در دل شک و پیچانی است || در جهان او فلسفی پنهانی است تأویلات: بواسطه‌ی پیروی از هوای نفس دل بعضی مردم مثل سنگ می‌شود که هیچ نقش علم و تربیت در آن اثر ندارد. امّا دل دسته‌ی دیگر از پرتو خداوند روشن است و بدریای علم فرو رفته است و از آن جویهای دانش سرازیر می‌شود که هر که از آن بنوشد زنده‌ی جاویدان است مثل دلهای پیغمبران که بندگان خاص خدا هستند و همان است که فرموده «وَ إِنَّ مِنَ الحِجارَةِ لَما یَتَفَجَّرُ مِنهُ الأَنهارُ» و یک دسته از دلها شاداب از علم و دانش است که دیگران از آن بهره می‌برند مانند دل دانشمندان ثابت قدم که بآنها اشاره شد در «وَ إِنَّ مِنها لَما یَشَّقَّقُ فَیَخرُجُ مِنهُ الماءُ» و عده‌ی دیگر از دلها نرم است و فرمانبردار مانند دل بندگان مسلمان پارسا و همان است که فرموده «وَ إِنَّ مِنها لَما یَهبِطُ مِن خَشیَةِ اللّهِ». -قرآن-۳۸۲-۴۴۴-قرآن-۵۹۳-۶۵۲-قرآن-۷۶۰-۸۱۱ مثنوی می‌گوید: ز انبیا ناصحتر و خوش‌لهجه‌تر || کی بود که کوفت دمشان در حجر! [صفحه ۱۰۷] ز انکه سنگ و کوه در کار آمدند || می‌نشد بدبخت را بگشاده بند وَ مَا اللّهُ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ [۷۴] مجمع: جمله‌ی «تَعمَلُونَ» با تاء و یا هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۶۴-۷۷ روح البیان: اینکه جمله تهدیدی است برای مردم سنگدل که هر چه نافرمان باشید از قدرت خدا بیرون نیستید چون او از کار شما غافل نیست. سخن ما: ۱- ملامت و هدایت یهود با یک قضیّه‌ی تاریخی ملّی که بمناسبت اجرای یکی از قوانین مذهبی آن را فراموش نخواهند کرد چنانکه در صفحات پیش از سفر تثنیه‌ی تورات نقل کردیم. ۲- برای دیگران اطّلاع از یک سرگذشت مهم ملّی است که در آن داوری، کشف جنایت، نمایاندن قدرت و بزرگواری حضرت موسی گفته شده است و از مثل پیغمبر ص که سواد نداشته و آمیزش او با غیر عرب مکّه بسیار محدود و ناچیز بوده است وسیله‌ی مهمی است برای تحریک توجّه افکار عموم آن مردم بسوی آن حضرت. ۳- تربیت عموم مردم از طریق مطالعه‌ی احوال گذشتگان که پس از برگذار کردن چندین گرفتاری از فشار مصری و فرار و شکافتن دریا و نجات و در بیابان بیچاره شدن و تشنگی و آب درآمدن از سنک باز آدم می‌کشند، تهمت می‌زنند نه شرم دارند و نه ترس از رسوائی نه ترس از عالم دیگر چه قدر شایان توجّه است اینکه تشبیه دل بسنک با نقل سوابق آنها که: ای شنوندگان و خوانندگان قرآن خوب باریک بین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شوید: آدمی که مثل موسی مربّی و معلّم داشته باشد و آن سختیها را به بیند و رهبرش نجاتش بدهد و باز هم بخود نیاید و همان کج‌رفتاری و بداندیشی خود را دنبال کند آیا در سینه اینجور آدم دل است یا سنگ! خود شما تصدیق می‌کنید که از سنک سختتر است زیرا در سنک تابش آفتاب زلزله و اهرم و قلم حجار تأثیر می‌کند که از آن رودخانه [صفحه ۱۰۸] و چشمه روان می‌شود و یا تراشیده و زیبا می‌شود ولی در اینکه چند گرم عضله‌ی بنام دل اینکه همه وسائل مختلف تربیت کوچکترین اثر نگذاشته است اینجا است که خبردار می‌کند: وقتی که کار به اینکه جا رسید بدانید که خدا از کار شما غفلت ندارد و حساب کارهای شما بزودی تصفیه می‌شود.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۷۵ تا ۷۷]

أَ فَتَطمَعُونَ أَن يُؤمِنُوا لَكُم وَ قَد كانَ فَرِيقٌ مِنهُم يَسمَعُونَ كَلامَ اللّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعدِ ما عَقَلُوهُ وَ هُم يَعلَمُونَ [۷۵] وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا آمَنّا وَ إِذا خَلا بَعضُهُم إِلى بَعضٍ قالُوا أَ تُحَدِّثُونَهُم بِما فَتَحَ اللّهُ عَلَيكُم لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ رَبِّكُم أَ فَلا تَعقِلُونَ [۷۶] أَ وَ لا يَعلَمُونَ أَنَّ اللّهَ يَعلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعلِنُونَ [۷۷] -قرآن-۱-۴۵۷ معنی لغات: «يُحَرِّفُونَه»- از مصدر تحریف بمعنی از جای خود گرداندن «خَلا»- از مصدر خلو با ضمّ خا و لام بمعنی تهی بودن و تنها بودن «لِيُحَاجُّوكُم»- از مصدر محاجّه بمعنی دشمنی کردن حجّت و دلیل آوردن. «يُسِرُّون»- از مصدر اسرار بمعنی پنهان کردن. -قرآن-۱۳-۳۰-قرآن-۸۳-۸۹-قرآن-۱۵۸-۱۷۵-قرآن-۲۳۹-۲۵۲ ترجمه: ۷۵ آیا شما مسلمانان انتظار دارید یهود بشما بگروند و مسلمان شوند با اینکه دسته‌ای از آنها گفتار خدا را در تورات می‌شنیدند و پس از آنکه آن را می‌سنجیدند [چون بمیل خود نمی‌دیدند] دانسته و فهمید تغییرش می‌دادند و بمیل خود معنی [صفحه ۱۰۹] می‌کردند. جهت نزول: مجمع: روایت است از حضرت باقر ع که چند تن از یهود با مسلمین سخن می‌گفتند از اوصاف پیغمبر که در تورات خوانده بودند و چون رؤسا و منافقین یهود که خود را مسلمان معرّفی می‌کردند از اینکه گفتگو خبردار می‌شدند آنها را در خلوت سرزنش می‌کردند که چرا از آنچه خدا برای شما کشف کرده و مطّلع شده‌اید بمسلمانان می‌گوئید که شما را محکوم کنند آیات ۷۶ و ۷۷ در اینکه گفتگوی یهود نازل شد. ترجمه: ۷۶ چون با مسلمانان رو برو می‌شوند می‌گویند: ما مسلمانیم و چون بخلوت می‌روند یکدگر را بر سخن گفتن با مسلمانان سرزنش می‌کنند: که چرا آنچه خدا برای شما روشن و نمودار کرده است با آنها می‌گوئید تا با احکام و دستورهای خداوند که خود بآن اعتراض کرده‌اید در پیشگاه پروردگارتان بر شما حجّت بیاورند [و محکوم شوید] مگر شما خرد ندارید! [که دشمن را از اسرار خود خبردار می‌کنید]. ۷۷ آیا اینکه منافقین [که با مسلمانان طوری و با همکیشان خود جوری دیگر سخن می‌گویند] نمی‌دانند که خدا می‌داند آشکارا و نهان آنها را! سخن مفسّرین: «لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ رَبِّكُم» ۷۵ فخر: مقصود از استدلال نزد خدای شما آن است که در حکم و کتاب آسمانی و دستور خدا بر شما استدلال و احتجاج می‌کنند. -قرآن-۱۵-۵۴ سخن ما: ۱- بآیت اوّل نژاد حاضر را معرّفی می‌کند که از همان مردم هستند و جای انتظار رستگاری برای آنها نیست ۲- علمای جامعه‌شناسی می‌گویند بسیار مشکل است بوسیله‌ی عقل احساسی در ملّتی تولید کرد مخالف با احساسی که دوران و طبیعت در روح آن ملّت پا بر جا کرده است. در آیت دوّم اینکه خوی آدمی را بمردم گوشزد می‌نماید و یهود را معرّفی می‌کند که کجی فکر و سرسختی و مبارزه‌ی با تربیت در نهاد آن ملت جایگزین شده است. و با نیروی عقلی و تبلیغی پیغمبر عوض نمی‌شود. ۲- مقام پیغمبر را نشان میدهد که با چنین بیان رسا و جاذب دیگران را از راز آنها [صفحه ۱۱۰] خبردار نموده است.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۷۸ تا ۸۲]

وَ مِنهُم أُمِّيُّونَ لا يَعلَمُونَ الكِتابَ إِلاّ أَمانِيَّ وَ إِن هُم إِلاّ يَظُنُّونَ [۷۸] فَوَيلٌ لِلَّذِينَ يَكتُبُونَ الكِتابَ بِأَيدِيهِم ثُمَّ يَقُولُونَ هذا مِن عِندِ اللّهِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لِيَشتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَوَيلٌ لَهُم مِمّا كَتَبَت أَيدِيهِم وَ وَيلٌ لَهُم مِمّا يَكسِبُونَ [۷۹] وَ قالُوا لَن تَمَسَّنَا النّارُ إِلاّ أَيّاماً مَعدُودَةً قُل أَتَّخَذتُم عِندَ اللّهِ عَهداً فَلَن يُخلِفَ اللّهُ عَهدَهُ أَم تَقُولُونَ عَلَى اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ [۸۰] بَلى مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَ أَحاطَت بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولئِكَ أَصحابُ النّارِ هُم فِيها خالِدُونَ [۸۱] وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ أُولئِكَ أَصحابُ الجَنَّةِ هُم فِيها خالِدُونَ [۸۲] -قرآن-۱-۷۲۲ معنی لغات: «امی»- منسوب بام بمعنی مادر یعنی نادبیر که خواندن و نوشتن نمی‌داند «أَمانِیَ» جمع امنیّه به معنی آرزو و خواسته و بمعنی دروغ «وَیل»- برای اظهار ناراحتی بجای «وای» در فارسی. -قرآن-۹۳-۱۰۵-قرآن-۱۶۰-۱۶۸ ترجمه: ۷۸ از اینکه یهودیها کسانی هستند که از تورات چیزی ندانند مگر باندازه‌ی [اغفال و دروغ گفتن بمردم و آرام کردن] آرزوهای خود و اینکه هم گمانی بیهوده بود [و از آن سودی نبرند]. جهت نزول: فخر: یهود در تورات خوانده بودند که پیغمبر میانه بالا سیاه چشم [صفحه ۱۱۱] و پیچیده موی و خوش صورت است. چون با آمدن آن حضرت بمدینه از مقام خود تنزل می‌کردند صفات آن حضرت را در تورات عوض کردند و نوشتند: پیغمبر مردی خواهد بود کوتاه بد صورت ازرق چشم سرخ موی. و بمردم اوراق عوض شده را نشان دادند که اوصاف پیغمبر در محمّد نیست، بآرزوی مقام و استفاده. آیه [۷۹] برای آنها نازل شده. ترجمه: ۷۹ پس وای بر آنها که نامه و کتابی بدست خود می‌نویسند و می‌گویند از جانب خدا است تا سود ناچیزی برند پس وای بر نوشته‌شان و کسب و کارشان. جهت نزول: مجمع إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: یهود مدینه معتقد بودند که عمر دنیا هفت هزار سال است و همان اندازه در عالم دیگر آزار می‌برند و پس از آن آسوده اند. عکرمه گفته: آنها معتقد بودند که چون یهود چهل روز گوساله پرستیده‌اند چهل روز هم در عالم دیگر در آزارند و سپس آسوده‌اند. اینکه چند آیت برای سرزنش از اینکه عقیده نازل شد. ترجمه: ۸۰ یهود گفتند در عالم دیگر بجز چند روز آتش ما را نپساید تو بآنها بگو: مگر شما از خدا پیمان گرفته‌اید [و او ناچار است و نباید از وعده‌ی خود تخلّف کند] و یا ندانسته چیزی گوئید! ۸۱ نه بلکه هر آنکس گناهش چندان باشد که او را فراگیرد پیوسته در جهنّم خواهد بود. ۸۲ و آنها که مؤمن شدند و کار نیک کردند همیشه در بهشت باشند. سخن مفسّرین: «فَوَیلٌ لَهُم مِمّا كَتَبَت أَيدِيهِم» ۷۹- کشف: اینکه آیه دلیل است بر حرمت معامله‌ی کتب ضلال. -قرآن-۱۵-۵۸ روح البیان: اینکه آیت اشارت است به اینکه که عالم که وجودش موجب رهبری نشد و موجب گمراهی مردم شد علم او بجای وسیله‌ی نجات سبب گرفتاری او است. مثنوی: جز عنایت که کشاید چشم را || جز محبّت که نشاند خشم را [صفحه ۱۱۲] جهد فرعونی چو بی‌توفیق بود || هر چه آن می‌دوخت آن تفتیق بود«-فرمت-۷۶-۷۸ و باز اشارت است به اینکه که عالم کج اندیش و مغرض با عامی مقلّد برابرند زیرا عالم باید بعلم خود عمل کند و جاهل تا میتواند نباید بتقلید از دیگران بسازد و کور کورانه برود که دین بگمان و تقلید درست نمی‌شود پس آنها که بآرزوی رسیدن بحق و تقلید رفتار کرده و بافکار فاسد دیگران مغرور شده‌اند بهره‌ای از کتاب و علم ندارند بجز خواندن و چیزی نفهمیدن. مثنوی گفته است: تشنه را گر ذوق آید از سراب || چون رسد در وی گریزد جوید آب مفلسان گر خوش شوند از زرّ قلب || لیک آن رسوا شود در دار ضرب سخن ما: ۱- آیات ۷۸- ۷۱ تزویر تورات خوانها را آشکار می‌کند که شاید آنها به خود بیایند و براه راست روند و مردم را بد راهی ندهند، و هم برای روشن کردن یهودیهای دیگر است که پیشواهای شما چنین مردمانند گول آنها را نخورید و تقلیدشان نکنید و خود پی حقیقت بروید، و همچنین دیگر مردم را بیدار می‌کند که کلمات علم و کتاب شما را مغرور نکند و با تقلید و گمان از هر کسی پی‌روی نکنید، اهل معرفت باشید و عالم از جاهل و درست از نادرست جدا کنید و باصطلاح مقلّد با اجتهاد باشید. ۲- بآیات ۸۵- ۸۱ یهود را معرّفی می‌کند: که بمناسبت عمر دنیا و پرستش گوساله گرفتاری‌شان را محدود می‌دانستند و با جمله‌ای مختصر و کوتاه بنیان اینکه عقیده‌ی خرافی سالیان دراز آنها را ویران کرد و بر عارف و عامی آنها معلوم کرد که خود و گذشتگان‌شان بر خطا بودند. ۳- «بَلى مَن كَسَبَ» تا آخر بیک حقیقت روحی عمومی همه‌ی جهانیانرا آگاه می‌کند که انسان در هر کار و فکری که خود را بآن مشغول داشت تمام هویّت وجودی علمی و عملی او مجذوب شده و در خاصیّت کار و فکر خود باندازه‌ای فرو میرود که گوئی -قرآن-۵-۲۵ [صفحه ۱۱۳] موجودی محدود بهمان کار و فکر است یک مثال ساده: شما بجائی وارد می‌شوید که مردم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مختلف از نظر فکر و کار دسته دسته دور هم نشسته‌اند: عدّه‌ای از زراعت و نرخ اجناس و آفات آنها سخن می‌گویند و دسته‌ای دیگر از انواع اتومبیل و قیمت آن و مسافرتها و تصادفات آن گفتگو می‌کنند. بعضی از فیلمها و رقاصه‌ها و نمایشهای مختلفی که بآن علاقه‌مند و دلباخته هستند و در سینماها دیده‌اند خود را سرگرم دارند و یک عدّه‌ای دیگر از نویسنده‌ها و کتابها و خوب و بد آنها بحث و انتقاد می‌کنند. یک دسته از عربده‌ها و چاقوکشیهای خود و پیشرفتهائی که در اینکار نصیبشان شده است مفاخرت می‌کنند و همین طور هر دسته‌ای بآنچه در زندگی سر و کار دارد و فکر و ذکرش آن است. اینکه همان خاصیّت تولیدی روحی است که از فکر و کار تولید شده است در اینکه جمله‌ی «أَحاطَت بِهِ خَطِيئَتُه» اینکه مطلب خوب پرورانده شده است یعنی آنهائیکه فکرشان پی گناه است و کارشان هوی‌پرستی و شهوترانی است وجودشان تحلیل رفته‌ی در گناه است و تمام در و روزنه‌های دیگر بر آنها بسته است و موجودیّت‌شان بخاصیّت گناه تکمیل شده است و همیشه در عذاب هستند که همان نتیجه و خاصیّت گناهان آنها است. در روانشناسی ضمن بحث از تمایلات انسان اینکه خاصیّت ثانوی تولیدی را چنین تعبیر کرده‌اند: کیفیّت مزاجی و عادات اکتسابی بر روی هم هویّت اختصاصی یا کنشت هر کسی را تشکیل می‌دهد و باعث امتیاز او از سایر افراد می‌گردد. بیان اینکه مطلب در آیه‌ی دیگر قرآن اینطور است «بَل رانَ عَلى قُلُوبِهِم ما كانُوا يَكسِبُون» یعنی چیره شده عمل‌شان بر دل‌شان که دل و حیات گناهکار است پس نجاتی از گناه و پاداش آن ندارند. -قرآن-۸۲۴-۸۵۳-قرآن-۱۵۰۹-۱۵۶۱ [صفحه ۱۱۴]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۸۳ تا ۸۶]

وَ إِذ أَخَذنا مِيثاقَ بَنِي إِسرائِيلَ لا تَعبُدُونَ إِلَّا اللّه وَ بِالوالِدَينِ إِحساناً وَ ذِي القُربى وَ اليَتامى وَ المَساكِينِ وَ قُولُوا لِلنّاسِ حُسناً وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ ثُمَّ تَوَلَّيتُم إِلّا قَلِيلاً مِنكُم وَ أَنتُم مُعرِضُون [۸۳] وَ إِذ أَخَذنا مِيثاقَكُم لا تَسفِكُونَ دِماءَكُم وَ لا تُخرِجُونَ أَنفُسَكُم مِن دِيارِكُم ثُمَّ أَقرَرتُم وَ أَنتُم تَشهَدُون [۸۴] ثُمَّ أَنتُم هؤُلاءِ تَقتُلُونَ أَنفُسَكُم وَ تُخرِجُونَ فَرِيقاً مِنكُم مِن دِيارِهِم تَظاهَرُونَ عَلَيهِم بِالإِثمِ وَ العُدوانِ وَ إِن يَأتُوكُم أُسارى تُفادُوهُم وَ هُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيكُم إِخراجُهُم أَ فَتُؤمِنُونَ بِبَعضِ الكِتابِ وَ تَكفُرُونَ بِبَعضٍ فَما جَزاءُ مَن يَفعَلُ ذلِكَ مِنكُم إِلّا خِزيٌ فِي الحَياةِ الدُّنيا وَ يَومَ القِيامَةِ يُرَدُّونَ إِلى أَشَدِّ العَذابِ وَ مَا اللّه بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُون [۸۵] أُولئِكَ الَّذِينَ اشتَرَوُا الحَياةَ الدُّنيا بِالآخِرَةِ فَلا يُخَفَّفُ عَنهُمُ العَذابُ وَ لا هُم يُنصَرُون [۸۶] -قرآن-۱-۱۰۲۰ معنی لغات: «تَوَلَّيتُم»- از مصدر تولّی بمعنی پشت کردن «لا تَسفِكُون»- از مصدر سفک بمعنی ریختن خون و آب «أُسارى» جمع است و مفرد آن اسری و مفرد آن اسیر بمعنی گرفتار و دستگیر شده «تفادوا» از فدیهٔ بمعنی باز خرید و بهای شخص اسیر «خِزيٌ» خواری و بی‌آبروئی. -قرآن-۱۳-۲۷-قرآن-۶۶-۸۲-قرآن-۱۲۶-۱۳۵-قرآن-۲۶۴-۲۷۲ ترجمه: [ای محمّد بیاد بدار] زمانی را که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که نپرستید مگر خدا را و بپدر و مادر احسان کنید و هم چنین بخویشاوندان و یتیمان و بیچارگان و با مردم بنیکی سخن کنید و نماز بخوانید و زکات بدهید ولی جز اندک [صفحه ۱۱۵] مردمی همه پشت کردند و رو گردان ز فرمان شدند . ۸۴ ای بنی اسرائیل از شما پیمان گرفتیم که یکدیگر را نکشید و آواره‌ی از خانمان نکنید و شما باین پیمان تن دادید و خود گواه درستی آن باشید. جهت نزول: مجمع از سدّی و عکرمه و إبن عباس حکایت شده است: یهود بنی قریظه با قبیله‌ی اوس هم سوگند بودند و یهود بنی نضیر با قبیله‌ی خزرج هم سوگند بودند و چون آندو قبیله با هم می‌جنگیدند یهود هم شریک شده و هر یک بکمک هم قسم خود می‌شتافت و دو قبیله یهود بکمک دو قبیله‌ی مشرک بجان هم می‌افتادند و می‌کشتند و هر که مغلوب می‌شد خانه‌اش را خراب و او را بی‌سامان می‌کردند و از یکدیگر اسیر می‌گرفتند و چون جنگ خاتمه می‌شد دور هم جمع می‌شدند و اسیرها را فدیه میدادند یعنی با پول از بندگی خلاص میکردند و چون آنها را بر اینکه کار ملامت می‌کردند که چرا هم‌کیشان خود را می‌کشید و باز برای آنها فدا می‌دهید! می‌گفتند فدا دستور تورات است ولی جنگ بر تعصّب هم سوگندی است آیت ۸۵ «ثُمَّ أَنتُم هؤُلاءِ» تا آخر- آنها را ملامت می‌کند. -قرآن-۷۸۵-۸۰۹ ترجمه: ۸۵ از آن پس شما چنان مردمی بودید که یکدیگر را می‌کشتید و دسته‌ای را از خانه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیرون می‌کردید و بیاری دشمن بر هم‌کیشان گناه و ستم روا میداشتید و چون اسیران آنها را نزد شما می‌آوردند باز میخریدید و با اینکه اخراج از خانه‌ها- شان بر شما حرام بود از آن باک نداشتید ولی از فدا دادن مضایقه نکردید مگر بپاره‌ای از احکام تورات ایمان دارید و عمل می‌کنید و بپاره‌ای دیگر کافر می‌شوید! پس پاداش کسی که چنین کند در دنیا بیچارگی بود و در عالم دیگر بآزار سخت گرفتاری که خدا از آنچه می‌کنید غافل نیست. ۸۶ اینگونه مردم زندگی دنیا را در برابر خوشیهای آخرت خریده‌اند پس نه عذاب‌شان سبک شود و نه کسی یاری‌شان کند. سخن مفسّرین: «وَ إِذ أَخَذنا مِیثاقَ بَنِی إِسرائِیلَ» ۸۳ کشف نوشته است: آن عهد و پیمان که با بنی اسرائیل رفت در شرع ما همان عهد است با مؤمنان اینکه امّت -قرآن-۱۵-۵۹ [صفحه ۱۱۶] و همان پیمان و حاصل آن دو کلمه است: [فرمان خدای را تعظیم نهادن و بر خلق خدای شفقت بردن]. وَ ذِی القُربی وَ الیَتامی وَ المَساکِینِ- ۸۳: - قرآن-۱-۴۵ روح البیان: روایت است: جماعتی که یتیمی را در کاسه‌ی خود شریک کنند شیطان بآن کاسه نزدیک نمیشود. در کلمه‌ی یتامی که پیش از مساکین گفته شده است اشاره است که اهمیّت توجّه بیتیم بیش از مسکین است زیرا از مسکین انتظار استفاده بیشتر است تا یتیم پس توجّه به یتیم باخلاص نزدیکتر است، سعدی گفته است: نخواهی که باشی پراکنده دل || پراکندگان را ز خاطر مهل پریشان کن امروز گنجینه چئست || که فردا کلیدش نه در دست تست‌ّ د عبده: احسان بخویشاوند موجب بقاء اجتماع است زیرا «من لم تکن له بیت لا تکون له ابۀ»«۹» و باید یتیم را جمع‌آوری کرد که فرد خودسر و بی‌تربیت وارد جامعه نشود و دیگران را فاسد نکند.و باید یتیم را جمع‌آوری کرد که فرد خودسر و بی‌تربیت وارد جامعه نشود و دیگران را فاسد نکند. -پاورقی-۱۰۸-۱۱۰ وَ قُولُوا لِلنّاسِ حُسناً- ۸۳: -قرآن-۱-۲۷ مجمع: حمزه و کسائی و یعقوب و خلف «حسنا» با زبر حا و سین «و بقیّۀ حُسناً» با ضمّ حاء و سکون سین قرائت کرده‌اند از إبن عبّاس و مقاتل نقل است: یعنی حقّ و راست و درست بگوئید در باره‌ی محمّد و اوصاف او را از مردم پوشیده ندارید و جابر از امام باقر روایت کرده است که فرمود: یعنی برای مردم آنگونه سخن بگوئید که دوست دارید دیگران برای شما بگویند إبن عباس گفته است مقصود سخن خوب و خوی خوش است. -قرآن- ۷۳-۷۹ عبده: چون انسان نمی‌تواند بهمه احسان و بخشش کند جمله عوض شده و دستور داده شده است که با دیگر مردمان بنیکوئی سخن کنید. البتّه بنیکی سخن گفتن پند و اندرز و راهنمائی است تا اندازه‌ای که شنونده ملول نشود. أَنتُم هؤُلاءِ ۸۵: - قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۱۱۷] مجمع: در کلمه هؤلاء سه احتمال است: ۱- یعنی شما ای مردم ۲- تأکید یعنی شما خودتان ۳- موصول یعنی شما مردمی که. تَظاهَرُونَ عَلَیهِم ۸۵: -قرآن-۱-۲۲ مجمع: قاریهای کوفه با تشدید ظاء قرائت کرده‌اند و نیز کلمات «أُساری و تُفادُوهُم» «اسرا و تفدوهم» با اسقاط الف قرائت حمزه است و «أُساری تُفادُوهُم» با الف در اوّل و اسقاط در دوّم قرائت إبن کثیر و إبن عامر و ابو عمرو است. -قرآن-۶۸-۷۴-قرآن-۷۷-۸۸-قرآن-۱۴۴-۱۶۵ إِلّا خِزیٌ فِی الحَیاةِ الدُّنیا ۸۵: -قرآن-۱-۳۵ در کتابهای تفسیر: اینکه خواری یهود را در دنیا با پیش‌آمدهای زمان پیغمبر تطبیق کرده‌اند که بنی قریظه بحکم سعد بن معاذ که خود آنها بحکمیّت پذیرفته بودند کشته شدند و اموالشان را مسلمین تصرّف کردند و خانواده‌هاشان اسیر مسلمین شدند و بنی نضیر هم در جای خود نتوانستند بمانند و خانه و قلعه‌ی خود را رها کردند و بطرف شام آواره و دربدر شدند. سخن ما: ۱ آیت اوّل می‌فهماند از قدیمی‌ترین دین توحید که آثار مکتوب آن در دست ماست با مذهب اسلام در یکتاپرستی و نکوکاری و نماز و روزه مشترک است و اینکه سه دستور از وظایف مخصوص پیغمبرها است که موسی و محمّد هر دو یک مأموریت داشتند. و اوّل کمال آدمی مواظبت از آنها است. ۲- آیات دوّم و پس از آن، یهود را بگذشته‌ی بدشان آگاه می‌کند تا فروتن شوند و سر تسلیم فرود آرند چنانکه در گفتگوی با اعراب قرآن بیک مثال مقصود را می‌فهماند «کَمَثَلِ حَبَّۀٍ أَنبَتَت سَبعَ سَنابِلَ» چون سادگی فکر و هوشیاری و آشنائی بمزایای سخن آنها را روشن می‌کند ولی با یهود بجمله‌های مختلف و مطالب جوربجور و ملامت و یادآوری زشتکاری‌هاشان آنها را تنبیه می‌کند. چونکه با ادّعای علم و معرفت و انحطاط فکری جز بهمین طریق نمی‌توانند راه خود را پیدا کنند. -قرآن-۱۸۵-۲۳۱ [صفحه ۱۱۸]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیات ۸۷ تا ۹۰]

وَ لَقَد آتَینا مُوسَی الکِتابَ وَ قَفَّینا مِن بَعدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَینا عِیسَی ابنَ مَریَمَ البَیِّناتِ وَ أَیَّدناهُ بِرُوحِ القُدُسِ أَ فَکُلَّما جاءَکُم رَسُولٌ بِما لا تَهوی أَنفُسُکُمُ اسْتَکبَرتُم فَفَرِیقاً کَذَّبتُم وَ فَرِیقاً تَقتُلُونَ [۸۷] وَ قالُوا قُلُوبُنا غُلفٌ بَل لَعَنَهُمُ اللّهُ بِکُفرِهِم فَقَلِیلاً ما یُؤمِنُونَ [۸۸] وَ لَمّا جاءَهُم کِتابٌ مِن عِندِ اللّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُم وَ کانُوا مِن قَبلُ یَستَفتِحُونَ عَلَی الَّذِینَ کَفَرُوا فَلَمّا جاءَهُم ما عَرَفُوا کَفَرُوا بِهِ فَلَعنَةُ اللّهِ عَلَی الکافِرِینَ [۸۹] بِئسَمَا اشتَرَوا بِهِ أَنفُسَهُم أَن یَکفُرُوا بِما أَنزَلَ اللّهُ بَغیاً أَن یُنَزِّلَ اللّهُ مِن فَضلِهِ عَلی مَن یَشاءُ مِن عِبادِهِ فَباؤُ بِغَضَبٍ عَلی غَضَبٍ وَ لِلکافِرِینَ عَذابٌ مُهِینٌ [۹۰] -قرآن-۱-۸۱۲ معنی لغات: «قَفَّینا» از مصدر تقفیه بمعنی کسی را پیرو قرار دادن و کسی را دنبال دیگری فرستادن «فَأَیَّدنَا» از مصدر تایید معنی پشتیبانی و تقویت کردن «غُلفٌ» جمع غلاف پرده‌ی نگهبان مانند جلد کتاب و غلاف شمشیر و نیز جمع اغلف است -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۱۰۹-۱۲۲-قرآن-۱۷۰-۱۷۸ [صفحه ۱۱۹] بمعنی غلاف رفته «یَستَفتِحُونَ» از مصدر استفتاح بمعنی یاری خواستن و آغاز کردن و گشایش خواستن نیز معنی می‌دهد، «باؤ» از مصدر بوء بر وزن فعل با فتح فا بمعنی برگشتن و اقرار کردن بگناه و در عوض خون کسی کشتن هم معنی می‌دهد ترجمه: -قرآن-۲۰-۳۶ ۸۷ [البتّه همه خبر دارید] ما بموسی تورات دادیم و از پی او پیغمبرانی فرستادیم و به عیسی پسر مریم حجّتها دادیم که دلیل پیغمبری او بود و روح- القدس را پشتیبان او کردیم پس چرا هر پیغمبری که دستوری بر خلاف میل شما آورد یا کشتید یا سخنش دروغ شمردید و نافرمانیش کردید. جهت نزول: کشف: یهود می‌گفتند دلهای ما از حکمت و علم آکنده است و غلاف دانش است و اگر کلمات محمّد ارزشی داشت آن را هم فرا می‌گرفتیم آیت ۸۸ در توبیخ آنها است. ترجمه: یهود ۸۸ گفتند دلهای ما از فراگرفتن گفته‌های پیغمبر پوشیده و در غلاف است نه دلها. در غلاف است که خدا آنها را برای کفر و سرسختی‌شان لعنت کرده است و ایمان ندارند. شأن نزول: مجمع: سعید بن جبیر گفته است یهود مدینه در فشار جنگ با اعراب دعا می‌کردند که خداوندا آن پیغمبر موعود را زود برسان که ما را از اینها آسایش باشد. إبن عبّاس گفته است معاذ بن جبل و بشر بن براء بن معرور بیهوده گفتند از خدا بترسید و مسلمان شوید شما بودید که همیشه انتظار داشتید بوسیله‌ی پیغمبر که برای ما توصیف می‌کردید از فشار ما که کافر بودیم آسوده شوید. سلام بن مشکم که از قبیله‌ی بنی نضیر بود در جواب گفت: محمّد آنچه ما می‌گفتیم نیاورده و آنکه ما می‌گفتیم اینکه شخص نیست آیت [۸۹] در نقل و توبیخ اینکه گفتگو نازل شد. ترجمه: ۸۹ چون از پیشگاه خداوندی [پیغمبری با] کتاب برای‌شان آمد [صفحه ۱۲۰] که تورات‌شان را درست دانست و آنها خود چشم براه یاری و گشایش ز آزار کافران بودند و آنچه او آورد شناختند که راست است و درست او را نپذیرفتند و کافر شدند پس لعنت خدای بر کافران باد ۹۰ و البتّه بد معامله کردند و خود را فروختند که کافر شدند بآنچه خدا فرستاد چون حسد بردند که خدا بر آن بنده که خود خواسته چیزی فرستاد. پس گرفتار خشم خداوندی شدند برتر از خشمی دگر [که در مخالفت تورات و گوساله پرستی گرفتار شدند] و برای کافران آزاری بود که خوارشان کند. سخن مفسّرین: آتَینا عِیسَی ابنَ مَریَمَ البَیِّناتِ- ۸۷: -قرآن-۱-۴۲ مجمع: مقصود معجزات مسیح است و ساختن شکل مرغ از گل که بآن بدمد و آن گل مرغ شود و بپرد و نیز زنده شدن مرده و شفای پیس‌ها است. أَیَّدناهُ بِرُوحِ القُدُسِ- ۸۷: -قرآن-۱-۳۰ مجمع: قتاده و سدّی و ضحّاک روح القدس را جبرئیل معنی کرده‌اند. و ربیع بن انس گفته روح مقصود روح خود عیسی است و قدس خداوند است و دسته‌ای گفته‌اند قدس بمعنی برکت و روح جبرئیل است یعنی فرشته‌ی با برکت و جمله‌ی «فَأَیَّدنَا» «آیدنا» قرائت شده است بر وزن افعلنا و نیز کلمه‌ی «قدس» با ضمّ دال و سکون آن تلفّظ شده است. -قرآن-۲۴۶-۲۵۹ «أَ فَکُلَّما جاءَکُم رَسُولٌ» الخ- ۸۷: -قرآن-۱-۳۳ روح البیان: چون پیغمبر خیبر را فتح کرد و یهود آنجا غذای مسموم برای آن حضرت آوردند از آنها پرسید اینکه غذا را مسموم کرده‌اید! گفتند آری. فرمود چرا! جواب دادند برای اینکه اگر دروغگو باشی از شرّت آسوده شویم و گر نه از آن بتو آسیبی نخواهد بود. و چون ریاست آنها با وجود پیغمبر نابود شده بود حسّ جاه‌طلبی‌شان باین کارها وادار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌کرد مثنوی در احتراز از جاه‌طلبی و آفت آن میگوید: [صفحه ۱۲۱] تا توانی بنده شو سلطان مباش || زخم کش چون گوی شو چوگان مباش اشتهار خلق بند محکم است || در ره اینکه از بند آهن کی کم است وَ قالُوا قُلُوبُنا غُلفٌ- ۸۸: -قرآن-۱-۲۷ مجمع: قرائت مشهور «غُلف» با سکون لام است. و با ضمّ لام نیز قرائت شده است و در اینکه جمله دو احتمال داده‌اند ۱- بقرائت دوّم جمع غلافست یعنی دلهای ما غلاف علم و دانش است و اگر گفته‌های پیغمبر ارزش میداشت بر دل ما وارد می‌شد ۲- بقرائت اوّل جمع اغلف است یعنی دلهای ما در غلاف است، مثل «سیف اغلف» یعنی شمشیر در غلاف و مقصود اینکه است که جلو آنها گرفته است از پذیرش گفته‌های پیغمبر. -قرآن-۲۰-۲۸ فَقَلِیلًا ما یُؤمِنُون- ۸۸: -قرآن-۱-۲۵ مجمع قلیل را دو معنی کرده‌اند ۱- عدّه‌ای مؤمنین شما کم هستند مثل عبد اللّه بن سلام ۲- شما بدستورهای کم از احکام موسی عمل میکنید مثل «أَ فَتُؤمِنُونَ بِبَعضِ الکِتابِ وَ تَکفُرُونَ بِبَعضٍ». -قرآن-۱۶۳-۲۲۴ فَلَعنَةُ اللّهِ عَلَی الکافِرِین- ۸۹: -قرآن-۱-۳۷ روح البیان: لعنت برای کافران راندن و دور کردن از رحمت و کرامت و جنّت است و برای مسلمان گناهکار طرد و محرومیّت از درجه‌ی نیکان است نه که از آمرزش گناهان محروم باشند. و موجبات لعنت سه چیز است: ۱- کفر ۲- بدعت ۳- فسق. أَن یُنَزِّلَ اللّهُ- ۹۰: -قرآن-۱-۲۳ مجمع: جمله‌ی «یُنَزِّل» با تخفیف زای نیز قرائت شده است -قرآن-۱۵-۲۷ [صفحه ۱۲۲]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۹۱ تا ۹۲]

وَ إِذا قِیلَ لَهُم آمِنُوا بِما أَنزَلَ اللّهُ قالُوا نُؤمِنُ بِما أُنزِلَ عَلَینا وَ یَکفُرُونَ بِما وَراءَهُ وَ هُوَ الحَقُّ مُصَدِّقاً لِما مَعَهُم قُل فَلِمَ تَقتُلُونَ أَنبِیاءَ اللّهِ مِن قَبلُ إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۹۱] وَ لَقَد جاءَکُم مُوسی بِالبَیِّناتِ ثُمَّ اتَّخَذتُمُ العِجلَ مِن بَعدِهِ وَ أَنتُم ظالِمُونَ [۹۲] -قرآن-۱-۳۵۶ معنی لغات: «وراء»- غیر بجز و بمعنی پشت‌سر و گنده و نواده است و بمعنی جلو نیز استعمال می‌شود. ترجمه: ۹۱ و چون باین یهود گویند: بآنچه خدا فرستاده مؤمن شوید، گویند: بآنچه برای ما فرستاده شده است می‌گرویم. [و قرآن را منکر می‌شوند] و غیر از تورات را نمی‌پذیرند. با اینکه قرآن حقّ و درست است و هم تورات را که کتاب آنهاست راست می‌شمارد ای محمّد بگو بآنها: اگر بتورات ایمان داشتید چرا پیغمبران پیشین را می‌کشتید. ۹۲ و با اینکه موسی برای‌تان نشانه‌های نمودار آورد شما گوساله پرستیدید و بر خود ستم کردید. سخن مفسّرین: وَ هُوَ الحَقُّ مُصَدِّقاً لِما مَعَهُم- ۹۱: -قرآن-۱-۴۱ فخر: چون قرآن حقّ است و تورات را حقّ و از جانب خدا معرّفی کرده است پس در تورات نبوّت پیغمبر ص بوده است و گر نه قرآن کتابی خواهد بود مخالف تورات چون تورات برای موسی و قرآن برای محمّد است و اگر در تورات درستی قرآن نباشد چطور می‌شود قرآن آن را تصدیق کند. پس یهود که می‌گویند: تورات را قبول دارند اگر راست می‌گویند باید قرآن را هم قبول کنند. سخن ما: ۱- محکومیّت متعصّبین یهود در نظر پیروهای خودشان و باقی مردم که از یک طرف ادّعای ایمان بتورات دارند و از طرف دیگر همان کسیکه تورات و [صفحه ۱۲۳] مطالب آن را قبول دارد مردود می‌شمارند. گوستاولوبن میگوید: کشیش متعصّب ظالم کافر هم می‌شود و در کفر هم بهمان ترتیب متعصّب و موذی می‌گردد. چه خوب تطبیق می‌شود اینکه گفتار با حال جهودهای معارضین با پیغمبر ص ۲- همانکه از امام فخر نقل کردیم که تصریح به اینکه که قرآن تورات را قبول دارد کشف می‌کند از اینکه در آن کتاب پیغمبر معرّفی شده است و چون در برابر اینکه ادّعای قرآن ساکت ماندند و دم نزدند معلوم می‌شود دهان آنها بسته بوده است و گر نه داد و فریاد بپا می‌کردند و دنباله‌ی سخن به اینکه جا متوقّف نمی‌شد.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۹۳ تا ۹۶]

وَ إِذ أَخَذنا مِیثاقَکُم وَ رَفَعنا فَوقَکُمُ الطُّورَ خُذُوا ما آتَیناکُم بِقُوَّةٍ وَ اسمَعُوا قالُوا سَمِعنا وَ عَصَینا وَ أُشرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ العِجلَ بِکُفرِهِم قُل بِئسَما یَأمُرُکُم بِهِ إِیمانُکُم إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۹۳] قُل إِن کانَت لَکُمُ الدّارُ الآخِرَةُ عِندَ اللّهِ خالِصَةً مِن دُونِ النّاسِ فَتَمَنَّوُا المَوتَ إِن کُنتُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صادِقِینَ [۹۴] وَ لَن یَتَمَنَّوهُ أَبَداً بِما قَدَّمَت أَیدِیهِم وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِالظّالِمِینَ [۹۵] وَ لَتَجِدَنَّهُم أَحرَصَ النّاسِ عَلی حَیاةٍ وَ مِنَ الَّذِینَ أَشرَکُوا یَوَدُّ أَحَدُهُم لَو یُعَمَّرُ أَلفَ سَنَةٍ وَ ما هُوَ بِمُزَحزِحِهِ مِنَ العَذابِ أَن یُعَمَّرَ وَ اللّهُ بَصِیرٌ بِما یَعمَلُونَ [۹۶] -قرآن-۱-۷۱۱ [صفحه ۱۲۴] معنی لغات: «أُشرِبُوا»- از اشرب فی قلبه الحب یعنی دل او آمیخته شده است با دوستی. «بِئسَما». از دو کلمه‌ی «بئس و ما» یعنی بد است آنچه و بد چیزی است. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۱۰۶-۱۱۵ «قدمت»- از مصدر تقدیم بمعنی پیشدستی کردن و جلو افتان و بزودی انجام دادن و شتاب کردن. «بِمُزَحزِحِهِ»- از مصدر «زحزحهٔ» بمعنی دور کردن. -قرآن-۱۰۱-۱۱۷ ترجمه: ۹۳ متوجّه باشید ای یهود که از پدران و دودمان شما پیمان گرفتیم و کوه طور بر بالای سرتان بلند کردیم [و گفتیم] استوار بگیرید آنچه بشما دستور دادیم آنها گفتند: شنیدیم ولی اطاعت نمی‌کنیم. اینکه گفتار آنها بدنبال کفرشان بود که دوستی گوساله را همانند آب بهمه دل‌شان جا داده بودند ای محمّد بگو بیهود که اگر بچیزی مؤمن هستید [دستورهای آن سودمند نیست] و راه بد بشما نشان داده‌اند. شأن نزول: یهود ادّعا داشتند که فرزندان و دوستان خدا هستند و بهشت تنها مال آنها است بشهادت قرآن که «لَن یَدخُلَ الجَنَّةَ إِلّا مَن کانَ هُوداً أَو نَصاری». آیت ۹۴ و ۹۵ در توبیخ اینکه ادّعا است. -قرآن-۱۱۶-۱۷۷ ترجمه: ۹۴ بگو بیهود اگر عالم دیگر را خدا بشما تنها خواهد داد نه بدیگر مردم و در اینکه ادّعا راستگو هستید پس آرزوی مرگ بکنید [تا زودتر بآن خوشیها رسید]. ۹۵ ولی چون در گذشته بد کرده‌اند هرگز آرزوی مرگ نمی‌کنند و خدا ستمکاران را می‌شناسد. ۹۶ و البتّه می‌دانی که آنها حریصترین مردم هستند بزندگی و هم از مشرکین آزمندترند. و هر کدام دوست دارند هزار سال عمر کنند با اینکه عمر زیاد آنها را از عذاب دور نمی‌کند. که خداوند بینای بکار آنها است. سخن مفسّرین: أَخَذنا مِیثاقَکُم- ۹۳: -قرآن-۱-۱۹ کشف: هر پیغمبری با قوم خویش پیمان بست و عهد گرفت برایشان که «اعبُدُوا اللّهَ وَ لا تُشرِکُوا بِهِ شَیئاً». -قرآن-۷۴-۱۲۱ [صفحه ۱۲۵] قالُوا سَمِعنا وَ عَصَینا- ۹۳: -قرآن-۱-۲۶ مجمع: برای اینکه جمله دو معنی گفته‌اند: ۱- بطور استهزاء اینکه دو جمله را گفتند که شنیدیم ولی نپذیرفتیم: ۲- یعنی شنیدیم ولی چون شنیدن نتیجه و عمل در دنبال داشت مثل آن است که از اوّل گفتند: نافرمان هستیم روح البیان: یعنی شنیدیم گفتار تو را و نمی‌پذیریم فرمان تو را و اگر از ترس تو بالای سر نمی‌بود بظاهر هم سخن تو را نمی‌پذیرفتیم: وَ أُشرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ العِجلَ بِکُفرِهِم- ۹۳: -قرآن-۱-۵۱ کشف نوشته سعید بن جبیر گفت: دوستی گوساله چنان در دل ایشان جا گرفته بود که آن گوساله را بسوهان بسودند آنگه در دریا بپراکندند، ایشان در آب افتادند!!! از آن می‌خوردند تا آن رویهاشان زرد گشت. یکی از بزرگان دین گفت: اهل بنی اسرائیل معلوم است و عبادت آن شرک مهین، و عجل اینکه امّت دنیای شوم است و دوستی آن شرک کهین. بِئسَما یَأمُرُکُم بِهِ إِیمانُکُم إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ- ۹۳: -قرآن-۱-۶۲ فخر: یعنی ایمان شما ببد چیزی که دوستی گوساله باشد دستور میدهد و اگر ایمان میداشتید گوساله پرست نمی‌شدید. فَتَمَنَّوُا المَوتَ إِن کُنتُم صادِقِینَ- ۹۴: -قرآن-۱-۴۵ کشف نوشته است: از روی طریقت در راه حقیقت رموز اینکه آیت اثری دیگر دارد. ارباب القلوب گفتند. «من علامات الاشتیاق تمنّی الموت علی بساط العوافی» واجب نیست کسی را که در مغاک مذلّت باشد و در زندان وحشت اگر از سر بینوائی و نا می وی را آرزوی مرگ باشد. عجب کار آن جوانمردی است که بر بساط عافیت آرام رد و کارهاش بر نظام و رو نقش تمام و روزش فرخنده در ایّام و با اینهمه نعمت و راحت! ون کسی، بر آتش سوزان گرداگرد وی خارستان و دشمن جانستان دل در آن بسته که خود کی از اینکه محنت رهد و خرمن جدائی آتش در زند نوبت اندوه بسر آید و اشخاص [صفحه ۱۲۶] پیروزی بدر آید بزبان شوق گوید: کی باشد کین قفس بپردازم || در باغ الهی آشیان سازم مد الأسود» پیش عبد اللّه مبارک آمد گفت: مرا در خواب چنان نمودند که تا یک سال تو می‌فروشوی«۱۰» نگر تا رفتن را ساخته باشی. عبد اللّه جواب داد: روزگاری دراز در پیش ما نهادی. یک سال دیگر را اندوه هجران می‌باید کشید و تلخی فراق می‌باید چشید.نگر تا رفتن را ساخته باشی. عبد اللّه جواب داد: روزگاری دراز در پیش ما نهادی. یک سال دیگر را اندوه هجران می‌باید کشید و تلخی فراق می‌باید چشید. -پاورقی-۱۱۲-۱۱۴ آنگه گفت غذاء جان ما تا امروز درین بیت بود: « یا من شکی شوقه من طول فرقته || صبرا لعلّک تلقی من تحب غدا«۲» -فرمت-۷۹-۸۱ سفیان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ثوری هر گه که مسافری را دیدی و آن مسافر گفتی شغلی بفرمای سفیان گفتی: اگر جائی بمرگ رسی درود ما بدو برسان و بگوی: گر جان باشارتی بخواهی زرهی || در حال فرستم و توقّف نکنم بلال حبشی در نزع بود عیال وی می‌گفت «و احزنا» بلال گفت: چنین نگوی. لکن می‌گوی: «و اطرباه» «غدا تلاقی الا حبّه محمّدا و حزبه»«۱۱». -پاورقی-۱۴۷-۱۴۹ عبد اللّه مبارک در وقت نزع می‌گفت و می‌خندید: «لمثل هذا فلیعمل العاملون»«۱۲». -پاورقی-۸۷-۸۹ شبلی را می‌آورند که در سکرات مرگ اینکه بیت می‌گفت: کلّ بیت انت ساکنه || غیر محتاج الی السّرج وجهک المأ مول حجّتنا || یوم یأتی النّاس بالحجج آن شب که رخ تو شمع کاشانه‌ی ما است || خورشید جهان فروز پروانه‌ی ما است [صفحه ۱۲۷] بو العباس دینوری مجلس می‌داشت و در عشق سخن می‌گفت پیر زنی عارفه حاضر بود آن سخن بر وی تافت وقتش خوش گشت برخاست و در وجد آمد. بو العباس گفت: «موتی» جان در بازای، پیر زن گفت: جانی است نهاده‌ایم فرمانی را || در عشق کجا خطر بود جانی را اینکه بگفت و نعره‌ای بزد و جان بداد. ابو الفتوح رازی نوشته است: آنکس که دوست خدا باشد هم تمنّای او آن بود که با جوار خدا شود تا که دوست بنزدیک دوست بیارامد چنانکه امیر المؤمنین [ع] بمرگ مبالات نمی‌کرد و می‌گفت «و اللّه لا ابالی وقع الموت علیّ ام وقعت علی الموت» بخدای که باک ندارم اگر من بر مرگ افتم و اگر مرگ بر من افتد. حسینی نوشته است: فرد: مرگ است که دوست را رساند بر دوست || آن کی است که او بمرگ شادان نبود! کتاب کشف الغمّه از«۱۳» حافظ جنابذی نقل کرده است: حضرت امام حسن مجتبی [ع] در دمهای آخر با حضرت سیّد الشّهداء [ع] فرمود: اینکه دم سر و کارم بیکی از کارهای خدا است که تا کنون سابقه نداشته‌ام و مردمی می‌بینم که تا کنون ندیده‌ام.حافظ جنابذی نقل کرده است: حضرت امام حسن مجتبی [ع] در دمهای آخر با حضرت سیّد الشّهداء [ع] فرمود: اینکه دم سر و کارم بیکی از کارهای خدا است که تا کنون سابقه نداشته‌ام و مردمی می‌بینم که تا کنون ندیده‌ام. -پاورقی-۳۰-۳۲ وَ لَتَجِدَنَّهُم أَحرَصَ النّاسِ عَلی حَیاةٍ وَ مِنَ الَّذِینَ أَشرَکُوا یَوَدُّ أَحَدُهُم لَو یُعَمَّرُ- ۹۷ مجمع: جمله‌ی «مِنَ الَّذِینَ أَشرَکُوا» دو معنی شده است: اوّل اینها از همه‌ی مردم و از مشرکین حریص‌ترند. معنی دیگر آنکه و او استیناف جمله است و معنی چنین باشد اینکه یهود حریص‌ترین مردمند بر زندگی و عدّه‌ای از مشرکین نیز می‌خواهند هزار سال زندگی کنند. -قرآن-۱-۱۱۲-قرآن-۱۳۴-۱۶۲ [صفحه ۱۲۸] روح البیان: مقصود از مشرکین گبرها هستند که آنها در خوش آمد می‌گفتند «زه هزار سال» یا هزار نیروز یا هزار مهر جان. کشف الاسرار: روایت است که پیغمبر [ص] فرمود: آدمی پیر می‌شود و حرص او جوان می‌شود بر مال و درازی عمر و نیز فرموده است: در دنیا مثل رهگذر باش و همیشه آماده باش چنانکه پنداری در گورت می‌نهند بامدادان مگو شامگاهان چنین کنم و شامگاه نگو بامداد چنان خواهم کرد. از زندگی برای مرگ توشه بردار و از تندرستی باندیشه‌ی بیماریت که ندانی فردا نام تو در چه طوماری نویسند. یحیای معاذ گفت: فرمان خدای ببر و از مرگ مترس و دوری دوستان تو را بیم‌ناک نکند که ایشان گرامی‌تر نیستند از آنکه بجانب او میروی. وَ اللّهُ بَصِیرٌ بِما تَعمَلُون- ۹۶ روح البیان: «بَصِیرٌ» بمعنی بینا و مطّلع از کنه و حقیقت و هر آنچه پوشیده است یعنی هزار سال زندگی و طول مدّت آثار جرم را محو نمی‌کند و بکوچک‌ترین چیز خداوند آگاه است و سزای شما مهیّا است. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۵۶-۶۵ سخن ما: ۱- در آئین تعلیم و تربیت می‌گویند: توبیخ و مجازات را نباید سخت و نه مکرّر کرد در صورتی که گفتگوی با یهود و رسوائی آنها و سرزنش بسوابق ننگین‌شان مکرر شده و هر روز بزبانی و مطلبی در جلو چشم آنها و مردم آورده شده است چون شرایط تربیت تا وقتی باید مراعات شود که لیاقت باقی باشد امّا اگر علاوه بر نپذیرفتن، مقاومت و مبارزه بود اینکه جاست که باید بتمام وسائل سرکوبی متوسّل شد روی همین اصل ارتفاع طور و پیمان یادآوری شده است با نافرمانی و مقاومت یعنی با پذیرش پیمان نافرمانی کردند و پرستش گوساله پیشه‌ی خود نمودند اینکه جمله‌ها برای اعلام بآنها است و سرزنش آنها که دین و روش شما همان دوستی حیوانات است و کفر. ۲- مبارزه در برابر یک ادّعای بزرگ که چون می‌گفتند: ما دارای نژاد و [صفحه ۱۲۹] مذهب قدیمی هستیم بنده‌ی خاصّ و دوست منحصر بفرد خدائیم اینکه ادعا را با مطالبه‌ی آرزوی مرگ بکلّی باطل کرده است. ۳- در ارزش مرگ برای انسان: اوّل-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مثنوی مجلّد اوّل قصّه‌ی علی و مسامحت او با رکابدارش چنین گفته است شعر: انبیا را تنگ آمد اینکه جهان || چون شهان رفتند اندر لا مکان آنکه مردن پیش جانش تهلکه است || نهی لا تلقوا بگیرد او بدست چون مرا سوی اجل عشق و هوی است || نهی لا تلقوا بایدیکم مرا است ز آنکه نهی از دانه‌ی شیرین بود || تلخ را خود نهی حاجت کی شود! دانه‌ها کش تلخ باشد مغز و پوست ||تلخی و مکر و هیش خود نهی او است دوّم- گویند: پیغمبر در دم آخر فرمود «بالرّفیق الاعلی» یعنی پیوسته‌ی باو می‌شوم که بالاترین خوشرفتاران است. سوّم- علی هنگام رسیدن شمشیر إبن ملجم فرمود «فزت و ربّ الکعبة» یعنی سوگند بپروردگار کعبه که رستگار شدم. چهارم- فرزندش حسین [ع] در هنگام جان دادن می‌گفته است «ترکت الخلق طرّا فی هواکا» یعنی بعشق تو ز همه آفریدگان گذشتم.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۹۷ تا ۱۰۳]

قُل مَن کانَ عَدُوًّا لِجبریلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلبِکَ بِإِذنِ اللّهِ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ وَ هُدیً وَ بُشری لِلمُؤمِنِینَ [۹۷] مَن کانَ عَدُوًّا لِلّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبریلَ وَ میکالَ فَإِنَّ اللّهَ عَدُوٌّ لِلکافِرِینَ [۹۸] وَ لَقَد أَنزَلنا إِلَیکَ آیاتٍ بَیِّناتٍ وَ ما یَکفُرُ بِها إِلَّا الفاسِقُونَ [۹۹] أَ وَ کُلَّما عاهَدُوا عَهداً نَبَذَهُ فَرِیقٌ مِنهُم بَل أَکثَرُهُم لا یُؤمِنُونَ [۱۰۰] وَ لَمّا جاءَهُم رَسُولٌ مِن عِندِ اللّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُم نَبَذَ فَرِیقٌ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ کِتابَ اللّهِ وَراءَ ظُهُورِهِم کَأَنَّهُم لا یَعلَمُونَ [۱۰۱] -قرآن-۱-۶۶۳ وَ اتَّبَعُوا ما تَتلُوا الشَّیاطِینُ عَلی مُلکِ سُلَیمانَ وَ ما کَفَرَ سُلَیمانُ وَ لکِنَّ الشَّیاطِینَ کَفَرُوا یُعَلِّمُونَ النّاسَ السِّحرَ وَ ما أُنزِلَ عَلَی المَلَکَینِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ وَ ما یُعَلِّمانِ مِن أَحَدٍ حَتّی یَقُولا إِنَّما نَحنُ فِتنَةٌ فَلا تَکفُر فَیَتَعَلَّمُونَ مِنهُما ما یُفَرِّقُونَ بِهِ بَینَ المَرءِ وَ زَوجِهِ وَ ما هُم بِضارِّینَ بِهِ مِن أَحَدٍ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ وَ یَتَعَلَّمُونَ ما یَضُرُّهُم وَ لا یَنفَعُهُم وَ لَقَد عَلِمُوا لَمَنِ اشتَراهُ ما لَهُ فِی الآخِرَةِ مِن خَلاقٍ وَ لَبِئسَ ما شَرَوا بِهِ أَنفُسَهُم لَو کانُوا یَعلَمُونَ [۱۰۲] وَ لَو أَنَّهُم آمَنُوا وَ اتَّقَوا لَمَثُوبَةٌ مِن عِندِ اللّهِ خَیرٌ لَو کانُوا یَعلَمُونَ [۱۰۳] -قرآن-۱-۷۳۶ [صفحه ۱۳۰] معنی لغات: «نبذ» دور انداخت و صرف نظر کرد «ظهور» جمع ظهر بمعنی [صفحه ۱۳۱] پشتها «فِتنَةٌ» آشوب و آزمایش «خَلاقٍ» بهره و نصیب. -قرآن-۷-۱۶-قرآن-۳۳-۴۲ جهت نزول: مجمع: از إبن عباس نقل کرده‌اند که عبد اللّه بن صوریا مردی بود از علمای یهود فدک، با جماعتی از همکیشان نزد پیغمبر آمد و پرسشهائی از آن حضرت کرد و جواب شنید و قانع شد پس از آن گفت یک پرسش دیگر مرا اگر جواب دهی بتو ایمان می‌آورم، بگو ملکی که بتو نازل می‌شود چه نام دارد! فرمود: نام او جبرئیل است. گفتند با جبرئیل دشمن هستیم ولی با میکائیل دوست هستیم. عکرمه و قتاده و سدّی گفته‌اند: عمر زمینی داشت و چون بخبرگیری آن میرفت از مدرسه‌ی جهودان می‌گذشت که در آنجا با او انس می‌گرفتند و چون از آنها پرسید که چرا مسلمان نمی‌شوید! جوابدادند چون ملکی که بر او نازل می‌شود جبرئیل است. اینکه دو حکایت از آنجا که نتیجه است متّحد می‌شود یعنی آنها می‌گفتند با جبرئیل دشمن هستیم که از او بما آزار رسیده است و جهت آزار را در هر حکایتی جوری می‌گفتند و لکن در سبب نزول دو آیه‌ی ۹۷ و ۹۸ اختلاف ندارند که برای جواب یهودیها در مقابل اظهار عداوت با جبرئیل نازل شده است ترجمه ۹۷: ای پیغمبر بآنها که با جبرئیل دشمن هستند بگو: او باذن خداوند بر دل من قرآنی فرود می‌آورد که راست می‌شمارد کتابهای جلوتر از آن را [مثل تورات و انجیل] برای راهنمائی و نوید آنکه مؤمن باشد و هر که دشمن است با خداوند و ملائکه و پیغمبران و جبرئیل و میکائیل البتّه او کافر است و خدا دشمن کافران است. هر که دشمن است با خداوند و ملائکه و پیغمبران و جبرئیل و میکائیل البتّه او کافر است و خدا دشمن کافران است. جهت نزول: مجمع: از إبن عبّاس روایت است که عبد اللّه بن صوریا به پیغمبر [ص] گفت ما از تو نشانه و دلیلی بر پیغمبری ندیدیم که تو را بپذیریم. و باز از او نقل کرده‌اند که معاذ بن جبل و براء بن عازب با یهود گفتند شما پیش از پیغمبر آرزوی آمدن او و چیره شدن بر ما داشتید و ما مشرک بودیم و شما مؤمن و اکنون ما باو مؤمن شده‌ایم و شما [صفحه ۱۳۲] او را نپذیرفتید آنها گفتند ما از او نشانه‌ی روشنی ندیدیم آیت ۹۹ برای جواب آنها نازل شد. ترجمه ۹۹: و البتّه قرآن نشانه‌های روشن و آیات آشکاری است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برای تو فرستادیم و جز مردمان بد دل و فاسق همه آن را می‌پذیرند [چون دیده‌ی انصاف و دل حق‌ بین قرآن را انکار نمی‌کند]. سبب نزول: اسباب النزول سیوطی: پیغمبر [ص] بمالک بن ضیف فرمود پیمان خدا با شما عمل بتورات و قبول نبوّت من است او گفت در نزد ما چنین چیزی نبوده است. فخر: چون یهود بنی قریظه و بنی نضیر پیمان داشتند که با دشمنان پیغمبر کمک نکنند در جنگ خندق با قریش کمک کردند و پیمان شکنی کردند آیت ۱۰۰ نازل شد. ترجمه: ۱۰۰ چرا هر گاه پیمانی استوار می‌کردند یکدسته از اینها پیمان را ندیده انگاشته و بآن رفتار نمی‌کرد! بلکه عدّه بیشتر آنها بی‌ایمان و پیمان شکن بودند. سبب نزول: کشف الاسرار: از إبن عباس نقل است که معاذ بن جبل و بشر بن براء به یهود گفتند: شما از کتابهای خود توصیف پیغمبر می‌کردید و بانتظار ظهورش بودید اکنون که آمده است چرا منکر او می‌شوید! آنها گفتند: اینکه مرد با آنچه در تورات ما آمده است تفاوت دارد و آنکه در آن نوشته است غیر از اینکه است. فخر: نقل شده است: جهودان گفتند: محمّد سلیمان را پیغمبر میداند با اینکه او جادو بود آیات ۱۰۱- ۱۰۲- ۱۰۳ جواب آنها را می‌گوید. ترجمه: [اینک نشانه‌ی بی‌ایمانی که] ۱۰۱ چون پیغمبری از سوی خدا برای شان آمد و کتاب آسمانی‌شان را درست شمرد یک دسته‌شان که دارای کتاب آسمانی بودند کتاب خدا را پس پشت انداختند که گویا از آن خبر ندارند. ۱۰۲ و بدنبال آن [صفحه ۱۳۳] رفتند که دیوان بروزگار پادشاهی سلیمان می‌خواندند [و ادعا کردند: سلیمان با دیو و جادو حکومت می‌کرد] با اینکه سلیمان کافر و جادو نبود و دیوان کافر شدند که بمردم جادو می‌آموختند. و هم آن را که بدو فرشته‌ی بنام هاروت و ماروت در بابل نازل می‌شد [فرا می‌گرفتند و بمردم می‌گفتند] و البته آن دو فرشته اگر بکسی جادو می‌آموختند یاد آور او می‌شدند که ما [برای مردم وسیله‌ی] گرفتاری و آزمایشیم پس [گول جادوی ما مخور] از دین باز نگرد. لیکن آنچه دیوان از هاروت و ماروت یاد می‌گرفتند راه جدائی میان مرد و همسر او بود و نمی‌توانستند بکس زیان رسانند مگر باذن خدا و سر نوشت او. پس اینکه دیوان کافر آنچه از هاروت و ماروت فرا می‌گرفتند زیان داشت که سودی بمردم نداشت و البتّه خود می‌دانستند که آنچه بدست آورده‌اند سودی بسرای دیگر ندارد. و گر می‌دانستند که چه بد معامله کرده‌اند و خود را ببد چیزی فروخته‌اند! [که بجهان دیگر با اینکه سود نمی‌برند گرفتاری سخت در پیش دارند]. ۱۰۳ و اگر دیوان مؤمن می‌شدند و پرهیزگار می‌دانستند که مزد خداوندی بهتر است [زهر جادوگری و بد دلی]. سخن مفسّرین: قُل مَن کانَ عَدُوًّا لِجبرِیلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلبِکَ- ۹۷ مجمع: کلمه‌ی «جبرئیل» با فتح جیم و کسر را بدون همزه نیز قرائت شده است و با فتح جیم و را نیز قرائت شده است. و «جبرئل» با فتح جیم و را بدون یای بعد از همزه نیز خوانده‌اند و نیز با کسر جیم و را بدون همزه «جبریل» قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱- ۷۳ مفسّرین: حکایاتی آورده‌اند که یهود گفتند ما دشمن جبرئیل هستیم و دوست میکائیل و در آیت بعد گفته شده است که دشمنی جبرئیل مستلزم دشمنی با میکائیل است که همه آفریدگان خدا هستند و عمال دستگاه آفرینش هستند و در اینکه آیه اشاره است که جبرئیل قرآن را از طرف خدا آورده است پس دشمنی با جبرئیل دشمنی با خدا است. [صفحه ۱۳۴] مَن کانَ عَدُوًّا لِلّهِ- ۹۸ ابو الفتوح: یهود آرزو داشتند که بتوانند با خدا اعمال عداوت کنند و یا اینکه معتقد بودند: کسی هست که با خدا بتواند بخصومت رفتار کند اینکه جمله‌ها برای رد عقیده‌ی آنها بوده است. -قرآن-۱-۲۸ فَإِنَّ اللّهَ عَدُوٌّ لِلکافِرِینَ- ۹۸ مفسّرین گفته‌اند: مقصود از دشمنی خداوند با کافران آزاری است که در جهان دیگر گرفتارشان می‌کند. -قرآن-۱-۳۸ نَبَذَ فَرِیقٌ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ کِتابَ اللّهِ وَراءَ ظُهُورِهِم کَأَنَّهُم لا یَعلَمُون- ۱۰۰ مجمع: سدّی گفته است: چون برای یهود قرآن خوانده شد گفتند: مخالف تورات است و چون آن را موافق تورات دیدند هر دو را نادیده انگاشتند و بکتاب آصف برخیا توجه کردند که نوشته‌ای مجعول بنام میراث سلیمان بود و سحر و جادو در آن بود. باین آیه آن‌ها را توصیف کرده است. -قرآن-۱-۱۱۲ روح البیان: یکدسته از یهود بتورات ایمان داشتند و عمل می‌کردند و عده ای آشکارا مخالفت می‌کردند و احکام تورات را نادیده می‌گرفتند. جمله‌ی «نَبَذَ فَرِیقٌ» اشاره بآنها است و جمله «لا یَعلَمُون» اشاره است که علم آنها بتورات مساوی است با نادانی چون دانشی که از آن استفاده نشود با جهل مساوی است. و پیغمبر فرمود: آنکه بزبان نه بدل موعظه می‌کند گفتار خود را نابود کرده است زیرا کسی بآن گوش نکرده است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عمل نخواهد کرد. و آنکه از دل و زبان موعظه می‌کند مثل کسی است که تیرش بنشانه خورده و مردم از آن استفاده می‌کنند. - قرآن-۱۵۲-۱۶۹-قرآن-۱۹۷-۲۱۳ وَ اتَّبَعُوا ما تَتلُوا الشَّیاطِینُ عَلی مُلکِ سُلَیمان- ۱۰۲ فخر: جمله «تَتلُوا ... عَلی مُلکِ» بمعنی نقل بدروغ است بواسطه‌ی کلمه‌ی «علی» که معنی اینکه است: رفتند پی آنچه بدروغ بر مملکت و حکمرانی سلیمان نسبت -قرآن-۱-۶۲-قرآن-۸۱-۸۹-قرآن-۹۴-۱۰۷ [صفحه ۱۳۵] می‌دادند. وَ ما کَفَرَ سُلَیمانُ وَ لکِنَّ الشَّیاطِینَ کَفَرُوا- ۱۰۲ مجمع: کلمه‌ی «لکن» با تخفیف نون و «الشیاطین» با رفع قرائت حمزه و کسائی است. -قرآن-۱-۵۷ فخر: عدّه‌ای از یهود گفتند: سلیمان جادو بود و محمّد او را پیغمبر می‌داند. اینکه آیه آگاه می‌کند که سلیمان کافر نبود و کلمه‌ی «ما کَفَرَ» برای آنست که سحر و جادو کفر و انحراف است و شیاطین کافر هستند که بمردم جادو می‌آموزند. -قرآن-۶۰-۷۱ تفسیر سیّد احمد خان هندی: یعنی یهود پیروی کردند آنچه را شیاطین در زمان سلطنت سلیمان می‌خواندند و گمان می‌کردند آنها از سلیمان است. بطوری که می‌نویسند دوره‌ی سلیمان خیلی اوضاع بد بوده است و از زنهای اقوام عمونی و موآبی و صدوقی عدّه‌ی زیاد همسر او بوده و در قصر او بتپرست بوده‌اند و از نزدیک منزل داود که تابوت سکینه وقتی در آنجا بوده است سلیمان زن بتپرست خود را بمنزل دیگر منتقل کرد برای ادب و احترام مقام قدس داود و تابوت. و در قصر سلیمان سه دسته پیدا شد: اولی حامیان برادرهای او که می‌خواستند بسلطنت برسند و محروم شدند. دوّم موافقین خود سلیمان که اینکه دو خداپرست بودند. سوّم بت‌پرستان داخل قصر و اینکه خود موجب می‌شد که هر دسته‌ای مجمعی سری برای پیشرفت خود داشته باشند. و بخصوص می‌نویسند که در زمان حیرام پادشاه صور مجمعی سری بوده است و او با داود دوست بوده است که ممکن است از آنجا بدربار داود و سلیمان برده شده است. و نیز فیثا- غورث حکیم مجمع راز برای شاگردان خود درست کرده بوده است. و تمام اینکه عادات و احوال نشان می‌دهد که در آن دوران انجمنهای سری و نوشته‌های مرموز بوده است و قسمتهائی مجعول و نادرست بآنها آمیخته شده است. و بواسطه‌ی دسته‌بندیهای مختلف دربار سلیمان اینجور نوشته‌های مخلوط درست و نادرست زیاد بوده است که بدست مردم افتاده است و مقصود از شیاطین کافران است که نوشته‌های نادرست را باسرار سلیمان [صفحه ۱۳۶] منسوب می‌کردند و میان مردم نشر میدادند. پس اینکه جمله‌ی قرآن نقل یک قضیه‌ی تاریخی است. الشَّیاطِینُ- ۱۰۲ فخر: بیشتر مفسّرین شیاطین را جمع شیطان که ابلیس باشد معنی کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۳ متکلّمین گفته‌اند: مقصود شیطان صفتان آدمی است و خبری نقل کرده‌اند که سلیمان پیغمبر علوم اختصاصی خود را در کتابی زیر تخت خود دفن کرد که بعد از او محفوظ بماند پس از مرگش عدّه‌ای منافق بر آنها دست یافتند و در آنها دستبردند و از جادو در آن نوشتند و بسلیمان نسبت دادند. یُعَلِّمُونَ النّاسَ السِّحرَ- ۱۰۲ فخر: هشت جور سحر شمرده است و برای هر یک وسیله‌ای گفته است و از علیؑ حدیثی نقل کرده است: کسی که بجادو اطمینان می‌کند و آن را درست می‌داند از رحمت خدا و دین پیغمبر دور است و محروم. -قرآن-۱-۳۱ طنطاوی: سحر یا خواب کهربائی که در چندین قرن پیش بوده است امروز در اروپا تحت قوانین معیّن بنام مانیتیسم مشهور است و اینک حکایاتی از کارهای متخصّصین اینکه فن: ۱- دکتری در مصر دختری یهودی را معمول خود قرار داده و او را بخواب می‌کرد و راه معالجات بیماران خود را از او میپرسید و بی‌زحمت مطالعه و کتاب آنها را معالجه می‌کرد تا اینکه بد نفسی او را وادار ببدی کرد و اولیای دختر شکایت کردند. در محکمه دکتر را وادار کردند دختر را بخواب کرده و بازرسهای انگلیسی هم حاضر شدند. دختر بپرسشها جواب میداد بازرسها را معرّفی می‌کرد و آنچه در جیب آنها بود می‌گفت ۲- دکتری بیماری را بخواب می‌کرد و او را عمل می‌کرد و گاهی او خودش در خواب با دکتر کومک می‌کرد و نمی‌فهمید که نسبت بخودش اینکه عمل را انجام می‌دهد. ابو حنیفه حکم کرده است که جادو و ساحر کافر است. وَ ما أُنزِلَ عَلَی المَلَکَینِ- ۱۰۲ -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۱۳۷] ۱۰۲ مجمع: نقل است که إبن عباس «الملکین» بکسر لام خوانده است یعنی دو پادشاه و گفته است: کلمه‌ی [ما] نافیه است بمعنی نیست و چگونه شود که دو نفر کافر فرشته باشند! آنها پادشاه بودند و اینکه جمله سه جور معنی می‌شود: ۱- دیوان کافر شدند که بمردم جادو می‌آموختند و آن را که برای دانستن بدی جادو و دوری از آن بر دو فرشته در بابل بنام هاروت و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ماروت نازل می‌شد ولی دیوان آن را بمردم آموختند و براه بد بکار بردند و مؤمنین زشتی آن دانستند و از آن دوری می‌کردند ۲- جمله‌ی «ما أُنزِل» عطف بر «تَتلُوا» باشد یعنی آنها بدنبال ساخته‌های دروغی دیوان در پادشاهی سلیمان رفتند و هم بدنبال ساختگی دروغی دیوها بر آنچه بفرشتگان بنام هاروت و ماروت در بابل فرود آمده بود ۳- ما بمعنی نفی باشد یعنی نه سلیمان کافر شد و نه بر دو فرشته جادو نازل شد ولی دیوان کافر شدند که در بابل بدو نفر بنام هاروت و ماروت جادو آموختند. -قرآن-۵۴۸-۵۶۱- قرآن-۵۷۲-۵۸۱ و مقصود از دو فرشته که جادو بآنها نازل نشد جبرئیل و میکائیل است که یهود می‌گفتند: آن دو فرشته بسلیمان جادو آموختند. کشف: کلمه‌ی «ما» دو معنی می‌دهد: ۱- هرگز بآن دو فرشته جادو نازل نشد ۲- بمعنی موصول است و مربوط باوّل آیه یعنی کتاب خدا پس پشت انداختند و پی دو چیز رفتند: یکی آنچه دیوان خواندند. دیگری آنچه در بابل بهاروت و ماروت نازل شد. عبده: اینکه جمله مقصود را بعبارتی کوتاه فهمانده است که شیوه‌ی اختصاصی قرآن است و آن را اعجاز در ایجاز گویند. «السّحر ببابل»- ۱۵۰۲ تاریخ آلبرماله: جلد ملل شرق ص ۶۶: بابل در تاریخ مشهور است و در طرف سفلای فرات که باد جله از همه جا نزدیکتر است. در دو هزار و هفتصد سال پیش از میلاد اینکه شهر ساخته شده است و معنی بابل [باب خدا] است و بخت النصر«۱۵» یا نبوکد نزردر -پاورقی-۲۷۹-۲۸۱ [صفحه ۱۳۸] صد و هشتاد و شش سال پیش از میلاد یهود را بآن جا برد و هفتاد سال باسارت بودند و کورش کبیر پس از فتح بابل آنها را آزاد کرد. و سحر«۱۶» اینکه بوده است که مردم کلده برای نجات از دشمن سحر را دستاویز خود می‌کردند و جادوها می‌توانستند زنجیر از گردن شیطان بردارند و مردم را بدبخت کنند و یا با اوراد و پاشیدن آب مقدّس و جوشاندن علفهای جاد و شیطان را دور کنند و با نوارهائی که بشکل مقدّسات دستدوزی می‌شد و با طلسم‌ها و تعویذها وسیله‌ی خوشبختی را فراهم کنند.اینکه بوده است که مردم کلده برای نجات از دشمن سحر را دستاویز خود می‌کردند و جادوها می‌توانستند زنجیر از گردن شیطان بردارند و مردم را بدبخت کنند و یا با اوراد و پاشیدن آب مقدّس و جوشاندن علفهای جاد و شیطان را دور کنند و با نوارهائی که بشکل مقدّسات دستدوزی می‌شد و با طلسم‌ها و تعویذها وسیله‌ی خوشبختی را فراهم کنند. -پاورقی-۱۵۲-۱۵۴ هارُوت الخ- ۱۰۲ طبری: دو فرشته باین نام مغرور بندگی خود شدند و اندیشیدند که ما ارجمندیم و آدمیان ارزشی ندارند. پس بآنها خطاب شد: بزمین روید و بندگی کنید. آنها ببابل فرود آمدند و گرفتار عشق زهره شدند و برای خاطر او شراب نوشیدند و آدم کشتند و بی‌عفتی نمودند و بت پرستیدند و بسزای اعمال‌شان در چاه بابل از مژه‌ی چشم آویخته شدند و انتظار دارند بشفاعت پیغمبر یا براه دیگر عاقبت آمرزیده شوند. و جادو را مردم از آنها فراگرفتند و خودشان بهنگام یاد دادن جادو می‌گفتند: ما در آزمایش و آشوب اخلاقی گرفتار شدیم و شما بیاد گرفتن جادو کافر نشوید و آن را براه بد بکار نبرید. -قرآن-۱-۸ مجمع: می‌شود کلمه‌ی هاروت و ماروت مربوط بشیاطین باشد یعنی شیاطین بنام هاروت و ماروت کافر شدند. صافی: از امام صادق ع روایت است پس از نوح جادو زیاد شد. دو فرشته بفرمان حق نزد پیغامبر آن روزگار آمدند برای نمودار کردن جادو و راه نابودی آن و پیغمبر بآن دو دستور داد که میان مردم بروند و از جادو و بهره‌ی بد آن با مردم سخن بگویند تفسیر سید احمد خان هندی: هاروت و ماروت از مردم تاریخی هستند که در شام بوده‌اند و از کتاب مستر [هاید] معلوم می‌شود که میان مجوسیان قصّه‌های بیهوده زیاد از آنها رواج داشته است. و مراد از ملکین در آیه دو مرد صالح است چنانکه در داستان [صفحه ۱۳۹] یوسف زنان مصر او را «ملک کریم» معرّفی کردند و معلوم است که مقصود شخص آسمانی نیست و مرد صالح است مستر «هاید» در کتاب خود می‌گوید: مجوس هاروت و ماروت را فرشته می‌نامیدند پس در آیه نام ملک و علم نازل بآنها گفته‌ی خود قرآن نیست بلکه نقل عقیده و شهرت میان یهود و کافران است که آنها چنین عقیده داشتند. و نقل گفتار آن دو ملک که مردم را از فراگرفتن جادو منع می‌کردند برای اینکه بوده است که مردم دقیق و مواظب ممکن است خود چیزی یا کاری ناپسند داشته باشند ولی مردم را از آن جلوگیر باشند. وَ ما یُعَلِّمانِ الخ- ۱۰۲ مجمع: اگر «ما» در «ما أُنزِل» بمعنی نفی باشد ممکن است مقصود از اینکه جمله تعلیم دو گروه شیطان صفت انس و جنّ باشد و معنی جمله‌ی بعد «فَلا تَکفُر» پند و نصیحت نیست بلکه برای مسخره است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معنی چنین است: آنها جادو بکس نمی‌آموختند مگر که مسخره می‌کردند که ما جادوها گرفتاریم و کافر، شما چون ما کافر نشوید. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۵۵-۶۸-قرآن-۱۹۴-۲۰۷ إِنَّما نَحنُ فِتنَةٌ- ۱۰۲ روح البیان: فتنهٔ اختلاف عقاید است و آشوب و جنگ و آزمایش. و از طرف خداوند گرفتاریها و آزارها که بانسان می‌رسد فتنه و آزمایش او است و از طرف مخلوق کفر است و گناه است و وادار کردن مردم بکار زشت و ممکن است مقصود از اینکه جمله آن باشد که علم و جادوی ما موجب آشوب و فتنه است و شما بواسطه‌ی بکار بردن اینکه علم کافر نشوید. -قرآن-۱-۲۲ ما یُفَرِّقُونَ بِهِ بَینَ المَرءِ وَ زَوجِهِ- ۱۰۲ ابو الفتوح: مردی با داشتن همسر زن دیگری اختیار کرد. زن اوّل نزد پیرزن جادوئی شکایت کرد. او قرار گذاشت مبلغی بگیرد و زن دوّم را بکشد. پیرزن نزد او رفت و گفت: چون تازه همسر اینکه مرد شده‌ای ممکن است زن اوّل با وسائل، تو را از او جدا کند. بمن مزدی بده تا مرد را جادو کنم که هرگز از تو جدا نشود او پذیرفت و پیرزن -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۱۴۰] چاقوی تیزی باو داد که چون مرد خوابید سه تار موی از زیر گلویش با همین چاقو ببر بطوری که کنده نشود و از آنجا نزد مرد رفت و گفت: متأسّفم که مرگ تو نزدیک است زیرا زن تازه قصد کشتن تو دارد و برای آزمایش امشب خود را خوابیده نمودار کن تا به‌بینی که چاقوئی بدین نشانه برای بریدن گلوی تو مهیّا است. شب مرد برای آزمایش خوابیده و زن برای انجام سحر چاقو بگلویش نزدیک کرد. مرد یقین کرد که پیرزن راست گفت و زن خود را کشت. اینکه است معنی جادو و ارزش علمی و نتیجه‌ی آن. وَ لَقَد عَلِمُوا- الخ- ۱۰۲ مجمع: بجمله‌ی اوّل گفته شده است: دانستند که آنچه خریده‌اند سود ندارد و در آخر گفته شده است: بد چیزی خریدند اگر می‌دانستند. در مقصود از دانستن و ندانستن سه احتمال است: ۱- شیاطین می‌دانستند که آنچه خریده‌اند سود ندارد و آنهائی که یاد می‌گرفتند نمی‌دانستند. ۲- می‌دانستند سود ندارد ولی نمی‌دانستند که خود را بآزار آخرت فروخته‌اند. ۳- می‌دانستند که سود ندارد و فراگرفتند پس بمانند آن است که خود ندانسته‌اند بد می‌کنند. -قرآن-۱-۱۷ ما: گستاولوبن گفته است«۱۷»: آنچه اقتباس از راه علم ممکن نیست اختلاف آراء در اطراف آن شدید می‌شود بخصوص اگر موضوع آن مطالب عاطفی یا دینی باشد بواسطه‌ی اختلاف تربیت و خلق و خوی و محیط و منفعت مادّی پی در پی اینکه اختلاف عوض می‌شود. آنچه اقتباس از راه علم ممکن نیست اختلاف آراء در اطراف آن شدید می‌شود بخصوص اگر موضوع آن مطالب عاطفی یا دینی باشد بواسطه‌ی اختلاف تربیت و خلق و خوی و محیط و منفعت مادّی پی در پی اینکه اختلاف عوض می‌شود. -پاورقی-۳۳-۳۵ یهود معارض پیغمبر ص بدرستی همین جور بودند و بواسطه‌ی منافعی که داشتند و نژاد بهانه‌گیر هر روز چیز تازه‌ای می‌گفتند. در دو آیت اوّل و دوّم آنها را به بهانه‌گیری و دشمنی با جبرئیل توبیخ می‌کند و یادآور می‌شود که چون از منافع خود نمی‌گذرید و خوی منحرف و بهانه‌گیر دارید می‌گوئید با جبرئیل دشمن هستیم. دو آیت ۱۰۱- ۱۰۳ «وَ لَمّا جاءَهُم کِتاب- الخ» گستاولوبن«۱۸» می‌گوید: ساده -قرآن-۱۹-۴۵-پاورقی-۶۶-۶۸ [صفحه ۱۴۱] لوحی و زود باوری مردم امروز دست کمی از دورانهای قدیم ندارد فقط صورت آن فرق کرده است عشق باطلاع از اسرار حسّ شدیدی است در انسان که هرگز زوال و مرگ ندارد و بنابراین سحر قدیم بدون اینکه چندان ماهیتش فرق کند اسم خود را عوض کرده و با نام جدیدی دوباره ظاهر شده است. اینکه سحر جدید، مدعی تسخیر روح مردگان و احضار ارواح است و مطّلعین آن را وسیط «مدیوم» می‌نامند و ارواح را بجای خدایانی گذاشته‌اند که معجزات را الهام می‌نمود. دانشمندان مدّتها اینکه عقیده‌ی جدید را مورد تحقیر قرار دادند و لکن می‌بینیم پس از بیست سال حوادث غیر منتظره رخ داد. باین معنی که پرفسورهای بلند پایه در ردیف حامیان و مدافعین سخت انواع و اقسام سحر قرار گرفتند. درست توجّه شود: از انتقادات اینکه مرد بدرستی مفاد دو آیه صد و یک و صد و دو روشن می‌شود که مردم با همه‌ی ادّعا و خودپرستی: علم و کتاب را پشت سر انداختند و پی باطل‌ترین و زیان آورترین معلومات می‌روند و جادو یاد می‌گیرند و یاد می‌دهند و آن را از علوم سلیمان و بزرگان می‌نامند.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۰۴ تا ۱۰۷]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يـا أَيُّهَـا الَّذِينَ آمَنُوا لاـ تَقُولُوا راعِنا وَ قُولُوا انظُرنا وَ اسـمَعُوا وَ لِلكافِرِينَ عَـذابٌ أَلِيمٌ [۱۰۴] مـا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن أَهـلِ الكِتابِ وَ لا المُشـرِكِينَ أَن يُنَزَّلَ عَلَيكُم مِن خَيرٍ مِن رَبِّكُم وَ اللّهُ يَختَصُّ بِرَحمَتِهِ مَن يَشـاءُ وَ اللّهُ ذُو الفَضـلِ العَظِيمِ [۱۰۵] ما نَنسَخ مِن آيَةٍ أَو نُنسِها نَأتِ بِخَيرٍ مِنها أَو مِثلِها أَ لَم تَعلَم أَنَّ اللّهَ عَلى كُلِّ شَـيءٍ قَدِيرٌ [۱۰۶] أَ لَم تَعلَم أَنَّ اللّهَ لَهُ مُلـكُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما لَكُم مِن دُونِ اللّهِ مِن وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ [۱۰۷] -قرآن-۱-۶۰۳ [صفحه ۱۴۲] معنی لغات: «راعِنا» از مصدر مراعات بمعنی تفقّد و وارسـی و نگهداری کردن «نَنسَخ» از مصدر نسخ بمعنی حکمی را لغو کردن «دُونِ» غیر و بجز «نُنسِها» از مصدر نسیان بمعنی فراموشی. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۷۹-۸۸-قرآن-۱۳۲-۱۴۰-قرآن-۱۵۳-۱۶۲ [جهت نزول]: مجمع: مردم به پیغمبر عرض می‌کردنـد: «راعِنـا» یعنی ما را مراعات کن و بسـخن مـا گـوش بـده و یهـود آن را بمعنی دیگر می‌گفتنـد که از رعـونت بمعنی حمـاقت باشـد برای تـوهین و اسـتهزاء بـآن حضـرت. از امام باقر [ع] نقل شده که اینکه کلمه بعبری دشنام معنی می‌داده است و آنها بدان قصد می‌گفتند. -قرآن-۴۰-۴۸ عبده: مردم می‌گفتنـد: تو مـا را مراعـات و مواظبت کن تا ما هم تو را مراعات کنیم و اینکه جور گفتگو از نظر ادب و تبعیّت از یک مربّی بزرگ بسیار زشت است و از گوینـده‌ی اینکه جور سـخن نشانه‌ی بی‌قیـدی و عدم علاقه‌ی بمربّی و راهنمای خود می‌باشد از اینکه جهت در آیه‌ی ۱۰۴ از اینکه جور مکالمه نهی شد. ترجمه: ۱۰۴ ای مردمی که بخدا و پیغمبر گرویدید با پیغمبر نگوئید «راعِنا» [که دسـتاویز دشـمنان باشد و دور از ادب] بلکه بگوئید: [بهنگام سـخن گفتن خود] بما بنگر و ما را مجال بده [تا سـخن تو را دریابیم] و سخن او بشـنوید که برای کـافران [و آنهـا که بسـخن پیغمبر گوش نمی‌دهنـد] آزاری دردنـاک -قرآن-۶۱-۶۹ [صـفحه ۱۴۳] بود. [سـبب نزول]: ابو الفتوح: مسـلمانان با دوسـتان غیر مسـلمان خود که یهود و مسـیحی و بت پرست بودند می‌گفتند: شـما هم مسلمان شویـد و از اینکه نعمت بهره‌منـد شویـد. جواب می‌دادنـد: ما اشتیاق داریم در اینکه دین بهره‌ای باشـد و ما و شـما از آن در آسایش باشـیم امّا در اینکه دین چیزی دیـده نمی‌شود که سودی در آن باشد. آیت ۱۰۵ «ما يَوَدُّ» برای جواب آنها نازل شـد ترجمه: -قرآن-۳۵۶-۳۶۸ ۱۰۵ مشـرکین و اهل کتاب [که بت پرسـتانند و یهود و نصاری که کتاب تورات و انجیل دارنـد] دوست ندارنـد که خـدا بشـما خیر و بهره برسانـد [و پیغمبر و دین بشـما بدهـد] و لکن خداونـد هر کس را بخواهد مهر و رحمتش را ویژه‌ی او کند که خدا فضل بزرگ دارد. [سـبب نزول]: ابو الفتوح: بعضـی مفسّـرین نوشته‌اند: یهود می‌گفتند شریعت موسی و تورات باقی است و خدا آن را نسخ نکرده و محمّد از خود اینکه کلمات می‌گوید. آیه در جواب آنها نازل شد. و بعضی گفته‌اند: چون در آیت قبل گفت: خدا هر کس را بخواهد برحمت اختصاص می‌دهد و برای او دین و پیغمبر می‌فرستد در تعقیب آن اینکه آیه «ما نَنسَخ مِن آيَةٍ» ۱۰۵ نازل شد. -قرآن-۳۵۶-۳۷۹ ترجمه: ۱۰۶ هیـچ آیت و حکمی را نسخ نمی‌کنیم و یا از یاد مردم نمی‌بریم مگر که بهتر از آن یا مثل آن را بر ایشـان می‌آوریم [ماننـد احکـام کلّی که در قرآن و تورات و انجیـل مشـترک است یـا بهتر از آن می‌دهیم مثـل احکـام مختصّه‌ی قرآن] ای پیغمبر مگر ندانی خداوند بهر چیزی توانا است [و بمصلحت روز و مطابق استعداد مردم بآنها عنایت می‌کند]. ۱۰۷ و مگر نـدانی که آسـمان و زمین و تمام آفرینش مال خداونـد است و در حکم و قـدرت او است و یاوری و دوستی بغیر از خـدا ندارید! [صفحه ۱۴۴] [سخن مفسّرین]: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا- ۱۰۶ ابو الفتوح: مفسّـرین نوشته‌اند: آنچه در قرآن «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» گفته شده است روی سـخن بـا اهـل مـدینه است و آنچه «يا أَيُّهَا النّاس» است با مردم مکّه گفته شـده است اینکه جمله عنایتی است بمسـلمانان چون در تورات بـا بنی اسـرائیل «ایّهـا المسـاکین» خطاب شـده است. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۸۸-۱۲۰-قرآن-۱۸۰-۲۰۲ الفتوح نوشـته است: در حکـایت الصّـالحین می‌گویـد: که مردی بود نـام او حسـین بن زاوان. مجلس وعـظ داشـتی و عجوزه‌ای بود نـام او مسـکنهٔ الطّوافیّهٔ مجلس او رهـا نکردی یک دو نوبت بگـذشت که حاضـر نمی‌آمـد. واعظ گفت آن عجوزه کجا است! گفتنـد بیمار اسـت چون فرود آمـد گفت: برویم او را عیادت کنیم برفت و جماعتی با او. چون ببالین او درآمـد او را در حال خود«۱۹» یافت بر بالین او ساعتی بنشـست و می‌گریست او را دید که لب می‌جنبانید و چیزی می‌گفت. گوش بنزدیک لب او برد او می‌گفت: کار کردیم بسر آمد. رنج بردیم ببر آمد. دوست جستیم خبر آمد.یافت بر بالین او ساعتی بنشست و می‌گریست او را دید که لب می‌جنبانید و چیزی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌گفت. گوش بنزدیک لب او برد او می‌گفت: کار کردیم بسر آمد. رنج بردیم ببر آمد. دوست جستیم خبر آمد. -پاورقی-۴۰۷-۴۰۹ واعظ گفت عجوزه آگاه است و می‌داند تا کجا می‌رود. آنکه دمی چند برآورد و جان بداد. عیسی بن زاوان بکار او قیام کرد و او را دفن کرد و چون شب درآمد و بخفت او را در خواب دید که می‌آید تاج کرامت بر سر نهاده و حلّه‌های بهشت پوشیده گفت ای مسکنهٔ اینکه توئی! گفت بلی و لیکن نگر تا مرا دیگر مسکنهٔ نخوانی که «ذهبت المسکنهٔ و جاءت المملکهٔ«۲۰»» و نیز رازی نوشته است: عبد اللّه عباس می‌گوید که خدای تعالی هیچ جایگاه در قرآن نگفت «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» الّا أمیر المؤمنین علی [ع] رئیس و شریف ایشان بود. -پاورقی-۳۸۴-۳۸۶-قرآن-۴۹۰-۵۲۲ [صفحه ۱۴۵] فخر: اسم مؤمن اشرف نامها و صفتها است پس چون در دنیا ما را بشریف ترین اسم و صفت خطاب کرد در آخرت هم بهترین رفتار را با ما خواهد کرد. لا تَقُولُوا راعِنا- ۱۰۴ فخر: راعنا معنی فرمان با تفوّق و برتری را می‌فهماند یعنی «غفلت نکن و بمن توجّه کن» از اینکه جهت نهی از گفتن اینکه جمله شد که با ادب در سخن ناسازگار است. -قرآن-۱-۱۹ کشف نوشته است: سعد معاذ عبری می‌دانست و تحریف اینکه کلمه را که از یهود می‌شنید می‌دانست آنها نیّت بد دارند به یهود گفت سوگند بخدا از هر کس اینکه کلمه را شنیدم گردنش را می‌زنم. آنها گفتند: شما مسلمانان هم اینکه را می‌گوئید. اینکه آیه نازل شد. أَن یُنَزَّلَ عَلَیکُم مِن خَیرٍ مِن رَبِّکُم- ۱۰۵ مجمع: بعضی مفسّرین خیر را وحی و نبوّت معنی کرده‌اند ولی مناسب معنی عام است که هر بهره و نصیبی باشد چون عداوت مخالفین مقتضی همین است که هیچ بهره‌ای و خیری بمسلمانان نرسد. و ما در ترجمه جوری نوشتیم که هر دو را می‌فهماند. -قرآن-۱-۵۱ یَختَصُّ بِرَحمَتِهِ مَن یَشاءُ- ۱۰۵ کشف الاسرار: رحمت را بعضی مفسّرین نبوّت معنی کرده‌اند و بعضی دین اسلام گفته‌اند یعنی هر کس را می‌خواهد مقام پیغمبری یا دین اسلام را مخصوص باو می‌کند. -قرآن-۱-۳۴ ما نَنسَخ مِن آیَهٍ- ۱۰۶ مجمع: إبن عامر «نَنسَخ» با ضم نون اوّل و کسر سین خوانده است و دیگران با فتح هر دو قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۴۷-۵۶ ابو الفتوح: بعضی از مفسّرین نوشته‌اند: چون بعضی احکام را پیغمبر ص نسخ می‌فرمود و دستور دیگری نمی‌داد یهود اعتراض می‌کردند که محمّد هر روزی فکری می‌کند و [صفحه ۱۴۶] چیزی می‌گوید. اینکه آیه در جواب آنها آمد که نسخ آیت و حکم با ماست. أَو نُنسِها- ۱۰۶ مجمع از ابو عمرو نقل شده است که «ننسأها» با فتح نون و سین و با همزه خوانده است و دیگر قاریها «ننسها» بضمّ نون اوّل و کسر سین بدون همزه خوانده‌اند و معنی آن ممکن است از نسی و نسیان بمعنی ترک و سهو باشد. یعنی آن را ترک می‌کنیم و یا از «نساء» بمعنی تأخیر و راندن و برگذار کردن باشد و «منسأهٔ» بمعنی عصا مشتق از آن است و معنی می‌شود: آن را برگذار می‌کنیم و ردّ می‌کنیم و بقرائت مشهور چنین معنی می‌شود: آن را ترک می‌کنیم و بتدریج از یاد مردم می‌بریم. -قرآن-۱-۱۱ نَأت بِخَیرٍ مِنها أَو مِثلِها- ۱۰۶ کشف: یعنی از آن حکم بهتر که آسانتر باشد می‌آوریم مثل عدّه‌ی زن شوهر مرده یک سال بود بچهار ماه و ده روز مقرّر شد. و نیز کشف نوشته: یعنی «ما نرقّیک عن محل العبودیّهٔ الّا احللناک بساحات الحرّیّهٔ، و ما رفعنا عنک شیئا من صفات البشریّهٔ الّا اقمناک بشاهد من شواهد الالوهیّهٔ» لحظه بلحظه کار دولت تو در ترقّی است و آنچه دیگران را تاج است تو را نعلین. -قرآن-۱-۳۲ نعلی که بینداخت همی مرکبت از پای || تاج سر سلطان شد و تا باد چنین باد. در کتب تفسیر چندین حکم منسوخ نقل کرده‌اند که حکم دیگری بجای آنها معیّن شده است. طنطاوی: در تمام آفرینش نسخ آیت و آوردن بهتر از آن جریان دارد. و تطبیق می‌کند با صنایع و اختراعات جهانی که آنچه از وسائل کار و موجبات آسایش در یک زمان منسوخ و متروک می‌شود بهتر و آسانتر از آن خدا بما میدهد چنانکه با چند گاو و آهن و رنج زیاد در چند روز مقدار کمی زمین شخم می‌کردیم اکنون با مقداری آهن و نفط چندین برابر آن را بآسانی می‌شکافیم اینکه است معنی «نَنسَخ مِن آیَهٍ أَو نُنسِها نَأت بِخَیرٍ مِنها». -قرآن-۴۲۴-۴۷۷ [صفحه ۱۴۷] مِن وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ- ۱۰۷ روح البیان: ممکن است دوست از یاری عاجز باشد و ممکن است یار و یاور دوست نباشد. بیگانه یا دشمن باشد از اینکه جهت برای آرامش دلهای مؤمنین فرموده: -قرآن-۱-۲۸ خدا هم دوست شما و هم یار و کمک‌گار شما است که بگفتار دیگران نظر نکنند و آزرده نشوند و توکّل‌شان باو باشد و بس. بیان السعادهٔ: همانطور که در بدن انسان قوّه‌ای برای دفع نامناسب و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جذب مناسب است در تربیت انسان هم شخص راهنما رهبر بمصالح و جلوگیر از مضارّ او هست. قصود از ولیّ شخص مربیّ و راهنمای بمنافع انسانی است، و نصیر آنکه جلوگیر از آسیب‌ها و مضرّتهای انسانی است و از همین نظر هر پیغمبری بواسطه‌ی مقام ولایتش دوست و راهنمای امّت خود می‌باشد و بواسطه‌ی مقام رسالت نصیر و یاور و جلوگیر از ناروائیها و آسیبهای آنها است و هر پیغمبری در مدّت حیاتش ولی امّت است و خلیفه و جانشین او نصیر و یاور امّت او است و برای همین است که پیغمبر [ص] ولی و هادی و بشیر و مربّی بود و علی یار و نگاهبان و قتال و کشنده‌ی دشمنان بود و آیت «إِنَّما أَنتَ مُنذِرٌ» نظر برسالت پیغمبر است و «لِكُلِّ قَومٍ هادٍ» نظر بمقام ولایت آن حضرت است و چون دو مقام دارند بوسیله‌ی دو شخص نمودار و اجرا شده است که مقام ولایت بهدایت پیغمبر انجام شد و مقام نصیر و یاوری بوسیله‌ی کوشش و مجاهده‌ی علی ع پیشرفت کرده است و همین است معنی اینکه فرمایش پیغمبر «انا و علی ابوا هذه الامة«۲۱»» سخن ما: ۲۱- آیت اوّل «لا تَقُولُوا راعِنا الخ» برای تربیت مسلمانان است در گفتگو که مواظب سخن خود با پیغمبر باشید تا مؤدب تربیت شوید و با دیگران هم بادب گفتگو کنید و هم مردم مغرض بد نهاد از کلام شما سوء استفاده نکنند و موجب آزار پیغمبر فراهم نشود. سخن ما: ۱- آیت اوّل «لا تَقُولُوا راعِنا الخ» برای تربیت مسلمانان است در گفتگو که مواظب سخن خود با پیغمبر باشید تا مؤدب تربیت شوید و با دیگران هم بادب گفتگو کنید و هم مردم مغرض بد نهاد از کلام شما سوء استفاده نکنند و موجب آزار پیغمبر فراهم نشود. -قرآن-۵۴۱-۵۶۵-قرآن-۵۹۳-۶۱۵-پاورقی-۹۱۲-۹۱۴-قرآن-۹۴۲-۹۶۲ ۲- آیات «ما یَوَدُّ الخ» پند میدهد که شما گول گفتار کفار را نخورید چه آنها -قرآن-۱۱-۲۲ [صفحه ۱۴۸] خیر شما را نمی‌خواهند و از سخن آن مردم دلگیر نباشید و آرامدل باشید بخدا توکّل کنید که آفریننده‌ی زمین و آسمان و همه‌ی آفریده‌ها است پس دوست و یار و خیرخواه منحصر بفرد شما خداوند است و عوض شدن پیغمبرها و کتابهای آسمانی و احکام و دستورها همه بمنظور مصلحت و خیر شما است و اگر با چیزی که انس گرفته‌اید منسوخ می‌شود و از شما گرفته می‌شود مطمئن باشید که بهتر از آن بشما می‌رسد. با فکر درست و خاطر مطمئن باین آفرینش پهناور بنگرید تا بفهمید که تمام اوضاع عالم در نسخ و تغییر است و همه بسود شما است و بهتر از اوّل. مثنوی: مجلد اوّل داستان اطّلاع دادن پیغمبر کشتن رکابدار علی آن حضرت را چنین گفته است: رمز نسخ آیهٔ او ننسها || نأت خیرا در عقب میدان، سها هر شریعت را که حقّ منسوخ کرد || او گنه برد و عوض آورد ورد شب کند منسوخ شغل روز را || بین جمادی آن خرد افروز را باز شب منسوخ شد از نور روز || تا جمادی سوخت ز آن آتش فروز گرچه ظلمت آمد آن نوم و سبات || نی درون ظلمت است آب حیات! [صفحه ۱۴۹]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۰۸ تا ۱۱۰]

أَم تُرِيدُونَ أَن تَسئَلُوا رَسُولَكُم كَما سُئِلَ مُوسى مِن قَبلُ وَ مَن يَتَبَدَّلِ الكُفرَ بِالإِيمانِ فَقَد ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ [۱۰۸] وَدَّ كَثِيرٌ مِن أَهلِ الكِتابِ لَو يَرُدُّونَكُم مِن بَعدِ إِيمانِكُم كُفّاراً حَسَداً مِن عِندِ أَنفُسِهِم مِن بَعدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الحَقُّ فَاعفُوا وَ اصفَحُوا حَتّى يَأتِيَ اللّهُ بِأَمرِهِ إِنَّ اللّهَ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۱۰۹] وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِن خَيرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللّهِ إِنَّ اللّهَ بِما تَعمَلُونَ بَصِيرٌ [۱۱۰] -قرآن-۱-۵۷۶ معنی لغات: «أم» یعنی آیا. «یَتَبَدَّلِ» از مصدر تبدّل بمعنی چیزیرا بجای چیزی گرفتن «سَواءَ» راست و مستقیم «اصفَحُوا» از مصدر صفح بمعنی رو گرداندن و صرف نظر کردن. -قرآن-۱۳-۱۹-قرآن-۳۲-۴۶-قرآن-۹۷-۱۰۵-قرآن-۱۲۲-۱۳۲ نزول: مجمع چندین جهت نقل کرده‌اند. ۲۲- إبن عبّاس گفته: رافع بن حرمله و وهب بن زید به پیغمبر گفتند: کتابی از آسمان بیاور و چند نهر آب برای ما روان کن تا بتو ایمان آوریم ۲- یکدسته از مردم خواستند که درخت «ذات انواط«۲۲»» برای ما معین کن. برای ما معین کن. -پاورقی-۲۶۱-۲۶۳ ۳- عدّه‌ای یهود گفتند: برای اعراب قرآن عربی آوردی برای ما هم قرآنی بزبان عبری بیاور تا بخوانیم آیت ۱۰۸ در جواب و سرزنش آنها نازل شد. ترجمه ۱۰۸ میخواهید مانند یهود که ز موسی خواهش بیجا می‌کردند [و نشان دادن خدا می‌خواستند] از پیغمبر خود همان بخواهید با اینکه هر که [چنین بداندیش باشد و] ایمان خود با کفر عوض کند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راه راست گم کرده است. [جهت نزول]: کشف: فنجاص بن عازور و زید بن قیس پس از جنگ احد بحذیفه و عمّار گفتند: دیدید شکست خوردید و اگر دین شما حقّ می‌بود اینکه جور گرفتار نمی‌شدید، بدین ما درآیید که ما بر حقیم آیت ۱۰۹ و ۱۱۰ برای آرامش دل مسلمانان نازل شد. [صفحه ۱۵۰] ترجمه: ۱۰۹ بسیاری از آنها که با کتاب آسمانی سر و کار دارند خواهند شما را از پس مسلمانی کافر کنند چون در نهاد خود حسد دارند با اینکه برای آنها حق نمودار است. پس شما از آنها درگذرید و ببخشیدشان تا خدا سرنوشت خود بیارد که او توانای بر همه چیز بود. ۱۱۰ و نماز بخوانید و زکات بدهید که هر چه کار خوب برای خود جلو فرستید به پیشگاه حقّ آن را بیابید چونکه او بآنچه کنید بینا بود. سخن مفسّرین: حَسَداً مِن عِندِ أَنفُسِهِم- ۱۰۹ کشف: بدخواهی دیگران تا در دل است حسد است و چون بعمل و زبان آمد بغی نامیده می‌شود، حدیثی است از پیغمبر ص که فرموده: - قرآن-۱-۳۰ انسان از حسد و بدگمانی و فال بد رهائی ندارد و یگانه راه نجات از حسد آن است که بغی و سرکشی نکند و درون خود را ظاهر نکند و بزبان نیاورد و در بدگمانی جستجو و تحقیق نکند و از هر فال بد خاطر خود را نگران نکند و با آنکه در دل اندیشناک است بگذرد و بکار خود ادامه بدهد. و نیز حدیث است که پیغمبر فرمود حسد در شخص حسود مانند آتش و هیزم است. ابو الفتوح: گفته‌اند: «الحسود لا- یسود» یعنی هرگز شخص حسود بمقامی نمی‌رسد. فخر: روایت است که پیغمبر ص فرمود: بحساب شش دسته مردم رسیدگی نمی‌شود و بدون حساب و کتاب بجهنم می‌روند ۱- فرماندهان برای ستم‌کاری و اعراب برای تعصب و ارباب و ملاک برای تکبر و تجار برای خیانت و روستائی برای جهل و نادانی و علماء برای حسدشان. فَاعفُوا وَ اصفَحُوا حَتّی یَأتِیَ اللّهُ بِأَمرِهِ- ۱۰۹ مجمع: چون ممکن بود مسلمین از آزار کفّار غضبناک شوند و بکومک دوستان -قرآن-۱-۵۵ [صفحه ۱۵۱] خود آنها را بکشند یا آزار کنند امر شد که خودداری کنید تا موقع مقتضی که حکم و امر خداوند تکلیف شما را معیّن کند. عبده: اینکه دو جمله برای آن است که بفهمانند مؤمنین کاملا- مقتدر هستند و از طرف خدا پشتیبانی می‌شوند و با همه‌ی اینها گذشت می‌کنند و می‌بخشند. وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ- ۱۱۰ کشف الاسرار: بپا داشتن نماز متوجّه کردن مؤمن است که مقصود از نماز حقیقت اقامت و بپا داشتن آن است نه صورت ظاهری نماز و برای همین گفته‌اند: نماز کنان فراوانند اما بپای دارندگان کم هستند و معنی بپا داشتن نماز آن است که دل با خدا باشد و همه‌ی اعضاء متوجّه عبادت بشود و براز گفتن با حقّ مشغول شود و از افکار و اندیشه‌های دیگر بر کنار باشد. -قرآن-۱-۴۱ عبده: در هر قسمتی که امر بنماز و زکات شده است جهت خاصی داشته است اینجا برای تقویت دل مسلمانان است چون نماز موجب تقویت دل است و گذشت از مال موجب تقویت روح است و آسایش خاطر است در برابر هر شخصیّت و هر جور دشمنی. وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِکُم مِن خَیرٍ تَجِدُوهُ- ۱۱۰ ابو الفتوح: روایت است که مردی به پیغمبر [ص] عرض کرد چرا از مرگ گریزانیم! فرمود: دل هر کسی بمال و سرمایه‌اش وابسته است و اگر از آن گذشت از مرگ نترسد و نیز فرمود: آدمی که بمیرد مردم می‌پرسند چقدر ثروت و سرمایه از او مانده است ولی ملائکه می‌پرسند چه ذخیره‌ای برای خود جلو فرستاده است! و در خبر است روزی آن حضرت گوسفندی در خانه‌ی عایشه کشت فقیرها خبردار شدند میامدند و می‌خواستند و میداد شب شد و گردن آن ماند از عایشه پرسید چه مانده است! جواب داد: هیچ نمانده مگر گردنش فرمود: چنین مگو بگو همه مانده مگر گردنش اشارت آن حضرت بمعنی اینکه آیت است. «ما عِندَکُم یَنفَدُ وَ ما عِندَ اللّهِ باقٍ» آنچه نزد شما است نابود شدنی است و آنچه نزد خدا است باقی است. -قرآن-۱-۵۳-قرآن-۷۰۲-۷۵۰ [صفحه ۱۵۲] عبده: اینکه جمله علاوه بر قدرت و نصرت در دنیا اشاره است بسعادت و بهره- مندی در آخرت، ولی بجوری گفته شده است که از مفاد کلمات قبل عمومی‌تر است و اینکه شیوه سخن منحصر بقرآن است که از موضوعی منتقل بموضوعی دیگر شود با حفظ نظم کلام و رابطه‌ی جمله‌ها. سخن ما: ۱- آیت ۱۰۸ «أَم تُرِیدُون- الخ» لقمان حکیم را گفتند ادب از که آموختی گفت از بی‌ادبان که هر چه از آنها دیدم و نپسندیدم نکردم در اینکه آیه همین مطلب بمردم گوشزد شده است که یهود بهانه‌گیر و بد روش را وسیله‌ی عبرت خود قرار دهید و آنچه آنها کردند و نتیجه‌ی بدش را بردند شما نکنید که گرفتار نشوید و از راه مستقیم که می‌روید به بیراهه مروید. ۲-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیت آخر «وَ ما تُقَدِّمُوا- الخ» سعدی باین صورت درآورده است: -قرآن-۲۴-۴۱-قرآن-۴۳۷-۴۵۵ پسندیده رائی که بخشید و خورد || جهان از پی خویشتن گرد کرد در آن کوش تا با تو ماند مقیم || که هرچ از تو ماند دریغ است و بیم کند خواجه بر بستر جان گداز || یکی دست کوتاه و دیگر دراز در آن دم اشارت نماید بدست || که دهشت زبانش و گفتن ببست که دستی بجود و کرم کن دراز || دگر دست کوته کن از ظلم و آز [صفحه ۱۵۳]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۱۱ تا ۱۱۳]

وَ قالُوا لَن یَدخُلَ الجَنَّةَ إِلّا مَن کانَ هُوداً أَو نَصاری تِلکَ أَمانِیُّهُم قُل هاتُوا بُرهانَکُم إِن کُنتُم صادِقِینَ [۱۱۱] بَلی مَن أَسلَمَ وَجهَهُ لِلّهِ وَ هُوَ مُحسِنٌ فَلَهُ أَجرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَ لا- خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا- هُم یَحزَنُونَ [۱۱۲] وَ قالَتِ الیَهُودُ لَیسَتِ النَّصاری عَلی شَیءٍ وَ قالَتِ النَّصاری لَیسَتِ الیَهُودُ عَلی شَیءٍ وَ هُم یَتلُونَ الکِتابَ کَذلِکَ قالَ الَّذِینَ لا- یَعلَمُونَ مِثلَ قَولِهِم فَاللّهُ یَحکُمُ بَینَهُم یَومَ القِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَختَلِفُونَ [۱۱۳] -قرآن-۱-۵۶۳ ی لغات: «هود» بمعنی یهود یا عدّه‌ی یهود. «امانی» جمع امنیّه آنچه بآن آرزو می‌رود و دروغ. «هاتُوا» بیاورید.«۲۳» «برهان» دلیل حجّت وسیله‌ی اثبات مطلوب «یَتلُون» از مصدر تلاوة بمعنی خواندن و قرائت کردن.«برهان» دلیل حجّت وسیله‌ی اثبات مطلوب «یَتلُون» از مصدر تلاوة بمعنی خواندن و قرائت کردن. -قرآن-۱۰۶-۱۱۴-پاورقی-۱۲۴-۱۲۶-قرآن-۱۷۱-۱۸۲ مورد نزول: روح البیان: نقل شده است چون مسیحیان نجران حضور پیغمبر رسیدند یهود هم آمدند و با یکدیگر گفتگو کردند و هر یک دیگری را تکذیب کرد او گفت ما اهل بهشتیم آن دیگری گفت نه شما بلکه ما هستیم اینکه آیه برای نقل افکار آنهاست و بعضی چنین تعبیر کرده‌اند که برای دشمنی پیغمبر هر دو دسته موافق شدند و گفتند: بهشت منحصر است برای یهود و نصاری و دیگری بهره ندارد. ترجمه: ۱۱۱ [آنهائی که مدّعی هستند دین و کتاب دارد] می‌گویند درون بهشت نشود مگر آنکه یهودی باشد یا مسیحی اینکه آرزوئی است [که خود را بدان خوشدل دارند]. ای پیغمبر بآنها بگو اگر راست می‌گوئید دلیلی برای اثبات ادعای خود بیاورید ۱۱۲ آری کسیکه خود را بخدا بسپارد و نیکوکار باشد مزد او نزد خدا ذخیره است البتّه چنین مردمی ز چیزی باک ندارند و هرگز اندوهناک نباشند. [صفحه ۱۵۴] جهت نزول: مفسّرین نوشته‌اند که مناظره‌ی مسیحیان نجران با یهود که در آیت قبل نوشتیم در اینکه آیت ۱۱۳ نیز گفته شده است ترجمه: ۱۱۳ یهود گفتند نصاری ارزشی ندارند و دین‌شان باطل است و مسیحیها گفتند جهودان دین ندارند و بچیزی شمرده نمی‌شوند با اینکه هر دو کتاب آسمانی دارند و آن را می‌خوانند اینکه گونه سخن، گفتار مردم نادان است. پس بروز رستاخیز خدا در اختلاف‌شان داوری خواهد کرد. سخن مفسّرین: تِلکَ أَمانِیُّهُم- ۱۱۱: - قرآن-۱-۲۰ ابو الفتوح: علی فرمود: بر آرزوی تکیه مکن که آن سرمایه‌ی مردم احمق است و پیغمبر فرمود: زیرک آن کسی است که نفس خود را کوچک بشمارد و برای پس از مرگ کوشش کند و نادان است آنکه پی خواسته‌های نفسانی میرود بآرزوی غلط که خدا او را می‌بخشد. هاتُوا بُرهانَکُم- ۱۱۱ فخر: اشاره است که هیچ ادّعائی را بی‌دلیل نباید پذیرفت. و اینکه جمله خود دلیل روشنی است که عمل بتقلید باطل است و اینکه شعر همین مقصود را روشن می‌کند: -قرآن-۱-۱۸ من ادّعی شیئا بلا شاهد || لا بدّ ان تبطل دعواه بَلی مَن أَسلَمَ وَجهَهُ لِلّهِ- و هو محسن- ۱۱۲ ابو الفتوح: اینکه واو [با اینکه و در صورتی که] معنی می‌شود «محسن» را مخلص معنی کرده‌اند پس معنی اینکه جمله اینکه است: بلی ببهشت میرود آنکه خود را بخدا بسپارد در صورتی که عبادت و عمل با اخلاص داشته باشد. -قرآن-۱-۳۷ کشف: نوشته است: اخلاص بر سه قسم است ۲۴- اخلاص شهادت در اسلام ۲- اخلاص خدمت در ایمان ۳- اخلاص معرفت در حقیقت. و قرآن بهر سه قسم اشاره می‌کند: اخلاص شهادت را گفت «أَلا- لِلّهِ الدِّینُ الخالِص»«۲۴» ۲۴» «ما أُمِرُوا إِلّا لِیَعبُدُوا اللّهَ مُخلِصِینَ لَهُ الدِّین»«۲۴» ۱» «إِنّا أَخلَصناهُم بِخالِصَةٍ»«۲۵» و در اخلاص اعمال حکایتی بیارند از سفیان عینیه که او را رفیقی بود و با وی برادری گرفته بود و آن رفیق را یساری بود و نعمتی که درویشان را بدان نواختی و صدقه‌ها دادی و نیز متعبّد بود. از دنیا بیرون شد مردی از شام آمد و دعوی کرد که مرا بنزدیک وی امانتی بود قدر هزار دینار.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وارثان گفتند ما ندانیم. سفیان عینیه آن مرد را گفت که تو را شب نیمه‌ی شعبان بچاه زمزم باید شد و او را از آن جایگاه بر خواندن تا تو را خبر کند که امانت کجا نهاده است که در خبر مصطفی آمده است که ارواح مؤمنان و شهیدان و صالحان آن شب در چاه زمزم حاضر آیند آن مرد برفت و او را از چاه زمزم خواند جواب نیافت پیش سفیان باز آمد گفت خواندم و جواب نشنیدم. سفیان گفت مگر او را برگردانیدند از اینکه چاه بچاه برهوت اندر حضرموت آنجا که ارواح اشقیا در اینکه شب مجتمع شوند. آن مرد دیگر سال به حضرموت شد و شب نیمه‌ی شعبان او را از آن چاه برخواند. جواب داد و نشانه‌ی جای امانت از او درخواست و امانت بوی باز رسید. و سفیان او را گفته بود که بپرس از حال و قصه‌ی وی و بچه جهت خدا او را به اینکه جا برگرداند با عبادت و روزه‌ی او و صدقات که او می‌داد پس گفت سفیان را از من سلام برسان و بگو: ریا، ریا، برگرداند مرا اینجا. او گفت که آمدم بر سفیان و پیغام را رساندم سفیان گریه‌ی سختی کرد و گفت هیچ کار نیک را خدا قبول نمی‌کند مگر که با اخلاص برای خدا باشد. -قرآن-۲۰۱-۲۳۴-پاورقی-۲۳۵-۲۳۷-قرآن-۲۳۸-۳۰۴-پاورقی-۳۰۵-۳۰۷-قرآن-۳۰۸-۳۳۹-پاورقی-۳۴۰-۳۴۲ و باز او نوشته است: گفته‌اند: اسلام درین آیت بمعنی تفویض است و وجه بمعنی امر یعنی «من فوّض امره الی اللّه» معنی آن است که در بهشت آنکس شود که کار با خداوند کار گذارد. و هم او نوشته است: پیغمبر ص فرمود: احسان آنست که خدای را پرستی چنانکه [صفحه ۱۵۶] گوئی ویرا می‌بینی اگر تو وی را نمی‌بینی وی تو را می‌بیند. اینکه اشارت است فرا نهایت مقام سالکان و تحقیق اینکه سخن آن است که هر رونده‌ای را در هر مقام که باشد بدایتی است و وساطتی و نهایتی: بدایت آن است که آغاز سفر کند از خود و در روش آید- وساطت آن است که بصفت غریبان شود و غریبوار زندگی کند- نهایت آن است که بکعبه‌ی مشاهدت رسد. وَ لا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُون- ۱۱۲ روح البیان: گفته‌اند: دو ترس و دو آرامش در یک دل فراهم نمی‌شود پس آنکه در دنیا خائف بود در آن عالم که همه از کار خود ترسناک هستند آسوده است و همچنان اندو هناک از گذشته‌ی خود نیست چون وظیفه خود را انجام داده است. -قرآن-۱-۴۵ ما در اینکه آیات: ۲۶- آیت آخر «لا- خَوفٌ عَلَیهِم» گفته شده است بجای «و ما هم بخائفین» شاید برای اشاره به اینکه که در دل محسنین هیچ جای خوف باقی نمانده است و ممکن نیست ترس در دل آنها راه یابد و شاید مثنوی«۲۶» باین اشاره نظر داشته باشد در اینکه چند شعر:باین اشاره نظر داشته باشد در اینکه چند شعر: -قرآن-۴۳-۶۴-پاورقی-۲۵۹-۲۶۱ «لا تخافوا» هست نزل«۲۷» -فرمت-۲۵-۲۷ هر که ترسد مرو را ایمن کنند || مرد دل ترسنده را ساکن کنند آنکه خوفش نیست چون گوئی مترس ||! درس چدهی نیست او محتاج درس ۲- آیت ۱۱۲ «وَ قالُوا لَن یَدخُلَ الخ» عقیده‌ی خود خواهی و تعصّب یهود نقل و انتقاد شده است تا خودشان بفهمند راه کج میروند و دیگران هم تربیت شوند و از اینجور بدبینی نسبت بدیگران و خودپرستی برگردند و ادّعای بی‌دلیل نه خود اظهار کنند و و نه از کسی بپذیرند. و بدانند که دین یهود و نصاری موجب آمرزش و بهشت نیست و وسیله‌ی نجات دینداری با اخلاص و نیکوکاری است. -قرآن-۱۵-۳۹ [صفحه ۱۵۷] ۳- جمله‌ی «قالَتِ الیَهُودُ- الخ» و روح خودپرستی یهود را چنین نمودار می‌کنیم: -قرآن-۱۳-۳۱ لی آلن- خانم فرانسوی. دکتر در علوم تربیتی می‌گوید«۲۸»: هیچوقت صاحبان دین و پیغمبران با یکدیگر اختلاف نداشته‌اند کشیشها برای مردم تولید زحمت کرده و باعث اختلاف و جنگهای مذهبی و بحث و تعصّب شده‌اند. و شعبه‌های مختلف دین را ز خود اختراع می‌کنند و گر نه موسی و عیسی و جمله‌ی پیغمبران یک چیز می‌گفتند مخالف هم نشدند. و در تفسیر صافی از حضرت امام حسن مجتبی ع نقل کرده است: عدّه‌ای از یهود و نصاری حضور پیغمبر رسیدند و گفتند میان ما قضاوت کن. چون فرمود دعوای خود را بگوئید مسیحیان ادّعای برتری کردند بر یهود و یهود همین را نسبت بمسیحیها گفتند آنگاه پیغمبر فرمود همه‌ی شما خطاکار و بدکار و گمراه هستید چون شما کتاب خدا را می‌خوانید و بآن عمل نمی‌کنید و گر نه تورات و انجیل موجب شفای از کینه و عداوت و راهنمای شما براه راست است و نجات از گمراهی است اینکه آیت اینکه اخلاق مردم ادان و متعصّب را نمودار می‌کند. هیچوقت صاحبان دین و پیغمبران با یکدیگر اختلاف نداشته‌اند کشیشها برای مردم تولید زحمت کرده و باعث اختلاف و جنگهای مذهبی و بحث و تعصّب شده‌اند. و شعبه‌های

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مختلف دین را ز خود اختراع می‌کنند و گر نه موسی و عیسی و جمله‌ی پیغمبران یک چیز می‌گفتند مخالف هم نشدند. و در تفسیر صافی از حضرت امام حسن مجتبی ع نقل کرده است: عدّه‌ای از یهود و نصاری حضور پیغمبر رسیدند و گفتند میان ما قضاوت کن. چون فرمود دعوای خود را بگوئید مسیحیان ادّعای برتری کردند بر یهود و یهود همین را نسبت بمسیحیها گفتند آنگاه پیغمبر فرمود همه‌ی شما خطاکار و بدکار و گمراه هستید چون شما کتاب خدا را می‌خوانید و بآن عمل نمی‌کنید و گر نه تورات و انجیل موجب شفای از کینه و عداوت و راهنمای شما براه راست است و نجات از گمراهی است اینکه آیت اینکه اخلاق مردم ادان و متعصّب را نمودار می‌کند. -پاورقی-۶۳-۶۵ ۴- در جمله‌ی «وَ هُم یَتلُونَ الکِتاب» انحراف عالم نماهای نافهم برای خودشان و دیگران یادآوری می‌شود که آنها می‌گویند: عالم هستیم و کتاب داریم و بجای راه مستقیم رفتن و دیگران را رهبری کردن یکدیگر را سرزنش می‌کنند و بی‌ارزش می‌شمارند و بزرگترین عیب شخص تحصیل کرده اظهار خودپرستی و برتری از همانندان خود است و اینکه عقیده و گفتار اقرار بنادانی و پستی خودشان است چون آنهائی را که با علم و کتاب سر و کار دارند و خود هم از آنها هستند بهیچ شمرده‌اند. -قرآن-۱۸-۴۷ [صفحه ۱۵۸]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۱۴]

وَ مَن أَظلَمُ مِمَّن مَنَعَ مَساجِدَ اللّهِ أَن یُذکَرَ فِیهَا اسمُهُ وَ سَعی فِی خَرابِها أُولئِکَ ما کانَ لَهُم أَن یَدخُلُوها إِلّا خائِفِینَ لَهُم فِی الدُّنیا خِزیٌ وَ لَهُم فِی الآخِرَةِ عَذابٌ عَظِیمٌ [۱۱۴] -قرآن-۱-۲۳۵ معنی لغات: «خِزی» خواری و آزار. -قرآن-۱۳-۲۱ جهت نزول: مجمع: چند جهت برای نزول اینکه آیه گفته‌اند: ۱- در صلح حدیبیه که مانع از دخول پیغمبر بمکّه شدند. ۲- اشاره بخرابی بیت المقدس است بوسیله بخت النصر ۳- در خرابی آنجا بوسیله یکی از سلاطین رم. ۴- ممانعت مشرکین از پیغمبر برای نماز در مسجد الحرام که موجب هجرت آن حضرت شد ترجمه: ۱۱۴ ستمکارترین مردم آنهایند که جلوگیر از نماز و یاد خدا در مسجدند و کوشش می‌کنند که آن را ویران نمایند چنین کسان نباید بمسجد درون شوند مگر ترسناک از مسلمانان بوند و سزای‌شان بزندگی خواری است و در جهان دیگر آزاری دردناک دارند ارتباط اینکه آیه را بآیات پیش بموجب اختلاف جهت نزول چند جهت گفته‌اند ممکن است بگوئیم: چون در آیات پیش اختلاف یهود و نصاری و ادّعای باطل آنها نقل شده است اینکه آیه می‌فهماند آن اختلاف که موجب ممانعت از ذکر خدا است ظلم است و ستم سخن مفسرین: مَساجِدَ اللّهِ- ۱۱۴ روح البیان: روایت شده است که حضرت امیر [ع] فرمود جوانمردی شش نشانه دارد سه نشانه برای سفر است. ۱- قرائت قرآن ۲- دائر و معمور داشتن -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۱۵۹] مساجد ۳- اختیار دوست خوب برای خدا و آن سه تای دیگر ۱- از توشه و آنچه همراه است بدیگران بخشش کردن ۲- خوش اخلاقی با همسفران ۳- مزاح و شوخی که موجب معصیت نباشد. إِلّا خائِفِینَ- ۱۱۴ فخر: اینکه کلمه اشاره است. بتفوّق مسلمین در آینده بر مخالفین خود و همچنین جمله‌ی «لَهُم فِی الدُّنیا خِزیٌ» مجمع: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- همان است که پیغمبر در فتح مکه اعلام کرد: از اینکه روز ببعد مشرک و عریان نباید بمسجد الحرام درون شود ۲- اشاره است بممنوع بودن مسیحیها از داخل شدن ببیت المقدس ۳- یعنی از اینکه گونه مشرکین اگر کسی برای دادخواهی وارد مسجد شود نباید چون مسلمین آسوده بنشیند و باید آرام نداشته باشد و بزودی بیرونش کنند. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۱۲۳-۱۵۲ سخن ما: همان است که در جهت ارتباط اینکه آیهٔ بآیات قبل نوشتیم چه بزرگترین ستمها جلوگیری و ممانعت یک ملّت است از قیام بمصالح خود و پیشرفت در زندگی و از مربوط کردن مسجد بخدا میتوان فهمید که مقصود از ذکر نام خدا و مسجد خدا کلیّه‌ی مجامع و مذاکراتی است که براه خدا و یا دین خدا باشد یعنی آن راهی که خدا در طبیعت مردم برای مصلحت و پیشرفت آنها قرار داده و بوسیله‌ی پیغمبران بآن راهنمائی شده‌اند که نماز و زکات و جهاد و کسب مطابق دستور شرع باشد و تعلیم و تعلم قواعد و علوم زندگی و مادّی و معنوی و کلیّه‌ی گفتار و کردار زندگی انسان که مخالف مصلحت و دستور نباشد، ذکر خدا است و ممانعت از اینکه جور ذکر و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عمل ستم بزرگ است. [صفحه ۱۶۰]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۱۵]

وَ لِلّهِ المَشرِقُ وَ المَغرِبُ فَأَینَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجهُ اللّهِ إِنَّ اللّهَ واسِعٌ عَلِیمٌ[۱۱۵] -قرآن-۱-۱۱۷ معنی لغات: «فَأَینَما» هر کجا. «تُوَلُّوا» از مصدر تولیهٔ رو آوردن بچیزی و پشت کردن بآن و حکومت دادن. «فَثَمَّ» آنجا. «وَجهُ» سو و جانب و طرف، و صورت. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۳۵-۴۶-قرآن-۱۱۴-۱۲۴-قرآن-۱۳۱-۱۳۹ جهت نزول: در اینکه آیه مثل آیت پیش موجبات چندی گفته‌اند ۱- عدّه‌ای مسلمان در بیابان تاریک ماندند و قبله را تشخیص ندادند و بچند طرف نماز خواندند بعد معلوم شد هیچیک بقبله نبوده است. چون به پیغمبر عرض کردند چیزی نفرمود تا اینکه آیه نازل شد ۲- یهود برای قبله اعتراض می‌کردند و در جواب آنها اینکه آیه نازل شد و بعد از مدّتی آیت تعیین قبله نازل شد ۳- برای نماز مستحب در هنگام سواری نازل شده است و در روح البیان است: چون بآیت جلو از منع ذکر خدا در مساجد گفته شده است در دنباله آن اینکه آیه می‌گوید اندیشه نداشته باشید که همه جا طرف خدا و جانب اوست. ترجمه: ۱۱۵ مشرق و مغرب ملک خدا است پس بهر کجا رو کنید همانجا سوی خدا است چه او با گشایش است و دانا [که مهر و توان و بی‌نیازی او را اندازه نباشد]. سخن مفسّرین: فَأَینَما تُوَلُّوا- ۱۱۵ ابو الفتوح: مسلمانی بدیری رسید از راهب جای نماز خواست او گفت: دل پاک کن و هر جا که خواهی نماز کن. -قرآن-۱-۱۹ بهائی«۲۹» گفته:گفته: -پاورقی-۱۲-۱۴ [صفحه ۱۶۱] حسینی نوشته: از نبی اینما تولّوا خوان || ثمّ وجه اللّهش متمّم دان یعنی آن سو که روی قصد آری || تا حقّ بندگیش بگذاری وجه حقّ کآن بود حقیقت او || باشد آنجا، بسوی او کن رو هیچ جا را نکرد استثنا || پس بود عین حقّ عیان همه جا عارف حق شناس را باید || که بهر سو که دیده بگشاید بیند آنجا جمال حقّ پیدا || نکند از جمال حق قطعا. روح البیان: اینکه آیه نوید است و بیم که خدا بهمه جا حاضر است و ناظر و آنچه خوب یا بد کنید ببیند و مزد آن دهد. شعر: میان کعبه و بتخانه هیچ فرقی نیست ||بهر طرف که نظر میکنی برابر اوست إِنَّ اللّهَ واسِعٌ- ۱۱۵ مجمع: ابو عبیده گفته است: یعنی بی‌نیاز است از بندگی شما. زجّاج گفته است: -قرآن-۱-۲۳ یعنی رحمت و مهر او گشاده است که در دین بشما اجازه‌ی بیشتر داده و بر شما تنگ نگرفته است و دیگری گفته است: یعنی توان و قدرت او گشاده است که آنچه خواهد کند. سخن ما: اینکه آیه راهنمائی بتوحید حقیقی است بقول نظامی: وجودش بر همه موجود قاهر || نشانش بر همه بیننده ظاهر و بگفته‌ی حافظ. همه جا خانه‌ی عشق است چه مسجد چه کنشت. آن شاهزاده قبائیان معاصر و معارض محمود غزنوی باو نوشت: بخوارزم آید بسقسین روم || خدای جهان را جهان تنگ نیست [صفحه ۱۶۲] بهر کار و بهر جانب که رو بیاورید همه جا و همه کار وابسته‌ی بقدرت و آفرینش او است یأس و تنبلی الحاد است و کفر بخدا، پس راه او را بجوئید و بجانب دستورهای او بشتابید که در همه جا کار خوب و مفید می‌توانید بکنید که از هر جا و از هر جانب نعمتهای معنوی و مادی او بشما خواهد رسید.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۱]

وَ قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَداً سُبحانَهُ بَل لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ کُلٌّ لَهُ قانِتُونَ[۱۱۶] بَدِیعُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ إِذا قَضی أَمراً فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُن فَیَکُونُ[۱۱۷] وَ قالَ الَّذِینَ لا یَعلَمُونَ لَو لا یُکَلِّمُنَا اللّهُ أَو تَأتِینا آیَةٌ کَذلِکَ قالَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم مِثلَ قَولِهِم تَشابَهَت قُلُوبُهُم قَد بَیَّنَّا الآیاتِ لِقَومٍ یُوقِنُونَ[۱۱۸] إِنّا أَرسَلناکَ بِالحَقِّ بَشِیراً وَ نَذِیراً وَ لا تُسئَلُ عَن أَصحابِ الجَحِیمِ[۱۱۹] وَ لَن تَرضی عَنکَ الیَهُودُ وَ لا النَّصاری حَتّی تَتَّبِعَ مِلَّتَهُم قُل إِنَّ هُدَی اللّهِ هُوَ الهُدی وَ لَئِنِ اتَّبَعتَ أَهواءَهُم بَعدَ الَّذِی جاءَکَ مِنَ العِلمِ ما لَکَ مِنَ اللّهِ مِن وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ [۱۲۰] -قرآن-۱-۷۸۰ الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ یَتلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ أُولئِکَ یُؤمِنُونَ بِهِ وَ مَن یَکفُر بِهِ فَأُولئِکَ هُمُ الخاسِرُونَ[۱۲۱] - قرآن-۱-۱۴۹ [صفحه ۱۶۳] معنی لغات:که «اتَّخَذَ» انتخاب کرد و گرفت که «قانِتُونَ» از مصدر قنوت بمعنی تواضع و نماز خواندن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و اطاعت خداونـد. «بَـدِیع» از مصدر بدع بکسـر باء بمعنی پیدایش دادن ایجاد کردن. «قَضـی» از مصدر قضاء حکم کردن و انجام و سرنوشت معیّن کردن و ساختن «نـذیر» از مصدر نذر با سـکون ذال و نذور با ضمّ اوّل و دوّم بمعنی ترساندن و آماده کردن و بمعنی بیم و نویـد دادن نیز در قرآن زیاد اسـتعمال شـده است. «ملهٔ» دین و آئین هر پیغمبر. «اهواء» جمع هوی خواهش و میل. -قرآن-۱۳-۲۷-قرآن-۴۸-۶۴-قرآن-۱۲۷-۱۳۷-قرآن-۱۹۶-۲۰۳ سـبب نزول مجمع: اختلاف است که نزول آیه برای مشرکین عرب بوده است که فرشـتگان را فرزند خدا دانسـته‌اند یا برای مسیحی‌ها که مسیح را فرزند خدا دانسته‌اند. ترجمه: ۱۱۶ مردم بی‌دین برای خدا فرزند پنداشـتند او پـاکیزه اسـت [از هر چه شـما بیندیشـید]. چه همه‌ی آنچه در آسـمان‌ها و زمین است از او است و همگی به پیشـگاهش فروتننـد و فرمانبر [که] ۱۱۷ او پدیـد آرنـده‌ی آسـمان‌ها و زمین است و چو چیزی بسـرنوشت کنـد و خواهـد باو گوید: باش، و آن شود. ۱۱۸ نادانان گفتنـد: چرا خـدا با ما سـخن نگویـد. و یا برای ما نشانه‌ای و آیتی نیاید! مردمان پیش از ایشان نیز اینگونه سـخنان گفتنـد چون دلهاشان همانند اینان بود ولی همانا نشانه‌های حق برای مردم با یقین فرسـتادیم. ای محمّد [بهترین آیه و نشانه‌ی حقّ تو هستی که] ما ۱۱۹ بدرستی و حقیقت تو را فرستادیم تا بیم و نوید دهی و کسی از تو نپرسد: دوزخیان که باشند و چرا بدوزخ روند! جهت نزول: مجمع: جهودان و مسیحیان نزد پیغمبر ص آمدنـد که بما مهلت بـده تا سـخن تو را بیندیشـیم آنگاه بپذیریم. آیت ۱۲۰ «لَن تَرضـی- الخ» آن حضـرت را از درستی دعوی آنها ناامید کرد. -قرآن-۱۲۲-۱۳۴ ترجمه: ۱۲۰ هرگز جهودان و مسـیحیان از تو خشـنود نباشند مگر بدین ایشان باشی بآنها بگو: راهنمائی جز راهنمای خداوندی نیست. و اگر تو از پس اینکه [صفحه ۱۶۴] دانش که بتو رسـید پی خواسـته‌های آنـان روی دوست و یاوری بعوض خـدا نـداری. ۱۲۱ البته آن کسـان که اینکه قرآن بآن‌هـا رسـید و بدرستی آن را خواندند [که رفتار بآن کردند] مؤمن بقرآن می‌باشـند و آنان که آن را نپذیرفتند زیان برده‌اند. سـخن مفسّـرین: فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُن فَیَکُونُ ۱۱۷ مجمع: إبن عـامر «فَیَکُون» با نصب خوانـده است و دیگران با رفع. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۶۳-۷۵ ابو الفتوح: نوشـته است اهـل اشـارت گفتنـد: چنـانستی که گفت: کـار من بخلاـف کـار تو است چنانکه من بخلاف توام، تو را آلت بایـد ساز وعـدت و وقت و مهلت باید و من چون چیزی خواهم پیش از آن که گوینده ای گوید «کن» کاف بنون نا رسـیده هزار عالم آفریده باشم: لا تخضـعنّ لمملوک علی طمع || فانّ ذاک مضرّ منک بالدّین و استرزق اللّه ممّا فی خزائنه || فانّ لک بین الکاف و النّون«- فرمت-۷۲-۷۴ تفسیر صـافی: از حضـرت امام صادق ع و کاظم ع روایت شـده: اراده‌ی خـدا ایجاد است که فکر و تردیـد و آهنگ لازم نـدارد و موجود می‌شود بدون کلمه‌ای و نقطه‌ای. کَذلِکَ قالَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم مِثلَ قَولِهِم تَشابَهَت قُلُوبُهُم ۱۱۸ روح البیان: یعنی در قساوت و کودنی و سرکشـی هماننـد هسـتند که دلها ترجمان -قرآن-۱-۸۰ [صفحه ۱۶۵] زبانهـا است پس چـون در دل کفر و کـوری بود بر زبـان بهـانه جوئی و توقّع بیجـا نمودار می‌شود که «المرء مخبوء تحت لسانه» شـعر: مرد پنهـان بود بزیر زبـان || چون بگویـد سـخن بدانندش خوب گوید لبیب گویندش || زشت گوید سـفیه خوانندش إِنّا أَرسَلناکَ بِالحَقّ- ۱۱۹ کشف الاسرار: حق درست است و راست در مقابـل باطـل. خـواجه انصـاری گفته: برگزیـد اینکه مهـتر را و برسـولی بخلق فرسـتاد رحمت جهانیـان را و نواخت بنـدگان را و باین بعثت بر وی منّت نهاد و گفت «إِنّا أَرسَلناک» بحکم آنک اینکه خصـلتها جمله موهبت الهی است و عطاء ربّانی و هیچ چیز از آن کسب بشر نشد و مصطفی گفت: فلا فخر یعنی که نه از روی فخر می‌گویم که آن همه موهبت الهی است و هیچ از آن اکتساب من نیست و فخر که کنند به چیزی کنند که مکتسب خود بود نه موهبت محض وَ لا تُسئَلُ عَن أَصحابِ الجَحِیمِ- ۱۱۹ ابو الفتوح: عبد اللّه عبّاس گفته است: روزی پیغمبر فرمود: کاش می‌دانستم بر سر کافران که مرده‌اند چه می‌رود اینکه آیه نازل شد: -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۲۴۸-۲۶۷-قرآن-۵۷۵-۶۱۴ّی تَتَّبِعَ مِلَّتَهُم-«۳۱» ۳۱۲۰ ابو الفتوح: از إبن عباس نقل شـده که سـبب نزول اینکه آیه آن بود که یهود مـدینه و مسیحیان نجران انتظـار داشـتند که پیغمبر بقبله‌ی آنهـا نماز بخوانـد چون قبله عوض شـد آنها از اظهار دوستی خودداری کردند اینکه آیه نازل شد.۱۲۰ ابو الفتوح: از إبن عباس نقل شده که سـبب نزول اینکه آیه آن بود که یهود مدینه و مسیحیان نجران انتظار داشتند که پیغمبر بقبله‌ی آنها نماز بخواند چون قبله عوض شد آنها از اظهار دوستی خودداری کردند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱-۲۹-پاورقی-۳۳-۳۵ ابو الفتوح: بنقل از زجّاج نوشته است ملّهٔ خاکستر گرم بود که خمیر در [صفحه ۱۶۶] میان آن کنند تا پخته شود تا بحدّ آن رسد که بتوان خوردن همچنان که ملّت بتدریج کار خداوندش بدانجا میرساند: بدنیا منقطع شود و بآخرت از عذاب خلاص یابد و اشتقاق هر دو روا بود که از ملال و ملل بود برای آنکه بر هر دو صبر باید کردن و صبر ملال آرد. هُدَی اللّهِ هُوَ الهُدی- ۱۲۰ کشف: یعنی اگر دیگران دین خود ستایند و دین شما زشت شمارند تو بگو: -قرآن-۱-۲۷ راه راست آن است که خدا بنماید و رهنمون شود. لَئِنِ اتَّبَعتَ أَهواءَهُم بَعدَ ما جاءَکَ مِنَ العِلمِ- ۱۲۰ فخر: علمای علم کلام باین آیه استدلال کرده‌اند که تکلیف قبل از راهنمائی و دلیل جایز نیست و مسئولیّت بر آن صحیح نیست. -قرآن-۱-۶۲ ما لَکَ... مِن وَلِیٍّ- ۱۲۰ ابو السعود: اینکه جمله از جمله‌هائی است که برای تهییج احساسات گفته می‌شود و گر نه کجا گمان میرود آن حضرت پیرو ملّت و دین آن‌ها شود. -قرآن-۱-۸-قرآن-۱۳-۲۶ نیشابوری: اینکه آیه جلوگیری سختی است از مردم چون با پیغمبر که چنین خطاب شود با اینکه در آیت دیگر گفته شده است «خداوند گناه گذشته‌ی تو را میآمرزد» پس با دیگران چه خواهند کرد! فخر: ممکن است آیه برای جلوگیری پیغمبر از میل بآن‌ها باشد. الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ یَتلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ- ۱۲۱ کشف نوشته: حقّ تلاوت آن است که قرآن خوانی بسوز و نیاز و صفاء دل و اعتقاد پاک بزبان ذاکر و بدل معتقد و بجان صافی، زبان در ذکر و دل در خون و جان با مهر، زبان با وفا و دل با صفا و جان باحیا، زبان در کار و دل در راز و جان در ناز پیر طریقت گفت: بنده در ذکر بجائی رسد که زبان در دل برسد و دل در جان -قرآن-۱-۶۳ [صفحه ۱۶۷] برسد و جان در سر و سر در نور برسد، دل فا زبان گوید: خاموش، جان فا دل گوید: وش، سر فا جان گوید: خاموش اللّه فارهی گوید: بنده‌ی من دیر بود تا تو می گفتی اکنون من می گویم و تو می‌نیوش سیّد بحرانی در تفسیر برهان از حسن بن ابی الحسن دیلمی از حضرت صادق [ع] روایت کرده است: «یتلونه حقّ تلاوته» یعنی آیات را بخوانند و آن را درست بفهمند و بدستوراتش عمل کنند و بوعده‌هایش امیدوار باشند و از وعید و آنچه ترساننده است خائف و ترسان باشند و از قصّه‌های آن پند بگیرند باوامرش فرمانبردار باشند و از جلوگیری‌های آن خودداری کنند. سوگند بخدا: مقصود حفظ آیات نیست و درس خواندن سوره‌ها نیست بلکه ده یک و پنج یک سوره‌ای هم لازم نیست بخوانند. مردم حروف قرآن حفظ می کنند اما اندازه و حکم آن را رعایت نمی کنند با اینکه خواندن قرآن فکر در آیات و عمل باحکام آن است که خود فرموده است: «کِتابٌ أَنزَلناهُ إِلَیکَ مُبارَکٌ لِیَدَّبَّرُوا آیاتِهِ(۳۲)» سخن ما ۳۲- آیت که «قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ» برای آن مردم است که آن روز قرآن با آنها روی سخن داشته است که اگر می‌فهمیدند فرزندی عیسی و ملائکه و عزیر برای خدا چه معنی دارد خود از گفتارشان خجالت می کشیدند و هم چنین آنهائی که در اینکه طول مدّت و ترقّی افکار و پیدایش علوم باز هم معتقد به سه اصل هستند اینکه است که ما از دو جمله‌ی که «لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وکه کُلٌّ لَهُ قانِتُون» یک دوره‌ی کامل توحید استفاده می کنیم که آفریننده یعنی ما فوق موجودیّت. یعنی آنچه بکلمه‌ی چیز و موجود نامیده می‌شود در قدرت او و پدیده‌ی او و محتاج باو و بیچاره در آفرینش او است. پس آسمان و زمین و آنچه بفکر میآید ابداع و پیدا شده‌ای است بی‌وسیله که فقط فرمان او برای پیدایش همه کافی است. ۲- جمله‌ی آخر آیت ۳۲۳۲۷ «کُن فَیَکُون» مثل شده است در انجام کاری بزودی سخن ما ۱- آیت که «قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ» برای آن مردم است که آن روز قرآن با آنها روی سخن داشته است که اگر می‌فهمیدند فرزندی عیسی و ملائکه و عزیر برای خدا چه معنی دارد خود از گفتارشان خجالت می کشیدند و هم چنین آنهائی که در اینکه طول مدّت و ترقّی افکار و پیدایش علوم باز هم معتقد به سه اصل هستند اینکه است که ما از دو جمله‌ی که «لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وکه کُلٌّ لَهُ قانِتُون» یک دوره‌ی کامل توحید استفاده می کنیم که آفریننده یعنی ما فوق موجودیّت. یعنی آنچه بکلمه‌ی چیز و موجود نامیده می‌شود در قدرت او و پدیده‌ی او و محتاج باو و بیچاره در آفرینش او است. پس آسمان و زمین و آنچه بفکر میآید ابداع و پیدا شده‌ای است بی‌وسیله که فقط فرمان او برای پیدایش همه کافی است. ۲- جمله‌ی آخر آیت ۱۱۷ «کُن فَیَکُون» مثل شده است در انجام کاری بزودی -قرآن-۸۰۶-۸۶۹-پاورقی-۸۷۰-۸۷۲-قرآن-۸۹۳-۹۲۲-قرآن-۱۲۷۶-۱۳۱۹-قرآن-۱۳۲۲-۱۳۵۰-قرآن-۱۷۲۱-۱۷۳۸ [

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صفحه ۱۶۸] و زیر و زبر شدن چنانکه گویند: کن فیکونش کرد. نظامی هم در اینکه معنی چنین گفته است: ای هر چه رسیده وا رسیده || در کن فیکون تو آفریده و نیز گفته: بر هر ورقی که حرف راندی || نقش همه در دو حرف خواندی هر جا که خزینه‌ای شگرف است || قفلش بکلید اینکه دو حرف است ۳- آیت ۱۱۸ «قالَ الَّذِینَ الخ» دنباله‌ی آن که مردم را بفکر غلطشان متوجّه کرده باین گفتار غلط دیگر هم متوجّه کرده که انتظار سخن گفتن خدا با مردم مولود فکر جاهلان است که اینجور مردم در روزگار گذشته نیز اینکه توقّعات را داشتند با اینکه ما نشانه‌های آشکار بر یگانگی خدا و پیغمبری محمّد فرستاده‌ایم که قرآن و شخصیّت خود پیغمبر باشد. ۴- پیغمبر در مقام فکر و اندیشه‌ی خود که با مردم چه کند و با چه وسیله آنها را براه بیاورد با جمله‌ی «إِنّا أَرسَلناکَ تا آخر» خاطر شریفش را آرام می‌کنند که آنچه از تو ساخته است و قدرت داری همین است که وجودت برای راهنمائی بحقّ و رهبری بسعادت است و جلوگیری از باطل و راه ممانعت از انحراف مردم همین است که بوظیفه‌ی خود مشغول هستی و انجام میدهی. البتّه اختیار افکار تمام مردم با تو نیست اگر خودشان براه تو نیایند و بجهنم بروند تو مسئولیّتی نداری و هم باین آیه مردم را پند میدهد که هر فرد با احساس که در مأموریتش و یا هدفش بموانع تصادف می‌کند و خواه نخواه ناراحت می‌شود متوجّه باشد که اختیار همه چیز در دست او نیست و بعد از آنکه باندازه‌ی توانائی و علم و فهمش کار کرد از کم و زیاد نتیجه نباید اندیشناک باشد. -قرآن-۱۵-۳۲-قرآن-۵۲۰-۵۳۸ ۶- آیت ۱۲۰ «لَئِنِ اتَّبَعت» تا آخر می‌فهمانند که اگر آدمی هدفی داشت و راهی برای وصول بآن تشخیص داد نباید هر روز بحرف کسی گوش کند و انتظار داشته باشد که همه با او موافق باشند و اگر موافق نشدند او با آنها موافقت کند و هدف خود و راه خود را رها کند و پی دیگران برود زیرا اینکه فکر وسیله‌ی رسیدن بهدف نخواهد بود و اینجور -قرآن-۱۴-۳۴ [صفحه ۱۶۹] همیشه از کار خود ضرر می‌برد و آدم بی‌نقشه و هدف پیوسته بی‌ارزش و محروم در زندگی است، چنانکه از علیّ[ع] نقل است «رضا النّاس لا یملک و السنتهم لا تضبط«۳۳»» در اوّل اینکه آیات نوشتیم: امام فخر احتمال داده است که برای جلوگیری پیغمبر است از پیروی یهود و نصاری. ما می‌گوئیم: اینکه آیه راهنمای انسان است در افکار و هدفهای اجتماعی که استقامت و شخصیّت هر کس در نظر خودش باید محفوظ باشد و نشانه‌ی اغراض دیگران نباشد پس برای جلوگیری از پیروی یهود و مسیحی نیست بلکه برای تربیت همه است بحفظ شخصیّت خود و هدف خود. در اوّل اینکه آیات نوشتیم: امام فخر احتمال داده است که برای جلوگیری پیغمبر است از پیروی یهود و نصاری. ما می‌گوئیم: اینکه آیه راهنمای انسان است در افکار و هدفهای اجتماعی که استقامت و شخصیّت هر کس در نظر خودش باید محفوظ باشد و نشانه‌ی اغراض دیگران نباشد پس برای جلوگیری پیغمبری از پیروی یهود و مسیحی نیست بلکه برای تربیت همه است بحفظ شخصیّت خود و هدف خود. -پاورقی-۱۸۷-۱۸۹ ۶- در آیت ۱۲۱ «الَّذِینَ آتَیناهُم» تا آخر می‌گوئیم: بقول نظامی: -قرآن-۱۹-۴۳ می‌کوش بهر ورق که خوانی || تا معنی آن تمام دانی در روش مطالعه نوشته‌اند«۳۴»: بعضی مردم با کتاب مثل پروانه هستند که بر گیاه می‌نشیند و بدون نتیجه زود حرکت می‌کند. کتاب را اندکی می‌خوانند و چیزی نفهمیده بکتاب دیگر می‌پردازند و بعضی مردم مثل زنبور عسل هستند که بر گلی می‌نشینند و تمام شهد آنرا بخود جذب می‌کند و بلند می‌شود و می‌پرد و ذخیره می‌کند، کتاب را می‌خوانند و از خود می‌کنند و از آن بدیگران هم بهره می‌رسانند. -پاورقی-۲۹-۳۱ آیت ۱۲۱ اینکه معنی را خاطر نشان می‌کند که ایمان بکتاب آن است که بدرستی خوانده شود و دقّت شود و استفاده شود تا ایمان یعنی عقیده بمطالب آن کتاب با جان انسان وابسته شود و روح از آنها بهره‌مند شود و گر نه نگاه کردن کتاب که وارسی و استفاده با ایمان بآن نباشد انحراف از آن است و زیان. [صفحه ۱۷۰]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳]

یا بَنِی إِسرائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِیَ الَّتِی أَنعَمتُ عَلَیکُم وَ أَنِّی فَضَّلتُکُم عَلَی العالَمِینَ [۱۲۲] وَ اتَّقُوا یَوماً لا تَجزِی نَفسٌ عَن نَفسٍ شَیئاً وَ لا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يُقبَلُ مِنها عَدلٌ وَ لا تَنفَعُها شَفاعَةٌ وَ لا هُم يُنصَرُونَ [۱۲۳] -قرآن-۱-۲۵۸ اینکه دو آیه با آیات ۴۷ و ۴۸ مطابق است فقط در کلمات «لا یقبل و لا تنفع و لا یؤخذ و عدل و شفاعة» مختصر تفاوت و تقدّم و تأخّر دارد که در جای خود آنچه ممکن بود نوشتیم و ابو الفتوح مناسبت تکرار آیه را به اینکه گونه بیان کرده است: یهود بیشتر مقاومت می‌کردند مناسب حال آنها تکرار است و ممکن است که مخاطبین اوّل غیر از دوّم باشند و برای آنها لازم بوده است که همان جملات تکرار شود. وَ لا هُم يُنصَرُونَ- ۱۲۳ روح البیان: مستحقّ عقاب در دنیا بدو وسیله آسوده می‌شود. یا دوست و یاور قوی که او را از معرکه نجات بدهد و یا جان خرید و فدیه که دیگری مالی بدهد و او را آزاد کنند. در آیه اشاره شده است که اینکه وسیله‌ها در آنجا نیست سعدی گفته است: -قرآن-۱-۲۲ قیامت که نیکان باعلی رسند || ز قعر ثری بر ثریّا رسند تو را خود بماند سر از ننگ پیش || که گردت برآید عملهای خویش بجائی که دهشت خورد انبیاء || تو عذر گنه را چه داری بیا [صفحه ۱۷۱]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۲۴]

وَ إِذِ ابتَلى إِبراهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِماتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قالَ إِنِّي جاعِلُكَ لِلنّاسِ إِماماً قالَ وَ مِن ذُرِّيَّتِي قالَ لا يَنالُ عَهدِي الظّالِمِينَ [۱۲۴] -قرآن-۱-۱۷۸ معنی لغات: «ابتَلی» از مصدر ابتلاء بمعنی آزمایش و گرفتاری. «یَنال» از مصدر نیل بمعنی بمقصود رسیدن یا بهره بردن و «نوال» بمعنی بخشش و عطاء از همین مادّه است. «عهد» سفارش و پیشرفت و اطمینان و سوگند و فرمان حکومت و محافظت و پاس احترام و آسودگی و عهده‌داری و گردنگیری و دیدار و شناسائی. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۶۷-۷۶ ترجمه: ۱۲۴ ای محمّد بیاد دار که روزی خدا ابراهیم را بسخنانی چند آزمایش [بفرمانبری] کرد. او آنها را [که دستور خداوندی بود] بانجام رساند. خدا [بپاداش او] گفت: من تو را پیشوای مردم کنم. او گفت: و هم کسی از نوادگان من را. فرمود: فرمان حکومت از من بستمگاران نمی‌رسد. سخن مفسّرین: إِبراهِيمَ ... بِكَلِماتٍ- ۱۲۴ مجمع: کلمه‌ی ابراهیم را إبن عبّاس «آبراهام» خوانده است و در معنی کلمات که مورد آزمایش شده است اختلاف است إبن عباس گفته: آنها ده سنت بوده که در اسلام هم معین شده است که ختنه کردن است و ناخن گرفتن و موی سر تراشیدن و چند چیز دیگر. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۱۶-۲۷ کشف الاسرار: سعید بن مسیّب گفته است: ابراهیم در سنّ ۲۰ سالگی خود را [صفحه ۱۷۲] بامر خدا ختنه کرد. ابو الفتوح نوشته: بعضی دیگر گفتند: آن است که او را امتحان کرد بچیزها در نفس و فرزند و مال و دل. مال بمهمان داد و فرزند بفرمان داد و تن بنیران داد و دل بخدای رحمان داد. و در بعضی قراءات ابراهیم را مرفوع و رب را منصوب خوانده‌اند یعنی ابراهیم از خدا خواست و خدا هم آنها را تمام کرد و بآخر رساند و اجابت کرد. در بیان السعاده: مطلبی. دارد که نتیجه‌اش اینست: مقصود از کلمات مراتب وجود نفسانی و اجتماعی انسان است و مقصود از ابتلای بآنها عرضه‌ی آنها است بر شخص سالک باین طریق که او را متوجّه کنند به اینکه که علاوه‌ی بر محسوساتش عوالم و حقایق دیگری هم یافت می‌شود و چون در اطراف آن اندیشه کرد برای او علم می‌شود و البتّه بتدریج در او شوق بیشتر شده و در اطراف علم خود بیشتر فکر می‌کند و آنچه راه عمل بنظرش برسد عمل می‌کند و چون اطراف آن معلوم اندیشه و غور بیشتر می‌کند آن معلوم وجدانی می‌شود و باز هر چه در آن مطلب وجدانی خود اندیشه و غور کند آن وجدانی مشهود می‌شود و باز در اطراف آن مشهود دور میزند و فکر می‌کند و عمل می‌کند تا خود را متّصل بآن می‌یابد که حال وصول سالک الی اللّه باشد. سخن ما: برای مردم آن روز که روی سخن با آنها بوده است اینکه است که پس از آنکه با بنی اسرائیل از گذشته و رفتارشان یادآوری شد بیک شخصیّت بزرگ و پدر نسل یهود و عرب متوجّه‌شان می‌کند که: مایه‌ی شرافت و افتخارات شما کسی است که در مقام فرمان برداری خدا تسلیم بود و در آزمایش و ماموریّت کمال کوشش را کرد تا بمقام پیشوائی رسید و نسبت بنسل خود که شما باشید مقام و منزلت تقاضا کرد ولی باو گفته شد که ستمکاران در پیشگاه خداوند اعتبار ندارند. پس شما اگر ستمکار باشید و بد رفتار مقام و منزلتی نخواهید داشت و احترامات و شرافت گذشتگان خود را وقتی بارث می‌برید که فرمان بردار باشید. [صفحه ۱۷۳] در تاریخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آلبرماله«۳۵» ابراهیم را از شیوخ نوشته است که: از مسکن خود بشهر [اور] بامر خداوند خارج شد و بکنعان رفت.ابراهیم را از شیوخ نوشته است که: از مسکن خود بشهر [اور] بامر خداوند خارج شد و بکنعان رفت. -پاورقی-۲۸-۳۰ تورات در سفر پیدایش او را ابراهم نامید چون باب هفدهم می‌نویسد که خدا بابرام گفت: بعد از اینکه نام تو ابراهیم است زیرا که تو را پدر امّتهای زیاد گرانیدم. ما در اینکه آیه برای لفظ کلمات می گوئیم: چون کلمه وسیله‌ی رابطه و فهماندن مقصود است. گرفتاری و آزمایش یعنی تحریک و بکار واداشتن ابراهیم بوسیله‌ی کلماتی بود و دستورهائی بود که مسافرت و بردن قوم خود از شهر [اور] بکنعان و تمرکز ملّت یهود بارض فلسطین و قربانی فرزند و احکام دینی که ختنه و تراشیدن سر و امثال آن باشد. همه‌ی اینها بوسیله‌ی کلمات و دستورهائی بود که ابراهیم فرا گرفت و انجام داد و در نتیجه‌ی اینکه لیاقت پیشوا و پدر ملّتها شد و حسّ حبّ اولاد او را وارد کرد به تقاضای امامت و مقام پیشوائی خود را برای اولادش و اینکه جواب باو رسید که فرمان امامت بستمکاران داده نمی‌شود. و اینکه خود دستور بزرگ سیاسی است که برای همیشه سرمشق ملّتها است بطوری که شیعه و سنی روی اینکه کلمه‌ی «لا یَنالُ عَهدِی الظّالِمِین» مباحثی دارند برای خلافت و حکومت بر مردم. و هنوز هم ظالمین بر خلاف حقّ حکومت می کنند با اینکه از طرف خدا و طبیعت و انسانیّت بوسیله‌ی ابراهیم که دین توحید قدیمی است ممنوع شده است و برای همیشه ممنوع است. ممکن است اعتراض شود که اگر حکومت ستمکار مخالف مصلحت بشر باشد بایستی ستمکار نابود شود و طبیعت اینجور مردم را مطابق قانون انتخاب انسب نابود کند. در جواب می گوئیم حکومت ستمکار برای بشر کامل مناسب نیست ولی هنوز تکامل و ارتقاء بآن درجه نرسیده است که تمام نامناسبها را نابود کند. البتّه موقع آن خواهد رسید. جمله‌ی «لا یَنال» برای رهبری مردم است بحقایق کلّی و نشاندادن آخرین درجه‌ی تکامل بشر اگرچه قرنها دیرتر نمودار شود. -قرآن-۴۳۵-۴۶۹-قرآن-۱۰۷۳-۱۰۸۵ [صفحه ۱۷۴]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۲۵ تا ۱۲۶]

وَ إِذ جَعَلنَا البَیتَ مَثابَةً لِلنّاسِ وَ أَمناً وَ اتَّخِذُوا مِن مَقامِ إِبراهِیمَ مُصَلًّی وَ عَهِدنا إِلی إِبراهِیمَ وَ إِسماعِیلَ أَن طَهِّرا بَیتِیَ لِلطّائِفِینَ وَ العاکِفِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُودِ [۱۲۵] وَ إِذ قالَ إِبراهِیمُ رَبِّ اجعَل هذا بَلَداً آمِناً وَ ارزُق أَهلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ مَن آمَنَ مِنهُم بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ قالَ وَ مَن کَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِیلاً ثُمَّ أَضطَرُّهُ إِلی عَذابِ النّارِ وَ بِئسَ المَصِیرُ [۱۲۶] -قرآن-۱-۴۸۹ معنی لغات: «مَثابَةً» جایگاه اجتماع و بازگشت مردم پس از پراکندگی و متفرّق شدن و سنگهای جمع شده در سر چاه. «طائفین» جمع طائف یعنی دوره گرد و مردم مسافر. «مُصَلًّی» جایگاه نماز. «العاکِفِین» جمع عاکف یعنی در یک جا اقامت گزیده و مقیم در وطن خود. «امتّع» از مصدر تمتیع بمعنی بهره رساندن. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۱۷۸-۱۸۹-قرآن-۲۰۴-۲۱۸ «بِئس» بد است. «مصیر» عاقبت امر پایان کار جای فراهم شدن آبها. -قرآن-۱-۹ ترجمه: ۱۲۵ [و نیز از سوابق ابراهیم و پیدایش کعبه بشما یادآوری می کنیم که]: بیاد بدارید: ما قرار دادیم اینکه خانه‌ی مکّه را جای فراهم شدن مردم و توجه ملتها و آسودگی از جنگ و کشتار و [بشکرانه‌ی اینکه نعمت و بپاس احترام ابراهیم] از آن جای که ابراهیم بود نمازگاه بگزینید و [در آن نماز بگذارید که] ما به ابراهیم و اسماعیل سفارش کردیم: اینکه خانه را پاکیزه بدارید برای مردم آنجا و مسافرینی که میآیند آنجا و نماز می‌خوانند و طواف می کنند و رکوع و سجود [صفحه ۱۷۵] می‌نمایند. ۱۲۶ و باز بخاطر داشته باشید که ابراهیم گفت: ای خدا اینکه مکّه را جایگاه آسودگی مردم از جنگ و کشتار بدار و هر کس از مردم اینکه شهر مؤمن بتو و بروز قیامت شد از بهره‌های زندگی نصیبش کن خدا دعای او را پذیرفت و گفت: البتّه کسی که کافر شود بهره‌ی کمی از زندگی باو می‌دهیم و ز آن پس وادار بآزار آتشش کنیم که بد سر انجامی است آن. سخن مفسّرین: وَ إِذ جَعَلنَا البَیتَ مَثابَةً- ۱۲۵ کشف نوشته: خواجه انصاری گفته است: می گوید: مردمان را خانه‌ای ساختم و چه خانه‌ای بیگانه در نگرد جز حجری و مدری نه بیند که از خورشید جز گرمی نه بینید چشم نابینا. دوست در نگرد وراء سنگ رقم تخصیص و اضافت بیند، دل بدهد جان در بازد. -قرآن-۱-۳۳ انّ آثارنا تدلّ علینا || فانظروا بعدنا الی الآثار«-فرمت-۵۵-۵۷ هر که آثار دوست دید نه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عجب || اگر از خویشتن و پیوند ببرید درویشی را دیدند بر سر بادیه میان در بسته و عصا و رکوه«۳۷» در دست و چون والهان و بیدلان سرمست و بیخود سر ببادیه در نهاده می‌خرامید و با خود اینکه ترنّم می‌کرد: -پاورقی-۶۶-۶۸ خون صدّیقان بیالودند و زان ره ساختند || جز بجان رفتن درین ره یک قدم را بار نیست گفتند: ای درویش از کجا بیامدی و چندست که در اینکه راهی! گفت: هفت سال است تا از وطن خود بیامدم جوان بودم پیر گشتم درین راه و هنوز بمقصد نرسیدم آنگه بخندید و اینکه بیت گفت: زر من هویت و ان شطّت بک الدّار || و حال من دونه حجب و استار [صفحه ۱۷۶] لا یمنعک بعد من زیارته || انّ الحبیب لمن یهواه زوّار«-فرمت-۶۶-۶۸ ای مسکین تأمّل کن در آن خانه که نسبت وی دارد و رقم اضافت چون خواهی که بوی رسی. چندت بار بلا باید کشید و جرعه‌ی محنت نوش باید کرد و جان بر کف باید نهاد آنگه باشد که رسی و باشد که نرسی. پس طمع داری که از اینکه بضاعت مزجات«۳۹» که تو داری آسان آسان بحضرت جلال و مشهد وصال لم یزل و لا یزال برسی! -پاورقی-۲۷۳-۲۷۵ هیهات: نتوان گفتن حدیث خوبان آسا آسان || آسا آسان حدیث ایشان نتوان ابو الفتوح نوشته است: مجاهد و سعید جبیر و ضحّاک گفتند مثابه یعنی با او آیند از هر جانبی و حجّ او کنند و ملال نباید ایشان را تا کسی نباشد که از آنجا باز گردد و الّا تمنّی کند که دگر باره بآن جا شود. وَ أَمناً- ۱۲۵ ابو الفتوح نوشته است: و هر کسی که بیرون حرم جنایتی کند یا خونی بریزد و در حرم گریزد تا در حرم باشد او را نرنجانند و قصاص نکنند. -قرآن-۱-۹ روح البیان: ممکن است مقصود آن باشد که هر که حجّ کرد از گناه گذشته در امان است مگر حقوق مردم. فخر: کلمه‌ی «امنا» بعد از جمله‌ی «جعلنا» معنی امر و فرمان را می‌فهماند یعنی لازم است رعایت آسایش ساکنین آنجا و اخبار در حرمت حرم روایت شده است و پیغمبر ص فرموده است: خدا مکّه را حرام کرده است «یعنی جنگ و کشتار در آن را» و برای هیچکس پیش از من و بعد از من حلال نیست و برای من فقط یک ساعت از روز حلال شد و باز محکوم بحرمت شد برای همیشه «مقصود روز فتح مکّه است». [صفحه ۱۷۷] وَ اتَّخِذُوا مِن مَقامِ إِبراهِیمَ مُصَلًّی- ۱۲۵ مجمع: جماعتی از قرّاء با کسر خاء قرائت کرده‌اند که بمعنی امر می‌شود و مربوط بآیات جلو که گفت: یادآور باشید نعمتی که بشما دادیم و نمازگاه برای خود قرار دهید از مقام ابراهیم. نافع و إبن عامر با فتح خاء قرائت کرده‌اند که فعل ماضی می‌شود و چنین معنی می‌دهد «ما خانه را جای آسایش قرار دادیم و مردم آنجا را نمازگاه کردند». -قرآن-۱-۴۸ ام إِبراهِیم- ۴۰۲۵ فخر: سعید بن جبیر و إبن عبّاس گفته‌اند: سنگی است که پس از بالا بردن دیوار کعبه ابراهیم زیر پای خود گذارد که بتواند بنائی کند. مجاهد گفته است تمام حرم مقام ابراهیم است و غیر اینکه دو هم گفته‌اند.«۴۰»۱ -قرآن-۱-۱۹-پاورقی-۲۶۰-۲۶۲ نفحهٔ الرّحمن نهاوندی: از حضرت صادق ع نقل است که مقصود از اینکه جمله دو رکعت نماز طواف است. ابو الفتوح: روایت کرده‌اند: پیغمبر بمقام ابراهیم گذشت یکی از صحابه در خدمتش بود و بعضی نوشته‌اند: او عمر بود پرسید: اینکه نه مقام پدرت ابراهیم است! فرمود: آری. عرض کرد چرا در نماز رو بآن نمی‌کنی! فرمود بمن امر نشده است و هنوز آن روز شب نشده بود که اینکه آیت ۱۲۵ نازل شد. فی ظلال: مقام ابراهیم که در آیه گفته شده است اشاره بهمه‌ی خانه‌ی مکّه است. وَ عَهِدنا إِلی إِبراهِیمَ وَ إِسماعِیلَ أَن طَهِّرا بَیتِیَ- ۱۲۵ -قرآن-۱-۶۵ [صفحه ۱۷۸] کشف الاسرار: عهد در اینجا بمعنی امر است می‌گوید ابراهیم و اسماعیل را فرمودیم: که خانه‌ی من پاک دارید از بتان و افعال مشرکان. روح البیان: امر شد بپیغمبر که بمردم بفرماید: وارد خانه‌ی من نشوید مگر با دل پاکیزه و زبان راست و دست درست و تن و عضو پاک و اگر ستمی کرده‌اید تا آنرا تلافی نکنید نیائید که شما را لعن می‌کنم تا برگردید و آن را تلافی کنید. پس اگر با شرایط بخانه‌ی من آمدید گوش و چشم شما من خواهم بود که هر چه بینید و بشنوید حقّ است و درست و خانه‌ی حقیقی خدا دل آدمی است که از پلیدی هوی و هوس بفرماید آن را پاک کنند که نگاه خدا بآن جا است شعر: دل بدست آور که حجّ اکبر است || از هزاران کعبه یک دل بهتر است کعبه بنیاد خلیل آذر است || دل نظرگاه جلیل اکبر است العاکِفِینَ- ۴۱۲۵ ابو الفتوح نوشته است: رسول علیه السلام اهل حرم را اهل اللّه خواند آنگه که«۴۱» اسید بن عتاب را بعامل مکّه کرد گفت: تو را بعمل کردم در شهری که در آنجا اهل خدایند.اسید بن عتاب را بعامل مکّه کرد گفت: تو را بعمل کردم در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شهری که در آنجا اهل خدایند. -قرآن-۱-۱۶-پاورقی-۱۱۷-۱۱۹ نمی‌دانم از کجا! در یادداشتهای خود نوشته‌ام که: زید بن اسلم گفت: سال هشتم هجری پس از فتح مکّه که پیغمبر بمدینه برگشت اسید بن عتاب را بحکومت مکّه و معاذ بن جبل را برای تعلیم قرآن مردم آنجا معیّن فرمود و برای اسید روزی یک درهم حقوق برقرار فرمود و او در مکّه بر منبر رفت و گفت: هر کس نتواند بروزی یک درهم قناعت کند هرگز خدا او را اسیر نکند و پیغمبر روزی یک درهم برای من مقرّر فرموده و احتیاج بکسی ندارم. ابو الفتوح: نوشته است: مردی بود او را حسین بن عک گفتندی مردی مالدار بود بمکّه رفت و مجاور بنشست و پشت بر خان و مال و املاک و اسباب کرد و سالها آنجا [صفحه ۱۷۹] بماند. سالی همشهریان او بحجّ بودند او را گفتند: تو را هیچ آرزوی نمی‌آید تا با سر املاک و اسباب خود آئی! آهی بزد و گفت: چه امید باز آمدن است با دنیا گشته‌ای را که او را رمقی مانده بود آنگه اینکه بیت برخواند: حسب المحبّ من الحبیب بعلمه || انّ المحبّ ببابه مطروح«-فرمت-۶۴-۶۶ وَ إِذ قالَ إِبراهِیمُ رَبِّ اجعَل هذا بَلَداً آمِناً- ۱۲۶ کشف: نوشته است: اینکه دعای خلیل هم از روی ظاهر بود هم از روی باطن. -قرآن-۱-۵۸ از روی ظاهر آن است که گفت: بار خدایا هر که در اینکه شهر باشد او را ایمن گردان بر تن و بر مال خویش و دشمن را بر وی مسلّط مکن. و از روی باطن گفت: بار خدایا هر که در اینکه شهر شود او را از عذاب خود ایمن گردان و بآتش قطیعت مسوزان. ابو نجم قرشی صوفی گفت: شبی از شبها در طواف بودم فرادلم آمد که خداوندا تو گفتی: هر که در حرم آید ایمن شد. از چه چیز ایمن شد! گفت هاتفی آواز داد: از آتش ایمن گشت یعنی نسوزیم شخص او را با آتش دوزخ و نه دل او را بآتش قطعیّت. اینکه از بهر آن است که خانه‌ی کعبه محلّ نظر خداوند جهان است هر سال یک بار. وَ ارزُق أَهلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ- ۱۲۶ مجمع: از حضرت صادق ع نقل شده است: ثمرات و میوه‌ها محبّتهای مردم و توجّه دلهای آنها است که ابراهیم از خدا درخواست کرد: دلهای مردم را بآن جا متوجّه کند و همه بیکدیگر مأنوس و مربوط شوند. -قرآن-۱-۳۷ فَأُمَتِّعُهُ قَلِیلًا- ۱۲۶ مجمع: إبن عامر «امتعه» بسکون میم و تخفیف تا خوانده است و دیگران با فتح میم و تشدید تا قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۳ سخن ما: ۱- یادآوری بمردمی که آن روز روی سخن با آنها بوده است که [صفحه ۱۸۰] اینکه قدیمی سرمایه‌ی مادی و معنوی شما خانه‌ای است که بوسیله‌ی پدر شما ابراهیم بنیاد شده است و او شخصی فرمانبر و آزمایش شده بود و خودش سعادت شما را در خواست کرد که فرمانبردار و مؤمن بروز قیامت باشید. اینکه گفتار بهترین وسیله‌ی تهییج و آمادگی افکار آنها است در پذیرفتن دستورهای پیغمبر ص. ۲- چون قرآن برای همیشه با همه‌ی بشر سخن می‌گوید و آنکه آن را پذیرفت بایستی بدستورهای آن رفتار کند ما از اینکه جمله‌ها «جَعَلنَا البَیتَ- تا- إِبراهِیمَ مُصَلًّی» یک تکلیف عمومی می‌فهمیم که همه‌ی مسلمانان بایستی مرکزی داشته باشند که محلّ اجتماع و تلاقی افکار آنها باشد. و از اوضاع سیاسی و اقتصادی یکدیگر خبردار باشند و همه با هم تشریک مساعی کنند همانطور که در معنی «وَ ارزُق أَهلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ» از حضرت صادق ع نقل کردیم. و چون مسلمانان آنجا مجتمع شدند و با یکدیگر دوست و هم آهنگ شدند بیاد خدا باشند و در مقام ابراهیم که یادگاری از دوران گذشته است نماز بخوانند و همگی با هم آهنگی آئین خدا پرستی را انجام دهند تا از نظر احساسات دلها بیشتر نزدیک بیکدیگر شوند و هم از نظر دین و فکر عالم دیگر دلها نرم شوند و بخدا متوجّه شده از عاقبت کار خود غافل نباشند. اگر بتحوّل عقاید سیاسی ممالک مغرب توجّه کنیم می‌بینیم فرضیّه‌ی جامعه‌ی جهانی که از قبل از میلاد تا قرن پانزدهم میلادی در عالم مسیحیّت و دولتهای غربی مورد نظر و آرزو بود. دین اسلام آن را برای مسلمین قابل عمل دانسته و بآن امر فرموده است اگرچه اینکه فرضیّه در نظر فلاسفه‌ی معاصر تجدید شده و پیرو زیاد دارد و لیکن یک تفاوت هست که در آن دوران بسیار قدیم اینکه را با دین و مقدّسات وابسته می‌دانستند و می‌خواستند بنام اتّحاد مسیحیّت اجرا شود ولی امروز فقط از نظر سیاست آن را مطالعه می‌کنند و از دین بکلّی جدا می‌پندارند امّا اسلام جامعه‌ی جهانی را پیوسته بانجام وظائف دین مقرّر کرده است که اگر سیاستمداران و پیشوایان از سود شخصی بگذرند و قدری منصفانه نظر کنند و خرافات و بدعتهای مرسوم باسم دین و یا بهانه‌ی خواسته مردم بجلو چشم خود نگیرند می‌توانند تصدیق کنند که دین اسلام و آنچه پیغمبر -قرآن-۴۸۷-۵۰۵-قرآن-۵۱۷-۵۳۹-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۷۷۹-۸۱۸[صفحه ۱۸۱] بوسیله‌ی قرآن برای بشر آورده است شایستگی دارد که نگاهبان و مجری جامعه‌ی جهانی باشد.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۲۷ تا ۱۳۴]

وَ إِذ یَرفَعُ إِبراهِیمُ القَواعِدَ مِنَ البَیتِ وَ إِسماعِیلُ رَبَّنا تَقَبَّل مِنّا إِنَّکَ أَنتَ السَّمِیعُ العَلِیمُ[۱۲۷] رَبَّنا وَ اجعَلنا مُسلِمَینِ لَکَ وَ مِن ذُرِّیَّتِنا أُمَّةً مُسلِمَةً لَکَ وَ أَرِنا مَناسِکَنا وَ تُب عَلَینا إِنَّکَ أَنتَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ[۱۲۸] رَبَّنا وَ ابعَث فِیهِم رَسُولاً مِنهُم یَتلُوا عَلَیهِم آیاتِکَ وَ یُعَلِّمُهُمُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ وَ یُزَکِّیهِم إِنَّکَ أَنتَ العَزِیزُ الحَکِیمُ[۱۲۹] وَ مَن یَرغَبُ عَن مِلَّةِ إِبراهِیمَ إِلاّ مَن سَفِهَ نَفسَهُ وَ لَقَدِ اصطَفَیناهُ فِی الدُّنیا وَ إِنَّهُ فِی الآخِرَةِ لَمِنَ الصّالِحِینَ[۱۳۰] إِذ قالَ لَهُ رَبُّهُ أَسلِم قالَ أَسلَمتُ لِرَبِّ العالَمِینَ[۱۳۱] -قرآن-۱-۷۱۱ وَ وَصّی بِها إِبراهِیمُ بَنِیهِ وَ یَعقُوبُ یا بَنِیَّ إِنَّ اللّهَ اصطَفی لَکُمُ الدِّینَ فَلا تَمُوتُنَّ إِلاّ وَ أَنتُم مُسلِمُونَ[۱۳۲] أَم کُنتُم شُهَداءَ إِذ حَضَرَ یَعقُوبَ المَوتُ إِذ قالَ لِبَنِیهِ ما تَعبُدُونَ مِن بَعدِی قالُوا نَعبُدُ إِلهَکَ وَ إِلهَ آبائِکَ إِبراهِیمَ وَ إِسماعِیلَ وَ إِسحاقَ إِلهاً واحِداً وَ نَحنُ لَهُ مُسلِمُونَ[۱۳۳] تِلکَ أُمَّةٌ قَد خَلَت لَها ما کَسَبَت وَ لَکُم ما کَسَبتُم وَ لا تُسئَلُونَ عَمّا کانُوا یَعمَلُونَ[۱۳۴] -قرآن-۱-۵۰۰ [صفحه ۱۸۲] معنی لغات: «یَرفَعُ»- از مصدر رفع بمعنی بالا بردن. «قواعد»- جمع قاعده پایه و اساس ساختمان. «أَرِنا»- از مصدر ارائه بمعنی نشان دادن. «مناسک» جمع منسک راه و طریقه‌ی عبادت و حقوق خدائی. «تاب» از مصدر توبه بمعنی آمرزش و تفضّل خداوند. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۱۰۸-۱۱۶ «ابعَث» از مصدر بعث بمعنی برانگیختن و فرستادن. «یُزَکِّیهِم» از مصدر تزکیه بمعنی پاکیزه کردن و اصلاح کردن. «اصطَفی» از مصدر اصطفاء بمعنی برگزیدن و انتخاب کردن. -قرآن-۱-۹-قرآن-۵۵-۶۹-قرآن-۱۲۴-۱۳۳ «وَصّی»- از مصدر توصیه بمعنی سفارش. «بنی» جمع إبن بمعنی پسر که بنینی بوده و نون جمع برای اضافه بتلفّظ نیامده است. «خَلَت» از مصدر خلو و خلاء بمعنی تهی و خالی شدن- کوچکردن. «کَسَبَت» از مصدر کسب بمعنی بچنگ آوردن- سود بردن. -قرآن-۱-۹-قرآن-۱۴۰-۱۴۸-قرآن-۲۰۸-۲۱۸ ترجمه: ۱۲۷ ای محمّد بیاد دار آنگاه که ابراهیم با فرزندش اسماعیل پایه‌های خانه‌ی کعبه را بالا میبرد دعا کرد که ای خداوند ما [اینکه بنیاد دین و تمدّن را] از ما بپذیر [که براه خوب و شایسته بانجام رسانیم] چون تو شنوائی و دانائی. ۱۲۸ ای خدا بهر دوی ما کمک کن که بتوانیم تسلیم فرمانهای تو باشیم و نتایج و فرزندان ما را مردمی تسلیم و فرمانبردار کن و راه و رسم بندگی را بما نشان بده و از گناه گذشته‌ی ما درگذر که آمرزش و مهربانی از تو باشد و بس. ۱۲۹ ای خدای ما برای فرزندان ما پیغمبری از خودشان برانگیز که نشانه‌های یگانگی تو را بآنها بنمایاند و بایشان کتاب و دانش بیاموزد و از ناشایستها پاکشان گرداند که بر اینکه همه تو چیره‌ای و تواناای و دانائی. جهت نزول: مجمع: روایت شده است که عبد اللّه بن سلام بدو برادرزاده‌ی خود سلمه و مهاجر [صفحه ۱۸۳] پیشنهاد اسلام کرد و گفت محمّد همان است که در توراة معرّفی شده است. سلمه گفتار عمو را پذیرفت و مسلمان شد و مهاجر قبول نکرد آیت ۱۳۰ «وَ مَن یَرغَبُ» در توبیخ او نازل شده است. -قرآن-۱۵۵-۱۷۳ ترجمه: ۱۳۰ [با اینکه سوابق ابراهیم] کسی از روش و دین او رو گردان نیست مگر آنکه بیخردی را پیشه‌ی خود کرده است چون ابراهیم باین جهان برگزیده‌ی ماست و در عالم دیگر از صالحین است و درستکاران. ۱۳۱ و بیاد دار که روزگاری پروردگار ابراهیم باو گفت: تسلیم فرمان باش. او گفت: خود را بپروردگار جهان سپردم. ۱۳۲و او فرزندان خود را سفارش باسلام و تسلیم بحقّ کرد و هم پسرش یعقوب که گفت: ای پسران من خدا برای شما دین برگزید پس تا دم مرگ تسلیم بحقّ باشید. ۱۳۳ مگر شما بهنگام مرگ یعقوب بودید که از فرزندان خود پرسید: از پس مرگ من چه می‌پرستید! پاسخ دادند: خدای تو را می‌پرستیم و خدای پدران تو ابراهیم و اسماعیل و اسحاق را که خدای یگانه است و ما سر سپرده‌ی او هستیم. ۱۳۴ اینها مردمی بودند که درگذشتند و سود کار خود بینند و شما آنچه کنید مزد آن بینید و از کار آنان شما را نپرسند [که خوب و بد هر کس برای خود او است]. سخن مفسّرین: رَبَّنا تَقَبَّل مِنّا- ۱۲۷ فخر: مردم با معرفت تفاوت می گذارند بین کلمه‌ی «قبول» و «تقبّل» اوّل پذیرش با میل خود شخص است و دوّم پذیرش بر خلاف میل است و نقل اینکه جور کلمه از ابراهیم برای تأدّب است که کار من ارزش ندارد ولی تو آن را بپذیر و هم اینکه کلمه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره است به اینکه که ابراهیم برای مزد، کار نکرد و فقطّ برای پذیرش بدرگاه خدا آنجا را ساخت و اگر برای مزد می‌بود می‌گفت: ثواب آن را بمن بده و قبول عبادت برای عارف لذیذ تر از مزد است. -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۱۸۴] إِنَّکَ أَنتَ السَّمِیعُ العَلِیمُ- ۱۲۷ روح البیان: اینکه جمله در نظر مفسّرین اشاره است بر اینکه ما، در انجام وظیفه‌ی خود تقصیر نکرده‌ایم چون تو دانا و شنوائی و کوچکترین تقصیر را از تو نمی‌توانیم پنهان کنیم. -قرآن-۱-۳۹ رَبَّنا وَ اجعَلنا مُسلِمَینِ لَکَ- ۱۲۸ روح البیان: مفسّرین نوشته‌اند که مقصود از مسلم مخلص و بی‌ریا و تسلیم شده در کمال فرمانبرداری است. اگر اعتراض شود که ابراهیم و اسمعیل خود تسلیم بودند پس دعای آنها چه معنی دارد! اوّلا ممکن است در دل آنها بواسطه‌ی نهاد و خلقت‌شان افکار و اندیشه‌های مختلفی بوده است که آنها را وادار کرده است: دعا کنند و تقویت فکری و آسایش خیال خود را از خدا بخواهند. و ثانیا ممکن است مقصود راهنمائی مردم باشد که بدین و عقیده‌ی خود مغرور نشوند و از خدا کمک بخواهند که همیشه آن‌ها را باین راه مستقیم و اخلاص ثابت نگاهدارد. -قرآن-۱-۳۶ وَ مِن ذُرِّیَّتِنا أُمَّةً مُسلِمَةً لَکَ- ۱۲۸ فخر: جهت اینکه اولاد و فرزندان خود را نام برده است و دیگران را شریک در خواهش خود نکرده است برای اینکه اگر اولاد پیشوایان صالح و درستکار شدند مردم هم از آنها پیروی می‌کنند پس دعای آنها مثل دعای برای همه است. -قرآن-۱-۴۴ روح البیان: آبادانی جهان بسه دسته مردم فراهم است: دسته‌ی بالاتر اهل خدا هستند و فکر و ذکرشان با خداست. و دسته‌ی میانین برای اجر و پاداش عالم دیگر عابد و فرمانبردار هستند. و دسته‌ی نازل، مردم مال و منال دنیا هستند که اینها بواسطه‌ی غفلت از سعادت و دلباختگی بآبادانی بی‌خرد شمرده می‌شوند. مثنوی اینکه جهان ویران شدی اندر زمان || حرفها بیرون شدی از مردمان استن اینکه عالم ای جان غفلت است || هوشیاری اینکه جهان را آفت است [صفحه ۱۸۵] هوشیاری زان جهان است و چو آن || غالب آید نیست گردد اینکه جهان هوشیاری آفتاب و حرص یخ || هوشیاری آب و اینکه عالم و سخ«-فرمت-۶۶-۶۸ أَرِنا مَناسِکَنا- ۱۲۸ اینکه جمله را مفسّرین معنی کرده‌اند: اعمال حجّ را بما یاد بده. -قرآن-۱-۱۸ مجمع: إبن کثیر «ارنا» با سکون را خوانده است. وَ تُب عَلَینا- ۱۲۸ غزالی: در کتاب توبه‌ی احیاء العلوم مجلّد اوّل: توبه‌ی حقیقی از سه چیز پی در پی فراهم می‌شود: توبه‌ی علمی و توبه‌ی حالتی و توبه‌ی عملی که اوّل وسیله است برای پیدایش دوّم و دوّم وسیله است برای سوّم و ما مطلب او را اینکه جور بیان می‌کنیم: -قرآن-۱-۱۵ ۱- توبه‌ی علمی: یعنی توجّه و علم آدمی ببزرگی گناه که پرده‌ایست میان او و آفریننده‌اش و جلوگیر او است از رسیدن بمقام انسانیّت. ۲- توبه‌ی حالتی: یعنی چون اینکه توجّه و فکر در دل جایگزین شد آسایش از او سلب می‌شود که همیشه در اندیشه‌ی دوست است و از دوری او دردمند است و بر آنچه خود کرده است و موجب اینکه دوری شده پشیمان است اینکه دردمندی و پشیمانی حالت توبه و بازگشت آدمی است از راه کج براه راست. ۳- توبه‌ی عملی: چون چنین حالتی در شخص پیدا شد در وجود او تأثیر می‌کند که موجب اراده در دل می‌شود و عمل در اعضاء بدن پس آن حالت پشیمانی و ناراحتی او را بفکر اصلاح کار خود می‌اندازد و اقدام بعمل می‌کند که جبران گذشته اوست و خودداری در آینده که قسمتی هم از اینکه مطالب در توبه‌ی آدم آیت ۳۷ گفتیم. إِنَّکَ أَنتَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ- ۱۲۸ روح البیان: توبه آن است که در قلب حالت توبه و بازگشت از گناه ایجاد -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۱۸۶] شود و در پاره‌های تن جنبش عبادت و بندگی تولید شود. ابو الفتوح: اینکه جمله اشاره است که خدا توبه را می‌پذیرد. رَبَّنا وَ ابعَث فِیهِم رَسُولًا مِنهُم- ۱۲۹ ابو الفتوح نوشته است: عرباض بن ساریه‌ی سلمی گفت از رسول [ع] شنیدم که می‌گفت: من نزد خدا خاتم پیغمبران بودم و آدم در خاک خلقت خود بخاک آلوده بود. و شما را خبر دهم که من دعاء پدرم ابراهیم هستم و بشارت عیسی و خواب مادرم که در خواب دید نوری از او جدا شد که قصور شام بآن روشن شد. -قرآن-۱-۴۲ فخر: ابراهیم دعا کرده است که پیغمبرشان از خود آنها باشد برای اینکه نسب و شخص او را بشناسند و تصدیق پیغمبری او آسان باشد. یَتلُوا عَلَیهِم آیاتِکَ- ۱۲۹ مجمع: یعنی قرآن را برای آنها بخواند. -قرآن-۱-۲۶ فخر: ممکن است مقصود از آیات نشانه‌های ذات و صفات خداوند باشد و معنی تلاوت آنکه بیاد مردم بدهد و متوجّهشان کند و وادار کند بایمان بخدا. وَ یُعَلِّمُهُمُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ- ۱۲۹ فخر: ممکن است مقصود آیات متشابه و محکم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد و ممکن است مقصود مطالب کتاب باشد که احکام و دستورات است و برای حکمت چند معنی شده بعضی گفته‌اند: -قرآن- ۱-۴۰ وغ النفس الانسانیّهٔ الی کمالها الممکن فی طرفی العلم و العمل«۴۴»» دیگری گفته است: «الحکمهٔ هی الاصابهٔ فی القول و العمل» قفّال از بعضی فلاسفه نقل کرده است: «الحکمهٔ هی الشّبّه بالاله بقدر الطّاقهٔ البشریّهٔ» عبد اللّه بن وهب گفت: از مالک پرسیدم معنی حکمت را که در آیت هست گفت: شناسائی دین و فهمیدن و عالم شدن و بآن عمل کردن. دیگری گفته است: «الحکمهٔ هی الاصابهٔ فی القول و العمل» قفّال از بعضی فلاسفه نقل کرده است: «الحکمهٔ هی الشّبّه بالاله بقدر الطّاقهٔ البشریّهٔ» عبد اللّه بن وهب گفت: از مالک پرسیدم معنی حکمت را که در آیت هست گفت: شناسائی دین و فهمیدن و عالم شدن و بآن عمل کردن. -پاورقی-۷۴-۷۶ [صفحه ۱۸۷] افعی گفته است: حکمت سنّت پیغمبر است و گفته‌اند: «الحکمهٔ هی الفصل بین الحقّ و الباطل«۴۵»» وَ یُزَکِّیهِم- ۴۵۲۹ فخر: یک دسته از مردم حقّ را برای اینکه حقّ است می‌خواهند و یکدسته از مردم برای اینکه موجب خیر و وسیله‌ی خوشی است قبول می‌کنند. پس بایستی بیکی از اینکه دو جهت خواستار حقّ بشوند تا زکیّ و پاکیزه شمرده شوند و ایجاد اینکه خاصیّت در مردم بوسیله‌ی پیغمبر باین معنی است که: او بقدری حکمت و پند و وعده و ترس از عاقبت کار برای آنها می‌گوید تا حالت ثانوی و دوستی حقّ و طهارت و پاکیزگی در آنها تولید می‌شود. وَ یُزَکِّیهِم- ۱۲۹ فخر: یک دسته از مردم حقّ را برای اینکه حقّ است می‌خواهند و یکدسته از مردم برای اینکه موجب خیر و وسیله‌ی خوشی است قبول می‌کنند. پس بایستی بیکی از اینکه دو جهت خواستار حقّ بشوند تا زکیّ و پاکیزه شمرده شوند و ایجاد اینکه خاصیّت در مردم بوسیله‌ی پیغمبر باین معنی است که: او بقدری حکمت و پند و وعده و ترس از عاقبت کار برای آنها می‌گوید تا حالت ثانوی و دوستی حقّ و طهارت و پاکیزگی در آنها تولید می‌شود. -پاورقی-۱۰۲-۱۰۴-قرآن-۱۰۶-۱۲۱ مجمع: إبن جریج گفته است: یعنی آنها را از پلیدی کفر پاک می‌کند. إبن عباس گفته: تزکیه بمعنی اخلاص و فرمانبرداری از خداوند است. إِنَّکَ أَنتَ العَزِیزُ الحَکِیمُ- ۱۴۶۹ غزالی:«۴۶» گفته است: عزیز یعنی آنچه با ارزش و مهمّ باشد و کم‌یاب باشد و احتیاج باو زیاد باشد و پیدا کردن آن هم آسان نباشد و عزیز باین معنی منحصر بآفریننده‌ی جهان است. -قرآن-۱-۳۶-پاورقی-۵۲-۵۴ وَ مَن یَرغَبُ عَن مِلَّهِ إِبراهِیمَ إِلّا مَن سَفِهَ نَفسَهُ- ۱۳۰ تفسیر حسینی: یعنی کسی از دین ابراهیم برنمی‌گردد مگر که خود را خوار کرده است یا خود را نابود کرده است یا بیخرد بوده است. -قرآن-۱-۶۹ [صفحه ۱۸۸] ا تَمُوتُنَّ إِلّا وَ أَنتُم مُسلِمُون- ۴۷۳۲ کشف: فضیل بن عیاض گفت: اسلام در اینکه جمله بمعنی خوشبینی و حسن ظنّ است که بهنگام مرگ خوشبین برحمت حقّ باشد و پیغمبر فرمود «لا یموتنّ احدکم الّا و هو یحسن باللّه الظّن«۴۷»».. -قرآن-۱-۴۵- پاورقی-۲۵۸-۲۶۰ وَ وَصّی بِها إِبراهِیمُ- ۱۲۱ مجمع: مردم شام و مدینه «اوصی» با همزه و تخفیف صاد خوانده‌اند و دیگران «وصّی» بی‌همزه و با تشدید صاد. -قرآن-۱-۲۶ کشف: «بها» کنایه است که سفارش بدین و ملّت ابراهیم بوده است و در آخر آیه گفته شده است «فَلا تَمُوتُنَّ» که اصل موضوع سفارش همان است و باید تا دم مرگ مسلمان باشند. -قرآن-۱۰۷-۱۲۵ أم کُنتُم شُهَداءَ إِذ حَضَرَ یَعقُوب- ۱۳۳ ابو الفتوح: یهود گفتند: یعقوب در هنگام مرگ فرزندان خود را بدین یهود وصیّت کرد اینکه آیه آنها را توبیخ می‌کند که مگر شما آنجا بودید که یعقوب چنین سفارش کرد!. -قرآن-۱-۴۲ تِلکَ أُمَّهٌ قَد خَلَت لَها ما کَسَبَت- ۱۴۸۴ روح البیان: یهود به پدران‌شان افتخار می‌کردند. اینکه آیه در جواب آنها است چنانکه می‌گویند: پیغمبر ص فرموده است «من ابطأ به عمله لم یسرع به نسبه«۴۸»» -قرآن-۱-۴۲-پاورقی-۲۲۶-۲۲۸ أ تفخر باتّصالک من علیّ || و اصل البولهٔ الماء القراح و لیس بنافع نسب زکیّ ||یدنّسه صنائعه القباح [صفحه ۱۸۹] اصل را اعتبار چندان نیست || روی تر گل ز خار خندان نیست می ز غوره شود شکر از نی ||عسل از نحل حاصل است بقی تأویلات: آیه اشاره است که مقلّد نباشید و اعتماد بکار دیگران نکنید که هر کس هر عقیده و علم و عمل بچنگ آورده است نتیجه‌اش برای خود اوست پس با بصیرت باشید و خود یقین پیدا کنید و بر آن کار کنید. سخن ما: ۱- اعراب آن روز بپدران خود افتخار می‌کردند و انتساب بابراهیم اسماعیل را از مفاخر خود می‌شمردند سه آیت اوّل آنها را یادآوری می‌کند: پدران موجب افتخار شما که اینکه خانه‌ی وسیله‌ی شرافت شما را ساخته‌اند دعا کرده‌اند که پیغمبری از نژاد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خودتـان بفرسـتد پس ای آل ابراهیم که همه یهـودی و مسیحی و عرب هستیـد و بخصـوص ای آل اسـماعیل که اعراب بت‌پرسـت هستیـد از دعای پیشوایان و پدران خود غافل نباشـید که اینکه محمّد نتیجه‌ی آن دعا است و قرآنش همان کتاب است که آنها برای شما دعا کرده‌اند پس شـما که بابراهیم و اسماعیل افتخار می‌کنید پیروی او شایسته‌تر هستید. ۲- آیت ۱۲۸ جمله‌ی «مِن ذُرِّيَّتِنا» یعنی بعضی از فرزندان ما شاید اشاره اینکه باشد که چون همه‌ی فرزندان و اولاد ممکن نیست یک فکر و یک عقیده باشند چیزی ممکن و شدنی خواسته است که افراد لایقی در نسل او پیدا شوند. -قرآن-۲۲-۴۱ ۳- آیت ۱۲۸ جمله‌ی «أَرِنا مَناسِكَنا» چون منسک بمعنی طریقه و راه عبادت است و پیغمبر که راهنمای بحق‌ است همه‌ی کارهای زنـدگی را از راه حق می‌بیند و می‌کند. شاید مقصودش از مناسک همه‌ی راههای زنـدگی مادّی و معنوی باشد که خدا او بنمایاند از خوردن و خوابیدن تا نماز و روزه. -قرآن-۲۲-۴۱ ۴- در آمـوزش و پرورش می‌گوینـد یکی از وسائـل تحریـک و تشویق، طریقه‌ی منفی است یعنی یـادآوری معـایب دیگران و نواقص را با کنـایه گفتن. در آیه ۱۳۰ «وَ مَن يَرغَبُ عَن مِلَّةِ» تـا آخر پس از یـادآوری سوابـق ابراهیم -قرآن-۱۵-۴۶ [صـفحه ۱۹۰] باین نتیجه میرسـد که رو گردانـدن از دین او نشـانه‌ی سـفاهت و بیخردی است و گر نه همان شخصـیت خانوادگی و فکر در آنچه پـدران‌شان خواسـته‌اند و گفته‌انـد برای پـذیرش اسـلام کافی است زیرا آنها مردمانی برگزیده و صالح بوده‌اند پس بحکم عقل پیروی آنها لازم است. و آیات بعد نیز دنباله‌ی همین مطلب است که آنها خود فرمانبردار بودند و دلبسـته بدین که تا هنگام مرگ از آن غافل نبودند و فرزندان خود را سفارش بدینداری می‌کردند. ۵- در آیت آخر یادآوری می‌کند که اعمال نیک گذشتگان برای پند گرفتن است نه افتخار کردن و بآن مغرور شدن که آنها، در گذشـته‌اند و سود کار خود را خودشان می‌برند و هرگز چشم بسود دیگران نباید بود که هر کسی مزد از عمل خویش برد.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۳۵]

وَ قالُوا كُونُوا هُوداً أَو نَصارى تَهتَدُوا قُل بَل مِلَّةَ إِبراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ المُشرِكِينَ [۱۳۵] -قرآن-۱-۱۲۳ معنی لغات: «تَهتَدُوا» از اهتـداء بمعنی راه یافتن و براه راست رفتن. -قرآن-۱۳-۲۴ «حَنِيفاً» منحرف و متمایل از دیگر ادیان و متمسّک بدین اسـلام و مستقیم و موحّد در دین خود. -قرآن-۱-۱۱ ترجمه: یهودیان و مسیحیان گویند: شما مسلمانان یهودی و مسیحی شوید تا براه راست باشید. ای محمّـد بجواب‌شان بگو: بلکه بایـد بـدین ابراهیم بگروید که از هر شـرک و بت‌پرستی بر کنار است و او مشـرک نبود. [صـفحه ۱۹۱] جهت نزول: مجمع: إبن عبـاس گفته است: عبـد اللّه بن صوریـا و کعب بن اشـرف و مالـک بن ضـیف و عـده‌ای از مسیحیان نجران با مسـلمین گفتگو کردند و هر یک می‌گفتند: آئین ما اسـتوارتر و برتر است و هر یک از آنها بمسلمانها پیشنهاد پذیرش دین خود را میکرد در جواب‌شان اینکه آیه نازل شـد. و روایت شده است: عبد اللّه بن صور یا به پیغمبر عرض کرد: راه راست دین یهود است تو هم آنرا بپذیر تا رسـتگار شوی و مسیحیان بآن حضرت همین را گفتند اینکه آیه برای راهنمائی آن حضرت نازل شد. سخن مفسّرین: مِلَّةَ إِبراهِيمَ حَنِيفاً- ۱۳۵ کشف الاسـرار نوشـته است: یعنی ما را یکتا، گوی- یکتا، دان- گفته‌اند که: -قرآن-۱-۲۸ حنیف نـامی است موحّـد را و حـاجی را و ختنه کرده را و قبله دار را. قتـاده گفت: «من الحنيفيّة الختـان و تحریم نکاح الاخت«۴۹»» تفسیر برهان: زراره از حضـرت امام باقر ع روایت کرده است دین حنیف هیچ عمل را فروگذار نکرده است و گرفتن شارب«۵۰» و ناخن و ختنه کردن را هم دسـتور داده است. و هم از حضـرت صادق ع روایت شده که دین حنیف یعنی دین اسلام.و ناخن و ختنه کردن را هم دسـتور داده است. و هم از حضـرت صادق ع روایت شده که دین حنیف یعنی دین اسلام. -پاورقی-۶۰-۶۲-پاورقی-۱۹۱-۱۹۳ کشف نوشـته است: خلیل را پرسیدند تو را کدام روز خوشتر بود و سازگارتر! گفت: آنروز که در آتش نمرود بودم وقتم خالی بود و دلم صافی و بحق نزدیک و از خلق معزول «سـقیا لمعهدک الّذی لو لم یکن ما کان قلبی للصبابة معهدا«۵۱»«۳»«۵۲»». چون ابراهیم از -پاورقی-۱۷۰-۱۷۲-پاورقی-۱۷۳-۱۷۵ [صـفحه ۱۹۲] کوره‌ی امتحـان خـالص بیرون آمـد و آنـدم گفت «اسـلمت صادقـا» ربّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

العالمین رقم خلت بر وی کشید و جهانی را از اتباع وی فرمود و گفت: «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبراهِیمَ حَنِیفاً». -قرآن-۱۴۶-۱۸۹ ما: می گویند: «حب الشّیئی یعمی و یصم»۵۳» آن تورات و انجیل خوانها برای جاه‌طلبی و حفظ مقام جوری دلباخته شده بودند که بشخص پیغمبر و تربیت شده های مکتب آن حضرت طمع می‌کردند که پیرو آنها شوند. در برابر اینکه آرزو یکباره بنیان دین و مقام دینی آنها را ویران کرده است با یک کنایه‌ی بسیار ساده بجمله «ما کانَ مِنَ الْمُشرِکِینَ» که ما، دین پیشوا و پدر شما ابراهیم را اختیار کردیم که مشرک نبود و شما مشرک هستید و باید خودتان هم از دین خود دست بردارید.آن تورات و انجیل خوانها برای جاه‌طلبی و حفظ مقام جوری دلباخته شده بودند که بشخص پیغمبر و تربیت شده های مکتب آن حضرت طمع می‌کردند که پیرو آنها شوند. در برابر اینکه آرزو یکباره بنیان دین و مقام دینی آنها را ویران کرده است با یک کنایه‌ی بسیار ساده بجمله «ما کانَ مِنَ الْمُشرِکِینَ» که ما، دین پیشوا و پدر شما ابراهیم را اختیار کردیم که مشرک نبود و شما مشرک هستید و باید خودتان هم از دین خود دست بردارید. - پاورقی-۴۹-۵۱-قرآن-۳۵۴-۳۸۴

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۳۶ تا ۱۳۸]

قُولُوا آمَنّا بِاللّهِ وَ ما أُنزِلَ إِلَینا وَ ما أُنزِلَ إِلی إِبراهِیمَ وَ إِسماعِیلَ وَ إِسحاقَ وَ یَعقُوبَ وَ الْأَسباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ ما أُوتِیَ النَّبِیُّونَ مِن رَبِّهِم لا نُفَرِّقُ بَینَ أَحَدٍ مِنهُم وَ نَحنُ لَهُ مُسلِمُونَ [۱۳۶] فَإِن آمَنُوا بِمِثلِ ما آمَنتُم بِهِ فَقَدِ اهتَدَوا وَ إِن تَوَلَّوا فَإِنَّما هُم فِی شِقاقٍ فَسَیَکفِیکَهُمُ اللّهُ وَ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۱۳۷] صِبغَةَ اللّهِ وَ مَن أَحسَنُ مِنَ اللّهِ صِبغَةً وَ نَحنُ لَهُ عابِدُونَ [۱۳۸] -قرآن-۱-۵۳۵ معنی لغات: «الأَسباطِ» جمع سبط یعنی فرزند و نتیجه. «شِقاقٍ» در جنگ بودن و دشمنی داشتن. «صِبغَةً» بمعنی جور و طور و دین و ملّت و ماده‌ی رنگ کردن. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۵۷-۶۶-قرآن-۱۰۰-۱۰۹ ترجمه: [پس از آنکه یهود و مسیحیها دعوت بدین خود کردند و جواب شنیدند [صفحه ۱۹۳] در اینکه آیه دنباله‌ی آن را گرفته و برای دستور بهمه‌ی مسلمانان است که] ۱۳۶ بگوئید ما بخدا ایمان داریم و هر چه بوسیله‌ی قرآن بر ما نازل شده و هر چه بابراهیم و اسمعیل و یعقوب و پیغمبرانی که از اسباط و فرزندان یعقوب بودند و باز آنچه را که به موسی و عیسی داده‌اند و آنچه به پیغمبران از پروردگارشان رسیده است و جدائی میان آنها نمی دانیم و ما تسلیم و فرمانبردار او هستیم. ۱۳۷ پس اگر ایشان بآنچه شما پذیرفته‌اید بگرویدند که همانا براه راستند و رستگار شوند و اگر پشت کردند و با شما ناسازگار شدند باندیشه‌ی دو دستگی هستند و بزودی خدا شرشان از شما بگرداند که او شنوا است و دانا. جهت نزول: مجمع: گفته‌اند: یهود و نصاری فرزند خود را شست و شو می‌کردند و یا برنگی رنگین می‌کردند و می گفتند: اینکه وسیله‌ی پاکی فرزند و سعادت او است. آیت ۱۳۸ در رد اینکه ادّعا نازل شده است. ترجمه: ۱۳۸ ما مسلمانان برنگ معیّن از جانب خدا [و خوی یکتاپرستی باشیم] و کدام رنگ شده و خوی گرفته‌ای از رنگ و خوی که خدا [برای آنها معیّن کرده است] بهتر باشد با اینکه ما او را پرستنده‌ایم و بس. سخن مفسّرین: قُولُوا آمَنّا بِاللّهِ- ۱۳۶ کشف: از ابو هریره نقل است که یهود تورات را بعربی می‌خواندند و بعربی برای مسلمانان تفسیر می‌کردند. پیغمبر به مسلمانان فرمود نه آنها را تصدیق کنید و نه تکذیب و به آنها چنین بگوئید «آمَنّا بِاللّهِ» تا آخر. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۲۴۳-۲۶۱ وَ الْأَسباطِ- ۱۳۶ مفسّرین نوشته‌اند: کلمه‌ی اسباط از بنی اسرائیل بمعنی قبیله است در اولاد اسمعیل و سبط در لغت بمعنی نواده است که فرزند زاده باشد و مناسبت نامبردن آن -قرآن-۱-۱۲ [صفحه ۱۹۴] بعد از چهار نفر اینکه است که: در مجمع البیان روایت کرده است از عیّاشی از حنان بن سدیر که حضرت امام محمّد باقر ع فرمود: اولاد یعقوب پیغمبر نبودند ولی نتیجه و اسباط پیغمبرها بودند که در هنگام مرگ از بدیهای خود پشیمان شدند و توبه کردند و از دنیا با سعادت رفتند. وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی الخ- ۱۳۶ فخر: در تغییر طرز کلام که گفته شده است «ما أُوتِیَ»: نظر بآن بوده که بدانند اسلام برای ترویج توحید است و پیغمبرها و کتابهاشان حق است و راهنمای یکتاپرستی تا یهود و نصاری بهانه گیری نه کنند که ما از خود دینی داریم و بدین شما کاری نداریم. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۹۳-۱۰۶ الفتوح: از سفیان ثوری پرسیدند: چه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وقت است که می‌توان کسی را مسلمان دانست! گفت: وقتی که چون از دینش بپرسند بگوید «آمنت باللّه و ما انزل الینا و نحن له مسلمون».«۵۴»۱» -پاورقی-۱۹۷-۱۹۹ فَإِن آمَنُوا بِمِثلِ ما آمَنتُم بِهِ فَقَدِ اهتَدَوا- ۱۳۷ ابو الفتوح نوشته است: چون رسول علیه السلام آیت مقدّم، بر جهودان و ترسایان خواند بذکر عیسی رسید جهودان را خوش نیامد و ترسایان نیز گفتند حکم عیسی دگر است. او پیغمبری چو دیگر پیغمبران نبود بلکه پسر خدا بود. خدای تعالی اینکه آیه را فرستاد و گفت: اگر جهودان و ترسایان ایمان دارند بآنچه شما ایمان دارید مهتدی‌اند و راه راست یافته‌اند. -قرآن-۱-۵۷ وَ إِن تَوَلَّوا فَإِنَّما هُم فِی شِقاقٍ فَسَیَکفِیکَهُمُ اللّهُ وَ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ- ۱۳۷ نیشابوری: در اینکه توصیف مخالفین اشاره است بکمال دشمنی آنها که با نیّت سوء و انتظار پیش آمدهای بد برای مسلمین و پیغمبر هستند. از اینکه جهت خداوند وعده‌ی آسایش داده و بآن وعده وفا شد در جنگ خیبر و کشتن بنی قریظه و در بدر شدن بنی -قرآن-۱-۱۰۲ [صفحه ۱۹۵] نضیر از یهود و محکومیّت نصارای نجران بجزیه که اینها دلایل صریح اعجاز قرآن است. و پیغمبر از طریق وحی مردم را امیدوار کرد و بنتیجه رسید. صِبغَةَ اللّهِ وَ مَن أَحسَنُ مِنَ اللّهِ صِبغَةً- ۱۳۸ فخر: مناسبت اینکه دین خدا را صبغهٔ نامیده‌اند آن است که تفاوت مسلمان و غیر آن روشن است بواسطه‌ی اعمال و رفتار مسلمین. -قرآن-۱-۵۴ نیشابوری: بعضی گفته‌اند: صبغهٔ اللّه یعنی فطرت و نهاد خداوند در مسلمین چون که انسان موجودی است ممکن و ناقص پس نقص او از جهت امکان و احتیاجش، مانند رنگ جامه و لباس نمودار است پس ممکن است که بتدریج در دنباله‌ی شغل و عمل نیک رنگ خود را بالا ببرد تا حد ایمان و اتّصال بحق. روح البیان: چون بنده بندگی بیشتر کند خود را برنگی آراسته است که او را آرایش می‌دهد. مثنوی: رنگهای نیک از خم صفا است || رنگ زشتان از سیه آب جفا است وَ نَحنُ لَهُ عابِدُون- ۱۳۸ روح البیان: اینکه جمله اشاره است به اینکه که اهل معرفت خدا را عبادت می‌کنند نه برای شوق ببهشت و نه برای ترس از جهنّم. سهل بن عبد اللّه شوشتری گفته است: هر کس از چهار چیز اظهار بی‌تابی کرد او را نمی‌توانیم متعبّد بنامیم: ۱- از گرسنگی ۲- از برهنگی ۳- از ناداری ۴- از خواری. شیخ ابو العبّاس گفته است: برای بنده فقط چهار وقت است که در هر وقت خداوند بمقتضای خداوندیش جوری بندگی را از او می‌خواهد: -قرآن-۱-۲۷ ۱- وقت خوشی ۲- وقت گرفتاری ۳- وقت فرمانبری ۴- وقت نافرمانی و معصیت- در وقت خوشی بندگی او بشکر کردن است که دلش بخدا شاد شود. وقت گرفتاری بندگی بصبر است و رضا. اگر اینکه جور بود وقت نافرمانی نخواهد داشت و همیشه در بندگی و فرمانبری است مثنوی گفته است: بزبان گفتن که من عابدم سر بندی است و باید جهد کرد و ترک [صفحه ۱۹۶] خواهشها تا بتوان ادّعای عبودیّت کرد: کافرم من گر زیان کرده است کس || در ره ایمان و طاعت یک نفس سرشکسته نیست اینکه سر را مبند || یک دو روزه جهد کن باقی بخند تازه کن ایمان نه از گفت زبان || ای هوا را تازه کرده در نهان تا هوا تازه است ایمان تازه نیست || کین هوا جز قفل آن دروازه نیست سری سقطی عارف مشهور گفته است: بیست سال مردم را از خدا ترساندم کسی بتورم نیفتاد مگر یک نفر که روزی در مسجد جامع بغداد سخن می‌گفتم تا باین جمله رسیدم: عجب است از ناتوانی که نافرمانی شخص توانا، می‌کند. روزی جوانی با سواران و غلامان رسید و گفت: شنیدم که چنین جمله‌ای گفته‌ای مقصودت چیست! گفتم: ضعیف‌تر از آدمی و قویتر از خداوند کیست که او خود را همیشه آماده‌ی نافرمانی دارد! آن جوان گریست و گفت: راه چی است که بارم در زیر حقّ مردم سنگین است! گفتم پیغمبر ص فرمود: روز قیامت که مدّعیان بر سر دوستی از دوستان خدا شوند ملائکه می‌گوید: حقّ شما با خدا است. او گریست و گفت اکنون راه بسوی خدا را بما بنما. گفتم: اگر راه مقتصدین را می‌خواهی نماز بخوان و روزه بدار و دست از گناه بدار و اگر راه دوستان خدا می‌خواهی از همه دلبستگیها دست بردار و بخدمت خداوند بشتاب او پس از ترک جاه و مال شنیدم که مرده است در خوابش دیدم که گفت خدا مرا بی‌حساب به بهشت کرد. سخن ما: ۱- آیت اوّل و دوّم دستوری است برای مسلمانان که اوّلا خود شما بدانید: آن دین که مصلحت بشر است یکتاپرستی است و از ابراهیم سر سلسله‌ی موحّدین تا محمّد همه یک هدف داشته و بیک راه مردم را رهبری کرده‌اند. دیگر آن که بهانه برای مخالفین فراهم نه کنید و حقایق را برای آنها بگوئید تا رازشان برای شما معلوم شود اگر با دین و سعادت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سر و کار داشتند با شما موافق خواهند شد و گر نه شرشان را خدا دور خواهد کرد. ۲- مقصود از «صِبْغَةَ اللّهِ» یعنی رنگ خدائی بخود گرفتن ممکن است -قرآن-۴۱۱-۴۲۸ [صفحه ۱۹۷] دلجوئی و تشویق مردم باشد که نهاد و فطرت شما بهترین فطرتهاست که راه سعادت را پیدا کرده‌اید و مسلمان شده‌اید و عبادت خدا می کنید چون عبادت وسیله‌ی تسلیم و پی حق رفتن است و نشانه و رنگ خدائی و علامت توحید است.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۳۹ تا ۱۴۱]

قُل أَ تُحاجُّونَنا فِی اللّهِ وَ هُوَ رَبُّنا وَ رَبُّکُم وَ لَنا أَعمالُنا وَ لَکُم أَعمالُکُم وَ نَحنُ لَهُ مُخلِصُونَ [۱۳۹] أَم تَقُولُونَ إِنَّ إِبراهِیمَ وَ إِسماعِیلَ وَ إِسحاقَ وَ یَعقُوبَ وَ الأَسباطَ کانُوا هُوداً أَو نَصاری قُل أَ أَنتُم أَعلَمُ أَمِ اللّهُ وَ مَن أَظلَمُ مِمَّن کَتَمَ شَهادَةً عِندَهُ مِنَ اللّهِ وَ مَا اللّهُ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ [۱۴۰] تِلکَ أُمَّةٌ قَد خَلَت لَها ما کَسَبَت وَ لَکُم ما کَسَبتُم وَ لا تُسئَلُونَ عَمّا کانُوا یَعمَلُونَ [۱۴۱] -قرآن-۱-۵۲۰ معنی لغات- «أ» حرف پرسشی بمعنی آیا. «تحاجون» از مصدر محاجّه بمعنی بحث و گفتگو و دشمنی. «خَلَت» از مصدر خلو بمعنی جای تهی کردن- درگذشتن سبب نزول: -قرآن-۱۰۱-۱۰۹ مجمع: چند جهت برای نزول اینکه آیات گفته‌اند: ۱- یهود می گفتند: هیچ پیغمبری از عرب نبوده است و اگر پیغمبر بایستی باشد از ما خواهد بود. ۲- می گفتند: ما دین و کتاب قدیمی داریم و مقدّم هستیم [صفحه ۱۹۸] ۳- ما اهل کتاب هستیم و اینکه اعراب بت پرست بوده‌اند پس شرافت و برتری برای ما است اینکه آیه‌ها برای جواب آنها نازل شد. ترجمه: ۱۳۹ ای محمّد بگو: چرا با ما بحث در توحید و خدا پرستی می کنید! با اینکه همان که ما پرستش می کنیم آفریدگار ما و شما است و سود کار هر کدام‌مان بما خواهد رسید ولی ما با اخلاص و راستی هستیم [و شریک برای او نمی‌شناسیم]. ۱۴۰ چرا ادّعا می کنید که ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و اسباط بنی اسرائیل که فرزندان ابراهیم هستند یهودی یا مسیحی بودند! ای محمّد بگو: شما بهتر می‌دانید یا خدا! و چه ستم- گار بود آنکه نهان کند گواهی حقایقی را که از سوی خدا باو رسید [چه شما دانید که آن بزرگان یکتاپرست بودند و راهنمای بیکتاپرستی] و خدا از آنچه کنید بیخبر نباشد. ۱۴۱ آنها مردمی بودند که اکنون درگذشته‌اند و آنچه کردند سود آن برند و برای شما سود کار خودتان باشد و شما را نپرسند از آنچه آنان کردند. سخن مفسّرین: وَ نَحنُ لَهُ مُخلِصُونَ- ۱۳۹ ابو الفتوح: در معنی اخلاص حذیفه گفت: از پیغمبر ص پرسیدم اخلاص چیست! -قرآن-۱-۲۷ فرمود خدا فرموده است: اخلاص رازی است از رازهای من که در دل هر کس بخواهم میافکنم. أبو ذر غفاری گفت پیغمبر فرمود: اخلاص آن است که در آنچه برای خدا بکند انتظار ستایش از مردم نداشته باشد. اینکه شعر مناسب اینکه حدیث است: مدح و ذمّش گر تفاوت می کند || کافر است و سجده‌ی بت می کند. فضیل بن عیاض گفته است: ترک عمل خوب برای ملاحظه‌ی از مردم، ریا است و اقدام بآن به منظور دیدن و تمجید مردم شرک بخدا و کفر است و اخلاص آن است که بهیچ کدام از اینکه دو نظر نباشد. رویم گفته است: اخلاص آنست که آنچه خود بکنی آن را نه بینی. کشف الاسرار نوشته است: چون بزبان گفتید «رَبُّنا وَ رَبُّکُم» آتش اخلاص -قرآن-۴۵-۶۷ [صفحه ۱۹۹] باید که در آن زنید تا بوی توحید بیرون دهد. گفته‌اند: که جمله شرایع سه چیز است یکی اقرار بوجود معبود. دیگر عمل کردن از بهر وی. سه دیگر اخلاص. روش اخلاص در اعمال همچون روش رنگ است در گوهر چنانک گوهر بی کسوت رنگ سنگی بی قیمت باشد عمل بی‌اخلاص جان کندن بی‌ثواب باشد. أَم تَقُولُونَ الخ- ۱۴۰ مجمع: قاریهای کوفه. «تقولون» با تا بصیغه‌ی خطاب خوانده‌اند و دیگران با یا بصیغه‌ی غایب و نیز قاریها و مفسّرین کلمه‌ی «ام» در اوّل اینکه آیه را می گویند «ام» معادله است بمعنی یاء در برابر همزه‌ی اوّل آیت پیش و نتیجه چنین می‌شود: آیا می‌توانید با ما احتجاج و بحث کنید و اثبات کنید که دین حقّ دین یهود و نصاری است! -قرآن-۱-۱۶ یا می‌خواهید ادّعا کنید و تهمت بزنید که ابراهیم و فرزندانش دین هزار سال بعد از خود را پذیرفته‌اند و یهودی و مسیحی بوده‌اند! قُل أَ أَنتُم أَعلَمُ أَمِ اللّهُ- ۱۴۰ مجمع: همزه‌ی اینکه جمله برای توبیخ و سرزنش مخالفین است یعنی ای محمّد بگو: شما داناتر هستید که ادّعای بیهوده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌کنید یا خداوند عالم‌تر است که بوسائل مختلف ما و شما را از حقیقت خبردار کرده است وَ مَن أَظلَمُ الخ- ۱۴۰ مجمع: می‌گویند: کلمه‌ی. «من» در اوّل جمله استفهام انکاریست که نتیجه آن نفی یک طرف و اثبات طرف دیگر است و نتیجه چنین می‌شود: مطلبی که از خداوند بکسی رسید و او آن را پوشانید و شهادت بآن نداد ستمکارترین مردم است. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۲۷۹-۲۹۵ مَا اللّهُ بِغافِلٍ الخ- ۱۴۰ فخر: اینکه جمله گفتاری است که هر گونه تهدید و وعده‌ی بد را می‌فهماند -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۲۰۰] چون هر کس تصوّر کند که خدا از نهان و آشکارش خبردار است و کوچکترین جنبش او پوشیده نمی‌ماند ناچار از خود با خبر است و مواظبت از کار خود می‌کند و یک چشم بر هم زدن غافل نمی‌شود. سخن ما: ۱- آیت آخر «تِلکَ أُمَّةٌ الخ» اینکه آیه تکرار شده است و ما آنچه فهمیدیم گفتیم و جهت مکرّر شدن آن شاید اینکه باشد که: در آیت پیش روی سخن با آل یعقوب بوده است و اینکه آیه با کلیّه‌ی متدیّنین بادیان گذشته است. ۲- آیت اوّل راهنمائی بشر است که بی‌جهت لجاج و بحث و گفتگو با مردم نکنید و کهنه پرست و کج اندیش نباشید و ادّعائی نکنید که در اثبات آن عاجز باشید و ناچار شوید بتهمت و دروغ متوسّل شوید ۳- کتمان شهادت ستمی است بخود و دیگران چون از نظر حقّ پوشی و دروغ، کاری است زشت که اقدام بآن ستمی است انسان بخود روا داشته و از نظر اجتماع خود داری از شهادت و پوشاندن حقّ ستم است بمردم که بحقوق و پیشرفت مقاصدشان کومک نکرده است. -قرآن-۲۴-۳۹ [جزء دوّم] [صفحه ۲۰۱]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۳]

سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النّاسِ ما وَلّاهُم عَن قِبلَتِهِمُ الَّتِی کانُوا عَلَیها قُل لِلّهِ المَشرِقُ وَ المَغرِبُ یَهدِی مَن یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۱۴۲] وَ کَذلِکَ جَعَلناکُم أُمَّةً وَسَطاً لِتَکُونُوا شُهَداءَ عَلَی النّاسِ وَ یَکُونَ الرَّسُولُ عَلَیکُم شَهِیداً وَ ما جَعَلنَا القِبلَةَ الَّتِی کُنتَ عَلَیها إِلّا لِنَعلَمَ مَن یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن یَنقَلِبُ عَلی عَقِبَیهِ وَ إِن کانَت لَکَبِیرَةً إِلّا عَلَی الَّذِینَ هَدَی اللّهُ وَ ما کانَ اللّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُم إِنَّ اللّهَ بِالنّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ [۱۴۳] -قرآن-۱-۵۹۱ معنی لغات: «یَشاءُ»- از مصدر مشیئة بمعنی خواستن. «یَنقَلِبُ» از مصدر انقلاب بمعنی برگشتن و وارونه شدن. «عَقِبَیهِ» مفرد آن عقب بمعنی پاشنه‌ی پا. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۵۷-۶۹-قرآن-۱۱۹-۱۳۱ جهت نزول: مجمع: علیّ بن ابراهیم از حضرت صادق ع روایت کرده است: در مکّه پیغمبر ص رو به بیت المقدس نماز می‌خواند و هفت ماه در مدینه بنماز رو به بیت المقدس بود و و پس از آن قبله کعبه شد. یهود در اینکه موقع اعتراض کردند: چرا از قبله‌ی ما برگشتی! اگر دوباره بقبله ما نماز بخوانی ما تو را به پیغمبری قبول می‌کنیم. و بعضی گفته‌اند که مشرکین عرب به پیغمبر گفتند: تو از کعبه که ما رو بآن نماز می‌خواندیم رو گرداندی و به بیت المقدس نماز خواندی و اکنون بقبله‌ی پدران خود برگشتی پس بزودی بدین ما هم برخواهی گشت. اینکه آیه برای اطّلاع مسلمین و جواب اینکه گفتگوهای مردم نازل شد. ترجمه: ۱۴۲ بهمین زودی مردم بی‌خرد بگویند: چرا مسلمانان از قبله‌ای که بودند بگشتند! ای محمّد بگو: مشرق و مغرب ملک خدا است که هر کس را بسرنوشت کرده و بخواهد، براه راست رهبری کند. [صفحه ۲۰۲] جهت نزول: ابو الفتوح: ربیع و مرحب و عده‌ی دیگر از یهود با معاذ بن جبل معارضه کردند که دین و روش و کتاب و قبله‌ی ما باعتدال و میانه‌روی نزدیکتر است از دین و کتاب و قبله‌ی شما و محمّد اینکه را میداند حسد و جاه طلبیش مانع از آن است که دین ما را بپذیرد آیت ۴۳- «وَ کَذلِکَ جَعَلناکُم» برای ردّ اینکه گفتار نازل شد. -قرآن-۳۰۱-۳۲۶ ترجمه: ۱۴۳به اینگونه که شما را رهبری کردیم مردمی میانین نمودیم تا گواه بدو خوب دیگران باشید و پیغمبر گواه شما باشد. و ای محمّد آن قبله که تو بر آن بودی ما از آن روی مقرّر کردیم تا نمودار باشد آنکه پیرو پیغمبر است و آنکه از راه خود برمیگردد و البتّه گرداندن قبله دشوار است مگر بر آنان که خدا رهبرشان بوده است که او نخواهد ایمان شما نابود کند چه او است بخشنده و مهربان بمردمان. سخن مفسّرین: سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النّاسِ- ۱۴۳ مجمع: دنباله‌ی بحثهای مخالفین است. و با اینکه جمله قسمت دیگر از اعتراضات آنها پیشگوئی می‌شود که اینکه مردم بی‌خرد بقبله‌ی شما هم خرده‌گیری خواهند کرد. -قرآن-۱-۳۷ عبده: اینکه آیه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یکی از اسرار دین و قواعد ایمان را برای مردم توضیح میدهد که سنگ بیت المقدس را فضیلتی نیست و با سنگ‌های دیگر تفاوت ندارد. و نیز کعبه و بیت الحرام را خصوصیّتی نیست و حجر الاسود سنگی است مانند دیگر سنگها و فقط قبله‌ی مردم قرار دادیم که همگی در عبادت بیک سو روی‌آور شوند. أُمَّةً وَسَطاً- ۱۴۳ نیشابوری: یعنی مردم عادل چونکه عدالت حدّ متوسّط میانه‌ی افراط و تفریط است و همین معنی منظور بوده است چون اینکه جمله برای مدح و ستایش مسلمانان گفته -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۲۰۳] شده است که در حدّ متوسّط از اخلاق و عادل هستند. ابو الفتوح نوشته است: و گفته‌اند وسط برای آن خواند اینان را که قول ایشان در پیغمبران بحدّ غلوّ نیست چون قول ترسایان در مسیح. و بحدّ تقصیر نیست چون قول جهودان. و هم او نوشته است: کلبی گفت: امّة وسطا یعنی اهل دین وسط بین غلوّ و تقصیر برای آنکه هر دو مذموم است هم اسراف و هم تقصیر. عبده: «وسط» بمعنی خوب و مختار و برگزیده و انتخاب اینکه کلمه بعوض «خیارا» برای آن است که بفهمانند: مسلمین در حدّ متوسط از اخلاق هستند و اینکه یک کلمه بجای اینکه چند جمله است: مسلمانان مردمی عادل و برگزیده هستند چون متوسّط در اخلاق هستند که نه در دین غلوّ و زیاده روی دارند و نه معتقد میباشند که خدا از کارها بر کنار است و کار خود را تعطیل کرده است. لِتَكُونُوا شُهَداءَ الخ- ۱۴۳ مجمع: از سلیم بن قیس هلالی روایت شده است: علی فرمود: مقصود از کلمه‌ی «شهید» ما هستیم. پس پیغمبر شاهد بر کار ما است و ما شاهد بر کارهای مردم هستیم. -قرآن-۱-۲۰ عبده: یعنی شما گواهان بحق خواهید بود بر مردم افراطی و جاهل و گواهی میدهید که آنها از جاده‌ی راست بیرون شده‌اند و بر تن و جان خود جنایت کرده‌اند و از همه ملل جلو خواهید بود بواسطه‌ی اینکه متوسّط و میانه رو هستید در عقاید و اعمال خود و نیز پیغمبر هم شاهد شما است که بروش او بوده‌اید و از پیروی او بهره‌مند شده‌اید و بر راه مستقیم و هدایت او رفته‌اید. وَ ما جَعَلنَا القِبلَةَ الَّتِی کُنتَ عَلَیها- ۱۴۳ ابو الفتوح: از محمّد بن جریر طبری مفسّر نقل کرده است که بافزودن کلمه‌ی «تحویل» در جمله معنی روشن میشود و اینجور معنی میدهد: ما قرار ندادیم تبدیل -قرآن-۱-۴۸ [صفحه ۲۰۴] قبله‌ای که تو رو بآن بودی مگر برای اینکه .. الخ کشف: اگر مقصود بیت المقدس باشد یعنی تو را از آن که بودی نگرداندیم و اگر مقصود کعبه باشد یعنی روی تو بآن که هستی نگرداندیم مگر. إِلّا لِنَعلَمَ الخ- ۱۴۳ خلاصه‌ی گفته‌ی مفسّرین: چون پیغمبر مدّتی در مدینه و بیت المقدس نماز میخواند یهود خوشوقت بودند که در قبله با ما شریک است چون قبله عوض شد دل و زبان آنها هم عوض شد، پس با اینکه دستور تغییر قبله اندازه‌ی ایمان و درجه عقل و طرز فکر مردم معلوم میشود. -قرآن-۱-۱۶ الَّذِینَ هَدَی اللّه- ۱۴۳ ابو الفتوح: نوشته است شعبی گوید: ما به بصره آمدیم به نزدیک حجّاج و جماعتی از قرّاء مدینه و از قرّاء شام و از فرزندان مهاجر و انصار هر کس بمرتبه‌ی خود بنشستند. حسن بصری درآمد. بفرمود حجّاج تا برای او کرسی بیاوردند و در پهلوی او بنهادند و حسن را بر کرسی بنشاندند. آنگه روی باو کرد و او را اکرام تمام کرد آنگه در میانه حدیث امیر المؤمنین علیه السلام درآمد. او سخریه کردن بگرفت و ما نیز از خوف او مساعدت و تصویب رأی او میکردیم مگر حسن بصری که خاموش گشت و هیچ سخن نمی‌گفت حجّاج روی باو کرد و گفت: یا ابا سعید در علی چه گوئی گفت چه خواهی تا گویم. گفت رای تو در او چیست! گفت: خدای تعالی میگوید: -قرآن-۱-۲۵ «وَ ما جَعَلنَا القِبلَةَ الَّتِی» تا «إِلّا عَلَی الَّذِینَ هَدَی اللّه» علیّ از آن کسان است که خدا هدایت کرده است و از اهل ایمان است چون خدای تعالی امتحان کرد خلق را بتحویل قبله تا که بر جای ماند و که از جای بشود! او از آنان بود که بر هدایت و ایمان بود. تا آخر. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۴۲-۸۲ روح البیان: «هدیهم اللّه» یعنی بآنها فهمانده است که: دستورهای خدا [صفحه ۲۰۵] مصلحتی دارد اگرچه نتوانند آن را تشخیص دهند و معتقد شده‌اند که سعادت در اطاعت است و شقاوت در معصیت. وَ ما کانَ اللّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُم- ۱۴۳ نفحة الرّحمان نهاوندی: حکایت شده است که عدّه‌ای قبل از تغییر قبله مردند مثل ابو امامه و سعد بن زراره و برآء بن عازب و دیگران چون قبله عوض شد باز- ماندگان اینها ناراحت شدند که شاید مردگان ما از نماز و قبله محروم باشند و نمازهای بطرف بیت المقدس باطل باشد. از پیغمبر ص پرسیدند: حال اینها چگونه است! اینکه آیه نازل شد که هر دو نماز تکلیفی است برای مصلحت در هنگام خود و هر کس بوظیفه و تکلیف خود رفتار کرد البتّه به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نتیجه‌ی آن میرسد که خدا مزد نکوکاران را نابود نمی‌کند. -قرآن-۱-۴۲ إِنَّ اللّه بِالنّاس لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ- ۱۴۳ استفاده از معنی رأفت و رحمت که در مجمع البحرین نوشته است: رأفت و رحمت هر دو بمعنی مهربانی است ولی رحمت به مهربانی است بطور کلّی خواه با استحقاق و خواه بی‌استحقاق و برای مصلحت ولی رأفت فقط مهربانی بمستحق است از اینکه جهت اوّل اعلام رأفت شده است که خدا رءوف است بعد از آن «رحیم» گفته شده است تا بفهماند که در احسان بخلق مضایقه نیست و غیر مستحقّ هم از عنایت ازلی بهره‌مند می‌شود. -قرآن-۱-۴۴ مجمع: بعضی قاریها «رءوف» بدون اشباع و بعضی با اشباع بصورت واو بر وزن فعول خوانده‌اند. سخن ما: در معاملات و مبارزه‌ها اصطلاح مشهوری است: دست حریف را خواند. اینکه مطلب یک اصل مهمّی است در تنازع بقاء بشر که همیشه در نقشه‌ی دفع خطر آینده است. در اوّل اینکه آیه مسلمین را باین مطلب راهنمائی کرده است: [صفحه ۲۰۶] هشدار باشید در آینده‌ی نزدیکی اینکه تغییر قبله زبانها را دراز خواهد کرد و شما خود خبردار باشید و مانند آنها معترض نشوید و جواب آنها را هم بدانید تا شما را سرزنش و محکوم نکنند که قبله دل است بهر کجا رو کنید آن سوی خدا است و هر کس که نهادش هدایت و راست روی باشد بطرف سعادت میرود و اینکه تغییرات کوچک در فکر او اثر ندارد. و جمله‌ی «یَهدِی مَن یَشاءُ الخ» شاید اشاره باین باشد که خدا شما مسلمانان را براه راست هدایت کرده است چون بفرمان پیغمبر هستید نه چون دیگران دل بسته‌ی بمغرب و مشرق بقول جامی. شعر: -قرآن-۳۹۵-۴۱۵ جهان مرآت«۵۵» -فرمت-۱۲-۱۴ ۲- در علم النّفس میگویند: یکی از خواصّ ثابت که موجب تأثّرات و جهشهای انسان است منش و شخصیّت او است که با در نظر گرفتن چگونگی آن در ملّتها و افراد برای ایجاد روابط یا تغییر و تهییج و تحریک میتوانند استفاده‌ی کامل از آن کنند. می‌گویند:«۵۶» ناپلئون در حمله‌ی بمصر چون اهرام را دید رو بقشون خود کرد و گفت اینکه اهرام سالیان دراز بانتظار شما بودند اینکه جمله که موجب تحریک شخصیّت و غرور و شجاعت سربازان او بود وسیله‌ی مهمّ برای پیشرفتش شد. در تعلیم و تربیت یکی از وسائل کار تشویق است قرآن که کتابی است برای تربیت بشر با سه جمله‌ی ساده: -پاورقی-۱۰-۱۲ «کَذلِکَ جَعَلناکُم» تا «عَلَیکُم شَهِیداً» شخصیّت مسلمین را تحریک کرده و با یک تشویق: که شما در حدّ فاصل از افراط و تفریط در فکر و اخلاق بشری هستید که موحّد کامل هستید و وظائفی دور از مشقّت دارید و اندیشه‌ی سالم و آزاد. برای همیشه آنها را مواظب و منظم کرده است. -قرآن-۱-۲۳- قرآن-۲۹-۴۹ ۳- آیت ۱۴۳ «وَ ما جَعَلنَا القِبلَةَ» در دنباله‌ی اینکه گفتگو مسلمین را متوجّه می‌کند که تغییر قبله فقطّ حس اطاعت و فرمانبری شما را از پیشوای خودتان آزمایش -قرآن-۱۴-۴۰ [صفحه ۲۰۷] حریک نمود و شما بدشمنان نشان دادید که دوستی روش پدران از یک ملّت مترقّی شایسته نیست. اینکه مطالب از عمل آن روز مسلمین بخوبی واضح است چون هنگام تغییر قبله«۵۷» در مسجدی عدّه‌ای دو رکعت از نماز عصر خوانده بودند که بآنها خبر رسید پیغمبر در نماز قبله را عوض کرد آنها هماندم قبله‌ی خود را عوض کردند و دو رکعت بطرف کعبه خواندند و آن مسجد مشهور به «دو قبله‌ای» شد و اینکه خود کمال فرمانبری و ایمان را میرساند. ۴- جمله‌ی «یَنقَلِبُ عَلی عَقِبَیهِ» یعنی روی پاشنه‌ی دو پای خود برمیگردد کنایه است از آن که راه رفته‌ی خود را رها کرده و برمیگردد و مقصود آن مردم است که از تغییر قبله ناراضی شدند و اعتراض کردند و آیه از آن خبر داد.در مسجدی عدّه‌ای دو رکعت از نماز عصر خوانده بودند که بآنها خبر رسید پیغمبر در نماز قبله را عوض کرد آنها هماندم قبله‌ی خود را عوض کردند و دو رکعت بطرف کعبه خواندند و آن مسجد مشهور به «دو قبله‌ای» شد و اینکه خود کمال فرمانبری و ایمان را میرساند. ۴- جمله‌ی «یَنقَلِبُ عَلی عَقِبَیهِ» یعنی روی پاشنه‌ی دو پای خود برمیگردد کنایه است از آن که راه رفته‌ی خود را رها کرده و برمیگردد و مقصود آن مردم است که از تغییر قبله ناراضی شدند و اعتراض کردند و آیه از آن خبر داد. -پاورقی-۱۹۰-۱۹۲-قرآن-۴۹۲-۵۲۱

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۴۴ تا ۱۴۷]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قَد نَرى تَقَلُّبَ وَجهِكَ فِي السَّماءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبلَةً تَرضاها فَوَلِّ وَجهَكَ شَطرَ المَسجِدِ الحَرامِ وَ حَيثُ ما كُنتُم فَوَلُّوا وُجُوهَكُم شَطرَهُ وَ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ لَيَعلَمُونَ أَنَّهُ الحَقُّ مِن رَبِّهِم وَ مَا اللّهُ بِغافِلٍ عَمّا يَعمَلُونَ [۱۴۴] وَ لَئِن أَتَيتَ الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ بِكُلِّ آيَةٍ ما تَبِعُوا قِبلَتَكَ وَ ما أَنتَ بِتابِعٍ قِبلَتَهُم وَ ما بَعضُهُم بِتابِعٍ قِبلَةَ بَعضٍ وَ لَئِنِ اتَّبَعتَ أَهواءَهُم مِن بَعدِ ما جاءَكَ مِنَ العِلمِ إِنَّكَ إِذاً لَمِنَ الظّالِمِينَ [۱۴۵] الَّذِينَ آتَيناهُمُ الكِتابَ يَعرِفُونَهُ كَما يَعرِفُونَ أَبناءَهُم وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنهُم لَيَكتُمُونَ الحَقَّ وَ هُم يَعلَمُونَ [۱۴۶] الحَقُّ مِن رَبِّكَ فَلا تَكُونَنَّ مِنَ المُمتَرِينَ [۱۴۷] -قرآن-۱-۸۰۵ [صفحه ۲۰۸] معنی لغات: «نَری» از مصدر رؤیت بمعنی دیدن. «تَقَلُّب» برگرداندن. - قرآن-۱۳-۲۰-قرآن-۵۱-۶۳ «شَطرَ» جزء و نصف و جانب. «المُمتَرِین» از مصدر امتراء شک کردن و دو دل بودن. -قرآن-۱-۸- قرآن-۲۹-۴۴ جهت نزول: مجمع: إبن زید گفته است: آن وقت که پیغمبر ص در مدینه رو به بیت المقدس نماز می‌خواند عدّه‌ای جهود گفتند: محمّد نمی‌دانست قبله چیست و نماز بکدام طرف باید بخواند از ما قبله را آموخت. مجاهد گفته است: جهودان گفتند: اگر دین محمّد غیر از دین ما است چرا قبله‌ی او با ما یکی است و اگر دین ما بد است پس چرا محمّد در نماز رو بقبله‌ی ما می‌کند! پیغمبر ص از اینکه گفتگوها رنج می‌برد و بردباری می‌فرمود و پیوسته منتظر بود که چه وقت آن رابطه‌ی مخصوص برای کشف مشکلات برقرار شود و راه آسایش خاطر شریفش را باو بنمایانند. ابو الفتوح: شبی آن حضرت ناراحت بود و بآسمان می‌نگریست و انتظار می‌کشید و روز تا ظهر در انتظار بود که اینکه آیه نازل شد. و بعد از خواندن دو رکعت [صفحه ۲۰۹] از نماز ظهر روز دوشنبه پنجم یا نیمه‌ی ماه رجب از بیت المقدس رو بجانب کعبه کرد. ترجمه: ۱۴۴ ما تو را روی بآسمان و چشم براه دیدیم پس قبله‌ی تو را بآن سو می‌کنیم که پسندت باشد. اکنون تو روی خود در نماز بسوی مسجد الحرام کن. و ای مسلمانان شما هم در هر کجا باشید در نماز روی به مسجد الحرام کنید. جهت نزول بقیت آیت: ابو الفتوح: یهود اعتراض کردند: محمّد هر روزی بطرفی نماز میخواند با آنکه خود میدانستند که او بمیل و خواهش نفسانی کار نمی‌کند اینکه جمله وَ إِنَّ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ لَیَعلَمُونَ الخ اشاره به جواب آنها است. -قرآن-۱۵۶-۲۰۸ ترجمه: ۱۴۴ یهود که کتاب آسمانی دارند می‌دانند دین اسلام حقّ است و درست از سوی پروردگارشان و خدا نیز غافل از کار شما نیست. سبب نزول: ابو الفتوح: نقل کرده‌اند: یهود گفتند اگر محمّد مانند پیغمبران پیش معجزه‌ای داشته باشد سخن او را می‌پذیریم. در جواب اینکه مذاکرات آیت ۱۴۵ «وَ لَئِن أَتَیت» تا آخر گفته شده است ترجمه: -قرآن-۱۶۰-۱۸۰ ۱۴۵ ای محمّد هر چه آیت و معجزه برای یهود و مسیحی بیاوری آنها قبله‌ی تو را نمی‌پذیرند و تو هم بقبله‌ی آنها نماز نخوانی و هیچیک‌شان تسلیم بقبله‌ی دیگری نیستند و اگر با اینکه علم و الهام که بتو می‌شود پیرو اینکه مردم شوی البتّه از ستمکاران باشی. جهت نزول: ابو الفتوح: چون پیغمبر بمدینه هجرت فرمود حیی بن اخطب و ابو یاسر برادرش رفتند و پیغمبر را دیدند و شناختند. ابو یاسر از برادرش پرسید: آیا همان است! گفت: سوگند بآنکه تورات را بموسی فرستاده است که همان است. پرسید در دلت با او چطور هستی! گفت: دشمنی تا آنگاه که زنده‌ام. و نیز ابو الفتوح [صفحه ۲۱۰] کرده است: بعبد اللّه بن سلام گفتند: در قرآن است «یَعرِفُونَهُ کَما یَعرِفُونَ أَبناءَهُم«۵۸»قِبلَةً تَرضاها- ۵۸۴۴ مفسّرین مثل طبری و ابو الفتوح میگویند: چون رضای او مطابق مصلحت بود اینکه طور گفته شده است و دیگر آنکه چون عرب بکعبه علاقه‌ی مخصوص دارد پیغمبر آن را پسندید. چه مصلحت بود که قبله آنجا باشد تا بیشتر متمایل باسلام شوند.بلَةً تَرضاها- ۱۴۴ مفسّرین مثل طبری و ابو الفتوح میگویند: چون رضای او مطابق مصلحت بود اینکه طور گفته شده است و دیگر آنکه چون عرب بکعبه علاقه‌ی مخصوص دارد پیغمبر آن را پسندید. چه مصلحت بود که قبله آنجا باشد تا بیشتر متمایل باسلام شوند. -قرآن-۶۶-۱۰۹-پاورقی-۱۱۰-۱۱۲-قرآن-۱۱۳-۱۲۷ وَ حَیثُ ما کُنتُم فَوَلُّوا وُجُوهَکُم شَطرَهُ- ۱۴۴ ابو الفتوح: نوشته است: البراء بن عازب گوید: چون آیت قبله آمد ما روی ببیت المقدس داشتیم و در رکوع بودیم رسول علیه السّلام برگردید ما نیز برگردیدیم و روی بکعبه کردیم و راوی خبر گوید: ما در نماز بودیم مردی در آمد و گفت بآواز بلند که روی بکعبه آرید که رسول علیه السلام فرمودند که روی از بیت المقدس برگردانید و روی بکعبه کردیم و آن نماز را از سر گرفتیم و پس از آن منادی رسول علیه السلام در مدینه ندا کرد تا همه‌ی اهل مدینه از مردان و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زنان بشنیدند و روی با کعبه آوردند آنگه حقّ تعالی گفت اینکه حکم مقصور نیست بر مدینه هر کجا باشید روی بجانب مسجد آرید. -قرآن-۱-۵۱ مجمع: قسمت اوّل برای پیغمبر و مردم مدینه است و قسمت دوّم تکلیف همه‌ی [صفحه ۲۱۱] مین جهان است«۵۹». -پاورقی-۲۰-۲۲ لَیَعلَمُونَ أَنَّهُ الحَقُّ- ۱۴۴ ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: مقصود از. «أَنَّه» پیغمبر است یعنی یهود میدانند که پیغمبر بر حقّ است و بعضی دیگر گفته‌اند: مقصود تغییر قبله است که آنها میدانند اینکه تغییر حقّ است و خوانده بودند که اینکه پیغمبر قبله‌اش عوض می‌شود. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۸۰-۹۰ وَ ما أَنتَ بِتابِعٍ قِبلَتَهُم- ۱۴۵ مجمع: می گویند اینکه جمله مخالفین را مأیوس کرد که پیغمبر در آینده قبله را عوض کند و با آنها موافق شود. -قرآن-۱-۳۴ وَ ما بَعضُهُم بِتابِعٍ قِبلَةَ بَعضٍ- ۱۴۵ مجمع: مقصود آن است که یهود بیت المقدس را رها نمی کنند و قبله‌ی نصاری را نمی‌پذیرند. و هم مسیحیها پیرو یهود نمی‌شوند. -قرآن-۱-۴۰ طنطاوی: قبله‌ی مسیحیها مشرق است و آنجا که خورشید نمودار می‌شود. اینکه قبله را «بولس قسیس» اختراع کرد. او بعد از حضرت مسیح گفت آن حضرت را دیدم بمن گفت خورشید را دوست می‌دارم چونکه او هر روز سلام من را بمردم ابلاغ می کند تو به پیروان من بگو: بنماز روی بآن کنند. اینکه بود که مسیحیها از او پیروی کردند. وَ لَئِنِ اتَّبَعتَ أَهواءَهُم- ۱۴۵ ابو الفتوح: اینکه آرزو در دل پیغمبر گذشت که دستوری رسد تا با جهودان موافقتی شود که ایشان طمعی در دین پیدا کنند و باسلام نزدیک شوند. در جواب اینکه آرزوی پیغمبر گفته شد که دروغ می گویند و هرگز باسلام نزدیک نخواهند شد. -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۲۱۲] فَلا تَکُونَنَّ مِنَ المُمتَرِینَ- ۱۳۷ عبده: در اینکه جمله روی سخن با پیغمبر است امّا مقصود آن عده از مردم هستند که ایمان‌شان پا بر جا و راسخ نشده است و امکان اینکه هست که بگفتار حیله گران- یهود گول بخورند چنانکه در هر زمانی اینکه انحرافات در مردم دیده می‌شود. -قرآن-۱-۳۶ سخن ما: قبله و محلّ توجّه دل و بدن در هنگام عبادت یک میل خاصّ همگانی بوده است چنانکه از نقل چند روایت گذشته بخوبی معلوم می‌شود تا چه اندازه در نهاد آن مردم اینکه میل جای داشته است. می‌بینیم آن‌هائیکه کمال ایمان به پیغمبر داشته‌اند تا اعلامیه میرسد در حال نماز قبله‌ی خود را عوض می کنند. اینکه عمل کمال علاقه‌ی بقبله و نیز کمال فرمانبری آنها از پیغمبر را میرساند و نیز مبارزه‌ی یهود برای قبله و تبدیل آن یا تسلیم مسیحی‌ها بقبله‌ی مجعول بولس قسیس که این‌ها همه نشانه‌ی نهایت دلبستگی مردم است بقبله. اینکه آیات مردم را متوجّه می کند که قبله خود بطور کلّی خصوصیّتی ندارد بلکه سعادت در متابعت پیغمبر است که آنچه فرمان میدهد عین مصلحت است و مخالفین شما مردمان ناقابل هستند که فهمیده و دانسته منکر حقّ می‌شوند. شما پیروی آن‌ها نکنید و از راه مستقیم خود منحرف نشوید.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۴۸ تا ۱۵۲]

وَ لِکُلٍّ وِجهَةٌ هُوَ مُوَلِّیها فَاستَبِقُوا الخَیراتِ أَینَ ما تَکُونُوا یَأتِ بِکُمُ اللّهُ جَمِیعاً إِنَّ اللّهَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۱۴۸] وَ مِن حَیثُ خَرَجتَ فَوَلِّ وَجهَکَ شَطرَ المَسجِدِ الحَرامِ وَ إِنَّهُ لَلحَقُّ مِن رَبِّکَ وَ مَا اللّهُ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ [۱۴۹] وَ مِن حَیثُ خَرَجتَ فَوَلِّ وَجهَکَ شَطرَ المَسجِدِ الحَرامِ وَ حَیثُ ما کُنتُم فَوَلُّوا وُجُوهَکُم شَطرَهُ لِئَلّا یَکُونَ لِلنّاسِ عَلَیکُم حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنهُم فَلا تَخشَوهُم وَ اخشَونِی وَ لِأُتِمَّ نِعمَتِی عَلَیکُم وَ لَعَلَّکُم تَهتَدُونَ [۱۵۰] کَما أَرسَلنا فِیکُم رَسُولاً مِنکُم یَتلُوا عَلَیکُم آیاتِنا وَ یُزَکِّیکُم وَ یُعَلِّمُکُمُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ وَ یُعَلِّمُکُم ما لَم تَکُونُوا تَعلَمُونَ [۱۵۱] فَاذکُرُونِی أَذکُرکُم وَ اشکُرُوا لِی وَ لا تَکفُرُونِ [۱۵۲] -قرآن-۱-۸۵۰ [صفحه ۲۱۳] معنی لغات: «وِجهَةٌ» جانب- ناحیه- آنچه روی خود بآن می کنند و محلّ توجّه می‌باشد. «یزکی» از مصدر تزکیه بمعنی نموّ دادن- زیاد کردن- پاک و اصلاح کردن. -قرآن-۱۳-۲۲ ترجمه: ۱۴۸ هر کسی دل بسوئی دارد که روی خود بآن سوی کند. پس شما بسوی کار خوب ز یکدیگر جلو دوید که بهر کجا باشید خدا همگی‌تان بیکجای فراهم کند چه او توانای بر همه چیز است. ۱۴۹ ای محمّد بهر کجا که باشی در نماز روی خود بسوی مسجد الحرام کن که کاری است درست از پروردگار تو و او از آنچه کنند بی‌خبر نباشد. [و از وطن خود] بهر کجا برون شدی نیز روی بمسجد الحرام کن. ۱۵۰ و شما مسلمانان بهر کجا باشید روی خود در نماز بمسجد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الحرام کنید تا زبان مردم بشما دراز نباشد و شما را محکوم نپندارند [صفحه ۲۱۴] [که بقبله‌ی یهود نماز میخوانید و قبله‌ی ابراهیم رها کردید] مگر ستمکاران [که بد خویند و زبان دراز چو کافران قریش و یهود بی‌دین] پس ز مردم نترسید و ز من بترسید که البتّه خوشی و نعمت خود بر شما تمام کنم و امیدوار باشید که براه راست روید. ۱۵۱چنانکه از خودتان پیغمبری برای‌تان فرستادیم که آیات حقّ برای‌تان میخواند و شما را تربیت میکند و ز هر پلیدی پاک مینماید و کتاب و دانش بشما میآموزد و هم آنچه زین پیش از آن بیخبر بودید. ۱۵۲ پس بیاد من باشید تا بیاد شما باشم و پاس نعمت من بدارید و کفران نکنید و ناسپاس نباشید. سخن مفسّرین: وِجهَةٌ هُوَ مُوَلِّیها- ۱۴۸ مجمع: إبن عامر «مولّیها» با کسر لام خوانده است. و از امام باقر «مولاها» با الف نقل شده است و حسن بصری گفته است: یعنی برای هر مردمی دینی است که بآن دلبسته‌اند. قتاده گفته است: برای هر مردمی قبله ایست که بآن رو می‌کنند. -قرآن-۱-۲۳ ابو الفتوح: از مصحف عبد اللّه بن ابیّ نقل شده است: که آیه اینکه جور بوده است. «و لکلّ قبلهٔ هو مولّیها وجهه» و از مصحف إبن مسعود نقل شده است که اینکه جور بوده است «و لکلّ جعلنا قبلهٔ هو مولّیها». کشف نوشته است: از روی اشارت میگوید: هر قومی از ما روی برتافتند و بدون ما با غیری الف گرفتند و فرود از ما خود را دلارا می‌ساختند و بدوستی پسندیدند شما که جوانمردان طریقتید و دعوی دوستی ما کرده‌اید دیده‌ی خود فرو گیرید از هر چه دون ما است تا در متابعت سنت و سیرت مصطفی راست باشید. شعر: مردی که براه عشق جان فرساید || آن به که بدون یار خود نگراید عاشق بره عشق چنان میباید || کز دوزخ و از بهشت یادش ناید هر که در اینکه متابعت درست آید شمع دوستی حقّ در راه وی برافروزند تا هرگز از جاده‌ی دوستی نیفتد. [صفحه ۲۱۵] فَاستَبِقُوا الخَیراتِ- ۱۴۸ فخر: مقصود مبادرت باطاعت است در وقتش. و حدیثی از علیّ[ع] است که پیغمبر ص فرمود ای علی سه چیز را نباید بتأخیر اندازی: اوّل نماز را از وقتش. دوّم جنازه و بدن مرده را از وقتش. سوّم دختر بسنّ ازدواج که برایش همسر مناسب یافت شود در ازدواجش. -قرآن-۱-۲۴ کشف نوشته است: میگوید: نه در لجاج قبله کوشید که در نیکیها کوشید و بآن شتابید بشکر آنکه قبله‌ی حقّ بتوفیق و قضاء یافتید. روح البیان: عارفی گفته است: هر دسته‌ای بچیزی غیر از ما دل بستند. ای گروه عارفین شما برای ما باشید که بازگشتتان بما خواهد بود. شعر: مثنوی. قبله‌ی عارف بود نور وصال || قبله‌ی عقل مفلسف شد خیال قبله‌ی زاهد بود یزدان برّ || قبله‌ی طامع بود همیان زر قبله‌ی مردان حق اعمال نیک|| قبله‌ی نااهل جاهل مرده ریگ قبله‌ی معنی وران صبر و درنگ || قبله‌ی صورت پرستان نقش سنگ قبله‌ی باطن نشینان ذو المنن|| قبله‌ی ظاهر پرستان نقش سنگ قبله‌ی فرعون دنیا سر بسر || قبله‌ی خر بنده چبود کون خر تفسیر حسینی نوشته است: صاحب الحقایق فرمود که هر چیزی را از انسان قبله‌ای است که روی توجّه بدان دارد: قبله‌ی بدن آنچه حواس خمس بدان لذّت یابند از مأکولات و مشروبات و مسموعات و مبصرات و امثال آن و قبله‌ی نفس دنیای غدّار است و زینت متاع ناپایدار. و قبله‌ی دل آخرت است. و قبله‌ی روح قرب و شوق و ذوق محبّت و قبله‌ی سرّ توحید و معرفت ربّانی و کشف حقایق و اطّلاع بر معانی. أَینَ ما تَکُونُوا یَأتِ بِکُمُ اللّهُ الخ- ۱۴۸ فخر: اینکه جمله‌ها وعده است برای فرمانبران و تهدید است برای گناهکاران -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۲۱۶] و در دنباله‌ی آن اینکه مطلب را یادآور شده است که خدا قادر است بر جمع آوری شما و رساندن پاداش هر کس را مطابق عملش. وَ مِن حَیثُ خَرَجتَ فَوَلِّ وَجهَکَ شَطرَ المَسجِدِ الحَرامِ- ۱۴۹ فخر: در سه جا بدو آیت ۱۴۹ و ۱۵۰ اینکه دستور مکرّر شده است برای اینکه انسان یا در خود مسجد الحرام است و یا در خارج از آن و یا در سفر و دور از آنجا است و اینکه تکرار در سه مرتبه برای تعمیم دستور است بهمه احوال که بهیچ وجه تغییر قبله جایز نیست و تفسیر نویسان دیگر هم نظیر همین گفتار امام را علّت تکرار اینکه مطلب نوشته‌اند و از مفسّرین قدیمی نیز نظائر اینکه نقل را کرده‌اند. -قرآن-۱-۶۷ وَ إِنَّهُ لَلحَقُّ مِن رَبِّکَ- ۱۴۹ مجمع: شاید منظور آن باشد که اینکه توجّه بمسجد الحرام و تعیین قبله حقّ است و ثابت و پایدار که دیگر منسوخ نخواهد شد تا مخالفین از تغییر قبله و موافقت پیغمبر با آنها ناامید شوند. -قرآن-۱-۳۵ لِئَلّا یَکُونَ لِلنّاسِ عَلَیکُم حُجَّةٌ- ۱۵۰ ابو الفتوح: یعنی چون مشرکان عرب می‌گفتند پیغمبر از قبله‌ی پدرش ابراهیم برگشت و به بیت المقدس نماز خواند اکنون که قبله را تغییر دادیم برای اینکه دیگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه حجّتها و گفتگوها نباشد. و کلمه‌ی «حجّت» از نظر طعن بآنها است که بنظر فاسد خود بر پیغمبر استدلال کرده‌اند ولی با تغییر قبله در آینده مجالی برای اینکه گفتارهای بیهوده که بنظر آنها حجّت است باقی نخواهد ماند. -قرآن-۱-۴۴ إِلَّا الَّذِینَ ظَلَمُوا- ۱۵۰ مجمع: مقصود اینکه است: کسی بر شما استدلال و احتجاج نخواهد کرد مگر آنهائی که ستمکار و لجوج باشند و با شما معارضه و جنگ می‌کنند. از ابو عبیده نقل شده -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۱۷] است که «الّا» حرف عطف است بمعنی واو یعنی برای مردم و ستمکاران استدلالی باقی نخواهد ماند. فَلا تَخشَوهُم وَ اخشَونِی- ۱۵۰ مجمع: ممکن است منظور ترس از سرزنش مخالفین باشد که دیگر از اینکه گفتگوها و اعتراضها مترسید و از خدا بترسید و ترک قبله و نافرمانی پیغمبر نکنید. -قرآن-۱-۲۸ وَ لِأُتِمَّ نِعمَتِی عَلَیکُم- ۱۵۰ مجمع از علی [ع] روایت شده است که تمامی نعمت بآن است که آدمی با دین اسلام زندگی را بپایان رساند. و باز فرموده است: نعمت شش چیز است: ۱- اسلام ۲- آمدن پیغمبر ۳- پوشیدگی معایب ۴- عافیت و آسودگی از گرفتاریهای مادّی و معنوی ۵- قرآن ۶- بی‌نیازی از آنچه مردم در اختیار دارند. -قرآن-۱-۳۳ وَ لَعَلَّکُم تَهتَدُون- ۱۵۰ ابو الفتوح: برای «لعل» شش معنی از لغت و شعر عرب استشهاد کرده است یکی مرادف «کی» بمعنی تا اینکه و بیشتر کلمات «لعل» در قرآن را باین معنی دانسته است که مفاد آیه چنین میشود: ما قبله را گردانیدیم و بشما نعمت دادیم تا اینکه وسیله‌ی هدایت شما باشد. -قرآن-۱-۲۶ کَما أَرسَلنا فِیکُم رَسُولًا مِنکُم- ۱۵۱ مجمع: اینکه آیه مربوط بآیات سابق است که نعمتها وسیله‌ی هدایت شما است. -قرآن-۱-۳۸ فَاذکُرُونِی أَذکُرکُم- ۱۵۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی مرا بعبادت یاد کنید تا شما را بکومک یاد آور باشم. سعید بن جبیر گفته است: یعنی بطاعت یاد کنید تا بآمرزش یاد کنم -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۲۱۸] فضیل عیاض گفته است: بطاعت یاد کنید تا بثواب و پاداش یاد کنم. ابو الفتوح: نوشته است: اصمعی گفت: اعرابیئی دیدم بعرفات ایستاده می‌گفت: بار خدایا آوازها بلند شد بتو، بزبانهای مختلف از تو حاجتها می‌خواهند و حاجت من آن است که چون مرا در آن منزل وحدت و وحشت فرود آرند و خلقان مرا فراموش کنند تو مرا یاد آری. عبد اللّه مبارک گفت: سالی از سالها بحجّ خانه‌ی خدا می‌شدم در راه مرا قطع افتاد و از قافله باز ماندم بر توکّل شتر میراندم کودکی را دیدم مراهق از کناره‌ی بیابان برآمد تنها، جامه‌ای مختصر پوشیده نه زادی نه راحله‌ای نه انیسی تا بمن رسید گفتم: ای جوان از بادیه زینهار خواسته‌ای که چنین آمده‌ای. و یا چون من منقطع شده‌ای! گفت منقطع نشده‌ام خود آمده‌ام. گفتم زاد و راحله و طعام و شرابت کجا است! اشارت بسوی آسمان کرد خواستم تا او را امتحان کنم گفتم: مرا باری تشنه است شربتی آب سرد ده. من اینکه بگفتم او دست در هوا کرد قدحی آب بگرفت از هوا برف در او افکنده بجنبانید و پیش من داشت. من عجب بماندم گفتم: اینکه پایه از کجا یافتی! گفت: «اذکره فی الخلوات یذکرنی فی الفلوات»«۶۰» ۱» یحیی بن معاذ گفت: عارف را سه حالت بود حالت افتخار. حالت افتقار حالت اعتذار. چون خدای را یاد کند مفتخر بود و فخر آورد چون خود را یاد کند مفتقر«۶۱» باشد و چون گناه خود یاد کند عذر خواهنده بود. کعب الاحبار گفت: موسی علیه السلام گفت یا رب تو به بندگان خود نزدیکی تا با تو سرّ گویند. یا دوری تا تو را بآواز بلند خوانند! حقّ تعالی گفت: یا موسی من همنشین آنم که ذکر من می‌کند. موسی گفت بار خدایا من بر حالتی باشم که نخواهم که در آن حال ذکر تو کنم یعنی حالت جنابت و حالت قضاء حاجت حق تعالی گفت: «اذکرنی علی کل»«۶۲»۳» -پاورقی-۹۹۷-۹۹۹-پاورقی-۱۱۶۸-۱۱۷۰-پاورقی-۱۶۲۶-۱۶۲۸ [صفحه ۲۱۹] کشف نوشته است: اینکه نه آن یاد زبان است که تو دانی که آن در درون جان است. بو یزید روزگاری برآمد که ذکر زبان کمتر کردی. چون او را از آن پرسیدند گفت: عجب دارم ازین یاد زبان. عجبتر ازین گر بیگانه است بیگانه چکند در میان که یاد اوست خود در میان جان. در قصّه‌ی عشق تو بسی مشکلها است || ما با تو بهم، میان ما منزلها است آن عزیز وقت خویش در مناجات گوید: خداوندا یادت کنم که خود در یادی و! هی را از فراموشی فریادی. خداوندا هر که در تو رسید غمان وی برسید هر که تو را دید جان وی بخندید بنازتر از ذاکران تو در دو گیتی کیست! و بنده را اولی‌تر از شادی تو چیست! معبود خودیّ و عابد خویشتنی || زیرا که برای خود کنی هر چه کنی تو را باشد هم از من روشنائی || بسی کردی و پس هم با من آئی بعزّت عزیز که اگر یک قدم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در راه او برداری هزار کرم ازو بتو رسد. فخر: یکی از انواع ذکر آن است که تفکر کنند در اسرار آفریده‌ها تا همه‌ی آنها مانند آئینه برای نمایش عالم قدس در جلو نظر قرار گیرند. تفسیر برهان: عیّاشی از جابر از امام باقر [ع] روایت کرده است: پیغمبر ص فرمود: هر صبح و شام ملکی با دفتری فرود می‌آید که اعمال مردم را بنویسد. پس شما در اوّل روز یک کار نیک انجام دهید و یکی در آخر روز تا خداوند از غفلتهائی که در اینکه میان داشته‌اید در گذرد زیرا خود فرمود «فَاذکُرُونِی أَذکُرکُم». -قرآن-۳۲۷-۳۵۳ وَ اشکُرُوا لِی وَ لا تَکفُرُونِ- ۱۵۲ کشف نوشته: گفته‌اند: «شکرت له» شکر باشد بر دیدار نعمت و بر اعتبار افعال و «شکرته» شکر است بر دیدار منعم و بر مشاهده‌ی ذات. اینکه شکر اهل نهایت است و آن شکر اصحاب هدایت. ربّ العالمین دانست که معظّم بندگان طاقت شکر اهل نهایت ندارند کار بر ایشان آسان کرد و شکر مهین از ایشان فرو نهاد. نگفت «و اشکرونی» -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۲۲۰] یعنی که شکر نعمت من بجای آرید و حقّ آن بشناسید و آنگه از شناخت حقّ من بر مشاهده‌ی ذات من نومید شوید که آن نه کار آب و گل است و نه حدیث جان و دل است گل را خود چه خطر و دل را درین حدیث چه اثر! هر دو فرا آب ده و وصل جانان بخود راه ده. تا کی از دون همّتی ما منزل اندر جان کنیم ||! رخت بر بندیم از جان قصد آن جانان کنیم بیان السّعاده: شکر ملاحظه‌ی انعام منعم است در نعمت و ملاحظه‌ی حقّ منعم است در انعام. وَ لا تَکفُرُونِ- ۱۵۲ ابو الفتوح: -قرآن-۱-۱۷ یعنی: از شکر نعمت و نمایاندن نعمت نسبت بخود غافل نباشید و از کتمان نعمت بپرهیزید و حدیث است آنکه بیاد نعمت بود شاکر است و آنکه نعمت را بپوشانید کافر است. سخن ما: می‌گویند: در تعلیم و تربیت بایستی میلها و خواستها را در نظر گرفت و از انحراف و زیاد روی آنها جلوگیری نمود و بطرف هدفهای مفید و مؤثّر تقویت کرد. یکی از دلبستگیهای مهم مردم در آن دوران تجسّم معبود و پرستش محسوس بود مانند بت و حیوانات و موجودات آسمانی. شدّت علاقه‌ی مردم باین مطلب که از اجداد خود و نسلهای بسیار قدیم بارث برده‌اند در حکم غریزه‌ای بود برای آنها چنانکه در ضمن جهت نزول آیات نمونه‌ای از آن را دیدیم که با چه بیان و تقاضا وجود مقدّس پیغمبر را برای قبله ناراحت کردند و بهترین نمونه‌ی شدّت فشار مردم و کمال ناراحتی پیغمبر ص آیه ۱۴۴ است «قَد نَرَی تَقَلُّبَ وَجهِکَ فِی السَّماءِ» چون پیغمبر با کعبه و بیت المقدس و قبله‌ی پدرش ابراهیم سر و کاری ندارد با خدا و آفرینش دلبستگی دارد بسیار ناپسند است اینکه مفسّرین نوشته‌اند: آن حضرت دلبسته‌ی بقبله پدرش ابراهیم بود و منتظر بود که الهامی باو شود -قرآن-۴۸۴-۵۳۰ [صفحه ۲۲۱] که مطابق میلش باشد. زیرا قبل از آن حقیقت را باین آیه روشن فرمود. «لِلّهِ المَشرِقُ وَ المَغرِبُ فَأَینَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجهُ اللّهِ». پس نظر آن حضرت بآسمان نه از جهت اینکه است که آسمان خصوصیّتی دارد یا از آنجا انتظاری دارد بلکه شدّت جهل و مطالبات نامربوط مردم آن حضرت را ناراحت کرده است و مرتّب بآسمان نگاه می‌کند که جواب اینکه متعصّبین را چه بگوید و منتظر الهام است و کشف مجهول خود پس برای اتّخاذ بهترین روش تربیتی اوّل فرمود: «لِکُلٍّ وِجهَةٌ» هر کس خواسته‌ای دارد و بطرفی متوجّه می‌شود ولی شما که مسلمان هستید همگی در همه جا بیک سو روی آورید و پیشدستی بکار خیر بنمائید که سر- انجام‌تان بسوی خدا است. و پس از آن یادآوری‌شان کرد «وَ مِن حَیثُ خَرَجتَ- الخ» که ما با میل شما موافقت کردیم ولی شما هم از فرموده‌ی پیغمبر سرپیچی نکنید تا مخالفین زبان بسوی شما دراز نکنند. در آخر که گفته شده است «کَما أَرسَلنا الخ» نعمت وجود پیغمبر و روش تربیتی آن حضرت را تذکر میدهد که با فرمانبری از او شکر گذار من خواهید بود. -قرآن-۸۴-۱۶۲-قرآن-۵۲۴-۵۴۲-قرآن-۷۶۳-۷۸۷-قرآن-۹۶۵-۹۷۹ [صفحه ۲۲۲]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۵۳ تا ۱۵۷]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا استَعِینُوا بِالصَّبرِ وَ الصَّلاةِ إِنَّ اللّهَ مَعَ الصّابِرِینَ [۱۵۳] وَ لا تَقُولُوا لِمَن یُقتَلُ فِی سَبِیلِ اللّهِ أَموات بَل أَحیاءٌ وَ لکِن لا تَشعُرُونَ [۱۵۴] وَ لَنَبلُوَنَّکُم بِشَیءٍ مِنَ الخَوفِ وَ الجُوعِ وَ نَقصٍ مِنَ الأَموالِ وَ الأَنفُسِ وَ الثَّمَراتِ وَ بَشِّرِ الصّابِرِینَ [۱۵۵] الَّذِینَ إِذا أَصابَتهُم مُصِیبَةٌ قالُوا إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُونَ [۱۵۶] أُولئِکَ عَلَیهِم صَلَواتٌ مِن رَبِّهِم وَ رَحمَةٌ وَ أُولئِکَ هُمُ المُهتَدُونَ [۱۵۷] -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱-۵۴۶ معنی لغات: «نبلون» از مصدر بلاء بمعنی آزمایش و گرفتاری است. «ثمرات» جمع ثمره بمعنی میوه است. «صلوات» جمع صلاة بمعنی ستایش از مردم و فرخندگی از سوی خداوند. جهت نزول: مجمع: إبن عبّاس گفت: در جنگ بدر چهارده نفر از مسلمانان کشته شدند عبیدة بن حارث بن عبد المطلب پسر عموی پیغمبر با پنج نفر دیگر از مهاجرین و هشت نفر از انصار بودند. که چون مردم نام آنها را می‌بردند می‌گفتند: فلان کس مرد. آیت ۱۵۴ برای جلوگیری از اینجور سخن نازل شده است. ترجمه: ۱۵۳ ای کسانی که بآئین محمّد گرویده‌اید [چون بیاد ما بودید و پاس نعمت ما بداشتید] از نماز و شکیبائی یاری بخواهید که خدا با مردم شکیبا بود ۱۵۴ و آن کشتگان راه حق را مرده نگوئید که زنده‌اند و شما ندانید. ۱۵۵ البتّه [در اینکه زندگی] شما را میازمائیم باندکی از ترس [دشمن] و گرسنگی و مرگ و زیان کسب و سرمایه و میوه‌ی درختان. ای محمّد تو نوید بده بآن مردم شکیبا ۱۵۶ که چون گرفتاری بآنها رو کند گویند: ما از آن خدائیم و بازگشت‌مان بسوی او بود [که دمی از توان او بدر نباشیم]. ۱۵۷ اینگونه مردم را فرخندگی و مهر پروردگارشان فراگیر شود و همان کسان بودند که براه راست رفته‌اند. سخن مفسّرین: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا- ۱۵۳ کشف نوشته است: هم ندا است و هم شهادت و هم تهنیت و هم مدحت: ندائی با کرامت. شهادتی با لطافت. تهنیتی پر دوام. مدحتی تمام. -قرآن-۱-۳۰ استَعِینُوا بِالصَّبرِ وَ الصَّلاةِ الخ- ۱۵۳ مجمع: برای استعانت دو معنی گفته‌اند: ۱- صبر و نماز را وسیله‌ی توفیق دیگر -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۲۲۳] عبادات کنید ۲- از اینکه دو کومک بگیرید برای پیشرفت در جهاد. کشف نوشته: است صبر سه قسم است: صبر بر بلا صبر از معصیت صبر بر اطاعت صبر بر بلا صبر محبان است صبر از معصیت صبر خائفان است صبر بر طاعت صبر راجیان است محبّان صبر کنند بر بلا تا بنور فراست رسند. خائفان صبر کنند از معصیت تا بنور عصمت رسند راجیان صبر کنند بر طاعت تا بانس خلوت رسند. علی الجمله بنده را بهمه حال صبر به که ربّ العزّه می‌گوید: «وَ أَن تَصبِرُوا خَیرٌ لَکُم». و اگر صابران را از علو قدر و کمال شرف همین بودی که «إِنَّ اللّه مَعَ الصّابِرِین» تمام بودی که اینکه منزلت مقرّبان است و رتبت صدیقان. -قرآن-۴۰۳-۴۳۵-قرآن-۵۰۱-۵۳۷ روح البیان: خصوصیّت صبر و نماز که نامبرده شده است برای آن است که: صبر شدیدترین اعمال باطنی انسان است و نماز سختترین کارهای ظاهری. و عصام الدّین گفته است: جلو داشتن صبر بر نماز برای آن است که صبر امساک است و نماز عمل و در سیر و سلوک تخلیه و دور کردن رذائل و پلیدیها مقدّم است بر تخلیه و آرایش بزیبائیها و فضائل اخلاقی، چنانکه در کلمه‌ی توحید نفی مقدّم است بر اثبات چون اوّل «لا اله» می‌گویند که شریک و معبود فرضی را نفی می‌کنند و بعد «الّا اللّه» می‌گویند تا معبود حقیقی را اثبات کنند. و نام نماز فقط برده شده است و از عبادات دیگر نام نبرده است برای آنکه بعد از ایمان صبر و نماز بر همه لازم است ولی زکوة و حجّ و جهاد شرائط دارد و برای همه نیست و روزه با صبر یکی است زیرا بعضی صبر را روزه معنی کرده‌اند و بعلاوه که روزه مشتمل بر صبر و خودداری از چندین چیزها است. نیشابوری: صبر یعنی محدود کردن شخص خود را بر تحمّل سختیها و شکیبائی از ناسازگاریها در برابر ذات حقّ و تسلیم باو و نماز اگر موجبات خشوع و تدبّر در آیات و توجّه بنوید و تهدید آنها باشد البتّه موجب می‌شود برای انجام دیگر عبادات و خودداری از همه‌ی معاصی. مَعَ الصّابِرِین- ۱۵۲: -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۲۲۴] مجمع: کلمه‌ی «مع» دو معنی شده است: ۱- همره آنها است که کومک و یاری شان می‌کند چنانکه می‌گویند: شاه با فلان کس همراه است. ۲- توفیق عبادت بآنها میدهد و از معصیت نگاه‌شان میدارد. روح البیان: «إِنَّ اللّه مَعَ الصّابِرِین» یعنی خدا همراه است با اینکه مردم مانند یک نفر دوست ثابت و نتیجه‌ی اینکه همراهی کومک و پذیرفتن دعای آنها است و کلمه‌ی «مع» که بصابرین وصل شده است اشاره است به اینکه که صابرین جلو هستند و دنبال آنها همراهی و موافقت خداوند است زیرا آنها خود مباشر صبر هستند و آثار صبر که اجابت دعا و کومک خداوند است در دنباله‌ی صبر است پس صابرین جلو هستند. و گفته شده است خدا با صابرین است زیرا صابرین از یاد خدا غافل و بی‌خود نمی‌شوند پس همیشه با خدا هستند ولی غیر آنها از خدا بی‌خبر می‌شوند و دور از او پس آنکه همیشه از خود با خبر است بواسطه‌ی خودداری و صبر خدا هم با او است و اگر صبری که تحمّل سختی و مشقّت است با خودداری از اضطراب و بیقراری بود البتّه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وسیله‌ایست برای هر خیر و فضیلت زیرا مرتبه‌ی اوّل توبه صبر از معاصی است و اوّل پارسائی صبر از چیزهای روا و مباح است و قدم اوّل ارادت صبر است و خواهش ترک همه چیز غیر از خدا. -قرآن-۱۴-۵۰ وَ لا تَقُولُوا لِمَن یُقتَلُ فِی سَبِیلِ اللّهِ أَموات- ۱۵۴ روح البیان: قشیری عارف مشهور گفته است: یعنی اگر شبح و دور نمای وجودی‌شان در راه خداوند نابود شده است لکن روحهاشان بوجود همیشگی باقی است. -قرآن-۱-۶۲ جنید بغدادی گفته است: آنکه زندگیش بخودش وابسته است مرگش بواسطه‌ی در آمدن جان او است و آنکه زندگیش بخداوند وابسته شده است او از اینکه زندگی طبیعی که مرگ تدریجی است منتقل می‌شود بحیات اصلی که زندگی حقیقی است. مثنوی: می‌کند دندان بد را آن طبیب || تا رهد از درد بیماری حبیب پس زیادتها درون نقصها است || مر شهیدان را حیات اندر فنا است کشف نوشته است: یعنی چه زیان است ایشان را که از ذلّ دنیا باز رستند چون [صفحه ۲۲۵] بفر وصال مولی رسیدند. گر من بمرم مرا مگوئید که مرد || کو مرده بد و زنده شد و دوست ببرد زنده اوست که بدوست زنده است نه بجان هر که بدوست زنده شد او است زنده‌ی جاودان. پیر طریقت گفت: هر که شغل وی توئی شغلش کی بسر شود! هر که بتو زنده است هرگز کی بمیرد! جان در تن گر از تو محروم ماند چون مرده‌ی زندانی است زنده اوست بحقیقت کش با تو زندگانیست آفرین خدای بر آن کشتگان باد که ملک می‌گوید: [زندگان ایشانند]. وَ لَنَبلُوَنَّکُم بِشَیءٍ مِنَ الخَوفِ وَ الجُوعِ- الی آخر- ۱۵۵ فخر: مقصود از خوف ترس مسلمین بوده است از هجوم اعراب بر مدینه و جوع سختی مسلمین در سالهای اوّل هجرت بوده است که ابو الهیثم نقل کرده است: روزی پیغمبر در گذرگاه خود با ابو بکر ملاقات کرد فرمود: برای چه از خانه بیرون شدی! عرض کرد برای گرسنگی فرمود من را هم گرسنگی از خانه بیرون کرد. عارفی گفته است: مطالبات غیبی از انسان یا مال است یا جان است یا خویشاوندان است یا دل و روح است. پس اگر کسی در برابر مطالبه‌ی جان تسلیم شد از درجات عالیه‌ی آن عالم بهره‌مند خواهد شد. و آنکه در برابر مطالبه‌ی خویشاوندان و رفتن آنها صبر کند برای او بهتر از رفتگان پیدا خواهد شد و آنکه دل و روح خود را تسلیم کرد از مقام وصول بهره‌مند خواهد بود که پیوسته با قرب بحق است و از خویش غافل نیست و در انجام وظائف خود کوتاهی نمی‌کند. -قرآن-۱-۵۵ مجمع: برای گرفتاری‌های انسان که در آیه نام برده است دو مناسبت گفته‌اند: اوّل- آنهائیکه بعد از پیغمبر و یارانش بگرفتاریها دچار می‌شوند ناراحت نباشند چون گرفتاریهای آنها موجب تسلای دل دیگران است. دوّم- چون مخالفین آنها را می بینند که با کمال سختی و ابتلا بردباری و شکیبائی دارند و نیروی مقاومت‌شان کم نمی‌شود متوجّه می‌شوند که اینجور مقاومت مولود ایمان و انتظار چیزهای بهتری است و اینکه موجب می‌شود که آنها مایل باسلام شوند و همکاری با مسلمین. [صفحه ۲۲۶] کشف نوشته است: میگوید: بیازمائیم شما را گاه بترس و گاه بدرویشی و گاه بگرسنگی. گاه مصیبت ظاهر و گاه باندوه باطن. آن بلاء ظاهر و آن معصیت آشکارا خود آسان کاری است که گاه بود و گاه نه. چنانکه بلاء ابراهیم و بلاء ایّوب. بلاء تمام، اندوه باطن است که یک چشم زخم پای از جای برنگیرد و هر که او نزدیکتر و بدوستی سزاوارتر و وصال را شایسته‌تر اندوه وی بیشتر چنانکه اندوه مصطفی که نه بر افق اعلی طاقت داشت و نه بر بسیط زمین قرار، چنانکه پروانه در پیش چراغ نه طاقت آنکه با چراغ بماند و نه چاره‌ی آنکه از چراغ دور ماند بزبان حال گوید: در هجر همی بسازم از شرم خیال|| در وصل همی بسوزم از بیم زوال پروانه‌ی شمع را همین باشد حال || در هجر نسوزد و بسوزد بوصال. آری هر که وصل ما جوید و قرب ما خواهد ناچار است او را بار محنت کشیدن و شربت اندوه چشیدن: هر جا که مراد دل برآمد || یک خار به از هزار خرما است بشر حافی گفت: در بازار بغداد میگذشتم یکی را هزار تازیانه بزدند که آخ نکرد آنگه او را بحبس بردند از پس وی رفتم پرسیدم اینکه زخم از بهر چه بود! گفت از آنکه شیفته‌ی عشقم: گفتم چرا زاری نکردی تا تخفیف کردندی! گفت: از آنکه معشوقم بنظاره بود بمشاهده‌ی معشوق چنان مستغرق بودم که پروای زاریدن نداشتم گفتم: و گر دیدارت بر دیدار دوست مهین آمدی خود چون بودی! نعره‌ای بزد و جان نثار اینکه سخن کرد آری چون عشق درست بود بلا- برنگ نعمت شود. دولتی بزرگ است اینکه، جمال معشوق تو را بخود راه دهد تا بمشاهده‌ی وی همه قهری بلطف برگیری. و لکن: زان می‌نرسد بنزد تو هیچ خسی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

||در خوردن غمهای تو مردی باید. قالُوا إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُون ۱۵۶ نیشابوری: جملهی اوّل اقرار ببندگی است و دوّم واگذاری همه چیز خود -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۲۲۷] بخداوند است. طبری: مفاد اینکه جمله آن است که اینگونه مردم میدانند: همهی خوشیها از خدا است پس اقرار بتوحید دارند و عالم دیگر را باور دارند و بسر نوشت خداوندی تسلیم هستند. روح البیان: یعنی اگر ماندیم روزی ما با اوست و اگر مردیم بازگشت و مزد ما نزد او است. سیّد بحرانی در تفسیر برهان از إبن شهر آشوب نقل کرده است: چون پیغمبر [ص] خبر شهادت جعفر بن أبی طالب را بحضرت امیر ع داد آن حضرت گفت: «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُون» پس از آن اینکه آیه نازل شد. و هم از صالح بن ابی حمّاد روایت کرده است: -قرآن-۱۶۰-۲۰۴ چون عبد الرّحمن برادر اشعث بن قیس مرد پیغمبر [ص] برای سر سلامتی نزد اشعث رفت و باو فرمود: اگر بیتابی کنی بواسطهی رابطه برادری است و اگر صبر کنی بواسطهی فرمان خداوندی است، و لیکن یک تفاوت است که با شکیبائی در برابر سرنوشت تو را تمجید میکنند و با بیتابی تو را در پیشگاه خداوند سرزنش خواهند کرد. او گفت: «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُون» آن حضرت فرمود: میدانی نتیجه اینکه جمله چیست! عرض کرد همهی علوم نزد شما است. فرمود: جملهی اوّل اقرار بملک و سلطنت خداوندی است و جملهی دوّم اقرار بناچیزی آفریدگان است. -قرآن-۱۲-۵۶ ابو الفتوح نوشته است: انس مالک گوید که رسول اللّه زنی را دید که بر کودکی میگریست او را گفت از خدای بترس و صبر کن. زن گفت: مصیبت من تو را درد نمیکند. رسول علیه السلام بگذشت. او را گفتند: اینکه را نشناختی! گفت نه. گفتند: اینکه رسول خدا است. بر اثر او بدوید و تضرّع کرد و توبه کرد و گفت: یا رسول اللّه تو را نشناختم اکنون فرمانبردارم صبر کنم و احتساب کنم. رسول علیه السلام گفت: صبر بنزدیک زخم اوّل باید کردن و بیان کرد که هر چه مصیبت سختتر باشد صبر کردن بر او مزد بیشتر باشد. ذو النون مصری گوید: بگورستانی بگذشتم زنی را [صفحه ۲۲۸] دیدم با جمال، گوری چند در پیش گرفته میگریست و اینکه بیتها میخواند: و کان الصّبر خیرا مغبّهٔ || و هل جزع یجدی علیّ فاجزع الی آخر«۶۳» او را گفتم: چه مصیبتی تو را رسیده! گفت: عجبتر مصیبتی. دو پسرک داشتم که همهی سلوت دل من ایشان بودند. پدر ایشان روزی گوسفندی بکشت و کارد آنجا رها کرد و او برفت و من مشغول کاری شدم پسر مهترین کهترین را گفت: بیا تا من تو را بگویم که پدرم گوسفند را چگونه کشت! آنگه او را دست و پا ببست و بخوابانید و کارد بر گلوی او بمالید و او را بکشت. چون من خبر یافتم بانگ برآوردم. بگریخت و بر کوه شد. پدر درآمد گفتم: چنین حالتی افتاد. پدر بطلب پسر رفت بسیار بگردید آخر چون بازیافت او را شیری دریده بود. پدر ساعتی بر سر او بود. آنگه بگرفت او را بازآورد. تشنگی در او عظیم کار کرده بود. ساعتی برآمد او نیز پیش خدا شد.او را گفتم: چه مصیبتی تو را رسیده! گفت: عجبتر مصیبتی. دو پسرک داشتم که همهی سلوت دل من ایشان بودند. پدر ایشان روزی گوسفندی بکشت و کارد آنجا رها کرد و او برفت و من مشغول کاری شدم پسر مهترین کهترین را گفت: بیا تا من تو را بگویم که پدرم گوسفند را چگونه کشت! آنگه او را دست و پا ببست و بخوابانید و کارد بر گلوی او بمالید و او را بکشت. چون من خبر یافتم بانگ برآوردم. بگریخت و بر کوه شد. پدر درآمد گفتم: چنین حالتی افتاد. پدر بطلب پسر رفت بسیار بگردید آخر چون بازیافت او را شیری دریده بود. پدر ساعتی بر سر او بود. آنگه بگرفت او را بازآورد. تشنگی در او عظیم کار کرده بود. ساعتی برآمد او نیز پیش خدا شد. -پاورقی-۱۲-۱۴ همانروز پسرکی دیگر داشتم طفل و من دیگ میپختم تا مشغول شدم بکار اینان بنزدیک دیگ رفت دیگ بیفکند و بر او ریخت و او نیز سوخته شد. اکنون من نشستهام چنین که میبینی. گفتم چگونه صبر میکنی بر اینکه مصیبتها و جزع نمیکنی! گفت: اندیشه کردهام که اگر صبر و جزع دو مرد بودندی که با یکدیگر آویختندی صبر غالبتر بودی. هم انس روایت کرده: که در صحابهی رسول علیه السلام مردی بود کنیت او ابو طلحه و او پسری داشت سخت نجیب و زنی داشت صالحه و عاقله نام او ام سلیم اینکه پسر بیمار بود و ضعیف شد. شبی از شبها ابو طلحه بمسجد رفت بنماز پسر فرمان یافت مادر برخاست و کودک را در خانه برد و بنهاد و برخاست دیگ پخت و طعام راست کرد و مرد درآمد گفت: بیمار چون است! گفت از امشب هیچ شب ساکنتر نبود. آنگه طعام پیش آورد تا نان بخوردند و جامهی خواب بیاورد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بخفتند و مرد خلوت ساخت با زن، چون آخر شب بود مرد خواست تا بیرون شود زن گفت: یا ابا طلحه نه می‌بینی فلانان را عاریه [صفحه ۲۲۹] از کسی بستده‌اند و مدّتی بداشته و بدو تمتّع کرده اکنون چون خداوندش باز میخواهد خشم میآید ایشان را و اظهار کراهت و جزع می‌کنند! گفت: بی‌خرد مردمانند و بی‌انصاف. گفت: اکنون بدان که پسر تو عاریه بود خدای تعالی بما داد مدتی اکنون باز ستده از حقّ ما آن است که رضا و تسلیم کار بندیم. مرد گفت: نیکو می گوئی «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُونَ و الحَمدُ لِلّهِ» بامداد چون پیش رسول رفت او را گفت: خدای شب دوشین مبارک گرداند بر شما. خدای تعالی او را پسری دیگر بداد و عقبش از او بماند. روز جنگ احد زنی می‌آمد سه کشته بر شتری بسته بر پیغمبر علیه السلام بگذشت رسول علیه السلام گفت او را که اینان چه کسند! گفت برادرم و پسرم و شوهرم یا رسول اللّه اگر صبر کنم مرا چه باشد! گفت: اگر صبر کنی بهشت تو را باشد گفت: پس از اینکه باک ندارم. -قرآن-۳۵۲-۳۹۵-قرآن-۳۹۸-۴۱۴ لِتَکُن عَلَیهِم صَلَواتٌ مِن رَبِّهِم- ۶۴۵۷ طبری: صلوات یعنی آمرزش و صلوات خدا بر بنده آمرزش او است چنانکه روایت شده است از پیغمبر که فرمود: «اللّهمّ صلّ علی آل ابی اوفی»«۶۴». - قرآن-۱-۴۴-پاورقی-۲۱۲-۲۱۴ ابو الفتوح نوشته است: إبن کیسان گفت: صلوات اینجا ثناء است. دیگران گفتند: صلوات از خدای رحمت است. سخن ما: ۱- قرآن برای تربیت انسان او را بطبیعتش راهنمائی می‌کند تا بآنچه خداوند در آفرینش او باختیارش گذاشته است متوجّه شود و در مرتبه‌ی اوّل از آن استفاده کند تا بتواند در زندگی شخصی و اجتماعی جلو برود و خوشبخت شود. روی اینکه اصل کلی اولین وسیله‌ی یاری و کومک در زندگی خاصیّت نهادی آدمی را یادآور شده است و گفته است: از شکیبائی برای زندگی یاری بجوئید چون هر قدر نیروی خارجی در اختیار باشد تا از آنچه در نهاد انسانی است استفاده نشود بزودی وسائل خارجی نابود می‌شود چنانکه [صفحه ۲۳۰] بزرگترین فرماندهان یا نیرومندان یا ثروتمندان اگر از خاصیّت نهادی و طبیعی خودشان که صبر و بردباری است نتوانند کومک بخواهند و آن را بکار برند نه بآن درجه می‌رسند و نه می‌توانند در آن بمانند. پس استعانت از صبر نتیجه‌ی همان خاصیّتی است که در تعریف اشخاص گفته می‌شود: فلان کس با استقامت است سرسخت و مبارز است. ۲- در نماز حد مشترک و خلاصه‌ی تمام فضائل اخلاقی معین شده است پس بنمازی که در دین با شرایط مخصوص معیّن شده است می‌توان برای نظم در کار و رعایت وقت و حفظ حدود و پاس حقوق دیگران کومک گرفت. خلاصه آنکه انسان با توجّه بنماز می‌تواند یکفرد متمدّن بمعنی حقیقی تربیت شود بعلاوه که آدمی نبایستی از آینده‌ی خود غافل باشد و بایستی اندیشه‌ی عالم دیگر کند. پس علاوه بر کومک خواستن از نماز برای تربیت در اینکه جهان لازم است که طبق گفته‌ی پیغمبران سعادت آینده‌ی خود را بنماز فراهم کند تا فکرش از ناراحتی پس از مرگ آسوده باشد. ۳- آنهائیکه در راه خدا کوشش می‌کنند یعنی در آنچه خدا وسیله‌ی سعادت قرار داده است سعی و انجام وظیفه می‌کنند چه کشته بشوند و چه باجل طبیعی و پس از زندگی دراز بمیرند زنده‌ی جاوید هستند و و در آیه که نام کشتگان براه خدا برده شده است بمناسبت خصوصیّت موقع و گفتگوی مردم بوده است که بآنها تذکر داده اینکه اشخاص مرده و معدوم نیستند. و اما معنی زندگی آنها مربوط بمسئله‌ی معاد و قیامت است که در جای خود مفصّل گفته شده است«۶۵» ۴- گفتن جمله‌ی «إِنّا لِلّهِ- الخ» راهنمائی است در سختیها که آدمی وابسته است بیک قدرتی بالاتر از آنچه در اختیار داشته است و از او گرفته‌اند و باز ممکن است همان قدرت خداوندی برای او جبران کند و یا در عالم دیگر بهتر و بیشتر باو بدهد. پس اینکه جمله هم دلداری انسان است و هم تقویت او برای مبارزه‌ی در زندگی.۴- گفتن جمله‌ی «إِنّا لِلّهِ- الخ» راهنمائی است در سختیها که آدمی وابسته است بیک قدرتی بالاتر از آنچه در اختیار داشته است و از او گرفته‌اند و باز ممکن است همان قدرت خداوندی برای او جبران کند و یا در عالم دیگر بهتر و بیشتر باو بدهد. پس اینکه جمله هم دلداری انسان است و هم تقویت او برای مبارزه‌ی در زندگی. -پاورقی-۱۱۲۵-۱۱۲۷-قرآن-۱۱۴۷-۱۱۶۱ [صفحه ۲۳۱]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۵۸ تا ۱۶۲]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إِنَّ الصَّفا وَ المَروَةَ مِن شَعائِرِ اللّهِ فَمَن حَجَّ البَیتَ أَوِ اعتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَیهِ أَن یَطَّوَّفَ بِهِما وَ مَن تَطَوَّعَ خَیراً فَإِنَّ اللّهَ شاکِرٌ عَلِیمٌ [۱۵۸] إِنَّ الَّذِینَ یَکتُمُونَ ما أَنزَلنا مِنَ البَیِّناتِ وَ الهُدی مِن بَعدِ ما بَیَّنّاهُ لِلنّاسِ فِی الکِتابِ أُولئِکَ یَلعَنُهُمُ اللّهُ وَ یَلعَنُهُمُ اللّاعِنُونَ [۱۵۹] إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصلَحُوا وَ بَیَّنُوا فَأُولئِکَ أَتُوبُ عَلَیهِم وَ أَنَا التَّوّابُ الرَّحِیمُ [۱۶۰] إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُم کُفّارٌ أُولئِکَ عَلَیهِم لَعنَةُ اللّهِ وَ المَلائِکَةِ وَ النّاسِ أَجمَعِینَ [۱۶۱] خالِدِینَ فِیها لا یُخَفَّفُ عَنهُمُ العَذابُ وَ لا هُم یُنظَرُونَ [۱۶۲] -قرآن-۱-۷۲۲ معنی لغات: «الصَّفا وَ المَروَةَ» دو کوه هستند در مکّه که هنگام حجّ تکالیفی نسبت بآنها بایستی انجام شود. «شَعائِرِ» جمع شعیره بمعنی نشانه و علامت راه و در آیه گفته‌اند یعنی نشانه برای دعا و عبادت. «حَجّ» از مصدر حجّ بمعنی رفت و آمد کردن و اینجا هم بمعنی رفتن بمسجد الحرام و از آنجا بعرفات و باز برگشتن بمسجد الحرام. «اعتَمَرَ» یعنی زیارت کرد و بدیدار رفت. «جُناح» بمعنی گناه و در اینکه آیه معنی کرده‌اند: -قرآن-۱۳-۳۵-قرآن-۱۱۹-۱۲۹-قرآن-۲۲۷-۲۳۵-قرآن-۳۶۴-۳۷۴-قرآن-۴۰۸-۴۱۷ شما گمان می‌کنید گناه دارید نه گناه نیست «یَطَّوَّف» بمعنی دور می‌زند و اطراف چیزی میگردد، و تشدید طاء بواسطه‌ی تبدیل تاء تفعیل است بفاء الفعل مثل یذّکر و یطّوع «تَطَوَّع» از مصدر تطوّع بمعنی تبرّع و مجّانی انجام دادن و بلاعوض بچیزی تن در دادن -قرآن-۴۸-۶۱-قرآن-۱۸۱-۱۹۳ [صفحه ۲۳۲] و فرمانبردن، «بینا» از مصدر تبیین بمعنی آشکار کردن. سبب نزول: طبری از شعبی و ابو الفتوح از إبن عبّاس نقل کرده‌اند که عرب دو بت یکی بنام «اساف» بر کوه صفا و دیگر بنام «نائله» بر کوه مروه نهاده بودند و می‌گفتند: که اینکه دو مرد و زنی بودند که در کعبه بزه کرده‌اند و سنگ شده‌اند و برای عبرت بر اینکه دو کوه نهاده بودند و پس از چندی سرگذشت آنها از خاطره‌ها رفت و مردمان بعد آنها را بت و معبود می‌پنداشتند و در هنگام حجّ بدور آنها می‌گشتند و طواف می‌کردند. پس از اسلام که بتها نابود شد مسلمانان سعی در صفا و مروه را از آداب بت پرستی تشخیص دادند و بد می‌دانستند که در آنجا عبادتی بکنند اینکه آیه برای جلوگیری از اینکه عقیده نازل شد. و بعضی معتقد بودند که از آن کوه آواز جنّ شنیده‌اند و جایگاه جنّیان است پس در آنجا عبادت خدا شایسته نیست آیه برای جلوگیری از اینکه عقیده نازل شد. ترجمه: [دنباله‌ی آیات سابق که مسلمین توصیف شدند بصبر و هدایت بآنها تذکر داده می‌شود که افکار گذشته‌ی خود را دور کنید و بر خلاف عقیده خود بدانید:] ۱۵۸ که صفا و مروهٔ از نشانه‌های حقّ پرستی است پس آنکه حجّ و یا عمره کرد زیان نبرده که در آنها بگردد و هر کس فرمانبر بکار خوب بود خداوند بداند و پاس آن بدارد. جهت نزول: مجمع مفسّرین روایت کرده‌اند که مردم از علمای یهود پرسیدند: وصف پیغمبر را در تورات دیده‌اید یا نه! آنها جواب دادند: ما چیزی ندیده‌ایم. بعضی گفته‌اند: با عبد الله بن صوریا و کعب بن اشرف اینکه گفتگو شده است و آیت ۱۵۹ [إِنَّ الَّذِینَ یَکتُمُونَ] در توبیخ اینجور جواب است و بعضی مفسّرین گفته‌اند مقصود عموم اشخاص است. -قرآن-۸۴-۱۱۵ ترجمه: ۱۵۹ کسانیکه روش هدایت و نشانه‌های راهنمائی نهفته میدارند از پس آنکه در کتاب آسمانی فرود آورده‌ایم و برای مردم روشن کرده‌ایم نزد خداوند [صفحه ۲۳۳] و مخلوق ملعون و منفور هستند ۱۶۰ مگر آنها که توبه کردند و از حق کشی دست برداشتند و نکوکار شدند و حقایق را برای مردم روشن کردند خداوند توبه‌ی آنها را قبول خواهد کرد که عذرپذیر است و مهربان و البتّه ۱۶۱ آنها که بر کفر و کتمان حقّ تا دم مرگ بماندند و مردند ملعون هستند بلعنت خدا و ملائکه و همه‌ی مردم ۱۶۲ و هرگز از عذاب آزاد نخواهند شد و بارشان سبک نمی‌شود و مهلت یکدم آسایش ندارند. سخن مفسّرین: فَلا جُناحَ عَلَیهِ- ۱۵۷ طبری: از اینکه جمله استفاده نمی‌شود که طواف بصفا و مروه ممنوع نیست و جایز است زیرا مسلم است که ممنوع نبوده است تا اینکه باین جمله اعلام رفع مانع بشود. -قرآن-۱-۲۱ ابو الفتوح: با اینکه جمله بآنهائیکه می‌گفتند طواف صفا و مروه جایز نیست چون مانند عمل بت پرستان است فهمانده که شما اشتباه می‌کنید اینکار بد نیست. کشف نوشته است: صفا اشارت است بصفوت دل دوستان در مقام معرفت و مروه اشارت است بمروّت عارفان در راه خدمت. می‌گوید: آن صفوت و اینکه مروّت در نهاد بشریّت و بحر ظلمت از نشانهای توانائی و دانائی و نیک خدائی اللّه است پس نه عجب اگر شیر صافی از میان خون بیرون آورده عجب آن است که اینکه درّ یتیم در آن بحر ظلمت بدارد و جوهر معرفت در صدف انسانیّت نگه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دارد و لکن میدان که نه در هر صدفی درّ و گوهر بود چنانکه نه در هر شاخی میوه و ثمر بود نه در هر چاهی یوسف دلبر بود نه در هر کوهی موسی انور بود نه در هر غاری احمد پیغامبر بود. فخر ارتباط آیت «إِنَّ الصَّفا وَ المَروَةَ» با آیات سابقه آن است که تغییر قبله از بیت- المقدس بکعبه احسانی است بمردم بواسطه‌ی تجدید آداب دین و شعائر ابراهیم چنانکه در همان آیات گفته شده است که نعمت خود را بر شما تمام می‌کنم. و نیز سعی صفا و مروه از شعائر ابراهیم بوده است و هاجر ما در اسماعیل جدّ عرب مدّتی میان صفا و مروه می‌گشت و -قرآن-۱۶-۴۵ [صفحه ۲۳۴] سرگردان بود پس اینکه حکم هم نعمتی است بر عرب که بیاد بود مادرشان هاجر و ابقاء آئین جدّشان ابراهیم معیّن شده است. ابو الفتوح: نوشته است: انس مالک گفت و عبد اللّه زبیر و عطا و مجاهد که سعی از میان صفا و مروه سنّت است اگر کسی نکند هیچ بر او لازم نیاید و گفتند: در قرائت عبد اللّه عبّاس و شهر بن حوشب و عبد اللّه مسعود چنین است: «فلا جناح علیه الا یطّوف بهما» مذهب شافعی و مالک و احمد و اسحق چنان است که سعی از میان صفا و مروه از فرایض حجّ است و حجّ بی‌آن درست نباشد و مذهب اهل البیت چنان است که سعی میان صفا و مروه رکنی از ارکان حجّ است هر که نکند حجّش درست نباشد و کیفیت آن است که هفت بار سعی کند از میان صفا و مروه ابتدا بصفا کند و ختم بمروه و مذهب فقها هم چنین است. وَ مَن تَطَوَّعَ خَیراً فَإِنَّ اللّه شاکِرٌ عَلِیمٌ- ۱۵۸ مجمع: قاریهای کوفه «یطّوّع» با یا و تشدید طا و واو خوانده‌اند و دیگران «تَطَوَّعَ» با تا و تشدید واو خوانده‌اند که فعل ماضی باشد. حسن بصری گفته است: مقصود از «خَیراً» کلیّه‌ی عبادات است از واجب و مستحبّ و نماز و روزه و دیگران گفته‌اند: مقصود از خیرا طواف مستحبّ است و عمره‌ی مفرده‌ی مستحبّ است. -قرآن-۱-۵۸-قرآن-۱۴۸-۱۶۰-قرآن-۲۵۳-۲۶۱ الفتوح نوشته است: و گفتند معنی شاکر در خدای تعالی و عزّ و جلّ آن باشد که اندک بپذیرد و بسیار بدهد، از گفتار عرب است «دابّهٔ شکور»«۶۶». -پاورقی-۱۵۶-۱۵۸ روح البیان: در اینکه جمله وادار می‌کند بعبادت مستحبّی که اگر کسی عمل مستحبّ انجام داد خدا سپاس‌گزار و دانا است. إِنَّ الَّذِینَ یَکتُمُونَ ما أَنزَلنا مِنَ البَیِّناتِ تا آخر آیه- ۱۵۹ فخر: از اینکه آیه استفاده می‌شود که آنچه مربوط بدین است و مورد احتیاج عموم از نظر دین حقّ ندارد کسی آنها را پوشیده بدارد و برای مردم نگوید چنانکه نظائر -قرآن-۱-۶۰ [صفحه ۲۳۵] آن هم در قرآن متعدّد است و پیغمبر ص فرموده است: کسی که علمی دارد و از اظهار آن خودداری کند با لجام آتشین بمحشر خواهد آمد. و باین آیه استدلال کرده‌اند. که روا نیست اجرت گرفتن بر تعلیم ابو الفتوح: نوشته است: عبد اللّه عبّاس روایت کرده. از رسول علیه السّلام که او گفت علماء اینکه امّت دو مردند یکی آنکه خدای عزّ و جلّ او را علمی داده باشد او بر مردمان بذل کند و بخل نکند بآن و بر آن طمعی نستاند و ببهاء اندک نفروشد او آن باشد که برای او ماهیان دریا و مرغان هوا و دوابّ زمین استغفار کنند و کرام الکاتبین همچنین و با پیش خدا شود سیّد و شریف. و دیگر مردی باشد که خدای تعالی جلّ جلاله او را علمی دهد او بآن علم بخل کند بر بندگان خدای تعالی و بر آن طمعی بستاند و آن ببهاء بفروشد فردای قیامت او را بیارند لجامی از آتش بر سر او کرده بر مجمع قیامت و فرشته بر او ندا می‌کند که اینکه فلان است پسر فلان خدای عزّ و جلّ او را علمی داد در دنیا او بر بندگان خدای بآن بخل کرد و بر آن طمع گرفت و ببهاء بفروخت. فخر: «بیّنات» کلیّه آنچه بوسیله پیغمبران بمردم ابلاغ شده است از کتب آسمانی و دستورها و نصایح ایشان و مقصود از «هدی» کلیّه‌ی ادلّه‌ی عقلی و نقلی است. أُولئِکَ یَلعَنُهُمُ اللّه وَ یَلعَنُهُمُ اللّاعِنُون- ۱۵۹ مجمع: لعن خدا دوری از رحمت و ثواب است و گرفتاری و عذاب ناگزیر. -قرآن-۱-۶۰ فخر: ابو مسلم گفت: «لاعنون» آنهائی هستند که دستورها را پذیرفته‌اند و لعن آنها یعنی دوری و خشم و مخالفت‌شان با آنها که کتمان حقّ می‌کنند. إِلَّا الَّذِینَ تابُوا تا آخر- ۱۶۰ طبری: یعنی با پشیمانی از گذشته و عزم ثابت بر خود داری از بدی و با اخلاص عمل که خود را مردم نیکوکار معرّفی کنند همانطور که خود را بدکار معرّفی کرده بودند. -قرآن-۱-۲۴ إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُم کُفّارٌ تا آخر آیه- ۱۶۱: -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۲۳۶] مجمع: تکرار لعن برای اینکه است که در آیت پیش برای حال زندگی است که مردم زنده پیش از توبه ملعون هستند و در آیت بعد حال آنهائی است که با کفر می‌میرند و توبه نمی‌کنند. وَ لا هُم یُنظَرُون- ۱۶۲ ابو الفتوح: اینکه جمله اشاره است که در آن عالم، توبه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تکلیف نیست چون مهلت و آسودگی نداشتن مستلزم آن است که راهی برای اصلاح خود بوسیله‌ی توبه یا عمل نیک ندارند. - قرآن-۱-۲۲ سخن ما: ممکن است اعتراض بشود کسی که دستور زندگی همه‌ی جهان را برای همیشه معین می‌کند سزاوار نیست حرکت فاصله‌ی دو کوه را «شعائر الله» بنامد البتّه از نظر سطحی و عادی شاید اینکه اعتراض صحیح باشد لکن پاره‌ای از دستورهای دین را نمی‌توان با افکار و مناسبات زندگی مقایسه کرد بعلاوه که چون سوابق عقاید اعراب و موقعیّتی که آنجا در دلهای مردم داشت همان وظایف را الزام میکرد که پیغمبر آنها را تصویب کند و «شعائر الله» بنامد با اینکه شهر مکّه هیچ گونه امتیازی از نظر موقعیّت جغرافیا نداشت مگر اینکه در راه تجارت میان شام و یمن واقع شده بود. و با صرف نظر از شرافتی که در قرآن نقل شده است برای بنای کعبه بدست ابراهیم و دعای آن حضرت، هیچ موجب ارزشی دیگر برای آنجا نمی‌توان پیدا کرد و اینکه خود مسئله‌ی قابل توجّه است که چنین سرزمین بی‌ارزش چرا در نظر عرب اینکه قدر محترم بوده است! آیا همانچه در خاطر مردم از حضرت ابراهیم و بنای کعبه باقی مانده است موجب اینکه علاقه و دلبستگی شده است و یا جهت خاصّی بوده است که برای ما مجهول است! یا بقول شاعر: به مقبولی کسی را دسترس نیست || قبول خاطر اندر دست کس نیست و یا خاصیّت مرموزی عواطف و احساسات، عرب‌ها را بطرف آنجا رهبری کرده و آن را چندان در چشم آنها بالا- برده است که حرم و جایگاه آسایش کرده بودند و هر کس بآن جا پناه میبرد بجان و مال آسوده بود. پس اگر از مسئله‌ی دین و وحی چشم بپوشیم [صفحه ۲۳۷] باز هم برای رهبر و پیشوای یک ملّت که چنین موقعیّتی را میدید لازم بود. آن را تثبیت و تقویت کند. و البتّه مصلحت مرموزی که درک آن برای ما ممکن نیست موجب بقای اینکه حکم شده است برای همیشه. ۲- بآیت ۵۹ «إِنَّ الَّذِینَ یَکْتُمُونَ» یک مطلب بسیار مهم یادآوری شده است که: مجازات کتمان حقّ و حقیقت پوشی باشد و بزرگترین وظیفه‌ی اجتماعی انسان یادآوری شده است که از ابراز حقّ خودداری نکنید چون پاداش کتمان حقّ لعنت و محرومیّت ابدی است و بالاتر از آن مجازاتی متصوّر نیست. -قرآن-۲۴۷- ۲۷۸ ۳- آیت ۶۰ «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا» مسئله‌ی توبه را یاد میآورد که برای بازگشت از خطا همیشه راه باز است و باید انسان ناامید نباشد و پی توبه و چاره‌جوئی باشد و بخصوص با دو کلمه‌ی «توّاب» و «رحیم» شدّت اهمیّت توبه یادآوری شده است که توبه بازگشت از کجی است براستی و ارتباط شخص منحرف است باستقامت و راستی لا یزال که انسان را موجودی راست و راستگو و راست کردار آفریده است و چون آهنگ راستی کند باصل خود پیوسته خواهد شد که نهاد مستقیم او است. -قرآن-۱۳-۳۹ پس همه‌ی آدمیان می‌توانند راستی را از آفریننده‌ی خود الهام گیرند با اینکه تفاوت که بعضی ازین نعمت امکان الهام استفاده می‌کنند و بعضی خود را محروم دارند. [صفحه ۲۳۸]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۶۳ تا ۱۶۴]

وَ إِلهُکُم إِلهٌ واحِدٌ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ الرَّحمنُ الرَّحِیمُ [۱۶۳] إِنَّ فِی خَلقِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ اختِلافِ اللَّیلِ وَ النَّهارِ وَ الفُلکِ الَّتِی تَجرِی فِی البَحرِ بِما یَنفَعُ النّاسَ وَ ما أَنزَلَ اللّهُ مِنَ السَّماءِ مِن ماءٍ فَأَحیا بِهِ الأَرضَ بَعدَ مَوتِها وَ بَثَّ فِیها مِن کُلِّ دَابَّةٍ وَ تَصرِیفِ الرِّیاحِ وَ السَّحابِ المُسَخَّرِ بَینَ السَّماءِ وَ الأَرضِ لَآیاتٍ لِقَومٍ یَعقِلُونَ [۱۶۴] -قرآن-۱-۴۵۹ معنی لغات: «الفُلکِ» کشتی. «تَجرِی» از مصدر جری بمعنی روان شدن و راه رفتن. «بَثّ» از مصدر بثّ بفتح باو تشدید ثا بمعنی جدا کردن و پراکندن. «تَصرِیفِ» تغییر دادن و دگرگون کردن «سحاب» ابر «مسخر» از مصدر تسخیر بمعنی خوار کردن و زیر فرمان آوردن و بیگار فرمودن. -قرآن-۱۳-۲۳- قرآن-۳۱-۴۰-قرآن-۸۸-۹۶-قرآن-۱۶۰-۱۷۱ جهت نزول: مجمع: از إبن عباس نقل است: اعراب به پیغمبر عرض کردند چگونگی خدا و پدر و مادر او را برای ما روشن کن. آیت ۱۶۳ بجواب آنها نازل شد. ترجمه: ۱۶۳ خدای شما یگانه‌ای است بخشنده و مهربان که جز او آفریننده‌ای نباشد. جهت نزول: کشف: إبن عبّاس گفته است: چون کافران آیت پیش را شنیدند گفتند: عجب است که یک خدا باشد پس نشانه‌ای باین گفته بیاور و نیز گفته‌اند که یهود گفتند: بمانند پیغمبران گذشته معجزه‌ای بما بنما. آیت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۶۴ بجواب آنها نازل شد. ترجمه: ۱۶۴ همانا در آفرینش آسمانها و زمین و دوگونگی شب و روز و ساختن کشتی که بسود مردم روی دریا روان است و آبی که خدا از آسمان فرود آورد و موجودات بیجان زمینی را بدان زنده کند و ز هر جنبنده‌ای بر زمین پراکنده نماید، و [صفحه ۲۳۹] دگرگون کردن بادها و ابرهای سر بفرمان در میان زمین و آسمان هر یک نشانه‌ای است [بر آفریدگار جهان] برای مردمی که با خرد هستند و می‌سنجند. سخن مفسّرین: إِلهُکُم إِلهٌ واحِدٌ- ۱۶۳ ابو الفتوح: اله بمعنی مألوه است یعنی معبود و پرستش شده. ۱- خدای شما یکی است که مثل و همانند ندارد. ۲- خدای شما که شایسته‌ی پرستش و ستایش است یک منحصر بفرد است که دیگری قابل پرستش نیست. ۳- خدای شما مثل چیزهائی که دیده‌اید و شنیده‌اید نیست بلکه یکی است که نه جزء و پاره در او تصوّر دارد و نه تجزیه و تقسیم او متصوّر است. ۴- در صفات یکی است که آفریدن و قدرت داشتن و هر آنچه صفات او را دانسته‌اند منحصر باوست که در دیگری نیست. -قرآن-۱-۲۳ لا إِلهَ إِلّا هُوَ- ۱۶۳ فخر: در کلمه‌ی هو بحث مفصلّی کرده است که اینک خلاصه‌ی آن: اینکه کلمه از تمام الفاظی که نام و وصف خدا است بلیغ‌تر است چون مفاد هر کلمه‌ای مستلزم ترکیب است و با یگانگی خداوند مناسب نیست ولی مفاد لفظ هو بسیط است، و یک حقیقت بی جزء و قید را نشان می‌دهد پس مناسب‌ترین اسم‌های خدا است. -قرآن-۱-۲۰ روح البیان: کلمه‌ی هو در نظر اهل حقیقت فقط اسم است که معنی دیگر برای آن نیست و از اینکه جهت گفته‌اند «عالم الهویة باللّام» یعنی الف و لام در کلمه‌ی «الهویّة» برای نشان دادن عالم و تمام مخلوقات است و مقصود از اینکه کلمه آن است که کلمه‌ی هو نام واجب الوجود است و موجودات دارای شخصیّت و هویّت محدود هستند پس کلمه‌ی «الهویّة» که شامل موجودات می‌شود بمناسبت الف و لام آن است که سایر موجودات را می‌فهماند چون کلمه‌ی هو مبدأ و واجب الوجود را می‌فهماند و الف و لام موجودات و ممکنات را پس عالم هویّت و موجودیّت بواسطه‌ی الف و لام است که پیوسته‌ی به هو شده [صفحه ۲۴۰] است. مثنوی: از هواها کی رهی بیجام هو || ای ز هو قانع شده با نام هو هیچ نامی بی‌حقیقت دیده‌ای || یا ز گاف و لام گل گل چیده‌ای! اسم خواندی رو مسمّی را بجو || نه ببالا دان نه اندر آب جو گر ز نام و حرف خواهی بگذری || پاک کن خود را از خود هان یکسری همچو آهن زا همی بیرنگ شو || در ریاضت آینه بیزنگ شو خویش را صافی کن از اوصاف خود || تا ببینی ذات پاک صاف خود بینی اندر دل علوم انبیاء || بی کتاب و بی‌معید«۶۷» -فرمت-۵۲-۵۴ علم کان نبود ز هو بیواسطه || آن نپاید همچو رنک ماشطه الرَّحمنُ الرَّحِیمُ- ۱۶۳ کشف نوشته است: رحمان است که چون از وی خواهد بدهد رحیم است که چون نخواهد خشم گیرد. و در خبر است چون کسی از خدا چیزی نخواهد بر او خشم گیرد. رحمان است که طاعت بنده قبول کند گرچه خرد بود. رحیم است که معاصی بیامرزد گرچه بزرگ بود. رحمان است که بیاراید و صورت بنگارد. رحیم است که باطن آبادان دارد و دلها در قبضه‌ی خویش نگاهدارد. رحمان است که لطایف انوار در روی تو پیدا کند رحیم است که ودائع اسرار در دل تو ودیعت نهد. -قرآن-۱-۲۳ إِنَّ فِی خَلقِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ- ۱۶۴ کاشانی: آیت سابق در توحید ذات بود که در مرتبه و ارزش مقدّم است بر توحید افعال و باید جلوتر باشد. و چون فهم و تصدیق آن برای بشر مشگل است بوسیله‌ی اینکه آیه که توحید افعال را نشان میدهد، توحید ذات را بیان می‌کند یعنی از راه شناساندن -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۲۴۱] کارهای خداوند و نمایش انواع آفریده‌ها می‌فهماند که آفریننده‌ی آنها واحد است و یک. و اینکه را توحید افعالی مینامند و اینکه توحید افعالی که شناسائی حقّ تعالی است از طریق شناخت آفرینش و خلقت موجب و رهبر می‌شود بتوحید ذاتی که تصدیق کنیم ذات آفریننده یکتا است و بی‌همتا. فخر: چهارده دلیل بر اثبات توحید از طریق مطالعه‌ی در خصوصیّات کرات و آسمانها نوشته است: دلیل هفتمش اینکه است که هر یک ازین کرات و آسمانها که در بالای سر خود می‌بینیم حرکات مختلف و متعدد دارند و یا اینکه همه‌ی اطراف نسبت باینها بی‌تفاوت است و جهات شش گانه نسبت باین اجسام خصوصیّت ندارد که بعضی بطرف بالا و بعضی پائین و بعضی بطرف جنوب و بعضی بطرف شمال و بعضی از مشرق بمغرب و بعضی از مغرب بمشرق حرکت می‌کنند پس اینکه تفاوتها مربوط بتدبّر و اراده‌ی خارج از آنهاست. نظیر همین استدلال را در خصوص زمین می‌آورد که تغییر و تبدیل اجزای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زمین دلیل است که اراده‌ای خارج از آن اینکه تغییرات را ایجاد می‌کند. کشف نوشته است: خداوند عالم در اینکه آیت خلق را بخود راه می‌نماید تا در عجایب ملکوت آسمان و زمین در صنایع برّ و بحر نگرند و صانع را بشناسند. نظر عوام بمصنوعات است نظر خواصّ بصفات است نظر انبیاء و خاصّ الخاصّ بذات است. عامّه‌ی مؤمنان بصانع نگرند از صنع بصانع رسند خواص مؤمنان صفات بدانند از صفات بموصوف رسند و از اسم با مسمّی امّا پیغامبران و صدّیقان او را هم باو شناسند نه بغیر او. از وی بوی نگرند نه از غیر وی باو. اشارت باین حالت آن است که اللّه گفت: «أَ لَم تَرَ إِلی رَبِّکَ کَیفَ مَدَّ الظِّلَّ» نگفت بسایه نگر تا صنع ما بینی گفت بما نگر تا صنع ما بینی. -قرآن-۹۳-۱۴۵ طنطاوی: پس از آنکه گفت: «إِلهُکُم إِلهٌ واحِدٌ» در دنباله‌اش نظام معیّن موجودات را که دارای یک مزاج و یک تربیت است بیان کرده است و گفته است: حقیقت توحید را نمی‌توانید دریابید مگر آنکه با علوم سر و کار پیدا کنید و بخوانید و تفکر کنید و اشکال منظم موجودات را درک کنید تا طرز ترکیب و جسم آنها را بشناسید و از معرفت - قرآن-۳۲-۵۷ [صفحه ۲۴۲] اینها آفریننده‌ی آن را بشناسید که تدبیر و نقشه‌ی آن از یکی است و بس. عبده: موجودات آسمانی دسته‌های مختلفی هستند که هر کدام دارای نظم و روش مخصوص هستند که در آن نظم نقصی نیست و نظم هیچیک ناسازگار با نظم دیگری نیست و هر یک پیوسته با روش مخصوص برگذار می‌کند و همگی دارای یک نظم کلّی عمومی هستند اینکه دلیل است که همه از یک اراده‌ای بی‌شریک آفریده شده است. وَ اختِلافِ اللَّیلِ وَ النَّهارِ- ۱۶۴ عبده: اینکه آیه بعد از آیت خلق آسمان و زمین برای فهماندن اینکه است که اختلاف در نتیجه‌ی برابری خورشید است با زمین و حرکت آن است در برابر زمین و اینکه اختلاف و منافع و استفاده‌های بشر از آن، همگی نشانه‌ای است بر یک ایجاد کننده‌ی اینکه نظم معیّن. -قرآن-۱-۳۵ وَ الفُلکِ الَّتِی تَجرِی فِی البَحرِ- ۱۶۴ فخر: از راهنمائیهای بر توحید، ساختمان کشتی است. و احتیاج عدّه‌ای از بشر بزندگانی و مسافرت با کشتی و اثر بادها که وسیله‌ی حرکت کشتی می‌شود و مجموعه‌ی اینها مولود نظم و تدبیر است. -قرآن-۱-۴۱ وَ ما أَنزَلَ اللّهُ تا آخر- ۱۶۴ فخر: اینکه جمله‌ها فصیحترین کلامی است که با اختصار، معانی متعدّد حیات نباتات را یادآوری می‌کند. -قرآن-۱-۲۲ کشف الاسرار نوشته است: چون باران بزمین رسد و آن زمین مرده زنده شود بجنبد و شکافته گردد و از آن انواع نبات و اصناف درختان برآید. بار لختی حلوا بار لختی روغن بار لختی دارو و لختی ترش. بار لختی شیرین لختی خوردن را و لختی پیرایه را و لختی هم میوه و هم روغن. لختی غذاء آدمیان لختی غذای ستوران لختی غذای مرغان. عاقل چون در نگرد داند که اینکه ساخته را سازنده‌ای است و آراسته را آراینده‌ای و رسته را رویاننده [صفحه ۲۴۳] ای، هر یکی بر هستی اللّه گواه و او را یگانگی وی نشان: در صنع اله بی‌عدد برهان است || در برگ گلی هزار گون دستانست. طنطاوی: خداوند از مخلوط شدن آب با مواد اولیّه و عناصر موجود در زمین انواع گیاه مختلف را ایجاد کرده است و عجب است که از اتّحاد آن و زمین و حرارت اینکه تنوع پدید میاید که پایان آن معلوم نیست. چنانکه درخت نارگل یا جوز هندی بشکل درخت خرما است و ارتفاع آن به نود قدم میرسد و در سرزمینهای گرمسیر هندوستان بخصوص در نواحی ساحلی آنجا زیاد است. و اینکه از عجیب‌ترین گیاهی است که خدا آفریده است زیرا برای اهل آن سرزمین هم غذا است و هم پوشاک و دوا و شیر و شراب و قند و روغن چراغ و ظرف خانه و فرش و دشک و ریسمان و اسباب و اسلحه. و هم در آن تفسیر است: مردی فهمیده و راستگو نقل کرده است که شخصی مسافر در آن نواحی گرم هندوستان گردش می‌کرد زیر آفتاب سوزان که هیچ سایه و پناهگاهی نبود بناگهان چشمش بخانه‌ای افتاد که میان درختان بارور و زیبا ساخته شده است. چون نزدیک آنجا رفت مردی هندی باو خوش آمد گفت و شربتی برای او آورد بسیار خوش طعم و ترش مزه که از رنج گرما و خستگی آسوده‌اش کرده پس از آن. غذا حاضر کرد در چند بشقاب و یک کاسه‌ی سیاه بسیار صاف و درخشان و شرابی آورد بسیار گوارا که تا آن روز چنین شرابی ننوشیده بود و حلوای بسیار زیبا و مطبوع آورد و انواع غذاها. شخص مسافر با کمال حیرت پرسید در اینکه بیابان اینکه وسائل و خوراکها از کجاست! صاحب خانه گفت همه‌ی اینها از نارگل است: آن شربت که اوّل خوردی از جوز نارس نارگل است و غذاهای مطبوع از برگ است و شراب از آب گل نارگل است و قند و شیرینی از انواع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عصاره‌های آب گل نارگل است و تمام ظرفها و کاسه که در سفره است از پوست جوز آن است اینکه خانه که مسکن ما است دیوارش از چوب و سقف آن از بوریای برگ نارگل است و لباس تن من از رشته‌های الیاف آن است و کلیه‌ی فرش و اثاثیه‌ی رشتنی و بافتنی ما از الیاف نارگل است و روغن چراغ ما از مغز میوه‌ی آن است. شخص مسافر می‌گوید: بسیار متعجّب و مدهوش شدم از اینکه زندگی [صفحه ۲۴۴] ستفاده‌ها. و چون خواستم خداحافظی کنم صاحب خانه خواهش کرد نامه‌ای بدوستی که در مقصد من داشت برسانم. پرسیدم وسائل نویسندگی از کجا است! گفت مرکب از نرمه‌ی چوب نارگل و کاغذ من از برگ آن است. و در یکی از جزایر اقیانوس کبیر که چهار صد و هشتاد و دو سال قبل کشف شده است درخت «عندم»«۶۸» بقدری بزرگ می‌شود که ساق آن را ده نفر در بغل می‌گیرند سر انگشت‌شان بیکدیگر میرسد باز هم بدرستی دور آن را نمی‌توانند فرا بگیرند و از آنگاه که اینکه جزیره کشف شده است تا کنون اینکه درخت بهمین صورت باقی است و علمای متخصّص گیاه شناسی از روی نمونه‌ی آن عمرش را حساب کرده اند باین نتیجه رسیده‌اند که اینکه درخت قبل از آفرینش بشر سبز شده است. طنطاوی پس از آنکه ده لطیفه از عجایب حیوان و گیاه را یاد کرده است که ما دو نمونه‌ی آن را نوشتیم می‌گوید: یکی از علمای هلند گفته است: عدّه‌ای از مردم صدر اسلام بعلوم اسلام آشنا بودند و بوسیله آن مدارج ترقّی را طی کردند و چون مردمی جاهل و کج فهم داخل اینکه دین شدند آن مطالب را با سلیقه‌ی نارسا و کج خود سنجیدند. در نتیجه به قدری تنزل کردند که باسفل السافلین رسیدند.بقدری بزرگ می‌شود که ساق آن را ده نفر در بغل می‌گیرند سر انگشت‌شان بیکدیگر میرسد باز هم بدرستی دور آن را نمی‌توانند فرا بگیرند و از آنگاه که اینکه جزیره کشف شده است تا کنون اینکه درخت بهمین صورت باقی است و علمای متخصّص گیاه شناسی از روی نمونه‌ی آن عمرش را حساب کرده اند باین نتیجه رسیده‌اند که اینکه درخت قبل از آفرینش بشر سبز شده است. طنطاوی پس از آنکه ده لطیفه از عجایب حیوان و گیاه را یاد کرده است که ما دو نمونه‌ی آن را نوشتیم می‌گوید: یکی از علمای هلند گفته است: عدّه‌ای از مردم صدر اسلام بعلوم اسلام آشنا بودند و بوسیله آن مدارج ترقّی را طی کردند و چون مردمی جاهل و کج فهم داخل اینکه دین شدند آن مطالب را با سلیقه‌ی نارسا و کج خود سنجیدند. در نتیجه به قدری تنزل کردند که باسفل السافلین رسیدند. -پاورقی-۳۳۶-۳۳۸ فخر: مردی در حضور عمر گفت عجب است که صفحه‌ی شطرنج با اینکه مساحتی کم دارد اگر کسی یک ملیون نوبت بازی آن را تکرار کند ممکن نیست دو بار یک جور بازی آن تکرار شود. عمر گفت عجیبتر از اینکه، اینکه است که مساحت صورت آدمی یک وجب در یک وجب بیشتر نیست و جای قسمتهای مختلف آن از بینی و ابرو و چشم و دهان تغییر نمی‌کند و نسبت فواصل آنها محفوظ است و با وجود اینکه در مشرق و مغرب عالم اگر بگردی دو نفر همانند در صورت نخواهی یافت فَأَحیا بِهِ الأَرض- ۱۶۴ عبده: اینکه جمله را بر فرضیّه‌ی لاپلاس تطبیق می‌کند و از آیات دیگر استدلال - قرآن-۵۰۴-۵۲۶ [صفحه ۲۴۵] می‌کند که زندگی اوّل زمین بجدا کردن از خورشید است و تحوّلات پی در پی زمین هر کدام یک زندگی و یک جور آفرینش است وَ تَصرِیفِ الرِّیاحِ- ۶۹۶۴ مجمع: حمزه و کسائی «الرّیح» بصورت مفرد خوانده‌اند و دیگران «الرِّیاحِ» بصورت جمع لَآیاتٍ لِقَومٍ یَعقِلُون- ۶۹۶۴ کشف نوشته است: عقل عقال دل است یعنی که دل را از غیر محبوب در بند آرد و از هواهای ناسزا بازدارد. و عقل بمذهب اهل سنّت نور است و جای وی دل است نه دماغ و شرط خطاب«۶۹» ۱» است. و فایده‌ی عقل آن است که دل بوی زنده گردد. پس هر که را عقل نیست در شمار زندگان نیست و نه بینی که با دیوانه خطاب نیست چنانکه با مرده نیست از آن است که وی را عقل نیست. عقل سه حرف است: عین است یعنی «عرف الحق- من الباطل«۷۰»»۲»» قاف یعنی «قبل الحق«۷۱»» لام است یعنی «لزم الخیر«۷۲»». اینکه عقل بنده موهبت الهی است و عطاء ربّانی. در خبر است که «ربّ العزّة» عقل را بیافرید گفت او را که عقل بازنگر تا چه بینی بازنگریست صورتی را دید از خود نیکوتر و بجمال‌تر گفت تو کیستی! گفت من آنم که تو بی‌من بکار نیائی، من توفیقم. شعر:. اینکه عقل بنده موهبت الهی است و عطاء ربّانی. در خبر است که «ربّ العزّة» عقل را بیافرید گفت او را که عقل بازنگر تا چه بینی بازنگریست صورتی را دید از خود نیکوتر و بجمال‌تر گفت تو کیستی! گفت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

من آنم که تو بی‌من بکار نیائی، من توفیقم. شعر: -قرآن-۱۳۶-۱۵۹-قرآن-۲۳۲-۲۴۴-قرآن-۲۵۷-۲۸۶-پاورقی-۴۹۴-۴۹۶-پاورقی-۷۸۹-۷۹۱-پاورقی-۸۱۸-۸۲۰-پاورقی-۸۵۲-۸۵۴ ای عقل اگر چند شریفی دون شو || وی دل ز دلی بگرد و خون شو در پرده‌ی آن نگار روز افزون شو || بی چشم در آو و بی‌زبان بیرون شو فخر از قاضی عبد الجبّار نقل کرده است: مطالب حقّ و اصول دین را نمی‌توان به تقلید و پیروی پدر و مادر قبول کرد بدلیل اینکه آیات که میگوید: سرمایه‌ی شخص عاقل [صفحه ۲۴۶] مطالعه‌ی در اینکه موجودات عمده و اصلی است و اگرچه در همه‌ی موجودات نشانه‌ی آفریننده مشاهده می‌شود لیکن اینکه چند موضوع بواسطه‌ی عمومیّتی که دارد فراگیر تمام آفریده‌ها است. حسینی نوشته است شعر: همه نقش اینکه گنبد پر نگار || گواهند بر صنع آن کردگار و گر گوهر آید و گرچه خسی است || برون و درونش حکایت بسی است. سخن ما: ۱- آیت اوّل را می‌توان چنین معنی کرد: آنکه همه‌ی شما سرگردان جستجوی آنید و پناهگاه خود میدانید یگانه و یکتائی است که بهیچ روی شماره و چگو- نگی در او راه ندارد. ۲- آیت دوّم «إِنَّ فِی خَلقِ- الخ» گویا سعدی از آن چنین الهام گرفته که گفته است: -قرآن-۲۲۱-۲۴۰ همی گسترانید فرش تراب || چو سجّاده‌ی نیکمردان بر آب ز مشرق بمغرب مه و آفتاب || روان کرد و بنهاد کشتی بر آب ز ابر افکند قطره‌ای سوی یم || ز صلب آورد نطفه‌ای در شکم بامرش وجود از عدم نقش بست || که داند جز او کردن از نیست هست ۳- در منطق اصطلاحی دارند برهان لمّ یعنی استدلال از آثار و علائم و نشانه‌های یک موجود بر خود آن موجود. در آزمایشگاههای امروز بوسیله‌ی شناختن خاصیّت اجسام و قابلیّت تجزیه می‌توانند خود جسم و مواد ترکیبی و اصل آن را دریابند. در اینکه آیات برای خداشناسی باین اصل راهنمائی شده است که بشر را بمطالعه‌ی در آثار آفریننده و باصول آفریده‌ها متوجّه می‌کند تا دریابند که روابط موجودات با یکدیگر باین نظم و روش معیّن مولود حقیقت فراگیری است برتر از همه‌ی آفریدگان. و در قرآن باین قسمت توجّه بیشتری شده است و مکرر باین روش استدلال شده است. و بهترین راه پی بردن باین حقایق دانستن علوم طبیعی است و باریک بینی در آنها. [صفحه ۲۴۷]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۶۵ تا ۱۶۷]

وَ مِنَ النّاسِ مَن یَتَّخِذُ مِن دُونِ اللّهِ أَندادًا یُحِبُّونَهُم کَحُبِّ اللّهِ وَ الَّذِینَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلّهِ وَ لَو یَرَی الَّذِینَ ظَلَمُوا إِذ یَرَونَ العَذابَ أَنَّ القُوَّةَ لِلّهِ جَمِیعًا وَ أَنَّ اللّهَ شَدِیدُ العَذابِ [۱۶۵] إِذ تَبَرَّأَ الَّذِینَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِینَ اتَّبَعُوا وَ رَأَوُا العَذابَ وَ تَقَطَّعَت بِهِمُ الأَسبابُ [۱۶۶] وَ قالَ الَّذِینَ اتَّبَعُوا لَو أَنَّ لَنا کَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنهُم کَما تَبَرَّؤُا مِنّا کَذلِکَ یُرِیهِمُ اللّهُ أَعمالَهُم حَسَراتٍ عَلَیهِم وَ ما هُم بِخارِجِینَ مِنَ النّارِ [۱۶۷] - قرآن-۱-۵۹۹ معنی لغات: «یَتَّخِذُ» از مصدر اتّخاذ بمعنی گرفتن و پسندیدن. «أنداد» جمع ند بمعنی همانند. «تَبَرَّأَ» از مصدر برائة بمعنی بیزاری. «تَقَطَّعَت» از مصدر تقطع بمعنی جدائی. «کَرَّةً» بازگشت و دوباره رو بچیزی آوردن و بمعنی نوبت «یُرِیهِم» از مصدر ارائة بمعنی نمایش و نشان دادن. «حَسَراتٍ» جمع حسرة پشیمانی و افسوس. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۹۹-۱۱۰-قرآن-۱۴۳-۱۵۶-قرآن-۱۸۸-۱۹۷-قرآن-۲۴۸-۲۶۰-قرآن-۳۰۶-۳۱۷ ترجمه: [با اینکه نمودار شد که باید خدا را دوست بدارند] ۱۶۵ پاره‌ای از مردم جز خدا را همانند او پندارند و بمانند او آنان را دوست میدارند ولی آنها که مؤمن شدند دوستدار سخت خدا باشند. و اگر آن مشرکین که بخود ستم کرده‌اند، بهنگام برابری با عذاب توانند دریابند خواهند دید که همه‌ی توانائی ویژه‌ی خداوند است و آزار او سخت بود ۱۶۶ و بآن روز پیشوایان از پیروان خود دوری کنند و آزار بجلو چشم دارند [صفحه ۲۴۸] و ز هر دستاویزی جدا مانده‌اند ۱۶۷ و آن پیروان گویند: ای کاش نوبت ما شود تا چنانکه اینکه پیشوایان ز ما دوری می‌کنند ما ز ایشان دوری کنیم. به اینکه گونه کارهای آنها را خداوند افسوس و پشیمانی برای‌شان کند و هرگز رهائی ز آتش ندارند. سخن مفسّرین: مِن دُونِ اللّهِ أَنداداً- ۱۶۵ طبری: از قتاده و مجاهد و بیشتر مفسّرین نقل است: مقصود از اندادا بتهای آنهاست در مجمع البیان از سدّی نقل کرده است که مقصود رؤساء و پیشوایان است که فرمانبر آنها بوده‌اند و روایتی از امام باقر نقل کرده است که فرموده مقصود پیشوایان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ستمکـار است و پیروان آنهـا. -قرآن-۱-۲۸ الَّذِینَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا- ۷۳۳۵ کشـف نوشـته است: خـواجه‌ی انصـاری گفته است: اگر مؤمنان و دوسـتان خـدای را در همه‌ی قرآن همین آیت بودی ایشان را شـرف و کرامت تمام بودی که ربّ العالمین میگویـد: ایشان مرا دوست دارند. گویند که مردی بزنی عارفه رسـید و جمال آن زن در دل آن مرد اثر کرد گفت ای زن، من خویشـتن را از دست بـدادم در هوای تو. زن گفت چرا نه در خواهرم نگری که از من با جمال‌تر است و نیکوتر! گفت کجا است آن خواهر تو تا به بینم! زن گفت: برو ای بطّال«۷۳» که عاشـقی نه کـار تـو است اگر دعوی دوسـتی مـات درست بودی تو را پروای دیگری نبودی. شـبلی گفت: تصوّف از سگی آموختم که وقتی بر در سرائی خفته بود خداوند سرای بیرون آمد و آن سگ را میراند و سگ دیگر باره باز میآمـد. گفتم چه خسـیس باشـد اینکه سگ وی را میراننـد و همچنان باز میآید. ربّ العزة آن سگ را بآواز آورد تا گفت: ای شـیخ کجـا روم که خداونـدم اوست.که عاشـقی نه کـار تو است اگر دعوی دوستی مـات درست بودی تو را پروای دیگری نبودی. شـبلی گفت: تصوّف از سگی آموختم که وقتی بر در سرائی خفته بود خداوند سرای بیرون آمد و آن سگ را میراند و سگ دیگر باره باز میآمـد. گفتم چه خسـیس باشـد اینکه سگ وی را میراننـد و همچنان باز میآید. ربّ العزة آن سگ را بآواز آورد تا گفت: ای شـیخ کجـا روم که خداونـدم اوست. -قرآن-۱-۳۶-پاورقی-۵۵۲-۵۵۴ [صـفحه ۲۴۹] از دوست بصـد جـور و جفـا دور نبـاشم || ور نیز بیفزایـد رنجور نباشم زیرا که من او را ز همه کس بگزیـدم || ور زو بکسـی نالم معـذور نباشم. وَ لَو یَرَی الَّذِینَ ظَلَمُوا- ۱۶۵ طبری: اهل مـدینه و شام «تری الّـذین» با تا بصیغه مخاطب قرائت کرده‌اند و خطاب به پیغمبر می‌شود یعنی اگر تو ای پیغمبر به بینی آنهائی که سـتم کردند و در هنگامی که عذاب را می‌بینند و گرفتار می‌شوند. -قرآن-۱-۳۳ یُرِیهِمُ اللّهُ أَعمالَهُم حَسَراتٍ عَلَیهِم- ۱۶۷ مجمع در مقصود از اینکه آیه حدیث امام صادق ع است: اعمالی که موجب حسـرت است در نتیجه‌ی جمع مال است و خودداری از خرج کردن آن براه شایسته که بعد از مرگ اینجور مردم اگر وارث براه خیر خرج کرد چون او در عالم دیگر می‌بیند که دیگری از مال و زحمت او اسـتفاده می‌کند افسوسـش می‌خورد و اگر وارث براه بد خرج کرد باز هم برای صاحب مال موجب اندوه و حسرت است که وسیله‌ی کومک ببدی شده است چه او مال جمع کرده است و دیگری آن را ببدکاری خرج کرده است. -قرآن-۱-۵۰ سخن ما: ۱- آیت ۱۶۵ اوّل برای مردم آن روز اسـت که طرف سـخن بودنـد و تـوجّه بـاین مطلب است که ارادت ببتهـا یـا رؤسـاء قبایـل و یا پیشوایـان روحانی یهود و مسـیحی موجب محرومیّت و بازمانـدن از کار و زنـدگی است و دم مرگ که اینکه وسایل از انسان گرفته شـد آن گمان باطل که اینها وسـیله‌ی نجات خواهنـد بود عوض می‌شود و تبـدیل بافسوس از تلف عمر می‌شود و آرزو می‌کنـد که بتوانـد از اینکه دوسـتانی که برای او زیـان و خسارت ایجاب کرده‌انـد انتقام بکشـد و پس از آن روزگار، برای دیگران است که در اینکه آیه دقّت بکننـد بیـک واقعیتی که از آن غافل هسـتند متوجّه شونـد که انسان بایـد پایگاه دوستی و دلبسـتگی خود را بر چیزی اسـتوار کند که بتواند همیشه از آن بهره‌مند شود و گر نه هر وقت که باشد نتیجه‌ی بد آن را خواهد دید و چون آدمی بخواسـته‌ها و موجبات دوستی و دلبستگی مردم [صفحه ۲۵۰] باریک بین می‌شود می‌فهمد بیشتر آنها مشـمول اینکه آیات هستند. آن دوستی که بـا دسـتورهای دین و مصـلحت زنـدگی مطـابق نباشـد و فقـط از نظر هواپرستی و جهـل پیـدا می‌شود خواه دوستی بـا شـخص باشـد بواسـطه‌ی ریاستی که دارد یا سـرمایه یا بواسـطه‌ی همکاری در غیر مصلحت مانند رفیق در احتکار و یا حیله و تزویر در کار مردم و کلاهبرداری و یا بواسـطه‌ی جمال و مقتضیات جنسـی و مانند اینها و خواه دوستی نسـبت بجاه و مقام و اموال و خواستها باشد که از غیر مشـروع تحصـیل می‌شـود همـه‌ی اینهـا همـان است که در آیـات توصـیف شـده است بـدوستی غیر خـدا و در عـالم دیگر تمـام کوششـهائی کـه در راه اینگـونه دوستی‌هـا و خواسـته‌ها بکـار رفته است بصـورت افسـوس و پشـیمانی در نظر مجسم می‌شـود. زیـاد دیده‌ایم که در همین زندگانی چند روزه آثار اینجور دوستی‌های بر خلاف مصـلحت بصورت افسوس و حسـرت مجسّم شده اسـت که با فلان شـخص بواسـطه‌ی مقامی که داشـته است دوستی کرده‌اند و خدمتگزار بوده‌اند و چون او از مقام خود سقوط کرده است مسئولیّت‌ها و اعمال ناشایست او پاپیچ اینان شـده است و مردم آزاریها و بـدکاریهائی که در راه خـدمت دوست صاحب مقام خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌اند همگی برای آنها محرومیّت شده است و مفاد اینکه آیه هستند که کارهای‌شان را بصورت افسوس و بیچارگی بجلو چشم‌شان نمایش میدهیم و از آتش گرفتاری در اینکه جهان و بدبختی در جهان دیگر آسوده نیستند. [صفحه ۲۵۱]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۶۸ تا ۱۷۰]

یا أَیُّهَا النّاسُ کُلُوا مِمّا فِی الأَرضِ حَلالاً طَیِّباً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیطانِ إِنَّهُ لَکُم عَدُوٌّ مُبِینٌ[۱۶۸] إِنَّما یَأمُرُکُم بِالسُّوءِ وَ الفَحشاءِ وَ أَن تَقُولُوا عَلَی اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ[۱۶۹] وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنزَلَ اللّهُ قالُوا بَل نَتَّبِعُ ما أَلفَینا عَلَیهِ آباءَنا أَ وَ لَو کانَ آباؤُهُم لا یَعقِلُونَ شَیئاً وَ لا یَهتَدُونَ[۱۷۰] -قرآن-۱-۴۲۲ معنی لغات: «خُطُواتِ» جمع خطوة با ضمّ طا بمعنی گام و فاصله‌ی میانه‌ی دو پا. «أَلفَینا» از مصدر الفاء بمعنی یافتن. «أَ وَ لَو» سه کلمه بمعنی: آیا، اگرچه!. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۸۷-۹۷-قرآن-۱۲۹-۱۴۰ شأن نزول: ع از إبن عبّاس حکایت شده است که آیه ۷۴۶۸ برای قبیله‌ی ثقیف و عامر و صعصعه و بنی مدلج نازل شد که گوشت شترهای مخصوصی را بر خود حرام کرده بودند و از خوردن آن احتراز داشتند و آنها را «بحیره و سائبة و وصیلة و حام«۷۴»» می‌نامیدند. می‌نامیدند. - پاورقی-۲۵۷-۲۵۹ ترجمه: ۱۶۸ ای مردم بخورید از آنچه در زمین است از راه حلال و پاکیزه [نه ناروا و پلید] و پیرو شیطان نباشید که او دشمن آشکار شما است. ۱۶۹ شیطان است که شما را وادار ببدی و بدکاری می‌کند و هم بخدا دروغ بستن و ندانسته نسبتی دادن. شأن نزول: مجمع: إبن عبّاس گفته است: پیغمبر به یهود فرمود: مسلمان شوید. گفتند: پدران ما ز ما عالم‌تر و فهمیده‌تر بودند و ما بروش آنها هستیم. آیت ۱۶۹ برای اینکه گفتگو نازل شد. ضحّاک گفته است: اعرابی بوده‌اند که پیروی پدران خود میخواسته‌اند در خوردن شتران نذر بتها بنام «حام، وصیله، و سائبه» اینکه آیه سرزنش آنها است. ترجمه: ۱۷۰ اگر باین کافران [پیرو شیطان] گویند: بدنبال فرستاده‌ی خدا [صفحه ۲۵۲] و قرآن بروید. گویند: بدنبال آن میرویم که ز پدران خود دیدیم. آیا هر چند پدران‌شان خرد نداشتند و راهی نیافتند [باید از آنان پیروی کنند]! سخن مفسّرین: کُلُوا مِمّا فِی الأَرضِ- ۱۶۸ کشف: نقل است: مردی نزد شریح قاضی بشهادت رفت شریح شهادت او نپذیرفت که روزی دیده بود او خاک می‌خورد و خوردن خاک حرام است چون در قرآن است «کُلُوا مِمّا فِی الأَرضِ» یعنی بخورید از آنچه در زمین است و نگفته است از همه‌ی آنچه در زمین است و خاک را حلال نکرده است و آنکه کار حرام کند فاسق است و لایق گواه شدن نباشد. و نیز در کشف الاسرار نوشته است: اگر کسی گوید «یا أَیُّهَا النّاسُ کُلُوا مِمّا فِی الأَرضِ» از روی ظاهر اینکه خطاب همان فائده را دارد که «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُلُوا مِن طَیِّباتِ ما رَزَقناکُم» پس فائده‌ی اعادت چی است! جواب آنست که اهل تحقیق گفتند: «یا أَیُّهَا النّاس» ندای عام است و بر قدر روش عامّه اینکه خطاب با ایشان رفت. نه بینی که جمله‌ی مباحات فرا پیش ایشان نهاد و جز از حرام محض ایشان را باز نزد! و اینکه منزلت عوام است کی از حرام بحلال گریزند و از محظورات با مباحات گردند. آنگه بر عقب آن از اتباع شیطان نهی کرد تا که ایشان بر شرف فرمانبرداری شیطانند و باز آیت دیگر «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» خطاب اهل خصوص است. ایشان را فرمود: تا در تناول مباحات و بکار داشت محلّلات توسّع نه کنند. بلکه از مباحات حلال محض گزینند. و از حلال محض طیّبات رزق گزینند اینکه همان است که روایت کنند از بعضی صحابه که گفت: ما از ده باب حلال نه باب بگذاشتیم و یکی بر کار گرفتیم از بیم بهشت. آنگه بجای آنکه عوام را از اتباع شیطان احتراز فرمود اینجا بشکر خدای فرمود. آنکس که خداوند ذوق است داند که میان اینکه دو خطاب چه فرق است. آن ابتداء روش مسلمانان است و اینکه غایت کشش عارفان اینکه همان عدل و احسان است که گفت «إِنَّ اللّهَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَ الإِحسانِ» هر کس از حرام محض پرهیزد وی را عادل -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۲۰۳-۲۳۱-قرآن-۴۶۹-۵۱۸-قرآن-۵۷۶-۶۴۶-قرآن-۷۱۵-۷۳۷-قرآن-۱۱۱۵-۱۱۴۷-قرآن-۱۷۵۳-۱۸۰۲ [صفحه ۲۵۳] ند و هر که از عین حلال پرهیزد او را محسن گویند. عدالت ظاهر مسلمانی است و احسان آن است که مصطفی گفت: «الاحسان ان تعبد اللّه کأنّک تراه» و هو عبارة «عن مکاشفة العارفین و نهایة رتبة الصّدّیقین».«۷۵»۱» -پاورقی-۲۳۵-۲۳۷ حَلالًا طَیِّباً- ۱۶۸ مجمع: کلمه‌ی طیّب تأکید است. بعضی گفته‌اند:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقصود از حلال مباح و غیر حرام است و مقصود از طیب پاکیزه است و آنچه برای شخص پسند و مطبوع باشد. -قرآن-۱-۱۶ وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیطانِ- ۱۶۸ مجمع: در کلمه‌ی «خُطُواتِ» چهار قرائت است: ۱- بضمّ خاء و طاء ۷۶- بضمّ خاء و سکون طا ۳- بفتح هر دو ۴- خطؤات بضمّ هر دو با همزه. و مفسّرین خطوات و گامهای شیطان را معصیت معنی کرده‌اند و هم نذر بر معصیت و تعهّد نافرمانی. و از إبن عباس نقل شده است که نذر و سوگند در حال غضب از خطوات شیطان است«۷۶» فخر: اینکه جمله بعد از امر بخوردن حلال بمنزله‌ی نهی از چیزهای مشتبه است که شیطان برای انسان آنها را آرایش میدهد. -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۶۷-۷۸- پاورقی-۳۹۹-۴۰۱ کشف نوشته است: معنی آن است که بر پی شیطان مروید که شیطان شما را بوسوسه از حلال بازدارد و بحیله در حرام او کند. إِنَّهُ لَکُم عَدُوٌّ مُبِینٌ- ۱۶۸ فخر: اینکه جمله نشان میدهد جهت جلوگیری از پیروی شیطان در جمله‌ی -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۵۴] ق و گفته است: او متظاهر در دشمنی است چون تعهّد کرده است با ده وسیله دشمنی خود را با انسان انجام دهد در اینکه آیات «وَ لَأُضِلَّنَّهُم«۷۷» الخ» کشف: دشمنی شیطان با انسان خودداری او از سجده برای پدرشان آدم بوده است و وسیله‌ی بیرون کردن او از بهشت شده است پس اینکه دشمنی هرگز آخر ندارد.الخ» کشف: دشمنی شیطان با انسان خودداری او از سجده برای پدرشان آدم بوده است و وسیله‌ی بیرون کردن او از بهشت شده است پس اینکه دشمنی هرگز آخر ندارد. -قرآن-۱۵۰-۱۷۰- پاورقی-۱۷۱-۱۷۳ إِنَّما یَأمُرُکُم بِالسُّوءِ وَ الفَحشاءِ- ۱۶۹ روح البیان: در جمله‌ی «یأمر» تشبیه است وسوسه‌ی شیطان بفرمان تخلّف ناپذیر و پیروانش بشخص بی‌خرد که نفهمیده بفرمان او هستند و کلمه‌ی «سوء» یعنی آنچه در آخر کار برای آدمی اندوه آور باشد چه کار بوسیله‌ی پاره‌های تن باشد یا بوسیله‌ی دل. -قرآن-۱-۴۳ کشف نوشته است: هر معصیتی که شریعت در آن حدّی واجب نکند آن را سوء گویند و هر چه حدّی شرعی واجب شود چون زنا و سرقت و مانند آن را فحشاء گویند. وَ أَن تَقُولُوا عَلَی اللّهِ ما لا تَعلَمُون- ۱۶۹ کشف الاسرار: کلیّه‌ی مذاهب باطل مصداق اینکه جمله شمرده شده است چونکه هر نسبتی بخدا بدهند حکمی یا عقیده‌ای است بر خلاف علم و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۵۰ شخصی که علم ندارد و بتقلید از دیگران کاری می‌کند. اگر مطلبی مربوط بعمل تقلیدی خود اظهار کند مشمول اینکه آیه و مورد جلوگیری است از اینکه جور سخن که دستور شیطان است زیرا که علم ندارد و با نداشتن علم چیزی گفته است که نمی‌داند. تفسیر صافی: از امام صادق [ع] روایت شده است: از دو خصلت بپرهیز که هلاک آدمی در آن است: یکی حکم و فتوای برأی و عقیده‌ی خود و دیگری عقیده‌ی بر خلاف علم. و روایت شده است که از امام باقر [ع] پرسیدند چه حقّی است از خدا نسبت [صفحه ۲۵۵] ببندگان! فرمود: آنچه میدانند بگویند و آنچه ندانند نگویند. یلات: در عداوت شیطان گفتاری دارد که ما مطلب او را با اینکه بیان روشن می‌کنیم صوفیها می‌گویند: همانطور که سایه‌ی هر چیز نمود و نمای اوست موجودات عالم سایه و نمودهای خدا هستند و هر یک از موجودات مادّی و معنوی را سایه‌ی یکی از صفات و حقایق خداوند میدانند. روی اینکه عقیده می‌گویند: چون محبّت و دوستی از خواصّ روحی و وسیله‌ی یگانگی انسان است پس محبّت سایه‌ی وحدت خدا است و اینکه سایه چون بر دل میافتد بصورت الفت و مؤانست نمودار می‌شود و پس از آنکه اینکه سایه بر باقی پاره‌های بدن پراکنده شد بصورت رفتار و کردار نیک با مردم نمایان می‌شود که آن را اعتدال اخلاقی می‌نامند. پس اعتدال و خوش رفتاری با مردم با چند واسطه سایه‌ی وحدت خدا است. و اگر سایه‌ی وحدت بر نفس بیفتد آن را دشمنی و عداوت می‌نامند که چون در دیگر پاره‌های بدن پراکنده شود بصورت بد رفتاری و سوء خلق نمایان می‌شود و از آنجائیکه شیطان در سایه‌ی خدا جای ندارد همیشه در میان اینکه سایه‌ها در حرکت و ناراحتی و بی‌قراری است و ناچار موذی و دشمن است و بواسطه‌ی اینکه ناراحتی و گردش میان اینکه سایه‌ها همیشه آدمی را وسوسه و تحریک می‌کند بسوی افراط و زیادروی در کار خود و اگر از اینکه وسوسه عاجز شد بسایه‌ی دیگر که میرسد آدمی را وادار می‌کند بتفریط و بیکار گذاردن نیرو و توانائی خود از اینکه جهت علیّ [ع] فرمود: «لا ـ تری الجاهل الّا مفرطا او مفرّطا فانّ الجاهل سخرهٔ الشّیطان«۷۸»».. -پاورقی-۱۴۶۰-۱۴۶۲ وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنزَلَ اللّهُ قالُوا بَل نَتَّبِعُ الخ- ۱۷۰ فخر: در اینکه آیه خدا مردم را وادار می‌کند که آنچه را واضح بچشم می‌بینند و ارزش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و درستی آن برای‌شان روشن است پیروی کنند آنها بر خلاف دلیل‌های آشکار پی تقلید گذشتگان خود میروند از اینکه جهت آنها را توبیخ می‌کند بر دنبال‌گیری -قرآن-۱-۷۶[صفحه ۲۵۶] تقلید و رها کردن فکر و دلیل. : در آخر آیه که دو جمله‌ی «لا یَعقِلُون» و «لا- یَهتَدُون» متّصل بهم آمده است می‌گویند برای آن است که بجمله‌ی اوّل بیخردی آنها را نشان داده است و در دوّم فهمانده است که با بیخردی براه راست نبوده‌اند. و نیز در کشف الاسرار بحث مفصلّی در تقلید می‌نویسد که قسمتی از آن نقل می‌شود: آنچه تقلید در آن بهیچ حال روا نیست اصول توحید است و اثبات رسالت و نبوّت و احکام غیبی چون بعث و نشور و حساب و بهشت و دوزخ و امثال آن. هر چه از اینکه باب‌اند واجب است بر هر مسلمانی که بداند و بشناسد و بآن ایمان دهد و تقلید در آن روا ندارد که اللّه تعالی قومی را در اینکه تقلید عیب کرد گفت: «إِنّا وَجَدنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ»«۷۹» امّا آنچه نقل کرده‌اند از ائمّه‌ی سلف چون احمد و اوزاعی و جماعتی که ایشان تقلید در دین روا می‌داشته‌اند آن نه محض تقلید است که آن فرمودن اتباع سلف است در آنچه نقل کرده‌اند از کتاب و سنت و حذر نمودن از استبداد و بدعت و کسی که اتباع سلف کند بپذیرفتن کتاب و سنّت از ایشان آن را تقلید نگویند که تقلید پذیرفتن قول است بی‌دلیل و اینکه خود پذیرفتن عین دلیل است بلی بوسیلت اتّباع سلف اتّباع دلیل می‌کند. صحابه دیدند و پذیرفتند و پس روان قرنا فقرنا شنیدند و پذیرفتند پس معلوم شد که آن همین اتّباع است و پذیرفتن دلیل نه محض تقلید. و شافعی از اینجا گفت: تقلید من نکنید و اگر چیزی گفتم با دلیل و پذیرفتید شما گفتار مرا نپذیرفته‌اید و تقلید نکرده‌اید بلکه دلیل را گرفته‌اید و بآن عمل نموده‌اید.امّا آنچه نقل کرده‌اند از ائمّه‌ی سلف چون احمد و اوزاعی و جماعتی که ایشان تقلید در دین روا می‌داشته‌اند آن نه محض تقلید است که آن فرمودن اتباع سلف است در آنچه نقل کرده‌اند از کتاب و سنت و حذر نمودن از استبداد و بدعت و کسی که اتباع سلف کند بپذیرفتن کتاب و سنّت از ایشان آن را تقلید نگویند که تقلید پذیرفتن قول است بی‌دلیل و اینکه خود پذیرفتن عین دلیل است بلی بوسیلت اتّباع سلف اتّباع دلیل می‌کند. صحابه دیدند و پذیرفتند و پس روان قرنا فقرنا شنیدند و پذیرفتند پس معلوم شد که آن همین اتّباع است و پذیرفتن دلیل نه محض تقلید. و شافعی از اینجا گفت: تقلید من نکنید و اگر چیزی گفتم با دلیل و پذیرفتید شما گفتار مرا نپذیرفته‌اید و تقلید نکرده‌اید بلکه دلیل را گرفته‌اید و بآن عمل نموده‌اید. -قرآن-۳۷-۵۳-قرآن-۵۶-۷۲-قرآن-۶۹۳-۷۳۰-پاورقی-۷۳۱-۷۳۳ و آنچه که تقلید در آن مختلف فیه است: احکام شرایع دین است چون نماز و روزه و حج و زکات که باخبار متواتر ثابت شده قومی تقلید در آن روا دارند و قومی نه، و درست آن است که تقلید در آن روا نیست که هر کس را علم ضروری بآن حاصل می‌شود. و نیز اینکه شرایع عین ایمان است و ایمان بآن همچون ایمان بخدا و رسول است و احکام غیبی و تقلید در آن هیچ روا نیست. اما آنچه تقلید در او روا است: آن احکامی است [صفحه ۲۵۷] که باخبار آحاد ثابت گشت از ابواب نکاح و طلاق و «خلع و حدود و بیوع» و امثال آن تمامی را جایز است که تقلید عالم کنند در اینکه ابواب بدلیل اینکه آیت که گفت: «فَسئَلُوا أَهلَ الذِّکرِ إِن کُنتُم لا تَعلَمُون»«۸۰» ۱» و بحکم آنکه طلب علم فرض کفایت است و همچنین عالم اگر آلت اجتهاد دارد و در طلب حجّت و دلیل توانا بود وی را تقلید دیگری روا نیست و اینکه را خدا در قرآن گفته است: «فَاعتَبِرُوا یا أُولِی الأَبصارِ»«۸۱» ۲» و «لَعَلِمَهُ الَّذِینَ یَستَنبِطُونَهُ مِنهُم»«۸۲» ۳» و «مَا اختَلَفتُم فِیهِ مِن شَیءٍ فَحُکمُهُ إِلَی اللّهِ»«۸۳» و «فَإِن تَنازَعتُم فِی شَیءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللّهِ وَ الرَّسُولِ»«۸۴» وجه دلیل آن است که وی را در وقت اختلاف و تنازع، با کتاب و سنّت خواندند نه با کسی دیگر که تقلید وی کند.وجه دلیل آن است که وی را در وقت اختلاف و تنازع، با کتاب و سنّت خواندند نه با کسی دیگر که تقلید وی کند. -قرآن-۱۸۹-۲۴۴-پاورقی-۲۴۵-۲۴۷-قرآن-۴۴۴-۴۷۹-پاورقی-۴۸۰-۴۸۲-قرآن-۴۸۵-۵۳۴-پاورقی-۵۳۵-۵۳۷-قرآن-۵۴۰-۶۰۲-پاورقی-۶۰۳-۶۰۵-قرآن-۶۰۸-۶۸۲-پاورقی-۶۸۳-۶۸۵ سخن ما: آیت اوّل «کُلُوا مِمّا- الخ» اعلامی است بهمه‌ی آدمیان که آنچه در روی زمین حلال و شایسته‌ی خوردن است استفاده کنید که بگفته سعدی: -قرآن-۲۱-۳۴ ادیم زمین سفره‌ی عام او است || در اینکه خوان یغما چه دشمن چه دوست همه کس از همه چیز جهان که مناسب ساختمان بدن انسانی است و شایسته‌ی استفاده‌ی او است حقّ بهره‌برداری و تصرّف آن را دارد و در آفرینش خداوند اینکه کره‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زمین و موجودات آن محکوم انسان است که دارای توانائی و فکر و تصرّف در آن است و فقط باید از گامهای شیطان دوری کند که انحراف است و بدکاری و شاید دو کلمه‌ی «حلال، طیّب» اشاره باین باشد که حقّ بهره‌برداری تا آنجا است که تجاوز بحقّ غیر و حرام نباشد و نیز طیّب باشد که از اندازه تجاوز نباشد و موجب زیان بدنی و یا اقتصادی نباشد. ۲- آیت ۱۶۹ برای معرّفی اندیشه‌های باطل و کارهای زشت است که اینها نتیجه‌ی متابعت شیطان است و بایستی انسان در فکر و گفتار و کردارش مواظب باشد که [صفحه ۲۵۸] زیر فرمان شیطان نرود. حدیثی از پیغمبر ص نقل شده است که فرمود: آدمی دو مونس و همدم درونی دارد یکی ملک است و یکی شیطان اوّلی او را باندیشه‌های خوب و تصدیق حقّ وادار می‌کند و دوّمی بافکار بد و تکذیب حقایق راهنما می‌شود و نام اینکه دو: الهام است برای آغاز فکر بخیرات و چیزهای شایسته وسوسه است برای مبادی افکار پلید و زشت. و آیا انسان می‌تواند میان وسوسه و الهام تمیز بدهد و بداند که کدام کار مولود وسوسه و کدام مولود الهام است! علمای اخلاق گفته‌اند: چهار موجب است برای اشتباه اینکه دو: اوّل ضعف یقین که انسان در تشخیص وظایف خود استوار نباشد و پیوسته از موجبات خارجی متأثر می‌شود و هر دمی چیزی را بجوری تعبیر می‌کند و بوسوسه‌های شیطان گرفتار است. دوّم: از صفات نفس و اخلاق خوی سرکش خود بی‌خبر بودن و غفلت از ناتوانی خود در برابر خواسته‌ها که همیشه در موقع وسوسه و تحریک شیطان است و خود بی‌خبر است و نمی‌فهمد. م: دنبال خواسته‌های نفسانی و مشتهیات رفتن با غرور و اعتماد بکمال تقوی و عفت خود. چهارم: دوستی جاه و مال که گفته‌اند: «حبّ الشّیء یعمی و یصم«۸۵»». پس وسیله‌ی تمیز میان وسوسه‌ی شیطان و الهام احتراز از اینکه حالات است و اهل نظر متّفق هستند:. پس وسیله‌ی تمیز میان وسوسه‌ی شیطان و الهام احتراز از اینکه حالات است و اهل نظر متّفق هستند: -پاورقی-۱۶۶-۱۶۸ مهمترین چیز که انسان را غافل و مغرور می‌کند و تمیز وسوسه با الهام نمی‌گذارد خوردن حرام است و بهترین وسیله‌ی تمیز میان آن دو خودداری از حرام است و ممکن است امتیاز الهام را از وسوسه باین بدانیم که در آنچه نفع عموم ملحوظ شود الهام است و آنچه سود شخصی باشد وسوسه است. ارباب معرفت گفته‌اند: خوردن حلال و پاکیزه که مشتبه بحقوق مردم و اسراف و هواپرستی نباشد موجب می‌شود که آدمی در فرمانبرداری از خداوند و دوری از پیروی شیطان موفق شود چون عمل صالح نتیجه‌ی لقمه‌ی حلال است«۸۶» مثنوی -پاورقی-۵۵۳-۵۵۵ [صفحه ۲۵۹] رابطه‌ی میان فضائل اخلاقی و غذای حلال را اینجور توضیح میدهد: علم و حکمت زاید از لقمه‌ی حلال || عشق و رقّت زاید از لقمه‌ی حلال چون ز لقمه تو حسد بینی و دام|| جهل و غفلت زاید، آن را دان حرام هیچ گندم کاری و جو، بردهد! دیده‌ای اسبی که کره‌ی خر دهد! لقمه تخم است و برش اندیشه‌ها || لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها زاید از لقمه‌ی حلال ای مه، حضور || در دل پاک تو و در دیده نور ۳- در آخر آیه جمله‌ی «أَن تَقُولُوا عَلَى اللّهِ- الخ» یادآوری شده است که بزرگتر فرمان شیطان بمدّعیان علم است. بخدا و دین چیزی نسبت میدهند و خود نه میدانند و نه، می‌فهمند، اگر اینکه آیه آن روز برای اعرابی بوده است که بنام وظیفه‌ی دین از خوردن گوشت شترهای خود احتراز داشتند امروز روی سخن بآنهائی است که خود را عالم می‌شمارند و هر باطل و خرافه‌ای را که از نسلهای قدیم و محیط زندگانی و مقتضیات مالی و اقتصادی بارث برده‌اند بنام علم و دین جزء مقدّسات شمرده و بر مردم ساده‌ی زود- باور تحمیل می‌کنند تا جای فکر و استدلال برای کسی باقی نماند. بصریح آیه اینها مأمورین شیطان هستند که بخدا نسبت میدهند آنچه را نه خود فهمیده‌اند و نه قابل فهم خردمندان است. -قرآن-۲۹-۵۹ در علم النفس کلیّه‌ی جنبش و اعمال و کارهای حیاتی انسان بسه طبقه تقسیم شده است«۸۷»: اوّل کارهای حیاتی غیر ارادی مانند تنفّس و تغذیه و امثال آن. دوّم: اوّل کارهای حیاتی غیر ارادی مانند تنفّس و تغذیه و امثال آن. دوّم: -پاورقی-۱۰۰-۱۰۲ اعمال عاطفی مانند احساسات و خواسته‌ها و انزجارها و آزردگی‌ها که مجموعه‌ی آنرا حیات عاطفی و منطق عاطفی می‌نامند. سوّم: اعمال و جنبش‌های عقلی مانند فکر و اختراع و صنعت که آنها حیات عقلی و منطق عقلی هم می‌نامند. علمای علم الاجتماع می‌گویند: جنبش‌های عقلی بتازگی در تاریخ عالم ظهور کرده است در صورتی که اعمال عاطفی و استدلال‌های مولود از آن از ادوار [صفحه ۲۶۰] ما قبل تاریخ و معرفت الارض راهنمای موجودات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زنده بوده است. با تأمّل در آیت ۱۷۰ «إِذا قِیلَ لَهُمُ الخ» روشن می‌شود که اینکه مردم جاهل را معرّفی می‌کند که قضاوت و استدلال آنها شبیه بانسان ما قبل تاریخ است زیرا بجای بکار بردن منطق عقلی و فکر و استدلال و دقّت در شخصیّت پیغمبر و قرآن گفتار و کردار پدر و مادر خود را مقیاس کار خود قرار داده و می‌گویند: چون آنها چنین کار می‌کردند ما پیرو آنها هستیم خیلی شبیه است عقیده آن مردم باین حکایت که مردی را برسم قدیم در خزانه‌ی حمّام دیدند که می‌گفت: غسل حیض می‌کنم واجب قربة الی اللّه و زیر آب میرفت. از او پرسیدند اینکه چه کاری است و برای چه! گفت: تا بچه بودم با مادرم که بحمّام میآمدم او چنین می‌کرد و از آن روزگار تا کنون بحمّام میآیم اینکه وظیفه را انجام میدهم. -قرآن-۹۵-۱۱۵

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۷۱]

وَ مَثَلُ الَّذِینَ کَفَرُوا کَمَثَلِ الَّذِی یَنْعِقُ بِما لا یَسْمَعُ إِلاّ دُعاءً وَ نِداءً صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ [۱۷۱] -قرآن-۱-۱۴۷ معنی لغات: «یَنعِق» از مصدر نعق بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی فریاد زدن بر گوسفند مثل هخ هخ و کس کس و فریاد کردن کلاغ و آواز کردن مؤذّن. «صُمٌّ» جمع اصمّ بمعنی کر. «بُکم» جمع ابکم بمعنی گنگ و لال. «عُمی» جمع اعمی بمعنی کور. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۱۵۹-۱۶۷-قرآن-۱۹۰-۱۹۸-قرآن-۲۳۰-۲۳۸ شأن نزول: فخر: چون در آیات سابق گفتگوی با کافران نقل شده است که آنها از قبول اسلام خودداری می‌کردند ببهانه‌ی پیروی از روش پدران خود اینکه آیه برای توصیف آنجور مردم است. [صفحه ۲۶۱] ترجمه: ۱۷۱ داستان پیغمبر و کافران داستان شبان است و آهنگ او که گوسفندانش جز که در پی او میروند چیزی نمی‌شنوند [در نتیجه اینکه حیوان صفتان] کر هستند [چون حرف بگوششان نمی‌رود] و گنگ هستند [چون گفتار حقّ را تنها بزبان میآورند و نمی‌پذیرند] و کور هستند [که راه راست و راهنمائی پیغمبر را نمی‌بینند]: پس ایشان مردمی بی‌خرد هستند. سخن مفسّرین: کشف نوشته: صفت آن کسی که کافر را پند دهد و بر دین حقّ خواند همچون صفت آن شبان است که بانگ بر گوسفند میزند گوسفند از آن بانگ شبان چه فهم کند و چه منفعت گیرد! وجهی دیگر گفته‌اند در معنی آیت: مثل کافران که بت را می‌خوانند و آن را می‌پرستند همچون شبان است که گوسپند را می‌خواند، گوسپند چه داند و چه در یابد که شبان چه می‌گوید و از آن خواندن با شبان چیست جز رنجی و عنائی! همین است مثل کافر که بت را می‌خواند چون بت نشنود و در نیابد، در دست وی جز عنائی و بلائی چیست!. فخر: یکی از معانی آیه اینکه است: داستان کسانی که بواسطه‌ی تقلید پدر و و مادر کافر شده‌اند داستان شبانیست که با گوسفندان سخن می‌گوید همانطور که کلام با حیوان بی‌فائده است تقلید اینها از پیشینیان بی‌نتیجه است و جمله‌ی «لا یَعقِلُون» در دنباله‌ی توصیف بکر و کور و گنگ برای نتیجه‌ی اینگونه احوال و اوصاف است چون: -قرآن-۲۵۵-۲۷۱ چه در نهاد آنها عقل هست ولی از استفاده بعقل خود عاجز هستند. زیرا وسیله‌ی بکار بردن عقل احساسات ظاهری است که فاقد آن هستند و گفته‌اند: «من فقد حسّا فقد علما»«۸۸» همین‌گونه مثل در انجیل متی باب سیزدهم جمله‌ی سیزدهم می‌نویسد: از اینجهت با اینها بمثل سخن می‌گوئیم «که نگرانند و نمی‌بینند و شنوا هستند و نمی‌شنوند و نمی‌فهمند همین‌گونه مثل در انجیل متی باب سیزدهم جمله‌ی سیزدهم می‌نویسد: از اینجهت با اینها بمثل سخن می‌گوئیم «که نگرانند و نمی‌بینند و شنوا هستند و نمی‌شنوند و نمی‌فهمند - پاورقی-۱۸۷-۱۸۹ [صفحه ۲۶۲] و در حقّ ایشان نبوّت اشعیا تمام می‌شود که می‌گوید: بسمع خواهید شنید و نخواهید فهمید و نظر کرده خواهید نگریست و نخواهید دید زیرا قلب اینکه قوم سنگین شده است تا آخر. روح البیان: نقل از تأویلات نجمیّه روز «الست» که خداوند از بنی آدم پیمان بر خداوندی خود می‌گرفت روح مردم را بر چهار صف قرار داد در صف اوّل روح پیغمبرها بود که بآنها مستقیم وحی می‌شد: صف دوّم روح اولیا و دوستان خدا بود که از پشت پرده‌ی روح انبیا بآنها خطاب می‌شد و دسته‌ی سوّم: روح مؤمنین بود که از پس پرده‌ی صفهای انبیاء و اولیاء با آنها سخن گفته شد و همین است که آنها ایمان بغیب دارند. صف چهارم: کفّار بودند که از پس سه پرده و سه صف جز آواز صدای گفتگو چیزی نمی‌شنیدند مشمول اینکه توصیف شدند که «یَنعِقُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِما لا یَسمَع». -قرآن-۵۹۸-۶۲۵ سخن ما: شگفت داستانی است و سخت سرزنشی. مردمی که آیات قرآن را می‌شنوند و تأثیر عجیب آن را در دلها می‌بینند و دلباختگی مردم به پیغمبر در جلو چشم‌شان نمودار است و تحوّلی که در فکر و گفتار و کردار دیگران پیدا شده است همیشه برای‌شان نمایان است باز می‌گویند: ما پیرو پیشینیان خود هستیم و با تو سر و کار نداریم: اینجا است که باید چنین مردمی را معرّفی کرد بحیوان که جز«۸۹» هس هخ، چیز دیگر از سخن آدمی نمی‌یابند. مثنوی«۹۰» کوری باطن را بپلیدی تشبیه کرده است:کوری باطن را بپلیدی تشبیه کرده است: -پاورقی-۴۲۷-۴۲۹-پاورقی-۴۸۲-۴۸۴ کور را پرهیز نبود از قذر ||چشم باشد اصل پرهیز و حذر کور ظاهر در نجاست ظاهر است || کور باطن در نجاسات سرّ است اینکه نجاست ظاهر از آبی رود || وان نجاست باطن، افزون می‌شود. [صفحه ۲۶۳]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۲ تا ۱۷۳]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُلُوا مِن طَیِّباتِ ما رَزَقناکُم وَ اشکُرُوا لِلّهِ إِن کُنتُم إِیّاهُ تَعبُدُونَ[۱۷۲] إِنَّما حَرَّمَ عَلَیکُمُ المَیتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحمَ الخِنزِیرِ وَ ما أُهِلَّ بِهِ لِغَیرِ اللّهِ فَمَنِ اضطُرَّ غَیرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَلا إِثمَ عَلَیهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ[۱۷۳] -قرآن-۱-۳۳۴ معنی لغات: «المَیتَةَ» مردار. «أُهِلَّ» از مصدر اهلال بمعنی آواز بلند کردن نوزاد بهنگام ولادت و مردم چون ماه را بینند و شخص هنگام کشتن حیوان. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۳۲-۴۲ ترجمه: ۱۷۲ ای کسانی که مؤمن شدید اگر خدا پرستید از آن خوردنیهای پاکیزه که روزی شما کرده‌ایم بخورید و شکر خدا کنید ۱۷۳ و البتّه او بر شما حرام کرده است مردار و خون و گوشت خوک و آن حیوان که بجز با نام خدا سرش بریده‌اند پس اگر کسی ناچار شد و نافرمان و ستمگر نبود گناهی نکرده است [که باینها جلو گرسنگی بگیرد] چه همانا خداوند آمرزنده است و مهربان. سخن مفسّرین: کُلُوا مِن طَیِّباتِ- ۱۷۲ طبری: چون اعراب معتقد بودند که خوردن بعضی چیزها حرام است در اینکه آیه نهی از آن اعتقاد می‌کند و در آیات بعد چیزهای حرام را معیّن می‌کند. -قرآن-۱-۲۲ وَ اشکُرُوا لِلّهِ- ۱۷۲: -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۲۶۴] فخر: شکر کنید یعنی معتقد باشید که خداوند سزاوار تعظیم است و اینکه عقیده را بر زبان و یا بدیگر اعضای بدن اظهار کنید. کشف الاسرار نوشته است: میگوید بیدار باشید ای مردمان، چیزیکه خورید حلال خورید و پاک و گرد خیانت و محرمات مگردید تا از وساوس شیطان و هواجس نفس برهید و گفت و کرد شما پاک شود و دل روشن. مصطفی گفت: هر آفت کی در راه دین است و هر فتنه که خاست از دوستی دنیا خاست. و اینکه دوستی دنیا از حرام خوردن پدید آید پس هر کس پرهیزگار شود و در محرّمات بر خود ببندد اینکه دوستی دنیا از دل وی بکاهد و گفتار و کردار وی پاک شود. إِنَّما حَرَّمَ عَلَیکُمُ المَیتَةَ- ۱۷۳ مجمع: کلمه‌ی «میتة» با تشدید یا نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۳۷ ما أُهِلَّ بِهِ لِغَیرِ اللّهِ- ۹۱۷۳ طبری: اعراب برای کشتن حیوان آواز بنام خدایان خود بلند می‌کردند و می‌گفتند: «باسم اللّات و العزّی» و اینکه را «اهلال» می‌نامیدند و بتدریج هر کس حیوانی می‌کشت اگر نامی هم بر زبان نمی‌آورد باز هم او را «مهل»«۹۱» مینامیدند. از اینکه جهت می‌گویند: اینکه آیه برای تعیین حرمت گوشت حیوانی است که نام خدا برده نشود اگرچه در هنگام سر بریدن هیچ نامی نبرند.مینامیدند. از اینکه جهت می‌گویند: اینکه آیه برای تعیین حرمت گوشت حیوانی است که نام خدا برده نشود اگرچه در هنگام سر بریدن هیچ نامی نبرند. -قرآن-۱-۳۶-پاورقی-۲۸۸-۲۹۰ تفسیر سیّد احمد خان هندی: مشرکین عرب مثل هندوهای امروز رسم شان بود که گلوی حیوان را با نام بتها و خدایان خود می‌بریدند و اکنون در هندوستان هندوها گوسفند را بدون یاد نام «دیبی» که خدا و ربّ النوع آنها است سر نمی‌برند و اگر حیوانی بدون نامبردن «دیبی» کشته شود حرام و نجس میدانند. طنطاوی: از علیّ[ع] نقل است که فرمود: اگر شنیدید یهودی یا مسیحی اسم [صفحه ۲۶۵] غیر خدا بزبان آورد و حیوانی را کشت از آن گوشت نخورید و اگر از آنها چیزی نشنیدید بخورید. فَمَنِ اضطُرَّ غَیرَ باغٍ وَ لا عادٍ- ۱۷۳ طبری: از مفسّرین اوّل نقل است مقصود از دو کلمه‌ی باغ و عاد شخص یاغی و سرکش نسبت بامام و پیشوا است و هم آنکه راهزن است که اینطور شخص اگر گرسنه شد مردار بر او حرام است و همچنین در تشنگی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شراب بر او حرام است. -قرآن-۱-۳۸ مجمع: در جمله‌ی «فَمَنِ اضطُرَّ» بعضی قاریها نون را مضموم تلفّظ کرده‌اند و ابو جعفر طاء را هم مکسور خوانده است «و من اضطرّ» قرائت کرده است و از اینکه آیه استفاده می‌شود که هیچگونه تصرّفی در میته و مردار جایز نیست مگر در ناچاری. -قرآن-۲۰-۳۷ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ- ۱۷۳ روح البیان: غفور و غفّار کسی است که نیکو را بنمایاند و زشت را بپوشاند و بهره‌ی انسان از اینکه صفت خداوند آن است که آنچه از کار خودش میخواهد پوشیده بماند او هم کار دیگران را بپوشاند و پیغمبر ص فرمود: آنکه زشتی مؤمنی را بپوشاند خدا در قیامت زشتی او را خواهد پوشاند. -قرآن-۱-۳۱ کشف نوشته: قومی گفتند: اینکه آیت دلیل است که بعضی محرّمات چون خمر و مانند آن اگر بر سبیل مداوات در حال ضرورت که هیچ چیز بجای آن نایستد و بیم فوت روح باشد اگر در آن حال بحکم اطباء بجای دارو استعمال کنند روا باشد. طبری: مقصود از غفور رحیم آن است که اگر پس از اسلام از محرّمات دینی خودداری کردید و فرمان بردید آنچه قبل از اسلام تقصیری کرده‌اید و پیرو شیطان بوده‌اید خدا میآمرزد. تفسیر صافی: از امام صادق [ع] نقل است: اگر کسی در بیچارگی محتاج شد که از اینکه چیزهای حرام شده بخورد و خودداری کرد و نخورد و مرد او کافر است. [صفحه ۲۶۶] محمّد عبده: مردم وقتی می‌توانند در اینکه آیه درست قضاوت کنند که بتاریخ ملل زمان ظهور اسلام آشنا باشند. چون عدّه‌ای از اعراب چیزهائی را بر خود حرام کرده بودند و در مذهب مجعول مسیحی‌های آن روز خودداری از بهره‌های زندگی وسیله‌ی نجات معرّفی شده بود که خداوند وقتی از انسان راضی است و روحش تقویت می‌شود که بدن را آزار دهد و از تمام بهره‌ها خود را محروم کند و اینکه احکام نسبت بمردم مختلف بود: قسمتی مخصوص روحانیین بود مانند بعضی روزه‌های مفصّل و دشوار و بر بعضی گوشت و چربی حرام بود و ماهی حلال بود و باز بعضی از خوردن ماهی و شیر و تخم مرغ محروم بودند. تمام اینکه احکام بوسیله‌ی پیشوایان جاهل پیدا شده بود که در تورات و انجیل نشانه‌ای از آن نبوده است و اینکه دستورها را از بت‌پرستهای قدیم بارث برده بودند که آنها معتقد بودند آسایش روح در آزار بدن و محرومیّت از زندگی است و چون حضرت مسیح و پیروانش مردم را از هواپرستی جلوگیر بودند و بپارسائی وادار می‌کردند بتدریج آن حقایق بصورت اینکه خرافات نمودار شد. اینکه است که دین اسلام از آن سختگیریها جلوگیری کرد و حدود خوردن و آشامیدن انسان را معیّن کرد. و دو کلمه‌ی «غفور و رحیم» در آخر آیه بکمال بلاغت است چون می‌فهماند: اگر کسی ناچار شد و باین حرام شده‌ها دست برد ولی از اندازه‌ی رخصت بیشتر شد چون نتوانست آن را تشخیص دهد، چنین کس را خدا میآمرزد. سخن ما: ممکن است از نظر زندگی امروز گفته شود: در اینکه دو آیه مطلب مفیدی نیست جز حرام کردن گوشت خوک که بر خلاف میل و عمل ملل متمدّن جهان است. جواب اینکه است: چنانکه از تفسیر عبده نقل کردیم قرآن از نظر تربیت عموم بایستی مردم آن روز را متوجه میکرد که اینکه عقیده و رسم پیشوایان مسیحی غلط است و باید آدمی از چیزهای خوب زندگی استفاده کند و همان دستور قرآن برای مسیحی‌ها راهنما شد که خود را از قید اسارت سخت کلیسیاهای کاتولیک رها کردند و آن فشارها و احکام خرافی کشیش‌ها را از دوش مردم برداشتند پس آیه ۱۷۲ برای افراد متفکّر که علاقه بدین [صفحه ۲۶۷] و دستورهای پیغمبران داشتند وسیله‌ی دقّت و فکر در دستورهای دینی بود که آنچه علمای آن روز مسیحیّت می‌گفتند قابل قبول است یا نه! ۲- برای جلوگیری از خوردن خون و مردار دستور سخت لازم بود چون بایستی دید در چه موقعی اینکه حکم صادر شده است! آن روز را نمی‌توان با اینکه دوره سنجید چه بآن دوران طبایع مردم از اینجور چیزها منزجر نبود عربی که پشم شتر را در خون فرو میبرد و خشک میکرد و غذای خود می‌نمود باید باو بگویند: فکر خود را بکار ببر و از آنچه در اینکه زمین آفریده شده و لذیذ است بهره بردار و بجای خوردن خون و مردار با قدری کار و کوشش از چیزهای پاکیزه و پسند، خوراک خود را تهیه کن. و حرمت گوشت خوک ممکن است از نظر تولید میکروب در معده باشد که جلوگیری از خوردن آن لازم بود و با صرف نظر از اینکه احتمال‌ها میگوئیم: له‌ی وحی و پیغمبر غیر از مطالب مادّی و زندگی روزانه‌ای است که بشر با فکر خود معیّن می‌کند و ما نمی‌توانیم تمام آن مطالب را با فکر و عمل خود بسنجیم. البتّه پیغمبر برای راهنمائی انسان است بکمالات مادی و معنوی و عالم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیگر. پس آنچه مربوط بقسمت اوّل است ما میتوانیم در اطرافش چیزی بیندیشیم ولی نسبت ببقیّه همان وظیفه‌ی مخصوص باو است و بس. ۳- جمله‌ی «ما أُهِلَّ بِهِ لِغَيرِ اللّه» جلوگیری شده است از خوردن آنچه نام خدا در هنگام کشتن بزبان نیاید، البته در برابر عربی که چون حیوان را می‌کشت با شوق تمام آواز بنام بتها بلند میکرد و باندازه‌ای اینکه رسم همگانی بود که هر کس حیوانی می‌کشت او را «مهل»«۹۲» مینامیدند اگرچه چیزی نمی‌گفت پس در اینکه صورت لازم بود که از اینکه عمل زشت جلوگیری شود بعلاوه یاد خدا و نام او بردن در هنگام کار، خود نشانه‌ی دلبستگی بآفریدگار یکتا است و توجّه آدمی باو در همه احوال.مینامیدند اگرچه چیزی نمی‌گفت پس در اینکه صورت لازم بود که از اینکه عمل زشت جلوگیری شود بعلاوه یاد خدا و نام او بردن در هنگام کار، خود نشانه‌ی دلبستگی بآفریدگار یکتا است و توجّه آدمی باو در همه احوال. -قرآن-۴۱۷-۴۵۲-پاورقی-۷۲۰-۷۲۲ [صفحه ۲۶۸]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۴ تا ۱۷۶]

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلَ اللّهُ مِنَ الكِتابِ وَ يَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا أُولئِكَ ما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِم إِلَّا النّارَ وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللّهُ يَومَ القِيامَةِ وَ لا يُزَكِّيهِم وَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ[۱۷۴] أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالهُدى وَ العَذابَ بِالمَغفِرَةِ فَما أَصبَرَهُم عَلَى النّارِ [۱۷۵] ذلِكَ بِأَنَّ اللّهَ نَزَّلَ الكِتابَ بِالحَقِّ وَ إِنَّ الَّذِينَ اختَلَفُوا فِي الكِتابِ لَفِي شِقاقٍ بَعِيدٍ [۱۷۶] -قرآن-۱-۵۰۷ معنی لغات: «شِقاقٍ»- دشمنی و دو دستگی بر خلاف یکدیگر. -قرآن-۱۳-۲۲ شأن نزول: مفسّرین نوشته‌اند: یهود مثل کعب بن اشرف و مالك بن ضیف و حیی بن اخطب و یاسر برادر او برای اینکه از جاه و مقام خود محروم نشوند صفات پیغمبر را که در تورات دیده بودند انکار کردند اینکه آیات برای نشان دادن فکر و عمل و عاقبت آنها نازل شد. ترجمه: ۱۷۴ کسانی که میپوشند آن را که خدا بکتاب خود فرستاده است و آن حقایق را ببهای اندك میفروشند جز آتشی از آن بشکم نمی‌کنند و برستاخیز رحمت حقّ نیابند و خدا از پلیدی پاك‌شان نکند و آزاری دردناك دارند. ۱۷۵ اینگونه مردمند که هدایت را بگمراهی فروخته‌اند و آمرزش را بآزار. پس چگونه شکیبای ماندن بآتش باشند با اینکه خداوند کتاب آسمانی استوار و بحقّ فرستاد! پس البتّه آنها [صفحه ۲۶۹] که در اینکه نامه‌ی خداوندی ناسازگار شدند در ستیزه‌ای بوند که بسی دور ز حق باشد. سخن مفسّرین: ما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِم إِلَّا النّارَ- ۱۷۴ طبری: یعنی آنچه از اینکه راه بدست میآورند درون شکم‌شان نمی‌شود مگر که آنها را بآتش برد و بهره‌شان از آن سرمایه، دوزخ باشد. -قرآن-۱-۴۶ نیشابوری: یعنی بجهان دیگر خوراك‌شان آتش است که سزای کارهای اینکه روزگار آنها است وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللّهُ- ۱۷۴ طبری: یعنی سخنی که بدرد آنها بخورد نمی‌شنوند چنانکه در آیت دیگر سخن گفتن در آن عالم با اینکه مردم را باین جور گفته است: سگ شوید و سخن نگوئید. -قرآن-۹۹-۱۲۷ وَ لا يُزَكِّيهِم- ۱۷۴ مجمع: ۱- یعنی پلیدی کارشان هرگز پاك نمی‌شود ۲- تمجید و تحسین‌شان نمی‌کنند. ۳- کارهاشان بمانند کار پاکان پذیرفته نمی‌شود. -قرآن-۱-۱۸ وَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ- ۱۷۴ فخر: در جمله اوّل اهانت است و جمله‌ی سوّم آزار و چون اهانت دشوارتر است جلوتر ذکر شده است، و آیه دلیل است بر حرمت کتمان و پوشیدن مطالب علمی. -قرآن-۱-۲۶ أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالهُدى- ۱۷۵ فخر: چون خود می‌دانستند که گفتار پیغمبر حقّ است و اقرار بحقّ و اظهار حق بالاترین کارهای نیك است و پوشاندن حقّ و خودداری از راستی و اغفال مردم بزر- گترین گناهان است پس خود اقدام بمعامله‌ای کرده‌اند که خریده‌اند گمراهی و آزار را -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۲۷۰] و داده‌اند راه راست و آمرزش و پاداش آخرت را. فَما أَصبَرَهُم عَلَى النّارِ- ۱۷۵ سیّد بحرانی در تفسیر برهان از عبد اللّه بن مسکان از حضرت صادق ع: نقل است که فرمود: یعنی اینکه یهودیها چه قدر اصرار دارند بر کاری که میدانند نتیجه‌اش آتش است. -قرآن-۱-۳۱ الفتوح نوشته است: بعضی از مفسّران گفتند: معنی آن است که «ما اجرئهم علی عمل اهل النّار» فرّاء گفت: اینکه طرز سخن بروش سخن گفتن اهل یمن است. آنگه گفت از [کسائی] شنیدم که گفت: نزد قاضی یمن بودم و او یکی را سوگند عرضه می‌کرد و خصم او می‌گفت: «ما اجرأك

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

علی اللّه»«۹۳» و نیز ابو الفتوح نوشته است: قولی دیگر در «ما» آن است که ما استفهام است یعنی چیست که ایشان را چنین صابر بکرده است بر آتش دوزخ! و معنی همان باشد که ایشان دل بر اینکه نهاده‌اند.و نیز ابو الفتوح نوشته است: قولی دیگر در «ما» آن است که ما استفهام است یعنی چیست که ایشان را چنین صابر بکرده است بر آتش دوزخ! و معنی همان باشد که ایشان دل بر اینکه نهاده‌اند. -پاورقی-۳۲۵-۳۲۷ ذلِکَ بِأَنَّ اللّه نَزَّلَ الکِتابَ بِالحَقِّ- ۱۷۵ طبری: یعنی معامله‌ی علمای یهود که ببهای کم حکم خدا را فروختند و در آخرت بعذاب دردناک گرفتار هستند و آمرزش را بآتش جهنّم فروخته‌اند و مورد تکلم و تطهیر از جانب خدا نخواهند بود همه‌ی اینکه بدبختی‌ها بواسطه‌ی آن است که کتاب خداوند بحق و راستی نازل شده است ولی آنها مخالف شدند و کافر. -قرآن-۱-۵۳ وَ إِنَّ الَّذِینَ اختَلَفُوا فِی الکِتابِ- ۱۷۵ فخر: شاید که اختلاف آنها در کتاب آسمانی یکی آن بوده است که در تورات با یکدیگر اختلاف داشته‌اند که مسیحی‌ها می‌گفته‌اند در تورات مسیح توصیف شده است و خبر پیغمبری او هست. یهود می‌گفتند در تورات از مسیح بدگوئی شده است. احتمال -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۲۷۱] دیگر آنکه آنها در آنچه نشانه‌ی پیغمبری حضرت رسول بود اختلاف کردند. و احتمال دیگر آنکه اختلاف کردند در قبول کتابهای آسمانی: عدّه‌ای تورات را قبول کردند و انجیل را منکر شدند. و عدّه‌ای انجیل را قبول کردند و قرآن را منکر شدند. لَفِی شِقاقٍ بَعِیدٍ- ۱۷۵ فخر: یعنی اینکه یهود و نصاری که در معانی تورات و انجیل با یکدیگر اختلاف دارند برای دشمنی با تو ای پیغمبر میان خودشان نیز اختلاف و دشمنی است. پس باتّحاد آنها بر دشمنی با تو اعتنا مکن که هرگز نمی‌توانند متّفق شوند. -قرآن-۱-۲۲ سخن ما: ۱- امروزه تربیت را چنین تعریف می‌کنند: شخص عالم و متخصّص، نسل جوان و نارس را جوری تربیت کند که آماده شود برای زندگی مناسب با احتیاجات در محیط شخصی و در اجتماع از جهت مادّی و معنوی. با اینکه تعریف اگر عدّه‌ای پیشوا و رهبر که در دوران یک تحوّل فکری و اخلاقی و اجتماعی مانع می‌شوند از شرکت مردم در اینکه پیشرفت که دیگران از جان و دل آن را می‌پذیرند و جامعه‌ی آن روز از دور و نزدیک بآن می‌نگرد و بجای اینکه پیروان خود را راهنمائی کنند و حقایق را برای آنها روشن کنند، با دروغ و تزویر آنها را از ترقّی و تکامل و همقدمی با دیگران باز می‌دارند و از ترس محرومیّت از سود ناچیز پا بر روی وجدان و وظیفه‌ی خود می‌گذارند بدیهی است که در باطن اینها آتشی است از جهل و حرص و حسد که خود در آن می‌سوزند و دیگران را می‌سوزانند. پس آتش می‌خورند و برای همیشه خود را آماده سوختن کرده‌اند. هرگز رحمت و طهارت برای آنها نخواهد بود که هم فهمیده و دانسته بگمراهی مانده اند و هم موجب گمراهی و جلوگیری از تربیت و تکامل دیگران شده‌اند. بگفته‌ی نظامی: از آن افسانه‌های خام گفتن || سخن چون مرغ بی‌هنگام گفتن از آن شوخی و نادانی نمودن || خجل گشتن پشیمانی نمودن [صفحه ۲۷۲] «لَفِی شِقاقٍ الخ» ناسازگاری منافقین را مثنوی«۹۴» چنین نشان داده است:چنین نشان داده است: -قرآن-۶-۲۱-پاورقی-۶۰-۶۲ جان حیوانی ندارد اتّحاد || تو مجو اینکه اتحاد از جان باد گر خورد اینکه، نان نگردد سیر آن || ور کشد بار اینکه نگردد آن گران جان گرگان و سگان از هم جداست || متّحد جانهای شیران خدا است.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۷۷]

لَیسَ البِرَّ أَن تُوَلُّوا وُجُوهَکُم قِبَلَ المَشرِقِ وَ المَغرِبِ وَ لکِنَّ البِرَّ مَن آمَنَ بِاللّه وَ الیَومِ الآخِرِ وَ المَلائِکَةِ وَ الکِتابِ وَ النَّبِیِّینَ وَ آتَی المالَ عَلی حُبِّهِ ذَوِی القُربی وَ الیَتامی وَ المَساکِینَ وَ ابنَ السَّبِیلِ وَ السّائِلِینَ وَ فِی الرِّقابِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَی الزَّکاةَ وَ المُوفُونَ بِعَهدِهِم إِذا عاهَدُوا وَ الصّابِرِینَ فِی البَأساءِ وَ الضَّرّاءِ وَ حِینَ البَأسِ أُولئِکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ أُولئِکَ هُمُ المُتَّقُونَ[۱۷۷] -قرآن-۱-۵۳۱ معنی لغات: «قِبَل» سو، جانب طرف «ذَوِی القُربی» خویشان. «ابنَ السَّبِیلِ» در راه مانده. «الرِّقابِ» جمع رقبه کردن و غلام زر خرید. «المُوفُون» از مصدر ایفاء بر وزن افعال بمعنی وفا کنندگان «البَأساءِ» بدحالی و گرفتاری. «الضَّرّاءِ» سختی و ناداری -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۳۸-۵۵-قرآن-۶۵-۸۴-قرآن-۱۰۳-۱۱۵-قرآن-۱۵۰-۱۶۳-قرآن-۲۱۷-۲۲۸-قرآن-۲۴۹-۲۶۱ -قرآن-۲۱-۵۳-قرآن-۹۸-۱۲۱ [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۷۴] م فخر: کلمه‌ی «لیس» بمعنی انکار است و مرکّب است از کلمه‌ی «لا» بمعنی نه و «ایس» بمعنی هست الف «لا» و همزه‌ی «أیس» ساقط شده است و باین صورت در آمده است. از خلیل بن احمد نقل کرده است که عرب میگوید: «ائتنی به من حیث ایس و لیس»«۹۵». -پاورقی-۲۸۳-۲۸۵ کشف الاسرار نوشته است: معنی «بر» مهربانی است و نیکوکاری و راستی و خوشخوئی ««۹۶» قال النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله البرّ شیء هیّن: وجه طلق و کلام لیّن» و گفته‌اند که «برّ» اینجا ایمان و تقوی است و اینکه آیه خود عین دلیل است که همه اشارت است بایمان و تقوی، و نیز در آن نوشته است: آشنائی صفت مزد و راست و دوست داری صفت عارف: مزدور همه ابواب «برّ» که در آیه برشمردیم بیاورد: آنگه گوید: آه اگر باد بر آن جهد یا از آن چیزی بکاهد که آنگه از مزد بازمانم. و عارف آن همه بشرط خویش بتمامی بگذارد آنگه گوید: آه اگر از آن ذرّه‌ای بماند که آنگه از منزلت باز مانم. - پاورقی-۸۹-۹۱ بهر چه از راه باز افتی چه کفر آن حرف و چه ایمان || بهر چه از دوست و امانی چه زشت آن نقش و چه زیبا مزدور گوید: نماز من، روزه‌ی من، زکات من، و صبر من در بلاها، و وفاء من در عهدها. و عارف گوید بزبان تذلّل: من که باشم که بتن رخت وفای تو کشم || دیده حمال کنم بار جفای تو کشم! بوی جان آیدم از لب که حدیث تو کنم || شاخ عزّ رویدم از دل که بلاء تو کشم وَ آتَی المالَ عَلی حُبِّهِ- ۱۷۶ طبری: از إبن مسعود و دیگران نقل است مقصود از علی حبّه اینکه است که آدمی با علاقه بمال و کمال بخل و آرزوی زندگی و ترس فقر از سرمایه‌ی خود ببخشد، و حدیث است که فاطمه دختر قیس به پیغمبر عرض کرد: هفتاد مثقال طلا دارم، آن حضرت فرمود -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۷۵] آن را میان خویشانت بخش کن. ابو الفتوح: از ابو درداء روایت است: پیغمبر ص فرمود: داستان آنکه هنگام مرگ احسان و بخشش می‌کند و دل از مال خود برمیدارد داستان آن کسی است که پس از سیر شدن بازمانده‌ی خود را به بخشد. ذَوِی القُربی- ۱۶۷ کشف: پیغمبر ص فرموده است: صدقه و احسان بخویشاوندان موجب دو نیکی است صله‌ی رحم و صدقه. -قرآن-۱-۱۵ وَ الیَتامی- ۱۷۶ امام فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود از کلمه‌ی یتامی بچه‌های صغیر نابالغ پدر مرده هستند که آنچه بخواهند بآنها دهند باید بسرپرست‌شان بدهند که برای آنها خرج کنند. و اگر یتیم ممیز باشد که منافع خود را تشخیص بدهد خوردنی و پوشیدنی را میتوان بخودش داد. -قرآن-۱-۱۲ المَساکِینَ- ۱۷۶ ابو الفتوح: از پیغمبر روایت کرده‌اند که فرمود: درویش‌های دوره‌گرد و آنهائی که یک لقمه و دو لقمه از مردم می‌گیرند مسکین نیستند. مسکین آنهائی هستند که از مردم چیزی مطالبه نمی‌کنند و آنچه دارند باندازه‌ی کافی برای مخارج‌شان نیست. -قرآن-۱-۱۲ وَ ابنَ السَّبِیلِ- ۱۷۶ مجمع: از امام باقر [ع] نقل شده است یعنی: در راه مانده‌ای که دسترس باموال خود ندارد. مجاهد گفته است: مقصود مسافر است. قتاده گفته است: إبن السبیل مهمانی است که از راه میرسد. -قرآن-۱-۲۰ وَ السّائِلِینَ- ۱۶۷ -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۲۷۶] ابو الفتوح: مقصود درویشی است که از مردم چیزی«۹۷» مطالبه می‌کند. روایت شده است که پیغمبر ص فرمود: گدا را حقّی است اگرچه سوار اسب باشد. و نیز فرموده است: اگر گداها دروغ نمی‌گفتند هر کس آنها را محروم کند خودش محروم و بی‌توفیق می‌شود. عربی بحضور علیّ[ع] آمد تا از آن حضرت چیزی بخواهد فرمود خط می‌نویسی! عرض کرد: بلی فرمود حاجت خود را بر زمین بنویس تا خواری خواهش را در روی تو نه بینم.مطالبه می‌کند. روایت شده است که پیغمبر ص فرمود: گدا را حقّی است اگرچه سوار اسب باشد. و نیز فرموده است: اگر گداها دروغ نمی‌گفتند هر کس آنها را محروم کند خودش محروم و بی‌توفیق می‌شود. عربی بحضور علیّ[ع] آمد تا از آن حضرت چیزی بخواهد فرمود خط می‌نویسی! عرض کرد: بلی فرمود حاجت خود را بر زمین بنویس تا خواری خواهش را در روی تو نه بینم. -پاورقی-۵۹-۶۱ وَ فِی الرِّقابِ- ۱۷۶ ابو الفتوح: از سعید بن جبیر و قتاده نقل کرده‌اند منظور از اینکه کلمه خریدن و آزاد کردن غلامهائی است که در فشار و آزار باشند. و اینکه چند مصرف مالی که گفته شده است باتّفاق فقها و مفسرین مقصود صدقه‌ی مستحبّه است و اینها غیر از زکات واجب است. و حدیثی از پیغمبر است که فرمود: آنهائیکه شتر دارند علاوه بر زکات واجب وظائفی اخلاقی بعهده‌ی آنها است چون آن وظائف را پرسیدند فرمود: اگر کسی برای آبستن کردن شترش محتاج بود شتر نر خود را در اختیار او بگذارید و بعاریت برای سواری بدهید و از شیر شتران بفقرا بهره‌ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برسانید. -قرآن-۱-۱۸ وَ المُوفُونَ بِعَهدِهِم- ۱۷۶ مجمع: مقصود از عهد کلیّه‌ی پیمانها و قراردادهای مردم است با خدا و پیغمبر در انجام وظائف دین و نیز کلیّه‌ی پیمانها و قراردادهای مردم با یکدیگر است. -قرآن-۱-۲۶ بیان السعاده: در جمله‌های پیش بصورت جمله‌ی فعلیّه گفته شده است مثل «آمن» «آتی» «اقام» و در اینکه جمله بصورت جمله‌ی اسمیّه گفته شده است «المُوفُونَ بِعَهدِهِم» برای آنکه: ایمان و نماز و دادن مال بایستی تکرار شود، پس آنها کارهائی -قرآن-۱۶۶-۱۹۱ [صفحه ۲۷۷] است که بموقع مقتضی تجدید و حادث می‌شود ولی وفای به پیمان یک حالت دائمی است که باید انسان همیشه بر عهد و پیمان خود ثابت قدم باشد. وَ الصّابِرِینَ- ۱۷۶ مجمع: ارتباط اینکه کلمه را با سابق که موجب تلفّظ با نصب شده است چنین گفته‌اند که «الصّابِرِینَ» منصوب بمدح است و عامل نصب آن فعل مقدّر است و جمله صفت است برای کلمه‌ی «مَن» که در اوّل آیه است و جمله اینطور معنی می‌شود: «لکِنَّ البِرَّ مَن آمَنَ بِاللّهِ ... وَ بِالیَومِ الآخِرِ ... وَ آتَی المالَ عَلی حُبِّهِ» الی آخر «و اقصد بما قلت و ما وصفت الصّابرین فی البأساء» و اینکه جور جمله‌ی منصوب بمدح و نیز منصوب بذم در زبان عرب زیاد استعمال می‌شود و در قرآن هم نظیر دارد مثل «مَلعُونِینَ أَینَما ثُقِفُوا» که کلمه‌ی «مَلعُونِینَ» منصوب بذم است برای کافران در جمله‌ی پیش. و متخصّصین علم بلاغت گفته‌اند: اگر چند کلمه پی در پی صفت برای کلمه‌ای آورده شود اعراب یکی از آن صفت‌ها را عوض می‌کنند از اینکه جهت صابرین منصوب تلفّظ شده است. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۱۲۷-۱۴۲-قرآن-۲۳۱-۲۳۷-قرآن-۲۹۵-۳۳۳-قرآن-۳۶۴-۳۹۶-قرآن-۵۸۷-۶۱۸-قرآن-۶۳۲-۶۴۶ فِی البَأساءِ وَ الضَّرّاءِ وَ حِینَ البَأسِ- ۱۷۶ مجمع: «بأساء» ناداری است و «ضراء» بیماری و درد است و «بأس» جنگ است و کشتار. -قرآن-۱-۴۷ أُولئِکَ هُمُ المُتَّقُونَ- ۱۷۶ ابو الفتوح: مقصود از «متقون» آن کسان هستند که خود را در پناه تقوی از عذاب آخرت بواسطه‌ی اینکه کارهای خوب که توضیح دادیم نگاه میدارند. -قرآن-۱-۲۹ سخن ما: برای جلوگیری از عقاید خرافی آنهائی که تمام امتیازات و خوش‌بختی‌های خود را در خم و راست شدن و سجّاده گستردن و رو بقبله کردن میدانند از اول آیت ۱۷۶ «لَیسَ البِرَّ» بکلمه نفی آغاز کرده است که بطور کلّی اینکه جور چیزها خوب شمرده نمی‌شود بلکه نیکوئی و نیکوکاری چیز دیگری است چون در جمله‌های آن -قرآن-۱۸۵-۲۰۱ [صفحه ۲۷۸] دقّت کنیم می‌بینیم که اساس و عمده‌ی نظریّه‌ی تربیتی اسلام در اینکه آیه گفته شده است. اوّل مسئله‌ی ایمان است و دل‌بستگی و کمال علاقه بمقدّسات و بمبادی تکامل بشری که ایمان بخدا و پیغمبر باشد و بعد عقیده و یقین بروز پاداش که نتیجه‌ی کوششهای دوره‌ی زندگی است و موجب پیدایش پیغمبرها است و ایمان بملک که واسطه‌ی میان خدا و پیغمبر است و همان نیرو و معنویت پیغمبر و موجب الهام و وحی است و کتاب آسمانی که واسطه‌ی میان پیغمبر و مردم است و نشانه و دلیل شخصیّت و اثر باقی او و وسیله‌ی هدایت مردم است برای همیشه و پس از یادآوری اساس و پایه‌های دین متوجّه کرده است مردم را که کار نیک خوبیهای اجتماعی است و آنچه مربوط بکارهای نفسانی است فقط از نماز نامبرده شده است پس در نتیجه برای راهنمائی مردم کار نیک را بعد از ایمان منحصر کرده است باحسان و گذشت از مال و شکیبائی و وفای بعهد و پیمان داری. و حدیثی از امام صادق [ع]«۹۸» مشهور است که بطول رکوع و سجود مردم مغرور نشوید و به بینید در نقل مطالب چه اندازه دقیق و راستگو هستند و امانت‌شان تا کجا است! مثنوی«۹۹» بقاء اجتماع و کمال نفسانی انسان را بشاخه‌ی درخت و پیمان و عهد آدمی را بتنه‌ی آن تشبیه کرده است:بقاء اجتماع و کمال نفسانی انسان را بشاخه‌ی درخت و پیمان و عهد آدمی را بتنه‌ی آن تشبیه کرده است: -پاورقی-۸۶۰-۸۶۲-پاورقی-۱۰۱۶-۱۰۱۸ چون درخت است آدمی و بیخ عهد || بیخ را تیمار می‌باید بجهد عهد فاسد، بیخ پوسیده بود || وز ثمار لطف ببریده بود شاخ و برک نخل گرچه سبز بود || چون تبه شد بیخ سبزی نیست بود ور ندارد برک سبز و بیخ هست || عاقبت بیرون کند صد برک و بست اینکه شعر صائب نیز مناسب است: تیره روزان جهان را بچراغی دریاب || تا پس از مرگ تو را شمع و چراغی باشد [صفحه ۲۷۹]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۸ تا ۱۷۹]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يـا أَيُّهَـا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيكُمُ القِصاصُ فِي القَتلى الحُرُّ بِالحُرِّ وَ العَبـدُ بِالعَبـدِ وَ الأُنثى بِالأُنثى فَمَن عُفِيَ لَهُ مِن أَخِيهِ شَـيءٌ فَاتِّباعٌ بِالمَعرُوفِ وَ أَداءٌ إِلَيهِ بِإِحسانٍ ذلِكَ تَخفِيفٌ مِن رَبِّكُم وَ رَحمَةٌ فَمَنِ اعتَدى بَعدَ ذلِكَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ[۱۷۸] وَ لَكُم فِي القِصاصِ حَياةٌ يـا أُولِي الأَلبابِ لَعَلَّكُم تَتَّقُونَ[۱۷۹] -قرآن-۱-۴۲۰ معنی لغات: «كُتِبَ عَلَيكُمُ» یعنی بر شما لازم است و موظّف هستید. «القِصاصُ» سزای جنایت مطابق آنچه جنایت شده. «حر» شخص آزاد. «انثی» ماده. -قرآن-۱۳-۳۳-قرآن-۸۰-۹۱ «اتباع» پیروی و دنبالگیری کردن. «معروف» کار نیک. «اداء» پرداختن، انجام دادن بآخر رساندن. «اولی» دارندگان و صاحبان. «الالباب» جمع لب بمعنی عقل و خرد. شأن نزول: طبری گفته‌اند: دو دسته با یکدیگر جنگ کردند و از طرفین عدّه‌ای زیاد زن و مرد کشته شد و پیغمبر مطابق اینکه آیه میان آنها اصلاح فرمود. و هم او نقل کرده است که بعضی قبیله‌های مقتدر و پر جمعیت اگر کشتاری میدادند بواسطه‌ی غروری که داشتند می‌گفتند در برابر غلامی که از ما کشته شده است از اشراف آنها می‌کشیم اینکه آیه برای [صفحه ۲۸۰] تعیین تکلیف و جلوگیری ازین فکر و عقیده نازل شد. و گفته‌اند: دو قبیله‌ی انصار از یکدیگر کشتاری کرده بودند و چون یکی تواناتر بود می‌خواست زیاده‌روی کند و عدّه‌ای بیشتر و اشخاص مهمتر قبیله‌ی طرف را بکشد چون پیغمبر برای اصلاح آنها تشریف برد اینکه آیه نازل شد و تکلیف آنها و روش اصلاحی را معیّن کرد. ترجمه: ۱۷۷ ای کسانی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید برای کشتگان قصاص کنید که آزاد را بسزای آزادی که کشته است بکشید و غلام را بمجازات کشته‌ی غلام و زن را برابر زنی که کشته است. پس کسی که از سوی [بازماندگان مقتول که] برادر [دینی] او [هستند] برای او گذشتی شد باید او پی رفتار مردم پسند باشد و پرداخت دیت بنیکوکاری. اینکه حکم، سبکباری و مهربانی از پروردگار شما است و اگر ازین پس کسی ستم، پیشه کرد آزاری دردناک برای او است. ۱۷۸ ای خردمندان در سزای جنایت کاران زندگی‌تان بپای باشد و امید است که پرهیزگار باشید. سخن مفسّرین: كُتِبَ عَلَيكُمُ القِصاصُ- ۱۷۷ طبری: مقصود از اینکه آیه اینکه است: اگر کسی دیگری را کشت همان قاتل را بکشید و بجای قاتل دیگری را نکشید و «كُتِبَ عَلَيكُمُ» یعنی در صورتی که بخواهید قصاص بکنید لازم است بر شما قاتل را در برابر قاتل بکشید و منظور از کلمه‌ی «كُتِبَ» الزام بر قصاص نیست بلکه در صورت اقدام بقصاص لازم است از اینکه حدود معیّن تجاوز نکنید. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۱۶۸-۱۸۸-قرآن-۳۱۱-۳۲۰ فخر: عربی یکی از فرزندان اشراف را کشت خویشاوندان قاتل نزد پدر مقتول رفتند و گفتند چه میخواهی! گفت: یکی از سه کار را بکنید: یا بچه‌ام را زنده بکنید یا چندان ستاره از آسمان بخانه‌ی من بریزید که از ستاره پر شود یا همه‌ی قبیله تسلیم شوید که من بکشم باز نمی‌دانم که تلافی خون پسر من شده است یا نه. و مقصود از اینکه آیه جلوگیری از اینکه افکار است و الزام بتساوی در قصاص که اگر بخواهید قصاص کنید [صفحه ۲۸۱] رعایت عدالت و مساوات لازم است. کشف نوشته: خواجه‌ی انصاری گفته است: «یاء» ندای کالبد است و «ایّ» ندای دل و «ها» نداء جان میگوید ای همگی بنده اگر طمع داری قدم در کوی دوستی نهی نخست دل از جان بردار و معلومی که داری و از احوال و اعمال، همه در باز که در شرع دوستی جان بقصاص از تو بستانند و هنوز چیزی درباید. اینکه است شریعت دوستی اگر مرد کاری درآی و اگر نه از خویشتن دوستی و تر دامنی کاری نرود. از پی مردانگی پاینده ذات آمد چنار || وز پی تر دامنی اندک حیات آمد سمن جان فشان و راه کوب و راد زی و مرد باش || تا شوی باقی چو دامن بر فشانی زین دمن«-فرمت-۹۵-۹۷ آری عجب کاریست کار دوستی و یا عجب شرعی است شرع دوستی هر کشته‌ای را در عالم قصاص است یا دیت بر قاتل واجب و در شرع دوستی هم قصاص است و هم دیت و هر دو بر مقتول واجب. پیر طریقت گفت: من چه دانستم که بر کشته‌ی دوستی قصاص است چون بنگریستم اینکه معامله تو را با خاصّ است. من چه دانستم که دوستی قیامت محض است و از کشته‌ی دوستی دیت خواستن فرض، سبحان اللّه اینکه چه کار است اینکه چه کار! قومی را بسوخت قومی را بکشت نه یک سوخته پشیمان شد و نه یک کشته برگشت. نور چشمم خاک قدمهای تو باد || آرام دلم ز زلف خمهای تو باد در عشق تو داد من ستمهای تو باد || جانی دارم فدای غمهای تو باد یکی سوخته و در بی‌قراری بمانده یکی کشته و در میدان انفراد برگشته یکی بچنبر آویخته یکی در عیان آمیخته آن تخم که ریخته! اینکه شور

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که برانگیخته! یکی در غرقاب یکی در آرزوی آب نه غرقه‌ی آب سیر آب نه تشنه را خواب. فَمَن عُفِیَ لَهُ- ۱۷۷ -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۲۸۲] مجمع: اینکه جمله مورد استفاده‌ی فقهاء است که مجازات لازم و قطعی نیست و مقصود از کلمه‌ی «کُتِب» در اوّل آیه برای بیان لزوم برابری و تساوی در مجازات است که از حدّ و اندازه‌ای معیّن تجاوز نکنند و اگر مجازات لازم بود عفو و گذشت معنی ندارد پس مخیّر هستند در مجازات و گذشت. و معلوم است که اینکه دستور در آنجا است که فهمیده و دانسته کسی را بکشد و باصطلاح قتل عمد باشد. -قرآن-۱۰۳-۱۱۲ مِن أَخِیهِ- ۱۷۷ مجمع: کلمه‌ی اخیه مقصود برادر دینی قاتل است که خود مقتول باشد یا بازماندگان او که طرف با قاتل هستند و او را به بخشند و در اینکه کلمه اشاره لطیفی است که بازماندگان مقتول با قاتل برادر دینی و هم مسلک و دارای یک مذهب هستند و روابط معنوی بواسطه‌ی اینکه پیش‌آمد ناگهانی بریده نشده است و دوستی‌شان برقرار است. -قرآن-۱-۱۳ فَاتِّبَاعٌ بِالمَعرُوفِ- ۱۷۷ مجمع: ۱- یعنی پس از اینکه خویشاوندان مقتول از قصاص و کشتن گذشتند بایستی از روش متعارف و مرسوم مردم تجاوز و زیاده طلبی نه کنند و دیت بیشتر نخواهند و اینکه معنی از إبن عباس است و دیگران و هم از امام صادق ع نقل شده است ۲- یعنی پس از آنکه خویشاوندان مقتول بخشیدند باید قاتل خوشرفتاری کند و کوشش در پرداخت دیت کند. -قرآن-۱-۲۵ وَ أَداءٌ إِلَیهِ بِإِحسانٍ- ۱۷۷ ابو الفتوح نوشته است: و دهنده را فرمود: که او نیز باحسان دهد تعلّل نکند و دعوی اعسار و عدم نکند. -قرآن-۱-۲۹ ذلِکَ تَخفِیفٌ مِن رَبِّکُم- ۱۷۷ فخر: حکم بقصاص و دیه تخفیف و تسهیلی است از طرف خدا چون یهود موظّف -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۲۸۳] بقصاص بودند و مسیحیها موظف بگذشت و قصاص یا دیه گرفتن بر آن‌ها جایز نبود و دین اسلام مخیّر کرد میان دیه و قصاص و گذشت و اینکه دستور نسبت باحکام تورات و انجیل تخفیف و تسهیل است از جانب خداوند. فَمَنِ اعتَدی بَعدَ ذلِکَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِیمٌ- ۱۷۷ ابو الفتوح: حسن بصری گفته است: اعراب پس از آنکه از قاتل دیه می‌گرفتند اگر مسلّط می‌شدند او را می‌کشتند در اینکه آیه گفته شده است اینکه جور عمل عدوان است و موجب عذاب، امام نقل کرده است که مقصود از «اعتَدی» آن است که غیر قاتل یا عدد بیشتر از قاتل را بکشند یا پس از تعیین دیه بیشتر مطالبه کنند. -قرآن-۱-۵۳-قرآن-۳۰۷-۳۱۶ برهان: معنی جمله‌ی «فَمَنِ اعتَدی» را از صادق علیه السلام پرسیدند در جواب فرمود شخصی که دیه قبول کرد یا بخشید و یا سازش کرد و قراری معین کرد و بعد قاتل را کشت یا مجروح کرد عذاب خواهد شد. -قرآن-۲۲-۳۹ ابو الفتوح: سعید بن جبیر گفته است: عذاب الیم یعنی اگر بعد از عفو و قبول دیه قاتل را بکشند برای قاتل دوّم عفو جایز نیست و عذاب او کشتن است در دنیا و گرفتاری دائمی آخرت. پیغمبر فرمود آنکه پس از دیه گرفتن قاتل را بکشد قابل عفو نیست. وَ لَکُم فِی القِصاصِ حَیاةٌ یا أُولِی الأَلبابِ- ۱۷۸ ابو الفتوح نوشته است: معنی آن است که من قصاص نمودم در شرع تا زاجر و مانع باشد آنکسی که خواهد که کسی را بناحقّ بکشد چون از قصاص اندیشه کند بترسد و منزجر شود و اینکه قول عامه‌ی مفسّران است و سدی گفت مراد آن است که در قصاص حیات است یعنی پیش از اسلام بیک مرد، ده مرد را بکشتندی بگزاف گفت: من قصاص نهادم بالسّویه تا بنفس بیش از نفس نکشند پس اینکه قضیّه موجب اینکه بود که در قصاص حیات باشد. -قرآن-۱-۵۳ فخر: کلمه‌ی قصاص منحصر بکشتن نیست و مجازات در برابر هر جور جنایت و جراحت لازم است و مانع می‌شود از اقدام دیگری باین کار علمای ادب و تفسیر گفته [صفحه ۲۸۴] اند: اینکه آیه از اختصار و فهماندن مقصود در بالاترین درجه‌ی بلاغت است چون اعراب چندین جمله در اینکه موضوع گفته‌اند و هیچ کدام باین بلاغت و رسائی نیست مثل «اکثروا- القتل لیقلّ القتل» «قتل البعض احیاء للجمیع» «القتل انفی للقتل». ما: ۱۰۱- صوفیها در اینکه آیه اشاره‌ای دارند که در قصاص و مجازات نفس وسیله‌ی حیات ابدی و زندگی جاودانی است که اگر نفس را در برابر سرکشی و طمع مجازات کردید و از خواهش‌های او جلوگیری نمودید سعادت‌مند و رستگار هستید و بحیات ابد خواهید رسید. توضیح اینکه اشاره‌ی صوفیان را مثنوی«۱۰۱» باین صورت در آورده است:باین صورت در آورده است: -پاورقی-۳۲۷-۳۲۹ اقتلونی یا ثقاتی لائما || انّ فی قتلی حیاتی دائما انّ فی موتی حیاتی یا فتی || کم افارق موطنی حتّی متی آزمودم مرگ من در زندگی است || چون، رهم زین زندگی پایندگیست شیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دنیا جویـد او آشـکار و برگ || شـیر مولی جوید آزادی و مرگ چونکه اندر مرگ بیند صد وجود || همچو پروانه بسوزاند وجود

۲- اصـل جلوگیری از تجـاوز مطلبی است که در گیاه و حیوان دیـده می‌شود درختی که شاخه‌های آن روی درختهای جوان تازه را می‌گیرد یا اصل درخت یا شاخهای آن را میبرند مبارزه‌ی با حشـرات و حیوانات موزی و دواهای ضدّ آنها برای جلوگیری از تجاوز است معـالجه‌ی امراض و عمـل آپانـدیس و انواع آن هم یـک جور مجازات و جلوگیری از تجاوز است. پلیس بین المللی و شورای امنیّت برای مجازات متجاوزین و ممانعت آنهاست. سـیده نفیسه سـعید، خانم فرهنگی و نویسـنده‌ی معاصر مصری در مجلّه‌ی الهلال مورّخ دسامبر ۱۹۵۵ ضـمن مقاله‌ای بعنوان [بکشـید که برای اجتماع خطرناک هستند] نوشته است: مدّتی است گفتگوی نویسندگان و اهل نظر در اطراف مجازات بوسـیله‌ی اعـدام یا حبس ابد زیاد تبادل می‌شود و بیشتر خوانندگان و صاحب نظران در اینکه موضوع نتوانسـتند نظریّه‌ای قطعی برای خود اتّخاذ کنند. منکرین اعدام متوجّه هسـتند بمبادی انسانیّت [صـفحه ۲۸۵] و عواطف و می‌گویند حقّ حیـات گرامی‌تر از آن است که در اختیـار دولت و مجری قـانون گـذارده شـود و اینکه عمـل جز حس انتقـام و تسـکین خشـم نتیجه‌ی دیگر نـدارد. موافقین اعـدام می‌گوینـد چون یـک نفر بحقوق دیگران تجـاوز کرد برای او حق باقی نمی‌مانـد. بعقیـده‌ی من قوانین ماننـد لباس است که باید متناسب با اندام کسـی باشد که می‌خواهد بپوشد و تقلید از آن موجب تضـییع مقصود از قانون و از دست دادن هـدف و نتیجه‌ی آن است و بهتر اینکه است که قضـیه را از نظر اجتماع رسـیدگی کنیم. می‌گویند: جرم مولود عدم نظم اجتمـاع است و بیشتر اشـخاص جـانی قربـانی وضع اجتماع خود می‌شونـد. اینکه عقیـده را نمی‌توان بطور کلّی تصـدیق کرد زیرا در جامعه‌های عقب‌مانده مانند مصـر و عراق و هند و ایران جرمهائی واقع می‌شود که از نظر وسایل و طرز عمل سـبک‌تر و ساده‌تر است از همان جرائم که در امریکا و انگلستان و آلمان و فرانسه اتفاق می‌افتد با اینکه آنها در فقر و بیچارگی و جهل بیشتر گرفتار هستند. جنایات آنها با کارد و چاقو و انواع زهرها انجام می‌شود در صورتی که غربیهای تربیت شـده که وسایل زنـدگی و آسایش دارنـد با وسایـل مهمـتر مثـل اسـلحه‌های آتشـی و نارنجـک آدم می‌کشـند. پس جرم مربوط بوضع اجتمـاع نیست اینکه است که در حقیقت همـانطوری که علمـاء اجتماع گفته‌انـد قتل و جنایت یک انحراف فطری است که عـدّه‌ای از مردم بآن گرفتار هسـتند و موجب خطر جـانی و حقـوقی و آزادی دیگران می‌شونـد و برای جلوگیری ازین خطر اعـدام معیّن شـده است و در بعضـی ممالـک حبس ابـد را عوض اعـدام قرار داده‌انـد و می‌گویند: حبس برای مجرم رنج بیشتری از اعدام دارد ما کار نداریم که رنج حبس ابد بیش از کشـتن هست یـا نیست! نظر در اینکه است که آنچه موجب جلوگیری از شـرارت اینکه جور افراد خطرنـاک است بایستی طوری انجام شود که به نتیجه برسد و همان‌طور که شاخه‌ی فاسد را باید فورا بزنند که بقیّه را نابود نکند اینکه عضو خطرناک جامعه را باید بزودی از میان بردارند که آسـیبش بدیگران نرسد بنظر من زندان برای محکومین بحبس ابد مانند مهمانخانه‌ای است که بهتر از خانه‌های خود و راحت‌تر هسـتند و هر چه بیشتر در اینکه موضوع فکر می‌کنیم معتقد می‌شویم که در [صـفحه ۲۸۶] استحقاق مجازات فرق نیست میـان مرد مجرم و زن زیرا زن مجرم که از عـاطفه‌ی احساسـات آدمی دور شـده است و خطر خود را بر اجتمـاع تحمیـل کرده اسـت بهمـان طور بایـد از عطوفت و مهربانی اجتماع محروم شود و مکافات عمل خود را به بینـد. و باز بجرم کشـتن تنها نمی‌گوئیم اعـدام کنند بلکه مجرمین دیگری هم هسـتند که مسـتحقّ کشـتن هستند و آنها فروشندگان اجناس مخدّره و برده فروشان هستند که جان و مـال و فکر مردم را نابود می‌کننـد. عبـده: عـدّه‌ای مردم بخصوص متخصّصـین حقوقی اعـدام قاتل را زشت و مولود قساوت می‌دانند می‌گوینـد: بجـای کشـتن مردم آنها را تربیت کنیـد که بداننـد کشـتن بـد است. بعضـی از منتسبین باسـلام مغرور باین نظریه شـده و می‌گوینـد: حکم کشـتن قاتـل از خطاهای دین اسـلام است و لکن دقت در مسئله ما را روشن می‌کنـد که قصاص اساس عـدالت و جلوگیر از شـرارت است و حبس همیشگی و اعمال شاقه مانع از اقدام بجنایت نیست چون زندان برای اینجور مردم بجای مهمانخانه و آسایشگاه است. منظور از نقل گفتار خانم مصری و شیخ عبده اشاره باین نظریه‌ی امروز دنیای متمدّن است که می‌گویند عواطف و احساسات انسانیّت اجازه نمی‌دهـد که انسـانی را نـابود کنیم چون یکی کشـته شـده است. زیرا اینکه عمل نه آن کشـته را زنـده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌کنـد که برای مقتول فایـده داشـته باشـد و نه سودی بحـال خویشاونـدان مقتول دارد و نه اجتمـاع ازین عمل اسـتفاده می‌کنـد. ما میگوئیم: تفصـیل احکام قصاص و مجازات مجرم در کتابهای فقه نوشته شده است و نقل آنها اینجا مناسب نیست فقط با توجه بمفاد آیه خوب روشن می‌شود که در قانون اسـلام مجازات در مرتبه‌ی اول وظیفه‌ی حاکم نیست و باصـطلاح فقها قصاص حقّ است برای اولیای مقتول نه حکم و وظیفه‌ی دولت و اولیای امور اجتماع زیرا ببازماندگان مقتول حقّ داده شده است که با نظر برادری و دوستی از قاتل بگذرنـد و یا بجریمه‌ای مالی و دیه او را مجازات کننـد و یا از حاکم تقاضای اعـدام بکنند و عاطفه‌ای که طرفداران تخفیف مجـازات گمـان می‌کننـد مولـود تمـدّن جدیـد اسـت در آیه بواسـطه‌ی کلمه‌ی «أَخِیهِ» بخـوبی -قرآن-۱۵۴۵-۱۵۵۵ [صـفحه ۲۸۷] تحریک و مراعات شده است. پس خلاصه‌ی آنچه از اینکه آیه می‌فهمیم اینکه است که با توجه بشأن نزول آیه و مقتضیات آن روز کاملا- رعـایت حقوق طرفین و جلوگیری از تجـاوز شـده است بـا توجّه بمبـادی انسـانیّت. و از نظر افکـار و عقایـد امروز با تحریک احساس بشـریّت و اشـعار به اینکه که افراد انسان با یکـدیگر برادر هسـتند حکم شـده است بقصاص عادلانه و جلوگیری از تجاوز و حس انتقام و عمل وحشـیانه. و از نظر اصـلاح اجتماع نسـبت بانسانی که با قصـد کشـتن و آهنگ نابود کردن شخصـی همانند خود چنین عملی می‌کند جز کشتن رفتاری دیگر که متناسب با فطرت او و جلوگیری از تکرار آن باشد متصوّر نیست زیرا مسلم است که زنـدان وسـیله‌ی جلوگیری دیگران از چنین عملی نیست. و برای شـخص قاتل اگر در شـکنجه و اعمال شاقّه باشـد خود عملی اسـت مسـتلزم مرگ تدریجی برای او و اگر با آسایش و آزادی در محیط زندان باشد قدردانی و احسان باو است در برابر جنایتش. سعدی برای جلـوگیری از تجـاوز جرم چنیـن گفتـه است: حکمت: سه چیز بی سه چیز پایـدار نمانـد: مـال بی‌تجـارت. علم بی‌بحث و ملک بی‌سیاست، شـعر: وقتی بلطف گوی و مـدارا و مردمی || باشـد که در کمند قبول‌آوری دلی وقتی بقهر گوی که صد کوزه‌ی نبات ||گه‌گه چنـان بکار نیایـد که حنظلی پنـد: رحم کردن بر بـدان سـتم است بر نیکان و عفو کردن ظالمان جور است بر مظلومان. در قـانون مجـازات نوشـته است: بسـال هزار و ششـصد و ده میلادی قانونی در فرانسه تصویب شـد بنام قانون جزای ۱۸۱۰ که علاوه بر کشتن قاتل کسی که سکه‌ی قلب میزد یا ایجاد حریق می‌کرد مجازاتش کشتن بود. [صفحه ۲۸۸]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۷۹ تا ۱۸۲]

وَ لَکُم فِی القِصاصِ حَیاةٌ یا أُولِی الأَلبابِ لَعَلَّکُم تَتَّقُونَ [۱۷۹] کُتِبَ عَلَیکُم إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ المَوتُ إِن تَرَکَ خَیراً الوَصِیَّةُ لِلوالِدَینِ وَ الأَقرَبِینَ بِالمَعرُوفِ حَقًّا عَلَی المُتَّقِینَ [۱۸۰] فَمَن بَدَّلَهُ بَعدَ ما سَمِعَهُ فَإِنَّما إِثمُهُ عَلَی الَّذِینَ یُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ [۱۸۱] فَمَن خافَ مِن مُوصٍ جَنَفاً أَو إِثماً فَأَصلَحَ بَینَهُم فَلا إِثمَ عَلَیهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۸۲] -قرآن-۱-۴۹۸ معنی لغات: «خیر» مال، خواسته. «الوَصِیَّةُ» سفارش و فرمان. «اقربین» جمع اقرب خویشاوندان نزدیک. «اثم» گناه و تقصیر. «مُوصٍ» مشتق از وصیّت یعنی شخص وصیّت کننده. «جنف» انحراف از راه مستقیم و بر خلاف رفتار کردن و در وصیّت ستم پیشه کردن. -قرآن-۳۴-۴۷-قرآن-۱۲۸-۱۳۶ شأن نزول: ابو الفتوح: بعضـی مفسّـرین گفته‌انـد: چون عربهـا خویشاونـدان را از اموال خود محروم می‌کردنـد و برای کسب شـهرت بیگانگـان میدادند اینکه آیه نازل شد. ترجمه: [ای مسـلمانان ۱۷۹] اگر کسـی از شـما را مرگ فرا رسید و سرمایه‌ای داشت برای پدر و مادر و خویشان خود وصـیّت کنـد بآنگونه که رسم و آئین مردمی و لازم است [و انـدازه‌ی انصاف.] و سـزاوار است و حقّ است بر آنها که پرهیزگارند [باین حکم رفتار کنند] ۱۸۰ و اگر کسی پس از شنیدن وصیّت آن را دگرگون کرد گناه اینکه کار بر آن کسان بود که دست اندر کار وصـیّت شده‌اند و بآن رفتار نکرده‌اند [و آنکه وصـیّت کرده است گناه نکرده است] و البته خداوند شـنوا و دانا است [بـدرست و نـادرست کـار و گفتار [صـفحه ۲۸۹] شـما] ۱۸۱ و اگر کسـی بترسـد کـه در وصـیّت سـتمی و گنـاهی بشـود [و آن را دگرگون کننـد] و میـان آنهـا که برای‌شان وصـیت شـده سازش دهـد گناهکار نباشـد که همانا خداونـد غفور است و رحیم. سـخن مفسّرین: کُتِبَ عَلَیکُمُ- ۱۷۹ عموم مفسّـرین و متخصّصـین فنّ مثل مجمع که نوشته است «ای فرض علیکم الخ» از اینطور جمله معنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وجوب و الزام فهمیده‌اند چون معنی آن چنین است: نوشته شده است بر شما و اینکه جمله حکم و لزوم انجام عمل را می‌فهماند. و لیکن علمای شیعه و اکثر علمای سنّت وصیّت را مستحب و نیکو میدانند نه واجب امّا اگر شخص مقروض باشد چه به مردم و یا بواسطه‌ی وظائف دینی مکلّف بپرداخت مال بوده است مانند خمس و زکات و مخارج حج و غیره وصیّت بپرداخت آن را واجب دانسته‌اند. -قرآن-۱-۱۸ إِن تَرَکَ خَیراً الوَصِیَّةُ- ۱۷۹ مجمع البیان از عروة بن زبیر روایت شده است: علیّ[ع] به بیمار پرسی رفت بیمار عرض کرد: می‌خواهم وصیّت بکنم. آن حضرت فرمود: خدا در قرآن فرموده است «إِن تَرَکَ خَیراً الوَصِیَّةُ» و تو مال زیاد نداری اینکه مختصر را برای خانواده خود بگذار که بهتر است. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۲۱۵-۲۴۸ الاسرار: عروة بن ثابت بخواجه ربیع گفت: وصیّت کن قرآن تو را بمن بدهند. او بپسر خود نگاه کرد و گفت: «وَ أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولی بِبَعضٍ فِی کِتابِ اللّهِ»«۱۰۲». -قرآن-۱۲۳-۱۹۳-پاورقی-۱۹۴-۱۹۶ [صفحه ۲۹۰] ابو الفتوح نوشته است: و خبر رسول علیه السلام با سعد که در بالین او شد و او بیمار بود گفت یا رسول اللّه من مال بسیار دارم و وارث دختری دارم جمله مال وصیّت کنم! فرمود نه، گفت: دو بهری! گفت: نه، گفت: نیمه! گفت: نه، گفت: سه یک! گفت: بلی، ثلث هم بسیار باشد. آنگه گفت: هنوز که فرزندان خود را بچیز رها کنی به از آن باشد که ایشان را رها کنی درویش تا کفاف خود را از مردمان خواهند. برای اینکه، وصیّت بر ثلث قرار گرفت. و هم ابو الفتوح نقل کرده است: إبن عباس گفته است: اگر از هشتصد دینار کمتر سرمایه‌ی شخص باشد وصیّت نباید بکند. بحضرت امیر عرض کردند: فلان شخص قرشی سیصد چهار صد دینار مال داشت و آنچه باو گفتند وصیّت نکرد. فرمود: مشمول «من ترک خیرا» نیست. مجمع حدیثی نقل است: کسی که وصیّت مناسب با زندگی و سرمایه‌ی خود نکند، عقل و مروّت او ناقص است. کشف نوشته است: وصیّت خداوند مال دیگر است و وصیّت خداوند حال دیگر وصیّت توانگران از مال دنیا رود و وصیّت درویشان از حال. توانگران بآخر عمر از ثلث مال بیرون آیند و درویشان از صفاء احوال و صدق اعمال بیرون آیند، چندانک عاصی از کرد بد خویش بر خود بترسد ده چندان عارف با صدق اعمال و صفاء احوال بر خود ترسد اما فرق است میان اینکه و آن: که عاصی را ترس عاقبت است و هم عقوبت و عارف را ترس اجلال و اطّلاع حق‌ّ است، اینکه ترس عارف را هیبت گویند و و آن ترس عاصی خوف است، آن خوف از خبر افتد و اینکه هیبت از عیان زاید، هیبت ترسی است که نه پیش دعا حجاب گذارد نه پیش قرابت بند، نه پیش امید دیوار، ترسی است گدازنده و کشنده تا نداء «أَلّا تَخافُوا وَ لا تَحزَنُوا» نشنود نیارامد. خداوند اینکه ترس را کرامت می‌نمایند و به بیم زوال آن وی را میسوزانند و نور می‌افزایند. بو سعید بو الخیر را قدّس سرّه اینکه حال بود بوقت نزاع چون سر عزیز بر بالین مرگ نهاد گفتندش: ای شیخ قبله‌ی سوختگان بودی مقتدای مشتاقان و آفتاب جهان. اکنون -قرآن-۷۴۱-۷۷۳ [صفحه ۲۹۱] که روی بحضرت عزت نهادی اینکه سوختگان را وصیّتی کن و کلمه‌ای گوی تا یادگاری باشد. شیخ گفت: بر آب دو دیده و در آتش جگرم || پر باد دو دستم و پر از خاک سرم بشر حافی را همین حال بود. بوقت رفتن گریستن و زاری گرفت. گفتند: یا ابا نصر مگر زندگی دوست می‌داری! و مرگ را کراهیت! گفت: نه و لیکن بر خدای رسیدن کاری بزرگ است و سهمگین. باز قومی دیگرند که بوقت رفتن ایشان را تجلّی جمال و لطف حق‌ّ استقبال کند و برق انس تابد و آتش شوق زبانه زند. مکحول شامی مردی مردانه بود و در عصر خویش یگانه درد و اندوه اینکه حدیث او را گرفته هرگز نه خندید و در بیماری مرگ جماعتی پیش وی در شدند و می‌خندید. گفتند: ای شیخ تو همواره اندوهگین بودی اینکه ساعت اندوه بتو لایقتر چرا میخندی! گفت: چرا نخندم! و آفتاب جدائی بر سر دیوار رسید و روز انتظار برسید. اینک درهای آسمان گشاده و فرشتگان بردابرد میزنند که مکحول بحضرت میآید. وصل آمد و از بیم جدائی رستیم || با دلبر خود بکام بنشستیم فَمَن بَدَّلَهُ بَعدَ ما سَمِعَهُ- ۱۸۰ مجمع: یعنی اگر هر کدام از وصی یا وارث یا شاهد پس از شنیدن و عالم شدن بوصیّت آن را عوض کند گناه دامنگیر او می‌شود و آنکه وصیّت کرده است مسئول نیست. -قرآن-۱-۳۷ فَمَن خافَ مِن مُوصٍ- ۱۸۱ مجمع: عدّه‌ای از قاریها [موصٍ] با تشدید صاد خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۴ سخن ما: ۱- فقها در اینکه آیه اختلاف کرده‌اند، بعضی گفته‌اند: اینکه آیه پیش از آیت حکم ارث نازل شده است برای حکم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بلزوم وصیّت و بعد منسوخ شده است: بعضی هم گفته‌اند: از اوّل حکم الزامی نبوده است و دستوری بوده است مستحب مگر در صورت قرض چنانکه در پیش گفتیم ۲- آیت ۱۸۰ [فَمَن بَدَّلَه- الخ] شاید مقصود آن کس باشد که وصیّت را عوض کند خواه آنکه وصیّت می‌کند بر خلاف شرع وصیّتی کند یا آنکه وصی شده بر خلاف وصیّت مشروع رفتار کند. -قرآن-۳۳۱-۳۴۹ [صفحه ۲۹۲] اینکه شعر صائب را هم روح البیان نقل کرده است: در سر اینکه غافلان طول امل دانی که چی است || آشیان کرده است ماری در کبوتر خانه‌ای

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۸۳ تا ۱۸۵]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیکُمُ الصِّیامُ کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِن قَبلِکُم لَعَلَّکُم تَتَّقُونَ [۱۸۳] أَیّاماً مَعدُوداتٍ فَمَن کانَ مِنکُم مَرِیضاً أَو عَلی سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِن أَیّامٍ أُخَرَ وَ عَلَی الَّذِینَ یُطِیقُونَه فِدیَةٌ طَعامُ مِسکِینٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَیراً فَهُوَ خَیرٌ لَهُ وَ أَن تَصُومُوا خَیرٌ لَکُم إِن کُنتُم تَعلَمُونَ [۱۸۴] شَهرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنزِلَ فِیهِ القُرآنُ هُدیً لِلنّاسِ وَ بَیِّناتٍ مِنَ الهُدی وَ الفُرقانِ فَمَن شَهِدَ مِنکُمُ الشَّهرَ فَلیَصُمهُ وَ مَن کانَ مَرِیضاً أَو عَلی سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِن أَیّامٍ أُخَرَ یُرِیدُ اللّهُ بِکُمُ الیُسرَ وَ لا یُرِیدُ بِکُمُ العُسرَ وَ لِتُکمِلُوا العِدَّةَ وَ لِتُکَبِّرُوا اللّهَ عَلی ما هَداکُم وَ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۱۸۵] -قرآن-۱-۷۹۰ معنی لغات: «صیام» روزه داشتن. «أُخَرَ» جمع آخر بمعنی دیگر. «فِدیَةٌ» جان خرید و بهای چیزهای معنوی مثل آنچه زن برای طلاق خود بشوهرش میدهد و -قرآن-۳۵-۴۳-قرآن-۶۶-۷۵ [صفحه ۲۹۳] مثل پرداخت در برابر وظیفه‌ی دینی و مانند آن. «یُطِیقُونَه» از مادّه طاقت بمعنی توان انجام کار. «تَطَوَّعَ» از مصدر تطوّع بمعنی با میل و رغبت کاری انجام دادن. -قرآن-۵۴-۶۹-قرآن-۱۱۲-۱۲۴ ترجمه: ۱۸۲ ای مؤمنین بر شما روزه واجب شد چنان که بر مردم پیش از شما واجب بود و امیدوار باشید که پرهیزگار خواهید بود. ۱۸۳ و آن بروزهای معیّن است ولی اگر کسی از شما بیمار یا در سفر بود بروزهای دیگر روزه بدارد و بر آنان که توان روزه دارند عوض آن روا است که غذای بینوائی باشد و اگر کسی بیش از یک خوراک ببخشد برای خود نکوکار شده است ولی اگر بدانید، بروزه داشتن سود بیشتر دارید ۱۸۴ [روزهای روزه‌ی واجب] بماه رمضان است که قرآن بآن نازل شده است برای راهنمائی مردم و دلیلهای نمودار راه حقّ و جدائی درست از نادرست پس آنکه بآن ماه بمیهن و جایگاه خود بود باید روزه بدارد و آنکه بیمار بود یا بسفر همانچه را نگرفته بروزهای دیگر بدارد که خدا آسانی کار شما خواهد نه دشواری آن و البتّه اینکه شماره‌ی یکماهه را پر کنید و کامل و خدا را بپاس اینکه رهبری، بزرگ شمارید و امیدوار باشید که قدر نعمت بشناسید سخن مفسّرین: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیکُمُ الصِّیامُ- ۱۸۲ مجمع از حضرت صادق [ع] روایت است: لذّت اینکه آواز کردن و مخاطبه از جانب حقّ رنج و خستگی عبادت را از انسان دور می‌کند. -قرآن-۱-۶۰ ابو الفتوح نوشته است: اگر آقائی غلام خود را بنام شخصی آزاد آواز دهد در مذهب فقهاء آن غلام آزاد است حقّ تعالی تو را بنام خود برخواند امید است که علامت آزادیت باشد از آتش دوزخ. کشف الاسرار نوشته است: روزه‌ی جوانمردان طریقت بزبان اهل حقیقت بشنو و ثمره و سر انجام آن بدان: چنانک تو تن را بروزه داری و از طعام و شراب بازداری ایشان دل را بروزه درآرند و از جمله مخلوقات بازدارند تو از بامداد تا شبانگاه روزه [صفحه ۲۹۴] داری ایشان از اول عمر تا آخر عمر روزه دارند. میدان روزه‌ی تو یک روز است میدان روزه‌ی ایشان یک عمر. یکی پیش شبلی درآمد شبلی او را گفت: تو توانی که روزه‌ی ابد داری! ت اینکه چون باشد! شبلی گفت: همه عمر خویش یکروز سازی و بروزه باشی و پس بدیدار خدای بگشائی. بسا فرقا که میان روزه داران بود: فردا آنکس که بنفس روزه داشت شراب سلسبیل و زنجبیل بیند از دست فرشتگان و ولدان و آنکس که بدل روزه داشت شراب طهور گیرد در کاس محبّت بر بساط قربت از ید صفت«۱۰۳» چنانکه گفت «سَقاهُم رَبُّهُم شَراباً طَهُوراً».چنانکه گفت «سَقاهُم رَبُّهُم شَراباً طَهُوراً». - پاورقی-۳۳۴-۳۳۶-قرآن-۳۵۱-۳۸۸ کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِن قَبلِکُم- ۱۸۲ فخر: یهود و نصاری روزه‌ی روز رمضان را عوض کردند: دسته‌ی اوّل بعنوان تبرّک روزی را که فرعون غرق شده روزه می‌گرفتند. دسته‌ی دوّم چون ماه رمضان با تابستان تصادف

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شد روزه را بماه‌های شمسی قرار دادند تا تغییر نکند و بر آن افزودند تا پنجاه روز. -قرآن-۱-۴۵ عبده: یهودیهای امروز بیاد بود خرابی اورشلیم یک هفته روزه می‌گیرند و می‌گویند: در تورات روز دهم ماه هفتم سال روزه واجب شده است و در تورات کنونی روزه‌ی واجب معیّن نشده است و فقط تشویق بروزه شده است و در انجیل مسیحی‌ها روزه‌ی واجب نیست ولی نام روزه و تشویق از آن هست: و مشهورترین روزه‌ی آنها که از قدیم انجام میداده‌اند قبل از عید مسیح است که می‌گویند موسی آن روز را روزه میداشته است و مسیح و حواریّون نیز آن روز را روزه داشته‌اند بعد از آن رؤسای کلیساها روزه‌های دیگر معیّن کرده‌اند و میان خود آنها اختلاف است: بعضی روزه را خودداری از گوشت میدانند بعضی از ماهی و دیگری از تخم مرغ و پیشینیان مسیحی مثل یهود در موقع روزه فقط شبانه روزی یک بار غذا میخوردند بعد تغییر داده از نصف شب تا نصف شب روزه -قرآن-۱۳۶-۱۴۵ [صفحه ۲۹۵] می‌داشتند. لَعَلَّكُم تَتَّقُون- ۱۸۲ مجمع: روزه موجب تقوی است چون شهوات و خواستهای انسان در آن حالت محدود است و ممنوع و نیز با خودداری از منافیات روزه انسان ورزیده می‌شود بر خود داری از چیزهای ساده‌تر و پرهیزگار خواهد شد و بعلاوه روزه شعار پرهیزگاران است پس باین وسیله شما داخل آن دسته خواهید شد. -قرآن-۱-۲۳ أَيّاماً مَعدُوداتٍ- ۱۸۳ طبری: عبد الرّحمن بن ابی لیلی از معاذ بن جبل روایت کرده است چون پیغمبر بمدینه وارد شد روز عاشورا و سه روز از هر ماه روزه میداشت پس از آن اینکه آیه نازل شد عده‌ای از مفسّرین اوّل مثل إبن عباس و عطا گفته‌اند: مقصود از ایّام معدودات آن است که در هر ماهی سه روز روزه بدارند پس از آن اینکه حکم برداشته شد و ماه رمضان معیّن شد. -قرآن-۱-۲۰ مجمع: ممکن است بمعنی روزهای معیّن باشد و ممکن است بمعنی روزهای کم و اندک باشد و بیشتر مفسّرین گفته‌اند: ایّام معدودات مقصود همان ماه رمضان است که اوّل در اینکه آیه مجمل گفته شده است و در آیت بعد توضیح داده شده است. فَمَن كانَ مِنكُم مَرِيضاً أو عَلى سَفَرٍ- ۱۸۳ ابو الفتوح: حدّ بیماری که نباید با آن حال روزه بدارند آن است که نتوانند روزه بدارند و اگر با رنج روزه گرفتند بیماری زیاد شود. -قرآن-۱-۴۶ ابو الفتوح نوشته است: حدّ آن سفر که بآن افطار باید کردن هشت فرسنگ است و آن برید بود و بیست و چهار میل بود و اینکه را مرحله خوانند و مذهب اوزاعی هم اینست و شافعی گفته: دو مرحله باید شانزده فرسنگ چهل و هشت میل و اینکه مذهب مالک است و لیث و احمد و اسحق و ابو حنیفه و اصحابش و ثوری گفتند: سه مرحله باید بیست و چهار [صفحه ۲۹۶] نگ هفتاد و دو میل.«۱۰۴»۱» -پاورقی-۲۵-۲۷ سیّد بحرانی در تفسیر برهان: محمّد بن مسلم از حضرت صادق ع روایت کرده است پیغمبر در سفر بود و در منزلی که «کراع الغمیم» می‌نامند و صد و هفتاد میل از مدینه و سی میل از مکّه فاصله دارد هنگام نماز صبح اینکه آیه نازل شد و پیغمبر ظرف آب خواست و نوشید و بمردم فرمود بنوشید و روزه‌ی خود را باز کنید چند نفری از اصحاب گفتند اکنون روز است و بهتر آن است که روزه را بآخر برسانیم. پیغمبر آنها را «عصاة«۱۰۵»» نامید و تا پیغمبر ص زنده بود اینکه عدّه را باین اسم می‌نامیدند. -پاورقی-۴۶۲-۴۶۴ وَ عَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدِيَةٌ- ۱۸۳ مجمع: یعنی و بر آنهائی که توانائی دارند فدیهٔ دادن است روایت کرده‌اند که إبن عباس و مجاهد و عطا می‌خوانده‌اند: «و علی الّذین یطوقونه» با واو مشدّد یعنی آنانکه با تکلّف و زحمت روزه انجام میدهند موظّف هستند که بجای روزه فدیه بدهند ولی عموم مفسرین اینکه قرائت را نادر و غیر مقبول شمرده‌اند. و نسبت بقرائت مشهور بعضی گفته‌اند: در اوّل که روزه واجب شد مردم مخیّر بودند که روزه بدارند یا فدیه بدهند تا آنکه حکم تبدیل شد بوسیله‌ی اینکه جمله در آیت بعد «فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهرَ فَلیَصُمه» عدّه‌ای دیگر گفته‌اند معنی اینکه جمله چنین است «الّذین کانوا یطیقونه» یعنی: آن کسان که در پیش طاقت روزه داشته‌اند، فدیه بدهند و باین معنی مقصود آن اشخاص است که پیشتر می‌توانسته‌اند روزه بدارند و اکنون نمی‌توانند، باید فدیه بدهند. و از امام باقر [ع] و صادق [ع] چندین روایت نقل شده است که معنی دوم را می‌فهمانند و گفته‌اند: یعنی -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۵۷۷-۶۲۲ [صفحه ۲۹۷] اشخاصی که اکنون عاجز هستند از روزه مانند پیرمرد و پیرزن و مبتلی بمرض تشنگی و زن بچه‌دار که بواسطه‌ی شیر دادن بچه از روزه عاجز است فدیه بدهند. وَ أَن تَصُومُوا خَيرٌ لَكُم إِن كُنتُم تَعلَمُون- ۱۸۳ روح البیان: روایت کرده‌اند: در سال پانزدهم از مبعث پیغمبر روزه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معیّن شد و پیغمبر هشت سال روزه گرفت پنج سال ماه رمضان بیست و نه روز بود و سه سال دیگر رمضان سی روزه بوده است و هم در روح البیان است: همانطور که آخر روزه‌ی بدن هنگام شب است آخر روزه‌ی دل و خودداری از غیر حقّ هنگام دیدار خداوند است و همانطور که در روزه از خوردن و آشامیدن بایستی خودداری کنند برای هر عضوی روزه‌ای است: -قرآن-۱-۵۵ برای زبان حفظ از فحش و غیبت و دروغ و برای چشم از بد دلی و غفلت و برای گوش از شنیدن ناشایست و چیزهای بیهوده و برای نفس خودداری است از حرص و آز و شهوت و برای دل خودداری از توجّه بدنیا و مظاهر فریبنده‌ی آن. سعدی گفته: ندارند تن پروران آگهی || که پر معده باشد ز حکمت تهی مثنوی: هر که را دارد هوسها جان پاک || زود بیند حضرت و ایوان پاک شَهرُ رَمَضان- ۱۸۴ ابو الفتوح: حسن بصری و مجاهد کلمه‌ی شهر را با نصب قرائت کرده‌اند و مشهور با رفع است مقصود آن است که ایّام معیّن برای وجوب روزه ماه رمضان است. -قرآن-۱-۱۶ کشف نوشته است: فریضه است که ماه رمضان طلب کنند تا بدانند که بر بیست و نه روز است یا بر سی روز و اگر بشهری دیگر ماه نو دیده باشند که بشانزده فرسنگ دور تر باشد روزه برین قوم واجب نیاید. و در آثار بیارند که: کریب مولای إبن عبّاس گفت که امّ الفضل بنت الحارث مرا بشغلی بشام فرستاد پیش معاویه، گفتا: دیشب آدینه ماه نو رمضان دیدند إبن عبّاس از من پرسید که ماه نو کی دیدی! گفتم: معاویه و اهل شام که [صفحه ۲۹۸] نو دیدند شما را کفایت نباشد! و بدان کار نخواهید کرد! گفت نه که مصطفی ما را چنین فرموده است. اینکه یک وجه است از اصحاب شافعی و وجه دیگر آن است که چون بیک بقعه ماه نو دیدند حکم آن بهمه عالم روان است«۱۰۶». -پاورقی-۲۵۱-۲۵۳ کشف نوشته است: اینک ماه رمضان اقبال کرد بر دوستان. ماهی که هم بشوید هم بسوزد: بشوید بآب توبه دلهای مجرمان، بسوزد بآتش گرسنگی تنهای بندگان. خداوندان معرفت را اینجا رمزی است دیگر، گفتند: رمضان از آن گفتند که ربّ العزّه در اینکه ماه دلهای عارفان از غیر بشوید، پس بمهر خود بسوزد، گه در آتش دارد گه در آب گه تشنه و گه غرقاب نه غرقه سیر آب و نه تشنه را خواب و زبان حال ایشان می‌گوید: گر بسوزد گو بسوز و ور نوازد گو نواز || عاشق آن به کومیان آب و آتش در بود تا بدان اوّل بسوزد پس بدین غرقه شود || چون ز خود بیخود شود معشوقش اندر بر بود اینکه است که پیر طریقت گفت- حین سئل عن الجمعیّة- فقال: ان یقع فی قبضة الحقّ و من وقع فی قبضة الحقّ احترق فیه و الحقّ خلفه«۱۰۷». -پاورقی-۱۵۹-۱۶۱ در عشق تو بی‌سریم سرگشته شده || و ز دست امید ما سر رشته شده مانند یکی شمع بهنگام صبوح || بگداخته و سوخته و کشته شده حسینی نوشته: مثنوی: مرد عارف چو یافت لذّت قرب || نه به اکلش کشش بود نه بشرب [صفحه ۲۹۹] اکل و شربش چو باشد انس بحق ||دائم او در حقّ است مستغرق فَمَن شَهِدَ مِنکُمُ الشَّهرَ فَلیَصُمهُ- ۱۸۴ عبده: اینکه حکم بصورت غایب و سوّم شخص گفته شده است برای اینکه مردم نواحی قطبی ماه سی روزی ندارند و تقریبا هر روزی معادل ششماه نقاط معتدله است پس با اینطور جمله فهمانده است که هر کس مریض و مسافر نباشد باندازه‌ی یک ماه روزه بدارد، و اگر می‌گفت شما روزه بدارید اینکه حکم شامل آنها نمی‌شد که شبانه روز بیست و چهار ساعتی و ماه سی روز ندارند. -قرآن-۱-۴۳ وَ لِتُکمِلُوا العِدَّةَ- ۱۸۴ مجمع: عاصم «لِتُکمِلُوا» با تشدید میم خوانده است و دیگران با تخفیف و دو کلمه‌ی «عسر و یسر» را با تشدید سین نیز قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۴۵-۵۸ سخن ما: ۱- مقرّر کردن یک حکم و دستوری که از دیر زمان بشر آن را برای خود لازم دانسته است و افکار دینی او بهر صورت که درآمده است اینکه عمل را هم با خود داشته است دلیل است بر اینکه انسان در سازمان بدنی یا روحی خود احساس می‌کرده است احتیاج بروزه و امساک، با اینکه تفاوت که آنچه مناسب و در حقیقت مفید برای او بوده است بوسیله‌ی وحی و پیغمبر تثبیت شد و آنچه خرافی و نامناسب بود اسقاط شد. ۲- روزه مخالف زیاد دارد و میگویند هیچ فلسفه‌ای در آن نیست ولی بطوری که مکرر نوشته‌ایم: گفتار پیغمبران و دستورهای دین مطلبی است جداگانه که با افکار دیگر مردم نباید سنجید بخصوص آنچه عبادت است و باید با قصد قربت انجام شود. با اینکه متخصّصین می‌گویند: پاره‌ای از انحرافهای معده را بهترین علاج امساک و خودداری از خوردن است، صاحب نظران می‌گویند: هیچ عبادتی باندازه‌ی روزه باخلاص نزدیک نیست چون عملی است منفی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که کسی جز خود شخص بر آن مطلع [صفحه ۳۰۰] نیست از اینکه جهت میگویند: در الهامات پیغمبران است «الصّوم لی و انا جزائه» یعنی روزه برای من است و پاداش آن من هستم و چون بهترین نتایج اعمال نزدیکی بحق است، برای فهماندن اینکه پاداش روزه نزدیکی و قرب بحق است بجمله‌ی «انا جزائه» گفته شده است یعنی ثواب اینکه عبادت خود من هستم و روزه‌دار من را میابد و بمن واصل می‌شود. ۳- در آیت ۱۸۴ جمله‌ی «الَّذِی أُنزِلَ فِیهِ الْقُرآن» ظاهر معنی آیه اینکه است: روزه‌ی واجب شده در ماه رمضان است که قرآن در آن نازل شده است ولی معلوم است که قرآن بتدریج در مدّت بیست و سه سال نازل شده است. و مفسّرین در معنی اینکه جمله منقولاتی از پیشینیان دارند مثل إبن عباس و دیگران ولی آنچه بنظر میرسد میان ظاهر آیه با اینکه قرآن بتدریج نازل شده است مخالف نیست زیرا از کلمه‌ی القرآن مقصود همه‌ی آن نیست چون مسلّم است که موقع نزول اینکه آیه همه‌ی قرآن نازل نشده بود. پس ممکن است معنی چنین باشد ایّام روزه‌ی واجب شده بر شما ماه رمضان است که اینکه حکم در قرآن نازل شده است و پیغمبر از پیش خود بر شما تکلیفی معیّن نمی‌کند لیکن بهتر اینکه است که معنی چنین باشد: ایّام روزه‌ی واجب شده بر شما ماه رمضان است که آغاز نزول قرآن در آن ماه بوده است. -قرآن-۴۲۱-۴۵۷ امام فخر از محمّد بن اسحاق و إبن انباری نقل کرده است که آنها هم اینکه معنی را گفته‌اند فقط یک اشکال در معنی دوّم است که علمای شیعه معتقدند: بعثت پیغمبر در بیست و هفتم رجب بوده است و مشهور است که بعثت بوسیله نزول سوره‌ی اقرء آغاز شده است پس بایستی نزول قرآن در بیست و هفتم رجب باشد نه در ماه رمضان ولی علمای غیر شیعه میگویند: نزول قرآن در ماه رمضان بوده است. [صفحه ۳۰۱]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۸۶ تا ۱۸۷]

وَ إِذا سَأَلَکَ عِبادِی عَنِّی فَإِنِّی قَرِیبٌ أُجِیبُ دَعْوَةَ الدّاعِ إِذا دَعانِ فَلْیَسْتَجِیبُوا لِی وَ لْیُؤْمِنُوا بِی لَعَلَّهُمْ یَرْشُدُونَ [۱۸۶] أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَةَ الصِّیامِ الرَّفَثُ إِلی نِسائِکُمْ هُنَّ لِباسٌ لَکُمْ وَ أَنْتُمْ لِباسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّهُ أَنَّکُمْ کُنْتُمْ تَخْتانُونَ أَنْفُسَکُمْ فَتابَ عَلَیْکُمْ وَ عَفا عَنْکُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَ ابْتَغُوا ما کَتَبَ اللّهُ لَکُمْ وَ کُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ إِلَی اللَّیْلِ وَ لا تُباشِرُوهُنَّ وَ أَنْتُمْ عاکِفُونَ فِی الْمَساجِدِ تِلْکَ حُدُودُ اللّهِ فَلا تَقْرَبُوها کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللّهُ آیاتِهِ لِلنّاسِ لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ [۱۸۷] - قرآن-۱-۷۵۸ معنی لغات: «الدّاعِ» از مصدر دعوة بمعنی دعا کردن و خواندن. «دَعانِ» خواند مرا و از من مسئلت کرد. «الرَّفَثُ» گفتار زشت و عمل جنسی. «تُباشِرُوهُنَّ» از مصدر مباشرت بمعنی عمل جنسی انجام دادن و آمیزش کردن. «خیط» رشته و نخ. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۶۷-۷۶-قرآن-۱۱۱-۱۲۳-قرآن-۱۴۹-۱۶۷ «عاکِفُونَ» از مصدر عکف یعنی ملازم بودن و مدّتی در جائی ماندن. - قرآن-۱-۱۳ جهت نزول: مجمع: عربی حضور پیغمبر مشرّف شد عرض کرد خدای تو نزدیک است که [صفحه ۳۰۲] آهسته بخوانمش یا دور است که بآواز بلند او را آواز کنم! آیت «إِذا سَأَلَکَ» ۱۸۵ در جواب او نازل شد. قتاده گفت. عدّه‌ای حضور پیغمبر آمدند و پرسیدند: چه طور دعا کنیم! -قرآن-۷۶-۹۲ اینکه آیه در جواب آنها نازل شد، عطا گفته است: چون آیت «ادعُونِی أَستَجِب لَکُم» نازل شد مردم گفتند در چه ساعتی دعا کنیم! اینکه آیه در جواب آنها نازل شد. -قرآن-۶۹-۹۷ ترجمه: ۱۸۵ ای پیغمبر چون بندگان می‌خواهند نشانی از من بیابند و ز تو می‌پرسند در جواب آنها بگو: من نزدیکم و هر که از من مسئلتی بکند اجابتش می‌کنم و البتّه آنها هم باید مؤمن باشند و فرمانبر که دستورهای زندگی خود را بخوبی انجام دهند و امیدوار باشند که براه راست خواهند بود. جهت نزول: تفسیر برهان: از ابو بصیر روایت شده است: امام باقر- یا صادق علیهما السّلام فرمود، و نیز دیگر مفسّرین بطرق دیگر نقل کرده‌اند که خوّات بن جبیر انصاری در جنگ خندق حضور پیغمبر مشغول کار بود و روزه داشت شب که بخانه رفت پرسید غذا چه دارید گفتند: بخواب مرو تا غذا تهیّه کنیم. او تکیه داد و خوابش برد چون اگر کسی در شب روزه می‌خوابید بایستی تا شب دیگر با روزه باشد او روز دیگر با غذای شب پیش روزه داشت و بکار خندق مشغول شد و در مدّت کار ضعف میکرد چون پیغمبر او را با اینکه حال مشاهده فرمود جهت پرسید سرگذشت خود را عرض کرد آیت ۱۷۶ «أُحِلَّ لَکُم» برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رفع اینکه حکم نازل شد. -قرآن-۶۲۲-۶۳۹ طبری: مردی از انصار در نخلستان خود کار میکرد شب خسته و کوفته بخانه رفت و پیش از افطار خوابش برد. روز بعد آثار ضعف در او نمایان شد. و عمر تا پاسی از شب نزد پیغمبر بود بخانه رفت و خواست با همسر خود بیامیزد او گفت من را خواب ربوده است گوش نکرد و با او درآمیخت. و هم چنین کعب بن مالک از همسر خود نپذیرفت که گفت من را خواب ربوده است و با او درآمیخت. و نیز عدّه‌ای از جوانان شبهای روزه از آمیزش با زن خودداری نمی‌کردند و مردم از اینکه گرفتاری خارج از اختیار بپیغمبر شکایت [صفحه ۳۰۳] کردند آیه برای رفع اینکه حکم نازل شد و جمله‌ی «عَلِمَ اللّهُ أَنَّکُم کُنتُم تَختانُونَ أَنفُسَکُم» اشاره بعمل جنسی آنها است. -قرآن-۵۷-۱۱۶ ترجمه: ۱۸۶ در شب روزه آمیزش با زن برای شما روا است چون زن و شوهر وابسته بیکدگرند و خدا میدانست که خودداری نمی‌کنید شما را بخشید اکنون آزاد هستید در عمل زناشوئی و پی آن کار بروید که خدا بر شما معیّن کرده است و تمام شب در خوردن و آشامیدن باختیار خود هستید تا هنگامی که از روشنی صبح و تاریکی شب در کنار افق دو خط سیاه و سفید نمودار شود از آنگاه با روزه باشید تا شب و اگر در مسجد معتکف شدید از پسودن و عمل جنسی با زنان خودداری کنید، اینکه است حدود و احکام خداوند که تجاوز از آن روا نباشد. با اینکه دستورها خدا نشانه‌های خود برای مردم روشن کند تا بپرهیزکاری خود امیدوار باشند. سخن مفسّرین: وَ إِذا سَأَلَکَ عِبادِی- ۱۸۵ کشف نوشته است: پیر طریقت گفت: بشنو لطیفه‌ای نیکو درین آیت، گفتند: -قرآن-۱-۲۶ سؤال هر رونده‌ای دلیل حال او باشد. قومی را همه اندیشه‌ی مخلوقات و محدثات گرفته بود و ز همّت دون چندان در مصنوعات آویختند که خود پروای صانع نداشتند و با حقیقت معرفت او نپرداختند تا یکی از روح پرسید، یکی از کوه، یکی از مال غنیمت، یکی از حال یتیمان، یکی از خمر و قمار، یکی از عذر زنان. لا جرم جواب همگنان بواسطه داد چنانکه گفت «یَسئَلُونَکَ عَنِ الجِبالِ فَقُل» همه را تو ای محمّد جواب ده و مقصودشان در کنار نه. باز قومی که از ما پرسند و از دوستی ما با دیگری نپردازند، تخصیص و تشریف جواب ایشان را بجواب، واسطه از میان بردارم بخودی خودشان جواب دهم «فَإِنِّی قَرِیبٌ» نگفت «قل انّی قریب» آنگه در تشریف بیفزود گفت «عِبادِی» اضافت ایشان با خود کرد. اگر کعبه‌ی سنگین را بآنچه رقم اضافت بر وی کشید و گفت «طَهِّر بَیتِی» چندان شرف یافت که مطاف جهانیان و قبله‌ی عالمیان -قرآن-۳۹۸-۴۳۶-قرآن-۶۶۴-۶۸۴-قرآن-۷۴۰-۷۵۰-قرآن-۸۴۹-۸۶۶ [صفحه ۳۰۴] گشت پس بنده‌ی مؤمن با معرفت و توحید چون اینکه رقم تخصیص و اضافت بر وی کشید اولیتر که بکرامتها و رتبتها برسد. فَإِنِّی قَرِیبٌ- ۱۸۵ روح البیان از ابو موسای اشعری روایت است: آنگاه که پیغمبر ص بطرف خیبر روانه بود مردم از دره‌ای بالا رفتند و صدا بلند کردند «لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر» پیغمبر فرمود صدا بلند نکنید و خودداری کنید که طرف سخن شما نه کر است و نه غایب او نزدیک است و شنوا هر کجا باشید با شما است. -قرآن-۱-۱۸ کشف الاسرار: از اینجاست که ربّ العالمین زکریّا را بدعای با آواز نرم بستود گفت «إِذ نادی رَبَّهُ نِداءً خَفِیًّا» سعدی اینطور اینکه مطلب را بیان کرده است: -قرآن-۹۴-۱۳۰ یار نزدیکتر از من بمن است || وین عجبتر که من از وی دورم أُجِیبُ دَعوَةَ الدّاعِ- ۱۸۵ کشف نوشته است: اجابت دعا وابسته‌ی بدعا شده است نه باخلاص تا اگر مفلسی باشد یا عاصی‌ئی که از سر ندامت و شکستگی، بی‌بضاعت طاعت او را خواند نومید نباشد. و هم در کشف الاسرار است: از واثلهٔ بن اسقع روایت شده است: پیغمبر ص فرمود: -قرآن-۱-۲۶ دعای چهار دسته پذیرفته می‌شود: ۱- امام و پیشوای عادل. ۲- شخص بیمار. ۳- مسلمانی که برای برادر دینی خود دعا کند. ۴- پدری که برای فرزندش دعا کند. کشف نوشته است: بنده‌ی من دری برگشای تا دری برگشایم، در دعا برگشا تا در اجابت برگشایم. «ادعُونِی أَستَجِب لَکُم» در انابت برگشای تا در بشارت برگشایم «وَ أَنابُوا إِلَی اللّهِ لَهُمُ البُشری» در هزینه برگشای تا در خلف برگشایم «وَ ما أَنفَقتُم مِن شَیءٍ فَهُوَ یُخلِفُه» در مجاهدت برگشای تا در هدایت برگشایم «وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهدِیَنَّهُم سُبُلَنا» در توکّل برگشای تا در کفایت برگشایم «وَ مَن یَتَوَکَّل عَلَی اللّهِ فَهُوَ حَسبُه» در استغفار برگشای تا در مغفرت برگشایم «ثُمَّ یَستَغفِرِ اللّهَ یَجِدِ اللّهَ غَفُوراً رَحِیماً» -قرآن-۱۰۷-۱۳۵-قرآن-۱۸۲-۲۲۷-قرآن-۲۷۲-۳۲۰-قرآن-۳۶۸-۴۲۴-قرآن-۴۷۱-۵۲۳-قرآن-۵۷۱-۶۳۱ [صفحه ۳۰۵] فخر: شخصی که دعا می‌کند بایستی عارف

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد نسبت بآنکه از او میخواهد و گر نه دعا و خواهش بمعنی حقیقی نیست و چون در هنگام دعا با معرفت بود میداند که در عالم آفرینش هیچ حادث و پدیده‌ای بر خلاف مصلحت نیست و هیچ پیش‌آمد و تغییری مشاهده نمی‌شود مگر برای خیر و خوبی و شایستگی و چون کسی با اینکه معرفت دعا کند مفاد دعای او اینکه خواهد بود: خدایا اگر در دعای من مصلحت است اجابت کن. و نیز امام فخر: دعا یعنی ستایش و اجابت یعنی پذیرش اینکه ستایش. إبن انباری گفته است: اجیب بمعنی اسمع میباشد و چون میان سماع و اجابت رابطه و تناسبی هست پس معنی چنین است: اگر کسی مرا بخواند من باو نزدیکم و دعای او را می‌شنوم. فَلیَستَجِیبُوا لِی وَ لیُؤمِنُوا بِی- ۱۸۵ ابو الفتوح: مبرّد عالم مشهور ادب گفته است: استجابت بمعنی گردن نهادن است و اجابت اینکه معنی را نمی‌فهماند از اینکه جهت امر کرده است مردم فرمان خدا را استجابت کنند همانطور که در آیت دیگر گفته است: «استَجِیبُوا لِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ» ولی از طرف خدا فقطّ اجابت است بمعنی پذیرفتن. -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۲۸۳-۳۲۰ فخر: استجابت انسان نسبت بحقّ تعالی تسلیم باوامر او است از اینکه جهت امر بایمان بعد از آن شده است که از تسلیم و عمل بفرمان، ایمان که حالت قلبی است بایستی پیدا شود. ابو الفتوح رازی: «لعل» در جمله‌ی بعد بمعنی تا اینکه می‌باشد و معنی جمله چنین است: شما تسلیم باشید و با ایمان، تا راشد شوید. عبده: جمله‌ی «لَعَلَّهُم یَرشُدُون» اشاره است به اینکه که فقط ایمان، موجب رشد و پیشرفت می‌شود و گر نه عبادت بی‌ایمان ممکن است نتیجه‌ی معکوس داشته موجب خود پرستی و گمراهی بشود. -قرآن-۱۵-۴۰ فی ضلال: اینکه آیه بدل مؤمن تازگی و آسودگی و ایمان با شیرینی می‌دهد و باستجابت می‌کشاند و نوید اجابت دعا می‌دهد و اگر شتاب در آن نباشد البتّه با استجابت [صفحه ۳۰۶] و رشاد مؤمن بموجب تقدیر، در وقت خود انجام خواهد شد. ابو داود و ترمذی و إبن ماجه نقل کرده‌اند: سلمان فارسی گفت: پیغمبر ص فرمود: اگر بنده‌ای دست بدعا بردارد خدا ناامید برنمی‌گرداند و عبادهٔ بن صامت گفت: پیغمبر ص فرمود: هر مسلمانی که دعائی بکند، یا خواسته‌اش را خدا میدهد یا بدی از او دور می‌کند و فرموده است: دعا پذیرفته می‌شود اگر شتاب در آن نشود. أُحِلَّ لَکُم- ۱۸۶ کشف الاسرار: تناسب فاصله شدن آیت قبل میان اینکه آیه و آیات سابق که همه برای دستور روزه است ممکن است اینکه باشد که چون اعلام شد که روزه و یاد خدا لازم است یادآوری کرد که خدا اینکه گفته‌ها را می‌شنود و می‌پذیرد و بعد از آن بقیّه‌ی احکام روزه بیان شد. -قرآن-۱-۱۵ کشف نوشته است: در روزه چون شب درآمد و نیّت در دل آمد عقد روزه بسته شد هر چند که تا وقت بام طعام و شراب خورد و عشرت کند او را از جمله‌ی روزه‌داران شمرند و ثواب وی هیچ چیز بنکاهد. آری مقصود نه نان خوردن است مقصود آن است تا بنده در کمند دوستی افتد. پس طعام خوردن بهانه است و سحور دام دوستی را دانه است. اینکه همچنان است که: موسی را «لیلهٔ النّار» آتش نمودند آتش بهانه بود و کمند لطف در میان آن تعبیه بود. ابر سیاه برآمد و شب تاریک درآمد و با دعا صف در جستن آمد. بانگ گرگ برخاست و گله در رفتن آمد و اهل موسی در نالیدن آمد جهان همه تاریک شد و ظلمت فرو گرفته موسی بیطاقت شده و ز جان خویش بفریاد آمده که: وقت است کنون اگر بخواهی بخشود || چون کشته شوم دریغ کی دارد سود موسی آتشزنه برداشت سنگ زد بر آن و آتش ندید آنگه از دور آتشی بدید و آن همه آشوب بهانه بود و مقصود در میان آن تعبیه بود. [صفحه ۳۰۷] امام فخر: عمل جنسی بکلمه‌ی «الرّفث» گفته شده است در صورتی که اینکه کلمه بمعنی زشتی و دشنام است برای اشاره به اینکه که: چون شما خودداری از آن نکردید با اینکه ممنوع بودید پس اینکه زشت اکنون برای شما مجاز است. وَ ابتَغُوا ما کَتَب- ۱۸۶ مجمع: اینکه جمله را مفسّرین دو معنی کرده‌اند: ۱- آن را بخواهید که خدا بر شما نوشته و حکم کرده است. یعنی منظورتان از عمل جنسی فرزند صالح باشد ۲- از آن بخواهید که خدا بر شما از دستورها و احکام حلال و حرام معیّن کرده است. -قرآن-۱-۲۲ کشف الاسرار: حسن بصری «و اتّبعوا» خوانده است از مصدر اتّباع بمعنی پیروی. الخَیطُ الأَبیَض- ۱۸۶ مجمع: عدیّ بن حاتم دو رشته‌ی سیاه و سفید برداشته که بمفاد آیه صبح را تشخیص دهد چیزی دستگیرش نشد حضور پیغمبر عرض کرد آن حضرت خندید و فرمود: مقصود خط سفیدی صبح است در برابر سیاهی شب. -قرآن-۱-۱۸ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ إِلَی اللَّیلِ- ۱۰۸۸۶ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه بن ابی اوفی گفت: با رسول اللّه علیه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

السّلام بودم در بعضی سفرها و رسول علیه السلام روزه داشت چون آفتاب فرو شد مرا گفت: «اجدح لی» برای من پست‌تر کن، من گفتم یا رسول اللّه «لو امسیت»«۱۰۸» ۱» رسول علیه السلام دگر باره گفت: «اجدح لی»«۱۰۹» من گفتم: « یا رسول اللّه انّ علینا نهارا»«۱۱۰» رسول علیه السلام سیّم بار گفت، من آنچه بفرمود بکردم مرا گفت: چون شب از اینکه جانب درآید و روز از آن جانب شود و آفتاب فرو شود وقت روزه گشادن باشد.رسول علیه السلام سیّم بار گفت، من آنچه بفرمود بکردم مرا گفت: چون شب از اینکه جانب درآید و روز از آن جانب شود و آفتاب فرو شود وقت روزه گشادن باشد. -قرآن-۱-۴۴-پاورقی-۳۲۱-۳۲۳-پاورقی-۳۷۶-۳۷۸-پاورقی-۴۳۱-۴۳۳ [صفحه ۳۰۸] امام فخر: مردم در معنی شب اختلاف کرده‌اند: بعضی مقایسه کرده‌اند آخر روز را با اوّل آن و گفته‌اند همان طور که اول روز بنمایان شدن علامت و روشنی خورشید است اوّل شب هم برفتن نشانه و روشنی خورشید است و باز اختلاف کرده‌اند: بعضی گفته‌اند نابودی قرمزی از طرف مشرق نشانه‌ی غروب خورشید و شب است عدّه‌ای گفته اند: تا بخوبی تاریک نشود و ستاره نمایان نشود هنوز روز است. مجمع: شب غروب خورشید است و نشانه‌ی آن برای اینکه بخوبی آشکار شود و تردید باقی نماند آن است که قرمزی که طرف مشرق نمودار می‌شود تمام شود و سیاهی از همان طرف نمودار شود. أَنتُم عاکِفُون- ۱۱۱۸۶ کشف الأسرار نوشته: و یک سال چنان افتاد که اعتکاف«۱۱۱» وی در ماه رمضان فائت شد و در شوال معتکف نشست و سبب آن بود که بمسجد آمد و خیمه زد اعتکاف را، زنی از زنان وی دستوری خواست باعتکاف او را دستوری داد پس دیگر زنان آمدند و بمسجد خیمه زدند عایشه و حفصه و دیگران مصطفی نگاه کرد و خیمه‌ها دید زده خشم گرفت گفت: باین می پارسائی خواهید! من امسال معتکف نمی‌نشینم و بیرون آمد از اعتکاف خویش پس در ماه شوال آن ده روز قضا کرد.وی در ماه رمضان فائت شد و در شوال معتکف نشست و سبب آن بود که بمسجد آمد و خیمه زد اعتکاف را، زنی از زنان وی دستوری خواست باعتکاف او را دستوری داد پس دیگر زنان آمدند و بمسجد خیمه زدند عایشه و حفصه و دیگران مصطفی نگاه کرد و خیمه‌ها دید زده خشم گرفت گفت: باین می پارسائی خواهید! من امسال معتکف نمی‌نشینم و بیرون آمد از اعتکاف خویش پس در ماه شوال آن ده روز قضا کرد. -قرآن-۱-۲۱-پاورقی-۸۶-۸۸ روح البیان: تصوّف یعنی دوری از هر چیز که اندک گمان بحرمتش باشد و نگاهداری زبان از سخن بیهوده: و خلوت و اربعین و در چله نشستن که از آداب صوفیان است نیست جز همین. و روش ما روش پیغمبر و یاران او است. آن حضرت اربعین و چله معیّن نفرمود و فقط اعتکاف کرد در ده روز آخر رمضان. بلی موسی علیه السلام چنین کاری کرد زیرا در قرآن است: [صفحه ۳۰۹] واعَدنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیلَةً وَ أَتمَمناها بِعَشرٍ«۱۱۲» تِلکَ حُدُودُ اللّهِ فَلا تَقرَبُوها- ۱۱۲۸۶ فخر: چون بیشتر احکام اینکه آیه راجع بمحرّمات است، آنها حد نامیده شده است و ممانعت از نزدیکی بآنها شده است.تِلکَ حُدُودُ اللّهِ فَلا تَقرَبُوها- ۱۸۶ فخر: چون بیشتر احکام اینکه آیه راجع بمحرّمات است، آنها حد نامیده شده است و ممانعت از نزدیکی بآنها شده است. -قرآن-۱-۶۰-پاورقی-۶۱-۶۳-قرآن-۶۴-۱۰۲ عبده: اینکه جمله ارشاد باحتیاط در انجام وظیفه است از اینکه جهت بحدود چیزهای ممنوع نباید نزدیک شد که خطر اتّفاق حرام در آن هست مانند تفریح با زنان در حال روزه که ممکن است موجب تحریک بر نامشروع شود. لَعَلَّهُم یَتَّقُون- ۱۸۶ عبده: یعنی با اینکه جمله‌ها که برای آنها گفتیم آماده می‌شوند برای پرهیزکاری و دوری از هوی پرستی. -قرآن-۱-۲۳ روح البیان: در حدیث است که آدمی دارای مقام تقوا نمی‌شود مگر از نامشروع خودداری کند سعدی گفته است: تو را آنکه چشم و دهان داد و گوش || اگر عاقلی بر خلافش مکوش چو پاک آفریدت بهش باش و پاک || که ننگ است ناپاک رفتن بخاک مرو، زیر بار گنه ای پسر || که حمّال، عاجز بود در سفر مکن عمر، ضایع بافسوس و حیف || که فرصت عزیز است «و الوقت سیف»«-فرمت-۷۳-۷۵ [صفحه ۳۱۰] تأویلات: روزه یعنی خودداری از گفتار و کردار نادرست. مریض یعنی گرفتار بامراض قلبی که پرده‌ها و موانع نفسانی هستند از مشاهده‌ی حقّ و ادراک حقایق. سفر یعنی دوری از ادراک و مشاهده‌ی حقایق الهی تا موقعی که بآنها برسد «لِتُکمِلُوا العِدَّةَ» یعنی بر- گذار کردن مراتب و مقامات تا برسد بدرجه‌ی تکامل و شهود «لَیلَةَ الصِّیامِ» یعنی غفلت و بی خبری که بر شخص سالک مسلط

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌شود و باز بخود آمده ذات محبوب را مشاهده و حاضر می‌یابد و باز غافل می‌شود «یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الخَیطُ الأبیَضُ مِنَ الخَیطِ الأسوَدِ» یعنی نموداری روشنی حضور و مشاهده‌ی محبوب پس از سیاهی و تاریکی غفلت و بی‌خبری از دوست «وَ أَنتُم عاکِفُونَ فِی المَساجِدِ» یعنی آنگاه که در مسجد دل هستید بعبادت و توجّه بمحبوب خود. -قرآن-۲۴۹-۲۷۲-قرآن-۳۴۹-۳۶۹-قرآن-۵۰۴-۵۶۹-قرآن-۶۷۲-۷۱۱ سخن ما: ۱- آیت اوّل «فَإِنِّی قَرِیبٌ» نزدیکی خدا بانسان قدرت و علم است که باو عنایت کرده است زیرا در قرآن است «اللّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ» یعنی خدا روشنی زمین و آسمان است و در آیت دیگر است «اللّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا یُخرِجُهُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ» یعنی خدا مؤمنین را دوست دارد و از تاریکی بطرف روشنی رهبری می‌کند و مشهور است «العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء» یعنی دانش روشنائی است که خدا در دلها می‌افکند پس نزدیکی خدا علم و قدرت او است که پرتوی از آن انسان را فراگرفته است و رابطه‌ی با خدا بهمین وسیله‌ی علم و قدرت او است که موجب زیادی رابطه‌ی انسان است با آفریننده‌ی خود، و دعا که خواهش انسان است از آفریننده در نتیجه‌ی تحریک درونی و اراده است که چون اراده شدید شد بزبان بصورت دعا درمی‌آید و چون از اینکه درجه تحریک بیشتر شد بمرتبه‌ی شوق می‌رسد که عضلات هم بحرکت میآید و پی خواسته‌ی خود می‌رود پس حقیقت دعا وقتی است که خواسته‌ی انسان بقدری شدید شود که بمرتبه‌ی شوق برسد و با عمل نه بزبان اقدام بمورد خواهش خود بکند و از نیرو و علم که خدا بانسان داده است استفاده کند و اجابت خدا همان فرمانبری قوا و وسائلی است که خدا باختیار انسان گذارده است تا طبق خواسته‌ی او بکار بیفتد و آدمی در نتیجه‌ی کار مفید مطابق آنچه باو اجازه داده شده است عمل نماید تا به نتیجه -قرآن-۲۶-۴۶-قرآن-۱۳۸-۱۷۸-قرآن-۲۴۳-۳۲۷ [صفحه ۳۱۱] برسد و اگر موجبات خارجی مانع پیشرفت می‌شود برای آن است که انسان اطّلاع از تمام لوازم کار نداشته و مقتضیات و موانع را در کار خود پیش‌بینی نکرده است و در آیه که گفته شده است اجابت می‌کنم بطور مجمل است نه بطور عموم که در هر وقت و هر شرائط که باشد. حقیقت دعا و زاری را در دفتر پنجم قضیه‌ی دستور میکائیل ببرداشتن خاک برای ساختن آدم مثنوی چنین گفته است: آه و زاری پیش تو بس قرب داشت || من نتانستم حقوق آن گذاشت پیش تو بس قدر دارد چشم تر || من چگونه گشتمی استیزور دعوت زاری است روزی پنج بار || بنده را که در نماز آ، و بزار آنکه خواهی کز غمش خسته کنی || راه زاری بر دلش بسته کنی تا فرود آید بلائی دافعی || چون نباشد از تضرّع شافعی و آنکه خواهی از بلایش و اخری || جان او را در تضرّع‌آوری تا نداند خویش را مجرم عنید ||آب از چشمش کجا داند دوید! ۲- در آخر آیه که نوید رشد و پیشرفت داده است نشانه است که نتیجه‌ی دعا همان معنویّت است که ارتباط انسان باشد با اراده و میل خود باصل آفرینش که کمال آدمی است و رشد او وقتی است که علاوه بر ارتباط طبیعی با خدا مثل سایر موجودات او، با اراده و میل و نیز خود را مربوط بآفریننده بدارد و از نعمتها و وسائل که باو داده علاوه بر استفاده‌ی مادّی برای سعادت و آینده‌ی خود نیز استفاده کند.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۸۸]

وَ لا تَأکُلُوا أَموالَکُم بَینَکُم بِالباطِلِ وَ تُدلُوا بِها إِلَی الحُکّامِ لِتَأکُلُوا فَرِیقاً مِن أَموالِ النّاسِ بِالإِثمِ وَ أَنتُم تَعلَمُونَ [۱۸۸] -قرآن-۱-۱۶۷ [صفحه ۳۱۲] معنی لغات: «تُدلُوا» از مصدر ادلاء بمعنی تسلیم نمودن و پرداختن. «فریق» دسته و گروه. «اثم» گناه. -قرآن-۱۳-۲۲ شأن نزول: مجمع: از حضرت صادق [ع] نقل شده است: عرب گاهی اموال و خانواده‌ی خود را بقمار وامیگذاشت، اینکه آیه برای جلوگیری از آن بوده است. از مقاتل روایت شده: ؤ القیس بن عابس و عبد اللّه بن اشوع بدادخواهی حضور پیغمبر رفتند برای یک قطعه زمین چون موقع سوگند شد امرؤ القیس خواست با سوگند حقّ خود را ثابت کند اینکه آیه نازل شد «إِنَّ الَّذِینَ یَشتَرُونَ بِعَهدِ اللّهِ وَ أَیمانِهِم ثَمَناً قَلِیلًا «۱۱۴» لا تَأکُلُوا أَموالَکُم- ۱۱۴۸۷ مجمع: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱۱۴- مال یکدگر را بیهوده و ناشایست مخورید مانند دزدی و خیانت و ظلم ۲- مال خود را بیهوده و اسراف خرج نکنید مانند قمار و دیگر اعمال ناشایسته. و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقصود از اکل خوردن تنها نیست بلکه کلیّه‌ی تصرّفات است. از امام باقر [ع] نقل شده است مقصود از باطل سوگند دروغ است.ا تَأْكُلُوا أَموالَكُم- ۱۸۷ مجمع: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- مال یکدگر را بیهوده و ناشایست مخورید مانند دزدی و خیانت و ظلم ۲- مال خود را بیهوده و اسراف خرج نکنید مانند قمار و دیگر اعمال ناشایسته. و مقصود از اکل خوردن تنها نیست بلکه کلیّه‌ی تصرّفات است. از امام باقر [ع] نقل شده است مقصود از باطل سوگند دروغ است. -قرآن-۲۰۰-۲۷۸-پاورقی-۲۷۹-۲۸۱-قرآن-۲۸۲-۳۰۵ وَ تُدلُوا بِها- ۱۸۷ برهان از امام جواد [ع] نقل شده است: یعنی کسی که بداند حقّ ندارد و بوسیله‌ی -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۳۱۳] قاضی در دعوای خود حاکم شود اینکه شخص ظالم است و معذور نیست. ابو الفتوح: إبن عبّاس گفته است: مقصود آنکس است که می‌داند مدیون است و معذور نیست و طلبکار شاهد ندارد نزد قاضی می‌رود و او را محکوم می‌کند. سخن ما: از کلمه‌ی «با» دو معنی می‌توان فهمید اوّل معنی مقابله و برابری، یعنی در برابر باطل و بیهوده مال یکدگر را نخورید، دوّم معنی: ب که فقط معنی ربطی است یعنی براه باطل و بیهوده مال خود را خرج نکنید. اینکه است که می‌توانیم کلمه‌ی باطل را توسعه بدهیم بگرفتن و دادن مالی که بیهوده باشد و با شرائط زندگی که دین معیّن کرده است مطابق نباشد مثل پول قمار و مزد شرارت و آزار مردم و بهای شراب که اینها از موارد مسلم است و همه کس آن را تشخیص می‌دهد و البتّه بعضی موارد هست که مردم نمی‌توانند تشخیص بدهند مثل پاره‌ای بازیچه‌های گران قیمت که از نظر ارزش باطل است و بیهوده اگرچه از نظر نتیجه موجب تفریح بچه است و مفید ولی بایستی ارزش آنرا با بهای آن متناسب کنند تا بیهوده شمرده نشود مثل پاره‌ای مخارج تفریحی که زیادروی و باطل است خواه از جهت مقدار مصرف کردن و هزینه‌ی آن یا از نظر توانائی و بنیه‌ی مالی خرج کننده اگر اسراف شمرده شد باطل است و بیهوده و هم آنهائی که بجای نتیجه‌ی مفید آثار زشت دارد مثل هزینه‌ی بیشتر فیلمهای سینما که بعلاوه‌ی نداشتن هدف اصلی و نتیجه‌ی مفید موجب تحریک بر سوء اخلاق و مفاسد نفسانی و اجتماعی است. و هم چنین مزد در برابر وظیفه مثل پول گرفتن برای انجام نماز و روزه‌ی خود و یا انعام یک نفر مستخدم و مأمور برای انجام کارهائی که موظّف بآن است و یا رشوه گرفتن قاضی و مانند اینها همگی در مفهوم خوردن مال بیهوده است اگرچه بعضی افراد آن واضح و بعضی دورتر از تصدیق عموم مردم است و فقهاء هم باین آیه استدلال کرده‌اند در حکم بحرمت و بطلان بسیاری از معاملات که مشمول خوردن مال است از راه بیهوده و باطل. جمله‌ی دوّم: برای نشاندادن فرد واضح آن است که بزور حکومتهای ظالم مال مردم را می‌گیرند و اینهم موارد زیاد دارد مانند بعضی جاسوسی‌ها و بازرسی‌ها و سخن‌چینی‌ها که موجب تلف مال و آبروی [صفحه ۳۱۴] مردم می‌شود و در برابر انعام و مزد دارد البتّه اینکه مال هم از قبیل خوردن مال بیهوده و باطل است.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۱۸۹]

يَسئَلُونَكَ عَنِ الأَهِلَّةِ قُل هِىَ مَواقِيتُ لِلنّاسِ وَ الحَجِّ وَ لَيسَ البِرُّ بِأَن تَأْتُوا البُيُوتَ مِن ظُهُورِها وَ لَكِنَّ البِرَّ مَنِ اتَّقى وَ أْتُوا البُيُوتَ مِن أَبوابِها وَ اتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّكُم تُفلِحُونَ [۱۸۹] -قرآن-۱-۲۵۲ معنی لغات: «اهلة» جمع هلال بمعنی ماه. «مَواقِيت» جمع میقات بمعنی هنگام و موقع معیّن برای کار. -قرآن-۴۴-۵۶ جهت نزول: مجمع: از معاذ بن جبل روایت است که به پیغمبر عرض کرد: یهودیها مکرّر از من می‌پرسند که اینکه ماه‌ها چی است! اینکه آیه در جواب او نازل شد. و از امام باقرع روایت شده است: دسته‌ای از عربها رسم داشتند هنگام اعمال حج از در خانه‌هاشان وارد نمی شدند نقبی در پشت خانه می‌کندند و از آنجا وارد می‌شدند. قسمت آخر آیه برای جلو گیری از اینکه کار نازل شد. محمّد بن جریر طبری همین جهت را با مختصر اختلاف نوشته است و نیز او نوشته است با نردبان یا از دیوار خانه بالا می‌رفتند و داخل منزل خود می‌شدند. ترجمه: ۱۸۹ ای محمّد ز تو از [دگرگونی و کم و فزون شدن] ماه‌ها می‌پرسند تو بگو: اینکه نو و کهنگی ماه راه شناخت هنگام کارهای مردم است و گاه انجام حج. و [صفحه ۳۱۵] نه نیکو است [بآن هنگام] از پشت خانه‌ها درون شوید بلکه نکوکار آن کس است که پرهیزگار باشد و شما از در خانه‌ها درون شوید و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نافرمانی خدا پرهیز کنید تا امید رستگاری شما باشد. سخن مفسّرین: هِیَ مَواقِیتُ- ۱۸۸ مجمع: اینکه آیه روشنتر دلیل است که موقع روزه بشماره‌ی روزها ثابت نمی‌شود بلکه مقیاس اثبات آن نمایان شدن ماه است زیرا تصریح شده است که ماهها مورد اعتبار و مقیاس است برای وقت عبادت. -قرآن-۱-۱۶ طبری: از علیّ[ع] پرسیدند: «مَواقِیتُ لِلنّاسِ» یعنی چه! فرمود: هنگام کار در ماهها اینکه است، پس انگشت ابهام و چهارم را بکف دست خم کرد و فرمود: چون ماه را دیدید روزه بدارید و باز چون دیدید از روزه خودداری کنید و اگر ابر شما را فراگرفته بود سی روز را بآخر برسانید. -قرآن-۳۲-۵۴ نیشابوری: جهت اینکه اسم حجّ در جواب گفته شده است و نام عبادات دیگر برده نشده است اینکه است که روزه را بماه رمضان معیّن کرده است و نماز را در همه روز معیّن کرده است و زکات بسال شمسی مقرّر شده است که پیدایش غلّه باشد و جهاد وقت معیّن ندارد پس آنچه باید معیّن شود حجّ است. وَ لَیسَ البِرُّ بِأَن تَأتُوا البُیُوتَ- ۱۸۸ ابو الفتوح: عدّه‌ای «بیوت» با کسر باء خوانده‌اند و دیگران با ضمّ. -قرآن-۱-۴۳ فخر: عرب رسم داشت که اگر بمقصودش نمی‌رسید تا مدّت یک سال از در خانه وارد نمی‌شد و از پشت بام یا جای دیگر داخل میشد و اینکه عمل برای تطیر و فال بد بود اینکه جمله برای جلوگیری از اینکه جور فکر نازل شده است که فال بدکار خوب نیست و باید تقوی پیشه کرد تا رستگاری پیدا شود. و باز فخر گفته است: جهت ارتباط دو قسمت [صفحه ۳۱۶] آیه آن است که: آنها از تغییرات ماه پرسیدند در جواب بآنها گفته شد: اینکه مهمّ نیست و فقط مقیاس اوقات کار است، ولی مطلب مهمّ آن است که اینکه عمل را ترک کنید و از در خانه وارد شوید. مجمع: کار خوب آن نیست که عملی را از غیر جهت و جانب نامناسب انجام دهید بلکه عمل شایسته آن است که هر کار را از راه خودش انجام دهید. سخن ما: ۱- برای تعیین مواقع عبادات است که هر وقت هلال نمودار شد اوّل ماه و هنگام انجام وظیفه‌ی دینی است، و تشخیص آن بسیار آسان است و نیاز بقواعد و علوم هیئت نیست. ۲- جواب متضمّن مطلب باندازه‌ی فهم آنها است. آنها از تغییرات شکل ماه می‌پرسند جواب از قابلیّت استفاده و نتیجه‌اش داده می‌شود و شاید منظور اینکه باشد که شما فهم بیش از اینکه ندارید که بدانید، یک مقیاسی است برای زمان و وقت کار و بهتر آن است که آداب جاهلیّت را از خود دور کنید و از پشت بام وارد نشوید و فال بد نزنید و پیغمبر برای اینکه نیست که علّت تغییر ماه و قواعد علم هیئت برای شما بگوید بلکه برای تربیت شما آمده که از رسوم زشت جاهلیّت آزادتان کند. ۳- هر کاری را از مجاری طبیعی بآنگونه که خدا معیّن کرده است باید انجام داد و از در خودش وارد شد، اغفال مردم و توسّل بوسائل غیر عادی برای انجام مقصود بیراهه است خواه در افکار و عقاید یا معاشرت و معامله‌ی با یکدیگر باشد و یا اعمال و عقاید دینی پس در تمام شئون زندگی بایستی از بیراهه نروید و براهی بروید که شایسته است تا رستگار شوید. [صفحه ۳۱۷]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۹۰ تا ۱۹۵]

وَ قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ الَّذِینَ یُقاتِلُونَکُم وَ لا تَعتَدُوا إِنَّ اللّهَ لا یُحِبُّ المُعتَدِینَ [۱۹۰] وَ اقتُلُوهُم حَیثُ ثَقِفتُمُوهُم وَ أَخرِجُوهُم مِن حَیثُ أَخرَجُوکُم وَ الفِتنَةُ أَشَدُّ مِنَ القَتلِ وَ لا تُقاتِلُوهُم عِندَ المَسجِدِ الحَرامِ حَتّی یُقاتِلُوکُم فِیهِ فَإِن قاتَلُوکُم فَاقتُلُوهُم کَذلِکَ جَزاءُ الکافِرِینَ [۱۹۱] فَإِنِ انتَهَوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۹۲] وَ قاتِلُوهُم حَتّی لا تَکُونَ فِتنَةٌ وَ یَکُونَ الدِّینُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَوا فَلا عُدوانَ إِلاّ عَلَی الظّالِمِینَ [۱۹۳] الشَّهرُ الحَرامُ بِالشَّهرِ الحَرامِ وَ الحُرُماتُ قِصاصٌ فَمَنِ اعتَدی عَلَیکُم فَاعتَدُوا عَلَیهِ بِمِثلِ مَا اعتَدی عَلَیکُم وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ مَعَ المُتَّقِینَ [۱۹۴] -قرآن-۱-۷۸۵ وَ أَنفِقُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ لا تُلقُوا بِأَیدِیکُم إِلَی التَّهلُکَةِ وَ أَحسِنُوا إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ المُحسِنِینَ [۱۹۵] - قرآن-۱-۱۳۸ معنی لغات: «تَعتَدُوا» از مصدر اعتداء بمعنی تجاوز و ستم. «ثقفتموا» از مصدر ثقافة بمعنی پیدا کردن و ماهر بودن. «انتَهَوا» از مصدر انتها بمعنی ممانعت پذیرفتن و قبول کردن فرمان بخودداری. «الشَّهرُ الحَرامُ» ماهی که دست بشمشیر بردن و جنگ کردن در آن حرام است. «حرمات» جمع حرمة حدودی که لازم است رعایت آن و تجاوز از آن جایز نیست از قبیل حقوق دینی و مردمی. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۱۲۱-۱۳۱-قرآن-۲۰۴-۲۲۴ جهت نزول: [صفحه ۳۱۸] مجمع: از إبن عباس روایت شده است: در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سال ششم هجری پیغمبر با هزار و چهار صد نفر از یارانش برای انجام مراسم دینی بمکّه روانه شد چون بحدیبیه رسید که در فاصله‌ی یک منزل از مکّه در راه جدّه است و آب و درخت زیاد دارد اعراب جلوگیر او شدند و مدّت یک ماه پیغمبر را نگاه داشتند تا پیمان برقرار کرد که برگردد و سال بعد موقع عمره بیاید و مردم مکّه سه روز آنجا را خالی کنند و در اختیار مسلمانان بگذارند که مراسم دینی خود را در اینکه مدّت انجام دهند، سال بعد که پیغمبر آهنگ مکّه کرد دو دل بود که با اعراب چه رفتار بفرماید زیرا که جنگ در ماه حرام ناگوارش بود در اینکه حال بود که اینکه آیه نازل شد و تکلیف آن حضرت را معیّن کرد. ترجمه: ۱۹۰ در راه خدا و پیشرفت دین بجنگید با آنهائی که با شما می‌جنگند و زیاده‌روی نکنید که خدا چنین مردم را دوست ندارد. ۱۹۱ و هر کجا کافران را بیابید بکشید و همانطور که شما را از مکّه اخراج کردند [و پیغمبر فرار کرد] شما هم آنها را از منزل‌شان بیرون کنید که آشوب و آزار سخت‌تر و بدتر است از آدم‌کشی و تا با شما بمسجد الحرام نجنگند شما با آنها نجنگید و اگر با شما جنگیدند آنها را بکشید که چنین است سزای کافران. ۱۹۲ و اگر از کار خود باز ایستادند البتّه خدا آمرزنده است و مهربان. ۱۹۳ با آنان بجنگید تا آشوب و آزاری نماند و همه مردم خداپرست شوند و چون از آشوب دست بدارند پس [بخودشان گذارید که] جز بر ستمکاران آزار روا نباشد. ۱۹۴ آنچه آنان بماه حرام کنند شما با آنان چنان کنید و بی‌حرمتی خانه‌ی خدا را سزا دهید و آنکه بشما تجاوز کرد بهمان گونه که بشما ستم کرده با او رفتار کنید و از نافرمانی خدا پرهیز کنید و بدانید که خدا با پرهیزگاران است. ۱۹۵ در راه خدا ببخشید و خود را بدست خود بنابودی نیفکنید و نکوئی کنید که خدا دوست دار نکوکاران است. سخن مفسّرین: قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ- ۱۸۹ مجمع: مفسّرین قدیم گفته‌اند: اوّل آیه که امر بجهاد کرد اینکه آیه بود و پیغمبر ص -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۳۱۹] با آنهائی، جنگ می‌کرد که با او جنگ می‌کردند تا اینکه آیه نازل شد: «وَ قاتِلُوا المُشرِکِینَ کَافَّةً». از پیغمبر روایت شده است که فرمود: جنگ در راه خدا آن است که بمنظور نشر حقّ باشد نه بقصد خودنمائی و شهرت. -قرآن-۸۵-۱۲۱ وَ لا تَعتَدُوا- ۱۸۹ ابو الفتوح: گفته‌اند: مقصود آن است که در اقدام بجنگ با کافران خودداری نکنید. یحیی بن عامر غسّانی گفت: بعمر عبد العزیز خلیفه‌ی اموی نوشتم: -قرآن-۱-۱۵ معنی اینکه آیه چیست! او در جواب نوشت: مقصود جلوگیری از کشتن زن و بچه است و آنهائی که بجنگ با مسلمین حاضر نمی‌شوند. مجمع: یعنی با دگر کسان که دستور جنگ با آنها ندارید نجنگید، و گفته‌اند: یعنی با آنها که بجنگ شما نیامده‌اند جنگ نکنید. کشف نوشته: چون زینهار خواهند زینهار دهید و زینهار نشکنید و از عهد باز پس نیائید و چون گزیت پذیرند گزیت از ایشان بپذیرید و اینکه گزیت پذیرفتن خاصّه اهل کتاب را است بنصّ قرآن «قاتِلُوا الَّذِینَ تا مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ حَتّی یُعطُوا الجِزیَةَ عَن یَدٍ» مجوس را همین حکم است که مصطفی علیه السلام گفت: «سنّوا بهم سنّةَ اهل الکتاب» و علیّ بن ابی طالب را پرسیدند که جزیه از مجوس پذیریم! گفت: آری که ایشان را کتابی بود و برداشتند و ببردند از میان ایشان. -قرآن-۲۰۰-۲۲۰-قرآن-۲۲۶-۲۹۶ وَ أَخرِجُوهُم- ۱۹۰ فخر: همان طور که شما را از مکّه بیرون کردند شما نیز هر گاه که قدرت داشتید اگر که آنها بر کفر خود ثابت باشند از مکّه بیرون‌شان کنید و اینکه جمله اشاره است که در آینده شما قدرت خواهید داشت. و برای همین بود که پیغمبر مشرکین را از -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۳۲۰] مکّه بیرون کرد و بعد از آن از مدینه، و فرمود نباید در جزیرة العرب دو دین باشد. وَ الفِتنَةُ أَشَدُّ- ۱۹۰ فخر: فتنه یعنی گرفتاری بعذاب دائمی در عالم دیگر برای آنها سخت‌تر است از کشتن که اکنون بر دست شما انجام می‌شود و بیشتر مفسّرین فتنه را شرک و کفر معنی کرده‌اند پس معنی چنین می‌شود: رواج کفر بدتر است از کشتن چند نفر ابو الفتوح نوشته: از کسائی روایت است: فتنه اینجا عذاب است و ایشان را بودی که چون مسلمانی را بگرفتندی عذاب کردندی او را خدای تعالی گفت: آنچه ایشان می‌کنند بدتر است و سخت‌تر. -قرآن-۱-۲۰ و لا تقتلوهم- ۱۹۰ مجمع: حمزه و کسائی قرائت کرده‌اند: «و لا تقتلوهم حتّی یقتلوکم. فان قتلوکم» در هر سه کلمه بدون الف بر وزن یفعلو ثلاثی مجرّد، اعمش بحمزه گفت: اینکه جور که تو قرائت می‌کنی پس از آنکه آنها را کشتند چگونه می‌توانند قاتلین خود را بکشند! حمزه گفت: عرب اگر یک نفر از او را بکشند می‌گوید: ما را کشتند و اگر یک نفرشان را مضروب شود میگویند ما را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زدند مقصودش اینکه است که معنی جمله اینکه است: اگر عدّه‌ای از شما را کشتند. مجمع: گفته‌اند اینکه آیه نسخ شده است باین آیه: «وَ قاتِلُوهُم حَتّی لا تَکُونَ فِتنَةٌ» و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند اینکه حکم منسوخ نیست و رعایت آن لازم است و فقط در موقع ضرورت که از طرف کافرها اقدام بجنگ بشود در مسجد الحرام برای مسلمانها جایز است که با آنها جنگ کنند و در آنجا آنها را بکشند. -قرآن-۶۰-۱۰۳ وَ قاتِلُوهُم حَتّی لا تَکُونَ فِتنَةٌ- ۱۹۲ فخر: فتنهٔ یعنی آزار و گرفتاری و چون اعراب مسلمانان را اذیّت کردند تا آنها ناچار شده بحبشه مهاجرت کردند و باز آزارشان کردند تا بمدینه هجرت کردند و -قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۳۲۱] پیوسته موذی آنها بودند در اینکه جمله دستور داده شده است که جنگ کنید تا بر آنها چیره شوید و از شرشان آسوده شوید و آشوب و ناراحتی نباشد. طبری از مفسّرین قدیم نقل کرده است: مقصود از فتنه شرک است و کفر و دستور جنگ برای آن است که شرک و کفر نابود شود. وَ یَکُونَ الدِّینُ لِلّهِ- ۱۹۲ طبری از قتاده و دیگران نقل است: مقصود از دین عبادت است و جنگ با کفّار برای آن بوده است که خداپرست شوند و نماز بخوانند و زکات بدهند. -قرآن-۱-۲۹ فَلا عُدوانَ- ۱۹۲ طبری: در اینکه جمله عدوان بمعنی تجاوز و ستم نیست مقصود مجازات و سزای عمل ظالم است. و اینکه جمله مانند آن است که بگوئی: اگر بمن ستم کنی همان را از من خواهی دید نظیر اینکه آیه است: «یسخرون من اللّه سَخِرَ اللّهُ مِنهُم». -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۲۶۶-۲۸۹ فخر: عدوان یعنی کشتن و اینجور کشتن ستم نیست بلکه سزای ستم است مثل اینکه آیه: «جَزاءُ سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ مِثلُها». -قرآن-۹۴-۱۳۰ الشَّهرُ الحَرامُ بِالشَّهرِ الحَرامِ- ۱۹۲ فخر: چون اقدام بجنگ و اسلحه برداشتن در ماههای حرام برای مردم ناگوار بود اینکه آیه برای آرامش خاطر آنها است که چون اعراب در ماه حرام با اسلحه مانع پیغمبر شدند از ورود بمکّه و انجام عمره در ذو القعده‌ی سال گذشته امسال که شما با اسلحه وارد حرم شدید در برابر عمل سال گذشته‌ی آنها است و اگر اینکه کار شما بنظرتان دشوار است ناراحت نباشید که کافران پیشدستی بچنین کار کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۹ وَ الحُرُماتُ قِصاصٌ- ۱۹۳ مجمع: مجاهد گفته است: چون اعراب پیغمبر را از ورود بمکّه مانع شدند و -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۲۲] صلح حدیبیه تنظیم شد آن حضرت مراجعت فرمود، آنها مفاخرت کردند که او را با حال احرام از ورود بمکه مانع شدیم. سال بعد که آن حضرت وارد مکّه شد اینکه آیه نازل شد که خداوند تلافی کرد و در برابر ممانعت سال پیش امسال آسوده وارد مکّه شدید و ناراحتی پیغمبر و مسلمین و مفاخرت اعراب باین وسیله جبران شد. و از امام باقر [ع] نیز همین معنی نقل شده است. مجمع: مشرکین به پیغمبر عرض کردند تو مأمور هستی که در ماه حرام از جنگ خودداری کنی! آن حضرت فرمود: آری آنها از اینکه جواب سوء استفاده کرده در دل گرفتند که پیغمبر و مسلمین را بکشند اینکه آیه نازل شد که اگر آنها اینکه حدود و حرمات خدائی را حلال شمردند و رعایت نکردند شما هم قصاص کنید و تلافی حقّ خود را بنمائید فَمَنِ اعتَدی عَلَیکُم- ۱۹۳ طبری: یعنی کسیکه بسوی شما جستن کرد و دوید شما هم با او همان عمل را بکنید. -قرآن-۳۷۵-۴۰۰ وَ لا تُلقُوا بِأَیدِیکُم إِلَی التَّهلُکَةِ- ۱۹۴ طبری: ۱- تهلکهٔ یعنی خودداری از بخشش و انفاق در راه خدا ۲- از إبن عباس روایت است: یعنی اگر هیچ نداشتی جز تیری یا پیکان تیری آن را انفاق کنی. -قرآن-۱-۴۶ ۳- انصار از ما حضر خود به نادارها می‌دادند چون درآمد آنها کم شد نگران شدند و خودداری از بخشش کردند اینکه خطاب با آنها است و مقصود از تهلکه امساک و سوء ظنّ است که شاید در آینده بسختی دچار شوند. ۴- در سفر، داراها بنادارها می‌دادند بقدری که برای خودشان نمی‌ماند و اندوهناک می‌شدند اینکه آیه خطاب بآنها است. فخر: یک معنی جمله اینکه است که اگر در ماه حرام با شما جنگ کردند شما هم جنگ کنید و احترام ماه حرام موجب نشود که شما خود را بهلاکت بیندازید و صبر کنید که آنها اقدام بجنگ کنند و شما را بکشند. [صفحه ۳۲۳] ابو الفتوح نوشته است: ایشان امساک کردندی و سفرهای خطرناک کردندی برای جمع مال، حقّ تعالی از هر دو نهی کرد باین آیه. حبیب بن الحارث نزدیک رسول آمد گفت: من مردی‌ام که تعرّض گناه بسیار کنم مرا تدبیر چی است! گفت: توبه کن گفت: توبه می‌کنم باز بر گناه می‌شوم گفت: پس از آن با سر توبه شو گفت: یا رسول اللّه پس گناه من بسیار شود گفت ای حبیب عفو خدای از گناه تو بیشتر است. فضیل بن عیاض گفت معنی آیه آن است که خود را در هلاک میفکن بگمان بد که،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بخـدای بری، نه بینی که در عقب اینکه گفت: «وَ أَحسِنُوا» مراد آنکه: بخـدای گمان نیک ببریـد که خـدای دوست دارد آنانکه باو خوش گمان باشـند. -قرآن-۳۳۲-۳۴۶ وَ أَحسِنُوا إِنَّ اللّه یُحِبُّ المُحسِنِین- ۱۹۴ حسـینی نوشـته است: مثنوی -قرآن-۱-۵۰ بخل و خسّت مرد را رسوا کنـد || بلکه در چاه هلاکش افکنـد روی جنّت را کجا بینـد بخیل ||! بسته به، افتاده انـدر پای پیل اسـخیا را با جهنم کار نیست || جای ممسک جز میان نار نیست عکرمه گفته است: یعنی گمان نیک داشته باشید که آنچه می‌دهید خدا عوض می‌دهد. کشف نوشـته: مصـطفی گفت احسان آن است که خدای را در بیداری و هشیاری پرستی چنانک گوئی در وی می‌نگری و خدمت که کنی چنان کنی که ویرا می‌بینی اینکه حدیث اشاره است بملاقات دل با حقّ و معارضه‌ی سر با غیب. روح البیان: «یُحِبُّ المُحسِنِینَ» یعنی خدا برای نیکوکاران خیر و سعادت می‌خواهد و سعدی گفته: -قرآن-۱۴-۳۸ کرم کن که فردا که دیوان نهنـد || منازل بمقدار احسان نهند چی است احسان از خودیّت رسـتگی || بر حقّ از راه فنا پیوسـتگی گر دلی از سرّ احسان واقف است || هم موحّد بر خدا هم عارف است گر جوی در راه دین داری تنیز || نیست احسان غیر عرفان ای عزیز [صفحه ۳۲۴] آنکه خود حق بود و حق را میشناخت || خفت جای احمد و جان فدیه ساخت آنکه جان اینسان دهد کی در غم است || کاین خلافت شیئی اندر عالم است تا پس از پیغمبر از اینکه رهگـذر || کینه گیرد با ابو بکر و عمر سـخن ما: ۱- در مراجعت از حدیبیه مردم ناراحت بودند که تحت فشار اعراب قرار گرفتند. سال بعد که طبق قرارداد با اسـلحه وارد مکّه شدند باز بواسـطه‌ی تکرار گذشـته و رو برو شدن با مشـرکین و جنـگ در مـاه حرام اندیشـناک شدنـد. بـا اینکه آیـات آسوده‌شـان کرد که رعایت آئین و حکم تا آنگاه لازم است که اضـطرار نباشد ولی در موقع اضطرار حدود و احترامات ساقط است و باید بدکار را سزا داد. ۲- آیت ۱۹۳ «الشَّهرُ الحَرام» الخ در هر جامعه‌ای هر چنـد وحشـی باشد افرادی در آن یافت میشوند که بتوانند آنها را رهبری کنند و از نابودی‌شان جلوگیری نمایند. بسـیار می‌شود که عواطف انسـان بر احسـاس و میـل او غالب می‌شود برای مثال شـخص بخیل ممکن است از عاطفه‌ی نوع دوستی یا دینی خود متـأثّر شـده بخشـش بر خلاـف انتظار بکنـد و یا شـخص بـدخو و خشن بموجب محرّک عاطفی از قبیل: زن- اولاد- دوسـتان- مبادی دینی بکلّی عوض شده با کمال مهربانی و ملایمت رفتار کند. برای عرب خشن وحشی، سه ماه پی در پی ماه حرام معیّن شده است: ذو القعـده- ذو الحجّه- محرّم و یـک مـاه بـا فاصـله‌ی از اینکه سه مـاه بنـام رجب. البتّه آنهائی که اینکه آئین ماههای حرام را معیّن کرده‌انـد مردمی دقیق و باریک بین بوده‌اند که بواسـطه‌ی ایجاد عاطفه‌ی دینی یا ملّی قوه‌ی غضبی و میل آدم‌کشـی عرب را تا انـدازه‌ای محـدود کرده‌انـد و اینکه عاطفه بآن انـدازه در آنها مؤثّر بود که اگر کسـی قاتل برادر یا پـدر خود را در اینکه ماهها پیـدا می‌کرد متعرّض او نمی‌شـد. معلوم است که اسـلام دوره‌ی سال را ماه محرّم قرار داده و اجازه نداده است که مردم بجان هم بیفتند و یکدیگر را بکشـند. -قرآن-۴۴۰-۴۶۰ پس تصـویب اینکه آئین قـدیمی و احـترام ماههـای حرام از وظـائف پیغمـبر بود که وسـیله‌ی جلوگیری از قتل و غارت آنها بشود لکن احساسات و عواطف اگرچه مولود مبادی شریف باشد در برابر منطق صحیح و عقل ارزش نـدارد. پس آئین ملی و احترام مـاه حرام تا [صـفحه ۳۲۵] وقتی محترم است که زیان بسـیار بزرگ نداشـته باشـد لکن چون موجب نابودی مسـلمین و محو اسـلام باشد کوچکترین ارزشـی ندارد و مردم موظّف هستند متجاوز و ستمکار را بجای خودش بنشانند. ۳- آیت ۱۹۵ «لاـ تُلقُوا الـخ» در دنبـاله‌ی مطـالب گذشـته یک اصل لازم الرّعایت حیاتی را یادآوری می‌کنـد که از اقـدام بنابودی خود احتراز کنید چه بوسـیله‌ی کار سودمند یا بخودداری از کار زیان‌آور. پس برای رعایت ماه حرام خود را بهلاکت و گرفتاری بدسـت کافران دچار نه کنید. چون دقیق شویم اینکه دسـتور برای همیشه و همه وقت باید رعایت شود. چنانکه هر کارگری که دیر بسر کار میرود و کار پیدا نمی‌کند و گرسـنه میماند اقدام بنابودی خود کرده است آن راننده که بواسطه‌ی سرعت در حرکت آسیب میرساند و آسیب می‌بیند بواسطه بیباکی اقدام بتهلکه کرده است آن قانون‌گذار که بواسطه‌ی بیباکی و نافهمی رعایت مقتضیات محلّ و حال مردم را نکرده و قـانون تحمیلی بر مردم تصـویب کرده اسـت اقـدام بتهلکـه‌ی خـود نمـوده است. و همچنین هر کس در هر کـار که مصلحت را منظور نکنـد و بیباک در عمل خود باشـد و یا نسـنجیده کاری کنـد اقـدام بتهلکه نموده است. -قرآن-۱۴-۲۵ [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۹۶ تا ۱۹۷]

وَ أَتِمُّوا الحَجَّ وَ العُمرَةَ لِلّهِ فَإِن أُحصِرتُم فَمَا استَيسَرَ مِنَ الهَدىِ وَ لا تَحلِقُوا رُؤُسَكُم حَتّى يَبلُغَ الهَدىُ مَحِلَّهُ فَمَن كانَ مِنكُم مَرِيضاً أَو بِهِ أَذىً مِن رَأسِهِ فَفِديَةٌ مِن صِيامٍ أَو صَدَقَةٍ أَو نُسُكٍ فَإِذا أَمِنتُم فَمَن تَمَتَّعَ بِالعُمرَةِ إِلَى الحَجِّ فَمَا استَيسَرَ مِنَ الهَدىِ فَمَن لَم يَجِد فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ فِي الحَجِّ وَ سَبعَةٍ إِذا رَجَعتُم تِلكَ عَشَرَةٌ كامِلَةٌ ذلِكَ لِمَن لَم يَكُن أَهلُهُ حاضِرِى المَسجِدِ الحَرامِ وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ شَدِيدُ العِقابِ [۱۹۶] الحَجُّ أَشهُرٌ مَعلُوماتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الحَجَّ فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ فِي الحَجِّ وَ ما تَفعَلُوا مِن خَيرٍ يَعلَمهُ اللّهُ وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيرَ الزّادِ التَّقوى وَ اتَّقُونِ يا أُولِي الأَلبابِ [۱۹۷] -قرآن-۱-۸۵۷ معنی لغات: «أُحصِرتُم» از مصدر احصار بمعنی منع و جلوگیری. «استَيسَرَ» از مصدر استیسار بمعنی آسانی و فراهم شدن. «الهَدىِ» گاو یا شتر یا گوسفند که بآداب و نشانه‌ی مخصوص برای قربانی بطرف مکّه میبرند. «تَحلِقُوا» از مصدر حلق بمعنی سر تراشیدن «نُسُكٍ» آنچه قربة الی اللّه و بواسطه‌ی عقیده‌ی دینی انجام می‌شود و بمعنی بهره‌بردن و استفاده کردن. -قرآن-۱۳-۲۵-قرآن-۶۶-۷۷-قرآن-۱۲۵-۱۳۵-قرآن-۲۳۰-۲۴۱-قرآن-۲۷۶-۲۸۵ پیش از ترجمه برای اطّلاع از منظور اینکه آیات احکام حجّ را همانطور که رسم مفسّرین است مینویسم: حجّ در اسلام سه جور معیّن شده است ۱- حجّ تمتّع ۲- حجّ افراد ۳- حجّ قران. اوّل حجّ تمتّع وظیفه‌ی آنهایی است که خارج از حدود مکّه بفاصله چهل و هشت میل باشند باید از میقات که محلهای معیّنی است محرم شوند و [صفحه ۳۲۷] بارچه‌های ندوخته را لباس قرار دهند و ذکر مخصوص که معیّن شده است بگویند تا وارد مکّه شوند و هفت نوبت دور خانه‌ی کعبه طواف کنند و دو رکعت نماز در مقام ابراهیم بخوانند و میانه‌ی صفا و مروه هفت مرتبه حرکت کنند بنام سعی صفا و مروه بعد بمذهب شیعه باید دوباره طواف کنند بنام طواف نساء با دو رکعت نماز آن ولی دیگر مسلمین اینکه نماز و طواف را ندارند. بعد از آن باید تقصیر کنند یعنی موی یا ناخن بگیرند که از احرام اول خارج شوند و اینکه اعمال را عمره‌ی تمتّع گویند. پس از آن باید دوباره قصد احرام کنند برای حج و روانه شوند بطرف عرفات که سرزمینی است در حدود چهار فرسخی مکّه و روز نهم ذیحجه بنام روز عرفه از ظهر تا غروب در آنجا بمانند و بعد از غروب، از عرفات بروند بمشعر الحرام و از طلوع صبح تا طلوع آفتاب در آنجا توقّف کنند و از آنجا بمنی بروند و در محلّ مشهور «بجمرة العقبة» ریگ بزنند بعد قربانی کنند و بعد تقصیر کنند یعنی کاری از منافیات احرام را انجام بدهند. پس از آن مختار هستند که بروند بمکّه و طواف کنند و نماز طواف بخوانند و برگردند بمنی و شبهای یازدهم و دوازدهم و سیزدهم آنجا توقّف کنند و روزها رمی جمره کنند یعنی ریگ بمحلهای مخصوص بزنند و می‌توانند که از منی روز دوّم بمکّه نیایند و تا روز سیزدهم آنجا بمانند و رمی جمره را تمام کنند و بعد بیایند بمکّه و طواف و نماز و سعی صفا و مروه که در عمره گفتیم انجام دهند. اینکه است تمامی اعمال حجّ تمتّع. دوّم حجّ افراد که در اعمال مثل حجّ تمتّع است فقط اوّل اعمال حجّ باید انجام شود یعنی در نیّت قصد حجّ بکنند و بروند بعرفات و بعد بمنی و بعد بروند بمکّه و همان اعمال گذشته را انجام دهند. سوّم حجّ قران است که از اوّل قربانی با خود میبرند و مثل حجّ افراد اوّل اعمال حجّ انجام می‌شود بعد عمل عمره. ترجمه: ۱۹۶ حجّ و عمره را برای خدا انجام دهید [نه برای خودنمائی و تعصّب عربی] پس اگر جلوگیر از انجام حجّ شدید [که دشمن یا بیماری شما را نگذاشت آن را بپایان رسانید] پس هر قربانی که بتوانید [بقربانگاه فرستید] و سر نتراشید تا قربانی [صفحه ۳۲۸] بقربانگاه برسد. و اگر کسی بیمار بود یا در سر خود آزاری داشت [میتواند سر بتراشد] و در عوض روزه بدارد یا مالی ببخشد یا قربانی کند و چون آسوده شدید [که جلوگیر از انجام حجّ نداشتید] پس آنکه بخواهد از عمره و حجّ بهره‌مند شود [و حجّ تمتّع بجای آرد] آنچه برای او فراهم است قربانی کند [گاو یا شتر یا گوسفند] و اگر نداشت سه روز در همان روزهای حجّ روزه بدارد و هفت روز پس از برگشت از حجّ که ده روز تمام باشد و البتّه اینگونه حجّ [که آن را حجّ تمتع گویند] وظیفه‌ی کسی است که خانواده و زندگی او در سرزمین مسجد الحرام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نباشد [و دور از مکّه زندگی کند] و از خدا بپرهیزید [که نافرمانی اینکه احکام کنید] و بدانید که خداوند سخت آزار بود. ۱۹۷ و اینکه دستورهای حجّ باید در ماههای معیّن انجام شود [که شوّال و ذیقعده و ذیحجّ باشد] پس کیسکه در اینکه ماه فریضه‌یی انجام میدهد نباید آمیزش با زنان کند و نه زشتی کند و نه جنگ و جدال. و آنچه کار نیک کنید البتّه خدا آن را بداند. پس ای خردمندان [برای آن سرای] توشه بردارید و البتّه بهترین توشه پرهیزگاری است و از نافرمانی من پرهیز کنید. سخن مفسّرین: أَتِمُّوا الحَجَّ- الخ- ۱۹۵ مجمع: از علیّ و زین العابدین علیهما السلام نقل است: یعنی آن را بپا دارید و انجام دهید و بآخر رسانید دیگران گفته‌اند: یعنی با آداب و شرایط آن را بجای آرند. -قرآن-۱-۱۸ ابو الفتوح: کلمه‌ی حجّ با کسر حاء هم قرائت شده است و خلافی نیست در وجوب حجّ امّا در وجوب عمره خلاف کرده‌اند مذهب ما شیعه و مذهب شافعی آن را واجب میدانند. کشف نوشته است: حجّ عوام دیگر است و حجّ خواصّ دیگر حجّ عوام قصد کوی دوست است و حجّ خواصّ قصد روی دوست آن رفتن به سرای دوست و اینکه رفتن برای دوست. [صفحه ۳۲۹] دردم نه ز کعبه بود کز روی تو بود || مستی نه ز باده بود کز بوی تو بود عوام بنفس رفتند در و دیوار دیدند. خواص بجان رفتند گفتار و دیدار یافتند. روش خاصگیان درین راه چنان است که آن جوانمرد گفته: خون صدّیقان بیالودند و زان ره ساختند || جز بجان رفتن درین ره یک قدم را بار نیست او که بنفس رود رنج یابد و بار کشد تا گرد کعبه برآید، و اینکه که بجان رود بیارامد و بیاساید و کعبه خود گرد سرایش برآید. اندرین معنی حکایت ابراهیم خوّاص است قدّس اللّه روحه گفتا: وقتی از سر محرومی بروم افتادم گردان گردان چنانک افتاده‌اند بهر جای مردان. متحیّر و سرگشته بیچاره‌وار، گم کرده سر رشته: مردان جهان شدند سرگشته‌ی تو || می‌باز نیابند سر رشته‌ی تو خبر در روم افتاد که ملک روم را دختری دیوانه گشته و پدر مر آن دختر را ببند دیوانگان بسته و اطباء بجملگی از علاج آن بیمار درمانده زمان تا زمان نفس سرد می‌آرد و اشک گرم میبارد گهی گرید و گهی خندد بجای آوردم که آنجا تعبیه‌ای است رفتم بدر سرای ملک و گفتم: بعلاج بیمار آمدم. چون دیده‌ی ملک بر من افتاد گفت: بعلاج دخترم آمده‌ای! و گمان برم که طبیبی! گفتم آری خداوندی دارم طبیب، من آمده‌ام تا دخترت را علاج کنم. خانه‌ای باشارت بمن نمود و دختر در آن خانه بود گفتا: در رفتم هنوز قدم در خانه ننهاده که اینکه آواز شنیدم: «قُل لِلمُؤمِنِینَ یَغُضُّوا مِن أَبصارِهِم«۱۱۵»فَإِن أُحصِرتُم- ۱۱۵۹۵ مجمع: یعنی اگر ممنوع شدید مفسّرین قدیم در معنی اینکه جمله اختلاف کرده‌اند إبن عباس و مجاهد گفته‌اند یعنی هر مانعی چه داخلی مانند بیماری یا نداشتن وسیله و مانند آن یا خارجی مثل دشمن، نظر علمای شیعه و روایت از امام نیز همین معنی است. دسته‌ای دیگر گفته‌اند مقصود مانع خارجی است که دشمن باشد فَمَا استَیسَرَ مِنَ الهَدیِ- ۱۱۵۹۵ مجمع: از علیّ[ع] و إبن عباس و مجاهد روایت شده است که مقصود از هدی گوسفند است و بنابراین معنی جمله چنین است [هر گوسفندی که فراهم شود] و از عایشه و عبد اللّه عمر روایت شده است که مقصود شتر و گاو است.إِن أُحصِرتُم- ۱۹۵ مجمع: یعنی اگر ممنوع شدید مفسّرین قدیم در معنی اینکه جمله اختلاف کرده‌اند إبن عباس و مجاهد گفته‌اند یعنی هر مانعی چه داخلی مانند بیماری یا نداشتن وسیله و مانند آن یا خارجی مثل دشمن، نظر علمای شیعه و روایت از امام نیز همین معنی است. دسته‌ای دیگر گفته‌اند مقصود مانع خارجی است که دشمن باشد فَمَا استَیسَرَ مِنَ الهَدیِ- ۱۹۵ مجمع: از علیّ [ع] و إبن عباس و مجاهد روایت شده است که مقصود از هدی گوسفند است و بنابراین معنی جمله چنین است [هر گوسفندی که فراهم شود] و از عایشه و عبد اللّه عمر روایت شده است که مقصود شتر و گاو است. -قرآن-۲۵۹-۳۰۶-پاورقی-۳۰۷-۳۰۹-قرآن-۳۱۰-۳۲۶-قرآن-۶۸۳-۷۱۳ طبری: ابو عمر بن علا عالم و قاری مشهور گفت سراغ ندارم در کلام عرب کلمه‌ای مانند جدّی که مفرد آن «جدیه» است مگر «هدی» را که مفرد آن هدیه است و از اعرج قاری روایت شده است که اینکه کلمه را «هدیّ» با کسر دال و تشدید یاء خوانده است و از عاصم نیز موافقت با او نقل شده است و اینکه حیوانات را از آن روی «هدی» نامیده‌اند که همانند هدیه‌ی انسان است و برای تقرب بخدا میبرند. حَتّی یَبلُغَ الهَدیُ مَحِلَّه- ۱۹۵ فخر یعنی حیوان قربانی برسد بجایگاه سر بریدنش و سرش بریده شود و در مقصود از محلّ سر بریدن اختلاف است: شافعی گفته است هر جا آدمی ممنوع از رفتن بحجّ شد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باید هدی خود را بکشد چون پیغمبر در صلح حدیبیه چنین کرد. ابو حنیفه گفته است: -قرآن-۱-۳۵ باید بحرم فرستاده شود و در آنجا کشته شود چون پیغمبر در حدیبیه ممنوع شد و آنجا نه میل فاصله‌ی از مکّه است و جزء حرم. مجمع: در مذهب ما اگر شخصی بواسطه‌ی مرض ممنوع شد و آهنگ عمره داشت [صفحه ۳۳۲] باید هدی خود را بفرستد که در شهر مکّه بکشند و اگر بقصد حجّ بوده است آن را در منی سر ببرند. طبری: عبد الرّحمن بن یزید گفت: سالی آهنگ عمره کردیم اسود بن یزید هم سفر ما بود چون بذات الشقوق منزل کردیم او را مار گزید و بیچاره شد ما در کار او متحیّر ماندیم که چکنیم چند نفر از ما رفتیم دیدیم قافله‌ای در گذر است و عبد اللّه بن مسعود در میان آن قافله است سرگذشت خود را باو گفتیم. جواب داد: بایستی که با شما بهای هدی بفرستد و روزی را با او میعاد و نشانه بگذارید که چون در آن روز آن قربانی را کشتید او از احرام خود محلّ شود. ابو الفتوح نوشته است: رسول علیه السّلام با مشرکان قریش صلحی کرد بحسب مصلحت و صلحنامه بنوشتند. رسول علیه السّلام اصحاب را گفت: برخیزید و چیزی که دارید از هدی بکشید و سر بتراشید. و گفت: و اللّه که هیچکس بر نخواست تا رسول اللّه علیه السلام سه بار باز گفت و هم کسی فرمان نبرد. رسول [ع] دلتنگ شد برخاست و در خیمه‌ی ام سلمه شده و گفت یا ام سلمه دیدی که اینان چه کردند! سه بار فرمودم که هدی بکشید و سر بتراشید فرمان نبردند ام سلمه گفت: یا رسول اللّه تو بیرون رو و هدی خود بکش و حلاق خود بخوان تا سرت را بتراشد و بایشان هیچ مگو. رسول علیه السلام از خیمه بدر آمد و با کس سخن نگفت تا هدی خود بکشت و حلّاق را بخواند و سر بتراشید و تقصیر کرد. اصحاب که آن دیدند در افتادند و هر کسی هدی خود بکشت و بعضی سر بعضی تراشیدند و دلتنگ و غمناک‌تر بودند از آنکه در فرمان رسول علیه السلام توقّف کرده بودند. کشف الاسرار: کلمه‌ی «محلّه» ممکن است اسم زمان باشد بمعنی هنگام حلال شدن و آن وقتی است که حیوان کشته و آماده برای خوردن است چون روزی گوشتی ببریده صدقه دادند او آن را بحضور پیغمبر برد آن حضرت نخورد بریده عرض کرد: نه اینکه [صفحه ۳۳۳] مال من است! فرمود: بلی عرض کرد بشما هدیّه کردم فرمود: «قرّبوه فقد بلغ محلّه«۱۱۶»» پس در آیه هم مقصود آن است که سر نتراشید و محلّ نشوید تا هدی کشته شود و هنگام خوردن گوشتش برسد آنگاه سر بتراشید. پس باید در همانجائی که شخص محرم نمی‌تواند جلو برود هدی خود را بکشد و چون گوشتش آماده برای خوردن شد سر تراشد و محلّ شود. -پاورقی-۸۹-۹۱ أو بِهِ أذیً مِن رَأسِهِ فَفِدیَةٌ- ۱۹۵ مفسّرین گفته‌اند: یعنی شخص معذور نباید از احرام خود دست بردارد مگر آنگاه که قربانیش انجام شود ولی اگر کسی مریض بود یا در سر آسیبی داشت که موجب عذر شد مجاز است قبل از قربانی سر بتراشد. و پس از آن فدیه بدهد و تلافی کند. -قرآن-۱-۴۰ ابو الفتوح نوشته است: کعب بن عجره‌ی انصاری گفت: آیه در حقّ من آمد که رسول علیه السلام بر من گذشت و مرا موی بسیار بر سر بوده و جنبنده در او افتاده بود و برویم فرو می‌آمد و من از آن رنجور بودم و من دیک می‌پختم رسول مرا گفت همانا رنجوری از اینکه جنبنده! گفتم بغایت یا رسول اللّه آیه فرود آمد رسول علیه السلام گفت: سر بتراش که خدای تعالی دستوری بداد و فدا کن بروزه. مِن صِیامٍ أو صَدَقَةٍ أو نُسُکٍ- ۱۹۵ ابو الفتوح نوشته است: بنزدیک ما روزه‌ی فدای حلق سه روز است و «صدقه» اطعام شش درویش راست و بروایتی ده درویش را و نسک گوسفندی است. و بنزدیک شافعی هم چنین است. -قرآن-۱-۳۷ برهان از امام صادق [ع] روایت است. پس از آنکه اینکه آیه نازل شد پیغمبر بکعب امر کرد که سر خود بتراشد و سه روز روزه معیّن فرمود و صدقه بر شش مسکین که برای هر مسکین [دو مد داده شود] و نسک را گوسپندی معیّن فرمود. [صفحه ۳۳۴] ابو الفتوح نوشته است: و خلاف کردند در آنکه ذبیحه کجا کند و طعام کجا دهد بعضی گفتند: هر دو بمکّه باید و درست آن است که هر کجا خواهد اینکه روزه بدارد و اینکه صدقه بدهد و اینکه گوسفند بکشد. أو نُسُکٍ- ۱۹۵ امام فخر: از إبن اعرابی روایت است: نسک شمشهای نقره‌ی خالص است و هر یک سبیکه یک نسیکه است و شخص متعبّد و پارسا را ناسک مینامند برای آنکه روح خود را از پلیدی گناه خالص و صاف کرده است همانطور که سبیکه و شمش نقره از اجزای خارجی و غش جدا و صاف شده است اینکه است اصل معنی نسک و بعد حیوان قربانی را هم نسک نامیدند برای آنکه شریفترین و بهترین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبادات و موجب تقرّب بخدا است. -قرآن-۱-۱۱ فَمَن تَمَتَّعَ بِالعُمرَةِ إِلَی الحَجِّ- ۱۹۵ فخر: یعنی کسی که بواسطه‌ی عمره محرم شده است و محظورات احرام را بر خود الزام کرده است بعد از انجام عمره آنچه در احرام ممنوع است بهره برد و استفاده کرد و باصطلاح محل شد. -قرآن-۱-۴۵ کشاف: یعنی بواسطه‌ی انجام عمره استفاده‌ی تقرّب بخدا کرده است تا آنگاه که آهنگ حجّ کند. طبری: اسحاق بن سوید گفت: شنیدم: إبن زبیر خطابه می‌خواند و می گفت: ای مردم سوگند بخدا «التمتّع بالعمرة إلی الحجّ» اینکه نیست که شما می کنید بلکه اگر شخص آواز بلبیک گفتن برای حجّ بلند کند پس عذری و مانعی جلوگیرش شود و ایّام حجّ بگذرد و از احرام خود محلّ شود و آنچه انجام داده عمره حساب کند پس بواسطه‌ی محل شدن، از آنچه در احرام ممنوع بود تا سال آینده استفاده می کند آن هنگام آهنگ حجّ می کند و هدی برای قربانی می‌برد. اینست معنی «تَمَتَّعَ بِالعُمرَةِ». -قرآن-۵۰۷-۵۳۱ [صفحه ۳۳۵] فَمَا استَیسَرَ مِنَ الهَدیِ- ۱۹۵ کشف: مقصود آن است کسی که از عمره محل می‌شود و برای حجّ دوباره محرم می‌شود باید هدی و قربانی کند بآنچه میسّر است از گوسفند یا گاو یا شتر. -قرآن-۱-۳۱ فخر: وقت قربانی پس از احرام است و مستحب است که در روز عید قربان باشد و اگر هماندم پس از احرام بکشد کافی است و ابو حنیفه گفته است باید در روز عید قربان کشته شود. تِلکَ عَشَرَةٌ کامِلَةٌ- ۱۹۵ مفسّرین: برای کلمه‌ی «کامِلَةٌ» دو جهت نوشته‌اند اوّل آنکه چون واو بمعنی «او» نیز استعمال می‌شود باین کلمه معیّن می‌شود که واو بمعنی مشهور است یعنی هفت روز و سه روز و اگر کلمه‌ی «کامله» نمی‌بود ممکن بود اشتباه شود که و او بمعنی او باشد یعنی سه روز در حجّ و یا اگر خواستید هفت روز بعد از بازگشت. جهت دیگر تأکید است یعنی اینکه روزه در ده روز تکمیل می کند عبادت و حجّ آنکه قربانی ندارد. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۵۷-۶۷ فخر از إبن عبّاس است: چون وارد مکّه شدیم پیغمبر فرمود: هر کس با خود قربانی نیاورده است نیّت حجّ خود را تبدیل به عمره کند. پس طواف کردیم و میان صفا و مروه سعی کردیم و از احرام محلّ شدیم و لباس پوشیدیم چون شب ترویه شد فرمود برای حجّ آماده شوید چون از اعمال حجّ فارغ شدیم فرمود: اکنون قربانی کنید و هر کس ندارد سه روز روزه بدارد و چون بآبادانی خود رسید هفت روز دیگر روزه بدارد. ذلِکَ لِمَن لَم یَکُن أَهلُهُ حاضِرِی المَسجِدِ الحَرامِ- ۱۹۵ فخر: در مقصود از حاضرین مسجد الحرام اختلاف است عبد اللّه عبّاس و مجاهد گفته اند: مقصود اهل حرم و آنهائی است که در داخل حرم زندگی می کنند. عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: مقصود آنهائی است که در داخل مکّه خانه دارند. شافعی گفته است: حاضرین آنهائی هستند که منزل‌شان باندازه سفر شرعی و فاصله‌ی قصر در نماز و خوردن روزه از -قرآن-۱-۶۳ [صفحه ۳۳۶] ه دور نباشد. ابو حنیفه گفته است: از مکّه تا میقاتها جزء حاضرین محسوب می‌شوند و آنهائی که منزل‌شان در خارج از میقاتها است غیر حاضرین محسوب هستند و وظیفه‌ی آنها تمتّع است«۱۱۷». - پاورقی-۲۰۶-۲۰۸ أَنَّ اللّهَ شَدِیدُ العِقابِ- ۱۹۵ فخر: ابو مسلم گفته است عقاب و معاقبه بیک معنی است که سزای بدکار باشد و مشتقّ از عاقبت است. -قرآن-۱-۳۲ الحَجُّ أَشهُرٌ مَعلُوماتٌ- ۱۹۵ کشف الاسرار نوشته است: «حاء» اشاره است بحکم خداوند بارهیکان خود و جیم اشاره است بجرم بندگان و آلودگی ایشان چنانستی که اللّه گفتی بنده‌ی من اکنون که جرم کرده‌ای باری دست در حبل«۱۱۸» حلم من زن و مغفرت خواه تا بیامرزم هر کس آن کند که سزای وی باشد. سزای تو نابکاری. سزای من آمرزگاری بنده‌ی من گو ز آنکه عذر خواهی، عذر از تو و عفو از من، جرم از تو و ستر از من، ضعف از تو و برّ از من بنده‌ی من چندانکه عذر بر زبان آری و هراسی در دل و قطره‌ای آب گرد دیده بگردانی پس کار وا من گذار، در که گشادم بار دادن با من اکنون که بدعا فرمودم نیوشیدن بر من اکنون که بسؤال فرمودم بخشیدن بر من هر چه کردم کردم هر چه نکردم باقی بر من. - قرآن-۱-۲۸-پاورقی-۲۵۰-۲۵۲ ابو الفتوح: مقصود دو ماه شوّال و ذیقعده و ده روز اوّل ذیحجّ است که از امام نیز همین روایت شده است و فقهای شیعه بآن حکم کرده‌اند و عدّه‌ای گفته‌اند: دو ماه و نه روز اوّل ذیحج است و روز نهم که وقوف بعرفات می کنند اعمال حجّ تمام است. و بعضی گفته- [صفحه ۳۳۷] اند سه ماه تمام است که تا آخر ماه ذیحجّ کشتن قربانی جایز است برای کسی که نتواند خود حاضر شود و هدی خود را بفرستد. فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ- ۱۹۶ مجمع: در قرائت اینکه سه کلمه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اختلاف است: إبن کثیر کلمه‌ی اوّل را با رفع و کلمه‌ی آخر را با فتحه خوانده است و دیگری بعکس او قرائت کرده است که کلمه‌ی اوّل را مفتوح و آخری را مرفوع خوانده است و قرائت مشهور بفتح هر دو کلمه است از جهت بلاغت و رساندن مقصود بهتر است زیرا با اینکه قرائت چنین معنی می‌شود: هیچ یک از اینکه کارها بیهچ وجه در حجّ جایز نیست. -قرآن-۱-۴۱ برهان: از علیّ بن جعفر فرزند حضرت صادق ع روایت است که. از برادرم حضرت موسی بن جعفر ع پرسیدم معنی اینکه کلمات را فرمود: رفث عمل جنسی است و فسوق دروغ و مفاخرت است و جدال گفتن اینکه کلمه است: نه بخدا بلی بخدا. وَ ما تَفعَلُوا مِن خَیرٍ یَعلَمهُ اللّه- ۱۹۶ فخر: کلمه‌ی خیر اشاره است به اینکه که کارهای خوب شما را خدا میداند و آشکار می‌کند ولی کارهای بد را می‌پوشاند بجوری که اسم آنها را نمی‌برد و اگر ممکن باشد از شخص گناهکار نیز می‌پوشاند که بر آن مطلع نشود. -قرآن-۱-۴۴ روح البیان: کلمه‌ی «ما» شرطیّه است و بمعنی اگر «یَعلَمهُ اللّه» کنایه است از ثواب و پاداش خداوند بر نیکی‌ها و در دنبال نهی و جلوگیری از سه گناه تشویق کرده است بر کلیه‌ی خوبیها و اطاعت خدا و معنی اینکه است که اگر کار خوب بکنید خدا بشما پاداش نیک می‌دهد. -قرآن-۵۷-۷۶ تَزَوَّدُوا- ۱۹۶ مفسّرین نوشته‌اند: آیه برای عدّه‌ای از مردم یمن است که بی‌زاد و توشه بحجّ می‌رفتند و می گفتند ما حاجیان خانه‌ی خدائیم او ما را توشه خواهد داد و در راه یا گدائی می کردند و یا بزور از مردم می گرفتند. -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۳۳۸] طبری: سعید بن جبیر و دیگران گفته‌اند: توشه‌ی حجّ کشک است و سویق است و نان خشت است و خرما. عبد اللّه عمر گفته است: مردمی بودند که چون محرم می‌شدند آنچه توشه داشتند می‌انداختند و پی توشه‌ی دیگر میرفتند و گاه بود که چیزی نمی‌یافتند و برنج می‌افتادند اینکه جمله برای آنها نازل شد. ابو الفتوح نوشته است: اهل اشارت گفتند: خدای چون ذکر سفر حجّ کرد مکلّفان را سفر قیامت یاد آورد گفت: که اگر برای اینکه راه زادی ساختی که بیک دو ماه بروی و باز آئی برای سفری که بروی و بآن جا بمانی و باز نیائی «اولی و احری«۱۱۹»» که آن را زاد باید. زاد اینکه راه گرانباری بود و زاد آن راه سبکباری بود اینجا هر چه گرانبارتر باشی سفرت آسانتر بود و آنجا هر چه سبکبارتر باشی تو را به باشد برای اینکه اینجا بار بر پشت شتر باشد و آنجا بار بر گردن تو اینجا زاد بر راحله بود و آنجا زاد را خود راحله باشی. اینجا اگر راحلهات نبود و زادت نبود از تقوی زادی ساز و از پای خود راحله«۱۲۰» ساز اگر رحلی نبود بفعلی قناعت کن و اگر هیچ توانی که از توکّل زادی سازی و از هوای نفس راحله و آن زاد توکّل بر گردن اصطبار نهی و پای قهر بپشت هوای نفس در آری، چون او را پست کرده باشی انگار که راه بریدی. هر چه راحلهات ضعیفتر باشد تو راه حقّ بهتر سپری بعکس راحله‌ی حاج که هر چه او قویتر باشد ایشان ایمن‌تر باشند و چون سستی کند ایشان بترسند و خائف شوند. خطر ایشان در ضعف راحله باشد و خطر تو در قوت راحله‌ی تو شعر:ساز اگر رحلی نبود بفعلی قناعت کن و اگر هیچ توانی که از توکّل زادی سازی و از هوای نفس راحله و آن زاد توکّل بر گردن اصطبار نهی و پای قهر بپشت هوای نفس در آری، چون او را پست کرده باشی انگار که راه بریدی. هر چه راحلهات ضعیفتر باشد تو راه حقّ بهتر سپری بعکس راحله‌ی حاج که هر چه او قویتر باشد ایشان ایمن‌تر باشند و چون سستی کند ایشان بترسند و خائف شوند. خطر ایشان در ضعف راحله باشد و خطر تو در قوت راحله‌ی تو شعر: -پاورقی-۲۶۲-۲۶۴-پاورقی-۶۷۶-۶۷۸ پس از نیستی زاد اینکه راه سازی || کجا بهتر از نیستی هست زادی! چون چنین کنی هم حاجی باشی هم نمازی پایه‌ی جهاد بیش از پایه‌ی حجّ است، اگر دشمنی را نمی‌یابی که با او جهاد کنی تا کشته‌ی او شوی با خود جهادی کن و در آن جهاد اجتهاد که تو را از تو دشمنتر کسی نیست تا کشته‌ی خود شوی و قاتل و مقتول تو باشی بقاتلی درجه‌ی [صفحه ۳۳۹] مجاهدان یابی و بمقتولی درجه‌ی شهیدان. صلاح تو در کشتن است و آنگه|| صلاحی است اینکه، مضمر اندر فسادی نه بینی که پروانه‌ی شمع، هر گه || که در باطنش خیره گردد و دادی بری گردد از خویش و بر صدق دعوی || کند خویشی خویشتن چون رمادی«-فرمت-۷۴-۷۶ فَإِنَّ خَیرَ الزّادِ التَّقوی- ۱۹۶ ابو الفتوح نوشته است: مردان آنان بودند که در راه دنیا هم تقوی زاد کردندی هم، براه دین رسیدند. عبد اللّه مبارک گوید: سالی از سالها بحجّ خانه‌ی خدا میرفتم در راه منقطع شدم بر توکّل میرفتم: از کناره‌ی بیابان کودکی را دیدم که بیامد گمان چنان بردم که هفت ساله یا هشت ساله

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است جامه‌ای کوتاه پوشیده ازاری در سر بسته نعلین در پا کرده قضیبی خیزران بدست گرفته با او نه زادی نه راحله‌ای و نه یاری گفتم: سبحان اللّه کودکی بدین خردی بادیه‌ای بدین خونخواری! او را گفتم: ای صبی از کجا میائی! گفت: -قرآن-۱-۳۳ اللّه. گفتم: بکجا میروی! گفت: الی اللّه«۱۲۲» گفتم: چه میجوئی! گفت: رضای خدا گفتم: زادت کجا هست! گفت: «زادی تقوای و راحلتی رجلای«۳»» در سودای او افتادم که تا اینکه کودک چه کسی است و دیگر ندیدم او را تا بمیان رکن و مقام رسیدم او را دیدم ایستاده خلایق بر او جمع شده و او را از حلال و حرام و مسائل و احکام میپرسیدند و او جواب میداد. من گفتم: اینکه کودک کیست! گفتند نمیدانی! اینکه زین العابدین است علی إبن- الحسین ع.۲» گفتم: چه میجوئی! گفت: رضای خدا گفتم: زادت کجا هست! گفت: «زادی تقوای و راحلتی رجلای«۱۲۳»» در سودای او افتادم که تا اینکه کودک چه کسی است و دیگر ندیدم او را تا بمیان رکن و مقام رسیدم او را دیدم ایستاده خلایق بر او جمع شده و او را از حلال و حرام و مسائل و احکام میپرسیدند و او جواب میداد. من گفتم: اینکه کودک کیست! گفتند نمیدانی! اینکه زین العابدین است علی إبن- الحسین ع. -پاورقی-۵۳-۵۵-پاورقی-۱۵۶-۱۵۸ وَ اتَّقُونِ یا أُولِی الأَلبابِ- ۱۹۶ فخر: کلمه‌ی «أُولِی الأَلبابِ» اشاره است به اینکه که: چون شما عاقل و خردمند هستید - قرآن-۱-۳۵-قرآن-۵۶-۷۶ [صفحه ۳۴۰] خرد و عقل شما موجب تقوی و فرمانبری شما است که اینکه دستورها را انجام دهید و چیزی فروگذار نکنید. روح البیان: در انسان سه قوّه است: شهوانیّه و غضبیّه و وهمیّه و در اینکه آیه: «فَلا رَفَثَ» نهی از اعمال قوّه‌ی شهویّه است و «لا فُسُوق» نهی از اعمال قوّه‌ی غضبیّه است و کارهای زشت و «لا جِدال» نهی از بکار بردن قوّه‌ی واهمه است که انسان را تحریک می‌کند بر بحث و گفتگوهای علمی از قبیل بحث در ذات خدا و صفات او و یا بحث در کارهای زندگی و جنگ و جدال با مردم. پس چون بدی از اینکه کارها تولید می‌شود نهی کرد و گفت پرهیزگاری از اینکه اعمال را پیشه کنید و از نیروی خرد خود الهام بگیرید. -قرآن-۹۵-۱۰۹-قرآن-۱۵۱-۱۶۴-قرآن-۲۲۱-۲۳۳ سعدی برای جلوگیری از جدال در حجّ چنین فرموده است: از من بگوی حاجی مردم‌گزای را || کو پوستین خلق به آزار می‌درد حاجی تو نیستی شتر است از برای آنک || بیچاره خار می‌خورد و بار می‌برد خلاصه و توضیح آنچه در روح البیان از تأویلات نجم الدّین نقل کرده است: حجّ عوام آهنگ خانه است و حجّ خواصّ زیارت صاحب خانه و مشاهده‌ی نعمتهای او است چنانکه قرآن نقل از ابراهیم خلیل گفته است که گفت: «إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی سَیَهدِینِ»«۱۲۴» و حجّ خواصّ رو گرداندن از همه چیز است چنانکه در قرآن نقل شده است از ابراهیم که گفت «انّهم عدوّ لی الّا ربّ العالمین»«۱۲۵» اینکه است روش حجّ معنوی که خلیل مؤسس آن بود و در حقیقت مقام و شأن خلیل راهنمائی بخانه‌ی خدا بود ولی برای رسول خدا محمّد حال بود که موهبت و بخشش از خدا است. ولی از مقام تا حال تفاوت زیاد است. ابراهیم در مقام خلّت و دوستی متوقّف شد و گفت «إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی سَیَهدِینِ» و چون مشمول موهبت نشد مخاطب شد به «فَإِن أُحصِرتُم فَمَا استَیسَرَ مِنَ الهَدیِ» و پس از آنکه در مقام و منزل خلت و دوستی متوقّف شد و از اتمام حجّ و وصول بموهبت محصور و محدود شد برای او هدی واینکه است روش حجّ معنوی که خلیل مؤسس آن بود و در حقیقت مقام و شأن خلیل راهنمائی بخانه‌ی خدا بود ولی برای رسول خدا محمّد حال بود که موهبت و بخشش از خدا است. ولی از مقام تا حال تفاوت زیاد است. ابراهیم در مقام خلّت و دوستی متوقّف شد و گفت «إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی سَیَهدِینِ» و چون مشمول موهبت نشد مخاطب شد به «فَإِن أُحصِرتُم فَمَا استَیسَرَ مِنَ الهَدیِ» و پس از آنکه در مقام و منزل خلت و دوستی متوقّف شد و از اتمام حجّ و وصول بموهبت محصور و محدود شد برای او هدی و -قرآن-۱۵۷-۲۰۰-پاورقی-۲۰۱-۲۰۳-پاورقی-۳۴۹-۳۵۱-قرآن-۶۵۴-۶۹۷-قرآن-۷۳۸-۷۸۸ [صفحه ۳۴۱] انی معیّن شد، که «فَدَیناهُ بِذِبحٍ عَظِیمٍ» برای او گفته شد ولی محمّد محصور و متوقّف نشد و دارای موهبت شد و مخاطب شد به «أَتِمُّوا الحَجَّ وَ العُمرَةَ» و حجّ خود را به «ثُمَّ دَنا فَتَدَلّی» بانجام رساند و پس از آنکه بحقّ نزدیک شد خود را بآن بیاویخت و دست برنداشت پس از آن عمره تمام کرد و گفتگوی دوستانه میان حبیب و محبوب به اینکه جا رسید «فَأَوحی إِلی عَبدِهِ ما أَوحی» گفتنی‌ها با او بگفت و آخرین موهبت که او را بدوست متّصل کرد در وقوف عرفاتش بود که گفت «الیَومَ أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم وَ أَتمَمتُ عَلَیکُم نِعمَتِی وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسلامَ دِيناً»«۱۲۶» سخن ما: در اوّل آیه اعلام شده است: اینکه عادت و رسم که شما از زمان ابراهیم بیادگار دارید باید صورت عبادت داشته باشد نه عادت که بخواهید آداب پدران خود را تقلید کنید. اکنون شما در فرمان و تربیت محمّد ص هستید که او شما را بطرف خدا و تکامل آدمیّت رهبری می‌کند بایستی کارهاتان بقصد عبادت خدا با راهنمائی پیغمبر باشد.سخن ما: در اوّل آیه اعلام شده است: اینکه عادت و رسم که شما از زمان ابراهیم بیادگار دارید باید صورت عبادت داشته باشد نه عادت که بخواهید آداب پدران خود را تقلید کنید. اکنون شما در فرمان و تربیت محمّد ص هستید که او شما را بطرف خدا و تکامل آدمیّت رهبری می‌کند بایستی کارهاتان بقصد عبادت خدا با راهنمائی پیغمبر باشد. -قرآن-۲۴-۵۴-قرآن-۱۴۳-۱۷۶-قرآن-۲۰۰-۲۲۴-قرآن-۴۰۶-۴۴۱-قرآن-۵۵۲-۶۶۰-پاورقی-۶۶۱-۶۶۳ بواسطه‌ی همین اعلام بود که تمام آن عادات قدیم را باقی نگذاشت و دستورهای حجّ را بطور مصلحت روز معیّن کرد تا مردم از آن تعصّب و تقلید در گذشتگان خود عوض شوند و روش عقلی و تبعیّت از پیشوای بزرگ خود را در پیش گیرند و اینکه مطلب از رفتار مردم خوب نمایان است بطوریکه از ابو الفتوح نقل کردیم: که پس از صلح حدیبیه مردم بفرمان پیغمبر تسلیم نشدند تا پس از راهنمائی امّ سلمه آن حضرت خود سر تراشید و قربانیش را کشت آنگاه مردم بخود آمدند و پیروی کردند و اینکه خود می‌فهماند که مردم نمی‌خواستند از عادات قدیمی خود دست بردارند و گمان می‌کردند اسلام بایستی روش گذشته‌ی آنها را اجراء کند برای همین است که در آخر آیه اشعار شده است که بایستی از مخالفت پیغمبر پرهیز کنید و گر نه عقاب خداوند سخت است. در آیت دوّم: اوّل معیّن شده است که باید سر بفرمان بود و آئین قدیمی را در وقت معیّن و با آداب معیّن انجام داد و در آخر یادآوری شده است که آنچه برای آدمیّت و تکامل انسان لازم است پرهیزکاری [صفحه ۳۴۲] است و بهمین جهت بجمله‌ی «تَزَوَّدُوا» گفته شده است یعنی وسیله‌ی آسایش شما در آن سفر که همه بسوی آن می‌روند تقوی است که باید تا آخر عمر روش و طرز عمل شما مقرون بآن باشد و بکلمات «یا أُولِی الْأَلْبابِ» بمردم خطاب شده و آیه ختم شده است برای تثبیت تمام مطالب از اوّل تا آخر که شما عقل و خرد دارید فکر کنید و تشخیص بدهید که بعضی از اینکه دستورات طبق رسوم قدیمه بحال خود باقی گذاشته شده است و بعضی بمناسبت مصلحت عوض شده است و همگی برای اصلاح شما است از نظر زندگی نفسانی و اجتماعی و وصول بکمال ابدی. -قرآن-۲۹-۴۲-قرآن-۲۱۹-۲۴۲

[سوره البقرة [۲]: آیات ۱۹۸ تا ۲۰۳]

لَيسَ عَلَيكُم جُناحٌ أَن تَبتَغُوا فَضلاً مِن رَبِّكُم فَإِذا أَفَضتُم مِن عَرَفاتٍ فَاذكُرُوا اللّهَ عِندَ المَشعَرِ الحَرامِ وَ اذكُرُوهُ كَما هَداكُم وَ إِن كُنتُم مِن قَبلِهِ لَمِنَ الضّالِّينَ [۱۹۸] ثُمَّ أَفِيضُوا مِن حَيثُ أَفاضَ النّاسُ وَ استَغفِرُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ [۱۹۹] فَإِذا قَضَيتُم مَناسِكَكُم فَاذكُرُوا اللّهَ كَذِكرِكُم آباءَكُم أَو أَشَدَّ ذِكراً فَمِنَ النّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِي الدُّنيا وَ ما لَهُ فِي الآخِرَةِ مِن خَلاقٍ [۲۰۰] وَ مِنهُم مَن يَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِي الدُّنيا حَسَنَةً وَ فِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنا عَذابَ النّارِ [۲۰۱] أُولئِكَ لَهُم نَصِيبٌ مِمّا كَسَبُوا وَ اللّهُ سَرِيعُ الحِسابِ [۲۰۲] -قرآن-۱-۷۲۱ وَ اذكُرُوا اللّهَ فِي أَيّامٍ مَعدُوداتٍ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَومَينِ فَلا إِثمَ عَلَيهِ وَ مَن تَأَخَّرَ فَلا إِثمَ عَلَيهِ لِمَنِ اتَّقى وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّكُم إِلَيهِ تُحشَرُونَ [۲۰۳] -قرآن-۱-۲۲۳ [صفحه ۳۴۳] معنی لغات: «جُناحٌ» گناه و انحراف از راه مستقیم. «أَفِيضُوا» از مصدر افاضه بمعنی متفرّق شدن و اشک ریختن و آب را خالی کردن و پر آب کردن ظرف باندازه‌ی سرریز کردن. «عَرَفاتٍ» اسم سرزمینی است که محلّ توقّف حاجّ است و بفاصله‌ی دوازده میل از مکّه است اینکه کلمه مفرد است که بصورت جمع استعمال شده است. «المَشعَرِ» سایه‌ی قابل استفاده از درخت و محل انجام آداب دینی بین عرفات و مکّه. «قنا» از مصدر وقایه بمعنی نگهداری. «خلاق» بهره و سود زیاد. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۵۸-۶۹-قرآن-۱۸۸-۱۹۹-قرآن-۳۵۶-۳۶۷ جهت نزول: مجمع عدّه‌ای اعراب معتقد بودند که در ایّام حجّ نباید مشغول تجارت و کسب شوند. در اینکه ایّام دست از کار می‌کشیدند و نیز نقل کرده‌اند که در ایّام حجّ عدّه‌ای مزدور و کرایه دار بودند که برای حاجّ کار می‌کردند و مردم می‌گفتند: برای آنها بهره‌ای از حجّ نیست. اینکه آیه برای جلوگیری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از اینکه فکر و عقیده است. ترجمه: ۱۹۷ ولی گناهکار نباشید اگر بهنگام حجّ کاری کنید که از بخشش پروردگار خود بهره‌ای برید [با اینکه دستورهای آن را انجام دهید] پس چون از عرفات روانه شدید در مشعر الحرام یاد خدا کنید و از نعمت هدایت او بیاد آورید که چگونه گمراه بودید [و اکنون راه زندگی و خوشبختی بشما نموده است]. [صفحه ۳۴۴] شأن نزول: مجمع: مردمی از قریش می‌گفتند ما حمس هستیم. [بضم حاء و سکون میم] یعنی سخت و پایدار در دین و روا نیست که با مردم بعرفات رویم و خانه‌ی خدا را خالی کنیم و شأن ما بالاتر است که با دیگران هم‌قدم شویم آیت ۱۹۸ برای راهنمائی آنها است. ترجمه: ۱۹۸ و زان پس از هر کجا که مردم روانه می‌شوند شما نیز روانه شوید [و دعوی برتری و جدائی از مسلمانان نکنید] و آمرزش از خدا خواهید که همانا او بخشنده است و مهربان. شأن نزول: طبری: عرب رسم داشت پس از اتمام حجّ دور یکدیگر جمع می‌شدند و از مفاخر پدران و اجداد خود یاد می‌کردند مثل اینکه یکی می‌گفت: پدر من بمردم غذا میداد. دیگری می‌گفت: پدر من با شمشیر مردم را میزد. آن دیگری می‌گفت: پدر من همه‌ی موهای پیشانی مردم فلان قبیله را بکند. آیت ۱۹۹ برای جلوگیری از اینکه مفاخرات نازل شد. ترجمه: ۱۹۹ چون از کار و آئین حجّ فارغ شدید بیاد خدا باشید چنانکه بیاد پدران خود می‌باشید بلکه یاد خدا بیشتر کنید [نه چون] بعضی مردمان که گویند: بزندگی ما را بهره‌مند کن که آنان را بجهان دیگر چیزی نباشد شأن نزول: ی: روایت کرده‌اند که عرب برهنه طواف می‌کرد و می‌گفت: «اللّهم اسقنا المطر و اعطنا علی عدوّنا الظّفر و ردّنا صالحین الی صالحین»«۱۲۷». -پاورقی- ۱۴۴-۱۴۶ [صفحه ۳۴۵] قتاده گفت مردمی بودند که فقط بمنظور بهره‌های دنیا عبادت و حجّ می‌کردند و مجاهد گفته است عدّه‌ای بودند که می‌گفتند: بما روزی بده و ما را بر دشمن چیره کن و برای آخرت خود دعا نمی‌کردند. جمله‌ی آخر آیت ۱۹۹ اینکه مردم را توصیف و توبیخ می‌کند ترجمه ۲۰۰ و دسته‌ای از مردم گویند: پروردگارا نیکی دنیا بهره‌ی ما کن و بآخرت نیز نیکی بده و ز آزار دوزخ نگاه‌مان بدار. ۲۰۱ ایشان را بهره، از کارشان بود که خدا زود بشمار کار مردم برسد. ۲۰۲ پس بروزهائی چند بیاد خدا باشید و نام او برید و اگر کسی در آن روزها شتاب کرد و زود روانه شد [از منی بمکّه] گناه نکرده است و اگر کسی ماند و دیرتر روانه شد نیز گناه نکرده است البتّه آن کس که پرهیزگار بوده است و بدستور رفتار کرده است. پس از آزار خدا بترسید و بدانید که شما را بسوی او فراهم کنند. سخن مفسّرین: سَ عَلَیکُم جُناحٌ أن تَبتَغُوا- ۱۲۸۹۷ طبری: ابو امامه‌ی سلمی بعبد اللّه عمر گفت: شغل ما باربری و حمل و نقل مسافر است برای حجّ، آیا ما هم در شماره‌ی حاجیها هستیم یا نه! عبد اللّه عمر گفت: شما مگر طواف نمی‌کنید و بعرفات نمی‌روید و رمی جمره نمی‌کنید و سر نمی‌تراشید! جواب داد چرا ما هم انجام می‌دهیم او گفت: مردی خدمت پیغمبر آمد و همین پرسش تو را از آن حضرت کرد پیغمبر ندانست چه جواب او را بدهد تا اینکه آیه نازل شد آنگاه فرمود «انتم حجّاج«۱۲۸»» و هم طبری از إبن عبّاس نقل کرده است: در دوران جاهلیّت عرب دو بازار داشت بنام «عکاظ» و «ذو المجار» پس از آنکه مسلمان شدند بمناسبت اینکه رسم دوران جاهلیّت بوده است بازارها را ترک کردند تا اینکه آیه نازل شد. و هم طبری از إبن عبّاس نقل کرده است: در دوران جاهلیّت عرب دو بازار داشت بنام «عکاظ» و «ذو المجار» پس از آنکه مسلمان شدند بمناسبت اینکه رسم دوران جاهلیّت بوده است بازارها را ترک کردند تا اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱-۳۹-پاورقی-۵۲۳-۵۲۵ فَإِذا أَفَضتُم مِن عَرَفاتٍ- ۱۹۷ طبری: «أَفَضتُم» یعنی برگشتید بآن جا که آمده‌اید. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۴۶-۵۷ [صفحه ۳۴۶] زمخشری: «أَفَضتُم» یعنی با انبوهی و تزاحم کوچ کردید. -قرآن-۹-۲۰ نوشته است: پیر بزرگ بو علی سینا «قدّس اللّه روحه» گفت: در موسم ایستاده بودم و مردمان را دیدم که اندر عرفات کاری از پیش نمی‌بردند برگشتم و روی بکوه نهادم چندان برشدم که گفتم: مگر هرگز کس اینجا رسیده است! گفتا چون بر سر آن کوه شدم عالم خود بر آنجا دیدم چنانک صحرا سر کوه بود همه جوانان دیدم موی سرشان تا سفتشان«۱۲۹» فرو آمده و چنان مراقب حقّ بودند که اگرشان بجنبانیدندی آگاهی‌شان نبودی و آفتاب صورت را هیچ شعاع نمانده بود از شعاع آفتاب معرفت ایشان.فرو آمده و چنان مراقب حقّ بودند که اگرشان بجنبانیدندی آگاهی‌شان نبودی و آفتاب صورت را هیچ شعاع نمانده بود از شعاع آفتاب معرفت ایشان. -پاورقی-۳۷۹-۳۸۱ کسی سؤال کرد از پیر بزرگ که ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شیخ هر که بر آن کوه شود ایشان را بیند! گفت: اگر بدیدندی‌شان فرود آرندی‌شان نه هر چشمی ایشان را بیند و نه هر کسی بایشان رسد. فخر: برای نامگذاری آن زمین بعرفات ده جهت نوشته است: ۱- جبرئیل بآدم آداب حجّ آموخت و چون بآن جا رسید گفت شناختی! آدم جوابداد «عرفت» شناختم ۲- اینکه گفتگو با ابراهیم خلیل بوده است ۳- آدم و حوّا پس از آنکه از بهشت بیرون شدند و از هم دور افتادند آنجا یکدیگر را دیدند و شناختند ۴- ابراهیم آنجا را دید و شناخت که جای انجام وظایفی است که باو گفته بودند ۵- حاجیها در آنجا یکدگر را می‌شناسند ۶- در آنجا حاجیها اعتراف بگناه می‌کنند و چهار جهت دیگر هم از اینکه جور موجبات است فَاذکُرُوا اللّهَ عِندَ المَشعَرِ الحَرامِ- ۱۹۷ روح البیان: وقوف بعرفات واجب است زیرا در آیه گفته شده است چون از عرفات کوچ کردید در معشر یاد خدا کنید و اینکه جمله مستلزم اینکه است که موظّف باشند بعرفات روند تا بعد از آنجا کوچ کنند. -قرآن-۵۵۹-۶۰۳ طبری: عبد اللّه بن ابی رافع از علی [ع] روایت کرده است پیغمبر ص شب را در مزدلفه [صفحه ۳۴۷] د و چون صبح شد حرکت فرمود و در کوه قزح«۱۳۰» توقّف فرمود و فضل بن عباس را پشت سر خود سوار کرد و فرمود: اینجا موقف است یعنی مشعر الحرام است که توقّف در آن یکی از اعمال واجب حجّ است.توقّف فرمود و فضل بن عباس را پشت سر خود سوار کرد و فرمود: اینجا موقف است یعنی مشعر الحرام است که توقّف در آن یکی از اعمال واجب حجّ است. -پاورقی-۵۰-۵۲ نهاوندی در نفحات از جابر روایت کرده است که پیغمبر در مزدلفه نماز صبح خواند و بر شترش سوار شد تا رسید بمشعر الحرام مشغول دعا و ذکر شد و متوقّف بود تا هوا روشن شد. مجمع: توقف در مشعر الحرام واجب است چون در آیه امر شده است «که آنجا مشغول ذکر بشوند» و ذکر کردن بایستی با توقّف باشد. وَ اذکُرُوهُ کَما هَداکُم- ۱۹۷ فخر برای تکرار جمله‌ی «اذکروا» چند جهت نوشته است که نتیجه‌ی آن تأکید لزوم ذکر هست در همه وقت.«۲» -قرآن-۱-۲۷-پاورقی-۱۴۷-۱۴۹ ثُمَّ أَفِیضُوا مِن حَیثُ أَفاضَ النّاسُ- ۱۹۸ طبری: إبن ابی نجیح گفت قبیله‌ی قریش مسئله‌ی حمس بمعنی غیرت و شجاعت را برای خود موجب فخر و برتری درست کردند و با یکدیگر گفتند: هیچ کس قدر و مقام ما را ندارد و چون ما در نظر عرب احترام ندارد پس باید آنچه در جای دیگر انجام می‌دهیم در حرم خودداری کنیم تا عرب بیشتر ما را احترام کنند. از اینکه نظر اوّل از وقوف در عرفات هنگام حج خودداری کردند و گفتند: اینکه عمل از مراسم حجّ و آداب ابراهیم است امّا مناسب مقام و شخصیّت ما نیست چون ما «حمس» و اهل حرم هستیم بعد بقبائل که از آنها منشعب شده و در خارج از حرم و مکّه بودند گفتند چون از اولاد ما -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۳۴۸] هستید شما هم باید مثل ما رفتار کنید. دو قبیله‌ی خزاعه و کنانه پیرو روش آنها شدند. پس از آن چیزهای دیگر برای خود درست کردند و گفتند برای ما که «حمس» هستیم در هنگام احرام شایسته نیست روغن بسازیم و کشک بسازیم و خوراک کشک درست کنیم و نیز گفتند: آنهایی که در خارج حرم هستند غذائی که از آنجا برای خود می‌آورند نباید در داخل حرم از آن غذا مصرف کنند و چون وارد مکّه بشوند باید اوّل طواف آنها در لباس «حمس» باشد و اگر لباس «حمس» نداشتند برهنه طواف کنند و بقیّه‌ی عرب را هم بر اینکه روش وادار کردند و رفتار می‌کردند تا آنکه خدا محمّد [ص] را فرستاد و دین او را رواج داد. اینکه آیه نازل شد برای خطاب بقریش که چنین رسمها داشتند و مقصود از «ناس» بقیّه‌ی عرب است و پس از آن آئین «حمس» و بدعتهای قریش منسوخ شد. ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گوید: رسول صلّی اللّه علیه و آله از عرفات بیامد با سکینه و وقار و اسامه‌ی زید ردیف او بود و مردم را گفت: بر شما باد که بسکون و آهستگی روید و رانید که برّ و نیکوکاری نه در تاختن اسب و شتر است و شتر رسول علیه السلام ندیدم که بدوید یا تیزتر برفت و ابو صالح روایت کرد از عبد اللّه عبّاس که رسول صلّی اللّه علیه و آله یکی را از جمله‌ی صحابه امیر حاجّ کرد و او را فرمود تا مردمان را بعرفات برد و آنجا موقّف بدارد از آنجا بیاید آفتاب فرو شده و بمزدلفه آید آن شب آنجا باشد چون صبح برآید از آنجا بمشعر الحرام آید آنجا بموقف بایستد. چون بیامد قریش و حمس را بجمع دید آنجا ایستاده چون خواست تا ایشان را بگذراند آنجا بایستادند و گفتند: اینکه موقف و فیض‌گاه آبا و پدران ماست ما از اینجا نرویم. او برفت و جماعت حاج با او می‌رفتند از اهل ربیعه تا بعرفات آمدند. و ایشان آنان بودند که خداوند ایشان را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواست بقوله «مِن حَیثُ أَفاضَ النّاسُ» آنجا موقف کردند تا آفتاب فرو شد از آنجا بیامدند بمشعر و آنجا موقف کردند تا آفتاب برآمد بمنی آمدند. -قرآن-۱۰۰۲-۱۰۳۲ وَ استَغفِرُوا اللّه- ۱۹۸ ابو الفتوح نوشته است: مجاهد روایت کند از رسول علیه السّلام که گفت: -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۴۹] بار خدایا حاجیان را بیامرز و آنان را کو حاجیان برای ایشان استغفار می‌کنند. علی بن عبد العزیز گفت سالی از سالها من عدیل«۱۳۲» ابو عبیدهٔ القسم بن سلام بودم چون بموقف رسیدم چاهی بود از آنجا آب برآوردم و غسل کردم و نفقه‌ای که داشته آنجا فراموش کردم چون به «مأزمین» رسیدم ابو عبیده گفت: برو قدری خرما و کره برای ما بخر. مرا یاد آمد که نفقه آنجا فراموش کردم بیامدم تا آنجایگاه که آن کیسه فراموش کرده بودم همانجا نهاده بود برگرفتم و در میان بستم و از آنجا روی بقافله نهادم در آن وادی نگاه کردم همه‌ی وادی پر از قرده و خنازیر بود«۱۳۳» بترسیدم از آنحال و بیامدم و پیش از صبح بقافله رسیدم و ایشان بر جای خود بودند. مرا گفت کجا بودی! قصه با او گفتم و حدیث قرده و خنازیر بگفتم و تعجّب کرد. مرا گفت دانی که آن چه بود! گفتم: نه، گفت: آن گناه بنی آدم است که آنجا رها کرده و نیامده‌اند.بترسیدم از آنحال و بیامدم و پیش از صبح بقافله رسیدم و ایشان بر جای خود بودند. مرا گفت کجا بودی! قصه با او گفتم و حدیث قرده و خنازیر بگفتم و تعجّب کرد. مرا گفت دانی که آن چه بود! گفتم: نه، گفت: آن گناه بنی آدم است که آنجا رها کرده و نیامده‌اند. -پاورقی-۱۴۵-۱۴۷-پاورقی-۶۲۵-۶۲۷ فَإِذا قَضَیتُم مَناسِکَکُم فَاذکُرُوا اللّه- ۱۹۹ فخر: از تفسیر قفال نقل کرده است: روز فتح مکّه پیغمبر بر شتر خود که «قصوی» نام داشت سوار بود طواف کرد و با عصای سر کج که در دست داشت رکن را «استلام» کرد«۱۳۴» و زان پس حمد و ثنای خدا گفت پس از آن فرمود ای مردم افراد بشر دو دسته‌اند یا نیکوکار و بزرگوار است که نزد خدا عزیز است و یا بدکار و بدبخت است که ارزشی در پیشگاه خدا ندارد. ای مردم خداوند تعصّبات و غیرتهای جاهلانه‌ی دوران توحّش را نابود کرد بعد اینکه آیه را قرائت فرمود «یا أَیُّهَا النّاسُ إِنّا خَلَقناکُم مِن ذَکَرٍ وَ أُنثی» و فرمود: اینکه سخنان را برای شما گفتم و از خدا آمرزش خود و شما را مسئلت می‌کنم. و هم فخر -قرآن-۱-۴۸-پاورقی-۲۴۳-۲۴۵-قرآن-۵۷۵-۶۳۷ [صفحه ۳۵۰] آورده است: سدّی گفته است: پس از انجام حجّ در منی عربی بلند می‌شد و می‌گفت: خداوندا دیک و کاسه‌ی پدر من بزرگ بود و مال بسیار داشت پس هر چه باو دادی بمن هم عنایت فرما اینکه آیه برای جلوگیری از اینکه رسم آنها نازل شد. فَمِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ- ۱۹۹ ابو الفتوح نوشته است: قتاده گفت: در حقّ کسانی است که همه همّت ایشان دنیا بود اگر عملی کنند برای دنیا بود و اگر سعی کنند برای دنیا بود و اگر دعا کنند از خدای دنیا خواهند ایشان مردمان دون همّت باشند و دون منزلت که از خیرات دنیا و آخرتی بدنیا قناعت کرده باشند. -قرآن-۱-۳۰ وَ مِنهُم مَن یَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِی الدُّنیا حَسَنَةً- ۲۰۰ مجمع: از علی [ع] نقل است مقصود از «حسنه» در دنیا همسر خوب است و در آخرت بهشت و از امام صادق [ع] روایت است که «حسنه» در دنیا حسن خلق و وسعت رزق است و در آخرت رضوان خدا و محبوبیّت و بهشت است. -قرآن-۱-۶۱ کشف نوشته است: قتاده گفت: «حسنه» ی دو جهانی عافیت است و دلیل بر اینکه تأویل آن است که مصطفی صلّی اللّه بعیادت بیماری شد و آن بیمار را چون بچه‌ی مرغ بی‌بال دید فرمود: تو از خدا چیزی خواسته‌ای یا دعائی کرده‌ای! او جواب داد که همیشه می‌گفتم: خدایا بهر چه بایستی در عالم دیگر از او بینم در همین عالم آزار بمن برسد که آنجا آسوده باشم پیغمبر فرمود «سبحان اللّه» تو چگونه چیزی می‌خواهی که طاقت و توانائی آن را نداری چرا اینکه جور دعا نکردی! «اللّهمّ ربّنا آتنا فی الدّنیا حسنهٔ و فی الآخرهٔ حسنهٔ و قنا عذاب النّار» پس او به اینکه گونه دعا کرد و شفا یافت. کشف نوشته: خواجه‌ی انصاری گفته است: گفته‌اند که «حسنه» ی اینکه جهانی که مؤمنان می‌خواهند علم و عبادت است و «حسنه» ی آن جهانی بهشت و رؤیت اینکه جهانی شهود اسرار است و آن جهانی رؤیت و ابصار است اینکه جهانی توفیق خدمت و آن جهانی [صفحه ۳۵۱] تحقیق وصلت اینکه جهانی اخلاص در طاعت و آن جهانی خلاص از حرقت و فرقت. اینکه جهانی سنّت و جماعت آن جهانی لقا و رؤیت اینکه جهانی ثبات الایمان آن جهانی روح و ریحان اینکه جهانی حلاوت طاعت آن جهانی لذّت مشاهدت، اینکه جهانی را عمل باید در طاعت آن جهانی را درد باید اندر معرفت و از عمل تا درد راه دور است او که بدین بصر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ندارد معذور است حاصل آن عمل حور و قصور است و صاحب اینکه درد در بحر عیان غرقه‌ی نور است. ای راه تو را دلیل دردی ||فردی تو و آشنات فردی أُولئِکَ لَهُم نَصِیبٌ مِمّا کَسَبُوا- ۲۰۱ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گفت سبب نزول اینکه آیه آن بود که مردی نزد رسول آمد و گفت: یا رسول اللّه پدرم از دنیا برفت و حجّ خانه‌ی خدای نکرده بود اگر من برای او حجّ بکنم حساب می‌شود! گفت: ای مرد اگر پدرت را وامی بودی تو قضا کنی بجا نباشد از او! گفت آری، گفت: وام خدای اولیتر که بگذارند، گفت یا رسول اللّه پس مرا هیچ مزدی باشد! خدای تعالی اینکه آیه فرستاد. فضل بن عبّاس روایت کند: روزی من ردیف رسول خدا بودم مردی بیامد و گفت: یا رسول اللّه مادر پیری دارم و بر راحله نتواند نشستن و اگر او را در بندم ترسم رنجور شود و حجّ نکرده است رسول علیه السلام گفت: -قرآن-۱-۴۱ اگر بر او وامی باشد نه تو از او قضا کنی! گفت بلی. گفت: برو از او حجّ بکن. اللّهُ سَرِیعُ الحِسابِ- ۲۰۲ مجمع: از پیغمبر روایت شده است. «انّ اللّه یحاسب الخلق فی قدر حلب شاة»«۱۳۵» فخر: مقصود از سرعت در حساب اینکه است که بزودی وقت رسیدگی بحساب شما فرا می‌رسد و پاداش عمل خود را می‌بینید.فخر: مقصود از سرعت در حساب اینکه است که بزودی وقت رسیدگی بحساب شما فرا می‌رسد و پاداش عمل خود را می‌بینید. -قرآن-۱-۲۹- پاورقی-۱۲۲-۱۲۴ [صفحه ۳۵۲] وَ اذکُرُوا اللّهَ فِی أَیّامٍ مَعدُوداتٍ- ۲۰۲ طبری: از مفسّرین قدیم نقل کرده است که همه‌ی آنها ایّام معدودات را گفته اند مقصود ایّام تشریق است که روزهای یازدهم و دوازدهم و سیزدهم ذیحجه باشد و اینکه سه روز را ایّام تشریق نامیده‌اند بمناسبت اینکه که در آن سه روز عربها گوشت قربانی‌های آنجا را به آفتاب می‌گذاشته‌اند که خشک شود. چون تشریق بمعنی گستردن چیزی است در آفتاب برای خشک شدن. -قرآن-۱-۴۵ ی: مسعود بن حکم از مادرش روایت کرد: خوب بیادم مانده است مثل اینکه اکنون در جلو چشم من است که علیّ[ع] در منی سوار استر سفید پیغمبر ص بود و کنار معبر انصار توقف کرده بود و می‌فرمود: ای مردم اینکه روزها ایّام ذکر خدا است و خوردن و نوشیدن نه برای روزه داشتن. و زهری روایت کرده که پیغمبر عبد اللّه بن حذاقهٔ بن قیس را در ایّام تشریق«۱۳۶» بمنی فرستاد و او مردم را آواز داد: اینکه روزها ایّام ذکر خدا است و خوردن و نوشیدن مگر کسی که قربانی نداشته و برای جبران قربانی خود باید روزه بدارد. و آن حضرت حذافهٔ را فرستاد که در منی گردش کن و بگو: ای مردم اینکه روزها روزه نگیرید که ایّام ذکر اللّه است و روزهای خوردن و نوشیدن.بمنی فرستاد و او مردم را آواز داد: اینکه روزها ایّام ذکر خدا است و خوردن و نوشیدن مگر کسی که قربانی نداشته و برای جبران قربانی خود باید روزه بدارد. و آن حضرت حذافهٔ را فرستاد که در منی گردش کن و بگو: ای مردم اینکه روزها روزه نگیرید که ایّام ذکر اللّه است و روزهای خوردن و نوشیدن. -پاورقی-۴۰۳-۴۰۵ کشف نوشته است: ذکر سه قسم است: ذکر عادت و ذکر حسبت و ذکر صحبت. ذکر عادت بی‌قیمت است از بهر آنکه از سر غفلت است، ذکر حسبت بی‌منّت است که سر انجام آن طلب اجرت است، ذکر صحبت ودیعت است از بهر آنک زبان ذاکر در میان عاریت است، ذکر خائف از بیم قطعیّت است، ذکر راجی بر امید یافت طلبت است، ذکر محبّت از رقّت و حرقت است. خائف بگوش ترس ندای و عید شنید در دعا آویخت، راجی بگوش رجا ندای وعد شنید در ثنا آویخت، محب بگوش [صفحه ۳۵۳] مهر ندا فراتر شنید با بهانه نیامیخت، عارف را ذکر ازل در رسید از جهد در بخت گریخت. بدانکه حرم دواند: حرم ظاهر و حرم باطن. گرد بر گرد بکّه حرم ظاهر است، و گرد دل مؤمنان حرم باطن. در میان حرم ظاهر کعبه است قبله‌ی مؤمنان و در میان حرم باطن کعبه‌ای است نشانه‌ی نظر رحمان. آن مقصد زوار و اینکه محل انوار، آن آزاد است از دست اشرار و کفّار و اینکه آزاد است از چشم و اندیشه‌ی اغیار. در آن حرم ظاهر اگر «لقطه‌ای«۱۳۷»» یابند هم بر جای بگذارند تا خداوندش پدید آید و بر آن رسد و درین حرم باطن اگر لقطه‌ای بود هم گرد آن گشتن روی نیست و آن جز سرّ اللّه نیست. خدای را عزّ و جل در هر دلی سرّی است و کس را بآن سرّ راه نیست. می‌گوید جلّ جلاله «استودعته قلب من احببت من عبادی» سرّ ما مجوی که هر که سرّ ما جوید خویشتن را در غرقاب بلا- افکند، بنده را با سرّ ربوبیّت چه کار «لم یکن ثمّ کان بلم یزل و لا یزال«۱۳۸»» چه راه! پیر طریقت گفت: اینکه علم سرّ حقّ است و اینکه مردان صاحب اسرار، پاسبان را با راز ملوک چه کار! در پیش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن کعبه‌ی ظاهر بادیه‌ی مردم‌خوار و در پیش اینکه کعبه‌ی باطن بادیه اندوه و تیمار. چه راه! پیر طریقت گفت: اینکه علم سرّ حق است و اینکه مردان صاحب اسرار، پاسبان را با راز ملوک چه کار! در پیش آن کعبه‌ی ظاهر بادیه‌ی مردم‌خوار و در پیش اینکه کعبه‌ی باطن بادیه اندوه و تیمار. -پاورقی-۳۶-۳۸-پاورقی-۵۰۸-۵۱۰ عالمی در بادیه‌ی عشق تو سرگردان شدند || تا که یابد بر در کعبه‌ی قبولت «برّ و بار«۱۳۹»»-فرمت-۹۸-۱۰۰ آن کعبه قبله‌ی معاملت است و اینکه کعبه قبله‌ی مشاهدت آن موجب مکاشفت و اینکه مقتضی معاینت آن درگاه عزّت و عظمت و اینکه پیشگاه لطف و مباسطت.«۴» -پاورقی-۱۷۰-۱۷۲ گر نباشد قبله‌ی عالم مرا ||قبله‌ی من کوی معشوق است و بس در زیارت آن کعبه ازار و ردا معلوم است. در زیارت اینکه کعبه ازار، تفرید و رداء تجرید است. احرام آن لبّیک زبان است و احرام اینکه بیزاری از هر دو جهان است. [صفحه ۳۵۴] لبّیک عاشقان به از احرام حاجیان || که اینکه است سوی کعبه و آن است سوی دوست کعبه کجا برم چه برم راه بادیه || کعبه است کوی دلبر و قبله است روی دوست جزاء آن حج حور و قصور است و نعیم و راحت بهشت. حزاء اینکه حجّ آن است که در قبه‌ی غیرت بنشاند، بر بساط عزّ بر تخت قرب و تکیه‌گاه انس «فیکاشفه بصفاته و یشاهده بذاته» گه در جلال مکاشفت و گه در لطف مشاهدت. «فِی مَقعَدِ صِدقٍ عِندَ مَلِیکٍ مُقتَدِرٍ». -قرآن-۲۴۵-۲۹۱ فخر: در آیه اعمال مشعر الحرام یادآوری شده است ولی از رمی جمرات اسم برده نشده است: چونکه پیش از اسلام هم اعراب آن را انجام می‌داده‌اند و محتاج بیادآوری نبوده است ولی چون ذکر خدا همه‌ی مردم نداشته‌اند دستور داده است که ذکر خدا هم بکنید. و نیز ممکن است چونکه تکبیر و ذکر خدا مستلزم رمی جمرات است و از دستور بذکر خدا رمی جمره هم فهمیده می‌شود تصریح بآن نشده است. مجمع: وقت ذکری که در آیه بآن امر شده است بعد از نماز ظهر روز عید قربان است که آن را «یوم النّحر» می‌گویند و بعد از نماز عصر آن روز و بعد از هر نماز تا بعد از نماز صبح روز سیزدهم که مجموع پانزده نماز می‌شود و بعد از هر یک باید ذکر گفته شود باین کلمات «اللّه اکبر اللّه اکبر لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر. اللّه اکبر و للّه الحمد و اللّه اکبر علی ما هدانا و الحمد للّه علی ما اولینا و اللّه اکبر علی ما رزقنا من بهیمهٔ الانعام» فَمَن تَعَجَّلَ فِی یَومَینِ فَلا إِثمَ عَلَیهِ- ۲۰۲ طبری: یعنی اگر کسی تعجیل کرد در روز دوّم از منی کوچ کرد گناهی بر او نیست چون خدا گناهانش را آمرزیده است اگر تقوی پیشه کرده و آنچه دستور داشته انجام داده است و از آنچه باید خودداری کند خودداری کرده است و اگر اینگونه کس در روز سوّم از منی حرکت کند باز هم گناهی بر او نیست چونکه گناهان -قرآن-۵۱۱-۵۶۴ [صفحه ۳۵۵] گذشته‌ی او را خدا آمرزیده است. فخر: بعضی مردم دو روز در منی توقّف می‌کردند و بعضی سه روز و هر یک بر دیگری عیب می‌گرفت که کار شما خوب نیست. اینکه جمله برای رفع عیب‌جوئی است که بر هیچ یک از توقّف دو روز و سه روز گناهی نیست. و نیز امام فخر گفته است: ممکن است مردم مردد بوده‌اند که توقّف در منی دو روز باشد تا زودتر بمکّه بروند و طواف کنند بهتر است! یا توقّف در منی سه روز باشد بهتر است و یک روز دیرتر بمکه بروند و طواف کنند! اینکه جمله برای رفع تردید آنها است که هر دو مساویست. لِمَنِ اتَّقی- ۲۰۲ سخن مفسّرین: نوشته‌اند که در مصحف عبد اللّه «لمن اتّقی اللّه» نوشته بوده است و در مقصود اختلاف کرده‌اند از عبد اللّه عبّاس روایت کرده‌اند که مقصود پرهیز از شکار است که در اینکه روزها اگر کسی شکار نکرد و دستورهای حجّ را انجام داد توقّف دو روز یا سه روز در منی فرقی ندارد و گناه نیست که روز دوّم حرکت کند یا روز سوّم. ابو العالیه گفته است مقصود آن است که چه روز دوّم حرکت کنند چه روز سوّم گناهان آمرزیده است اگر تقوی پیشه کنند و دیگر گناهی نکنند. عبد اللّه مسعود گفته است: مقصود آن است که گناه آمرزیده است برای کسی که در اعمال با تقوی و درستکاری بوده است. -قرآن-۱-۱۵ وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّکُم إِلَیهِ تُحشَرُونَ- ۲۰۲ روح البیان: اینکه جمله برای تأکید و الزام بمواظبت در پرهیزگاری است چون مردم گمان می‌کردند که پس از حجّ گناه آمرزیده است و باک از گناهکاری نداشتند از اینکه جهت بآنها یادآوری شده است که برای همیشه تقوی لازم است تا در هنگام حشر و حضور در پیشگاه قرب خداوند پاک و بی‌گناه باشید و هم در آن کتاب است: مریدی در حضور شیخ و مرشد روشنائی احساس می‌کرد اتّفاق شد که او بمسافرت حجّ رفت و چون برگشت از آن نور اثری نبود از شیخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود علّت آن پرسید شیخ جواب داد چون از آن پیش همیشه -قرآن-۱-۶۲ [صفحه ۳۵۶] در مراقبت بودی و شکسته نفس، نورانی بودی چون بحجّ رفتی مغرور شدی و برای خود مقامی و منزلتی فرض کردی آن نور برفت و تاریک شدی. مثنوی گفته است: نقض میثاق و شکست توبه‌ها || موجب لعنت شود در انتها چون ترازوی تو کج بود و دغا || راست چون جوئی ترازوی جزا! چون که پای چپ بدی در غدر و کاست || نامه چون آید تو را در دست راست چون جزا سایه است ای قدّ تو خم || سایه‌ی تو کج فتد در پیش هم سخن ما: ۱- انسان در مدّت زندگی محکوم است که مناسب با مصلحت تکاملی خود فکر کند و کار کند و تشخیص اینکه مصلحت در مرتبه‌ی اوّل برای هر کس خرد و عقل او است و در مرتبه‌ی دوم عقل و خرد اجتماع است که دستورهای پیغمبرها و الهام گیران از عالم دیگر باشد. از اینکه جهت در اول آیه «فَلا جُناحَ- الخ» یادآوری شده است که مصالح زندگی را اگر شما نمی‌فهمید ما بوسیله‌ی پیغمبر و قرآن بشما می‌فهمانیم که تفاوتی نیست میان اعمال حجّ و معاملات و خرید و فروش برای رفع نیازمندیهای مادّی و معنوی. ۲- در مرتبه‌ی دوّم یادآوری شده است که راهنمائی‌های باطنی و معنوی مسئله‌ای است غیر از آنچه شما برای مصالح خود موجب عادت و تلقین تشخیص میدهید پس توقف در مشعر الحرام و یاد خدا موجب صفای باطن است و راهنمائی بخیر و سعادت. پس توجّه بعقاید بیخردان و یاد مفاخر پدران سودمند نیست بلکه بیشتر باید بیاد خدا باشید که بشما چه داده است و چه باید بکنید تا رستگار شوید. ۳- در مرتبه سوم آیت ۲۰۰ «وَ مِنهُم مَن یَقُولُ- الخ» راهنمائی شده است که یاد خدا و دعا را نمی‌توان بازیچه فرض کرد و خواسته‌های مادّی را نباید از خدا بخواهید بلکه باید حسنه و آنچه برای همیشه مفید بحال شما است تشخیص بدهید و بزبان و عمل آن را از خدا بخواهید که اگر اینجور فکر و عمل داشتید بهره‌ی خوب از کار و کوشش خود خواهید برد. ۴- آیت ۲۰۲ «وَ اذکُرُوا اللّه- الخ» بنتیجه‌ی نهائی متوجّه می‌کند که توقّف یک روز در بیابان عرفات و ماندن شب در مشعر و سه روز در منی و سنگ پراندن و حیوان کشتن کار مردمان قدیم است و شاید نازلترین ملل هم اینجور کارها را -قرآن- ۳۳۶-۳۴۹-قرآن-۱۰۳۰-۱۰۵۵-قرآن-۱۴۰۹-۱۴۲۹ [صفحه ۳۵۷] انجام میدادند و شما امروز با اینکه تحوّل فکری و عقلی باز هم اینکه کارها را می‌کنید و رهبر بزرگ شما هم موافقت می‌کند و نواقص آن را اصلاح می‌کند. پس بدانید که اجازه و اصلاح اینکه اعمال دیرینه‌ی شما برای تهیّه‌ی یک واقعیت انسانیّت است که تقوی و پرهیزکاری باشد. و البتّه اینکه اعمال مفید است آنگاه که دل بخدا بسپارید و پرهیزگاری پیشه کنید که توقّف دو روز یا سه روز در منی در معنویّت شما اثر ندارد و جمله «الی اللّه تحشرون» اشاره است که تقوی نه همان پرهیزگاری مادّی است که فقطّ دزدی و فحشاء نه کنید بلکه بایستی آن تقوی پیشه کنید که از دستورهای پیغمبر برای شما تولید معرفت قلبی و پرهیزگاری در فکر و عمل پیدا شود که دنباله‌ی آن در محشر سودمند شما شود ناصر خسرو علوی شاعر مشهور در معنویّت اعمال حجّ گفته است: حاجیان آمدند با تعظیم || شاکر از رحمت خدای کریم مر مرا در میان قافله بود || دوستی مخلص و عزیز و کریم گفتم او را بگوی چون رستی || زین سفر کردن برنج و ببیم! بازگو تا چگونه داشته‌ای || حرمت آن بزرگوار حریم! چو همی خواستی گرفت احرام || چه نیت کردی اندر آن تحریم! جمله بر خود حرام کرده بدی || هر چه مادون کردگار عظیم! گفت نی گفتمش چو زدی لبّیک || از سر علم و از سر تعظیم می‌شنیدی ندای حقّ و جواب ||باز دادی چنانکه داد کلیم! گفت نی گفتمش چو در عرفات || ایستادی و یافتی تقدیم عارف حقّ شدی و منکر خویش || بتو از معرفت رسید نسیم! گفت نی گفتمش چو سنگ جمار || همی انداختی بدیو رجیم از خود انداختی برون یکسر || همه عادات و فعلهای ذمیم! گفت نی گفتمش چو گشتی تو || مطّلع بر مقام ابراهیم کردی از صدق و اعتماد و یقین || خویشی خویش را بحقّ تسلیم! [صفحه ۳۵۸] گفت نی گفتمش چو کردی سعی || از صفا سوی مروه بر تقسیم دیدی اندر صفای خود کونین || شد دلت فارغ از نعیم و جحیم! گفت از اینکه باب هر چه گفتی تو || من ندانسته‌ام صحیح و سقیم گفتم ای دوست پس نکردی حجّ || نشده در مقام محو مقیم رفته و مکّه و آمده باز || محنت بادیه خریده بسیم. تفسیر صفی علیشاه: حجّ بود در نزد ما توحید ذات || عمره باشد نیز توحید صفات اندر استعداد احوال و صفات || مختلف شد نفسها در واردات همچو حیوان ضعیف و هم قوی || که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیند اندر تحمّل مستوی همچنین بعضی ز اوصاف از نفوس || سهل باشد قلع و قمعش بی‌عبوس زایل آن هرگز نگردد یا که سلب ||نفس تا قربان نشد در ارض قلب و آن مریض اعنی بدانش ناتوان || هم ضعیف از روی استعداد و جان قلب او از عارضات مستمرّ || کش بود اندر جبلّت مشتهر هست ممنوع از سلوک و از شهود || هم ز قید و هم ز توحید وجود چی است احرام آن که در طیّ مقام || کرد لذّتها و شهوتها حرام چی است طوف کعبه نزد رهروان || هفت نوبت پیش جانان بذل جان یعنی اندر عشق او پیوستگی || هم ز نعمتهای هستی رستگی حال عاشق در حضور دوست چی است || بی‌خبر از بستگیّ و رستگی است یار آمد، وقت نظم خانه نیست || جای حرف محرم و بیگانه نیست [صفحه ۳۵۹] باش حاضر خدمت جانانه را || وقت دیگر کن طواف خانه را

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۰۴ تا ۲۰۷]

وَ مِنَ النّاسِ مَن یُعجِبُکَ قَولُهُ فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ یُشهِدُ اللّهَ عَلی ما فِی قَلبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الخِصامِ [۲۰۴] وَ إِذا تَوَلّی سَعی فِی الأَرضِ لِیُفسِدَ فِیها وَ یُهلِکَ الحَرثَ وَ النَّسلَ وَ اللّهُ لا یُحِبُّ الفَسادَ [۲۰۵] وَ إِذا قِیلَ لَهُ اتَّقِ اللّهَ أَخَذَتهُ العِزَّةُ بِالإِثمِ فَحَسبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئسَ المِهادُ [۲۰۶] وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشرِی نَفسَهُ ابتِغاءَ مَرضاتِ اللّهِ وَ اللّهُ رَؤُفٌ بِالعِبادِ [۲۰۷] -قرآن-۱-۴۸۴ معنی لغات: «أَلَدُّ» از مصدر لدد بفتح اوّل و دوّم بمعنی شدّت و سرسختی در دشمنی. «الحَرث» شخم کردن زمین زراعت و کشت و آتش بر هم زدن و کسب مال کردن. «عزّت» غیرت و حمیّت مولود از قوّت و قدرت. «المِهادُ» رختخواب و زمین گود. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۹۳-۱۰۳-قرآن-۲۲۵-۲۳۵ جهت نزول: مجمع از مفسّرین قدیم مانند کلبی و عطاء روایت شده است که اینکه آیه برای توصیف «اخنس بن شریق» نازل شده است و او مردی خوش بیان و شیرین گفتار بود که هر وقت حضور پیغمبر میرسید با بیانی جالب اظهار ایمان به پیغمبر می‌کرد و بر راستی ادّعای خود سوگند می‌خورد و آن حضرت از گفتار او دلخوش می‌شد. روزی میان او و قبیله‌ی ثقیف دشمنی پیدا شد شبانه بر سر آنها تاخت و حیوانات آنها را کشت و زراعتهاشان را سوخت [صفحه ۳۶۰] و بعضی گفته‌اند از مزارع مسلمانان گذر کرد حیوانها را کشت و زراعت را سوخت. ترجمه: ۲۰۳ یکی از مردم با تو در آداب زندگی چنان سخن گوید که تو را خوش آید و شاد شوی و خدا را شاهد بر راستی سخن خود آرد با اینکه او دشمن سرسختی است ۲۰۴ که چون از نزد تو می‌رود کوشش کند که مردمان و کشت زارشان را نابود کند ولی خداوند تباهکاری را دوست ندارد. ۲۰۵ و اگر باو گویند: از خدا بترس غیرت جاهلیّت او بجنبد و دست بهر گناهی دراز کند لیکن دوزخ او را بس است که جایگاه همیشگی است و چه بد آسایشگاهی بود. نزول: از إبن عباس روایت شده است: صهیب بن سنان مولای عبد اللّه بن جدعان«۱۴۱» بود و در چنگال مشرکین عرب گرفتار بود که بانواع آزارها او را رنج می‌دادند. بعد از هجرت پیغمبر بمدینه، صهیب بآنها گفت: من پیرمرد هستم و از من برای شما سودی و زیانی نیست و نمی‌توانم دینی را که پذیرفته‌ام ترک کنم و سرمایه‌ای از خود دارم شما من را رها کنید که بروم بمدینه و دینم را بسرمایه‌ای که دارم از شما میخرم. آنها قبول کردند و آزادش گذاشتند و رفت بمدینه خدمت پیغمبر آیت ۲۰۶ «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشرِی نَفسَهُ» در شأن او نازل شد. چون وارد مدینه شد ابو بکر او را دید گفت: معامله‌ات فرخنده باد و سودمند. صهیب گفت تو هم هرگز از معامله‌ات زیان نه بینی بگو بدانم چه معامله کرده‌ام! ابو بکر اینکه آیه را برایش خواند. از سدّی روایت شده است که إبن عباس گفت چون پیغمبر از مکّه فرار کرد و علی [ع] شب بجای پیغمبر خوابید تا مشرکین ندانند پیغمبر رفته است، در راه مکّه و مدینه اینکه آیه برای توصیف آن حضرت نازل شد.بود و در چنگال مشرکین عرب گرفتار بود که بانواع آزارها او را رنج می‌دادند. بعد از هجرت پیغمبر بمدینه، صهیب بآنها گفت: من پیرمرد هستم و از من برای شما سودی و زیانی نیست و نمی‌توانم دینی را که پذیرفته‌ام ترک کنم و سرمایه‌ای از خود دارم شما من را رها کنید که بروم بمدینه و دینم را بسرمایه‌ای که دارم از شما میخرم. آنها قبول کردند و آزادش گذاشتند و رفت بمدینه خدمت پیغمبر آیت ۲۰۶ «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشرِی نَفسَهُ» در شأن او نازل شد. چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وارد مدینه شد ابو بکر او را دید گفت: معاملهات فرخنده باد و سودمند. صهیب گفت تو هم هرگز از معاملهات زیان نه بینی بگو بدانم چه معامله کردهام! ابو بکر اینکه آیه را برایش خواند. از سدّی روایت شده است که إبن عباس گفت چون پیغمبر از مکّه فرار کرد و علی [ع] شب بجای پیغمبر خوابید تا مشرکین ندانند پیغمبر رفته است، در راه مکّه و مدینه اینکه آیه برای توصیف آن حضرت نازل شد. -پاورقی-۹۸-۱۰۰-قرآن-۵۶۱-۶۰۲ ترجمه: [پس از توصیف منافق که از تعصّب و غیرت جاهلانه مرتکب گناه میشود مؤمن حقیقی معرّفی شده است] ۲۰۶ بعضی از مردمان معامله با جان خود می‌کنند برای بدست آوردن رضای خدا و البتّه خدا مهربان است ببندگان [و سود آن بایشان میرسد]. [صفحه ۳۶۱] سخن مفسّرین: یُعجِبُکَ قَولُهُ فِی الحَیاةِ الدُّنیا- ۲۰۳ نیشابوری: ممکن است منظور اینکه باشد که گفتارش فقطّ در دنیا جالب و خوب است امّا در عالم دیگر برای او مجال سخن نیست. -قرآن-۱-۴۲ یُشهِدُ اللّه- ۲۰۳ طبری: بعضی «یشهد» با فتح یاء و هاء قرائت کردهاند که معنی چنین میشود: -قرآن-۱-۱۵ خدا شاهد است بآنچه در دل دارد و دروغ می‌گوید ولی خودش همان معنی که گفتیم پسندیده است و استدلال کرده است که چون قرائت مشهور است بهتر است. وَ هُوَ أَلَدُّ الخِصامِ- ۲۰۳ طبری از قتاده روایت کرده است: یعنی بسیار سخت دل در نافرمانی خدا و لجوج و جدلی در مطالب بیهوده که اگر او را وارسی کنی می‌بینی زبانش عالمانه است و کارش جاهلانه و گفتارش حکیمانه است ولی در عمل گناهکار است و خطا پیشه. و از مجاهد روایت است: یعنی ستمکاری است غیر مستقیم که هر دم بکاری دست می‌برد. -قرآن-۱-۲۵ وَ إِذا تَوَلّی- ۲۰۴ ضحّاک گفته است: یعنی چون بر ولایتی حکومت داشته باشد کوشش در ظلم و فساد کند. -قرآن-۱-۱۶ لِیُفسِدَ فِیها- ۲۰۴ نیشابوری: افساد یعنی عقیدهی مردم را فاسد کردن و ایجاد تردید و شک در دلها. زیرا کمال آدمی بعلم است و عمل و نقص اوست که اینکه کمالات را فاقد باشد پس یفسد اشاره است بنقص قوّهی نظری و عقل و تدبیر شخص منافق. «وَ یُهلِکَ الحَرثَ» ۲۰۴ اشاره است بانجام کارهای زشت که نقص قوّهی عملی او است و ناتوانی در انجام -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۲۶۷-۲۸۹ [صفحه ۳۶۲] کار خوب. وَ اللّهُ لا یُحِبُّ الفَسادَ- ۲۰۴ ابو الفتوح نوشته است: قتاده روایت کرد از عطاء که گفت مردی بنام علاء بن منبه احرام گرفت در پیراهنی دوخته رسول علیه السلام گفت او را که پیراهن بکن. «قتاده» گفت: ما شنیدیم که پیغمبر علیه السلام فرمود تا آن پیرهن در تن او دریدند. او گفت: -قرآن-۱-۳۱ حاشا «انّ اللّه لا یحب الفساد». أَخَذَتهُ العِزَّةُ بِالإِثمِ- ۲۰۵ عبده: یعنی چون نصیحتش کنند زود خشمناک می‌شود و کبر و خودپرستی او را فرامی‌گیرد و سبکسری و سفاهت او را می‌رباید آنگاه مانند مردم جادو شده فکر مستقیم برایش نخواهد ماند و هر دمی بکاری و گفتاری می‌پردازد و بجای تعصّب و کبر کلمهی «عزّت» گفته شده است بمناسبت آن است که هواپرستی اینکه جور مردم نصیحت و پند را خلاف عزّت و مقام خود پنداشته پس غیرت جاه و مقام او را می‌گیرد و با اصرار بیشتر کار بد و گناه می‌کند. -قرآن-۱-۳۱ وَ لَبِئسَ المِهادُ- ۲۰۵ ابو الفتوح نوشته است: و برای آن مهاد و فراش خواند که جای ایشان بر آنجا باشد و از آن مفارقت نبود ایشان را چون مرد خفته که ملازم بستر باشد. -قرآن-۱-۲۰ وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشرِی نَفسَه- ۲۰۶ کشف نوشته است: آنجا که عنایت است پیروزی را چه نهایت، فضل خدا نهانی نیست و بر فعل وی چون و چرائی نیست و معرفت وی جز عطائی نیست. بو جهل قرشی و ابو طالب هاشمی در آتش قطیعت سوختند و ذرّهای معرفت از ایشان دریغ داشتند و طلیعت آن دولت باستقبال صهیب و بلال بروم و حبشه فرستادند و قرآن مجید جلوه‌گاه ایشان -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۳۶۳] کردند که «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشرِی» دو قوم را دو آیت بهم یاد کردند: یکی را سوختهی آتش قطیعت کرد یکی را افروخته شمع محبّت، آن یکی را گفت: «وَ مِنَ النّاسِ مَن یُعجِبُکَ قَولُه» اینکه یکی را گفت: «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشرِی نَفسَه» سر انجام یکی را گفت «وَ لَبِئسَ المِهادُ» بد جایگاهی که جایگاه ایشان است و عذاب آتش و فرقت جاودان. و نواخت اینکه یکی را گفت: «وَ اللّهُ رَؤُفٌ بِالعِبادِ» مهربان است بر بندگان خدای جهان و جهانیان. -قرآن-۱۲-۴۴-قرآن-۱۷۱-۲۱۵-قرآن-۲۴۱-۲۸۲-قرآن-۳۰۹-۳۳۱-قرآن-۴۳۵-۴۶۶ ابو الفتوح نوشته است: بعضی گفتند: آیه در باب امر بمعروف و نهی از منکر آمد. ابو امامه روایت کند که: رسول علیه السلام گفت: فاضلتر جهادی کلمهی حقّ بود بنزدیک امیری ظالم و جابر. عبد اللّه انصاری روایت کند که رسول

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

علیه السلام گفت: سیّد شهیدان روز قیامت حمزه‌ی عبد المطّلب باشد و مردی که برخیزد بنزد امامی جائر و او را امر بمعروف کند و نهی منکر کند او اینکه مرد را بکشد. فخر اینکه آیه شامل است بر هر مشقّتی و رنجی که انسان بر خود هموار کند برای طلب و نگاهداری دین پس کسی که جهاد در راه دین بکند معامله با خدا کرده است و آنکه در راه دین صبر کند تا او را بکشند باز هم معامله‌ی با خدا کرده است مثل «سمیّه» و «یاسر» پدر و مادر عمّار که بر آزار مشرکین صبر کردند تا کشته شدند و نیز آنکه مالش را در برابر جانش بدهد مثل صهیب و آنکه حقّ و عدالت و دین را در برابر پادشاه مقتدر ستمکار اظهار کند و نترسد همه‌ی اینها معامله‌ی با خدا است و مشمول اینکه آیه است. و بدان که رنج در راه دین بایستی موافق با دستور دین باشد تا اینکه آیه او را فرا گیرد و امّا اگر بر خلاف حکم شرع باشد مشمول اینکه آیه و معامله‌ی با خدا نیست بلکه اقدام بهلاک خود خواهد بود. ابو الفتوح: روایت است که اینکه جمله‌ها «إِذا قِیلَ لَهُ اتَّقِ اللّه تا ابتِغاءَ مَرضاتِ اللّهِ» در مسجد پیغمبر حضور عمر خوانده شد. إبن عباس بطوری که از علی [ع] فراگرفته بود گفت: از اینکه آیه بوی خصومت و دشمنی میان دو دسته مردم فهمیده می‌شود عمر از -قرآن-۴۷-۸۱-قرآن-۸۷-۱۱۳ [صفحه ۳۶۴] او توضیح خواست او جواب داد: کسی کاری بد می‌کند شخصی برای خدا او را نهی از منکر می‌کند او از اینکه پند غضبناک می‌شود و چون خلاف شأن و اعتبار خود می‌پندارد او را دشنام میدهد و دشمنی می‌کند و ممکن است کار بجنگ و کشتار برسد پس یکی از غرور و خودپرستی اقدام بگفتار زشت و گناه می‌کند و دیگر جان خود را بخطر میندازد برای جلوگیری از گناه و معصیت خدا و در نتیجه میان اینکه دو، جنگ بر پا می‌شود. سخن ما: آیت اوّل «وَ مِنَ النّاسِ الخ» یادآوری بمردم است بوسیله‌ی خطاب به پیغمبر که خوی نفاق و چاپلوسی مردمان منافق، بشیرینی گفتار و زبان نرم وسیله‌ی اغفال و غرور نشود که ممکن است اینگونه مردم دشمنی‌شان بیش از دگران باشد. ۲- جمله‌ی «أَخَذَتهُ العِزَّةُ الخ» بآیت ۲۰۵ دنباله‌ی معرّفی منافق، یک غریزه‌ی زشت او را نشان می‌دهد که اگر اینگونه مردم را نصیحت کنند نتیجه‌ی آن منفی است و بجای اصلاح و خودداری از کار زشت خوی غرورش تحریک می‌شود و بیشتر در بد کاری می‌کوشد چنانکه با وارسی بخوی پاره‌ای مردم بخوبی اینکه خاصیّت نمودار است. باندک چیزی که او ناپسند پنداشته اگرچه درست نبوده و اصلی نداشته است خوی بد او می‌جنبد و از هیچ دشنام و تهمت و کینه‌توزی خودداری ندارد. ۳- آیت ۲۰۶ «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشرِی الخ» دسته‌ی دیگری را که بر خلاف اینگونه اشخاص هستند معرّفی می‌کند که در زندگانی از همه چیز خود می‌گذرند در برابر حقّ و حقیقت که رضای خدا و مصلحت انسانیّت باشد چه در مصالح نفسانی مانند وظایف شخصی و چه در خیر و صلاح اجتماعی مانند حفظ حقوق ۴- شاید جمله‌ی «رَؤُفٌ بِالعِبادِ» برای روشن کردن مردم باشد که انسان باید با گذشت باشد و اگرچه بوسیله‌ی جان باشد تا بنده‌ی مؤمن شمرده شود و مشمول رأفت و مهر خدا باشد چون رأفت خدا نسبت بفرد، سلامتی وجدان است و آرامش دل و نسبت باجتماع یگانگی و همکاری مردم است با یکدیگر پس انسان که برای خیر و مصلحت استقامت داشت و از خواسته‌های نفسانی صرف نظر کرد البتّه رأفت خدا برای او است که با آرامش وجدان است و هیچکس بدیگری بدبین و بددل نخواهد بود و افسوس خوشی و بهره‌مندی -قرآن-۲۱-۳۹-قرآن-۲۷۶-۲۹۷-قرآن-۷۹۶-۸۲۷-قرآن-۱۱۳۲-۱۱۵۲ [صفحه ۳۶۵] کسی را بدل راه نمی‌دهد. بدیهی است که پایان اینکه جور افکار و زندگیها در عالم دیگر هم سعادت است و رأفت خدا هم همین است و بس چنانکه تاریخ صدر اسلام برای ما اینکه حقیقت را روشن کرد و با گذشت مسلمین و حسن رفتارشان و انجام وظایف فردی و اجتماعی با سعادت زندگی کردند و رفتند و رهبر سعادتمندان جهان شدند.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۰۸ تا ۲۱۰]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ادخُلُوا فِی السِّلمِ کَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیطانِ إِنَّهُ لَکُم عَدُوٌّ مُبِینٌ [۲۰۸] فَإِن زَلَلتُم مِن بَعدِ ما جاءَتکُمُ البَیِّناتُ فَاعلَمُوا أَنَّ اللّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۲۰۹] هَل یَنظُرُونَ إِلّا أَن یَأتِیَهُمُ اللّهُ فِی ظُلَلٍ مِنَ الغَمامِ وَ المَلائِکَةُ وَ قُضِیَ الأَمرُ وَ إِلَی اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۲۱۰] -قرآن-۱-۴۰۲ معنی لغات: «کَافَّةً» گروه مردم و همگان. «زَلَلتُم» از مصدر زلل بمعنی لغزش و انحراف و کجی از حق. «ظُلَلٍ» جمع ظلّه با ضمّ ظا بمعنی آنچه وسیله‌ی سایه بشود و بتوان از سایه‌اش استفاده کرد و چیز سایه‌دار. «الغَمامِ» ابر، و هم ابر سفید نازک. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۴۶-۵۷-قرآن-۱۱۴-۱۲۳-قرآن-۲۳۳-۲۴۴ شأن نزول: طبری: عکرمه روایت کرده است: جماعتی از یهود که مسلمان شده بودند مثل عبد اللّه بن سلام و ثعلبه و دیگران به پیغمبر عرض کردند که تورات کتاب خدا است اجازه بده شب در نماز تورات بخوانیم و روز شنبه که در مذهب ما محترم است آداب آن را رعایت [صفحه ۳۶۶] کنیم اینکه آیه در جواب آنها نازل شد. ترجمه: ۲۰۷ ای مردمی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید همگی سر سپرده بحق شوید و پیروی دیو نکنید که او دشمن آشکار شما است. ۲۰۸ و اگر پس از اینکه دلیلهای نمودار که برای رهبری شما رسید بلغزید و بکج بروید بدانید که خدا برترین حاکم بخیر و صلاح است [و از شما بینیاز] ۲۰۹ آیا اینکه مردم چشم دارند که خدا و فرشتگان در سایه‌ی ابر نزد ایشان آیند [و چیزی تازه بیارند] با اینکه کار انجام شده است [و همه‌ی راه رهبری آماده است] و بازگشت کارها و اختیار جملگی با خداوند است و بس. سخن مفسّرین: ادخُلُوا فِی السِّلمِ- ۲۰۷ مجمع: قاریهای حجاز و کسائی با زبر سین خوانده‌اند و بمعنی صلح و مسالمت و ترک جنگجوئی گفته‌اند و بقیّه با زیر سین خوانده‌اند و اسلام معنی کرده‌اند و هم صلح و مسالمت. -قرآن-۱-۲۳ طبری: از إبن عبّاس روایت است که اینکه جمله خطاب باهل کتاب است یعنی آنهائی که مؤمن بکتابهای آسمانی هستند. کَافَّةً- ۲۰۷ ابو الفتوح: یعنی جملگی بیکبار داخل شوید و بیکدیگر مجال و مهلت ندهید. -قرآن-۱-۸ سیّد بحرانی در تفسیر برهان چند روایت نقل کرده است از امام سجّاد [ع] و باقر [ع] و صادق [ع] که مقصود از سلّم ولایت علیّ و ائمه است و خُطُواتِ الشَّیطانِ عمل مخالفین آنها است. -قرآن-۱۵۸-۱۷۹ کشف نوشته است: برو در پی تسلیم باش که سلامت در تسلیم است و راه تسلیم بی هراس و بیم است. فرّ اهل سنّت دانی چرا هر روز بیش است! که چراغ تسلیم ایشان را در پیش است. هر که راه تسلیم پیش گرفت از خود برست و بموئی پیوست آن دین که جبرئیل [صفحه ۳۶۷] بآن آمد و مصطفی به آن خواند و قرآن بآن آمد و بهشت بآن یافتند و ناجیان بآن رستند تسلیم است. آن کار که اللّه بدان راضی و بنده بآن پیروز و گیتی بدان روشن، تسلیم است. راه تسلیم، راه تسلیم زینهار تا بمانی بر دین قدیم. چون اللّه خود را فعل ذات گفت، نزول و اتیان بعرصات روز حشر اظهار هیبت و عزّت را و نزول بآسمان دنیا هر شب اظهار لطف و کرم را، بجان و دل قبول کن. ظاهر آن پذیرفته و شناخته شناختی تصدیقی و تسلیمی گردن نهاده، و گوش فرا داشته. تهمت بر خود نهاده، و زبان و دل از معنی آن خاموش داشته، و از دریافت چگونگی آن نومید شده، که خرد را فرا دریافت آن بتکلیف راه نیست و پیچیدن را روی نیست. مصطفی از جبرئیل نام و نشان شنید و سخن شنید، برو پیچید که حقیقت و غایت و کیفیّت در عقل وی نگنجید. آنچه چهل سال در بنی اسرائیل آمد از یک پیچ آمد آنچه بر اصحاب سبت بارید از یک حیلت بارید. آنچه ابلیس دید از یک لجاج دید. آنچه بلعم آزمود از یک قصد آزمود تقصیر را روی هست و پیچیدن را روی نیست. تقصیر از بیچارگی است و پیچیدن از شوخی. بیچارگی صفت آدمی است و شوخی نشان بیگانگی. وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیطانِ- ۲۰۷ ابو الفتوح نوشته است: شعبی از جابر بن عبد اللّه انصاری روایت کرده است که یک روز عمر خطاب رسول را صلّی اللّه علیه و آله گفت یا رسول اللّه ما از جهودان سخن‌های نیکو می‌شنویم دستور باشد که بنویسیم رسول علیه السلام گفت: شما متردّد و شاکید چنانکه جهودان و ترسایان! من بشما دینی آورده‌ام سفید و پاکیزه اگر موسی زنده بودی او را روا نبودی جز مشایعت من کردن. - قرآن-۱-۳۹ فَإِن زَلَلتُم ۲۰۸ طبری: سدّی گفت «زَلَلتُم» یعنی «ضللتم» مقصود آن است که اگر گمراه شدید. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۴۰-۵۱ إبن عباس گفته است یعنی اگر مشرک و بیدین شدید. [صفحه ۳۶۸] جاءَتکُمُ البَیِّناتُ- ۲۰۸ طبری: سدّی گفت: یعنی محمّد آمد برای شما. إبن جریح گفت اسلام و قرآن برای شما آمد. -قرآن-۱-۲۴ أَنَّ اللّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ- ۲۰۸ فخر: روایت کرده‌اند که عربی شنید: کسی اینکه آیه را «غفور رحیم» قرائت کرد. او گفت اگر اینکه کلام خدا است درست نیست چون در جمله‌ی اوّل گفته است اگر لغزش کردید در اینجا آمرزش و مهربانی مناسب نیست زیرا موجب تحریک و وادار کردن بلغزش است. -قرآن-۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳۱ کشف نوشته است: آورده‌اند که کعب الاحبار در ابتداء اسلام وی سورهٔ البقره میآموخت چون باین آیت رسید معلّم او را گفت «فَاعلَمُوا أَنَّ اللّه غَفُورٌ رَحِیمٌ» کعب گفت: اینکه نه بر وجه است و قرآن چنین نتواند بود «غفور رحیم» گفتن اینکه جایگه لایق نیست. پس بمصحف بازگشتند در مصحف نبشته بود «عزیز حکیم» گفت اکنون قرآن است براستی و نظم قرآن بدرستی، گفتند از چه بدانستی! گفت: دانستم که حکیم چون تهدید کرد آمرزش و مهربانی در کلامش نیست. -قرآن-۱۳۸-۱۸۲ هَل یَنظُرُون- ۲۰۹ مجمع: یعنی آیا چشم براه هستند! و «یَنظُرُون» بمعنی «ینتظرون» استعمال شده است و کلمه‌ی «هَل» برای استفهام نیست و مقصود انکار و زشتی افکار کافران است أن یَأتِیَهُمُ اللّه- ۲۰۹ مجمع اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند: ۱- فرمان خدا می‌آید ۲- خدا آهنگ -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۶۲-۷۵-قرآن-۱۲۵-۱۳۱-قرآن-۱۹۶-۲۲۱ [صفحه ۳۶۹] کند ۳- خدا عذاب خود را میآورد«۱۴۲». - پاورقی-۴۳-۴۵ فِی ظُلَلٍ مِنَ الغَمامِ- ۲۰۹ در کلمه‌ی «ظُلَلٍ» «ظلال» قرائت شده است ولی در معنی تفاوت ندارد. -قرآن-۱-۲۸- قرآن-۴۹-۵۸ قُضِیَ الأَمرُ- ۲۰۹ مفسّرین گفته‌اند: مقصود اینکه است که کار قیامت چون تخلّف ندارد مثل اینکه است که الآن انجام شده است. -قرآن-۱-۱۵ و زمخشری در کشّاف گفته است: معاذ بن جبل قرائت کرده است «و قضاء الامر» و باین قرائت معنی چنین می‌شود: میآید برای ایشان خدا و ملائکه و فرمان بکار. تُرجَعُ الأُمُورُ- ۲۰۹ بعضی قاری‌ها با زبر و فتح تاء خوانده‌اند ولی بیشتر قرّاء با ضمّ تا قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۸ کشف: امور، اینجا ارواح است چون در آیت دیگر روح را امر نامیده و گفته است «قُلِ الرُّوحُ مِن أَمرِ رَبِّی» و معنی آن است که بازگشت تمام ارواح بسوی خدا است. -قرآن-۸۷-۱۲۳ مجمع: یعنی اختیار بعضی کارها را در دنیا بمردم واگذار کرده است ولی در عالم دیگر همه کارها با اوست. سخن ما: آیت اوّل «ادخُلُوا فِی السِّلمِ» الخ دستور میدهد که در اسلام بهمان گونه که از اسمش نمایان است نسبت بدستورهای پیغمبر و دین باید سر سپرده و تسلیم بود و پس -قرآن-۲۱- ۴۶ [صفحه ۳۷۰] از آنکه تصدیق کردیم پیغمبر از آنجائیکه آفریده شده‌ایم الهام می‌گیرد و آنکه ما را آفریده است مطابق مصالح ساختمان روح و بدن ما باو دستور داده است البتّه جز تسلیم و پذیرش فرمان گفتگوی دیگر بی‌خردی است و مخالفت و چون و چرا پیروی شیطان است و در حقیقت اقدام بدشمنی با خویشتن است. ۲- آیت دوّم «فَإِن زَلَلتُم» الخ تهدید است و اعلام به اینکه که لغزش و دو دلی در گفتار پیغمبر نتیجه‌اش محرومیّت از هستی خواهد بود چونکه خداوند یعنی حقیقت قدرت و عزّت و حکمت. و شک و لغزش در دستورهای صادره از آن یعنی بیزاری و نفرت ازین حقایق و نتیجه‌ی بیزاری از حقایق، معدوم بودن و بد بختی همیشگی است ۳- آیت آخر «هَل یَنظُرُون» الخ توبیخ است و تذکّر که راه تربیت همین است که باندازه‌ی ظرفیّت شما بشما نشان داده‌ایم دیگر چه وسیله بهتر از اینکه می‌خواهید! -قرآن-۳۴۱-۳۵۹-قرآن-۶۹۹-۷۱۷ فقط از خرد خود استفاده کنید و پیغمبر را مغتنم شمارید و بدستورش تسلیم باشید که انجام کارها و بازگشت همه بسوی خدا است که جای لغزش و شک نیست ۴- آیت آخر کلمه‌ی «فِی ظُلَلٍ مِنَ الغَمامِ» الخ شاید باین مناسبت باشد که چون مردم چیزی بیش از انتظار می‌خواهند پس گویا باید خدا. در ابرهای تیره و دامنه‌دار و بیمناک با گروهی فرشته با وضعی غیر عادی بیایند تا آنها بگفته‌های پیغمبر تسلیم شوند. -قرآن-۱۸۸-۲۱۸

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱۱ تا ۲۱۲]

سَل بَنِی إِسرائِیلَ کَم آتَیناهُم مِن آیَةٍ بَیِّنَةٍ وَ مَن یُبَدِّل نِعمَةَ اللّه مِن بَعدِ ما جاءَتهُ فَإِنَّ اللّه شَدِیدُ العِقابِ [۲۱۱] زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا الحَیاةُ الدُّنیا وَ یَسخَرُونَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ اتَّقَوا فَوقَهُم یَومَ القِیامَةِ وَ اللّه یَرزُقُ مَن یَشاءُ بِغَیرِ حِسابٍ [۲۱۲] -قرآن-۱-۳۵۱ [صفحه ۳۷۱] معنی لغات: «سَل» از مصدر سؤال بمعنی پرسش. «یَسخَرُون» از مصدر سخریّه بمعنی افسوس و خنده و مسخره کردن بچیزی و از چیزی. -قرآن-۱۳-۱۹-قرآن-۵۰-۶۳ ترجمه: ۲۱۱ ای محمّد از یهود بپرس چند نشانه‌ی نمودار پیغمبری و زندگی برای آنها فرستادیم [و بمیل خود دگرگون کردند] و البتّه آنکه خوشی خداوندی و راه خوشبختی خود زان پس که باو رسید دگرگون کند شکنجه‌ی خداوندی سخت است [و دامنگیر شود]. مجمع: ارتباط اینکه آیه بآیات پیش اینکه است که چون مردم را معرّفی کرد که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کافر و مؤمن و منافق هستند و اعلام کرد که سزای هر کس از خوب و بد داده خواهد شد. در اینکه آیه توضیح میدهد که انحراف اینکه مردم بواسطه‌ی بد نهادی آنها است که با همه‌ی وسائل باز نافرمان هستند چنانکه پیشینیان نیز چنین بودند. تو از بنی اسرائیل بپرس که سابقین آنها چه گونه وسائل داشتند و چه طور نافرمانی کردند! جهت نزول: مجمع: در جهت نزول آیه ۲۱۱ «زُیِّنَ لِلَّذِینَ» اختلاف است: از إبن عبّاس روایت شده است که ابو جهل و دیگر ثروتمندان قریش می گفتند: اگر گفته‌های محمّد ارزشی داشت بایستی اشراف ما از او پیروی کنند نه بینوایان مثل عبد اللّه مسعود و بلال و صهیب و عمّار و خبّاب و اینکه اشخاص را مسخره می‌کردند اینکه آیه برای آنها نازل شد. -قرآن-۳۳-۵۵ از مقاتل روایت شده است: عبد اللّه بن ابی و رفقای او که منافق بودند مؤمنین ضعیف و فقیر را مسخره میکردند برای آنها نازل شد. و از عطا روایت شده است: یهود بنی قریظهٔ و همکیشان آنها که متموّل بودند مسلمین مهاجر را که فقیر بودند مسخره میکردند اینکه آیه برای آنها نازل شد. ترجمه: ۲۱۲ خوشیهای زندگی بچشم کافران آراسته شد که مؤمنان را بفسوس و مسخره می گیرند ولی آنها که پرهیزگار بودند برستاخیز برتر کافران بوند و خدا آن را که خواهد و بسرنوشت کرده بیشمار روزی رساند. [صفحه ۳۷۲] سخن مفسّرین: آیَةٍ بَیِّنَةٍ- ۲۱۰ طبری: از مجاهد و دیگران روایت است: مقصود همان نشانه‌هائیست که در قرآن گفته شده است: بوسیله‌ی موسی به یهود داده شد از عصا و دست نورانی و غذای منّ و سلوی و غیر آن. -قرآن-۱-۱۵ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی بپرس از علمای یهود که چقدر نشانه‌های واضح و روشن بر نبوّت محمّد فرستادیم. کشف نوشته است: چندانکه دادیم و نمودیم ایشان را از اینکه نشانهای روشن، لختی آثار رحمت، لختی آیات در آیات قدرت، لختی بدایع و عجایب و حکمت، لختی دلائل و امارات نبوّت. لکن چه سود که دیده‌ی ادراک ایشان در حجاب است و سلطان بصائر در بند. و ما انتفاع اخ الدّنیا بمقلته || اذا استوت عنده الانوار و الظّلم«-فرمت-۷۳-۷۵ اگر خواستی آن بند مذلّت از ایشان برداشتی تا در عالم حقایق روان شدندی. آن سر اشقیا را گفتند: چه خواستی که فرمان نبردی و سجود نکردی! گفت: فرمان دیگر است و نهاد دیگر فرمان بر من بود و نهاد در من و من تغییر نهاد را درمانی ندانم. دانی که سر کوی تو بد معدن من || دانی که بناکام بد اینکه رفتن من وَ مَن یُبَدِّل نِعمَةَ اللّهِ- ۲۱۰ طبری: یعنی ای یهود مؤمن بتورات، پس از پذیرش اسلام تورات نپذیرید و دعوت شیطان را بگمراهی و ضلال نپذیرید زیرا که نشانه‌های واضح بوسیله‌ی محمّد و -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۳۷۳] رهبری او برای شما فرستادیم پس سفارش و پیمان که در تورات بر نبوّت محمّد معیّن شده است تغییر ندهید که هر کس اینکه سفارشها و مقرّرات را تغییر بدهد بعقوبتهای سخت گرفتارش خواهیم کرد. ابو الفتوح: نعمت یعنی کتاب خدا و تبدیل آن یعنی تحریف و عوض کردن مطالب آن. طبری: از مجاهد و سدّی روایت است: که تبدیل نعمت یعنی کافر شدن بنعمت و و پاس نعمت نداشتن. نیشابوری: نعمت یعنی موجبات تندرستی و آسایش و وسائل بقدر کفایت و تبدیل نعمت یعنی: اینکه وسائل را بجای اینکه برای انجام تکالیف خود بکار برند در غیر مصرف خود و بناحقّ از آن استفاده کنند. زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا- ۲۱۱ نیشابوری: مقصود از آرایش دادن اینکه است که خدا آنها را مهلت داده است و آزاد گذارده است که بخواسته‌های مادّی حریص و خوشدل باشند و از علاقه‌ی با آنها جلوگیرشان نشده است. و از ابو مسلم نقل است: یعنی مردمان کافر خواسته‌ها و خوشیهای دنیا را برای خود آراسته‌اند. -قرآن-۱-۲۹ وَ یَسخَرُونَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا- ۲۱۱ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه بن احمد طائی از پدرش از حضرت امام رضا ع روایت کرده است که پیغمبر ص فرمود: هر که مؤمن یا مؤمنه‌ای را خوار دارد و حقیر دارد برای درویشی و اندک مالی خدای تعالی فردای قیامت او را رسوا و مشهور کند و یحیی بن معاذ گفت: بد قومی باشند آنانکه اگر مؤمن در میان ایشان توانگر بود حمدش برند و اگر درویش بود حقیرش دارند. -قرآن-۱-۳۹ کشف نوشته است: مشتی بیگانگان ناخواستگان بی‌علّت که دنیا برایشان [صفحه ۳۷۴] آراستند و شیطان بر ایشان گماشتند تا بهر ناسزای بپیوستند و ز راه وفا برگشتند. زبان طعن بر مؤمنان دراز کردند هر ساعت تیر بیحرمتی در دل و دیده‌ی ایشان زدند و ایشان خود در شهود جلال و کشف جمال حقّ چنان مستغرق بودند که پروای زخم ایشان نداشتند و با جواب ایشان نپرداختند. وَ الَّذِینَ اتَّقَوا- ۲۱۱ فخر: در جمله‌ی اوّل «آمَنُوا» گفته شده است و در دوّم «اتَّقَوا» اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است به اینکه که سعادت کامل برای مؤمنی است که با تقوی باشد. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۵۴-۶۳-قرآن-۹۵-۱۰۵ فَوقَهُم یَومَ القِیامَةِ- ۲۱۱ امام فخر: برای کلمه‌ی فوق چند معنی کرده است: ممکن است تفوّق از جهت موقعیّت رحمت و سعادت و بهشت باشد که دیگران محروم هستند و ممکن است که چون در اینکه عالم مسخره‌شان می‌کردند و آنها نمی‌توانستند با استدلال روشن کافران را محکوم کنند در آنعالم تفوّق و حقیقت استدلال مؤمنین آشکار می‌شود و ممکن است تفوّق مسخره‌ی مؤمنین در آن عالم بر مسخره‌ی کافران درین عالم باشد. -قرآن-۱-۲۷ یَرزُقُ مَن یَشاءُ بِغَیرِ حِسابٍ- ۲۱۱ مفسّرین نوشته‌اند: اشاره است به اینکه که عالم خداوند قابل حساب و شماره نیست و یا حساب از حسبان بمعنی گمان است یعنی روزی و احسان بدون انتظار و گمان بآنها میرسد. -قرآن-۱-۳۶ ابو الفتوح از إبن عباس روایت است که: اشاره است باموال یهود بنی قریظه و بنی نضیر که بتصرّف مسلمین و پیغمبر ص در آمد. کشف نوشته: یکی از بزرگان طریقت گفت: اینکه رزق با حساب نه رزق اشباح است و حظوظ نفس که هر چند بسیار بود آخر سر بغایتی بازنهد و حصر پذیرد بل که آن رزق ارواح است و غذای اسرار که مؤمنان را بر دوام است و به ادرار ایشان را روان است [صفحه ۳۷۵] آن دو چیز است: استغراق دل از ذکر حقّ و امتلاء سرّ از نظر حقّ و ازین سو آن صوفی گفت: «لو حجبت عنه ساعهٔ لمت»«۱۴۴» سخن ما: ۱۴۴- مردم را متوجّه می‌کند بحالت نفسانی بشر که بعضی اشخاص یا نژادها و ملّتها خوی نافهمی سرشت آنها را رها نمی‌کند و با هر تحوّل و تربیت باز همان موجبات کهنه پرستی و تقلید گذشتگان آنها را وادار می‌کند که بعقب برگردند و پی آن روش و رسم روند که با آن خوی گرفته‌اند چنانکه یهودیان مدینه خودشان اینجوری بوده‌اند و بواسطه‌ی اطّلاع از تاریخ گذشته مردم مثل خود را هم می‌شناخته‌اند.سخن ما: ۱- مردم را متوجّه می‌کند بحالت نفسانی بشر که بعضی اشخاص یا نژادها و ملّتها خوی نافهمی سرشت آنها را رها نمی‌کند و با هر تحوّل و تربیت باز همان موجبات کهنه پرستی و تقلید گذشتگان آنها را وادار می‌کند که بعقب برگردند و پی آن روش و رسم روند که با آن خوی گرفته‌اند چنانکه یهودیان مدینه خودشان اینجوری بوده‌اند و بواسطه‌ی اطّلاع از تاریخ گذشته مردم مثل خود را هم می‌شناخته‌اند. -پاورقی-۱۳۴-۱۳۶ ۲- مثنوی در مجلّد سوّم داستان آمدن سیزده پیغمبر بنصیحت: شکر منعم واجب آمد در خرد || ور نه بگشاید در خشم ابد هین کرم بینید و اینکه خود کس کند ||! کز چنین نعمت بشکری بس کند! سر به بخشد شکر خواهد سجده‌ای || پا به بخشد شکر خواهد قعده‌ای«-فرمت-۶۸-۷۰ شکر نعمت نعمتت افزون کند || صد هزاران گل ز خاری سر زند ۳- جمله‌ی «شَدِیدُ العِقابِ» اشاره بکیفر دگرگون کردن نعمت است و یادآوری اینکه حقیقت هر وسیله که انسان برای ادامه‌ی حیات دارد اگر آن را براه شایسته مصرف نکند تبدیل نعمت است و نتیجه‌ی آن ناراحتی است و کیفر عمل، بقول آن شاعر: -قرآن-۱۴-۳۳ اینکه تیغ نه از بهر ستمکاران کردند || انگور نه از بهر نبیذ است بچرخشت اگر آهنی که از نعمتهای بزرگ و وسائل مهمّ حیاتی است تبدیل باسلحه‌ی در دست نااهل بشود عقوبت و کیفرش هم شرارت و ناامنی و گرفتاری است و همین طور انگوری که از بهترین سرمایه‌های زندگی بشر است تبدیل بشراب بشود نتیجه‌اش ناراحتی و سوء مزاج و تجاوزست اینک قصّه‌ای بنظر رسید: در سالهای جنگ جهانی دوّم در یکی از مجلّه‌ها نوشته بود: متخصّصین اقتصاد که از مخارج جنگ اطّلاع دارند نظر [صفحه ۳۷۶] داده‌اند: اگر آنچه دولتهای متخاصم برای جنگ صرف می‌کنند متمرکز کنند بقدری است که می‌توانند با اینکه سرمایه یک قاره بر پنج قاره‌ی زمین بیفزایند یعنی میشود با اینکه مخارج کوههای هیمالیا را در اقیانوس هند بریزند که از تسطیح کوه و پر شدن دریا یک قطعه‌ی ششم که بسیار مستعد باشد برای زندگی مردم دنیا تهیه کنند و بجای جنگ و تلف اموال و گرفتن خاک یک قطعه خاک بی‌زحمت و مخالف تهیّه شود، و جمعیت زیادی ممالک که در مضیقه هستند در آنجا با آسایش زندگی کنند اگر اینکه نظر مبالغه بوده است و اگر مقرون بصحّت در هر صورت خوب نشان میدهد حقیقت مفاد اینکه آیه را که تبدیل نعمت چه اندازه کیفر و گرفتاری در دنبال دارد و تا اینکه تاریخ که دوازده سال از جنگ جهانی دوّم میگذرد هنوز گرفتاریها و خرابی و خسارت آن را نتوانسته‌اند بخوبی جبران کنند. ۴- در آیت بعد در ضمن حکایت از حال کافران «زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا و ... یَسخَرُون» الخ یک عیب عمومی مردم یادآوری میشود که مسخره کردن و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وسیله‌ی تفریح و خنده قرار دادن اشخاص کار مردم کج‌اندیش است و شما توجّه کنید که ارزش زیور و زینت و رنگ آمیزیهای زندگی شما ارجمندتر است یا تقوی و پرهیزگاری آنها! -قرآن-۹۱۶-۹۴۶-قرآن-۹۵۳-۹۶۵ ۵- بهره‌مندی و پیشرفت‌های زندگی طوری نیست که شما مردم بتوانید حساب آن را نگاهدارید و پیش‌بینی کنید چون هر چه شما وسیله‌ی روزی بیندیشید هزاران موانع در جلو دارد که شما تصوّر آن را نکنید پس شما باموال خود مغرور نشوید که روزی خداوند بی‌حساب است و آنچه سرنوشت است میرسد و جلوگیر ندارد. [صفحه ۳۷۷]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۳]

كانَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ أَنزَلَ مَعَهُمُ الكِتابَ بِالحَقِّ لِيَحكُمَ بَينَ النّاسِ فِيمَا اختَلَفُوا فِيهِ وَ مَا اختَلَفَ فِيهِ إِلاَّ الَّذِينَ أُوتُوهُ مِن بَعدِ ما جاءَتهُمُ البَيِّناتُ بَغياً بَينَهُم فَهَدَى اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اختَلَفُوا فِيهِ مِنَ الحَقِّ بِإِذنِهِ وَ اللّهُ يَهدِي مَن يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ [۲۱۳] -قرآن-۱-۴۴۳ معنی لغات: «أُمَّةً»: ملّت و دسته و دین. -قرآن-۱-۱۰ ترجمه: مردم پیش از پیدایش پیغمبران بفطرت ساده‌ی خود یک دسته و یک ملّت بودند و خداوند برای بیم و نویدشان پیغمبران فرستاد و با آنها کتاب ز آسمان نازل نمود تا در اختلافات ایشان داوری کند پس اختلاف در حقّ میان مردمان نبود مگر آنها که با آمدن آیات و بیّنات عالم شدند و سرکشی و تجاوز بیکدگر آغاز کردند. و خداوند آنها را که مؤمن شدند بلطف و عنایت خود در اختلافات‌شان رهنمای بحقّ شد چون هر که را او خواهد و صلاح باشد براه راست برد. سخن مفسّرین: كانَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً- ۲۱۲ طبری: إبن عباس گفته است از خلقت آدم تا پیدایش نوح ده قرن بود که مردم براه راست بودند پس از آن، میان آنها اختلاف تولید شد پس خداوند پیغمبر فرستاد. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: از امام باقر [ع] روایت کرده‌اند که مردم قبل از پیدایش نوح با روش فطری و خلقی خود زندگی میکردند که نه گمراه بودند و نه براه راست از آن پس خداوند [صفحه ۳۷۸] پیغمبر فرستاد برای راهنمائی بکار خوب و ترساندن از کار بد. امام فخر چند معنی برای اینکه جمله نقل کرده است: ۱- آدم پیغمبر بود و همه‌ی اولادش مسلم و فرمانبردار بودند تا آنکه قابیل هابیل را کشت بواسطه‌ی حسد و جاه‌طلبی و اینکه است معنی «كانَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً» یعنی همه یک دسته بودند. ۲- از عطا و إبن عباس نقل است که مقصود از امّهٔ واحدهٔ یعنی همگی بر دین و روش باطل بودند. ۳- بعضی از مفسّرین گفته‌اند مقصود از ناس بنی اسرائیل هستند که همگی پیرو موسی بودند و بعد مختلف شدند و پیغمبرهائی بعد از موسی برای آنها فرستاده شد ۴- بعد از طوفان همگی مردم یک عقیده و مذهب داشتند و بعد مختلف شدند و پیغمبر برای آنها آمد. ۵- روز الست که بنسل بشر خطاب شد همگی تسلیم و فرمانبردار بودند چنانکه ابیّ بن کعب و عدّه‌ی مفسّرین اینکه طور معنی کرده‌اند. -قرآن-۲۰۷-۲۴۰ کشف نوشته است: از روی اشارت بر ذوق جوانمردان طریقت اینکه آیت رمزی دیگر دارد و معنی دیگر می‌گوید پادشاه عالم دارنده‌ی جهان و دانای نهان اوّل که خلق را بیا- فرید در غشاوه‌ی ستر خلقیّت آفرید. ابتدا که نهاد، چنین نهاد، ظلمات صفات خلقیّت محفوف گشت برین خلقت، همه در پرده‌ی عما یک گروه بودند. همه در ظلمت غیبت مجتمع همه در اسر نهاد خود مانده اینکه چنان است که آن جوانمرد گفت: در خرابات نهاد خود برآسود است خلق || غمزه بر هم زن یکی تا خلق را بر هم زنی پس بریدی از آن عالم بینهایت بمختصری ایشان آمد مصطفی از آن برید اینکه خبر داد که خدای بیافرید مردم را در تاریکی و نادانی و بی‌خبری پس پرتوی از خود بر ایشان بیفشاند که هر که را بگرفت هدایت شد و راه خود پیدا کرد و بآنکه نرسید و محروم ماند از گمراهی و سرگردانی رهائی نیافت. وَ أَنزَلَ مَعَهُمُ الكِتابَ بِالحَقِّ لِيَحكُمَ بَينَ النّاسِ- ۲۱۲ مجمع: جمله‌ی «لیحکم» با ضمّ یا و فتح کاف نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۶۹ طبری یعنی: حکومت کند تورات میان مردم در آنچه مورد اختلاف آنها شده [صفحه ۳۷۹] است چونکه اگرچه حاکم میان مردم پیغمبرها بوده‌اند ولی حکم آنها مطابق بوده است با آنچه کتاب نشان میداده و راهنمائی میکرده است پس نسبت حکومت بکتاب بواسطه‌ی مطالبی است که در آن بوده و به پیغمبرها الهام شده است. کشف نوشته است:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بالحقّ یعنی با عدالت و راستی حاکم اینجا خدا است جلّ جلاله که احکم الحاکمین بحقیقت اوست و رسول که فرستاده‌ی اوست و کتاب که نامه‌ی اوست و چون بکتاب حکم کنند روا باشد که کتاب را حاکم گویند. فِیمَا اخْتَلَفُوا فِیهِ- ۲۱۲ فخر: یعنی موارد اختلاف در حقّ، ولی طبری گفته است یعنی آنچه مردم در آن اختلاف می‌کنند و محتاج بحکومت هستند. -قرآن-۱-۲۴ وَ مَا اخْتَلَفَ فِیهِ إِلَّا الَّذِینَ أُوتُوهُ- ۲۱۲ طبری: یعنی یهود در تورات اختلاف کردند با اینکه خود عالم بآن بودند. -قرآن-۱-۵۱ فخر: ممکن است مقصود از اختلاف تکفیر و بد گفتن یهود بنصاری و مسیحیها به یهود باشد و ممکن است مقصود تبدیل و تحریف کتاب باشد. ابو الفتوح نوشته است: خلاف نکردند در کتاب مگر آنانکه کتاب بایشان دادند از جهود و ترسایان. مِن بَعدِ ما جاءَتهُمُ البَیِّناتُ- ۲۱۲ ابو الفتوح: مقصود احکام تورات و انجیل است و گفته‌اند مقصود: ادلّه و حجج عقل است. فخر: مقصود ادلّه‌ی عقلی است و مقدّمات اثبات لزوم پیغمبران است که بعد از ثبوت اینکه مقدّمات و ادله کتاب نازل شد. -قرآن-۱-۳۷ بَغیاً بَینَهُم- ۲۱۲ فخر: وسائل راهنمائی یا عقلی است که کلمه‌ی بیّنات توضیح داده است چون -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۳۸۰] بیّنات یعنی وسائل عقلی که برای آنها بوده است و یا وسائل نقلی است که جمله‌ی «الَّذِینَ أُوتُوهُ» آن را فهمانده است که برای اینکه مردم دلیل نقلی و کتاب آسمانی بوده است پس بعد از اینکه وسائل راهنمائی اگر کسی از حقّ روی گرداند برای فزون خواهی و حبّ جاه است روح البیان: چنانکه قابیل که هابیل را کشت نه از جهل و نادانی بود که از حسد بر برادر بود همینطور است در هر دورانی: اوّل ارباب قدرت بآن اقدام می‌کنند و طبقات عامّه هم پیرو آنها می‌شوند برای نابود کردن حقّ در نتیجه‌ی حبّ جاه و حرص مال. -قرآن-۱۰۱-۱۲۳ فَهَدَی اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِیهِ مِنَ الحَقِّ- ۲۱۲ طبری: إبن زید گفته است: مقصود از آیه اینکه است: خدا مؤمنین را هدایت باسلام کرد و با آنکه دیگران نماز بسوی مشرق و بیت المقدس خواندند ایشان روی بقبله کردند و نیز در روزه اختلاف کردند: عدّه‌ای قسمتی از روز و عدّه‌ای قسمتی از شب روزه گرفتند ولی مسلمین براه راست رفتند و در حقّ ابراهیم خلیل اختلاف کردند که یهود است و نصاری است به مسلمانان ارشاد شد که حنیف است و مسلم و همچنین راجع بعیسی یهود گفتند فرزند بزه‌کاری است و نصاری گفتند خدا است مسلمین براه راست رفتند و گفتند روح اللّه است. -قرآن-۱-۷۴ بِإِذنِهِ- ۲۱۲ مفسّرین گفته‌اند: یعنی خدا با علم خود آنها را رهبری کرد. -قرآن-۱-۱۰ فخر: یعنی خدا بوسیله‌ی امر و فرمان خود هدایت کرد. إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ- ۲۱۲ طبری: یعنی خدا هدایت کرد مؤمنین را بسوی حقّ در آنچه یهود اختلاف کردند و بعضی احکام تورات را تبدیل کردند و بعضی ثابت بر حقّ ماندند و خدا مؤمنین را هدایت کرد که از پذیرش قسمتهای تبدیل شده و اعتقاد بآنها خودداری کردند: -قرآن-۱-۲۴ سخن ما: ۱- اوّل «کانَ النّاسُ الخ» میفهماند که برای آن روز لازم بود عرب بی‌خبر -قرآن-۲۱-۳۶ [صفحه ۳۸۱] از همه جا و همه چیز بسیر تکاملی بشر متوجّه شود و برای او توضیح شود که انسان در دوران شبانی بیابانگردی و یا غار نشینی و به جنگل بسر بردن احتیاج بمربی و قانون و حکومت نداشت و اینکه شما امروز می‌بینید در نتیجه‌ی جبر تاریخ و سیر تکاملی بشر است که حاکم و مربّی و کتاب و قانون پیدا کرد ۲- آخر آیه «وَ اللّهُ یَهدِی- الخ» از مربوط کردن تربیت بخواست خداوند مقصود اختلاف استعدادها است یعنی بموجب اراده‌ی ازلی و تشعشع قدرت بی‌نهایت، موجودات متفاوت هستند و آن افراد انسانی که استعداد هدایت در نهادشان گذارده شده است براه راست خواهند رفت. -قرآن-۳۴۵-۳۶۴

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۴]

أَم حَسِبتُم أَن تَدخُلُوا الجَنَّةَ وَ لَمّا یَأتِکُم مَثَلُ الَّذِینَ خَلَوا مِن قَبلِکُم مَسَّتهُمُ البَأساءُ وَ الضَّرّاءُ وَ زُلزِلُوا حَتّی یَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ مَتی نَصرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصرَ اللّهِ قَرِیبٌ[۲۱۴] -قرآن-۱-۲۶۷ معنی لغات: «حَسِبتُم» پنداشتید و گمان کردید. «ضراء» سختی و قحطی و نقص مال و تلف جان. «زُلزِلُوا» از مصدر زلزال بر خود لرزیدن و بیتاب شدن. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۹۵-۱۰۶ جهت نزول: طبری از قتاده و سدّی روایت است که: چون در جنگ خندق مسلمانان برنج و محنت گرفتار شدند اینکه آیه نازل شد. ابو الفتوح: روایت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شده است بعد از جنگ احد عبد اللّه بن ابیّ سلول مسلمانان را ملامت می‌کرد که بیهوده خود را بکشتن میدهید برای یاری محمّد. اینکه آیه نازل شد. [صفحه ۳۸۲] و هم از عطا روایت است که پس از هجرت، مسلمانان بسختی گرفتار بودند و یهودیها اظهار دشمنی میکردند و مسلمانان دلتنگ می‌شدند اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۱۴ مگر شما مسلمانان گمان دارید به بهشت میروید با اینکه هنوز سر گذشت مردم پیش از خود ندیده‌اید که گرفتار چنان شدند و آرامش ز دست دادند که پیغمبر و مؤمنین [زاری کردند] و گفتند: کی خدا ما را یاری کند! آگاه باشید که یاری خداوند نزدیک بود. سخن مفسّرین: أَم حَسِبتُم أَن تَدخُلُوا الجَنَّةَ- ۲۱۳ کشف نوشته است: اینکه چنانست که گویند: -قرآن-۱-۳۹ نتوان گفتن حدیث خوبان آسان || آسان آسان حدیث ایشان نتوان خبر نداری که پیوستن در گسستن است و زندگانی در مردن و مرادها در بی‌مرادی پروانه‌ی شمع را وصال در وقت سوختن است و شمع را زندگی در سر بریدن است. درد دین خود بو العجب دردیست کاندر وی چو شمع || چون شوی بیمار بهتر گردی، از گردن زدن باغ و راغی است فردوس برین لیکن راه آن دشخوار است و گلبنی پر خارست مصطفی گفت «حفّت الجنّة بالمکاره»«۱۴۶» مَسَّتهُمُ البَأساءُ وَ الضَّرّاءُ وَ زُلزِلُوا- ۲۱۴۶۳ کشف: گفته‌اند که بأساء رنج تن بود و ضرّاء زیان مال. و آیه برای توضیح مثل گذشتگان است که بر آنها تنگ میگرفتند و انواع آسیب و بدی بآنها میکردند چنانکه گوئی آنها را از جای می‌کندند چون ترس بحدّ نهایت که رسید آرام باقی نمی‌ماندمَسَّتهُمُ البَأساءُ وَ الضَّرّاءُ وَ زُلزِلُوا- ۲۱۳ کشف: گفته‌اند که بأساء رنج تن بود و ضرّاء زیان مال. و آیه برای توضیح مثل گذشتگان است که بر آنها تنگ میگرفتند و انواع آسیب و بدی بآنها میکردند چنانکه گوئی آنها را از جای می‌کندند چون ترس بحدّ نهایت که رسید آرام باقی نمی‌ماند -پاورقی-۱۲۴-۱۲۶-قرآن-۱۲۷-۱۷۵ [صفحه ۳۸۳] و شخص پیوسته بیقرار است و روایت است از خباب بن ارت که: روزی پیغمبر ص در سایه‌ی کعبه نشسته بود و بالا- پوش خود را بالش کرده و بآن تکیه داده بود. از اوضاع زندگی خود بآن حضرت شکایت کردیم و عرض کردیم چرا برای ما از خدای یاری نمی‌خواهی! فرمود: مردمی بودند پیش از شما که دشمنان آنها را میگرفتند و در زمین میکردند و با اره دو نیم میکردند و یا بشانه‌ی آهن گوشت بدن آنها را میگرفتند و آنها از دین خود دست برنمی‌داشتند سوگند بخدا که اینکه دین شما بدرجه‌ای تکمیل و توسعه پیدا خواهد کرد که مسافر از صنعا بحضرموت میتواند برود و از هیچ نترسد مگر خدا و یا از گرگ که گوسفندش را ببرد و لیکن شما تعجیل می‌کنید. حَتّی یَقُولَ الرَّسُولُ- ۲۱۳ ابو الفتوح: از نافع و اعرج و شیبه و مجاهد روایت شده است: کلمه‌ی «یَقُول» را با رفع و صدای جلو لام قرائت کرده‌اند و بر اینکه قرائت معنی چنین میشود: آن مردم بجوری بیقرار بودند که پیغمبر اظهار دلتنگی میکرد و می‌گفت. ولی بقیه‌ی قرّاء با نصب و با صدای بالای لام قرائت کرده‌اند و باین قرائت معنی چنین میشود: اینکه ناراحتی چندان بدرازا می‌کشید که پیغمبر ص می‌گفت. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۱۱۱-۱۲۱ نیشابوری: بعضی گفته‌اند اگر آنها پیغمبر بودند بچه مناسبت اعتراض کنند و بگویند چه وقت یاری خدا میرسد! جواب داده‌اند که بآنها وعده یاری داده شده بود ولی وقت آن معیّن نبود و چون بیچاره میشدند می‌گفتند: آیا چه وقت باین وعده وفا خواهد شد! طبری: از إبن جریج روایت است که مقصود از رسول آن فرد بهتر و شخص عالمتر بدین و خداشناس‌تر است. فخر: ممکن است که جمله‌ی «مَتی نَصرُ اللّهِ» گفتار مؤمنین باشد که اعتراض میکردند بپیغمبرشان چه وقت اینکه وعده‌های تو انجام خواهد شد! و پیغمبر بآنها جواب میداد «أَلا إِنَّ نَصرَ اللّهِ قَرِیب» دلتنگ نباشید که بزودی آسایش میرسد. و هم امام فخر -قرآن-۳۰-۵۱-قرآن-۱۸۰-۲۱۶ [صفحه ۳۸۴] احتمال داده است: جمله‌ی «أَلا- إِنَّ نَصرَ اللّهِ» نقل گفتار مردم نباشد باین جور که شدّت حال آنها بجائی میرسید که می‌گفتند یاری خدا کجاست! بپاسخ بوسیله‌ی اینکه جمله بآنها دلداری شده است که یاری خدا نزدیک است. -قرآن-۳۰-۵۷ کشف الاسرار نوشته است: ایشان را از جای بجنبانیدند از بس مصیبتها بایشان رسید تا آنکه رسول ایشان گفت و مؤمنان که با وی بودند: اینکه فتح ما را کی برآید و گزند از ما کی باز برد! ربّ العالمین گفت: «أَلا- إِنَّ نَصرَ اللّهِ قَرِیب» جواب دادیم آن گروه را در عهد خویش همان جواب که میدهیم شما را ای مهاجر و انصار و یاران رسول من آگاه باشید که هنگام یاری دادن اللّه نزدیک است. -قرآن-۲۳۷-۲۷۳ در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تأویلات گفتاری دارد که نتیجه‌اش اینکه است: شما انتظار دارید از بهشت معنوی که جلوه‌ی جمال دوست است بهره‌مند شوید با اینکه مقامات و حالات گذشتگان را طی نکرده‌اید و رنج ترک زندگی و تن دادن به بیچارگی را بر خود هموار نکرده‌اید و زیان مجاهدت و ریاضت شکستن نفس امّاره را نه پسوده‌اید و قوای مادّی را بوسیله‌ی عبادت و بندگی خدا خوار نکرده‌اید و از شوق و محبت دیدار بیقرار نشده‌اید مانند آنها که یکبارگی از جای کنده میشوند که پنداری میخواهند قالب تهی کنند تا آنکه پیغمبر و مؤمنین از درازی مدّت حجاب و رنج فراق صبر و شکیبائی خود را از دست دادند و ذوق‌شان آنها را وادار کرد یاری حقّ بخواهند تا جلوه‌ی جمال دوست صفات نفسانی و گرفتاریهای مادی و شیطانی را نابود کند و با اینکه بآنچه از دست او میرسد شادند و از هجرانی که او خواسته آرامند. آنگاه که نیروشان بآخر رسید و طاقت‌شان طاق شده است موقعی است که بآنها خطاب شود: یاری و جلوه‌ی خدا نزدیک شد و پرده‌های رذائل و صفات نفس بالا رفت و نشانه‌ی جمال دوست نمودار شد. طنطاوی: چون انسان در دوران زندگی با ستمکاران و دشمنان در جنگ و جدال است ثبات و قرار برای او نمی‌ماند و چون همیشه در نفس خود با هوی و هوس در کشمکش و مقاومت و خودداری است نیروی صبر و شکیبائی او تمام میشود و در چنین [صفحه ۳۸۵] حالتی است که سختی بنهایت مرتبه میرسد و از داخل و خارج فشار وارد میشود آن هنگام است که موجب گشایش کار و رفع مشکلات از نظر خارج و اجتماع بوسیله‌ی غلبه‌ی حقّ بر باطل خواهد بود و از نظر نفسانی و شخصی بوسیله‌ی ریاضت نفس راحتی و آسایش وجدان فراهم خواهد شد و بعد از رفتن ازین عالم رضوان و دار السّلام نصیب میشود. حسینی نوشته است: مثنوی: ز آن بلاها کانبیا برداشتند ||سر بچرخ هفتمین افراشتند هر که در راه محبّت پیشتر || بر دل او بار محنت بیشتر سخن ما: بهیچ وجه مطلب بر خلاف انتظار در اینکه آیه اظهار نشده است و فقط اینکه جمله‌ها توجّه داده است مردم را بیک قانون کلّی در طبیعت. فلاسفه، کره‌ی زمین و مجموعه‌ی متعلّقات آن را عالم کون و فساد نامیده‌اند یعنی مجموعه‌ای از پیدایش و نابودی که هر پیدایش دنباله‌ی نابودی است و آخر هر پیدایش نابودی است پس شرط موفقیّت درین عالم فشار و سختی است. مثلی است مشهور بیرنج گنج میسّر نمی‌شود. ازین روی در آیه یادآوری شده است: شما مسلمانان که بانتظار پایان دوران زندگی و خوشبختی همیشگی هستید چگونه می‌خواهید رنجی از فقر و فشار دشمن بشما نرسد با اینکه برای زندگی روزانه هزاران گرفتاری باید طیّ کنید و گذشتگان شما که همین فکر و انتظار را داشتند از سختی روزگار بستوه میآمدند بطوری که پیشوایان آنها هم ناله‌شان بلند میشد. پس شما همان مراتب که دیگران برگذار کردند بایستی برگذار کنید تا بآنچه چشم دارید برسید. [صفحه ۳۸۶]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۵]

یَسئَلُونَکَ ما ذا یُنفِقُونَ قُل ما أَنفَقتُم مِن خَیرٍ فَلِلوالِدَینِ وَ الأَقرَبِینَ وَ الیَتامی وَ المَساکِینِ وَ ابنِ السَّبِیلِ وَ ما تَفعَلُوا مِن خَیرٍ فَإِنَّ اللّهَ بِهِ عَلِیمٌ [۲۱۵] -قرآن-۱-۲۰۹ معنی لغات: «الأَقرَبِین» خویشاوندان نزدیک. -قرآن-۱۳-۲۸ جهت نزول: طبری: مؤمنین از پیغمبر پرسیدند بچه اشخاصی احسان کنند و به بخشند! اینکه آیه برای بخشش غیر واجب نازل شده است و مربوط بزکات نیست. ابو الفتوح: از بعضی مفسّرین روایت است: عمرو بن جموح مردی پیر و سرمایه‌دار بود. از پیغمبر پرسید: چه بدهم و بکه بدهم! اینکه آیه در جواب او نازل شد. ترجمه: ۲۱۵ مردم از تو میپرسند: چه جور چیز و کدام مال و خواسته را به بخشند! تو در جواب ایشان بگو: هر چیز خوب و خواسته‌ای که می‌بخشید بپدر و مادر و خویشاوندان نزدیک خود و بپدر مردگان و بیچارگان ببخشید و هم بآنها که در راه مانده و دسترس بجائی ندارند و البتّه آنچه خوبی کنید خدا بداند. سخن مفسّرین: یَسئَلُونَکَ ما ذا یُنفِقُونَ قُل ما أَنفَقتُم مِن خَیرٍ فَلِلوالِدَینِ- ۲۱۴ زمخشری در کشّاف: ممکن است اعتراض شود که پرسش از چیز بخشیدنی است و جواب از مصرف و کسانی است که بآنها بخشیده میشود پس چگونه جواب با سؤال مطابق است! در جواب خود گفته است: کلمه‌ی خیر هر مال قابل بخشش را می‌فهماند ولی اساس سخن روی مطلب مهمتری است که مصرف مال باشد زیرا احسان و بخشش ارزشی ندارد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مگر بجا و بموقع خود باشد. -قرآن-۱-۷۷ [صفحه ۳۸۷] ابو الفتوح: مراد باین خیر مال است بلاخلاف برای قرینه‌ی انفاق از خیر یعنی از مال. در مجمع البحرین از إبن عبّاس نقل کرده است: در آیه‌ی «وَ افعَلُوا الخَیرَ لَعَلَّکُم تُفلِحُون» کلمه‌ی خیر اشاره است بنیکی با خویشاوندان و اخلاق نیکو در قاموس خیر را معنی کرده است: مال و آنچه مورد توجّه عموم است مانند عدالت و خردمندی. - قرآن-۱۶۷-۲۱۲ ابو الفتوح نوشته است: ابو هریره روایت کند که مردی نزدیک رسول آمد و گفت: یا رسول اللّه من دیناری دارم. گفت: برو بر خود نفقه کن گفت: دیگری دارم. گفت: برو و بر اهلت نفقه کن. گفت: دیگری دارم. گفت: برو و بر فرزندانت نفقه کن. گفت: دیگری دارم. گفت: برو بر دوستانت نفقه کن. گفت: دیگری دارم. گفت: تو دانی هر کجا که خواهی صرف کن. کشف نوشته: مال باختن در راه شریعت نیکوست لیکن نه چون جان باختن در میدان حقیقت. بوقت مشاهدت از غیر جدا شدن و بشرط وفا بودن نیکوست. لیکن نه چنان که از خویشتن جدا شدن و قدم بر بساط صفا نهادن. یکی میپرسد از مال چه دهیم و چون خرج کنیم! جواب میدهد: از دویست درم پنج درم و از بیست دینار نیم دینار. دیگری میپرسد و شریعت او را جواب میدهد که با تو بجان و تن هم قناعت نه کنند. آری حدیث مزدوران دیگر است و داستان عارفان دیگر معرفت مزدور تا جان شناختن است و معرفت عارف تا جان باختن. مال و زر و چیز رایگان باید باخت || چون کار بجان رسید جان باید باخت بیان السعاده: اسم خیر درست نیست مگر بر آن مال کسب شده که با دل پاک باشد و مصرف آن نیز همین طور باشد. طبری: اینکه آیه قبل از حکم زکات بوده و بعد نسخ شده است. امام فخر بعضی گفته‌اند: اینکه آیه قبل از حکم ارث بوده است و بعد نسخ شده است ولی ممکن است مقصود پدر و مادر و اولاد باشد که اگر فقیر باشند از غیر زکات باندازه‌ی رفع احتیاج بآنها بدهد و بغیر اینکه دو دسته از زکات بدهد. و ممکن است مقصود از [صفحه ۳۸۸] انفاق بوالدین و اقربان از نظر صله‌ی رحم و رعایت خویشاوندی باشد و نسبت بدیگران صدقه باشد پس در هر صورت نسخ در آیه مورد ندارد و کلمه‌ی «علیم» مبالغه‌ی در علم است که هیچ چیز از او پوشیده نیست. سخن ما: اینکه آیه دستور میدهد: باید آدم دارا از نادار دستگیری کند و البتّه اشخاص نادار هم مراتب دارند و بوسیله‌ی جمله‌ی آخر فهمانده شده است که پس از رعایت اینکه طبقات مال باید بمصارف عام المنفعه خرج شود زیرا جمله‌ی «آنچه نیکی بکنید خدا آگاه است» کنایه است از همین گونه مصارف.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۱۶]

کُتِبَ عَلَیکُمُ القِتالُ وَ هُوَ کُرهٌ لَکُم وَ عَسی أن تَکرَهُوا شَیئاً وَ هُوَ خَیرٌ لَکُم وَ عَسی أن تُحِبُّوا شَیئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَکُم وَ اللّهُ یَعلَمُ وَ أَنتُم لا تَعلَمُون [۲۱۶] -قرآن-۱-۲۰۶ معنی لغات: «کُرهٌ» دشوار و سخت. «شَرٌّ» بدی و هر گونه رذیله و گناه. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۳۶-۴۳ ترجمه: [در دنباله‌ی انفاق و جهاد با نفس به گذشت از مال و سرمایه دستور جهاد به تن صادر شده است] ۲۱۶ که شما موظف بجنگ هستید با اینکه آن را نمی‌پسندید، و ممکن است شما چیزی را ناپسند بدارید ولی خیر شما در آن باشد چنانکه ممکن است چیزی را به پسندید که زیان شما در آن باشد [چه صلاح و فساد هر چیز را] خدا بداند و شما ندانید. [صفحه ۳۸۹] سخن مفسّرین: کُتِبَ عَلَیکُمُ القِتالُ- ۲۱۵ طنطاوی: از زهری روایت است که جنگ با مخالفین و قتال وظیفه‌ی مردم است پس آنکه بجنگ برود کاری از پیش برده است و آنکه بوجودش احتیاجی نباشد ذخیره‌ای است که اگر احضارش کنند میرود و اگر از او کمک بخواهند کومک می‌کند. -قرآن-۱-۲۸ فخر: در مکّه پیغمبر موظف نبود با کسی بجنگد، پس از هجرت اجازه دادند که با معارضین خود بجنگد و پس از آن مأمور بجهاد شد. مجمع: همه‌ی مفسّرین اتّفاق دارند که اینکه آیه برای دستور جهاد است بر همه‌ی مردم بطور کفایت که بایستی بروند بجهاد تا حد کفایت و چون عده‌ی کافی فراهم شد بقیّه وظیفه‌دار نیستند و چون عده‌ی کافی فراهم نشود هر که تخلف کند گناهکار است. و از مفسّرین فقطّ عطا گفته است که اینکه آیه برای وجوب جهاد بر اصحاب پیغمبر بوده است نه بر دیگران. وَ هُوَ کُرهٌ- ۲۱۵ ابو الفتوح. جمله‌ی قراء کره بضم کاف خواندند مگر در شاذ که ابو عبد الرّحمن سلمی خواند کره بفتح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کاف و محقّقان اهل لغت فرق کرده‌اند و گفته‌اند کره بضم کاف مشقّة باشد و کره با فتح اکراه باشد یعنی اجبار بوسیله‌ی دیگری. -قرآن-۱-۱۴ وَ عَسی أن تَکرَهُوا شَیئاً- ۲۱۵ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گفت: یک روز ردیف رسول ص بودم گفت یا إبن عبّاس از خدا راضی بشو بآنچه بر تو قضا کند و اگرچه بر خلاف هوای تو باشد که اینکه در کتاب خدا است گفتم: کجا است ای رسول خدا که من قرآن خوانده‌ام و نمی‌دانم که اینکه کجا است، گفت نمی‌دانی ای زیرک «عَسی أن تَکرَهُوا» تا آخر. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۳۸۶-۴۰۸ [صفحه ۳۹۰] عبده: جهت کراهت مسلمین از جنگ نه بواسطه‌ی ترس از مرگ بوده است چون عرب عادت بجنگ و غارت داشته است. پس ممکن است بواسطه‌ی اینکه عده‌شان کم بوده است میل نداشته‌اند با کافران به جنگند که شاید همه‌ی آنها کشته شوند و یکبارگی مبارزه‌ها و زحمت‌های چند ساله برای اسلام نابود شود و اسم اسلام باقی نماند و بهمین مناسبت در آخر آیه گفته شده است که خدا میداند عاقبت جنگ چه فوائد مهمّ دارد که شما نمی‌دانید پس ترس و کراهت شما از جنگ نه بجای است که خیر شما در آن است. و هم او گفته است: ممکن است کراهت‌شان از جنگ بواسطه‌ی آن بوده است که انتظار داشته‌اند دیگران هم مثل خودشان مردمی بیدار دل و مسلمان شوند چون قرآن آنها را جوری تربیت کرده بود که برای همه خیر و آسایش میخواستند و از درد و رنج دیگران گریزان بودند و جمله‌ی دوّم آیه «عَسی أن تُحِبُّوا شَیئاً» اشاره باین است که شما دوست دارید سلامتی و آسایش دیگران را ولی برای شما شر است که اگر آنها را آسوده بگذارید شما را نابود خواهند کرد و قسمت سوّم آیه «وَ اللّهُ یَعلَمُ وَ أَنتُم لا تَعلَمُون» اشاره باین است: خدا سرشت اینکه مردم را میداند که با پند و موعظه تربیت نمی‌شوند ولی شما نمی‌دانید اینها عضو فاسد هستند که هرگز راه بحقّ نمی‌برند و یگانه علاج، نابود کردن اینکه اعضاء فاسد است. -قرآن-۸۷۰-۸۹۹-قرآن-۱۰۸۵-۱۱۳۲ سخن ما: اینکه آیه می‌فهماند: دستوری که بشما میدهند اگر از آن در دل، نگرانی حسّ می‌کنید مولود جهل شما است که نمی‌توانید خیر و شر خود را تشخیص بدهید پس هر فرمانی که رهبر و مربّی شما صادر می‌کند بی‌چون و چرا بپذیرید ۲- مثنوی در مجلد سوّم بیان آنکه طاغی در عین قاهری در مقهوری است مفاد اینکه آیه را چنین ساخته است: جمله در زنجیر بیم و ابتلاء || میروند اینکه ره بغیر اولیا می‌کشند اینکه راه را پیکار وار || جز کسانی واقف از اسرار کار جهد کن تا نور تو رخشان شود || تا سلوک و خدمتت آسان شود [صفحه ۳۹۱] کودکان را میبری مکتب بزور || زان که هستند از فوائد چشم کور چون شود واقف بمکتب میرود || جانش از رفتن شکفته می‌شود .

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱۷ تا ۲۱۸]

یَسئَلُونَکَ عَنِ الشَّهرِ الحَرامِ قِتالٍ فِیهِ قُل قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ وَ صَدٌّ عَن سَبِیلِ اللّهِ وَ کُفرٌ بِهِ وَ المَسجِدِ الحَرامِ وَ إِخراجُ أَهلِهِ مِنهُ أَکبَرُ عِندَ اللّهِ وَ الفِتنَةُ أَکبَرُ مِنَ القَتلِ وَ لا یَزالُونَ یُقاتِلُونَکُم حَتّی یَرُدُّوکُم عَن دِینِکُم إِنِ استَطاعُوا وَ مَن یَرتَدِد مِنکُم عَن دِینِهِ فَیَمُت وَ هُوَ کافِرٌ فَأُولئِکَ حَبِطَت أَعمالُهُم فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ وَ أُولئِکَ أَصحابُ النّارِ هُم فِیها خالِدُونَ [۲۱۷] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ أُولئِکَ یَرجُونَ رَحمَتَ اللّهِ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۲۱۸] -قرآن-۱-۶۵۶ معنی لغات: «الشَّهرِ الحَرامِ» در آیات ۱۹۳ ص ۱۶۰ نوشتیم. «صَدٌّ» منع و جلوگیری کردن از کسی و اعراض و رو گرداندن از چیزی. «یَزالُونَ» از زوال بمعنی نابودی و مجموع دو کلمه‌ی «لا یَزالُونَ» چنین معنی میدهد: پیوسته میباشند، ادامه میدهند. -قرآن-۱۳-۳۳-قرآن-۶۵-۷۲-قرآن-۱۴۰-۱۵۲-قرآن-۱۹۹-۲۱۴ «حَبِطَت» از حبط بمعنی فساد و تباهی عمل و هدر شدن خون مقتول. -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۳۹۲] جهت نزول: طبری: اختلاف نیست که اینکه آیه در موقع کشتن «عمرو بن الحضرمی» نازل شد. ابو الفتوح و طبری گفته‌اند که پس از هفده ماه از هجرت ماه جمادی الآخر دو ماه قبل از جنگ بدر پیغمبر پسر عم خود عبد اللّه بن جحش را با هشت نفر از مهاجرین مأمور فرمود و نامه‌ای سر بسته بدو داده و فرمود برو با نام خدا و چونکه دو روز راه پیمودی نامه را بگشا و برای یارانت بخوان و بآن رفتار کن و اگر کسی نخواهد با تو همراهی کند مجبورش مکن. او چون بدو منزلی مدینه رسید نامه را باز کرد نوشته بود پیش برو تا برسی «بنخیله»«۱۴۷»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱» در آنجا بکمین کاروان بازرگانان قریش باش و ما را از آن آگاه کن، چون نامه را خواند گفت از جان و دل فرمانبردارم و رفقایش را از آن مطّلع کرد همه با او موافقت کردند و روانه شدند. چون بنخیله رسید قافله‌ی تجار قریش از طائف میآمد موز و پوست و دیگر اجناس محصول طائف بار داشت چون مسلمانان را دیدند ترسیدند عبد اللّه بن جحش گفت اینها ترسیدند، سر یک نفر را بتراشید«۱۴۸» تا گمان برند که قصد عمره دارید و از شما آسوده خاطر شوند. سر عکاشهٔ بن محصن اسدی را تراشیدند، چون قریش دیدند عکاشه سر تراشیده است گفتند اینها زائران هستند و آزاری ندارند. و چون آن روز آخر جمادی بود یکعدّه از مسلمانان گفتند: امروز از رجب و ماه حرام«۱۴۹» است عدّه‌ای گفتند: هنوز رجب نشده است و اگر بخواهیم کاری بکنیم باید تا شب نشده انجام دهیم که فردا رجب است و ماه حرام جنگ روا نیست. پس از تردید و ترس تصمیم گرفتند. بهر کس که دست یافتند بکشند و آنچه داشت ببرند. واقد بن عبد اللّه تیری زد بعمرو بن الحضرمی و او را کشت و عثمان بن عبد اللّه و حکم بن کیسان را اسیر گرفتند، و عبد اللّه جحش است عدّه‌ای گفتند: هنوز رجب نشده است و اگر بخواهیم کاری بکنیم باید تا شب نشده انجام دهیم که فردا رجب است و ماه حرام جنگ روا نیست. پس از تردید و ترس تصمیم گرفتند. بهر کس که دست یافتند بکشند و آنچه داشت ببرند. واقد بن عبد اللّه تیری زد بعمرو بن الحضرمی و او را کشت و عثمان بن عبد اللّه و حکم بن کیسان را اسیر گرفتند، و عبد اللّه جحش -پاورقی-۴۹۳-۴۹۵-پاورقی-۹۱۸-۹۲۰-پاورقی-۱۲۰۷-۱۲۰۹ [صفحه ۳۹۳] با یاران و اسیران و اموال بمدینه وارد شد. طبری نقل کرده است: عبد اللّه گفت: خمس اینکه اموال مخصوص پیغمبر است و آن را جدا کرد و بقیه را تقسیم کرد و هنوز حکم خمس معیّن نشده بود و چون حضور پیغمبر ص رسیدند فرمود: من بشما دستور ندادم که در ماه حرام جنگ کنید اموال و اسیران را متوقّف گذاشت و تصرّف نفرمود و زبان مردم بآنها دراز شد که شما بر خلاف امر پیغمبر رفتار کرده‌اید و حرمت ماه حرام بردید. قریش گفتند: محمّد در ماه حرام جنگ و غارت کرد و اسیر گرفت. مسلمانان مکّه بآنها جواب میدادند که در آخر جمادی بوده است نه در ماه حرام و یهود برای پیغمبر فال بد زدند و گفتند عمرو بن حضرمی کشته شد جنگ بر پیغمبر معمور و آبادان شد و حضرمی موجب حضور جنگ بر پیغمبر شد. واقد بن عبد اللّه که قاتل است موجب برافروختن آتش جنگ بر علیه پیغمبر است. باین روش فال بد زدند و نتیجه‌اش بر خلاف آن در جنگ بدر برای مسلمین ظفر و برای قریش شکست شد. چون پیغمبر ص بر کار آنها اعتراض فرمود عبد اللّه و یارانش گفتند ما عمرو بن حضرمی را کشتیم پس از آن در شب، ماه رجب را دیدیم نمی‌دانم در رجب او را کشته‌ایم یا در جمادی مردم در سرزنش و اموال در توقیف و عبد اللّه با یارانش اندیشناک بودند که اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۱۷ ای محمّد از تو میپرسند: جنگ بماه حرام چگونه کاری است! بگو: جنگ در آن گناهی است بزرگ و جلوگیری از راه خدا و مصلحت انسانی است و کفر بخداوند است و خوار شمردن مسجد الحرام. لیکن برون کردن مردم مسلمان آنجا از آن، بزرگتر گناه بپیشگاه حقّ بود و آشوب و آزار مسلمانان بدتر است از آدم کشتن. و بدانید: اینکه کافران تا توانند آرام از جنگ با شما نشوند تا شما را از مسلمانی بگردانند و آنکه از شما، ز دین خود بگردد و بیدین بمیرد آنچه کرده بدنیا و آخرت نابود شود و یار آتش بود که پیوسته بدرون آن باشد. جهت نزول: طبری: پس از آنکه آیه نازل شد و عبد اللّه بن جحش و یارانش آسوده‌خاطر [صفحه ۳۹۴] شدند. از پیغمبر پرسیدند اینکه کارها مزد و ثواب هم دارد یا نه! آیت ۲۱۷ «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا» الخ برای امیدواری آنها نازل شد. و هم طبری نقل کرده است که مسلمین می‌گفتند: اگر عبد اللّه جحش و یارانش در اینکه عمل گناه نکردند کار خوبی هم نکردند. -قرآن-۸۴-۱۱۱ آیت ۲۱۷ برای جواب آنها و آرامش دل عبد اللّه و یارانش نازل شد. ترجمه: ۲۱۸ آنهائیکه ایمان آوردند و ترک وطن کردند و در راه خدا جنگ کردند اینگونه مردم برحمت خدا امیدوارند چه او آمرزنده و مهربان است. سخن مفسّرین: یَسئَلُونَکَ عَنِ الشَّهرِ الحَرامِ قِتالٍ فِیهِ- ۲۱۶ طبری: ماه حرام مقصود ماه رجب است و عبد اللّه مسعود «عن قتال فیه» قرائت کرده است و گفته است که کلمه‌ی عن مکرّر شده است و قبیله‌ی مضررجب را «اصم» مینامند بمعنی گنگ چون در آن ماه مردم اسلحه بکار نمی‌بردند و صدای اسلحه بگوش کسی نمی‌رسید و بسا میشد که کسی قاتل پدر و برادر خود را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میدید و برای احترام ماه حرام متعرّض او نمی‌شد و نیز او روایت کرده است از جابر که پیغمبر در ماه حرام با کسی نمی‌جنگید مگر به جنگش میآمدند و اگر در بین جنگ ماه حرام پیش میآمد از جنگ خودداری می‌کرد تا پایان آن. -قرآن-۱-۵۳ قُل قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ- ۲۱۶ هر یک از مفسّرین در حرمت جنگ ماههای حرام اظهار نظر کرده‌اند و در نتیجه همه اتفاق دارند که اینکه حکم از آیه استفاده شده است ولی بطور کلّی و عموم نیست و جنگ در ماه حرام جایز است بواسطه‌ی اینکه آیه «فَاقتُلُوا المُشرِکِینَ حَیثُ وَجَدتُمُوهُم» نیشابوری: از جمله‌ی «قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ» فهمیده نمی‌شود که بطور کلّی جنگ در ماه حرام ممنوع است و باصطلاح نکره‌ی در سیاق اثبات مفید عموم نیست و فقط بطور مجمل و سر بسته می‌فهماند: جنگ در اینکه روزها کاری است زشت. -قرآن-۱-۲۷- قرآن-۲۷۷-۳۲۵-قرآن-۳۵۰-۳۷۴ [صفحه ۳۹۵] ابو الفتوح: چون اینکه آیه نازل شد. پیغمبر خمس اموال که عبد اللّه بن جحش آورده بود بیرون کرد و بقیّه را میان یاران عبد اللّه قسمت کرد و اینکه اوّل خمسی بود که در اسلام برداشته و پرداخته شد. وَ المَسجِدِ الحَرامِ- ۲۱۶ فخر: ممکن است کلمه‌ی مسجد مربوط بضمیر «به» باشد و اینجور معنی میشود: -قرآن-۱-۲۲ اینکارها کفر بخدا و مسجد الحرام است و مقصود از کفر بمسجد انکار فضیلت آن است و ترک عبادت در آن و ممکن است مربوط به «سَبِیلِ اللّهِ» باشد و اینطور معنی بشود: و جلوگیری از ورود بمسجد الحرام است و بیرون کردن مردم از آن، چنانکه ما معنی کردیم. - قرآن-۱۳۵-۱۵۳ وَ الفِتنَةُ أَکبَرُ- ۲۱۶ فخر: اکثر مفسّرین فتنه را کفر معنی کرده‌اند ولی بهتر آن است که مقصود آزار آنها باشد برای آزمایش ثبات و مقاومت‌شان در دین. -قرآن-۱-۲۰ ابو السعود: یعنی آنچه کفّار اقدام کردند که شرک بخدا و جلوگیری از اسلام و اخراج مردم باشد. فخر: چون اینکه آیه نازل شد عبد اللّه بن جحش بمسلمانان مکّه نوشت: اگر کافران شما را سرزنش کنند که در ماه حرام جنگ کردید و مرتکب گناه شدید شما هم آنها را سرزنش کنید بکفر و بیرون کردن پیغمبر و آزار مسلمین و منع مسلمانان از مسجد الحرام. عبده در معنی «فتنه»: مشرکین آنها را گمراه میکردند و بوسائلی جلوگیری از دین می‌نمودند از قبیل ایجاد تردید در دلها و آزار آنها چنانکه عمّار را داغ میکردند که ردّ آن مثل لکه‌ی پیسی نمودار میشد و «یاسر» پدرش را چندان آزار کردند که مرد و مادرش «سمیّه» را آزارهای گوناگون میکردند و ابو جهل با اسلحه بآلت شرم او زد تا مرد و در هنگام آزار، بزبان او را می‌آزرد و می‌گفت تو عاشق جمال محمّد شده‌ای و [صفحه ۳۹۶] امیّهٔ بن خلف بلال را شب و روز گرسنه و تشنه نگاه میداشت و روز روی ریگهای داغ که گوشت پخته میشد او را برهنه بر پشت میخوابانید و سنگی بزرگ روی او میگذاشت و می‌گفت باید اینطور بمانی تا بمیری و یا از دین خود برگردی. إِنِ استَطاعُوا- ۲۱۶ فخر: اینکه جمله اشاره است بوادار کردن مردم بتوبه که قبل از مرگ دوباره میل باسلام کنند و اگر شما را توانستند از دین بگردانند راه توبه باز است. -قرآن-۱-۱۶ حَبِطَت أَعمالُهُم- ۲۱۶ عبده: سه اصل است که پیغمبران مأمور ابلاغ آن هستند: ۱- ایمان به اینکه که اینکه آفرینش با نظام متّحد مستحکم پدیده‌ی یک آفریننده‌ای است که با قدرت و حکمت خود ایجاد کرده است. ۲- تصدیق بعالم غیب و زندگی جاودانی بعد از مرگ از اینکه عالم. ۳- کارهای نیک مفید بخود و دیگران. پس کسی که اینکه سه اصل را پذیرفت و ز آن پس آنها را رها کرد معلوم میشود فکر او شیطانی است و قابلیّت استفاده از کمالات انسانیّت ندارد از همین جهت اینمردم باین جمله توصیف شده‌اند «أُولئِکَ أَصحابُ النّارِ تا آخر». -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۵۷۵-۶۰۲ حافظ ایمان آنهائی را که نسنجیده و نفهمیده تصدیق کرده‌اند و دوباره آن را رها کرده‌اند چنین توصیف کرده است: صنعت مکن که هر که محبّت نه راست باخت || عشقش بروی دل در محنت فراز کرد فردا که پیشگاه حقیقت شود پدید || شرمنده رهروی که نظر بر مجاز کرد فِی الدُّنیا- ۲۱۶ نفحهٔ الرّحمن: کارهای نیک اثر نیک دارد مثل خوشنامی در نزد مردم و دوستی مردم با نیکوکار و حدیثی از حضرت صادق است: خدا بواسطه‌ی کار خوب شخصی صالح، او و اولادش را حفظ می‌کند ولی بواسطه‌ی برگشتن از دین همه نابود می‌شوند. -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۳۹۷] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا تا آخر- ۲۱۷ ابو الفتوح نوشته است: چون رسول علیه السلام از طعنه‌ی مشرکان رنجور- دل شد در حقّ اینمردمان و غنیمتی که آورده بودند توقیف کرد و خدای اینکه آیه فرستاد و رسول علیه السلام غنیمت قسمت کرد گفتند: یا رسول اللّه. ما را بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه غزا که کردیم و اینکه رنج که بردیم هیچ ثوابی خواهد بودن! خدای تعالی اینکه آیه فرستاد. -قرآن-۱-۲۶ کشف نوشته است: بعد از ایمان حدیث هجرت کرد و هجرت بر دو قسم است: یکی ظاهر و دیگری باطن امّا هجرت ظاهر دو طرف دارد: یکی آنک از دیار و اوطان و اسباب خویش هجرت کند و بطلب علم شود و طرف دیگر آن است که بطلب معلوم شود و هر آن روش که از اینکه دو طرف بیرون است آن را خطری و وزنی نیست اشاره باین است گفتار پیغمبر: «النّاس عالم او متعلّم و سایر النّاس همج»«۱۵۰» و تا نگوئی که طالب علم و طالب معلوم هر دو بر یک رتبه‌اند که طالب علم در روش خود است و طالب معلوم در کشش حقّ و آنکس که در روش خود بود. در رنج و ماندگی و گرسنگی بماند چنانکه موسی در آن سفر که طالب علم بود گفت: «آتنا غدائنا لقد لقینا من سفرنا هذا نصبا»«۱۵۱» باز وقتی دیگر که بطلب معلوم میشد چنان مؤیّد بود بتأیید عصمت و کشش حقّ که سی روز در انتظار سماع کلام حق بماند که نه از ماندگی خبر داشت نه از گرسنگی.باز وقتی دیگر که بطلب معلوم میشد چنان مؤیّد بود بتأیید عصمت و کشش حقّ که سی روز در انتظار سماع کلام حق بماند که نه از ماندگی خبر داشت نه از گرسنگی. -پاورقی-۳۳۹-۳۴۱-پاورقی-۶۵۶-۶۵۸ استاد بو علیّ دقاق گفت: نواخت طلبه‌ی علم بجائی رسید که فردا چون از خاک برآیند مرکب ایشان پرهای فرشتگان بود که پیغمبر فرمود: [ملائکه بال خود را بزیر پای طالبان علم می‌گستراند] چون مرکب طلبه‌ی علم پر فرشتگان بود مرکب طلبه‌ی معلوم خود در وهم چه آید که چون بود! رفتار بتان خوب بر خاک حرام || من دیده زمین کنم تو بر خاک خرام. [صفحه ۳۹۸] اینکه خود بیان هجرت ظاهر است و هجرت باطن آن است که از نفس بدل رود و از دل بسر رود و از سر بجان رود و از جان بحقّ رود. نفس منزل اسلام است و دل منزل ایمان و سر منزل معرفت و جان منزل توحّه. در روش سالکان از اسلام بایمان هجرت باید کرد و از ایمان بمعرفت و از معرفت بتوحید، نه آن توحید عام میگویم که بشواهد درست گردد و بناء اسلام و ایمان بر آن است بلکه آن توحید از آب و خاک پاک است و از آدم و حوا صاف است علایق از آن منقطع و اسباب مضمحل و رسوم باطل و حدود متلاشی و اشارات متناهی و عبارات منتفی و عبارات منتفی و تاریخ مستحیل. شیخ الاسلام انصاری قدس اللّه روحه باین توحید اشارت کرده و گفته: ما وحّد الواحد من واحد || اذ کلّ من وحّده جاحد توحید من ینطق عن نعته || عاریهٔ ابطلها الواحد توحیده ایّاه توحیده || و نعت من ینعته لاحد«-فرمت-۵۱-۵۳ طبری: قتاده گفت: در اینکه آیه خدا یاران پیغمبر را بدرستی ستایش کرده است و آنها را مرد امیدوار برحمت خدا معرّفی کرده است و البتّه آنکه امیدوار بچیزی باشد پی آن را می‌گیرد و آنکه بترسد از آن فرار می‌کند. نیشابوری عبد اللّه بن جحش مؤمن بود و هم از وطن مهاجرت کرده بود و بسبب اینکه جنگ مجاهد در راه خدا معرفی شد. أُولئِکَ یَرجُونَ رَحمَت- ۲۱۷ نیشابوری: شاه کرمانی گفته است: نشانه‌ی رجاء حسن طاعت است. و گفته‌اند رجاء یعنی دیدن جلال حقّ بوسیله‌ی چشم جمال بینی و گفته‌اند: یعنی نزدیکی دل -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۳۹۹] بمهربانی حقّ و مقصود از امیدوار بودن برحمت با اینکه در دین خود با یقین بودند ممکن است از نظر چگونگی رحمت باشد که در اصل، مرد با یقین هستند و نسبت بخصوصیّات آن با امیدواری باشند. و از لقمان حکیم روایت است که بپسرش گفت: بترس از خدا که آسوده از مکر خدا نباشی، یعنی از سزای عمل و یا گرفتاریهای تدریجی که آدمی خود از آن بی‌خبر است و اندک اندک سختی سزای عمل او را در فشار میگذارد و نیز امیدوار باش برحمت او بیش از اندازه‌ی ترس خود. فرزندش پرسید در یک دل چگونه دو حالت داشته باشم! گفت مگر نمی‌دانی مؤمن دو دل دارد که با یکی امیدوار است و با دیگری ترسان و مانند دو بال مرغ است که چون هر دو برابر شد با آن پرواز می‌کند. در تأویلات است که: اینکه آیه چنین معنی می‌شود! آنهائی که بمرتبه‌ی یقین رسیدند و از وطن نفس و انس بهوی و هوس مهاجرت و دوری کردند و با لشکر شیطان و نفس امّاره جهاد کردند اینکه دسته مردم امیدوار باشند که از پرتو جلوه‌ی خداوند و روشنائی دیدار او بهره‌مند شوند. سخن ما: ۱- در جواب معارضه‌ی غلط اعراب مردم را راهنمائی می‌کند که مغلوب نشوند. البتّه برای عرب وحشی آدم‌کش، رعایت ماه حرام لازم است که موجب جرأت آنها نشود. ولی باید قضاوت درست باشد که آیا اینکه عمل اقدام بجنگ در ماه حرام زشت‌تر است یا آن بدرفتاریها که با مسلمین کردند! پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نباید شما مسلمانان از اینکه قضیه‌ی حمل اسلحه بماه حرام در برابر کارهای آنها و نقشه‌هائی که در پیش دارند نگران باشید ۲- از دین برگشتن و با همان عقیده مردن نشانه‌ی اختلال فکر و عقل است و همان طور که مردم سفیه از خرد محروم هستند و زندگی‌شان با بیچارگی و درماندگی برگذار میشود اینکه مردم بی‌اراده که دین میپذیرند و باز کافر میشوند و بیدین از دنیا میروند از زندگی معنوی و بهره‌های حیات جاودانی محرومند. و آنچه در زمان دینداری انجام داده‌اند پس از برگشتن از دین، آنها هم نابود میشود. چونکه مانند شخص سفیه است که [صفحه ۴۰۰] آنچه کار مفید انجام میدهد بواسطه‌ی بیخردی یکبارگی همه را از دست میدهد. اگر سرمایه جمع می‌کند چون عقل ندارد بیهوده خرج و یا فاسد می‌کند. اگر کردار یا گفتار خوبی داشته باشد بواسطه‌ی سخن و یا قدم بیخردانه ارزش خود را از دست میدهد. ۳- آیت ۲۱۷ معرّف مسلمانان و جلوگیر افکار پلید کافران است چون ممکن بود بگویند پیغمبر مردم شرور و راهزن را میفرستد که راه بگیرند و مسافرین را بکشند و اموالشان را غارت کنند همانطور که در قبل از دولت سعودی حجاز که اعراب مردم را می‌کشتند و اموالشان را میبردند می‌گفتند «هذا شغل النّبی» یعنی اینکه کار پیغمبر بوده است و عیبی ندارد اینکه آیه میگوید در اینکه عمل نظر مادی و انحراف از مبادی انسانیّت نیست بلکه همانطور که برای علاقه‌ی بدین دست از زندگی و وطن خود برداشتند اینکه اقدام هم برای توسعه‌ی دین است که مزد آن را در عالم دیگر انتظار دارند نه بمنظور مال و سرمایه است.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۱۹ تا ۲۲۰]

یَسئَلُونَکَ عَنِ الخَمرِ وَ المَیسِرِ قُل فِیهِما إِثمٌ کَبِیرٌ وَ مَنافِعُ لِلنّاسِ وَ إِثمُهُما أَکبَرُ مِن نَفعِهِما وَ یَسئَلُونَکَ ما ذا یُنفِقُونَ قُلِ العَفوَ کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللّهُ لَکُمُ الآیاتِ لَعَلَّکُم تَتَفَکَّرُونَ [۲۱۹] فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ وَ یَسئَلُونَکَ عَنِ الیَتامی قُل إِصلاحٌ لَهُم خَیرٌ وَ إِن تُخالِطُوهُم فَإِخوانُکُم وَ اللّهُ یَعلَمُ المُفسِدَ مِنَ المُصلِحِ وَ لَو شاءَ اللّهُ لَأَعنَتَکُم إِنَّ اللّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۲۲۰] -قرآن-۱-۴۹۷ [صفحه ۴۰۱] معنی لغات: «العَفوَ» قسمت برگزیده و بهتر هر چیز و بخشش و احسان و آنچه از مخارج شخص زیاد میماند که گذشت از آن و دادن بدیگر دشوار نیست و گذشتن از جرم و صرف نظر از گناه. رد و اثر چیزی پاک کردن. «اعنت» از مصدر اعنات بمعنی بزحمت و سختی دچار کردن و بیش از طاقت کسی را کار فرمودن. -قرآن-۱۳-۲۲ جهت نزول: مجمع: عدّه‌ای اصحاب پیغمبر از آن حضرت خواهش کردند حکم قمار و شراب را معیّن فرماید که عقل و مال را میبرد اینکه آیه نازل شد. ترجمه ۲۱۹ ای محمّد ز تو حکم شراب و قمار میپرسند. بگو: باین دو کار گناهی بزرگ است و سودی چند برای مردم لیکن گناه آن دو ز سود آن بیش بود، و نیز ز تو میپرسند: چه از مال خود بخشند! بگو: آنچه گذشت از آن آسان بود و بزندگی شما رخنه نیارد، بدینگونه خدا برای شما نشانه‌های راه زندگی نمودار می‌کند تا شاید در آن بیندیشید [و بکار برید] ۲۲۰ برای زندگی و پس از مرگ خود و باز از تو میپرسند با مال یتیمان چه کنند! بگو: بهتر آنکه بدرستی کارشان انجام شود و اگر در سرمایه با آنها آمیخته شوید [بدین و زندگی زیان ندارد که] برادر دینی شما هستند و خدا میداند آنکه بدل درستکار است از آنکه تباهکاری خواهد و اگر خدا بخواهد [و صلاح شما بداند] شما را برنج بدارد و کارتان دشوار کند که همانا خدا برتر است و دانای خوب و بد. جهت نزول: ابو الفتوح: پیغمبر بمردم فرمان بصدقه میداد، آن‌ها می‌پرسیدند چه بدهند! آخر آیت ۲۱۸ پاسخ آنها است. جهت نزول: [صفحه ۴۰۲] طبری إبن عبّاس گفت: چون اینکه آیه نازل شد «وَ لا تَقرَبُوا مالَ الیَتیمِ» آنها که سر پرست بچه‌های یتیم بودند اموال آنها را جدا کردند و بسا بود که غذا از مال آنها برای شان می‌پختند و زیاد میآمد و فاسد میشد و دچار زحمت شدند و از پیغمبر کسب تکلیف کردند آیت ۲۱۹ «یَسئَلُونَکَ عَنِ الیَتامی» نازل شد. -قرآن-۵۵-۸۹-قرآن-۳۰۴-۳۳۵ سخن مفسّرین: یَسئَلُونَکَ عَنِ الخَمرِ- ۲۱۸ طبری: هر نوشیدنی که جلوگیر عقل انسان باشد خمرش مینامند. -قرآن-۱-۲۷ فخر از عبد اله عمر روایت است: روزی که خمر حرام شد از چند ماده آن را میساختند انگور خرما گندم جو و از نعمان بن بشیر روایت است: پیغمبر ص فرمود: آنچه از انگور و خرما درست شود خمر است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از عسل و گندم و جو نیز شراب می‌سازند. ابو الفتوح: مفسّرین گفته‌اند: خدا چهار آیه در حکم شراب فرستاده اینکه آیه در مکّه نازل شد «وَ مِن ثَمَراتِ النَّخِیلِ وَ الأَعنابِ تَتَّخِذُونَ مِنهُ سَکَراً وَ رِزقاً حَسَناً» و بعضی کلمه‌ی «سَکَراً» را مسکر و مست کننده معنی کردند و از خوردنش احتراز نداشتند تا اینکه معاذ بن جبل و عدّه‌ای دیگر حکم شراب را پرسیدند اینکه آیه نازل شد «یَسئَلُونَکَ عَنِ الخَمرِ» تا آخر پس از نزول اینکه آیه بعضی خودداری از خوردن آن کردند و عدّه‌ای میخوردند. -قرآن-۱۰۸-۲۰۰-قرآن-۲۱۷-۲۲۶-قرآن-۳۸۳-۴۱۲ روزی عبد الرّحمن بن عوف عدّه‌ای را میهمان کرد بعد از غذا شراب بخوردند و مست شدند. هنگام نماز شب شد یکی جلو ایستاد و بنماز جماعت مشغول شدند امام بعد از حمد سوره‌ی «قُل یا أَیُّهَا الکافِرُون» خواند باین جور: «أَعبُدُ ما تَعبُدُون»«۱۵۳» پس از آن اینکه آیه نازل شد «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنتُم سُکارى»«۱۵۴» پس از آن عدّه‌ای از شراب خودداری کردند و عدّه‌ای در غیر وقت نماز می‌خوردند. روزی مسلمانی شراب خورد و مست شدپس از آن عدّه‌ای از شراب خودداری کردند و عدّه‌ای در غیر وقت نماز می‌خوردند. روزی مسلمانی شراب خورد و مست شد -قرآن-۹۱-۱۲۲-قرآن-۱۴۰-۱۶۴-پاورقی-۱۶۵-۱۶۷-قرآن-۲۰۶-۲۸۰-پاورقی-۲۸۱-۲۸۳ [صفحه ۴۰۳] و بیاد کشتگان بدر شعر گفت و گریه کرد. اینکه خبر به پیغمبر رسید نزد او رفت و خواست او را تنبیه کند او عذر خواست و توبه کرد. ابو الفتوح نوشته است: زهری از امام زین العابدین از حسین بن علیّ از علی [ع] نقل کرده است: من شتری داشتم نیکو و شتری دیگر رسول علیه السلام مرا داده بود از غنیمت و آن هر دو شتر بیاوردم و یکی را مهار گرفتم تا بروم و پاره‌ای هیزم بیاورم شتران را بنزدیک دیوار پستی از آن مردی انصاری بستم و من رفتم تا رسن و جوال و آلت جمع کنم چون باز آمدم شتران را کشته یافتم و شکم شکافته و کوهان بریده مرا سخت آمد تا نزدیک بود که آب از چشم من روان گردد گفتم که اینکه که کرد! گفتند: عمّت حمزه، گفتم: چرا کرد! گفتند: مست بود با جماعتی زنگی خنیاگر که در میان ایشان بود بیتها بگفت و ایشان گرسنه بودند و او بیامد و چنین کرد. امیر المؤمنین علیه السلام گفت: من بیامدم و شکایت با رسول خدا کردم و او در حجره‌ی امّ سلمه بود و بریده مولای رسول آنجا بود، رسول علیه السّلام برخاست و نعلین در پا کرد و بیامد و ما بر پی او چون بدر سرای رسیدیم که ایشان در آنجای بودند سلام کرد و دستوری خواست و داخل شد و حمزه را گفت چرا چنین کردی! و او را ملامت کردن گرفت و او نیز در رسول نگریست و آنگه چشم از او بگرفت و گفت نه آخر شما و پدر شما بنده‌ی پدر من بودید! رسول علیه السلام علیّ را گفت: عمت سخت مست شده است و باز پس آمد و گفت: غرامت شتران بر دگر روز. حمزه برخاست و در دست و پای رسول افتاد و عذر خواست و رسول علیه السلام گفت: من برای تو استغفار کردم و از خدا درخواستم تا تو را عفو کرد. پس از آن عتبان بن مالک طعامی ساخت و سر شتری بریان کرد و جماعتی را حاضر کرد و سعد بن ابی وقّاص آنجا بوده چون مست شدند در شعر خواندن و مفاخرت آمدند. سعد در میان قصیده‌ای خواند که در آنجا ذم انصاریان بود و فخر قوم او انصاری برخواست و آن استخوان برگرفت و بر سر سعد زد و سر او بشکست او بشکایت بر رسول آمد یکی از صحابه گفت: بار خدایا ما را بیان شافی کن در باب خمر خدا آیه‌ی سوره‌ی مائده فرستاد [صفحه ۴۰۴] «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الخَمرُ وَ المَیسِرُ» الخ. -قرآن-۱-۶۳ الفتوح: نبیذتمر که اخباری نسبت بآن روایت کرده‌اند تفصیلش اینکه است که اصحاب پیغمبر در یکی از سفرها بمنزلی فرود آمدند که آب شور و بد بود پیغمبر فرمود چند دانه‌ی خرما در مطهره‌ی آب«۱۵۵» ریختند و خود آن حضرت بخواب رفت و برخاست و از آن آب وضو گرفت. پرسیدند: اینکه درست است! فرمود: چرا درست نباشد که خرمائی است پاکیزه و آبی پاک. و همین است معنی اینکه میگویند [پیغمبر بنبیذ تمر وضو گرفت] چون اگرچه شراب خرما را نبیذ تمر میگویند ولی مقصود در اینکه جمله که عمل پیغمبر را نقل کرده اینکه است که: نبیذ بمعنی افکنده و پرتاب شده است و نبیذتمر بمعنی آبی که تمر و خرما در آن افکنده شده است و بطور کلّی چند دانه خرما یا مویز را که در آب بیندازند پاک و حلال است اگر روز تا شب و یک شب تا روز بماند بقدری که مزه‌ی آن در آب پیدا باشد و بیش از اینکه مدّت نماند و باندازه‌ی سختی و تندی شراب نرسد ولی اگر آثار شراب از آن نمودار شد مسکر است و حرام چه کم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد و چه زیاد. و هم ابو الفتوح از عبد اللّه عمر روایت کرده است: پیغمبر ص چند دسته را از نظر شراب لعنت کرد: آنکه انگورش بفشارد، آنکه دستور ساختنش را بدهد، آنکه بمردم بنوشاند، آنکه بنوشد، آنکه شراب حمل و نقل کند و آنکه برایش شراب ببرند.ریختند و خود آن حضرت بخواب رفت و برخاست و از آن آب وضو گرفت. پرسیدند: اینکه درست است! فرمود: چرا درست نباشد که خرمائی است پاکیزه و آبی پاک. و همین است معنی اینکه میگویند [پیغمبر بنبیذ تمر وضو گرفت] چون اگرچه شراب خرما را نبیذ تمر میگویند ولی مقصود در اینکه جمله که عمل پیغمبر را نقل کرده اینکه است که: نبیذ بمعنی افکنده و پرتاب شده است و نبیذتمر بمعنی آبی که تمر و خرما در آن افکنده شده است و بطور کلّی چند دانه خرما یا مویز را که در آب بیندازند پاک و حلال است اگر روز تا شب و یک شب تا روز بماند بقدری که مزه‌ی آن در آب پیدا باشد و بیش از اینکه مدّت نماند و باندازه‌ی سختی و تندی شراب نرسد ولی اگر آثار شراب از آن نمودار شد مسکر است و حرام چه کم باشد و چه زیاد. و هم ابو الفتوح از عبد اللّه عمر روایت کرده است: پیغمبر ص چند دسته را از نظر شراب لعنت کرد: آنکه انگورش بفشارد، آنکه دستور ساختنش را بدهد، آنکه بمردم بنوشاند، آنکه بنوشد، آنکه شراب حمل و نقل کند و آنکه برایش شراب ببرند. -پاورقی-۲۱۴-۲۱۶ : از إبن عبّاس روایت است: در حجّة الوداع«۱۵۶» پیغمبر ص آمد بسقاخانه«۳» بآن جا تکیه نمود و فرمود بمن آب بدهید عبّاس عموی آن حضرت عرض کرد: از آنهائی که در خانه‌ی خودمان نبیذ می‌کنیم بیاوریم برای شما! فرمود: آنچه مردم مینوشند بمن بدهید عباس کاسه‌ای نبیذ بدست آن حضرت داد بوئید و صورت مبارک درهم کشید و برگردانید عباس عرض کرد: ای پیغمبر مشروب مردم مکّه را ناگوارشان فرمودی امر کرد کاسه را۲» پیغمبر ص آمد بسقاخانه«۱۵۷» بآن جا تکیه نمود و فرمود بمن آب بدهید عبّاس عموی آن حضرت عرض کرد: از آنهائی که در خانه‌ی خودمان نبیذ می‌کنیم بیاوریم برای شما! فرمود: آنچه مردم مینوشند بمن بدهید عباس کاسه‌ای نبیذ بدست آن حضرت داد بوئید و صورت مبارک درهم کشید و برگردانید عباس عرض کرد: ای پیغمبر مشروب مردم مکّه را ناگوارشان فرمودی امر کرد کاسه را -پاورقی-۵۵-۵۷-پاورقی-۸۲-۸۴ [صفحه ۴۰۵] دوباره آوردند مقداری آب زمزم خواست و روی آن ریخت و نوشید و فرمود: هر وقت اینکه نوشیدنیها تند و زننده شد بوی و سختی آن را بآب بدهید. فخر پس از نقل اینکه قضیّه میگوید: شاید آن نبیذ آبی بوده است که چند دانه‌ی خرما در آن انداخته بودند برای رفع شوری و موجب ترشی آن شده بود و طبع لطیف و حسّاس پیغمبر از آن آزرده شد و بوسیله‌ی آب آن را اصلاح فرمود. کشف نوشته: گفته‌اند که اینکه خمر معجون لعنت است آن جوش او آواز دست شیطان است چون دست درو کشد بجوشد پس آب دهن درو اندازد تا تلخ گردد پس بول درو کند تا بگندد آن مسکین که خمر میخورد بول شیطان میخورد و معجون لعنت است که بکار میدارد اینکه خمر زهر دین است چنان که تن را با زهر بقا نیست. مصطفی گفت: رب الخمر کعابد الوثن«۱۵۸» اینکه بمعنی خوف عاقبت گفت یعنی که بسیار افتد میخواره را که بعاقبت از ایمان درماند و بعبادت وثن کشد چنانک یک میخواره را بوقت مرگ گفتند: بگو «لا اله الّا اللّه» وی می‌گفت شاد باش و می خور. بوقت مرگ بر بنده آن غالب شود که جمله‌ی روزگار خویش بآن بسر برده باشد. شراب اهل غفلت را و سر انجام و صفت اینکه است که گفتیم. باز خدای را عزّ و جلّ بر روی زمین بندگانی‌اند که آشامنده‌ی شراب معرفتند و مست از جام محبّت. هر چند که از حقیقت آن شراب در دنیا جز بوئی نه و از حقیقت آن مستی جز نمایش نه، از آنکه دنیا زندان است زندان چند برتابد! امروز چندانست، باش تا فردا که مجمع روح و ریحان بود و معرکه‌ی وصال جانان و رهی در حقّ نگران.اینکه بمعنی خوف عاقبت گفت یعنی که بسیار افتد میخواره را که بعاقبت از ایمان درماند و بعبادت وثن کشد چنانک یک میخواره را بوقت مرگ گفتند: بگو «لا اله الّا اللّه» وی می‌گفت شاد باش و می خور. بوقت مرگ بر بنده آن غالب شود که جمله‌ی روزگار خویش بآن بسر برده باشد. شراب اهل غفلت را و سر انجام و صفت اینکه است که گفتیم. باز خدای را عزّ و جلّ بر روی زمین بندگانی‌اند که آشامنده‌ی شراب معرفتند و مست از جام محبّت. هر چند که از حقیقت آن شراب در دنیا جز بوئی نه و از حقیقت آن مستی جز نمایش نه، از آنکه دنیا زندان است زندان چند برتابد! امروز چندانست، باش تا فردا که مجمع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روح و ریحان بود و معرکه‌ی وصال جانان و رهی در حقّ نگران. -پاورقی-۲۸-۳۰ امّید وصال تو مرا عمر بیفزود || خود وصل چه چیز است چو امید چنین است. شوریده‌ای بکلبه‌ی خمّار شد در می‌داشت بوی داد گفت: باین درم مرا شراب ده خمّار گفت مرا شراب نماند. آن شوریده گفت: من خود مردی شوریده‌ام طاقت حقیقت شراب ندارم قطره‌ای بنمای تا از آن بوئی بمن رسد بینی که از آن چند مستی کنم و چه شور انگیزم. «سبحان اللّه» اینکه چه برقی است که از ازل تابید دو گیتی بسوخت و هیچ نپائید [صفحه ۴۰۶] یکی را شراب حیرت از کاس هیبت داد مست حیرت شد گفت: قد تحیّرت فیک خذ بیدی || یا دلیلا لمن تحیّر فیکا«-فرمت-۶۰-۶۲ کار دشخوار است آسان چون کنم || درد بی‌دارو است درمان چون کنم! از صداع قیل و قال ایمن شدم|| چاره‌ی دستان مستان چون کنم! یکی را شراب معرفت از خمخانه‌ی رجا داد بر سر کوی شوق بر امید، وصل همی گوید: بخت از در خان ما درآید روزی || خورشید نشاط ما برآید روزی و ز تو بسوی ما نظر آید روزی || وین انده ما هم بسر آید روزی یکی را شراب وصلت از جام محبّت داد بر بساط انبساطش راه داد بر تکیه‌گاه انسش جای داد از سر ناز و دلال گفت: بر شاخ طرب هزار دستان توایم || دلبسته بدان نغمه و دستان توایم از دست مده که زیر دستان توایم || بگذر ز گناه ما که مستان توایم یکی را خود از دیدار ساقی چندان شغل افتاده که با شراب نپرداخت: سقیتنی فاسکرتنی || فمنک سکری لا من الکأس«-فرمت-۵۱-۵۳ آن زنان مصر که راعیل را ملامت میکردند در عشق یوسف چون بمشاهده‌ی یوسف رسیدند چنان بیخود شدند که دست ببریدند و جامه دریدند و آن مستی مشاهده‌ی یوسف بر ایشان چندان غلبه داشت که نه از دست بریدن خبر داشتند نه از جامه دریدن. همین بود حال یعقوب. غلبات شوق دیدار یوسف وی را بر آن داشت که بهر چه نگریست یوسف دید و هر چه گفت از یوسف گفت: با هر که سخن گویم اگر خواهم و گر نه || ز اوّل سخن نام توام در دهن آید تا روزی که جبرئیل آمد و گفت: نیز نام یوسف بر زبان مران که فرمان چنین [صفحه ۴۰۷] است. پس یعقوب بهر که رسیدی گفتی: نام تو چیست! بودی که در میانه یوسف نامی برآمدی و وی را بدان تسلّی بودی. دل زان خواهم که بر تو نگزیند کس || جان ز آن که نزد بی‌غم عشق تو نفس تن زان که بجز مهر تواش نیست هوس || چشم از پی آنکه خود تو را بیند و بس وی«۱۶۱» شراب میخوارگان و صوفیان را باین بیان تعریف و تفکیک کرده است:شراب میخوارگان و صوفیان را باین بیان تعریف و تفکیک کرده است: -پاورقی-۸-۱۰ اعجمی ترکی سحر آگاه شد|| و ز خمار خمر، مطرب خواه شد مطرب جان مونس مستان بود || نقل و قوت و قوّت مست، آن بود مطرب ایشان را سوی مستی کشد || باز مستی از دم مطرب چرد هر دو گر یک نام دارد در سخن || لیک فرق است اینکه حسن تا آن حسن اشتباهی هست لفظی در میان || لیک خود کو آسمان کو ریسمان! اشتراک لفظ دایم رهزن است || اشتراک کبر و مؤمن در تن است اللّه اللّه چونکه عارف گفت می || پیش عارف کی بود معدوم شیء فهم تو چون باره شیطان بود || کی تو را فهم می رحمان بود اینکه دو انبازند مطرب با شراب || اینکه بدان و آن بدین دارد شتاب پر خماران از دم مطرب چرند || مطربان شان سوی میخانه برند آن سر میدان و اینکه پایان او است || دلشده چون گوی در چوگان او است بعد از آن اینکه دو ببیهوشی روند || والد و مولود آنجا یک شوند حافظ هم از می و میخانه‌ی صوفیان باین بیان یاد کرده است: شعر: منم که گوشه‌ی میخانه خانقاه من است || دعای پیر مغان ورد صبحگاه من است گرم ترانه‌ی چنگ و صبوح نیست چه باک || نوای من بسحر آه عذرخواه من است غرض ز مسجد و میخانه‌ام وصال شما است || جز اینکه گواه ندارم خدا گواه من است. ابو الفتوح: از علیّ علیه السّلام روایت است: اگر قطره‌ای شراب در چاهی بریزند [صفحه ۴۰۸] و در جای آن مناره‌ای بسازند من بر آن مناره اذان نخواهم گفت. حسین واعظ کاشفی نوشته است: ترا رحمان همی‌گوید که ای مؤمن مخور باده || ترا ترسا همی‌گوید که در صفرا مخور حلوا نمی‌مانی ز ناپاکی برای گفته‌ی رحمان || بمانی شهد و شکر را برای گفته‌ی ترسا. و از بعضی یاران پیغمبر روایت شده است: آنکه دخترش را بشرابخوار بهمسری بدهد مانند آن است که او را ببزهکاری داده است. روح البیان: یک شرابی است که روح آدمی را مست می‌کند و آن شراب و إرادات و مسرّتهای قلبی عارف است که از تجلّی صفات حقّ بوسیله‌ی آن ساقی که چشم حقیقت بین است باو میرسد و اینکه موقع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که هوسهای شیطانی در روح عارف کشته میشود چونکه از قوّت ایمان و کمال توحید مستی در دل او تولید میشود که مجال برای اندیشه‌ی دیگر و هوای دیگر نمی‌ماند. مثنوی: ما اگر قلاش اگر دیوانه‌ایم || مست آن ساقی و آن پیمانه‌ایم مست می هشیار نبود در نشور || مست حقّ ناید بخود در نفخ صور جرعه‌ای چون ریخت ساقی الست || بر سر اینکه خاک شد هر ذرّه مست جوش کرد آن خاک ما زان جوششیم || جرعه‌ای دیگر که بس بی‌کوششیم عبده: مورّخین نوشته‌اند: روزی که شراب در مدینه حرام شد نوشابه‌ی آنها فقط نبیذ بود که از خرمای نیمرس خشک می‌ساختند و اوّل حکم باحتراز از شراب حکم باحتراز از اینکه نوشابه بود. طنطاوی: علّامه‌ی انگلیسی «بنتام» در کتاب اصول الشّرایع تحت عنوان جرم‌های شخصی نوشته است: شراب در سرزمینهای شمالی مردم را نادان و ابله می‌کند و در سرزمینهای جنوبی آنها را دیوانه می‌کند از اینکه جهت در مجازات دسته‌ی اوّل کافی است که آنها را تنبیه کنند برای خوردن شراب، امّا دسته‌ی دوّم را باید سخت مجازات کنند که موجب شرارت میشوند و باید سخت از خوردن شراب ممانعت شود و [صفحه ۴۰۹] دین محمّد همه‌ی نوشابه‌ها را منع کرده است و اینکه از امتیازات آن دین است. و طنطاوی گفته است: هشت سال پیش مردی از اعضای پارلمان سوئد بمصر آمد. او رئیس انجمن جهانی منع مسکرات بود و می‌گفت: بممالک اروپا و مشرق مسافرت کرده‌ام بفرانسه و انگلستان، چین، ژاپن، روسیّه رفته‌ام تمام اینکه دولتها با هدف من موافقت کرده‌اند. شماره‌ی اعضای جمعیّت ما بششهزار رسیده است که فعالیّت می‌کنند برای پیشرفت اینکه مقصود و در امریکا چهل و پنج میلیون از مردم آنجا تصمیم گرفته‌اند شراب ننوشند و آن را بر خود حرام کرده‌اند. و نیز روزی با دکتری ملاقات کردم کتابی از دکترهای امریکا در دست داشت گفت: نویسنده‌ی اینکه کتاب نوشته است: من در ممانعت از شراب برای مستی چیزی نمی‌نویسم چون همه آن را قبول دارند. من میگویم بواسطه‌ی زیانهای طبّی بایستی از آن جلوگیری کنند و برای دوا هم اجازه ندهند زیرا امراضی در برابر منافعش ایجاد می‌کند که قابل علاج نیست. دکتر «میلر» اسکاتلندی گفته است: شراب موجب بهبودی هیچ مرض نمی‌شود. «ایژابنتم» انگلیسی در مجمع طبّی بریتانیا گفت: سراغ ندارم که بیمار با شراب مداوا شده باشد «ژیسون» انگلیسی گفت هرگز شراب برای دوا لازم نمی‌شود و اینکه میگویند: شراب موجب تغذیه و تقویت عضلات میشود معلوم نیست کدام قوّت از آن استفاده میشود بجز یک قسم سمّی از انواع سموم!؟ در حقیقت وقتی میگوئیم: فلان کس با نشاط و طربناک است یعنی مسموم است و دلیل بر اینکه ادّعا آن است: ما هر سمّی را وارد جسم آدمی بکنیم تمام اعضا مهیّای مدافعه و مقاومت میشوند برای بیرون کردن سمّ از بدن و همین است معنی نشاط و خوشی که جنبش و حرکت فوق العاده‌ی عضلات است در مقابل واردات نامناسب. علّامه در باب تجارت کتاب تذکره: هر آنچه موجب مستی شود بحکم شراب است که نجس است و حرام چون موسی بن جعفر [ع] فرمود: هر چه نتیجه‌اش مثل شراب باشد بحکم شراب است. امام باقر ع فرمود پیغمبر ص فرموده است. هر چه موجب مستی باشد بحکم خمر است. و ابو حنیفه نبیذ را پاک دانسته است و شافعی دو نظر داشته است [صفحه ۴۱۰] یکی بر طهارت نبیذ است و فقّاع«۱۶۲» در مذهب ما شیعه‌ها مثل خمر است که حرام است و نجس بر خلاف نظر علمای اهل سنّت چون امام رضا [ع] فرمود: فقّاع مثل خمر است ولی مردم آن را تشخیص نداده‌اند.در مذهب ما شیعه‌ها مثل خمر است که حرام است و نجس بر خلاف نظر علمای اهل سنّت چون امام رضا [ع] فرمود: فقّاع مثل خمر است ولی مردم آن را تشخیص نداده‌اند. -پاورقی-۴۳-۴۵ شیخ محمّد حسن صاحب جواهر در بحث از حدود کتاب جواهر: حدّ شرابخوار هشتاد تازیانه است و کسی از فقها مخالف اینکه حکم نیست ولی روایت کرده‌اند که حلبی از امام صادق ع پرسید: پیغمبر شرابخوار را چگونه حدّ میزد! فرمود شرابخورده را که بحضورش میآوردند با کفش باو میزدند و مردم بر آن می‌افزودند تا بهشتاد ضربت میرسید. زراره گفته است: از امام باقر ع شنیدم میفرمود: چون در حضور عثمان شهادت دادند ولید بن عقبه شراب خورده است: عثمان بعلیّ[ع] گفت: میان او و مردمی که می‌پندارند او شراب خورده است قضاوت بفرما: آن حضرت امر کرد با تازیانه‌ای که دو شاخه بود او را چهل تازیانه زدند و شرط لزوم حد زدن شرابخوار آن است که او بداند شراب حرام است چون عبد اللّه بن بکیر از حضرت صادق [ع] روایت کرده است:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردی در زمان خلافت ابی بکر شراب خورده بود نزد او آوردند پرسید شراب خوردی! گفت: بلی خلیفه گفت با اینکه حرام است چرا خوردی! گفت من مسلمان و معتقد هستم اما منزل من میان یک عدّه‌ای است که مینوشند و حرام نمی‌دانند و اگر میدانستم حرام است نمی‌خوردم. ابو بکر رو بعمر کرد و گفت تکلیف چی است! او گفت: کار مشکلی است و گشایش بدست علیؑ است. ابو بکر گفت: علیؑ را بگوئید بیاید. عمر گفت آن را که حاکم قرار میدهید خود نزد او بروید. آنها با مردمی که آنجا بودند حضور علیؑ رفتند و قضیّه را نقل کردند، فرمود: او را ببرید و در انجمنهای مهاجر و انصار گردش بدهید تا هر کس آیت حرمت شراب را برای او خوانده است شهادت بدهد. چون از هر کسی پرسیدند شهادت نداد که برای او خوانده است او را رها کرد و فرمود: اگر بعد از اینکه روز شراب خوردی تو را حد میزنم. و مشهور است: هر کس دو مرتبه [صفحه ۴۱۱] شراب خورد و مجازات شد در مرتبه‌ی سوّم مجازات او کشتن است ولی شیخ طوسی و دیگران گفته‌اند: اگر سه مرتبه مجازات شد و باز مرتبه‌ی چهارم شراب خورد مجازات او کشتن است. وَ المَیسِرِ- ۲۱۸ طبری: از مجاهد روایت است هر میسر قمار شمرده میشود و گرد و بازی بچه‌ها هم از همین است. از عطا روایت است: هر قمار میسر است و بجول بازی و گردو بازی بچه‌ها نیز از آن است. از إبن عباس روایت است: میسر قماری است که قبل از اسلام عرب روی مال و خانواده‌ی خود قمار میزد و هر کس که برنده میشد خانواده و مال طرف را تصرّف می‌کرد. -قرآن-۱-۱۲ کشّاف: قمار عرب اینجور بوده است: شتری می‌کشتند و بر ده قسمت و بیشتر تا بیست و هشت تقسیم میکردند و ده چوبه‌ی تیر را که از لام مینامیدند و بعضی آن را اقلام می‌گفتند اسم نویسی میکردند باسمهای ده گانه‌ی معیّن از قبیل «رقیب- حلس- نافس» و برای هر کدام سهمی معیّن میکردند از یک سهم تا هفت سهم و سه چوبه دیگر را پوچ مینوشتند و آنها را در کیسه‌ای میریختند بنام «ربابه» با کسر را و آن را بشخص امینی میسپردند و اینکه شخص را «مجلجل» مینامیدند و «مفیض» هم مینامیدند و او تیرها را مخلوط میکرد و یکایک از ربابه بیرون میآورد و هر تیری بیرون میآورد اسم یکی از شرکاء در قمار را میگفت و در نتیجه سهم هر کس باندازه‌ای بود که در تیر نوشته شده بود و آنکس که تیر پوچ باسمش خارج میشد بهره‌ای نداشت و باید تمام قیمت شتری را که کشته‌اند بدهد و آنچه سهم کسی می‌شد بفقرا بخش میکرد و خود تصرّف نمی‌نمود و به اینکه کار مفاخرت میکرد و هر کس از شرکت در اینکه قمار خودداری میکرد ملامت میشد و او را «برم» با صدای بالای با و راء مینامیدند. ابو الفتوح نوشته است روایت کرده‌اند که عبد اللّه مسعود بگذشت بجماعتی [صفحه ۴۱۲] شطرنج بازی میکردند گفت: «ما هذه التماثیل الّتی انتم لها عاکفون!»«۱۶۳» و رسول علیه السلام گفت: هر که بنرد، بازی کند در خدا و پیغمبر عاصی باشد. و در خبر است: امیر المؤمنین علیؑ علیه السلام بقومی بگذشت که شطرنج میباختند فرمود: «ما هذه التّماثیل الّتی انتم لها عاکفون!» و پاره‌ای خاک برگرفت و در آن میان ریخت. و روایت است از رسول علیه السلام که گفت: دور باشید از اینکه دو استخوان نگاشته که آن از قمار عجم است و صادق گفت علیه السلام از پدرش که نرد و شطرنج از جمله‌ی میسر است.و رسول علیه السلام گفت: هر که بنرد، بازی کند در خدا و پیغمبر عاصی باشد. و در خبر است: امیر المؤمنین علیؑ علیه السلام بقومی بگذشت که شطرنج میباختند فرمود: «ما هذه التّماثیل الّتی انتم لها عاکفون!» و پاره‌ای خاک برگرفت و در آن میان ریخت. و روایت است از رسول علیه السلام که گفت: دور باشید از اینکه دو استخوان نگاشته که آن از قمار عجم است و صادق گفت علیه السلام از پدرش که نرد و شطرنج از جمله‌ی میسر است. -پاورقی-۸۲-۸۴ شیخ مرتضای انصاری در کتاب مکاسب در بحث کسبهای حرام قمار را بچهار جور فرض کرده است: اوّل- بازی با اسبابهای معمولی قمار با تعیین عوض که بازی آن و آنچه میبرند حرام است بدون تردید. دوّم- بازی با وسائل غیر معمولی و تعیین عوض که گرفتن عوض حرام است ولی اصل بازی معلوم نیست حرام باشد. سوّم- بازیها و مسابقه‌های بدون عوض و با غیر اسباب قمار که معلوم نیست حرام باشد. چهارم- بازی با اسباب قمار بی‌عوض حکم بحرمت آن را تقویت کرده است باستناد چند حدیث که روشنتر از همه‌ی آنها حدیثی است از تفسیر قمّی از ابی الجارود که او از امام باقر [ع] معنی اینکه آیه را «إِنَّمَا الخَمرُ وَ المَیسِرُ- تا آخر» پرسید در جواب فرمود: نرد و شطرنج و هر جور قماری میسر است و خرید و فروش و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

استفاده‌ی باندک چیزی از اینکه وسائل حرام است. -قرآن-۶۷۷-۷۰۷ طنطاوی: ابو حنیفه بازی شطرنج را حرام دانسته است خواه با عوض یابی عوض. شافعی جایز دانسته است در صورتی که بدون عوض باشد و موجب دشنام و بیهوده گوئی و ترک نماز نباشد. فِیهِما إِثْمٌ کَبِیرٌ وَ مَنافِعُ لِلنّاسِ- ۲۱۸ طبری: سدّی گفت گناه شراب آن است که انسان شراب مینوشد و مست میشود و مردم را آزار می‌کند، و گناه قمار اینکه است که: با یکدیگر قمار میزنند و از حقّ -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۴۱۳] یکدیگر جلوگیری می‌نمایند و ستم می‌کنند. و منافع شراب قیمت و لذّت آن است و منافع قمار مالی است که بوسیله‌ی آن بدست انسان میآید، و در قرائت کلمه‌ی کبیر اختلاف است: اهل مدینه و بیشتر اهل کوفه و بصره با «باء» خوانده‌اند یعنی گناه بزرگ است. و بقیه‌ی اهل کوفه و بصره با «ثاء» قرائت کرده‌اند که بمعنی کثرت و بسیاری باشد. ابو الفتوح: یکی از خلفا بشاعری گفت: چه سودی است در شراب که اوّلش تلخ است و آخرش خمار! گفت: بلی در میان اینکه دو مرا حالتی است که با سلطنت تو برابر نمی‌کنم. گفت: توبه کن تا فلان سرمایه را بتو دهم. گفت: چون مست میشوم ملک من از تو بیش میشود. گفت باز چون هشیار شوی همان گدا باشی، گفت: باز مست میشوم تا بی‌نیاز شوم. امام فخر: قبل از اسلام بعباس بن مرداس که مردی شاعر و شجاع بود گفتند: چرا شراب نمی‌نوشی تا جرأت و جسارت تو زیاد شود! گفت: هرگز نادانی خودم را بدستم نمی‌گیرم و بشکم خود درون نمی‌کنم و راضی نیستم که اول روز آقا و بزرگ باشم چون شب شود سفیه و ذلیلم بینند. وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ- ۲۱۸ طبری از إبن عباس و ضحّاک نقل شده است: مقصود آن است که گناهی که بعد از حکم بحرمت دامنگیر شما میشود بیشتر است از سودهائی که قبل از اینکه تکلیف شما بهره‌مند میشدید. -قرآن-۱-۲۰ قُلِ العَفوَ- ۲۱۸ طبری: از عطا نقل است عفو یعنی آنچه زیادروی نباشد و سختگیری در مخارج نیز نباشد و از مجاهد نقل کرده است: عفو بمعنی بخشش یا بینیازی و قدرت مالی. -قرآن-۱-۱۳ امام فخر: واحدی گفت: عفو بمعنی زیادی است. ابو الفتوح: عبد اللّه عمر و قتاده و محمّد بن کعب و عطا و سدّی و إبن ابی لیلی [صفحه ۴۱۴] گفتند: عفو یعنی آن اندازه از مال که از مخارج خانواده و عیال زیاد باشد و عرب میگوید: ما عفا«۱۶۴» و ابو عمرو بن العلاء و حسن بصری و قتاده و إبن ابی اسحق کلمه‌ی «عفو» را با صدای جلو واو خوانده‌اند، و چنین معنی میشود: آنچه باید بدهید عفو است و بقیّه‌ی قرّاء با صدای بالای واو خوانده‌اند و چنین معنی میشود: بگو ای پیغمبر آن، بخشند که عفو و آسان باشد. و نیز او نوشته است: جابر روایت کند: مردی بنزد رسول آمد و شکل خایه‌ی مرغی زرین بیاورد و گفت یا رسول اللّه بخدای عز و جل که من جز اینکه ندارم و میخواهم تا اینکه صدقه کنم برای خدا. رسول علیه السلام روی از او بگردانید. او بدیگر جانب آمد و اینکه سخن بگفت. رسول علیه السلام از او بخشم آمد از دست او بستد و بینداخت چنانکه اگر بر او آمدی عضوی تباه کردی و گفت: چون همی گوئی که همین دارم صدقه را چه خواهی کردن! آنگهی گفت: یکی از شما میآید و جمله‌ی مال صدقه می‌کند آنگه بدرها میگردد و سؤال می‌کند، فاضلتر صدقه آن بود که از سر توانگری بود و هر یکی از شما باید ابتدا بعیال خود کند. کلبی گفت: و بعد نزول اینکه آیه کس آن چنان نکردی. چون کسی را چیزی بودی خواستی تا آن را صدقه کند قوت خود و قوت عیال خود از آنجا برداشتی و آنچه فضله بودی آنرا صدقه کردی و اگر مرد، اهل حرفه بودی یک روز نفقه برداشتی از آنجا، باقی صرف کردی چون آیت زکات بیامد اینکه آیه منسوخ شد.و ابو عمرو بن العلاء و حسن بصری و قتاده و إبن ابی اسحق کلمه‌ی «عفو» را با صدای جلو واو خوانده‌اند، و چنین معنی میشود: آنچه باید بدهید عفو است و بقیّه‌ی قرّاء با صدای بالای واو خوانده‌اند و چنین معنی میشود: بگو ای پیغمبر آن، بخشند که عفو و آسان باشد. و نیز او نوشته است: جابر روایت کند: مردی بنزد رسول آمد و شکل خایه‌ی مرغی زرین بیاورد و گفت یا رسول اللّه بخدای عز و جل که من جز اینکه ندارم و میخواهم تا اینکه صدقه کنم برای خدا. رسول علیه السلام روی از او بگردانید. او بدیگر جانب آمد و اینکه سخن بگفت. رسول علیه السلام از او بخشم آمد از دست او بستد و بینداخت چنانکه اگر بر او آمدی عضوی تباه کردی و گفت: چون همی گوئی که همین دارم صدقه را چه خواهی کردن! آنگهی گفت: یکی از شما میآید و جمله‌ی مال صدقه می‌کند آنگه بدرها میگردد و سؤال می‌کند، فاضلتر صدقه آن بود که از سر توانگری بود و هر یکی از شما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بایـد ابتـدا بعیال خود کنـد. کلبی گفت: و بعـد نزول اینکه آیه کس آن چنان نکردی. چون کسـی را چیزی بودی خواستی تا آن را صدقه کند قوت خود و قوت عیال خود از آنجا برداشتی و آنچه فضله بودی آنرا صدقه کردی و اگر مرد، اهل حرفه بودی یک روز نفقه برداشتی از آنجا، باقی صرف کردی چون آیت زکات بیامد اینکه آیه منسوخ شد. -پاورقی-۱۴-۱۶ فخر: روایت شده است که پیغمبر قوت یک سالهی خود و خانوادهاش را ذخیره میکرد. و دانشمندان گفتند: فضیلت حدّ متوسّط از زیادروی و دون طبعی است. پس زیاد بخشیدن زیادهروی و اسراف است و بخل و مضایقه از مردم دون طبعی و پستی است و میانهروی فضیلت و خوبی است. و مقصود از جملهی «قُلِ العَفوَ» اینجور بخشش است. -قرآن-۳۱۷-۳۳۲ روح البیان: در لفظ «عفو» اشاره است که آنچه شخص میدهد باید یاد آن را [صفحه ۴۱۵] از دلش بیرون کند زیرا اصل عفو بمعنی محو و پاک کردن است لیکن بخشش آنچه زیادی بر مخارج ضروری است روش خاصّان است. امّا مردم خاصِ الخاصِ که خود را بدرستی تربیت کردهاند دیگران را بر خود ترجیح میدهند و با آنکه محتاجند میبخشند و اینکه آیه: «وَ یُؤثِرُونَ عَلی أَنفُسِهِم» اشاره بآنها است: حسین واعظی کاشفی گفته است: -قرآن-۲۸۵-۳۱۹ مـایهی توفیق کرم کردن است || گنـج یقین ترک درم کردن است زاد ره مرد، زنان دادن است || زنـدگی عشق ز جان دادن است پس بخشـش عوام مال است و بخشـش خواصِ دادن جان است و اینکه کم است. هست جوانمرد درم صـد هزار || کار چو با جان فتـد آن است کار پیغمبر ص امر بتصـدّق فرمود و مردم میدادنـد و ابو امامهی باهلی لب میجنبانـد، پیغمبر پرسـید چه میگوئی! عرض کرد: من مال نـدارم که بدهم در عوض اینکه جملهها را میگویم: «سبحان اللّه و الحمد للّه و اللّه اکبر». تا زندهایم ذکر لبش در زبان ما است || یادش انیس و مونس جان و روان ماست یَسئَلُونَکَ عَنِ الیَتامی- ۲۱۹ کشف نوشته است: چندانکه توانی یتیمان را بنواز که ایشان درمانـدگان و انـدوهگنان خلقنـد. فرمان درآمـد که ای مهتر عالمیان و چراغ جهانیان یتیمان را واپناه خود گیر که سراپردهی حسـرت جز بفناء دل ایشان نزدند و حسرتیان را بنزدیک ما مقدار است ای مهتر تو را که یتیم کردیم از آن کردیم تا درد دل ایشان بـدانی، ایشان را نیکو داری. -قرآن-۱-۳۰ بـا تو در فقر و یـتیمی مـا چه کردیم از کرم || تو همـان کن ای کریم از خلق خود بر خلق مـا ای یتیمی دیـده اکنون بـا یتیمـان لطف کن || ای غریبی کرده اکنون بـا غریبان کن سـخا انس مالک گفت: روزی مصـطفی ص در شاهراه مدینه میرفت یتیمی را دید که کودکان بر وی جمع آمده بودند و او را خار و خجل کرده بودند و آن یتیم میگریست و در خاک میغلتیـد، رسول خـدا چون آن کودک را چنان دید بر وی ببخشود و بر وی بایسـتاد گفت: [صـفحه ۴۱۶] ای غلام کیستی تو و چه رسـید تو را که چنین درمانـدهای! گفت: من پسـر رفاعهی انصاریم پدرم در احد کشـته شد و خواهری داشـتم فرمـان یـافت و مادرم شوهر باز کرد و مرا برانـد. اکنون منم درمانـده و بیکس و بینوا و از اینکه صـعبتر مرا سـرزنش اینکه کودکان است مصطفی از آن سخن وی درگرفت و آن درد دل وی بدو کار کرد و بگریست پس گفت: ای غلام انده مدار و ساکن باش که اگر پدرت را بکشتند من که محمّدم پدر توام و فاطمه خواهر تو و عایشه مادر تو کودک شاد شد و برخاست و آواز برآورد که: ای کودکـان اکنـون مرا سـرزنش مکنیـد [که: پـدر و مـادر و خـواهرم از اینکه کسـان شـما بهترنـد]. آنگه مصـطفی دست وی گرفت و بخـانهی فـاطمه برد گفت: ای فـاطمه اینکه فرزنـد ما است و برادر تو، فاطمه برخاست و او را بنواخت و خرما پیش وی نهاد و روغن در سـر وی مالیـد و جـامهای در وی پوشـید و همچنین وی را بحجرههـای مادران مؤمنان بگردانیـد و در میان زنهای پیغمبر زنـدگی میکرد تا پیغمبر از دنیا رفت او خاک بر سـر میریخت و میگفت: امروز یتیم شدم و مهاجر و انصار را بگریه درآورد. ابو بکر دستش را بگرفت و گفت: پسـرک من از رفتن پیغمبر همهی مسلمان مصیبت زدهاند امّا امروز من پدر تو هستم و او را تا زنده بود سرپرستی میکرد. وَ إِن تُخـالِطُوهُم- ۲۱۹ تفسـیر برهـان: ابو صـباح کنـانی گفت معنی اینکه جمله را ز امـام صـادق [ع] پرسـیدم فرمود: از مال خودت باندازهی کفایتت و از مال یتیم باندازهی کفایتش جدا میکنی و مصـرف میکنی، عرض کردم ممکن است بچهها کوچکتر و بزرگتر باشـند و مصـرف خوراکشـان و لباسـشان مختلف باشـد. فرمود قیمت لبـاس هر کـدام را فراخور حـالش حساب کن و امّا تفاوت در خوراک مهمِ نیست چون ممکن است بچه باندازهی بزرگ غـذا بخورد و نیز عبـد اللّه بن یحیای کاهلی گفت: بحضـرت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صادق ع عرض کردم: ما میرویم بنزد دوستان خود که در خانه‌ی یتیم هستند و سرپرست او روی فرش آنها می‌نشینیم و خدمتگذاران شان خدمت ما می کنند از غذای آنها میخوریم تکلیف ما چی است! فرمود: اگر در رفتن شما بخانه‌ی یتیم بمنفعت او است باکی نیست و گر نه روا نیست. -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۴۱۷] روح البیان: ابو عبیده گفت: اینکه جمله روشن می کند تکلیف دوستان را در مسافرت که در مخارج همه شریک می‌شوند. و در مقدار مصرف مختلف هستند بعضی کم و بعضی بیش استفاده می کنند و شاید دسته‌ی اوّل ناگواری در دل داشته باشند و چون در مال یتیم اینکه اندازه گذشت و مسامحه مجاز شده است پس با دوستان بیش از اینکه لازم است صرف نظر کنند و گر نه رعایت دقّت در اینکه کار بسیار دشوار میشد. بعضی گفته‌اند مقصود از مخالطت ازدواج است که میان فرزند خود و یتیم ازدواج کنید تا دوستی محکمتر شود و وحشت و ناراحتی یتیم مرتفع شود حکایت کرده‌اند که رستم با همه قوت و شجاعت خود پیوسته از اسفندیار شکست میخورد آخر با یک چوبه‌ی تیر که بر چشم او زد شکستش داد سبب آن بود: اسفندیار در اوّل جوانی یتیمی را با شاخه‌ای زد که یک چشمش کور شد، آن یتیم چوب را برداشت و در زمین کاشت و آن درختی شد از قضا چوب تیر رستم از اینکه درخت بود که عاقبت اثر خود را بخشید و عمل زشت اسفندیار دامن گیرش شد سعدی گفته است: چو بینی یتیمی سر افکنده پیش || مده بوسه بر روی فرزند خویش الا تا نگرید که عرش عظیم ||بلرزد همی چون بگرید یتیم و اینکه جمله‌ی «تُخالِطُوهُم» اشاره است بلزوم اعتیاد انسان در غذا خوردن با جماعت زیرا بدترین مردم کسی است که تنها غذا بخورد و با مردم آمیزش نداشته باشد. -قرآن-۱۹-۳۴ وَ اللّهُ یَعلَمُ المُفسِدَ الخ- ۲۱۹ تفسیر نیشابوری: در جمله «یَعلَمُ المُفسِدَ مِنَ المُصلِحِ» تهدید بزرگی است بر بیباکی در کار یتیم و اشاره است که: خدا مواظب است و در حقیقت خودش عهده‌دار کار یتیمان است و از اختیار داران یتیم بازخواست خواهد کرد که چرا در کار یتیم تقصیر کردند. از إبن عباس روایت است: قبل از اسلام مردم عادت داشتند باستفاده‌ی از مال یتیم و گاه می‌شد که با دختر یتیمی برای خوردن مالش ازدواج میکردند یا بفرزندشان تزویج میکردند که از اختیارشان خارج نشود. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۷۰-۱۰۷ [صفحه ۴۱۸] سخن ما: در علوم طبیعی و بهداشت می‌نویسند: الکل مادّه‌ای است مولود از تغییر حالت قند میوه‌ها که بوسیله‌ی موجودات ذرّه‌بینی تولید می‌شود و از نشاسته نیز آن را میسازند و می گویند: از پنجاه تا صد گرم محلول آن در آب می‌توان روزانه مصرف کرد که آسیبی بصحّت مزاج نداشته باشد چونکه اینکه مقدار زود در معده میسوزد و تولید نیروی بیشتر در انسان نموده جانشین موادّ غذائی میشود و بجای آن مقداری موادّ غذائی در بدن ذخیره خواهد شد و همین است معنی منفعت شراب و اگر زیادتر از اندازه مصرف کنند موجب زیادی حرارت و اختلال حواسّ و سرعت گردش خون میشود که آن را مستی مینامند و اگر زیادروی در نوشیدن آن کنند ممکن است موجب بزرگ شدن دل بشود و چربی دور آن را زیاد کند و چون در ساختمان رگها ایجاد تغییر میکند ممکن است سبب پاره شدن آنها بشود و اگر اینکه تأثیر در رگهای مغز بود موجب سکته و مرگ ناگهان خواهد شد و مداومت در نوشیدن آن موجب تشنّج و حالت صرع میشود و اختلالات دماغی و صدی پانزده از دیوانگی را مولود الکل میدانند و نیز زخم معده و سنگ کلیه از زیاد روی در نوشیدن شراب تولید میشود. بواسطه‌ی خاصیّت ضدّ عفونی که در الکل هست برای مصارف طبّی بکار میرود ولی البتّه اینکه استفاده در آیه آن روز نمودار نبوده است ولی قسمتهای دیگر سود و زیان همان است که بطور مجمل در آیه یادآوری شده است که در شراب سود هست و زیان آن بیشتر است. ۲- قمار را از نظر کلّی میتوان بدو دسته‌ی متمایز تقسیم کرد: اوّل- عمل برد و باخت که در نظر خردمندان زشت است اگرچه بسیاری از مردم بآن علاقه‌مند هستند. دوّم- بازیهائی که بمنظور برد و باخت و استفاده‌ی مالی نیست و فقط بمنظور سرگرمی و حسّ غلبه است مثل بیشتر بازیها با نرد و شطرنج بخصوص بازی شطرنج را یک عمل تربیت قوای باطنی میدانند که: پرورش قضاوت و اصابت نظر و سرعت در اتّخاذ تصمیم باشد میگویند بازی شطرنج صنعت است و فنّی است که نبوغ و سرعت تصمیم را تحریک کرده و نمو میدهد. فردوسی هم بازی شطرنج را اینطور تشویق کرده است: [صفحه ۴۱۹] کسی کو بدانش برد رنج بیش || بفرمای تا تخت شطرنج پیش- نهند وز هر گونه رای آورند || که اینکه نغز بازی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بجای آورند. و آنچه در آیه توصیف شده است ممکن است غیر از آن باشد که در مسابقات جهانی بعنوان مسابقه‌ی شطرنج موسوم شده است چون کلمه‌ی میسر مختص بآن عملی است که برای برد و باخت مال باشد ولی اینکه بازی شبیه است تقریبا ببازیهای مسابقاتی از قبیل فوتبال و بسکت‌بال و کشتی و مانند اینها با اینکه تفاوت که اینکه مسابقات بنیروی ظاهری تکیه دارد و مسابقه‌ی شطرنج بنیروی باطنی و فکری پس می‌توانیم بگوئیم اگرچه از حدیثهائی که نقل کردیم و هم‌چنین نظر فقهاء در بازی با نرد و شطرنج که برد و باخت در آن نباشد احتمال حرمت هست ولی ممکن است که اینکه را مثل دیگر بازیها و مسابقه‌ها بدانیم که بنظر عقلائی انجام میشود و جزء باطل شمرده نشود. و بطور کلّی وقتی می‌توانیم آن را از نظر دین و اخلاق نفسانی جایز شماریم که سود عقلانی داشته باشد نه فقط هوا پرستی و اتلاف وقت باشد.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۲۱]

وَ لا تَنكِحُوا المُشرِكاتِ حَتّى يُؤمِنَّ وَ لَأَمَةٌ مُؤمِنَةٌ خَيرٌ مِن مُشرِكَةٍ وَ لَو أَعجَبَتكُم وَ لا تُنكِحُوا المُشرِكِينَ حَتّى يُؤمِنُوا وَ لَعَبدٌ مُؤمِنٌ خَيرٌ مِن مُشرِكٍ وَ لَو أَعجَبَكُم أُولئِكَ يَدعُونَ إِلَى النّارِ وَ اللّهُ يَدعُوا إِلَى الجَنَّةِ وَ المَغفِرَةِ بِإِذنِهِ وَ يُبَيِّنُ آياتِهِ لِلنّاسِ لَعَلَّهُم يَتَذَكَّرُونَ [۲۲۱] - قرآن-۱-۳۷۸ [صفحه ۴۲۰] معنی لغات: «امة» کنیز و زن بزر خریده. «اذن» علم، آگاهی، اجازه. جهت نزول: طبری: سدّی گفت: عبد اللّه بن رواحه کنیزی داشت سیاه، روزی بر او خشمناک شد و سیلی بر او زد بعد از آن از اینکه کار ناراحت شد و به پیغمبر ص حال خود را عرض کرد، فرمود چه جور زنی است! عرض کرد مسلمان است و مواظب آداب دین، فرمود: اینکه زن مؤمنه است. او عرض کرد: بخدا او را آزاد می‌کنم و با خود همسر می‌کنم. چون چنین کرد. مردم او را سرزنش کردند که چرا کنیزی را بزنی اختیار کردی! و غرض آنها اینکه بود که با کفو و همشأن رابطه‌ی ازدواج داشته باشند تا حسبها و شخصیّت خانوادگی بزرگان عرب محفوظ بماند. برای جلوگیری از اینگونه افکار اینکه آیه نازل شد. فخر: از إبن عبّاس روایت شده است: پیغمبر ص «مرثد بن ابی مرثد» که هم پیمان بنی هاشم بود بمکّه فرستاد تا عدّه‌ای از مسلمانان آنجا را در نهان بمدینه بیاورد. در آنجا زنی بود بنام «عناق» که قبل از اسلام با او دوستی داشت چون اظهار تمایل کرد او جواب داد اسلام از اینکه کار منع کرده است و باو وعده داد که از پیغمبر اجازه بگیرد و با او همسر شود. چون حضور پیغمبر رسید قضیّه را نقل کرد و کسب تکلیف نمود اینکه آیه نازل شد. و نیز او گفته است: بیشتر مفسّرین گفته‌اند اینکه آیه ارتباط بسابق ندارد. ابو مسلم گفته است دنباله‌ی دستور برای یتیمان است که آمیزش با یتیمان بهتر آن است که بوسیله‌ی ازدواج باشد. ترجمه: ۲۲۱ ای مسلمانان زنهای مشرک را همسر خود نکنید مگر مسلمان شوند که البتّه کنیز مسلمان بهتر است از آزاد بتپرست اگرچه او پسند شما باشد و زن مسلمان همسر مرد مشرک نکنید مگر که مسلمان شود. و غلام مسلمان بهتر است از غیر خداپرست گرچه اینکه شما را خوش آید [و ظاهرش فریبنده باشد] که آنان مردمان را بسوی آتش رهبری کنند و خداوند بسرنوشت خود بسوی بهشت و آمرزش بخواند و نشانه‌های یکتائی خود [و خوشبختی مردم] را برای‌شان نمودار می‌کند تا شاید بیاد حقّ باشند و براه راست روند. [صفحه ۴۲۱] سخن مفسّرین: وَ لا تَنكِحُوا المُشرِكاتِ- ۲۲۰ طبری قتاده گفت: مقصود از مشرکات زنهای بت پرست عرب است و یهود و مسیحی مشمول اینکه آیه نیستند. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: در مذهب ما اینکه آیه برای عموم کافران است و ازدواج با هیچ دسته‌ای غیر مسلمان روا نیست. ابو الفتوح نوشته است: از هر طرف نهی کرد هم خواستن و هم دادن بر جمله مناکحت با ایشان حرام است. تُنكِحُوا المُشرِكِينَ ۲۲۰ طبری: ابو جعفر محمّد بن علی«۱۶۵» می‌گفت اینکه جمله دلیل است که اولیاء و اختیار دارهای زن شایسته‌تر هستند که او را بزنی بدهند از اینکه خودش شوهر اختیار کند و نیز ابو جعفر فرموده است ازدواج بوسیله‌ی ولی بایستی باشد بصریح قرآن و اینکه آیه را قرائت فرمود: «وَ لا تُنكِحُوا المُشرِكِينَ» با ضمّه و صدای جلو [تا] و چنین معنی میشود بزناشوئی ندهید زنان مسلمان را بمردان کافر.می‌گفت اینکه جمله دلیل است که اولیاء و اختیار دارهای زن شایسته‌تر هستند که او را بزنی بدهند از اینکه خودش شوهر اختیار کند و نیز ابو جعفر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرموده است ازدواج بوسیله‌ی ولی بایستی باشد بصریح قرآن و اینکه آیه را قرائت فرمود: «وَ لا تُنکِحُوا المُشرِکِینَ» با ضمّه و صدای جلو [تا] و چنین معنی میشود بزناشوئی ندهید زنان مسلمان را بمردان کافر. -قرآن-۱-۲۶-پاورقی-۶۴-۶۶-قرآن-۳۲۶-۳۵۷ وَ لَعَبدٌ مُؤمِنٌ الخ- ۲۲۰ ابو الفتوح نوشته است: حسن بصری و قتاده روایت کنند از انس مالک که یک روز رسول صلی اللّه علیه و آله نشسته بود اعرابی درآمد و سلام کرد و گفت یا رسول اللّه سیاهی من و زشتی روی من مرا منع کند از آنکه ببهشت روم! گفت: نه تا مادام که از خدا بترسی و برسول ایمان داری. گفت: یا رسول اللّه بآن خدای که تو را شرف نبوّت داده که من به هشت ماه پیش ازین ایمان آورده‌ام و اقرار داده‌ام که خدای تعالی یکی -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۴۲۲] است و تو رسول اوئی بحقّ. رسول علیه السلام گفت: تو از اینانی آنچه ایشان را بود تو را بود و آنچه بر ایشان بود بر تو بود. گفت: پس برای چیست که من خطبه کردم با هر یک از اینان که حاضرند، لکن اجابت نکردند مرا! و هیچ منع نمی‌دانم جز زشتی صورت و سیاهی رنگ. من در میان قوم خود حسبی دارم از بنی سلیم و پدران من معروفانند الّا آنکه غلبه کرده است سواد خالیانم. رسول علیه السلام گفت عمرو بن وهب حاضر هست! و او مردی بود از ثقیف و در او صعوبت جانبی و انفه بود. گفتند نه. یا رسول اللّه. باعرابی گفت تو خانه‌ی او دانی! گفت دانم. گفت: برو بخانه‌ی او در بزن زدنی برفق و چون در سرای شوی سلام کن و بگوی که رسول دختر تو را بمن داد و او دختری داشت ذات جمال و عقل و عفاف بیامد و در بزد و در بگشادند. چون سواد و دمامت او دیدند کاره شدند. او گفت: رسول علیه السلام دختر تو را بمن داد. او را زجر کردند و ردّ کردند ردّی قبیح. مرد برخاست و بیرون آمد چون مرد بیرون آمد دختر گفت ای پدر برو و اینکه حال بدان اگر پیغمبر علیه السلام مرا باو داده است من راضیم آنچه رسول خدای کرد. تا مرد بر اثر او بیرون آمد او پیش رسول رفته بود و باو شکایت کرده مرد پیش رسول آمد. رسول علیه السلام فرمود یا هذا توئی که رسول مرا ردّ کردی و زجر! گفت یا رسول اللّه کردم و بد کردم و استغفر اللّه برای آنکه مردی غریب بود گمان بردم دروغ میگوید اکنون ای رسول حکم ما و خانه‌ها و مالها و فرزندان ما تو را است من پناه خدای میدهم از خشم خدا و خشم رسول خدا. رسول علیه السلام گفت: خیز ای اعرابی که من دختر او را بتو دادم و با خانه شو. مرد گفت یا رسول اللّه من مردی غریبم و دست تنگم و شرم دارم دست تهی بخانه‌ی زن رفتن. رسول علیه السلام گفت: بر سه کس از صحابه‌ی من رو و آنچه تو را باید از ایشان بستان: بر علی رو و بر عثمان و بر عبد الرّحمن عوف او بر علی آمد. او را صد درم داد، همچنین از عثمان و عبد الرّحمن عوف او درم بستد و ببازار آمد تا جامه و چیزی که او را بکار آمد بخرد و بخانه باز شود. منادی [صفحه ۴۲۳] ول را دید که برآمد و ندا کرد برنشینید و بشارت باد شما را«۱۶۶» مرد روی بآسمان کرد و گفت بار خدایا مرا رغبت چنین باشد: اینکه درمها در سبیل تو و جهاد دشمنان تو صرف کنم: آنچه جامه‌ای ابریشم و حریر خواست خرید و اسبی، خرید و تیغی و نیزه‌ای، و سلاح بپوشید و بر اسب نشست. چون بکارزار شدند او حمله میبرد از پس و پیش بنیزه و تیغ کارزار کرد تا آنکه کش بیفکندند. رسول را گفتند سعد را بیفکندند. رسول علیه السلام ببالین او آمد و سر او بر کنار گرفت و گرد از روی او میسترد بجامه‌ی خود و بگریست آنگه بفرمود تا اسب و سلاح او برگرفتند تا بخانه‌ی زن او آوردند و گفت: بگوی که میراث شوهر تو است.مرد روی بآسمان کرد و گفت بار خدایا مرا رغبت چنین باشد: اینکه درمها در سبیل تو و جهاد دشمنان تو صرف کنم: آنچه جامه‌ای ابریشم و حریر خواست خرید و اسبی، خرید و تیغی و نیزه‌ای، و سلاح بپوشید و بر اسب نشست. چون بکارزار شدند او حمله میبرد از پس و پیش بنیزه و تیغ کارزار کرد تا آنکه کش بیفکندند. رسول را گفتند سعد را بیفکندند. رسول علیه السلام ببالین او آمد و سر او بر کنار گرفت و گرد از روی او میسترد بجامه‌ی خود و بگریست آنگه بفرمود تا اسب و سلاح او برگرفتند تا بخانه‌ی زن او آوردند و گفت: بگوی که میراث شوهر تو است. -پاورقی-۷۱-۷۳ یَدعُوا إِلَی الجَنَّةِ ... بِإِذنِهِ- ۲۲۰ مجمع: یعنی خدا بفرمان خود و دستورهای دینی مردم را بسوی بهشت می‌خواند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۲۹-۳۹ کشف: یعنی بخواست و توفیق و فضل خود ببهشت می‌خواند. حسینی: یعنی باراده و سرنوشت خود بسوی بهشت می‌خواند. سخن ما: ۱- کفر و انحراف از راه مستقیم چون موجب حرمان از سعادت حقیقی آدمی است بایستی در اجتماع نیز کافر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

محرومیّتهائی داشته باشد که خودش ادب بشود و بفکر اصلاح خود باشد و دیگران بانحراف او منحرف نشوند و کج نروند و بخصوص آمیزش مرد و زن و تأثیر سخن هر یک در روحیّه‌ی دیگری موجب میشود که مسلمان از دین خود برگردد بگفته‌ی مثنوی: چون پی یسکن إلیهاش آفرید || کی تواند آدم از حوّا برید پس لازم است که تا اتّحاد فکر و عقیده در مذهب نباشد زناشوئی انجام نشود. ۲- میگویند فکر و عقیده در شیر اثر خاصّ دارد و آن اثر بشیرخوار میرسد پس لازم است از [صفحه ۴۲۴] ازدواج با کافر و تولید فرزند از کافر احتراز کرد تا نسل و فرزند مسلمان کج فکر و بدبین نشود.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۲۲ تا ۲۲۳]

وَ یَسئَلُونَکَ عَنِ المَحِیضِ قُل هُوَ أذیً فَاعتَزِلُوا النِّساءَ فِی المَحِیضِ وَ لا تَقرَبُوهُنَّ حَتّی یَطهُرنَ فَإذا تَطَهَّرنَ فَأتُوهُنَّ مِن حَیثُ أَمَرَکُمُ اللّهُ إنَّ اللّهَ یُحِبُّ التَّوّابِینَ وَ یُحِبُّ المُتَطَهِّرِینَ [۲۲۲] نِساؤُکُم حَرثٌ لَکُم فَأتُوا حَرثَکُم أَنّی شِئتُم وَ قَدِّمُوا لِأَنفُسِکُم وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّکُم مُلاقُوهُ وَ بَشِّرِ المُؤمِنِینَ [۲۲۳] -قرآن-۱-۴۳۵ معنی لغات: «أذیً» آزار و گرفتاری و زیان کم. «فَاعتَزِلُوا» از اعتزال بمعنی کناره کردن. «حرث» زراعت کشت. «أَنّی» هر کجا و هر وقت. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۵۱-۶۵-قرآن-۱۲۰-۱۲۸ جهت نزول: طبری: از قتاده روایت است مردم در هنگام عادت زنانه در آمیزش و غذا خوردن از زنها کناره می‌کردند و ظرف آنها در اینکه مدّت جدا بود و از پیغمبر سؤال کردند اینکه آیه نازل شد. عبده: در فصل پانزدهم سفر لاوین، تورات احکام سخت برای اینکه حالت معیّن کرده است: هر کس با اینکه زن تماس پیدا کند نجس است و هر کس با جای خواب او تماس پیدا کند تا شب نجس است و باید غسل کند و اگر در یک جای با او بخوابد تا هفت [صفحه ۴۲۵] روز نجس است. ولی از مسیحی‌ها نقل شده است که باین حالت اهمیّت نمیدادند و با کمال بیباکی رفتار میکردند و چون مردم با هر دو دسته معاشرت داشتند ناچار تحریک شدند که از پیغمبر کسب تکلیف کنند. طبری: نقل شده است. که ابو دحداح یا ثابت بن دحداح انصاری اینکه سؤال را از پیغمبر کرد. ترجمه: ۲۲۲ ای محمّد مردم از عادت زنانه از تو میپرسند تو در جواب بگو: اینکه حالت آزاری است در آنان پس باین دوران از زنان کناره کنید و نزدیک‌شان نشوید تا از آن پاک شوند و چون خود را پاک کردند از آن سوی که خدا بشما فرمان کرده بآنها نزدیک شوید که خدا دوست دارد آنها را که بحقّ باز آیند و پاکی بخواهند. ۲۲۳ زنان‌تان برای‌تان چو کشتزارند پس بهر گونه که خواهید بکشتزار خود نزدیک شوید ولی برای خود ز پیش چیزی فرستید و ز نافرمانی حقّ پرهیز کنید و بدانید که بدیدار او میرسید و تو ای محمّد بمؤمنین نوید بده [که چون فرمان برند، در آسایش بوند]. سخن مفسّرین: قُل هُوَ أذیً- ۲۲۲ طبری: اذی آن است که از ناپسندیش آدمی در آزار باشد و اینکه کلمه معانی مختلفی میرساند. -قرآن-۱-۱۶ صفی علیشاه: گر بپرسی مردکی حایض شود ||! نفس دون وقتی که بی‌رایض«۱۶۷» -فرمت-۶۲-۶۴ تا که خود بین است و غافل حایض است || دوری از وی جوی تا، بی‌رایض است خوی خودبین گر عیان گردد بکس || بینی او را چون زن حایض نجس [صفحه ۴۲۶] کی شود اینکه خودپسندی از تو دور || رایضی را تا نیائی در حضور اینکه منیّتها علامتهای تو است || که چو خون بر جامه و اعضای تو است اندکی بر حال خود گر بنگری || منفعل گردی شوی از خود بری فَاعتَزِلُوا النِّساءَ- ۲۲۱ ابو الفتوح نوشته است: چون اینکه آیه آمد صحابه‌ی رسول چون زنان ایشان را عذر حیض پیدا شدی ایشان را از خانه و جامه‌ی خود بیرون کردند. چون هوا سرد شد ایشان سرما می‌یافتند پیش رسول آمدند و گفتند: یا رسول اللّه ما را حال آن نیست که جامه‌ی زیادتی باشد تا بزنان حایض دهیم و چون ایشان را از جامه‌ی خواب و خانه‌ی گرم بیرون کرده‌ایم سرما می‌یابند و اگر ما جامه بایشان دهیم ما سرما میبابیم. رسول علیه السلام گفت: خدای شما را نمی‌فرماید که ایشان را از جامه و خانه بیرون کنید شما را میفرماید: که با ایشان خلوت نکنی تا ایّام حیض باشد ایشان را. عایشه روایت کند که یک شب با رسول خفته بودم مرا حالت عذر پیدا شد از بستر بجستم و کناره گرفتم رسول علیه السلام گفت چه بود تو را مگر حایض شدی! گفتم آری گفت ازار بند سخت کن و باز آی و بجای خود بخسب و امّ سلمه مانند اینکه روایت کند از میمونه زوجهٔ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

النّبی صلّی اللّه علیه و آله. -قرآن-۱-۲۳ وَ لا- تَقرَبُوهُنَّ حَتّی یَطهُرن- ۲۲۱ طبری: در کلمه‌ی «یَطهُرن» بعضی قرّاء با ضمّه‌ی‌ها و سکون طاء قرائت کرده‌اند و معنی آن چنین میشود: تا آنکه پاک شوند. و عدّه‌ای با تشدید طاء و صدای بالای هاء خوانده‌اند و معنی چنین میشود: تا اینکه تطهیر کنند و خود را پاک نمایند. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۶۵-۷۶ نیشابوری: فقها متّفق هستند بر اینکه احکام: در حال عادت زنان نماز و روزه بر او حرام است و نمازش را نباید قضا بجا آورد ولی قضای روزه‌اش واجب است و نیز توقّف در مساجد و طواف خانه‌ی خدا و دست مالیدن بخطّ قرآن و خواندن سوره‌های [صفحه ۴۲۷] سجده‌ی واجب قرآن بر او حرام است و طلاقش در بعضی حالات درست نیست و عمل جنسی نیز نارواست. الفتوح نوشته است: و بر شوهر مقاربت کردن با او حرام باشد و اگر کند بقصد، کفّارتش واجب بود. و در اوّل حال دینار و در میانه نیم دینار و در آخر دانگی و نیم و تعزیر او واجب باشد«۱۶۸» فَإِذا تَطَهَّرن- ۲۲۱۶۸ طبری: إبن عباس گفت یعنی هر گاه از عادت پاک شدند و خود را با آب پاک کردند.فَإِذا تَطَهَّرن- ۲۲۱ طبری: إبن عباس گفت یعنی هر گاه از عادت پاک شدند و خود را با آب پاک کردند. -پاورقی-۲۱۵-۲۱۷-قرآن-۲۱۸-۲۳۶ از مجاهد و عکرمه روایت است: یعنی هر گاه غسل کردند. روی همین اختلاف در معنی جمله، فقها گفته‌اند احتیاط اینکه است که قبل از غسل عمل جنسی انجام نشود. فَأتُوهُنَّ مِن حَیثُ أَمَرَکُم- ۲۲۱ طبری: إبن عباس گفت یعنی از همان سو و جهتی که بشما امر کرده‌اند از آنها کناره‌گیری کنید اکنون بیائید نزد آنها و با آنها نزدیکی کنید و نیز از مجاهد و عکرمه همین معنی را نقل کرده است و مقصود اینکه است: آنکه امر کرده است بکناره‌گیری در حال عادت فرمان کند بآمیزش در حال پاکی. - قرآن-۱-۳۶ امام فخر: اصمّ و زجّاج گفتند یعنی نزد آنها بیائید از آن جهت که بر شما حلال است که بروزه نباشند و محرم برای حجّ نباشند. محمّد بن حنفیه گفت یعنی. بآنها نزدیک شوید از آن سوی که بر شما حلال است نه از روی فجور و بزهکاری. نِساؤُکُم حَرثٌ لَکُم فَأتُوا حَرثَکُم أَنّی شِئتُم- ۲۲۲ مجمع: نقل شده است که إبن عباس و جابر گفتند یهود معتقد بودند که اگر - قرآن-۱-۵۷ [صفحه ۴۲۸] عمل جنسی بروش معمول آدمی نباشد فرزند لوچ خواهد بود اینکه جمله برای جلوگیری از عقیده‌ی آنها است. و نیز از عقیده‌ی یهود بوده است که اگر ایستاده یا نیمه خوابیده اینکه عمل انجام شود زشت و ناپسند است اینکه آیه در رد اینکه عقیده است. طبری: امّ سلمه گفت مهاجرین در عمل جنسی بصورت دست بزانو گرفته و یا بزمین نهاده رفتار میکردند ولی انصار و اهل مدینه اینجور انجام نمی‌دادند مردی از مهاجرین زنی از انصار گرفت چون بآن روش خواست رفتار کند زن گفت باید از پیغمبر کسب تکلیف کنم چون حضور پیغمبر رسید خجالت کشید، من از آن حضرت پرسیدم. او را آواز کرد و اینکه آیه را برایش خواند. و بیشتر مفسّرین و فقها از اینکه آیه چنین استفاده کرده‌اند که عمل جنسی باید جنبه‌ی تلقیح و تولید داشته باشد ولی طرز عمل خصوصیّتی ندارد. وَ قَدِّمُوا الخ- ۲۲۲ طبری: سدّی گفت: یعنی خوبی برای خود جلو فرستید. -قرآن-۱-۱۲ ابو الفتوح نوشته است: گفته‌اند مراد طلب فرزند است و گفته‌اند: مراد آن است که زنان پارسا را طلب کنید برای مناکحه تا فرزند صالح باشد مجاهد گفت: مراد آن است که گاه خلوت ذکر خدای کنند تا خدای تعالی فرزند صالح دهد و حمل کردن او بر عموم اولیتر بود تا جامع بود فواید را. أَنَّکُم مُلاقُوه- ۲۲۲ ابو الفتوح نوشته است: و حقیقت ملاقات بر خدای روا نباشد چه حقیقت او مقابله و مقارنه است و اینکه بر اجسام روا بود پس بمعنی محاسبه و مجازات باشد. -قرآن-۱-۲۰ حافظ: معنی اینکه جمله را از اینکه شعر او می‌توان پیدا کرد: تو کز سرای طبیعت نمی‌روی بیرون || کجا بکوی حقیقت گذر توانی کرد! جمال یار ندارد نقاب و پرده ولی|| غبار زره بنشان تا نظر توانی کرد [صفحه ۴۲۹] دلا ز نور ریاضت گر آگهی یابی || چو شمع خنده زنان ترک سر توانی کرد ولی تو تا لب معشوق و جام می، خواهی || طمع مدار که کار دگر توانی کرد گرین نصیحت شاهانه بشنوی حافظ || بشاهراه طریقت گذر توانی کرد اللّه نیازمند شیرازی در کتاب اعجاز«۱۶۹» قرآن از نظر علوم امروزی گفته است: شروع قاعدگی در بانوان وابسته بشرائط محیط بوده در نقاط گرمسیر از ۹ تا ۱۶۹۳ و در سردسیر ممکن است از ۱۶۹۶ سالگی شروع شود و اینکه در اسلام دوشیزگان را از نه سالگی بالغ دانسته‌اند از اینکه نظر بوده است که رشد دوشیزگان در محیط گرم عربستان سریع است و اکثر در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه سنّ قاعده شده برای مادر شدن شایستگی پیدا می‌کنند و دین اسلام بلوغ را وابسته بسنّ ندانسته بلکه در زن قاعدگی و در مرد احتلام را مقرّر فرموده است.قرآن از نظر علوم امروزی گفته است: شروع قاعدگی در بانوان وابسته بشرائط محیط بوده در نقاط گرمسیر از ۹ تا ۱۳ و در سردسیر ممکن است از ۱۶ سالگی شروع شود و اینکه در اسلام دوشیزگان را از نه سالگی بالغ دانسته‌اند از اینکه نظر بوده است که رشد دوشیزگان در محیط گرم عربستان سریع است و اکثر در اینکه سنّ قاعده شده برای مادر شدن شایستگی پیدا می‌کنند و دین اسلام بلوغ را وابسته بسنّ ندانسته بلکه در زن قاعدگی و در مرد احتلام را مقرّر فرموده است. – پاورقی-۴۴-۴۶ بعضی از زنان در مواقع قاعدگی به تبخالهای تناسلی مبتلا شده و در صورت و اعضاء مربوطه‌ی آنها جوشها و دانه‌هائی نمودار میشود که پس از اندک مدّتی ترکیده و ترشّح میدهند. اعمال زناشوئی در اینکه حالت علاوه بر آنکه مرد را بهمین جوشها مبتلا می‌کند و تحریک عضو زن در اثر اینکه عمل موجب میشود که اینکه جوشش و دانه‌ها بیشتر شده و عمده‌ی فضای عضو را فراگیرد و جلوگیری از هر گونه ملاعبه و اعمال زناشوئی لازم است. و گاهی خون قاعدگی بصورت مایع غلیظ سفید مایل بزرد یا سبز رنگ [شبیه ترشّحات در اواخر زکام] دفع می‌شود که اینکه نوع ترشّح را سیلان ابیض مینامند که اگر بلباس و پارچه‌ی مجاور برسد آنرا لکه‌دار کرده که پس از شستن هم آثارش میماند. ترشّح اینگونه مایعات نتیجه‌ی عمل میکربها است و در خانمهائی که عادت باصول بهداشتی خود ندارند ظاهر میشود. اینکه بیماری ساری است و ممکن است بمردان سرایت کند و سبب قرمزی و ترشّحات غیر عادی عضو مرد بشود پس احتراز از عمل جنسی در اینکه حالت زنان لازم است از چند جهت: ۱- اینکه عمل چون موجب تحریک عضو تناسل است موجب زیادتی هجوم خون رحمی میشود و در نتیجه ممکن است موجب خون‌ریزی بشود. ۲- چون اعصاب مربوط در اثر ترشّح [صفحه ۴۳۰] غدد داخلی تحریک شده‌اند ممکن است عمل جنسی اینکه تحریک و اضطراب را شدیدتر کند که موجب قطع جریان خون بشود و البتّه مقداری از خون لازم است که دفع شود برای حفظ صحّت مزاج و اینکه عمل موجب اختلال دفع خون و صحّت مزاج میشود از اینکه جهت که هرگونه تحریک ممکن است موجب اختلال مزاج و نظام دفع خون بشود پزشک ماهر در اینکه دوران بیمار را معالجه‌ی اساسی نمی‌کند و تا موقع قطع خون با او مدارا می‌کند. ۳- چنانکه گفتیم، ممکن است زنی مبتلا باشد بتبخالهای تناسلی و بسیلان ابیض و یا بدملهای سرطانی مبتلا باشد که خون حیض در طیّ جریان میکروب اینکه امراض را با خود بخارج آورده و مجرا آلوده شده با عمل جنسی، مرد هم باین امراض گرفتار میشود. سخن ما: ۱- چون بآیت اوّل پرسش مردم را نقل کرده است جواب مطابق آن داده شده است که اگر مقصود چگونگی حالت زنان است پس بدانید که آن آزاری است و اگر از وظیفه‌ی خود پرسیده‌اند دستور، احتراز از آمیزش با زنان است و توضیح بیشتر لازم نبوده است چون مردم فهم آن را نداشته‌اند. ۲- جمله‌ی «مِن حَیثُ أَمَرَکُم» شاید برای اینکه باشد که زن را یک گونه دارائی شوهر میدانستند که حقّ دارد بهر گونه خواهد با او رفتار کند و از او بهره برد از اینکه روی چون سخن از آمیزش با زن بمیان آمده است از آن فکر غلط مردم جلوگیری شده است که اینکه کار شما با زن باید محدود باوامر خداوندی باشد و جمله‌های بعد «یُحِبُّ التَّوّابِین– الخ» همین را میفهماند که در آمیزش با زن باید با پاکی و دوری از گناه باشید. ۳- جمله‌ی «نِساؤُکُم الخ» اگر بدنبال همان گفتگوها باشد که از طبری و مجمع نقل شد مقصود اینکه است که شما در طرز انجام خواسته‌ی جنسی آزاد هستید ولی بدانید که اینکه کار یک گونه کشت و زرع است و بهره‌اش پیدایش فرزند و باید در اینکه کار هدف در نظر باشد و اگر اینکه سخن بی‌سابقه باشد باز هم بمناسبت گفتگوی از آمیزش با زنان اینکه حقیقت یادآوری شده است که اگرچه در انجام غریزه بهر گونه که خواهید آزادید لیکن اینکه خواسته کاری ساده نیست و سبک –قرآن-۳۴۷-۳۷۲-قرآن-۷۱۷-۷۴۱-قرآن-۸۵۲-۸۶۳ [صفحه ۴۳۱] نشمارید چون سری در آن نهفته است که بقای نسل باشد پس باید در انجام اینکه عمل پرهیزگاری باشد و اندیشه‌ی رو برو شدن با حقّ و دیدن سزای خود. ۴- جمله‌ی «قَدِّمُوا لِأَنفُسِکُم الخ» می‌فهماند اگرچه در آرام کردن غریزه آزاد هستید که با همسر خود بروشهای مختلف انجام دهید ولی باید اینکه کار شما هم جوری باشد که سودی از آن در عالم دیگر بشما برسد نه فقط میلی کنید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و جنبشی و آرام شوید بلکه در آنهم پرهیزگار باشید. ۵- جمله‌ی «مُلاقُوه» می‌فهماند: پایان زندگی رو برو شدن با حقّ است که آنجا چاره‌گری و دروغ راه ندارد پس در اینکه کار ساده‌ی زندگی نیز با چشم و گوش بدستور خدا باشید. ۶- جمله‌ی آخر «بَشِّرِ المُؤمِنِین» تأکید همین مطالب است که پیغمبر ص بمؤمنین نوید دهد. آنانکه همه کار خود را با دستور حقّ انجام میدهند البتّه خوش و آسوده هستند. -قرآن-۱۸۶-۲۱۰-قرآن-۴۹۸-۵۱۰-قرآن-۶۹۸-۷۲۱

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۲۴ تا ۲۲۵]

وَ لا تَجعَلُوا اللّه عُرضَةً لِأَیمانِکُم أن تَبَرُّوا وَ تَتَّقُوا وَ تُصلِحُوا بَینَ النّاسِ وَ اللّه سَمِیعٌ عَلِیمٌ[۲۲۴] لا یُؤاخِذُکُمُ اللّه بِاللَّغوِ فِی أَیمانِکُم وَ لکِن یُؤاخِذُکُم بِما کَسَبَت قُلُوبُکُم وَ اللّه غَفُورٌ حَلِیمٌ[۲۲۵] -قرآن-۱-۲۷۲ معنی لغات: «عُرضَةً» همّت، حیله، و تدبیر در کشتی‌گیری، آنچه در معرض و محلّ نمایش برای فروش و غیر آن گذاشته میشود، آنچه مورد توانائی و قدرت شخص است برای انجام آن چنانکه در فارسی هم میگویند [عرضه اینکه کار را ندارد] از اصل عربی گرفته شده است که اینکه کار عرضه و تحت قدرت او نیست. و مهیّا و آماده برای چیزی بودن -قرآن-۱۳-۲۲ [صفحه ۴۳۲] چنانکه میگویند [زن عرضه‌ی ازدواج است] یعنی آماده برای آن است و آنچه زیاد بزبان مردم می‌رود، چنانکه در فارسی هم میگویند [در معرض گفتگو است]. «تَبَرُّوا» از مصدر بر بمعنی نیکی کردن و بر با صدای بالا بمعنی نیک بودن. -قرآن-۱۷۰-۱۸۱ جهت نزول: ابو الفتوح: عبد اللّه بن رواحه سوگند یاد کرده بود که با داماد یا شوهر خواهرش بشر بن نعمان سخن نگوید. چون مردم واسطه‌ی اصلاح میشدند می‌گفت سوگند یاد کرده‌ام و نمی‌توانم اصلاح کنم. اینکه آیه نازل شد. مقاتل بن حیّان گفت: آیه در حقّ ابو بکر آمد که سوگند خورده بود با پسرش عبد الرّحمن احسان نکند تا اسلام نیارد إبن جریج نقل کرده است که ابو بکر قسم خورده بود با مسطح بن اثاثه آمیزش و نیکی نکند چون در قضیّه‌ی تهمتی که بیکی از زنهای پیغمبر نسبت دادند او مداخله داشته است. ترجمه: ۲۲۴ نام خدا را دستاویز برای سوگند خود نکنید که جلوگیر شما شود از نکوکاری و پرهیزگاری و سازش دادن میان مردم که او شنوا است و دانا [البتّه] ۲۲۵ خدا شما را بازخواست بسوگند بیهوده نکند ولی سختی بر آن کند که در دل گرفته اید چه او آمرزنده است و بردبار. سخن مفسّرین: وَ لا تَجعَلُوا اللّه- ۲۲۳ طبری: یعنی برای ترک نیکی و تقوی و اصلاح میان مردم خدا را پشتیبان قسم خود نکنید و لکن اگر کسی چنین سوگندی یاد کرد و دید وظیفه‌ی مهمتر و بهتری دارد آن سوگند را بشکند و بتقوی و نیکی و اصلاح مردم عمل کند و برای شکستن سوگند خود کفاره بدهد. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: ابو ایّوب حزّاز گفت: شنیدم صادق [ع] فرمود: سوگند یاد نکنید بنام خدا نه براست و نه بدروغ چون فرموده است: «وَ لا تَجعَلُوا اللّه عُرضَةً» تا آخر و -قرآن-۱۲۸-۱۶۱ [صفحه ۴۳۳] آیا بر اینکه سوگندها کفّاره لازم است یا نه! بیشتر فقها حکم به بلزوم کرده‌اند امّا فقهای شیعه لازم نمی‌دانند. بِاللَّغوِ فِی أَیمانِکُم- ۲۲۳ ابو الفتوح نوشته است: علما خلاف کرده‌اند در یمین لغو بعضی گفته‌اند: آن است که بر زبان عرب میرود «لا و اللّه و بلی و اللّه» اینکه بر زبان رانند و غرض ایشان وصل کلام بود و در دل قصد سوگند ندارند، بر اینکه کفّارتی نباشد و اینکه قول عبد اللّه عبّاس و شعبی و عکرمه و مجاهد است بعضی دیگر گفتند: یمین لغو آن بود که مردی گمان برد کاری از کارها، بر آن سوگند خورد: چون بنگرد آن کار بر خلاف آن بود بر آن نیز اثمی و کفّارتی نباشد. -قرآن-۱-۲۷ روایت کردند از امیر المؤمنین علیّ علیه السلام: یمین لغو سوگند در حال غضب بود و اینکه روایت طاوس است از عبد اللّه عباس بر اینکه هم اثمی و کفّارتی نباشد و حسن بصری روایت کند: رسول علیه السلام بقومی میگذشت که ایشان تیر میانداختند یکی از ایشان تیری بینداخت گفت: سوگند بخدا من صواب انداختم و تو خطا کنی کسی که با رسول بود گفت یا رسول- اللّه اینکه مرد آیا سوگند خود شکسته! فرمود: نه، سوگند تیراندازان لغو باشد. در او کفّاره نبود. عبده: کسی که زیاد سوگند یاد می‌کند ارزش او نزد مردم کم میشود و متّهم بدروغ است و اینکه دسته مردم دروغگو هستند و علاوه بر اینکه نام خدا را خوار می‌کنند بمقصود خود هم نمی‌رسند. امام شافعی گفت: هرگز سوگند یاد نکردم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نه براست نه بدروغ. سخن ما: همان است که در ترجمه نوشتیم فقط می گوئیم: در برابر سوگند اشخاص باید گفت: اوّل گفتی پذیرفتم، دوباره گفتی دو دل شدم. چون سوگند یاد کردی یقین کردم دروغ میگوئی. [صفحه ۴۳۴]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۲۶ تا ۲۲۷]

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِسائِهِم تَرَبُّصُ أَربَعَةِ أَشهُرٍ فَإِن فاؤُ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ[۲۲۶] وَ إِن عَزَمُوا الطَّلاقَ فَإِنَّ اللّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ[۲۲۷] -قرآن- ۱-۱۸۷ معنی لغات: «يُؤْلُونَ» از مصدر ایلاء بمعنی سوگند یاد کردن. «تَرَبُّصُ» انتظار کشیدن و درنگ کردن. «فاؤُ» از مصدر فیئ بمعنی برگشتن و غنیمت گرفتن. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۶۵-۷۷-قرآن-۱۰۷-۱۱۳ جهت نزول: اعراب برای آزار زنهاشان سوگند یاد میکردند که با آنها آمیزش نکنند و اینکه موجب میشد که زن آمیزش با مرد خود نداشته باشد و بی‌شوهر نیز نباشد و نتواند دیگری را اختیار کند آیه برای محدود کردن اینکه عمل نازل شد. ترجمه: ۲۲۶ آنهائی که سوگند یاد می کنند از همسر خود دوری کنند تا چهار ماه می‌توانند بسوگند خود رفتار کنند و پس از آن اگر از سوگند خود برگشتند و با همسر آمیختند خداوند [کار زشت و سوگند و بدرفتاری آنها را] میآمرزد و مهربانی کند ۲۲۷ و اگر آهنگ طلاق و جدائی داشتند [طلاق بدهند که] خدا شنوا و دانا است [بآنچه در دل دارید و سر سازگاری با همسر خود ندارید]. سخن مفسّرین: لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ- ۲۲۵ ابو الفتوح نوشته است: قتاده گفت ایلاء، طلاق مردم جاهلیّت بود سعید بن مسیّب گفت: چون مردی زنی داشت که با او خوش نبودی و نخواستی که شوهر دیگر کند سوگند خوردی که با او نزدیکی نکند او را رها کردی نه بیوه بدی نه شوهردار اینکه چنین میکردند -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۴۳۵] در جاهلیّت و اسلام و در مصحف عبد اللّه مسعود چنین است: «للّذين آلوا من نسائهم» و از شرائط ایلاء آن است که: سوگند بنام خدا یاد کند که با زن نزدیکی نکند از غضب و آزار او و هرگاه از اینکه شرائط چیزی مختل شد ایلا نباشد و پس از چهار ماه اگر از سوگند خود برنگشت زن اختیار دارد که از شوهر مطالبه‌ی طلاق کند و اگر او نپذیرفت حاکم او را حبس می کند و در آب و نان بر او تنگ میگیرد تا بیکی از اینکه دو کار اقدام کند یا برگردد بآمیزش زناشوئی یا طلاق دهد و ابو حنیفه و شافعی گفته‌اند: اگر مرد خود داری کرد حاکم خودش از طرف مرد میتواند زن را طلاق دهد. سخن ما: اینکه شعر سعدی از نظر عواطف زناشوئی مناسب مفاد آیه است: نه ما را در میان عهد و وفا بود || جفا کردی و بد عهدی نمودی هنوزت گر سر صلح است باز آی ||کزان محبوبتر باشی که بودی ۲- جلوگیری از سوء رفتار اعراب که باید با زن بمهربانی رفتار کنند و یا بکلّی قطع رابطه نمایند و اینکه غلط است که سوگند یاد کنند و زن را تحت اختیار نگاهدارند و با او مثل بیگانه رفتار نمایند. شاید برای اینکه خشم و موجب سوگند بواسطه‌ی مرور زمان تسکین یابد و مرد پشیمان شود تا مدّت چهار ماه اختیار داده شده است که جدائی موقّت باشد و پس از آن بایستی یک طرفی بشود. [صفحه ۴۳۶]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۲۸]

وَ المُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ وَ لا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكتُمنَ ما خَلَقَ اللّهُ فِي أَرحامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤمِنَّ بِاللّهِ وَ اليَومِ الآخِرِ وَ بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذلِكَ إِن أَرادُوا إِصلاحاً وَ لَهُنَّ مِثلُ الَّذِي عَلَيهِنَّ بِالمَعرُوفِ وَ لِلرِّجالِ عَلَيهِنَّ دَرَجَةٌ وَ اللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ[۲۲۸] -قرآن- ۱-۳۹۴ معنی لغات: «قُرُوءٍ» جمع قرء بمعنی هنگام و مقصود اینجا هنگام عادت زنانه است و هنگام پاکی از عادت زنانه نیز معنی شده است. «بعولة» جمع بعل بمعنی شوهر. -قرآن-۱۳-۲۲ «عَزِيزٌ» باشرف، نیرومند، کمیاب، محترم، سخت و غیر مقدور. -قرآن-۱- ۱۰ جهت نزول: طبری: قتاده گفت: قبل از اسلام ممکن بود در حال بارداری زن را طلاق دهند و او آشکار نمی کرد و با آن حال با مرد دیگری ازدواج میکرد و بچه را باو نسبت میداد اینکه آیه برای جلوگیری از اینکه عمل زنها نازل شد. ترجمه: ۲۲۸ و زنان طلاق داده باید سه دوران پاکی و ناپاکی را برگذار کنند بخودداری از همسری با دیگری، و اگر خدا و روز پاداش باور دارند روا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیست عادت و بارداری خود پنهان دارند [و مردان را گول بزنند] و اگر بروزگار خودداری زنان، شوهران‌شان بر سر سازگاری آیند و بخواهند همسری از سر گیرند سزاوارترند بهمسری آنان از دیگر مردان. و همچنان که زنان وظائفی در برابر شوهران دارند حقوقی برای‌شان بر آنان باشد بآن گونه که رسم است و آئین مردمی و البتّه مردان را بر زنان برتری است [که تواناترند و چیره‌تر] و خداوند برتر است و گرامی و دانا [که شما را چنین رهبری میکند]. سخن مفسّرین: ثلاثهٔ قروء- طبری: اختلاف است که قرء عادت زنانه است یا طهارت از آن. سعید بن مسیّب گفت: علی فرمود تا زن از سوّمین نوبت عادت غسل نکند [صفحه ۴۳۷] شوهر اوّل سزاوارتر است باو، از گرفتن شوهر دیگر و هم از علیؑ[ع] پرسیدند از تکلیف مردی که زنی دارد و او را طلاق میدهد آن حضرت فرمود شوهر حقّ بازگشت از طلاق و آشتی با زن دارد تا آنگاه که او از سوّمین نوبت زنانه پاک شود و غسل کند و نماز بر او حلال شود. ولی زید بن ثابت گفت: اگر مرد زن خود را طلاق داد تا او بنوبت سوّم عادت نرسیده است حقّ آشتی دارد و چون زن نوبت سوّم عادت خود را دید حقّ بازگشت شوهر ساقط است و مذهب ابو حنیفه نیز همین است. ابو الفتوح: مقصود از ثلاثهٔ قروء سه نوبت پاک شدن از عادت است در مذهب ما و شافعی هم بر اینکه عقیده است. شهید اوّل و دوّم نیز در لمعهٔ و شرح آن نوشته‌اند: سه دوره پاکی از عادت را باید برگذار کنند و دوران اوّل آن موقعی است که طلاق انجام شده است اگرچه مدّتش کم باشد. وَ لا یَحِلُّ لَهُنَّ أن یَکتُمنَ ما خَلَقَ اللّهُ فِی أَرحامِهِنَّ- ۲۲۷ ابو الفتوح: از إبن عبّاس و قتاده و مقاتل نقل است مقصود از «ما خَلَقَ اللّهُ فِی أَرحامِهِنَّ» فرزند و عادت زنانه است، یعنی آنگاه که زن طلاق گرفته و در دوران عدّه است مرد بخواهد رجوع کند و او هنوز در حال عادت زنانه است و دوره‌ی سوّم او بآخر نرسیده است و او پوشیده بدارد و بگوید پاک شده‌ام تا حقّ رجوع مرد را ساقط کند و هم چنین اگر اولاد داشته باشد و پنهان کند تا از نسبت فرزندی او را محروم کند هر دوی اینکه کتمان حرام است: - قرآن-۱-۷۶-قرآن-۱۵۵-۱۹۴ إِن أَرادُوا إِصلاحاً- ۲۲۷ ابو الفتوح: اعراب برای آزار همسر خود او را طلاق میدادند و بلاتکلیف رها می‌کردند تا مدّت عدّه بآخر نرسیده دوباره با او بر سر صلح و سازش میآمدند و باز طلاق میدادند و چون مدّت عدّه نزدیک بتمام می‌شد باز رجوع و آشتی می‌کردند بهمین گونه اینکه عمل را تکرار میکردند. اینکه است که گفته شده است حقّ رجوع بزناشوئی در صورتی است که نظر اصلاح و خیرخواهی باشد نه آزار و ناراحتی. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۴۳۸] وَ لَهُنَّ مِثلُ الَّذِی عَلَیهِنَّ- ۲۲۷ ابو الفتوح نوشته است: در خبر است زن معاذ رسول ص را گفت: یا رسول اللّه حقّ زنان بر مردان چیست! گفت: آنکه بر روی ایشان نزنند و ایشان را زشت نخوانند و از آنچه خورند ایشان را هم از آن دهند و آنچه پوشند ایشان را هم پوشانند و از ایشان هجران ننمایند. -قرآن-۱-۴۰ کشف نوشته: مصطفی ص فرمود: اینکه زنان زیر دستان شمااند و امانت خدااند بنزدیک شما با ایشان نیکوئی کنید. و ایشان را خیر خواهید. خاصّه که پارسا باشند و شایسته که زن پارسای شایسته سبب آسایش مرد باشد و یار وی در دین. روزی عمر خطاب گفت یا رسول اللّه از دنیا چه گیرم و چه برگزینم! رسول جواب داد: زبانی ذاکر و دلی شاکر و زنی شایسته‌ی پارسا. رسول خدا علیه السلام گاه بودی که در مکاشفات کاری عظیم بر وی درآمدی که قالب وی طاقت آن نداشتی بعایشه گفتی «کلّمینی عایشهٔ»«۱۷۰» باین نحو خواستی که خود را قوّتی دهد تا طاقت کشیدن بار وحی را دارد پس چون ویرا فازین عالم دادندی و آن قوت تمام شدی تشنگی آن کار بر وی غالب شدی گفتی «ارحنا یا بلال»«۱۷۱»۲» -پاورقی-۵۴۷-۵۴۹-پاورقی-۷۵۴-۷۵۶ اندرین عالم غریبی ز آن همی گردی ملول || تا ارحنا یا بلالت گفت باید بر ملا پس روی بنماز آوردی و قرّهٔ العین خود در نماز بازیافتی عایشه گفت: از آن پس که روی بنماز آوردی گوئی هرگز ما را نشناخت و ما او را نشناختیم و بودی که در تجلّی جلال چنان مستغرق شدی که گفتی: «لی مع اللّه وقت لا یسعنی غیر ربّی»«۱۷۲» عالم تحقیق اینکه گردش را نشر و تجلّی خوانند اگر نه ستر حقّ بودی در معارضه‌ی جلال تجلّی، بنده در آن بسوختی و با سطوات سلطان حقایق پای نداشتی، آن مهتر عالم و آن سیّد مملکت بنی آدم که گاه گاه استغفار کردی آن طلب ستر بود که میکرد و پوشش، آنگه ستر وی اینکه -پاورقی-۲۷۹-۲۸۱ [صفحه ۴۳۹] بود که ساعتی با عایشه پرداختی و با وی عیش کردی. ابو عبد اللّه خفیف را گفتند که عبد الرّحیم اصطخری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چرا با سگبانان بدشت میشود و قبا می‌ببندد! گفت: میخواهد که از بار وجود سبکتر گردد و دمی بر زند: و نظیر آن است اینکه شعر: ارید لانسی ذکرها فکانّما || تمثّل لی لیلی بکلّ مکان«-فرمت-۵۹-۶۱ میگوید: بهانه‌ای جویم که تو را فراموش کنم تو در یاد آئی، بهانه بگریزد و من خیره فرو مانم. پیر طریقت گفت: الهی چون از یافت تو سخن گویند در علم خود بگریزم بر زهره‌ی خود ترسم در غفلت آویزم، همواره از سلطان عیان در پرده‌ی غیب میآویزم نه کامم بی، لیکن خویشتن را در غلطی افکنم تا دمی بر زنم. وَ لِلرِّجالِ عَلَیهِنَّ دَرَجَةٌ- ۲۲۷ ابو الفتوح: إبن عبّاس گفت: برتری درجه‌ی مرد بر زن بواسطه‌ی مهر و مخارج است که مرد تحمّل می‌کند و گفته‌اند بعقل و میراث برتری دارد، و قتاده گفت: بواسطه‌ی جهاد که آنها موظّف هستند پس برتری دارند بر زنها که اینکه حکم بر آنها معیّن نشده است. -قرآن-۱-۳۵ طبری: إبن عبّاس گفته است یعنی باید مردها یک درجه بر زنها برتری داشته باشند چون بردباری و تحمّل‌شان بیشتر است پس باید گذشت آنها بیشتر باشد و در نتیجه موجب برتری مردها بر زنها در اخلاق و آداب زندگی خواهد بود. وَ اللّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ- ۲۲۷ طبری نقل است: مقصود آن است که خداوند کمال توانائی دارد بر سزای آنها که اینکه چند حکم اینکه آیه را فرمان نبرند. -قرآن-۱-۲۷ عبده: اینکه درجه و حقوق که دین اسلام برای زن معیّن کرده است در هیچ دین [صفحه ۴۴۰] و تمدّنی اینکه اندازه مراعات زن نشده است نه قبل از اسلام و نه بعد از آن. اینکه ملل اروپائی که زنها را احترام می‌کنند و مقام او را محترم میشمارند بمراتب کمتر از اسلام رعایت حال آنها را دارند در بعضی از ملل اروپا هنوز زن حقّ تصرّف در اموال خود را بدون اجازه‌ی شوهر ندارد. در پنجاه سال پیش زن در اروپا بحکم کنیز و زر خرید بود بود مثل زن عرب در قبل از اسلام و عجیب است که آنها بر ما مفاخرت می‌کنند و ما را در رفتار با زنها وحشی میشمارند با اینکه تمدّن آنها در رعایت حقوق زن از دین ما بسیار ناقص‌تر است. یکی از جهان گردهای فرنگی روزی در جامع از هر بدیدن من آمد چون در مسجد مشغول گردش شدیم چشمش بدختری افتاد که در مسجد راه میرفت تعجّب کرد و گفت: ما شنیده‌ایم که در دین اسلام برای زن روح و عالم دیگر تصدیق نشده است و موظّف بعبادت نیست من باشتباهش آگاهش کردم و آیات قرآن را برای او که در اینکه مطلب بود تفسیر کردم. ما: ۱۷۴- طلاق در اسلام طوری معیّن شده است که برای آسایش از ناسازگاری زن و شوهر وسیله‌ی ساده و آسانی است. منتسکیو در روح القوانین مینویسد«۱۷۴»: فرق طلاق زن و رها کردن او اینکه است که طلاق بر طبق رضایت طرفین صورت میگیرد و در ناسازگاری یکدیگر انجام میشود لیکن رها کردن بر طبق میل یک طرف است با اینکه میل طرف دیگر در آن نیست. بطور کلّی قانونی که اختیار رها کردن را بشوهر واگذار کرده است قانون سختی است زیرا شوهر میتواند بهزار وسیله زن را مطیع و فرمانبردار نماید بدون آنکه ناچار برها کردن آن شود ولی زن خیلی کم میتواند شوهر را براه راست وا دارد. و زنی که شوهرش او را رها کرد بسیار مشکل است بتواند شوهر دیگر پیدا نماید چون قسمت مهم زیبائی و جوانی خود را در خانه‌ی شوهر اوّل از دست داده و دیگر جذّابیّت اوّلی را ندارد و هوا خواهان او قطعا کمتر خواهند بود. در هر حال مللی که اختیار فرق طلاق زن و رها کردن او اینکه است که طلاق بر طبق رضایت طرفین صورت میگیرد و در ناسازگاری یکدیگر انجام میشود لیکن رها کردن بر طبق میل یک طرف است با اینکه میل طرف دیگر در آن نیست. بطور کلّی قانونی که اختیار رها کردن را بشوهر واگذار کرده است قانون سختی است زیرا شوهر میتواند بهزار وسیله زن را مطیع و فرمانبردار نماید بدون آنکه ناچار برها کردن آن شود ولی زن خیلی کم میتواند شوهر را براه راست وا دارد. و زنی که شوهرش او را رها کرد بسیار مشکل است بتواند شوهر دیگر پیدا نماید چون قسمت مهم زیبائی و جوانی خود را در خانه‌ی شوهر اوّل از دست داده و دیگر جذّابیّت اوّلی را ندارد و هوا خواهان او قطعا کمتر خواهند بود. در هر حال مللی که اختیار -پاورقی-۱۷۱-۱۷۳ [صفحه ۴۴۱] ئی بمرد واگذار نموده‌اند بهتر آن بود که اینکه اختیار را بزن نیز میدادند«۱۷۵» و در عوض فقط اختیار طلاق بمرد داده میشد. در کشورهائی که تعدّد زوجات معمول است مرد نباید قاعدتا زنش را رها نماید زیرا اگر اخلاق مرد با زن جور نیست تقصیر مرد است بواسطه‌ی تعدّد زوجات او و زن بیگناه است. در قانون مکزیک زن و شوهر نمی‌توانند یکدیگر را رها نمایند لیکن میتوانند یکدیگر را طلاق دهند. و بهمین جهت است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که ازدواج مجدّد آنها با شرایط سخت انجام می گیرد. روملوس قانون‌گذار مشهور روم بشوهر اجازه داد که اگر زنش با مرد دیگر همخواب شد و یا در صدد تهیه‌ی زهر برآمد یا کلید ساختگی بکار برد میتواند او را رها نماید ولی اینکه اختیار را بزن نداده است. در آتن زنان و مردان هر دو حقّ رهائی داشتند. و بعدها که اینکه قانون را از یونان بروم آوردند زنان رومی هم حقّ رهائی داشتند. و بعدها که اینکه قانون را از یونان بروم آوردند زنان رومی هم حقّ رها کردن شوهر را پیدا کردند. و در قانون روملوس معیّن شده است که اگر مردی در غیر موارد سه گانه زن خود را طلاق دهد باید نصف اموال خود را باو بدهد و نصف دیگر را وقف [سرس] ربّ النّوع زراعت نماید.و در عوض فقط اختیار طلاق بمرد داده میشد. در کشورهائی که تعدّد زوجات معمول است مرد نباید قاعدتا زنش را رها نماید زیرا اگر اخلاق مرد با زن جور نیست تقصیر مرد است بواسطه‌ی تعدّد زوجات او و زن بیگناه است. در قانون مکزیک زن و شوهر نمی‌توانند یکدیگر را رها نمایند لیکن میتوانند یکدیگر را طلاق دهند. و بهمین جهت است که ازدواج مجدّد آنها با شرایط سخت انجام می گیرد. روملوس قانون‌گذار مشهور روم بشوهر اجازه داد که اگر زنش با مرد دیگر همخواب شد و یا در صدد تهیه‌ی زهر برآمد یا کلید ساختگی بکار برد میتواند او را رها نماید ولی اینکه اختیار را بزن نداده است. در آتن زنان و مردان هر دو حقّ رهائی داشتند. و بعدها که اینکه قانون را از یونان بروم آوردند زنان رومی هم حقّ رهائی داشتند. و بعدها که اینکه قانون را از یونان بروم آوردند زنان رومی هم حقّ رها کردن شوهر را پیدا کردند. و در قانون روملوس معیّن شده است که اگر مردی در غیر موارد سه گانه زن خود را طلاق دهد باید نصف اموال خود را باو بدهد و نصف دیگر را وقف [سرس] ربّ النّوع زراعت نماید. -پاورقی-۸۷-۸۹ اینکه بود نمونه‌ای کوچک از حقّ جدائی زن و شوهر در نظر ملل متمدّن، و چون با اقسام طلاق در اسلام مقایسه کنیم و اختیاراتی که در ضمن عقد ازدواج میتواند زن برای خود معیّن کند هیچ تضییع حقّی نسبت بزن یا مرد نشده است و همچنین در یک قسم از طلاق که طلاق «خلع» است رعایت آسایش زن منظور شده است که میتواند از شوهر خود جدا شود ۲- مسئله عدّه است برای زن که از شوهر خود جدا میشود در آیه مدّت معیّن شده است که از اختیار شوهر جدید خودداری نماید تا اینکه اگر فرزندی از او داشته باشد معلوم شود، البتّه اینکه مطلبی است که در آن نسب و وابستگی بپدر و مادر رعایت شده است و خود موجب کمال ارزش عواطف و احساسات بشری است که باید باین وسیله محفوظ بماند چه اگر زنی دیروز با مردی بسر برده و امروز با دیگری و فردا فرزندی [صفحه ۴۴۲] داشته باشد در اینگونه توالد هیچ عاطفه و محبّت پدر فرزندی در میان نخواهد بود البتّه زن در تربیت اینگونه فرزند بلاتکلیف خواهد بود و در نتیجه آن فرزند از حظّ تربیت و لذّت عواطف پدر و مادر محروم میشود و شاید باین جهت در دنباله‌ی آیه تأکید شده است که آنچه در نهان دارند بگویند و پنهان ندارند تا موجب آمیختگی نسل و گم شدن رابطه‌ی پدر و فرزندی نشوند. ۳- قسمت دیگر باقی گذاردن حقّ بازگشت زناشوئی است برای مدّت معیّن که باز روابط و احساسات میان زن و مرد تجدید شود و تا ممکن است اینکه علاقه گسیخته نشود. ۴- جمله‌ی «وَ لِلرِّجالِ عَلَيهِنَّ دَرَجَةٌ» شاید بجای دلیل بر وظایف گذشته باشد و پس از آنکه تأکید شده است حقّ زن باید رعایت شود و مرد باید وظایف خود را نسبت باو انجام دهد اینطور استدلال بر آن شده است: که چون مرد بر زن تفوّق دارد پس شایسته‌تر است برعایت حقوق زن و تفوّق مرد توانائی فکری و بدنی او است بر انجام نیازمندیهای مادّی و معنوی و اگر زنی پیدا شود که بر بسیاری از مردان برتر باشد نقص اینکه حکم نیست که آن کم است و ناچیز. -قرآن-۱۳-۵۰

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۲۹]

الطَّلاقُ مَرَّتانِ فَإِمساكٌ بِمَعرُوفٍ أَو تَسرِيحٌ بِإِحسانٍ وَ لا يَحِلُّ لَكُم أَن تَأخُذُوا مِمّا آتَيتُمُوهُنَّ شَيئاً إِلّا أَن يَخافا أَلّا يُقِيما حُدُودَ اللّهِ فَإِن خِفتُم أَلّا يُقِيما حُدُودَ اللّهِ فَلا جُناحَ عَلَيهِما فِيمَا افتَدَت بِهِ تِلكَ حُدُودُ اللّهِ فَلا تَعتَدُوها وَ مَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُولئِكَ هُمُ الظّالِمُونَ [۲۲۹] -قرآن-۱-۳۸۴ [صفحه ۴۴۳] معنی لغات: «تَسرِيح» رها کردن و بحال خود گذاشتن. «جُناح» با صدای جلو جیم بمعنی گناه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با زبر یعنی بال پرنده و بازو و زیر بغل انسان. «افتَدَت» از مصدر افتداء بمعنی خود را بوسیله‌ی مال یا چیزی دیگر خلاص کردن و پرداختن زن مالی بشوهر خود برای طلاق گرفتن جهت نزول: -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۵۸-۶۷-قرآن-۱۵۷-۱۶۷ طبری: مردی از انصار بر همسر خود خشمگین شد باو گفت: هرگز با تو آمیزش نخواهم کرد و از بند زناشوئی هرگز رها نخواهی شد. آن زن پرسید: اینکه چگونه میشود! گفت: تو را طلاق میگویم و بازمیگردم و پیوسته چنین خواهم کرد آن زن شکایت به پیغمبر کرد اینکه آیه نازل شد. ترجمه: [اختیار که مردان دارند] ۲۲۹ دو نوبت طلاق است و پس [از نوبت دوّم یا] با خوشرفتاری زن را نگاه میدارد [و با او آشتی می‌کند] یا با نکوکاری او را رها می‌کند [که طلاق سوّم شود و آشتی‌پذیر نباشد.] جهت نزول: طبری: حبیبه دختر سهل انصاری همسر بود با ثابت بن قیس بن شمّاس روزی رفت نزد پیغمبر و عرض کرد: دیگر سر من با سر ثابت بر یک بالین فراهم نخواهد شد. چون یک روز گوشه‌ی خیمه را بالا کردم دیدم او در میان چند نفر میآید و از همه‌ی آنها سیاه‌تر و کوتاه‌تر و زشت‌تر است، و اگر من را از او جدا نکنی میترسم مرتکب کاری بشوم که موجب هلاکتم بشود، پیغمبر از ثابت سؤال فرمود تو چه میگوئی! عرض کرد بهترین سرمایه‌ام باغچه‌ای بوده است که باو داده‌ام آن را بمن برگرداند. زن عرض کرد: آنرا با علاوه میدهم. پیغمبر فرمود فقطّ همان باغچه را بده. او داد و از شوهر خود جدا شد. ترجمه‌ی دنباله‌ی آیه ۲۲۹: و روا نیست برای شما از آن مهر که بزنان داده‌اید [صفحه ۴۴۴] چیزی بگیرید مگر [زن چنان دلتنگ باشد که] ترسند احکام خدا را بپای ندارند [و بر خلاف دین کاری کنند] که اگر ترسیدید از حکم حقّ تجاوز می‌شود باک نیست زن بمرد چیزی بدهد و خود را از بند زناشوئی او آسوده کند. اینکه است احکام خداوند که نباید از آن بگذرید و آنها که از حدود و اندازه‌های معیّن خدائی بگذرند ستمکاران بوند. سخن مفسّرین: الطَّلاقُ مَرَّتانِ- ۲۲۸ طبری از إبن عباس: اگر مردی دو نوبت همسر خود را طلاق گفت و باز آشتی کرد از خدای بترسد که نوبت سوّم او را طلاق گوید و باید با او بنیکی رفتار کند و یا اگر او را سوّم بار طلاق گفت باید با او احسان کند و از حقّش کم نکند و ستم ننماید. و هم طبری نقل کرده است: ابو رزین گفت مردی به پیغمبر عرض کرد: خدا در قرآن گفته است: -قرآن-۱-۲۱ «الطَّلاقُ مَرَّتانِ» پس طلاق نوبت سوّم کجا گفته شده است! فرمود: اینکه جمله «أَو تَسرِیحٌ بِإِحسانٍ». -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۹۲-۱۱۸ برهان: إبن بابویه در کتاب فقیه از علیّ بن موسی [ع] نقل کرده است که فرمود خداوند اذن داده است دو مرتبه زن را طلاق بدهند باین جمله: «الطَّلاقُ مَرَّتانِ» و جمله‌ی «تَسرِیحٌ بِإِحسانٍ» یعنی طلاق سوّم که ناپسند است نزد خدا و بر مردم حرام میشود مگر بعد از آنکه با مرد دیگر ازدواج کند از نظر اینکه مردم طلاق را سبک نشمارند و بزنها ستم نکنند. -قرآن-۱۶۲-۱۸۵-قرآن-۱۹۶-۲۱۸ کشف نوشته است: حسن بن علیّ علیه السلام زنی داشت او را طلاق داد پس چهل هزار درم مهر آن زن بود بوی فرستاد تا دلش خوش شود. زن آن مال پیش نهاد و گریستن درگرفت و گفت: «متاع قلیل من حبیب مفارق» مرا خواسته‌ی جهان چه بکار است که کنارم تهی از یار است و دوست از من بیزار است: کسی کش مار نیشی بر جگر زد || ورا تریاق سازد نی طبرزد [صفحه ۴۴۵] گویند: اینکه سخن با حسن بن علیّ افتاد در وی اثر کرد و او را مراجعت کرد. پیر بزرگ بسیار گفتی: دل رفت و دوست رفت ندانم || که از پس دوست روم یا از پس دل حشاشهٔ نفس ودّعت یوم ودّعوا || فلم أدر أیّ الظّاعنین اودّع«-فرمت-۶۵-۶۷ فردا برود هر دو گرامی بدرست || بدرود که را کنم! ندانم ز نخست گفتا بسرم ندا آمد که از پس دوست شو که عاشق را دل از بهر وصال دوست باید چون دوست نبود دل را چه کند! إِلّا أن یَخافا أَلّا یُقِیما حُدُودَ اللّهِ- ۲۲۸ طبری: در قرآن قدیمی که مال ابیّ بن کعب بوده است اینکه طور نوشته است: -قرآن-۱-۴۷ «الّا ان یظنّا الّا یقیما حدود اللّه فان ظنّا ان لا یقیما» و نوشته است: که در قرائت إبن مسعود «الّا ان تخافوا الّا یقیما» بوده است. کشف نوشته است: و اینکه خوف بمعنی علم است میگوید: مگر که بدانند که اندازه‌های خدا در معاملت و صحبت بپای نتوانند داشت آنگه روا باشد که زن خویشتن را بکاوین خویش از شوی باز خرد و جدائی جوید. یعقوب و حمزه «یخافا» بضمّ یاء خوانند و در اینکه قرائت خوف بمعنی ترس باشد لابدّ میگویند: مگر شوی زن را بترساند و زن شوی را و ترسانیدن آن است که از صحبت ملالت نماید و از دل و خوی خود نبایست بیرون دهد. طبری: بعضی گفته‌اند: «أَلّا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يُقِيما حُدُودَ اللّهِ» اينكه است كه زن با مرد بدرفتارى و بدخوئى كند، و بعضى ديگر گفته‌اند معنى اينكه است: مرد با زن بدزبانى كند. -قرآن-۲۳-۵۴ فِيمَا افتَدَت بِهِ- ۲۲۸ -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۴۴۶]ع: يعنى زن مالى ببخشد، و در اندازه‌ى آن اختلاف كرده‌اند در مذهب ما«۱۷۷» اينكه است كه اگر فقط زن از مرد بدش ميآيد و مرد ميترسد كه بنافرمانى و زحمت او دچار شود جايز است آنچه مهر داده و علاوه نيز بگيرد و اگر هر دو از يكديگر ناراضى باشند بايستى كمتر از مهر را بگيرد و إبن عبّاس و إبن عمر و مجاهد گفته‌اند: ميتواند از مهر كمتر يا بيشتر بگيرد، و ربيع و زهرى و عطا و شعبى گفته‌اند: فقط مهر را ميتواند بگيرد. و از على [ع] نيز اينكه را روايت كرده‌اند.اينكه است كه اگر فقط زن از مرد بدش ميآيد و مرد ميترسد كه بنافرمانى و زحمت او دچار شود جايز است آنچه مهر داده و علاوه نيز بگيرد و اگر هر دو از يكديگر ناراضى باشند بايستى كمتر از مهر را بگيرد و إبن عبّاس و إبن عمر و مجاهد گفته‌اند: ميتواند از مهر كمتر يا بيشتر بگيرد، و ربيع و زهرى و عطا و شعبى گفته‌اند: فقط مهر را ميتواند بگيرد. و از على [ع] نيز اينكه را روايت كرده‌اند. -پاورقى-۸۵-۸۷ جواهر كتاب نكاح: آنچه از كتاب و سنّت بر ما معلوم شده است اينكه است كه شوهر فدا و عوض طلاق ميتواند از زن بگيرد هر چه قابل تملّك باشد چه كم چه زياد چه معيّن چه نامعيّن باشد تا آن اندازه كه بواسطه‌ى مجهول بودن مبلغ نزاع و اختلاف توليد نشود. وَ مَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ- ۲۲۸ طبرى: يعنى آنكه از اينكه دستورها كه براى مرد و زن معيّن شده است تجاوز كرد و بآنچه روا نيست رفتار كرد ستمكار است بر نفس خود كه خويشتن را آماده‌ى خشم و عذاب خداوند كرده است. -قرآن-۱-۳۳ روح البيان: اگر زن از انحرافات اخلاقى مصون بود و بعفّت متّصف بايستى شوهر با او نيكى رفتار كند و اگر از او بدخلقى و رفتار ناپسند مشاهده كند صرف نظر نمايد و پيروى پيغمبر كند در حسن معاشرت با زنها. حسينى نوشته است: مردى گمان مبر كه بزور است و پر دلى || با نفس اگر جهاد كنى مرد كاملى اهل معرفت گفته‌اند: اگر مايل بطلاق شدى اوّل نفس خود را طلاق بده. شعر: [صفحه ۴۴۷] هر كس زن نفس شوم را داد طلاق || جفتش نبود بزير اينكه نيلى طاق از مزبله‌ى نفس قدم بيرون نه || تا روحت كند نسيم وصل استنشاق مثنوى: مجلّد دوّم در ضمن قصّه‌ى موسى و شبان اشاره‌ى بزشتى طلاق و جدائى از همسر نموده است: وحى آمد سوى موسى از خدا || بنده‌ى ما را ز ما كردى جدا تو براى وصل كردن آمدى || نى براى فصل كردن آمدى تا توانى پا منه اندر فراق || ابغض الاشياء عندى الطّلاق سخن ما: همان است كه ترجمه كرديم و نقل از دگران.

[سوره البقرة [۲]: آيات ۲۳۰ تا ۲۳۱]

فَإِن طَلَّقَها فَلا تَحِلُّ لَهُ مِن بَعدُ حَتّى تَنكِحَ زَوجاً غَيرَهُ فَإِن طَلَّقَها فَلا جُناحَ عَلَيهِما أَن يَتَراجَعا إِن ظَنّا أَن يُقِيما حُدُودَ اللّهِ وَ تِلكَ حُدُودُ اللّهِ يُبَيِّنُها لِقَومٍ يَعلَمُونَ [۲۳۰] وَ إِذا طَلَّقتُمُ النِّساءَ فَبَلَغنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمسِكُوهُنَّ بِمَعرُوفٍ أَو سَرِّحُوهُنَّ بِمَعرُوفٍ وَ لا تُمسِكُوهُنَّ ضِراراً لِتَعتَدُوا وَ مَن يَفعَل ذلِكَ فَقَد ظَلَمَ نَفسَهُ وَ لا تَتَّخِذُوا آياتِ اللّهِ هُزُواً وَ اذكُرُوا نِعمَتَ اللّهِ عَلَيكُم وَ ما أَنزَلَ عَلَيكُم مِنَ الكِتابِ وَ الحِكمَةِ يَعِظُكُم بِهِ وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ بِكُلِّ شَيءٍ عَلِيمٌ [۲۳۱] -قرآن-۱-۶۷۰ معنى لغات: «يَتَراجَعا» از مصدر تراجع بمعنى هر يك بسوى ديگرى بازگشتن. -قرآن-۱۳-۲۵ شأن نزول: طبرى: عايشه گفت: رفاعه‌ى قرظى سه نوبت زن خود را طلاق گفت آن زن پس از عدّه با عبد الرّحمن پسر زبير ازدواج كرد و خدمت پيغمبر رفت و عرض كرد: من زن رفاعه بوده‌ام و پس از سه نوبت كه طلاق ميان ما انجام شده است با عبد الرّحمن ازدواج كرده‌ام و سوگند بخدا او چيزى ندارد مگر مانند پرز مخمل [يا نخ كنار پارچه] آن حضرت تبسّم [صفحه ۴۴۸] د آنگاه فرمود: شايد ميل دارى باز با رفاعه ازدواج كنى! «لا حتّى تذوق عسيلته و يذوق هو عسيلتك»«۱۷۸» ابو بكر حضور پيغمبر بود، و خالد بن سعيد بن عاص چون اجازه‌ى ورود نداشت بيرون در بود اينكه گفتگو را شنيد ابو بكر را آواز داد: چرا اينكه زن را جلو گيرى نميكنى كه چنين گستاخانه حضور پيغمبر سخن گويد!ابو بكر حضور پيغمبر بود، و خالد بن سعيد بن عاص چون اجازه‌ى ورود نداشت بيرون در بود اينكه گفتگو را شنيد ابو بكر را آواز داد: چرا اينكه زن را جلو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گیری نمیکنی که چنین گستاخانه حضور پیغمبر سخن گوید! -پاورقی-۱۱۴-۱۱۶ ابو الفتوح: پس از چندی آن زن حضور پیغمبر رسید عرض کرد عبد الرّحمن با من خلوت کرد اکنون میتوانم پس از طلاق از او با رفاعه ازدواج کنم! پیغمبر ص فرمود اوّل راست گفتی اکنون دروغ میگوئی. بعد از وفات پیغمبر نزد ابو بکر رفت و اجازه‌ی ازدواج با شوهر اوّل خواست جوابش داد: من بودم حضور پیغمبر که گفتی از شوهر دوّم عمل زناشوئی ساخته نیست اکنون تا شوهر دیگر نکنی زن رفاعه نمی‌توانی بشوی پس از مرگ ابو بکر نزد عمر رفت و از او اجازه خواست گفت: پیغمبر و ابو بکر جواب دادند و اگر دوباره اینکه مطلب را اظهار کنی میگویم سنگبارانت کنند چون برای تو آیه نازل شده است که تا شوهر دیگر نکنی زن اوّلی نمی‌توانی بشوی. مجمع: اینکه آیه در قصّه‌ی رفاعه و زنش نازل شد. ترجمه: ۲۳۰ پس اگر [نوبت سوّم] او را طلاق گفت همسریش با او روا نیست مگر با مرد دیگر همسر شود و چون آن مرد او را طلاق گفت باکی نیست که با شوهر پیشین همسر شود اگر آسوده دل باشند که هر دو در اینکه همسری توانند احکام خدا بپا دارند. اینها دستورها و اندازه‌های معیّن از سوی خدا است که او برای مردم دانا و با خرد نمودار می‌کند. [صفحه ۴۴۹] سخن مفسّرین: فَإِن طَلَّقَها الخ- ۲۲۹ مفسّرین گفته‌اند: یعنی اگر نوبت سوّم طلاق گفت روا نیست همسری با او. -قرآن-۱-۱۶ إِن ظَنّا أَن يُقِيما حُدُودَ اللّهِ- ۲۲۹ طبری از مجاهد: یعنی اگر مطمئن باشند که اینکه ازدواج با مکر و تدلیس نخواهد بود. -قرآن-۱-۳۹ ع: مالك و ابو یوسف و ثوری گفته‌اند: اگر مقصود از ازدواج دوّم تحلیل باشد نکاح اوّل و دوّم هر دو باطل است چون پیغمبر فرمود: «لعن اللّه المحلّل و المحلّل له»«۱۷۹». -پاورقی-۱۸۶-۱۸۸ روح البیان: رفاعه روایت کرد که پیغمبر ص فرمود اینکه شوهر دوّم که محلّل میشود مانند نر بزی است که بعاریت بستانند. عبده: یعنی اگر مطمئن باشند هر یک از زن و مرد که میتوانند حقّی که خدا بر آنها معیّن کرده است انجام دهند پس ناچار باید خوشبین بیکدیگر و سازگار بهم باشند چون اینکه احکام برای اصلاح حال آنها است و اگر قصد سوء و بددلی در میان باشد اینکه زناشوئی در پیشگاه خدا ارزشی ندارد اگرچه از نظر ظاهر، قاضی و مفتی آن را صحیح بشمارند. يُبَيِّنُها لِقَومٍ يَعلَمُون- ۲۲۹ روح البیان: در اینکه جمله گفته شده است. خدا احکام خود را برای مردم عالم نمودار می‌کند. اختصاص اینکه دسته با اینکه حکم برای همگان است از اینکه جهت است که مردم عالم بهره‌مند میشوند از اینکه گفتارها و دستورها و نادان نمی‌تواند بیاد بسپارد و نه انجام آن را تعهّد می‌کند. -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۴۵۰] لا- ابالی چه کند دفتر دانائی را || طاقت وعظ نباشد سر سودائی را سخن ما: همان است که ترجمه و نقل شد. معنی لغات: «اجل» بمعنی تمام مدّت و آخر مدّت هر دو استعمال میشود چنانکه عمر انسان را عرب اجل مینامند و ساعت آخر و مرگ را هم اجل مینامند و مقصود در اینکه آیه آخر مدّت عدّه‌ی زنها است. «هُزُواً» بریشخند گرفتن و مسخره کردن «تعتدوا» از مصدر اعتدا بمعنی از اندازه تجاوز کردن و ستم کردن. -قرآن-۲۱۵-۲۲۴ جهت نزول: طبری: مردی از انصار بنام ثابت بن بشار همسر خود را طلاق داد، و دو یا سه روز از عدّه‌ی او باقی بود با او آشتی کرد باز طلاقش داد و همین کار را مکرّر کرد تا مدّت نه ماه فقطّ از نظر زیان و ناراحتی آن زن اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۳۱ و چون همسران خود را طلاق گفتید و بروز شمار بی‌شوهری‌شان [صفحه ۴۵۱] رسیدند، یا زناشوئی از سر گیرید که بروش پسند مردم رفتار کنید و یا یکبارگی رهاشان کنید بآئین مردمی [که حق‌شان بجای آرید] و [ببند زناشوئی] نگاه‌شان ندارید برای زیان بایشان و سود خود بستمکاری، و آنکه چنین کند بخود ستم کرده است. پس آیات خدا [و دستورهای او را] بمسخره و بازی نگیرید و بیاد نعمت خدا باشید که بشما رسید و هم کتاب و دانشی که برای‌تان فرود آورده است و بدان پندتان میدهد و ز نافرمانی خدا پرهیز کنید و بدانید: خدا دانای بهمه چیز بود. سخن مفسّرین: فَبَلَغنَ أَجَلَهُنَّ- ۲۳۰ اینکه جمله را ابو الفتوح چنین معنی کرده است: چون بآخر مدّت عدّه نزدیک بشوند. زیرا اگر مدّت عدّه بآخر رسید دیگر حقّ رجوع باقی نمی‌ماند و در «امسکوهن» گفته است مقصود از امساک رجوع بزناشوئی است. -قرآن-۱-۲۳ بِمَعرُوفٍ- ۲۳۰ طبری: یعنی مطابق آنچه خدا اجازه داده است که برای آشتی با همسر خود کسی را شاهد بخواهند تا معلوم باشد دوباره با او همسر شده است. -قرآن-۱-۱۱ ابو الفتوح: چون برای طلاق شاهد لازم است پس برای رجوع و آشتی اگر شاهد در میان باشد از اتّهام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بزه‌کاری دور خواهند بود و برای همین است که در مذهب ما شاهد گرفتن مستحب است. فخر: عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود رعایت حال زن و خوشرفتاری با او است. کشف نوشته است: و کسی که حدود اللّه در نکاح و در صحبت نگاه نتواند داشت و شرایط آن بجای نتواند آورد اولی‌تر آن باشد که مراجعت نکند و بگذارد تا عدّت بسر آید و زن مالك نفس خویش گردد چنانك ربّ العزّه گوید: «أَو سَرِّحُوهُنَّ بِمَعرُوفٍ». -قرآن-۲۳۷-۲۶۹ وَ لا تُمسِکُوهُنَّ ضِراراً- ۲۳۰ فخر ضرار: یعنی ۱- بدرفتاری ۲- تنگ گرفتن در مخارج ۳- تا نه نوبت و بیشتر -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۴۵۲] عمل طلاق و آشتی را تکرار کردن چونکه اعراب بهمه‌ی اینکه رفتارها تشبّث میکردند برای اینکه زن بستوه بیاید و چیزی از او نگیرد و طلاق قطعی بشود. وَ لا تَتَّخِذُوا آیاتِ اللّهِ هُزُواً- ۲۳۰ کشف نوشته است: اینکه آیت بآن آمد که قومی کار طلاق و عتاق و نکاح را سست فرامیگرفتند، ربّ العزّه گفت: چنین نکنید حدیث شرع بازی نیست و کار دین مجازی نیست. -قرآن-۱-۴۰ ابو الفتوح: از کلبی نقل است: مقصود از آیات اللّه دستور قبلی است که گفت: «امسکوهنّ تا آخر» و مخالفت با اینکه دستور استهزاء حکم خدا است و آزار زنها که خدا از آن نهی کرده است: و نیز ابو الفتوح اینکه شعر را از شاعری که ممدوحش وعده میداد و وفا نمی‌کرد نقل کرده است: یا مرکز معروف و یا معدن احسان || جز من ز تو، با شکر سراسر همه انسان ز احسان وز معروف نزیبد چو منی را ||: نه امساك بمعروف و نه تسریح باحسان فخر: یعنی هر کس مکلّف بوظائفی شد مانند: طلاق و رجوع و خلع و ترك ضرر و زیان و خود را مسلمان و فرمانبردار بشمار آورد ولی در مقام عمل سستی کرد، مانند کسی است که تمام اینها را بمسخره و استهزاء گرفته است و اینکه جمله تهدید بزرگی است برای اینجور مردم. یَعِظُکُم بِهِ ۲۳۰ روح البیان: میگویند: موعظه مانند باز شکاری است که بر حیوان زنده می‌نشیند نه بر مردار پند هم برای دلمردگان نیست، که هر کس دلمرده باشد از پند بهره نمی‌برد. -قرآن-۱-۱۶ پیغمبر ص فرمود: امروز که وظائف شما معیّن شده است بر راه راست هستید و تا آنگاه که بمستی خوشگذرانی و نادانی گرفتار نشوید، از اینکه راه خواهید رفت. حسن بصری وسیله‌ی سواری خود را در راه حجّ گم کرد بچه‌ای را دید از او پرسید او نشانش داد و آن را پیدا کرد. [صفحه ۴۵۳] آن بچه از او پرسید: ای شیخ در اینکه سفر چه میخوری و چه می‌پوشی! گفت: نان جو می‌خورم و پشمینه میپوشم تا پیرو شهوت نشوم او گفت هر چه خواهی بخور و آنچه توانی بپوش امّا آن را، ز حلال بدست آور. حسن گفت: اگر کودك نبودی از تو کسب کمال میکردم، او خندید و گفت: بسوی دنیا، رهنمایت میشوم میپذیری ولی راه آخرت را ننگ داری که از من بپذیری! برگرد که حجّ تو قبول نیست. سعدی گوید: مرد باید که گیرد اندر گوش || ور نوشته است پند بر دیوار. وَ اتَّقُوا اللّهَ ۲۳۰ عبده: اینکه جمله برای فهماندن اهمیّت مقام زن است و زشتی تکرار طلاق و آشتی زیرا کسی که چیزی را بخرد، ببازی با آن رفتار نمی‌کند که گاهی از آن اعراض کند و در راه بیندازد باز برود بردارد و نیز اگر کنیز و زر خرید داشت و ناپسندش شد میفروشد و هر متاعی که دارد اگر آن را نپسندید میفروشد و شما زن و رابطه‌ی ازدواج را از دیگر معاملات هم پست‌تر شمرده‌اید که با کوچکترین نگرانی و یا سیر شدن از او طلاقش میدهید باز برمیگردید و آشتی میکنید. و کمال بلاغت در اینکه جمله است که با اینکه بیان مردم را تهدید نموده است و مانع از چنین رفتاری شده است. -قرآن-۱-۱۹ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ ۲۳۰ عبده: اینکه جمله بلیغ‌تر و رساتر بمقصود است از جمله‌های سابق چون ممکن است کسی برای انجام تکلیف با تظاهر، کاری بکند که در دل خلاف آن را بخواهد و باز در موقع مقتضی مقصود خود را انجام دهد و باصطلاح حیله‌ی شرعی بکند. از اینکه جهت یادآوری شده است که دوستی، کار مربوط بصفای نیت است چون خداوند همه چیز را میداند و از باطن و نیّت شما آگاه است اینکه است که هر که نیتش خوب باشد کارش خوب میشود و اینکه توفیق است برای انسان که از کار بدش پند بگیرد و راه دوری از آن را تشخیص دهد و بینائی و بصیرتش در کارش بیشتر شود. -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۴۵۴] سخن ما: ۱- جمله‌های اوّل آیه دستور رفتار با زنها است که حقوق زن در اجتماع باید محفوظ بماند و نیز تخلّف از آن ستم بر خود است چون مردم اینجور اشخاص را سبکسر و بدرفتار میدانند و از ازدواج با آنها احتراز می‌کنند بعلاوه که سزای بدرفتاریش را در عالم دیگر خواهد دید. ۲- از جمله‌ی «لا تُمسِکُوهُنَّ» تا آخر مردم را راهنمائی می‌کند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که با سنجش احکام دین و قوانین نفسانی و اجتماعی اقدام بکاری بکنند، نه با سبکسری و بوالهوسی و زنها را بازیچه‌ی خود قرار ندهند و از نعمت عواطف و احساسات بشری غافل نباشند که در تکرار طلاق و آشتی چقدر نتیجه‌های بد خواهد بود و در فکر و روحیّه‌ی زن برای همیشه حسّ بدبینی بمردها ایجاد خواهد شد بخصوص اگر فرزندی دختر داشته باشند در اعماق دل او خاطره‌ی بد از زناشوئی خواهد ماند و همیشه از ازدواج گریزان میشود و در نتیجه اینکه رفتارها یک حسّ عاطفه‌ی مهمّ بشری را لکه‌دار و بی‌اعتبار خواهند کرد. -قرآن-۱۸-۳۷

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۳۲]

وَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْواجَهُنَّ إِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذلِكُمْ أَزْكى لَكُمْ وَ أَطْهَرُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ [۲۳۲] -قرآن-۱-۳۰۴ معنی لغات: «تعضلوا» از مصدر عضل بمعنی تنگ گرفتن و در مضیقه و شدّت گذاشتن. «أَزکی» از مصدر زکاء بفتح زاء و همزه‌ی آخر بر وزن فعال. و زکو با ضمّ زاء و -قرآن-۸۷-۹۵ [صفحه ۴۵۵] کاف بمعنی شایستگی و خوشی و فراوانی. جهت نزول: طبری: معقل بن یسار خواهری داشت که بشوهر داده بود. پس از چندی شوهر او را طلاق داد و پس از گذشتن عدّه. مرد تقاضای تجدید ازدواج کرد معقل اینکه را زشت دانست و باو بد گفت آیه برای ممانعت از اینکه عقیده و عمل نازل شد. ترجمه: ۲۳۲ و چون زنان خود را طلاق گفتید و بروز شمارشان رسیدند اگر خوشبینی بآئین مردمی در میانشان بود بر آنها تنگ نگیرید که با شوهران خود آشتی کنند. البتّه از اینکه دستور کسانی پند میگیرند که بخدا و روز پاداش گرویده‌اند و اینکه روش برای شما پاکیزه‌تر است [از آنکه از همسر خود جدا شوید و آشیانه‌ی زندگی بر هم ریزید] و پاکتر است [از آنکه شاید در دل اندیشه‌ی ناروا کنید] چه خدا میداند و شما نمی‌دانید [در آینده چگونه گرفتار شوید] سخن مفسّرین: فَلا تَعْضُلُوهُنَّ- ۲۳۱ طبری: اینکه جمله دلالت دارد بر اینکه اختیار ازدواج زن با خویشاوندان او است و گر نه چرا بآنها خطاب میشود که جلوگیر از ازدواج زنها نشوند! و بایستی بطور کلّی منع میشد از مداخله‌ی در کار زنها و حکم میشد بآزادی آنها در امر ازدواجشان. -قرآن-۱-۱۹ فخر: اینکه جمله نمی‌فهماند که اختیار ازدواج زن با خویشان او است بلکه مناسب روش کلام که از چند آیه پیش و اوّل اینکه آیه روی سخن با شوهر است در اینکه جمله هم خطاب با شوهر است و معنی اینکه است که پس از گذشتن عدّه شما شوهر حقّ ممانعت ندارید. و اگر فرض کنیم روی سخن با خویشان زن هست نمی‌فهماند که اختیار ازدواج با آنها است زیرا ممکن است مقصود آن باشد که اگر زنها با شما مشورت کردند شما تعصّب نکنید و مانع نشوید. [صفحه ۴۵۶] إِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۲۳۱ فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود مهر المثل است. ابو حنیفه از اینکه جمله استفاده کرده است: اگر زن بکمتر از مهر المثل ازدواج کرد اختیاردارها حقّ اعتراض بر مهر دارند. چون ممکن است از نظر اعتبار و شخصیّت بآنها زیان برسد. -قرآن-۱-۳۸ روح البیان: کلمه‌ی «بِالْمَعْرُوفِ» اشعار دارد به اینکه که اگر ازدواج دوباره با غیر مناسب از نظر شأن یا مهر بود حکم نهی از ممانعت در آنجا نیست و در اینکه طور ازدواجها برای اختیاردارها حقّ جلوگیری خواهد بود. -قرآن-۲۲-۳۷ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ يُؤْمِنُ- ۲۳۱ عبده: اینکه جمله می‌فهماند ایمان وقتی کامل است که پندها را بپذیرند و بآن عمل نمایند و آنهائی که پند نمی‌پذیرند و بآن عمل نمی‌کنند ایمان ندارند. و چون دنباله‌ی صدور احکام و تکالیف آنها را موعظه معرّفی کرده است می‌فهماند که احکام دین در معاملات و قوانین اجتماعی باید بصورت پند و نصیحت بمردم القاء شود تا بیشتر در دلها متمرکز شود نه آن‌طور که فقها کتاب مینویسند و با جمله‌های متوالی و عبارتهای مخصوص مطالب را برای مردم انباشته می‌کنند. -قرآن-۱-۳۳ ذلِكُمْ أَزْكى- ۲۳۱ کشف نوشته است: اینکه شما را نزدیکتر و سزاوارتر او را که یکدیگر را دیده باشند و پشیمانی چشیده از شوی نو که نادیده و ناشناخته و ناآزموده. و دلها پاکتر بود از آنکه مرد از زن حرام میاندیشد بپشیمانی و زن بدل از شوهر حرام می‌اندیشد به پشیمانی. -قرآن-۱-۱۴ و دیگران هم نظیر اینکه معنی استفاده کرده‌اند که موافقت شما با اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ازدواج شایسته‌تر است از نظر خانوادگی و پاکتر است از جهت پاکدامنی و عفت. [صفحه ۴۵۷] وَ اللّهُ یَعلَمُ الخ- ۲۳۱ طبری: یعنی خدا میداند: اینکه زن و مرد پشیمان از طلاق هستند و در دل با یکدیگر محبّت دارند و اندیشه‌ی سازگاری، ولی شما نمی‌دانید. - قرآن-۱-۲۰ سخن ما: ۱- عمل زناشوئی اساس غرائز و تمایلات بشری است نباید با تعصّبات جاهلانه آمیخته شود و شرط آن فقط دلبستگی زن و مرد است بیکدیگر با رعایت مقرّرات مرسوم که هوی‌پرستی و سوءنظر در میان نباشد. ۲- جمله‌ی «فَلا تَعضُلُوهُنَّ الخ» شاید روی سخن با خویشان زن باشد که اگر میان زن و شوهر خوشبینی و دلبستگی بود شما در میان نیائید و تعصّب نکنید که از زناشوئی دوباره جلو بگیرید. ۳- چون در آیات ۲۲۹ و ۲۳۰ و ۲۳۱ اینکه حکم طلاق رجعی تکرار شده است شاید از اینکه جهت بوده است که اوّل دستور همگانی است. دوّم برای جلوگیری از آزار زنها است که در شأن نزول گفته‌اند. -قرآن-۲۳۷-۲۵۷ سوّم برای جلوگیری کس و کار زن است از تعصّب و سرزنش زن در آشتی با شوهر.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۳۳]

وَ الوالِداتُ یُرضِعنَ أَولادَهُنَّ حَولَینِ کامِلَینِ لِمَن أَرادَ أَن یُتِمَّ الرَّضاعَةَ وَ عَلَی المَولُودِ لَهُ رِزقُهُنَّ وَ کِسوَتُهُنَّ بِالمَعرُوفِ لا تُکَلَّفُ نَفسٌ إِلاّ وُسعَها لا تُضارَّ والِدَةٌ بِوَلَدِها وَ لا مَولُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَ عَلَی الوارِثِ مِثلُ ذلِکَ فَإِن أَرادا فِصالاً عَن تَراضٍ مِنهُما وَ تَشاوُرٍ فَلا جُناحَ عَلَیهِما وَ إِن أَرَدتُم أَن تَسترضِعُوا أَولادَکُم فَلا جُناحَ عَلَیکُم إِذا سَلَّمتُم ما آتَیتُم بِالمَعرُوفِ وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۲۳۳] -قرآن-۱-۵۷۲ [صفحه ۴۵۸] معنی لغات: «یُرضِعنَ» از مصدر ارضاع بمعنی بچه شیر دادن. «حَولَینِ» دو سال «الرَّضاعَةَ» شیر خوارگی. «رزق» با صدای زیر راء بمعنی روزی و هر چیز مورد استفاده و آنچه بی‌رنج بدست آید و با صدای بالای راء مصدر است بمعنی روزی دادن. «کسوة» جامه و لباس. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۶۵-۷۶-قرآن-۸۵-۹۸ ترجمه: ۲۳۳ مادران میتوانند فرزندان خود را دو سال تمام شیر دهند اگر بخواهند و مرد باید خوراک و پوشاک او را بآئین مردمی بدهد و بر کس بیش از توان او دستوری داده نمیشود، ولی نباید مادر بفرزندش زیان رساند [که بپدر واگذار کند و او از پرستاری نوزاد بماند] و نه بر پدر روا است که بفرزند خود زیان رساند [که از مادر بگیرد و ببیگانه دهد و او چون مادر پرستاری نتاند و فرزند زیان بیند] و بر وارث پدر است که بمانند پدر وارسی نوزاد کند. و اگر پدر و مادر با شور و تراضی خواهند کمتر از دو سال فرزند خود را از شیر جدا کنند باکی بر آنها نیست. و اگر بخواهید برای فرزندان خود دایه بگیرید بر شما روا باشد، اگر مزد دایه را بآئین مردمی بپردازید. و از نافرمانی خدا دوری کنید و بدانید که البتّه او بیند آنچه شما کنید. سخن مفسّرین: وَ الوالِدات- ۲۳۲ عدّه‌ای از مفسّرین گفته‌اند: مقصود مادرهائی هستند که بطلاق از شوهر جدا شده‌اند و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: منظور کلیّه‌ی مادرها هستند و بعضی هم گفته‌اند: مقصود از اینکه حکم رفع اختلاف است میان زن و شوهر در مدّت شیر دادن فرزند که در صورت اختلاف نظر میان آنها، حقّ ادامه بشیر دادن تا دو سال باقی است و بهمین جهت در جمله‌ی بعد اعلام شده است که با رضای یکدیگر میتوانند از مدّت شیر دادن کم کنند و بچه را از شیر بازدارند. -قرآن-۱-۱۴ فخر: از اینکه جمله استفاده میشود که بر مادر واجب نیست فرزند خود را شیر بدهد و پدر موظّف است اگر مادر مجّانی شیر نداد او دایه بگیرد یا بمادر مزد بدهد و هم [صفحه ۴۵۹] از دو کلمه‌ی «حَولَینِ کامِلَینِ» استفاده کرده‌اند که احکام رضاع مربوط بشیری است که در مدّت دو سال شیر خوارگی داده می‌شود. -قرآن-۱۷-۳۹ لا تُضارَّ- ۲۳۲ مجمع: نافع و شامی و کوفی با فتحه و صدای بالای را خوانده‌اند و مکّی و کسائی با ضمّه و صدای جلو قرائت کرده‌اند و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نمی‌کند و از امام باقر و صادق [ع] نقل شده است: معنی جمله چنین است: زیان نرساند مادر بچه بشوهرش بخودداری از عمل جنسی از ترس بارور شدن برای رعایت حال فرزندش، و نیز پدر بزن زیان نرساند بخودداری از عمل جنسی از ترس بارور شدن بواسطه رعایت حال فرزند شیرخوارش. و نیز در مجمع البیان است: یعنی مادر بواسطه‌ی فرزند متضرّر نشود از اجرت شیر دادن او که پدر، دایه بگیرد برای فرزندش و اجرت را بمادر ندهد بلکه او حقّ دارد مزد خودش را بگیرد و فرزندش را شیر بدهد و نیز پدر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

متضرّر نشود بواسطه‌ی خودداری مادر از شیر دادن فرزند که ناچار شود فرزند بدیگری بدهد و با خرج بیشتر و دوری از دیدار فرزند متحمّل ضرر بشود بلکه تا میتواند مادر را راضی کند که خودش فرزند را شیر بدهد. -قرآن-۱-۱۱ طنطاوی: بموجب اینکه جمله بر زنها و دخترها لازم است قبل از ازدواج مقدّمات بهداشت و بچه‌داری را بیاموزند تا بفرزندشان ضرر نرسد و دولت و مردم هم بآموختن اینکه علم کومک کنند چون موظّف بحفظ جان کودکانند و محکوم بحکم قرآن هستند. وَ عَلَی الوارِثِ- ۲۳۲ طبری: در معنی وارث اختلاف کرده‌اند و بهترین معانی اینکه است که: فرزند و وارث شخص مثل خود او موظف است خوراک و پوشاک زن را برای بچه‌اش بدهد و یا مزد کارش را. -قرآن-۱-۱۹ کشف نوشته است: بر قیّم همان است در کار طفل که بر پدر و مادر. وارث نام برد [صفحه ۴۶۰] بجای قیّم از بهر آنکه ورثه و اهل بیت قیّمی کنند یا قیّمی فرا کنند یا از سلطان قیّم خواهند، میگوید: اگر چنان است که پدر طفل بمرده است اینکه قیّم با مادر طفل ستیزه و بد رأیی نکند و دایه گیرد بر طفل ستم نکند و شفقت از وی دریغ ندارد. عَن تَراضٍ ... وَ تَشاوُرٍ- ۲۳۲ فخر: از اینکه جمله استفاده میشود که در کمتر از دو سال میتوانند، بچه را از شیر بازدارند در صورتی که پدر و مادر هر دو راضی باشند و بعلاوه با شخص آزموده و مجرّب مشورت کنند که اینکه عمل مضرّ بصحّت طفل نباشد. -قرآن-۱-۱۲-قرآن-۱۷-۲۸ وَ إِن أَرَدتُم أَن تَستَرضِعُوا- ۲۳۲ فخر: یعنی در صورتی که مادر نخواهد یا نتواند فرزند خود را شیر بدهد پدر میتواند بدایه بسپارد و گر نه مادر حقّ تقدّم دارد. -قرآن-۱-۳۵ تفسیر برهان: حلبیّ از امام صادق [ع] روایت کرده است: مادر سزاوارتر است بفرزند خود از زن دیگر که او را شیر بدهد چون فرموده است: «لا تُضَارَّ والِدَةٌ بِوَلَدِها» که در اینکه جمله منع شده است از زیان رساندن ببچه و مادرش بواسطه‌ی جلوگیر شدن او از شیر دادن فرزند خود. -قرآن-۱۵۴-۱۸۷ صافی: از رسول خدا ص روایت شده است: فرزند شیری خود را بزنی نسپارید که کودن باشد و چشمش مریض باشد و آب بریزد که شیر بر فرزند سرایت کند. و هم از علی [ع] نقل کرده‌اند: فرمود: در انتخاب دایه مواظبت کنید که بچه بشیر نموّ می‌کند و رشد قوای او از شیر است. إِذا سَلَّمتُم ما آتَیتُم بِالمَعرُوفِ- ۲۳۲ کشّاف: یعنی چون آنچه را خواستید بدهید تسلیم کردید مثل اینکه جمله: -قرآن-۱-۴۱ «إِذا قُمتُم إِلَی الصَّلاةِ» یعنی هر گاه خواستید بایستید بنماز، و ممکن است مقصود از معروف آن باشد که بهترین چیز را بدایه بدهید که دلخوش باشد تا کودک را بهتر رسیدگی کند. -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۴۶۱] روح البیان: گفته‌اند مقصود از معروف مال حلال است که بمزاج و خوی طفل سودمندتر است. و در حدیث است. «الرّضاع یغیّر الطّباع» یعنی خوی شیرخوار را شیر دایه دگرگون کند. از همین جهت بود که شیخ ابو محمّد جوینی روزی بخانه وارد شد دید فرزندش امام ابو المعالی جوینی از پستان زنی شیر میخورد. همانـدم او را برداشت و وارونه کرد و انگشت در دهانش نمود و شکمش را مالید تا آنکه شیری که بتازگی خورده بود برگشت و می‌گفت: اگر اینکه بچه بمیرد برای من بهتر است که از شیر غیر مادرش بخورد و خویش فاسد شود، امام ابو المعالی در هنگام وعظ و مناظره گاهی دچار کندی بیان میشد و می‌گفت اینکه عیب من نتیجه‌ی باقیمانده‌ی آن شیر است. عبده: خدا امر کرده است بچه را مادر شیر بدهد چون بمقتضای طبیعت برای او مناسبتر است و پزشکان در اینکه متّفق هستند زیرا از خون زن پیدایش یافته و پس از ولادت همان که در رحم استفاده میکرده است تبدیل بشیر میشود و از همین جهت گفته‌اند: عمر بچه‌ی دایه باید مناسب شیرخوار باشد و در دایه شرط است صحّت مزاج و اخلاق ولی در مادر لازم نیست زیرا با همان خوی و مزاج تولید و تکوین شده است پس شیر چیزی باخلاق او نمی‌افزاید، و اینکه منافی نیست با آنکه گاهی در بعضی امراض مادر را طبیب مانع می‌شود از شیر دادن فرزند خود برای آنکه در بعضی امراض شیر تأثیر خاصّ و خارج از مناسبات در وجود بچه دارد ولی شیر دایه موجب نمو گوشت و استخوان او میشود پس از هر زشت و زیبای او در بچه مؤثّر است و تجربه شده است که شیر الاغ موجب سختی دل بچه می‌شود و همینطور شیر هر حیوانی خوی خود را در بچه تولید می‌کند و باز تجربه شده است که صدای دایه در بچه مؤثّر شده است و شبیه او می‌شود. پس دیگر خویها بهمین نسبت از دایه سرایت میکند. وَ اتَّقُوا اللّه- ۲۳۲ روح البیان: حسین کاشفی گفته است. -قرآن-۱-۱۹ گر برهنه بره برون آئی || زودتر تهمت جنون یابی [صفحه ۴۶۲] جامه‌ی ظاهری که نیست ببر || تو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فضیحت شوی میان بشر فکر آن کن که بی‌لباس ورع || چه کنی در مقام هول و فزع خویشتن در لباس تقوی دار || تا شوی در دو کون برخوردار. ما: ۱۸۰- بآن مردم که از شرائط پرورش فرزند و رفتار با زن بچه‌دار بی خبر بودند سفارش شده است: با رعایت حقوق زن و مرد بیکدیگر از لوازم پرستاری نوزاد کوتاهی نشود و مواظبت در شیر بشود و بیش از دو سال نباشد ولی در کمتر از آن باختیار پدر و مادر است و اگر او پدر نداشت آنکه از مال او استفاده می‌کند رعایت فرزند را بنماید ۲- اینکه وظایف و کلیه‌ی تکالیف انسان در حدود امکان و توانائی اشخاص است، و بیش از قدرت بکسی تکلیفی نمی‌شود. ۳- منتسکیو در روح القوانین:«۱۸۰» بحکم عقل فرزندی که با ازدواج متولّد شده است وابسته بپدر است و اگر ازدواج نبوده است وابسته بمادر است و بهمین جهت در کشورهائی که اصول خرید و فروش کنیز رایج است طفل وابسته بمادر است.بحکم عقل فرزندی که با ازدواج متولّد شده است وابسته بپدر است و اگر ازدواج نبوده است وابسته بمادر است و بهمین جهت در کشورهائی که اصول خرید و فروش کنیز رایج است طفل وابسته بمادر است. -پاورقی-۵۳۸-۵۴۰ معلوم نیست چه موجب عقلی در نظر اینکه مرد دانشمند بوده است که فرزند را مال پدر دانسته است و شاید از رفتار مردم نسبت بفرزند از کنیز و یا از طریق نامشروع استنتاج کرده است که در غیر اینکه صورت بر خلاف آن است و آن را حکم کلّی عمومی دانسته است با اینکه غریزه‌ی حب فرزند هر دو را محکوم بسرپرستی و محبّت بفرزند خود می‌کند و وابستگی هم غیر از همین غریزه چیز دیگر نیست و جمله‌ی: «لا تُضَارَّ» تا آخر خوب اینکه معنی را می‌فهماند که چون فرزند وابسته‌ی بهر دوی آنها است سرپرستی او هم نیز با هر دوی آنها است و در نامشروع چون پدر معلوم نیست البتّه در ظاهر وابسته بمادر است ولی در احکام زنازاده از حقوقی که برای حلال‌زاده معیّن شده است محروم است و زمخشری در کشّاف از کلمه‌ی: [مولود له] خواسته است نظر منتسکیو را استفاده کند و اینکه شعر را از مأمون عباسی نقل کرده است: -قرآن-۴۵۹-۴۷۲ [صفحه ۴۶۳] فانّما امّهات النّاس اوعیه || مستودعات و للآباء ابناء«-فرمت-۵۹-۶۱ لیکن امام فخر دو معنی از اینکه کلمات مولود له استفاده کرده است اوّل مقصود اینکه است که فرزند وابسته بآن کسی است که پدر شمرده میشود و در رختخواب او متولّد شده است اگرچه یقین نباشد که از او است چون از پیغمبر نقل شده است: «الولد للفراش و للعاهر الحجر» یعنی فرزند مال آن کسی است که در رختخواب او متولّد شده است و اگر کسی ادّعای بزه‌کاری بکند که بچه از اوست نصیبش سنگ است که باو بزنند دوّم- مقصود اینکه است که احساسات پدر تحریک شود که فرزند مال تنها مادر نیست مال تو نیز هست و از پرورش او کوتاهی ممکن.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۳۴ تا ۲۳۵]

وَ الَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنکُم وَ یَذَرُونَ أَزواجاً یَتَرَبَّصنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَربَعَةَ أَشهُرٍ وَ عَشراً فَإِذا بَلَغنَ أَجَلَهُنَّ فَلا جُناحَ عَلَیکُم فِیما فَعَلنَ فِی أَنفُسِهِنَّ بِالمَعرُوفِ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِیرٌ [۲۳۴] وَ لا جُناحَ عَلَیکُم فِیما عَرَّضتُم بِهِ مِن خِطبَةِ النِّساءِ أَو أَکنَنتُم فِی أَنفُسِکُم عَلِمَ اللّهُ أَنَّکُم سَتَذکُرُونَهُنَّ وَ لکِن لا تُواعِدُوهُنَّ سِرّاً إِلّا أَن تَقُولُوا قَولاً مَعرُوفاً وَ لا تَعزِمُوا عُقدَةَ النِّکاحِ حَتّی یَبلُغَ الکِتابُ أَجَلَهُ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ یَعلَمُ ما فِی أَنفُسِکُم فَاحذَرُوهُ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَلِیمٌ[۲۳۵] -قرآن-۱-۶۶۸ [صفحه ۴۶۴] معنی لغات: «یُتَوَفَّوْنَ» از مصدر توفّی بمعنی مردن. «یَذَرُونَ» از مصدر وذر بمعنی ترک کردن و رها کردن. «عَرَّضتُم» از مصدر تعریض یعنی در ضمن سخن مطلبی فهمیدن با آنکه تصریح بآن نشده است. «خِطبَةِ» با کسر خاء خواستگاری و دعوت بازدواج. -قرآن-۱۳-۲۸-قرآن-۶۰-۷۲-قرآن-۱۱۸-۱۳۰-قرآن-۲۲۱-۲۳۰ «أَکنَنتُم» از مصدر کن بمعنی پوشیدن و در چیزی پنهان کردن «تَعزِمُوا» از مصدر عزم بمعنی در دل تصمیم بکاری گرفتن و کوشش کردن در کار. «عُقدَةَ» گره هر چیز، استواری و استحکام پیمان بر فرمانبری از حاکم کردن، اندازه‌ی کفایت هر چیز. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۶۹-۸۰-قرآن-۱۵۷-۱۶۶ ترجمه: ۲۳۴ کسانی که می‌روند و همسرانی بجای میگذارند باید آنها چهار ماه و ده روز بی‌شوهر بمانند و چون اینکه دوران‌شان بپایان رسید شما [اختیارداران ایشان] در کار آنها دستوری ندارید که آنچه بآئین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردمی بخواهند بکنند [و خود را بیارایند و از پی شوهر روند] و خدا بآنچه کنید آگاه بود. و اگر [بآن روزگار شما بیگانگان] بکنایه خواهش همسری با آنها کنید و یا آن را در دل اندیشید گناه نکرده‌اید که خدا میداند شما بیاد آنان میباشید لیکن پیمان بنهان با آنان نبندید مگر که بآئین مردمان با آنان سخن بگوئید. ۲۳۵ و پیمان زناشوئی استوار نکنید تا آن روزگار بی‌شوهری بسر آید و بدانید: خدا از آنچه در دل دارید خبردار است پس ز نافرمانی او پرهیز کنید و بدانید که او آمرزنده است و بردبار. سخن مفسّرین: یُتَوَفَّون- ۲۳۳ مجمع: از علیّ [ع] نقل شده است «یتوفّون» بفتح یا و دیگران با ضمّ یا خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۳ یَتَرَبَّصن- ۲۳۳ کشف نوشته است: در آن عدّت بیرون نیایند مگر ضرورت را و زینتها بگذارند. -قرآن-۱-۱۳ جامه‌ی رنگین و پیرایه نپوشند و بوی خوش بکار ندارند و خضاب نکنند و سرمه در چشم نکنند. [صفحه ۴۶۵] أَربَعَةَ أَشهُرٍ وَ عَشراً- ۲۳۳ طبری: در عرب مرسوم بود زن شوهر مرده مدّت یک سال در بدترین جاهای خانه‌ی خود می‌نشست و بدترین لباس بتن میکرد و موی و ناخن کوتاه نمی‌کرد. چون سال تمام میشد منتظر بود سگی از جلوش بگذرد سنگی بر او میانداخت یا پشکلی و یا پشکلی بجلو خود میانداخت و اینکه عمل را موجب خلاصی از رنج گذشته‌ی خود میدانست و یا برای تفاؤل بود که دوباره چنین گرفتار نخواهد شد و از ام حبیبه روایت کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۸ زنی شوهرش مرده بود و در چشمش بیماری پیدا شده بود از پیغمبر ص اجازه گرفت سورمه که وسیله‌ی آرایش آنها بود برای دارو در چشم کند! پیغمبر ص فرمود: شما مدّت یک سال در خانه می‌نشینید و بعد پشکل بسگ میاندازید برای انجام دوران بی‌شوهری و اینکه جایز نیست فقط چهار ماه و ده روز در خانه و بی‌شوهر بمانید. نوشته است: گفته‌اند: چون فرزند پسر باشد بعد از سه ماه روح در وی شود و در حرکت آید و چون دختر بود بچهار ماه در حرکت آید پس ده روز دیگر در عدّت بر سر گرفتند استظهار را«۱۸۲». -پاورقی-۲۰۷-۲۰۹ فخر: از کلمه‌ی «عَشراً» ممکن است مقصود ده شب باشد چون در معدود مذکّر عدد را مؤنّث و در مؤنّث عدد را مذکّر تلفّظ می‌کنند و عدّه‌ای از فقها گفته‌اند: چون چهار ماه و ده شب تمام شد حقّ ازدواج دارد زیرا اگرچه از کلمه‌ی عشرا ده شب فهمیده میشود ولی چون مقصود مدّت ده شبانه روز است پس کلمه‌ی عشرا عدد است برای معدود مؤنّث که کلمه‌ی مدّة باشد. و معنی چنین میشود: چهار ماه بعلاوه‌ی مدّت ده شبانه روز. -قرآن-۱۸-۲۶ لا تُواعِدُوهُنَّ سِرًّا- ۲۳۴ طبری: یعنی میعاد بعمل ناشایست معیّن نکنید، و از عدّه‌ای دیگر نقل کرده -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۴۶۶] است. یعنی قول و قرار بر ازدواج نگذارید. مجمع: از حضرت صادق ع نقل است: یعنی آشکارا نگوئید با تو ازدواج می‌کنم یا میعاد من و تو در فلان منزل. یَبلُغَ الکِتابُ أَجَلَه- ۲۳۵ مجمع: مقصود از کتاب قرآن است: و عدّه‌ای گفته‌اند: آنچه در قرآن واجب شده است. عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: معنی کتاب مکتوب و نوشته شده است یعنی آنچه نوشته و تعهّد شده است. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: همان ترجمه و نقل است

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۳۶ تا ۲۳۷]

لا جُناحَ عَلَیکُم إِن طَلَّقتُمُ النِّساءَ ما لَم تَمَسُّوهُنَّ أَو تَفرِضُوا لَهُنَّ فَرِیضَةً وَ مَتِّعُوهُنَّ عَلَی المُوسِعِ قَدَرُهُ وَ عَلَی المُقتِرِ قَدَرُهُ مَتاعاً بِالمَعرُوفِ حَقًّا عَلَی المُحسِنِینَ [۲۳۶] وَ إِن طَلَّقتُمُوهُنَّ مِن قَبلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَ قَد فَرَضتُم لَهُنَّ فَرِیضَةً فَنِصفُ ما فَرَضتُم إِلّا أَن یَعفُونَ أَو یَعفُوَا الَّذِی بِیَدِهِ عُقدَةُ النِّکاحِ وَ أَن تَعفُوا أَقرَبُ لِلتَّقوی وَ لا تَنسَوُا الفَضلَ بَینَکُم إِنَّ اللّهَ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۲۳۷] -قرآن-۱-۵۳۹ معنی لغات: «تَمَسُّوهُنَّ» از مسّ بمعنی پسودن و مالیدن. «مَتِّعُوهُنَّ» از مصدر -قرآن-۱۳-۲۹-قرآن-۶۵-۸۱ [صفحه ۴۶۷] تمتیع بمعنی بهره رساندن. «المُوسِع» از وسع بمعنی توانائی و گشایش مالی «المُقتِر» از اقتار بمعنی تنگدستی و مضیقه‌ی در معاش. -قرآن-۳۰-۴۲-قرآن-۸۴-۹۵ جهت نزول: کشف: مردی از انصار زنی از قبیله‌ی بنی حنیفه گرفت و مهر معیّن نکرد و پیش از عمل زناشوئی او را طلاق داد. پیغمبر فرمود: باو چیزی بده اگرچه کلاه سرت باشد. ترجمه: [دستور دیگر برای جدائی مرد از همسر خود] ۲۳۶ باکی نیست بطلاق زنان که با آنان عمل زناشوئی نکرده‌اید و مهر هم معیّن نکرده‌اید لیکن باندازه‌ی توانائی خود نادار و دارا بهره‌ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بروش پسند مردم بایشان برسانید که رفتاری است شایسته و استوار و وظیفه‌ی مردم نیکوکار. ۲۳۷ لیکن اگر پیش از عمل جنسی آنان را طلاق گفتید با اینکه مهر معیّن کرده‌اید نیمی از آن را بآنان بدهید مگر که زن خود بگذرد و یا آنکس که اختیار زناشوئی با او است و اگر گذشت کنید، بپرهیزکاری نزدیکتر بود و از آن سازگاری و گذشت که با یکدیگر داشتید فراموش نکنید که خدا بکار شما بینا بود. سخن مفسّرین: لا جُناح- ۲۳۶ فخر: یعنی پرداختن مهر بر شما لازم نیست. -قرآن-۱-۱۰ لَم تَمَسُّوهُنَّ- ۲۳۶ مجمع: «تماسّوهن» با ضمّ تا و الف قرائت حمزه و کسائی است و معنی هر دو قرائت یکی است و مقصود از اینکه جمله عمل جنسی است و مقصود از «فریضهٔ» در جمله‌ی بعد مهر است و آغاز آیه برای اجازه‌ی طلاق است. -قرآن-۱-۱۹ عَلَی المُوسِعِ قَدَرُهُ- ۲۳۶ - قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۴۶۸] ۲۳۶ طبری: إبن عباس گفته است ارجمندتر مالی که در اینکه موقع داده میشود غلام و خدمتگذار است و کمترش جامه است مجمع: کلمه‌ی «قَدَرُهُ» در هر دو جمله با سکون دال قرائت شده است. و اکثر با فتح خوانده‌اند. -قرآن-۱۴۵-۱۵۶ ابو الفتوح: حسن بن علیّ[ع] زنی را که مهر معیّن نشده بود و با او ملاقات نکرده بود طلاق داد و هزار درم باو بخشید، او گفت «متاع قلیل من حبیب مفارق» یعنی در برابر جدائی از دوست اینکه سرمایه ارزشی ندارد. حَقًّا عَلَی المُحسِنِین- ۲۳۶ فخر: از کلمه‌ی حقّ استفاده میشود معنی وجوب احسان و دادن چیزی بزن مطلّقه و اختصاص بکلمه‌ی محسنین برای اشاره باین است: شخص نیکوکار از اینکه گفته‌های ما بهره‌مند میشود. ابو مسلم گفته است: یعنی کسیکه بخواهد محسن و نیکوکار باشد راه، آن است که به اینکه گونه رفتار کند و چون شخص محسن مؤمن است پس معنی آن است که عمل باین دستور راه و رسم مؤمنین است. -قرآن-۱-۲۷ الَّذِی بِیَدِهِ عُقدَةُ النِّکاحِ- ۲۳۷ طبری: اختلاف کرده‌اند در مقصود از اینکه جمله: إبن عبّاس گفته است پدر دختر است که تا در تحت سرپرستی او است اختیار ازدواج هم با او است و از علیّ[ع] نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۷ مقصود شوهر است چون اختیار ازدواج با او است. أو یَعفُوَا الَّذِی- ۲۳۷ مجمع: «یعفو» بسکون واو قرائت حسن بصری است. -قرآن-۱-۲۱ وَ أن تَعفُوا- ۲۳۷ کشف نوشته است: یکی از پیران طریقت گفته: چون که ننوازد و اکرم -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۴۶۹] الاکرمین او است! چون که ننوازد و ارحم الرّاحمین او است! چون که عفو نکند و چندین جایگه در قرآن عفو کردن از فرمان او است!. و هم از اینکه باب است آنکه در آخر آورد گفت: «وَ أن تَعفُوا أَقرَبُ لِلتَّقوی» تقوی در عفو بست و بهشت در تقوی بست آنجا که گفت: -قرآن-۲۱۰-۲۴۷ «وَ الآخِرَةُ عِندَ رَبِّکَ لِلمُتَّقِین» اهل تحقیق گفتند: تقوی را بدایتی است و نهایتی است بدایت آن است که گفت: «وَ أن تَعفُوا أَقرَبُ لِلتَّقوی» و نهایت آن است که گفت: «وَ لا تَنسَوُا- الفَضلَ بَینَکُم» بدایت آن است که حقّ خود بر، برادر، شناسی آنگه عفو کنی و در گذاری. اینکه منزل اسلام است و روش عابدان و نهایت آن است که حقّ وی بر خود شناسی و او را بر خود فضل نهی و هر چند که جفاء جرم از وی بینی تو از وی عذرخواهی. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۱۳۶-۱۷۳-قرآن-۲۰۶-۲۴۴ نکه مقام توحید است و وصف الحال صدّیقان و در اینکه معنی گفته‌اند: «اذا مرضنا آتیناکم نعودکم فتذنبون فنأتیکم و نعتذر»«۱۸۳» أَقرَبُ لِلتَّقوی- ۲۳۷ فخر: اشاره است به اینکه که گذشت از حق خود البتّه موجب خودداری از تجاوز بحقوق دیگران است.أَقرَبُ لِلتَّقوی- ۲۳۷ فخر: اشاره است به اینکه که گذشت از حق خود البتّه موجب خودداری از تجاوز بحقوق دیگران است. -پاورقی-۱۳۵-۱۳۷-قرآن-۱۳۸-۱۵۷ وَ لا تَنسَوُا الفَضلَ- ۲۳۷ طبری: جبیر بن مطعم بخانه‌ی سعد بن ابی وقّاص رفت او دختری در خانه داشت پیشنهاد ازدواج دخترش را کرد. جبیر پذیرفت و در همانجا عقد همسری را انجام دادند. -قرآن-۱-۲۳ چون جبیر از خانه‌ی سعد بیرون رفت زن را طلاق داد و مهری را که معیّن کرده بود تمام برای او فرستاد. از او پرسیدند اینکه چه کار بود! جواب داد: اوّل که سعد پیشنهاد ازدواج کرد پذیرفتم چون که خلاف ادب بود ردّ احسان او. و چون پیمان همسری بود بمقتضای فضل و احسان بایستی تمام مهر او را بدهم و نیز از مجاهد روایت کرده است معنی جمله [صفحه ۴۷۰] چنین است: بهتر اینکه است که مرد تمام مهر را بدهد و یا زن از حقّ خود بگذرد و مفسّرین دیگر اینکه طور گفته‌اند: غفلت نکنید از نیکی بیکدیگر و گذشت از حقّ خود. عبده: ممکن است مقصود از فضل دوستی میان دو خانواده‌ی مرد و زن باشد پس معنی اینکه است که بواسطه‌ی اینکه طلاق دوستی خانوادگی را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فراموش نکنید و با یکدیگر دشمن نشوید. مجمع: از علیّ علیه السّلام نقل شده است: «لا تناسوا» با الف قرائت فرموده است بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ- ۲۳۷ روح البیان از غزالی: بصیرت و بینائی خداوند یعنی مکشوف بودن حقیقت همه‌ی موجودات که منحصر بدیدن صورت ظاهر آنها نیست بلکه حقایق و اصول پیدایش موجودات در پیشگاه علم خداوند مکشوف و روشن است و بهره‌ی انسان از اینکه پرتو خداوند که باو افکنده است و نیروی بینائی که باو داده است دقّت نظر و پند و عبرت او است از دیدن هر موجود چنانکه از حضرت مسیح پرسیدند: کسی مانند خودت سراغ داری! فرمود آنکه بهر چیز با چشم عبرت و پند بنگرد و چون ساکت باشد در اندیشه‌ی رفع نواقص باشد و آنچه بگوید ذکر و یاد خدا بود و بداند که همیشه در حضور خداوند است و او را می‌بیند. -قرآن- ۹۷-۱۲۱ سخن ما: ۱- دستور آزادی در طلاق زنی است که با او تماسّی نبوده است و البتّه اینکه راه آزادی زن و مرد است از بند همسری لفظی که اثر عملی نداشته است. ولی در غیر اینکه مورد که روابط زناشوئی در بین باشد طلاق عمل ناپسندی است چنانکه از پیغمبر روایت شده است که فرمود: «ما بال اقوام یلعبون بحدود اللّه فیقول احدهم طلّقتک راجعتک» یعنی چرا مردم با مقررات خداوندی و احساسات بشری با زن بازی می‌کنند زن می‌گیرند باز طلاق میدهند باز بر سر زناشوئی برمیگردند! و هم نقل کرده‌اند که فرمود: «لا تطلّقوا نسائکم الّا ریبهٔ فانّ اللّه لا یحبّ الذّوّاقین و لا الذّوّاقات» یعنی وقتی زن خود را طلاق دهید که شک در اخلاق او داشته باشید و گر نه خداوند دوست ندارد مردم هواپرست را که [صفحه ۴۷۱] هر روزی با کسی بسر میبرند. ۲- ارزش دادن بمقام زن و هم به پیمان زناشوئی است که آن را مانند دیگر معاملات نه‌پندارند و اگرچه جز پیمان، دیگر شرط و عمل در میان آنها نباشد باز هم از احسان بزن غافل نباشند و بقدر امکان باو بهره برسانند. ۳- باز هم بعقد زناشوئی اهمیّت داده شده است که باید مرد نصف مهر را بدهد ولی هر یک از زن و مرد باید متوجّه باشند که تقوی و پرهیزگاری در احسان و گذشت از حقوق است و اگر مرد تمام مهر را بدهد و یا زن از نصف حقّ خود هم صرف نظر کند با تقوی و پرهیزگار خواهند بود.

[سوره البقرهٔ [۲]: آیات ۲۳۸ تا ۲۳۹]

حافِظُوا عَلَی الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الوُسطی وَ قُومُوا لِلّهِ قانِتِینَ [۲۳۸] فَإِن خِفتُم فَرِجالاً أَو رُکباناً فَإِذا أَمِنتُم فَاذکُرُوا اللّهَ کَما عَلَّمَکُم ما لَم تَکُونُوا تَعلَمُونَ [۲۳۹] -قرآن-۱-۲۱۳ معنی لغات: «الوُسطی» مؤنّث اوسط میانه و معتدل. «قانِتِینَ» از مصدر قنوت بنماز ایستادن، خودداری از کلام، فروتنی در عبادت. «رجال» جمع راجل بمعنی پیاده. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۵۳-۶۵ «رکبان» جمع راکب بمعنی سواره. جهت نزول: طبری: زید بن ثابت گفت: بسیار اوقات پیغمبر ص نماز ظهر میخواند و بواسطه‌ی گرمی هوا حضور بجماعت بر مردم سخت بود و فقط در نماز با پیغمبر یک یا دو صف بودند آن حضرت فرمود: باید خانه‌ی آنهائی که بجماعت حاضر نمیشوند آتش بزنم. پس از آن اینکه آیه نازل شد. [صفحه ۴۷۲] ترجمه: ۲۳۸ مواظب نمازها باشید و نماز میانین و با فروتنی بپیشگاه خداوندی بپای خیزید [و نماز گذارید] ۲۳۹ و اگر ز دشمن ترسیدید سواره یا پیاده [نماز گذارید] و چون آسوده شدید بیاد خدا باشید بهمان گونه که خدا بشما آموخته است و همیشه میخوانید و زین پیش از آن بی‌خبر بودید و نماز ندانستید. سخن مفسّرین: الصَّلاةِ الوُسطی- ۲۳۸ طبری: مقصود نماز ظهر است. و حفصه زوجه‌ی پیغمبر دستور داد برایش قرآن بنویسند و سفارش کرد چون باین آیه برسند او را خبر دهند، در اینکه موقع که نویسنده باو مراجعت کرد گفت: اینکه طور بنویس: «و الصّلوة الوسطی و صلاة العصر» و باز طبری از إبن عباس و مجاهد نقل کرده است که همینطور «و صلاة العصر» قرائت میکرده‌اند و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند مقصود نماز عصر است و در جنگ خندق یک روز اعراب پیغمبر و مسلمانان را مشغول کردند که بنماز عصر نرسیدند آن حضرت فرمود: اینها ما را از نماز وسطی که نماز عصر است باز داشتند خدا گورشان را پر آتش کند. و بعضی گفته‌اند مقصود نماز مغرب است که حدّ وسط نماز دو رکعتی و چهار رکعتی است و در سفر کم نمی‌شود. و هم طبری نقل کرده است: عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود نماز صبح است. و از إبن عباس حکایت کرده است که در مسجد بصره نماز صبح خواند و امام جماعت بود و قبل از رکوع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قنوت و دعای دست خواند آنگاه گفت: اینکه است نماز وسطی که در قرآن فرموده است: «حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ» تا آخر آیه. - قرآن-۱-۱۸-قرآن-۱۰۱۹-۱۰۴۹ فخر: ممکن است مقصود نمازهای پنجگانه باشد و ممکن است چون دلیل یقینی نداریم بگوئیم معیّن نیست و بعضی گفته‌اند: مقصود نماز عشاء است چون میان مغرب و صبح است که در سفر کم نمی‌شود. مجمع: مقصود نماز ظهر است. و از امام باقر و صادق [ع] همین معنی روایت شده است و عقیده‌ی مفسّرین شیعه بر اینکه است. چون اوّل نمازی که پیغمبر ص خواند و اوّل نمازی [صفحه ۴۷۳] که از بیت المقدس روی گرداند و قبله را کعبه قرار داد نماز ظهر بوده است. کشف نوشته است: ابو بکر شبلی رحمه اللّه گفت: اگر مرا مخیّر کنند میان آنکه در نماز شوم یا در بهشت شوم آن بهشت بر اینکه نماز اختیار نکنم که آن بهشت اگر چند ناز و نعمت است اینکه نماز از ولی نعمت. آن نزهتگاه آب و گل است وین تماشاگاه جان و دل است. آن مرغ بریان است در روضه‌ی رضوان وین روح و ریحان است در بستان جانان. تماشا را یکی بخرام در بستان آن جانان ||ببین در زیر پای خویش جان افشان آن جانان مردی بود او را بو علی سیاه گفتندی یگانه‌ی عصر خویش بود، هر گه کسی در پیش وی رفتی گفتی مردی ام فارغ شغلی ندارم روشنائی چشم من آن است که از مردان راه وی کسی را بینم یا با کسی حدیث وی می‌کنم: با دل همه شب حدیث تو میگویم || بوی تو من از باد سحر میجویم محافظت آن است که: شخص، در مقام خدمت راست دارد و دل را در مقام حرمت، تا هم قیام ظاهری از روی صورت تمام بود هم قیام باطن از روی صفت بجای بود. یکی در نماز امامی میکرد خواست تا صف راست کند گفت: همه راست بایستید. هنوز اینکه سخن تمام نگفته بود که بیفتاده بود و بیهوش شده پس گفتند او را: که چه رسید تو را در آن حال! گفت: در دل شنیدم که بمن گفتند: هرگز برای من راست ایستادی! و آن دست برداشتن در نماز در حال تکبیر اشارت است باضطرار و افتقار بنده و شکستگی وی بحضرت مولی چنانستی که میگوید: بار خدایا غریب مملکتم افتاده در چاه معصیتم غرق شده در دریای محنتم درد دارم و دارو نمیدانم یا میدانم و خوردن نمی‌توانم، نه روی آنکه نومید شوم نه زهره‌ی آنکه فراتر آیم: گر کافرم ای دوست مسلمانم کن || مهجور توام بخوان و درمانم کن گر در خور آن نیم که رویت بینم || باری بسر کوی تو قربانم کن عبده: ممکن است مقصود از صلات اصل عمل باشد و از کلمه‌ی وسطی مقصود [صفحه ۴۷۴] افضل و برتر باشد و معنی چنین بشود: مداومت کنید بر بهترین انواع نماز که با حضور قلب و توجه کامل است. قانِتِین- ۲۳۸ طبری: روایت است: یعنی در حال نماز با کمال اطاعت باشید، و از زید بن ارقم و إبن مسعود روایت است ما در نماز سخن می‌گفتیم و نیازمندیهای خود را بیکدیگر اظهار میکردیم و جواب می‌شنیدیم و اگر کسی سلام میکرد جواب میدادیم تا روزی من وارد شدم و سلام کردم کسی جواب نداد و بر من دشوار شد چون پیغمبر نماز تمام کرد فرمود مانعی نداشتم از جواب سلام تو جز اینکه بما امر شد در نماز با آرامش باشیم و سخن نگوئیم. و نیز نقل است که عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود دعا است و رغبت و میل بسوی خدا و استدلال کرده‌اند که إبن عباس در بصره نماز صبح خواند با جماعت و پیش از رکوع قنوت خواند و پس از نماز گفت: همین است نماز وسطی که در قرآن امر شده است بجمله‌ی «قُومُوا لِلّهِ تا آخر» مجمع: از امام باقر و صادق [ع] روایت شده است: اینکه جمله چنین می‌فهمانند: با حالت قیام و ایستاده در نماز دعا بخوانید. -قرآن-۱-۱۰-قرآن-۷۶۳-۷۷۹ فَإِن خِفتُم- ۲۳۹ مجمع: روایت شده است: پیغمبر در جنگ احزاب با اشاره نماز خواند و حضرت علیّ[ع] لیلة الهریر که شبی بود تا صبح در صفّین می‌جنگیدند نماز با اشاره خواند و روایت کرده‌اند: نماز را فقط با تکبیر انجام داد. -قرآن-۱-۱۴ سخن ما: ممکن است بگوئیم: «الصَّلاةِ الوُسطی» باین صورت تحلیل میشود «و الصّلوة الّتی هی الوسطی» یعنی مواظب آن نمازی که حدّ متوسّط و میانین در عبادات است که وظائف نفسانی و اجتماعی در آن بیش از دیگر عبادات معین شده است و در جمله‌ی بعد نتیجه‌ی اینکه مطلب را گوشزد کرده است که در اینکه عبادت مهمّ برای خدا بپا بایستید و او را بخوانید. -قرآن-۳۱-۵۱ [صفحه ۴۷۵]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۴۰ تا ۲۴۲]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُم وَ يَذَرُونَ أَزواجاً وَصِيَّةً لِأَزواجِهِم مَتاعاً إِلَى الحَولِ غَيرَ إِخراجٍ فَإِن خَرَجنَ فَلا جُناحَ عَلَيكُم فِي ما فَعَلنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَعرُوفٍ وَ اللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ [۲۴۰] وَ لِلمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ بِالمَعرُوفِ حَقًّا عَلَى المُتَّقِينَ [۲۴۱] كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُم آياتِهِ لَعَلَّكُم تَعقِلُونَ [۲۴۲] -قرآن-۱-۳۹۴ معنی لغت: «يُتَوَفَّونَ» از مصدر توفی بمعنی مرگ فرا رسیدن. «الحَولِ» یک سال تمام. -قرآن-۱۲-۲۷-قرآن-۶۸-۷۸ ترجمه: ۲۴۰ کسانی را که مرگ فرا میرسد و زن در خانه دارند باید برای همسران خود سفارش کنند: تا یک سال [از خانه و خوردن و پوشیدن از مال آنها] بهره‌مند شوند و از آن خانه که نشسته‌اند بیرون‌شان نکنند [تا سال بپایان رسد] و اگر در اینکه میان خود بیرون رفتند گناهی بر شما سرپرستان نیست اگر آنان رفتاری بآئین مردمی داشتند چه خدا برتر است و کار شایسته کند. ۲۴۱ و برای زنهای طلاق گفته حقّ بهره از اموال شوهر است بآئین مردمی و اینکه دستور را پرهیزگاران استوار میدارند. ۲۴۲ و به اینکه گونه نشانه‌های یکتائی خود را خداوند نمودار می‌کند تا شاید بسنجید [و آن را دریابید]. سخن مفسّرین: وَصِيَّةً لِأَزواجِهِم- ۲۴۰: -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۷۶] مجمع: کلمه‌ی «وصیّة» مرفوع قرائت شده است که مبتدا باشد یعنی وصیّة واجب است. ابو الفتوح: و منصوب خوانده‌اند که مفعول باشد یعنی وصیّت می‌کنند وصیتی را که برای همسران‌شان باشد. حکیم بن حرث از مردم طائف با پدر و زن و فرزند و سرمایه‌ی خود بمدینه هجرت کرد و مرد اینکه آیه نازل شد، پیغمبر ص اموال او را میان وارثانش تقسیم فرمود و بزنش چیزی نداد جز حقّ سکنی در منزل و دیگر مخارج از اموال او تا مدّت یک سال. و عدّه‌ی زن همین بود در ابتدای اسلام تا آیه‌ی میراث و عدّه‌ی وفات نازل شد. پس از آن بجای حقّ سکنی و مخارج برای زن ارث معیّن شد و مدّت عده بچهار ماه و ده روز مقرّر شد و اینکه آیه نسخ شد. مجمع: باتّفاق علما اینکه آیه منسوخ است. برهان: معاویة بن عمّار و ابی بصیر گفته‌اند: از امام علیه السلام معنی اینکه آیه را پرسیدم فرمود: نسخ شده است بآیات میراث و عدّه‌ی وفات. وَ لِلمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ- ۲۴۱ مجمع: فقهای اهل سنّت اختلاف کرده‌اند در لزوم مخارج برای زن طلاق داده و بعضی گفته‌اند: مقصود از متاع بهره‌ای از مال است که بایستی بزن طلاق داده چیزی داد و ابو علی جبّائی گفته است: مقصود از کلمه‌ی «متاع» مخارج است مثل «مَتاعاً إِلَى الحَولِ» در آیت جلو. و لکن فقهای شیعه می‌گویند: اینکه آیه متوجّه است بآیت سابق و آن دسته از زنهای مطلّقه که قباله برای آنها معیّن نشده است و عمل زناشوئی هم انجام نشده است حقّ دارند، و دیگران مهرشان بجای اینکه حقّ است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۲۹۵-۳۲۰ حَقًّا عَلَى المُتَّقِينَ- ۲۴۱ طبری: چون در آیت سابق گفته شد «حقا علی المحسنین» مردی گفت: اگر بخواهم نیکوکار باشم بزنهای طلاق داده چیزی خواهم داد و گر نه نخواهم داد. اینکه آیه نازل شد تا بفهماند اینکه حکم وظیفه‌ی هر مسلمانی است که زنش را طلاق داد. -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۴۷۷] لَعَلَّكُم تَعقِلُونَ- ۲۴۲ کشف نوشته است: روایت کنند از علیّ علیه السلام که عقل بر دو ضرب است: -قرآن-۱-۲۴ مطبوع و مسموع و کمال بنده در دینداری وی بآن است که اینکه هر دو عقل او را جمع شوند: اوّل مطبوعی که بنده بآن مکلّف شود و خطاب شرع بآن متوجّه گردد و آن آن است که مصطفی صلّی اللّه علیه و آله گفت: «خداوند پس از آفرینش موجودات، بعقل گفت: بعزّت و جلال خودم از تو گرامیتر چیزی نیافریدم. چون بهره و مسئولیّت مردم در برابر عقل آنها است». دیگر عقل مسموعی آن است که مصطفی گفت [ای علیّ آنگاه که مردم بنماز و روزه خود را در نظر یکدیگر مقرّب نزد خدا میشمارند تو بوسیله‌ی عقل، خود را بخدا نزدیک کن تا در دنیا و آخرت نزد خالق و مخلوق محترم باشی] و حقیقت اینکه عمل بایمان و تقوی و اخلاص بازگردد و آن آن است که جایها گفته: «أَ فَلا تَعقِلُونَ ... لَعَلَّكُم تَعقِلُونَ» و گفتار پیغمبر اشاره باین عقل است آنجا که فرمود: خداوند عقل را بسه جزء تقسیم فرمود که هر که آن را داشته باشد خردش کامل است و گر نه بی‌خرد است. ۱- حسن معرفت بخدا ۲- بخوبی فرمان او را انجام دادن ۳- شکیبائی بر امر و فرمان خدا تا آخرین توانائی. -قرآن-۷۴۱-۷۶۱-قرآن-۷۶۶-۷۹۰ ابو الفتوح نوشته است: عقل، مجموع علوم ضروری باشد که بآن فرق کنند میان حسن و قبیح و بآن ممکن باشد استدلال بشاهد بر غایب. روح البیان: یعنی با اینکه آنچه در قرآن است بفهمید پس خرد خود را در آن بکار اندازید و از آن نتیجه بگیرید و بآن عمل نمائید. سخن ما: ۱- آیت ۲۴۱ «وَ لِلمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ» شاید بقرینه‌ی آیت پیش مقصود بهره‌ای باشد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برای زن طلاق داده همانگونه که برای شوهر مرده یک سال مخارج است و ظاهر آیه که پس از چند گونه طلاق گفته شده است اینکه متاع غیر از مهر و تعهّدات مرد است برای زن بلکه طلاق بهر جور که باشد لازم است بهره‌ای و مالی بزن برسد. -قرآن-۲۴-۵۲ ولی چون بر خلاف نظر فقهاء است نمیتوان مطمئنّ باین معنی شد. ۲- آیت ۲۴۲ «لَعَلَّکُم -قرآن-۸۴-۹۸ [صفحه ۴۷۸] قِلُون» در کتب«۱۸۴» فلسفه‌ی قدیم برای عقل معانی مختلف نوشته‌اند: ۱۸۴- نیروی غریزی انسان که وسیله‌ی تشخیص خوب است از بد. ۲- آنچه در بحث نفس ناطقه‌ی انسان گفتگو می‌کنند و تقسیم کرده‌اند بعقل عملی و عقل نظری و برای آن مراتبی شمرده‌اند که مرتبه‌ی اوّل آن عقل بالهیولی است و بعد بالملکهٔ و پس از آن بالفعل و مرتبه‌ی آخر بالمستفاد است. ۳- عقل در اصطلاح علم اخلاق است یعنی نیروی بر مواظبت کارهای پسند برای تحصیل اخلاق فاضله و ملکات عادله و عادات پسندیده ۴- عقل مورد گفتگو در حکمت الهی و ماوراء الطبیعه است که موجود مجرّد از مادّه و مدّهٔ باشد و آنرا عقل کلّی مینامند و حکمای قدیم آنها را ده‌تای در طول یکدگر گفته‌اند که اوّل موجب دوّم و دوّم موجب سوّم است تا دهم و اوّلین را موجود اوّل و نخستین آفریده‌ی خداوند دانسته‌اند و دهم را کدبانوی عالم طبیعت یا جبرئیل و مانند آن گفته‌اند. و عدّه‌ای از حکما آنها را بدو دسته کرده‌اند که یک دسته در عرض دسته‌ی دیگر و گفته‌اند کلمه‌ی ملک و ملائکه که در قرآن و کتب دین نام برده شده است مقصود همین عقول هستند. ۵- عقل در اصطلاح اهل حدیث است که بموجب حدیث منقول اینکه طور تعریف می‌کنند: «العقل ما عبد به الرّحمان و اکتسب به الجنان» یعنی عقل آن است که وسیله‌ی عبادت خدا باشد و رسیدن ببهشت.فلسفه‌ی قدیم برای عقل معانی مختلف نوشته‌اند: ۱- نیروی غریزی انسان که وسیله‌ی تشخیص خوب است از بد. ۲- آنچه در بحث نفس ناطقه‌ی انسان گفتگو می‌کنند و تقسیم کرده‌اند بعقل عملی و عقل نظری و برای آن مراتبی شمرده‌اند که مرتبه‌ی اوّل آن عقل بالهیولی است و بعد بالملکهٔ و پس از آن بالفعل و مرتبه‌ی آخر بالمستفاد است. ۳- عقل در اصطلاح علم اخلاق است یعنی نیروی بر مواظبت کارهای پسند برای تحصیل اخلاق فاضله و ملکات عادله و عادات پسندیده ۴- عقل مورد گفتگو در حکمت الهی و ماوراء الطبیعه است که موجود مجرّد از مادّه و مدّهٔ باشد و آنرا عقل کلّی مینامند و حکمای قدیم آنها را ده‌تای در طول یکدگر گفته‌اند که اوّل موجب دوّم و دوّم موجب سوّم است تا دهم و اوّلین را موجود اوّل و نخستین آفریده‌ی خداوند دانسته‌اند و دهم را کدبانوی عالم طبیعت یا جبرئیل و مانند آن گفته‌اند. و عدّه‌ای از حکما آنها را بدو دسته کرده‌اند که یک دسته در عرض دسته‌ی دیگر و گفته‌اند کلمه‌ی ملک و ملائکه که در قرآن و کتب دین نام برده شده است مقصود همین عقول هستند. ۵- عقل در اصطلاح اهل حدیث است که بموجب حدیث منقول اینکه طور تعریف می‌کنند: «العقل ما عبد به الرّحمان و اکتسب به الجنان» یعنی عقل آن است که وسیله‌ی عبادت خدا باشد و رسیدن ببهشت. -قرآن-۱-۱۴-پاورقی-۲۵-۲۷ ۶- نفس ناطقه یا روان آدمی را عقل نامیده‌اند چون خود موجودی است خارج و بینیاز از مادّه و موجب ادراک معقولات است در حدود خودش و از اینکه جهت آنرا عقل جزئی مینامند در برابر عقل کلّی بمعنی چهارم. ۷- در نظر اهل مکاشفه و عرفان است که کلمه‌ی عقل را بجای عشق یا کشف یا شهود استعمال میکنند، و استدلال و بحث را از برای اطّلاع بر حقایق باطل میدانند چنانکه مثنوی«۱۸۵» میگوید: -پاورقی-۴۳۷-۴۳۹ [صفحه ۴۷۹] پای استدلالیان چوبین بود || پای چوبین سخت بی‌تمکین بود«-فرمت-۶۷-۶۹ و نیز مثنوی«۱۸۷» استفاده‌ی از عقل را باین طور بیان کرده است: -پاورقی-۱۴-۱۶ کشتی بی‌لنگر آمد مرد سر || که ز باد کژ نیابد او حذر لنگر عقل است عاقل را امان || لنگری دریوزه کن از عاقلان عقل اگر غالب شود پس شد فزون || از ملایک اینکه بشر در آزمون شهوت ار غالب شود پس کمتر است ||از بهائم اینکه بشر، زان ابتر است

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۴۳]

أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيارِهِم وَ هُم أُلُوفٌ حَذَرَ المَوتِ فَقالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحياهُم إِنَّ اللّهَ لَذُو فَضلٍ عَلَى النّاسِ وَ لكِنَّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَكثَرَ النّاسِ لا- يَشكُرُونَ [۲۴۳] -قرآن-۱-۲۳۰ معنی لغات: «أُلُوف» جمع الف بمعنی هزار. -قرآن-۱۳-۲۳ نهاوندی در نفحهٔ الرّحمان: ارتباط اینکه آیه بآیات پیش اینکه است که چون وظائفی راجع بزناشوئی و تربیت اولاد در چند آیه بیان شده است برای تکمیل ایمان بتوحید در اینکه آیه حکایتی نقل شده است که نشانه‌ی توحید و کمال قدرت است تا مردم با یقین بیشتر وظائف خود را انجام دهند. ترجمه ۲۴۳ ای محمّد مگر نمی‌نگری و خبر نداری ز آن مردمی که از ترس [بیماری [صفحه ۴۸۰] واگیر و] مرگ، هزاران نفر خانمان رها نمودند و فرار کردند و فریاد حقّ بر سرشان آمد که بمیرید [جملگی بمردند] و زان پس زنده‌شان کرد. و البتّه خداوند بخشنده بر همه مردم است ولی بیشترشان پاس نعمت ندارند [و گرفتار می‌شوند]. سخن مفسّرین: أَ لَم تَرَ- ۲۴۳ کشف نوشته است: اینکه روایت دل است که آن را علم گویند نه رؤیت چشم که عیان باشد. مصطفی آن قوم را بعیان در نیافت امّا برؤیت دل بدید و بدانست از آنک اللّه بوی خبر کرد و آگاهی داد. -قرآن-۱-۱۲ الَّذِینَ خَرَجُوا- ۲۴۳ مفسّرین افسانه‌هائی نقل کرده‌اند: مردمی بودند در واسط از شهرهای شمال شرقی عراق و از ترس طاعون فرار کردند چون در یکجا جمع شدند ملکی فریاد زد بمیرید همه مردند و پس از آنکه آفتاب تابید و همه‌ی بیابان متعفّن شد پیغمبری آنجا رسید و دعا کرد آنها زنده شدند. -قرآن-۱-۱۹ ثُمَّ أَحیاهُم- ۲۴۳ عبده: فرمان بمرگ کنایه است از انحطاط و خواری مردم و زنده کردن کنایه از تعالی و ترقّی آنها است و اینکه روش قرآن است که بانواع سخن مردم را رهبری می‌کند و پند میدهد. و بهمین جهت در اینکه آیه نام و جای آن اشخاص معیّن نشده است و فقط بطور مبهم گفته است و با اینکه عدّه زیاد بودند بواسطه‌ی ضعف و ترس فرار کردند و یکبارگی مغلوب و نابود شدند و دوباره خدا آنها را زنده کرد یعنی استقلال آنها را بازگرداند. و نیز عبده راجع بحکایتهائی که مفسّرین نوشته‌اند می‌گوید: اینها روایت هائی است اسرائیلی که مفسّرین اصرار داشته‌اند کتاب خدا را با آنها مطابق کنند در صورتی که مشهورترین آنها دورتر از تناسب با سبک قرآن است و آن روایتی است که -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۴۸۱] ی نقل کرده است و او محمّد بن مروان کوفی کذّاب است چنانکه طبری و دیگران او را معرفی کرده‌اند و او غیر از اسماعیل سدّی تابعی است که احمد او را مورد اطمینان دانسته است.«۱۸۸»۱ -پاورقی-۲۱۳-۲۱۵ لَذُو فَضلٍ- ۲۴۳ فخر: مناسبت اینکه جمله با فضل خداوند بر مردم ممکن است از اینکه جهت باشد که چون اینکه قضیّه در میان یهود مشهور بوده است و اعراب آن را می‌شنیدند قرآن آن را نقل کرده است تا مقام پیغمبر بیشتر برای مردم نمودار شود و آنهائی که منکر معاد بودند بواسطه‌ی شنیدن چیزهائی که خود بآن معتقد هستند تولید ایمان در دلشان بشود و عقیده‌ی بقیامت برای‌شان ثابت شود. -قرآن-۱-۱۲ سخن ما: ۱- چون در لغت موت بمعنی سکون و خواب استعمال شده است و همچنین احیاء بمعنی بفراوانی وسیله‌ی خوشی و آسایش شدن استعمال شده است و ما دلیل قاطع نداریم که بتوانیم یقین کنیم چه مردمی در کجا چگونه مردند و دوباره زنده شدند و بعلاوه سبک قرآن در تنبیه مردم بهمین گونه امثال عمومی است پس با توجّه باین مقدّمه ممکن است بگوئیم: در اینکه آیه بوسیله‌ی گفتگوی با پیغمبر مردم را متوجّه کرده است بیک داستانی که در خاطره‌ها بوده و نظائر آن را شنیده‌اند و تصوّر آن برای‌شان ممکن بوده است که: ملّتهائی بوده‌اند از ترس دشمن یا بیماری و یا قحطی ترک وطن نموده و مهاجرت میکردند و نابود می‌شدند چنانکه مهاجرت‌های نژادها و ملّتها را در تاریخ خوانده‌ایم و هر کدام از آنها که بفرمان خداوند و استعدادی که بآنها عنایت شده گوش فرامیدادند و آرام میگرفتند و با سختیها مبارزه میکردند خداوند آنها را بحال خوشی و آسایش باقی میداشت و گر نه نابود می‌شدند و یا مراحلی از مرگ و زندگی و یا خواری و برتری برگذار میکردند و نقل اینگونه سرگذشتها پند است برای آیندگان چنانکه [صفحه ۴۸۲] گفته‌اند: تاریخ عبرت است.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۴۴]

وَ قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ [۲۴۴] -قرآن-۱-۸۴ ترجمه: ۲۴۴ در راه خدا بجنگید [برای پیشرفت مادّی و معنوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خودتان] و بدانید که خداوند بر همه چیز دانا و شنوا است. سخن مفسّرین: وَ قاتِلُوا- ۲۴۴ فخر: پیش از دستور جهاد مردم را بسرگذشت پیشینیان متوجّه کرده است که دلهاشان آرام شود و پند بگیرند و بدانند که ترس و بدبینی نتیجه‌ی بد دارد و شرط موفّق شدن، کار و کوشش است. بعد از آن فرمان داده است اکنون که دانستید ترس و بددلی نتیجه‌ی بد دارد پس با دشمنان دین بجنگید و چون جهاد موجب تقویت دین است عبادت است و عبادت راهی است که موجب وصول بحقّ است از اینکه جهت جنگ را قتال در راه خدا نامیده است. -قرآن-۱-۱۱ سَمِیعٌ عَلِیمٌ- ۲۴۴ فخر: یعنی خداوند می‌شنود آنچه بمردم میگوئید و بجهاد وادارشان می‌کنید و یا جلوگیر آنها میشوید و نیز میداند آنچه شما در دل دارید برای جنگ که مقصودتان استفاده‌ی مادّی یا بهره معنوی است. -قرآن-۱-۱۷ سخن ما: همان نقل و ترجمه است. [صفحه ۴۸۳]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۴۵]

مَن ذَا الَّذِی یُقرِضُ اللّهَ قَرضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ أَضعافاً کَثِیرَةً وَ اللّهُ یَقبِضُ وَ یَبصُطُ وَ إِلَیهِ تُرجَعُونَ [۲۴۵] -قرآن-۱-۱۴۹ ترجمه: ۲۴۵ کی است که بخدا وام دهد بنکوکاری و او چند برابر پاداشش دهد چه خداوند جلو روزی همی گیرد و آن را میگشاید [و بدانید] شما را بسوی او بازگردانند. سخن مفسّرین: یُقرِضُ اللّهَ- ۲۴۵ کشف نوشته است: مفسّران گفتند آن روز که اینکه آیت فرو آمد ابو الدّحداح گفت: -قرآن-۱-۱۶ یا رسول اللّه خداوند عزّ و جلّ از ما قرض میخواهد و او بی‌نیاز از قرض است! رسول گفت: آری بآن، خدا میخواهد تا شما را در بهشت آرد ابو دحداح گفت: من خدایرا قرض میدهم تو، بایندانی بهشت می‌کنی! گفت: می‌کنم بایندانی بهشت هر کس را که صدقه دهد ابو دحداح گفت: و هم جفت من امّ دحداح با من در بهشت بود! گفت: آری پس دست رسول گرفت گفت: دو باغ دارم و بجز آن دو باغ چیزی دیگر ندارم و هر دو بخدای میدهم. رسول گفت: نه، یکی خدایرا و یکی معیشت تو و عیال تو را. گفت: یا رسول اللّه تو را بر گواه میگیرم که آن یکی که نیکوتر است از ملک خویش بیرون کردم و بخدای دادم. رسول گفت: لا جرم اللّه تعالی بهشت تو را پاداش دهد. ابو دحداح رفت و با هم جفت خویش امّ دحداح اینکه قصّه بگفت امّ دحداح آن ساعت با دخترکان خویش در آن بستان بودند که تسلیم کرده بودند دست در آستین آن کودکان و دهن ایشان میکرد و خرما بیرون [صفحه ۴۸۴] میکرد و می‌گفت: اینکه نه آن شما است که اینکه آن خدا است. جز با تو بجان و دل تکلّف نکنم || دل ملک تو شد در و تصرّف نکنم گر جان باشارتی بخواهی زرهی || در حال فرستم و توقّف نکنم فخر: إبن عباس گفت: اینکه آیه در شأن ابو دحداح نازل شد او به پیغمبر عرض کرد من دو باغ دارم اگر یکی را تصدّق بدهم دو تا مثل آن در بهشت بمن خواهند داد! پیغمبر ص فرمود: بلی عرض کرد. همسرم و دخترانم با من در آنجا خواهند بود! فرمود: بلی، ابو دحداح باغ بهتر را که حنیفیّه نام داشت بفقرا بخشید. قَرضاً حَسَناً- ۲۴۵ ابو الفتوح: عرب کلمه‌ی قرض را برای کاری که پاداش دارد بکار میبرد چه خوب و چه بد چنانکه عرب می‌گوید: «لک عندی قرض صدق و قرض سوء» امیة بن ابی الصلت شاعر مشهور نزدیک بزمان پیغمبر ص گفته است: -قرآن-۱-۱۴ کلّ امرأ سوف یجزی قرضه حسنا || أو سیّئا و مدینا مثل ما دانا«-فرمت-۶۹-۷۱ کشف نوشته است: گفته‌اند: قرض حسن آن بود که گوش بپاداش نداری و در جست عوض آن نباشی و آنچه کنی استحقاق جلال حقّ را کنی نه یافت مزد خود را. ابو الفتوح نوشته است: واقدی گفت: قرض نیکو آن بود که برای خدا دهد و دلش بآن خوش بود. عبد اللّه مبارک گفت: قرض نیکو آن بود که مالش حلال بود. عبد اللّه عثمان الصدفی گفت: آن بود که بدهی و منت ننهی. سهل بن عبد اللّه گفت: آن بود که عوضی چشم نداری. فخر: قرض حسن چند جور است. ۱- حلال خالص که مخلوط بحرام نباشد و مال مشتبه شمرده نشود. ۲- پس از بخشیدن منّت و آزار نداشته باشد. ۳- بقصد قربت باشد [صفحه ۴۸۵] نه ریا و خود نمائی. فَیُضاعِفَهُ- ۲۴۵ فخر: ۱- ابو عمرو و نافع و کسائی «یضاعفه» با الف و صدای جلو عین قرائت کرده‌اند. ۲- عاصم با زبر عین قرائت کرده است. ۳- إبن کثیر «یضعّفه» بدون الف با تشدید و صدای جلو عین قرائت کرده است. ۴- إبن عامر مثل إبن کثیر قرائت کرده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و فقطّ عین را با صدای بالا قرائت نموده است و اینکه اختلاف قرائتها تأثیر در نتیجه و فهم ندارد. -قرآن-۱-۱۳ أَضعافاً کَثِیرَةً- ۲۴۵ روح البیان: اینکه کلمه موجب جلوگیری از افکار مردم است که اندازه‌ی حساب و مزد کار خود را بخواهند معیّن کنند و می‌فهمانند: پاداش قرض را خدا میداند و بس. -قرآن-۱-۱۸ نیشابوری از سدی نقل است: اینکه کلمه مبهم گفته شده است برای تشدید رغبت مردم تا متوجّه و امیدوار باشند که پاداش عمل، بی‌حساب است. سعدی: نکوکاری از مردم نیک رای || یکی را بده مینویسد خدای کرم کن که فردا که دیوان نهند || منازل بمقدار احسان دهند وَ اللّهُ یَقبِضُ وَ یَبصُطُ- ۲۴۵ کشف نوشته است: قبض و بسط در ید خدا است کار او دارد و حکم او راست یکی را دل از شناخت خود در بند دارد، یکی را در انس با خود برو گشاید، یکی را در مضیق خوف حیران، یکی در میدان رجا شادمان، یکی از قهر قبض وی هراسان، یکی بر بسط وی نازان. یکی بفعل خود نگرد در زندان قبض بماند. یکی بفعل حقّ نگرد بر بساط طرب آرام گیرد. همان است که پیر طریقت گفت: الهی گهی بخود نگرم گویم: -قرآن-۱-۳۱ از من زارتر کیست! گهی بتو نگرم گویم از من بزرگوارتر کیست! گاهی که بطینت خود افتد نظرم || گویم که من از هر چه بعالم بترم [صفحه ۴۸۶] چون از صفت خویشتن اندر گذرم || از عرش همی بخویشتن در نگرم. ابو الفتوح نوشته است: خدای تعالی روزی تنگ کند بر آنکه خواهد و فراخ کند بر آنکه خواهد: بعضی مفسّران گفتند مراد بقبض قبض روح است و ببسط مراد بسط عمر است. و گفته‌اند مراد آن است که: «اللّه یقبض» خدای صدقه بستاند «و یبسط» و عوض بگستراند. و بعضی دیگر گفتند: مراد قبض دلها و بسط آن است برای آنکه دادن و ندادن بدل تعلّق دارد آن را که خدای خواهد توفیق دهد تا دلش گشاده و فراخ شود بدادن. و قبض کند دل آنکس را که خواهد تا بخل و امساک کند. و مراد از آیه آن بود که زمام دلها بدست مشیّت خدای است چنانکه خواهد گرداند. طبری: اینکه جمله نظیر خبری است که از انس روایت شده است: در زمان پیغمبر ارزاق گران شد مردم عرض کردند نرخ برای ارزاق معیّن کن که کار سخت نشود. فرمود: قبض و بسط و روزی دادن بدست خدا است و من انتظار دارم که پس از مرگم کسی از من شکایت مالی و جانی نداشته باشد و بمال و جان کسی ستمکار نباشم. حسینی نوشته: است رباعی: گاهی که بخود در نگرم پست شوم || گاهی که بدو نظر کنم مست شوم در حیرتم از حالت خود با دلدار || حیران شده‌ام فتاده وز دست شوم زل السائرین کمال الدّین کاشانی«۱۹۰»: قبض آن واردات قلبی است که موجب گرفتگی و دلتنگی سالک میشود آنگاه که نور تجلّی از دل او پوشیده میشود و خوشی و وجد او زائل میشود و بسط آن جلوه و نموداری حالت باطنی سالک است که بتدریج در مراتب علم و معارف الهی او را ترقّی میدهد و بالا میبرد تا جائی که با نهایت احاطه و اطّلاع بحقایق علم خود را در عبادت و عمل بکار میبرد و بظاهر مانند عوام است که از دیگر مردم تمیزی ندارد و لیکن در باطن و حقیقت از خواصّ بندگان است و باوصاف و احوال آنها قبض آن واردات قلبی است که موجب گرفتگی و دلتنگی سالک میشود آنگاه که نور تجلّی از دل او پوشیده میشود و خوشی و وجد او زائل میشود و بسط آن جلوه و نموداری حالت باطنی سالک است که بتدریج در مراتب علم و معارف الهی او را ترقّی میدهد و بالا- میبرد تا جائی که با نهایت احاطه و اطّلاع بحقایق علم خود را در عبادت و عمل بکار میبرد و بظاهر مانند عوام است که از دیگر مردم تمیزی ندارد و لیکن در باطن و حقیقت از خواصّ بندگان است و باوصاف و احوال آنها -پاورقی-۴۰-۴۲ [صفحه ۴۸۷] باطن خود را آراسته است بطوری که ظاهرش مانند عوام است در طاعت و عبادت و باطنش مانند خواصّ است در معرفت و شهود حقّ. روح البیان: قشیری گفته است قبض و بسط در برابر خوف و رجاء است که شخص سالک و آماده‌ی برای تربیت باطن و تهذیب اخلاق، در مراحل اولی: گاهی ترسناک و ناامید از موفقیّت است و گاهی امیدوار و دلگرم است بسعی و عمل خود و پس از آنکه مدتی بکار خود ادامه داد و بمراتب بالا-تر رسید و کسب کمالات کرد دارای قبض و بسط میشود که گاهی از حالات و عوارض خود دلگیر است و گاهی بعلم و عمل و پیشرفت خود دلشاد و خندان است. وَ إِلَیهِ تُرجَعُون- ۲۴۵ فخر: یعنی بازگشت شما بآن جا است که حاکم و سیاستمداری نیست جز خداوند. -قرآن-۱-۲۳ طبری: قتاده گفته است: یعنی بسوی خاک برمیگردید. سخن ما: ۱- مردم را دعوت میکند بکاری که مستوجب پاداش خوب باشد تا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چندین برابر که خود نمی‌توانند آن را اندازه بگیرند نتیجه بدهد. و اینکه راه تشدید ایمان است و آرامش وجدان چنانکه در ابو دحداح نتیجه‌ی آن نمودار شد. ۲- آنها را متوجّه میکند نگران نباشند از عوارض روحی مثل غم و شادی که مولود حالات مزاجی انسان است و نیز از سوء رفتار یکی ناراحت و از خوشرفتاری دیگری فرحناک و خوشدل نباشند و نیز بحوادثی که موجب سود و زیان و غم و شادی انسان میشود چشم ندوزند که آدمی بآنچه در اختیار دارد باید توجّه کند و وظیفه خود را انجام دهد و آنچه را اختیار ندارد دل بخدا بسپارد، که قبض و بسط و گشایش و گرفتاری وابسته بعالم بالاتر و قدرت بی‌پایان خداوند است و آدمی را در آنها که اختیاری نیست هر چه کوشش کند از خود سلب آسایش نموده و بس. ۳- جمله‌ی آخر «إِلَیهِ تُرجَعُون» شاید اشاره باشد که چون بازگشت شما بسوی خدا است پس بآن گونه زندگی را برگذار کنید که در بازگشت خود آسوده و سرفراز باشید نه که در زندگی برنج سرمایه و حوادث باشید و در بازگشت شرمنده و گرفتار. -قرآن-۸۶۴-۸۸۶ [صفحه ۴۸۸]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۴۶ تا ۲۴۷]

أَ لَم تَرَ إِلَی المَلَإِ مِن بَنِی إِسرائِیلَ مِن بَعدِ مُوسی إِذ قالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ ابعَث لَنا مَلِکاً نُقاتِل فِی سَبِیلِ اللّهِ قالَ هَل عَسَیتُم إِن کُتِبَ عَلَیکُمُ القِتالُ أَلّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلّا نُقاتِلَ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ قَد أُخرِجنا مِن دِیارِنا وَ أَبنائِنا فَلَمّا کُتِبَ عَلَیهِمُ القِتالُ تَوَلَّوا إِلّا قَلِیلًا مِنهُم وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِالظّالِمِینَ [۲۴۶] وَ قالَ لَهُم نَبِیُّهُم إِنَّ اللّهَ قَد بَعَثَ لَکُم طالُوتَ مَلِکاً قالُوا أَنّی یَکُونُ لَهُ المُلکُ عَلَینا وَ نَحنُ أَحَقُّ بِالمُلکِ مِنهُ وَ لَم یُؤتَ سَعَةً مِنَ المالِ قالَ إِنَّ اللّهَ اصطَفاهُ عَلَیکُم وَ زادَهُ بَسطَةً فِی العِلمِ وَ الجِسمِ وَ اللّهُ یُؤتِی مُلکَهُ مَن یَشاءُ وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ [۲۴۷] -قرآن-۱-۷۹۲ معنی لغات: «المَلَإ» جماعت و گروه اشراف. «عَسَیتُم» از فعل عسی بمعنی امید است و نزدیک است. «تَوَلَّوا» از مصدر تولّی بمعنی پشت کردن و فرار کردن. «اصطفی» از مصدر اصطفاء بمعنی برگزیدن و انتخاب کردن. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۴۷-۵۸-قرآن-۱۰۸-۱۱۹ ترجمه: ۲۴۶ ای محمّد مگر آگاه نشده‌ای از بزرگان بنی اسرائیل که پس از موسی به پیغمبرشان گفتند: برای ما پادشاه [و فرمانده] معیّن کن تا در راه خدا با دشمنان دین به جنگیم. او گفت: بخود گمان نمی‌برید که شما را فرمان بجنگ دهند و از آن [صفحه ۴۸۹] خودداری کنید! آنها گفتند: چگونه شود که ما براه خدا نه جنگیم با اینکه ما را از آبادی و خویشان‌مان آواره کردند! ولی چون دستور جنگ برای‌شان رسید بجز چند تن همه از جنگ رو گردان شدند و خدا دانای بستمگاران بود. ۲۴۷ پیغامبرشان بآنان گفت: خداوند طالوت را پادشاه شما کرد. گفتند: او را چه رسد پادشاهی بر ما که ما از او سزاوارتریم و او دست تنگ است و نادار. پیغمبرشان گفت: خدا او را بر شما گزید و فزونی دانش و تن باو داد چه او آن را که خواهد [و بسرنوشت کرده] ز ملک و پادشاهی خود باو دهد که خدا گشاده توان است و دانای بهر چیز. سخن مفسّرین: أَ لَم تَرَ- ۲۴۶ فخر: چون در آیات پیش دستور جهاد و انفاق بمردم داده شده است قصّه‌ی بنی اسرائیل و خوی بد آنها را یادآور شده است و آنها را ستمکار نامیده است تا مردم عبرت گیرند و مخالفت نه کنند. -قرآن-۱-۱۲ فَهَل عَسَیتُم- ۲۴۶ فخر: یعنی آیا شما نزدیک هستید به اینکه که جنگ نکنید و مقصود اینکه است که انتظار نمی‌رود شما تخلف کنید و بجنگ نروید. -قرآن-۱-۱۶ مجمع: نافع [عسیتم] با کسر سین خوانده است و دیگران با فتح آن. تَوَلَّوا إِلّا قَلِیلًا- ۲۴۶ فخر: مقصود آن عدّه است که در آیات بعد گفته شده است: «فَشَرِبُوا مِنهُ إِلّا قَلِیلًا» یعنی آنهائیکه از جنگ فرار کردند همانهائی هستند که از آب آن رودخانه نوشیدند و آنهائی که مقاومت کردند همانهائی بودند که از آب ننوشیدند و عدّه‌ی اینکه مؤمنین سیصد و سیزده نفر بوده است مطابق عدّه‌ی فداکاران جنگ بدر که با پیغمبر بودند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۰۱-۱۳۵ [صفحه ۴۹۰] وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ- ۲۴۶ روح البیان: اینکه جمله تهدید می‌کند مردم بی‌ایمان را که در آزمایش خود را معرّفی کردند و حقیقت خود را نشان دادند، بگفته‌ی حافظ: -قرآن-۱-۲۸ خوش بود گر محک تجربه آید بمیان || تا سیه روی شود هر که در او غش باشد. وَ قالَ لَهُم نَبِیُّهُم- ۲۴۷ فخر: اینکه جمله می‌فهماند: اوّلین مرتبه که بی‌ثباتی خود را نشان دادند و پشت بفرمان کردند همین عمل آنها بود که حکومت طالوت را نپذیرفتند. -قرآن-۱-۲۷ أَنّی یَکُونُ- ۲۴۷ فخر: مفسّرین گفته‌اند:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جهت اینکه پرسش و اعتراض آن بوده است که سبط معیّن از اسباط بنی اسرائیل حقّ و اختصاص بمقام نبوّت داشت که سبط لاوی پسر یعقوب بود و موسی و هارون از همان سبط بوده‌اند و سبط یهودا اختصاص بمقام حکومت و سلطنت داشت که داود و سلیمان از آن سبط بودند و طالوت از سبط بنیامین بود که دارای اینکه حقّ نبود و بعلاوه فقیر بود. سدّی گفته است او باربر و مکاری بوده است و دیگری نوشته است: -قرآن-۱-۱۵ دبّاغ بوده است. دیگران گفته‌اند: سقّاء بوده است. بَسطَةً فِی العِلمِ وَ الجِسمِ- ۲۴۷ فخر: بعضی گفته‌اند مقصود درازی قدّ است که یک سر و گردن از دیگران بلند تر بوده است و عدّه‌ای گفته‌اند: یعنی از همه‌ی بنی اسرائیل زیباتر بوده است و نیز گفته اند: مقصود زیادی قدرت و قوّت است و اینکه معنی مناسبتر است برای مبارزه‌ی با دشمن نه درازی و زیبائی. و کلمه‌ی «العلم» که جلوتر گفته شده است اشاره است به اینکه که فضائل نفسانی جلوتر است از امتیازات جسمانی. -قرآن-۱-۳۳ وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ- ۲۴۷ -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۴۹۱] ۲۴۷ فخر: شما اعتراض می‌کنید: طالوت فقیر است و لایق سلطنت نیست ولی بخشش خدا بی‌پایان است و آنچه مصلحت باشد از مال و توسعه‌ی وسائل برای فرماندهی فراهم می‌کند. روح البیان: بنی اسرائیل متکبّر و خودپسند بودند طالوت را حقیر می‌شمردند برای بدی اخلاق‌شان خوار شدند و از حکومت محروم. با اینکه جمله فهماند که خدا میداند چه کسی لایق است و چه مردمی نالایق. حسینی نوشته: بیت. ملک ده و ملک ستان اوست بس ||راه بحکمش نبرد هیچکس سخن ما: سعدی از فروتنی و تواضع و احترام بشخصیّتها اینکه طور نتیجه گرفته است یکی قطره باران ز ابری چکید || خجل شد چو پهنای دریا بدید که جائی که دریا است من کیستم || گر او هست حقّا که من نیستم چو خود را بچشم حقارت بدید || صدف در کنارش ز جان پرورید سپهرش بجائی رسانید کار || که شد نامور لؤلؤ شاهوار بلندی از آن یافت کو پست شد || در نیستی کوفت تا هست شد ۲- در آن روز که پیغمبر ص مردم را بوسیله‌ی قرآن راهنمائی میفرمود علما و دانشمندان مدینه فقط یهودیها بودند که بوسیله‌ی تورات از تاریخ و تمدّن پیشینیان خود برای مردم نقل میکردند و افکار و عقاید آنها را بخود متوجّه کرده بودند اینکه آیه مطالب مؤثّر آنها را با بیان مخصوص برای مردم یادآور میشود تا بیشتر در دلها جایگیر شود، مثلی است میگویند: گذشته آموزگار آینده است، مهمّ‌ترین نتیجه‌ی تاریخ عبرت از گذشته برای اصلاح آینده است، جرجی زیدان در تاریخ تمدّن مینویسد: معاویه غلامی داشت که شبها برایش تاریخ سلاطین گذشته را میخواند و منصور خلیفه‌ی عبّاسی میگفته است: بازرگانان را حساب باید و پادشاهان را تاریخ ۳- اینکه آیات مطابق آئین تعلیم و تربیت بهمان چه در نظر یهود و تربیت شدگان آنها مسلم بوده است توجّه میدهد و از آن نتیجه [صفحه ۴۹۲] می‌گیرد و برای آنها وسیله‌ی عبرت و سرمشق قرار میدهد. ۴- افسانه‌های تورات برای ما تاریک است و مشکوک گرچه مفسّرین اینکه افسانه‌ها و رجال آن را با اسمهای معیّن نوشته‌اند باستناد روایت از امام و مفسّرین اوّل، ولی برای ما نتیجه ندارد بلکه جایز نیست نقل و روایت یک سرگذشت مبهم و تاریکی را بامام نسبت بدهیم و یا بگذشتگان، و آنچه مهمّ است که باید از آن استفاده کنیم همان است که در قرآن است و مردم آن روز را که باین قضایا آشنا بوده‌اند بآن متوجّه می‌کند و دستاویز پند و عبرت قرار میدهد، و ثابت می‌کند که بهانه‌گیری و داوطلبی و تحقیر اشخاص و اعتراض و نافرمانی پیشوا و فرار از جنگ نتیجه‌اش همان است که گذشتگان شما بطوری که میدانید کردند و دیدند شما خدا را بشناسید و از گذشته عبرت بگیرید و از دستور پیغمبر سرپیچی نکنید. [صفحه ۴۹۳]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۴۸ تا ۲۵۲]

وَ قالَ لَهُم نَبِیُّهُم إِنَّ آیَةَ مُلکِهِ أَن یَأتِیَکُمُ التّابُوتُ فِیهِ سَکِینَةٌ مِن رَبِّکُم وَ بَقِیَّةٌ مِمّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحمِلُهُ المَلائِکَةُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لَکُم إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۲۴۸] فَلَمّا فَصَلَ طالُوتُ بِالجُنُودِ قالَ إِنَّ اللّهَ مُبتَلِیکُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنهُ فَلَیسَ مِنِّی وَ مَن لَم یَطعَمهُ فَإِنَّهُ مِنِّی إِلّا مَنِ اغتَرَفَ غُرفَةً بِیَدِهِ فَشَرِبُوا مِنهُ إِلّا قَلِیلاً مِنهُم فَلَمّا جاوَزَهُ هُوَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ قالُوا لا طاقَةَ لَنَا الیَومَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالَ الَّذِینَ یَظُنُّونَ أَنَّهُم مُلاقُوا اللّهِ کَم مِن فِئَةٍ قَلِیلَةٍ غَلَبَت فِئَةً کَثِیرَةً بِإِذنِ اللّهِ وَ اللّهُ مَعَ الصّابِرِینَ [۲۴۹] وَ لَمّا بَرَزُوا لِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قالُوا رَبَّنا أَفرِغ عَلَينا صَبراً وَ ثَبِّت أَقدامَنا وَ انصُرنا عَلَى القَومِ الكافِرِينَ [۲۵۰] فَهَزَمُوهُم بِإِذنِ اللّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ وَ آتاهُ اللّهُ المُلكَ وَ الحِكمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمّا يَشاءُ وَ لَو لا دَفعُ اللّهِ النّاسَ بَعضَهُم بِبَعضٍ لَفَسَدَتِ الأَرضُ وَ لكِنَّ اللّهَ ذُو فَضلٍ عَلَى العالَمِينَ [۲۵۱] تِلكَ آياتُ اللّهِ نَتلُوها عَلَيكَ بِالحَقِّ وَ إِنَّكَ لَمِنَ المُرسَلِينَ [۲۵۲] -قرآن-۱-۱۲۶۵ معنی لغات: «التّابُوت» صندوق چوبی وسیله‌ی چوبی مخصوص برای برداشتن مرده. «سَكِينَةٌ» وقار و آرامش و سنگینی و ترسناکی. «فَصَل» از مصدر فصل بمعنی جدا کردن و جدا شدن. «نهر» همان نهر است که جوی وسیع باشد که هم با سکون و هم با زبر راء تلفّظ میشود. «اغتَرَف» از مصدر اغتراف بمعنی با مشت آب برداشتن. «غُرفَةً» مقدار یک مشت آب و مانند آن و اطاق داخل اطاق دیگر و صندوقخانه و پستوی خانه. «فِئَةٌ» دسته و گروه. «أَفرِغ» از مصدر افراغ بمعنی ریختن آب و خالی کردن ظرف و ریختن طلا- در قالب و فرود آوردن صبر و شکیبائی بر انسان که آرام کردن خاطر از بیتابی باشد. -قرآن-۱۳-۲۶-قرآن-۸۵-۹۶-قرآن-۱۳۳-۱۴۲-قرآن-۲۸۶-۲۹۷-قرآن-۳۴۷-۳۵۶-قرآن-۴۴۳-۴۵۱-قرآن-۴۶۷-۴۷۶ ترجمه: [آنگاه] پیغمبرشان بآنان گفت: نشانه‌ی حکومت طالوت اینکه است که صندوقی برای شما آورد که در آن از سوی خدای‌تان سرمایه‌ی دل آرامی شما باشد و هم چیزی از بازمانده‌ی فرزندان موسی و هارون [دارد] که فرشتگان آن صندوق بدوش میبرند و البتّه برای شما در آن نشانه‌ی [درستی پادشاهی طالوت] است اگر مؤمن و حقّ پذیر باشید ۲۴۹ و چون طالوت لشکر خود جدا کرد [و روانه شد] گفت: خدا شما را برودی که [بر سر راه دارید] آزمایش می‌کند پس آنکه از آن بنوشد از سپاه من [صفحه ۴۹۴] [و فرمانبردار من] نباشد و آنکه ننوشد مگر باندازه‌ی یک مشت خود از سپاه من باشد پس همه از آن نوشیدند مگر چند تنی اندک. و چون او و پیروانش از آب گذشتند آن گروه نافرمان و بددل گفتند: ما را توان برابری جالوت و لشکرش نباشد و آنها که در گمان از دیدار پروردگار خود بودند گفتند: چه بسا دسته‌ای اندک که بفرمان و سرنوشت خداوند چیره بر گروه بسیار شود چه خدا با مردم شکیبا است. ۲۵۰ و چون در برابر جالوت و لشکرش ایستادند گفتند: خدایا بما شکیبائی ببخش و پای‌مان استوار بدار و بر گروه کافران ما را یاری بده. ۲۵۱ پس آنان را بفرمان و سرنوشت حقّ شکستند و داود جالوت را بکشت و خدا باو پادشاهی و دانشمندی بخشید و از آنچه خواست و مصلحت بود باو آموخت و اگر خداوند مردمی را بگروهی دیگر جلو نگیرد البته زمین و مردم روی آن نابود شوند ولی خدا بخشنده بر جهانیان است [که نگهبان ایشان است]. ۲۵۲ اینها [که برای تو گفتیم] نشانه‌های قدرت خداوندی است که بدرستی و استواری برایت میخوانیم چون تو نیز یکی از پیامبرانی [که از عالم غیب اینکه حقایق بتو الهام میشود]. سخن مفسّرین: يَأتِيَكُمُ التّابُوتُ- ۲۴۸ فخر: متخصّصین اخبار گفته‌اند: تابوت را خدا برای آدم فرستاد و صورت پیغمبرها در او نقاشی شده بود. پس از آدم اولادش آن را بارث بردند تا بیعقوب رسید و بعد از او بنی اسرائیل و در جنگ از آن استفاده کرده بودند و بواسطه‌ی معصیت آنها بدست دشمنانشان افتاد. -قرآن-۱-۲۴ روح البیان: تابوت صندوقی بوده است که در آن تورات مینهاده‌اند و پس از حضرت موسی بواسطه‌ی گناه و نافرمانی مردم از میان آنها گم شد. إبن عبّاس گفت: چون موسی الواح را انداخت و شکست پاره لوحها را جمع کرد و در اینکه صندوق نهاد. [صفحه ۴۹۵] فِيهِ سَكِينَةٌ- ۲۴۸ طبری: مجاهد گفته است: سکینه سری دارد مثل سر گربه و دو بال دارد. -قرآن-۱-۱۷ وهب بن منبّه از بعضی علمای بنی اسرائیل نقل کرده است: سکینه سر گربه‌ی مرده است که چون از میان تابوت صدای گربه بلند میشد یقین میکردند که فاتح خواهند شد. إبن عباس گفته است: طشت طلا- بوده است که دل پیغمبرها را در آن شستشو میداده‌اند. و باز وهب بن منبّه گفته است: رحمت و نسیمی بوده است از جانب خداوند که در هنگام اختلاف بنی اسرائیل سخن می‌گفته است. عطاء بن ابی رباح گفته است: سکینه آن است که بدانید از جانب خداوند است و موجب آرامش خاطر شما بشود. کشف نوشته است: هر که بر بساط دولت و دین از جام معرفت شربتی یافت ساقی آن شربت سلطان سکینه بود. و سلطان سکینه را مقرّ عزّ دار الملک دل آمد و لطیفه‌ی دل منزلگاه صفت قدم آمد. بسا فرقا که میان دو قوم است قومی که سکینه‌ی ایشان در تابوت و تابوت در تصرّف بنی اسرائیل گه اینجا و گه آنجا گه چنین، و گه چنان. و قومی که سکینه‌ی ایشان در دل ایشان درید صفت حقّ نه آدمی را بر آن دست، نه فرشته را بر آن راه. «یحول

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بین المرء و قلبه» سپرده‌ای است میان آدمی و دل او. شبلی گفت: از آنجا که حقایق سرّ است پرده‌ها فرو گشادند و حجابها برداشتند تا بسی کارهای غیبی بر سر ما کشف کردند. دوزخ را دیدم بسان اژدهائی غرّنده و شیری درنده که بخلق میبازید و ایشان را بدم، در خود می‌کشید. مرا دید شکوهیش کرد نصیب خود از من خواست هر چه جوارح و اعضای ظاهر بود بوی دادم و باک نداشتم از سوختن آن، که از سوز باطن خودم پروای سوز ظاهر نبود پیر طریقت گفت: همه آتشها تن سوزد و آتش دوستی جان. بآتش جانسوز شکیبائی نتوان کرد: گر بسوزد گو بسوز و ور نوازد گو نواز || عاشق آن به کو میان آب و آتش در بود گفت چون نهاد و صورت شبلی باتش دادم نوبت بدل رسید از من دل خواست گفتم: در بازم و باک ندارم بسرم ندا آمد که ای شبلی دل را یله کن که دل نه از آن تو است [صفحه ۴۹۶] و نه در تصرّف تو. دل در قبضه‌ی ما است که معدن دیدار ما است دل در ید ما است که بستان نظر ما است دل در یمین ما است که منزلگاه اطّلاع ما است ای شبلی اگر لابد دل بخرج میباید کرد و می‌باید سوخت دریغ بود که باین آتش صورت بسوزی پس باری بآتش عشق بسوز. دل را تو بنار عشق بریان کن || و انگاه نظر ز دل سوی جانان کن گرز آنک براه پیشت آمد معشوق || اینکه جمله بپیش پای او قربان کن روح البیان: بعضی از صاحب نظران گفته‌اند: سکینه نام سه چیز است: اوّل- همانکه ببنی اسرائیل داده‌اند و در اینکه آیه اسم برده است. دوّم- لطیفه‌ی خداوندی است که بر زبان اهل دل معرفت و حکمت میدهد همانطور که ملک بر دل پیغمبر وحی و الهام می‌کند و موجب آسایش درون و کشف اسرار و نهانیها میشود سوّم- آن است که بر دل پیغمبر و مؤمنین وارد شد و وسیله‌ی تقویت و آسایش و فرح برای آنها بود و ترس‌شان مرتفع شد و دلهاشان تسلّی یافت و همان است که در قرآن توصیف شده است: «فانزل السّکینهٔ علی رسوله» و بعضی دیگر گفته‌اند: تابوت دل است و سکینه علم و اخلاص و ذکر خدا است که دلها را آرام می‌کند و آوردن ملائکه جایگیر شدن علم و اخلاص است در دل. تأویلات: در اینکه آیه توضیح داده شده است: لیاقت سلطنت نشانه‌ای دارد و آن فراگیر شدن شکوه و ارزش یک فرد برجسته و شایسته بر دل مردم بطوری که فرمانش را از دل و جان می‌پذیرند و اینکه نشانه خاصیّتی است که ایرانیهای قدیم آنرا [خوره] مینامیدند. و چون اینکه خاصیّت در پادشاه نمایان شود آن را [کیان خوره] مینامند و بعد آن را فره مینامیدند و می‌گفتند: فریدون فره داشت و از کیکاوس فره دور شد و مردم پی کسی می‌گشتند که دارای فره باشد آن را در پادشاه فرخنده کیخسرو یافتند و آن فره را تابوت نامیدند چون معنی آن رجوع و بازگشت است و کیخسرو دارای اینکه خاصیّت بود که از جانب خدا [صفحه ۴۹۷] عت امرش در دلها برقرار بود و موجب بازگشت سلطنت او شد«۱۹۱». و هم در تأویلات است: و هم در تأویلات است: -پاورقی- ۶۸-۷۰ ممکن است تابوت طلسمی باشد که وسیله‌ی ظفر بر دشمن بشود چنانکه گفته‌اند: اشکالی در آن بوده است مانند سر انسان و گربه و دم گربه همانطور که درفش کاویان طلسمی داشته است موجب فتح و ظفر ایرانیها بر دشمن«۱۹۲». -پاورقی-۲۳۵-۲۳۷ تَحمِلُهُ المَلائِکَةُ- ۲۴۸ طبری: إبن عبّاس گفته است: ملائکه آن را میان آسمان و زمین حرکت میدادند و نزد طالوت بر زمین نهادند. وهب بن منبّه گفته است: دو گاو آن را میبردند و چهار ملک آن را بجلو میراندند. -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۹۸] مُبتَلِیکُم بِنَهَرٍ- ۲۴۹ اینکه کلمه با فتح‌ها و سکون آن هر دو قرائت شده است. و کلماتیکه با سه حرف است و وسط آن حرف حلق است همینطور با فتح و سکون وسط تلفّظ کرده مثل بحر، سحر، شعر. -قرآن-۱-۲۱ مَنِ اغتَرَفَ غُرفَةً- ۲۴۹ کشف: إبن کثیر و نافع و ابو عمر و با صدای بالای غین تلفّظ کرده‌اند و دیگران با صدای جلو خوانده‌اند. با قرائت بضمّ غین اسم است برای مقدار ظرفیت مایع باندازه‌ی یک مشت. با تلفّظ بفتح مصدر است بمعنی یک مشت آب برداشتن. -قرآن-۱-۲۳ الَّذِینَ یَظُنُّونَ أَنَّهُم مُلاقُوا رَبِّهِم- ۲۴۹ مجمع: ۱- ظنّ بمعنی علم است یعنی یقین داشتند که برستاخیز با حقّ برابر میشوند. ۲- یعنی در دل می‌اندیشیدند و اندیشه‌ی دل گاه با یقین است و گاه با گمان. -قرآن-۱-۵۱ فخر: قتاده گفته است: اینکه آیه مردم مؤمن را معرّفی کرده است که گمان دارند خدا را ملاقات می‌کنند و نگفته است: یقین دارند برای اینکه مقصود از ملاقات خدا مرگ است و چون تسلیم بمرگ هستند و یقین ندارند بچه صورتی می‌میرند در جنگ یا غیر آن از اینکه جهت به اینکه گونه توصیف شده‌اند. لَو لا دَفعُ اللّهِ- ۲۵۱۹۳ مجمع: قرائت مشهور

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«دفع» است بدون الف ولی نافع «دفاع» با الف قرائت کرده است و حسن بصری گفته است یعنی «ما نزع اللّه بالسّلطان اکثر ممّا نزع بالقرآن»«۱۹۳» فخر: چون انسان موجودی است اجتماعی و اجتماع دور یکدیگر موجب‌فخر: چون انسان موجودی است اجتماعی و اجتماع دور یکدیگر موجب -قرآن-۱-۲۴-پاورقی-۲۰۹-۲۱۱ [صفحه ۴۹۹] میشود که در منافع و خواسته‌های خود با یکدیگر ناسازگار شوند و میان آنها جنگ و اختلاف و فساد تولید میشود از اینکه جهت برای جلوگیری از اختلاف و نابودی مردم قانونی بوسیله‌ی الهام پیغمبرها معیّن شده است که اگر بآن رفتار کنند جنگ و فساد مرتفع میشود و اینکه قانون محتاج است بافرادی که آن را اجرا کنند آنها پادشاهان و زمامداران هستند که خدا بآنها توانائی و نیروی فرماندهی عنایت می‌کند تا بواسطه‌ی اجرای قوانین از فساد جلوگیری شود از اینکه جهت پیغمبر فرمود: «الاسلام و السّلطان توأمان» یعنی دین اسلام و فرماندهی دو برادر و همزاد هستند. و نیز فرمود: «الاسلام امیر و السّلطان حارس» دین اسلام فرمانده است و پادشاه نگهبان او است. نَتلُوها عَلَیکَ بِالحَقِّ- ۲۵۲ فخر: در مقصود از اینکه آیه چند احتمال است. ۱- آنچه از اینکه مطالب بتو الهام کردیم درست است و استوار که علمای یهودی و مسیحی نمی‌توانند آن را نادرست شمارند چون کتابهای خودشان شاهد اینکه حقایق است. ۲- اینها از طرف خداوند است و حقّ است نه افسانه‌ی بیهوده‌ی جادوگران و نه وسوسه‌ی شیطان ۳- تو اینها را بوسیله‌ی وحی از طرف خدا یاد گرفته‌ای و پیغمبر هستی، نه از مردم و مدرسه و کتاب. ۴- بموجب اینکه سرگذشتها تو مطّلع شدی که پیغمبرهای پیشین هم گرفتار بدرفتاری مردم بوده‌اند و لازمه‌ی راهنمائی و تربیت است که رهبر و مربّی با مردم نادان سر و کار داشته باشد پس تو غمگین مباش و آزرده مشو. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: ۱- روی سخن با یهود و آنهائی است که مردم از علوم و عقاید آنها استفاده میکردند. و یادآوری می‌کند که آن تابوت و سکینه که وسیله‌ی شرافت‌شان بود میدیدند و میخواندند باز یک عدّه نافرمانی میکردند و پی هوی و هوس میرفتند ولی شما عبرت بگیرید و بدانید که نتیجه‌ی ایمان کامل موفّق شدن است و عاقبت نافرمانی دستور پیشوا محرومیّت است و بدنامی که هنوز هم روش بد آنها بگوش شما میرسد. ۲- جمله‌ی «لَو لا دَفعُ اللّهِ الخ» توجّه میدهد مردم را بمطالعه‌ی تاریخ گذشته و حاضر تا بفهمند غلبه و -قرآن-۴۵۶-۴۷۸ [صفحه ۵۰۰] شکست ملّتها برای مصلحت اجتماع است که از آن گزیری نیست. ۳- آیت آخر برای روشن کردن اذهان است که اگر کسی احتمال دهد در دل پیغمبر دغدغه‌ای تولید میشود باین جمله‌ها خاطرش را آرام می‌کنند که جای تردید برای دیگران هم نباشد.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۳]

تِلکَ الرُّسُلُ فَضَّلنا بَعضَهُم عَلی بَعضٍ مِنهُم مَن کَلَّمَ اللّهُ وَ رَفَعَ بَعضَهُم دَرَجاتٍ وَ آتَینا عِیسَی ابنَ مَریَمَ البَیِّناتِ وَ أَیَّدناهُ بِرُوحِ القُدُسِ وَ لَو شاءَ اللّهُ مَا اقتَتَلَ الَّذِینَ مِن بَعدِهِم مِن بَعدِ ما جاءَتهُمُ البَیِّناتُ وَ لکِنِ اختَلَفُوا فَمِنهُم مَن آمَنَ وَ مِنهُم مَن کَفَرَ وَ لَو شاءَ اللّهُ مَا اقتَتَلُوا وَ لکِنَّ اللّهَ یَفعَلُ ما یُرِیدُ [۲۵۳] -قرآن-۱-۴۳۴ ترجمه: ۲۵۳ اینکه پیامبران که [نام‌شان یاد شده است] دسته‌ای ز ایشانرا بر دسته- ای دگر برتری دادیم: از آنها کسی بود که خدا با او سخن گفت و دسته‌ای درجه‌شان را بالا برد و بعیسای مریم نشانه‌های نمودار دادیم و بروح القدس پشتیبانیش کردیم و اگر سرنوشت خدا بود آنها که پس از پیغمبران بودند و نشانه‌های نمودار داشتند با یکدگر جنگ نمی‌کردند ولی با یکدگر ناسازگار شدند که دسته‌ای مؤمن شد و دیگری کافر و اگر خواست خدا بود جنگی در میان‌شان نمی‌بود لیکن خدا آنچه بخواهد می‌کند. سخن مفسّرین: تِلکَ الرُّسُلُ فَضَّلنا- ۲۵۳ -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۵۰۱] ۲۵۳ کشف نوشته: ما ایشان را فضل دادیم بر یکدگر: آدم بکرامت در خلقت و نوح در اجابت دعوت و ابراهیم در خلّت و داود در زبور و در آواز و ملک و نبوّت و سلیمان در سخن گفتن با مرغ و تسخیر با دو جنّ و شیاطین و ملک و علم و رسالت و موسی در مناجات و مکالمت و عیسی از مادر بی‌پدر و زنده در آسمان و محمّد بقرآن و بدیدار شب معراج و مهر نبوّت و فردا بشفاعت. وَ رَفَعَ بَعضَهُم دَرَجاتٍ- ۲۵۳ روح البیان: از تأویلات نجمیّه نقل کرده است: بلندی مرتبه و رفعت منزلت هر کس باندازه‌ی ارتفاع شعاع روشنی و نور اوست.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و چون علم نور و وسیله‌ی روشنی انسان است و خداوند دانش را وسیله‌ی ارتفاع درجه قرار داده است بموجب اینکه آیه «وَ الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ دَرَجاتٍ» پس علم پرتوی است از روشنائی وحدت خداوندی که هر چه علم زیادتر باشد توحید کاملتر و ارتفاع درجه بیشتر است پس قرب بحضرت وحدانیّت باندازه‌ی ارتفاع و غلبه‌ی نور توحید است بر تیرگی وجود امکانی. و مراتب انبیا هم باندازه‌ی غلبه‌ی نور توحید آنها است بر تیرگی وجود امکانی آنها و چون در وجود خاتم انبیا نور توحیدش بر ظلمت وجودش غالب بود تیرگی وجود او در تجلّی صفات جلال و جمال حقّ محو و نابود شده بود از اینکه جهت از همه‌ی انبیا درجه‌اش بالاتر بود چون نور کامل بود زیرا که خداوند او را نور نامیده است در اینکه آیه: «قَد جاءَکُم مِنَ اللّهِ نُورٌ وَ کِتابٌ مُبِینٌ». -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۳۰۳-۳۴۵-قرآن-۹۵۷-۱۰۱۱ وَ آتَینا عِیسَی ابنَ مَریَمَ البَیِّناتِ- ۲۵۳ روح البیان: مقصود از بیّنات انجیل است و زنده کردن مرده و ساختن شکل مرغ از گل و پرواز کردن آن و اشاره است بتوبیخ یهود که منکرش بودند و مسیحیها که در حقش افراط کردند و از مرتبه‌ی پیغمبری بالا بردند و فرزند آفریننده نامیدند. -قرآن-۱-۴۵ بِرُوحِ القُدُسِ- ۲۵۳: -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۵۰۲] فخر: ابو مسلم گفته است: ممکن است مقصود آن روح پاک باشد که خدا در او دمیده است و موجب امتیاز او از سایر موجودات شده است که از نطفه‌ی مرد و زن پیدا میشوند و او از زن تنها پیدا شده است و همین روح پاک پشتیبانش بوده است و موجب پیشرفت او. حافظ از روح القدس مسیح اینطور یاد کرده است: فیض روح القدس ار باز مدد فرماید || دیگران هم بکنند آنچه مسیحا میکرد مَا اقتَتَلَ- ۲۵۳ تنویر المقباس: یعنی اختلاف نمی‌کردند و دو دستگی در ایشان نبود. -قرآن-۱-۱۴ البَیِّناتِ- ۲۴۳ تنویر المقباس: یعنی آنچه در کتابهای یهود و مسیحی‌ها نام و توصیف پیغمبر بوده است. -قرآن-۱-۱۲ وَ لَو شاءَ اللّهُ مَا اقتَتَلُوا- ۲۵۳ کشف نوشته: اینکه حکم تکرار ندارد که هر یکی معنیئی را گفت، اقتتال اوّل اختلاف است، و اقتتال ثانی حقیقت قتل و محاربت. -قرآن-۱-۳۴ وَ لکِنَّ اللّهَ یَفعَلُ ما یُرِیدُ- ۲۵۳ ابو الفتوح نوشته است: ابو حنیفه نعمان بن ثابت گوید: روزی در نزدیک صادق جعفر بن محمّد علیهما السلام شدم و او را سلام کردم چون بدر آمدم موسی بن جعفر علیهما السلام را دیدم در دهلیز سرای بکتّاب نشسته و سخت کوچک بود. خواستم تا او را امتحان کنم گفتم: غریبی که بشهر شما رسد کجا قضای حاجت کند! گفت: از کنار جویها و زیر دار میوه‌ها و پیرامن سرایها و رهگذارها و مسجدها اجتناب کند و آنجا که خواهد جز اینکه جایها قضاء حاجت کند. گفت: چون اینکه بشنیدم از او در چشم من افتاد بوقع تمام -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۵۰۳] م یابن رسول اللّه نکو گفتی. معصیت بنده از کیست! در من نگریست و گفت: بنشین تا تو را خبر دهم من بنشستم. گفت: حال معصیت از چند وجه بیرون نیست: یا از خدا است یا از بنده؟ یا از خدا و بنده. اگر از خدا است دون بنده خدا از آن عادلتر است که بنده را بفعلی که او نکرده مؤاخذه کند که بس اینکه ظلم باشد. و اگر از خدا و بنده است پس او شریک بنده باشد و قوی و اولیتر باشد بانصاف بنده‌ی ضعیفش. و اگر از بنده است تنها، لا جرم امر باو است و نهی او را است و ثواب و عقاب متعلّق باو است و بهشت و دوزخ برای او است. ابو حنیفه گفت: چون اینکه بشنیدم گفتم: «ذرّیّهٔ بعضها من بعض و اللّه سمیع علیم»«۱۹۴». -پاورقی-۷۴۳-۷۴۵ فی ظلال: اختلاف طبیعت و فکر و شعور آفریدگان از سنّتهای الهی است که با وحدت اصل و منشأ مخلوق بانواع جور بجور و مختلف درآید چون خداوند آفریدگان خود را نسخه‌ی مکرّر نکرده و بمانند اوراق بکاربن نوشته یک نواخت نساخته است. طنطاوی: اینکه آیه موجب دلداری پیغمبر و دیگران است که در برابر پیش‌آمدهای روزگار آسوده خاطر باشند. سخن ما: بطوریکه حکما در بحث وجود گفته‌اند: کلیه‌ی موجودات در اصل آفرینش یک حقیقت هستند و در خواص موجودیّت مختلف و در امتیازات نوعی و صنفی و فردی از یکدیگر جدا هستند. در اینکه آیه اشاره شده است باین واقعیّت عمومی در آفرینش که پیغمبران هم از آن جدا نیستند و فقط در خواصّ و امتیازات فردی با یکدیگر تفاوت دارند. ۲- فلاسفه‌ی اسلام مثل سبزواری در شرح منظومه چاپ اوّل ص ۱۱۶ و دیگران در بحث علّهٔ و معلول گفته‌اند: انسان در تمام جنبشها و کارهای خود با اینکه [صفحه ۵۰۴] باراده و اختیار خود هست تحت فرمان یک فرمانده مرموزی است که خود از آن بیخبر است: ما از اینکه آیه اینکه مطلب را می‌فهمیم: انسان با اینکه در کار خود آزاد است و بمیل خود دست بکار بد یا خوب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میزنـد لیکن بفرمان دیگری است و از عالم دیگر الهام می‌گیرد پس اگر خواست خدا باشد مردم اقدام باختلاف و جنگ با یکدیگر نمی‌کنند و اراده‌ی خداوند است که آفرینش انسان یک نواخت نبوده است و مختلف و جور بجور شده‌اند و هر کسی براهی میرود ولی مجازات و پاداش در کارهای خوب و بد مربوط بخود انسان است که با توانائی خود اقدام ببد و خوب کرده است و اجباری در کـارش نبوده است خودش بـد را پسـندیده و بآن دست برده و سـزایش را خواهـد دیـد و یا خوب را تشـخیص داده و انجام نموده و پاداش آن باو میرسد.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۴]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِمّا رَزَقناکُم مِن قَبلِ أن یَأتِیَ یَومٌ لا بَیعٌ فِیهِ وَ لا خُلَّةٌ وَ لا شَـفاعَةٌ وَ الکافِرُونَ هُمُ الظّالِمُونَ [۲۵۴] -قرآن-۱-۱۷۹ معنی لغـات: «خُلَّةٌ» با ضمّ و صـدای جلو خاء گیاه شـیرین مزه. دوستی، خوی و خصـلت آدمی. همسـر، دوست. -قرآن-۱۳-۲۲ ترجمه: ۲۵۴ ای گرویدگان بحق، از آنچه بشـما روزی کردیم ببخشـید پیش از آنکه فرا رسد آن روز که نه خرید و فروشـی است و نه دوستی و نه میـانجیگری [چه خودداری از دسـتگیری بیچارگـان کفر است و سـتمکاری] و کافران سـتمکارند و بس. فخر: ارتباط اینکه آیه را بسـابق چنین نوشـته است: چون دشوارترین چیزها [صـفحه ۵۰۵] برای انسـان گـذشت از جان است و مال پس از آنکه فرمـان بجهـاد و گـذشت از جـان در آیت پیش صـادر شـد دنبـاله‌ی آن امر کرد ببخشـیدن مال. سـخن مفسّـرین: أَنفِقُوا- ۲۵۴ فخر: مفسّرین اختلاف کرده‌اند که مقصود انفاق واجب است که زکات باشد و یا بطور کلّی است و اکثر گفته‌اند مقصود انفاق است چه واجب چه غیر واجب. -قرآن-۱-۹ رَزَقناکُم- ۲۵۴ ابو الفتوح نوشـته است: و حدّ رزق بگفته‌ایم پیش از اینکه، هر چه کسی را باشد که بـآن منتفع شود و کس را نبود که او را از آن منع کنـد لا- بَیعٌ فِیهِ وَ لا- خُلَّةٌ- ۲۵۴ فخر: إبن کثیر و ابو عمرو با صـدای بالای عین قرائت کرده‌انـد و بقیّه بـا صـدای جلو خوانده‌انـد و در معنی تفاوت نـدارد. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۱۸۳-۲۱۳ سـعدی هم مطلب اینکه جمله‌هـا را اینکه جور بیـان کرده است: چو خود را قوی حـال بینی و خوش || بشـکرانه بـار ضـعیفان بکش اگر خود همین صورتی چـون طلسم || بمیری و اسـمت بمیرد چو جسم اگر پرورانی درخت کرم || بر نیکنـامی خوری لا- جرم وَ الکـافِرُونَ هُمُ الظّالِمُون- ۲۵۴ کشف نوشته: گفته‌اند که ظلم بر سه قسم است: یکی میان بنده و نفس خویش دیگر میان بنده و بنده سه دیگر میان بنده و حقّ و در مقـابله‌ی اینکه سه قسم، اقسام عـدالت است و عـدالت مهین آن است که میان بنـده و حقّ است و آن ایمان است. همچنین ظلم مهین آن است که میـان بنـده و حقّ است و آن کفر است، از اینجـا گفت ربّ العـالمین «وَ الکـافِرُونَ هُمُ الظّالِمُون». -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۴۲۲-۴۵۹ [صـفحه ۵۰۶] فخر: چـون کـافران برای روز گرفتـاری کـار نیـک نکردنـد سـتمکار هسـتند و چون انفـاق نکردند سـتمکارند و چون توقّع غلط داشـتند و انتظار شـفاعت از غیر لایق، بخود سـتم کرده‌اند. ابو الفتوح نوشته: کافران ظالمانند برای آنکه عبـادت نه بجـای خـود می‌نهنـد و روا بود که گوئیم: معنی آن است که ظـالم نفس خودنـد بـآن معنی که بفعـل کفر مسـتحقّ ضـرر عقوبتند. مجمع: جهت تخصیص کافر بظلم آن است که: ستم کافر آخرین اندازه‌ی ظلم است که کفر باشد و محرومیّت از دوستی و شفاعت و هیچ سـتم دیگر باین اندازه نیست و مؤمن اینطور محرومیّت ندارد. سـخن ما: چون امتیازات و مشـخّصات خارجی در برابر مزایای ذاتی انسان هیـچ ارزش نـدارد خواه در زنـدگی مادّی و خواه در زنـدگی معنوی از اینکه جهت یادآوری میشود: از آنچه در خور آدمی است که نوعدوستی و گذشت از مال است اسـتفاده کنید برای روزی که همه دسـتاویزها از شما گرفته میشود و دسترس بجائی نداریـد. و کافر یعنی منحرف از جاده‌ی مسـتقیم بخود سـتم می‌کند که امیدش بجاه و مال است و از آنچه در خود دارد و باو عنایت شـده است بهره نمی‌برد. و کلمه‌ی «هم» که دنبال کلمه‌ی «الکافرون» افزوده شـده است برای تأکید و فهماندن همین است که کافر خودش بموجب کفرش بر خودش ستم می‌کند که اندیشه‌ی دستگیری بیچارگان نمی‌کند [صفحه ۵۰۷]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۵]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللّه لا إِلهَ إِلاّ هُوَ الحَیُّ القَیُّومُ لا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَ لا نَومٌ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ مَن ذَا الَّذِی یَشفَعُ عِندَهُ إِلاّ بِإِذنِهِ یَعلَمُ ما بَینَ أَیدِیهِم وَ ما خَلفَهُم وَ لا یُحِیطُونَ بِشَیءٍ مِن عِلمِهِ إِلاّ بِما شاءَ وَسِعَ کُرسِیُّهُ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ لا یَؤُدُهُ حِفظُهُما وَ هُوَ العَلِیُّ العَظِیمُ [۲۵۵] -قرآن-۱-۳۹۳ معنی لغات: «القَیُّوم» وابسته بخود، بی‌آغاز، بی‌مانند، و در کتب لغت اینکه کلمه را از اسمهای خاص خدا شمرده‌اند. «سِنَةٌ» با کسر سین از مادّه‌ی «وسن» بمعنی چرت و نیمخواب و حالت سستی پیش از خواب. «کرسی» تخت، صندلی. «یؤد» از مصدر اود بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی سنگین بودن کار و در تنگی قرار گرفتن از کار. -قرآن-۱۳-۲۶-قرآن-۱۳۲-۱۴۰ «العَلِیُّ» برتر و شریف‌تر. -قرآن-۱-۱۳ ترجمه: ۲۵۵ خدا است که جز او خدائی نیست او زنده است و پاینده، بخود وابسته و بیمانند. نه او را خواب گیرد و نه نیمخواب. آنچه در آسمانها و زمین است ملک او است. کی است که به پیشگاه او میانجی شود مگر بفرمان و سرنوشت او. بداند آنچه مردم در پیش دارند و پشت سر گذارده‌اند. ز علم او کس را خبر نباشد جز آنچه او خواسته. کرسی و جایگاه فرمانروائی او بگنج آسمانها و زمین است و نگاهداری آنان نه بر او دشوار است و نه سنگین پس او است برتر و بزرگتر [از جهان و جهانیان]. سخن مفسّرین: اللّه لا إِله- ۲۵۵ کشف نوشته: اللّه نام خداوندی که ذات او صمدی و صفات او سرمدی بقاء او ازلی و بهاء او ابدی. جمال او قیّومی و جلال او دیمومی: -قرآن-۱-۱۷ بر یاد تو بی‌تو روزگاری دارم || در دیده ز صورتت نگاری دارم اللّه یادگار دل دوستان است. اللّه شاهد جان عارفان است. اللّه سور سرّ والهان است اللّه شفاء دل بیماران است. اللّه چراغ سینه‌ی موحّدان است. اللّه نور دل آشنایان است و [صفحه ۵۰۸] مرهم دل سوختگان است. اندر دل من عشق تو چون نور یقین است || بر دیده‌ی من نام تو چون نقش نگین است در طبع من و همّت من تا بقیامت || مهر تو چو جان است و وفای تو چو دین است پیر طریقت جنید «قدّس اللّه روحه» گفت: کسی که بر زبان یاد «اللّه» دارد و بنام وی نازد آنگه دل خویش با مهر غیری پردازد بجلال و عزّ بار خدا که فردا در مقام سیاست تازیانه‌ی عتاب بدو رسد و خصم او «اللّه» بود. شب معراج با سیّد گفت: یا عجبا کسی که مرا یافت دیگری را چه جوید! و او که مرا بشناخت بغیر ما چون پردازد! چشمی که تو را دید شد از درد معافی || جانی که تو را یافت شد از مرگ مسلم. إِله إِلّا هُوَ- ۲۵۵ کشف نوشته: کلمه‌ی اخلاص است که بندگان را بدان خلاص است: سی و هفت جایگه در قرآن اینکه کلمه بگفته و عالمیان را بآن بخوانده و عملها بدان پذیرفته و پیغامبران بآن فرستاده. طریق عامه‌ی مسلمانان در توحید ایشان اینکه است امّا طریق اهل خصوص چنان است که حکایت کنند از آن. پیر طریقت در عموم احوال گفتی: «اللّه» و «لا اله الّا اللّه» کمتر گفتی سرّ آن، روزی، پرسیدند جواب داد که: «نفی العیب حیث یستحیل العیب عیب«۱۹۵»» نکو گفت شوریده روزگار که گفت: نکو گفت شوریده روزگار که گفت: -قرآن-۱-۲۰-پاورقی-۵۱۰-۵۱۲ کی خندد اندر روی من بخت من از میدان تو || کی خیمه از صحراء جانم برکند هجران تو آرام من پیغام تو وین پای من در دام تو || بستان شده از نام تو بر جان من زندان تو جامی اینکه جمله را اینطور تجزیه و تحلیل کرده است: گرچه لا- داشت تیرگی عدم || دارد الّا فروغ نور قدم گرچه لا بود کان کفر و جحود || هست الّا کلید گنج شهود چون کند لا بساط کثرت طی || دهد الّا ز جام قدرت می [صفحه ۵۰۹] آن رهاند ز نفس بیش و کمت || وین رساند بوحدت قدمت تا نسازی حجاب کثرت دور || ندهد آفتاب وحدت نور دائم آن آفتاب تابانست || از حجاب تو از تو پنهان است گر برون آئی از حجاب توئی || مرتفع گردد از میانه دوئی در زمین و زمان و کون و مکان || همه او بینی آشکار و نهان تأویلات: چون او را غیری نیست پس هر چه را بپرستند خواه و ناخواه دانسته و ندانسته آن عبادت متوجّه باو است. چون آفریننده و معبودی غیر حق نیست پس هر چه را اراده کنند منطبق بر او میشود. الحَیُّ القَیُّومُ- ۲۵۵ کشف نوشته: خداوندی زنده همیشه پیش از همه زندگان زنده و بر زندگانی زندگان خداوند همه فانی گردند و او ماند زنده. - قرآن-۱-۲۰ ابو الفتوح نوشته است: مجاهد گفت: بهمه چیز او قیام نماید یعنی تولّاء همه کار او کند سعید جبیر گفت: قیوم آن باشد که ابتدایش نبود. ضحّاک گفت: دائم باشد و معنی هر دو قول یکی است جز آنکه آن در گذشته گفت و اینکه در ناآمده.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ربیع گفت: قیّوم قیّم باشد بر همه چیز بروزی و حفظ همه را او روزی دهد و او نگاه دارد. فخر ۱- روش قرآن است که در گفتگوی با مردم انواع مطلب از توحید و احکام و وظائف و قصّه بهم میامیزد تا تنوّع سخن و رفع ملال شنونده باشد و چون قسمتی از احکام و قصه‌ی گذشتگان در جلو گفته شده است باین آیه مردم را بحقیقت توحید متوجّه میسازد. ۲- از علی علیه السلام روایت شده است: در جنگ بدر از میدان برگشتم تا از پیغمبر خبر بگیرم که چه میکند! دیدم: سر بسجده دارد و می‌گوید: یا حیّ یا قیّوم و هر چند مرتبه که رفتم و برگشتم می‌شنیدم که همین کلمات را میگوید نه چیز دیگر تا وقتی که ما پیروز شدیم او بهمین کار بود. ۳- چون هر ذکر و یاد بمناسبت شخص یاد شده ارزش دارد اینکه آیه جلال و کبریای حقّ تعالی را وصف می‌کند پس در کمال شرافت و اهمیّت است نسبت بالفاظ [صفحه ۵۱۰] و کلمات دیگر. ۴- چون حقّ جلّ شأنه بی‌نیاز از موجودات است و همگی نیازمند باو هستند پس او وابسته بخود است و هر موجودی وابسته‌ی باو است و چون علم و قدرت او بی‌نهایت است پس در آفریدن جهان با علم و اراده است نه مجبور. پس حیّ قیّوم یعنی: دانا و وابسته‌ی بخود و غیر او وابسته‌ی باو و نیازمند او و آفریده‌ی او. و اینکه دو کلمه دو اصل توحید هستند که از اینکه دو اصل تمام مسائل علم توحید منشعب میشود. روح البیان: حیّ کامل مطلق یعنی: آنکه جمیع آنچه دارای حسّ و ادراک است از او نیرو می‌گیرد و همه‌ی آفریدگان وابسته باو هستند بطوری که هیچ حساسی از پرتو علم او دور نیست و هیچ آفریده از کار او و آفرینش او جدا نیست و گفته‌اند: اینکه دو کلمه اسم اعظم است و عیسی برای زنده کردن مرده‌ها با اینکه اسم دعا میکرد و در تأویلات نجمیّه است علت اینکه اینکه دو کلمه را اسم اعظم شمرده‌اند اینکه است که: کلمه‌ی حیّ بمعنی تمام اسما و صفات خداوندی است از قبیل حیات، علم، بصیرت، قدرت و غیره و قیّوم بمعنی نابودی و احتیاج تمام موجودات در پیشگاه او پس اگر کسی صفت حیّ بر او جلوه گر شد تمام صفات حقّ تعالی برای او متجلّی و نمایان است و در تجلّی صفت قیّوم تمام موجودات را فانی می‌بیند و جز قیومیت او و نابودی غیر او در پیش قدرت او نه چیزی می‌بیند و نه از جائی دیگر طمع و انتظار دارد پس تعدد و جدائی در میان نخواهد ماند و آنوقت است که عظمت و حقیقت توحید حقّ برای چنین کس مشهود است و زبان معاینه‌ی فرد حقیقی بکار می‌افتد و دعا می‌کند نه زبان گوشتی انسان که مطالب زندگی روزانه‌ی خود را بیان می‌کند. از ابو یزید بسطامی اسم اعظم را پرسیدند گفت: اسم اندازه‌ی معیّن ندارد ولی دل خود را از غیر در برابر وحدانیّت و یگانگی خدا خالی و فارغ نگاه دارید آنگاه بهر اسم که میخواهید دعا کنید. تفسیر المیزان: حیات یک کیفیّت وجودی است که آثار او علم و قدرت است. لا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَ لا نَومٌ- ۲۵۵ کشف نوشته: خفته که چشم و دل وی فرا خواب شود نائم است و چون چشم بی‌دل -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۵۱۱] خواب شود وسنان است. ربّ العالمین از هر دو پاک و منزه. مصطفی که بخفتی خواب وی تا حدّ سنهٔ بودی بیش نه که گفته است «تنام عیناى و لا ینام قلبی»«۱۹۶». -پاورقی-۱۷۹-۱۸۱ ابو الفتوح نوشته است: مفسّران گفتند که: سنهٔ خوابی باشد سبک و نوم خواب تمام باشد ابو هریره روایت کند که رسول علیه السلام گفت: قوم موسی موسی را گفتند: خدای تو بخسبد! از او بپرس. موسی علیه السلام گفت: بار خدایا میپرسند که خواب تو را دریابد! خدای تعالی گفت: من تو را معلوم کنم آنگه موسی را سه شبانه روز بیدار داشت پس از آن فرشته را فرستاد با دو قاروره. گفت: خدای میگوید: اینکه قاروره‌ها در دست دار امشب او آن در دست نگاه میداشت و جهد میکرد تا خوابش نبرد خوابش غلبه کرد و دستهایش بهم آمد و قاروره‌ها بر هم آمد و شکسته شد موسی از خواب درآمد قاروره‌ها را شکسته دید، جبرئیل آمد و گفت: تو در خوابی دو قاروره نگاه نمی‌توانی داشتن اگر من بخسبم آسمان و زمین که نگاه دارد! بیضاوی: خواب حالتی است که فرامی‌گیرد حیوان را در دنباله‌ی سستی اعصاب مغز بواسطه‌ی بالا- رفتن بخار رطوبتها و در نتیجه حواسّ او را از کار بازمیدارد. روح البیان: خواب زیاد نتیجه‌ی تنبلی و بیکاری است و چنین کسی ارزش در پیشگاه خداوند ندارد ابو یزید بسطامی گفت: آنچه یافتم از بی‌خوابی است که شب را مانند روز بسر بردم. سعدی: سر آنگه ببالین نهد هوشمند || که خوابش بقهر آورد در کمند. عبده: علمای عصر اخیر میگویند: خواب نتیجه‌ی از کار افتادن فعالیّت مغز است بواسطه‌ی مسموم شدن اعضا از سمی که از حرکت و اعمال روزانه تولید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میشود و در اعصاب اثر میگذارد. [صفحه ۵۱۲] مَن ذَا الَّذِی یَشفَعُ‌الخ- ۲۵۵ کشف نوشته است: آن کیست که پندارد که بی‌خواست او خود را کاری برسازد یا بی‌دانش او نفسی برآرد یا بی‌او باو رسد «فقد خاب ظنّه و ضلّ سعیه» پیر طریقت گفت: - قرآن-۱-۲۶ الهی پسندیدگان تو را بتو جستند به پیوستند ناپسندیدگان تو را بخود جستند بگسستند نه او که پیوست بشکر رسید نه او که گسست بعذر رسید، ای برساننده در خود و رساننده بخود، برسانم که کس نرسید بخود. ای راه تو را دلیل فردی || فردی تو و آشنات فردی ابو الفتوح نوشته است: بعضی اهل معانی گفتند: خدای تعالی باین آیه دل بندگان خود بخود می‌کشد عاجلا و آجلا، چنان است که گفت: ای بنده اگر راغب دنیائی مرا است از من خواه و اگر امید کرامت آخرت داری، بشفاعت شفیعی، که آن شفاعت بفرمان من است پس در دنیا و آخرت گزیر نیست تو را از من. مجمع: یعنی روز قیامت کسی برای کسی شفاعت نمی‌کند مگر با امر و اجازه‌ی خداوند چون مشرکین گمان میکردند. بتها برای‌شان شفاعت خواهند کرد، آنها را متوجّه میسازد. هر کس لیاقت شفاعت داشته باشد بدون اجازه و امر او شفاعت نخواهد کرد. روح البیان: در تأویلات نجمیّه است: «إِلّا بِإِذنِهِ» مربوط به پیغمبر است که باو «مقام محمود» وعده داده شده است و مقصود از آن شفاعت است پس معنی جمله چنین است چه کس میتواند در قیامت شفاعت کند مگر محمّد که از طرف خدا باو اجازه داده شده است. -قرآن-۴۳-۶۱ نظامی: از شفاعت اینجور اظهار امیدواری کرده است: غم نخورد آنکه شفیعش توئی || پایه ده قدر رفیعش توئی حاصلی ار نیست ز طاعت مرا || هست امیدی بشفاعت مرا وَسِعَ کُرسِیُّهُ- ۲۵۵ مجمع: در معنی اینکه جمله دو قول است: ۱- إبن عباس و مجاهد: یعنی علم -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۵۱۳] خداوند گنجایش زمین و آسمان دارد و از امام باقر و صادق [ع] نیز همین معنی روایت شده است ۲- کرسی یعنی سلطنت و قدرت و معنی جمله چنین است: قدرت خداوند فراگرفته است آسمان و زمین را و همه‌ی آنچه در آنها است. فخر: خداوند بهمان طور که مردم سلاطین و فرمانروایان خود را دیده‌اند عظمت و قدرتش را برای آنها توصیف می‌کند بجمله‌هائی که معنی جسمانیّت را میرساند از قبیل بر عرش و کرسی نشستن و امثال آنها فقطّ برای فهماندن است و توجّه اذهان. صه‌ی گفتار کاشانی در تأویلات: زمین و آسمان یعنی علم خداوند و مقصود از کرسی جایگاه علم او است که دل مؤمن باشد. و بگفته‌ی ابو یزید بسطامی: اگر عالم و همه‌ی آنچه در آن است هزار هزار مرتبه در گوشه‌ای از دل عارف قرار بگیرد هیچ احساس آن را نخواهد کرد چون گشاده‌تر از آن است که چیزی آن را پر کند و همین است که گفته‌اند: کرسیّ خداوند عرش او است بمناسبت حدیث منقول: «قلب المؤمن من عرش اللّه»«۱۹۷» و چون معنی کرسیّ در لغت، عرش و تخت کوچک باندازه‌ی قرارگاه یک نفر است دل را بآن تشبیه کرده است از نظر عظمت و اهمیّت دل پس کرسی یعنی دل مؤمن که عرش خداوند است و شایسته‌ی گنجایش زمین و آسمان است.و چون معنی کرسیّ در لغت، عرش و تخت کوچک باندازه‌ی قرارگاه یک نفر است دل را بآن تشبیه کرده است از نظر عظمت و اهمیّت دل پس کرسی یعنی دل مؤمن که عرش خداوند است و شایسته‌ی گنجایش زمین و آسمان است. -پاورقی-۴۷۲-۴۷۴ مثنوی«۱۹۸» هم حدیث فوق را اینکه طور ترجمه کرده است: -پاورقی-۷-۹ گفت پیغمبر که حقّ فرموده است || من نگنجم هیچ در بالا و پست در زمین و آسمان و عرش نیز || من نگنجم اینکه یقین دان ای عزیز در دل مؤمن بگنجم ای عجب || گر مرا جوئی در آن دلها طلب خود بزرگی عرش باشد بس مدید || لیک صورت کیست چون معنی رسید فی ظلال: اینگونه تعبیرات که در قرآن هست ترسیم معانی ذهنی است بصورتهای محسوس تا حقایق بیشتر و بهتر جای گیر در نفوس گردد، پس وسعت کرسی و عاجز نبودن از [صفحه ۵۱۴] نگهداری کنایه است از تجرید مطلق و تنزیه و قدرت کامل. سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشته و معنی شفاعت در آیت ۴۸. از همین سوره اظهار نظر شده است.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۶]

لا إِکراهَ فِی الدِّینِ قَد تَبَیَّنَ الرُّشدُ مِنَ الغَیِّ فَمَن یَکفُر بِالطّاغُوتِ وَ یُؤمِن بِاللّهِ فَقَدِ استَمسَکَ بِالعُروَةِ الوُثقی لا انفِصامَ لَها وَ اللّهُ سَمِیعٌ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عَلِیمٌ[۲۵۶] -قرآن-۱-۲۰۸ معنی لغات «الرُّشدُ» بمعنی راه مستقیم بسوی درستی و حق در برابر گمراهی. -قرآن-۱۲-۲۲ «الطاغوت» ستمگر، رهبر بگمراهی شیطان، مانع از طریقه‌ی خیر و صلاح، معبودهای مجعول. «بِالعُروَةِ» دسته و وسیله‌ی گرفتن مثل دسته‌ی کوزه و مانند آن. «الوُثقی» از مصدر- وثوق بمعنی محکمتر و استوارتر. «انفِصام» بمعنی از یکدگر جدا شدن شکاف و ترک بر- داشتن. - قرآن-۹۲-۱۰۵-قرآن-۱۶۳-۱۷۳-قرآن-۲۱۹-۲۳۰ جهت نزول: طی در لباب النقول«۱۹۹» فی اسباب النزول: ابو داود و نسائی و إبن حیان روایت کرده‌اند از إبن عباس: بسا، می‌شد زنی عرب بچه نمی‌زائید نذر میکرد برای پیدایش و ابقای فرزندش او را بیهودیها بسپارد. در قبیله‌ی بنی نضیر عدّه‌ای از اینکه بچه‌های نذری در سرپرستی یهود بودند که قبل از اسلام پدران‌شان بآنها سپرده بودند و بعد از اسلام خود فی اسباب النزول: ابو داود و نسائی و إبن حیان روایت کرده‌اند از إبن عباس: بسا، می‌شد زنی عرب بچه نمی‌زائید نذر میکرد برای پیدایش و ابقای فرزندش او را بیهودیها بسپارد. در قبیله‌ی بنی نضیر عدّه‌ای از اینکه بچه‌های نذری در سرپرستی یهود بودند که قبل از اسلام پدران‌شان بآنها سپرده بودند و بعد از اسلام خود -پاورقی-۲۶-۲۸ [صفحه ۵۱۵] آنها از انصار و یاران پیغمبر شده بودند. چون یهود بحکم پیغمبر ص مجبور شدند از مدینه مهاجرت کنند پدران اینکه بچه‌ها گفتند: فرزندان خود را رها نمی‌کنیم با آنها بروند. اینکه آیه نازل شد که اجباری در دین نیست که اینکه فرزندان را مجبور باسلام کنید و إبن جریر از إبن عبّاس نقل کرده است: مردی از انصار بنام حصین از قبیله‌ی بنی سالم بن عوف که خود مسلمان بود و دو پسر داشت مسیحی مذهب، بپیغمبر عرض کرد: اجازه بده آنها را مجبور کنم بپذیرفتن اسلام چون سخت دلبسته‌ی بدین خود هستند اینکه آیه برای جواب او نازل شده است. مجمع: از مجاهد روایت شده است مردی از انصار بچه‌ای داشت سیاه پوست بنام صبیح که پیوسته او را مجبور میکرد بپذیرفتن اسلام اینکه آیه برای تنبیه او نازل شد. ترجمه: ۲۵۶ هیچ زور و ناچاری در دینداری نیست چه راه راست ز بیراهه و گمراهی نمودار است. پس آنکه رو گردان از دیو شد و بخدا گروید، بدستاویزی استوار چنگ زده و دستگیره‌ی سختی را گرفته که هرگز کنده نمی‌شود. چون خداوند شنوا و دانا بود. سخن مفسّرین: لا إِکراهَ فِی الدِّینِ- ۲۵۶ کشف نوشته است: قتاده و ضحّاک و جماعتی مفسّران گفتند: معنی آیت آن است که: پس از آنکه عرب باسلام درآمدند بر هیچکس اکراه نیست از اهل کتاب و مجوس و صابئان اگر جزیت در پذیرند. و آن عرب که بر ایشان اکراه رفت از آن بود که امّتی امّی بودند و ایشان را کتابی نبود که میخواندند. و مصطفی صلّی اللّه علیه و آله میگفت: «اهل هذه الجزیرة لا یقبل منهم الّا الاسلام».«۲۰۰» و گفته‌اند: معنی اکراه آن است که هر چه مسلمانان را بناکام بر آن دارند از بیع و طلاق و نکاح و سوگند و عتق«۲۰۱» آن لازم است آن لازم است - قرآن-۱-۲۶-پاورقی-۴۶۶-۴۶۸-پاورقی-۵۹۹-۶۰۱ [صفحه ۵۱۶] لیه الاشاره بقوله صلّی اللّه علیه و آله رفع عن امّتی الخطاء و النّسیان و ما استکرهوا له«۲۰۲». -پاورقی-۱۰۷-۱۰۹ ابو الفتوح نوشته است: زجّاج گفت: «لا اکراه فی الدّین من قول العرب اکرهت فلانا اذا نسبته الی الکره» و معنی آن است که آن را که در اسلام آید مگوی: تو مکرهی ایمان باکراه آوردی او را نسبت نکنی با اکراه. مجمع: در مقصود از اینکه جمله چند قول است: ۱- مقصود اهل کتاب است که با دادن جزیه نباید مجبور بپذیرش دین اسلام بشوند ۲- سدّی گفته است: اینکه حکم بطور کلّی و برای همه بوده است و منسوخ نشده است ۳- دین عقیده است و دین حقیقی آن است که مربوط بعقیده باشد و دینی که با اجبار پذیرفته شود دین حقیقی نیست. تنویر المقباس: یعنی پس از آنکه اعراب اسلام را قبول کردند کسی از مسیحی و یهودی و زردشتی نباید مجبور بپذیرش اسلام بشود. ناسخ و منسوخ محمّد بن حزم«۲۰۳»: اینکه آیه منسوخ است و ناسخ آن اینکه آیه است «فَاقتُلُوا المُشرِکِینَ حَیثُ وَجَدتُمُوهُم». -پاورقی-۳۱-۳۳-قرآن-۹۵-۱۴۳ قَد تَبَیَّنَ الرُّشدُ- ۲۵۶ ابو الفتوح: حسن و مجاهد و اعرج خوانده‌اند: «الرّشد» بفتح راء و شین و عیسی بن عمر خواند: «الرّشد» با ضم هر دو. -قرآن- ۱-۲۳ فخر: بیان یعنی فاصله و جدائی و معنی جمله اینکه است که: حقّ از باطل و راه راست از کج جدا است. و مقصود نه آن است که هر کسی خود متوجّه میشود براه راست بلکه مراد اینکه است: بواسطه‌ی ادله و نشانها و حجتهای روشن راه راست از کج و گمراهی جدا شده است. فَمَن یَکفُر بِالطّاغُوتِ- ۲۵۶ -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۵۱۷] ابو الفتوح نوشته است: اهل اشارت گفتند:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طاغوت هر کسی نفس او است. فخر: علمای نحو گفتند: طاغوت بر وزن فعلوت مثل جبروت و تاء زیاده است و مشتق است از طغا پس اصل آن طغووت بوده است و لام الفعل بجای عین الفعل آمده است و طوغوت تلفّظ شده است مثل صاعقه و صاقعه و چون واو متحرّک و ما قبل مفتوح بوده است تبدیل بالف شده است. مفسّرین در اینکه کلمه پنج عقیده نقل کرده‌اند: ۱- مجاهد و قتاده گفته‌اند. یعنی شیطان. ۲- سعید بن جبیر گفته است: کاهن و غیبگو است. ۳- ابو العالیه گفته است ساحر و جادو است. ۴- بعضی گفته‌اند: بت است. ۵- دیگران گفته‌اند: کافران جنّ و انس هستند. و مبرّد گفته است: اینکه کلمه جمع است. ابو علیّ فارسی گفته است: مصدر است و مفرد. دیگران گفته‌اند: برای مفرد و جمع هر دو استعمال میشود. صافی: از احادیث چنین استفاده میشود: مقصود هر چیزی است که میپرستند مثل بت و غیر آن. قمّی گفته است: مقصود آنهائی هستند که حقّ آل محمّد را غصب کردند. بِالعُروَةِ الوُثقی- ۲۵۶ صافی: در کافی از امام صادق [ع] نقل شده است: مقصود ایمان بخدای واحد است و از امام باقر [ع] نقل شده است: مقصود دوستی اهل بیت است. -قرآن-۱-۲۰ تأویلات: یعنی خود را وابسته کند بوحدت حقیقی ذاتی که استحکام آن بخودش هست و هیچ دستاویز محکم و موثقی با آن برابری نمی‌کند و همه‌ی استحکامات وابسته‌ی باو است. وَ اللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ- ۲۵۶ فخر: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- خداوند میشنود گفتار آنکه را کافر است و میداند عقاید زشتی را که در دل او است ۲- عطا از إبن عباس روایت کرده است: -قرآن-۱-۲۸ پیغمبر میخواست یهود اطراف مدینه اسلام بپذیرند و پیوسته در نهان و آشکار دعا میکرد [صفحه ۵۱۸] و از خدا میخواست. اینکه جمله خطاب بآن حضرت است که خدا میداند میل و خواهش تو را و میشنود دعا و درخواست تو را. سخن ما: ترجمه‌ی آراء و عقاید گستاولبون ص ۸۲: بسیار مردم هستند که خود را آزاد فکر دانسته تعالیم دین را بر کنار می‌نهند. لیکن با وجود اینکه بالهام قلبی و گواهی دل عقیده دارند. شکّی نیست که ترقیّات و پیشرفتهای عقلی نمی‌تواند در ارکان تدین سستی و فتوری وارد سازد زیرا ملجأ و پناهگاه دین همیشه آخرت و سرای عقبی بوده علم را بدان دسترسی نیست بدین جهت علاقه‌مندان بسرای آخرت بسیار زیاد هستند. اینکه نظریه بخوبی روشن میکند جهت طبیعی مفاد جمله‌ی «لا إِکراهَ فِی الدِّینِ» را که میخواهد بمردم بفهماند: پیغمبر بآنچه وجدان شما شهادت میدهد راهنمائی می‌نماید و از آن ابهام و تاریکی که گاه‌گاه شما را ناراحت می‌کند بیک روش روشن و معیّن رهبری می‌نماید و یک دستاویز محکم و موجب آرامش همیشگی بشما تعلیم میدهد. -قرآن-۵۹-۸۷

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۵۷]

اللّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا یُخرِجُهُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَولِیاؤُهُمُ الطّاغُوتُ یُخرِجُونَهُم مِنَ النُّورِ إِلَی الظُّلُماتِ أُولئِکَ أَصحابُ النّارِ هُم فِیها خالِدُونَ [۲۵۷] -قرآن-۱-۲۳۷ معنی لغات: «وَلِیُّ» دوست، یاور- همسایه، همقسم، پیرو، داماد، اختیار دار، مطیع، شخص مقدّس، مأمور از طرف خدا برای حفظ مصالح مردم. و از مصدر ولی بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی نزدیکی، دنبال کردن بدون فاصله. و از مصدر ولایة. -قرآن-۱۳-۲۳ [صفحه ۵۱۹] بمعنی دست اندر کار بودن، اختیار چیزی را داشتن، یاری کردن. ترجمه: ۲۵۷ [چو دانستید ایمان دستاویز استوار است بدانید]: خدا یاور مؤمنان است که ز تاریکی [نادانی و بدبینی] بروشنی [دانش و آرامش] برون‌شان آرد و رهبری کند و کافران را دوست. دیو است که از روشنی بتاریکی‌شان برد و ایشان وابستگان بآتشند و جاویدان در آن بمانند. سخن مفسّرین: اللّهُ وَلِیُّ- ۲۵۷ کشف نوشته است: میگوید اللّه دوست و یار مؤمنان است یعنی از سه روی: یکی از روی هدایت، یکی از روی نصرت، یکی از روی جزاء طاعت. -قرآن-۱-۱۶ ابو الفتوح نوشته است: و گفته‌اند: معنی آن است که «اولی و احقّ بهم» و از روی اشتقاق و لغت و عموم فوائد، تفسیر ولیّ بر اولی دادن اولاتر است. یُخرِجُهُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ- ۲۵۷ کشف نوشته است: ایشان را بیرون آرد از تاریکی جهل با روشنائی علم و از تاریکی نفس با روشنائی دل. -قرآن-۱-۴۶ روح البیان: یعنی راهنمائی می‌کند بطرف اقسام روشنائی که ایمان و مراتب یقین و نور عیان باشد، و کلمه‌ی ظلمات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بصورت جمع گفته شده است چون گمراهی و کفر راههای متعدّد و ملّتهای جوربجور دارد. و کلمه‌ی نور مفرد آورده شده است چون اسلام یک دین و روش معیّن است. یُخرِجُونَهُم مِنَ النُّورِ- ۲۵۷ کشف نوشته است: مقاتل و قتاده گفته‌اند: قومی جهودانند که پیش از مبعث مصطفی نعت و صفت وی بتورات میخواندند و بنبوّت وی ایمان داشتند، پس که ربّ العالمین وی را بخلق فرستاد آن سران و پیشروان ضلالت چون کعب اشرف و حیی -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۵۲۰] اخطب و مانند ایشان فرامتبعان خود نمودند: که اینکه نه آن است و نعت و صفت وی بپوشیدند، تا ایشان از ایمان بنبوّت وی بیفتادند و بوی کافر شدند. مجاهد گفت: قومی از دین اسلام مرتدّ گشتند، اینکه آیت در شأن ایشان فرود آمد، اما اهل معانی گفتند: مراد جمله‌ی کافران زمینند. و بیرون آوردن ایشان از نور نه آن است که ایشان را نوری بود و از آن بیفتادند، لکن معنی آن است که ایشان را خود از نور بازداشتند، حسن گفت: نگذاشتند داخل در نورانیّت شوند. صافی: در کتاب کافی از امام صادق ع نقل شده است: نور، آل محمّد است و ظلمات، دشمنان ایشان. إبن ابی یعفور از صادق [ع] در ضمن حدیث مفصّل نقل کرده است که فرمود: مقصود آنهائی هستند که بنور اسلام روشن شده‌اند و چون پیرو امام و حاکم ستمکار شده‌اند از نور اسلام بیرون شده و بتاریکی و ظلمات کفر گرفتار شده‌اند. سخن ما: کلمه‌ی «ولیّ» بمعنی کلّی رابطه‌ی مثبت و وابستگی کامل را میرساند پس ایمان موجب حقیقت ولایت و ارتباط بحقّ است و نتیجه‌ی آن روشنی در نهاد و دل انسان است که همیشه با خاطر آرام و وجدان سالم و خوشبینی بتمام آفرینش نگاه می‌کند. پس مؤمن حقیقی با چشم خوشبینی بعالم می‌نگرد و بدبینی و تردید برای او متصوّر نیست بر خلاف غیر مؤمن که دوری از حقّ او را همیشه اسیر شک و بدبینی دارد و درین عالم با رنج و فشار وجدان و پس از مرگ بآتش محرومیّت از رحمت رحمان میسوزد. [صفحه ۵۲۱]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۵۸ تا ۲۵۹]

أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِی حَاجَّ إِبراهِیمَ فِی رَبِّهِ أَن آتاهُ اللّهُ المُلکَ إِذ قالَ إِبراهِیمُ رَبِّیَ الَّذِی یُحیِی وَ یُمِیتُ قالَ أَنَا أُحیِی وَ أُمِیتُ قالَ إِبراهِیمُ فَإِنَّ اللّهَ یَأتِی بِالشَّمسِ مِنَ المَشرِقِ فَأتِ بِها مِنَ المَغرِبِ فَبُهِتَ الَّذِی کَفَرَ وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ [۲۵۸] أَو کَالَّذِی مَرَّ عَلى قَریَةٍ وَ هِیَ خاوِیَةٌ عَلى عُرُوشِها قالَ أَنّى یُحیِی هذِهِ اللّهُ بَعدَ مَوتِها فَأَماتَهُ اللّهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ کَم لَبِثتَ قالَ لَبِثتُ یَوماً أَو بَعضَ یَومٍ قالَ بَل لَبِثتَ مِائَةَ عامٍ فَانظُر إِلى طَعامِکَ وَ شَرابِکَ لَم یَتَسَنَّه وَ انظُر إِلى حِمارِکَ وَ لِنَجعَلَکَ آیَةً لِلنّاسِ وَ انظُر إِلَى العِظامِ کَیفَ نُنشِزُها ثُمَّ نَکسُوها لَحماً فَلَمّا تَبَیَّنَ لَهُ قالَ أَعلَمُ أَنَّ اللّهَ عَلى کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۲۵۹] -قرآن-۱-۸۹۱ معنی لغات: «حاجّ» از مصدر محاجّة بمعنی بحث و احتجاج کردن. «فَبُهِتَ» از مصدر بهت بمعنی درماندن و سرگردانی. «قَریَةٍ» ده، شهر، انبوه مردم. «قریة النّمل» محلّ انبوهی خاک لانه‌ی مورچگان. «خاوِیَةٌ» از مصدر خواء بمعنی فرو ریختن و منهدم شدن. «عروش» جمع عرش بمعنی پایه، استوانه، تخت. «یَتَسَنَّه» از کلمه‌ی سنه بمعنی چیزی که چند سال بر او گذشته و خوردنی و نوشیدنی بدبوی شده. «لَبِثتَ» از مصدر لبث بمعنی درنگ و مکث کردن و اقامت گزیدن. «ننشز» از مصدر انشاز بمعنی از جای بلند کردن و روی هم سوار کردن و فراهم کردن. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۶۹-۸۰-قرآن-۱۲۵-۱۳۴-قرآن-۲۱۱-۲۲۱-قرآن-۳۱۸-۳۳۱-قرآن-۴۲۹-۴۳۹ ترجمه: [ای محمّد برای خبرداری از روش راهنمائی خداوند] ۲۵۸ بنگر بآنکه با ابراهیم گفتگو در ایمان بپروردگار او کرد چونکه خدا بآن بیدین پادشاهی داده بود [و او گول‌زده‌ی پادشاهی و توانائی خود بود] ابراهیم که باو گفت: پروردگار من آن کس است که زنده می‌کند و می‌میراند او گفت: من نیز میکشم و زنده می‌گذارم. [صفحه ۵۲۲] ابراهیم گفت: خدای من خورشید از سوی خاور آورد تو [گر توانی] آن را از باختر آور، آن کافر را زبان بسته شد و [پاسخی نداشت] و البتّه خدا ستمکاران را راه بجائی نشان ندهد. ۲۵۹ و یا بمانند [راهنمائی] آنکس که [با خر و خوراک خود] بر دهی ویران بگذشت و با خود اندیشید: خدا چگونه اینکه ویرانه و مردمش از پس مرگ زنده و آباد کند! خدا او را از پس اندیشه‌ی او صد سال مرده بداشت و زان پس زنده‌اش کرد و گفت: چند چنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمانـدی! او گفت: یـک روز بمانـدم یـا کمتر از آن، خـدا بـاو گفت: نه بلکه صـد سـال چنین بمانـدی اکنون بخوراک خود بنگر و بنوشید نیت که هیچ تباهی بآن راه نیافته، و بخر خود بنگر [که چه نابود شده] اینک تو را نشانه‌ی [درستی رستاخیز] برای مردم کنم. پس باستخوانهای خر بنگر که چگونه بهم پیوند می‌کنیم و بر یکدگر جای میدهیم و سپس گوشت بر آن میپوشیم، پس چون [انجام شـد و] برای او نمودار گشت گفت: بـدانم که خدا توانای بر همه چیز بود. سـخن مفسّـرین: أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِی حَاجَّ- ۲۵۸ مفسّرین و محـدّثین نوشـته‌اند محـاجّه و گفتگوی ابراهیم با پادشاه معاصـرش نمرود بود که ادّعای خـدائی داشت. برای اطّلاع از اینکه تفصـیل بکتابهای تفسیر و حدیث مراجعه شود. -قرآن-۱-۳۶ کَالَّذِی مَرَّ عَلی قَرِیَةٍ- ۲۵۹ کشف: نوشته است و گفته‌اند: اینکه قریه دیر هرقل است دهی بر کنار دجله میان واسط و مداین عزیر آنجا برگذشت و اینکه پس از عیسای مسیح بود. بسایه‌ی درختی فرو آمد و با وی خری بود با درخت بست و خود در میان دیه شـد هیـچ آدمی در میان دیه ندیـد و درختان بسـیار دیـد پر بار و میوه‌ی آن فرا رسـیده بگرفت از آن پاره‌ی انگور و انجیر و -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۵۲۳] با وی نان خشک بود در«۲۰۴» قعب بنهاد و شیره‌ی انگور بگرفت و بر آن ریخت تا نرم گردد. و انجیر تر چنـد بر سـر آن نهاد.قعب بنهاد و شـیره‌ی انگور بگرفت و بر آن ریخت تا نرم گردد. و انجیر تر چند بر سـر آن نهاد. -پاورقی-۳۳-۳۵ عبـده: یعنی آیا دیـده‌ای همانند آنکه بدهی گذشت! و کاف اوّل جمله بمعنی مثل است و هماننـد و جلال الـدّین در تفسـیر خود کاف را زایـد دانسـته است همان طور که علمای بصـره می‌گفتنـد کاف بمعنی مثل اسـتعمال نمی‌شود و همه جا زیادی در کلام است. لیکن مناسب با بلاغت قرآن اینکه است که کاف بمعنی مثل باشـد اسـتاد امام«۲۰۵» گفت اصـرار نحویها بر تطبیق قرآن با قواعد نحو خود اگرچه منافی با بلاغت قرآن باشد، جرأت عجیبی است از آنها نسبت بخداوند و اگر علم نحو تـدوین شـده است که قرآن را بآن مطابق نماینـد اگرچه مناسب با بلاغت و زیبائی کلام نباشـد پس بهتر آن بود که از روز اوّل اینکه علم پیدا نمی‌شد. -پاورقی-۸۶-۸۸ تفسـیر سیّد احمد خان هندی: کاف تشبیه را بواسطه‌ی اهتمام در تشبیه یا جهات دیگر میشود از مشـبه به جدا کنند و مقدّم ذکر کنند و در مثل «زید کالاسد» می‌شود کاف را از اسد جدا کنیم و بگوئیم «کان زید الأسد» در اینکه جمله‌ی آیه «الّذی» مشبّه به نیست و مقصود از اینکه کلمه حالت کسـی است که همانند و شبیه بکسی است که بقریه گذر و مرور کرده است و تقـدیر چنین است «ا لم تر الی الّذی کـانّه مرّ علی قریـهٔ» و چون در چهار صـد و شـصت و هفت پیش از میلاد هنوز بیت المقـدس بواسـطه خرابی بخت النصر بصورت ویرانه بـاقی بود، و نحمیـاء نـبی از اینکه ویرانه رنـج میبرد و از ارتخششـتایا [ارتـاکزرس] پادشـاه اجـازه گرفت که آنجـا را بسازد، و در مـدّتی که باین کار مشـغول بود، مردم او را مسـخره میکردنـد که اینکه سنگهای نفیس و گرانبها که نیم سوخته و زیر خاک رفته و اینکه معبـد که بصورت تل [صـفحه ۵۲۴] تبدیل شده چگونه اصلاح و آبادان خواهد شد! و البتّه در اینکه مدّت از خدا درخواست اصـلاح آن را میکرده و با خود فکر میکرده است که بعد از مردن اینکه شهر یعنی ویرانی و خرابی آن چگونه خداونـد آن را زنده یعنی آباد خواهد نمود، اینکه دعا و فکر برای او موجب شده است که در خواب هم دیـده است آنجا زنـده و آباد شده است و اینکه خواب همان است که در اینکه آیه گفته شده است «مَرَّ عَلی قَرِیَةٍ»«۲۰۶». -قرآن-۴۵۵-۴۷۶-پاورقی-۴۷۷-۴۷۹ مَاتَهُ اللّهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ- ۲۰۷۵۹ عبده: مفسّرین گفته‌اند: یعنی مدّت صد سال در حال مرگ باقی مانـد چون مرک در یک آن واقع میشود و ظاهر معنی جمله اینکه است که مـدّت صـد سال او را بمیراند پس مقصود بقاء باین حالت است ولی آنهائی که اینکه جور معنی کرده‌اند متوجّه نبوده‌اند که کلمه‌ی موت معنی دیگر هم دارد و آن حالتی است ممتدّ و دراز با نابودی حسّ و حرکت و ادراک که روح بکلّی از بدن جدا نمی‌شود همان طور که حال اصحاب کهف بود و در قرآن گفته شده است «فَضَرَبنا عَلَی آذانِهِم ... سِنِینَ عَدَداً»«۲۰۷» و جهت اینکه اینکه حالت بر گوش زدن نامیده شده شاید اینکه باشد که گوش آخرین حسّی است که در خواب از کار میافتد و در آیت «وَ الَّتِی لَم تَمُت فِی مَنامِها»«۳» مقصود همین حالت است و چون مقصود از اینکه موت قبض و نگاهداری نفس است معنی جمله‌ی بعد «ثُمَّ بَعَثَهُ» فرستادن است که زوال و برطرف شدن اینکه حالت باشد و در اینکه زمان اشخاصـی هسـتند که مدّتی بدون حس و۲» و جهت اینکه اینکه حالت بر گوش زدن نامیـده شـده شایـد اینکه باشـد که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گوش آخرین حسّی است که در خواب از کار میافتد و در آیت «وَ الَّتِی لَم تَمُت فِی مَنامِها»«۲۰۸» مقصود همین حالت است و چون مقصود از اینکه موت قبض و نگاهداری نفس است معنی جملهی بعد «ثُمَّ بَعَثَه» فرستادن است که زوال و برطرف شدن اینکه حالت باشد و در اینکه زمان اشخاصی هستند که مدّتی بدون حس و -قرآن-۱-۵۰-قرآن-۵۴۹-۵۷۶-قرآن-۵۸۱-۵۹۸-پاورقی-۵۹۹-۶۰۱-قرآن-۷۵۲-۷۹۱-پاورقی-۷۹۲-۷۹۴-قرآن-۸۹۸-۹۱۶ [صفحه ۵۲۵] حرکت و شعور برگذار میکنند ولی زنده هستند و اینکه حالت را سبات مینامند یعنی خواب ممتد و بادوام و در مجلّهی المقتطف کسی نوشته بود: در تقویمی خواندم: زنی پنج هزار و پانصد روز بخواب بوده است آیا اینکه ممکن است یا نه! هیئت تحریریهی مجلّه جواب داده بودند جوانی را دیدیم که یک ماه در خواب بود پس از آن مبتلا باختلال حواسّ شد و نیز نام اشخاصی را خواندهایم که تا چهار ماه و نیم بخواب بودهاند و اینکه شما نوشتهاید در حدود پانزده سال میشود که تصدیقش مشکل است و اگرچه اینکه مطلب قابل تصدیق برای مردم نیست که کسی مدّت صد سال مرده باشد و بعد زنده شود ولی همان طور که ممکن است چهار ماه و نیم یا پانزده سال آدمی بصورت مرده بماند ممکن است صد سال باین صورت باقی باشد اگرچه ما نتوانیم بوسائل طبیعی اینکه عمل پی ببریم، پس چون در نظر عقل محال نیست باید آن را بهمان معنی ظاهری قبول کنیم و تأویلش نکنیم، و مقصود ما از نقل اینکه قضایا که مردم بآن مطّلع شدهاند آشنا کردن افکاری است که نمیتوانند تفکیک کنند میان آنچه دشوار است قبول آن ولی امکان دارد با آنچه محال است. کَم لَبِثتَ-قالَ لَبِثتُ- ۲۵۹ مجمع: ابو عمرو و إبن عامر، حمزه، کسائی، با ادغام قرائت کردهاند یعنی با تاء دو نقطه و با تشدید «لبت» و بقیهی قرّاء با اظهار دو حرف که نوشته شده است. -قرآن-۱-۲۸ لَم یَتَسَنَّه- ۲۵۹ فخر: در تلفّظ و اصل اینکه کلمه مفصل بحث کرده است. - قرآن-۱-۱۶ کَیفَ نُنشِزُها- ۲۵۹ مجمع: بیشتر اهل حجاز و بصره با راء بینقطه قرائت کردهاند و اهل کوفه و شام بازاء نقطهدار که قرائت مرسوم است خواندهاند و ابان از عاصم نقل کرده است که او «ننشر» با صدای بالای نون و صدای جلو شین و با راء بینقطه قرائت کرده است از مصدر -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۵۲۶] نشر بمعنی پراکندن. قالَ أَعلَمُ- ۲۵۸ فخر: تأویل اینکه جمله اینکه است که پیش از اینکه از طریق استدلال عالم بودم اکنون از راه مشاهده و عیان عالم شدم کسائی و حمزه بصورت فعل امر قرائت کردهاند و در اینکه قرائت دو احتمال است: ۱- پس از وضوح مطلب بخود امر میکند که اکنون بدرستی بدان ۲- باو دستور رسید: اکنون بدان خدا بهر چیزی توانا است و دلیل اینکه تأویل اینکه است که عبد اللّه و اعمش اینکه طور قرائت کردهاند: «قیل اعلم انّ اللّه». - قرآن-۱-۱۴ روح البیان: زنده کردن عزیر و الاغ او برای تنبیه منکرین معاد جسمانی است که زنده شدن انسان کامل یعنی عزیر دلیل بر حیات ابدی روح است و زنده شدن خر که حیوان است دلیل بر زنده شدن اجسام و بدنها است که در حکم حیوان هستند تأویلات: در اینکه آیه سخنی دارد که ما آن را به اینکه گونه روشن میکنیم: اوّل برای موت سه احتمال میدهد: ۱- جهل و غفلت چنانکه در آیت دیگر گفته شده است: «کُنتُم أَمواتاً فَأَحیاکُم» یعنی مرده بودید و شما را زنده کردند و «أَمَتّنا اثنتین» یعنی دو نوبت ما را بمرگ سپردی ۲- مرگ ارادی که برای ریاضت و سیر و سلوک در راه حقّ اینکه مدّت خود را بحال مرگ وادار کند بمفاد جملهی مشهور: «مت بالإرادهٔ تحیی بالطّبیعهٔ» یعنی با میل و خواست خود از اینکه زندگی دست بردار تا نهاد اصلی تو آمادهی حیات و زندگی طبیعی بشود: ۳- مرگ حقیقی که روحش بوسیلهی بدن دیگر همانند و هم جنس بدن خودش برای کسب کمالات، اینکه مدّت را برگذار کرده است، دوّم- صد سال مدّت که او روزی یا نصف روزی پنداشته است از گرفتاری و یا سرگرمی و یا غفلت او بوده است و نظیر آن در قرآن زیاد است مثل «یَومَ یَحشُرُهُم کَأَن لَم یَلبَثُوا إِلّا ساعَةً» و «یَومَ تَقُومُ السّاعَةُ یُقسِمُ المُجرِمُونَ ما لَبِثُوا غَیرَ ساعَةٍ» و همان طور که پس از رنج فراق در ساعت وصال تمام آن مدّت فراموش میشود همچنین مدّت لذّت وصال پس از فراق مانند یک دم است. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۷۲۷-۷۸۲-قرآن-۷۸۵-۸۶۰ سوّم- برای صد سال سه احتمال داده است: ۱- در آن زمان ممکن است آنها سال را یک [صفحه ۵۲۷] دورهی ماه در فصول چهارگانه حساب میکردند که مطابق با هشت سال و چهار ماه میشود چون ماه در هر سال دوازده مرتبه یک دور مدار سالیانهی خورشید را طی میکند. ۲- مقصود صد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فصل بوده است که بیست و پنج سال باشد. ۳- مدّت عمر آنها درازتر از مردم امروز بوده است. چهارم- بعث و زنده کردن را حیات حقیقی ابدی معنی کرده است. پنجم- طعام و شراب را معارف الهی و ادراک کلیّات تأویل کرده است. ششم- الاغ را بدن و اعضاء او شمرده با دو معنی اوّل برای مرگ و نتیجه‌ی اینکه تأویل چنین میشود: بحال مرگ که غفلت و بی‌خودی از توجّه بعالم حقیقت و کسب کمالات انسانی باشد در اینکه مدّت باقی بود تا اینکه معارف استعدادی او که فاسد و تباه شده بود دوباره بکار افتاد و او را مطّلع کرد که چگونه بدنش از گوشت و استخوان ترکیب شده است و اینکه زندگی علمی پس از مرگ جهل و اینکه ریاضت پس از آن غفلت، قدرت خدا را برای او نمایان کرد. مفسّرین برای اینکه آیه حکایت مفصّل نوشته‌اند و جهت اینکه یهود عزیر را پسر خدا دانسته‌اند مطابق اینکه آیه «وَ قالَتِ الْیَهُودُ عُزَیْرٌ ابْنُ اللَّهِ» برای اینکه است که پس از زندگی وارد آبادی شد یهود که سالیان دراز تورات را از دست داده بودند از او پرسیدند او تمام را از بر خواند و یک حرف را کم و زیاد نکرد. -قرآن-۱۲۵-۱۶۹ طنطاوی: اینکه قضیّه با سقوط حکومت یهود و خرابی بیت المقدس تطبیق می‌کند که زنده شدن عزیر هم پس از آزادی یهود و آبادی بیت المقدس بوده است. فی ظلال: آیا داستان عزیر چگونه بوده است! بهمان گونه که آغاز حیات بوده است و زنده شدن جاندارها که تا کنون آن را درنیافته‌ایم. چه لازم که قدرت مطلقه را تطبیق کنیم با آنچه باور کرده‌ایم و قانون نامیده‌ایم با اینکه اینکه قانون از تجربه و ادراک کوچک ما درست شده است گیرم که یکی از قوانین آفرینش را دریافتیم از کجا که اینکه قانون کلّی است و در برابر آن و یا بالاتر از آن قانونی نباشد! سخن ما: اصل قضیه بهر صورت بوده است نقل آن برای یک منظور عالی است یعنی راهنمائی مردم است بوسیله‌ی پیغمبر و پی بردن بقدرت خداوند. آن روز که [صفحه ۵۲۸] اینکه آیات قرائت میشد مردم مؤمن میشدند که وعده‌های قرآن در آینده همانند گذشته حقّ است و درست و غیر مسلمین از یهود و مسیحی بواسطه‌ی آشنائی بنظائر آن مانند رؤیاهای منقوله در تورات اینکه مطالب را انکار نداشتند پس آنچه در اینکه آیه گفته شده است نه اغفال و گول زدن مردم بلکه یادآوری است برای آنها که باین جور قضایا سابقه داشته‌اند مانند یهود و متوجّه کردن دیگران که مردن و پس از آن در آینده زنده شدن عجیب نیست چون در رمان سابق هم چنین اتّفاقی افتاده است مثل آن مرد که بویرانه رفت و بفکر عالم دیگر و زنده شدن مردگان بود که خودش بطور آشکار مشاهده کرد مرگ و زندگی دوباره و عجایب قدرت را. مثنوی در مجلّد سوّم داستان خر عزیر بعد از مردنش اینکه قضیّه را چنین تعبیر کرده است: هین عزیرا در نگر اندر خرت || که بپوسیده است و ریزنده برت پیش تو گرد آوریم اعضاش را || آن سر و دم و دو گوش و پاش را چشم بگشا حشر را پیدا ببین || تا نماند شبهه‌ات در یوم دین تا به بینی جامعیّم را تمام || تا نلرزی وقت مردن ز اهتمام همچنان که وقت خفتن ایمنی || از فوات جمله حسهای تنی

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۶۰]

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ رَبِّ أَرِنِی کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتی قالَ أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلی وَ لکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِی قالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّیْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَیْکَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلی کُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ یَأْتِینَکَ سَعْیاً وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۲۶۰] -قرآن-۱-۳۲۶ [صفحه ۵۲۹] معنی لغات: «أَرِنِی» از مصدر ارائه بمعنی نمایاندن. «تُحْیِ» از مصدر احیاء بمعنی زنده کردن. «فَصُرْهُنَّ» از مصدر صور بمعنی آواز کردن، پریدن، بطرف خود، کج کردن و متمایل نمودن مثل کج کردن شاخه بسوی خود برای چیدن میوه. «عَزِیزٌ» بزرگوار- توانا- بیمانند و کم نظیر- بلند مرتبه‌ای که چیره است و مغلوب نمی‌شود و کس را دسترس باو نیست. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۵۹-۶۷-قرآن-۱۰۴-۱۱۷-قرآن-۲۵۲-۲۶۱ ترجمه: [ای محمّد اینک راه دیگر برای برون آوردن مردم از تیرگی نادانی و کفر] ۲۶۰ بیاد آن روزگار باش که ابراهیم گفت: پروردگارا بمن بنما چگونه مرده زنده کنی! او گفت: مگر مؤمن نیستی و آن را استوار نداری! گفت بلی، ولی میخواهم دلم آرام شود، خدا باو گفت: چهار مرغ بگیر و آنان را نزد خود ریز کن و بر هر کوهی پاره‌ای از آن بگذار و سپس آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را بخوان که نزد تو بال‌زنان آیند، و بدان که البتّه خداوند درستکار برتر و بیمانند بود. سخن مفسّرین: إِذ قالَ إِبراهِیمُ- ۲۶۰ کشف نوشته است اینکه بزبان کشف بر ذوق ارباب حقایق رمزی دیگر دارد و بیانی دیگر. گفتند: ابراهیم مشتاق کلام حقّ بود و سوخته‌ی خطاب او سوزش بغایت رسیده و سپاه صبرش بهزیمت شده و آتش مهر زبانه زد گفت: خداوندا بنمای مرا تا مرده چون زنده کنی! گفت: ابراهیم تو ایمان نیاورده‌ای که من مرده زنده کنم! گفت: آری و لیکن دلم از آرزوی شنیدن کلام تو و سوز عشق خطاب تو زیر و زبر شده بود خواستم تا تو گوئی: -قرآن-۱-۲۱ «أَ وَ لَم تُؤمِن» مقصود همین بود که گفتی و در دلم آرام آمد. -قرآن-۱-۲۱ آرام من پیغام تو || وین پای من در دام تو و گفته‌اند: ابراهیم بآنچه گفت زندگی دل می‌خواست و طمأنینه‌ی سر دانست که تا دلی زنده نبود طمأنینت در آن فرو نیاید و تا طمأنینه نبود بغایت مقصد عارفان نرسد [صفحه ۵۳۰] و غایت مقصد عارفان روح انس و شهود دل و دوام مهر است زبان در یاد و دل با راز و جان در ناز. زبان در ذکر، و دل در فکر، و جان با مهر. زبان ترجمان، دل در بیان، و جان با عیان. روح البیان: گفتار ابراهیم برای آن بود که علمش عیان شود و بمرتبه‌ی «عین- الیقین» برسد چون علم در درجه‌ی اوّل بوسیله‌ی شنیده‌ها و اخبار دیگران حاصل میشود که آنرا «علم الیقین» مینامند و اگر چیزی حاضر بود و مشاهده شد علم حاصل از آن را «عین الیقین» مینامند چون تردید در آن راه ندارد همان طور که در قرآن گرفتاری کفّار را معرّفی کرده است: «ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَینَ‌الیَقِینِ» یعنی در آینده گرفتاری خود را بجلو چشم می‌بینند و اگر مطلوب متحقّق و بصورت خارج نمودار شد آن را «حقّ الیقین» مینامند چنانکه در آیت دیگر گفته شده است: «فَنُزُلٌ مِن حَمِیمٍ وَ تَصلِیَةُ جَحِیمٍ إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ‌الیَقِینِ» یعنی پس از ورود بجهنّم وسیله‌ی پذیرائی موادّ گداخته است و اتّصال بآتش که بآن هنگام یقین محقّق و استوار میشود چون بدرون گرفتاری هستند و از آن ناگزیرند اینکه است مراتب سه گانه‌ی علم که اوّل به شنیدن است و دوّم بدیدن و آخرین درجه بارتباط و اتّصال بآن است و هم در روح البیان است: ابراهیم برای اطّلاع بحقایق قدرت خداوند اینکه مرتبه را میخواسته است که بوسیله‌ی معاینه «عین الیقین» پیدا کند تا موجب اطمینان او بشود و معنی اینکه فرمایش علیّ[ع] «لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا» درجه‌ی «علم- الیقین» است و مقصود آن حضرت آن است که اگر پرده برداشته شود و تمام حقایق نمودار شود یقین علمی و ایمان من زیادتر نمی‌شود و همان است که ابراهیم تصدیق کرد و گفت بلی. که اینکه درجه برای من حاصل است و درجه‌ی بالاتر را میخواهم. -قرآن-۳۹۸-۴۳۸- قرآن-۶۱۹-۷۰۲ عبده: در آیت پیش نام شخص مورد حکایت آشکار نشده است و در اینجا نام ابراهیم گفته شده است جهت اینکه است که آن شخص بصورت اعتراض و انکار گفت: چگونه اینکه مرده‌ها زنده می‌شوند! از اینکه جهت بطور ناشناس و نکره گفته شده است ولی ابراهیم با ادب و خواهش معرفت، مقصود خود را اظهار کرده است از اینکه جهت نامش آشکار شده است. [صفحه ۵۳۱] سیّد هندی: همان طور که از سیاق عبارت معلوم میشود عزیر در خواب اینکه و- قایع را دیده است اینکه قضیّه را هم میتوان فهمید که در خواب واقع شده است. چون زنده شدن مرده و بهبودی بیمار چیزی نیست که بتدریج کسی بچشم به بیند پس اگر مرده را زنده کنند یا بیماری را شفا دهند فقط یکبارگی او را زنده و سالم می‌بینند امّا چگونگی برگشت حیات و سلامتی، دیده نمی‌شود بعلاوه آرامش قلب مردان بزرگ و اهل دل با مکاشفات و رؤیا و مشاهدات قلبی است چنانکه مطابق با فطرت انسانی تسکین تردید و ناراحتی او با اینکه وسائل است. و چون تا آن روز کسی زنده شدن مرده را ندیده بوده است معلوم است که حضرت ابراهیم دیدن اینکه طور مطلب را نخواسته است بلکه در عالم خواب رفع نگرانی خود را خواسته است و باو دستور داده شده است چهار پرنده بکشد. فَخُذ أَربَعَةً- ۲۶۰ کشف نوشته است: گفتند: ای ابراهیم اکنون که زندگی در مردن است و بقا در فنا شو چهار مرغ را بکش از روی ظاهر چنانک فرمودیم تعظیم فرمان ما را و اظهار بندگی خویش را و از روی باطن هم در نهاد خود اینکه فرمان بجای آر طاوس زینت را سر بردار و با نعیم دنیا آرام مگیر: -قرآن-۱-۱۵ کم کن بر عندلیب و طاوس درنگ|| کاینجا همه بانگ بینی آنجا همه رنگ غراب حرص را بکش نیز حریص مباش بر آنچه نماند و زود بسر آید: چه بازی عشق با یاری کزو بی‌جان شد اسکندر || چه داری مهر بر مهری کزو بی‌ملک شد دارا. ه«۲۰۹» شهوت را بال شکن هیچ شهوت بدل خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راه مده که از ما باز مانی.شهوت را بال شکن هیچ شهوت بدل خود راه مده که از ما باز مانی. -پاورقی-۶-۸ [صفحه ۵۳۲] گر از میدان شهوانی سوی ایوان عقل آئی || چو کیوان در زمان خود را بهفتم آسمان بینی کرکس أمل را بکش أمل دراز مکن و دل بر حیات لعب و لهو منه تا بحیات طیبه رسی ای ابراهیم حیات طیبه آن زندگی دل است و طمأنینه‌ی سرّ که تو میخواهی. مجمع: مجاهد- إبن جریج- عطا و إبن زید گفته‌اند: چهار پرنده طاوس و خروس- کلاغ و کبوتر بوده است که مأمور شد آنها را بکشد و ریزه کند و خون آنها را با پر مخلوط کند. و از امام صادق [ع] نیز همین روایت شده است. ابو الفتوح: اینکه مرغان که موصوفند هر یک بچیزی و در هر یک یک معنی است کشتن را شاید از تو که اینکه همه معانی در تو جمع شده است بل بیشتر پس تو از وجهی هر چهار مرغی. و از روی دیگر که بکار ایشان باز نیائی و بجای ایشان بنشائی و برنج ایشان بنشائی هیچ مرغ نئی. بو العجب پس تو را از کدامان شمارند و در عداد کدامان آرند! سیمرغ نئی که با تو نام تو برند || طاوس نئی که با تو در تو نگرند بلبل نه که بر نوای تو جامه درند || آخر تو چه مرغی و تو را با چه خرند! در روزگار سلیمان علیه السّلام شخصی در بازار مرغی خرید که او را هزار دستان گویند اگر او را در نوا هزار دستان است تو را در هوی هزار دستان بیش است او را در نوا و تو را در بینوائی. آن مرغک را بخانه بر دو بآواز او مستأنس میبود. یک روز مرغکی بیامد هم از جنس او بر قفس او نشست و چیزی بقفس او فرو گفت آن مرغک نیز بانگ نکرد. مرد آن قفس برگرفت و پیش سلیمان آورد گفت: ای رسول اللّه اینکه مرغک ضعیف را ببهای گران بخریدم تا برای من بانگ کند روزی چند بانگ کرد و مرغکی بیامد و چیزی بقفس او فرو گفت اینکه مرغک گنگ شد. از او بپرس تا چرا اوّل بانگ کرد و اکنون نمی‌کند و آن مرغک چه گفت! سلیمان علیه السلام قفس پیش خواست و آن مرغک را گفت: چرا بانگ نمی‌کنی! مرغک گفت: یا رسول اللّه من مرغی بوده هرگز دام و دانه‌ی صیاد نادیده صیادی بیامد و در گذر من دامی بگسترد و دانه‌ای چند در آن دام فشاند. من چشم حرص باز کردم و چشم [صفحه ۵۳۳] عبرت باز نکردم تا دام بدیدمی بطمع دانه در دام شدم، بدانه نارسیده در دام افتادم پایم بدام بسته شد و دانه بدست نیامد. صیّاد مرا بگرفت از جفت و بچه جدا کرد و ببازار آورد و اینکه مرد مرا بخرید و در زندان قفس باز داشت من از سوز درد و فرقت نالیدن گرفتم او از غفلت و شهوت سماع میکرد و از درد من غافل و بیخبر. از درد دل محب حبیب آگه نیست || بیمار همی بنالد و طبیب آگه نیست آن مرغک بیامد مرا گفت: ای بیچاره چند نالی که سبب حبس تو ناله‌ی تو است من عهد کردم که تا در اینکه زندان باشم نیز ننالم. سلیمان علیه السلام بخندید و مرد را گفت: اینکه مرغک میگوید: عهد کرده‌ام که تا در زندان باشم نیز ننالم. مرد قفس پیش خواست و در او برکشید و مرغک را رها کرد و گفت: من اینکه را از برای آواز دارم. چون مرا بانگ نخواهد کرد او را چه خواهم کرد! اینکه مثل تو است و تو مرغ اوئی و دنیا قفس تو است تو را در زندان قفس برای ناله‌ی تو میدارد اگر در اینکه قفس ناله نکنی تو را بر او هیچ خطر نباشد «قُل ما یَعبَؤُا بِکُم رَبِّی. لَو لا دُعاؤُکُم». -قرآن-۴۱۷-۴۶۹ فخر: برای انتخاب پرنده دو جهت گفته‌اند: ۱- چون همّت پرنده پرواز بهوا و جاهای مرتفع است و خلیل الرّحمن همّتش عالی بود و می‌خواست بملکوت اعلی سیر کند وسیله‌ی مناسب او نمایش پرنده برای او بود. ۲- چون مرغان را سر برید و نرم کرد و بر هر کوهی پاره‌ای گذاشت و همه بطرف او پریدند و بدنهاشان درست شد بخلیل گفتند: ن گونه که اینکه پاره‌های بدن پرواز کرد و بهم پیوسته شد. در عالم دیگر پاره‌های بدنها پرواز می‌کند و ببدنها می‌چسبد چنانکه اینکه آیت گفته است: «یَخرُجُونَ مِنَ الأَجداثِ کَأَنَّهُم جَرادٌ مُنتَشِرٌ»«۲۱۰» و برای اختصاص بعدد چهار دو جهت است: اوّل- تو بنده هستی و یک سؤال کردی من پروردگارم چهار نمایش بتو میدهم. دوم- اشاره بعناصر چهارگانه است که موجب پیدایش حیوان و گیاه است و تا نتوانی آنها را از هم جدا کنی نمی‌توانی و برای اختصاص بعدد چهار دو جهت است: اوّل- تو بنده هستی و یک سؤال کردی من پروردگارم چهار نمایش بتو میدهم. دوم- اشاره بعناصر چهارگانه است که موجب پیدایش حیوان و گیاه است و تا نتوانی آنها را از هم جدا کنی نمی‌توانی -قرآن-۱۶۵-۲۲۴-پاورقی-۲۲۵-۲۲۷ [صفحه ۵۳۴] مرغ روحت را بصفای نفسانی و عالم ربوبی پرواز دهی. مولانای رومی بآغاز دفتر پنجم در معنی «فَخُذ أَربَعَةً مِنَ الطَّیرِ» آیه را چنین معنی کرده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. -قرآن-۴۳-۷۵ چار وصف است اینکه بشر را دل فشار || چار میخ عقل گشته اینکه چهار تو خلیل وقتی ای خورشید هش ||اینکه چهار اطیار رهزن را بکش زان که هر مرغی از اینها زاغ وش || هست عقل عاقلان را دیده کش چار وصف تن چو مرغان خلیل || بسمل ایشان دهد جان را سبیل ای خلیل اندر خلاص نیک و بد || سر ببرشان تا رهد پاها ز سدّ زان که اینکه تن شد مقام چار خو || نام‌شان شد چار مرغ فتنه جو خلق را گر زندگی خواهی ابد || سر ببر زین چار مرغ شوم بد بازشان زنده کن از نوع دگر || که نباشد بعد از آن ز ایشان ضرر چار مرغ معنویّ راهزن || کرده‌اند اندر دل خلقان وطن سر ببر اینکه چار مرغ زنده را|| سرمدی کن عمر نا پاینده را بطّ و طاوس است و زاغ است و خروس || اینکه مثال چار خلق اندر نفوس بط حرص است و خروس آن شهوت است || جاه چون طاوس و زاغ امنیّت است نیّتش آنکه بود عمرش دراز || طامع تأبید آن امید ساز بطّ حرص آمد که نوکش در زمین || در تر و در خشک می‌جوید دفین یک زمان نبود معطّل آن گلو || نشنود از حکم جز امر کلوا همچو یغماچی که خانه می‌کند || زود زود انبان خود پر می‌کند اندر انبان می‌فشارد نیک و بد || دانه‌های درّ و حبّات نخود تا مبادا یاغیئی آید دگر || می‌فشارد در جوال او خشک و تر فَصُرهُنّ- ۲۶۰ -قرآن-۱-۱۲ [صفحه ۵۳۵] ۲۶۰ مجمع: ابو جعفر و حمزه و خلف با کسر صاد قرائت کرده‌اند و بقیّه با ضمّ که قرائت مرسوم است. و از إبن عبّاس نقل شده است: با صدای زیر صاد و تشدید و صدای بالای را و از عکرمه نقل شده است بعکس اینکه تلفّظ یعنی با فتح صاد و کسر و تشدید را و اینکه کلمه از صور بمعنی بریدن و کج کردن است. و ابو الحسین گفته است: عرب صار یصیر بمعنی قطع کردن و بریدن استعمال کرده است. انوار التنزیل: اختلاف قرائتها منطبق است: ۱- با معنی کج بکن و بطرف خود بکش آنها را تا بدرستی بشناسی ۲- قرائت مشدد که از مصدر تصریه بمعنی جمع کردن باشد و چنین معنی میشود: آنها را با یکدیگر جمع کن. فخر: ابو مسلم گفته است چون ابراهیم نمایش زنده شدن مرده‌ها را تقاضا کرد برای او مثال زنده‌ای نمایش دادند تا فکر او را بموضوع درخواستش نزدیک کنند و تصوّر آن را آسان و جمله‌ی «فَصُرهُنّ تا آخر» یعنی آنها را متمایل کن و عادت بده که هر وقت بخوانی بسوی تو بیایند و پس از ورزیده و مأنوس شدن روی هر کوهی یکی از آنها را بگذار و آوازشان کن تا به بینی چطور کوشش می‌کنند و بطرف تو میآیند همینطور است بازگشت ارواح ببدنها با کمال آسانی. و در اینکه جمله‌ها از جهت لغت و ترکیب کلمات معنی دیگر نمی‌توان فهمید مگر با الحاق کلمات دیگر و تقدیم و تأخیر بدون دلیل. -قرآن-۲۰۵-۲۱۷ عَلی کُلِّ جَبَلٍ مِنهُنّ جُزءاً- ۲۶۰ فخر: عاصم با همزه و تشدید زا «جزّءا» قرائت کرده است و ابو الفتوح سه قرائت نقل کرده است: ۱- جزا با حرکت و تخفیف زاء. ۲- جزّا با حرکت و تشدید زاء ۳- جزءا با همزه و تخفیف زا که قرائت مشهور است. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: در شماره‌ی جبل اختلاف است: ضحّاک و مجاهد گفته‌اند: یعنی هر کوهی که ممکن شود. إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: چهار کوه بوده است بمناسبت چهار مرغ. سدّی و إبن جریج گفته‌اند هفت کوه بوده است. [صفحه ۵۳۶] اللّه عَزِیزٌ- ۲۶۰ کشف نوشته است گفته‌اند: ابراهیم باین سؤال که کرد طلب رؤیت میکرد چنانک موسی کرد. امّا ابراهیم برمز دیدار خواست نه بصریح لا جرم جواب نیز برمز شنید که «أَنّ اللّه عَزِیزٌ» ای ابراهیم شنیدیم سؤال تو و دانستیم مراد تو. و بحقیقت دان که اللّه عزیز است و یافت وی عزیز و دیدار وی عزیز. و موسی بصریح خواست نه برمز لا- جرم جواب نیز صریح شنید که «لَن تَرانِی».«۲۱۱»۱» -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۲۰۲-۲۲۶-قرآن-۴۱۷-۴۳۲-پاورقی-۴۳۴-۴۳۶ نیشابوری: ابراهیم خلیل برای خودش طلب رؤیت کرد و گفت: «ارنی» امّا حبیب خدا برای خود و امّتش خواست که گفت: «اللّهمّ ارنا الاشیاء کما هی» چون هم همّت عالی داشت هم مقامی رفیع. نشانه‌ی بلند همّتی آن است که بکلمه‌ی: «ارنا» یعنی بما بنما تلفّظ فرمود که خود و دیگران را شریک در خواسته‌ی خود کرد. و نشانه‌ی والا مقامی آن که بکلمه‌ی: «الاشیاء» یعنی همه چیز تلفّظ فرمود چون رفعت مقامش اقتضا داشت همه چیز را بشناسد تا در آن بیان شناسائی ذات حقّ حاصل شود از اینکه جهت با رعایت ادب مقصود خود را در پرده گفت، بعلاوه که خواسته‌ی آن حضرت کمال رؤیت است بجمیع صفات چون گفت: «الاشیاء» چه همه چیز فراگیر همه‌ی صفات نیز می‌باشد و باز بکلمه‌ی «کما هی» تلفّظ فرموده است چون از هر چیزی شناسائی حقیقت و هویّت آن را خواسته است. حسینی نوشته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیت: کوزه‌گر گر کوزه‌ای را بشکند || چون بخواهد باز قائم می‌کند آنکه داند کوزه کردن از نخست || چه عجب گر سازد اشکسته درست. و نیز حسینی: گفته‌اند چهار خاصیّت از عناصر اربعه در آدمی پدید شده است که [صفحه ۵۳۷] باید با تیغ مخالفت آنها را نابود کند: از آتش گرد نفرازی- از هوا شهوت- از آب آز و تکاپو- از خاک بخل و تیرگی. سنائی در اینکه شعر خود اشاره بآنها کرده است: چار مرغ است چار طبع بدن || جمله را بهر دین بزن گردن پس بایمان و عشق و دلیل || زنده کن هر چهار را چو خلیل روح البیان: قشیری گفته است: ابراهیم با اینکه گفتار زندگی دل خواسته است اینکه است که بکنایه باو دستور داده‌اند: برای گذشت و آسودگی از چهار خاصیّت نفسانی: ۱- حبّ آرایش. ۲- طول امل. ۳- حرص. ۴- شهوت. طاوس و کلاغ و مرغابی و خروس بکشد یعنی تا نفس و خواصّ آن را بمجاهدت ریاضت نکشد دلش بمشاهدت نور حقّ زنده نخواهد شد صافی: از امام صادق ع نقل است: ابراهیم در کنار دریا مرداری دید که نیم آن در آب است و نیم دیگر بکنار. حیوانات دریائی از آن میخورند و با هم می‌جنگند و آنکه چیره شد دیگری را میخورد و از نیم دیگر حیوانات زمینی میخورند و با یکدیگر میاویزند و آنکه مغلوب شد میخورندش. ابراهیم را ازین مشاهدت شگفت آمد و گفت: با اینکه زیر و رو شدن چگونه مردگان زنده میشوند! اینکه بود که باو چنین دستوری رسید. و تفسیر باطنی اینکه آیه چنین است: ای ابراهیم، چهار نفر که آمادگی تربیت تو را دارند از علم خود بآنها بیاموزد و بهر سوی روانه‌شان کن تا رهبر مردم باشند و چون بخواهی نزد تو آیند با اسم اعظم آنها را بخوان تا بشتاب سوی تو آیند. یَأتِینَکَ سَعیاً- ۲۶۰ مجمع: یعنی بپای خود بسوی تو میآیند. و از خلیل بن احمد پرسیدند آیا پریدن پرنده را عرب «سعی» مینامد! گفت نه و معنی اینکه جمله اینکه است که در برابر سعی و کوشش تو آنها بنزد تو آیند. -قرآن-۱-۱۸ فی ظلال القرآن: چون پیدایش خرد آدمی پس از پیدایش موجودات بوده است [صفحه ۵۳۸] و جز همین وسیله‌ی کوچک برای پیدا کردن راه زندگی دستاویزی نیست پس عقل نمی‌تواند بمسئله‌ی کلّی زندگی و مرگ و پیدایش بعد از آن احاطه نماید و آن را درک کند چون هرگز جزئی احاطه‌ی بکلّی پیدا نمی‌کند و یک وسیله‌ی کوچک محدود نمی‌تواند تا آنجا که نبوده و نخواهد بود برسد و آن را دریابد پس یگانه راه رسیدن باین حقایق همان الهامات پیغمبران است و بس. سخن ما: در سفر پیدایش تورات باب پانزده بخش هفتم چنین نوشته است: پس وی را گفت: من هستم یهوه که تو را از اور کلدانیان بیرون آوردم تا اینکه زمین را بارثیت بتو بخشم. گفت: ای خداوند یهوه بچه نشان بدانم که وارث آن خواهم بود! بوی گفت: گوساله‌ی ماده‌ی سه ساله و بز ماده‌ی سه ساله و قوچی سه ساله و قمری و کبوتری برای من بگیر. پس اینکه همه را بگرفت و آنها را از میان دو پاره کرد و هر پاره را مقابل جفتش گذاشت لکن مرغان را پاره نکرد و چون لاشخورها بر لاشها فرود آمدند ابرام آنها را راند و چون آفتاب غروب میکرد خوابی گران برابرام مستولی شد- الخ- اگر چه معلوم نیست اینکه جمله‌ها وحی بموسی باشد و تورات اصلی ولی از آنگونه مطالبی است که در قرنهای قدیم بخاطر یهود بوده است و از سخنان پیغمبران شمرده میشده است و نشانه است که از رموز الهامات بپیغمبران است و چون در آنجا مثل قرآن مطلب دنبال نشده است و جز دستور بابراهیم چیز دیگر گفته نشده است معلوم میشود که گاهی کشتن حیوانی نشانه‌ای بوده است برای کشف مجهولی چنانکه در قصه‌ی قربانی فرزندان آدم ردّ و قبول قربانی که در تورات و قرآن یاد شده است می‌فهمانند که اینکه عمل نشانه‌ی خوشبختی و بدبختی صاحب آن بوده است و همچنین کشتن گاو در بنی اسرائیل که بسوره‌ی بقره نقل شده است پس شاید نقل اینکه سرگذشت ابراهیم در قرآن برای یهود مدینه بوده است که در تورات‌شان نمونه‌ای از آن داشته‌اند و بوسیله‌ی پیغمبر اصل و حقیقت آن گفته شده است که سخن ابراهیم و دستور باو اینکه بوده است نه آن که شما بتورات خود دارید. و هم برای آن اعراب که خود را از اولاد ابراهیم میدانستند یادآوری شده است [صفحه ۵۳۹] که پدر شما ابراهیم رستاخیز باور داشت و از اینکه راه برای خود درستی آن را آشکار کرد پس چگونه شما آن را باور ندارید! اینجا داستانی بیاد آمد که هنوز مردم از حیوان سر بریده پوشیده‌ای را نمودار می‌کنند: خردسال بودم و نشسته بودم و تماشا میکردم و همسر باغبان پدرم سر بزغاله‌ای پاک میکرد. چون خواست آن را بشکافد و دو بخش بالا- و پائین را از هم جدا کند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت: فلان زن باردار است از جدا شدن اینکه دو بخش نمودار کنیم در زهدان او پسر است یا دختر! چون آن را با فشار باز کرد و بند پائین از بالا جدا شد در سرانه‌ی دو استخوان فک زیرین دو پاره گوشت بسیار کوچک بصورت عمودی بلند شد، او گفت: بچه‌ی آن زن پسر است. و از قرار مسموع هنوز هم اینکه رسم هست و مخصوص یک آبادی نیست و نزد بسیاری از مردم مرسوم است.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۶۱ تا ۲۶۴]

مَثَلُ الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم فِی سَبِیلِ اللّهِ کَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَت سَبعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللّهُ یُضاعِفُ لِمَن یَشاءُ وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ [۲۶۱] الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم فِی سَبِیلِ اللّهِ ثُمَّ لا یُتبِعُونَ ما أَنفَقُوا مَنًّا وَ لا أَذیً لَهُم أَجرُهُم عِندَ رَبِّهِم وَ لا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُونَ [۲۶۲] قَولٌ مَعرُوفٌ وَ مَغفِرَةٌ خَیرٌ مِن صَدَقَةٍ یَتبَعُها أَذیً وَ اللّهُ غَنِیٌّ حَلِیمٌ [۲۶۳] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُبطِلُوا صَدَقاتِکُم بِالمَنِّ وَ الأَذی کَالَّذِی یُنفِقُ مالَهُ رِئاءَ النّاسِ وَ لا یُؤمِنُ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ فَمَثَلُهُ کَمَثَلِ صَفوانٍ عَلَیهِ تُرابٌ فَأَصابَهُ وابِلٌ فَتَرَکَهُ صَلداً لا یَقدِرُونَ عَلی شَیءٍ مِمّا کَسَبُوا وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الکافِرِینَ [۲۶۴] -قرآن-۱-۸۶۳ [صفحه ۵۴۰] معنی لغات: «مَعرُوف» شناخته شده، روزی، نیکی، کار مردم‌پسند. «من» بخشش، نیکی کردن، نقص و کم کردن، نیکی خود را بر کسی شمردن، سپاس بر نهادن. «رِئاءَ» نشان دادن، نمایش دادن که همان ریای مشهور باشد. «صَفوان» جمع صفوانه و صفواء سنگ سخت صاف. «وابِل» باران تند دانه درشت. «صلد» بفتح صاد سخت صاف. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۱۶۸-۱۷۶-قرآن-۲۳۴-۲۴۴-قرآن-۲۸۲-۲۹۱ ترجمه: ۲۶۱ داستان آن کسان که سرمایه‌ی خود را براه خدا [و مصلحت و شایسته] می‌بخشند داستان دانه‌ای است که هفت خوشه در آرد و در هر خوشه صد دانه بود، و خدا برای هر کس بخواهد و بسرنوشت او باشد آن را دو برابر می‌کند. چه او دانا است و گشاده توانا. ۲۶۲ پس آنها که براه خدا می‌بخشند و بدنبال آن منّت و آزار [بر کار خود بکس] ندارند مزد اینگونه کسان بپیش‌گاه پروردگار آنها است و نه بیمی‌شان بود و نه اندوهناک شوند. ۲۶۳ [ولی البتّه] سخن مردم پسند بهتر است از بخششی که بدنبال آن آزار بود چه خداوند بینیاز است و بردبار [که به بیچارگان ببخشید یا بیازاریدشان پس] ۲۶۴ ای مردمی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید بخشش و گذشت از سر مایه‌ی خود را بآزار و منت [بر فقیران] نابود نکنید بمانند آنکه سرمایه‌ی خود برای بمردم نمودن بخشد و خدا و رستاخیز باور ندارد که داستان آنکس داستان سنگ سخت همواری است که روی آن خاک است و باران ژاله بر آن رسد و [خاک آن را ببرد همان] سنگ سخت بماند. [چنین مردم بمانند آن سنگ که تخمی بر آن نروید] توانائی سودی از کوشش و بخشش خود ندارند چون مردم کافر را خدا رهنما نمی‌شود [چه که آزار و منت نشانه‌ی کفر و نفاق درونی بود و مهر حق بآن نرسد]. [صفحه ۵۴۱] سخن مفسّرین: مَثَلُ الَّذِین- ۲۶۲۱۲ کشف نوشته است: بو جعفر قائینی گفت: که اللّه تعالی نواخت درویشان و مراعات ایشان بجائی رسانید که از هفت روی مواسات ایشان از توانگران درخواست: یکی از روی امر چنانک گفت: «أَنفِقُوا مِمّا رَزَقناکُم» دیگر از روی تلطّف چنانک گفت: «مَن ذَا الَّذِی یُقرِضُ اللّه». سوّم- از روی وعد و افزونی پاداش چنانک گفت: «مَثَلُ الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم فِی سَبِیلِ اللّهِ کَمَثَلِ حَبَّةٍ» جای دیگر گفت: «فَیُضاعِفَهُ لَه» چهارم- از روی وعید چنانک گفت: «لَن تَنالُوا البِرَّ حَتّی تُنفِقُوا» پنجم- از روی نصیحت چنانک گفت «الشَّیطانُ یَعِدُکُمُ الفَقرَ» ششم- از روی تهدید چنانک گفت: «لا یَحسَبَنَّ الَّذِینَ یَبخَلُونَ بِما آتاهُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ هُوَ خَیراً لَهُم بَل هُوَ شَرٌّ لَهُم» هفتم- از روی تحقیق چنانک گفت: «ها أَنتُم هؤُلاءِ تُدعَونَ لِتُنفِقُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ» و علی الجمله در مراعات و مواسات درویشان هم کفّارات گناهان است هم رضاء رحمان هم شفاء بیماران و کشف غمان و هم طهارت دل و جان و هم قبول و نواخت از جهت خداوند جهان. امّا کفّارات گناهان و رضاء رحمان آن است که مصطفی گفت: «صدقة السّرّ تطفئ غضب الرّب و صدقة العلانیة تطفئ الخطیئة کما یطفئ الماء النّار»«۲۱۲» ۱» و در بعضی اخبار است که جنازه‌ای حاضر بود رسول خدا بر آن نماز نمی‌کرد جبرئیل آمد و گفت: یا رسول اللّه نماز کن بر وی که او در شبی که باران می‌بارید صدقه‌ای بدرویشی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

محتـاج داد و اللّه او را بـآن صـدقه بیامرزیـد. و شـفاء بیمـاران و کشـف غمـان آن اسـت کـه مصـطفی گفـت: «دائـوا مرضـاکم بالصّدقة»«۲۱۳» و طهارت آن است که اللّه گفت: «خُذ مِن أَموالِهِم صَدَقَةً تُطَهِّرُهُم وَ تُزَكِّيهِم بِها»«۲۱۴» و قبول آن است که مصطفی گفت: «انّ اللّه یقبلو قبول آن است که مصطفی گفت: «انّ اللّه یقبل -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۲۳۰-۲۵۹-قرآن-۲۹۶-۳۳۲-قرآن-۳۸۸-۴۷۲-قرآن-۴۹۰-۵۱۱-قرآن-۵۵۱-۵۹۱-قرآن-۶۳۱-۶۶۴-قرآن-۷۰۳-۸۲۰-قرآن-۸۶۱-۹۲۵-پاورقی-۱۲۷۷-۱۲۷۹-پاورقی-۱۶۲۱-۱۶۲۳-قرآن-۱۶۶۳-۱۷۲۹-پاورقی-۱۷۳۰-۱۷۳۲ [صفحه ۵۴۲]ّدقة و لا- یقبل الّا الطّیّب یقبلها بیمینه ثمّ یربیها لصاحبها کما یربی الرّجل منکم مهره حتّی انّ اللّقمة لتصیر مثل جبل احد»«۲۱۵». -پاورقی-۱۴۲-۱۴۴ فِی سَبِیلِ اللّهِ- ۲۶۱ مجمع: مقصود هر چه راه خیر باشـد چه برای جهـاد و یـا غیر جهاد و اینکه معنی از امام صادق نیز روایت شـده است و بعضـی گفته‌انـد: مخصوص مخارج جهـاد است که اینکه درجه پـاداش دارد و برای غیر جهاد فقط تا ده برابر پاداش دارد. -قرآن-۱-۲۱ نیشابوری: چون در آیات پیش نمودار شد که برای انسان معاد و عالم دیگر خواهد بود در اینکه آیات فهمانده شده است که توشه‌ی شـما برای قیامت از سرمایه‌تان همان است که برای خدا بدهید. و بعضـی گفته‌اند: چون پیش از اینکه گفته شده است: خدا دوست مؤمنان است و دوستدار کافران طاغوت است در اینکه آیات نشان داده شده است که انفاق مؤمن بچه گونه است و مثال انفاق کافر کدام است. أَنبَتَت سَبعَ سَنابِلَ- ۲۶۱ مجمع: ممکن است اعتراض شود: کجا دیـده شـده است که یک دانه هفت خوشه و هر خوشه صد دانه نتیجه بدهد! جواب آن است که اگر چیزی را کسـی ندیـده باشـد برای توجّه ذهن او میتوان بـآن تشبیه کرد و در شـعر عرب و قرآن نظیر دارد از قبیل «کَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیـاطِینِ» و بعلاـوه در زراعت کـاورس اینکه مقـدار نتیجه دیـده شـده است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۳۰۰-۳۳۴ ابـو الفتوح: ابو عمرو و حمزه و کسائی تا را در سین ادغام کرده «انبت السّبع» خوانده‌اند. نظامی اینکه مطلب را اینجور تصوّر کرده است: [صـفحه ۵۴۳] با تر و با خشک مرا نیست کار || دانه ز من پرورش از کردگار آنکه بشارت بخودم میدهد || دانه یکی هفتصدم میدهد دانه بانبازی شـیطان مکار || تا ز یکی هفتصد آید ببار دانه‌ی شایسته بباید نخست || تا گره خوشه گشاید درست وَ اللّهُ یُضاعِفُ- ۲۶۱ مجمع: از إبن عمر روایت شـده است: چون اینکه آیه نازل شـد پیغمبر دعا کرد: -قرآن-۱-۲۱ ای خدا بیشتر کن اینکه آیه نازل شـد «مَن ذَا الَّذِی یُقرِضُ اللّهَ قَرضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ أَضعافاً کَثِیرَةً» باز دعا فرمود: خدایا برای امّت من زیادتر کن اینکه آیه نازل شد «إِنَّما یُوَفَّی الصّابِرُونَ أَجرَهُم بِغَیرِ حِساب». -قرآن-۴۳-۱۳۳-قرآن-۲۰۷-۲۶۶ بیضـاوی: یعنی بمـوجب حـال شـخص کـه می‌بخشـد، با اخلاـص باشـد یـا برنـج و زحمت، چیزی بدهـد بهمـان نسبت تفـاوت عمل ثواب آن عالم بیشتر یا کمتر میشود. مَنًّا وَ لا أَذیً- ۲۶۲ کشف نوشـته است: گفته‌انـد: منّت بر نهـادن آن است که چون صـدقه داد بـاز گویـد: من بـا فلان نیکی کردم و او را بپای آوردم و شکسـتگی او را جبر کردم و اذی نمودن آن است که احسان خود را با درویش با کسـی گویـد که درویش نخواهـد که آن کس از حـال وی خبر دارد و نام و ننگ وی دانـد. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: منّ آن است که بروی فقیر گویـد: من بتو احسـان کردم- من تو را بی‌نیاز کردم- مگر من بتو بخشش نکردم! و مانند اینها. و اذی- آن است که گوید خدا شر تو را از من بگرداند- من را از تو راحت کنـد و یا روی ترش کنـد یا او را در برابر احسان خود بکاری بگمارد و بزحمت و رنـج وادار کنـد. نیشابوری: آنچه موجب خواری فقیر باشـد، مثل: تو موذی هستی خـدا تو را از من دور کنـد. و از کلمه‌ی «ثم» که در آیه اسـتعمال شده است اسـتفاده می‌شود: معنی فاصله [صفحه ۵۴۴] و تفاوت مرتبه میان انفاق و منّت و می‌فهماند: منت و آزار نکردن بهتر است از بخشـش. ابو الفتوح نوشته است عبد الرّحمان بن زید بن اسـلم گفت: چون کسـی را عطائی دهی و دانی که سـلام تو بر او گران خواهد آمد بر او سـلام مکن راوی خبر گویـد: زنی بنزدیک اسامـة بن زید آمد و گفت: من جعبه‌ای دارم و تیری چند در او: مرا بمردی راه نمای مردی که رفتن او در جهاد برای خدا بود نه برای ریا که اینکه مجاهدان بیشتر برای آن میروند تا از باغهای مردمان میوه خورند اسامه گفت. پیش از آنکه بدادی ایذا کردی: خدای تعالی حرام کرد منّت نهادن بر عطاء. گفت: کسـی را نرسد که منّت نهد بر کسـی در عطاء اینکه مرا رسـد که بر بنـدگان خود منّت نهم برای آنکه منّت خلقان تکدیر و تغییر باشد و منّت خدای تنبیه و تذکیر. ابو السـعود منّت جلوتر بر آزار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته شده است بمناسبت اینکه در بیشتر بخششها منّت هست و بیشتر بخشندگان اظهار منت دارند و گفته‌اند: اینکه آیه برای عثمان نازل شد که قشون تبوک را بهزار شتر با اسبابش کومک کرد و برای عبد الرّحمان عوف که چهار هزار درهم حضور پیغمبر آورد برای کومک بقشون و هیچ تفاخر نداشتند. قَولٌ مَعرُوفٌ- ۲۶۳ ابو الفتوح نوشته است: سخنی نیکو یعنی روی جمیل و جوابی بوجه سائل را. -قرآن-۱-۱۶ و گفته‌اند: و عده‌ی نکو. کلبی گفت: دعای نیکو چنانک گوید: «وسّع اللّه علیک و اصلح اللّه شانک و کفاک المؤنة و اغناک عن سؤال النّاس»«۲۱۶» ضحّاک گفت: «قول فی اصلاح ذات البین»«۲۱۷» نیشابوری: گفتاری که بر دلها سخت نباشد و آن را بپذیرند مثل اینکه خواهنده را با زبانی ملایم و وعده‌ی بآینده امیدوار کند و برگرداند.نیشابوری: گفتاری که بر دلها سخت نباشد و آن را بپذیرند مثل اینکه خواهنده را با زبانی ملایم و وعده‌ی بآینده امیدوار کند و برگرداند. -پاورقی-۱۴۸-۱۵۰-پاورقی-۱۹۶-۱۹۸ [صفحه ۵۴۵] وَ مَغفِرَةٌ- ۲۶۳ نیشابوری: مقصود در گذشتن از گدا وسائل است که چون محرومش کنند و چیزی ندهند و او تعرّض کند او را معاف دارند و باو تندی نه کنند و بعضی گفته‌اند: مقصود از مغفرت بخشش خداوند است که اگر فقیر را بصورت خوش برگردانند و نرنجانند اگرچه چیزی ندهند خدا میآمرزد. و یا مقصود بخشیدن سائل است که اگر او را برگرداندند و او اعتراض نکرد اینکه عمل فقیر بهتر است از مالی که باو برسد. -قرآن-۱-۱۲ خَیرٌ مِن صَدَقَةٍ- ۲۶۳ نیشابوری- جهت برتری آن است که اگر چیزی داد و آزار هم کرد هم سود رسانده است و هم زیان و ممکن است گناه زیان با ثواب سود برابری نکند ولی خوش‌روئی و زبان خوب سودش مسلم است چون موجب خوشحالی انسان است و زیان ندارد. -قرآن-۱-۱۹ اللّهُ غَنِیٌّ- ۲۶۳ ابو الفتوح نوشته است: و خدا بی‌نیاز است از صدقات بندگان و اگر او خواهد همه خلق را غنی گرداند تا کسی را بکسی حاجت نباشد و لیکن توانگران را مال داد تا شاکر باشند و درویشان را امتحان کرد تا صابر باشند و ذلک قوله عزّ و جلّ: «وَ اللّهُ فَضَّلَ بَعضَکُم عَلی بَعضٍ»«۲۱۸» عبد الرّحمان سلمی روایت کند که: رسول علیه السّلام گفت: چون سائل سؤال کند قطع سؤال او نکنی تا از آن فارغ شود آنگه جوابی کنی او را با وقار و لکن یا بچیزی اندک یا بروی نیکو که وقت باشد که سائل بشما آید که نه انسی باشد و نه جنّی تا بنگرند تا خود شما را در نعمتی که خدای با شما کرامت کرده است چگونه میکنی!عبد الرّحمان سلمی روایت کند که: رسول علیه السّلام گفت: چون سائل سؤال کند قطع سؤال او نکنی تا از آن فارغ شود آنگه جوابی کنی او را با وقار و لکن یا بچیزی اندک یا بروی نیکو که وقت باشد که سائل بشما آید که نه انسی باشد و نه جنّی تا بنگرند تا خود شما را در نعمتی که خدای با شما کرامت کرده است چگونه میکنی! -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۲۹۳-۳۳۷-پاورقی-۳۳۸-۳۴۰ راوی خبر گوید: امیر المؤمنین علیه السّلام و خضر بهم رسیدند، امیر المؤمنین خضر را [صفحه ۵۴۶] گفت: سخنی حکمت گوی تا از تو یاد گیرم. خضر گفت: چه نیکوست شفقت توانگران بر درویشان رغبت ثواب خدای را. امیر المؤمنین گفت: دانی کی از آن نیکوتر چی است! گفت: بگو. گفت: و نیکوتر از آن تکبّر درویشان است بر توانگران اعتماد بر خدای عزّ و جلّ. خضر گفت اینکه کلمه سزای آن است که بقلم زرین نویسند. کَمَثَلِ صَفوانٍ- تا آخر ۲۶۴ فخر: در اینکه تشبیه دو معنی تصوّر میرود: اوّل- عمل ظاهری مردم منافق مانند خاک است و شخص منافق ریاکار موذی مانند سنگ است و پایان زندگی و روز پاداش آن باران تند است و نتیجه چنین میشود: اینکه بخشش مانند غبار بر سنگ است که اکنون خاکی دیده میشود که بتوان بر آن تخم فشاند، اما چون مقرون بحقیقت نیست روز قیامت تمام اینها را نابود شده مانند سنگ صاف و خاک باران شسته در جلو چشم می‌بینند که هیچ سود برایش نداشته است. دوّم- سنگ خاک آلود کشت‌زار است و عمل منافق ریاکار زراعت است و نتیجه چنین است: داستان ریاکار منافق داستان کشت و زرع بر سنگ غبارآلود است که بیک باران تخم و خاک نابود شده جز سنگ صاف چیزی باقی نمی‌ماند. -قرآن-۱-۱۸ القَومَ الکافِرِین- ۲۶۴ روح البیان: در اینکه جمله اشاره است که: ریا و منّت از اخلاق خاصّ بکافران است مؤمن باید از اینکه خوی زشت خودداری نماید. از بعضی باریک بینان روایت شده است: داستان ریاکار داستان مردی است که کیسه‌ای سنگ ریزه بر دوش ببازار رود و هر کس او را بیند پندارد که پر از نقدینه است لیکن برای او سودی ندارد جز گفتار مردم. و پیشینیان کوشش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میکردند بخشش خود را پوشیده بدارند و از اینکه جهت تا ممکن بود بشخص کور صدقه میدادند یا بدامن خوابیده مینهادند و یا بسر راه فقیر مینهادند که ندانند از که بوده است تا باین وسائل از ریا و خودنمائی محفوظ بمانند. مثنوی گفته است: -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۵۴۷] گفت پیغمبر بیک صاحب ریا || صلّ انّک لم تصلّ یافتی«-فرمت-۶۲-۶۴ از برای چاره‌ی اینکه خوفها || آمد اندر هر نمازی اهدنا و پیغمبر ص فرمود: ترسم شما بشرک کوچک مشرک شوید عرض کردند آن کدام است! فرمود: ریا که روز قیامت بریاکاران میگویند برای مزد کار خود نزد آنهائی بروید که عمل را برای خوش آمدشان انجام داده‌اید. سخن ما: ۱- سعدی برای ریاکاران چنین گفته است: طریقت همین است کاهل یقین || نکوکار بودند و تقصیر بین بروی ریا خرقه سهل است دوخت ||گرش با خدا در توانی فروخت همان به گر آبستن گوهری || که همچون صدف سر بخود در بری ور آوازه خواهی در اقلیم، فاش || برون، حلّه کن گو درون حشو باش اگر مشک خالص نداری مگوی || و گر هست خود فاش گردد ببوی چه، زنّار مغ در میانت چه، دلق || که در پوشی از بهر پندار خلق ۲- پاداش انفاق را نمی‌توان محدود کرد و حسابش با خداست، ۲- اندوه و نگرانی مردم بر صرف مال برای اینکه است که یا بیهوده صرف کرده‌اند یا راه خدا و روش حق و خیر بشریت را از غیر آن تشخیص نداده‌اند و گر نه با ایمان به اینکه که سرمایه‌ی از دست رفته برای مصلحت فرد یا نوع بوده است اگرچه خود آثار آن را نه بیند هرگز تأسف بر آن نخواهد داشت و یقین دارد که هر وقت و هر جا باشد سودش باو خواهد رسید. بقول شاعر: تو نیکی میکن و در دجله انداز || که ایزد در بیابانت دهد باز ۳- برای مردم بدخوی که با فقرا درشتی می‌کنند دستور است که چیزی ندهید و لیکن زبانتان با آنها ملایم باشد. ۴- برای آنهائیکه همیشه خودستائی می‌کنند و کار [صفحه ۵۴۸] نمایان و موجب سر افرازی برای خود میشمارند یادآوری میشود که تمام کارهای شما بیهوده است بخصوص کارها و گفته‌های ارباب قدرت که مصداق کامل اینکه جمله: «کَمَثَلِ صَفوانٍ عَلَیهِ تُراب» است باید از اینکه آیه پند بگیرند و کارهای ناکرده و یا ناقص بمنظور استفاده‌های نامشروع خود را بنام راه خدا و خدمت بدین و دنیای مردم نشمارند. -قرآن-۱۷۴-۲۱۱

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۶۵ تا ۲۶۶]

وَ مَثَلُ الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُمُ ابتِغاءَ مَرضاتِ اللّهِ وَ تَثبِیتاً مِن أَنفُسِهِم کَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبوَةٍ أَصابَها وابِلٌ فَآتَت أُکُلَها ضِعفَینِ فَإِن لَم یُصِبها وابِلٌ فَطَلٌّ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۲۶۵] أَ یَوَدُّ أَحَدُکُم أَن تَکُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِن نَخِیلٍ وَ أَعنابٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ لَهُ فِیها مِن کُلِّ الثَّمَراتِ وَ أَصابَهُ الکِبَرُ وَ لَهُ ذُرِّیَّةٌ ضُعَفاءُ فَأَصابَها إِعصارٌ فِیهِ نارٌ فَاحتَرَقَت کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللّهُ لَکُمُ الآیاتِ لَعَلَّکُم تَتَفَکَّرُونَ [۲۶۶] -قرآن-۱-۵۷۲ معنی لغات: «ربوة» با صدای بالا- و زیر و جلو با هر سه حرکت بمعنی زمین مرتفع. «اکل» با صدای جلو همزه و کاف و سکون هر دو بمعنی میوه و آنچه خوردنی است و روزی فراوان. «طل» بمعنی باران نرم و هر چیز جالب نظر و رطوبت و مرد سالخورده و مار و مصدر است بمعنی باران نرم باریدن و حقّ کسی را تضییع کردن و مماطله و دفع الوقت کردن. «نَخِیلٍ» درخت خرما. «أَعنابٍ» جمع عنب بمعنی انگور. «إِعصارٌ» -قرآن-۲۸۳-۲۹۳-قرآن-۳۰۶-۳۱۶-قرآن-۳۴۱-۳۵۰ [صفحه ۵۴۹] با کسر همزه بادی که خاک را بشکل استوانه بلند میکند و یا از دریا آب را آن طور بلند کند. ترجمه: [اینک سنجش بخشنده و بخیل] ۲۶۵ داستان آنها که سرمایه‌ی خود برای رضای خدا با آرامش دل می‌بخشند داستان باغی است بر بالائی که [از آفتاب و لطافت هوا برخوردار است و از سیل و گزند هوای بد بر کنار و] بارانی تند بر آن بریزد و اگر آن نباشد بارانی نرم [آن را بشوید و آبیاری کند] و میوه‌اش دو برابر شود چه خدا بینای کار شما است. ۲۶۶ و آیا یکی از شما دوست دارد باغی ز خرما و انگورش بود که رودها از زیر آن روان است و از همه گونه میوه در آن باشد و او بپیری برسد با فرزندانی ناتوان ناگهان آن باغ را گردبادی سوزان فراگیرد که آن را بسوزد! به اینکه گونه خدا برای شما نشانه‌های قدرت [و سود و زیان مردم بخشنده و بخیل] را نمودار می‌کند تا شاید بیندیشید [و کار خود راست کنید]. سخن مفسّرین: وَ تَثبِیتاً مِن أَنفُسِهِم- ۲۶۵ کشف نوشته است: اینکه مثل دیگر است که اللّه تعالی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مؤمنان را زد در آن نفقه که کنند دانند اللّه ایشان را بر آن داشت و در دل ایشان محقّق و مقرّر کرد پس در آن خوشدل و خوش تن باشند و بی‌گمان در ثواب آن. -قرآن-۱-۲۹ ابو الفتوح نوشته است: شعبی و کلبی و ضحّاک گفتند: یعنی زکات دهندگان بدلخوشی و ثبات نفس و طیب قلب، متیقّن بآنکه آنچه بدهند به از آن باشد که بنهند. سدّی و ابو صالح و ابو روق گفتند: «تَثبِیتاً» ای یقینا. مفضّل گفت: باشد که خدای تعالی عوض باز خواهد دادن. قتاده گفت: «احتسابا» برای خدا دهند توقّع ثواب او. یمان گفت: «ثقة» استوار باشد و واثق بخدای تعالی. عطا و مجاهد گفت: «یثبتون» ای یصنعون اموالهم اندیشه کنند در آنکه مال بکه دهند و که را مستحقّ یابند و حسن بصری -قرآن-۳۶-۴۷ [صفحه ۵۵۰] گفت: یکی از صحابه چون خواستی که صدقه دهد اندیشه نیک بکردی اگر ثواب بودی بدادی و اگر چیزی دیگر بآن آمیخته شدی رها کردی. سعید جبیر و ابو مالک گفتند «تحقیقا فی دینهم» و از سر تحقیق دینی دهند آنچه دهند. فخر: در کشّاف گفته است چون کلمه‌ی «من» یعنی بعضی و پاره‌ای پس معنی چنین است: کسی که برای خدا مال داد قسمتی از روحش ثابت و مطمئن است و آنکه بذل جان و مال می‌کند بآخرین اندازه نفس خود را تثبیت و مطمئن کرده است. و از اینکه آیه: «تُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ بِأَموالِکُم وَ أَنفُسِکُم» منظور همین ثبات کامل نفسانی است. - قرآن-۲۸۳-۳۴۸ روح البیان: نفس انسانی بواسطه‌ی شدّت علاقه‌ی بمال طوری است که مال بمنزله‌ی نصف جان آدمی است پس کسی که مال برای رضای خدا داد قسمتی از جان و نفس خود را مستقرّ و ثابت بر ایمان کرده است و آنکه از جان و مال گذشت او ثابت ایمان و مؤمن کامل است و مثنوی گفته است: دادن نان مرسخی را لایق است || دادن جان خود سخای عاشق است جان دهی چون بهر حق جانت دهند || نان دهی چون بهر حقّ نانت دهند آن فتوت بخش هر بی‌علّت است || پاکبازی خارج از هر قلّتاست در شریعت مال هر کس مال او است || در طریقت ملک ما مملوک دوست کَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبوَةٍ- ۲۶۵ کمی- آسایش از بیماری و ناداری ابو الفتوح: «حبّة» با حا و با «بمعنی دانه» خوانده‌اند. و «ربوة» بفتح را و بکسر راء و رباوة بکسر راء و زیادی الف نیز خوانده‌اند و بضمّ راء نیز خوانده‌اند که لغت بیشتر عربها است. و «اکلها» بسکون کاف خوانده‌اند و قرائت عموم قاریها با ضمّ کاف است. -قرآن-۱-۲۸ نیشابوری: همانند کرده است دل و روح آدمی را بباغی که از همه میوه‌ها در آن باشد زیرا که آن را آماده کرده‌اند برای تمام کرامات الهی و همه‌ی مزایای آدمی. و مقصود از ربوة محلّ مرتفع و علوّ رتبه‌ی دل مؤمن است در پیشگاه قدس الهی که وابل و باران تند یعنی واردات ربّانی بآن میرسد و آن را فرا می‌گیرد، و اگر دلی باشد که [صفحه ۵۵۱] استعداد و إرادات ربّانیه را نداشت مورد الهامات غیبی میشود. پس اکل یعنی بهره‌ی او دو برابر میشود که از خوشیهای بهشت و نعمت وصال هر دو بهره‌مند میشود. تأویلات: در اینکه آیه جنّة و بهشت گفته شده است برای اینکه بفهماند اینجور انفاق مثل حبّه و دانه نیست که بهره‌اش مصرف شود و تمام شود بلکه مثل جنّة و بهشت است که بهره‌اش پی در پی میرسد و خودش باقی است و زمین مرتفع برای اشاره به بلندی مرتبه و ارزش عمل آنها است و باران تند اشاره ببهره‌ی فراوان اینکه مردم است از صفت رحمت و رحمانیّت چون خوی بخشندگی آنها استعداد اتّصاف بصفت رحمانی است و عمل بآن تکامل صفت است که موجب پیدایش ملکه و خاصیت نفسانی دائمی میشود برای اتّصال بکمالات معنوی و ذات الهی و همین است معنی باران تند. أَ یَوَدُّ أَحَدُکُم- ۲۶۶ کشف نوشته است: ربّ العزّة در اینکه آیت مثل زد کردارهائی را که تباه گردد بر کارگران و ثواب آن از ایشان فایت شود از بهر فساد در نیت یا ریاء در فعل یا منت یا اذی در پی آن آن جنت عمر و دل آدمی است و آن جویهای جهدهای او است و نخیل و اعناب مهینه کردارهای او است از فریضه‌ها و واجبها و آن ثمرات تطوّعها و نافله‌های او است و آن پیری اجل او و بآخرت شدن او و آن ذریّه امیدهای او و آن ضعف بیم او آمیخته در امید های او و آن اعصار اخلاص جستن اللّه است از او. -قرآن-۱-۲۱ مجمع: اینکه آیه داستانی است که برای سنجش حسرت محرومین از خوشیهای خداوندی آورده شده است. بعضی گفته‌اند: برای ریاکار است آنچه که میدهد اندکی از آن استفاده می‌کند لیکن در موقع کمال احتیاج از آن محروم است. مجاهد گفته است برای آنهائی است که بخوشیهای زندگی مشغول و از طاعت و فرمانبری رو گردان هستند که احتیاج اینها بکار نیک مثل احتیاج پیر پر اولاد است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمیوه‌های باغ که از دستش رفته و بباد گرم سوخته است و اندوه اینها بزندگی تلف شده مثل افسوس آن پیر است بر میوه و باغ. إبن عبّاس گفته است: اینکه داستان برای آنهائی است که چون بد کرده‌اند [صفحه ۵۵۲] بآخر کار زحمات خود را تباه می‌کنند. نیشابوری: باغ دل انسان است که آماده‌ی همه میوه‌های انسانیّت است و در آن جویهای هدایت و راه مستقیم جاری است و تند باران، ضعف آدمیّت است و اولاد ضعیف ناتوان قوای بشریّت او است که کمال احتیاج بتربیت او را دارد و درخت، اعمال نیک او است و باد گرم ریا و نفاق او است که کار خوب او را نابود می‌کند. لَعَلَّكُم تَتَفَكَّرُون- ۲۶۶ کشف نوشته است: تفکّر سه قسم است: یکی حرام یکی مستحب یکی واجب آنک حرام است تفکّر است در ذات و صفات ربّ العزّه و در چرائی کار وی، اینکه تفکّر حرام است و تخم حیرت و نقمت است از آن جز تاریکی و گمراهی نزاید. و آنچه مستحب است تفکّر در صنایع صانع است و در اقسام آلاء وی، از اینکه تفکّر روشنائی دل زاید و قوّت ایمان. و آنچه واجب است تفکّر در کردار و گفتار خویش است بیندیشد که کردارش چونست و گفتارش چیست! بر وفق شرع است یا بر وفق طبع! اتّباع است یا ابتداع! -قرآن-۱-۲۷ اص است یا ریا! اینکه تفکّر است که در خبر میآید: «تفکّر ساعة خیر من عبادة سنة»«۲۲۰» روح البیان: از أبو ذر غفاریؓ صحابی مشهور پیغمبر نقل شده است: پیغمبر فرمود:روح البیان: از أبو ذر غفاریؓ صحابی مشهور پیغمبر نقل شده است: پیغمبر فرمود: -پاورقی-۹۸-۱۰۰ ای أبو ذر کشتی خود را اصلاح کن که عمق دریا زیاد است، و توشه بیشتر بردار که راه دراز است، و بار خود سبک کن که خطر در پیش است، و عمل باخلاص دار که متاع مغشوش ببازار نمی‌گذارند. و از وهب بن منبه روایت شده است: بشیطان امر شد حضور پیغمبر برسد و بپرسش آن حضرت پاسخ دهد. روزی بصورت پیری عصا بدست شرفیاب شد. از او سؤال فرمود دشمنان تو چند نفرند! او اینکه دسته مردم را شمرد: امام عادل. مالدار فروتن. تاجر راستگو. دانشمند با خشوع و نرم دل و آنکه خود ایمان دارد و بدیگران پند میدهد و شخص مؤمن با رحم که پیوسته بحال توبه و احتراز از بدکاری [صفحه ۵۵۳] و حرام است و مؤمن که پیوسته با طهارت و پاکیزگی است و آنکه بحال فقرا میرسد و صدقه میدهد و مؤمن خوشخوی و آنکه بحال مردم میرسد و مشکل گشائی می‌کند و کسی که با قرآن سر و کار دارد و بآن عمل می‌کند و هر کس که شب در هنگام خواب مردم بیدار است و ببندگی خدا مشغول است. آن حضرت فرمود: دوستان خود را بشمار. عرض کرد: پادشاه ستمکار، مالدار متکبّر، تاجر خائن، شرابخوار، سخنچین و نمام، ریاکار، رباخوار، بیباک در مال یتیم، آنکه زکات مال خود را نمیدهد و کسی که طول امل دارد و پیوسته با آرزوهای دور و دراز عمر خود را تلف می‌کند. سخن ما: همان است که نوشته شده است و خلاصه‌ی مطلب: سودی که در دو جهان نصیب مردم درستکار میشود برای‌شان نمایش داده است که ثبات و برقراری آنها در کار خیر بجوری در نفوس‌شان مؤثّر است که یک حقیقت ثابت و دائمی برای آنها تولید میشود مثل باغ پر درخت شاداب که پیوسته منافعش زیاد میشود و نیز متوجّه کردن مردم ریاکار و بدکار است بنتیجه‌ی کارشان که مانند بهترین سرمایه‌های نابود شده است و دنباله‌ی آن محرومیّت و بیچارگی است.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۶۷]

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ ما كَسَبْتُم وَ مِمّا أَخرَجنا لَكُم مِنَ الأَرضِ وَ لا تَيَمَّمُوا الخَبِيثَ مِنهُ تُنفِقُونَ وَ لَستُم بِآخِذِيهِ إِلّا أَن تُغمِضُوا فِيهِ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ [۲۶۷] -قرآن-۱-۲۵۸ معنی لغت: «تَيَمَّمُوا» از مصدر تیمّم بمعنی قصد و آهنگ کار کردن و دست -قرآن-۱۲-۲۵ [صفحه ۵۵۴] بخاک زدن و بصورت و دست کشیدن برای طهارت مخصوص که تیمّم مشهور باشد. «تُغمِضُوا» از مصدر اغماض بمعنی حقیر و ناچیز شمردن و چشم‌پوشی کردن و راضی شدن و بهاء جنس را کم کردن. -قرآن-۱-۱۲ جهت نزول: مجمع: از حضرت صادق ع روایت شده است: مردمی بودند که از سود مرابحه‌های قبل از اسلام سرمایه جمع کرده بودند و موقع پرداخت زکات از آن مال میدادند اینکه آیه برای ممانعت از اینکار نازل شد. و از حضرت امیر علیه السلام و براء بن عازب و قتاده و حسن روایت شده است: مردمی بودند که برای پرداخت زکات خرمای بد را با خرمای خوب آمیخته میکردند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمأمور زکات تسلیم میکردند و یا هنگام چیدن، خرمای خوب را جدا میکردند و مأمور که میآمد از خرمای بد باو میدادند آیه برای جلوگیری از اینکه عمل نازل شد. ترجمه: ۲۶۷ ای کسانی که به پیغمبر و آئین اسلام گرویدهاید از بهترین دسترنج خود و هم ز آنچه ما از زمین برایتان درآوردیم بناداران دهید نه از آن کالاهای پست که خود ز کس نمیپذیرید مگر بناچاری. و بدانید: خدا بینیاز است و ستوده [و هم ستایندهی آنکه ز سرمایهی خوب خود بخشد]. سخن مفسّرین: أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ- ۲۶۷ کشف نوشته است: بر زبان اشارت اینکه خطاب با جوانمردان طریقت است ایشان که چون دیگران تحصیل مال کردند ایشان تصفیت حال جستند دیگران بخرج مال بنعیم و ناز بهشت رسیدند و ایشان بانفاق حال وصال حقّ یافتند اگر جویندهی بهشت تا طیّبات کسب خویش انفاق نکند ببهشت نمیرسد پس جویندهی حقّ اولیتر که تا کسب احوال و طیّبات اعمال در نبازد بحقّ نرسد. و باختن احوال و اعمال نه آنست که نیارد -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۵۵۵] بلکه بیارد و بگذارد. اگر عمل ثقلین درآرد در آن ننگرد و آرامگاه و تکیهگاه خویش نسازد و بر طاعت خویش بیش از آن ترسد که عاصی بر معصیت خویش تا غرور و پندار در راه وی نیاید و راه بر وی نزند. سلطان طریقت با یزید بسطامی قدّس اللّه روحه گفت: ی نشسته بودم بخاطرم درآمد که من امروز پیر وقتم و وحید عصر خویش پس با خود افتادم دانستم که آن غرور است و پندار که بر من راه میزند. برخاستم براه خراسان فرو رفتم در میان بیابان سوگند یاد کردم که از اینجا نروم تا مراد من ننمایند. سه شبانه روز آنجا بماندم روز چهارم مردی اعور«۲۲۱» دیدم بر راحله نشسته و میآید و بروی نشان آشنایان پیدا است. دست بیرون بردم و به شتر اشارت کردم که باش، هم در ساعت دو پای اشتر بزمین فرو رفت آن مرد اعور در من نگریست گفت: هان هان ای با یزید: بدان میآری که چشم فراز کرده باز کنم و در بسته بگشایم بسطام را با اهل بسطام و با یزید را غرقه کنم. گفتا هیبتی از وی بر من افتاد. آنگه گفتم از کجا میائی! گفتا از آنگه باز که تو آن عهد کردی و پیمان بستی سه هزار فرسنگ آمدهام پس گفت: زینهار ای با یزید که فریفتهٔ نشوی و با پندار نمانی که آنگه از جادهی حقیقت بیفتی. اینکه بگفت و روی از من بگردانید و رفت.دیدم بر راحله نشسته و میآید و بروی نشان آشنایان پیدا است. دست بیرون بردم و به شتر اشارت کردم که باش، هم در ساعت دو پای اشتر بزمین فرو رفت آن مرد اعور در من نگریست گفت: هان هان ای با یزید: بدان میآری که چشم فراز کرده باز کنم و در بسته بگشایم بسطام را با اهل بسطام و با یزید را غرقه کنم. گفتا هیبتی از وی بر من افتاد. آنگه گفتم از کجا میائی! گفتا از آنگه باز که تو آن عهد کردی و پیمان بستی سه هزار فرسنگ آمدهام پس گفت: زینهار ای با یزید که فریفتهٔ نشوی و با پندار نمانی که آنگه از جادهی حقیقت بیفتی. اینکه بگفت و روی از من بگردانید و رفت. -پاورقی- ۳۲۸-۳۳۰ با یزید گفت: آنگاه از روی الهام بسرّم فرو گفتند: که ای با یزید در خزینهی فضل ما بسی طاعت مطیعان است و خدمت خدمتگاران. گر زان که ما را خواهی سوز و نیاز باید و درد و گداز شکستگی تن و زبان و غارت دل و جان: وی را نتوان یافت بتسبیح و نماز || تا بتکده از بتان تو خالی نکنی. مجمع: إبن مسعود و مجاهد: مقصود از اینکه جمله کسب حلال بوسیلهی تجارت است و بعضی گفتهاند: یعنی مال بهتر و برگزیده و سعید بن عمیر گفت: از پیغمبر پرسیدند چه جور بهره و سود برای زندگی پاکیزهتر و بهتر است! فرمود: آنچه شخص بدست خود تحصیل کند و معاملهای که پسند باشد و بر اساس خوشرفتاری انجام شود. و [صفحه ۵۵۶] !!! که مقصود از انفاق، پرداختنی واجب است یا غیر واجب و صحیحتر آن است که!!! شد. ابو الفتوح نوشته است: مفسّرین گفتند: مراد بکسب در آیه تجارت است یا صناعت. ابراهیم النّخعی بزنی بگذشت از قبیلهی مراد او دوک میرشت او را گفت یا امّ بکر پیر شدی وقت نه آمد که اینکه از دست بیفکنی! گفت: چگونه بیفکنم که من از امیر المؤمنین علیّ علیه السلام شنیدم که او گفت: که اینکه از روزیهای پاک است. : اختلاف است که مقصود از کلمهی طیّبات مال خوب و پسند است یا بقول إبن مسعود و مجاهد مال حلال است! و بهتر آنکه مقصود از طیّب، پاکیزه از همه جهت است یعنی از جنس خوب و حلال بدهید. و ظاهر آیه دلالت دارد بر وجوب زکات در هر مالی که انسان بدست میآورد از تجارت و استخراج معادن و اقسام نباتات و حیوانات چنانکه ابو حنیفه از ظاهر اینکه جمله استفاده نموده و حکم کرده است بوجوب زکات از هر چیز و هر مقدار که باشد بدون قید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جنس مخصوص و نصاب مخصوص ولی دیگران گفته‌اند: عموم آیه از نظر جنس تخصیص داده شده بغیر تره بار بواسطه‌ی حدیث منقول از پیغمبر که: در سبزه و تره بار زکات نیست و نیز عموم آیه از جهت مقدار محدود است بپنج وسق که هر وسق تقریبا مقدار یک بار شتر است بمقتضای حدیث پیغمبر: «لیس فیما دون خمسهٔ اوسق صدقهٔ»«۲۲۲». -پاورقی-۸۴۶-۸۴۸ وَ لا- تَیَمَّمُوا- ۲۶۷ ابو الفتوح نوشته است: إبن کثیر بتشدید تاء خواند در همه قرآن و آن سی و یک جایگاه است تاء محذوف بازآورد آنگه ادغام کرد برای آنکه در اصل «و لا- تتیمّموا» بوده است یکی تاء خطاب یکی تاء تفعّیل. و عبد اللّه مسعود خواند «و لا تأمّموا من الامّ و هو القصد» عبد اللّه عباس خواند «تیمّموا» بضم تاء و کسر میم اوّل من التفعیل اعنی لا توجّهوا» -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۵۵۷] یعنی پلید و حرام را روزی مسازی و باقی قراء خواندند «وَ لا- تَیَمَّمُوا». براء بن عازب گفته: -قرآن-۵۹-۷۸ آیه در جماعت انصاریان آمد که چون مردمان صدقه آوردندی بر خوشه‌ها، ایشان حشف و خرمای بد در میان بیاوردندی و بنهادندی و رسول علیه السلام فرموده بود تا رسنی بسته بودند در میان دو استوانه آن خوشه‌ها از آنجا بیاویختندی و چون درویشان بیامدندی از آنجا بخوردندی. چون خیانت در میان آوردند و خرمای بد در میان بقیّه کردند خدای تعالی اینکه آیه را فرستاد «یا أَیُّهَا الَّذِینَ تا آخر». -قرآن-۴۱۱-۴۳۴ إِلّا أَن تُغمِضُوا- ۲۶۷ ابو الفتوح نوشته است: زهری خواند «تغمضوا» بفتح تاء و ضم میم و حسن بصری خواند «تغمضوا» بفتح تاء و کسر میم. و قتاده خواند: «تغمّضوا من التغمیض للمبالغه و ابو مغلس خواند «تغمضوا» بضم تاء و فتح میم یعنی «الّا ان تغمض لکم» و اینکه همه در شواذ است و قرائت عامه «أَن تُغمِضُوا» بضم تا و کسر میم است و در معنی اینکه جمله چند قول گفتند: -قرآن-۱-۲۰- قرآن-۳۱۹-۳۳۵ یکی آنکه چیزی بحقّ خدای صدقه ندهید که اگر بشما دهند نستانی مگر با سهل انگاری و بی‌اعتنائی و امیر المؤمنین علیه السلام گفت و براء بن عازب معنی آیه اینکه است: اگر کسی را بر کسی حقّی بود و از اینکه جنس چیزی باو دهد و چنان داند که حقّ او را اغماض کرده است یعنی نقصان یعنی چنان داند که حقّ خود بعضی بستده است و بعضی رها کرده. و اینکه روایت عوفی است از عبد اللّه عباس و والبی روایت کرد از او که معنی آیه آن است که اگر شما را بر کسی حقّی و دینی بود اینکه بدهد بنستانی الّا آنکه وضع کنی چیزی از او و نقصان کنی و بد بحساب نیک بستانی از او. حسن و قتاده گفتند: معنی اینکه است که اینکه جنس در بازار بینی که می‌فروشند نبستانی مگر آنکه بر شما ظلم کنند و حیف. و اینکه قول بنابر قرائت خود کرد که خواند «إِلّا أَن تُغمِضُوا فِیهِ» بصورت فعل مجهول. براء بن عازب نیز گفت: اگر کسی بهدیه بشما آرد شما نپذیری الّا که چشم بر هم نهی از شرم خداوندش. ابو شریح الکلبی گفت: چون مرا بینی که مال بد بصدقه میدهم مرا بند کنی و داغ نهی و بدانی که دیوانه شده‌ام و اینکه ابو شریح از اصحاب رسول بود. -قرآن-۴۶۰-۴۸۹ [صفحه ۵۵۸] أَنَّ اللّهَ غَنِیٌّ حَمِیدٌ- ۲۶۷ مجمع: یعنی خدا سزاوار ستایش است و بعضی گفته‌اند یعنی خدا برای مردم پیدایش میدهد آنچه موجب ستایش آنها بشود. و گفته‌اند: یعنی با اینکه بی‌نیاز است از شما می‌پذیرد و بر آن ستایشتان می‌کند و کلمه‌ی حمید در اینجا مناسبتر است از حکیم چون دنباله‌ی امر بانفاق از قسمت پاکیزه و خوب است گفته شده است: خدا باینها احتیاج ندارد ولی شما را ستایش می‌کند و پاداش میدهد. -قرآن-۱-۳۲ فخر: کلمه‌ی غنی بمنزله‌ی تهدید مردم است که جنس بد برای زکات میدادند. تفسیر ابی السعود: جمله‌ی «وَ اعلَمُوا» اشاره است بتوبیخ و سرزنش آنها بر پرداخت جنس بد که اینکه عمل مولود جهل است و شما جاهل هستید. ولی بدانید که خدا از بخشش شما بی‌نیاز است. -قرآن-۲۷-۴۰ تنویر المقباس فیروز آبادی از إبن عباس: مقصود اینکه است که در برابر بخشش کم سپاسگزار است و زیاد را مزد فراوان میدهد. تأویلات: اشاره است که شما بصفت غنای خداوندی متّصف شوید تا بتوانید از دوستی خداوند و اموالی که در جهان موجود است بهره ببرید. و چون او غیر از پسند ندارد شما هم بصفت او متّصف شوید و کار و گفتار خود را پسندیده نمائید. طنطاوی: امروزه مسئله‌ی مال و سرمایه تمام فکر و همّ بشر را بخود جلب کرده است چنانکه می‌بینیم اینکه جنگ جهانی بزرگ [جنگ بین الملل اوّل ۱۹۱۴ میلادی] فقط بمنظور سرمایه دنیا را زیر و زبر کرد و بساط سلطنت قیاصره‌ی روسیه را برچید و زمینها را میان مردم بخش کرد و بلشویکی مردم را بکار وادار کرد و سرمایه‌ها بکلّی متزلزل شد. ولی قرآن وادار بانفاق کرده است با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اخلاص و توجّه به اینکه که مال از خدا زمین از خدا نیروها و فعّالیّتها و پیشرفتها همه از خدا. پس برای خدا باید از فقرا و مخلوق خدا دستگیری کرد نه از ترس شمشیر و گلوله. ولی بلشویکها با دل و رضای مردم کار ندارند و بزور و فشار اموال مردم را می‌گیرند. اینکه است عظمت قرآن که ما فوق آنچه [صفحه ۵۵۹] دیگران میخواهند بمردم دستور میدهد. سخن ما: عمده‌ی مفهوم از آیه همان است که در ترجمه نوشتیم. و اگرچه مشهور نقل کردند که جهت نزول آیه در موقع پرداخت جنس پست برای زکات بوده است ولی ظاهر آیه عام است که پرداخت بفقیر و انفاق باید جنس پسند و بدردخور باشد نه آنچه برای خود نمی‌پسندند و یا در اضطرار آن را بپذیرند بفقیر بدهند. و معلوم است که اینکه حکم فرق ندارد در واجب که زکات باشد و غیر واجب و کلیّه‌ی بخششها. مطلب دیگری که ممکن است گفته شود تصور تکرار پی در پی است که در اینکه آیات متوالی مردم بمفت خوردن و مفت دادن تشویق میشوند ولی مطلب مهمتر و واضح‌تر از اینکه طرز فکر است. آیا آن وضع غارت و کشتار و جنگهای عرب نه عمده از فقر و بینوائی بوده است! البتّه یک عدّه‌ی زیاد فقیر و بیچاره بودند و یک عدّه متمکّن و بتناسب وضع زندگی خود خوشگذران که بفکر فقرا نبودند و اگر احسان و کرم میکردند برای شهرت و ستایش بوده است که شاعری آنها را مدح کند و جایزه بدهند یا مهمان را پذیرائی کند که در میان قبایل برود و از آنها ستایش کند. اینجاست که قرآن آنها را تربیت می‌کند و همین است که با تکرار و توالی اینکه مطلب را یادآوری می‌نماید که از نظر تربیت و متمرکز کردن در خاطره‌ها همه روز بگویند و بشنوند و بخوانند تا بانجام کار شایسته خوی بگیرند. چنانکه اینکه تمدّن و انسانیّت از همین روش توسعه یافت.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۶۸ تا ۲۶۹]

الشَّیطانُ یَعِدُکُمُ الفَقرَ وَ یَأمُرُکُم بِالفَحشاءِ وَ اللّهُ یَعِدُکُم مَغفِرَةً مِنهُ وَ فَضلاً وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ [۲۶۸] یُؤتِی الحِکمَةَ مَن یَشاءُ وَ مَن یُؤتَ الحِکمَةَ فَقَد أُوتِیَ خَیراً کَثِیراً وَ ما یَذَّکَّرُ إِلّا أُولُوا الأَلبابِ [۲۶۹] -قرآن-۱-۲۷۵ [صفحه ۵۶۰] ترجمه: ۲۶۸ ای مسلمانان دیو شما را ز ناداری میترساند و فرمان بزشتی میدهد و خدا شما را وعده‌ی آمرزش و بخشش و فزونی ز سوی خود میدهد که او را توان فراخ است و دانش بی‌پایان. ۲۶۹ آن را که او خواهد دانش دهد و هر که را او دانش دهد خوشی بسیار باو رسیده و از اینکه سخنان پند نگیرند مگر خردمندان. سخن مفسّرین: الشَّیطانُ یَعِدُکُمُ الفَقرَ- ۲۶۸ کشف نوشته است: شیطان که خود از حقّ درویش است می وعده‌ی درویشی دهد که دارد و دستش بدان میرسد. خود خرمن سوخته است دیگران را خرمن سوخته خواهد. آری هر کس آن کند که سزای اوست و ز کوزه همان تراود که در اوست. -قرآن-۱-۳۱ شیخ الاسلام انصاری قدّس سرّه گفت: توانگری سه چیز است: توانگری مال توانگری خوی توانگری دل. توانگری مال سه چیز است: آنچه حلال است محنت است و آنچه حرام است لعنت است و آنچه فزونی است عقوبت است. و توانگری خوی سه چیز است: خرسندی. خوشنودی. جوانمردی. و توانگری دل سه چیز است: همّتی مه از دنیا. مرادی به از عقبی. اشتیاقی فادیدار مولی. فخر: إبن مسعود گفت: بسا باشد که شیطان بسوی شما گامی بردارد و خود را نزدیک کند. نشانه‌ی آن وعده‌های بد است و تیرگی دل. و هر کس آن را حسّ کند باید پناه برد بخدا از شیطان و گاهی ملک بشما نزدیک میشود و نوید و خبر خوش میدهد و اگر چنین حالتی حسّ شد معلوم است که از جانب خدا است. و روایت از بعضی مهاجرین است: هر کس بخواهد بداند که شیطان با او چه رابطه دارد بیندیشد که تا چه اندازه میل بمنکر و زشتی دارد! وَ یَأمُرُکُم بِالفَحشاءِ- ۲۶۸ فخر: هر خوئی دو طرف دارد و میانی در انفاق طرف کامل، بخشش از مال -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۵۶۱] خوب و بد است و طرف ناقص بخل و امساک است. و میانه، بخشش جنس بد و امساک چیزهای خوب است. و شیطان که بخواهد بطرف ناقص ببرد ناچار اوّل باید بمیانه روی وادار کند. در اینکه صورت اگر آدمی نافرمانی او کرد و از انفاق بد خودداری کرد او مأیوس میشود و انسان آسوده و اگر فرمان برد او طمع می‌کند که از وسط بکناره بکشاند و وادار ببخل کند و دنباله‌ی آن حب مال و خیانت و منع حقوق و جنایت و کلیه رذایل است. در قسمت اول بکلمه‌ی فقر اشاره بحدّ متوسّط کرده است و در کلمه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فحشاء اشاره بعمل فاحش و بخل شده است و پس از اشاره بوسوسه‌های شیطان اشاره بالهامات رحمانی شده است که مغفرت گفته است یعنی سود اخروی و فضل یعنی سود دنیا. و در آیه اشاره‌ای است لطیف: وعده‌ی فقر شیطان برای آینده‌ی در اینکه عالم است و آن مشکوک است که راست باشد و بر فرض راست باشد و از ترس فقر کسی امساک کرد ممکن است آن مال باقی نماند یا نتواند از آن استفاده کند و اگر استفاده کرد فانی است و تمام میشود و بعلاوه ممکن است بواسطه‌ی استفاده‌ی از آن گرفتار مضرّات و امراض بشود. و وعده‌ی خداوند برای آینده‌ی در عالم دیگر است که مسلم است و از تمام اینکه آسیبها مصون. برهان: إبن بابویه: عبد الرّحمن گفت: بحضرت صادق عرض کردم: گاهی اندوهناکم که مربوط بمتعلّقات زندگی مثل زن و فرزند و مال نیست و گاهی در دل احساس شادی می‌کنم که برای هیچ یک اینها نیست اینکه حالات از کجا است! فرمود: با هر کسی ملکی است و شیطانی شادی از نزدیکی ملک است و اندوه از نزدیکی شیطان و همین است گفتار خدا: «الشَّیطانُ یَعِدُکُم» تا آخر. -قرآن-۳۷۸-۴۰۳ فِرَةً مِنهُ وَ فَضلًا- ۲۶۸ نیشابوری: کلمه‌ی «مِنه» نهایت کرم خداوندی است که بالای فکر انسان است و ممکن است مقصود آن آمرزشی باشد که در جای دیگر گفته شده است: «یُبَدِّلُ اللّهُ سَیِّئاتِهِم حَسَناتٍ»«۲۲۳» و یا آمرزش دیگران باشد بواسطه‌ی شفاعت او. و فضل ممکن استو یا آمرزش دیگران باشد بواسطه‌ی شفاعت او. و فضل ممکن است -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۵۳-۶۱-قرآن-۱۹۷-۲۴۱-پاورقی-۲۴۲-۲۴۴ [صفحه ۵۶۲] فضیلت نفسانی باشد که ملکه‌ی جود و سخاوت است چونکه مال فضیلت خارجی است و بخل رذیله‌ی نفسانی و چون مال بخشیده شد کمال خارجی از دست رفته است و رذیله‌ی نفسانی بزوال آمده است و جای گیر آن شده است نقص خارجی که فقدان مال باشد و کمال نفسانی که بخشش است. و چون دوستی مال از دل بزوال آمد اشتغال بکارهای بد و مهلک دنیا دور میشود و روشنیهای دل و آرامش خاطر فراهم میشود و اینهم فضل بزرگی است. و پس از آنکه کسی بخشنده شناخته شد نفوس و افکار و همّتها متوجّه بآسایش او است و معلوم است تأثیر آن تا چه اندازه خواهد بود. یُؤتِی الحِکمَةَ- ۲۶۹ برهان: از امام صادق ع است: حکمت پرتوی است از معرفت و ترازوی پرهیزگاری است و میوه‌ی راستگوئی است. -قرآن-۱-۱۷ کشف: نوشته است: بقول سدّی: حکمت اینجا نبوّت است، میگوید: کرامت نبوّت و شرف رسالت و قربت درگاه عزّت، اللّه آنکس را دهد که خود خواهد. مهتران قریش و سران عرب پنداشتند که اینکه کار بسروری و مهتری دنیا میگردد هر که سر افرازتر نبوت را سزاوارتر تا آن حد که ولید مغیره روزی گفت: اگر سخن محمّد حقّ باشد باید بر من و مسعود ثقفی نازل شود. ربّ العالمین گفت: قسمت رحمت و کرامت نبوّت نه ایشان می‌کنند ما کردیم و ما دانیم آن را که شایسته‌تر و بدان سزاوارتر. گفته‌اند: حکمت را حقیقتی است و ثمرتی اما حقیقت حکمت شناختن کاری است سزای آن کار و بنهادن چیزی است بر جای آن چیز و شناخت هر کس در قالب آنکس و بدیدن آخر هر سخنی باوّل آن و شناختن باطن هر سخنی از ظاهر آن. و ثمره‌ی حکمت وزن معاملت با خلق نگه داشتن است میان شفقت و مداهنت، و وزن معاملت با خود نگه داشتن است میان بیم و امید و وزن معاملت با حقّ نگه‌داشتن است میان هیبت و انس. حکمت آن نور است که چون شعاع آن پرتو زد زبان بصواب ذکر بیاراید و دل بصواب فکر بیارایید و ارکان بصواب حرکت بیارایید. سخن که گوید بحکمت گوید، دلها رباید، جانها را صید کند. فکرت که کند بحکمت کند، بازوار پرواز [صفحه ۵۶۳] کند، در ملکوت اعلی جولان کند و جز در حضرت عندیّت آشیان نسازد. بحکمتهای قوی پر کن تو مر طاوس عرشی را || که تا زین دامگاه او را نشاط آشیان بینی و گرزی حضرت قدسی خرامان گردی از عزّت || ز دار الملک ربّانی جنیبتها روان بینی مجمع: در معنی حکمت چند وجه گفته‌اند: ۱- إبن عبّاس و إبن مسعود علم قرآن گفته‌اند که تمام جزئیّات آن باشد از محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ و غیره. ۲- إبن زید گفته است: علم دین است ۳- عطا گفته است: معرفت بخدا است. ۴- ابراهیم گفته است: فهم است. ۵- ربیع گفته است: ترس از خدا است. ۶- علمی که سودش زیاد و ارزش آن فراوان باشد. نیشابوری: کمال آدمی در دو چیز است: ۱- شناختن حقّ چون حقّ است و استوار. ۲- شناختن خوبی برای عمل کردن بآن. اوّل را حکمت نظری مینامند که ابراهیم تقاضا کرد: «رَبِّ هَب لِی حُکماً» خدایا بمن حکم و نیروی تشخیص عنایت فرما، و دوّم حکمت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عملی مینامند که وسیله‌ی نجات خیر است و همان بود که ابراهیم باین جمله تقاضا کرد: «أَلْحِقْنِی بِالصّالِحِینَ» یعنی درست کاریم را بجائی رسان که در مجمع بشمار شایستگانم بداری. -قرآن-۱۸۵-۲۱۰-قرآن-۳۶۵-۳۹۳ مجمع: یعقوب قرائت کرده است «من یؤت» با صدای زیر در تا و بقیّه با صدای بالا قرائت کرده‌اند. سخن ما: ۱- در دوره‌ی زندگی دیده‌ایم: برای کوچکترین کار و خرج و صرف مال متعذّر میشوند بنا داری و یا ترس از فقر فردا و شاید برای زیادی درآمد خود هم از ترس فقر خرج نمی‌کنند: از علوفه و خوراک حیوان مضایقه می‌کنند که ندارم از آبادی ملک و خرج زیاد کردن آب خودداری می‌کنند بعذر اینکه پول را نباید خرج کرد و همین اندازه که صرف میشود کافی است و نظایر اینجور بهانه‌ها که در مورد استفاده‌ی خود هم باز مضایقه دارند. از جمله‌ی اوّل آیه حال اینکه مردم را میتوان فهمید که اینکه طرز فکر و سلیقه در زندگی موجب میشود که خودش ناراحت یا حیوانش در آزار باشد ملک و سرمایه های خداوندی بایر و خراب بماند و شریک و رفیق و کارگر در زحمت و رنج باشند. اینها [صفحه ۵۶۴] همه مولود وسوسه‌های شیطان و وعده‌ی بد او است که اینگونه مردم بیچاره را از فقر میترساند و آنها هم عمری بفقر میگذرانند ز بیم فقر. اوّلین راه بهبود اینگونه بیماری و گرفتاری از وسوسه‌ی شیطان تأمّل در آیات قرآن است و فهم معانی آن با ایمان کامل همان طور که خودش معیّن کرده عمل شود و غیر از تشخیص وظیفه و رفتار بآن دیگر اندیشه و دغدغه‌ای بدل راه داده نشود و همین است معنی شهامت با شجاعت که شرط است در عدالت اخلاقی و تمام موفّقیتها و پیشرفتها مولود همین فضیلت انسانی است که از نگرانی و پیروی شیطان اجتناب شود. ۲- در جمله‌ی دوّم آنهائی را معرّفی می‌کند که با هزاران وسیله و کلاههای شرعی از پرداخت حقوق فقرا خود را معاف می‌دارند و مسلمان متدیّن هم شمرده میشوند. اینها فرمانبر شیطان هستند که فقرا را از حقوق‌شان محروم می‌کنند. ۳- در دنباله‌ی روابط شیطان با انسان یادآوری می‌شود که خدای جهان را جهان تنگ نیست. ترس فقر کفری است نهانی و گر نه جهان وسیع خداوند میدان کار و کوشش است که بوسائل مثبت دست بزنند و از راههای شیطانی خودداری نمایند تا بهره ببرند و موفّق بآمرزش و فضل خداوند بشوند ۴- در آیت دوّم دستور است که خوب بسنجید و درست قضاوت کنید تا بفهمید که کارهای مفید و دستگیری فقرا و دوری از وسوسه‌های شیطان مولود حکمت و دانش در کارهای زندگی است که مردم خردمند اوّل توجّه می‌کنند و سپس تشخیص میدهند و بکار می‌بندند.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۷۰]

وَ ما أَنفَقتُم مِن نَفَقَةٍ أَو نَذَرتُم مِن نَذرٍ فَإِنَّ اللّهَ یَعلَمُهُ وَ ما لِلظّالِمِینَ مِن أَنصارٍ [۲۷۰] -قرآن-۱-۱۲۳ معنی لغات: «نَذرٍ» خود را ملزم کردن و بر خود فرض نمودن کار خوب در برابر -قرآن-۱۳-۲۰ [صفحه ۵۶۵] انجام شدن چیزی. ترجمه: ۲۷۰ و آنچه هزینه‌ی بینوائی کنید و یا دل بر نکوکاری بندید و نذر خیر کنید البتّه خدا آن را بداند [و آنکه بخشش نابجا و نذر بیهوده کند ستمکار است] و ستمکاران را یاوری نباشد. سخن مفسّرین: مِن نَذرٍ- ۲۷۰ چون نذر و عهد و قسم احکامی دارد که در کتب فقه مفصّل نوشته‌اند بهتر است عوض ترجمه از کتب فقها گفتار ابو الفتوح را که خود فقیه بزرگواری بوده است بطور خلاصه نقل کنیم: نذر آنگه منعقد باشد که گوید: خدای را بر من فلان خیر است: از حجّ و نماز و روزه و صدقه اگر فلان کار بباشد. بر اینکه اتفاق اصحاب است و بیشتر فقهاء و به نزدیکی بعضی اصحاب ما نذر منعقد شود و اگرچه مطلق باشد چنانکه گوید «للّه علیّ کذا» یعنی بر عهده‌ی من است که برای خدا فلان کار بکنم و اگرچه نگوید «ان کان کذا» یعنی اگر فلان چیز شد چون چنین گوید وفا واجب بود با آن«۲۲۴» و اگر ذکر خدای نکند گوید «علیّ کذا او نذرت او عاهدت نفسی» یعنی بر من است فلان کار یا نذر کردم با خودم یا تعهّد کردم با خودم و آنچه بآن ماند وفا کردن بآن مستحب بود. و نذر بر وجوه باشد: یکی نذر بر اداء واجبات یا اجتناب مقبّحات یا فعل بعضی خیرات وفاء باین واجب بود. و دیگر نذر معصیت که نذر کند واجبی نکند یا هرگه او را معصیتی میسّر شود کاری کند از خیر وفاء بآن واجب نبود دیگر نذر بر کاری از کارهای مباح چون شرکت و سفر تجارت نگاه کند اگر صلاح باشد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وفاء کردن بآن واجب بود و اگر مصلحت نبود وفاء بآن واجب نبود.«۲۲۵»۲» -قرآن-۱-۱۰-پاورقی-۶۵۳-۶۵۵-پاورقی-۱۲۷۴-۱۲۷۶ [صفحه ۵۶۶]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۷۱]

إِن تُبدُوا الصَّدَقاتِ فَنِعِمّا هِیَ وَ إِن تُخفُوها وَ تُؤتُوهَا الفُقَراءَ فَهُوَ خَیرٌ لَکُم وَ یُکَفِّرُ عَنکُم مِن سَیِّئاتِکُم وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِیرٌ [۲۷۱] - قرآن-۱-۱۸۴ معنی لغات: «تُبدُوا» از ریشه‌ی ابدا بمعنی نمایان کردن و در سخن زیاده‌روی کردن. «فَنِعِمّا» مرکّب از «نعم و ما» بمعنی نیکو چیزی است. «یُکَفِّرُ» از ریشه‌ی «کفر» بمعنی پوشید و تواضع کرد و کفّاره داد «سیّآت» جمع سیئه برابر حسنه یعنی بدی. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۹۲-۱۰۳-قرآن-۱۵۴-۱۶۵ جهت نزول: ابو الفتوح: سبب نزول آن بود که از پیغمبر پرسیدند صدقه آشکارا بدهیم یا نهان! اینکه آیه در جواب آنها است. ترجمه: ۲۷۱ اگر بآشکار بنیازمندان بخشید نکو باشد و اگر پوشیده بخشید بسود شما بود و تلافی کارهای بد شما کند که خدا بآنچه کنید آگاه بود. سخن مفسّرین: فَنِعِمّا- ۲۷۱ اینکه کلمه سه جور قرائت شده است: قرائت ابو عمرو و نافع و عاصم با صدای زیر در نون است و سکون عین [نعمّا] بقول ابو الفتوح با اختلاس حرکت عین بجوری که نه ساکن باشد نه متحرّک بمنظور ظهور شدید در میم. و در کشف الأسرار از ابو عبید نقل کرده است که اینکه لغت رسول خدا است و ابو الفتوح نوشته است که: پیغمبر بعمر و عاص فرمود: «نعمّا بالمال الصّالح للرّجل الصّالح» و در کشف الاسرار نوشته است در تشدید میم هیچ خلاف نیست. اینکه است که می‌گویند منظور از «اختلاس حرکت عین» ظهور تشدید میم است. ۲- قرائت حمزه و کسائی است فتح نون و کسر عین [نعما] ۳- -قرآن-۱-۹ [صفحه ۵۶۷] قرائت حفص و یعقوب کسر نون و عین «نعمّا». وَ إِن تُخفُوها- ۲۷۱ مجمع: صدقه‌ی واجب و زکات را آشکار بدهند که دیگر مردم یاد بگیرند و دهنده متهم بخودداری از زکات نشود و صدقه‌ی مستحب و احسان را مخفی کنند تا از ریا و تدلیس دور باشد. و علیّ بن ابراهیم از حضرت صادق روایت کرده است: زکات را آشکارا جدا کنید و بمردم بدهید و غیر زکات اگر در نهان داده شود بهتر است. -قرآن-۱-۱۶ ابو الفتوح نوشته است: و ابو هریره روایت کند از رسول علیه السلام که او گفت: فردای قیامت خدای تعالی هفت کس را در سایه‌ی عرش سایه کند آنجا که سایه نبود جز سایه‌ی عرش: اوّل امام عادل را دوّم جوانی که او در طاعت خدا پرورده شده باشد و مردی که او را دل بمسجد باشد و دو مرد را که با یکدیگر دوستی کنند برای خدای تعالی، مواصلت‌شان فی اللّه باشد و مفارقت‌شان فی اللّه و مردی که او را زنی ذات جمال با خود دعوت کند بفساد او رها کند او را برای خدا و مردی که بدست راست صدقه دهد از دست چپ پوشیده دارد و مردی که در خلوت خدا را یاد کند و از ترس بگرید. و عمّار دهنی روایت کند از باقر علیه السلام که او گفت «إِن تُبدُوا» زکات و صدقه‌ی واجب است و «إِن تُخفُوها» صدقه‌ی مستحب. -قرآن-۷۴۲-۷۵۶-قرآن-۷۸۷-۸۰۲ نیشابوری: انسان بسا می‌شود کار خوبی پنهانی انجام میدهد و میخواهد آن را آشکار کند ولی اینکه خواهش را از خود دور می‌کند و با شیطان و وسوسه‌های او می‌جنگد. اینکه است که فضیلت نهانی آن چند برابر آشکار آن خواهد بود و باز کسانی هستند که بقدری دل‌شان بنور هدایت خداوند روشن است که از وسوسه دور هستند پس اگر آشکار احسان کنند برای آن است که مردم از آنها تقلید کنند آنها خود کامل هستند و وسیله‌ی تکمیل دیگران. وَ تُؤتُوهَا الفُقَراءَ فَهُوَ خَیرٌ- ۲۷۱: -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۵۶۸] فخر: جهت اینکه قید شده است مخفی بفقیر دادن بهتر است برای اینکه است که شاید در غیر خفا دقّت نشود و بخویشاوند و دوست با مسامحه‌ی در استحقاق داده شود اینکه جمله اشاره است که کوشش کنید و فقیر را تشخیص دهید و در نهان باو تصدّق کنید. وَ یُکَفِّرُ- ۲۷۱ خلاصه‌ی سخن ابو الفتوح: إبن عباس و عکرمه با تا خوانده‌اند یعنی صدقه می‌پوشاند گناه شما را، و إبن عامر و حفص با یا خوانده‌اند یعنی خدا می‌پوشد. و بقرائت مشهور که با نون است یعنی ما می‌پوشیم. و کلمه‌ی من بمعنی تبعیض و تفکیک است یعنی قسمتی از گناهان شما پوشیده میشود، برای اشاره به اینکه که مغرور نشوند که صدقه هر گناهی را می‌آمرزد. -قرآن-۱-۱۲ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ- ۲۷۱ فخر: اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است به اینکه که بخشش نهانی بهتر است و پس از آنکه در دل قصد خیر دارید چرا آشکارا بدهید و به ریا گرفتار شوید! -قرآن- ۱-۲۷ عبده: اینکه آیه عموم فقرا را شامل است اگرچه کافر باشد چون کلمه‌ی فقرا مقیّد بدسته‌ی مخصوص نشده است. و بعضی مفسّرین گفته‌اند: آیه برای فقراء یهود و مسیحیها است و فقها منع نکرده‌اند از دادن صدقه‌ی مستحب بفقیر و گفته‌اند: چون زکات یکی از ارکان اسلام است چه زکات مال چه فطره‌ی رمضان مختص است بمسلمانان و نباید بکافر داده شود. سخن ما: تذکّر مردم است که اگر مال خود را برای نیکوکاری بفقیر و مصرف خیر دادید خدای داند که شما چه کار کرده‌اید و چه منظوری داشته‌اید و نتیجه‌اش را خواهد بخشید و آشکار و نهان فرقی ندارد اصل را که خیر است منظور کنید و باین جزئیّات نپردازید. [صفحه ۵۶۹]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷۲ تا ۲۷۳]

لَیسَ عَلَیکَ هُداهُم وَ لکِنَّ اللّهَ یَهدِی مَن یَشاءُ وَ ما تُنفِقُوا مِن خَیرٍ فَلِأَنفُسِکُم وَ ما تُنفِقُونَ إِلاَّ ابتِغاءَ وَجهِ اللّهِ وَ ما تُنفِقُوا مِن خَیرٍ یُوَفَّ إِلَیکُم وَ أَنتُم لا تُظلَمُونَ [۲۷۲] لِلفُقَراءِ الَّذِینَ أُحصِرُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ لا یَستَطِیعُونَ ضَرباً فِی الأَرضِ یَحسَبُهُمُ الجاهِلُ أَغنِیاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعرِفُهُم بِسِیماهُم لا یَسئَلُونَ النّاسَ إِلحافاً وَ ما تُنفِقُوا مِن خَیرٍ فَإِنَّ اللّهَ بِهِ عَلِیمٌ[۲۷۳] -قرآن-۱-۵۰۲ معنی لغات: «یُوَفَّ» از مصدر توفیه بمعنی انجام کردن. «أُحصِرُوا» از حصر بمعنی در فشار گذاردن و حبس کردن. «ضَرباً فِی الأَرضِ» بمعنی مسافرت کردن و حرکت کردن «التَّعَفُّفِ» خودداری از سؤال و خواهش «سیما» آسا. نشانه‌های صورت. علائم چهره که وسیله‌ی شناختن اشخاص است. «الحاف» پی در پی سؤال کردن و اصرار کردن در خواهش خود. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۶۲-۷۳-قرآن-۱۲۲-۱۴۴-قرآن-۱۸۰-۱۹۵ جهت نزول: مجمع: مسلمانان از تصدّق و احسان بغیر مسلمان خودداری میکردند اینکه آیه برای جلوگیری از اینکه عمل نازل شد. و گفته‌اند: مادر و مادربزرگ اسماء دختر ابی بکر مشرک بودند. از او تقاضای کمک مالی کردند. گفت: شما بدین ما نیستید باید با اجازه‌ی پیغمبر بشما کومک کنم چون حضور پیغمبر عرض کرد اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۷۲ ای محمّد راهنمائی مردم کاری بر دوش تو نیست چه هر که را [صفحه ۵۷۰] خدا خواهد و بسرنوشت کرده رهبری کند. [ای مسلمانان دستور پیغمبر ببخشش مایه‌ی نیک بختی شما است] و آنچه براه خیر و نکوکاری ببخشید برای خود شما است و بسود شما و بجز خواست راه حقّ براه دگر و هدفی دگر نبخشید که آنچه پسندیده بود و بمردم دهید سودش بدرستی بشما میرسد و بر شما ستم نمی‌شود. جهت نزول آیه ۲۷۳: مجمع: امام باقر ع فرمود و هم کلینی از إبن عبّاس روایت کرده است: آیه برای اصحاب صفّه نازل شد که آنها در حدود چهار صد نفر بودند نه خانه و مسکن و نه وسیله‌ی معاش داشتند. در مسجد جا گرفتند و برای هر جنگی که پیغمبر تجهیز میفرمود آماده بودند. خداوند مردم را وادار بکومک آنها کرد و هر کس غذای او از مصرفش زیاد بود شب برای آنها میبرد. ترجمه: [و بدانید: صدقه] ۲۸۳ ویژه‌ی آن مردم نادار است که برای راه خدا در تنگنایند که توان سفر [و کسب روزی] ندارند و چنان خودداز از نموداری ناداری خود بوند که مردم بیخبر بی‌نیازشان پندارند و ز چهره‌شان شناسی [که چه مردمی بوند] وز کسی بکوشش چیزی نخواهند [و یا کوشای در خودداری ز خواهشند] و بدانید: آنچه براه نکوکاری ببخشید البته خدا بآن دانا بود. سخن مفسّرین: لَیسَ عَلَیکَ هُداهُم- ۲۷۲ ابو الفتوح نوشته است: مراد بهدی در آیه توفیق و لطف است که بخدای تعالی تعلّق دارد. مراد بهدی بیان و دعوت نیست که هدای بیان و دعوت بر رسول است فخر: پیغمبر بایستی دعوت بحقّ بکند و چراغ جلو مردم باشد ولی وظیفه‌ی او نیست که مردم براه راست بروند و از اینکه جهت معنی هدی اهتداء است و میگوید: -قرآن-۱-۲۴ چه اینکه مردم براه راست باشند چه نباشند در صدقه و احسان آنها کوتاهی مکن و [صفحه ۵۷۱] ممکن است اینطور گفت: تو موظف نیستی از احسان بآنها خودداری کنی تا مجبور به ایمان بشوند که اینجور ایمان بحال آنها سودمند نیست. نیشابوری: در کشّاف است: بر تو لازم نیست آنها را هدایت کنی بخودداری از منهیات و کار زشت که جلوگیرشان شوی از انفاق با منّت و آزار و پرداختن جنس بد بفقرا. عبده: از سعید بن جبیر نقل شده است که پیغمبر نهی فرمود از تصدّق به غیر مسلمان اینکه آیه نازل شد. پس چون پیغمبر مکلف بابلاغ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است نه باجبار مردم بر دین پس بر ما جایز نیست که منع خیر در آنها بکنیم از نظر مجازات بر کفر بلکه شأن مؤمن است که نظر احسان بعموم بشر داشته باشد و در کرم و بزرگواری جلوتر از دیگران باشد. وَ ما تُنفِقُوا مِن خَیرٍ فَلِأَنفُسِکُم- ۲۷۲ عبده: مفسّرین گفته‌اند مقصود سود در آخرت است. ولی در دنیا هم سودش بآنها میرسد که شر فقرا را دور می‌کند چون اگر آنها در مضیقه بودند از آزار اغنیا خودداری نخواهند کرد. -قرآن-۱-۴۲ ابتِغاءَ وَجهِ اللّهِ- ۲۷۲ عبده: صوفیان گفته‌اند: هر موجودی دو سو دارد: یک سو بعالم ماده و حوادث که نابود میشود و یک سو بجانب حقیقت و بقاء که سوی خدا باشد. پس در بخشش باید سوی خدا را منظور کنند که سوی همیشگی است و سودش پایدار نه سوی عالم ماده و زود گذر بخواهند. -قرآن-۱-۲۳ أُحصِرُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ- ۲۷۳ کشف نوشته است: وصف الحال درویشان صحابه است و بیان سیرت ایشان و تا قیامت مرهم دل سوختگان و شکستگان. اوّل صفت ایشان اینکه است که بحکم اللّه -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۵۷۲] فرود آمدند و بدان رضا دادند و استقبال فرمان کردند، نفس را بر طاعت داشته و دل با معرفت پرداخته و روح با محبّت آرام گرفته و سر در انتظار رؤیت مانده بحکم آنکه ربّ العزّه گفت: «لا یَستَطِیعُونَ ضَرباً» چندان شغل افتاد ایشان را بحقّ که نه با خلق پرداختند و نه با خود. نه در طلب روزی گام زدند نه دل بر کسب و تجارت نهادند. همانست که گفت جلّ جلاله «لا تُلهِیهِم تِجارَةٌ» جوانمردانی که یاد اللّه ایشان را شعار و مهر اللّه ایشان را دثار همت‌شان منزّه از اغیار لختی مهاجر لختی انصار «یَحسَبُهُمُ الجاهِلُ أَغنِیاءَ» گوئی بی‌نیازانند و در شمار توانگرانند که با اختلال حال و ضرورت افتقار که دارند هرگز سؤال نه کنند نه از خلق نه از حقّ. سؤال ناکردن از خلق عین توکّل است و سؤال ناکردن از حقّ حقیقت رضاست. عبد اللّه مبارک را دیدند که میگریست. گفتند: چه رسید مهتر دین را! گفت: امروز از خدای عزّ و جلّ آمرزش خواستم پس با خود افتادم که اینکه چه فضولی است که من کردم او خداوند است و من بنده آنچه باید دهد نه در خوابست تا بیدارش کنند یا از کار غافل تا آگاهی دهند. جنید قدّس اللّه روحه گفت: -قرآن-۲۰۴-۲۳۰-قرآن-۴۱۰-۴۳۴-قرآن-۵۶۳-۵۹۷ وقتی بر زبانم برفت که: «اللّهمّ اسقنی» خدایا آبم بده ندائی شنیدم که «تدخل بینی و بینک»! میان من و خود میانجی میشوی! اینکه صفت قومی است که بعالم تحقیق رسیده‌اند و از جام وصال شربتی چشیده و از مشغله‌ی خلق و نفس باز رسته. اما آنکس که وی را اینکه حال نیست و باین مقام نرسیده راه وی آن است که دست در دعا زند و رستگاری خود را از حقّ خواهد. ابو الفتوح نوشته است: ایشان اصحاب صفه بودند همه روز و شب در مسجد بودندی اگر کسی ایشان را کاری فرمودی بکردندی و الا همه روز در مسجد نشستندی و گاه‌گاه استخوان خرما کوفتندی برای شتر مردمان و قرآن می‌آموختند. فخر: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- خود را محصور و محدود کرده‌اند بجهاد چون احتیاج بکومک جنگی بوده است و اینکه عدّه بودند که همیشه مهیّای اینکه کار بوده‌اند. ۲- قتاده و إبن زید گفته‌اند: محصور و ممنوع کرده‌اند خود را از تجارت [صفحه ۵۷۳] و کسب در زندگی بواسطه‌ی ترس دشمنها که در اطراف مدینه بودند جرئت نمی‌کردند بروند دنبال کار و کسب که اگر میدیدند می‌کشتندشان. ۳- کسائی و سعید بن مسیّب گفته‌اند: بواسطه‌ی زخمهائی که در جنگها بآنها وارد شده بود محدود و ممنوع بودند از حرکت و رفتن پی کار زندگی و معیشت. ۴- إبن عبّاس گفته است. فقر و بیچارگی آنها را محبوس و محدود کرده بود از بیرون رفتن برای جنگ. یَحسَبُهُمُ الجاهِلُ- ۲۷۳ ابو الفتوح نوشته است: حمزه و عاصم و ابو جعفر در همه‌ی قرآن یحسب بفتح سین خوانده‌اند و اینکه اختیار حسن و اعمش و شیبه است و باقی بکسر خوانند و هر دو لغت است [یعنی عرب تلفّظ می‌کند] و روایت کرده‌اند که فتح لغت رسول است علیه السلام. -قرآن-۱-۲۲ م بن لقیط روایت کرد از پدرش که گفت: من در وافد بنی المصطلق بودم«۲۲۶» چون بر رسول علیه السلام فرود آمدیم شبان را بخواند و گفت: گوسفندی برای اینان بکش. آنگه گفت: «لا تحسبنّ انّا انّما اذبحناها من اجلکم» اینکه لغت بفتح سین گفت بکسر نگفت.چون بر رسول علیه السلام فرود آمدیم شبان را بخواند و گفت: گوسفندی برای اینان بکش. آنگه گفت: «لا تحسبنّ انّا انّما اذبحناها من اجلکم» اینکه لغت بفتح سین گفت بکسر نگفت. - پاورقی-۸۵-۸۷ گفت مپنداری که اینکه برای شما کشتم و لکن ما را صد گوسفند هست هر گه که یکی بیفزاید بکشیم تا صد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیش نباشد محمّد بن المفضّل گفت: بلند همّتی ایشان را کند که جز از خداوند خود سؤال کنند و حاجت خواهند و اینکه کاری عظیم است. از اینجا قدیم جل جلال رسول خود را مدح کرد که چون شب معراج کون و کاینات بر او عرضه کردند از بلند همّتی بگوشه‌ی چشم با هیچ ننگرید عرش با عظمت و کرسی با وسعت و لوح با بسطت و قلم با حریت و بهشت با نعمت و دوزخ با سطوت نه باین طمع کرد نه از آن شکوهید لا جرم قرآن مجیدش چنان ستود که: «ما زاغَ البَصَرُ وَ ما طَغی»«۲۲۷» -قرآن-۶۱۷-۶۴۸- پاورقی-۶۴۹-۶۵۱ [صفحه ۵۷۴] تَعرِفُهُم بِسِیماهُم- ۲۷۳ کشف نوشته است: نه هر دیده ایشان را بیند نه هر سری ایشان را شناسد کسی ایشان را بیند و شناسد که هم بصر نبوّت دارد و هم بصیرت حقیقت. بصر نبوّت از نور احدیّت است و بصیرت حقیقت از برق ازلیّت. مرتعش گفت: سیمای ایشان غیرت ایشان است بر فقر خود و ملازمت ایشان با اضطرار و انکسار خود، گوهر درویشی بحقیقت بشناختند و سرّ آن بدانستند و بجان و دل بازگرفتند و یک ذرّه از آن بدنیا و عقبی نه فروختند. بو علی درویشی را دید لاینی«۲۲۸» ۱» بر دوش گرفته پاره پاره بر هم نهاده و بر هم بسته بر سبیل مطایبت گفت: ای درویش اینکه بچند خریدی! درویش گفت: اینکه بکلّ دنیا خریدم و یک رشته‌ی از آن به نعیم عقبی میخواهند و نمیدهم. آری روشنائی گوهر فقر جز بنور نبوّت و روشنائی ولایت نتوان دید. و مصطفی [ص] بنور نبوّت جمال فقر بدید و سرّ آن بشناخت فقر را بر دنیا و عقبا اختیار کرد. دنیا را گفت «اشبع یوما و اجوع یوما»«۲۲۹» و از نعیم عقبی دل برداشت و چشم بر آن نگماشت تا ربّ العزّه او را بستود «ما زاغَ البَصَرُ الخ»«۲۳۰» شیخ الاسلام انصاری قدّس اللّه روحه گفت: در هر کس چیزی پیدا است:شیخ الاسلام انصاری قدّس اللّه روحه گفت: در هر کس چیزی پیدا است: -قرآن-۱-۲۳-پاورقی-۵۳۰-۵۳۲-پاورقی-۹۶۴-۹۶۶-قرآن-۱۰۵۷-۱۰۷۵-پاورقی-۱۰۸۲-۱۰۸۴ در عالم دین پیداست در عارف نور مولی پیدا است در محبّ فناء کون پیدا است در صوفی پیدا است آنچه پیدا است. باین زبان نشان دادن از آن، ناید راست. سیّاره‌ی عشق را منازل مائیم || ز اشکال جهان نقطه‌ی مشکل مائیم چون قصّه‌ی عاشقان بیدل خوانند|| سر قصّه‌ی عاشقان بیدل مائیم ابو الفتوح نوشته است: در الف سیما، حمزه و کسائی با ما له خوانده‌اند و باقی بتفخیم. مجاهد گفت: علامت ایشان که ایشان را بآن بشناختند تواضع و خشوع بود. یمان گفت: سکینه و وقار با نحول و هزال«۲۳۱» و شادمانی ایشان بدرویشی بعضی دیگر گفتند: -پاورقی-۱۲۸-۱۳۰ [صفحه ۵۷۵] طیب قلب و بشاشت روی و اظهار تجمّل. فخر: مقصود آن است که بندگان خدا هیبتی دارند که هر کس بیندشان فروتن بایشان شود چنانکه حیوانات، از شیر و پرندگان، از باز شکاری. لا یَسئَلُونَ النّاسَ إلحافاً- ۲۷۳ در قید «إلحافاً» اشکالی است که با جمله‌ی جلو منافی است، چون شخص با عفّت هیچ سؤال نمی‌کند و اینکه کلمه می‌فهمانند که در سؤال سماجت و اصرار نمی‌کنند. امام فخر رازی و دیگران چند جهت برای اینکه کلمه گفته‌اند خلاصه‌ی گفتار امام اینکه است الحافا قید سؤال نیست بلکه قید برای فاعل یسئلون است و نتیجه چنین است: در خودداری از سؤال بحالت الحاف و فشار بر خود هستند که با همه‌ی دست تنگی و احتیاج بر خود فشار میدهند و دست پیش کسی دراز نمی‌کنند. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۴۹-۵۹ ابو الفتوح نوشته است: ابو سعید خدری گفت: مرا سالی نکبتی رسید پیش رسول خدای رفتم بر آنکه او را سؤالی کنم و از او چیزی بخواهم. اوّل حدیث که کرد رسول علیه السّلام چون مرا دید اینکه بود که گفت: هر که عفّت کند خدای او را عفیف گرداند و رسول علیه السلام گفت: سؤال، بنده را بجائی آرد که چون با پیش خدای شود بروی او هیچ گوشت نبود. و از آن حضرت پرسیدند بچه قدر مال سؤال روا نیست! فرمود: پنجاه درم سرمایه. فَإنَّ اللّهَ بِهِ عَلِیمٌ- ۲۷۳ کشف نوشته است: اینجا چنین گفت و در آخر آیت اوّل «یُوَفَّ إلَیکُم» ارباب حقایق میان اینکه دو آیت لطیفه‌ای نیکو دیده‌اند. گفتند: بنده‌ای که در راه خدا هزینه کند آن انفاق ویرا دو وجه است: یکی آنکه نظر بمقصود خود دارد و در تحصیل ثواب خود کوشد از دوزخ ترسد و طمع ببهشت میدارد. انفاق وی و ثواب وی آن است که اللّه گفت «یُوَفَّ إلَیکُم» وجه دیگر آن است که در آن انفاق نظر بدرویش دارد و آسایش وی جوید -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۹۸-۱۱۸-قرآن-۴۱۴-۴۳۴ [صفحه ۵۷۶] و بحقّ وی کوشد و حظّ خود در آن بیند. اینکه حال عارف است لا- جرم ربّ العزّه باین نواخت، عظیم او را گرامی کرد و گفت: «فَإنَّ اللّهَ بِهِ عَلِیمٌ». -قرآن-۱۴۴-۱۷۷ سخن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما: ۱- آیت اوّل جملهی «لَیسَ عَلَیکَ هُداهُم» جلوگیری از تعصّبهای عوام که بخیال ارشاد جاهل یا تنبیه غافل یا امر بمعروف و نهی از منکر مردم را آزار می‌کنند و یا دشنام میدهند و پیوسته با بحث و جدل، خود و دیگران را ناراحت دارند که ممکن است اینکه عمل‌شان خلاف دین باشد. در اوّل آیه بوسیلهی خطاب با پیغمبر وظیفهی مردم را معیّن می‌کند که راهنمائی حدّ معیّن دارد و نتیجهی آن مربوط بشما نیست و وابستهی بخود اشخاص است. ۲- تکرار و یادآوری مطالب گذشته است که از ریا و پرداخت جنس بد خودداری کنید و رضای خدا و مصلحت آفرینش را منظور کنید نتیجهاش بشما میرسد. ۳- آیت دوّم فقیر مستحقّ زکات معرّفی می‌شود که آن روز اصحاب صفه بودند و پس از آنها امروز و برای همیشه باید دارای اینکه خصوصیّات باشند تا مستحقّ زکات شوند چون الف و لام الفقراء برای استغراق است پس شامل عموم فقراء است و بوسیلهی جملهی بعد توصیف و تحدید شده است بفقیر واحد شرایط معیّن و نتیجه چنین میشود: زکات برای فقیرهائی است که دارای اینکه خصوصیّات باشند. و با اینکه تعبیر که ما کردیم معلوم میشود حال آنهائی که از اینکه اموال استفاده می‌کنند چگونه واجد شرط هستند و آیا در راه خدا از کار و کسب ممنوع شدهاند یا در راه شیطان و مفتخواری! -قرآن-۳۴-۶۰

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۷۴]

الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم بِاللَّیلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِیَةً فَلَهُم أَجرُهُم عِندَ رَبِّهِم وَ لا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُونَ [۲۷۴] -قرآن-۱-۱۶۷ اسباب النزول سیوطی: إبن عبّاس گفت: علی علیه السّلام چهار درهم داشت [صفحه ۵۷۷] یکی را در شب بخشید و یکی بروز یکی آشکارا و چهارم را در نهان اینکه آیه برای او نازل شد. فخر رازی: پس از نزول آیت پیش عبد الرّحمان بن عوف پول طلا برای اصحاب صفّه فرستاد علیّ علیه السلام در شب یک شتر خرما فرستاد و بخشش علی بهتر بود. اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۷۴ آن کسان که بشب و روز و نهان و آشکار ز سرمایهی خود می‌بخشند مزدشان به پیشگاه پروردگارشان بود که نه ترس دارند و نه اندوهناک می‌شوند. سخن مفسّرین: طبری: ابو درداء هر وقت یک اسب عربی میان یابوها و نژادهای غیر خالص می‌دید می‌گفت: صاحب اینجور اسب مشمول اینکه آیه است «الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم» و مقصودش اینکه بوده است: آنکه اینکه اسب را برای جهاد داده است گذشت از مال خود نموده است اینکه آیه او را شامل می‌شود. -قرآن-۱۳۹-۱۷۵ الفتوح اینکه آیه توصیف آنها است که اسب برای جهاد نگاه می‌داشتند و در شب و روز و نهان و آشکار خرج آنها می‌کردند پیغمبر فرمود: شیطان گرد سرائی نگردد که در آنجا اسب تازی بسته باشد. أبو ذرّ غفاری چند اسب دید گفت: صاحبان اینها همانها هستند که اینکه آیه برای‌شان نازل شده است و اسماء بنت برید روایت کند: که رسول علیه السّلام گفت: هر که او اسبی در راه خدای تعالی باز بندد و بر او نفقه کند سیری و گرسنگی و سیرابی و تشنگی و بول روث«۲۳۲» آن اسب روز قیامت در ترازوی او بود.آن اسب روز قیامت در ترازوی او بود. - پاورقی-۵۱۵-۵۱۷ کشف نوشته است: مال و زر و چیز، رایگان باید باخت || چون کار بجان رسید جان باید باخت. مال در راه دین بر وفق شریعت خرج کردن کار مؤمنان است جان در مشاهدهی جلال [صفحه ۵۷۸] و جمال مولی از روی حقیقت بذل کردن کار جوان مردان است جهد بندگی از بندگان اینکه است. سزای خدا و کرم الهی در حقّ بندگان چیست! فخر: اینکه آیه دلالت دارد بر رجحان صدقهی سرّ چون اوّل کلمه سرّ گفته شده است بعد علانیه و اوّل لیل گفته شده است بعد نهار. روح البیان: روایت شده است: نیکوئی علم بعمل است و عدالت با سلطنت، و سخاوت از ثروتمندان پسندیده است و توبه از جوانان و صبر از فقیران نیکو است و شرم از زنان. سخن ما: گذشت از مال موجب آسایش خاطر است در زندگی و آرامش دل است از اندیشهی پس از مرگ.

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷۵ تا ۲۷۷]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبا لا يَقُومُونَ إِلاّ كَما يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيطانُ مِنَ المَسِّ ذلِكَ بِأَنَّهُم قالُوا إِنَّمَا البَيعُ مِثلُ الرِّبا وَ أَحَلَّ اللّهُ البَيعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا فَمَن جاءَهُ مَوعِظَةٌ مِن رَبِّهِ فَانتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمرُهُ إِلَى اللّهِ وَ مَن عادَ فَأُولئِكَ أَصحابُ النّارِ هُم فِيها خالِدُونَ [۲۷۵] يَمحَقُ اللّهُ الرِّبا وَ يُربِي الصَّدَقاتِ وَ اللّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفّارٍ أَثِيمٍ [۲۷۶] إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ لَهُم أَجرُهُم عِندَ رَبِّهِم وَ لا خَوفٌ عَلَيهِم وَ لا هُم يَحزَنُونَ [۲۷۷] -قرآن-۱-۶۶۹ [صفحه ۵۷۹] معنی لغات: «الرِّبا» با صدای زیر راء فائده، فزونی، سودی که طلبکار میکرد. -قرآن-۱۳-۲۲ «یتخبط» از مصدر خبط با فتح خا و سکون با، ضربت، بسختی پایمال کردن، راه نبرده براهی در شب رفتن، بدون اطّلاع از چیزی در آن دست بکار شدن. «مس» پسودن و دست مالیدن. «یَمحَق» از مصدر محق بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بیهوده و نابود و کم کردن. -قرآن-۱۹۴-۲۰۴ «یُربِی» از مصدر اربا بمعنی گرفتن بیش از دادن. «أَثِیمٍ» از اثم بمعنی گناه. -قرآن-۱-۱۰-قرآن-۵۷-۶۷ ترجمه: ۲۷۵ آنانکه ربا می‌خورند [از آن بهره نبرند] و بر پای خود نپایند مگر بمانند جنّ زده [که چند تواند بپای ایستد! ربا خواران ز سود پول خود آنچنان توانند بهره‌مند و پایدار شوند و یا چنین معنی شود: از گور نتوانند برآیند مگر بمانند جنّ زده که دمادم افتد و خیزد ایشان هم به پیشگاه حقّ نتوانند بپای ایستند] اینکه آزار و زیان از آن رواست که ربا خواران گفتند: ربا گرفتن یک گونه خریدن است و ز هم جدا نیست ولی البتّه خداوند خرید و فروش حلال کرده است و ربا حرام نموده. پس آنکه پند و دستور پروردگارش باو رسید و از ربا خودداری کرد آنچه زین پیش گرفته مال اوست و سر و کارش با خدا است و آنها که زین پس رباخواری از سر گرفتند یاران آتشند و در آن جاودان بمانند. ۲۷۶ چون خدا ربا را نابود می‌کند و صدقه را فزون می‌کند و او هیچ ناسپاس گناهکار را دوست ندارد. ۲۷۷ البتّه آن کسان که مؤمن شدند و نکوکاری کردند و نماز بپا داشتند و زکات دادند مزدشان نزد پروردگارشان باشد که نه ترس دارند و نه اندوهناک شوند. سخن مفسّرین: الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبا- ۲۸۵ طبری مجاهد گفت: ربائی که در قرآن جلوگیری شده است چنین بوده است: -قرآن-۱-۳۰ پیش از اسلام کسی مقروض می‌شد بطلبکار خود می‌گفت من را مهلت بده فلان مبلغ یا فلان مقدار بتو میدهم او هم قبول میکرد. قتاده گفت شخصی چیزی میخرید بمدّت معیّن در موقع صاحب جنس نمی‌توانست آن را فراهم کند خریدار بر مقدار جنس میافزود و [صفحه ۵۸۰] ت میداد اینکه آیه آن مردم را توصیف می‌کند«۲۳۳». -پاورقی-۵۷-۵۹ کشف نوشته است: یعنی رباخواران را فردا در قیامت اینکه نشان باشد که چون دیوانگان آیند و از خلق پنهان نباشند، که باین نشان هر کس بداند ایشان رباخواران بودند. فخر: میان صدقه و ربا تناسب تضادّ است چون صدقه یعنی کم کردن از مال بوسیله‌ی دادن بفقرا بامر خداوند و ربا زیاد کردن مال است بواسطه‌ی گرفتن از دیگران با نهی خداوند از اینکه جهت گفته شده است: «يَمحَقُ اللّهُ الرِّبا وَ يُربِي الصَّدَقاتِ» و مقصود از «یأکلون» یعنی می‌خورند، کلیّه‌ی تصرّفات است [چنانکه ما هم می‌گوئیم مال مردم را خورد یعنی تصرّف کرد] و اینکه کلمه‌ی ربا را حمزه و کسائی با ما له خوانده‌اند بواسطه‌ی کسره‌ی را [مقصود اینکه است که چون «را» با صدای زیر تلفّظ می‌شود الف را جوری تلفّظ می‌کنند که متمایل بصدای بالا یعنی میان صدای بالا و الف باشد.] و بقیّه‌ی قرّاء با فتح باء و تفخیم الف: [یعنی روشن و تمام] تلفّظ کرده‌اند. و در قرآنها آن را با واو می‌نویسند«۲۳۴» و جایز است با واو و یاء و الف نوشته شود. و صاحب کشّاف گفته است: ربا با واو نوشته شده است بمناسبت تلفّظ با تفخیم چنانکه صلات و زکات را با واو نوشته‌اند. و ربا دو جور است: ۱- ربای نسیه. ۲- ربای فزونی در معامله‌ی بنقد. اوّلی مرسوم عرب قبل از اسلام بوده است که سرمایه‌ای می‌دادند و ماه بماه مبلغی می‌گرفتند و در آخر مدّت اگر مدیون نمی‌توانست بپردازد باز چیزی میافزودند و مهلت می‌دادند. دسته‌ی دوّم آن است که جنس را می‌دادند و بهنگام معامله مقداری زیاد می‌گرفتند. از إبن عبّاس روایت شده است که فقط اوّل را حرام دانسته و ربای نقد را جایز می‌دانست. روزی ابو سعید خدری باو گفت من مواقعی حاضر بوده‌ام که تو نبوده‌ای و از پیغمبر چیزهائی شنیده‌ام که تو نشنیده‌ای. نقل کردند که پس از آن إبن عبّاس از اینکه رأی خود برگشت. و محمّد بن سیرین گفت در -قرآن-۲۲۶-۲۷۶-پاورقی-۷۸۸-۷۹۰ [صفحه ۵۸۱] خانه‌ای با عکرمه شاگرد إبن عباس بودیم مردی گفت ای عکرمه یادت هست آن روز که با إبن عبّاس در فلان منزل بودیم او گفت: من

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه ربا را باجتهاد و رأی خود حلال می‌دانستم بعد مطّلع شدم که پیغمبر ص حرام فرموده است. اکنون شما شاهد باشید که من آن را حرام میدانم. ابو الفتوح نوشته است: بدانکه خلافی نیست میان اهل اسلام در تحریم رباء و صادق علیه السّلام گفت: یک درم ربا بنزدیک خدای تعالی عظیم‌تر است از هفتاد بار زنا کردن همه با محرم خود از مادر و خواهر: و ربا نباشد الّا در مکیلات و موزونات بنزدیک ما و نزدیک ابو حنیفه و اصحابش و اهل عراق و مذهب شافعی و اهل حجاز آن است که ربا نباشد الّا در أثمان از زر و سیم و در مأکول و مشروب. و در مذهب مالک آن است که ربا در آن باشد که قوّت را شاید و بقوّت بخورند. لا یَقُومُون- ۲۷۵ مفسّرین معنی کرده‌اند: از قبر و قیامت برنمی‌خیزند و لکن ما بمناسبت معنی قیام با وسیله‌ی نگهداری و کفایت در معاش نظیر «وَ لا تُؤتُوا السُّفَهاءَ أَموالَکُمُ الَّتِی جَعَلَ اللّهُ لَکُم قِیاماً» [استفاده و بهره نمی‌برند.] معنی کردیم. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۱۵۷-۲۳۷ وَ أَمرُهُ إِلَی اللّهِ- ۲۷۵ مفسّرین گفته‌اند: یعنی در آینده هر چه صلاح باشد از توفیق و خودداری از ربا و قبول توبه و هر چه بخواهد با او رفتار می‌کند. -قرآن-۱-۲۶ عبده: اینکه جمله اشاره است به اینکه که ربائی که تا کنون گرفته است گرچه بر او حلال است ولی بهتر آن است که بصاحبش رد کند زیرا در اوّل گفته نشده است عفو کرد از گذشته مثل نکاح اختین که گفته است «عَفَا اللّهُ عَمّا سَلَف» بلکه گفته است آنچه گذشته مال خودش و پس از آن با اینکه جمله‌ی «أَمرُهُ إِلَی اللّهِ» مطلب تمام شده است که مفاد و نتیجه چنین می‌شود: -قرآن-۲۴۶-۲۷۵-قرآن-۳۵۶-۳۸۱ گذشته مال خودش اما سر و کارش با خدا است و سزایش را معیّن نکرده است و برای تکرار [صفحه ۵۸۲] وعده‌ی انتقام داده است. تفسیر المیزان: معنی اینکه دو جمله مبهم است و بر هر معصیت که جلوگیری شده است اینکه معنی درست است و نتیجه چنین است که نسبت باین کارهای ممنوع آنچه گذشته است معفو است و امّا آنچه دنباله‌ی آن است کارش با خدا است که ممکن است تکلیفی بر شخص باشد مثل برگردانیدن مال دزدی و اموال مغصوب مردم و قضای روزه و نماز و امثال اینها و ممکن است هیچ تکلیفی نباشد مثل کافر که مسلمان شود یا توبه‌ی از شراب و دیگر معاصی و انحرافات اخلاقی نفسانی که پس از توبه وظیفه‌ی دیگری نسبت بگذشته ندارد. یُربِی الصَّدَقاتِ- ۲۷۵ کتابهای تفسیر: پیغمبر فرمود خدا صدقه‌ی شما را برای شما پرورش میدهد همانطور که کره‌ی اسب و شتر خود را پرورش می‌دهید. از نظر لغت یربی یعنی بیش از آنچه داده است می‌گیرد و در اینکه جمله چون نسبت فعل بخدا داده شده است پس معنی چنین است که خدا برای صدقه دهنده معامله می‌کند و صدقه‌ی او را بیش از آنچه داده است برای او می‌گیرد و باو می‌رساند. -قرآن-۱-۲۰ لَهُم أَجرُهُم- ۲۷۷ کشف نوشته است: ای هر که بما پیوست از شبیخون قطیعت باز رست ای هر که دل در کرم ما بست رخت از حجره‌ی غمان بر بست ای هر که ما را دید جانش بخندید. بما رسید او که در خود رسید و او که در خود برسید چه گویم که چه دید و چه شنید! عجب کاری است کار اینکه درویش جبرئیل با ششصد پر طاوس نتوانست که یک قدم با آن مهتر عالم [ص] از و رای سد ره بردارد و اینکه درویش گدا دست از دامن وی برندارد تا با وی پای بر عرش مجید نه نهد اما میدان که اینکه بستاخی نه امروزینه است که اینکه دیرینه است. در عهد ازل که بنیاد دوستی مینهاد ارواح درویشان در مجلس انس بر بساط انبساط یک جرعه شراب «یُحِبُّهُم وَ یُحِبُّونَه» نوش کردند و بدان بستاخ شدند مقرّبان ملأ أعلی گفتند: اینکه است -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۷۲۶-۷۵۶ [صفحه ۵۸۳] عالی همّت قومی که ایشانند ما باری از اینکه شراب هرگز جرعه‌ای نچشیدیم و نه شمه‌ای یافتیم و های هوی اینکه گدایان در عیوق افتاد که: اوّل تو حدیث عشق کردی سر آغاز || اندر خور خویش کار ما را میساز ما کی گنجیم در سرا پرده‌ی راز || لافی است بدست ما و منشور نیاز

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۷۸ تا ۲۸۰]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ ذَرُوا ما بَقِیَ مِنَ الرِّبا إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۲۷۸] فَإِن لَم تَفعَلُوا فَأذَنُوا بِحَربٍ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِن تُبتُم فَلَکُم رُؤُسُ أَموالِکُم لا تَظلِمُونَ وَ لا تُظلَمُونَ [۲۷۹] وَ إِن کانَ ذُو عُسرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلی مَیسَرَةٍ وَ أَن تَصَدَّقُوا خَیرٌ لَکُم إِن کُنتُم تَعلَمُونَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۲۸۰] -قرآن-۱-۳۸۳ معنی لغات: «ذَرُوا» از مصدر «وذر» بمعنی بریدن و رها کردن. «فَأْذَنُوا» از مصدر اذن با صدای زیر و همزه بمعنی اجازه و روا داشتن چیزی و آگاه و مطّلع و دانا شدن بچیزی. و با صدای بالای همزه و ذال بمعنی گوش فرا دادن بچیزی. «فَنَظِرَةٌ» درنگ و تأخیر و امهال کردن. «مَیسَرَةٍ» با کسر و ضمّ سین بمعنی آسانی بی‌نیازی و مالداری. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۶۵-۷۶-قرآن-۲۴۸-۲۶۰-قرآن-۲۹۱-۳۰۲ جهت نزول: طبری: از سدّی نقل است: قبل از اسلام عبّاس عموی پیغمبر ص با مردی از بنی مغیره شریک بود و با مردم ثقیف معامله‌ی مرابحه داشتند و بعد از اسلام مطالبات [صفحه ۵۸۴] مرابحه‌شان زیاد شد. اینکه آیه نازل شد و پیغمبر فرمود: ربا که تا کنون میگرفتند دیگر حقّی ندارند. و اوّلین ربا که من ساقط می‌کنم طلبهای ربای عبّاس بن عبد المطلب است و از إبن جریح نقل است: قبیله‌ی ثقیف با پیغمبر صلح کردند و از شرایط اینکه بود که آنچه معاملات مرابحه با مردم دارند چه طلب و چه قرض از طرفین حقوق‌شان ساقط باشد پس از فتح مکّه عتّاب بن اسید را حاکم بر مکّه مقرّر فرمود و چون قبیله‌ی بنی عمرو بن عوف با بنی مغیره معامله‌ی مرابحه داشتند و ربح میگرفتند پس از اسلام قرض آنها سنگین شد و طلب بنی عمرو از آنها زیاد شد چون اینها طلب خود را خواستند بنی مغیره گفتند: در اسلام ربا دادن روا نیست طرفین نزد عتّاب بن اسید حاکم مکّه بشکایت رفتند او نامه نوشت و از حضور پیغمبر کسب تکلیف کرد. آیت ۲۷۸ و ۲۷۹ نازل شد و پیغمبر در جواب او مرقوم فرمود و پیغام داد که اگر بمفاد آیات راضی نشدند با آنها اعلان جنگ کن. طبری: سعید بن مسیّب از عمر نقل کرده است: آخرین آیه آیات ربا است و پیغمبر پیش از آنکه تفسیر نماید وفات نمود از اینکه جهت شما از ربا و آنچه مشکوک است که ربا است احتراز کنید. و حمید بن مسعده گفت: عمر روزی در خطبه‌ی خود گفت: ممکن است ما شما را بچیزهائی امر و نهی کنیم که مصلحت شما نباشد. آخرین آیات قرآن که نازل شد آیات ربا بود که قبل از توضیح آن پیغمبر وفات کرد پس شما از آنچه موجب ربا میشود احتراز کنید. و شعبی از إبن عبّاس نقل کرد که آخر آیت نازل بر پیغمبر آیت ربا بود و ما نمی‌دانیم، ممکن است بچیزی امر کنیم که جایز نباشد و از چیزی نهی کنیم که جایز باشد. ترجمه: ۲۷۸ ای مردمی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید ز خشم خدا دوری کنید و اگر بدرستی مؤمن هستید آنچه از سود پول خود بر مردم دارید دست بدارید ۲۷۹ و اگر نکنید آگاه باشید که با خدا و پیغمبرش در جنگید و اگر توبه کنید [و از سود سرمایه‌ی خود بگذرید] سرمایه‌تان مال شما که [باید وام داران‌تان بشما باز دهند] تا نه ستم کنید و نه ستم بینید. ۲۸۰ و اگر وام گرفته بتنگی بود آزاد است تا گشایشی یابد [و [صفحه ۵۸۵] چیزی بدست آرد که وام خود بدهد] و اگر صدقه کنید [و از چنین کسان نگیرید] برای‌تان بهتر است اگر بدانید. سخن مفسّرین: ذَنُوا بِحَربٍ- ۲۷۹ مجمع: عاصم و حمزه با همزه‌ی ممدود و ذال مکسور قرائت کرده‌اند «فآذنوا» بشکل «آمنوا» و بقیّه با سکون همزه و فتح ذال. بقرائت اوّل معنی اینکه است که بربا خواران خبر دهید و بر قرائت مشهور معنی اینکه است که: ای ربا خواران بدانید. و حضرت صادق ع فرمود: اگر به بیّنه«۲۳۵» ثابت شد کسی ربا خورده است تأدیبش باید بکنند اگر دوباره مرتکب شد باز هم تأدیبش بکنند و اگر مرتبه‌ی سوّم مرتکب شد باید او را بکشند.ثابت شد کسی ربا خورده است تأدیبش باید بکنند اگر دوباره مرتکب شد باز هم تأدیبش بکنند و اگر مرتبه‌ی سوّم مرتکب شد باید او را بکشند. -قرآن-۱-۱۸-پاورقی-۳۳۰-۳۳۲ وَ إِن کانَ ذُو عُسرَةٍ فَنَظِرَةٌ- ۲۸۰ مجمع: ابو جعفر «عسرة» با ضمّ سین و بقیه با سکون خوانده‌اند و زید بن یعقوب «میسره» با ها و ضمّ سین خوانده است یعنی بی‌نیازی او و عاصم «تصدّقوا» با تخفیف صاد خوانده‌اند و بقیّه با صاد مشدّد قرائت کرده‌اند. و اینکه اختلافات در قرائت موجب اختلاف معنی نمی‌شود. و در اندازه‌ی اعسار اختلاف است. از حضرت صادق ع روایت شده است: -قرآن-۱-۳۶ اگر با میانه روی در معاش پس‌انداز ممکن نشود اعسار است، و ابو علیّ جبّائی گفته است: اگر چیزی نبود که بقرض داده شود یا بازار کساد بود و جنس را نمی‌خریدند اعسار است و در مهلت شخص معسر سه قول است: ۱- در هر قرض باید معسر را مهلت داد و اینکه عقیده‌ی إبن عبّاس و ضحّاک و حسن است. و از حضرت امام باقر و صادق ع نیز اینکه روایت شده است. ۲- شریح و ابراهیم گفته‌اند فقط در قروض مرابحه باید برای اصل سرمایه [صفحه ۵۸۶] معسر را مهلت بدهند. ۳- گفته‌اند در قرض مرابحه بصریح آیه و در غیر آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمقایسه و سنجش با اینکه موضوع تصریح شده‌ی قرآن باید بمقروض بقرض غیر مرابحه هم مهلت بدهند علّامه‌ی حلّی در کتاب تذکره باب حجر چاپ تهران در مسئله‌ی ربا: اگر اعسار مدیون ثابت شد نه حبس او جایز است و نه ملازمت او که همه جا همراهش باشند تا بیچاره شود و لازم است باو مهلت بدهند بواسطه‌ی آیت «وَ إِن کانَ ذُو عُسرَةٍ» تا آخر و بواسطه‌ی حدیثی که اهل سنّت از پیغمبر روایت کرده‌اند که آن حضرت به طلبکاران مقروض فرمود: -قرآن-۴۲۸-۴۵۵ هر چه بیابید بگیرید و جز اینکه حقّی ندارید و راویهای شیعه از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده‌اند که حضرت امیر ع مقروض را حبس میکرد و اگر ثابت میشد که چیزی ندارد او را رها میفرمود تا سرمایه‌ای بچنگ آورد. و ابو حنیفه گفته است: طلبکار حقّ دارد ملازم مقروض خود باشد و همه جا همراهش باشد ولی حقّ ندارد جلوگیر از کسب او شود. غزالی قسمت چهارم احیاء العلوم در شکر ص ۵۸: درهم و دینار از نعمتهای خداوند است که خود قابل استفاده نیست امّا وسیله‌ی رفع احتیاج مردم است چون هر کس بچیزهائی احتیاج دارد که در اختیارش نیست و آنچه در اختیار دارد رفع احتیاجش را نمی‌کند برای نمونه کسی زعفران زیاد دارد و محتاج است بشتر برای سواری خود و دیگر شتر زیاد دارد و محتاج به زعفران است و چون اینکه دو قابل معاوضه نیست پس ناچار بایستی جنس متوسّطی باشد که بتوانند اینکه اجناس بی‌تناسب را بوسیله‌ی آن تبدیل کنند از اینکه جهت خداوند درهم و دینار را آفرید تا با آنها بسنجند و وسیله‌ی دسترسی باشد بتمام کالاهای نیازمندی بشر چون خود اینکه دو ماده فایدی مخصوص ندارد ولی واسطه‌ی مبادله است. پس هر کس اینها را داشته باشد مثل اینکه است که دارای تمام اجناس احتیاجی خود است و مثل آئینه است که خود رنگ و شکل مخصوص ندارد ولی وسیله‌ی نمایش رنگها و شکلهای سایر موجودات است و مثل حروف الف باء که خود معنی ندارد ولی وسیله‌ی فهم معانی مختلف احساسات و تمایلات درونی بشر است پس اینکه دو جنس وسیله‌ی حکومت و تعیین ارزش اجناس مختلف نیازمندی انسان است. [صفحه ۵۸۷] بنابراین اگر کسی در اینکه درهم و دینار طوری تصرّف کند که مناسب با فایده‌ی آن و غرض از خلقت آن نباشد کفران نعمت خدا کرده است و اگر آنها را ذخیره کند ستم کرده است و بر خلاف مصلحت رفتار کرده است مثل کسی که حاکم مسلمین را حبس کند و او نتواند کار حکمرانی خود را انجام دهد و در نتیجه کار مردم نامنظّم شود چون معلوم است که درهم و دینار برای فرد خاصّ ساخته نشده است زیرا قابلیّت استفاده‌ی خاصّ ندارد تا برای شخص معیّن مفید باشد و همچنین اگر از آنها ظرف طلا و نقره بسازند کفران نعمت است و بدتر است از ذخیره کردن آنها زیرا مانند آن است که کسی حاکم شهر را مجبور کند به پارچه بافی یا وصول عوارض و درآمدهای دروازه و مانند آن که کار هر کسی است. و اینکه اجبار او بدتر است از حبس او و همین طور هم ساختن ظروف طلا و نقره زیرا با فلزات و چینی و سفال میتوانند ظرف بسازند ولی بوسیله‌ی آنها معامله و حکومت میان اجناس مختلف ممکن نیست و همچنین هر کس با درهم و دینار معامله‌ی مرابحه و ربا بکند ستم کرده است و کفران نعمت چون اینها خود قابل استفاده نیست و وسیله‌ی استفاده از اجناس دیگر است. عبده: مردم میگویند: فرقی نیست میان ربا و خرید و فروش ولی موقعی اینکه دو عمل با هم مساوی هستند که حقّ داشته باشند مانند گرگ گرسنه در کمین باشند که همنوع خود را پاره پاره کنند و لیکن دین و آئین انسانیّت میگوید باید مردم بیکدیگر کمک کنند بخصوص بهنگام سختی و از اینکه جهت عمل مرابحه که فقطّ در ناچاری انجام میشود حرام شده است و خرید و فروش حلال شده است چون در توانائی و برای انجام امور زندگی است نه از برای استفاده‌ی سرمایه‌دار از بیچاره‌ی نادار. و نیز خداوند راه داد و ستد مردم را بوسیله‌ی کار و عمل قرار داده است و برای کسی بدون عمل و کوشش حقّی بر دیگری معیّن نکرده است و از همین جهت است که خرید و فروش حلال است چون در مقابل عوض است ولی ربا حرام است چون در مقابل اینکه مبلغ زیادی عوضی نیست. منتسکیو در روح القوانین چاپ دوّم ص ۵۴۱: پول شاخص و نماینده‌ی ارزشها [صفحه ۵۸۸] است و همانطوریکه میتوان سایر ما یحتاج را کرایه نمود، در صورت نیازمندی باین شاخص باید بتوانند آنرا هم کرایه نمایند تفاوتی که پول با سایر چیزها دارد اینکه استکه میتوان چیزهای دیگر را اجاره کرد و هم خریداری نمود و حال آنکه پول را فقطّ میتوان اجاره کرد و قابل خریداری نیست مگر اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بصورت طلاـ و نقره‌ی بازرگانی یعنی مال التجاره درآید. اگر انسان پول خود را بدون نفع بدیگری قرض بدهد کار خوبی کرده ولی اینکه عمل که در ادیان بدان توصیه شده یک کار اخلاقی است نه یک قانون و رسم کشوری و اجتماعی. برای رواج تجارت باید پول نفع داشته باشد مشروط بر آنکه نفع آن از حدود معیّن تجاوز نکند زیرا اگر نفع پول زیاد شد آنوقت تاجر برای تجارت پولی قرض نمی‌کند زیرا فایده‌ی تجارت او باندازه‌ای نیست که بتواند هم نفع پول را بپردازد و هم خود انتفاع ببرد. و چنانچه پول هیچ نفع نداشته باشد باز هم موجب رکود تجارت است زیرا هیچکس آن را قرض نمیدهد و دست تجاری که نیازمند پول هستند بسته میماند. ولی از آنجائی که باید همواره کار جامعه راه بیفتد وقتی پول ربح رسمی و تجارتی نداشت اصول ربا خواری رایج میگردد و اینکه اصول دارای معایبی است که در تمام ادوار دیده شده است. در قانون محمّد نظر به اینکه که ربح رسمی پول با ربا خواری یک سان فرض شده و ممنوع گردیده باین جهت اصول ربا خواری رایج گردیده و چون از لحاظ ممنوعیّت خطرناک میباشد ربا خواران هم زیادتر ربا می‌گیرند که در قبال خطر احتمالی خود را بیمه نموده باشند. طنطاوی: در سال ۱۹۱۴ جنگ آغاز شد و در سال ۱۹۱۸ جنگ تمام و صلح بر قرار شد و پیوسته مردم در اضطراب و هرج و مرج افتادند و آنچه در کتاب خدا وعده داده شده است نمودار شد و دولت روسیه و آن قدرت و ثروت نابود شد. اینکه است که می‌گوئیم وعده‌ی خدا حقّ است و حربی که در قرآن گفته است: در نتیجه مال و ثروت پیدا می‌شود محقّق شد و همین است معنی آیه «فَأْذَنُوا بِحَربٍ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ». در حکمت حرمت ربا گفته‌اند: -قرآن-۴۰۵-۴۵۳ اگر سرمایه‌دار توانست بوسیله‌ی ربا خواری استفاده کند و سود بدست بیاورد دست از [صفحه ۵۸۹] کار و صنعت بر میدارد و از ربا معیشت می‌کند و اینکه موجب رکود کار و زندگی بشر می‌شود. دیگری گفته است. در بیشتر قرضها طلبکار سرمایه‌دار است و مقروض فقیر و اگر معامله‌ی ربا را تجویز کنیم مستلزم تسلّط سرمایه‌دار است بر فقیر و گرفتن مال بسیاری از او و اینکه کاری است ناروا. و هم او نوشته است: چون از طرف صاحب شریعت حدّ ربا معیّن و تثبیت نشده است گفتار علمای ما هم مختلف شده است. عبد اللّه عمر گفت: پیغمبر از دنیا رفت و ما از آن حضرت ربا را توضیح نخواستیم و مقصود عبد اللّه اینکه بوده است که اینکه آیه از مجملات قرآن است. ما: ۲۳۶- حرمت ربا مشروط بعلم است و اگر کسی ندانست ربا حرام است و ربح گرفت بر او حلال است چنانکه تفسیر المیزان مجلّد دوّم ص ۴۵۰: از کتاب تهذیب شیخ طوسی از محمّد بن مسلم روایت کرده است: مردی خراسانی از مرابحه مال فراوان فراهم کرد و از فقهاء اهل سنّت کسب تکلیف کرد گفتند: باید سودهائی که گرفته‌ای بصاحبانش ردّ کنی چون حضور حضرت امام محمّد باقر ع رسید و قصّه‌ی خود را حکایت کرد آن حضرت فرمود: تکلیف تو را قرآن معیّن کرده است در اینکه آیه «فَمَن جاءَهُ مَوعِظَةٌ مِن رَبِّهِ«۲۳۶» «أَحَلَّ اللّهُ البَیعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا» از اینکه جهت میگوئیم: مطابق معنی اصل لغت ربا که بمعنی زیادی و سود هست پس هر کس در هر معامله‌ای که بیش از آنچه داده است بگیرد ربا است و حرام چنانکه امام فخر و طنطاوی از عبد الملک بن ماجشون نقل کرده‌اند: در هر جنسی که قابل استفاده باشد ربا متصوّر است ولی بطوریکه پیشتر نوشتیم چون فقها حکم به عموم نکرده‌اند ما هم نمی‌توانیم از متابعت عموم فقها تخلف کنیم.«أَحَلَّ اللّهُ البَیعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا» از اینکه جهت میگوئیم: مطابق معنی اصل لغت ربا که بمعنی زیادی و سود هست پس هر کس در هر معامله‌ای که بیش از آنچه داده است بگیرد ربا است و حرام چنانکه امام فخر و طنطاوی از عبد الملک بن ماجشون نقل کرده‌اند: در هر جنسی که قابل استفاده باشد ربا متصوّر است ولی بطوریکه پیشتر نوشتیم چون فقها حکم به عموم نکرده‌اند ما هم نمی‌توانیم از متابعت عموم فقها تخلف کنیم. -قرآن-۵۲۶-۵۶۵-پاورقی-۵۶۶-۵۶۸-قرآن-۵۶۹-۶۱۶ ۳- همانطور که از تفسیر عبده نقل شد از جمله‌ی «أَمرُهُ إِلَی اللّهِ» استفاده می‌شود: -قرآن-۵۶-۸۱ [صفحه ۵۹۰] کسی که بنادانی و جهل ربا گرفت معاف است ولی اینکه عمل نشانه‌ی طمع و بی‌انصافی است و عاقبت کارش با خدا است که اگر خود را اصلاح کرد صالح خواهد بود و گر نه مورد انتقام است. ۴- بطوریکه از روح القوانین نقل شد و در تفسیر محمّد عبده نیز تصریح شده است: پیشوایان دین و پیغمبرها از ربا منع کرده‌اند و در اجتماع زندگی بشر از قدیم اینکه عمل مرسوم و تا اندازه‌ای مورد لزوم برای معاملات مردم بوده است و در رم قدیم برای مرابحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قانون و اندازه معیّن می‌کرده‌اند روح القوانین در بحث از قوانین و ارتباط آنها با مصرف پول اینکه طور نوشته است: پس اینکه فاصله‌ی شدید میان دین و زندگی برای چی است بخصوص در دین اسلام که در ضمن مصلحتهای معنوی احتیاجات مادّی انسان بیشتر از ادیان دیگر منظور شده است و با منع شدید. باز فقها آن را بصورت بیع شرط تجویز کرده اند که در حقیقت باید آنرا کلاه شرعی یا خود گول‌زدن بنامیم. و نیز نوشته‌ی محمّد عبده است: با حیله‌ی شرعی ربا می‌خورند مثل مسأله‌ی مشهور به سبحه که کسی صد ریال قرض می‌دهد در برابر صد ریال یک ساله و یک تسبیح می‌دهد بده ریال یک ساله و خریدار تسبیح را بصاحب پول می‌بخشد در آخر سال صد ریال بابت قرض خود و ده ریال بابت بهای تسبیح که بصاحبش بخشیده است می‌پردازد. ما در نتیجه‌ی اینکه نظریات مختلف که نقل کردیم می‌توانیم اینطور بگوئیم: منتسکیوکه می‌گوید پول را می‌توان مثل دیگر چیزها باجاره داد صحیح نیست زیرا اجناس مورد اجاره ثابت است و استفاده از آن در جریان و گذشت زمان تجدید می‌شود ولی از پول با صرف و بکار بردن آن می‌توان استفاده کرد پس اصل آن از دست میرود و بهره‌ی آن مربوط بکار و کوشش شخص است نه مثل آب و زمین و اثاثیه و مزدور که خود منفعت مخصوص دارد بلی مالیّت و ارزش پول بصورت اموال دیگری است که بوسیله‌ی آن خریده شده است و باقی است، پس چون از دست صاحبش خارج میشود تلف شده است و مانند اجناس دیگر قابل اجاره نیست چون منفعت مخصوص ندارد. و چون مالیّت و ارزش آن بصورت دیگر باقی است مثل سایر اجناس مصرف [صفحه ۵۹۱] کردنی نیست که استفاده‌ی آن بوسیله‌ی تلف آن باشد پس در دین اسلام که ربا حرام شده است معلوم میشود پول قابل اجاره و جنس بهره دادنی نیست و استفاده‌ی از آن مربوط بکار و کوشش آدمی است و بهمان صورت حقیقی که قابل استفاده است یعنی بضمیمه‌ی کار و کوشش شخص دیگر برای آن منفعت تصویب شده است که فقها آن را مضاربه نامیده‌اند و برای روشن شدن مطلب از کتاب تذکره‌ی علّامه مجلّد دوّم بحث قراض ترجمه می‌کنیم: قراض پیمانی است که در دین مجاز شده است برای تجارت کردن انسان بوسیله‌ی سرمایه‌ی دیگر در برابر قسمتی از سود تجارتش و اینکه را مضاربه نیز مینامند. قراض لغت مردم حجاز است و مضاربه لغت مردم عراق. و بجواز اینکه معامله پیشوایان دین تصریح کرده‌اند و علماء متّفق بر آن هستند چون اهل سنّت روایت کرده‌اند: اصحاب پیغمبر متّفق بوده‌اند بر صحّت اینکه معامله. شافعی گفته است: ابو حنیفه روایت کرده است که عمر خلیفه‌ی دوّم مال یتیمی را بمضاربه داد و در عراق با آن تجارت میکردند. افعی روایت کرده است که عبد اللّه و عبید اللّه دو پسر عمر با قشونی ببصره رفتند در مراجعت از جنگ نهاوند با ابو موسای اشعری ملاقات کردند و از سرمایه‌ای بقرض گرفتند و جنسی خریدند و در مدینه فروختند و استفاده کردند. عمر خواست سرمایه و تمام سود را از آنها بگیرد آنها گفتند: اگر ضرر میکرد ضامن بودیم پس چرا از سود محروم باشیم مردی باو گفت: خوب است اینکه عمل را قراض قرار دهی او هم قبول کرد و نصف سود را بآنها داد«۲۳۷». و هم در تذکره نوشته است: روایت کرده‌اند: عثمان سرمایه‌ای بکسی داد که با آن بمضاربه تجارت کند. و قتاده از علی [ع] روایت کرده است که فرمود: هر شرطی که سرمایه‌دار با تاجر قرار گذارد هر دو ملزم هستند بآن رفتار کنند ابو بصیر از و هم در تذکره نوشته است: روایت کرده‌اند: عثمان سرمایه‌ای بکسی داد که با آن بمضاربه تجارت کند. و قتاده از علی [ع] روایت کرده است که فرمود: هر شرطی که سرمایه‌دار با تاجر قرار گذارد هر دو ملزم هستند بآن رفتار کنند ابو بصیر از -پاورقی-۴۸۶-۴۸۸ [صفحه ۵۹۲] امام صادق [ع] سؤال کرده است: اگر کسی سرمایه‌ای برای مضاربه بکسی داد و شرط کرد بجای دیگری نرود و او مخالفت کرد! فرمود: در صورت مخالفت با شرط ضامن است و سود میان هر دو باید تقسیم شود. حلبی از آن حضرت روایت کرده است: در مضاربه شخص تاجر از سود استفاده می‌کند و از مخارج گمرک و کسر سرمایه چیزی بر عهده‌ی او نیست مگر بدستور صاحب سرمایه رفتار نکند. اسحاق بن عمّار گفت از حضرت موسی بن جعفر [ع] پرسیدم: در مضاربه چطور باید رفتار شود! فرمود: در سود هر دو شریک هستند و کسر سرمایه و مخارج دولتی بعهده‌ی صاحب سرمایه است. و روایت در اینکه موضوع زیاد است بعلاوه که مردم محتاج به اینکه جور معامله هستند زیرا از پول استفاده نمی‌شود مگر بداد و ستد و نمی‌توان آن را ذخیره کرد و هر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرمایه‌داری نمی‌تواند تجارت کند و سر رشته آن را ندارد و آنکه میتواند مال ندارد پس حکمت و نظم اجتماع مقتضی تجویز اینکه جور معامله است. اینجا ترجمه‌ی از تذکره تمام شد و اینکه مطلب آخر که نظر خود علّامه عالم متبحّر قرن هشتم است جواب اشکال منتسکیو است که نقل کردیم. یک تذکر مهم دیگر که سالها بآن متوجه بودیم و در موقع مراجعه‌ی بتفاسیر معلوم شد که مرحوم محمّد عبده و طنطاوی هم بآن اشاره کرده‌اند اینکه است که: اگرچه از قوانین مرابحه و بانگی مسلکهای سوسیالیستی و کمونیستی اطّلاع نداریم ولی اینکه اندازه مسلم است که رهبرهای اینکه مسلکها ربا و سود پول را برای مردم تجویز نکرده‌اند. یعنی بشری که بخیال خود بمنتهای تمدّن رسیده است و بهترین روشها در زندگی برای خود پیدا کرده است. یکی از راههای آسایش از اختلافات طبقات و رفع نگرانی مردم را از یکدیگر در اینکه دانسته است که پول در دست اشخاص نباشد و معامله‌ی بمرابحه نه کنند. بقول مرحوم محمّد عبده در تفسیر اینکه آیه: دانشمندان ممالکی که قوانین آنها ربا را تجویز کرده است میگویند: امروز برای مشکلات مولود از مرابحه فقط بایستی بهمان دستورهای دین و منع معاملات مرابحه متوسّل بشویم. و تولستوی دانشمند روسی در کتاب خود بنام [معنی کار چیست!] نوشته است: اروپا در [صفحه ۵۹۳] قانون منع بردگی خوب موفّق شد ولی غافل است از یوغ پول طلا که روی گردن مردم گذارده شده است و بزودی طبقات مردم را برده و زر خرید خواهد کرد. پس ما باین نتیجه رسیدیم: از یهود تا کمونیست ربا خواری و مرابحه کاری خلاف مصلحت بشر دانسته شده است و دین اسلام در برابر اینکه حکم عمومی بشری، خود برای جلوگیری از ذخیره و بیکار بودن پول و رفع احتیاج تاجر کم پول مسئله‌ی مضاربه را معیّن کرده است که از هیچ جهت موجب ستم و تعطیل سرمایه و دست تنگی تاجر نباشد. اینجا مطلبی بیاد آمد: آنچه بانگها بنام سود سپرده‌ی پس انداز و سپرده‌ی موقّت و غیر آن بمردم میدهند آیا همان ربای حرام است یا نه! شاید بتوان گفت: اگر اینکه بانگها که در برابر پول سپرده‌ی مردم سودی کم بآنها میدهند حدّ متوسّط سود معاملات خود را با اینکه سرمایه حساب کنند و مبلغی از آن را بعنوان حقّ السّهم سود معامله از سرمایه‌های مردم بآنها بدهند. از همان مضاربه‌ای باشد که فقها گفته‌اند و ربا و ناروا نباشد.

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۸۱]

وَ اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُونَ فِیهِ إِلَی اللّهِ ثُمَّ تُوَفّی کُلُّ نَفسٍ ما کَسَبَت وَ هُم لا یُظلَمُونَ [۲۸۱] -قرآن-۱-۱۲۳ ترجمه: [پس با خودداری از ربا] ۲۸۱ بپرهیزید ز سختی آن روز که شما را بسوی خدا باز گردانند و زان پس هر که هر چه کرده بود یابد و انجام شده بیند و بر کس ستم نشود. سخن مفسّرین: طبری: سدّی و إبن عبّاس گفته‌اند: آخرین آیت قرآن که نازل شد اینکه آیه بود [صفحه ۵۹۴] و إبن جریج گفته است: میگویند: پس از نزول اینکه آیه پیغمبر نه شب زنده بود و روز شنبه از خانه بیرون آمد و روز دوشنبه از دنیا رفت. کشف نوشته است: مفسّران گفتند پسین آیت از آسمان اینکه آیت آمد: جبرئیل گفت آن را بر سر آیت دویست و هشتاد سوره‌ی بقره بگذارید و مصطفی بعد از آن هفت روز بزیست و گفته‌اند هشتاد و یک روز. إبن عبّاس گفت: پسین آیت که از آسمان فرود آمد اینکه بود و آخر سورهٔ النّساء «الیَومَ أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم» «و لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ مِن أَنفُسِکُم» و مفسّران را خلاف است که آخرتر کدام بود ابیّ بن کعب گفت: آخرتر «لقد جاءکم رسول» بود براء عازب گفت «یستفتونک» بود. سدّی و ضحّاک و جماعتی گفتند: -قرآن-۳۱۰-۳۴۷-قرآن-۳۵۱-۳۹۲ وَ اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُونَ بود. -قرآن-۱-۳۰ ابو الفتوح نوشته است: مفسّران گفتند: چون خدای تعالی اینکه آیه فرستاد که گفت: «إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُم مَیِّتُونَ یعنی تو و همه‌ی مردم می‌میرید رسول علیه السّلام گفت کاشکی تا من دانستم که کی خواهد بودن! خدای تعالی آیت «إِذا جاءَ نَصرُ اللّهِ وَ الفَتحُ» فرستاد رسول صلّی اللّه علیه و آله پس از نزول آیه و سوره یک سال دیگر بماند پس از آن خدای تعالی آیه فرستاد «لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ مِن أَنفُسِکُم» الی آخرها و رسول علیه السلام پس آن ششماه بزیست آنگه بحجّ وداع رفت و در راه فرود آمد: «یَستَفتُونَکَ قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم فِی الکَلالَةِ» چون بازگشت در منصرف او، بغدیر خمّ برسید فرود آمد که: «یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغ ما أُنزِلَ إِلَیکَ» چون پیغام بگذارد و قائم مقام فرود داشت چنانک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شرحش بیاید در جای خود انشاء اللّه تعالی. و هم در آن منزل بود که آیه آمد: «اَلیَومَ أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم پس از آن هشتاد و دو روز برآمد آیت ربا بر آمد پس از آن اینکه آیه آمد: «اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُونَ فِیهِ إِلَی اللّهِ» و اینکه آخرین است. -قرآن-۹۴-۱۳۷- قرآن-۲۶۷-۳۰۴-قرآن-۴۳۸-۴۸۰-قرآن-۵۸۷-۶۴۴-قرآن-۷۰۸-۷۶۲-قرآن-۹۰۹-۹۴۵-قرآن-۱۰۳۴-۱۰۸۵ وَ اتَّقُوا یَوماً- ۲۸۱ فخر: یعنی بوسیله‌ی کارهای نیک آماده شوید برای مواجه شدن با آن روز و چون روز باقی نمی‌ماند ولی سختی آن پایدار است و جلوگیری از آن ممکن نیست مگر -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۵۹۵] باجتناب از ناشایست و مواظبت از وظائف پس جمله‌ی «اتَّقُوا» بهمه‌ی وظایف مکلّف می‌کند که در همه‌ی کارها پرهیزگار باشید. -قرآن-۵۹-۶۹ تُرجَعُون- ۲۸۱ با ضمّ تاء و فتح جیم از مصدر «ارجاع» بمعنی برگرداندن و قرائت دیگر با فتح تاء و کسر جیم است از مصدر «رجوع» بمعنی خود بازگشتن. -قرآن-۱-۱۱ فخر: برگشت بسوی خدا از نظر زمان و مکان ممکن نیست و بسوی علم و حفظ خدا اختصاص بوقت معیّن ندارد چون همیشه هست. پس در هر جای قرآن که بازگشت بسوی خدا گفته شده است مقصود آن است که: آن وقت مثل اینکه دوران زندگی نیست که وسائل ظاهری دیگر در اختیار باشد و در آن هنگام فقطّ قدرت خدا می‌بیند نه سرمایه و کس و کار و آنچه در زندگی بآن مطمئن هستید و ممکن است مقصود اینکه باشد که آن روز بازگشت شما بسوی پاداش و سزائی است که خدا برای شما آماده کرده است. ابو الفتوح: رجوع را بمعنی ذهاب و رفتن گفته است و از شعر عرب شاهد آورده است که رجوع بمعنی رفتن استعمال شده است و از اینکه جهت چنین معنی کرده است روزی که میروید بسوی خدا. بیضاوی و صافی بمعنی «مصیرکم» گفته‌اند یعنی: روزی که عاقبت و پایان کارتان با خداست و ابو الفتوح اینکه معنی را هم احتمال داده است و میبدی هم گفته است: با اللّه گرویده. کشف نوشته است: آه از آن روزی که بینی خلق را حیران شده جانها بر لب رسیده دیده‌ها گریان شده روزی و چه روزی کاری و چه کاری روز بازار و چه روز بازاری داوریگاه دنیا بسی دیده‌ای باش تا به داوریگاه قیامت رسی درگاه پادشاهان بسی دیده‌ای! باش تا درگاه عزت ذو الجلال بینی دیوان مظالم سلاطین بسی دیده‌ای باش تا دیوان مظالم قیامت بینی: سرا پرده‌ی هیبت زده بساط جلال گسترده ایوان کبریاء برکشیده میزان عدل درآویخته صراط راستی بازکشیده فرادیس جمال آراسته دوزخ هیبت برآشفته [صفحه ۵۹۶] یکی را بینی از خاک بر آمده چون خاکستر از میان آتش یکی چون در شاهوار از میان صدف. بزرگان دین گفته‌اند که: فردا اینکه رویها همه، رنگ دلها گیرد هر که را امروز دل روشن است و به نور معرفت آراسته فردا آن روشنائی بر ظاهر افتد و رنگ رویش آفتاب‌وار در عرصه‌ی کبری بتابد جمال روی بلال در آن عالم چنان بتابد که چون جمال روی یوسف در اینکه عالم. سخن ما. در دنباله‌ی امر بدادن زکاة از جنس خوب و خودداری از ربا یادآوری می‌کند که اینها وسیله‌ی پاکیزگی و پاکی شما است برای دوران پس از زندگی که بمعنویت خود و عالم حقیقت واصل میشوید و نتیجه‌ی کارهای دوران زندگی بدون کم و زیاد بشما میرسد. [صفحه ۵۹۷]

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۸۲ تا ۲۸۳]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا تَدایَنتُم بِدَینٍ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی فَاکتُبُوهُ وَ لیَکتُب بَینَکُم کاتِبٌ بِالعَدلِ وَ لا یَأبَ کاتِبٌ أَن یَکتُبَ کَما عَلَّمَهُ اللّهُ فَلیَکتُب وَ لیُملِلِ الَّذِی عَلَیهِ الحَقُّ وَ لیَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَ لا یَبخَس مِنهُ شَیئاً فَإِن کانَ الَّذِی عَلَیهِ الحَقُّ سَفِیهاً أَو ضَعِیفاً أَو لا یَستَطِیعُ أَن یُمِلَّ هُوَ فَلیُملِل وَلِیُّهُ بِالعَدلِ وَ استَشهِدُوا شَهِیدَینِ مِن رِجالِکُم فَإِن لَم یَکُونا رَجُلَینِ فَرَجُلٌ وَ امرَأَتانِ مِمَّن تَرضَونَ مِنَ الشُّهَداءِ أَن تَضِلَّ إِحداهُمَا فَتُذَکِّرَ إِحداهُمَا الأُخری وَ لا یَأبَ الشُّهَداءُ إِذا ما دُعُوا وَ لا تَسئَمُوا أَن تَکتُبُوهُ صَغِیراً أَو کَبِیراً إِلی أَجَلِهِ ذلِکُم أَقسَطُ عِندَ اللّهِ وَ أَقوَمُ لِلشَّهادَةِ وَ أَدنی أَلّا تَرتابُوا إِلّا أَن تَکُونَ تِجارَةً حاضِرَةً تُدِیرُونَها بَینَکُم فَلَیسَ عَلَیکُم جُناحٌ أَلّا تَکتُبُوها وَ أَشهِدُوا إِذا تَبایَعتُم وَ لا یُضَارَّ کاتِبٌ وَ لا شَهِیدٌ وَ إِن تَفعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِکُم وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ یُعَلِّمُکُمُ اللّهُ وَ اللّهُ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۲۸۲] وَ إِن کُنتُم عَلی سَفَرٍ وَ لَم تَجِدُوا کاتِباً فَرِهانٌ مَقبُوضَةٌ فَإِن أَمِنَ بَعضُکُم بَعضاً فَلیُؤَدِّ الَّذِی اؤتُمِنَ أَمانَتَهُ وَ لیَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَ لا تَکتُمُوا الشَّهادَةَ وَ مَن یَکتُمها فَإِنَّهُ آثِمٌ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قَلبُهُ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ عَلِیمٌ[۲۸۳] -قرآن-۱-۱۴۱۷ معنی لغات: «تَدایَنتُم» از مصدر تداین بیکدیگر قرض دادن. «مُسَمًّی» نامیده شده و معیّن شده. «یَأب» از مصدر اباء بمعنی خودداری. «یملل» از مصدر املال و املاء بمنی دیکته کردن، گفتن بدیگری برای نوشتن. «یَبخَس» از مصدر بخس بمعنی کم کردن و ستم کردن. «تَسئَمُوا» از مصدر سأمهٔ بمعنی دلگیر و ملول شدن و خستگی در فکر. «أَقوَم» از اقام الحقّ[یعنی حقّ ظاهر و ثابت شد] مشتقّ است پس معنی میشود آشکارتر و ثابت‌تر. «أَقسَطُ» از مصدر قسط بکسر قاف بمعنی بعدالت رفتار کردن در حکم و حصّه و بهره‌ای از مال، اندازه، ترازو، پیمانه‌ای باندازه‌ی تقریبا نیم کیلو، قسمتی از قرض و بفتح قاف بمعنی ستم کردن و از راه حقّ و راستی منحرف شدن. «أَدنی» از مصدر دنوّ بمعنی نزدیکی. «تَرتابُوا» از مصدر ارتیاب بمعنی دو دل شدن و بشک افتادن. «تُدِیرُونَها» از مصدر دور بمعنی دست بدست گرداندن و دوره گرداندن. «یُضَارَّ» از مصدر ضرار و مضارّهٔ بمعنی زیان رساندن و مخالفت کردن. «شَهِیدٌ» از مصدر شهادهٔ بمعنی -قرآن-۱۳-۲۶-قرآن-۶۴-۷۵-قرآن-۱۰۶-۱۱۴-قرآن-۲۲۹-۲۳۸-قرآن-۲۸۵-۲۹۶-قرآن-۳۵۷-۳۶۷-قرآن-۴۶۵-۴۷۴-قرآن-۷۰۹-۷۱۷-قرآن-۷۴۹-۷۶۰-قرآن-۸۱۴-۸۲۸-قرآن-۸۸۸-۸۹۸-قرآن-۹۶۱-۹۷۰ [صفحه ۵۹۸] گواهی، خبر قطعی، سوگند، مرگ در راه خدا. «فُسُوق» انحراف از راه حقّ و تبه کاری. «رهان» بمعنی گرو گذاردن و گروگان و آنچه بگرو میگذارند. -قرآن-۴۹-۵۹ ترجمه: ای کسانی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید چون داد و ستد بوام کنید و هنگام آن استوار نمائید [وام گرفته] آن را بنویسد و یا او خود بر دهد«۲۳۸» [و املا کند تا دیگری وام او بنویسد] و ز خشم خدا بپرهیزد و چیزی زان کم ننویسد. و اگر او بیخرد بود و یا بیچاره و یا ناتوان که نتاند بدیگری املا کند پس سرپرست او بدرستی و دادگری بگوید [و آنکه نویسنده باشد بنویسد] و دو مرد درستکار، مسلمان بگواهی خواهند و اگر دو مرد نبود یک مرد و دو زن که پسند شما باشند و درستکار گواه شوند تا اگر یکی [چگونگی معامله را] فراموش کند دیگری یاد آور او شود. و گواهان چون بگواهی بخوانندشان خودداری ز گواهی نکنند و در نوشتن وام و مدّت پرداخت آن تنبلی نکنید خواه وام کم باشد و یا بسیار که البتّه اینگونه داد و ستد به پیشگاه خداوند نزدیکتر بدرستکاری بود و برای گواه شدن آسوده‌تر [که بهنگام گواهی] بکار خود دو دل نباشید [و بدانید وام چند است و تا کی] ولی اگر داد و ستد شما بسرمایه‌ی نقدی بود باکی نباشد که نوشته نشود و اگر چیزی خریدید و فروختید بر آن گواه بگیرید. و گواه یا نویسنده [در کار خود] زیان بکس نرسانند که آن بدکاری بر خودشان بود. پس، از نافرمانی خدا پرهیز کنند که او [بدین سخنان راه نیک و بد] بشما میاموزد چه او دانای بر همه چیز بود.[و املا کند تا دیگری وام او بنویسد] و ز خشم خدا بپرهیزد و چیزی زان کم ننویسد. و اگر او بیخرد بود و یا بیچاره و یا ناتوان که نتاند بدیگری املا کند پس سرپرست او بدرستی و دادگری بگوید [و آنکه نویسنده باشد بنویسد] و دو مرد درستکار، مسلمان بگواهی خواهند و اگر دو مرد نبود یک مرد و دو زن که پسند شما باشند و درستکار گواه شوند تا اگر یکی [چگونگی معامله را] فراموش کند دیگری یاد آور او شود. و گواهان چون بگواهی بخوانندشان خودداری ز گواهی نکنند و در نوشتن وام و مدّت پرداخت آن تنبلی نکنید خواه وام کم باشد و یا بسیار که البتّه اینگونه داد و ستد به پیشگاه خداوند نزدیکتر بدرستکاری بود و برای گواه شدن آسوده‌تر [که بهنگام گواهی] بکار خود دو دل نباشید [و بدانید وام چند است و تا کی] ولی اگر داد و ستد شما بسرمایه‌ی نقدی بود باکی نباشد که نوشته نشود و اگر چیزی خریدید و فروختید بر آن گواه بگیرید. و گواه یا نویسنده [در کار خود] زیان بکس نرسانند که آن بدکاری بر خودشان بود. پس، از نافرمانی خدا پرهیز کنند که او [بدین سخنان راه نیک و بد] بشما میاموزد چه او دانای بر همه چیز بود. -پاورقی-۱۵۹-۱۶۱ ۲۸۳ و اگر بسفر بودید و نویسنده نبود گروگانی بر وام بگیرید و اگر یکدگر را درستکار بشناسید باید آن را که درستکار شمرده‌اند وام خود بپردازد و ز نافرمانی پروردگار خود پرهیز کند و هیچگاه گواهی را پنهان ندارید چه هر که گواهی نهان دارد بدل گناهکار باشد [که اینکه نشانه‌ی سستی دین و زشتی خوی اوست] و آنچه کنید خدا بدان خبر دار است. سخن مفسّرین: تَدایَنتُم بِدَینٍ- ۲۸۲ مجمع: چون تداین دو معنی میدهد ۱- مجازات و مکافات کردن ۲- بقرض گرفتن و -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۵۹۹] دادن. از اینکه جهت کلمه‌ی «بِدَینٍ» گفته شده است که مقصودش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجازات نیست و داد و ستد بقرض است. -قرآن-۳۳-۴۳ فَاکتُبُوه- ۲۸۲ قدمای مفسّرین و فقها مثل طبری و شعبی از اینکه کلمه استفاده‌ی وجوب کرده اند و گفته‌اند: در هر معامله‌ای که مدّت و تعهّد لازم داشته باشد لازم است سند نوشته شود ولی وجوب آن بآیت بعد منسوخ شده است «فان اؤتمن بعضکم». -قرآن-۱-۱۲ وَ لیَکتُب- ۲۸۲ طبری و مفسّرین قبل از او از اینکه کلمه حکم کرده‌اند که اگر از کسی تقاضای نوشتن سند اینجور معامله کردند نباید خودداری کند و بر او لازم است که بپذیرد. و ممکن است بواسطه‌ی اینکه در اوّل اسلام کسی خواندن و نوشتن نمی‌دانست و مردم احتیاج داشتند اینکه حکم برای عدّه‌ی معدودی که می‌توانستند به خوانند و بنویسند واجب بوده است که رفع احتیاج مردم بشود و از حسن بصری نقل شده است که لام را مکسور قرائت کرده است ولی قرائت مشهور سکون لام است. -قرآن-۱-۱۱ سَفِیهاً أو ضَعِیفاً- ۲۸۲ طبری: سفیه یعنی جاهل و نادان که درست و نادرست را تمیز نمی‌دهد خواه صغیر باشد یا کبیر و ضعیف یعنی عاجز از املاء بواسطه‌ی کندی زبان یا گنگ که قادر بسخن گفتن نیست. -قرآن-۱-۲۱ أو لا یَستَطِیع- ۲۸۲ طبری: آنکه ممنوع است از حضور و املاء تعهّد مثل مسافر و محبوس. - قرآن-۱-۱۸ وَلِیُّهُ بِالعَدلِ- ۲۸۲ مجمع: های ولیّه دو جور معنی شده است: ۱- یعنی ولیّ و اختیار دار شخص -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۶۰۰] که واجد شرایط املاء نیست ۲- یعنی اختیار دار حقّ و طلبکار که اگر مقروض نتوانست بگوید طلبکار با رعایت حقّ و عدالت طلب خود را بگوید و املاء نماید. وَ استَشهِدُوا- ۲۸۲ مجمع: بعضی گفته‌اند خطاب بقضات است که در موقع ترافع شما شاهد به خواهید و دیگران گفته‌اند: روی سخن با دو طرف معامله است که برای تثبیت تعهّد خود شاهد به خواهید که بجریان کار وارد باشند. -قرآن-۱-۱۴ مِن رِجالِکُم- ۲۸۲ طبری: عدّه‌ای از فقهای متقدّم گفته‌اند: یعنی مسلمان و آزاد باشد ولی عدّه‌ای از فقهای عامّه و همه فقهای شیعه شهادت غلام را جایز دانسته‌اند و هم چنین همه‌ی فقهای شیعه و عدّه‌ای از قدمای فقهای غیر شیعه: لازم می‌دانند که شاهد عادل باشد. -قرآن-۱-۱۵ فَإِن لَم یَکُونا رَجُلَینِ- ۲۸۲ مفسّرین: معنی کرده‌اند: اگر شاهدها دو مرد نباشند باید یک مرد و دو زن باشد و مقصود اینکه است که انتخاب شاهد زن اختیاری است و معنی جمله نه اینکه است که اگر مرد پیدا نشد بلکه مقصود آن است که اگر مرد انتخاب نکردید ممکن است شاهد زن باشد. -قرآن-۱-۳۰ و قبول شهادت زن نزد علمای مسلمین مسلّم است ولی در موارد شهادت تفصیل است و اختلاف و جای اینکه بحث علم فقه است. مِمَّن تَرضَون- ۲۸۲ مفسّرین: از اینکه جمله استفاده‌ی شرط عدالت کرده‌اند که در شاهد عدالت شرط است. -قرآن-۱-۱۷ ابو الفتوح نوشته است: مراد آن است که مسلمان باشند و ظاهر در درستی، و مرتکب چیزی نباشند از قبایح و اخلال نکنند بواجبات اینکه معنی عدل است در گواهی. [صفحه ۶۰۱] امیر المؤمنین علیه السّلام گفت: هر که اظهار خیر کند ما باو ظنّ خیر بریم و بر آن دوست داریم او را و هر که اظهار شرّ کند ما بدو گمان بد بریم و او را بر آن دشمن داریم و چون مرد بر همسایه و رفیق و خویشاوند خود ثنا گوید شکّ نکنی در صلاح او. نخعیّ گفت: هر که از او ریبی و تهمتی پیدا نشود او عدل باشد. و شعبی گفت: هر که او مطعون نباشد در بطن و فرج او عدل بود. حسن بصری گفت: هر که از او خیر بدانند او عدل باشد و رسول صلّی اللّه علیه و آله گفت: گواهی خائن و حد زده و حقود و کینه‌ور بر برادر مسلمان و نه آنکه او را بگواهی دروغ آزموده باشند و نه آنکه در سرای مرد خدمت او کند گواهی ایشان مقبول نباشد. و شافعی گفت: گواه را ده شرط باید تا گواهی او مقبول باشد: باید تا آزاد باشد و بالغ و مسلمان و عادل و عالم باشد بآن گواهی که دهد و بآن جرّ منفعت خود نکند و نه دفع مضرّت و معروف نباشد «بکثرة الغلط و ترک المروّة» و از میان او و مشهود علیه عصبیت نباشد. عبد اللّه عبّاس گفت: از رسول علیه السّلام پرسیدند از گواهی که کی دهند و چگونه دهند! گفت: آفتاب می‌بینی! گفتند: بلی، گفت هر گه که همچنان دانی که آفتاب روشن گواهی بده و الّا رها کن. عبد اللّه روایت کرد از رسول علیه السّلام که گفت گواهان را اکرام کنی که خدای تعالی حقّها بایشان بیرون آرد و ظلم بایشان باز دارد. و در خبر میآید که پس از کارزار بصره روزی عبد اللّه بن نوفل تمیمی با امیر المؤمنین علی بگذشت درعی پوشیده امیر المؤمنین علیه السّلام گفت: اینکه درع [زره] طلحه است که تو روز کارزار بصره به خیانت گرفته‌ای او انکار کرد و گفت: از میان من و تو حاکم حکم کند که تو او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را برای حکومت مردمان بنشانده‌ای یعنی شریح. آنگه پیش شریح رفتند امیر المؤمنین علیه السّلام ابراز دعوی کرد شریح گواه خواست امیر المؤمنین [ع] حسن را بیاورد تا گواهی داد شریح گفت: بیک گواه حکم نکنم قنبر را آورد تا گواهی داد گفت: بگواهی بنده حکم نکنم امیر المؤمنین گفت: در اینکه حکم سه بار جور کردی: اوّل آنکه از امام گواه خواستی و امام مأمون باشد، از او گواه نخواهند دیگر گفتی: بگواهی حسن حکم نکنم. و رسول علیه السّلام بگواهی خزیمهٔ بن ثابت تنها حکم کرد و [صفحه ۶۰۲] او را ذو شهادتین خواند. دیگر گفتی: بگواهی بنده حکم نکنم، ندانی که گواهی بنده برای خواجه مقبول باشد و بر او مقبول نباشد ندانی که رسول علیه السّلام بگواهی بنده تنها حکم کرد! بخدای که دیگر حکم نکنی از میان دو کس و الّا مرا خبر دهی. عبده: انضمام دو زن با یک مرد برای شهادت بواسطه‌ی ناتوانی زنها است و برای اینکه اطمینان بآنها کمتر است تا اطمینان بمرد و از اینکه جهت که مطمئن بآنها نیستند شرط شده است: آنهائی را که بشهادت می‌خواهید مورد پسند شما باشند. أَن تَضِلَّ إِحداهُما فَتُذَكِّرَ- ۲۸۲ کشف: اینکه کلمه از ضلال بمعنی فراموشی و غلط است مثل اینکه آیه: «لا یَضِلُّ رَبِّی وَ لا یَنسی» یعنی خدای من نه بغلط میرود و نه فراموش می‌کند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۱۲۲-۱۵۶ ابو الفتوح: حمزه با کسره‌ی همزه‌ی «ان» قرائت کرده است و برفع راء تذکّر و معنی چنین می‌شود: اگر یکی فراموش کرد. و بقیّه با فتح همزه و نصب راء قرائت کرده‌اند و معنی چنین میشود: برای اینکه چون فراموش کرد یکی، بخاطرش آورد دیگری و عاصم [تضلّ] با ضمّ تا بصیغه‌ی مضارع مجهول قرائت کرده است و زید بن اسلم [فتذاکر] قرائت کرده از مصدر مذاکره بر وزن مفاعله. و إبن کثیر و یعقوب و قتیبه [تذکر] با تخفیف کاف قرائت کرده‌اند از مصدر [اذکار] و در معنی تفاوت ندارد و سفیان بن عیینه گفته است: اینکه کلمه از مادّه‌ی «ذکر» در برابر انثی میباشد بمعنی مذکّر و مرد و مقصود اینکه است که دو زن بجای یک مرد است و مثل اینکه یک زن که بدیگری منضمّ شد او را مذکّر و در حکم مرد و مقبول الشّهاده قرارش می‌دهد. و طبری گفته است اینکه معنی اتّخاذ شده است از کلام عرب «اذّکرت بفلان امّه» یعنی او را مادرش مذکّر و نر زائیده است. فخر: یعنی چون زنها زودتر چیزی را فراموش می‌کنند بواسطه‌ی برودت و و رطوبت زیاد که در مزاج آنها است پس اگر دو زن شاهد شدند احتمال فراموشی آنها در موضوع تعهّد ضعیف‌تر است از احتمال فراموشی یک مرد. از اینکه جهت دو زن بجای یک مرد شمرده [صفحه ۶۰۳] شده است تا اگر یکی فراموش کرد دیگری بخاطرش بیاورد و همین است مقصود از اینکه جمله. عبده: جهت اینکه حافظه‌ی زن کمتر از مرد شمرده شده است اختلاف نوع کار آنها است چون مشغله‌ی زن کارهای معاملاتی و مالی نیست حافظه‌ی او در اینکه کارها کم است ولی در کارهای خانه‌داری که وظیفه‌ی اختصاصی آنها است از مردها هم حافظه شان بهتر کار می‌کند پس حافظه‌ی مرد و زن مربوط است بکاری که بآن مشغول است و فکرش مشغول بآن است. و در اینکه آیه معیّن شده است که اگر یکی از زنها موضوع شهادت را فراموش کرد آن دیگری بخاطر او آورد پس لازم است قاضی هر دوی آنها را برای شهادت در محکمه رو برو کند تا قسمتی از یکی و قسمتی از دیگر معیّن شود و قضیه روشن شود ولی قضاهٔ ما عمل باین دستور نمی‌کنند چون جاهل هستند اما در دو مرد اینکه عمل جایز نیست چون هر یک شاهد مستقل هستند و اگر یکی فراموش کرد بر فرض دیگری بیادش آورد کافی نیست چون آنکه فراموش کرده شهادتش ناقص است پس مثل اینکه است که شهادتی نداده است. وَ لا یَأبَ الشُّهَداءُ- ۲۸۲ فقها دو اصطلاح دارند: ۱- تحمّل شهادت یعنی حاضر شدن و مشاهده کردن و شاهد بودن در یک قضیه. ۲- اداء شهادت یعنی شهادت دادن و اظهار آنچه وقتی دیگر دیده و شاهد بوده است. -قرآن-۱-۲۴ طبری: اختلاف است در مقصود از اینکه جمله. إبن ابی جعفر از پدرش از ربیع روایت کرده است: بسا میشد کسی میان مردم می‌گشت و خواهش میکرد برای او شاهد کارش باشند و هیچکس نمی‌پذیرفت، اینکه آیه نازل شد. قتاده گفت: یعنی اگر تو را دعوت کردند که شاهد در یک قضیّه‌ای باشی امتناع مکن. و معمر از حسن روایت کرده است: در آیه دو حکم است: ۱- اگر اطّلاع داشتی از اظهار آن خودداری مکن. ۲- اگر برای حضور و حصول اطّلاع هم دعوتت کردند خودداری مکن. و از إبن زید روایت شده است: مقصود اینکه است: اگر شاهد قضیّه بوده و اطّلاع داشته است و زان پس برای اظهار اطّلاع خود [

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صفحه ۶۰۴] دعوت شد امتناع نکند. و بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است که اگر کسی را دعوت کردند برای اطّلاع و تحمّل شهادت مستحب است که بپذیرد و اگر نخواست مختار است. ولی از همه‌ی اینکه اقوال بهتر اینکه است که از انجام و ادای شهادت خودداری نکنند. پس معلوم میشود وظیفه شاهدها را معیّن می‌کند که شهادت خود را بگویند. جواهر الکلام بحث شهادت: کسی که شایستگی دارد اگر برای تحمّل شهادت دعوت شد بر او واجب است قبول و فقطّ إبن ادریس منکر وجوب شده است و دیگری غیر از آن سراغ نداریم. هشام بن سالم از حضرت صادق ع روایت کرده است که مقصود در اینکه جزء از آیه تحمّل شهادت است و جمله‌ای که در آیت بعد هست: «وَ مَن یَکتُمها فَإِنَّه» تا آخر مقصود اداء شهادت است. -قرآن-۳۵۱-۳۸۰ مجمع: إبن عبّاس و حسن بصری گفته‌اند اینکه جمله برای هر دو معنی است و از امام صادق ع نیز هر دو معنی روایت شده است. تِجارَةً حاضِرَةً- ۲۸۲ طبری عموم قرّاء حجاز و عراق با رفع تجارت قرائت کرده‌اند و بعضی قرّا اهل کوفه با نصب خوانده‌اند و من هم قرائت اکثر را اختیار می‌کنم. -قرآن-۱-۱۷ وَ أَشهِدُوا إِذا تَبایَعتُم- ۲۸۲ ابو الفتوح نوشته است: گواه بر گیری چون مبایعه کنی. ضحّاک گفت: واجب است بر هر چه باشد از اندک و بسیار بنقد و نسیه و اگر بر دسته‌ای تره باشد. و اینکه مذهب اصحاب ظاهر و اختیار جریر طبری است و دیگران گفتند امر استحباب و ندب است و اینکه قول بیشتر مفسّران و جمله‌ی فقهاء است. و ابو سعید خدری گفت: تعلّق بامانت دارد اگر امین باشد باشهاد حاجت نبود و اگر امین نباشد اشهاد باید کردن. -قرآن-۱-۲۹ وَ لا یُضَارَّ کاتِبٌ- ۲۸۲ - قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۶۰۵] ۲۸۲ طبری: اختلاف است در معنی اینکه جمله قتاده گفت: شاهد خدا را در نظر بدارد و در آنچه اطّلاع دارد حقّ کسی کم و زیاد نکند و نیز نویسنده هم چیزی را از قلم خود نیندازد و چیزی بیشتر از حقّ ننویسد. عطاء گفت: شاهد و نویسنده از علم و اطّلاع خود مضایقه نه کنند، و موجب زیان صاحب حقّ نشوند. مجاهد گفت: یعنی واجب است بر نویسنده نوشتن و بر کسی که مطّلع بوده است شهادت دادن. سدّی گفته است: یعنی بشاهد و نویسنده زیان مرسانید و آنها نباید تحمّل ضرر کنند و جایز نیست نویسنده یا شاهد که گرفتاری و مشغله دارند آنها را وادار کنند که از کار خود دست بردارند و متضرّر شوند برای نوشتن و شهادت إبن ابی جعفر از پدرش از ربیع نقل کرده است: مردم از جمله‌ی «و لا یأب کاتب» سوء استفاده کرده‌اند و به نویسنده مراجعه میکردند و یا بآنهائیکه لیاقت شهادت داشتند آنها را بعنوان وظیفه‌ی دینی مجبور میکردند که شاهد و نویسنده بشوند اگرچه گرفتاری داشتند و دیگری هم ممکن بود کار آنها را بکند و اینکه جمله برای جلوگیری از اینکه عمل است. مجمع: از حسن بصری و قتاده و إبن زید نقل شده است: کلمه، «یضارر» با صدای زیر در راء اوّل بوده است و ادغام شده است و معنی چنین است شاهد و نویسنده زیان نرسانند بصاحبان حقّ بواسطه‌ی خودداری از انجام کار یا بخیانت انجام دادن کار که شهادت ناحقّ بدهند و غیر واقع بنویسند. و از إبن مسعود و مجاهد نقل شده است: [یضارر] با صدای بالای راء بوده است و ادغام شده است و معنی چنین است: در حال عذر و گرفتاری شاهد و نویسنده بآنها ضرر نرسانند که مجبورشان کنند از کار بمانند برای نوشتن و گواهی. فَإِنَّهُ فُسُوقٌ- ۲۸۲ مفسّرین اوّل دو جور معنی کرده‌اند. بمناسبت اینکه اگر مقصود از جمله‌ی قبل زیان بشاهد و نویسنده باشد مقصود از فسوق معصیت و نافرمانی است یعنی زیان بمردم معصیت خدا است و اگر مقصود زیان رساندن آن دو است فسوق بمعنی کذب و -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۶۰۶] دروغ است و معنی جمله آن است که زیان بمردم و خیانت دروغ است که واقع قضیّه را عوض کرده‌اند. وَ لَم تَجِدُوا کاتِباً- ۲۸۲ ابو الفتوح: إبن عبّاس خوانده است «کتابا» و ضحّاک خوانده است [کتّابا] فَرِهانٌ- ۲۸۲ ابو الفتوح: إبن کثیر و ابو عمر و عدّه‌ای «رهن» با صدای جلوها و راء قرائت کرده اند و ابو عمرو گفته است رهان ممکن است مصدر بمعنی مراهنه باشد یعنی هر یک بدیگری گرو بدهد و اینکه معنی خلاف مقصود است پس رهن بهتر است و عکرمه و دیگران «رهن» با ضمّ را و سکون هاء قرائت کرده‌اند و باقی قراء «رهان» قرائت کرده‌اند و اینکه جمله اگر چه برای معامله‌ی در سفر است ولی در حضر و غیر سفر هم جایز است چون پیغمبر علیه- السّلام از یهودی خوردنی خریداری کرد بنسیه و زره خود را باو گرو داد. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۱۲-۱۲۱ فَإِن أَمِنَ بَعضُکُم- ۲۸۳ فخر رازی: بعضی معتقد شده‌اند اینکه آیه ناسخ آیت قبل است نسبت بلزوم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کتابت و شهادت و رهن و اینکه نظر خطاء است و کلیّه‌ی اینکه اوامر برای ارشاد و رعایت احتیاط است و اینکه جمله‌ی آخر برای اجازه و رخصت در ترک همه اینها است و إبن عبّاس گفته است: تمام اینکه آیات باعتبار خود باقی است و نسخ نشده است. - قرآن-۱-۲۴ آثِمٌ قَلبُه- ۲۸۳ طبری: یعنی دل او فاجر و بدکار است. از مجاهد نقل شده است: یعنی کافر است. امام فخر و ابو الفتوح گفته‌اند: چون کتمان شهادت کار دل است گناه بدل نسبت داده شده است ولی آن طور که ترجمه کردم معنی جمله اینکه است: گناه مولود ناپاکی دل و بد نهادی است بخصوص اینجور گناهها که برای خود شخص سود ندارد و بدیگری زیان میرساند. -قرآن- ۱-۱۵ [صفحه ۶۰۷] ابو الفتوح: علما گفتند: خدای تعالی در اینکه سوره پانصد حکم بیان کرده است از آن جمله بیست و پنج حکم در اینکه آیه است. سخن ما: ۱- می‌گفتند: سیّد محمّد کسروی گفته است قرآن برای ثبت اسناد دستوری نداده است. اگرچه ممکن است اینکه نقل دروغ باشد که او مردی فاضل و متتبع بود و چنین آیت قرآن از نظر او دور نبوده است ولی برای توجّه اذهان می‌توان گفت بگفته‌ی ابو الفتوح بیست و پنج حکم است در اینکه آیه که موضوع آنها وظیفه‌ی نویسنده و شهود و اطراف معامله است و اندرز آنها، تا سند صحیح نوشته شود و خیانت در آن نشود. ۲- «آثِمٌ قَلبُه» یعنی دل گناهکار کنایه است از نهاد بد و سرشت ناسازگار که بهر چیزی میل می‌کند و از هیچ خواسته و خواهش خودداری نمی‌کند اینکه است که کتمان شهادت با اینکه جمله نمونه و یا نتیجه‌ی بد نهادی معرّفی شده است ۳- جمله‌ی «آثِمٌ قَلبُه» بمنزله‌ی راهنما است برای شناسائی اشخاص که خود یا دیگران را به اینکه جور کارها بسنجند و بشناسند و اگر غرور یا تردید در حسن نیّت و پاکدلی دارند اینکه عمل بهترین وسیله‌ی آزمایش است و اطمینان خاطر. شیخ اسماعیل حقّی در روح البیان در ذیل اینکه آیات گفتاری دارد صوفیانه یا قلندر مآبی که برای نمونه‌ای ازین افکار ترجمه و تشریح می‌کنیم: مردم دیندار دو دسته‌اند: اوّل اهل ظاهر که محبوس در زندان بدن هستند و افکارشان روی معاملات ظاهری بدنی است و با عوالم قلبی و معاملات دل سر و کار ندارند و پیوسته دو ملک بنام کرام الکاتبین مواظب کارهای آنها هستند که از کوچک تا بزرگ آن می‌نویسند. دسته‌ی دوّم: -قرآن-۵-۲۲-قرآن-۲۷۸-۲۹۵ دل بسته‌ی بگردش و مواظب بمسافرت از عالم بدن و ظاهر بطرف عالم قلب و باطن هستند و اینکه دسته باز دو دسته‌اند: یک دسته‌ای سیّار هستند که با قدم شرع و عقل بر جاده‌ی طریقت قدم می‌نهند و دسته‌ی دیگر طیّار و در پرواز هستند که ببال عشق و همّت در فضای حقیقت و دلباختگی بحقّ پرواز می‌کنند و از حرکات آنها انجام وظایف دین بگوش می‌رسد مانند صدای گلوله زنگ از گردن گوسفند و جمله‌ی. «إِن کُنتُم عَلی سَفَرٍ وَ لَم تَجِدُوا -قرآن-۴۲۹-۴۷۴ [صفحه ۶۰۸] کاتِباً» اشاره است باین دسته که از زندان تن و قید و بند محسوسات مسافرت کرده‌اند که دیگر کرام الکاتبین هم به دنبال آنها نمی‌رسد و نویسنده‌ای نیست که معاملات دل و روش دلباختگی آنها را ثبت کند چنانکه یکی از صوفیان گفته است: بیست سال است که ملک موکّل بر طرف چپ من نتوانسته کاری از من بیند تا بنویسد و دیگری گفت: ملک مأمور طرف راست من برای من نمودار شد و گفت: از معاملات دل خود چیزی برای من دیکته و املا کن تا بنویسم که شاید از اینکه انجام وظیفه‌ی خود نزد خداوند منزلتی بیابم گفتم دست تو بآنها نمی‌رسد و فقطّ از انجام وظایف و فرائض دینم بنویس که تو را همین بس باشد. ز اینکه روی التزام بنوشته و مسئولیّت برای آنهائی است که از انجام وظایف و پرداخت حقّ خودداری می‌کنند و از طلبکار خود فراری هستند باید بموجب نوشته شان حبس و مؤاخذه شوند امّا آنهائیکه شب و روز در حرم طلبکار خود معتکف هستند و باز او را میجویند و در طلبش بتکاپو هستند هیچ نیازی به نوشته و ثبت معامله‌شان ندارند. -قرآن-۱- ۱۰ و جمله‌ی: «وَ لَم تَجِدُوا کاتِباً فَرِهانٌ مَقبُوضَةٌ» اشاره است بیک دسته‌ای از اینکه مردم سیّار که در سیر و کوشش هستند ولی هنوز دلشان بر جا است و تمام نباخته‌اند و آن را به نزد خداوند گرو میگذارند. و مقصود از رهان مقبوضه دل مؤمن است که در قبضه‌ی حقّ بگروگان است بموجب حدیث «قلب المؤمن بین اصبعی الرّحمن» دل مؤمن میان دو انگشت خدا است و آن دسته‌ی دیگر نیز در پرواز هستند که همه چیز خود را باخته‌اند و دلی بجای نمانده است و عقلی بکار ندارند. مجذوب هستند و در پی محبوب، دیگر از آنها رهن نمی‌خواهند چون که قرضی ندارند: «مستهام ضاق مذهبه فی هوی من عزّ مطلبه». بیچاره دلباخته‌ی کسی است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمی‌داند او را کجا بجوید و از کدام راه برود که شاید خودی باو برساند و چنین عاشق مسکین موظّف است تا بتواند امانت حق را نگاهدارد که نه در آسمان و نه در زمین جز اینکه دسته کسی لایق آن نیست. -قرآن-۱۱-۵۸ [صفحه ۶۰۹]

[سوره البقرة [۲]: آیه ۲۸۴]

لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ إِن تُبدُوا ما فِی أَنفُسِکُم أَو تُخفُوهُ یُحاسِبکُم بِهِ اللّهُ فَیَغفِرُ لِمَن یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَن یَشاءُ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۲۸۴] -قرآن-۱-۲۱۹ معنی لغات: «تُبدُوا» از مصدر ابداء بمعنی آشکار کردن. «تُخفُوه» از مصدر اخفاء بمعنی پنهان کردن. «یُحاسِبکُم» از مصدر محاسبه بحساب کسی رسیدن. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۵۹-۷۰-قرآن-۱۰۸-۱۲۱ جهت نزول: کشف نوشته است: مقاتل گفت: اینکه آیت خصوصا بدان آمد که گروهی مؤمنان میل داشتند بکافران، و دوستی ایشان در دل گرفته، ربّ العالمین گفت: اگر آشکارا کنید آنچه در دل دارید از دوستی کافران یا پنهان دارید و بیرون ندهید البتّه شما را بدان شمار کنند. ترجمه: ۲۸۴ [همه‌ی اینکه دستورها بسود شما است چون] آنچه در آسمانها و زمین است بفرمان خدا است. پس آنچه [ز نافرمانی و فرمانبری] بدل دارید اگر نمودار نمائید و یا نهان کنید خدا بشمار آن ز شما برنگردد وز آن پس آن را که خواهد و بسر نوشت او کرده بیامرزد و هر که را بسرنوشت کرده و خواهد بیازارد چه خدای توانای بر همه چیز بود. سخن مفسّرین: طبری: إبن عبّاس و عکرمه گفته‌اند اینکه آیه برای انجام شهادت و کتمان آن [صفحه ۶۱۰] نازل شده است و عدّه‌ی دیگر گفته‌اند در اینکه آیه اعلام شد که آنچه در دل بیندیشید مسئول هستید مردم مضطرب شدند که انسان از وسوسه و اندیشه‌ی بد بر کنار نیست و ممکن است کسی اندیشه‌ی بد بکند ولی بد نکند. برای آسایش مردم آیت بعد نازل شد «لَها ما کَسَبَت» که مسئولیّت در برابر عمل است. و نیز عدّه‌ای نقل کرده‌اند مقصود آن است که باندیشه و عمل بدو خوب همگی رسیدگی می‌شود و آنکه بد کرده یا بد فکر کرده و منافق و شاک بوده است و نیز آنکه خوب کرده و یا خوب اندیشیده و در دل یقین و ایمان داشته است بحساب همه رسیدگی می‌شود. -قرآن-۲۷۸-۲۹۶ تُبدُوا ما فِی أَنفُسِکُم- ۲۸۴ ابو الفتوح: نوشته است: صادق جعفر علیه السّلام گفت: اگر اظهار کنی آنچه در دل داری از اسلام یا پنهان کنی یعنی ایمان. عمرو بن حریز گفت: در هنگام برنائی روزی عزم کردم بر کاری ناشایست در راه که می‌رفتم بحلقه‌ی واعظی برسیدم اوّل سخنی که گفت چون فراز رسیدم اینکه بود که ای عزم معصیت کرده و در دل پنهان کرده آنکه دل آفرید نهان دل داند چون من اینکه شنیدم مرا غش افتاد و بیفتادم بیهوش و با هوش نیامدم الّا از توبه. زید بن اسلم گفت: مردی را دیدم که در محافل علما می‌گردید و می‌گفت: گفتند حاجت تو آسان است تا طاعت توانی کردن میکن چون فتوری تو را یابد یا شاغلی پدید آید عزم کن و نیّت تا تو را چنانکه عمل کرده باشی بنویسند که عازم چون عامل بود و همین است معنی گفتار پیغمبر «نیّة المؤمن خیر من عمله»«۲۳۹» برای آنکه عمل را فتوری در آید و نیّت را فتور در نیاید. و محمّد بن علیّ الباقر علیهما السلام گفت: یعنی آنچه آشکار کنی و مردم به بینند و از تو دانند یا نهان کنی از مردمان که خدای داند از تو و مردمان ندانند.برای آنکه عمل را فتوری در آید و نیّت را فتور در نیاید. و محمّد بن علیّ الباقر علیهما السلام گفت: یعنی آنچه آشکار کنی و مردم به بینند و از تو دانند یا نهان کنی از مردمان که خدای داند از تو و مردمان ندانند. -قرآن-۱-۳۲-پاورقی-۸۸۲-۸۸۴ [صفحه ۶۱۱] کشف الاسرار نوشته است: شگرف آمد کار آنکس کش سر و کار با او است. جلیل است آن عتاب که عتاب کننده او است. بجان خرید باید آن شمار که شمار کننده او است قدر اینکه خطاب آن جوانمرد طریقت و شبلی دانست که می‌گفت: بار خدایا چه باشد گر گناه عالمیان جمله بر گردن شبلی نهی! تا فردا در آن خلوتگاه در هر گناهی با من شمار کنی و با توام سخن دراز گردد. حرام دارم با دیگران سخن گفتن || کجا حدیث تو گویم سخن دراز کنم اشارت خلوتگاه بآن خبر است که مصطفی [ص] گفت: هر کسی با خدا سخنی خواهد بود که نه پرده‌ای در میان باشد و نه ترجمانی. اعرابئی آمد و از مصطفی [ص] پرسید فردا حساب من که خواهد کرد! رسول گفت: اللّه شمار بندگان کند، اعرابی برگشت به شادی و ناز همی گفت: پس من رستم که شخص کریم چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌تواند می‌بخشد. فَیَغفِرُ لِمَن یَشاءُ وَ یُعَذِّب- ۲۸۴ مجمع: ابو جعفر و عاصم و یعقوب و إبن عامر با رفع در «یغفر و یعذّب» قرائت کرده‌اند و دیگران با جزم آخر. -قرآن-۱-۳۷ سخن ما: خوی‌های زشت آدمی چون دشمنی و بدخواهی و کینه توزی گاهی چنان در کسی سخت می‌شود که پیوسته باندیشه‌ی پیدا کردن وسیله‌ی بکار بردن آن می‌باشد گرچه بیخبر یا بکلّی بی‌گناه باشد و یا هرگز راهی برای آزار و انتقام نیابد، و هم چنین آز و شهوت در پاره‌ای کسان چنان می‌شود که گرفتار دغدغه و شور دل پیدا کردن خواسته‌ی خود هستند با اینکه سالیانی زندگی و آزمایش کرده‌اند و دریافته‌اند که بیهوده اندیشیده‌اند. و در برابر اینکه، اندیشه‌ی نکوکاری است که همه عمر رنج برده که کار خیری بکند و دسترس نداشته است پس در اینکه آیه همان گونه که در قرآن است اگر بهمین ترتیب نازل شده باشد جمله‌های «إِن تُبدُوا ...- تُخفُوهُ ...- یُحاسِبکُم» می‌فهماند: -قرآن-۶۸۹-۷۰۲-قرآن-۷۱۰-۷۱۹-قرآن-۷۲۷-۷۳۹ هر چند گرفتار کتمان شهادت و یا انکار حقّ نشوید اندیشه‌ی چنین کار شما را عقرب خوی [صفحه ۶۱۲] و بحساب شما رسیدگی می‌شود و آزار بد اندیشی خود خواهید دید و همچنین جمله‌ی «فَیَغفِرُ لِمَن یَشاءُ» نتیجه‌ی اندیشه‌ی نکوکاری را نشان می‌دهد که هر چند انجام کارهای خیر برای شما فراهم نشود همان خفای در نفوس شما بس است برای رسیدگی بحساب که روان شما را ملکوتی کرده و آمرزش شما را فراهم کرده است و معنی «لِمَن یَشاءُ» همین خواهد بود که نمی‌توانید اندیشه‌ی مردم را بدانید و در آینده معلوم می‌شود که چگونه بوده است و سرنوشت حقّ نمودار خواهد شد که شایسته‌ی مغفرت و یا عذاب است. -قرآن-۸۴-۱۰۹-قرآن-۳۵۸-۳۷۳

[سوره البقرة [۲]: آیات ۲۸۵ تا ۲۸۶]

آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنزِلَ إِلَیهِ مِن رَبِّهِ وَ المُؤمِنُونَ کُلٌّ آمَنَ بِاللّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَینَ أَحَدٍ مِن رُسُلِهِ وَ قالُوا سَمِعنا وَ أَطَعنا غُفرانَکَ رَبَّنا وَ إِلَیکَ المَصِیرُ [۲۸۵] لا یُکَلِّفُ اللّهُ نَفساً إِلّا وُسعَها لَها ما کَسَبَت وَ عَلَیها مَا اکتَسَبَت رَبَّنا لا تُؤاخِذنا إِن نَسِینا أَو أَخطَأنا رَبَّنا وَ لا تَحمِل عَلَینا إِصراً کَما حَمَلتَهُ عَلَی الَّذِینَ مِن قَبلِنا رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ وَ اعفُ عَنّا وَ اغفِر لَنا وَ ارحَمنا أَنتَ مَولانا فَانصُرنا عَلَی القَومِ الکافِرِینَ [۲۸۶] -قرآن-۱-۶۲۴ معنی لغات: «وسع» توانائی. «کَسَبَت» از مصدر کسب انجام کار برای استفاده و - قرآن-۳۰-۴۰ [صفحه ۶۱۳] بهره‌ی مالی. «اصر» بمعنی گناه، سنگینی، پیمان. ترجمه: ۲۸۵ پیغمبر خود گرویده است بآنچه از سوی پروردگارش باو رسیده است و همگی مؤمنان گرویده‌اند بخدا و فرشتگان او و نامه‌های او و پیامبران او و گویند: ما هیچ یک از پیامبران خدا را از هم جدا نمی‌دانیم و فرمان پروردگار خود شنیدیم. پروردگارا بامید آمرزش تو فرمانت بریم چه بازگشت ما بسوی تو بود. ۲۸۶ البتّه خدا کسی را بیش از توان او فرمان نمی‌دهد و هر که بهر چه کوشد سود و زیان آن بیند. [پس رستگاران گویند] پروردگارا بفراموشی و ناسنجیدگی بر ما مگیر و بمانند گذشتگان کار دشوار بما مفرما. پروردگارا آنچه را توان آن نداریم بر دوش ما مگذار و از ما، درگذر و ما را بیامرز و بما مهربانی کن که تو مولای ما هستی [و کار ما با تو است و بس] پس ما را بر کافران چیره گردان. سخن مفسّرین: آمَنَ الرَّسُولُ- ۲۸۵ کشف نوشته است: هر دو ایمان آوردند هم رسول و هم مؤمنان لکن شتّان ما بینهما ایمان مؤمنان از راه استدلال، ایمان رسول از راه وصال. ایمان ایشان بواسطه‌ی برهان، و ایمان رسول بمشاهده و عیان. -قرآن-۱-۱۸ وَ کُتُبِهِ- ۲۸۵ طبری: عموم قاریهای مدینه و بعضی از عراقیها بصورت جمع قرائت کردند یعنی ایمان آنها بهمه‌ی کتابهای آسمانی است و بعضی از قاریهای کوفه «کتابه» بصورت مفرد قرائت کرده‌اند و مقصود: ایمان بقرآن است و نقل کرده‌اند که چون آیت قبل: -قرآن-۱-۱۲ إِن تُبدُوا ما فِی أَنفُسِکُم أَو تُخفُوهُ یُحاسِبکُم بِهِ اللّهُ» نازل شد، بر مسلمانان دشوار آمد مفاد اینکه آیه که خداوند بحساب افکار سوء آنها برسد، به پیغمبر شکایت کردند آن حضرت فرمود: می‌خواهید مثل بنی اسرائیل باشید که گفتند: اینکه دستورها را می‌شنویم و -قرآن-۱-۷۳ [صفحه ۶۱۴] نمی‌پذیریم! عرض کردند: ما بر خلاف آنها هستیم و میگوئیم: شنیدیم و پذیرفتیم. در دنباله‌ی اینکه گفتگو اینکه آیه از زبان پیغمبر و مسلمانان نازل شد که ایمان‌شان اینطور است و اینطور می‌گویند فخر:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در ارتباط اینکه آیه بسابق چند جهت است: ۱- چون در آیت پیش اشعار شده است که آشکار و مخفی شما معلوم است در اینکه آیه اظهار شده است که ایمان شما معلوم است و پسندیده. ۲- در اوّل سوره متّقین توصیف شد و تحسین و در آخر سوره بوسیله‌ی اینکه آیه مؤمنین معرّفی شده است و در دنباله‌ی آن خواسته‌های ایشان نمودار شده است. ۳- پس از آنکه در اینکه سوره احکام و دستورات گفته شد روشن کرد که اینکه گفته‌ها از جانب خدا است نه مطالب شیطانی و خود پیغمبر هم بآنها ایمان دارد. سَمِعنا وَ أَطَعنا- ۲۸۵ فخر: بگفته‌ی عبد القاهر نحوی در اینکه دو جمله سقوط مفعول بهتر است چون اگر گفته میشود «سمعنا امره و اطعنا امره» چنین فهمیده میشد که دیگری هم امر کرده است ولی ما امر او را نمی‌پذیریم و امر خدای خودمان را میپذیریم لکن با اینکه جمله فهمیده میشود که فقط یک وظیفه است و ما بآن رفتار می‌کنیم. و از جمله‌ی «سمعنا» منظور شنیدن ظاهر نیست چون در اینکه ستایش نیست و مقصود فکر است و خردمندانه سنجیدن و پذیرفتن و سمع بمعنی فهم و قبول در قرآن زیاد است مثل «إِنَّ فِی ذٰلِکَ لَذِکری لِمَن کانَ لَهُ قَلبٌ أَو أَلقَی السَّمعَ» یعنی آنکه دل و فهم دارد و یا شنوائی و فهم خود را بمیان آورد از اینکه گفته‌ها استفاده می‌کند. و عکس آن است اینکه جمله «کَأَنَّ لَم یَسمَعها، کَأَنَّ فِی أُذُنَیهِ وَقراً»: یعنی: گویا نیروی فهم و شنوائی ندارد چون در گوشش سنگینی و شکاف پیدا شده است که نمی‌شنود، و نمی‌پذیرد. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۵۵۱-۶۲۸-قرآن-۷۷۵-۸۳۰ لا نُفَرِّقُ- ۲۸۵ طبری: جماعتی از پیشینیان با یاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۳ [صفحه ۶۱۵] غُفرانَکَ- ۲۸۵ طبری: یعنی «اغفر غفرانک» و مقصود اینکه است که اینکه کلمه مثل «سبحانک و شکرا لک» است یعنی بیامرز ما را بآمرزش خود. کشف الاسرار معنی کرده است میخواهم از تو آمرزش تو را. -قرآن-۱-۱۱ لا- یُکَلِّفُ اللّهُ نَفساً- ۲۸۶ طبری از إبن عبّاس روایت کرده است: چون در آیت سابق گفته شد: آنچه در دل نهان کنید بحسابش میرسند به پیغمبر عرض کردند: از کارهای دست و پا و زبان میتوانیم خودداری کنیم امّا وسوسه‌ی دل ممکن نیست، اینکه جمله برای رفع نگرانی آنها نازل شد. -قرآن-۱-۲۸ إِلّا وُسعَها- ۲۸۶ ابو الفتوح نقل کرده است: ابراهیم بن ابی علیه «الّا وسعها» با فتح واو و کسر سین بصورت فعل ماضی قرائت کرده است. و در نتیجه تفاوت با قرائت مشهور ندارد. -قرآن-۱-۱۳ لَها ما کَسَبَت- ۲۸۶ کشف نوشته است: و گفته‌اند: کسب آن است که بنفع دیگران مشغول شود و اکتساب آن است که بنفع خود کوشد. پس او که بخود مشغول است «علیه فی ذلک الحساب»«۲۴۰» و او که بنفع دیگران مشغول است، «له به الثّواب و لیس علیه فیه الحساب»«۲۴۱» إِن نَسِینا أَو أَخطَأنا- ۲۴۱۸۶ نیشابوری: طلب مغفرت در برابر لغزش و فراموشی برای آن کارهائی است که إِن نَسِینا أَو أَخطَأنا- ۲۸۶ نیشابوری: طلب مغفرت در برابر لغزش و فراموشی برای آن کارهائی است که -قرآن-۱-۱۶-پاورقی-۲۰۶-۲۰۸-پاورقی-۲۹۸-۳۰۰-قرآن-۳۰۱-۳۲۶ [صفحه ۶۱۶] در مواظبت کوتاهی کرده است و در نتیجه فراموش نموده است و گر نه در آنچه بی‌تقصیر فراموش شود خواهش آمرزش متصوّر نیست. ابو الفتوح نوشته است: إبن زید گفت: یعنی اگر فراموش کنیم چیزی از واجبات و فرائض تو یا ارتکاب کنیم چیزی از محرّمات. عبد اللّه بن عمر شنید از مردی که می‌گفت: بار خدایا خطاهای من بیامرز. او گفت: ای مرد از خدای خواه تا عمدت بیامرزد که خطایا خود مغفور است. وَ لا تَحمِل عَلَینا إِصراً- ۲۸۶ ابو الفتوح نوشته است: بعضی از مفسّران گفتند: بار خدایا بر ما منه عهدی و میثاقی یعنی تکلیفی که ما بآن قیام بدشخواری توانیم کردن پس ما را بآن مؤاخذه باشد. -قرآن-۱-۲۸ عضی دیگر گفتند: مراد باصر ثقل است یعنی بار خدایا بار گران در تکلیف بر ما منه چنانکه بر آنان نهادی که پیش از ما بودند و آن اینکه بود که در اخبار میآید که خدای تعالی در شبانروزی پنجاه نماز بر امّت موسی نهاد و ایشان را بزکوة ربع مال فرمود دادن و چون جامه را پلیدی رسیدی بیایستی بریدن و نمازشان جز در مسجد روا نبودی و چون آب نیافتندی تیمم روا نبودی ایشان را و چون گناه بکردندی علامت آن گناه بر روی ایشان پدید آمدی و چون در سرای بمعصیتی مشغول شدندی بر در آن سرای بخطی روشن پیدا شدی که فلان در اینکه سرای فلان کار می‌کند و اینکه قول عطا و مالک بن انس و إبن الانباری است و دلیلش اینکه آیه: «وَ یَضَعُ عَنهُم إِصرَهُم وَ الأَغلالَ الَّتِی کانَت عَلَیهِم»«۲۴۲» و إبن زید گفت: یعنی ما را بگناهی ابتلا نکن که آنرا توبه و کفّاره نبود.و إبن زید گفت: یعنی ما را بگناهی ابتلا نکن که آنرا توبه و کفّاره نبود. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۷۱۹-۷۸۹-پاورقی-۷۹۰-۷۹۲ وَ لا تُحَمِّلنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ- ۲۸۶ ابو الفتوح نوشته است: در معنی آیه خلاف کرده‌اند: بعضی مفسّرین گفتند -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۶۱۷] عام است در جمله‌ی تکلیف ما لا یطاق. اینکه قول قتاده و ضحّاک و سدّی و إبن زید است. و بعضی دیگر گفتند: غلمه است یعنی شدّت شهوت. ابو ادریس خولانی گفتی: بار خدایا مرا و اینکه قوم را از شرّ غلمه نگاهدار که باشد مردم را بدوزخ برد. بعضی دیگر گفتند: مراد محبّت است. بعضی دیگر گفتند مراد عشق است. یحیای معاذ گفت: اگر عذاب قیامت بدست من بودی عشاق را عذاب نکردمی برای آنکه گناه ایشان اضطراری بود نه اختیاری. اصمعی گفت: در بغداد دیوانه‌ای دیدم سخت زرد روی و نحیف اندام، کودکان رسنی در گردن او کرده و او را رنجه میداشتند چون مرا دید گفت: یا اصمعی وصف کن برای من بعض آنچه خدای اهل دوزخ را در دوزخ بدان عذاب کند من وصف آن می‌کردم گفت بخدای که اگر ایشان را بمحبّت و رقیبان و هجر عذاب کردی در سختتر از عذاب دوزخ بودندی. و بعضی دیگر گفتند: مراد مسخ است و بگردانیدن صورت بصورتی دیگر چنانکه در امّت پیشین کرد. و بعضی دیگر گفتند: مراد شماتت اعداء است. و بعضی دیگر گفتند: مراد فرقت و قطعیّت است. روح البیان در کتاب تیسیر است: مقصود آن است که ما را مکلّف مکن بآنچه دشوار باشد ادامه‌ی آن نه مقصود آن است که انجامش دشوار باشد بلکه ادامه‌اش دشوار باشد در جمله‌ی اوّل «تحمل» با سکون حاء و فتح تاء تلفّظ شده است و در جمله‌ی دوّم با ضمّ تاء و فتح حا و تشدید میم که اوّل از مصدر «حمل» بمعنی وادار کردن و تحریک نمودن و دوّم از مصدر «تحمیل» است بمعنی بدشواری و کلفت بردن و بار کردن و علّت اختلاف لفظ آن است که در اوّل مقصود کارهای دشوار است که میگوید: ما را وادار بآنها مکن و در دوّم که مقصود کارهای ما فوق طاقت و غیر مقدور است میگوید: بر ما تکلیف و بار بر پشت قرار مده پیش از طاقتمان و جهت اینکه اوّل تقاضای معافیت از کار دشوار را کرده است و بعد کارهای فوق طاقت را آن است که چون شریعت و وظائف ظاهری مقدم است بر طریقت و اصلاح باطن اوّل معافیت از وظائف ظاهری مشکل استدعا شده است و بعد از آن معاف داشتن از حمد و شکر و معرفت و تقدیس لایق بمقام خداوند و ما فوق [صفحه ۶۱۸] طاقت عموم بشر استدعا شده است که برای اصلاح باطن هم اینکه اندازه از ما مخواه که توانائی آنرا نداریم. وَ اعفُ عَنّا وَ اغفِر لَنا وَ ارحَمنا- ۲۸۶ ابو الفتوح: گفته‌اند ما را عفو کن از صغایر و بیامرز ما را از کبایر و رحمت کن بر ما از سوء سرایر. -قرآن-۱-۳۹ کشف نوشته است: گفته‌اند: حکمت در آن که عفو گفت پس مغفرت پس رحمت آن است که عفو عقوبت ناکردن است بر گناه هر چند که گناه ظاهر بود و مغفرت پوشیده داشتن گناه است و با چشم نیاوردن و رحمت نواختن است و مهربانی نمودن. پس مغفرت بلیغ‌تر از عفو است و رحمت تمام‌تر از مغفرت از اینکه جهت باوّل عفو گفت و بآخر رحمت. فخر: در جمله‌های پیش که تقاضای معافیت شده است سه نوبت کلمه ربّنا تکرار شده است. جهت اینکه است: آنگاه که کسی را از دور آواز می‌کنند نیازمند بحرف ندا هستند ولی چون نزدیک باشد محتاج بحرف ندا و آواز مثل ربّنا و مانند آن نیست و در اینکه آیه اشاره است که چون در اوّل تقاضای اینکه معافیتها را می‌کنند بواسطه‌ی اینکه دعاها قرب و منزلت برای آنها پیدا میشود و بعد از نزدیک مطالب خود را اظهار می‌کنند از اینکه جهت محتاج بحرف ندا و کلمه‌ی ربنا نیست و جهت اینکه اوّل عفو و بعد مغفرت و بعد رحمت خواسته شده است آن است که باوّل سقوط عذاب و بدوّم پوشیدن جرم و حفظ آبرو و معافیت از فضیحت خواسته شده است که اوّل موجب آسایش جسمانی است و دوّم وسیله‌ی آسایش روحانی است و پس از اینکه خواهشها مطالبه ثواب شده است که بجمله‌ی «ارحَمنا» ثواب جسمانی خواسته است و بجمله‌ی بعد و کلمه‌ی «مولی» تسلیم کامل به پیشگاه قرب تقاضا شده است. -قرآن-۸۵۵-۸۶۴ روح البیان: اوّل عفو و مغفرت خواسته شده است و بعد رحمت برای آنکه اوّل پاک از گناه بشود و بعد آراسته بزینتهای رحمت خداوندی و باصطلاح صوفیان اوّل تخلیه‌ی از رذائل خواسته شده است و بعد تحلیه‌ی بفضایل. [صفحه ۶۱۹] مَولانا- ۲۸۶ اینکه کلمه چند معنی دارد: یاور، آقا، همسایه، آزاد شده‌ی شخص، آزاد کننده‌ی شخص عمو زاده، هم قسم، غلام، و آنکه در مداخله بکار کسی از دیگران مقدّم باشد و باصلاح فقها اولی بتصرّف. -قرآن-۱-۸ فخر: اینکه کلمه نهایت فروتنی را میرساند. که پس از همه‌ی اینکه خواهشها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باز هم اختیار بدست تو است که هر چه صلاح ما باشد بما عنایت کن. فَانصُرنا عَلَی القَومِ الکافِرِین- ۲۸۶ فخر: یعنی ما را یاری کن در جنگ و در احتجاج و استدلال و معارضه‌ی علمی با آنها و در تفوّق دولت ما بر آنها و بعضی مردم اهل بینش گفته‌اند: یعنی تقویت کن قوّت ملکوتی روحانی ما را بر نابودی قوای جسمانی که ما را بسوی غیر خدا می‌کشاند. -قرآن-۱-۳۸ کشف نوشته است: معنی کفر و کفران ناسپاسی است و کافر و کفور ناسپاس است و کافر ضدّ مسلمان از آن گرفته‌اند از بهر آنک کافر ناسپاس نعمت خدای آمد نعمت از وی یافت و دیگری را پرستید و اصل کفر ستر است نعمت به پوشیدن که از منعم بسپاسداری بر تو پدید نیاید و از بهر اینکه برزگر را کافر خوانند که تخم بپوشد در زمین و عرب شب را کافر خواند که جهان بپوشد و دیه را کفر خواند که مردم را بپوشد بدیوار. سخن ما: ۱- در تفسیر عبده نوشته است: علمای فرنگ که در احوال و افکار پیغمبر و مسلمین بحث کرده‌اند و معتقد بوده‌اند که پیغمبر برای نشر افکار خود و رسیدن بمقام ادّعا می‌کرد که باو از طرف خدا وحی و الهام می‌شود لیکن اکنون اقرار دارند که خود آن حضرت یقین داشت و معتقد بود که باواز جانب خدا وحی می‌شود ما می‌گوئیم: اینکه آیه بهترین وسیله است برای رهبری آنها باین عقیده‌شان. ۲- با آیت اوّل بتمام پیروان مذاهب توحید اعلام شده است که پیروان اینکه دین نظر حزب بازی و دسته سازی و ابراز شخصیّت ندارند و بتمام پیغمبرها و ادیان تسلیم [صفحه ۶۲۰] هستند و چون دین اسلام برای تکمیل توحید و فضایل انسانیّت است پس بتمام رهبران بآن معتقد هستند و آن را قبول دارند. ۳- جمله «یُکَلِّفُ اللّهُ نَفساً» می‌فهماند وظیفه‌ی هر کس باندازه‌ی استعداد او است و نتیجه‌اش نیز باندازه‌ی عمل بآن وظیفه و یا تخلف از آن است. اینکه است که وظیفه‌ی همه‌ی مردم یک نواخت نیست و در مجازات از تخلّف وظیفه مساوی نیستند و در بهره‌ی از عمل خود نیز برابر نمی‌باشند. -قرآن-۱۱-۳۸ ۴- پس از توضیح اینکه حقایق با جمله‌های «رَبَّنا لا تُؤاخِذنا» تا آخر یاد میدهد: -قرآن-۵۲-۷۴ در برابر تخلف از وظایف خود چه طور فکر کنید و بچه وسیله وجدان را آرام کنید و خود را تربیت نمائید اوّل خواهش گذشت از خطا و فراموشی یادآوری شده است با اینکه که در برابر اینها بازخواست نیست زیرا که تقصیر نیست ولی چون هر چیزی را که انسان فراموش کند یا بخطا و لغزش انجام دهد در نتیجه او محروم است اگرچه مسئول نباشد از اینکه جهت یادآوری شده است که خطا و فراموشی را سبک نشمارید و بفکر آن باشید که در آینده تکرار نشود و بوسیله‌ی دعا و مواظبت از کار خود، گذشته را جبران نمائید و در مرتبه‌ی بعد بگذشتگان و بمشکلاتی که یهود قدیمی و عرب جاهل در زندگی بواسطه‌ی نادانی و ضعف گرفتار شده بودند توجّه میدهد که در فکر باشید و از شرایط زندگی غافل نباشید تا آسوده خاطر بمانید و از خدا بخواهید که پیوسته مشمول رحمت باشید یعنی از چیزهای منفی و مضرّ بحال خود محفوظ بمانید و از آنچه مثبت و مفید برای شما است بهره‌مند شوید. و در پایان مطلب اصل همه‌ی بهره‌ها را یادآور شده است که چیرگی بر کافران باشد و چون یاری خدا یعنی استفاده از همه‌ی آنچه برای انسان ممکن است پس راهنمائی شده است که از او یاری بخواهید و پیوسته با فکر و عمل خود پی نصرت خداوندی باشید که اساس همه‌ی موفقیّتها است. پایان سوره‌ی بقره- نهم آبانماه هزار و سیصد و سی و شش شمسی هجری ابراهیم- عاملی [صفحه ۶۲۱]

پاورقی

[۱] نقل از تاریخ فلسفه سیاسی تالیف پازارکاد جلد اول ص ۲۱ [۲] خنبک دست بر هم زدن که صدای آن بلند شود [۳] [اور همان حرّان است که در تواریخ اسلام هم نامبرده‌اند و کنعان قسمتی از اراضی فلسطین است] [۴] رفاقت و بیاد بودن. [۵] من بسوی تو برای کسب افتخار آمدم و دیگران برای نان. [۶] اینکه عدد در آن کتاب بحروف نوشته شده است ولی قضاوت درستی آن با خوانندگان است. [۷،۸] [تفتیق از هم گشودن] [۹] یعنی کسیکه خانواده ندارد ملیت نخواهد داشت. [۱۰] بمیری و در خاکت کنند. [۱۱] ایکه از شوق و طول فراق مینالی شکیبا باش که شاید فردا دیدار دوست فراهم شود. [۱۲] یعنی بفردا دیدار دوستان است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

محمّد و حزب او باشند.[۴] یعنی برای چنین روزی بایستی هر کسی کاری بکند. [۱۲] یعنی برای چنین روزی بایستی هر کسی کاری بکند. [۱۳] فصل وفات امام حسن ص ۱۷۵ چاپ قدیم. [۱۴,۱۵] همان کتاب ۱۰۶ [۱۶] همان کتاب تاریخ ص ۸۱. [۱۷] آراء و عقاید ترجمه‌ی عباس شوقی [۱۸] آرا و عقاید ص ۲۵۸ [۱۹] یعنی دم آخر جان دادن [۲۰] درویشی رفت و پادشاهی و مملکت آمد. [۲۱] [یعنی من و علی دو پدر اینکه امت هستیم] [۲۲] [اعراب بر درختی خوردنی میاویختند و او را پرستش می‌کردند و آن را ذات انواط می‌نامیدند]. [۲۳] [اینکه کلمه اسم است و معنی فعل از آن استفاده می‌شود] [۲۴] [مأمور هستند که با اخلاص عبادت کنند] [۲۵] [ما آنها را صاف و راست قرار دادیم بواسطه خلوص و پاکیزگی دل‌شان] [۲۶] مجلد اوّل داستان یافتن رسول قیصر عمر را در زیر خرمابن. [۲۷] آنچه وسیله‌ی پذیرائی مهمان باشد. [۲۸] در یکی از کتابهای علم الاجتماع که باین دوران چاپ شده است و اسم آن را در نظر ندارم و دسترس بآن ندارم. [۲۹] مدرک و کتاب شعر شیخ بهائی پیدا نشد و گویا از افادات بعضی دوستان باشد. [۳۰] یعنی بطمع برای بندگان تواضع مکن که دین تو را تباه می‌کند روزی را از خدا بخواه که همه چیز میان کاف و نون کن یافت می‌شود. [۳۱] کلمه‌ی [ملّت] بر وزن فعله بفتح فاء: در قاموس نوشته است: بمعنی خاکستر گرم و «امل اللحم و الخبز» یعنی نان و گوشت را در خاکستر گرم کرد. [۳۲] نامه‌ی فرخنده‌ای فرستادیم برای اینکه مردم بوسیله‌ی آیات آن فکر و اندیشه خود را درست کنند. [۳۳] یعنی اختیار دل و زبان مردم بدست کسی نیست. [۳۴] در یکی از شماره‌های مجله‌ی راهنمای کتاب که اکنون شماره‌های آن را بیاد ندارم. [۳۵] تاریخ ملل مشرق ص ۸۹ [۳۶] یعنی راهنمای مردم بما همان است که کردیم و نشانه‌ی آن بجا ماند چون ما را نیابید بنگرید که چه کردیم تا ما را بشناسید [۳۷] رکوهٔ بفتح را ظرفی بوده است از پوست برای آب مسافر. [۳۸] یعنی اگر دیدار دوست می‌خواهی از دوری راه و موانع و پرده‌ها باک مدار که دوست همیشه در راه دیدار دوست بود. [۳۹] مزجات با ضم میم و سکون زای کم و ناچیز. [۴۰] در روایتهای شیعه سنگی را که امروز مقام ابراهیم می‌نامند مقام نامیده شده است و فقهای شیعه جای نماز طواف که در حجّ واجب است همین مقام را معین کرده‌اند و یکی از ادله‌ی وجوب نماز طواف همین جمله را شمرده‌اند. [۴۱] اسید- بر وزن امیر هفت نفر از اصحاب و پنج نفر از تابعین باین نام بوداند- قاموس. [۴۲] یعنی عاشق را همان بس که معشوقش بداند او بر در سرای کشته افتاده است. [۴۳] وسخ چرک و کثافت. [۴۴] یعنی رسیدن کمالات انسان بآخرین درجه‌ی امکان هم در فکر و فهم و هم در کار. [۴۵] حکمت جدا کردن درست است از نادرست. [۴۶] در هنگام نوشتن اینکه مطلب از نوشتن مدرک غفلت شده است و آنچه جست و جو شد پیدا نشد ولی چنانکه کلمه‌ی «عزیز» را در چند جای اینکه کتاب معنی کرده‌ایم بهترین مصداق آن همین می‌شود که از غزالی نقل شده است. [۴۷] یعنی: همه شما باید تا دم مرک بخدا خوشبین باشید. [۴۸] یعنی آنکه شغل و عملش وسیله‌ی پیشرفت او نباشد و از کارش بازدارد نسب و پدر و مادر او را جلو نمی‌برند و بجائی نمی‌رسانند. [۴۹] یعنی از احکام دین حنیف ختنه کردن و خودداری از همسری با خواهر است. [۵۰] موی پشت لب. [۵۱] یعنی خوش باد روزگار دیدار که اگر آن دوران نمی‌بود در دل نشانه‌ای از عشق نمودار نمی‌شد. [۵۲] صبابهٔ- با ضم صاد باقیمانده‌ی مایع ته ظرف، و با فتح یعنی شوق و خواهش سخت. [۵۳] یعنی افراط در دوستی و دلبستگی موجب کری و کوری می‌شود. [۵۴] یعنی خدا ایمان دارم و بآنچه در قرآن است تسلیم هستیم. [۵۵] مرآت: آئینه. [۵۶] از افادات شادروان ادیب نشابوری. [۵۷] ابو الفتوح در تفسیر آیت ۱۴۴ همین سوره [۵۸] یعنی همانطوریکه هر کسی بچه‌ی خود را میشناسد یهود پیغمبر را میشناختند [۵۹] فقهای شیعه لازم می‌دانند در نماز رو بطرف کعبه بایستند و آن‌هائی که دور هستند آن جور بایستند که برابر کعبه و بمحاذات آن باشند و غیر شیعه هم همین رای را داده‌اند و فقط از شافعی نقل شده که برای نزدیک و دور توجّه بخود کعبه لازم است. [۶۰] یعنی در خلوت بیاد اویم او در بیابان بیاد من است. [۶۱] یعنی درویش و محتاج [۶۲] همه وقت بیاد من باش [۶۳] یعنی صبر کردم چون پایان او نیکو است و اگر بی‌تابی سودی داشت البته من هم بی‌تابی می‌کردم. [۶۴] یعنی خدایا بیامرز آل ابی اوفی را. [۶۵] سوره‌ی آل عمران آیات ۱۶۵- ۱۷۱ مراجعه شود. [۶۶] یعنی حیوانی که فربهی او بیش از علف خوردنش باشد. [۶۷] بهترین شاگردها که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مطالب استاد را برای بقیه‌ی شاگردها اعاده و تکرار می‌کند، و اینکه جور شخص را در درس فقه و اصول مقرّر می‌نامند که امروز بنام دانشیار است. [۶۸] شاید درختی باشد که قرمز دانه‌ی ماده‌ی رنگی از آن گرفته می‌شود. [۶۹] یعنی بی‌عقل را امر و نهی نباید کرد. [۷۰] یعنی درست را از نادرست بشناخت. [۷۱] یعنی حق پذیر شد. [۷۲] یعنی از خوبی دست بردار نیست. [۷۳] بیهوده‌گو و یاوه‌سرای. [۷۴] در سوره‌ی مائده آیت ۱۰۳ معنی شده است. [۷۵] یعنی نیکوکاری آن است که خدا را آن طور عبادت کنی که پنداری در جلو چشم تو است و همین است معنی مکاشفه و پرده برداشتن برای مردم عارف و آخرین درجه‌ی تکامل برای صدیقین است که راستگویان در دعوی و روش خود هستند. [۷۶] مقصود اینکه است: اگر کسی خشمگین شد و سوگند یاد کرد که چنین و چنان خواهم کرد کار شیطانی است و نباید پا بند آن شد. [۷۷] سوره‌ی نساء آیت ۱۱۸. [۷۸] یعنی آدم نادان زیر فرمان شیطان است که گاهی زیاده‌روی در کار خود دارد و گاهی همانیکه داشته از دست می‌دهد. [۷۹] ما پدران خود را بر دینی و روشی دیدیم و پیروی آنها کنیم. [۸۰] اگر نمی‌دانید از آنکه می‌داند بپرسید. [۸۱] ای بیدار دلان پند بگیرید. [۸۲] کسانی آن را می‌دانند که مرد تجزیه تحلیل و استنباط هستند. [۸۳] در هر چه اختلاف گردید و هر کسی رأی داشت حکم آن با خدا است. [۸۴] اگر در کاری با یکدیگر نساختید تشخیص آن را از سخن خدا و پیغمبرش بجوئید. [۸۵] یعنی دوستی دنیا و خواسته‌های زندگی انسان را از دیدن و شنیدن هر نقص و عیب کر و کور دارد. [۸۶] جلد اول داستان تعظیم کردن ساحران بموسی. [۸۷] آرا و عقاید گستاولوبن ترجمه‌ی عباس شوقی فصل سوّم ص ۳۱. [۸۸] یعنی هر کس احساس ندارد علم ندارد. [۸۹] آواز چوپانان در راندن گوسفندان. [۹۰] جلد سوم داستان پیش رفتن قومی بامامت آن قوم. [۹۱] یعنی آواز بلند کننده. [۹۲] آواز بلند کننده. [۹۳] یعنی چقدر دلیری تو بر خدای. [۹۴] جلد چهارم شرح «إِنَّمَا المُؤمِنُونَ إِخوَةٌ»مع فی آن من‌شأن نزول:مجمع: از إبن عبّاس و مجاهد و ضحّاک نقل شده است: مؤمنین پیش از هجرت نهائی بودند که کلمه‌ی توحید بزبان می‌آوردند و نماز بهر طرف که می‌خواستند می‌خواندند چون یکی از آنها می‌مرد دیگران می‌گفتند: بهشت برای او واجب شد که همه کار ی نیک را انجام داد و پس از آنکه آیات برای احکام نازل شد و دستورهای زندگی توسعه یافت اینکه آیه نازل شد برای جلوگیری از آن افکار که دین فقط بمشرق و مغرب رو کردن نیست بلکه چندین عمل دیگر هم برای مسلمانان لازم است. از حسن بصری و قتاده نقل شده است که: یهود در عبادت خود بطرف مشرق متوجّه میشوند و مسیحیها در آن هنگام روی بمغرب میکردند و هر دسته‌ای می‌گفتند: وظیفه و دین همین کار ما است اینکه آیه برای جواب آنها و جلوگیری از آنجور عقیده نازل شد.ترجمه:۱۷۶ کار نیک بر وی کردن بسوی مشرق و مغرب نیست بلکه خوبی آن است که آدمی بخدا و پیغمبران و فرشتگان و قرآن و روز جزا مؤمن باشد و بدوستی خدا از خویشاوندان و بیپدران و بیچارگان و در راه ماندگان و گدایان و غلامان دستگیری کند نماز بخواند و زکات بدهد و اگر پیمان با کسی بست در آن استوار باشد و در سختیها و تنگدستی شکیبائی کند: اینگونه کسان هستند که بدعوی ایمان راست گفتند و پرهیز گار آنها هستند و بس.سخن مفسّرین:لَیسَ البِرَّ أن تُوَلُّوا وُجُوهَکُم - ۱۷۶ طبری: مجاهد گفت کار نیک توجّه بمشرق و مغرب نیست بلکه خوبی طاعتی است که در دل مومن ثابت شده است. مجمع البیان: بعضی قاریها «برّ» با رفع خوانده‌اند و نیز با رفع بی‌تشدید خوانده‌اند و هم «لَیسَ البِرُّ بِأَن» با تشدید و نصب راء و زیادی با خوانده‌اند. [۹۵] یعنی از هر جا که هست و نیست برای من بیاور. [۹۶] یعنی پیغمبر گفت: نکوکاری آسان است چه آن روی گشاده است و زبان نرم. [۹۷] شاید مقصود گدا باشد. [۹۸] از افادات مرحوم پدرم طاب ثراه است که اینکه حدیث را بسیار نقل میفرمود. [۹۹] جلد پنجم. و سبب عداوت عوام و بیگانه زیستن ایشان با اولیاء. [۱۰۰] دمن، ویرانه و آثار خرابی. [۱۰۱] جلد اول بقیه‌ی قضیه‌ی علی و اغماض او با رکابدار خویش. [۱۰۲] یعنی خداوند در قرآن فرموده است. رابطه‌ی خویشاوندان با انسان همگی یکسان نیست، و بعضی نزدیکتر و مقدّم بر بعضی دیگر هستند. و مقصودش جواب تقاضای او بود بوسیله‌ی اینکه آیه. [۱۰۳] مقصود اینکه است که آن شراب از دستی گرفته می‌شود که شراب طهور دارد و دست خداوندی معرّفی شده است، باین آیه «سَقاهُم‌الخ» [۱۰۴] لیکن در روزه‌ی مسافر اختلاف است میان فقهای شیعه و دیگران بعقیده‌ی عموم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فقهای شیعه روزه‌ی سفر درست نیست و بر فرض کسی در سفر روزه بدارد باید بعد قضاء آن را انجام دهد ولی مذهب عموم فقهای غیر شیعه اینکه است که شخص مختار است اگر خواست در سفر روزه بدارد و گر نه در وطن خود قضای آن را انجام دهد. [۱۰۵] یعنی نافرمانها. [۱۰۶] ولی فقهای شیعه میگویند: اگر در شهری ماه دیده شد وقتی می‌توانند اهالی شهر دیگر با آنها در عمل شریک شوند که بطور متعارف هر دو شهر در افق متحد باشند و دارای یک افق شمرده شوند. و اگر در افق متّحد نبودند محکوم بحکم آنها نیستند و باید در افق خودشان دیده شود. [۱۰۷] یعنی جمعیّت و فرا همی با دوست حالتی است که سالک در قبضه‌ی حق قرار گرفته است و میسوزد ولی حق در پشت سر او و پیشینیان او است. [۱۰۸] یعنی اگر توقّف کنی تا شب درآید. [۱۰۹] یعنی هنوز روز است. [۱۱۰] اجدح یعنی سویق در شیر یا در آب مخلوط کن و سویق آرد نرم است و گندم یا جو که تفت دهند و آرد کنند و پست با بای فارسی و صدای زیر بمعنی سویق عربی است. [۱۱۱] اعتکاف عملی است شبیه رهبانیّت مسیحیها که شاید سالهای دراز قبل از ظهور مسیح انسان دیندار آن را انجام می‌داده است و پیغمبر ص در چند روز آخر ماه رمضان انجام می‌داد. [۱۱۲] یعنی ما با موسی سی شب میعاد داشتیم و با ده شب دیگر آن را تکمیل کردیم. [۱۱۳] سیف: شمشیر [۱۱۴] یعنی آنهائی که پیمان خدا و سوگند را ببهای اندک میدهند در جهان دیگر بهره‌ای ندارند. [۱۱۵,۱۱۶] یعنی آن را نزدیک من بیاورید که هنگامش رسید و مقصود آن بوده است که اکنون هنگام حلالی است چون صدقه نیست و هدیه است. [۱۱۷] فقهای شیعه گفته‌اند حاضرین مسجد الحرام آنهائی هستند که منزل‌شان بفاصله‌ی دوازده میل بمکّه باشد و آنهائی که بیش از دوازده میل از مکّه دور باشند وظیفه‌شان حجّ تمتّع است. [۱۱۸] یعنی ریسمان بردباری. [۱۱۹] یعنی بهتر و شایسته‌تر. [۱۲۰] وسیله‌ی سواری و بار در سفر. [۱۲۱] یعنی خاکستر [۱۲۲] از جانب خدا می‌آیم و بسوی او میرویم. [۱۲۳] یعنی توشه‌ام پرهیزگاری است و بر دو پای خود سوارم. [۱۲۴] یعنی بسوی خدای خود میروم که راهنمایم او است [۱۲۵] یعنی آفریده‌ها همه مرا دشمنند مگر خداوند که آفریننده‌ی جهان است. [۱۲۶] اکنون نعمت را بر شما تمام کردم و اسلام را برای‌تان برگزیدم. [۱۲۷] یعنی خدایا برای ما باران بده و ما را بر دشمن چیره کن و ما را صالح و شایسته بسوی مردمان صالح نیک کردار رهبری کن. [۱۲۸] یعنی شما هم حاجی هستید. [۱۲۹] سفت با ضم اول و سکون بمعنی دوش [۱۳۰] با ضمّ قاف و فتح زای. [۱۳۱] و شاید اشاره باشد باین که چون هدایت و راهنمائی پیوسته و دائمی است ذکر قلبی شما و ایمان بدل بایستی همیشگی باشد ولی ذکر با زبان باید در مواقع معیّن انجام شود [۱۳۲] بمعنی هم پله است که چیزی بر گرده‌ی شتر یا اسب یا قاطر از دو پهلوی حیوان می‌بستند که هر یک گنجایش نشستن یک نفر داشته است و آنرا پالکی و کجاوه و بعربی هودج میگفته‌اند. [۱۳۳] یعنی پر از کپی و خوک. [۱۳۴] یعنی بجای بوسیدن و دست مالیدن عصای خود را بآن مالید. [۱۳۵] یعنی خدا در مدّت دوشیدن یک گوسفند حساب همه آفریده‌ها را میرسد. [۱۳۶]. ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ ذیحج. [۱۳۷] گم شده که در راه افتاده باشد. [۱۳۸] یعنی آنچه نبوده و پیدا شده با آنکه همیشگی است. [۱۳۹] اولی نگوئی دومی اجازه‌ی ورود. [۱۴۰] گشاده روئی. [۱۴۱] یعنی غلامش بود که او را آزاد کرده بود و ایمان و علاقه‌ی او باسلام و پیغمبر در تاریخ اسلام مشهور است. [۱۴۲] اینکه معانی همه تکلّف است و بی‌وجه و مناسب‌تر همان است که در ترجمه نوشتیم. و کسی از مفسّرین اینکه طور معنی نکرده است ولی با تتبّع و مراجعه فقط از تفسیر امام فخر و ابو الفتوح معلوم شد آنها هم اینکه معنی را پسندیده‌اند که اینکه آیه برای انکار و زشت شمردن فکر مردم است چه پس از اینکه همه وسائل تربیتی باز هم منحرف هستند گویا منتظر هستند که خدا و ملائکه بیایند و راهنمائی کنند. [۱۴۳] یعنی آنکه دلداده‌ی بدنیا است و روشنی و تاریکی برای او تفاوت ندارد از چشمش نیز بهره نمی‌برد. [۱۴۴] آن دم که از او در پرده باشم مرگ من است. [۱۴۵] قعده یک جلسه، یک نشست. [۱۴۶] بهشت در هم پیچیده با سختی‌ها و ناگواری‌ها است. [۱۴۷] با ضمّ نون و فتح خاء نام محلّی است میان مکّه و طایف. [۱۴۸] رسمی بوده است در عرب که هنگام معینی از سال قمری آهنگ زیارت کعبه می‌کردند و نشانه‌ی آن سر تراشیدن بود. [۱۴۹] ماههائی که عرب بهیچ روی دست بشمشیر نمی‌برد. [۱۵۰] مردم یا دانا هستند و یا بی‌دانش و دیگران پی گود هستند. [۱۵۱] بیاور نهارمان را که از رنج سفر سخت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کوفته شدیم. [۱۵۲] هیچ کس نتوانسته است خدای یگانه را بیگانگی بستاید زیرا هر توصیفی موجب انکار اوست، بهر زبانی که او را بیگانگی بستایند با معنی واحد و یگانگی حقیقی مطابق نمی‌شود فقط همانچه خودش گفته و ستوده است درست است و گفتار دیگران کفر است. [۱۵۳] من همان را می‌پرستم که شما کافران می‌پرستید. [۱۵۴] ای مؤمنین با حال مستی نماز نخوانید. [۱۵۵] ظرفی بوده است برای وضو و آب خوردن و دیگر احتیاجات بآب. [۱۵۶] آخرین سفر حجّ پیغمبر که پس از آن سفر خانه‌ی خدا و بعد زندگی را بمردم سپرد. [۱۵۷] یعنی آنجا که مردم آب می‌نوشیدند. [۱۵۸] شرابخوار بت پرست باشد. [۱۵۹] یعنی در راه تو سرگردانم دست من گیر که تو رهنمای اینکه دسته‌ای. [۱۶۰] یعنی تو مرا شراب دادی و مستم کردی اینکه مستی من از تو باشد نه از شراب. [۱۶۱] جلد ششم داستان استدعای امیر ترک مخمور مطرب را بوقت صبوح. [۱۶۲] نوشابه‌ای که از آب جو ساخته میشود. [۱۶۳] یعنی چه ارزش دارد اینکه تندیسه‌ها که دور آن نشسته‌اید و از آن دستبردار نیستید. [۱۶۴] یعنی بگیر آنچه بآسانی بچنگت آید. [۱۶۵] شاید مقصودش حضرت امام باقر [ع] است. [۱۶۶] مقصود اینکه است که برای جنگ سوار شوید و خوش خبری بشما می‌دهم که به بهشت میروید. [۱۶۷] رایض: مربّی اسب. [۱۶۸] مقصود اینکه است که اینکه مبلغ پول بفقیر باید بدهد برای مجازات گناهش و حاکم شرع او را بر اینکه کار تأدیب کند چون تعزیر بمعنی تنبیه و مجازاتی است در شرع برای بعضی گناهان که اندازه‌ی آن معیّن نیست و بسته بنظر حاکم شرع است. [۱۶۹] ص ۵۵ در پاورقی تا ص ۶۲. [۱۷۰] یعنی با من سخن بگوی. [۱۷۱] یعنی ای بلال ما را آسوده کن. [۱۷۲] یعنی گاهی چنان با خدا پردازم که در دلم جای دیگری نماند. [۱۷۳] خواهم که یاد او فراموش کنم ولی بهر جای، لیلی در جلو چشم نمودار شود. [۱۷۴] فصل پانزدهم ص ۳۱۳. [۱۷۵] در شو روی پس از تغییر رژیم حکومت اینکه اختیار بزنان هم داده شد. [۱۷۶] نیمه جانی بود که روز وداع دوستان آنهم از من جدا شد و من بیچاره و سرگردان شدم که کدام را بدرود کنم. [۱۷۷] [یعنی علمای شیعه] [۱۷۸] عسیله با صدای جلو عین و صدای بالای سین بمعنی مقداری کمی عسل و مقصود بهره‌ی مرد و زن است از عمل زناشوئی و لو بسیار کم باشد و معنی جمله چنین است: ازدواج با شوهر اوّل جایز نیست مگر تو و شوهر دوّم از شیرینی زناشوئی با یکدیگر استفاده کنید. [۱۷۹] یعنی لعنت خدا بر آنکه برای حلال شدن زن بر غیر او را بزنی بگیرد و هم لعنت بر آنکه برای حلال شدن بر او چنین ازدواجی می‌شود. [۱۸۰] کتاب ۲۳ ص ۴۷۷. [۱۸۱] یعنی مادرها جایگاه هستند که نطفه در آن سپرده میشود ولی فرزند مال پدر است. [۱۸۲] اینکه کلمه بمعنی کوشش و خواهش نموداری است و اینکه جا مقصود اینکه است که اینکه مدّت برای نمودار شدن بارداری زن است. [۱۸۳] یعنی چون ما بیمار شویم خود بعیادت شما میآئیم. باز با ما جسارت و بدرفتاری می‌کنید و ما از شما عذرخواهی می‌کنیم. [۱۸۴]. ۱- احیاء العلوم غزالی ج اوّل باب هفتم ص ۶۲. ۲- شرح هدایه‌ی ملاصدرا بحث قوّه‌ی محرکه ص ۲۰۵. ۳- گوهر مراد فصل چهارم از باب دوّم از مقاله اوّل. ۴- شرح منظومه‌ی سبزواری چاپ دوّم ص ۳۰۵. ۵- اسرار الحکم سبزواری ص ۲۰۷ [۱۸۵] جلد اول داستان استن حنّانه. [۱۸۶]. ۱- جلد سوّم داستان مثل رمیدن کره اسب در آب خوردن. [۱۸۷]. ۲- جلد چهارم تفسیر حدیث [ان اللّه خلق الملائکهٔ الخ] [۱۸۸] ما، در مقدمه آنها را معرفی کرده‌ایم. [۱۸۹] یعنی هر کسی مقروض است همانرا که گرفته است، و نیز بزودی پاداش نیک یا بد بقرض داده‌ی خود را خواهد دید. نظیر مثل فارسی: بهر دست که دادی بهمان دست میگیری. [۱۹۰] از ص ۲۳۴- ۲۳۲ چاپ سال ۱۳۱۵ قمری با ترجمه و تلخیص. [۱۹۱] در برهان قاطع کلمه‌ی [خوره] را چنین معرّفی کرده است: خوره بفتح اول و ثالث و ثانی معدوله نوری است از جانب خدای تعالی که بر خلایق فایز میشود که بوسیله‌ی آن قادر شوند بریاست و حرفتها و صنعتها و از اینکه نور آنچه خاص است بپادشاه عالم عادل تعلّق میگیرد. [۱۹۲] در خاطر ندارم کجا خوانده‌ام. از وظائف سلطنت ایران عدالت بوده است و از شرائط مقام سلطنت فره ایزدی بوده است و می‌گفته‌اند: اگر پادشاه ستم نماید فره از او بازگردد و پادشاهی او بزوال آید. در یادداشتی که یکی از دوستان برای من فرستاده است چنین نوشته است: در اوستا [کتاب دینی زرتشتیان] دو گونه خوره [فره] دیده میشود: یکی فر ایرانی و دیگری فرکیانی که نخستین از چهارپایان و گله و رمه و ثروت و شکوه برخوردار است و بخشنده‌ی خرد و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دانش و دولت و درهم شکننده‌ی غیر ایرانی است و دوّمین [فرکیانی] موجب پادشاهی و کامیابی سران و بزرگان کشور است. شیخ اشراق سهر وردی از قول زرتشت نقل می‌کند: فره نوری است که از ذات خداوندی ساطع میگردد و بدان مردم بر یکدیگر ریاست یابند و بمعونت آن هر یک بر عملی و صناعتی متمکن گردد. [حکمة الاشراق ص ۳۷۱- ۲۵۲] و نیز در رساله‌ی [پرتونامه] گوید: هر پادشاهی حکمت بداند و بر نیایش و تقدیس نور الانوار مداومت کند چنانکه گفتیم او را فره‌ی کیانی بدهند و فر نورانی بخشند. [۱۹۳] یعنی جلوگیری خداوند از ستمکاران بوسیله‌ی پادشاهان بیشتر است از پند و اندرز بوسیله‌ی قرآن. [۱۹۴] اینها اولاد خانواده‌ای هستند که یک عدّه‌شان امتیازات عدّه‌ی دیگر را از دست نداده‌اند. و همانند یکدیگرند و خدا بینا و دانای در آفرینش مردم است، و مقصود ابو حنیفه استشهاد بابت قرآن است در اینکه اینها همه خانواده پیغمبر هستند و بوسیله‌ی پدرهاشان از اینکه حضرت کسب علم کرده‌اند. [۱۹۵] آنجا که عیب را راه نیست دور کردن آن، عیب است و بی‌ادبی. [۱۹۶] چشمم بخواب میرود و دل بیدار است. [۱۹۷] یعنی دل مؤمن هم از عرش و مقرّ خداوند است. [۱۹۸] جلد اول داستان دل نهادن مرد عرب بر التماس الخ. [۱۹۹] حاشیه تنویر المقباس فیروز آبادی چاپ مصر ص ۵۱. [۲۰۰] یعنی از مردم اینکه جزیره جز از اسلام نباید پذیرفته شود. [۲۰۱] بنده آزاد کردن. [۲۰۲] یعنی امت من وظیفه‌ای ندارند در برابر فراموشی و خطا و اجبار. [۲۰۳] بحاشیه تنویر المقباس چاپ مصر ص ۳۰۹. [۲۰۴] اینکه کلمه در لغت قدح ضخیم غلیظ معنی شده است. و شاید بمعنی طغارچه یا کاسه‌ی بزرگ سنگین باشد. [۲۰۵] گفتار مدیر المنار، سید محمّد رضا رشید است که اینکه تفسیر را از قول استادش شیخ محمّد عبده جمع‌آوری کرده است. [۲۰۶] اینکه بود خلاصه و مختصر آن کتاب و منظور ما از نقل اینکه گفته‌ها و نظایرش در مواقع خود نه برای تصدیق است و نه تکذیب، چون نظر خود ما اوّل بطور مختصر در ترجمه اظهار می‌شود و اگر مطلب بیشتر باشد در قسمت آخر بعنوان سخن ما توضیح و تشریح می‌شود. و اینکه منقولات فقط برای نشاندادن گفته‌های دیگران است تا آنجا که فراهم بشود و آنها که می‌خوانند، از آن مطّلع شوند و خود قضاوت کنند. [۲۰۷] یعنی زد خداوند بر گوش آنها چندین سال. [۲۰۸] یعنی آنکه در خواب نمی‌میرد [۲۰۹] خروه. خروس و تاج خروس، برهان قاطع. [۲۱۰] یعنی از گورها بیرون می‌شوند و مانند ملخ باطراف پراکنده می‌شوند. [۲۱۱] [یعنی هرگز مرا نخواهی دید]. [۲۱۲] بخشش بفقیر در نهان خشم خدا را می‌نشاند و در آشکار گناهان را نابود می‌کند مانند آب و آتش. [۲۱۳] [بهبود بیماران از صدقه بخواهید]. [۲۱۴] [از مال مردم برای فقیران بگیر تا خودشان هم پاک شوند هم پاکیزه]. [۲۱۵] [خداوند فقط صدقه‌ی حلال و پاک میپذیرد و آن را برای بخشنده‌ی آن پرورش می‌دهد بآنگونه که کره‌ی اسب را تربیت می‌کنند و ممکن است یک لقمه صدقه باندازه‌ی کوه احد بزرگ و برای صاحبش مفید شود. [۲۱۶] یعنی خدا وسیله گشایش کار تو را فراهم نماید که در زندگی آسوده باشی و دست بسوی مردم دراز نکنی. [۲۱۷] یعنی چیزی بگوید که از میان مردم صلاح پدید آید. [۲۱۸] و همین معنی گفتار خداست که او برتری داده است بعضی را بر دیگران در روزی و وسائل زندگی. [۲۱۹] یعنی هر چه خواهی نماز بخوان که مثل نخواندن است. [۲۲۰] یک ساعت اندیشه بهتر از یک سال بندگی. [۲۲۱] [یک چشم] [۲۲۲] یعنی کمتر از پنج وسق زکات ندارد. [۲۲۳] یعنی بدیها را خدا با خوبیها عوض می‌کند. [۲۲۴] مقصود اینکه است که نذر درست است فقط بتعهّد انجام امر خیر اگرچه شرطی در برابر نشود و مثلا- گفته نشود اگر فلان پیش آمد شد فلان کار خیر را خواهم کرد و فقط گفتن «بر من است انجام فلان کار خیر» نذر درست است و لازم است انجام آن. [۲۲۵] در اصطلاح فقها می‌گویند: موضوع نذر باید رجحان شرعی داشته باشد. [۲۲۶] وافد آنکه بر امیر یا بر حاکم و شخص محترم وارد میشود برای رساندن پیغام و یا حاجت. [۲۲۷] نه چشمش بجائی رفت و نه خود بیقرار شد. [۲۲۸] بر وزن قایمی جامه‌ی کوتاه درویشها. برهان قاطع. [۲۲۹] یعنی روزی سیر و دگر روز گرسنه بسر می‌برم. [۲۳۰] یعنی نه چشمش بجائی میل کرد تا آخر. [۲۳۱] باریکی بدن و لاغری. [۲۳۲] روث: پهن و مدفوع حیوان. [۲۳۳] چنانکه هنوز هم مرسوم است. [۲۳۴] مقصود اینکه است که با اظهار الف در تلفّظ مناسب است با واو نوشته شود. [۲۳۵] [یعنی دو شاهد عادل]. [۲۳۶] در نقل سخن مفسّرین مقصود از اینکه جمله نوشته شده است.[۲] معالم الاصول مطلب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوم عموم و خصوص. [۲۳۶] معالم الاصول مطلب سوم عموم و خصوص. [۲۳۷] اینکه جمله‌ها ترجمه‌ی اصل عبارت تذکره است و چنین معلوم می‌شود که قشون به بصره میرفته است و حاکم آنجا ابو موسای اشعری بوده است و از آنجا مأمور بجبهه‌ی جنگ می‌شدند اینکه است که پس از مراجعت از جنگ ببصره برگشته‌اند و با ابو موسی ملاقات کرده‌اند و از خزانه‌ی دولت و بیت المال بقرض گرفته‌اند و در مدینه سرمایه را که باید بخلیفه برسد با نصف سود باو تسلیم کرده‌اند. [۲۳۸] بر دهد، یعنی دیکته کند. [۲۳۹] اندیشه‌ی خیر از شخص مؤمن بهتر از انجام آن است. [۲۴۰] عهده‌دار حساب کار خود می‌باشد. [۲۴۱] مزد کار خود را می‌برد و عهده‌دار حسابش نیست. [۲۴۲] یعنی بارهای سنگین و زنجیرهاشان را از آن‌ها دور می کنیم.

جلد ۲

فهرست مطالب

۹- ۱ شعر صفیعلیشاه در الم ۳ ۹- ۱ گفتار امام در معنی مصدّقا ۵ ۹- ۱ معنی تورات و انجیل ۵ ۹- ۱ معنی یُصَوِّرُکُم فِی الأَرحامِ ۶ ۹- ۱ سخن ما در قوّه‌ی مصوّره ۷ ۹- ۱ علمای طبیعی و جانورشناسی می گویند ۷ ۹- ۱ معنی آیات محکم و متشابه ۷ ۹- ۱ هُنَّ أُمُّ الکِتابِ تا آخر ۱۰ ۹- ۱ شعر مثنوی در ظاهر و باطن قرآن ۱۴ ۱۳- ۱۰ إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَن تُغنِیَ عَنهُم أَموالُهُم ۱۶ ۱۳- ۱۰ إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبرَةً ۱۷ ۱۳- ۱۰ سخن ما و بیان فداکاری مسلمین در بدر ۱۸ ۱۴ زُیِّنَ لِلنّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ ۱۹ ۱۴ حب الشّهوات و سخن طنطاوی ۲۰ ۱۴ وَ الخَیلِ المُسَوَّمَةِ ۲۲ ۱۴ سخن ما و لذّت حقیقی ۲۳ ۱۴ سخن آریس تیپ و خیام و حافظ ۲۴ ۱۴ دنباله‌ی مطلب پیش و شعر صفیعلیشاه ۲۵ ۱۷- ۱۵ قُل أَ أُنَبِّئُکُم بِخَیرٍ مِن ذلِکُم ۲۵ ۱۷- ۱۵ وَ رِضوانٌ مِنَ اللّهِ ۲۶ ۱۷- ۱۵ الصّابِرِینَ وَ الصّادِقِینَ و سخن غزّالی ۲۷ -قرآن-۱۱۷-۱۴۶-قرآن-۲۷۸-۳۰۱-قرآن-۳۶۸-۴۲۸-قرآن-۴۴۱-۴۶۹-قرآن-۵۳۱-۵۶۹-قرآن-۶۱۲-۶۳۷-قرآن-۷۶۰-۸۰۲-قرآن-۸۱۵-۸۴۰-قرآن-۸۵۳-۸۸۳ [صفحه ۴۴۰] ۲۷ ۱۷- ۱۵ دنباله‌ی گفته‌ی غزّالی و اقسام صبر ۲۸ ۱۷- ۱۵ و الصّادقین و سخن غزّالی ۲۹ ۱۷- ۱۵ گفتار ابو الفتوح ۳۰ ۱۷- ۱۵ گفتار غزّالی در روش پیغمبر [ص] ۳۱ ۱۷- ۱۵ سخن ملا سلطان علی گنابادی ۳۲ ۱۷- ۱۵ سخن قشیری در تأویل آیه ۳۲ ۱۷- ۱۵ سخن ما ۳۳ ۲۰- ۱۸ شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ وَ المَلائِکَةُ وَ أُولُوا العِلمِ ۳۵ ۲۰- ۱۸ معنی شَهِدَ اللّهُ و گفتار مفسّرین ۳۶ ۲۰- ۱۸ گفتار امام فخر در اسلمت وجهی ۳۸ ۲۰- ۱۸ استفاده‌ی ما از اینکه آیات ۳۹ ۲۲- ۲۱ إِنَّ الَّذِینَ یَکفُرُونَ ۴۰ ۲۲- ۲۱ معنی حَبِطَت أَعمالُهُم ۴۱ ۲۲- ۲۱ آنچه می‌توان گفت ۴۱ ۲۵- ۲۳ أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ ۴۲ ۲۵- ۲۳ جهت نزول و ترجمه ۴۲ ۲۵- ۲۳ سخن مفسّرین ۴۳ ۲۵- ۲۳ آنچه می‌توانیم بگوئیم ۴۳ ۲۷- ۲۶ قُلِ اللّهُمَّ مالِکَ المُلکِ ۴۴ ۲۷- ۲۶ جهت نزول و ترجمه ۴۴ ۲۷- ۲۶ سخن مفسّرین ۴۵ ۲۷- ۲۶ سخن پیغمبر در مالک الملک در جواب شعر اعشی ۴۵ ۲۷- ۲۶ سخن پیغمبر [ص] در کلمه‌ی شاهنشاه ۴۵ -قرآن-۲۸۷-۳۶۷-قرآن-۳۸۶-۴۰۰-قرآن-۵۲۲-۵۵۱-قرآن-۵۷۰-۵۹۰-قرآن-۶۳۶-۶۶۶-قرآن-۷۷۴-۸۰۷ [صفحه ۴۴۱] ۴۵ ۲۷- ۲۶ معنی تُؤتِی المُلکَ و سخن و حکایت ابو الفتوح ۴۵ ۲۷- ۲۶ سخن حاتم اصم در تُعِزُّ مَن تَشاءُ ۴۶ ۲۷- ۲۶ معنی تُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ ۴۶ ۲۷- ۲۶ گفتار معزی در «غیر حساب» ۴۷ ۲۷- ۲۶ آنچه می‌توانیم بفهمیم ۴۷ ۳۰- ۲۸ لا یَتَّخِذِ المُؤمِنُونَ الکافِرِینَ أَولِیاءَ ۴۹ ۳۰- ۲۸ جهت نزول و ترجمه ۴۹ ۳۰- ۲۸ سخن مفسّرین ۵۱ ۳۰- ۲۸ معنی إِلّا أَن تَتَّقُوا مِنهُم تُقاةً ۵۲ ۳۰- ۲۸ معنی یُحَذِّرُکُمُ اللّهُ نَفسَهُ ۵۲ ۳۰- ۲۸ معنی یَومَ تَجِدُ کُلُّ نَفسٍ و سخن امام فخر ۵۳ ۳۰- ۲۸ سخن کاشانی در یَومَ تَجِدُ ۵۳ ۳۰- ۲۸ شعر مثنوی و جهت تکرار جمله‌ی یُحَذِّرُکُمُ اللّهُ نَفسَهُ ۵۴ ۳۰- ۲۸ آنچه ما می‌توانیم بفهمیم ۵۵ ۳۲- ۳۱ قُل إِن کُنتُم تُحِبُّونَ اللّهَ ۵۷ ۳۲- ۳۱ سخن ابو الفتوح در إِن کُنتُم ۵۷ ۳۲- ۳۱ تحبّون و قضیّه‌ی توبه و لیلی ۵۸ ۳۲- ۳۱ سخن کشف الاسرار در تحبّون اللّه ۵۸ ۳۲- ۳۱ گفتار جامی در تحبّون ۵۹ ۳۲- ۳۱ آنچه ما می‌توانیم بفهمیم ۵۹ ۳۷- ۳۳ إِنَّ اللّهَ اصطَفی آدَمَ ۶۰ ۳۷- ۳۳ سخن امام فخر و دیگران در إِنَّ اللّهَ اصطَفی و امتیاز پیغمبران ۶۱ ۳۷- ۳۳ سخن مفسّرین در وَجَدَ عِندَها رِزقاً ۶۴ -قرآن-۱۸-۳۴-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۹۷-۱۱۶-قرآن-۱۳۵-۱۶۹-قرآن-۲۶۲-۳۱۱-قرآن-۳۸۸-۴۲۳-قرآن-۴۴۲-۴۷۳-قرآن-۴۹۲-۵۱۹-قرآن-۵۶۷-۵۸۰-قرآن-۶۲۵-۶۵۶-قرآن-۷۱۰-۷۴۷-قرآن-۷۸۲-۷۹۴-قرآن-۹۸۰-۱۰۰۹-قرآن-۱۰۵۲-۱۰۷۴-قرآن-۱۱۲۵-۱۱۴۶ [صفحه ۴۴۲] ۶۴ ۳۷- ۳۳ آنچه میتوانیم از اینکه آیات بفهمیم ۶۵ ۳۷- ۳۳ سخن ما در تفاوت نر و ماده ۶۵ ۴۱- ۳۸ هُنالِکَ دَعا زَکَرِیّا ۶۷ ۴۱- ۳۸ سخن مفسّرین در بِکَلِمَةٍ مِنَ اللّهِ ۶۸ ۴۱- ۳۸ در معنی سیّدا و سخن ابو الفتوح ۶۹ ۴۱- ۳۸ معنی أَلّا تُکَلِّمَ النّاسَ ۷۰ ۴۱- ۳۸ آنچه ما استفاده می کنیم ۷۱ ۴۳- ۴۲ وَ إِذ قالَتِ المَلائِکَةُ ۷۲ ۴۴ ذلِکَ مِن أَنباءِ ۷۳ ۴۴ معنی ما کُنتَ لَدَیهِم و سخن امام فخر ۷۳ ۴۴ آنچه ما از اینکه آیه می‌فهمیم ۷۴ ۵۱- ۴۵ إِذ قالَتِ المَلائِکَةُ یا مَریَمُ ۷۵ ۵۱- ۴۵ معنی بِکَلِمَةٍ مِنهُ ۷۶ ۵۱- ۴۵ سخن امام فخر در معنی بِکَلِمَةٍ مِنهُ ۷۶ ۵۱- ۴۵ سخن عبده در معنی مسیح ۷۷ ۵۱- ۴۵ سخن عبده در پیدایش فرزند از مریم ۷۸ ۵۱- ۴۵ سخن فرید و جدی در انجیل ۷۹ ۵۱- ۴۵ گفتار سیروس آلمانی در شخصیّت مسیح ۸۰ ۵۱- ۴۵ در معنی انّی اخلق ۸۱ ۵۱- ۴۵ تأویلات کاشانی در اینکه آیات ۸۱ ۵۱- ۴۵ سخن طنطاوی در طریقه‌ی مسیحی و انتشاران در ممالک ۸۱ ۵۱- ۴۵ استفاده‌ی ما از اینکه آیات ۸۳ ۵۸- ۵۲ فلمّا احسّ عیسی منهم ۸۴ -قرآن-۱۱۱-۱۳۵-قرآن-۱۶۷-۱۹۱-قرآن-۲۵۸-۲۸۳-قرآن-۳۳۶-۳۶۳-قرآن-۳۷۰-۳۸۹-قرآن-۴۰۲-۴۲۱-قرآن-۴۹۶-۵۳۲-قرآن-۵۵۱-۵۶۸-قرآن-۶۰۷-۶۲۴ [صفحه ۴۴۳] ۸۴ ۵۸- ۵۲ جهت نامیدن حواریّون ۸۵ ۵۸- ۵۲ جهت دعای حواریّون ۸۶ ۵۸- ۵۲ معنی مکر اللّه و سخن ابو الفتوح ۸۷ ۵۸- ۵۲ معنی رافعک و متوفیک ۸۷ ۵۸- ۵۲ آنچه ما می‌توانیم از اینکه آیات استفاده کنیم ۸۸ ۶۳- ۵۹ انّ مثل عیسی عند اللّه ۹۰ ۶۳- ۵۹ معنی خلقه من تراب ۹۱ ۶۳- ۵۹ نقل طبری فرموده‌ی پیغمبر در فمن حاجّک ۹۱ ۶۳- ۵۹ سخن مفسّرین در ندع ابنائنا و قضیّه‌ی مباهله ۹۲ ۶۳- ۵۹ سخن در نسائنا و انفسنا ۹۳ ۶۳- ۵۹ نقل امام رفتار پیغمبر را در مباهله ۹۳ ۶۳- ۵۹ گفتار عبده در مباهله ۹۳ ۶۳- ۵۹ سخن ابو الفتوح در ثمّ نبتهل ۹۵ ۶۳- ۵۹ سخن طنطاوی در آمدن مسیحیهای نجران و مباهله ۹۵ ۶۳- ۵۹ آنچه ما از اینکه آیات می‌فهمیم ۹۷ ۶۳- ۵۹ سخن ما در استفاده از قوّه‌ی خیال در مباهله ۹۸ ۶۸- ۶۴ قل یا اهل الکتاب تعالوا ۱۰۰ ۶۸- ۶۴ سخن امام فخر در لا یتّخذ بعضنا بعضا اربابا ۱۰۱ ۶۸- ۶۴ سخن عبده در دعوت باین آیات ۱۰۲ ۶۸- ۶۴ آنچه ما می‌فهمیم ۱۰۳ ۷۴- ۶۹ ودّت طائفة من اهل الکتاب لو یضلّونکم ۱۰۴ ۷۴- ۶۹ سخن ابو الفتوح در و لا تؤمنوا الّا لمن تبع ۱۰۷ ۷۴- ۶۹ آنچه میتوانیم از اینکه آیات بفهمیم ۱۰۸ [صفحه ۴۴۴] ۱۰۸ ۷۷- ۷۵ و من اهل الکتاب من ان تأمنه بقنطار یؤدّه ۱۱۰ ۷۷- ۷۵ سخن ابو الفتوح در فی الامیّین سبیل ۱۱۲ ۷۷- ۷۵ سخن مفسّرین در یقولون علی اللّه الکذب ۱۱۲ ۷۷- ۷۵ سخن مفسّرین در یشترون بعهد اللّه و ایمانهم ۱۱۲ ۷۷- ۷۵ آنچه میتوانیم از آیات بفهمیم و بهانه‌های مردم ۱۱۴ ۷۸ و ان منهم لفریقا یلوون السنتهم بالکتاب ۱۱۵ ۸۰- ۷۹ ما کان لبشر ان یؤتیه اللّه ۱۱۶ ۸۰- ۷۹ سخن مفسّرین در لکن کونوا ربّانیّین ۱۱۷ ۸۰- ۷۹ استفاده‌ی ما از اینکه دو آیه و مقصود از ربّانی و زشتی- تقلید و کهنه‌پرستی ۱۱۹ ۸۳- ۸۱ و اذ اخذ اللّه میثاق النّبیین لما آتیتکم من کتاب ۱۲۰ ۸۳- ۸۱ لما آتیتکم و سخن مفسّرین ۱۲۱ ۸۳- ۸۱ سخن امام در فاشهدوا و أنا معکم ۱۲۲ ۸۳- ۸۱ گفتار در له اسلم طوعا ۱۲۳ ۸۳- ۸۱ استفاده و سخن ما در اسلم من فی السّموات ۱۲۴ ۸۵- ۸۴ قل آمنّا باللّه و ما انزل علینا و ما انزل علی ابراهیم ۱۲۵ ۸۵- ۸۴ جهت تکرار آمنّا باللّه ۱۲۵ ۸۵- ۸۴ آنچه ما می‌توانیم بفهمیم ۱۲۶ ۸۵- ۸۴ سخن ما در من یبتغ غیر الاسلام و جاهل و قاصر و مقصّر و سخن گوستاولوبون ۱۲۶ ۸۹- ۸۶ کیف یهدی اللّه قوما کفروا بعد ایمانهم ۱۲۹ ۸۹- ۸۶ در معنی کیف یهدی اللّه ۱۲۹ [صفحه ۴۴۵] ۱۲۹ ۸۹- ۸۶ آنچه ما می‌فهمیم و استدلال بر مطلب آیت جلو ۱۳۳ ۹۱- ۹۰ انّ الّذین کفروا بعد ایمانهم ۱۳۲ ۹۱- ۹۰ آنچه ما می‌فهمیم و نتیجه‌ی آیات سابق و شعر سعدی ۱۳۳ ۹۲ لن تنالوا البّر حتّی تنفقوا ۱۳۳ ۹۲ سخن مفسّرین و قضیّه‌ی ابو طلحه و زید بن حارثه و زبیده ۱۳۵ ۹۲ استفاده‌ی ما و سخن در روش تربیتی قرآن ۱۳۶ جزء چهارم ۹۵- ۹۳ کلّ الطّعام کان حلّا لبنی اسرائیل- الخ ۱۳۸ ۹۵- ۹۳ در مقصود از ما حرّم اسرائیل ۱۳۹ ۹۵- ۹۳ استفاده ما و شعر صفیعلیشاه ۱۳۹ ۹۷- ۹۶ انّ اوّل بیت وضع للنّاس ۱۴۰ ۹۷- ۹۶ معنی اوّل بیت وضع ۱۴۱ ۹۷- ۹۶ در مقصود از للّذی ببکّة ۱۴۱ ۹۷- ۹۶ سخن کشف الاسرار در مقام ابراهیم ۱۴۳ ۹۷- ۹۶ مقصود از من دخله کان آمنا ۱۴۳ ۹۷- ۹۶ معنی من استطاع الیه سبیلا و سخن فقها در استطاعت حج ۱۴۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۹۹- ۹۸ قل یا اهل الکتاب لم تکفرون بآیات اللّه ۱۴۶ ۹۹- ۹۸ مقصود از لم تصدّون ۱۴۷ ۹۹- ۹۸ آنچه ما می‌فهمیم و دقت در عقاید ۱۴۸ ۱۰۳- ۱۰۰ یا ایّها الّذین آمنوا ان تطیعوا فریقا من الّذین ۱۴۹ ۱۰۳- ۱۰۰ سخن در اتّقوا اللّه حقّ تقاته ۱۵۱ ۱۰۳- ۱۰۰ سخن در اعتصموا بحبل اللّه ۱۵۲ ۱۰۳- ۱۰۰ نزاع اوس و خزرج و معنی فالّف ۱۵۲ [صفحه ۴۴۶] ۱۵۲ ۱۰۳- ۱۰۰ آنچه ما می‌فهمیم و سخن در کسب فضیلت ۱۵۳ ۱۰۷- ۱۰۴ و لتکن منکم امّة یدعون الی الخیر و یأمرون بالمعروف ۱۵۴ ۱۰۷- ۱۰۴ معنی جمله‌ی امّة یدعون الی الخیر ۱۵۵ ۱۰۷- ۱۰۴ سخن مفسّرین در یأمرون بالمعروف ۱۵۶ ۱۰۷- ۱۰۴ نظر عبده و رأی فقها ۱۵۷ ۱۰۷- ۱۰۴ در مفاد جمله‌ی الّذین تفرّقوا ۱۵۹ ۱۰۷- ۱۰۴ سخن کشف الاسرار ۱۵۹ ۱۰۷- ۱۰۴ سخن مفسّرین در یوم تبیض ۱۶۰ ۱۰۷- ۱۰۴ گفتار در فامّا الّذین اسودّت و فرموده علیّ[ع] ۱۶۱ ۱۰۷- ۱۰۴ سخن ما و نقل از علمای اخلاق در تعاون ۱۶۲ ۱۰۹- ۱۰۸ تلک آیات اللّه نتلوها علیک بالحقّ و ما اللّه- الخ ۱۶۳ ۱۰۹- ۱۰۸ سخن در الی اللّه ترجع الامور ۱۶۴ ۱۱۲- ۱۱۰ کنتم خیر امّة اخرجت للنّاس تأمرون بالمعروف ۱۶۵ ۱۱۲- ۱۱۰ سخن مفسّرین در کنتم خیر ۱۶۶ ۱۱۲- ۱۱۰ در معنی حبل من النّاس ۱۶۷ ۱۱۲- ۱۱۰ سخن ما در برتری مسلمین و سرگذشت دزد میان دالان ۱۶۹ ۱۱۵- ۱۱۳ لیسوا سواء من اهل الکتاب امّة قائمة ۱۷۱ ۱۱۵- ۱۱۳ مقصود از هم یسجدون ۱۷۳ ۱۱۵- ۱۱۳ معنی یسارعون فی الخیرات ۱۷۳ ۱۱۵- ۱۱۳ استفاده‌ی از اینکه آیه ۱۷۴ ۱۱۷- ۱۱۶ انّ الّذین کفروا لن تغنی عنهم اموالهم و لا ۱۷۵ ۱۱۷- ۱۱۶ سخن در مقصود از الّذین کفروا ۱۷۵ ۱۱۷- ۱۱۶ سخن کشف الاسرار در کمثل ریح ۱۷۶ ۱۱۷- ۱۱۶ مناسبت ظلموا انفسهم و شعر ۱۷۷ [صفحه ۴۴۷] ۱۷۷ ۱۱۷- ۱۱۶ سخن خواجه انصاری و مور و سلیمان ۱۷۷ ۱۱۷- ۱۱۶ سخن ما ۱۷۸ ۱۲۰- ۱۱۸ یا أیّها الّذین آمنوا لا تتّخذوا بطانة من دونکم ۱۷۹ ۱۲۰- ۱۱۸ معنی بطانة من دونکم و سخن غزّالی در آزمایش دوست ۱۸۰ ۱۲۰- ۱۱۸ سخن در أولاء تحبّونهم ۱۸۱ ۱۲۰- ۱۱۸ سخن ما و شعر مثنوی ۱۸۲ ۱۲۹- ۱۲۱ و اذ غدوت من اهلک تبوّء المؤمنین- الخ ۱۸۳ ۱۲۹- ۱۲۱ مقصود از اذ غدوت ۱۸۴ ۱۲۹- ۱۲۱ سخن در تبوّئ المؤمنین ۱۸۵ ۱۲۹- ۱۲۱ معنی ان یمدّکم ربّکم بثلاثة آلاف ۱۸۸ ۱۲۹- ۱۲۱ سخن در بلی ان تصبروا ۱۸۹ ۱۲۹- ۱۲۱ معنی لیس لک من الامر شیء ۱۹۱ ۱۲۹- ۱۲۱ گفتار در او یتوب علیهم ۱۹۲ ۱۲۹- ۱۲۱ سخن تأویلات و شعر صفی در نزول ملائکه ۱۹۳ ۱۲۹- ۱۲۱ سخن ما در نزول ملائکه ۱۹۳ ۱۲۹- ۱۲۱ نتیجه‌ی سخنان ما در یاری ملک ۱۹۳ ۱۲۹- ۱۲۱ حکایات ابو الفتوح و شعر مثنوی ۲۰۰ ۱۲۹- ۱۲۱ سخن ما در مشیّت و خواست خدا ۲۰۱ ۱۳۶- ۱۳۰ یا أیّها الّذین آمنوا لا تأکلوا الرّبا اضعافا مضاعفة ۲۰۳ ۱۳۶- ۱۳۰ سخن در سارعوا الی مغفرة ۲۰۵ ۱۳۶- ۱۳۰ معنی عرضها السّموات و فرمایش پیغمبر [ص] ۲۰۶ ۱۳۶- ۱۳۰ تأویل کاشانی و شعر صفی و سخن عبده ۲۰۶ ۱۳۶- ۱۳۰ سخن در و الکاظمین الغیظ و العافین ۲۰۸ [صفحه ۴۴۸] ۲۰۸ ۱۳۶- ۱۳۰ معنی فعلوا فاحشة و کار انصاری ۲۱۰ ۱۳۶- ۱۳۰ سخن ما ۲۱۱ ۱۴۱- ۱۳۷ قد خلت من قبلکم سنن فسیروا فی الارض فانظروا ۲۱۲ ۱۴۱- ۱۳۷ مقصود از لا تهنوا و لا تحزنوا ۲۱۵ ۱۴۱- ۱۳۷ سخن در و لیعلم اللّه ۲۱۷ ۱۴۱- ۱۳۷ سخن در لیمحّص اللّه و شعر صفی ۲۱۸ ۱۴۱- ۱۳۷ سخن ما ۲۱۹ ۱۴۸- ۱۴۲ ام حسبتم ان تدخلوا الجنّة و لمّا یعلم اللّه الخ ۲۲۰ ۱۴۸- ۱۴۲ سخن در و ما محمّد الّا رسول ۲۲۴ ۱۴۸- ۱۴۲ سخن در حسن ثواب الآخرة ۲۲۸ ۱۴۸- ۱۴۲ ترجمه‌ی طنطاوی از آثار شکسپیر انگلیسی ۲۲۸ ۱۴۸- ۱۴۲ سخن ما در لما یعلم اللّه که دنیا آزمایشگاه زندگی ۲۲۹ ۱۵۱- ۱۴۹ یا أیّها الّذین آمنوا ان تطیعوا- الخ ۲۳۲ ۱۵۱- ۱۴۹ سخن در رعب دل کافران ۲۳۴ ۱۵۱- ۱۴۹ مقصود از لم ینزّل به سلطانا و استفاده‌ی ما ۲۳۴ ۱۵۵- ۱۵۲ و لقد صدقکم اللّه وعده ۲۳۵ ۱۵۵- ۱۵۲ اذ تحسّونهم باذنه حتّی ۲۳۹ ۱۵۵- ۱۵۲ سخن ذو النون مصری ۲۴۰ ۱۵۵- ۱۵۲ معنی ثمّ صرفکم ۲۴۰ ۱۵۵- ۱۵۲ معنی غمّا بغمّ ۲۴۰ ۱۵۵- ۱۵۲ در انزل علیکم نعاسا ۲۴۳ ۱۵۵- ۱۵۳ گفتار ابو طلحه و زبیر و تعبیر امام فخر ۲۴۳ ۱۵۵- ۱۵۳ استفاده‌ی ما از اینکه آیات ۲۴۷ [صفحه ۴۴۹] ۲۴۷ ۱۵۸- ۱۵۶ یا ایّها الّذین آمنوا لا تکونوا کالّذین کفروا ۲۴۹ ۱۵۸- ۱۵۶ معنی لیجعل اللّه ذلک حسرة ۲۵۰ ۱۵۸- ۱۵۶ سخن ما در الی اللّه تحشرون ۲۵۱ ۱۶۰- ۱۵۹ فبما رحمة من اللّه لنت لهم و لو کنت فظّا ۲۵۳ ۱۶۰- ۱۵۹ مقصود از شاورهم فی الامر ۲۵۴ ۱۶۰- ۱۵۹ معنی اذا عزمت فتوکّل ۲۵۵ ۱۶۰- ۱۵۹ فرموده‌ی پیغمبر [ص] که روزی شما با توکّل ۲۵۶ ۱۶۰- ۱۵۹ سخن دقّاق در اقسام توکّل ۲۵۶ ۱۶۰-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۵۹ استفاده‌ی ما و سخن در توکّل و شعر مثنوی ۲۵۷ ۱۶۴- ۱۶۱ و ما کان لنبیّ ان یغلّ و من یغلل- الخ ۲۵۹ ۱۶۴- ۱۶۱ معنی ان یغلّ و غلول و خیانت ۲۶۰ ۱۶۴- ۱۶۱ سخن ما و معنی تعلیم کتاب و نظر صدر المتألّهین ۲۶۳ ۱۶۸- ۱۶۵ او لمّا اصابتکم مصیبهٔ قد اصبتم مثلیها قلتم ۲۶۴ ۱۶۸- ۱۶۵ مقصود از هو من عند انفسکم ۲۶۵ ۱۷۵- ۱۶۹ و لا تحسبنّ الّذین قتلوا فی سبیل اللّه امواتا ۲۶۸ ۱۷۵- ۱۶۹ امواتا بل احیاء در نظر مفسّرین ۲۷۱ ۱۷۵- ۱۶۹ پیر طریقت گفت: زندگان ۲۷۲ ۱۷۵- ۱۶۹ معنی للّذین احسنوا ۲۷۵ ۱۷۵- ۱۶۹ جهت تکرار «النّاس» و شعر بابا طاهر ۲۷۵ ۱۷۵- ۱۶۹ سخن در و اتّبعوا رضوان ۲۷۶ ۱۷۵- ۱۶۹ سخن روح البیان در خوف و شعر مثنوی ۲۷۶ ۱۷۵- ۱۶۹ سخن ما در برتری انسان و شعر مثنوی ۲۷۸ ۱۷۹- ۱۷۶ و لا یحزنک الّذین یسارعون فی الکفر ۲۸۰ [صفحه ۴۵۰] ۲۸۰ ۱۷۹- ۱۷۶ سخن در انّما نملی لهم ۲۸۳ ۱۷۹- ۱۷۶ مقصود از حتّی یمیز الخبیث ۲۸۴ ۱۷۹- ۱۷۶ سخن ما ۲۸۶ ۱۸۴- ۱۸۰ و لا یحسبنّ الّذین یبخلون بما آتاهم اللّه ۲۸۷ ۱۸۴- ۱۸۰ مقصود از سیطوّقون ۲۸۹ ۱۸۴- ۱۸۰ معنی سنکتب ما قالوا ۲۹۰ ۱۸۴- ۱۸۰ سخن ما ۲۹۱ ۱۸۶- ۱۸۵ کلّ نفس ذائقهٔ الموت ۲۹۳ ۱۸۶- ۱۸۵ و انّما توفّون اجورکم ۲۹۴ ۱۸۶- ۱۸۵ مقصود از کلّ نفس ذائقهٔ الموت ۲۹۴ ۱۸۶- ۱۸۵ متاع الغرور و معنی آن جمله‌ها ۲۹۴ ۱۸۶- ۱۸۵ سخن ما در یوم القیمهٔ و توفّون اجورکم ۲۹۶ ۱۸۹- ۱۸۷ و اذ اخذ اللّه میثاق الّذین أوتوا الکتاب ۲۹۸ ۱۸۹- ۱۸۷ سخن در لتبیّننه للنّاس ۳۰۰ ۱۸۹- ۱۸۷ پیغام مروان بابن عبّاس ۳۰۱ ۱۸۹- ۱۸۷ سخن ما در پنهان داشتن علم ۳۰۲ ۱۹۵- ۱۹۰ انّ فی خلق السّموات و الارض و اختلاف اللیل و النّهار ۳۰۳ ۱۹۵- ۱۹۰ گفته‌ی عایشه در عبادت پیغمبر [ص] ۳۰۵ ۱۹۵- ۱۹۰ سخن کشف الاسرار در لآیات ۳۰۵ ۱۹۵- ۱۹۰ حدیث ابو هریره ۳۰۶ ۱۹۵- ۱۹۰ سخن کشف الاسرار ۳۰۶ ۱۹۵- ۱۹۰ معنی و اتّقوا اللّه ۳۰۷ ۱۹۵- ۱۹۰ سخن ما در معنی باطل و تساوی زن و مرد در خلقت ۳۰۸ [صفحه ۴۵۱] ۳۰۸ ۲۰۰- ۱۹۶ لا یغرّنّک تقلّب الّذین کفروا فی البلاد ۳۱۰ ۲۰۰- ۱۹۶ سخن ابو الفتوح در متاع قلیل ۳۱۲ ۲۰۰- ۱۹۶ معنی یا ایّها الّذین آمنوا صبروا ۳۱۳ ۲۰۰- ۱۹۶ سخن کاشانی و سخن ما در معرفت زندگی ۳۱۴ سوره نساء ۱- اتّقوا ربّکم ۳۱۶ ۱- معنی «خلق منها» ۳۱۸ ۱- معنی تساءلون به و الارحام ۳۱۸ ۱- سخن ما در تقوی و ارتباط آن با حقیقت توحید ۳۱۹ ۳- ۲ و آتوا الیتامی اموالهم و لا تتبدّلوا الخبیث ۳۲۱ ۳- ۲ سخن ابو الفتوح در مال یتیم ۳۲۲ ۳- ۲ معنی اموالهم الی اموالکم ۳۲۳ ۳- ۲ سخن در سرپرستی یتیم ۳۲۴ ۳- ۲ فرموده‌ی پیغمبر در الّا تقولوا ۳۲۶ ۳- ۲ در پرداخت مهر زنان ۳۲۷ ۳- ۲ فرموده علی [ع] در دوای درد دل ۳۲۸ ۳- ۲ سخن ما و گفته‌ی منتسکیو ۳۲۹ ۳- ۲ دستور امپراطور رم و سخن جهانگرد عرب ۳۳۰ ۳- ۲ سخن مصطفی افندی در سابقه‌ی تاریخی ازدواجهای پیغمبر [ص] ۳۳۲ ۵- ۴ و لا تؤتوا السّفهاء اموالکم الّتی جعل اللّه لکم ۳۳۴ ۵- ۴ مقصود از کلمه‌ی قیاما ۳۳۵ ۵- ۴ در آزمایش رشد یتیم ۳۳۶ [صفحه ۴۵۲] ۳۳۶ ۵- ۴ علائم بلوغ و دستور پیغمبر بحاکم ۳۳۷ ۵- ۴ مقصود از آنستم منهم رشدا ۳۳۸ ۵- ۴ معنی فلیأکل بالمعروف ۳۳۹ ۵- ۴ سخن ما در وظائف سرپرست یتیم ۳۴۰ ۹- ۶ للرّجال نصیب ممّا ترک الوالدان و الاقربون ۳۴۱ ۹- ۶ معنی و لیخش الّذین ۳۴۳ ۹- ۶ معنی فی بطونهم نارا ۳۴۵ ۹- ۶ معنی سیصلون سعیرا ۳۴۵ ۱۱- ۱۰ یوصیکم اللّه فی اولادکم للذّکر مثل حظّ الانثیین ۳۴۶ ۱۱- ۱۰ معنی ان کنّ نساء و احکام ارث ۳۴۸ ۱۱- ۱۰ در کلمه‌ی اخوهٔ و حواجب ۳۵۰ ۱۱- ۱۰ لا تدرون ایّهم اقرب ۳۵۱ ۱۱- ۱۰ معنی کلالهٔ ۳۵۲ ۱۱- ۱۰ سخن ما و نظر منتسکیو ۳۵۴ ۱۳- ۱۲ تلک حدود اللّه و من یطع اللّه و رسوله ۳۵۵ ۱۳- ۱۲ معنی حدود اللّه ۳۵۶ ۱۳- ۱۲ سخن ما در تعدّی از حدود اللّه ۳۵۶ ۱۵- ۱۴ و اللّائی یأتین الفاحشهٔ من نسائکم فاستشهدوا ۳۵۷ ۱۵- ۱۴ معنی یأتین الفاحشهٔ ۳۵۷ ۱۵- ۱۴ مقصود از جعل سبیل ۳۵۸ ۱۵- ۱۴ خصومت دو نفر نزد پیغمبر [ص] ۳۵۹ ۱۵- ۱۴ در مجازات و سخن ما ۳۶۰ ۱۷- ۱۶ انّما التّوبهٔ علی اللّه للّذین یعملون السّوء ۳۶۱ [صفحه ۴۵۳] ۳۶۱ ۱۷- ۱۶ در مقصود از عمل سوء بجالت ۳۶۲ ۱۷- ۱۶ سخن ما در سرنوشت فاسق و کافر ۳۶۲ ۲۰- ۱۸ یا ایّها الّذین آمنوا لا یحل لکم ان ترثوا ۳۶۴ ۲۰- ۱۸ معنی لا تعضلوهنّ ۳۶۶ ۲۰- ۱۸ متّهم کردن زن برای خوردن قباله‌ی او ۳۶۸ ۲۰- ۱۸ مقصود از میثاق غلیظ و شعر نظامی ۳۶۸ ۲۰- ۱۸ مهر زنان بدستور پیغمبر [ص] ۳۶۹ ۲۰- ۱۸ سخن ما در عسی ان تکرهوا ۳۷۱ ۲۳- ۲۱ و لا تنکحوا ما نکح آبائکم من النّساء الّا ما قد سلف ۳۷۱ ۲۳- ۲۱ در معنی اللّاتی ارضعنکم ۳۷۴ ۲۸- ۲۴ و المحصنات من

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

النّساء الّا ما ملکت ایمانکم ۳۷۵ ۲۸- ۲۴ سخن آلوسی در کتاب اللّه علیکم ۳۷۸ ۲۸- ۲۴ در آتوهنّ اجورهنّ و حکم عقد متعه و صیغه ۳۷۹ ۲۸- ۲۴ معنی و لا جناح علیکم ۳۸۱ ۳۱- ۲۹ یا ایّها الّذین آمنوا لا تأکلوا اموالکم بینکم ۳۸۳ ۳۱- ۲۹ در ان تجتنبوا کبائر و معنی کبیره ۳۸۵ ۳۱- ۲۹ سخن ما در اینکه باب آیات و اجتناب از کبائر ۳۸۶ ۳۳- ۳۲ و لا تتمنّوا ما فضّل اللّه بعضکم علی بعض ۳۸۷ ۳۳- ۳۲ مقصود از تمنّی ما فضّل اللّه ۳۸۸ ۳۳- ۳۲ معنی عقدت ایمانکم ۳۸۹ ۳۵- ۳۴ الرّجال قوّامون علی النّساء بما فضّل اللّه به بعضهم علی ۳۹۱ ۳۵- ۳۴ مقصود از فضیلت مرد بر زن ۳۹۲ ۳۵- ۳۴ معنی و اضربوهنّ ۳۹۴ [صفحه ۴۵۴] ۳۹۴ ۳۵- ۳۴ مقصود از فابعثوا حکما ۳۹۶ ۳۵- ۳۴ سخن ما در اینکه آیات ۳۹۶ ۳۹- ۳۶ و اعبدوا اللّه و لا تشرکوا به شیئا ۳۹۸ ۳۹- ۳۶ گفتار کشف الاسرار موسی علیه السّلام به طلب آتش میشد ۳۹۹ ۳۹- ۳۶ معنی الصّاحب بالجنب ۴۰۰ ۳۹- ۳۶ معنی ما ذا علیهم ۴۰۳ ۴۲- ۴۰ انّ اللّه لا یظلم مثقال ذرّهٔ و ان تک حسنهٔ ۴۰۴ ۴۲- ۴۰ معنی تسوّی بهم الارض ۴۰۵ ۴۳ یا ایّها الّذین آمنوا لا تقربوا الصّلوهٔ و انتم ۴۰۶ ۴۳ مقصود از لا تقربوا الصّلوهٔ ۴۰۸ ۴۳ سخن کشف الاسرار ۴۰۹ ۴۳ معنی حتّی تعلموا ما تقولون لا مستم النّساء ۴۰۹ ۴۳ سخن در فتیمّموا سعیدا ۴۱۰ ۴۳ گفتهی عبده در تیمّم ۴۱۳ ۴۵- ۴۴ الم تر الی الّذین اوتوا نصیبا من الکتاب یشترون الضّلالهٔ ۴۱۳ ۴۵- ۴۴ در معنی لیّا بالسنتهم ۴۱۶ ۴۵- ۴۴ استفاده ما: ۴۱۷ ۴۶ یا ایّها الّذین اوتوا الکتاب آمنوا بما نزّلنا ۴۱۸ ۴۶ معنی من قبل ان نطمس ۴۱۹ ۴۶ آنچه ما از اینکه آیات میفهمیم ۴۲۰ ۴۹- ۴۷ انّ اللّه لا یغفر ان یشرک به و یغفر ما ۴۲۲ ۴۹- ۴۷ مکاتبهی وحشی با پیغمبر [ص] ۴۲۲

سوره آل عمران

اشاره

اینکه سوره دویست آیه است که در مدینه نازل شده است. فی ظلال: اینکه سوره بعد از سورهی انفال نازل شده است. بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱ تا ۹]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الم [۱] اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ الحَیُّ القَیُّومُ [۲] نَزَّلَ عَلَیکَ الکِتابَ بِالحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ وَ أَنزَلَ التَّوراهَ وَ الإِنجِیلَ [۳] مِن قَبلُ هُدیً لِلنّاسِ وَ أَنزَلَ الفُرقانَ إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ اللّهِ لَهُم عَذابٌ شَدِیدٌ وَ اللّهُ عَزِیزٌ ذُو انتِقامٍ [۴] - قرآن-۱-۳۳۱ إِنَّ اللّهَ لا یَخفی عَلَیهِ شَیءٌ فِی الأَرضِ وَ لا فِی السَّماءِ [۵] هُوَ الَّذِی یُصَوِّرُکُم فِی الأَرحامِ کَیفَ یَشاءُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۶] هُوَ الَّذِی أَنزَلَ عَلَیکَ الکِتابَ مِنهُ آیاتٌ مُحکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الکِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم زَیغٌ فَیَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنهُ ابتِغاءَ الفِتنَهِ وَ ابتِغاءَ تَأوِیلِهِ وَ ما یَعلَمُ تَأوِیلَهُ إِلَّا اللّهُ وَ الرّاسِخُونَ فِی العِلمِ یَقُولُونَ آمَنّا بِهِ کُلٌّ مِن عِندِ رَبِّنا وَ ما یَذَّکَّرُ إِلّا أُولُوا الأَلبابِ [۷] رَبَّنا لا تُزِغ قُلُوبَنا بَعدَ إِذ هَدَیتَنا وَ هَب لَنا مِن لَدُنکَ رَحمَهً إِنَّکَ أَنتَ الوَهّابُ [۸] رَبَّنا إِنَّکَ جامِعُ النّاسِ لِیَومٍ لا رَیبَ فِیهِ إِنَّ اللّهَ لا یُخلِفُ المِیعادَ [۹] -قرآن-۱-۸۰۶ [صفحه ۳] معنی لغات: «فرقان» بمعنی قرآن و موجب تمیز درست از نادرست. «یصور» از مصدر تصویر بمعنی چهرهسازی و نقاشی «ارحام» جمع رحم بمعنی بچهدان. «زیغ» شک و انحراف از حق «هب» از مصدر وهب و هبهٔ بمعنی بخشش. جهت نزول: باب اوّل اینکه سوره را تا حدود هشتاد آیه گفتهاند برای گفتگوی با مسیحیهای نجران نازل شده است. و نجران شهری بوده است میان حجاز و یمن که عدهی زیادی مسیحی در آنجا بودند و بنام: مونوفیسیه یا معتقدین بطبیعت واحده نامیده شدهاند و اینکه عقیده از بدعتهای مسیحیها در قرن پنجم بوده است و در همان زمان از طرف مسیحیهای دیگر حکم حرمت اینکه عقیده صادر شده است. [المنجد چاپ ۱۹۵۶]، و آنها برای بحث مذهبی با پیغمبر آمده بودند. ترجمه: «الم» -قرآن-۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲ ۷ معبود و آفریننده یکی است که جز او خدائی نیست، زنده و جاویدان است که همه چیز وابسته باو است، ۳ همو است که اینکه کتاب را بر تو فرو فرستاد بدرستی و استواری که کتابهای ادیان گذشته را درست شمرده و همو است که بروزگار گذشته تورات و انجیل را برای هدایت مردم فرستاده است. ۴ [پس از آن دو] فرقان و راه جدائی درست از نادرست فرو فرستاد، پس آنها که آیات خدا [و نشانه‌های حقّ] باور ندارند آزاری سخت بانتظارشان بود که خدا چیره بود و کینه‌توزی کند. البته چیزی در زمین و آسمان پوشیده بر خدا نباشد. ۶ چه او است که شما را در بچه- دان بآنگونه که خواهد و سرنوشت کرده چهره بندی کند چونکه جز او خدائی نیست و برتر است و حکیم [که کار شایسته کند]. ۷ او است که بر تو اینکه نامه فرو فرستاد که پاره‌ای از آن آیاتی است استوار و نمودار که هر کس معنی آن در یابد و پایه و اصل اینکه کتاب آن آیات بود. و دسته‌ی دیگر بیکدیگر همانندند که نمودار نباشد و آنها که کج اندیش و بد دل هستند پی آن آیات قرآن روند که نمودار نیست تا تأویل [و روئی دیگر برای] آن بیابند و آن را بگردانند و فتنه‌جوئی کنند ولی تأویل آن نداند مگر خدا و آنانکه بدانش استوار باشند که گویند: ما به حکم و متشابه قرآن باور داریم که همه از سوی [صفحه ۴] پروردگار ما بود. و جز خردمندان اینکه را در نیابند. ۸ که گویند: پروردگارا پس از آنکه ما را رهنمون شدی دل‌مان تیره مکن و از سوی خود مهری بر ما فکن که همانو توئی بخشنده و بس. ۹ پروردگارا تو مردم را بروزی فراهم کنی که کس در آن دو دل نباشد و البته [اینکه وعده‌ی خداوندی اوست] خدا میعاد خود خلاف نمی‌کند. سخن مفسّرین: «الم» ۱ فخر رازی: ابو بکر از عاصم نقل کرده است که او با سکون میم و فتح همزه‌ی اللّه قرائت کرده است و بقیّه با فتح میم و اتصال آن به لام اللّه خوانده‌اند. [در معنی اینکه کلمه و سایر حروف مقطّع اوّل سوره‌ها در مقدّمه‌ی جلد اوّل مفصّل بحث شده است.] -قرآن-۱۵-۲۱ صفیعلی شاه اینکه حروف را در تفسیر منظوم خود در همین سوره اینکه طور تعبیر کرده است: هست اشارت اینکه الف بر اصل ذات || کو بود عاری ز اسماء و صفات در وجود او اوّل است و ابتداء || وز وجود و بود خود ذاتش بپا لام باشد عقل فعّال ای خلیل || که مسمّی گشت او بر جبرئیل اوسط است اندر وجود و مستفیض || او ز مبدأ منتهی را پس مفیض میم در تحقیق ارباب شهود || شد محمّد کآخر آمد در وجود میشود بر وی تمام اینکه دائره || متّصل باشد باوّل یکسره اوّل و آخر بهم گشتند وصل || گشت زین رو خاتم او در فرع و اصل «القَیُّوم» ۲ طبری: عدّه‌ای گفته‌اند: یعنی پیوسته بجای خود ایستاده و مقصود آن است که دائمی است و بی‌زوال در برابر گفتگوی علمای مسیحی با پیغمبر که عیسی را فرزند خدا میدانستند میگوید خدا ثابت است و عیسی زایل و نابود شده است. -قرآن-۱-۱۴ مجاهد گفته است: یعنی ایستاده بهر کار و دست اندرکار و مواظب همه چیز. «نَزَّلَ عَلَیکَ الکِتابَ بِالحَقِّ» ۳ ابو الفتوح: ابراهیم بن ابی عیّله بتخفیف خوانده است یعنی فرود آمد کتاب. -قرآن-۱-۴۱ فخر-: «نزّل»: یعنی با زیادی و فراوانی فرو فرستاد. در اینکه تعبیر اشاره‌ای [صفحه ۵] است لطیف که چون تورات و انجیل یک باره نازل شده است قرآن بر خلاف آنها طبق مصلحت در مواقع معیّن بتدریج و دفعات متعدّد نازل شده است. ابو مسلم گفته است: بالحقّ یعنی آنچه از اخبار ملّتهای پیشین گفته است راست و درست است. یا باین معنی است که: وعده‌ها و تهدیدها که در قرآن است مردم را براه حقّ و درستی وادار می‌کند نه بیهوده گوئی و باطل. طبری: محمّد بن جعفر بن زبیر گفته است: یعنی آنچه مردم در آن اختلاف کرده اند راست و درستش در قرآن نازل شده است. «مُصَدِّقاً» ۳ فخر: معنی مصدقا آن است که کتب ادیان سابق را درست دانسته است بر اینکه معنی اعتراض شده است با اینکه قرآن ناسخ و نابود کننده‌ی آنها است چه طور آنها را تصدیق می‌کند! جواب آن است که ادیان آمدن پیغمبر و قرآن را خبر داده- اند که احکام‌شان تا وقتی است که دین محمّد ظاهر شود و آنها را نسخ خواهد کرد بعلاوه که در توحید همه یک هدف داشته‌اند و قرآن هم همانها را تصدیق کرده است «وَ أَنزَلَ التَّوراةَ وَ الإِنجِیلَ» ۳ عبده: تورات کلمه‌ای است عبرانی بمعنی شریعت و ناموس و مجموع اینکه پنج کتاب است که می‌گویند: موسی آن را نوشته است. [در جلد اول راجع بتورات مطالبی نوشته شده است] انجیل کلمه‌ایست یونانی بمعنی بشارت یا تعلیم جدید که مسیحیها آن را مشتمل بر چهار کتاب میدانند و اناجیل اربعه می- نامند، و سند متّصل و رشته‌ی تاریخی معیّن ندارند تا معلوم کند چه وقت و چه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کسانی آن را نوشته‌اند و در تعیین تاریخ کتابت آن اختلاف زیاد دارند، نقل کرده‌اند که در سال سی و هفت میلادی نوشته شده است و بعضی شصت و چهار و دیگری نود و هشت میلادی گفته است. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۴۷۱-۵۱۰ «مِن قَبلُ» ۴ کلمه‌ی قبل چون بایستی بکلمه‌ای اضافه شود آنرا اسم شمرده‌اند و باعراب اسم معرب تلفظ میکنند، ولی چون اینجا اضافه نشده است و مقطوع الاضافه است مضموم و مبنی بر ضم تلفظ شده است. -قرآن-۱-۱۴ «وَ أَنزَلَ الفُرقانَ» ۴ مجمع عبد اللّه بن سنان از حضرت صادق [ع]: فرقان یعنی -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۶] هر آیت واضح و روشنی که پیغمبران گذشته را تصدیق کرده است. تفسیر قاضی: فرقان یعنی کلیّه‌ی کتابهای آسمانی که حقّ و باطل را معین میکند. «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا» تا آخر آیه ۴ طبری: مسیحیها که منکر توحید شده و عیسی را خدا پنداشته‌اند و اینکه فرقان و دلیل فاصل میان حقّ و باطل را نپذیرفتند آزار برای آنها آماده است و کسی قدرت دفاع از انتقام خدا ندارد. -قرآن-۱-۲۹ «إِنَّ اللّهَ لا یَخفی عَلَیهِ» ۵- تا آخر- طبری: مقصود آن است: ای پیغمبر گفتار و عقیده زشت مسیحیها نسبت بعیسی و اعتقاد بالوهیّت او و نظر سوء که با تو دارند بر خدا پوشیده نیست. -قرآن-۱-۳۶ تنویر المقباس ص ۳۴: مقصود آن است که خدا مطلع است از جریان کار و مسافرت مسیحیهای نجران. وَّرُکُم فِی الأَرحامِ» «۱» طبری: مقصود تذکر بمسیحیها است که صورت بندی آفریده‌ها در بچّه دان بتقدیر خداوند است و عیسی خود هم از آنهائی است که بقدرت خدا چهره‌بندی در رحم مادر شده است.بری: مقصود تذکر بمسیحیها است که صورت بندی آفریده‌ها در بچّه دان بتقدیر خداوند است و عیسی خود هم از آنهائی است که بقدرت خدا چهره‌بندی در رحم مادر شده است. -قرآن-۱-۳۲-پاورقی-۳۴-۳۷ فخر: در اینکه دو آیه اشارتی لطیف است که از خدا چیزی پوشیده نیست و اگر عیسی ع دارای مرتبه‌ی خدائی باشد بایستی بر او چیزی پوشیده نمی‌بود و خود می- توانست دفع ضرر از خود بنماید و نیز چهره‌بندی از خدا است و عیسی هم اگر شریک خدا بود نباید مثل دیگر آفریده‌ها صورت‌بندی شود. [صفحه ۷] ابو الفتوح نوشته: در رحم صورت نگارد چنان که خواهد یکی را سیاه یکی را سپید یکی زشت و یکی نیکو و یکی دراز و یکی کوتاه و یکی نر و یکی ماده یکی سعید و یکی شقی یکی کریم و یکی لئیم یکی خوشخو و یکی بدخو چنان که خواهد و مصلحت داند. «آیاتٌ مُحکَماتٌ» ۷ فخر: اگر از لفظ یک معنی فهمیده بشود بطوری که احتمال معنی دیگر داده نشود و یا احتمال معنی دیگر بسیار ضعیف و دور از ذهن باشد اینکه لفظ را محکم مینامند یعنی صریح و آشکار در اینکه معنی و یا ظاهر و نزدیک بذهن مثلا اگر بگوئیم: حسن شیر آورد، معلوم است که مقصود همان ماده‌ی غذائی است نه آن حیوان وحشی و نیز اگر بگوئیم: فلان مهندس عالم است ظاهر است که مقصود اطلاع از ریاضی است و احتمال اینکه مقصود اطّلاع از علوم دیگر است دور از ذهن است پس اینجور کلمات را محکمات مینامند و لفظی که دو معنی دارد و نسبت بهیچ یک ذهن منتقل نمی‌شود و مورد تردید است آن را مجمل می‌نامند و اگر نسبت بیک معنی ظاهر و معنی دیگر دور از ذهن است اینکه معنی دوم را مؤوّل می‌نامند و اینگونه الفاظ را متشابه می‌نامند، یعنی دارای معانی همانند و موجب تردید ذهن که نمی‌توان آن دو را از یکدیگر جدا کرد و مقصود را تشخیص داد. پس اگر در جمله معلوم شد که معنی ظاهر کلمه مقصود نیست و معنی دیگر آن که دورتر از ذهن است مناسب است که مقصود باشد در اینگونه موارد فهم مقصود گوینده مشکل می‌شود مثل اینکه آیه: [إِذا أَرَدنا أَن نُهلِکَ قَریَةً أَمَرنا مُترَفِیها فَفَسَقُوا فِیها فَحَقَّ عَلَیهَا القَولُ]. ظاهر جمله یعنی: چون خواستیم که مردمی را نابود کنیم فرمان میدادیم مردمان متمکن و مالدار را که فاسق می‌شدند و بدکار و سرنوشت خداوند بر آنها وارد می‌شد. البته اینکه معنی ظاهری مقصود نیست زیرا خدا فرمان بفسق نمی‌دهد و چنانکه در آیت دیگر صریح فرموده: -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۱۱۷۱-۱۲۷۰ [إِنَّ اللّهَ لا یَأمُرُ بِالفَحشاءِ] یعنی خدا فرمان ببدکاری نمی‌دهد، پس از اینکه مقدمه می گوئیم: در الفاظ متشابه اگر یقین کردیم که معنی روشن و ظاهر آن مقصود نیست می- توانیم آن را تأویل کنیم و برگردانیم بمعنی غیر ظاهر و دورتر از فهم، و لیکن ما نمیتوانیم بفهمیم که معنی غیر ظاهر مسلم است و مقصود گوینده زیرا دلیل قطعی بر آن نداریم -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۸] و استفاده‌ی از لفظ برای معنی دور از فهم و غیر ظاهر موجب اطمینان بمقصود نیست چون پس از آنکه معنی ظاهر منظور گوینده نبود بقیه‌ی معانی مبهم کلمه همگی مساوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هستند و نمی‌توانیم مطمئن شویم که مقصود گوینده کدام یک از آنها است مگر با دلیل قطعی دیگر. اینکه بود خلاصه‌ای از نظر خود امام فخر و هم او نقل می‌کند: إبن عبّاس گفته است: محکمات سه آیه از سوره‌ی انعام است [قُل تَعالَوا-- تا آخر] و متشابهات حروف اوائل سوره‌ها است که معنی آنها بر یهود مشتبه بود و کوشش می‌کردند که از آنها مدّت نبوّت پیغمبر را استخراج کنند [تفصیل آنرا در مقدّمه‌ی مجلّد اوّل نوشته‌ایم] و باز إبن عبّاس گفته است: محکمات آیات ناسخ است و متشابهات آیات منسوخ. أصمّ گفته است: محکم آن است که مقصود واضح باشد مثل [جَعَلنا مِنَ الماءِ کُلَّ شَیءٍ حَیٍّ] و متشابه آن است که پس از تأمّل و فکر مقصود فهمیده شود مثل آیات قیامت و زنده کردن مردگان که اگر بیندیشند می‌فهمند آنکه در آغاز ایجاد کرده می‌تواند بانجام زنده کند. -قرآن-۷۰-۸۷-قرآن-۴۵۵-۴۹۸ معنی دیگر آنکه: محکم آنچه قابل فهم باشد بهر وسیله که ممکن شود. متشابه آنچه بهیچ وسیله نشود آنرا روشن کرد مثل وقت قیامت و مقدار ثواب و عقاب و نظیرش اینکه آیه [یَسئَلُونَکَ عَنِ السّاعَةِ تا آخر]. - قرآن-۱۸۴-۲۱۴ در دنباله اینکه مطالب امام چند جهت برای متشابهات نقل کرده است: ۱- اگر همه‌ی قرآن محکمات می‌بود برای مردمی که آنرا پذیرفته بودند روشن و آشکار بود و دیگران را از بحث و دقّت در آن ناامید میکرد ولی هر فرد متفکّر و علاقمند در متشابهات آن میاندیشد و از آن استفاده می‌کند و در نتیجه مطلب حقّ واضح می‌شود. ۲- اگر همه‌ی قرآن محکمات بود مردم مقلّد و کوتاه فکر می‌شدند و فکرها راکد می‌ماند و دامنه‌ی علم محدود می‌شد، و علوم دیگر که برای فهم قرآن لازم است متروک می‌شد و یا تدوین و تشریح نمی‌شد. ۳- چون قرآن برای همه‌ی بشر است محکمات آن برای عوام موجب شک و تردید می‌شد که مثلا- موجود لامکان و غیر مجسم معدوم است و غیر متصوّر، لیکن پس [صفحه ۹] از تعبیرات مختلف بمحکم و متشابه وسیله‌ی روشن شدن فکر او است و می‌فهمد که آنچه در مرحله‌ی اوّل توهّم کرده است غلط بوده و جور دیگر هم می‌توان تصوّر و تصدیق کرد. روح البیان: قرآن خود را محکم معرّفی کرده است و متشابه، مقصود از محکم آن است که تمامی آن حقّ است و استوار و غیر قابل نسخ و ناسازگاری و نابودی، و مقصود از متشابه آنکه تمام قرآن بیکدیگر همانند است در درستی معنی و استواری لفظ، و در هدایت از جهت معنی و اعجاز و فصاحت لفظی. تفسیر برهان: از امام جعفر صادق علیه السّلام پرسیدند معنی محکم و متشابه را فرمود: آنچه بایستی بآن عمل شود محکم است و آنچه مردم جاهل نمی- توانند بفهمند متشابه است. تفسیر نفحة الرّحمان نهاوندی مقدّمه‌ی طرفه‌ی هفدهم مطلبی در آنجا نوشته که ما نتیجه نظر او را اینکه طور تعبیر می‌کنیم: عالم آفرینش کتاب تکوینی است و قرآن کتاب تدوینی پس همانطور که موجودات مختلف و طبایع و استفاده‌ی از آنها متنوّع است و بعضی معلوم بوده است که چه استفاده برای انسان دارد و بعضی بتدریج معلوم شده در آینده مورد استفاده خواهد شد، قرآن هم که کتاب تدوینی آفرینش است محکمات دارد که از آن استفاده شده است و متشابهات دارد که به تدریج استفاده کرده‌اند و از قسمتهائی هنوز نتوانسته‌اند استفاده کنند و البتّه در آینده بهره‌های تازه‌ای خواهد داشت چنانکه در مقدّمه‌ی مجلّد اوّل تحت عنوان قرآن و دیگران نقل شده است از نویسندگان خارجی که مزایای قرآن در آتیه بهتر معلوم میشود. خلاصه و نتیجه‌ی گفتار عبده: بعضی از متشابهات قرآن جزء بزرگترین نعمتهای خدا شمرده می‌شود، مثلا- آنجا که اوقات نماز را مجمل و مبهم گفته است [فَسُبحانَ اللّهِ حِینَ تُمسُونَ وَ حِینَ تُصبِحُونَ وَ لَهُ الحَمدُ فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ عَشِیًّا وَ حِینَ تُظهِرُونَ] چون منطقه‌ی عربستان غیر از آن نواحی است که ممکن است مدّت روز آنجا و ساعت باشد و عرب نمی‌توانست اینکه اختلاف را درک کند بایستی بیک -قرآن-۱۶۰-۳۰۰ [صفحه ۱۰] بیانی گفته شود که برای همیشه و همه کس در همه جا قابل استفاده باشد تا بتوانند اوقات نماز را بشناسند. و بعض متشابهات قرآن دارای معانی متعدّدی است که باختلاف حالات و مواقع بر یکی از آنها تطبیق می‌شود و همین وسیله است که بتوانند در آن بیندیشند و احکام و وظائف را برای موقع مناسب استخراج کنند. «هُنَّ أُمُّ الکِتابِ» ۷ فخر و دیگران نوشته‌اند: کلمه‌ی «ام» در لغت بمعنی ریشه و اصل پیدایش است و چون محکمات خود واضح است و متشابهات بوسیله‌ی آنها روشن می‌شود محکمات امّ الکتاب و اصل قرآن نامیده شده است. و نیز امام گفته است: چون آیات محکمات جمع است مناسب است که امّهات بلفظ جمع باشد، ولی بواسطه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه مجموع محکمات یک اصل است و مجموع متشابهات یک فرع منشعب از آنها است مفرد گفته شده است. -قرآن-۱-۲۶ «الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم زَیغٌ» ۷ مجمع: ۱- ربیع گفته است مقصود مسیحیهای نجران هستند که با پیغمبر بحث می‌کردند: که چون قرآن شما مسیح را توصیف کرده است به [کلمهٔ الله و روح منه] ادّعای ما را ثابت می‌کند، اینکه آیه برای معرّفی آنها نازل شده است و در جواب آنها اینکه آیت دیگر نازل شد [إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِندَ اللّهِ- تا آخر]. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۳۴۷-۳۸۳ ۲- کلبی گفته است: مقصود یهود هستند که برای استخراج مدّت بقاء مذهب اسلام در حروف مقطعه‌ی اوائل سوره‌ها بحث می‌کردند که شاید از قانون رمز حروف بتوانند اینکه الفاظ را بر یک مدّتی تطبیق کنند. و بعضی گفته‌اند: مقصود کلیّه‌ی منکرین بودند که می‌خواستند از استدلال بمتشابهات منکر حقّ شوند. کلید فهم قرآن سنگلجی ص ۶۷ ببعد: چون قرآن با عموم آدمیان سرو کار دارد که بیشترشان از فهم حقایق معنوی عاجز هستند از اینکه روی بصورت متشابه گفته شده است و اینکه متشابهات در برابر آیات محکمات است که معنی آنها را روشن می‌کند مثل [هُوَ السَّمِیعُ البَصِیرُ] که می‌فهماند خدا چشم و گوش دارد باین جمله [لَیسَ کَمِثلِهِ شَیءٌ] و [هُوَ اللَّطِیفُ الخَبِیرُ] معنی اینها روشن می‌شود که خدا بینا و شنوا است -قرآن-۲۷۲-۳۰۰-قرآن-۳۵۱-۳۷۷-قرآن-۳۸۰-۴۰۸ [صفحه ۱۱] ولی نه بآنگونه که شما می‌پندارید بلکه همانند ندارد. و آگاهی است که از اینکه پاره‌های بدنی شما بی‌نیاز است. «ابتِغاءَ الفِتنَةِ» ۷ مجمع: ۱- از مجاهد نقل است: مقصود آنهائی هستند که از بحث در متشابهات تولید شک در دل مردم می‌کردند و موجب اختلاف عقیده و هرج و مرج می‌شدند. -قرآن-۱-۲۱ ۲- و نیز گفته‌اند: مقصود فتنه‌ی در دین است که گمراهی باشد و کسانی که بحث در متشابهات می‌کنند نتیجه‌ی عملشان فتنه‌ی در دین و گمراهی است. ۳- و از امام صادق علیه السّلام نقل است: مقصود از فتنه کفر است یعنی برای بی‌دینی بحث در متشابهات می‌کنند. «ابتِغاءَ تَأوِیلِهِ» ۷ معنی تأویل مرجع است و بازگشتگاه، گفته‌اند: مقصود آن است که مردم بددل و منحرف پی تأویل و معانی غیر ظاهری می‌روند که دلیلی بر آن ندارند مثل تشخیص ثواب و عقاب و یا زمان پیدایش قیامت. -قرآن-۱-۲۳ «المیزان»: با تلخیص و اقتباس: مقصود از تأویل ریشه‌ی معارف قرآن است و نمودار کردن حقیقت خارجی که یک رشته کار و یا سخن و یا دستوری نما و مثالی از آن است. برای نمونه: ۱- در آیات ۷۸ و ۸۲ سوره کهف [سَأُنَبِّئُکَ بِتَأوِیلِ ...- ذلِکَ تَأوِیلُ] مقصود از تاویل نموداری حقایقی است که خضر جهت سوراخ کردن کشتی، و کشتن نوجوان، و بی‌مزد دیوار راست کردن را برای موسی توضیح داد. -قرآن-۲۴۰-۲۶۷-قرآن-۲۷۵-۲۹۲ ۲- در سوره یوسف از ۴-۱۱۰ که کلمه تأویل تکرار شده است مقصود نمایاندن و برگرداندن ظاهر خواب یوسف و دوستان زندانی او است بآن حقیقتی که بعد نمودار شد و یکی از دوستان همدم شاه شد و دیگری بدار رفت و یوسف را برادران بپادشاهی سجده کردند. ۳- آیت ۳۵ الاسراء [وَ زِنُوا بِالقِسطاسِ المُستَقِیمِ تا أَحسَنُ تَأوِیلًا] کلمه‌ی تأویل بازگشت و نتیجه‌ی اینکه دستور را نشان می‌دهد که ترازوی درست عدالت و صلاح جامعه را بهتر نگاه میدارد. -قرآن-۲۱-۵۸-قرآن-۶۴-۸۳ [صفحه ۱۲] پس تأویل نه مختصّ بآیاتی معین است و نه مدلول لفظ را نشان می‌دهد بلکه نموداری حقیقی است که بصورت الفاظی در جمله‌ای آمده است. «وَ الرّاسِخُونَ فِی العِلمِ» ۷ مجمع در ارتباط اینکه جمله اختلاف است که مربوط به قبل است تا معنی شود: [تأویل قرآن را خدا میداند و ثابتین در علم] و یا آغاز جمله است تا چنین معنی شود: [فقط خدا تأویل قرآن می‌داند و راسخین در علم از اینکه مباحث دم نمی‌زنند و می‌گویند اینها از جانب خدا است.] و اکثر مفسّرین معنی اوّل را اختیار کرده‌اند و گفته‌اند: مقصود از راسخین اصحاب پیغمبر و مفسّرین اوّل هستند، از إبن عبّاس نقل شده است ما راسخین در علم هستیم. ولی در تفسیر تنویر المقباس فیروزآبادی که از تفسیر إبن عبّاس است معنی دوم را پسندیده و گفته است: راسخین در علم یعنی عبد اللّه بن سلام و دیگر علمای یهود که اسلام پذیرفته‌اند می‌گویند اینکه آیات قرآن از جانب خدا است. -قرآن-۱-۳۳ تفسیر صافی: کتاب کافی از حضرت امام محمّد باقر علیه السّلام نقل کرده است: راسخین در علم کسانی هستند که همه کس آنها را عالم می‌دانند. و از امام صادق [ع] نقل کرده است: ما راسخین در علم هستیم و ما تأویل قرآن را می‌دانیم. «وَ ما یَذَّکَّرُ إِلّا أُولُوا الأَلبابِ» ۷ فخر: اینکه جمله ستایشی است از خداوند برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مؤمنین خردمند که آنها را توصیف می‌کند به اینکه که عقل و خرد خود را در فهم قرآن بکار می‌برند و آنچه با دلیل و علم و فکر توانستند بفهمند از محکمات است و آنچه پس از فکر و دقت باز هم نفهمیدند از متشابهات خواهد بود و عقل و ایمان آنها راهنمایشان هست که تصدیق کنند اینها کلامی است که در آن تناقض نیست و بیهوده گفته نشده است و البته معنی صحیح دارد که آنها نتوانسته‌اند بفهمند. -قرآن-۱-۴۴ «لا تُزِغ قُلُوبَنا» ۸ طبری شهر بن حوشب از مادر مؤمنین امّ سلمه روایت کرده است: پیغمبر مکرّر می‌گفت: یا مقلّب القلوب ثبّت قلبی علی دینک و اینکه آیه را قرائت می‌فرمود: [رَبَّنا لا تُزِغ قُلُوبَنا بَعدَ إذ هَدَیتَنا- تا آخر آیه]. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۰۱-۲۵۲ فخر معنی کرده است: راسخین در علم پس از ایمان بمحکمات و متشابهات [صفحه ۱۳] از خدا مسئلت می‌کنند که چون دل آنها را متمایل و خوی گرفته بحق قرار داده است برنگردانند و متوجه بباطل نکنند. «إِنَّکَ جامِعُ النّاسِ لِیَومٍ لا رَیبَ فِیهِ» ۹ نیشابوری: چون مؤمنین مسئلت هدایت و رحمت کرده‌اند در دنباله‌ی آن اینکه جمله اشاره است بمنویّات آنها که در اینکه دعا نظر مادی ندارند بلکه می‌گویند بمناسبت میعاد قیامت که قابل تخلف نیست می- خواهیم که براه راست و با دلی پاک باشیم. -قرآن-۱-۵۴ «لا یُخلِفُ المِیعادَ» ۹- نیشابوری: اینکه جمله دنباله‌ی نقل است از گفتار راسخین در علم و یا آغاز جمله است. در هر صورت اشاره است که تخلّف از وعده با حقیقت خداوندی ناسازگار است. -قرآن-۱-۲۴ سخن ما: ۱- از اوّل تا آیت ۵ [لا یَخفی عَلَیهِ شَیءٌ] می‌فهماند: حقیقت آفرینش نه آن طوری است که مسیحیان می‌گویند بلکه وابسته است بیک قدرت کامل دائمی که اینکه کتاب آسمانی تو و دیگر پیغمبران شعاعی از آن نور است و آن قدرت است که وسیله‌ی راهنمائی بشر است. - قرآن-۳۸-۶۵ ۲- خلقتهای مختلف موجودات وابسته بهمان قدرت است نه بمخلوقاتی همانند خود. ۳- آیت ۷ [هُوَ الَّذِی أَنزَلَ عَلَیکَ الکِتاب- تا آخر] می‌فهماند که اینکه قرآن هم مثل دیگر موجودات یکی از پرتوهای خداوندی است که در اینکه عالم کون و فساد مشتمل بر قسمتهای متفاوت است همانطور که دیگر موجودات متفاوت ساخته شده‌اند اینکه کتاب آسمانی هم دارای مطالب و مراتب مختلف است که هر کسی بقدر فهم خود از آن می‌تواند استفاده کند و در نتیجه ایمان کامل لازم است که آنچه را نمی‌تواند بفهمد تسلیم باشد و بمیل و خواهش خود تعبیر نکند چون پاره‌ای مطالب فقط برای توجه افکار گفته شده است و حقیقت آن قابل درک بشر نیست مثل قیامت و آنچه مربوط بعوالم دیگر است که اطّلاع از آن مختص بآفریننده است و بس. مثنوی قسمتهای نامفهوم قرآن را اینجور معرّفی و تشبیه کرده است: -قرآن-۱۲-۵۴ [صفحه ۱۴] حرف قرآن آمد که ظاهر است || زیر ظاهر باطنی هم قاهر است تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین || دیو آدم را نبیند غیر طین ظاهر قرآن چو شخص آدمی است || که نقوشش ظاهر و جانش خفی است مرد را صد سال عمر و خال او || یک سر موئی نبیند حال او ۴- آیت [هُوَ الَّذِی یُصَوِّرُکُم فِی الأَرحامِ] مناسب است بگوئیم که فلاسفه اسلام گفته‌اند بقای موجودات به سه نیرو است. ۱- نامیه. ۲- غاذیه [وسیله رسیدن غذا] ۳- مولّده و بعضی مصوّره را اضافه کرده‌اند، و خواجه در تجرید آنرا باطل داند، و جانور شناسان گویند نطفه نر مرکّب است از سلولهای زنده‌ای که بغایت ریز است چندانکه محسوس نباشد و گویند، مانند کرمی باریک و دارای سری بشکل بیضی است و دم آن نسبتا دراز است و آنرا اسپرماتوزوئید نامیده‌اند و در نطفه ماده یک و گاهی بیشتر، سلولی است بادامی شکل که آنرا اوول می‌نامند که در هریک ماه یک یا دو تا از آنها در تخمدان ماده تولید می‌شود ولی در بعضی زیادتر است مثل سگ در هر ماه نه و خوک تا شانزده اوول ممکن است ماهیانه در تخمدانش تولید شود. در موقع تلقیح که اسپرماتوزوئیدها وارد کیسه‌ی رحم می‌شوند اگر اوول که سلول تناسلی ماده است در آنجا موجود بود میان سلولهای نر مسابقه شروع می‌شود برای رسیدن به سلول تناسلی ماده، هر یک از آنها که زودتر خود را بآن رساند پوسته‌ای برجسته در سر اوول موجود است که نشانه‌ی آمادگی او است برای تلقیح فورا آن سلول سر خود را به آن پوسته وارد کرده و سلول ماده دم سلول نر را قطع نموده و اطراف خود را با پوسته‌ی قابل مقاومت میپوشاند تا مانع ورود سلولهای نر دیگر بشود و آنها بتدریج نابود شده و جذب در خون می‌شوند، و اینکه دو سلول با هم ترکیب شده سلول تخمی را تولید می‌کنند که غالبا بداخل رحم رانده شده بجدار رحم می‌چسبد که در آن جا غشائی تولید می‌شود و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بوسیله‌ی یک رگ که بند ناف باشد سلول تخمی بآن جا بسته و مربوط می‌شود، سپس پرده‌هائی اطراف تخم را می گیرد و در میان آنها مایعی تولید می‌شود تا آن را از ضربات وارده‌ی خارجی محافظت بنماید. بتدریج در اثر تغذیه‌ی از بند ناف اینکه تخم زیاد می‌شود و بشکل خون بسته و گوشت جویده شده تبدیل میشود -قرآن-۱۱-۵۶ [صفحه ۱۵] و بسه دسته سلول تقسیم می‌شود. ۱- سلولهای خارجی بنام اکتدرم. ۲- داخلی بنام آندودرم. ۳- سلولهای وسطی بنام مزدرم که سلولهای خارجی تبدیل به پوست و اعصاب می‌شوند و داخلی دستگاه گوارش و تنفس را تشکیل می‌دهند و وسطی در ابتدا ستون فقرات و بعد استخوانهای دیگر و سپس عضلات و خون را تولید میکنند سپس اینکه خون بسته و مجموعه‌ی سلولها بوسیله‌ی تغذیه رشد کرده بصورت عضلات نمودار شده استخوانها را می‌پوشد بطوریکه در سه ماهگی خطوط و شکل آن دیده می‌شود و در چهار ماهگی کاملا- جنس و شخصیّت آن نمودار می‌شود. اینکه بود مختصری از آنچه در جانور شناسی آزمایش و معلوم شده است، بنا بر اینکه می گوئیم همانچه که موجب پیدایش [اسپرماتوزوئید] در نطفه‌ی نر و [اوول] در نطفه‌ی ماده می‌شود همان هم موجب تشکیل و تکمیل صورتهای مختلف می‌شود و احتیاجی بقوّه‌ی مصوّره‌ی جداگانه ندارد و نه احتیاج بملکی و یا نور قاهر دیگری که اینکه کارها را انجام دهد بلکه همان قدرت لایزال که از جذب موّاد غذائی نطفه و سلول نر و ماده ساخته با آن خصوصیّات که گفته شد همو هم استعداد و لیاقت داده است بهر نطفه و سلولی که طبق شرایط معین نموّ نموده بصورت حیوان یا گیاه با شکل مخصوص فردی خود نمودار شود. و همین است معنی يُصَوِّرُكُم فِي الأَرحامِ ۵- برای جمله‌ی آیت ۷ [فِي قُلُوبِهِم زَيغٌ] اینکه شعر مثنوی در مجلّد اوّل داستان خرگوش و نخجیر مناسب است: -قرآن-۶۸۴-۷۱۳-قرآن-۷۴۱-۷۶۶ کرده‌ای تأویل حرف بکر را || خویش را تأویل کن نی ذکر را بر هوا تأویل قرآن میکنی || پست و کژ شد از تو معنی سنیّ ماند احوالت بدان طرفه مگس || کوهمی پنداشت خود را هست کس وصف بازان را شنیده در زمان || گفته من عنقای وقتم بی گمان آن مگس بر برگ کاه و بول خر || همچو کشتیبان همی افراشت فرّ گفت من کشتی و دریا خوانده‌ام || مدّتی در فکر آن می‌مانده‌ام اینک اینکه کشتی و اینکه دریا و من || مرد کشتی‌بان و اهل رأی و فنّ [صفحه ۱۶] صاحب تأویل چون بال مگس || وهم او بول خر و تصویر خس

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۰ تا ۱۳]

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَن تُغنِيَ عَنهُم أَموالُهُم وَ لا- أَولادُهُم مِنَ اللّهِ شَيئاً وَ أُولئِكَ هُم وَقُودُ النّارِ [۱۰] كَدَأبِ آلِ فِرعَونَ وَ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم كَذَّبُوا بِآياتِنا فَأَخَذَهُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِم وَ اللّهُ شَدِيدُ العِقابِ [۱۱] قُل لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغلَبُونَ وَ تُحشَرُونَ إِلى جَهَنَّمَ وَ بِئسَ المِهادُ [۱۲] قَد كانَ لَكُم آيَةٌ فِي فِئَتَينِ التَقَتا فِئَةٌ تُقاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَ أُخرى كافِرَةٌ يَرَونَهُم مِثلَيهِم رَأيَ العَينِ وَ اللّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصرِهِ مَن يَشاءُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبرَةً لِأُولِي الأَبصارِ [۱۳] -قرآن-۱-۶۲۰ معنی لغات: [تغنی] از اغناء بمعنی بی‌نیاز کردن. [وقود] آتشگیره. [دأب] استدامه‌ی در کار، عادت. [مهاد] جایگاه خواب، رختخواب، زمین پست. جهت نزول: سیوطی در اسباب النّزول از ابی داود و بیهقی نقل کرده است: إبن عبّاس گفت چون پیغمبر از جنگ بدر مراجعت فرمود یهود را در بازار جمع کرد، و فرمود: شما با دیگر مسلمانان هم فکر و مسلمان شوید که بمصیبت اعراب قریش در جنگ بدر گرفتار نشوید. آنها جواب دادند: ای محمّد چیره شدن بر قریش موجب غرور تو نشود که آنها روش جنگ را نمی‌دانند و اگر سر و کارت با ما بیفتد خواهی دانست ما چکاره‌ایم. و از عکرمه روایت کرده است: فنحاص یهودی در روز بدر گفت: محمّد بر اینکه مردم مسلّط شد ولی نباید مغرور باشد که آنها آئین جنگ نمی‌دانند. آیات دوازدهم و سیزدهم در برابر اینکه سخنان یهود نازل شد. ترجمه: ۱۰کسانی که کافر شدند سرمایه‌ها و فرزندانشان نتواند برای‌شان جلوگیر توان خداوندی شود و البته آنان آتشگیره‌ی دوزخ باشند. ۱۱ بمانند روش مردم فرعون و آنانکه پیش از ایشان بودند و نشانه‌های توان و آیات ما را دروغ شمردند و [گناهکار شدند] و خداوند به سزای گناهانشان گرفتارشان کرد، و خداوند را آزار سخت بوده. ۱۲ ای محمّد بکسانی که کافر شدند بگو: بزودی دگران بر شما چیره شوند [صفحه ۱۷] و بدوزخ فراهم‌تان کنند که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بد آسایشگاهی است. ۱۳ چه نشانه‌ی خوبی برای شما بود در سرگذشت دو گروه [که در بدر] رو برو شدند و یکی برای خدا می‌جنگید و دیگری بیدین که آن دسته‌ی خداپرست را بچشم خود دو برابر میدید چون خدا آن را که خواهد و بسرنوشت کرده با یاری خود پشتیبانی کند و البتّه در اینکه [سرگذشت مسلمانان و جنگ بدر] پندی است خردمندان را. سخن مفسّرین: «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا» ۱۰ تنویر المقباس فیروزآبادیّ ص ۳۵: -قرآن-۱۵-۴۳ مقصود کعب بن اشرف بزرگ یهودیهای مدینه است و دوستان او، و گفته‌اند: مقصود ابو جهل و کفّار قریش هستند. «کَدَأبِ آلِ فِرعَون» ۱۱ إبن عباس: یعنی مانند روش آل فرعون و بنی اسرائیل که با موسی بدرفتاری کردند و سزای خود را دیدند کافران هم با تو بدرفتاری کردند و سزای خود را در جنگ بدر دیدند. -قرآن-۱-۲۶ «سَتُغلَبُونَ وَ تُحشَرُون» ۱۲ اکثر مفسّرین با تا قرائت کرده‌اند که معنی خطاب می‌شود ولی حمزه و کسائی و خلف و اعمش با یا قرائت کرده که غایب معنی شود یعنی آنها مغلوب و برانگیخته می‌شوند. -قرآن-۱-۳۱ «یَرَونَهُم مِثلَیهِم» ۱۳ طبری و دیگر مفسّرین نقل کرده‌اند: اهل مدینه [ترون] با تاء خوانده‌اند و اینکه طور معنی می‌شود: شما یهود، کافران را دو برابر مسلمین می‌بینید، ولی بقیّه با یا خوانده‌اند و معنی چنین است: مسلمین اعراب را دو برابر خود می‌بینند با اینکه سه برابر بودند. و گفته‌اند: یعنی اعراب مسلمین را دو برابر خود می‌دیدند و می‌ترسیدند. -قرآن-۱-۲۵ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه مسعود گوید باوّل که نگریدیم گمان بردیم که ایشان ششصد و بیست و شش مرد باشند بر ضعف ما، هر چه یک ساعت بود در چشم ما حقیرتر بودند تا گمان بردیم که کمتر از مایند یکی می‌گفت اینان هفتاد مرد باشند دیگری او را می‌گفت صد مرد باشند. «إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبرَةً» ۱۳ ابو الفتوح نوشته است: در اینکه عبرتی است که گروهی -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۱۸] بیایند مردی را از شهر خود بیرون کرده او بشب از شهر گریخته از دست ضعفاء آن شهر و سفهاء ایشان و پنهان بشهری دیگر آمد جماعتی بی‌برگ و ساز بی‌عدد و عدّت از پی او بیامدند در مساعدت او هجرت کردند، از آنجا جماعتی انصار بنصرت او برخاستند از اینان بی‌برگ‌تر و بی‌سازتر، آنگه کاروانی از آن رؤساء مکّه با عزّت و منعت می‌آمد، حقّ تعالی اینکه ضعیفان بی‌نوایان را فرمود که: بروی و آن کاروان بیاری، برفتند هر سه یا چهار بر شتری سلاح ایشان چوبها بود و بیشتر پیاده مشرکان بیامدند تنگ هزار مرد با ساز و آلت و عدّت و مدد و قوّت دل و صاحب حقّی که با کاروان ایشان بود، چون ایشان را بدیدند در کارزار رفتند، بس وقت نرفت که اینکه گدایان ضعیف آن رؤسا و شجاعان را بکشتند و مالشان بغنیمت برگرفتند و سلاحهایشان بستدند و منصور و مظفر و با غنیمت و کاروان تا مدینه آمدند، اینکه جای اعتبار باشد خداوندان عقل را. سخن ما: ۱- در علم النّفس می‌گویند یکی از تمایلات و خواسته‌های با ارزش انسان میل بحقیقت‌جوئی است که گاهی برای استفاده‌ی مادّی است مثل کنجکاوی‌های علمی و اختراعات و گاهی فقطّ از نظر وصول بحقیقت است که با تمام مشکلات و ناملایمات مقاومت می‌کند و آن را می‌جوید تا بمقصود برسد مثل دوستی علم از نظر اینکه علم است و علاقه بکشف حقایق موجودات و سعادت حقیقی و نظائر آن بهترین نمونه‌ی اینکه جور مردم همان مسلمین صدر اسلام بودند که فقطّ برای حقیقت و توسعه و تعالی توحید کوشش می‌کردند و از هیچ فداکاری مضایقه نکردند تا بآنچه بایستی برسند، رسیدند. ۲- شخصیّت و ارزش آدمی به آن چیزهائی است که جزء موجودیّت خود کرده است مثل علم و هنر و صنعت که از خاصیّتهای ذات و نهاد انسان می‌شود ولی آنچه خارج از موجودیّت آدمی است و فقط ارتباط و وابستگی خارجی باو دارد ارزشی است موقّت و اعتباری مانند مال و جاه و دیگر مزایا و خواسته‌های عمومی مردم. اوّل اینکه آیات اشاره بقسمت دوّم است که آنچه اینکه مردم دارند و به آن [صفحه ۱۹] مغرورند ارزش آن عارضی و موقّت است. ۳- جمله‌ی [هُم وَقُودُ النّارِ] می‌فهماند که آن آتش سزای بدکاران از اینکه گونه کسان افروخته می‌شود که آتشگیره می‌شوند و دوزخ بوجود اینها روشن می‌شود. -قرآن-۱۳-۳۵ در آخر آیات اشاره شده است بحسّ حقیقت‌جوئی و شخصیّت مسلمین که عدّه‌ی سیصد و سیزده نفری بدون هیچ وسیله فقط با طاعت از پیغمبر و دلبستگی بآن کلمات و فرموده‌ها و آیات قرآن که عاشق توسعه‌ی آن بودن چون محبوب و معشوق‌شان بود بجلو هزار نفر دشمن محمّد رفتند با هفتاد یا نود شتر و دو اسب و هشت شمشیر و شش زره، بقیّه‌ی اسلحه و وسائل، ایمان بود و میل حقیقت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواهی و اعلای کلمه‌ی لا اله الّا اللّه. اینکه است حقیقت [یُؤَیِّدُ بِنَصرِهِ مَن یَشاءُ] که خداوند در سرشت و خمیره‌ی آنها خواسته‌ی حقیقت‌جوئی نهاده بود، آنها هم با نیروی ایمان پی آن رفتند و بمقصود رسیدند. -قرآن-۴۷۳-۵۰۷

[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۱۴]

زُیِّنَ لِلنّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ مِنَ النِّساءِ وَ البَنِینَ وَ القَناطِیرِ المُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الفِضَّةِ وَ الخَیلِ المُسَوَّمَةِ وَ الأَنعامِ وَ الحَرثِ ذلِکَ مَتاعُ الحَیاةِ الدُّنیا وَ اللّهُ عِندَهُ حُسنُ المَآبِ [۱۴] -قرآن-۱-۲۵۳ معنی لغات: [قناطیر] جمع قنطار، مال زیاد و مهم. [المقنطرة] مال زیاد جمع شده. [الخیل] اسب. [المسوّمة] نشانه‌دار و بچراگاه رها شده [مآب] از مصدر اوب بمعنی بازگشتن. جهت نزول: عبده ارتباط اینکه آیه را بآیات پیش چند احتمال داده است: ۱- چون مسیحیهای نجران که برای مباحثه با پیغمبر آمدند با لباسهای زیبا بودند که مسلمین آرزوی آن را کردند، اینکه آیه برای آرامش دل آنها بود. ۲- رئیس و سرپرست آن عده گفت من معتقد بدرستی گفتار پیغمبر هستم ولی امپراطور رم بمن احسان و احترام می‌کند و اگر مسلمان شوم از نظر او می‌افتم، برای توبیخ او است. ۳- چون پس از جنگ بدر پیغمبر یهود را دعوت باسلام فرمود آنها به مال [صفحه ۲۰] و اعتبارات خود مباهات کردند، اینکه آیه برای جواب و فکر غلط آنها نازل شد. ترجمه: مردم دلباخته‌اند به زن و فرزند و اندوخته‌های طلا- و نقره و اسب‌های بچراگاه رها شده و دگر چارپایان و کشتزار که همگی بهره‌های زود گذر زندگی است با اینکه بهترین بازگشت به پیشگاه خداوند است [که سود دوران زندگی است]. سخن مفسّرین: «زُیِّنَ لِلنّاسِ» ۱۴ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی شیطان دوستی اینان را برای انسان آرایش و نمایش می‌دهد، و گفته‌اند: خداوند دوستی اینکه چیزها را در نهاد انسان آفریده و آنها را در نظر او آراسته است. جبّائی گفته است: آنچه باید در زندگی دوست بدارد خدا برایش آرایش می‌دهد و آنچه دوستی آن زشت است شیطان در نظر انسان جلوه می‌دهد. - قرآن-۱۵-۳۵ المیزان: آرایش خواسته‌های زندگی بدو گونه است: ۱- آنکه آدمی آنها را دستاویز پیشرفت زندگی و بقای نوع خود کند تا او را بکمال ابدی برساند و همان است که از سوی حقّ در نهاد او سرشته شده است و در قرآن اینکه گونه دوستی مکرر یاد شده است. ۲- دلباختگیهای زندگی است که آدمی را از یاد حقّ دور می‌کند و در قرآن آن را بشیطان وابسته کرده است چون خداوند اجازه داده است که آدمی بدنبال آنها برود و همین است حقیقت اختیار آدمی در زندگی تا هر کسی چگونه از بوته‌ی آزمایش نمودار شود! «حُبُّ الشَّهَواتِ» ۱۴ طنطاوی: کلیّه‌ی تشکیلات بشری مولود خواسته‌ها و حبّ شهوات آدمی است که موجب بقای او است، نقل کرده‌اند: ارسطو وصیّت کرد بر گورش خانه‌ای هشت ضلعی بسازند و بر هر ضلعی جمله‌ای بنویسند که مجموعه مصالح بشری در آنها باشد. و آن جملات اینکه بود: -قرآن-۱-۲۲ ۱- جهان مانند بستانی است و دولتها بجای دیوار آن هستند. ۲- دولت بمنزله‌ی پادشاهی است که قانون دربان و نگهبان او است. ۳- قانون مولود افکار و تدبیرهای پادشاهان و زمامداران است. [صفحه ۲۱] ۴- پادشاه و زمامدار مانند شبانی است که قشون یاور او است. ۵- قشون یاوری است که پشتیبان آن سرمایه است. ۶- سرمایه‌ها فرآورده‌ی رعیّت است. ۷- رعیّت را با عدالت می‌توان مالک شد و نگهداری کرد. ۸- عدالت موجب فراهمی دلها و مؤانست ملّتها و وسیله‌ی اصلاح جهان است. پس تمام موّاد حیات و خواسته‌ها و سرمایه ابزار و وسیله برای تکامل نوع است مانند دام صیادان که وسیله است برای بدست آوردن شکار که اگر شکارچی همّت بر خوبی دام کوتاه دارد و در اندیشه‌ی شکار نباشد راه مقصود را گم کرده و محروم خواهد شد و کسی نیست که از زندگی و گرفتاریها و محرومیتها راضی باشد در هر درجه و مقامی هست دلگیر است و گله گذار، بقول متنبّی: کلّ من فی الکون یشکو دهره || لیت شعری هذه الدّنیا لمن! همه از زندگی شکایت دارند پس اینکه دنیا مال کی است که از آن راضی باشد! سلیمان پیغمبر ع در تورات خواسته‌های زندگی را ناچیز شمرده است و گفته است: در پرتو اینکه خورشید چیزی تازه نیست و آنچه را ما تازه و خوش می‌دانیم پیک گذشتگان است که رنج و اندوه آنها را بخاطر ما می‌آورد و ما را هم ناراحت می‌کند، چه میلیونها سال که همین غمّ و شادیها بوده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و رفته است و باز پیدا شده است. در دنبال گفته‌های سلیمان افکار عمر خیام را نقل کرده است که مسلمین او را می‌شناختند و نامش را مردم جهان نشنیده بودند تا در اینکه سالها رباعیّات او را بانگلیسی و از آن بعربی ترجمه کردند و اکنون نام رباعیّات او اروپا و آمریکا را فراگرفته است و در همین مملکت تا دوازده تماشاخانه افکار او را نمایش می‌دهند که بیشتر یا تمام اندیشه‌ها و گفته‌های او در پستی زندگی است و چاره‌جوئی از رنج زندگی است به نوشیدن شراب و بیخبری از خود و آنچه در جهان است، نظیر اینکه گونه سخن را ابو العلاء معرّی گفته و تمام لذائذ بلکه اصل زندگی را زشت دانسته و گفته است وجود من نتیجه جنایت پدر من است که موجب پیدایش من شده است ولی من دست بچنین جنایتی [صفحه ۲۲] نبردم و وسیله‌ی پیدایش کسی نشدم. اینکه است معنی زندگی که هر کس باندازه‌ی فهمش راه فرار از ناگواریهای آن را تشخیص داده است چنانکه مردم جاهل و پاکباخته و هم دسته‌ای عالم و نابغه وسیله‌ی آسایش از اندوههای خود را در مستی و بیخبری دانسته‌اند و به نوشیدن شراب و یا بکار بردن چرس و بنگ و تریاک خود را آسوده می‌دانند و بعضی درجه‌ی بالاتر را گرفته با مرفین و کوکائین خود را از اندیشه‌ی در هر چه هست آسوده دارند لیکن خردمندان ناگواری حس نمی‌کنند و زندگی را که برای علم و عبادت و عمل است برخود گوارا می‌نمایند. «مِنَ‌النِّساءِ» ۱۴ عموم مفسّرین گفته‌اند: علت نام بردن زن در اولین خواسته‌های انسان آن است که بیشتر و جلوتر خواهشهای انسان خواهش جنسی است چنانکه از پیغمبر نقل کرده‌اند: بهترین دام شیطان برای گمراهی انسان مسئله‌ی توجّه بزن است، و هم نوشته‌اند که فرموده است: بالاترین گرفتاری مردم بعد از من دلباختگی و تمایل بزنان خواهد بود. و باز فرموده است: یک زن و مرد در یکجا بخلوت نباشند که سوّمی آنها شیطان خواهد بود و موجب اغفالشان. -قرآن-۱-۱۸ «وَ البَنِین» ۱۴ ابو الفتوح: راوی خبر گوید که رسول علیه السّلام اشعث قیس را گفت: تو را از دختر حمزه فرزندی هست! بپاسخ گفت: پسری دارم از او که اگر بدل آن جفنه‌ای [کاسه] ثرید [آبگوشت نان در آن خورد شده] بودی که من به مهمان دادمی دوست‌تر داشتمی، رسول علیه السّلام گفت: چرا چنین میگوئی! -قرآن-۱-۱۶ ایشان میوه دلند و روشنائی چشمند و با اینکه همه جای بددلی و بخیلی و اندوهند. «وَ الخَیلِ المُسَوَّمَةِ» ۱۴ ابو الفتوح نوشته: علما در معنی مسوّمه خلاف کردند، مجاهد گفت و سعید و جبیر و ربیع که چرنده باشد و حسن بصری گفت: در مرغزار کرده، سدّی گفت: مرد مرا بحسن و جمال تعجّب آرد، و ابو عبیده و اخفش گفتند: بعلامت کرده یعنی بداغ کرده، إبن زید گفت: آن باشد که برای کارزار بدست نهاده باشند. -قرآن-۱-۲۸ بعضی دیگر از مفسّرین گفتند: اسبان پیشانی و دست و پای سفید و عرب [صفحه ۲۳] اینچنین اسبان هم مستحسن دارند و هم مبارک. ابو جعفر المدایینی روایت کند از قاسم بن الحسن بن الحسن از پدرش از جدّش امیر المؤمنین علیّ علیه السّلام از رسول صلّی اللّه علیه و آله که گفت: چون خدای تعالی خواست تا اسب بیافریند باد جنوب را گفت: من از تو خلق خواهم آفریدن یعنی آن فرشتگان را که بر باد جنوب موکّل باشند خلقی که عزّ اولیاء و دوستان من باشند و مذلّه دشمنان من و جمال اهل طاعت من، فرشتگان گفتند: بار خدایا فرمان توراست. حقّ تعالی از باد جنوب اسبی بیافرید، آنگه گوید من تو را غریب آفریدم و خیر در پیشانی تو بستم و غنیمتها مجموع بود بر پشت تو، خداوند تو را بر تو مهربان کردم و تو را پرنده‌ی بی‌پر کردم چون اسب را بر زمین فرستاد و پایهای او بر زمین قرار گرفت صهیل کرد [یعنی شیهه کشید] حقّ تعالی گفت برکت بر تو باد جانوری که من بصهیل تو مشرکان را ذلیل کنم و گوش- هاشان پر کنم و دلهاشان بترسانم، چون خدای تعالی چیزها بر آدم عرضه کرد گفت: بگزین آنچه خواهی او اسب بگزید، خدای تعالی گفت: عزّ خود و عزّ فرزندان خود اختیار کردی، تا زنده باشند برکت من بر تو باد و بر ایشان، از خلق هیچ نیافریدم که بنزد من از تو محبوبتر باشد و اینکه تو اختیار کردی. و ابو هریره روایت کند که رسول علیه السّلام گفت: خیر در پیشانی اسبان بسته است تا بروز قیامت. نقل اینکه تفصیل بمنظور اطلاع است از فکر آن زمان نسبت باین حیوان [نویسنده]. سخن ما: همانطور که حیوان موجودی است جنبنده در پی خواسته‌های خود انسان که سر آمد دیگران است در سرشت او میل بخواسته‌های جور به جور است که از اینکه خاصیّت جدا نیست. لیکن گفته‌های پیغمبر و هدف او متوجّه بیک واقعیت و مصلحت ما فوق همه است که در همه‌ی جنبشها و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تکاپوی زندگی و به چنگ آوردن زن و فرزند و گاو و گوسفند خدا را فراموش نکنیم یعنی مصلحت اصلی و خیر حقیقی را در نظر داشته باشیم و از راهی که بآن میرسیم شهوات خود را تعقیب کنیم و در هر جایگاه که آنرا معیّن کرده است تمایلات خود را بکار بریم، [صفحه ۲۴] و پیدا کردن اینکه راه و جایگاه را دو وسیله قرار داده است: اول: خرد آدمی که خود بسنجد و صلاح و فساد را بیابد. دوّم: گفتار و رفتار خردمندان که راهنمای آنها پیغمبرانند. س‌تیپ«۲»- شاگرد سقراط که در قرن چهارم قبل از میلاد بوده است گفته است: هر موجود زنده در پی لذّت و خوشی است و از رنج و الم گریزان است و عقل انسان او را وادار می‌کند که پی خواسته‌هایش باشد و چون بزندگی اعتماد نیست و در هر آن احتمال مرگ میرود عقل حکم می‌کند که نباید یک آن از لذّت باز ماند، مناسب اینکه عقیده اینکه رباعی خیام است:- شاگرد سقراط که در قرن چهارم قبل از میلاد بوده است گفته است: هر موجود زنده در پی لذّت و خوشی است و از رنج و الم گریزان است و عقل انسان او را وادار می‌کند که پی خواسته‌هایش باشد و چون بزندگی اعتماد نیست و در هر آن احتمال مرگ میرود عقل حکم می‌کند که نباید یک آن از لذّت باز ماند، مناسب اینکه عقیده اینکه رباعی خیام است: -پاورقی-۱۰-۱۲ اینکه عقل که در ره سعادت پوید || روزی صد بار خود تو را می‌گوید دریاب تو اینکه یکدم وقتت که نه ای || آن تره که بدروند و دیگر روید فردوسی هم‌چنین گفته است: چنین بود تا بود چرخ روان|| باندیشه رنجه چه داری روان! بیارای خوان و به پیمای جام || ز تیمار گیتی مبر هیچ نام سعدی باین تعبیر نمایش داده است: سعدیا دی رفت و فردا همچنان معلوم نیست || در میان آن و اینکه فرصت شمار امروز را و حافظ گفته است: حاصل کارگه کون و مکان اینکه همه نیست || باده پیش آر که اسباب جهان اینکه همه نیست در دنباله‌ی طرز فکر آریس‌تیپ عدّه‌ای کارشان بجائی می‌کشد که نمیتوانند بتمایلات خود برسند و در نتیجه‌ی ناامیدی آخرین وسیله‌ی آسایش را در خود کشی دانسته و اقدام به آن کرده‌اند که آنها را- سیرنائیکها- می‌گفته‌اند. بعد از آریس‌تیپ، ابیقور یا اپیکور حکیم مشهور یونانی که از سیصد و چهل و یک تا دویست [صفحه ۲۵] و هفتاد پیش از میلاد بوده است معتقد بوده است: [باید پی آن خوشی رفت که با دوام باشد] و گفته‌اند: خلاصه‌ی نظریه‌ی او اینکه جمله‌ها است ۱- لذّت واقعی آن است که رنج و الم در دنبالش نباشد، ۲- رنجی که بخوشی نپیوندد نباید تحمّل شود، ۳- هر خوشی که موجب محرومیّت از خوشی بهتر و یا تولید رنج بیشتر بکند، بی‌ارزش است و باید از آن دوری کنند، ۴- رنجی که جلوگیر از رنج بیشتر و یا وسیله‌ی خوشی بیشتری باشد باید پی آن رفت و آن را لذّت دانست، اینهائی که نقل کردیم دورنمائی بود از افکار اخلاقی ارباب فکر و نظر، اکنون باید متوجّه شد که اوّل آیه توجّه داده است بهمان نظریّه منفی و بدبینی که شهوات آدمی برای او جالب شده است، و در جمله‌ی آخر آیه کلیه‌ی نظریّات اخلاقی را خلاصه نموده و سعادت آدمی را در دلبستگی بعالم ابدی محدود کرده است، اینکه است حقیقت اعجاز قرآن که بالاترین وسیله‌ی رهنمائی بشر است. صفیعلیشاه در تفسیر خود استفاده از سرمایه‌ی زندگی را اینطور معرّفی کرده است: زندگی را سیم و زر باشد معین || گر نگردد خرج با وی عقل و دین عاقل آن را کرد صرف دین و کیش || تا منظم زو کند آئین خویش ابلهان آئین باخذ زر دهند || تاج عیسی را به نعل خر دهند

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵ تا ۱۷]

قُل أَ أُنَبِّئُكُم بِخَيرٍ مِن ذلِكُم لِلَّذِينَ اتَّقَوا عِندَ رَبِّهِم جَنّاتٌ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها وَ أَزواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ رِضوانٌ مِنَ اللّهِ وَ اللّهُ بَصِيرٌ بِالعِبادِ [۱۵] الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا إِنَّنا آمَنّا فَاغفِر لَنا ذُنُوبَنا وَ قِنا عَذابَ النّارِ [۱۶] الصّابِرِينَ وَ الصّادِقِينَ وَ القانِتِينَ وَ المُنفِقِينَ وَ المُستَغفِرِينَ بِالأَسحارِ [۱۷] -قرآن-۱-۴۲۱ معنی لغات: [انبّؤکم] از مصدر «أنبا» بمعنی آگاه و مطلّع کردن. [رضوان] خوشنودی. [قانتین] از مصدر قنوت، بمعنی اطاعت و تسلیم ببندگی خدا. [صفحه ۲۶] ترجمه: ای محمّد ۱۵ بمردم بگو: خواهید بهتر از اینکه [زیبائیهای زندگی] آگاهتان کنم برای پرهیزگاران بپیشگاه پروردگارشان بهشتها است که رودها بآن روان است و بدان جاودان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمانند با همسرانی پاک مانده و هم خوشنودی خداوند که او بینای ببندگان است. ۱۶ همان مردمی که گویند: پروردگارا ما مؤمن شدیم و تو گناهان‌مان بیامرز و از آزارش دورمان بدار. ۱۷ آنها شکیبایند و راستگویند و سر ببندگی حقّ دارند و بخشنده‌اند و به نیمه شبان آمرزش از خدا خواهند. سخن مفسّرین: «أَ أُنَبِّئُكُم» ۱۵ فخر: إبن عامر و عاصم و حمزه و کسائی با دو همزه قرائت کرده‌اند همانطور که مشهور است و از نافع و ابی عمرو قراءات مختلف نقل شده است، و در تفسیر عبده برای تلفّظ اینطور کلمات که با دو همزه‌ی متّصل بهم است و اوّلی مفتوح و دوّم مضموم است چهار جور قرائت نقل کرده است. -قرآن-۱۵-۳۳ «وَ أَزواجٌ مُطَهَّرَةٌ» ۱۵ فخر: از میان تمام خوشیها همسر نام برده شده است برای اینکه آغاز پیدایش وابسته بازدواج است و مهمترین خوشیهای انسان در مؤانست با زن است و بیک کلمه‌ی «مُطَهَّرَةٌ» توصیف شده است که جامع تمام مزایا و کمالات است چون مقصود از طهارت هم طهارت مادّی است و هم معنوی که همه‌ی برتریها و صفات مطلوبه را شامل است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۲۰۷-۲۲۰ «وَ رِضوانٌ مِنَ اللّهِ» ۱۵ قرائت بیشتر قرّاء با کسر راء است ولی ابو بکر از عاصم روایت کرده است که او با ضمّ راء قرائت نموده است. -قرآن-۱-۲۸ طبری: رضوان یعنی بالاترین جایگاه محترمین و مردمان گرامی در بهشت. ابو الفتوح: از ابو سعید خدری نقل است که پیغمبر فرمود: بهتر از بهشت رضوان خداوند است. کشف نوشته موسی گفت: خدایا، مرا کاری در آموز و بعملی راهنمای که چون آن بجای آرم تو از من راضی شوی، ربّ العالمین گفت: یا موسی طاقت نداری و آنچه می‌خواهی برنتاوی، موسی بسجود در افتاد و تضرّع کرد، آنگه ربّ العالمین گفت: [یا بن عمران] رضای من در آن است که بحکم من راضی شوی. شیخ ابو عثمان [صفحه ۲۷] حیری را پرسیدند: چه معنی رضای بعد القضا را خواست! گفت رضایش پیش از قضا عزم باشد بر رضا به عین رضا، و بعد از قضا، حقیقت رضا آن بود. فخر: متکلّمین گفته‌اند مزد دو جور است یا سود مادّی است مثل بهشت و حور العین، یا احترام و ارزش مقام است که رضوان باشد چونکه مردم متنعّم در بهشت پس از آنکه دانستند خدای تعالی از آنها راضی است و تمجیدشان می‌کند بیشتر شادکام خواهند شد و درجه‌ی خوشی در بهشت بالاتر خواهد رفت، و حکما گفته‌اند: بهشت اشاره است به بهره‌های جسمانی و رضوان اشاره بحظّ و خوشی روحانی است که جلوه‌گر شدن نور حقّ است در روح و قلب شخص پارسا و همان وسیله می‌شود که او شیفته و غرق معرفت حقّ بشود و در نتیجه از خدا راضی و از کار و کوشش خود خرسند است، و در آخر مرتبه‌ی اینکه تکامل بجائی میرسد که مرضیّ خداوند می‌شود یعنی بالاترین مظهر قدرت و کاملترین فرد از اینکه مخلوق که در آیت دیگر گفته شده است: راضِيَةً مَرضِيَّةً. -قرآن-۴۵۵-۴۷۴ نشابوری: چون آقا از غلامش راضی بود او و تمام دارائیش مال غلام است پس خداوند که از کسی راضی بود آفرینش او برای اینجور مخلوق است پس مافوق تمام خوشیها رضوان است. «بَصِيرٌ بِالعِبادِ» ۱۵ فخر: یعنی مصلحت و صلاح مردم را خدا میداند پس لازم است که بآنچه او برای آنها در عالم دیگر معیّن کرده است راضی باشند و بپذیرند و از آنچه در عالم ممنوع شده‌اند دوری کنند. -قرآن-۱-۲۱ «رَبَّنا إِنَّنا آمَنّا» ۱۶ کشف نوشته است: آفرین خدا بر آن جوان مردان باد که در هر چه گویند و هر چه خواهند و هر قاعده که نهند، اوّل نام دوست برند و از او گویند و باو گویند که با او خو کرده‌اند و بآن آسوده‌اند: -قرآن-۱-۲۵ با هر که سخن گویم و گر خواهم و گر نه || ز اوّل سخن نام توام در دهن آید آنگه در هر چه شنوند و خوانند، گویند: [آمنّا]. «الصّابِرِينَ» ۱۷ غزّالی در مجلّد چهارم احیاء العلوم در معنی صبر: اینخاصیّت -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۲۸] صفتی است مختصّ بانسان که موجب جلوگیری از شهوات است، و در برابر آن غریزه‌ی میل و محرّک بسوی شهوات است، که خودداری و مقاومت با آنها موجب می‌شود برای تولید حالتی در انسان بنام صبر و چون انسان بآسیبهای شهوات و ناسازگاری آنها با سعادت انسان بینا شد و اینکه بینائی قوّت پیدا کرد آن را ایمان مینامند که در نتیجه‌ی آن، یقین می‌کند شهوات دشمن راهزنی است مانع از وصول بسعادت و طریق حقّ و اینکه یقین سبب می‌شود که کلیه‌ی کارهای او برخلاف مقتضای شهوت و خواسته‌های نفسانی باشد. ممکن است چند حالت از صبر تولید شود: ۱- تحمّل کارهای سخت از قبیل عبادات و غیر آنها و یا برخود هموار کردن ناگواریها مانند بیماری و زخمهای شدید و دیگر سختیهای زندگی که اینها همه نتیجه صبر است و اینکه ناگواریها اگر مطابق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با دستور دین انجام شود البتّه پسندیده است ۲- صبر نفس و روح است از خواستهای طبع آدمی در میل بامر جنسی و یا مصرف کردنی شخص که آن را عفّت می‌نامند یا عفّت شکم و یا عفّت شرم و فرج. ۳- اگر خودداری از ناگواریهای خارجی باشد مانند مصیبتها و تلف خواسته ها آن را صبر می‌نامند که در برابر آن جزع و بیتابی است. ۴- صبر از تعقیب مال و اندوختن سرمایه که آن را خودداری می‌نامند و در برابر آن مستی نعمت و فزون طلبی است. ۵- صبر در برابر دشمن و پیش‌آمدهای ترس‌آور، شجاعت است که مقابل آن خوف و جبن و بددلی است. ۶- صبر در پیش‌آمدها و سختیها مانند رفتن جاه و مال و کارشکنیها و ایجاد زحمتها که آن را سعه‌ی صدور و شهامت و پایداری مینامند که در برابر آن بزدلی و ضعف و بیچارگی است. ۷- صبر در افشای رازها و نسنجیده سخن گفتن و آن را رازداری و کتمان سرّ می‌نامند. ۸- صبر از زیادرویهای در زندگی زهد نامیده می‌شود که در برابر آن حرص است [صفحه ۲۹] ۹- صبر باندازه‌ی ممکن و مقدار کم در حوائج زندگی را قناعت می‌نامند و در برابرش شره نامیده می‌شود. ۱۰- صبر در برابر موجبات خشم و غضب را حلم و بردباری می‌نامند، پس سر- آمد و اساس اخلاق که شرط ایمان است که بصبر دیگر اخلاق فاضله تکمیل و حقیقت ایمان مستقرّ می‌شود. فخر: یعنی بطور کلّی در انجام واجبات و مستحبّات و خودداری از ممنوعات دین و هر حادثه و رنج که بآنها برسد در همگی صابر و شکیبا هستند و بیقراری نمیکنند و در دل از خدا راضی هستند. «وَ الصّادِقِین» ۱۷ مجلّد چهارم احیاء العلوم غزّالی: ۱- راستی بزبان که در اخبار از گذشته و حال و آینده زبان خود را در اختیار بدارد و سخن نگوید مگر مطابق با حقیقت که وفای بوعده‌ی در آینده هم صدق در گفتار است و چنین کسی را صادق می‌نامند و مشهورترین انواع صدق همین است. -قرآن-۱-۱۹ ۲- راستی در دل یعنی نیّت و اراده مطابق با عمل خارج باشد که نتیجه‌ی اخلاص است و در تمام حرکات حقّ و درستی را منظور بدارد و از اینکه جهت گفته‌اند صدق یعنی صحت و درستی توحید در دل، و همین است معنی اینکه آیات [إِذا جاءَکَ المُنافِقُونَ قالُوا نَشهَدُ- الی قوله- وَ اللّهُ یَشهَدُ إِنَّ المُنافِقِینَ لَکاذِبُونَ] یعنی: -قرآن-۲۵۶-۲۹۹-قرآن-۳۱۹-۳۷۳ منافقین چون بحضور تو آیند می گویند ما شهادت می‌دهیم که تو پیغمبر هستی و خداوند میداند که تو رسول اویی و خداوند شهادت می‌دهد که منافقین دروغ گویند. و معلوم است که شهادت خدا به دروغ منافقین نسبت بآن است که در دل دارند یعنی در دل منکر پیغمبرند و گفتارشان با نیّت و آنچه در دل دارند مطابق نیست. ۳- راستی در عزم و ثبات رأی، و صادق در اینکه قسمت کسی است که دارای نیروی محکم و ثابت باشد در آهنگ کارهای نیک و انحراف و تردید در او راه نیابد، چنانکه از انس بن نضر نقل شده است موفّق نشد بحضور در جنگ بدر و بر او ناگوار آمد و بر خود عزم کرد که چون از اوّلین جنگ در حضور پیغمبر محروم شدم اگر دوباره [صفحه ۳۰] جنگی اتّفاق افتاد کاری بکنم که خدا داند و بس. سال بعد جنگ احد پیش آمد، سعد بن معاذ او را دید گفت کجا می‌روی! جواب داد: چه خوش است بوی بهشت که من آن را در احد می‌یابم و مشغول جنگ شد تا کشته شد و در تن او هشتاد و چند اثر زخم از شمشیر و نیزه مشاهده شد که خواهرش گفت: برادرم شناخته نمی‌شد و فقط بوسیله‌ی جامه‌هایش او را شناختم و اینکه آیه نازل شد: [رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّهَ عَلَیهِ]. -قرآن-۴۲۱-۴۶۸ ۴- راستی در کارها که آنچه می کند در باطن برخلاف و یا کمتر از آن نباشد و همین است که پیغمبر صلی اللّه علیه و آله فرموده است: خدایا نهان من را بهتر از آشکار من بکن و آشکارم را صالح و شایسته بگردان، و یزید بن حرث گفته است: چون نهان و آشکار کسی برابر شد انصاف است، و اگر نهان بهتر شد فضیلت است، و اگر آشکار بهتر شد خیانت است. و ابو عبد الرّحمان زاهد می گفت و می گریست: خدایا با مردم بامانت رفتار کردم ولی آنچه میان من و تو بود خیانت کردم. و ابو یعقوب نهرجوری می گفت: صدق بمعنی موافقت حقّ است در نهان و آشکار. ابو الفتوح نوشته است: اوّل صدقی که باشد او را صدق ایمان باشد خدایرا تا آنجا که گوید: [رَبَّنا إِنَّنا آمَنّا] در اینکه گفتار صادق باشد، آنگه احتراز کند از آنکه در گفتار او تفاوتی کما بیش رود، که در خبر است که چون مرد یکبار و دوبار راست بگوید براست گفتن معروف شود تا بنزدیک خدای تعالی نام او در جریده‌ی صدّیقان بنویسند، و چون یک دو بار دروغ بگوید عادت شود او را تا بنزدیک خدای تعالی او را از جمله‌ی کذابان بنویسند، قتاده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت: ایشان را نیّت راست باشد و دلهاشان مستقیم باشد و زبانهاشان لا جرم در سرّ و علانیه صادق باشد، در دل با خدای راست گویند و در ظاهر بر زبان با خلقان راست گویند و راست روند و راست باشند، هیچ کژی در گفتار و کردار باقوال و اعمال خود راه ندهند. -قرآن-۱۰۷-۱۳۱ «وَ القانِتِینَ» ۱۷- در آیت ۲۳۸ سوره‌ی بقره آنچه مناسب بود گفته شد. -قرآن-۱-۱۸ «وَ المُنفِقِینَ» ۱۷- ابو الفتوح: در خبر است که رسول علیه السّلام گفت: [ما -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۱] طلعت شمس قطّ الّا بجنبها ملکان یقولان اللّهمّ اعط کلّ منفق خلفا و کلّ ممسک تلفا.] هر روز با خورشید که طلوع می‌کند دو ملک است که می‌گویند: ای خدا بهر بخشنده‌ای عوض بده و مال هر بخیل را نابود کن. کشف الاسرار: گه مال بازند و گه حال، گه تن بازند و گه جان، مال در راه دوست، حال در کار دوست، تن در جستن دوست، و جان در دیدار دوست: ما را همه هر چه هست ایثار تو را است || گوش از قبل سماع، گفتار تو را است دیده نظر، جمال بسیار تو را است || جان و دل و دین، نثار دیدار تو را است «وَ المُستَغفِرِینَ بِالأَسحارِ» ۱۷- غزّالی در آخر مجلّد اوّل احیاء العلوم: روش پیغمبر در سحرخیزی معیّن نبود، گاهی نصف شب و گاهی بیشتر دو ثلث شب و گاهی یک سوّم و گاهی یک ششم باختلاف مواقع بیدار می‌بود، عائشه گفته است: -قرآن-۱-۳۴ چون آواز خروس بگوش پیغمبر می‌رسید بلند می‌شد، و هم عائشه گفته است: چون پیغمبر از نماز وتر [یک رکعت نماز آخر شب نزدیک صبح] فارغ می‌شد در جایگاه نماز خود بپهلو می‌خوابید تا بلال آن حضرت را برای نماز صبح خبردار می‌کرد، و پیوسته هنگام سحر می‌خوابید. و مشهور شده است که خواب آن وقت سنّت و روش پیغمبر بوده است، و خواب آن وقت را موجب مکاشفه و مشاهده‌ی از پشت پرده‌های غیب می‌دانستند که صاحب دلان آن هنگام از مقام ماورای حسّ الهام می‌گیرند. و اشخاص متعدّد روایت کرده‌اند که مواظبت کرده‌اند نماز شب پیغمبر را در سفر، آن حضرت بعد از عشاء می‌خوابید بعد بلند می‌شد و در اطراف آسمان نگاه می‌کرد و می‌گفت: [رَبَّنا ما خَلَقتَ هذا باطِلًا- تا آخر] پس از آن دندان مسواک میکرد و وضو می‌گرفت و مشغول نماز می‌شد بطوری که گمان می‌کرده‌اند باندازه‌ای که در خواب بوده است همان قدر هم نماز خوانده است و باز می‌خوابید و پس از مدّتی بیدار می‌شد و بهمان اندازه و عمل برگزار می‌فرمود. -قرآن-۱۸۴-۲۱۶ ابو الفتوح: مجاهد و قتاده و ضحّاک و کلبی گفتند: نمازکنندگان باشند یعنی نماز شب کنان، زید بن اسلم گفت: آنان باشند که نماز بامداد باوّل وقت چون صبحدم [صفحه ۳۲] باشد بگذارند، إبن کیسان گفت: آنان باشند که نماز بامداد بجماعت کنند، حسن بصری گفت: در شب نماز کنند تا بوقت سحر آنگه در وقت سحر باستغفار مشغول باشند. در جمله وصایای لقمان که پسرش را وصیّت نمود که ای پسر نباید که خروس از تو زیرک‌تر باشد بوقت سحر برخیزد و استغفار کند و تو خفته باشی. مجمع: حضرت امام رضا از حضرت امام صادق [ع] نقل کرده است: یعنی آنها که هنگام سحر نماز می‌خوانند و هم از امام صادق [ع] نقل شده است: کسی که هنگام سحر هفتاد مرتبه بگوید: [استغفر اللّه ربّی و اتوب الیه] مشمول اینکه آیه خواهد بود. حسینیّ نوشته: بیت: گناه آمد شهود ما سوی اللّه || از اینکه نوع گناه استغفر اللّه و گفته‌اند یعقوب که بفرزندانش گفت: [سَوفَ أَستَغفِرُ لَکُم] یعنی در آینده برای شما از خدا آمرزش می‌خواهم مقصودش آن بوده است که هنگام سحر دعا بکند که آن وقت مستجاب است چون دشوارتر است و روح آدمی در آن وقت صافتر است. -قرآن-۴۲-۶۸ بیان السعادة: صبر موجب راستی است که نتیجه‌ی آن استقامت در اقوال و افعال و احوال است و کمال قنوت که طاعت و بندگی باشد همین استقامت در افعال و اقوال و احوال است و طاعت و استقامت وسیله‌ی آسانی بخشش فعلیّات نفس است یعنی آنچه را شخص موجود و در اختیار دارد بآسانی می‌تواند ببخشد و از آن در- گذرد، و با اینکه جور بخشش تقرّب بیوم الدّین حاصل می‌شود که نزدیکی بروشنائی و نورانیّت دین است و زشتیهای تیرگی و ظلمانیّت خویهای آدمی را می‌پوشاند و نزدیک می‌شود بسحر و صبح امید و چون مطابق تکوین و فطرت انسانی اعمال و وظائف دین معیّن شده است و ظاهر آدمی با باطنش باید مطابق باشد، خداوند موظّف کرده است او را که در سحر تیرگی نهاد خود و هنگام ظلمانیّت خوی بشری به زبان استغفار گوید تا سحر، تیرگی باطن بروشنی روز صفا و جلوه‌ی نور حقّ متّصل شود. امام قشیری گفته است: تأویل آیه اینکه است: شکیبا هستند در انجام فرمان [صفحه ۳۳] خدا راستگو هستند در آنچه با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدا عهد و پیمان بسته‌اند و بندگان هستند با استقامت در دوستی خدا و منفقین و بخشندگان در راه خدا هستند و از دیدن گناهان خویش در سحر باستغفارند. صفیعلیشاه در عرفان الحقّ ص ۳۰: استاد طریقت جنید عالی مرتبت گوید: صبر نوشیدن جرعه‌های مرارت است بخرسندی نه بعبوس و ناپسندی، صبر ناقص ترک شکوه است از الم بلا و صبر کامل استقبال بلارفتن بکمال رضا و علامت صبر اینکه: چون با یاران نشیند با آنکه در غمرات بلا- است کسی تفاوت در حالش نبیند و صبر را مراتب است و هر مرتبه‌اش حالی را مناسب: صبر بر طاعت معبود نتیجه‌اش انکشاف اسرار وجود است صبر از شهوت نتیجه‌اش عزت، صبر با اهل نفاق حاصلش پاکی اخلاق است صبر در بلامنتج قرب بخدا است. تفسیر صفیعلیشاه در همین آیه: اندر اسحارند آمرزش طلب || هر دم افزایند بر عشق و ادب از ذنوب هستی خود لا شوند || باقی اندر هستی مولی شوند سخن ما: ۱- آیت ۱۵ «قُل أَ أُنَبِّئُكُم- الخ مطابق میل و خواسته‌های مردم، بآنها نوید بهره‌های عالم دیگر داده شده است که در اوّل نوید بهشت و ازدواج داده شده و در آخر رضوان گفته شده است که آخرین کمال آدمی است. -قرآن-۲۴-۴۶ ۲- آیت ۱۶ «یَقُولُونَ رَبَّنا» الخ شاید اشاره باین باشد که چون در آیت جلو مردم باتقوی توصیف شده‌اند باین جمله نشان داده شده است: نتیجه‌ی تقوی امیدواری است که پرهیزگاران با جرأت تمام خواهش آمرزش و آسایش میکنند. -قرآن-۱۳-۳۴ ۳- آیت ۱۷ کلمه‌ی «منفقین» در برابر حدیث ابو الفتوح از پیغمبر، مثنوی چنین گفته است: گفت پیغمبر که دایم بهر پند || دو فرشته خوش منادی می‌کنند کای خدایا منفقان را سیر دار || هر درمشان را عوض ده صد هزار ای خدایا ممسکان را در جهان || تو مده الّا زیان اندر زیان [صفحه ۳۴] ای خدایا منفقان را ده خلف || ای خدایا ممسکان را ده تلف منفق و ممسک محلّ بین به بود || چون محلّ باشد مؤثّر می‌شود ای بسا امساک کز انفاق به || مال حقّ را جز بامر حقّ مده تا عوض یابی تو مال بی‌کران || تا نباشی از عداد کافران ۴- مسئله‌ی استغفار سحر است که چه اختصاصی دارد آنها را در عرض صابرین و صادقین شمرده‌اند! علّت آن بسیار واضح است، بخصوص برای مردم صحرانشین و ساکنین بیابان صاف حجاز در آخر شب که خستگی روز بواسطه‌ی خواب شب تمام شده است و حال نشاطی در انسان است، و دیدن آسمان صاف و ستاره‌های درخشان و آرامش طبیعت احساسات او را تحریک می‌کند و توجّه او را بعوالم ماوراء محسوس بیشتر جلب می‌کند و روح برای فراگرفتن بهره‌های معنوی آماده‌تر می‌شود و صدق و حقیقت در دعا و نیاز بیشتر است و آنچه می‌گوید و می- خواهد همان است که در دل تولید می‌شود و بزبان روان می‌گردد، چون در ساعتی است که روح صاف است و دل پاک است و مشاغل مادّی برکنار است و گرفتاریهای زندگی هنوز او را بخود نکشیده است پس ارتباط اراده‌ی جزئی آدمی با اراده‌ی کلّی ازلی و سرنوشت معیّن او آسانتر و امکان انطباق آن نزدیکتر و احتمال بهدف رسیدن خواهش و پوزش بیشتر خواهد بود. [صفحه ۳۵]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸ تا ۲۰]

شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لا- إِلهَ إِلاّ- هُوَ وَ المَلائِكَةُ وَ أُولُوا العِلمِ قائِماً بِالقِسطِ لا- إِلهَ إِلاّ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ[۱۸] إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللّهِ الإِسلامُ وَ مَا اختَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ إِلاّ مِن بَعدِ ما جاءَهُمُ العِلمُ بَغياً بَينَهُم وَ مَن يَكفُر بِآياتِ اللّهِ فَإِنَّ اللّهَ سَرِيعُ الحِسابِ[۱۹] فَإِن حَاجُّوكَ فَقُل أَسلَمتُ وَجهِيَ لِلّهِ وَ مَنِ اتَّبَعَنِ وَ قُل لِلَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ وَ الأُمِّيِّينَ أَ أَسلَمتُم فَإِن أَسلَمُوا فَقَدِ اهتَدَوا وَ إِن تَوَلَّوا فَإِنَّما عَلَيكَ البَلاغُ وَ اللّهُ بَصِيرٌ بِالعِبادِ [۲۰] -قرآن-۱-۶۲۰ معنی لغات: «القسط» عدل و بحقّ کارکردن. «أُوتُوا الكِتاب» دارندگان کتاب آسمانی که علمای یهود و نصاری باشند. «امیّین» مردم بیسواد که اعراب باشند. -قرآن-۴۴-۶۳ جهت نزول: ابو الفتوح: دو نفر از علمای مسیحی شام بمدینه خدمت پیغمبر رسیدند بآن حضرت عرض کردند مهمترین شهادت که در کتاب خدا است چگونه شهادتی است! اینکه آیه برای جواب آنها نازل شد. سیوطی در اسباب النّزول: در حدود هشتاد آیه از اوّل اینکه سوره مربوط است بگفتگوی علمای مسیحی نجران. ترجمه: ۱۸خدا خود گواه است که جز او خدا نیست و فرشتگان و دانایان نیز گواهند با اینکه او دست اندر کار عدالت است [که هر چیز بجای خود آفریده] البتّه جز او خدا نیست که برتر است و دانا. ۱۹ البته کیش درست به پیشگاه خداوند همین اسلام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و دو دستگی و ناسازگاری یهودیان و مسیحیان با آنکه حقیقت را به آنها آموختند [و دانستنی بدانستند] از آن روی بود که سرکش و فزونخواه با یکدیگرند و هر که [چنین باشد] و به نشانه‌های خداوندی کافر شود او زود بشمار کارش رسد. ۲۰ ای محمّد اگر اینکه بیدینان با تو دشمنی و جدل کنند بگو: من و پیروانم روی دل بخدا سپردیم و با تورات و انجیل‌خوانان و مردم بیسواد بگو: شما هم سرسپرده‌اید یا نه! [صفحه ۳۶] پس اگر تسلیم شدند راه خود یافته‌اند و اگر روی‌گردان شدند تو را جز پیغام‌رساندن کاری نیست و خدا بکار بندگان خود بینا است. گفتار مفسّرین: «شَهِدَ اللّهُ أَنَّه» ۱۸- مجمع: سعید بن جبیر گفت: در اطراف کعبه سیصد و شصت بت نهاده بودند، چون آیت «شَهِدَ اللّهُ أَنَّه- الی آخر» نازل شد همه‌ی آنها برو بر زمین افتاده بودند. -قرآن-۱۶-۴۱-قرآن-۱۳۵-۱۵۹ ابو الفتوح: ابو نهیک و ابو شعشاء «شهداء اللّه» قرائت کرده‌اند و معنی چنین می‌شود: صابرین و صادقین شاهدها هستند. و مفسّرین جمله را مختلف معنی کرده‌اند: حکم کرد قضاوت کرد اعلام کرد بیان و توضیح کرد. إبن کیسان معنی کرده است: خدا بتدبیر عجیب و ساخت محکم و کارهای درست و صحیح خود شهادت داده است. و ابو عتاهیه‌ی شاعر گفته است: و فی کلّ شیء له آیة || تدلّ علی انّه واحد در هر چیزی نشانه‌ای است که میرساند او یکی است. از عربی پرسیدند: چه دلیل داری بر یگانگی خدا! گفت: [البعرة تدلّ علی البعیر و آثار القدم تدلّ علی المسیر] پشگل نشان می‌دهد که آنجا شتری بوده است و رد قدمها نشانه است که کسی گذر کرده است. مفضّل گفته است: شهادت خدا بمعنی اطّلاع دادن و اعلان کردن از طرف او است و شهادت فرشتگان و مؤمنان بمعنی اقرار است. و نیز او نوشته: چون سخن در توحید می‌رود مدّعی و حاکم و گواه او است. «وَ أُولُوا العِلمِ» ۱۸- ابو الفتوح: مفسّرین چند معنی کرده‌اند: ۱- پیغمبران، ۲- اصحاب پیغمبر، ۳- علمای ادیان دیگر که اسلام پذیرفته‌اند مانند عبد اللّه إبن سلام و غیره. -قرآن-۱-۲۲ تفسیر اهل بیت نقل شده است: مقصود علیّ علیه السّلام است. «قائِماً بِالقِسطِ» ۱۸- ابو الفتوح نوشته است: معنی آنکه عادل است برای آنکه از شرط گواه آن است که عدل باشد ای عجب در گواهی خدای عدالت شرط - قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۳۷] است در حکومت حاکم تو عدالت شرط نیست! بنگر که اللّه تعالی عدل با توحید چگونه مقرون کرد تا آنجا که بر توحید گواهی می‌دهد عدل بشرط کرد. طبری: محمّد بن جعفر بن زبیر گفته است: خدا و ملائکه و صاحبان علم شهادت دادند برخلاف آنچه علمای مسیحی نجران می‌گفتند و آنکه شهادت را قضاوت معنی کرده است بر خلاف لغت عرب است و چنین معنی نه در لغت عرب معلوم شده است و نه در عجم. ابو السّعود: یعنی بپا می‌دارد عدالت را در همه چیز و گفته‌اند: یعنی غیر از خدا نیست خدائی بپایدارنده‌ی عدالت، و بعضی قرائت کرده‌اند: «قائم بالقسط» با صدای جلو و رفع در «قائم» و معنی چنین می‌شود: نیست خدائی مگر آنکه با عدالت است. فخر: یعنی اجرای امورش بر استقامت است. و نیز نقل کرده‌اند: یعنی بندگانرا بعدل پاداش دهد و بسزا جزا دهد. فی ظلال: یعنی عدل بدرستی وابسته باو است چون یکتائی و وحدت مطلق استوار کننده‌ی عدل مطلق است و اگر دو تائی حکمی کنند یک نواخت نباشد و عدل حقیقی فراهم نشود اینکه است که عدالت و وحدت در طبیعت پیوند با هم شده‌اند که هر یک بدیگری وابسته است. «لا إِلهَ إِلّا هُوَ- تا آخر» ۱۸ طبری: یعنی غیر از آن یگانه‌ی واقعی دیگری شایسته نیست که معبود باشد و پرستش شود. -قرآن-۱-۲۲ ابو الفتوح: از صادق علیه السّلام پرسیدند چرا اینکه جمله تکرار شده است! در جواب فرمود: در اوّل اثبات و اخبار بتوحید شده است، دوّم برای دستور و بیان وظیفه است که چون دانستید خدا یکی است پس همگی باین حقیقت مؤمن باشید و بگوئید خدا یکی است و چیره است بر همه و محکم کار است. «إِنَّ الدِّین» ۱۹ طبری: معنی دین در اینکه جمله فرمان‌بردن و خارشدن است، و معنی اسلام تن در دادن و انقیاد است با خاری و فروتنی. -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۸] فی ظلال: خدا یکی است از مردم یک عقیده می‌خواهد و اسلام یک عقیده است که از آغاز پیدایش پیغمبران خواسته‌ی آنها همین بوده است یعنی تسلیم دل تسلیم نهان تسلیم در جنبش و کار و اینکه آیه همین را میگوید: اسلام یک عقیده است که آدمی از آغاز تمدّن خود بآن وادار شده است. «وَ مَا اختَلَفَ- تا آخر» ۱۹ طبری: مقصود از مورد اختلاف انجیل است و صاحبان کتاب علمای مسیحی هستند که عالم بانجیل بودند ولی در شخصیّت حضرت مسیح اختلاف کردند و برای نمودن برتری و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آقائی خود هر کدام چیزی گفتند و یکدیگر را زشت شمردند، و از بعضی مفسّرین اوّل نقل شده است که مقصود یهود است که پس از موسی ع بواسطه‌ی جاه‌طلبی عقاید مختلف اظهار کردند. -قرآن-۱-۱۸ «أَسلَمتُ وَجهِیَ» ۲۰ فخر: مقصود از اینکه جمله آن است که: اوّل در برابر لجاجت آنها جای بحث نیست چون در آیه‌های متعدّد آنچه باید گفته شود اظهار شده است و بدرستی از مطالب پیغمبر و هدف اسلام مطّلع هستند، و لجاج و بحث آنها نه از جهت پوشیده‌بودن مطلب است بلکه بمنظور سوء استفاده و جاه‌طلبی است پس جواب اینکه جور مردم همین است که من تسلیم هستم شما خود دانید. دوّم- مقصود آن است که شما در چیزی بحث می‌کنید که خود اصل آن را قبول دارید، چون در ایمان بآفریننده که شما مخالف نیستید من هم همان را می‌گویم پس من تسلیم باو هستم و شما اگر مطلب دیگری دارید که خدا جسم است یا پسر دارد یا بشکل بت او را باید نمایش داد و پرستید بایستی شما ثابت کنید و من را اقناع نمائید و گر نه من گفتنی‌ها را گفتم و دیگر بشما کاری ندارم. سوّم- که ابو مسلم گفته است: اینکه جمله نظیر گفتار ابراهیم خلیل [ع] است که در آیت دیگر از او نقل شده است [وَجَّهتُ وَجهِیَ لِلَّذِی فَطَرَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ] و چون یهود مسیحی و بت‌پرستان عرب بابراهیم و روش او احترام می‌گذاشتند به پیغمبر دستور داده شد: تو روش ابراهیم را پیش بگیر و بآنها بگو: من بهمان راه میروم که ابراهیم رفته است. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۱۰۰۸-۱۰۷۰ «وجهی» ۲۰ فرّاء گفته است یعنی عمل خود را خالص کردم و امام و دیگران [صفحه ۳۹] گفته‌اند: وجه کنایه از نفس است چون انسان رو بجانب چیزی که کرد بتمامی خود رو بآن خواهد بود پس معنی چنین است: خود را تسلیم کردم. «وَ مَنِ اتَّبَعَنِ» ۲۰ اینکه کلمه باید در آخر [یا] داشته باشد تا بفهمانند اینکه معنی را: [هر که پیروی کرد مرا] مجمع: عاصم و حمزه و کسائی با حذف [یا] قرائت کرده‌اند چون کسره و صدای زیر نون کافی است برای استفاده‌ی معنی بعلاوه که در قرآنهای اصلی نیز، همین‌طور نوشته بوده است و بعضی با [یا] قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۳ سخن ما: ۱- ملائکه و یا موجودات و قوای لایتناهی مرموز و مخفی که وسیله‌ی پیدایش دسته‌های بیشمار موجودات هستند خود نشانه‌ی یک قدرت دیگری است که همه مسخّر و بفرمان او هستند. ۲- هرکس دارای علم یعنی قوّه‌ی تفکّر باشد و بیندیشد اینکه حقیقت برایش نمودار می‌شود که یک جرقّه از خورشید جداشدن و یا قوّه‌ی جاذبه و یا میل بمرکز و گردش دور مرکز و یا برق و یا خاصیّت پیدایش یاخته هر کدام را وارسی کنیم می‌بینیم حادثه‌ای است و یا پدیده‌ای است که در دنبال یک چیز دیگر نمودار شده است و تا هر اندازه عقب برویم بیندیشیم بیشتر مطمئن می‌شویم که حقیقت دیگری است و اینکه پیدایش‌های پی در پی وابسته بیک اراده و قدرت مافوق است، بقول سنائی: بنزد عقل هر دانسته‌ای هست || که با گردنده گرداننده‌ای هست از آن چرخد که گرداند ورا پیر || قیاس چرخ گردون را همی گیر ۳- معرّفی مقام علم و عالم است که بالاترین عالم آنکس است که متوجّه بآغاز شناسی شود و خود را از حیرت بدرآورد که از کجا آمدم و بکجا می‌روم. ۴- آیت ۱۹ جمله‌ی «وَ مَا اختَلَفَ الخ» معرّفی علمای بی‌عمل است که بسا مردم با آنکه اهل کتاب و مطالعه هستند زحمات آنها در روح و روانشان اثر نگذاشته و در سرکشی و فزون‌طلبی با جهّال تفاوت ندارند، و در موقع عمل تمام خوانده‌ها و شنیده ها و یادگرفته‌ها را فراموش می‌کنند و منکر می‌شوند، چنانکه امروز هم می‌بینیم کسانی را که در مراکز علم و بحث استفاده کرده و یا دانشگاههای بزرگ را دیده و مقام علمی -قرآن-۲۱-۳۸ [صفحه ۴۰] احراز نموده‌اند ولی چون اختیاری بآنها داده شود علم و تجربه و فراگرفته‌ها را کنار گذارده تا آنجا که بتوانند آنچه می‌خواهند می‌کنند. ۵- آیت ۲۰ راهنمائی مردم نادان است که در آخر آیات یادآور شده است ای پیغمبر تو و پیروانت جز ابلاغ حقّ وظیفه‌ای ندارید، و بنام ارشاد و یا امر بمعروف و نهی از منکر نباید مردم تعصّب کنند و موجب آشوب بشوند.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۱ تا ۲۲]

إِنَّ الَّذِینَ یَکفُرُونَ بِآیاتِ اللّهِ وَ یَقتُلُونَ النَّبِیِّینَ بِغَیرِ حَقٍّ وَ یَقتُلُونَ الَّذِینَ یَأمُرُونَ بِالقِسطِ مِنَ النّاسِ فَبَشِّرهُم بِعَذابٍ أَلِیمٍ [۲۱] أُولئِکَ الَّذِینَ حَبِطَت أَعمالُهُم فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ وَ ما لَهُم مِن ناصِرِینَ [۲۲] -قرآن-۱-۲۹۴ معنی لغات: [الیم] دردناک. [حبطت] از مصدر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حبط بمعنی باطل و بیهوده‌شدن. ترجمه: ۲۱ همانا کسانیکه نشانه‌های حقّ و آیات خدا را باور نکنند و پیغمبران بناروا کشند و هم آن‌کسان را می‌کشند که فرمان بدرستی و عدالت با مردمان کنند. ای محمّد بآزاری دردناک نویدشان بده، ۲۲ چه اینگونه مردم کسانی بودند که آنچه کرده‌اند باین جهان و سرای دیگر نابود شود و یاوری بر ایشان نباشد. سخن مفسّرین: «یَقتُلُونَ النَّبِیِّینَ» ۲۱ صافی: مقصود اهل کتاب همزمان با پیغمبر است که پیشینیان آنها پیغمبرها و رهبرهاشان را می‌کشتند، و اسلاف و باز- ماندگان آنها هم باین کار راضی بودند پس نسبت قتل پیغمبران بآنها درست است که راضی بآن کار بوده‌اند و بعلاوه در پی کشتن پیغمبر و مسلمین بودند. -قرآن-۱۵-۴۳ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی اینکه مردم دوست میدارند پدران خود را که پیغمبران را می‌کشتند. «بِغَیرِ حَقٍّ» ۲۱ فخر: ممکن است مقصود اینکه باشد که آنها می‌پنداشتند کشتن پیغمبران بحقّ بوده است در صورتی که بغیر حقّ است. -قرآن-۱-۱۷ مجمع: یعنی کاری می‌کردند که جز بناحقّ نبود. [صفحه ۴۱] «یَقتُلُونَ الَّذِینَ» ۲۱ ابو الفتوح: حمزه [یقاتلون] با الف قرائت کرده است یعنی جنگ می‌کردند. -قرآن-۱-۲۵ از مقاتل نقل شده است مقصود پادشاهان بنی اسرائیل است که آنها را می‌کشتند با اینکه مردمان صالح و رهبران بعدالت بودند، إبن جریج گفته است: مقصود آنهائی است که پیرو انبیاء بودند و چون میدیدند مردم پیغمبران را می‌کشند آنها را نهی می‌کردند، ولی بعوض پذیرفتن پند اینکه پیروان را هم می‌کشتند. و از ابو عبیده‌ی جرّاح نقل کرده‌اند که پیغمبر نظیر اینکه مطلب را نقل فرمود و باین آیه استشهاد فرمود که مقصود اینجور مردم و کار آنها است. «فبشّرهم» ۲۱ ابو الفتوح نوشته است: اصل بشارت در لغت خبری باشد که از اثر آن سرور و حزن بر بشره پیدا شود، و لکن در عرف در سرور و خبر خیر مستعمل است و در عذاب و محنت استعمالش مجاز بود. «حَبِطَت أَعمالُهُم» ۲۲ ابو الفتوح نوشته است: اصل کلمه از حبط است و آن آن بود که شتر گیاهی بد بخورد و شکمش بیاماسد از آن و هلاک شود. -قرآن-۱-۲۳ «فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ» ۲۲ مجمع: مقصود یهود است و عمل آنها رفتار بتورات است و باطل بودن آن درست نبودن عمل بتورات و خونشان بحکم اسلام مباح بود و جایز القتل بودند و چون کار خوب مناسب آن عالم ندارند در آنجا هم از عمل خود بهره نمی‌برند، و همین است معنی جمله‌ی بعد: -قرآن-۱-۲۹ «وَ ما لَهُم مِن ناصِرِینَ» ۲۲ یعنی کاری نکردند که در اینکه عالم یا عالم دیگر کسی یا چیزی یار و هواخواهشان باشد. -قرآن-۱-۳۱ سخن ما: آیت آخر جمله‌ی [حبطت] بمعنی: بیهوده و هدر شد از آن جهت ممکن است گفته شده است که طرز کار و ضمائم خارجی گاهی طوری است که کوششهای انسان را نابود می‌کند، اگر برزگری تخم بد بکارد یا شرائط زراعتش ناقص باشد یا آسیبی بزراعت برسد، عمل نابود می‌شود، همچنین اهل صنعت و هنرپیشه و نویسنده، پس اینکه جمله می‌فهمانند که انسان بهمان گونه که در کارهای مادّی بهره و محرومیّت دارد، در [صفحه ۴۲] کارهای معنوی هم و نباید میان خواصّ مادّی انسان با معنویّات او تفاوت دانست و چون در کارهای زندگی موجبات پیشرفت لازم دارد و اگر کمبود در آنها شد بیهوده می‌شود، در کارهای عالم دیگر هم باید همه‌ی شرایط و لوازم رعایت شود تا بیهوده نباشد، و دو کلمه‌ی [فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ] که دنبال هم گفته شده است اشاره است بهمین که آن جهان از اینجا جدا نیست و آنچه اینجا فراهم کند آنجا دریافت نماید. - قرآن-۲۸۹-۳۱۷

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۳ تا ۲۵]

أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الکِتابِ یُدعَونَ إِلی کِتابِ اللّهِ لِیَحکُمَ بَینَهُم ثُمَّ یَتَوَلّی فَرِیقٌ مِنهُم وَ هُم مُعرِضُونَ [۲۳] ذلِکَ بِأَنَّهُم قالُوا لَن تَمَسَّنَا النّارُ إِلاّ أَیّاماً مَعدُوداتٍ وَ غَرَّهُم فِی دِینِهِم ما کانُوا یَفتَرُونَ [۲۴] فَکَیفَ إِذا جَمَعناهُم لِیَومٍ لا رَیبَ فِیهِ وَ وُفِّیَت کُلُّ نَفسٍ ما کَسَبَت وَ هُم لا یُظلَمُونَ [۲۵] -قرآن-۱-۴۲۷ معنی لغات: «أ» آیا. «تر» از مصدر رؤیت بمعنی دیدن و اندیشیدن. «نصیب» بهره. «یتولّی» از مصدر تولّی بمعنی پشت کردن و اعتنا نکردن «ریب» بمعنی شک و دو دل بودن. «وفّیت» از مصدر توفیة بمعنی انجام دادن و نتیجه رساندن و وفاکردن. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفت: روزی پیغمبر تشریف برد به [مدراس] یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جائیکه تورات درس میدادنـد با جماعتی از آنها پیشـنهاد دین کرد و دعوت بخـدا، نعیم بن عمرو و حرث بن زید گفتند: تو چه دین داری! فرمود بر دین و روش ابراهیم خلیل علیه السّلام هستم. گفتند: ابراهیم مذهب یهود داشت، آن حضرت فرمود: میان من و شما تورات حکومت کنـد آنرا بیاوریـد و آنچه باشد قبول دارم، آن‌ها نپذیرفتند. آیت ۲۳ و ۲۴ در دنباله‌ی اینکه گفتگو نازل شـد، و نیز مفسّرین نقل کرده‌انـد زن و مرد آبرومنـد یهود بی‌عفّتی کردنـد، برای حفظ آبروی آنها گفتنـد: از محمّـد قضاوت می‌خواهیم شاید مجازاتش آسانتر باشـد، آن حضـرت حکم به سـنگسار کرد، آنها گفتنـد: اینکه حکم ظالمانه است. فرمود تورات بیاوریـد که همین حکم را کرده است، گفتنـد: عبـد اللّه بن صوریـا در فـدک عـالم است و تـورات می‌دانـد، حاضـرش کردنـد، مشـغول [صـفحه ۴۳] خواندن تورات شد چون باین حکم رسـید دسـتش را روی جمله‌های اینکه مطلب گذاشت عبد اللّه بن سـلام برخاست و دست او را گرفت و مطابق حکم پیغمبر خوانـد، اینکه آیات دنباله‌ی اینکه قضیّه نازل شد. ترجمه: ۲۳ ای محمّـد بنگر بآن کسان که بهره‌ای از کتـاب آسـمانی [تورات] دارنـد و آنـان را می‌خواننـد که بآن رفتار شود و میانشان حکومت و داوری کنـد. دسـته‌ای از ایشان پشـت می‌کنند و رو گردان از آن میشوند. ۲۴ اینکه رفتارشان از آن رواست که می- گفتند: ما بجز چند روز گرفتار آتش دوزخ نخواهیم بود [اینکه بود که رو گردان از حقّ بودند] و همین دروغ بدین بستن‌شان گول‌شان زد. ۲۵ ولی چه خواهند کرد بآن روز که خواه و ناخواه میرسد چون فراهم‌شان کنیم و به هر کس مزد آنچه کرده بدرستی داده شود و بر کسـی ستم نشود! سخن مفسّرین: «وَ غَرَّهُم- الخ» ۲۴ مجمع: مقصـود علمـای یهـود اسـت و مـوجب غرور و تهمـت آنهـا را چنـد احتمـال داده‌انـد: ۱- محـدود و مختصـر بودن گرفتاریهای عالم دیگر، ۲- ادّعای آنها که ما فرزنـدان و دوسـتان خدائیم چنانکه در آیت دیگر اینکه مطلب از آنها نقل شده است، ۳- اینکه گفتگو با پیغمبر که ما بر حقّیم و تو بر باطل موجب غرورشان شده که خوب گفته‌اند و محکومش کرده‌اند پس هر تهمت و باطلی که اظهار کننـد بجا و بموقع است. -قرآن-۱۵-۲۸ سخن ما: ۱- بطوری که اهل تتبّع و تاریـخ می‌گویند معلوم نیست تورات موجود چقدر بعد از موسـی تدوین شده است! تا پانصد سال بعد هم احتمال داده‌اند و هم معلوم نیست تورات اصـلی بچه زبان بوده است و از چند لغت رد شده است تا بترجمه‌های متنوّع اخیر رسـیده است. و همینطور انجیل و دیگر کتب مقدّسه لغت اصلی و تاریخ تـدوین آنهـا روشن نیست چنـانکه در اوّل سـوره‌ی بقره و اینکه سـوره در کلمه‌ی تورات و انجیـل اشـاره شـده است. از جمله [أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الکِتابِ] یعنی بهره‌ای از کتاب بآنها رسـیده است همین مطلب فهمیـده می‌شود، که اینکه مردم تورات می‌خواننـد و درس می‌دهند ولی -قرآن-۱۱-۴۵ [صفحه ۴۴] معلوم نیست و خود نمی‌فهمنـد که چه می‌گویند چون مختصـر بهره‌ای که آنها از تورات دارنـد همین است که می‌تواننـد اینکه کتاب در دست خود را بنام تورات بخواننـد، بیش از اینکه نه اطّلاع از اصل تورات دارند و نه می‌تواننـد تسـلیم باشـند بآنچه در دست دارنـد، نتیجه‌ی وجودی اینجور مردم که پایه‌ی معلوماتشان بر غلط است و عقل پروراندن و نمـایش‌دادن همان اغلاط را هم ندارنـد همین است که هرگز برای فهمیـدن حرف حق حاضـر نیسـتند و غرور اسم علم آنها را چنان گمراه می‌کنـد که خود را از هر کس برتر دانسـته معتقدنـد که بایـد مردم آنها را پرسـتش کننـد و کورکورانه نظریّات آنها را وحی آسمانی بشمارند. ۲- بـا اینکه جمله‌هـا مردم خودپرست و سـفیه معرفی می‌شونـد که در هر دوره و زمان آثار وجودی اینگونه مردم همین است که گفتیم و امروز هم نمونه‌ی آنهـا را زیـاد می‌بینیم بخصوص در طبقـات نویسـندگان و مبلّغین که بـا دقت در نوشـته و گفته‌هاشان خوب معلوم می‌شود که مصداق اینکه آیه هستند در غرور و بی‌سوادی و گمراهی.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۶ تا ۲۷]

قُلِ اللّهُمَّ مالِکَ المُلکِ تُؤتِی المُلکَ مَن تَشاءُ وَ تَنزِعُ المُلکَ مِمَّن تَشاءُ وَ تُعِزُّ مَن تَشاءُ وَ تُـذِلُّ مَن تَشاءُ بِیَدِکَ الخَیرُ إِنَّکَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۲۶] تُولِجُ اللَّیلَ فِی النَّهارِ وَ تُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیلِ وَ تُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ وَ تُخرِجُ المَیِّتَ مِنَ الحَیِّ وَ تَرزُقُ مَن تَشاءُ بِغَیرِ حِسابٍ [۲۷] -قرآن-۱-۳۹۷ معنی لغات: [اللّهمّ] یا اللّه، و ای خـدا. [تنزع] از مصدر نزع بمعنی کندن و جدا کردن. [تولج] از مصدر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ایلاج بمعنی داخل کردن. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: قتاده گفت: برای ما نقل کرده‌اند: پیغمبر [ص] دعا کرد که امپراطوریهای ایران و رم در پیروان و امّت آن حضرت باشند، اینکه دو آیه در جواب آن دعا نازل شد. مجمع: پس از فتح مکه پیغمبر [ص] فرمود: دین اسلام بایران و رم خواهد رسید و مسلمین [صفحه ۴۵] تا آنجا می‌روند، منافقین و یهود مسخره کردند، اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۶ و خود بگو: ای خدای پادشاه پادشاهان تو بهر که خواهی پادشاهی دهی و از هر که خواهی پادشاهیش بگیری و هر که را خواهی گرامی کنی و هر که را خواهی خوار نمائی چه همه خوبیها بدست و توان تو است که بر همه چیز توانائی، ۲۷ شب را تو بروز و روز را بشب کنی و هم زنده از مرده و مرده از زنده بنمائی و بهر که خواهی بیشمار روزی دهی. سخن مفسّرین: «اللّهُمَّ مالِکَ المُلکِ» ۲۶ ابو الفتوح نوشته است: ابو رجاء العطاردیّ گفت: اینکه میم که در آخر اللّهمّ است جامع است هفتاد نام را که اوّلش میم است چون ملک و مالک و محیی و ممیت و منعم و محسن و مفضل، پس چنان است که آنکس که خدای را باین بخواند هفتاد نام خوانده باشد. بدانکه ما را ملک خوانند و مالک خوانند، امّا مالک الملک جز خدایرا نخوانند اعشی رسول را مدح کرد و گفت: -قرآن-۱۵-۴۴ یا مالک الملک و دیّان العرب، رسول علیه السّلام او را نهی کرد و گفت ساکت باش که خدا مالک الملک است، و در خبر هست که رسول علیه السّلام شنید از کسی که کسی را آواز می‌داد می‌گفت: یا شهنشاه رسول علیه السّلام نهی فرمود و گفت: مگو، زیرا پادشاه پادشاهان خدا است. شرح تعرّف ص ۱۱۴: و اندرین سخن اشارت است که همه خلق از وی نشان دارند و وی از کس نشان ندارد. «تُؤتِی المُلکَ مَن تَشاءُ» مفسّرین کلمه‌ی ملک را چند معنی کرده‌اند، امام فخر: -قرآن-۱-۳۱ ممکن است مقصود، همه‌ی اقسام ملک باشد یعنی ملک پیغمبری و علم و عقل و تندرستی و اخلاق نیکو و حکومت و سلطنت، و مال و دوستی که همه‌ی اینها انواع دارائیهای آدمی است که کلمه‌ی ملک آنها را می‌فهمانند، از محمّد ورّاق نقل شده است: مقصود آنست که خدا سلطنت بر نفس و چیرگی بر سرکشیهای نفس و بیچاره‌کردن اهریمن بهر کس بخواهد می‌دهد. ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه مبارک گفت در نزدیک سفیان ثوری شدم بمکّه [صفحه ۴۶] بیمار بود و داروی خورده بود و اندوهی می‌بود او را، گفتم: چه بوده است تو را! گفت بیمارم و داروی خورده‌ام، گفتم پیازی هست! بفرمود تا بیاوردند، بشکستم و گفتم: ببوی و بازگیر، آن ببوئید و بازگرفت و عطسه‌ی چندش فراز آمد و گفت: [الحمد للّه ربّ- العالمین] و ساکت شد، مرا گفت: یا إبن المبارک فقیه و طبیب، گفتم دستوری باشد که مسئله‌ای چند بپرسم! گفت بپرس، گفتم: مرا بگوی تا مردم کیست! گفت: فقیهان، گفتم: پادشاهان کیستند! گفت زاهدان، گفتم: اشراف کیستند! گفت پرهیزکاران، گفتم: غوغا کیستند! گفت: آنانکه باطراف گردند، و احادیث نویسند برای آنکه تا مال مردمان خورند، گفتم: سفلگان که‌اند! گفت ظالمانند. آنگه وداعش کردم، مرا گفت یا إبن المبارک، اینکه خبر و مانند اینکه نگاه‌دار که امروز ارزان است پیش از آنکه گران شود ببها نیابند. کشف نوشته: ابو بکر ورّاق گفت: اینکه ملک قهر نفس است و هوای خود زیر دست خود داشتن، همان ملک است که سلیمان پیغمبر [ص] خواست. «تُعِزُّ مَن تَشاءُ وَ تُذِلُّ» ۲۶ ابو الفتوح نوشته: عزّت می‌دهی بوسیله‌ی قناعت و خوار می‌کنی بواسطه‌ی طمع که قانع عزیز است و طامع ذلیل، قانع اگرچه گرسنه است سیر است و طامع اگرچه سیر است گرسنه است، مالی که آن را نهایت نیست قناعت است. گویند: حاتم اصمّ ببغداد شد، خلیفه را خبر کردند که زاهدی از خراسان آمده است، احضارش کرد و گفت: تو زاهد هستی! گفت: نه من زاهدم که سر بدنیا و عقبی فرود نارم، تو زاهدی که بدین مختصر قناعت کردی. و هم در معنی اینکه جمله‌ی از آیه گفته‌اند: یعنی عزّت می‌دهی بپیغمبر و مسلمین و خوار می‌کنی عرب را و یا یهود را و هم در آینده دولتهای بزرگ رم و ایرانرا. -قرآن-۱-۳۴ حسینیّ نوشته: بیت: مفتاح اختیار بدست قضای او است || از هر که خواست بستند و آن را که خواست داد «تُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ» تا آخر ۲۷ ابو الفتوح: کلمه‌ی: [میّت] را نافع و حمزه -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۴۷] و کسائی با تشدید یاء قرائت کرده‌اند و بقیّه [میت] با تخفیف و بی‌تشدید، مفسّرین قدیم مانند عبد اللّه مسعود و سعید بن جبیر و دیگران چندین معنی کرده‌اند: ۱- مرده از زنده و زنده از مرده، درمیآوری، ۲- نطفه از موجود زنده و موجود زنده از نطفه خارج می‌کنی، ۳- مرغ از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تخم و تخم از مرغ، ۴- درخت از دانه‌های میوه و میوه از دانه‌ی درخت، ۵- مؤمن از کافر و کافر از مؤمن، چون مؤمن زنده‌دل است و کافر دل مرده و در قرآن بیشتر اینکه معانی استعمال شده است. و ممکن است معنی شود: فرزند عالم از شخص جاهل و فرزند جاهل از عالم پیدا می‌کنی. زهری گفته است: پیغمبر [ص] در خانه‌ی یکی از زنان خود زنی را دید خوش وضع و لباس، فرمود اینکه کیست! عرض کردند یکی از خاله‌های شما است، فرمود: خاله‌های من در اینکه شهر غریب هستند اینکه کدام است که اینجا آمده است عرض کردند: خالده دختر اسود بن عبد یغوث، فرمود: [سبحان الّذی یخرج الحیّ من المیّت] چون خودش مؤمن و صالح بود و پدرش کافر و بی‌دین. «بِغَیرِ حِسابٍ» ۲۷ تفسیر سعد السعود: ابو العبّاس مقرىء گفته است: لفظ حساب در قرآن بسه معنی استعمال شده است: -قرآن-۱-۱۸ ۱- بمعنی رنج مثل همین آیه، یعنی بی‌رنج و زحمت روزی می‌رسانی، ۲- شماره و عدد، مثل: [یُوَفَّی الصّابِرُونَ أَجرَهُم بِغَیرِ حِسابٍ] یعنی پاداش صابرین عدد و شماره ندارد. ۳- بمعنی مطالبه و خواستن، مثل: [هذا عطائنا فامنن او امسک بغیر حساب] یعنی بهره‌ی ما همین است یا ببخش و یا بیش از اینکه مطالبه مکن، و مقصود از اینکه جمله آن است که چون اینکه کارهای مهمّ در قدرت خدا آسان است پس تسلط اسلام بر رم و ایران مهمّ نیست و بآسانی فراهم خواهد شد. -قرآن-۱۰۰-۱۵۱ سخن ما: ۱- وادار کردن مردم بتوجّه و مطالعه در تاریخ و تحوّل زمان و مکان و موجودات: اوّل دوران چندین ساله‌ی یهود و انقراض آنها و باز مختصر صورتی که بخود گرفتند، اقتدار فراعنه‌ی مصر و نابودی و انقراضشان، و هم اختلاف شب و روز در منطقه‌های کم و بیش مختلف از ایران و حجاز و شام و مصر که با آنها روابط [صفحه ۴۸] و رفت و آمد داشتند و اینکه اختلافها را مشاهده کرده‌اند و نیز پیدایش جزیره‌ها و یا نابودی آنها و تحوّلاتی که در بحر احمر، یهود از گذشتگان خود شنیده و دیده بودند و همچنین بهترین نمونه‌ی پیدایش زنده از مرده و مرده از زنده، تحوّل فصول و پیدایش بهار از زمستان و پیدایش خزان از تابستان که همه‌ی اینها پیوسته در جلو چشم است پس باید مردم تربیت شوند و اهل معرفت باشند اینها را با دقّت مطالعه کنند و مجهولات خود را مرتفع کنند و فکر و عقیده‌ی بهتر و صالحتر پیدا کنند. ۲- جمله‌ی [بِیَدِکَ الخَیرُ] که مفسّرین در آن بحث کرده‌اند و در سجده‌ی ملائکه و امتناع شیطان مجلّد اوّل سوره‌ی بقره مفصّل نوشته‌ایم اینک می‌گوئیم: معنی ظاهر جمله اینکه است که هر خوبی بدست تو است، اشکال در اینکه معنی کرده‌اند که شرّ بدست کی است! اگر از دیگری غیر خدا بدانیم همان عقاید قدما و ثنویّه خواهد بود که معتقد بدو اصل نور و ظلمت و یزدان و اهریمن بودند و خوبیها را از نور و یزدان می‌دانستند و بدی‌ها را از اهریمن و ظلمت و اینکه درست نیست و اگر شرّ را از خدا بدانیم مخالف با ظاهر جمله است، برای روشن شدن مطلب می‌گوئیم. «ید» بمعنی دست کنایه از قدرت و توانائی است، در اینکه جمله کلمات [بیدک] جلوتر از خیر گفته شده است برای فهماندن معنی انحصار و محدود بودن، در نتیجه معنی چنین می‌شود: فقط از قدرت تو خیر پدید است و بس. بنابراین ما از اینکه جمله استفاده می‌کنیم که موجودیّت و آثار قدرت خیر است، و شر هرگز متعلّق قدرت و پدیده‌ی جهان نیست، و کلمات شرّ و شرور و بد و بدیها یا در هر زبانی دیگر که مرادف با اینکه الفاظ باشد، فقط گفتاری است که بشر مطابق احساس منفعت خود باختلاف اشخاص و مواقع چیزهائی را باین کلمات توصیف می‌کند، و اینکه الفاظ موجود خارجی را نشان نمی‌دهد، اینکه فرد شعر مشهور است: از خیّر محض جز نکوئی ناید. -قرآن-۱۳-۳۲ مقصود همین است که آثار قدرت همه خوبی است، و رابطه و تناسب میان دو موجود خارجی را ممکن است آدمیزادها بد بنامند برای مثال، می‌گویند: فلان غذا برای مریض بد است، البتّه آن غذا خود بد نیست ولی چون با مزاج مریض مقایسه شود موصوف ببد می‌شود. [صفحه ۴۹] می‌گویند ظلم بد است و بقدری واضح است که ممکن است بعضی حیوانات هم آن را تشخیص دهند، البتّه اینکه مطلب درست است امّا ستم موجود خارجی نیست و با سنجش دو چیز نسبت بیکدیگر میشود ستم، برای مثال مال از کسی گرفتن ممکن است ستم باشد ممکن است کمال عدل و احسان باشد. پس اگر دقیق شویم می‌توانیم تصدیق کنیم که پیدایش کلمات بد و شرّ در نتیجه‌ی طرز آفرینش کره‌ی زمین و عالم حیاتی ما است که پیوسته در کون و فساد است و تغییر و تبدیل و پیدایش و نابودی و در اینکه جریان آنچه را ما نمی‌توانیم با تمایلات و احساسات خود تطبیق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کنیم بکلمه‌ی بد توصیف می‌کنیم تا آنجا که دو اصل مهم، زندگی را توصیف ببدی می‌کنیم و می‌گوئیم هوا بد است و گرما موذی است و بد.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۲۸ تا ۳۰]

لا- يَتَّخِذِ المُؤمِنُونَ الكافِرِينَ أَولِياءَ مِن دُونِ المُؤمِنِينَ وَ مَن يَفعَل ذلِكَ فَلَيسَ مِنَ اللّهِ فِي شَيءٍ إِلّا أَن تَتَّقُوا مِنهُم تُقاةً وَ يُحَذِّرُكُمُ اللّهُ نَفسَهُ وَ إِلَى اللّهِ المَصِيرُ [۲۸] قُل إِن تُخفُوا ما فِي صُدُورِكُم أَو تُبدُوهُ يَعلَمهُ اللّهُ وَ يَعلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ وَ اللّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۲۹] يَومَ تَجِدُ كُلُّ نَفسٍ ما عَمِلَت مِن خَيرٍ مُحضَراً وَ ما عَمِلَت مِن سُوءٍ تَوَدُّ لَو أَنَّ بَينَها وَ بَينَهُ أَمَداً بَعِيداً وَ يُحَذِّرُكُمُ اللّهُ نَفسَهُ وَ اللّهُ رَؤُفٌ بِالعِبادِ [۳۰] -قرآن-۱-۶۱۶ معنی لغات: [دون] پائین مقابل فوق، جلو، غیر و بجز، پست و نازل- [یحذرّه] از مصدر تحذیر که اصل آن حذر است بمعنی بیداردل و خوددار و ترسناک بودن [تقاة] پرهیزگاری و حذر و خود را دور داشتن. [تبدو] از مصدر ابداء بمعنی آشکار کردن. [امد] نهایت و پایان زمان و منتهای هر چیز. جهت نزول: تفسیر طبری: إبن عبّاس گفت: عدّه‌ای از یهود مثل حجّاج بن- عمرو، و کعب بن اشرف و دیگران خواستند با چند نفر از اهل مدینه و انصار اظهار دوستی [صفحه ۵۰] کنند که شاید آنها را از دین بگردانند. چند نفر دیگر از مسلمین مثل عبد اللّه بن- جبیر و دیگران بآنها گفتند: از اینکه یهودیها ملاحظه کنید و بدوستی‌شان مغرور نشوید آن مسلمانان نصیحت همکیشان خود را نپذیرفتند دو آیت ۲۸ و ۲۹ برای نصیحت آنها و اینکه جریان نازل شد. ابو الفتوح: پیغمبر می‌خواست سفر خود را بطرف مکه پنهان دارد که اعراب مکّه خبردار نشوند، حاطب بن ابی بلتعه که مردی مسلمان بود نامه به دوستان مکّه‌ی خود نوشت تا آنها را از قصد پیغمبر اطّلاع دهد و نامه را بزنی سیاه داد که بمدینه برای گدائی آمده بود، آن زن نامه را در موی خود پنهان کرد و روانه‌ی مکّه شد، پیغمبر بعلیّ و زبیر فرمود اینکه زن از فلان راه بمکّه روانه شده و نامه دارد آن را از او بستانید، آنها از پی او روانه شدند، زبیر باو رسید و تهدیدش کرد و نامه را مطالبه کرد او گریه کرد و سوگند یاد نمود که چیزی با خود ندارم زبیر سخن او باور داشت و بر- گشت بعلیّ گفت او سوگند یاد می‌کند و گریه می‌کند. برگردیم و پیغمبر را خبردار کنیم. علیّ فرمود پیغمبر از طریق وحی ما را خبردار کرده است که اینکه زن نامه دارد و باید از او بستانیم تو بسوگند و گریه‌ی او فریفته می‌شوی! علیّ علیه السّلام نزد او رفت و فرمود نامه را بده و گر نه برهنه‌ات می‌کنم و نامه را می‌ستانم و می‌کشمت و شمشیر مهیا کرد، او گفت روی خود بگردان تا نامه را تسلیم کنم و از میان موی درآورد و داد، علیّ علیه السّلام نامه را حضور پیغمبر [ص] آورد، آن حضرت بلال را امر فرمود مردم را اعلام نماید برای نماز همگی حاضر شوند، پیغمبر [ص] بر منبر شد و در خطبه فرمود: من از خدا خواسته‌ام مردم مکّه از اینکه مسافرتم خبردار نشوند تا من بیخبر آنها وارد مکّه شوم، اکنون کسی از شما نامه به آنها نوشته است هر کس صاحب نامه است بلند شود و اقرار کند و گر نه رسوا خواهد شد یکی دو مرتبه تکرار کرد چون کسی بلند نشد فرمود: خودم می‌گویم، حاطب بن ابی بلتعه از جای برخاست و چون بید می‌لرزید و گفت: ای پیغمبر اینکه نامه من نوشتم ولی نه از نظر جاسوسی و نفاق با همکیشان خود، لیکن با خود اندیشیدم که اگر آنها بر ما چیره شوند اینکه نامه راه خوشرفتاری آنها باشد نسبت بمن، آیه در جلوگیری از تکرار اینکه عمل [صفحه ۵۱] نازل شد و نیز نقل کرده‌اند: عبادة بن صامت عدّه‌ای هم قسم و دوست، یهودی داشت، در روز جنگ احزاب بپیغمبر عرض کرد: اگر اجازه بدهید در حدود پانصد نفر یهودیان دوست و هم قسم با من هستند، اینها را بکمک بخواهم که وسیله‌ی تقویت مسلمین باشد، در جواب پیشنهاد او اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۸و بنهان کافران را در برابر مسلمانان دوست خود ندانند و آنکه چنین کند بپیشگاه خداوند ارزشی ندارد مگر برای جلوگیری از بد آنها و خداوند شما را از خشم خود می‌ترساند [کز سازش با کافران شایسته‌ی آن شوید] چه سر انجام همه بسوی او است. ۲۹ ای پیغمبر بگو: اگر آنچه در دل دارید نهان یا آشکار کنید خدا از آن خبردار است و آنچه بآسمانها و زمین است او بداند و بر همه چیز توانا بود. ۳۰ [ای مردم بیندیشید از آن] روز که هر کس آنچه خوب کرده آماده بیند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگر بد کرده آرزو کند میان او و آن جدائی دور باشد و خداوند [با اینکه سخنان] شما را از خشم خود میترساند که او مهربان ببندگان است. سخن مفسّرین: «لا یَتَّخِذِ المُؤمِنُونَ الکافِرِینَ أَولِیاءَ» ۲۸ نشابوری: دوستی مؤمن با کافر بسه جور تصوّر دارد: -قرآن- ۱۵-۶۶ ۱- راضی باشد که او کافر بماند و اینکه خود کفر است، چون از شخص مسلمان متصوّر نیست که چنین عقیده‌ای داشته باشد. ۲- معاشرت و دوستی ظاهری در امور زندگی و همین است که در آیه منع از آن شده است. ۳- حدّ متوسّط از هر دو قسمت که دلگرمی بکافر و اطمینان و یاری خواستن از او بواسطه‌ی دوستی و یا خویشاوندی که اینهم ممنوع است. «فَلَیسَ مِنَ اللّهِ فِی شَیءٍ» ۲۸ نشابوری: یعنی از دوستی و دین خدا در هیچ مرحله‌ای نیست که بتوان آن را باسم دوستی نامید، و بکلّی از رابطه‌ی با خدا دور است، و اینکه جمله بمنزله‌ی توضیح است برای کلمات: [مِن دُونِ المُؤمِنِینَ] که نتیجه چنین می‌شود: دوستی با کافران غیر دوستی با مؤمنین است و حدّ مشترک -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۲۵۰-۲۷۷ [صفحه ۵۲] ندارد و قابل اجتماع با یکدیگر نیست. «إِلّا أَن تَتَّقُوا مِنهُم تُقاةً» ۲۸ مجمع: بعضی از قرّاء تقیّه قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۸ طبری: برای اینکه کلمه چند معنی نقل کرده است: ۱- اظهار دوستی به زبان با آرامش دل. ۲- اظهار موافقت بزبان در دین و بدشمردن مسلمین. ۳- میانه‌ی مسلمان با کافر خویشاوندی باشد. ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه مسعود گفت: با مردم بسازی و مخالطه کنی و با ایشان مصافحه کنی و دست در دست ایشان نهی تا آنچه خواهند و دین را رخنه نکنی، با کافران مخالطت شرط است و با مؤمنان مخالصه، او را بزبان نگاه دار و اینرا بدل دوست دار، دلت برای جرّ منفعت ثواب آجل با اینکه باید و زبان برای دفع مضرّت عاجل با او. صعصعهٔ بن صوحان رحمه اللّه اسامهٔ بن زید را گفت: پدر تو مرا از تو دوست‌تر داشت، و من تو را از فرزند خودم دوست‌تر دارم، و تو را وصیّت می‌کنم بدو خصلت: با مؤمن دوستی خالص کن و با کافر بخلق خوش زندگانی کن که کافر از تو بخلق خوش راضی شود. و صادق علیه السّلام گفت: ریا کردن با مؤمن شرک است و با منافق در سرای او عبادت است و شاعر گوید: و دارهم ما دمت فی دارهم || و ارض هم ما کنت فی ارضهم تا در خانه‌ی آنها هستی با ایشان مدارا کن و تا در سرزمین آنها هستی راضی‌شان بدار. تفسیر عبده: معنی جمله اینکه است: روا نیست که شما با کافران دوست شوید برای ضرر مسلمین ولی می‌توانید بوسیله‌ی دوستی با آنها خود را از شرشان محفوظ بدارید، و بنابراین دوستی با آنها برای جلب نفع مسلمین روا خواهد بود و دولتهای مسلمان با دول غیر مسلمان هم پیمان شوند برای سود مسلمین و یا جلو گیری از ضرر بر آنها ولی جایز نیست برای آنها اقدام بدوستی کافران که در نتیجه زیانی بمسلمین داشته باشد اگرچه از غیر مملکت‌شان باشد. «وَ یُحَذِّرُکُمُ اللّهُ نَفسَهُ» ۲۸ فخر: ابو مسلم گفته است: کلمه‌ی نفس برای آن -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۵۳] گفته شده است که متوجّه کند: مورد حذر چیزهای مختلف و بی‌اهمیّت نیست بلکه مورد حذر خدا است که گرفتاری از جانب او سختترین گرفتاریها است. و ممکن است کلمه‌ی نفس قید باشد برای اتّخاذ و ضمیر نفسه بجای اتّخاذ باشد که از «یَتَّخِذِ» فهمیده می‌شود تا معنی چنین باشد: خدا می‌ترساند شما را از اصل اینکه کار که دوستی با کافران است چون خود بدکاری است با صرف نظر از عواقب وخیم آن. -قرآن-۲۵۸-۲۶۹ تأویلات کاشانی: اینکه جمله را تعبیری کرده است که ما اینطور بیان میکنیم مقصود از کلمه‌ی نفس دعوت مردم است بتوحید کامل و معاینه‌ی حقّ جلّ شأنه تا به دیگری متوجّه نباشند و از موجبات ترس در زندگی باک نداشته باشند و پیوسته حقّ را به بینند و از قهر او برحذر باشند. «یَومَ تَجِدُ کُلُّ نَفسٍ ما عَمِلَت مِن خَیرٍ مُحضَراً» ۳۰ مجمع: گفته‌اند: یعنی اوراق اعمال خود را از خوب و بد می‌بینید. -قرآن-۱-۶۲ تفسیر برهان: از سعید بن مسیب روایت است: حضرت زین العابدین روزهای جمعه در مسجد پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله مردم را موعظه می‌فرمود و با اینکه جمله‌ها بآنها خطاب می‌نمود: [ایّها النّاس اتّقوا اللّه و اعملوا انّکم ترجعون فتجد کلّ نفس ما عملت فی هذه الدّنیا من خیر محضرا- تا آخر]. فخر: در جمله‌ی اوّل: «من خیر» بکلمه‌ی «محضرا» مقیّد شده است و در دوّم «من سوء» مقیّد نشده است و اینکه لطیفه‌ای است که ثواب اعمال را حاضر در جلو چشم معرّفی کرده است ولی اعمال بد را فقط معرّفی کرده است که آرزوی دوری از آنها می‌شود برای اینکه وعده‌های نیک شایسته‌تر است که انجام شود از مجازاتها. تأویلات: کاشانی: هر آنچه انسان می‌گوید یا می‌کند، اثری از آنها در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روح او باقی می‌ماند، و چون مکرّر شود حالتی ثابت و پابرجا در روان و جان او تولید می‌شود که آن را ملکه‌ی راسخه‌ی نفسانی می‌نامند، از اینکه گفتار و کردارها صورتی هم در عالم واقع منقّش می‌شود که انسان خود نمی‌تواند آن صورتها و حالت ثابته‌ی خود را دریابد، زیرا مشاغل حسّی روزانه و افکار و خیالات زندگی و گرفتاری بقوّه‌ی واهمه که فلان [صفحه ۵۴] چه کرد و فلان چه شده است و چه خواهد شد، موجبات انصراف انسان است از توجّه بعالم پاینده و ثابت، و چون اینکه وسائل نابود شد و انسان از احتیاجات زندگی خلاصی یافت و روح از بدن جدا شد آن حالت ثابت، و بزبان فلسفه کمال جوهری او نمودار می‌شود، آن وقت است که اگر اینکه تکامل از وسائل ممنوع و منفی بوده است بدی را حاضر می‌بیند و آرزو می‌کند که با آن فاصله داشته باشد، و اگر با کردار و گفتار نیک تکمیل شده است عمل خیر آماده است. مثنوی در دفتر دوّم ذیل حکایت اظهار دیوانگی ذو النّون مصری نموداری کارهای دوران زندگی را در عالم دیگر، مفصّل و روشن معرّفی کرده است، اینک چند شعر آن: حشر پرحرص سگ مردار خوار || صورت خوکی بود روز شمار زانیان را گنده اندام نهان || خمر خواران را بود گند دهان گند مخفی کان بدلها می‌رسید || گشت اندر حشر محسوس و پدید بیشه‌ای آمد وجود آدمی || بر حذر شو زین وجود ار آدمی! ظاهر و باطن اگر باشد یکی || نیست کس را در نجات او شکی در وجود ما هزاران گرگ و خوک || صالح و ناصالح و خوب و خشوک«-فرمت-۶۹-۷۱ حکم آن خورا است کو غالب‌تر است || چون که زر بیش از مس آمد آن زر است سیرتی کان در وجودت غالب است || هم بر آن تصویر حشرت واجب است «وَ یُحَذِّرُکُمُ اللّهُ نَفسَه» ۳۰ مفسّرین گفته‌اند: جهت تکرار اینکه جمله برای تأکید است و کمال مواظبت و بخاطر داشتن، و ممکن است اشاره باشد: در اوّل به اینکه که در دوستی با کافران باید از عذاب خدا بترسند تا گرفتار نشوند، ولی در دوم دنباله‌ی نموداری کارهای زشت و آرزوی فاصله‌ی از آنها گفته شده است، تا بفهمانند که خدا شما را وادار می‌کند بکمال حذر و مواظبت و بیدار دلی از منفیّات و موجبات بدی که خودش در نهاد و آفرینش شما معیّن کرده است تا گرفتار نتایج بد آنها نشوید و آرزوی -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۵۵] دوری و فاصله‌ی از آنها نکنید. صفیعلیشاه گفته است: جمله دوّم اشاره است به اینکه که همانطور که وجود خدا یقینی است حضور بدیها در عالم دیگر مسلّم است چنانکه از اینکه شعرش استفاده می‌شود: می‌دهد حقّ بیمتان از خویشتن || تا بدانید اینکه یقین خواهد شدن نیست انذارش جز از لطف و وداد || چون رءوف است او بهر جابر عباد سخن ما: آیت ۲۸ جمله‌ی «لا یَتَّخِذِ الخ» برای جلوگیری از دوستی مردم ناموافق است تا جلوگیری از اعمال غرض و سوء استفاده‌ی آنها بشود، سازمانهای ضدّ جاسوسی و تبلیغات، پلیس مخفی، امنیّت اجتماعی قسمت عمده‌ی اینها برای جلوگیری از دوستی با مخالفین است، در آن روز که اینکه آیه نازل شد معلوم بود که مختصر رابطه با مخالفین اسلام مضرّ باسلام و مسلمین بود چون دین و سیاست از یکدیگر جدا نبود و آنچه بر خلاف دستور پیغمبر بود، بر زیان اجتماع و سیاست و مخالف با دین بود، و آیا امروز اینکه دستور بمعنی عمومی و کلّی برای مسلمین است که هیچ مسلمان با کافر نباید دوستی کند! معلوم است که آن روز دوستی با کافران موجب تقویت آنها و ضعف مسلمین بود چنانکه از کلمات «مِن دُونِ المُؤمِنِین» همین معنی استفاده می‌شود، ولی امروز دوستی افراد اگر از حدود متعارف تجاوز نکند و جهت سیاسی نداشته باشد آیه از اینکه طور دوستی منع نمی‌کند برای مثال از دوستی یک دانشجوی مسلمان با دانشجوی غیر مسلمان یا تاجر مسلمان با تاجر غیر مسلمان مفاد اینکه آیه جلوگیر نیست. لکن اگر اینکه دوستیها بجائی رسید که موجب زیان مادّی و یا معنوی بمسلمانان باشد مسلّم بمفاد اینکه آیه نامشروع است و نتیجه‌اش برای مردم همان است که دنباله‌ی آن گفته شده است: از مصلحت و انسانیّت دور است و کار شیطانی است که برای همیشه در آتش و آزار هستند، چنانکه متجاوز از صد و پنجاه سال است عموم صاحبان مقام و قدرت در ممالک اسلام دوستان کفّار هستند که ضعف و زیان مسلمین مولود همین دوستیها است و البتّه همانطور که در آیه گفته شده پوشیده‌داشتن و آشکارکردنشان -قرآن-۲۷-۴۰-قرآن-۷۷۰-۷۹۷ [صفحه ۵۶] تفاوت ندارد و در پیشگاه علم و قدرت خداوند روشن است و معلوم و سزای کارهای خود را خواهند دید، ممکن است بهانه کنند که امروزه دوستیها مولود تقیّه و ترس از قدرت آنها است، ولی در خود آیه گفته شده است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که از خدا بترسند و اینجور چیزها را بهانه نکنند و حدّ آنرا نگاه دارند، آمیزش و اظهار دوستی از ترس ممکن است درست باشد لیکن عمل امروز نوکری و تسلیم همه چیز است بآنها. خودم شاهد منظره‌ای بودم فراموش نشدنی: شخصی را که مقام موقّتی بنام کفالت باو سپرده بودند، چون پیشخدمت ورود سه نفر از مردمان غیر مسلمان را خبر داد آن شخص مانند آدم مصروع و جنّ زده از جای جست و برای جوابگوئی حاضرین که عدّه‌ای محترمین بودند و برای بیرون‌کردن آنها بمنظور کمال فروتنی و تملّق از واردین، جملات نا- مفهومی می گفت که زودتر از اطاق خارج شوند تا هنگام ورود آنها خلوت باشد و اینکه عمل که جای برای بهانه یا احترام در آن نیست بدرستی منطبق است بر مورد نهی که در آیه شده است و البتّه روابط سیاسی و معاهده و قراردادهائی که مستلزم خواری و زبونی مسلمین نباشد مشمول اینکه آیه نیست و انجام آن لازمست چنانکه از تفسیر محمّد عبده نقل کردیم. ۲- مطلب دیگری که بخاطر میرسد احتراز از دوستی با کافران بواسطه‌ی بغض از نظر اختلاف فکر و عقیده که برگشت آن بتعصّب و احساسات مردمان جاهل است، مفاد آیه و گفتار مفسّرین، هیچکدام اینکه جور دشمنی را لازم ندانسته و فقط همان اندازه از دوستی جلوگیری شده است که بر ضرر مسلمین و مخالف با عقیده‌ی مسلمانی باشد. ۳- لزوم تقیّه است که در آیه مجاز شده است اینهم مطلبی است وجدانی انسان که در مورد ترس باید بهر وسیله ممکن است خود را از شرّ موذی حفظ کرد، و اینکه جور رفتار را نباید نفاق و دوروئی و بدنهادی بشمارند، چنانکه در جای دیگر قرآن هم اینکه مطلب هست مثل [إِلّا مَن أُكرِهَ وَ قَلبُهُ مُطمَئِنٌّ] که در موقع خود گفته خواهد شد، ولی از خوارج نقل شده است که بهیچ وجه در دین تقیّه جایز نیست اگرچه -قرآن-۳۰۰-۳۴۵ [صفحه ۵۷] موجب نابودی انسان باشد. ۴- مفاد بقیّه‌ی آیات که مجسّم شدن اعمال خوب و بد است در پایان زندگی همان است که از تأویلات و دیگران توضیح شد و باز در آیات مربوطه گفته خواهد شد.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۳۱ تا ۳۲]

قُل إِن كُنتُم تُحِبُّونَ اللّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحبِبكُمُ اللّهُ وَ يَغفِر لَكُم ذُنُوبَكُم وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ [۳۱] قُل أَطِيعُوا اللّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوا فَإِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ الكافِرِينَ [۳۲] -قرآن-۱-۲۳۷ معنی لغات: [تولّوا] از مصدر تولّی بمعنی پشت‌کردن و بی‌اعتنائی کردن جهت نزول: طبری: جمعی حضور پیغمبر سوگند یاد کردند که ما خدا را دوست داریم. اینکه آیه در جواب آنها نازل شد. مجمع: محمّد بن جعفر بن زبیر گفت: عدّه‌ای از مسیحیهای نجران ادّعا می‌کردند که: ما حضرت مسیح را بزرگ می‌شماریم چون خدا را دوست داریم به پیغمبر [ص] امر شد: در جواب آنها چنین بگو: ترجمه: [ای پیغمبر آنها که دعوی دوستی خدا کنند تو بپاسخ‌شان] بگو: اگر خدا را دوست دارید پیرو من شوید تا خدا دوستتان بدارد و گناهانتان بیامرزد که خدا آمرزنده است و مهربان. ۳۲ ای محمّد بگو: فرمان خدا و پیامبر برید، پس اگر پشت گرداندند [و سخنت نپذیرفتند و کافر بمانند] البتّه خدا کافران را دوست ندارد. سخن مفسّرین: «إِن كُنتُم تُحِبُّونَ اللّهَ» ۳۱ ابو الفتوح نوشته است: ای عجب پاشنه‌ی کفیده [کفیده و کفید و کفته، نار از هم باز شده باشد. لغت فرس] را دوست داری پای از هوای او بیرون ننهی، دعوی دوستی خدا می‌کنی و یک ذرّه پای در رضای او برجای نداری به کسی که دعوی دوستی مخلوقی کرد و او را وفات رسید اینکه مدّعی خویشتن را ملامت می‌کند تا چرا چون او برفت و اینکه در مساعدت او نرفت. دیگری گفت: مساعدت و موافقت من در دوستی با دوست من تا آنجا است که -قرآن-۱۵-۴۹ [صفحه ۵۸] اگر مرده باشم و سالیان بر خاک من گذشته و او مرا آواز دهد، یا جوابش دهم یا بومی از گور من او را جواب دهد، تا آواز و گفت او بر زمین نیفتد. و لو انّ لیلی الاخیلیّة سلّمت || علیّ و دونی جندل و صفائح لسلّمت تسلیم البشاشة اوزقا || الیها صدی من جانب القبر صائح اینکه بیتها توبة بن الحمیر راست، گویند: از اتّفاقات عرب یکی آن بود که اینکه توبة که گوینده‌ی اینکه بیتها است فرمان یافت و او را دفن کردند و مدّتی بر اینکه برآمد یک روز شوهر لیلی اخیلیّة با لیلی از جانبی می‌آمدند بسر گور توبة بن الحمیر برسیدند اینکه مرد را آن بیتها یاد آمد، لیلی را گفت: بحقّ من بر تو که بروی توبة بن الحمیر را سلام کنی تا دروغ او پیدا شود در آنکه گفته:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لسلّمت تسلیم البشاشهٔ تا آخر، لیلی گفت: رها کن، شاعری از سر سودای خود چیزی بگفت آن را حقیقتی نباشد، بر او سخت گرفت و سوگند داد، لیلی اشتر پیش راند و آواز داد، گفت: السّلام علیک یا توبهٔ بن- الحمیر، اتّفاق چنان افتاد که در گور شکافی بود، و در آن شکاف کوفی آشیانه کرده چون آواز لیلی اخیلیّهٔ بشنود از آنجا بپرید و آوازی کرد، و شتر لیلی از آواز و پرواز آن مرغ برمید و لیلی را بیفکند و در جای بمرد و گور او را همانجای در پهلوی گور او بنهادند، و رسول علیه السّلام گفت: شرک در امّت من پوشیده‌تر است از رفتن مورچه‌ی خرد در شب سیاه بر سنگ نرم، و کمینه‌ی او آن است که مرد کسی را دوست دارد بر ظلمی یا دشمنش دارد بر عدلی، و دین نیست الّا دوستی و دشمنی آنگه اینکه آیه برخواند «قُل إِن کُنتُم تُحِبُّونَ اللّه» تا آخر. -قرآن- ۱۲۵۸-۱۲۹۷ کشف الأسرار: ابتدای اینکه آیت بزبان اهل طریقت، بجمع و تفرقت بازمیگردد [تُحِبُّونَ اللّه] تفرقت است [یُحبِبکُمُ اللّه] جمع است [تُحِبُّونَ اللّه] خدمت شریعت است [یُحبِبکُمُ اللّه] کرامت حقیقت، خدمت از بنده بخدای برشود و الیه الاشارهٔ بقوله [إِلَیهِ یَصعَدُ الکَلِمُ الطَّیِّبُ] کرامت از خدای ببنده فرود آید، و هو قوله [وَ رَبَطنا عَلی قُلُوبِهِم] هرچه از بنده شود، تفرقت است بفرض معلوم، بپراکندگی موصول، هر چه از خدای آید جمع است، پاک باشد بی‌غرض آزاد باشد از هر علّت، -قرآن-۸۰-۱۰۱-قرآن-۱۱۵-۱۳۶-قرآن-۱۴۸-۱۶۹-قرآن-۱۸۹-۲۱۰-قرآن-۲۷۹-۳۱۹-قرآن-۳۶۹-۳۹۹ [صفحه ۵۹] نظیر اینکه آیت و معنی جمع و تفرقت آن است که ربّ العالمین گفت: [وَ لَمّا جاءَ مُوسی لِمِیقاتِنا وَ کَلَّمَهُ رَبُّهُ] [جاء موسی] عین تفرقت است، و [کلّمه ربّه] حقیقت جمع، تفرقت صفت اهل تکوین است و جمع صفت اهل تمکین، موسی در مقام تکوین بود که چون خدای با وی سخن گفت از حال بحال گشت تا کس در روی وی نتوانست نگریستن و مصطفی اهل تمکین بود و در عین جمع لاـ جرم در وقت رؤیت و مکالمت در حال استقامت و تمکّن بماند و یک موی بر اندام وی متغیّر نگشت، ثمره‌ی روش موسی با تفرقت اینکه بود که [وَ قَرَّبناهُ نَجِیًّا] ثمره‌ی کشش مصطفی در عین جمع اینکه بود که [دَنا فَتَدَلّی]. -قرآن-۷۹-۱۳۶-قرآن-۵۸۶-۶۱۱-قرآن-۶۶۶-۶۸۳ نتیجه‌ی استفاده از شرح اشعهٔ اللّمعات جامی: آخرین درجه دوستی آن است که محبوب را آئینه‌ی خود بیند و نیز خود را آئینه‌ی دوست بیند تا اینکه شعر وصف حالش بشود: هر گه که در صفای رخ یار بنگرد || گردد همه جهان بحقیقت مصوّرش چون باز در فضای دل خود نظر کند || بیند چو آفتاب رخ خوب دلبرش «أَطِیعُوا اللّهَ وَ الرَّسُول» ۳۲ مفسّرین نوشته‌اند: چون در آیت پیش دستور دوستی خدا با فرمانبری از پیغمبر [ص] نازل شد منافقین مثل عبد اللّه بن ابیّ و دیگران گفتند: محمّد دوستی خدا را با فرمان خود یکی دانسته و می‌خواهد مردم او را مانند عیسی دوست بدارند. در جواب گفتگوی آنها اینکه آیه نازل شد که اطاعت از پیغمبر برای اطاعت از خدا و رسیدن نتیجه‌ی آن بخود شما است که آمرزش گناهان باشد. -قرآن-۱-۳۵ سخن ما: آیت ۳۱ «فَاتَّبِعُونِی- الخ» در اینکه گفتگوی با مردم توجّه می‌دهد به یک واکنش که خواه و نخواه اگر دوستی پیدا شد نتیجه‌ی دیگری در دنبال دارد که فرمانبری از پیغمبر باشد و بهره آن برگشت همان دوستی است بسوی خود مردم و حقیقت دوستی خدا بیداردلی است و توجّه به آفرینش خداوند و استفاده از آنچه در طبیعت بقدرت او باختیار انسان گذارده شده است و غنیمت شمردن زیبائیها و انواع بهره‌ها که هر کس بموجب استعداد مخصوص بخود می‌تواند نیروی خود را در قسمتی بکار برد و از آن بهره‌مند شود، و البتّه وقتی صرف وقت و نیرو در بهره‌برداری -قرآن-۱۸-۳۴ [صفحه ۶۰] از مظاهر طبیعت مفید و شایسته خواهد بود که با اطاعت از رهبر و فرمان‌روای آدمی باشد و رهبر انسان در مرتبه‌ی اوّل عقل او است و در مرتبه‌ی بعد پیغمبر است که به موجب حکم عقل‌اید اطاعت کرد از کسی که خردمندتر از همه است و تفوّق فکری و عقلی بر دیگران دارد و مصلحت مردم را بهتر از خودشان تشخیص می‌دهد و نتیجه‌ی اینکه دو مرحله مرتبه‌ی سوّم است که دوستی خدا است نسبت بانسان فرمانبردار و دوستدار خدا چون اگر کسی از راه صالح و شایسته طبق فرمان عقل و شرع باعمال مؤثر در زندگی مشغول شد البتّه هم نتیجه‌ی مادّی از کار خود می‌برد و هم در اجتماع با ارزش و محبوب مردم است و معنی دوستی خدا همین است که شخص در زندگی فردی و اجتماعی منفی و منفور نباشد و بهره‌مند و موفّق باشد و موجودی باشد مؤثر و با ارزش و از کارگران شایسته و صالح در آفرینش خداوند باشد نه انگل و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بی‌ارزش.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۳۳ تا ۳۷]

إِنَّ اللّهَ اصطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبراهِیمَ وَ آلَ عِمرانَ عَلَی العالَمِینَ [۳۳] ذُرِّیَّةً بَعضُها مِن بَعضٍ وَ اللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ [۳۴] إِذ قالَتِ امرَأَتُ عِمرانَ رَبِّ إِنِّی نَذَرتُ لَکَ ما فِی بَطنِی مُحَرَّراً فَتَقَبَّل مِنِّی إِنَّکَ أَنتَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۳۵] فَلَمّا وَضَعَتها قالَت رَبِّ إِنِّی وَضَعتُها أُنثی وَ اللّهُ أَعلَمُ بِما وَضَعَت وَ لَیسَ الذَّکَرُ کَالأُنثی وَ إِنِّی سَمَّیتُها مَریَمَ وَ إِنِّی أُعِیذُها بِکَ وَ ذُرِّیَّتَها مِنَ الشَّیطانِ الرَّجِیمِ [۳۶] فَتَقَبَّلَها رَبُّها بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَ أَنبَتَها نَباتاً حَسَناً وَ کَفَّلَها زَکَرِیّا کُلَّما دَخَلَ عَلَیها زَکَرِیَّا المِحرابَ وَجَدَ عِندَها رِزقاً قالَ یا مَریَمُ أَنّی لَکِ هذا قالَت هُوَ مِن عِندِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ یَرزُقُ مَن یَشاءُ بِغَیرِ حِسابٍ [۳۷] -قرآن-۱-۸۳۳ معنی لغات: [اصطفی] از مصدر اصطفاء بمعنی برگزیدن و انتخاب کردن [ذرّیّة] نسل و اولاد [محرّرا] از مصدر تحریر بمعنی آزادکردن. [وضعت] از [صفحه ۶۱] مصدر وضع بمعنی نهادن. «اعیذ» از مصدر اعاذه بمعنی پناه‌دادن. «محراب» شریفترین قسمت هر مجلس و جای نماز امام جماعت. ترجمه: [مردم بدانند پیغمبران برگزیدگانند برای رهبری آدمیان و] ۳۳ خدا از جهانیان برگزید آدم و نوح را و هم اولاد ابراهیم و فرزندان عمران را ۳۴ که دسته‌ای از آنان فرزند دسته‌ای دیگر بود چه خداوند شنوا و دانا است [بارزش مردمان و اینک نشانه‌ی آن] ۳۵ که همسر عمران گفت: خدایا اینکه فرزند که در شکم دارم نذر پرستشگاه تو کردم پس از من بپذیر که تو شنوائی و دانائی ۳۶ و چون او فرزند بزاد گفت: پروردگارا فرزند من دختر است و مانند پسر [شایسته‌ی خدمت] نیست و نامش مریم کردم و او و فرزندان او را از آسیب دیو بپناه تو می‌سپارم. ۳۷ ولی خداوند بهتر دانست که او چه زائیده است و آن را بخوبی پذیرفت و بنکوئی پرورش داد و سرپرستی او زکریّا کرد تا که هر گاه بنماز گاه او می‌رفت نزد او خوردنی می‌دید و می‌پرسید: اینکه از کجا برایت رسید! او میگفت از پیشگاه خدا که او بهر که خواهد بی‌شمار روزی دهد. سخن مفسّرین: «إِنَّ اللّهَ اصطَفی» ۳۳ مجمع: مفسّرین نوشته‌اند: امتیاز آدم همان بود که مورد سجده‌ی ملائکه شد و در بهشت جای گرفت و پدر همه‌ی مردم و پیغمبران بود و پیغمبر بود بر همه‌ی مردم، امتیاز نوح زیادی عمر بود که شیخ الانبیاء نامیدند و بدعای او طوفان شد، کشتی ساخت و پدر بشر پس از طوفان است و آل ابراهیم مقصود خود ابراهیم است که از آتش نمرود نجات یافت و خلیل اللّه نامیده شد و هم اولاد ابراهیم علیه السّلام که حضرت پیغمبر [ص] باشد و دیگر پیغمبران که از اولاد او بودند و دیگر مؤمنین را هم گفته‌اند، آل عمران مقصود موسی و عیسی است که رهبران بشر بوده‌اند. -قرآن-۱۵-۳۹ فخر: چندین جهت امتیاز برای انبیاء نوشته است و بخصوص برای پیغمبر [ص] ما که نمونه‌ی آن را می‌نویسیم: ۱- قوّت نیروی سامعه چنانکه در قرآن از سلیمان حکایت کرده است که سخن مورچه را شنید در اینکه آیه: «قالَت نَملَةٌ» و خلاصه‌ی داستان اینکه است که موری در گذرگاه سلیمان بود، برفقایش گفت: همه بلانه‌ی خود روید که سلیمان و قشونش شما را -قرآن-۱۲۳-۱۳۹ [صفحه ۶۲] پایمال نکنند، سلیمان شنید و از گفتار او خنده‌اش گرفت. ۲- قوّت شامّه که در قرآن از یعقوب نقل شده است: پیراهن یوسف را به کنعان می‌بردند یعقوب گفت: من بوی یوسف می‌یابم. ۳- قوّه‌ی حافظه در پیغمبر خاتم [ص] که در قرآن بآن حضرت خطاب شده است: خواندن قرآن را بتو میآموزیم و تو فراموش نخواهی کرد. ۴- قوّت سرعت حرکت که در قرآن از زبان وزیر سلیمان نقل شده است: «أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبلَ أَن یَرتَدَّ إِلَیکَ طَرفُکَ» که نتیجه آن است: یک نفر عالم که در حضور سلیمان بود گفت: من ملکه‌ی سبا را بیک چشم بهمزدن حاضر می‌کنم. و چون نیروی عالم اینکه باشد نیروی خود پیغمبر معلوم است چه اندازه خواهد بود. -قرآن-۱-۶۱ «ذُرِّیَّةً بَعضُها مِن بَعضٍ» ۳۴ مجمع: حسن بصری و قتاده گفته‌اند: یعنی بعضی کومک و همفکر بعضی دیگر بوده‌اند در راهنمائی بشر. و دیگران گفته‌اند بعضی از نسل و تبار بعضی دیگر بوده‌اند، و همین معنی را بحضرت صادق نسبت داده‌اند، و در تفسیر إبن عبّاس هر دو معنی نوشته شده است. -قرآن-۱-۳۳ «وَ اللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ» ۳۴ طبری از قتاده: یعنی خدا شنوا و دانا است به دعای مریم و نذر او. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: معنی دیگر آنکه خدا شنوا و دانا است باستقامت و راستی و منویّات ذرّیه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

انبیا که همین موجب فضیلت آنها شد بر دیگران. و نتیجه‌ی معنی قتاده چنین می‌شود: جمله‌ی اول آیت بعد «إِذ قالَتِ امرَأَتُ عِمران» مربوط بآخر آیت پیش «سَمِیعٌ عَلِیمٌ» ۳۴ می‌شود و معنی آیه اینکه است: خدا شنوا و دانا است بانچه همسر عمران با خدای خود گفت. -قرآن-۲۰۳-۲۳۵-قرآن-۲۵۷-۲۷۶ «ما فِی بَطنِی مُحَرَّراً» ۳۵ ابو الفتوح: همسر عمران سالخورده بود و فرزند نداشت، روزی در سایه‌ی درختی بود دید مرغی بچه‌ی خود را دانه می‌دهد شوق فرزند در نهادش بجنبید و دلش بسوخت و از خداوند فرزند خواست، چون حسّ کرد که بار- دار شده است نذر کرد او را برای خدمت معبد. شعبی گفته است: یعنی او را فقطّ برای -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۶۳] عبادت معیّن کرد، بعضی گفته‌اند محرّرا یعنی: آزاد از کارهای زندگی برای عبادت خدا و نیز گفته‌اند یعنی: خدمتگذار استادان و متصدّیان تدریس در معابد و نقل کرده‌اند که فرزند را می‌فرستادند برای خدمت معبد تا بسنّ رشد می‌رسید خود مختار بود که آنجا بماند یا خارج شود و اگر می‌ماند حقّ نداشت خارج شود. «بِما وَضَعَت» ۳۶ مجمع: عاصم و إبن عامر با ضمّ تا قرائت کرده‌اند و معنی چنین می‌شود: خدا داناتر است که من چه فرزندی زائیدم و اینکه جمله گفتار مادر مریم خواهد بود برای عذرخواهی از دلتنگی جمله‌ی اوّل که گفت: خدایا بچه‌ی من دختر است اینکه جمله را گفت که بفهماند خدا مصلحت تو را بهتر می‌داند. و باقی قرّاء بسکون تا خوانده‌اند و معنی چنین می‌شود: خدا بهتر می‌داند که اینکه چه شخصیّتی خواهد داشت و تو که شکایت داری دختر است آثار وجودی او را نمی‌دانی. -قرآن-۱-۱۶ «وَ لَیسَ الذَّکَرُ کَالأُنثی» ۳۶ مجمع: مفسّرین نوشته‌اند: یعنی آن صلاحیّت خدمت معبد که در مرد هست در زن نیست، بواسطه‌ی مصونیّت مرد از عوارض زنان، و از اتّهام در آمیزش. -قرآن-۱-۳۳ قتاده گفته است: مرسوم نبوده است خدمت زن در معابد، باین مناسبت گفته است: زن مثل مرد نیست که قابل اینکه جور کار باشد. فخر: یعنی من پسر خواستم ولی اینکه دختر که خدا داده است البتّه بهتر است از پسر که من خواسته‌ام. «وَ إِنِّی أُعِیذُها» ۳۷ مجمع: چون نوزادش دختر بود او را از شرّ شیطان بخدا سپرد تا از حوادث و اتّهامات که برای زن بیشتر است سالم بماند. -قرآن-۱-۲۳ «فَتَقَبَّلَها» ۳۷ فخر: کلمه‌ی تقبّل مبالغه است در معنی پذیرش که کلمه‌ی قبل آن معنی را نمی‌فهماند. -قرآن-۱-۱۶ «بِقَبُولٍ حَسَنٍ» ۳۷ مجمع: یعنی با آنکه دختر بود و گمان می‌بردند که شایسته خدمت پرستشگاه نیست خداوند او را با کمال خوبی برای اینکه کار پذیرفت. و از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی راهنمائی کرد او را براه نیک‌بختان. -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۶۴] فخر: خادمان معبد فرزندان هارون و مردمان محترم بودند و چون مریم متولّد شد مادرش او را بپارچه‌ای پیچید و نزد خادمان معبد برد که اینکه نذر خدمت در اینجا است و چون عمران پیشوای آنها بود و مرده بود برای پرستاری مریم که یادگار بزرگ پیشوا بود میان آنها اختلاف شد تا بقید قرعه زکریّا عهده‌دار پرستاری او شد و اینکه است معنی قبول حسن. «وَ أَنبَتَها نَباتاً حَسَناً» ۳۷ ابو الفتوح: یعنی او را تمام خلق و راست اندام آفرید. -قرآن-۱-۳۱ فخر: یعنی رشد و نموّ آن نوزاد سریع و زیاد بود و با رشد و صلاح و عفّت بزرگ شد. «وَ کَفَّلَها» ۳۷ ابو الفتوح: عموم قاریها با تخفیف فاء خوانده‌اند و معنی کرده‌اند: کفالت کرد زکریّا او را، و بقیّه‌ی قاریهای کوفه با تشدید فاء خوانده‌اند و معنی کرده‌اند: خدا زکریّا را کفیل او قرار داد. -قرآن-۱-۱۵ و از إبن کثیر نقل شده است: با تخفیف و کسره فاء خوانده است که معنی چنین می‌شود: کفیل او زکریّا بود. و از مصحف عبد اللّه مسعود نقل شده است که در آن نوشته بوده است: «اکفلها» با همزه‌ی اوّل و معنی می‌شود: بکفالت و سرپرستی گرفت او را. «زکریّا» ۳۷ مجمع: بالف کوتاه و بدون همزه‌ی آخر قرائت کرده‌اند و با الف ممدود و همزه‌ی آخر نیز خوانده‌اند «زکریّاء». «وَجَدَ عِندَها رِزقاً» ۳۷ مجمع: زکریّا میدید مریم در زمستان میوه‌های تابستانی دارد و در تابستان میوه‌ی زمستانی، و در غیر فصل و تازه در نزد او است. -قرآن-۱-۲۴ از ابو علیّ جبّائی نقل کرده‌اند: ممکن است مردم برای ارادت بمریم چیزهای متنوّع میآوردند، و چون زکریّا میآمد آنها را میدید تعجّب می‌کرد یا شاکّ می‌شد و از او می‌پرسید، او در جواب می‌گفت: روزی خدا حساب ندارد. طبری: محمّد بن اسحاق نقل کرده است: سال تنگ شد و زکریّا از لوازم زندگی مریم عاجز شد، ببنی اسرائیل گفت: من نمی‌توانم عهده‌دار مریم باشم آنها هم عاجز بودند و نتوانستند قرعه زدند برای تکفّل او قرعه بنام مردی در آمد یوسف نام که [صفحه ۶۵] نجّار بود و عموزاده‌ی مریم و هرچه از کسب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود استفاده می‌کرد می‌آورد برای مخارج مریم و چون کافی نبود رنج می‌برد و مریم او را دلداری می‌داد که خدا روزی ما را میرساند و خدا آن را برکت می‌داد و چون زکریّا می‌آمد و آنها را می‌دید می‌گفت: یوسف اینکه توانائی ندارد که چنین چیزها بیاورد اینها از کجا است! مریم جواب می‌داد: روزی خدا است که بی‌حساب است. سخن ما: ۱- آیت اوّل «إِنَّ اللّه اصطَفی» یادآوری می‌کند: پیروی و اطاعت از پیغمبر که در آیت پیش امر شد بواسطه‌ی امتیازات در عقل و فکر و ساختمان بدنی او و امثال او است که دیگر پیغمبران باشند. برای روشن شدن مطلب می‌گوئیم: پایه‌ی آفرینش بر تفاوت در موجودیّت موجودات است، یعنی افراد هر دسته‌ی از موجودات بیجان و گیاه و حیوان با یکدیگر در تمام خصوصیّات و امتیازات و نواقص مختلف هستند بقول فلاسفه [وجود مبنی بر تشکیک است]، یعنی در اصل آفرینش همه یکی و در امتیازات بینهایت اختلاف است، چنانکه می‌بینیم از یک درخت برگها و میوه‌ها که بی‌تفاوت یکی هستند باز در بعضی از آنها فرقی دیده می‌شود، و همین مختصر فرق است که موجب اختلاف ارزش و شخصیّت و آثار هر موجود است، پس معنی اختیار کردن آدم در مرتبه‌ی اوّل برتری شخصیّت نوعی انسان است نسبت بدیگر موجودات، و در اشخاص بعد که نوح و آل ابراهیم علیه السّلام و دیگران است امتیازات فردی است، بهمان طور که یک مخترع یا دانشمند یا پیشوا دارای خصوصیّاتی است که در دیگران نیست و همان موجب برتری او و رسیدن بآن مقام است، پس آیه اشاره است باین مطلب عمومی نهادی آفرینش که مردان تاریخی و نابغه‌ها دارای امتیازاتی بوده‌اند و پیغمبران بدرجه‌ی اوّل اینکه برتری بوده‌اند. -قرآن-۲۶-۵۰ ۲- آیت ۳۶ «لَیسَ الذَّکَرُ- الخ» در نقل گفتار مادر مریم که نر مثل ماده نیست ممکن است بگوئیم: اشاره است بیک مسئله‌ی عمومی طبیعی که نر با ماده اختلاف دارد و همانند نیستند اگرچه در اعمال حیاتی برابر هستند و بموازات یکدگر انجام می‌دهند لیکن یک موجب تفاوت اصلی در آنها است که اینک توضیح می‌شود: در موجودات دو -قرآن- ۱۳-۳۰ [صفحه ۶۶] خاصیّت است که یکی کار و جنبش یا انجام عمل است و دیگری پذیرش و قبول، و به اصطلاح فلسفه «فعل و انفعال»، که بیشتر خاصیّت جنبش یا انجام عمل و فعل در نر است، و خاصیّت پذیرش و انفعال در ماده است. و آنچه بیشتر خاصیّت جنبش و عمل دارد یا نر می‌تواند انجام دهد و ماده عاجز از آن است و یا نر بیشتر و بهتر می‌تواند انجام دهد بخصوص در انسان و همچنین آنچه خاصیّت پذیرش و انفعال در آن بیشتر است یا نر عاجز از آن است و یا ماده بهتر و کاملتر می‌تواند انجام دهد و اگر در کارهای زندگی که مرد و زن انجام می‌دهند دقّت شود اینکه مسئله بخوبی نمودار است و پاره‌ای خرده‌گیریها که اینکه خصوصیّات بواسطه‌ی محیط و تربیت است و گر نه ممکن است هر دو مساوی تربیت شوند عقیده‌ای است نامقبول چون آنچه گفتم در جامعه‌های وحشی که از اصل پیدایش، محیط و تربیت مخصوص نداشته‌اند و در حیوانات و وحوش هم اینکه تفاوت دیده می‌شود. پس می‌توان گفت: از جمله‌ی «لَیسَ الذَّکَرُ کَالأُنثی» اینکه استفاده می‌شود که زن و مرد بلکه هر نر و ماده در حیات موازی هستند ولی مساوی نیستند. -قرآن-۳۴-۶۳ ۳- آخر آیه که یادآور شده است: خدا بی‌حساب روزی میدهد گفتار مفسّرین را نقل کردیم که مطلب غیر متعارف و معجزآسا است لیکن در اصل آیه بچنین چیزی تصریح نشده است و روایت مسلّم هم نیست پس ممکن است بگوئیم: چون بر خلاف انتظار زکریّا چیزهائی در اختیار مریم بود از او توضیح می‌خواست او هم اینکه طور جواب می‌داد: احساسات مردم و جریان زندگی ممکن است جوری باشد که با حساب و پیش‌بینی مطابق نشود و سرنوشت آدمی غیر از حساب او باشد در آیات ۳۴- ۳۵ سوره‌ی نساء از اینکه مقوله سخنی داریم. [صفحه ۶۷]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۳۸ تا ۴۱]

هُنالِکَ دَعا زَکَرِیّا رَبَّهُ قالَ رَبِّ هَب لِی مِن لَدُنکَ ذُرِّیَّةً طَیِّبَةً إِنَّکَ سَمِیعُ الدُّعاءِ [۳۸] فَنادَتهُ المَلائِکَةُ وَ هُوَ قائِمٌ یُصَلِّی فِی المِحرابِ أَنَّ اللّهَ یُبَشِّرُکَ بِیَحیی مُصَدِّقاً بِکَلِمَةٍ مِنَ اللّهِ وَ سَیِّداً وَ حَصُوراً وَ نَبِیًّا مِنَ الصّالِحِینَ [۳۹] قالَ رَبِّ أَنّی یَکُونُ لِی غُلامٌ وَ قَد بَلَغَنِیَ الکِبَرُ وَ امرَأَتِی عاقِرٌ قالَ کَذلِکَ اللّهُ یَفعَلُ ما یَشاءُ [۴۰] قالَ رَبِّ اجعَل لِی آیَةً قالَ آیَتُکَ أَلّا تُکَلِّمَ النّاسَ ثَلاثَةَ أَیّامٍ إِلّا رَمزاً وَ اذکُر رَبَّکَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

كَثِيراً وَ سَبِّح بِالعَشِيِّ وَ الإبكارِ [۴۱] -قرآن-۱-۶۳۴ معنی لغات: «كلمهٔ» لفظ دارای یک معنی و عیسای مسیح كلمه اللّه نامیده شده است، بمناسبت اینكه چون كلمه بدون سابقه‌ی اجزاء و لوازم با حركت لب و زبان پیدا می‌شود عیسای مسیح هم در حكم كلمه است كه بی‌سابقه‌ی ازدواج نر و ماده متولّد شده است و نیز در اصطلاح مسیحیها كلمه را می‌گویند: یكی از اصول سه‌گانه‌ی آفرینش است و بقول خودشان «اقنیمی از ثالوث اقدس». «حصورا» در مضیقه و تنگی و شخص فاقد تمایل جنسی یا شخص مواظب و خوددار از اعمال شهوات نفسانی. «غلام» فرزند نو خطّ و جوان و پسر. «عاقر» از مصدر عقر بمعنی نازائی و سترون بودن زن. «عشیّ» اول تاریكی شب. «ابكار» بصبح و بامداد رفتن، سحر خیزی‌كردن. ترجمه: ۳۸ «باین هنگام زكریّا [كه برای مریم چنین برتری دید] گفت: پروردگارا از پیشگاه خود فرزندی پاك و شایسته بمن عنایت كن چه تو می‌شنوی دعا را ۳۹ او كه در محراب بنماز ایستاده بود فرشتگانش آواز كردند: همانا خداوند بیحیی نام فرزندی نویدت می‌دهد كه آقائی بود كلمه‌ی حقّ راست‌شمار، و از خواسته‌ها پرهیزگار و پیغمبری و الامقام. ۴۰ زكریّا گفت: پروردگارا چگونه فرزندم آید كه بپیری رسیده‌ام و همسرم سترون [صفحه ۶۸] باشد! پاسخ شنید: چنین بود ولی خدا آنچه خواهد كند. ۴۱ او گفت: پروردگارا نشانه «بارداری زنم» بمن بنما، خدا گفت: نشانه‌ات آنكه تا سه روز جز برمز سخن نگوئی و بسیار یاد پروردگار خود كن و بامداد و خفتن بتسبیح باش. سخن مفسّرین: «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» ۳۸ ابو الفتوح نوشته است: مالك بن انس روایت كرده است كه پیغمبر فرمود: هر مردی كه بمیرد و نسلی صالح رها كند، خدای جلّ و علا بهر عملی صالح كه ایشان كنند هم چندان ثواب كه ایشان را دهد او را بدهد بی‌آنكه از ثواب ایشان چیزی بكاهد. -قرآن-۱۵-۳۷ «فَنادَتهُ المَلائِكَةُ» ۳۹ حمزه و كسائی و خلف، فنادیه قرائت كرده‌اند، با یا بصورت فعل مذكّر. -قرآن-۱-۲۶ ابو الفتوح: از مصحف عبد اللّه مسعود نقل كرده است: «فناداه جبرئیل». «يُصَلِّي فِي المِحرابِ» ۳۹ ابو الفتوح نوشته است: جای نماز را محراب خواند كه آن جایگاه كارزار است با شیطان ایستادن تو در محراب رغم شیطان بود پس آن جای آلت كارزار شیطان بود. -قرآن-۱-۲۸ و إبن عامر در همه‌ی قرآن «محراب» را با اماله‌ی الف یعنی متمایل به صورت صدای بالا خوانده است، و دیگران با تفخیم الف یعنی بصورت الف كامل قرائت كرده‌اند. «أَنَّ اللّهَ يُبَشِّرُكَ» ۳۹ مجمع: إبن عامر و حمزه با كسر و صدای زیر در همزه قرائت كرده‌اند و بقیّه با فتح و زبر همزه خوانده‌اند. و حمزه و كسائی با فتح یا و سكون با و ضمّ شین «یبشر» از مصدر بشارت قرائت كرده‌اند و با ضمّ یا و سكون با و كسر شین از مصدر ابشار نیز قرائت شده است و قرائت بقیّه‌ی قرّاء با ضمّ یا و فتح با و تشدید و كسر شین است از مصدر تبشیر. -قرآن-۱-۳۰ «بِيَحيى» ۳۹ فخر: ۱- ممكن است مقصود اینكه باشد: او را یحیی نام بگذار ۲- زكریّا مطّلع بوده است كه پیغمبری بنام یحیی خواهد آمد باو بشارت دادند كه یحیای پیغمبر فرزند تو است. -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۶۹] «بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّهِ» ۳۹ طبری: بعضی از اهل بصره كه عالم بلغات عرب بوده است كلمه را كتاب معنی كرده بمناسبت سخن عرب كه گوید: «انشدنی فلان كلمهٔ كذا» یعنی فلان كس چنین كلمه‌ای برای من خواند یعنی چنین قصیده‌ای ولی اینكه ترجمه‌ی قرآن است برأی خود. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: همه‌ی مفسّرین گفته‌اند مقصود عیسی بن مریم است مگر ابو عبیده كه گفته است مقصود كتاب خدا است چون عرب قصیده را كلمه می‌نامد اگرچه مفصّل باشد و جهت اینكه عیسی كلمه نامیده شده است: ۱- بكلام خدا موجود شده است نه بوسیله‌ی پدر. ۲- همانطور كه كلمه و كلام وسیله‌ی رهنمائی است عیسی هم وسیله‌ی رهنمائی است و بهمان مناسبت كه روح اللّه نامیده شده است بواسطه‌ی زنده شدن دین مردم باو مانند روح كه بدنها بآن زنده است. فخر: پنج معنی برای كلمه نوشته است كه معانی نزدیك بیكدیگر است، و مناسب همان است كه عیسی كلمه‌ای است و بمنزله‌ی گفتاری است از خدا نه مثل دیگران مخلوقی با وسائل طبیعی. «وَ سَيِّداً» ۳۹ ابو الفتوح نوشته است: قتاده گفت: سیّد عالم و ورع باشد سعید جبیر گفت: حلیم باشد. ضحّاك گفت: پرهیزگار باشد عكرمه گفت: آن بود كه خشم نگیرد. -قرآن-۱-۱۴ مجاهد گفت: آن بود كه بنزدیك خدای گرامی باشد. سفیان ثوری گفت: آن بود كه حسد نبرد «فان الحسود لا یسود» حسود آقا نخواهد شد. خلیل گفت: مطاع باشد. زجّاج گفت: آن بود كه در خصال خیر بر سر آمده بود. احمد بن عاصم گفت: آن بود كه قناعت كند بآنچه او قسمت كرده باشد.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ابو بکر ورّاق گفت: «الرّاضی بقضاء اللّه» آنکه تسلیم بفرمان خدا باشد. محمّد بن علیّ التّرمذی گفت: «المتوکّل علی اللّه» آنکه توکّل بر خدا کند ابو یزید بسطامی گفت: بلند همت بود از آنکه با خود حدیث دنیا کند و گفته‌اند: آن بود که بخیل نباشد. جابر بن عبد اللّه انصاری روایت کند که رسول علیه السّلام بنی سلمهٔ را گفت: سیّد شما کیست! گفتند: جدّ بن قیس با آنکه بخیل است. رسول علیه السّلام گفت: [صفحه ۷۰] کدام درد است از بخل بی‌درمان‌تر ولی سیّد شما آن مرد پیچیده موی بنام «عمرو إبن الجموح است. عبد اللّه عبّاس گفت: با رسول علیه السّلام نشسته بودیم جماعتی درآمدند بر ایشان اثر و جامه‌ی سفر بود گفتند: یا رسول اللّه در امّت تو سیّد بباشد! گفت: بلی مردی که او را مالی بود و سخای، و با درویشان نزدیک باشد و مردم از او کم شکایت کنند. «وَ حَصُوراً» ۳۹ بیشتر مفسّرین معنی کرده‌اند: خوددار از آمیزش با زنان بود بعضی از فقهاء خواسته‌اند از اینکه جمله استفاده کنند که اینکه روش نیکو است چون یحیی بآن ستوده شده است و جواب داده‌اند آنچه برای ملّتهای پیشین نیکو بوده است لازم نیست برای ما هم پسند باشد [رسائل شیخ مرتضای انصاری مبحث اصالهٔ البرائهٔ]. -قرآن-۱-۱۴ «قالَ رَبِّ أَنّی یَکُونُ» ۴۰ طبری: عکرمه و سدّی گفته‌اند: چون بزکریّا بشارت دادند شیطان نزد او رفت و گفت: اینکه بشارت از شیطان بود و تو را مسخره کرد و اگر از جانب خدا بود مثل دیگر وقتها بتو الهام می‌شد او برای آرامش خاطر اظهار تعجّب کرد و گفت: «اجعَل لِی آیَهً» و احتمال است که پرسش و تعجّب زکریّا برای آن بود که از همین زن یا از زن دیگر فرزند خواهد داشت. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۲۹۱-۳۱۰ «وَ قَد بَلَغَنِیَ الکِبَرُ» ۴۰ ظاهر اینکه جمله آن است که پیری بمن رسید ولی اینجور استعمال در کلام عرب زیاد است که بعکس تعبیر می‌کنند. -قرآن-۱-۳۰ مثل: «طلع الثّریّا و انتصب العود علی الحرباء» یعنی: ستاره‌ی ثریّا نمودار شد و چوب بر آفتاب‌پرست نشست در صورتی که مقصود اینکه است: آفتاب‌پرست بر چوب نشست. و در اینکه جمله هم ظاهرا مقصود آن است که من به پیری رسیده‌ام. و عمر زکریّا را از نود و دو سال تا صد و بیست سال نوشته‌اند که در موقع بشارت خودش باین پیری و همسرش نود و هشت ساله بوده است. «أَلّا تُکَلِّمَ النّاسَ» ۴۱ فخر: اینکه آیه را بسه جور تفسیر کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۷۱] ۱- زبان زکریّا بند شد که تا سه روز نتوانست سخن بگوید مگر برمز و اشاره. ۲- نظر ابو مسلم است که چون زکریّا نشانه‌ای خواست برای درستی و پیدایش اینکه خبر خوش باو گفتند: نشانه آن است تو مأمور شوی که با کسی سخن نگوئی مگر به رمز که هر وقت بتو دستور رسید مشغول ذکر و تسبیح باش و با کسی سخن مگو و احتیاجات خود را برمز بفهمان بدانکه آن موقع فرزند برای تو پیدا شده است. ۳- از قتاده نقل شده است: در مجازات اینکه تعجّب و پرسش گرفتار شد بآزاری که زبانش بند شد و نتوانست سخن بگوید. «إِلّا رَمزاً» ۴۱ فخر: با ضمّ واو و میم و با فتح هر دو نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۵ «وَ اذکُر رَبَّکَ» ۴۱ مجمع: اینکه معجزه‌ی بیشتری است که نتواند با مردم سخن بگوید ولی بداند که در ذکر خدا آزاد است. بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است که روزه بگیرد چون در روزه باشاره سخن می‌گفتند. -قرآن-۱-۲۰ فی ظلال: گرچه زکریا در نوید بفرزند دو دل نبود ولی برای آرامش دل خود نشانه‌ای نمودار خواست تا او که پیغمبر است از دو دلی و خارخارک آدمیان آسوده باشد، اینکه بود که باید تا سه روز زبانش در سخن گفتن با مردم بند باشد و چون دل او بسوی حقّ شد زبانش بذکر خدا باز می‌شود. سخن ما: ۱- دنباله‌ی فرمان بمتابعت پیغمبر و اعلام به اینکه که پیغمبران برگزیدگان هستند با اینکه آیات بیاد می‌آورد سوابق آنها را که مسیحیهای آن روز از آن اطّلاع داشتند و یهود هم کم و بیش تصدیق داشتند تا معلوم شود آنهائی که به مقام نبوّت رسیده‌اند بشهادت تاریخ گذشتگان دارای امتیاز و برگزیدگی از جانب خدا بوده‌اند. ۲- از نظر سوابق تاریخی که با سوادها از آن مطّلع بودند و آن را باور داشتند یادآوری می‌شود که در طبیعت برخلاف مرسوم و عادت همیشگی ممکن است حوادثی بقدرت خداوند نمودار شود که قابل پیش‌بینی نباشد مانند پیدایش یحیی از پیرمرد و پیرزن سترون که خودشان همچنین انتظاری نداشتند. [صفحه ۷۲]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۴۲ تا ۴۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ إِذ قالَتِ المَلائِكَةُ يا مَريَمُ إِنَّ اللّه اصطَفاكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اصطَفاكِ عَلى نِساءِ العالَمِينَ [۴۲] يا مَريَمُ اقنُتِي لِرَبِّكِ وَ اسجُدِي وَ اركَعِي مَعَ الرّاكِعِينَ [۴۳] -قرآن-۱-۲۰۳ معنی لغات: «اقنتی» از مصدر قنوت بمعنی فرمانبردن بنماز ایستادن از سخن خودداری کردن برای خدا فروتن شدن. ترجمه: [مریم را کار بآن جا کشید که] ۴۲ روزی فرشتگان باو گفتند: ای مریم خدا تو را برگزید [تا مادر مسیح باشی] و از هر پلیدی پاکت کرد و بر همه‌ی زنان جهان برترت نمود. ۴۳ ای مریم برای پروردگار خود فروتن باش و سجده‌ی او کن و با دگران برکوع باش. سخن مفسّرین: «إِنَّ اللّه اصطَفاكِ» ۴۲ چون جمله‌ی «اصطفاك» مکرّر شده است ما دو جور معنی کردیم و معلوم شد که از زجّاج نیز همین دو معنی نقل شده است. -قرآن-۱۵-۴۱ «و اسجدی» ۴۳ طبری: اینکه جمله و جمله‌ی بعد را خشوع و خضوع در عبادت بطور کلّی معنی کرده است. فخر: چون حالت سجود بقرب خداوند نزدیکتر است در جمله مقدّم گفته شده است. «مَعَ الرّاكِعِينَ» ۴۳ مجمع: احتمال داده‌اند که مقصود امر بمتابعت سایرین باشد در عبادت و نماز جماعت نیز معنی کرده‌اند یعنی بصورت نماز جماعت با دیگران رکوع و سجود کن. -قرآن-۱-۲۲ سخن ما در اینکه دو آیه همان است که در ترجمه بآیات پیش ارتباط دادیم [صفحه ۷۳]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۴۴]

ذلِكَ مِن أَنباءِ الغَيبِ نُوحِيهِ إِلَيكَ وَ ما كُنتَ لَدَيهِم إِذ يُلقُونَ أَقلامَهُم أَيُّهُم يَكفُلُ مَريَمَ وَ ما كُنتَ لَدَيهِم إِذ يَختَصِمُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۱۷۰ معنی لغات: «انباء» جمع نبأ بمعنی خبر، «یلقون» از مصدر القاء بمعنی انداختن، «اقلام» جمع قلم، کلک و وسیله‌ی نویسندگی. «لدی هم» و «لدن هم» تلفّظ می‌شود بمعنی نزد و جلو. ترجمه: اینکه سرگذشتها از اخبار نهانی از تو و مردم است که بتو الهام می‌کنیم و نبودی آن روز نزد آن گروه که برای قرعه قلمهاشان می‌فکندند تا کدام‌شان سر- پرست مریم شود و نبودی آنجا آنگاه [که بر سر اینکه کار] خصومت می‌کردند. سخن مفسّرین: «مِن أَنباءِ الغَيبِ نُوحِيهِ» ۴۴ مجمع: اینکه جمله‌ها از امتیازات خاصّ پیغمبر است چون اطّلاع از یک قضیّه بحضور یا شنیدن و یا خواندن است و معلوم است که هیچیک برای پیغمبر فراهم نبوده است پس بالهام و وحی از طرف خدا بآن مطّلع شده است. -قرآن-۱۵-۴۸ «يُلقُونَ أَقلامَهُم» ۴۴ مجمع: مقصود قلمهائی بوده است که بآنها تورات می‌نوشتند. بعضی گفته‌اند چند تیر بوده است و در عدد آنها اختلاف است: از حضرت امام باقر نقل شده است: عدد آنها شش بوده است. و از حضرت صادق نقل شده است: در قرعه شخص کار خود را بخدا وامی‌گذارد و چه بهتر از اینکه که انسان کار خود را بخدا واگذارد و البتّه سهم مستحقّ باین وسیله معیّن می‌شود. -قرآن-۱-۲۴ فخر: از آیه طرز انداختن قلمها و استخراج قرعه معلوم نمی‌شود لیکن به وسیله‌ی خبر استفاده کرده‌اند که قلمها را در آب میانداختند و هر کدام روی آب می‌ماند و یا بر غیر مجرای آب حرکت می‌کرد صاحب سهم می‌شد. «وَ ما كُنتَ لَدَيهِم إِذ يَختَصِمُونَ» ۴۴ آلوسی: گفته‌اند پس از قرعه باز هم در تکفّل مریم اختلاف داشتند و تکرار جمله‌ی: «ما كُنتَ لَدَيهِم» اشاره است بکمال دقّت -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۱۳۹-۱۶۰ [صفحه ۷۴] در قضیّه که اینکه حوادث پی‌درپی بود و تو در هیچیک حاضر نبودی و اینکه تفصیل خود دلیل دیگری است بر شخصیّت و معجزه‌ی پیغمبر. فخر: سه جهت برای اصرار و اختلاف در کفالت تربیت مریم نقل کرده است: ۱- عمران پدر او رئیس آنها بوده است برای احترام و حقّ گذاری او میخواستند دارای اینکه افتخار بشوند. ۲- چون نذری و مخصوص بخدمت معبد بوده است هر کدام می‌خواستند افتخار تربیت چنین کسی را داشته باشند. ۳- چون از کتب آسمانی بسرنوشت اینکه دختر و فرزند آینده‌ی او آگاه شده بودند کمال حرص باین کار وادار می‌کرد آنها را که با یکدیگر جنجال کنند. و در شخصیّت اینها هم اختلاف است که خدمتگذاران معبد بوده‌اند یا علما و نویسندگان وحی و در هر صورت مردم محترم و دیندار بوده‌اند. سخن ما: برای نشاندادن مقام پیغمبر است که در آن سرزمین که جز از جنگ و عادت و مفاخرات وحشیانه و شیر شتر و سوسمار سخنی دیگر نبود نقل جزئیات پیدایش دین مسیح و روش دینداران آن روز که هیچ مناسبتی با محیط زندگی عرب و خود پیغمبر [ص] نداشت البتّه توجّه و تنبیهی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است برای مردم تا بدانند گذشتگان چه مردمی بودند و پیغمبر [ص] چه مقامی دارد که با نداشتن هیچ وسیله برای اطّلاع از اینکه مطالب فقطّ از طریق وحی و الهام خداوندی است که برای آنها گفته می‌شود. [صفحه ۷۵]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۴۵ تا ۵۱]

إِذ قالَتِ المَلائِکَةُ یا مَریَمُ إِنَّ اللّهَ یُبَشِّرُکِ بِکَلِمَةٍ مِنهُ اسمُهُ المَسِیحُ عِیسَی ابنُ مَریَمَ وَجِیهاً فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ وَ مِنَ المُقَرَّبِینَ [۴۵] وَ یُکَلِّمُ النّاسَ فِی المَهدِ وَ کَهلاً وَ مِنَ الصّالِحِینَ [۴۶] قالَت رَبِّ أَنّی یَکُونُ لِی وَلَدٌ وَ لَم یَمسَسنِی بَشَرٌ قالَ کَذلِکِ اللّهُ یَخلُقُ ما یَشاءُ إِذا قَضی أَمراً فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُن فَیَکُونُ [۴۷] وَ یُعَلِّمُهُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ وَ التَّوراةَ وَ الإِنجِیلَ [۴۸] وَ رَسُولاً إِلی بَنِی إِسرائِیلَ أَنِّی قَد جِئتُکُم بِآیَةٍ مِن رَبِّکُم أَنِّی أَخلُقُ لَکُم مِنَ الطِّینِ کَهَیئَةِ الطَّیرِ فَأَنفُخُ فِیهِ فَیَکُونُ طَیراً بِإِذنِ اللّهِ وَ أُبرِئُ الأَکمَهَ وَ الأَبرَصَ وَ أُحیِ المَوتی بِإِذنِ اللّهِ وَ أُنَبِّئُکُم بِما تَأکُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِی بُیُوتِکُم إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لَکُم إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۴۹] -قرآن-۱-۹۱۳ وَ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیَّ مِنَ التَّوراةِ وَ لِأُحِلَّ لَکُم بَعضَ الَّذِی حُرِّمَ عَلَیکُم وَ جِئتُکُم بِآیَةٍ مِن رَبِّکُم فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ [۵۰] إِنَّ اللّهَ رَبِّی وَ رَبُّکُم فَاعبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُستَقِیمٌ [۵۱] -قرآن-۱-۲۵۹ معنی لغات: «وجیه» بمعنی دارای جاه و منزلت و شرف. «مهد» گهواره. «کهل» آنکه سالهای عمرش از سی گذشته تا پنجاه. «طین» گل. «انفخ» از مصدر نفخ بمعنی دمیدن. «اکمه» نابینا و شب کور. «ابرص» پیس. «احیی» از مصدر «احیاء» بمعنی زنده کردن. «موتی» جمع میّت بمعنی مرده. ترجمه: [زان پس روزگاری شد که] فرشتگان گفتند: ای مریم خدا تو را نوید می- دهد [که بوسیله‌ی] کلمه‌ی خود [فرزندی بتو بخشد که از مردی نباشد] نامش عیسای مسیح پسر مریم باین جهان و آن جهان با شرف و جاه از نزدیک‌شدگان [به حقّ و کرامت او] ۴۶ که بگهواره با مردم سخن گوید تا ببزرگی و از مردم درستکار بود. ۴۷ مریم گفت: از کجا فرزندم باشد که مرا آدمی نپسوده! فرشته گفت: چنین است ولی خدا هر چه [صفحه ۷۶] خواهد بیافریند که هر گاه چیزی بسرنوشت کند جز اینکه نباشد که گوید: باش و آن شود ۴۸ و آن پسر را کتاب و دانش آموزد و تورات و انجیل ۴۹ و به پیغامبری بنی اسرائیلش فرستد و او گوید: من برای‌تان نشانه‌ای از پروردگار شما آوردم که از گل پیکره مرغ کنم و در آن بدمم و باذن حق مرغ شود و بدستور خداوندی پیس و کور شفا دهم و مرده زنده کنم و از آنچه خورید و در خانه اندوخته کنید خبردارتان کنم که همانا در اینهمه نمایشها نشانه‌ی [راستی من است] برای شما اگر مؤمن باشید. ۵۰ و آنچه از تورات در جلو من است درست میدانم و البته پاره‌ای از آنچه بر شما حرام و ناروا است مجاز کنم. و [اینکه جملگی برای من] نشانه‌ای از سوی پروردگار شما است که من برای‌تان آورم، پس پرهیزگار براه حقّ باشید و فرمان من برید. که همانا پروردگار من و شما خداوند است پس او را پرستید راه راست همین است و بس. سخن مفسّرین: «بِکَلِمَةٍ مِنهُ» ۴۵ طبری: قتاده گفته است یعنی جمله‌ی «کن» و مقصود از اینکه لفظ شخص نیست بلکه مقصود اینکه است: خدا بتو بشارت می‌دهد که بوسیله کلمه‌ی [کن [یعنی موجود بشو]] که از جانب او صادر شود تو فرزندی خواهی داشت بنام عیسی و دلیل بر اینکه مقصود از کلمه شخص نیست کلمه‌ی اسمه بعد است زیرا اگر مقصود از کلمه شخص فرزند بود بایستی مطابق رسم زبان عرب گفته می‌شد: -قرآن-۱۵-۳۴ «اسمها» تا ضمیر مؤنث باشد و معنی شود نام آن کلمه مسیح است، و چون «اسمه» گفته شده است معنی آن است که نام آن فرزند مورد کلمه‌ی بشارت مسیح است. فخر: همانطور که شاه عادل را سایه‌ی خدا و نور خدا می‌نامند یعنی موجب ظهور عدالت و نمایش احسان است عیسی هم کلمه‌ی خدا نامیده شده است یعنی موجب پیدایش او فرموده‌ها و دستورها و احکام خداوند است و ممکن است پیدایش آدمی بی‌نطفه‌ی مرد باین دلیل: ۱- چون پیدایش حیوانات مثل موش و عقرب و غیره بدون توالد و تناسل ممکن است پس پیدایش انسان بوسیله مادر تنها ساده‌تر است از پیدایش حیوان بدون پدر و مادر. ۲- چون اندازه‌ی معیّن از عناصر لازم است تا آن حالت مزاجی تولید شود [صفحه ۷۷] که موجب پیدایش جاندار است پس با آماده بودن نصف اینکه شرائط که وجود مادر است پیدایش جانور آسانتر است و زودتر می‌توان آن را تصدیق کرد. ۳- نیروی خیال موجب آثار خارجی می‌شود مثل تصوّر وسائل و موجبات خشم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تولید حرارت در بدن و ایجاد غضب در انسان می‌کند، و نیز بر روی یک تخته که بزمین گذارده شده است انسان می‌تواند راه برود ولی اگر همان تخته را روی دو دیوار و گودالی قرار دهند گذر از آن ناممکن و یا بسیار مشکل است برای ترس از افتادن و همین تمرکز خیال را فلاسفه اصول معجزات و کرامات دانسته‌اند پس چه مانعی دارد که تصوّر صورت عیسی برای مریم موجب پیدایش او در رحمش باشد. المیزان: مقصود از کلمه مسیح است با اینکه همه‌ی آفریدگان با صدور کلمه‌ی [کن] پدیدار شده‌اند چون وسائل و عللی در پیدایش موجودات شرط است که در پیدایش مسیح نبوده است پس عیسی کلمه‌ی [کن] و کلمه‌ی ایجاز خداوندی است. «المسیح» ۴۵ مجمع: اینکه کلمه را بیشتر از مادّه مسح گرفته‌اند بمعنی پسودن چون او را با برکت مسح کرده‌اند و یا او مریض و مرده را مسح می‌کرد و غیر اینها. «عبده»: ممکن است چون پادشاهان را کاهن با روغن مقدّس مسح می‌کرد و به بدن او می‌مالید و چون عیسی مثل پادشاهان جلوگیری از ظلم و وادار بعدل میکرد گفتند اینهم مثل پادشاهان مسیح کاهنان است و نیز اینکه کلمه را مبارک و پادشاه و دوست معنی کرده‌اند بمناسبت اصل عبری آن که «مشی» بوده است و مفید اینجور معانی. «عیسی» ۴۵ مفسّرین نوشته‌اند: اصل عبری آن یشوع است مثل دیگر کلمات با شین که تبدیل بسین شده است، و معنی آن را سیّد و آقا گفته‌اند و نیز آن را مشتق از عیس دانسته‌اند چون صورت او سفید و رنگ قرمز بر آن نمودار بوده است. «فِی المَهدِ وَ کَهلًا» ۴۶ مجمع: از کلمه‌ی کهلا- مقصود اینکه بوده است: ۱- از بچگی مثل بزرگی سخن می‌گفته است، ۲- در بچگی برای اعجاز و در بزرگی بکلمات وحی سخن می‌گفته است. -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۷۸] فخر: اعتراض کرده‌اند که سخن گفتن مسیح را در گهواره مسیحیها قبول ندارند، جواب اینکه است که اینکه سخن گفتن شاید فقط برای رفع اتهام مریم بوده است تا بدانند که اینکه فرزند موجودی مثل دیگران نیست که بنا مشروع پیدا شده باشد و پس از رفع اتهام مریم دیگر در گهواره سخن نگفت از اینکه جهت همه کس نشنیده و در میان مسیحیها مشهور نشده است. «وَ مِنَ الصّالِحِینَ» ۴۶ فخر: پس از توصیفهای گذشته که سخن گفتن در گهواره و از مقربان و غیره باشد اینکه جمله اشاره است که کمال علمی و عملی شخص که بآخرین پایه‌ی امکان رسید آن کس از صالحین خواهد بود چون کارهایش بطور شایسته انجام شده است. -قرآن-۱-۲۵ «یَقُولُ لَهُ کُن فَیَکُونُ» ۴۷ درج ۱ سوره‌ی بقره آیت ۱۱۷ تفسیر اینکه جمله نوشته شده است. -قرآن-۱-۳۳ محمّد عبده: در پیدایش انسان از یک نفر استدلالی دارد که خلاصه‌ی آن اینکه است: با دو عناصر و مواد اولیه و کیفیات یک گونه روحی برای دگر موجودات هستند و برق هم روحی است که همان خاصیّت کهربائی و الکتریسته باشد آب هم از دو روح لطیف ترکیب شده است و ممکن است هزاران روح در عالم باشد که هنوز بشر بکشف آن موّفق نشده است و شاید یکی از اینکه ارواح در نظر مریم مجسّم شده و باو دمیده است و موجب باروری او شده است و شاید اینکه روح در آن دم که بمریم دمیده ماده‌ای هم همراه داشته است و اللّه اعلم. «وَ یُعَلِّمُهُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ وَ التَّوراةَ وَ الإنجِیلَ» ۴۸ مجمع: نافع و عاصم با یا خوانده‌اند: یعنی: میآموزد باو، دیگر قرّاء با نون خوانده‌اند یعنی ما باو می‌آموزیم. -قرآن-۱-۷۰ فخر: جهت ترتیب و گفتن کتاب در اوّل و بعد حکمت و بعد تورات و انجیل اینکه است: اول باید خواندن و نوشتن بیاموزد تا بتواند حکمت و شناسائی حقّ را بفهمد و خوبی و بدی را تشخیص بدهد تا بتواند عمل خود را خوب کند آنگاه کتاب آسمانی و معارف الهی را یاد بگیرد تا لایق شود برای آوردن کتاب تازه‌ای مانند انجیل. [صفحه ۷۹] فرید وجدی در جلد اوّل دائرة المعارف حرف الف در کلمه‌ی انجیل: انجیل در نظر مسیحیها چهار کتاب است که کلیسا آنها را پذیرفته است: ۱- انجیل متی که از همه قدیمی‌تر است سی سال پس از عیسی در اورشلیم به زبان عبری نوشته شده است. ۲- انجیل مرقس که شصت و شش سال پس از مسیح بیونانی نوشته شده است. ۳- انجیل لوقا در رم بعد از انجیل متی و مرقس نوشته شده است. ۴- انجیل یوحنا که شصت سال پس از مرگ مسیح نوشته شده است می- گویند اینها را جبرئیل بنویسندگان آن وحی کرده است. و چند انجیل دیگر از دائرة المعارف قرن نوزدهم فرانسه نقل می‌کند که مورد قبول عموم نیست و در آخر آنها بنام انجیل برنابا می‌نویسد که در قرن هشتم از کتاب- خانه‌ی یکی از امرا پیدا شده است و در انگلستان مکرر چاپ شده است و بعربی ترجمه شده و در بیشتر قضایای مسیح مطابق قرآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و در حرف عین نوشته است: مسیحیها می‌گویند: عیسی پسر خدا در بیت لحم متولد شد بسال ۴۰۰۴ از عمر دنیا ۲۵ دسامبر از مریم که بواسطه‌ی روح القدس آبستن شده بود، بدوران اغسطس [اگوست] امپراطور روم و بسن دوازده سالگی با علمای یهود در هیکل مباحثه کرد و محکوم‌شان نمود و با یوحنّا [حضرت یحیی] که در کنار نهر اردن بوعظ و تعمید [در مذاهب قدیم شستن در آب کنایه از طهارت گناهان بوده است اینها هم آن را رمز پاکی روح دانسته‌اند] مردم مشغول بود و ظهور مسیح را بشارت می‌داد ملاقات کرد و او غسل تعمیدش داد. بقول آلبرماله آن وقت مسیح سی ساله بود چون مسیح تعمید یافت جبرئیل بشکل کبوتر بر یوحنا نمودار شد و خبر داد که اینکه عیسای موعود است چون او دانست که پیغمبر است چهل روز در صحرا با روزه و ریاضت بسر برد تا دست تسلّط شیطان از او کوتاه شد و برگشت در میان مردم برای دعوت و راهنمائی و با معجزات ادعای خود را ثابت می‌کرد مردم پیروش شدند دوازده [صفحه ۸۰] نفر بشاگردی خود و دعوت مردم انتخاب کرد در سال چهارم پیغمبری خود به بیت‌المقدّس رفت و یهود بر خلافش تحریک شدند و هم فریسیها [عده‌ای بودند یهودی در باطن فاسق و منافق و ظاهر با تقوی، ولی آلبرماله در تاریخ رم پاورقی ص ۲۸۰ نوشته است: آنهائی بودند که از بت پرستان جدا شده بودند] بر او شوریدند و حاکم شهر محکومش کرد بزجر و دار زدن و چون حکم اجرا شد زلزله‌ی سختی شد که قبرها گشوده شد ولی حضرت مسیح سه روز پس از مرگ زنده شد و بشاگردان خود نمودار گشت و آخرین تعلیمات را بآنها داد و گفت بزودی در عالم بالا باو ملحق می‌شوند. دکتر [سیروس] آلمانی کتابی بنام حیات مسیح نوشته است و اظهار نظر کرده است که چنین شخص وجود خارجی نداشته است و فقط اوهام مردم مجموعه‌ی صفات کمال را در شخص افسانه‌ای بنام عیسی مجسّم نموده است مسیو [میرن] سویسی کتابی نوشته است بنام [مسیح را باید بارزش واقعی مربوط دانست] و در آن اظهار نظر کرده است که اینکه صفات مولود افکار مردم است و آن شخص باین نام ارزشی نداشته است و سقراط از او بهتر بوده است چون در نوشیدن زهر اضطراب نداشت ولی مسیح در هنگام آزار و دار اظهار وحشت از دشمن کرد. «وَ رَسُولًا إِلى بَنِي إِسرائِيل» ۴۹ ابو الفتوح: در ارتباط اینکه جمله بسابق مفسّرین چند معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۹ ۱- «و نبعثه رسولا» یعنی پس از تعلیم او را به پیغمبری برمی‌انگیزیم. ۲- «و یکلّم النّاس رسولا» یعنی پس از تعلیم و مقام نبوت با مردم سخن می‌گوید باین جمله‌ها: من نشانه‌ای از طرف خدا برای شما آورده‌ام تا آخر. ۳- و او زاید است و بی‌معنی و نتیجه چنین می‌شود: میاموزد کتاب و حکمت تا پیغمبر باشد و بگوید: [انی اخلق]. فی ظلال: پیغمبری مسیح کاری محلّی بوده است برای یک دسته مردم در روزگار معیّن و در انجیل متی اصحاح ۱۵ آیت ۲۵ گفته است: من جز بر بنی اسرائیل گمراه پیغمبری ندارم و عیسی هنگامی آمد که یهود نیازمند بچنین رهبری برای [صفحه ۸۱] دوران محدود بودند با مقتضیّات خاص که همه وقت و همه جا چنین مقتضیاتی فراهم نمی‌شود. «أَنِّي أَخلُق» ۴۹ تا آخر آیه- عبده: اینکه جمله‌ها می‌فهماند: بحضرت مسیح چنین قدرتی عنایت شده و باو امر شده که با منکرین خود با اینکه گفتار احتجاج و استدلال کند تا عاجز و تسلیم شوند، ولی پیدایش اینها معلوم نیست، و دلیل قطعی از حدیث معصوم نداریم که چیزی از اینکه کارها انجام شده است، و لیکن آیت سورت مائده [اذکُر نِعمَتِي عَلَيک] که همین معجزات را یادآور شده است ظاهر در انجام آن است. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۳۷۰-۳۹۶ تأویلات کاشانی: اینکه آیات را تأویل و تعبیر کرده است و ما قسمتی از آن را برای تنوّع ترجمه و توضیح می‌کنیم: بوسیله‌ی تعلیم و تربیت نفوسی را که در بدنهای مانند گل اسیر است بشکل پرنده‌ای که شوق پرواز دارد تغییر می‌دهم و از علوم و معارف و همنشینی استاد تربیت در اینکه روحهای آماده می‌دمم تا از شوق و همت بال درآورد و دارای روح زنده بشود و پیوسته بوسیله‌ی بال شوق بعالم قدس پرواز کند، و باز بیمارانی که چشم آنها از نور حقّ در پرده‌ی نابینائی است بداروی هدایت و تربیت بهبود می‌بخشم و روحهائی که بلکّه‌های رذائل و عقاید فاسده پیس شده است از طریق درمان نفس و تلقین آنها را پاک و نورانی می‌کنم و جاهلان را که مردگان حقیقی هستند به نیروی علم جان می‌بخشم و زنده می‌کنم، و شما را خبردار می‌کنم بآن شهواتی که خوراک نفوس خود می‌کنید و لذّتهائی که غذای روح خود قرار می‌نمائید و یا در خانه‌ی دلهای خود میاندیشید و ذخیره می‌کنید.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طنطاوی: در دوران قدیم دین مسیح بسه طریقه و مذهب منشعب بود: ۱- ملکانی که آنها معتقد بودند بسه اصل: مسیح و مادر و خدا که مسیح ناسوت قدیمی و مادهی سفلی ازلی است و مریم خدای ازلی را زائیده است بوسیله خدا و خدا پدر عیسی است و عیسی فرزند حقیقی خدا است. ۲- نسطوری، آنها می گویند: مسیح بخدا پیوسته و مخلوط شده است بوسیلهی [صفحه ۸۲] تابیدن کلمه بر بدن عیسی و آن را مثل شیشه در برابر آفتاب کرده است که جدائی میان شیشه و آفتاب نیست. ۳- یعقوبیها که عقیده دارند کلمه که خداوند است تبدیل بگوشت و خون بصورت مسیح شد پس خدا بصورت مسیح مجسّم شد، لیکن دوران اول گذشت و به تدریج مذاهب دوّم و سوّم نابود شد و همان عقیدهی ملکانیها باقی ماند که کاتولیک های امروز باشند و اینکه کلمه معنی تمجید و ستایش را میفهماند مثل کلمهی سنّی و اهل سنّت در نظر مسلمین، و اکنون مذهب نسطوری و یعقوبی در اروپا نیست و ممکن است در مصر و شام و حبشه کسانی باین مذهب یافت شوند، و از قرن نهم هجری و پانزدهم میلادی یک دستهای از مسیحیها از پاپ و رئیس مذهب کاتولیک رو گردان شدند و پیروی او را جایز ندانستند و آنها را پروتستان مینامند بمعنی پیرو دین تازه و منشعب از آراء عمومی مثل معتزلیها در میان مسلمین، و در روسیّه یک مذهب دیگری است بنام ارتودکس که در عمل و عقیده با کاتولیکها موافق هستند ولی پاپ را نمی- شناسند و باو معتقد نیستند. اینک فهرست انتشار دین مسیح در ممالک اروپا و دین آنها قبل از دین مسیح. دولت دین اصلی تاریخ استقلال وضع قبل از استقلال تاریخ پیدایش دین مسیح انگلستان پرستش سنگ و آب ۸۲۷ میلادی دولتهای مختلف ۴۹۶ فرانسه نظیر دین هنود ۴۲۰ تحت الحمایه یونان و رم ۴۹۶ اسپانیا بتپرستی تقریبا ۹۰۰ هجری متصرفی یونان، رم و اسلام قرن پنجم و باز قرن شانزدهم پرتقال بتپرستی ۱۰۵۰ هجری متصرفی رم و دولتهای مقتدر بعد قرن پنجم روسیه بتپرستی ۸۲۹ میلادی دولتهای مقتدر اروپا ۳۷۵ هجری [صفحه ۸۳] و بقیّهی ممالک اروپا هم مقارن همان زمانها با دین مسیح نزدیک شده است. «وَ لِأُحِلَّ لَکُم بَعضَ» ۵۰ فخر: مقصود اینکه است که علمای یهود احکامی جعل کرده بودند و حضرت عیسی آنها را باطل کرده و دستور اصلی حضرت موسی را اعلام کرد و نیز گفتهاند: مقصود آنکه بعضی احکام سخت در تورات بوده است که حضرت عیسی آنها را نسخ کرد. -قرآن-۱-۳۰ «إِنَّ اللّهَ رَبِّی وَ رَبُّکُم» ۵۱ فخر: اینکه جمله اشاره بر عقیدهی مسیحیها است که عیسی خدا و پسر خدا است. -قرآن-۱-۳۸ فی ظلال: معجزههای مسیح همگی از شاخههای بخشیدن زندگی است مثل زندگی و پیدایش خودش که هیچ یک آنها با نمونههای دیگر زندگی برابر نیست و همان قدرت که خود او را برخلاف قانون آفرینش درست کرده معجزات او را هم بدست او نمودار کرده است. سخن ما: ۱- بطوری که در جهت نزول نقل کردیم: اینکه آیات برای جواب مسیحیهای نجران نازل شده است و در اینکه آیات بطور عموم اعلام میشود که از حقیقت مسیح و سرگذشت او پیغمبر بوسیلهی الهام از عالم خداوند شما را مطلع میکند و آنچه اینکه کشیشها می گویند پوچ و باطل است. ۲- از جملهی «یُعَلِّمُهُ الکِتابَ تا آخر» تفاوت فراگیری و تعلم مسیح و محمّد معلوم میشود که حضرت مسیح تا مفاد همین جمله توانسته است مرتبهی علمی و عملی خود را تکمیل کند ولی حضرت خاتم با مفاد اینکه جملات تعلیم و تربیت شده است: -قرآن-۱۸-۴۱ «عَلَّمَهُ شَدِیدُ القُوی» و «ما زاغَ البَصَرُ وَ ما طَغی» که موضوع تعلیم در جملهی اول از هر کتاب و حکمت وسیعتر و عالیتر است و معلم آن حضرت توصیف شده است به شدّت قوّت که توانائی تعلیم بینهایت است لیکن کلمهی: «یُعَلِّمُهُ» میفهماند که در آینده فقط همین مطالب را او بمسیح میآموزد و مجمل است و روشن نیست که معلم کدامیک از عمال خداوند است در طبیعت و توضیح بیشتر برای تفاوت بلاغت و فهماندن مقصود در اینکه آیات از روش اینکه کتاب خارج و مربوط بمطالب علم بلاغت و قواعد -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۳۲-۶۳-قرآن-۲۵۵-۲۶۹ [صفحه ۸۴] نحوی است. ۳- جملهی «مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَی» ممکن است اشاره باشد که حضرت مسیح میفرماید تورات که در دست شما علمای یهود است نامقبول است و من آن تورات که در نزد خود دارم راست میشمارم. -قرآن-۱۳-۴۶

[سوره آلعمران [۳]: آیات ۵۲ تا ۵۸]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فَلَمّا أَحسَّ عِیسی مِنهُمُ الکُفرَ قالَ مَن أَنصاری إِلَی اللّهِ قالَ الحَوارِیُّونَ نَحنُ أَنصارُ اللّهِ آمَنّا بِاللّهِ وَ اشهَد بِأَنّا مُسلِمُونَ [۵۲] رَبَّنا آمَنّا بِما أَنزَلتَ وَ اتَّبَعنَا الرَّسُولَ فَاکتُبنا مَعَ الشّاهِدِینَ [۵۳] وَ مَکَرُوا وَ مَکَرَ اللّهُ وَ اللّهُ خَیرُ الماکِرِینَ [۵۴] إِذ قالَ اللّهُ یا عِیسی إِنِّی مُتَوَفِّیکَ وَ رافِعُکَ إِلَیَّ وَ مُطَهِّرُکَ مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ جاعِلُ الَّذِینَ اتَّبَعُوکَ فَوقَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی یَومِ القِیامَةِ ثُمَّ إِلَیَّ مَرجِعُکُم فَأَحکُمُ بَینَکُم فِیما کُنتُم فِیهِ تَختَلِفُونَ [۵۵] فَأَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُم عَذاباً شَدِیداً فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ وَ ما لَهُم مِن ناصِرِینَ [۵۶] –قرآن–۱–۷۴۰ وَ أَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فَیُوَفِّیهِم أُجُورَهُم وَ اللّهُ لا یُحِبُّ الظّالِمِینَ [۵۷] ذلِکَ نَتلُوهُ عَلَیکَ مِنَ الآیاتِ وَ الذِّکرِ الحَکِیمِ [۵۸] – قرآن–۱–۱۹۱ معنی لغات: «أَحسَّ» از مصدر احساس بمعنی دانستن و دریافتن و گمان بردن. «حواریون» جمع حواری گازر ناصح یاور و ناصر و ناصرین و یاورهای پیغمبران معنی کرده‌اند و بهمین مناسبت یاوران مسیح را حواریّون نامیده‌اند. «مَکَرُوا» از مصدر مکر بمعنی حیله و تزویر مکر خدا بمعنی پاداش بر تزویر متوفّی ک از مصدر «توفّی» پذیرفتن حق و بتمام و کمال دریافتن آن بآخر رساندن مدّت و زمان چیزی تکمیل کردن و از جانب خداوند عمر بآخر رساندن که مرگ باشد. «فیوفّیهم» از مصدر توفیه بمعنی وفا کردن، بانجام رساندن، حقّی را بتمام و کمال انجام دادن. –قرآن–۱۳–۲۳–قرآن–۲۳۲–۲۴۲ [صفحه ۸۵] ترجمه: ۵۲چون عیسی [پس از آن سخنان] دریافت که آن مردم ز حقّ رو گردانند و کافر پرسید: کی مرا براه خدا یاری می‌کند! آنها که پاکدل بودند و حواری گفتند ما یاران براه خدائیم و گرویده باو و تو گواه باش که ما مسلمانیم و سر سپردگان. پروردگارا البتّه که ما بهر چه فرو فرستادی بگرویدیم و پیروی پیغمبر کردیم پس تو ما را بشمار گواهان بحقّ بنویس ولی آن ۵۴ کافران حیله کردند و خدا چاره‌ی کارشان کرد چه او بهترین چاره‌گران است ۵۵ چون خداوند بعیسی گفت: من بزندگی تو پایان می‌دهم و بسوی خود بالات می‌برم [تا برتر و مصون باشی] و از کافران و اندیشه‌ی بدشان– پاکت کنم و بدورت بدارم و پیروانت را تا برستاخیز برتر از کافران کنم سپس باز– گشت همه‌تان بمن باشد و آنچه اختلاف کردید حکومت کنم. ۵۶ و آنها که کافر شدند بدنیا و آخرت بسختی آزارشان کنم و کسی یاورشان نباشد. ۵۷ و آنها که مؤمن و نکوکارند مزدشان بدرستی رسد و خداوند دوست ستمکاران نباشد [و ایشان بی‌بهره بوند] ۵۸ اینها که برای تو می‌خوانیم از نشانه‌های حقّ است و قرآن و یادآوری و حکمت است و پند. سخن مفسّرین: «فَلَمّا أَحسَّ عِیسی مِنهُمُ الکُفرَ» ۵۲ مجمع: یعنی چون عیسی فهمید که دستبردار از کفر نیستند و یا آهنگ کشتنش دارند گفت: –قرآن– ۱۵–۵۷ طبری: در دنباله‌ی اینکه مطلب برای قصد کشتن عیسی افسانه‌ای دور و دراز نقل کرده است. «مَن أَنصارِی إِلَی اللّهِ» ۵۲ مجمع: مفسّرین الی اللّه را چند معنی کرده‌اند: –قرآن–۱–۳۲ ۱– چه کسی کومک من هست با کومک خداوند در برابر کافران! ۲– چه کسی کومک من هست در راه بسوی خدا! ۳– چه کسی کومک من هست در ترویج دین که ما را بسوی ثواب خدا رهبری می‌کند! «قالَ الحَوارِیُّونَ» ۵۲ فخر: برای نامیدن یاران مسیح را بحواریین چند جهت نوشته‌اند: ۱– مخصوصین هر کس را حواری می‌نامند، پیغمبر فرمود: زبیر پسر عمه و حواری من است، و حواریّون پیغمبران مخلصین و مؤمنین خالص آنها –قرآن–۱–۲۴ [صفحه ۸۶] هستند، ۲– اصل اینکه کلمه از حورات است بمعنی سفیدی کامل و چون آنها جامه– هایشان پاکیزه و سفید بود باین اسم نامیده شدند، یا چون دلهاشان از هر پلیدی و نفاق پاک و سفید بود اینکه اسم را بآنها داده‌اند. ۳– حضرت مسیح به گروهی گازر گذر کرد آنها را دعوت بایمان کرد پذیرفتند و چون گازر در لغت نبطی هواری است آن را معرب کردند و با حاء تلفّظ نمودند و نقل کرده‌اند که آن حضرت به گروهی ماهیگیر بگذشت و گفت بیائید برویم دلها را بعوض ماهی شکار کنیم آنها پرسیدند: تو کیستی! او خود را معرّفی کرد آنها تسلیم شدند و از مخصوصین آن حضرت شدند. از قتاده نقل شده است: حواری هر کس آن باشد که لایق خلافت و جانشینی او باشد. «فَاکتُبنا مَعَ الشّاهِدِینَ» ۵۳ فخر هفت جهت برای اینکه دعای حواریّین نقل کرده است اینک قسمتی از آن: –قرآن–۱–۳۲ ۱– چون خداوند ملائکه و دانشمندان را شاهد معرّفی کرده است چنانکه در قرآن هم بواسطه‌ی اینکه آیه «شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ وَ المَلائِکَةُ وَ أُولُوا العِلمِ تا آخر» آنها را شاهد معرّفی کرده است تقاضا کردند جزء شاهدها و در درجه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ملائکه و دانشمندان باشند. -قرآن-۱۱۶-۱۹۷ ۲- چون کمال انسانیّت و معرفت ترقّی از منزل غیبت و وصول بمقام شهود است آنها هم دعا کردند که واصلین بمقام شهود و شاهدین باشند. ۳- چون آنکه بمقام شهود رسید از هیچ ناروا باک ندارد آنها مقام شهود را خواستند تا در نصرت عیسی و جواب خود که گفتند: ما یاران خدا هستیم مقاومت داشته باشند و هیچ مانعی جلوگیر آنها در یاری خدا و عیسی نباشد. تأویلات: یعنی ما را از حاضرین برای تو و مراقبین در فکر و عمل خودمان قرار بده. حسینی نوشته است: معنی دعای حواریّین اینکه بود که خدایا جمع کن میان ما و امت محمّد. نظم: [صفحه ۸۷] ای ختم پیمبران مرسل || حلوای پسین و ملح اوّل «وَ مَکَرُوا» ۵۴ ابو الفتوح نوشته است: مکر ایشان اینجا تدبیر و انداخت قتل عیسی بود، و اینکه آنگه بود که عیسی را براندند و بیرون کردند پس از مدّتی باز آمد و دعوت آشکارا کرد و ایشان همه قصد کشتن او کردند. -قرآن-۱-۱۴ «وَ مَکَرَ اللّه» ۵۴ ابو الفتوح نوشته است: فراگفت: مکر از مخلوقان خدعه و حیله بر فساد باشد و از خدای تعالی استدراج بندگان باشد و معنی استدراج ناگاه گرفتن بود در سختی از پس آنکه در نعمت باشند. عبد اللّه عبّاس گفت: معنی آن است که هر گه که بنده گناهی نو کند خدا باو نعمتی نو کند. زجّاج گفت: مکر خدای با بنده جزای او باشد بنده را بر مکر. -قرآن-۱-۲۰ مفسّرین: برای معنی اینکه آیه با مختصر اختلاف نوشته‌اند: منکرین عیسی خواستند آن حضرت را بکشند خداوند کسی را بشکل او بچشم آنها نمودار کرد تا او را کشتند و گمان کردند آن حضرت را کشته‌اند. «إِنِّی مُتَوَفِّیکَ وَ رافِعُکَ» ۵۵ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی تو را بخواب میکنم و در خواب بالات می‌برم، و دیگری گفته است: یعنی تو را بسوی خود قبض و جلب می- کنم و بالا- می‌برم که دست مخالفین بتو نرسد پس معنی وفات مرگ از میان مردم است معنی دیگر گفته‌اند: یعنی بالا می‌برم عمل تو را و بانجام می‌رسانم و تکمیل می‌کنم مزد آن را. -قرآن-۱-۳۷ فخر در معنی رافعک: ۱- یعنی تو را بمقام کرامت و بزرگواری خود بالا میبرم ۲- تو را بجائی بالا می‌برم که جز فرمان خدا دیگر را بر تو حکومت نخواهد بود. ۳- تو را بسوی ثواب و پاداشی که برایت معیّن کرده‌ام بالا می‌برم، و ابو بکر واسطیّ گفته است: یعنی شهوات و خواسته‌های نفسانی تو را می‌میرانیم و نابود می‌کنیم و چون از رذائل دور شدی و در ذات حقّ فانی شدی بالا می‌روی بمقام ملائکه و روحانیّین که مقام کمال معرفت حقّ است بواسطه‌ی اینکه اخلاق رذیله و شهوات از تو دور شده و خوی ملائکه در تو تولید شده است. [صفحه ۸۸] «فَوقَ الَّذِینَ کَفَرُوا» ۵۵ مجمع: مفسّرین تفوّق را بوسیله‌ی دلیل و حجّت دانسته‌اند و نیز بوسیله‌ی حکومت و سلطنت هم گفته‌اند چون مسیحیها بر یهود تفوّق دارند که دارای حکومت هستند ولی یهود هرگز حکومت و استقلال نداشته‌اند. -قرآن-۱-۲۹ «إِلی یَومِ القِیامَةِ» ۵۵ طبری: مقصود آن است که چون مسلمین مؤمن بعیسی هستند و پیروان حقیقی عیسی مسلمین هستند که او به پیدایش اینکه دین خبر داده است پس تا روز قیامت پیروان عیسی که مسلمین باشند تفوّق دارند بر منکرین عیسی. -قرآن-۱-۲۶ المیزان: بهتر است که بگوئیم مقصود از [الَّذِینَ اتَّبَعُوکَ] همه‌ی پیروان حقّ هستند خواه مسیحی خواه مسلمان و [الَّذِینَ کَفَرُوا] مخالفین عیسی و منکرین حقّ هستند که یهود باشند و آیه خبر می‌دهد که تا رستاخیز یهود زیر دست پیروان حقّ هستند. -قرآن-۴۵-۷۰-قرآن-۱۲۶-۱۴۷ «لا- یُحِبُّ الظّالِمِین» ۵۷ تفسیر نشابوری: یعنی آنهائی که جای هر چیز را دگر کرده و بجای خود ننهاده‌اند گفتار پیغمبران را دروغ شمرده‌اند و کار بد بجای کار نیکو و نافرمانی بجای فرمانبرداری اتّخاذ نموده‌اند، و چون محبّت خدا بمعنی بهره‌مند شدن از خوشیها و خوبیها است پس نتیجه آن است که از ثواب و بهره‌های معنوی محروم هستند و یا بمذهب معتزله معنی چنین است: خدا ستم ستمکاران را نمی‌خواهد یا اراده‌ی او بستم توجّه ندارد. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: ۱- در آیت ۵۴ «وَ مَکَرَ اللّه»، توده مردم مثلی دارند: «بار کج بمنزل نمی‌رسد» حیله و تزویر سودمند نیست بر فرض کسی بخیال خام خود استفاده بکند عاقبتش زیان است. از اینکه جهت گفته شده است مردم حیله می‌کنند لیکن اصل همه‌ی حیله‌ها و چاره جوئیها در قدرت خداوند است که بنیاد تمام افکار و اعمال را ممکن است بیک دم واژگون کند، بقول مثنوی در دفتر سوّم داستان وحی بمادر موسی که فرزند خود بآب افکن: -قرآن-۲۸-۴۷ حیله‌ها و چاره‌ها گر اژدها است || پیش الّا اللّه آنها جمله لا است [صفحه ۸۹] چون رسید اینجا بیانم سر نهاد || محو شد، اللّه اعلم بالرّشاد باز در همان قضیّه که فرعون از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موسی مهلت می‌خواهد می‌گوید: حیله‌هاشان را همه بر هم زنم || و آنچه افزایند من بر کم زنم آب را آرند من آتش کنم || نوش خوش گیرند من ناخوش کنم مهر پیوندند من ویران کنم || آنچه اندر وهم نارند آن کنم ۲- آیت ۵۵ «مُتَوَفِّیکَ» در برابر عقاید مردم که عیسی در آفرینش دست دارد و او را جزء خدایان شمرده‌اند یادآوری می‌کند: او را خبردار کردیم که عمرت را بآخر می‌رسانیم و مزدت را می‌دهیم و مرتبه‌ات را بالا- می‌بریم که تو هم مثل دیگر آفریده‌ها هستی زحمت می‌کشی و مردم را تربیت می‌کنی و باید مزد بگیری. -قرآن-۱۴-۲۹ ۳- آیت ۵۶ «فَأَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا- الخ» عذاب شدید کافران شاید اشاره به اینکه باشد که مردم دو دسته‌اند: ۱- دسته‌ی اوّل آنهائی هستند که از جهل و قصور فکر منکر حقّ هستند اگرچه گرفتارند ولی بسختی در آزار نیستند. -قرآن-۱۳-۴۲ ۲- در دسته‌ی دوّم کسانی که با شخص مسیح رو برو شده و آن مقام و منزلت را می‌بینند راه دانش و بینش حقّ و درستی بروی آنها باز است و با همه‌ی وسائل حقّ- جوئی چشم خود را می‌بندند و پشت بمسیح و گفتار حقّ می‌کنند البتّه گرفتاری شان سخت است، چنانکه در همین عالم زندگی مشاهده می‌کنیم ناراحتی مردم عاجز بی‌تقصیر با آنهائی که از تنبلی و سرسختی و بدنهادی از وسائل ممکن خود استفاده نمی‌کنند چه اندازه فاصله و تفاوت دارد که اینها می‌بینند از آنچه داشته‌اند دیگران بهره می‌برند سخت ناراحت هستند ولی آنها چون از اوّل نداشته‌اند افسوسشان هم کمتر است. ۴- در آخر آیات «ذلِکَ نَتلُوهُ- الخ» شاید برای تسکین خاطر پیغمبر [ص] و دیگران یادآوری شده است که عقاید مسیحیها موجب نگرانی و تردید برای شما نباشد چون اصل حقیقت مسیح همین است که بوسیله‌ی وحی و الهام برای شما روشن شده است نه افکار و خیالات فاسد شیطانی. - قرآن-۲۰-۳۷ [صفحه ۹۰]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۵۹ تا ۶۳]

إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِندَ اللّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ کُن فَیَکُونُ [۵۹] الحَقُّ مِن رَبِّکَ فَلا تَکُن مِنَ المُمتَرِینَ [۶۰] فَمَن حَاجَّکَ فِیهِ مِن بَعدِ ما جاءَکَ مِنَ العِلمِ فَقُل تَعالَوا نَدعُ أَبناءَنا وَ أَبناءَکُم وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُم وَ أَنفُسَنا وَ أَنفُسَکُم ثُمَّ نَبتَهِل فَنَجعَل لَعنَتَ اللّهِ عَلَی الکاذِبِینَ [۶۱] إِنَّ هذا لَهُوَ القَصَصُ الحَقُّ وَ ما مِن إِلهٍ إِلاَّ اللّهُ وَ إِنَّ اللّهَ لَهُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۶۲] فَإِن تَوَلَّوا فَإِنَّ اللّهَ عَلِیمٌ بِالمُفسِدِینَ [۶۳]

-قرآن-۱-۵۹۲ معنی لغات: «تراب» خاک «ممترین» از مصدر امتراء بمعنی شک کردن و دو دل شدن، «حاجّ ک» از مصدر محاجّه بمعنی بحث و گفتگو و معارضه‌ی در استدلال «تعالوا» بیائید. «نبتهل» از مصدر ابتهال بمعنی دعا و زاری کردن بخدا. «لعنة» راندن و دور کردن. «قصص» با فتح و صدای بالای قاف به معنی افسانه و حکایت و سرگذشت و بیان و توضیح و صدای زیر قاف جمع قصّه بمعنی افسانه‌ها. «تولّوا» از مصدر تولّی به معنی رو گرداندن و پشت کردن. جهت نزول: سیوطیّ در اسباب النّزول از اشخاص متعدّد نقل کرده است که نتیجه چنین است: «مسیحیهای نجران» [در صفحه‌ی اوّل و دوّم اینکه مجلّد اینکه کلمه معنی شده است] پس از گفتگوها از پیغمبر [ص] پرسیدند: پدر عیسی کی بوده است! فرمود باشد تا بگویم چون از پیش خود نمی‌دانم، اینکه آیات نازل شد. ترجمه: ۵۹داستان پیدایش عیسی بپیشگاه خداوندی داستان آدم است که آن را از خاک آفرید سپس گفت جان‌دار باش و او آدم شد. ۶۰ همین است حقیقت چون از جانب پروردگارت بتو میرسد [در آن] دو دل مباش، و اگر پس از اینکه علم و روشنی تو کسی گفتگو کند بپاسخ بگو: بیائید فرزندان و زنان خود و مردانی که چون جان ما هستند فراهم کنیم سپس دعا کنیم که خدا دروغگو را لعنت کند. ۶۲ البتّه سخن درست همین است و خدا است که جز او خدائی نیست و اوست برتر درستکار و حکیم [صفحه ۹۱] ۶۳ پس اگر نپذیرفتند و روی برگرداندند همانا خدا شناسد تباهکاران را [که در دل چه دارند]. گفتار مفسّرین: «خَلَقَهُ مِن تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ کُن» ۵۹ فخر از ابو مسلم نقل کرده است: مقصود از جمله‌ی اوّل اینکه است که در اراده و علم بی‌آغاز و انجام خداوند، آفرینش آدم از گل معیّن شده است و او را در عالم واقع آفریده بود و مقصود از جمله‌ی دوّم آن است که: برای پیدایش ظاهری و نمودار شدن آن مخلوق در علم و اراده‌ی حقّ بعالم مادّی و بصورت عضله و موادّ بدنی باو گفت باش، او هم موجود و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمایان شد و معنی دیگر نقل کرده است: قالب ریزی و بشکل آدم از گل درست شد بعد امر شد موجود زنده و جاندار بشود. - قرآن-۱۶-۶۴ «فَلا تَکُن مِنَ المُمتَرِین» ۶۰ مفسّرین گفته‌اند: ممکن است خطاب به پیغمبر [ص] باشد ولی منظور عموم مسلمین است یعنی پیدایش عیسی بطوری است که حقیقت را بیان کردیم شما شکّ در آن نداشته باشید. -قرآن-۱-۳۴ «فَمَن حَاجَّکَ فِیهِ» ۶۱ طبری: عبد اللّه بن حرث بن حرّ زبیری گفت: شنیدم که پیغمبر [ص] می‌فرمود: ای کاش میان من و اینکه مسیحیهای نجران فاصله‌ای می‌بود که نه من آنها را می‌دیدم و نه آنها من را و اینکه گفتار آن حضرت برای آن بود که آنها سخت مجادله می‌کردند و سرسخت در گفتگو بودند. -قرآن-۱-۲۶ مجمع: مقصود از «فیه» یعنی در حقّ یا در قضیّه‌ی پیدایش عیسی. «فَقُتِل تَعالَوا» ۶۱ ابو الفتوح: اینکه کلمه مشتقّ از علوّ است یعنی بیائید بطرف بالا و یا باصطلاح فارسی: برآئید و آنکه در بلندی باشد با طرف خود باین جمله سخن می‌گوید، لیکن بمعنی بیائید استعمال می‌شود. -قرآن-۱-۱۸ زمخشری: مقصود آن است که بیائید با فکر و عزم ثابت مثل اینکه می‌گویند: بیائید در اینکه مطلب فکر کنیم. «نَدعُ أَبناءَنا» ۶۱ مجمع: در قضیّه‌ی مباهله برای انجام اینکه دستور آسمانی، پیغمبر [ص] حضرت علیّ و حسن مجتبی و حسین سیّد الشّهداء و فاطمه دختر -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۹۲] خود را با خود برد تا دعا کند و از راویهای شیعه و سنّی همینطور نقل کرده‌اند. عبده: إبن عساکر از جعفر بن محمّد از پدرش نقل کرده است در تفسیر اینکه آیه که پیغمبر ابو بکر را آورد با اولادش و عمر را با اولادش و عثمان را با اولادش و علی را با اولادش و ظاهر اینکه است که اینکه جمله‌های آیه شامل عموم مسلمین است. طبری: إبن حمید برای من حکایت کرد از جریر از مغیره از عامر که پیغمبر [ص] مأمور شد بمباهله و پس از گفتگوی با مسیحیهای نجران در ساعت میعاد فرزندش حسن را در بغل گرفته بود و دست حسین را در دست داشت فاطمه در پشت سر آن حضرت حرکت می‌کرد، چون با آنها رو برو شد برای انجام وعده دعوتشان کرد. پس از اینکه مطلب نوشته است: إبن حمید گفت: که جریر گفت من به مغیره گفتم مردم روایت می‌کنند که علیّ هم جزء اینکه عدّه بوده است، او گفت: شعبی نام آن حضرت را نبرده است، نمی‌دانم بدبینی بنی امیّه نسبت بحضرت امیر علیه السّلام موجب اینکه شده است یا در اصل حدیث نام آن حضرت نبوده است. ابو الفتوح نوشته است: باتّفاق مراد حسن و حسین‌اند و در اینجا دلیل است بر اینکه ایشان فرزندان رسولند، و در اینکه آیه دلیل است بر آنکه دخترزاده فرزند باشد و مرد چون وقفی کند بر اولاد، و اولاد اولاد خود دختر در اینجا داخل شود و اینکه مذهب ما است و مذهب شافعی و آیت حجّت ما است و حجّت شافعی بر ابو حنیفه که او گفت: دخترزاده در آن وقف داخل نبود باین بیت استشهاد کرد: بنونا بنو أبنائنا و بناتنا || بنوهنّ أبناء الرّجال الاباعد پسران پسران ما پسر ما هستند ولی پسران دختران ما فرزند مردان دیگرند. و شافعی گفت: من ظاهر کتاب خدای تعالی جلّ جلاله در آیتی محکم رها نکنم برای بیتی از شعر عرب که توان گفتن او بر سبیل مبالغه گفته باشد و ممکن است او را با خویشان اهل خود خصومتی بوده است ایشان مراعات مصاهرت نکرده‌اند از سر آن رنج می‌گوید. [صفحه ۹۳] «وَ نِساءَنا» ۶۱ ابو الفتوح: باتّفاق مقصود از اینکه کلمه حضرت فاطمه است و اینکه دلالت بر شرافت آن حضرت دارد که امر نشد بپیغمبر [ص] بجز او دیگری را ببرد با اینکه لفظ نساء فراگیر عدّه است چون دیگران صلاحیّت چنین مقامی نداشتند و او در قرآن بجای عدّه شمرده شده است، بعلاوه ارتباط فرزندی بدرجه‌ی ارتباط زناشوئی نیست، پس فاطمه از همه‌ی زنان برتر بوده است. -قرآن-۱-۱۴ «وَ أَنفُسَنا» ۶۱ ابو الفتوح نوشته است: و باتّفاق مراد بنفس امیر المؤمنین علیّ است اینجا، برای آنکه کسی نفس خود را نخواند چه اینکه معنی از میان مرد و نفسش صورت نبندد پس لا بدّ بر مبالغه بود یعنی بخوانیم کسی را که حکم نفس او حکم نفس ما باشد و آنچه ما را باشد او را باشد حکم او در عصمت و طهارت و کفایت حکم من باشد و اینکه کفایت باشد از غایت اختصاص و اینکه لفظ دلیل کند بر آنکه امیر المؤمنین علیّ علیه السّلام بهتر از همه‌ی صحابه و اهل البیت بود. -قرآن-۱-۱۵ زمخشری در کشّاف: از اینکه آیه دلیلی محکم‌تر نیست بر فضیلت اصحاب کساء علیهم السّلام. فخر: پیغمبر [ص] چون برای مباهله بیرون شد کساء و بالاپوش سیاه پشمی بر شانه داشت و حضرت حسین در بغل و دست حسن بدست گرفته و فاطمه در پشت سر او و علیّ از عقب آنها روانه بودند، و روایت شده است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چون پیغمبر علیه السّلام با کسای سیاه بیرون شد حسن رضی اللّه عنه آمد او را داخل کرد سپس حسین رضی اللّه عنه آمد او را داخل کرد بعد فاطمه بعد علیّ رضی اللّه عنهما، بعد گفت: «إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُذهِبَ عَنکُمُ الرِّجسَ أَهلَ البَیتِ وَ یُطَهِّرَکُم تَطهِیراً». - قرآن-۴۴۳-۵۴۱ و بدان که اینکه روایت چنان است که علمای حدیث و تفسیر بر درستی آن اتّفاق دارند. محمّد عبده: روایات متّفق است که پیغمبر علیه السّلام علیّ و فاطمه و اولاد آنها را برای مباهله انتخاب فرمود و از کلمه‌ی «نسائنا» فاطمه فهمیده‌اند، و کلمه‌ی «انفسنا» را منحصر برای علیّ دانسته‌اند و اصل اینکه روایتها از شیعه است که منظور آنها معلوم [صفحه ۹۴] است و کمال کوشش را در ترویج اینکه روایات کرده‌اند تا در میان بیشتر اهل سنّت اینکه روایات رایج شده است و معروف ولی آنهائی که اینکه روایات را ساخته‌اند نتوانسته‌اند بدرستی بر آیه منطبق کنند چون عرب نمی‌گوید نسائنا و مقصودش فقط دخترش باشد بخصوص که چندین زن و همسر داشته باشد و اینجور معنی از لغت عرب فهمیده نمی‌شود و عجیبتر از اینکه که کلمه‌ی «انفسنا» را منطبق بر علیّ کرده‌اند بعلاوه مسیحیهای نجران که می‌گویند آیه برای گفتگوی با آنها است زن و فرزند همراه نداشته‌اند. فقطّ آنچه از آیه فهمیده می‌شود اینکه است که به پیغمبر امر شد آنهائی را که نسبت بعیسی غلوّ داشتند و سر سخت در جدل بودند دعوت کند تا مرد و زن و فرزند یک جا جمع شوند و آن حضرت هم پیروان خود را با زن و فرزند بیاورد و همگی از خدا بخواهند که دروغگو ملعون و محروم شود. و معلوم است اینکه دعوت از گوینده در کمال قدرت و اطمینان است و نسبت بطرف موجب کمال ضعف و بیچارگی است چنانکه در نتیجه از حضور برای دعوت خودداری کردند خواه مسیحیهای نجران باشند یا دیگری، و معلوم است شخص معتقد بخدا در چنین مجمع که حقّ و باطل در یک جا جمع باشد حاضر نمی‌شود خود را مورد نفرین قرار دهد مگر با کمال ایمان به عقیده‌ی خود. و در آیه می‌بینیم که حکم شده است بشرکت زنها با مردها در معارضه ملیّ و مذهبی و اینکه نشانه‌ی برابری زن است با مرد در کارهای مهمّ عمومی و علامت کمال استواری و یقین و درستی فکر زنها است که با مردها در نفرین شرکت کنند و اگر در آنها استقامت و صحّت عقیده نبود به شرکت در چنین امر مهمّ دعوت نمی‌شدند. چقدر فاصله است میان مسلمین آن روز و امروز که فقطّ زنها اگر توانائی مالی دارند و بخصوص شهرنشینها فکر و کار زن با کمال بی‌خردی در پی بهترین لباس و خوراک و زینت است، و اگر فقیر هستند بخصوص دهنشینها مانند الاغ و گاو ماده برای بار و بچه هستند که با کمال تحقیر با آنها رفتار می‌کنند و در اینکه دوران هم که فکر اصلاح دارند به دخترها خواندن و نوشتن می‌آموزند و بعضی لغات فرنگ و خیّاطی و بعضی کارهای دستی و یا آشنائی بوسائل موسیقی ولی هیچ وسیله‌ی بالا رفتن سطح فکر و اصلاح اخلاق [صفحه ۹۵] و آشنائی بآداب دین لازمه‌ی کمال فرد انسانی است در اینکه مواد درسی و برنامه‌ها نیست. طبری: محمّد بن سنان برای من حکایت کرد بچند واسطه از علیاء بن احمد شکری که او گفت: چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر [ص] فرستاد پی علیّ و فاطمه و حسن و حسین و یهود را هم دعوت کرد که دعا کنند و یکدگر را لعنت کنند جوانی یهودی گفت: ای وای مگر شما از خاطره‌ی بد ملّت و نژاد خود غافل هستید که مسخ و دگرگون شدند بشکل خوک و بوزینه! هرگز تسلیم بچنین کار نشوید آنها هم دعوت پیغمبر را نپذیرفتند. «ثُمَّ نَبتَهِل» ۶۱ ابو الفتوح: در اینکه جمله دو قول نقل کرده است: یکی بمعنی تضرّع و زاری یعنی در نزد خدا زاری می‌کنیم تا خدا دعای ما را اجابت کند، اینکه معنی منسوب بابن عبّاس است. مقاتل گفته است: یعنی در دعا با اخلاص باشیم. کلبی گفته است: یعنی کوشش در دعا می‌کنیم. و اینکه هر سه نزدیک بیکدگر و یک معنی است. معنی دوم برای اینکه جمله که طبری هم نقل کرده بمعنی لعنت است یعنی یکدگر را لعنت می‌کنیم و می‌گوئیم از میان ما دو دسته هر کدام دروغگو است لعنت بر او باد. -قرآن-۱-۱۹ طنطاوی: محمّد بن اسحاق گفت: شصت نفر سواره از نجران خدمت پیغمبر [ص] آمدند که چهارده نفر آنها از اشراف و محترمین بودند و از اینکه عدّه سه نفر بزرگتر بودند که سمت پیشوائی و فرماندهی بر دیگران داشتند، یکی بنام عبد المسیح که امیر و فرمانده قافله بود، دیگری بنام: ایهم، که باو سید می‌گفتند، [و بعضی بنام سیّد عاقل گفته‌اند] و مورد مشورت و صاحب نظر بود، سوّمین عالم و اسقف و مدیر مدارس آنها بنام ابو حارثة بن علقمه از قبیله‌ی بنی بکر بن وائل که چون مردی بود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عالم و در تربیت مردم و هدایت بدین مسیح کوشش می‌کرد، امپراطورهای رم باو انعام و احترام می‌کردند. چون اینکه عدّه وارد مدینه شدند ابو حارثه عالم بزرگ سوار قاطرش شد و برادرش کرز بن علقمه بپهلوی او روانه شدند قاطر ابو حارثه سکندری و تپغ زد برادرش گفت: «تعس الابعد» یعنی آنکه دورتر است هلاک و نابود شود و مقصودش پیغمبر [ص] [صفحه ۹۶] بود [چون بجای تعرّض بقاطر که سکندری زده است روی سخن را بکسی می‌کند که بطرف او می‌روند و از سکندری قاطر ناراحت می‌شوند] ابو حارثه در برابر اینسخن ببرادرش گفت: «بل تعست امّک» یعنی: بهتر است که مادرت نابود و هلاک شود برادرش گفت چرا بمن چنین می‌گوئی! گفت: سوگند بخدا که اینکه همان پیغمبری است که در انتظارش هستیم، پرسید: پس چرا تسلیمش نمی‌شوی! جواب داد: چون اینکه مال و منزلت که از دربار رم داریم اگر تسلیم او بشویم ما را از آنها محروم خواهند کرد. اینکه سخن در دل او جای‌گیر شد و پنهان می‌داشت تا مسلمان شد، و بعد اینکه حکایت را نقل می‌کرد، آنگاه اینکه سه نفر عالم و امیر و سیّد با پیغمبر گفتگو کردند، گاهی می‌گفتند: عیسی خدا است چون مرغ ساخته و بهوا پرواز داده و مرده زنده کرده است و مانند اینها، باز می‌گفتند: پسر خدا است چون پدر نداشته است پس خدا پدر او است، بار دیگر می‌گفتند: او عضو سوّم آفریننده و جزء خداها است چون خدا گفته است: ما کردیم و ما گفتیم و ما قرار دادیم، و اگر یک فرد بود می‌گفت: من کردم و گفتم و قرار دادم، پس عیسی را ضمیمه‌ی خود کرده است، چون پیغمبر باسلام دعوت‌شان کرد گفتند: ما تسلیم هستیم و مسلمان هستیم. فرمود: اینکه دروغ است چون شما برای خدا فرزند درست کرده‌اید و صلیب را می‌پرستید و گوشت خوک را حلال می‌دانید و اینکه کارها و عقیده‌ها با اسلام سازش ندارد، پرسیدند: پس بگو پدر عیسی کیست! پیغمبر ساکت شد، آنگاه هشتاد و چند آیه از اوّل سوره‌ی آل عمران در اینکه گفتگو نازل شد. در دنباله‌ی اینکه مطلب گفتگوهای میان آنها و پیغمبر را نقل می‌کند و آنها لجاج می‌کردند به پیغمبر امر شد که با آنها ملاعنه و مباهله کند. و نیز طنطاوی آورده است: روایت شده است: چون آنها بمباهله دعوت شدند گفتند به ما مهلت بده تا در اینکه بیندیشیم، چون با یکدیگر نشستند از سیّد که صاحب نظر بود و گفتارش را می‌پذیرفتند پرسیدند: رأی تو چیست! گفت بخدا سوگند پیغمبری او را دانستید و هویّت عیسی را برای شما روشن کرد و جای حرف برای شما نگذاشت بخدا سوگند هیچ ملّتی با پیغمبری [صفحه ۹۷] مباهله نکرد جز اینکه نابود شد و اگر شما از دین خود دستبردار نیستید با او کنار بیائید و بروید، چون نزد پیغمبر رفتند آن حضرت حسین را در بغل و دست حسن را بدست گرفته فاطمه در پشت سرش و علیّ از عقب او حرکت می‌کردند و بآنها می‌فرمود: هرگاه دعا کردم شما آمین بگوئید در اینکه موقع اسقف و پیشوای مذهبی آنها گفت: ای گروه مسیحی صورتهائی می‌بینم که اگر دعا کنند کوه را از جای می‌کنند، شما مباهله نکنید که هلاک می‌شوید، آنگاه با پیغمبر از در مسالمت درآمدند و قرار گذاشتند سالیانه دو هزار طاقه‌ی لباس و سی پارچه زره آهنی بدهند. ابو الفتوح: پیغمبر معیّن فرمود که اگر آنها ربا و نزول بخورند من عهده‌دار انجام اینکه قرارداد نیستم. «فَنَجعَل لَعنَتَ اللّهِ-» ۶۱ المیزان: اینکه جمله بجای «فنسأل» آورده شده است تا اشاره باشد که اینکه دعا و زاری ما برگشت ندارد و هر کدام دروغگو و ناحقّ باشیم لعنت خدا بر او مستقرّ می‌شود. - قرآن-۱-۳۲ ۱- با صرف نظر از آنچه در جهت نزول آیه گفته‌اند از طرز جمله‌ها فهمیده می‌شود: منظور جوابگوئی اعتراض مسیحیها است و مجادله‌ی آنها با پیغمبر که چون عیسی پدر نداشته پس جزء آفریننده و دارای مقام خدائی است از اینکه جهت برای الزام آنها مقایسه می‌کند عیسی را با آدم که اگر عیسی بی‌پدر بود آدم از خاک بود پس آنکه خاک و تمام آفریده‌ها را در آغاز آفرینش بی‌پدر و مادر خلق کرده است عیسی را از مادر تنها آفریده است. ۲- در علم النّفس می‌گویند: منش و شخصیّت در هر فرد و شخصی غیر از دیگری است و در دو نفر دارای یک اثر نمی‌باشد. مثلا عوامل انفعالی از قبیل خوف از خطر جان یا زیان مال و یا تلف آبرو و همچنین عوامل تحریکی مانند خیال لذّات حسّی یا معنوی مانند شرافت و جاه و مقام هر یک از اینکه موجبات تحریک اثر یکنواخت در اشخاص ندارد و در هر استعدادی تأثیری دارد، چنانکه می‌گویند: میل بکسب قدرت در ناپلئون او را وادار کرد بآن کارهای سخت بر خود و دیگران که تاریخ آنرا [صفحه ۹۸] فراموش نخواهد کرد در صورتی که اینکه میل و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواهش کما بیش در لاپلاس منجّم معروف فرانسوی هم بوده است ولی در او کوچک‌ترین تأثیری هم نداشته است، اینکه است معنی اختلاف شخصیّت و منش در افراد. و باز در آثار نیروی خیال می‌گویند توجّه خیال موجب اعمال خارجی و یا ذهنی می‌شود چنانکه ممکن است از حرکت روی دیوار باریک و خیال سقوط از آن موجب افتادن شخص بشود و یا خیال منظره‌ی ناپسند موجب انقباض و گرفتگی کسی بشود و او را ناراحت کند، می‌گویند در آن زمان که شهرها دروازه داشت و آنرا شب می‌بستند و قفل می‌کردند شبی سرد و برفبار طلبه یا دانشجوی قدیم در اطاق مدرسه‌ای کنار خیابان که بدروازه‌ی شهر منتهی می‌شد با خود اندیشید: برف و سرما و تنبلی مانع دروازه‌بان است که دروازه را ببندد، در مدرسه هم اوّل شب باز بود و سرایدار بواسطه‌ی برف نتوانسته است به بندد در موقع برف گرگها گرسنه و هار شده وارد آبادیها می‌شوند، و اگر بشهر بیایند بهترین خطّ سیر آنها خیابان و اینکه مدرسه و اطاق من خواهد بود اینکه خیالها بقدری او را متوجّه بواقعیّت قضیّه کرد که ناگهان گرگی سر در اطاق کرد و بیچاره آخوند از جا برجست و چراغ افتاد و خاموش شد و پس. می‌گویند فقیهی قضاوت می‌کرد در هنگام محاکمه که منکر یا خوانده لجاج می- کرد و تسلیم نمی‌شد و مهیّا بود که سوگند یاد کند او را نصیحت می‌کرد که سوگند یاد نکند و حقّ مردم را بدهد چون باز بر لجاج خود می‌افزود و در یاد کردن سوگند اظهار جرأت می‌کرد ناگهان دستور می‌داد بروید قرآن بزرگ سیّد ولی را بیاورید و چون در آنجا مشهور بود که سیّد ولی یکی از اجداد آن قاضی قرآنی داشته است که هر کس به آن قرآن سوگند بناحقّ یاد می‌کرده است می‌مرده است، و آن قرآن باین قاضی ارث رسیده است آن شخص از ترس آن قرآن از سوگند خودداری می‌کرد و بدعوی تسلیم می‌شد، قاضی از ضعف نیروی خیال طرف دعوی استفاده می‌کرد و باین وسیله محاکمه را ختم می‌کرد. آیت ۵۹ اینکه دو خاصیّت نفسانی انسان را بخوبی نمودار می‌کند، در مرتبه‌ی [صفحه ۹۹] ل به پیغمبر امر می‌شود مخالفین خود را بمبارزه دعوت کند تا از برتری و تفوّق شخصیّت خود نسبت بدیگران استفاده کند و فقط با اعمال شخصیّت که همان ایمان و ثبات در دین و عقیده‌ی او است مخالف را مرعوب و مغلوب کند. در مرتبه‌ی دوّم استفاده است از ضعف شخصیّت و بیدینی عرب کشیش خود خواه طمّاع لجوج سرسخت که اینکه حالات نفسانی آنها از گفتار محمّد بن اسحاق منقول در صفحه‌ی پیش بخوبی معلوم می‌شود اگرچه اینکه قسمت دوّم در آیه تصریح نشده است ولی از مجموع نقل مفسّرین و صریح آیه و ختم سخن بهمان دعوت فقط و اعلام اینکه مطلب همین است و اگر کسی قبول نکند نشانه‌ی سوء نیّت و افساد است معلوم می‌شود که پیغمبر [ص] را متوجّه بضعف شخصیّت و بطلان عقیده‌ی آنها می‌کند که از اینکه دعوت بمبارزه خواهند ترسید و تسلیم بتو خواهند شد.«۴» بگفته‌ی نظامی:بگفته‌ی نظامی: -پاورقی-۸۵۲-۸۵۴ هر که نه در حکم تو باشد سرش || بر سرش افسار شود افسرش در همه فن صاحب یک فنّ توئی || جان دو عالم بیکی تن توئی فتح تو سر چون علم افراخته || خصم تو سر، چون قلم انداخته [صفحه ۱۰۰]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۶۴ تا ۶۸]

قُل یا أَهلَ الکِتابِ تَعالَوا إِلی کَلِمَةٍ سَواءٍ بَینَنا وَ بَینَکُم أَلّا نَعبُدَ إِلَّا اللّهَ وَ لا نُشرِکَ بِهِ شَیئاً وَ لا یَتَّخِذَ بَعضُنا بَعضاً أَرباباً مِن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوا فَقُولُوا اشهَدُوا بِأَنّا مُسلِمُونَ[۶۴] یا أَهلَ الکِتابِ لِمَ تُحاجُّونَ فِی إِبراهِیمَ وَ ما أُنزِلَتِ التَّوراةُ وَ الإِنجِیلُ إِلّا مِن بَعدِهِ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۶۵] ها أَنتُم هؤُلاءِ حاجَجتُم فِیما لَکُم بِهِ عِلمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِیما لَیسَ لَکُم بِهِ عِلمٌ وَ اللّهُ یَعلَمُ وَ أَنتُم لا تَعلَمُونَ[۶۶] ما کانَ إِبراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصرانِیًّا وَ لکِن کانَ حَنِیفاً مُسلِماً وَ ما کانَ مِنَ المُشرِکِینَ[۶۷] إِنَّ أَولَی النّاسِ بِإِبراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ اللّهُ وَلِیُّ المُؤمِنِینَ[۶۸] -قرآن-۱-۸۲۳ معنی لغات: «ارباب» جمع ربّ بمعنی مالک، آقا، مصلح، خدا. «ها أَنتُم» متوجّه باشید، آهای با شما هستم. «حنیف» مستقیم، متمسّک باسلام موحّد در دین، پیرو دین ابراهیم، دور و منحرف از هر کج و ناراست. -قرآن- ۱-۱۳ جهت نزول: مجمع: حسن بصری و سدّی و محمّد بن جعفر بن زبیر گفتند: اینکه خطاب بمسیحیهای نجران است، قتاده و ربیع و إبن جریج گفتند: خطاب به یهود است، و محدّثین شیعه نیز اینکه را گفته‌اند. ابو علیّ جبّائی گفته است: خطاب بهر دو دسته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. ترجمه: ای پیغمبر ۶۴ بگو: ای کتاب خوانده‌ها بیائید تا میان ما و شما یک سخن باشد برابر که جز خدا نپرستیم و چیزی را انباز او نگیریم و یکی دیگری را در برابر خدا مالک و پروردگار خود ندانیم پس اگر رو گردان شدند و نپذیرفتند شما مسلمانان بگوئید: شما گواه باشید ما مسلمانیم. ۶۵ ای مردم کتاب خوانده چرا در شخصیّت ابراهیم گفتگو می‌کنید با اینکه تورات و انجیل پس از دوران او نازل شد مگر خرد ندارید [که او را [صفحه ۱۰۱] پیرو دین خود پندارید] ۶۶ آی مردم بدانسته‌ی خود گفتگو و بحث کردید پس چرا بآنچه نمی‌دانید داد سخن می‌دهید با اینکه خدا می‌داند نه شما. ۶۷ که ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی او پاکدین بود و مسلمان نه از مشرکین بود [که انبازی برای خدا داند] ۶۸ البتّه نزدیکتر و شایسته بدین ابراهیم همان مردمند که پیروش شدند و همین پیغمبر و آنها که باو گرویدند و خدا دوستدار اینکه مؤمنین است. گفتار مفسّرین: «إِلی کَلِمَةٍ سَواءٍ» ۶۴ ابو الفتوح نوشته است: یعنی با سخنی که میان ما راست است، و بعضی گفته‌اند: سوا یعنی انصاف و در مصحف عبد اللّه مسعود است «الی کلمهٔ عدل» یعنی کلمتی که از میان ما در آن خلاف نیست، یعنی بیای تا خلاف رها کنیم و وفاق گیریم. -قرآن-۱۶-۳۹ طبری: از ابو العالیهٔ نقل است: کلمه سواء یعنی «لا إِلهَ إِلَّا اللّه». -قرآن-۵۴-۸۰ «وَ لا یَتَّخِذَ بَعضُنا بَعضاً أَرباباً» ۶۴ طبری: یعنی در نافرمانی خدا فرمان یکدگر نبرند، و بعضی گفته‌اند: مقصود از ارباب آن است که فرمان ببرند مردم از بزرگان و رؤساشان، عکرمه گفته است: برای یکدیگر سجده نکنند. -قرآن-۱-۴۲ ابو الفتوح نوشته است: صادق علیه السّلام گفت: اتّخاذ ایشان احبار و رهبان را ارباب نه به عبادت بود بلکه بتحریم حلال و تحلیل حرام بود. مجمع: نقل کرده‌اند: چون اینکه آیه نازل شد عدیّ بن حاتم گفت: یا رسول اللّه ما آنها را عبادت و پرستش نمی‌کنیم، پیغمبر فرمود: نه آنها برای شما حلال و حرام معیّن می‌کردند و شما بآن رفتار می‌کردید! عرض کرد: چنین بود، فرمود مقصود از اینکه جمله همین است. فخر: در اینکه جمله‌ها از سه چیز جلوگیری شده است چون مسیحیها بهر سه رفتار می‌کردند: ۱- غیر از خدا را می‌پرستیدند که حضرت مسیح بود. ۲- در آفرینش معتقد بشرکت بودند که پدر و پسر و روح القدس باشد. ۳- فرمان بزرگان دین را در احکام دین و در معاصی اطاعت می‌کردند و برای [صفحه ۱۰۲] آنها سجده می‌کردند، و ابو مسلم گفته است: آنها معتقد بودند هر کس در ریاضت و مجاهدت کامل شد در او نشانه‌ی حلول لاهوت نمودار می‌شود و می‌تواند مرده زنده کند، و در حقیقت اینکه طور اشخاص را خدا می‌دانستند اگرچه آشکارا آنها را به اینکه نام نمی‌خواندند. «فَقُولُوا اشهَدُوا بِأَنّا مُسلِمُون» ۶۴ فخر: یعنی شما دین خود آشکار کنید و در بند اجبار دیگران نباشید. -قرآن-۱-۴۱ ابو الفتوح نوشته است: چون اینکه آیه آمد رسول علیه السّلام نامه نوشت به قیصر ملک روم: از محمّد رسول خدای بهرقل که بزرگ روم است سلام بر آن باد که پس رو راه راست باشد، من تو را باسلام می‌خوانم، اسلام آر تا سلامت یابی، اسلام آر تا مزدت دوباره باشد، و اگر از اسلام عدول کنی و برگردی بر تو باشد بزه بزه کاران و اینکه آیه برنوشت بر آخر نامه و بفرستاد. عبده: آنچه باین آیه یهودی و مسیحی را دعوت کرده است حدّ مشترک ادیان است که توحید حقیقی باشد، چنانکه اساس اولی در دین موسی نیز همین بوده است که باو خطاب شده است [ای موسی آفریننده تو خدا است که دیگری با او نیست و تو برای خود صورتی از موجودات هوائی و زمینی و دریائی، هرگز درست نکنی و چیزی از آنها را پرستش نکنی و سجده نکنی برای اینکه بتها.] و نیز گفتار دیگر پیغمبران بنی اسرائیل همین مطالب بوده است و همچنین در انجیل یوحنا از حضرت مسیح نقل می‌کند که می‌گفت: [زندگی جاودان آن است که تو را به یگانگی حقیقی بشناسند و مسیح را فرستاده‌ی تو بدانند.] پس آنچه از مسیح نقل شده که موهم شرک است مانند فرزند خدا البتّه معنی ظاهری نیست چون هرگز مردم را بپرستش خود و مادرش دعوت نکرده است، و بیشتر گفته‌های مسیح بکلمات معمّی و لغز شبیه است بطوری که شاگردهای آن حضرت هم بیشتر کلمات او را نمیفهمیدند مگر پس از تفسیر و توضیح، و در کتاب عهد عتیق کلمه‌ی فرزند خدا باسرائیل تطبیق شده است، پس مقصود از آیه اینکه است که: اینکه گفته‌های شرک و عقاید بت پرستی را رها [صفحه ۱۰۳] کنید تا همگی از همان اصل مسلم عمومی پیروی کنیم. اینکه آیه دلیل روشن است بر اینکه در مسائل حلال و حرام جایز نیست پذیرفتن گفتار هیچکس مگر مستند به فرموده‌ی معصوم باشد، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مسائل زندگی، بامر خداوند محوّل شده است باولی الامر که مردان شایسته‌ی عضو شوری هستند و آنچه آنها مقرّر بدارند لازم است حکومت- های مسلمین اجرا کنند و برعیّت هم لازم است که بپذیرند، و مسلمین مقلّد که نظر بعضی فقها را در احکام دین پیروی می‌کنند مطابق است با آنچه در اینکه آیه اهل- کتاب را نهی کرده است و منافی با اسلام معرّفی کرده است چنانکه پیغمبر به مفاد اینکه آیه یهود و نصاری را دعوت می‌کرد و نامه‌های آن حضرت بامیر مصر و امپراطور رم بهترین دلیل ادّعای ما است. در آخر مطالب خود نامه‌ی منقول از ابو الفتوح در صفحات گذشته را از صحیح- بخاری نقل می‌کند. «ها أَنتُم هؤُلاءِ» ۶۶ ابو الفتوح نوشته: مدنیّان [نافع و ابو عمرو] خواندند بی‌همزه و بی‌مدّ الا بقدر آنکه الف ساکن پیدا شود و مکّیان [إبن کثیر و یعقوب] خواندند بهمزه و قصر بر وزن صنعتم و باقی خواندند بمدّ بی‌همزه و تلخیص معنی اینکه است: -قرآن-۱-۲۱ بسیار خصومت بکردی در آنچه دانستی بر سبیل جحود اکنون اینکه مانده است که خصومت و مجادله کنید در چیزی که ندانید از سر جهل تا در اوّل معاند باشید و در آخر مجازف [گزافگو]. «إِنَّ أَولَی النّاسِ بِإِبراهِیم» ۶۸ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گفت: -قرآن-۱-۴۰ رؤساء جهودان گفتند: تو دانی ای محمّد که ما اولیتریم بابراهیم از تو و جز تو و ابراهیم بر دین ما بود و تو را حسد حمل می‌کند بر آنکه با ما مساعدت نمی‌کنی. خدای تعالی جلّ جلاله رد بر ایشان اینکه آیه فرستاد. سخن ما: ۱- دکتر پوشه در کتاب راه خوشبختی می‌گوید: باید شما با دیگران هم آهنگی و سازش داشته باشید نه دیگران با شما اگر می‌خواهید تسلّط پیدا کنید نخست با همه چیز و همه کس سازش داشته باشید. جمله‌ی اوّل آیه به پیغمبر و به [صفحه ۱۰۴] دیگران اینکه دستور را می‌دهد که با مخالف قوی و سرسخت حدّ مشترک برقرار کن که کلمه‌ی توحید باشد و آنها را بسوی هم آهنگی در آن دعوت کن و در آخر راهنمائی شده است که اگر باین دعوت تسلیم نشوند تو و پیروانت همگی بدنیا اعلام کنید که ما تسلیم بهم‌آهنگی با دیگران هستیم که اینکه افتخار برای شما و آن ننگ برای آنها همیشه بماند. ۲- جمله‌ی: «وَ اللّهُ یَعلَم» می‌فهماند: بحث و گفتگوی شما جهودها و مسیحیها بیهوده است چون از پیش خود است و مدرکی بر آن ندارید ولی آنچه پیغمبر می‌گوید از پیش خود نیست بلکه از جانب خدا است که او همه چیز را می‌داند ولی شما از جائی خبر ندارید. -قرآن-۱۴-۳۵

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۶۹ تا ۷۴]

وَدَّت طائِفَةٌ مِن أَهلِ الکِتابِ لَو یُضِلُّونَکُم وَ ما یُضِلُّونَ إِلاّ أَنفُسَهُم وَ ما یَشعُرُونَ [۶۹] یا أَهلَ الکِتابِ لِمَ تَکفُرُونَ بِآیاتِ اللّهِ وَ أَنتُم تَشهَدُونَ [۷۰] یا أَهلَ الکِتابِ لِمَ تَلبِسُونَ الحَقَّ بِالباطِلِ وَ تَکتُمُونَ الحَقَّ وَ أَنتُم تَعلَمُونَ [۷۱] وَ قالَت طائِفَةٌ مِن أَهلِ الکِتابِ آمِنُوا بِالَّذِی أُنزِلَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَجهَ النَّهارِ وَ اکفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُم یَرجِعُونَ [۷۲] وَ لا تُؤمِنُوا إِلاّ لِمَن تَبِعَ دِینَکُم قُل إِنَّ الهُدی هُدَی اللّهِ أَن یُؤتی أَحَدٌ مِثلَ ما أُوتِیتُم أَو یُحاجُّوکُم عِندَ رَبِّکُم قُل إِنَّ الفَضلَ بِیَدِ اللّهِ یُؤتِیهِ مَن یَشاءُ وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ [۷۳] -قرآن-۱-۷۱۸ یَختَصُّ بِرَحمَتِهِ مَن یَشاءُ وَ اللّهُ ذُو الفَضلِ العَظِیمِ [۷۴] -قرآن-۱-۷۴ معنی لغات: «ودّت» از ودّ بمعنی دوستی، در اینکه جمله آرزو دارد معنی می‌شود. «تلبسوا» از لبس بمعنی آمیختن و مشتبه کردن. «یحاجّوکم» از محاجّه بمعنی بحث و جدل. [صفحه ۱۰۵] ترجمه: ۶۹ دسته‌ای از یهود و مسیحیها آرزو دارند که بتوانند شما را گمراه کنند لیکن نمی‌فهمند که جز خود را نتوانند گمراه کنند. ۷۰ ای مردمی که با کتابهای آسمانی سرو کار دارید چرا بقرآن و آیات خداوند کافر می‌شوید [و آنها را انکار می‌کنید!] با اینکه می‌بینید حقّ است و از جانب خدا است. ۷۱ ای علمای یهود و نصاری، چرا حق و باطل را با هم می‌آمیزید و منکر حق می‌شوید! [با اینکه خود می‌دانید] [و حقّ را از باطل تشخیص می‌دهید]. شأن نزول: مجمع: از إبن عبّاس و سدی نقل کرده‌اند: عدّه‌ای از علمای یهود با یکدیگر قرار گذاردند: در اوّل روز اظهار تمایل باسلام کنند و چون شب شود بگویند: ما اینکه دین را پذیرفتیم ولی پس از دقت و رسیدگی معلوم شد در اینکه دین حقیقت نیست و از آن منصرف شدیم، چون مسلمانان اینکه عمل ما را بینند در دین خود شک خواهند کرد برای اینکه بعلم ما ایمان دارند و خواهند گفت: اینها مردمان حق طلب هستند و بینا، و چون اینکه دین را پذیرفتند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بعد منکر شدند معلوم می‌شود گفته‌های پیغمبر بی‌اساس است، و در نتیجه موفّق می‌شویم چند تن از مسلمانان را از دین‌شان برگردانیم. آیت ۷۲ برای اینکه سخن آنها نازل شد. ترجمه‌ی آیت ۷۲: گروهی از آنان که با کتاب آسمانی سرو کار دارند با یکدیگر گفتند: اوّل روز بآنچه بر مسلمانان از آسمان آمده بگروید و بآخر روز آن را منکر شوید تا شاید آنان از دین خود بازگردند. ۷۳ ولی شما مسلمانان سخن کسی نپذیرید و باور نکنید مگر از آن کسی که پیرو دین شما است. ای پیغمبر بگو: راه درست آن است که خدا نشان دهد و بهیچ کس بمانند آنچه بشما داده‌اند دین و کتاب نداده‌اند و استدلال و محکوم کردن به پیشگاه پروردگارتان را برای کسی فراهم نکرده‌اند. و نیز بگو: هر بخشش و فزونی در توان خداوندی است که بهر کس بسرنوشت کرده و خواهد، می‌بخشد که او گشاده توان است و دانا. ۷۴ که هر کس را خواهد ویژه‌ی مهر خود کند و او را بخشش بسی بزرگ است. سخن مفسّرین: «ودّت» ۶۹ مجمع: «ودّت» بمعنی «تمنّیت» است و چون [صفحه ۱۰۶] بعد از «لو» آورده شده است معنی گذشته و اکنون و آینده از آن استفاده می‌شود و نتیجه اینکه است: پیوسته در آرزو هستند. «طائفهٔ» ۶۹ کشّاف: یعنی عدّه‌ای از یهود که حذیفه و عمار و معاذ را دعوت بدین خود کردند. «لَو یُضِلُّونَکُم» ۶۹ طبری: در اینکه آیه «یضلون» بمعنی «یهلکون» است مثل «أَ إِذا ضَلَلنا فِی الأَرضِ أَ إِنّا لَفِی خَلقٍ جَدِیدٍ» یعنی: چون در دل زمین هلاک و نابود شدیم چگونه زندگی دوباره خواهیم داشت. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۸۸-۱۵۰ «وَ ما یُضِلُّونَ إِلّا أَنفُسَهُم» ۶۹ مجمع: یعنی کسی از مسلمین گوش بسخن آنها نمی‌دهد پس گناه اینکه عمل بر خود آنها است. -قرآن-۱-۳۸ «وَ ما یَشعُرُونَ» ۶۹ مجمع: یعنی نمی‌دانند که گناه اینکه کار زشت دامنگیر خودشان می‌شود، یا خدا مسلمانان را بر نیّت سوء و گمراهیشان مطلع می‌کند. -قرآن-۱-۲۰ «بِآیاتِ اللّهِ وَ أَنتُم تَشهَدُونَ» ۷۰ فخر، یعنی: در جلو مردم کافر می‌شوید ولی در دل و فکر خود عالم و شاهد هستید که قرآن معجزه و آیت خدا است. -قرآن-۱-۴۲ «تَلبِسُونَ الحَقَّ بِالباطِلِ» ۷۱ طبری: إبن عبّاس گفته است: مقصود از اینکه جمله آن است که: عدّه‌ای گفته‌اند: اوّل، گفتار محمّد را می‌پذیریم و بعد منکر میشویم تا دین مسلمانان را بر آنها بپوشانیم و آنها را دو دل کنیم تا از آن دست بردارند، اینکه است معنی آمیختن حقّ بباطل، قتاده گفته است: یعنی با دین یهود و مسیحی باطل روی دین حقّ اسلام را می‌پوشانید با اینکه می‌دانید دین حقّ اسلام است. -قرآن-۱-۳۵ إبن زید گفته است: دین حق تورات نازل بر موسی است و باطل آنکه خود یهود نوشته بودند. حسینی نوشته: لشگر باد اگر جهان گیرد || شمع خورشید از آن نمی‌میرد «وَجهَ النَّهارِ» ۷۲ ابو الفتوح: مقصود اوّل روز است چون بهترین قسمتهای روز است و اوّلین وقتی است که با انسان تصادف می‌کند و اوّل جامه را وجه الثّوب -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۱۰۷] گویند و بزمان ما سروره گویند. «وَ لا تُؤمِنُوا إِلّا لِمَن تَبِعَ تا إِنَّ الفَضلَ» ۷۳ ابو الفتوح: در معنی اینکه آیه هفت قول است: یکی آنکه همزه ان در «أَن یُؤتی- الخ» با صدای بالا تلفّظ شده به معنی اینکه و اینکه جمله حکایت کلام یهود است که یهودان خیبر بجهودهای مدینه پیغام کردند یا دسته‌ای از یهود با خودشان اینکه گفتگو کردند: سخن هیچکس باور ندارید مگر آنکه پیرو دین شما و یهودی باشد، و باور ندارید که کسی بهره‌های شما را از منّ و سلوی و آیات و معجزات داشته باشد و نپذیرید که دیگری بتواند با شما در حضور خداوند محاکمه کند. معنی دیگر که إبن جریح و إبن رباب گفتند: یعنی رؤساء جهودان بعوام گفتند: شما دین و سخن دیگری را نپذیرید تا گمان نبرند بر شما برتری دارند و یا در حضور خداوند بر شما جهودان می‌توانند غالب شوند و محکومتان کنند. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۴۴-۶۰-قرآن-۱۴۵-۱۶۰ معنی سوّم: حسن بصری و اعمش با صدای زیر در همزه‌ی ان قرائت کرده‌اند بمعنی نفی و نیستی و اینکه جمله حکایت سخن یهود نیست و روی سخن به مسلمانان است که در دنباله‌ی جمله‌ی سابق به پیغمبر دستور می‌دهد: بگو ای محمّد: هدایت خداوندی است و بهیچ کس مانند دین شما داده نشده است تا بتوانند شما را نزد خداوند محکوم کنند و برتری خود را ثابت نمایند، معنی دیگر آنکه نقل سخن یهود بآیت پیش تمام می‌شود و از آغاز اینکه آیه خطاب بمسلمانان است برای دلداری و اطمینان آنها و معنی چنین است: بکسی ایمان نداشته باشید و سخن کسی را نپذیرید مگر آنهائی که پیرو دین شما هستند، و بقیّه‌ی آیه بهمان معنی است که از اعمش و حسن بصری نقل شد. و برای اطلاع از سه معنی دیگر بتفسیر ابو الفتوح مراجعه شود.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تفسیر ابی السّعود: ممکن است مقصود آن باشد که جهودان گفتند اینکه اسلام دروغی در اوّل روز را فقط بیهود که پیرو دین شما بودند و مسلمان شدند، اظهار کنید، شاید باین تدبیر آنها از اسلام برگردند که ارزش آن برای شما بیشتر است. نشابوری: اینکه آیه از مواضع مشکله‌ی قرآن شمرده شده است. [صفحه ۱۰۸] ابو الفتوح نوشته: اهل اشاره گفتند معنی آیه اینکه است که: مخالطت بآن کن که بر طریق تو باشد که اگر بر طریق تو نباشد رفیق تو نباشد. «إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ» ۷۳ فخر: لغت، فضل بمعنی فزونی و زیادی است، اینکه کلمه بیشتر در زیادی احسان و بخشش استعمال می‌شود، و فاضل یعنی آنکه در خویهای نیک بر دیگران برتری دارد، و بتدریج مقصود از کلمه‌ی فضل اینکه معنی شده است: سود رساندن بغیر فقط بمنظور نیکی باو، و باین جمله‌ی آیه فهمانده شده است بیهود که همانچه شما داشتید از مزایای دین و متفرّعات آن، خدا قادر است که بدیگری بدهد با فزونی و برتری. -قرآن-۱- ۳۳ «يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ» ۷۴ مفسّرین رحمت را نبوّت معنی کرده‌اند و بعضی گفته‌اند مقصود کلیه‌ی خوشیها و سودها است. -قرآن-۱- ۲۵ فخر: از اضافه‌ی رحمت بخدا استفاده می‌شود که آنچه احسان بدیگران شده است مرتبه‌ی بالاتر آن مختصّ به پیغمبر است که نمی‌توان آنرا با استفاده‌های دیگران مقایسه کرد. سلطان محمود غزنوی بدیدن شیخ ابو الحسن خرقانی رفت چون نزدیک رسید شیخ فرمود: «آن را که خدای فرا پیش کرده است بگوئید که فرا پیش آید». کشف الاسرار: خواجه عبد اللّه انصاری گفته است: الهی اگر همه عالم باد گیرد چراغ مقبل نشسته نشود، و اگر همه جهانرا آب گیرد داغ مدبر شسته نشود، بر ما از قبول خود دری بگشا که دیگر بسته نشود. سخن ما: ۱- ممکن است آیت [۶۹] اشاره باشد بمعرّفی سلیقه‌ی مردم منحرف و خود خواه که کوشش می‌کنند از راه اغفال و گول زدن، دیگران را به سود خود رهبری کنند ولی در واقع خود را گول می‌زنند فقط مصالح مردم ایجاب می‌کند که در برابر آنها دم نزنند و بظاهر بپذیرند چنانکه همه روزه نظایر آن را در نوشته و گفته‌ی هر فرد نسبت بناتوانتر از خود می‌شنویم و می‌خوانیم و گاهی بر عکس ناتوان با تملّق و چاپلوسی برتر از خود را گول می‌زند در صورتی که گوینده و شنونده می‌دانند: [صفحه ۱۰۹] هر دو بیکدیگر دروغ می‌گویند، آنکه بدروغ اظهار می‌کند. و آنکه تظاهر به قبول می‌نماید. ندانم در کجا خواندم: چون عبد الملک مروان بخلافت رسید، سخن مردم را نمی‌پذیرفت و تن بگفتارشان نمی‌داد، عبد اللّه زبیر و یا دیگری گفت: خدا بیامرزد معاویه را که ما گولش می‌زدیم و او هم خود را فریب خورده نشان می‌داد. ۲- جمله‌ی «أَنْ يُؤْتى أَحَدٌ»، نوشتیم که بعضی اینکه جمله را نقل سخن یهود دانسته‌اند، ولی ممکن است بگوئیم: اینهم یکی از آن مظاهر شخصیّت بزرگ پیغمبر [ص] است که با اینکه بیان اعلام فرمود: اینکه روش تربیت که من برای شما آورده‌ام همانند آن در جهان یافت نخواهد شد. و همین است معنی وحی از جانب خدا و معجزه که موجب چنین اطمینان بوده است. -قرآن-۱۳-۳۳ ۳- آیت آخر می‌فهماند: در کوششهای زندگی اگرچه نقشه‌ی کار روز و دنبالگیری از آن کار شما است لیکن وابستگی شما بآفرینش و ارتباط تمام موجودیّت بیکدیگر نمی‌گذارد آنچه فکر می‌کنید بتوانید انجام دهید و خواه و ناخواه در برابر آن مهربانی و بخشش بایستی همگی تسلیم باشید تا از آن افاضه‌ی فیض بشود. صفیعلیشاه می‌گوید: کی بود قادر کسی بر رزق کس || تا چه جای خلق یا جان یا نفس نان تواند داد آن کو جان دهد || عقل و نفس و روح بر انسان دهد [صفحه ۱۱۰]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۷۵ تا ۷۷]

وَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينارٍ لا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلاّ ما دُمْتَ عَلَيْهِ قائِماً ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لَيْسَ عَلَيْنا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَ يَقُولُونَ عَلَى اللّهِ الْكَذِبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ [۷۵] بَلى مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ وَ اتَّقى فَإِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ [۷۶] إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَ أَيْمانِهِمْ ثَمَناً قَلِيلاً أُولئِكَ لا خَلاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللّهُ وَ لا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ لا يُزَكِّيهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ [۷۷] -قرآن-۱-۶۳۴ معنی لغات: «تأمن ه» از مصدر امانه، بمعنی امین و درستکار شمردن. «قنطار» معانی متعدّد شده است و هزار و دویست دینار و هشتاد هزار درهم نیز معنی کرده‌اند در اینکه آیه مفسّرین گفته‌اند مقصود مال زیاد است.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«دینار» اینجا بمعنی مال کم گفته‌اند. «دمت» از دام بمعنی پیوسته و دائم بود. «امیّین» جمع امّی منسوب بام یعنی بی‌سواد که از طور مادرزادی تغییر نکرده و کسب کمال ننموده است و نیز گفته‌اند: منسوب بامّهٔ عرب است باز بهمین مناسبت که بیشتر یا همه‌شان امّی و بی‌سواد هستند. «سبیل» بمعنی راه و مقصود راه و طریقه‌ی تسلّط و حقّ بر دیگری است. «اوفی» بمعنی انجام داد که مردم حجاز اینطور تلفّظ می‌کنند و اهل نجد «وفی» تلفّظ می‌کنند و هر دو بیک معنی است. «خلاق» بر وزن سلام بمعنی بهره و نصیب «یزکّیهم» از مصدر تزکیه بمعنی پاک کردن از خویهای زشت. جهت نزول: مجمع: إبن عبّاس گفت: عبد اللّه بن سلام که مردی بود یهودی و مسلمان شد دو هزار و دویست اوقیه طلا- نزدش امانت گذاردند و در موقع بصاحبش پس داد و به فنحاص بن عاذور یک دینار امانت دادند او خیانت کرد، دو جمله‌ی اوّل آیه برای توصیف آن دو نفر است و هم در مجمع است: در پاره‌ای تفسیرها نوشته‌اند جمله‌ی اوّل و بیان امانت برای توصیف مسیحیها است و ذکر خیانت وصف اخلاق [صفحه ۱۱۱] یهود است. ترجمه: ۷۵ ای محمّد از مردم کتابخوانده‌ی یهودی و مسیحی کسانی هستند که هر چه سرمایه بایشان سپاری بتو باز دهند و دسته‌ای چنین‌اند که اگر دیناری بآنان سپاری پس نمی‌دهند مگر که بر سرش ایستی و بسختی بخواهی، اینکه خوی- شان از آن است که گویند: مردم کتاب نخوانده و بی‌سواد را بر ما چیرگی نباشد [و مال- شان بر ما روا باشد که بیدین هستند]، اینکه سخنی است دروغ که بر خدا بندند و دستور دین شمارند با اینکه خود بدانند [بهیچ دین نادرستی روا نیست]. ۷۶ بلی آنکه پیمان خود راست داشت و پرهیزگار بود [دوست خدا باشد] چه خداوند دوستدار پرهیزگاران بود. جهت نزول: مجمع: چند جهت برای نزول آیت [۷۷] نوشته است: ۱- عکرمه گفته است: عدّه‌ای از علمای یهود مثل کعب بن اشرف، و حیی بن اخطب و ابی رافع و کنانهٔ بن ابی الحقیق برای حفظ ریاست و استفاده‌ی خود پاره‌ای مطالب نوشتند بنام تورات و آنچه راجع بتوصیف پیغمبر [ص] در آن بود پنهان داشتند و سوگند یاد می‌کردند که اینها از تورات است اینکه آیه آنها را توصیف کرده است. ۲- إبن جریج گفته است: اشعث بن قیس با مردی از یهود بر زمینی دعوی داشتند چون اشعث خواست برای اثبات حق خود سوگند یاد کند اینکه آیه نازل شد او از سوگند خودداری کرد و از دعوای خود گذشت. ۳- مجاهد و شعبی گفته‌اند: مردی متاعی ببازار برد و سوگندهای سخت یاد می‌کرد که چندین خریدم و چندان خرج کردم تا میل مردم بآن زیاد شود آیه برای توصیف او نازل شد. ترجمه: ۷۷ همانا آن کسان که پیمان خدا و سوگند خود ببهای کم فروشند اینگونه کسان بجهان دیگر بهره‌ای ندارند و خدا با ایشان برستاخیز سخن نگوید و بآنان ننگرد [که رحمت حق نیابند] و از گناه پاک‌شان نکند و آزاری دردناک برای شان بود. [صفحه ۱۱۲] سخن مفسّرین: «وَ مِنهُم مَن إِن تَأمَنه» ۷۵ طبری: با اینکه معلوم است مردم دو دسته‌اند: امین و خائن، منظور در اینکه آیه توجّه دادن پیغمبر [ص] و مسلمانان است باخلاق یهود تا مغرور نشوند زیرا آنها اموال مسلمین را حلال میدانستند. -قرآن-۱۵-۴۷ «ما دُمتَ عَلَیهِ قائِماً» ۷۵ طبری: یعنی روی سر او بایستی. - قرآن-۱-۲۹ ابو الفتوح نوشته: أبو روق گفت معنی آن است که چندانی معترف باشد که تو ایستاده باشی در وقت نهادن چون بروی و روزگاری برآید منکر شود. «فِی الأُمِّیِّینَ سَبِیل» ۷۵ ابو الفتوح نوشته است: جهودان در امانت خیانت کردند باستحلال و گفتند: مال عرب ما را حلال است برای آنکه ایشان بر دین ما نیستند، و بعض دیگر از ایشان گفتند: مالهای عرب همه ما را است و ایشان بر ما غصب کردند بهر وجه که فرصت یابیم ما را حلال باشد که مال ایشان برگیریم. -قرآن-۱-۳۱ حسن بصری و إبن جریج و مقاتل گفتند: از میان جماعتی جهودان معاملتی و مبایعتی بود. چیزی بدادند و چیزی بماند بر ایشان، آنان که صاحب حقّ بودند ایمان آوردند چون وقت ادای مال درآمد تقاضا کردند ایشان گفتند: ما را چیزی بشما نباید دادن که شما دین ما رها کرده‌ای و بدین محمّد رفته و دعوی کردند که در کتاب ما چنین است. «یَقُولُونَ عَلَی اللّهِ الکَذِب» ۷۵ مجمع: اینکه جمله برای ردّ ادّعای یهود است که دین ما اجازه داده است مال مردم را بخوریم، با اینکه جمله فهمانده است که اینکه ادّعا دروغ است و خود هم می‌دانند. -قرآن- ۱-۳۹ طبری: روایت کرده‌اند که چون اینکه آیه نازل شد. پیغمبر فرمود: اینکه جهودان دروغ می‌گویند، آنچه در جاهلیت و قبل از اسلام مرسوم بوده است بزیر پای من است مگر امانت که بایستی بصاحبش تسلیم شود چه مسلمان و چه کافر باشد. و هم روایت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌اند: صعصعه از إبن عبّاس پرسید: ما در جنگ از اموال کافران مرغ یا گوسفند می‌گیریم اینکه جایز است یا نه! او گفت چه حقّی دارید اینکه مانند همان کار است که قرآن سرزنش می‌کند آنها را که می‌گفتند: «لَیسَ عَلَینا فِی الأُمِّیِّینَ سَبِیلٌ». -قرآن-۵۱۴-۵۵۹ [صفحه ۱۱۳] «مَن أَوفی بِعَهدِهِ» ۷۶ طبری: یعنی سفارشی که در تورات بمردم شده برای ایمان به محمّد و احکام او. -قرآن-۱-۲۵ ابو الفتوح: ممکن است: مقصود عهد خود شخص باشد، یعنی بپیمان و معاهده اش وفا کند، و یا مقصود عهد خدا باشد، یعنی: آنچه در تورات برای آنها معیّن شده است، و نیز او نوشته است: حسن بصری گفت از رسول علیه السّلام که گفت: سه خصلت است که هر که در او حاصل باشد منافق بود اگرچه نماز کند و روزه دارد: چون سوگند یاد کند دروغ گوید و چون وعده دهد خلاف کند و چون امانت باو دهند خیانت کند. و رسول علیه السّلام گفت: امانت روزی آرد و خیانت درویشی. «إِنَّ الَّذِینَ یَشتَرُونَ بِعَهدِ اللّهِ وَ أَیمانِهِم» ۷۷ طبری: «عهد الله» یعنی: -قرآن-۱-۶۳ سفارشی که بمردم شده بوسیله‌ی کتب آسمانی در پیروی پیغمبر و عمل بدستور- های او و مقصود از «ایمانهم» سوگندهای دروغ آنها است برای استفاده‌ی مادّی ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند «یشترون» بمعنی: می‌فروشند استعمال شده است و بعضی گفته‌اند: بمعنی عوض می‌کنند استعمال شده است، و در نتیجه اینکه طور معنی می‌شود: عهد خدای و سوگند بدهند و بهای اندک بستانند و مبالات نکنند به آنکه سوگند براست باشد یا بدروغ. فخر: کلمه‌ی «بِعَهدِ اللّهِ» یعنی تمام آنچه از جانب خدا امر شده است و آنچه دلیل بر لزوم آن در دست داریم و آنچه پیغمبر از مردم تعهّد گرفته است بر انجام آن و هر چه آدمی خود را بر آن ملزم شمارد همگی عهد خدا و لازم الوفا است چون در قرآن است: «وَ مِنهُم مَن عاهَدَ اللّه، و أَوفُوا بِالعَهدِ، و یُوفُونَ بِالنَّذرِ ...، -قرآن-۱۳-۳۰-قرآن-۳۰۱-۳۳۲-قرآن-۳۳۶-۳۵۳-قرآن-۳۵۷-۳۷۷ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّه عَلَیهِ». -قرآن-۱-۳۸ «أُولئِکَ لا خَلاقَ» ۷۷ بیان السعاده: اینکه کلمه که برای اشاره‌ی بدور هست کنایه است که اینجور مردم از ساحت حضور حقّ دور هستند. -قرآن-۱-۲۳ طبری: چند حدیث نقل کرده است که سوگند با دعای ناحق را «یمین فاجرة» نامیده‌اند و پیغمبر اینکه مدّعیان دروغی را تهدید بجهنّم فرموده است. [صفحه ۱۱۴] «وَ لا یُکَلِّمُهُمُ اللّه- تا آخر» ۷۷ طبری: یعنی سخنی که خشنود شوند نمی- شنوند و مشمول عطوفت نمی‌شوند و از پلیدی کفر و گناه پاک نمی‌شوند. -قرآن-۱-۳۰ ابو الفتوح نوشته است: یعنی با ایشان سخنی نگوید که ایشان را در آن نفعی باشد و خیری. و قولی دیگر آنکه اینکه عبارت باشد از استخفاف بایشان یعنی ایشانرا آن وزن ننهد که بایشان سخن گوید. صفیعلیشاه می‌گوید: زشتی اخلاقشان وقت هلاک || هست ایشان را عذابی دردناک سخن ما: ۱- جمله‌ی «لَیسَ عَلَینا فِی الأُمِّیِّینَ سَبِیلٌ» معرّفی می‌کند مردمی که حرص و طمع را بزیر پرده‌ی دین می‌پوشانند و بنام کافر و بیدین اموال دیگران را بر خود حلال می‌دانند. در انقلاب مشروطه‌ی ایران مردی مالدار در خراسان بود که محسود ارباب طمع شده چند عمامه بسر و ملانما ببهانه‌ی تخلّف او از حکم شرع از شهری دیگر مسافرت کردند و بر سر او رفتند و غارتش کردند. خودم از یکی آنها که تا چند سال پیش زنده بود تفصیل آن ماجری پرسیدم، گفت زحمت و بدنامی ما بردیم و بهره را دیگران. و باز دیگری را سراغ دارم که در آغاز اجرای قانون ثبت باستناد سند بی‌اصل خریداری عمارتهائی که بمنظور جلوگیری از مقررات معاملات اتباع خارجه بنام او تنظیم شده بود بر تقاضای ثبت که از طرف مالک صادر شده بود اعتراض کرد تا اینکه با وساطت چند استفاده‌جو در حضور یک نفر از علما به مبلغ بسیار مهم حقوق خود را صلح کرد و اکنون همه‌ی آنها مرده‌اند. -قرآن-۲۴-۶۹ بخاطر دارم که از یکی پرسیدم اینکه چه عملی است و چگونه اینکه مال بر اینها روا است! جواب داد: صاحب عمارت مردی بسیار ثروتمند است که از پرداخت حقوق واجب خودداری می‌کند اینکه مبلغ را که از او بگیرند بجائی ضرر ندارد، و نظیر اینکه گونه پرده پوشیهای مذهبی همیشه از مردم طمعکار دیده می‌شود و اینکه روش تربیتی قرآن است که اینکه گونه کارها را زشت می‌شمارد و مرتکبین آنرا توبیخ می‌کند. ۲- آیت آخر چون سخن گفتن و نظر انداختن کنایه از رابطه و آشنائی است [صفحه ۱۱۵] در اینکه دو جمله است که خیانت و پیمان شکستن و سوگند دروغ و اغفال مردم موجب محرومیت از مقام قرب الهی و قطع رابطه با آغاز آفرینش است و بیچارگی. و جمله‌ی «لا یُزَکِّیهِم» ممکن است اشاره باشد که اینطور کارها قابل پاک شدن و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

توجّه حقّ نخواهد بود. -قرآن-۱۸۳-۲۰۰

[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۷۸]

وَ إِنَّ مِنهُم لَفَرِيقاً يَلوُونَ أَلسِنَتَهُم بِالكِتابِ لِتَحسَبُوهُ مِنَ الكِتابِ وَ ما هُوَ مِنَ الكِتابِ وَ يَقُولُونَ هُوَ مِن عِندِ اللّهِ وَ ما هُوَ مِن عِندِ اللّهِ وَ يَقُولُونَ عَلَى اللّهِ الكَذِبَ وَ هُم يَعلَمُونَ [۷۸] -قرآن-۱-۲۵۵ معنی لغات: «یلوون» از مصدر لوی بمعنی کج کردن و بر هم پیچیدن. مجمع البحرین: شیخ طریحی در کلمه‌ی لوا می‌نویسد: اینکه کلمه با دو واو نوشته می‌شود ولی گفته‌اند با یک واو بایست بنویسند که در قرآنهای قدیم چنین بوده است جهت نزول: مجمع: گفته‌اند عدّه‌ای یهودی بسلیقه خود مطالبی در بعثت پیغمبر بنام تورات نوشتند، اینکه آیه برای رسوائی آنها نازل شد، و نیز گفته‌اند: یهود و مسیحیها کتابهای تورات و انجیل را از هر قسمتی بقسمت دیگر مخلوط کردند و بآن افزودند و آنچه مربوط باسلام بود کم کردند، اینکه آیه آنها را توبیخ می‌کند. ترجمه: ۷۸ دسته‌ای از کتاب‌خوانده‌ها زبان خود بسخنانی تورات مانند می‌جنبانند تا شما مسلمانان آن را کتاب آسمانی پندارید با اینکه آن از کتاب آسمانی نباشد و گویند: اینکه از سوی خدا است با اینکه آن نه از سوی خدا است و خود می- دانند که بر خدا دروغ می‌بندند. سخن مفسّرین: «وَ إِنَّ مِنهُم» ۷۸ طبری: ضمیر هم در اوّل آیه مقصود همان هائی هستند که در آیات پیش توصیف شده‌اند بخیانت و امانت. -قرآن-۱۵-۳۴ «یَلوُونَ أَلسِنَتَهُم بِالكِتابِ» ۷۸ طبری: مقصود تحریف و عوض کردن جمله‌ها و کلمات تورات است. -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۱۱۶] فخر: قفّال گفته است: یعنی طوری اعراب کلمه را عوض می‌کردند که معنی تغییر می‌کرد و باین وسیله معنی آنچه راجع به پیغمبر بود عوض می‌شد و همین است مقصود از حرکت دادن و پیچیدن زبان. ابو الفتوح: حمید «یلون» با یک واو قرائت کرده است. سخن ما: همان است که در ترجمه نوشتیم.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۷۹ تا ۸۰]

ما كانَ لِبَشَرٍ أَن يُؤتِيَهُ اللّهُ الكِتابَ وَ الحُكمَ وَ النُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنّاسِ كُونُوا عِباداً لِي مِن دُونِ اللّهِ وَ لكِن كُونُوا رَبّانِيِّينَ بِما كُنتُم تُعَلِّمُونَ الكِتابَ وَ بِما كُنتُم تَدرُسُونَ [۷۹] وَ لا يَأمُرَكُم أَن تَتَّخِذُوا المَلائِكَةَ وَ النَّبِيِّينَ أَرباباً أَ يَأمُرُكُم بِالكُفرِ بَعدَ إِذ أَنتُم مُسلِمُونَ [۸۰] -قرآن-۱-۳۸۳ معنی لغات: «ربّانیّین» جمع ربّانی، در کشّاف نوشته ربّانی منسوب برب است با الف و نون زیادی مثل کلمات رقبانی و لحیانی که الف و نون آنها زیادی است و معنی اینکه کلمه شخص بسیار علاقمند و شدید التّمسّک بدین است، پس از مرگ إبن عبّاس محمّد بن حنفیّه گفت: امروز ربّانی اینکه امّت از دنیا رفت و علمای فقیه را هم ربّانی گفته‌اند، و علمای معلّم را هم ربّانی نامیده‌اند. «تدرسون» از مصدر درس بمعنی خواندن و فراگرفتن. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: بیهقی و إبن اسحاق از إبن عبّاس روایت کرده‌اند که ابو رافع گفت: چون مسیحیهای نجران حضور پیغمبر رسیدند، و آنها را دعوت باسلام فرمود گفتند: تو می‌خواهی که مانند مسیح سجده‌ات کنیم! فرمود: پناه بر خدا از اینکه کار آنگاه اینکه دو آیه نازل شد و او از تفسیر عبد الرّزّاق از حسن [شاید حسن بصری باشد] نقل کرده است که او گفت: بما اینکه خبر رسیده است که مردی بپیغمبر [ص] عرض کرد: ما بتو مثل خودمان سلام می‌کنیم پس چطور است علاوه تو را سجده بکنیم! فرمود: اینکه درست نیست، پیغمبر را احترام کنید و حقّ [صفحه ۱۱۷] هر کس بجای خودش بنهید که سجده روا نیست برای کسی مگر خدا، پس از اینکه دو گفتگو اینکه دو آیه نازل شد. ترجمه: ۷۹ هرگز نشود آدمی را خداوند کتاب آسمانی و دستور دین دهد و به پایه‌ی پیغمبری بالا برد و او بمردم بگوید بجای خدا مرا بپرستید، بلکه او گوید: ای مردم چون شما کتاب آسمانی آموختید و دین فراگرفتید ربّانی شوید [و دانشمند دلبسته بعلم و عمل و رهبر دیگران]. ۸۰ او فرمان نکند که فرشتگان و پیامبران پروردگاران خود پندارید. مگر شود از پس مسلمانی فرمان بکفر کند. سخن مفسّرین: «ما كانَ لِبَشَرٍ» ۷۹ صافی: بعضی گفته‌اند: مقصود عیسی و انجیل است و عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود حضرت پیغمبر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و قرآن. -قرآن-۱۵-۳۴ «وَ الحُکم» ۷۹ ابو الفتوح: اینکه کلمه را علم و حکمت و احکام دین معنی کرده‌اند «وَ لکِن کُونُوا رَبّانِیّین» ۷۹ طبری: مفسّرین اول در معنی ربّانیّین اختلاف کرده‌اند، بعضی گفته‌اند: یعنی عالم و فقیه باشید و بعضی حکیم و پرهیزگار گفته‌اند و مناسب با معانی اینکه کلمه اینکه است که در آیه مقصود عماد و تکیه‌گاه مردم است در فقه و علم و کارهای دین و زندگی و بهمین مناسبت مجاهد گفته است: ربّانیّون ما فوق احبار هستند چون آنها فقطّ علما هستند ولی اینها مردم عالم فقیه هستند و دانا و بینا بکارهای سیاست و زندگی و صالح هستند برای اختیار داری مردم در امور دین و دنیای آنها. -قرآن-۱-۱۴- قرآن-۹۲-۱۲۵ فخر: سیبویه گفته است اینکه کلمه منسوب برب است یعنی عالم و مواظب اطاعت خدا مانند کلمه‌ی الهی و الف و نون برای مبالغه‌ی اینکه صفت است مثل شعرانی و لحیانی یعنی پرموی و دراز ریش. مبرد گفته است: مقصود علما و مربیّان است. إبن زید گفته است: یعنی فرماندهان و دانشمندان و در اینجا مقصود آن است که دعوت می‌کنم شما را که فرمان خدا را اطاعت کنید تا حاکم و فرمانده و دانشمند و عالم باشید. ابو عبیده گفته است: گمان می‌کنم اینکه کلمه عبری یا سریانی باشد و در هر [صفحه ۱۱۸] صورت مقصود شخص عالم و عامل بعلم خود که کارش راهنمائی مردم است به سوی خیر و سعادت. حسینی نوشته: ریخته باران عرفان از سحاب مکرمت || شسته نقش حرف غیر از صفحه پندارشان «تُعَلِّمُونَ الکِتاب» ۷۹ کلمه‌ی تعلّمون با ضمّ تا و فتح عین و تشدید لام قرائت شده است، یاد می‌دهید معنی می‌شود، و با فتح تا و سکون عین و فتح لام قرائت شده است، می‌دانید معنی می‌شود، و در هر دو قرائت نتیجه و مقصود یکی است. -قرآن-۱-۲۶ فخر: اینکه جمله‌های آخر آیت می‌فهمانند که نتیجه‌ی خواندن و درس دادن، ربّانی شدن است، و گر نه مانند درخت بی‌میوه است و از اینکه جهت پیغمبر [ص] فرمود: «اعوذ باللّه من علم لا ینفع و قلب لا یخشع» پناه بخدا از علم بی‌منفعت و دل‌سخت «وَ لا یَأمُرَکُم» ۸۰ ابو الفتوح: عاصم و حمزه و إبن عامر بنصب و صدای بالای را قرائت کرده‌اند و بقیّه با رفع و صدای جلو و در معنی آن اختلاف کرده‌اند زجاج گفته است: خدای نمی‌فرماید شما را که فرشتگان و پیغمبران را خدای گیرید. إبن جریج و عدّه‌ای مفسّرین گفته‌اند: محمّد بشما امر نمی‌کند و بعضی دیگر گفته‌اند و هیچ بشر حقّ ندارد بشما امر کند که ملائکه را بپرستید چنان که مشرکان عرب ملائکه را دختران خدا می‌دانستند و مقصود از نبیّین اشاره بعقیده‌ی یهود و مسیح است که عیسی و عزیر را فرزند خدا می‌دانستند. -قرآن-۹۶-۱۱۵ «بَعدَ إذ أَنتُم مُسلِمُون» ۸۰ صاحب کشّاف از اینکه جمله استفاده کرده است مقصود مسلمانان هستند که از پیغمبر اجازه گرفتند آن حضرت را سجده کنند در جواب اجازه‌ی آنها گفته شده است: پس از آنکه شما را بمسلمانی دعوت کرد و مسلمان شدید چگونه ممکن است باز بشما اجازه بدهد که او را سجده کنید. -قرآن-۱-۳۲ سخن ما: ۱- توجّه دادن افکار مسیحیها است و دیگران که اشخاص را بمقام خدائی و الوهیّت بالا می‌برند باین حقیقت که آنها هم بشر و دارای رگ و پوست و استخوان هستند و خود هم آفریده‌ای هستند مثل شما و چون دارای علم و [صفحه ۱۱۹] دانش هستند اینکه مطلب روشن را خوب می‌دانند و هرگز عقل و دین آنها اجازه نمی‌دهد که بشما دستور پرستش خودشان را بدهند و عقیده‌ی شما مردم که یک فردی را معبود و شریک در آفرینش می‌پندارید نه با عقل سازگار است و نه متّکی است بدستور و راهنمائی یکنفر عاقل و چیز فهم پس اینگونه عقیده را باطل بدانید و از خاطر خود دور کنید. ۲- اگرچه با ادب قلم مناسب نیست ولی با ادب بمعنی عموم و مظهر فکر و سلیقه نقل اینکه مثل خراسانی بجا است که: توده مردم ما می‌گویند: [فلان کس کخ کار است] کلمه‌ی [کخ] بمعنی کرم است و همانطور که کرم دل میوه و درخت را نرم می‌کند و از آن تغذیه می‌کند آدم ورزیده و چسبیده بکاری را تشبیه بآن نموده و می- گویند: [کخ کار است] یعنی پیوسته مواظب کار و آگاه باسرار و رموز آن است. «وَ لکِن کُونُوا رَبّانِیّینَ تا بِما کُنتُم تَدرُسُون» مفاد اینکه مثل بنظرم رسید: که مربیها و رهبرها مردم را به اینکه گونه تربیت کنند و آنها هم از خواندن و یادگرفتن و یاد دادن بایستی ورزیده شوند تا باصطلاح کخ کار بشوند و برموز و اسرار علم و فکر و دین و زندگی آگاه شوند و طبقه‌ی بعد از خود را بهمین روش تربیت و آزموده کنند. مرد فکر و عمل باشند نه در اندیشه‌ی سجده به بشر همانند خود و متملّق و چاپلوس و چشم بدهان آنکه از خود برترش می‌پندارند. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۳۹-۶۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳- آیت دوّم اشاره باین اصل مسلّم است که پس از تعلیم و تربیت نوین عقاید پوسیده‌ی قدیم و تقلید گذشتگان بسیار زشت و منکر است، و ممکن نیست مربّی شما حسّ ارتجاع را تقویت کند و اجازه دهد آداب کهنه‌ی زشت گذشتگان را نو کنید پس از قرنها امروز هم اینکه جمله‌ی «أَ یَأمُرُکُم بِالکُفرِ بَعدَ إِذ أَنتُم مُسلِمُون» برای ما، راهنما است که باید پیشواها و صاحبان نفوذ و قدرت متوجّه باشند پس از تسلیم بآئین نو و مترقّی، زشت است امر انحراف و ارتجاع ... بآداب و رسوم گذشته که اکنون قابل عمل نیست. -قرآن-۳۰۱-۳۵۷ [صفحه ۱۲۰]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۸۱ تا ۸۳]

وَ إِذ أَخَذَ اللّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیتُکُم مِن کِتابٍ وَ حِکمَةٍ ثُمَّ جاءَکُم رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُم لَتُؤمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقرَرتُم وَ أَخَذتُم عَلی ذلِکُم إِصرِی قالُوا أَقرَرنا قالَ فَاشهَدُوا وَ أَنَا مَعَکُم مِنَ الشّاهِدِینَ [۸۱] فَمَن تَوَلّی بَعدَ ذلِکَ فَأُولئِکَ هُمُ الفاسِقُونَ [۸۲] أَ فَغَیرَ دِینِ اللّهِ یَبغُونَ وَ لَهُ أَسلَمَ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ طَوعاً وَ کَرهاً وَ إِلَیهِ یُرجَعُونَ [۸۳] -قرآن-۱-۵۰۵ معنی لغات: «اصر» عهد و پیمان، گناه، چیز سنگین و دشوار، مضیقه و تنگنائی، و در اینکه آیه مقصود عهد و پیمان است بمناسبت دشواری آن. ترجمه: ۸۱ بیاد دارید که روزگاری خدا از پیامبران پیمان گرفت همانگاه که بشما نامه و دانش دادیم که زین پس پیغمبری برای شما آید و آنچه [دین و کتاب آسمانی] با شما است راست شمارد البته باو بگروید و یاریش کنید و بر شما اینکه پیمان خود استوار کردم آنها گفتند: تن بدین دادیم. خدا گفت: پس گواه [اینکه پیمان] باشید که من از گواهان با شما باشم. ۸۲ و زین پس آنکه رو گردان [ازین پیمان] شد ز بدکاران باشد. ۸۳ چگونه جز دین خدا خواهند با آنکه هر آنچه در آسمانها و زمین است سرسپرده‌ی او است چه بخواهد چه نخواهد و بسوی او بازش برند. سخن مفسّرین: «إِذ أَخَذَ اللّه» ۸۱ طبری: یعنی ای اهل کتاب بخاطر بیارید آن زمان که خدا پیمان گرفت. -قرآن-۱۵-۳۵ فخر از زجّاج نقل کرده است که: خطاب به پیغمبر است یعنی بیاد بیاور ای محمّد. «مِیثاقَ النَّبِیِّین» ۸۱ کلمه‌ی میثاق را مجمع البحرین سه معنی کرده است سوگند سخت و پیمان با سوگند و تعهدات شوهر در هنگام زناشوئی. -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۱۲۱] مجمع: از حضرت امیر و إبن عبّاس و قتاده روایت است که مقصود از میثاق النّبیّین آن است که از پیغمبران پیشین پیمان گرفته شد: راستی و درستی پیغمبر اسلام [ص] را در آینده و لزوم پیروی او را بمردم خود ابلاغ کنند. ابو الفتوح: از سعید بن جبیر نقل است: یعنی همه‌ی پیغمبران تعهّد کرده بودند که هر یک دیگری را تصدیق کند و مردم خود را هم امر کند که آنها را بپذیرند. طبری: عبد اللّه مسعود و ابیّ إبن کعب و عبد اللّه عبّاس قرائت کرده‌اند: «و اذ اخذ الله میثاق الّذین اوتوا الکتاب» و طبری از مجاهد روایت کرده است که او گفته است اینکه قرائت مشهور خطای نویسندگان بوده است و قرائت إبن مسعود «الّذین اوتوا الکتاب» است و با اینکه قرائت مجاهد گفته است: مقصود پیمان از یهود و نصاری است بوسیله‌ی پیغمبرهاشان که سخن پیغمبر را بپذیرند و او را یاری کنند. نشابوری: بعضی گفته‌اند ممکن است میثاق اشاره باشد بآنچه آدمی بعقل خود درک می‌کند که اطاعت فرمان خدا واجب است. «لَما آتَیتُکُم» ۸۱ طبری: عموم قاریهای حجاز و عراق لام را با صدای بالا قرائت کرده‌اند و عدّه‌ای از آنها «آتیتکم» با تا قرائت کرده‌اند و عدّه‌ای دیگر «آتیناکم» با نون و عدّه‌ای از قاریهای کوفه لام را با صدای پائین قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۸ ابو الفتوح: بقرائت لام با صدای بالا معنی چنین است: عهد از پیغمبران گرفتم آنچه کتاب و حکمت بشما بدهم و پس از آن پیغمبری آید که آنها را تصدیق کند شما باو مؤمن شوید و یاریش کنید و با همین قرائت لام مفتوح بقولی دیگر چنین معنی می‌شود: آنچه بشما دادم کتاب است و حکمت پس پیغمبری برای شما خواهد آمد که اینکه کتاب و حکمت را تصدیق کند وظیفه‌ی شما آن است که باو ایمان آرید و یاریش کنید. و با قرائت لام بصدای زیر چنین معنی می‌شود: از پیغمبران پیمان گرفتیم برای آنچه دادیم بایشان حکمت و کتاب پس اگر پیغمبری آمد که اینها را راست و درست دانست باو ایمان بیاورید و یاریش کنید. «أَ أَقرَرتُم» ۸۱ فخر: اگرچه در اینکه جمله مطالبه‌ی اقرار منسوب بخدا است -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۱۲۲] ولی مقصود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبرها است که کمال کوشش در انجام وظیفه‌ی خود داشته‌اند که علاوه بر ابلاغ بمردم آنها را وادار باقرار و شهادت می‌کردند. «فَاشهَدُوا وَ أَنَا مَعَکُم» ۸۱ فخر: در جمله‌ی «فاشهدوا» چند احتمال میرود: -قرآن-۱-۳۱ ۱- هر دسته شاهد دسته‌ی دیگر باشند باین اقرار و من هم بر اقرار و شهادت بر یکدگرتان شاهد هستم، و نتیجه‌ی اینکه بیان کمال تأکید است در ثبات بر آن پیمان که تخلّف از آن نشود. ۲- خطاب در اینکه جمله به ملائکه است که شما شاهد اینکه مذاکرات باشید. ۳- مردم خود شاهد خود باشند بر اینکه پیمان و نظیر اینکه در آیت دیگر هست: «وَ أَشهَدَهُم عَلی أَنفُسِهِم». -قرآن-۱-۳۵ ۴- معنی شهادت بیان و توضیح است، و مقصود آن است که شما اینکه حقایق را برای دیگران بگوئید و توضیح دهید تا آنها هم بدانند. ۵- معنی شهادت یقین و استوار داشتن است و مقصود آن است که اینکه پیمان را با یقین و ایمان کامل پا برجا بدارید. «أَ فَغَیرَ دِینِ اللّهِ یَبغُون» ۸۳ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گفت: -قرآن-۱-۳۸ سبب نزول اینکه آیه آن بود که اهل کتاب در حق ابراهیم با یکدگر خصومت کردند جهودان گفتند: ما اولیتریم بابراهیم و ترسایان گفتند: ما اولیتریم پیش رسول آمدند بحکومت، رسول علیه السّلام گفت: شما را بابراهیم هیچ سبیل و نسبت نیست و شما بر دین او نه ای. ایشان را خشم آمد و گفتند بخدای که ما پیش تو دیگر بحکومت و به قضای تو راضی نباشیم و دین تو نگیریم خدای تعالی اینکه آیه فرستاد. طبری: عموم قاریهای مکه و مدینه و کوفه: «تبغون و ترجعون» با تا قرائت کرده‌اند و اینکه طور معنی می‌شود: شما پی دین دیگر جز دین معین از طرف خدا میروید با اینکه شما را بسوی او باز می‌گردانند و عدّه‌ای از مردم حجاز «یَبغُون و یُرجَعُون» با یا قرائت کرده‌اند و معنی اینکه است: آنها پی دین دیگر می‌روند و بازگشت‌شان میدهند و بعضی مردم بصره «یبغون با یا و ترجعون با تا» قرائت کرده‌اند یعنی آنها دین -قرآن-۲۵۱-۲۶۱-قرآن-۲۶۴-۲۷۶ [صفحه ۱۲۳] دیگری را تعقیب می‌کنند با اینکه شما را بازگشت می‌دهند ولی بهتر همان قرائت اوّل است چون آیت پیش خطاب و روی سخن با مردم بوده است پس مناسب است اینجا بهمان روش خطاب بمردم باشد. «وَ لَهُ أَسلَمَ مَن فِی السَّماواتِ» ۸۳ فخر: اسلام یعنی تسلیم بودن و فرمانبردن پس اسلام موجودات آسمانی و زمینی همان امکان آنها است که بوسیله‌ی اراده‌ی خدا موجود شده‌اند و در پیدایش و نابودی تسلیم هستند که باراده‌ی او موجود و معدوم می‌شوند و در اینکه جمله لطیفه‌ای است که می‌فهمانند همه‌ی موجودات با امر او آفریده شده و در فرمان او هستند و دیگری در آفرینش موجودات اختیاردار نیست. -قرآن-۱-۴۳ «طَوعاً وَ کَرهاً» ۸۳ طبری: مجاهد گفته است مقصود از اسلام با کراهت اینکه است که اقرار بتوحید دارد و در عبادت دیگری را شریک می‌کند نظیر اینکه آیه: «وَ لَئِن سَأَلتَهُم مَن خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ لَیَقُولُنَّ اللّه» و عدّه‌ای گفته‌اند: کرها یعنی به اراده‌ی خدا مجذوب و فرمانبر است و طوعا یعنی با میل خود بزبان کافر است و منکر، و دیگری گفته است یعنی ملائکه و انصار پیغمبر و بنو سلیم و عبد القیس با میل و رغبت، و دیگران بر خلاف میل مسلمان شدند. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۱۷۴-۲۵۷ قتاده گفته است: مسلمین برغبت اسلام پذیرفتند و کافران در هنگام مرگ که سختیهای عالم دیگر را بچشم دیدند مسلمان می‌شوند چنانکه در اینکه آیه هست «فَلَم یَکُ یَنفَعُهُم إِیمانُهُم لَمّا رَأَوا بَأسَنا». -قرآن-۱۶۸-۲۲۷ فخر: مقصود اینکه است که هیچ موجودی را طاقت نافرمانی نیست آنکه مؤمن است دین را با میل می‌پذیرد و ناگواریهای را با اکراه و آنکه کافر است، در همه حال با کراهت و خلاف میل است و از ناچاری تسلیم بفرمان خدا است. سخن ما: در نقل اقوال از زجّاج نقل کردیم خطاب و روی سخن با پیغمبر [ص] است ولی ممکن است بگوئیم اوّل آیه افکار را توجّه داده است بیک حقیقت غیر قابل انکار که اشخاصی از زمانهای پیش راهنمای مردم بوده‌اند و عدّه‌ای هم از آنها پیروی [صفحه ۱۲۴] کرده دستور آنها را پذیرفته‌اند پس اینکه شخصیتها و تبلیغها و پذیرفتن خود پیمانی است که رهبرها و پیروان‌شان اشخاص مستحکم کرده‌اند برای پذیرفتن راههای سعادت که از اجانب خداوند بوسیله‌ی اشخاص در هر زمان بآنها ابلاغ شود و آخرین آنها هم راههای سعادتی است که دین اسلام آورده است. ۲- در آیت دوّم کلمات «بَعدَ ذلِک» می‌فهمانند: آنهائی که جزء پیمان بودند اگر پشت کردند البته منحرف هستند و اگر جزء پیمان نبودند یعنی براهنمائیهای پیغمبران مطّلع نشدند مشمول اینکه آیه نیستند. -قرآن-۲۸-۴۲ ۳- تسلیم موجودات آسمان و زمین همان ارتباط آنها است بقانون کلّی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طبیعت که بقدرت خداوند همه تحت آن فرمان هستند و کوچکترین تخلّف از آن متصوّر نیست چه اعمال ارادی باشد که در انسان است یا غیر ارادی که مطابق فهم مردم روز بکلمه‌ی «کرها» گفته شده است که کارهای غیر ارادی باشد و در انسان و دیگر موجودات همیشه در جنبش و پیدایش است و اینکه مطلب بصورت پرسش یاد- آوری شده است برای اشاره به اینکه که با اینکه تسلیم تمام موجودات، چرا شما مردم از جماد و گیاه و حیوان هم بدتر هستید که باراده‌ی خود از قانون کلّی آفرینش تخلّف نموده پی چیز دیگر میروید. ۴- در جمله‌ی آخر آیه گفته شده است چگونه می‌شود از دین خدا و قانون کلّی آفرینش جدا بود با اینکه بازگشت بسوی خداوند است! و اینطور جمله اشاره است به اینکه که اینکه مطلب یقینی همه کس است که پس از مرگ هم ارتباط شما از خداوند بریده نیست و معدوم نمی‌شوید و برای همیشه باقی هستید پس چرا از تسلیم بفرمان خدا سرپیچی می کنید!. [صفحه ۱۲۵]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۸۴ تا ۸۵]

قُل آمَنّا بِاللّهِ وَ ما أُنزِلَ عَلَینا وَ ما أُنزِلَ عَلی إبراهِیمَ وَ إسماعِیلَ وَ إسحاقَ وَ یَعقُوبَ وَ الأَسباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ النَّبِیُّونَ مِن رَبِّهِم لا نُفَرِّقُ بَینَ أَحَدٍ مِنهُم وَ نَحنُ لَهُ مُسلِمُونَ [۸۴] وَ مَن یَبتَغِ غَیرَ الإِسلامِ دِیناً فَلَن یُقبَلَ مِنهُ وَ هُوَ فِی الآخِرَةِ مِنَ الخاسِرِینَ [۸۵] - قرآن-۱-۳۷۵ ترجمه: ۸۴ ای محمّد تو بگو: ما بخدا بگرویدیم و هم بآنچه بر ما فرود آمده و به آنچه بابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و فرزندان اسرائیل فرود آمده است و هم بآنچه موسی و عیسی و پیامبران را از سوی پروردگارشان دادند و ما میان ایشان جدائی نداریم که سرسپرده‌ی او هستیم. ۸۵ و آنکه جز اسلام دینی بجوید از او پذیرفته نباشد و بسرای دیگر، او ز زیاندیدگان بود. «آمَنّا بِاللّهِ» ۸۴ ابو الفتوح: همانند اینکه آیه در سوره‌ی بقره است و سه جهت برای تکرار آن نوشته است: -قرآن-۱-۱۹ ۱- در بعضی جمله‌ها لطف و زیبائی و لطفی است که انسان از شنیدن آن محظوظ می‌شود و آنچه تکرار شود ملال ندارد پس تکرار برای خوش آیندی اینجمله ها است در گوشها. ۲- تکرار خود نوعی از فصاحت است و در کلام عرب زیاد بکار رفته است فقطّ از نظر تنوع در سخن نه از جهت کندی در اظهار مقصود و عجز از کلام مثل اینکه شعر: کم نعمة کانت لکم || کم کم و کم ، یعنی: چقدر نعمت و خوشی داشتید، چه قدر؟ چه قدر؟ ۳- چون قرآن در یک مجلد نبود و متفرق باطراف می‌بردند و هر قسمتی بیک طرف می‌رفت برای اینکه همه از مطالب متنوع قرآن مطّلع شوند مکرر شده است. من که «وَ مَن یَبتَغِ غَیرَ الإِسلامِ» ۸۵ فخر: در تفاوت اسلام و ایمان بحث کرده و اختلاف در مقصود از اینکه دو کلمه را بیان کرده است و گفته است که ظاهر کلمه‌ی اسلام در اینکه -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۱۲۶] آیه معنی خاصّ دین اسلام است که عقیده بدستور و گفتار پیغمبر باشد ولی در آیات دیگر ممکن است مقصود معنی کلی تسلیم باشد در برابر مخالفت و مقاومت و یا مقصود تسلیم و پذیرش باشد. سخن ما: آیت من که «وَ مَن یَبتَغِ غَیرَ الإِسلامِ» صریح است در اینکه غیر مسلمان رستگار نیست ولی ممکن است در اینکه مطلب از دو جهت گفتگو کرد: اوّل آنکه اگر کسی هیچ دینی را نپذیرفت چه خواهد شد جواب اینکه است که اینکه آیه برای یهود است و مسیحی و دیگر مردمان مدعی دین و برای بیدینها در آیات دیگر تکلیف معین شده است. دوم آنکه در اینکه دوران که بیشتر مردم مدرسه رفته و کتاب خوانده هستند و بواسطه رادیو و روزنامه کمابیش از اوضاع جهان خبردار هستند و خوانده‌اند و شنیده‌اند که دین اسلام پیروان زیاد دارد و از ادیان مشهور جهان است آیا همه‌ی اینها موظّف هستند بدین اسلام و مشمول اینکه آیه هستند یا نه! عموم متخصّصین در علوم اسلام از قدیم زمان اینکه عقیده را دارند که بشر مکلّف است بتحقیق کردن و پذیرفتن دین اسلام باین دلیل که هر فرد عاقل چون با خود بیندیشد تصدیق می کند که باید دین حقّ را قبول کند و بموجب اینکه حکم عقل باید در مقدّمات و اصول دین بحث کند تا دین حقّ را تشخیص دهد و چون دین اسلام بهمه‌ی جهان منتشر است و از آن مطّلع هستند باید بحث و تحقیق در اصول آن بکنند و چون بحث کنند برایشان درستی اسلام واضح می‌شود و تصدیق بلزوم پیروی آن خواهند کرد پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عموم مردم جهان مشمول اینکه آیه هستند و کمتر کسی است که از اسلام بکلی بیخبر باشد. و در برابر اینکه وظیفه‌ی عمومی عقلی معاف باشد اینکه است خلاصه‌ی عقیده و استدلال طبقه‌ی تحصیل کرده در علوم اسلامی. -قرآن-۱۵-۵۸ برای روشن شدن اینکه مطلب می‌گوئیم: مسلّم است که شرط تکلیف علم است پس جاهل معذور است و جهل را تقسیم کرده‌اند بجهل قصوری و تقصیری و گفته‌اند: مردم نادان بوظائف دینی بعضی جاهل هستند که موجبات خارج از اختیار آنها را جاهل نگاهداشته است و آنها را جاهل قاصر می‌نامند و البتّه اینکه دسته مسئول نیستند [صفحه ۱۲۷] و جهل برای آنها عذر است دسته‌ی دیگر بواسطه‌ی تنبلی و یا بی‌اعتنائی و دیگر موجبات اختیاری جاهل مانده‌اند و تقصیر در اطلاع از وظیفه‌ی خود کرده‌اند آنها را جاهل مقصر می‌نامند یعنی تقصیرکار و مسئول چون می‌دانند بایستی کاری انجام دهند و بکلی جاهل نیستند و کوتاهی در تشخیص آن کرده‌اند. اینکه مقدّمات بطور کلّی درست است ولی در اینکه مطلب بایستی بیشتر دقیق شد که آیا همه کس باید در دین اسلام بحث کند و هر که در آن بحث کرد لزوم پیروی آن واضح می‌شود! اینکه حکم کلّی را نمی‌توان بهمه کس تحمیل کرد چون افکار مردم مختلف است و همه کس نمی‌تواند اینکه حکم را تصدیق کند و مسئله‌ی دین در نظر مردم مثل سایر شئون زندگی است که بآنچه محیط و زمان آنها را فراگرفته است گرفتار هستند و نمی‌توانند خود را از آن خلاص کنند و خواه و ناخواه از حدود آن خارج نمی‌شوند، اینکه است که می‌گوئیم: ما می‌خواهیم افکار دیگران را هم با عقیده‌ی خود مقایسه کنیم و مطابق نمائیم در صورتی که اینکه صحیح نیست و هر کس آنچه را دیده است و فهمیده است حق می‌داند همانطور که ما افکار و عقاید خود را حق می‌دانیم و دیگران را باطل آنها هم‌چنین فکر می‌کنند و همانطور که محال است برای ما تصور دین دیگری جز اسلام برای آنهائی که با دین سر و کار نداشته و از اوّل زندگی بفکر دین و انجام وظائفی بنام دستور دین نبوده‌اند و یا با عقاید دیگر انس و خوی گرفته‌اند محال است تصدیق کنند که باید از دین اسلام پیروی شود پس باین نتیجه می‌رسیم که اینکه جور مردم با اینکه طرز فکر و عقیده از دسته‌ی اول هستند یعنی جاهل قاصر و در عقاید خود مقصّر نیستند. کوستاولوبون در کتاب آراء و عقاید ص ۸۲: ایمان شخص متدین حد و انتهائی ندارد و هیچگونه محالات عقلی آنرا متزلزل نمی‌سازد و تحت نفوذ عقل و تجربه و کشف و مشاهده نمی‌رود، و هیچگونه ادله و مباحث علمی هم آنرا متزلزل نمی‌سازد و با مشاهده‌ی اینکه حقیقت علّت اینکه بعضی دانشمندان بزرگ در برابر بعضی عقاید مربوط بسحر و ستارگان تسلیم می‌شوند روشن می‌گردد. عالم تدین بسان کشتزاری است که معتقدات [صفحه ۱۲۸] دینی و سیاسی و غیره در آن رشد و نموّ می‌نماید. اینکه گفته‌ها که در نتیجه‌ی مطالعه و دقّت در افکار و عقاید ملل مختلف نوشته شده است از اینکه مرد نامی متخصص در علم الاجتماع صحیح است و اگر ما در استدلال دینی و اصول عقاید افراد بسیار محدود مملکت خودمان دقت کنیم هزاران عقاید ثابت لا- یتغیّر می‌یابیم که با هیچ دلیل و برهان قابل رخنه و خلل نیست با اینکه مردمان اهل علم و مطالعه و کتاب هستند. پس هر کس بآنچه معتقد است معذور است و تا وقتی که نتواند فکر خود را عوض کند آنچه باتّکای عقیده‌ی خود بیندیشد و بکند مسئول نیست. از ضمن احادیث هم اینکه مطلب را بخوبی می‌توان استکشاف کرد: صدر الدین شیرازی در کتاب عقل و جهل شرح اصول کافی اینکه حدیث را از آن کتاب نوشته است: ابی الجارود از امام باقر روایت کرده است که فرمود: «انّما یداق اللّه العباد فی الحساب یوم القیمة علی قدر ما آتاهم من العقول فی الدّنیا» یعنی: خداوند در روز قیامت بهمان اندازه که بمردم عقل داده است بحسابشان میرسد. و چند حدیث دیگر نظیر اینکه نقل کرده است بآن کتاب و باصل کتاب عقل و جهل اصول کافی مراجعه شود. پس ممکن است بگوئیم: اینکه آیه آن روز روی سخن با یهود و مسیحیها داشت که در حضور پیغمبر [ص] دانسته و فهمیده پی دین دیگر می‌روند. و امروز آنهائی را شامل می‌شود که با ارتباط باسلام پی دین دیگر می‌روند و برای مقاصد سوء تجسّس از بدعتها و ادیان باطل می‌کنند چنانکه کلمه‌ی «یبتغ» همین معنی را می‌فهماند که بمعنی طلب کردن و جستجو است پس اینکه دسته مردم اگر بخواهند خود را قانع کنند که ما در برابر اعراض از اسلام دین دیگر بجای آن پذیرفته‌ایم اینکه اظهار از آنها قبول نیست و از کار خود زیان می‌برند و ممکن است بگوئیم مقصود از کلمه‌ی اسلام یکتاپرستی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که در قرآن باین معنی زیاد استعمال شده است در نقل از ابراهیم و منحصر نیست بمسلمانی که پیروی پیغمبری محمّد باشد پس معنی آیه چنین باشد: [صفحه ۱۲۹] آنکه دینی غیر از تسلیم بحق و یکتاپرستی پی عقاید دیگر رود و معبودی برای خود بیندیشد از او پذیرفته نیست.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۸۶ تا ۸۹]

کَیفَ یَهدِی اللّهُ قَوماً کَفَرُوا بَعدَ إِیمانِهِم وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جاءَهُمُ البَیِّناتُ وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ [۸۶] أُولئِکَ جَزاؤُهُم أَنَّ عَلَیهِم لَعنَةَ اللّهِ وَ المَلائِکَةِ وَ النّاسِ أَجمَعِینَ [۸۷] خالِدِینَ فِیها لا یُخَفَّفُ عَنهُمُ العَذابُ وَ لا هُم یُنظَرُونَ [۸۸] إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِن بَعدِ ذلِکَ وَ أَصلَحُوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۸۹] -قرآن-۱-۴۴۲ معنی لغات: «کیف» چگونه. «بیّنات» جمع بیّنه بمعنی دلیل و گواه. «ینظرون» از مصدر انظار بمعنی مهلت دادن. جهت نزول: سیوطی: از إبن عبّاس روایت است: مردی از انصار مسلمان بود و کافر شد و پس از آن پشیمان شد بخویشاوندش پیغام داد از پیغمبر بپرسید توبه‌ی من قبول خواهد شد یا نه! اینکه آیه‌ها در جواب او نازل شد و باو پیغام دادند و او دوباره مسلمان شد. و نیز او از مجاهد روایت کرده است: حارث بن سوید حضور پیغمبر آمد و مسلمان شد پس از آن کافر شد و بقبیله‌ی خود برگشت اینکه آیه‌ها برای او نازل شد، مردی از خویشان او اینکه آیات را برایش برد و خواند حارث گفت سوگند بخدا از قدیم تو را راستگو می‌دانستم و پیغمبر از تو راستگوتر است و خداوند راستگوترین هر سه است، آنگاه برگشت حضور پیغمبر و با کمال علاقه و حسن عمل مسلمان شد. مجمع: از مجاهد و سدّی روایت شده است: حارث بن سوید بن صامت مخدر بن زیاد البلوی را بحیله کشت و بمکه فرار کرد و پشیمان شد و نزد خویشانش فرستاد که از پیغمبر بپرسند توبه‌اش قبول است یا نه! اینکه آیات نازل شد، تا آخر آنچه سیوطی [صفحه ۱۳۰] از مجاهد نقل کرده است. ترجمه: [چون دانستید جز اسلام دین دیگر نامقبول و زیان آور است متوجه خواهید شد که:] ۸۶ چگونه خدا هدایت نماید مردمانی را که پس از اسلام که نشانه‌ها و دلیلی چند برای‌شان آمد و گواه شدند که گفتار و رفتار پیغمبر درست است و حق، باز کافر شدند [و خود بر خود ستم کردند،] و خدا مردم ستمکار را هدایت نخواهد کرد. ۸۷ اینگونه کسان سزاشان به نفرین خدا و ملائکه و مردم همگی خواهد بود. ۸۸ که در آن همیشه بمانند و چیزی ز آزارشان کم نشود و آسوده‌شان نگذارند. ۸۹ مگر آنانکه زین پس توبه کنند و نکوکار شوند همانا خداوند بخشنده است و مهربان. سخن مفسّرین: «کَیفَ یَهدِی اللّهُ» ۸۶ طبری: در مقصود از «یَهدِی اللّهُ» سه احتمال است: -قرآن-۱۵-۳۹-قرآن-۶۶-۸۳ ۱- راه هدایت و بازگشت، برای کافران ممکن نیست چون خود از دست داده‌اند. ۲- از طریق استبعاد و ناشدنی اینکه جمله گفته شده است یعنی از چه راه آنها را هدایت کند جز همان که بوده است و خود از آن برگشته‌اند! ۳- چگونه براه بهشت هدایت‌شان کند که خود آن را نخواسته‌اند. «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا» ۸۹ ابو الفتوح نوشته است: آنگه استثنا کرد تائبان را تا کفّار بر کفر اصرار نکنند و نومید نشوند و بدانند که مادام تا کمال عقل برجای است و در تکلیف گشاده است، مکلف را بخلاص خود طریقی هست بتوبه و توبه‌ی کافر رجوع باشد از کفر بایمان چون ایمان آرد تایب باشد و توبه‌ی فاسق هم رجوع باشد از فسق به پشیمانی از گذشته که دیگر بآن کار دست نبرد. -قرآن-۱-۲۷ سخن ما: چون در آیت پیش اعلام شده است که غیر از اسلام دین دیگر پذیرفته نیست اینکه آیات بجای استدلال است برای روشن شدن مقصود از آن آیه که پس از اینهمه دیدن و شنیدن و پذیرفتن باز منحرف شدن و پی دین دیگر رفتن معلوم [صفحه ۱۳۱] است که قابل پذیرش نیست و نتیجه‌اش در عالم دیگر زیان است و بس، و اینکه یک اصل مسلّم است که اگر کسی وقت و نیروهای مادّی و معنوی خود بکار برد و هنوز بنتیجه نرسیده آنها را رها کند البتّه آنچه صرف کرده است نابود شده و زیان برده است و بهدف خود هم نرسیده است مگر هنوز که وقت باقی است نقشه‌ی اوّلی خود را دنبال کند که البتّه به نتیجه خواهد رسید و همین است معنی «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِن بَعدِ ذلِکَ» و اگر اعتراض شود که اینکه آیات برای تعیین تکلیف آنهائی بوده است که از دین برگشته‌اند چنانکه در جهت نزول آیه نوشته شد پس ارتباط به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیت پیش ندارد. جواب آن است که چون اینکه آیات در دنبال آن آیه است ممکن است برای تعیین تکلیف آن مردم باشد مخصوص و بطور عموم برای معرّفی کلیّه‌ی آنهائی باشد که پی غیر اسلام می‌روند و روی اینکه نظر می‌توان گفت: مقصود از «من یبتغ» در آیت پیش آنهائی است که دانسته و فهمیده دین اسلام را بهیچ انگاشته و پی غیر آن بروند. -قرآن-۴۳۶-۴۸۰ خواجه عبد اللّه انصاری از همه‌ی اینکه گفته‌ها و اندیشه‌ها گذشته است و راه دیگر پیش گرفته است و گفته است: الهی بو جهل از کعبه می‌آید و ابراهیم از بتخانه کار بعنایت است باقی بهانه الهی نور در طاعت امّا کار بعنایت است ما را مرحمت تو باید، باقی همه حکایت است: آنجا که عنایت خدائی باشد || فسق آخر کار پارسائی باشد و آنجای که قهر کبریائی باشد || سجّاده نشین کلیسائی باشد«-فرمت-۶۸-۷۰ [صفحه ۱۳۲]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۰ تا ۹۱]

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعدَ إِیمانِهِم ثُمَّ ازدادُوا کُفراً لَن تُقبَلَ تَوبَتُهُم وَ أُولئِکَ هُمُ الضّالُّونَ [۹۰] إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُم کُفّارٌ فَلَن یُقبَلَ مِن أَحَدِهِم مِلءُ الأَرضِ ذَهَباً وَ لَوِ افتَدی بِهِ أُولئِکَ لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ وَ ما لَهُم مِن ناصِرِینَ [۹۱] -قرآن-۱-۳۲۹ معنی لغات: «افتدی» از مصدر افتداء: فدیه دادن و در عوض بخشیدن و جان کسی را بمالی خریدن. جهت نزول: ابو الفتوح: از کلبی روایت است: با حارث بن سوید که آیات پیش برایش نازل شد یازده نفر دیگر هم بودند که کافر شدند چون او برگشت آنها گفتند: ما در مکه می‌مانیم اگر بخواهیم مسلمان بشویم آیتی برای ما نازل خواهد شد چنانکه برای حارث بود پس از آنکه فتح مکّه انجام شد چند نفر از آنها مسلمان شدند و باز چند نفر بر کفر خود بماندند اینکه آیه‌ها برای آنها است. ترجمه: ۹۰ همانا کسانیکه از پس دینداری بیدین شدند و بر کفر خود فزودند [که هر پیغمبری دیدند دروغگو شمردند و بهر سرزمین رسیدند کفر خود نمودار کردند] هرگز توبه‌شان پذیرفته نباشد که گروهی گمراه باشند. ۹۱ البتّه آنها که کافر شدند و بی‌دین مردند اگر روی زمین پر طلا کنند و بجان خرید خود دهند از هیچ یک‌شان پذیرفته نباشد و ایشان را آزاری دردناک باشد و یاوری ندارند. سخن مفسّرین: «ثُمَّ ازدادُوا کُفراً» ۹۰ مجمع: ۱- یعنی یهود که پیغمبری مسیح را پذیرفتند و بعد منکر شدند و هم منکر پیغمبر ما شدند و همین است زیادی کفر. - قرآن-۱۵-۳۹ ۲- یعنی آنها که با حارث بن سوید کافر شدند و بمکه گریختند و با اینکه چند تن‌شان مسلمان شدند آنها بر کفر ماندند و اینکه است معنی زیادی کفر. «هُمُ الضّالُّونَ» ۹۰ ابو الفتوح: یک معنی ضلالت هلاکت است یعنی آنها نابود هستند و معنی دیگر آنکه چون با کفر مرده‌اند کافر حقیقی و گمراه هستند دیگر -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۱۳۳] آنکه راه بهشت را گم کرده‌اند. «مِلءُ الأَرضِ ذَهَباً» ۹۱ مفسّرین از قتاده و از انس بن مالک روایت کرده‌اند که پیغمبر [ص] فرمود: کافران را در قیامت حاضر می‌کنند و می‌پرسند که می‌خواهید باندازه‌ی گنجایش زمین طلا داشته باشید تا خود را از اینکه سختی بخرید! می‌گویند اینکه آرزوی ما است. در جواب آنها می‌گویند بسیار ساده‌تر از اینها بشما گفتند و نکردید. -قرآن-۱-۲۶ سخن ما: در آیه‌های پیش اعلام شد: دینی جز اسلام بحال کسی سود ندارد و در آیات بعد توضیح شده است که اگر پس از انحراف از اسلام دوباره توبه کردند راهی برای سعادت خود باز کرده‌اند. در اینکه دو آیه تأکید شده است آنهائی که از اسلام برگشتند و تا آخر عمر بهمان عقیده ماندند و مردند وسیله‌ی سعادت ندارند و معلوم است سزای آنها گرفتاری همیشگی است و نتیجه آن است که هر سه دسته‌ی آیات از من به «مَن یَبتَغِ غَیرَ الإِسلامِ» تا ما لَهُم مِن ناصِرِینَ» تمام هفت آیه یک مطلب را تشریح کرده است اینکه حکایت سعدی مناسب است با روش آنکه راه مستقیم و وسیله‌ی اصلی سعادت را رها می‌کند و پی هوس بیهوده می‌رود: -قرآن-۴۶۰-۵۰۰-قرآن-۵۰۶-۵۳۲ همی یادم آید ز عهد صغر || که عیدی برون آمدم با پدر به بازیچه مشغول مردم شدم || بغوغای خلق از پدر گم شدم برآوردم از هول و دهشت خروش || پدر ناگهانم بمالید گوش که ای شوخ چشم، آخرت چند بار || بگفتم که دستت ز دامن مدار بتنها نتاند شدن طفل خرد || که مشکل توان راه نادیده برد اگر حاجتی داری اینکه حلقه گیر || که سلطان ندارد از اینکه در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گزیر کنون با خرد باید انباز گشت || که فردا نماند ره بازگشت.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیه ۹۲]

لَن تَنالُوا البِرَّ حَتّی تُنفِقُوا مِمّا تُحِبُّونَ وَ ما تُنفِقُوا مِن شَیءٍ فَإِنَّ اللّهَ بِهِ عَلِیمٌ[۹۲] -قرآن-۱-۱۲۱ معنی لغات: «برّ» هر چیز خوب و هر کار خوب. مجمع: ارتباط اینکه آیه بآیات پیش: چون اعلام شد: کافر بظرفیّت زمین اگر [صفحه ۱۳۴] طلا بدهد قبول نیست اینکه آیه برای دفع توهّم است که گمان نبرند در بخششهای لازم می‌توان سستی کرد و از آن خودداری نمود. ترجمه: ۹۲ هرگز از سود جهان [دهر] بهره‌مند نخواهید بود مگر ببخشید از آنچه خود پسندید و البته هر آنچه بخشید خدا بآن آگاه است. سخن مفسّرین: «لَن تَنالُوا البِرَّ» ۹۲ طبری: مقصود از بر آسایش از عذاب است و استفاده‌ی از بهشت. -قرآن-۱۵-۳۸ کشف نوشته است: گفته‌اند: برّ بر سه معاملت است یکی با خدا در معنی عبادت کردن، دیگر با قرابت و نزدیکان در معنی پیوستن بایشان و شناختن حقّ ایشان، سه دیگر با اجنبیان در معنی انصاف دادن ایشان و خوش داشتن خلق در صحبت ایشان. «مِمّا تُحِبُّونَ» ۹۲ مجمع: یعنی از اموال نفیسی که همیشه در آرزوی آن هستید. -قرآن-۱-۲۰ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گفت یعنی: بآنچه دوست‌تر داری نرسی تا آنچه دوست‌تر داری ندهی. عطیه گفت مراد ببرّ طاعت است و ابو روق گفت: خیر است. مقاتل بن حیّان گفت: تقوی است. حسن بصری گفت: یعنی از جمله‌ی ابرار نباشد تا انفاق احب الاموال نکند بطیبهٔ النّفس بچشم حقارت نگریده بدو بدست مهانت صرف کرده. مجاهد و کلبی گفتند: آیه منسوخ است بآیهٔ زکات. ضحّاک گفت: مراد بانفاق خود زکات است یعنی از جمله‌ی ابرار نباشد تا زکات واجب از مال ندهد. ابو الفتوح نقل کرده است: ابو طلحه‌ی انصاری از همه‌ی مردم مدینه بیشتر درخت خرما داشت و یک باغ خرما داشت برابر مسجد پیغمبر خوب و آباد و پر منفعت چشمه‌های آب خوب در آنجا بود که پیغمبر می‌رفت و آب میل می‌فرمود و وضو می‌گرفت چون اینکه آیه نازل شد ابو طلحه حضور پیغمبر [ص] رفت و عرض کرد: خدا می‌داند اینکه باغ را از همه دارائیم عزیزتر دارم، بهر مصرف که صلاح می‌دانی خرج کن. آن حضرت فرمود: کاری است خوب و سرمایه‌ای سودمند مصلحت آن است که وقف خویشاوندانت کنی. [صفحه ۱۳۵] طبری: ابو طلحه به پیغمبر عرض کرد زمینی به اریحا دارم برای خدا دادم فرمود برای خویشاوندانت معین کن او هم برای ابی بن کعب و حسان بن ثابت مقرر کرد و هم ابو الفتوح نوشته است: ابو ایّوب انصاری گفت: چون اینکه آیه آمد زید بن حارثه اسبی نیکو داشت و آن را سخت دوست می‌داشت بحضور پیغمبر آورد و عرض کرد: اینکه را دوست دارم و صدقه کردم آن حضرت بفرزندش اسامه بن زید داد. او عرض کرد: اینکه برای صدقه است. فرمود: بجای خود رسید و خدا قبول کرد. عبد اللّه سیدان از أبو ذر غفاری روایت کرده است که او گفت: در مال انسان سه شریک هستند: ۱- سرنوشت که هیچ نپرسد کدام بهتر یا لازم‌تر است و آنچه باید نابود کند می‌کند. ۲- وارث که منتظر است تو چشم بر هم نهی و او مال ببرد. ۳- خود صاحب مال که باید کوشش کند تا عاجز از آن دو نباشد که بهترش نصیب آنها بشود و خودش محروم ماند، چون خدای تعالی می‌گوید: «لَن تَنالُوا البِرَّ». فقیری نزد ربیع بن خثیم آمد او گفت مقداری شکر باو بدهید پرسیدند سائل نان می‌خواهد شکر را چه کند! گفت: -قرآن-۲۱۹-۲۴۲ خدا می‌داند که ربیع شکر دوست دارد و می‌گوید: «لَن تَنالُوا البِرَّ حَتّی تُنفِقُوا مِمّا تُحِبُّونَ». -قرآن-۵۱-۱۰۹ شیخ شیراز در بوستان نظیر اینکه احسان از حاتم طائی چنین یاد کرده است: ز بنگاه حاتم یکی پیرمرد || طلب ده درم سنگ فانید«۶» -فرمت-۵۶-۵۸ ز راوی چنان یاد دارم خبر || که پیشش فرستاد تنگی شکر زن از خیمه گفت اینکه چه تدبیر بود ||! همان ده درم حاجت پیر بود شنید اینکه سخن نامبردار طی || بخندید و گفت ای دلارام حی گر او در خور حاجت خویش خواست || جوانمردی آل حاتم کجا است و هم ابو الفتوح نوشته است: در خبر هست که زبیده همسر هارون خلیفه‌ی عبّاسی دستور داد قرآنی نوشتند بنود پاره در جلدهای زرین آراسته بجواهر گران قیمت روزی از آن قرآن می‌خواند باین آیه رسید: «لَن تَنالُوا البِرَّ» با خود اندیشید -قرآن-۲۱۹-۲۴۲ [صفحه ۱۳۶] که از اینکه چیزی دوستتر ندارم، زرگران

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را احضار کرد و آن طلا- و جواهر بفروخت و قیمت آن را مصرف چاههای بیابان کرد که تا امروز منسوب باو است. ابو الفتوح نوشته است: ابو بکر وراق گفت: حقّ تعالی باین آیه ما را فتوّت آموخت گفت: برّ من ببرّ خود دریابی من با تو آنگه برّ کنم که تو با برادران خود برّ کنی باین سر بده تا بآن سر با تو دهند بحسب آن بعدل و بیش از آن به فضل و نگر تا گمان نبری که آنچه تو می‌کنی از خیر و بر، بر من پوشیده است. «فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِیمٌ» ۹۲ مجمع: برای اینگونه جمله که بمنزله‌ی شرط و جزا است دو معنی از آن فهمیده می‌شود: ۱- هر چه بدهید همانطور خدا پاداش می- دهد کم باشد یا زیاد که چیزی بر او پوشیده نیست، ۲- هر چه هر طور بدهید خدا بهمان طور می‌داند خواه برای خودنمائی و خواه برای خدا و نکوکاری و از پیغمبر روایت شده است که فرمود: مقصود از اینکه آیه شخص مالدوست است که پیوسته در ترس از فقر و بیچارگی است لکن با همه مالدوستی از چیزی دل بکند و ببخشد. -قرآن-۱-۳۴ سخن ما: اینکه آیه راهنمای بیک قانون کلّی طبیعت است که در تمام آفرینش نهاده شده است چه وسیله‌ی بهره‌برداری از هر زراعت یا تجارت یا صناعت مواد خوب بکار بردن و بصورت مرغوب در آوردن است، جمله‌ی اول آیه جزء اول کار را نشان می‌دهد که تخم و ماده‌ی کار است یعنی اگر جنس نامرغوب مصرف گردید نتیجه‌ی کار پسند و مرغوب نخواهد شد. و جمله‌ی دوّم بطرز عمل اشاره کرده است که بهر صورت کاری را انجام دادید خدا دانا است یعنی بهمان گونه که کار کرده‌اید خدا مزد می‌دهد و از کار ناقص نتیجه‌ی تمام نمی‌توان گرفت. روش تربیتی و راهنمائی قرآن همین است که با یک جمله یا آیت مختصر و کوتاه مردم را بشرایط مادّی و معنوی زندگی رهبری می‌کند. آن بازرگان که جنس بد تهیه می‌کند ببازار دنیا عرضه می‌نماید و از مخارج جور کردن و مناسب عدل بندی کردن مضایقه دارد نتیجه‌اش برگشتن جنس است و یا پس از مدّتها خرج و سرگردانی، بنازلترین قیمت فروختن و ورشکست شدن خود و بدنامی ملّت و مملکت آن برزگر که تخم بد میکارد [صفحه ۱۳۷] و آن بافنده که پشم و پنبه‌ی ناپسند با رنگ نامناسب و ارزان پارچه می‌بافد نتیجه اینکه اعمال افسوس است و پشیمانی همین طور است کارهای معنوی که انتظار داریم نتیجه‌ی آن را در عالم دیگر دریابیم. پس از دو سال سه جزو اینکه تفسیر تمام شد اینک بیاری خدا جزو چهارم را آغاز می‌کنیم. [صفحه ۱۳۸] جزء چهارم

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۳ تا ۹۵]

كُلُّ الطَّعامِ كانَ حِلًّا لِبَنِي إِسرائِيلَ إِلاّ ما حَرَّمَ إِسرائِيلُ عَلى نَفسِهِ مِن قَبلِ أَن تُنَزَّلَ التَّوراةُ قُل فَأْتُوا بِالتَّوراةِ فَاتلُوها إِن كُنتُم صادِقِينَ [۹۳] فَمَنِ افتَرى عَلَى اللّٰهِ الكَذِبَ مِن بَعدِ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الظّالِمُونَ [۹۴] قُل صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ المُشرِكِينَ [۹۵] -قرآن-۱-۳۹۶ معنی لغات: «الطّعام» گندم، و هم کلیّه‌ی خوردنیها، «اسرائیل» یعقوب سر سلسله‌ی بنی اسرائیل. «افتری» از مصدر افتراء بر وزن افتعال، تهمت زدن. جهت نزول: از سدّی و ابو روق نقل کرده‌اند: چون پیغمبر [ص] فرمود: من بر ملت و آئین ابراهیم هستم یهود اعتراض کردند که گوشت و شیر شتر بر ابراهیم حرام بود و تو می‌خوری. فرمود: اینکه دروغ است. آنها گفتند: آنچه از زمان نوح و ابراهیم حرام بوده است تاکنون حرام است و امروز هم بر ما حرام است. آیه برای جواب آنها نازل شد. ترجمه: ۹۳ همه‌ی خوراکیها بر فرزندان اسرائیل روا بود جز آنچه اسرائیل پیش از فرود آمدن تورات بر خود حرام کرده بود. ای محمّد با جهودان بگو: اگر راستگوئید [و بتورات ز خوردن چیزی جلوگیری شده است] تورات بیارید و بخوانید [تا درست و نادرست نمودار شود] ۹۴ و آنکه زین پس دروغی بر خدای بندد از ستمکاران بود. ۹۵ و بگو: خدا راست گفت [و دین ابراهیم نمودار کرد] پس آن را پیروی کنید که از بت‌پرستی بدور است و ابراهیم برای خدا انباز باور نداشت. [صفحه ۱۳۹] سخن مفسّرین: «إِلّا ما حَرَّمَ إِسرائِيلُ» ۹۳ طبری: ضحّاک گفت: یعقوب گرفتار درد عرق النساء شد بطوری که شبها آرام نداشت و بروز آسوده بود سوگند یاد کرد که اگر شفا یابد رگ گوشت نخورد و اینکه گرفتاری و نذرش پیش از پیدایش موسی و تورات او بود، پیغمبر از یهود پرسید یعقوب چه چیز را بر خود حرام کرد! -قرآن-۱۵-۴۶ آنها گفتند: آنچه را او بر خود حرام کرد در تورات هست به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبر امر شد: بیهود بگو تورات بیارند و بخوانند که آنها دروغ می گویند و تهمت می‌زنند. قتاده گفت: اولاد یعقوب به پیروی از نذر پدر خود رگ گوشتها را جدا می کردند و نمی‌خوردند. از عبد اللّه بن کثیر و عطاء بن ابی رباح و عبد اللّه بن عبّاس روایت شده است که اینکه قضیّه نسبت بشیر و گوشت شتر بوده است. با مختصر تفاوت که از درد تا صبح ناله می کرد و شیر و گوشت شتر را دوست می‌داشت. «مِن بَعدِ ذلِکَ» ۹۴ مفسّرین: یعنی پس از آنکه دلائل و وسائل تمیز حق و باطل واضح شد تهمت و دروغ ستم است. -قرآن-۱-۲۰ «هُمُ الظّالِمُون» ۹۴ نشابوری: یعنی: باطل را بجای حق فرض کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۲ و دروغ را بجای راست و سرسختی و لجال را بجای انصاف و حکم بدرستی و نیز تهمت و دروغ بستن بسابقین و دروغ شمردن گفتار پیغمبر خود ستم است بر خودشان و هر کس از آنها پیروی کند. «وَ ما کانَ مِنَ المُشرِکِین» ۹۵ نشابوری: اینکه جمله وسیله‌ی توجّه است به اینکه که گفته‌ی پیغمبر از دین ابراهیم جدا نیست و آنچه در آن روا بوده است اینکه هم مجاز کرده است و نیز بآنچه او راهنمائی می کرده است یعنی یکتاپرستی، محمّد هم همان را بشما معرّفی می کند. -قرآن-۱-۳۴ سخن ما: جمله‌ی «قُل صَدَقَ اللّه» همان است که مکرر بمناسبت یادآوری شده است و نشانه است بر کمال قدرت و اطمینان معنوی پیغمبر که تمام سخنان من از جانب خدا است نه دروغ و گول‌زدن بمنظور جاه طلبی بلکه راست است چون خدا گفته است و من هم آنها را قبول دارم و بشما می گویم که بپذیرید. - قرآن-۱۸-۴۰ [صفحه ۱۴۰] صفیعلیشاه اعتقاد یهود را نسبت بابراهیم تعبیر لطیف کرده است: او نبود از مشرکان که نسبتش || مشرکان بر خود دهند از رفقتش هست او زین نام و نسبتها اجل || اینکه بنفی قول عامه است و ملل کودکی گوید پدر را کافتاب ||سیب یا لیمو است با اینکه رنگ و آب گوید او را نیست اینکه لیمو و سیب || بیش از اینکه کودک چه فهمد زان ادیب

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۶ تا ۹۷]

إِنَّ أَوَّلَ بَیتٍ وُضِعَ لِلنّاسِ لَلَّذِی بِبَکَّةَ مُبارَکاً وَ هُدیً لِلعالَمِینَ [۹۶] فِیهِ آیاتٌ بَیِّناتٌ مَقامُ إِبراهِیمَ وَ مَن دَخَلَهُ کانَ آمِناً وَ لِلّهِ عَلَی النّاسِ حِجُّ البَیتِ مَنِ استَطاعَ إِلَیهِ سَبِیلاً وَ مَن کَفَرَ فَإِنَّ اللّهَ غَنِیٌّ عَنِ العالَمِینَ [۹۷] -قرآن-۱-۳۱۷ معنی لغات: «بکّه» همان مکّه است. «حجّ» با کسر حاء همان حجّ است بمعنی آهنگ و رفت و آمد کردن و اعمال مخصوص بنام انجام حجّ. جهت نزول: ابو الفتوح: از مجاهد روایت است یهود گفتند بیت المقدس اشرف از کعبه است که جایگاه انبیاء و ارض مقدّسه است، مسلمین گفتند کعبه اشرف است اینکه آیه برای حلّ اختلاف آنان نازل شد. ترجمه: ۹۶ همانا نخستین خانه که برای خداپرستی مردم پایه‌گذاری شد آن خانه‌ایست فرخنده بمکه و رهنمای همگان [بخداپرستی و قبله و لطف حق] و در آن نشانه‌های نموداری است [بر یکتاپرستی که از سرزمینهای دور برای بندگی روی آرند و هم آهنگی کنند و دشمنی خود نمودار نکنند و بروزگاران بدینگونه بوده است و بماند] و مقام ابراهیم است و آنکه در آن درون شود باید از هر گزندی آسوده بماند و هر که ز مردمان تواند راه مکه پیماید باید برای بندگی خدا حج اینکه خانه کند و آنکه بیدین شد [و حجّ نکرد] البته خداوند از جهانیان بی‌نیاز بود. سخن مفسّرین: «أَوَّلَ بَیتٍ وُضِعَ» ۹۶ مجمع: مردم کوفه غیر از ابو جعفر -قرآن-۱۵-۴۰ [صفحه ۱۴۱] و ابو بکر حجّ با کسر حا و بقیه با فتح قرائت کرده‌اند. طبری: خالد بن عرعره گفت: مردی جلو علیّ علیه السّلام ایستاد و گفت: آیا همین خانه اوّلین ساختمان روی زمین است! فرمود: نه، ولی اوّلین خانه‌ای است که برای شرافت ابراهیم و آسایش خلق است. ابو الفتوح نوشته است: بعضی گفتند: مراد آن است که اول بقعه که از زمین بر روی آب پدید آمد و خدای تعالی بیافرید زمین کعبه بود از کفی سفید پس از آن بدو هزار سال زمین آفرید یعنی فرمود تا زمین از زیر خانه‌ی کعبه بیرون آوردند. فخر: در ارتباط اینکه آیات بآیات پیش نوشته است: چون در آیات پیش یادآوری شد که باید پیرو ملّت ابراهیم باشند در اینکه آیه برای توضیح آن روش ابراهیم و فضیلت حجّ کعبه بیان شده است و چون یهود و مسیحیها ادّعا داشتند که بر دین ابراهیم هستند در اینکه آیات تذکّر داده است که دین ابراهیم حجّ کعبه است و شما از آن رو گردان هستید. «لَلَّذِی بِبَکَّةَ» ۹۶ طبری: یعنی خانه‌ای که محل ازدحام مردم است برای طواف حجّ و عمره و از اینکه کلمه مشتق شده است بکّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فلان فلانا یعنی مزاحمت کرد و تصادم کرد با او. پس مقصود از اینکه کلمه اطراف کعبه است در داخل مسجد الحرام و خارج از مسجد الحرام مکّه است و آنکه ادّعا کرده است: مقصود همان داخله‌ی مکّه است و مکّه بقیّه‌ی حرم است اشتباه کرده است، قتاده گفته است آنجا بکّه است که مردم با یکدیگر مزاحم می‌شوند و زن و مرد در جلو یکدیگر نماز می‌خوانند و زنها جلو مردها نماز می‌خوانند و اینکه عمل در جای دیگر جایز نیست، عطیّه عوفی گفته است: بکّه جایگاه خانه است و مکّه اطراف آن است. -قرآن- ۱-۲۲ ابو الفتوح: ضحّاک گفته است: بکّه همان مکّه است که عرب باو میم به جای یکدیگر بگذارد مانند: سبد و سمد، اغمطت و اغبطت، ضربهٔ لازب و لازم. إبن شهاب گفته است: بکّه زمین مسجد و خانه است و مکّه همه‌ی حرم و عدّه‌ای گفته‌اند: مکّه نام شهر و بکّه نام زمین خانه و طوافگاه است چون مردم در آنجا مزاحم [صفحه ۱۴۲] یکدیگر می‌شوند. عطا گفته است: مردی در مسجد الحرام نماز می‌کرد زنی پیش او بگذشت مردم او را ملامت کرد، امام باقر علیه السّلام گفت: او را بخود گذار اینکه بکّه است که مردم یکدیگر را مزاحمت می‌کنند. فخر: چند فضیلت برای بکه و جهت اینکه اول بیت شمرده شده است نقل کرده است: اول آنکه بانی آن پدر ادیان و ملّتها ابراهیم خلیل است و پس از چند فضیلت هفتمین را می‌نویسد: چون در میان دو کوه غیر قابل آبادانی است ساکنین آنجا بکسی جز خدا امید ندارند. از ستمکاران دور است چون مناسب سکونت آنها نیست پس از پلیدی دنیاپرستان و جاه‌طلبان مصون است نمونه‌ای است برای مردم که در سرزمین فقر و بیچارگی قرار داده تا مردم از فقر نالان نباشند و اینکه موجب دلداری آنها باشد. و چون کعبه‌ی کل در جای فقر و ناداری قرار داده شده است، اشاره است که کعبه‌ی دل وقتی جای معرفت است که فقیر باشد و از دوستی دنیا خالی شده. «مبارکا» ۹۶ طبری: یعنی طواف دور آن موجب آمرزش گناه است. ابو الفتوح: معنی آن ثبات است، و مبرک شتر و برکه‌ی آب نیز بهمین معنی بقاء است و تبارک اللّه یعنی ثابت و پاینده است خدا. مجمع: یعنی خیر و برکت در آن فراوان است و گفته‌اند مبارک است چون عبادت در آن دائمی است، و گفته‌اند چون ثواب عبادت در آنجا دو برابر است و ممکن است همه‌ی اینکه معانی را از آن استفاده کرد چون با همه تطبیق می‌شود. «وَ هُدیً لِلعالَمِین» ۹۶ ابو الفتوح: یعنی قبله‌ی همگان و بمعنی دلالت و بیان هم گفته‌اند و ممکن است مراد لطف باشد چون هدی بمعنی لطف در قرآن استعمال شده است در اینکه جمله: «زِدناهُم هُدیً». -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۲۰۸-۲۲۶ مجمع: یعنی وسیله‌ی راهنمائی مردم است بسوی خدا چون هر صاحب قدرت که نسبت بآن جا قصد سوء کرد نابود شد مانند اصحاب فیل و هم آهو و گرگ در آنجا هستند و آسیبی بآنها نمی‌رسانند، و پرنده‌ی وحشی با انسان در آنجا مأنوس [صفحه ۱۴۳] است و مریضها شفا می‌یابند. «فِیهِ آیاتٌ بَیِّناتٌ» ۹۷ مجمع: مفسّرین از إبن عبّاس نقل کرده‌اند که او آیهٔ بیّنهٔ بصورت مفرد قرائت کرده است. و آیات را معنی کرده‌اند همان موجبات وسائل هدایت که در بالا نقل کردیم. -قرآن-۱-۲۷ «مَقامُ إبراهِیم» ۹۷ در سوره‌ی بقره تفصیل معنی اینکه کلمه نوشته شده است. ذیل آیت ۱۲۵. -قرآن-۱-۲۲ کشف الاسرار: از روی ظاهر اثر قدم ابراهیم است بر سنگ خاره که روزی بوفای مخلوقی آن قدم برداشت لا جرم رب العالمین اثر آن قدم قبله‌ی جهانیان ساخت. اشارتی عظیم است: کسی را که یک قدم بوفای حق از بهر حق بردارد چه عجب اگر باطن وی قبله‌ی نظر حق شود، اما از روی باطن گفته‌اند: مقام ابراهیم ایستادن گاه او است در خلّت، و آن که قدم وی در راه خلت چنان درست آمد که هر چه داشت همه در باخت هم کلّ و هم جزء و هم غیر: کلّ نفس او است، جزء فرزند او، غیر مال او. نفس بنیران داد و فرزند بقربان داد و مال بمهمان داد: امروز که ماه من مرا مهمان است || بخشیدن جان و دل مرا پیمان است دل خطری نیست سخن در جان است || جان افشانم که روز جان افشان است چون از نهاد و غیر خویش پاک بیرون شد بر منشور خلّت وی اینکه توقیع زدند: «وَ اتَّخَذَ اللّهُ إبراهِیمَ خَلِیلًا». -قرآن-۱-۴۳ «وَ مَن دَخَلَهُ کانَ آمِناً» ۹۷ مفسّرین چند معنی برای کلمه‌ی آمنا نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۳ ۱- هر که داخل مکّه شود اگرچه جانی باشد در امان است و کسی نباید متعرّض او شود، تا خود بیرون رود لیکن باید با او طوری در رفتار سخت بگیرند که ناچار شود و بیرون رود. ۲- هر که با بصیرت در دین وارد آنجا شود از آتش دوزخ در امان است و نظیر اینکه معنی از امام صادق [ع] روایت شده است. ۳- قبل از اسلام هر که درون آن می‌شد آسوده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بود پس از اسلام هم اینکه [صفحه ۱۴۴] تشریفات امضاء شد و بآن باید رفتار شود. «مَنِ اسْتَطاعَ إِلَيهِ سَبِيلًا» ۹۷ طبری: یعنی توانائی زاد و راحله باشد که وسیله‌ی خوراک و سواری داشته باشد و از إبن عبّاس نقل کرده است: بدن سالم و بهای خوراک و وسیله‌ی سواری که موجب اجحاف و سختی در زندگی نشود، از ضحّاک روایت کرده است: اگر کسی مال نداشت و توانست که بوسیله‌ی قرار داد- کار در برابر خوراک و پشت سر دیگری سوار شدن انجام حجّ نماید لازم است بر او و چه همین است معنی استطاعت و زاد و راحله. کسی باو گفت مگر خدا مکلّف کرده است مردم را که پیاده بحجّ روند! جواب داد: اگر کسی در مکّه ارثی داشته باشد آن را رها نمی‌کند و سوگند بخدا اگر نتوانند بسینه خیز می‌روند برای وصول ارث و همین طور است، وجوب حجّ، و هم طبری نوشته است: قرائت قاریها در کلمه‌ی حجّ مختلف است عدّه‌ای از قاریهای عراق و مدینه با صدای زیر خوانده‌اند، عدّه‌ای دیگر با صدای بالا- قرائت کرده‌اند و هر دو لغت معروف عرب است، کسر لغت مردم نجد است، و فتح لغت ساکنین عالیه است [سرزمین‌های ما فوق نجد از تهامه تا ماوراء مکّه بنام عالیه می‌نامند] و کسی از مطّلعین بعلوم عربیّت سراغ ندارم که در معنی اینکه دو کلمه تفاوت بداند. -قرآن-۱-۳۶ استبصار شیخ طوسی- کتاب حجّ نسخه‌ی خطّی خودم: ابو ربیع شامی گفت: از حضرت امام صادق [ع] پرسیدند معنی اینکه آیه را، فرمود مردم چه می‌گویند! عرض کردند وسیله‌ی خوراک و سواری [زاد و راحله] معنی کرده‌اند فرمود: از حضرت باقر اینکه را پرسیدند آن حضرت فرمود: مردم براه باطل رفته‌اند. اگر کسی باین اندازه توانائی داشت و باید آن را خرج زن و بچه‌اش کند تا از منت دیگران آسوده باشد آیا جایز است آن را خرج مکّه کند! پرسیدند پس مقصود از سبیل چه چیز است! فرمود: گشایش و وسعت در سرمایه که قسمتی را خرج مکّه کند و بقیّه را برای زندگی عیالش بگذارد مگر زکات را خداوند در مبلغ معین دویست درهم واجب نکرده است! ابو الفتوح: فقها در معنی اینکه جمله اختلاف کرده‌اند و در نظر ما شرط حج عقل و بلوغ و آزادی است و تندرستی و امنیت و وسیله‌ی سواری و مخارج راه و مقدار [صفحه ۱۴۵] کفایت زندگی پس از بازگشت، و شافعی نیز همین را گفته است. «وَ مَن كَفَرَ» ۹۷- تا آخر- اسباب النّزول: چون آیت:من به «وَ مَن يَبتَغِ غَيرَ الإِسلامِ دِيناً» نازل شد یهود گفتند: ما مسلم هستیم، پیغمبر فرمود: بر مسلمین حجّ واجب شده است، آنها گفتند: بر ما چنین وظیفه‌ای معین نشده است، اینکه جمله برای اینکه گفتگو و عقیده‌ی آنها نازل شد. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۶۴-۱۱۴ ابو الفتوح: عبد اللّه عبّاس و حسن و ضحّاک گفتند: مقصود آن است که هر کس وجوب حج را انکار کند کافر است مجاهد گفت: یعنی آنکه اگر حجّ کند آن را نیک نداند و اگر نکند خود را گناهکار نداند. موسی بن جعفر [ع] روایت فرمود از رسول خدا [ص] که گفت: هر که بمیرد و حجّ نکرده باشد خدای تعالی هیچ عمل از او قبول نکند. قتاده گفت از حسن بصری از عمر خطاب که او گفت: چند با همّت کردم که کسان را بشهرها فرستم تا خود کی است که حجّ نمی‌کند بی‌عذری بر او جزیه نهم. المیزان: کعبه در نظر ملّتهای مختلف محترم بوده است: ۱- هندیها آن را احترام می‌کردند که روح سیفا [اقنوم سوّم از اقانیم سه گانه] در حجر الاسود حلول کرد آنگاه که با همسرش بزیارت آنجا رفت. ۲- صابئیهای ایران و کلده آن را یکی از هفت خانه‌ی دیرین گرامی می- دانستند که کعبه بوده است و مارس که در یکی از قله‌های کوهی باصفهان ساخته بوده است، و مندوسان که در هند بوده است، و نوبهار بلخ، و بیت غمدان در صنعاء یمن، و کاوسان در فرغانه، و خانه‌ای در بالای سرزمین چین. ۳- ملّت فارس معتقد بودند که روح هرمز در کعبه جای گرفته است و بسا که بزیارت آن می‌رفته‌اند. ۴- یهود آن را احترام می‌کردند و بدین ابراهیم آنجا عبادت می‌کردند و در آن صورت ابراهیم و اسماعیل را رسم کرده بودند که تبرهای از لام [معرّفی آن در سوره‌ی بقره آیه ۱۶۰ و ۱۲۵ گذشته است] در دست آنها بود و نیز صورت عذرا و مسیح در آنجا [صفحه ۱۴۶] بوده است که نشانه‌ی احترام در نظر مسیحیها است. و بدوران دیرین شاید چنین عقیده‌ای بوده است که چون کعبه بسیار قدیمی است خانه‌ی ستاره‌ی زحل است. سخن ما: در سوره‌ی بقره آیات ۱۲۷- ۱۳۴ و ۱۵۷- ۱۶۲، آنچه نسبت بحج بنظر رسید نوشته شده است.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۹۸ تا ۹۹]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قُل یا أَهلَ الکِتابِ لِمَ تَکفُرُونَ بِآیاتِ اللّهِ وَ اللّهُ شَهِیدٌ عَلی ما تَعمَلُونَ [۹۸] قُل یا أَهلَ الکِتابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِیلِ اللّهِ مَن آمَنَ تَبغُونَها عِوَجاً وَ أَنتُم شُهَداءُ وَ مَا اللّهُ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ [۹۹] -قرآن-۱-۲۶۸ معنی لغات: «تصدّون» از مصدر صدّ، با تشدید دال بمعنی جلوگیری و ممانعت «تبغونها» از مصدر بغی بمعنی طلب کردن و خواستن، انحراف نافرمانی، بزه- کاری زن، زیاد شدن باران، ورم و سختی جراحت. و بغاء و بغی و بغیه با الف ممدود و مقصور و ضمّه و بغیه با کسری با تلفّظ می‌شود. «عوج» کجی. ترجمه: ۹۸ بگو: ای کتابخوانده‌های یهودی و مسیحی چرا نشانه‌های حق باور ندارید با اینکه خدا گواه بر کار شما است. ۹۹ و نیز بگو: ای کتابخوانان، چرا جلوگیر راه حقّ می‌شوید و از آن کجروی مردم می‌خواهید و خود گواه [بدرستی آن و بدی کار خود] باشید و خدا از آنچه کنید بی‌خبر نباشد. سخن مفسّرین: «قُل یا أَهلَ الکِتابِ» ۹۸ فخر: در نظم و دسته‌بندی آیه‌ها دو جهت تصور دارد: -قرآن-۱۵-۴۱ ۱- پس از یادآوریهای مکرر بر درستی گفته‌های پیغمبر و بیان آنچه در دین یهود حلال و حرام بوده است و اعمال حجّ از یادگار ابراهیم بوده است، در اینکه آیات با کمال ملایمت توجه می‌دهد یهود و مسیحیها را بزشتی انکار و سرسختی بعد از آن توضیحات لازم. [صفحه ۱۴۷] ۲- پس از بیان لزوم انجام حجّ آنها را سرزنش می‌کند که چرا منکر حجّ می- شوید با اینکه خود درستی آن می‌دانید! «لِمَ تَصُدُّون» ۹۹ ابو الفتوح نوشته: در کیفیّت صدّ بر دو قول گفتند: یکی آنکه جهودان بتذکیر و یاد دادن کارزاری که در جاهلیت از میان اوس و خزرج بود ایشان را بر یکدیگر اغرا کردندی تا ایشان بر یکدیگر بیامدندی و حمیّت جاهلیّت ایشان را بر آن که محافظ و مراعات اسلام یکسو نهادندی و با سر کینه‌ی کهن شدندی. -قرآن-۱-۲۰ اینکه قول زید بن اسلم است، و حسن گفت: آیه بر جهودان و ترسایان است و آن، آن بود که ایشان عرب را گفتندی: اینکه محمّد نه آن محمّد است که ما، نعت و صفت او در تورات و انجیل خوانده‌ایم. فخر: جلوگیری و صد آنها اینکه طور بوده است که با مردمان ضعیف و کوتاه فکر چیزهائی می‌گفتند تا آنها شاک و دو دل شوند مثل اینکه صفات پیغمبر در کتابهای ما نیست. «عوجا» ۹۹ مفسّرین نوشته‌اند: با زبر عین بمعنی کج در محسوسات است مثل دیوار و درخت و با صدای زیر عین بمعنی کجی معنوی و انحراف است مثل کجی در گفتار و کردار و اندیشه. مجمع: یعنی چرا می‌خواهید مردم از راه مستقیم حقّ بطرف گمراهی کج بشوند و بعضی گفته‌اند: یعنی اینکه راه را از غیر استقامت و غیر شایسته تعقیب می‌کنید. «وَ أَنتُم شُهَداءُ» ۹۹ ابو الفتوح: شما گواه هستید که منع از راه خدا روا نیست، و یا شهداء بمعنی عقلاء است مثل: «أَو أَلقَی السَّمعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ» یعنی او گوش فرا داد با خرد و عقل و مقصود آن است با اینکه شما خردمند هستید چرا چنین هستید! و قولی دیگر آن است که شما گواهید بر آنکه در تورات و انجیل نوشته است که دین مسلمانی دین خدا است و حق. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۳۴-۱۷۳ فخر: ۱- شما شاهد معجزات و نشانه‌های پیغمبری محمّد هستید، ۲- شما [صفحه ۱۴۸] شاهد و عادل در میان ملّت خود هستید که بگفتارتان اطمینان دارند پس چگونه اغفال مردم شایسته‌ی شما است! «وَ مَا اللّهُ بِغافِلٍ» ۹۹ فخر: در آیت اوّل: «اللّهُ شَهِیدٌ» گفته شده است چون آشکارا می‌گفتند پیغمبر دروغ می‌گوید و کفر خود را نمودار می‌کردند مناسب است که گفته شود: خدا گواه کار شما است و چون با نیرنگ مردم را گمراه می‌کردند مناسب است که گفته شود: خدا از کارتان بی‌خبر نیست. و [مَا اللّهُ بِغافِلٍ] گفته شده است. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۵۳-۷۰-قرآن-۳۳۱-۳۵۴ سخن ما: کلمه اهل الکتاب شامل عموم علمای یهود و نصاری است، و شاید همه‌ی آنها دانسته و فهمیده معارضه نمی‌کردند. اگر یک عده جاه طلب و شیطان صفت مطلب برای آنها روشن بود، و پا روی حقّ می‌گذاشتند، شاید یک عده هم فقط بواسطه‌ی انحراف سلیقه و تعصّب در راست و دروغ گفته‌های پیغمبر [ص] فکر نکرده و نسنجیده آنها را تکذیب می‌کردند، باین مناسبت خطاب باهل کتاب در دو آیت پی در پی تکرار شده است: در آیت اوّل خطاب بآنهائی است که از تعصّب و کهنه پرستی، چشم بسته منکر پیغمبر [ص] شده‌اند و بهمین مناسبت خطاب با آنها ساده بر- گذار شده است که خدا از عقیده و کفر شما با خبر است پس مطمئنّ به افکار و عقاید قدیمی نباشید خود هم فکر کنید تا حقیقت برای شما آشکار شود. در آراء و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عقاید مردم اینکه مطلب خوب روشن است که بیشتر مردم بلکه همان طبقه‌ی با سواد در عمده‌ی عقاید و تصدیق و تکذیبهاشان مقلّد و متأثّر از تلقینها و گفته‌های دیگران هستند، برای معرّفی اینکه طرز عقل و عمل افسانه‌ای نقل می‌کنند: عدّه‌ای دور کسی را گرفته و داد و فریاد بپا کرده بودند که اینکه شخص بیدین است در اینکه گیر و دار یکی با لباس علما و صلحا وارد معرکه شد و چاقوی از جیب بدر کرد و آن متّهم را کشت و پس از فراغ عمل می‌گفت معلوم نشد اینکه خبیث چه تقصیر داشت! با اندکی دقّت در فکر و سلیقه‌ی مردم اینکه حقیقت بخوبی آشکار می‌شود و پیوسته هزاران همانند آن بگوش و چشم می‌رسد شاید آیت اوّل سرزنش اینکه جور فکر و عمل باشد. در آیت دوّم روی سخن با آنهائی است که دانسته و سنجیده کافر [صفحه ۱۴۹] می‌شوند، اینکه است که طرز خطاب بآنها عوض شده است که جلوگیر حقّ می‌شوید برای هدف سوء و منحرف کردن مردم و سزای اینکه کار با یک جمله‌ی کوتاه و سر بسته یادآوری شده است که خدا از کار شما غافل نیست.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِن تُطِیعُوا فَرِیقاً مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ یَرُدُّوکُم بَعدَ إِیمانِکُم کافِرِینَ[۱۰۰] وَ کَیفَ تَکفُرُونَ وَ أَنتُم تُتلی عَلَیکُم آیاتُ اللّهِ وَ فِیکُم رَسُولُهُ وَ مَن یَعتَصِم بِاللّهِ فَقَد هُدِیَ إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ[۱۰۱] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ حَقَّ تُقاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلاّ وَ أَنتُم مُسلِمُونَ[۱۰۲] وَ اعتَصِمُوا بِحَبلِ اللّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا وَ اذکُرُوا نِعمَتَ اللّهِ عَلَیکُم إِذ کُنتُم أَعداءً فَأَلَّفَ بَینَ قُلُوبِکُم فَأَصبَحتُم بِنِعمَتِهِ إِخواناً وَ کُنتُم عَلی شَفا حُفرَةٍ مِنَ النّارِ فَأَنقَذَکُم مِنها کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللّهُ لَکُم آیاتِهِ لَعَلَّکُم تَهتَدُونَ[۱۰۳] -قرآن-۱-۷۳۵ معنی لغات: ف «الّف» از مصدر تألیف بمعنی فراهم کردن. «تتلی» از مصدر تلاوه بمعنی متوالی و پی در پی خواندن. «یعتصم» از مصدر اعتصام بمعنی چنگ زدن و دست آویز کردن. «تقاته» بمعنی تقوی و پرهیزگاری در دین. «شفا» با فتح شین کناره و تیزی هر چیزی. «حفرة» گودال. «أنقذ» از مصدر انقاذ بمعنی خلاص کردن و نجات دادن. جهت نزول: اسباب النّزول: إبن عبّاس گفت: دو قبیله‌ی اوس و خزرج که یاران پیغمبر بودند، پیش از اسلام با یکدیگر در جنگ بودند روزی چند نفر از هر دو قبیله گرد هم نشسته بودند و از اختلاف پیش از اسلام‌شان سخن می‌گفتند، کم کم بصورت خشم درآمد و اسلحه بروی یکدیگر کشیدند اینکه آیه نازل شد. و نیز از زید بن اسلم روایت کرده است: چند نفر از آن دو قبیله دوستانه [صفحه ۱۵۰] گرد هم نشسته بودند شمّاس بن قیس که مردی یهودی و متعصّب بود بر آنها گذشت و از یگانگی آنها که بواسطه‌ی اسلام پیدا شده بود ناراحت شد جوانی را که همراه او بود دستور داد میان آنها بنشیند و دوران گذشته و دشمنیها را بخاطرشان آورد چون او وارد جمعیت شد و از گذشته یاد کرد گفتگو میان آنها آغاز شد دو نفر بلند شدند اوس بن قیظی از قبیله‌ی اوس و جبّار بن صخر از قبیله‌ی خزرج و خشونت کردند و آماده‌ی جنگ شدند خبر بپیغمبر رسید آنجا تشریف برد و نصیحت کرد و آرام شدند اینکه آیات برای آنها نازل شد و آیات پیش «یا أَهلَ الکِتابِ لِمَ تَصُدُّون- تا آخر» برای شمّاس بن قیس یهودی بوده است. -قرآن-۵۸۳-۶۲۱ ترجمه: ۱۰۰ ای مؤمنین، اگر گوش بسخن دسته‌ای از اینکه یهودی‌های کتابخوانده فرا دهید شما را از پس مسلمانی به بیدینی بگردانند. ۱۰۱ و چگونه بیدین شوید با اینکه آیات خدا از قرآن برای‌تان خوانند و پیامبر خدا میان شما است! و هر کس خدا را دستاویز خود کند البته براه راست رهبری شده است. ۱۰۲ ای مؤمنین بدرستی ز نافرمانی خدا پرهیزگار باشید که بهنگام مرگ دیندار بمیرید، ۱۰۳ و همگی بریسمان خداوندی [و دستور پیغمبر] استوار بچسبید و پراکنده از هم نشوید و بیاد آرید بخشش خدا را بخود که روزگاری دشمن یکدیگر بودید و او دلهاتان بهم فراهم کرد و ز نعمت او بود که با یکدگر برادر شدید و بر لبه‌ی گودال آتش بودید و او شما را از آن رها کرد. به اینکه گونه سخنان و یادآوریها خدا نشانه‌های [یکتائی و توانائی] خود را برای شما نمودار می‌کند که شاید راه رستگاری خود بیابید. سخن مفسّرین: «یَرُدُّوکُم بَعدَ إِیمانِکُم کافِرِین» ۱۰۰ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱۵-۵۸ و اینکه بر سبیل مجاز بود یعنی چیزی کنند که آنان که از شما بر بصیرت نباشند مرتد شوند و آنان که بر بصیرت باشند از سر حمیت جاهلیت کاری کنند که ظاهر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او کفر باشد. جابر إبن عبد اللّه انصاری گوید: بینا که ما در یکدیگر افتاده بودیم رسول علیه السّلام برآمد چون ماه تابان که در شب تاریک برآید بدست اشارت کرد چندانی بود که اشارت دست رسول بدیدند اینکه گروه از اینکه جانب شدند و آن گروه از آن جانب پس در جهان [صفحه ۱۵۱] هیچ شخص نیست که بر ما دوست‌تر است از رسول خدای و ندیدیم روزی که اولش زشت و پر وحشت بود که آن روز و آخرش نکوتر از آن روز. «وَ مَن یَعتَصِم بِاللّهِ» ۱۰۱ طبری: عصم بمعنی منع و جلوگیری است و اعتصام بمعنی امتناع است یعنی دین خدا را وسیله‌ی جلوگیری و مستمسک خود قرار دهد «صِراطٍ مُستَقِیمٍ» ۱۰۱ ابو الفتوح: یعنی ثواب یا الطافی که راه حق را بیابد. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۱۷۳-۱۹۳ صفیعلیشاه در کتاب عرفان الحقّ ص ۹: صراط المستقیم میان یسار و یمین است، و خیر الامور همین در هر مرتبه‌ای از وجود که واقفی بهمان مرتبه عارفی، کمال در حفظ مراتب است و هر مقامی را مناسب. حافظ هم صراط المستقیم را در اینکه شعر بطور کنایه معرّفی کرده است: در طریقت هر چه آید پیش سالک خیر او است || در صراط المستقیم ای دل کسی گمراه نیست «اتَّقُوا اللّهَ حَقَّ تُقاتِهِ» ۱۰۲ طبری: یعنی پیوسته در اطاعت باشید که هرگز نافرمانی نکنید، و بیاد او باشید که فراموشش نکنید و شکر نعمت کنید و مبادا که ناسپاس باشید. -قرآن-۱-۳۶ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گفت: آن باشد که طرفة العینی در آن عاصی نشوند. مجاهد گفت: آن باشد که جهاد کنند در راه او حق جهاد و ملامت هیچ لائم دامن او نگیرد و حق بگوید و اگرچه بر او باشد و بر پدر و برادر و فرزندان او. زجاج گفت: آن باشد که طاعت او بجای آرد در آنچه بر او واجب بود و سمیع و مطیع باشد اوامر او را. طبری از قتاده و دیگران روایت کرده‌اند که مردم طاقت عمل باین آیه نداشتند اینکه حکم نسخ شد و بجای آن باین آیه مأمور شدند: «فَاتَّقُوا اللّهَ مَا استَطَعتُم» ولی اینکه ادّعا را دیگران نپذیرفته‌اند و اینکه عقیده درست نیست. -قرآن-۱۴۴-۱۸۰ تأویلات کاشانی: یعنی خدا را برای خود نگاهبان بگیرند تا بتوانید از شرور نفسانی و لوازم ذاتی خود محفوظ بمانید زیرا در قدرت او است که هر تلف شده را تلافی [صفحه ۱۵۲] کند و عوض بدهد. «وَ لا تَمُوتُنَّ إِلّا وَ أَنتُم مُسلِمُونَ» ۱۰۲ طبری: یعنی تا هنگام مرگ با اسلام و رعایت احترام آن باشید. -قرآن-۱-۴۹ ابو الفتوح نوشته است: گفته‌اند: مقصود از مسلمون مخلصون است و گفته‌اند: مقصود مفوّضون است یعنی کارهای خود بخدا واگذار کننده. فضیل گفت: گمان نیکو برند بخدای انس مالک روایت کرده است: آنکه تقوای بحق داشته باشد زبان خود نگاه دارد. «وَ اعتَصِمُوا بِحَبلِ اللّهِ» ۱۰۳ طبری: مقصود از حبل وسیله‌ی دست یافتن بمقصود است. عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی جماعت و گروه مردم. قتاده گفته است مقصود قرآن است و عهد و فرمان خدا است. ضحّاک و سدّی و مجاهد هم گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۳ مقصود قرآن است، إبن زید گفته است: مقصود اسلام است: حسینی نوشته است: رباعی: حقّا که بی‌متابعت سیّد رسل || هرگز کسی بمنزل مقصود ره نیافت از هیچ رو بهیچ دری ره نمیدهند || آن را کز آستانه‌ی وی روی دل بتافت ابو الفتوح: حبل کنایت باشد از دین عهد و امان و مودّت و خویشی و قرابت و از پیغمبر و حضرت علیّ روایت کرده است که فرمودند: قرآن حبل اللّه المتین است و ابان بن تغلب از حضرت صادق [ع] روایت کرده است که فرمودند: مقصود از اینکه جمله ها ما هستیم. خواجه عبد اللّه انصاری گفته است: جمعی بحسین منصور رسیدند وقتی که او را بردار می‌کشیدند بطریق استفسار پرسیدند که حقیقت محبت چی است و مرد اینکه میدان کی است! فرمود که: «اوّلها حبل و آخرها قتل» یعنی اوّلش رسن است و آخرش دار سر فکن. «فَأَلَّفَ بَینَ قُلُوبِکُم فَأَصبَحتُم بِنِعمَتِهِ إِخواناً» ۱۰۳ ابو الفتوح: رسول علیه- السّلام گفت مسلمان برادر مسلمان است بر او ظلم نکند و نگذارد که کسی بر او ظلم -قرآن-۱-۶۷ [صفحه ۱۵۳] کند بر یکدیگر حسد مبرید و دشمنی نکنید، و از یکدیگر دوری نکنید و چون برادر باشید که پرهیزگاری در دل است و اندیشه‌ی بد و پیمان برادر دینی شکستن بالاترین بدی است. و فرمود: مؤمن برای مؤمن مثل لوازم ساختمان است که هر قسمتی وسیله استحکام و نگاهداری قسمت دیگر است و فرمود: مؤمنین در دوستی مانند پاره‌های تن هستند که چون عضوی رنجور شود بقیّه در آزار باشند. بیشتر مفسّرین نوشته‌اند اینکه جملات آیه اشاره است بسابقه‌ی تاریخی که محمّد بن اسحاق نوشته است: دو برادر از یک مادر و پدر بودند بنام اوس و خزرج که دوست و همسوگند یکی از آنها سمیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إبـن زيـد بن مالـك دوست و همسوگنـد مالـك بن عجلاـن از قـبيله‌ی خزرج بنـام خـاطب إبن حرب بن مزينه را كشت و اينكه قتل موجب شـد كه ميـان دو قبيله و عموزاده‌هـا آتش جنـگ افروخته شـد، كه مورخين نوشـته‌اند: صـد و بيست سـال ميان اينكه دو تيره جنـگ برقرار بود تا پيغمبر بمـدينه هجرت فرمود. «وَ كُنتُم عَلى شَـفا حُفرَةٍ» ۱۰۳ ابو الفتوح نوشـته است: و اينكه مثل است يعنى شـما نزديك بودى كه در دوزخ افتى و از ميان شـما و افتادن در دوزخ هيـچ نمانده بود جز آنكه مرگ بشـما رسـيدى چون كسـى كه بر كناره‌ی چاهى يا خنـدقى باشـد بهر آسـيبى كه باو رسـد درافتـد، خداى تعالى ايشان را تشبيه كرد و احوال ايشان بحال كسـى كه بر كناره‌ی حفره‌اى باشد هر ساعت خوف آن بود درافتد. -قرآن-۱-۳۲ «لَعَلَّكُم تَهتَدُون» ۱۰۳ طبرى: تا اينكه هدايت شويد. -قرآن-۱-۲۶ سخن ما: ۱- در دو آيت اول توجه مى‌دهـد بيـك ميـل عمومى آدمى كه مى- خواهـد ديگران را با خود هم آهنگ كنـد. براى جلوگيرى از اينكه تمايلات يادآور شده است كه مختصـر غفلت و موافقت با اجانب موجب انحراف شـما خواهد شد. و باز استدلال شـده است كه تناسبى ميان شـما و مخالفين شـما نيست زيرا آنها وسـيله‌ی عقل و دانش ندارنـد و آنچه مى‌انديشـند مولود بى‌خردى است ولى شـخص تحصيل كرده كه مربّى مثل پيغمبر [ص] و كتابى مانند قرآن دارد بايستى بهتر فكر كند و از سرمايه‌ی خدا- دادى خود استفاده نمايد و گوش بگفته‌ی اجانب نكند. [صـفحه ۱۵۴] ۲- در دنباله‌ی اينكه تذكّر مردم را توصـيه‌ی بتقوى و پرهيزگارى كرده است كه تا دم مرگ از ميل بمردم نااهل كه خود منافى تقوى است خودددارى بنمايند. ۳- راه عملى براى آسودگى از موفّقيت دشـمنان نشـان داده شـده است كه آن دشـمنى و كينه توزى كه گرفتـار بوديـد و آينـده‌ی شـما را تهديـد مى‌كرد دين اسـلام از آن نجاتتان داد پس در آينده هم همان دين و يگانگى را محكم نگاه داريد و متمايل باجانب و مخالفين خود نشويد تا براى هميشه براه راست و آسوده باشـيد. ۴- عـدّه‌اى از علماى اخلاق معتقـد شده‌اند: براى كسب فضـيلت كافى است كه انسان باراده‌ی قوى و پشـت كار دارى كامل بانجام وظائف بپردازد، و جمله‌هاى «يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُم آياتِهِ» تا آخر. بر خلاف اينكه عقيده راهنمائى مى‌كند كه بايستى از نيروى خرد اسـتفاده كنيـد يعنى بكتاب و سـخن مربى گوش بدهيـد و از گذشـته عبرت بگيريـد آنگاه اقدام بانجام وظيفه كنيد. - قرآن-۱۶۵-۲۰۱

[سوره آل‌عمران [۳]: آيات ۱۰۴ تا ۱۰۷]

وَ لتَكُن مِنكُم أُمَّةٌ يَـدعُونَ إِلَى الخَيرِ وَ يَـأمُرُونَ بِالمَعرُوفِ وَ يَنهَونَ عَنِ المُنكَرِ وَ أُولئِـكَ هُمُ المُفلِحُونَ [۱۰۴] وَ لا- تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَ اختَلَفُوا مِن بَعـدِ مـا جـاءَهُمُ البَيِّنـاتُ وَ أُولئِـكَ لَهُم عَـذابٌ عَظِيمٌ [۱۰۵] يَـومَ تَبيَضُّ وُجُـوهٌ وَ تَسوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسوَدَّت وُجُوهُهُم أَ كَفَرتُم بَعـدَ إِيمـانِكُم فَذُوقُوا العَـذابَ بِمـا كُنتُم تَكفُرُونَ [۱۰۶] وَ أَمَّا الَّذِيـنَ ابيَضَّت وُجُـوهُهُم فَفِى رَحمَـتِ اللّهِ هُـم فِيها خالِدُونَ [۱۰۷] -قرآن-۱-۵۴۹ معنى لغـات: «امّـة» ابو الفتوح براى آن پنـج معنى نوشـته است: ۱- جماعت، ۲- مدّت، ۳- مقتدى و پيشوا، ۴- قـامت و بالا، ۵- مادر. و در قاموس چنـدين معنى نوشـته است. «تبيض» از مصـدر ابيضاض، بمعنى سـفيد شدن. «تسودّ» از مصدر اسوداد بمعنى سـياه شدن. «فذوقوا» از مصدر ذوق بمعنى چشـيدن. [صـفحه ۱۵۵] ترجمه: ۱۰۴ اى مسـلمانان بايد گروهى از شما پيوسـته مردم را بكار خوب بخوانند و فرمان بكار شايسـته دهند و جلوگير از ناروا باشند و اينگونه كسان خود رستگاران بودند. ۱۰۵ پس بمانند آن مردم نباشـيد كه پس از رسـيدن نشانه‌هاى نمودار راه راست ناسازگار شدند و ز هم پاشـيدند كه اينان را آزارى دردناك بود. ۱۰۶ بآن روز كه چهره‌هائى سپيد بود و ديگرى سـياه، سـياه رويان را گويند شما كه مؤمن بوديد چرا كافر شديد! پس بسزاى كفرتان اينكه آزار بچشيد. ۱۰۷ و آنان را كه روى سپيد بود در مهر خداوندى جاودان بمانند. سـخن مفسّرين: «وَ لتَكُن مِنكُم أُمَّةٌ يَـدعُونَ إِلَى الخَيرِ» ۱۰۴ طبرى: يعنى، بايـد جمـاعتى باشـند كه دعوت باسـلام نماينـد ضـحاك گفته است: مقصود از جمـاعت اصـحاب پيغمبر است. -قرآن-۱۵-۶۸ تنوير المقبـاس: يعنى بايـد يـك دسـته بسوى صـلح و احسـان دعوت كننـد. ابو الفتوح: بيشـتر مفسّـرين از كلمه‌ی: [من] معنى تبعيض فهميده‌انـد يعنى يـك عـده و در نتيجه معتقـد شده‌انـد كه اينكه وظيفه‌اى است كه بايـد يك

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دسته‌ی نا- معیّن انجام دهد و چون انجام شد دیگران عهده‌دار آن نیستند و باصطلاح واجب کفائی است نه عینی، و زجّاج گفته است: کلمه‌ی [من] برای تخصیص مسلمین است از دیگر مردم باین وظیفه یعنی عموم شما مسلمانان چنین وظیفه‌ای دارید. و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: [من] زیادی است و معنی آن است: باید همگی مردمی باشید که امر بمعروف و نهی از منکر نمائید و اینکه معنی عقیده آنهائی است که اینکه تکلیف را واجب عینی می‌دانند، که مذهب ما و زجّاج و جبّائی همین است. مجمع: یعنی یک دسته مردم دعوت بدین بنمایند. نوشته است: صفت قومی است که با قامت حق قائم‌اند و از حول و قوّت خویش محررّ، و از ارادت و قصد خویش مجرد، از دائره‌ی اعمال و احوال بیرون، و از اسر اختیار و تصرّف آزاد، خدا را دانند، خدا را خوانند و دین خدای را کوشند. و از خلق و ملامت خلق نیندیشند در دل دوستی مولی دارند، و در دیده کحل«۷» تجلّی تجلّی -پاورقی-۳۴۴-۳۴۶ [صفحه ۱۵۶] هر چیزی چنان که هست بینند، دیگران از صنع بصانع نگرند ایشان از صانع در صنع نگرند، خاصگیان حضرتند، بداغ گرفتگان مملکتند: بنده‌ی خاص ملك باش که با داغ ملك || روزها ایمنی از شحنه و شب‌ها ز عسس «یَأمُرُونَ بِالمَعرُوفِ- تا آخر» ۱۰۴ طبری: ابی عون ثقفی گفت از صبیح شنیدم که او گفت از عثمان شنیدم که اینطور قرائت می‌کرد: [یَأمُرُونَ بِالمَعرُوفِ وَ یَنهَونَ عَنِ المُنکَرِ، و یستعینون اللّه علی ما اصابهم]. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۱۵۴-۲۰۹ ابو الفتوح نوشته است: بیشتر متکلّمان برآنند که فرض بر کفایت است، و مذهب ما آن است که فرض بر اعیان است. و نهی منکر بسه مرتبه باشد: بدست و زبان و دل اگر ممکن باشد بهر سه بکند هم بدست هم بدل هم بزبان اگر بدست نتواند بزبان اگر بزبان نتواند بدل منکر باشد فعل منکر را و ترك معروف را نعمان بشیر روایت کند که رسول علیه السّلام گفت: مثل عامل منکر در میان قوم چنان باشد که کشتی بود در میان دریا قومی بروند و بهای آن کشتی ببخشند و قسمت کنند و هر کس بنصیب و حصّه خود بنشیند آنگه یکی از ایشان تبری بردارد و آن نصیب خود سوراخ کند دیگران او را گویند چه می‌کنی! گوید در نصیب خود تصرف می‌کنم شما را چه کار هست اگر او را باین گفتار رها کنند و دستش نگیرند کشتی بیران کند و آب درآید و او و ایشان غرق شوند. مجمع: معنی معروف طاعت است و منکر معصیت و نقل کرده‌اند که آنچه خدا و پیغمبر دستور داده‌اند معروف است و آنچه منع کرده‌اند منکر است و دیگری گفته است: معروف آن است که عقل یا شرع آن را نیکو بشناسد و منکر آن است که عقل یا شرع زشت بداند. از حضرت صادق [ع] روایت شده است که آیه را اینطور فرموده است: «و لتکن منکم ائمّهٔ» و در آیت دیگر هم «کنتم خیر ائمّهٔ اخرجت» که با دو همزه تلفّظ شده است و اینکه آیه دلیل است بر وجوب امر بمعروف و نهی از منکر و اهمیّت آن در دین زیرا رستگاری انسان را مربوط باین عمل نموده است. [صفحه ۱۵۷] ابو علیّ جبّائی گفته است: امر بمعروف و نهی از منکر واجب است بحکم عقل و آنچه از دین نسبت بآن شنیده شده است موجب تشدید و تأکید اینکه حکم عقل است ولی حق آن است که وجوب آن بواسطه‌ی دستور دین است و گر نه عقل چنین حکمی ندارد مگر برای جلوگیری از ضرر. فخر: امر بمعروف و نهی از منکر وظیفه‌ی مردم با فهم و عالم است زیرا در آیه بسه تکلیف یادآوری شده است دعوت بخیر و امر بمعروف و نهی از منکر، و معلوم است که انجام اینکه وظائف ممکن نیست مگر با اطّلاع از آنها چون ممکن است چیزی را ندانسته دستور دهد و یا جلوگیری کند و یا طبق مذهب و عقیده‌ی خود فرمان دهد با آنکه مذهب طرف برخلاف آن باشد و یا بیشتر از اندازه تکلیفی معیّن کند که موجب ناراحتی طرف بشود و در مخالفت اصرار نماید. نتیجه‌ی مطلب کاشانیّ در تأویلات: دعوت بخیر یا بسوی حقّ تعالی است یا بآنچه موجب وصول بحقّ باشد و معروف کارهائی است که در دین معیّن شده است برای وسیله‌ی تقرّب بحق و منکر موجبات محرومیت از نزدیکی بخدا است پس آنکه بمقام توحید و استقامت در دین نرسیده است لایق دعوت و امر و نهی نیست اگرچه خداپرست باشد چون ممکن است کسی که از توجّه بحقّ خود را بخواسته‌های مادی مشغول کرده است حرامی را حلال بشمارد مثل اینکه بکار بردن پاره‌ای و مقداری از مسکرات را مضرّ بدین نشمارد و یا مختصر تصرف در اموال مردم را زشت نداند و یا به تواضع و قدردانی احسان اهمیّت ندهد. عبده: دعوت بخیر و امر و نهی یا عمومی است یا مختصّ بافراد معیّن است: اوّل: دعوت عمومی مسلمین است که ملل دیگر را بنور اسلام رهبری کنند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پس از پذیرفتن دعوت، معروف و منکر دین را بآنها نشان دهند البتّه نتیجه‌ی چنین همّت عالی و همکاری عمومی نابودی خواسته‌ها و هوسهای فاسد است و برای بخل و حسد و عداوت جائی باز نخواهد ماند. دوّم: دعوت بخیر و امر و نهی افراد مسلمین است نسبت بهم کیشان غافل و [صفحه ۱۵۸] ل خود یا بطور کلّی بوسیله‌ی راهنمائی بخیرات که موجب تقویت فکر و اراده برای اقدام بخوبی و احتراز از بدی باشد که اینکه وظیفه‌ی طبقه‌ی عالم است همانطور که در قرآن سفارش شده است که یک عدّه بروند و تحصیل علم کنند و رهبر مردم شوند در اینکه آیه: «فَلَو لا نَفَرَ مِن کُلِّ فِرقَةٍ«۸»- تا آخر» و تطبیق احکام کلّی بر جزئیّات و موارد مخصوص زمانی و مکانی هم از اینکه دسته است و وظیفه‌ی اینکه مردم است و یا دعوت ها و امر و نهی‌های خصوصی افراد است که هر یک دیگری را در پیش آمدها راهنمای بخیر و جلوگیر از شرّ باشد و همین است مقصود از آیات توصیه‌ی بحقّ و صبر: «وَ تَواصَوا بِالحَقِّ وَ تَواصَوا بِالصَّبرِ».- تا آخر» و تطبیق احکام کلّی بر جزئیّات و موارد مخصوص زمانی و مکانی هم از اینکه دسته است و وظیفه‌ی اینکه مردم است و یا دعوت ها و امر و نهی‌های خصوصی افراد است که هر یک دیگری را در پیش آمدها راهنمای بخیر و جلوگیر از شرّ باشد و همین است مقصود از آیات توصیه‌ی بحقّ و صبر: «وَ تَواصَوا بِالحَقِّ وَ تَواصَوا بِالصَّبرِ». -قرآن-۳۰۰-۳۳۶-پاورقی-۳۳۷-۳۳۹-قرآن-۶۶۹-۷۱۶ پس از بیان اینکه مطلب می‌نویسد: بموجب اینکه آیه مردم مکلّف هستند عدّه‌ای را انتخاب کنند برای فرستادن بشهرها که دعوت باسلام و احکام آن نمایند و یا اهل هر ده چند نفر معیّن کنند برای ابلاغ و اجرای احکام و شرط لیاقت افراد منتخب اینکه است که مطّلع باشند بعلوم دین و قرآن و رموز روانشناسی و علم النفس نسبت به مردمی که آنها را رهبری می‌کنند و عالم بتاریخ و جغرافیا و علم الاخلاق و وظائف نفسانی باشند و علم الاجتماع و شرایط روابط اجتماعات مردم و سیاستهای ملل و زبانهای مللی که باید آنها را دعوت بخیر نمایند بدانند و نیز از ملل و نحل و مذاهب مختلف و علوم مختلف و فنون مناظره آگاه باشند. جواهر مجلّد سوّم کتاب امر بمعروف: پیغمبر [ص] فرمود: چگونه مردمی خواهید بود آنگاه که زنهای شما فاسد باشند و جوانهاتان بزهکار و خود از امر بمعروف و نهی از منکر خود داری کنید! و امام باقر [ع] فرمود: آنکه پادشاه ستمکاری را پند دهد و از کار زشت او را بترساند و بتقوی و پرهیزگاری فرمانش دهد، باندازه‌ی مزد همه‌ی مردمان و پریان پاداش دارد. مسعدهٔ بن صدقه گفت: از امام صادق [ع] پرسیدند: امر بمعروف و نهی از منکر بر همه‌ی مردم واجب است! فرمود: نه، فقط وظیفه‌ی شخص مقتدر مطّلع است که مردم تسلیم بفرمان او باشند و عالم بمعروف و منکر باشد نه مردمان بیچاره که خود راه [صفحه ۱۵۹] بجائی نمی‌برند چنانکه در قرآن است: «وَ لتَکُن مِنکُم أُمَّةٌ- تا آخر» و اینکه وظیفه با چهار شرط واجب می‌شود: ۱- اطلاع بحکم معروف و منکر، ۲- امکان و احتمال پذیرش اینکه فرمان نسبت بشخص مرتکب منکر و تارک معروف، ۳- اصرار شخص مرتکب بر عمل که اگر معلوم شد او پشیمان است و خودداری خواهد کرد نیازی باظهار مطلب نیست، ۴- از اینکه راهنمائی فساد و آسیب تولید نشود و گر نه جایز نیست. -قرآن-۴۲-۶۹ «کَالَّذِینَ تَفَرَّقُوا وَ اختَلَفُوا» ۱۰۵ طبری از إبن عبّاس و حسن بصری و ربیع نقل است: مقصود از علمای یهود و مسیحی است. -قرآن-۱-۴۱ ابو الفتوح: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: مقصود یهود و مسیحی است و بعضی گفته‌اند: مقصود مردمان منحرف هستند که از خود دین و آئینی اختراع می‌کنند، و از قبیصهٔ إبن جابر نقل است که حضرت علیّ علیه السّلام در خطبه‌ی خود فرمود: همینطور که من ایستاده‌ام پیغمبر [ص] در میان ما ایستاد و خطبه‌ای انشاء فرمود که اینکه جمله‌ها در آن بود: هر که خواهد که در بهشت جای داشته باشد باید پیوسته با جماعت باشد و متّحد با مردم که شیطان مایل است از مردم دور بمانید و اگر دو نفر با هم متّحد شدند شیطان از آنها دوری می‌کند. مجمع: بعضی گفته‌اند یعنی بواسطه‌ی دشمنی، از یکدیگر جدا شدند و در دین مخالف یکدیگر شدند. فخر: ممکن است اینطور معنی شود: از یکدیگر جدا شدند و هر کسی در شهری شخصیّت و ریاست بدست آورد آنگاه میان آنها اختلاف شد که هر کس ادعا می‌کرد که خود حق است و درست و دیگری بناحق. و اگر با دیده‌ی انصاف بنگری میدانی بیشتر علمای اینکه زمان مشمول اینکه آیه هستند. کشف نوشته است: تفرّق دیگر است و اختلاف دیگر، تفرّق ضدّ اجتماع است و اختلاف ضد اصطلاح تفرّق پراکندگی اصحاب طریقت است و اختلاف پراکندگی ارباب شریعت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تفرّق آن است که مراد بنده دیگر بود و مراد حقّ دیگر و اجتماع آن است که مراد بنده و مراد حقّ یکی شود و گفته‌اند تفرّق آن است که نظاره‌ی خلق کند و اسباب [صفحه ۱۶۰] بیند لاـ جرم هرگز از رنج و خصومات خلق برنیاساید و اجتماع آن است که نظاره‌ی حقّ کند داند که حقّ یکتا و کار از یکجا و حکم از یک در. تفسیر المیزان: مفسر معاصر سیّد طباطبائیّ شاید متوجّه باین مطلب امام شده است و گفته است: جهت تقدم جمله‌ی: «تفرّقوا» بر «اختلفوا» ممکن است، اینکه باشد که اگر مردم با یکدیگر مجتمع باشند و مربوط، عقاید آنها هم بیکدیگر نزدیک و موافق خواهد بود و چون از یکدیگر جدا شدند و رابطه با هم نداشتند اینکه پراکندگی موجب اختلاف عقیده و طریقه‌ی آنها می‌شود و نتیجه‌ی آن دو دستگی و پراکندگی است. «یَومَ تَبیَضُّ وُجُوهٌ» ۱۰۶ طبری: یعنی آزار سخت در آن روز است که رویها سفید می‌شود و سیاه می‌شود. ـقرآن-۱-۲۸ تنویر المقباس: بزرگترین موقع عذاب آن روز است که روی‌ها سفید می‌شود. ابو الفتوح: بخاطر بیاورید روزی را که روی‌ها سفید می‌شود. یحیی بن وثاب قرائت کرده است: «تَبیَضُّ و تَسوَدُّ» صدای زیر در تاء بلغت قبیله‌ی بنی تمیم زهری خوانده است: «تبیاضّ و تسوادّ»، مفسّرین گفته‌اند: معنی آیه اینکه است که روی مؤمنین سفید و از کافران سیاه باشد، عطا گفته است: روی سفید مهاجرین و انصار هستند و روی سیاه بنی قریظه و بنی نضیر هستند، عبد اللّه عبّاس گفت: ـقرآن-۱۰۰-۱۱۰-قرآن-۱۱۳-۱۲۲ موحّدین روی سفید و مردمانی که دین از خود اختراع می‌کنند سیاه روی هستند. فخر: ابو مسلم اصفهانی گفته است یعنی: مؤمن بواسطه‌ی کارهای دوران زندگی خود روی سفید است چون از نعمتهای خدا شاد است و کافر چون اعمال خود را می‌بیند از شدّت اندوه رویش سیاه می‌شود. تأویلات کاشانی: سفیدی روی تعبیری است از نورانیّت دل بنور حقّ به واسطه‌ی توجّه داشتن بحقّ و راستی و اعراض از ظلمات و تیرگیهای هوا و هوس و سیاهی روی کنایه است از تیرگی دل بواسطه‌ی توجّه بهوسها و خواسته‌های شیطانیّ در نتیجه‌ی پیروی از وسوسه و بد راهی او. [صفحه ۱۶۱] عبده: سفیدی و سیاهی روی نتیجه‌ی عذاب در عالم دیگر است بشهادت آیات متعدّد که گرفتاریها و آسایشهای آن عالم بسیاهی و سفیدی روی کنایه شده است و نیز از آیه، عذاب دنیا و سیاه روئی در اینکه عالم استفاده می‌شود، چنانکه می‌بینیم ملّتهائی که اتّحاد دارند و وقت و فکر و سرمایه‌ی خود را برای مصالح اجتماع بکار می‌برند با کمال عزّت و خوشی هستند و سفیدی شادی از صورتهای آنها پیداست و آن ملّتها که از یکدیگر بیگانه هستند پیوسته خوار و پایمال دیگرانند که اینکه بیچارگی در چهره‌ی آنها بصورت اندوه و سیاه روئی نمایان است. «فَأَمَّا الَّذِینَ اسوَدَّت وُجُوهُهُم أَ کَفَرتُم بَعدَ إِیمانِکُم» ۱۰۶ طبری: یعنی به آنهائی که سیاه روی هستند خواهند گفت چرا کافر شدید! و در مقصود از جمله‌ی: ـقرآن-۱-۷۵ «اکفرتم» اختلاف است: قتاده و سدّی گفته‌اند: یعنی مسلمانان که از دین برگشتند و با یکدیگر جنگیدند. ابیّ بن کعب گفته است: مقصود کلیّه‌ی مردم است که بموجب فطرت اوّل مؤمن هستند و در دوران زندگی براه کج رفتند، و عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود منافقین است که بزبان ایمان آورده‌اند و بدل کافر بوده‌اند و بهترین اینکه اقوال گفتار ابیّ بن کعب است که آن روز همه‌ی مردم منحرف سیاه روی هستند و کلیّه‌ی کسانی که در دین خود ثابت بوده‌اند روی سفید نمودار می‌شوند. ابو الفتوح نوشته: در کلام حذفی و اختصاری هست، یعنی ایشان را گویند. ربیع و ابو العالیه گفتند: «بَعدَ إِیمانِکُم» یعنی پس از اقرار شما در روز الست حسن- بصری گفت آنانند که اظهار کلمه‌ی ایمان کردند و منافق بودند و اینکه بعینه مذهب ماست. ـقرآن-۲۸-۴۷ عکرمه گفت: مراد جهودان و ترسایانند که پیش از آنکه رسول علیه السّلام آمد نعت و صفت او می‌خواندند در تورات و انجیل و مقرّ بودند چون بیامدند و او را بدیدند و بشناختند کافر شدند. حارث اعور گفت: از أمیر المؤمنین علیّ[ع] شنیدم که می‌گفت بر بالای منبر: مردی [صفحه ۱۶۲] باشد که از خانه بیرون آید و با خانه نشود الّا پس از آنکه عملی کند که مستوجب بهشت شود و مرد باشد که از خانه بیرون آید و با خانه نشود تا عملی کند که مستوجب دوزخ شود و آنگه اینکه آیه برخواند: «یَومَ تَبیَضُّ وُجُوهٌ تا آخر» و توضیح اینکه فرمایش علیّ[ع] آن است که پیغمبر [ص] فرمود: زمانی خواهد بود که شخص صبح مسلمان باشد و شب کافر چون دین و شرف خود را باندک سرمایه‌ی دنیا بفروشد. ـقرآن-۲۳۴-۲۶۰ مجمع: همزه‌ی «اکفرتم» در لغت عرب بمعنی استفهام است ولی در اینکه جمله برای سرزنش و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بازخواست است، یعنی چرا کافر شدید! و بعضی گفته‌اند: بمعنی تقریر است، و وادار کردن بتصدیق عمل خود یعنی کافر شدید و البتّه خود هم قبول دارید که بد راهی پیش گرفتید. «فَذُوقُوا العَذاب» ۱۰۶ مجمع: یعنی بنگرید پایان کار خود را و گرفتاری که نصیب شما شده است. -قرآن-۱-۲۲ سخن ما: دکتر علی اکبر سیاسیّ در کتاب روانشناسی و اخلاق خود در بحث از اقسام تعاون و همبستگی می‌نویسد: [همبستگی و تعاون یک ناموس طبیعی است نه یک قانون اخلاقی- الخ] اینکه دو آیه بهمین مطلب طبیعی فرمان میدهد که در کارهای زندگی چون می‌بینید. کسی لباسش کثیف یا بد دوخت است یا مبل و قالی و اثاث منزلش زشت و خلاف مد و بد نقشه است او را راهنمائی می‌کنید به وسائل رفع اینکه معایب، یا می‌بینید کسی چیزی را گران می‌خرد یا ارزان می‌فروشد یا از بیراهه می‌رود در تمام اینکه خلاف انتظارها جلوگیر و راهنما می‌شوید، پس بموجب همین حس تعاون و خیر خواهی لازم است که همیشه در تمام کارهای مادی و معنوی آن را رعایت کنید و نه مثل وحوش و درندگان از یکدیگر جدا و بیگانه باشید که هیچ بیاد اصلاح همنوع خود نباشید. ۲- در آیت صد و پنج ممکن است دو جمله‌ی «جاءَهُمُ البَیِّناتُ و لَهُم عَذاب» تا آخر اشاره باشد به اینکه که مردم فهمیده که معایب دیگران را تشخیص می‌دهند و بواسطه‌ی اغراض شخصی از یکدیگر جدا هستند و غمخواری و انتقاد نمی‌کنند خواه -قرآن-۴۸-۷۱-قرآن-۷۴-۸۹ [صفحه ۱۶۳] و ناخواه نتیجه‌ی بد آن دامنگیر آنها است. زیرا بدی و انحراف که اصلاح نشد شایع شده و بهمگان سرایت می‌کند و جامعه را فاسد می‌نماید بعلاوه چون یک حس مهم انسانیت از کار انداخته شد رخنه‌ی بزرگی در کمالات آدمی پیدا شده در عالم دیگر موجب نقص و آزار میشود. ۳- ممکن است دو آیت دیگر اشاره باشد به نتیجه‌ی زشتی پدیدار شده از نابودی اینکه حسّ آدمیّت که در عالم دیگر صورتها را سیاه نمایش می‌دهد و نشانه‌ی بدبختی آنها است، و در برابر آنها مردمانی هستند که وجدان و حسّ انسانی را نابود نکرده‌اند و از راهنمائی بنیک و بد خودداری نداشته‌اند در آن عالم با صورتهای سفید که علامت سعادت آنها است نمودار می‌شوند، و اینکه تعبیر به سفیدی و سیاهی صورت کنایه از نموداری آثار آن است در ظاهر و نمود افراد که خود نشان می‌دهد اینکه مردم بفکر تربیت یکدیگر بوده‌اند و از آن نتیجه گرفته‌اند و یا از یکدگر بی‌خبر بوده‌اند و بیچاره شده‌اند.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

تِلکَ آیاتُ اللّهِ نَتلُوها عَلَیکَ بِالحَقِّ وَ مَا اللّهُ یُرِیدُ ظُلماً لِلعالَمِینَ [۱۰۸] وَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ إِلَی اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ [۱۰۹] -قرآن-۱-۱۹۵ ترجمه: ۱۰۸ ای پیغمبر اینکه یادآوریها و راهنمائیها همگی نشانه‌های الهام از جانب خدا است که برای تو می‌خوانیم با درستی و استواری نه که خدا ستم برای جهانیان بخواهد. ۱۰۹ چون همه‌ی آنچه در آسمان و زمین است در قدرت خدا است و بازگشت و انجام کارها بسوی او است [پس نه احتیاجی است و نه ستمی بلکه مصلحت است و رحمت]. سخن مفسّرین: «تِلکَ آیاتُ اللّهِ نَتلُوها عَلَیکَ بِالحَقِّ» ۱۰۸ مجمع: یعنی بحکمت و صواب. -قرآن-۱۵-۶۷ فخر: بجای هذا، تلک گفته شده است، چون آیات پیش تمام شد مثل آن است که دور است و فاصله دارد از اینکه دو آیه، باین جهت با اسم اشاره‌ی بدور [صفحه ۱۶۴] تلفّظ شده است. «وَ مَا اللّهُ یُرِیدُ ظُلماً» ۱۰۸ طبری: چون سزای بدکاران در آیات پیش گفته شده است باین جمله بیان شده است که خود آنها برای خود انتخاب کرده‌اند و خدا با کسی غرض ندارد و بر کسی ستم نمی‌پسندد. -قرآن-۱-۳۲ «وَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ» ۱۰۹ ابو الفتوح: اینکه جمله بجای استدلال بر جمله جلو است که گفته شده است خدا ظلم نمی‌خواهد چون ستم از عجز است و احتیاج که برابر قدرت خداوند متصوّر نیست و همه‌ی آفرینش وابسته‌ی باو و مال او است فخر: فلاسفه پنداشته‌اند که چون اول آسمان و بعد زمین گفته شده است معلوم می‌شود که اوضاع آسمانی موجب تحولات و حوادث زمینی است. -قرآن-۱-۳۴ «وَ إِلَی اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ» ۱۰۹ مجمع: بازگشت کارها بسوی خدا بمناسبت آن است که همه چیز فانی می‌شود و باز بقدرت او برمی‌گردد برای رسیدگی به نتیجه و یا چون در اینکه عالم مردم در کارهای خود مختار هستند در عالم دیگر هیچ اختیار نیست و بازگشت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همه‌ی قدرتها و اختیارها باو است. -قرآن-۱-۳۹ طنطاوی: خدا ستم نمی‌کند زیرا ستم یعنی نابجا و کار یا چیزی را از روش خود برگرداندن و چون زمین و آسمان پیوسته است و منظم پس از او ستم نیست و همین است که گفته است: «لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ» یعنی آسمان و زمین بعدالت و نظم او پایدار است و چون ملک و ملّتها را هم وابسته بعدالت کرده است، از اینکه روی است که گفته شده است: «إِلَی اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ» پس اگر ملّتها در کار خود عادل و مطابق با نظام خداوند باشند باقی و سرفرازند و اگر ستمکار و منحرف از نظام آفرینش شدند پایمال و نابود می‌شوند. -قرآن-۲۰۴-۲۵۴-قرآن-۴۱۸-۴۵۳ استفاده‌ی ما از اینکه دو آیه: ۱- مکرّر نوشته‌ایم توصیف آیات قرآن بحقّ و صدق نشانه‌ی کمال اطمینان پیغمبر [ص] است باین مطالب. [صفحه ۱۶۵]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۰ تا ۱۱۲]

کُنتُم خَیرَ أُمَّةٍ أُخرِجَت لِلنّاسِ تَأمُرُونَ بِالمَعرُوفِ وَ تَنهَونَ عَنِ المُنکَرِ وَ تُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ لَو آمَنَ أَهلُ الکِتابِ لَکانَ خَیراً لَهُم مِنهُمُ المُؤمِنُونَ وَ أَکثَرُهُمُ الفاسِقُونَ [۱۱۰] لَن یَضُرُّوکُم إِلاّ أَذیً وَ إِن یُقاتِلُوکُم یُوَلُّوکُمُ الأَدبارَ ثُمَّ لا یُنصَرُونَ [۱۱۱] ضُرِبَت عَلَیهِمُ الذِّلَّةُ أَینَ ما ثُقِفُوا إِلاّ بِحَبلٍ مِنَ اللّهِ وَ حَبلٍ مِنَ النّاسِ وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ وَ ضُرِبَت عَلَیهِمُ المَسکَنَةُ ذلِکَ بِأَنَّهُم کانُوا یَکفُرُونَ بِآیاتِ اللّهِ وَ یَقتُلُونَ الأَنبِیاءَ بِغَیرِ حَقٍّ ذلِکَ بِما عَصَوا وَ کانُوا یَعتَدُونَ [۱۱۲] -قرآن-۱-۶۵۲ معنی لغات: «اذی و اذاء» ناراحتی و ناپسندی. «ادبار» جمع دبر و دبر با ضمّ دال و سکون و ضمّ باء بمعنی پشت سر و آخر هر چیز. «ثقفوا» از مصدر ثقف با فتح ثا و سکون قاف بمعنی چیره شدن و بدست آوردن، و گیر آوردن و دریافتن فراری. «حبل» ریسمان، عهد و پیمان، رگهای بدن. «باؤا» از مصدر بوأ بفتح باء بمعنی برگشتن، برگرداندن بحق و بگناه اقرار کردن. جهت نزول: ابو الفتوح: عکرمه و مقاتل گفتند: دو نفر از علمای یهود بنام وهب إبن یهودا و مالک بن ضیف با چند تن از اصحاب پیغمبر که ابیّ بن کعب و عبد اللّه- مسعود میان آنها بودند، معارضه نمودند که ما عالم و بهتر از شما هستیم و دین ما بهتر از دین شما است، آیت اول در جواب اینکه گفتگو نازل شد. ترجمه: ۱۱۰ شما بهترین مردم هستید که مومن بخدا شده‌اید و امر بمعروف می‌کنید و نهی از منکر، و اگر یهود و مسیحیها بمانند شما مؤمن می‌شدند بخیر و صلاح خودشان بود، ولی چند نفر از آنها مؤمن هستند و بیشترشان فاسق و بزهکارند. جهت نزول دو آیت ۱۱۱ و ۱۱۲: مجمع: از مقاتل نقل است: چند نفر [صفحه ۱۶۶] از سران یهود مثل: کعب بن اشرف و ابو یاسر و ابو رافع و عبد اللّه بن سوریا با چند تن از همکیشان پیشین خود که مسلمان شده بودند مثل عبد اللّه بن سلام و یارانش راه ناسازگاری و ملامت و آزار پیش گرفتند، اینکه دو آیه برای معرفی و نتایج عمل آنها نازل شد. ترجمه: ۱۱۱ ایشان زیانی بشما نتانند آرند جز اندک آزاری و اگر با شما بجنگند میگریزند وزان پس کسی یاری‌شان نکند. ۱۱۲ اینان سرکوب خواری بوند بهر کجا گرفتار شوند مگر پیمانی ز خدا و مردم داشته باشند [که بسرپرستی مسلمانان باشند و جزیه دهند] و بازگشت آنها بخشم خداوندی بود و در فشار بیچارگی شده چون بنشانه‌های توحید کافر می‌شدند و بناحقّ پیغمبران را می‌کشتند از آن روی که نافرمانی کردند و ستم پیشه شدند. سخن مفسّرین: «کُنتُم خَیرَ أُمَّةٍ» ۱۱۰ طبری: سعید بن جبیر گفت مقصود از اینکه جمله آنهائی هستند که با پیغمبر از مکه بمدینه هجرت کردند، ضحّاک گفت: آنهائی هستند از اصحاب پیغمبر که راوی حدیث بودند و مردم را دعوت بحقّ می‌کردند و خدا امر کرده است که مسلمین بدستور آنها رفتار کنند، مجاهد گفته است: کلیّه‌ی اشخاصی هستند که مفید بحال دیگران باشند باین شرط که امر بمعروف و نهی از منکر کنند. -قرآن-۱۵-۳۸ ابو الفتوح نوشته: یعنی شما آفریده شده‌اید، یا پیدا شده‌اید بهترین مردم یا در لوح محفوظ بهترین مردم بودید نزد خدای تعالی. ابو سعید خدری روایت کرد که رسول علیه السّلام گفت: خنک آن را که مرا دید یا آن را دید که مرا دید، یا آن را دید که او دید کسی را که مرا دید، و هم او روایت کرد که رسول گفت: اصحاب مرا دشنام ندهی که بآن خدای که جان من بامر او است که اگر یکی از شما چندانکه وزن کوه احد است زر خرج کند آن در نیابد از درجه که ایشان و نه نیمه‌ی ایشان را هست. و در اخبار و تفاسیر اهل البیت علیهم السّلام چنان است که اینکه آیت خاصّ است در حق ایشان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چون لفظ خیر لایق با پیشوایان [صفحه ۱۶۷] و امامان است. «تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۱۱۰ طبری: یعنی فرمان می‌کنید بایمان بخدا و پیغمبر و انجام دستورهای دین و جلوگیری می‌کنید از شرک و تکذیب پیغمبر و اقدام بآنچه در دین ممنوع است. -قرآن-۱-۵۷ «مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ» ۱۱۰ مجمع: یعنی عبد اللّه بن سلام و یاران او که از یهود بودند، و نجاشی پادشاه حبشه و موافقین او که مسیحی بودند. -قرآن-۱-۲۵ «وَ أَكْثَرُهُمُ الْفاسِقُونَ» ۱۱۰ مجمع: با اینکه یهودی و مسیحیهای غیر مسلمان کافر بودند توصیف بفاسق شده‌اند برای اینکه در دین خود هم رعایت مقرّرات و احکام را نمی‌کردند چون در تورات و انجیل پیغمبری حضرت رسول را خوانده بودند و منکر شده بودند پس در دین خود هم متجاوز و فاسق هستند. -قرآن-۱-۳۱ و بعضی گفته‌اند یعنی: در میان کافران مانند فاسقان در میان گناهکاران هستند، و همانطور که فاسق گناهکاری است بی‌باک و زشت، اینها هم کافرانی هستند بی‌باک و زشت‌کردار که کفر و انحراف آنها بصورت فحشاء و بزه کاری نمایان است. «إِلَّا أَذىً» ۱۱۱ طبری: ۱- آزار بزبان، ۲- سخنان کفر گفتن مثل خداوندی عزیر و عیسی، ۳- اصرار بر کفر و مخالفت، ۴- دعوت کردن مسلمین را بدین و عقیده‌ی خود، ۵- طعن بر پیغمبر و دین اسلام. -قرآن-۱-۱۵ «يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ» ۱۱۱ مجمع: اینکه جمله اعجاز و اخبار از غیب است که یهود مدینه و اطراف آن همگی با پیغمبر [ص] معارضه کردند و شکست یافتند و نابود شدند. -قرآن-۱-۴۸ «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ» ۱۱۲ مجمع یعنی: هرگز از خواری رهائی ندارند، چنانکه کشته شدند، یا اسیر شدند، یا اخراج از خانمان و زندگی شدند، و یا مجبور بپرداخت جزیه شدند. -قرآن-۱-۳۳ «إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّهِ» ۱۱۲ طبری: یعنی آنها پیوسته در ذلّت هستند و در -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۱۶۸] همه جا گرفتاریشان با پیمان و عهد خدا و مردم است. ابو الفتوح: اینکه استثنا منقطع است زیرا اعتصام بعهد خدا با خواری و ذلّت مناسب نیست و معنی جمله چنین است: هر کجا باشد و بهر حال که باشند ذلیل و مهین باشند. تفسیر نیشابوری: همیشه در خواری کشتار و اسارت و غارت گرفتار هستند در هر کجا باشند مگر در موقعی که عهد خدا و مسلمین را دستاویز خود کنند. فخر: یعنی خلاصی ندارند مگر با پیمانی از جانب خدا و مردم. «وَ حَبْلٍ مِنَ النّاسِ» ۱۱۲ ابو الفتوح: گفته‌اند مقصود از کلمه‌ی ناس پیغمبر [ص] است و نایبان او. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: مقصود از حبل من النّاس قرار داد و شرایط ذمّه است و امان خطّ. فخر: بعضی گفته‌اند: حبل اللّه اسلام است و حبل النّاس قرار داد ذمّت و امان است، و بعضی گفته‌اند: هر دو بمعنی عهد و امان است چون عهد مسلمین باذن خداوند است پس هر دو از یک مبدأ است. ولی بهتر اینکه معنی است: امان و پیمان با ذمّی یک قسمت گرفتن جزیه است که در دین معیّن شده است آن حبل اللّه است و پیمان خدا، و پیمان مردم همان است که بمقتضای وقت واگذار برای امام شده است و آنچه مصلحت بداند با آنها تعهّد و پیمان برقرار می‌کند. «وَ باؤُ بِغَضَبٍ» ۱۱۲ اینکه کلمه در قرآن بی‌مرکز و کرسی همزه باین شکل [باؤا] نوشته شده است، ولی برای اینکه دو حرف همزه و واو جمع نمودار شود با مرکز نوشتیم و در قرآن چاپ ترکیه و مصر و تفسیر عبده جلو واو الف نوشته نشده است و در پاورقی اینکه تفسیر نوشته است: در نسخه امام الف نوشته نبوده است. -قرآن-۱-۲۰ طبری: معنی اینکه جمله چنین است: خشم خدا را بر خود هموار کردند و با استحقاق بآن برگشتند. ابو الفتوح نوشته: باز آمدند بخشم خدای، و اینکه عبارت است از آن که مستحقّ [صفحه ۱۶۹] خشم خدای شدند بافعالی که کردند، و غضب از خدای تعالی اراده‌ی عقاب باشد بمستحقّش. مجمع: گفته‌اند: یعنی مستحقّ غضب خداوندی شدند. فخر: یعنی: پاینده‌ی در غضب خداوند هستند. «عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ» ۱۱۲ مجمع: ابو مسلم گفت: چون مسکین ذلیل است، اینکه کلمه کنایت از خواری است، بعضی گفته‌اند: مقصود فقر است چون یهود پیوسته خود را فقیر معرّفی می‌کنند. -قرآن-۱-۲۵ نشابوری: مقصود از مسکنت جزیه است و بعضی گفته‌اند: یعنی در مملکتها با بیچارگی بسر می‌برند و از خود حکومت و استقلال ندارند. تفسیر المیزان طباطبائی: ظاهر مسکنت آن است که شخص راهی بخلاصی و آسایش از گرفتاریها نداشته باشد. «وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِياءَ» ۱۱۲ ابو الفتوح: با اینکه یهود مدینه پیغمبری نکشته بودند چون راضی بعمل پدران خود بودند بآنها اینکه نسبت داده شده است. -قرآن-۱-۲۹ «بِغَيْرِ حَقٍّ» ۱۱۲ نشابوری: کلمه‌ی حقّ در اینکه آیه نکره و بی‌الف و لام آورده شده است چون کشتن پیغمبران در هیچ آئین و دینی حقّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیست پس در دین خودشان هم بناحق انجام می‌شده است. -قرآن-۱-۱۷ نفحة الرّحمن نهاوندی: در کافی و عیاشی نقل شده است از حضرت امام صادق: که خود نمی‌کشتند ولی سخن آنها را در همه جا نقل می‌کردند و مخالفین آنها را می‌کشتند. سخن ما: ۱- در آیات پیش حال مردم در عالم دیگر تقسیم شده بسیاه- روی و سفید روی که دسته‌ی دوّم در رحمت خدا هستند، در اینکه آیه ممکن است یادآوری و تشویق باشد که برای شما وسیله‌ی سپید روئی آماده است پس غفلت نکنید و کیمیای سعادت خود را گم نکنید. ۲- شاید کسی گمان کند: پیروان موسی و عیسی با کتاب و آئین که سالیان دراز [صفحه ۱۷۰] بر آنها گذشته و ملیونها با اینکه دین و عقیده بوده‌اند و رفته‌اند و هستند، چگونه ممکن است یک عدّه‌ی کم تازه بعرصه رسیده از آنها بهتر باشد! از جمله‌ی: «وَ لَو آمَنَ» تا آخر آیت اوّل ممکن است جواب اینکه اندیشه را بفهمیم که: در مرتبه‌ی اوّل دین اسلام آخرین درجه‌ی تکامل انسان است و آنها هم اگر اینکه را بپذیرند بسعادت می‌رسند، در مرتبه‌ی دوّم شما که تازه با اینکه دین آشنا شده‌اید و بدرستی دل بسته و سر بفرمان هستید غیر از آنهائی باشید که دوران زیادی را دینشان پشت سر نهاده است و با افکار و عقاید جوربجور رو برو شده است و الحاد و تردید و شک در دلهاشان پیدا شده است، و در نتیجه عدّه‌ای با عقیده‌ی ثابت باقی مانده‌اند و بقیه از راه فسق و بیباکی در دین خود شاک و منحرف شده‌اند. -قرآن-۱۴-۲۹ ۳- چون مسلمین آن روز محدود بودند و سر بفرمان و هیچکس از وظیفه‌ی خود کمترین تخلّفی نمی‌کرد، شاید آنها از جمله «تَنهَونَ عَنِ المُنکَرِ» فهمیده‌اند که باید غیر مسلمین را نهی کنند، و شاید در انجام اینکه وظیفه مجبور بجنگ بشوند آیات دوّم و سوم دلداری مسلمانان است که هیچ گمان بد نبرید زیرا آنها بقدری کج- اندیش بوده‌اند و هستند که همان انحراف بر ایشان کافی است و نتیجه‌اش دامنگیر شان شده و می‌شود. اینجا افسانه‌ای بنظر رسید که مناسب است برای تفریح و اطّلاع آیندگان از زندگی گذشتگان: -قرآن-۱۲۹-۱۵۶ در شهر مشهد قدیم کوچه‌های بیش از دو متر کم بوده است و روی آنها را هر کس باندازه‌ای که حق داشت اطاق می‌ساخت بطوری که گاهی راه خانه و کوچه تبدیل به دالان بسیار دراز و پر پیچ و خم می‌شد و از تاریکی چند جا در روز بایستی چراغ باشد تا بآخرین منزل برسند، و گاهی بواسطه‌ی خرابی سقف دالان ستونی در کنار دیوار می‌زدند، روزی دزدی وارد یکی از خانه‌ها شد و اثاثی برداشت و فرار کرد، فرزند صاحب خانه پدر خود را خبر کرد و وادار کرد که او را دنبال کنند، او جواب داد: بابا ولش کن که دالان او را بس است، دزد با عجله فرار می‌کرده است در [صفحه ۱۷۱] یکی از پیچهای دالان که ستونی در کنار دیوار برای حفظ سقف بپا بوده است با دیگری که بمنزل خود می‌رفته است برخورد می‌کند و سرش می‌شکند و با او می‌جنگد و فریادشان بلند می‌شود از خانه‌های مجاور چراغ می‌آورند دزد با سرشکسته و خونریز با مال دزدیده دستگیر می‌شود. بصاحبمال خبر می‌دهند او به فرزندش می‌گوید: نگفتم بابا دالان او را بس است! در آخر آیه جمله‌ی «ذلِکَ بِما عَصَوا- الخ» وضع عقلی و اجتماعی یهود مدینه اینطور معرّفی شده است که گناهکاری و تجاوز آنها برای نابودی‌شان بس است چنانکه از تاریخ رفتار آنها با پیغمبر [ص] معلوم می‌شود که از سرسختی و کج- اندیشی‌شان همین نتایج گرفته شد. -قرآن-۲۳-۴۲

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۳ تا ۱۱۵]

لَیسُوا سَواءً مِن أَهلِ الکِتابِ أُمَّةٌ قائِمَةٌ یَتلُونَ آیاتِ اللّهِ آناءَ اللَّیلِ وَ هُم یَسجُدُونَ [۱۱۳] یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ یَأمُرُونَ بِالمَعرُوفِ وَ یَنهَونَ عَنِ المُنکَرِ وَ یُسارِعُونَ فِی الخَیراتِ وَ أُولئِکَ مِنَ الصّالِحِینَ [۱۱۴] وَ ما یَفعَلُوا مِن خَیرٍ فَلَن یُکفَرُوهُ وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِالمُتَّقِینَ [۱۱۵]

-قرآن-۱-۳۷۹ معنی لغات: «لیسوا» از لیس بمعنی نیست. «آناء» جمع أنی، به معنی مقداری از روز یا تمام روز، آناء اللّیل و اطراف النّهار یعنی تمام شبانه روز. «یکفروا» از مصدر کفر با ضمّ و کفور با فتح و کفران با ضمّ بمعنی ناسپاسی و انکار نعمت و احسان. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفت: چون عبد اللّه بن سلام و دیگر یهودیان با او ایمان آوردند و با کمال علاقه‌ی بدین بودند دیگر سران یهود که مخالف بودند بمردم می‌گفتند: اینها که مسلمان شده‌اند عدّه‌ای نادان و بدکار بودند و گر نه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شخص فهمیده و درستکار دین خود را از دست نمی‌دهد و پی [صفحه ۱۷۲] هر کسی نمی‌رود، اینکه آیات برای جواب تبلیغات آنها نازل شد. مجمع: از عطا نقل است: تنی چند از مسیحیهای نجران و روم و حبشه در زمان عیسی پیغمبری حضرت محمّد [ص] را قبول کردند اینکه آیات برای توصیف آنها است. ترجمه: ۱۱۳ نه برابرند همه‌ی کتابخوانان یهودی و مسیحی چه دسته‌ای از آنان مردمی پایدارند بر حقّ و عدالت و آیات خدا بشب خوانند و سجده کنند و به خدا گرویده‌اند. ۱۱۴ و رستاخیز باور دارند و فرمان بکار نیک دهند و جلوگیر از زشتی می‌شوند و شتاب به نیکوکاری کنند و هر کس چنین کند بشمار درستکاران بود. ۱۱۵ [چه شما آدمیان] آنچه خوبی کنید ناسپاسی نبینید. که خداوند دانای پرهیزگاران بود. سخن مفسّرین: «أُمَّةٌ قائِمَةٌ» ۱۱۳ طبری: عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی اهل کتاب که یهود و مسیحیها هستند با مسلمین مساوی نیستند، ولی بهتر اینکه معنی است: دو دسته‌ی مؤمن و کافر اهل کتاب در خوبی و بدی مساوی نیستند، قتاده و إبن جریج و إبن عبّاس گفته‌اند: قائمهٔ، یعنی ثابت بر حقّ، مجاهد گفته است: یعنی عادل، ربیع گفته است: یعنی مواظب کتاب خدا و احکام و حدود آن. -قرآن-۱۵-۳۳ ابو الفتوح: یعنی آنانکه در شب بپا خیزند برای نماز، و در خبر هست که پیغمبر [ص] بعلیّ[ع] فرمود: علیک بصلاة اللّیل علیک بصلاة اللّیل یعنی مواظب نماز شب باش و آن را ترک مکن و اینکه جمله را دو مرتبه مکرّر کرد، و باز فرمود: هر که بشب نماز بسیار بکند بروز رویش سفید باشد. تلُونَ آیاتِ اللّهِ آناءَ اللَّیلِ» ۹۹۳ طبری: یعنی از کتاب خدا مواعظ و عبرت و پند می‌خوانند و مقصود از آناء اللّیل ساعتهای شب است چنانکه ربیع و عبد اللّه بن کثیر و قتاده گفته‌اند: سدّی گفته است: یعنی وسط شب، عبد اللّه مسعود گفت یعنی عتمة«۹» که هنگام تاریکی شب است و تمام شدن سفیدی روز، چون فقط مسلمین در اینکه وقت نماز می‌خوانند و یهود و نصاری آن وقت نماز نمی‌خوانند، و هم عبد اللّه-که هنگام تاریکی شب است و تمام شدن سفیدی روز، چون فقط مسلمین در اینکه وقت نماز می‌خوانند و یهود و نصاری آن وقت نماز نمی‌خوانند، و هم عبد اللّه- -قرآن-۱-۴۳-پاورقی-۲۸۴-۲۸۶ [صفحه ۱۷۳] مسعود گفت: شبی پیغمبر [ص] نزد خانواده و زنان خود بود و هنگام نماز عشاء تشریف نیاورد تا پاسی از شب گذشته که عدّه‌ای از ما مشغول نماز شد و عدّه‌ای باستراحت شدند، آنگاه تشریف آورد و فرمود: کسی غیر از شما مسلمانان در اینکه وقت بنماز و عبادت خدا نمی‌پردازد، در اینکه موقع اینکه آیه نازل شد: «لَیسُوا سَواءً مِن أَهلِ الکِتابِ أُمَّةٌ قائِمَةٌ، تا آخر». -قرآن-۳۴۲-۳۹۶ «وَ هُم یَسجُدُون» ۱۱۳ طبری از بعضی متخصّصین بزبان عرب نقل کرده است: مقصود از سجود نماز است. یعنی در شب قرآن می‌خوانند و نماز، زیرا اگر مقصود سجده باشد با تلاوت قرآن مناسب نیست چون در سجده و رکوع تلاوت قرآن نیست. -قرآن-۱-۲۲ ابو الفتوح: ۱- بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه آیه نماز نافله‌ی میان مغرب و عشا است. ۲- روایت هشام بن سالم از حضرت صادق [ع] است که دستور نماز غفیله را فرمود، و در آخر فرمود هر کس اینکه نماز را بخواند هر حاجتی از خدا بخواهد روا خواهد شد. روح البیان: نماز می‌خوانند، چون پیغمبر [ص] فرمود: من را منع کرده‌اند که در رکوع یا سجود قرآن بخوانم و از میان اجزاء نماز نام سجده را آورده است چون بیش از بقیه آثار خضوع در آن نمایان است. «یُؤمِنُونَ بِاللّهِ- الخ» ۱۱۴ طبری: یعنی ایمان دارند بخدا و پاداش قیامت و مردم را به پیروی پیغمبر وادار می‌کنند و جلوگیر از کفر و انکار پیغمبر می‌شوند و مانند یهودیان و مسیحیها نیستند که جلوگیر مردم هستند از دین پیغمبر و عمل بفرموده‌ی او. -قرآن-۱-۲۳ «وَ یُسارِعُونَ فِی الخَیراتِ» ۱۱۴ ابو الفتوح: یعنی از ترس فوت وقت شتاب در انجام خیرات می‌کنند. -قرآن-۱-۳۴ چنانکه شاعر گفته است: قدّم جمیلا اذا ما شئت تفعله || و لا تؤخّر ففی التأخیر آفات الست تعلم انّ الدّهر ذو غیر || و للمکارم و الاحسان اوقات [صفحه ۱۷۴] کار نیک را جلوتر انجام بده که اگر بدیر باز گذاری آسیبها جلوگیر خواهند شد، میدانی که روزگار هر دمی برنگی است پس برای نکوکاری دمی است که باید آن را غنیمت شمرد. و بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله کمال میل و سهولت انجام آن است که تنبلی و حسّ ناراحتی ندارند، فرق میان سرعت و عجله آن است که سرعت در شتاب بچیزی است که باید شتاب کرد و کندی در آن زشت است، و عجله تندی است در- آنچه نباید زود انجام شود از اینکه جهت یسارعون گفته شده است. «و ما تفعلوا من خیر فلن تکفروه» ۱۱۵ ابو الفتوح: حمزه و کسائی و خلف و حفص با یا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوانده‌اند و معنی چنین می‌شود: آن امت که بعبادت مشغول میشوند آنچه کار نیک بکنند پاداشش نابود نمی‌شود و باقی قراء با تا خوانده‌اند و معنی اینکه است: شما، پیغمبر و مسلمین آنچه کار نیک بکنید بکفران و ناسپاسی دچار نخواهید شد، و ابو عمرو هر دو قرائت را جایز دانسته است. «عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ» ۱۱۵ مجمع: اشاره است به اینکه که پاداش عمل نیک ضایع نمی‌شود چون آنکه از او اینکه انتظار می‌رود پیوسته عالم است بحال پرهیزگاران و دقیقه‌ای از او پوشیده نیست، و نیز اشاره است به اینکه که کوچکترین عمل بی‌نتیجه نخواهد بود، و اینکه بر خلاف عقیده‌ی آنهائی است که معتقد هستند اعمال زشت موجب می‌شود اثر نیکیها نابود شود. -قرآن-۱-۲۷ سخن ما: توجّه دادن افکار است که اسم کتاب و دین و شخصیّتهای قدیمی شما را گول نزند، شرط کمال و ارزش هر کس عمل نیک او است چه از جهت شخصی چه از جهت اجتماع، و جمله‌ی «أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ» ممکن است برای تثبیت همین مطلب باشد که شایستگی و صلاح وابسته بعمل خیر است نه بصورت ظاهر و اسم و شهرت، و باز جمله‌ی آخر تأکید دوباره است که خداوند پرهیزگاران را میشناسد و آنها برای خود و دیگران ارجمندند. -قرآن-۲۰۱-۲۳۲ [صفحه ۱۷۵]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷]

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَن تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُم وَ لا أَولادُهُم مِنَ اللّهِ شَيئاً وَ أُولئِكَ أَصحابُ النّارِ هُم فِيها خالِدُونَ [۱۱۶] مَثَلُ ما يُنفِقُونَ فِي هذِهِ الحَياةِ الدُّنيا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيها صِرٌّ أَصابَت حَرثَ قَومٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُم فَأَهلَكَتهُ وَ ما ظَلَمَهُمُ اللّهُ وَ لكِن أَنفُسَهُم يَظلِمُونَ [۱۱۷] -قرآن-۱-۳۶۲ معنی لغات: «ریح» باد، «صرّ» سردی و صدا، «حرث» کشت و زرع. ترجمه: ۱۱۶ ولی آن کسان که کافر شدند البتّه سرمایه و فرزندشان جلوگیر آزار خدا از ایشان نباشند و ایشان یاران آتشند که همیشه در آن بمانند. ۱۱۷ داستان آن سرمایه که اینکه مردم بزندگی بکار برند داستان آن باد سردی است که بکشتزار مردم بخود ستم کرده [و کشت بد کرده] رسد و آن را نابود کند چه خدا بآنها ستم نکند و خود بخویشتن ستم روا دارند. سخن مفسّرین: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا- تا آخر آیه» ۱۱۶ عموم مفسّرین برای ارتباط اینکه آیه بآیات پیش نوشته‌اند: چون پی در پی احوال مؤمنین یادآوری می‌شود و عاقبت کار کافران، اینجا هم پس از نامبردن متّقین نتیجه‌ی عمل کافران معرّفی شده است. -قرآن-۱۵-۴۲ فخر: چند مقصود برای کلمه‌ی الّذین نقل کرده‌اند: ۱- إبن عبّاس گفته است مقصود یهود بنی قریظه و بنی نضیر است چون تمام کوشش و دشمنی آنها برای دلبستگی بسرمایه بود چنانکه در سوره‌ی بقره بآنها خطاب شده [لا تَشتَرُوا بِآياتِي ثَمَناً قَلِيلًا]. -قرآن-۱۸۰-۲۲۱ ۲- مقصود مشرکین قریش است مثل ابو جهل که همیشه بسرمایه‌ی خود افتخار می‌کرد، در اینکه آیه توجه می‌دهد به اینکه که سرمایه‌ها جبران کفر و انحراف نمی‌کند. ۳- مقصود أبو سفیان است که در جنگ بدر و احد مالی فراوان در راه دشمنی [صفحه ۱۷۶] و شکست پیغمبر [ص] خرج کرد. ۴- اشاره است به نتیجه‌ی کار کافران که می‌گفتند اگر محمّد در پیشگاه خداوند ارزش می‌داشت در اینکه فقر و بیچارگی بسر نمی‌برد و ما ارزش داریم که دارای مال و سرمایه هستیم. «مَثَلُ ما يُنفِقُونَ» ۱۱۷ طبری: سدّی گفته است: یعنی آنچه کافر می‌گوید و از او پذیرفته نمی‌شود مانند زراعتی است، عده‌ای گفته‌اند: یعنی آنچه بزبان می‌گویند و بدل منکر هستند. -قرآن-۱-۲۵ یمان گفته است: مراد نفقه‌ی ابو سفیان است و اصحابش که روز بدر خرج کردند، بر عداوت پیغمبر [ص]، مقاتل گفته است: مقصود رشوه‌ای است که عوام یهود برؤساء و احبارشان می‌دادند برای معارضه. فخر: بعضی گفته‌اند مقصود کلیّه‌ی کارهای کافران است که امید استفاده‌ی از آن در آخرت داشته‌اند. «كَمَثَلِ رِيحٍ» ۱۱۷ کشف نوشته: هر چه بدست آرند از عشق دنیا، مثل آن چون باد است، گیرنده‌ی باد در دست چه دارد! جوینده‌ی دنیا همان دارد -قرآن-۱-۱۹ دردا و دریغا که از آن خاست و نشست || خاکی است مرا بر سر و بادی است بدست سلیمان پیغمبر که با دو دیو و مرغ همه مسخر او بودند، مورچه‌ای براه وی آمد و گفت: خدای با تو چه کرامت کرده درین جهان، سلیمان جواب داد که باد مسخر من کرد چنان که می‌بینی، گفت: یا سلیمان، خبر داری که اینکه چه اشارت است، می‌گوید: آنچه ترا دادند از اینکه مملکت دنیوی همچون باد است از باد در دست چه حاصل بود! کار ملک دنیا همچنان بود. «صرّ» ۱۱۷ ابو الفتوح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نوشته: عبد اللّه عبّاس گفت: باد سموم باشد که بحرارت و گرمی مردم و حیوان را بکشد. إبن کیسان گفت: آن را گویند که در آن آوازی باشد، و بیشتر مفسّران گفتند [صفحه ۱۷۷] سرمای سخت است. «ظَلَمُوا أَنفُسَهُم» ۱۱۷ ابو الفتوح نوشته است: و برای آن تخصیص کرد حرث قومی ظالم را تا ابهام نیفکند که خدای تعالی حرث کسی بباد هلاک کند که نا- مستحق باشد، و اگرچه اینکه بر سبیل مثل است نه بر وجه تحقیق. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: یعنی آنهائی که از گناهکاری بر خود ستم کردند، خدا زراعتشان را نابود کرد برای سزای گناهشان. فخر: فایده‌ی همانندی بزراعت ستمکار اینکه است: ۱- چنانکه زراعت کافر و ستمکار نابود می‌شود عمل اینها هم نابود می‌شود، لیکن زراعت غیر ستمکار یعنی مسلمان مؤمن اگر در دنیا نابود بشود در عالم دیگر اجر اینکه رنج را خواهد داشت ۲- کشت آنها در زمین و زمان نامناسب بوده است. و ظلم بمعنی انجام چیزی است در غیر موقع مقتضی خود. تأویلات: مالی را که بکار می‌برند برای خواهشهای نفسانی یا ریا و خودنمائی یا کسب شهرت و افتخار و جانب خدائی را در آن منظور نمی‌کنند، باد هوای نفس با سردی نیّتهای فاسد و برودت اغراض باطل مال و زحمت آنها را تباه می‌کند همان طور که باد سرد سموم زراعت مردم ستمکار را نابود می‌کند. صفیعلیشاه در تفسیر منظوم خود گفته است: هست انفاق خسیسان در امل || همچو بادی سرد در کشت و عمل در حیات دنیوی انفاقشان || زشت و نابود است چون اخلاقشان یا چو بادی کان زند بر کشت‌ها ||سوزد و از کف رود سر رشته‌ها کشتهای ظالمان گردد تباه || از سموم گرم یا سرد و سیاه حافظ هم شاید بآن مثل مور و سلیمان که از کشف الاسرار نقل شد در غزل خود اشاره داشته است: شنیده‌ام سخنی خوش که پیر کنعان گفت || فراق یار نه آن می‌کند که بتوان گفت [صفحه ۱۷۸] حدیث هول قیامت که گفت واعظ شهر || کنایتی است که از روزگار هجران گفت غم کهن بمی سالخورده دفع کنید || که تخم خوشدلی اینکه است پیر دهقان گفت من و مقام رضا بعد از اینکه و شکر رقیب || که دل بدرد تو خو کرد و ترک درمان گفت گره بباد مزن گرچه بر مراد وزد || که اینکه سخن بمثل مور با سلیمان گفت مزن ز چون و چرا دم که بنده‌ی مقبل || قبول کرد بجان هر سخن که دهقان گفت بعشوه‌ای که سپهرت دهد ز راه مرو || ترا که گفت که اینکه زال ترک دستان گفت بیا و باده بخور ز آنکه پیر میکده دوش || بسی حدیث غفور و رحیم و رحمان گفت که گفت حافظ از اندیشه‌ی تو آید باز || من اینکه نگفته‌ام آنکس که گفت بهتان گفت نظیر اینکه مثل قرآن در انجیل لوقا باب دوازدهم از جمله‌ی ۱۶ ببعد دیده می‌شود، هر کس بخواهد مقایسه کند بآن جا مراجعه نماید. سخن ما: یادآوری شده است و تشبیه که اگر کاری اساس آن درست نبود نتیجه‌ی آن هم نابود است چنانکه در کارهای زندگی خود همه روز نظیر آن را می‌بینید پس کار کج اندیشان و کافران چنین است. [صفحه ۱۷۹]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۱۸ تا ۱۲۰]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا بِطانَةً مِن دُونِکُم لا یَألُونَکُم خَبالاً وَدُّوا ما عَنِتُّم قَد بَدَتِ البَغضاءُ مِن أَفواهِهِم وَ ما تُخفِی صُدُورُهُم أَکبَرُ قَد بَیَّنّا لَکُمُ الآیاتِ إِن کُنتُم تَعقِلُونَ [۱۱۸] ها أَنتُم أُولاءِ تُحِبُّونَهُم وَ لا یُحِبُّونَکُم وَ تُؤمِنُونَ بِالکِتابِ کُلِّهِ وَ إِذا لَقُوکُم قالُوا آمَنّا وَ إِذا خَلَوا عَضُّوا عَلَیکُمُ الأَنامِلَ مِنَ الغَیظِ قُل مُوتُوا بِغَیظِکُم إِنَّ اللّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۱۱۹] إِن تَمسَسکُم حَسَنَةٌ تَسُؤهُم وَ إِن تُصِبکُم سَیِّئَةٌ یَفرَحُوا بِها وَ إِن تَصبِرُوا وَ تَتَّقُوا لا یَضُرُّکُم کَیدُهُم شَیئاً إِنَّ اللّهَ بِما یَعمَلُونَ مُحِیطٌ [۱۲۰] -قرآن-۱-۶۹۲ معنی لغات: «بطانة» آستر لباس، خانواده و رفقای مخصوص هر کسی، سرّ و راز نهانی. «دون کم» پست در برابر بالا و مرتفع و جلو هر چیز و بمعنی بجز و غیر و بمعنی حقیر و ناچیز. «یألون کم» از مصدر ألو و الوّ بر وزن فعل و فعول با فتح و ضمّ فاء بمعنی کوتاهی و کندی در کار. «خبالا» کمی و تباهی. «عنت تم» از مصدر عنت بر وزن فعل بفتح عین بمعنی: بکار دشوار گرفتار شدن، سختی دیدن، نابود شدن. «بدت» از مصدر بدّو و بداء بر وزن فعول و فعال بمعنی: آشکار شدن، و تجدید رأی شدن. «بغضاء» دشمنی سخت. «ها انتم» ها حرف تنبیه است بمعنی آگاه باشید و انتم ضمیر یعنی شما. جهت نزول: مجمع: بسا می‌شد که شخص مسلمان با کافران دوست بود بواسطه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دوستی یا همسایگی یا خویشاوندی یا روابط دیگر، آیت اول برای جلو گیری از اینکه رسم نازل شد. ترجمه: ۱۱۸ ای مردم بخدا و پیغمبر گرویده دوستی از غیر گروه خود نگیرید که در نابودی شما می‌کوشند و رنج شما می‌خواهند و دشمنی‌شان از دهانشان [صفحه ۱۸۰] در سخن نمودار است و آنچه بدل نهان می‌کنند از آن بیش بود. پس اگر درست بسنجید نشانه‌ها برای‌تان نمودار کردیم [تا دوست ز دشمن باز شناسید]. ۱۱۹ باخبر باشید که شما ایشان را دوست دارید [که مسلمانی آنان خواهید] و آنان شما را دوست ندارند [چون بدینشان نیستید] با اینکه همه‌ی کتابهای دینی ایشان باور دارید و چون با شما رو برو شوند گویند مسلمانیم و در خلوت از خشم شما انگشت بدندان می‌گزند. ای محمّد باین منافقین بگو: ز خشم خود بمیرید که خدا دانا است بآنچه در دلها است. ۱۲۰ [آنان چنان دشمنند] اگر بشما نیکی رسد بدشان آید و اگر بدی بینید شاد شوند. ولی اگر شما شکیبا و پرهیزگار باشید بدخواهی ایشان بشما زیان ندارد. سخن مفسّرین: «بِطانَةً مِن دُونِکُم» ۱۱۸ طبری: یعنی دوستی مکنید با منافقین و آنها را در اسرار خود جلوتر از مؤمنین قرار ندهید. -قرآن-۱۵-۴۰ ابو الفتوح: بطانه آن دوستی باشد که بر احوال پوشیده‌ی شخص مطّلع باشد مانند آستر لباس که جز صاحب لباس دیگری از آن خبر ندارد. روح البیان: از غزّالی نقل است: تا کسی را خوب آزمایش نکنی دوست خود مگیر و در چند موقع می‌توان او را امتحان کرد: ۱- در معزولی از مقام ۲- در مقام و منصب، ۳- بی‌نیازی، ۴- فقر، ۵- همخانه شدن، ۶- همسفر شدن، ۷- طرف معامله و داد و ستد شدن، ۸- در سختی از او کمک خواستن پس اگر او اینکه مواقع بمیل تو بود و از تو بزرگتر بود پدر خود بدان و اگر برابر بود برادر و اگر کوچکتر بود فرزند خود بدان، و اگر غیبتی یا بدرفتاری از چنین کس دیدی سزای آنرا بخدا واگذار که تلافی آن موجب زیان است و تلف عمر. «وَدُّوا ما عَنِتُّم» ۱۱۸ ابو الفتوح چند معنی نوشته است: ۱- آرزو دارند رنج شما را. ۲- می‌خواهند کفر و گمراهی شما را. و اینکه آن مثل است که پارسیان گویند: -قرآن-۱-۲۳ خرمن سوخته، سوخته خواهد خرمن، هر که بآفتی گرفتار باشد و بعیبی آلوده خواهد که همه جهان چو او باشند تا عیب او پوشیده شود چنانکه مثل است: در مرگ بانبوه [صفحه ۱۸۱] که جشن باشد. «قَد بَدَتِ البَغضاءُ» ۱۱۸ ابو الفتوح نوشته: یعنی از بسیاری که در دل دارند طاقت نمی‌دارند تا نهان دارند. و در کلام امیر المؤمنین علیه السّلام آمد: -قرآن-۱-۲۴ هیچکس چیزی پنهان باز نکند الّا بر کنارها و جوانب لسان او پدید آید. ابو- موسای اشعری از جانب عمر حکومتی داشت باو پیغام داد مردی ترسا مذهب در اینجا است که محاسب و نویسنده‌ی خوبی است. اگر اجازه باشد او را استخدام کنم، عمر جواب داد: مگر اینکه آیه را نخوانده‌ای: [لا تَتَّخِذُوا بِطانَةً تا آخر]. -قرآن-۳۰۹-۳۳۳ «أُولاءِ تُحِبُّونَهُم» ۱۱۹ ابو الفتوح چند جهت برای دوستی مسلمین نسبت به آنها نقل کرده است: ۱- بواسطه‌ی خویشاوندی و پیمان و سوگند و همسایگی که با آنها دارید دوستشان می‌دارید ولی آنها که جهود هستند چون برخلاف دینشان هستید شما را دوست ندارند. -قرآن-۱-۲۵ ۲- مسلمین از نظر محبّت و نوعدوستی آنها را دوست دارند چون به اسلام دعوت می‌کنند ولی آنها که می‌خواهند مسلمین کافر باشند برخلاف مصلحت است پس مسلمانان را دوست نمی‌دارند. ۳- ابو العالیه و مقاتل معنی کرده‌اند: مسلمین از سخن منافقین که اظهار اسلام می‌کنند خرسند می‌شوند و آنها را دوست می‌دارند، لیکن آنها که در دل منافق و کینه‌دار هستند مسلمانان را دوست ندارند. «تُؤمِنُونَ بِالکِتابِ کُلِّهِ» ۱۱۸ فخر: معنی آن است که: شما بهمه‌ی کتابهای آنها ایمان دارید با وجود اینکه با شما دشمنی می‌کنند پس چرا شما با آنها دوست هستید با اینکه آنها بکتاب شما ایمان ندارند! و اینکه سرزنشی است که آنها در عقیده‌ی باطل خود ثابت‌تر از شما هستند در عقیده‌ی درست و حق. -قرآن-۱-۳۵ «مُوتُوا بِغَیظِکُم» ۱۱۹ فخر: یعنی روز بروز قوت و شوکت مسلمین که موجب غیظ شما است زیادتر شود تا غیظ شما زیادتر باشد و موجب مرگتان گردد. -قرآن-۱-۲۲ حسینی نوشته: [صفحه ۱۸۲] بمیر ای از حسد پیوسته غمگین || که جز مرگت نخواهد داد تسکین «لا یَضُرُّکُم» ۱۲۰ مفسّرین چند قرائت نقل کرده‌اند: ۱- نافع و إبن کثیر و ابو عمرو و یعقوب با صدای زیر و کسر ضاد و سکون راء قرائت کرده‌اند از مصدر ضیر بر وزن فعل. -قرآن-۱-۱۷ ۲- ضحّاک در قرائت نادر و شاذّ با ضم و صدای جلو ضاد و سکون راء قرائت کرده است، از ماده‌ی ضار یضور با واو، و کسائی گفته است از بعضی مردم حجاز می‌شنیدم که می‌گفتند: [لا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ینفعنی ذاک و لا یضورنی]. ۳- قرائت بقیه‌ی قاریها با ضمّ ضاد و تشدید راء است. ما: در اینکه آیه همانطور که تفسیر قاضی و عبده نوشته‌اند جلوگیری شده است از دوستی مخالفین که دشمن هستند و منتظر فرصت و گر نه ارتباط با غیر مسلمان بطور کلّی منع نشده است چنانکه در آیات دیگر باین مطلب تصریح شده است مثل [لا یَنهاکُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِینَ لَم یُقاتِلُوکُم فِی الدِّینِ]«۱۰». -قرآن-۲۶۸-۳۴۲-پاورقی-۳۴۳-۳۴۵ مثنوی شخص لایق دوستی را باین جور توصیف کرده است: رو کسی جو که ترا او هست دوست || دوست بهر دوست لا- شکّ خیرجو است حارسی از گرگ جستن شرط نیست || جستن از غیر محلّ ناجستنی است هر که باشد همنشین دوستان || هست در گلخن میان بوستان هر که با دشمن نشیند در زمن || هست اندر بوستان در گولخن -قرآن-۵۵-۴۵۴-قرآن-۲۰۲-۲۴۲-قرآن-۲۶۸-۲۸۲ [صفحه ۱۸۳]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۲۱ تا ۱۲۹]

-قرآن-۲۰۲-۲۴۲-قرآن-۲۶۸-۲۸۲ وَ إِذ غَدَوتَ مِن أَهلِکَ تُبَوِّئُ المُؤمِنِینَ مَقاعِدَ لِلقِتالِ وَ اللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ[۱۲۱] إِذ هَمَّت طائِفَتانِ مِنکُم أَن تَفشَلا وَ اللّهُ وَلِیُّهُما وَ عَلَی اللّهِ فَلیَتَوَکَّلِ المُؤمِنُونَ[۱۲۲] وَ لَقَد نَصَرَکُمُ اللّهُ بِبَدرٍ وَ أَنتُم أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ[۱۲۳] إِذ تَقُولُ لِلمُؤمِنِینَ أَ لَن یَکفِیَکُم أَن یُمِدَّکُم رَبُّکُم بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ المَلائِکَةِ مُنزَلِینَ[۱۲۴] بَلی إِن تَصبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ یَأتُوکُم مِن فَورِهِم هذا یُمدِدکُم رَبُّکُم بِخَمسَةِ آلافٍ مِنَ المَلائِکَةِ مُسَوِّمِینَ[۱۲۵] -قرآن-۱-۶۱۲ وَ ما جَعَلَهُ اللّهُ إِلّا بُشری لَکُم وَ لِتَطمَئِنَّ قُلُوبُکُم بِهِ وَ مَا النَّصرُ إِلّا مِن عِندِ اللّهِ العَزِیزِ الحَکِیمِ[۱۲۶] لِیَقطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَو یَکبِتَهُم فَیَنقَلِبُوا خائِبِینَ[۱۲۷] لَیسَ لَکَ مِنَ الأَمرِ شَیءٌ أَو یَتُوبَ عَلَیهِم أَو یُعَذِّبَهُم فَإِنَّهُم ظالِمُونَ[۱۲۸] وَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ یَغفِرُ لِمَن یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَن یَشاءُ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ[۱۲۹] -قرآن-۱-۴۷۶ معنی لغات: «غدوت» از مصدر غدوّ بر وزن فعول با ضمّ فا بمعنی در صبح روانه شدن و رفتن و دگرگون گشتن. «تبوّی» از مادّه‌ی بوّأ، یعنی بمکانی وارد شد و در جائی جایگزین شد و برای کسی آماده کرد. «تفشلا» از مصدر فشل بفتح شین بمعنی ترسیدن و سست شدن در جنگ. «فورهم» یعنی حال حاضر آنها، هنگام اکنون که هیچ تأخیر در آن نباشد، همانطور که در فارسی می گویند فورا. «مسوّمین» از فعل سوّم بر وزن فعّل با تشدید عین بمعنی بکاری مکلّف کردن حاکم قرار دادن، حیوان را بچرا روانه کردن، علامت و نشانه گذاردن. «یکبت هم» از مصدر کبت بر وزن فعل بفتح فا بمعنی در کشتی بر زمین زدن خوار و ذلیل کردن، دگرگون کردن، شکستن و غضبناک کردن. [صفحه ۱۸۴] جهت نزول: اینکه چند آیه را مختلف نقل کرده‌اند، روز جنگ بدر و جنگ احد و جنگ احزاب هر سه نقل شده است. ترجمه: ۱۲۱ ای پیغمبر [ص] بیاد آر آنگاه که بامداد ز خانواده‌ی خود جدا شدی تا جای مؤمنان برای جنگ آماده کنی و خدا [بآنچه شود] دانا و بینا بود. ۱۲۲ آنگاه دو گروه شما بدل اندیشه‌ی سستی در جنگ کردند با اینکه خدا دوست آنها است و مؤمنین خدا را باید پشتیبان خود بدانند. ۱۲۳ چنانکه در بدر خوار بودید و خدا یاری‌تان کرد پس از خشم او بترسید تا شاید پاس اینکه نعمتها بدانند ۱۲۴ چه بروزگاری تو ای محمّد بمؤمنان گفتی: شما را بس نباشد که پروردگارتان به سه هزار فرشته‌ی ز آسمان رسیده شما را کمک کند! ۱۲۵ بلکه اگر شکیبا و پرهیزگار باشید و دشمن‌تان بزودی بر سرتان آید پروردگارتان بپنجهزار فرشته‌ی نشانه‌دار بشما کومک نماید. ۱۲۶ و خدا اینکه را نکرد جز برای نوید بشما تا دلهاتان آرام شود چه یاری شما جز از پیشگاه خدای برتر دانا نبود. ۱۲۷ که پاره‌ای از گروه کافران از هم جدا کند یا آنها را خوار و بیچاره کند تا ناامید شوند و بجای خود باز روند. ۱۲۸ و بر تو ای محمّد از کار مردم گناهی نیست که یا خدا ببخشدشان و یا آزارشان کند چه همانا ایشان ستمکارانند، ۱۲۹ و آنچه در آسمانها و زمین است مال خدا است و او هر که را خواهد بیامرزد که آمرزگار است و مهربان. سخن مفسّرین: «وَ إِذ غَدَوت» ۱۲۱ طبری: در دنباله‌ی آیات پیش گفته شده است: همانطور که در روز بدر شما را یاری کردیم، باز هم اگر صبر و تقوی پیشه کنید و دوست کافران نباشید حمله‌ی اینکه یهود در شما کارگر نیست و خدا تقویت کند شما را و گر نه باز گرفتار خواهید شد. چنانکه اگر بخاطر بیاورید در جنگ احد که پیغمبر جای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مؤمنین را معیّن می‌کرد. -قرآن-۱۵-۳۲ طبری: اهل تأویل اختلاف کرده‌اند که مقصود از جمله‌ی: [اذ غدوت] کدام روز است، بعضی گفته‌اند مقصود روز جنگ احد است چنانکه از مجاهد و قتاده و سدی و إبن عبّاس نقل شده است که: پیغمبر [ص] از خانه‌ی خود بطرف احد رفت و جای مردمرا [صفحه ۱۸۵] معیّن می‌کرد. و نیز مجاهد گفته است: آن حضرت پیاده باحد رفت. حسن بصری گفته است: یعنی روز جنگ احزاب که پیغمبر مردم را مرتّب می‌کرد. مجمع: علاوه بر نامبردگان بالا از حضرت امام باقر هم نقل شده است که مقصود روز احد است، از مقاتل نقل شده است مقصود روز بدر است. فی ظلال: نقل جنگ احد نموداری از روش قرآن را در نقل داستان نمودار می‌کند چون سیاق قرآن نه اینکه است که سرگذشت تاریخی را یکایک دنبال کند تا به آخر رساند بلکه آنها را نمایش می‌دهد برای پند و پرورش تا آن حقایق که در پشت پرده‌ی اینکه حوادث پنهان است آشکار شود و شور دل مردم و خاصیتهای روانی‌شان به جلو چشم‌شان آید و روش آفرینش و مبادی انسانیت را نشان دهد و در نتیه یک سرگذشت اندوخته‌ای است از اندیشه و استدلال و استخراج و استنتاج چنانکه می‌بینیم بیش- آمدی نقل می‌شود و بمناسبت حقایقی که در اطراف آن بوده است گفته می‌شود دو- باره باصل مطلب برمی‌گردد سپس از درون دلها و نهانی اندیشه‌های مردم سخن می‌گوید و چند نوبت آن را بصورتهای گوناگون از اول بآخر می‌رساند تا مطلب پایان می‌یابد. «مِن أَهلِكَ» ۱۲۱ ابو الفتوح: گفتند: از خانه‌ی عایشه آمد. -قرآن-۱-۱۶ روح البیان: مقصود خانه‌ی عایشه است که از آنجا روانه شد و اینکه دلیل است که عایشه از طیّبات است چون اهل پیغمبر [ص] شمرده شده است و در آیت دیگر گفته شده است: [الطَّيِّباتُ لِلطَّيِّبِينَ]، مرحوم نهاوندی در تفسیر نفخهٔ الرّحمان مفصّل اینکه ادّعای او را جواب نوشته است. -قرآن-۱۹۶-۲۲۷ «تُبَوِّئُ المُؤمِنِين» ۱۲۱ طبری: از علمای ما بما رسیده است که اعراب روز چهارشنبه باحد وارد شدند و روز جمعه‌ی ماه شوال سال سوّم هجری پیغمبر پس از ادای نماز بر جنازه‌ی یکنفر از انصار و انجام نماز جمعه روانه‌ی احد شد و مقصود -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۱۸۶] از جمله‌ی [تبوّء مقاعد] آنست که قبل از روانه شدن پیغمبر [ص] مشورت کرد و در وضع معارضه‌ی با اعراب با اصحاب خود گفتگو کرد، و نیز علمای ما گفته‌اند: چون پیغمبر شنید که کافران باحد وارد شده‌اند فرمود: گاو بخواب دیدم و تعبیر نیک کردم و فال بد نزدم و نیز دیدم که دم شمشیر من رخنه دارد [بگفته‌ی ابو الفتوح تعبیر بشکست کردم] و هم دیدم که دست در زرهی محکم فرو می‌برم، تعبیر بشهر مدینه کردم که اگر در اینجا بمانیم و آنها وارد شهر شوند با آنها در اینجا می‌جنگیم، ولی عدّه‌ای که در جنگ بدر حاضر نشده بودند و هم آن عدّه‌ای که بعد در جنگ احد کشته شدند عرض کردند ما را بجنگ اینکه سگها ببر تا نپندارند که ترسیدیم. عبد اللّه بن ابی سلول عرض کرد: در اینجا بمان که هر وقت ما برای جنگ بیرون شده‌ایم شکست دیده‌ایم و هر که بسر ما آمده است او را شکست داده‌ایم، تو آنها را بحال خود بگذار که اگر در اینجا بمانند خود را باختیار در بیابان حبس کرده‌اند، و اگر وارد شوند مردهای ما با آنها رو برو می‌شوند و زن و بچه از بام بر سرشان می‌کوبند و اگر هم برگشتند که آنها محروم و ما آسوده‌ایم، لیکن مردم به پیغمبر اصرار میکردند که بجنگ آنها بروند. پس آن حضرت هم زره پوشید و آماده‌ی جنگ شد، و مقصود از جمله‌ی: [وَ إِذ غَدَوتَ... تُبَوِّئُ] همین مشورت و گفتگوی پیغمبر است با مسلمانان و از عبد اللّه مسعود نقل شده است که او [تبوّئ للمؤمنین] با لام قرائت کرده است و معنی چنین می‌شود که برای آنها جا معیّن می‌کردی. -قرآن-۵۸۳-۵۹۹-قرآن-۶۰۴-۶۱۵ روح البیان: مقصود از اینکه جمله یادآوری است که چون در روز احد تقوی و صبر نداشتید بآن مصیبت گرفتار شدید اکنون هم اگر از دوستی کافران دست بر ندارید و صابر و شکیبا نباشید گرفتار حیله‌ی آنها خواهید شد. «مَقاعِدَ لِلقِتالِ» ۱۲۱ فخر: مقصود از مقاعد جای نشستن نیست چون در جنگ نمی‌نشینند پس مقصود کلیّه‌ی مکان و جایگاه است، مثل اینکه آیه در وصف جایگاه بهشتیان: [فِی مَقعَدِ صِدقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُقتَدِرٍ]. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۸۳-۲۲۹ «وَ اللّهُ سَمِيعٌ عَلِيم» ۱۲۱ فخر: مقصود اشاره است به اینکه که می‌شنود آنچه در - قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۱۸۷] ظاهر با پیغمبر گفتگو می‌کردند برای رفتن بجنگ و می‌داند آنچه را منافقین و مردم بد دل با خود میاندیشیدند در سخن گفتن با پیغمبر مثل عبد اللّه بن ابیّ سلول و منافقین و یا مردم مغرض که برای غنیمت و یا انتقام می‌خواستند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بروند بجنگ نه برای اصلاح اجتماع و جلوگیری از شرّ و فساد. «إِذ هَمَّت طائِفَتانِ» ۱۲۲ مفسّرین نوشته‌اند: مقصود آن است که دو قبیله از انصار بنام بنو سلمه و بنو حارثه با پیغمبر برای جنگ باحد رفتند عبد اللّه بن ابیّ- سلول که منافق بود با سیصد نفر از یاران خودش احد را ترک کرد و دیگران را هم از جنگ می‌ترساند و وادار می‌کرد مردم را که برگردند اینکه دو قبیله را از سخنان او سستی در دل پیدا شد و لیکن بعزم خود ماندند و سخن او را در گوش نگرفتند. -قرآن-۱-۲۶ مجمع: از حضرت امام باقر و صادق [ع] نیز اینکه مطلب نقل است. «وَ اللّهُ وَلِيُّهُما» ۱۲۲ مجمع: از جابر بن عبد اللّه روایت کرده‌اند که او گفت: -قرآن-۱-۲۵ اینکه آیه برای ما نازل شد و هرگز آرزو نکردم که آن روز برای ما سستی نمی‌بود چون افتخار دوستی خداوند از آن سستی نصیب ما شد. اهل معرفت گفتند: «همّت» یعنی در دل آنها افتاد نه آنکه آهنگ چنین کاری داشتند. و باصطلاح همّ خطره بود نه همّ عزیمت و گر نه ستایش بدوستی خدا نمی‌شدند بلکه ملامت می‌شدند که خواستند سستی کنند نتوانستند. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُون» ۱۲۲ روح البیان: اینطور جمله اشاره است که مقتضا و نتیجه‌ی ایمان توکّل است اگر توکّل نداشت ایمانش ناقص است و اگر ایمان او ضعیف بود توکّل ندارد. می‌گویند چون ابراهیم را در منجنیق گذاشتند جبرئیل از او پرسید چه می‌خواهی! جواب داد: از تو هیچ، گفت: از خدا بخواه، او گفت: علم او مرا بس است. -قرآن-۱-۳۲ مکن سعدیا دیده بر دست کس || که بخشنده پروردگار است و بس «وَ لَقَد نَصَرَكُمُ اللّهُ بِبَدرٍ» ۱۲۳ طبری: در معنی بدر اختلاف کرده‌اند بعضی گفته‌اند: چون آبی بوده است مال شخصی [بدر] نام، باین اسم نامیده شده -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۱۸۸] است، ولی مشهور آن است که نام محلّی است. می‌گویند آنجا متعلّق ببنی غفّار بوده است. «وَ أَنتُم أَذِلَّةٌ» ۱۲۳ ابو الفتوح نوشته است: از علیّ علیه السّلام روایت کرده- اند که فرمود: ما ببدر حاضر آمدیم در میان ما سواری که اسب داشت نبود. الّا مقداد الاسود، و دیگران یا پیاده بودند یا هر دو مرد یا سه مرد بر شتری بودیم و آن- شب که بر دگر روز کارزار بود همه کس بخفتند، مگر رسول خدای که او در بن درخت خاری ایستاده بود نماز می‌کرد تا صبح برآمد. -قرآن-۱-۲۳ فخر: ارتباط اینکه آیه بسابق اینکه است که تسلط مسلمین با کمال ضعف و ناتوانی بر کافران که چند برابر آنها بودند نشانه است بر اینکه انسان با توکّل بخدا و صبر بمقصود می‌رسد و نیز تأکید است برای اینکه با صبر و تقوی حیله‌ی کافران در شما کارگر نخواهد بود. «إِذ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ- الخ» ۱۲۴ طبری: بعضی گفته‌اند: بمسلمانان در جنگ بدر خبر رسید که کرز بن جابر محاربی می‌خواهد عدّه‌ای بکومک عربها بفرستد، اینکه خبر بر مسلمانان دشوار آمد برای آسایش خاطر آنها باین جمله پیغمبر با آنها سخن گفت و دل آنها آرام شد و خبر شکست اعراب بآن مرد رسید نه او بکمک کفّار آمد و نه ملائکه بکمک مسلمین آمدند و عدّه‌ای گفته‌اند که اینکه وعده برای روز بدر بوده است و انجام شده است چنانکه از مردی از قبیله‌ی بنی ساعد روایت کرده‌اند که مالک بن ربیعه را دیدم پس از آنکه چشمش کور شده بود می‌گفت: ای کاش چشم هایم می‌دید و با شما در بدر می‌بودم و آن درّه‌ای که ملائکه از آنجا نمودار شد بشما نشان می‌دادم که نه دیده‌ام خطا کرده است و نه تردید دارم. -قرآن-۱-۲۹ ابو الفتوح: بعضی مفسّران گفته‌اند: خدا وعده‌ی کومک بوسیله ملائکه داده است بشرط صبر و تقوی و چون در احد صبر نکردند کومک نشد و گر نه به آن بیچارگی گرفتار نمی‌شدند و در جنگ احزاب رعایت صبر و تقوی را کردند خدا هم ملائکه بمددشان فرستاد. عکرمه و ضحّاک گفتند: و عده‌ی مدد کردن بوسیله‌ی [صفحه ۱۸۹] پنج هزار ملک برای روز احد بود بشرط صبر و تقوی ولی آنها وفا نکردند و مدد نرسید و بآن خواری گرفتار شدند. بعضی دیگر گفتند: کومک با سه هزار ملک روز احد بود چون ابو سفیان خواست برگردد گفت تا مدینه را تصرّف نکنم برنمی‌گردم پیغمبر اینکه را فهمید بعلیّ فرمود: برو ببین ابو سفیان و دیگر مشرکان در چه کارند اگر بر اسبان نشسته و شتران را می‌رانند آهنگ مدینه دارند و گر بر شتر نشسته‌اند برمی‌گردند به مکّه و هر چه دیدی بکسی نگو تا من را ببینی، علیّ فرمود: من رفتم و دیدم که آنها سوار بر شتران هستند و اسبان را می‌رانند خوشحال شدم و برگشتم و پیغمبر را خبر دادم و ما بمدینه روانه شدیم و آنها بمکّه و اینکه آیه نازل شد: [أَ لَن يَكفِيَكُم] یعنی خدا موجب کفایت برای شما فراهم کرد که ایشان را برگرداند ولی اینکه وجه ضعیف است چون خلاف ظاهر است. -قرآن-۷۱۱-۷۳۲ «منزلین» ۱۲۴ ابو الفتوح عدّه‌ای را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نامبرده است که [منزّلین] با فتح نون و تشدید و فتح زاء قرائت کرده‌اند از مصدر تنزیل یعنی بسیار فرو فرستادگان و [منزلین] با سکون نون و کسر زاء قرائت کرده‌اند از مصدر انزال یعنی فرود آورندگان یاری برای مؤمنین و باقی قرّاء با سکون نون و فتح زاء قرائت کرده‌اند بمعنی فرو فرستاده شدگان. «بَلی إِن تَصبِرُوا وَ تَتَّقُوا- الخ» ۱۲۵ بطوریکه در پیش نوشتیم مفسّرین مقصود از اینکه جملات را مختلف نوشته‌اند در اینکه جمله گفته‌اند چون یاری ملائکه مشروط به صبر و تقوی است و آنها شکیبائی نکردند کومک بآنها نرسید در معنی [مِن فَورِهِم] ابو الفتوح نقل کرده است: گفته‌اند: یعنی اگر بفور و عجله آمدند کومک بشما می‌رسد و مقصود برگشتن ابو سفیان است برای حمله و چون او برنگشت محتاج بکمک نشدند و معنی دیگر برای [فورهم] یعنی از غضب و خشم که بر شما دارند اگر باز آمدند آسوده باشید که بشما کومک می‌کنیم. در اصل آمدن ملک و عدد آن که در آیه سه هزار و پنج هزار گفته شده است مفسّرین بحث درازی کرده‌اند. و ابو بکر اصمّ گفته است یک ملک برای ویران کردن شهر لوط کافی بود اینجا چه احتیاج به پنج هزار بوده است -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۲۶۳-۲۷۹ [صفحه ۱۹۰] پس مقصود اطمینان و تقویت دل مسلمین بوده است نه حضور ملک، و اشکالات دیگر از اینکه نمونه کرده‌اند. «مسوّمین» ۱۲۵ طبری: عموم قرّاء کوفه و مدینه با فتح واو قرائت کرده‌اند که اسم مفعول باشد از مصدر تسویم، یعنی خدا آنها را نشانه‌دار کرده است، و بعضی از قرّاء کوفه و بصره با کسر واو قرائت کرده‌اند بصورت اسم فاعل یعنی ملائکه برای خود نشانه و علامت معیّن کرده بودند و اینکه نشانه و علامت را هم مختلف نقل کرده‌اند: مثل اینکه پیشانی و یال یا دم اسبهای خود را زده بودند و مقداری موی گذاشته بودند و مانند زردی رنگ عمّامه‌شان و یا بقول هشام بن عروه رنگ اسبهاشان ابلق بوده است. «وَ ما جَعَلَهُ اللّهُ إِلّا بُشری الخ» ۱۲۶ طبری: مجاهد گفت یعنی: ملائکه را وسیله‌ی خوشحالی و دلگرمی مسلمین قرار داد و گر نه هرگز ملائکه نجنگیدند چه در احد و یا در غیر احد مگر در جنگ بدر، و نیز طبری در پایان نقل اینکه مطالب. چون حدیث صحیح نداریم که چند ملک بود و چه جور بود و همه‌ی اینها ممکن است باشد و ممکن است نباشد ما درستی و نادرستی آن را بآنهائیکه نقل کرده‌اند وامی‌گذاریم. -قرآن-۱-۳۸ فخر: اینکه جمله اشاره است که مقصود اصلی اطمینان دل آنها است بظفر و چیره شدن، از اینجهت با لام گفته شده است، یعنی برای اینکه، و منظور خوشحالی آنها هم بوده که اوّل خوشحال شوند بعد دلشان آرام شود. «وَ مَا النَّصرُ إِلّا- الخ» ۱۲۶ ابو الفتوح نوشته است: نصرت کند گاه بحجّت گاه بمدد فرشتگان و گاه بغلبه و ظفر. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: یعنی نصرت و چیرگی خود را از جانب خدا بدانید که ملائکه هم به قدرت او است و نیز اشاره است که توکّل وقتی درست است که از هر دستاویز رو گردان شده یک بارگی رو بحقّ شوند. «لِیَقطَعَ طَرَفاً» ۱۲۷ ابو الفتوح: یعنی گروهی را هلاک کند از ایشان. -قرآن-۱-۲۱ سدّی گفت: یک رکن و قسمت عمده‌ی آنها را نابود و ویران کند که کشته شوند [صفحه ۱۹۱] یا اسیر چنانکه در روز بدر چهل نفر از معروفین مشرکان کشته شدند و چهل نفر از آنها اسیر شدند. فی ظلال: چگونگی کومک فرشتگان وابسته است بشناختن آنها و چون سرشت آدمی آماده‌ی آن نیست توانائی دریافت چگونگی کومک را نیز ندارد و در اینگونه گفته‌ها از مفاد ظاهر آن نباید بجای دیگر بیندیشیم چون فکر ما محدود بقوانین مخصوص است نمی‌توانیم اندیشه و پندار خود را بحدود آنها برسانیم. «أو یَکبِتَهُم» ۱۲۷ معانی مختلف نقل کرده‌اند: برو در آورد آنها را یعنی مغلوبشان کند و شکست بدهد آنها را و باسارت گرفتار نماید، و اندوهناک کند و خشمگین کند، و جگر ایشان را بآتش دشمنی و اندوه و خشم بسوزاند. -قرآن-۱-۱۸ «لَیسَ لَکَ- الخ» ۱۲۸ مفسّرین در جهت نزول اینکه آیه: چون در احد پیغمبر [ص] پیشانی و دندان مبارکش شکست از مردم شکایت می‌فرمود که من آنها را بسوی خدا می‌خوانم، آنها با من چنین می‌کنند، اینکه آیه نازل شد که کار آنها با تو نیست هر چه می‌کنند نتیجه‌اش نزد خدا است که بآنها میرساند، و بعضی نقل کرده‌اند که آنحضرت چند تن را نفرین کرد که از مسلمین فراری بوده‌اند و گفته‌اند آنها از کفّار قریش و اعراب بودند. -قرآن-۱-۱۴ طبری: پیغمبر [ص] پس از رکوع دوّم نماز صبح سر بلند کرد و چند نفر از مسلمین را دعا کرد و چند قبیله را نفرین و لعنت کرد اینکه آیه نازل شد. در هر صورت می‌گویند تمام اینکه آیه در برابر شکایت و نفرین آنحضرت نازل شده است. و شیخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبده از ابی حازم نقل کرده است که علی آب در سپری آورد تا خون صورت پیغمبر را بشوید حضرت فاطمه نتوانست خون صورت پدر را متوقّف کند پاره‌ای حصیر را سوخت و خاکستر آنرا بر زخم گذارد خون بایستاد. مجمع: نقل کرده‌اند پس از چهار ماه از جنگ احد در ماه صفر سال چهارم هجری پیغمبر هفتاد نفر از قاریان قرآن را که امیرشان منذر بن عمرو بود برای مردم بئر معونه فرستاد که بآنها قرآن و آداب دین بیاموزند، عامر بن طفیل همه‌ی آنها را [صفحه ۱۹۲] کشت. اینکه بر پیغمبر گران آمد و تا یک ماه آنها را نفرین می‌کرد اینکه آیه نازل شد و درستتر آن است که آیه در احد نازل شده است چون با سیاق کلام مناسبتر است. و هم مجمع نقل کرده است: گفته‌اند چون پیغمبر دید گوش و بینی و اعضای حمزه عموی آن حضرت را کفّار قریش بریده‌اند فرمود اگر بر آنها مسلّط شوم سختتر از اینکه تلافی خواهم کرد، اینکه آیه نازل شد. و معنی اینکه بپیغمبر گفته شده است کار آنها با تو نیست، با اینکه رهبری و مصلحت خواهی و سعادت آنها با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است مقصود آن است که نتیجه‌ی کار و بیچاره شدن و مورد لعن و نفرین قرار دادن آنها با تو نیست و یا مقصود آن است که در برابر قدرت خداوند اینکه دعا و گله گذاری و آنچه تو بگفتی تأثیر ندارد و کار تو نیست. «أَو یَتُوبَ عَلَیهِم- تا آخر» ۱۲۸ فخر: فرّاء و زجّاج در ارتباط جملات اینکه آیه دو نظر دارند: -قرآن-۱-۲۴ ۱- جمله‌ی: «أَو یَتُوبَ عَلَیهِم» مربوط و معطوف است بر جمله‌ی «او یکبتهم» تا معنی چنین باشد: یاری از جانب خدا است به اینکه جور که از گروه مردمان کافر کم می‌کند یا نابودشان می‌کند یا می‌بخشد و توبه‌شان می‌پذیرد، و یا عذابشان می‌کند، و جمله‌ی «لَیسَ لَکَ مِنَ الأَمرِ» مربوط به پیش و بعد نیست و خود معنی جداگانه دارد. -قرآن-۱۴-۳۸-قرآن-۲۹۶-۳۲۴ ۲- جمله‌ها مربوط به یکدگر هستند و معنی چنین است: کار آنها با تو نیست مگر اینکه خدا توبه‌شان بپذیرد و بیامرزد آنها را، آنگاه تو شاد شوی یا آنکه آنها را عذاب کنیم، پس رنج دل تو از آنها آرام شود، و نیز خلاصه‌ی آنچه امام فخر در معنی اینکه جمله نوشته است: چون توبه بمعنی پشیمانی از کارهای گذشته و آهنگ خودداری از آن است در آینده و هر دوی اینها مولود اراده و کراهت هستند، پس معنی یتوب اللّه علیهم آن است که خدا در دل آنها ایجاد می‌کند موجب توبه را که پشیمانی از گذشته و اراده‌ی ترک آینده است. ولی معتزله گفته‌اند: یعنی بآنها مهربانی میکند یا توبه‌ی آنها را می‌پذیرد. ترجمه و تلخیص کلام کاشانی در تأویلات: چون آدمی خود را بحقّ و حقیقت [صفحه ۱۹۳] نیرومند کرد و بروشنائی یقین نورانی نمود، البتّه سکینه و طمأنینه که آرامش دل و آسایش خیال او باشد او را فرا می‌گیرد، آنگاه روح بر دل مسلّط می‌شود و نفس مقهور و شکست یافته، پس بیخردی و اضطراب که از صفات نفس هستند جای خود را بصفات روح می‌دهند که ثبات و وقار باشد، در اینکه درجه‌ی از تقویت روح است که دل با ملکوت آسمان آشنا می‌شود و مشتاق بمراتب بالا، و مسلّط بر ما دون و درجات سفلی می‌شود و بجائی می‌رسد که در هنگام غضب و جنبش نفس برای طاعت و رضای حقّ یقین و توکّلش او را از اینکه عالم جدا نموده و بعالم بالا توجّه می‌دهد و از آن خاصیّت که موجب چیرگی او بر دشمن می‌شود مدد می‌گیرد تا موفّق شود و همین است فرود آمدن ملائکه. [«تفسیر صفی:»] در احد یعنی که بعد از جنگ بدر || بیشتر گردد شما را شرح صدر فرّ روحانی ز افلاک شهود || جمله بر ارض حواسّ آید فرود آخرین رتبه است چون الف از عدد || در زیادی شد مثل در هر سند گفت زان حقّ خمس آلاف از ملک || می‌فرستم مر شما را بر کمک تا حواسّ و قلب یابد فرّ روح || حقّ گشاید بر دل ابواب فتوح بعد تکمیل موالید و حواسّ || گشت از اعدا مجاهد بی‌هراس نفس دشمن روز میدان قتال || می‌گریزد سر بزیر و خسته حال جز ولی حقّ بمیدان نبرد || کس نماند چون نشیند دو رو گرد با پیمبر حیدر کرّار ماند || حسن ماند و عشق ماند و یار ماند حسن با عشق است در معنی یکی || دانی ار سرّ حقیقت اندکی ذرّه‌ای برجا نماند امتیاز || تا حقیقت باز دانی از مجاز سخن ما: ۱- عمده‌ی مطلب قابل بحث در اینکه آیات نزول ملائکه و عدّه‌ی آنها است و اگر ما منصفانه دقّت کنیم تصدیق می‌نمائیم در اینکه آیات تصریح نشده است که ملائکه آمدند و کومک کردند، زیرا اوّل گفته شده است «نَصَرَکُمُ اللّهُ بِبَدرٍ» -قرآن-۲۴۹-۲۷۸ [صفحه ۱۹۴] و در اینجا طریقه‌ی یاری معیّن نشده است. بعد گفته شده است: «إِذ تَقُولُ... أَ لَن یَکفِیَکُم أَن یُمِدَّکُم- تا آخر» یعنی: تو به آنها می‌گفتی:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیا بس نیست که خدا بسه هزار ملک شما را مدد کند، در اینکه جمله‌ها هم فقط یادآوری شده است که پیغمبر [ص] از مردم پرسید که کمک سه هزار ملک کافی است یا نه! و یادی از حضور ملائکه در اینجا نیست. بعد از آن برای مرتبه‌ی سوّم جمله اینطور شروع شده است: «بَلی إِن تَصبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ یَأتُوکُم مِن فَورِهِم هذا یُمدِدکُم- تا آخر» که در اوّل پرسش جمله‌ی اوّل تصدیق شده است یعنی آنجا پیغمبر [ص] پرسیده است آیا کافی نیست! در اینجا جواب او را داده است بلی کافی است. در دنباله‌ی اینکه تصدیق چند شرط افزوده شده است که صبر و تقوای مردم و بازگشت فوری کافران باشد پس از آن گفته شده است که نتیجه‌ی انجام شرائط آن است که بیش از سه هزار کومک برسد یعنی پنج هزار کومک خواهد رسید و به همین اندازه سخن کوتاه شده و دیگر یادی از آمدن و کومک کردن ملک نشده است. -قرآن-۲۵-۳۸-قرآن-۴۳-۷۹-قرآن-۴۳۳-۵۱۱ بعلاوه پس از اینکه آیه مطلب بصورت دیگر در آمده است که حقیقت قضّیه را روشن کرده است باین جمله‌ها «وَ ما جَعَلَهُ اللّهُ إِلّا بُشری لَکُم وَ لِتَطمَئِنَّ قُلُوبُکُم- تا آخر» یعنی خدا قرار نداد آن را مگر خوشخبری برای شما و موجب آسودگی خاطر که‌های «جعله» ضمیر است و مبهم و معیّن نیست که ضمیر بجای کمک است یا بجای وعده کومک یا بجای مجموع از پرسش پیغمبر [ص] و جواب و وعده است و تصریح نشده است که کدام چیز وسیله‌ی بشارت است. و پس از آن گفته شده است: اینها هیچ نیست مگر بشارت و اطمینان نه آمدن نفرات و چشم پر کردن، بعد اینکه مطلب که حقیقت قضیّه بشارت و دلگرمی است روشنتر شده است باین جمله: «وَ مَا النَّصرُ إِلّا مِن عِندِ- اللّهِ» یعنی یاری فقطّ از جانب خدا است نه انتظار آمدن ملک و خاطر جمعی از کمک آنها یا چیز دیگر و پس از آن در آیت بعد توضیح دیگری باین گفتگوها داده شده است: باین جمله‌ها: «لِیَقطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِینَ- تا آخر» یعنی تا قسمتی از آنها را جدا کند و مغلوب‌شان کند که ناچار شوند و ناامید برگردند، و اینکه جمله‌ها بدرستی -قرآن-۱۲۳-۱۹۶-قرآن-۷۱۹-۷۶۴-قرآن-۹۶۹-۱۰۰۵ [صفحه ۱۹۵] معلوم می‌کند که مطالب گذشته را توضیح می‌دهد به اینکه طور که منظور از پرسش پیغمبر [ص] و تصدیق سؤال او و وعده‌ی پنج هزار همه برای آن است که شما مطمئنّ و قوی دل باشید و از آنها کم شود و شکست بیابند، پس نتیجه چنین شد که دو آیت ۱۲۴ و ۱۲۵ یادآوری گذشته است و سؤال پیغمبر [ص] از مردم و جواب و تصدیق به پیغمبر با نوید بیشتر و بهتر و دو آیت بعد تأکید و توضیح همین گفتگو است و بس، دیگر نه تصریح و نه اشاره‌ای است بآمدن ملائکه و عملی از آنها. پس محتاج نشدند برسیدن ملائکه و کومک آنها. ۲- در سوره‌ی بقره جزو اوّل آنجا که سجده‌ی ملائکه بآدم گفته شده است آنچه راجع بملک مقتضی بود بحث کردیم اینجا هم می‌گوئیم اصل وجود ملک در نظر مردم دیندار مسلّم است ولی اختلاف در چگونگی آن است. اینک چند مقدّمه: اوّل شکّی نیست که قدرت خداوند و آفرینش او حدّ و اندازه و آغاز و انجام ندارد و هر چه را که بسنجیم وابسته و پیدا شده است از یک چیز دیگر که قدرت یکی علّت است و وسیله‌ی پیدایش و دیگری معلول است و پدیده‌ی آن. دوّم: اینکه رابطه‌ی علّت و معلول در موجودات بجائی می‌رسد که فقطّ وابسته بقدرت خداوندی است و بس و علّت دیگر برای آن نمیتوان تصوّر کرد. چنانکه می‌گویند پیدایش گیاه بطور کلّی از باران و تابش آفتاب است بغیر از هزاران موجبات دیگر که ما بآن پی نبرده‌ایم علّت باران تابش خورشید و تبخیر رطوبتهای زمین و آبهای دریاها است پیدایش دریاها بواسطه‌ی قطعه‌ی جدا شده‌ای از خورشید است که بنیروی جاذبه‌ی خورشید و آن خاصیّت که واقع در خود آن قطعه‌ی تولید شده است دور خود چرخیده است و بتدریج طبقه‌ی ظاهری آن منجمد و بعوامل مجاور قسمتی از آن تبدیل بمایع و قسمت کوچکی به شکل زمین تبدیل شده است، اینجا که می‌رسد رابطه‌ی علّت و معلول بآخر می‌رسد و نمی‌توان فهمید چرا آن قطعه از خورشید جدا شد چطور آن نیروی دفع در آن تولید شد که تا آنگاه در آن نبود. و چطور با جدا شدن اینکه قطعه شکل خورشید [صفحه ۱۹۶] عوض نشد و از گردی و کره بودن آن کم نشد، بر فرض آنچه جدا شده است به اصل خورشید ناچیز باشد و آن خورشید از کجا درست شد و بگفته‌ی مترلینگ و انشتین: ما قوّه‌ی جاذبه و برق را کشف کرده‌ایم اما نمی‌دانیم چیست و از کجا آمده است! سوّم: موجبات و علل پیدایش پدیده‌های جهان منحصر نیست بچند رشته وسائل و یا فرمولهای فنّی که بشر آن را پیدا کرده است. چهارم: برای ما روشن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که پیدایش موجودات بواسطه‌ی رابطه‌ی علّت و معلول است، اگرچه ما آن را نتوانیم کشف کنیم. پنجم: اینکه مطلب قابل انکار نیست که بشر وقتی عاجز می‌شود از پیدا کردن علّت یک چیز برای آن موجبی روحانی تصوّر می‌کند که نام آن ملک است اگر مفید برای آدمی باشد و اگر بر خلاف مصلحت بود نام آن شیطان و جنّ است. اینک نتیجه‌ی اینکه مطالب و خلاصه‌ی اینکه مقدّمات چنین است: هیچ حادثه در عالم بی‌علّت نیست، و علّت همه‌ی آنها را ما نمی‌دانیم و سبب هر حادثه را که نمی‌دانیم ملک و جنّ می‌نامیم، پس باین نتیجه رسیدیم که اختلاف در ملک نزاعی است لفظی، یعنی: علل مخفی پدیده‌های جهان باصطلاح حکما عقل نامیده می‌شود. و باصطلاح طبیعی قوای مرموز می‌توان نامید، و بزبان شرع ملک نامیده می‌شود، و لیکن در قرآن علاوه بر لفظ ملک اسم خاصّ برای آن معیّن شده است. مثل: جبرئیل و میکائیل و نیز بالهای متعدّد بآنها نسبت داده شده است مثل «أُولِی أَجْنِحَةٍ مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ» و بحث در اینکه خصوصیّات بخواست خداوند در جای مناسب خود انجام خواهد شد. -قرآن-۸۱-۱۲۹ ۳- پس از روشن شدن دو مطلب سابق می‌گوئیم: اگر تصدیق کردیم ملک یعنی قوّه‌ی مرموز طبیعت که خداوند در تمام آفرینش ایجاد کرده است، پس وعده و بشارت کومک ملائکه بمجاهدین اسلام یعنی تقویت نیروی ایمان و مقاومت آنها که از کمی وسیله و زیادی دشمن ترس در دلهاشان تولید نشود و ناامید از خود نباشند [صفحه ۱۹۷] و بمفاد «أَشِدّاءُ عَلَی الْکُفّارِ» نیروی خشم و غضب آنها در برابر دشمن بهیچ چیز آرام نشود مگر کشته شوند یا دشمن نابود شود که موجب خشم برای آنها نماند، اینکه است معنی بشارت و اطمینان دل بوعده‌ی رسیدن کمک بوسیله‌ی ملائکه که قوّه غضبیّه و احساس خشم در انسان بجائی برسد که چیزی حسّ نکند مگر نابودی خود یا دشمن و بهمان نسبت نیروی بدنی هم تقویت می‌شود چون وقتی انسان نیروی خود را بیک سو متمرکز کرد دیگر قوای او هم کمتر کار می‌کنند مثلا وقتی یک متخصّص مشغول آزمایش هست حرکت اشخاص اطراف یا سرد و گرمی هوای اطاق و یا دیگر پیش آمدها در او کمترین تأثیر ندارد بواسطه‌ی اینکه آن حواسّ که باید اینها را دریابد بتبع و پیروی آن حسّ مشغول بکار از عمل بازمانده‌اند، پس حسّ خستگی و ضعف مجاهدین اسلام در برابر خشم و حبّ غلبه بکلّی نابود شده تا آخرین لحظه‌ی جنگ خسته نمی‌شدند و در برابر هر شخص قویتر از خود توانا بودند و مقاومت می‌کردند. -قرآن-۹-۳۷ ۴- با توجّه بمطلب سابق شماره‌های یک و سه آیا چه مناسبت داشته است که پیغمبر [ص] از مردم بپرسد عدّه‌ی سه هزار نفری ملک برای کومک کافی است یا نه! و بعد وعده‌ی کومک بوسیله‌ی عدّه‌ی بیشتر داده شود! آنچه بنظر می‌رسد: در مرتبه‌ی اوّل بطوری که در مقدّمه‌ی پنجم از شماره‌ی دوّم نوشتیم چون قوای مرموز طبیعت را که انسان نمی‌تواند تشخیص بدهد ملک می‌نامد. اینکه کله در خاطره‌ی اعراب بوده است و معتقد بوده‌اند که قوای غیبی یعنی ملائکه بمردم کومک می‌کنند اینکه عقیده‌ی آنها کافی بود که نیروی خشم و مقاومت آنها تقویت شود و مطمئنّ شوند که هیچ قوّه‌ای در برابر آنها نمی‌تواند مقاومت کند چون موجبات غیبی و فوق ادراک با آنها همراه است زیرا شخصیّتی مثل پیغمبر [ص] که تردید در صدق سخنش نبود اینکه طور وعده داده است، بدیهی است اینکه جمله های قرآن از مبدأ عالی که مافوق نیروی دیگر مردم است صادر شده است، نه به منظور دروغ یا اغفال و گول زدن بوده است بلکه یک حقیقتی را باندازه‌ی فهم مردم بیان کرده است و معنی اعجاز همین است که حقایق و واقعیّات بحدود و اندازه‌ی [صفحه ۱۹۸] خود بیان شود که مخاطبین و مردمی که با آن مطالب سر و کار دارند از دل و جان بپذیرند و عمل کنند و در نتیجه سعادتمند هم بشوند و از آن سود حقیقی ببرند. بقول مثنوی: چون که با کودک سر و کارت فتاد || پس زبان کودکی باید گشاد که برو کتّاب تا مرغت خرم || یا مویز و جوز و فستق آورم ببیان دیگر می‌گوئیم: اگر اینکه مطالب اینکه طور گفته می‌شد: [همانطور که شما را خدا در روز بدر تقویت کرد و بشما گفتند ممکن است که نیروی مقاومت شما را سه- هزار برابر کنیم اکنون هم اگر صبر و تقوی داشته باشید و دشمن بشما حمله کند اینکه نیروی شما را پنج هزار برابر خواهیم کرد] اینکه جمله‌ها بیشتر تأثیر داشت! یا با اینکه بیان که در آیه گفته شده است که ملائکه و قوای مرموز خدائی بشما کومک می‌کنند! آن عرب مؤمن چون تشخیصش محدود است نمی‌تواند بیش از حدود فکرش بیندیشد نیروی خود را از قدرت خدا جدا می‌داند و توانائی خودش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را غیر از قدرت خدا می‌داند و آنچه بنام ملائکه‌ی خدا نامیده شود مؤثّر می‌داند پس لازم بوده است بزبان خودش او را تقویت کنند و بگویند بالاترین مؤثّر که تو معتقد هستی و نامش را ملک گذاشته‌ای بتو کمک می‌کند در صورتی که ملک و بالاترین نیرو و ضعیفترین حیوان و کوچکترین ذرّه و مولکول و اتم تمام نمودار و پرتو ضعیفی از قدرت خداوندی است که مردم دانسته و فهمیده فرقی میان اینکه الفاظ نمی‌گذارند و همه را مظاهر قدرت بی‌آغاز و انجام می‌دانند، ولی برای تقویت فکر و اراده‌ی نو آموزان دبستان محمّدی [ص] که تازه با تعلیم و تربیت می‌خواهند آشنا بشوند وسیله‌ی تفهیم و تفهّم با آنها بهمین عبارات و الفاظ باید باشد چنانکه ملاحظه می‌شود برای تقویت آنها در جنگ بدر پیغمبر سؤال فرموده است: سه هزار ملک برای کومک بس نیست! در صورتی که اگر مقصود در ملک و موجودات عالیه‌ی آفرینش باشد با سیصد نفر عدد مسلمین چه احتیاج به سه هزار ملک است و بسیار واضح است که آنها را تقویت می‌کرده باین جمله‌ها که چون شما هیچ وسیله ندارید و عدد شما مطابق یک سوّم دشمن نیست پس سه برابر [صفحه ۱۹۹] دشمن و ده برابر خودتان بشما کومک می‌شود آنهم از ملائکه که بالاترین مظهر قدرت حقّ است. و در جنگ احد که مشرکین سه هزار بودند و مسلمین عددشان و قدرتشان از روز بدر بیشتر بود پنج هزار کومک وعده داده شد تا دل آنها قوی شود که خودشان هزار نفر کمکشان هم پنج هزار، مجموع ششهزار می‌شود که دو برابر مشرکین باشند و بطور کامل بتوانند بر آنها چیره شوند و اگر مقصود تقویت دل و اطمینان خاطر آنها نباشد در برابر سه هزار عرب که شاید بیشتر آنها اسلحه نداشته‌اند چه احتیاج به پنج هزار ملک در صورتی که بقول ابو بکر اصمّ یک فرد ملک شهرهای قوم لوط را از قعر زمین جدا کرد و بالا برد و سرنگون کرد و نیز دلیل بر اینکه مقصود از اینکه جمله‌ها تقویت دل آنها است آیات دیگری است که بطور کلّی اینکه مطلب یادآوری شده است بغیر اسم کومک بملک و عدد سه هزار و پنج هزار مثل اینکه جمله: «کَم مِن فِئَةٍ قَلِیلَةٍ غَلَبَت فِئَةً کَثِیرَةً» یعنی بسیار اتّفاق شده است که دسته‌ی کم بر عدّه‌ی زیادی چیره شده است. و مثل: «فَأَرسَلنا عَلَیهِم رِیحاً وَ جُنُوداً لَم تَرَوها» یعنی بر سر آن مخالفین بادی و قشونی فرستادیم که شما ندیده بودید. و اینکه جور کلام فقط برای تقویت فکر و خیال است و بس و بهترین دلیل بر اینکه اینکه جمله‌ها آنها را کاملا تقویت کرده است همان مطلب است که مکرّر در مجلّد اوّل و اینکه مجلّد یادآوری شده است که تمرکز خیال صورت خارجی ایجاد می‌کند مانند تصوّر ترشی که غدد بزاقی ترشّح می‌کنند، و یا حرکت روی دیوار و خیال و ترس سقوط، انسان را ساقط می‌کند اینجا هم مسلمین بواسطه‌ی شدّت ایمان ملائکه برای آنها در صحنه‌ی جنگ نمودار بوده است مثل اینکه امام فخر نوشته است: از سعد بن ابی وقّاص پدر عمر سعد مشهور نقل شده است که او گفته است: من آن روز تیر میانداختم و مردی خوش صورت که نه او را می‌شناختم و نه دیده بودم تیرهای من را برایم می‌آورد گمان بردم که ملک است. چنانکه ابو الفتوح از عمیر بن اسحاق نقل کرده است: چون در روز احد مسلمین شکست دیدند سعید بن مالک جلو می‌رفت و تیر میانداخت تیر- -قرآن-۷۷۹-۸۳۳-قرآن-۹۳۱-۹۸۵ [صفحه ۲۰۰] هایش تمام شد، جوانی آمد و تیرهای او را برایش جمع می‌کرد و جلوش می‌انداخت و می‌گفت: ای ابا اسحاق تیر بزن، چون جنگ تمام شد پرسیدیم که بوده است! کسی او را نشناخت، دانستیم ملک بوده است. و نیز ابو الفتوح نوشته است: ابی اسید مردی از اصحاب پیغمبر در جنگ بدر بوده است که کور شده بود، او گفت: اگر مرا چشم بود شما را می‌بردم و آن شکاف کوه و درّه که ملائکه نمودار شدند بشما می‌نمودم، گویا الآن در جلو چشم من در حرکت هستند با عمامه‌های زرد که دنبال آنرا آویزان کرده‌اند. و نظیر اینکه گونه حکایات زیاد نقل شده است که نشان می‌دهد قرآن یک اصل مهمّ آموزش و پرورش را از راه عمل نشان داده است و برای آینده هم بمردم طریقه استفاده از آن را نشان داده است. برای اطمینان به اینکه که سخن ما از گفته‌های دیگران بحقیقت نزدیکتر است می‌گوئیم: در کتب تفسیر مهّم شیعه مانند ابو الفتوح رازی و مجمع البیان در ضمن تفسیر اینکه آیات یک روایت مرسل هم از طریق اهل بیت [ع] برای تفسیر اینکه آیات و مقصود و چگونگی آن نقل نکرده‌اند. مثنوی حدیث مشهور [انّ للقرآن بطنا] را اینطور بیان کرده است که از آیات قرآن نباید ظاهر آن را دید: حرف قرآن را مدان که ظاهر است || زیر ظاهر باطنی هم قاهر است تو ز قرآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ای پسر ظاهر مبین || دیو آدم را نبیند غیر طین ظاهر قرآن چو شخص آدمی است || که نقوشش ظاهر و جانش خفی است ۵- موضوع سخن ما جمله‌ی «لَیسَ لَکَ مِنَ الأَمرِ شَیءٌ» است که در پیش و بعد اینکه جمله قرینه‌ای نیست که بفهمیم مقصود از کلمه‌ی الامر و شیئی چه چیز است، پس باید اطمینان ما بجهت نزول آیه باشد که مقصود همان انزجار پیغمبر و نفرین و رفتارش با کافران است و یا بگوئیم: الف و لام الامر برای اشاره بجنس است -قرآن-۳۰-۶۵ [صفحه ۲۰۱] و شیء مبهم و بر همه چیز قابل تطبیق تا معنی چنین باشد: تو را با شکست پیروزی و زندگی و مردگی و خوب و بدکاری نیست یعنی وظیفه‌ای نداری پس نتیجه اینکه جمله برای ما چنین می‌شود: به پیغمبر خطاب می‌شود کار مردم با تو نیست و یا نفرین و اندیشه‌ی بد برای مردم وظیفه‌ی تو نیست و چون به پیغمبر که اختیاردار مردم است بموجب آیت: «النَّبِیُّ أَولی بِالمُؤمِنِینَ مِن أَنفُسِهِم» یعنی پیغمبر اختیار هر شخصی را بیش از خودش دارد، اینجور خطاب می‌شود تکلیف مردمان، دیگر معلوم است که با دعا و نفرین و بدگوئی و غمخواری بی‌جهت نباید مشکلات زندگی خود و دیگران را حلّ کرد و در کارهای زندگی مردم وظیفه‌ای و دستوری برای دیگران نیست، و در صورتی که پیغمبر [ص] و تکیه‌گاه آدمیّت و وسیله‌ی انسانیّت بشر چنین وظیفه داشته باشد که در برابر خوبی و بدی و انتقام و پاداش آرام باشد و بنفرین و کینه‌توزی آینده متوسّل نشود، معلوم است که مردم که باید براه او و سنّت او رفتار کنند هر فکر و سخن که نسبت بدیگران و آینده‌ی اشخاص بکنند و بگویند غلط است و انحراف و منافی با مفاد اینکه جمله‌ی قرآن چنانکه در جمله‌های بعد تکلیف مردم بخدا محوّل شده است که «یَتُوبَ عَلَیهِم أَو یُعَذِّبَهُم» چنانکه در ترجمه‌ی آن نوشتیم و همچنین در آیت بعد، و شاید حافظ باین مطلب اشاره داشته در اینکه شعر: -قرآن-۳۸۰-۴۳۳-قرآن-۱۱۹۷-۱۲۳۵ عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت|| که گناه دگری بر تو نخواهند نوشت من اگر نیکم اگر بد تو برو خود را باش || هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت ۶- آیت آخر برای تکمیل آن یادآوریها بیک حقیقت مردمرا متوجّه می‌کند که موجودیت و آفرینش منتهی می‌شود بخداوند آنگاه هر موجود در نتیجه‌ی وسائلی که طبق مشیّت و مصلحت پیدایش یافته است مشمول مغفرت و عذاب می‌شود. اینک توضیح معنی مشیّت و خواست خدا: ۱- فلاسفه‌ی اسلام می‌گویند انسان در کارهای زندگی فاعل بالتّسخیر است یعنی خود کارش را انجام میدهد [صفحه ۲۰۲] بفرمان از مقام دیگر و عالیتر که موجودات را مسخّر دارد و تحت فرمان، اینکه مطلب را چنین می‌توان تصوّر کرد: اگرچه انسان در کارهایش آزاد است ولی ایجاد میل و اراده‌ی بآنها از عالم دیگر باو الهام می‌شود یا بقول مترلینگ از دستگاه دهنده‌ی دیگر با او مخابره می‌شود. ۲- وجود و هستی خیر است و بس یعنی آنچه موجود است خوب است و خداوند بد نیافریده است و آنچه بد نامیده می‌شود از نظر سود و زیان خود ما است که آنچه را نمی‌پذیریم بد می‌نامیم و اگر در چیزی آثار بد مشاهده کنیم چون نسبت بیک موضوع خاص نتیجه‌ی منفی داشته است و موجب نیست و نبود شده است، باین واسطه بد شده است. ۳- آفرینش عالم روی اساس علّت و معلول نهاده شده است یعنی هر پدیده‌ای موجب پیدایش دیگری است بطوری که اگر بتوانیم در خارج از دنیا بنشینیم و موجودات را زیر نظر بگیریم می‌بینیم که تمام آفرینش از میلیونها سال پیش تا میلیونها قرن بعد همه بیکدگر وابسته و مربوط بیک هسته‌ی مرکزی هستند، پس مشیّت خداوند و معنی: [یَغفِرُ لِمَن یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَن یَشاءُ] چنین است: آنچه طبق ناموس آفرینش و فرمان خداوند علل پیدایش آن اقتضای آمرزش و مغفرت داشت آمرزیده می‌شود و آنچه بموجب فرمان و قدرت خدا و قانون خلقت علّت پیدایش او موجب عذاب می‌شده است گرفتار و معذّب خواهد شد و چون قدرت بینهایت است و در نموداری قدرت توقّف نیست که پیوسته آثارش نمودار می‌شود، پدیده‌ها و نتیجه‌های قدرت خداوند هم بینهایت است که انواع و افراد جور بجور از آن نمودار می‌شود، یک میوه تلخ یکی شیرین است و یکی آب شیرین و دیگری شور است و یک گیاه خار و یکی گل می‌دهد یک حیوان درنده و آن دیگر طعمه‌ی او است و یک حیوان در آب و دیگری در زیر خاک زندگی می‌کند پس انسان هم مثل دیگر موجودات انواع و افراد جور بجور است و مختلف که نتیجه‌ی آن و عاقبتش مختلف -قرآن-۳۶۳-۴۱۲ [صفحه ۲۰۳] می‌شود، بشرط آنکه در تشخیص وظیفه‌ی خود و انجام آن مطابق با آنچه فهمیده است تقصیر نکند.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۳۰ تا ۱۳۶]

-قرآن-۲۰۲-۲۴۲-قرآن-۲۶۸-۲۸۲-۲۸۲ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَأْکُلُوا الرِّبَوا أَضعافاً مُضاعَفَةً وَ اتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۱۳۰] وَ اتَّقُوا النّارَ الَّتِی أُعِدَّت لِلکافِرِینَ [۱۳۱] وَ أَطِیعُوا اللّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّکُم تُرحَمُونَ [۱۳۲] وَ سارِعُوا إِلی مَغفِرَةٍ مِن رَبِّکُم وَ جَنَّةٍ عَرضُهَا السَّماواتُ وَ الأَرضُ أُعِدَّت لِلمُتَّقِینَ [۱۳۳] الَّذِینَ یُنفِقُونَ فِی السَّرّاءِ وَ الضَّرّاءِ وَ الکاظِمِینَ الغَیظَ وَ العافِینَ عَنِ النّاسِ وَ اللّهُ یُحِبُّ المُحسِنِینَ [۱۳۴] - قرآن-۱-۵۱۳ وَ الَّذِینَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً أَو ظَلَمُوا أَنفُسَهُم ذَکَرُوا اللّهَ فَاستَغفَرُوا لِذُنُوبِهِم وَ مَن یَغفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللّهُ وَ لَم یُصِرُّوا عَلی ما فَعَلُوا وَ هُم یَعلَمُونَ [۱۳۵] أُولئِکَ جَزاؤُهُم مَغفِرَةٌ مِن رَبِّهِم وَ جَنّاتٌ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها وَ نِعمَ أَجرُ العامِلِینَ [۱۳۶] - قرآن-۱-۳۵۳ معنی لغات: «ربا» بکسر راء بمعنی بهره و سود و فزونی. «اضعاف» جمع ضعف، با کسر ضاد بمعنی همانند در مقدار و اندازه. «مضاعفة» با فتح عین دو برابر شده. «اعدّت» از مصدر اعداد بمعنی آماده کردن. «سرّاء» خوشی حال و فراوانی و خوشی وسائل زندگی. «ضرّاء» نقیض سرّاء و سختی و قحطی و کم شدن اموال و نفرین. «الکاظمین» از مصدر کظم و کظوم بر وزن فعل بفتح فاء و فعول بضمّ فاء بمعنی خشم فرو خوردن و خود داری از غضب. «غیظ» خشم یا شدّت و سختی آن. «العافین» از مصدر عفو بمعنی [صفحه ۲۰۴] درگذشتن و صرف نظر کردن از جرم و گناه. «یصرّوا» از مصدر اصرار به معنی عزم و ثبات و پافشاری در کار و بیشتر در کارهای زشت و شرور استعمال می‌شود. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: قبیله‌ی ثقیف قبل از اسلام بقبیله‌ی بنی نضیر قرض می‌دادند و چون موعد می‌رسید، مقروضین می‌گفتند: اکنون مال خود را از ما نگیرید تا در آینده بیش از طلبتان بشما بدهیم، آیه برای جلوگیری از اینگونه معامله نازل شد. ترجمه: ۱۳۰ ای مؤمنین ربا نخورید و از آن سرمایه خود فزون نکنید و از نافرمانی خدا پرهیز کنید که شاید رستگار شوید، ۱۳۱ و از آن آتشی پرهیز کنید که برای کافران فراهم است. ۱۳۲ و فرمان خدا و پیغمبر برید تا شاید به شما مهربانی کنند، ۱۳۳ و بشتابید بآمرزش پروردگار خود و آن بهشت که به پهنای آسمانها و زمین است و آماده برای پرهیزگاران. ۱۳۴ همان کسان که در آسودگی و سختی بخشنده‌اند و خشم خود پنهان کنند و از گناه مردم در گذرند. چه خداوند دوست‌دار نکوکاران بود. ۱۳۵ و آن کسان که چون کاری زشت نمودند یا به خود ستم کردند خدای را بیاد آرند و دگر بار دانسته کوشای بکار بد نباشند و آمرزش گناه خود خواهند که جز خدای چه کس گناه می‌آمرزد! ۱۳۶ چنین مردمی مزدشان آمرزش خداوندی است و بهشت‌ها که رودها از آن روان است و در آن پیوسته بمانند که چه خوش بود مزد نکوکاران. سخن مفسّرین: «أَضعافاً مُضاعَفَةً» ۱۳۰ طبری: إبن زید گفت: از پدرم شنیدم که در جاهلیت دو جور ربا بوده: ۱- قرض در حیوان که بسا می‌شد شخصی کرّه شتری بقرض می‌داد که سال بعد همانندش را بدهد اگر در موقع تسلیم نداشت قرض خود را بپردازد عمر شتر را بالا- می‌برد و تا یک سال مهلت می‌داد و باز اگر نداشت عمر آن را بالا می‌برد تا اندازه‌ای که زیادی سنّ موجب زیادی قیمت بود. -قرآن-۱۵-۳۶ ۲- پول نقد بقرض می‌داد و اگر مقروض آخر سال نداشت دو برابر می‌کرد [صفحه ۲۰۵] مثلا صد را دویست می‌کرد اگر باز در آخر سال نداشت قرض خود را بدهد، قرار می‌گذاشت آخر سال دیگر چهارصد بدهد. ابو الفتوح: با اینکه در سوره‌ی بقره گفته شده است: «أَحَلَّ اللّهُ البَیعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا» و حرمت ربا معیّن شده است باز در اینجا تکرار شده است برای کمال تأکید اینکه حکم چون در سوره‌ی بقره فقط گفته شده است ربا حرام است اینجا برای اینکه با بلیغترین بیان دستور صادر شود و الزام مردم معیّن شود به صورت نهی و جلوگیری گفته شده است: ربا نخورید. -قرآن-۶۳-۱۱۰ «وَ سارِعُوا إِلی مَغفِرَةٍ» ۱۳۳ طبری: یعنی بشتابید به آن عملی که بپوشاند گناهان شما را. -قرآن-۱-۳۰ ابو الفتوح نوشته است: نافع و إبن عامر: «سارعوا» بی‌واو عطف خوانده‌اند و بقیّه «و سارعوا» با واو عطف قرائت کرده‌اند. و در مصاحف اهل شام «سارع» بی‌واو جمع نوشته شده است و در باقی قرآنها «سارعوا» با واو جمع است، و مقصود از سرعت یا اینکه است که تا وقت نگذشته است توبه و کار خوب کنند و یا در انجام وظایف خود تنبلی نکنند و مقصود از مغفرت عمل موجب آن است که مفسّرین در آن اختلاف کردند. عبد اللّه عبّاس گفت: اسلام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است ابو العالیه و ابو روق گفتند: هجرت از نزد کافران است بنزد مؤمنان. علیّ علیه السّلام گفت: ادای فرائض است، عثمان گفت: اخلاص است. انس مالک گفت: تکبیر افتتاح است در نماز، سعید جبیر گفت: اداء طاعت است بنماز، یکی از صحابه گفت: نماز پنج وقت است. ضحّاک گفت: جهاد است عکرمه گفت: توبه است. مقاتل گفت: عمل صالح است. ابو بکر ورّاق گفت: کار کردن بر معروف و باز ایستادن از منکر، بعضی دیگر گفتند: نماز آدینه و جماعت است. حسینیّ نوشته: اینکه راه بپای تن به پایان نرسد|| تا جان ندهد قدم بجانان نرسد [صفحه ۲۰۶] «عَرضُهَا السَّماوات» ۱۳۳ طبری: یعنی گشادگی آن بهشت باندازه‌ی آسمانها است. - قرآن-۱-۲۴ ابو الفتوح: چون بطور عادت طول بیشتر از عرض است، عرض معیّن شده است برای مبالغه که چون عرض اینکه اندازه است طول آن خدای داند و بس مثل اینکه آیه: «مُتَّكِئِينَ عَلى فُرُشٍ بَطائِنُها مِن إِستَبرَقٍ» یعنی: تکیه می‌کنند بر تشکهائیکه آستر یا درون آنها از پرنیان است پس معلوم است که رویه دایره چقدر مهمتر باشد. در مجمع البیان از ابو مسلم اصفهانیّ نقل کرده است مقصود از عرض در معرض معامله گذاردن و بقیمت در آوردن است یعنی قیمت آن باندازه قیمت آسمانها است، و مقصود بزرگی و اهمیت ارزش آن است که چیزی با آن برابر نمی‌شود. -قرآن-۱۸۰-۲۳۷ مفسّرین نوشته‌اند: از پیغمبر [ص] پرسیدند: اگر بهشت باندازه‌ی زمین و آسمان باشد پس جهنّم در کجا است! جواب فرمود: سبحان اللّه، چون روز می‌آید شب کجا است! «أُعِدَّت لِلمُتَّقِين» ۱۳۳ مجمع: یعنی اینکه بهشت فراهم شده است برای آنهائی که اطاعت خدا و رسول کرده‌اند و یا مخصوص آنهائی است که اطاعت را برای خود وسیله‌ی نگاهبانی از عذاب قرار داده‌اند. -قرآن-۱-۲۷ تلخیص و توضیح کلام کاشانی در تأویلات: همانطور که بشما گفتیم برای چیره شدن بر دشمن بخدا توکّل کنید، می‌گوئیم برای روزی هم توکّلتان بخدا باشد نه بخوردن ربا و مانند کافران که از صفات توحید و جمال و جلال خداوند محروم هستند مردم رباخوار هم از کارهای خدائی محجوب و در پرده هستند، پس اینکه پرده را از جلو خود بردارید و بوسیله‌ی دست برداشتن از کارهای خود شتاب کنید بسوی آمرزش و کار خداوندی. و چون عالم ظاهر و عالم ماده از افعال خداوند است و آنچه او ایجاد کرده است همه خوب است و بد تصوّر ندارد اینکه عالم را جنّت افعال نامیده‌اند و چون مردم، اینکه عالم ماده و افعال خدائی را [صفحه ۲۰۷] که عالم ملک است محدود می‌بینند و آنچه در اینکه عالم انجام می‌شود وابسته به عمل دیگری است و همه‌ی افعال عالم مادّه بیکدیگر وابسته و در عرض یکدیگر هستند در آیه عرض جنّت معیّن شده است لیکن عالم ذات و صفات الهی که قابل درک بشر نیست طول عالم افعال است و چون افعال خدا مظهر صفات او است و صفات که بی‌نهایت است پس جنّت افعال هم بی‌نهایت است و آنهائیکه از درک صفات خداوند محروم هستند گرفتار عالم مادّه و عرض افعال الهی هستند و عرض بهشت برای‌شان معیّن شده است و آنهائیکه مستغرق در صفات حقّ هستند برای آنها بهشت و افعال الهی طول و عرض ندارد و قابل اندازه‌گیری نیست. و باز کاشانی کلمه‌ی «المتّقین» را اینکه جور تعبیر کرده است: یعنی آنهائی که پرهیز دارند از اینکه پرده‌ی شهوات و افعال مادی جلوگیر کارهای معنوی و افعال الهی بشود و باز پرهیز دارند که بواسطه‌ی نسبت دادن کاری را بغیر حقّ مشرک بشوند. تفسیر صفی: نک شنو تحقیق جنت در فتوح|| کاسمان را در علوّ جان است و روح چون بهشت از وجه وسعت و اعتلا || در عیان آید شود ارض و سما اینکه مثل باشد در اینجا بر صواب || بینی ار شخصی که مرد او را بخواب بینیش با صورت و شکلی که داشت || گرچه رست از شکل و صورت را گذاشت نک مجرّد از لباس و صورت است || لیک بر صورت هنوزش نسبت است پس مثالی گر تو خواهی بهر عرض || چاره نبود هیچ زین افلاک و عرض عبده: از قفّال نقل است: ممکن است ارتباط اینکه آیه بسابق اینکه باشد که چون مشرکین از سود ربا مخارج جنگ را تهیّه کرده بودند مسلمین هم به اینکه اندیشه باشند که از سود ربا مخارج تلافی کار آنها را تهیّه کنند، باین آیه جلوگیر از اینکه نقشه شده است و هم خود شیخ عبده احتمال داده است که چون در آیات پیش جلوگیری از دوستی یهود شده است در اینکه آیات یادآوری باشد که شما با [صفحه ۲۰۸] آنها برای معاملات نزولی دوستی می‌کنید در صورتی که اصلا ربا نباید بخورید، و هم در آن کتاب می‌نویسد: اوّلین آیه که در حرمت ربا نازل شد اینکه آیه بود و آیت سوره‌ی بقره از آخرین آیاتی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که بر پیغمبر [ص] نازل شد. «الَّذِینَ یُنفِقُون» ۱۳۴ طبری: یعنی می‌بخشند بفقراء برای رفع احتیاج- شان و یا بمردم ناتوان برای تقویت در جهاد. -قرآن-۱-۲۵ «فِی السَّرّاءِ وَ الضَّرّاءِ» ۱۳۴ ابو الفتوح نوشته است: آنانکه مال نفقه و هزینه کنند در خواری و دشخواری در توانگری و درویشی اول خلقی از اخلاق ایشان که موجب بهشت بود ایشان را سخاوت شمرد و رسول علیه السّلام گفت: «الجنّة دار- الاسخیاء» بهشت جای سخاوتمندان است و ابو هریره روایت کرد که رسول علیه السّلام فرمود: سخی نزدیک است بخدا و به بهشت و بمردمان و دور است از دوزخ. -قرآن-۱-۳۲ و بخیل دور است از خدای و بهشت و مردمان و نزدیک است به دوزخ و خدای تعالی، سخی جاهل را دوست‌تر دارد از آنکه عالم بخیل را. و انس روایت کرد از رسول علیه السّلام که گفت: سخاوت درختی است در بهشت شاخهای آن در دنیا است هر که دست بشاخی از شاخهای آن زند او را ببهشت برد و بخل درختی است در دوزخ شاخهای آن در زمین است هر که دست بشاخی از شاخ- های او زند او را بدوزخ برد. و رسول علیه السّلام گفت: از گناه سخی درگذری که خدای دستگیر او بود هر کجا بیفتد. مجمع: إبن عبّاس گفت: یعنی در حال زیادی مال و کمی آن و ممکن است مقصود آن باشد که در حال غم و شادی از بخشش در راه خیر خودداری ندارند و اندوه و گرفتاری مانع آنها نمی‌شود. «وَ الکاظِمِینَ الغَیظَ» ۱۳۴ ابو الفتوح: معنی کظم جلوگیری از آن چیزی است که پر شده است. عرب می‌گوید «کظمت القربهٔ» یعنی مشک پر آب را جلوگیری از ریختن کردم و می‌گوید: «کظم الابل» یعنی شکم را شتر از نشخوار پر کرد و نشخوار نکرد و در آنحال سخت بی‌قرار بود و در اینکه جمله اشاره است که بسا باشد که مؤمن از خشم -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۰۹] در رنج است و اگر آنرا اظهار کند آسوده می‌شود لیکن آن رنج بر خود هموار می‌کند و پیغمبر [ص] فرمود: آنکه بتواند خشم خود را بر کسی بکار برد و خودداری کند دل او در قیامت پر باشد از امن و ایمان و در خبر است: هیچ ناگواری خوش عاقبت و گواراتر از ناگواری تحمّل خشم و گوارائی پس از آن نیست. مجمع: یعنی از آنکه بآنها زیان می‌رساند انتقام نمی‌گیرند. «وَ العافِینَ عَنِ النّاسِ» ۱۳۴ ابو الفتوح: کلبیّ و ریاحی گفتند: مقصود از ناس غلام و کنیز است که چون بد کنند شخص از آنها در گذرد، زید بن اسلم گفت: -قرآن-۱-۳۱ یعنی: بگذرند از آنهائیکه بر ایشان ستم کنند. ابو هریره روایت کند: روزی کسی در حضور پیغمبر [ص] با ابو بکر در افتاد و آنچه می‌گفت آنحضرت تبسّم می‌کرد، چون ابو بکر بعضی سخنهای او را جواب گفت: پیغمبر را خشم گرفت و از جای برخاست و برفت، ابو بکر از پی آن حضرت رفت و گفت: چون آن مردمرا دشنام می‌داد تبسّم میفرمودی و چون من بجواب پرداختم چه شد که خشمناک رفتی! فرمود: چون او بتو دشنام می‌داد و تو ساکت بودی فرشته‌ای در میان بود که بجای تو جواب می‌داد، و من از آن خندان می‌شدم، ولی چون تو بجواب مشغول شدی فرشته برفت و شیطان درآمد و آنجا که شیطان باشد من نمی‌نشینم. اینکه سه پند را از من بخاطر بدار: هر کس ستمی بر او بکنند و او خشم خود فرو خورد و از مردم درگذرد خدا او را یاری کند و گرامی دارد، و هر کس سؤال کند و از مردم چیزی بخواهد تا سرمایه‌اش زیاد شود خدا بر فقر و درویشی او بیفزاید و هر کس بخششی کند خدا مال و سرمایه‌اش بیفزاید. «وَ اللّهُ یُحِبُّ المُحسِنِین» ۱۳۴ مقاتل معنی کرده است نتیجه‌ی بخشش و عفو و خود داری از خشم آن است که نیکوکار و دوست خدا باشد. -قرآن-۱-۳۶ حسن بصری گفته است: یعنی خدا نیکوکار را دوست دارد که بهمه کس از دوست و دشمن مستحقّ و نامستحقّ احسان کند مانند باد و باران که سود خود عام دارد و بهمه رساند. ثوری گفته است: یعنی با آنکه با تو بدی کرده است نیکی کن، و گر نه در برابر [صفحه ۲۱۰] احسان پاداش است و نیکی، سری سقطیّ گفته است: یعنی در موقع امکان که با تو بدی کرده است نیکی کن، و گر نه فرصت بدست آرند نیکی می‌کنند. «الَّذِینَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً» ۱۳۵ طبری: مجاهد گفته است: فاحشه یعنی کار زشت که خدا اجازه نداده است و اصل فحش یعنی خارج از اندازه و مقدار سدّی گفته است: مقصود از فاحشه عمل منافی عفت است. -قرآن-۱-۳۶ مجمع: از عطا نقل است: مردی از انصار خرما فروش بود زنی زیبا چهره نزد او رفت که خرما بخرد او گفت در خانه خرمائی بهتر دارم اگر بآن جا بیائی تو را دهم، چون بخانه رفت و خرما داد او را در بغل گرفت و بوسید زن گفت: از خدا بترس او پشیمان شد و نزد پیغمبر [ص] رفت و گفت: خود را هلاک کردم و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قصّه‌ی خود را بگفت و مجازات خود را از آن حضرت خواست: اینکه آیه بر پیغمبر نازل شد. کلبیّ گفته است: پیغمبر میان مردی از ثقیف با دیگری از انصار خود برادری برقرار کرد و مرد ثقفی را بجنگی فرستاد مرد انصاری متصدی کارهای خانه‌ی او شد. روزی گوشت بخانه‌ی برادر دینی خود برد و چون زن او گوشت را گرفت او از پیش روان شد تا باو رسید خواست او را ببوسد زن با دست صورت خود را پوشاند بوسه بر پشت دستش زده او گفت چه خوب نگاهداری کردی از حقوق برادری! آن مرد پشیمان شد و چون از ابو بکر و عمر چاره‌ی کار خود خواست و جوابی نشنید، در بیابان می‌گشت و بر گناه خود می‌گریست. چون مرد ثقفی برگشت و زن از آنچه گذشته بود خبر- دارش کرد گفت: چون او را ببینم ملامت کنم اینکه آیه نازل شد. «أو ظَلَمُوا أَنفُسَهُم» ۱۳۵ طبری: یعنی کاری بر خود کنند که انجام آن بر آنها جایز نیست. -قرآن-۱-۲۷ مقاتل و کلبیّ گفته‌اند: یعنی غیر از زنا بقیّه‌ی اعمال جنسی. اصمّ گفته است: فاحشه گناه کبیره است و ظلم بنفس گناه صغیره است. ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: مقصود از «فَعَلُوا فاحِشَةً» معصیت عملی است و «ظَلَمُوا أَنفُسَهُم» گناه بزبان است. -قرآن-۴۰-۵۹-قرآن-۸۱-۱۰۳ [صفحه ۲۱۱] «ذَكَرُوا اللّه» ۱۳۵ ضحّاک گفته است: یعنی احکام و مجازاتهای خدا را بیاد می‌آورند، واقدی گفته است: یعنی ذکر و تسبیح خدا می‌گویند. -قرآن-۱-۱۹ «وَ لَم يُصِرُّوا» ۱۳۵ مجمع: حسن گفته است: یعنی گناه بی‌توبه نداشته باشند إبن عبّاس گفته است: اصرار: سکوت پس از گناه است که توبه و استغفار نکند. -قرآن-۱-۲۰ ابو الفتوح: مراد باستغفار پشیمانی بر گذشته یا عزم بر ترک در آینده است چون پیغمبر فرمود: آنکس بزبان استغفار می‌کند و باز پی گناه می‌رود او خدای را استهزاء کرده و بمسخره گرفته است. «وَ هُم يَعلَمُون» ۱۳۵ ابو الفتوح: سدّی گفت: یعنی بدانند که گناهکارند ضحّاک گفته: یعنی بدانند که خدا با توبه می‌آمرزد. حسین بن فضل گفت: می‌دانند که خدائی هست آمرزنده‌ی گناه، و پیغمبر [ص] فرموده است: هر که گناهی کند و داند که خدا می‌آمرزد و بس او را خواهند آمرزید اگرچه استغفار نکند بعضی دیگر گفتند: وابسته بجملات پیشتر است یعنی می‌دانند که متّقین پاداش بهشت دارند که در جمله‌های بعد گفته شده است: «أُولئِكَ جَزاؤُهُم تا آخر». -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۴۷۹-۵۰۰ «تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ» ۱۳۶ بیان السّعادة: یعنی از زیر درختها و یا عمارتها و یا از زیر بعضی قسمتهای آن بهشت نهرها جاری است. -قرآن-۱-۳۴ سخن ما: ۱- پس از جلوگیری از ربا خوردن و دیگر دستورها گفته شده است فرمان ببرید از خدا و پیغمبر که شاید مشمول رحمت شوید، ممکن است اشاره باشد به اینکه که همه‌ی اینکه وظائف وقتی مفید است و موجب رحمت که مطابق فرمان خدا و پیغمبر باشد و گر نه بعقل و تشخیص خود انجام وظائف نتیجه‌ی اصلی را نخواهد داشت. ۲- جمله‌ی: «لَعَلَّكُم تُرحَمُون» شاید اشاره باشد به اینکه که اینگونه فکر و عمل باید موجب امیدواری شما باشد ولی مطمئن نشوید که مشمول رحمت خواهید بود و آنچه بکنید بشما زیان نخواهد داشت بلکه امیدوار باشید که با اینکه روش بسر ببرید و از راه راست کج نروید تا رحمت شما را فراگیرد. -قرآن-۱۴-۳۹ [صفحه ۲۱۲] ۳- جمله‌ی: «لَم يُصِرُّوا عَلى ما فَعَلُوا» در برابر جمله‌ی «أَحاطَت بِهِ خَطِيئَتُه» است که اگر در نتیجه‌ی زیادی گناه طوری شد که او را فراگرفت و از جنس مردم بد و گناهکار شد محروم خواهد بود ولی اگر گناهی کرد و پشیمان شد و دیگر اصرار نکرد مشمول مغفرت است. -قرآن-۱۵-۴۹-قرآن-۶۹-۹۸ ۴- جمله‌ی: «جَنّاتٌ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ» یعنی باغهائی که از زیر آنها نهرها جاریست مورد دقّت است که آیا بچه مناسبت از زیر باغ نهر آب جاری باشد در صورتی که امتیاز باغ بآن است که در باغ آب جاری باشد نه در زیر آن! ممکن است: برای اشاره باین باشد: بقدری آب زیاد است که از زیر آنها هم جاری است و یا در برابر فوق، تحت گفته شده است، یعنی بطوری آب در پائین آنها است که انسان بر آن مسلّط است و آنرا در تحت اختیار دارد. -قرآن-۱۴-۵۶

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۳۷ تا ۱۴۱]

-قرآن-۲۰۲-۲۴۲-قرآن-۲۶۸-۲۸۲ قَد خَلَت مِن قَبلِكُم سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الأَرضِ فَانظُرُوا كَيفَ كانَ عاقِبَةُ المُكَذِّبِينَ [۱۳۷] هذا بَيانٌ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لِلنّاسِ وَ هُدىً وَ مَوعِظَةٌ لِلمُتَّقِينَ [۱۳۸] وَ لا تَهِنُوا وَ لا تَحزَنُوا وَ أَنتُمُ الأَعلَونَ إِن كُنتُم مُؤمِنِينَ [۱۳۹] إِن يَمسَسكُم قَرحٌ فَقَد مَسَّ القَومَ قَرحٌ مِثلُهُ وَ تِلكَ الأَيّامُ نُداوِلُها بَينَ النّاسِ وَ لِيَعلَمَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَتَّخِذَ مِنكُم شُهَداءَ وَ اللّهُ لا يُحِبُّ الظّالِمِينَ [۱۴۰] وَ لِيُمَحِّصَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَمحَقَ الكافِرِينَ [۱۴۱] -قرآن-۱-۵۶۰ معنی لغات: «سنن» جمع سنّه بمعنی راه روش، طبیعت، صورت، طریقه. «تهنوا» از مصدر «وهن»، بمعنی: سستی و ناتوانی. «الاعلون» جمع اعلی و علیاء، بمعنی: بالاتر «مسّ» از مصدر مسّ بر وزن فعل بفتح فاء و سکون عین، بمعنی، پسودن و تماس پیداکردن. [صفحه ۲۱۳] «القرح» اثر شمشیر در بدن و زخم و دانه‌هائی که در بدن نمودار شود با چرک، «نداولها» از مصدر مداولهٔ بمعنی: در میان مردم گرداندن و هر روزی در دست یکی قرار دادن و از همین ماده است دولت بمعنی نوبت برای بهره و استفاده از چیزی. «یمحّص» یعنی پاک می‌کند و از بین می‌برد و کم می‌کند و خالص می‌کند از غشّ و زیادی. «یمحق» از محق بمعنی نابودی و نقص و باطل کردن و برکت بردن. جهت نزول: مجمع: زهری و قتاده گفته‌اند: برای تسلیت مسلمانان است که در جنگ احد زخمی و کشته و ناراحت شدند آیت ۱۳۹ «وَ لا تَهِنُوا وَ لا تَحزَنُوا» نازل شد. -قرآن-۱۳۱-۱۶۳ إبن عبّاس گفته است: چون خالد ولید با عدّه‌ای اعراب از کوه بالا رفتند که مسلّط بر مسلمین شوند پیغمبر [ص] دعا کرد که خدایا آنها بر ما علوّ و برتری نیابند، اینکه آیه نازل شد. و عدّه‌ای مسلمین بالا رفتند و بآنها تیر زدند و شکستشان دادند، و اینکه است مقصود از جمله‌ی: «أَنتُمُ الأَعلَونَ». -قرآن-۳۰۶-۳۲۸ کلبیّ گفته است: پس از جنگ احد که پیغمبر امر فرمود: هر کس در احد با ما بوده است برود برای تعقیب اعراب و چون مسلمین زخم دیده و ناراحت بودند مأموریت بر آنها دشوار بود، اینکه آیه برای آرامش آنها نازل شد، و جمله‌ی [لا تهنوا] یعنی سستی نکنید، برای اشاره باین مطلب است. اسباب النّزول: چون از احد برای مدینه خبر نرسید زنها بیرون شدند که بفهمند چه بر سر مردها آمده است، دو نفر را براه دیدند که بر شتری نشسته‌اند و می‌آیند، زنی پرسید: پیغمبر چه می‌کند! گفتند: زنده است، آن زن گفت: «فلا ابالی یتّخذ اللّه من عباده الشّهداء» یعنی مهمّ نیست که خدا عدّه‌ای از بندگانش را شهید کند، آیه مطابق گفتار آن زن نازل شد. «وَ يَتَّخِذَ مِنكُم شُهَداءَ». -قرآن-۳۹۸-۴۲۹ ترجمه: ۱۳۷ ای مسلمانان پیش از شما مردمی گذشتند و روشها داشتند پس شما بسرزمینها گردش کنید و [بنشانه‌های گذشتگان] بنگرید تا ببینید سر- [صفحه ۲۱۴] انجام آنها که پیغمبران را دروغگو شمردند بکجا رسید! ۱۳۸ اینکه سخنان ما بیان است و گفتاری رسا برای مردم و راهنما و پندها است به پرهیزگاران. ۱۳۹ پس شما سست و اندوهناک نباشید که برتر از کافران هستید اگر مؤمن باشید. ۱۴۰ و اگر شما را [در جنگ احد] زخمی رسید کافران نیز زخمی شدند و اینکه چنین است که روزگار را هر دمی بکام کسی کنیم تا آنها که مؤمن هستند خدا بداند [و علم ثابت خداوندی نمودار شود] و از خود شما گواه بر کار شما باشند و یا برگزیند آنها را که تهیه می‌شوند. پس خداوند اینکه کافران ستمکار را دوست نمی‌دارد بلکه مؤمنین را می‌آزماید. ۱۴۱ و جدا می‌کند و کافران را نابود می‌نماید. سخن مفسّرین: «قَد خَلَت مِن قَبلِكُم» ۱۳۷ طبری: إبن اسحاق گفته است دنباله‌ی ناراحتی مسلمین از روز احد و تمحیص و جدائی آنهائیکه ثابت ماندند از دیگران و کشته شدن عدّه‌ای مسلمین در اینکه آیه برای دلداری و توصیف آنها گفته شده است: نظایر اینکه حوادث و شرک و تکذیب پیغمبران در زمان پیش زیاد بوده است و اگرچه کافران اندکی موفّق شده‌اند لیکن شما گردش کنید تا ببینید که نتیجه‌ی دولتها و گردش زمان مثل عاد و ثمود و قوم لوط چه شد، پس گمان نبرید که انتقام نخواهد بود. -قرآن-۱۵-۴۲ ابو الفتوح: إبن درید گفت: یعنی امثال و مانند شما بسیار کسان گذشتند. مفضّل گفت: جماعات بسیار گذشتند. کلبیّ گفته است: هر امّتی را سننی و دینی بوده است. عبده: بعض مفسّرین دو آیت اوّل و دوّم را مقدّمه قرار داده‌اند برای آیت سوّم که جلوگیری از اندوه و سستی است و اینکه نظر ناپسند است زیرا یاد از سوانح گذشته بعد از چند آیه که در موضوعات مختلف بوده است معانی زیاد دارد چون در اوّل نهی شده است از دوستی کافران و یادآوری شده است مکر و حیله‌ی آنها نسبت بمؤمنین. پس از آن قضیّه‌ی احد بعد چیرگی و غلبه‌ی در بدر یادآوری شده است و بعد یاد متّقین و اوصاف آنها شده است با آنچه آنها در عاقبت نتیجه [صفحه ۲۱۵] خواهند برد. و بعد از همه‌ی اینها از سنّتهای گذشته نام برده شده است و یادآوری که اینکه قرآن موجب پند است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هدایت و همین روش قرآن است که با یک مبنا و اساس مختصر بوسیله‌ی سیاق و اسلوب مخصوص معانی زیاد را میفهماند که بدل بزرگان از علماء و نویسندگان هم خطور نکرده است، پس می گوئیم باین آیات خدا ما را بسنن ملل ارشاد کرده است که از آن علوم خاصّ بسنن تدوین کنیم و از آن استفاده نمائیم. «هذا بَیانٌ لِلنّاسِ» ۱۳۸ مجمع: حسن و قتاده گفته‌اند: یعنی اینکه قرآن وسیله‌ی هدایت است. -قرآن-۱-۲۴ إبن اسحاق گفته است: یعنی اینکه سنّتها و گذشته‌ها وسیله‌ی راهنمائی است. «وَ هُدیً» ۱۳۸ مجمع: علیّ بن عیسی گفته است فرق بیان با هدی آنست که: بیان بمعنی توضیح است برای دیگری تا بفهمد هر چه باشد امّا هدی توضیح و راهنمائی حقّ است از باطل و راه صواب از گمراهی. -قرآن-۱-۱۲ «للمتّقین» ۱۳۸ ابو الفتوح: اگرچه قرآن برای هدایت همگان است امّا تخصیص متّقین برای آن است که آنها می‌توانند استفاده کنند و دیگران آنرا رها کرده‌اند. «وَ لا تَهِنُوا وَ لا تَحزَنُوا» ۱۳۹ مجمع: در جنگ با دشمن سستی نکنید و اندوهناک نباشید که مسلمین کشته شدند و اموالتان تلف شد و بعضی گفته‌اند: یعنی بواسطه‌ی زخمها ضعیف و ناتوان نباشید و نیز گفته‌اند: بواسطه‌ی شکست سست و ناتوان نباشید و چون غنیمت نرسیده اندوهناک نباشید. -قرآن-۱-۳۳ طبری از إبن جریج نقل است: یعنی در کار دشمن ضعیف نباشید و اندوه ناک نشوید. ابو الفتوح نوشته است: یک بار شما را باشد و یک بار بر شما، فتح و ظفر به رحمت و توفیق خدا باشد و آنکه بر شما باشد از تخاذل و تواکل و تثاقل شما بود تا [صفحه ۲۱۶] خذلان او شما را دریابد و از مقصود باز مانید و شاعری از پارسیان ممدوح خود را تسلیه می‌دهد، از وهنی که در لشگر افتاد در بعضی کارزارها. ای خداوند گر از لشگر تو پیشروی || بی تو در حرب گرفتار شد الحرب سجال«-فرمت-۷۹-۸۱ نه همه ساله ظفر اهل ظفر یافته‌اند || یا نه هر گونه چشیده است بدی نیک سگال گر همه ساله بود کامروا مردم نیک || پس چه بود آنهمه ناکامی پیغمبر و آل «وَ أَنتُمُ الأَعلَون» ۱۳۹ طبری: إبن اسحاق گفته است: یعنی اگر مؤمن باشید، در عاقبت شما چیره و ظفرمند خواهید بود. -قرآن-۱-۲۶ و هم طبری نقل کرده است از پیشینیان که: معنی اینکه جمله آن است که: خالد ولید بر کوه بالا رفت و مسلمین با تیر او را و مردمانش را دفع کردند، چنانکه در جهت نزول نوشتیم. ابو الفتوح نقل کرده است که گفته‌اند: چون مؤمن هستید بالاتر هستید. کشف الاسرار: پیر طریقت در مناجات گفت: الهی، چه غم دارد او که تو را دارد! کرا شاید او که تو را نشاید! آزاد آن نفس که بیاد تو بازان، و آباد آن دل که بمهر تو نازان، و شاد آن کس که با تو در پیمان. «إِن یَمسَسکُم قَرحٌ» ۱۴۰ ابو الفتوح: راشد بن سهل گفت: سبب نزول اینکه آیه آن بود که: چون رسول علیه السّلام از احد باز آمد و صحابه‌ی او جماعتی کشته و جماعتی مجروح و زنان و کودکان نوحه می کردند، رسول علیه السّلام دلتنگ شد و گفت: بار خدایا، با رسول تو چنین کنند، خدای تعالی اینکه آیه فرستاد. -قرآن-۱-۲۵ و اهل لغت گفته‌اند: قرح بفتح قاف با قرح بضمّ قاف بیک معنی است مثل جهد بفتح با جهد بضمّ و بعضی دیگر گفته‌اند: قرح بفتح، اصل جراحت است و با ضمّ قاف سوز و درد جراحت است. [صفحه ۲۱۷] طبری از مجاهد و دیگران نقل است که: معنی قرح جراحت است و قتل، حمزه و عاصم و کسائی و خلف با صدای جلو قاف خوانده‌اند، و باقی قرّاء با صدای بالا خوانده‌اند. ابو الفتوح از محمّد بن سمیقع نقل کرده است که با فتح قاف و راء قرائت کرده است. «تِلکَ الأَیّامُ نُداوِلُها» ۱۴۰ طبری از ربیع نقل است یعنی: پیغمبر [ص] و اصحابش در بدر چیره بکفّار شدند، و روز احد کفّار چیره بر پیغمبر و یارانش شدند و گرفتاری مسلمین در احد بواسطه‌ی سرپیچی از فرمان پیغمبر [ص] بود. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: مقصود آن است که گاهی مختصر رنجی بمسلمانان می‌رسد و لیکن به کافران بشدّت و سختی، و هرگز کافر بر مسلمان چیره و مسلّط نمی‌شود. «وَ لِیَعلَمَ اللّه» ۱۴۰ طبری: یعنی تا جدا کند خدا مؤمنین را از منافقین. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: یعنی بواسطه‌ی صبر مؤمنین بر مقاومت با دشمن باین خصوصیّت نزد خدا شناخته می‌شوند، تا با آنها مطابق استحقاق اینکه مقام که مقاومت و پایداری در برابر دشمن است رفتار شود و اینکه موجب تغییر در علم خدا نیست بلکه موجب ظهور تغییر در معلوم است، مثل اینکه شما می‌دانید: فردا خواهد آمد، چون فردا شود، برای شما امروز خواهد شد و چون گذشت برای شما دیروز خواهد شد، و در تمام اینکه مدّت زیادی و یا تغییر در اطلاع برای شما نخواهد بود و ممکن است معنی چنین باشد: تا بدانند دوستان خدا مؤمنین را، و کلمه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اولیاء و دوستان در جمله ساقط شده است و علم نسبت بخدا داده شده است برای کمال احترام و علوّ درجه‌ی آنها فخر: بجای یحکم یعلم گفته شده است، و معنی چنین است: تا اینکه خداوند حکم کند بر امتیاز مردمان مؤمن و صبور بر دیگران. عبده: گاهی انسان بخطا چیزی را یقین و قطعی فرض می‌کند مثلا یقین دارد شجاع است چون موقع کارزار می‌شود می‌ترسد و فرار می‌کند، و همچنین یقین دارد مؤمن است و توکّل کامل بخدا دارد و هیچ چیز مانع او نمی‌شود، ولی چون گرفتار [صفحه ۲۱۸] شد خدا و دین و توکّل را فراموش کرده، زاری و بی‌قراری آغاز می‌کند. در اینکه جمله خداوند ما را ارشاد می‌کند، که علم وقتی مطابق با خارج است و واقع، که مقرون بعمل باشد، و جمله‌ی: [لیعلم] بمنزله‌ی اینکه جمله است: [لیتبیّن الّذین آمنوا]. و از اینکه معنی بهتر آن است که بگوئیم: علم خدا بچیزی یعنی حقیقت داشتن آن چیز و محقّق بودن آن، پس جمله‌ی: «لِیَعلَمَ اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا» یعنی تا ثابت و یقین شود اکنون که اینها مؤمن هستند یا در ایمان‌شان ثابت و صادق هستند. -قرآن-۴۱۲-۴۵۱ «وَ یَتَّخِذَ مِنکُم شُهَداءَ» ۱۴۰ طبری: کلمه‌ی [شهداء] جمع شهید است و نتیجه‌ی اینکه است هر که را اراده‌ی ازلی شامل شده است که بافتخار شهادت مفتخر شود اینکه افتخار نصیب او خواهد شد. -قرآن-۱-۳۲ ابو الفتوح: یعنی چون ظاهر شده باشد که کی است که صفت عدالت دارد و صلاحیّت شهادت، او را اختیار کند برای آن تا بر خلقان گواه باشد. فخر: یعنی شما را شاهد بر گناهان مردم بگیریم، و اینکه مقام رفیعی است برای آن مردم و ممکن است چون چند نفر از مسلمین که در بدر حاضر نشده بودند و آرزوی جهاد داشتند و در احد شهید شدند مقصود آن عدّه باشد که خدا آنها را به فیض شهادت رسانده است. «وَ لِیُمَحِّصَ اللّهُ» ۱۴۱ فخر: زجّاج گفته است یعنی: خداوند چنین قرار داده است که روزگار گاهی برای کافر و گاهی برای مؤمن باشد تا در صورت اوّل مؤمن از گناه صاف و پاکیزه شود، و در هنگام غلبه‌ی مؤمن کافران نابود شوند و مقصود از کافرین در اینکه آیه همان مردم معارض با پیغمبر [ص] هستند زیرا تمام کافران نابود نشده‌اند. -قرآن-۱-۲۶ عبده: یعنی در اینکه گرفتاری حقیقت مؤمن و ایمان خالص و صاف او برای خودش نمایان می‌شود، و کافر هم ناامید می‌شود و محروم اگر در جنگ مغلوب شود و اگر چیره شود بواسطه‌ی طغیان و سرکشی و غرورش بنابودی حقیقی و معنوی گرفتار است که در صفات انسانی و مزایای آدمیّت قابل معارضه‌ی با مؤمن نیست. تفسیر صفی اینکه آیات را بدین صورت ترجمه کرده است: [صفحه ۲۱۹] می بگردانیم اینکه سان روزها || بین مردم در زحیر و سوزها از وجوه مصلحت‌ها و حکم || تا جدا از فربهی گردد ورم در احد آمد شما را یک شکست || یک شکستی کز پیش صد فتح هست آن شکست از امتحان دوست بود || مغزها را امتیاز از پوست بود تا که کرد از راه ایمان بذل روح || یا که شد بند غنیمت در فتوح سخن ما همان است که در ترجمه نوشتیم و فقط اینجا می‌گوئیم: ممکن است جمله‌ی: «یَتَّخِذَ مِنکُم شُهَداءَ» برای اینکه باشد که: چون شکست در احد و کشته شدن مانند حمزه عموی پیغمبر [ص] و عدّه‌ای از پیشقدمها و بزرگان مؤمنین موجب اندوه پیغمبر [ص] و دیگران شد، علاوه بر دلداریها که در جمله‌های مختلف برای آنها گفته شده است، باین جمله مقام شامخی برای آنها اظهار شده است، که خدا یک عدّه را از میان شما برای شهادت برمی‌گزیند، و شهدای احد منتخبین خدا هستند که بالاترین درجه‌ی انسان است. -قرآن-۹۲-۱۲۰

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۸]

أَم حَسِبتُم أَن تَدخُلُوا الجَنَّةَ وَ لَمّا یَعلَمِ اللّهُ الَّذِینَ جاهَدُوا مِنکُم وَ یَعلَمَ الصّابِرِینَ [۱۴۲] وَ لَقَد کُنتُم تَمَنَّونَ المَوتَ مِن قَبلِ أَن تَلقَوهُ فَقَد رَأَیتُمُوهُ وَ أَنتُم تَنظُرُونَ [۱۴۳] وَ ما مُحَمَّدٌ إِلّا رَسُولٌ قَد خَلَت مِن قَبلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِن ماتَ أَو قُتِلَ انقَلَبتُم عَلی أَعقابِکُم وَ مَن یَنقَلِب عَلی عَقِبَیهِ فَلَن یَضُرَّ اللّهَ شَیئاً وَ سَیَجزِی اللّهُ الشّاکِرِینَ [۱۴۴] وَ ما کانَ لِنَفسٍ أَن تَمُوتَ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ کِتاباً مُؤَجَّلاً وَ مَن یُرِد ثَوابَ الدُّنیا نُؤتِهِ مِنها وَ مَن یُرِد ثَوابَ الآخِرَةِ نُؤتِهِ مِنها وَ سَنَجزِی الشّاکِرِینَ [۱۴۵] وَ کَأَیِّن مِن نَبِیٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّیُّونَ کَثِیرٌ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُم فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ ما ضَعُفُوا وَ مَا استَکانُوا وَ اللّهُ یُحِبُّ الصّابِرِینَ [۱۴۶] -قرآن-۱-۸۶۲ وَ ما کانَ قَولَهُم إِلّا أَن قالُوا رَبَّنَا اغفِر لَنا ذُنُوبَنا وَ إِسرافَنا فِی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَمرِنا وَ ثَبِّت أَقدامَنا وَ انصُرنا عَلَى القَومِ الكافِرِينَ [۱۴۷] فَآتاهُمُ اللّهُ ثَوابَ الدُّنيا وَ حُسنَ ثَوابِ الآخِرَةِ وَ اللّهُ يُحِبُّ المُحسِنِينَ [۱۴۸] - قرآن-۱-۲۶۶ [صفحه ۲۲۰] معنی لغات: «حسبتم» با صدای زیر سین از مصدر حسبان با کسر حاء به معنی ظنّ و گمان. «تلقوه» از مصدر لقاء با صدای زیر لام بمعنی برخورد کردن و دیدن و استقبال کردن. «خلت» از مصدر خلوّ بر وزن فعول، با صدای جلو خاء و خلاء با فتح به معنی تهی شدن و محلّی را خالی کردن و کوچ کردن و کسی در جای خود تنها ماندن و بر چیزی اقتصار و بس کردن و خلوت و منحصر کردن. «انقلبتم» از مصدر انقلاب، بمعنی صورت و حالت دگرگون شدن و وارونه شدن و برگشتن. «اعقاب کم» جمع عقب با سکون و کسر قاف بمعنی پاشنه‌ی پا، فرزند و نواده. «مؤجّل» دارای مدّت و هنگام معیّن شده. «کاءّین» مرکّب است از کاف تشبیه و «ای» و بهمین جهت [کای] بدون نون هم تلفّظ می‌شود بمعنی چه بسا و بسیار و بمعنی استفهام از عدد نیز استعمال شده است المنجد در معنی اینکه کلمه می‌نویسد: ابیّ بن کعب از عبد اللّه مسعود پرسید: «کایّ تقرأ سورهٔ الاحزاب»، او جواب داد: «ثلاثا و سبعین». «ربّیّون» جمع ربّی با صدای زیر راء بمعنی جماعت و گروه. «استکانوا» از مصدر استکانه بر وزن «استغاله» بمعنی خاری و فروتنی. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: از إبن عبّاس است: عدّه‌ای از اصحاب [صفحه ۲۲۱] پیغمبر می‌گفتند: آرزو داریم مثل روز بدر اتفاق بیفتد که جنگ کنیم یا از فیض شهادت بهره‌مند شویم و یا نام نیک و غنیمت بریم، چون در روز احد یک عدّه فرار کردند آیت ۱۴۳ «وَ لَقَد کُنتُم» نازل شد. -قرآن-۱۹۴-۲۱۲ مجمع: در روز احد صدا بلند شد که پیغمبر [ص] کشته شده است، اینکه آواز در مردم تأثیر مختلف داشت بعضی گفتند: اگر پیغمبر می‌بود کشته نمی‌شد: عدّه‌ای گفتند: بهمان هدف که او می‌جنگید ما هم جنگ می‌کنیم تا باو برسیم، عدّه‌ای گفتند: ای کاش دسترس بعبد اللّه إبن ابیّ داشتیم که از ابو سفیان برای ما امان بگیرد عدّه‌ای نشسته و بلاتکلیف در اندیشه بودند یک دسته گفتند: اگر محمّد کشته شده است شما پی همان دین اوّل خود بروید. انس بن نضر عموی انس بن مالک گفت: ای مردم اگر محمّد کشته شده است خدای محمّد کشته نشده است زندگی پس از او برای شما چه سود! بهمان ایمان که او جنگ می‌کرد شما هم بجنگید و با همان که او مرد شما هم بمیرید. آنگاه گفت: خدایا از آنچه مسلمین می‌گویند و منافقین می‌خواهند انجام دهند من بیزارم پس از آن با شمشیر حمله کرد و جنگ کرد تا کشته شد مردی از انصار در خون خود می‌غلطید یکی از مهاجرین بر او گذشت و گفت: فهمیدی پیغمبر را کشتند! مرد انصاری گفت: اگر محمّد [ص] کشته شده است مأموریت خود را انجام داده است و رسالت خود را ابلاغ کرده است شما از دین خود دفاع کنید. کعب بن مالک گفت: اوّل کسی که پس از اینکه شهرت پیغمبر را شناخت من بودم که چشمان آن حضرت را از زیر کلاه خود دیدم و فریاد کردم: اینکه پیغمبر [ص] است. آیت ۱۴۴ «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلّا رَسُولٌ» در اینکه موقع نازل شد. -قرآن-۸۹۰-۹۲۲ ترجمه: [ای مؤمنین برای شما روشن کردیم که اینکه حوادث و شکست و چیرگی در جنگ پند و عبرت است و سرمشق آینده و آزمایش حاضرین]، ۱۴۲ پس گمان می‌برید بهشت نصیب شما است با اینکه هنوز ورزیده نشده‌اید و نمودار نیست که کدام دسته‌ی شما جنگجو و کدام دسته ثابت قدم هستید! [برای اینکه خود را بهتر بشناسید، بیندیشید که] ۱۴۳ شما بآرزوی جهاد [صفحه ۲۲۲] و کشته شدن بودید تا آنگاه که دچار نشده بودید، و چون صحنه‌ی جنگ را دیدید چشم بآن دوختید بیچاره مانده، [پشتگرمی شما بمحمّد بود] ۱۴۴ با اینکه او پیغمبری است و پیش از او هم پیغمبران بوده‌اند و رفته‌اند و شایسته نیست اگر او بمیرد یا کشته شود شما بعقب برگردید و دین دیرینه‌ی خود پیش گیرید و آنکه چنین کند هیچ بخدا زیان ندارد. ولی آنها که پاس اینکه نعمت بدارند خدا بزودی مزدشان دهد. ۱۴۵ و بدانید کسی را مرگ فرا نرسد مگر بفرمان خدا که هنگام آن بسرنوشت کرده و آنکه مزد دنیا خواهد [و تندرستی و غنیمت از جنگ] باو می‌دهیم و آنکه مزد آخرت خواهد [از راه جهاد و فرمانبری پیغمبر] باو می‌دهیم و بزودی سپاسگزاران را بمزد خود رسانیم، ۱۴۶ و بسیار پیغمبران بودند که گروهی با آنها بجنگ رفتند و آنچه در راه خدا بآنها رسید سست نشدند و نه ناتوان و خوار [به پیش دشمن] و البتّه خداوند دوستدار شکیبایان بود، ۱۴۷ آن مردم [برابر دشمن] سخنی نداشتند جز اینکه می‌گفتند: پروردگارا گناهان ما بیامرز و آن زیاده‌روی که در کار خود کردیم و پای ما استوار بدار و بر مردم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کافر چیره‌مان کن. ۱۴۸ خداوند بآنها مزد بدنیا داد [که بر دشمن چیرشان کرد] و خوب مزدی بآخرت چون خداوند دوستدار نکوکاران بود. سخن مفسّرین: «أَم حَسِبتُم أَن تَدخُلُوا الجَنَّةَ وَ لَمّا یَعلَمِ اللّه- الخ» ۱۴۲ المیزان: یعنی می‌پندارید سروری و دولت نصیب شما است با اینکه آزموده و گرفتارتان نکنند و درون بهشت شوید با اینکه مردم شایسته و نالایق نمودار نشده‌اند. اینک توضیح آزمایش و گرفتاری از سوی خدا: در قرآن هدایت مختص بخدا معرّفی شده است و آن یا همگانی جانداران است که همان غریزه‌ی پیدا کردن مصلحت زندگی است بدلیل اینکه آیه «أَعطی کُلَّ شَیءٍ خَلقَهُ ثُمَّ هَدی» [طه ۵۰] و «الَّذِی خَلَقَ فَسَوّی وَ الَّذِی قَدَّرَ فَهَدی» [الاعلی ۳] و یا خاصّ آدمیان است که هدایت بوسیله‌ی ادیان است باین آیات «إِنّا هَدَیناهُ السَّبِیلَ إِمّا شاکِراً وَ إِمّا کَفُوراً» [الدّهر ۳] «وَ أَمّا ثَمُودُ فَهَدَیناهُم فَاستَحَبُّوا العَمی عَلَی الهُدی» [حم سجده ۱۷] -قرآن-۱۵-۸۱-قرآن-۴۷۵-۵۱۹-قرآن-۵۳۱-۵۸۶-قرآن-۶۷۵-۷۳۷-قرآن-۷۴۹-۸۱۸ [صفحه ۲۲۳] و همین هدایت است که در برابر اضلال است بدلیل اینکه آیات «وَ اللّه لا یَهدِی القَومَ الفاسِقِین» [صف ۵] «وَ اللّه لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِین» [جمعه ۵] و هدایت عام بدنبال تقدیر گفته شده است چون کمال وجودی جانداران وابسته برهبری بسوی صلاح و پرهیز از فساد است چنانکه آیت ۱۳ و اللّیل است «إِنَّ عَلَینا لَلهُدی وَ إِنَّ لَنا لَلآخِرَةَ وَ الأُولی» ولی در هدایت خاص، تقدیر بمعنی تهیه‌ی وسائل و وادار کردن تصوّر ندارد پس بموجب اصل آفرینش هدایت به سوی کمال لازم است و فرستادن پیغمبران و رهبری آنها همین هدایت آدمی بسوی کمال او است چه جوری آفریده شده است که زندگی او وابسته است بفکر و کار چه خوب و درست یا بد و نادرست پس آدمی با یک رشته دستور دین و حوادث فردی و اجتماعی سر- و کار دارد تا در اینکه تزاحم آزموده و ورزیده شود و بآنچه می‌تواند باشد برسد و ارزش خود را نمودار کند بسوی خوبی و خوشحالی یا بسوی بدی و گرفتاری و همین است معنی امتحان و ابتلای از سوی خدا، اینکه است که اگر آدمی با نافرمانی بسر برد تا همه‌ی آمادگی خود را در باطل بانجام رساند بدبختی بیشتر برای خود فراهم کرده است و همین است معنی مکر خدا و استدراج او که در آیات مکرر آمده است مثل: «سَنَستَدرِجُهُم مِن حَیثُ لا یَعلَمُونَ وَ أُملِی لَهُم إِنَّ کَیدِی مَتِین». و بهمین گونه است طرف دیگر آن که فرمان بری راه حق باشد توفیق است و هدایت به معنی خاص. -قرآن-۷۲-۱۱۷-قرآن-۱۲۶-۱۷۲-قرآن-۳۴۱-۴۰۴-قرآن-۱۲۶۵-۱۳۵۲ «لَقَد کُنتُم تَمَنَّونَ المَوت» ۱۴۳ مفسّرین نوشته‌اند: منظور همان است که در جهت نزول نوشتیم که چون از جنگ بدر عدّه‌ای محروم شدند، آرزوی جنگ داشتند و چون در جنگ احد گرفتار شدند عدّه‌ای فرار کردند و باین آیه توبیخ شدند. -قرآن-۱-۳۷ «وَ أَنتُم تَنظُرُون» ۱۴۳ طبری: یعنی مرگ را در شمشیر دست دشمن می- دیدید. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی شما می‌دیدید مرگ را که تأکید جمله‌ی قبل باشد و بعضی گفته‌اند نظر در اینجا بمعنی فکر است یعنی شما تأمّل و فکر می‌کردید [صفحه ۲۲۴] که عاقبت چه خواهد شد و بعضی گفته‌اند: یعنی چرا فرار کردید با اینکه چشمتان به پیغمبر بود و او را می‌دیدید. «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلّا رَسُول» ۱۴۴ ابو الفتوح نوشته است: چون مردم در احد فرار کردند عبد اللّه بن قمیئة الحارثی سنگی بینداخت، بر روی رسول آمد و جراحت کرد و دندان رسول بشکست و اینکه ملعون بیامد و قوام رسول علیه السّلام می‌داشت تا فرصتی یابد، مصعب بن عمیر را دید گمان برد که رسول است او را ضربت زد و بکشت و باز آمد و چنان گمان برد که رسول را کشته است بانگ برداشت و می‌گفت: «قتلت محمّدا» و در خبر می‌آید که: ابلیس نیز از سر کوه آواز داد: «قتل محمّد» صحابه‌ی رسول علیه السّلام یکباره دل‌شکسته شدند و هزیمت شدن گرفتند، امیر المؤمنین علیّ گوید که: می‌دانستم که رسول را نکشتند برای آنکه واثق بودم بوعده‌ی خدای تعالی و لیکن چون باز آمدم و او را بر جای خود ندیدم گمان بردم که او را از میان ما بآسمان بردند، گفت در اینکه میانه رسول علیه السّلام را دیدم بشکر بر وی درآمدم و گفتم: -قرآن-۱-۳۳ یا رسول اللّه کجا بودی! مرا گفت: براینان حمله بر، چنانکه طرفی برفت، در اینکه میانه ابیّ بن خلف جمحی نگاه کرد، رسول را دید با جماعتی اندک، طمع اوفتاد او را، در آمد و گفت: مرا نجات مباد اگر تو از من بجهی و آهنگ رسول کرد صحابه گفتند: یا رسول- اللّه دستور باشد تا ما یکی پیش او رویم! رسول علیه السّلام گفت: رها کنید تا بیاید و پیش از آن هرگه پیغمبر را دیدی، گفتی: مادیانی دارم، هر روز او را مزقی ارزن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌دهم تا تو را بر پشت او بکشم، رسول علیه السّلام گفتی: من کشم ان شاء اللّه تو را، چون روز احد بود و اینکه ملعون قصد رسول کرد گفت رها کنی تا بیاید چون نزدیک در- آمد حربه از دست حارث گرفت و حربه بر گردن او زد چنانکه اثر اندک بکرد مانند خدشه او از اسب بیفتاد و بانگ و فریاد برگرفت و می‌گفت قتلنی محمّد، او را از آنجا برگرفتند اصحابش و می‌گفتند: اینکه جراحت را هیچ اثر نیست و بیشتر از خدشه نیست او می‌گفت: و اللّه که اگر اینکه طعنه که محمّد بر من زد بر همه ربیعه و مضر زدی همه هلاک شدندی، و اینکه از آن است که او مرا گفت: من تو را بکشم، و اگر نه هیچ بر من نزدی [صفحه ۲۲۵] چون اینکه مقاله گفته بود ناچار کشته آمدم، او آن روز زنده بود و شب را بمرد جماعتی صحابه با رسول افتادند و رسول علیه السّلام صحابه را ملامت کرد برگریختن ایشان گفتند: یا رسول اللّه ما را دل برجای نماند که آواز قتل تو شنیدیم و عذر خواستند و خدای تعالی در اینکه باب اینکه آیه فرستاد. «انقَلَبتُم عَلی أَعقابِکُم» ۱۴۴ مفسّرین معنی کرده‌اند، یعنی: مرتدّ شدید و از دین برگشتید و اینکه جمله اشاره است بآن گفتگوی مردم با یکدیگر هنگام شهرت کشتن پیغمبر [ص]. -قرآن-۱-۳۲ عبده: إبن قیم گفته است اثر اینکه جمله پس از پیغمبر بدرستی نمودار شد. که عدّه‌ای از دین برگشتند و مرتدّ شدند و عدّه‌ای باقی ماندند، و نیز عبده گوید: اینکه آیه می‌فهماند که نباید گرفتاری و بهره‌مندی اشخاص را دلیل خوبی و بدی آنها بدانیم. عقل و تجربه هم بما نشان می‌دهد که چه بسا شخص راست و درست هم گرفتار شده است و مردم شرور و بد با خوشی بسر برده‌اند و نیز عکس آنهم ممکن است و دیده شده است و بهترین دلیل اینکه مطلب پیشرفت و خوشی پیغمبر و مؤمنین در بدر و عکس آن در احد که هیچکدام نشانه‌ی خوبی و بدی آنها نبود. «فَلَن یَضُرَّ اللّه» ۱۴۴ تفسیر صفی: -قرآن-۱-۲۵ بر خدا نباید ضرر زین ارتداد || آید آن را که گریزد از جهاد می‌گریزد از حیات بی‌عوض || بی‌توقّف جانب موت و مرض می‌گریزند از بقای سرمدی || بر فنا و فوت و فقدان و بدی می‌گریزند از حضور پادشاه || سوی غول و زخم مار و قعر چاه «وَ سَیَجزِی اللّهُ الشّاکِرِین» ۱۴۴ ابی السّعود: مقصود از شاکرین آنهائی است که بر دین اسلام ثابت هستند چون بالاترین احسان و خوشی بهره‌مندی از اسلام است و چون اصل شکرگزاری و قدردانی حقیقی از دین ثابت در آن است از اینکه جهت مردمان ثابت قدم و مؤمن شاکرین نامیده شده‌اند و در اینکه جمله نیز اشاره است که آنها که ثبات نداشتند و در جنگ احد فرار کردند کافر -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۲۲۶] نعمت هستند. از إبن عبّاس نقل شده است: شاکرین یعنی مطیعین للّه که مهاجرین و انصار باشند. «إِلّا بِإِذنِ اللّهِ» ۱۴۵ مفسّرین گفته‌اند: یعنی علم خدا و یا امر و فرمان خدا. -قرآن-۱-۲۵ «کِتاباً مُؤَجَّلًا» ۱۴۵ مفسّرین کلمه‌ی «کتابا» را برای تأکید دانسته‌اند و اینکه طور معنی کرده‌اند: [خداوند نوشته است مرگ مردم را بکتابت معیّن]. -قرآن-۱-۲۱ «وَ مَن یُرِد ثَوابَ الدُّنیا» ۱۴۵ طبری: إبن اسحاق گفت: یعنی هر که فقط بهره‌های مادّی و زندگی موقّت را بخواهد، و بعالم دیگر کار ندارد آنچه روزی و بهره در سرنوشتش معیّن شده است باو می‌رسانیم، و در عالم دیگر محروم خواهد بود، و آنکه بآرزوی عالم دیگر است آنچه باو وعده شده است در آن جا باو داده می‌شود و هم آنچه باید در دنیا باو برسد از آن بهره‌مند خواهد بود و پاداش شکرگزاران اینطور است که سود در آخرت دارند و از آنچه در دنیا باید بآنها برسد محروم نیستند. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: یعنی اگر کسی از جهاد غنیمت و بهره‌ی مالی بخواهد باو می‌دهیم، و اگر ثواب و مزد در عالم دیگر بخواهد باو می‌دهیم. «وَ سَنَجزِی الشّاکِرِین» ۱۴۵ مجمع: جهت تکرار اینکه جمله یا تأکید است و یا برای اظهار اینکه است که اگر کسی ثواب آخرت خواست ممکن است از دنیا محروم نباشد و اگر شاکر باشد از دنیا هم بهره‌مند می‌شود. -قرآن-۱-۲۹ «وَ کَأَیِّن مِن نَبِیٍّ» ۱۴۶ سه قرائت برای اینکه کلمه نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۹ ۱- قرائت مشهور که فتح کاف و همزه و تشدید یاء است. ۲- کاین با کسر و تخفیف یا بر وزن فاعل. ۳- کائن با همزه‌ی مکسور بدون یا و هر سه بیک معنی است. «قاتَلَ مَعَهُ» ۱۴۶ إبن کثیر و نافع و یعقوب و ابو عمرو [قتل] بصیغه مجهول خوانده‌اند یعنی کشته شد بقیّه [قاتل] بقرائت مشهور خوانده‌اند یعنی جنگ کردند -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۲۲۷] «ربّیون» ۱۴۶ ابو الفتوح نوشته است: مفسّران در ربّیون خلاف کردند: عبد- اللّه عبّاس و مجاهد و قتاده و ربیع و سدّی گفتند: جماعت بسیار عبد اللّه مسعود گفت: [ربّیون] هزاران باشد ضحّاک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت: ربیه هزار باشد. کلبی گفت ده هزار باشد. حسن بصری گفت: علما و حکما باشند إبن زید گفت: اتباع باشند و ربّانیّون والیان باشند و ربّیّون رعیّت. بعضی دیگر گفتند: خدای پرستان باشند و منسوب باشد با ربّ و کسره‌ی را از تغییرات نسب باشد چنانکه منسوب به بصره را بصری خوانند. و حسن بصری با ضمّ راء خواند و اینکه لغت تمیم است و باقی بکسر راء و اینکه لغت حجاز است و عامّه‌ی عرب. «وَ ما کانَ قَولَهُم» ۱۴۷ حسن بصری با صدای جلو لام خوانده است، و بقیّه با صدای بالا خوانده‌اند. – قرآن–۱–۲۴ ابو الفتوح: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱– چون بیشتر سخن ایشان دعا و زاری بود بقیّه‌ی سخنان آنها به حساب نیامده است و از حال آنها حکایت شده است که: سخنی ندارند مگر اینکه میگویند ۲– چون پیغمبران‌شان کشته می‌شدند آنها در اینکه مطلب هیچ نمی‌گفتند و فقطّ التماس و زاری بدرگاه خدا می‌کردند. مناسب با معنی دوّم ابو الفتوح اینکه رباعی بابا طاهر است. مو کز سوته‌دلانم چون ننالم || مو از بیحاصلانم چون ننالم نشسته بلبل و با گل بنالد || مو که دور از گلانم چون ننالم «و اسرافنا» ۱۴۷ اسراف در برابر تقصیر است که بمعنی کوتاهی کردن است در چیز و باندازه‌ی لازم نرساندن باشد پس اسراف بمعنی از اندازه بدر کردن و زیاده روی در کار است. فخر: مقصود گناهان کبیره است چون در قرآن است: «أَسرَفُوا عَلی أَنفُسِهِم» و «فَلا یُسرِف فِی القَتلِ» که اسراف بمعنی زشتیهای سخت استعمال شده است. –قرآن–۵۵–۸۴–قرآن–۸۷–۱۱۵ «وَ ثَبِّت أَقدامَنا» ۱۴۷ مناسب اینکه جمله مناجات خواجه انصاری است: الهی –قرآن–۱–۲۳ [صفحه ۲۲۸] دلی ده که در کار تو جان بازیم، و جانی ده که کار آن جهان سازیم، بضاعتی ده که در آز بر ما باز نشود و طاقتی ده که صعوه‌ی حرص ما باز نشود دانائی ده که در راه نیفتیم و بینائی ده که در چاه نیفتیم. فخر: یعنی از سر ما خاطره‌های بد و افکار زشت بدر کن و از دل ما ترس و بیقراری. «فَآتاهُمُ اللّهُ ثَوابَ الدُّنیا» ۱۴۸ عبده: اینکه جمله دلیل است برخلاف آن– هائی که علوّ در زهد و کناره‌گیری از زندگی دارند. –قرآن–۱–۳۸ «حُسنَ ثَوابِ الآخِرَةِ» ۱۴۸ فخر: چون نعمتهای عالم دیگر آمیخته بچیز دیگر نیست مقیّد بحسن شده است. ولی در جمله‌ی اوّل «ثَوابَ الدُّنیا» قید ندارد چون ثوابهای دنیا بزیان و زوال و هزاران منافی طبع آمیخته است. و در آیت سابق جمله اینطور است «مَن یُرِد ثَوابَ الدُّنیا نُؤتِهِ مِنها» که [منها] یعنی از آن چون با کلمه‌ی من استعمال شده است و هم‌چنین در جمله‌ی بعد لیکن در اینکه آیه «ثَوابَ الدُّنیا وَ حُسنَ ثَوابِ الآخِرَةِ» گفته شده است بدون کلمه‌ی [من] اینطور جمله برای اشاره است به اینکه که چون آنها عبادت میکردند، پس «من» آورده شده است تا بفهماند قسمتی از آنچه می خواهند بآنها می‌رسد ولی در اینکه آیه چون آنها فقط دعا می‌کرده‌اند و نظر بثواب و عقاب نداشته‌اند، در پاداش آنها وعده‌ی کلّی داده شده است که ثواب می‌رسد بی‌کم و کاست. –قرآن–۱–۲۷–قرآن–۱۳۵–۱۵۳– قرآن–۲۷۲–۳۱۶–قرآن–۴۴۵–۴۹۱ طنطاوی: گویا خداوند در اینکه آیات می‌گوید: زندگی را روی اساس دولت نهادم یعنی هر روزی دست کسی که اگر یک دم شاد است دم دیگر غمناک است نه آن آهو را در کوه آزاد گذارم و نه درنده را در غار و نه اعرابی را در بیابان و نه پیغمبر که بمقام وحی و الهام بالا رفته است در میان پیروانش آسوده مانده بلکه هر یک را بر دیگری مسلّط کردیم تا نیروها و استعدادها بکار بیفتد و فضیلتها که در هر موجودی باندازه‌ی غریزه‌اش نهفته است نمودار شود. بنگرید بتاریخ گذشته که فنیقیها از سواحل مدیترانه بطرف تونس مهاجرت کردند، و بوسیله‌ی قائد مشهورشان [انیبال] سالیان دراز رومی‌ها را در شکنجه‌ی [صفحه ۲۲۹] قتل و غارت داشتند تا رومی‌ها مرکز آنها شهر [کارتاژ] را ویران نمودند و آنها را در بدر کردند و غرب بر شرق مسلّط شد، در اینکه موقع یکی از حکمای رم گفت: نابودی دشمنان ما موجب زوال ما خواهد شد پرسیدند چرا! گفت: چون هر ملّتی که دشمن قوی نداشت و پیوسته در مبارزه نبود تنبل و راحت طلب شده نیروی مقاومت خود را از دست خواهد داد و همیشه گرفتاری و سختی نیروی کار و کوشش آدمی را تقویت میکند تا استعدادش بکار بیفتد و فضیلتش نمودار شود، و گفتار آن حکیم نمودار شد چون بتدریج رومیها بخوشی و آسایش رسیدند و کارشان بالا گرفت بتدریج تنبل شدند تا آنجا که آن امپراطوری بزرگ ساقط شد و اروپای جدید جانشین او. پس از اینکه مطلب از آثار شکسپیر شاعر انگلیسی بعربی منظوم ترجمه کرده است اینک ترجمه‌ی مختصری از آن: آنکه در دنیا خود را در خوشی می‌بیند مانند کسی است که در گور طلا اندود زندگی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کند، ما گرفتار سرنوشتی هستیم که گناه آدم ابو البشر موجب آن شده است و سختیهای حیات هر یک از پس دیگری ما را گرفتار دارد از پس گرمای تابستان ببادهای سوزناک زمستان دچار می‌شویم لیکن در اینکه شدائد که مانند مارهای کشنده هستند گوهرهای گرانبهائی نهفته است که از تاج افتخار سلاطین بالاتر است اینکه سنگهای سخت بما پند می‌دهند و درختها و رودها کتابهای موعظه است که نمی‌توانیم هیچیک آنها را دروغ بپنداریم بلکه هر کدام پرتوی است از نور خداوند. سخن ما: ۱- در آیت اوّل جمله‌ی: «وَ لَمّا یَعلَمِ اللّهُ الَّذِینَ جاهَدُوا»، ظاهرش اینکه است که هنوز خدا مجاهدین را نشناخته است، نظیر اینکه معنی در قرآن زیاد است، که بعبارتهای دیگر هم آورده شده است مثل: «فتنّا»، یعنی ما آزمایش کردیم، برای فهمیدن اینکه جور جمله‌ها بایستی بگوئیم امتحان و انتظار فهمیدن دو فایده دارد: اوّل: اطّلاع شخص برای نتیجه‌ی شخصی مثل تجربه‌ها و کسب اطّلاعهای افراد مردم در کارهای زندگی روزانه. دوّم: برای نموداری بطور کلّی و روشن شدن حقیقت مثلا- در آزمایشگاههای بزرگ دنیا عملی که انجام می‌شود نه -قرآن-۴۰-۸۷ [صفحه ۲۳۰] برای اطلاع و استفاده‌ی شخصی است که یکنفر دانشمند بخواهد برای بهره‌ی در زندگی شخص خود تجربه‌ای زیاد کند یا بمحفوظات خود بیفزاید بلکه می‌خواهد حقیقت فلان موجود نمودار شود، یا نتیجه‌ی فلان ترکیب و تحلیل قابل استفاده‌ی جهانی بشود. پس در قرآن که اینکه جمله‌ها و کلمات گفته شده است منظور معنی دوم است که بفهماند دوران زندگی آزمایشگاه آدمی است، بلکه دیگر موجودات هم. و جمله‌ی: «لِیُمَحِّصَ اللّهُ» در آیات پیش نظیر همین معنی است که افراد در کارهای زندگی ورزیده شوند و چگونگی و توانائی خود را نمودار کنند و معنی دانستن خدا به مناسبت ظهور علم است یعنی در آفرینش خداوند ظاهر و نمودار شوند مردمان مجاهد و مردان کار و کوشش. -قرآن-۱۱-۳۳ ۲- از جمله‌ی: «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلّا رَسُولٌ» استفاده می‌شود که پیغمبر [ص] از همین موجودات است و انسانی است مانند شما فقطّ مقام رسالت داشته است و دیگرانی هم مثل او بوده‌اند و رفته‌اند تا مانند مسیحیها او را خدا و فرزند خدا نشناسند و برای آفریننده افراد و اعضاء فرض نکنند که پیغمبر هم یکی از آنها باشد و از او انتظاری بیش از انجام رسالت و مقام رهبری نداشته باشند و فقطّ یک پیشوا بشناسند که باید فرمانش را اطاعت کنند. -قرآن-۱۹-۵۱ ۳- جمله‌های: «أَ فَإِن ماتَ أَو قُتِلَ انقَلَبتُم» می‌فهماند تثبیت و تأکید مطلب پیش را که پیغمبر انسان است و ممکن است او را بکشند یا خود بمیرد و نیز توبیخ مردم است که با وجود اینکه پیغمبر انسانی است مثل شما و فقطّ وسیله‌ی رهبری است، چشم دارید که مانند بچه‌ها همیشه دستتان را بگیرد و پابپا راهتان برد تا بر راه مستقیم باشید و گر نه مانند خردسالان که اگر مادر دستشان را رها کند بر زمین می‌خورند شما هم با یک کلمه‌ی شهرت مرگ پیغمبر شخصیّت و ایمان خود را از دست داده و فرار میکنید و بفکر بت پرستی و اتکای به بت‌پرستان می‌باشید در صورتی که بشما راه و چاه را نشان دادند و وظیفه‌ی خیر و صلاح را دانستید، دیگر نبایستی چشم شما بپیغمبر باشد، بلکه باید دستورهای او را وظیفه‌ی خود دانسته و با توکّل بخداوند آنها را انجام دهید -قرآن-۱۶-۵۷ [صفحه ۲۳۱] ۴- در آیت ۱۴۵ کلمات: «کِتاباً مُؤَجَّلًا» مورد توجّه است که در اوّل گفته شده است مرگ همه چیز با خدا است پس اینکه قید چه معنی دارد! -قرآن-۲۸-۴۸ برای فهم آن بایستی بگوئیم: در مرتبه‌ی اوّل مردم را بحقیقت توحید متوجّه می کند که مرگ یک موجود باذن خدای بمعنی طبیعت نیست که بی‌حساب و بی- سابقه چون موجب و وسیله‌ی طبیعی فرسوده شد و از کار ماند مرگ آن موجود برسد بلکه تمام آفرینش و موجودیت بیک اراده و قدرت بی‌آغاز و انجام وابسته است که یک آن و یک دم در آن تخلّف روا نیست. و کلمه‌ی کتاب اشاره بدو مطلب است، اوّل اینکه مرگ و دیگر تحوّلات عالم مانند کارهای مردمان با اراده و عاقل است که از برای خود برنامه می‌نویسند و وقت هر چیز را با دقّت معیّن می کنند. دوّم آنکه: چون نوشتن وسیله‌ی ثبات است و آنچه نوشته شد ثابت است و مصون از تغییر بکلمه‌ی کتاب اینکه حقیقت فهمانده شده است که حوادث عالم و مرگ مانند نوشته‌ی معیّن است و بهیچ وجه قابل تغییر و تأخیر نیست و بگفته‌ی حاج ملّا هادی سبزواری گفته است: . ۵- جمله‌ی: «مَن یُرِد ثَوابَ الدُّنیا نُؤتِهِ مِنها» در ظاهر می‌فهماند که اگر آدمی بخواهد از بهره‌های مادّی منتفع شود، خدا او را بهره‌مند می کند، در صورتی که همه‌ی مردم در جنب و جوش زندگی هستند و بیشتر محرومند ممکن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است بگوئیم: -قرآن-۱۴-۵۸ جمله‌ی: «نُؤتِهِ مِنها» یعنی از بهره‌های زندگی باو می‌دهیم، اشاره باشد به استعداد و ظرفیّت افراد که هر که هر چه لیاقت و استعداد دارد و بهمان اندازه بخواهد باو می‌دهیم چه در کارها و احتیاجات مادّی و چه در افکار و اعمال معنوی مثلا- فلان مخترع یا مهندس چون زندگی خود را از طریق توانائی خود که اینکه عمل بوده است خواسته است برای او مهیّا شده است و آن راهزن و دزد هم اگر می- خواست از راههای مناسب می‌توانست زندگی خود را منظم کند ولی خود از راه نا- مناسب خواسته است و از آن نتیجه برده است و همین است معنی اراده‌ی ثواب دنیا که فقط وسیله‌ی زندگی آماده می‌شود و هیچ جهت صلاح در آن منظور نیست. -قرآن-۹-۲۵ [صفحه ۲۳۲] و شاید جمله‌ی: «سَنَجزِی الشّاکِرِین» که در آخر و پس از آن جمله‌ها گفته شده است اشاره بهمین مطلب باشد که اگر کسی شاکر و سپاسگزار نعمت بود و بآن توجّه نمود و از آن استفاده کرد جز او نتیجه‌ی عمل خود را می‌برد، چون اینکه استعداد و لیاقت که بآدمی داده شده است نعمت است و شکرش، بکار انداختن و بهره‌بردن از آن است و اگر آن را تلف کرد و از هزاران وسائل بهره‌برداری در زندگی صرف نظر کرد و مثلا بجیب بری قناعت کرد ثواب دنیای او همان چند ریال جیب مردم است که باو می‌رسد و اگر قناتی جاری کرد و یا سدّی ساخت و یا اختراعی کرد و یا کارگر که چند آجر بدست بنا داد تا دیواری بالا رفت و ساخته شد علاوه‌ی برگذار شدن زندگی هر کس باندازه‌ی خودش همه‌ی اینکه کارها شکر است و بزودی نتیجه‌اش در عالم دیگر نمودار می‌شود، چون در اینکه عالم جیب‌بر و مخترع و کارگر همه نان خورده و لباس پوشیده و زندگی را برگذار کرده‌اند ولی نتیجه‌ی ثابت و اثر اصلی اعمال در آنجا پیدا می‌شود، و شاید بهمین مناسبت با کلمه‌ی سین گفته شده است که معنی زودی را می‌فهماند چون اینکه سودهای مادّی می‌گذرد و تا چشم برهم زده شود تمام می‌شود و به اندک مدّت و زود جزای شکر و انجام عمل شایسته دیده خواهد شد. -قرآن-۱۷-۴۲ ۶- از جمله‌ی: «کَأَیِّن مِن نَبِیٍّ قاتَلَ مَعَه» تا آخر آیات شاید اشاره باشد بآیات جلوتر «قَد خَلَت مِن قَبلِکُم سُنَن» که اینکه یهودیها و مسیحیها هستند و کما بیش تاریخ و کتاب دارند بپرسید که ملّتهای سابق بوسیله‌ی رهبری پیغمبرانشان چه کردند و چه نتیجه بردند و آنچه برای پس از زندگی خود مهیا کردند آن است که از نیکوکاران و محبوب خدا شدند. -قرآن-۱۹-۶۰-قرآن-۱۰۸-۱۴۳

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۴۹ تا ۱۵۱]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِن تُطِیعُوا الَّذِینَ کَفَرُوا یَرُدُّوکُم عَلی أَعقابِکُم فَتَنقَلِبُوا خاسِرِینَ [۱۴۹] بَلِ اللّهُ مَولاکُم وَ هُوَ خَیرُ النّاصِرِینَ [۱۵۰] سَنُلقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعبَ بِما أَشرَکُوا بِاللّهِ ما لَم یُنَزِّل بِهِ سُلطاناً وَ مَأواهُمُ النّارُ وَ بِئسَ مَثوَی الظّالِمِینَ [۱۵۱] -قرآن-۱-۳۵۷ [صفحه ۲۳۳] معنی لغات: «سلطان» دلیل و برهان، بمناسبت اینکه موجب قدرت و تسلّط صاحب دلیل است. «مأوی» سر منزل و آنجا که آدمی فرود می‌آید و منزل می‌کند. «مثوی» اقامتگاه و آنجا که انسان جای می‌گزیند. جهت نزول: مجمع: از علیّ علیه السّلام نقل شده است: روز جنگ احد منافقین بمؤمنین گفتند امروز روز فرار است، بگریزید بطرف خویشاوندان خود و بر- گردید بدین آنها آیه برای جلوگیری از اینکه راهنمائی نازل شد. ترجمه: ۱۴۹ ای مردمی که ایمان آوردید بخدا و پیغمبر [ص] اگر فرمان برید از کافران و نصیحت آنها را بپذیرید شما را بدوران جاهلیّت برمی‌گردانند و [از اینکه ایمان و اجتماع و همکاری محروم شده] و زیان خواهید برد [هرگز دلبسته بکافران نشوید و از کسی باک نداشته باشید که] ۱۵۰ خدا یاور و اختیار دار شما است و بهتر از هر دوستی و یاوری است، ۱۵۱ [شما مسلمانان هیچ از عدد و قدرت کافران اندیشناک نباشید] که بزودی ترسی در دل آنها می‌اندازیم [که بیچاره شوند] چون مشرک هستند [و مرکز اتّکاء ندارند و معبودشان بتها است که] دلیل بر درستی آن ندارند و جایگاهشان آتش است که بد سرمنزلی است بر ستمکاران. سخن مفسّرین: «إِن تُطِیعُوا» ۱۴۹ طبری: یعنی اگر از ابو سفیان فرمان برید. -قرآن-۱۵-۳۱ مجمع: اطاعت در اینکه جمله بمعنی موافقت با میل و خواهش است یعنی اگر گوش فرا دهید بسخنان ابو سفیان و منافقین که گفتند: محمّد کشته شد. «فَتَنقَلِبُوا خاسِرِین» ۱۴۹ طبری: إبن اسحاق گفت: یعنی دنیا و آخرت شما نابود می‌شود.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱-۲۷ «بَلِ اللّهُ مَولاکُم» ۱۵۰ طبری: پس از آنکه در آیت قبل جلوگیری از اطاعت کافران شده است، نگفته است از خدا اطاعت کنید، بلکه معنی عالیتری را فهمانده است که اختیار داری خدا باشد و او است که نگاهبان شما است و از اطاعت آنها نجاتتان می‌دهد. -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۳۴] «سَنُلقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعب» ۱۵۱ ابو الفتوح: ابو ایّوب سجستانی «سیلقی» با یا قرائت کرد یعنی خدا القاء می‌کند و باقی قرّاء با نون خوانده‌اند یعنی ما می‌اندازیم، و کلمه‌ی «رعب» را کسائی و إبن عامر و یعقوب و ابو جعفر با حرکت و صدای جلو عین قرائت کرده‌اند و بقیّه بی‌صدا و هر دو لغت عرب است و به یک معنی است. و ابو الفتوح نوشته است: سدی گفت: چون ابو سفیان و اصحابش آن قتل بکردند و آن وهن در صحابه‌ی رسول، برفتند و روی بمکّه نهادند چون ببعضی راه برفتند ابو سفیان گفت: خطا کردیم ما قومی بسیار از اینان بکشتیم و جمعشان متفرّق کردیم و از ایشان جز جماعتی اندک ضعیف نماند چرا بیامدیم ایشان را استیصال ناکرده بیائید تا باز گردیم و ایشان را مستأصل کنیم عزم کردند که بازگردند خدای تعالی ترس در دل ایشان افکند تا نیارستند بازگشتن. خدای تعالی خبر داد از غیب تا رسول و صحابه ایمن شوند از آنکه ایشان باز خواهند گشتن. و رسول گفت: «نصرت بالرّعب» مرا یاری کردند بترس و در بعضی روایات [از پیش من بیک ماه راه] تا هر کجا رسول فرود آمدی بر یکماهه دشمن از او بترسیدی. -قرآن-۱-۵۶ فخر: نشانه‌ی ترس دل کافران یکی آنکه پس از رفتن، ابو سفیان پشیمان شد و خواست مردم را برگرداند و همه‌شان را تمام کند ترس در دلش افتاد که جرئت نکرد. یکی دیگر آنکه پس از جنگ أبو سفیان بر کوه بالا رفت و آواز داد: کجایند محمّد و ابو بکر و عمر و با آنها سخنانی گفت و با وجودی که غالب شده بودند جرئت نکرد جلو بیاید و از روی کوه با آنها سخن گفت. عبده: مؤمن و کافر که در آیه نامبرده شده است اگر امروز باشند باز هم کافران از مسلمانان خواهند ترسید چون قرآن درست گفته است و مردم عوض شده‌اند. زیرا آن مسلمانان از بذل مال و جان دریغ نداشتند و کافران آن روز در برابر راهنمائیهای پیغمبر [ص] و پیشرفتها و حسن تربیت باز مخالفت و سرسختی میکردند البتّه اخلاق و رفتار هر دو طرف مستلزم همان رعب بود. «ما لَم یُنَزِّل بِهِ سُلطاناً» ۱۵۱ مجمع: یعنی آنچه را که دلیلی بر خداوندیش -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۲۳۵] از طرف خدا نیامده شریک با او قرار داده‌اند. سخن ما: ۱- اینکه جمله بمنزله‌ی دلیل است برای ترس دل مشرکین که چون چیزهائی را شریک با خدا کرده‌اند که از طرف خدا دلیلی بر شرکت نیامده است پس در دل آنها ترس می‌افکنیم، و تناسب اینکه استدلال شاید اینطور باشد که مردم مشرک وابستگی و نقطه‌ی اتکا ندارند و پیوسته در اضطراب هستند. آیا رعب که در اینجا گفته شده است چه وقت بوده است! اگر همانطور که نقل شد در جنگ احد باشد بایستی پس از شکست مسلمین و هجوم اعراب باشد که در همان گیر و دار آیه بر پیغمبر [ص] نازل شد، و آن حضرت بر مردم خواند و موجب تقویت مسلمین شد و در نتیجه آسوده شدند، و ممکن است اوّل آیه برای اعلام باشد که بطور کلی کافرین مرعوب هستند، چنانکه دیگران هم احتمال داده‌اند، بگفته‌ی مثنوی: ترس و لرزه باشد از غیر یقین || هیچکس از خود نترسد ای حزین

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵۲ تا ۱۵۵]

وَ لَقَد صَدَقَکُمُ اللّهُ وَعدَهُ إِذ تَحُسُّونَهُم بِإِذنِهِ حَتّی إِذا فَشِلتُم وَ تَنازَعتُم فِی الأَمرِ وَ عَصَیتُم مِن بَعدِ ما أَراکُم ما تُحِبُّونَ مِنکُم مَن یُرِیدُ الدُّنیا وَ مِنکُم مَن یُرِیدُ الآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَکُم عَنهُم لِیَبتَلِیَکُم وَ لَقَد عَفا عَنکُم وَ اللّهُ ذُو فَضلٍ عَلَی المُؤمِنِینَ [۱۵۲] إِذ تُصعِدُونَ وَ لا تَلوُونَ عَلی أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ یَدعُوکُم فِی أُخراکُم فَأَثابَکُم غَمًّا بِغَمٍّ لِکَیلا تَحزَنُوا عَلی ما فاتَکُم وَ لا ما أَصابَکُم وَ اللّهُ خَبِیرٌ بِما تَعمَلُونَ [۱۵۳] ثُمَّ أَنزَلَ عَلَیکُم مِن بَعدِ الغَمِّ أَمَنَةً نُعاساً یَغشی طائِفَةً مِنکُم وَ طائِفَةٌ قَد أَهَمَّتهُم أَنفُسُهُم یَظُنُّونَ بِاللّهِ غَیرَ الحَقِّ ظَنَّ الجاهِلِیَّةِ یَقُولُونَ هَل لَنا مِنَ الأَمرِ مِن شَیءٍ قُل إِنَّ الأَمرَ کُلَّهُ لِلّهِ یُخفُونَ فِی أَنفُسِهِم ما لا یُبدُونَ لَکَ یَقُولُونَ لَو کانَ لَنا مِنَ الأَمرِ شَیءٌ ما قُتِلنا هاهُنا قُل لَو کُنتُم فِی بُیُوتِکُم لَبَرَزَ الَّذِینَ کُتِبَ عَلَیهِمُ القَتلُ إِلی مَضاجِعِهِم وَ لِیَبتَلِیَ اللّهُ ما فِی صُدُورِکُم وَ لِیُمَحِّصَ ما فِی قُلُوبِکُم وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۱۵۴] إِنَّ الَّذِینَ تَوَلَّوا مِنکُم یَومَ التَقَی الجَمعانِ إِنَّمَا استَزَلَّهُمُ الشَّیطانُ بِبَعضِ ما کَسَبُوا وَ لَقَد عَفَا اللّهُ عَنهُم إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَلِیمٌ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۱۵۵] -قرآن-۱-۱۳۵۹ [صفحه ۲۳۶] معنی لغات: «تحسّون» از مصدر حسّ بر وزن فعل بفتح فاء ادراک کردن احساس کردن، دانستن و کشتن و مستأصل کردن. «فشل تم» از مصدر فشل بفتح فاء و شین، بمعنی سستی، دیر کردن ترسیدن «تصعدون» صعود با صدای جلو صاد و عین بمعنی بالا- رفتن، ولی اینکه کلمه از مصدر اصعاد بر وزن افعال است بمعنی راه زیاد پیمودن. «تلون» از مصدر لیّ و لوی بر وزن فعل بفتح فا و سکون عین بمعنی پیچیدن، دو تا کردن، مخفی کردن، و اگر بالای نافیه استعمال شود مثل «لا- یلوی علی احد» یعنی منتظر نمی‌شود و توقّف برای کسی نمی‌کند. «اثاب کم» از مصدر اثابه بر وزن اقاله بکسر همزه بمعنی تندرست شدن، پاداش دادن، بخشیدن. «امنهٔ» آرامش دل، اطمینان، درستی ضد خیانت. «نعاس» بر وزن فعال بضمّ بمعنی چرت و سستی حواس و اوّل خواب. «مضاجع» جمع مضجع بفتح جیم بمعنی خوابگاه. «تولّوا» از مصدر تولّی بمعنی عهده دار شدن، دوست گرفتن، رو گرداندن، رها کردن، پشت کردن، فرار کردن. [صفحه ۲۳۷] جهت نزول: فخر: چون پیغمبر [ص] از احد بمدینه برگشت مردم با یکدیگر می‌گفتند: چرا ما باین گونه گرفتار شدیم با آنکه خدا بما وعده‌ی فتح داده است. آیه برای جواب آنها نازل شد، و نقل شده است که پیغمبر [ص] در خواب دید که قوچی را سر برید، چون طلحه بن عثمان که پرچمدار اعراب بود کشته شد و بعد از او نه نفر دیگر در اطراف پرچم آنها کشته شدند، اینکه قضیّه تعبیر آن خواب بوده است و مقصود از وعده‌ی خدا همان خواب پیغمبر [ص] است و نیز گفته‌اند ممکن است مقصود وعده‌ی نزول ملائکه باشد و ممکن است انداختن ترس در دلهای کافران باشد. مجمع: آنگاه که پیغمبر قشون خود را مرتّب نمود عدّه‌ای تیر انداز را در محلّی که مانع از عبور مشرکین بود معیّن فرمود و سفارش کرد اینجا ثابت بمانید و مانع از حمله‌ی دشمن شوید تا بر آنها چیره شویم، چون مشغول جنگ شدند عدّه‌ای از کافران را کشتند و بغارتشان پرداختند، دسته‌ای از آن تیراندازها بطمع غنیمت محل مأموریت خود را ترک کردند. خالد ولید که در دسته‌ی کافران بود، معبر را خالی دید، از آنجا حمله کرد، و عبد اللّه بن جبیر که رئیس مأمورین بود کشته شد و مسلمین در میانه‌ی کفّار گرفتار شدند و هفتاد نفرشان کشته شد، و صدا بلند شد که پیغمبر کشته شده است عدّه‌ای گفته‌اند نزول آیه برای اینکه وعده‌ی پیغمبر و انحراف مردم بوده است. در کتابهای تفسیر و هم کتب سیره نوشته‌اند که چون پرچمدار اعراب کشته شد و مسلمین حمله کردند، کفّار فرار کردند و اینها بجمع‌آوری غنیمت و اموال کافران مشغول شدند، مأمورین معبر گفتند اگر ما در اینجا بمانیم از غنیمت محروم می‌شویم رئیس آنها عبد اللّه بن جبیر گفت: فرمان پیغمبر [ص] است و باید اطاعت کنیم، اختلاف در آنها پیدا شد و شاید جمله‌ی «تنازعتم» اشاره باین گفتگو باشد. ترجمه: ۱۵۲ و همانا خداوند آن نوید یاری که زین پیش بشما داد راست کرد که بسرنوشت او کافران را کشتید تا آنگاه که خود سست شدید و در فرمانبری پیغمبر یکدل نماندید و نافرمان شدید با آنکه آنچه خواستید خدا بشما بنمود [که کافران را [صفحه ۲۳۸] کشتید و غنیمت بردید] چه گروهی سرمایه و خوشی زندگی خواستند و دیگری مزد جهان دیگر، سپس خدا شما را از کافران بگرداند [که فرمان نداد دنبال‌شان کنید] تا شما را بیازماید [کسی شاد شده است که از برابری با دشمن آسوده مانده و کسی چشم بفرمان است که هر چه بیند خیر و خوشی داند] و البتّه خداوند از شما درگذشت که بخشنده بمؤمنان است. ۱۵۳ بیاد آرید آن دم که می‌گریختند و پروای کس نداشتید با آنکه پیغمبر شما را از دنبال آواز می‌کرد [نگریزید و سوی من آیید] پس خدا شما را باندوهی چند گرفتار کرد تا [آزموده شوید و] بآسیب و زیان که دیدید افسوس نخورید که خدا خبردار کار شما است. ۱۵۴ از پس اینکه غمّ گروهی را خدا خواب بچشم‌شان آورد تا آسایشی باشد و گروهی باندیشه‌ی خود بودند و بمانند روزگار کفر و جاهلیت بخدا بدگمان که اینکه کار ما چگونه بود! ای محمّد بگو: همه کار بقدرت خداوند است. ولی آنها چیزی بدل نهان کنند که با تو در میان نگذارند و گویند: اگر از فتح و ظفر بهره‌ای برای ما بود دوستان ما اینجا کشته نمی‌شدند. تو بآنها بگو: اگر در خانه‌ی خود بودید البتّه آنها که مرگ بسرنوشت دارند بسوی خوابگاه مرگ خود بمیدان نمودار می‌شدند. و البتّه آنچه در سینه‌ی شما است خدا می‌آزماید [و درستی و نادرستی را نمودار می‌کند] تا آنچه در دل دارید و باندیشه‌ی آن هستید پاکیزه و پاک گرداند که او دانا است بآنچه در دلها است. ۱۵۵ آنها که بروز برابری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مسلمان و کافر پشت بجنگ کردند البته بدنباله‌ی پاره‌ای از کار بد بود که دیو ایشان را بلغزاند و خداوند از آنها درگذشت که او آمرزنده‌ای است بردبار. سخن مفسّرین: «وَ لَقَد صَدَقَکُمُ اللّهُ وَعدَهُ» ۱۵۲ طبری: براء گفت: چون روز احد با مشرکین رو برو شدیم پیغمبر [ص] عدّه‌ای مردان را در برابر تیراندازان آنها نشاند و عبد اللّه بن جبیر را رئیس قرار داد و فرمود: اگر دیدید ما بر آنها چیره شدیم شما از جای خود نجنبید و اگر آنها مسلّط شدند باز هم شما بکومک ما نیائید چون مشغول جنگ شدیم اعراب شکسته شدند و رو بفرار نهادند و زنهاشان ساق، برهنه کردند که فرار کنند خلخالهای آنها نمودار شد مردان عبد اللّه گفتند: اینها غنیمت است - قرآن-۱۵-۵۴ [صفحه ۲۳۹] باید بچنگ آورد، او گفت: دست بردارید مگر سفارش پیغمبر را فراموش کردید آنها گوش نکردند و روانه شدند. مجمع: مقصود از وعده‌ی خدا همان است که در آیات پیش گفته شده است که اگر صبر کنید ملائکه بشما کومک می‌کنند. «تَحُسُّونَهُم بِإِذنِهِ» ۱۵۲ مجمع: یعنی بواسطه‌ی علم خدا بود که آنها را بیچاره کردید و کشتید و گفته‌اند یعنی بلطف خدا چون اذن بمعنی آزادی در کار است و لطف فراهم کردن وسیله‌ی کار است پس اذن خدا یعنی لطف او که بفراهم کردن وسیله است. -قرآن-۱-۲۸ «حَتّی إِذا فَشِلتُم وَ تَنازَعتُم» ۱۵۲ ابو الفتوح نوشته است: بعض اهل معانی گفتند: در کلام تقدیم و تأخیر هست و تقدیر اینکه است: تا آنگاه که نزاع کردید و نافرمانی پس ترسیدید و ناتوان شدید. و منازعه‌ی ایشان آن بود که چون صحابه رسول بغنیمت مشغول شدند اصحاب شعب گفتند: مردمان غنیمت برند و ما بی‌نصیب مانیم عبد اللّه جبیر که امیر ایشان بود گفت: مکنی و فرمان رسول رها نکنی ایشان گفتند رسول اینکه آن وقت گفت که کار بخلاف اینکه بود اکنون چون ایشان بهزیمت شدند تا آخر. -قرآن-۱-۳۹ «فِی الأَمرِ» ۱۵۲ طبری: یعنی در فرمان خدا با یکدگر اختلاف کردید. -قرآن-۱-۱۵ فخر: ممکن است مقصود از امر شأن و قضیّه باشد یعنی در اینکه کار که بودید مخالف یکدگر شدید. «وَ عَصَیتُم» ۱۵۲ ابو الفتوح نوشته است: و عاصی شدی در فرمان رسول که شما را فرمود که از اینجا مفارقت مکنید و اگر بینی که ما را بکشند از آخر ما و اگر بینی که ما غنیمت می‌گیریم. - قرآن-۱-۱۵ «أَراکُم ما تُحِبُّون» ۱۵۲ ابو الفتوح نوشته است: خدای آنچه محبوب و مراد شما بود با شما نمود یعنی از فتح و ظفر و نصرت شما بباد صبا تا در سیر می‌آید که تا ایشان در جای بودند باد صبا می‌جست و خاک بر روی مشرکان می‌زد چون شعب رها -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۴۰] کردند باد صبا دبور گشت و روی بر ایشان نهاد و ایشان مدهوش شدند و نمیدانستند که حال چگونه است و بر عمیا یکدگر را می‌زدند و می‌کشتند. «مِنکُم مَن یُرِیدُ الدُّنیا» ۱۵۲ طبری: ضحّاک گفت: عبد اللّه مسعود می‌گفت گمان نداشتم از اصحاب پیغمبر [ص] کسی باشد که طالب دنیا باشد تا روز احد پیش آمد. -قرآن-۱-۳۲ و عموم مفسّرین اینکه جمله را تطبیق کرده‌اند بر آن دو دسته که یکی محلّ مأموریت را خالی کرد و یکی باقی ماند. کشف الاسرار: ذو النّون مصری گفت: الهی اگر از دنیا مرا نصیبی است به بیگانگان دادم، و اگر از عقبی مرا ذخیره‌ای است بمؤمنان دادم، در دنیا مرا یاد تو بس، و در عقبی مرا دیدار تو بس، دنیا و عقبی دو متاع‌اند بهائی و دیدار نقدی است عطائی. «ثُمَّ صَرَفَکُم عَنهُم» ۱۵۲ طبری: یعنی ای مسلمانان خدا شما را از مشرکین منصرف کرد و روی شما را از آنها برگرداند پس از آنکه مطابق میل شما فراهم شد برای اینکه نافرمانی کردید و دنیا را بر آخرت ترجیح دادید. -قرآن-۱-۲۸ ابو الفتوح: یعنی برگرداند شما را بوسیله‌ی فرار از مشرکین با اینکه برگشتن مسلمین از مشرکین فرار است و گناه جهت اینکه اینکه عمل بخدا نسبت داده شده است یا برای آن است که مقصود برگشتن عده‌ی دوّمی است که چون دسته‌ی از آنها گناه کردند و رفتند برای بقیه نیروی مقاومت نبود و وظیفه‌ی استقامت برای آنها نماند پس برگشتن آنها از کافران برای حفظ نفس و باجازه‌ی خدا بود و ممکن است مقصود تخفیف تکلیف باشد یعنی شما را از ایشان برگرداند و دوباره موظّف بتعقیب نکرد. مجمع: ممکن است مقصود آن باشد که چون نافرمانی کردید شما را بخود واگذاشت و کومک را برگرداند. فخر: ابو مسلم اصفهانی گفته است: شما را برگرداند یعنی ترس از شما را که در دل آنها بود برگرداند. «عَفا عَنکُم» ۱۵۲ ابو الفتوح: در اینکه جمله دو احتمال دارد: -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۲۴۱] ۱- خدا شما را بخشید و در عالم دیگر بر اینکه گناه مجازات نخواهد کرد. ۲- شما را بخشید و دشمن را مسلّط نکرد که بتواند همه‌تان را نابود کند. مجمع: بلخیّ گفته است: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مأمور شدند کافران را تعقیب کنند و چون به آنجا رسیدند که حمراء الاسد نامیده می‌شد آنها را از اینکه تکلیف معاف داشت و بخشیدشان. «إِذ تُصعِدُون» ۱۵۳ طبری: عموم قرّاء با صدای جلو تاء و صدای زیر عین، قرائت کرده‌اند، از حسن بصری نقل شده است که او با صدای بالا- در هر دو قرائت کرده است، و بنا بقرائت اوّل معنی اینکه است که شما در میان درّه فرار می‌کردید، و گفته‌اند در قرائت ابیّ بن کعب چنین بوده است: «اذ تصعدون فی الواد». و از قتاده روایت شده است که در معنی آیه گفته است مربوط بروز احد است که مردم در میان درّه فرار می‌کردند و پیغمبر [ص] در دنبال آنها می‌گفت بندگان خدا بسوی من، بسوی من، و امّا بقرائت حسن بصری نظر او اینکه بوده است که مردم بروی کوه فرار می‌کردند. و اسباط از سدّی روایت کرده است: - قرآن-۱-۱۸ مسلمین که فرار کردند یک عده رفتند بشهر مدینه عدّه‌ای هم بکوه بالا رفتند و پیغمبر هم مردم را آواز می‌داد: «الیّ عباد اللّه، الیّ عباد اللّه» و از إبن عبّاس نقل شده است که: می‌فرمود: «ارجعوا الیّ عباد اللّه، ارجعوا الیّ عباد اللّه». «وَ لا تَلوُون» ۱۵۳ ابو الفتوح: حسن بصری با یک واو خواند برای تخفیف. -قرآن-۱-۱۸ «عَلی أَحَدٍ» ۱۵۳ کلبیّ گفته است: یعنی بر پیغمبر [ص]. - قرآن-۱-۱۵ «فَأَثابَکُم» ۱۵۳ حقیقت ثواب پاداش نیک است ولی برای سزای بد هم استعمال می‌شود، مثل: «هَل ثُوِّبَ الکُفّارُ». - قرآن-۱-۱۵-قرآن-۱۰۰-۱۲۵ «غَمًّا بِغَمٍّ» ۱۵۳ طبری: قتاده گفت: یک غمّ آواز کشته شدن پیغمبر دیگری آن زخمها و کشته‌ها بود که شصت و شش نفر از انصار و چهار نفر از مهاجرین کشته شدند، و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: غم اوّل از دست دادن غنیمت و محرومیّت از فتح بوده است. و غمّ دوّم آنکه: ابو سفیان پس از کشتار بر کوه بالا رفت و مسلّط شد به -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۲۴۲] آنجا که پیغمبر و فراریان مجتمع بودند و اینکه موجب ترس و اندوه شد که دوباره به آنها حمله کنند. سدّی گفته است: چون پیغمبر از پی فراریان روانه شد و آنها را آواز می‌داد رسید بنزدیک یک چند نفر که در کنار سنگی جمع شده بودند یک نفر از آنها بگمان دشمن تیری بکمان گذاشت بطرف پیغمبر، آن حضرت خود را معرّفی فرمود آنها از دیدن پیغمبر [ص] شاد شدند و آن حضرت از شهامت آن مرد که نیروی مقاومت خود را از دست نداده بود، آنگاه از پیشرفت اوّل و شکست بعد و کشته شدن یاران سخن گفتند که ناگاه ابو سفیان را دیدند از بلندی بر آنها مسلّط است، از اینکه جسارت او سخت ناراحت شدند و سخن خود را فراموش کردند پیغمبر فرمود اینها نمیتوانند بر ما مسلّط شوند و دعا فرمود که: ای خدا اگر اینکه اندک مردم کشته شوند، که تو را عبادت خواهد کرد! آنگاه یاران خود را تحریک فرمود تا با سنگ او را و همراهانش را دور کردند. ابو سفیان فریاد کرد: «یومئذ اعل هبل» یعنی امروز هبل [که نام بتشان بود] بالاتر باشد کشته شدن حنظله در برابر حنظله [مقصودش حنظله بن ابی سفیان] بود که در بدر بدست مسلمین کشته شد و حنظله بن راهب که جنب بود و بدست اعراب کشته شد و پیغمبر [ص] فرمود: ملائکه او را در آسمان غسل دادند. و مشهور شد به: غسیل الملائکة. باز ابو سفیان گفت: ما عزّی داریم و شما ندارید [مقصودش بت مشهور بود بنام عزّی]. پیغمبر فرمود بعمر جوابش را بگو: خدا مولای ما است و شما هیچ مولی ندارید. ابو الفتوح: حسن بصری گفت معنی اینکه جمله از آیه چنین است: خدا غمّی بشما رساند روز احد در برابر غمّی که بآنها رساند بروز جنگ بدر. فخر: شش قسم غم برای مسلمین در روز احد شمرده است. «لِکَیلا تَحزَنُوا» ۱۵۳ ابو الفتوح: آن روز چند نوبت مسلمین شاد و دلتنگ شدند آواز کشته شدن پیغمبر دلتنگ‌شان کرد از دیدن پیغمبر شاد شدند پس از آن ابو سفیان بالای کوه نمودار شد ترسیدند و اندوهناک شدند که دوباره به چنگ -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۲۴۳] دشمن گرفتار می‌شوند چون پیغمبر [ص] دعا کرد و آنها را دور کردند باز آسوده و شاد شدند. «ثُمَّ أَنزَلَ عَلَیکُم- الخ» ۱۵۴ طبری: عدّه‌ای از قرّاء [تغشی] با تا قرائت کرده‌اند که فعل مؤنّث باشد یعنی امنهٔ آنها را فرا گرفت عدّه‌ای دیگر با یا قرائت کرده‌اند تا فعل مذکر باشد یعنی نعاس آنها را فرا گرفت و هر دو قرائت مشهور است و در معنی تفاوت نیست، چون نعاس و امنه در حقیقت یک چیز است. -قرآن-۱-۲۷ سدّی گفته است: پس از انجام جنگ احد چون اعراب روانه شدند مردم ترسیدند که شاید بمدینه حمله کنند، پیغمبر فرمود: اگر آنها بر اسب سوار شدند آهنگ مدینه دارند و اگر بر شتر نشستند و اسبها را یدک کردند آهنگ وطن خود دارند مردی فرستاد تا ببیند چه می‌کنند، چون دید بر شتر سوار شدند و اسب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یدک کردند، به پیغمبر عرض کرد آن حضرت بآواز بلند مردم را خبردار کرد مؤمنین که اینکه شنیدند و دیدند آرام شدند و باستراحت پرداختند عدّه‌ای از منافقین ترسناک و دو دل بودند که مبادا کافران بمدینه رو آورند اینکه آیه بیاد مردم می‌دهد آن فرمایش پیغمبر و فکر و عمل آنها را. و ابو طلحه گفته است: من از مشمولین اینکه آیه بودم که چرت مرا گرفت و چند مرتبه آنچه در دست داشتم می‌افتاد و باز او گفته است: آن روز سر که بلند می‌کردم مردم را می‌دیدم زیر کلاه‌خودهای پوستی از چرت کج و راست می‌شدند و احمد بن حسن ترمذی از سور بن مخرمه بچند واسطه نقل کرده است که او از پدر خود شنیده است که می‌گفته است: از عبد الرّحمان بن عوف پرسیدم معنی اینکه جمله‌ی قرآن را او گفت در روز احد خواب ما را فرا گرفت. و هم گفته‌اند: چرت در هنگام جنگ موجب آرامش دل و راحتی است و در هنگام نماز تحریک شیطان است. ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه زبیر روایت کند از پدرش زبیر بن العوام که گفت: من با رسول بودم چون خوف و غم بر ما سخت شد خوابی و نعاسی بر من افتاد و بر جماعتی که با ما بودند تا من سخن معتب بن قشیر می‌شنیدم که می‌گفت: «لَو کانَ -قرآن-۲۷۴-۲۸۶ [صفحه ۲۴۴] لَنا مِنَ الأَمرِ شَیءٌ ما قُتِلنا هاهُنا» پنداشتم که در خواب می‌بینم، پس خدای تعالی بر سبیل منّت و تذکّر نعمت اینکه آیت فرستاد. -قرآن-۱-۴۶ و عبد اللّه عبّاس گفت: خدای تعالی مسلمانان را از پس خوفی عظیم امنی تمام داد، تا در امن بجائی رسیدند که خواب بر ایشان غلبه کرد و خواب با امن باشد و با خوف نباشد. کشّاف زمخشری پس از تشریح و توضیح: امنهٔ بمعنی امن و آسایش است و امنه با سکون میم نیز قرائت شده است و شاید مقصود از اینکه قرائت یک نوبت امن و آسایش است و اینکه جمله را چند معنی می‌توان کرد: ۱- پس از اندوه آسایش با چرت بر شما فرستاد. ۲- بر شما فرستاد چرت را بحالت آسایش و امن. ۳- چرت را برای آسایش فرستاد و شما چرت زدید تا آسوده شوید. ۴- شما آسوده خاطر بودید که چرت بشما رسید. فخر چهار فائده برای اینکه چرت نقل کرده است: اینک دو تای آنها: ۱- آسایش و تجدید قوا. ۲- چون کافران مشغول کشتن مسلمانان بودند بقیّه را خداوند به خواب گرفتار کرد تا از کشته‌ی یاران خود در آزار نباشند. «یَغشی طائِفَةً» ۱۵۴ مجمع: چون اعراب وعده کردند برگردند به جنگ مسلمانان آنها در حال آمادگی با کلاه خود بر سر، منتظر جنگ نشسته بودند که خدا خواب و آسایش برای آنها فرستاد لیکن منافقین که ناراحت بودند از بر- گشتن کفّار که بآنها حمله کنند یا شهر را غارت کنند مشمول اینکه آسایش نشدند. -قرآن-۱-۱۸ تفسیر ابو السّعود: نقل سخن ابی طلحه که گفته است: من هم از آنهائی بودم که چرت او را فراگرفت و نیز اینکه جمله‌ی یغشی طائفهٔ دلیل است بر اینکه چرت و آسایش عمومی نبوده است و فقط چند نفر را فرا گرفته است. «أَهَمَّتهُم أَنفُسُهُم» ۱۵۴ مجمع: یعنی بخود مشغول بودند و همّت و فکرشان -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۲۴۵] بر خلاصی و آسودگی خود بود. ابو الفتوح: یعنی: منافقان خائف و بی‌خواب از خوف بی‌قرار بودند و از بیخوابی شعور نداشتند. «غَیرَ الحَقِّ ظَنَّ الجاهِلِیَّةِ» ۱۵۴ مجمع: یعنی مانند گمان مردمان دوران جاهلیّت و قبل از اسلام یا مانند گمان مردمان کافر و بی‌دین، اینکه منافقین چنین می‌پنداشتند که خدا پیغمبر [ص] را یاری نخواهد کرد. -قرآن-۱-۳۸ «هَل لَنا مِنَ الأَمرِ مِن شَیءٍ» ۱۵۴ طبری: إبن جریج گفت: با عبد اللّه بن ابیّ گفتند امروز بنی خزرج کشته شدند، او گفت: «هَل لَنا مِنَ الأَمرِ مِن شَیءٍ» مقصودش اینکه بود که آیا برای ما هم پیروزی خواهد بود! -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۱۴۵-۱۸۲ «إِنَّ الأَمرَ کُلَّهُ لِلّهِ» ۱۵۴ کلمه‌ی کلّ با رفع و نصب هر دو قرائت شده است و در معنی تفاوت نمی‌کند. -قرآن-۱-۳۴ «لَو کانَ لَنا مِنَ الأَمرِ شَیءٌ» ۱۵۴ طبری: باین جمله خداوند برای پیغمبر [ص] راز منافقین را آشکار کرد که آنها می‌گفتند: اگر اینکه جنگ باختیار ما بود بآن اقدام نمی‌کردیم و کسی کشته نمی‌شد. -قرآن-۱-۳۸ و عبد اللّه زبیر گفته است: من در حال چرت بودم که می‌شنیدم: معتب بن قشیر می‌گفت: [لَو کانَ لَنا مِنَ الأَمرِ- تا آخر]. -قرآن-۱۰۰-۱۲۹ مجمع: مقصود از کلمه‌ی: [امر] در هر دو جمله نصرت و غلبه‌ی بر دشمن است. «ما قُتِلنا» ۱۵۴ ابو الفتوح: منافقان بقضا و قدر ایمان نداشتند و گمان میبردند نشانه‌ی درستی دین و مذهب آن است که هرگز بآنها سستی راه نیابد و در عدد شان رخنه پیدا نشود. -قرآن-۱-۱۳ «لَو کُنتُم فِی بُیُوتِکُم- الخ» ۱۵۴ مجمع: در معنی اینکه دو قول است: -قرآن-۱-۳۰ ۱- اگر شما در خانه‌ها بخوابید مؤمنین که بر آنها جهاد معیّن شده است به جنگ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌روند و می‌کشند و کشته می‌شوند، تخلّف شما از جنگ در وظیفه و عمل مؤمنین [صفحه ۲۴۶] مؤثّر نیست. ۲- بر فرض شما تخلّف از وظیفه کنید و در خانه بمانید از سرنوشت خود فرار نتوانید کرد، و خواه ناخواه آنکه باید کشته شود بپای خود بقتلگاه می‌رود. «لِیَبتَلِیَ اللّه- تا آخر» ۱۵۴ مفسّرین گفته‌اند ممکن است مقصود آزمایش و تصفیه‌ی مؤمنین باشد برای نموداری در خودشان یا نمایش حقیقت منافقین برای مؤمنین. -قرآن-۱-۲۲ [مثنوی] گر نتاند زشت کردن ناقص است || زین سبب خلّاق گبر و مخلص است پس از اینکه رو کفر و ایمان شاهدند || بر خداوندیش هر دو ساجدند لیک مؤمن دان که طوعا ساجد است || زان که جویای رضا و قاصد است هست کرها گبر هم یزدان پرست || لیک قصد او مراد دیگر است قلعه‌ی سلطان عمارت می‌کند || لیک دعوی امارت می‌کند مؤمن آن قلعه برای پادشاه || می‌کند معمور نی از بهر جاه «الَّذِینَ تَوَلَّوا» ۱۵۵ مفسّرین نوشته‌اند: مقصود آنهائی هستند که روز احد پشت بدشمن کردند، و از سدّی نقل کرده‌اند: مقصود آنهائی هستند که آن روز به مدینه فرار کردند. - قرآن-۱-۲۳ «یَومَ التَقَی الجَمعانِ» ۱۵۵- مقصود روز احد است که یک دسته ابو سفیان با دیگر اعراب و دسته‌ی دیگر پیغمبر با مهاجرین و انصار با یکدگر رو برو شدند. -قرآن-۱-۲۹ «بِبَعضِ ما کَسَبُوا» ۱۵۵ مفسّرین سه معنی برای اینکه جمله نوشته‌اند: - قرآن-۱-۲۳ اوّل: شیطان آنها را لغزاند که فرار از جنگ و طمع در غنیمت کردند. دوّم: در پیش گناهانی داشته‌اند که نتیجه‌اش تسلیم بلغزش شیطانی شده است. سوّم: چون در پیش گناه کرده بودند شیطان آن را بخاطرشان داد تا از ترس آن گناه فرار کنند و قبل از توبه‌ی از آن کشته شوند. [صفحه ۲۴۷] سخن ما: ۱- دو جمله‌ی [صَرَفَکُم عَنهُم لِیَبتَلِیَکُم و فَأَثابَکُم غَمًّا بِغَمٍّ لِکَیلا تَحزَنُوا] بما می‌فهماند که جریان حوادث طبق قانون آفرینش است و فقط انسان که می‌تواند از عقل خود و راهنمائی دیگران استفاده کند باید بکمک اینکه دو وسیله خود را با حوادث طوری برابر کند که تفوّق خود را بر دیگر موجودات نگاهداری و تقویت کند، هم در کارهای مادی و دوران زندگی و هم در آنچه موجب سعادت دائمی انسان است. -قرآن-۲۷-۶۲-قرآن-۶۵-۱۱۲ اینکه آیات متوالی که در حادثه‌ی احد نازل شده است خوب نشان میدهد مکتب نبوّت و روش تعلیم و تربیت پیغمبر را که در اینکه تحوّلات پی در پی کوچک آن یک روز، بهر قسمت مردم را متوجّه می‌کند و خطاهای فکری و عملی آنها را در جلو چشمشان می‌گذارد، و از عمل خودشان برای خودشان نتیجه می‌گیرد تا برای آینده تربیت شوند. اوّل یادشان می‌آورد که در اینکه جنگ تفوّق برای شما بود همانطور که انتظار آن را داشتید، چون طمعکار و سست و ضعیف شدید نباید انتظار پیشرفت داشته باشید و بحکم اجبار از قدرت شما کم می‌شود و از حمله‌ی بدشمن منصرف می‌شوید باز اینکه پیش آمد موجب نتیجه‌ی بدتر و غمهای بیشتر است پس تمام اینکه حوادث بشما نشان می‌دهد که چه جور مردمی هستید و چه می‌کنید و چه نتیجه می‌گیرید، و نباید اینها موجب اندوه و حزن و ناامیدی باشد بلکه باید خود بیاموزید و آموزگار باشد برای آینده‌ی دیگران زیرا بچشم خود دیدید تا از عقل خود و رهبری پیغمبر استفاده می‌کردید موفّق بودید و باندک غفلت و بی‌باکی باین حوادث ناگوار دچار شدید پس اندوه و افسوس کار بیخردان است و باید با چشم و گوش باز مواظب خود باشید تا موفّق شوید. ۲- آیت صد و پنجاه و چهارم: [ثُمَّ أَنزَلَ عَلَیکُم مِن بَعدِ الغَمِّ- تا آخر] راهنمائی بیک خاصیّت نفسانی می‌کند که آرامش وجدانی یا باصطلاح امروز خونسردی از لوازم آسایش و پیشرفت انسان است می‌گوید: شما که خودتان یکدگر را بهتر می‌شناسید -قرآن-۳۲-۷۸ [صفحه ۲۴۸] و می‌دانید یک دسته‌ای در میان شما بودند که بد دلی و سستی در ایمان و عقیده آنها را اندیشناک داشت و اندوهناک که چه مصیبتی بر ما گذشت و آیا دوباره چه گرفتاری خواهیم داشت، امّا شما بواسطه‌ی کمال ایمان و اطمینان با آسودگی خاطر و وجدان سالم بودید و هیچ نگرانی از گذشته و آینده نداشتید که خواب شما را فرا گرفت و معلوم است در آن شدّت گرفتاری که عدّه‌ای کشته در جلو چشم و دشمن در آن طرف هنوز ایستاده و از زخم زبان خودداری ندارد و ممکن است دوباره حمله کند و همه را بکشد و یا خانه و خانواده را غارت و اسیر کند، ایمان و آرامش وجدان بود که همه‌ی اینها را هیچ انگاشت و چشمها را بخواب کرد پس به اینکه نعمت متوجّه باشید و قدر آن را بدانید و از آن استفاده کنید. ۳- جمله‌ی [استَزَلَّهُمُ الشَّیطانُ] می‌فهماند که پاره‌ای کارها اثر منفی دارد یعنی نتیجه‌ی آنها یا زیان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مادی است یا معنوی است یا هر دو: ناپرهیزی و زیاد روی موجب فقر مالی و بدنی است، از خشونت و بدرفتاری اعصاب فرسوده می‌شود و مزاج ضعیف می‌شود و هم نفرت و انزجار مردم بعلاوه‌ی مجازاتهای عالم دیگر بالخصوص در جمله [بِبَعضِ ما کَسَبُوا] توجّه می‌دهد که انسان نباید مغرور شود و همیشه بایستی از خود باخبر باشد چه ممکن است یک عمل منفی پس از مدّتی نتیجه‌ی خود را بدهد و آدمی را گرفتار بدی آن بنماید. برای نمونه اگر کسی برای سود مالی در برابر اندک قدرت از حقّ خود چشم پوشید و اظهار ضعف نمود نتیجه‌ی اینکه کار اینکه است که اگر بازهم با اینجور چیزها سر و کار پیدا کرد نمی‌تواند از آن خود داری کند و همان خاصیت منفی و عامل حرمان و نابودی و شیطان انسان را می‌لغزاند و باز هم بطمع غنیمت می‌افتد و یا از دشمن می‌ترسد و فرار می‌کند، ولی اگر بمبارزه‌ی با اینکه میل و احساس نفسانی ورزیده شد در هیچ پیش آمدی نمی‌لغزد و شیطان و قوّه‌ی عامله‌ی بدی و حرمان و نابودی بر او مسلّط نخواهد شد. -قرآن-۱۳-۴۱-قرآن-۳۷۱-۳۹۳ [صفحه ۲۴۹]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵۶ تا ۱۵۸]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ کَفَرُوا وَ قالُوا لِإِخوانِهِم إِذا ضَرَبُوا فِی الْأَرضِ أَو کانُوا غُزًّی لَو کانُوا عِندَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا لِیَجعَلَ اللّهُ ذلِکَ حَسرَةً فِی قُلُوبِهِم وَ اللّهُ یُحیِی وَ یُمِیتُ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۱۵۶] وَ لَئِن قُتِلتُم فِی سَبِیلِ اللّهِ أَو مُتُّم لَمَغفِرَةٌ مِنَ اللّهِ وَ رَحمَةٌ خَیرٌ مِمّا یَجمَعُونَ [۱۵۷] وَ لَئِن مُتُّم أَو قُتِلتُم لَإِلَی اللّهِ تُحشَرُونَ [۱۵۸] -قرآن-۱-۴۹۲ معنی لغات: «ضَرَبُوا» مشتقّ از مصدر ضرب که اگر با جمله‌ی «فِی الْأَرضِ» گفته شود بمعنی بسفر رفتن است. ابو الفتوح نوشته است: چنان که ما می گوئیم: -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۷۰-۸۵ [ما آن راه بکوفتیم]. «غزّی» جمع غازی بمعنی بجنگ رونده و جنگ کننده و جنگجو. «متّم» از مصدر موت بمعنی مردن. «تحشرون» از مصدر حشر بمعنی جمع کردن، از وطن بیرون کردن. ترجمه: ۱۵۶ ای مؤمنین چو کافران نباشید که گویند: آن برادران ما که با مسلمانان بسفر رفتند و آنها که بجنگ رفتند اگر نزد ما بودند نه مرده بودند و کشته نمی‌شدند [اینکه گونه سخن] افسوسی است که خدا در دل‌شان [برای کفرشان] نهاده چونکه او زنده می کند و می‌برد و آنچه می کنید می‌بیند. ۱۵۷ و البتّه اگر براه خدا کشته شوید یا بمیرید آمرزش و مهر خدا بهتر است از آنچه ایشان برای خود فراهم می کنند. ۱۵۸ چه اگر بمیرید یا کشته شوید به پیشگاه حقّ فراهم شوید. سخن مفسّرین: «کَالَّذِینَ کَفَرُوا» ۱۵۶ طبری: سدّی و مجاهد گفته‌اند: مقصود عبد اللّه بن ابیّ و یاران او هستند. -قرآن-۱۵-۳۸ إبن اسحاق گفته است: مقصود کلیّه‌ی منافقین است. امام فخر: بعضی گفته‌اند: ممکن است مقصود کلیّه‌ی کافران باشند. [صفحه ۲۵۰] «لِإِخوانِهِم» ۱۵۶ ابو الفتوح: مقصود برادرهای نسبی و یا دینی است که همکیشان آنها باشند. -قرآن-۱-۱۶ فخر: ممکن است مقصود آن باشد که منافقین با یکدیگر اینکه سخن را می گفتند نسبت بآنهائی که رفته بودند و ممکن است مقصود اینکه باشد که اینکه سخن منافقین بسبت به برادرها و منسوبین خودشان بود که مسلمان شده بودند و رفته و کشته شده بودند. و یا غیر مسلمان بودند و برای استفاده و غنیمت رفته و کشته شده بودند. «إِذا ضَرَبُوا فِی الْأَرضِ أَو کانُوا غُزًّی لَو کانُوا عِندَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا» ۱۵۶ ممکن است مقصود از جمله‌ی: «لَو کانُوا عِندَنا» اینکه باشد: آنها که با پیغمبر بجنگ رفته و کشته شدند اگر نزد ما می‌ماندند و با آن حضرت موافقت نمی کردند کشته نمی‌شدند لیکن نسبت بجمله‌ی اوّل «إِذا ضَرَبُوا فِی الْأَرضِ» که بمعنی مسافرت است معلوم نیست مقصود چی است! مگر بگفته‌ی امام فخر: مقصود آن باشد که منافقین گمان می کردند که اگر بمسافرت دور یا بجنگ نروند مرگ گریبانگیرشان نمی‌شود. -قرآن-۱-۹۳-قرآن-۱۳۰-۱۵۰-قرآن-۳۱۸-۳۴۷ «لِیَجعَلَ اللّهُ ذلِکَ حَسرَةً» ۱۵۶ طبری: یعنی: اینکه سخنان منافقین نتیجه‌اش ایجاد اندوه و افسوس در دلهای خودشان بود چون مؤمنین گوش فرا ندادند و رفتند و بهره بردند. -قرآن-۱-۳۶ ابو الفتوح: یعنی شما مسلمانان مانند کافران اینطور فکر نکنید و اینجور سخنان نگوئید تا خداوند اینکه فکر و گفتار را موجب حسرت در دل آنها قرار دهد نه در دل شما. فخر: ممکن است مقصود از حسرت دل کافران آن باشد که چون خویشاوندان مقتولین اینکه جملات را بشنوند، با خود می گویند: ای کاش ما آنها را نمی گذاشتیم بروند و کشته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شونـد و البتّه ما موجب کشـتن و مرگ آنها شـدیم که جلوگیرشان نشدیم معلوم است که اینطور فکر حسـرت است و افسوس، و نیز ممکن است مقصود از حسـرت دل- های منافقین آن باشد که چون اینگونه سـخن با مردمان ضعیف و زود باور گفتند و آنها هم از جنـگ تخلّف کردنـد، محرومیّت از غنیمت و سـعادت موجب حسـرت آنها [صـفحه ۲۵۱] می‌شـود. و چنـدین جهت دیگر هم نقل کرده است. «وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ» ۱۵۶ جمله‌ی تعملون بـا یا و تا هر دو قرائت شـده است، و در نتیجه‌ی معنی تفاوتی نیست چون بقرائت اول و صـیغه‌ی غایب معنی چنین است: شـما مثل آنها نباشـید که کارشان را خـدا می‌داند، و بقرائت دوّم و صـیغه‌ی مخاطب معنی چنین است: شـما مثل آنها نباشید و گر نه خدا از کارتان خبردار خواهد شد. -قرآن-۱-۳۸ «أَو مُتُّم» ۱۵۷ در اینکه جمله نیز دو قرائت نقل شده است با کسر میم و ضمّ آن و در معنی تفاوت نمی‌کند. -قرآن-۱-۱۴ سخن ما: ۱- آیت اوّل جلوگیر از دو اندیشه‌ی غلط است: یکی فکر محال و دیگر تأسف بر گذشـته چون تصوّر اینکه اگر کسی از خانه‌اش بیرون نرود و نزد خویش و خانواده‌اش بمانـد از مرگ محفـوظ است انـدیشه‌ای است غلـط زیرا حزم و احتیـاط در مواظبت از خطر است که از آنچه برای عموم خطرنـاک است باید احتراز کرد اما حوادث و اتّفاقات غیر منتظر باختیار کسی نیست و خودداری از کارهای ضروری حیاتی وسیله‌ی جلوگیری از آنهـا نیسـت پس تـأسف بر جلـوگیری از اینگـونه حـوادث آنهـم پس از گذشـتن انـدیشه‌ای است بیخردانه که نبایـد انسـان مغز و اعصـاب خود را بـاین افکار خسـته و فرسوده نمایـد. ۲- آیـت آخر دلـداری است و امیـدواری و نشـان دادن یـک حقیقت که شـما مسـلمین اندیشه‌ی بد نکنید زیرا مرگ در جنگ یا بستر نتیجه‌اش وصول بحق و حقیقت است. ۳- جمله‌ی: «لَإِلَی اللّهِ تُحشَرُون» یعنی همه را بسوی خـدا جمع می‌کننـد و چون سوی خـدا یعنی ارتباط بقدرت بی‌آغاز و انجام پس در مرگ و حیات تفاوتی نیست و در هر صـورت جزء آن قـدرت و فراهم شـده‌های آن هسـتیم، لیکن دو مطلب قابـل تـوجّه است: -قرآن-۱۴-۴۴ اوّل اینکه انسـان چون بواسطه‌ی نیروی اراده و فکر با دیگر موجودات تفاوت [صفحه ۲۵۲] د رابطه‌ی مخصوص با آن قدرت برای او هست که برای دیگر موجودات نیست و همان رابطه‌ی مخصوص موجب بقاء او است که هرگز فانی نمی‌شود، و معاد انسان وابسته بهمین رابطه است زیرا موجودات دیگر«۱۲» فقـطّ مـوادّی هسـتند کـه از قـدرت پیـدا شده‌انـد و البتّه از آن قـدرت هم جـدا نیسـتند و پس از آنکه از اینکه صورت خارج شدند بهزاران صورتهای دیگر تجزیه و ترکیب می‌شوند، امّا انسان طوری پیدا شده است که از آن قدرت فکر و اراده بـاو عنـایت شـده است و اینکه خاصـیّتش قابل نابودی و زوال نیست و با اینکه مثل دیگران از صورت خود خارج و بهزاران صورت تبدیل می‌شود اینکه رابطه‌ی مخصوص که فکر و اراده است قابل تجزیه و تبدیل نیست.فقطّ موادّی هستند که از قدرت پیدا شده‌اند و البتّه از آن قـدرت هم جدا نیسـتند و پس از آنکه از اینکه صورت خارج شدند بهزاران صورتهای دیگر تجزیه و ترکیب می‌شوند، امّا انسان طوری پیـدا شـده است که از آن قدرت فکر و اراده باو عنایت شده است و اینکه خاصـیّتش قابل نابودی و زوال نیست و با اینکه مثل دیگران از صورت خود خارج و بهزاران صورت تبـدیل می‌شود اینکه رابطه‌ی مخصوص که فکر و اراده است قابل تجزیه و تبدیل نیست. -پاورقی-۲۱۹-۲۲۱ مطلب دوّم آنکه: معنی اینکه جمله را با توجّه بمطلب اوّل چنین می‌فهمیم که چون شما مسلمین علاوه بر رابطه‌ی مادی که با خداونـد داریـد بواسـطه‌ی ایمان رابطه‌ی معنوی هم برای خود ایجاد کرده‌اید. حشـر و فراهم شدن شـما بسوی خدا با دیگران تفاوت دارد که آنها بموجب نهاد و طبیعت اصلی مربوط هستند و لیکن شما علاوه بر طبیعت بارادهٔ خود هم بآن جا مربوط شده‌اید پس خود بسـنجید ارزش حشـر خود را با دیگران، که آنها اجنبی و بیگانه هسـتند و شما اهل آن هستید مانند دو دسـته که بجائی وارد شونـد یکی با سابقه و دوست و دیگری ناشـناس که قابل نیست در آینـده بآن جا آشـنا شود. بدیهی اسـت سعادت و بهره‌مندی برای دسـته‌ی اوّل است و محرومیّت و سـرگردانی برای دسـته‌ی دوم چه خوب گفته است صفیعلیشاه در خطاب بدسته‌ی اوّل: جان عاریت یکی دادی بدوست || چون بر او وارد شوی جان تو او است [صفحه ۲۵۳]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۵۹ تا ۱۶۰]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فَبِما رَحمَةٍ مِنَ اللّهِ لِنتَ لَهُم وَ لَو كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ القَلبِ لانفَضُّوا مِن حَولِكَ فَاعفُ عَنهُم وَ استَغفِر لَهُم وَ شاوِرهُم فِي الأمرِ فَإِذا عَزَمتَ فَتَوَكَّل عَلَى اللّهِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ المُتَوَكِّلِينَ [۱۵۹] إِن يَنصُركُمُ اللّهُ فَلا غالِبَ لَكُم وَ إِن يَخذُلكُم فَمَن ذَا الَّذِي يَنصُرُكُم مِن بَعدِهِ وَ عَلَى اللّهِ فَليَتَوَكَّلِ المُؤمِنُونَ [۱۶۰] -قرآن-۱-۴۲۱ معنی لغات: «لنت» از مصدر لین و لیان بمعنی نرمی و ملایم بودن. «فظّ» درشت، بدجو، سخت. «لانفضّوا» از فضّ بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی شکستن چیزی که پاره‌های آن پراکنده بشود. ترجمه: ۱۵۹ ای محمّد از مهر خدا بود که تو برای اینکه مردم نرم دل شدی و اگر درشتخو و سخت دل بودی همانا ز پیرامون تو پراکنده می‌شدند پس تو از آنها در گذر [و سستی‌شان در جنگ ببخش] و آمرزش آنان بخواه و با ایشان در کار مشورت کن و چون آهنگ کاری کردی خدای را پشتیبان خود بدان [و دو دل مباش] که خدا مردم با توکّل را دوست بدارد. ۱۶۰ چه اگر خدا یاری‌تان کند کس بر شما چیره نباشد و اگر او بیچاره‌تان کند جز او که باشد که یاری شما کند! راستی بایستی که مؤمنین خدای را پشتیبان خود بگیرند و بس. سخن مفسّرین: «فَاعفُ عَنهُم وَ استَغفِر لَهُم» ۱۵۹ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱۵-۵۱ اشاره در اینکه آنست که از دو بیرون نیست یا تو را آزارند یا مرا اگر تو را می‌آزارند من شفیعم «فَاعفُ عَنهُم» و اگر مرا آزارند، تو شفیع باش «وَ استَغفِر لَهُم». -قرآن-۱۲۱-۱۳۸- قرآن-۱۷۳-۱۹۳ مجمع: جمله‌ی اوّل یعنی: بگذر از آنچه میان تو و ایشان بوده است. جمله‌ی دوّم یعنی: آمرزش بخواه در برابر آنچه میان من و ایشان بوده است. و بعضی گفته‌اند: یعنی در گذر از فرارشان بروز احد و آمرزش اینکه گناهشان بخواه. [صفحه ۲۵۴] فخر: بآیات دیگر تصریح شده است که فرار از جنگ گناه کبیره است و معنی اینکه جمله آن است که خدا اینکه گناه را بخشیده است پس معلوم می‌شود گناهان کبیره قابل بخشش است. «وَ شاوِرهُم» ۱۵۹ طبری: قتاده و ربیع گفته‌اند: با اینکه بهترین راه کارها بپیغمبر [ص] الهام می‌شده است، برای خوشدلی مسلمین امر شده است که در کارها با آنها مشورت کند. -قرآن-۱-۱۵ سفیان بن عیینه گفته است: امر بمشورت با مسلمین برای آن است که سرمشق آنها باشد و پس از فوت پیغمبر [ص] سنّت او را تعقیب کنند و کارها را با مشورت انجام دهند چنانکه در آیت دیگر مؤمنین ستایش شده‌اند به اینکه که کارهاشان با مشورت انجام می‌شود باین جمله: [وَ أَمرُهُم شُورى بَينَهُم]. -قرآن-۳۰۸-۳۳۹ مجمع البیان: دو جهت دیگر هم نقل شده است: ۱- برای نمودار شدن مردم خیرخواه از بدخواه. ۲- ابو علی جبائی گفته است: مقصود در کارهای مادّی و نقشه‌های جنگ و رفتار با دشمن است. ابو الفتوح: و با وحی آسمان او را با مشورت حاجت نبود، بعضی گفتند: مراد مشورت است در آنچه باو وحی نمی‌رسد، زیرا عبد اللّه عبّاس قرائت کرده است: [و شاورهم فی بعض الامر]. کلبیّ گفته است: چون مردم بکار جنگ بینا بودند مقصود مشورت در آن کارها است، مقاتل گفته است: بزرگان عرب را ناگوار بود که در کارها با آنها مشورت نشود، برای جلب خاطر آنها اینکه دستور صادر شده است. و هم ابو الفتوح: گفتار پیغمبر است که هیچکس با مشورت بدبخت نمی‌شود و هیچکس با استبداد و خودسری خوشبخت نخواهد شد. و نیز آن حضرت فرمود: چون فرماندهان خوب داشته باشید و سرمایه‌دارهاتان بلند همت و بخشنده باشند و کارهای خود را با مشورت انجام دهید، زندگی بر شما خوش است، و اگر حکومت به [صفحه ۲۵۵] دست بدان افتاد و سرمایه‌دارها پست و بخیل بودند، و کارها بی‌مشورت و خودسرانه انجام شد، گور برای شما از زندگی بهتر است و فرمود: [المستشار مؤتمن و المستشیر معان] کسیکه با او رأی می‌زنند باید امین و درستکار باشد، و آن را که مشورت می‌کند کمک نمائید و برای او رأی خوب بدهید. و زمخشری در مدح شخصی ملقّب به مؤتمن الملک گفته است. امتحنوه فکان مؤتمنا || ثمّ استشاروه بعد ما امتحنوا ثمّ دعوه فصار مؤتمنا || للملک و المستشار مؤتمن مثنوی در حکایت شیر و خرگوش گفته است: مشورت ادراک و هشیاری دهد || عقلها مر عقل را یاری دهد گفت پیغمبر بکن ای رأی زن || مشورت کالمستشار مؤتمن «فَإِذا عَزَمتَ فَتَوَكَّل- تا آخر» ۱۵۹ طبری: یعنی بر آن کار که از جانب ما بر تو معیّن شد اقدام کن، خواه موافق رأی یارانت باشد یا مخالف آنها که خدا دوست دارد آنها را که تسلیم بحکم او هستند چه موافق میل‌شان باشد یا برخلاف خواسته هاشان. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: یعنی بر آن کار که دلبستگی و آهنگ آن کردی. و از حضرت امام صادق روایت کرده‌اند که «عزمت» بضمّ تا بصیغه‌ی متکلّم قرائت فرموده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است یعنی چون ما راهنمائی کردیم تو را و وسائل در اختیارت گذاردیم تکیه و اطمینانت بخدا باشد. ابو الفتوح نوشته است: سهل بن عبد اللّه گفته است: توکّل آن است که آدمی خود را در مقام تسلیم مانندهی مرده بداند در جلو غسّال که هر طور میخواهد او را میگرداند. ابو تراب بخشی گفت: توکّل آن باشد که بنده را سکون بخدای خود باشد. إبن الفرجی گفت: قناعت باشد بروزی روز، و سخن فردا پس پشت انداختن. ابو علیّ رودباری گفت: توکّل سه درجه دارد: اوّل- چون بدهندش [صفحه ۲۵۶] شاکر باشد و چون ندهندش صابر باشد. دوّم- دادن و ندادن در نزد او تفاوت نکند، سوّم- چون باو دهند شاکر باشد که داند صلاح او در آن است. ثوری گفت: توکّل آن باشد که تدبیر خود با او گذاری تا او وکیلت باشد. طاووس یمانی گفت: اعرابی را دیدم در مکه براحلهای نشسته بساز تمام [یعنی با تمام لوازم مسافرت] به در مسجد الحرام رسید فرود آمد و راحله بخوابانید و سر سوی آسمان کرد و گفت: بار خدایا اینکه راحله و آنچه در وی است در ضمان تو است تا من بیرون آیم با من سپاری، و در مسجد رفت چون بیرون آمد راحلهی او برده بودند، سر سوی آسمان کرد و گفت: بار خدایا اینکه دزد چیزی از من ندزدید، بلکه از تو دزدید، گفت: نگاه کردم از سر کوه ابو قبیس مردی را دیدم که میآمد زمام ناقهی اعرابی بدست چپ گرفته و دست راست بریده و در گردن افکنده اعرابی را گفت: بستان راحلهات با هر چه بر او بود، ما او را گفتیم: قصّهی تو چون بود! گفت اینکه راحله بردم چون بسر کوه رسیدم سواری برآمد بر اسب اشهب نشسته و مرا گفت ای دزد دست راست بیرون کن، من دست بیرون کردم، دست من بسنگی نهاد و بسنگی دیگر جدا کرد و در گردن من افکند، و گفت: برو هم اینکه ساعت راحله باعرابی سپار، من بیامدم و راحله باز آوردم. و رسول علیه السّلام گفت: [لو توکّلتم علی اللّه حقّ توکّله لرزقکم کما یرزق الطّیر تغدو خماصا و تروح بطانا]. اگر آنطور که شایسته هست بر خدا توکّل کنید، چنان شما را روزی دهد که مرغان را، چه آنها صبح با حوصلهی تهی از آشیان بلند میشوند و شام با حوصلههای پر بر آشیان خود مینشینند. کشف الاسرار: استاد ابو علیّ دقّاق گفت: توکّل را سه رتبت است: اوّل توکّل پس تسلیم، سوّم تفویض، توکّل هدایت است تسلیم وساطت و تفویض نهایت. توکّل صفت عوام است تسلیم صفت خواصّ تفویض صفت خاصّ الخاصّ: او که با توکّل است طالب عطاء است او که با تسلیم است منتظر لقاء است، و او که با تفویض است در مجمع روح و ریحان آسودهی رضا است. [صفحه ۲۵۷] در تفسیر عبده اینکه حدیث را از چند نفر محدّثین مثل امام احمد و إبن ماجه و غیره نقل کرده است که آن را صحیح شمردهاند و گفتهاند یعنی مردم مانند پرندگان باشند که صبح پی روزی میروند و شب سیر شده برمیگردند، و نفرموده است که مرغان در لانهشان بمانند و سیر شوند. سخن ما: ۱- استفادهی از عقل و فکر دیگران یکی از وسائل اولیّهی تمدّن انسان است، یک نفر که ابتکار یا اختراع میکند و یا از راهی میرود و از طریقی کاری انجام میدهد و دیگران از او تقلید میکنند یا سرمشق میگیرند و بتدریج همگانی میشود اینکه هم در نتیجه، با مشورت یکی است زیرا تفاوتی نیست که اوّل از کسی رأی بخواهند و او راهنمائی کند و بآن رفتار شود، یا بینند که بآن روش عمل میکند، از او نپرسند و بروش او عمل کنند، پس استفادهی از فکر دیگری یا بپرسیدن و عمل کردن است یا بدیدن و پیروی کردن، دین اسلام هم که احکامش بموازات غرایز و تمایلات نفسانیّات انسانی معیّن شده است از اینکه اصل مهمّ حیات اجتماعی برکنار نبوده است و ساکت یا بینیاز نمانده است شخص پیغمبر هم با آنکه باو وحی و الهام میشده است از اینکه احتیاج طبیعی مستغنی نبوده است، و البتّه آنچه را دیگران لیاقت فهمش را نداشتند و مختص بوحی بوده است همه چشم و گوش بسته اطاعت می- کردهاند و غیر آنچه مربوط بوحی است که پیغمبر [ص] هم جز در موقع مقتضی نمیتواند بفهمد مانند بقیّهی کارهای زندگی با مشورت انجام میشده است، و احتیاج به استدلال بر اینکه مطلب نیست که پیغمبر در کارهای زندگی با همان اصول و وسائل عمومی رفتار میکرده است و وسیلهی خاصّ برای کارهای خود نداشته است و استفاده از فکر و عمل دیگران هم یکی از لوازم اصلی زندگی است، چنانکه در تفسیر عبده نقل شده است: در مسافرت برای جنگ بدر پیغمبر در منزلی فرود آمد حباب بن منذر بن جموح عرض کرد: خدا بوسیلهی وحی اینجا را برای شما معین فرمود که همه یک قدم پس و پیش نگذاریم و اگر از نظر نقشهی جنگی و مصالح روز و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معارضه‌ی با دشمن است اینجا مصلحت نیست و مردم را کوچ بده تا بآن جا که مقتضی [صفحه ۲۵۸] است و بآب نزدیکتر هستیم منزل کنیم. پیغمبر [ص] هم پذیرفت. پس نتیجه آن است که مقصود از جمله‌ی [وَ شاوِرهُم فِی الأَمرِ] راهنمائی پیغمبر است و مسلمین که در کارشان از فکر یکدیگر استمداد و استفاده کنند و در نظر آنها آن روز و امروز هم در نظر ما واضح است که آنچه در قرآن است و وحی به پیغمبر شده است قابل تردید و اظهار نظر نیست و در اینکه جمله با کلمه‌ی «الامر» فهمانده شده است آنچه مربوط بخود شما است نه آنچه از قرآن و وحی است. -قرآن-۱۱۵-۱۴۲ ۲- مسئله‌ی توکّل که حکایاتی هم بمناسبت آن نقل کردیم نه مقصود بیکار نشستن و وسائل از دست نهادن است زیرا: توکّل سپردن و واگذار کردن کار است بدیگری و انسان پس از ایمان بیک قدرت بی‌آغاز و انجام ناچار در برابر آن تسلیم و سر سپرده است و در هر کجا که نام توکّل برده شده است مقصود کمال ایمان است که هر چه ایمان قوی‌تر است تسلیم بیشتر است و مناسب با همان ایمان انجام وظائف و جنبشهای زندگی بیشتر است. و در حقیقت توکّل بر خدا غیر از توکّل بر مردم و دیگر چیزها است زیرا خدا که ما فقطّ از او قدرت را میدانیم و بس بانسان هم از آن بهره‌ای داده است که با قدرت فکری و عضلات و پاره‌های بدن خود کار انجام میدهد پس توکّل بر خدا یعنی اطمینان بهمان قدرت که خدا به انسان داده است و اینکه خود بالاترین شخصیّت و وسیله‌ی پیشرفت است برای انسان. مثنوی در حکایت شیر و نخجیر گفته است: گفت آری گر توکّل رهبر است || اینکه سبب هم سنّت پیغمبر است گفت پیغمبر به آواز بلند || با توکل زانوی اشتر ببند رمز الکاسب حبیب اللّه شنو || از توکل در سبب غافل مشو رو توکّل کن تو با کسب ای عمو || جهد میکن کسب میکن مو بمو جهد کن جهدی نما تا وارهی || ور تو از جهدش بمانی ابلهی صفیعلیشاه در تفسیر اینکه آیه گفته است: عزم چون کردی توکّل کن بحقّ || بی توکّل نیست عزمی بر نسق [صفحه ۲۵۹] گر بعزمت هست عیبی در امور || آن توکّل، زو برد عیب و قصور

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۶۱ تا ۱۶۴]

وَ ما کانَ لِنَبِیٍّ أَن یَغُلَّ وَ مَن یَغلُل یَأتِ بِما غَلَّ یَومَ القِیامَةِ ثُمَّ تُوَفّی کُلُّ نَفسٍ ما کَسَبَت وَ هُم لا یُظلَمُونَ [۱۶۱] أَ فَمَنِ اتَّبَعَ رِضوانَ اللّهِ کَمَن باءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّهِ وَ مَأواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئسَ المَصِیرُ [۱۶۲] هُم دَرَجاتٌ عِندَ اللّهِ وَ اللّهُ بَصِیرٌ بِما یَعمَلُونَ [۱۶۳] لَقَد مَنَّ اللّهُ عَلَی المُؤمِنِینَ إِذ بَعَثَ فِیهِم رَسُولاً مِن أَنفُسِهِم یَتلُوا عَلَیهِم آیاتِهِ وَ یُزَکِّیهِم وَ یُعَلِّمُهُمُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ وَ إِن کانُوا مِن قَبلُ لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۱۶۴] -قرآن-۱-۵۸۲ معنی لغات: «یغل» از مصدر غلّ بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی داخل شدن و داخل کردن و بطور پوشیده و سری برداشتن و مخفیانه بکالا و جنس مخلوط کردن و از مصدر غلول بر وزن فعول بضمّ فاء، یعنی: خیانت کردن. «باء» از مصدر بوأ بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی برگشتن و اقرار کردن بحقّ یا گناه. «سخط» خشم. «منّ» از مصدر منّ و منّه بر وزن فعل بفتح فاء و فعله بکسر فاء بخشش کردن بی‌رنج و تعب شمردن و بیاد آوردن نعمتها و احسانها و بمعنی ضعیف کردن و نیروی کسی را بردن. «یتلوا» از مصدر تلاوه بمعنی خواندن کتاب و نامه و از مصدر تلو بر وزن فعول بضمّ فاء بمعنی پیروی کردن، رها کردن، خوار کردن. جهت نزول آیه: اسباب النّزول سیوطیّ از إبن عبّاس: روز جنگ بدر یک قدیفه‌ی قرمز گم شد، مردم گفتند: شاید پیغمبر [ص] آن را بخود اختصاص داده است، اینکه آیه نازل شد، در مجمع البیان چند جهت دیگر هم نقل کرده است که همه‌ی آنها در غنیمتهای جنگ است. که مردم گمان می‌کردند پیغمبر در آنها اعمال نظر [صفحه ۲۶۰] خاص می‌کند و یا خود مردم تصرّف می‌کردند، آیت اوّل برای جلوگیری از اینکه جور فکر و عمل نازل شده است، و هم مجمع البیان نقل کرده است چون عدّه‌ای از همراهی با پیغمبر [ص] برای جنگ در احد خودداری کردند آیت ۱۶۲ [أَ فَمَنِ اتَّبَعَ] برای معرّفی مردم نازل شد. -قرآن-۲۵۲-۲۷۴ ترجمه: ۱۶۱ نه شایسته بود که پیغمبری نادرستی کند و آنکه نادرستی کند برستاخیز او را با آنچه بنادرستی برده بیاورند و مزد هر کس آنچه کرده بسنگ پر دهند که بر کس ستم نشود. ۱۶۲ مگر شود آنکه بدنبال کار خدا پسند رفت بمانند آن باشد که با خشم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدا به پیشگاه او باز گردد و جایگاه او دوزخ بود که بد سر انجامی است آن، ۱۶۳ البتّه که مردم را به پیشگاه [فراخور کارشان] پایه‌ها باشد که او بآنچه کنند بینا بود. ۱۶۴ همانا خدا بخششی بمؤمنین کرد که پیغامبری از خود- شان در میان‌شان نمودار کرد آیات او و نشانه‌های توحید برای‌شان بخواند و از پلیدی پاکیزه‌شان کند و قرآن و حکمت آموزدشان با آنکه زان پیش بآشکار گمراه بودند. سخن مفسّرین: «ما کانَ لِنَبِیٍّ أن یَغُلَّ» ۱۶۱ طبری: ضحّاک گفته است: یعنی نباید پیغمبر در پخش غنائم جنگی تبعیض کند و باید بمیان همه برابر بخش کند. -قرآن-۱۵-۵۰ إبن اسحاق گفته است: یعنی نباید پیغمبر از طمع یا ترس چیزی از آنچه را خدا باو وحی و امر کرده است پنهان کند و بملّت خود خیانت کند. و بیشتر مردم مدینه و کوفه [یغلّ بضم یا و فتح غین بصیغه‌ی مجهول قرائت کرده‌اند] و باین قرائت معنی چنین است: شایسته نیست بمقام نبوّت که باو خیانت کنند و او را گول بزنند. و روایت کرده‌اند که عدّه‌ای از اصحاب پیغمبر روز بدر بآن حضرت خیانت کردند اینکه آیه برای عمل آنها نازل شده است. مجمع البیان: یعنی نبوّت با خیانت سازگار نیست و اختصاص اسم پیغمبر با اینکه خیانت نسبت بهمه کس زشت است بواسطه‌ی آن است که چون بر او که اختیار [صفحه ۲۶۱] دار است جایز نباشد از دیگران قبیحتر خواهد بود. ابو الفتوح: جماعتی از بزرگان عرب طمع داشتند که در غنیمت بهره‌ی بیشتر داشته باشید، آیه برای جلوگیری از طمع آنها نازل شد. و جماعتی از بت‌پرستها گفتند: خوب است محمّد در دین خود مسامحه کند و خدایان ما را به بد یاد نکند، اینکه آیه نازل شد که آنچه شما از او می‌خواهید خیانت است و ناروا. و مفضّل گفت: معنی آیه آن است که: غلول و خیانت در او نگنجد، و بر او روا نباشد و بر او گمان نبرند، و بر قرائت دوّم که بضمّ یاء و فتح غین است دو معنی میشود: ۱- کسی نباید به پیغمبر خیانت کند. ۲- از مصدر اغلال باشد بمعنی نسبت بخیانت کردن و معنی آن است که روا نیست بر کسی که به پیغمبر نسبت خیانت بدهد. «یَأتِ بِما غَلَّ» ۱۶۱ طبری: چندین حدیث نقل است که پیغمبر [ص] به مأمورین جمع‌آوری زکات یادآوری می‌فرمود و هم در خطبه که مواظب باشید شتری یا اسب و گاوی بخیانت نبرید که آنرا بر گردن شما سوار کرده روز قیامت حاضرتان می‌نمایند و صدای آن حیوان بلند خواهد بود و شما از من کومک می‌خواهید و من جواب می‌دهم: با اینکه وظیفه‌ی شما را معیّن کردم و ابلاغ نمودم، چرا خیانت کردید امروز من قدرت و اختیاری ندارم. -قرآن-۱-۲۱ ابو الفتوح نوشته است: زید بن خالد روایت کرد: مردی از جمله‌ی اصحاب رسول فرمان یافت روز خیبر، بیامدند و گفتند یا رسول اللّه بر اینکه نماز کن، گفت: من نماز نمی‌کنم بر او شما نماز بکنید گفتند: یا رسول اللّه چه کرده است! گفت: خیانت کرده است. متاع او بجستند، مهرکی بود در میان متاع او از آن اهل خیبر که دو درهم نه ارزید. مجمع: روایت شده است که پیغمبر [ص] می‌فرمود آواز کنند در قشون که نخ و سوزنی هم که از غنیمت بدست آورده‌اید بیاورید که خیانت ننگ است و در قیامت موجب [صفحه ۲۶۲] گرفتاری. مردی یک پیچک رشته‌ی موی آورد که اینکه را من برداشتم تا روکش جهاز شترم را بآن بدوزم، پیغمبر [ص] فرمود: آنچه سهم من از اینکه رشته است بتو بخشیدم او عرض کرد: اگر کار باین درجه است من را بآن نیازی نیست. «أ فَمَنِ اتَّبَعَ رِضوانَ اللّهِ» ۱۶۲ طبری: بعضی اهل تأویل گفته‌اند: یعنی: -قرآن-۱-۴۰ آنکه خیانت نکرده و برضای خدا رفته است مساوی نیست با آنکه بخیانت و خشم خدا تن داده است. إبن اسحاق گفته است: یعنی آنکه رضای خدا را برضا و خشم مردم برتری دهد برابر نیست با آنکه خشم خدا را بخود هموار کند برای دل مردم و خشم و خوشنودی آنها. «هُم دَرَجاتٌ» ۱۶۳ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی مردم مختلف درجه و پایه هستند در نزد خدا، و بعضی گفته‌اند: یعنی برای مردم درجاتی است نزد خداوند. -قرآن-۱-۱۷ «رَسُولًا مِن أَنفُسِهِم» ۱۶۴ ابو الفتوح: اهل علم بانساب گفتند: هیچ قبیله‌ای نیست از عرب مگر که نسبت پیغمبر بآنها می‌رسد مگر بنی ثعلب که ارتباطی با نسب پیغمبر ندارند، و آنها دلبستگی بدین مسیح دارند. -قرآن-۱-۲۸ و بعضی دیگر گفتند: مقصود جمله‌ی مؤمنان است، و معنی [مِن أَنفُسِهِم] آن است که در جزء اینها بود بایمان و مهربانی و به نسبت و خویشاوندی. -قرآن-۵۷-۷۵ مجمع: اختصاص منّت بمؤمنین برای آن است که آنها بهتر و بیشتر از وجود پیغمبر [ص] استفاده می‌کنند، تا مخالفین، و معنی من انفسهم آن است که آنها نسب و زبان و سوابق او را می‌دانستند و مطلع بودند که او بی‌سواد بوده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و آنچه می‌گوید از جانب خدا است که باید از او اطاعت کنند. فخر: ارتباط اینکه آیه را بسابق چند جهت نوشته است: یکی آنکه چون پیغمبر از خودتان بود که مردمانی پست و ناچیز هستید و او دارای چنین مقام است پس نسبت خیانت باو بالاترین زشتیها و ستمها است. [صفحه ۲۶۳] «یُزَکِّیهِم وَ یُعَلِّمُهُمُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ» ۱۶۴ طبری: یعنی پاک می‌کند آنها را از گناهان بوسیله‌ی راهنمائی بوظائفی که اطاعت می‌کنند و انجام می‌دهند، و قرآن بآنها می‌آموزد و تأویل و معانی آن را برای‌شان می‌گوید، و سنّت و روش پسندیده که خدا باو الهام می‌کند بایشان می‌آموزد. -قرآن-۱-۵۶ «وَ إِن کانُوا مِن قَبلُ لَفِی ضَلالٍ» ۱۶۴ تنویر المقباس فیروز آبادی: یعنی «وَ قَد کانُوا» مقصود اینکه معنی است: و همانا آنها زین پیش گمراه بودند. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۸۵-۱۰۰ تفسیر قاضی: یعنی اینکه قضیه معلوم است که آنها قبل از پیغمبر گمراه بودند سخن ما: ۱- از جمله‌ی: «باءَ بِسَخَطٍ الخ» یعنی برگشت با خشم میتوان نظر صدر المتألّهین را استفاده کرد که در پیدایش نفس و روان آدمی معتقد بکینونت عقلی شده است یعنی بمقتضای علم و اراده‌ی ازلی خداوندی روان آدمی پیش از پیداشدن بدن او کون عقلی داشته است یعنی با همین مشخّصات فردی در عالم عقول که برتر از مادّه و زمان است بوجود عقلی موجود بوده است و دمیده شدن روح ببدن یعنی وابستگی همین موجود بوجود عقلی ببدن مادّی که بدن بوسیله‌ی آن رشد می‌کند و بکمال مادّی می‌رسد و آن موجود عقلی بوسیله‌ی بدن موجودی وا- بسته ببدن می‌شود و کارهای مادی انجام می‌دهد. پس چون برگشتن تصوّر ندارد مگر موجودی باشد مشخّص که از عالم دیگر آمده باشد و اکنون برمی‌گردد و چون آنکه آمده است به اینکه گونه نبوده است پس موجودی عقلی بوده است که بعالم مادّی آمده است و بکمالات مادّی و عقلی رسیده است و اکنون برمی‌گردد با رضوان حقّ و یا نرسیده بکمال عقلی با سخط حسّ برمی‌گردد. -قرآن-۱۱۸-۱۳۲ ۲- آیت آخر آن مردم را که از تعلیم و تربیت سابقه نداشتند بخصوص با جمله‌ی آخر: «وَ إِن کانُوا مِن قَبلُ لَفِی ضَلالٍ» متوجّه می‌کند بارزش آن که آنها و دیگران باین مسئله‌ی حیاتی متوجّه باشند، و پیغمبر را مانند رئیس قبیله و نظیر ابو سفیان ندانند که یکنفر جنگجو است و روش تازه برای اینکه کار انتخاب کرده است، بلکه باساس آدمیّت آنها را رهبری می‌کند که اوّل پاکی از هر بدی و دوّم تعلیم -قرآن-۹۶-۱۳۹ [صفحه ۲۶۴] کتاب و آنگاه حکمت و پند بروشهای پسندیده است. ۳- در اوّل گفته شده است که آیات را می‌خواند، بعد گفته شده است که کتاب را بمردم می‌آموزد، اگرچه اینجور جمله‌ها در سوره‌ی بقره هم گذشته است و ملّا سلطان در بیان السّعادة و امام فخر گفته‌اند: مقصود از تلاوت آیات ابلاغ وحی است، و مقصود از تعلیم کتاب یاد دادن تأویل قرآن و ظواهر شرع است. لیکن شاید مقصود از جمله‌ی اوّل کلیّه‌ی راهنمائیهای پیغمبر [ص] است، یعنی تلاوت آیات بر شمردن نعمتهای خدا است و نشانه‌های توحید و راههای سعادت انسان که مرتّب پیغمبر [ص] بمردم راهنمائی می‌کرد، و مقصود از تعلیم کتاب یاد دادن قرآن است بآنها.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۶۵ تا ۱۶۸]

أَ وَ لَمّا أَصابَتکُم مُصِیبَةٌ قَد أَصَبتُم مِثلَیها قُلتُم أَنّی هذا قُل هُوَ مِن عِندِ أَنفُسِکُم إِنَّ اللّهَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۱۶۵] وَ ما أَصابَکُم یَومَ التَقَی الجَمعانِ فَبِإِذنِ اللّهِ وَ لِیَعلَمَ المُؤمِنِینَ [۱۶۶] وَ لِیَعلَمَ الَّذِینَ نافَقُوا وَ قِیلَ لَهُم تَعالَوا قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ أَوِ ادفَعُوا قالُوا لَو نَعلَمُ قِتالاً لاَتَّبَعناکُم هُم لِلکُفرِ یَومَئِذٍ أَقرَبُ مِنهُم لِلإِیمانِ یَقُولُونَ بِأَفواهِهِم ما لَیسَ فِی قُلُوبِهِم وَ اللّهُ أَعلَمُ بِما یَکتُمُونَ [۱۶۷] الَّذِینَ قالُوا لِإِخوانِهِم وَ قَعَدُوا لَو أَطاعُونا ما قُتِلُوا قُل فَادرَؤُا عَن أَنفُسِکُمُ المَوتَ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۱۶۸] -قرآن-۱-۶۹۳ معنی لغات: «انّی» کی و کجا. «تعالوا» بیائید. «افواه» جمع فم، به معنی: دهان. «فادرأوا» از مصدر درأ، بمعنی: دفع و دور کردن. «قعدوا» از مصدر قعود بر وزن فعول بضمّ فاء و عین بمعنی نشستن و کناره گیری کردن. [صفحه ۲۶۵] جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: عمر گفت سزای کار مسلمین در بدر بروز احد داده شد، چون آن روز مخیّر بودند که اسیران جنگی را بکشند یا جان بها و فدیه بستانند و آزاد کنند، مردم فدیه و آزادی را انتخاب کردند که هم مال به دست می‌آوردند و هم خویشاوندان‌شان از مرگ نجات نمی‌یافتند، در برابر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه عمل روز احد هفتاد نفر از مسلمین کشته شدند و دندان پیغمبر [ص] شکست و آن آسیبها بمردم رسید، اینکه آیه برای نشان دادن اینکه مجازات نازل شد. ترجمه: ۱۵۶۱۶۵ ای مسلمانان آیا چو آسیبی ز دشمن [در احد] بشما رسید با اینکه دو چندان آن از شما بدیشان رسیده گوئید: چرا چنین شد! ای پیغمبر بگو بایشان: اینکه رنجی است که از خود بینید [که چشم بغنیمت داشتید و دشمن رها کردید] و البتّه خدا توانای بر همه چیز است [که تواند شما یا دشمن‌تان را همیشه آسوده بدارد] ۱۶۶ و آن روز که دو گروه کافر و مسلمان جنگیدند و شما را رنج رسید بقدرت و علم خدا بود تا نمودار شود مؤمن از آن منافقین ۱۶۷ که چون به ایشان گفتند: بیائید و براه خدا بجنگید یا جلو دشمن بگیرید، گفتند: اگر صلاح دانستیم پیرو شما بودیم. اینان در آن روز بکفر نزدیکتر بودند تا بایمان چه بزبان چیزی میگفتند که در دل نداشتند و خدا می‌داند آنچه بدل نهان کردند. ۱۶۸ همین بد دلان بودند که بخانه نشستند و گفتند: اگر خویشان مسلمان ما گوش بسخن ما می‌دادند و بجنگ نمی‌رفتند کشته نمی‌شدند. ای محمّد تو بآنها بگو: اگر اینکه سخن براستی گوئید مرگ ز خود دور کنید. سخن مفسّرین: «قَد أَصَبتُم مِثلَیها» ۱۶۵ طبری نقل است: مقصود اینکه است اگر در احد بمصیبت کشته شدن و آسیب پیغمبر گرفتار شدید، شما در بدر دو برابر مصیبت خود بآنها بکار بردید که هفتاد نفر کشتید و هفتاد نفر اسیر کردید. -قرآن-۱۵-۳۹ «هُوَ مِن عِندِ أَنفُسِکُم» ۱۶۵ طبری: قتاده نقل کرده که مقصود اینکه است: - قرآن-۱-۳۰ چون شما خود در برابر رأی پیغمبر [ص] که توقّف در مدینه و دفاع از مهاجمین بود اظهار نظر کردید و رفتید بجنگ کافران اینکه مصیبت بشما رسید. [صفحه ۲۶۶] ابو الفتوح: یعنی چون مسلمین فکر می‌کردند که ما مسلمان هستیم و با پیغمبر [ص] و وحی سر و کار داریم و اینها کافرند، پس چه شد بر ما چیره شدند! بپیغمبر امر شد که بگو: از شما است که بر شما است، چون جای مأموریّت که پیغمبر بشما داده بود رها و نافرمانی کردید باین محنت دچار شدید. و بعضی مفسّرین گفته‌اند: چون در جنگ بدر مخیّر بودند که اسیرها را بکشند یا فدا بگیرند و رها کنند، مردم گفتند: اینکه اسیران خویشان ما هستند رها می‌کنیم و از فدیه که می‌گیریم نیروی مالی خود را تقویت می‌کنیم، اینکه عمل موجب شد که آنها برای انتقام از شما مجهّز شدند، و اگر آنها را می‌کشتید آسوده بودید. فخر: از حضرت علیّ علیه السّلام نقل است: آنها را مخیّر کردند که فدیه بستانند ولی در عوض بهمان عده از خودشان در آینده کشته شوند، آنها پذیرفتند که خویشاوندان خود را نمی‌کشیم و فدیه می‌گیریم و مالدار می‌شویم و اگر هم بعد کشته شویم بدرجه‌ی شهادت می‌رسیم، اینکه است معنی [مِن عِندِ أَنفُسِکُم]. -قرآن-۳۲۴-۳۴۸ «التَقَی الجَمعانِ» ۱۶۶ مفسّرین گفته‌اند مقصود دو دسته‌ی مسلمین و ابو- سفیان در روز احد است. -قرآن-۱-۲۲ آلوسی: بعضی گفته‌اند مقصود دو دسته‌ی روز بدر و روز احد است و اینکه صحیح نیست. «فَبِإِذنِ اللّهِ» ۱۶۶ روح البیان: یعنی بقضا و قدر خداوند. -قرآن-۱-۲۱ «وَ قِیلَ لَهُم» ۱۶۷ فخر: اصمّ گفته است: یعنی: پیغمبر آنها را دعوت به جنگ می‌کرد. -قرآن-۱-۱۹ و روایت کرده‌اند: که چون عبد اللّه بن ابی با یارانش از احد برگشتند، عبد- اللّه بن عمرو بن حزام پدر جابر بن عبد اللّه انصاری بآنها گفت چرا پیغمبر و مسلمین را تنها می‌گذارید! و مقصود از کلمه‌ی «قیل» اشاره باین سخن عبد اللّه بن عمرو است یا دعوت پیغمبر، یا هر دو. «أَوِ ادفَعُوا» ۱۶۷ فخر: یعنی اگر برای دین جنگ نمی‌کنید، از خانه‌ی -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۲۶۷] خود دفاع کنید. سدّی گفته است: یعنی اگر جنگ نمی‌کنید بزیادی عدد خود وسیله سیاهی لشکر ما بشوید. «لَو نَعلَمُ قِتالًا» ۱۶۷ آلوسی: چند معنی نقل کرده است: ۱- اگر قدرت بر جنگ می‌داشتیم، ۲- اگر می‌دانستیم اینکه عملی است که قابل انجام هست و میان دو دسته تکافوا و برابری خواهد بود. ۳- اگر می‌دانستیم که با ما هم جنگ دارند نه فقط با شما. -قرآن-۱-۲۳ فخر: یعنی اگر می‌دانستیم که جنگی خواهد بود ما هم موافقت می‌کردیم لیکن اینکه عمل جنگ نیست و خود را بهلاکت افکندن است. «یَومَئِذٍ أَقرَب» ۱۶۷ روح البیان: یعنی تا آن روز نفاقشان نمودار نبود، و چون آن سخنها گفتند و کناره‌گیری کردند آنروز نزدیکی آنها بکفر نمودار شد. -قرآن-۱-۲۱ فخر: یعنی آنها باین عمل و سخن بیاری کفار نزدیکتر هستند چون کناره- گیری آنها موجب کمی عدد مسلمین و جرأت کافران است. «فَادرَؤُا عَن أَنفُسِکُم» ۱۶۸ تفسیر ابی السعود: اینکه مسخره و استهزاء است بآنها و نصیحت دیگران که اگر شما دانا و بینا هستید مرگ را از خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دور کنید. -قرآن-۱-۳۰ [شعر] ز پیش خطر تا توانی گریز || و لیکن مکن با قضا پنجه تیز گرت زندگانی نبشته است دیر || نه مارت گزاید نه شمشیر تیز سخن ما: همان است که در ترجمه نوشتیم. [صفحه ۲۶۸]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۶۹ تا ۱۷۵]

وَ لا تَحسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ أَمواتاً بَل أَحیاءٌ عِندَ رَبِّهِم یُرزَقُونَ [۱۶۹] فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ وَ یَستَبشِرُونَ بِالَّذِینَ لَم یَلحَقُوا بِهِم مِن خَلفِهِم أَلّا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُونَ [۱۷۰] یَستَبشِرُونَ بِنِعمَةٍ مِنَ اللّهِ وَ فَضلٍ وَ أَنَّ اللّهَ لا یُضِیعُ أَجرَ المُؤمِنِینَ [۱۷۱] الَّذِینَ استَجابُوا لِلّهِ وَ الرَّسُولِ مِن بَعدِ ما أَصابَهُمُ القَرحُ لِلَّذِینَ أَحسَنُوا مِنهُم وَ اتَّقَوا أَجرٌ عَظِیمٌ [۱۷۲] الَّذِینَ قالَ لَهُمُ النّاسُ إِنَّ النّاسَ قَد جَمَعُوا لَکُم فَاخشَوهُم فَزادَهُم إِیماناً وَ قالُوا حَسبُنَا اللّهُ وَ نِعمَ الوَکِیلُ [۱۷۳] -قرآن-۱-۶۸۶ فَانقَلَبُوا بِنِعمَةٍ مِنَ اللّهِ وَ فَضلٍ لَم یَمسَسهُم سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضوانَ اللّهِ وَ اللّهُ ذُو فَضلٍ عَظِیمٍ [۱۷۴] إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیطانُ یُخَوِّفُ أَولِیاءَهُ فَلا تَخافُوهُم وَ خافُونِ إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۱۷۵] -قرآن-۱-۲۴۹ معنی لغات: «استجابوا» از مصدر استجابه بمعنی پذیرفتن دعوت. «قرح» ریش و جراحت. جهت نزول: طبریّ از قتاده نقل کرده است: عدّه‌ای از اصحاب پیغمبر [ص] بآن حضرت عرض کردند: ای کاش می‌دانستیم رفقای ما که در احد کشته شدند چطور برگذار می‌کنند! اینکه آیات تا «اجر المؤمنین» برای جواب آنها نازل شد. و نیز نقل کرده است که اینکه آیات برای دلداری مؤمنین و توصیف آنهائی است که در بئر معونه کشته شده‌اند. ترجمه: ۱۶۹ ای مسلمانان آنها که براه خدا کشته شدند مرده مپندارید که به پیشگاه پروردگار خود زنده‌اند و روزی می‌خورند، ۱۷۰ و خوشدلند بآن فزونی و خوشی که خدا بایشان می‌دهد و شاد بوند بآن دوستان که زنده‌اند و بجای مانده [صفحه ۲۶۹] نه بیمی ز آینده‌شان بود و نه اندوهی بایشان رسد. ۱۷۱ آنها خوشدل شوند بنعمت خداوندی و بخشش او که او مزد مؤمنان نابود نمی‌کند. جهت نزول آیه ۱۷۲ «الَّذِینَ استَجابُوا» مفسّرین نوشته‌اند پس از جنگ احد که اعراب بطرف وطن خود روانه شدند ابو سفیان با یاران خود گفت: ما باینها ضربت سخت زدیم و می‌باید آنها را تمام و نابود می‌کردیم، برگردیم و همه‌شان را بکشیم چون پیغمبر [ص] خبردار شد، برای اظهار قدرت در برابر آنها، فرمود: هر کس در احد با ما بوده است همراهی کند، با آنکه عدّه‌ای هنوز از جنگ احد زخمدار و ناراحت بودند، هفتاد نفر با پیغمبر روانه شدند تا رسیدند بحمراء الاسد که در هشت میل فاصله از مدینه بوده است، اینکه آیه در توصیف آن مردم نازل شد، در مجمع البیان از محمّد بن اسحاق روایت کرده است مردی از بنی عبد الاشهل که از انصار پیغمبر [ص] بود گفت من و برادرم مجروح از احد برگشتیم، چون جارچی پیغمبر خبردار کرد که از دشمن تعقیب کنیم، ما خود گفتیم: نباید از جنگ در حضور آن حضرت محروم شویم، هر دو روانه شدیم که نه وسیله‌ی سواری داشتیم و نه نیروی راه رفتن ولی من نسبت ببرادرم توانائی داشتم و هر گاه او از رفتن می‌ماند. من او را بپشت می‌بردم مقداری که راه طیّ می‌کردیم و آسوده می‌شد باز خودش راه می‌رفت تا رسیدیم بحمراء الاسد، در آنجا مردی از بنی خزاعه حضور پیغمبر [ص] اظهار تأسّف از ناراحتی مسلمین کرد و با آنکه مسلمان نبود رفت بسرزمین روحاء که ابو سفیان و یارانش مهیای حمله‌ی بمسلمین بودند چون ابو سفیان او را دید پرسید: چه خبر داری! جواب داد: محمّد با یارانش بتعقیب شما در آمده‌اند با عدّه‌ای زیاد و هم آنها که در احد نبودند برای تلافی محرومیّت خود با او همراه شده‌اند، و تاکنون چنین جمعیّتی ندیده‌ام، او گفت: ما می‌خواهیم دوباره بر ایشان بتازیم و یکبارگی نابودشان کنیم. آن مرد خزاعی گفت: بخدا سوگند مصلحت نمی‌دانم چنین کاری کنید که بقدری منظره‌ی آمادگی و وسائل محمّد و یارانش در من مؤثّر شد که اینکه شعرها را گفتم. چون آنها را خواند، ابو سفیان منصرف شد آنگاه بقافله‌ای از عبد- -قرآن-۲۱-۴۴ [صفحه ۲۷۰] القیس برخوردند که بمدینه می‌رفتند ابو سفیان گفت: ممکن است پیغام مرا بمحمّد برسانید و در عوض ببازار عکاظ که یکدگر را خواهیم دید اینکه شترهای شما را مویز برای‌تان بار کنم! آنها پذیرفتند، او گفت: بمحمّد بگوئید: ما می‌خواهیم دوباره بآنها حمله کنیم تا نابود شوند و بطرف مکّه روانه شد، آن قافله در حمراء الاسد پیغمبر را دیدند و پیغام رساندند آنحضرت فرمود: «حَسبُنَا اللّهُ وَ نِعمَ الوَکِیلُ» یعنی: -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۴۰۴-۴۴۳ خداوند نگاهبان ما است که بهترین پشتیبان است، و در روز سوّم بمدینه بازگشت فرمود. و نیز در مجمع البیان نوشته است: اینها که نوشتیم عقیده‌ی بیشتر مفسّرین است ولی عکرمه و مجاهد گفته‌اند: در روز احد چون اعراب روانه‌ی وطن خود شدند ابو سفیان فریاد کرد: ای محمّد اگر بخواهی سال آینده در [بدر صغری] باز با یکدگر رو برو می‌شویم، پیغمبر [ص] قبول فرمود و چون موقع رسید ابو سفیان با اهل مکّه حرکت کرد تا بجائی رسید بنام [مجنّه] در آنجا دو دل و ترسناک شد نعیم بن- مسعود اشجعی را دید که آهنگ «عمره» دارد باو گفت من با محمّد در بدر میعاد دارم لیکن امسال بیابان خشک است و برای برابری با دشمن بایستی بتوانیم حیوانات را بچرانیم و شیر آنها را بنوشیم، مصلحت نیست با آنها رو برو شویم و اگر محمّد و یارانش بمیعاد روند و ما نباشیم جرأت‌شان افزون شود تو بمدینه رو و آنها را از اینکه اندیشه برگردان، در عوض من بتو ده شتر میدهم و اکنون آن را نزد سهیل إبن عمرو بامانت می‌سپارم. نعیم بن مسعود بمدینه رفت و دید که مردم مهیّای سفر جنگ هستند، گفت: در احد که آنها بر سر شما آمدند چه کردید که اکنون شما به سوی آنها بروید! سوگند بخدا یکنفر از شما زنده نخواهد ماند، چون پیغمبر اینکه را نپسندید و فرمود: سوگند بخدا خود بتنهائی خواهم رفت مردم دلیر روانه شدند و ترسوها ماندند و پیغمبر فرمود: «حَسبُنَا اللّهُ وَ نِعمَ الوَکِیلُ» و روانه شد تا رسیدند به بدر الصّغری که محلّی بود مختص به بنی کنانه که آب و مرتع داشتند و قبل از اسلام سالی یکبار بآن جا فراهم می‌شدند و مدّت هشت روز بازار و مرکز معاملات‌شان بود چون ابو سفیان برگشت و با پیغمبر [ص] برابر نشد مسلمانان در بازار آنچه داشتند -قرآن-۱۳۵۹-۱۳۹۸ [صفحه ۲۷۱] فروختند و درهمی دو درهم استفاده کردند آیت «الَّذِینَ استَجابُوا» برای توصیف اینکه مردم نازل شد. -قرآن-۴۷-۷۰ ترجمه: ۱۷۲ و آنها که با داشتن زخم بر تن دعوت خدا و پیغمبر را [برای جنگ] می‌پذیرند هر کدام‌شان کار خوب کردند و پرهیزگاری، مزدی بزرگ دارند. ۱۷۳ و اینکه مردم چنین بوند که جاسوسان بایشان گویند: گروهی [ز ابو سفیان] و یاران او برای جنگ شما فراهم شده‌اند و شما بترسید که با آنها رو برو شوید، اینکه سخن بایمان‌شان بیفزود و گفتند [ز دشمن نترسیم که] ما را خدا بس بود چه او پشتیبان خوبی بود. ۱۷۴ [و با توکّل بخدا رفتند] و برگشتند با نعمت و فضل حقّ که بدی بآنها نرسید چه ایشان پیرو رضای خدا بودند و بخشش او بس بزرگ بود. ۱۷۵ البتّه آن جاسوس دیو بود که دوستان خود را [از برابر شدن با کافران] بترساند پس اگر شما مؤمن هستید ز من بترسید و ز کافران نترسید. سخن مفسّرین: «وَ لا تَحسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ أَمواتاً» ۱۶۹. -قرآن-۱۵-۸۵ طبری: ربیع گفته است: بعضی مفسّرین گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله شهدای بدر و احد هستند. ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند پس از جنگ احد چون مردم نعمت و خوشی و جشنی داشتند بر خویشان خود افسوس می‌خوردند که کشته شدند و از اینکه جشن و نعمت محروم هستند. با اینکه آیه بآنها دلداری داده شده است و مفسّرین متّفق هستند که مقصود از سبیل اللّه جهاد است. کشّاف زمخشری: بعضی «وَ لا یَحسَبَنَّ» با یاء قرائت کرده‌اند، یعنی: پیغمبر گمان نکند و یا کسی گمان نکند و ممکن است معنی چنین باشد: آنهائیکه کشته شده‌اند خود را مرده نمی‌پندارند. «بَل أَحیاءٌ» ۱۶۹ ابو الفتوح: إبن ابی عیله با نصب قرائت کرده است یعنی آنها را زنده بپندارید تا عطف بر لا تحسبنّ باشد یعنی آن جور نپندارید بلکه اینجور گمان کنید. -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۲۷۲] بعضی گفته‌اند مراد آن است که آنها در دین زنده‌اند. دیگری گفته است در علم خدا است که زنده خواهند شد و هم گفته‌اند: زندگی آنها باین است که نام- شان پاینده است و باقی، و دیگری گفته است: هر که بعد از آنها جهاد کند از آنها یاد گرفته است پس ثوابی که بمجاهدین دهند برای اینها نیز سودمند خواهد بود و همین است معنی زندگی. و عبید بن عمیر نقل کرد که روز احد پیغمبر [ص] بر کشته‌ی مصعب بن عمیر گذر کرد بر بالین او بایستاد و اینکه آیه را خواند: «مِنَ المُؤمِنِینَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّهَ عَلَیهِ» آنگاه فرمود: اینکه مردم در قیامت گواه من باشند که ستمکاران چه ستمی کرده‌اند بر ما بیائید و ایشان را زیارت کنید و بر آنها سلام کنید، سوگند بخدا که جواب شما را می‌دهند. -قرآن-۵۳۵-۶۰۲ کشف الاسرار نوشته است: پیر طریقت گفت: زندگان سه کسند: یکی زنده بجان، یکی زنده بعلم، یکی زنده بحقّ او که بجان زنده است زنده بقوت است و بباد، او که بعلم زنده است زنده بمهر است و بیاد او که بحقّ زنده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است زندگانی خود بدو شاد، آن شوریده‌ی وقت شبلی رحمه اللّه گفت: باختن جان در وفاء دوستی دولتی رایگانست که دوست او را بجای جانست اگر صد هزار جان داری فدای اینکه وصل کنی حقّا که هنوز رایگانست: چون شاد نباشم که خریدم بتنی|| وصلی که هزار جان شیرین ارزد عاشقی بحقیقت درین راه چون || حسین منصور حلّاج نخاست، وصل دوست با زوار بهواء تفرید پرّان دید خواست تا صید کند دستش بر نرسید بسرش فرو گفتند: یا حسین خواهی که دستت بررسد سر را زیر پای نه، حسین، سر را زیر پای نهاد بهفتم آسمان برگذشت: گر از میدان شهوانی سوی ایوان عقل آئی || چو کیوان در زمان خود را بهفتم آسمان بینی ور امروز اندرین منزل ترا حالی زیانی بد || زهی سرمایه و سودا که فردا زین زیان، بینی [صفحه ۲۷۳] سقطی گفت: در خواب چنان نمود مرا که گفتی: یا سری، خلق را بیافریدم، لختی دنیا دیدند در آن آویختند لختی بلا دیدند در بهشت و عافیت گریختند لختی از بلا نیندیشیدند محنت بجان و دل بازگرفتند و نعمت وصال ما خواستند شما از کدام گروهید و چه خواهید! سری گفت: جواب دادم که «إِنَّکَ لَتَعلَمُ ما نُرِیدُ».«۱۳»۱ -قرآن-۳۱۷-۳۴۹-پاورقی-۳۵۱-۳۵۳ فخر: بعضی گفته‌اند روح آنها زنده است، و بعضی گفته‌اند: با همان بدن هاشان زنده هستند. عبده: بهتر آن است که بگوئیم چون بوسیله‌ی وحی و نبوّت بما رسیده است که آنها زنده هستند، پس ما معتقدیم که اینکه زندگی غیبی است که از حقیقت و چگونگی آن نباید گفتگو کنیم و بیش از آنچه بما گفته‌اند نباید چیزی بگوئیم. تأویلات کاشانیّ: یعنی خواه آنهائی که برای راه خدا و جهاد کوچک خود را مهیّا کردند و اقدام بجنگ کردند تا کشته شدند، و یا آنانکه بجهاد اکبر و کشتن نفس و ریشه‌کن کردن خواهشها خود را بکشند در هر صورت زنده هستند بحیات حقیقی و دور هستند از پلیدیهای طبیعت. «یُرزَقُونَ فَرِحِینَ» ۱۷۰ ابو الفتوح: إبن سمیقع فارحین قرائت کرده است و هر دو بیک معنی است. -قرآن-۱-۲۵ زمخشری: جمله‌ی «یرزقون» تأکید حیات و زندگی آنها را می‌فهماند. «فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ» ۱۷۰ کشّاف: آن فضل که ایشان را فرح- آور است، شهادت است و کرامتی که بآنها رسیده است و از خویشان خود جلو افتاده- اند و به نعمتهای ابدی واصل شده‌اند. -قرآن-۱-۴۹ «وَ یَستَبشِرُونَ» ۱۷۰ ابو الفتوح: بعضی گفتند: یعنی شهیدان شادند بایمان و فکر و عمل خویشان‌شان که زنده هستند چون خدا آنها را همه روز از حال زندگان خبردار می‌کند، و بعضی گفته‌اند: چون از حال اینها خبردار هستند و -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۲۷۴] می‌دانند چه وقت دوستان‌شان بفیض شهادت می‌رسند، از آن شادند که آنها از کرامت و فضل خدا بهره‌مند خواهند شد. «لَم یَلحَقُوا بِهِم» ۱۷۰ مجمع: یعنی آنهائیکه هنوز ملحق بشهداء نشده‌اند و در آینده بدرجه‌ی آنها می‌رسند، و بعضی گفته‌اند: یعنی: شهیدان شادند به آنهائیکه ملحق بدرجه‌ی آنها نیستند و بمقام شهادت نرسیده‌اند چون می‌دانند که آنها مسلمان هستند و خوف و اندوه ندارند. -قرآن-۱-۲۴ «مِن خَلفِهِم» ۱۷۰ شاید برای توضیح باشد که شهداء شادند بمسلمانان زنده که هنوز ملحق بآنها نشده‌اند، چون زنده‌ها و ملحق نشده‌ها بسیار هستند هم مؤمن و هم کافر ولی با جمله‌ی «من خلفهم» توضیح شده است آنهائیکه در پشت سر و باقی مانده‌ی شهیدانند زیرا معلوم است که آنها مسلمانان هستند. -قرآن-۱-۱۷ «یَستَبشِرُونَ الخ» ۱۷۱ ابو الفتوح: کلمه‌ی «نعمة» نکره و نامعیّن است تا معلوم شود که نعمت آن عالم برای شهیدان نامحدود است و چون مقیّد شده است که از جانب خدا است ارزش آن بیشتر معلوم می‌شود. -قرآن-۱-۱۶ «وَ أَنَّ اللّهَ لا یُضِیعُ» ۱۷۱ همزه‌ی [انّ] دو جور قرائت شده است با فتح و کسر، و عبد اللّه مسعود بی‌واو قرائت کرده است. -قرآن-۱-۳۲ ابو الفتوح: ابو هریره از پیغمبر [ص] روایت کرده است: زخم شمشیر بر بدن آنکه جهاد کند و شهید شود مانند قرصه [نشکون] درد و ناراحتی دارد. و نیز روایت شده است که گاز دهان مورچه سختتر است از زخم نیزه و شمشیر بر بدن شخص شهید براه خدا. «الَّذِینَ اسْتَجابُوا» ۱۷۲ طبری: دنباله‌ی آیت پیش است یعنی خدا ضایع نمی‌کند مزد کسانیکه اجابت کردند دعوت پیغمبر را و با همه‌ی زخم و جراحت روانه بسوی حمراء الاسد شدند. -قرآن-۱-۲۴ ابو الفتوح نوشته است: جابر بن عبد اللّه انصاریّ گوید: پدر مرا کشته بودند و او هفت دختر رها کرده بود من گفتم یا رسول اللّه چه فرمائی مرا دانی که پدر بمن [صفحه ۲۷۵] هفت عورت رها کرده است و بر سر ایشان مرد نیست و من نخواهم که تو بجهاد روی و من در خدمت تو نباشم، رسول علیه السّلام گفت: بر ایشان خلیفتی بدار و تو بیا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما همچنین کردیم. «لِلَّذِینَ أَحسَنُوا مِنهُم» ۱۷۲ مفسّرین غیر از شیخ محمّد عبده، بقیّه اینکه جمله را بیان و توضیح جمله‌ی پیش دانسته‌اند. -قرآن-۱-۳۲ «قالَ لَهُمُ النّاسُ إِنَّ النّاس» ۱۷۳ همانطور که در شأن نزول نوشتیم مفسّرین نوشته‌اند که مقصود از کلمه‌ی «النّاس» اوّل یا نعیم بن مسعود است یا مردم ثقیف، ابو الفتوح از سدّی نقل کرده است که چون پیغمبر در سال بعد از احد آماده‌ی رفتن به میعادگاه با ابو سفیان شد منافقین مردم را ترساندند و مقصود از کلمه‌ی «النّاس» عموم منافقین است. و «النّاس» دوّم بطوریکه در شأن نزول نوشتیم مقصود ابو سفیان و یاران او بوده است. -قرآن-۱-۴۱ «فَزادَهُم إِیماناً» ۱۷۳ مفسّرین باین جمله استدلال کرده‌اند بر اینکه ایمان قابل کمی و زیادی است. -قرآن-۱-۲۲ زمخشری: در برابر شنیدن سخن آن مردم و ترساندن آنها حمیت و غیرت ایشان تحریک شد و آهنگ جنگ کردند و اینکه نمونه ثبات عقیده و خلوص نیّت آنها بود. «وَ نِعمَ الوَکِیل» ۱۷۳ ابو الفتوح: واقدی گفت و کیل در اینکه جمله بمعنی مانع است. مناسب اینکه جمله رباعی بابا طاهر است: -قرآن-۱-۲۳ کشیمان ار بزاری از که ترسی ||! برانی ار بخواری از که ترسی! باین نیمه دل از کس مو نترسم || دو عالم دل تو داری از که ترسی! «فَانقَلَبُوا بِنِعمَةٍ مِنَ اللّهِ وَ فَضلٍ» ۱۷۴ طبری: نعمه یعنی آسایش مسلمین از برابر شدن و جنگ با اعراب، و فضل یعنی: سود از تجارت که در اینکه سفر نصیب‌شان شد و مزد و اجر اطاعت فرمان پیغمبر. -قرآن-۱-۴۹ «لَم یَمسَسهُم سُوءٌ» ۱۷۴ طبری اینکه جمله را آسایش از کشتن معنی کرده است. -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۲۷۶] «وَ اتَّبَعُوا رِضوانَ اللّهِ» ۱۷۴ مجمع: یعنی برفتن پی دشمن دنبالگیری از رضای خدا است. - قرآن-۱-۳۳ ابو الفتوح: مردم از پیغمبر [ص] پرسیدند: اینکه عمل ما و تعقیب از دشمن جهاد شمرده می‌شود! اینکه آیه برای جواب آنها است که اینکه کار متابعت رضای خدا است. فخر: آنهائیکه تاریخ جنگهای پیغمبر [ص] را نوشته‌اند اختلاف کرده‌اند: بعضی گفته‌اند که مجموع اینکه آیات در بدر صغری نازل شده است. واقدی گفته است: آیت اوّل [الَّذِینَ استَجابُوا] در حمراء الاسد نازل شده است و دوّم، [الَّذِینَ قالَ لَهُمُ النّاسُ] در بدر صغری نازل شده است و اینکه نزدیکتر است بقبول از اینکه جهت که در آیت اوّل گفته شده است [با آنکه زخمدار بودند اجابت کردند] و از احد تا بدر صغری یک سال فاصله شده است و در اینکه مدّت جنگی نبوده است که یاران پیغمبر [ص] زخمدار باشند پس معلوم می‌شود با حال زخمداری از احد بحمراء الاسد دعوت شدند و اجابت کردند، و اگر عقیده‌ی دیگران را قبول کنیم که آیت اوّل در بدر صغری بوده است باید بگوئیم مقصود از قرح شکست و هزیمت است. یعنی آنهائیکه در احد شکست خوردند و فرار کردند پس از آن توبه کردند و تقوی و نیکوکاری پیش گرفتند و پس از آن اجابت کردند دعوت خدا و پیغمبر را تا آخر. -قرآن-۳۱-۵۴-قرآن-۹۹-۱۳۴ «إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیطانُ یُخَوِّف» ۱۷۵ طبری: یعنی مؤمنین را بکافران میترساند «وَ خافُونِ» ۱۷۵ روح البیان: خوف سه مرتبه دارد: -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۹۲-۱۰۵ اوّل: ترس عموم مردم از عذاب خدا. دوّم: ترس خواص از دوری رحمت خدا، سوّم: ترس خاصّ الخاص فقط از خدا است که اینکه سخن منقول از پیغمبر [ص] اشاره باین سه درجه است: «اعوذ بعفوک من عقابک، و اعوذ برضاک من سخطک، و اعوذ بک منک» و اینکه شعر را بمناسبت آورده: [صفحه ۲۷۷] کسی را دانم اهل استقامت || که باشد بر سر کوی ملامت ز اوصاف طبیعت پاک مرده || باطلاق هویّت جان سپرده برفته سایه و خورشید مانده || تمام از گرد خود دامن فشانده سخن ما: ۱- جمله‌ی: «بَل أَحیاءٌ عِندَ رَبِّهِم» می‌گوئیم: -قرآن-۲۵-۵۵ مثنوی گفته است: ای برادر تو همین اندیشه‌ای || ما بقی خود استخوان و ریشه‌ای گر گلست اندیشه‌ی تو گلشنی || ور بود خاری تو هیمه گلخنی در آفرینش خداوند برتری انسان بر دیگر موجودات بواسطه‌ی فکر و اندیشه او است که تمام مظاهر تمدّن و تکامل بشر و نموداری اسرار آفرینش که پیوسته در فزونی است مولود فکر و عقل و نیروی تخیّل آدمی است و هر فرد بهر اندازه که درجه‌ی فکر او باشد بهمان اندازه برتری و امتیاز بر دیگران پیدا می‌کند، پس اگر شخصی فکرش بکارهای ثابت و مفید برای حقّ بود و موجب ثبات اجتماع و تقویت افکار دیگران شد که آنهم یکی از وسایل توسعه‌ی آفرینش خداوند است البتّه فکر و اندیشه‌ی اینجور آدم که حقیقت انسانیّت او است ثابت است چون اثر همانند او که تقویت و پیشرفت افکار دیگران است از آن پیدا می‌شود، پس تا هر وقت افکار و اندیشه‌های صالح و شایسته‌ی مولود فکر آن شخص در جهان باقی باشد پس همان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شخص که حقیقت او فکر و اندیشه‌ی او است پایدار است و ثابت دنبال اینکه مقدّمه می‌گوئیم: آنهائیکه برای پیشرفت اسلام و تربیت بشر کوشش کردند و تا پای جان ایستادگی نمودند وسیله‌ی پیدایش و پایداری آدمیّت شده‌اند و عامل مؤثّر و کمک مهمّ در توسعه‌ی بالاترین مرتبه‌ی آفرینش خدا بوده‌اند که افزایش و پیشرفت تربیت باشد و اصلاح وحشیهای انسان‌نما، از اینجهت اینکه- گونه مردم علاوه بر اینکه نمرده‌اند هرچه دامنه‌ی عمل آن روزشان وسیعتر میشود امروز زندگی آنها نمودارتر می‌شود و جهت اینکه در آیه بالخصوص نام کشتگان در راه خدا برده شده است با اینکه همه‌ی مردمان صالح در عالم دائمی خداوندی [صفحه ۲۷۸] بهره‌مند هستند. برای آنست که هدف و منظور آنها که اصلاح اجتماع و تربیت انسان باشد از همه بالاتر بوده است و برای اینکه هدف بالاترین تمکّن خود را که جان آنها بوده است داده‌اند. مثنوی می‌گوید: در جوانی حمزه عمّ مصطفی || با زره می‌شد مدام اندر وغی«-فرمت-۶۶-۶۸ اندر آخر حمزه چون در صف شدی || بی‌زره سرمست در غزو آمدی خلق پرسیدند کای عمّ رسول || ای هژبر صف‌شکن شاه فحول«-فرمت-۶۲-۶۴ نی که لا تلقوا بایدکم الی || تهلکه خواندی ز پیغام خدا پس چرا تو خویش را در تهلکه || می‌بیندازی چنین در معرکه گفت حمزه چون که بودم من جوان || مرگ می‌دیدم و داغ اینکه جهان لیک از نور محمّد من کنون || نیستم اینکه شهر فانی را زبون از برون حسّ لشگرگاه شاه || پر همی بینم ز نور حق سپاه خیمه در خیمه طناب اندر طناب || شکر آنکه کرد بیدارم ز خواب آنکه مردن پیش چشمش تهلکه است || حکم لا تلقوا بگیرد او بدست وانکه مردن پیش او شد فتح باب || سارعوا آید مرا او را در خطاب هر که یوسف دید جان کردش فدا || هر که گرگش دید، برگشت از هدی مرگ هر یک ای پسر همرنگ او است || آینه‌ی صافی یقین همرنگ رو است پیش ترک آئینه را خوش‌رنگی است|| پیش زنگی آئینه هم زنگی است ای که می‌ترسی ز مرگ اندر فرار || آن ز خود ترسانی ای جان هوشدار زشت روی تست نی رخسار مرگ || جان تو همچون درخت و مرگ برگ از تو رسته است ار نکوئی است ار بد است || ناخوش و خوش هم ضمیرت از خود است [صفحه ۲۷۹] لیک نبود فعل همرنگ جزا || هیچ خدمت نیست مانند عطا مزدوران نمی‌ماند بکار || کان عرض وین جوهر است و پایدار آن همه سختی روز است و عرق || و اینکه همه سیم است و زر اندر طبق هیچ ماند آب مر فرزند را ||! هیچ ماند نی شکر مر قند را! ۲- دوّمین سخن ما: در جمله‌ی: «یَستَبشِرُونَ بِالَّذِینَ لَم یَلحَقُوا» بطوری که حافظ گفته است: -قرآن-۳۸-۸۲ جلوه‌ی حسن تو دل می‌برد از شاه و گدا || چشم بد دور که هم جانی و هم جانانی گرچه دوریم بیاد تو قدح می‌نوشیم || بعد منزل نبود در سفر روحانی کسانیکه از اینکه عالم چشم بسته‌اند بواسطه‌ی آسایش از گرفتاری مادی، فاصله‌های زمانی و مکانی برای آنها تصوّر ندارد چون وسیله‌ی ادراک آنها اینکه وسائل ظاهری نیست مثل چشم و گوش و غیره که لوازم زیادی داشته باشد بلکه آنها با وسیله‌ی اصلی که روان و یا نفس باشد بطور استقلال و بی‌نیاز از آلات و ابزار کار خود را انجام می‌دهند از اینکه جهت احاطه دارند بحوادثی که با آن ارتباط داشته‌اند و برای همین است که می‌دانند دوستان و همکیشهای آنها چه- طور برگذار می‌کنند، و چه مقامی برای آنها آماده است که پس از مرگ به آن می‌رسند و آیا تا چه اندازه آنها می‌توانند با اینکه عالم رابطه پیدا کنند و از حوادث جهان مطّلع شوند! ممکن است بگوئیم: همانطور که در بحث معاد گفتیم، آنچه انسان بوسیله‌ی اینکه عضلات و وسایل مادی انجام میدهد وسیله‌ی موجودیّت ابدی و بقای همیشگی او خواهد بود، پس تا هر اندازه که در اینکه عالم کار انجام داده است و وسائل مادّی خود را بکار برده است بهمان اندازه موجودّیت ابدی و بقای همیشگی برای او تولید می‌شود و شاید از اینکه جمله‌ی آیه بتوانیم اینکه مطلب را بفهمیم که اطّلاع شهداء از حال همان رفقای خودشان هست چون نام آنها [صفحه ۲۸۰] بطور مختصر برده شده است و بیشتر از آن چیزی بآنها نسبت نداده و اطّلاع از جای دیگر برای ایشان گفته نشده است. و مثنوی هم شاید بهمین اندازه اشاره داشته است در شعر گذشته: گر گلست اندیشه‌ی تو گلشنی || ور بود خاری تو هیمه گلخنی یعنی بهر اندازه که خود را بصورت گل نمایش داده و مانند گل برای خود و دیگران بوده است وسعت گلشن او در عالم دیگر بهمان اندازه است و وسعت گلخنی که در عالم دیگر برای او مهیّا است بمقداری است که در اینکه عالم برای خود و دیگران خار و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موذی بوده است. ۳- سوّمین سخن ما در اینکه آیات اینکه است: آیت ۱۷۲ جمله‌ی «الَّذِینَ اسْتَجابُوا- الخ» شاید اشاره باین باشد که در اوّل گفته شده است: مزد مؤمنین را خدا نابود نمی‌کند زان پس باین جمله روشن شده است «لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا- الخ» یعنی کسانی مزد بزرگ دارند که با پذیرفتن دعوت خدا و رسول پرهیزگار و نکوکارند که برای نکوکاری و پرهیز از نافرمانی دعوت را پذیرفتند و بدرستی مسلمان بودند نه که بزبان بپذیرند و یا برای شهرت و غنیمت و دیگر هدفها. -قرآن-۷۳-۹۵-قرآن-۲۴۲-۲۶۴

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۷۶ تا ۱۷۹]

وَ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ یَضُرُّوا اللَّهَ شَیْئاً یُرِیدُ اللَّهُ أَلاَّ یَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِی الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ[۱۷۶] إِنَّ الَّذِینَ اشْتَرَوُا الْکُفْرَ بِالْإِیمانِ لَنْ یَضُرُّوا اللَّهَ شَیْئاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ[۱۷۷] وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ[۱۷۸] ما کانَ اللَّهُ لِیَذَرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلی ما أَنْتُمْ عَلَیْهِ حَتّی یَمِیزَ الْخَبِیثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُطْلِعَکُمْ عَلَی الْغَیْبِ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَجْتَبِی مِنْ رُسُلِهِ مَنْ یَشاءُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا فَلَکُمْ أَجْرٌ عَظِیمٌ[۱۷۹] -قرآن-۱-۷۶۳[صفحه ۲۸۱] معنی لغات: «نملی» از مصدر املاء بمعنی زمان چیزی را بدرازا کشاندن تأخیر انداختن و کلمه‌ی ملوان از همین ماده است بمعنی شب و روز. «اثما» گناه. «لیذر» از مصدر وذر بمعنی واگذاشتن، بحال خود رها کردن. «یجتبی» از مصدر اجتباء بمعنی انتخاب کردن و برگزیدن. شأن نزول: مفسّرین برای اینکه آیات جهت مخصوص نوشته‌اند فقط در ضمن معنی متذکّر شده‌اند که مقصود دلداری پیغمبر [ص] است و یا توصیف کفّار. ترجمه: ۱۷۶ ای محمّد آن کسان که شتاب به بیدینی می‌کنند تو را اندوه- ناک نکنند که نتوانند اندک زیانی بخدا رسانند. و خدا می‌خواهد و بسرنوشت کرده که بآن جهان بایشان بهره‌ای نرساند و آزاری بزرگ برای‌شان باشد. ۱۷۷ همانا آن کسان که دین دادند و کفر خریدند هرگز بخدا زیانی نزدند و برای‌شان آزاری دردناک بود. . و آن کسان که کافر شدند نه پندارند که مهلت ما برای آنان نیکی بایشان باشد. بلکه آنان را بروزگاری رها می‌کنیم تا بر گناه خود بیفزایند و آزاری بخواری برای‌شان باشد. ۱۷۹ خدا مؤمنان را بر آنگونه که هستند بخود نگذارد تا آنکه ناپاک ز پاک جدا کند [و مؤمن و منافق نمودار شود] و نشود که شما مؤمنان را ز غیب آگاه کند [تا از درون یکدگر خبردار شوید و مومن ز منافق باز شناسید] ولی آن را که خواهد و بسرنوشت کرده پیغمبرانند که برمی‌گزیند [و به هنگام مصلحت از غیب خبردارشان می‌کند یا از پیغمبران خود آن را که خواهد می‌گزیند و از غیب خبردار می‌کند] پس شما بخدا و پیامبران او بگروید که اگر مؤمن و پرهیزگار شوید مزدی بزرگ دارید. گفتار مفسّرین: «لا یَحْزُنْکَ» نافع با صدای جلوی یاء و صدای زیر زاء قرائت کرده [یحزن] و بقیّه با فتح یا و ضم زاء خوانده‌اند. -قرآن-۱۶-۳۰ «یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ» ۱۷۶ مجمع: مجاهد و إبن اسحاق گفته‌اند: مقصود منافقین است. و ابی علیّ جبّائی گفته است: عده‌ای اعراب مرتد شدند، به اینکه وسیله پیغمبر [ص] را تسلیه می‌دهد. -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۲۸۲] عبده: سرعت در کفر می‌فهمانند که مقصود مقاومت با مسلمین و کومک بکفّار است مثل ابو سفیان. «لَنْ یَضُرُّوا اللَّهَ» ۱۷۶ مجمع: شاید در دل پیغمبر اندیشه‌ای پیدا شده که خود کوتاهی کرده است در کار و وظیفه‌اش و اینکه موجب شده است که عدّه‌ای مرتدّ شوند یا کافر بمانند، باین جمله آن حضرت را تسلیت است که بخدا و وظیفه‌ی تو ضروری متوجّه نشده است و زیان آن بر خود آنهاست. -قرآن-۱-۲۵ فخر: چون کافران پس از جنگ احد سرزنش می‌کردند که اگر پیغمبر بود شکست باو نمی‌رسید و عدّه‌ای از ترس قریش کافر شدند و نیز کفّار عده جمع می‌کردند که اسلام را نابود کنند، اینکه حوادث پیغمبر [ص] را نگران داشت که شاید وقفه در پیشرفت اسلام بشود، با اینکه جمله خاطر آنحضرت آرام شد که اینکه کارها بخدا یعنی پیشرفت دین خدا ضرر ندارد. «یُرِیدُ اللَّهُ أَلاَّ یَجْعَلَ» ۱۷۶ نتیجه‌ی معنی چند نفر از مفسّرین اینکه است: -قرآن-۱-۳۳ [در عالم دیگر خداوند حکم خواهد کرد که قرار ندهد تا آخر]. زمخشری: فایده‌ی جمله‌ی: [یرید] اینکه است که آنها خود از هم اکنون چنان موجب محرومیّت خویشتن را در عالم دیگر مهیّا کرده‌اند که راه برگشتن نیست چون سخت در کفر خود ثابت هستند بدرجه‌ای که خدا و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ارحم الرّاحمین هم نمی‌خواهد بآنها رحم کند. عبده: یعنی فساد فطرت آنها و نهاد زشتشان طوری است که باید محروم باشند. و خدا قرار ندهد برای ایشان بهره تا آخر. «لَن یَضُرُّوا اللّه» ۱۷۷ جهت تکرار اینکه جمله را مجمع البیان نوشته است: -قرآن-۱-۲۵ در آیت پیش برای تسلیت پیغمبر [ص] است که نگران مباش چون کار آنها آسیب ندارد و در اینکه آیه برای بیان و توضیح و نتیجه‌ی عمل است که زیان بر خود آنها است نه بر خدا. فخر: کفر اینکه مردم خواه بواسطه‌ی برگشتن از دین بحب دنیا باشد خواه بواسطه‌ی سلیقه و طرز فکر باشد و خواه در نتیجه‌ی بحث و گفتگوی با یکدیگر و [صفحه ۲۸۳] حسد و عداوت میان آنها باشد دلیل بر ضعف عقل و اراده‌ی آنها است که اثری و ضرری ندارد. «لا یَحسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا» ۱۷۸ مجمع: مقاتل گفته است: مقصود کفّار مکّه است. و عطاء گفته است: مقصود یهود بنی قریظه و بنی نضیر هستند. -قرآن-۱-۳۷ ابو الفتوح: حمزه با تاء قرائت کرده است یعنی: تو ای پیغمبر گمان مبر و بقیّه با یاء خوانده‌اند یعنی: کافران گمان نبرند. «أَنَّما نُملِی لَهُم خَیرٌ» ۱۷۸ مجمع: یعنی: درازی عمر کافران که در احد کشته نشدند و زنده ماندند موجب تشدید عقاب آنها است در عالم دیگر و کشته شدن مؤمنین تسریع برسیدن نعمتهای آنجا است. -قرآن-۱-۳۱ ابو الفتوح: مقصود اینکه است که اینکه مهلت و درازی عمر را خدا برای خیر آنها معیّن کرده است، لیکن خود از آن استفاده نمی‌کنند. «إِنَّما نُملِی لَهُم لِیَزدادُوا» ۱۷۸ ابو الفتوح: لام «لِیَزدادُوا» بمعنی نتیجه است یعنی نتیجه‌ی مهلت و درازی زندگی آنها زیادی گناه است و بس و معنی لام غرض و هدف کار نیست چون از خداوند قبیح است که برای زیادی گناه عمر آنها را دراز کند، کسی از پیغمبر [ص] پرسید کدام دسته مردم بهتر هستند! فرمود: آنکه عمرش دراز و عملش نیکو باشد. پرسید کدام بدتر! فرمود: آنکه عمرش دراز و کارش بد است. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۶۰-۷۳ عبد اللّه مسعود گفت: برای مردم نیک و بد مرگ به از زندگی است، که اوّلی از بار وظائف زندگی رها می‌شود و دوّمی: مردم از او آسوده می‌شوند. مجمع: ابو القاسم بلخی در معنی اینکه آیه گفته است: کافران گمان نکنند که درازی عمرشان برای آن است که کارهای آنها پسندیده است و مقبول بلکه اینکه زندگی بر زیان آنها است چون ما بآنها درازی عمر می‌دهیم و ایشان بگناه خود می‌افزایند و خود را سزاوار عذاب می‌کنند. کشاف: در جمله‌ی اوّل بهتر است که: «انّ ما» نوشته شود جدا از یکدگر [صفحه ۲۸۴] تا معنی چنین شود: گمان نبرند که آنچه درازی عمر است خوب است و در جمله‌ی دوم بایستی «انّما» متّصل نوشته شود یعنی همانا زیادی عمر نتیجه‌اش گناه است ولی چون در قرآن عثمان هر دو متّصل نوشته شده است تخلّف جایز نیست. فخر: ممکن است معنی جمله بر تقدیم و تأخیر باشد که معنی اینکه گونه باشد: گمان نبرند کافران که درازی عمر برای زیادی گناه است بلکه زیادی عمر برای آنها بهتر است ولی اینکه معنی بر خلاف قرائت قاریها است چون باین معنی بایستی بر عکس قرائت باشد که در اوّل «انّما» بکسر در همزه و دومی «انّما» بفتح همزه باشد تا اینکه معنی درست باشد. روح البیان: ممکن است چیزی بصورت نعمت و بواقع نقمت و ناگواری باشد مانند اینکه شیرینی مسموم بکسی بدهند. سعدی گفته است: شنیده‌ام که بقصّاب گوسفندی گفت || در آن زمان که بخنجر سرش ز تن ببرید جزای هر بن خاری که خورده‌ام دیدم || کسی که پهلوی چربم خورد چه خواهد دید «عَلی ما أَنتُم عَلَیهِ حَتّی یَمِیزَ الخَبِیثَ مِنَ الطَّیِّبِ» ۱۷۹ طبری: یعنی خدا شما مؤمنین را بهمین حال که هستید و منافق و مؤمن بهم آمیخته‌اید رها نمی‌کند تا منافقرا که کفر خود پنهان می‌دارد از مؤمن خالص صادق جدا نماید. مجاهد گفته است یعنی: روز احد مؤمن و منافق از یکدگر تمیز داده شدند. -قرآن-۱-۷۲ مجمع: قتاده و سدی گفته‌اند: یعنی کافر از مؤمن جدا و تمیز داده شود و برای تمیز خبیث از طیّب چند وسیله نوشته است: ۱- بآزمایش در انجام تکالیف مثل جهاد روز احد و مانند آن. ۲- علامتها و طرز رفتار و کار آنها که معلوم می‌شد مؤمن است یا منافق است ۳- چون مؤمنین از طرف خدا یاری شوند افزایش می‌یابند و منافقین شکسته و خوار و اندک می‌شوند و هر دسته بخوبی از دیگری تمیز داده می‌شود. ابو الفتوح: در جهت نزول آیه اختلاف است: کلبیّ گفته است: مشرکان [صفحه ۲۸۵] گفتند: ای محمّد تو می‌گوئی مؤمنین بتو اهل بهشت هستند و منکرین تو دوزخی، اکنون بگو کی مؤمن و بهشتی است و کی کافر و دوزخی! اینکه آیه نازل شد. ابو العالیه گفته است: مؤمنین از پیغمبر [ص] خواستند که وسیله‌ی امتیاز میان آنها و منافقین باشد اینکه آیه نازل شد و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در معنی آیه اختلاف است. إبن عبّاس و مقاتل و ضحّاک گفتند: کلمه‌ی «انتم» خطاب بمنافقین است، یعنی: خدا نمی‌گذارد که مؤمنین مشتبه و آمیخته باشند با شما منافقین بهمین روش که اکنون اظهار اسلام می‌کنید تا از یکدگر جدا بکند، و عدّه‌ای گفته‌اند: کلمه‌ی «انتم» خطاب بمؤمنین است و معنی چنین است: خدا نمی‌گذارد که شما مؤمنین بهمین طور که هستید آمیخته با منافقین بمانید تا وسیله‌ی تمیز فراهم شود، و قراء کوفه «یمیّز» با ضم یای اوّل و فتح میم و تشدید و فتح یای دوم قرائت کرده‌اند و بقیه‌ی قراء «یمیز» بفتح یای اوّل و کسر میم و سکون یای دوم قرائت کرده‌اند و نتیجه‌ی معنی تفاوت نمی‌کند. تفسیر نشابوری: کلمه‌ی خبیث مقدّم بر طیّب آورده شده است برای اینکه چون پست است و باید جدا شود پس منظور و مورد گفتگو در جمله خبیث است و باید از آن سخن گفته شود. «لِيُطْلِعَكُم عَلَى الغَيبِ» ۱۷۹ مفسّرین از اینکه جمله چنین نتیجه گرفته‌اند خدا مؤمن و منافق را بهر وسیله باشد مانند گرفتاریها و تکالیف از یکدگر جدا میکند ولی اطّلاع از غیب و اسرار نهانی مناسب با ساختمان بشر نیست و نمی‌شود که مردم بواسطه‌ی اطّلاع از غیب مؤمن و منافق را بشناسند. -قرآن-۱-۳۲ «يَجتَبِي مِن رُسُلِهِ» ۱۷۹ مفسّرین اینکه جمله را در برابر جمله‌ی سابق برای توضیح آن دانسته‌اند که اطّلاع از غیب فقط برای آنهائی است که خدا برسالت انتخاب می‌کند که آنها مطّلع می‌شوند چه کسی مؤمن و چه کسی منافق است. -قرآن-۱-۲۷ مجمع از سدّی نقل است: مقصود از اینکه جمله اینکه است که خدا پیغمبر را از مردمان صالح انتخاب می‌کند، امّا او را هم از غیب مطّلع نمی‌کند. [صفحه ۲۸۶] فخر: دو معنی دیگر برای اینکه جمله احتمال داده است: ۱- کسی را خدا از غیب آگاه نمی‌کند ولی انتخاب پیغمبر می‌کند تا به اطاعت و نافرمانی از او مؤمن از منافق شناخته شود. ۲- همه‌ی مردم لیاقت ندارند که مانند پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطّلع از غیب باشند و بی‌نیاز از شخص پیغمبر، فقط یک فرد را باین مقام انتخاب می‌کند و بقیّه را مأمور به اطاعت او. «وَ إِن تُؤمِنُوا وَ تَتَّقُوا فَلَكُم أَجرٌ» ۱۷۹ روح البیان: اینکه جمله دنباله‌ی جمله پیش اشاره است به اینکه که مقام برگزیدگی و اجتباء ممکن نیست مگر با تقوی و پرهیزگاری بقول سعدی: -قرآن-۱-۴۸ قدم باید اندر طریقت نه دم || که اصلی ندارد دم بی‌قدم سخن ما: ۱- آیت اوّل بوسیله‌ی خطاب به پیغمبر راهنمائی و اصلاح افکار است که کجروی و انحراف مردم آسیبی بدستگاه آفرینش ندارد و در نتیجه: هر چه کنی بخود کنی || گر همه نیک و بد کنی پس ما نباید متعصّب و یا اندوهناک باشیم که دیگران بروش و طریقه‌ی ما نمی‌روند. ۲- در سه آیه کلمه‌ی عذاب توصیف شده است، باوصاف مختلف: اوّل بعظم توصیف شده است، شاید باین مناسبت باشد که چون منافقین سرسختی و پافشاری در ابقای کفر و جلوگیری از اسلام می‌کنند، گرفتاری آنها بقدری زیاد است که اندازه‌ی آنرا نمی‌توانید دریابید که دامنه‌ی آن چقدر خواهد بود، در آیت بعد برای آنهائیکه دست از دین برمی‌دارند و کفر را انتخاب می‌کند عذاب- شان الیم و دردناک معرّفی شده است شاید برای آن باشد که چون فقط خود را از کمالات آدمیّت محروم کرده‌اند که اسلام نپذیرفته‌اند، خود در رنج و درد هستند و در آیت سوّم برای آنهائی که زیاد زندگی می‌کنند و کافر هستند عذاب خوارکننده و وهن‌آور معیّن شده است، ممکن است چون اینطور مردم دیگران را سرزنش [صفحه ۲۸۷] می‌کردند که شما بجنگ می‌روید و خود را تسلیم بمرگ می‌کنید، و خودشان را به چشم دیگران جلوه می‌دادند که درازی عمر و مال و آسایش زندگی دارند بر خلاف مسلمین که گرفتاری‌های متنوّع داشتند برای آنها در برابر اینکه ادعاها گرفتاری با کمال خواری است که دیگران می‌بینند آنها را که بچه صورتی درآمده‌اند و ایشان هم در برابر گردنفرازیهای گذشته از خواری و ذلّت خود رنج می‌برند.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸۰ تا ۱۸۴]

وَ لا يَحسَبَنَّ الَّذِينَ يَبخَلُونَ بِما آتاهُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ هُوَ خَيراً لَهُم بَل هُوَ شَرٌّ لَهُم سَيُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بِهِ يَومَ القِيامَةِ وَ لِلّهِ مِيراثُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِيرٌ [۱۸۰] لَقَد سَمِعَ اللّهُ قَولَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللّهَ فَقِيرٌ وَ نَحنُ أَغنِياءُ سَنَكتُبُ ما قالُوا وَ قَتلَهُمُ الأَنبِياءَ بِغَيرِ حَقٍّ وَ نَقُولُ ذُوقُوا عَذابَ الحَرِيقِ [۱۸۱] ذلِكَ بِما قَدَّمَت أَيدِيكُم وَ أَنَّ اللّهَ لَيسَ بِظَلّامٍ لِلعَبِيدِ [۱۸۲] الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللّهَ عَهِدَ إِلَينا أَلّا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نُؤمِنَ لِرَسُولٍ حَتّی یَأتِیَنا بِقُربانٍ تَأکُلُهُ النّارُ قُل قَد جاءَکُم رُسُلٌ مِن قَبلِی بِالبَیِّناتِ وَ بِالَّذِی قُلتُم فَلِمَ قَتَلتُمُوهُم إِن کُنتُم صادِقِینَ[۱۸۳] فَإِن کَذَّبُوکَ فَقَد کُذِّبَ رُسُلٌ مِن قَبلِکَ جاؤُ بِالبَیِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ الکِتابِ المُنِیرِ [۱۸۴] -قرآن-۱-۹۰۸ معنی لغات: «سیطوّقون» از طوق بمعنی گردن بند یعنی بشکل طوق درست می‌کنند. «ذوقوا» از ذوق بمعنی چشیدن. «زبر» جمع زبور کتاب پند و حکمت. ترجمه: [پس از آنکه عاقبت کار کافر و منافق را دانستید اکنون سرنوشت بخیل و مانع زکات و رفتار و گفتار مردم منحرف و لجوج را بشنوید]: ۱۸۰ آنان که بخل میکنند [صفحه ۲۸۸] و از آنچه خدا بآنها تفضّل فرمود بدیگران بهره نمی‌رسانند گمان نبرند که سود می- برند، بلکه اینکه کار زیانی است که خود آن را فراهم کرده‌اند و بزودی رستاخیز باشد و اینکه اموال طوقی بر گردن آنها شده و همه‌ی بازمانده‌ی در زمین و آسمان برای خدا و بقدرت خدا می‌ماند و او بداند آنچه شما کنید. شأن نزول آیت ۱۸۱ لقد سمع اللّه: در مجمع البیان از مجاهد نقل کرده است: چون اینکه آیه نازل شد: «مَن ذَا الَّذِی یُقرِضُ اللّهَ قَرضاً حَسَناً» حییّ بن اخطب گفت: معلوم می‌شود خدا فقیر است و ما بی‌نیاز هستیم که از ما قرض می‌کند اینکه آیه در جواب او نازل شد. -قرآن-۱۱۴-۱۶۵ عکرمه و سدّی و محمّد اسحاق گفته‌اند: پیغمبر نامه‌ای بیهود نوشت که نماز بخوانید و زکات بدهید و قرض الحسنه بفقرا بدهید، و بوسیله‌ی ابو بکر برای آنها فرستاد، او بمدرسه‌ی آنها رفت که عدّه‌ای دور فنحاص بن عاذور که از علمای ایشان بود جمع شده بودند او بابی بکر گفت: اگر مطالب شما درست است پس خدا فقیر است، و ما بی‌نیاز، ابو بکر غضبناک شد و بصورت او زد، او به پیغمبر شکایت کرد و انکار از گفته‌ی خود اینکه آیه در سخن او نازل شد. ترجمه: ۱۸۱ همانا خدا شنید سخن آنان که گفتند: خدا نادار است و ما دارا بزودی آنچه گفتند می‌نویسیم و هم بناروا پیغمبران کشتن‌شان [از گذشتگان- شان بجای گذارده‌ایم] و خواهیم گفت: آزار سوزان آتش بچشید. ۱۸۲ که اینکه همان است که بدست خود جلو فرستادید نه که خدا ببندگان خود ستمکار بود. جهت نزول آیت ۱۸۳ «الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ عَهِدَ» کلبیّ گفته است: چند نفر از سران یهود: [کعب بن اشرف و مالک بن ضیف و غیره] به پیغمبر گفتند: -قرآن-۲۰-۶۱ در تورات بما دستور داده شده است که اگر کسی ادعای پیغمبری کرد بایستی قربانی کند و آتشی از آسمان فرود آید و آن را نابود کند آنگاه دعوای او را بپذیرید اینکه آیه در جواب آن ادعا نازل شد. ترجمه: ۱۸۳آنها که می‌گویند: خدا بما سفارش کرده است: بهیچ پیغمبری [صفحه ۲۸۹] ایمان نیاوریم مگر او برای ما قربانی بیاورد که آتش آسمانی آن را بخورد و نابود کند ای پیغمبر بگو: پیغمبران پیش از من برای شما یهود نشانه‌های نمودار آوردند و هم آنچه گفتید و اگر اینکه گوئید راست است پس چرا شما یهودی نژادان ایشان را کشتید! ۱۸۴ پس ای محمّد اگر تو را دروغگو شمردند [دلگیر مباش] که پیامبرانی پیش از تو را دروغزن گفتند با آنکه نشانه‌های نمودار و کتاب‌های آسمانی و نوشته روشنی بخش برای‌شان آوردند. سخن مفسّرین: «وَ لا یَحسَبَنَّ» ۱۸۰ بیشتر قاریها با یاء قرائت کرده‌اند یعنی آن مردم گمان نکنند و عدّه‌ای با تاء خوانده‌اند یعنی تو ای پیغمبر مپندار و نتیجه‌ی هر دو قرائت یکی است. -قرآن-۱۵-۳۴ «یَبخَلُونَ بِما آتاهُمُ اللّهُ» ۱۸۰ طبری: سدّی گفته است: مقصود بخل و خود داری از دادن زکات است. -قرآن-۱-۳۶ إبن عبّاس گفته است: مقصود علمای یهود است که بخل و خودداری میکنند از اظهار پیغمبری محمّد که در تورات هست ولی معنی اوّل بهتر است. «سَیُطَوَّقُونَ» ۱۸۰ طبری: اینکه مسعود از پیغمبر روایت کرده است: یعنی هر که زکات مالش را ندهد اژدهائی بر گردنش طوق می‌شود. و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۱۸ مقصود طوقی از آتش است. مجاهد گفته است: یعنی مکلف و محکوم می‌شوند که آنچه در دوره‌ی زندگی بخل نموده و بفقرا نداده‌اند در آن عالم همه‌ی آن اموال را حاضر نمایند. تأویلات کاشانی: یعنی مانند طوق بند و مانع می‌شود از رحمت و روحان خداوند و مانند قلاده وسیله‌ی خواری و دوری می‌شود از نور جمال خداوند. ابو الفتوح: پیغمبر فرمود: هر سرمایه که بسهم فقیر آمیخته شود صاحب خود را هلاک خواهد کرد، و روزی زهری بحضور حضرت زین العابدین شرفیاب شد آن حضرت پرسید کجا بودی! عرض کرد: بالین بیماری بودم که هزار دینار در صندوق داشت و بمن وصیّت کرد که آن را بمصارفی برسانم، آن حضرت تکیه کرده بود [صفحه ۲۹۰] چون اینکه بشنید راست نشست و با تعجّب فرمود: هزار دینار در صندوق داشت! شاید اینکه مال را از جهت نامشروع و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خودداری از حق کسی فراهم کرده است! فخر: ممکن است مقصود بخل بعلم و مال هر دو باشد چون پیغمبر فرموده است: اگر کسی علمی داشته باشد و از او بخواهند و او پوشیده بدارد، خداوند لجام آتشین بر سر او زند. «وَ اللّهُ بِما تَعمَلُون» ۱۸۰ ابو الفتوح: إبن کثیر و ابو عمرو بیاء خوانده‌اند یعنی آنچه آنها انجام می‌دهند و بقیّه با تاء خوانده‌اند یعنی: آنچه شما انجام می‌دهید. -قرآن-۱-۳۰ «سَنَکتُبُ» ۱۸۱ حمزه با یاء مضموم قرائت کرده است و لام در «قَتلَهُمُ الأَنبِیاءَ» را هم با ضمّ خوانده است و معنی چنین می‌شود: بزودی نوشته می‌شود گفتار ایشان و کشتن پیغمبران که آنها انجام داده‌اند، و بقیّه‌ی قاریها با نون مفتوح قرائت کرده‌اند و لام «قتلهم» را منصوب خوانده‌اند، و در نتیجه‌ی دو قرائت تفاوتی نیست. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۷۱-۹۵ زمخشری: حسن و اعرج با یاء مفتوح قرائت کرده‌اند تا اینطور معنی بشود: بزودی خدا می‌نویسد. ابو الفتوح: مقاتل گفته است معنی جمله اینکه است که: همه‌ی گفتار و کردار آنها را نگاه می‌داریم که چیزی باز نماند. کلبی گفته است: یعنی: واجب کنیم بر آنها در آخرت آنچه را در دنیا گفتند [مقصود کلبیّ اینکه است که: آثار گفتار زشتشان واجب و ناگزیر است که در عالم دیگر گریبانگیرشان شود]. واقدی گفته است: یعنی نویسندگان اعمال را امر کنیم بنویسند. فخر: ممکن است اینطور معنی شود: اینکه نادانی آنها را در قرآن مینویسیم که برای همیشه زشتی و سرسختی آنها در نظر مردم نمودار باشد. «قَتلَهُمُ الأَنبِیاءَ» ۱۸۱ فخر: ممکن است مقصود آن باشد که سخن شما -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۲۹۱] و پیغمبر کشی اجداد گذشته‌ی شما همه را می‌نویسیم، و ممکن است بمناسبت رضای آن مردم بکار اجدادشان کشتار پیغمبران را بآنها نسبت داده است. «بِقُربانٍ تَأکُلُهُ النّارُ» ۱۸۳ عیسی بن عمرو قرائت کرده است [قربان] با ضمّ و صدای جلو راء و بقیّه با سکون قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۲ ابو الفتوح: اگر بنی اسرائیل قربانی می‌کردند علامت قبولش آن بود که آتشی نمودار می‌شد سفید که هیچ دود از آن دیده نمی‌شد با صدائی که از آن بلند بود و تمامی آن قربانی را فرا می‌گرفت و می‌سوخت. سدّی گفته است: خدا در تورات به بنی اسرائیل سفارش کرده است، هر کس ادّعای پیغمبری کرد از او نپذیرید مگر که آتشی بیاورد و قربانیهای شما را بسوزاند تا آنگاه که عیسی ظهور کند، سخن او را بدون چنین مطالبه بپذیرید و باز در ظهور محمّد هم باو تسلیم باشید و مطالبه‌ی قربانی نکنید. «الزُّبُرِ» ۱۸۴ ابو الفتوح: مفضّل گفته است: از بعض متخصّصین لغت شنیدم که: زبور بمعنی کتاب خوش خطّ است. عکرمه و واقدی گفته‌اند: مقصود حدیثهای گذشتگان است. -قرآن-۱-۱۲ «وَ الکِتابِ المُنِیرِ» ۱۸۴ مفسّرین چند معنی کرده‌اند: ۱- تورات و انجیل ۲- نوشته‌ی واضح و آشکار، ۳- کتاب راهنمای و شایسته و حق، ۴- کتابی که حق و باطل را روشن می‌کند تا یکی از دیگری جدا شود. -قرآن-۱-۲۵ سخن ما: ۱- آیت ۱۸۰ جمله‌ی آخر [وَ اللّهُ بِما تَعمَلُون- الخ] ظاهر اینکه جمله نامناسب با جمله‌های جلو است ولی شاید برای آن آورده شده تا بفهمانند: خدا از کار بخشیدن و خودداری شما خبردار است و آنچه دارید او می‌داند پس میتواند آنها را طوقی بگردن‌تان کند. -قرآن-۳۶-۶۴ ۲- آیت ۱۸۳ جمله‌ی: [بِقُربانٍ تَأکُلُهُ النّارُ- تا- وَ بِالَّذِی قُلتُم] اینکه مطلب که قربانی را آتش بسوزاند در آیه تصدیق نشده است، فقطّ نقل شده است که آنها چنین خواسته‌ئی داشتند و بدنبال آن دستور داده شده است: ای پیغمبر بگو: -قرآن-۲۳-۵۳-قرآن-۶۵-۸۷ [صفحه ۲۹۲] پیغمبران پیش از من بینه و آنچه گفتید آوردند. و پس از آن چیزی گفته نشده است که آشکار باشد آمدن آتش و سوختن قربانی. و در تورات نیز اینکه گونه کلمات هست که قربانی آورد و سوخت و مانند اینها ولی از قربانی که آن را آتش آسمانی بسوزد یادی نشده است. و در داستان قربانی پسران آدم که قرآن گفته است از یکی پذیرفته شد و از دیگری پذیرفته نشد در کتابها نوشته‌اند نشانه‌ی پذیرش اینکه بود که آتش از آسمان می‌آمد و آن را می‌سوخت چنانکه از ابو الفتوح نقل شد پس ظاهر اینکه است که چون چنین اندیشه‌ای برای مردمان گذشته بوده است اینکه آیه اشاره می- کند که مردم پیشین با پیغمبرانشان چنین می‌گفتند و اینکه گونه خواهش‌ها داشتند. و در آیت آخر هم که برای دلداری پیغمبر گفته شده است: پیغمبران گذشته آیات و کتاب برای مردم آوردند و باز هم آنها را دروغگو شمردند یادی از قربانی و آتش نشده است با اینکه با سه کلمه و چهار کلمه کار آنها را تأکید کرده است که بینه و زبر و کتاب منیر برای آنها آوردند. و اگر از قربانی و آتش حقیقتی در میان می‌بود بایستی در اینکه آیه بآن اشاره‌ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌شد پس معلوم می‌شود اینکه ادّعای مخالفین که خدا با ما عهد کرده بهانه- گیری بوده است برای نپذیرفتن سخن پیغمبر و قرآن آن را نقل کرده است. ۳- آیت آخر برای تسلیت و دلداری پیغمبر است چنانکه بمانند اینکه سخن در قرآن مکرر آمده است.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸۵ تا ۱۸۶]

كُلُّ نَفسٍ ذائِقَةُ المَوتِ وَ إِنَّما تُوَفَّونَ أُجُورَكُم يَومَ القِيامَةِ فَمَن زُحزِحَ عَنِ النّارِ وَ أُدخِلَ الجَنَّةَ فَقَد فازَ وَ مَا الحَياةُ الدُّنيا إِلّا مَتاعُ الغُرُورِ [۱۸۵] لَتُبلَوُنَّ فِي أَموالِكُم وَ أَنفُسِكُم وَ لَتَسمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ مِن قَبلِكُم وَ مِنَ الَّذِينَ أَشرَكُوا أَذىً كَثِيراً وَ إِن تَصبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذلِكَ مِن عَزمِ الأُمُورِ [۱۸۶] -قرآن-۱-۴۳۶ [صفحه ۲۹۳] معنی لغات: «زحزح» از مصدر زحزحه بر وزن فعلله بمعنی دور و برکنار کردن. «لتبلون» از مصدر بلاء بمعنی آزمایش کردن. ترجمه: [ای پیغمبر تو از رفتار اینکه مردم دلگیر مباش که] ۱۸۵ هر کسی دیر یا زود خواهد مرد و برستاخیز بدرستی مزدش می‌رسد، پس رستگار آن کس است که از آتش دور باشد و از بهشت بهره‌مند شود و گر نه زندگی اینکه جهانی سرمایه‌ی گول است و غرور. جهت نزول آیت ۱۸۶ «لتبلون فی» مجمع: عکرمه و مقاتل گفته‌اند: پس از آنکه ابو بکر نامه‌ی پیغمبر را که در آیات پیش نوشتیم بعلمای یهود ابلاغ کرد و آنها گفتند: معلوم می‌شود خدا فقیر است و نیازمند بما، اینکه آیه برای تسلیت دل پیغمبر نازل شد. زهری گفته است: کعب بن اشرف مسلمین و پیغمبر را در شعر هجو می‌کرد و زیبائیهای زنان مسلمین را در شعر خود بیاد می‌آورد و مردم را بر دشمنی مسلمین وادار می‌کرد، پیغمبر از اینکه کارها سخت ناراحت بود عاقبت فرمود: کی می‌تواند شرّ کعب را از ما بگرداند! محمّد بن مسلمه گفت: اینکار با من او با ابو نائله و عدّه‌ای آهنگ اینکار کردند، و او را اغفال کردند و کشتند، آیه برای تسلیت دل پیغمبر در برابر اینکه ناگواریها نازل شد. ترجمه: ۱۸۶ [چو آدمی در زندگی گول‌خورده و مغرور شود] بایستی بمال و جان [و وظائف دین] آزموده شوید و از یهودیان و مسیحیان و بت‌پرستان آزار بسیار بینید تا اگر شکیبا باشید و پرهیزگار [خود نمودار شود که] بلندی همّت است و استوار کاری. سخن مفسّرین: «كُلُّ نَفسٍ ذائِقَةُ المَوتِ» ۱۸۵ ابو الفتوح: اعمش قرائت کرده: -قرآن-۱۵-۴۸ «ذائِقَةُ المَوتِ» با نصب در موت، و حسن با تنوین رفع در «ذائقة» و نصب در- «الموت» قرائت کرده است، و نتیجه‌ی معنی تفاوت نمی‌کند. -قرآن-۱-۲۰ فخر: از اینکه جمله استفاده کرده است که نفس غیر از بدن است و مرگ برای بدن بتنهائی است و نفس باقی است زیرا آنکه می‌چشد باید خود باقی باشد [صفحه ۲۹۴] تا چشیدن درست باشد. پس نفس می‌ماند و تلخی مرگ بدن خود را می‌چشد و از بدن جدا می‌شود و بدن نابود می‌شود. جواب اینکه گفتار آن است که چشیدن برای مبالغه‌ی در رنج مرگ است و گر نه مقصود رسیدن مرگ و بآخر رسیدن عمر است. کشف الاسرار: حذیفه بوقت مرگ گفت، دوست آمد و بر وقت حاجت آمد و گفت: بار خدایا، اگر دانی که درویشی دوستتر دارم از توانگری، و بیماری دوستتر دارم از تندرستی، و مرگ دوستتر دارم از زندگانی، مرگ بر من آسان کن، تا بدیدار تو برآسایم. «وَ إِنَّما تُوَفَّونَ أُجُورَكُم يَومَ القِيامَةِ» ۱۸۵ فخر: یعنی: کمال نتیجه‌ی عمل در عالم دیگر است که راحتیهای اینکه عالم با گرفتاری مصادف می‌شود و آزار و عذابها هم با قسمتی از آسایش و راحتی مقرون است پس فرد کامل و انجام شده در آن عالم است ظاهر گفتار امام اینکه است که ثواب و عقاب اعمال در اینکه عالم هست ولی تمام و کمالش برای عالم دیگر است، در صورتی که مطابق معنی لغت جمله‌ی توفّون از وفاء گرفته شده است که بمعنی انجام دادن و تمام کردن است و مفسّرین مثل طبری و ابو الفتوح هم نوشته‌اند که مزد را در آن عالم می‌برند چون در اینجا باید کار کنند و در آنجا نتیجه ببرند. -قرآن-۱-۵۵ «فَمَن زُحزِحَ» ۱۸۵ فخر: مفاد اینکه جمله دوری با شتاب است، و اینکه کنایت است از اینکه انسان تا وقتی در اینکه عالم است در آتش رنج و گرفتاریها است و چون از اینکه عالم رفت و ببهشت رسید موفّق شده است. -قرآن-۱-۱۸ عبده: اینکه جمله اشاره‌ی لطیفی است که هر کسی مشرف بر جهنّم و نزدیک بسقوط در آن است و باید کوشش کند که خود را دور بدارد. «مَتاعُ الغُرُورِ» ۱۸۵ طبری: عبد الرّحمان بن سابط گفته است یعنی: کالا و سرمایه‌ی کم، ولی معنی غرور گول زدن است و در گول خوردن فرق نیست که نسبت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بچیز زیاد باشد یا کم. -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۲۹۵] ابو الفتوح: برخورداری غرور است و فریفته شدن که انسان بهر چیز دلبسته- تر و مطمئن‌تر باشد، ناگاه همان را از او بربایند چنانکه در آیت دیگر است: «وَ ظَنَّ أَهلُها أَنَّهُم قادِرُونَ عَلَیها أَتاها أَمرُنا لَیلًا أَو نَهاراً فَجَعَلناها حَصِیداً» یعنی: مردم نعمتهای خود را در اختیار خود پنداشتند لیکن ناگاه فرمان ما آن را نابود کرد. -قرآن-۱-۱۰۴ بعضی گفتند: متاع الغرور محقّرات است مثل دیگ و کاسه و چیزهای بیقیمت و لازم، و مقصود اینکه است که زندگی و خوشیهای آن بیش از اینگونه چیزها ارزش ندارد. حسن بصرّی گفته است: متاع الغرور مانند سبزی و گیاه و بازی کودک. تفسیر قاضی: لذّتهای زندگی تشبیه شده بکالائی که صاحبش آن را به از آنچه هست نمایش می‌دهد. تا مردم بی‌خبر آن را بهتر بخرند، البته برای دنیا- طلبان آن‌طور است امّا برای آنها که متاع زندگی را برای وسیله‌ی وصول بآخرت می‌خواهند متاع بلاغ است نه متاع غرور، یعنی وسیله‌ی رسیدن بمقصود است، نه گول خوردن و زیان بردن. شعر تو را دنیا همی گوید شب و روز || که هان از صحبتم پرهیز پرهیز مده خود را فریب از رنگ و بویم || که هست اینکه خنده‌ی من گریه‌آمیز «لَتُبلَوُنَّ فِی أَموالِکُم وَ أَنفُسِکُم» ۱۸۶ ابو الفتوح: حسن بصری گفته است: -قرآن-۱-۴۸ مقصود وظائفی است که باید انجام دهند از پرداخت اموال برای زکات و غیره و اعمال دیگر مانند نماز و روزه. عطا گفته است: مقصود مهاجرین هستند که چون هجرت کردند خانه و زمین خود را رها کردند مشرکین آنها را تصرّف کردند. ولی در ترجمه طوری نوشتیم که با تمامی معانی تطبیق کند چنانکه امام فخر اینکه احتمال را نقل کرده است. «أذیً کَثِیراً» ۱۸۶ فخر: مقصود آزار یهود است که با سخنان کفرآمیز مسلمین را -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۲۹۶] ناراحت می‌کردند مثل اظهار اینکه عزیر پسر خدا است و اذیتهای کعب بن اشرف هم گفته‌اند و مسیحیها می‌گفتند عیسی پسر خدا است و سوّمین عضو آفریننده‌ها است و مشرکین مکّه مردم را بجنگ با مسلمین وادار می‌کردند. طبری: چون مسلمین در برابر اینکه اذیتها می‌خواستند تلافی کنند باین جمله‌های «إِن تَصبِرُوا وَ تَتَّقُوا» که دنباله‌ی کلمات «اذی کثیرا» است آنها را آرام کرده است. -قرآن-۸۵-۱۱۴ روح البیان: در معنی اینکه دو جمله یعنی: از همه چیز دست بشوئید و بخدا گریزید تا نیک و بد نزد شما یکسان شود. شعر بدی را بدی سهل باشد جزا || اگر مردی احسن الی من اسا فخر: در معنی اینکه دو جمله: صبر از زیاده روی در دنیا جلوگیری می‌کند که چون با کسی مقاومت کردند باز او هم تلافی می‌کند و پیوسته جدال و زیادروی بر- قرار خواهد بود. و تقوی وسیله‌ی جلوگیری است از تجاوزات معنوی و اخلاقی پس با اینکه دو جمله بآداب دنیا و آخرت راهنمائی شده است و چون صبر تحمّل ناگواری- ها است و تقوی احتراز از ناروا است صبر را مقّدم داشته است که چون چیزهای ناگوار تحمّل شد پس از آن از چیزهای ناشایست خودداری ممکن می‌شود. «ذلِکَ مِن عَزمِ الأُمُورِ» ۱۸۶ طبری: یعنی صبر و تقوی وسیله‌ی توانائی بر کارهای مهمّی است که از طرف خدا به شما فرمان رسیده است. -قرآن-۱-۳۱ ابو الفتوح: یعنی صبر و تقوی از کارهای خوب و حقیقی و جدّی است، عطا گفته است: یعنی از حقیقت ایمان است و جهت اینکه کارهای حقیقی و جدی را عزم می‌نمایند چون با عزم و آهنگ انجام می‌شود نه بسهو و بی‌خبری. مجمع: یعنی از کارهائی است که درستی و پیشرفت و یا صواب و رشد آن معلوم است، و بعضی گفته‌اند: یعنی از کارهای محکم است. سخن ما: ۱- جمله‌ی «توفّون» که نظر امام فخر را نوشتیم بنظر ما معنی وفا و انجام و باندازه‌ی خود رساندن را می‌فهماند نه تکمیل نواقص که قسمتی در پیش [صفحه ۲۹۷] گذشته باشد و بقیّه بعد انجام شود زیرا اینکه جمله در قرآن مکرر بمعنی مرگ استعمال شده است که همان وفا و انجام و تمام شدن و بآخر رساندن است، نه تکمیل نواقص مثل «یَتَوَفّاکُم مَلَکُ المَوتِ» و در خطاب بحضرت مسیح «إِنِّی مُتَوَفِّیکَ وَ رافِعُکَ» که در هر دو جمله بمعنی بآخر رساندن و انجام شدن عمر است، و در اینکه آیه «مَن کانَ یُرِیدُ الحَیاةَ الدُّنیا وَ زِینَتَها نُوَفِّ إِلَیهِم أَعمالَهُم» و اینکه جمله: «وَ إِبراهِیمَ الَّذِی وَفّی» که معلوم است بمعنی بآخر رساندن و انجام دادن است نه رفع نواقص و همچنین اینکه آیه: «إِذَا اکتالُوا عَلَی النّاسِ یَستَوفُونَ» یعنی از مردم پیمانه‌ی تمام و کامل دریافت می‌دارند و کتب لغت کلمات: وفی، توفّی، اوفی، وفّی، استوفی همه را انجام دادن و بپایان رساندن معنی کرده‌اند پس نتیجه از نقل استعمال و معنی اینکه جمله‌ها آن است که بتصریح اینکه آیه سزا و پاداش معنوی کارها در عالم دیگر انجام می‌شود بی‌کم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و زیاد و آنچه در دوران زندگی بانسان می‌رسد مولود اعمال ظاهری و مادی او است نه آن‌طور که میان مردم مشهور است سزای معنوی اعمال باشد که هر خوشی و ناخوشی را نتیجه‌ی اعمال می‌دانند و می گویند: اثر وضعی فلان کار بفلان نتیجه رسید. -قرآن- ۱۹۱-۲۲۳-قرآن-۲۵۰-۲۸۶-قرآن-۳۷۷-۴۵۹-قرآن-۴۷۷-۵۰۹-قرآن-۶۱۰-۶۵۵ ۲- کلمه‌ی: «یوم القیمهٔ» بمعنی ظاهری و همین روزهای دوران زندگی نمی‌توان مطابق نمود، چون روز قیامت بعد از برگزار کردن و دست برداشتن از حوادث و مواد اینکه عالم است پس برای فهماندن مطلب قیدی لازم است که قهرا بالفظ روز باید گفته شود، و گر نه با همین روزها که ما می‌شناسیم منطبق نیست علمای تفسیر و لغت در «یوم القیمهٔ» بمعنی مشهور اکتفاء کرده چیز دیگر اظهار نکرده اند و برای اینکه بفهمیم اوّلین استعمال اینکه کلمه قبل از قرآن بوده است یا نه، و اگر بوده است بچه معنی بوده است تفحّص بیشتر لازم است، و آنچه بنظر میرسد کلمه‌ی قیامت شاید از همان قوام و قیم بمعنی اختیاردار، و ایستاده بکار و دست اندر کار باشد و مقصود آنکه روزی است که در ظاهر هم قوام و قیّم دیگری نیست مگر خدا، که دیگر اختیارات ظاهری هم نابود است و دست کسی بجائی نمی‌رسد، [صفحه ۲۹۸] چنانکه مکرر بنام «یوم الدّین» گفته شده است یعنی روز جزا و مزد، مطلب مهم اینکه است که چون زمان و آثار و خواص مادی تصوّر ندارد و لفظ یوم برای اندازه‌ی فهم ما است، پس قیامت برای مردم از هزاران سال گذشته تا هزارها سال آینده بچه طور خواهد بود! جواب اینکه مشگل بد و جور متصوّر است: ۱- مقصود آن باشد که آنچه بشر در زندگی انجام داده است پس از آنکه اینکه کره‌ی زمین نابود شد قیامت بپا می‌شود و همه یکبارگی برای رسیدن بمزد کار خود جمع می‌شوند، چنانکه در قرآن بجمله‌ی: «لنجمعنّکم» گفته شده است یعنی البته همه‌ی شما را فراهم می کنیم. ۲- ممکن است بگوئیم چون عالم دیگر یعنی عالم غیر مادی که زمان و مکان و خواص قابل تغییر و تبدیل در آن تصوّر ندارد پس روز قیامت یعنی دم مرگ، چنانکه حدیث هم نقل شده است که چون آدمی بمیرد قیامتش برپا می‌شود و معنی جمع کردن مردم با اینکه هر کسی وقتی مرده است و می‌میرد شاید مقصود آن باشد که چون فواصل مادّی در آن عالم تصوّر ندارد پس هر فرد که از اینکه عالم می‌رود از مردمان گذشته فاصله ندارد اگر نیک است با نیکان است و اگر بد است با بدان است.

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۸۷ تا ۱۸۹]

وَ إِذ أَخَذَ اللّهُ مِیثاقَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ لَتُبَیِّنُنَّهُ لِلنّاسِ وَ لا تَکتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِم وَ اشتَرَوا بِهِ ثَمَناً قَلِیلاً فَبِئسَ ما یَشتَرُونَ [۱۸۷] لا تَحسَبَنَّ الَّذِینَ یَفرَحُونَ بِما أَتَوا وَ یُحِبُّونَ أَن یُحمَدُوا بِما لَم یَفعَلُوا فَلا تَحسَبَنَّهُم بِمَفازَةٍ مِنَ العَذابِ وَ لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ [۱۸۸] وَ لِلّهِ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۱۸۹] -قرآن-۱-۴۷۲ [صفحه ۲۹۹] معنی لغات: «ل تبیّننّه» از مصدر تبیین بمعنی توضیح دادن و آشکار کردن. «ف نبذوه» از مصدر نبذ بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی دور انداختن چیزی و کاری را دنبال نکردن و رها کردن و شکستن پیمان. «ف بئس» بد است. «مغازهٔ» جای نجات و رستگاری و هلاک، بیابان بی‌آب و علف. و باصطلاح از لغات اضداد است. ترجمه: آزار کافران بشما از آن است که ۱۸۷ روزگاری ما از تورات و انجیل خوانده‌ها پیمان گرفتیم: برای مردم حقایق را نمودار کنند و چیزی ز مردم پوشیده ندارند، پس آنان پیمان خود پس پشت انداختند و ببهای اندک فروختند و چه بد چیزی خریدند که دین و پیمان دادند و بیدینی و بینوائی بجهان دیگر گرفتند. جهت نزول آیت ۱۸۸: «لا تَحسَبَنَّ الَّذِین» مجمع: منافقین با پیغمبر [ص] در جنگها موافقت نمی کردند و پس از انجام می گفتند: ما دوست داریم که با شما موافقت کنیم ولی معذوریم و نمی‌توانیم و می‌خواستند که اینکه بهانه پذیرفته شود و آنها را خوب و راستگو بدانند، اینکه آیه برای روشن کردن نهاد آنها نازل شد. -قرآن-۲۱-۴۸ از إبن عبّاس نقل شده است: یهود دوست داشتند مردم آنها را عالم بشمارند و احترام کنند آیه برای توصیف آنها است. قتاده گفته است: مقصود یهود خیبر است که حضور پیغمبر [ص] آمدند و گفتند: ما شما را می‌شناسیم و می‌پذیریم، مسلمین از اینکه سخن خوشحال شدند آیه برای آشکار کردن نهاد آنها نازل شد. ترجمه: ۱۸۸ای محمّد آنها که از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌ی خود دلشادند و دوست دارند مردم آنها را بناکرده‌شان بستایند گمان نبری ز آتش دوزخ برکنار باشند که ز آن دردناکی برای اینان بود [چون] ۱۸۹ همه‌ی آسمانها و زمین ملک خدا است و او بر همه چیز توانا است. سخن مفسّرین: «الَّذِینَ أُوتُوا الکِتاب» ۱۸۷ طبری: مقصود یهودیها هستند چون روزی حجّاج بن یوسف حکمران عراق از حاضرین در مجلس خود مقصود از -قرآن-۱۵- ۴۵ [صفحه ۳۰۰] اینکه آیه را پرسید یکنفر بلند شد و رفت نزد سعید بن جبیر و از او پرسید سعید جواب داد: یعنی از یهود پیمان گرفته شد که محمّد را برای مردم معرّفی کنند. و نیز طبری از قتاده نقل کرده است که گفت: مقصود آن کسی است که عالم باشد پس بپرهیزید از پوشیدن علم خود که موجب هلاکت شما است، و بعضی گفته‌اند: ممکن است مقصود پیغمبرها باشند زیرا سعید بن جبیر گفت: بابن عبّاس گفتم: اصحاب عبد اللّه بن مسعود اینکه جمله را اینطور قرائت می‌کنند: «و اذا اخذ ربّک من الّذین اوتوا الکتاب میثاقهم». او جواب داد: یعنی از پیغمبرها پیمان گرفته شد که ملّتهای خود را وادار کنند باظهار حق. «لَتُبَیِّنُنَّهُ لِلنّاسِ وَ لا تَکتُمُونَه» ۱۸۷ طبری: بیشتر قاریها هر دو جمله را به تاء اوّل خوانده‌اند که بمعنی خطاب باشد، و عدّه‌ای بیاء خوانده‌اند یعنی آنها بیان کنند و کتمان نکنند، و من قرائت دوّم را می‌پسندم چون با جمله‌ی: «نبذوه» که بصیغه‌ی غایب است مناسبتر است، [و من هم قبل از توجه باین نظر طبری به صیغه‌ی غایب ترجمه کردم، مترجم] و حسن بصری اینکه جمله را چنین تفسیر کرده است: حق بگوئید و بعمل آن را تصدیق کنید. -قرآن-۱-۵۰ مجمع: سعید بن جبیر و سدّی گفته‌اند: مقصود از «تبیّننّه» آشکار کردن و معرّفی شخص پیغمبر [ص] است. حسن بصری و قتاده گفته‌اند: مقصود اظهار کردن کار و مأموریّت پیغمبر است ابو الفتوح نوشته است: محمّد بن کعب گفت: حلال نباشد عالم را که بر علم خاموش باشد و نه جاهل را که بر جهل خاموش باشد آنگه در حق عالم بخواند: «وَ إِذ أَخَذَ اللّهُ مِیثاقَ تا آخر» و در حق جاهل بخواند: «فَسئَلُوا أَهلَ الذِّکرِ إِن کُنتُم لا تَعلَمُون» یعنی: اگر نمی‌دانید از آنها که می‌دانند بپرسید. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۶۹-۱۲۴ مجمع: زهری از نقل حدیث خودداری کرد. حسن بن عمّار گفت: روزی نزد او رفتم و گفتم: برای من حدیثی نقل کن، گفت: مگر نمی‌دانی که ترک حدیث کرده‌ام! او گفت: یا تو نقل کن یا من برای تو بگویم گفت: بگو، گفتم: حکم بن عتبه [صفحه ۳۰۱] از یحیای خزّاز حدیث کرد که علی علیه السّلام فرمود: همانطور که خدا بر نادان فرا گرفتن علم را لازم کرده است بر علماء تعلیم را واجب کرده است. چون من اینکه حدیث را نقل کردم، او چهل حدیث برای من نقل کرد. زمخشری: با اینکه آیه دلیل دیگر لازم نیست که مرد عالم باید آنچه می‌داند بگوید و بمنظور اغراض فاسد آن را پنهان نکند چون خوشنودی دل فرماندهان ظالم و استفاده‌ی مال و سرمایه و یا بنام ترس و تقیّه که هیچ دلیل و نشانه‌ای بر آن ندارد و یا برای بخل و حسد که دیگری بمعلومات او عالم نشود. فخر: چون در آیات پیش به پیغمبر [ص] اعلام شد که مخالفین شما را اذیّت می‌کنند و شما باید آن را تحمّل کنید در اینکه آیه بیان کرده است که یکی از آزارهای آنها کتمان مقام تصدیق شده‌ی شما است در تورات و انجیل. عبده: چون در آیات پیش بمسلمین دستور صبر و شکیبائی در برابر آزار داده شده است. باین آیه آنها را متوجّه کرده است که دیگران تحمّل نکردند و کتمان حق کردند و نتیجه‌ی بد خواهند دید شما باخبر باشید که بسرنوشت آنها گرفتار نشوید. «ثَمَناً قَلِیلًا» ۱۸۷ عموم مفسّرین نوشته‌اند: مقصود استفاده‌های مادّی زندگی است. -قرآن-۱-۱۹ «فَبِئسَ ما یَشتَرُون» ۱۸۷ سعدی مناسب اینکه جمله گفته است: -قرآن-۱-۲۶ زیان می‌کند مرد تفسیردان || که علم و ادب می‌فروشد به نان بدین، ای فرومایه دنیا مخر || چو خرما بانجیل عیسی مخر «لا تَحسَبَنَّ الَّذِین» ۱۸۸ ابو الفتوح: حمید با یاء قرائت کرده است، یعنی گمان نبرند آن مردم. و بقیّه‌ی قاریها با تاء خوانده‌اند یعنی گمان مبر تو ای پیغمبر. -قرآن-۱-۲۸ طبری: مروان حکم حاکم مدینه بود رافع دربانش را فرستاد نزد إبن عبّاس و گفت از او بپرس که اگر هر کس شاد باشد بآنچه انجام نداده و بخواهد که بر آن ستایش شود مستحق عذاب است پس ما همگی در عالم دیگر گرفتار خواهیم بود! [صفحه ۳۰۲] إبن عبّاس در جواب گفت: اینکه آیه بشما مربوط نیست زیرا که پیغمبر [ص] چند نفر یهود را دعوت کرد و چیزی پرسید آنها جواب دیگر دادند و اصل مطلب را پوشیده داشتند و باین کار خود شاد بودند و انتظار داشتند که از آنها قدردانی شود، و اینکه آیات را خواند [وَ إِذ أَخَذَ اللّهُ مِیثاق» الخ. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۲۸۶-۳۱۸ «فَلا تَحسَبَنَّهُم بِمَفازَةٍ» ۱۸۸ ابو الفتوح: ضحّاک و عیسی بن عمرو بتاء قرائت کرده‌اند. یعنی: تو ای پیغمبر و ای مسلمانان گمان مبرید آنها را، مجاهد و إبن کثیر و ابو عمرو بیاء خوانده‌اند یعنی: آنها خود را نپندارند و جهت تکرار جمله را مفسّرین مثل بیضاوی و ابو السعود و ابو الفتوح فقط تأکید دانسته‌اند چون اوّل آیه اینکه جمله بوده است و چند جمله‌ی دیگر تا نتیجه‌ی مطلب فاصله شده است از اینجهت برای تأکید و روشن شدن مطلب دوباره آورده شده است. -قرآن-۱-۳۳ سخن ما: ۱- توبیخ می‌کند آنهائی را که علم خود را پنهان می‌کنند و دانسته و فهمیده حقایق را برای استفاده‌ی شخصی بصورت دیگر جلوه می‌دهند. ۲- ادب می‌کند آنهائی را که برای خود مقام و منزلت معیّن کرده‌اند و با اینکه ارزش و خدمتی برای مردم ندارند فقط بسرمایه‌ی شخصی و یا تملّق و خوش آمد گفتن از صاحبان قدرت خوشوقت هستند و افتخار می‌کنند و می‌خواهند دیگران آنها را بزرگ بشمارند و محترم بدارند. آیت ۱۸۸ با جمله‌ی [یُحِبُّونَ أن یُحمَدُوا» اینکه مردمرا معرّفی می‌کند و با جمله‌ی [فَلا تَحسَبَنَّهُم بِمَفازَةٍ» سرنوشت آنها را نشان می‌دهد. -قرآن-۳۱۷-۳۴۵-قرآن-۳۹۱-۴۲۳ مثنوی حال اینگونه مردم را در قیامت چنین توصیف کرده است: نامه‌ای آید بدست بنده‌ای || سر سیه از جرم و فسق آکنده‌ای اندر او یک خیر و یک توفیق نه || جز که آزار دل صدّیق نه پر ز سر تا پای زشتی و گناه || تسخر و خنبک زدن بر اهل راه آن دغل کاری و دزدی‌های او || و آن چو فرعونان انا انّای او چون بخواند نامه‌ی خود آن ثقیل || داند او که سوی زندان شد رحیل آن هزاران حجّت و گفتار بد || بر دهانش گشته چون مسمار بد [صفحه ۳۰۳]

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۹۰ تا ۱۹۵]

إِنَّ فِی خَلقِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ اختِلافِ اللَّیلِ وَ النَّهارِ لَآیاتٍ لِأُولِی الأَلبابِ [۱۹۰] الَّذِینَ یَذکُرُونَ اللّهَ قِیاماً وَ قُعُوداً وَ عَلی جُنُوبِهِم وَ یَتَفَکَّرُونَ فِی خَلقِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ رَبَّنا ما خَلَقتَ هذا باطِلاً سُبحانَکَ فَقِنا عَذابَ النّارِ [۱۹۱] رَبَّنا إِنَّکَ مَن تُدخِلِ النّارَ فَقَد أَخزَیتَهُ وَ ما لِلظّالِمِینَ مِن أَنصارٍ [۱۹۲] رَبَّنا إِنَّنا سَمِعنا مُنادِیاً یُنادِی لِلإِیمانِ أَن آمِنُوا بِرَبِّکُم فَآمَنّا رَبَّنا فَاغفِر لَنا ذُنُوبَنا وَ کَفِّر عَنّا سَیِّئاتِنا وَ تَوَفَّنا مَعَ الأَبرارِ [۱۹۳] رَبَّنا وَ آتِنا ما وَعَدتَنا عَلی رُسُلِکَ وَ لا تُخزِنا یَومَ القِیامَةِ إِنَّکَ لا تُخلِفُ المِیعادَ [۱۹۴] -قرآن-۱-۷۱۰ فَاستَجابَ لَهُم رَبُّهُم أَنِّی لا أُضِیعُ عَمَلَ عامِلٍ مِنکُم مِن ذَکَرٍ أَو أُنثی بَعضُکُم مِن بَعضٍ فَالَّذِینَ هاجَرُوا وَ أُخرِجُوا مِن دِیارِهِم وَ أُوذُوا فِی سَبِیلِی وَ قاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأُکَفِّرَنَّ عَنهُم سَیِّئاتِهِم وَ لَأُدخِلَنَّهُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ ثَواباً مِن عِندِ اللّهِ وَ اللّهُ عِندَهُ حُسنُ الثَّوابِ [۱۹۵] - قرآن-۱-۳۸۸ معنی لغات: «اختلاف» بمعنی در پی یکدگر آمدن و اختلاف عقیده و نظر با همین معنی مناسب است. «الالباب» جمع لب بمعنی عقل مغز دل خالص از هر چیز. «جنوب هم» جمع جنب بمعنی: پهلو. «ف قنا» از مصدر وقایه بمعنی: نگاهداری. «اخزیت ه» از مصدر خزی بمعنی خواری و گرفتاری. [صفحه ۳۰۴] «ینادی» از مصدر ندا بمعنی: آواز دادن. «سیئات نا» جمع «سیّئة» بمعنی: بدی و کار زشت. «اکفّرن» از مصدر تکفیر بمعنی پوشیدن گناه آمرزیدن، دست بسینه تواضع کردن. جهت نزول: اسباب النّزول از إبن عبّاس نقل کرده است که اعراب از یهود معجزات موسی را پرسیدند آنها عصا و ید بیضا را در جواب گفتند و از مسیحیها پرسیدند آنها هم جواب دادند، آنگاه از پیغمبر تقاضا کردند که کوه صفا برای آنها تبدیل به طلا شود، آیت اوّل در جواب آنها نازل شد. ترجمه: ۱۹۰همانا در آفرینش آسمانها و زمین و رفت و آمد شب و روز برای مردم خردمند هر یک نشانه‌ای است بر قدرت خداوند. ۱۹۱ همان خردمندان که ایستاده و نشسته و پهلو بر زمین نهاده بیاد خدا بوند و باین آفرینش بیندیشند و گویند: پروردگارا نه اینان بیهوده آفریدی که از هر بدی تو پاکی پس ما را ز بدی و آزار آتش دور بدار. ۱۹۲ پروردگارا آن را که تو بآتش بری خوارش کنی [که ستمکار است] و ستمکاران را یاوری نباشد. ۱۹۳ پروردگارا شنیدیم منادی فریاد می‌کرد: بپروردگار خود مؤمن شوید و ما مؤمن شدیم پس تو گناهان ما بیامرز و بدیهای ما بپوش و ما را همچنان نیکان بمیران [تا برستاخیز همره ایشان باشیم] ۱۹۴ ای خدا آنچه بزبان پیغمبران نویدمان دادی بما برسان و برستاخیز خوارمان مکن که نوید تو استوار بود. شأن نزول:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجمع: نقل است ام سلمه که یکی از همسرهای محترم پیغمبر است بآن حضرت عرض کرد: چرا با نام مهاجرین نام زنها در قرآن نیامده است! آیت آخر [۱۹۵] فاستجاب برای جواب آن محترمه نازل شد. ترجمه: ۱۹۵ پس پروردگارشان خواستهی آنها را پذیرفت چه ما کار کس نابود نکنیم خواه مرد باشد خواه زن که همگی از یکدگر هستید پس آنها که میهن بگذاشتند وز خانه بیرونشان کردند و براه ما آزار کشیدند و جنگیدند و کشته شدند البتّه [صفحه ۳۰۵] گناهانشان بپوشیم و بآن بهشتان درونشان کنیم که رودها از زیر آن روان بود و اینکه است مزد خداوندی که بهترین مزد بپیشگاه او باشد و بس. سخن مفسّرین: «إِنَّ فِی خَلقِ السَّماواتِ» ۲۹۰ ابو الفتوح: عطاء بن ابی ریاح گفت با عبد اللّه عمر نزد عایشه رفتیم و گفتیم یک چیز جالب نظر که از پیغمبر دیدهای برای ما نقل کن گفت: کارهای آن حضرت همه جالب و عجیب بود شبی نوبت من بود و خوابید و هنوز آرام نشده بلند شد و از مشگ آب که حاضر بود وضو گرفت و آب زیاد مصرف فرمود و بنماز ایستاد و بسیار گریه کرد پس از آن نشست و باز فراوان گریه کرد و حمد و ثنای خدا گفت و بسجده سر بنهاد و همچنین گریست که آب چشمش زمین را نمناک کرد بهمین حال بود تا صبح شد بلال آمد و دعوت بنماز کرد آن حضرت را گریان دید پرسید: چرا گریه میکنی با اینکه خدا گناهان تو را آمرزیده است فرمود: چون نگریم که چنین نعمت و اینکه آیات خدا بمن داده است «إِنَّ فِی خَلقِ السَّماواتِ- تا- لا تُخلِفُ المِیعادَ» آنگاه فرمود: وای بر آن کس که اینکه آیات را بخواند و در اندیشهی راز آفرینش نباشد. -قرآن-۱۵-۴۸-قرآن-۷۹۱-۸۲۳-قرآن-۸۳۵-۸۵۷ علیّ علیه السّلام فرمود: چون پیغمبر [ص] برای نماز شب برمیخواست، اوّل مسواک میکرد آنگاه در اطراف آسمان نگاه میکرد و اینکه آیه را میخواند از: «إِنَّ فِی خَلقِ- تا- فَقِنا عَذابَ النّارِ». -قرآن-۱۷۰-۱۸۹-قرآن-۲۰۱-۲۲۴ کسی نزدیکی از صلحا رفت و خواهش کرد باو دعائی بیاموزد که به اجابت نزدیک باشد. او گفت: پیش از هر دعا پنج نوبت بگو «ربّنا» آنگاه دعا کن که اگر صلاح باشد مستجاب شود آن مرد پرسید: اینکه کلمه و اینکه عدد چه امتیاز دارد! گفت: چون در اینکه آیات: «إِنَّ فِی خَلقِ از رَبَّنا ما خَلَقتَ تا لا تُخلِفُ المِیعادَ» پنج بار «ربّنا» مکّرر شده است و پس از آن گفته شده است «فَاستَجاب». -قرآن-۲۹۰-۳۰۹-قرآن-۳۱۵-۳۳۴-قرآن-۳۴۰-۳۶۲-قرآن-۴۳۳-۴۴۶ «إِنَّ فِی خَلقِ ... لَآیاتٍ» ۱۹۰ کشف نوشته: چشم باز کن و برنگر تا ببینی اینکه جرم را هر ساعت بلونی دیگر گاه بسان دریای سیماب گاه بسان طبلسان، گاه بسان بوستان اینکه گردش و تلوّن بیان راه توحید است و کردگاری و دانائی خدا را -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۵-۳۴ [صفحه ۳۰۶] دلیل است پس مؤمن چون تأمّل کند و نشان حدوث بیند سرّش فتوی کند که: چون روا نباشد قبّه و سرائی اندر صحرا بیبنّائی و کدخدائی روا نبود چنین هوائی و سمائی اندر چنین فضائی بیقدرت خدائی، اندر شب دیجور بیرون آی و اندر آسمان نظاره کن تا آسمان بینی بسان لشگرگاه ستارگان بسان سپاه، و ماه بر مثال شاه اینکه نمودار روز رستاخیز است، ظلمت شب نشان قیامت، ستارگان نشان رخسار مؤمنان، مجرّه نشان نهر کوثر، و جمال ماه نشان محمّد رسول اللّه، چنان که شب تاریک بود چون ماه رخسار بنماید عالم روشن شود و فلک گلشن گردد، خلق قیامت در ظلمت و زحمت باشند چون جمال اینکه مهتر پیدا آید اهل ایمان را سعادت و امان پیدا آید، اینکه مثال بحکم تقریبی رفت اندرین تقریر، و گر نه جمال و کمال آن سیّد بیش از آن است که بمهتاب برابر کنند یا بآفتاب مثل زنند: ماه را آن جاه نبود کو تو را گوید که چون ||! زهره را آن زهره نبود کو تو را گوید چرا نی خدا از چاه جاه حاسدان از روی فضل || برکشید و برنشاندت بر بساط کبریا! زمخشری در کشّاف از حضرت امام صادق روایت کرده است که: هر کس از چیزی غمگین شد پنج نوبت بگوید «ربّنا» خدا نجاتش میدهد و آنگاه اینکه آیه را قرائت فرمود: «إِنَّ فِی خَلقِ السَّماواتِ تا آخر». -قرآن-۱۸۶-۲۱۸ «یَذکُرُونَ اللّهَ قِیاماً وَ قُعُوداً وَ عَلی جُنُوبِهِم» ۱۹۱ ابو الفتوح: از حضرت علیّ علیه السّلام و إبن عبّاس و قتاده و نخعی روایت کرده است که جملهی یذکرون یعنی نماز میخوانند و کلمات: «قِیاماً وَ قُعُوداً وَ عَلی جُنُوبِهِم» برای حالات سلامتی انسان است و درجات ناتوانی. و مفسّران گفتهاند: مقصود یاد خدا است در همهی احوال. و هم او نوشته است: إبن عون گفت: فکرت غفلت ببرد و خشیت بار آرد چنانکه آب نبات را و زرع را زیادت کند و دل را هیچ چیز چنان نافروزد که اندوه و هیچ چیز چنان روشن نکند دل را که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فکرت. -قرآن-۱-۶۳-قرآن-۲۱۸-۲۶۰ [صفحه ۳۰۷] ابو هریره روایت کرد که رسول گفت: بینا دل، مردی باشد که در بستر خفته باشد، در آسمان نگردد و در ستارگان آسمان و از صدق گوید: گواهی دهم که تو را آفریدگاری و خالقی و مدبّری هست. کشف نوشته است: پیر طریقت گفت: ذکر نه همه آن است که بر زبان داری ذکر حقیقی آن است که در میان جان داری، توحید نه همه آن است که او را یگانه دانی، توحید حقیقی آن است که او را یگانه باشی. کشّاف: پیغمبر [ص] بعمران بن حصین فرمود: ایستاده نماز کن و اگر نتوانستی نشسته بخوان و اگر نه بپهلو و با اشاره. شافعی از اینکه حدیث استفاده کرده بر اینکه حکم که مریض را برای نماز مثل مرده‌ی در گور بپهلو بخوابانند. ولی ابو- حنیفه گفته است: او را به پشت بخوابانند و اگر بهتر شد بنشیند، و فقهای شیعه مانند قول شافعی گفته‌اند مریض بپهلوی راست رو بقبله برای نماز دراز شود. فخر: در طب ثابت شده است که انسان در حال بپشت خوابیده کمتر می‌تواند فکر کند تا بپهلو خوابیده و در حال تکیه بپهلو فکر جمع‌تر و آماده‌تر است و نیز در اینکه حال خواب کمتر بر انسان مسلّط می‌شود از حالت بپشت خوابیده پس برای بیداری با فکر و ذکر خدا بهتر آن است که بپهلو بخوابند. «إِنَّنا سَمِعنا مُنادِیاً» ۱۹۳ مجمع: عبد اللّه عبّاس و عبد اللّه مسعود گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۸ مقصود از منادی پیغمبر [ص] است که مردم را باسلام دعوت می‌فرمود، و بقیّه‌ی مفسّرین گفته‌اند: مقصود قرآن است که بهمه کس رسیده است ولی صدای پیغمبر را همه نشنیده‌اند. «آتِنا ما وَعَدتَنا» ۱۹۴ کشف نوشته: خداوندا وعده‌ای که خود دادی بسرآر و درختی که خود نشاندی ببرآر، چراغی که خود افروختی روشن دار، مهری که بفضل خود دادی آفت ما از آن باز دار، خداوندا شاد بدانیم که تو بودی و ما نبودیم کار تو درگرفتی و ما نگرفتیم، قیمت خود نهادی، رسول خود فرستادی خداوندا تومان برگرفتی و کس نگفت که بردار، اکنون که برگرفتی، به گذار: -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۳۰۸] گر آب دهی نهال خود کاشته‌ای || ور پست کنی بنا، خود افراشته‌ای من بنده همانم که تو پنداشته‌ای || از دست میفکنم چو برداشته‌ای «فَاستَجاب لَهُم» ۱۹۵ کشف نوشته است: وفای وعده است که مؤمنان را داده بود که «ادعُونِی أَستَجِب لَکُم» و تحقیق اینکه وفای وعده آن است که: داعی را اجابت داد سائل را عطیّت داد به مجتهد را معونت داد، شاکر را زیادت داد، صابر را بصیرت داد مطیع را مثوبت داد، عاصی را اقالت داد، نادم را رحمت داد، محب را کرامت داد، مشتاق را دیدار داد. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۹۸-۱۲۶ «فَالَّذِینَ هاجَرُوا» ۱۹۵ تفسیر المیزان سیّد طباطبائی [که در همین روزها چاپ و منتشر می‌شود] در اینکه جمله نوشته است: مقصود هجرت بطور کلّی است که رها کردن شرک و بی‌دینی باشد یا ترک وطن و خانواده و قبیله. -قرآن-۱-۲۴ «وَ قاتَلُوا وَ قُتِلُوا» ۱۹۵ مجمع: نافع و عاصم و ابو عمرو در اینکه دو جمله اوّل را با الف و دوّم را با تخفیف تا، قرائت کرده‌اند تا اینطور معنی شود: آنها جنگ کردند و عده‌ی بسیار آنها کشته شدند. -قرآن-۱-۲۶ حمزه و کسائی: اوّل «قتلوا» بدون الف و بد «قاتلوا» با الف قرائت کرده‌اند و بر اینکه قرائت اینطور معنی می‌شود: کشته شدند پس از آنکه جنگ کردند. «وَ اتَّقُوا اللّه» ۲۰۰ کشف نوشته: تقوی درختی است که بیخ آن در زمین وفا، شاخ آن بر هواء رضا، آب آن از چشمه‌ی صفا، نه گرمای پشیمانی بآن برسد نه سرمای سیری، نه باد دوری، نه آفت پراکندگی، میوه آرد میوه‌ی پیروزی، فلاح ابدی، و صلاح سرمدی، نعیم باقی، و ملک جاودانی. -قرآن-۱-۲۲ سخن ما: ۱- در اوّل آیه مردم را وادار می‌کند بهمان عمل که از قدیم تا امروز بشر متمدّن بوسیله‌ی آزمایش و مطالعه‌ی در آثار آفرینش و موجودات عالم راه جلوگیری از مشکلات زندگی را فراهم می‌کنند و وسیله‌ی کار خود را آسان می‌نمایند. جمله‌ی: «لَآیاتٍ لِأُولِی الأَلبابِ» با اشاره اینکه مطلب را می‌فهماند که: -قرآن-۲۷۸-۳۰۹ مردم خردمند عالم آفرینش را نشانه‌ای از حقایق دیگر می‌دانند و آن را دنبال میکنند [صفحه ۳۰۹] و از آن نتیجه می‌گیرند. ۲- کلمه‌ی «باطلا» را مفسّرین بی‌نتیجه و بی‌هدف و بازیچه معنی کرده‌اند بدلیل آیات دیگر مانند: «ما خلقناها لاعبین» «أَنَّما خَلَقناکُم عَبَثاً» و «أمّا الباطل فَیَذهَبُ جُفاءً». «جفاء» بمعنی: خاشاک که از اینکه جمله‌ها معنی بیهوده و هدر استفاده کرده‌اند و چنین نتیجه گرفته‌اند: غرض خدا از آفرینش بازی و بیهوده نیست بلکه برای اینکه است که انسان را ببهشت یا جهنّم ببرد. لیکن در قاموس بطلان را تلف و زیان معنی کرده است و باطل را خلاف حق، و در مجمع- البحرین نیز نظیر همین معنی را نوشته است و بنابراین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معنی منقول لغت میگوئیم شاید مقصود از باطل نابودشدنی و فناپذیر باشد و نتیجه اینطور باشد که مردم خردمند از مطالعه‌ی در آفریده‌ها تشخیص میدهند که اینکه عالم پهناور نابود نمی‌شود. و پیوسته از صورتی بصورت دیگر تبدیل می‌شود. انسان هم که یکی از آفریده‌ها است نابود نمی‌شود و مفسّرین از جمله‌ی «باطلا» چه در اینکه آیه و یا در آیات دیگر استفاده کرده‌اند که خدا باطل و بیهوده نیافریده است یعنی غرضی و هدفی دارد و می‌خواهد انسان را ببهشت یا جهنّم ببرد، اینکه نظریه قابل تصدیق نیست بلکه خداوند قادر است، و قدرت او بی‌آغاز و انجام است که پیوسته از آن تشعشع است و پیدایش، و مطابق قانون کلّی آفرینش که آفریده اینکه باطل و نابود شدنی نیست، انسان هم یک ذرّه‌ی ناچیزی هست که نابود نمی‌شود و بسوی کمال خود رهسپار است. و آن جمله‌هائی که مفسّرین بمعنی بی‌هدف و بازیچه معنی کرده‌اند ممکن است با اینکه معنی که کردیم منطبق شود و مثل کلمه‌ی عبث شاید مقصود اینکه باشد که عالم را ببازی نیافریدیم که اینکه ساعت مشغول باشیم و ساعت دیگر رها و نابود شود بلکه پیوسته و باقی است و اینکه معنی که برای کلمه‌ی «باطلا» نوشتیم امام فخر هم از واحدی نقل کرده است و خود هم اینکه را تصدیق کرده است. -قرآن-۱۲۷-۱۵۶-قرآن-۱۷۳-۱۹۱ ۳- جمله‌ی: «ما لِلظّالِمِینَ مِن أَنصارٍ» راهنمائی تربیتی است که ستمگری هرگز قابل یاری نیست و اگر کسی در ستمگری برای خود یاوری فرض می‌کند فکری -قرآن-۱۴-۴۶ [صفحه ۳۱۰] است بیهوده که بنتیجه نمی‌رسد، و وابستگی اینکه جمله بجلو شاید اینکه باشد که خوار کردن و بآتش بردن تو بدنبال ستمی است که آدمی بخود می‌کند و ستمگر یاور ندارد. ۴- در آیت آخر جمله‌های: «لا أُضِیعُ»، تا، بَعضُکُم مِن بَعضٍ» می‌فهماند علاوه بر آنکه هیچ کاری بی‌نتیجه نیست در آفرینش نر و ماده هم تفاوت نیست و همه از یکدیگر پیدا شده‌اند، و هر دسته هر چه بتواند و انجام دهد نتیجه‌اش را می‌برد و ارزش مرد یا زن باندازه‌ی ارزش کار آنها است و اینکه جمله‌ها بهتر دلیل است برای جواب آنها که می‌گویند: دین اسلام زن را خوار شمرده است. -قرآن-۳۰-۴۳-قرآن-۵۱-۷۳

[سوره آل‌عمران [۳]: آیات ۱۹۶ تا ۲۰۰]

لا- یَغُرَّنَّکَ تَقَلُّبُ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی البِلادِ [۱۹۶] مَتاعٌ قَلِیلٌ ثُمَّ مَأواهُم جَهَنَّمُ وَ بِئسَ المِهادُ [۱۹۷] لکِنِ الَّذِینَ اتَّقَوا رَبَّهُم لَهُم جَنّاتٌ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها نُزُلاً مِن عِندِ اللّهِ وَ ما عِندَ اللّهِ خَیرٌ لِلأَبرارِ [۱۹۸] وَ إِنَّ مِن أَهلِ الکِتابِ لَمَن یُؤمِنُ بِاللّهِ وَ ما أُنزِلَ إِلَیکُم وَ ما أُنزِلَ إِلَیهِم خاشِعِینَ لِلّهِ لا یَشتَرُونَ بِآیاتِ اللّهِ ثَمَناً قَلِیلاً أُولئِکَ لَهُم أَجرُهُم عِندَ رَبِّهِم إِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الحِسابِ [۱۹۹] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اصبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۲۰۰] -قرآن-۱-۶۸۲ معنی لغات: «یغرّنّک» از مصدر غرور بمعنی گول زدن. «مأوی» جایگاه. «مهاد» فراش و وسیله‌ی خواب، و زمین گود و پست، «نزل»: وسیله‌ی پذیرائی میهمان غذا منزلگاه، عدّه‌ای که در جائی منزل می‌کنند. «صابروا» از مصدر مصابره بمعنی صبر کردن بآن اندازه که از صبر دیگری بیشتر و سختتر باشد [باصطلاح مغالبه‌ی در صبر] «رابطوا» از مصدر مرابطه بمعنی مواظبت بر کار، و اسب نگاهداشتن برای مقابله‌ی با دشمن و تمام حدود و اطراف دشمن را وارسی کردن و قراولی نمودن. [صفحه ۳۱۱] جهت نزول: مجمع: مشرکین عرب در مسافرات تجارتی و معاملات بهره- های فراوان می‌بردند و مسلمانان ناراحت می‌شدند که کافران و دشمنان خدا بهره‌مند هستند و ما مسلمانان فقیر و بیچاره. آیه برای آرامش دل مؤمنان نازل شد و از فرّاء نقل کرده‌اند که او گفته است: ناراحتی مسلمین از یهود بوده است که استفاده و آسایش داشتند. ترجمه: ای محمّد ۱۹۶ سود سفر بازرگانی کافران گولت نزند که ۱۹۷ اندک بهره‌ای دارند، و سپس جایگاه‌شان دوزخ است و بد آرامگاهی، ۱۹۸ ولی آنها که پرهیزگارند در بهشتانی جاودان باشند که رودها از زیر آنها روان بود چه در پذیرائی خداوندی باشند و بهترین بهره‌ی نکوکاران آن است که به پیشگاه خداوند است، ۱۹۹ آن کسان از یهود و مسیحی که مؤمن بخدا شدند و بآنچه بر شما و خود- شان ز آسمان آمده و برای پذیرش حقّ نرم دلند و آیات آسمانی [و احکام خداوندی] را به بهای کم نمی‌فروشند اینکه گونه کسان مزدشان بنزد پروردگارشان باشد و او به زودی بشمار کارشان رسد. ۲۰۰ ای مؤمنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[برفتار خود رهنمای تازه مؤمنین شوید پس] شکیبا باشید بکار خود و در برابر دیگران، و نگهبان خود باشید و برحذر از دشمن، و از نافرمانی خدا پرهیز کنید، تا امیدوار باشید که رستگار شوید. جهت نزول آیت: [وَ إِنَّ مِن أَهلِ الکِتابِ]. إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: -قرآن-۱۷-۵۰ چون نجاشی سلطان حبشه از دنیا رفت پیغمبر [ص] بر او نماز خواند منافقین گفتند: شخص مسیحی دور و نادیده می‌میرد و محمّد بر او نماز می‌کند، اینکه آیه در جواب اعتراض آنها نازل شد. إبن جریج و إبن زید گفتند: برای عبد اللّه بن سلام و دوستان او که یهودی بودند و مسلمان شدند. عطا گفته است: چهل نفر از مسیحیهای نجران از قبیله‌ی بنی حارث بن کعب مسلمان شدند و سی و دو نفر از حبشه و هشت نفر از اهل روم آیه برای توصیف آنها است. [صفحه ۳۱۲] مجاهد گفته است: برای یادآوری و معرّفی افراد یهودی و مسیحی است که مسلمان شده بودند. سخن مفسّرین: «مَتاعٌ قَلِیلٌ» ۱۹۶ ابو الفتوح نوشته است: رسول گفت: دنیا نیست در جنب آخرت الّا بمنزله‌ی آنکه یکی از شما انگشت بدریای آب فرو زند بنگر تا از آن دریا چه با انگشت او باز آید! -قرآن-۱۵-۳۳ نخعیّ گفت: دنیا در اصل اندک است و از آن اندک نصیب تو اندک است و از آن اندک تو بیشتر برفت و کمتر ماند تو چه خواهی کردن باندک از اندکی که رسول گفت: مانده‌ی دنیا باضافه‌ی بآن که گذشته چون جامه‌ای که بدرازا بدرند آنگه تارتار از او می‌برند تا بر یک تار او بماند هر ساعت گوش آن بود که آن تار بگسلد اگر اوّل دنیا را بازکنی بود از بدایت جوانی اکنون بغایت پیری رسیدی و پس از پیری جز مرگ نباشد. کشّاف زمخشری: یعنی سود مسافرتهای تجارتی کافران، در برابر خوشیهای سرای دیگر ناچیز است. «لکِنِ الَّذِینَ» ۱۹۷ فخر از یزید بن قعقاع نقل است که با تشدید نون قرائت کرده است ولی قرائت مشهور با تخفیف نون است. -قرآن-۱-۲۰ «تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ» ۱۹۷ ابو الفتوح اینکه جمله را چنین معنی کرده است: نهرها از زیر درختهای آن بهشت جاری است. -قرآن-۱-۳۴ «نُزُلًا مِن عِندِ اللّهِ» ۱۹۷ فخر از اعمش نقل کرده است که او با سکون زاء قرائت کرده است. ولی قرائت مشهور با ضمّ است. -قرآن-۱-۲۹ ابو الفتوح: کلبیّ گفته است: یعنی برای مزد کارشان، بهره‌شان بهشت است و معنی نزل وظیفه‌ای است بوقت معیّن. ما عِندَ اللّهِ خَیرٌ» ۱۶۹۸ ابو الفتوح نوشته است: انس مالک گوید که یک روز رسول خفته بود بر چیزی از ساز و بافته، و بالش در زیر سر نهاده از ادیم«۱۶» که حشوش که حشوش -قرآن-۱-۲۸- پاورقی-۱۷۵-۱۷۷ [صفحه ۳۱۳] بود،«۱۷» جماعتی صحابه در آمدند رسول برخاست و آن درشتی ساز و در پهلوی او اثر کرده یکی از صحابه بگریست رسول گفت: چرا می‌گریی! گفت: یا رسول اللّه کسری و قیصر بر حریر و دیبا نمی‌خسبند بتنعّم، و تو اینچنین بر ساز و خفته و پهلوهای تو از آن رنجور شده، گفت: چه باک است، ایشان را دنیا است و ما را آخرت.جماعتی صحابه در آمدند رسول برخاست و آن درشتی ساز و در پهلوی او اثر کرده یکی از صحابه بگریست رسول گفت: چرا می‌گریی! گفت: یا رسول اللّه کسری و قیصر بر حریر و دیبا نمی‌خسبند بتنعّم، و تو اینچنین بر ساز و خفته و پهلوهای تو از آن رنجور شده، گفت: چه باک است، ایشان را دنیا است و ما را آخرت. -پاورقی-۱۲-۱۴ «خاشِعِینَ لِلّهِ» ۱۹۹ ابو الفتوح: یعنی خاضع و متواضع هستند. - قرآن-۱-۲۱ مجمع: إبن زید گفت: یعنی خود را خوار و ترسان دارند. حسن بصری گفت: خشوع یعنی ترسی از خدا که هرگز از دل بیرون نمیرود. «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اصبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا» ۲۰۰ مجمع برای اینکه جمله‌ها چند معنی نقل کرده است: -قرآن- ۱-۶۶ ۱- حسن و قتاده و إبن جریج و ضحّاک گفته‌اند یعنی: بر دین خود پایدار باشید و در برابر دشمن شکیبا و بآن گونه که آنها اسبها را برای جنگ با شما تربیت می‌کنند شما هم با اسبهای خود آماده بمبارزه باشید. ۲- محمّد بن کعب گفته است: در دین شکیبا باشید و بوعده‌های خداوند صابر باشید و در برابر دشمن خود مرابطه و سر حد داری کنید. ۳- زید بن اسلم گفت: یعنی صبر بر جهاد کنید و از حضرت امیر علیه السّلام نقل شده است: رابطوا یعنی نمازها را مرتّب بخوانید و پس از هر یک بانتظار نماز بعد باشید. طبری: معنی اینکه جمله اینکه است که بطور کلّی در دین خود از همه جهت صابر باشید و در برابر دشمن هم صابر و پایدار بمانید تا بر آنها چیره شوید و مقصود از «رابطوا» نگهداری اسب است برای مقاومت با دشمن چه در حدود و مرزهای مسلمین باشد و خواه در غیر مرز باشد چون اصل رباط بمعنی نگاهداری اسب است در برابر دشمن. ابو الفتوح: مقصود از «صابروا» ایستادگی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صبر در برابر دشمن است و [صفحه ۳۱۴] «رابطوا» یعنی خود را محدود کنی بر جنگ با دشمن. ابو حامد گفته است: مقصود بستن اسلحه‌ی جنگی است. تأویلات کاشانی: یعنی: در مقام نفس و تمایلات شکیبا باشید و مجاهده و خود- داری نمائید و در مقام قلب و ادراک جلو صفات جلال و شکوه قدرت خداوندی و زیبائی آفرینش مصابره و پایداری نمائید تا مکاشفات و روشنائی علوم و بینائی اسرار جهان برای شما آسان شود و در مقام روح و قوای عقلی خود را وابسته بدارید بمشاهدات و مطالعات در حوادث و حقایق که اندک سستی و بیخبری از چیزی برای شما نباشد و بظواهر فریبنده‌ی محسوسات از وصول بحقایق معقولات محروم نمانید. تفسیر عبده: جمله‌های «صابِرُوا وَ رابِطُوا» الزام می کند بجنگ دشمن بآن گونه که او با ما می‌جنگد، پس لازم است تهیه وسائل جنگ و تحصیل علمی که ساختن وسائل بآن مربوط است از ریاضی و سایر علوم و صنایع. -قرآن-۲۳-۴۵ سخن ما: «۱- آیت اوّل با جمله‌ی «گول مخور و مغرور مشو» انسان را جلو می گیرد از افراط در حسّ آرزو و افسوس که آسایش و خوشی دیگران محرّک تمایلات آدمی نشود و پیوسته در حسرت مال و خواسته‌های دیگران نباشد چون وقتی بهره‌های مادّی مفید است که از طریق انسانیت و حقیقت سود بشری فراهم شود و اینجور سرمایه و مال برای هر فردی از طریق مخصوص بخود او است و با وسیله‌ی مادّی و معنوی که هر کس باندازه‌ی خود بدست آورده است می‌تواند کسب سرمایه و دیگر خواسته‌های خود بکند و بکار دیگران نباید مغرور شود و گول بخورد و راهها و طریقه‌هائی که دیگران پیش گرفته‌اند تعقیب کند چون اگر از راه حق و درستی اقدام کرده‌اند مخصوص بخود آنها است و دیگری نمی‌تواند آن را تقلید و تعقیب کند و اگر از راه باطل و انحراف استفاده شده است البتّه بهره‌ای است که باندک زمان دورانش سپری می‌شود ولی عواقب زشتی و بدکاری دامن گیر است. [صفحه ۳۱۵] ۲- آیت: «وَ إِنَّ مِن أَهلِ الكِتابِ» وسیله‌ی نزدیکی و حسن تفاهم است میان آنها که از جهت عقیده و مذهب و یا نژاد و نسل و دیگر احساسات اختلاف داشته‌اند، چون وحدت فکر و تسلیم بمعتقدات یکدگر موجب رستگاری هر دو دسته معیّن شده است پس مانند اینکه است که همه دنبال یک هدف میروند و منافع مشترک دارند. -قرآن-۱۲-۴۵ ۳- در آیت آخر با جمله‌ی: «اتَّقُوا اللّه» فهمانده شده است که تمام تشکیلات و تجهیزات نظام و مرزبانی که امروز وسیله‌ی نگرانی و نارضائی مسلمین شده است اگر با تقوی و پرهیزگاری اجرا شود وسیله‌ی فلاح و رستگاری است. -قرآن-۳۳-۵۱ [صفحه ۳۱۶]

سوره‌ی نساء

اشاره

مجمع: اینکه سوره را قاریهای شام صد و هفتاد و هفت آیه شمرده‌اند و کوفیها صد و هفتاد و شش، و قاریهای مکّه و مدینه صد و هفتاد و پنج آیه حساب کرده‌اند. نزول اینکه سوره را در مدینه دانسته‌اند مگر دو آیه: [إِنَّ اللّه يَأمُرُكُم أَن تُؤَدُّوا الأَماناتِ تا آخر و يَستَفتُونَكَ ... فِي الكَلالَةِ الخ]. -قرآن-۶۲-۱۱۶-قرآن-۱۲۸-۱۴۲-قرآن-۱۴۷-۱۶۲ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷

[سوره النساء [۴]: آیه ۱]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ يا أَيُّهَا النّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنها زَوجَها وَ بَثَّ مِنهُما رِجالاً كَثِيراً وَ نِساءً وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِي تَسائَلُونَ بِهِ وَ الأَرحامَ إِنَّ اللّهَ كانَ عَلَيكُم رَقِيباً [۱] -قرآن-۱-۲۵۷ معنی لغات: «بث» از مصدر «بث» بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی: پراکنده و منتشر کردن. «ارحام» جمع رحم بمعنی خویشاوند. «رقیب» مواظب و منتظر. پیش‌قراول. قشون شخص مواظب اخلاق خود. ترجمه: ای مردم پرهیز کنید ز نافرمانی پروردگارتان که شما را از یک تن آفرید و همسر او را از خود او، و از آن دو مردان و زنان بسیار بروی زمین پراکنده کرد، وز آن خدا بترسید که نام او دستاویز خواسته و سوگند و پیمان شما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است [نه آنکه خود پنداشته‌اید و ساخته‌اید و انباز او کرده‌اید] و نیز پرهیز کنید از کناره‌گیری ز خویشان خود که خداوند بینای کار شما است. سخن مفسّرین: «یا أَیُّهَا النّاس» ۱ مجمع: آنچه در کتابهای آسمانی پیشین خطاب می‌شده است بکلمه‌ی مسکینان و بیچارگان بوده است و در قرآن -قرآن-۱۵-۳۷ [صفحه ۳۱۷] آنچه بمکّه خطاب بمردم شده است با یا ایّها النّاس و آنچه در مدینه روی سخن و خطاب بوده است گاهی با یا ایّها النّاس و جای دیگر با یا ایّها الّذین آمنوا بوده است. «اتَّقُوا رَبَّکُم» ۱ طبری: یعنی بپرهیزید از مخالفت امر و نهی خدا. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: یعنی از معصیت او بپرهیزید، و بعضی گفته‌اند: از تضییع حقّ خدا بپرهیزید، و بعضی گفته‌اند: بپرهیزید از عقاب او. کشف الاسرار نوشته: گفته‌اند تقوی سه قسم است: اوّل از شرک پرهیز کردن و اینکه تقوای عام است، پس از معصیت پرهیز کردن، و اینکه تقوای خاص است، پس از شبهت پرهیز کردن و اینکه تقوای خاص الخاص است. عبده: در اینکه جمله تصریح نشده است که مقصود آدم است و کلمه نفس هم ظاهر در اینکه معنی نیست پس هر کس مخاطب باین جمله باشد مطابق اصل و نژاد خودش با او خطاب شده است و اشاره باصل و نژاد مخصوص نشده است و آنها که معتقدند هر صنف بشر پدری داشته است از کلمه‌ی نفس همان عقیده‌ی خودش را می‌فهمد و مفسّرین ما که گفته‌اند مقصود آدم است، از ظاهر آیه استفاده نکرده‌اند بلکه از همانچه در خاطر خود بیقین میدانسته‌اند اینکه طور حکم کرده‌اند و پس از اینکه مطلب چند حدیث نقل کرده است که پیش از آدم ابو البشر که در نزد یهود و مسیحی و مسلمان مشهور است هزاران آدم بوده است. إبن بابویه در کتاب توحید از امام صادق [ع] نقل کرده است که در ذیل یک حدیث مفصّل فرمود: شاید گمان می‌کنی که خدا غیر از شما کسی نیافریده است ولی سوگند بخدا که هزار هزار آدم آفریده است که شما در آخر آن آدمها آفریده شده‌اید، إبن میثم در شرح کبیر نهج البلاغه نقل کرده است از امام باقر [ع] که فرمود: قبل از آدم که پدر ما بوده است هزار هزار آدم یا بیشتر آفریده و نابود شده‌اند، و هم إبن بابویه از حضرت امام صادق [ع] نقل کرده است: خداوند دوازده هزار عالم آفرید که هر یک آنها بزرگتر از هفت آسمان و زمین است که هیچیک آنها غیر خودشان آفریده‌ای دیگر تصوّر [صفحه ۳۱۸] نمی‌کنند. «وَ خَلَقَ مِنها زَوجَها» ۱ مفسّرین گفته‌اند: یعنی برای آدم از خودش همسر آفرید که از باقیمانده‌ی گل او حوّا را درست کرد و یا آدم را خواب گرفت جبرئیل از پهلوی چپ او استخوانی بدر آورد و شکل زن را از آن بساخت. -قرآن-۱-۲۷ فخر: ابو مسلم اصفهانی گفته است: یعنی از جنس او همسرش را بیافرید. «وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ» ۱ مجمع: جمله‌ی: «تساءلوا» با تخفیف سین قرائت شده و هم با تشدید آن و مناسب قرائت دوم اینکه است که بجای تتساءلون با دو [تا] بر وزن تتفاعلون یک [تا] در سین ادغام شده و با سین مشدّد تلفّظ شده است و در معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۵۰ طبری: یعنی بپرهیزید از آن خدا که در هنگام خواهش یکدیگر را باو سوگند میدهید، و ضحّاک گفته است: یعنی آن خدا که بوسیله‌ی او با یکدیگر عهد و پیمان استوار می‌کنید. تنویر المقباس: یعنی اطاعت کنید از آن خدا که بحق او حقوق و حوائج خود را از یکدیگر مطالبه می‌کنید. مجمع: یعنی بآن گونه که خدا را بزبان بزرگ می‌شمارید بطاعت بزرگش بدارید. «و الارحام» ۱ مجمع: اینکه کلمه را بیشتر قراء با صدای بالای میم قرائت کرده‌اند تا معنی چنین باشد: بپرهیزید خدا را از نافرمانی و خویشاوندان را از قطع رابطه و جدائی از آنها. و با صدای زیر هم قرائت شده است و اینکه طور معنی می‌شود: [بپرهیزید از خدائی که باو سؤال می‌کنید و سوگند یاد می‌کنید و هم خویشاوندان که بآنها یکدیگر را سوگند می‌دهید. و با رفع نیز خوانده شده است یعنی و ارحام لازم است پرهیز از گسیختن پیوندشان و باین قرائت [ارحام] مبتدا است و خبر بقرینه از جمله افتاده است. فخر: قرائت با جرّ بآن جهت است که اعراب احساسات یکدیگر را بواسطه‌ی [صفحه ۳۱۹] یاد از خویشان تحریک می‌کنند و می‌گویند: تو را بخدا و حق خویشی [در فارسی هم اینکه رسم هست، چنانکه میگویند: تو را بخدا و جان برادرت «مترجم»]. فی ظلال: تقوی آن رشته‌ی لطیف ژرفناک است که میان آدمی و آفریدگار او است و دل و دیده‌ی او را حساس کند و گوش او را آماده ندای حق دارد. نفس همان وابستگی و قوام آدمیان است با یکدگر. و عمیق‌تر و لطیف‌تر چیزی است که در بشریّت نمودار است و سر چشمه‌ی وجدان و شعور و روابط مردمی است و اینکه آیه آن وابستگی افراد بشر و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آفریدگارشان را بیاد میاورد و همگی را بگرامی‌ترین روابط که تقوی باشد بیکدگر پیوند میدهد همچون رشته‌های بهم پیوسته‌ی ناگسیختنی. و جمله‌ی «خَلَقَ مِنها زَوجَها» می‌فهماند که نر و ماده در طبیعت انسانی یکی است ولی باین صورت آن را نمانیده که یک جفت از جفت دیگر جدا شده است و رابطه‌ی آن نفس آدمی است که هر دو را بمانند رشته‌های یک غربال و سیمهای پنجره بهم پیوسته بیک صورت در آورده است. و تقوای ارحام که در آخر آیه است عبارت عجیبی است که فقط وجدان مفهوم آن را در می‌یابد و می‌فهماند که بایستی آدمی وجدان خود را آماده‌ی دریافت حق خویشان کند و از نابودی آن و نارضائی ایشان بپرهیزد. - قرآن-۱۰-۳۳ تفسیر نفحة الرّحمان نهاوندی: از حضرت امیر علیّ علیه السّلام روایت شده است: خدا امر بتقوی و صله‌ی رحم کرده است پس هر که صله‌ی رحم و رعایت خویشاوندی نکند تقوی ندارد و از خدا نمی‌پرهیزد. «کانَ عَلَیکُم رَقِیباً» ۱ طبری: مجاهد گفته است: یعنی حافظ و نگهبان است. إبن زید گفته است: یعنی عالم است. -قرآن-۱-۲۷ سخن ما: ۱- جمله‌ی اوّل شاید اشاره باشد به اینکه که چون آفریننده‌ی یک حقیقتی است که شما مخلوق را از یک اصل آفریده است پس در تمام روابط شما با یکدیگر تقوی لازم است که وحدت حقیقی و رابطه‌ی اصلی شما محفوظ بماند و اگر پرهیزگاری و رعایت حقوق و شرط ارتباط و وحدت رعایت نشد نتیجه‌اش توحّش و دوری از یکدیگر است که مانند حیوان زندگی برگذار می‌شود و مثل درندگان بجان [صفحه ۳۲۰] یکدیگر میافتند و در عالم دیگر هر ثمره‌ی سوء خوی درندگی بیشتر نمودار خواهد شد. ۲- تکرار جمله‌ی «اتّقوا» شاید برای اینکه باشد که در اول مردم بپرهیزکاری ز نافرمانی آفریدگار دعوت شده‌اند و در دوم برای توجه دادن کافران است به اینکه شما بتها را خدا میدانید و فرمانبری آنها را از شما نخواسته‌اند بلکه فرمانبر کسی باشید که با اینکه بت می‌پرستید نام او را در سخنان خود میآورید و می گوئید [عاهدت اللّه و باللّه و و اللّه» و آفریدگار شما او است که بی‌اختیار در چنین هنگام نامش بزبان شما می‌آید. ۳- جمله‌ی: «تساءلون به» شاید اشاره باشد که همانطور که بوسیله‌ی یاد کردن خدا عواطف یکدیگر را تحریک می کنید با تقوی و پرهیزگاری صفای طینت خود را محفوظ بدارید و آن رابطه‌ی یگانگی و وحدت اصل خلقت را نسبت بیکدیگر حفظ کنید بخصوص با خویشاوندان که نزدیکتر بآنها هستند. و جمله‌ی آخر می- فهماند که چون با همه‌ی تنوّع و کثرت اصناف و دسته‌های مختلف آفریدگان بیک اصل و ریشه متّصل هستید و او نگاهبان و مواظب شما است پس لازم است تقوی و پرهیزگاری را رعایت کنید و گر نه از اصل و ریشه‌ی خود جدا شده نابود خواهید شد. ۴- یک نفر از علمای هند قرآنی بانگلیسی ترجمه کرده است که کلمه تقوی را وظیفه‌شناسی معنی کرده است اینکه معنی بسیار مناسب با اینکه آیه است که چون از یک اصل آفریده شده‌اید پس آن وظیفه که در برابر آفریدگار خود و خویشان خود دارید رعایت کنید که وسیله‌ی سعادت شما همان است و بس. از خواجه انصاری نقل است: سرمایه‌ی عمر توحید شناس و تقوی را بنیاد آن دان. اینکه شعر هم مناسب است با مفاد جمله‌ی: «خَلَقَکُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ» -قرآن-۴۹-۸۲ در هیچ کس بچشم حقارت نظر نکنی || تا در تو هم بدیده‌ی تحقیر ننگرند [صفحه ۳۲۱] زیرا که هر که هست ز درویش و پادشاه || چون نیک بنگری ز یکی اصل و گوهرند

[سوره النساء [۴]: آیات ۲ تا ۴]

وَ آتُوا الیَتامی أَموالَهُم وَ لا تَتَبَدَّلُوا الخَبیثَ بِالطَّیِّبِ وَ لا تَأکُلُوا أَموالَهُم إِلی أَموالِکُم إِنَّهُ کانَ حُوباً کَبیراً [۲] وَ إِن خِفتُم أَلّا تُقسِطُوا فِی الیَتامی فَانکِحُوا ما طابَ لَکُم مِنَ النِّساءِ مَثنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ فَإِن خِفتُم أَلّا تَعدِلُوا فَواحِدَةً أَو ما مَلَکَت أَیمانُکُم ذلِکَ أَدنی أَلّا تَعُولُوا [۳] وَ آتُوا النِّساءَ صَدُقاتِهِنَّ نِحلَةً فَإِن طِبنَ لَکُم عَن شَیءٍ مِنهُ نَفساً فَکُلُوهُ هَنِیئاً مَرِیئاً [۴] -قرآن-۱-۵۰۱ معنی لغات: «حوب» با ضمّ و فتح حاء بمعنی اندوه ترس گناه. «تقسطوا» از مصدر اقساط بمعنی عدالت و انصاف کردن. «مثنی و ثلث و رباع» یعنی دو تا دو تا و سه تا سه تا و چهار تا چهار تا باصطلاح عدد تقسیمی است. «ما ملکت ایمانکم» کنیزها و به زر خریده‌های شما. «ادنی» از مصدر دنوّ بر وزن فعول به معنی: نزدیکی. «تعولوا» از مصدر عول بمعنی میل و کج شدن از حقّ و ستم کردن. «صدقات هنّ» جمع صداق با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کسر و فتح صاد بمعنی: مهر و قباله‌ی زن. «نحلهٔ» بمعنی: بخشش. «هنیئا مریئا» بمعنی: گوارا و بدلنشین. جهت نزول: طبری: سدّی گفته است: گاهی اعراب گوسفندی از مال یتیم میگرفتند و بجای آن دیگری لاغر و بی‌ارزش برای او می‌گذاشتند و می‌گفتند: یکی دادیم و یکی گرفتیم و یا پول تمام عیار یتیم را برمی‌داشتند و با ناقص عوض می‌کردند و می- گفتند: درهمی دادیم و درهمی گرفتیم آیت دوم: «وَ آتُوا الیَتامی» برای جلوگیری از اینکه اغفال و بدرفتاری با یتیم است. -قرآن-۳۱۶-۳۳۶ ترجمه: ۲ [ای مسلمانان] مال یتیمان را برای خودشان بکار برید و کالای بد خود با مال خوب ایشان عوض نکنید و آن را بسرمایه خود نیفزائید و نخورید که گناهی [صفحه ۳۲۲] است بزرگ. ۳ و اگر بترسید که عدالت در کار یتیمان نتوانید [و از سوی همسران‌تان دست درازی بمال آنها شود] پس با آن زنان همسر شوید که برای شما پسند و پاکیزه بود خواه دو یا سه یا چهار بود و اگر بیم آن داشتید که میان همسران نتانید عدالت کنید پس بیک زن بس کنید و یا به زر خریدی چه اینکه روش نزدیک‌تر است که پرهیزگار باشید و از راه حقّ بکج نروید. ۴ و مهر زنان را که بخشش خداوندی است بایشان دهید و اگر ز دل بشما روا داشتند بخورید که گوارای شما میشود. جهت نزول آیت سوّم «وَ إِن خِفتُم» مجمع: چند جهت برای آن نوشته است که نتیجه‌ی همگی جلوگیری از تجاوز بحقوق یتیمان است برای مثال: دختر یتیمی که در سرپرستی کسی بود برای مال و جمالش با او همسر میشد و مهر معیّن نمی‌کرد، یا زنهای متعدّد می‌گرفتند و چون از مخارج زندگی عاجز می‌شدند دست به اموال اولاد یتیم آن زنها می‌کردند و یا چند زن می‌گرفتند و اهمیت بمخارج آنها نمی‌دادند و مانند اینها. -قرآن-۲۲-۳۹ سخن مفسّرین: «وَ آتُوا الیَتامی أَموالَهُم» ۲ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی پس از رشد و بلوغ اموال آنها را بخودشان بدهید. -قرآن-۱۵-۴۷ مجمع: یعنی پیش از بلوغ خرج کنید برای آنها و پس از بلوغ بخودشان بازگردانید. ابو الفتوح نوشته است: مقاتل و کلبی گفتند: آیت در مردی آمد از غطفان مال بسیار از آن پسر برادرش در دست او بود و او کودک یتیم بود چون بالغ شد و طلب مال پدر کرد عم مال باو نداد بحکومت نزدیک رسول آمدند خدای تعالی اینکه آیه فرستاد چون اینکه مرد بشنید گفت: فرمان خدای و رسول را منقادیم و پناه بخدای میدهیم از بزه عظیم و مال باو داد جوان مال بستد و در سبیل خدای نفقه کرد رسول علیه السّلام گفت: مزد ثابت شد و وزر و وبال بماند. گفتند: یا رسول اللّه دانیم که اجر ثابت شد برای آنکه مال در سبیل خدای خرج شد چگونه وزر بماند! گفت: مزد ثابت شد کودک غلام را و وزر بر پدرش. [صفحه ۳۲۳] و هم اینکه مطلب ابو الفتوح است: یتیم طفل بی‌پدر است و اگر بالغ شد یتیم نیست باید مالش را باو بدهند، پس اینطور عبارت مجاز است بمناسبت حالت پیش از موقع تسلیم مال یعنی آنهائیکه یتیم و در سرپرستی شما بودند آنگاه که بالغ شدند اموالشان را بدهید، چنانکه پیغمبر را تا مدّتها یتیم ابو طالب مینامیدند، به مناسبت دوران گذشته که یتیم و در سرپرستی ابو طالب بود. روح البیان: یعنی مال یتیمان را بخودشان بدهید تا از بلای حرص و دون همتی پاک شوید و بامانت و دیانت و پاکدلی آراسته شوید که اینکه رذائل پرده‌ی غفلت و دوری از فیض است. سعدی یکی خار پای یتیمی بکند || بخواب اندرش دید صدر خجند که می‌گفت و در روضه‌ها می‌چمید || که آن خار بر من چه گلها دمید «وَ لا تَتَبَدَّلُوا الخَبِیثَ بِالطَّیِّبِ» ۲ طبری: یعنی جنس خوب از مال یتیم را با جنس بد مال خود عوض نکنید. مجاهد گفته است: یعنی پیش از آنکه روزی حلال برای تو برسد دست بمال حرام یتیم دراز مکن. -قرآن-۱-۴۷ ابو الفتوح: عطاء گفته است: چون بمال یتیم تجارت می‌کردند و از سود آن برای او چیزی منظور نمی‌کردند پس مال حلال و نتیجه‌ی زحمت‌شان با حقّ یتیم تبدیل می‌شد. کشّاف: یعنی عوض نکنید کار خوب که حفظ مال یتیم باشد بکار بد که از نظر انداختن و بیباکی در آن باشد. «وَ لا تَأکُلُوا أَموالَهُم إِلی أَموالِکُم» ۳ مفسّرین اینکه جمله را چنین معنی کرده‌اند که مال یتیم را با مال خود علاوه نکنید و تصرف نکنید. -قرآن-۱-۴۸ مجمع: ممکن است معنی اینکه باشد: که جنس خوب آنها را با بد خود مخلوط نکنید برای تصرف و استفاده که موجب ضرر بر یتیم است و گر نه آمیختن مال [صفحه ۳۲۴] خود بمال یتیم که زیان باو نرسد گناه نیست، و از امام باقر و امام صادق روایت شده است که چون اینکه آیه نازل شد مردم احتراز کردند از آمیزش با یتیمان و کار بر آنها دشوار شد و به پیغمبر عرض کردند. اینکه آیه نازل شد: «وَ إِن تُخالِطُوهُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فَإِخوانُکَم». -قرآن-۲۵۷-۲۹۴ «حُوباً کَبِیراً» ۲ شاید قید بکبیر اشاره باشد به اینکه که گناه خوردن مال مردم بالغ غیر از صغیر است که او بیچاره است و تجاوز بدتری است. -قرآن-۱-۱۸ «وَ إِن خِفتُم أَلّا تُقسِطُوا» ۳ طبری: عروه بن زبیر گفت: معنی اینکه آیه را از عایشه زوجه‌ی پیغمبر پرسیدم او گفت: ای خواهرزاده‌ی من اینکه آیه دخترهای یتیم را گفته است که مردان دست اندر کار تربیت آنها بزیبائی و سرمایه‌شان دل میبازند و طمع می‌کنند که با آنها بمهریه‌ی کم و یا برخلاف میل آنها ازدواج کنند اینکه آیه از اینکه عمل جلوگیری کرده است که در مهریه‌ی آنها کمال عدالت رعایت شود و یا صرف نظر کنند و تا چهار زن که میخواهند از غیر اینها انتخاب کنند. و در حدیث دیگر از عایشه نقل است که ولی و اختیار دار دختر یتیم، او را میزد و مجبور می‌کرد بازدواج، برای مالش و با او بدرفتاری می‌کرد. و عکرمه گفت: در قبیله‌ی قریش اشخاصی بودند که زنهای زیاد داشتند و سرپرست چند یتیم بودند چون سرمایه‌شان کم می‌شد باموال یتیمها دست دراز می‌کردند، اینکه آیه آنها را جلوگیر شد. سعید بن جبیر و قتاده و سدی گفته‌اند: یعنی هم‌چنان که می‌ترسید در اموال یتیمان عدالت نشود و مواظب خود هستید مواظب حال زنها هم باشید که نسبت بآنها بعدالت رفتار شود و از چهار زن تجاوز نکنید و اگر نتوانستید رعایت عدالت بکنید بیک زن اکتفا کنید و اگر از آن هم عاجز شدید فقط بآمیزش با کنیز و زر خرید بسازید. -قرآن-۱-۳۴ ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: یعنی اگر از ازدواج با دختر صغیری که در پرستاری شما است بترسید که نتوانید با او بعدالت رفتار کنید او را بزنی نگیرید و با دیگری ازدواج کنید. حسن بصری گفته است: آیه برای اشخاصی نازل شده است [صفحه ۳۲۵] که سرپرست یتیم بودند و برای اینکه اگر ازدواج کنند خرج‌شان زیاد می‌شود و شاید از مال یتیم خرج کنند از اینکه کار خودداری می‌کردند و با خود آن یتیمها همسر میشدند و بعد پشیمان و ناراضی می‌شدند و آرزو می‌کردند که او بمیرد و اموالش بآنها برسد و زن دیگر اختیار کنند. «تقسطوا» ۳ قرائت اینکه جمله با صدای جلو تاء است. ابو الفتوح: ابراهیم نخعی با فتح تاء قرائت کرده است. «ما طابَ لَکُم» ۳ ابو الفتوح: از إبن ابی عیله نقل است که او خوانده است: -قرآن-۱-۱۸ «من طاب» و در معنی تفاوت نمی‌کند. و از ابو عمرو بن علاء نقل است: در مکّه شنیدم از عربی می‌گفت: «سبحان ما سبح الرعد بحمده» که بجای من [ما] تلفّظ کرده است. و از اعمش و إبن ابی اسحاق نقل است که آنها «طیب» با [یا] به اماله تلفظ کرده‌اند، و در قرآن ابیّ بن کعب به [یا] نوشته بوده است، و ممکن است مقصود از کلمه‌ی طاب اینکه باشد: با آن زنها ازدواج کنید که در آمیزش با یتیمان پسند شما باشند. «مَثنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ» ۳ در بحث لغت و معنی اینکه کلمات گفته‌اند: مثنی بجای «اثنین اثنین» است و هم‌چنین ثلاث یعنی «ثلاثه ثلاثه» چنانکه در معنی لغت گفتیم یعنی: دو تا دو تا، سه تا سه تا، و اینکه حکم مورد اتفاق علمای مسلمین است که ازدواج دائم با بیش از چهار زن روا نیست. -قرآن-۱-۳۱ ابو الفتوح: از قیس بن حارث نقل است که او گفت: من هشت زن به خانه داشتم چون اینکه آیه نازل شد به پیغمبر عرض کردم من چکنم که هشت زن دارم! فرمود: چهارتای آنها را نگاهدار و باقی را رها کن. من بخانه رفتم و یک یک آنها را پیش خواندم و پرسیدم فرزند دارد یا نه! چهارتای از آنها که فرزند داشتند نگاه داشتم و بقیّه را رها کردم. فخر: روایت شده است که غیلان اسلام پذیرفت و ده زن بخانه داشت، پیغمبر فرمود: چهار را نگاهدار و باقی را رها کن، و نوفل بن معاویه پنج زن داشت [صفحه ۳۲۶] پیغمبر باو فرمود: یکی را رها کن. «أو ما مَلَکَت أَیمانُکُم» ۳ یعنی آنچه را دست راست شما مالک می‌شود، و چون علامت مالک شدن تصرّف است و بیشتر تصرف و بدست گرفتن با دست راست انجام میشود از اینکه روی زر خرید و غلام و کنیز را «ملک یمین» نامیده‌اند. -قرآن-۱-۳۰ یر سید احمد خان هندی: اینکه جمله برای آن زنها است که پیش از اینکه آیات همسر با کسی بوده‌اند یا مطابق رسم جاهلیت زر خرید اشخاص بوده‌اند، و اسلام بعد از آن اینکه عمل را ممنوع کرد باین آیه «فَإِمّا مَنًّا بَعدُ وَ إِمّا فِداءً» یعنی بعد از اینکه انسانی زر خرید کسی نمی‌شود«۱۸». -قرآن-۲۳۵-۲۷۳-پاورقی-۳۲۹-۳۳۱ «ذلِکَ أَدنی أَلّا تَعُولُوا» ۳ ابو الفتوح: از پیغمبر [ص] روایت کرده‌اند که فرمود یعنی اینکه روش نزدیکتر است به اینکه که ستم نکنید. و بروایت دیگر یعنی: مایل و منحرف از راه حقّ نشوید، و مجاهد جمله‌ی: «تعولوا» را گمراه کردن معنی کرده است. و فرّاء و اصمع تجاوز معنی کرده‌اند چون کلمه‌ی: عول باصطلاح از اضداد است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که دو معنی ضدّ یکدیگر دارد و بمعنی زیادی و کمی است، شافعی گفته است عول یعنی زیادی عیال ولی دیگران اینکه معنی را نگفته است، [با نظر شافعی معنی جمله چنین است: اینکه روش نزدیکتر است به اینکه که عیالمند نشوید و عائله شما زیاد نشود.] و ابو حاتم گفته است: اگر از اعال یعیل اعالهٔ باشد بمعنی زیادی عیال است و اگر اینکه معنی مقصود باشد باید جمله [تعیلوا با ضمّ تا تلفّظ شود]. -قرآن-۱-۳۲ ابو عمر بن علاـ گفت: [اختلاف و تعدّد معانی و موارد استعمال لغت عرب بقدری زیاد است که من نمی‌توانم بر کسی اعتراض کنم و یا گفته‌ی کسی را غلط بشمارم و با خود می‌گویم: شاید عرب آنرا استعمال کرده است و من از آن بیخبرم]. و طلحه بن مصرف اینکه جمله را: «یعیلوا» خوانده است بمناسبت لغت عموم اعراب که در زیادی عیال اینجور جمله تلفّظ می‌کنند. و طاوس اینکه جمله را: لا تعتلوا با دو تاء قرائت کرده است مشتقّ از علّت اینکه بود گفتار ابو الفتوح. [صفحه ۳۲۷] او توضیح نداده است که مقصود طاوس چه معنی می‌شود و شاید مقصود از علّت بمعنی مرض و گرفتاری باشد و یا از علّت بفتح عین که جمع آن علّات است به معنی فرزندهای از مادرهای مختلف و لیکن باین معنی استعمال فعل در کتب لغت دیده نشده «وَ آتُوا النِّساءَ صَدُقاتِهِنَّ» ۴ ابو الفتوح: کلبیّ و چند مفسر دیگر گفته‌اند که عرب رسم نداشت از مهری که برای دخترش می‌گیرد چیزی باو بدهد و اگر او را با افراد قبیله‌ی دیگر جفت می‌کرد بر شتری می‌نشاند و می‌فرستادند و از مهر باو چیزی نمی‌داد و بهره‌ی آن دختر همان شتر بود اینکه آیه برای جلوگیری از آن رفتار خطاب باولیای دختران شده است، اینکه معنی از ابو الجارود از امام باقر [ع] هم نقل شده است، حضرمی گفته است: چون در عرب نکاح شغار مرسوم بود یعنی در عوض تزویج خواهر یا دختر بکسی آن مرد هم خواهر یا دختر خود را با آنشخص تزویج می‌کرد و مهر قرار نمی‌داد اینکه آیه برای جلوگیری از اینجور ازدواج است، و پیغمبر هم از اینکه نهی کرد و فرمود: «لا شغار فی الاسلام» یعنی در اسلام اینکه نکاح شغار مجاز نیست. بعضی دیگر گفتند: آیه خطاب بشوهرها است که مهر زنها را بدهند و مضایقه نکنند. -قرآن-۲۷۵-۳۱۰ «نحلهٔ» ۴ طبری: یعنی مهر بطور بخشش الزامی، إبن جریج گفته است: یعنی مهر معیّن شده‌ی واجب. إبن زید گفته است: کلمه‌ی نحله در زبان عرب بمعنی واجب است و معنی اینکه کلمه در اینکه آیه چنین است: ازدواج نباید انجام شود مگر با مهر معیّن و ناگزیر. ابو الفتوح: ابو عبیده گفته است: از کلمه‌ی: «نحله» جز معنی چیز معین و نامبرده نمی‌توان فهمید. کلبی گفته است: مقصود بخشش است. زجّاج گفته است بمعنی آئین و دین است. و عقبهٔ بن عامر از پیغمبر روایت کرده است که فرمود: بهترین شرطی که انسان به آن رفتار کند اینکه است که آنچه در ازدواج [صفحه ۳۲۸] با زنها مهر معیّن کرده است با آنها به تمام و کمال بپردازد. صهیب نقل کرده است که پیغمبر [ص] فرمود: هر که وام گیرد بگرو و در دل داشته باشد که بازندهد او دزد است و هر- کس با زنی همسر شد و مهر معیّن کرد و آهنگ آن داشت که باو ندهد او زانی است و بزهکار. در مجمع: کلمه‌ی نحله را اینکه طور توضیح داده است: چون مردم و زن در استفاده‌ی از یکدیگر شریک و مساوی هستند خداوند برای زن بر مرد مهر قرار داده تا بخشش و عطیّه‌ای باشد از خداوند نسبت بزن. الاسرار نوشته است: کاوین زنان هر چه سبکتر و کمتر، آن در شرع پسندیده‌تر و نیکوتر، مصطفی گفت: «اعظم النّساء برکهٔ اقلّهن مؤنهٔ«۱۹»» و مستحب است که کاوین بپانصد درم سپید زیادت نکنند که کاوین زنان مصطفی چنین بود. و مستحب است که کاوین بپانصد درم سپید زیادت نکنند که کاوین زنان مصطفی چنین بود. -پاورقی-۱۴۶-۱۴۸ «فان طبن لکم منه شیئا فَکُلُوهُ هَنِیئاً مَرِیئاً» ۴ طبری: إبن عبّاس گفت: یعنی اگر زن راضی باشد و زیان و گول و اغفال در میان نباشد خوردن مالش جایز است. مردی نزد علقمه رفت و او غذائی میخورد که همسرش از مهریه خود به او بخشیده بود بآن مرد گفت «ادن فکل من الهنیيء المریء» یعنی بیا جلو و بخور از اینکه غذای گوارای دلنشین، ابو صالح گفته است: اینکه جمله خطاب به اولیای دختران است که مهریه‌ی آنها را تصرّف می‌کردند از اینکه کار جلوگیری‌شان می‌کند که اگر دخترها راضی بودند که چیزی از آن را بخورید باکی بر شما نیست. -قرآن-۲۸-۵۷ مجمع: «هنیی» یعنی آنچه بخوشی از گلو فرو رود و ناراحت نکند «مری» محمود العاقبهٔ و تام الهضم یعنی آنچه بخوبی هضم شود و زیان نرساند و مولّد خوشوقتی و نشاط شود و از علیّ علیه السّلام روایت شده است که مردی از درد دل بآن حضرت شکایت کرد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پرسید: زن و همسر داری! عرض کرد بلی، فرمود اگر ممکن شود با کمال خوشوقتی چیزی بتو بدهد آن را عسل بخر و با آب باران مخلوط کن و بخور که شفا مییابی چون خدا فرموده است «وَ نَزَّلنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَکاً» یعنی -قرآن-۴۶۲-۵۰۶ [صفحه ۳۲۹] از آسمان آبی فرخنده فرود آوردیم و باز فرموده است «یَخرُجُ مِن بُطُونِها شَرابٌ مُختَلِفٌ أَلوانُهُ فِیهِ شِفاءٌ لِلنّاسِ» یعنی او شکم زنبور نوشیدنی رنگارنگ بیرون میآید که موجب بهبود مردم است، و باز فرموده است که «فَإِن طِبنَ لَکُم عَن شَیءٍ مِنهُ نَفساً فَکُلُوهُ هَنِیئاً مَرِیئاً» یعنی اگر زنهای شما از مال و مهریهی خود با کمال خوشدلی بشما واگذاشتند شما هم بخورید که خوش است و گوارا پس اگر وسیلهی برکت و بهبودی و گوارائی همگی فراهم شد بخواست خداوند موجب بهبودی میشود. -قرآن-۵۸-۱۳۷-قرآن-۲۴۷-۳۲۴ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گوید رسول علیه السّلام را از اینکه آیه بپرسیدند گفت: چون زنان چیزی بشما دهند بدلی خوش بیاکراهی سلطان را بر شما مؤاخذه نبود و در آخرت خدا را مطالبه و ابو حمزه گفت [هنیئا] آنچه در آن گناه نباشد و «مریء» آنچه در آن بیماری و درد نباشد. سخن ما: ۱- در ارتباط جملهی «وَ إِن خِفتُم» با جملهی «فَانکِحُوا ما طاب» همانطور که نوشتیم شاید از جهت ازدواج با دخترهای یتیم ناراحت بودهاند که اگر با آنها ازدواج کنند ممکن است با بچّه و کم تجربه نتوانند زندگی کنند و اگر آزاد- شان گذارند که با دیگری ازدواج کنند شاید چون هنوز ضعف و نیروی فکر و مقاومتشان کم است اموالشان در دست شوهران تلف شود و اگر خود با زن دیگر ازدواج کنند مبادا که نتوانند با اینکه یتیمان خوشرفتاری کنند شاید آیه برای رفع نگرانی اینگونه مردم باشد که اگر از ازدواج با آنها نگران هستید از دو جهت دیگر ترس نداشته باشید و با زن دیگر ازدواج کنید که وظیفهی شما همان است که در آیت پیش گفتیم، خود در اموال یتیمان تصرّف نکنید و پس از رشد و بلوغ بآنها بسپارید ولی اگر بعد تلف شود بر شما باکی نیست و برای جلوگیری از سوء رفتار با یتیمان زنی گزینید که با یتیم خوشرفتار باشد. -قرآن-۳۵-۵۲-قرآن-۶۶-۸۷ ۲- منتسکیو در روح القوانین نوشته است [چاپ دوم ص ۳۵۳] در کشور- هائی که دارای آب و هوای گرم میباشد زنها در سنین هشت و نه و ده سالگی بالغ هستند و بعد از آنکه شوهر کردند بارور میشوند بطوریکه میتوان گفت در [صفحه ۳۳۰] کشورهای گرمسیر ازدواج و باروری زنها بلافاصله انجام میشود، «پرید و در شرح حال محمّد میگوید که او در سن پنج سالگی خدیجه را بحبالهی نکاح آورد و در هشت سالگی با وی همخواب شد». منع تعدّد ازدواج در اروپا و مجاز کردن اینکه عمل در آسیا مربوط بمقتضیات آب و هواست و بواسطهی اقتضای آب و هواست که دین اسلام در آسیا آنهمه توسعه یافته و دین مسیح نتوانست در آسیا توسعه یابد و بهمین جهت دین اسلام در کشور چین نفوذ نمود ولی دین مسیح نتوانست بخوبی در آن کشور نفوذ نماید. «و الانتین» امپراطور روم بعلل و جهاتی مخصوص اجازه داد مردها چندین زن بگیرند ولی چون اینکه قانون با آب و هوای اروپا مناسب نبود از طرف سایر امپراطوران رم لغو گردید. بر طبق حسابهائی که شده در اروپا پسر زیادتر از دختر بوجود میآید و بالعکس در آسیا و آفریقا دختر زیادتر از پسر زائیده میشود بنابراین قانونیکه تعدّد زوجات را در اروپا منع کرده و در آسیا و آفریقا اینکار را جایز شمرده از یک حیث مربوط بکمی زن در اروپا و فراوانی بانوان در آسیا و آفریقاست ولی در نقاط سرد سیر آسیا مثل تبت چون مثل اروپا پسر زیادتر از دختر بوجود میآید یک زن می- تواند چندین شوهر اختیار کند. ابو الظهیر الحسن جهانگرد عرب در قرن نهم میلادی که بهندوستان و چین رفت اینکه رسم را مشاهده کرد و آن را دلیل بر فحشاء میشمارد. وقتی که تعدد زوجات قانونا مجاز شد شوهر باید در باره زنهای خود بتساوی رفتار نماید مثلا دین اسلام که گرفتن چهار زن را مجاز دانسته است مقرر کرده است شوهر باید با هر چهار نفر آنها بتساوی رفتار نماید، در قانون [مالایو] که گرفتن سه زن مجاز کرده دستور دادهاند شوهر باید با آنها بتساوی رفتار کند، در قانون موسی مقرر شده هرگاه شخصی کنیز خود را برای پسرش عقد نماید و سپس پسر مصمم شود زن دیگر اختیار کند نباید از غذا و لباس زن اول بکاهد و وظیفهی زناشوئی را در بارهی او [صفحه ۳۳۱] تقلیل دهد. عبده: گاهی تعدّد زن برای مرد بواسطه مصالح ملّی و عمومی است مثل اینکه در جائی زیادی زن بر مرد بیش از حد امکان زندگی باشد چنانکه در انگلستان و دیگر ممالکی که جنگها مردمرا بیچاره و درمانده کرده است و هزاران مرد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نابود شده است و زنهای بیشمار و بی‌سرمایه پی کسب معاش میروند و معلوم است ناچاری بکجا میکشاند و اشتغال دخترها در کارخانه‌ها و بازارها و نتایج بدی که از آن تولید شد بجائی رسید که خانمهای نویسنده‌ی انگلیسی می‌گفتند تعدّد زن برای مرد لازم است و مردهاشان می‌گفتند علاج منحصر بفرد برای جمع‌آوری عده‌ی بی- شمار دخترهای متفرق در همه جا فقط تعدّد ازدواج است و بس. اینکه در تفسیر عبده نوشته است مربوط به پیش از جنگ جهانی هزار و نه صد و سی و نه میلادی است، ولی اکنون که تقریبا چهارده سال از اینکه جنگ دوّم میگذرد می‌شنویم دخترهای بی‌سرمایه و سرپرست در مهمانخانه‌ها و اماکن عمومی غوغائی دارند و مخصوصا در آلمان زمزمه‌ی اجازه‌ی تعدّد ازدواج است. تا اینجا آنچه مقدور بود نوشتیم از عقاید مردم غیر مسلمان نسبت بمفاد جمله «فَانکِحُوا ما طاب» تا مَثنی وَ ثُلاث وَ رُباع» اینک گفتار خود ما: منتسکیو البتّه در تشخیص خود خطا نکرده است و اختلاف منطقه و محیط طبیعی آثار مختلف دارد و مقتضی مقررات و قوانین مختلف هم ممکن است بشود و مفاد آیه هم بخوبی مطابق می‌شود با مصالح و مقتضیات مناطق مختلف و زمانهای مختلف، زیرا بسیار ساده و بطور طبیعی مجاز شده است تعدّد زنها که با عدالت و رعایت حقوق باشد و گر نه ممنوع است و از همین جهت میگوئیم: در اروپا ممنوع، امروز تعدّد ازدواج مجاز است چون دخترهای بیچاره ممکن است با کمال امتنان چند نفرشان با یک نفر همسر شوند و در نهایت خوشی و یگانگی زندگی کنند، در اینکه صورت شرط عدالت موجود است و تعدّد زن جایز است ولی در آسیا و بخصوص مملکت خودمان که در بعضی خانواده‌ها ازدواج دوم مرد موجب مرگ زن اوّل می‌شود و بزرگترین آسیبها -قرآن-۸۶-۱۰۷-قرآن-۱۱۳-۱۴۲ [صفحه ۳۳۲] بزن توجه شوهر اوست بزن دیگر پس چون قابل رعایت عدالت نیست ممکن است حکم کرد بعدم جواز تعدّد زوجات برای اینگونه اشخاص ولی از جهت نهاد انسانی احتیاج مرد بیشتر از یک زن قابل تصور و پذیرفتنی است چون زن دوره‌هائی بر- گذار میکند که طبیعت او را جلوگیر است از آمیزش با مرد و باز دوره‌هائی طی میکند که رغبت بآمیزش ندارد و لیکن در مرد چنین عوارض نیست و احتیاج و آمادگی او بیشتر است، و در عمل هم مشاهده می‌کنیم که همین خاصیّت طبیعی مردها را بیشتر وادار می‌کند بتوجه بزن دیگر تا تعدی زن از شوهر خود بمرد دیگر و اگر از اماکن فساد آمار دقیق گرفته شود نمی‌توان عده‌ی مردی که بآن جا مراجعه می‌کند مقایسه نمود با زنهائی که با آنجا سر و کار دارند. عبده از مصطفی افندی رشدی در تعدّد زوجات پیغمبر [ص] شرحی نقل کرده است مناسب است قسمتی از آن ترجمه شود: سوده دختر زمعه زن مسلمانی بود که با شوهرش بحبشه هجرت کرد و شوهرش مرد و پس از بازگشت از آنجا خدیجه وفات کرده بود و پیغمبر او را تزویج فرمود و باین وسیله آن زن از شر خویشاوندان و آمیزش با آنها محفوظ ماند، و اگر در سرپرستی و کفالت پیغمبر نمی‌بود ناچار تسلیم بخویشان کافر خود می‌شد و یا گرفتار آزار و رنج آنها، پس از یک ماه عایشه دختر ابی بکر را عقد کرد و پس از آن حفصه دختر عمر را که بزرگترین مصلحت در نگهداری آنها رعایت پدران آنها بود چنانکه دخترهای خود را بعثمان و علی تزویج فرمود که اینکه چهار نفر بزرگترین یاران و خدمتگذاران بودند، دیگری زینب دختر جحش است که زن پسر خوانده‌ی آن حضرت زید بن حارثه بود و برای جلوگیری از فکر مردم نسبت بفرزندی زید برای آن حضرت راه منحصر بفرد اینکه ازدواج بود تا او را فرزند او ننامند و دیگری برّه دختر حارث رئیس قبیله‌ی بنی- المصطلق است که پس از جنگ با آن قبیله در حدود دویست خانه زن و بچه‌ی آنها را مسلمین اسیر کردند و چون پیغمبر می‌خواست اسیر آن را آزاد کند تا آن قبیله دلگرم و مسلمان شوند خود با بزرگ آن اسیرها که دختر رئیس قبیله‌شان بود [صفحه ۳۳۳] ازدواج فرمود. مردم گفتند روا نیست خویشان پیغمبر و اصهار آن حضرت را در اسارت و کنیزی خود نگاهداریم، آنها را آزاد کردند و بنی مصطلق خوشدل و خوشبین شدند و همه مسلمان شدند و پس از دشمنی بهترین یاور و پشتیبان مسلمین شدند و اینکه قضیّه در عرب اثر مهم داشت و افکار و اذهان را متوجه باسلام و مسلمین کرد و باز عبد اللّه بن جحش در جنگ احد کشته شد همسر او زینب دختر خزیمه را امّ المساکین یعنی مادر بینوایان مینامیدند بواسطه‌ی نیکوکاری و توجه به حال فقرا پیغمبر حال آنرا رعایت فرمود و چنین شخصیتی برای داخله‌ی خانواده‌ی پیغمبر هم لازم بود که شخصا علاقه‌مند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدستگیری فقراء بود و نباید کسی که همیشه دستگیری دیگران می‌کرد نابود و بیچاره شود. و باز امّ سلمه که از بزرگان و محترمات همسران رسول خداست با شوهرش أبو سلمه بحبشه مهاجرت کرد و پس از فوت او که پسر بره دختر عبد المطّلب عمه‌ی پیغمبر و برادر رضاعی آن حضرت بود آن حضرت او را بزنی خواست او عذر خواست که پیر است و پر اولاد ولی پیغمبر عذرش را بخوبی رد فرمود و البتّه چنین زنی که آثار علمی و نقل احادیث او تاکنون باقی است باید در خانه‌ی پیغمبر و هم‌نشین با آن حضرت باشد و باز رمله مشهور بام حبیبه دختر ابی سفیان که با شوهرش بحبشه مهاجرت کرد و شوهرش در آنجا دین مسیح پذیرفت و او بدین اسلام باقی ماند معلوم است چنین زن که با آن دشمنی سخت پدر او با پیغمبر و مسلمین و با شوهر مسیحی و پافشاری او در اسلام البتّه بالاترین مصلحتها در نگهداری و ازدواج او بود و نیز صفیّه دختر حییّ بن اخطب رئیس بنی نضیر که پدرش با بنی قریظه و شوهرش در خیبر کشته شد و مردم گفتند اینکه زن چون دختر بزرگ یهود است مناسب است که در سرپرستی پیغمبر باشد، آن حضرت او را آزاد کرد و تزویج نمود و باین وسیله با یهود رابطه برقرار فرمود و آخرین ازدواج آن حضرت با میمونه دختر حارثه هلالی است و چون پس از مرگ شوهر دوّم خود اختیار خود را بعبّاس عموی پیغمبر واگذار کرد او او را به پیغمبر [ص] تزویج کرد و شاید منظور ارتباط با بنی مخزوم و یا بنی هاشم بوده است و یا بجهت دیگر. [صفحه ۳۳۴]

[سوره النساء [۴]: آیات ۵ تا ۶]

وَ لا تُؤتُوا السُّفَهاءَ أَموالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُم قِياماً وَ ارزُقُوهُم فِيها وَ اكسُوهُم وَ قُولُوا لَهُم قَولاً مَعرُوفاً [۵] وَ ابتَلُوا اليَتامى حَتّى إِذا بَلَغُوا النِّكاحَ فَإِن آنَستُم مِنهُم رُشداً فَادفَعُوا إِلَيهِم أَموالَهُم وَ لا تَأكُلُوها إِسرافاً وَ بِداراً أَن يَكبَرُوا وَ مَن كانَ غَنِيًّا فَليَستَعفِف وَ مَن كانَ فَقِيراً فَليَأكُل بِالمَعرُوفِ فَإِذا دَفَعتُم إِلَيهِم أَموالَهُم فَأَشهِدُوا عَلَيهِم وَ كَفى بِاللّهِ حَسِيباً [۶] -قرآن-۱-۴۹۹ معنی لغات: «سفهاء» جمع سفیه از مصدر سفه و سفاهت بمعنی بی‌خردی و سبک عقلی و بیقراری در فکر و کار و اخلاق، «قیاما» آنچه وسیله‌ی بپاماندن و پایداری است مانند پایه و استوانه و مال هم استوانه و مایه‌ی بپاماندن زندگی است از اینکه جهت در آیه مال توصیف [بقیاما] شده است. «آنستم» از مصدر ایناس بر وزن افعال بمعنی چیزی را دیدن و صدا شنیدن. «رشد» براه درست بودن و مقابل گمراهی و راه زندگی تشخیص دادن. «بدار» پیشدستی کردن، بتندی بسوی چیزی دست دراز کردن، مبادرت هم از اینکه ماده است. «حسیب» بمعنی دارای شرف و اصالت و نجابت و بمعنی حسابدار و محاسب. ترجمه: [دست درازی بمال یتیمان و همسران خود نکنید] ۵ و سرمایه‌ی خود که خدا نگهبان زندگی شما کرده است به بیخردان ندهید ولی از آنخوراک و پوشاک بایشان دهید و بسخنی نرم و مردم پسند با ایشان سخن بگوئید ۶ و یتیمان را بیازمائید تا چون بالغ و توانای کار زندگی‌شان یافتید مال‌شان بخودشان سپارید و خود بیش از اندازه ز مال یتیم نخورید و بآن پیشدستی نکنید که هنوز یتیم بزرگ نشده [و مال خود از شما نخواسته بهره‌ی خود از آن برده باشید] و اگر سرپرست یتیم بی‌نیاز بود چیزی ز مال او نخورد و اگر نادار بود بآئین مردمی از آن بخورد و چون مال یتیمان بایشان دادید بر آن گواه بگیرید [که خدا [صفحه ۳۳۵] ز کار شما آگاه است] که او برای رسیدگی بحساب مردم بس باشد. سخن مفسّرین: «لا تُؤتُوا السُّفَهاءَ» ۵ طبری: مفسّرین قدیم در مقصود از سفهاء اختلاف دارند بعضی گفته‌اند: زنها هستند بعضی گفته‌اند: کلیّه زنها و بچه‌ها هستند بعضی گفتند: فقط بچه‌ها هستند. عده‌ای گفتند: مقصود هر شخص سفیه است و اختصاص ببزرگ و کوچک و زن و مرد ندارد. -قرآن-۱۵-۳۹ مجمع: از امام صادق [ع] روایت شده است: سفیه شراب خوار است و آنکه به روش او رفتار می‌کند. ابو الفتوح: حضرمی گفت: آیه در حقّ مردی آمد که او مالی داشت بزن داد تا تلف کرد خدای تعالی اینکه آیه فرستاد. و سعید بن جبیر و عکرمه گفته‌اند: مقصود از سفهاء یتیمان هستند و مقصود از [اموالکم] یعنی آنچه در تصرّف شما است که نتیجه اینکه است: اموالی که در تصرّف شما است بیتیمان ندهید. روح البیان: اینکه جمله اشاره است که سرمایه‌های علم و تخم معرفت را به عوام نااهل نسپارید. «جَعَلَ اللّهُ لَكُم قِياماً» ۵ مجمع: کلمه‌ی قیام را قوام با فتح و کسر قاف و قیم بدون الف نیز قرائت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۳ طبری: ابو مالک گفت: سرمایه‌ها پس از خداوند وسیله‌ی پشتیبانی و استوانه‌ی انسان است. سدّی گفته است: یعنی مال استوانه‌ی زندگی شما است و شما قیّم و نگهبان زن و فرزند خود هستید پس اموال خود را بزنها ندهید تا شما محتاج آنها شوید و آنها قیّم و اختیار دار شما شوند. «وَ ارزُقُوهُم فِیها» ۵ ابو الفتوح: کلمه‌ی فیها اشاره است که خوراک و لباس حقی است ثابت در اموال. -قرآن-۱-۲۳ فخر: یعنی از اصل سرمایه و اموال برای مخارج تصرّف نکنید و در آن سرمایه که سود داشته باشد روزی و لباس سفیه و یتیم را بپردازید. «قَولًا مَعرُوفاً» ۵ طبری: مجاهد گفته است یعنی: وعده‌ای که بآنها بدهید -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۳۶] إبن زید گفته است اینکه است که اگر از اولاد شما و خرجش بعهده‌ی شما نبود به او بگوئید خدا ما و شما را از هر بدی دور بدارد و برکت و خیر بتو بدهد. مجمع: طوری با آنها سخن بگوئید که راه مصلحت زندگی مادّی و معنوی خود را تشخیص بدهند. فخر: اینکه جمله برای اینکه است که بمردم بفهمانند که زبان ملایم در دل می- نشیند و موجب اصلاح سفیهان می‌شود ولی خشونت و سخن درشت بر نادانی آنها میافزاید إبن عبّاس گفته است: «قول معروف» مثل اینکه بگوئی: اگر از اینکه مسافرت سود بمن رسید هر چه لایق تو باشد انجام خواهم داد، و هر چه موجب اطمینان و پسند مردم باشد چه بزبان و چه به عمل آن قول معروف است. و هر چه وسیله ناراحتی بود و زشت پنداشتند آن «قول منکر» است. و قفّال گفته است «قول معروف» نسبت بافراد مختلف است نسبت به بچه که در سرپرستی کسی است باید باو بفهماند که اموالش امانت است و بخوبی نگاهداری می‌شود و چون بحد رشد برسد بخودش سپرده خواهد شد و اگر سر و کار با سفیه بود [قول معروف] با سفیه آن است که او را نصیحت کنند و راهنمائی بخیر و وادار بنماز نمایند و جلوگیرش شوند از اسراف و زیاده روی و باو بفهمانند که عاقبت ولخرجی فقر و بیچارگی است. تفسیر انوار التنزیل: آنچه شرع و عقل نیکو بداند [قول معروف] است و آنچه عقل و شرع بواسطه‌ی قبح و زشتی آن نپسندند منکر است. «وَ ابتَلُوا الیَتامی» ۶ طبری: یعنی آزمایش کنید یتیمان را در فهم و دین و تصرّفات در اموال. -قرآن-۱-۲۴ تفسیر قاضی: وارسی کنید وضع یتیمان را در تصرف اموال به اینکه که معاملاتی بآنها محول شود. ابو حنیفه گفته است: آزمایش بآن است که سرمایه‌ای باختیار- شان بگذارند. ابو الفتوح نوشته است: در کیفیت ابتلاء، علما اختلاف کردند بعضی گفتند: حال طفل از دو بیرون نبود یا پسر باشد یا دختر اگر پسر باشد ابتلاء ولی او را آن [صفحه ۳۳۷] بود که یکماهه نفقه یا کمتر برگیرد و بدست او دهد او را و بگوید که چگونه صرف کن و او را رها کند و آنگه بنگرد که تا چگونه کرده است، اگر خرج و ترتیب آن بوجه خود کرده باشد چنانکه پسندیده آید او رشید است مال باو دهد و اگر بخلاف اینکه باشد مال باو ندهد که او رشید نباشد هنوز و اگر دختر بود پاره‌ای پنبه بدو دهند و او را کاری که در خانه زنان را باشد تعلیم دهند که چگونه کن آن را بنگرد اگر بوجه خود برآرد و آن پنبه ریسمان کند و بکسها دهد بمزد معلوم تا ریسمان کنند چنان که در آن غبطه باشد، او رشید باشد مال باو دهد و اگر نه نگاهدارد تا رشدش پیدا شود. تفسیر ابو السّعود: هر کسی را مناسب حال خودش باید آزمایش کنند اگر اهل بازار و تجارت است اموال باختیارش بگذارند که معامله کند، اگر اهل ملک و زراعت است باید در خرج ملک و اجرت کارگر و عمل زراعت آزادش بگذارند تا معلوم شود چه طور کار می‌کند. «إِذا بَلَغُوا النِّکاحَ» ۶ ابو الفتوح نوشته است: بلوغ نکاح بیکی از پنج نشانه معیّن می‌شود: -قرآن-۱-۲۷ ۱- احتلام و نزول منی از او خواه در خواب یا بیداری چون آنگاه که پیغمبر معاذ را مأمور یمن کرد دستور داد که هر کس بحلم رسیده است یک دینار بستاند و آنها را بحکم مردان حساب فرمود و در آیه قرآن است: «وَ إِذا بَلَغَ الأَطفالُ مِنکُمُ الحُلُمَ فَلیَستَأذِنُوا» یعنی چون کودکان را حلم گرفت سرزده بر زنان وارد نشوند و اجازه بگیرند که آنها مرد هستند. -قرآن-۲۴۲-۳۰۵ ۲- سنّ و عمر موجب بلوغ است و در آن اختلاف است مذهب اهل بیت پانزده سال است و ابو یوسف و شافعی نیز اینکه را معتقدند. و ابو حنیفه بلوغ دختر را در هفده و پسر را بنوزده سالگی دانسته است، و دلیل بر آنکه پانزده سال حدّ بلوغ است، حدیث عبد اللّه عمر است که او گفت برای جنگ احد مرا به پیغمبر عرضه کردند قبول نفرمود و فرمود: کودک است و من ده ساله بودم و باز در جنگی من را بآن حضرت عرضه کردند اجازه فرمود و نام من نوشتند و من پانزده ساله بودم. [صفحه ۳۳۸] ۳- سوّم روئیدن موی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ظهار است و ابو حنیفه آنرا علامت نمی‌داند و دلیل ما بر اینکه مطلب حدیث عطیّه‌ی قرظی از سعد معاذ است که پیغمبر او را حاکم و مأمور انجام قرار داد با بنی قریظه کرد. او حکم داد مردان را بکشند و زن و کودک را اسیر کنند و هر کس مشکوک بود با موی ظهار معیّن میشد اگر داشت جزء مردان کشته می‌شد و گر نه بشمار کودکان بود پیغمبر عمل او را تصویب فرمود و عطیه گفت من خود از آنها بودم که بواسطه‌ی نداشتن موی ظهار بحساب کودکان ماندم. ۴- سن نه سالگی برای زنان در مذهب اهل بیت. ۵- قاعدگی برای زنان بنزدیک ما و شافعی. مجمع: یعنی چون بر حد اعمال غریزه‌ی جنسی رسیدند و مراد احتلام تنها نیست. چون ممکن است بعضی اشخاص تا مدّتی بحدّ احتلام نرسند یا اصلا محتلم نشوند چنانکه بیشتر مفسّرین گفته‌اند. و بعضی گفته‌اند: چون عقلش کامل شد و آثار رشد از او دیده شد بالغ است. «فَإِن آنَستُم مِنهُم رُشداً» ۶ ابو الفتوح: در مصحف عبد اللّه مسعود «احستم» با یک سین بوده است بمعنی: «احسستم» یعنی احساس کردید و دریافتید. -قرآن-۱-۳۳ عیسی بن عمر «رشدا» با فتح را و شین قرائت کرده است و در معنی تفاوت نیست و نتیجه در همه‌ی قرائتها متحد است. تفسیر قاضی: اینکه جمله دلیل است بر اینکه آثار رشد از صغیرها مشاهده نشود اموال آنها را نمی‌توان بتصرف‌شان داد. ابو حنیفه گفته است اگر پس از بلوغ هفت سال گذشت مالش را بخودش باید بدهند اگرچه آثار رشد در او نباشد. ابو الفتوح: سعید بن جبیر گفت: ممکن است کسی ریشش بلند باشد که به دستش بیاید ولی رشد نداشته باشد و نتوان مالش را بتصرّفش داد. و فقها در معنی رشد اختلاف کرده‌اند: شافعی گفته است: رشد آن است که شخص باندازه‌ای پرهیزگار باشد که شهادتش نزد قاضی مسموع باشد و دیگر آنکه مال خود را بتواند حفظ کند و نابود نکند. ابو حنیفه و دیگران گفته‌اند: رشد فقط صلاح اداره‌ی [صفحه ۳۳۹] کار زندگی و حفظ مال است. مجمع: بهتر آنست که بگوئیم: رشد یعنی عقل و خرد و توانائی نگهداری سرمایه بطور شایسته چنانکه همین معنی از امام باقر روایت شده است. تفسیر المیزان طباطبائی که تاکنون مجلّد چهارم آن بما رسیده است در اینکه جمله می‌نویسد: دین اسلام تفکیک کرده است میان وظائف در غیر کارهای مالی و تصرّفات مالی، در غیر مالی فقطّ بلوغ را شرط تکلیف کرده است که در برابر تمام وظائف از عبادات و حدود و دیات شخص بالغ موظّف و مسئول است ولی در تصرّفات مالی بلوغ و رشد هر دو را شرط معیّن کرده است تا نظام زندگی اقتصادی مردم محفوظ بماند. «وَ لا تَأکُلُوها إِسرافاً» ۶ طبری: یعنی از مال یتیم نخورید جز آنچه خدا برای شما مباح کرده است. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: یعنی بیش از اندازه‌ی احتیاج‌تان از مال یتیم نخورید چون اگر اختیاردار یتیم محتاج بود باندازه‌ی اجرت و قوت لازم خود می‌تواند بخورد چنانکه محمّد بن مسلم از امام باقر یا صادق پرسیده است که اگر کسی گاو و گوسفند یتیم در تصرّفش باشد می‌تواند با مال خودش مخلوط کند در تصرف و استفاده! فرمود: اگر بکار آنها رسیدگی می‌کند و آب آنها را مهیّا می‌کند و اگر فرار کنند یا گم شوند پی آنها برود و آنها را بیاورد، در اینکه صورت میتواند از شیر آنها بخورد بآن اندازه زیان ببچه‌ی آن نرسد و بی‌باک در صرف شیر آنها نباشد. «وَ بِداراً» ۶ همه‌ی مفسّرین اینکه کلمه را چنین معنی کرده‌اند: مال یتیمان را نخورید جلوتر از رشد و بزرگی آنها از ترس آنکه بزرگ شوند و ناچار شوید بآنها واگذارید و از استفاده محروم شوید. -قرآن-۱-۱۳ «فَلیَأکُل بِالمَعرُوفِ» ۶ مجمع: در حدّ معروف و مقصود از اینکه جمله اختلاف است: سعید بن جبیر و مجاهد گفته‌اند متصدّی اموال یتیم در صورت احتیاج می‌تواند از آن بقرض بردارد که بعد بپردازد. و از امام باقر [ع] هم اینکه را نقل کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۳۴۰] عطاء بن ابی رباح و عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود استفاده‌ی باندازه‌ی سیری شکم و پوشیدن عورت است و بس. شعبی گفته است: معنی جمله اینکه است: سرپرست یتیم اگر فقیر بود باندازه‌ای که شخص مضطّر میل به مردار می‌کند، می‌تواند از مال یتیم بخورد. ضحّاک و عدّه‌ای گفتند: سواری شتر و خوردن میوه از مال یتیم برای سرپرست جایز است، و در نظر شیعه معنی جمله اینکه است که باندازه‌ی مزد زحمت و کاری که برای یتیم انجام میدهند حق استفاده دارند. «فَأَشهِدُوا عَلَیهِم» ۴ ابو الفتوح: بعضی اینکه جمله را چنین معنی کرده‌اند آنچه شما سرپرستان یتیمان از مال آنها بقرض تصرّف کردید موقع تسلیم به آنها شاهد بگیرید بر رد قرض خود. ولی معنی مشهور اینکه است: چون اموال یتیمان را بخودشان سپردید، شاهد بگیرید که متهم بخوردن مال صغیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نباشید. -قرآن-۱-۲۴ تفسیر ابو السّعود: برای سرپرست یتیم شاهد گرفتن واجب نیست چون او امین است و آنچه ادّعا کند که بصغیر داده است اگر سوگند بر ادعای خود یاد کند پذیرفته می‌شود لیکن مالک و شافعی گفته‌اند: ادّعای وصی و سرپرست قبول نیست. «وَ کَفی بِاللّهِ حَسِیباً» ۴ روح البیان: پیغمبر فرمود: اگر کسی ستمی ببرادر خود کند و یا مالی از او تلف کند پیش از آنکه بیچاره شود، عذرخواهی و تقاضای گذشت نماید و گر نه در قیامت و هنگام بیچارگی اگر عمل خوب داشته باشد باندازه‌ی گناه و ستمش از خوبیهای او کم می‌کنند و اگر نداشت باندازه‌ی ستمی که کرده از گناهان آنکه بر او ستم کرده است بر گناهان اینکه ستمگر میافزایند اینکه است معنی حساب خداوند. سعدی گفته است: -قرآن-۱-۳۰ نماند ستمکار بد روزگار || بماند بر او لعنت پایدار چنان زی که ذکرت بتحسین کنند || چو مردی نه بر گورت نفرین کنند سخن ما: از جمله‌ی: [لا تُؤتُوا السُّفَهاءَ تا آخر] ممکن است مقصود تعدیل احساسات باشد که حسّ نوعدوستی نسبت بسفیه و بی‌خرد شما را تحریک نکند که فورا مقداری از اموال و سرمایه که وسیله‌ی زندگی شما است در اختیار آنها -قرآن-۲۵-۴۸ [صفحه ۳۴۱] بگذارید بلکه عاطفه و محبّت نسبت باین مردم بایستی از راه دیگر بکار برده شود که برای آنها نتیجه داشته باشد و بشما زیان نرسد و مهربانی بآنها فقط به غذا و لباس دادن است که پوشیده و سیر باشند. ۲- در جمله‌ی: [لا تَأکُلُوها إِسرافاً تا آخر] اگر دلیلی از اجماع و حدیث قابل عمل نداشته باشیم و فقط بظاهر آیه بخواهیم عمل کنیم از جمله‌های نهی تصرّف شخص غنی در مال یتیم و اجازه‌ی تصرف فقیر و امر باستضعاف و امر بگرفتن شاهد مجموع اینها بما می‌فهماند: چون رسیدگی بکار یتیم و حفظ اموال او از کارهای عمومی و اجتماعی است، مانند حفظ جان و ناموس و نجات گرفتاران و نظائر آن که از واجبات کفائی است پس باید مسلمین بدون هیچ حق و اجرت به کار یتیم و حفظ مال او رسیدگی کنند و فقط با کمال اضطرار باندازه‌ی رفع حاجت از مال او تصرف کنند و اگر توانستند آن را جبران کنند و بیتیم پس بدهند و با احتمال اتّهام و اختلاف میان یتیم و سرپرست او طبق جمله‌ی: «فَأَشهِدُوا عَلَیهِم» لازم است در هنگام تحویل دادن اموال یتیم از او رسید بگیرند، لیکن فقها حکم کرده‌اند که: جایز است بر سرپرست یتیم استفاده‌ی از آن و نسبت باشخاص و اندازه‌ی آن اختلاف کرده‌اند و چند قول دارند که در کتب فقه مفصّل نوشته است. -قرآن-۱۹-۴۲-قرآن-۷۴۶-۷۶۹

[سوره النساء [۴]: آیات ۷ تا ۱۰]

لِلرِّجالِ نَصِیبٌ مِمّا تَرَکَ الوالِدانِ وَ الأَقرَبُونَ وَ لِلنِّساءِ نَصِیبٌ مِمّا تَرَکَ الوالِدانِ وَ الأَقرَبُونَ مِمّا قَلَّ مِنهُ أَو کَثُرَ نَصِیباً مَفرُوضاً [۷] وَ إِذا حَضَرَ القِسمَةَ أُولُوا القُربی وَ الیَتامی وَ المَساکِینُ فَارزُقُوهُم مِنهُ وَ قُولُوا لَهُم قَولاً مَعرُوفاً [۸] وَ لیَخشَ الَّذِینَ لَو تَرَکُوا مِن خَلفِهِم ذُرِّیَّةً ضِعافاً خافُوا عَلَیهِم فَلیَتَّقُوا اللّهَ وَ لیَقُولُوا قَولاً سَدِیداً [۹] إِنَّ الَّذِینَ یَأکُلُونَ أَموالَ الیَتامی ظُلماً إِنَّما یَأکُلُونَ فِی بُطُونِهِم ناراً وَ سَیَصلَونَ سَعِیراً [۱۰] -قرآن-۱-۵۸۳ [صفحه ۳۴۲] معنی لغات: «و لیخش» از مصدر خشیه بمعنی ترس با احترام و تعظیم و علم بشخصیت و ارزش آنچه از او می‌ترسند. «سدیدا» از سداد بمعنی صواب و عدالت و درستی و محکم کردن. «یصلون» از مصدر صلّی بر وزن فعل بمعنی کباب کردن و بآتش داشتن و در آتش بردن، «سعیرا» شعله‌های آتش یا آتش مشتعل. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفت: عرب بدختر خود ارث نمی‌داد و هم به پسرها که بحد دفاع و جنگ نرسیده بودند. اوس بن ثابت از اصحاب پیغمبر بود از دنیا رفت دو پسر کوچک و یک دختر از او باقی ماند خالد و عرفطه پسر عموهای او تمام اموالش را تصرّف کردند [البتّه ببهانه‌ای که وارث ندارد]، همسر او حضور پیغمبر [ص] رسید و شکایت کرد، اینکه آیه نازل شد. ترجمه: [اینک دستوری برای بازمانده ز مرده] ۷ مردان و زنان ز بازمانده از پدر و مادر و خویشان خود چه کم بود یا زیاد بهره باندازه دارند و چون بهنگام بخش بازمانده، فقیران و بیچارگان و خویشان حاضر باشند با ایشان بخوبی سخن بگوئید و چیزی از آن بایشان دهید، ۹ و باید مردم در اندیشه‌ی کار خود باشند که اگر مردند و بچّه‌هائی ناتوان بجای گذاردند آنها چه خواهند کرد پس برای خدا پرهیزکار باشند و سخن درست بگویند [در وصیّت و بخشیدن مال بکس زیان نرسد] ۱۰ و البتّه کسانی که مال یتیمان خورند چنان است که آتشی در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شکم کرده‌اند و بزودی بشعله سوزان جهنم‌شان بدارند. سخن مفسّرین: «مِمّا قَلَّ مِنهُ أو کَثُرَ تا آخر» ۷ تفسیر ابو السعود: ۱- اینکه کلمات اشاره است که اموال برای همه‌ی وارثها است و اختصاص ندارد بعضی از اموال ببعضی از ورثه مثل اسب و اسلحه بپسر بزرگ. -قرآن-۱۵-۴۶ ۲- کلمه‌ی مفروضا می‌فهمانند که اگر وارث دنبال سهم خود نرود حقّش ساقط نمی‌شود، چون واجب و ثابت شده است. «وَ إِذا حَضَرَ القِسمَةَ تا فَارزُقُوهُم» ۸ ابو الفتوح: عدّه‌ای از قدمای مفسّر و -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۳۲-۴۶ [صفحه ۳۴۳] محدّث گفته‌اند: اینکه آیت قبل از حکم ارث بود و بعد نسخ شد ولی اکثر غیر منسوخ دانسته‌اند و گفته‌اند: «فارزقوهم» مفید وجوب نیست و برای استحباب است که مفاد آیه چنین میشود: اگر هنگام تقسیم اموال خویشاوندان شما و یتیمان و بیچارگان حاضر شدند بهتر آنست که بآنها بهره‌ای برسانید و در «فارزقوهم» اختلاف است: طبری گفته است: روی سخن بآن کس است که هنگام وفات وصیت می‌کند دستور داده شده است برای خویشان غیر وارث و یتیمان و مسکینان هم چیزی از مال خود سفارش کنند، و بعضی گفته‌اند: روی سخن با وارثان است که هنگام بخش اموال خود باین سه دسته هم بهره رسانند و اینکه قول مناسبتر است چون با جمله‌ی: [إذا حَضَرَ القِسمَةَ] مناسبتر است. و فقهای شیعه مستحب می‌دانند که وارثها در هنگام تقسیم اموال بفقرا هم بهره‌ای برسانند. -قرآن-۱-۲۴ «قُولُوا لَهُم قَولًا مَعرُوفاً» ۸ مفسّرین برای اینکه جمله دو معنی نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۴ اول: آنکه دنباله‌ی جمله‌ی پیش است که اگر مال خود شما بود باین سه دسته ببخشید و اگر مال دیگری بود و در اختیار شما با سخن نیکو آنها را از مطالبه منصرف کنید به اینکه طور که مثلا بگوئید: اینها اموال یتیم است و برای ما تصرّف در آن روا نیست. و معنی دوّم اینکه است: جمله‌ی اوّل متوجّه وارث است و جمله‌ی دوم متوجّه بدو دسته‌ی دیگر و نتیجه اینکه بوارث بدهید و بغیر آن با سخن نیکو رفتار کنید. «وَ لیَخشَ الَّذِینَ تا آخر» ۹ طبری: معنی اینکه آیه را بدنباله‌ی آیت پیش وصل کرده و چنین معنی کرده است: چون در هنگام وفات وصیّت اموال خود میکنید برای خویشان غیر وارث خود و یتیمان و فقیران که در آن وقت حاضر هستند بخشی معیّن کنید و با زبان خوش آنها را روانه کنید لیکن مواظب باشید که مبادا بچّه‌های صغیر و بیچاره از شما بمانند و دسترس بچیزی نداشته باشند پس آنقدر بآنها بدهید که بچّه‌های خودتان بیچاره نشوند و نیز آنهائی که در هنگام وصیّت حاضر هستند آن شخص موصی را بعدالت وادار کنند و سخن درست بگویند که او اموال خود را بی‌اندازه بدیگران ندهد که فرزندهای خودش بیچاره شوند. -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۳۴۴] ابو الفتوح: چهار قول در معنی اینکه آیه نقل کرده است: اوّل: عبد اللّه عبّاس و سعید بن جبیر و سدّی و مجاهد و ضحّاک گفتند: یعنی در وصیّت زیاد روی نکنند و بیش از ثلث برای مصارف معیّن نکنند تا بوارثان زیان نرسد. دوّم- حسن بصری گفته است: مقصود آنهائی است که ببالین محتضر جمع می‌شوند و او را نصیحت می‌کنند که برای فقرا معیّن کن و وارثان را خدای کافی و نگاه- بان است اینکه مردم بترسند که اگر خود چند فرزند بیچاره داشته باشند برای آنها چه می‌کنند و همان چه برای خود فکر می‌کنند بدیگران هم نصیحت و راهنمائی کنند. سوّم- قول دیگر منسوب بابن عبّاس است که روی سخن با سرپرستهای یتیمان است که آنها را خوب مواظبت کنند چنانکه اگر خود بمیرند و چند فرزند بیچاره بگذارند چه انتظار از دیگران دارند همانطور خودشان با یتیمان رفتار کنند. چهارم- بر عکس قول حسن بصری است یعنی: مردم بترسند که اگر از خودشان بچّه‌های ناتوان و بی‌سرپرست بماند بکجا باید پناهنده شوند! پس مردم را جلوگیر از وصیت برای یتیمان و فقرا نشوند. «قَولًا سَدِیداً» ۹ مجمع: یعنی: گفتار درست و عادلانه که مطابق شرع باشد، و از پیغمبر روایت شده است: هر کس بخواهد از جهنّم بر کنار و داخل بهشت شود باید اول بتوحید و نبوت شهادت بدهد و در مرتبه‌ی بعد با مردم طوری رفتار کند که دوست بدارد دیگران با او چنان رفتار کنند. -قرآن-۱-۱۸ «إِنَّ الَّذِینَ یَأکُلُونَ أَموالَ الیَتامی ظُلماً» ۱۰ ابو الفتوح نوشته است: مقاتل إبن حیّان گفت: آیه در مردی آمد از غطفان نام او مرثد بن زید برادرش بمرد و طفلی رها کرد با مال طفل در حجر او بود «یعنی در خانه‌ی او بسرپرستی او» و مال در دست او، مال او بخورد خدای تعالی اینکه آیه فرستاد در حقّ او و تهدید کرد او را. -قرآن-۱-۵۸ مجمع: در آیه خوردن مال یتیم را مقیّد بظلم کرده است برای آنکه گاهی [صفحه ۳۴۵] انسان با استحقاق مال یتیم را میخورد چون فرض از مال یتیم و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مزدکار و مانند آن و هم اکل بمعروف که در چند آیت قبل مجاز شده است. و از امام رضا علیه- السّلام پرسیدند: تا چه اندازه از مال یتیم مشمول اینکه آیه نیست! فرمود: کم و زیاد تفاوت ندارد مگر در دل داشته باشد که باو پس بدهد. «یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِم ناراً» ۱۰ طبری: إبن زید گفت: پدرم گفت: اینکه آیه توصیف مشرکین است که بیتیمان ارث نمی‌دادند و اموالشان را می‌خوردند. - قرآن-۱-۳۷ مجمع: از امام باقر روایت شده است که پیغمبر فرمود: روز قیامت گروهی از قبر بلند می‌شوند که آتش از دهانشان شعله‌ور است، مردم پرسیدند: اینها چه مردمانی هستند! اینکه آیه را در جواب قرائت فرمود. ابو الفتوح نوشته است: در او دو وجه گفتند: یکی آنکه سدّی گفت: روز قیامت خورنده‌ی مال یتیم را برانگیزند و آتش از بینی و دهن و چشم و گوش او بدر میآید چون کسی که شکم او پر آتش باشد، دوم: آنکه اینکه بر طریق مثل بود برای آنکه آنکس که مال یتیم خورد، مآل و عاقبت او بر دوزخ بود و شکم بر آتش باز کند، بعقوبت آن مانند اینکه شعر: و انّ ألذی اصبحتم تحلبونه || دم غیر انّ اللّون لیس باحمرا مقصود آنکه آن شتری که برای دیه‌ی کشته‌ی خود گرفته‌اید و از آن شیر میدوشید، در حقیقت شیر نیست که میدوشید، بلکه خون کشته‌ی شما است که رنگ آن قرمز نیست. «وَ سَیَصلَونَ سَعِیراً» ۱۰ ابو الفتوح: إبن عامر و عاصم «سیصلون» با ضم یاء قرائت کرده‌اند که فعل مجهول باشد از مصدر اصلاء و در نتیجه تفاوتی میان دو قرائت نیست. -قرآن-۱-۲۶ مجمع: حلبی از امام صادق [ع] روایت کرده است که در کتاب علیّ علیه السّلام است: گناه خوردن مال یتیم، در اینکه عالم دامنگیر اولاد و نسل انسان می‌شود چون اینکه آیه: «وَ لیَخشَ الَّذِینَ لَو تَرَکُوا مِن خَلفِهِم» اشاره بهمین است، و در -قرآن-۱۹۸-۲۴۹ [صفحه ۳۴۶] آخرت گرفتاری‌شان باین جمله معیّن شده است: «إِنَّما یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِم تا آخر» روح البیان: ابراهیم ادهم گفت: زهد سه مرتبه دارد: اوّل- زهد واجب که خودداری از حرام است. دوم- زهد فضل که فضیلتی است برای انسان و آن بخودداری از حلال است. سوم- زهد سلامت از آفات روحی است که بوسیله‌ی خودداری از چیزهای مشتبه است، حسان إبن ابی سنام شصت سال گوشت چاق نخورد و آب سرد ننوشید و شب بپهلو نخوابید پس از مرگش بخوابش دیدند و حالش پرسیدند گفت آسوده‌ام ولی بزندانم که سوزنی بعاریه گرفتم و پس ندادم، عیسی مسیح بگورستانی گذشت و آواز داد مردی سر از گور برآورد و گفت: من حمال و باربر بودم روزی از هیزمی که برای صاحبش می‌بردم خلال دندانی کندم و هنوز بآن گرفتارم. -قرآن-۵۲-۸۹ سخن ما: همان ترجمه است و گفتار دیگران.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۱ تا ۱۲]

یُوصِیکُمُ اللّهُ فِی أَولادِکُم لِلذَّکَرِ مِثلُ حَظِّ الأُنثَیَینِ فَإِن کُنَّ نِساءً فَوقَ اثنَتَینِ فَلَهُنَّ ثُلُثا ما تَرَکَ وَ إِن کانَت واحِدَةً فَلَهَا النِّصفُ وَ لِأَبَوَیهِ لِکُلِّ واحِدٍ مِنهُمَا السُّدُسُ مِمّا تَرَکَ إِن کانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِن لَم یَکُن لَهُ وَلَدٌ وَ وَرِثَهُ أَبَواهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِن کانَ لَهُ إِخوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِن بَعدِ وَصِیَّةٍ یُوصِی بِها أَو دَینٍ آباؤُکُم وَ أَبناؤُکُم لا تَدرُونَ أَیُّهُم أَقرَبُ لَکُم نَفعاً فَرِیضَةً مِنَ اللّهِ إِنَّ اللّهَ کانَ عَلِیماً حَکِیماً [۱۱] وَ لَکُم نِصفُ ما تَرَکَ أَزواجُکُم إِن لَم یَکُن لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِن کانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَکُمُ الرُّبُعُ مِمّا تَرَکنَ مِن بَعدِ وَصِیَّةٍ یُوصِینَ بِها أَو دَینٍ وَ لَهُنَّ الرُّبُعُ مِمّا تَرَکتُم إِن لَم یَکُن لَکُم وَلَدٌ فَإِن کانَ لَکُم وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمّا تَرَکتُم مِن بَعدِ وَصِیَّةٍ تُوصُونَ بِها أَو دَینٍ وَ إِن کانَ رَجُلٌ یُورَثُ کَلالَةً أَوِ امرَأَةٌ وَ لَهُ أَخٌ أَو أُختٌ فَلِکُلِّ واحِدٍ مِنهُمَا السُّدُسُ فَإِن کانُوا أَکثَرَ مِن ذلِکَ فَهُم شُرَکاءُ فِی الثُّلُثِ مِن بَعدِ وَصِیَّةٍ یُوصی بِها أَو دَینٍ غَیرَ مُضَارٍّ وَصِیَّةً مِنَ اللّهِ وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَلِیمٌ [۱۲] -قرآن-۱-۱۲۵۶ [صفحه ۳۴۷] معنی لغات: «انثیین» دو فرد ماده، و مقصود دو زن است که در ارث برابر یک مرد حق میبرد. «السّدس» یک ششم، «تدرون» از مصدر درایت بمعنی: دانستن. «الثّمن» یک هشتم. «کلاله» خستگی، کسی که فرزند و پدر و مادرش مرده‌اند، خویشاوندان باواسطه مثل عمو و غیره. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: جابر بن عبد اللّه گفت: من در قبیله‌ی بنی سلمه بیمار افتاده بودم که چیزی نمیفهمیدم، پیغمبر با ابو بکر بعیادت من آمد، و چون من را بآنحال دید، فرمود: آب آوردند، وضو گرفت و بر صورت من پاشید و قدری بهوش آمدم، عرض کردم: چه دستور میفرمائی و سرمایه‌ام را چکنم! اینکه آیه نازل شد. همسر سعد بن ربیع بپیغمبر شکایت کرد که سعد در احد شهید شد و دو دختر از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او مانده است و برادرش اموال او را تصرّف کرد و بآنها چیزی نداد، و اگر سرمایه‌ای از خود نداشته باشند کسی با آنها ازدواج نمی‌کند. فرمود: خدا تکلیف را معیّن خواهد فرمود، پس از آن آیت ارث نازل شد، و از سدی روایت شده است: عرب بپسرهای ناتوان و دخترها ارث نمی‌دادند، و فقط بآن فرزند می‌دادند که بتواند بجنگ برود، عبد الرّحمان بن ثابت برادر حسّان شاعر مرد و یک همسر بنام ام کجّه و پنج دختر از او ماند خویشان او آمدند برای تصرّف اموالش بعادت عرب قبل از اسلام، ام کجّه بپیغمبر شکایت کرد اینکه آیه نازل شد. [صفحه ۳۴۸] ترجمه: ۱۱ ای مسلمانان برای میراث فرزندانتان خدا بشما سفارش میکند که بهره‌ی نرینه دو برابر مادینه است و اگر [فرزند بازمانده از میّت] بیش از دو دختر بود دو سوّم سرمایه مال آنها است و اگر یک دختر بود نیمی از آن ارث او است و برای هر یک از پدر و مادر او یک ششم است اگر فرزندی از او مانده باشد و اگر نه یک سوم ارث مادر است [و دو سوّم مال پدر] و اگر مرده برادر داشت حقّ مادرش یک ششم است [و حق پدر پنج ششم] و میراث و ارث پس از انجام وصیّت او است و پرداخت قرض او و شما چه می‌دانید که پدر و مادرهای شما یا فرزندان‌تان به شما سودمندترند [تا بآنها بمیل خود ارث دهید پس به اینکه گونه بخش سرمایه‌ی مرده] فریضه و دستور ناگزیر خداوندی است که دانا است و فرمان او بسود شما است. ۱۲ و از مال بازمانده ز همسران‌تان که فرزندشان نباشد نیمی ارث شما است و اگر بود یک چهارم پس از وصیّت و قرض او و از سرمایه‌ی بازمانده از شما که فرزندتان نباشد یک چهارم ارث همسران شما است و اگر بود یک هشتم از آنچه پس از انجام وصیّت و پرداخت وام بشما بماند، و اگر مردی یا زنی پدر و مادر و فرزندش نباشد و برادر یا خواهرش باشند هر یک از سرمایه‌ی بازمانده ز مرده یک ششم به ارث می‌برند و اگر بیش از دو نفر باشند همگی در یک سوّم سرمایه‌ی بازمانده شریک می‌شوند پس از انجام وصیّت و پرداخت وام او. و در بخش کردن مال مرده انصاف کنید و زیان بکس نرسانید که سفارش خداوندی است و او دانا و بردبار است، اینکه جملگی اندازه و حکم خداوندی است و آنکه فرمان او و پیغمبرش برد [و از اینکه حدود تجاوز نکند] او را درون بهشتانی کنیم که رودها از زیر آن روان است و جاودان در آن بود و همین است بزرگ بهره‌مندی آدمی و آنکه نافرمانی خدا و پیغمبرش کرد و اندازه‌ی معین از سوی خدا را نگاه نداشت بآتش جاودانی درونش کند و بخواری آزار کشد. سخن مفسّرین: «فَإِن كُنَّ نِساءً فَوقَ اثنَتَينِ فَلَهُنَّ ثُلُثا ما تَرَكَ» ۱۱ مجمع: -قرآن-۱۵-۸۴ اینکه آیه حقّ بیش از دو دختر را معیّن کرده است و حقّ دو دختر را باجماع [صفحه ۳۴۹] می‌فهمیم که همه‌ی فقهاء اتّفاق دارند سهم الارث دو دختر دو سوّم از مال میّت است. ابو الفتوح از مبرّد عالم مشهور علوم نحو و عربیت نقل کرده است که او گفته است: از اینکه جمله‌ها فهمیده می‌شود حقّ دو دختر دو سوّم است، چونکه در اوّل آیه گفته شده است سهم دختر نصف پسر است پس اگر وارث یک پسر و یک دختر باشد سهم دختر یک سوّم است و چون حقّ یک دختر معلوم شد پس حقّ دو دختر دو برابر یک نفر است که دو سوّم باشد. «وَ إِن كانَت واحِدَةً فَلَهَا النِّصف» ۱۱ ابو الفتوح: عموم قاریها «واحدة» را با نصب و صدای بالا قرائت کرده‌اند، و اهل مدینه با رفع و صدای جلو خوانده‌اند از ظاهر اینکه جمله فهمیده می‌شود که اگر وارث یک دختر باشد نصف مال ارث او است و مصرف نصف دیگر معیّن نشده است. و فقهای شیعه معتقد شده‌اند: به قرینه‌ی آیت دیگر: «أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولى بِبَعضٍ» یعنی بعضی از خویشاوندان مقدّم هستند از بعضی دیگر، که دختر بر دیگر خویشان مقدّم است و نصف دیگر هم حقّ او است و بقیّه‌ی فقها معتقد شده‌اند که: چون برای یک دختر فقطّ نصف معیّن شده است پس نصف دیگر حق دیگر خویشاوندان است و گر نبودند جزء بیت المال است. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۳۶۵-۴۱۱ «وَ لِأَبَوَيهِ لِكُلِّ واحِدٍ مِنهُمَا السُّدُس» ۱۱ فقها معتقد هستند که اگر پدر و مادر و اولاد میت زنده بودند، آنها هر کدام مستحقّ یک ششم هستند و بقیّه حقّ اولاد است. پسر دو برابر دختر چنانکه از آیه هم استفاده می‌شود ولی اگر فقطّ پدر یا مادر بود با یک دختر هر کدام از پدر و مادر حقّ خود را میبرند که یک ششم باشد و نصف حق دختر است و نسبت بباقی مانده که در آیه نام برده نشده است فقها اختلاف عقیده دارند، شیعه می گوید: بقیّه‌ی مال هم بهمان نسبت باید به اینکه دو نفر داده شود بتناسب حقّ خودشان، و بقیّه‌ی فقها بعضی موافق با شیعه هستند و بعضی گفته‌اند: حقّ پدر است و اگر پدر نبود جزء

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیت المال است و در -قرآن-۱-۵۴ [صفحه ۳۵۰] اینطور تقسیم ارث اصطلاح مخصوص دارند، قسمت اول را که یک ششم والدین و نصف حق دختر است [فریضه] مینامند بمناسبت آیه که در آخر گفته شده است «فَرِیضَةً مِنَ اللّهِ» و باقیمانده را «رد بقرابت» می‌نامند چون آنچه می‌ماند بموجب آیت [وَ أُولُوا الأَرحامِ که در صفحه‌ی پیش نوشتیم] باید برگردانند بآنها چون خویشاوندان مقدّم هستند. -قرآن-۱۶۶-۱۹۱-قرآن-۲۶۳-۲۸۵ «فَإِن لَم یَکُن لَهُ وَلَدٌ» ۱۱ مجمع: کلمه‌ی «ولد» کلیّه‌ی فرزندان را شامل است و مقصود از آیه آنستکه هیچ فرزند نداشته باشد هر چند نواده و پائین‌تر باشد که اگر آنها باشند ارث بآنها می‌رسد. -قرآن-۱-۳۴ «فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ» ۱۱ اینکه جمله با جمله‌ی سابقش برای تعیین حقّ الارث- والدین است در وقتی که اولاد نباشد ولی اینکه جمله فقط حقّ مادر را یک سوّم معیّن کرده است و مفسّرین گفته‌اند از ضمن اینکه جمله‌ها فهمیده می‌شود که در اینصورت دو سوم دیگر هم حق پدر است. -قرآن-۱-۲۶ «فَإِن کانَ لَهُ إِخوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ» ۱۱ اینکه جمله برای تعیین حقّ مادر است آنگاه که میّت برادر و خواهر داشته باشد که اگرچه آنها با بودن پدر و مادر حقّ ارث ندارند و باصطلاح در طبقه‌ی دوّم و بعد از اولاد و والدین هستند لیکن وجود آنها مانع می‌شود که مادر بیش از یک ششم ارث ببرد و عقیده فقها در اینکه حکم مختلف است: شیعه می‌گویند در اینکه صورت اگر پدر و مادر هر دو بودند حقّ مادر یک ششم و بقیّه مال پدر است، و اگر پدر نبود، بقیّه هم مال مادر است به مناسبت همان آیت «وَ أُولُوا الأَرحامِ» و دیگر فقها معتقدند که اگر پدر نباشد مادر فقط یک ششم حقّ دارد و بقیّه حقّ همان برادر خواهرها است، و نیز فقها اختلاف نظر دارند در مفاد کلمه «اخوة» که در آیه است آیا چند نفر لازم است تا سهم مادر منحصر بیک ششم بشود. در نظر بیشتر فقهاء شیعه وجود دو برادر و یا یک برادر و دو خواهر کافی است که مانع مادر باشند از بیش از یک ششم، و بقیّه‌ی فقهاء بعضی گفته‌اند: بمناسبت اینکه کلمه‌ی اخوه جمع است و دو فرد را هم -قرآن-۱-۵۳-قرآن-۵۶۵-۵۸۸ [صفحه ۳۵۱] شامل می‌شود آنرا کافی دانسته‌اند، و عدّه‌ای گفته‌اند: باید بیش از دو فرد باشد. فخر: إبن عبّاس از عثمان پرسید: چرا دو برادر مانع حق ارث مادر می- شوند که بیش از یک ششم باو بدهند! با اینکه آیت قرآن «اخوه» است و دو برادر را ملت تو «اخوه» نمی‌گویند عثمان جواب داد: آنها که پیش از من بودند حکمی کرده‌اند و در شهرها هم اجرا شده است و من نمی‌توانم آنرا تغییر دهم. «مِن بَعدِ وَصِیَّةٍ» ۱۱ ابو الفتوح: با اینکه مسلّم است پرداخت قرض مقدّم است بر انجام وصیّت جهت اینکه در تمام اینکه جمله‌ها وصیّت جلو گفته شده است برای آنستکه وصیّت عمومی است و همه کس بآن توجه دارد ولی همه کس مقروض نیست. - قرآن-۱-۲۳ فخر: چون بیشتر مردم بپرداخت قرض تسلیم هستند و لیکن انجام وصیّت برای آنکه عوض ندارد بر آنها دشوار است اوّل وصیّت و کار مشکل نامبرده است محتمل است جهت جلو نامبردن وصیّت اینکه باشد که چون ممکن است وصیّت شامل قرض هم بشود اوّل وصیّت گفته شده است و بعد فرد لازم از وصیّت نامبرده شده است که قرض باشد. «لا تَدرُونَ أَیُّهُم أَقرَبُ» ۱۱ ابو الفتوح نوشته است: مجاهد گفت: یعنی در دنیا شما ندانید که کیست که نافعتر است از اینان که پدران شمااند یا فرزندان. -قرآن- ۱-۳۴ قولی دیگر آن است که شما ندانید که که باشد که از پیش صاحبش بمیرد تا میراث او بردارد و تمناء مرگ یکدیگر مکنی برای میراث. مجمع: چند معنی نقل است: ۱- شما نمی‌دانید کدام دسته سودمندتر هستند تا بآن دسته ارث بدهید پس بآنچه طبق حکمت معیّن شده است رفتار کنید. ۲- نمی‌دانید کدامیک از وارثان بهتر فرمان خدا می‌برند تا درجه‌شان در عالم دیگر بالاتر باشد و خدا شما را بواسطه‌ی آنها بمنزلت و مقام آنها برساند. [صفحه ۳۵۲] فخر: چون عرب فقط ارث را بآنهائی می‌داد که بتوانند جنگ و غارت کنند و سود برسانند اینکه جمله برای جلوگیری از اینکه فکر و عمل است که بفرضیه‌ی خدائی رفتار کنید نه بمیل خود. «وَ لَکُم نِصفُ ما تَرَکَ» ۱۲ ابو الفتوح نوشته است: و در اینکه هیچ خلاف نیست میانه‌ی امّت و نصیب شوهر بر نصف بیفزاید و از ربع نه بکاهد و نصیب زن از ربع بیفزاید و از ثمن نبکاهد و نقصان در ایشان نشود و همچنین نصیب مادر و پدر از سدس نبکاهد بهیچ حال. و مقصود ابو الفتوح آن است که حقّ الارث زن و شوهر و پدر و مادر غیر از فرزند است چون نسبت استفاده‌ی فرزند ببودن پدر و مادر و همسر و نبودن آنها مختلف می‌شود ولی همسر در همه صورت همان سهم معیّن خود را می‌برد و همچنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پدر و مادر پس از ظاهر آیه که برای اینکه دو دسته سهم معیّن شده است و برای اولاد بطور کلّی حکم شده است پسر دو برابر دختر ببرد، استفاده می‌شود که اوّل مقدار حقّ آنها جدا می‌شود پس از آن هر چه باقی ماند حقّ فرزندان است. -قرآن-۱-۳۰ «یُورَثُ کَلالَةً» ۱۲ کلمه‌ی یورث با سکون واو و کسر راء قرائت شده است و هم با فتح واو و تشدید راء از مصدر توریث و در معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۲۰ ابو الفتوح نوشته است: در کلاله خلاف کردند: ضحّاک و سدّی گفتند موروث منه باشد یعنی مرده، سعید بن جبیر گفت: وارثان باشند. نضر بن شمیّل گفت: مال موروث باشد. و روایت کرده‌اند که مردی رسول علیه السّلام را پرسید از کلاله رسول علیه السّلام آیت آخر اینکه سوره برخواند، مرد گفت: بیان زیاده کن، رسول علیه السّلام گفت: من زیاده نکنم تا مرا زیاده نکنند. شعبی گفت: از ابو بکر پرسیدند که کلاله چه باشد! گفت بگویم، اگر صواب باشد از خدای بود و اگر خطا بود از من و شیطان، هر وارثی که باشد که نه پدر بود و نه فرزند، چون به عهد عمر رسید عمر را پرسیدند، گفت: من شرم دارم که مخالفت ابو بکر کنم همان گویم که او گفت. طاوس گفت: هر که جز فرزند بود. حکم گفت: هر که جز پدر بود. عطیّه گفت: [صفحه ۳۵۳] برادران مادری باشند. عبید بن عمیر گفت: برادران پدری باشند. جابر بن عبد اللّه گفت: من گفتم: یا رسول اللّه وارثان من دو خواهرند مرا چگونه میراث گیرند! خدای تعالی اینکه آیه فرستاد: «یَستَفتُونَکَ قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم فِی الکَلالَةِ» و امیر المؤمنین علی علیه السّلام گفت: برادران و خواهران باشند از پدر و مادر، و آنان را که در اینکه آیه ذکر است از مادر باشند و آنان که در آخر سوره ذکر است از پدر و مادر یا از پدر. -قرآن-۳۶-۹۳ تفسیر عبده: روایت شده است که عمر می‌گفت: سه مطلب است که اگر پیغمبر برای ما روشن می‌کرد از همه‌ی دنیا بما سودمندتر بود: خلافت و کلالت و ربا. و هم در آن تفسیر است از سعید بن مسیّب بسند صحیح روایت شده است: عمر از پیغمبر پرسید: کلاله چگونه ارث می‌برند! فرمود: مگر خدا روشن نکرده است! و اینکه آیه را خواند: «وَ إِن کانَ رَجُلٌ یُورَثُ کَلالَةً» و گویا عمر اینکه را نفهمید و بدخترش حفص گفت: هر وقت پیغمبر آسوده خاطر و خوشوقت بود اینکه مطلب را بپرس، چون او پرسید، فرمود: پدرت اینکه را بتو گفته است، گمان می‌کنم هرگز پدرت اینکه را یاد نگیرد، و عمر می‌گفت: گمان می‌کنم هرگز آن را یاد نگیرم. و نیز روایت کرده‌اند از سعید که عمر مسئله‌ی کلاله و جدّ را در استخوان شانه‌ی گوسفندی نوشته بود و پیوسته از خدا مسئلت می‌کرد که اگر خیر مردم در اینکه است آن را اجراء بفرماء و چون او را ضربت زدند گفت آن استخوان را آوردند و نوشته‌ی خود را پاک کرد و گفت من مسئله‌ی جدّ و کلاله را نوشته بودم و از خدا راه صلاح آنرا مسئلت می‌کردم، و اکنون شما را میگذارم که بروش قدیم خود رفتار کنید و مردم نفهمیدند در استخوان چه نوشته بود. -قرآن-۳۶۸-۴۰۹ «وَ لَهُ أَخٌ أَو أُختٌ» ۱۲ مجمع: مذهب اهل بیت و روایت از ائمّه [ع] آن است که در اینکه آیه مقصود از کلاله برادر و خواهر مادری است و در آیت دیگر آخر اینکه سوره «قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم» مقصود برادر و خواهر پدر مادری است یا پدری تنها است. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۱۹۶-۲۲۲ [صفحه ۳۵۴] پس معنی اینکه جمله‌ی: «و له اخ» یعنی برادر و خواهر مادری وارث باشند. ابو الفتوح: آن مرد یا آن زن را برادری یا خواهری باشد مادری اینکه تخصیص برای اجماع اهل البیت کردیم. فخر: مفسّرین متّفق هستند که مقصود از اینکه دو کلمه برادر و خواهر مادری است. و سعد بن ابی وقّاص قرائت می‌کرده است: «و له أخ او اخت من امّ» و جهت اینکه مفسّرین اینکه معنی را فهمیده‌اند اختلاف تعبیر است در اینکه آیه با آیت آخر سوره که در آنجا برای دو خواهر دو سوّم و برای عدّه تمام مال معیّن شده است و اینجا یک سوم معیّن شده است، پس معلوم می‌شود که مقصود اینکه آیه با آن آیه مختلف است اینجا همان طرف مادر مقصود است و آنجا پدر و مادری و یا پدری. «فَإِن کانُوا أَکثَرَ مِن ذلِکَ فَهُم شُرَکاءُ» ۱۲ مجمع: و ملّت اسلام متّفق هستند که حقّ ارث برادر و خواهر مادری مساوی است و زن و مرد تفاوت ندارند. -قرآن-۱-۵۲ «غَیرَ مُضَارٍّ» ۱۲ ابو الفتوح: دو معنی کرده‌اند: ۱- وصیّت بیش از ثلث نباشد و زیان‌آور بورثه نباشد، ۲- بورثه زیان نرسانند که اقرار بقرضی از کسی بکنند و مانند آن. -قرآن-۱-۱۷ فخر: شش جور ضرر برای ورثه نوشته است. سخن ما: منتسکیو در روح القوانین چاپ دوّم ص ۶۴۸: نام مملکتها و قانون گذارانی می‌برد که زنها را اگرچه دختر شخص باشد از ارث محروم کرده‌اند، و باز عدّه‌ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که طرفدار ارث زن بوده و گفته‌اند: محروم کردن زن از ارث قانونی ظالمانه است. خودش می‌نویسد: قانون ارث مسئله‌ی طبیعی نیست اگرچه پدر موظّف است فرزند خود را تربیت کند امّا موظّف نیست بفرزند خود ارث بدهد. ولی اگر دقّت بیشتر در اینکه مسئله بشود، می‌توان تا اندازه‌ای نصدیق کرد که ارث از نهاد و طبیعت انسان سر چشمه گرفته است، چون او در فعّالیتهای زندگی متوجّه بفرزند خود است که برای او هم وسیله‌ی آزمایش فراهم شود، و اینکه [صفحه ۳۵۵] میل مولود همان عاطفه‌ی آدمی است بفرزندش بعلاوه آثار کوشش زندگی و بطور کلّی اموال باقیمانده از شخص بکجا باید وابسته شود! یا باید بگوئیم متعلّق بدولت است و یا بفرزندش، و البتّه تناسب فرزند باموال شخص با دولت معلوم است که فرزند مقدّم است چون همانطور که اموال شخص نتیجه فکر و عقل او است فرزند هم نتیجه موجودیّت او است و در حقیقت هر دو وابسته بیکدیگر هستند و وجدان و طبیعت اجازه نمیدهد که فرزند محتاج باشد و اموال شخص را دولت ببرد و او گرسنه بماند مگر سرمایه بقدری باشد که فرزند را سیر کند و برای مصارف عمومی و خزانه‌ی دولت هم باقی بماند چنانکه در دین اسلام هم برای ارث خمس مقرّر شده است ولی مستحب است نه لازم. البتّه در جامعه‌هائی که تمام احتیاجات را دولت میدهد فرزند شخص گرسنه نمی‌ماند ولی اگر بآن صورت باشد مالی نیست که ارثی فرض شود تا اینکه مباحث در میان آید.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳ تا ۱۴]

تِلکَ حُدُودُ اللّهِ وَ مَن یُطِعِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ یُدخِلهُ جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها وَ ذلِکَ الفَوزُ العَظِیمُ[۱۳] وَ مَن یَعصِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَتَعَدَّ حُدُودَهُ یُدخِلهُ ناراً خالِداً فِیها وَ لَهُ عَذابٌ مُهِینٌ[۱۴] -قرآن-۱-۲۸۴ معنی لغات: حدود جمع حدّ فاصل میان دو چیز و آخر هر چیز. ترجمه: ۱۳ اینکه وظائف که بر شما مقرّر شد اندازه‌ی دستور خداوند است و هر کس فرمان خدا و رسول او برد [و اندازه نگاه دارد] او را در بهشتها درون کند که رودها از آن روان است و در آن جاودان بوند و اینکه بزرگ بهره‌ی آدمی است، ۱۴ و آنکه نافرمانی خدا و پیغمبر او کرد [و اندازه نگاه نداشت] بآتشی درونش کند که همیشه در آن بود و آزاری بخواری بیند. سخن مفسّرین: «حُدُودُ اللّهِ» ۱۳ طبری، چهار معنی از مفسّرین و محدّثین قدیم نقل کرده است: ۱- شروط خداوند. ۲- فرمانبری او، ۳- سنّت و امر -قرآن-۱۵-۳۲ [صفحه ۳۵۶] خدا، ۴- فرائض و واجبات خدا. ابو الفتوح: بهتر آن است که بمعنی تفصیل فرائض باشد یعنی اینها حدود احکام و واجبات خداوند است. «وَ مَن یَعصِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَتَعَدَّ حُدُودَهُ» ۱۳ طبری: إبن عبّاس نقل کرده است: جمله در وصف آنهائی است که چون آیت ارث را شنیدند، گفتند: -قرآن-۱-۶۳ چگونه کسی که نه اسب سوار شود و نه غنیمت بیاورد و نه بجنگ دشمن برود میراث ببرد! اینکه را بطور انکار بر حکم خدا گفتند، و معلوم است اینگونه مردم کافرند و مخلّد در آتش. فخر: آیه برای توصیف و تهدید آن کافرانی است که بحکم خدا و تقسیم ارث راضی نشدند. سخن ما: ۱- جمله‌ی «مَن یُطِعِ اللّهَ تا آخر» شاید اشاره باشد که سعادت حقیقی و بهشت جاودانی مشروط است برعایت حدودی که از جانب خدا و رسول معیّن شده است، پس اگر کسی با عقل و سلیقه‌ی خود وظائف وجدانی و احکام کلّی عقل را رعایت کند ممکن است گرفتار نباشد و لیکن بصریح اینکه جمله‌ها بالاترین بهره‌مندیها و آخرین درجه‌ی استفاده برای او نخواهد بود و شاید جمله‌ی آخر «ذلِکَ الفَوزُ العَظِیمُ» اشاره بهمین مطلب باشد که اگرچه ممکن است در فرمانبری خدا و رسول گرفتاری و سختی نباشد ولی فوز عظیم در فرمانبری آنها است. -قرآن-۲۳-۴۴-قرآن-۴۳۰-۴۵۷ ۲- در آیت دوّم از دو جمله‌ی «وَ مَن یَعصِ اللّهَ» و «وَ یَتَعَدَّ حُدُودَهُ» میتوان دو معنی مختلف فهمید: ۱- جمله‌ی اوّل شاید اشاره بمخالفین اسلام باشد، یعنی کسانی که فرمان خدا و رسول بآنها ابلاغ شده است و نافرمانی می‌کنند و نمی- پذیرند، نصیب آنها آتش است. ۲- جمله‌ی دوّم اشاره بکسانی است که با اسلام سر و کار نداشته و از آن مطّلع نشده‌اند اگر تخلّف کردند از حدود خدا یعنی احکام وجدانی و وظائفی که هر فرد عاقل آن را درک می‌کند و پا روی وجدان و عقل خود گذاشتند متجاوز و متعدّی هستند و سزای آنها آتش جهنّم است برای همیشه. -قرآن-۳۷-۶۱-قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۶۴-۸۹ [صفحه ۳۵۷] پس دسته‌ی اوّل مقصّر در احکام دین هستند و مسئول تقصیر خود هستند، و دسته‌ی دوّم از نظر اسلام قاصر و ناچار و معذور هستند ولی در برابر حکم عقل و وجدان و وظائف عمومی بشری مقصّر هستند و بدکار و گرفتار.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۵ تا ۱۶]

وَ اللاّتِی یَأتِینَ الفاحِشَةَ مِن نِسائِکُم فَاستَشهِدُوا عَلَیهِنَّ أَربَعَةً مِنکُم فَإِن شَهِدُوا فَأَمسِکُوهُنَّ فِی البُیُوتِ حَتّی یَتَوَفّاهُنَّ المَوتُ أَو یَجعَلَ اللّهُ لَهُنَّ سَبِیلاً- [۱۵] وَ الَّذانِ یَأتِیانِها مِنکُم فَآذُوهُما فَإِن تابا وَ أَصلَحا فَأَعرِضُوا عَنهُما إِنَّ اللّهَ کانَ تَوّاباً رَحِیماً [۱۶] -قرآن-۱-۳۴۹

معنی لغات: «فاحشة» گناه بسیار زشت و بزه‌کاری، «یتوفی» از مصدر توفّی، بمعنی سر وقت رسیدن و بموقع انجام شدن. ترجمه: ۱۵ آن زنان شما مسلمانان که تن بزشتکاری دهند چهار گواه مسلمان بر کارشان بخواهید و اگر گواهی دادند آنان را بخانه‌شان بدارید تا مرگشان رسد یا خدا راه گشایشی برای‌شان فراهم کند، ۱۶ و اگر دو مرد مسلمان بزه کردند آنان را بیازارید اگر دست از کار خود برداشتند و درستکار شدند آنها را بخود گذارید که خدا توبه‌پذیر است و مهربان. سخن مفسّرین: «یَأتِینَ الفاحِشَةَ» ۱۵ فخر: اینکه طور جمله که گفته شده است: «یَأتِینَ الفاحِشَةَ» یعنی میآورند عمل زشت را برای اشاره بمعنی لطیفی است که چون کارهای زشت برخلاف مصلحت و رضای خدا است، پس چنان است که خود انجام می‌دهد بمقتضای طبیعت که خداوند بآن راضی نیست. و عبد اللّه مسعود خوانده است «بالفاحشة» و جهت اینکه بزه‌کاری و زنا فاحشه نامیده شده است برای آن است که زشت‌ترین بدیها است، زیرا نیروها و قوای بدنی انسان که کارگردان زندگی و مدبّر بدن هستند سه قوّه است، اوّل ناطقه، دوّم غضبیّه، سوّم شهویّه، فساد و انحراف قوّه‌ی ناطقه کفر است و بدعت و گمراهی، و فساد قوّه‌ی -قرآن-۱۵-۳۷-قرآن-۸۸-۱۱۰ [صفحه ۳۵۸] غضبیّه قتل است و آزار مردم و مانند آن، و فساد قوّه‌ی شهویه زنا و لواط و سحق است و چون اینکه قوّه پست‌ترین قوای سه گانه است پس فساد آن پست‌ترین فسادها است، از اینکه جهت فاحشه نامیده شده است که زیاده‌روی در زشتی و فساد و دون همّتی است. «أَو یَجعَلَ اللّهُ لَهُنَّ سَبِیلًا» ۱۵ طبری: از عدّه‌ای مفسّرین قدیم نقل کرده است مقصود از سبیل حدّ مجازات بزهکاری است که در آیات دیگر معیّن شده است. -قرآن-۱-۴۱ ابو الفتوح نوشته: مفسّرین خلاف کردند در آنکه اینکه راه و اینکه حکم چیست! عبد اللّه عبّاس و عبد اللّه کثیر گفتند: حکم اینکه است که خدای تعالی پس از آن فرمود در حقّ بکر [دختر] صد تازیانه و در حقّ ثیّب [شوهردار] و محصنه رجم و امّا آنکه مستحقّ رجم باشد بنزدیک بعضی اصحاب ما اوّل حدّ زنند او را آنگه رجم کنند و بعضی اصحاب ما گفتند: جمع بین جلد و رجم مختصّ است بپیمبران. امّا ثبوت رجم اگرچه در قرآن نیست اجماع امّت بر او حاصل است مگر خوارج که در آن خلاف کردند و بخلاف ایشان اعتدادی نیست. فخر: مقصود از کلمه‌ی «سبیلا» راه آسانی انجام شهوت است به وسیله‌ی ازدواج و اگر مقصود حدّ و مجازات باشد باید علیهنّ گفته شود که ضررشان باشد. پس کلمه‌ی «لَهُنَّ سَبِیلًا» می‌فهماند راه آسان که بسود آنها باشد. ولی ابو مسلم اینکه دو آیه را برای مساحقه و لواط دانسته است، چون در اوّل که بکلمه‌ی اللّاتی حکم زن معیّن شده است، اگر مقصود رابطه‌ی نامشروع زن با مرد باشد در آیت دوّم حکم دو مرد نباید گفته شود پس در اوّل مقصود رابطه‌ی نامشروع دو زن با یکدیگر است و در آیت دوّم کلمه‌ی «الّذان» مقصود رابطه‌ی نامشروع دو مرد است با یکدیگر، و ردّ و ایراد مفصّل نسبت بنظر ابو مسلم نقل کرده است و خودش هم متمایل بعقیده‌ی ابو مسلم است. -قرآن-۱۳-۳۲ مجمع: اینکه نظر ابو مسلم را اهل عراق هم معتقد شده‌اند و برای مساحقه [صفحه ۳۵۹] و لواط حدّی قائل نشده‌اند، و اینکه نظر بعید است چون جمهور مفسّرین معتقد شده‌اند که مقصود از فاحشه زنا است و اینکه آیه نسخ شده است بآیت سورت نور که حدّ زنا معیّن شده است. ناسخ و منسوخ إبن حزم: اینکه آیه از آیات منسوخ است. «وَ الَّذانِ یَأتِیانِها» ۱۶ ابو الفتوح: إبن کثیر با تشدید نون قرائت کرده است و باقی قاریها با تخفیف، و در معنی اینکه جمله سه قول است، حسن بصری و عطا گفتند: مراد مرد و زن است که بزه کنند. مجاهد گفت: مراد دو مردند که لواط کنند. و ابو مسلم هم اینکه را گفته است و بعضی گفتند: مقصود سحق زنان است و در شرع و لغت اسم زنا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بر اینها نهند. -قرآن-۱-۲۷ «فَآذُوهُما» ۱۶ ابو الفتوح نوشته است: عطا و قتاده و سدّی گفتند: برنجانی ایشان را و تعییر و سرزنش کنی. مجاهد گفت: دشنام دهی ایشان را، عبد اللّه عبّاس گفت: برنجانی ایشان را بدست و زبان و ایذای دست زدن بنعل و کفش باشد و اینکه حکم نیز منسوخ است بحدّ و رجم، حدّ از قرآن معلوم است و رجم از سنّت. راوی خبر گوید: ابو هریره و زید بن خالد الجهنی گفتند: دو مرد بخصومت پیش رسول [ص] آمدند و گفتند: میان ما حکم کن، یکی از آن دو گفت: پسر من مزدور اینکه مرد بود، با زن او زنا کرد مرا گفت حکم او آن است که رجمش کنند من جان او را بصد گوسفند و یک کنیز خریدم پس از آن دانستم که چون پسرم غیر محصن است یعنی همسر ندارد مجازاتش صد تازیانه است نه رجم و زن او چون محصن و شوهر دار است باید رجم شود، پیغمبر [ص] فرمود: گوسفند و کنیز را بصاحبش برگرداند و پسر را صد تازیانه زدند و تا یک سال اخراج از شهر شد، و زن او را حاضر کردند و اقرار نمود و رجمش کردند. -قرآن-۱-۱۳ جابر بن عبد اللّه انصاری گفت مردی بیامد از اسلم و گفت: یا رسول اللّه من زنا کردم، رسول روی از او بگردانید، او بدیگر جانب برفت و بگفت، رسول روی به- گردانید، او بدگر جانب رفت تا بر خویشتن چهار بار گواهی داد، رسول گفت: [صفحه ۳۶۰] دیوانه‌ای تو! گفت: نه ای رسول اللّه، گفت: تو زن داری! گفت: بلی یا رسول اللّه بفرمود تا او را بمصلّی بردند و رجم کردند و بر او ثنا کرد، بریده روایت کند و گوید: ما عز إبن مالک بنزدیک رسول [ص] آمد و گفت: یا رسول اللّه من زنا کرده‌ام، مرا پاک کن، رسول گفت: برو توبه کن و آمرزش خواه از خدای تعالی، پاره‌ای برفت پس باز آمد و گفت یا رسول اللّه زنیت فطهّرنی، رسول همان گفت، برفت پاره‌ای و باز آمد و هم اینکه سخن گفت و رسول همان جواب داد تا چهار بار، ببار چهارم، رسول گفت: تو دیوانه‌ای! گفت: نه، از صحابه پرسید و گفت: از اینکه هیچ دیوانگی دانید! گفتند: نه با رسول اللّه گفت بنگرید تا مست هست، بدیدند مست نبود، رسول گفت: زنا کردی محصن بودی! گفت: بلی، رسول بفرمود تا او را رجم کردند، آنگه گفت: برای ما عز استغفار کنید. سخن ما: چون اکثر مفسّرین اینکه دو آیه را منسوخ دانسته‌اند بحث و فکر در آن نتیجه‌ی عملی ندارد، لیکن مطلب مؤثّر آن است که اینکه آیه‌ها و آیات دیگر که مجازات بی‌عفّتی را معیّن کرده است، پس از آن است که رعایت عفّت زن و مرد لازم شده از اینکه روی برای طرفین مجازات معیّن شده است با تفاوت و اختلاف احوال که وسیله‌ی جلوگیری از تجاوز و دفع شهوت باشد یا نباشد که زنای محصنه و غیر محصنه نامیده شده است، و برای هر دسته مجازات خاصّ معیّن شده است در- صورتی که یونان و رم قدیم فقط زن بزهکار را مستحقّ مجازات می‌دانسته است که معلوم است از نظر اخلاق و حفظ عفّت نبوده است بلکه حسّ خودخواهی و عقیده بحقّ تملّک مرد نسبت بزن اینگونه قوانین و مقرّرات را اختراع می‌کرده است. و در بعضی دولتها مجازات زنهای درباری و اعیان شدیدتر و یا منحصر بآنها بوده است، و طبقات پائین‌تر یا مجازات نداشته‌اند و یا سبک‌تر بوده است. [صفحه ۳۶۱]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۷ تا ۱۸]

إِنَّمَا التَّوبَةُ عَلَى اللّهِ لِلَّذِينَ يَعمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِن قَرِيبٍ فَأُولئِكَ يَتُوبُ اللّهُ عَلَيهِم وَ كانَ اللّهُ عَلِيماً حَكِيماً [۱۷] وَ لَيسَتِ التَّوبَةُ لِلَّذِينَ يَعمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ المَوتُ قالَ إِنِّي تُبتُ الآنَ وَ لا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُم كُفّارٌ أُولئِكَ أَعتَدنا لَهُم عَذاباً أَلِيماً [۱۸] -قرآن-۱-۴۱۴ معنی لغات: «التّوبة» پشیمانی از کار گذشته و آهنگ خودداری از آن در آینده، «اعتدنا» از اعتد بمعنی آماده کرد و لوازم چیزی را فراهم نمود. ترجمه: ۱۷ لیکن خدا توبه‌ی آن کسان پذیرد که بنادانی بد کنند و بزودی توبه کنند که او دانا است و درستکار، ۱۸ و آنها که تا دم مرگ بدکارند و چون یکی شان را مرگ رسد گوید: اکنون ز کرده پشیمانم و نیز آنها که کافرند و می‌میرند برای اینکه گونه کسان آزاری دردناک آماده کرده‌ایم. سخن مفسّرین: «إِنَّمَا التَّوبَةُ عَلَى اللّهِ» ۱۷ ابو الفتوح: بعضی گفتند: یعنی توبه‌ی نزد خدا. بعضی گفتند: توبه از طرف خدا، و ظاهر معنی اینکه است که توبه مانند حقّی است که خداوند بر عهده گرفته است آن را بپذیرد از کسی که با اینکه خصوصیّات باشد. -قرآن-۱۵-۵۱ «يَعمَلُونَ السُّوءَ» ۱۷ تفسیر المیزان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نویسنده‌ی معاصر آقای طباطبائی: -قرآن-۱-۲۳ یعنی خواه کافر باشد یا غیر کافر، هر دو کار بد می‌کنند چه بوسیله‌ی دل که کار آن کفر است و بی‌دینی و یا بوسیله‌ی دیگر پاره‌های بدن که کارهای زشت و ناپسند باشد، بعلاوه که کافر مرتکب کار بد هم میشود، پس مقصود کلیّه‌ی کارهای بد مردم کافر و غیر- کافر است تا آن اندازه که بدکاری بدرجه‌ی مبارزه و سرسختی در کفر و فسق نرسد و در پی نشر و اشاعه‌ی فسق و کفر و جلوگیری از خیر و صلاح نباشد. تفسیر عبده: «سوء» یعنی آن کار بد که خود شخص را ناراحت کند، اگر با عقل و خرد در آن اندیشه کند و بی‌غرض و نظر سوء در کار خود قضاوت نماید و یا مردم را [صفحه ۳۶۲] از آن بد آید و ناراحت‌شان کند. «بجهالة» ۱۷ طبری: قتاده از ابو العالیه نقل کرده است که اصحاب پیغمبر [ص] می‌گفتند هر گناهی که شخص مرتکب شود آن جهالت است. مجمع: برای جهالة چند معنی گفته‌اند: ۱- از حضرت امام صادق [ع] روایت شده است: هر گناه که انجام می‌شود مولود جهل است اگرچه شخص مرتکب عالم باشد چون آنگاه که در دل گذراند خدا را نافرمانی کند جاهل بوده است که چنین فکر و کار کرده است زیرا در قرآن از یوسف نقل شده است که به برادران خود گفت: «هَل عَلِمتُم ما فَعَلتُم بِیُوسُفَ وَ أَخِیهِ إِذ أَنتُم جاهِلُون». یعنی به یاد دارید که با کمال جهل و نادانی با یوسف و برادرش چه رفتار کردید، پس با آنکه خود می‌خواسته‌اند و با نقشه‌ی قبلی اقدام بآزار یوسف کرده‌اند باز هم آنها جاهل معرّفی شده‌اند برای آنکه خود را بخطر انداخته و نافرمانی خدا کرده‌اند. -قرآن-۳۵۷-۴۳۲ ۲- معنی جهالت آن است: بطوری که چیزهای ضروری معلوم است بآن درجه عالم بنتیجه‌ی بدکار خود نیستند که چگونه مجازات‌شان می‌کنند. ۳- زجّاج گفته است: جهل آنها در آن است که لذّت فانی را با لذّت باقی عوض کردند. «یَتُوبُونَ مِن قَرِیبٍ» ۱۷ ابو الفتوح: سدّی و کلبیّ گفتند: یعنی پیش از بیماری و مرگ توبه می‌کنند، عکرمه گفت: هر چه پیش از مرگ باشد نزدیک است. -قرآن-۱-۲۸ محمّد عبده: «قرب» حدّ و اندازه‌ی معیّن ندارد و چیزی است نسبی، پس کسی که مدّتی اصرار بگناه دارد بواسطه‌ی نادانی و پس از آن مدّت اگر زشتی آن را دانست و توبه کرد می‌توان گفت که بنزدیکی توبه کرده است. سخن ما: ۱- در جمله‌ی «یَعمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ» شاید مقصود از جهالت غفلت و بیخودی است که شخص می‌داند زشتی کاری را لیکن بمفاد: «حب الشیء یعمی و یصم» در برابر چیزی که محبوب است چشم و گوش از معایبش کر و کور می‌شود. چون با کار زشت مصادف می‌شود غافل و بیخبر از عیب او می‌شود و انجام -قرآن-۲۸-۶۱ [صفحه ۳۶۳] می‌دهد و چون بخود می‌آید توبه می‌کند و معنی: «مِن قَرِیبٍ» همین است که چون بخود آمد و شدّت میل و خواهش نفسانی تخفیف یافت متوّجه می‌شود بد کرده است هماندم و بزودی پشیمان شده توبه می‌کند چنانکه در امور مادّی هم نظیر اینکه زیاد مشاهده می‌شود و شاید از روایات و منقولات که پیشتر مفصّل نوشته شده است بر قبول توبه‌های متوالی که پی هر گناهی پشیمانی و توبه باشد مقبول است اشاره بهمین تعبیر و گفته‌ی ما باشد. -قرآن-۴۹-۶۴ ۲- در جمله‌ی آخر: «عَلِیماً حَکِیماً» شاید اشاره باشد که شما در دل توبه کنید که علم خدا و حکمتی که شما را آفریده و سعادت شما را در پاکدامنی معیّن کرده است اینکه توبه را می‌داند و شما را فرد پاکدامن سعادتمند می‌شناسد. -قرآن-۲۳-۴۲ ۳- در آیت دوّم مردم بدکار که تا دم مرگ دستبردار نیستند و وقتی توبه می‌کنند که سودی ندارد یا کافران که توبه ناکرده از جهان می‌روند هر دو مشمول، عذاب معرّفی شده‌اند با اینکه بایستی میان اینکه دو دسته تفاوت باشد، شاید جهت تساوی سرنوشت آنها از اینکه جهت باشد که شخص بدکار بواسطه‌ی اصرار بآن مانند منکر زشتی کار خود هست و منکر هم کافر است، پس فاسق بیباک با کافر یکسان است و شاید جمله‌ی: «أَعتَدنا لَهُم عَذاباً أَلِیماً» برای سرنوشت هر دو دسته است در مرحله‌ی اوّل پس از مرگ ولی چون فاسق عقیده و فکرش سالم است و توانسته است با عقیده به آفریننده‌ی خود مربوط شود اگرچه بعمل دور و با فاصله است ممکن است در مرحله‌ی اوّل پس از مرگ با کافر برابر و گرفتار باشد، لیکن پس از آن عقیده‌اش او را نجات دهد و کافر در گرفتاری همیشگی بماند چون در آیه مجمل گفته شده است که برای آنها عذاب فراهم است و از مراحل بعدی چیزی گفته نشده است. -قرآن-۴۶۳-۴۹۷ [صفحه ۳۶۴]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۹ تا ۲۱]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُم أَن تَرِثُوا النِّساءَ كَرهاً وَ لا تَعضُلُوهُنَّ لِتَذهَبُوا بِبَعضِ ما آتَيتُمُوهُنَّ إِلّا أَن يَأتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ عاشِرُوهُنَّ بِالمَعرُوفِ فَإِن كَرِهتُمُوهُنَّ فَعَسى أَن تَكرَهُوا شَيئاً وَ يَجعَلَ اللّهُ فِيهِ خَيراً كَثِيراً [۱۹] وَ إِن أَرَدتُمُ استِبدالَ زَوجٍ مَكانَ زَوجٍ وَ آتَيتُم إِحداهُنَّ قِنطاراً فَلا تَأخُذُوا مِنهُ شَيئاً أَ تَأخُذُونَهُ بُهتاناً وَ إِثماً مُبِيناً [۲۰] وَ كَيفَ تَأخُذُونَهُ وَ قَد أَفضى بَعضُكُم إِلى بَعضٍ وَ أَخَذنَ مِنكُم مِيثاقاً غَلِيظاً [۲۱] -قرآن-۱-۵۸۶ معنی لغات: «تعضلوا» از مصدر عضل بمعنی سختی و جلوگیری «استبدال» چیزی را بجای چیزی گرفتن و عوض کردن، «قنطار» مال زیاد و پوست گاو که از طلا پر شود، «بهتانا» نسبت بدو تهمت بستن و دروغ، «أفضی» از مصدر افضاء وسعت دادن، رساندن، مطّلع کردن. جهت نزول: اسباب النّزول و مجمع البیان چند جهت برای نزول اینکه آیه نوشته‌اند: ۱- عرب رسم داشت چون کسی از دنیا می‌رفت اختیار همسرش با وارثانش واگذار می‌شد می‌خواستند خود بزنی می‌گرفتند و یا بدیگری می‌دادند آیت اوّل برای جلوگیری از آن رسم است چنانچه از ابو الجارود نقل شده است که حضرت باقر [ع] فرمود: ابو قیس بن اسلت مرد، پسر او محصن بن او قیس جامه‌ای بر سر زن پدرش انداخت کنایه از اینکه در اختیار او است و همسر او است بارث از پدر خود، چندی گذشت که چیزی بآن زن نداد و توجّهی باو نکرد او بپیغمبر شکایت کرد که نه از مال شوهرم بمن دادند و نه آزادم گذاشتند که پی زندگی خود بروم آیه برای جواب او [صفحه ۳۶۵] و تکلیف اینکه مردم نازل شد. ۲- از إبن عبّاس نقل شده است: مردهای عرب چون از زن خود ناراضی می‌شدند از پرداخت مهر آنها خودداری می‌کردند تا ناچار شده مهر خود را به- بخشند آیه برای جلوگیری از اینکه عمل نازل شد. ۳- از زهری و هم از حضرت امام باقر نقل شده است: مردم زن را نگاه می‌داشتند با اینکه احتیاج بزن و رابطه‌ی جنسی با او نداشتند فقط برای اینکه او بمیرد و اموالش را بارث ببرند آیه برای جلوگیری از اینکه رفتار نازل شد. ترجمه: ۱۹ ای مؤمنین بر شما روا نیست با ناپسندی زنان بارث همسرشان شوید و بآنها سخت نگیرید تا ناچار شوند چیزی ز مهر خود بشما دهند مگر زشتی به آشکار کنند، پس باید بآئین مردم با آنها رفتار کنید و اگر ناپسندتان شدند پس [آرامدل باشید که] شاید چیزی را نپسندید و خدا در آن سود فراوان نهاده. ۲۰ و اگر خواهید همسرتان عوض کنید و با دیگری همسر شوید چیزی ز مهرشان باز نگیرید گرچه بسیار باشد و چگونه مالی بتهمت و گناه آشکار بخورید، ۲۱ و چون آن مال بگیرید که ز یکدگر بهره‌مند شده‌اید و با هم آمیخته و ما ز شما پیمان سخت بر درستی رفتارتان گرفتیم [چه پیمان همسری، تن دادن به فرمان خدا است که با زنان خوشرفتار باشند]. سخن مفسّرین: «لا يَحِلُّ لَكُم أَن تَرِثُوا النِّساءَ» ۱۹ مجمع: چند معنی نقل کرده است: ۱- روا نیست ازدواج آنها را به ارث ببرید، ۲- روا نیست آنها را حبس کنید که ارث آنها را تصرّف کنید، ۳- روا نیست با آنها بدرفتاری کنید تا بمیرند و ارث آنها بشما برسد. -قرآن-۱۵-۵۹ ابو الفتوح: در جاهلیت و بدایت اسلام چنان بود که چون مردی فرمان یافتی و زنی رها کردی وارثی از آن مرد بیامدی و جامه‌ای بر او افکندی یا بر خیمه او، اولیتر کسی بودی باو از نفس او، زن را بر خود هیچ حکم نماندی در حباله‌ی او فتادی بی‌مهری، بمهر اوّل که متوفّی کرده بودی، آنگه مرد مخیر بودی خواستی [صفحه ۳۶۶] دخول کردی با او بمهر اول و خواستی عضل کردی او را یعنی منع کردی او را از نکاح و دخول نکردی با او و او را اضرار کردی تا او فدیه کردی از مال خود و خود را باز خریدی و یا وفات آمدی او را میراثش بردی و اگر زن برفتی پیش از آنکه اینکه مرد جامه بر او افکندی مالك نفس خود شدی. «کرها» ۱۹ حمزه و کسائی با ضم و صدای جلو کاف قرائت کرده‌اند و باقی با فتح و صدای بالا. فخر: از کسائی نقل است فتح و کسر هر دو لغت عرب است و از فراء روایت است که با فتح بمعنی اکراه و اجبار است و با ضم مشقّت و سختی است، پس آنچه از جانب دیگری است با فتح و آنچه خود بآن اقدام می‌کند با ضمّ است. «وَ لا تَعضُلُوهُنَّ لِتَذهَبُوا بِبَعضِ» ۱۹ طبری: إبن عبّاس و حسن بصری و عکرمه گفته‌اند: یعنی: ای وارثان همسرهای مورّثین خود را از ازدواج ممانعت نکنید بمنظور گرفتن اموال و مهریه و میراث‌شان، سدّی و ضحّاك گفته‌اند: یعنی زنها را آزار نکنید که بشما فدیه و مال بدهند برای خریدن آسایش خود، إبن زید گفته است: عضل در مکّه میان قریش مرسوم بود به اینکه که اگر زن موافق با مرد نمی‌شد و می-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواست از او جدا شود مرد موافقت می‌کرد بشرط اینکه حقّ ازدواج با دیگری نداشته باشد مگر با اجازه‌ی او، و عدّه‌ای شاهد برای اینکه قرار داد می‌گرفتند و آنرا مینوشتند و بمرد می‌سپردند، هرگاه برای زن همسر پیدا می‌شد اگر بآن مرد چیزی می‌داد و او را راضی می‌کرد اجازه‌ی ازدواج می‌داد و گر نه مانع می‌شد. اینکه است معنی عضل در جاهلیت که قرآن از آن جلوگیری کرد. - قرآن-۱-۴۴ ابو الفتوح نوشته است: جویبر گفت آیه در حق کسانی آمد که در حجر ایشان دختران یتیم بودند ایشان را بشوهر ندادی و عضل کردندی طمع در مال ایشان «إِلّا أَن يَأتِينَ بِفاحِشَةٍ» ۱۹ طبری: چون در جمله‌ی جلو نهی شده است از آزار زنها بمنظور استفاده از اموال آنها در اینکه جمله اینکه عمل مجاز شده است در صورتی که دست بکار زشت بزنند، و در معنی کلمه‌ی فاحشه اهل تأویل اختلاف -قرآن-۱۷۱-۲۰۴ [صفحه ۳۶۷] کرده‌اند، بعضی گفته‌اند: یعنی اگر بزهکار شد روا است که آنچه باو داده‌اند بگیرند، بعضی گفته‌اند: مقصود نشوز و نافرمانی است که اگر زن نافرمان شد جایز است از او فدیه گرفتن، و در قرائت عبد اللّه مسعود «الّا ان یفحش» بوده است. مجمع: بهتر آنست که بگوئیم فاحشه هر معصیت و نافرمانی است چنانچه از امام باقر [ع] همین معنی روایت شده است. فخر: اینکه جمله را بعضی چنین معنی کرده‌اند: اگر زن زنا کرد می‌توانند از او چیزی بگیرند ولی اینکه حکم نسخ شده است بآن آیه که برای زن حدّ معین کرده است، و بعضی گفته‌اند: نسخ نشده است. «مبیّنة» ۱۹ طبری: اینکه کلمه با فتح و زبر یا خوانده شده است یعنی کاری که آن زن خود آشکار کرده است و پنهان نداشته است و با کسر و صدای زیر قرائت شده است یعنی کاری که خود آشکار و معلوم است زشتی آن. «وَ عاشِرُوهُنَّ بِالمَعرُوفِ» ۱۹ ابو الفتوح نوشته است: بعضی گفتند: مراد آن است که آنچه ایشان با شما کنند بایشان همان کنی. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: یعنی بآنها زیان نرسانید و بدزبانی نکنید و با گشاده‌روئی رفتار کنید. «وَ يَجعَلَ اللّهُ فِيهِ خَيراً» ۱۹ مجمع: یعنی با اینکه زندگی با آنها ناپسندتان باشد ممکن است برای شما سودمند باشد مثل پیدایش فرزند یا تغییر حالت و پیدایش محبت بعد از کراهت و از اینکه جمله استفاده می‌شود ترغیب مردم بصلح و سازش با زن اگرچه ناراحت باشند مگر خوف زیان دین و مال و جان در زندگی با آنها باشد، و اصمّ بعکس معنی کرده است و گفته است: یعنی شاید در مفارقت و طلاق آنها خیر زیاد برای طرفین باشد که او شوهر بهتر و شما زن بهتر پیدا کنید. -قرآن-۱-۳۶ «وَ إِن أَرَدتُمُ استِبدالَ زَوجٍ» ۲۰ ابو الفتوح: اعراب اگر از زنی ناگواری داشتند مهر او را می‌گرفتند و بزنی دیگر می‌دادند. و اینکه است مقصود از استبدال. -قرآن-۱-۳۹ فخر: روایت کرده‌اند: اگر کسی می‌خواست با زن دیگر ازدواج کند، زن [صفحه ۳۶۸] خود را متّهم می‌کرد تا او بیچاره شود و مهر خود را باو بدهد و مرد آن را بمهر زن منظور خود بدهد آیه از اینکه کار منع کرد، و گفته‌اند اینکه آیه می‌فهماند که جایز است زیاد روی در قباله‌ی زنها، و روایت شده است: عمر رضی اللّه عنه بر منبر رفت و گفت: ای مردم زیاده‌روی نکنید در مهر زنها و اندازه نگاه دارید زنی از پای منبر بلند شد و گفت: ای پسر خطاب خدا اجازه می‌دهد و زیاد می‌بخشد و تو جلوگیر می‌شوی! آنگاه اینکه آیه را خواند، عمر گفت: «کل النّاس افقه من عمر» همه از عمر فهمیده‌ترند. «أَ تَأخُذُونَهُ بُهتاناً» ۲۰ فخر: برای بهتان چند مناسبت نقل است: ۱- چون مهر مال زن است گرفتن از او انکار اینکه حکم است و بهتان است. -قرآن-۱-۲۸ ۲- هنگام عقد مهر را تعهّد کرده است و پس گرفتن آن بهتان تعهّد است. ۳- چون برای پس گرفتن مهر زنها را متّهم می‌کردند اینکه گرفتن هم بهتانی است مانند بهتان آنها و هم امام از زجّاج و زمخشری و دیگران چند جهت برای نصب و زبر کلمه‌ی «بهتانا» نقل کرده است که در نتیجه چنین معنی می‌شود: چه گونه اینکه مال را با انجام عمل بهتان تصرّف می‌کنید و یا در برابر بهتان می‌گیرید و یا برای بهتان و در نتیجه‌ی عمل بهتان تصرّف می‌کنید و یا با گرفتن اینکه مال مرتکب بهتان می‌شوید. «وَ قَد أَفضی بَعضُکُم» ۲۱ مفسّرین در کلمه‌ی «افضی» دو معنی نقل کرده‌اند ۱- عمل جنسی، ۲- خلوت و با یکدیگر بی‌مانع بودن، و در مجمع است: اصحاب ما یعنی محدّثین شیعه هر دو معنی را نقل کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۶ «مِیثاقاً غَلِیظاً» ۲۱ مفسّرین چند قول در معنی اینکه کلمات نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۰ ۱- چون در هنگام ازدواج شوهر تعهّد می‌کرده است که مطابق آیت قرآن «امساک بمعروف او تسریح باحسان» یعنی: [با خوشی زندگی کردن و یا با نکو- کاری از هم جدا شدن] رفتار کند پس آن تعهّد که پیمان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

محکمی است با گرفتن مهر و تهمت تناسب ندارد و همین معنی در مجمع از امام باقر [ع] روایت شده است. ۲- مقصود از میثاق غلیظ عقد ازدواج است که وسیله‌ی زناشوئی است. [صفحه ۳۶۹] ۳- معنی اینکه دو کلمه از گفتار پیغمبر فهمیده می‌شود: «اخذتموهنّ بکلمهٔ اللّه و استحللتم فروجهن بکلمهٔ اللّه» یعنی با اجازه و فرمان خداوند همسری و آمیزش و زناشوئی با آنها بر شما جایز و روا شد. اینکه شعر لیلی و مجنون نظامی مناسب اینکه معنی است اگرچه بر عکس موضوع ما هست که مرد زن را ملامت می‌کند. برداشتی اولم بیاری || بگذاشتی آخرم بخواری آن روز که دل بتو سپردم || هرگز بتو اینکه گمان نبردم بفریفتیم بعهد و سوگند || کان تو شدم بمهر و پیوند سوگند نگرچه راست خوردی || پیوند نگرچه راست کردی! کردی دل خود بدیگری گرم ||وز دیده‌ی من نیامدت شرم گیرم که مرا دو دیده بستند || آخر دگران نظاره هستند چون عهده‌ی عهد باز جویند || جز عهد شکن تو را چه گویند فرخ نبود شکستن عهد || اندیشه کن از شکستن مهد گل تا نشکست عهد گلزار || نشکست زمانه در دلش خار ابو الفتوح: کمی و زیادی مهر وابسته است برضای طرفین، لیکن مستحب است از مهر حضرت فاطمه [ع] دختر پیغمبر [ص] زیادتر نباشد که مبلغ پنجاه دینار زر سرخ بوده است معادل با پانصد درهم نقره‌ی خالص. و در خبر است که عمر با ام کلثوم دختر حضرت فاطمه بچهل هزار درهم مهر ازدواج کرد، و إبن سیرین گفته است: حضرت حسن بن علی زنی خواست و صد کنیز مهر او کرد که با هر کنیزی کیسه‌ای هزار درهم پول همراه کرد عقبه بن عامر جهنی گفت پیغمبر بمردی فرمود اگر مایل باشی فلان زن را با تو تزویج کنم، او اظهار میل نمود پیغمبر آنها را با یکدیگر تزویج فرمود و مهر معیّن نکرد آن مرد در حدیبیه و خیبر حاضر شده بود و سهم خود را از غنیمت نگرفته بود او را مرگ نزدیک شد گفت مهر اینکه زن معیّن نشده است اگر مردم سهم غنیمت من را در عوض باو بدهید مرد مرد و غنیمتها قسمت شد سهم او را بزن [صفحه ۳۷۰] دادند که فروخت بصد هزار درهم، و عبد اللّه عبّاس با زنی از بنی سلیم همسر شد بهزار درهم مهر، و عروه السّارقی دختر هانی بن قبیصه را بچهل هزار درهم به زنی گرفت پیغمبر فرمود: «خیر النّکاح ایسره مهرا» بهترین ازدواجها آن است که با مهر کم انجام شود، و ابو هریره گفت در دوران پیغمبر صداق زنها تا ده اوقیه بودی که هر اوقیه چهل درهم است، سهل بن سعد ساعدی گفت: روزی زنی حضور پیغمبر [ص] رسید و گفت من خود را بتو تزویج کردم، آن حضرت جواب نداد یکی از حضار عرض کرد: اگر شما نمی‌خواهید بمن تزویجش فرمائید پرسید چیزی داری که بمهر باو بدهی! عرض کرد چیزی ندارم جز شلوار که در پای دارم فرمود اینکه برای تو لازم است، اگر هیچ نداری انگشتری باو بده اگرچه از آهن باشد عرض کرد ندارم، فرمود: از قرآن چیزی یاد داری! عرض کرد بلی، فلان و فلان سوره، فرمود: او را بتو تزویج کردم در برابر اینکه همان سوره که از قرآن می‌دانی باو بیاموزی، عبد اللّه عامر روایت کرد: مردی در زمان پیغمبر زنی را خواستگار شد آن حضرت فرمود: چه برای مهر او داری! عرض کرد: اینکه نعلین که در پای من است، از زن پرسید: باین راضی هستی! عرض کرد: بلی، آنها را با یکدیگر همسر کرد بمهر نعلین پای مرد، ابو سعید خدری گفت: پیغمبر با ام سلمه بده درم مهر ازدواج فرمود، ابراهیم بن عبد اللّه الکنانی گفت: سعید بن مسیب دخترش را به مردی داد بدو درم مهر و روایت کرده‌اند: که چون مأمون خلیفه‌ی عباسی دخترش ام الفضل را بحضرت امام محمّد تقی [ع] تزویج کرد هفتصد هزار دینار خرج عروسی کرد لیکن قباله‌ی او پنجاه دینار سرخ بود که برابر پانصد درهم نقره و مطابق با صداق محمدی بوده است. اینکه شعر سعدی گذشت در برابر عشق و محبت را خوب نشانداده است: در ازل رفته است ما را با تو پیوندی که هست || افتقار ما نه امروز است و استغنای تو [صفحه ۳۷۱] گر بخوانی پادشاهی ور برانی بنده‌ایم || رأی ما سودی ندارد تا نباشد رأی تو ما قلم در سرکشیدیم اختیار خویش را ||نفس ما قربان تو است و رخت ما یغمای تو ما سراپای تو را ای سرو تن چون جان خویش || دوست می‌داریم و گر سر می‌رود در پای تو اینکه قبای صنعت سعدی که در وی حشو نیست || حد زیبائی ندارد خاصه بر بالای تو سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم فقط جمله‌ی: «فَعَسی أن تَکرَهُوا تا آخر آیه» شاید اشاره باشد بیک مطلب کلّی که همیشه پسند و ناپسند انسان با مصلحت و خیر حقیقی مطابق نمی‌شود چنانکه نمونه‌ی آن را در کارهای ساده‌ی روزانه می‌بینیم که مریض غذاهای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوب را می‌خواهد و برای او بد است و دوا برای او ناگوار است با اینکه خیر و صلاح او در بکار بردن آن است، پس همانطور که برای تشخیص خیر و صلاح کارهای زندگی بمتخصص و کسی مراجعه می‌شود که بتواند خوب و بد منظور را تشخیص دهد برای صلاح و فساد و تشخیص خوب و بد حقایقی که از دریافتش عاجز هستیم باید سر بفرمان پیشوا و پیغمبر باشیم و نیز در بسیاری از خواسته‌ها نباید تسلیم باشیم و آنها را بر همه چیز برتری دهیم بلکه باید مصلحت و خیر را منظور نمائیم و ریاضت و تحمل زحمت داشته باشیم تا موجب تقویت و تسلّط بر مشکلات فراهم شود. -قرآن-۱-۲۴

[سوره النساء [۴]: آیات ۲۲ تا ۲۳]

وَ لا تَنكِحُوا ما نَكَحَ آباؤُكُم مِنَ النِّساءِ إِلّا ما قَد سَلَفَ إِنَّهُ كانَ فاحِشَةً وَ مَقتاً وَ ساءَ سَبِيلًا [۲۲] حُرِّمَت عَلَيكُم أُمَّهاتُكُم وَ بَناتُكُم وَ أَخَواتُكُم وَ عَمّاتُكُم وَ خالاتُكُم وَ بَناتُ الأَخِ وَ بَناتُ الأُختِ وَ أُمَّهاتُكُمُ اللّاتِي أَرضَعنَكُم وَ أَخَواتُكُم مِنَ الرَّضاعَةِ وَ أُمَّهاتُ نِسائِكُم وَ رَبائِبُكُمُ اللّاتِي فِي حُجُورِكُم مِن نِسائِكُمُ اللّاتِي دَخَلتُم بِهِنَّ فَإِن لَم تَكُونُوا دَخَلتُم بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيكُم وَ حَلائِلُ أَبنائِكُمُ الَّذِينَ مِن أَصلابِكُم وَ أَن تَجمَعُوا بَينَ الأُختَينِ إِلّا ما قَد سَلَفَ إِنَّ اللّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً [۲۳] -قرآن-۱-۶۷۱ [صفحه ۳۷۲] معنی لغات: «سلف» یعنی گذشته است. «مقت» خشم. «ربائب کم» جمع ربیبه، زن مربی بچه، زنی که از شوهر دیگر فرزند دارد، دختر زن از شوهر دیگر. «حجور» جمع حجر با ضم و کسر حا بمعنی نگاهداری و سرپرستی و معنی کلمه در آیه بچه‌های همسر است که در سرپرستی مرد هستند. «حلائل» جمع حلیله بمعنی همسر و زن که آمیزش با او مجاز است. «اصلاب کم» جمع صلب بضم صاد بمعنی سخت، و ستون فقرات، و نسل و اولاد. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: مردی از انصار روایت کرده است: چون ابو قیس بن اسلت از دنیا رفت و او مردی صالح و درستکار بود پسرش قیس زن پدر خود را خواستگاری کرد، او گفت: من تو را فرزند خود می‌دانم و تو مردی فهمیده و صحیح العمل هستی و نزد پیغمبر رفت و سرگذشت را عرض کرد، فرمود: برگرد به خانه‌ات آنگاه اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۲۲ ای مسلمانان گذشته‌ها گذشته است. دیگر چنین کاری نکنید با زن پدرهاتان همسر نشوید مگر آنچه زین پیش بوده است که بزهکاری است و زشت و موجب خشم خدا است. ۲۳ و نیز بر شما حرام است همسری با مادران و دختران خواهرهای خودتان، و نیز عمّه‌ها و خاله‌ها و دخترهای برادر و خواهر و هم زنهائی که شما را شیر داده‌اند و دخترهای آنها که خواهر رضائی شما هستند و مادر همسر و پیشزاده‌هائی که در سرپرستی شما هستند البته اگر با مادر آنها همبستر نشدید می‌توانید با خود آن دخترها همسر شوید، و باز زن پسرهای [صفحه ۳۷۳] خودتان هم بر شما حرام است و دو خواهر را با هم همسر خود نکنید مگر آنچه زین پیش بوده است که البتّه خدا آمرزنده است و مهربان. سخن مفسّرین: «وَ لا تَنكِحُوا ما نَكَحَ آباؤُكُم» ۲۲ طبری: یعنی با زنهائی که پدرهاتان ازدواج کرده‌اند شما ازدواج نکنید، بعضی دیگر گفته‌اند: روش ازدواج فاسد پدرهاتان را دنبال نکنید و آنطور ازدواج نکنید، عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: -قرآن-۱۵-۵۳ مقصود آن است که اگرچه عمل آنها برای خودشان صحیح بوده است اما برای شما جایز نیست و بآن طریق ازدواج نکنید که عمل مردم جاهلیت است. «إِلّا ما قَد سَلَفَ» ۲۲ مجمع: یعنی مسئول گذشته نیستند، بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۳ یعنی آنچه در گذشته انجام داده‌اید بحال خود باشد که گناهی بر شما نیست. بلخی گفته است اینکه حکم جواز بقای ازدواجهای سابق برخلاف اجماع و اتّفاق علما است و مخالف است با آنچه ما از دین پیغمبر اطّلاع داریم، و قطرب گفته است: یعنی: از آنچه گذشته است بپرهیزید و از آن دست بردارید، و اینکه آیه می‌فهماند ازدواج با زنی که در عقد پدر بوده اگرچه با او همبستر نشده باشد یا عمل نامشروع با او کرده است برای فرزند جایز نیست. «إِنَّهُ كانَ فاحِشَةً» ۲۲ تفسیر ابو السّعود: گفته‌اند قبح سه درجه دارد: -قرآن-۱-۲۶ ۱- قبح شرعی، ۲- عقلی، ۳- اجتماعی و عادی مردم، و اینکه ازدواج بهر سه قسم توصیف شده است: کلمه‌ی فاحشه بمعنی قبح عقلی است، «و مقتا» بمعنی قبح شرعی است و «ساءَ سَبِيلًا» بمعنی قبح در نظر مردم و اجتماع است. -قرآن-۱۸۴-۱۹۹ «حُرِّمَت عَلَيكُم أُمَّهاتُكُم» ۲۳ مفسّرین نوشته‌اند: هر که مادر و دختر و خواهر و عمّه و خاله و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دختر برادر و خواهر شخص باشد چه بی‌واسطه و چه باواسطه، مثل جدّه و بالاتر و نواده و پائینتر و عمّه و خاله‌ی پدر و یا اجداد بالاتر و نواده- های برادر و خواهر و هر چه پائینتر تمام مشمول مفاد آیه است. -قرآن-۱-۳۶ محمّد عبده: برای حرمت همسری با محارم گفته است: ۱- فقها نوشته‌اند که تحریک تمایل جنسی نسبت باین خویشاوندان کمتر است از تحریک نسبت بغیر [صفحه ۳۷۴] اینها و هر چند تمایل کمتر باشد ضعف قوّه‌ی شهوی بیشتر است و فرزند ضعیف‌تر خواهد شد. و حدیث هم برای اثبات اینکه ادعا نقل کرده‌اند، ۲- همانطور که متخصّصین در زراعت می‌گویند: اگر همه ساله در یک زمین دانه‌ی محصول سال پیش همان زمین را بکاریم نتیجه کم و بد می‌شود و لازم است تخم را عوض کنند و تخم یک محل را بمحل دیگر ببرند تا نتیجه خوب شود همینطور است در تناسل انسان که نطفه پدر یا برادر یا فرزند و دیگر خویشاوندان ممنوع مانند تخم یک زمین است که در خودش کاشته شود نسل و اولاد اینکه ازدواجها ناقص خواهد شد و ترقّی و پیشرفت در آنها نخواهد بود. «وَ أُمَّهاتُكُمُ اللّاتِی أَرضَعنَكُم» ۲۳ ابو الفتوح نوشته است: هر چه از جهت نسبت حرام باشد از جهت رضاع نیز حرام باشد که پیغمبر فرمود: «یحرم من الرّضاع ما یحرم من النّسب» یعنی آنچه بوسیله‌ی خویشاوندی حرام است بوسیله‌ی شیرخوارگی نیز حرام است، ابو عبد الرّحمان سلمی روایت کرد از امیر المؤمنین علیّ علیه السّلام که گفت: من رسول را گفتم: یا رسول اللّه چرا دیگران را و دور آنرا بزنی می‌کنی و کسانی که نزدیکترند رها می‌کنی! گفت: برای که می‌گوئی! گفتم: دختر حمزه، گفت: او حلال نباشد مرا که او دختر برادر من است از جهت رضاع. و شرط حرمت بواسطه رضاع یکی از سه چیز است یا بقدری شیر بخورد که گوشت پیدا شود و استخوان محکم گردد. و یا پانزده نوبت پی‌درپی شیر بخورد که فاصله شیر دیگری نشود، و یا در یک شبانه‌روز منحصر بشیر یک زن باشد، و شیر در مدت دو سال شیرخوارگی باشد و شیر زن از ولادت و بچه زادن باشد نه بجهت دیگر، و شافعی پنج نوبت شیر خوردن را کافی دانسته است اگرچه پی‌درپی نباشد و ابو حنیفه و بعضی فقهای شیعه گفته‌اند: فقط شیرخوارگی موجب حرمت است و اندازه‌ی معیّن ندارد. -قرآن-۱-۴۳ «وَ أُمَّهاتُ نِسائِكُم» ۲۳ اکثر فقها و مفسّرین از اینکه جمله استفاده کرده‌اند که مادر زن حرام است، اگرچه آن زن را فقط عقد کرده باشد و با او همبستر نشده باشد. -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۳۷۵] «وَ رَبائِبُكُمُ اللّاتِی فِی حُجُورِكُم» ۲۳ ابو الفتوح: «فِی حُجُورِكُم» شرط حرمت نیست و اگر دختر همسر در سرپرستی شخص نباشد باز هم حرام است و اینکه قید برای توضیح است که بیشتر فرزندان همسران در سرپرستی خود آنهاست، و در مجمع البیان از تفسیر عیاشی از حضرت امام باقر روایت کرده است که: ربیبه و پیشزاده حرام است اگرچه در سرپرستی شخص نباشد. -قرآن-۱-۴۶-قرآن-۶۳-۸۱ «إِلّا ما قَد سَلَف» ۲۳ اینکه جمله را چنین معنی کرده‌اند: آنچه گذشته است گناهش بخشوده است و مقصود جواز بقاء نیست که اگر دو خواهر را ازدواج کرده‌اید نگاه دارید بلکه گناه عمل بر شما نیست، و در تفسیر عبده روایت کرده است که فیروز دیلمی وقتی مسلمان شد دو خواهر با او همسر بودند، پیغمبر فرمود: هر کدام را میل داری طلاق بده. -قرآن-۱-۲۳ سخن ما در اینکه دو آیه همان است که ترجمه کردم و نقل از دیگران.

[سوره النساء [۴]: آیات ۲۴ تا ۲۸]

وَ المُحصَناتُ مِنَ النِّساءِ إِلّا ما مَلَكَت أَیمانُكُم كِتابَ اللّهِ عَلَیكُم وَ أُحِلَّ لَكُم ما وَراءَ ذلِكُم أَن تَبتَغُوا بِأَموالِكُم مُحصِنِینَ غَیرَ مُسافِحِینَ فَمَا استَمتَعتُم بِهِ مِنهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِیضَةً وَ لا جُناحَ عَلَیكُم فِیما تَراضَیتُم بِهِ مِن بَعدِ الفَرِیضَةِ إِنَّ اللّهَ كانَ عَلِیماً حَكِیماً [۲۴] وَ مَن لَم یَستَطِع مِنكُم طَولاً أَن یَنكِحَ المُحصَناتِ المُؤمِناتِ فَمِن ما مَلَكَت أَیمانُكُم مِن فَتَیاتِكُمُ المُؤمِناتِ وَ اللّهُ أَعلَمُ بِإِیمانِكُم بَعضُكُم مِن بَعضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذنِ أَهلِهِنَّ وَ آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالمَعرُوفِ مُحصَناتٍ غَیرَ مُسافِحاتٍ وَ لا مُتَّخِذاتِ أَخدانٍ فَإِذا أُحصِنَّ فَإِن أَتَینَ بِفاحِشَةٍ فَعَلَیهِنَّ نِصفُ ما عَلَى المُحصَناتِ مِنَ العَذابِ ذلِكَ لِمَن خَشِیَ العَنَتَ مِنكُم وَ أَن تَصبِرُوا خَیرٌ لَكُم وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۲۵] یُرِیدُ اللّهُ لِیُبَیِّنَ لَكُم وَ یَهدِیَكُم سُنَنَ الَّذِینَ مِن قَبلِكُم وَ یَتُوبَ عَلَیكُم وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَكِیمٌ [۲۶] وَ اللّهُ یُرِیدُ أَن یَتُوبَ عَلَیكُم وَ یُرِیدُ الَّذِینَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ أَن تَمِيلُوا مَيلاً عَظِيماً [۲۷] يُرِيدُ اللّهُ أن يُخَفِّفَ عَنكُم وَ خُلِقَ الإِنسانُ ضَعِيفاً [۲۸] -قرآن-۱-۱۲۵۷ [صفحه ۳۷۶] معنی لغات: «المحصنات» جمع محصنه بمعنی زن پاکدامن و شوهردار. «مسافحین» از سفاح با کسر سین بمعنی بزهکاری و خونریزی، «جناح» با ضم جیم بمعنی گناه و یکدسته وعده از هر چیز، «طول» با فتح طاء بمعنی فضل و برتری بخشش بی‌نیازی، توانائی، «فتیاتکم» جمع فتاه بمعنی کنیز، زن جوان، زن با سخاء و کرم. «اخدان» جمع خدن بکسر خاء بمعنی دوست و همدم «العنت» با فتح اوّل و دوّم بمعنی تباهی، نابودی، رنج، گناه، سستی. «سنن» جمع سنّه بمعنی روش و طریقه و راه و رسم. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: ابو سعید خدری گفت: در یکی از جنگهای پیغمبر که در سرزمین [اوطاس] واقع شد عدّه‌ای زن اسیر گرفتیم که شوهر داشتند، از پیغمبر کسب تکلیف کردیم در عمل جنسی با آنها آیت اول نازل شد. ترجمه: ۲۴ و نیز روا نیست همسری زنان شوهردار مگر آنکه بکنیزی شما درآید [که کافری در جنگ اسیر شود یا کنیزی را آقای او بفروشد] و اینکه فرمان نبشته‌ی خداوندی است بر شما، و جز اینها که برشمردیم بر شما روا بود که بسرمایه‌ی خود زن بخواهید بپاکدامنی و خودداری از بزه‌کاری پس آنچه بهره از ایشان بردید مهرشان بواجب بپردازید و اگر پس از مقرر کردن مهر ز یکدگر بگذرید [و سازش کنید [صفحه ۳۷۷] که آن را کم یا زیاد کنید] باکی بر شما نباشد که البتّه خدا دانای درستکار است [و بسود شما فرمان می‌دهد]. جهت نزول: اسباب النّزول: حضرمی گفت: کسانی بودند که پس از تعیین مهر توان پرداخت آن نداشتند جمله‌های آخر آیت ۲۴ [وَ لا جُناحَ تا آخر] برای آنها نازل شد. -قرآن-۱۳۱-۱۴۵ ترجمه: ۲۵ و آنان که سرمایه و توان همسری با آزاد زنان پاکدامن‌شان نباشد پس از کنیزان مؤمن بزرگوارتان بهره‌مند شوند [و آنکه خود را مؤمن گفت کنجکاوی نکنید و سخنش بپذیرید] و خدا داناتر است بایمان شما و البته همه از یکدگر هستید و آدمی [و همسری کنیز ننگ نباشد] پس با اذن کس و کارشان با آنان همسر شوید و مهرشان بآئین مردمی دهید البته با آنان که پاکدامن بودند و بزهکار نباشند و معشوقی در نهان نگیرند و چون کنیزان محصنه شدند [و شرط خود- داری از بدکاری برای‌شان فراهم شد] و بزه کردند آزار آنان نصف آزار زنان آزاد بزهکار بود و اینکه اختیار ازدواج با کنیز برای کسی است که از رنج و آزار انگیزه‌ی خود ترسد و اگر شکیبائی کنید برای شما بهتر است که خدا آمرزگار و مهربان است ۲۶ چه او می‌خواهد دستور زندگی برای شما نمودار کند و بروش پسند کسان پیش از شما رهبری‌تان کند و بر شما ببخشاید که او داند و کار بدرستی انجام دهد. شأن نزول دو آیت آخر ۲۸ و ۲۷: روح البیان: نقل کرده‌اند مجوسها ازدواج دختر برادر و خواهر را جایز می‌دانستند و میگفتند شما دختر خاله و عمه را حلال می‌دانید و خود آنها را حرام پس دختر برادر و خواهر هم حلال است، آیت [يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ] برای جواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۴۲-۲۷۶ ترجمه: ۲۷ لیکن آنهائی که پی خواسته‌های نفسانی می‌روند میخواهند یک بارگی شما را از دین بگردانند، ۲۸ با اینکه خدا می‌خواهد بار شما را سبک کند و توبه شما را بپذیرد با اینکه آدمی ناتوان آفریده شده است [و در برابر خواسته‌ها مقاومت ندارد]. [صفحه ۳۷۸] سخن مفسّرین: «وَ الْمُحصَناتُ مِنَ النِّساءِ إِلّا ما مَلَكَت أَيمانُكُم» ۲۴ طبری: -قرآن-۱۵-۷۸ إبن عبّاس گفته است: یعنی از ازدواج با هر زن شوهردار حرام است مگر زنی که اسیر مسلمین شود و شوهرش در سرزمین کافران باشد مخالف و در جنگ با مسلمین پس از استبراء که مطمئن شوند از همبستری با شوهر خود آبستن نیست در اینکه صورت همبستری با او جایز است. و سعید بن مسیب گفت: یعنی زنان شوهردار حرام هستند مگر کنیزی که خریداری شود چون خریدن بمنزله‌ی طلاق از شوهر است. مجمع: کسائی با کسر و صدای زیر صاد قرائت کرده است و بقیّه با فتح و صدای بالا خوانده‌اند، و ابو سعید خدری گفت: در جنگ اوطاس عدّه‌ای از زنهای مشرکین را اسیر کردیم که شوهرهای آنها در محل خودشان بودند و کافر اینکه آیه نازل شد و جارچی پیغمبر میان مردم آواز کرد که با اینکه زنهای اسیر اگر آبستن هستند تا بار ننهند همبستر نشوید و اگر آبستن نیستند تا یک دوران قاعدگی زنانه را برگذار نکنند با آنها نزدیک نشوید. تفسیر آلوسی: ابو السّعود گفت: از عکرمه معنی اینکه آیه را پرسیدم گفت: نمی‌دانم، و مجاهد گفته است اگر بشناسم کسی را که معنی اینکه آیه را بداند با هر رنج که باشد بطرف او مسافرت می‌کنم. «كِتابَ اللّهِ» ۲۴ آلوسی: بعضی گفته‌اند: یعنی مواظب کتاب خدا باشید و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

احکام آن دست برندارید، و ابو السمیقع قرائت کرده است: [کتاب الله] بلفظ جمع و نیز [کتب] بصیغه‌ی ماضی هم قرائت کرده است. -قرآن-۱-۱۸ «وَ أُحِلَّ لَكُم ما وَراءَ ذلِكُم» ۲۴ مجمع: در معنی اینکه جمله چهار قول است اوّل: عطاء گفته است یعنی غیر از خویشاوندان نامبرده بقیّه‌ی خویشان حلال هستند. دوّم: سدی گفته است: یعنی کمتر از پنج نفر که چهار زن باشد بر شما حلال است که بوسیله‌ی سرمایه‌های خود با آنها ازدواج کنید. سوّم- قتاده گفته است غیر از اینکه زنها بقیّه که کنیز و زر خرید باشد بر شما حلال است. چهارم: یعنی -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۳۷۹] غیر از محارم نامبرده و غیر از بیش از چهار زن بقیّه چه بازدواج و چه بخریداری کنیز بر شما حلال است و حمزه و کسائی و حفص بصیغه‌ی مجهول قرائت کرده‌اند یعنی حلال شده است و بقیّه بصیغه‌ی معلوم، یعنی خدا حلال کرده است. «أَن تَبتَغُوا بِأَموالِكُم» ۲۴ إبن عبّاس: یعنی بوسیله‌ی سرمایه‌های خود زن عقدی بخواهید که مهر آنها کنید یا کنیزی که بوسیله‌ی مال بخرید. -قرآن-۱-۳۱ «مُحصِنِينَ غَيرَ مُسافِحِينَ» ۲۴ مجمع: یعنی شما با سرمایه‌های خود عمل باحصان و عفّت کنید نه با بزه و زشتی، و بعضی گفته‌اند: یعنی باموال‌تان زنهای عفیف پاکدامن پیدا کنید نه زنان بزهکار. -قرآن-۱-۳۳ تفسیر سید احمد خان هندی: مقصود از ازدواج پاکدامنی و نیکی است، بر خلاف متعه که غرض فرونشاندن شهوت است و در اینکه آیه همین منع شده است و در اینکه جمله مقصود و مطلب در کلمه‌ی [محصنین] تمام می‌شود و کلمه‌ی [غیر مسافحین] برای متعه گفته شده است که با نهایت بداخلاقی و بیحیائی رایج بوده است. پس از اینکه آیه منع متعه فهمیده می‌شود نه جواز آن چنانکه علمای اسلام باشتباه فهمیده‌اند. «فَمَا استَمتَعتُم بِهِ مِنهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» ۲۴ طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است بعضی گفته‌اند: یعنی آنهائی را که بنکاح دائم همسر و مورد استفاده‌ی خود کرده‌اید مهرشان را بدهید، عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: یعنی آنهائی را که برای استفاده‌ی موقّت بعقد خود آورده‌اید مهرشان را بدهید. -قرآن-۱-۶۴ تفسیر آلوسی: ما اختلاف نداریم که متعه حلال بوده است بعد حرام شده است، پیش از جنگ خیبر حلال بود آنروز حرام شد، در فتح مکّه روز جنگ اوطاس که در همان روزهای فتح مکّه بود سه روز حلال شد و بعد برای همیشه حرام شد و از إبن عبّاس روایت شده است که او متعه را حلال می‌دانست و چون حضرت علیّ[ع] باو فرمود: تو از حدّ خود تجاوز کردی که پیغمبر متعه را حرام فرمود و تو مخالفت می‌کنی، او از رأی خود برگشت، از عروه إبن زبیر نقل شده است که عبد اللّه زبیر در [صفحه ۳۸۰] دوران حکومت خود روزی در خطبه گفت: بعضی دلشان مانند چشمشان کور است که حکم بجواز متعه کرده‌اند و مقصودش عبد اللّه عبّاس بود، که در آخر عمر کور شده بود، نووی گفته است: عبد اللّه عبّاس حاضر بود آواز کرد که تو سبکسر و ستمگر هستی، که آنچه در زمان پیغمبر روا بوده است حرام می‌دانی، عبد اللّه زبیر گفت اگر چنین عملی بکنی، سنگبارانت می‌کنم. إبن جبیر گفته است: بعبد اللّه عبّاس گفتم اینکه رأی تو که متعه را حلال می‌دانی مردم بشهرها می‌روند و نقل می‌کنند و در شعر خود می‌گویند، پرسید چه شعری گفته‌اند! گفتم: اینکه شعر: قد قلت للشّیخ لمّا طال مجلسه || یا صاح هل لک فی فتوی بن عبّاس هل لک فی رخصة الاطراف آنسة || تکون مثواک حتّی مصدر النّاس یعنی بآن مردی که مدّتی در نزد ما بود گفتم: با رأی إبن عبّاس موافق هستی که یک دلبر نرم‌تنی میزبان و خانه‌دار تو باشد، تا هنگام بازگشت مردم، إبن عباس گفت: سبحان اللّه من متعه را حلال ندانسته‌ام و فقط برای مردم مضطر که دسترس بجائی ندارند!!! حازمی گفته است: بپیغمبر برای مردمی که در وطن خود بودند همسری موقت را اجازه نفرموده است، طبرانی گفته است: در اول اسلام هر کس بشهری وارد می‌شد که از خود سر و سامانی نداشت باندازه‌ی مدّت توقّف خود زنی را متعه می‌کرد که نیازمندیهای او را انجام دهد، تا اینکه آیه نازل شد: [إِلّا عَلی أَزواجِهِم أَو ما مَلَكَت أَيمانُهُم] یعنی خود را محفوظ می‌دارند مگر از زن یا کنیز خود که بموجب اینکه آیه هر رابطه‌ی جنسی غیر از اینکه دو طریق ممنوع شد. -قرآن-۲۰۲-۲۵۵ ابو الفتوح شعر مذکور را اینطور نقل کرده است: اقول للرّکب اذ طال الثّواء بنا || یا صاح هل لک من فتوی بن عبّاس هل لک فی رخصة الاطراف ناعمة || یکون مثواک حتّی رجعة النّاس پس از نقل شعر نوشته است: شعبه گفت: از حکم پرسیدم حدیث نکاح متعه او گفت از امیر المؤمنین علیّ علیه السّلام شنیدم که گفت: اگر عمر نهی نکردی از متعه در جهان زنا نکردی مگر شقی، و هم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در آن کتاب است که یک روز عبد اللّه [صفحه ۳۸۱] عباس وارد مسجد شد و عبد اللّه زبیر بر منبر بود، سرزنش کرد آن کسی را که متعه را حلال می‌داند، عبد اللّه عبّاس گفت: تو بکاری سرزنش می کنی که وسیله‌ی پیدایش تو بوده است چون ما و پدرت با عدّه‌ای براهی می‌رفتیم زنی بجلو ما رسید که پدرت میل بازدواج او کرد، زن گفت: من بنکاح دائم راضی نیستم، پدرت یک برد یمنی [پارچه‌ای است بافت یمن] داشت آن زن را برای مدّت معیّن نکاح کرد در برابر آن برد و تو از آن متعه متولد شدی. مجمع: روایت شده است جماعتی از اصحاب پیغمبر [ص] مانند ابی إبن کعب و عبد اللّه عبّاس و عبد اللّه مسعود و دیگران قرائت کرده‌اند: «فما استمتعتم به منهنّ الی اجل مسمّی فاتوهن اجورهنّ تا آخر» یعنی در برابر استفاده‌ای که از زنها تا مدّت معیّن می‌برید مزدشان را بدهید و مسلم بن حجّاج در کتاب صحیح خود از عطاء نقل کرده است که او گفت: جابر بن عبد اللّه برای انجام عمره وارد مکّه شد ما نزد او رفتیم مردم از او چیزهائی پرسیدند، سپس سخن از متعه بمیان آمد گفت: بلی ما در دوران پیغمبر [ص] چنین رسمی داشتیم و هم در زمان ابی بکر و عمر. «وَ لا جُناحَ عَلَیکُم فِیما تَراضَیتُم بِهِ» ۲۴ طبری: حضرمی گفته است یعنی اگر تنگدست شدید در پرداخت مهر و آنها راضی شدند در کم کردن و یا بخشیدن آن بر شما باکی نیست، سدی گفته است: یعنی هر گاه مدتی که برای همسری و بهره- مندی معیّن کرده‌اید تمام شد باکی بر شما نیست و مسئولیت ندارید در تراضی و سازش با یکدیگر که دوباره مدت و مبلغ بیفزائید و استبراء رحم نکنید و با یکدیگر آمیزش کنید، إبن عبّاس گفته است: یعنی پس از آمیزش با یکدیگر و پرداخت مهر معین باکی نیست که با سازگاری و رضا با یکدیگر باشید یا جدا شوید. -قرآن-۱-۵۰ مجمع: سدّی گفته است یعنی: بعد از گذشتن مدّت معیّن در عقد متعه باکی نیست بر شما که تجدید عقد نمائید با رضای یکدیگر که زن بمدّت بیفزائید و مرد به مبلغ و اینکه معنی سدّی رأی امامیه و شیعه است و روایات زیاد باین معنی از امام های آنها نقل شده است. [صفحه ۳۸۲] «مِن فَتَیاتِکُمُ المُؤمِناتِ» ۲۵ مفسّرین: مقصود کنیزی است که مسلمان باشد و با کنیز غیر مسلمان نباید عقد همسری برقرار کرد، و ابو الفتوح نوشته است: کلمه‌ی فتیات جمع فتاه است و مقصود کنیز است اگرچه پیر باشد. -قرآن-۱-۳۴ «وَ اللّهُ أَعلَمُ بِإیمانِکُم» مجمع: مقصود آن است که ظاهر حال مردم برای شما کافی است و موظّف نیستید بکنجکاوی و اطّلاع بر واقع قضایا که خداوند عالم به حقیقت و درستی و نادرستی ایمان شما است و حقیقت هر چیزی را او می‌داند و شما از آن آگاه نباشید. -قرآن-۱-۳۶ «بَعضُکُم مِن بَعضٍ» ۲۵ مفسّرین دو معنی گفته‌اند: ۱- هر یک شما از دیگری هستید و همه اولاد آدم هستید پس بر خود عار نشمارید ازدواج با کنیز را، ۲- همه مؤمن هستید و بوسیله‌ی عقیده عضو یک اجتماع هستید و ننگ نیست که همسر شما کنیز باشد یا آزاد. -قرآن-۱-۲۴ «غَیرَ مُسافِحاتٍ وَ لا مُتَّخِذاتِ أَخدانٍ» ۲۵ طبری: إبن عبّاس گفت: عرب قبل از اسلام بزهکاری را در آشکار بد می‌دانست ولی در نهان جایز می‌شمرد اینکه جمله برای جلوگیری از اینکه فکر و عقیده است. -قرآن-۱-۴۸ «فَإِذا أُحصِنَ» ۲۵ اکثر قاریهای کوفه «احصن» با فتح و صدای بالای همزه قرائت کرده‌اند و بقیّه با ضمّ و صدای جلو، با قرائت فتح معنی چنین میشود چون خود را بواسطه‌ی اسلام از بدکاری نگاهداری کردند، و بقرائت مشهور معنی چنین است که چون دارای شوهر و محفوظ از بدکاری شدند. -قرآن-۱-۱۹ «وَ أَن تَصبِرُوا خَیرٌ» ۲۵ روح البیان: پیغمبر فرمود: زنهای آزاد موجب اصلاح منزل هستند و کنیزان وسیله‌ی خرابی. ابو سلیمان دارانی گفت زن صالح حظ دنیا شمرده نمی‌شود بلکه از مختصات مؤمن است برای آخرت، سعدی گفته است: -قرآن-۱-۲۶ زن خوب فرمانبر پارسا || کند مرد درویش را پادشاه سفر عید باشد بر آن کدخدای || که یاری زشتش بود در سرای «یُرِیدُ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ» ۲۷ روح البیان: یعنی مردان فاجر، و -قرآن-۱-۴۸ [صفحه ۳۸۳] گفته‌اند: مقصود مجوسها هستند که ازدواج با عمّه و دختر و برادر و خواهر را جایز می‌دانستند و می گفتند شما دختر عمّه و خاله را حلال می‌دانید و خود آنها را حرام پس در برابر حرمت ازدواج خواهر ازدواج دختر خواهر را باید حلال بدانید اینکه جمله اشاره باین سخن است آنها است. سخن ما همان است که در ترجمه و نقل از مفسّرین نوشتیم:

[سوره النساء [۴]: آیات ۲۹ تا ۳۱]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یـا أَیُّهَـا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَأْکُلُوا أَموالَکُم بَینَکُم بِالباطِلِ إِلاّ أن تَکُونَ تِجارَةً عَن تَراضٍ مِنکُم وَ لا تَقتُلُوا أَنفُسَکُم إِنَّ اللّهَ کانَ بِکُم رَحِیماً [۲۹] وَ مَن یَفعَل ذلِکَ عُدواناً وَ ظُلماً فَسَوفَ نُصلِیهِ ناراً وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللّهِ یَسِیراً [۳۰] إِن تَجتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنهَونَ عَنهُ نُکَفِّر عَنکُم سَیِّئاتِکُم وَ نُدخِلکُم مُدخَلاً کَرِیماً [۳۱] -قرآن-۱-۴۲۳ معنی لغات: «نصلیه» از اصلاح النّار، یعنی او را در آتش انداخت. ترجمه: ۲۹ ای مسلمانان اموال یکدیگر را نیز بیهوده و از راه ناپسند تصرّف نکنید مگر بداد و ستد و معامله با رضای طرفین، و نیز یکدیگر را نکشید که خداوند بشما مهربان است [و اینکه دستورها برای سلامتی شما و نظم اجتماعتان معیّن می‌شود] ۳۰ اگر کسی بتجاوز و ستم کسی را کشت و یا مال او را خورد بزودی او را بآتش بداریم که اینکه بپیشگاه حق آسان بود. ۳۱ لیکن اگر از اینکه معصیتها که ممنوع شده‌اید پرهیز کردید و خودداری نمودید کارهای زشت شما را تلافی می‌کنیم و آنجا میبریمتان که همه‌ی اسباب تجمّل و آسایش آماده بود. سخن مفسّرین: «لا تَأْکُلُوا أَموالَکُم» ۲۹ مفسّرین نوشته‌اند: یعنی هیچگونه تصرّف در اموال یکدیگر نکنید. -قرآن-۱۵-۴۱ «بِالباطِلِ» ۲۹ طبری: سدّی گفته است یعنی: بقمار و ربا و کمفروشی و ستمگری -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۳۸۴] إبن عبّاس گفته است: یعنی جنسی را که مشتری پس می‌دهد و مبلغی هم برای پس گرفتن بشما می‌دهد اینکه باطلی است که در آیه ممنوع شده است، بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی بجز از راه معامله هیچ حقّ خوردن اموال یکدیگر را ندارید حتی به مهمانی و اینکه حکم نسخ شد بوسیله‌ی آیت سورت نور «وَ لا عَلی أَنفُسِکُم أن تَأْکُلُوا» تا آخر. -قرآن-۳۳۱-۳۷۱ «تِجارَةً عَن تَراضٍ» ۲۹ طبری: کلمه‌ی تجارت را بیشتر اهل حجاز و بصره با رفع و صدای جلو قرائت کرده‌اند و بقیّه با نصب و صدای بالا خوانده‌اند و در معنی تفاوتی نیست، قتاده گفت: تجارت با رضای طرفین روزی حلال خدا است برای کسی که با راستی و نیکوکاری رفتار کند و حدیثی میان ما مشهور بوده است که تاجر امین راستگو در سایه‌ی عرش خدا آسایش خواهد کرد. و در معنی تراضی در تجارت سخن اهل علم مختلف است: بعضی گفته‌اند یعنی: در مجلسی که معامله میکنند یکدیگر را مخیّر کنند که آنرا فسخ یا امضاء کند و پس از جدائی از یکدیگر هیچ نگرانی میان آنها نباشد. و بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی با رضای طرفین گفتگو و معامله انجام شود. -قرآن-۱-۲۴ «وَ لا تَقتُلُوا أَنفُسَکُم» ۳۰ مجمع: اینکه جمله را چهار جور معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۰ ۱- از حضرت صادق نقل شده است یعنی: خود را در معرض کشتن قرار ندهید بواسطه‌ی جنگ با دشمن قویتر از خود، ۲- سدی و عطاء گفته‌اند یعنی: چون مسلمان هستید و دارای یک عقیده مثل آن است که یک روح است در چند بدن پس یکدیگر را نکشید، ۳- ابو القاسم بلخی گفته است: در غضب و دلگیری و ناراحتی از زندگی خودکشی و انتحار نکنید، ۴- خود را بوسیله‌ی گناه و خوردن مال مردم آماده‌ی کشتن نکنید که در عالم دیگر خود را هلاک و گرفتار عذاب کنید. «وَ مَن یَفعَل ذلِکَ عُدواناً» ۳۰ مفسّرین گفته‌اند: ممکن است مقصود خوردن مال مردم باشد و ممکن است کشتن باشد، و بعضی گفته‌اند اشاره است بآنچه در آیات پیش ممنوع شده است مثل: «لا یَحِلُّ لَکُم أن تَرِثُوا النِّساءَ» لیکن ظاهر آن است که -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۲۰۶-۲۵۰ [صفحه ۳۸۵] اشاره بمال مردم خوردن و آدم کشتن باشد و کلمه‌ی عدوان قرینه است که خوردن مال غیر و آدم کشتن بر غیر عدوان و از طریق مشروع هم ممکن است، لیکن نسبت بمفاد آیات گذشته طریق مشروع تصوّر ندارد. «إِن تَجتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنهَونَ عَنه» ۳۱ در معنی کبایر مفسّرین و فقها اختلاف کرده‌اند: عبد اللّه عبّاس گفت هر چه خدا را بیازارد کبیره است و سعید جبیر و مجاهد و ابو العالیه و ضحّاک گفته‌اند: آنچه در قرآن منع شده است و مجازاتش آتش معیّن شده است، کبیره است. -قرآن-۱-۴۸ ابو الفتوح: در نظر ما گناه کبیره نسبی است، و هر معصیتی نسبت بمهم‌تر صغیره است و نسبت بسبکتر کبیره است و آنچه مجازاتش زیاد باشد نسبت به آنچه مجازاتش کم است کبیره است و نسبت بآنچه مجازاتش بیشتر است صغیره است، و از جمله‌ی آنچه باتفاق کبیره است قتل نفس و ظلم و خشم و تهمت و نسبت بزهکاری بزنهای عفیف و فحشاء بهر جور که باشد و ربا و شراب خوردن و فرار از جنگ، و از حضرت امام صادق [ع] روایت شده است علاوه بر اینها شرک بخدا و عاق والدین و انکار دوستی خانواده‌ی پیغمبر، و عبد اللّه مسعود گفته است از اوّل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه سوره تا آیت سی‌ام آنچه جلوگیری شده است گناه کبیره است، علی إبن ابی طلحه گفت: هر گناهی که در قرآن بلعنت یا غضب یا دوزخ یا عذاب پیوست شده است کبیره است، حسین بن فضل گفت: هر چه در قرآن عظیم یا کبیر گفته شده است کبیره است، مثل: «إِنَّهُ کانَ حُوباً کَبِیراً، إِنَّ قَتلَهُم کانَ خِطأً کَبِیراً، إِنَّ الشِّرکَ لَظُلمٌ عَظِیمٌ، إِنَّ کَیدَکُنَّ عَظِیمٌ، سُبحانَکَ هذا بُهتانٌ عَظِیمٌ، إِنَّ ذلِکُم کانَ عِندَ اللّهِ عَظِیماً»، و فرموده‌ی پیغمبر است: با استغفار کبیره نخواهد ماند و با اصرار صغیره نخواهد بود. -قرآن-۹۰۵-۹۳۶-قرآن-۹۳۸-۹۷۵-قرآن-۹۷۷-۱۰۱۱-قرآن-۱۰۱۳-۱۰۴۰-قرآن-۱۰۴۲-۱۰۷۴-قرآن-۱۰۷۶-۱۱۲۰ صاحب جواهر مجلّد صلاة بحث نماز جماعت در عدالت: تا چهار گناه کبیره نقل کرده است و نیز نوشته است آنهائی که در قرآن مجازات آتش از آنها فهمیده می‌شود شش گناه است و اینکه مطلب در آن کتاب مفصّل بحث شده است. [صفحه ۳۸۶] «وَ نُدخِلکُم مُدخَلًا کَرِیماً» ۳۱ طبری: عموم قاریهای مدینه و عدّه‌ای از قاریهای کوفه کلمه‌ی [مدخّل] با فتح میم قرائت کرده‌اند و بقیّه با ضمّ میم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۴ ابو الفتوح نوشته است: ابو سعید خدری و ابو هریره روایت کردند که رسول علیه السّلام یک روز بر منبر رفت و گفت: بآن خدائی که جان من بامر او است، سه بار و خاموش شد، مردم گریستن گرفتند از آنکه ندانستند که رسول علیه السّلام آن سوگند چرا یاد کرد، آنگه گفت: هیچ بنده نباشد که او پنج نماز بگذارد، و ماه رمضان روزه دارد و از کبایر اجتناب کند و الّا درهای بهشت بر او گشایند آنگه اینکه آیه بخواند: «إِن تَجتَنِبُوا کَبائِرَ تا آخر». -قرآن-۴۵۸-۴۸۴ سخن ما: ۱- در آیت اوّل از بناحقّ خوردن مال یکدیگر جلوگیری شده است و در دنباله‌ی آن منع از کشتن شده است، شاید اینکه ترتیب بیان مطلب که اوّل تجاوز بمال و بعد تجاوز بجان گفته شده است برای اینکه باشد که اگر انسان در اموال و حقوق مردم بیباک شد بتدریج حب مال یک خاصیت دیگری در او تولید می‌کند که با اندک تصور سود و بهره خود را مستحقّ آن می‌داند و اگر مقاومت از کسی در آن خواسته‌ی خود مشاهده کرد غرور و حب جاه هم بآن پیوسته شده رذیله‌ی درندگی و آدم‌کشی بنام دفع از حقّ خود در او تقویت می‌شود و بجائی می‌رسد که یا آن خواسته را بچنگ آورد و یا مانع را نابود کند اگرچه مرتکب قتلهائی چند شود، نمونه‌ی اینکه خویهای زشت در همین شهر و اینکه زمان پرونده‌های دادگستری است که روستائیان و مالکین یکدیگر را میکشند برای ندادن حق دیگری یا برای به چنگ آوردن بیش از حقّ خود، اگرچه در برابر چند ساعت استفاده کردن از آب باشد و یا چند گوسفند در مرتع چراندن، چنانکه بفاصله‌ی سه ماه یک نفر را برای استفاده‌ی از مرتع و دیگری را برای استفاده‌ی چند ساعت آب کشتند و پرونده‌های آنها هنوز در جریان است، و بجائی ختم نخواهد شد که باز پرونده‌ی دیگری از اینکه نمونه رذائل درست خواهد شد، پس در آیه که اوّل منع از تجاوز بمال شده است برای همین است که اگر از قدم اوّل خودداری شد بیباکی در حقوق و نفوس تقویت [صفحه ۳۸۷] و تولید نخواهد شد، ۲- در آیت دوّم که مجازات اینکه کارها آتش معیّن شده است شاید بهمین مناسبت باشد که اینکه اعمال آتش سوزنده‌ی خانواده‌ها و مردم یک محل و یک آبادی و یا یک ملّت است پس البته خود شخص که دست به اینکه کارها می‌زند مستحق آتش همیشگی است. ۳- در آیت آخر که در برابر خودداری و اجتناب از کبایر نوید آمرزش داده شده است و دنباله‌ی آن: [مُدخَلًا کَرِیماً] گفته شده است شاید اشاره باین باشد که اجتناب از تجاوز بمال مردم تولید کرامت و بزرگواری می‌کند در انسان و دارای روح عدالت و کرامت می‌شود که موجب استحقاق چنان آسایشگاه همیشگی است. -قرآن-۴۱۹-۴۳۸

[سوره النساء [۴]: آیات ۳۲ تا ۳۳]

وَ لا تَتَمَنَّوا ما فَضَّلَ اللّهُ بِهِ بَعضَکُم عَلی بَعضٍ لِلرِّجالِ نَصِیبٌ مِمَّا اکتَسَبُوا وَ لِلنِّساءِ نَصِیبٌ مِمَّا اکتَسَبنَ وَ سئَلُوا اللّهَ مِن فَضلِهِ إِنَّ اللّهَ کانَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیماً [۳۲] وَ لِکُلٍّ جَعَلنا مَوالِیَ مِمّا تَرَکَ الوالِدانِ وَ الأَقرَبُونَ وَ الَّذِینَ عَقَدَت أَیمانُکُم فَآتُوهُم نَصِیبَهُم إِنَّ اللّهَ کانَ عَلی کُلِّ شَیءٍ شَهِیداً [۳۳] -قرآن-۱-۴۱۶ معنی لغات: «تتمنّوا» از مصدر تمنّی بمعنی آرزو کردن. «موالی» جمع مولی چند معنی دارد که در آیات دیگر نوشته شده است اینجا شخص مستحقّ‌تر و دارای حقّ تقدّم و باصطلاح اولی بتصرف مقصود است. «عقدت» از عقد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمعنی پیمان بستن و قرار دادن است. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفت: زنی حضور پیغمبر آمد عرض کرد: ارث زن نصف مرد است و شهادت دو زن برابر شهادت یک مرد است آیا در همه‌ی کارها ارزش ما زنها نصف مرد است و هر کار خوب ما نصف مزد مردها ارزش دارد! [صفحه ۳۸۸] آیت اوّل برای جواب او نازل شد، و چون فرزند ابو بکر اسلام نپذیرفت، پدرش سوگند یاد کرد که باو ارث ندهد، و پس از آنکه او اسلام پذیرفت آیت دوّم برای وظیفه‌ی أبی بکر نازل شد که فرزند خود را بواسطه‌ی سوگند سابق از ارث محروم نکند. ابو الفتوح: مجاهد گفت: امّ سلمه گفت: مردها بجنگ می‌روند و ما محروم هستیم و بهره‌ی آنها در هر دو عالم بیش از ما است، ای کاش ما هم مرد بودیم تا استفاده‌ی ما بیشتر باشد، آیت اول در جواب او نازل شد. ترجمه: ۳۲ ای مسلمانان هرگز چشم بمال و خواسته‌ی دیگران ندارید، که هر کسی بهره‌ای از زندگی دارد، زن سود کوشش خود می‌برد و مرد هم نتیجه‌ی کار و کسب خود پس از خداوند بخواهید که فضل خود را بشما برساند و از نعمتهای بیکرانش بهره‌مندتان کند، [نه بآرزومندی و طمعکاری چیزی بخواهید] که خدا بهر نهان و آشکار آگاه است. ۳۳ چون ما برای هر کسی حقی نهاده‌ایم از مال مانده و ارث پدر و مادر و خویشاوندانش بهره‌مند شود و آنهائی که با شما پیمان استوار کرده‌اند بهره‌شان را برابر آنچه معیّن نموده‌اید بخودشان بدهید که خداوند گواه کار شما بود. سخن مفسّرین: «وَ لا تَتَمَنَّوا ما فَضَّلَ اللّه» ۳۲ طبری: آرزوهای دور و دراز موجب حسد و تجاوز است که خداوند آنرا منع کرده است. -قرآن-۱۵-۵۴ ابو الفتوح نوشته است: حقیقت تمنّی آن باشد که کسی گوید چیزی را که باشد کاشک نبودی و آن را که نباشد گوید: کاشک بودی، و ظاهر آیه اقتضای آن می‌کند که تمنای حال غیری کردن حرام باشد. مجمع: از امام جعفر صادق [ع] روایت شده است: روا نیست کسی بگوید: ای کاشک مال و خوشی و زن زیبای فلان کس مال من باشد که اینکه خود حسد است، لیکن جایز است بگویند: خدایا همانطور که باو دادی بمن هم بده. بلخی گفته است: روا نیست که مرد آرزو کند زن باشد و زن آرزو کند مرد باشد چون خداوند آنچه بهتر و شایسته‌تر [صفحه ۳۸۹] است آفریده است و اینکه آرزوی خلاف مصلحت و یا پیدایش مفسده است. فخر: خداوند علّام الغیوب است و مصلحت و رموز حکمت را او می‌داند و بس و از اینکه جهت در قرآن گفته شده است: [وَ لَو بَسَطَ اللّهُ الرِّزقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوا فِی الأَرضِ» یعنی: اگر خداوند دامنه‌ی روزی را برای مردم گشاده کند سرکش و متجاوز خواهند شد. و از پیغمبر [ص] روایت شده است که خداوند فرمود: آن که تسلیم بسرنوشت من شد و در پیش آمدها شکیبا بود و شکر نعمت کرد او را از راست گویان و درست پنداران میشمارم و در عالم دیگر هم با صدیقین خواهد بود و آن که نه تسلیم شد و شکیبا نبود و شکر نکرد برود برای خود خدائی بجوید. -قرآن-۱۲۹-۱۹۷ «لِلرِّجالِ نَصِیبٌ» ۳۲ مجمع: در مفاد اینکه جمله چند احتمال است: -قرآن-۱-۲۳ ۱- قتاده گفته است: هر کسی بموجب عمل بوظیفه‌ی خود حظ و بهره‌ای از کارش می‌برد پس خلاف آن را آرزو نکنید که خود را محروم میکنید، ۲- هر دسته‌ای از مرد و زن آنچه کسب و کار و تجارت و زراعت کند نتیجه‌ی آن را می‌برد پس باید به آنچه روزی او است قناعت کند و راضی باشد، ۳- إبن عبّاس گفته است: هر کسی بهره‌ای از ارث دارد که خداوند معیّن کرده است، و با اینکه احتمال معنی کسب برخورد کردن و دارا شدن است نه کاسبی و طلب کردن چیزی. «وَ لِلنِّساءِ نَصِیبٌ مِمَّا اکتَسَبنَ» ۳۲ کشف الاسرار: چنان که مردان را ثواب است در جهاد زنان را ثواب است در پارسائی و خویشتن‌داری و شوهران را فرمان- برداری. -قرآن-۱-۴۳ «وَ سئَلُوا اللّه» ۳۲ ابو الفتوح نوشته است: إبن کثیر و کسائی و خلف [سلوا] بی‌همزه قرائت کرده‌اند و باقی قاریها با همزه خوانده‌اند و از بعضی زنان رسول روایت است که گفت: هر چه خواهی از خدای خواهی و اگر همه دوال نعلین باشد که اگر خدای میسّر نکند میسّر نباشد. -قرآن-۱-۲۱ «وَ الَّذِینَ عَقَدَت أَیمانُکُم» ۳۳ ابو الفتوح: قراء کوفه [عقدت] بی‌الف خوانده‌اند و بقیّه عاقدت با الف قرائت کرده‌اند و در معنی آیه چند قول گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۳۹۰] ۱- قتاده گفت: در جاهلیّت مردم همسوگند می‌شدند و بیکدیگر میگفتند خون من خون تو است، خانه خرابی من خانه خرابی تو است، کینه و جنگ و صلح با من کینه و جنگ و صلح با تو است، پس از یکدیگر ارث خواهیم برد و خونخواهی یکدیگر خواهیم کرد و هر یک از جانب دیگری دیه و خونبها باید بپردازد و بهمین جهت یک ششم از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرمایه ارث همسوگندشان بود، در آیه سفارش بپرداخت حق همسوگندان است که از ارث باید بآنها بدهند و بعد اینکه آیه نسخ شد به آیت [أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم]. -قرآن-۵۰۶-۵۳۶ ۲- مجاهد و نخعی گفته‌اند: یعنی حق همسوگندان را انجام دهید و بپردازید که وفای بمفاد سوگند باشد مثل کومک و پرداخت دیه و مانند آن، و پیغمبر فرمود: پیمان همسوگندان خود را وفا کنید، و روز فتح مکّه هنگام خطبه فرمود: عهد و سوگند و پیمان دوران پیش را محفوظ بدارید ولی دیگر سوگند به پیمان و عهد یاد نکنید و اگر کردید آن را نشکنید. ۳- إبن عبّاس گفت: مقصود حقّ برادران دینی است که پیغمبر میان افراد مهاجر و انصار پیمان برادری استوار فرمود و ارث برای آنها بود تا آنکه بآیات میراث نسخ شد. ۴- سعید بن مسیّب گفت: مقصود رعایت پسر خوانده‌ها است که قبل از اسلام رسم داشتند اشخاص را بفرزندی می‌پذیرفتند چنانکه زید بن حارثه پسرخوانده پیغمبر [ص] بود، در اینکه آیه دستور است که از برای پسر خوانده‌ها چیزی وصیّت کنند. سخن ما: در دنباله‌ی استفاده‌ی از آیات جلو که گفتیم نباید انسان طمع بمال غیر کند تا گرفتار رذائل سختتر نشود شاید جمله‌ی: [لا- تتمنّوا] برای دنبالگیری از همان راهنمائی باشد که اول قدم سلامتی از رذائل خودداری از آرزوهای بی جهت است که هر کسی را نصیبی است و با جمله‌های [اکتسبوا و اکتسبن] نشان داده شده است که آرزوی خواسته‌ی دیگری غلط است و راه بدست آوردن همانند آن فقطّ کسب است و کار و کوشش و چنانکه آن دیگری فراهم آورده است تو هم پیدا خواهی کرد. [صفحه ۳۹۱]

[سوره النساء [۴]: آیات ۳۴ تا ۳۵]

الرِّجالُ قَوّامُونَ عَلَى النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللّهُ بَعضَهُم عَلى بَعضٍ وَ بِما أَنفَقُوا مِن أَموالِهِم فَالصّالِحاتُ قانِتاتٌ حافِظاتٌ لِلغَيبِ بِما حَفِظَ اللّهُ وَ اللّاتِي تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ اهجُرُوهُنَّ فِي المَضاجِعِ وَ اضرِبُوهُنَّ فَإِن أَطَعنَكُم فَلا تَبغُوا عَلَيهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللّهَ كانَ عَلِيًّا كَبِيراً [۳۴] وَ إِن خِفتُم شِقاقَ بَينِهِما فَابعَثُوا حَكَماً مِن أَهلِهِ وَ حَكَماً مِن أَهلِها إِن يُرِيدا إِصلاحاً يُوَفِّقِ اللّهُ بَينَهُما إِنَّ اللّهَ كانَ عَلِيماً خَبِيراً [۳۵] - قرآن-۱-۵۷۰ معنی لغات: «قوّامون» جمع قوّام بفتح اوّل بمعنی خوش قامت، اختیار دار و عهده‌دار کار، امیر و فرمانده، توانای در انجام کار و عهده‌داری آن. «قانتات» از مصدر قنوت بمعنی بنماز ایستادن. فروتنی برای خدا کردن، خودداری از سخن، «نشوزهن» نافرمانی زن نسبت بشوهر و دشمنی با او و آزار و زیان شوهر نسبت بزن و اقدام بر دشمنی با جماعت. «عظوهن» از مصدر وعظ به معنی پند دادن، «و اهجروا» از مصدر هجر و هجران و هجور بمعنی رها کردن رو گرداندن، کناره‌گیری کردن، شتر را با بند بستن. «مضاجع» جمع مضجع: خواب- گاه. «تبغوا» از مصدر بغی بمعنی تجاوز و نافرمانی. «شقاق» مخالفت و دشمنی «حکم» شخص حکومت و قضاوت کننده و آنکه فرمانش نافذ و انجام شدنی است. جهت نزول: اسباب النّزول: مردی زن خود را زد او با پدرش یا تنها [باختلاف اشخاص که از آنها نقل شده است] نزد پیغمبر رفت و شکایت کرد آن حضرت فرمان مجازات مرد را صادر فرمود اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۳۴ مردها عهده‌دار کار زنان هستند که خداوند یکی را برتر از دیگری آفریده و ایشان هزینه زندگی زنان را بگردن دارند از اینکه رو است که زنهای [صفحه ۳۹۲] صالح و پارسا فرمانبر مردها هستند و نگهبان مال و آبرو و ناموس آنها بهمان طوری که خداوند وسیله‌ی محافظت و مواظبت در نهاد آنها قرار داده است [و توانائی دارند که خوددار باشند] و اگر احساس نشوز و نافرمانی از آنها شد در نوبت اوّل موعظه‌شان کنید [اگر مؤثّر نشد بوسیله‌ی نامهربانی] و از خوابگاهشان دوری کنید باز هم سر بصلاح در نیاوردند خوی آنها را با زدن اصلاح کنید و چون فرمانبر شدند خوشرفتار باشید و سختگیری و بهانه‌جوئی با آنها نکنید که خداوند بزرگترین ما فوق موجودات است. ۳۵ و اگر از دشمنی‌شان با یکدیگر بترسید از خانواده‌ی مرد و زن دو نفر حاکم معیّن کنید تا اگر سازش آنها را بخواهند خداوند نیز میانشان سازش آورد و موافق یکدگر شوند که او آگاه است و راه کار مردان بشناسد. سخن مفسّرین: «قوّامون» ۳۴ مجمع: یعنی قیم و مسلّط هستند در تدبیر و تأدیب و ریاضت و تعلیم. «بِما فَضَّلَ اللّهُ» ۳۴ ابو الفتوح: یعنی گفته‌اند برتری مرد بر زن بواسطه‌ی عقل است و عدّه‌ای گفته‌اند: برای دین و یقین مردها است و هم گفته‌اند: به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

واسطه‌ی نقصان گواهی زنها است که شهادت دو زن برابر یا یک مرد است، و نیز گفته‌اند: بواسطه فکر تغییر و تبدیل در سرمایه و عقل تجارت و کسب است و بواسطه جهاد که بمردان در قرآن امر شده است: [انفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالًا] یعنی بهر وسیله که می‌توانید خود را بمیدان جنگ برسانید لیکن بزنها امر شده است: [قَرنَ فِی بُیُوتِکُنَّ] در خانه‌ی خود بمانید و نیز بواسطه‌ی آنکه مرد می‌تواند با زنهای متعدّد زندگی کند لیکن زن با بیش از یک مرد نمی‌تواند بسر برد و بواسطه‌ی اینکه پیغمبران و رهبران و پیشوایان مرد بوده‌اند و هرگز زن نتوانسته است عهده‌دار اینکه کارها باشد و پیغمبر فرمود: «المرئة مسکینة ما لم یکن لها زوج» زن تا شوهر نداشته باشد بیچاره است، از آن حضرت پرسیدند اگرچه از خود سرمایه داشته باشد، فرمود: -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۳۹۳-۴۲۲-قرآن-۵۱۷-۵۴۴ اگرچه سرمایه‌دار باشد و اینکه آیه را خواند: «الرِّجالُ قَوّامُون» و ابو هریره روایت کند که رسول علیه السّلام گفت: بهترین زنان زنی بود که چون در او نگری شادان -قرآن-۵۳-۷۷ [صفحه ۳۹۳] شوی و اگرش چیزی فرمائی اطاعت دارد و اگر از او غایب شوی غیبت تو را محافظت کند از نفس خود و مال تو، آنگه اینکه آیه برخواند: «الرِّجالُ قَوّامُون». -قرآن-۱۵۱-۱۷۵ «فَالصّالِحاتُ قانِتات» ۳۴ طبری و ابو الفتوح: مقصود فرمانبری از خداوند و شوهر است. -قرآن-۱-۲۷ «حافِظاتٌ لِلغَیبِ» ۳۴ مجمع: یعنی: در دوری شوهر خود را و مال و راز او را حفظ می‌کنند. -قرآن-۱-۲۲ «بِما حَفِظَ اللّه» ۳۴ مجمع: کلمه‌ی اللّه با رفع و نصب قرائت شده است و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: در معنی اینکه جمله گفته‌اند: ۱- بموجب حفظ خداوندی ایشان می‌توانند بوسیله‌ی مهر و مخارج خود را حفظ کنند. ۲- بواسطه‌ی استعداد حفظ و نگهداری از جانب خداوند آنها میتوانند خود را حفظ کنند. طبری: ابو جعفر یزید بن قعقاع مدنی «اللّه» را با نصب و صدای بالا قرائت کرده است، یعنی: زنها حفظ کردند فرمان خدا را در حفظ الغیب شوهران خود و پاس حقوق آنها در غیابشان. «وَ اللّاتِی تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ» ۳۴ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی زنهائی که بدانید نافرمانی می‌کنند و بعضی گفته‌اند: یعنی اگر رفتار آنها طوری بود که ترسیدید نافرمان و دشمن شوند، و إبن عبّاس گفته است: مقصود زنی است که حقوق شوهر را سبک شمارد و نافرمانیش کند. -قرآن-۱-۴۰ «وَ اهجُرُوهُنَّ فِی المَضاجِعِ» ۳۴ طبری و ابو الفتوح چند معنی نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۶ ۱- کناره‌گیری کنید از عمل جنسی با آنها، ۲- کناره‌گیری کنید از خوابگاه آنها، ۳- پشت کنید در خوابگاه بآنها، ۴- ترک کنید سخن گفتن با آنها را، ۵- آنها را محکم در خانه نگاهداری کنید. [صفحه ۳۹۴] تفسیر عبده: مقصود پشت کردن در خوابگاه است که مناسبترین راههای معاشرت است که شدّت و سختی در آن نیست و بعلاوه که در یک خوابگاه بودن و پشت کردن خود موجب تهییج احساسات مرد و زن است که از خشونت و غضب آنها کاسته می‌شود و ممکن است اینکه کار مرد وسیله شود که زن علّت آن را بپرسد و از بدخوئی و سوء رفتار بصلاح باز آید. «وَ اضرِبُوهُنَّ» ۳۵ طبری: إبن عبّاس گفته است یعنی: با مسواک آنها را بزنید حسن بصری گفته است یعنی: طوری بزنید که مؤثر نباشد و رد آن نماند. -قرآن-۱-۱۹ ابو الفتوح نوشته است: آنکه بزنی ایشان را زدنی بقاعده باشد بر وجه تأدیب چنان که عیبی و نقصانی بر ایشان نباید و در خبر است که رسول علیه السّلام گفت: تازیانه آنجای در آویز که اهل خانه و زیر دستان تو ببینند. مجمع: از حضرت امام باقر روایت شده است یعنی: با مسواک آنها را بزنید. فخر: روایت شده است که عمر گفت: ما قرشیها بر زنهای خود مسلّط بودیم، چون بمدینه وارد شدیم دیدیم زنهاشان بر مردها مسلّط هستند از آمیزش زنها با یکدیگر کار بجائی رسید که زنها نافرمان شدند و بر مردها بیباک و جری شدند، من بپیغمبر شکایت کردم اجازه داد آنها را ادب کنیم و بزنیم زنها بخانه‌ی همسران پیغمبر می‌رفتند و از شوهرهاشان شکایت می‌کردند روزی پیغمبر فرمود: شب هفتاد نفر زن بخانه‌های ما آمدند که همه گله از شوهرهای خود داشتند و البتّه شوهرهای اینکه زنها مردان خوبی نبودند و از اینکه فرموده‌ی پیغمبر [ص] معلوم می‌شود نزدن آنها بهتر است و بعضی گفته‌اند: باید وسیله‌ی زدن فقطّ دست باشد و یا دستمال تابیده باصطلاح [در نه] که با منتهای سبکی و سادگی انجام شود. تفسیر عبده: بعضی فرنگی مآبها اینکه مطلب را که در دین اسلام زدن زنها مجاز شده است ناهنجار می‌دانند در صورتی که خود اهمیّت نمی‌دهند بنافرمانی زنها و فرماندهی و تسلط بر شوهر بطوریکه از هیچ سوء رفتار با مرد باک ندارند و با کمال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرسختی آنها را حقیر و فرمانبردار خود می‌شمارند گویا اینکه دسته مردم چنین [صفحه ۳۹۵] می‌پندارند که دین اسلام اجازه داده است بمردان بدخوی بی‌تربیت که بدن ضعیف خانمهای تربیت شده‌ی مؤدّب را زیر تازیانه نرم کنند پناه بر خدا از چنین حکمی در اسلام، لیکن زنهائی که پیوسته از شوهر خود دوری می‌کنند و تسلیم به خواسته‌های جنسی او نمی‌شوند و خوشرفتاری و احسان او را بهیچ می‌شمارند و پیوسته توقع ما فوق طاقت از مرد دارند و با کمال تکبّر و انحراف از حق و عدالت رفتار می‌کنند اگر مرد تربیت شده‌ی پرهیزگار باین جور زن گرفتار شد آیا چه فساد و خلاف اخلاق است که او را با مسواک یا پشت گردنی تأدیب کند و از غرور و خود پرستیش فرود آورد! پس در عقل و طبیعت اینکه عمل در همه جا و همه وقت زشت نیست و باختلاف مردم و تربیتهای آنها اینکه حکم تغییر می‌کند چنانکه در آیه اصلاح زن بچند درجه است: اوّل موعظه و بعد دوری از خوابگاه او است و تنبیه بدنی برای آخرین علاج مجاز شده است، و باز دستور بارفاق با آنها مثل: [امساک بمعروف او تسریح باحسان] که بحث آن مفصّل گذشته است و باز فرموده‌ی پیغمبر در زشتی سوء رفتار با زبان و زدن او زیاد است مثل حدیث عبد اللّه بن زمعه که پیغمبر فرمود: شما چطور مردمی هستید که زنهای خود را مثل غلام و کنیز میزنید و باز با آنها همبستر می‌شوید و باز در حدیث دیگر که فرموده است: شما خجالت نمی‌کشید: آن را که کمال ارتباط انسانیّت در آخر روز با او برقرار می‌کنند مثل غلام می‌زنید! «فَلا تَبغُوا عَلَیهِنَّ سَبِیلًا» مفسّرین معنی کرده‌اند: ۱- مجبور نکنید آنها را که شما را دوست بدارند، ۲- بهانه‌گیری نکنید و راه آزار آنها را نجوئید. -قرآن-۱-۳۶ «إِنَّ اللّه کانَ عَلِیًّا کَبِیراً» ۳۴ مفسّرین نوشته‌اند: یعنی گمان نبرید که شما نیرومند هستید و در آزار زنها بیباک باشید چون آنکه آفریده است ما فوق است و پشتیبان ضعیفان. -قرآن-۱-۴۱ عبده: آنهائیکه باک از تجاوز و ستم بزنها ندارند برای آن است که خود بندگان ستمکاران هستند و همیشه با ذلّت و خواری نسبت بدیگران که خود را محتاج [صفحه ۳۹۶] بآنها فرض می‌کنند زندگی می‌کنند و می‌پندارند که حیات آمیزش با مردم ستم کشیدن است و ستم کردن. «وَ إِن خِفتُم شِقاق» ۳۵ مفسّرین نوشته‌اند یعنی: اگر زن با وسائل سه‌گانه‌ی تأدیب اصلاح نشد و یا مرد بوظایف خود مانند دستور اینکه آیه: «فَأَمسِکُوهُنَّ بِمَعرُوفٍ أَو سَرِّحُوهُنَّ بِمَعرُوفٍ» رفتار نکرد. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۱۶۲-۲۲۳ «فَابعَثُوا حَکَماً» ۳۵ طبری: اختلاف است که اینکه دستور برای کی است بعضی گفته‌اند روی سخن با حاکمانی است که زن و مرد در شقاق و ناسازگاری شکایتشان را بآنها می‌برند تا آنها دو نفر از طرفین دعوت کنند. سدی گفته است یعنی مرد حکمی از جانب خود معیّن کند و زن هم کسی از طرف خود معیّن بکند و در وظیفه‌ی حکمین اختلاف است بعضی گفته‌اند چون اختیار بدهند حق دارند اظهار عقیده کنند و اگر هر دو حکم بطلاق کنند یا بسازگاری حکم آنها باید اجرا شود و حدیثی نقل است که: مرد و زنی ناسازگار نزد علی علیه السّلام رفتند آن حضرت فرمود: هر یک حکمی معیّن کنند چون حکمها معیّن شدند فرمود: شما اگر صلاح می‌دانید حکم بطلاق کنید و گر نه اصلاحشان کنید زن گفت آنچه فرمان خدا است تسلیم هستم بسودم باشد یا بزیان من، مرد گفت: بحکومت بر طلاق و جدائی راضی نیستم، آن حضرت فرمود مجبور هستی بآنچه همسرت راضی شده است تو هم تسلیم باشی و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۱ از حدود معیّن نمی‌توانند تجاوز کنند فقط باید رسیدگی کنند و تشخیص بدهند که تقصیر از کدام یک آنها است. مجمع: علمای شیعه معتقدند که اگر مرد و زن بحکمین اختیار طلاق بدهند حق دارند حکم بطلاق نمایند. «إِنَّ اللّه کانَ عَلِیماً خَبِیراً» ۳۵ فخر: اینکه جمله برای بیدار باش زن و مرد و حکمین است که از راه حق و عدالت منحرف نشوند چون خداوند خبردار است و مجازات میکند. - قرآن-۱-۴۱ سخن ما: ۱- جمله‌ی: [الرِّجالُ قَوّامُونَ] اختلاف طبیعی بین زن و مرد را -قرآن-۲۴-۴۸ [صفحه ۳۹۷] یادآوری کرده است که چون ساختمان مرد بواسطه‌ی آمادگی برای انجام سختی های زندگی برتری دارد بر اسکلت زن که بسیار کم و ناقص می‌تواند کارهای سنگین زندگانی را تحمل کند بهمین جهت موظف است از آنچه فراهم می‌کند با زن شریک شود و از سرمایه‌ی خود باو بدهد و همین است معنی [قَوّامُونَ عَلَی النِّساءِ] و در اینکه جمله هیچ حقّ برتری و تفوّق و امتیازی برای مرد تصدیق نشده است بجز همان باربری مشقات زندگی، ۲- جمله‌ی: [فَالصّالِحاتُ قانِتاتٌ تا آخر جمله] معرفی می‌کند زنها را و دو وظیفه برای آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معین می‌کند: اول- چون مرد رنج و لوازم حیاتی را فراهم می‌کند با کلمه‌ی [قانتات] دستور می‌دهد که زن باید فروتن برای خدا باشد یعنی تسلیم بکارهای شایسته‌ی زندگی که خدا معیّن کرده است، دوّم- با کلمه‌های [حافِظاتٌ لِلغَیبِ] زن را موظف کرده است که چون مرد زحمت می‌کشد و مال فراهم می‌کند تو هم آن را بیهوده تلف مکن و بشایستگی نگهداری کن، بعلاوه‌ی عفت و پاکدامنی که لازمه‌ی طبیعی زن است و باید محافظت کند. ۳- از جمله‌ی [وَ اللّاتِی تَخافُونَ] تا آخر ممکن است اشاره باشد بضعف و ناتوانی زن در برابر تحریکات خارجی که با اندک احساس ناملایم می‌رنجد و خشمگین می‌شود و ممکن است گفتار و کردار دیگران در او بقدری مؤثر باشد که ناسازگار شود و آماده‌ی بر هم زدن آشیانه‌ی زندگی، در اینکه صورت با وسائل مقتضی که بترتیب یادآوری شده است باید او را اصلاح کرد و در ضمن وظائف مرد نسبت بزن و جلوگیری از انحراف و تجاوز او هم معیّن شده است. -قرآن-۳۱۴-۳۴۴-قرآن-۴۸۰-۵۰۵-قرآن-۸۱۵-۸۳۶-قرآن-۱۰۷۰-۱۰۹۵ صفیعلیشاه در تفسیر خود گفته است: ای بسا زن کو ز شوهر سرد بود || چون که شد معلوم جرم از مرد بود گفت باید زن کند تمکین مرد || نی که بیند روز و شب زو رنج و درد من برایم گر زنی بر مرکبت || تازیانه در جزا گیرد تبت تا چه جای زن که بروی هر دمی || سخت گیری از پی بیش و کمی در غلط صد بار از او اغماض کن || نوبتی هم بیم ده و اعراض کن [صفحه ۳۹۸]

[سوره النساء [۴]: آیات ۳۶ تا ۳۹]

وَ اعبُدُوا اللّهَ وَ لا تُشرِکُوا بِهِ شَیئاً وَ بِالوالِدَینِ إحساناً وَ بِذِی القُربی وَ الیَتامی وَ المَساکِینِ وَ الجارِ ذِی القُربی وَ الجارِ الجُنُبِ وَ الصّاحِبِ بِالجَنبِ وَ ابنِ السَّبِیلِ وَ ما مَلَکَت أَیمانُکُم إنَّ اللّهَ لا یُحِبُّ مَن کانَ مُختالاً فَخُوراً [۳۶] الَّذِینَ یَبخَلُونَ وَ یَأمُرُونَ النّاسَ بِالبُخلِ وَ یَکتُمُونَ ما آتاهُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ وَ أَعتَدنا لِلکافِرِینَ عَذاباً مُهِیناً [۳۷] وَ الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم رِئاءَ النّاسِ وَ لا یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ لا بِالیَومِ الآخِرِ وَ مَن یَکُنِ الشَّیطانُ لَهُ قَرِیناً فَساءَ قَرِیناً [۳۸] وَ ما ذا عَلَیهِم لَو آمَنُوا بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ أَنفَقُوا مِمّا رَزَقَهُمُ اللّهُ وَ کانَ اللّهُ بِهِم عَلِیماً [۳۹] -قرآن-۱-۷۶۵ معنی لغات: «الجنب» شخص نافرمان و مطیع نشدنی، غریب و دور از وطن، هر چیز دور و فاصله دار، مبتلا- به جنابة و نجاست و [الجنب] یعنی همسایه دور، یا بیگانه، «جنب» نصفه [نیمه‌ی] هر چیز، سو و جانب [صاحب بالجنب] رفیق پیوسته بانسان. «مختال» از مصدر اختیال بمعنی تکبّر و گردنفرازی، «رئاء» تظاهر و خودنمائی. ترجمه: ۳۶ خدا را بپرستید و مشرک نباشید و با پدر و مادر نیکو رفتار باشید و هم بخویشاوندان و پدر مردگان و بیچارگان و همسایه‌های نزدیک و دوست نزدیک [صفحه ۳۹۹] و نیز با مردم در راه مانده که دسترس بوطن و خانه‌ی خود ندارند و با کنیز و غلام و زر خریدهای خود هم با نیکی و احسان رفتار کنید که خداوند مردم خودپرست و گردنفراز دوست ندارد، ۳۷ و هم آن کسان که خود بخیل هستند و مردم را وادار بآن می‌کنند و آنچه خدا ز فضل خود باینان داده پنهان میدارند [بخوی کافرانند] و ما برای کافران آزار با خواری آماده داریم، ۳۸ و نیز آن مردم که سرمایه خود برای خودنمائی بخشند با اینکه ایمان بخدا و رستاخیز ندارند [و پیروی دیو کنند] و آنکه دیو باو نزدیک بود چه بد همنشینی باشد او. ۳۹ مگرچه بر سرشان آید اگر مومن بخدا و رستاخیز شوند و از آنچه خدا بهره‌مندشان کرده ببخشند و البته خدای دانای بکارشان باشد. سخن مفسّرین: «وَ اعبُدُوا اللّهَ وَ لا تُشرِکُوا بِهِ شَیئاً» ۳۶ کشف الاسرار: موسی [ع] بطلب آتش می‌شد که اصطناع یافت او بی‌خبر بود کافتاب دولت برو تافت، محمّد در خواب بود که مبشر آمد که: بیا تا مرا بینی من خریدار توام، تو بی‌من چند نشینی! نه موسی بگفتار طمع داشته بود و نه محمّد بدیدار، پس یافت در غفلت است جز اینکه پندار، الهی بهاء عزت تو جای اشارت نگذاشت جلال وحدانیت تو راه اضافت برداشت تا گم کرد رهی هر چه در دست داشت، و ناچیز گشت هر چه رهی پنداشت الهی از آن تو میفزود و از آن رهی میکاست، تا آخر همان ماند که اول بود راست: -قرآن-۱۵-۶۵ محنت همه در نهاد آب و گل ما است || پیش از گل و دل هر چه بد آن حاصل ما است بنده بآن توحید اوّل از دوزخ برست و ببهشت رسید و باین توحید از خود برست بدوست رسید. «وَ بِالوالِدَینِ إحساناً» ۳۶ طبری: یعنی خدا فرمان می‌دهد بنیکی با پدر و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مادر و بعضی گفته‌اند: یعنی برای آنها سفارش کنید بخوشرفتاری، و ابو الفتوح نقل کرده است إبن ابی عیله [احسان] را با رفع و صدای پیش قرائت کرده است. -قرآن-۱-۲۹ «وَ الیَتامی» ۳۶ طبری: یتیم طفلی است که پدر و مادرش مرده باشند. -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۴۰۰] ابو الفتوح نوشته است: ابو هریره روایت کرد که مردی بنزدیک رسول آمد و گفت: یا رسول اللّه دلم سخت شده است گفت اگر خواهی تا دلت نرم شود مسکینان را طعام ده و دست بسر یتیمان فرود آور و ایشان را طعام ده. «وَ الجارِ ذِی القُربی» ۳۶ طبری: إبن عبّاس و مجاهد و ضحاک گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۶ یعنی همسایه که خویش باشد، میمون بن مهران گفته است: یعنی همسایه با خویشاوندان باشد نه با خود شخص، و نوف شامی گفته است: یعنی مسلمان باشد و همسایه‌ای باشد که نزدیکی او بواسطه همکیشی و دین باشد. «وَ الجارِ الجُنُبِ» ۳۶ ابو الفتوح: نوف گفته است مقصود همسایه‌ای است که بیگانه نه در دین باشد و مسلمان نباشد. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: روایت شده است که حدّ همسایگی تا چهل خانه است و هم روایت است تا چهل ذراع. «وَ الصّاحِبِ بِالجَنبِ» ۳۶ طبری: إبن عبّاس و مجاهد و عکرمه گفته‌اند: یعنی رفیق در سفر، و عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود همسر است که همیشه با مرد در یک منزل هستند، إبن جریج گفته است: یعنی آنکه پیوسته با تو است برای انتظار نفع و سود از تو، و طبری نقل کرده است: بعضی گفته‌اند مقصود خدمتگزار است. -قرآن-۱-۲۷ ابو الفتوح: بعضی گفتند مقصود کسی است که منزلش پهلوی منزل تو باشد و پیغمبر فرمود: بهتر رفیقان آن باشد که برای دوست خود خوب باشد و بهترین همسایه ها آن کس است که برای همسایه‌اش مفید باشد و مؤمن نیست آنکه همسایه از شرّ او ایمن نیست، گفتند: یا رسول اللّه حق همسایه بر همسایه چی است! گفت: آنکه اگر بخواند اجابت کنی و اگر درویش باشد دستگیری کنی و اگر قرض خواهد بدهی و اگر خیری رسد او را تهنیت کنی و اگرش مصیبتی رسد تعزیتش دهی و اگر بمیرد بجنازه‌اش حاضر آئی و دیوار از بالای سر او برنیاری تا باد از او منع کند و او را نرنجانی ببوی مطبوخات که تو را بود الّا که او را نصیب کنی تا هر چه خوری موجب صحت و سلامت تو و فرزندان تو باشد و اگر بیمار شود بعیادت او شوی و اگر میوه‌خوری او را از آن [صفحه ۴۰۱] نصیب کنی و اگر نکنی پنهان داری از او، و رها مکنی تا کودکان تو چیزی از آن بدر برند و کودکان او ببینند و پس ایشان را آرزو آید. آنگاه گفت: همسایگان سه‌اند: یکی سه حق دارد و یکی دو حق دارد و یکی یک حق امّا آنکه سه حق دارد همسایه‌ای باشد مسلمان و خویشاوند، حق همسایگی دارد و حق اسلام و حق خویشی، و آنکه دو حق دارد همسایه‌ی مسلمان باشد حق اسلام و جوار دارد و آنکه یک حق دارد همسایه باشد مشرک که حق همسایگی دارد و بس. کشف نوشته: هام راه است در سفر، یا هام دکان، یا هام دبیرستان. «وَ ابنِ السَّبِیلِ» ۳۶ مفسّرین چند معنی کرده‌اند: ۱- آنکه در راه و مسافرت است و تصادف با شخص می‌کند، ۲- مقصود میهمان است، ۳- آنکه در راه از همراهان خود بازمانده است، ولی فقهای شیعه بطور کلی هر غریب و دور از وطن که در مضیقه‌ی مالی باشد بعنوان: إبن السّبیل مصرف زکوة می‌دانند. -قرآن-۱-۲۳ «وَ ما مَلَکَت أَیمانُکُم» ۳۶ ابو الفتوح: أبو ذر غفاری گفت: رسول غلامی به من داد و مرا گفت: اینکه را نکو دار و از آن طعامش ده که تو خوری و از آن کسوت پوشش که تو پوشی، أبو ذر گفت: من خود یک پیرهن داشتم بدو نیمه کردم، و یک نیمه ورا پوشانیدم، چون بنماز شام مسجد شدم رسول گفت: پیراهن را چه کردی! گفتم: - قرآن-۱-۲۹ ای رسول اللّه مرا گفتی غلام را نیکو دار و از آنش ده که خوری و از آن پوشان که تو پوشی و من پیراهن همین یکی داشتم نیمه پیراهن او کردم و رسول [ع] گفت: نکو دارش بیامدم و آزادش کردم، پس رسول [ص] مرا پرسید که غلام را چه کردی گفتم: غلام ندارم، گفت چه کردی! گفتم: آزادش کردم، مرا گفت: خدات مزدها داد، امیر- المؤمنین علی علیه السّلام گفت: آخر سخن رسول اینکه بود که گفت: [الصلاة و ما ملکت ایمانکم] نماز بپای دارید و زیر دستان را نکو دارید. «مُختالًا فَخُوراً» ۳۶ فخر: إبن عبّاس گفت: یعنی آنکه خود را از همه برتر می‌شمارد و حقوق مردم را رعایت نمی‌کند، زجّاج گفته است: مناسبت کلمه‌ی مختال آن است که اینطور مردم ننگ دارند آمیزش با خویشان و همسایگان فقیر و ناتوان -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۴۰۲] و هم امام نوشته است: اختصاص اینکه دو رذیله در اینکه جمله برای آن است که متکبر رعایت نمی‌کند حقوق مردم را و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنکه بخواسته‌ها و سرمایه‌ی خود می‌بالد اگر احسانی بکند برای خودنمائی و ریا خواهد بود. «الَّذِینَ یَبخَلُونَ وَ یَأمُرُونَ النّاسَ بِالبُخلِ» ۳۷ طبری: قاریان کوفه [بخل] با صدای بالا- و رفع با و خا قرائت کرده‌اند، و مردم مدینه و بصره با ضمّ و صدای جلو در هر دو خوانده‌اند، و سدّی گفت: مقصود در اینکه جمله‌ها علمای یهود هستند که آنچه در وصف و فضیلت پیغمبر [ص] می‌دانستند پنهان می‌کردند و بیکدیگر سفارش می‌کردند که اینها را پوشیده بدارند و از اظهار آن مضایقه و بخل کنند. -قرآن-۱-۶۰ مجمع: جبّائی و ابو مسلم گفتند: یعنی خودداری می‌کنند از آنچه خدا لازم کرده است که بعنوان زکات و مانند آن بپردازند و دیگران را هم مانع از پرداخت آن می‌شوند. «وَ یَکتُمُونَ ما آتاهُمُ اللّهُ» ۳۷ تفسیر بیضاوی: یعنی آنچه از علم و سرمایه دارند پنهان می‌کنند، و معنی جمله چنین است: آنهائی که بخل و کتمان می‌کنند شایسته‌ی هرگونه ملامت هستند. -قرآن-۱-۳۷ ابو الفتوح: سعید بن جبیر گفت: آیه در توصیف علمائی است که مضایقه می‌کنند از تعلیم به مردم، إبن زید و إبن عبّاس گفتند: عدّه‌ای یهود مانند اسامه إبن حبیب و کرم بن زید و حیّی بن اخطب و چند نفر دیگر نزد جماعتی از انصار آمدند و گفتند: شما سرمایه‌ی خود را برای محمّد خرج نکنید که فقیر خواهید شد، اینکه آیه برای توبیخ آنها نازل شد، و راوی خبر گفت: روزی عمران بن حصین بیرون آمد جامه خز پوشیده که پیش از آن نداشت و نیز دیگر نپوشیده ما عجب داشتیم، گفت: خواستم تا قول رسول را کار بندم که گفت: چون خدای بر بنده نعمتی کند دوست دارد که آن نعمت بر آن بینند. «الَّذِینَ یُنفِقُونَ أَموالَهُم» ۳۸ ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند، اینکه جمله توصیف یهود است، سدّی گفته است: برای منافقین است، و عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۴۰۳] مشرکین مکّه هستند. بیضاوی: اینکه جمله با جمله‌های بعد دنباله‌ی جمله‌های پیش است تا بفهمند که بخل و بخشش به ریاء تفریط و افراط است و کفر است یا از کارهای شیطانی است. «وَ مَن یَکُنِ الشَّیطانُ لَهُ قَرِیناً» ۳۸ ابو الفتوح نوشته است: و گفته‌اند مراد آن است چنانکه امروز قرین دیوانند فردا حقّ تعالی ایشان را هریک با دیوی بسلسله ببندد تا چنانکه در دنیا در اطاعت او بود در قیامت با او باشد. - قرآن-۱-۴۵ حسینی نوشته: حکیم الهی [سنائی] می‌فرماید: هر که اینکه جایگه قرین تو است || آن سرا نیز همنشین تو است دوستی جو که چون بیفزاید || در دو عالم تو را بکار آید دیو را همنشین خویش مکن || نفس بد را قرین خویش مکن «وَ ما ذا عَلَیهِم لَو آمَنُوا» ۳۹ ابو الفتوح: اگر در همه‌ی قرآن فقط همین آیه باشد برای فساد عقیده‌ی بجبر کافی است و آیه و دلیل دیگر لازم نیست، زیرا اگر مذهب جبر درست باشد کافران می‌توانند در جواب اینکه آیه بگویند: ای خدا چه ضرری بتو داشت که ما را بحال خود بگذاری و جلوگیر نباشی تا مؤمن شویم و ما را وادار بکفر نمی‌کردی و قدرت و اراده‌ی ایمان را از ما نمی‌گرفتی و دل و گوش ما را تیره و کر نمی‌کردی تا قیامت را باور می‌داشتیم و از سرمایه‌ی خود برای تو بخشش می- کردیم! پس تعجّب از ما نیست که ایمان نداریم تعجّب از تو است، که با ما اینکه رفتار می‌کنی و اینکه توقّع داری. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی چه ضرر داشت که اینکه مردم منحرف با انفاق مال ایمان می‌داشتند تا ایمان موجب استفاده از انفاق باشد و بخشش از صورت عمل شیطانی خارج شود، و اینکه آیه می‌فهمانند که روزی انسان بحرام محوّل نشده است، زیرا گفته شده است که از آنچه ما روزی داریم ببخشند و ملّت اسلام اتفاق دارند که از مال حرام نباید بخشش کرد. [صفحه ۴۰۴] بیضاوی: ۱- در اینکه جمله توبیخ کافران است بر جهل و اعتقاد برخلاف، ۲- تحریک است بر فکر و دقت در جواب اینکه پرسش و توبیخ تا شاید براه مستقیم آیند، ۳- یادآوری است که اگر کسی را بکاری دعوت کنند که زیانی متوجّه نشود باید پی آن برود که اگر سود نداشته باشد لااقل دفع ضرر احتمالی بشود. «وَ کانَ اللّهُ بِهِم عَلِیماً» ۳۸- مفسّرین اینکه جمله را برای تهدید کافران دانسته‌اند. -قرآن-۱-۳۵ صفیعلیشاه در تفسیر خود آیت آخر را اینکه طور بیان کرده است: چه زیان بود ار بحقّ بی‌معذرت || آورند ایمان و روز آخرت هم کنند انفاق از میل و رضا || زانچه روزی کرده ایشان را خدا حق بود آگاه بر اسرارشان || می‌کند دعوت نه بر اجبارشان تا کسی گوید که ما را هم بکار || چه زیان دارد کنی گر واگذار او نکرده جبر بر کس در خطاب || تا کسی گوید ز جبرش اینکه جواب سخن ما: همان است که در ترجمه نوشتیم و از دیگران نقل کردیم.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النساء [۴]: آیات ۴۰ تا ۴۲]

إِنَّ اللّه لا یَظلِمُ مِثقالَ ذَرَّةٍ وَ إِن تَکُ حَسَنَةً یُضاعِفها وَ یُؤتِ مِن لَدُنه أَجراً عَظِیماً [۴۰] فَکَیفَ إِذا جِئنا مِن کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً [۴۱] یَومَئِذٍ یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ عَصَوُا الرَّسُولَ لَو تُسَوّی بِهِمُ الأَرضُ وَ لا یَکتُمُونَ اللّه حَدِیثاً [۴۲] -قرآن-۱-۳۴۵

معنی لغات: «مثقال» بمعنی میزان و وسیله‌ی سنجش، هموزن و معادل سنگینی هر چیز. «ذرّه» یک مورچه‌ی کوچک که صد تای آن را بوزن یک دانه جو دانسته‌اند، «لدن ه» نزد و نزدیک، «یومئذ» آن هنگام. «تسوّی» از «سوّیت علیه الارض ای هلک فیها، برابر اصطلاح فارسی، زمین شکافته شود و در آن فرو رود. ترجمه: ۴۰ همانا خدا ذرّه‌ای بر کس ستم نکند و اگر کار نیک چندان ذرّه [صفحه ۴۰۵] باشد آن را دو برابر کند و از پیشگاه خود مزدی بزرگ بآن دهد. ۴۱ پس اینکه مردم کج‌اندیش چگونه بوند آن روز که از هر گروهی گواهی بر کارشان آریم و تو را ای محمّد گواه بر کار اینان آریم. ۴۲ بآن روز کسانی که بیدین شدند و نافرمانی پیغمبر کردند آرزو کنند: با زمین برابر شوند [و بدان فرو روند] وز سخنان حقّ چیزی پنهان نکرده باشند. سخن مفسّرین: «مِثقالَ ذَرَّةٍ» ۴۰ ابو الفتوح نوشته است: بعضی از مفسّرین گفته‌اند مقصود از ذره مورچه‌ی کوچک است و در قرائت إبن مسعود [مثقال نملة] بوده است، عبد اللّه عبّاس را پرسیدند از «ذرّه» پاره‌ای خاک خرد بدست گرفت و بریخت و آنگه دست بیفشاند تا گردی رقیق از دست او جدا شد گفت: هر جزوی از اینکه ذرّه‌ای است، و گفته‌اند: ذره آن باشد که آفتاب بسوراخی در جهد، در آن میانه چیزکها پیدا شود ذرّه آن باشد، و گفته‌اند: ذرّه جزئی از اجزاء هوا باشد. -قرآن-۱۵-۳۳ «حسنة» ۴۰ مجمع: إبن کثیر و نافع با رفع و صدای جلو آخر خوانده‌اند و بقیّه قاریها با نصب و صدای بالا. «یضاعفها» ۴۰ مجمع: إبن کثیر و عامر یضعّفها با تشدید عین قرائت کرده‌اند و باقی قرّاء با الف بطور مشهور خوانده‌اند. «إِذا جِئنا مِن کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ» ۴۱ مفسّرین نوشته‌اند: مقصود از کلمه‌ی شهید پیغمبران گذشته هستند که برای شهادت بزشتکاری ملّتهای خودشان حاضر میشوند. -قرآن-۱-۴۳ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه مسعود گفت: رسول مرا گفت از قرآن چیزی بخوان، من سورهٔ النّساء آغاز کردم، چون باین آیه رسیدم بگریست و گفت: با سر گیر، با سر گرفتم، دگر باره باین آیه رسیدم بگریست بیش از آنکه اول گریسته بود، آنگه گفت: بس است مرا آنچه خواندی. «تُسَوّی بِهِمُ الأَرضُ» ۴۲ ابو الفتوح: قاریان کوفه غیر از عاصم با فتح و صدای بالای تا و تخفیف سین [تسوی] خوانده‌اند و قاریهای مدینه و شام با فتح و تشدید سین خوانده‌اند از وزن تفعّل که تتسوّی بوده است و تاء تفعّل تبدیل به سین شده -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۴۰۶] است و ادغام شده است، و [تسوّی] تلفّظ شده است، و دیگران [تسوی] بضمّ تا و تخفیف سین خوانده‌اند که قرائت مشهور است، قتاده و ابو عبیده گفتند یعنی: دوست دارند که زمین شکافته شود و آنها فرو روند و همسر زمین شوند، إبن کیسان گفته است: می‌خواهند که زنده نمی‌شدند و آن روز حاضر نمی‌شدند و از اول هموار زمین می‌بودند، کلبی گفته است: چون دیگر موجودات همه خاک می‌شوند آنها هم آرزو می‌کنند که مانند بقیّه خاک شوند تا مردم در بالای آنها راه بروند، ابو القاسم بن حبیب گفت از بعضی اهل تفسیر شنیدم اینطور معنی می‌کرد: مردم بیدین آرزو می‌کنند: باندازه و برابر زمین زر و طلا بایشان بدهند که جان خود از آن مهلکه بخرند. «وَ لا یَکتُمُونَ اللّه حَدِیثاً» ۴۲ فخر: إبن عبّاس گفته است: یعنی می‌خواهند بزمین فرو شوند و شخصیّت پیغمبر را انکار نمی‌کردند و کافر یا منافق نمی‌شدند و ممکن است مقصود آن باشد که چون منکر کار گذشته‌ی خود می‌شوند و پاره‌های تنشان شهادت بر کارهای خود می‌دهند آنها می‌خواهند که خاک باشند و از اینکه رنج آسوده شوند، و احتمال دیگری در اینکه جمله است که مربوط بجملات گذشته نباشد و آغاز کلام باشد یعنی: آن روز کسی چیزی را پنهان نمی‌کند. - قرآن-۱-۳۷ سخن ما: نقل اینکه شعر مثنوی است: در جگر افتاده هستم صد شرر || در مناجاتم ببین خوف جگر کاشکی مادر نزادی مر مرا || یا مرا شیری بخوردی در چرا ای خدا آن کن که از تو میسزد || که ز هر سوراخ مارم می‌گزد [صفحه ۴۰۷]

[سوره النساء [۴]: آیه ۴۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنتُم سُكارى حَتّى تَعلَمُوا ما تَقُولُونَ وَ لا جُنُباً إِلّا عابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغتَسِلُوا وَ إِن كُنتُم مَرضى أَو عَلى سَفَرٍ أَو جاءَ أَحَدٌ مِنكُم مِنَ الغائِطِ أَو لامَستُمُ النِّساءَ فَلَم تَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامسَحُوا بِوُجُوهِكُم وَ أَيدِيكُم إِنَّ اللّهَ كانَ عَفُوًّا غَفُوراً [۴۳] -قرآن-۱-۴۰۲ معنی لغات: «سکاری» جمع سکر و سکران بمعنی آدم مست، «جنب» آنکه او را جنابت یعنی نجاست گرفته است، آدم نافرمان، غریب و دور از وطن. «الغائط» مدفوع آدمی، مستراح، جای آسوده و مطمئن. «لا مستم» از مصدر لمس بمعنی پسودن و بگفته‌ی طبرسیّ هر گونه تماس بدنی و بمعنی طلب کردن و دنبال کردن، زن عقد کردن. «تیمّموا» از مصدر تیمّم آهنگ کاری کردن و تیمّم و عمل مشهور عبادت. «صعیدا» راه، قبر، زمین مرتفع. جهت نزول: چون برای نزول جمله‌های اینکه آیه چند جهت نقل شده است تمام آنچه سیوطی در اسباب النّزول نوشته است ترجمه می‌کنیم: ابو داود و ترمذی و نسائی روایت کرده‌اند: عبد الرّحمن عوف غذا آماده کرد و جماعتی را میهمان کرد و بآنها شراب داد تا نشاط آن فرا گرفتشان یکی را امام کردند، در نماز خواند: [قُل يا أَيُّهَا الكافِرُونَ لا أَعبُدُ ما تَعبُدُونَ و نحن نعبد ما تعبدون] که آیه اینطور معنی میشود بگو ای کافران من نمی‌پرستم آنچه را شما می‌پرستید و لیکن ما می‌پرستیم، آنچه شما می‌پرستید، اینکه آیه نازل شد تا [تَعلَمُوا ما تَقُولُونَ]، و إبن منذر از حضرت علیّ علیه السّلام نقل کرده است: اینکه آیت [وَ لا جُنُباً] برای مسافری نازل شد که گرفتار جنابت می‌شود باید تیمّم کند و نماز بخواند، اسلع بن شریک گفته است: من متصدّی بستن بار بر شتر پیغمبر بودم که در شبی سرد گرفتار جنابت شدم ترسیدم اگر غسل کنم بمیرم یا مریض شوم به پیغمبر حال خود گفتم، همه‌ی اینکه آیه نازل شد. و باز از او نقل کرده‌اند که کار من خدمتگزاری به پیغمبر بود و بار کردن شتر آن حضرت روزی بمن فرمود برخیز و بار بر شتر ببند عرض کردم بجنابت دچار شدم آن حضرت چیزی نفرمود تا آیت صعید نازل شد و فرمود برخیز و تیمّم کن و بمن یاد داد تیمّم را که یک بار دست بر زمین زنم برای صورت، و یک نوبت برای دو دست تا آرنجها من هم تیمّم کردم و بار -قرآن-۳۴۲-۳۹۸-قرآن-۵۸۸-۶۱۴-قرآن-۶۹۳-۷۰۸ [صفحه ۴۰۸] شتر آن حضرت بستم، و یزید بن ابی حبیب روایت کرد: در خانه‌ی عدّه‌ای از انصار بمسجد بود، و آنها جنب می‌شدند و آب نداشتند و ناچار باید از مسجد پی آب بروند اینکه جمله نازل شد [وَ لا جُنُباً إِلّا عابِرِي سَبِيلٍ] مجاهد گفت: مردی از انصار بیمار بود و کسی نداشت که کمک او باشد در وضو و خود توانائی آن نداشت به پیغمبر [ص] حال خود عرض کرد، اینکه جمله نازل شد: «وَ إِن كُنتُم مَرضى»، ابراهیم نخعی گفت: -قرآن-۲۰۰-۲۳۹-قرآن-۴۱۸-۴۴۲ اصحاب پیغمبر گرفتار زخمی شدند که در بدن آنها پهن شد و پس از آن جنب شدند و بپیغمبر شکایت کردند، اینکه جمله نازل شد: [إِن كُنتُم مَرضى]. -قرآن-۱۳۷-۱۵۸ ترجمه: ۴۳ ای مؤمنین در حال مستی نماز نخوانید مگر بفهمید چه میگوئید و بر جنابت نماز نخوانید مگر راهگذر باشید [که با تیمّم نماز بگذارید] تا آنکه غسل کنید و اگر بیمار بودید، یا در سفر یا خود را از فشار درونی آسوده کردید یا با زنان سر و کار داشتید و آب پیدا نکردید تیمّم کنید با خاک و زمین پاک پس دست بمالید به صورت و دستهاتان که البتّه خداوند بخشنده است و آمرزنده. سخن مفسّرین: «لا تَقرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنتُم سُكارى» ۴۳ طبری: عدّه‌ای گفته‌اند: -قرآن-۱۵-۵۸ اینکه آیه پیش از آیه تحریم شراب بوده است، و پیش از آن شراب می‌خوردند که اینکه آیه نازل شد و پس از آن آیت تحریم نازل شد، و مجاهد گفته است: در اینکه آیه منع از نماز بحالت مستی شده است و پس از آن آیت حرمت خوردن شراب نازل شد و بطور کلّی ممنوع شد، ضحّاک گفته است: مقصود مستی خواب است یعنی تا از خواب راحت نشده‌اید نماز نخوانید. ابو الفتوح نوشته است: عایشه روایت کرد از رسول که چون یکی از شما در نماز باشد و او را نعاس رنجه دارد باید تا بخسبد، چه اگر خفته نماز کند، خود را دشنام دهد پندارد که استغفار می‌کند و بلفظی دیگر و باشد که بر خود نفرین کند و پندارد که دعا می‌کند، عبیده السّلمانی گفت مراد حاقن است، بیانه قوله: [لا يصلّين احدكم و هو زنّاء و لا يصلّين احدكم و هو يدافع الاخبثين» یعنی کسی که بول خود را نگاه داشته و آنکه در ممانعت بول و مدفوع است نماز نخواند. [صفحه ۴۰۹] مجمع: سعید بن مسیّب و ضحّاک و عکرمه گفته‌اند: یعنی با حال مستی نزدیک بجای نماز نشوید که مسجد باشد بقرینه‌ی [إِلّا عابِرِي سَبِيلٍ] که عبور و رد شدن از جایگاه نماز است نه از خود نماز، و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حضرت باقر [ع] روایت شده است که مقصود مستی خواب است نه شراب. -قرآن-۱۲۷-۱۵۲ کشف الاسرار: او که از خدمت است و در آن ترسان و از بیم عقوبت لرزان غایت کار او حرقت است در آتش عقوبت، گرش نیامرزد و باشد که خود بیامرزد که گفته است [إِنَّ اللّه یَغفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً» آیا آن کس که مستی او از نخوت نفس است و کبر و خویشتن پرستی کار او بر خطر است و مایه‌ی وی زیان و عمل وی بر وی تاوان در خطر و بیم استدراک و مکر و فرقت جاودان. -قرآن-۱۸۹-۲۳۴ «حَتّی تَعلَمُوا ما تَقُولُون» ۴۳ مجمع: یعنی تا آنوقت که آنچه می‌گوئید بفهمید و بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه از قرآن می‌خوانید متوجّه باشید. -قرآن-۱-۳۴ «إِلّا عابِرِی سَبِیلٍ» ۴۳ مجمع: دو معنی برای اینکه جمله نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۶ ۱- علیّ و إبن عبّاس و سعید بن جبیر گفتند: یعنی با جنابت نماز نخوانید مگر مسافر باشید که می‌توانید با تیمّم نماز بخوانید. ۲- زهری و جابر و عطا گفتند: یعنی با حال جنابت نزدیک جای نماز نشوید مگر بگذر کردن و رد شدن، و اینکه معنی از امام باقر [ع] نیز نقل شده است. «أو لامَستُم» ۴۳ یعنی اگر عمل جنسی کردید، طبری: عدّه‌ای عرب با موالی و غیر عرب بحث کردند، دسته‌ی اول گفتند مقصود از لامستم عمل جنسی است، و دسته‌ی دوم گفتند: مخصوص اینکه عمل نیست، چون بابن عبّاس گفتند، او گفت موالی مغلوب شدند و مقصود مخصوص مباشرت و آمیختن با زنان است. -قرآن-۱-۱۷ ابو الفتوح: حمزه و کسائی [لمستم] بی‌الف قرائت کرده‌اند و باقی قاریها [لامستم] با الف خوانده‌اند، و فقها خلاف کردند در معنی لمس و ملامسه، عدّه‌ای گفتند: مراد خلوت است با زنان که عبد اللّه عبّاس و مجاهد و قتاده و حسن بصری بر اینکه عقیده‌اند، و از امام باقر و صادق [ع] هم روایت شده است و مذهب شیعه نیز [صفحه ۴۱۰] همین است که طهارت بواسطه‌ی عمل جنسی شکسته می‌شود و موجب غسل می‌شود لیکن کلیّه لمس و تماس بدنی موجب غسل نمی‌شود، و در حکم ملامسه فقها، پنج دسته شده‌اند: ۱- شافعی گفته است هر عضوی از مرد که با زن تماسّ کند طهارت مرد نابود شود و محتاج بتجدید شود، و مذهب عبد اللّه مسعود اینکه بوده است، ۲- تماس با دست ناقض طهارت است و با غیر دست ناقض نیست و اینکه عقیده‌ی اوزاعی است. ۳- اگر تماس با میل و شهوت بود نقض طهارت می‌کند و گر نه ناقض نیست و اینکه مذهب مالک و احمد حنبل و لیث بن سعد است، ۴- ابو حنیفه و ابو- یوسف گفتند: اگر ملامسه فاحش بود یعنی موجب تحریک شد طهارت را نقض میکند و اگر فاحش نبود و موجب تحریک نشد طهارت را باطل نمی‌کند. ۵- مذهب اهل بیت و إبن عبّاس و حسن بصری آن است که ملامست تأثیری در طهارت ندارد و موجب بطلان آن نمیشود. «فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً» ۴۳ ابو الفتوح: روایت شده است: اوّل مرتبه که دستور به تیمّم داده شده، در سفری بود که یکی از زنان پیغمبر گلوبند بعاریه گرفته بود و گم شد، آنچه گشتند نیافتند ناچار شب در آنجا که گلوبند گم شده بود بماندند و آب تمام شد و برای وضو آب نداشتند در وقت نماز جبرئیل آمد و آیت تیمّم آورد، پیغمبر و اصحاب تیمّم کردند و نماز خواندند و چون شتران را بلند کردند که روانه شوند گلوبند را در زیر شکم شتر یافتند، و چون امر بتیمّم پس از جمله‌ی «تَجِدُوا ماءً» گفته شده است پس شرط جواز تیمّم نیافتن آب است، و نیافتن آب وقتی است که بگردند و طلب کنند و نیابند پس وقتی تیمّم باید کرد که بگردند و آب نیابند و اینکه مذهب ما و شافعی است، ولی ابو حنیفه و دیگر فقها طلب آب را بر جواز تیمّم شرط ندانسته‌اند و آنرا مستحب دانسته‌اند. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۵۲۳-۵۳۸ طبری: روایت کرده‌اند که در قرائت عبد اللّه مسعود [فامّوا صعیدا] بوده است، و در معنی صعید اختلاف است: بعضی گفته‌اند: یعنی زمین صاف که درخت و گیاه در آن نباشد، إبن زید گفته است: یعنی زمین هموار، عمرو بن قیس گفته است: [صفحه ۴۱۱] صعید یعنی خاک، و بعضی گفته‌اند: سطح زمین، و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند صعید زمین گرد و خاکی است. مجمع: زجّاج گفت: سراغ ندارم کسی از علمای لغت مخالف باشد در اینکه معنی صعید وجه الارض است، و مطابق اینکه معنی است عقیده‌ی علمای شیعه که تیمّم بر سنگ را جایز می‌دانند اگرچه خاک بر آن نباشد [مقصود از وجه الارض سطح ظاهر زمین است]. تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی آهنگ خاک پاکیزه نمائید. ابو الفتوح: آنچه تیمّم بآن جایز است زمین و آنچه بتوان نام زمین بر او گذارد از خاک و سنگ و کلوخ، و در آن چهار قول است: ۱- ابو حنیفه و شیعه لازم نمی‌دانند که از گرد و خاک زمین چیزی بدست بچسبد ولی بر پاره‌ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چیزهای زمینی مانند گچ و آهک و سنگهای قیمتی نرم او تیمّم را جایز می‌داند، و ما جایز نمی‌دانیم، و بر نرمه‌ی طلا و نقره و دیگر فلزّات هیچکدام جایز نمی‌دانیم. ۲- مذهب مالک است که هر چه پیوسته بزمین باشد تیمّم بر آن درست است اگرچه درخت باشد یا مواد معدنی. ۳- رأی اوزاعیّ و ثوری است که بر زمین و آنچه روی زمین است می‌توان تیمّم کرد مانند درخت و سنگ و خاک و برف و یخ. ۴- شافعی معتقد شده است که فقطّ باید بخاک تیمّم کرد مشروط به اینکه که آن خاک قابل چسبیدن بدست و غبار مانند باشد. «طیّبا» طبری: در معنی اینکه کلمه اختلاف است: ۱- بعضی گفته‌اند یعنی حلال باشد، ۲- إبن جریج گفت: معنی اینکه کلمه را از عطا پرسیدم، گفت: یعنی آنچه در دور و بر تو است، گفتم: زمین خاکی که مسیل و پر سنگ و ریگ نباشد برای تیمّم کافی است! گفت: بلی. فخر: واحدی گفته است یعنی زمین قابل کشت باشد و شوره و بی‌گیاه نباشد. [صفحه ۴۱۲] مجمع: طیّب یعنی پاک و سفیان ثوری گفته است یعنی: حلال باشد و بعضی گفته‌اند یعنی قابل پرورش گیاه باشد و شوره نباشد. «فَامسَحُوا بِوُجُوهِکُم وَ أَیدِیکُم» ۴۳ طبری: فقها در اندازه‌ی مسح دست اختلاف کرده‌اند بعضی گفته‌اند اندازه‌ی آن تا بند دست است نه بیشتر و روایت کردند که عمّار یاسر تیمّم کرد باین ترتیب: یک نوبت دست خود بر خاک زد آنگاه با هر دستی دست دیگر را مسح کرد، پس از آن صورت خود را مسح کرد و دوباره دستها را بر خاک زد و هر کدام را دور دیگری حرکت داد و ساق دست را مسح نکرد، ابو مالک گفت: عمّار یاسر دستها را بخاک گذاشت و برداشت و بر آن پوف کرد و صورت خود را مسح کرد و اصل دستها را، آنگاه گفت: تیمّم اینطور است، عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: -قرآن-۱-۴۱ اندازه‌ی مسح برای تیمّم همه‌ی صورت است و دستها تا بازو. ابو الفتوح: ۱- زهری گفت: یک بار در روی مالد و یک بار در دستها تا بزیر بغل و بالای دوش. ۲- إبن سیرین گفت: سه بار دست بر زمین زند: یک بار برای روی و یک بار برای کفها و یک بار برای بازوها، ۳- شافعی گفت: دوبار، یک بار برای روی و یک بار برای دستها از آرنج تا بر سر انگشتان، چنانکه در وضو باشد و اینکه قول بعضی از اصحاب ماست و از فقها ابو حنیفه و ثوری و مالک و لیث، ۴- و مذهب اوزاعی و احمد و اسحاق آنست که یک دفعه روا باشد دست بر زمین زند برای روی و برای دستها. خلاصه گفته‌ی کاشانی در تأویلات: مقصود از مؤمنین در اول آیه آنهائی هستند که ایمان علمی دارند ولی ایمان عینی ندارند که بمعاینه و دیدن حقّ مؤمن نشده‌اند و امّا آنها که بایمان عینی مؤمن هستند چون از حق غافل نیستند و مست دنیا نمی‌شوند نیاز بسفارش ندارند و مقصود از نماز حضور و مناجات با خدا است، و سکاری یعنی در خواب غفلت و مست خواسته‌ها و اموال و دوستی دنیا، و [تَعلَمُوا ما تَقُولُون» یعنی دلهای شما گرفتار مشاغل زندگی نباشد و میل بلذات و شهوات شما را بخود متوجّه نکند تا از خدا دور و بیخبر شوید، [إِلّا عابِرِی سَبِیلٍ» یعنی مگر توجّه -قرآن-۴۱۸-۴۴۴-قرآن-۵۷۸-۶۰۳ [صفحه ۴۱۳] شما بدنیا باندازه گذر کردن و طیّ نمودن راه زندگی برای ضرورت باشد که نیروی حیاتی محفوظ بماند. در تفسیر عبده برای تیمم مصلحتی اندیشیده است که خلاصه‌ی آن نظم و انظباط در کار است، چون آب وسیله‌ی نظافت و پاکیزگی است ولی خاک اگر چه اینکه فائده را ندارد ولی برای اینکه انسان از روش همیشگی غافل نشود و رخنه در کار پیدا نشود بهمان طریق که هنگام عبادت برای رفع حدث متوسّل بآب و نظافت و وضو می‌شود، در موقع اضطرار و فقدان آب باید عملی شبیه بآن که تیمّم باشد انجام دهد تا خوی بندگی و نظم و انظباط و عبادت ثابت و پایدار بماند چنانکه در تشکیلات جدید قشون همیشه افراد نظامی را وادار می‌کنند باستعمال اسلحه و اصلاح آنها و کارهای جنگی و نگهبانی در شب و روز با اینکه در کمال آسایش هستند همه‌ی اینها برای حفظ انظباط و انتظام است. سخن ما همان ترجمه و گفته مفسّرین است.

[سوره النساء [۴]: آیات ۴۴ تا ۴۶]

أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الکِتابِ یَشتَرُونَ الضَّلالَةَ وَ یُرِیدُونَ أَن تَضِلُّوا السَّبِیلَ [۴۴] وَ اللّهُ أَعلَمُ بِأَعدائِکُم وَ کَفی بِاللّهِ وَلِیًّا وَ کَفی بِاللّهِ نَصِیراً [۴۵] مِنَ الَّذِینَ هادُوا یُحَرِّفُونَ الکَلِمَ عَن مَواضِعِهِ وَ یَقُولُونَ سَمِعنا وَ عَصَینا وَ اسمَع غَیرَ مُسمَعٍ وَ راعِنا لَیًّا بِأَلسِنَتِهِم وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طَعناً فِی الدِّینِ وَ لَو أَنَّهُم قالُوا سَمِعنا وَ أَطَعنا وَ اسمَع وَ انظُرنا لَکانَ خَیراً لَهُم وَ أَقوَمَ وَ لکِن لَعَنَهُمُ اللّهُ بِکُفرِهِم فَلا یُؤمِنُونَ إِلاّ قَلِیلاً [۴۶] -قرآن-۱-۵۸۷ معنی لغات: «اوتوا» از مصدر ایتاء و بر وزن افعال بمنی چیزی را بخشیدن جلو بردن. «هادوا» از مصدر هود بفتح هاء و سکون واو بمعنی توبه کردن بحقّ بازگشتن دین یهود پذیرفتن. «یحرّفون» از مصدر تحریف بمعنی جابجا کردن کلمات، کج قطّ زدن و تراشیدن سر قلم، کناره و حدّ چیزی را معین کردن. «راع نا» [صفحه ۴۱۴] از مصدر مراعات بمعنی محافظت و مراقبت توجّه کردن بکسی با احسان و خوش- رفتاری و بخشش، «لیّا» پیچیدن، دو تا کردن، در کار کندی کردن و بسنگینی انجام دادن، پسری به بیست سالگی رسیدن. جهت نزول: مجمع: از إبن عبّاس روایت کرده است: دو نفر از یهود بنام رفاعه بن زید بن سائب و مالك بن دخشم هر وقت پیغمبر سخن می‌گفت آن حضرت را مسخره می‌کردند و باصطلاح دهنکجی می‌دادند، آیت اول برای رسوائی آن دو نفر نازل شد. ترجمه: ۴۴ نبینی ای محمّد آن کسان که بهره‌ای‌شان ز کتاب آسمانی داده‌اند گمراهی می‌خرند [چون رشوه می‌گیرند و حقّ‌پوشی می‌کنند] و خواهند: شما راه درست خود گم کنید. ۴۵ و خدا دشمنان شما را به از شما شناسد و دوستی او برای شما بس بود و هم یاری او شما را بس شود. ۴۶ چه گروهی از یهودیان کلمات تورات بگردانند [تا حقّ را پنهان بدارند] و گویند: آن را شنیدیم و فرمان نبردیم و تو سخن ما شنو چنانکه دیگر سخنی بگوشت نرسد و ما را وارسی و رعایت کن [به اینکه گونه با تو سخن گویند] با پیچاندن زبان خود [تا تو را مسخره کنند] و دینت را بد شمارند. ولی اگر آنها با تو می‌گفتند: سخن تو شنیدیم و فرمان تو می‌بریم و تو نیز سخن ما گوش فرا ده و حال ما را ببین [که تازه با تو سر و کار داریم و باید در کار تو بیندیشیم] البتّه اینگونه سخن برای‌شان بهتر بود و براستی پایداری نزدیکتر لیکن چون کافرند خدا لعنت‌شان کرد و جز اندکی از ایشان ایمان ندارند. سخن مفسّرین: «الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الکِتابِ» ۴۴ مجمع: إبن عبّاس گفت: یعنی یهود که تورات کتاب آسمانی آنها است. -قرآن-۱۵-۶۰ «یَشتَرُونَ الضَّلالَةَ» ۴۴ ابو الفتوح نوشته است: زجّاج گفت: برای آن به لفظ اشتراء گفت که ایشان از عوام رشوه ستاندندی، پس بآن ماند که آن بهاء دیانت و هدایت خود کردند، برای اینکه چون آن بستدند اینکه از دست بدادند. -قرآن-۱-۲۶ «وَ اللّهُ أَعلَمُ بِأَعدائِکُم» ۴۵ ابو الفتوح نوشته است: یعنی خدای بدشمنان شما -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۴۱۵] از شما عالمتر تا بایشان گمان خیر نبری و بایشان مشورت نکنی، و از ایشان طلب نصیحت مکنی. «مِنَ الَّذِینَ هادُوا» ۴۶ مفسّرین برای اینکه جمله دو معنی نوشته‌اند: -قرآن-۱-۲۶ ۱- ممکن است اینکه جمله برای توضیح اول آیت پیش باشد و چنین معنی شود: بنگر بآنهائی که دارای کتاب هستند و از ملت یهود که چگونه کلمات و گفته‌های دین را عوض می‌کنند. ۲- ممکن است اینکه جمله مربوط به پیش نباشد و اینکه طور معنی شود: یک دسته از مردم یهود تحریف کلمات می‌کنند. «یُحَرِّفُونَ الکَلِمَ عَن مَواضِعِهِ» ۴۶ طبری: مجاهد گفت: یعنی یهود معنی ظاهری کلمات تورات را عوض می‌کنند. -قرآن-۱-۴۳ «وَ یَقُولُونَ سَمِعنا وَ عَصَینا» ۴۶ طبری: مجاهد و إبن زید گفتند یعنی: سخنان ترا شنیدیم ولی فرمان نمی‌بریم. -قرآن-۱-۳۶ ابو الفتوح: یعنی بطور مسخره اینکه جمله‌ها را می‌گفتند. تنویر المقباس تفسیر إبن عبّاس: یعنی می‌گفتند: ما کلمات تو را شنیدیم ولی در نهان و پوشیده از آن حضرت می‌گفتند: ما اینکه گفته‌ها را نمی‌پذیریم. «وَ اسمَع غَیرَ مُسمَعٍ» ۴۶ طبری: یهودیهای اطراف مدینه اینکه جمله را برای آزار پیغمبر می‌گفتند باین معنی: [بشنو که خدا بگوش تو فرو نکند] و مجاهد گفته است معنی جمله اینکه است: تو بشنو ولی گفتار تو قابل پذیرش نیست. -قرآن-۱-۲۷ فخر: ممکن است اینکه جمله برای احترام باشد و اینکه طور معنی شود: سخن ما بشنو و هرگز ناپسندی بگوش تو نرسد و ممکن است برای اهانت باشد باین معنی: به آن حضرت می‌گفتند، گفتار ما را بشنو و با خود می‌گفتند هرگز شنوا نباشی، و یا اینجور معنی شود: بشنو که سخن مطابق پسند خود نشنوی و کلام خوب بگوشت نرسد. «وَ راعِنا» ۴۶ معنی اینکه کلمه در سوره‌ی بقره مفصّل گفته شده است. -قرآن-۱-۱۲ فخر چند معنی برای اینکه جمله نوشته است: ۱- ممکن است میان خود آنها [صفحه ۴۱۶] اینکه جمله بطور مسخره گفته می‌شده است و بهمین جهت در سوره‌ی بقره نهی شد که آن را با پیغمبر بگویند. ۲- ممکن است معنی اینکه باشد که گوش خود را به سخن ما بدار و خاموش باش تا گفته‌ی ما را بفهمی و اینگونه سخن با پیغمبر دور از ادب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. ۳- ممکن است اینکه جمله را طوری می‌گفته‌اند که در ظاهر [گوش فرا بده] فهمیده می‌شده است اما از اینکه جمله معنی رعونت که حماقت و سستی است منظور داشته‌اند برای دشنام به آن حضرت، ۴- اینکه جمله را طوری می‌گفته‌اند و زبان خود را می‌گردانده‌اند که [راعینا] گفته شود یعنی ای چوپان ما. «لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِم» ۴۶ امام فخر: ۱- فرّاء گفته است: یعنی جمله‌ی [راعنا] را با پیچیدن زبان خود طوری می‌گفتند که دشنام بود و همچنین کلمه‌ی [غیر مسمع] را طوری می‌گفتند که اهانت بود و اینکه است معنی پیچیدن زبان. ۲- آنچه در دل داشتند که بپیغمبر [ص] اهانت کنند طوری می‌گفتند که نمودار نبود و با تغییر زبان معنی بد را بصورت خوب نمودار می‌کردند. ۳- شاید طوری زبان را در دهان میگرداندند و جمله‌ی [راعنا] را تلفّظ می‌کردند که صورت مسخره و ریشخند نمودار می‌شد همانطور که مرسوم مردم است بدهان و زبان کج کردن یکدیگر را ریشخند و مسخره می‌کنند. - قرآن-۱-۲۵ طبری: ضحاک گفت: یعنی عرب مشرک بپیغمبر می‌گفت: بسخن من گوش بده ولی طوری زبان خود را کج می‌کرد و جمله را تلفّظ می‌نمود که معنی جمله عوض میشد. ابو الفتوح نوشته است: اصل [لیّ] پرپیختن باشد [بمعنی پیچیدن و تاب دادن] و مراد لغز است و چیزی که هر کس آن اصطلاح نشناسد نداند. تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی زبان خود را تغییر می‌دادند به دشنام و سرزنش. تفسیر غرائب القرآن نظام نیشابوری: یعنی زبان خود را از سخن درست می‌گرداندند بیهوده و باطل و بجای [انظرنا] یعنی بما توجه داشته باش می‌گفتند [راعنا]. «طَعناً فِي الدِّينِ» ۴۶ امام فخر: مشرکین با یاران خود می‌گفتند: اینکه مرد را -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۴۱۷] می‌دهیم و نمی‌فهمد و اگر پیغمبر باشد زود می‌فهمد در اینکه جمله جهت گفتار آنها توضیح می‌شود که دین را سبک می‌شمردند بحقیر شمردن پیغمبر و با آن حضرت زبان کج می‌کردند برای عیب‌جوئی در دین. «و انظرنا» ۴۶ طبری: إبن زید گفت: یعنی ما را مهلت بده و سختگیری مکن عکرمه و مجاهد گفتند: یعنی سخن ما را بشنو، و إبن جریج از مجاهد نقل کرده است یعنی ما را متوجّه کن و بفهمان. ابو الفتوح: یعنی منتظر باش تا بیندیشیم و سخن تو را بفهمیم. «و اقوم» ۴۶ طبری: یعنی راستتر است و درستتر و بصواب نزدیکتر. «إِلّا قَلِيلًا» ۴۶ مفسّرین برای اینکه کلمه دو معنی نوشته‌اند: ۱- عدّه‌ای کم مؤمن هستند مثل عبد اللّه بن سلام و یارانش، ۲- ایمان آنها کم است که بموسی ایمان دارند و پیغمبران دیگر را قبول ندارند. ممکن است بگوئیم: بمناسبت اوّل آیه که گفته شده است: [أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الكِتابِ] یعنی: بهره‌ای کم از تورات برده‌اند، اینجا هم معنی دوّم بهتر باشد، یعنی همانطور که از تورات کم بهره برده‌اند ایمان آنها هم ضعیف است و کم و لیکن با ظاهر کلمه‌ی قلیلا عدّه‌ی کم مناسبتر است چنانکه در ترجمه نوشتیم. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۲۹۷-۳۳۱ سخن ما: بطوری که در هر جا اسم اهل کتاب و یهود آمده است متذکّر شده‌ایم، اینجا هم می‌گوئیم: قرآن راهنما است و وسیله‌ی تربیت در اینکه دو آیه کتابخوانده‌ها و مردم سرشناس و معروف آن زمان را معرفی می‌کند، و امروز هم از نظر مردم شناسی و معرفی آنهائی که کتابخوانده هستند و مشهور و سرشناس ما را به حال اینجور اشخاص و خود آنها را بزشتی کار خودشان آگاه می‌کند که همین تحصیل کرده‌ها که اختیار اجتماع و زندگی عمومی مردم را در دست دارند و قانون را بمیل خود تعبیر می‌کنند تخصیص می‌دهند نقض می‌کنند اینها مانند همان یهود مدینه هستند که کتاب تورات و وسیله‌ی شرافت و تمدّن خود را بمیل خود تحریف میکردند تا برای خود مقام و اعتبار پابرجا کنند اینکه اهل کتاب هم قانون و کتاب زندگی و نظم [صفحه ۴۱۸] اجتماع را مطابق سود و صرفه‌ی خود تعبیر و اجرا می‌کنند و همان سخنان آن روز یهود که [سمعنا و عصینا] شنیدیم و نپذیرفتیم امروز هم برای هر انحراف و استفاده‌ی مالی از همانجور مردم که اکنون اختیار همه چیز را بدست گرفته‌اند شنیده میشود و می‌گویند شرائط زندگی نمی‌گذارد که ما تسلیم بحقّ باشیم و راضی بحقوق خود و با بسیاری اشخاص که خود را عالم و روشنفکر و وظیفه‌شناس می‌دانند مصادف شده‌ام که براه کج رفته‌اند و اعتراض کرده‌ام و آنها بهانه گرفته‌اند و گفته‌اند: در مملکتی که هزاران خیانت و تضییع حقوق می‌شود اینکه کار کوچک ما ضرر بجائی ندارد اینکه فکر و عمل امروز مطابق آن گفتار و کردار آن روز یهود است که می‌گفتند شنیدیم و نافرمان هستیم.

[سوره النساء [۴]: آیه ۴۷]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ آمِنُوا بِما نَزَّلنا مُصَدِّقاً لِما مَعَكُم مِن قَبلِ أن نَطمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّها عَلى أَدبارِها أو نَلعَنَهُم كَما لَعَنّا أَصحابَ السَّبتِ وَ كانَ أَمرُ اللّهِ مَفعُولاً [۴۷] -قرآن-۱-۲۳۶ معنی لغات: «نطمس» از مصدر طمس بفتح طاء و سکون میم بمعنی نابود کردن، اثر و نشانه‌ی چیزی را پاک کردن، پوشیدن، «ادبار» جمع دبر و دبر با ضم و صدای جلو دال و سکون باء و یا ضمّ باء بمعنی پایان و آخر هر چیز و عقب و دنبال چیزی. «نلعن هم» از مصدر لعن بمعنی خوار کردن، دشنام دادن، طرد کردن و راندن از خیر و خوشی دور کردن. «سبت» روز شنبه، اسب نجیب، مرد زرنگ، آدم بسیار خواب، بچه‌ی بیباک. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: پیغمبر با عدّه‌ای از سران یهود که کعب بن اسید و عبد اللّه بن صوریا در میان آنها بودند فرمود: ای مردم شما از خدا بترسید و دین اسلام را بپذیرید چون خود می‌دانید آنچه می گویم درست است و حق آنها جواب دادند: ما چنین چیزی را قبول نداریم، اینکه آیه برای اینکه گفتگو نازل شد [صفحه ۴۱۹] ترجمه: ۴۷ ای مردم کتابخوانده بگروید باین کتاب که ما فرستادیم با اینکه او دین و کتاب شما را راست و درست می‌داند، و آن را فراگیرید پیش از آنکه فرا رسد روزی که چهره‌ها دگرگون کنیم و روی به پشت بگردانیم و ملعون و رانده و محرومشان کنیم چنانکه اصحاب سبت و مردم متجاوز را گرفتار کردیم، و البتّه کار و فرمان خداوندی انجام شده است [که دیر و زود ندارد]. سخن مفسّرین: «مِن قَبلِ أن نَطمِسَ وُجُوهاً» ۴۷ طبری: إبن عبّاس گفت: -قرآن-۱۵-۵۱ یعنی صورتها از پشت سر بشود و دو چشم از عقب بشود که بعقب راه بروند، مجاهد گفته است: یعنی پیش از آنکه از راه مستقیم بگمراهی برگردانده شوند و ببیراهه بیفتند، إبن زید گفته است: یعنی برگردند بآن جا که از اول مهاجرت کرده بودند که مملکت شام بوده است، و بعضی گفته‌اند: یعنی صورتهاشان مثل پشت گردن موی درآورد و مانند بوزینه صورتها از موی پوشیده شود. ابو الفتوح: ابو الجارود از حضرت امام باقر علیه السّلام نقل کرده است یعنی از راه مستقیم ببیراهه و ضلالت برگردانیم. چنانکه طبری از مجاهد اینکه معنی را نقل کرده است. عبده: یعنی مقاصد شما نابود شود و بآنچه توجّه دارید که نابودی و شکست اسلام است ناامید برگردید و مفتضح شوید. نفحة الرّحمان نهاوندی: از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی شکل صورت که چشم و بینی و گوش باشد نابود می‌شود و مانند سم حیوان و پای شتر صاف میشود. تفسیر المیزان طباطبائی: ممکن است مقصود اینکه باشد: تصرّفی از جانب خداوند در نفوس آنها می‌شود که نهاد آنها دگر شود و بجای پیروی از حقّ و گذشت از باطل پی باطل بروند و از حقّ رو گردان شوند. «کَما لَعَنّا أَصحابَ السَّبتِ» ۴۷ مفسّرین نوشته‌اند: یعنی همانطور که اصحاب سبت بوزینه شدند اینها هم همانند آنها بوزینه و ملعون می‌شوند. و در مجمع از ابو مسلم نقل کرده است: یعنی: بزودی خوار و گرفتارشان می کنیم. و اصحاب سبت آنها -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۴۲۰] بوده‌اند که ممنوع بودند از صید ماهی در روز شنبه و چون ماهیها صیاد نمیدیدند آنروز زیاد جمع می‌شدند آن مردم بطمع افتادند و روز شنبه جلو آبرا می‌بستند و بعد از شنبه ماهی‌ها را می گرفتند چون چنین تدلیسی در وظیفه‌ی خود کردند به صورت بوزینه مسخ شدند. «وَ کانَ أَمرُ اللّهِ مَفعُولًا» ۴۷ مفسّرین دو معنی برای اینکه جمله نوشته‌اند: -قرآن-۱-۳۵ ۱- امر بمعنی کار باشد و معنی چنین می‌شود: کار خداوند انجام شده است، ۲- امر بمعنی فرمان است و معنی جمله اینکه است که در برابر فرمان خداوند سرپیچی و نافرمانی تصوّر ندارد. سخن ما: مفسّرین در معنی آیه و در نتیجه‌ی آن که چگونه وعده‌ای بوده است و با اینکه بیشتر مردم آنها اسلام نپذیرفته‌اند مفاد آیات کی و کجا نمودار شد! بحث مفصّل کرده‌اند، لیکن انصاف اینکه است که اوّل باید بفهمیم آن مردم که روی سخن با آنها بوده است چه فهمیده‌اند تا پس از آن برای ما راه تشخیص آسان شود، پس می گوئیم: ۱- آن روز همان معنی ظاهر را از جمله می‌فهمیده‌اند و به معانی مختلف و تأویلات و تعبیرات توجه نداشته‌اند مثل دیگر گفتگوهای مرسوم میان مردم که همان ظاهر لفظ را می‌فهمند ولی چندی که بر آن می گذرد و دیگران که بخصوصیّت گوینده و شنونده توجه کامل ندارند توجیه و تعبیرهای گوناگون میکنند چنانکه ابو الفتوح گفته است: چون عبد اللّه بن سلام اینکه آیه را شنید بزودی حضور پیغمبر رفت و مسلمان شد و گفت می‌ترسیدم پیش از آنکه بتو برسم رویم را از پشت بگردانند، و نیز طبری گفته است:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کعب الاحبار در زمان خلافت عمر بسفر بیت المقدس می‌رفت از مدینه گذر کرد عمر او را ملاقات کرد و گفت: اسلام بپذیر او گفت: شما در قرآن خود می‌خوانید: [مَثَلُ الَّذِینَ حُمِّلُوا التَّوراةَ ثُمَّ لَم یَحمِلُوها کَمَثَلِ الحِمارِ یَحمِلُ أَسفاراً» و من از آنها هستم که تورات را حمل کرده‌ام، مقصود از آیه آن است: آنها که موظّف بعمل بمفاد تورات شده‌اند و خوانده‌اند و عمل نکرده‌اند مثل خری هستند که کتاب بار دارد، و مقصود کعب در جواب آن است که: قرآن شما آنهائی را سرزنش -قرآن-۹۳۲-۱۰۳۳ [صفحه ۴۲۱] کرده است که بتورات رفتار نکرده‌اند و من چون رفتار می‌کنم مورد سرزنش نیستم و بمفاد قرآن شما کارم پسندیده است و موظّف بپذیرش اسلام نیستم، چون کعب اینکه جور پاسخ داد عمر او را رها کرد و او روانه‌ی سفر خود شد تا بحمص رسید که از شهرهای شام است، آنجا شنید مردی اینکه آیه را می‌خواند: [یا أَیُّهَا الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ تا آخر] کعب گفت: ای خدا ایمان پذیرفتم ای خدا مسلمان شدم و میترسید که مفاد اینکه آیه او را فرا گیرد و چون از شام برگشت بیمن نزد خانواده‌ی خود، همه را مسلمان کرد و بمدینه آورد، با صرف نظر از درستی و نادرستی اینکه حکایتها معلوم است که قرآن برای سخن گفتن با مردم بوده است، و هرچه می‌شنیده‌اند خوب می‌فهمیده‌اند یا می‌پذیرفته‌اند و یا از خود سرسختی و لجاج می‌نموده‌اند پس ما برای اینکه بدانیم آن روز چه مقصودی از اینکه جمله‌ها بوده است کافی است که معنی ظاهر کلمات را در نظر بگیریم و بگوئیم: آن مردم سوابقی را می‌دانسته‌اند و در نظر یهود و کتابخوانده‌ها قضیّه‌ی اصحاب سبت روشن و معلوم بوده است و اینکه جمله‌ها با اینکه سبک تهدید و تذکر گذشته‌ی دردناک که یاد آن آنها را می- لرزاند بسیار مؤثّر بود در تحریک و تخویف آن مردم چنانکه اثر کرد و برای همیشه هم تأثیر خاص خود را باقی گذارده است. -قرآن-۳۳۴-۳۷۵ ۲- بطوری که در مقدمّه‌ی جلد اوّل نوشته‌ام بقول گوته شاعر آلمانی: کسیکه اول قرآن را می‌خواند و نمی‌فهمد در نظرش ناپسند و زننده است ولی آنکه مأنوس بسبک و جملات قرآن می‌شود مجذوب آن می گردد، اکنون اینکه آیه برای ما کتاب- خوانده‌ها که آشنا بتاریخ و سیر و عبر روزگار هستیم تهدید سختی است که مغرور بوکالت و وزارت و ثروت نشویم و از دل و جان مؤمن بوظیفه‌ی خود باشیم و از حدود خود تجاوز نکنیم که امر خدا و فرمان او تخلف ندارد، بهترین نمونه‌ی نموداری اینکه گونه تهدید دو جنگ جهانی است که در اینکه مدّت کوتاه عمر ما چه گونه قدرتها و ثروتها را نابود کرد و هزاران بار بدتر از قضیّه‌ی اصحاب سبت و برگشتن صورتها به عقب میلیونها مردم گرفتار شدند، مانند آثار منقول از بمب اتم در جزایر هیروشیمای [صفحه ۴۲۲] ژاپن که نقل کرده‌اند: هر که در جریان امواج آن بوده است شکلش عوض شده است.

[سوره النساء [۴]: آیات ۴۸ تا ۵۰]

إِنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ أَن یُشرَکَ بِهِ وَ یَغفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَن یَشاءُ وَ مَن یُشرِک بِاللّهِ فَقَدِ افتَری إِثماً عَظِیماً [۴۸] أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ یُزَکُّونَ أَنفُسَهُم بَلِ اللّهُ یُزَکِّی مَن یَشاءُ وَ لا یُظلَمُونَ فَتِیلًا [۴۹] انظُر کَیفَ یَفتَرُونَ عَلَی اللّهِ الکَذِبَ وَ کَفی بِهِ إِثماً مُبِیناً [۵۰] -قرآن-۱-۳۵۸

معنی لغات: «یشاء» از مصدر مشیئه و مشائه بمعنی خواستن و تقدیر کردن خداوند. «افتری» از مصدر افتراء بمعنی تهمت زدن و نسبت دروغ دادن. «فتیلا» نخ پیچیده شده که در فارسی هم فتیله می گویند شکاف و فضای وسط دانه‌ی خرما. جهت نزول: اسباب النزّول سیوطی: ابو ایوب انصاری گفت: مردی نزد پیغمبر آمد و عرض کرد: برادر زاده من از اعمال حرام خوددار نیست پیغمبر پرسید در دین خود چگونه آدمی است! عرض کرد: خداپرست و نمازخوان است، فرمود اوّل باو بگو دینت را بمن ببخش، اگر پذیرفت از او دینش را خریداری کن، چون آن مرد رفت و از او خواست و او نپذیرفت برگشت حضور پیغمبر و نتیجه را عرض کرد، آن حضرت فرمود: پس معلوم می‌شود دین خود را سخت دوست دارد آنگاه آیت ۴۷ [إِنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ] تا آخر نازل شد. در مجمع البیان از کلبی نقل کرده است: اینکه آیه برای وحشی قاتل حمزه‌ی عموی پیغمبر و رفقای او نازل شد. و تفصیل آن بود که او غلام بود و آقای او وعده کرده بود که اگر حمزه را بکشد آزادش کند و چون آزادش نکرد و بمکّه رفت او و یارانش از کار خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پشیمان شدند و به پیغمبر نوشتند ما از کار خود پشیمان شدیم و مایل باسلام هستیم لیکن شنیدیم که تو آنگاه که بمکّه بودی گفتی [وَ الَّذِینَ لا یَدعُونَ مَعَ اللّهِ إلهاً آخَرَ وَ لا یَقتُلُونَ النَّفسَ الَّتِی حَرَّمَ اللّهُ إلّا بِالحَقِّ وَ لا -قرآن-۵۰۲-۵۲۹-قرآن-۹۹۲-۱۱۲۵ [صفحه ۴۲۳] یَزنُونَ تا آخر آیات] و چون مفاد اینکه آیات محروم می‌کند کسان مشرک و قاتل و بزهکار را و ما هم همه‌ی اینها را مرتکب شده‌ایم نمی‌توانیم اسلام بپذیریم، چون نامه‌ی آنها به پیغمبر رسید اینکه آیات نازل شد: [إلّا مَن تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً تا آخر] پیغمبر اینکه آیات را برای آنها فرستاد چون مفاد اینکه آیات اینکه است: آنکه توبه کند و کار نیک آمرزیده است، آنها در جواب نوشتند: اینکه شرط سخت است که کار نیک باید انجام داد و ما میترسیم که نتوانیم انجام دهیم، چون نامه دوم آنها به پیغمبر رسید، اینکه آیه نازل شد: [إنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ أن یُشرَکَ بِهِ تا آخر] پیغمبر اینکه آیه را در جواب آنها نوشت، آنها در جواب نوشتند آخر اینکه آیه هست آنکه را خدا بخواهد می‌آمرزد و شاید خدا نخواهد که ما را بیامرزد، چون نامه‌ی آنها رسید، اینکه آیه نازل شد: [یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسرَفُوا عَلی أَنفُسِهِم لا تَقنَطُوا مِن رَحمَةِ اللّهِ إنَّ اللّهَ یَغفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً] پیغمبر اینکه آیه را برای آنها فرستاد، وحشی و یارانش خواندند و اسلام پذیرفتند. و هم مجمع البیان از ابو محلز نقل کرده است که عبد اللّه عمر گفت اینکه آیه برای مؤمنین نازل شد چونکه اینکه آیه [قُل یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسرَفُوا عَلی أَنفُسِهِم تا آخر] نازل شد، پیغمبر آنرا بر منبر خواند، مردی برخواست و گفت: مطابق اینکه آیه اگرچه کسی مشرک باشد بایستی آمرزیده شود و تا سه مرتبه اینکه را گفت و پیغمبر سکوت کرد و جواب او را نداد، آنگاه اینکه آیه نازل شد [إنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ تا آخر] و آن را در سورت زمر و اینکه را در سورت نساء ثبت کردند، و باز از مطرف بن شخیر نقل کرده است که عمر گفت در زمان پیغمبر اگر از مردم بزهکار کسی می‌مرد او را مستحقّ آتش می‌دانستیم و شهادت می‌دادیم که او جهنّمی است، چون اینکه آیه نازل شد، ما از شهادت خود دست برداشتیم. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۲۳۷-۲۸۳-قرآن-۶۱۰-۶۵۶-قرآن-۸۹۲-۱۰۲۳-قرآن-۱۲۵۴-۱۳۱۱-قرآن-۱۵۶۲-۱۵۸۸ ترجمه: ۴۸ مردم بدانند که خداوند نمی‌آمرزد آن را که مشرک باشد و معتقد بخدایان ساخته‌ی خود و جز اینکه را می‌آمرزد اگر بخواهد [و آن را که بسرنوشت او کرده] و آنکه برای خدا شریک آورد دروغ گفته است و گناه بزرگ کرده. جهت نزول دو آیت دیگر: در مجمع نوشته است: از حضرت امام باقر [ع] روایت [صفحه ۴۲۴] شده است که چون یهود و مسیحیها می‌گفتند: ما فرزندان و دوستان خدا هستیم و فقطّ کسی لایق بهشت است که یهودی یا مسیحی باشد اینکه دو آیه نازل شد: [أَ لَم تَرَ إلَی الَّذِینَ] و طبری نقل کرده است که بچه‌های صغیر خود را پیشوا در انجام اعمال مذهبی خود قرار می‌دادند و می‌گفتند اینها که گناه ندارند، پس وسیله‌ی آمرزش گناه ما هم می‌شوند، اینکه دو آیه برای توبیخ آنها از اینکه فکر و عمل نازل شد. -قرآن-۱-۳۳ ترجمه: ۴۹ بنگر ای پیغمبر باین مردم که می‌خواهند خود را از هر پلیدی پاکیزه بدارند لیکن هر کس که بمشیت و مصلحت ازلی بایستی پاکیزه شود، البته پاک خواهد شد و کمترین ستم بکسی نمی‌شود، ۵۰ ولی تو ببین که اینکه مردم چگونه بر خدا دروغ می‌بندند [و آنچه را خود می‌خواهند وسیله‌ی آمرزش از جانب خدا می‌پندارند] و همین گناه و تهمت آشکار آنها بس است برای پلیدی‌شان. سخن مفسّرین: «إنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ أن یُشرَکَ بِهِ وَ یَغفِرُ ما دُونَ ذلِکَ» ۴۸ طبری: عبد اللّه عمر گفت: ما دسته‌ی اصحاب پیغمبر [ص] یقین داشتیم که شخص مال یتیم خوار و شاهد بدروغ و بدرفتار با خویشاوند مستحقّ جهنّم است تا آنگاه که اینکه آیه نازل شد، آنوقت متوجّه شدیم که مردم بزهکار و مرتکب گناه کبیره در مشیت خدا است و مربوط بسرنوشت او است که مشمول عفو یا عذاب شود در صورتی که گناهش شرک بخدا نباشد. -قرآن-۱۵-۹۰ ابو الفتوح نوشته است: جابر بن عبد اللّه روایت کرد: که رسول صلّی اللّه علیه و آله گفت: مغفرت و آمرزش ببنده فرود میآید مادام تا حجاب نباشد، ما گفتیم ای رسول حجاب چیست! گفت شرک بخدا، آنگه اینکه آیت بخواند: [إنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ تا آخر]. -قرآن-۲۴۵-۲۷۱ کشف الاسرار نوشته: امیر المؤمنین علیّ[ع] مردی را دید سر در پیش، افکنده یعنی که پارسام گفت: ای جوانمرد اینکه پیچ که در گردن داری در دل آر، که خدای در دل می‌نگرد. امام فخر: برای جهت اتّصال اینکه آیه بآیات جلو گفته است: چون در آیت [صفحه ۴۲۵] جلو تهدید یهود شده است، اینکه آیه نشان داده است که آنها مشرک هستند و غیر قابل رحمت.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبده: مشرک الوهیّت یعنی اعتقاد بتسلط و قدرت کسی غیر از خداوند بر حوادث علاوه بر اسباب طبیعی و علل ظاهری و علت اینکه هر گناهی آمرزیده می‌شود بجز شرک آن است که دین توحید برای بشر معیّن شده است تا نفوس تزکیه شوند و روحها پاک شوند و سطح فکر و عقل بالاتر برود از اعتقاد بقدرت مخلوق ناچیز، ولی شرک برخلاف توحید آخرین درجه‌ی انحطاط و تنزّل فکر است و موجب تولید رذائل و دنائت نفس انسانی است چون معنی شرک بالا بردن مخلوقی است بیچاره ببالاترین درجه‌ی قدس و پاکیزگی و دوری از عیب و نقص تا مرتبه‌ی قدرت و توانائی مانند قدرت خداوند و جهت سعادت موحد و شقاوت مشرک آن است که روح شخص خداپرست در مرتبه‌ی عالیه است که معصیت و نافرمانی نمی‌تواند آن را از درجه‌ی خود فرود آورد و در پهلوی ارواح پست مشرکین قرار دهد، زیرا خیر- شان که توحید است زیادتر است از شر آنها که معصیت باشد ولی ارواح مشرکین چون در مرتبه‌ی نازله‌ی ذلّت و پستی باقی است اعمال نیک نمی‌تواند آنها را بالا ببرد. پس گناه موحّدین زود آمرزیده می‌شود چون روح در درجه‌ی عالیه است و متوجه بخیر و سعادت و آماده‌ی برای توبه است که در قرآن توصیف شده‌اند: [إِذا مَسَّهُم طائِفٌ مِنَ الشَّیطانِ تَذَکَّرُوا] یعنی اگر شیطان آنها را غافل کند زود خبردار می‌شوند. -قرآن-۱-۵۵ سخن ما: ۱- در محرومیّت مشرک از آمرزش باید بچند مطلب توجّه شود: اول- شرک یعنی کفر و ناشناسی آفریننده و بریدگی و عدم ارتباط با حقیقت آفرینش خواه بطور کلّی انکار شود یا عقیده بتعدّد و تشریک باشد، دوّم ایمان به توحید و خداشناسی یعنی عقیده و باور داشتن یک قدرت لایزال یعنی توانائی بی‌آغاز و انجام که آفرینش بهر معنی که تصوّر کنیم نموداری ناچیزی است از اینکه قدرت که در آن هیچ نقص و ضعف تصوّر ندارد و همه‌ی صفات جمال و جلال و ثبوتی [صفحه ۴۲۶] و سلبی که کتابها از آنها پر شده است همه و همه از همین قدرت مفهوم است و بس، سوّم در اینکه کره‌ی زمین و مرکز زندگی ما انسان موجودی است دارای فکر و اراده‌ی وسیع و دامنه‌دار که موجودات دیگر با او برابری نمیکنند، و تمام برتری او برای همین خاصیت نفسانی او است که نمونه‌ای است از حقیقت قدرت لا یزال. چهارم، انسان ممکن است برخلاف سایر موجودات موفق شود بسعادت دیگری غیر از بهره‌های اینکه عالم مادّی، و معلوم است که موجب آن توفیق و سعادت همین فکر و اراده‌ی او است، و البته اینکه فکر و اراده وقتی کامل است و مؤثّر در سعادت عالم دیگر که با حقیقت و اصل آفرینش و ریشه‌ی خود مربوط شود و از آن بریده و جدا نباشد، و مؤمن بآن باشد. زیرا ارتباط طبیعی موجودات بآفریننده در همه یکسان است چون اصل و ریشه‌ی همه‌ی اینها آن قدرت بی‌آغاز و انجام است، پس انسان که موجودی است دارای برتری فکر و اراده و میخواهد از اینکه برتری در عالم دیگر بهره‌مند شود، و بحقیقت و عالم خداوند متصل شود بایستی در اینکه عالم باراده‌ی خود اتّصال، و ارتباط با اصل آفرینش پیدا کند و غیر از ارتباط طبیعی مشترک رابطه‌ی خاص دیگری هم داشته باشد تا در عالم دیگر هم ارتباط و وابستگی نصیبش شود، پنجم، مغفرت در اصل لغت بمعنی پوشیدن است، و عفو و گذشت از گناه فروع همین معنی است که پرده‌پوشی بر گناه و محو آثار آن باشد و پس از آنکه معنی شرک و مغفرت معلوم شد اینهم معلوم است که شرک چیزی نیست قابل پوشیدن و درگذشتن. اکنون نتیجه‌ی اینکه پنج مطلب را باین صورت بیان میکنیم: ۱- انسان باید بسعادت در عالم دیگر موفق شود و مغفرت و آمرزش برای همین است که موانع وصول بسعادت مرتفع شود. ۲- رسیدن بآن سعادت فقط برای انسان است که دارای امتیاز فکر و اراده است و با فکر و اراده خود را با خداوند مربوط کرده است، و باندازه‌ی فکر و عقل خود مؤمن شده و آفریننده‌ی خود را شناخته است. ۳- آنکه مشرک و کافر است چون اینکه رابطه را ندارد از سعادت عالم دیگر محروم است. ۴- چون کفر و عدم ارتباط با آفریننده- یعنی محرومیت از سعادت در عالم دیگر، پس مغفرت و آمرزش با اینجور شخصیّت [صفحه ۴۲۷] سازگار نیست و محال است شخص کافر آمرزیده شود، بعلاوه که چون مغفرت بمعنی پوشیدن و نابودی گناه و یا عیب است آدم بیدین کاری نکرده است که آنرا خدا بپوشاند و از آن در گذرد بلکه کفر و شرک خاصیت نفسانی او است که قابل جدائی از او نیست. صفیعلیشاه در تفسیر خود مطلب آخرین که ما گفتیم باهل معرفت نسبت داده است و گفته است: شرک اندر نزد اهل معرفت || ذنب نبود سوء ذات است و صفت گفت ز آنرو ذنب را بخشم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تمام || لیک مشرک نیست مغفور از کلام هست ممکن جامه را کردن بدل || نی که تن یا شکل را اندر مثل زان که آن شیئیت شیء است و بس || نی فعالی کان شود زایل ز کس شرک انکار از وجود واجب است || نی ذنوبی کان برحمت جاذب است ۲- در جمله‌ی [یَغفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَن یَشاءُ] بطور مقدّمه میگوئیم: موجودات پیوسته در تغییر و تبدیل هستند و صورتهای مختلف بآنها داده میشود و البتّه معدوم نمیشوند و از صورتی بصورت دیگر تبدیل میشوند و در ضمن اینکه تبدیل، یا ترکیب موادّی است و یا تجزیه‌ی آنها مثلا نطفه‌ی حیوان با ترکیب مواد مناسب به تدریج بصورتهای مختلف از جنین تا آخرین مرتبه‌ی رشد نمودار میشود و باز تجزیه میشود تا از صورت حیوانی بصورت مواد دیگر عوض میشود مثلا نطفه‌ی گوسفند تبدیل میشود به بره‌ی شکمی که خود موضوع مخصوصی است و از آن غذای مطبوع درست میکنند، پس از آن بره‌ی شیری میگویند و بعد شیشک میشود و پس از آن پخته و بعد قوچ و بعدها لاشه‌ی دکان قصابی و از آنجا در آشپزخانه‌ها بصورت انواع غذاها تبدیل میشود، و چنانکه می‌بینیم و می‌شنویم مراحلی را برگذار می‌کند که در هر مرحله دارای صورت مخصوص و نام مخصوص بآن صورت و خواص منحصر بآن صورت است. انسان هم در همین شرایط زندگی میکند و همین‌جور مراتب و تغییرات را می‌پیماید بعلاوه مراتب مختلف اخلاقی، چنانکه می‌بینیم یکنفر در اول جوانی بسیار تندخو و بدرفتار است و -قرآن-۱۹-۵۹ [صفحه ۴۲۸] بتدریج بهتر و ملایمتر می‌شود تا بمرتبه‌ای می‌رسد که ممکن است خوشخوتر و خوشرفتار ترین مردم بشود، پس از اینکه مقدّمه میگوئیم: جمله‌ی [یَغفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَن یَشاءُ] در آن روز که پیغمبر برای مردم قرائت فرمود آنها خوب فهمیدند و استفاده کردند، و ما امروز نمیتوانیم معنی ظاهری جملات را تصوّر کنیم زیرا مغفرت بمعنی پرده‌پوشی و گذشت از گناه در صورت میل و خواهش، در موجودات ارباب قدرت و مردم خودخواه تصوّر دارد، لیکن خداوند که مطابق مصلحت برای هر چیز اثر خاص قرار داده است، اگر بخواهد ببخشد تصوّر ندارد، چون نقص و تغییر و دگرگونی در پیشگاه خداوند قابل فرض نیست تا بگوئیم اگر بخواهد می‌بخشد، اگر نخواهد نمیبخشد، پس باید بفهمیم معنی یشاء چه چیز است اینکه است که میگوئیم: همانطور که در معنی لغت نوشتیم مقصود از اینکه جمله ممکن است اینکه باشد: با توجه بآنچه در مقدّمه نوشتیم خداوند غیر از کفر را میامرزد برای آنکه مراتب تحول اخلاقی را برگذار میکند و اعمال خلاف و نابجا مرتکب میشود و باز پشیمان و خوشرفتار می‌شود و گاه از آداب نفسانی منحرف می‌شود و گاه از اینکه جهت بصلاح برمیگردد و در رفتار با مردم و روش اجتماعی بد کردار میشود تا آنگاه که دم مرگ است و موقع عوض شدن صورت انسانی او فرا میرسد اگر صالح و خوشرفتار بود و در ضمن صورت انسان خوب نمودار بود تا زندگی را ترک- کرد البتّه مطابق مشیت و تقدیر و سرنوشت مشمول مغفرت است، و گر نه بصورت بد- کرداران و مردم زشت رفتار و بدکردار از دنیا رفت مطابق سرنوشت و تقدیر وسائل سعادت خود را فراهم نکرده است و از مغفرت خداوند محروم است. -قرآن-۱۵۲-۱۹۲ ۳- از جمله‌ی [أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ یُزَکُّونَ أَنفُسَهُم- تا آخر] اینکه آیه بصورت خطاب به پیغمبر آغاز شده است، شاید در آن اشارت لطیفی باشد که زشتی فکر و عمل اینگونه مردم بآن درجه است که خود قابل گفتگو نیستند و فهم آن ندارند که درک سخن بنمایند مانند اینکه برای تنبیه کودک نالایق با اولیای او معایبش را میشمارند، در اینکه آیه ببیان تعرض به پیغمبر که اختیاردار آنها است اینکه عیب بزرگ یادآوری شده است تا بشنوند و بصلاح آیند، و برای هر کس بشنود وسیله‌ی، -قرآن-۱۸-۷۳ [صفحه ۴۲۹] راهنمائی باشد که موجبات ارضای نفس و وسائل مجعول برای تطهیر خود از کثافات اخلاقی علاوه بر اینکه نتیجه ندارد، اثر معکوس دارد چنانکه در آیت دوّم یادآوری شده است که اینکه عمل تهمت بخدا است و گناه آشکار، و اگر امروز بطرز فکر مردم دقّت کنیم بیشتر گرفتار اینکه خودپرستی و ارضای نفس هستند، بطوریکه در جلو چشم ما هست کارهائی که بنام شعائر دین یا مذهب انجام میشود و یا بنام طرفداری فقرا و بیچارگان و یا اجرای قانون و رعایت حقّ و عدالت چیزی میگویند و عملی انجام می- دهند چون پرده از روی آنها برداشته شود تمام خود گول زدن است و وسیله‌ی دل- خوشی خود و دیگر خبری نیست: اینکه شعر مثنوی در دفتر پنجم مناسب است با حال اینگونه مردم: نعل بینی باژگونه در جهان || تخته بندان را لقب آمد شهان همچو گور کافران بیرون حلل || و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اندرون قهر خدا عزّ و جلّ چون قبور آنرا محصّص کرده‌اند || پرده‌ی پندار پیش آورده‌اند طبع مسکینت مجصص از هنر || همچو نخل موم بی‌برگ و ثمر

[سوره النساء [۴]: آیات ۵۱ تا ۵۵]

أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الكِتابِ يُؤمِنُونَ بِالجِبتِ وَ الطّاغُوتِ وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هؤُلاءِ أَهدى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا [۵۱] أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّهُ وَ مَن يَلعَنِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيراً [۵۲] أَم لَهُم نَصِيبٌ مِنَ المُلكِ فَإِذاً لا يُؤتُونَ النّاسَ نَقِيراً [۵۳] أَم يَحسُدُونَ النّاسَ عَلى ما آتاهُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ فَقَد آتَينا آلَ إِبراهِيمَ الكِتابَ وَ الحِكمَةَ وَ آتَيناهُم مُلكاً عَظِيماً [۵۴] فَمِنهُم مَن آمَنَ بِهِ وَ مِنهُم مَن صَدَّ عَنهُ وَ كَفى بِجَهَنَّمَ سَعِيراً [۵۵] -قرآن-۱-۶۱۸ معنی لغات: جبت- بت، جادوگر، غیبگو، لغو و بیهوده، خداهای خیالی [صفحه ۴۳۰] مردم. طاغوت- نام بتهای عرب لات و عزّی و شیطان، رهبر گمراهی مردم یهود و مسیحی بیدین و مردود، و بمعنی جبت. نقیر- لکه و سوراخ کم که در دانه‌ی خرما- نمودار میشود. صدّ- از مصدر صدود بر وزن فعول با ضمّ فاء و صدّ بر وزن فعل بفتح بمعنی جلوگیری و منصرف کردن. شأن نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفت: کعب بن اشرف بمکه رفت، قبیله‌ی قریش باو گفتند ببین اینکه مرد [یعنی پیغمبر] بیچاره که نه فرزند و خویشاوند دارد و نه قدرت و عزّت دارد یک نفری قیام کرده است و ادّعا میکند که بر ما برتری دارد، با اینکه ما خادمان و دربانان کعبه هستیم. و مواظب حاج و سرپرست آنها هستیم و سقایت و آب دادنشان بعهده‌ی ما است، او گفت: شما از او بهتر هستید آیت «إِنَّ شانِئَكَ هُوَ الأَبتَرُ» و دو آیت ۵۰ و ۵۱ از «أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الكِتابِ، تا فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيراً» برای معرفی آنها نازل شد، و هم سیوطی نوشته است إبن اسحاق از إبن عبّاس نقل کرده است: مردم یهود از قبیله‌ی قریش و غطفان و بنی قریظه عده ای فراهم کردند برای هجوم بمدینه و نابودی پیغمبر در جنگ خندق، و پیشقدم های آنها حیّی بن اخطب بود و سلام بن ابی الحقیق و ابو رافع و ربیع بن ابی الحقیق و ابو عماره و هوزه بن قیس و عده‌ای از بنی نضیر که نزد قریش رفتند و گفتند: اینکه عده علمای یهود و دانشمندان بعلوم و کتب پیشینیان هستند، شما از آنها بپرسید که دین شما بهتر است یا دین محمّد، چون اینکه سؤال شد، آنها جواب دادند: دین شما بهتر است شما براه راست نزدیکتر هستید، از او و پیروانش، اینکه آیات از «أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ تا مُلكاً عَظِيماً» در توصیف اینکه مردم نازل شد و در مجمع البیان است: -قرآن-۴۵۱-۴۸۴-قرآن-۵۰۸-۵۷۲-قرآن-۵۷۹-۶۰۸-قرآن-۱۳۲۱-۱۳۵۲-قرآن-۱۳۵۸-۱۳۷۴ بیشتر مفسّرین معتقدند که پس از جنگ احد چون کعب بن اشرف با هفتاد نفر از، یهود رفت بمکه تا مردم آنجا را تحریک کند بر جنگ با پیغمبر و خودشان از فشار پیمانی که با آنحضرت برقرار کرده بودند آسوده شوند، مردم آنجا باو گفتند شما و محمّد هر دو کتابی برای خود دارید و ما مطمئن نیستیم که اینکه مسافرت و خواهش شما سازش با محمّد باشد، اگر میخواهی با شما موافقت کنیم باین دو بت که اینجا داریم سجده کن [صفحه ۴۳۱] تا بدانیم راست میگوئی و با شما همراه شویم، کعب ببتها سجده کرد و جمله‌ی «يُؤمِنُونَ بِالجِبتِ وَ الطّاغُوتِ» برای معرفی او نازل شد، و کعب گفت ای مردم مکه بیائید سی- نفر از ما و سی نفر از شما جگرهای خود را بکعبه بچسبانیم و باین وسیله با خدای اینکه- خانه پیمان برقرار کنیم که کوشش نمائیم بجنگ و نابودی محمّد، آنها قبول کردند، و انجام دادند و پس از آن ابو سفیان بکعب گفت: ما بیسواد هستیم و شما مردم کتاب- خوانده، بگو بدانم ما بحق و راه راست نزدیکتریم یا محمّد، او گفت: مراسم مراسم و دین خود را بگو تا تشخیص دهم، گفت: ما دسته‌های شتر برای حاج میکشیم و بآنها آب می- دهیم، و مهماندار هستیم، و رعایت خویشاوند میکنیم، و طواف کعبه و تعمیر آن بعهده ما است، و ما مردم حرم هستیم لیکن محمّد از حرم و خویشاوندان خود دوری کرد، و دین پدر و مادر خود را رها کرد، و دین ما قدیمی است و او چیز تازه‌ای آورده است، کعب گفت: سوگند بخدا راه شما راستتر و درست‌تر است، آیت «أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ» برای اینکه گفتگوی آنها نازل شد. -قرآن-۸۶-۱۲۵-قرآن-۱۰۲۱-۱۰۵۳ ترجمه: ای محمّد [ص] ۵۱ نبینی آن کسان که بهره‌ای از کتاب دارند [و سواد خواندن و نوشتن تورات] بخدایان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ساختگی مؤمن میشونـد و برای کافران میگوینـد پیروان اینکه بتان راه‌شان راسـتتر است از مسـلمانان ۵۲ اینگونه مردم را خـدا لعنت کرده است، و آن را که او لعنت کرده است تو برای او یـاری و یاوری نیابی ۵۳ [اینکه یهودیها که چنین داوری میکنند و بت‌پرستان را برتر میداننـد] آیـا خود سـرمایه و فرمـانبری دارنـد! که اگر چنین باشـد چنـدان بینی هسـته‌ی خرما بکس نبخشـند، و یا [اگر اینکه داوری‌شان] از حسـد ۵۴ بر آن مردم اسـت کـه خـدا از فزونی خزانـه‌ی خـود بر آنـان بخشـیده [و قرآن و دیـن بآنهـا داده است] که بفرزنـدان ابراهیم نیز کتـاب و حکمت دادیم و پادشـاهی بزرگ و از آنهـا ۵۵ [نیز بماننـد شـما] دسـته‌ای به حق گرویدند و گروهی جلوگیر آن شدند، و آتش دوزخ بس بود برای سوزاندن ایشان. سـخن مفسّـرین: «أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ» ۵۱ طبری: یعنی: ای محمّد آیا نمی بینی بدیـده‌ی دل. «بِالجِبتِ وَ الطّاغُوتِ» ۵۱- طبری و دیگران از مفسّـرین قدیم -قرآن-۱۵-۴۷-قرآن-۱۰۵-۱۳۲ [صفحه ۴۳۲] نقـل کرده‌انـد که هر کسـی در مقصود از اینکه دو کلمه چیزی نوشـته است: از ضـحّاک و مجاهـد نقل شـده است که آنها گفته‌اند مقصود سـران یهود مثل کعب و حیّی بن- اخطب است، و عکرمه گفته است: مقصود آن مرد غیبگو است بنام ابو برزه که مسـلمانان هم نزد او میرفتنـد و احترامش میکردنـد. طبری خود نوشـته است: بهترین معـانی اینکه کلمات اینکه است: بنگر بآنها که میپذیرنـد و تصـدیق میکننـد چیزهـائی غیر از خداونـد را. و اینکه معنی بـا تمام آنچه گفته‌انـد مطابق میشود چون رؤساء یهود یا غیبگویان را هم مردم تصدیق و اطاعت میکردند اگرچه برخلاف فرمان خدا و دین بود. ابو الفتوح: بعضـی قاریها قرائت کرده‌اند: «أَ لَم تَرَ» با سـکون را و اینکه لغت بعضـی عربها است که در همه‌ی اینطور فعلها با سکون آخر تلفظ میکنند. -قرآن-۴۳-۵۷ «أَم لَهُم نَصِیبٌ مِنَ المُلکِ فَإِذاً لا یُؤتُونَ النّاسَ نَقِیراً» ۵۳ طبری: یعنی یهودیـان بچیز انـدک بی‌ارزش بخیل هسـتند اگرچه پادشاه باشـند و چیزهای پر قیمت در اختیار داشته باشند. -قرآن-۱-۷۷ ابو الفتوح: بعضـی اینکه آیه را چنین معنی کرده‌انـد: اینکه یهودیها که می- گوینـد اعراب قریش براه راست هسـتند نسبت بمسلمین، آیا اینها پیغمبر هستند که حکم میکنند بهدایت عده‌ای و گمراهی دیگران، یا بهره‌ای از حکومت و سـلطنت دارنـد که برای یکعـده بر ضـرر عده دیگر فرمان صادر میکنند! پس آنها نمیتوانند بی‌مقدار- ترین چیزی بمردم ببخشـند. مجمع: پس از آنکه در آیت جلو نقـل شـد که یهود قریش را بهتر و براه راست معرفی کردنـد اینجا گفته شـده است: در اختیار آنها نیست حکومتی تا چنین حکمی بکنند، و بعضـی گفته‌اند: مقصود از ملک ادعای یهود است که میگفتند: در آینده، کسـی از ما قیام میکنـد که دین مـا را تـازه کنـد و حکومت در اختیار ما باشـد، در برابر اینکه- ادعا باین جمله تکـذیب ادعای آنها شـده است و در دنباله‌ی آن گفته شده است که اگر حکومت همه‌ی جهان با آنها باشد کمترین چیز بکسـی نمیدهند، و در تفسیر إبن [صفحه ۴۳۳] عبّاس است یعنی به پیغمبر و پیروانش چیزی نخواهند داد، و بعضـی گفته‌اند: چون آنها باغ و بستان و سرمایه‌ی زیاد داشتند و بکسی چیزی نمیدادند، جمله‌ی آخر برای معرفی آنها است. فخر: بعضی گفته‌اند: چون یهود ادّعا میکردند که ما بیشتر استحقاق حکومت و پیغمبری داریم و نبایـد پیرو محمّـد بشویم، بـا اینکه آیه آنهـا را توبیـخ کرد، و دیگری گفته است مقصود از ملـک تملیـک است و بخشـیدن یعنی اگر میتوانسـتند بکسـی چیزی ببخشـند میتوانسـتند جلوگیر مقام نبوّت بشوند ولی نه مال دارند و نه اگر داشـته باشـند میدهنـد. «أَم یَحسُدُونَ النّاسَ» ۵۴ مجمع: إبن عبّـاس و ضـحّاک و سـدّی گفته‌انـد مقصود از کلمه‌ی «النّـاس» پیغمـبر است که یهود نسـبت باو حسد داشـتند که بمقام نبوّت رسیده است و نه نفر زن دارد، و میگفتند اگر پیغمبر باشد باید فکر نبوّت او را از توجّه بزنها باز دارد، اینکه آیه بآنها جواب داده است که اینکه فضیلت منحصر بمحمّد نیست که آل ابراهیم حکومت و نبوّت داشته‌اند و داود و سلیمان زنهای متعـدّد در اختیار داشـته‌اند. و بعضـی گفته‌انـد: چون دین بوجود پیغمبر پیدا شده است پس حسد بر پیغمبر [ص] یعنی حسد بر دین و مردم، از اینکه جهت کلمه‌ی «النّاس» گفته شده است و از امام باقر روایت شده است: مقصود از «النّاس» پیغمبر اسـت که مقام نبوّت باو رسـیده است و امامت باولادش، و ابو صباح کنانی از امام صادق [ع] روایت کرد که فرمود: ما هستیم آن مردم که بر آنهـا حسـد بردنـد و در اینکه آیه یـاد شـده است: -قرآن-۱-۲۸ «أَم یَحسُـدُونَ النّاسَ»، و قـولی دیگر آن اسـت که «النّـاس» یعنی پیغمبر، و دیگران که در آیت جلو قریش را در هـدایت بر آنها ترجیـح داده‌اند. إبن جریج گفته است: مقصود عرب است که چرا از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنها پیغمبر پیدا شود. -قرآن-۱-۲۸ «وَ آتَیناهُم مُلکاً عَظِیماً» ۵۴- طبری: در میان عرب اصطلاح معروفی است که ملک و پادشاهی سلیمان را ملک عظیم مینامند، پس مقصود مملکت پهناور سلیمان است. -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۴۳۴] مجمع: مجاهد گفت: یعنی مقام نبوّت، سدی گفت: یعنی بهره‌ی از زنهای بسیار، و دیگری گفته است: یعنی حکومت و نبوت. «فَمِنهُم مَن آمَنَ بِهِ» ۵۵- مجمع: مجاهد گفته است: یعنی بعضی از یهود مؤمن به پیغمبر شده‌اند و بعضی رو گردان از او، پس اینکه مخالفتها و حسد مانع از ایمان یک عده‌ی از خود آنها نشده است. دیگری گفته است: یعنی بعضی از مردم ابراهیم مؤمن باو شده‌اند و بعضی مخالف همانطور که نسبت بمحمّد مردم دو دسته هستند مؤمن و کافر، پس اینکه سوء رفتار زیانی به پیشرفت اسلام ندارد چون در دوران سابق هم نظیر داشته است. -قرآن-۱-۳۰ سخن ما: همان ترجمه و نقل است.

[سوره النساء [۴]: آیات ۵۶ تا ۵۷]

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِنا سَوفَ نُصلِیهِم ناراً کُلَّما نَضِجَت جُلُودُهُم بَدَّلناهُم جُلُوداً غَیرَها لِیَذُوقُوا العَذابَ إِنَّ اللّهَ کانَ عَزِیزاً حَکِیماً [۵۶] وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ سَنُدخِلُهُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً لَهُم فِیها أَزواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ نُدخِلُهُم ظِلًّا ظَلِیلًا [۵۷] -قرآن-۱-۳۸۲ معنی لغات: «نصلی هم»- یعنی جای میدهیم آنها را در آتش و مجبور میکنیم که در آنجا بمانند «نضجت» از مصدر نضج: بفتح نون بمعنی رسیدن میوه و پخته شدن گوشت، ظلیل- سایه‌ی همیشگی و بادوام. ترجمه: [دنباله‌ی توبیخ و نقل عمل زشت کافران اعلام شده است: که ای پیغمبر و مسلمانان بدانید] [صفحه ۴۳۵] ترجمه: ۵۶ همانا آنانکه آیات ما باور نکردند بآتشی بداریم‌شان که چون- پوست بدنشان کباب شود پوست دیگر بجای آن بر آنان پوشیم تا آزار [شان نو شود و] بیشتر بچشند، ۵۷ و آنانکه باور داشتند و بحق گرویدند و کارهای شایسته کردند بزودی در بهشتانی درونشان کنیم. که از زیر درختها و سایه‌های آن رودهای آب جاری است با همسران پاک و پاکیزه که همیشه در آن بسر میبرند و سایه و آسایش آن جاویدان است. سخن مفسّرین: «سَوفَ نُصلِیهِم ناراً» ۵۶ طبری: یعنی در آینده رسوا می- کنیم آنها را در آتشی کباب میشوند. - قرآن-۱۵-۴۰ مجمع: یعنی وادار میکنیم آنها را و میسوزانیم در آن و بوسیله‌ی آن عذاب- شان میکنیم. ابو الفتوح: یعنی بچشانیم آتشی و بسوزانیم بآتشی. فخر: در معنی جمله‌ی اوّل آیه: «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِنا سَوفَ نُصلِیهِم» نوشته است: آیات خدا یعنی آنچه نشان بدهد ذات حق را و افعال و صفات و اسماء خدا را، و ملائکه و کتابها و پیغمبران را، و معنی کفر بآیات نه فقط انکار است بلکه علاوه‌ی بر انکار آنکه اینها آیات خداوند هستند، ۱- غفلت از آنها و دقت و وارسی نکردن بآنها هم کفر است. ۲- تردید و ایجاد شک و شبهه در آنها کفر است. -قرآن-۳۷-۹۳ ۳- با علم بدرستی آنها از راه حسد و سخت سری انکار کردن هم کفر است، و کلمه‌ی «سوف» بگفته‌ی سیبویه برای تهدید استعمال میشود و وعده‌ی بد، لیکن گاهی بجای «سوف» سین استعمال میشود، مثل «سَأُصلِیهِ سَقَرَ» و گاهی بعکس مثل «وَ لَسَوفَ یُعطِیکَ رَبُّکَ فَتَرضی» و جمله‌ی نصلیهم یعنی در آتش میبریم آنها را ولی یک معنی خاص هم دارد که کباب کردن در آتش باشد، چون عرب میگوید «شاة مصلیه» یعنی گوسفند کباب شده. -قرآن-۲۱۱-۲۳۱- قرآن-۲۵۱-۲۹۲ در تفسیر عبده نسبت بجمله‌ی اوّل نوشته است: آغاز کلام «ب الَّذِینَ کَفَرُوا» شده است برای تنبیه به اینکه که اینکه گفتاری مخصوص بیهود و معارضین مستقیم -قرآن-۶۶-۸۶ [صفحه ۴۳۶] پیغمبر نیست، بلکه هر منکر و منحرف باید منتظر چنین سرنوشتی باشد، و مقصود از آیات هر چیزی است که نشانه‌ی درستی و حقّانیت دین باشد و کلمه‌ی «سوف» آورده شده است از نظر اینکه چون آن مردم بقدری غرور آنها را گرفته بود که زیاد فاصله داشتند از قبول حق و خود را دور می‌پنداشتند از نوید و تهدید پیغمبر و بعلاوه که آن روز نزول آیات گرفتاری برای آنها نبود و مهلتی داشتند از اینکه جهت بکلمه‌ی «سوف» آنها را متوجه کرده است که فکر کنند و آینده‌ی خود را بسنجند که چنین گفتاری خواهد بود. «کُلَّما نَضِجَت جُلُودُهُم بَدَّلناهُم» ۵۷، طبری: از عبد اللّه عمر روایت شده است یعنی: چون پوستشان بسوزد پوست سفید مانند کاغذ بجای آن میگذاریم، از حسن- بصری نقل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌اند که روزی هفتاد هزار مرتبه پوست بدنشان میسوزد، و بعضی گفته- اند: یعنی چون پوست بدن آنها بسوزد عوض میکنیم بپوست نسوز ولی پوست خود آنها است نه پوست دیگری که بر بدن آنها نبوده و معصیت نکرده است مانند اینکه به زرگر میگویند: از اینکه انگشتر، انگشتر دیگری بساز و آن انگشتر دوّم عوض نیست بلکه همان است که شکلش عوض شده است، و بعضی گفته‌اند: یعنی چون پوستشان بسوزد پوستی از قیر بر بدن آنها می‌پوشانیم، و لباس از قیر پوست نامیده شده است بمناسبت اینکه مختصات انسانرا پوست او مینامند، و در آیت دیگر گفته شده است. -قرآن-۱-۴۴ «سَرابِیلُهُم مِن قَطِرانٍ وَ تَغشی وُجُوهَهُمُ النّارُ»، معنی آیه چنین است: جامه‌ها- شان از قیر است و صورتها پوشیده از آتش، پس مقصود از هر دو آیه یک حقیقت است یعنی بر تن آنها لباسی است که از بدن جدا نمیشود از اینکه جهت در اینکه آیه آنرا پوست نامیده است. -قرآن-۱-۶۲ مجمع: علیّ بن عیسی گفته است: یعنی پس از سوختن پوست آنها پوست دیگری بر آنها می‌پوشانیم ولی آن خود نمیسوزد و موجب رسیدن درد و ناراحتی- سوختن است ببدن. امام فخر: بعضی گفته‌اند: عوض کردن پوست بدن کنایه است از دوام و [صفحه ۴۳۷] پیوستگی عذاب یعنی چون سوختند و گمان بردند که تمام شده‌اند قوای آنها را تجدید میکنیم بطوری که گمان برند نیروی تازه و حیات تازه بآنها داده شده است عبده: از تفسیر روح المعانی آلوسی نقل کرده است: چون اعضای بدن در حکم آلت و ابزار هستند برای کار پس مقصود از سوختن و عوض کردن پوست بدن، دوام گرفتاری است، زیرا نفس گناهکار است و پوست اثری در گناه نداشته است و مجازات برای نفس است در هر بدنی که باشد. «لِیَذُوقُوا العَذاب» ۵۷- مجمع: یعنی برای اینکه پیوسته درد و رنج تازه‌ای بیابند نه چون آنکه چندی در آزار بود با آن خوی بگیرد و کمتر در رنج و ناراحتی باشد تفسیر بیضاوی: یعنی تا پیوسته عذاب بچشند. -قرآن-۱-۲۴ «خالِدِینَ فِیها أَبَداً» ۵۷، فخر: کلمه‌ی «ابدا» میفهماند معنی «خالدین» مدّت زیاد است، و معنی «ابدا» پیوسته و بی‌زوال است. -قرآن-۱-۲۷ «وَ نُدخِلُهُم ظِلًّا ظَلِیلًا» ۵۷- طبری: ابو هریره از پیغمبر [ص] روایت کرده است که: در بهشت درختی است که سایه‌ی آن بطول صد سال مسافرت سواره است. -قرآن-۱-۳۳ فخر: چون عربستان زیاد گرم است، سایه کنایه از آسایش است و کلمه‌ی: «ظلیل» برای مبالغه در آسایش است، و گر نه جای سایه‌ای که نور و آفتاب بآن نرسد بدبوی و مؤذی است، و اگر خورشید مؤذی در آنجا است و سایه برای دفع اذیّت خورشید است برخلاف آنست که از بهشت انتظار است چه در آنجا هیچ موذی نیست، و اگر خورشید مؤذی نیست سایه‌ی بادوام چه فایده دارد، پس نتیجه همان است که کلمه‌ی ظلیل برای اشاره بکمال آسایش در آنجا است. تفسیر عبده: ممکن است اینکه جمله اشاره باشد بخوشیهای معنوی پس از آنکه در جمله‌ی جلو خوشیهای مادّی یادآوری شده است، و مؤیّد اینکه نظر آن است که گفته شده است: ما آنها را وارد سایه میکنیم تا کمال ارزش معنوی آن معلوم شود. تأویلات کاشانی: یعنی بواسطه نابود کردن رذائل بشری و مقاومت با [صفحه ۴۳۸] خواسته‌های زشت آدمی، وارد صفات الهی و حقایق خداوند میشوند که آسایش و نسیم خنک آن زوال ندارد. تفسیر صفیعلیشاه: جلدها را گفته‌اند ارباب لبّ || هست بر جسم و طبیعتها حجب هر یکی زان پرده‌ها گردد چو باز || منفصل ماند ز افعال مجاز بازبیند پرده‌ی دیگر بجاست || و آن حجابات آرزوها و هوا است هست در تو خلق بد پنهان هزار || هر یکی را هم شئون بیشمار مینماید هر زمانی زان شئون || صورت دیگر چو آید در نمون زان یک از اخلاق زشتت دان حسد || هر دم او را صورتی از نو رسد یعنی آید نوع دیگر در نمود || و آن حجابی سخت گردد در حدود همچنین اوصاف زشت دیگرت || پرده‌ها باشند هر یک در برت اینست مر کلّما نضجت جلود || که بدل سازد خدایش در حدود سخن ما: ۱- چنانکه مکرر گفته‌ایم آن مردم از اینکه جمله‌ها معنی ظاهر الفاظ را مطابق فکر و فهم خود استفاده کرده‌اند و نتیجه‌ی کار خود را برای عالم دیگر تشخیص داده‌اند، چنانکه گفته‌ی قرآن و فهمیده‌ی مردم وسیله‌ی پیشرفت و توسعه و دوام آن بوده است تا امروز، و اکنون که ما اینها را میخوانیم و لذت میبریم برای آن است که ممکن است مطالب دقیقتر و عالیتر بخاطرمان برسد، برای نمونه ممکن است آنهائیکه عقیده بتناسخ دارند، مثل آن شخص که گفته است: شیخ بهائی اکنون در همدان سیگار میفروشد، از اینکه جمله «کُلَّما نَضِجَت جُلُودُهُم تا آخر» متوجه سرنوشت خود در عالم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیگر بشونـد که روح آنهـا بقالبهـای متعـدد وارد شود و عوض شود، و از مجـازات انـدیشه‌ی بـد و کار زشت خود رهائی ندارنـد و هرگز اینکه تغییر قالبهـا وسـیله‌ی نجـات و رسـیدن بکمالاـت انسـانی نیست زیرا هر چه پوست بـدن که قـالب و ظرف ظاهری اسـت بسوزد و عوض شود باز بجای میآید تا برای همیشه عذاب بچشد. -قرآن-۵۸۳-۶۱۲ [صفحه ۴۳۹]

پاورقی

[۲] سیر حکمت در اروپا. [۳] خشـوک: بضم اوّل بر وزن سـلوک، یعنی حرامزاده [برهـان] [۴] تـذکّر بیـک مطلب لازم است و آن اینسـتکه رسول خـدا [ص] از جانب خـدا مأمور شـد که نصارای نجران را که بمدینه آمده بودند در صورت نپذیرفتن اسـلام بمباهله دعوت نمایـد و رسولخـدا [ص] بنابر امر پروردگار آنانرا دعوت بمباهله فرمود بدین صورت که طرفین دعوا فرزندان خود را بیاورند و نیز زنان خود را حاضـر کننـد و همچنین خودشان را، آنگاه خـدا را بخواننـد و در باره دروغزن نفرین کننـد، ترسایان هم پذیرفتند لکن پیغمبر [ص] با اینکه شایـد بیش از ۹ زن در حباله نکاح داشت باتّفاق امت هیچکـدام را در مباهله شـرکت نـداد در حالیکه در آیه صـریحا ذکر «نساءنا» شده است و ظاهر آن زنهای پیغمبرند آیا مسـلمانی میتواند بگوید آنحضـرت معنی «نساءنا» را نمیدانست یا بگوید میدانست اما از مأموریت سـر باز زد! هرگز مسلمی چنین گمان باطلی نخواهد کرد، پس ناچار باید بگوئیم عمل پیغمبر [ص] خود روشـنگر آیه است و قطعا مراد از «نساءنا» نساء اهل البیت بوده و آنهنگام در میان أهل البیت جز زهراء علیها السّلام کسی نبوده است که مشـمول آن واقع شود لذا هموراً بمباهله برد. [۵] انحراف از حقّ و میـل بباطل پس از شـناخت و دریافت حقّ و باطل در اثر پیروی هوی‌ها و پیروی خواهشـهای نفس است که موجب شـده و عقل را تیره نموده و مقهور ساخته است و در لسان متشرّعه اینکه حـالت بخـذلان تعبیر شـده یعنی خداونـد دست حمـایت از او برداشـته و او را بخود واگذاشـته لـذا باطل را بر حقّ اختیار کرده و راه دوزخ را میپیمایـد و الّا بر حسب اصـل آفرینش و فطرت فرقی میـان طـالب حقّ و طالب باطل نیست، اگر مواظب بود و پیروی هوای نفس نکرد توفیق شامل او است و اگر دنبال خواهشـهای نفس رفت احیانا مخـذول خواهـد شد. و مراد از عنایت الهی در شـعر همان توفیق است، و از قهر کبریائی خذلان و بخود واگذاری که آنرا اضـلال کیفری گویند. [مصحح] [۶] نوعی حلوا و قند سفید. برهان. [۷] سـرمه چشم [۸] بنا بروایتی که در علل الشـرایع در بیان آیه آمـده [۹] عتمـهٔ، بفتـح عین و تاء و میم [المنجد] [۱۰] مراد آیه ۷ از سوره ممتحنه است که می‌فرمایـد «لا یَنهاکُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِینَ لَم یُقاتِلُوکُم فِی الـدِّینِ وَ لَم یُخرِجُوکُم مِن دِیارِکُم أن تَبَرُّوهُم وَ تُقسِطُوا إلَیهِم إنَّ اللّهَ یُحِبُّ المُقسِطِینَ [۸] إنَّما یَنهاکُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِینَ قاتَلُوکُم فِی الـدِّینِ وَ أخرَجُوکُم مِن دِیارِکُم وَ ظاهَرُوا عَلی إخراجِکُم أن تَوَلَّوهُم وَ مَن یَتَوَلَّهُم فَأُولئِکَ هُمُ الظّالِمُون»حاصل معنی آنکه خـدا باز نمیـدارد شـما را و نهی نمی‌کنـد از اینکه نسـبت بکفّاریکه با شما بستیز بر نخاسـته‌اند نیکی کنید، بلکه منع میکند از نیکی نمودن بآن دسـته از کفّاریکه با شـما بدشمنی پرداخته‌اند.لکن استشهاد باین آیه مورد نـدارد زیرا سـخن در باره اتّخاذ بطانه است که نهی شده، و بطانه گرفتن کفار غیر از نیکی کردن بآنها است چه آنکه بطانه بمعنی دوست محرم راز است و آیه «لا تَتَّخِذُوا بِطانَةً مِن دُونِکُم»نهی صـریح است. و آیه «لا یَنهاکُمُ الخ» جواز مهربانی کردن پس دلیـل جواز اتّخـاذ بطـانه و محرم راز نیست. مگر آنکه بطـانه را مطلق دوست بگیریم و اینکه خلاـف لغت است. [مصـحّح][۱۰] [۱۱] سـجال: بمعنی مفاخره است. «الحرب سـجال» یعنی: جنگ موجب مفاخره است که هر روزی برای کسـی است. [۱۲] یعنی غیر ذوی العقول و غیر مکلفین. [۱۳] یعنی البّته که تو میدانی ما چه میخواهیم. [۱۴] وغی: جنگ [۱۵] جمع فحل: بمعنی نر. [۱۶] بافته‌ی لیف خرما. [۱۷] یعنی پوش بالش پوست و بار میان بالش لیف خرما بود. [۱۸] و رساله‌ای نوشته است «تنزیه الاسلام عن شین الامهٔ و الغلام». [۱۹] با برکت‌ترین زنان کم خرج‌ترین آنانند.

جلد ۳

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فهرست مطالب

۵۹- ۵۸ إنّ‌اللّه يَأمُرُكُم أن تُؤَدُّوا الأَمانات ۲ ۵۹- ۵۸ قضيّه‌ی كليد كعبه و مأموريت خالد و عمّار ۳ ۵۹- ۵۸ مقصود از تُؤَدُّوا الأَمانات ۳ ۵۹- ۵۸ معنی أَطِيعُوا اللّه ۴ ۵۹- ۵۸ مقصود از أُولِی الأَمرِ ۷ ۵۹- ۵۸ سخن ابو الفتوح و ديگران ۸ ۵۹- ۵۸ سخن در «فَإن تَنازَعتُم» ۱۰ ۵۹- ۵۸ استفاده و سخن ما در رد امانت و اولی الأمر ۱۴ ۶۳- ۶۰ أ لَم تَرَ إلَی الَّذِينَ يَزعُمُونَ ۱۹ ۶۳- ۶۰ مقصود از يتحاكمون الی الطّاغوت ۲۱ ۶۳- ۶۰ مقصود از اصابتهم مصيبة ۲۲ ۶۳- ۶۰ استفاده‌ی ما ۲۳ ۶۵- ۶۴ وَ ما أَرسَلنا مِن رَسُولٍ إلّا لِيُطاعَ بِإذنِ اللّهِ ۲۴ ۶۵- ۶۴ مقصود از فَلا وَ رَبِّكَ لا يُؤمِنُونَ ۲۴ ۶۸- ۶۶ استفاده و سخن ما ۲۸ ۷۰- ۶۹ وَ مَن يُطِعِ اللّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنعَمَ ۲۹ ۷۰- ۶۹ معنی صدّيقين ۲۹ ۷۰- ۶۹ مقصود از شهداء و صالحين ۳۰ ۷۰- ۶۹ استفاده‌ی ما و سخن امام ۳۱ ۷۳- ۷۱ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذرَكُم ۳۲ ۷۳- ۷۱ سخن كشف الاسرار ۳۳ ۷۶- ۷۴ فَلْيُقاتِل فِی سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يَشرُونَ الحَياةَ ۳۶ -قرآن-۹-۶۲-قرآن-۱۴۰-۱۶۱-قرآن-۱۷۹-۱۹۶-قرآن-۲۱۹-۲۳۴-قرآن-۲۹۴-۳۱۴-قرآن-۳۸۸-۴۳۰-قرآن-۵۵۷-۶۱۸-قرآن-۶۴۲-۶۷۳-قرآن-۷۱۸-۷۹۴-قرآن-۹۱۳-۹۶۰-قرآن-۱۰۰۳-۱۰۶۶ [صفحه ۵۴۱] ۳۶ ۷۶ - ۷۴ معنی القَريَةِ الظّالِمِ أَهلُها ۳۷ ۷۶ - ۷۴ استفاده‌ی ما ۳۸ ۷۹- ۷۷ أ لَم تَرَ إلَی الَّذِينَ قِيلَ لَهُم كُفُّوا أَيدِيَكُم ۴۰ ۷۹- ۷۷ معنی ما أَصابَكَ مِن حَسَنَةٍ ۴۳ ۷۹- ۷۷ استفاده‌ی ما ۴۳ ۸۲- ۸۰ مَن يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَد أَطاعَ اللّهَ وَ مَن تَوَلّی ۴۴ ۸۲- ۸۰ گفتار در «لَوَجَدُوا فِيهِ اختِلافاً». -قرآن-۱۸-۴۶-قرآن-۸۶-۱۵۰-قرآن-۱۶۹-۱۹۵-قرآن-۲۳۵-۲۹۸-قرآن-۳۲۲-۳۵۱ ۴۶۸۳ وَ إذا جاءَهُم أَمرٌ مِنَ الأَمنِ أوِ الخَوفِ أَذاعُوا ۴۷ ۸۳ سخن مفسّرين در إذا جاءَهُم أَمرٌ مِنَ الأَمنِ ۴۸ ۸۳ مقصود از لَو رَدُّوهُ إلَی الرَّسُولِ ۴۸ ۸۳ سخن ما و اخلاق مردم در نقل و نشر شايعات ۴۹ ۸۴ فَقاتِل فِی سَبِيلِ اللّهِ لا تُكَلَّفُ إلّا نَفسَكَ ۵۰ ۸۴ مقصود از فَقاتِل فِی سَبِيلِ اللّهِ ۵۱ ۸۴ استفاده‌ی ما ۵۲ ۸۷- ۸۵ مَن يَشفَع شَفاعَةً حَسَنَةً ۵۲ ۸۷- ۸۵ سخن در مَن يَشفَع شَفاعَةً ۵۳ ۸۷- ۸۵ معنی إذا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ ۵۴ ۹۱- ۸۸ فَما لَكُم فِی المُنافِقِينَ فِئَتَينِ ۵۶ ۹۱- ۸۸ سخن مفسّرين در اينكه آيات ۵۹ ۹۱- ۸۸ معنی أَلقَوا إلَيكُمُ السَّلَمَ ۶۲ ۹۱- ۸۸ استفاده‌ی ما ۶۳ ۹۳- ۹۲ وَ ما كانَ لِمُؤمِنٍ أن يَقتُلَ مُؤمِناً ۶۴ ۹۳- ۹۲ سخن ما در ما كانَ لِمُؤمِنٍ ۶۶ -قرآن-۵-۶۵-قرآن-۹۱-۱۲۵-قرآن-۱۴۳-۱۷۵-قرآن-۲۳۶-۲۹۵-قرآن-۳۱۳-۳۴۳-قرآن-۳۷۷-۴۰۷-قرآن-۴۳۰-۴۵۱-قرآن-۴۷۰-۴۹۷-قرآن-۵۱۰-۵۵۲-قرآن-۶۱۶-۶۴۵-قرآن-۶۸۵-۷۳۰-قرآن-۷۵۷-۷۷۶ [صفحه ۵۴۲] ۶۶ ۹۳- ۹۲ مقصود از ديهٔ مسلّمهٔ ۶۷ ۹۳- ۹۲ معنی إن كانَ مِن قَومٍ ۶۸ ۹۴ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إذا ضَرَبتُم فِی سَبِيلِ اللّهِ ۶۹ ۹۴ معنی أَلقی إلَيكُمُ السَّلامَ ۷۰ ۹۴ استفاده‌ی ما ۷۱ ۹۶- ۹۵ لا يَستَوِی القاعِدُونَ مِنَ المُؤمِنِينَ غَيرُ أُولِی الضَّرَرِ ۷۲ ۹۶- ۹۵ معنی غَيرُ أُولِی الضَّرَرِ ۷۳ ۹۶- ۹۵ مقصود از «دَرَجاتٍ مِنهُ» ۷۵ ۱۰۰- ۹۷ إنّ‌الَّذِينَ تَوَفّاهُمُ المَلائِكَةُ ظالِمِی أَنفُسِهِم ۷۶ ۱۰۰- ۹۷ مقصود از «مَن يُهاجِر فِی سَبِيلِ اللّهِ» ۷۹ ۱۰۰- ۹۷ سخن در «يَخرُج مِن بَيتِهِ مُهاجِراً» ۸۰ ۱۰۰- ۹۷ آنچه ما استفاده ميكنيم ۸۳ ۱۰۳- ۱۰۱ وَ إذا ضَرَبتُم فِی الأَرضِ فَلَيسَ عَلَيكُم جُناحٌ ۸۵ ۱۰۳- ۱۰۱ سخن در نماز قصر أن تَقصُرُوا مِنَ الصَّلاةِ ۸۶ ۱۰۳- ۱۰۱ سخن در فَأَقَمتَ لَهُمُ الصَّلاةَ و نماز پيغمبر ۸۹ ۱۰۳- ۱۰۱ فَإذَا اطمَأنَنتُم و معنی اينكه جمله ۹۱ ۱۰۴- وَ لا تَهِنُوا فِی ابتِغاءِ القَومِ إن تَكُونُوا ۹۱ ۱۰۴- سخن در «تَرجُونَ مِنَ اللّهِ» ۹۲ ۱۱۳- ۱۰۵ إنّا أَنزَلنا إلَيكَ الكِتابَ بِالحَقِّ لِتَحكُمَ بَينَ النّاسِ ۹۴ ۱۱۳- ۱۰۵ دزدی آرد و زره در [قبيله‌ی بنی ابيرق] ۹۵ ۱۱۳- ۱۰۵ خَوّاناً أَثِيماً و سخن مفسّرين ۹۷ ۱۱۳- ۱۰۵ استفاده و سخن ما ۱۰۱ ۱۱۵- ۱۱۴ لا خَيرَ فِی كَثِيرٍ مِن نَجواهُم إلّا مَن أَمَرَ بِصَدَقَةٍ ۱۰۱ -قرآن-۵۲-۷۴-قرآن-۸۱-۱۴۸-قرآن-۱۶۱-۱۸۹-قرآن-۲۲۳-۲۹۲-قرآن-۳۱۱-۳۳۴-قرآن-۳۵۸-۳۷۶-قرآن-۳۹۰-۴۵۴-قرآن-۴۷۹-۵۱۵-قرآن-۵۳۹-۵۷۲-قرآن-۶۲۷-۶۸۵-قرآن-۷۱۹-۷۴۹-قرآن-۷۷۴-۸۰۲-قرآن-۸۳۱-۸۵۱-قرآن-۸۸۴-۹۳۶-قرآن-۹۵۷-۹۸۲-قرآن-۹۹۷-۱۰۶۸-قرآن-۱۱۴۲-۱۱۵۹-قرآن-۱۲۲۵-۱۲۹۰ [صفحه ۵۴۳] ۱۰۱ ۱۱۵- ۱۱۴ سخن در «يَتَّبِع غَيرَ سَبِيلِ المُؤمِنِينَ» و استدلال بر اجماع ۱۰۲ ۱۱۵- ۱۱۴ سخن ما در نجوی و راز مجاز ۱۰۳ ۱۲۲- ۱۱۶ إنّ‌اللّه لا يَغفِرُ أن يُشرَكَ بِهِ ۱۰۵ ۱۲۲- ۱۱۶ سخن در «لا يَغفِرُ أن يُشرَكَ» ۱۰۶ ۱۲۲- ۱۱۶ معنی «يَدعُونَ ... إناثاً» ۱۰۷ ۱۲۲- ۱۱۶ مقصود «لَأُمَنِّيَنَّهُم» ۱۰۸ ۱۲۲- ۱۱۶ و «فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلقَ اللّهِ» ۱۰۹ ۱۲۲- ۱۱۶ شعر صفی در «ما يَعِدُهُمُ الشَّيطانُ» ۱۱۱ ۱۲۲- ۱۱۶ سخن ما در «فَلَيُغَيِّرُنَّ» و ديگر آيات ۱۱۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۲۲- ۱۱۶ لَیسَ بِأَمانِیِّکُم وَ لا أَمانِیِّ ۱۱۳ ۱۲۶- ۱۲۳ سخن در «مَن یَعمَل سُوءاً یُجزَ بِهِ» ۱۱۴ ۱۲۶- ۱۲۳ معنی خلیل اللّه و استفاده‌ی ما ۱۱۶ ۱۳۰- ۱۲۷ وَ یَستَفتُونَکَ فِی النِّساءِ قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم ۱۱۷ ۱۳۰- ۱۲۷ مقصود از تحسنوا و تتّقوا و سخن ابو الفتوح ۱۱۹ ۱۳۴- ۱۳۱ وَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ ۱۲۳ ۱۳۴- ۱۳۱ جهت تکرار «لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ» و سخن امام ۱۲۳ ۱۳۴- ۱۳۱ سخن در «مَن کانَ یُرِیدُ ثَوابَ الدُّنیا» ۱۲۵ ۱۳۶- ۱۳۵ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوّامِینَ بِالقِسطِ شُهَداءَ لِلّهِ ۱۲۶ ۱۳۶- ۱۳۵ سخن در «کُونُوا قَوّامِینَ» ۱۲۷ ۱۳۶- ۱۳۵ معنی «فَاللّهُ أَولی» و محاکمه فقیر و مالدار بحضور پیغمبر [ص] ۱۲۸ ۱۳۶- ۱۳۵ مقصود از «آمِنُوا بِاللّهِ آمنوا و سخن کشف الاسرار» ۱۲۹ ۱۳۶- ۱۳۵ سخن ما در شهادت و رعایت حقّ ۱۳۱ ۱۴۱- ۱۳۷ «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا» ۱۳۲ -قرآن-۲۵-۶۵-قرآن-۱۵۰-۱۹۵-قرآن-۲۲۱-۲۴۷-قرآن-۲۶۹-۲۷۹-قرآن-۲۸۴-۲۹۲-قرآن-۳۱۴-۳۳۴-قرآن-۳۵۲-۳۸۶-قرآن-۴۱۶-۴۴۴-قرآن-۴۷۴-۴۹۲-قرآن-۵۲۱-۵۶۰-قرآن-۵۸۶-۶۱۹-قرآن-۶۸۶-۷۴۳-قرآن-۸۲۰-۸۷۱-قرآن-۸۹۸-۹۲۸-قرآن-۹۶۷-۱۰۰۴-قرآن-۱۰۲۰-۱۰۹۷-قرآن-۱۱۲۳-۱۱۴۴-قرآن-۱۱۶۶-۱۱۸۴-قرآن-۱۲۵۳-۱۲۷۱-قرآن-۱۳۶۴-۱۴۲۲ [صفحه ۵۴۴] ۱۳۲ ۱۴۱- ۱۳۷ سخن در «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا» ۱۳۳ ۱۴۱- ۱۳۷ مقصود از لَن یَجعَلَ اللّهُ... سَبِیلًا ۱۳۶ ۱۴۱- ۱۳۷ سخن ما در تکرار کفر و ایمان و دوستی کافر ۱۳۶ ۱۴۱- ۱۳۷ ملاک برتری مؤمن بر کافر ۱۳۸ ۱۴۷- ۱۴۲ إِنَّ المُنافِقِینَ یُخادِعُونَ اللّهَ وَ هُوَ خادِعُهُم ۱۳۹ ۱۴۷- ۱۴۲ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۱۴۰ ۱۴۷- ۱۴۲ سخن در «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصلَحُوا» و استفاده‌ی ما ۱۴۲ ۱۴۹- ۱۴۸ لا یُحِبُّ اللّهُ الجَهرَ بِالسُّوءِ مِنَ القَولِ ۱۴۴ ۱۴۹- ۱۴۸ سخن مفسّرین در الجهر بالسوء و سفارش پیغمبر [ص] ۱۴۴ ۱۴۹- ۱۴۸ سخن در مذمّت آشکار از مردم ۱۴۵ ۱۴۹- ۱۴۸ استفاده‌ی ما از اینکه آیات ۱۴۹ ۱۵۲- ۱۵۰ إِنَّ الَّذِینَ یَکفُرُونَ بِاللّهِ وَ رُسُلِهِ ۱۵۰ ۱۵۲- ۱۵۰ سخن عبده در اعتدنا للکافرین و استحقاق برای مجازات ۱۵۲ ۱۵۲- ۱۵۰ شعر مثنوی در «لَم یُفَرِّقُوا بَینَ أَحَدٍ» ۱۵۳ ۱۵۸- ۱۵۳ یَسئَلُکَ أَهلُ الکِتابِ أَن تُنَزِّلَ ۱۵۳ ۱۵۸- ۱۵۳ سخن در «الَّذِینَ اختَلَفُوا» و کشتن مسیح ۱۵۸ ۱۵۸- ۱۵۳ سخن ما و نقل عبده عقاید مسیحیها را نسبت بآنحضرت ۱۶۰ ۱۶۱- ۱۵۹ فَبِظُلمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا حَرَّمنا عَلَیهِم طَیِّباتٍ ۱۶۱ ۱۶۱- ۱۵۹ معنی حرمت طیّبات و سخن امام صادق [ع] در ظلم بکارگر ۱۶۳ ۱۶۱- ۱۵۹ معنی راسخون فی العلم ۱۶۴ ۱۶۱- ۱۵۹ جهت تلفّظ «وَ المُقِیمِینَ» ۱۶۴ ۱۶۱- ۱۵۹ آنچه از اینکه آیات بنظر میرسد ۱۶۶ ۱۶۱- ۱۵۹ شعر پروین اعتصامی ۱۶۸ -قرآن-۲۵-۶۸-قرآن-۹۵-۱۱۶-قرآن-۱۲۱-۱۲۹-قرآن-۲۵۱-۳۱۲-قرآن-۳۸۶-۴۲۵-قرآن-۴۵۸-۵۱۱-قرآن-۶۹۳-۷۴۵-قرآن-۸۵۱-۸۸۳-قرآن-۸۹۹-۹۴۲-قرآن-۹۶۸-۹۹۱-قرآن-۱۰۹۲-۱۱۵۶-قرآن-۱۳۰۰-۱۳۱۸ [صفحه ۵۴۵] ۱۶۸ ۱۶۵- ۱۶۲ إِنّا أَوحَینا إِلَیکَ کَما أَوحَینا إِلی نُوحٍ ۱۶۸ ۱۶۵- ۱۶۲ معنی «کَلَّمَ اللّهَ» و شعر عطّار و روایت صافی ۱۷۲ ۱۶۵- ۱۶۲ سخن ما در معنی وحی و نقل گفتار دیگران ۱۷۵ ۱۶۹- ۱۶۶ إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِیلِ اللّهِ ۱۸۰ ۱۶۹- ۱۶۶ سخن مفسّرین در «جاءَکُمُ الرَّسُولُ» ۱۸۱ ۱۶۹- ۱۶۶ استفاده‌ی ما از اینکه آیات ۱۸۱ ۱۷۲- ۱۷۰ یا أَهلَ الکِتابِ لا تَغلُوا فِی دِینِکُم وَ لا تَقُولُوا عَلَی اللّهِ ۱۸۲ ۱۷۲- ۱۷۰ سخن در «کَلِمَتُهُ أَلقاها» و «رُوحٌ مِنهُ» ۱۸۴ ۱۷۲- ۱۷۰ سخن در «لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ» ۱۸۶ ۱۷۲- ۱۷۰ سخن عبده در تاریخ عقیده‌ی تثلیث ۱۸۸ ۱۷۲- ۱۷۰ سخن و استفاده‌ی ما از اینکه آیات ۱۹۱ ۱۷۴- ۱۷۳ یا أَیُّهَا النّاسُ قَد جاءَکُم بُرهانٌ مِن رَبِّکُم ۱۹۲ ۱۷۴- ۱۷۳ سخن کشف الاسرار در برهان و نور ۱۹۲ ۱۷۴- ۱۷۳ سخن و فهم ما در اینکه آیات ۱۹۳ ۱۷۵ یَستَفتُونَکَ قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم ۱۹۵ ۱۷۵ سخن مفسّرین در الکلالة ۱۹۶ ۱۷۵ دنباله‌ی سخن در ارث ۱۹۷ سوره‌ی مائده ۲- ۱ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوفُوا بِالعُقُودِ ۱۹۹ ۲- ۱ سخن در «أَوفُوا بِالعُقُودِ» ۲۰۱ ۲- ۱ گفتار عبده در معاملات روز ۲۰۲ ۲- ۱ اختلاف در «لا تُحِلُّوا شَعائِرَ» ۲۰۳ ۲- ۱ استفاده‌ی ما و سخن ما در معاونت ۲۰۸ -قرآن-۱۵-۶۵-قرآن-۸۷-۱۰۵-قرآن-۲۰۹-۲۶۸-قرآن-۳۰۳-۳۲۶-قرآن-۳۹۱-۴۶۷-قرآن-۴۹۳-۵۱۴-قرآن-۵۱۷-۵۳۲-قرآن-۵۵۸-۵۸۱-قرآن-۷۰۷-۷۶۴-قرآن-۸۷۴-۹۱۳-قرآن-۱۰۰۸-۱۰۵۸-قرآن-۱۰۸۰-۱۱۰۱-قرآن-۱۱۶۷-۱۱۹۰ [صفحه ۵۴۶] ۲۰۸ ۵- ۳ حُرِّمَت عَلَیکُمُ المَیتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحمُ الخِنزِیرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَیرِ اللّهِ ۲۱۰ ۵- ۳ پختن -قرآن-۱۱-۱۰۵ گوشت مردار و نزول آیه ۲۱۱ ۵- ۳ در حرمت مردار و معنی از لام ۲۱۲ ۵- ۳ سخن عبده در استخاره ۲۱۴ ۵- ۳ معنی «أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم» و دنباله‌ی آن ۲۱۸ ۵- ۳ مقصود از «طَعامُ الَّذِینَ أُوتُوا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الکِتاب» ۲۲۰ ۵- ۳ استدلال عبده و فقهای شیعه ۲۲۱ ۵- ۳ معنی «المُحصَناتُ مِنَ الَّذِینَ أوتُوا الکِتاب» ۲۲۵ ۵- ۳ ازدواج با زن کافر ۲۲۶ ۵- ۳ سخن ما در کفر و نابودی اعمال ۲۲۶ ۷- ۶ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمتُم إِلَی الصَّلاةِ فَاغسِلُوا ۲۲۶ ۷- ۶ گم شدن گردنبند عایشه و حکم تیمّم ۲۲۷ ۷- ۶ سخن در اذا قمتم تا آخر ۲۲۸ ۷- ۶ اختلاف در طرز وضوء ۲۲۹ ۷- ۶ سخن ما در جمله‌های اینکه آیات ۲۳۲ ۱۱- ۸ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوّامِینَ لِلّهِ شُهَداءَ بِالقِسطِ ۲۳۲ ۱۴- ۱۲ وَ لَقَد أَخَذَ اللّهُ مِیثاقَ بَنِی إِسرائِیلَ ۲۳۷ ۱۴- ۱۲ معنی «اثنَی عَشَرَ نَقِیباً» و دیگر جمله‌ها ۲۳۹ ۱۴- ۱۲ مقصود «فَأَغرَینا بَینَهُمُ العَداوَةَ» ۲۴۱ ۱۴- ۱۲ استفاده و سخن ما در جمله‌های آیات ۲۴۳ ۱۷- ۱۵ یا أَهلَ الکِتابِ قَد جاءَکُم رَسُولُنا ۲۴۵ ۱۷- ۱۵ سخن در «یَعفُوا عَن کَثِیرٍ» و دیگر جمله‌ها ۲۴۶ ۲۱- ۱۸ لَقَد کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ هُوَ المَسِیحُ ابنُ مَریَمَ ۲۴۷ -قرآن-۱۲۵-۱۵۳-قرآن-۱۹۳-۲۳۱-قرآن-۲۹۰-۳۳۹-قرآن-۴۳۰-۵۰۱-قرآن-۶۸۵-۷۶۲-قرآن-۷۷۶-۸۲۷-قرآن-۸۴۷-۸۷۱-قرآن-۹۰۶-۹۴۰-قرآن-۱۰۰۸-۱۰۵۰-قرآن-۱۰۷۴-۱۰۹۶-قرآن-۱۱۲۵-۱۲۰۱ [صفحه ۵۴۷] ۲۴۷ ۲۱- ۱۸ سخن در «یَخلُقُ ما یَشاءُ» تا آخر ۲۴۹ ۲۱- ۱۸ سخن ما در پیغمبری و فترة من الرّسل ۲۵۰ ۲۹- ۲۲ وَ إِذ قالَ مُوسی لِقَومِهِ یا قَومِ اذکُرُوا نِعمَتَ اللّهِ ۲۵۲ ۲۹- ۲۲ مقصود از قال موسی تا آخر ۲۵۳ ۳۵- ۳۰ وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ ابنَی آدَمَ بِالحَقِّ ۲۵۷ ۳۵- ۳۰ سخن در یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ المُتَّقِینَ ۲۶۴ ۳۵- ۳۰ سخن ما در اینکه آیات و سرگذشت پسران آدم ۲۶۴ ۳۷- ۳۶ إِنَّما جَزاءُ الَّذِینَ یُحارِبُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ ۲۶۵ ۳۷- ۳۶ مقصود از «الَّذِینَ یُحارِبُونَ» ۲۶۶ ۳۷- ۳۶ سخن در «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا» ۲۶۸ ۳۷- ۳۶ نقل عبده و طنطاوی، مجازات و وحشیگری انگلیسها در مصر ۲۶۹ ۳۷- ۳۶ سخن ما و طرز مجازات ۲۶۹ ۴۰- ۳۸ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ ابتَغُوا إِلَیهِ الوَسِیلَةَ ۲۶۹ ۴۰- ۳۸ سخن مفسّرین و استفاده‌ی ما ۲۷۱ ۴۳- ۴۱ وَ السّارِقُ وَ السّارِقَةُ فَاقطَعُوا أَیدِیَهُما ۲۷۳ ۴۳- ۴۱ معنی و السّارق و سخن اعرابی ۲۷۴ ۴۳- ۴۱ استفاده‌ی ما از اینکه آیات ۲۷۵ ۴۶- ۴۴ یا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحزُنکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الکُفرِ ۲۷۶ ۴۶- ۴۴ سخن مفسّرین و شعر ۲۷۹ ۴۶- ۴۴ سخن ما در تناسب آیه با اخلاق مردم ۲۸۲ ۵۰- ۴۷ إِنّا أَنزَلنَا التَّوراةَ فِیها هُدیً وَ نُورٌ یَحکُمُ ۲۸۳ ۵۰- ۴۷ سخن در «یَحکُمُ بِهَا النَّبِیُّونَ تا آخر» ۲۸۴ ۵۰- ۴۷ سخن ما در اینکه آیات و اجرای قوانین ۲۸۸ -قرآن-۲۳-۴۳-قرآن-۱۲۲-۱۸۸-قرآن-۲۴۷-۲۹۷-قرآن-۳۲۱-۳۶۱-قرآن-۴۳۸-۴۹۸-قرآن-۵۲۳-۵۴۸-قرآن-۵۷۲-۵۹۸-قرآن-۷۲۰-۸۰۰-قرآن-۸۵۸-۹۰۹-قرآن-۱۰۱۵-۱۰۸۸-قرآن-۱۱۹۳-۱۲۵۰-قرآن-۱۲۷۴-۱۳۰۴ [صفحه ۵۴۸] ۲۸۸ ۵۳- ۵۱ «وَ أَنزَلنا إِلَیکَ الکِتابَ بِالحَقِّ مُصَدِّقاً» ۲۹۰ ۵۳- ۵۱ معنی «مُهَیمِناً عَلَیهِ» ۲۹۱ ۵۳- ۵۱ سخن امام در عصمت پیغمبر و جواب او ۲۹۴ ۵۶- ۵۴ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الیَهُودَ وَ النَّصاری أَولِیاءَ ۲۹۵ ۵۶- ۵۴ سخن در دوستی کافران ۲۹۷ ۵۹- ۵۷ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَن یَرتَدَّ مِنکُم عَن دِینِهِ ۳۰۱ ۵۹- ۵۷ اختلاف مفسّرین در ارتباط اینکه آیات بعلیّ علیه السّلام ۳۰۲ ۵۹- ۵۷ استفاده و سخن ما در اینکه آیات ۳۰۶ ۶۶- ۶۰ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَکُم ۳۰۷ ۶۶- ۶۰ سخن در إِذا نادَیتُم و اذان نماز ۳۰۹ ۶۶- ۶۰ نقل عبده نظر مسیحیها در اذان و اسماع ۳۱۰ ۶۶- ۶۰ نظر آنها باذان و شعر مثنوی ۳۱۰ ۶۶- ۶۰ گفته‌ی روح البیان در «أُولئِکَ شَرٌّ» ۳۱۵ ۶۶- ۶۰ سخن ما و افسانه‌ی گفتگوی إبن سینا با شاگرد ۳۱۵ ۶۹- ۶۷ وَ قالَتِ الیَهُودُ یَدُ اللّهِ مَغلُولَةٌ غُلَّت أَیدِیهِم ۳۱۶ ۶۹- ۶۷ معنی «یَدُ اللّهِ مَغلُولَةٌ» ۳۱۷ ۷۲- ۷۰ یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغ ما أُنزِلَ إِلَیکَ ۳۲۱ ۷۲- ۷۰ سخن ما و مقصود از «لَقَد أَخَذنا مِیثاقَ بَنِی إِسرائِیلَ» ۳۲۴ ۷۸- ۷۳ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۳۲۶ ۸۴- ۷۹ قُل أَ تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ ما لا یَملِکُ لَکُم ضَرًّا وَ لا نَفعاً ۳۲۸ ۸۴- ۷۹ سخن نجم الدّین در جهت اختلاف عقیده‌ی مسیحی‌ها با مسلمانان ۳۳۰ ۸۴- ۷۹ گفتار شبلی و شعر مثنوی ۳۳۱ -قرآن-۱۳-۶۷-قرآن-۸۷-۱۰۸-قرآن-۱۷۷-۲۵۶-قرآن-۳۰۸-۳۷۴-قرآن-۵۱۹-۵۹۶-قرآن-۶۲۰-۶۳۴-قرآن-۷۸۷-۸۰۴-قرآن-۸۸۲-۹۴۵-قرآن-۹۶۵-۹۹۰-قرآن-۱۰۰۴-۱۰۵۶-قرآن-۱۰۹۲-۱۱۳۵-قرآن-۱۱۹۵-۱۲۷۶ [صفحه ۵۴۹] ۳۳۱ آغاز جزء هفتم ۸۹- ۸۵ لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النّاسِ عَداوَةً لِلَّذِینَ آمَنُوا ۳۳۴ ۸۹- ۸۵ معنی «فَاکتُبنا مَعَ الشّاهِدِینَ» و شعر مثنوی ۷- ۳۳۶ ۹۱- ۹۰ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللّهُ ۳۳۷ ۹۱- ۹۰ معنی آیات و شعر حافظ و مثنوی ۳۴۰ ۹۲ لا یُؤاخِذُکُمُ اللّهُ بِاللَّغوِ فِی أَیمانِکُم ۳۴۱ ۹۲ سخن مفسّرین ۳۴۲ ۹۶- ۹۳ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الخَمرُ وَ المَیسِرُ ۳۴۴ ۹۶- ۹۳ سخن مفسّرین در شراب و قمار ۳۴۶ ۹۶- ۹۳ شعر مثنوی در معنی «یُحِبُّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المُحسِنین» ۳۴۷ ۱۰۳- ۹۷ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَیَبلُوَنَّکُمُ اللّهُ بِشَیءٍ مِنَ ۳۴۸ ۱۰۳- ۹۷ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۳۵۰ ۱۰۸- ۱۰۴ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَسئَلُوا عَن أَشیاءَ ۳۵۵ ۱۰۸- ۱۰۴ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۳۵۷ ۱۰۸- ۱۰۴ سخن در لا یَضُرُّکُم مَن ضَلَّ ۳۶۱ ۱۰۸- ۱۰۴ اذا اهتدیتم و نظر ما و شعر مثنوی ۳۶۲ ۱۱۲- ۱۰۹ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا شَهادَةُ بَینِکُم إِذا حَضَرَ ۳۶۳ ۱۱۲- ۱۰۹ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۳۶۶ ۱۱۸- ۱۱۳ إِذ قالَ اللّهُ یا عِیسَی ابنَ مَریَمَ اذکُر نِعمَتِی عَلَیکَ وَ عَلی ۳۶۹ ۱۱۸- ۱۱۳ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۳۷۰ ۱۱۸- ۱۱۳ سخن امام و دیگران در مائده‌ی مسیح ۳۷۳ ۱۱۸- ۱۱۳ گفتار طنطاوی در پیدایش مائده ۳۷۷ ۱۱۸- ۱۱۳ سخن ما در معجزات مسیح ۳۷۸ -قرآن-۲۸-۸۶-قرآن-۱۰۶-۱۳۷-قرآن-۱۶۹-۲۴۵-قرآن-۲۹۸-۳۵۰-قرآن-۳۸۵-۴۴۵-قرآن-۵۲۶-۵۵۰-قرآن-۵۶۵-۶۳۶-قرآن-۶۹۹-۷۵۵-قرآن-۸۲۹-۸۵۵-قرآن-۹۲۲-۹۸۳-قرآن-۱۰۴۷-۱۱۲۴ [صفحه ۵۵۰] ۳۷۸ ۱۲۳- ۱۱۹ وَ إِذ قالَ اللّهُ یا عِیسَی ابنَ مَریَمَ أَ أَنتَ قُلتَ لِلنّاسِ ۳۸۱ ۱۲۳- ۱۱۹ سخن در «أَ أَنتَ قُلتَ» ۳۸۲ ۱۲۳- ۱۱۹ سخن طنطاوی در تطبیق عقاید مسیحی با بودائی ۳۸۴ سوره انعام ۳- ۱ الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ ۳۸۶ ۳- ۱ سخن مفسّرین و مثنوی در اینکه آیات ۳۸۷ ۳- ۱ سخن ما در اینکه آیات ۳۹۱ ۶- ۴ وَ ما تَأتِیهِم مِن آیَةٍ مِن آیاتِ رَبِّهِم ۳۹۲ ۶- ۴ سخن مفسّرین و استفاده‌ی ما ۳۹۳ ۹- ۷ وَ لَو نَزَّلنا عَلَیکَ کِتاباً فِی قِرطاسٍ ۳۹۴ ۹- ۷ معنی «لَلَبَسنا» و گفته‌ی عبده و طنطاوی ۳۹۵ ۹- ۷ استفاده‌ی ما ۳۹۸ ۱۱- ۱۰ وَ لَقَدِ استُهزِئَ بِرُسُلٍ مِن قَبلِکَ فَحاقَ بِالَّذِینَ سَخِرُوا ۳۹۸ ۱۱- ۱۰ سخن مفسّرین و -قرآن-۱۵-۸۸-قرآن-۱۱۴-۱۳۲-قرآن-۲۲۲-۲۷۹-قرآن-۳۸۳-۴۳۲-قرآن-۴۸۶-۵۳۲-قرآن-۵۵۰-۵۶۱-قرآن-۶۲۷-۷۰۱ استفاده‌ی ما ۴۰۱ ۱۹- ۱۲ قُل لِمَن ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ ۴۰۲ ۱۹- ۱۲ معنی «کَتَبَ عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ» و شعر مثنوی ۴۰۵ ۱۹- ۱۲ سخن ما در اینکه آیات ۴۰۶ ۲۴- ۲۰ الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ یَعرِفُونَهُ کَما یَعرِفُونَ أَبناءَهُم ۴۰۸ ۲۴- ۲۰ معنی جمله‌های اینکه آیات ۴۰۹ ۲۶- ۲۵ وَ مِنهُم مَن یَستَمِعُ إِلَیکَ وَ جَعَلنا عَلی قُلُوبِهِم أَکِنَّةً ۴۱۱ ۲۶- ۲۵ معنی «جَعَلنا عَلی قُلُوبِهِم أَکِنَّةً» ۴۱۲ ۲۶- ۲۵ استفاده‌ی ما و شعر مثنوی ۴۱۴ ۲۸- ۲۷ وَ لَو تَری إِذ وُقِفُوا عَلَی النّارِ ۴۱۵ -قرآن-۲۸-۷۲-قرآن-۹۲-۱۲۷-قرآن-۱۹۵-۲۷۱-قرآن-۳۲۸-۴۰۲-قرآن-۴۲۲-۴۵۹-قرآن-۵۱۴-۵۵۴ [صفحه ۵۵۱] ۴۱۵ ۲۸- ۲۷ سخن عبده در بدا لهم ما کانوا یخفون ۴۱۸ ۳۲- ۲۹ وَ قالُوا إِن هِیَ إِلّا حَیاتُنَا الدُّنیا ۴۱۹ ۳۲- ۲۹ گفتار مفسّرین در اینکه آیات ۴۲۰ ۳۵- ۳۳ قَد نَعلَمُ إِنَّهُ لَیَحزُنُکَ الَّذِی یَقُولُونَ فَإِنَّهُم لا یُکَذِّبُونَکَ ۴۲۲ ۳۵- ۳۳ گفتار مفسّرین در معنی آیات ۴۲۳ ۳۵- ۳۳ استفاده‌ی ما و اثر وجودی پیغمبر [ص] ۴۲۵ ۳۷- ۳۶ إِنَّما یَستَجِیبُ الَّذِینَ یَسمَعُونَ وَ المَوتی یَبعَثُهُمُ اللّهُ ۴۲۷ ۳۷- ۳۶ سخن مفسّرین ۴۲۷ ۳۹- ۳۸ ما مِن دَابَّةٍ فِی الأَرضِ وَ لا طائِرٍ یَطِیرُ بِجَناحَیهِ إِلّا أُمَمٌ ۴۳۱ ۳۹- ۳۸ معنی «ما فَرَّطنا فِی الکِتابِ» ۴۳۲ ۳۹- ۳۸ استفاده‌ی ما از «إِلی رَبِّهِم یُحشَرُون» ۴۳۴ ۴۵- ۴۰ قُل أَ رَأَیتَکُم إِن أَتاکُم عَذابُ اللّهِ أَو أَتَتکُمُ السّاعَةُ ۴۳۶ ۴۵- ۴۰ سخن ما در اینکه آیات ۴۴۰ ۴۹- ۴۶ قُل أَ رَأَیتُم إِن أَخَذَ اللّهُ سَمعَکُم وَ أَبصارَکُم وَ خَتَمَ عَلی قُلُوبِکُم ۴۴۰ ۴۹- ۴۶ معنی «فَلا خَوفٌ عَلَیهِم» و فرق خوف با خشیهٔ ۴۴۲ ۵۳- ۵۰ قُل لا أَقُولُ لَکُم عِندِی خَزائِنُ اللّهِ وَ لا أَعلَمُ الغَیبَ ۴۴۳ ۵۳- ۵۰ معنی «إِن أَتَّبِعُ إِلّا ما یُوحی» ۴۴۵ ۵۳- ۵۰ مقصود از «کَذلِکَ فَتَنّا» تا آخر و غزل حافظ ۴۵۰ ۵۵- ۵۴ وَ إِذا جاءَکَ الَّذِینَ یُؤمِنُونَ بِآیاتِنا فَقُل سَلامٌ عَلَیکُم ۴۵۱ ۵۵- ۵۴ معنی فَقُل سَلامٌ عَلَیکُم ۴۵۲ ۵۵- ۵۴ مقصود از «کَتَبَ رَبُّکُم عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ» ۴۵۲ ۵۵- ۵۴ معنی «لِتَستَبِین» و سخن ما ۴۵۳ ۵۸- ۵۶ قُل إِنِّی نُهِیتُ أَن أَعبُدَ الَّذِینَ تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ۴۵۵ -قرآن-۶۹-۱۱۴-قرآن-۱۷۵-۲۶۱-قرآن-۳۷۳-۴۴۸-قرآن-۴۸۹-۵۶۷-قرآن-۵۸۷-۶۱۵-قرآن-۶۴۹-۶۷۸-قرآن-۶۹۲-۷۶۶-قرآن-۸۲۱-۹۱۲-قرآن-۹۳۲-۹۵۵-قرآن-۹۹۱-۱۰۶۴-قرآن-۱۰۸۴-۱۱۱۷-قرآن-۱۱۴۲-۱۱۶۰-قرآن-۱۱۹۵-۱۲۶۸-قرآن-۱۲۸۸-۱۳۱۲-قرآن-۱۳۳۷-۱۳۸۲-قرآن-۱۴۰۲-۱۴۱۷-قرآن-۱۴۴۲-۱۵۱۷ [صفحه ۵۵۲] ۴۵۵ ۵۸- ۵۶ معنی «لَو أَنَّ عِندِی» تا آخر و سخن ما ۴۵۷ ۶۲- ۵۹ وَ عِندَهُ مَفاتِحُ الغَیبِ لا یَعلَمُها إِلّا هُوَ ۴۵۸ ۶۲- ۵۹ معنی اینکه آیات و سخن مفسّرین در آنها و مقصود از رطب و یابس ۴۶۲ ۶۴- ۶۳ قُل مَن یُنَجِّیکُم مِن ظُلُماتِ البَرِّ وَ البَحرِ تَدعُونَهُ ۴۶۵ ۶۴- ۶۳ مقصود از تضرّعا و خفیهٔ و سخن ما ۴۶۶ ۶۷- ۶۵ قُل هُوَ القادِرُ عَلی أَن یَبعَثَ عَلَیکُم عَذاباً ۴۶۷ ۶۷- ۶۵ معنی آیات و سخن ما ۴۶۸ ۷۰- ۶۸ وَ إِذا رَأَیتَ الَّذِینَ یَخُوضُونَ فِی آیاتِنا فَأَعرِض ۴۷۰ ۷۰- ۶۸ معنی «فَلا تَقعُد بَعدَ الذِّکری» ۴۷۲ ۷۰- ۶۸

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

استفاده‌ی ما ۴۷۴ ۷۴- ۷۱ قُل أَ نَدعُوا مِن دُونِ اللّهِ ما لا يَنفَعُنا وَ لا يَضُرُّنا ۴۷۵ ۷۴- ۷۱ سخن مفسّرین و استفاده‌ی ما ۴۷۶ ۸۰- ۷۵ وَ إِذ قالَ إِبراهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَ تَتَّخِذُ أَصناماً ۴۷۹ ۸۰- ۷۵ سخن مفسّرین در اینکه آیات و شعر مثنوی ۴۸۱ ۸۰- ۷۵ سخن ما در اینکه آیات و شعر مثنوی ۴۸۶ ۸۴- ۸۱ وَ حاجَّهُ قَومُهُ قالَ أَ تُحاجُّونِّی فِی اللّهِ وَ قَد هَدانِ ۴۸۷ ۸۴- ۸۱ معنی آیات و سخن مفسّرین ۴۸۸ ۸۴- ۸۱ سخن ما در محاجّه و مقصود از آیات ۴۹۰ ۹۱- ۸۵ وَ وَهَبنا لَهُ إِسحاقَ وَ يَعقُوبَ كُلًّا هَدَينا وَ نُوحاً هَدَينا ۴۹۱ ۹۱- ۸۵ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۴۹۲ ۹۱- ۸۵ سخن و استفاده‌ی ما در اینکه آیات و شعر نظامی ۴۹۵ ۹۳- ۹۲ وَ ما قَدَرُوا اللّهَ حَقَّ قَدرِهِ إِذ قالُوا ما أَنزَلَ اللّهُ ۴۹۵ ۹۳- ۹۲ سخن مفسّرین ۴۹۸ -قرآن-۱۹-۳۹-قرآن-۷۳-۱۲۷-قرآن-۲۲۸-۲۹۶-قرآن-۳۵۹-۴۱۵-قرآن-۴۶۵-۵۲۷-قرآن-۵۴۷-۵۷۶-قرآن-۶۱۸-۶۸۵-قرآن-۷۴۳-۸۰۶-قرآن-۹۳۳-۱۰۰۴-قرآن-۱۱۱۳-۱۱۸۴-قرآن-۱۳۱۱-۱۳۸۰ [صفحه ۵۵۳] ۴۹۸ ۹۳- ۹۲ استفاده‌ی ما ۵۰۲ ۹۵- ۹۴ وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَرى عَلَى اللّهِ كَذِباً أَو قالَ ۵۰۳ ۹۵- ۹۴ گفتار مفسّرین ۵۰۴ ۹۵- ۹۴ سخن امام فخر و شعر صفی ۵۰۶ ۹۵- ۹۴ سخن ما در بسط ید ملک ۵۰۷ ۱۰۰- ۹۶ إِنَّ اللّهَ فالِقُ الحَبِّ وَ النَّوى يُخرِجُ الحَيَّ ۵۰۸ ۱۰۰- ۹۶ سخن در «مُخرِجُ المَيِّتِ» ۵۱۰ ۱۰۰- ۹۶ مقصود از فالق الاصباح ۵۱۱ ۱۰۰- ۹۶ سخن ما در الله به «أَنشَأَكُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ ...الله به فَمُستَقَرٌّ وَ مُستَودَعٌ» ۵۱۳ ۱۰۴- ۱۰۱ وَ خَلَقَهُم وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ ۵۱۴ ۱۰۴- ۱۰۱ مقصود از لا تُدرِكُهُ الأَبصارُ ۵۱۵ ۱۰۴- ۱۰۱ معنی لطیف الخبیر ۵۱۶ ۱۰۸- ۱۰۵ قَد جاءَكُم بَصائِرُ مِن رَبِّكُم فَمَن أَبصَرَ فَلِنَفسِهِ وَ مَن ۵۱۷ ۱۰۸- ۱۰۵ معنی «لِيَقُولُوا دَرَست» ۵۱۹ ۱۰۸- ۱۰۵ سخن ما در «دَرَست» و «بَصائِرُ» ۵۲۱ ۱۱۱- ۱۰۹ وَ لا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ۵۲۳ ۱۱۱- ۱۰۹ مقصود از کذلک زیّنا ۵۲۶ ۱۱۱- ۱۰۹ سخن در «وَ ما يُشعِرُكُم» ۵۲۸ ۱۱۱- ۱۰۹ استفاده‌ی ما از لا تَسُبُّوا و نُقَلِّبُ ۵۳۱ ۱۱۴- ۱۱۲ وَ لَو أَنَّنا نَزَّلنا إِلَيهِمُ المَلائِكَةَ وَ كَلَّمَهُمُ المَوتى ۵۳۲ ۱۱۴- ۱۱۲ مقصود از جَعَلنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَياطِينَ ۵۳۳ ۱۱۴- ۱۱۲ سخن ما در معنی مشیّت ۵۳۵ -قرآن-۴۱-۱۰۷-قرآن-۲۲۸-۲۸۹-قرآن-۳۱۴-۳۳۵-قرآن-۴۰۴-۴۴۷-قرآن-۴۵۲-۴۹۰-قرآن-۵۰۶-۵۴۶-قرآن-۵۷۳-۵۹۶-قرآن-۶۴۶-۷۱۸-قرآن-۷۴۰-۷۶۲-قرآن-۷۹۲-۸۰۲-قرآن-۸۰۵-۸۱۵-قرآن-۸۳۱-۸۸۷-قرآن-۹۵۱-۹۷۰-قرآن-۱۰۰۶-۱۰۱۸-قرآن-۱۰۲۱-۱۰۳۱-قرآن-۱۰۴۷-۱۱۱۹-قرآن-۱۱۴۶-۱۱۹۱ [صفحه ۵۵۴] ۵۳۵ ۱۱۶- ۱۱۵ أَ فَغَيرَ اللّهِ أَبتَغِی حَكَماً وَ هُوَ الَّذِی أَنزَلَ ۵۳۶ ۱۱۶- ۱۱۵ سخن در «تَمَّت كَلِمَةُ رَبِّكَ» ۵۳۸ ۱۱۶- ۱۱۵ معنی «لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِهِ» -قرآن-۱۵-۷۷-قرآن-۱۰۳-۱۳۰-قرآن-۱۵۲-۱۸۱ ۵۳۸

[تتمه سوره نساء]

اشاره

۴۲۲ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ

[سوره النساء [۴]: آیات ۵۸ تا ۵۹]

إِنَّ اللّهَ يَأمُرُكُم أَن تُؤَدُّوا الأَماناتِ إِلى أَهلِها وَ إِذا حَكَمتُم بَينَ النّاسِ أَن تَحكُمُوا بِالعَدلِ إِنَّ اللّهَ نِعِمّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللّهَ كانَ سَمِيعاً بَصِيراً [۵۸] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الأَمرِ مِنكُم فَإِن تَنازَعتُم فِی شَیءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَ الرَّسُولِ إِن كُنتُم تُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ اليَومِ الآخِرِ ذلِكَ خَيرٌ وَ أَحسَنُ تَأوِيلًا [۵۹] -قرآن-۱-۴۸۰ معنی لغات تودّوا- از مصدر تأدیهٔ بمعنی پرداختن و تسلیم کردن. نعما- مرکب از نعم یعنی خوب است، و ما، یعنی آنچه. یعظکم- از مصدر وعظ بمعنی پند دادن نصیحت کردن، اولی- صاحبان و دارندگان. تأویل- از أوّل بفتح همزه بمعنی بازگشت. جهت نزول: طبری از إبن جریج نقل کرده است: روز فتح مکّه پیغمبر کلید کعبه را از عثمان بن طلحه گرفت و بآن جا وارد شد. و چون بیرون آمد اینکه آیه را میخواند، و عثمان را بپیش خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواند و کلید را باو داد. ابو الفتوح نوشته است: بعضی مفسّران گفتند: سبب نزول آیه آن بود که رسول علیه السّلام مکه بگشاد و در مکّه شد، خواست تا در خانه‌ی کعبه شود کلید را عثمان بن- طلحهٔ الجهنیّ داشت من بنی عبد الدار، او از جمله‌ی سدنه و خدم کعبه بود، در خانه دربست و بربام شد و کلید بدست داشت و از دست نمیداد، و گفت: اگر من دانستمی که او رسول خدا است کلید باو دادمی، أمیر المؤمنین علیه السّلام بیامد کلید از دست او بستد، و او قوّت علیّ نداشت کلید از دست بداد، امیر المؤمنین علیه السّلام در بگشاد، و رسول [صفحه ۳] صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در خانه رفت و نماز کرد، چون بدر آمد عبّاس گفت: یا رسول اللّه کلید در خانه مرا ده تا سقایت حاج و سدانت کعبه مرا باشد، خدای تعالی اینکه آیه فرستاد «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُکُم أَن تُؤَدُّوا الأَماناتِ إِلی أَهلِها» رسول صلی اللّه علیه و آله و سلّم علیّ علیه السّلام را گفت: کلید را باو ده أمیر المؤمنین بیامد و کلید با عثمان داد و از او عذر خواست، عثمان گفت: یا علیّ آمدی و مرا بیازردی و کلید از من بقهر بستدی و اکنون نه بآن زبان میگوئی، اینکه رفق چیست و آن عنف چه بود! گفت: خدای تعالی در اینکه معنی آیتی فرستاد و آیه برخواند، و او در حال اسلام آورد. -قرآن-۲۱۷-۲۸۶ فخر: پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم بعثمان فرمود: کلید را بمن ده، او گفت: بگیر بشرط امانت از جانب خدا، چون پیغمبر دست دراز کرد که بگیرد او دست خود بر هم نهاد، پیغمبر فرمود اگر بخدا و روز قیامت ایمان داری کلید را بده، باز گفت: بگیر بشرط امانت خداوندی، چون آنحضرت خواست بگیرد عثمان دست بر هم نهاد، مرتبه‌ی سوّم پیغمبر [ص] تکرار فرمود و او با همان شرط کلید را تسلیم کرد، پیغمبر طواف کرد و کلید با خود داشت، خواست به عبّاس عموی خود بدهد، پس از آن بعثمان فرمود: کلید را بگیر باین شرط که عبّاس هم از اینکه افتخار بهره‌ای داشته باشد و شریک تو شود، اینکه آیه نازل شد «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُکُم تا آخر»، پیغمبر بعثمان فرمود: کلید را بگیر که همیشه در اولاد تو بارث بماند و جز ستمکار و ظالم کس حقّ گرفتن از تو ندارد، پس از مدّتی عثمان از مکّه مهاجرت کرد و کلید را ببرادرش شیبه داد، و در نسل او تا کنون باقی است. -قرآن-۶۷۳-۷۰۰ ترجمه: ۵۸ همانا خدا بشما فرمان میدهد که سپرده‌های مردم را بخودشان باز دهید و چون میان ایشان داوری کردید بدرستی کنید که البتّه نیکو است آنچه خدا بشما پند دهد چه او دانا و شنوای همیشگی بود. جهت نزول: آیت، «أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا تا آخر» طبری از سدّی نقل است: -قرآن-۱۸-۴۹ مأموریّتی پیغمبر بخالد ولید داد برای حمله‌ی بیکی از قبایل عرب و جزء نفرات قشون او عمّار یاسر بود، مردم آن قبیله خبردار شدند و فرار کردند، یک نفر از آنها ماند و شب نزد عمّار آمد و گفت: قبیله‌ی من فرار کرده‌اند و من چون اسلام پذیرفته‌ام بجای مانده‌ام [صفحه ۴] اگر اسلام من فایده ندارد فرار کنم و گر نه بمانم! عمّار گفت: تو مسلمان هستی و بمان، چون صبح شد خالد بجایگاه قبیله حمله نمود و کسی را جز آن مرد نیافت اموالش را گرفت و خودش را اسیر کرد، عمّار بخالد گفت: اینکه مرد را من امان داده‌ام و مسلمان است خالد گفت: تو چکاره‌ای که کسی را امان بدهی، او خشمناک شد و یکدیگر را دشنام دادند و شکایت بپیغمبر [ص] بردند، پیغمبر امان عمّار را اجازه فرمود، و او را نهی کرد که دگر بار بی‌اجازه‌ی امیر خود کسی را امان دهد و دگر بار در حضور پیغمبر [ص] یکدیگر را دشنام دادند. و خالد عرض کرد: شما باین مرد ناچیز زر خریده و غلام اجازه میدهی که بمن دشنام دهد، پیغمبر [ص] فرمود: ای خالد بعمّار بد مگو که هر کس بعمّار دشنام دهد و او را لعن کند و دشمن او باشد، خداوند دشنام میدهد آنکس و دشمن میدارد او را و لعنش میکند، عمّار غضبناک از جای برخاست و رفت، خالد از پی او روان شد و جامه- اش گرفت و پوزش خواست، او هم از خالد راضی شد و اینکه آیه نازل شد: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ تا آخر». -قرآن-۱۰۲۱-۱۰۹۵ ترجمه: ۵۹ ای مردمیکه اسلام پذیرفته‌اید و مؤمن هستید، فرمان برید از خدا و پیغمبر [ص] و اختیارداراني که از خود شما هستند، و چون در کاری میان شما اختلاف شد، اگر بدرستی مؤمن هستید برای گشایش آن بدستور خدا و پیغمبر رفتار کنید که بهترین راه زندگی است و عاقبت و نتیجه‌ی آن سودمندتر است بشما. سخن مفسّرین: «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُکُم أَن تُؤَدُّوا الأَماناتِ تا آخر» ۵۸ طبری: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است: بعضی گفته‌اند: روی سخن بحکومتها است، چون علیّ علیه السّلام فرمود: بر عهده‌ی امام و فرمانده است که حکم کند میان مردم بآنچه خدا فرو فرستاده است، و امانت مردم را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بخودشان برسانـد، و چون باین وظیفه‌ی خود رفتار کنـد مردم موظّف هستند که گفتارش را بشنوند و فرمانش را تن دهنـد، و چون برای کاری دعوت کنـد بپذیرند، و بعضـی گفته‌اند: دستور بپیغمبر [ص] است برای برگرداندن کلید کعبه بعثمان بن طلحه. -قرآن- ۱۵-۶۹ مجمع: از امام باقر و صادق علیه السّلام و جماعتی از مفسّرین اوّل مثل ابیّ بن کعب [صفحه ۵] و عبد اللّه مسعود و عبد اللّه عبّاس نقل شـده است: یعنی هر کس در چیزی امین شـد باید آنرا بصاحبش برساند، چه امانت خدا باشد که وظایف دینی است و یا امـانت مردم که سپرده‌هـای مـالی و غیر مـالی است. و نیز از حضـرت امام باقر [ع] و حضـرت صادق [ع] نقل شـده است که مقصود زمامداران مردم هستند که باید سرپرستی رعیّت کنند و آنها را بوظائف دینی وادار نمایند، و در دنباله‌ی همین مطلب نوشـته است که هر دو امام فرمودنـد: خداونـد در اینکه آیه امر کرده است که هر امامی مقام خود را بجانشـین خود تسـلیم کنـد و دلیل آن آیت بعـد است که امر کرده است مردم را بفرمانبری از زمامدار و والی. ابو الفتوح: بعضـی گفته‌اند مقصود هر امانتی است و هر امانت‌دار همانطور که پیغمبر [ص] فرمود: «ادّ الامانـهٔ الی من ائتمنک و لا تخن من خانک» امانت مردمرا بآنها تسـلیم کن و نیز خیانت مکن با آنکه بتو خیانت کنـد. فخر: ظاهر مقصود از آیه کلیّه‌ی امانات است که سه دسـته است یا امانت خدا است و یا امانت مردم است و یا امانت شـخص است با خود، دسـته‌ی اوّل شامل انجام تمام وظایف دینی است که دریای بی‌پایان است. عبـد اللّه مسـعود گفته است: امانت در هر چیزی لازم است مثل وضو و غسل، و روزه و نماز و زکات. عبد اللّه عمر گفته است: عورت انسان امانتی است که خدا آنرا نزد انسـان پنهـان داشـته است، پس بایـد آنرا حفـظ کنـد مگر در جای مناسب و حقّ. و امانت زبان بنگهـداری از دروغ است، و غیبت و سـخنچینی و کفر و بـدعت و دشـنام و دیگر چیز ها. و امانت چشم بنگهداری از نظر بناشایست و حرام است. و امانت گوش بحفـظ از گوش دادن بلهو و منهیّات است و از شـنیدن فحش و دروغ و غیر آن، و همینطور است در دیگر پاره‌های بـدن. دوّم امانت مردم است که بایـد سپرده‌هـای مردم بخودشان داده شود، و از امانت مردم است خودداری از کم فروختن و از آشـکار کردن عیوب مردم، و نیز عـدالت حکّام با رعیّت و عـدالت علما با عوام هم از رعایت امانت است که مردم را بتعصّبهای باطل رهبری نکننـد بلکه آنها را بعقاید و اعمالی راهنمائی کنند [صـفحه ۶] که بـدین و دنیای آنها مفید باشد. و از خیانت در امانت است کار یهود که مقام پیغمبر [ص] را کتمان یا انکار میکردند و اعراب قریش را بر پیغمبر و مسلمین برتر میدانستند، و نیز از رعایت امانت است برگرداندن پیغمبر کلید کعبه را بعثمان بن طلحه که بعضی جهت نزول اینکه آیه دانسته‌اند، و نیز رفتار زن نسبت بشوهر در حفظ ناموس و عفت و فرزنـد از مردی را بدیگری نسـبت ندادن و راست گفتن در بقاء و انقضاء عدّه‌ای که پس از طلاق و یا فوت شوهر باید نگاهدارد، تمام اینها از متفرّعات امانت است که تخلّف از آن خیانت در امانت است، سوّم: امانت شـخص است نسـبت بکارهای شخصـی خود که اقدام کند بآنچه بهتر و شایسته‌تر است بدین و دنیای او و از آنچه زیان بدین، و دنیای او دارد احتراز کند و بهوای نفس بآنچه در عالم دیگر برای او زیان‌آور است خود را گرفتار نکنـد، و از اینکه جهت پیغمبر [ص] فرمود: «کلّکم راع و کلّکم مسئول عن رعیته» یعنی همه چوپانید و فرمانده و در کار مردم و حیوانات خود مسئول هستید. عبده: علما در علوم خود امانتدار هستند و باید بمردم که صاحب امانت و محتاج بآن هسـتند تعلیم نماینـد. طنطاوی: یعنی بهر چیزی که شـما را امین دانسـتند خواه کار باشد یا گفتار باشد یا مال یا علم و بطور کلّی هر نعمتی که نزد انسان است و خود و دیگران از آن بهره‌منـد میشوند باید بصاحبان و مسـتحقّان آن برساند. «وَ إِذا حَکَمتُم بَینَ النّاسِ تا آخر» ۵۸ مجمع: اینکه جمله فرمـان است بحکّام و امراء که میان مردم بعـدل و انصاف قضاوت کننـد، و روایت است که پیغمبـر [ص] بعلیّ علیه السّلام فرمـود: -قرآن-۱-۳۵ «سو بین الخصـمین فی لفظک و لحظک» یعنی دو نفر که بر یکـدیگر ادّعـا دارنـد، تو در نظر کردن و سـخن گفتن بـا آنهـا بتسـاوی رفتـار کن، و نقل کرده‌انـد: دو کودک خطّی نوشـتند و نزد حضرت امام حسن [ع] بردند، برای تعیین آنکه بهتر است، حضرت علی [ع] دید و فرمود: ای فرزند اینکه هم قضاوتی است، مواظب عـدالت بـاش کـه خداونـد اینکـه را از تـو میپرسـد. فخر: نظیر اینکه جمله در قرآن چنـد جمله است و از انس مالـک روایت است: [صفحه ۷] پیغمبر فرمود: همیشه اینکه مردم با خوشـی زنـدگی خواهنـد کرد، اگر در گفتار خود راسـتگو باشـند و در حکومت خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عادل، و اگر گرفتاری از آنها درخواستی بکند باو مهربانی کنند. «أَطِيعُوا اللّه وَ أَطِيعُوا الرَّسُول» ۵۹ طبری: عطاء گفت: یعنی پیروی از قرآن و از گفتار و کردار پیغمبر، إبن زید گفت: یعنی تا پیغمبر زنده است فرمان او را اطاعت کنید ولی بهتر و درستتر آن است که در زندگی آنحضرت فرمان او را اطاعت کنند، و پس از آن روش او را پیروی کنند. -قرآن-۱-۴۵ مجمع: یعنی فرمان خدا را در اوامر و نواهی اطاعت کنید و هم فرمان پیغمبر را و برای اینکه گمان نرود آنچه در قرآن نیست نباید فرمان پیغمبر را اطاعت کنند، پس از امر باطاعت خدا فرمان شده است باطاعت از پیغمبر. «وَ أُولِي الأَمرِ مِنكُم» ۵۹ طبری: مفسّرین در معنی اینکه جمله اختلاف کرده‌اند بعضی گفته‌اند: مقصود امرا و فرماندهان است که باید مردم فرمان آنها را اطاعت کنند، و از إبن عبّاس نقل شده که مقصود اصحاب سرایا هستند، یعنی آنها که پیغمبر [ص] یک نفرشان را امیر و فرمانده بر آنها معیّن میکرد و بجنگ قبایل عرب میفرستاد، و از مجاهد و إبن ابی نجیح نقل شده است: یعنی اطاعت کنید از مردم عالم عاقل دین- دار. و هم از مجاهد نقل شده است که: مقصود اصحاب پیغمبر است، و عکرمه گفته است مقصود اطاعت از ابو بکر و عمر است، و لیکن بهترین و درستترین معانی اینکه جمله چنین است: اطاعت کنید از پیشوایان و فرماندهان آنچه بصلاح مسلمین است، و روایت است از پیغمبر [ص] که مسلمان باید از حاکم و فرمانروا اطاعت کند اگرچه ناگوارش باشد مگر در کارهائیکه موجب نافرمانی خدا است که حکم بر معصیت قابل اطاعت نیست. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: اصحاب ما «یعنی علمای شیعه» از امام باقر و صادق علیه السّلام روایت کرده‌اند اولی الامر، یعنی امامهای از اولاد پیغمبر که خدا اطاعت آنها را هم مثل اطاعت خدا و پیغمبر [ص] بی‌قید و شرط واجب کرده است، و روا نیست که خداوند الزام کند [صفحه ۸] باطاعت بی‌قید و شرط مگر نسبت بآنکه معصوم باشد، و ظاهر و باطنش یکی باشد و مصون از خطا باشد و مردم مطمئن باشند که فرمان ناروا نمیکند، و اینکه اوصاف در هیچیک از علما و امرا نیست بجز در امامهای ما و دلیل بر اینکه آن است که چون پیغمبر ما فوق بشر است فرمان او مقرون بفرمان خدا شده است و چون امامهای ما بالاترین بشر بعد از پیغمبر [ص] هستند اطاعت آنها را دنبال اطاعت رسول قرار داده است و گر نه چه مناسبت دارد که فرمان هر فرمانده مانند فرمان خدا و رسول باشد، پس معلوم است که مقصود امامهای ما هستند که در نزد شیعه امامت و عصمت آنها مسلّم است و تمام امّت پیغمبر و مسلمانان بعدالت و علوّ منزلت آنها تسلیم شده‌اند. ابو الفتوح: با جمله‌ی «أَطِيعُوا اللّه» تمام بشر موظّف باطاعت خدا هستند، و با جمله‌ی «أَطِيعُوا الرَّسُول» همه‌ی مردم موظّف باطاعت او هستند، پس پیغمبر موظف نیست از کسی بجز خدای اطاعت کند، و با جمله‌ی «وَ أُولِي الأَمرِ مِنكُم» بایستی اینکه دسته هم بجز فرمانبری از خدا و رسول از دیگری فرمان نبرند چون اطاعت آنها بر دیگران لازم است و اگر اینکه عدّه معیّن و محدود نباشد بایستی هر کسی که عالم و یا فرمانروا شد فقط از خدا و رسول اطاعت کند و از دیگری نباید اطاعت نماید، و گروه زیادی مشمول اینکه حکم میشوند و اینکه بر خلاف اجتماع و اتّفاق مسلمین است و کسی ادّعا نکرده است که علما و امرا فرمانروا هستند و فرمان هیچکس جز خدا و رسول بر آنها روا نیست، پس باید اینکه دسته محدود و معیّن باشند و بر مذهب ما شیعه در هر زمانی یک نفر اینطور است که حکمش بر همه روان است و خود نباید از کسی فرمان برد مگر از خدا و رسول چنانکه پیغمبر در زمان خود نباید از کسی اطاعت میکرد و مأمور باطاعت خدا بود و بس، و نیز اگر مقصود از «أُولِي الأَمرِ» شخص معین در هر وقت نباشد بایستی مردم موظّف باشند باطاعت همه‌ی امرا و علما با اختلاف آراء و مذاهب، و فتاوای آنها، و ما نمیتوانیم از اینکه عقاید و دستورهای مختلف حق را از ناحق تمیز بدهیم چون موجب امتیاز و برتری برای یک عدّه مخصوص معیّن نشده است، پس همه‌ی آنها مساوی و واجب الاطاعه هستند و اینکه محال است و تکلیف غیر مقدور، پس -قرآن-۲۶-۴۵-قرآن-۹۹-۱۲۲-قرآن-۲۳۴-۲۶۲-قرآن-۱۰۸۳-۱۱۰۰ [صفحه ۹] مقصود از «أُولِي الأَمرِ» در هر زمان یکنفر معیّن است و آن امامهای شیعه هستند. -قرآن-۱۲-۲۹ فخر: اینکه جمله میفهماند که لازم است پیروی و موافقت با اجتماع و اتّفاق مردم زیرا که امر شده است در آن بفرمانبری اولی الامر، و البتّه آن که امر بفرمانبری او شده است باید معصوم و مصون از خطا باشد چون امر باطاعت از خطا غلط است، پس اولی الأمر چون اطاعت او لازم شده است معصوم و مصون از خطا است، و چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما نمیتوانیم فرد معیّن را پیدا کنیم که مصون از خطا باشد و از او علم و دین بیاموزیم معلوم میشود که مقصود از اینکه کلمه آنهائی هستند که شایستگی کار گشائی و راهنمائی دارند و لایق اقدام بکارهای عمومی مردم هستند و باصطلاح اهل حلّ و عقد هستند که اتّفاق کنند و شخصی را برای کارهای مردم انتخاب کنند و همین است اجماع لازم الاتّباع بموجب اینکه جملهی آیه. عبده: پس از مدّتی فکر در اینکه مطلب اینکه طور فهمیده میشود که مقصود از اولی- الامر آن عدّهی از مسلمین هستند که اهل حلّ و عقد باشند و صلاحیّت کارگشائی و رهبری مردم را داشته باشند، و اینکه دستهی از مردم امراء و حکّام هستند و علماء و صاحب منصبان قشون و رؤساء و متصدّیان امور و دیگر بزرگان و اشخاص موجّه که عموم مردم در احتیاجات و مصالح خود بآنها مراجعه میکنند و حلّ مشکل خود را از آنها میخواهند، پس اینکه طبقه اگر امین بودند و درستکار و مخالف فرمان خدا و روش پیغمبر که بتواتر ثابت شده است رفتار نکردند و در کارهای خود مختار بودند که دیگری آنها را مجبور نکرد، اگر در یکی از مصالح عامّه که وظیفهی اولی الامر است، اینکه عدّه از مردم اتّفاق کردند و رأی دادند بر بقیّهی مردم واجب است آنرا اطاعت کنند، و میشود گفت اینکه طور اشخاص معصوم هستند در آنچه برای مردم معیّن میکنند و اطاعت آنها واجب است. و از اینکه جهت در آیه بیقید و شرط اطاعت آنها واجب شده است چون بمجموع اینکه دسته عموم مردم مطمئن هستند و مصالح اجتماعشان بوسیلهی آنها محفوظ میماند و انجام میشود و بتفرقه و اختلاف گرفتار نمیشوند، پس آنچه در قرآن و سنّت پیغمبر [ص] روشن و معلوم است اصلی کلّی است که تردید در آن نیست و آنچه از [صفحه ۱۰] مصالح مردم که در قرآن و سنّت پیغمبر [ص] نیست وظیفهی اینکه دسته مردم است که اولی الأمر هستند و مورد اطمینان در آن امور دقّت کنند و شور کنند و آنچه تشخیص- دادند و همه اتّفاق کردند اطاعت از آن بر همه واجب است. و لیکن از آنچه از احکام عبادات و یا جزء عقاید است بایستی فقط از قرآن و سنّت پیغمبر [ص] معلوم شود و کسی را در آن حقّ رأی نیست مگر آنچه را که از آن دو بفهمند و کشف کنند. تفسیر غرائب القرآن نیشابوری که اقتباس از تفسیر امام فخر کرده: آنچه شیعه در معنی: «أُولِی الأَمرِ» گفتهاند که مقصود ائمهی معصومین هستند درست نیست- زیرا: اوّل مسلّم است که در اینکه زمان ما عاجز هستیم از شناختن آنها، پس اگر بطور کلّی اطاعت آنها واجب باشد تکلیف بغیر ممکن است، و اگر مشروط باشد بشرط شناسائی آنها، و اطّلاع از نظر و دستور آنها لازم است که در آیه مقیّد میشد باین شرط در صورتی که اطاعت از اولی الأمر هم مثل اطاعت از خدا و رسول قید و شرط ندارد، دوّم: شیعه معتقدند در هر زمانی یک نفر امام واجب الطّاعه است، با اینکه در آیهی کلمهی «أُولِی الأَمرِ» جمع است و عدّه را نشان میدهد. سوّم: در دنبالهی اینکه جمله گفته شده است: «فَإِن تَنازَعتُم فِی شَیءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللّهِ وَ الرَّسُولِ» یعنی در مورد اختلاف میان خود بگفتهی خدا و پیغمبر عمل کنید، و اگر در هر زمان امام واجب- الطاعهٔ باشد، بایستی گفته میشد «فردّوه الی الامام» یعنی بوسیلهی امام حلّ اختلاف خود را بنمائید. -قرآن-۹۶-۱۱۳- قرآن-۶۵۹-۶۷۶-قرآن-۷۶۹-۸۴۳ طنطاوی: در قرآن سورهای است بنام سورهی شوری که در مکّه نازل شده- است، و نامگذاری آن میفهماند اهمّیت و عظمت و ارزش مقام شوری را و اینکه آیه از آن سوره است: «وَ أَمرُهُم شُورَی بَینَهُم» یعنی کارهای آنها بوسیله شور با یکدیگر انجام میشود، و پیغمبر [ص] در کارهای عمومی باین آیه عمل میفرمود، چنانکه مشورتهای پیغمبر در کارهای جنگی میان اهل حدیث مشهور است، و در جنگ احد اگرچه خود مایل نبود ولی چون مشورت کرد و دیگران رای دادند برفتن جلو دشمن قبول فرمود پس از آن سورهی نساء در مدینه نازل شد، و ببینید که خدا در آن میفرماید: -قرآن-۱۹۹-۲۳۰ [صفحه ۱۱] «أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الأَمرِ مِنکُم» آیا اولی الأمر در نظر آنها چه کسانی بودهاند! معلوم است اشاره باشخاص معهود و معیّن در نظر خود آنها است و معلوم است که اشخاص معیّن در نظر آنها مردم صالح برای شوری هستند چون از آیت سورهی شوری اینکه مطلب را در خاطر داشتهاند پس اولی الأمر اشارهی به همانهائی است که در گذشته با آنها سر و کار داشتهاند و مشورت میکردهاند، پس بمفاد اینکه آیه لازم است که در هر شهری از شهرهای مسلمین مجلسی برای شوری از نمایندگان مردم تشکیل شود که رأی آن قاطع باشد و آنچه بگویند و بکنند اجرا شود، و مجلسی دیگر عمومی باید فراهم شود از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همه‌ی ملّتهای مسلمان که نماینده از شهر ها در آنجا باشد و افکار و احتیاجات مردم شهر و مملکت خود را در آن مجلس عام بنمایانند و روشن کنند، و چون اینکه مجالس فراهم شد و نمایندگان فراهم شدند، در نهان بوسیله‌ی قرعه، کسی را از بزرگان اسلام برای خلافت انتخاب کنند که شخصیّت و استقلالی از خود داشته باشد که ممالک اروپا بر او دست و تسلّطی نداشته باشند و اینکه خلیفه بموجب آنچه مجلسها در هر وقت و هر مملکت معیّن کنند باید رفتار کند زیرا او خلیفه‌ی بر همه‌ی مسلمین است که در اطراف عالم پراکنده هستند چه در مملکت مستقل خود، یا در مستعمرات اجانب. پس اگر چنین شخصی با اینکه شرائط- انتخاب شد خلیفه‌ی حقیقی مسلمین خواهد بود و گر نه در دوران گذشته مصریها خلیفه‌ای داشتند بنام فاطمیّین، و در بغداد از عبّاسیها بود، و در آندلس [اسپانیا] خلیفه‌ای از بنی امیّه بود، و چگونه خلیفه‌ای بودند که هر کدام هر چه میخواستند بمیل خود انجام میدادند و در واقع سلطنتی بود بنام خلافت. و امروز با اینکه وسایل ارتباط تشکیل اینکه طور مجالس شوری و انتخاب یک فرد برای همه‌ی مسلمین ممکن است لیکن با اصل استعمار نمیتوان آنرا بدرستی انجام داد و باید بانتظار باشیم تا آنگاه که موفّق شویم. -قرآن-۱- ۷۲ تفسیر المیزان: طباطبائی: تفسیر المیزان طباطبائی جمله‌ی «أَطِیعُوا الرَّسُول» برای فهماندن اینکه مطلب است، که اطاعت پیغمبر [ص] از دو جهت لازم است: -قرآن-۶۰-۸۳ [صفحه ۱۲] ۱- از جهت آنچه آیات قرآن را برای مردم توضیح داده است، و تفصیل آن را بیان کرده است، چنانکه در سوره‌ی نحل آیت ۴۴ است: «وَ أَنزَلنا إِلَیکَ الذِّکرَ لِتُبَیِّنَ لِلنّاسِ ما نُزِّلَ إِلَیهِم» یعنی تو را متوجّه کردیم تا برای مردم توضیح بدهی قرآنی که برای آنها فرستاده‌ایم پس آنچه پیغمبر از احکام و وظائف که در قرآن است و برای مردم توضیح داده است که وحی و الهام است اطاعت آن واجب است. -قرآن-۱۵۱-۲۲۷ ۲- فکر و رأی پیغمبر است در قضاوت و حکومت و راهنمائی‌های مردم، چنانکه در آیت ۱۰۵ سوره‌ی نساء است «لِتَحکُمَ بَینَ النّاسِ بِما أَراکَ اللّه» یعنی بآنچه خدا تو را راهنمائی کرده است باید میان مردم حکم کنی و همین دسته احتیاجات مردم است که بآنحضرت امر شده است با آنها مشورت کند، چنانکه در آیت ۱۵۹ آل عمران است: «وَ شاوِرهُم فِی الأَمرِ فَإِذا عَزَمتَ فَتَوَکَّل عَلَی اللّهِ» یعنی با مردم مشورت کن و چون تصمیم گرفتی و آهنگ کاری کردی بر خدا توکّل کن، که در مشورت با مردم شریکش قرار داده است لیکن عزم و تصمیم بکار را بخود آنحضرت واگذار کرده است. -قرآن-۱۱۴-۱۶۳-قرآن-۳۷۱-۴۴۱ پس معنی اطیعوا اللّه غیر از اطیعوا الرّسول است و اطاعت از پیغمبر باید در آن چیزهائی باشد که باو وحی میشود و احکام را توضیح میدهد، و نیز در آنچه رأی آن- حضرت بکاری متوجّه میشود، و آنرا مصلحت میداند، و کلمه‌ی «أُولِی الأَمرِ» هر کس مقصود باشد معلوم است آنکس بهره‌ای از وحی ندارد و اطاعت او مثل پیغمبر نیست که از جهت وحی واجب باشد ولی از جهت دوّم واجب است که رأی و صوابدید او باشد، و از اینکه جهت در دنباله‌ی اینکه جمله گفته شده است: اگر در چیزی نزاع کردید بخدا و رسول مراجعه کنید و از قرینه‌ی آیات بعد معلوم است که مقصود نزاع در احکام و وظائف است نه در رأی «أُولِی الأَمرِ» و چون دنباله‌ی «أَطِیعُوا الرَّسُول» کلمه‌ی «أُولِی الأَمرِ» بی‌قید و شرط گفته شده است. پس معلوم است همانطور که اطاعت پیغمبر [ص] بواسطه‌ی عصمت و دوری از خطا و گناه بطور کلّی بی‌قید و شرط واجب است، اولی الأمر هم رأیش مثل رأی پیغمبر [ص] دور از خطا است و او معصوم است، و واجب الاطاعة، و اگر مقصود از «اولی الأمر» شخص معصوم نباشد و ممکن باشد در -قرآن-۲۴۸-۲۶۵-قرآن-۶۸۶-۷۰۳-قرآن-۷۲۱-۷۴۴-قرآن-۷۵۳- ۷۷۰ [صفحه ۱۳] رأی خود خطا کند باید در آیه شرط میشد که اگر خطا کردند و بفسق و خلاف رأی دادند از آنها اطاعت نکنید، چنانکه در سوره‌ی عنکبوت آیت ۸ در وجوب اطاعت پدر و مادر شرط شده است که اگر امر کردند فرزند را که کافر شود اطاعت نکند، و در اطاعت «أُولِی الأَمرِ» که اساس دین و اجتماع مسلمین است اینکه شرط لازم‌تر بود پس چون شرط نشده است معلوم است که مقصود شخص معصوم است، و مفسّرین با آنکه تصدیق نموده اند: از کلمه‌ی «أُولِی الأَمرِ» معنی معصوم فهمیده میشود گفته‌اند: مقصود رأی اهل حلّ و عقد است که مصون از خطا است، و البتّه اینکه درست نیست، که افراد جایز- الخطا باشند بلکه ممکن باشد که کافر شوند و چون رأی چند نفر از آنها با یکدیگر موافق شد مطابق با مصلحت و مصون از خطا باشد، بلی رأی اهل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حلّ و عقد، و مردم درست- کار و موجّه برای حفظ اجتماع و رعایت نظم جامعه البتّه لازم الاتّباع است، چون اینکه حکم طبیعی است که در تمام اجتماعات بشری پیروی میشود و کوه نشینان و مردم بیابان گرد هم رأی ریش سفیدها و بزرگتران خود را در کارهای اجتماعی و قضاوتها اطاعت میکنند لیکن مسأله‌ی دین و وجوب اطاعت «أُولِی الأَمرِ» که از جانب خدا معیّن شده است مسأله‌ای است بالاتر از اینکه جور توجیه و اعمال نظر. -قرآن-۲۷۳-۲۹۰-قرآن-۴۸۰-۴۹۷-قرآن-۱۱۵۳-۱۱۷۰ «فَإِن تَنازَعتُم فِی شَیءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللّهِ وَ الرَّسُولِ» ۵۹ طبری: یعنی اگر شما با یکدیگر یا با «أُولِی الأَمرِ» اختلاف در امر دین داشتید مراجعه کنید بکتاب خدا و بخود پیغمبر [ص] در حیاتش و بسنّت او بعد از وفاتش. -قرآن-۱-۷۵-قرآن-۱۲۹-۱۴۶ مجمع: یعنی آنچه از کارهای دین مورد اختلاف شما شد بخدا و رسول مراجعه کنید و پس از فوت رسول [ص] بامامهائیکه جانشین او هستند، چون حافظ دین او هستند. تفسیر ابو السعود: بعضی از منکرین قیاس گفته‌اند اینکه جمله دلیل است بر اینکه قیاس صحیح نیست، چون در مورد اختلاف باید بخدا و رسول مراجعه کنند نه بقیاس و رأی خود، لیکن بر خلاف ادّعای منکرین قیاس اینکه جمله میفهماند: احکام سه دسته‌اند: ۱- بوسیله‌ی کتاب فهمیده میشود. ۲- بوسیله‌ی سنّت استفاده و کشف میشود، ۳- بوسیله‌ی قیاس است که رد بکتاب و سنّت باشد، چون گفته شده [صفحه ۱۴] است که مورد اختلاف را برگردانید بآنچه حکمش آشکار معیّن شده است، و اینکه برگرداندن مشکوک بمعلوم همان تمثیل و مقایسه است. که ما در قیاس میگوئیم. ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند چون مراجعه‌ی بخدا و رسول مقیّد شده است بنزاع در یک موضوع، پس اگر مطلبی میان مردم مسلّم باشد و نزاع در آن نباشد مراجعه‌ی بخدا و رسول لازم نیست و اینکه استدلال درست نیست، چون میگویند اینکه معنی از دلیل خطاب فهمیده میشود و دلیل خطاب نزد مردم با بصیرت صحیح و قابل استفاده نیست. «ذلِکَ خَیرٌ وَ أَحسَنُ تَأوِیلًا» ۵۹ طبری: یعنی در دنیا و آخرت و معاش و پاداش آینده‌ی شما مفیدتر است. -قرآن-۱-۳۷ ابو الفتوح: زجّاج گفته است: یعنی بهتر است از تأویل و معنی که خود شما بکنید، و در آیه دلیل است بر بطلان قیاس، زیرا خداوند در موارد نزاع بکتاب و سنّت ارجاع کرده است، و اگر بقیاس ممکن بود مراجعه شود، باید نامی از آن برده میشد، مخصوص که علاوه در دنباله گفته شده است، «أَحسَنُ تَأوِیلًا» یعنی اینکه رد بهتر است از تأویل شما که از فکر خود چیزی بیندیشید. -قرآن-۳۲۷-۳۴۷ سخن ما: ۱- مسئله‌ی رد امانات بطور کلّی حکم وجدانی است، لیکن در اینکه چه چیزهائی امانت است دقّت لازم دارد تا موضوع آن معیّن شود آنگاه حکم بلزوم آن شود، کلمه‌ی امانت سپرده و ودیعه است، و شاید آنها که روی سخن اینکه آیه با ایشان بود جز ودیعه و سپرده چیز دیگر نمیفهمیدند و لیکن ممکن است ما بگوئیم سپرده آنچیزی است که انسان باید بدرستی محافظت کند و بصاحبش برگرداند و آیا تمام آنچه ما داریم سپرده‌هائی نیست که یک مدّتی در اختیار ما است و باید برگردانیم خواه باراده و یا باضطرار! پس شاید جمله‌ی اول آیه اشاره باشد به اینکه که انسان باید خودش را طوری تربیت کند که همه چیز وجودی خود را و تمام موجودیتش را سپرده‌ها و اماناتی بداند که لازم است آنها را حفظ کند تا موقع برگرداندن به اصلش و راه نگاهداری هر یک از آنها را یا از عقل باید بفهمد و یا از آئینها و وظایف [صفحه ۱۵] دینی بشر. ۲- در جمله‌ی «إِذا حَکَمتُم بَینَ النّاسِ أَن تَحکُمُوا بِالعَدلِ» کلمه‌ی عدل غیر از عدالتی است که در فقه شرط قضاوت و لیاقت رسیدگی بکارهای عمومی مردم است چون در اینجا نظر فقط رعایت حقوق دیگران است و از عدالت در فقه عمومی‌تر، و وسیع‌تر است که برای آن چند شرط لازم دانسته‌اند، و اینکه کلمه را بمعنی محترم شمردن حقوق دیگران گفته‌اند و خلاصه‌ی آن اینکه جمله است: آنچه را بر خود نمی پسندی بدیگران روا مدار. و گفته‌اند: «اعطاء کلّ ذی حقّ حقّه» حقّ هر کسی را محترم شمردن و باو رساندن. دکتر سیاسی در قسمت اخلاق کتاب بنام مبانی فلسفه نوشته است: حقّ و تکلیف ملازم یکدیگرند، چون اگر کسی حقّی داشت دیگری مکلّف است آنرا رعایت کند، چنانکه اگر مال کسی گم شد آنکه پیدا کرد مکلّف است آنرا به- صاحبش برساند، و چون شخص حق دارد در امور شخصی خود بآزادی رفتار کند، دیگران مکلّف هستند اینکه حقّ او را تا حدود خودش رعایت کنند، و از [لایپ‌نیتس] دانشمند علم حقوق نقل کرده است: حقّ یعنی اختیار اخلاقی در برابر تکلیف یعنی اجبار اخلاقی، و نتیجه‌ی اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معرّفیها آن است که در عدالت باید اینکه حقوق رعایت شود: ۱- حقّ حیات، ۲- حقّ آزادی عمل، ۳- حقّ آزادی فکر، ۴- حقّ مالکیّت، اینکه عقیده‌ی علمای حقوق است، و از اینکه جمله‌ی آیه تمام اینها را میتوان- فهمید، و در قضاوت میان مردم باید باین حقوق رفتار شود، و شاید جمله‌های «اذا- حکمتم و تحکموا» مقصود فقط قضاوت میان دو نفر نباشد بلکه کلّیه‌ی رفتار انسان باشد با مردم که نتیجه‌ی فکر و قضاوت است، فرض کنید آنکه طلب کسی را نمیدهد، البتّه او با خود میاندیشد که هرچه دیرتر بدهم یا هیچوقت ندهم بمصلحت من نزدیکتر است و دنباله‌ی اینکه قضاوت از پرداخت قرض خودداری میکند، اینکه قضاوتی است بغیر حقّ و همچنین عکس آن قضاوت بحقّ است، و نیز آنکه کسی را حقیر میشمارد البتّه مولود فکر و قضاوت بغیر حقّ است چون فکر میکند که اینکه شخص لایق احترام من نیست پس از آن باو اهانت میکند، و هم‌چنین انحرافات اخلاقی دیگر هم مولود -قرآن- ۱۸-۷۶ [صفحه ۱۶] قضاوت بغیر حقّ است، و تمام اخلاق حسنه نتیجه‌ی قضاوت بحقّ است. ۳- در جمله‌های «أَطِیعُوا اللّه وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الأَمرِ مِنکُم» آنچه از کلمه‌ی «أُولِی الأَمرِ» بقرینه‌ی «الف و لام» در آن روز فهمیده میشده است شاید همان باشد که عموم مفسّرین نوشته‌اند یعنی رئیسهای قشونی که پیغمبر [ص] معیّن میفرمود و علما و دیندارها و اصحاب پیغمبر و امرا و فرماندهان، چون از ظاهر کلمه‌ی «أُولِی الأَمرِ» صاحبان اینکه کار فهمیده میشود، و در آن دوران مقصود از اینکه کار همان کارهای دین و پیشرفت مسلمین بوده است و صاحبان اینکه کار و عمل همان مردم نامبرده‌ی بالا بوده‌اند، و گفتار مختلف مفسّرین شاید مخالف با ظاهر مفهوم از الفاظ اینکه جمله نبوده است، زیرا اصحاب پیغمبر و جماعت مهاجر و انصار و حافظین قرآن و مأمورین بجنگ با قبائل همه‌ی اینکه نامها شامل یک عدّه‌ی محدودی است که نزدیکترین مردم بپیغمبر [ص] بوده‌اند و دست اندر کار دین و پیشرفتها و جنگها بوده‌اند و بخصوص کلمه‌ی «مِنکُم» خوب روشن میکند که لازم است اطاعت متصدّیان کار که از خود شما مسلمین و پیشقدم در اینکه کار هستند، لیکن باید بفهمیم پس از فوت پیغمبر و انقراض آن دوره تا امروز کلمه‌ی «أُولِی الأَمرِ» چه کسی را نشان میدهد که فرمان بردن او بموجب قرآن و وحی بپیغمبر [ص] همانند خود پیغمبر [ص] واجب باشد! البتّه فهم اینکه معنی و پیدا کردن اینکه طور آدم بسیار مشکل است، و آیا دین اسلام با اینکه جمله چطور حکومتی برای مردم معیّن کرده است! و در اینجا باید برای آشنائی ذهن چند مطلب بنویسیم: اوّل: بقول منتسکیو: هر کس اگرچه معلوماتی نداشته باشد میتواند اینکه سه طرز حکومت را از هم جدا کند و بشناسد: ۱- حکومت جمهوری، ۲- مشروطه ۳- استبدادی و فردی، منتسکیو: در عیبجوئی از حکومت استبدادی نوشته است: -قرآن-۲۰-۹۱-قرآن-۱۱۱-۱۲۸-قرآن-۳۶۹-۳۸۶-قرآن-۹۲۲-۹۳۱-قرآن-۱۱۳۲-۱۱۴۹ مردی که حواس خمسه‌ی او دائما باو میگویند: او همه چیز است و دیگران هیچ، طبعا تنبل و شهوت‌پرست و جاهل خواهد بود. و باز در روح القوانین ص ۲۹۱ چاپ دوم نوشته است: چون در حکومتهای سلطنتی شخص پادشاه خود را مافوق قانون میداند کمتر نیازمندی بتقوی و پاکدامنی در خود احساس میکند، لیکن در حکومت توده که [صفحه ۱۷] مجری قانون خودش مشمول قانون میشود بیشتر نیازمندی بتقوی را تصدیق میکند. مطلب دوّم آنکه در دنیای امروز فکر حکومت مطلقه‌ی فردی را مولود حس بردگی دوران گذشته‌ی بشر میدانند که اگر انسان تسلیم ببردگی باشد بحکم و فرمان مولود از تمایلات یک نفر هم تسلیم میشود. مطلب سوّم: دین اسلام بموازات احساسات و افکار عالیه‌ی عمومی بشر باو- عقل داده است و خیر و شرّ او را معیّن کرده است و موظّفش نموده است. مطلب چهارم: با صرف نظر از آیات و روایات در نزد ما شیعه‌ی اثنی عشری مسلّم است که امروز حکومت در روی زمین با شخصی است معیّن با اسم و نسب و سال عمر که از نظر و دسترس ما پنهان است، اکنون در نتیجه‌ی اینکه مطالب میگوئیم: با توجّه بیکایک اینکه مقدّمات آیا اینکه فکر مردم شیعه مذهب که از سالیان دراز حکومت را حقّ مسلّم یک فرد میدانند و بر خلاف عقلای دنیا حکومت فرد را بر مردم روا میدارند چگونه فکر و عقیده‌ای است! جواب اینکه سؤال اینکه است: عقیده‌ی شیعه را نمیتوانیم مثل عقیده‌ی دیگران در انواع حکومتها بدانیم بلکه در دنباله‌ی تلقینها و مقتضیات محیط و افکار، یک هدف مقدّسی را در نظر گرفته است و همیشه بآرزوی رسیدن بآن بوده و هست، و اینکه عقیده غیر از تصدیق حکومت فرد است بر اجتماع بلکه یک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مطلب ماوراء طبیعت است چون شیعه حکومت را حقّ کسی میداند که اعتراض و خرده‌گیری های منتسکیو نسبت باو تصوّر ندارد و محال است، یعنی فردی است که از نظر اخلاق و علم مافوق دیگران است و مصون از خطای در علم و عمل، پس خواه و ناخواه اینطور شخص حاکم است و همه‌ی بشر محکوم بحکم او و شاید اینکه عقیده بهترین و مقدّسترین آرزوهائی است که انسان همانند آنرا از قدیمترین دوران در ضمن ادیان دیگر و مسلکهای سیاسی در انتظارش بوده و هست مثل ظهور بودا، یا فرود آمدن مسیح، یا پیشوای زردشتی، یا حکومت مرکزی جهانی، اینکه بود اصل عقیده‌ی شیعه که از نظر مبادی مذهب و افکار عمومی بشری تجزیه و تحلیل کردیم، پس نتیجه‌ی تمام گفته- ها اینکه شد که دین اسلام از نظر اینکه جزء آیه بعقیده‌ی عامّه‌ی مسلمین حکومت [صفحه ۱۸] را مشروطه معیّن کرده است چنانکه در ضمن نقل گفته‌ی مفسّرین مفصّل نوشته شده و در نظر یک تیره و دسته‌ای از آنها حکومت را استبدادی خاصّ معیّن کرده است که فقط بالاترین آرزوهای مقدّس بشر است، و از اوّل پیدایش اینکه فکر تاکنون هرگز چنین حکومتی در هیچ جای دنیا تشکیل نشده است، زیرا در دوره خلافت حضرت علی [ع] اگرچه شخص حاکم واجد شرایط بود امّا در حکومتش مسلّط نبود، و آنچه ما در آرزویش هستیم اجرا نشد، اکنون میخواهیم تمام گفته‌ها را کنار بگذاریم و فکر کنیم که از جمله‌ی «أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمرِ مِنكُم» چه میتوانیم بفهمیم! اینک میگوئیم: چند احتمال است در آن: اوّل- اینکه جمله برای همان هنگام نزول بوده است و دوران پیغمبر که مثل عمّار اگرچه از نظر دین برتر است از خالد ولید و همانندان او ولی از نظر اجتماع و مصلحت باید مطیع باشد، و آیه برای تعیین حکومت و دستور بعموم مردم نیست. -قرآن-۵۵۸-۶۰۸ دوّم- اینکه جمله نه برای تعیین طرز حکومت است بلکه برای فهماندن بمردم است که اگر حاکم و اولی الأمری از خود داشتید که بعد از شخص پیغمبر لایق بود که برای شما در درجه‌ی بعد از پیغمبر باشد پس اطاعت او هم بعد از اطاعت پیغمبر لازم است و باید از دل و جان نه از ترس، فرمانبرش باشید، و اینطور اشخاص در زمان پیغمبر [ص] همانهائی بودند که پیغمبر [ص] معیّن میفرمود چون اطاعت از او یعنی اطاعت پیغمبر و بعد از آنحضرت اگر چنین شخصی پیدا شد اطاعت او هم بهمان طور لازم است. سوّم مانند فرض اوّل و دوّم جمله برای تعیین طرز حکومت نیست و فقط برای برقراری نظم و جلوگیری از هرج و مرج است که اگر حاکمی از خود شما مؤمنین بود یعنی اگر آنکه حاکم شما شد مؤمن بود نسبت باو فرمانبردار باشید و مخالفت نکنید و ایجاد غوغا و اغتشاش نکنید چون مؤمن است و وظایف خود و مصلحت مسلمانانرا رعایت میکند و مخالفت با او موجب ناراحتی مسلمانان است. و با اینکه معنی اطاعت اولی الأمر در مرتبه‌ی بعد از پیغمبر [ص] نیست و وجوب ذاتی ندارد بلکه برای صلاح عموم است، و اگرچه در طراز اطاعت پیغمبر گفته شده است لیکن ممکن است برای تعیین درجه‌ی ارزش شخص اولی الأمر نباشد و برای نشاندادن ارزش نتیجه‌ی آن است که حفظ نظم باشد. [صفحه ۱۹] چهارم- جمله‌های: «فَإِن تَنازَعتُم تا آخر» همانطور که در ترجمه نوشتیم شاید مقصود اینکه باشد: اگر در کاری با یکدیگر نزاع و اختلاف داشتید و تکلیف خود را نتوانستید تشخیص بدهید. بیجهت با یکدیگر نجنگید و نه از پیش خود حکم و تکلیف معیّن کنید بلکه بدستور خدا و رسول عمل نمائید، و تفاوت ندارد در اختلاف مردم با یکدیگر که فرمانده و اولوا الأمر جزء دسته‌ی اختلاف کننده باشد یا نباشد، چون اگر معصوم بود در حکم رسول است و مرجع او خواهد بود و خودش وسیله‌ی حلّ اختلاف است، و اگر معصوم نبود او هم مثل دیگران باید برای حلّ مشکل مراجعه بکتاب خدا و سنّت رسول نماید. پنجم- از جمله‌ی «فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ» شاید اینکه معنی استفاده شود که احکام و وظائف شما در کتاب و سنّت پیغمبر [ص] هست مراجعه کنید و از آن استفاده نمائید و علم بآنها را تحصیل کنید تا بلاتکلیف نمانید و اختلاف نداشته باشید، پس برای زندگی شما تحصیل علم بکتاب و سنّت واجب است. -قرآن-۲۲-۴۱-قرآن-۶۸۵-۷۱۳ در نقل گفته‌ی مفسّرین نوشتیم: عدّه‌ای از اینکه جمله استفاده کرده‌اند که قیاس حجّت است و عده‌ای برخلاف استفاده کرده‌اند و گفتگوی اینکه مطلب مربوط بعلم اصول است.

[سوره النساء [۴]: آیات ۶۰ تا ۶۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزعُمُونَ أَنَّهُم آمَنُوا بِما أُنزِلَ إِلَيكَ وَ ما أُنزِلَ مِن قَبلِكَ يُرِيدُونَ أَن يَتَحاكَمُوا إِلَى الطّاغُوتِ وَ قَد أُمِرُوا أَن يَكفُرُوا بِهِ وَ يُرِيدُ الشَّيطانُ أَن يُضِلَّهُم ضَلالاً بَعِيداً [۶۰] وَ إِذا قِيلَ لَهُم تَعالَوا إِلى ما أَنزَلَ اللّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ رَأَيتَ المُنافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُوداً [۶۱] فَكَيفَ إِذا أَصابَتهُم مُصِيبَةٌ بِما قَدَّمَت أَيدِيهِم ثُمَّ جاؤُكَ يَحلِفُونَ بِاللّهِ إِن أَرَدنا إِلاّ إِحساناً وَ تَوفِيقاً [۶۲] أُولئِكَ الَّذِينَ يَعلَمُ اللّهُ ما فِي قُلُوبِهِم فَأَعرِض عَنهُم وَ عِظهُم وَ قُل لَهُم فِي أَنفُسِهِم قَولاً بَلِيغاً [۶۳] -قرآن-۱-۶۸۱ [صفحه ۲۰] معنی لغات: «يَزعُمُون»- از مصدر زعم و زعم و زعم با هر سه حرکت زاء بمعنی گفتن سخنی که درست و نادرستش معلوم نیست، و گفتار مشکوک و یا دروغ و پنداشتن «تَعالَوا»- بیائید «يَصُدُّون» از مصدر صدود با ضمّ صاد بمعنی رو گرداندن و اعراض کردن، عظ هم- از موعظه بمعنی پند دادن. -قرآن-۱۳-۲۶-قرآن-۱۷۹-۱۸۹-قرآن-۲۰۰-۲۱۳ جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: میان دو مسلمان و یا مسلمان و یهودی اختلاف و ادعائی بود و برای طمع و قبول رشوه و یا بمنظور دیگر بحکومت پیغمبر [ص] راضی نشدند و نزد قضات یهود و یا کاهن و غیبگو رفتند اینکه آیه برای توبیخ آنها نازل شد. مقدّمه: [پس از آنکه در آیت جلو مردم موظّف شدند در نزاع میان خودشان بخدا و رسول مراجعه کنند، در اینکه آیه با خطاب بپیغمبر یادآوری شده است عمل زشت آنهائیکه باین راهنمائیها توجّه ندارند، نمی‌بینی ای پیغمبر اینکه مردم که خود را مسلمان میدانند و ادّعا میکنند قرآن و کتب پیغمبران گذشته را پذیرفته‌اند می- خواهند دادخواهی برهبران ضلالت و مریدان شیطان برند با اینکه خود میدانند باید با آنان نسازند و ناپسندشان دارند. اینکه روش پیروی شیطان است]. ترجمه: بنگر ای محمّد بآن مردم که خود را گرویده بقرآن و کتابهای آسمانی پیشین می‌پندارند، خواهند نزد پیشوایان بگمراهی و شیطان خویان بداوری روند با آنکه بایشان دستور داده‌اند منکر آنان باشند. البتّه دیو است که میخواهد ایشان را گمراه کند از راه حقّ دور بدارد. [چنین کسان منافق و بد دل باشند] ۶۱ و چون بگویندشان: بیائید و آنچه خدا فرستاده و پیغمبر [گفته بپذیرید] اینکه بد دلان را بینی که بسختی از تو روی بگردانند. پس ۶۲ چرا چون از کرده‌ی خود آزار بینند [و مسلمانان بچشم حقارت بآنها بنگرند و سرزنش کنندشان] نزد تو آیند و سوگند یاد کنند: ما از دادخواهی نزد بیگانه جز نکوئی و همکاری نخواستیم [که پیغمبر از گفتگوی ما آزرده نشود و با طرف دعوای خود موافقت کنیم] اینها مردمی هستند که خدا داند چه در دل دارند پس تو از آنها رو بگردان و سخن‌شان مپذیر و پندشان ده و بآنها سخن چنان بگو که در دل، و [صفحه ۲۱] جان‌شان نشیند. سخن مفسّرین: «يُرِيدُونَ أَن يَتَحاكَمُوا إِلَى الطّاغُوتِ» ۶۰- ابو الفتوح: -قرآن-۱۵-۶۵ حسن بصری و جبّائی گفتند: یعنی نزد بتها رفتند و با قرعه‌ی بوسیله‌ی تیر خود را از حیرت در آوردند، سدّی و قتاده گفته‌اند: یعنی نزد ابو برده که غیبگو بود رفتند، عبد، اللّه عبّاس و مجاهد گفته‌اند: مسلمانی منافق با یهودی خصومت داشت، یهودی گفت: نزد محمّد برویم که رشوه نمیگیرد، آن منافق برای دادن رشوه گفت: نزد کعب- إبن اشرف برویم و مقصود از طاغوت کعب بن اشرف است. و از ثعلبی نقل کرده که مسلمان منافق بنام بشر با یهودی نزاع داشتند یهودی گفت نزد محمّد برویم برای رفع خصومت، آن مسلمان گفت: نزد کعب بن اشرف برویم ولی یهودی اصرار کرد و بمسجد رفتند حضور پیغمبر [ص] و آنحضرت حکم بسود یهودی داد، آن منافق نپذیرفت و گفت بیا نزد عمر برویم او گفت بحکومت پیغمبر [ص] راضی نشدی باز حکومت عمر میخواهی عاقبت نزد عمر رفتند و یهود قصّه‌ی خود را گفت که نزد پیغمبر رفته‌ایم و آنحضرت برای من حکم کرد و اینکه مرد نپذیرفت و گفت نزد تو بحکومت بیائیم، عمر پرسید از منافق که اینکه راست است! او تصدیق کرد عمر گفت دمی بمانید تا بیایم، بخانه رفت و شمشیر آورد و مسلمان منافق را کشت جهود گریخت، و عمر گفت حکم من اینکه است نسبت بآنکه بحکومت خدا و رسول راضی نباشد، و بعضی گفته‌اند: مقصود حی بن اخطب است، و از حضرت امام باقر [ع] و امام صادق [ع] روایت شده است که: مقصود از طاغوت هر حاکمی- است که بر خلاف حقّ و موافق میل خود حکومت کند. مجمع: جمله‌ی اوّل آیه را سه معنی کرده است: ۱- آیا نمیدانی، ۲- آیا تعجّب نمیکنی از کار اینکه مردم، ۳- آیا فکر و علم تو باین مطلب نرسیده است. «ضَلالًا بَعِيداً» ۶۰ ابو الفتوح: یعنی:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گمراهی بلیغ و رسا که آخرین درجه‌ی گمراهی است. -قرآن-۱-۱۹ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی دور از حقّ و عدالت و هدایت و راهیابی. «إِلی ما أَنزَلَ اللّهُ وَ إِلَی الرَّسُولِ» ۶۱- طبری: یعنی بسوی حکمی که خدا -قرآن-۱-۵۰ [صفحه ۲۲] در قرآن فرستاده است بسوی پیغمبر [ص]. «یَصُدُّونَ عَنکَ» ۶۱- طبری: یعنی امتناع و خودداری میکنند از آمدن بحکومت نزد تو. -قرآن-۱-۲۱ «إِذا أَصابَتهُم مُصِیبَةٌ» ۶۲ طبری: یعنی اگر بواسطه‌ی بحکومت طاغوت رفتن و رضای بحکم او، خداوند آنها را گرفتار کند باز هم توبه نمیکنند و بخود نمیآیند، و در عوض اصلاح خود سوگند دروغ یاد میکنند. -قرآن-۱-۲۹ فخر: در مقصود از «مُصِیبَةٌ» چند قول است: ۱- یعنی چون آن مصیبت بآنها رسید که عمر آن منافق را کشت و یاران و خویشانش برای دادخواهی حضور پیغمبر آمدند و گفتند: ما نظر بد نداشتیم که بحکومت پیغمبر راضی نشدیم و اینکه خویشاوند ما که کشته شده است بمنظور خوشرفتاری بود که بحکومت نزد دیگری رفت. -قرآن-۲۱-۳۲ ۲- ابو علی جبّائی گفته است مقصود از مصیبت اهانتهائی است که بآنها شد و در قرآن یاد شده است مثل آنکه پیغمبر [ص] بایشان فرمود: شما لیاقت همکاری مسلمین را ندارید و با ما بجنگ نیائید در اینکه آیه «لَن تَخرُجُوا مَعِیَ أَبَداً وَ لَن تُقاتِلُوا مَعِیَ عَدُوًّا» و باز در آیت دیگر که بپیغمبر گفته شده است، اگر آنها از بدرفتاری دست بر ندارند، تو را وادار میکنیم که آنها را خوار کنی و از خود برانی در اینکه آیه «لَئِن لَم یَنتَهِ المُنافِقُونَ ... -قرآن-۲۳۵-۳۰۳-قرآن-۴۹۱-۵۲۷ وَ المُرجِفُونَ فِی المَدِینَةِ لَنُغرِیَنَّکَ بِهِم ثُمَّ لا یُجاوِرُونَکَ فِیها إِلّا قَلِیلًا، مَلعُونِینَ أَینَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقتِیلًا». -قرآن-۱-۱۶۶ ۳- ابو مسلم اصفهانی گفته است یعنی: چه خواهد شد که در دنباله‌ی بد رفتاری و نفاق گرفتار شوند و ناچار شوند و بیایند و سوگند یاد کنند. ابو الفتوح: گفته‌اند که اینکه آیه برای عبد اللّه بن ابی سلول است که، در جنگ بنی المصطلق چیزی گفت و سوره‌ی منافقین برای او نازل شد و رسوا شد و نزد- پیغمبر [ص] رفت و سوگند یاد کرد که من از سخنم جز نیکی قصدی نداشتم، و باز گفته‌اند: یعنی اینکه مصیبت که چون مرگ او رسید از پیغمبر [ص] پیراهنی خواست که از عذاب جهنّم حفظش کند، باو گفتند تو دروغ میگوئی و او آمد و سوگند یاد کرد. [صفحه ۲۳] «إِن أَرَدنا إِلّا إِحساناً وَ تَوفِیقاً» ۶۲ فخر: یعنی ما که بمحاکمه نزد پیغمبر نرفتیم، برای احسان بطرفهامان که حضور پیغمبر خجالت میکشیدند مطالب خود را بگویند و از فرمان آنحضرت سرپیچی کنند پس میخواستیم باطرف خصومت خود ارفاق و موافقت کنیم نزد دیگری رفتیم، و معنی دیگر اینکه جمله آن است که مقصود ما از مراجعه بدیگری برای اینکه بود که پیغمبر باصل حقّ حکم میکند و از آن تجاوز نمی- فرماید لیکن نزد دیگری رفتیم تا در حکم خود احسان بهر دو طرف را منظور کند و توفیق و موافقت میان ما حاصل شود. -قرآن-۱-۴۳ «فَأَعرِض عَنهُم» ۶۳ ابو الفتوح: عذر آنها را قبول مکن که دروغ میگویند. -قرآن-۱-۲۰ فخر: اینکه جمله دو مطلب میفهماند: ۱- یعنی اعتنا و توجّه بآنها مکن و پرده‌ی آنها را هم مدر، و نفاق آنها را و آنچه در دل دارند آشکارا مکن که جرأتشان زیاد نشود. «وَ عِظهُم» ۶۳ فخر: یعنی منزجر کن آنها را از نفاق و کبر و حسد، و آنها را از مجازات عالم دیگر بترسان. -قرآن-۱-۱۳ «وَ قُل لَهُم فِی أَنفُسِهِم قَولًا بَلِیغاً» ۶۳ فخر: ممکن است: ۱- جمله پس و پیش باشد، یعنی بگو گفتاری رسا در روحیّه‌ی آنها، ۲- ممکن است معنی اینطور باشد: بگو بآنها در حقیقت نفوس پست و روح خبیث و دل پر از مکر و نفاق‌شان یک گفتاری که رسا باشد و برساند آنچه در دل دارند که خدا میداند و از او نمیتوان مخفی کرد. -قرآن-۱-۵۰ ۳- یعنی بگو در نفوس آنها و در سرّ و راز خودشان نه در آشکار و انظار دیگران. «بَلِیغاً» ۶۳ فخر: وعظ اوّل بمعنی تخویف از عذاب آخرت است و مقصود از بلیغ ترساندن بگرفتاری در اینکه عالم است و ممکن است هر دو یک مطلب را بفهماند که موعظه و پند تو باید بلیغ و رسا باشد که بخوبی متوجّه شوند و نتیجه بگیرند. -قرآن-۱-۱۱ سخن ما: آیت اوّل، آن روز یهود را معرّفی کرد و امروز باصطلاح بند و بستچیها [صفحه ۲۴] را و آنهائیکه بوسائل مختلف متوسّل میشوند و بطاغوت اینکه زمان و ارباب قدرت و نفوذ خود را میچسبانند، و باین وسیله حقوق مردم را نابود میکنند، و هر گونه سوء استفاده از آن مینمایند و با مفاد «أُمِرُوا أَن یَکفُرُوا» تا آخر که با ستمکاران نباید همکاری کنند مخالفت میکنند و با تملّق و رشوه‌ی بآنها مقاصد نامشروع خود را انجام میدهند، اینجا است که بحقیقت گمراهی گرفتارند و ذلت و خواری و تسلّط اجانب و همین است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حقیقت: «أن یُضِلَّهُم ضَلالًا» تا آخر. -قرآن-۲۱۹-۲۴۴-قرآن-۴۷۴-۵۰۰

[سوره النساء [۴]: آیات ۶۴ تا ۶۵]

وَ ما أَرسَلنا مِن رَسُولٍ إِلاّ- لِیُطاعَ بِإِذنِ اللّهِ وَ لَو أَنَّهُم إِذ ظَلَمُوا أَنفُسَهُم جاؤُکَ فَاستَغفَرُوا اللّهَ وَ استَغفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّهَ تَوّاباً رَحِیماً [۶۴] فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤمِنُونَ حَتّی یُحَکِّمُوکَ فِیما شَجَرَ بَینَهُم ثُمَّ لا یَجِدُوا فِی أَنفُسِهِم حَرَجاً مِمّا قَضَیتَ وَ یُسَلِّمُوا تَسلِیماً [۶۵] - قرآن-۱-۳۷۳ معنی لغات: شجر- از مصدر شجر بفتح اول و سکون دوّم و شجور بمعنی مورد گفتگو و نزاع بستن، جلوگیری کردن. حرج- مضیقه و تنگنائی. ترجمه: ۶۴ ما پیغمبری نفرستادیم مگر برای اینکه باجازه و امر خدا مردم اطاعت آنها کنند. پس اگر اینکه بر خود ستم کرده‌ها که بحکومت هر کسی راضی شده‌اند از دل ایمان میداشتند و میآمدند نزد تو و از خدا آمرزش میخواستند و تو ای پیغمبر برای آنها استغفار میکردی البتّه مزد کار خود را میبردند، چون خداوند را توبه- پذیر و مهربان یابند. ۶۵ سوگند بپروردگارت: اینگونه مردم دروغ میگویند و ایمان ندارند، مگر که در دادخواهی خود نزد تو آیند و بحکومت تو تن دهند و از دادرسی تو ناپسندی در دل نداشته باشند و از دل و جان تسلیم شوند. گفته‌ی مفسّرین: «لِیُطاعَ بِإِذنِ اللّهِ» ۶۴ طبری: یعنی مطیع اوامر او باشند بموجب تقدیر خدا و قضا و قدر که در علم او بوده است. -قرآن-۱۸-۴۶ مجمع: یعنی بامر خداوند موظفند که از پیغمبر اطاعت کنند، و اذن چند صورت [صفحه ۲۵] استعمال میشود: ۱- مهربانی مثل «وَ ما کانَ لِنَفسٍ أَن تُؤمِنَ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ» یعنی هیچکس مؤمن نمیشود مگر با لطف خدا، ۲- راه باز کردن و مانع نشدن مثل: «وَ ما- هُم بِضارِّینَ بِهِ مِن أَحَدٍ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ» یعنی نمیتوانند زیان برسانند مگر خدا مانع کارشان نشود و راه برای آنها بازگذارد. ۳- امر و فرمان، مانند اینکه آیه: «لِیُطاعَ بِإِذنِ اللّهِ». - قرآن-۳۶-۹۵-قرآن-۱۸۴-۲۵۲-قرآن-۳۸۴-۴۱۲ «وَ لَو أَنَّهُم إِذ ظَلَمُوا أَنفُسَهُم» ۶۳ ابو الفتوح: اینکه جمله را دو معنی است: -قرآن-۱-۴۴ ۱- چون معنی ظلم در لغت نقصان و کمی بهره است، معنی جمله اینکه است: آنگاه که بر خود ستم کردند و خود را از بهره‌های معنوی و ثواب محروم کردند که رفتند نزد طاغوت و رهبران ضلالت، ۲- چون کارهای آنها موجب زیان بخودشان بود پس آن زیان و ضرر ستمی است که خود بر خود روا داشته‌اند. «فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤمِنُونَ» ۶۵ ابو الفتوح: مردی بنام ثعلبه بن حاطب یا بنام حاطب بن ابی ربیعه با زبیر بن عوام پسر صفیّه دختر عبد المطّلب که عمه‌زاده‌ی- پیغمبر [ص] بود نزاع در استفاده از آبی داشتند که در جوی روان بود و زمین زبیر بالاتر از زمین آن مرد بود، بپیغمبر [ص] شکایت خود بردند و آنحضرت بزبیر فرمود: تو زراعت خودت را آب بده و بعد برای اینکه مرد رها کن، آن مرد را از اینکه حکومت خوش نیامد و گفت: چون پسر عمّه‌ی تو بود، برایش چنین حکم کردی، اینکه سخن بر پیغمبر گران آمد، بزبیر فرمود: استفاده‌ی خود را از آب کامل بکن و تا پل و دیواره‌ی زمین آب را نگه دار، و چون حقّ خود را تکمیل کردی برای اینکه مرد رها کن، و حکم اوّل بطور مسامحه و موافقت با آنمرد بود، و چون اعتراض کرد و ناراضی بود حکم حقیقی و حقّ مشروع زبیر را معیّن فرمود، پس از حکم مقداد بآنها رسید و جریان را پرسید آن مرد گفت: پیغمبر بسود عمّه‌زاده‌ی خود حکم کرد و بمسخره دهان خود را کج کرد. مرد یهودی آنجا بود، گفت: عجب است که او را پیغمبر میدانند و حکم او را بناحقّ میشمارند و ما در زمان موسی گناهی کردیم و آنحضرت گفت: توبه‌ی شما بآن است که یکدیگر را بکشید، ما شمشیر برداشتیم و بجان هم افتادیم تا هفتاد هزار از ما کشته شد، و گناه ما بخشیده -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۲۶] شد، ثابت بن قیس بن شمّاس آنجا حاضر بود، گفت: سوگند بخدا اگر پیغمبر [ص] بمن فرماید خود را بکش هیچوقت توقّف نکنم. اینکه آیه نازل شد، تا «ما فَعَلُوهُ إِلّا قَلِیلٌ مِنهُم» که در آیت بعد از اینکه است. -قرآن-۱۶۵-۲۰۳ مصباح الهدایهٔ عز الدّین کاشانی باب ششم فصل چهارم ص ۲۲۰ ادب سوّم تسلیم تصرّفات شیخ شدن. باید که طریق تنفیذ تصرّفات او در نفس و مال خود گشوده دارد و بهر چه فرماید منقاد و مستسلم و راضی بود چه جوهر ارادت و محبّت او جز بدین طریق روشن نگردد، و عیار صدق او جز بدین معیار معلوم نشود چنانکه کلام مجید بدان اشارت فرمود «فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤمِنُونَ» تا آخر آیه. -قرآن-۳۵۹-۳۹۲ سخن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما: ۱- معرّفی مقام پیغمبر است که بامر خداوند یعنی بحکم وظیفه‌ی وجدانی باید بی‌چون و چرا مردم فرمانبرش باشند، ۲- مقام پیغمبر بآن درجه است که باید بوسیله‌ی او راه آمرزش از گناه را پیدا کنند و بس، و جمله‌ی: «جاؤُکَ فَاستَغفَرُوا اللّه» تا آخر شاید اشاره بهمین مطلب باشد. ۳- جمله‌ی: «فَلا وَ رَبِّکَ» تا آخر میفهماند که پیغمبر [ص] مصون از خطا است و آنچه بفرماید نباید کسی در دل هم اندک نگرانی حسّ کند و گر نه، از حقیقت ایمان دور است. -قرآن-۲۴۷-۲۷۸-قرآن-۳۳۵-۳۵۳

[سوره النساء [۴]: آیات ۶۶ تا ۶۸]

وَ لَو أَنّا کَتَبنا عَلَیهِم أَنِ اقتُلُوا أَنفُسَکُم أَوِ اخرُجُوا مِن دِیارِکُم ما فَعَلُوهُ إِلاّ قَلِیلٌ مِنهُم وَ لَو أَنَّهُم فَعَلُوا ما یُوعَظُونَ بِهِ لَکانَ خَیراً لَهُم وَ أَشَدَّ تَثبِیتاً [۶۶] وَ إِذاً لَآتَیناهُم مِن لَدُنّا أَجراً عَظِیماً [۶۷] وَ لَهَدَیناهُم صِراطاً مُستَقِیماً [۶۸] -قرآن-۱-۳۱۷ معنی لغات: تثبیت- بمعنی پابرجا نمودن و تقویت کردن. لدنّا- بمعنی نزد، جانب، سو، کتبنا- از کتابت بمعنی مأمور کردن، و موظّف نمودن است. ترجمه: [چون در آیت جلو گفته شده است که اسلام تسلیم بفرمان است و- [صفحه ۲۷] بس در اینجا اندازه‌ی تسلیم یادآوری شده است اگر آنها را ۶۶ موظّف کنیم خود را بکشند و یا ترک وطن کنند و از شهر و دیار خود بروند، انجام آن نکنند مگر چند تن- شان و اگر آنچه بآنها پند میرسد گوش گیرند و انجام دهند البتّه [مزد و ایمانشان] سخت‌تر و برجای‌تر خواهد بود ۶۷ و از سوی خود پاداشی بزرگ‌شان دهیم ۶۸ و رهبری- شان براه راست کنیم. گفتار مفسّرین: «وَ لَو أَنّا کَتَبنا عَلَیهِم» ۶۶ طبری: ابو اسحاق سبیعی گفت: -قرآن-۱۶-۴۸ چون اینکه آیه نازل شد، مردی شنید و گفت: اگر خداوند به اینکه طور وظیفه‌ای ما را موظّف میکرد البتّه انجام میدادیم، و الحمد للّه که خدا ما را معاف کرد و بچنین کار مکلّف نکرد، چون سخن او را بپیغمبر عرض کردند، فرمود: در اصحاب من کسانی هستند که ایمان در دل آنها از کوه ثابت‌تر است. مجمع: یعنی اگر اینکه اشخاص نامبرده‌ی سابق را موظّف کنیم چنانچه ملّت موسی را موظّف کردیم. «أَنِ اقتُلُوا أَنفُسَکُم أَوِ اخرُجُوا» ۶۶ ابو الفتوح: إبن کثیر و نافع و إبن عامر و کسائی خواندند: «ان قتلوا او اخرجوا» با ضمّ در نون «ان» و واو «او» و عاصم و حمزه هر دو را مکسور خوانده‌اند، و ابو عمرو نون را مکسور خواند و واو را مضموم قرائت کرده است «ما فَعَلُوهُ إِلّا قَلِیلٌ» ۶۶ طبری: در مصاحف اهل شام «قلیلا» با نصب نوشته شده است. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۲۹۲-۳۲۲ مجمع: بعضی گفته‌اند مقصود ثابت بن قیس است و بعضی گفته‌اند مقصود عدّه‌ای از اصحاب پیغمبر [ص] هستند و از آن جمله است عمّار یاسر و عبد اللّه مسعود. «أَشَدَّ تَثبِیتاً» ۶۶ ابو الفتوح: در مقصود اینکه جمله دو قول است: ۱- یعنی در نفوس مردم ثابت و باقی‌تر است چون از دلیل و حجّت مطلب را پذیرفته‌اند پس وجدانشان آرام‌تر است و تزلزل ندارند، ۲- یعنی اگر بپند پیغمبر رفتار کنند نصیب آنها است بهره و سودی ثابت که مانند منافع دنیا نیست که زود نابود شود. -قرآن-۱-۲۰ «وَ إِذاً لَآتَیناهُم مِن لَدُنّا» ۶۷ ابو الفتوح: مقصود از «مِن لَدُنّا» آن است که -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۶۵-۷۹ [صفحه ۲۸] اهمیّت مزد معلوم شود چون از جانب او است فناناپذیر است. سخن ما: ۱- در جمله‌ی «وَ لَو أَنّا کَتَبنا» ممکن است اینکه فکر پیدا شود که بوسیله‌ی پیغمبر و مقام هدایت همه‌ی بشر برای همیشه، چنین دستور بر خلاف عقل و مصلحت که بجان یکدیگر بیفتند و بکشند چه سود از آن منظور است، اگرچه بصورت فرض و پندار باشد و پس از صدور فرمان عدّه‌ای کم تسلیم بآن بشوند و دیگران انجام ندهند. جواب آن است: میگویند: یکی از افسرهای عالی رتبه‌ی تزاری روسیه برای نمایاندن قدرت، فرمان داد بقشون که بصورت حرکت نظام بروند بدریا و چندین هزار افراد لشکر بیک فرمان در دریا غرق شدند، و میگویند در ارتش قانونی است که اگر فرمانده در موردی فرمان داد و فردی اطاعت نکرد باید او را اعدام کنند چون افراد حقّ اعتراض بر افسر ندارند و اگر او فرمانی بر خلاف بدهد مسئول ما فوق خود است. منظور از نقل اینکه گفته‌ها که بدرستی و نادرستی آن کاری نداریم استدلال بر یک مسئله‌ی مسلّم در نزد مردم است و توضیح یک مطلب و آن توجّه به اینکه که اشخاصی که عهده‌دار سرپرستی و رهبری عدّه‌ای مختلف هستند که فکر و عقل آنها تفاوت- بسیار دارد و بخصوص اگر بدوی و وحشی باشند که هیچ هم‌آهنگی و حد مشترک میان آنها نیست، لازم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است برای آنها یک حد مشترک و یک موقع توافق ایجاد شود تا موافقت و اتّحاد آنها در کارهای همگانی فراهم شود از اینکه جهت لازم بوده است آنها را متوجّه کنند که شما با همه‌ی اختلافات و ناسازگاریها باید در برابر امر پیغمبر [ص] طوری باشید که از کشتن یکدیگر خودداری نکنید، و با ایجاد اینکه طور حسّ فرمان- بری آنطور مردم آماده‌ی تربیت میشوند، و نیز همین دستور از طرف حضرت موسی [ع] برای بنی اسرائیل نقل شده است، چنانکه از مجمع البیان نقل کردیم، پس باین نتیجه میرسیم که ممکن است اینکه جمله اشاره باشد باین مطلب: که خود میدانید خودداری از فرمان خدا کفر است اگرچه فرمان بکشتن یکدیگر باشد ولی بر فرض که بچنین فرمانی مأمور شوید بیشتر شما از انجام آن خوددار هستید، ۲- چون منظور از بیان اینکه مطلب ایجاد حسّ اطاعت کامل بوده است، در دنباله‌ی آن جمله -قرآن-۲۸-۵۰ [صفحه ۲۹] «یُوعَظُونَ بِهِ» گفته شده است که شاید اشاره باشد باین که همه‌ی گفته‌های خدا و پیغمبر فقطّ پند و نصیحت است برای مصلحت خود شما که بهره‌های مادی و معنوی در نتیجه‌ی انجام آنها است و بس. -قرآن-۱-۲۰

[سوره النساء [۴]: آیات ۶۹ تا ۷۰]

وَ مَن یُطِعِ اللّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِکَ مَعَ الَّذِینَ أَنعَمَ اللّهُ عَلَیهِم مِنَ النَّبِیِّینَ وَ الصِّدِّیقِینَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصّالِحِینَ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً [۶۹] ذلِکَ الفَضلُ مِنَ اللّهِ وَ کَفی بِاللّهِ عَلِیماً [۷۰] -قرآن-۱-۲۶۴ معنی لغت: «الصدّیقین»- جمع صدّیق بمعنی راستگوی کامل، آنکه گفتار و کردارش مطابق است، نیکوکار مورد تصدیق. جهت نزول: طبری: از عایشه روایت کرده‌اند عدّه‌ای اظهار اشتیاق به پیغمبر میکردند، و میگفتند: از دوری شما رنج میبریم و بیش از آن در فکر عالم دیگر هستیم که مقام شما آنجا است که ما هرگز دسترس بآن نداریم، اینکه آیه برای آرامش خاطر آنها نازل شده است، و در مجمع البیان است: نقل کرده‌اند: «ثوبان» مولای پیغمبر که سخت دوستدار آن حضرت [ص] بود، روزی با حالی زار و نزار حضور آن حضرت رسید، پرسید: تو را چه میشود! عرض کرد بیمار نیستم، لیکن اندیشه‌ی- زیارت شما ناراحتم دارد، تا خدمت شما برسم، و نیز در عالم دیگر اگر ببهشت باشم از مقام تو پائینترم و اگر ببهشت نباشم که هرگز بزیارت شما نمیرسم، اینکه آیه برای آرامش خاطر او نازل شد. ترجمه: [چون دانستند اسلام درست و بهره‌ی از آن فرمانبری از خداوند و پیغمبر است اینک خوشدل باشند] آنکه ۶۹ از خدا و پیغمبر اطاعت کند مشمول- انعام خدا است با پیغمبران و شهیدان و مردم راستگو و درستکار که بهترین هم- نشین و دوستدار همیشگی باشند ۷۰، و اینکه بخشش خداوند است که او بس است برای آگهی از هر نهانی و شایستگی. [صفحه ۳۰] سخن مفسّرین: «وَ الصِّدِّیقِینَ» ۶۹ مجمع: در معنی صدیق گفته‌اند: یعنی آنکه همه‌ی گفته‌های خدا و رسول را راست و درست بداند. -قرآن-۱۵-۳۵ عبده: صدّیقین کسانی هستند که نهادشان پاکیزه است، و مزاجهاشان- معتدل است، و نیتهاشان پاک است، و اینکه صفا در آنها موجب میشود که حقّ و باطل و خیر و شر را بزودی درمییابند و از یکدیگر جدا میکنند، و از همین خاصیّت- اخلاقی آنها است که حق را ببهترین صورت تصدیق میکنند، و در راستی بزبان و عمل کسی بالاتر از آنها نیست. فخر: بعضی گفته‌اند: صدّیقین افاضل اصحاب پیغمبر [ص] هستند، و در قرآن میان صدّیق و پیغمبر فاصله نگذاشته است و درجه‌ی پس از آن قرار داده است، چنانکه در وصف اسماعیل «صادِقَ الوَعدِ» گفته شده است و در وصف ادریس «صِدِّیقاً نَبِیًّا» گفته شده است پس نتیجه آن است که اگر از مرتبه‌ی صدیقی بالا- رفت بنبوّت میرسد و اگر از نبوّت تنزل کرد صدّیق میشود. -قرآن-۱۹۰-۲۰۷-قرآن-۲۴۵-۲۶۵ «وَ الشُّهَداءِ» ۶۹ ابو الفتوح: در معنی شهید دو بیان کرده‌اند: ۱- آنکه بشهادت بر حقّ ایستادگی و استقامت کند تا او را بکشند، ۲- آنکه روز قیامت از- گواهان و شاهدان بر اعمال دیگران باشد چنانکه در قرآن است: «لِتَکُونُوا شُهَداءَ عَلَی النّاسِ» اینکه دو توضیح از نظر آنها است که شهید را از شاهد بمعنی گواه دانسته‌اند، و ممکن است از شهود بمعنی حضور باشد یعنی آنها که در هنگام کشته شدن‌شان ملائکه حاضر میشوند و مشاهده میکنند که آنها بچه صورت زندگی را ترک میکنند. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۲۴۶-۲۸۴ فخر: روایت است: پیغمبر [ص]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرمود: «مبطون» شهید است و غریق شهید است [مقصود مبتلی بمرض دفع بی‌اختیاری مدفوع و شخص غرق شده است] و شهید منحصر نیست بآنکه بشمشیر کشته شود، پس شهید آن است که شهادت دهد به درستی دین خدا با استدلال و بیان و یا شمشیر. «وَ الصّالِحِینَ» ۶۹ ابو الفتوح: نوشته: و صلاح استقامت نفس بود در حسن عمل -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۱] و مصلح و مقوم نفس خود یا دیگری. فخر: صالح یعنی آنکه شایسته است در عقیده و کار خود، چون جهل، فساد در عقیده است و معصیت فساد در عمل است. «وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً» ۶۹ فخر: رفیق از رفق است بمعنی نرمی طبع و لطافت و ملایمت در کار، و دولت و همدم را هم رفیق نامیده‌اند بمناسبت ارفاق و ملایمی رفتار با یکدیگر. -قرآن-۱-۳۲ مجمع: ابو بصیر از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: خدا شما را در قرآن یاد کرده است، و اینکه آیه را قرائت فرمود و توضیح داد که مقصود از نبیون پیغمبر است و صدّیقین و شهداء ما هستیم، و صالحین شما هستید، پس خود را بنشانه‌ی صلاح نشاندار کنید چنانکه خدا معرّفی‌تان کرده است. حسینی نوشته ملخص اینکه آیت آن است که هر که امروز کسی را دوست دارد فردا با او خواهد بود: همچو بلبل دوستی گل گزین || تا شوی با خرمن گل همنشین زاغ چون مردار را شد هم نفس || یار او مردار خواهد بود و بس «ذلِکَ الفَضلُ» ۷۰ طبری: اطاعت از خدا و رسول بواسطه‌ی فضل خدا است، که بآنها احسان کرده است و هدایت شده‌اند تا باین درجه رسیده‌اند. -قرآن-۱-۱۸ سخن ما: ۱- فخر گفته است: مردم مطیع خدا و پیغمبر اگر با پیغمبران در یک درجه باشند بایستی تفاوتی میان بالاتر و پائینتر و فاضل و مفضول نباشد، پس مقصود آن است که همه در بهشت طوری هستند که میتوانند یکدیگر را ببینند، ولی آنچه ما میفهمیم اینکه است که شاید کلمه‌ی «مع» بمعنی باو همراهی در اینکه جمله نه همراهی بمعنی انضمام و یا اتّحاد در مکان باشد، بلکه اشاره است باتّحاد، در استفاده که همچنان پیغمبران و صدّیقان و شهیدان و صالحان از نیکوکاری خود بهره‌مند میشوند اینها هم با آنها هستند در بهره‌برداری و همانطور که آنها نتیجه‌ی خوب میبرند اینها هم نتیجه‌ی خوب خواهند داشت و معلوم است که هر کدام [صفحه ۳۲] استفاده‌شان باندازه‌ی ارزش عملشان خواهد بود، پس خلاصه‌ی مطلب آنکه مردم فرمانبر از اینکه دسته‌ی پیغمبران و صالحان هستند نه از دسته‌ی شیاطین و رهبران گمراهی، بعلاوه که فواصل و دور و نزدیک در آنجا تصوّر ندارد، و همه با یکتائی و وحدت مربوط هستند و اینکه شماره‌ها و فاصله‌های مادی در آنجا باین صورت نیست و بگفته‌ی حافظ: جلوه‌ی حسن تو دل میبرد از شاه و گدا|| چشم بد دور که هم جانی و هم جانانی گرچه دوریم بیاد تو قدح مینوشیم || بعد منزل نبود در سفر روحانی ۲- جمله‌ی «کَفی بِاللّهِ عَلِیماً» شاید اشاره باشد که اطاعت موجب بهره- مندی است و رفاقت با بزرگان، تردید و چون و چرا هم ندارد، نیاز بتدلیس و تظاهر و خودنمائی نیست، علم خدا بس است و کافی برای اینکه شما فرمان ببرید و او انعام کند و همنشین پیغمبرانتان نماید. - قرآن-۱۴-۴۰

[سوره النساء [۴]: آیات ۷۱ تا ۷۳]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خُذُوا حِذرَکُم فَانفِرُوا ثُباتٍ أَوِ انفِرُوا جَمِیعاً [۷۱] وَ إِنَّ مِنکُم لَمَن لَیُبَطِّئَنَّ فَإِن أَصابَتکُم مُصِیبَةٌ قالَ قَد أَنعَمَ اللّهُ عَلَیَّ إِذ لَم أَکُن مَعَهُم شَهِیداً [۷۲] وَ لَئِن أَصابَکُم فَضلٌ مِنَ اللّهِ لَیَقُولَنَّ کَأَن لَم تَکُن بَینَکُم وَ بَینَهُ مَوَدَّةٌ یا لَیتَنِی کُنتُ مَعَهُم فَأَفُوزَ فَوزاً عَظِیماً [۷۳] -قرآن-۱-۴۰۶ معنی لغات: حذر بمعنی احتراز و دوری. فانفروا- از مصدر نفر بر وزن وزن فعل بفتح و صدای بالای فا بمعنی کراهت داشتن و نفرت نمودن، و از مصدر نفور با ضم نون و نفار با کسر نون و نفیر بمعنی رم کردن چهارپایان، ورم کردن و باد کردن چشم، برگشتن دسته جمعی مردم حاجّ از موقف بمکّه، و جنبش دسته- جمعی مردم برای جنگ و یا کار دیگر. ثبات- جمع ثبة، با ضمّ و صدای جلو «ثاء» [صفحه ۳۳] بمعنی وسط حوض و گروه مردم و یک دسته که با یکدیگر خویشاوند باشند و اسب سوار «العصبة من الفرسان. ل یبطئن- از بطّأ بمعنی بتأخیر انداختن و بوقت دیگر گذاشت و کندی کرد، فوز- بر کار چیره شدن و موفّق شدن، از ناپسند رهائی یافتن هلاک و نابود شدن و باصطلاح از لغات اضداد است. ترجمه: ۷۱ ای مؤمنین در برابر دشمن با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حزم و احتیاط باشید یا دسته دسته آماده‌ی جنگ باشید، و یا همگی با هم بجنبید و بسوی دشمن روان شوید و همانا ۷۲ وابستگان بشما مردمی هستند در همکاری کند و کناره‌گیر که اگر اجنبی بشما رسد گوید: خداوند بمن بخششی کرد که با آنان همراه نبودم و اگر ۷۳ نعمتی از خدا بشما رسد بمانند یک بیگانه که هیچ دوستی نداشته گوید: ای کاش با آنها بودم و بهره- مندی بزرگ داشتم. سخن مفسّرین: «خُذُوا حِذرَكُم- تا- أَوِ انفِرُوا جَمِيعاً» ۷۱ طبری: یعنی شمشیر و نیزه‌ی خود برای جنگ بردارید که وسیله‌ی سلامتی از شر دشمن است. -قرآن-۱۵-۳۲-قرآن-۴۴-۶۷ مجمع: در معنی اینکه جمله دو قول است: ۱- بپرهیزید از دشمن خود بوسیله برداشتن اسلحه‌ی جنگ، ۲- بردارید اسلحه‌ی خود را و جهت اینکه اسلحه حذر نامیده شده است چون وسیله‌ی حذر و پرهیز از دشمن است و همین معنی از حضرت امام باقر علیه السّلام روایت شده است. «فَانفِرُوا ثُبَاتٍ» ۷۱ طبری: یعنی دسته دسته بسوی آنها بروید یا همگی بهمراه پیغمبر روانه جنگ شوید. -قرآن-۱-۲۱ مجمع: یعنی دسته دسته هر کدام بطرفی بروید برای جنگ با دشمن و اگر مصلحت مقتضی شد همگی با هم بیک جانب بروید و از امام باقر [ع] روایت شده است: مقصود از ثبات سرایا است جمع سریه بمعنی دسته‌ی پنج نفری تا سیصد یا چهار صد نفر] و مقصود از جمیعا قشون کامل است. کشف الاسرار نوشته: بر ذوق جوانمردان طریقت، اینکه آیت اشارت بفرار است، و گفته‌اند فرار دو قسم است: یکی از خلق بگریختن، و دیگر قسم با حقّ گریختن [صفحه ۳۴] امّا از خلق بگریختن آسان کاری است که اینکه صفت عابدان و قاصدان است، کار آن دارد که با حقّ گریزد، و نه هر کسی با حقّ تواند گریخت مگر کسی که عیان او را بار دهد، و مهر او را پرده بردارد و احدیّت او را در کنف عزّت جای دهد، چنانکه آن جوانمرد که بر بو یزید بسطامی شد، و از وی پرسید: آن سهام حقّ که دلهای درویشان نشانه‌ی آن است چی است! آن جوانمرد اینکه بگفت و سر در جنبانید، بو یزید گفت: اینکه سؤال تو نیست، و تو اهل اینکه سؤال نه‌ای، گفت: چرا! گفت: از آنکه اینکه سؤال حضرتیان است، و من بحضرت بودم و تو را بر آن درگاه ندیدم، آن جوانمرد گفت: زنهار در غلطی ای بایزید، من بدرگاه بودم عیان مرا بار داد، مهر پرده برداشت احدیّت مرا در کنف عزّت جای داد، پس غیرت پرده فروگذاشت، تو بر در بماندی از حال من چه خبر داری، گفت: اینکه را نشانی هست! گفت نشانش اینکه است که اینک بدرگاه میشوم، بیار اگر شغلی داری تا تو را پایمردی کنم، اینکه بگفت و کالبد خالی کرد، بو یزید گفت: آه که غوث جهان بود امّا در پرده‌ی غیرت بود و من ندانستم، و زبان حال بو یزید بنعت تحیّر میگوید: آوه که دلارام دلم برد و گریخت || پیمان بشکست و اسب هجران انگیخت تا دلبر و دل باز بچنگ آرم من || بس خون که ز دیدگان فرو باید ریخت عبده: اینکه جمله میفهمانند که لازم است تهیّه‌ی وسائل حذر از کفّار، و جنگ با آنها در هر زمانی بمقتضای خودش اگرچه بوسیله‌ی طیّاره باشد. «وَ إِنَّ مِنكُم لَمَن لَيُبَطِّئَنَّ» ۷۲ مجمع: آیه برای معرّفی منافقین نازل شده است، و کلمه‌ی «مِنكُم» بمعنی بعضی از شما گفته شده است با اینکه منافق از مؤمنین نیست بمناسبت اینکه است که آنها بواسطه‌ی اظهار اسلام در حکم مسلمین و جزء اجتماع آنها شمرده میشوند. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۱۱۳-۱۲۲ «مَعَهُم شَهِيداً» ۷۲ ابو الفتوح: شهید اینجا بمعنی حاضر است و مقصود آن است که در هنگام جنگ و گرفتاری با آنها حاضر نبودم که گرفتار شوم. -قرآن-۱-۲۰ «كَأَن لَم تَكُن بَينَكُم وَ بَينَهُ مَوَدَّةٌ» ۷۳ مجمع: برای اینکه جمله سه معنی نقل است -قرآن-۱-۵۳ [صفحه ۳۵] ابو علیّ فارسی«۱» گفته است: یعنی اگر مصیبتی بشما برسد خوشحال هستند که با شما حاضر نبودند مانند کسیکه میان او و شما رابطه و دوستی نیست.گفته است: یعنی اگر مصیبتی بشما برسد خوشحال هستند که با شما حاضر نبودند مانند کسیکه میان او و شما رابطه و دوستی نیست. -پاورقی-۲۳-۲۵ ۲- یعنی آنها میگویند: ایکاش با مسلمین میبودیم و بهره‌مند میشدیم و اینکه سخن مانند سخن شخص بیگانه است که با شما دوستی ندارد، چون آرزوی همراهی میکند بمنظور استفاده نه برای کمک بشما، ۳- بعضی گفته‌اند: یعنی اگر برای شما بهره و سود بود مانند آدم بیگانه آرزو میکند که حاضر میبود و غنیمت میبرد، و هم در مجمع البیان است: بعضی قرّاء کوفه «کأن لم یکن» با یاء قرائت کرده‌اند بصیغه غایب و نقل شده است یک نفر قرائت منحصر بخود داشته است. يَقُولَنَّ«۲» با ضمّ و صدای جلو یاء و از یزید نحوی و حسن بصری نقل شده است «افوز» با ضم«۳» زای قرائت کرده‌اند.۲» با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ضمّ و صدای جلو یاء و از یزید نحوی و حسن بصری نقل شده است «افوز» با ضم«۳» زای قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۶-پاورقی-۱۷-۱۹-پاورقی-۱۱۱-۱۱۳ سخن ما: در ترجمه آنچه فهمیده‌ایم نوشتیم. امام فخر و دیگران در اینکه آیه بمسئله‌ی قضا و قدر توجّه کرده و بحث نموده‌اند ولی ما با سبک آیه اینکه بحث را مناسب نمیدانیم و آیات مناسب دیگر بوده است، و بحث شده است و میشود، فقطّ اینکه آیات بما میفهماند که باید از خود با خبر باشند و در برابر دشمن آماده و مجهّز. -قرآن-۳۴-۶۳ [صفحه ۳۶]

[سوره النساء [۴]: آیات ۷۴ تا ۷۶]

فَلْيُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَياةَ الدُّنيا بِالْآخِرَةِ وَ مَن يُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَو يَغْلِبْ فَسَوفَ نُؤْتِيهِ أَجراً عَظِيماً [۷۴] وَ ما لَكُم لا تُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُستَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا أَخرِجنا مِن هذِهِ الْقَرْيَةِ الظّالِمِ أَهْلُها وَ اجعَل لَنا مِن لَدُنكَ وَلِيًّا وَ اجعَل لَنا مِن لَدُنكَ نَصِيراً [۷۵] الَّذِينَ آمَنُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطّاغُوتِ فَقاتِلُوا أَولِياءَ الشَّيطانِ إِنَّ كَيدَ الشَّيطانِ كانَ ضَعِيفاً [۷۶] -قرآن-۱-۶۵۶ معنی لغات: «مستضعفین»- جمع مستضعف یعنی آنکه بیچاره و ناتوانش بدانند. «ولدان»- جمع ولید بمعنی بچّه، بنده، نوزاد «کید»- حیله، مکر، پلیدی و خبث باطن و کوشش در تباه کردن کار کسی. ترجمه: ۷۴ پس آنها که بهره‌های اینکه زندگی را داده‌اند و سرای آینده برای خود خریده‌اند باید براه خدا [و آنچه راه تکامل و خیر آدمی است] بجنگند و آنکه به اینکه گونه بجنگد چه کشته شود و یا چیره شود در آینده مزدی بزرگ باو دهیم ۷۵، پس چرا شما براه خدا نمیجنگید با اینکه زنان و مردان و فرزندان بیچاره در دست کافران گویند: خدایا ما را از اینکه شهری که مردمش ستمکارند برهان و از سوی خود دوست و یاوری برای ما برسان، البتّه آنها که مؤمن شدند براه خدا جنگ کنند و آنها که کافر شدند براه دیو جنگ کنند پس شما با دوستان شیطان بجنگید که همانا حیله شیطان است و ناچیز بود. [صفحه ۳۷] سخن مفسّرین «الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَياةَ الدُّنيا» ۷۴ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱۴-۵۴ شری هم بیع باشد و هم خریدن و مراد در آیت بیع است، یعنی آنانکه دنیا بفروخته اند بآخرت، یعنی دنیا رها کرده‌اند و از دست بداده و آخرت بسته. فخر: ممکن است «يَشْرُونَ» بمعنی «يشترون» باشد یعنی میخرند، و گفته‌اند اینکه جمله خطاب بمنافقین است که از جنگ در احد خودداری کردند پس معنی چنین میشود: آنهائی که دنیا را بر آخرت ترجیح میدهند سودی نمیبرند مگر که در راه خدا بجنگند. -قرآن-۱۷-۲۸ «فَيُقْتَلْ أَو يَغْلِبْ» ۷۴ ابو الفتوح نوشته: و برای آن در برابر «تقتل یقتل» نگفت «یغلب» گفت، که اینکه عام‌تر است، چه غلبه هم بقتل باشد و هم بتاختن دشمن، چون دشمن را بشکند هم غالب باشد. -قرآن-۱-۲۴ «الْقَرْيَةِ الظّالِمِ أَهْلُها» ۷۵ ابو الفتوح: عموم مفسّرین گفته‌اند مراد بقریه مکّه است. و اعراب شهر بزرگ را قریه مینامند چون مردم زیاد در آنجا جمع میشوند، و ابو علیّ گفته است: جمله‌ی «وَ الْمُستَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ» یعنی مردان ناتوان که عبّاس إبن ابی ربیعه بود، و ابو جندب بن سهیل، و سلمهٔ بن هشام و ولید بن الولید، و غیره هم بودند، خدای تعالی دعای ایشان اجابت کرد، و رسول مکّه بگشاد و عتّاب إبن اسید را برای ایشان امیر کرد، و او یار ایشان شد تا آنانکه مظلوم بودند و ذلیل، و ضعیف، غالب و قاهر و قوی گشتند بر ظالمان. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۲۰۷-۲۴۵ مجمع: اینکه آیه دلالت دارد بر اهمّیت دعا، زیرا خداوند حکایت کرده است که آنها دعا کرده‌اند و چون اثر اینکه دعا در فتح مکّه ظاهر شد معلوم است که خدا دعای آنها را مستجاب کرده است و گر نه نقل دعای آنها در اینکه آیه فایده نداشت. «إِنَّ كَيدَ الشَّيطانِ كانَ ضَعِيفاً» ۷۶ مجمع: بعضی گفته‌اند چون دوستان شیطان با شک و تردید کار میکنند و مؤمنین با یقین و دلیل، پس حیله‌ی شیطان ضعیف است. -قرآن-۱-۴۲ عبده: از مباحث لفظی که در اینکه قسمت گفتگو میشود مطابق نشدن صفت [صفحه ۳۸] است که کلمه‌ی «الظّالم» است و مذکّر با موصوف که «القریهٔ» است و موصوف است و مؤنث برای آنکه اسم فاعل و اسم مفعول اگر نسبت مجازی باشد و بغیر واقع داده- شود مانند فعل است که ممکن است نسبت بفاعل مؤنّث لفظی آنرا مذکّر یا مؤنّث- تلفّظ کنند، و اینکه جمله هم مثل اینکه است، که بجای «الْقَرْيَةِ الظّالِمِ أَهْلُها» بگویند «القریهٔ الّتی یظلم اهلها» و صحیح است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که فعل را مذکّر تلفّظ کنند و هم‌چنین صفت برای مؤنّث را. -قرآن-۳۴۲-۳۷۲ سخن ما: ۱- از آیت ۷۱ «خُذُوا حِذرَکُم» تا اینکه آیات در مجموع اینکه شش آیه یک مطلب بسیار مهم میتوان استفاده کرد که تفاوت دین است با تمدّن، در اینکه آیه‌ها اوّل بجمله‌ی «خُذُوا حِذرَکُم» سفارش شده است که دشمن شما را غافلگیر نکند و مجهّز و آماده باشید برای برابری و دفع شرّ و در مواقع مقتضی با دسته‌های کوچک یا قشون کامل بروید بجنگ دشمن، اینکه مطلب که در دین گفته شده است در تمدّن امروز با وسائل و تشکیلات بسیار مفصّل بنام تسلیحات مخابرات اطّلاعات و جاسوسی قشون و هزاران شعب مختلف دیگر آماده شده است و در هر مملکتی هزاران ملیون خرج آن میشود برای همانچه در آیه مردم بآن موظّف شده‌اند، پس از آن بجمله‌ی «وَ إِنَّ مِنکُم لَمَن تا آخر» آنهائیکه برای ترس از کشته شدن و آسیب دیدن خودداری از جنگ میکنند ولی برای استفاده‌ی مال تأسّف دارند که محروم شده‌اند سرزنش شده‌اند تا اینجا دین و تمدّن کوچکترین جدائی ندارند و آنچه آنروز دین خواسته است امروز تمدّن آماده میکند، از اینکه جمله ببعد اختلاف نمودار است چون درست عمل و رفتار اینها امروز در دنیای متمدّن همان است که در آیه سرزنش کرده است، که می‌بینیم جنگها فقط برای استعمار و باز کردن بازار و سود و سرمایه است و بس، باز در دنباله‌ی آن، با جمله‌های «فَلیُقاتِل فِی سَبِیلِ اللّهِ الَّذِینَ یَشرُون- تا آخر» کسانی بجنگ شده‌اند که از دل و جان پی سعادت هستند و مصلحت اجتماع را میخواهند و در برابر آن از زندگی میگذرند و میفروشند آنرا برای سعادت جاویدان ولی در تمدّن و انسانیّت امروز کسانی مهیای خدمت بنظام میشوند که چشم و طمعشان -قرآن-۲۸-۴۶-قرآن-۲۱۰-۲۲۸-قرآن-۷۳۷-۷۶۲-قرآن-۱۳۱۳-۱۳۶۸ [صفحه ۳۹] بدرجه و مزایای افسران است. و آنچه منظور نیست اصلاح فساد و براه آوردن منحرفین است، بهترین دلیل روش امروز اینکه کشور که مخارج قشون معلوم است و مردم منحرف و راهزن و دزد مسلح هم فراوان است و ببهانه‌ی تقسیم کار میگویند امنیت داخله‌ی کشور با قشون نیست. بعد از آنکه آشکارا گفته شد با چه نیّت و چه روشی باید جنگ کنند با جمله‌های «ما لَکُم لا تُقاتِلُون تا آخر آیت» ۷۵ اضطرار و بیچارگی همگیشان یادآوری شده است که دین و وجدان و انسانیّت را منظور کنید و گرفتاری آنها را در نظر آورید و برای نجات آنها بکوشید، و لیکن در دنیای متمدّن امروز اگر ملّت ضعیفی مورد استفاده‌ی قویتر از خود بود و در فشار و شکنجه‌ی آنها، آنچه فریاد کنند: «ربّنا اجعَل لَنا مِن لَدُنکَ وَلِیًّا» کسی بفریادشان نمیرسد و میگویند آن مردم قوی در سرزمین آن بیچارگان حقوقی و امتیازاتی دارند، ولی اگر مردمی ضعیف با آزادی و آسایش خود مورد طمع واقع شوند هزاران بهانه بنام کمک و دستگیری بیچارگان ایجاد میشود و دایه‌ای میشوند از مادر مهربانتر فقط بطمع سود و سرمایه، کومک بدرماندگان را بهانه میکنند و بجان یکدیگر میافتند و میکشند و کشته میشوند و بجهنّم میروند. اینکه بود تفاوت دین با تمدّن که در یک مورد آنچه دین بطور ساده و مختصر موظّف کرده است تمدّن آنرا بآخرین درجه بالا- برده است. چون مطابق میل خود یافته است، و در سه مورد دیگر تمدّن مطابق میل و خواسته‌ی نفسانی خود درست نقطه‌ی مقابل و مخالف دین و وجدان و عواطف انسانیّت را پیشه‌ی خود کرده است و جلو میرود، ۲- استفاده‌ی دیگر ما از اینکه آیات آن است که جنگ و آدم کشتن کار آسان و ساده نیست، و باید وقتی مهیّای جنگ شوید که در واقع برای راه خدا و سعادت همیشگی بجنگ بروید و ایمان شما بمصلحت آن طوری باشد که مطمئن باشید در اینکه عمل معامله با خدا میکنید و جان میدهید و خوشبختی دائمی میخرید، نه بیجهت بهانه‌جوئی کنید و آدمکشی پیشه کنید. -قرآن-۳۸۰-۴۰۶-قرآن-۷۳۶-۷۷۱ ۳- دین اسلام حدّ مشترک همه‌ی ملّتها و مردم است و آیت ۷۵ «ما لَکُم لا تُقاتِلُون» تا آخر، میفهماند که در هر کجا مسلمانی گرفتار دست ستمکاران شد باید -قرآن-۶۶-۹۳ [صفحه ۴۰] بکمک او بشتابند و نجاتش دهند، ۴- در آخر آیات یادآوری شده است که بالاترین تکیه‌گاه و پشتیبان انسان ایمان و خرد او است که سنجیده و فهمیده، عقیده و کاریرا دنبال کند و با ایمان ثابت آنرا جلو ببرد و نترسد. که افکار و نقشه‌های مردم منحرف، وسوسه‌ی شیطانی است و زود نابود میشود.

[سوره النساء [۴]: آیات ۷۷ تا ۷۹]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُم كُفُّوا أَيدِيَكُم وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ فَلَمّا كُتِبَ عَلَيهِمُ القِتالُ إِذا فَرِيقٌ مِنهُم يَخشَونَ النّاسَ كَخَشيَةِ اللّهِ أَو أَشَدَّ خَشيَةً وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبتَ عَلَينَا القِتالَ لَو لا أَخَّرتَنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُل مَتاعُ الدُّنيا قَلِيلٌ وَ الآخِرَةُ خَيرٌ لِمَنِ اتَّقى وَ لا تُظلَمُونَ فَتِيلًا [۷۷] أَينَما تَكُونُوا يُدرِككُمُ المَوتُ وَ لَو كُنتُم فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَ إِن تُصِبهُم حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِن عِندِ اللّهِ وَ إِن تُصِبهُم سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِن عِندِكَ قُل كُلٌّ مِن عِندِ اللّهِ فَما لِهؤُلاءِ القَومِ لا يَكادُونَ يَفقَهُونَ حَدِيثاً [۷۸] ما أَصابَكَ مِن حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّهِ وَ ما أَصابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَفسِكَ وَ أَرسَلناكَ لِلنّاسِ رَسُولاً وَ كَفى بِاللّهِ شَهِيداً [۷۹] -قرآن-۱-۸۶۷ معنی لغات «تر»، از مصدر رؤیت بمعنی دیدن، «کفّوا»، از مصدر کف و کفافه بفتح کاف در اوّل و کسر آن در دوّم بمعنی خودداری و انصراف «خشیهٔ» ترس «فتیل» فتیله رشتهی میانهی هستهی خرما. مشیده، از مصدر شید بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی بالا بردن بناء و اندود کردن دیوار بگچ و مانند آن «بروج» جمع برج بنای بلند استوانه شکل که ما هم برج مینامیم «یکادون»، از فعل «کاد» یعنی نزدیک بود و انتظار میرفت. [صفحه ۴۱] جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: عبد الرّحمان عوف و عدّهای دیگر در مکّه مسلمان شده بودند و در آزار مشرکین بودند به پیغمبر عرض کردند ما پیش از اسلام عزیز بودیم اکنون ذلیل شدهایم، اجازه بده با مردم بجنگیم، فرمود: من چنین دستوری ندارم، چون بمدینه مهاجرت فرمود و مأمور بجهاد شد، آن مردم از جنگ خودداری کردند، آیت «أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ» در توصیف آنها نازل شد. -قرآن-۳۶۳-۳۹۵ ترجمه: [در دنبالهی فرمان بکشتن دوستان شیطان یادآوری شده است]: ای محمّد نبینی آن مردم را که بایشان سفارش شد: دست نگاهدارید [از جنگ با دشمن و بجای آن] نماز بخوانید و زکات بدهید. ولی چون موظّف بجنگ شدند یک دستهشان چنان از دشمن ترسند که گوئی از خدا میترسند یا بیش از آن و گویند: خدایا چرا ما را مأمور بجنگ کردی و بخودمان رها نکردی تا هنگام مرگ، یا چرا وظیفهی جنگ را بهنگام دیگر که نزدیک باشد معیّن نکردی! ای محمّد بگو: بهرهی زندگی [در برابر خوشی جاودان] اندک است برای آنکه پرهیزگار باشد و باندازهی رشتهی میان هستهی خرما بشما ستم نمیشود ۷۸ [از جنگ چه ترسید که] بهر کجا باشید مرگ بشما میرسد گرچه ببرجهای استوار پناهنده شوید. اگر باین مردم خوشی رسد گویند خدا بما داد و اگر آسیبی ببینند گویند اینکه از سوی محمّد است که در کار بد اندیشید، ای محمّد بگو، همهی آفرینش بقدرت خدا است، مگر اینگونه مردم را چه بر سر آمده- است که سخن درست درنیابند ۷۹ [ای محمّد بدان] هرچه خوب بینی از سوی خدا است. [که از او جز نیکی نباشد] و آنچه بد بتو رسد از [بدی اندیشه و کار] تو است که اختیار آن داری و ما تو را برای پیغامبری مردم فرستادیم [نه برای پیش آمدهای خوب و بد] و بس بود گواهی خدا میان شما و اینکه مردم. سخن مفسّرین: «أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ» ۷۷ طبری: قتاده گفت: آنگاه که پیغمبر در مکّه بود دستهای از مسلمین بپیغمبر عرض کردند: اجازه بده با کلنگهای خودمان سر مشرکین را بکوبیم، پیغمبر [ص] فرمود: بمن دستور جنگ نرسیده است و چون در مدینه مأمور بجنگ با کفّار شد، آنها اینکه جملهها را گفتند: «لَو لا أَخَّرتَنا تا آخر». -قرآن-۱۵-۴۷-قرآن-۳۳۹-۳۵۷ [صفحه ۴۲] «لَو لا أَخَّرتَنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ» ۷۷ طبری و دیگران چنین معنی کردهاند چرا بما مهلت نمیدهید که باجل خود بمیریم. -قرآن-۱-۴۳ «فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ» ۷۷ ابو الفتوح: قتاده گفته است: یعنی در قلعههای محکم. عکرمه گفته است: یعنی کج شده، ابو عبیده گفته است: یعنی آراسته و مزین و نیز گفتهاند: یعنی بلند و مرتفع. -قرآن-۱-۲۸ مجمع از مجاهد و إبن جریج نقل شده است: بروج یعنی قصرها، سدّی گفته است: یعنی در آن قصرهای آسمانی، و بعضی گفتهاند: یعنی برجهای آسمان «که تقسیمات فصول سال مربوط بآنها است در اصطلاح علم هیئت قدیم» جبّائی گفته است: یعنی خانههائی که در بالای قلعه و حصارها ساخته باشند، إبن عبّاس گفته است: یعنی قلعه و حصار. «وَ إِن تُصِبهُم حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِن عِندِ اللّهِ وَ إِن تُصِبهُم سَيِّئَةٌ تا آخر» ۷۷ ابو الفتوح نوشته است: اینکه آیه در جهودان و منافقان آمد که ایشان چون رسول علیه السّلام بمدینه آمد هر گه ایشانرا نکبتی رسیدی و احتیاجی و نقصان زرع و میوه بودی گفتند: اینکه از شومی اینکه مرد است، و اگر ایشان را حصبی و راحتی و نفعی و زیادتی بودی گفتندی اینکه نعمت از نزدیک خدا است، بعضی دیگر گفتند:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مراد بحسنه ظفر و غنیمت است، و مراد بسیئه قتل و هزیمت. -قرآن-۱-۹۲ مجمع: اختلاف است که مقصود از اینکه جمله چه کسانی هستند، بعضی گفته‌اند مقصود یهود است که میگفتند: از وقتی که اینکه مرد [یعنی پیغمبر] بشهر ما آمده- است میوه و زراعت ما کم شده است، إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: مقصود عبد اللّه بن ابیّ و یاران او است که بجنگ احد نرفته‌اند. «فَما لِهؤُلاءِ القَومِ لا یَکادُونَ یَفقَهُونَ حَدِیثاً» ۷۸ مجمع: یعنی چه شده است اینکه منافقین را که خود را مهیا نمیکنند بفهمیدن معنی قرآن و بواسطه‌ی کفر و اعراض از آن دور هستند و مأنوس بآن نیستند و بعضی گفته‌اند: یعنی نمیدانند حقیقت آنچه تو برای آنها میگوئی که بد و خوب از جانب خدا است. -قرآن-۱-۶۱ [صفحه ۴۳] «ما أَصابَکَ مِن حَسَنَةٍ تا آخر» ۷۹ در آیت جلو گفته شده است: بد و خوب هر دو از خداوند است و در اینکه آیه گفته شده است: خوبی از خداست و بدی از تو، امام فخر از بو علیّ جبّائی تفصیلی نقل کرده است که حسنه و سیّئه را در آیت اوّل بلا و عذاب معنی کرده است و در آیت دوّم معصیت و نافرمانی، تا میان اینکه دو آیه اختلاف نباشد و خود امام نیز بحث مفصّل کرده است. لیکن در ترجمه‌ی آیه طوری نوشتیم که ناسازگاری در معنی دو آیه نیست. و پس از مراجعه بتفسیر عبده معلوم شد ایشان هم نظیر معنی ما را گرفته‌اند. -قرآن-۱-۲۸ «وَ أَرسَلناکَ لِلنّاسِ رَسُولًا وَ کَفی بِاللّهِ شَهِیداً» ۷۹ طبری: یعنی وظیفه‌ی تو ای پیغمبر ابلاغ رسالت است که اگر آنها بپذیرند سودش برای خودشان است، و گر نه بزیانش گرفتار میشوند و خداوند شاهد است میان تو و ایشان. -قرآن-۱-۶۴ سخن ما: ۱- ممکن است آیت اوّل اشاره باشد بیک میل نفسانی عمومی انسان که پیوسته میان فکر و گفته‌ی او با عملش فاصله‌ی زیاد است و گاه توافق آنها فراهم نمیشود، چنانکه اوّل انسان فکر میکند اگر فلان سرمایه بدستم آمد فلان مبلغ بمصارف خیر میرسانم، چون بمقصود میرسد، گذشته را فراموش میکند، و یا برای خود بهانه فراهم میکند که آنرا انجام ندهد، و همچنین در هرکار اوّل نقشه و گفته بسیار و مفصل است ولی در عمل بقدری آنرا کوچک و حقیر انجام میدهد که قابل سنجش با پندار و گفتارش نیست بگفته‌ی فردوسی: بزرگی سراسر بگفتار نیست || که صد گفته چون نیم کردار نیست مسلّم است آنهائیکه نمیتوانند میان فکر و عمل توافق بدهند افراد عاجز هستند و محروم، و شاید جمله‌ی «قُل مَتاعُ الدُّنیا قَلِیلٌ» اشاره بهمین مطلب باشد، که آنچه با خود سود فرض میکنید ناچیز است و باید کار مفید انجام داد تا نتیجه گرفته شود. -قرآن-۱۰۶-۱۳۸ ۲- در آیت دوّم نقل شده است سخن مردم منحرف که خوبی را از خدا و بدی را از تو میدانند، شاید اشاره باشد باخلاق مردم سبکسر که خود در کار کوتاهی میکنند و یا راه خود را تشخیص نمیدهند و پیوسته با همکاران و دوستان خود در بحث و جدل [صفحه ۴۴] هستند که اگر تو چنان نمیکردی چنین نمیشد و یا اگر آنطور نمیکردی فلان نتیجه را میگرفتی. و از جمله‌ی: «قُل کُلٌّ مِن عِندِ اللّهِ تا لا یَکادُونَ یَفقَهُونَ حَدِیثاً» ممکن است راهنمائی باشد که اینکه اخلاق زشت است و نتیجه‌ی نافهمی، و باید همه‌ی کارها را از خدا دانست و براههای مفید و مضرّ که بآدمی نماینده شده است با عقل و خرد اندیشید و بوظیفه‌ی خود عمل کرد و کسیرا ملامت و سرزنش نکرد، ۳- آیت آخر «ما أَصابَکَ الخ» گرچه روی سخن با پیغمبر [ص] است ولی مقصود مردم است که بدیها از شما است چه خوب خود در بد دیگران دانید و کلمات «من نفسک» نه خود پیغمبر است بلکه اشاره است بخاصیّت نفسانی آدمی که بگفته‌ی ملّای روم: -قرآن-۱۲۲-۱۵۳-قرآن-۱۵۹-۱۹۴-قرآن-۴۶۹-۴۸۲ نفس اژدرهاست او کی خفته است || از غم بی‌آلتی افسرده است

[سوره النساء [۴]: آیات ۸۰ تا ۸۲]

مَن یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَد أَطاعَ اللّهَ وَ مَن تَوَلّی فَما أَرسَلناکَ عَلَیهِم حَفِیظاً [۸۰] وَ یَقُولُونَ طاعَةٌ فَإِذا بَرَزُوا مِن عِندِکَ بَیَّتَ طائِفَةٌ مِنهُم غَیرَ الَّذِی تَقُولُ وَ اللّهُ یَکتُبُ ما یُبَیِّتُونَ فَأَعرِض عَنهُم وَ تَوَکَّل عَلَی اللّهِ وَ کَفی بِاللّهِ وَکِیلًا [۸۱] أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ القُرآنَ وَ لَو کانَ مِن عِندِ غَیرِ اللّهِ لَوَجَدُوا فِیهِ اختِلافاً کَثِیراً [۸۲] -قرآن-۱-۴۳۶ معنی لغات: «تولّی»- از مصدر تولّی- بکسر لام- بمعنی: کاریرا عهده‌دار شدن، دوست گرفتن، چیزی را ترک کردن و بفتح از کسی اعراض کردن، پشت بچیزی کردن و فرار کردن و ملازم و چسبیده بچیزی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شدن. «برزوا» از مصدر بروز بر وزن فعول با ضمّ فا بمعنی بطرف فضا خارج شدن «بیت» یعنی در شب نقشه و تدبیر کاری کرد، و کار را در شب انجام داد «یتدبّرون» از مصدر تدبر یعنی در عاقبت چیزی نگریستن و اندیشه کردن. ترجمه: [پس از آنکه در آیت جلو یادآوری شد که پیغمبر [ص] مأمور رسالت است و خدا شاهد میان او و مردم است، باین آیه توضیح میشود که] ای پیغمبر آنکه ۸۰ فرمان [صفحه ۴۵] تو را پذیرفت فرمانبردار خدا است و هر کس پشت کرد پس [دلگیر مباش] که تو را برای نگهبانی مردم نفرستادیم، چون در حضور تو میگویند مطیع و فرمانبر هستیم ولی چون از نزد تو بیرون روند گروهی از ایشان بشب فکر کنند که برخلاف گفته و دستور تو رفتار کنند، لیکن خداوند تمام فکر و نقشه‌ی شبانه‌شان را مینویسد و تو ای پیغمبر روی از ایشان بگردان و بخدا توکّل نما که پشتیبان تو خداوند است و بس، چرا اینکه مردم منافق در جمله‌های قرآن فکر نمیکنند تا بدانند: اگر از دیگری جز خدا بود بسیار ناسازگاری در آن یابند. سخن مفسّرین: «مَن یُطِعِ الرَّسُول» ۸۰ ابو الفتوح نوشته است: گفتند: سبب نزول آیه آن بود که چون رسول علیه السّلام گفت: «من اطاعنی فقد اطاع اللّه و من عصانی فقد عصی اللّه» هر که طاعت من دارد طاعت خدای داشته بود و هر که در من عاصی شود در خدای عاصی شده باشد، منافقان گفتند همانا اینکه مرد میخواهد تا ما او را بپرستیم و بخدائی او اقرار دهیم چنانکه ترسایان کردند با عیسی، خدای تعالی اینکه آیه فرستاد ردّ بر ایشان. -قرآن-۱۵-۴۱ «فَما أَرسَلناکَ عَلَیهِم حَفِیظاً» ۸۰ طبری: إبن زید گفت: اینکه آیه در اوّل بعثت بوده است که بپیغمبر [ص] یادآوری شده است: تو جز تبلیغ وظیفه‌ی دیگر نداری ولی بعد از آن امر بجهاد آمد و سختگیری بر کافران تا مسلمان شوند. -قرآن-۱-۳۸ «یَقُولُونَ طاعَةٌ» ۸۱ مجمع: اختلاف است در مقصود از اینکه جمله، سدّی و ضحّاک گفته‌اند: مقصود منافقین است، و بعضی گفته‌اند: مقصود آنهائی است که مسلمان هستند و ایمانشان ضعیف است که در آیت پیش توصیف شدند به اینکه که ایشان از مردم بیشتر میترسند تا از خدا. -قرآن-۱-۲۱ «بَیَّتَ طائِفَةٌ» ۸۱ مجمع: ابو عمرو و حمزه ادغام کرده‌اند تا را در «طا» و بیک حرف مشدّد قرائت کرده‌اند به اینکه طور «بیطائفة». -قرآن-۱-۲۰ «وَ اللّهُ یَکتُبُ ما یُبَیِّتُون» ۸۱ مجمع: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- خدا در لوح محفوظ و یا بوسیله‌ی ملائکه مینویسد آنچه را بشب میاندیشند. ۲- در قرآن -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۴۶] که بتو میفرستد نوشته میشود بقدرت خداوند آنچه در شب فکر میکنند. «أَ فَلا یَتَدَبَّرُون» ۸۲ مجمع: تدبّر یعنی بدیده‌ی دل نظر کردن بعواقب و نتایج هر چیز، و تفکّر تصرف و توجّه دل است بدلائل و موجبات چیزی و مقصود آنست که: اینکه یهود و منافقین چرا فکر و دقت نمیکنند در قرآن تا بدانند که در جمله‌های آن نقص و ناسازگاری نیست و نمیتوانند نظیر آن بگویند، و بعضی گفته‌اند: یعنی تا بدانند الفاظ و جملات آن دارای شرط بلاغت و ارتباط و نظم است و معانی آن بیکدیگر مربوط و متناسب است، و مشتمل بر حکمت و پند است و دستور بنیکی و جلوگیری از بدی، و وادار میکند بر اخلاق نیک با فصاحت لفظ و نظم کامل پس میتوانند تصدیق کنند که ما فوق سخنان پندآمیز بشر است. -قرآن-۱-۲۶ «لَوَجَدُوا فِیهِ اختِلافاً کَثِیراً» ۸۲ مجمع: اختلاف دو چیز با یکدیگر یعنی ممکن نشود یکی جایگیر دیگری باشد، مانند سیاهی که بجای سفیدی نمیشود و رفتن براست جای رفتن بچپ نمیباشد. و در معنی اختلاف کثیر چند قول است: ۱- قتاده و إبن عبّاس گفته‌اند یعنی اختلاف و تناقض خواهد بود که یکی حق باشد و دیگری باطل. ۲- زجّاج گفته است: یعنی در اخبار از اسرار و نهان آنها اختلاف میبود، ۳- ابو علیّ گفته است: یعنی مختلف میشد که بعضی جمله‌ها بلیغ و رسا بود، و بعضی پست و ناپسند، ۴- از إبن عبّاس نقل شده است یعنی تناقض و ناسازگاری زیاد میان جمله‌ها خواهد بود. زیرا اگر گفته‌ی آدمی اینکه قدر مفصّل شد و مطالب مختلف داشت ناچار معانی ناجور و الفاظ غیر مربوط خواهد شد، در صورتی که هیچیک از اینکه نواقص در قرآن نیست. -قرآن-۱-۳۹ ابو الفتوح: نوشته است: در آیه چهار دلیل است بر چهار اصل از اصول مذهب ما، ۱- بطلان تقلید و حث بر نظر و تأمل و تدبر، ۲- دگر دلیل است بر بطلان قول آنکس که گفت معنی قرآن نشاید دانستن الّا بقول رسول، و اینکه مذهب مجبّران است و جماعتی حشویان برای آنکه خدای تعالی ما را حث[وادار] کرد بر تدبّر و تأمل آن تا بدانیم که کلام خدا است بانتفاء الاختلاف عنه و اینکه آنگه [صفحه ۴۷] باشد که ما از آن بتأمّل چیزی بدانیم، ۳- دگر دلالت آنکه او کلام خدا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است بنفی اختلاف و تناقض فرمود نه از جهت قدم و حدوث، و نگفت اگر نه کلام خدا بودی محدث بودی، ۴- دلیل چهارم آنکه اختلاف و تناقض و تفاوت نه از فعل خدا است برای اینکه اگر از فعل او بودی از عند او بودی، و خدای تعالی گفت: آن از عند غیر من باشد و اختلاف سه گونه باشد، اختلاف تناقض باشد، و اختلاف تفاوت، و اختلاف تلاوت، و آن دو اختلاف باتّفاق در قرآن نیست، و اما اختلاف تلاوت از اختلاف قراء در آن نه اختلافی است که در او نقصی از او باشد، بل همه بر منهاج حقّ و صواب است، چون هر یکی را وجهی و دلیلی و بیتی از کلام عرب هست پس بمشابه‌ی آنست لا اختلاف فیه من هذه الجهة علی هذا اللّسان. سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل گفته‌ی مفسرین نوشتیم.

[سوره النساء [۴]: آیه ۸۳]

وَ إِذا جاءَهُم أَمرٌ مِنَ الأَمنِ أَوِ الخَوفِ أَذاعُوا بِهِ وَ لَو رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلى أُولِي الأَمرِ مِنهُم لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَستَنبِطُونَهُ مِنهُم وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَيكُم وَ رَحمَتُهُ لاتَّبَعتُمُ الشَّيطانَ إِلاّ قَلِيلاً [۸۳] -قرآن-۱-۲۷۸ معنی لغات: اذاعوا- از مصدر اذاعه بمعنی منتشر کردن و پراکنده نمودن یستنبطونه- از مصدر استنباط بمعنی استخراج کردن و چیز پوشیده و مخفی را بوسیله‌ی فکر و دقت نمودار کردن. ترجمه: ۸۳ مردم بددل و منافق چون خبری سودآور و یا وحشتزای بآنان رسد آن را پراکنده کنند و بهر جای بگویند. و اگر خودداری کنند تا با پیغمبر، و بزرگان خود در میان گذارند البتّه آن کسان که توان دریافت درست ز نادرست دارند آن را دریابند [و ز رنج خبر بد ایشان را برهانند]. و اگر مهر و بخشش خداوندی فراگیرتان نبود جز اندکی از شما همگی پیرو شیطان بودید. و گرفتار گفتار بیهوده- گویان و بداندیشان. سخن مفسّرین: «وَ إِذا جاءَهُم أَمرٌ مِنَ الأَمنِ أَوِ الخَوفِ» ۸۳ طبری إبن- -قرآن-۱۵-۶۸ [صفحه ۴۸] جریج گفت: در توصیف مردمی است که چون دسته‌ای را پیغمبر [ص] بجنگ میفرستاد پیش از آنکه حضرت بآنها چیزی بگوید با یکدیگر میگفتند: دشمن آنها را چنین کرد و چنان کرد. ابو الفتوح نوشته: اینکه هم وصف منافقان است که رسول علیه السّلام آنها را بجائی فرستادی و ایشانرا ظفری یا کسری بودی. منافقان بشتافتندی و آن خبر از صادر و وارد بپرسیدندی و با یکدیگر گفتندی پیش از آنکه با رسول [ص] گفتندی. مجمع: یعنی خبرهای دروغ و اراجیف که در شهر مدینه منتشر میشد برای تحریک مردم یا از طرف دشمن که بمنظور ترساندن نقل میکردند، و یا از تسلّط مؤمنین بر کافران که موجب امان و آسایش خاطرها بود. فخر: در اینکه آیه یکی از کارهای زشت منافقین یادآوری شده است که چون دشمنی میان کافران و مسلمانان سخت بود. و هر یک منتظر فرصت و تهیه‌ی وسیله‌ی حمله بطرف خود بود، از اینجهت هر وقت برای مسلمین وسیله‌ی گشایش فراهم میشد منافقین اخبار راست و دروغ و اراجیف منتشر میکردند و کفّار خبردار میشدند و وسیله دفاع برای خود فراهم میکردند، و اگر برای مسلمانان خبری وحشت‌آور میرسید آنرا با شاخ و برگ منتشر میکردند که بیشتر وسیله‌ی ترس مسلمین میشد. «وَ لَو رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ» ۸۳ طبری: یعنی اگر اخباری که از طرف دشمن یا مسلمین میرسید بپیغمبر یا بزرگتران و کارگشایان خود بگویند و از دیگران پنهان کنند و فاش ننمایند تا تحقیق کنند و درست و نادرست را معلوم دارند آنها که اهل استنباط و فهم هستند مطلب را میفهمند، و راست را تصدیق میکنند و دروغ را روشن میسازند. -قرآن-۱-۳۸ ابو الفتوح: امام باقر [ع] فرموده است مقصود از اولی الأمر ائمّه معصومین [ع] هستند سدّی و جبّائی گفته‌اند مقصود فرماندهان و امرائی هستند که با یک عدّه مأمور جنگ قبائل میشدند. حسن و قتاده گفته‌اند: مقصود علماء و ملازمین پیغمبر هستند، و در کلمه‌ی «منهم» دوم، دو معنی گفته‌اند، ۱- مقصود اولی الأمر است یعنی خواهند دانست آن عدّه از اولی الامر که مرد استنباط هستند و فهم، ۲- مقصود منافقین متجسّس از اخبار است یعنی خواهند دانست آن کسانی که پی خبر و روشن کردن قضایا هستند. [صفحه ۴۹] «وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَيكُم تا آخر آیه» ۸۳ فخر: ابو مسلم گفته است: یعنی اگر نمیبود کمکها و پیشرفتها که از طرف خداوند پی در پی نصیب شما میشود البتّه شما مردم پیرو شیطان میشدید مگر آن عدّه‌ی کم که دانا و بینا هستند و متوجّهند که شکست از دشمن نشانه‌ی دین باطل نیست، و نیز چیرگی بر دشمن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ثابت نمیکنـد درسـتی دین را بلکه تصـدیق و تکـذیب آنهـا وابسـته بـدلیل است و تحقیق و فهم، و هم مطلب امـام است: عـدّه‌ای از مفسّرین گفته‌اند: یعنی اگر پیغمبر و قرآن نمیبود همه پیرو شیطان بودید و کافر، مگر آن عدّه‌ی قلیل مثل: قسّ بن ساعده‌ی ایادی، و ورقهٔ- إبن نوفل، و زید بن عمرو بن نفیل که با نبودن پیغمبر [ص] و قرآن پیرو حقّ بودند و خدا شـناس. -قرآن-۱-۳۶ سخن ما: ۱- اگر در اخلاـق مردم و گفتگوی روزانه‌شان دقّت کنیم، همین که در آیه سـرزنش شـده است خوی بیشتر اشـخاص است چنانکه در اول آیه یادآوری شده است بیهوده‌گوئی مردم که هرچه بخیال یا بگوشـشان میرسد نسـنجیده و نفهمیده همه جا میگویند، و در چند سـال پیش که اجـانب تعلّق خـاطری بیشتر باکاذیب داشـتند عـده‌ای را مأمور میکردنـد که در مجالس و شـهرها و قصـبات با طبقات مختلف مربوط شوند و مطالبی را برای آنها تجزیه و تحلیل کنند، اشخاصـی هم که شاید فهمیده و یا تحصـیل کرده بودند بلندگوی آن مأمورین شـده و افکار و عقایـد آنها را با بیاناتی شدیـدتر نقل میکردنـد تا آنجا که نیروی مقاومت را از اشـخاص سـلب نموده و یأس و ناامیدی در دلها بجای میگذاشـتند، خودم حاضـر انجمنی بودم و آنقدر از اینکه بیهوده سـرائی‌ها شـنیدم که عاقبت شـکیبائی خود را از دست داده بـآن گوینـده اعتراض کردم: چرا بـا اینکه سـخنهای خود ارعاب مسـلمین میکنی! و بیشتر کسانی که میخواهند پرحرفی را پیشه خود کنند کوچکترین خبر از روزنامه یا ناقل را در مجالس وسـیله‌ی سرگرمی دیگران و دلخوشی خود قرار میدهند و مردم را ناراحت و ناامید میکنند، بلکه برای بیچارگان تولید زحمت میکنند، اگر در گوشه‌ای از جهان اختلاف کوچکی میان ملت و دولت تولید میشود، آنرا موجب اغتشاش و گرانی ارزاق مملکت خود معرّفی میکنند، و [صفحه ۵۰] اشخاص ضعیف را میترسانند که آنها ناچار شده با قرض و زحمت خوار و بار میخرند و ذخیره میکنند و در نتیجه با مختصـر شیرین سخنی و مجلس‌آرائی موجب گرانی ارزاق و نـاراحتی ضـعفا را فراهم مینماینـد [چنـانکه خـود شاهـد اینگـونه قضایـا بـوده‌ام]، در جمله‌ی اوّل آیه بخوبی از اینکه اخلاـق انتقـاد شـده است و ما را راهنمائی بخودداری از اینکه فکر و عمل نموده است. ۲- شاید کلمه‌ی امر در اوّل آیه اشاره باشـد بهر فکر و نظر که موجب نگرانی و امیـدواری است، و سـرزنش شـده است از اظهار عقیـده در هر شایعه و شـهرت و در جمله‌ی بعد راهنمائی شـده است که برای روشن شـدن مطالب باریک و درهم و برهم بایـد بپیغمبر و اولو الأمر، مراجعه کنند، پس ممکن اسـت اینکه سرزنش اول و دستور دوم راهنمائی باشد برای آنها که باستناد هر نوشته‌ی کتاب و یا گوینده‌ی مجهول- الحال اظهار عقیده و نظر میکننـد و موجب ناامیـدی و یا غرور و بی‌اعتنائی مردم ساده را فراهم مینمایند، و باید از اظهار عقیده‌ی خود احتراز کنند و برای فهم درست به خبره و متخصّصین آن و یا کتابهای صحیح که بجای پیغمبر و اولو الأمر امروزه در دسترس ما هست مراجعه کنند.

[سوره النساء [۴]: آیه ۸۴]

فَقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللّهِ لا تُکَلَّفُ إِلاّ نَفسَکَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَسَی اللّهُ أَن یَکُفَّ بَأْسَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ اللّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنکِیلاً [۸۴] - قرآن-۱-۱۹۳ معنی لغات: قاتـل- از مصـدر قتـال بمعنی جنـگ کردن. حرّض- از مصـدر تحریض بمعنی تحریـک و وادار کردن «عسی» شاید، امید است «یکفّ» از مصدر کفّ و کفافه بمعنی از کاری منصرف کردن و جلوگیری شدن، حاشیه‌ی لباس را دوختن، جمع کردن، ظرف را پرکردن، فراهم کردن، پایرا با دستمال بستن، آبرو نگهداشتن «بأس»- دلیری، نیرومندی، ترس، آزار. «تنکیل»- گرفتار کردن، موجب عبرت و ترس دیگران بر کسـی وارد آوردن، از چیزی منصـرف کردن ترجمه: ای محمّـد تو خود در راه خـدا جنـگ کن [و پروای دیگران مـدار که] تو [صـفحه ۵۱] جز انجـام کار خود وظیفه‌ای نـداری و مؤمنان را تشویق کن تا شایـد خـدا جلوگیر نیروی کـافران از شـما شود که او سـخت نیرومنـد است و آزار او بیشتر. سـخن مفسّـرین: ۸۴ «فَقاتِـلْ فِی سَبِیلِ اللّهِ»- مجمع: بعضی گفته‌اند: مربوط بآیات سابق است که گفته شده است «وَ مَن یُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللّهِ فَیُقْتَلْ أَو یَغْلِبْ» یعنی کسیکه جنگ کند پس کشـته و یا چیره شود، در اینکه آیه دنباله‌ی آن گرفته شده است که پس باید برای سـعادت خودت در راه خدا بجنگی و بکسی کار نداشته باشی و بعضی گفته‌اند دنباله‌ی اینکه آیت سابق است: «وَ ما لَکُم لا تُقاتِلُونَ» یعنی چرا شما مسلمین اقدام بجنگ نمیکنید، در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دنباله‌ی آن در اینکه آیه گفته شده است که تو خودت بجنگ برو. -قرآن-۱۸-۵۰-قرآن-۱۲۵-۱۸۷-قرآن-۴۳۲-۴۶۲ کشّاف زمخشری: گفته‌اند: چون ابو سفیان پیغمبر [ص] را بجنگ در بدر صغری دعوت کرد و آنحضرت مردم را وادار بجنگ فرمود و آنها ناراضی شدند، اینکه آیه نازل شد و پیغمبر با هفتاد نفر روانه شد و بکسی اعتنا نکرد و اگر تنها میماند باز یکنفری می- رفت، و جمله‌ی اوّل قرائت شده است «لا تُکَلَّف» با جزم که بمعنی نهی و جلوگیری- باشد، و نیز با نون و کسر لام نیز قرائت شده است، که چنین معنی شود: ما مکلّف نمیکنیم مگر خودت را. -قرآن-۳۰۸-۳۲۳ تفسیر آلوسی: یعنی منافقین اطاعت نمیکنند و در انجام وظیفه تقصیر مینماید پس تو خود تنها اقدام بجنگ بنما. «وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ» ۸۴ کشّاف: یعنی آنها را وادار و ترغیب کن نه اجبار. - قرآن-۱-۲۸ «عَسَی اللّه» ۸۴ فخر: عسی بمعنی انتظار است و امید ولی از طرف خداوند موجب ایجاد طمع است در دلها، و بعضی گفته‌اند، ایجاد طمع از مقام کرم و بخشش بمنزله‌ی وعده‌ی بی‌تخلّف است. -قرآن-۱-۱۷ «أَن یَکُفَّ بَأْسَ الَّذِینَ کَفَرُوا» ۸۴ ۱- کشّاف: مقصود جلوگیری از شرّ ابو- سفیان و یاران او است که ترسید با پیغمبر رو برو شود، و چون آذوقه‌ی دیگر جز سویق نداشتند گفت: امسال خشکی است و سال دیگر که در بیابان علف باشد تا -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۵۲] شتران خود را بچرانیم با محمّد خواهیم جنگید و با یارانش بطرف مکّه برگشت. «أَشَدُّ بَأْساً» ۸۴ مفسّرین نوشته‌اند: مقصود آن است که از خدا بترسید نه از قریش و کفار مکه که عذاب او سختتر است از شمشیر آنها. -قرآن-۱-۱۷ سخن ما: اینکه آیه، از سخن با پیغمبر [ص] سرمشق برای دیگران است که هر کس پس از پیدا کردن راه کار و هدف خود باید بی‌دغدغه و نگرانی دست اندر کار انجام شود و بآن کسان که مؤمن بدوستی و درستکاری هستند یادآور شود و وادار بهمکاری با خود بنماید، و باک از سرزنش و ناسازگاری دیگران نداشته باشد.

[سوره النساء [۴]: آیات ۸۵ تا ۸۷]

مَن یَشفَع شَفاعَةً حَسَنَةً یَکُن لَهُ نَصِیبٌ مِنها وَ مَن یَشفَع شَفاعَةً سَیِّئَةً یَکُن لَهُ کِفلٌ مِنها وَ کانَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ مُقِیتاً [۸۵] وَ إِذا حُیِّیتُم بِتَحِیَّةٍ فَحَیُّوا بِأَحسَنَ مِنها أَو رُدُّوها إِنَّ اللّهَ کانَ عَلی کُلِّ شَیءٍ حَسِیباً [۸۶] اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ لَیَجمَعَنَّکُم إِلی یَومِ القِیامَةِ لا رَیبَ فِیهِ وَ مَن أَصدَقُ مِنَ اللّهِ حَدِیثاً [۸۷] -قرآن-۱-۴۲۸ معنی لغات: شفاعة- یاری خواستن، میانجی شدن، کمک بدشمنی کردن ناسازگاری کردن، برای کاری کوشش کردن و شفع بمعنی ضمیمه بودن در مقابل انفراد و تک بودن. کفل- مزد دو برابر و یا مجازات و سزای دو برابر، ردیف گناه، حظّ و بهره، همانند و نظیر. مقیتا- روزی‌بخش نگهدار، مقتدر و نیرومند، تحیّه- بمعنی بادب برخورد کردن مانند سلام کردن و یا دعا کردن و مانند آن مثل شب بخیر و غیره. حسیب- با شرف و اصل و نسب، محاسب و حسابدان و وارسی کننده بحساب. ریب- تهمت، شک، گمان. الحدیث- بمعنی نو و تازه جمع حداث و حدثاء بکسر حاء و ضمّ حاء و فتح دال، و بمعنی خبر و نقل مطلب جمع آن احادیث و حدثان با کسر و ضمّ حاء. [صفحه ۵۳] ترجمه: آنکه ۸۵ میانجی بکار نیک شود بهره‌ای از آن برد و آنکه پابمیان بدی شود بهره‌ای از آن بدی برد چه خداوند توانای بر همه چیز است و نگهبان آن. ۸۶ و چون سلام و خوش آمدی با شما کردند شما نیز بمانند آن یا بهتر از آن بپاسخ گوئید که خدا شمار هر چیزی بدرستی بدارد ۸۷ و جز خدا آفریننده‌ای نبود که شما را برستاخیز فراهم کند و در آن دو دل بودن و شک راه ندارد [چه، راستتر از سخن خدا چه باشد] و از خدا راستگوی‌تر که باشد! سخن مفسّرین: «مَن یَشفَع شَفاعَةً حَسَنَةً» ۸۵ ابو الفتوح نوشته: در او چند قول گفتند: یکی اینکه مراد بشفاعت نیک دعاء خیر است، و مراد بشفاعت بد دعاء بد است حسن بصری و مجاهد و إبن زید گفتند: مراد بشفاعت حسنه وسیلت است و آنکه شفاعت کند برای کس دیگر تا او را از بند رها کند یا حقّی بمستحقّ بخشد یا در حقّ او مکرمتی کند، و شفاعت بدانست که در حقّ کسی تخلیط [آشوب و فتنه‌انگیزی] و نکاده [موجب محرومیّت و سختی فراهم کردن] کند و نمیمه کند و سبب سازد تا مضرّتی باو رسد. -قرآن-۱۵-۴۷ امیر المؤمنین علی [ع] گفت: شفاعت کننده بال طلب کننده است. و ازهری گفت: معنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن است که هرکه عمل بر عمل زیادت کند از خیر و شرّ و طاعت و معصیت. و شفیع در لغت زیادت باشد و شفع جفت باشد و وتر طاق. مجمع: در جهت ارتباط اینکه آیه بآیات پیش دو جهت نقل است: ۱- چون در آیت جلو پیغمبر [ص] مأمور شد که خود را مکلّف بداند و بدیگری کار نداشته باشد، در اینکه آیه باو یادآوری شده است که اگر با وجود اینکه مردم را دعوت بحق بکنی ثواب شفاعت بخیر برای تو خواهد بود. ۲- هر کس خیرخواه باشد بهره‌ای از آن خیر باو نیز میرسد. و تو ای پیغمبر خیرخواه آنها هستی که دعوتشان کردی بجهاد و بعضی گفته‌اند: مراد بشفاعت در اینکه جمله آنست که انسان برفیق خود بپیوندد برای جنگ با دشمن و نتیجه‌اش غنیمت در اینکه عالم و ثواب و مزد در عالم دیگر است، و اگر در شرّ و معصیت همکاری با دوست خود کند در اینکه عالم مذمّت [صفحه ۵۴] و بدگوئی مردم و در عالم دیگر گرفتاری بهره‌ی اوست. فخر: در ارتباط اینکه آیه بسابق چند جهت متصوّر است: جهت سوّم آنکه: چون پیغمبر [ص] مردم را ترغیب بجنگ میکرد ممکن است بعضی منافقین خواهش میکردند و شفیع میشدند که دوستان آنها را از همراهی در جنگ معاف دارد، پس در آیه نهی شد از شفاعتی که وسیله‌ی معصیت باشد و شفاعتی نیکو است که موجب فرمان خدا باشد. جهت چهارم آنکه ممکن است چون بعضی مؤمنین مایل بجهاد بودند، و وسیله‌ی رفتن بجنگ نداشتند عده‌ای دیگر شفیع و میانجی میشدند که دیگران بآنها کمک کنند، اینکه شفاعت کوشش در کار نیک است که در آیه تمجید از آن شده است. واحدی از إبن عبّاس نقل کرده است که شفاعت حسنه آن است که شخص منضم کند ایمان خود را بجنگ با کفّار، و شفاعت سیّئه آن است که کفر خود را منضم کند بمحبّت با کفّار و خودداری از آزار آنها. تفسیر روح المعانی آلوسی: اینکه آیه برای ترغیب بهمکاری در جنگ است و ترساندن از کناره‌گیری در جنگ. مقیتا ۸۵ مجمع اینکه کلمه را چند معنی کرده‌اند: ۱- سدی و إبن زید گفته- اند: یعنی مقتدر، ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی نگهبانی است که هر چیز را باندازه‌ی احتیاج بحفظ و بقای آن میدهد، ۳- مجاهد گفته است: یعنی شاهد است، ۴- جبّائی گفته است: یعنی پاداش و سزای هر خوب و بد را میدهد. ۵- شمار کار هر چیز نگاه میدارد. «وَ إِذا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحسَنَ مِنها أو رُدُّوها» ۸۶ طبری: سدّی گفته است: یعنی اگر کسی بتو سلام کرد تو بگو: و علیک السّلام و رحمة اللّه، و یا فقط بگو: -قرآن-۱-۷۳ السّلام علیک. روایت کرده‌اند که: عبد اللّه پسر عمر در جواب سلام میگفت: «و علیکم» و قتاده و إبن زید گفته‌اند: یعنی اگر مسلمان بشما سلام کرد جوابش را بهتر از سلام او بگوئید، و اگر یهود یا مسیحی یا زردشتی بود بهمان طور که سلام کرده است باو [صفحه ۵۵] برگردانید و جواب دهید. مجمع: اگر مسلمان بشما سلام کرد جوابی نیکوتر بگوئید و اگر غیر مسلمان بود فقط بگوئید: «و علیکم» و علی بن ابراهیم از امام باقر و صادق [ع] روایت کرده است که مقصود از کلمه‌ی «تحیّة» سلام است و هر عمل نیک که کسی نسبت بدیگری انجام دهد. و ارتباط اینکه آیه با آیات پیش آن است که چون سلام بمعنی مسلامت و خلاف جنگ است پس از آنکه امر بجنگ با کافران شده است در اینکه آیه یادآور شده است که اگر متمایل بسلامتی شد و سلام و خوش آمد گفت شما هم با او موافقت کنید. فخر: گفته‌اند: مسیحیها در ملاقات با یکدیگر بجای سلام دست بر دهان می- گذارند، و یهود با انگشت اشاره میکنند، و زردشت و مجوس خم میشوند، و عرب با یکدیگر میگفتند: «حیّاک اللّه» یعنی خدا زنده‌ات بدارد، و با ملوک و بزرگان خود میگفتند: «انعم صباحا» یعنی بامداد خوش باد، و مسلمین بیکدیگر میگویند: [السّلام علیکم و رحمة اللّه و برکاته] و معلوم است که تحیّت و خوش آمد آنها بهتر است از دیگران. تفسیر المیزان که اقتباس از تفسیر امام فخر شده است: در ملّتها ادب برخورد و خوش آمد مختلف است و اسلام از همه‌ی آن آداب و رسوم سلام را انتخاب کرد چون وسیله‌ی اظهار کمال یگانگی و سلامتی از هرگونه شرّ و بدی و تعدّی است نسبت به همکیش و دوست مسلمان خود، و کافی از حضرت امام صادق [ع] روایت کرده است: بایستی کوچکتر ببزرگتر سلام کند، و آنکه راه میرود بر نشسته سلام کند، و عدّه‌ی کم بر عدّه‌ی بیشتر از خود سلام کنند، و نیز آنحضرت روایت کرده است: سواره باید بر پیاده سلام کند و قاطر سوار بر الاغ سوار مبادرت بر سلام کند و اسب سوار بر قاطر سوار پیشی بسلام بگیرد، و هم او و دیگر مفسّرین نوشته‌اند: سلام مستحب است و نیکو ولی جواب سلام بمقتضای جمله‌های «فَحَيُّوا بِأَحسَنَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مِنها أو رُدُّوها» واجب است و ناگزیر، و بگفته‌ی امام فخر جمهور فقها نیز همین رأی را داده‌اند. -قرآن-۷۵۳-۷۹۴ [صفحه ۵۶]

[سوره النساء [۴]: آیات ۸۸ تا ۹۱]

فَما لَكُم فِی المُنافِقِینَ فِئَتَینِ وَ اللّهُ أَرکَسَهُم بِما کَسَبُوا أَ تُرِیدُونَ أَن تَهدُوا مَن أَضَلَّ اللّهُ وَ مَن یُضلِلِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِیلًا [۸۸] وَدُّوا لَو تَکفُرُونَ کَما کَفَرُوا فَتَکُونُونَ سَواءً فَلا تَتَّخِذُوا مِنهُم أَولِیاءَ حَتّی یُهاجِرُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوا فَخُذُوهُم وَ اقتُلُوهُم حَیثُ وَجَدتُمُوهُم وَ لا تَتَّخِذُوا مِنهُم وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً [۸۹] إِلَّا الَّذِینَ یَصِلُونَ إِلی قَومٍ بَینَکُم وَ بَینَهُم مِیثاقٌ أَو جاؤُکُم حَصِرَت صُدُورُهُم أَن یُقاتِلُوکُم أَو یُقاتِلُوا قَومَهُم وَ لَو شاءَ اللّهُ لَسَلَّطَهُم عَلَیکُم فَلَقاتَلُوکُم فَإِنِ اعتَزَلُوکُم فَلَم یُقاتِلُوکُم وَ أَلقَوا إِلَیکُمُ السَّلَمَ فَما جَعَلَ اللّهُ لَکُم عَلَیهِم سَبِیلًا [۹۰] سَتَجِدُونَ آخَرِینَ یُرِیدُونَ أَن یَأمَنُوکُم وَ یَأمَنُوا قَومَهُم کُلَّما رُدُّوا إِلَی الفِتنَةِ أُرکِسُوا فِیها فَإِن لَم یَعتَزِلُوکُم وَ یُلقُوا إِلَیکُمُ السَّلَمَ وَ یَکُفُّوا أَیدِیَهُم فَخُذُوهُم وَ اقتُلُوهُم حَیثُ ثَقِفتُمُوهُم وَ أُولئِکُم جَعَلنا لَکُم عَلَیهِم سُلطاناً مُبِیناً [۹۱] -قرآن-۱-۱۱۰۴ معنی لغات: فئه- بمعنی دسته و گروه، ارکسهم- از مصدر رکس بمعنی برگرداندن اوّل چیزی را بآخر و آخر آنرا باوّل آن. یهاجروا- از مصدر مهاجره: ترک وطن کردن و از شهری بشهر دیگر منتقل شدن. حصرت- از مصدر حصر بفتح حا و سکون صاد بمعنی در فشار بودن و در تنگنای اندوه و ناراحتی فکر گرفتار بودن. ثقفتموا- از مصدر ثقف با سکون قاف بمعنی دریافتن و چیره شدن و از- مصدر ثقف با فتح و صدای بالای قاف و ثقافه بفتح ثا بر وزن فعاله بمعنی مهارت، و تسلّط بر انجام چیزی. [صفحه ۵۷] جهت نزول: مجمع و اسباب النّزول سیوطی: از زید بن ثابت روایت شده است چون عدّه‌ای از منافقین در جنگ احد موافقت نکردند، بعضی از مسلمین با یکدیگر میگفتند: اینکه منافقین را خواهیم کشت و بعضی میگفتند ما آنها را نمیکشیم، آیت اوّل برای اینکه گفتگو نازل شد. و نیز روایت کرده‌اند از عبد الرّحمن عوف و مجاهد که یک دسته اعراب بمدینه وارد شدند، و مسلمان شدند و چون هوای مدینه را مناسب با مزاج خود نیافتند باز- گشتند و مرتدّ شدند، مسلمین خواستند با آنها بجنگند که کافر شده‌اند، عدّه‌ای مخالف شدند و گفتند: اینها مسلمان هستند، آیه برای رفع گفتگوی آنها نازل شد. در مجمع جهت دوّم که از مجاهد نقل شد از حضرت امام باقر [ع] نیز روایت کرده است و در اسباب النزول از سعد بن معاذ نقل کرده است: روزی پیغمبر [ص] در خطبه فرمود: کسی حاضر است جلوگیر شود از آنکه در پی آزار من است و بخانه‌ی خود، مخالفین من را فراهم میکند! سعد بن معاذ گفت: اگر از قبیله‌ی اوس هست ما او را میکشیم و اگر از خزرج است گوش بفرمان توئیم، سعد بن عباده برخاست و گفت: ای پسر معاذ تو را چه باطاعت پیغمبر! من که میدانم تو چه کرده‌ای، اسید بن حضیر بلند شد و گفت: ای پسر عباده من تو را می‌شناسم که خود منافقی و منافقین را دوست داری، محمّد بن مسلمه از جای برخاست و گفت: ای مردم خاموش باشید که پیغمبر اینجا است، او می- فرماید و ما فرمان میبریم. پس از اینکه گفتگو آیه نازل شد «فَما لَکُم فِی المُنافِقِینَ». -قرآن-۲۵۹-۲۹۲ جهت نزول آیت ۹۰ «إِلَّا الَّذِینَ یَصِلُونَ» اسباب النّزول سیوطی، سراقه بن مالک مدلجی گفت: پس از جنگ بدر و احد که مردم اطراف مسلمان شدند، شنیدم پیغمبر در نظر دارد خالد ولید را بر سر قبیله‌ی من [بنی مدلج] مأمور کند من نزد آنحضرت رفتم و گفتم خواهش میکنم بمن احسان بفرمائید و منت بگذارید، چون شنیده‌ام میخواهید مأمور برای قبیله‌ی من بفرستید. من میخواهم شما با آنها سر سازش داشته باشید که اگر قریش مسلمان شدند ایشان هم مسلمان خواهند شد. -قرآن-۱۹-۴۹ و گر نه تسلّط امروز شما بر آنها در آینده نتیجه نخواهد داشت، پیغمبر دست خالد را [صفحه ۵۸] گرفت و فرمود: با او برو و آنچه میخواهد انجام بده، خالد با آنها صلح کرد که با دشمنان پیغمبر کمک نکنند در جنگ پیغمبر و اگر قریش مسلمان شدند آنها هم مسلمان شوند آیه برای اینکه قضیه نازل شد، در مجمع است: حضرت امام باقر [ع] فرمود مقصود از «قَومٍ بَینَکُم وَ بَینَهُم مِیثاق» هلال بن عویم سلمی است که از طرف دسته‌ی خود با پیغمبر قرار گذاشت که اگر کسی از ما نزد شما آمد با او بدرفتاری نکنید و اگر از شما نزد ما بیامد ما باو ستم روا نداریم. و باین آیه جلوگیری شد از تعرّض نسبت باین مردم که با آنها معاهده دارند، و نیز قضیه‌ی سراقهٔ بن مالک را نقل کرده است ولی نام خالد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ولید در میان نیست. -قرآن-۲۸۴-۳۲۴ و هم در مجمع است که قبیله‌ی اشجع برهبری مسعود بن دخیله وارد مدینه شدند، پیغمبر [ص] چند بار خرما برای آنها فرستاد و فرمود: «نعم الهدیّهٔ امام الحاجهٔ» یعنی چه نیکوکاری است که پیش از اظهار حاجت هدیه‌ای برای حاجتمند بفرستند و پیغام داد بآنها که چه کار دارید! آنها گفتند: ما چون بتو نزدیک هستیم و بجنگ با تو مایل نیستیم و از جنگ با بنی ضمره که هم پیمان ما هستند گریزان هستیم می- خواهیم که قرارداد و مسالمت و سازش میان ما و تو باشد، پیغمبر قبول فرمود و قرارداد انجام شد جمله‌ی «أَو جاؤُکُم حَصِرَت صُدُورُهُم» برای جلوگیری مسلمین است از تعرض و جنگ، با آنها و نیز در مجمع است: عیینه بن الحصین فزاری در سالی خشک و قحط حضور پیغمبر [ص] آمد و گفت اجازه بده ما در [بطن نخل] که اسم سرزمینی است جای‌گزین شویم و متعرّض ما نشوی ولی او منافق بود و پیغمبر [ص] در باره‌ی او فرمود: او احمقی است که میان قوم خود فرمانروا است و آیت ۹۱ «سَتَجِدُونَ آخَرِینَ یُرِیدُونَ» در توصیف او آمد. و از امام صادق [ع] هم اینکه جهت نقل شده است و ابو الفتوح از إبن عبّاس نقل کرده است که بنی اسد و غطفان آمدند حضور پیغمبر [ص] و اظهار اسلام کردند و چون نزد کفّار میرفتند و از آنها میپرسیدند بکه ایمان آوردید! اینکه منافقین جواب میدادند باین کژدم و بوزینه، آیت «سَتَجِدُونَ آخَرِینَ» در توصیف آنها نازل شد. -قرآن-۵۵۳-۵۸۸-قرآن-۹۷۳-۱۰۰۹-قرآن-۱۳۳۵-۱۳۵۹ ترجمه ۸۸: ای مسلمانان چه شده است شما را که در باره‌ی منافقین دو دسته [صفحه ۵۹] شدید [یکی‌تان مسلمان و دیگری بیدینشان دانید] با اینکه خدا آنها را برای کوشش و کارشان وارونه بکفر و نابودشان کرد مگر خواهید آن را که خدا گمراهی، بسرنوشت کرده راهنما شوید! با اینکه آن را که او بدنبال اندیشه و رفتارش گمراه نمود نتوانید برای او راهی بیابید. ۸۹ آنها خواهند شما بمانند خودشان کافر باشید و برابر پس آنها را دوست ندارید تا از کفر دست بردارند و براه خدا آیند و اگر نپذیرفتند بگیریدشان بهر جا که بیابید و بکشیدشان و هیچ دوست و یاوری از آنان برای خود مپندارید. ۹۰ مگر آن مردم که خود را وابسته کنند بآنها که با شما پیمان دارند و هم آن کسان که در تنگنا هستند و ناچارند که با شما بجنگند و یا با خویشان خود و اگر خدا بخواهد [و سرنوشت شما باشد] بر شما چیره‌شان کند و با شما بجنگند پس اگر اینکه دو دسته کافر از شما کنار ماندند و بجنگ شما نیامدند و دست سازگاری بسوی شما دراز کردند خدا بر آنها برای شما راهی نگشوده است [و اجازه نداده است آنها را بکشید] ۹۱ بهمین زودی دسته‌ی دیگر [از منافقین] را بیابید که خواهند شما و مردم خود را گول- زنند [که با شما مسلمان و با آنها بیدین باشند] و هر وقت آنها را بآشوب و ناسازگاری و بیدینی برگردانند بزودی آن را میپذیرند، اگر اینها از شما برکنار نماندند و اظهار اسلام نکردند و دست ز آزارتان بازنداشتند پس آنها را بگیرید و بکشید بهر کجا بیابید که شما را بآشکار براینان مسلّط کرده‌ایم [چه خود نمودار است که به نیروی فکر و استدلال و هم بنیروی بدنی و جنگ شما را بر آنان چیره نمودیم]. سخن مفسّرین: «فَما لَکُم فِی المُنافِقِینَ» ۸۸ طبری: إبن عبّاس گفت: عده‌ای در مکه اظهار اسلام کردند و با مشرکین کمک و دوستی میکردند، وقتی برای کاری از مکه خارج شدند و گفتند: ما از یاران محمّد در امان هستیم، چون مسلمین خبردار شدند که آنها در مسافرت هستند بعضی گفتند: اینها با دشمنان ما کومک میکنند باید آنها را بکشیم عدّه‌ای گفتند: چرا کسانی که بعقیده ما و دین ما هستند فقطّ برای اینکه، خانه و وطن خود را ترک نکرده‌اند و نزد شما نیامده‌اند میخواهید آنها را بکشید، پیغمبر [ص] شاهد اینکه گفتگو بود و چیزی نمیفرمود، در آن موقع اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱۵-۴۸ [صفحه ۶۰] «وَ اللّهُ أَرکَسَهُم» ۸۸ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی خدا آنها را در- حکم کفّار قرار داده است چون اظهار کفر و بیدینی میکنند، قتاده گفته است: یعنی: -قرآن-۱-۲۵ خدا آنها را بواسطه‌ی کفرشان هلاک میکند، ابو مسلم گفته است: یعنی آنها را خوار و زبون کرد بواسطه‌ی کفر و تردید در اسلام. فخر: ابیّ بن کعب و عبد اللّه مسعود قرائت کرده‌اند «رکسهم» بدون همزه و [رکس و ارکس] هر دو لغت عرب است. آلوسی: بعضی گفته‌اند: یعنی آنها را وارونه انداخت و هم بمعنی حبس در جهنّم و تفرقه و هلاک بآتش گفته‌اند. «مَن أَضَلَّ اللّه» ۸۸ ابو الفتوح: چند معنی شده است: ۱- خدا آنها را گمراه نامیده است، و حکم بگمراهیشان کرده است، ۲- خدا آنها را گمراه یافته است. -قرآن-۱-۲۴ ۳- بواسطه‌ی کفر خوار و زبونشان کرده است. ۴- خدا از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راه بهشت و آمرزش گمراه و محرومشان کرده است. «وَ مَن یُضلِلِ اللّه» ۸۸ مجمع: یعنی آنکه را خداوند منسوب و وابسته‌ی بگمراهی کرد سودی ندارد که کسی او را محکوم بهدایت بکند، مانند اینکه میگویند: کسی را که حاکم جرح کرد و بدکار دانست تعدیل و خوب شمردن دیگران او را صالح نمیکند. -قرآن-۱-۲۷ آلوسی: یعنی آنرا که خدا گمراهی در دلش آفریده است. «فَلَن تَجِدَ لَه» ۸۸ آلوسی: اینکه جمله خطاب بعموم است و شخص معیّن مقصود نیست برای اینکه همه بدانند اینطور مردم وسیله‌ی هدایت ندارند و کسی قادر بر هدایتشان نیست. -قرآن-۱-۲۲ المیزان: چون مردم نفهمیدند که آنها منافق هستند و با یکدیگر نزاع کردند از خطاب بمردم رو گردان شده و روی سخن با پیغمبر شده است که تو میتوانی بفهمی برای منافقین راه هدایت نیست. «حَتّی یُهاجِرُوا» ۸۹ ابو الفتوح نوشته است: هجرت بر سه وجه بود: یکی هجرت مؤمنان با رسول از مکّه بمدینه چنانکه خدای تعالی گفت: «لِلفُقَراءِ المُهاجِرِینَ -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۱۵۶-۱۸۳ [صفحه ۶۱] الَّذِینَ أُخرِجُوا مِن دِیارِهِم وَ أَموالِهِم» «وَ مَن یَخرُج مِن بَیتِهِ مُهاجِراً إِلَی اللّهِ وَ رَسُولِهِ» و دوّم هجرت کافران و منافقان باشد از کفر و نفاق با ایمان و از اینجا است در باب امامت نماز که اگر جماعتی حاضر آیند و وقت نماز درآید آنرا تقدیم کنند بامامت نماز که قاری‌تر باشد و قرآن بداند، اگر در قرائت راست باشند، آنکس که فقیه‌تر باشد، اگر در فقه راست باشند آنکس که در هجرت مقدم‌تر باشد، در عهد رسول بر هجرت حمل کنند، و در عهد ما بر آنکه پدرانش در اسلام پیشتر باشند و سیّم هجر مؤمنان معاصی را من قوله صلّی اللّه علیه و آله: «المهاجر من هاجر ما نهاه اللّه». -قرآن-۱-۵۳-قرآن-۵۴-۱۲۴ «فَإِن تَوَلَّوا» ۸۹ مفسّرین گفته‌اند: یعنی اگر از مهاجرت خودداری کردند. -قرآن-۱-۱۹ «حَیثُ وَجَدتُمُوهُم» ۸۹ مفسّرین معنی کرده‌اند: هر کجا بیابید چه در حرم و حدود معیّن مکه و یا داخل و خارج از حدود حرم که صید آنجا حلال است و دیگر احکام حرم در آن نیست. -قرآن-۱-۲۴ «إِلَّا الَّذِینَ یَصِلُونَ إِلی قَومٍ بَینَکُم وَ بَینَهُم» ۹۰ طبری: بعضی از متخصصین در زبان عرب پنداشته‌اند مقصود کسانی هستند که در نسب و خویشاوندی متصل هستند بهمپیمان مسلمین و با معاهدین مسلمین خویش هستند، سدی گفته است: -قرآن-۱-۶۷ یعنی اگر اظهار کفر کردند آنها را بکشید مگر وارد آن دسته شوند که میان شما و آنها پیمان است، پس با اینکه منافقین مانند آن همپیمانها رفتار کنند. «أَو جاؤُکُم حَصِرَت صُدُورُهُم» ۹۰ طبری: یعنی اگر با شما موافقت نکردند آنها را بگیرید و بکشید، مگر کسانی که میان شما و ایشان پیمان برقرار باشد، و یا مردمی باشند که بیایند در فشار افتاده باین قصد که یا با شما بجنگند و یا با خویشان خود پس خود را داخل در دسته‌ی شما بنمایند. -قرآن-۱-۳۶ حسن بصری اینکه جمله را «حصرة صدورهم» با تای مربوطه قرائت کرده است و با اینکه قرائت کلمه‌ی «حصره» اسم است و معنی چنین است: آمدند با تنگی سینه و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نمیکند. ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند «او» بمعنی واو است و معنی اینکه است: کسانی که [صفحه ۶۲] پشت بشما کردند بکشید، مگر وابسته‌ی بهمپیمانهای شما بشوند و بیایند با سینه‌های تنگ. «وَ أَلقَوا إِلَیکُمُ السَّلَم» ۹۰ طبری: یعنی با شما صلح و سازش کردند. -قرآن-۱-۳۵ ابو الفتوح: بلخی و جبائی گفتند: یعنی اگر اسلام پذیرفتند. کشّاف زمخشری: و بعضی قرائت کرده‌اند «سلّم» بفتح سین و سکون لام. فخر: مفسّرین اختلاف کردند که مقصود از «إِلَّا الَّذِینَ یَصِلُون» و «أَو جاؤُکُم» چه اشخاص هستند، آیا کافرین هستند، یا مسلمین! بیشتر مفسّرین گفته‌اند: کفّار هستند، چون امر بکشتن کافرین شده است و اینکه دو دسته استثنا شده است، ابو- مسلم گفته است: چون بر هر فرد مسلمان هجرت واجب بود، در آیه اشخاص معذور- مستثنی شده‌اند، و دو دسته هستند: اوّل- آنها که میخواستند هجرت کنند ولی در راه آنها کافران بودند که جلوگیر از مهاجرت‌شان میشدند و موجب ترس آنها بودند، از اینکه جهت ناچار شدند خود را پناهنده کنند بآن کسان که با مسلمین و پیغمبر معاهده دارند و بروند نزد آنها بمانند، تا آسایش فراهم شود. دوّم- آنها هستند که بعد از دسته‌ی اوّل استثنا شده‌اند که مردمی بودند مسلمان و نمی- خواستند با پیغمبر [ص] و یاران او بجنگند چون از خدا میترسیدند، و با کافران نمی- توانستند جنگ کنند، چون خویشاوند بودند و یا زن و بچه‌شان در میان آنها بود، و اگر بپیغمبر کومک میکردند وسیله‌ی کشتن خویشان خود میشدند، پس جنگ با اینکه دو دسته حرام شد چون مسلمان بودند اگرچه هجرت نکرده بودند و با مسلمین کومک نمیکردند،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و مفسّرین اختلاف کرده‌اند: بعضی گفته‌اند اینکه آیه منسوخ است به آیت سوره‌ی برائت «فَاقتُلُوا المُشرِکِینَ» و بعضی گفته‌اند غیر منسوخ است. -قرآن-۴۴-۷۴-قرآن-۷۷-۹۱-قرآن-۱۲۵۸-۱۲۸۴ «فَلَقاتَلُوکُم» ۹۰ فخر: اینکه جمله در دنباله‌ی جمله جلو چنین معنی میشود: -قرآن-۱-۱۸ اگر خدا بخواهد آنها را بر شما مسلط میکند، و اگر بخواهد البته با شما میجنگند، و صاحب کشّاف گفته است «فلقتّلوکم» بی‌الف، با تخفیف تا و تشدید آن هر دو قرائت شده است. [صفحه ۶۳] «سَتَجِدُونَ آخَرِینَ- تا- أُرکِسُوا فِیها» ۹۱ طبری: اینکه جمله شرح اخلاق آنهائی است که منافق بودند، و برای آسایش از جنگ و اسارت اظهار اسلام میکردند، ولی کافر بودند، چون آنگاه که با کافران رو برو میشدند معبود آنها را می‌پرستیدند تا از شر آنها آسوده باشند، و از إبن عبّاس روایت شده است: بسا اشخاص که اظهار اسلام میکردند و چون مشرکین بآنها میگفتند: اینکه سنگ یا چوب یا اینکه سوسک و عقرب را خدای خود بشمارید قبول میکردند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۳۶-۵۲ «سُلطاناً مُبِیناً» ۹۱ فخر: برای اینکه کلمات دو معنی متصور است: اول: دلیل ظاهر و روشن دارید بر جواز کشتن آنها، چون حیله میکنند و نزد کافران اظهار کفر مینمایند. دوم- خداوند بکشتن آنها اذن میدهد و شما را بر ایشان مسلط میکند. -قرآن-۱-۲۰ ما: در جمله‌ی اوّل «فَما لَکُم فِی المُنافِقِینَ» فهمانده شده است با مردم منافق مدارا جایز نیست، و بجمله‌ی «وَ اللّهُ أَرکَسَهُم» معرّفی شده‌اند آن‌گونه مردم که بواسطه‌ی نفاق و دوروئی مانند کسی هستند که خود را وارونه کرده‌اند، و نتیجه‌ی کار منافق اینکه است که بجای جلو رفتن و بهره بردن از وقت و کار خود بعقب برگشته و وارونه شده هستند که وقت و نیروی خود را تلف میکنند، و با جمله‌ی «أَ تُرِیدُونَ أَن- تَهدُوا» فهمانده شده است: نفاق و دوروئی نشانه‌ی گمراهی است و خوی کج، و آنرا که در سرشت خوی و خلقت کج شده است و نمیتواند در یک راه راست برود، و با هر دسته‌ای برنگی در میآید، امید راستروی و هدایت باو نباید داشت که خوی تربیت‌پذیر ندارند«۴». -قرآن-۲۹-۶۲-قرآن-۱۳۱-۱۵۵-قرآن-۴۵۶-۴۸۸-پاورقی-۷۵۸-۷۶۰ -قرآن-۶۷۱-۷۰۸-قرآن-۸۸۰-۹۲۳ [صفحه ۶۴]

[سوره النساء [۴]: آیات ۹۲ تا ۹۳]

-قرآن-۶۷۱-۷۰۸-قرآن-۸۸۰-۹۲۳ وَ ما کانَ لِمُؤمِنٍ أَن یَقتُلَ مُؤمِناً إِلاّ خَطَأً وَ مَن قَتَلَ مُؤمِناً خَطَأً فَتَحرِیرُ رَقَبَةٍ مُؤمِنَةٍ وَ دِیَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلی أَهلِهِ إِلاّ أَن یَصَّدَّقُوا فَإِن کانَ مِن قَومٍ عَدُوٍّ لَکُم وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَتَحرِیرُ رَقَبَةٍ مُؤمِنَةٍ وَ إِن کانَ مِن قَومٍ بَینَکُم وَ بَینَهُم مِیثاقٌ فَدِیَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلی أَهلِهِ وَ تَحرِیرُ رَقَبَةٍ مُؤمِنَةٍ فَمَن لَم یَجِد فَصِیامُ شَهرَینِ مُتَتابِعَینِ تَوبَةً مِنَ اللّهِ وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَکِیماً [۹۲] وَ مَن یَقتُل مُؤمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِیها وَ غَضِبَ اللّهُ عَلَیهِ وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذاباً عَظِیماً [۹۳] -قرآن-۱-۶۶۳ معنی لغات: ف تحریر- بمعنی آزاد کردن و از بند غلامی رها نمودن، چیزیرا وقف خدمت خدا کردن، اصلاح کردن کتاب، معنی چیزیرا با دقّت معیّن کردن. رقبة- گردن، زر خرید، دیه- جانبها و مالی که عوض کشتن شخص ببازماندگان او داده میشود. اهل- قبیله و خویشاوندان زن نسبت بشوهر، اختیاردارها، و مردم دست اندر کار که اهل آن کار نامیده میشوند، و آنها که بدینی معتقد هستند اهل آن دین نامیده میشوند. یصّدقوا- بجای یتصدّقوا با تا و صاد، با صاد مشدّد تلفظ شده است، و مشتق است از مصدر تصدّق بمعنی بخشش و صدقه دادن. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: از عکرمه روایت شده است: حرث بن- یزید از قبیله‌ی عامر بن لؤی بود که یک نفر مسلمانی را بنام عیّاش بن ابی ربیعه به کومک ابو جهل اذیّت میکرد چون مسلمان شد برای هجرت روانه‌ی مدینه شد، در سرزمین حرّه که سنگستانی است پوشیده از سنگهای ورقه شده‌ی سیاه با عیّاش بن ابی ربیعه رو برو شد، عیّاش او را کافر پنداشت و کشت و حضور پیغمبر رفت و سرگذشت [صفحه ۶۵] خود را نقل کرده آیت نود و دو «ما کانَ لِمُؤمِنٍ» در اینکه موقع نازل شد. و در مجمع- البیان همین را از حضرت باقر [ع] روایت کرده است. -قرآن-۳۷-۵۸ جهت نزول: آیه ۹۳ «وَ مَن یَقتُل مُؤمِناً» در مجمع البیان از ضحّاک و دیگران نقل کرده است، و سیوطی در اسباب النّزول از عکرمه روایت کرده است: مردی از یاران پیغمبر [ص] بنام مقیس بن صبابه‌ی کنانی برادری داشت بنام هشام، روزی در خانه‌های بنی النّجار که طایفه‌ی بزرگی در مدینه بود کشته‌ی او را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دید، به پیغمبر شکایت کرد، آن حضرت قیس بن هلال فهری را بهمراهی او میان قبیله‌ی بنی النّجار فرستاد و پیغام داد که اگر قاتل را میشناسند تسلیم کنند تا مجازات شود و گر نه دیه بدهند. چون پیغام ابلاغ شد، آنها تسلیم بدیه شدند و مال پرداختند. و پس از گرفتن دیه، بگفته‌ی [سیوطی] مقیس قاتل برادر را کشت، و بنقل صاحب مجمع البیان چون کارشان انجام شد هر دو برگشتند، در بین راه، شیطان مقیس بن صبابه را- وسوسه کرد و با خود اندیشید که خونبهای برادر گرفتی و بر خود عار نهادی چه بهتر که همین مرد فهری را بکشم تا بجای کشته‌ی برادر یک نفر را کشته باشم و خونبها که گرفته‌ام اضافه و موجب شرف باشد، سنگی برداشت و بآن مرد زد و او را کشت و بر شتری نشست و روانه‌ی مکه شد و اینکه شعر را خواند: -قرآن-۲۱-۴۷ قتلت به فهرا و حمّلت عقله ||سراۀ بنی النّجار ارباب فارع فادرکت ثاری و اصطجعت موسّدا || و کنت الی الاوثان اوّل راجع یعنی: در برابر کشته‌ی برادرم فهر را کشتم، و دیت او را هم- بار دوش بزرگان و خردمندان بنی النجار کردم و پس از خونخواهی برادر با خاطری آسوده خوابیدم و فقط من بودم که بت‌پرستی از سر گرفتم، چون پیغمبر [ص] از اینکه قضیه خبردار شد فرمود: او در امان نیست اگرچه در حرم مکه باشد و باید کشته شود، و روز فتح مکه کشته شد. ترجمه: روا نیست برای مؤمن که مؤمنی را بقصد بکشد، و اگر ندانست و کشت باید یک غلام مسلمان آزاد کند و هم خونبهای او را بخویشانش دهد، مگر خود آنها دیه را ببخشند، و اگر مقتول مسلمان بود و قبیله‌ی او بی‌دین بودند و دشمن شما، یک غلام [صفحه ۶۶] مسلمان آزاد کنید و بس ولی اگر قبیله‌ی مقتول با شما همپیمان بودند و دشمن نبودند خونبهای مؤمن مقتول را بدهید و یک غلام نیز آزاد کنید که مسلمان باشد. و اگر کسی غلام نداشت دو ماه پی‌درپی روزه بدارد، تا برای گناهکار از سوی خداوند توبه باشد که او دانا است و دستورش بخیر و صلاح است، ولی اگر کسی ۹۳ دانسته و فهمیده مؤمنی را بکشد، سزای او جهنمی است همیشگی که گرفتار لعنت و غضب خدا است، و برای او بزرگ آزاری آماده کرده است. سخن مفسرین: «ما کانَ لِمُؤمِنٍ» ۹۲ طبری: إبن زید گفت: ابو درداء در یک [سرّیه] بود [یعنی عدّه‌ی مأمور بجنگ با یک قبیله] و برای انجام حاجتی بمیان دره‌ای رفت، مردی را از قبیله‌ی طرف جنگ با چند گوسفند در آنجا دید، با شمشیر باو حمله کرد، او اظهار مسلمانی کرد و گفت «لا اله الّا اللّه» ابو درداء گوش نکرد او را کشت و گوسفندهایش را نزد رفقای خود آورد، پس از آن در کار خود اندیشناک شد و حضور پیغمبر [ص] آمد و سرگذشت خود را نقل کرد، پیغمبر فرمود: او که بزبانش اظهار- اسلام کرد، مگر میخواستی دل او را بشکافی تا راست و دروغش را معلوم کنی! او پرسید پس چه کنم! فرمود: گفتن «لا اله الّا اللّه» را چه باید کرد! ابو درداء میگفت: -قرآن-۱۴-۳۵ آنوقت که پیغمبر اینکه را فرمود: من آرزو کردم که آن دم، اوّل مسلمانی من میبود تا از زیان کشتن مسلمان آسوده باشم، و از نعمت «لا- اله الّا اللّه» برخوردار باشم، و اینکه آیه در اینکه موقع نازل شد. مجمع: اگرچه ظاهر آیه ممکن است بفهمانند که برای مؤمن قتل خطا جایز است، ولی اینکه درست نیست و معنی جمله اینکه است: مؤمن چنین کاری نمیکند که همکیش خود را بکشد، مگر نفهمد و خطا کند، و ممکن است جمله اینکه طور معنی شود: مؤمن نباید مؤمن را بکشد، ولی اگر نفهمید و بخطا کشت باید باین وسائل گناه خود را پاک کند. «إِلّا خَطَأً» ۹۲ کشّاف: اینکه کلمه سه جور قرائت شده است: ۱- با نصب که قرائت مشهور است، ۲- با الف کشیده و همزه‌ی آخر خطاء، ۳- با الف و بدون -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۶۷] همزه [خطا] مثل عمی و معنی اینکه است: بدون قصد انجام دهد مثل اینکه تیر بزند بطرف کافر و ناگهان بمسلمان بخورد، و یا بخیال اینکه او کافر است تیر بزند و معلوم شود مسلمان بوده است. «فَتَحرِیرُ رَقَبَةٍ مُؤمِنَةٍ» ۹۲ مجمع: یعنی غلامی آزاد کند که از مال خود قاتل باشد و مسلمان بحدّ بلوغ رسیده باشد، پس غلام مسلمان غیر بالغ و یا غلام کافر آزاد کردن کفاره محسوب نمیشود، و بعضی گفته‌اند هر غلامی که فرزند مسلمان باشد میتوانند برای کفاره آزاد کنند. -قرآن-۱-۳۲ «وَ دِیَةٌ مُسَلَّمَةٌ» ۹۲ مجمع: اگر آنکه باید دیه بدهد بیابانی و شتردار است و عمده‌ی سرمایه‌ی او شتر است، باید صد شتر دیه بدهد، و اگر سرمایه او شتر نیست هزار دینار طلا- و یا ده هزار درهم نقره دیه بدهد و «مسلّمۀ» یعنی کامل و بی‌کم و کاست باید مبلغ دیه بوارثین مقتول بنسبت سهم الإرث تقسیم شود. -قرآن-۱-۲۴ طبری: مکحول گفته است: دیه کم و زیاد میشد و هنگام وفات پیغمبر هشتصد دینار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بود عمر اندیشید که شاید پس از مرگش مراعات حقوق مردم نشود، دیه را تثبیت کرد بر دوازده هزار درهم پول نقره یا هزار دینار طلاـ مجمع: ظاهر آیه میفهمانند که باید قاتل از مال خودش دیه بدهد لکن از سنت و روش پیغمبر و اتّفاق علمای مسلمین بر ما معلوم شده است که دیه بر عهدهی عاقله است یعنی برادرها و عموها و عموهای پدر قاتل یا اولاد آنها، و عبد اللّه مسعود از پیغمبر [ص] روایت کرده است: پسر نباید دیت قتل خطای پدر را بدهد، و نیز پدر نباید دیت قتل خطای پسر را بدهد، و اینکه حکم بپرداخت دیه از مال آن نباید جریمهی شخص بی گناه دانست در برابر گناه مجرم، زیرا دیت قتل خطا برای مجازات قاتل نیست، بلکه حکمی است شرعی برای مصلحت مخصوص، و بعضی گفتهاند اینکه حکم برای کومک و همکاری خویشاوندان است در چنین پیش‌آمدهای بد، و تسلیم دیه بوارثان مقتول باید در مدت سه سال باشد که هر سال یک سوم آنرا بپردازند و ملزم نیستند همه را یکبار بپردازند. [صفحه ۶۸] ابو الفتوح: ابو حنیفه و عدّهای از علمای اهل سنّت گفتهاند: بر پدر و فرزند قاتل هم دیه لازم است چنانکه بر برادران و برادرزادگان و غیرهم لازم است و بعضی فقهای شیعه گفتند: آن عدهی معین باید دیه را باولیای مقتول بدهند و حقّ دارند از قاتل بگیرند، و هم ابو الفتوح نوشته است: چون عاقله بسیار باشند و بیش از دیت باشند، دیه برایشان ببخشند بنصیب. و شافعی گفت: از توانگر بیشتر از نیم دینار نستانند، و از متحمّل دانگ و نیم، اگر چیزی بماند بر امام باشد و بیت المال، ابتدا «بالأقرب فالاقرب» کنند چنان که استحقاق میراث ایشان باشد، و بنزدیک ما بر بیت المال چیزی نباشد. «وَ إِن کانَ مِن قَومٍ بَینَکُم وَ بَینَهُم مِیثاق» ۹۲ طبری: مفسّرین اختلاف کرده اند که مقتول از مردم همپیمان با مسلمانان، آیا باید او هم مسلمان باشد تا دیه لازم شود، یا اگر کافر هم باشد دیه لازم است! إبن عبّاس گفته است: اگر مقتول، کافر و همپیمان با مسلمین بود، دیت او لازم است، دیگری گفته است: مقصود مسلمانی است که طایفهی او کافر باشند و همپیمان مسلمین، دیه بر عاقلهی قاتل است که بخویشان مقتول باید داده شود، ولی ارث مقتول مال مسلمین. -قرآن-۱-۶۰ ابو الفتوح: دیت اهل ذمّه و همپیمان با مسلمین بمذهب ابو حنیفه و عدّه- ای اصحاب پیغمبر [ص] مثل عبد اللّه مسعود و عثمان و ابو بکر، مانند دیت مسلمان است و بعضی نصف دیت مسلمان گفتهاند، و شافعی یک سوّم دیت مسلمان دانسته است و احمد حنبل گفته است: اگر قتل عمد باشد مثل دیت مسلمان است، و اگر خطا باشد نصف دیت است، و در مذهب شیعه دیت ذمی و همپیمان با اسلام هشتصد درهم است و دیت زن نصف مرد است. «فَمَن لَم یَجِد فَصِیام» ۹۲ طبری: یعنی اگر نتوانست غلام آزاد کند دو ماه پی- در پی روزه بدارد، بعضی گفتهاند: روزه عوض از دیه و غلام آزاد کردن است، ولی اینکه درست نیست چون دیه بر عهدهی عاقله است و آزادی بنده وظیفهی خود قاتل است. -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۶۹] «تَوبَةً مِنَ اللّهِ» ۹۳ مجمع: یعنی تا خدا روزه را وسیلهی توبهی شما قرار دهد و بعضی گفتهاند یعنی تا خدا بوسیلهی روزه گناه شما را سبک کند. -قرآن-۱-۲۴ سخن ما همان است که در ترجمه و نقل از مفسّرین نوشتیم.

[سوره النساء [۴]: آیه ۹۴]

-قرآن-۶۷۱-۷۰۸-قرآن-۸۸۰-۹۲۳ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ضَرَبتُم فِی سَبِیلِ اللّهِ فَتَبَیَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَن أَلقی إِلَیکُمُ السَّلامَ لَستَ مُؤمِناً تَبتَغُونَ عَرَضَ الحَیاةِ الدُّنیا فَعِندَ اللّهِ مَغانِمُ کَثِیرَةٌ کَذلِکَ کُنتُم مِن قَبلُ فَمَنَّ اللّهُ عَلَیکُم فَتَبَیَّنُوا إِنَّ اللّهَ کانَ بِما تَعمَلُونَ خَبِیراً [۹۴] - قرآن-۱-۳۴۵ معنی لغات: «ضَرَبتُم فِی سَبِیلِ اللّهِ»- از مصدر ضرب فی الإرض، بمعنی- بسفر رفتن. فتبیّنوا- از مصدر تبیین بمعنی واضح شدن، واضح کردن، در چیزی دقّت و تأمّل کردن، کوشش در شناختن، ألقی- از مصدر إلقاء، بمعنی بزمین انداختن سخنی را ابلاغ کردن، گوش بسخن دادن، در دوستی صادق و بی‌مضایقه بودن، میگویند: «القی الیه الحب» یعنی با او در دوستی باصفا بود عرض- کالا، جنس، بهره، بخشش، آنچه بر انسان وارد میشود مثل مرض و مانند آن، چیز عارضی و ناپایدار جهت نزول: اسباب النّزول و مفسّرین چند روایت در جهت نزول اینکه آیه نقل کردهاند که همه شبیه بیکدیگر است: از إبن عبّاس نقل کردهاند که مردی از بنی- سلیم چند گوسفند در جلو داشت، گذارش بر عدهای از اصحاب پیغمبر [ص] افتاد، بر آنها سلام کرد، آنها با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یکدیگر گفتند: سلام اینکه مرد از ترس بود، بر او حمله کردند و کشتندش و گوسفندهای او را حضور پیغمبر [ص] آوردند، اینکه آیه در اینکه قضیه نازل شد، و نیز از إبن- منده روایت کرده‌اند که مردی از اهل یمن در راه خود مصادف شد با [سریه] و دسته‌ی مأمورین جنگی و چون با آنها نزدیک شد، اظهار اسلام کرد آنها نپذیرفتند و او را کشتند، برادرش نزد پیغمبر رفت و شکایت کرد، اینکه آیه نازل شد و پیغمبر خون- بهای او را باین مرد داد، عبده اظهار نظر کرده است که ممکن است چند قضیّه -قرآن-۱۳-۴۶ [صفحه ۷۰] نظیر یکدیگر اتّفاق افتاده است، و آیه که نازل شده است، پیغمبر [ص] در تمام اینکه قضایا آن را بمردم یادآوری میفرموده است و جلوگیری از آن مینموده است. ترجمه: ای مؤمنین شما را متوجّه کردیم که کشتن مؤمن گناهی است بزرگ پس ۹۴ اگر بسفری رفتید که براه خدا و برای مصلحت بود، [و با مردمی رو برو شدید که از دل و اندیشه‌ی آنها بیخبر بودید] تحقیق کنید [و ندانسته و نفهمیده مردم را متهم نکنید] و هر کس بشما سلام کرد و اظهار مسلمانی نمود نگوئید مسلمان نیستی. [و میترسی که بما سلام میکنی] که با اینکه رفتار اندیشه‌ی بد دارید و طمع در اموال مردم لیکن بدانید که سود فراوان نزد خداوند است، [پس مواظب خود باشید و فراموش نکنید] که شما هم زین پیش بمانند او بودید و خدا بشما نیکی کرد [که نیرومند شدید و یاران فراوان دارید] پس [اگر با بیچاره‌ای برخوردید] تحقیق کنید و راست و دروغ او را روشن نمائید، چون خداوند از کار شما خبردار است [که با چه نیتی با مردم رفتار میکنید]. سخن مفسّرین: «إِذا ضَرَبتُم فِی سَبِیلِ اللّهِ» ۹۴ طبری: یعنی چون براهی رفتید که برای خدا جهاد کنید، إبن عبّاس گفته است: اتّفاق میشد که شخصی مسلمان بود و در قبیله‌ی خودش زندگی میکرد و چون سریه و گروه مأمور بجنگ از طرف پیغمبر بجایگاه آنها میرسید، او مردم خود را خبر میداد تا فرار کنند و خود به اطمینان اسلامش بجای میماند و چون با مسلمانان رو برو میشد سلام و اظهار اسلام میکرد، و آنها سخنش را نمیپذیرفتند و او را میکشتند، اینکه آیه نازل شد که اگر کسی سلام کرد نگوئید تو مسلمان نیستی زیرا خوش آمد و اظهار محبت مسلمین بوسیله‌ی سلام بود که یکدیگر را میشناختند. -قرآن- ۱۵-۵۳ «فَتَبَیَّنُوا» ۹۴ مفسّرین نوشته‌اند: بیشتر قاریهای کوفه با تا خوانده‌اند و بقیّه قاریها با ثاء سه نقطه «فتثبتوا» خوانده‌اند یعنی تثبیت و پابرجا کنید راستی و درستی مطلب را و در نتیجه فرقی ندارد. -قرآن-۱-۱۶ «أَلقی إِلَیکُمُ السَّلام» ۹۴ مجمع: یعنی مانند مسلمین بشما سلام کرد، و یا -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۷۱] بشما تسلیم شد و جنگ نکرد و خود را همکیش با شما معرّفی کرد و در کلمه‌ی سلام سه ۳ قرائت است: ۱- سلّم با فتح سین و لام، ۲- سلْم با کسر سین و سکون لام. ۳- قرائت مشهور که سلام است، و در کلمه‌ی «مُؤمِناً» با فتح میم دوم قرائت شده- است، ابو القاسم بلخی گفته است: امام محمّد باقر علیه السّلام اینکه طور قرائت می‌فرمود. - قرآن-۵۱-۶۱ ابو الفتوح: نوشته است: معنی آن باشد که آن کس که بامان بشما آید و از شما زنهار جوید، مگوی او را که تو ایمن نه‌ای، و ما تو را ایمن نخواهیم کردن. «کَذلِکَ کُنتُم مِن قَبل» ۹۴ ابو الفتوح نوشته است: شما نیز همچون ایشان بودی پیش از اینکه، یعنی کافر بودی، باظهار کلمه‌ی اسلام ایمن شدی، اینکه قول إبن زید است، بعضی دیگر گفتند شما نیز همچنین بودی که اینکه مقتول ایمان از قوم کفار- پوشیده میداشتی ترس ایشان را، و اینکه قول سعید جبیر است، مغربی گفت: شما پیش از اینکه همچو او بودید یک‌یک، بی‌یار و ناصر، هر کس شما را دیدی بر شما ظفر یافتی. -قرآن-۱-۳۱ «فَمَنَّ اللّهُ عَلَیکُم» ۹۴ فخر: در اینکه جمله دو احتمال است: ۱- یعنی ایمان شما مثل ایمان آنها بود که بهمان اظهار زبان پذیرفته میشد و از دل شما کسی خبر نداشت، و یا اینکه مانند ایمان شما است که در اول ضعیف بود و اندک اندک خداوند منت گذاشت و تقویت کرد شما را و نور ایمان را در دلتان فروزان کرد، ۲- یعنی پس از آن که خدا شما را جلوگیر شد از کشتن اینکه طور مردم، بر شما منّت نهاد و گناه بزرگ و اینکه عمل زشتتان را آمرزید. -قرآن-۱-۲۹ «فَتَبَیَّنُوا» ۹۴ عبده: یعنی در آینده با دلیل و بیان کار کنید، و با گمان و تهمت دست بکاری نبرید. -قرآن-۱-۱۶ سخن ما: از جمله‌ی «إِذا ضَرَبتُم فِی سَبِیلِ اللّهِ» که کنایه از مسافرت برای جهاد است ممکن است چنین استفاده شود که آنچه از نظر دین و برای مصالح معنوی انجام میدهید گرچه در سفر نباشد خود را گول نزنید و غافل نشان ندهید. -قرآن- ۲۳-۶۱ [صفحه ۷۲] و بطمع مال و جاه و یا تعصّب و جهالت، پا روی حقّ نگذارید، چنانکه در سازمانهای مذهبی اینکه طور کارها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیده میشود که بواسطه‌ی تعصّب و یا طمع آزار مردم میکنند و آتش جنگ و کشتار را مشتعل مینمایند، چنانکه در قرون وسطی جنگ کاتولیک‌ها و پروتستانهای مسیحی و مقارن همان دوران جنگ شیعه و سنی مسلمان مولود همین خوی زشت و اقدام بکار نسنجیده‌ی پیشوایان ادیان و مذاهب بوده است. ۲- جمله‌ی «تَبتَغُون» تا آخر آیه شاید اشاره باشد به اینکه که اوّل کار زشت شما اینکه است که نسنجیده مردم ظاهر الصّلاح را میکشید با اینکه بشما سلام میکنند، دوّم آنکه چون چشم شما بأموال و سرمایه‌های مردم میافتد عقل و فکر خود را گم میکنید، و بطمع مال اظهار اسلام آنها را بهیچ میشمارید و آنها را کافر مینامید و میکشید در- صورتی که اگر در دین خود راست و ثابت باشید میدانید که بهترین سرمایه در تقوی و پرهیزگاری است، سوّم تقصیر شما بی‌انصافی است که از خاطر برده‌اید آن دوران که کم بودید و از مخالفین خود ترسناک میشدید و در تنگنای وحشت و بیکسی بودید، اکنون که کسی از آنها تنها میماند و گرفتار شما میشود کافرش مینامید و میکشید و مالش میبرید با اینکه اسلام بإنصاف و حقیقت‌بینی وادار میکند. -قرآن-۱۳-۲۶

[سوره النساء [۴]: آیات ۹۵ تا ۹۶]

-قرآن-۶۷۱-۷۰۸-قرآن-۸۸۰-۹۲۳ لا یَستَوِی القاعِدُونَ مِنَ المُؤمِنِینَ غَیرُ أُولِی الضَّرَرِ وَ المُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم فَضَّلَ اللّهُ المُجاهِدِینَ بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم عَلَی القاعِدِینَ دَرَجَةً وَ کُلًّا وَعَدَ اللّهُ الحُسنی وَ فَضَّلَ اللّهُ المُجاهِدِینَ عَلَی القاعِدِینَ أَجراً عَظِیماً [۹۵] دَرَجاتٍ مِنهُ وَ مَغفِرَةً وَ رَحمَةً وَ کانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِیماً [۹۶] -قرآن-۱-۴۱۹ معنی لغات: القاعدون- جمع قاعد، مشتقّ از قعود بمعنی نشستن و ایستادن [بد و معنی متضادّ]، از کار برکنار رفتن، کاری و چیزی مانع شخص شدن، اولی الضرر- مردمان گرفتار بیماری و کوری و دیگر آسیبهای بدنی، درجات- جمع درجه بمعنی طبقه و رتبه و مقام و منزلت، یک قسمت از سیصد و شصت قسمت محیط دائره. حسنی- مؤنث [صفحه ۷۳] احسن بمعنی بهتر و بمعنی حسن عاقبت، چیرگی و ظفر. جهت نزول: مجمع: ابو حمزه ثمالی در تفسیر خود نوشته است: اینکه آیه برای آن عدّه نازل شد که خودداری کردند از همراهی با پیغمبر [ص] در سفر جنگ تبوک مثل کعب بن مالک و مرارة بن ربیع و غیر آنها، و عبد اللّه بن امّ مکتوم را که نابینا بود در اینکه آیه معذور داشته است، زید بن ثابت گفت: من حضور پیغمبر بودم، اینکه آیه نازل شد «لا یَستَوِی القاعِدُونَ مِنَ المُؤمِنِینَ... وَ المُجاهِدُون» و «أُولِی الضَّرَرِ» در آن نبود، عبد اللّه بن امّ مکتوم حاضر بود عرض کرد تکلیف من چیست که چنین کور و بیچاره‌ام! پیغمبر را حال وحی فرا گرفت و بصورت بیخودی وحی برگذار فرمود: و بخود آمد و آسوده شد و بمن فرمود چنین بنویس «لا یَستَوِی القاعِدُونَ... غَیرُ أُولِی الضَّرَرِ». -قرآن-۳۹۶-۴۴۲-قرآن-۴۴۷-۴۶۵-قرآن-۴۶۸-۴۸۷-قرآن-۷۱۸-۷۴۴-قرآن-۷۴۹-۷۷۳ ترجمه ۹۵: آن مردم مؤمن که عذری ندارند و بیماری و نقصی در پاره‌های بدنشان نیست و از رفتن بجنگ خودداری میکنند برابر نیستند با آنها که جان و مال براه خدا و جهاد بکار میبرند، چون خداوند مقام مردم مجاهد بمال و جان را برتر نموده از آنها که در خانه می‌نشینند و از جنگ کناره میکنند گرچه خداوند بهمه‌ی مؤمنین وعده‌ی نیکو داده است ولی مجاهدین را بر کناره‌گیران از جنگ بمزدی بزرگ برتری داده ۹۶ که از سوی خداوند است برتریها و آمرزش و مهربانی و آمرزگار مهربان بوده. سخن مفسّرین: «غَیرُ أُولِی الضَّرَرِ» ۹۵ طبری: قاریهای مکه و مدینه و شام کلمه‌ی غیر را منصوب و با صدای بالا قرائت کرده‌اند و بمعنی الا و مگر گفته‌اند، و نتیجه چنین است: مگر مردم گرفتار، و قاریهای عراق با رفع و صدای جلو خوانده‌اند و صفت کلمه‌ی «القاعِدُون» دانسته‌اند تا معنی چنین باشد: متخلّفین غیر معذور برابر نیستند، و زید بن ثابت حکایت کرده است که پیغمبر اینکه آیه را «لا یَستَوِی القاعِدُونَ مِنَ المُؤمِنِین» بمن املا میفرمود، و من مشغول نوشتن بودم، إبن ام مکتوم وارد شد و گفت: ای رسول خدا اگر من میتوانستم بجهاد میرفتم، در اینکه میان وحی نازل شد و ران آن حضرت بر ران من بود و آن قدر سنگین شد که پنداشتم که ران من را نرم -قرآن-۱۵-۴۰-قرآن-۲۷۵-۲۸۹-قرآن-۴۲۹-۴۷۶ [صفحه ۷۴] خواهد کرد، پس از آن بحال خود برگشت و فرمود: «غَیرُ أُولِی الضَّرَرِ». -قرآن-۵۵-۸۰

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ابو الفتوح نوشته است: حمّاد روایت کرد از ثابت از عبد الرّحمن بن أبی لیلی که اینکه آیت اوّل چنین آمد که: «لا یَستَوِی القاعِدُونَ مِنَ المُؤمِنِینَ» عبد اللّه بن امّ- مکتوم دعا کرد و گفت «اللّهمّ انزل عذری» بار خدایا عذر من فرو فرست، خدای تعالی بفرستاد «غَیرُ أُولِی الضَّرَرِ» و بفرمود که بجای خود بنه، و پس از آن بغزا رفتی و گفتی: -قرآن-۱۲۹-۱۷۶-قرآن-۳۰۱-۳۲۶ مرا راست بداری در برابر دشمن و رایت بمن دهی که من بنگریزم و نتوانم گریختن، زید بن ثابت گفت: «غَیرُ أُولِی الضَّرَرِ» آنکه «زمن» نباشد و «مقعد» نبود، علیّ بن ابی- طلحه گفت: از إبن عبّاس که مراد بضرر عذر است هر عذری که باشد. -قرآن-۱۱۲-۱۳۷ کشّاف: زید بن ثابت گفت: اینکه کلمه تنها نازل شد که من ببقیّه منضمّ کردم و سوگند بخدا که الآن در جلو چشم من است اینکه قسمت که بعد ملحق کردم، در اطراف شکاف و ترکی که باستخوان شانه بود، و از إبن عبّاس نقل شده است که اینکه طور قرائت کرده است «لا یستوی القاعدون عن بدر و الخارجون الیها» و از مقاتل نقل شده است که او میخوانده است: «و الخارجون الی تبوک». «وَ کُلًّا وَعَدَ اللّهُ الحُسنی» ۹۵ طبری از عده‌ای مفسّرین نقل کرده است: -قرآن-۱-۳۶ مقصود از کلمه‌ی حسنی بهشت است، نیشابوری در تفسیر خود نوشته است: یعنی «مثوبهٔ حسنی» عموم مفسّرین نوشته‌اند که اینکه جمله میفهماند: جهاد واجب کفائی است و گر نه وعده‌ی ثواب و بهشت نمیداد بهمه‌ی مردم، چه آنکه بجنگ میرود و چه آنکه کناره‌گیری کند، و مجمع از مقاتل نقل کرده است: کلمه‌ی «کلّا» بمعنی معذورین کناره‌گیر و مجاهدین است نه متخلّفین غیر معذور. «أَجراً عَظِیماً» ۹۵ ظاهر کلام بعضی مفسّرین مثل طبرسی و طباطبائیّ مفسّر معاصر آن است که «فضل» بمعنی بخشید است و «اجرا» مفعول است، و امام فخر هم اینکه وجه را نوشته است، ولی بهتر آن است که تمیز باشد برای نسبت تفضیل- مجاهد بر قاعد چنانکه امام فخر هم اینکه وجه را نوشته است، و ابو السعود نوشته است: -قرآن-۱-۱۸ مفعول مطلق و مصدر تأکیدی است برای «فضل» و کلمه‌ی «درجات» که مصدر مناسب [صفحه ۷۵] با تفصیل است برای مورد فزونی بکار برده شده است، و بعضی گفته‌اند: مفعول دوّم است برای «فضل» تا اینکه طور معنی بشود: خدا اجر بیشتر را بمجاهدین داد، و بعضی گفته‌اند: منصوب بنزع خافض است که اینکه طور معنی شود: بوسیله‌ی اجر بزرگ برتری داد آنها را. «دَرَجاتٍ مِنهُ» ۹۶ ابو الفتوح: ممکن است اعتراض شود که چرا در اوّل آیه برتری مجاهدین بر قاعدین بیک درجه معیّن شده است و در آخر بچند درجه! -قرآن-۱-۱۹ جواب اینکه است که در اوّل وعده داده شده است که مجاهد برتر است از متخلف معذور بیک درجه و در آخر آیه معیّن شده است که برتری مجاهد بر قاعد غیر معذور بچند درجه است، جواب دیگر آن است که در اوّل بطور کلّی اعلام شده است که مجاهد رفعت منزلت دارد بر غیر مجاهد، و در آخر یادآوری شده است که درجات متفاوت بهشت پاداش مراتب مختلف مردم است که هر کس باندازه‌ی لیاقت، و استحقاق نصیبش میشود. امام فخر گفته است: ممکن است، در اوّل که برتری دنیا گفته شده است، مقصود غنیمت و سود مادّی باشد، و در دوّم مقصود درجات معنوی عالم دیگر باشد که فضل و آمرزش و رحمت و جنّت باشد، و هم امام و قاضی گفته‌اند: ممکن است مقصود از کلمه‌ی مجاهدین در آخر آیه مجاهدین بطور کلّی باشد در تمام اعمال ظاهری و قلبی که شریفترین انواع مجاهده است چنانکه در حدیث است: «رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر» یعنی از جهاد کوچک آسوده شدیم و باید بجهاد بزرگتر بکوشیم، و چون اینکه مرتبه از جهاد مهمتر است از اوّل که فقط جهاد بجان و مال است، پس ارزش اینکه هم بیشتر است، و باین جهت آن مجاهدین بیک درجه برتر هستند و اینها بچند درجه. مجمع: معنی درجات منازل کرامت است که بعضی برتر هستند از بعضی، از قتاده نقل شده است: یعنی درجات اعمال، و همان‌طور که اسلام یک درجه است علم بفقه و مهاجرت بدیار اسلام، و جهاد در راه خدا و کشته شدن در جهاد همه‌ی اینها درجات متعدد و مختلف است، کلمه‌ی درجات بدل است از «أَجراً عَظِیماً» که -قرآن-۳۱۹-۳۳۶ [صفحه ۷۶] تفسیر و توضیح میکند معنی کلمه‌ی «اجرا» را، و معنی چنین میشود: خداوند برتری داد درجات مجاهدین را بمغفرت و رحمت، و ممکن است تأکید باشد برای «أَجراً عَظِیماً» یعنی اجر عظیم البتّه رفع درجات است. -قرآن-۱۶۰-۱۷۷ سخن ما همان است که در ترجمه و نقل از دیگران است.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النساء [۴]: آیات ۹۷ تا ۱۰۰]

-قرآن-۶۷۱-۷۰۸-قرآن-۸۸۰-۹۲۳ إِنَّ الَّذِينَ تَوَفّاهُمُ المَلائِكَةُ ظالِمِي أَنفُسِهِم قالُوا فِيمَ كُنتُم قالُوا كُنّا مُستَضعَفِينَ فِي الأَرضِ قالُوا أَ لَم تَكُن أَرضُ اللّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِيها فَأُولئِكَ مَأواهُم جَهَنَّمُ وَ ساءَت مَصِيراً [۹۷] إِلَّا المُستَضعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الوِلدانِ لا يَستَطِيعُونَ حِيلَةً وَ لا يَهتَدُونَ سَبِيلاً [۹۸] فَأُولئِكَ عَسَى اللّهُ أَن يَعفُوَ عَنهُم وَ كانَ اللّهُ عَفُوًّا غَفُوراً [۹۹] وَ مَن يُهاجِر فِي سَبِيلِ اللّهِ يَجِد فِي الأَرضِ مُراغَماً كَثِيراً وَ سَعَةً وَ مَن يَخرُج مِن بَيتِهِ مُهاجِراً إِلَى اللّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ يُدرِكهُ المَوتُ فَقَد وَقَعَ أَجرُهُ عَلَى اللّهِ وَ كانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِيماً [۱۰۰] -قرآن-۱-۷۲۵ معنی لغات: توفّی- از مصدر توفّی، بمعنی بچنگ آوردن و گرفتن حقّ بتمام و کمال، بآخر مدّت رسیدن، شمردن، کامل کردن، قبض روح کردن. فیم- از دو کلمه‌ی: فی و ما، یعنی در چه کار و چه چیز! مستضعفین- مردمان خوار و زبون در دست دشمن، مصیر- برگشتن، دگرگون شدن، منتقل شدن و بجائی رسیدن، ولدان- جمع ولید بمعنی بچه، غلام، نوزاد. مراغما- جای رفتن و فرار کردن، قلعه و محکمه، شخص بیقرار، سعهٔ- گشادگی، گشایش در کار و مال، بی‌نیازی توانائی و نیرومندی. [صفحه ۷۷] جهت نزول: اسباب النّزول و مفسّرین چند جهت مشابه برای نزول سه آیه از «إِنَّ الَّذِينَ» تا- عَفُوًّا غَفُوراً» نقل کرده‌اند و خلاصه‌ی آن توصیف مردمی است که در مکّه اظهار اسلام میکردند و در جنگ بدر با مشرکین باختیار یا اضطرار بمعارضه‌ی با پیغمبر [ص] و مسلمین رفتند و کشته شدند. -قرآن-۸۴-۱۰۲-قرآن-۱۱۲-۱۳۰ ترجمه: ۹۷ همانا آن کسان که ستمکار بخود بودند و فرشتگان مرگ سر وقت‌شان رسند و گویند: بروزگار زندگی در چه کار بودید! گویند: بدست دشمن خوار و بیچاره بودیم، گویندشان: نه مگر زمین خدا گشاده است و شما میتوانستید بجای دیگر هجرت کنید! اینگونه مردم را جای دوزخ است که بد سر انجامی است آن ۹۸ مگر آن مردان، و زنان و کودکان که زبون دست دشمنند و ناچارند و راه آسایش ندارند ۹۹، اینگونه مردم امیدوار باشند که خدا گناهشان ببخشد که او درمیگذرد و می‌بخشد ۱۰۰، و آنکه براه خدا میهن خود رها کند راه گریز و پناهگاه بسیار بیابد و بی‌نیاز شود و گشایش در کار او باشد و آنکه از خانه‌ی خود برون رود تا بسوی خدا و پیغمبر [ص] ترک وطن کند و آنگاه مرگ او فرا رسد مزد رنج او با خدا است که او آمرزگار و مهربان بود. جهت نزول: «وَ مَن يَخرُج مِن بَيتِهِ الخ» سیوطی در لباب العقول فی اسباب النّزول نوشته است: اینکه آیه در توصیف مردی مسلمان نازل شد که در مکّه از مجاورت اعراب دلتنگ بود، بفرزندان خود گفت: من را بمدینه ببرید، چون روانه شد در راه مرد و بمقصد نرسید، و از زبیر بن عوام نقل شده است: خالد بن حزام برای هجرت به حبشه روانه شد، در راه او را مار گزید و مرد، آیه برای اینکه مرد نازل شد، عبد الملک بن عمیر گفت: چون اکثم صیفی از ظهور پیغمبر خبردار شد، خواست شرفیاب حضور شود، قبیله‌ی او راضی نشدند، گفت: پس خبر او را برای من بیاورید، دو نفر داوطلب شدند و حضور پیغمبر [ص] رفتند و عرض کردند: ما فرستادگان اکثم هستیم بگو بدانیم تو کی هستی و از کجائی و چه میگوئی! فرمود: من محمّد پسر عبد اللّه و بنده‌ی خدا هستم، آنگاه اینکه آیه را برای آنها خواند «إِنَّ اللّهَ يَأمُرُ بِالعَدلِ وَ الإِحسانِ تا آخر» آنها برگشتند و سرگذشت خود را نقل کردند، اکثم بخویشان خود گفت: ای مردم اینکه -قرآن- ۱۲-۴۲-قرآن-۸۸۳-۹۳۱ [صفحه ۷۸] مرد باخلاق خوب دعوت میکند و از مفاسد اخلاقی جلوگیر است، شما در اینکه هدف با او شرکت کنید تا جلو باشید و از قافله‌ی تمدّن عقب نمانید و خودش بر شتر سوار شد، و روانه‌ی مدینه گشت و در راه مرد و اینکه قسمت از آیت صدم برای او نازل شد «وَ مَن يَخرُج الى آخر». -قرآن-۲۷۷-۲۹۳ سخن مفسّرین: «الَّذِينَ تَوَفّاهُمُ المَلائِكَةُ» ۹۷ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱۵-۵۳ مفسّران گفتند: آیت در جماعتی آمد از اهل مکّه که بزبان ایمان آوردند و در دل نفاق داشتند، از جمله‌ی ایشان قیس بن الفاکهه بود و قیس بن الولید بن المغیرهٔ و هجرت نکردند با رسول علیه السّلام، چون مشرکان ببدر حاضر آمدند ایشان با مشرکان- حاضر آمدند، چون قلت لشکر مسلمانان دیدند گفتند «غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُم» دین ایشان، ایشان را بفریفته است، ایشان در غزاه بدر کشته شدند و فرشتگان بر روی و پشت ایشان میزدند و میگفتند «ذُوقُوا عَذابَ الحَرِيقِ» [بچشید آزار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوزش آتش را] و گفته‌اند: مراد بملائکه ملک الموت است، و گفته‌اند: مراد اعوانان اویند، و گفته‌اند: -قرآن-۳۲۹-۳۵۴-قرآن-۴۸۵-۵۱۳ مراد فرشتگانند که روز بدر خدای تعالی ایشان را بیاری رسول علیه السّلام فرستاد. «ظالِمِی أَنفُسِهِم» ۹۷ طبری: یعنی خشم خدا را برای خود کسب کرده‌اند و به دست آورده‌اند. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: یعنی در آن حالت که بر خود ستم میکردند و از ثواب محروم میشدند، و بواسطه‌ی کفر و انحراف، آزار آخرت و عذاب برای خود روا میداشتند. «فِیمَ کُنتُم» ۹۷ مجمع: یعنی در دین خود چگونه بودید! -قرآن-۱-۱۷ «أَ لَم تَکُن أَرضُ اللّهِ واسِعَةً» ۹۷ طبری: سدّی گفت: چون عبّاس و عقیل، در جنگ بدر اسیر شدند، و حضور پیغمبرشان بردند، فرمود: ای عبّاس برای خودت و برادرزاده‌ات فدا بده تا آزاد شوی، او گفت: مگر ما «لا اله الّا اللّه» نگفته‌ایم، و بقبله‌ی مسلمین نماز نخوانده‌ایم که از ما مثل کافران فدا و جان خرید مطالبه می- کنید! فرمود: شما اظهار دشمنی با مسلمین کردید، پس در شمار دشمنان هستید، آنگاه اینکه آیه را قرائت فرمود: و چون اینکه آیه نازل شد، هر کس مسلمان می‌شد -قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۷۹] موظّف بود بسوی مسلمین مهاجرت کند، و اگر کسی خودداری میکرد، کافر بود. «إِلَّا المُستَضعَفِین» تا «لا یَهتَدُون» ۹۸ طبری: از إبن عبّاس روایت شده است که او گفت: من و مادرم از اینکه دسته مردم بودیم که خداوند در اینکه آیه معذور داشته است، [چون آنها از خود اختیار نداشته‌اند و در فرمان عبّاس بوده‌اند که سابقه‌ی اسلامش پذیرفته نشد و با او مانند کافران رفتار شد] و از ابو هریره روایت شده است: پیغمبر [ص] پس از نماز ظهر دعا میکرد «اللّهم خلّص الولید و سلمهٔ بن هشام و عیّاش بن أبی ربیعهٔ و ضعفهٔ المسلمین من ایدی المشرکین الّذین لا یستطیعون حیلهٔ و لا یهتدون سبیلا» إبن ابی نجیح از مجاهد نقل کرده است: اصحاب پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم میگفتند آن مسلمانان که در مکه مانده‌اند و هجرت نمیکنند مانند آن مسلمانان هستند که با کافران در بدر و جنگ با مسلمین کشته شدند، در برابر اینکه عقیده و گفتگو اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۳۲-۴۸ «فَأُولئِکَ عَسَی اللّهُ أَن یَعفُوَ عَنهُم» ۹۹ فخر: ممکن است اعتراض شود،: اگر آنها که در فشار هستند معذور هستند، پس اینکه جمله چه تناسب دارد که گفته- شده است: شاید خدا از آنها درگذرد! جواب آن است که ممکن است از جهت حب وطن و خویشان خود را عاجز فرض میکردند، در صورتی که شاید با یک اندازه گذشت میتوانسته‌اند خود را خلاص کنند، از اینکه جهت بآنها نوید داده شده است که اگر در آینده کوشش نمایند و ترک وطن کنند و هجرت کنند امیدوار باشند که معذور هستند. -قرآن-۱-۵۰ «وَ مَن یُهاجِر فِی سَبِیلِ اللّهِ یَجِد ... مُراغَماً» ۱۰۰ طبری از إبن عبّاس و ضحّاک نقل شده است: یعنی محلّ انتقال و آسایش از فشار و آزار کافران برای چنین مردم فراهم خواهد شد، از إبن ابی نجیح روایت شده است: یعنی عوض و وسیله‌ی دل- کندن از وطن خود پیدا خواهد کرد، از مجاهد نقل شده است: یعنی راه آسایش از مکروه و ناپسند برای او خواهد بود، از سدّی روایت شده است: یعنی جای بدست -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۵۰-۶۰ [صفحه ۸۰] آوردن روزی فراهم میشود، إبن زید گفته است: یعنی جای مهاجرت و دوری از وطن برای خود پیدا میکند، در روح البیان معنی کرده است: یعنی در مهاجرت وسیله‌ی آسایش که موجب خواری دشمن است فراهم خواهد شد. «وَ مَن یَخرُج مِن بَیتِهِ مُهاجِراً» ۱۰۰ نیشابوری: از عطاء نقل شده است: هر آیه که نازل میشد عبد الرّحمن عوف برای مسلمین مکه میفرستاد، چون اینکه آیه نازل شد «إِنَّ الَّذِینَ تَوَفّاهُمُ المَلائِکَةُ تا آخر» او برای آنها نوشت، جندب بن ضمره اللیثی که مردی پیر و از کار مانده بود بپسران خود گفت: من از دسته‌ی مستضعفین هستم و وسیله‌ی رفتن بمدینه دارم، شما من را بآن جا ببرید، پسرها او را بر تختی نهادند و بر دوش گرفتند و بسوی مدینه روانه شدند، چون بتنعیم رسیدند که محلّی است میان راه مدینه، مرگش نزدیک شد، او دست راست خود بر چپ زد و گفت: خداوندا یک دست من بجای دست پیغمبر و دست دیگرم برای تو و با تو پیمان برقرار میکنم و سر بفرمان تو هستم بهمان چه پیغمبرت با تو تعهّد کرده است، اینکه سخن او با زندگیش بآخر رسید و خبرش بأصحاب پیغمبر، آنها با یکدیگر گفتند اگر بمدینه میرسید اجرش فزون بود که در شمار مهاجران میبود، اینکه آیه برای او نازل شد. -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۱۹۱-۲۳۵ مجمع: از محمّد بن ابی عمیر روایت شده است: زرارهٔ بن اعین پسرش را به مدینه فرستاد تا از احوال حضرت موسی بن جعفر [ع] و عبد اللّه جعفر مطّلع شود که پس از امام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جعفر صادق علیه السّلام کدام یک آنها امام هستند، عبید پیش از آنکه نزد پدرش برگردد بدرود زندگی گفت، محمّد بن حکیم گفت: من اینکه سرگذشت را حضور حضرت موسی [ع] عرض کردم، فرمود: امیدوارم زراره مشمول اینکه آیت قرآن باشد «وَ مَن یَخرُج مِن بَیتِهِ مُهاجِراً» کشّاف: گفته‌اند: هر مهاجرت و ترک وطن که برای غرض دینی باشد مثل آموختن علم یا سفر حجّ و جهاد، و یا مسافرت بآن جا که وسیله‌ی قناعت و اطاعت و زهد فراهم شود، و یا بمنظور بچنگ آوردن سرمایه و روزی شایسته- همه‌ی اینکه مسافرت و مهاجرت‌ها هجرت بسوی خدا و رسول او است که اگر کسی در اینکه راهها بمیرد، مزد او را خدا داند و بس. - قرآن-۴۵۲-۴۹۳ [صفحه ۸۱] شیخ اسماعیل حقّی در روح البیان از مرشد خودش نقل کرده است: که او در تفسیر اینکه آیه گفت: سالک صادق اگر از تیرگیهای بشریت بگذرد، و بسوی مقام قلب و توجّه بعالم حقیقت مسافرت کند و پیش از رسیدن بمقصود بمیرد چون براستی و درستی قدم برداشته و تا دم مرگ دست برنداشته سودی باو خواهد رسید همانند آنچه مسافرین و اصل و مردمان بحقیقت رسیده بهره‌مند میشوند، و ممکن است در عالم برزخ آنچه را که بواسطه‌ی مرگ ناگهانی محروم مانده است، بفیض خداوند و یا یکی از ارواح مقدّس تکمیل شود چنانکه در شریعت و اعمال ظاهری نظیر آن روایت شده است از حسن بصری که گفته است: شنیده‌ام اگر مؤمن موفّق بحفظ قرآن نشد پس از مرگ ملائکه در قبر باو میآموزند تا در قیامت با حفّاظ قرآن بمحشر حاضر شود، پس اگر طالب قرآن در برزخ بمراد خود برسد چه باک است که در عالم مثال جویای حق بمقصد برسد، شیخ صدر الدّین قونوی گفته است: «اگر برای آدمی در اینکه عالم کمالی فراهم نشد در عالم دیگر دسترس بچیزی ندارد» شاید نظر صدر الدّین به آنهائی باشد که در پرده‌ی پندار گرفتار هستند و برای وصول بکمالات معنوی کوشش نکرده‌اند، و جامی در شرح فصوص گفته است: از آیت شریف «مَن کانَ فِی هذِهِ أَعمی فَهُوَ فِی الآخِرَةِ أَعمی» استفاده میشود که پس از مرگ ترقّی و تعالی رتبه برای کسی نخواهد بود ولی آنها که هیچ معرفت و توجه بحقّ ندارند در عالم دیگر نعمتها و زحمتها و حالتها را مشاهده میکنند و می‌بینند که نفهمیده‌اند، چنانکه گفته‌اند: -قرآن-۱۲۱۵-۱۲۷۵ «إذا انکشف الغطاء ارتفع العمی» یعنی چون پرده بالا- رود کوری نمیماند، و از فرموده‌ی پیغمبر است «اذا مات إبن آدم انقطع عمله» یعنی چون آدمی بمیرد- کاری از او برنیاید، که مقصود آن است: آنچه باید بعمل فراهم شود در عالم دیگر ممکن نمیشود، ولی آنچه بفضل و احسان میرسد، در آن عالم نیز افاضه خواهد شد. اینکه بود خلاصه‌ی مطالب روح البیان، ولی اگرچه اینکه مطلب مربوط باین- آیه نیست ولی چون اینکه بحث بمیان آمد میگوئیم: مطابق آنچه خوانده‌ایم، و فهمیده‌ایم نمیتوانیم تصدیق کنیم که پس از مرگ برای آدمی تغییر و ترفیع خواهد [صفحه ۸۲] بود، و حدیث فوق الذّکر «إذا مات إبن آدم» برای ما دلیلی است روشن، زیرا وسیله کمال انسان عضلات و اعصاب و مغز او است، و چون اینها از کار افتاد دسترس بچیزی نخواهد داشت که «الدّنیا مزرعة الآخرة» یعنی اینکه جهان کشتزار آن جهان است و آنچه کرده همان را میدرود و زراعت خشک شده نه زیادتر میشود نه خوب و یا بهتر و مسئله‌ی فضل خداوند، یا اعمال بازماندگان برای مرده‌ی خود باز هم نتیجه‌ی عمل دوران زندگی او است مانند خوشرفتاری، احسان، گذشت از مال برای مصارف خیر، که ریزه‌کاریهای آنرا نمیتوانیم جزء بجزء برسیم و بسنجیم، چنانکه میگویند عالمی را بخواب دیدند که گفت: هیچ یک از زحمتهای علم و عمل زندگیم سود نبخشید جز نانی که بسگی دادم، و در جلد اوّل سوره‌ی بقره آیت چهل و هفتم بمناسبت معنی شفاعت اینکه مطلب مفصّل بحث شده است، حافظ میگوید: کاروان رفت و تو در خواب و بیابان در پیش || وه که بس بی‌خبر از غلغل بانگ جرسی بال بگشا و صفیر از شجر طوبی زن || حیف باشد چو تو مرغی که اسیر قفسی تا چو مجمر نفسی دامن جانان گیرم || دل بر آتش بنهادم ز پی خوش نفسی چند پوید بهوای تو ز هر سو حافظ || یسّر اللّه طریقا بک یا ملتمسی عبده: سه جهت برای هجرت ممکن است تصوّر شود: اوّل- کسی که در وطن خود گرفتار مخالف است که او را نمیگذارد در کار دین خود آزاد باشد، بر چنین کس واجب است هجرت کند بآن جا که مؤذی نباشد و گر نه توقّفش معصیت است، و مسلمین مقیم انگلستان که از شیخ محمّد عبده استفتاء کرده بودند: با آن که در آنجا در کار دین خود آزاد هستند، آیا بروند، یا آنجا بمانند! او مهاجرت آنها را لازم ندانسته بود، دوّم-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنکه در وطن خود وسیله‌ی فراگرفتن احکام دین ندارد، لازم است هجرت [صفحه ۸۳] کند بآن جا که بتواند وظایف دین را بیاموزد، و در زمان پیغمبر تا وقتی که قدرتی نبود و آن حضرت نمیتوانست برای تعلیم احکام اسلام مأمور بفرستد اینکه حکم روان بود. سوم- مهاجرتی است که وظیفه‌ی عمومی است و باید جامعه‌ی مسلمین قدرتی برای حفظ اسلام و احکام دین داشته باشند، و اگر دولت مسلمانان یا جماعتی مسلمانان در تنگنای قدرت مخالف قرار گرفت واجب است بر دیگر مسلمانان که در هر جا هستند هجرت کنند و بآنها کومک کنند تا تقویت شوند و از دشمن آسوده کردند، و اگر کسی گرفتاری آنها را دانست و موافقت نکرد، او راضی بضعف و بیچارگی آن مسلمانان است و خواهان قدرت مخالف بر نابودی دین و خواری مسلمین. سخن ما: ۱- آیت اوّل ممکن است معرف مردمی باشد که بتنبلی و بیباکی در کار معاد و معاش خود با کمال سختی و بدبختی برگذار میکنند ببهانه‌ی اینکه در اینکه شهر کار نیست ما چه کار میتوانیم بکنیم! و ما دسترس بجائی و چیزی نداریم، اگر از آنها بپرسند: چرا بوظایف دین و اجتماع خود رفتار نمیکنید! میگویند: ما جاهل هستیم و ناتوان و بیچاره، در اینکه آیه اینکه طور مردم بهانه‌جو بکلمه‌ی مستضعفین معرفی شده‌اند و سرنوشتشان نشان داده شده است که خود تقصیر کرده‌اند، و با اینکه زمین خدا وسیع است و راه استفاده باز، بهانه‌ی ضعف و خواری مانع از محرومیت و گرفتاری آنها نیست که خودشان خود را بی‌بهره و محروم کرده‌اند و در عالم دیگر هم اینکه مردم بجهنم هستند و گرفتار، ۲- مهاجرت یک عمل طبیعی- آدمی است، که در آیه یادآوری شده است: در هر زمینی اقتضا و استعدادی هست پس اگر آدمی در جائی وسیله‌ی کار خود را نیافت مأیوس نشود، چون ملک خدا وسیع است و از هر جائی بهره‌ای میتوان برد، و نباید شخصیت خود را محدود بچهار- دیوار یک شهر و دیار کند و ناامید باشد و معتقد که در جای دیگر برای او استفاده- ای نیست، اینکه مطلب را سعدی چه خوب تشریح کرده است: بهیچ یار مده خاطر و بهیچ دیار || که بر و بحر فراخ است و آدمی بسیار همیشه بر سگ شهری جفا و سنگ آید || از آنکه چون سگ صیدی نمیرود بشکار [صفحه ۸۴] نه در جهان گل روئی و سبزه‌ی ز نخی است || درختها همه سبزند و بوستان گلزار چو ماکیان بدر خانه چند بینی جور || چرا سفر نکنی چون کبوتر طیّار از اینکه درخت چو بلبل بر آن درخت نشین || بدام دل چو فرومانده‌ای چو بو تیمار زمین لگد خورد از گاو و خر بعلّت آن || که ساکن است نه مانند آسمان دوار کسی کند تن آزاده را ببند اسیر || کسی کند دل آسوده را بفکر فکار! ۳- جمله‌ی «فَقَد وَقَعَ أَجرُهُ عَلَی اللّهِ» شاید اشاره باشد به اینکه که: هر کس با عقل سالم و فکر درست تشخیص داد جانب خدا و رسول و آنجا را که سعادتش فراهم میشود و رهسپار بدانسوی شد، مقام و منزلت آدمیّت را طی کرده است و بگفته‌ی حافظ: -قرآن-۱۴- ۵۳ . یک اراده و عمل مختصر حقیقت خود را نمودار کرده و مزد و سودش را جز خدای کس نمیداند که اجر اینکه کار درخور سنجش مردمان نیست«۵». -پاورقی-۱۴۷-۱۴۹ [صفحه ۸۵]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۰۱ تا ۱۰۳]

وَ إِذا ضَرَبتُم فِی الأَرضِ فَلَیسَ عَلَیکُم جُناحٌ أَن تَقصُرُوا مِنَ الصَّلاةِ إِن خِفتُم أَن یَفتِنَکُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنَّ الکافِرِینَ کانُوا لَکُم عَدُوًّا مُبِیناً [۱۰۱] وَ إِذا کُنتَ فِیهِم فَأَقَمتَ لَهُمُ الصَّلاةَ فَلتَقُم طائِفَةٌ مِنهُم مَعَکَ وَ لیَأخُذُوا أَسلِحَتَهُم فَإِذا سَجَدُوا فَلیَکُونُوا مِن وَرائِکُم وَ لتَأتِ طائِفَةٌ أُخری لَم یُصَلُّوا فَلیُصَلُّوا مَعَکَ وَ لیَأخُذُوا حِذرَهُم وَ أَسلِحَتَهُم وَدَّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَو تَغفُلُونَ عَن أَسلِحَتِکُم وَ أَمتِعَتِکُم فَیَمِیلُونَ عَلَیکُم مَیلَةً واحِدَةً وَ لا جُناحَ عَلَیکُم إِن کانَ بِکُم أَذیً مِن مَطَرٍ أَو کُنتُم مَرضی أَن تَضَعُوا أَسلِحَتَکُم وَ خُذُوا حِذرَکُم إِنَّ اللّهَ أَعَدَّ لِلکافِرِینَ عَذاباً مُهِیناً [۱۰۲] فَإِذا قَضَیتُمُ الصَّلاةَ فَاذکُرُوا اللّهَ قِیاماً وَ قُعُوداً وَ عَلی جُنُوبِکُم فَإِذَا اطمَأنَنتُم فَأَقِیمُوا الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ کانَت عَلَی المُؤمِنِینَ کِتاباً مَوقُوتاً [۱۰۳] -قرآن-۱-۹۶۹ معنی لغات: یفتنکم- از مصدر فتنه بمعنی گمراه کردن، کافر کردن، آزار کردن، مفتضح کردن، ورائکم- بمعنی پشت سر، ولتأت- از مصدر اتیان بمعنی آمدن، حذر- وسیله‌ی دفع خطر و آسایش از دشمن، از خود با خبر بودن. یمیلون- از مصدر میل بمعنی رغبت کردن و دلبستن، دوست داشتن، بسوی- چیزی توجّه داشتن، راه را کج کردن و بطرف دیگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رفتن، جنوب- جمع جنب بمعنی پهلو و قسمت و یک طرف بدن، سو و ناحیه، موقوت- معیّن و محدود، آنچه وقتش معیّن است. جهت نزول طبری از علیّ علیه السّلام نقل کرده است که عدّه‌ای از تجّار [صفحه ۸۶] از پیغمبر پرسیدند: ما بسفر میرویم چطور نماز بخوانیم! اینکه آیه نازل شد. سیوطی در لباب النّقول از طبری از علی [ع] نقل کرده است که جماعتی از قبیله‌ی بنی النّجار اینکه سؤال را از پیغمبر کردند و پس از آن تا یک سال وحی منقطع شد، چون پیغمبر بجنگی رفت و آنجا هنگام ظهر مشغول نماز شد کافران بیکدیگر گفتند: محمّد با اینکه کار خود وسیله‌ی تسلّط شما را فراهم کرد چرا در آن هنگام بر او حمله نکردید یکی از آنها گفت: نوبتی دیگر اینکه کار را دارند، در آن موقع بآنها حمله کنید، در آنجا میان دو نماز اینکه جملات نازل شد «إِن خِفتُم أَن یَفتِنَکُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا تا آخر» و اینکه دستور نماز خوف بود. -قرآن-۲۵۴-۳۰۵ ترجمه: ۱۰۱ پس اگر در سفر ترسیدید که گرفتار کافران شوید، باکی نیست که نماز را کوتاه انجام دهید، زیرا کافران دشمن آشکار شما بودند ۱۰۲، و تو ای پیغمبر اگر در سفر با گروهی مسلمان همراه شدی و با آنها بنماز ایستادی، بایستی یک دسته با تو در نماز شوند و اسلحه‌ی خود بدست گیرند، تا آنگاه که بسجده روند و از آن پس بروند عقب [و جلو دشمن را بگیرند] و دسته‌ی دیگر که نماز نخوانده‌اند بیایند و با تو بنماز بشوند، و باید مواظب خود باشند و اسلحه بدست که دشمن در انتظار است شما از مهمات جنگی و بار و بنه‌ی خود بیخبر شوید، و یکبارگی بر سرتان بریزند. [و نابودتان نمایند] ولی اگر در باران گرفتار شدید یا بیمار که از برداشتن سلاح جنگ در آزار بودید، باکی نیست که اسلحه بر زمین گذارید، لیکن از خود بیخبر نباشید و البتّه خداوند برای کافران آزار و خواری آماده نموده است ۱۰۳، و چون نماز را تمام کردید باز هم یاد خدا کنید چه ایستاده چه نشسته یا خوابیده و پس از آن که آسوده از ترس دشمن شدید نماز را بدرستی انجام دهید که نماز مؤمنین وظیفه‌ای است معین و تخلف‌ناپذیر. سخن مفسّرین: «فَلَیسَ عَلَیکُم جُناحٌ أَن تَقصُرُوا مِنَ الصَّلاةِ إِن خِفتُم أَن یَفتِنَکُم» ۱۰۱ طبری: در قرائت ابی بن کعب جمله‌ی «إِن خِفتُم» نبوده است. و او «أن تقصروا من الصلاة ان یفتنکم» قرائت میکرد، و از إبن جریج روایت شده است که از عمر پرسیدند -قرآن-۱۵-۱۰۵-قرآن-۱۵۲-۱۶۶ [صفحه ۸۷] نماز را چطور در سفر قصر میخوانید، در صورتی که آیه آنرا در هنگام ترس از دشمن مجاز کرده است! او گفت من همین را از پیغمبر [ص] پرسیدم فرمود: اینکه احسانی است از جانب خداوند، شما آنرا بپذیرید، از عایشه شنیدند که میگفت: در سفر نماز را تمام بخوانید، باو گفتند: پیغمبر [ص] در سفر نماز را دو رکعت میخواند گفت: آن حضرت در سفر بود و ترسناک، مگر شما در حال خوف و ترس هستید! عمر گفت: ما در قرآن دیده‌ایم نماز خوف قصر است ولی نماز مسافر معیّن نشده است که قصر خوانده شود، عبد اللّه گفت: میدیدیم پیغمبر [ص] قصر میخواند ما هم همان کار را کردیم، إبن جریج گفت: از عطا پرسیدم: کدام یک از اصحاب پیغمبر [ص] در سفر نماز را تمام میخواند! گفت: عایشه و سعد بن أبی وقّاص، و مجاهد نقل کرده است: ابو عیّاش گفت: با پیغمبر در عسفان بودیم و خالد ولید با مشرکین در برابر ما بودند، ما نماز ظهر خواندیم، آنها در اینکه حال طمع کردند بر ما بتازند، در میان نماز ظهر و عصر آیت قصر نازل شد، پیغمبر برای نماز برخاست و مسلمین در پی او رو بقبله صف بستند و مشرکین در برابر ما پشت بقبله بودند، پیغمبر [ص] تکبیر گفت و مردم تکبیر گفتند، چون برکوع رفت همه با او رکوع کردند، و چون سر برداشت همه سر برداشتند، و صف جلو با آن حضرت بسجده رفتند و آنها که عقب بودند بنگهبانی آنها که در جلو بودند ایستادند، چون صف جلو از سجده فارغ شدند صف عقب سجده کردند، و همه با پیغمبر نشستند و آن حضرت با همه‌شان سلام نماز گفت، و باز در روز بنی سلیم اینکه نماز را خواند. مجمع: در معنی اینکه جمله‌ها چند قول است: ۱- از مجاهد نقل شده است یعنی: جایز است از شماره‌ی رکعتها کم کنید و نمازهای چهار رکعتی را دو رکعت بخوانید، و اینکه عمل عقیده‌ی بیشتر فقها است و مذهب اهل بیت [ع] نیز همین است. ۲- از إبن عبّاس و جابر و طاوس نقل کرده‌اند: یعنی اگر در سفر بودید جایز است بر شما که در هنگام ترس از دشمن از نماز مسافر کم کنید و نماز خوف بخوانید، پس نماز خوف یک رکعت و نماز مسافر دو رکعت است، ۳- نقل شده است که مقصود از قصر در نماز آن است که اگر خائف بودید وقت را کوتاه کنید و میان نماز ظهر و عصر جمع [صفحه ۸۸] کنید و یک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرتبه بخوانید و فاصله ندهید، و ظاهر اینکه آیه میفهماند که نماز قصر در هنگام ترس از دشمن است، لیکن از توضیحی که پیغمبر داده است ما فهمیده‌ایم که در غیر ترس هم باید قصر باشد، و ممکن است قید «إِن خِفتُم» برای آن باشد که آن دوران در بیشتر مسافرتها ترس از دشمن بود، و بخصوص که مسلمین کم بودند و همه‌ی عرب دشمن آنها و فقها در نماز قصر اختلاف کرده‌اند: شافعی گفته است: -قرآن-۲۴۲-۲۵۶ جایز است در سفر نماز را قصر بخوانند، و ابو حنیفه واجب دانسته است، و مذهب- اهل بیت نیز همین است، و زراره و محمّد بن مسلم از امام باقر [ع] پرسیدند: نماز در سفر چطور است! فرمود همان‌طور که در غیر سفر تمام واجب است در سفر قصر واجب است، آنها عرض کردند: در آیه امر بقصر نشده است بلکه گفته شده است: باکی نیست که نماز را قصر بخوانید، فرمود برای سعی صفا و مروه در حجّ نیز همین طور گفته شده است، و هر دو مثل هم است که سعی صفا و مروه و قصر نماز در سفر هر دو واجب است، چون خدا در قرآن گفته است و پیغمبر [ص] عمل کرده است، آنها پرسیدند: اگر کسی در سفر چهار رکعت خواند، آیا باید دوباره قصر بخواند! فرمود: اگر میدانسته است که باید قصر بخواند لازم است دوباره بخواند، و اگر عالم بوظیفه نبوده است، لازم نیست. و اندازه‌ی سفر که موجب قصر است در نزد ما شیعه هشت فرسخ است، و بعضی گفته‌اند باندازه‌ی مدّت سه شبانه‌روز راه رفتن است، و ابو حنیفه اینکه را معتقد شده است، شافعی گفته است حد سفر موجب قصر شانزده فرسخ است که چهل و هشت میل باشد. کشف نوشته: قول قدیم شافعی آن است که در سفر کوتاه روا است، و بقول جدید جز در سفر دراز روا نیست، و سفر دراز چهار برید است هر برید چهار فرسنگ، هر فرسنگی سه میل بهاشمی، هر میلی دوازده هزار قدم، جمله شانزده فرسنگ باشد، چهل و هشت میل، و در خبر است از رسول خدا که گفت «ای مردم مکّه در کمتر از چهار برید نماز خود قصر نکنید» که از مکه است تا عسفان، یا طایف، و بریدی دوازده میل باشد چنان که گفتیم. اوّل نمازی که رسول خدا در آن قصر کرد نماز [صفحه ۸۹] دیگر بود بعسفان در غزاه بنی أنمار، و ابتدای قصر آنگه کند که از بناهای شهر خویش یا ده خویش بیرون شود، اگرچه از میان کشتزار درزان که بشهر متصل بود بیرون نشده باشد روا است. إِذا کُنتَ فِیهِم فَأَقَمتَ لَهُمُ الصَّلاةَ تا آخر» ۶۰۲ طبری از کسانی که با پیغمبر [ص] در ذات الرّقاع«۶» نماز خوف خوانده‌اند نقل شده است: یک دسته با پیغمبر بصف نماز شدند، و دسته‌ی دیگر بجلو دشمن ایستادند، آن حضرت با صف خود یک رکعت خواند و ایستاد تا آنها خود نماز را تمام کردند و رفتند بجلو دشمن و دسته دیگر آمدند و با پیغمبر [ص] مشغول نماز شدند. چون پیغمبر نشست آنها برخاستند و نماز را خود تمام کردند و آن حضرت منتظر شد تا آنکه با آنها سلام نماز گفت.نماز خوف خوانده‌اند نقل شده است: یک دسته با پیغمبر بصف نماز شدند، و دسته‌ی دیگر بجلو دشمن ایستادند، آن حضرت با صف خود یک رکعت خواند و ایستاد تا آنها خود نماز را تمام کردند و رفتند بجلو دشمن و دسته دیگر آمدند و با پیغمبر [ص] مشغول نماز شدند. چون پیغمبر نشست آنها برخاستند و نماز را خود تمام کردند و آن حضرت منتظر شد تا آنکه با آنها سلام نماز گفت. -قرآن-۱-۵۳-پاورقی-۱۲۷-۱۲۹ الفتوح نوشته است: اینکه آیه در وقتی آمد که رسول علیه السّلام بعسفان«۷» بود و مشرکان بضجنان«۳»، رسول علیه السّلام نماز پیشین بکرد و از میان مسلمانان و کافران مسافتی بود، ایشان سگالش آن کردند که بسر مسلمانان فرود آیند، خدای تعالی رسول را از کید ایشان خبر داد، بی‌آنکه کسی از ایشان بلشکرگاه رسول آید، و گفتند سبب اسلام خالد ولید اینکه بود.۲» بود و مشرکان بضجنان«۸»، رسول علیه السّلام نماز پیشین بکرد و از میان مسلمانان و کافران مسافتی بود، ایشان سگالش آن کردند که بسر مسلمانان فرود آیند، خدای تعالی رسول را از کید ایشان خبر داد، بی‌آنکه کسی از ایشان بلشکرگاه رسول آید، و گفتند سبب اسلام خالد ولید اینکه بود. - پاورقی-۹۱-۹۳-پاورقی-۱۱۸-۱۲۰ «وَ لا جُناحَ عَلَیکُم إِن کانَ بِکُم أَذیً مِن مَطَرٍ» ۱۰۲ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱-۶۳ بعضی گفتند در عبد الرّحمن عوف آمد که او را بیماری بود و سلاح نمیتوانست برگرفتن و کلبی گفت: که آیت در رسول علیه السّلام آمد، و آن، آن بود که رسول علیه السّلام بغزاهٔ محارب و بنی أنمار شد، بمنزلی فرود آمد و مسلمانان فرود آمدند و از مشرکان [صفحه ۹۰] هیچ کس پدید نبود، رسول علیه السّلام برخاست و بقضاء حاجتی رفت و باران می- آمد، چون رسول علیه السّلام فارغ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شد و خواست تا بلشکرگاه آید رود درآمده بود و حایل شده، رسول علیه السّلام از آن جانب بماند تنها و سلاح نداشت، برفت و در زیر درختی بنشست، از سر کوه حویرث بن حارث المحاربی نگاه کرد، رسول علیه السّلام را از دور دید، اصحابش را گفت: آن محمّد است که تنها آنجا نشسته است از اصحاب خود تنها شده، خدای مرا بکشاد اگر او را بنکشم، بیامد شمشیر بدست گرفته، و بر کشیده که رسول خبردار شد که بسر او رسیده بود با تیغ، گفت: تو را از من که حمایت کند! رسول علیه السّلام گفت: اللّه تعالی مرا ز تو حمایت کند، آنگه گفت: بار خدایا شرّ اینکه مرد کفایت کن مرا بهر چه خواهی، آنگه تیغ برآورد تا بر رسول زند، فرشته‌ای بیامد و پری میان کتف او زد و او برو درآمد و تیغ از دستش بیفتاد، رسول تیغ برگرفت و بر سر او ایستاد و گفت: اکنون تو را که از من حمایت کند! گفت کس نیست که مرا از تو حمایت کند، رسول گفت: گواهی ده که خدا یکی و محمّد رسول او است تا تیغ با تو دهم تا بروی، گفت: اینکه نگویم و لیکن با تو عهد کنم که هرگز با تو و قوم تو کارزار نکنم و کس را بر تو یاری نکنم، رسول تیغ باو داد، تیغ بستد و گفت: بخدای که تو از من بهتری رسول گفت: بهر حال من سزاوارترم بآنکه از تو به باشم، حویرث با اصحابش شد، او را گفتند: تیغ برکشیده بسر محمّد شدی، چرا تیغ نزدی و جهانرا از دست او نرهانیدی! و چرا بیفتادی بی‌آنکه تو را بیفکند! گفت: آنجا که من تیغ برآوردم پنداشتی کسی بیامد و چیزی بر پشت من زد و مرا بیفکند و تیغ از دست من بیفتاد و محمّد تیغ برگرفت و اگر خواست که مرا بکشد توانستی و لیکن نکرد، و او از من جوانمرد تر بود، مرا گفت: اسلام آور، قبول نکردم و لیکن عهد کردم که نیز با او قتال نکنم و کس را بر او یاری نکنم، و رود ساکن شد، رسول به لشکرگاه آمد و از اینکه حال صحابه را خبر داد و آیت بر ایشان خواند. «فَإِذا قَضَیتُمُ الصَّلاةَ فَاذکُرُوا اللّه» ۱۰۳ ابو الفتوح، عبد اللّه عبّاس و بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی پس از نماز خوف ذکر خدا کنید و دعائی بر دوستان بر فتح -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۹۱] و ظفر و نفرین بر دشمن که مغلوب و خوار باشد، و در اخبار شیعه است عقب نماز سفر و نماز خوف سی بار بگویند «سبحان اللّه و الحمد للّه و لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر». «فَإِذَا اطمَأنَنتُم» ۱۰۳ طبری: مجاهد و قتاده گفته‌اند: یعنی چون در اوطان خود آسوده شدید، سدّی و إبن زید گفته‌اند: یعنی چون خوف نداشتید و خاطرتان از ترس آرام شد نماز را تمام بخوانید با رکوع و سجود بی‌نقص. -قرآن-۱-۲۳ «کِتاباً مَوقُوتاً» ۱۰۲ مفسّرین گفته‌اند: یعنی وقت معیّن است، و در تفسیر المیزان، آقای طباطبائی معاصر، معنی کرده است: ثابت و لا یتغیّر است و عوض ندارد، و مثل روزه نیست که ممکن است فدیه جایگیر آن بشود. -قرآن-۱-۲۰ اینکه شعر ملّای رومی مناسب جمله‌ی آخر آیه است: پنج وقت آمد نماز ای رهنمون || عاشقان را فی صلوه دائمون نی پنج آرام گیرد آن خمار || کاندرین سرهاست، نی پانصد هزار نیست زر غبّا طریق عاشقان || سخت مستسقی است جان عاشقان نیست زر غبّا طریق ماهیان || زان که بی‌دریا ندارند انس جان آب اینکه دریا که هایل بقعه ایست || با خمار ماهیان یک جرعه‌ای است سخن ما: در اینکه آیات همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم.

[سوره النساء [۴]: آیه ۱۰۴]

وَ لا تَهِنُوا فِی ابتِغاءِ القَومِ إِن تَکُونُوا تَألَمُونَ فَإِنَّهُم یَألَمُونَ کَما تَألَمُونَ وَ تَرجُونَ مِنَ اللّهِ ما لا یَرجُونَ وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَکِیماً [۱۰۴] - قرآن-۱-۱۸۹ معنی لغات: تهنوا- از مصدر وهن بمعنی سستی در کار و بدن. ابتغاء- بمعنی دنبال کردن و طلب کردن پی چیزی گرفتن. جهت نزول: طبری از عکرمه، او از إبن عبّاس روایت کرده است که پس از خاتمه‌ی جنگ احد، ابو سفیان سخنانی گفت و پیغمبر [ص] فرمود جوابش را گفتند و قرار گذاردند در بدر صغری با یکدیگر بجنگند، اینکه آیه برای تحریک مسلمین نازل شد، و در مجمع است که چون پس از جنگ احد پیغمبر مردم را امر فرمود که مردم با زخم [صفحه ۹۲] و خستگی بحمراء الاسد«۹» کافران را دنبال کنند، اینکه آیه برای رفتن بآن جا نازل شد.کافران را دنبال کنند، اینکه آیه برای رفتن بآن جا نازل شد. -پاورقی- ۲۸-۳۰ عبده: چون اینکه آیه نظیر آیت سوره‌ی آل عمران است که برای احد نازل شده است، عکرمه گمان کرده است که اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیه هم برای آنجا است، لیکن اینکه مطلب در آل عمران تمام گفته شده است، و با سیاق و نظم اینکه آیات مناسب نیست که مربوط باحد باشد، و مناسب آن است که برای نماز خوف باشد و موقع شدّت دشمنی کافران و بر- حذر بودن از آنها، چون دستور داده شده است که آنها را تعقیب کنند و نترسند و در برابر آنها دلیر باشند. ترجمه: ۱۰۴ ای مسلمین سستی در دنبالگیری دشمن نکنید [و نترسید] که آنها هم مانند شمایند و آسوده نیستند ولی شما از خداوند امیدی دارید که آنها ندارند و البتّه خداوند دانا بود و فرمان شایسته دهد [که علیم است و حکیم]. سخن مفسّرین: «فَإِنَّهُم يَأْلَمُونَ» ۱۰۴ ابو الفتوح نوشته است: و اینکه بر طریق مثل است، چنانکه شاعر گفت: -قرآن-۱۵-۴۰ فریدون فرّخ فرشته نبود || ز مشک و ز عنبر سرشته نبود «وَ تَرجُونَ مِنَ اللّهِ» ۱۰۴ ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند مراد از جمله‌ی «تَرجُون» «رجا» و خوف است، یعنی شما از خدا میترسید که نافرمانی کنید، ولی ایشان ترس ندارند، فراگرفته است. «رجاء» بمعنی خوف آنجا استعمال میشود که در کلام قرینه باشد، کسائی گفت: اینکه لغت را فقط در سرزمین تهامه شنیدم نه در جای دیگر که آنرا بمعنی مبالات و باک داشتن استعمال میکردند، مثل اینکه شعر: -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۸۰-۹۱ لعمرک ما ارجو اذا کنت مسلما || علی ایّ جنب کان للّه مصرعی یعنی بجان تو قسم که چون مسلمان هستم در هر کجا که بمیرم بسوی خدا می- روم و از چیزی باک ندارم و اندیشناک نیستم. روح البیان: اینکه آیه وادار میکند بر شجاعت و اظهار درشتی و پایداری در [صفحه ۹۳] برابر دشمن چنانکه گفته‌اند: هست نرمی آفت جان سمور || وز درشتی میبرد جان خارپشت عطیّة بن قیس گفت: آنگاه که بجنگ کافران میروم اگر قشون و وسائل جنگ زیاد باشد و در دلم از آن چیزی بیاید برمیگردم که مبادا مغرور شوم، و اگر وسائلم کم بود، میگویم: «لا- حول و لا- قوّة الّا باللّه». «وَ كانَ اللّهُ عَلِيماً حَكِيماً» ۱۰۴ طبری: اینکه جمله را طوری معنی کرده است که دنباله‌ی آیات نماز خوف تشخیص داده است بر خلاف نقل از عکرمه در صفحه‌ی جلو و چنین معنی کرده است: پیوسته خداوند دانا بمصالح مردم است و حکیم و نشانه‌ی علم خدا بمصلحت آن است که وسیله‌ی انجام فریضه و نماز واجب را در برابر دشمن فراهم کرد که بتوانید وظیفه‌ی خود را انجام دهید و از شر دشمن هم آسوده بمانید، و نیز نشانه‌ی حکمت است که شما را یاری کرده است و از شر دشمن که می- خواست بر شما در نماز حمله کند محفوظتان داشت و وسیله‌ی توفیق شما و خواری دشمن را فراهم کرد. امام فخر آیه را طوری معنی کرده است که دنباله‌ی آیت سابق دانسته است نه دنباله‌ی آیات آل عمران و قضیّه‌ی احد و گفته است: چون در آیات پیش برای مجاهدین بعضی وظایف و احتیاجات جبهه‌ی جنگ معیّن شده است، در اینکه آیه باز تحریک بجهاد شده است و جلوگیری از سستی در جلو دشمن، و استدلال شده است که مسلمین وسیله و قوّت معنوی دارند که آنها ندارند. -قرآن-۱-۳۷ ما: همان است که در ترجمه و نقل است«۱۰». -پاورقی-۵۲-۵۴ [صفحه ۹۴]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۰۵ تا ۱۱۳]

إِنّا أَنزَلنا إِلَيكَ الكِتابَ بِالحَقِّ لِتَحكُمَ بَينَ النّاسِ بِما أَراكَ اللّهُ وَ لا تَكُن لِلخائِنِينَ خَصِيماً [۱۰۵] وَ استَغفِرِ اللّهَ إِنَّ اللّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً [۱۰۶] وَ لا- تُجادِل عَنِ الَّذِينَ يَختانُونَ أَنفُسَهُم إِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ مَن كانَ خَوّاناً أَثِيماً [۱۰۷] يَستَخفُونَ مِنَ النّاسِ وَ لا يَستَخفُونَ مِنَ اللّهِ وَ هُوَ مَعَهُم إِذ يُبَيِّتُونَ ما لا- يَرضى مِنَ القَولِ وَ كانَ اللّهُ بِما يَعمَلُونَ مُحِيطاً [۱۰۸] ها أَنتُم هؤُلاءِ جادَلتُم عَنهُم فِي الحَياةِ الدُّنيا فَمَن يُجادِلُ اللّهَ عَنهُم يَومَ القِيامَةِ أَم مَن يَكُونُ عَلَيهِم وَكِيلاً [۱۰۹] -قرآن-۱-۶۴۶ وَ مَن يَعمَل سُوءاً أَو يَظلِم نَفسَهُ ثُمَّ يَستَغفِرِ اللّهَ يَجِدِ اللّهَ غَفُوراً رَحِيماً [۱۱۰] وَ مَن يَكسِب إِثماً فَإِنَّما يَكسِبُهُ عَلى نَفسِهِ وَ كانَ اللّهُ عَلِيماً حَكِيماً [۱۱۱] وَ مَن يَكسِب خَطِيئَةً أَو إِثماً ثُمَّ يَرمِ بِهِ بَرِيئاً فَقَدِ احتَمَلَ بُهتاناً وَ إِثماً مُبِيناً [۱۱۲] وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَيكَ وَ رَحمَتُهُ لَهَمَّت طائِفَةٌ مِنهُم أَن يُضِلُّوكَ وَ ما يُضِلُّونَ إِلاّ أَنفُسَهُم وَ ما يَضُرُّونَكَ مِن شَيءٍ وَ أَنزَلَ اللّهُ عَلَيكَ الكِتابَ وَ الحِكمَةَ وَ عَلَّمَكَ ما لَم تَكُن تَعلَمُ وَ كانَ فَضلُ اللّهِ عَلَيكَ عَظِيماً [۱۱۳] -قرآن-۱-۶۲۳ معنی لغات: أری- نشان داد و نمایش داد. خصیم- طرف خصومت و گفتگو یختانون- از مصدر خیانة در مال و یا حقّ سپرده‌ی کسی در برابر امانت. یستخفون- بمعنی در پرده و پنهان شدن، یبیّتون- در شب نقشه کشیدن و بشب هجوم کردن، یرم- از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مصدر رمی بمعنی پراندن، تیر زدن قصد و آهنگ [صفحه ۹۵] کردن، تهمت زدن. جهت نزول: طبری: قتاده بن نعمان گفت: خانوادهای منسوب بما بودند که بنو ابیرق نامیده میشدند و نام یکی بشر و دیگری بشیر بود و سوم مبشر، بشیر مردی بود منافق و شاعر که اصحاب پیغمبر را هجو میکرد و میگفت: فلان شاعر عرب اینکه شعر را گفته است، ولی مردم میدانستند و چون شعر را میشنیدند، میگفتند: سوگند بخدا اینکه شعر از آن مرد پلید است، و بطوری سرّ او فاش شد که خودش اینکه شعر را گفت ا و کلّما قال الرّجال قصیدهٔ || اصمّوا و قالوا إبن الابیرق قالها یعنی: هر شعر که کسی بگوید اینها گوش خود را میگیرند و خود را کر مینمایانند و میگویند اینکه سخن ابیرق است. قتاده گفت: اینکه خانواده پیش از اسلام و بعد از آن پیوسته فقیر و تنگدست بودند، و خوراک عموم مردم مدینه جو و خرما بود، و اگر از شهر درمک [آرد سفید] میآوردند، مردم مالدار و متمکّن از آن میخریدند فقطّ برای خوراک شخص خودشان ولی برای زن و بچّهشان همان جو و خرما بود، عموی من رفاعهٔ بن زید یک بار درمک [آرد سفید] خرید و در مشربه که خانهای برای ظرفهای آب بود بگذارد، و هم در آنجا دو زره و دو شمشیر و دیگر لوازم و اسباب مناسب اینها هم گذارده بود. شبی نقبی زدند و مشربه خانه را سوراخ کردند و آرد و اسلحهی جنگ را بردند صبح عمویم رفاعه بمن گفت: دیشب بر ما چنین حادثهای گذشته است، و چون جستجو کردیم بما گفتند: شب گذشته بنو ابیرق آتش روشن کرده بودند و مصرفی نداشته است مگر برای آرد شما، و چون از بنی ابیرق تحقیق کردیم آنها جواب دادند ما هم گشتیم و جز لبید بن سهل دیگری را دزد مال شما نمیدانیم، در صورتی که لبید مردی صالح و مسلمان بود، چون او اینکه تهمت را شنید، شمشیر کشید و نزد آنها آمد و گفت: یا سرّ اینکه دزدی را آشکار کنید و گر نه سر و کار شما با اینکه شمشیر است، آنها گفتند: از ما دست بردار که بتو نسبتی ندادهایم و سوگند بخدا تو دزد اینکه مال نیستی، لیکن من و عمویم آنچه در خانه جستجو کردیم جز آن اولاد دیگری را اینکه کاره ندانستیم، عمویم گفت: خوب است قضیّه را در حضور پیغمبر [ص] عرض کنی، قتاده گفت: من حضور پیغمبر عرض [صفحه ۹۶] کردم: بعضی خویشان ما مردمی بدرفتار هستند و خانهی آبگاه عمویم را سوراخ کرده اند، اسلحهی جنگی و آرد او را بردهاند، ما بآرد کاری نداریم لیکن اسلحه را باید بدهند، آنحضرت فرمود: باید در اینکه قضیّه دقّت کنم، بنو ابیرق خبردار شدند که پیغمبر [ص] از اینکه مطلب مطلّع شده است، با خویشی از آن خود بنام اسیر بن عروه مشورت کردند، او عدّهای را با خود همراه کرد و حضور پیغمبر [ص] رفت بشکایت که قتاده و عمویش رفاعه یک جماعتی از خویشان مسلمان صالح ما را بیدلیل و شاهد نزد شما متّهم به دزدی کردهاند، قتاده گفت: حضور پیغمبر رفتم، و مطلب را عرض کردم، فرمود: خانوادهای که با سلام و صلاح معرّفی شدهاند چرا بیدلیل متّهم بدزدی میکنید! چون چنین شنیدم دوست داشتم قسمتی سرمایهام را بدهم و بچنین گفتگو با پیغمبر مصادف نشوم، رفتم بعمویم گفتم: او گفت: خدا یار ما هست، اینکه آیه نازل شد. تفسیر عبده: ارتباط اینکه آیه را بجلو چنین نوشته است: چون در آن آیات وظیفهی جلوگیری از دشمن خارجی معیّن شده است در اینکه آیات وادار بجلو- گیری از دشمن درونی شده است که امیال است و حب مال و خویشاوندان. ترجمه: ۱۰۵ ای پیغمبر، ما قرآن را براستی و درستی بتو فرستادیم تا همان طور که خدا بتو در قرآن یاد داده است و نشان داده میان مردم حکومت کنی [پس مدافع خیانتکاران مباش] و برای خاطر آنها خصومت و معارضه مکن ۱۰۶ و استغفار کن و از خدا آمرزش بخواه که او آمرزنده و مهربان است، ۱۰۷ و نیز از جانب آنها که بخود خیانت کنند جدل و بحث مکن که خداوند دوست ندارد آن را که نادرست است و گناهکار [چون کار زشت خود ۱۰۸ را] از مردمان پنهان میدارند لیکن از خدا پنهان نمیکنند، با اینکه او همیشه با آنها است [و میبیند] آن سخن ناپسند [و تهمت دیگران] را که بشب میاندیشند و با یکدیگر گفتگو میکنند، چون خداوند چیره بر همه کارشان بود، ولی ۱۰۹ شما مسلمانان باخبر باشید که در کارهای دنیا از طرف خیانتکاران جدال و دفاع میکنید که آنها را تبرئه کنید، آیا در عالم دیگر و پیشگاه عدل الهی چه کسی از آنها دفاع خواهد کرد و آنجا کی بر آنها یاور و نگهبان بود ۱۱۰ پس اگر کسی کار [صفحه ۹۷] بد کرد [مانند دزدی] و یا بخود ستم کرد [مانند تهمت و سوگند دروغ] و پس از آن استغفار کرد و از خدا آمرزش خواست میتواند در عالم دیگر از آمرزش و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رحمت او بهره- مند شود، و بدانید ۱۱۱ آن که کسب و کارش گناه است بر زیان خود کار کرده چه خداوند دانای حکیم است که آنچه کند شایسته بود. ۱۱۲ اینکه است که هر کس خود دست بگناه میبرد و بیگناه را متّهم میکند، بار گناه و تهمت را آشکار بر دوش کشیده است پس [ای پیغمبر بدان که در برابر اینکه دستهی خائن و گناهکار] ۱۱۳ اگر بخشش و مهر خداوند بتو نبود یک دستهی آنها آهنگ آن داشتند: تو را گمراه کنند [و از تو حکم بناحقّ بگیرند] ولی آنها خود را گمراه کردهاند و نمیتوانند بتو زیانی برسانند چون خداوند وحی و قرآن و حکمت بتو عنایت کرده است، و علوم و قوانین بتو آموخته است که اطّلاعی از آنها نداشتی، پس بخشش خداوند بتو بسیار بزرگ است [که پیغمبرت کرده است]. سخن مفسّرین: «وَ لا تَکُن لِلخائِنِینَ خَصِیماً» ۱۰۵ طبری: یعنی برای جانبداری بنی ابیرق که خائن هستند خصومت و معارضه با مردم مکن. -قرآن-۱۵-۵۲ «وَ استَغفِرِ اللّه» ۱۰۶ طبری: یعنی چون به خائن توجّه کردی که از او دفاع کنی پس استغفار کن تا خدا اینکه گناه تو را بیامرزد. -قرآن-۱-۲۳ ابو الفتوح: ممکن است مقصود از استغفار تحصیل ثواب باشد نه آمرزش گناه چون در نظر ما استغفار طاعتی است مستقلّ. مجمع: مقصود تربیت مردم است که در قضاوت تعجیل نکنند، و بعضی گفته- اند: مقصود توجّه دادن پیغمبر [ص] است به اینکه که چرا در دل خواستی برای خائن کمک کنی. تفسیر عبده و المیزان: استغفار پیغمبر برای کومک خداوند است باو که از احساس حب مسلم و بغض کافر محفوظ بماند تا بعدالت حکم کند. «وَ لا تُجادِل عَنِ الَّذِینَ یَختانُونَ أَنفُسَهُم» ۱۰۷ ابو الفتوح: یعنی مجادله و خصومت از طرف آنها مکن که دفاع کنی و جلوگیری کنی از اتّهام آنها، جملهی -قرآن-۱-۵۸ [صفحه ۹۸] «یَختانُون» دو معنی شده است: ۱- چون معصیت کردهاند و میدانند که نتیجهی بد دارد پس بخود خیانت کردهاند، ۲- سوء رفتار با همکیش که بمنزلهی یک روح و یک جان هستند مثل خیانت بخود است. -قرآن-۱-۱۴ «خَوّاناً أَثِیماً» ۱۰۷ فخر: مفسّرین گفتهاند: با اینکه آن شخص فقطّ در یک نوبت دزدی کرد و بدیگری تهمت زد چرا «خَوّاناً أَثِیماً» گفته شده است که بمعنی زیاد خیانت پیشه و زیاد گناهکار است! جواب آن است: چون معلوم بود که در خوی او گناه و خیانت هست و دست بردار از آن نیست، و دلیل بر اینکه آن است که گفتهاند: چون آیه برای او نازل شد بمکّه فرار کرد و مرتد شد و بخانهی کسی برای دزدی نقب کند و نقب بر او افتاد، در آن زیر بمرد. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۱۲۴-۱۴۳ ابو الفتوح نوشته است: کلبی روایت کرد از ابو صالح از عبد اللّه عباس که گفت اینکه آیت در مردی انصاری آمد نام او طعمهٔ بن ابیرق که درعی بدزدیده بود از همسایه که او را قتاده بن نعمان گفتند و آن درع در انبانی بود که در آن انبان پارهای آرد بود و انبان را سوراخی بود و آن انبان برگرفت و از خانهی انصاری بخانهی مردی جهود برد که او را زید بن السّمیر گفتند و همه راه که او میبرد آرد میریخت، بامداد که ایشان طلب درع کردند برجای نبود، برخاستند و بر اثر آن آرد که میریخته بود میشدند تا بخانهی زید بن السّمیر، او را بگرفتند و گفتند: اینکه درع تو دزدیدی! گفت درع طعمهٔ بن ابیرق پیش من بودیعه نهاده و جماعتی جهودان گواهی دادند بر آن آمدند و او را گفتند: اینکه درع حواله بر تو میکنند، او سوگند خورد که از آن خبر ندارم، قوم او برخاستند و بشکایت نزدیک رسول آمدند و گفتند: یا رسول اللّه نبینی قتاده را که درعی از خانهی او جهودی بدزدیده است و در خانه او بازیافتهاند او را دست بداشته است و در مردی از آن ما آویخته، طعمهٔ بن ابیرق را خواستند، رسول علیه السّلام ایشانرا بخواند و همه را حاضر کرده و آن محاوره برفت رسول علیه السّلام از حسن ظنّ بمرد مسلمان و اتّهام او جهود را گمان برد که جهود دزدیده است و مسلمان مبرّا است، خواست تا با جهود خصومت کند، خدای تعالی اینکه آیت- [صفحه ۹۹] فرستاد و رسول را از آن حال معلوم کرد. «إِذ یُبَیِّتُون» ۱۰۸ فخر: مقصود از اینکه جمله آنست که طعمهٔ بن ابیرق با- خود گفت: یهودی را متّهم میکنم که زره را دزدیده است و سوگند یاد میکنم که من ندزدیدهام و پیغمبر سوگند مرا میپذیرد که مسلمان و بر دین او هستم، و اگر اعتراض شود که معنی «یُبَیِّتُون» اینکه است که اشخاص با یکدیگر شور کنند و رأی دهند، و اندیشهی یک نفر با اینکه معنی سازگار نیست، جواب اینکه است که حقیقت کلام آن است که قائم بنفس باشد و بعقیدهی ما کلام حقیقی همان نیروی سخن گفتن آدمی است، پس با اینکه نظر اشکال نیست در اینکه معنی که ما گفتیم، و شاید مقصود اینکه باشد که طعمهٔ بن ابیرق با یاران

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود در شب نقشه‌ی اینکه دزدی را معیّن کرده- اند و سؤال و جواب با پیغمبر [ص] را پیش‌بینی کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۹۶-۳۱۱ «ها أَنتُم هؤُلاءِ جادَلتُم عَنهُم» ۱۰۹ فخر: یعنی بر فرض از طعمهٔ و خویشانش دفاع کردید، آیا در عالم دیگر که او بسزای عملش گرفتار شد چه کس از او دفاع خواهد کرد! -قرآن-۱-۳۹ و عبد اللّه مسعود چنین قرائت کرده است: «جادلتم عنه» یعنی شما از طعمهٔ دفاع میکنید. «وَ مَن یَعمَل سُوءاً أَو یَظلِم نَفسَه» ۱۱۰ مجمع: آنکه معصیت و کار زشت کند و یا مرتکب جرم شود، و بعضی گفته‌اند: عمل سوء یعنی زره دزدی و ظلم بنفس یعنی اتّهام ببیگناه. -قرآن-۱-۴۶ «ثُمَّ یَستَغفِرِ اللّه تا آخر آیه» ۱۱۰ فخر: اینکه جمله‌ها میفهماند: توبه پذیرفته می- شود از هر گناه که باشد اگرچه کفر و آدم کشی باشد. -قرآن-۱-۲۷ و نیز ظاهر آن اشعار دارد که استغفار برای آمرزش همه‌ی گناهان کافی است. عبده: مقصود از «غَفُوراً رَحِیماً» که در آخر اینکه آیه هست اینکه است که شخص پشیمان و تائب چون استغفار میکند در خود احساس میکند که از گناه بدش میآید و گناه زشت و ناپسند است، همین حالت او معنی مغفرت و رحمت خداوند است، -قرآن-۱۸-۳۷ [صفحه ۱۰۰] در برابر استغفار. «وَ کانَ اللّه عَلِیماً حَکِیماً» ۱۱۱ ابو الفتوح: یعنی خداوند دزد را میشناسد و از حکمت و مصلحت حکم ببریدن دست او کرده است. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: یعنی عمل او را میداند و مجازاتش با مصلحت انجام میشود، و گفته‌اند یعنی حکمی که بر آن دسته مردم صادر شده است مطابق با علم و حکمت است. فخر: یعنی عالم است بتوبه‌ی مردم و مطابق حکمت از گناه آنها درمیگذرد. «وَ مَن یَکسِب خَطِیئَةً أَو إِثماً»- امام فخر در خطیئه و اثم چند معنی گفته- اند: خطیئه: یعنی گناه صغیره و اثم یعنی گناه کبیره، ۲- خطیئه گناهی است نفسانی و عمل خود شخص نسبت بخودش، و اثم عمل زشت اجتماعی است و سوء رفتار با دیگران مثل مال مردم خوردن و مانند آن، ۳- خطیئه آن گناه است که بعمد و سهو گناه باشد و اثم آن است که بعمد گناه باشد نه بسهو. -قرآن-۱-۳۹ «فَقَدِ احتَمَلَ بُهتاناً» ۱۱۳ مناسب اینکه جمله و بقیه‌ی جمله‌های اینکه آیه اینکه شعر صائب است: -قرآن-۱-۲۸ اوّل بظالمان اثر ظلم می‌رسد || پیش از هدف همیشه کمان ناله میکند «لَهَمَّت طائِفَةٌ مِنهُم أَن یُضِلُّوک» ۱۱۳ مجمع: یعنی عدّه‌ای می‌خواستند از راه احساس مذهبی و علاقه‌ی تو بمسلمین بوسیله‌ی شهادت بناحقّ تو را منحرف کنند، از إبن عبّاس نقل شده است که قبیله‌ی ثقیف حضور پیغمبر رسیدند و گفتند: -قرآن-۱-۴۶ ما با تو بیعت میکنیم و به امر تو تسلیم هستیم بشرط اینکه بتهای ما را نشکنی و تا یک سال مجاز باشیم که با عزّی [بت بزرگ عرب] سر و کار داشته باشیم، آن حضرت جواب نداد، اینکه آیت آخر اشاره باین قضیّه است. ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: یعنی باشتباهکاری در خیانت و سرقت می- خواستند تو را هلاک کنند. «وَ ما یَضُرُّونَک» ۱۱۳ فخر: قفّال گفته است یعنی آنها خواستند کار را بر تو مشتبه کنند، و لیکن چون مأمور بظاهر هستی در حکم خود بخطا نرفتی. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۱۰۱] سخن ما: ۱- در آیت اوّل یادآوری است که نشانه‌ی درستی و استواری- قرآن نگاهداری پیغمبر است از تدلیس و ریای مردم و راهنمائی آنحضرت است به خودداری از حمایت خائن اگرچه بظاهر مسلمان باشد و پیرو آن حضرت. ۲- آیت دوّم شاید اشاره باشد که اگر در آغاز گفتگو حسن ظنّ بمسلمان تو را وادار کرد حقّ را با او بدانی اکنون استغفار کن که خدا آمرزنده و راهنمای تو است تا آینده چنین گرفتاری برای تو نباشد. ۳- آیت آخر شاید اینکه مطلب را بفهمانند که تو هم مثل دیگر مردمان دارای احساس و عاطفه و میل هستی ولی خداوند خاصیّت عصمت و نیروی خودداری از هر بد را در تو تقویت کرده است که بتوانی حقّ و عدالت را بکار بری و بس.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵]

لا خَیرَ فِی کَثِیرٍ مِن نَجواهُم إِلّا مَن أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَو مَعرُوفٍ أَو إِصلاحٍ بَینَ النّاسِ وَ مَن یَفعَل ذلِکَ ابتِغاءَ مَرضاتِ اللّهِ فَسَوفَ نُؤتِیهِ أَجراً عَظِیماً [۱۱۴] وَ مَن یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الهُدی وَ یَتَّبِع غَیرَ سَبِیلِ المُؤمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلّی وَ نُصلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَت مَصِیراً [۱۱۵] -قرآن-۱-۳۸۰ معنی لغات: نجوی- راز گفتن و نهانی با کسی سخن گفتن، یشاقق- از مصدر مشاقّه بمعنی دشمنی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ناسازگاری، نولّه از مصدر تولیه بمعنی حکومت دادن و اختیار دادن و دنبال قرار دادن، پشت کردن و رو گرداندن، تولّی- از مصدر تولّی بمعنی دست اندر کار شدن و کاریرا عهده‌دار شدن، کسی را دوست داشتن رو گرداندن، ملازم و چسبیده بچیزی بودن، نصله- از مصدر صلی بفتح صاد و سکون لام بمعنی کباب کردن و بآتش داشتن و میان آتش بردن و گول زدن. جهت نزول: ابو الفتوح: از کلبی نقل است که عبد اللّه عبّاس گفت: آیت اوّل «لا خَیرَ فِی کَثِیرٍ» در توصیف روش بنی ابیرق است، و آیت دوّم را مفسّرین برای توصیف طعمهٔ بن ابیرق نوشته‌اند، چون آیات سابق نازل شد و او را رسوا نمود و او -قرآن-۹۰-۱۱۳ [صفحه ۱۰۲] فرار کرد و بمکّه گریخت و مرتد شد، اینکه آیه نازل شد «وَ مَن یُشاقِقِ تا آخر» و سرنوشت او را معیّن کرد. -قرآن-۶۰-۷۸ ترجمه: ای پیغمبر ۱۱۴ در راز اینکه نادرستان [و نقشه‌ی شبانه‌شان] هیچ سود نباشد مگر راز و سخن آنکس که فرمان ببخشش کند و یا کار نیک و یا رازی گویند تا سازش میان مردم دهند و هر که برای رضای خدا چنین کند، پس آینده نیروی بزرگ باو دهیم ۱۱۵ و آنکه دشمن پیغمبر شود زان پس که راه راست برای او نمودار بود و بجز راه مسلمانان رود روی او را بآن سو کنیم که خود خواسته [و سر و کار او را با همان کنیم] بآتش دوزخش بداریم که بد سر انجامی است آن. سخن مفسّرین: «لا خَیرَ فِی کَثِیرٍ مِن نَجواهُم إِلّا مَن أَمَرَ» ۱۱۴ طبری: -قرآن-۱۵-۷۱ یعنی ای محمّد، در بیشتر گفتگوی اینمردم که براز سخن میگویند خیر نیست مگر در گفتار آن کسان که امر بصدقه و کار نیک و اصلاح میان مردم بنمایند که خیر و خوبی در اینکه دسته مردم است. ابو الفتوح نوشته: حق تعالی گفت: خیری در ایشان نیست در آن حال که با یکدیگر راز میگویند، یا خیری نیست در راز گفتن ایشان با یکدیگر إلّا کسی که .... تنویر المقباس: یعنی نجوی در راز گفتن خویشاوندان طعمهٔ بن ابیرق. «أَو إِصلاحٍ بَینَ النّاسِ» ۱۱۴ تنویر المقباس: یعنی اصلاح کردن میان طعمهٔ بن ابیرق و زید بن سمین [کذا] یهودی. -قرآن-۱-۳۱ «نُوَلِّهِ ما تَوَلّی» ۱۱۵ ابو الفتوح نوشته است: با او گذاریم آنرا که تولّی کرده باشد، یعنی او را با معبود خودش گذارم و با متبوع خود رها کنیم. -قرآن-۱-۲۵ «وَ یَتَّبِع غَیرَ سَبِیلِ المُؤمِنِین» ۱۱۵ ابو الفتوح نوشته است: جماعتی متکلّمان در اصول الفقه و فقها باین آیت استدلال کردند بر صحّت اجماع و آنکه اجماع حجّت است بآنکه گفتند خدای تعالی وعید کرد بر اتّباع غیر سبیل مؤمنان چنانکه بر مشاقّه‌ی رسول [ص] وعید کرد باید تا اتّباع سبیل مؤمنان واجب باشد چنانکه اتّباع رسول [ص] و ترک مشاقّه‌ی او و اینکه درست نیست از چند وجه: یکی آنکه آیه بر قول جمله مفسّران در -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۱۰۳] حقّ گروهی مخصوص معیّن آمده است و از آن تجاوز کردن بی‌دلیلی معنی ندارد و اگر متناول باشد جز ایشان را باید تا در آن حکم باشد که در حقّ ایشان بود از عبادت اصنام که مراد در آیت در باب ایشان [بقوله: وَ یَتَّبِع غَیرَ سَبِیلِ المُؤمِنِین] عبادت اصنام است، و در اینجا دلیل نباشد بر صحّت اجماع. -قرآن-۲۵۱-۲۹۳ عبده: اینکه مطلب را نقل کرده است و رد کرده است: که اینکه جمله میفهماند. لزوم متابعت مسلمین را در زمان پیغمبر، ولی برای اثبات حجّیّت اجماع مسلمین آیت پنجاه و هشتم اینکه سوره است: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللّه وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ تا آخر». -قرآن-۱۲۹-۲۰۳ فخر: چون در اینکه آیه مخالفت و عداوت با پیغمبر موجب فرستادن بآتش معرفی شده است، پس بمفاد اینکه آیه پیغمبر معصوم و مصون از خطا است و گر نه مخالفتش موجب استحقاق جهنم و فرستادن بآتش نمیشد. تأویلات کاشانی: بیشتر رازهای مردم خبر ندارد، چون فضول است و بی‌نتیجه و بر سالک راه حقّ لازم است ترک فضول، چون حدیث است: «من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه» یعنی نشانه‌ی کمال ایمان رها کردن آن چیزها است که سود ندارد، پس اگر راز گفتن برای انجام صدقه بود موجب فضیلت و سخاوت است- که مولود از ملکه‌ی عفت شده است، و اگر برای اقدام بمعروف باشد مثل تعلیم علم و حکمت موجب تحریک فضیلتی است که حکمت و دانش باشد، و اگر برای دادرسی- ستمدیده باشد مولود از فضیلت شجاعت است، و اگر برای اصلاح میان مردم- باشد نتیجه‌ی فضیلت عدالت است، پس اقدام باین کمالات اگر برای ریا و شهرت بود رذیله‌ای است و وسیله‌ی نابودی فضائل، و گر نه کمال مطلوب است که اجر عظیم و بهشت صفات باشد، یعنی اخلاق و اوصاف انسانی در همین مدّت حیات طوری خواهد شد که همیشه بآسایش است و مانند آن است که در بهشت است. سخن ما: بطوری که در تفسیر عبده هم اینکه مطلب گفته شده است: در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[صفحه ۱۰۴] آیات متعدّد از نجوی و راز گفتن جلوگیری شده است مثل «إِنَّمَا النَّجوی مِنَ الشَّیطانِ» و «لا خَیرَ فِی کَثِیرٍ مِن نَجواهُم» و نظائر آن، و اینکه خود نشانه است که بسرّ سخن گفتن و نجوی کردن زشت است، زیرا علامت نفاق است و دو رنگی، و گر نه شخص مسلمان و آزاد مرد از همکیش خود و فرد مسلمان تربیت شده چیزیرا پوشیده نمیدارد، و راز گفتن و پوشیده داشتن برای ترس و سلامتی از شرّ اغیار است، و مسلمانان با یکدگر غیر نیستند و شرارت و سوء نیّت ندارند، و باصطلاح سیاست تستّر برای مسلمان زشت است، چون همه با یکدگر برادر هستند که «إِنَّمَا المُؤمِنُونَ إِخوَةٌ» پس چیزی از یکدگر پنهان نمیکنند، ولی آیا اینکه سه مورد که گفته شده است: «إِلّا مَن أَمَرَ بِصَدَقَةٍ» تا آخر، و راز گفتن در آنها مجاز شده است، برای چه مجاز شده است! ممکن است بگوئیم: اوّل- راز گفتن برای صدقه مجاز شده است، چون در جای دیگر هم امر به پوشیده داشتن صدقات شده است، مثل «إِن تُخفُوها وَ تُؤتُوهَا الفُقَراءَ» یعنی اگر پوشیده بفقرا صدقه دهید، برای آن است که صدقه دادن و نام مستحق بردن موجب استخفاف و خواری آن کس است که صدقه میگیرد، پس راز گفتن در صدقه مجاز شده است، دوّم- در امر بمعروف راز گفتن مجاز شده است، برای اینکه ممکن است کسی را آشکارا امر بمعروف یا نهی از منکر کنند و او ناراحت شود و احساس اهانت و خواری در انظار مردم بنماید، ولی اگر در نهان و بسرّ شخصی را متوجّه زشتکاریش بکنند و او را راهنمائی بخیر و معروف بنمایند زودتر و بهتر آنرا می‌پذیرد. -قرآن-۶۳-۱۰۱-قرآن-۱۰۴-۱۴۲-قرآن-۵۹۸-۶۳۰-قرآن-۷۱۹-۷۴۹-قرآن-۹۷۶-۱۰۱۵ سوّم: اصلاح میان مردم براز و سرّ گفتن مجاز شده است، شاید از جهت اخلاق و افکار مردم باشد که بسیاری از اشخاص در گفتگوهای صلح و سازش میان آنها بواسطه‌ی تعصّب و خودخواهی تسلیم نمیشوند، و با اینکه میدانند سودشان در آن است فقط برای اینکه دیگران نگویند کوتاه نظر یا کم همّت بود از آسایش و منافع خود چشم می‌پوشند، لیکن اگر کسی عاقلانه و در نهان وسائل رضای هر دو نفر ناسازگار و متخاصم را فراهم کند و بطوری که دیگری خبردار نشود خاطر هر یک را جداگانه آماده موافقت نماید بسیار زودتر و بهتر از دعوای خود صرف نظر میکنند و صلح میکنند، تا [صفحه ۱۰۵] آنکه مطلب فاش شود و گروهی چند نفری بخواهند قضیّه را حلّ و تصفیه کنند خواه و ناخواه هر کسی چیزی میگوید و دیگری طوری دیگر، و اینکه گفتگوها موجب تحریک طمع یا تعصّب و خشم یک یا هر دو طرف میشود و بجای صلح و سازش تشدید خصومت، و ناسازگاری آنها خواهد شد، از اینکه جهت نجوی و راز گفتن در اصلاح مجاز شده- است، و جمله‌ی «وَ مَن یَفعَل ذلِکَ ابتِغاءَ مَرضاتِ اللّهِ» بخوبی میفهماند که اگر از راز گفتن و نجوی نتیجه‌ای گرفته شود که رضای خدا و سعادت فرد و اجتماع در آن باشد مزد و سود اینکه کار از اندازه‌ی فهم شما بالاتر است. -قرآن-۳۷۱-۴۲۱

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۲]

إِنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ أَن یُشرَکَ بِهِ وَ یَغفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَن یَشاءُ وَ مَن یُشرِک بِاللّهِ فَقَد ضَلَّ ضَلالاً بَعِیداً [۱۱۶] إِن یَدعُونَ مِن دُونِهِ إِلّا إِناثاً وَ إِن یَدعُونَ إِلّا شَیطاناً مَرِیداً [۱۱۷] لَعَنَهُ اللّهُ وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِن عِبادِکَ نَصِیباً مَفرُوضاً [۱۱۸] وَ لَأُضِلَّنَّهُم وَ لَأُمَنِّیَنَّهُم وَ لَآمُرَنَّهُم فَلَیُبَتِّکُنَّ آذانَ الأَنعامِ وَ لَآمُرَنَّهُم فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلقَ اللّهِ وَ مَن یَتَّخِذِ الشَّیطانَ وَلِیًّا مِن دُونِ اللّهِ فَقَد خَسِرَ خُسراناً مُبِیناً [۱۱۹] یَعِدُهُم وَ یُمَنِّیهِم وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیطانُ إِلّا غُرُوراً [۱۲۰] -قرآن-۱-۶۴۴ أُولئِکَ مَأواهُم جَهَنَّمُ وَ لا یَجِدُونَ عَنها مَحِیصاً [۱۲۱] وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ سَنُدخِلُهُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً وَعدَ اللّهِ حَقًّا وَ مَن أَصدَقُ مِنَ اللّهِ قِیلًا [۱۲۲] -قرآن-۱-۲۶۰

معنی لغات: اناث- جمع انثی بمعنی ماده‌ی مقابل نر، مرید- شیر نر خبیث نافرمان. امنّینّ- از مصدر تمنیهٔ بمعنی وادار کردن بآرزو، و انتظار و طمع [صفحه ۱۰۶] چیزیرا در دل کسی انداختن فلیبتّکنّ- از مصدر بتک بفتح باء و سکون تاء بمعنی قطع کردن و بریدن. آذان- جمع اذن بمعنی گوش، انعام- جمع نعم بفتح نون و عین بمعنی شتر، گاو و گوسفند را نیز میگویند. آمرنّ- از امر بمعنی فرمان، غرور، گول زدن و بیهوده بطمع انداختن. مأوی- جای آرامش، محیص- فرارگاه. قیلا- گفتار و قول و سخن. ترجمه: چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دانستید که مخالفت با پیغمبر و با روش مسلمین موجب آتش جهنّم است، پس بدانید که خداوند ۱۱۶ بجز شرک و پرستش خدایان گوناگون همه‌ی گناهان را میامرزد البتّه از آنکس که بسرنوشت کرده است و مصلحت بداند، پس هر که مشرک شود راه سعادت خود را گم کرده است و از رحمت خدا دور است، اینکه ۱۱۷ پرستشهای باطل فقطّ چند اسم ماده است [مانند لات و عزّی و مناۀ] که بدرستی جز پرستش دیو رانده‌ی پلید نباشد که خدای لعنتش کرده است ۱۱۸ چه او گفت: خدایا همانا بخشی جدا برای خود از بندگانت بگیرم که گمراهشان کنم، ۱۱۹ و بآرزوهای دور و دراز وادارشان کنم و فرمان میدهم گوش چهارپایان خود را بکنند [و آنها را نشانه‌دار کنند برای قربانی بتها] و آن حیوانات را بفرمان من از خلقت خداوندی دگرگون کنند پس آنکه دیو را بجای خدا دوست خود گیرد بآشکار زیان برده است، چه او بآدمیان نوید میدهد و آرزوهای بیهوده در دل‌شان می‌افکند و او جز گول زدن‌شان نویدی نمیدهد. ۱۲۱ چنین مردم [که دوست و گول‌خورده‌ی دیوند] جایگاهشان دوزخ است که راه فرار از آن نیابند ۱۲۲ و آن کسان که بخدا و به پیغمبر گرویدند و کارهای نیک کردند بزودی در بهشتی درونشان کنیم که رودها بآن روان بود و جاودان در آن بمانند. اینکه نویدی است راست و درست از خدا که نشود کسی از خدا راست- گوی‌تر بود. سخن مفسّرین: «إِنَّ اللّه لا یَغفِرُ أن یُشرَکَ» ۱۱۶ طبری: یعنی اگر طعمۀ- إبن ابیرق مشرک نمیبود و بر شرک و بت‌پرستی نمی‌مرد ممکن بود خدا او را و همانند او را بیامرزد، ولی چون مشرک شد بهشت را بر خود حرام کرد. -قرآن-۱۵-۵۶ [صفحه ۱۰۷] ابو الفتوح نوشته است: ضحّاک روایت کند از عبد اللّه عبّاس که او گفت: پیری نزدیک رسول [ص] آمد از عرب و گفت: یا رسول اللّه من مردی‌ام منهمک در گناه و مسرف جز که با خدای شرک نیاورده‌ام تا او را بشناخته‌ام و ایمان آورده و دون او ولیّ و خداوندی نگرفته‌ام، و آن معصیت که کرده‌ام نه بدلیری بر خدای کرده‌ام و نه بر وجه مکابره کرده‌ام، و طرفۀ العینی گمان نبرده‌ام که خدای از من و گرفتن من و عقوبت کردن من عاجز است، و اعتقاد کرده‌ام که من از خدای نتوانم گریختن، اکنون پشیمانم و توبه میکنم و از خدای آمرزش میخواهم، حال من بنزدیک خدای تعالی چه باشد! خدای تعالی اینکه آیت فرستاد و باز نمود که خدای تعالی نیامرزد آن را که مشرک بود و بر شرک بمیرد و آنچه فرود شرک است بیامرزد آنرا که خواهد. عبده: اینکه آیه در اینکه سوره مکرّر شده است، و عیب در تکرار نیست، زیرا پند و راهنمائی مستلزم تکرار است، و یک دعوت عمومی ممکن نیست در مغز مردم جایگیر شود مگر با تکرار، و از اینکه جهت پیشوایان مذهبی یا سیاسی که بآئین اجتماع و خوی و روش بشر آشنا هستند پیوسته با مقالات و سخنرانیها نظریه‌ی خود را نشر و تبلیغ میکنند، بعضی علمای اجتماع گفته‌اند: اینکه اعلان و تبلیغ که تجّار برای کالای خود میکنند از تبلیغات پیشوایان دین و سیاست الهام گرفته‌اند، چون تشخیص داده‌اند که تکرار مطلب برای عموم مردم اثری در ذهن آنها باقی میگذارد که بیکبار و دوبار و چند نوبت آن تأثیر لازم را ندارد. «إِن یَدعُونَ... إِلّا إِناثاً» ۱۱۷ طبری: بعضی گفته‌اند: چون عربها بتهائی بنام لات و مناۀ و عزّی می‌پرستیده‌اند، در اینکه جمله اعلام شده است: معبود آنها چیزهای ماده است که خود باین جور اسم مؤنّث لفظی «دارای نشانه‌ی ماده» آنها را نامیده‌اند، و بعضی گفته‌اند: مقصود چیزهای مرده و بیجان است، چون «اناث» بمعنی چیزهای بی‌روح است مثل سنگ و چوب خشک، از ضحّاک نقل شده است یعنی ملائکه را می‌پرستیدند، چون آنها را دختر خدا میدانستند، و دیگری گفته است: یعنی بت‌پرستان معبود خود را مؤنّث و ماده میدانند، چون- -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۲۱-۳۵ [صفحه ۱۰۸] نقل شده است: هر قبیله‌ای بتی داشته است که آنرا بنام مؤنّث و ماده مینامیدند، و بعضی دیگر گفته‌اند: مقصود از «اناث» اوثان است یعنی بتها، و از هشام بن عروه روایت شده است: در مصحف عایشه اینکه طور نوشته بوده است: «ان یدعون من دونه الّا اوثانا» و از إبن عبّاس نقل شده است که او قرائت میکرده است: «الّا اثنا» که کلمه‌ی «اثن» بضمّ همزه جمع وثن بفتح واو است بمعنی بت و واو بدل به همزه‌ی مضموم شده است برای فهماندن معنی جمع، چنانکه در جمع «وجه» بمعنی صورت «اجوه» تلفّظ شده است، و از بعضی نقل شده است که قرائت کرده است «الّا انثا» با ضمّ همزه و نون و گویا مقصود جمع اناث باشد مثل ثمار که بثمر بضمّ ثاء جمع میآورند. مجمع: ممکن است مقصود اینکه باشد که چون معبود آنها بسیار ضعیف است، و ناتوان پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گویا موجودی ماده را برای پرستش خود انتخاب کرده‌اند. «وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِن عِبادِکَ نَصِیباً مَفرُوضاً» ۱۱۸ ابو الفتوح نوشته است: گفت شیطان‌ها گیرم از بندگان تو نصیبی مقدور مقطوع، ضحّاک گفت: قسما معلوما و گرفتن شیطان نصیبی از بندگان باغراء و اغوای و دعوت باضلال باشد هر که او را اجابت کند در قسمت او باشد. -قرآن-۱-۶۱ «وَ لَأُمَنِّیَنَّهُم» ۱۱۹ ابو الفتوح نوشته است: و ایشان را آرزو دهم و غرور و امید، تا امید ایشان دراز شود و هیچ عاقبت نه اندیشند. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: یعنی آرزوی زندگی دراز در دلشان افکنم تا دنیا را بر آخرت بگزینند، کلبی گفته است: یعنی بآنها میگویم: عالمی دیگر جز اینکه زندگی نیست، پس آنچه میخواهید بکنید که پس از اینکه چیزی دامنگیر شما نمیشود. روح البیان: یعنی در دل آنها میاندازم که گمان کنند بعالم دیگر از فضل و رحمت خدا بهره‌ای فراوان بآنها میرسد. «فَلَیُبَتِّکُنَّ آذانَ الأَنعامِ» ۱۱۹ مجمع: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: یعنی گوش حیوانات را از بیخ میبرند. -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۱۰۹] روح البیان: یعنی بیدرنگ و نیندیشیده بفرمان من گوش شتر و گاو و گوسفند خود را میبرند و آنها را نشانه‌دار میکنند که خود از آن بهره‌مند نشوند و برای بتها و خداوندهاشان رها و آزاد باشند. عبده: مقصود آن است: گوش بعضی حیوانات خود را میبریدند و یا آن را گشاده میشکافتند و از بارکردن و دیگر استفاده‌ها صرف نظر میکردند، چون متعلّق، ببتها شده است، و اینکه خود از مهمترین اعمال بیخردانه‌ی بت‌پرستان بوده است که موجب اختصاص بذکر شده است، و گر نه جمله‌ی سابق که «لَأُضِلَّنَّهُم» باشد شامل همه‌ی کارهای غلط و ضلالت آنها است، ولی چون اینکه عمل از همه سخیفتر بوده است نام برده شده است. -قرآن-۳۲۳-۳۴۱ «وَ لَآمُرَنَّهُم فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلقَ اللّهِ» ۱۱۹ طبری: إبن عبّاس اخته کردن حیوانات را زشت میدانست و میگفت: اینکه جمله‌ها برای زشتی اینکار نازل شده است، و از مجاهد و سدّی و ضحّاک نقل کرده‌اند: مقصود از «خَلقَ اللّهِ» دین خدا است، چون در آیت دیگر است «فِطرَتَ اللّهِ الَّتِی فَطَرَ النّاسَ عَلَیها لا تَبدِیلَ لِخَلقِ اللّهِ ذلِکَ الدِّینُ القَیِّم» و فطرت و خلق یعنی دین. -قرآن-۱-۵۳-قرآن-۲۳۹-۲۵۵-قرآن-۳۰۰-۴۰۹ مجمع: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: یعنی دین و فرمان خدا را عوض میکنند، و از زجّاج نقل شده است: یعنی بهره و استفاده‌ی از ماه و خورشید و سنگها را تغییر دادند و سود آنها را در پرستش آنها دانستند. الفتوح نوشته است: و روایت صادق و باقر علیهما السّلام است که مراد آن است که دین خدای میگردانند بتغییر و تبدیل بیانش، و بعضی دیگر گفتند که تغییر خلق وشم«۱۱» است [با فتح واو و سکون شین نقطه‌دار] و اینکه قول حسن بصری است، و ضحّاک و ابراهیم، و در خبر آمده است «لعن اللّه الواشمات و الموتشمات و المفلّجات و المغیّرات» واشمات آنان باشند که نگار کنند بر دست و بر پای و اندام زنان بنیل و سوزن، و موتشمات آنان که اینکه فعل بخویشتن کنند، و المفلّجات آنان که گوشهای دندان بشکنند تا گشاده دندان شوند که عرب پیوستگی دندان بفال است [با فتح واو و سکون شین نقطه‌دار] و اینکه قول حسن بصری است، و ضحّاک و ابراهیم، و در خبر آمده است «لعن اللّه الواشمات و الموتشمات و المفلّجات و المغیّرات» واشمات آنان باشند که نگار کنند بر دست و بر پای و اندام زنان بنیل و سوزن، و موتشمات آنان که اینکه فعل بخویشتن کنند، و المفلّجات آنان که گوشهای دندان بشکنند تا گشاده دندان شوند که عرب پیوستگی دندان بفال -پاورقی-۱۸۱-۱۸۳ [صفحه ۱۱۰] ندارند. امام فخر: ابو صالح گفته است: مقصود اخته کردن و گوش بریدن و چشم بدر کردن حیوانات است، چون عرب رسم داشت اگر عدد شترانش بهزار میرسید یک چشم شتر نر تخمی را کور میکرد، و إبن زید گفته است: مقصود تخنّث است [یعنی انجام دادن نر کار ماده را] و بنابراین معنی میتوانیم بگوئیم سحّاقات هم مشمول هستند، زیرا تخنّث که انجام دادن نر کار ماده است، پس سحق هم مانند آن است که ماده کار نر را انجام داده است [مترجم] و هم امام فخر پس از نقل اینکه اقوال خود اظهار نظر میکند، اینک خلاصه و توضیح آن: انسان بوسوسه‌ی شیطان با سه وسیله خلقت خود را که بالاترین خلق خدا است تغییر میدهد: ۱- بجمله‌ی «لَأُمَنِّیَنَّهُم» دل- انسان را مضطرب دارد که بواسطه‌ی آرزوهای دور و دراز پیوسته بیقرار است، و ناراحت، ۲- بجمله‌ی «فَلَیُبَتِّکُنَّ آذانَ الأَنعامِ» در عقل و فکر او تولید نقص میکند چون کندن و از دست دادن گوش موجب از دست دادن قوّت شنوائی است که بزرگترین وسیله‌ی ادراک و فهم است، ۳- بجمله‌ی «فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلقَ اللّهِ» نتیجه‌ی عمل گذشته را نشان میدهد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که آنرا که دل مشغول بدنیا بود و گوش شنوائی و عقل دانائی نداشت و راه بد و ضلالت را از هدایت و راه مستقیم تشخیص نداد، دلش هم کور میشود و یک- بارگی فطرت اصلی و قوّت تمیز خیر و صلاح از او سلب میشود، و خلقت صالح اصلی او عوض میشود، بصورت مخلوق مادّی که بمفاد «نَسُوا اللّه فَأَنساهُم أَنفُسَهُم» یعنی آنها خدا را فراموش کردند، خدا هم چنان آنها را از خودشان بیخبر کرد که خود را فراموش کردند، و نیز بمفاد «لا تَعمَی الأَبصارُ وَ لکِن تَعمَی القُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ» که چشم کور نیست امّا دیده‌ی بصیرت کور است، اینها همه اثر عمل شیطان و نابودی حقیقت انسانیّت است. -قرآن-۶۸۴-۷۰۴-قرآن-۸۱۸-۸۵۵-قرآن-۱۰۲۹-۱۰۶۳-قرآن-۱۴۰۵-۱۴۴۵-قرآن-۱۵۸۱-۱۶۵۶ طنطاوی و محمّد عبده: در تفسیر خود اینکه جمله‌ی «فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلقَ اللّهِ» را تغییر از خلقت و فطرت اصلی آدمی معنی کرده‌اند و چنین نتیجه گرفته‌اند: خلقت اصلی آدمی را که عقل و خرد و استعداد تکامل و ترقّی او است عوض میکنند و مانع از -قرآن-۵۶-۹۰ [صفحه ۱۱۱] پیشرفت او میشوند، و یا لا اقلّ در تهیّه‌ی وسائل آن تقصیر میکنند، و گر نه استعداد هنر و سیاست که در فرزند وزیر هست، در فرزند آن روستائی ده‌نشین هم یافت می- شود، لیکن خلقت اصلی او را تغییر داده‌اند که مدرسه و تعلیم و تربیت و وسائل تکامل او را فراهم نکرده‌اند. «وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیطانُ تا آخر آیات» ۱۲۰ تفسیر منظوم صفیعلیشاه: -قرآن-۱-۳۱ وعده‌ی شیطان نباشد جز غرور || و اندر آن نفعی مگر فقر و قصور آن گروهی که خورند از وی فریب || نیست ایشان را بجز دوزخ نصیب هم نباشد هیچ ایشان را پناه || تا گریزند سوی آن زان جایگاه وانکه مؤمن گشت و اعمالش نکو است || فعل نیکش در جزا راجع باو است زودشان بدهیم در جنّت مقام || جاودان مانند در دار السّلام جویهای جاری از شیر و عسل || علم و اخلاق است و عرفان عمل راست باشد وعده‌ی حقّ بیسؤال || کیست از حقّ راستگوتر در مقال سخن ما: ۱- آیت صد و شانزده «إِنَّ اللّه لا یَغفِرُ» با آیت چهل و هشت همین سوره تفاوت ندارد مگر در آخر آیه که آنجا «افتَری إِثماً عَظِیماً» است، و اینجا «ضَلَّ ضَلالًا بَعِیداً» گفته شده است، و آن روز که اینکه آیات نازل میشد نه کتاب منظّم در دست مردم بود که آنها را نوشته باشند، و نه تمام آن را از اوّل تا آخر برای هر موقع تکرار میکردند، بلکه بمقتضای وقت خوانده میشد، و شاید که گاهی آیه در جائی نازل میشد که سابقه‌ی قرآن و دیگر آیات در آنجا نبوده است، مثل آیاتی که در سفرها بر پیغمبر [ص] بمقتضای وقت نازل میشده است، برای مثل و تصوّر مطلب فرض کنید، شما امروز در شهری کاری دارید نامه‌ای به نماینده‌ی خود مینویسید، پس از چندی بدیگری و شهری دیگر مطلبی باید نوشته شود که در اصل و نتیجه با اوّل یکی است، البتّه الفاظ و معانی اینکه دو نامه باید کمال شباهت با هم داشته باشد تا همان نتیجه گرفته شود، معلوم است نامه‌ی دوّم تکرار نامه‌ی اوّل نیست، بلکه بیان مطلب است برای دو مقتضی، پس در اینکه دو آیه مطلب تکرار نشده است، و -قرآن-۳۴-۶۱-قرآن-۱۳۸-۱۶۳-قرآن-۱۷۹-۲۰۴ [صفحه ۱۱۲] در اوّل بمقتضای وقت شرک و بت‌پرستی گناه بزرگ شمرده شده است، و در دوّم شاید بمناسبت اینکه بیشتر اینکه مطلب بگوش عدّه‌ای رسیده است و حافظین قرآن آنرا بخاطر دارند بجای گناه گمراهی گفته شده است، و مطلب بطوری دیگر جلوه داده شده است که اینکه عقیده و فکر گمراهی است و دوری که هیچ لیاقت برای صلاح و رستگاری ندارد، و پیش از اینکه در تفسیر آیت چهل و هشتم معنی آمرزش و محرومیّت مشرک از آن و امکانش برای غیر مشرک نوشته شده است، ۲- آیات دیگر از «إِن یَدعُون» تا آخر میفهمانند: غرور و آرزوهای دور و دراز و آزار مردم و بریدن گوش حیوانات همگی اینکه افکار و اعمال نتیجه‌ی اغوای شیطان است و مولود افکار مردم غوغاطلب و منحرف که برای خود و دیگران بجای خیرخواهی طالب شرّ و زیان هستند، و جمله‌ی «فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلقَ اللّهِ» که در آخر افکار شیطانی گفته شده است شاید اشاره باشد که خوی گرفتن با اندیشه‌های شیطانی خود دگرگون کردن خلقت اصلی خداوندی است که آدمی را با فکر راست و درست آفریده است و اینکه عمل سر آمد زشتیها است و زیان آورتر همه‌ی آنها، زیرا هر فکر و عمل که مطابق خرد و عقل و سرشت انسان باشد هرگز در آن انحراف و ناسازگاری راه ندارد، لیکن اگر خلقت اصلی و فطرت آدمی- دگرگون شد و سرشت انسانی عوض شد، همه‌ی شرور و بدیها و موجبات منفی نمودار- خواهد شد، و همین است مفاد جمله‌ی «فَقَد خَسِرَ خُسراناً مُبِیناً» که پس از اینکه تغییر خلقت و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

انحراف فکر و تعقیب از آرزوهای شیطانی زیان و تلف عمر آشکار میشود. و جملهی «وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیطانُ إِلّا غُرُوراً» میفهماند که همهی اینکه اندیشهها و نقشهها غرور است و گولخوردن و بس، ۳- آیت ۱۲۰- «أُولئِکَ مَأواهُم تا آخر» شاید اشاره باشد که اگر افکار شیطانی بآن درجه رسید که تغییر خلقت داده شد، دیگر امید خیر از آن نباید داشت، و مانند همان کسانی است که در آیت ۱۱۶ گفته شده است «إِنَّ اللّهَ لا یَغفِرُ أَن یُشرَکَ» چون تغییر خلقت و انحراف فطرت انسانی اساس و پایگاه شرک است، افکار ناپسند و دنبالگیری از شر و آشوب و غوغا اوّل قدم ناسازگاری با اصل خلقت و خیر و مصلحت است که حقیقت خداشناسی است و توحید -قرآن-۵۲۹-۵۴۵-قرآن-۸۰۳-۸۳۷-قرآن-۱۳۸۳-۱۴۱۵-قرآن-۱۵۳۶-۱۵۸۲-قرآن-۱۶۸۰-۱۷۰۰-قرآن-۱۸۹۹-۱۹۴۰ [صفحه ۱۱۳] پس به مفاد آخر آیه که گفته شده است «لا یَجِدُونَ عَنها مَحِیصاً» یعنی اینکه دسته مردم که بواسطهی خوی شیطانی نهاد و فطرت انسانی خود را عوض میکنند مانند آن مشرکین هستند یا خود مشرک هستند که راه نجات برای خود باز نگذاشتند. - قرآن-۴۹-۷۹

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۲۳ تا ۱۲۶]

لَیسَ بِأَمانِیِّکُم وَ لا أَمانِیِّ أَهلِ الکِتابِ مَن یَعمَل سُوءاً یُجزَ بِهِ وَ لا یَجِد لَهُ مِن دُونِ اللّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً [۱۲۳] وَ مَن یَعمَل مِنَ الصّالِحاتِ مِن ذَکَرٍ أَو أُنثی وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَأُولئِکَ یَدخُلُونَ الجَنَّةَ وَ لا یُظلَمُونَ نَقِیراً [۱۲۴] وَ مَن أَحسَنُ دِیناً مِمَّن أَسلَمَ وَجهَهُ لِلّهِ وَ هُوَ مُحسِنٌ وَ اتَّبَعَ مِلَّةَ إِبراهِیمَ حَنِیفاً وَ اتَّخَذَ اللّهُ إِبراهِیمَ خَلِیلًا [۱۲۵] وَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ کانَ اللّهُ بِکُلِّ شَیءٍ مُحِیطاً [۱۲۶] -قرآن-۱-۵۶۲ معنی لغات: أمانیکم- جمع امنیّه بمعنی اندیشه، آرزوها، مطلوب، دروغ نقیر- لکهی پشت دانهی خرما، دروغ، گودی، و جای کندهکاری در چوب و سنگ وجه- صورت و آنچه در گفتگو مقابل طرف میشود از چشم و بینی و غیره و نیز ظاهر و قسمت نمودار لباس، سو و جانب، قصد و نیّت، آنچه مقصود و منظور شخص است چه انجام عمل باشد یا خواستهی معنوی. حنیف- شخص مستقیم، متمسّک با سلام موحّد در دین خود، متدیّن بدین ابراهیم خلیل- دوست، شخص مختصّ و منحصر در اسرار و روابط کسی، فقیر، نحیف و ناتوان بدن. جهت نزول: طبری و دیگران: نقل کردهاند گفتگوئی میان یهودی، و مسیحی و مسلمان یا میان مشرکین و دیگران بوده است که مفاخره میکردهاند بدین و پیغمبر خود و یا آسایش در عالم دیگر، که بیدینها منکر حشر و نشر هستند، اینکه آیات در جواب اینکه طور گفتگوها نازل شده است. ترجمه: ای مسلمانان ۱۲۳ نه آرزوی شما و نه آرزوی اینکه کتابخواندهها [درست [صفحه ۱۱۴] باشد و انجام شود که اندیشههای شیطان است] پس آنکه بد کند سزای آن بیند و جز خدا برای خود دوست و یاور نیابد و آنکه کار شایسته کند مرد باشد یا زن و مؤمن بوند آنها به بهشت درون روند و چون پیسی هستهی خرما بکس ستم نمیشود ۱۲۵، چه کسی دینش به از آن باشد که دل خود بخدا سپرده و نکوکار بوده و پیرو دین ابراهیم که یکتاپرستی است و پاکدینی و خدا او را دوست خود گرفته ۱۲۶، با آنکه آنچه بآسمانها و زمین است به ملک خدا است که او همه چیز را فراگیر است [و جهان بزیر توان دارد]. سخن مفسّرین: «لَیسَ بِأَمانِیِّکُم وَ لا أَمانِیِّ أَهلِ الکِتابِ» ۱۲۳ طبری: چون در آیات جلو گفته شده است: شیطان مشرکین را بآرزوهای بیهوده مغرور میکند در اینکه جمله یادآوری شده است که آرزوهای شما مولود وسوسهی شیطان است و بیهوده است، و همچنین یهودی و مسیحی بغرور شیطان گرفتار هستند که بهشت را منحصر بخود میدانند و معتقد هستند که اگر در عالم دیگر گرفتاری باشد فقط چند روز است و بعد آسودگی کامل. -قرآن-۱۵-۷۳ تنویر المقباس: یعنی اینکه درست نیست که شما مؤمنین آرزو میکنید پس از اسلام مسئول گناهان خود نباشید و هم آرزوی اهل کتاب بیهوده است که آنچه در روز گناه کنند بشب آمرزیده شود و گناه شبشان بروز آمرزیده شود. فخر: یعنی آن بهشت و انهار جاری که در آیت جلو وعده کردیم نه بآرزوی- شما آنطور بهشت فراهم میشود و نه بآرزوی یهود و مسیحی، بلکه بوسیلهی ایمان و نیکوکاری میتوان آنرا بدست آورد. «مَن یَعمَل سُوءاً یُجزَ بِهِ» ۱۲۳ طبری: بعضی گفتهاند: یعنی هر کس خواه مؤمن یا کافر باشد که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرتکب گناه شود سزای آنرا می‌بیند، ضحّاک گفته است: یعنی یهودی و مسیحی و کفّار عرب آنچه انجام دهند سزایش را می‌بینند، سعید بن جبیر گفته است: یعنی هر کس مشرک شد سزای خود را می‌بیند. -قرآن-۱-۳۴ ابو الفتوح: نوشته است: و در خبر است که چون اینکه آیت فرود آمد و صحابه جزع کردند، پیغمبر فرمود: بشارت باد شما را، نزدیک باشی با مردم و بر صلاح باشی [صفحه ۱۱۵] که هیچکس نباشد که او را مصیبتی رسد و الا خدای بکفّارت گناهش کند تا آن مقدار که اگر خاری در پایش شود کفّارت گناهش باشد. مجمع: قاضی ابو عاصم عامری قاری گفته است: اینکه جمله‌ها برای قطع توهّم است، که گمان نرود گناه در برابر ایمان اثر ندارد همان‌طور که طاعت در برابر کفر لغو است. «وَ لا یَجِدَ لَهُ مِن دُونِ اللّهِ» ۱۲۴ مجمع: اینکه جمله شامل همه‌ی مردم نیست و مقصود شخص کافر است که عمل بد کند گرفتار عذاب خواهد بود و یاوری نخواهد داشت، و یا مقصود از یاور نداشتن آنهائی است که قابل عفو نیستند و گر نه بعضی گناهکاران مشمول عفو میشوند، پس جمله عموم ندارد. -قرآن-۱-۴۰ «وَ مَن یَعمَل مِنَ الصّالِحاتِ تا آخر» ۱۲۴ مجمع: جمله‌ی «وَ هُوَ مُؤمِنٌ» برای آن است که بفهماند هیچ عمل بدون ایمان ارزش ندارد، و در بقیّه‌ی آیه که وعده‌ی آمرزش داده شده است در برابر تهدید عمومی آیت جلو است تا مردم میان بیم و امید باشند. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۶۶-۸۴ «یَدخُلُونَ الجَنَّةَ» ۱۲۴ ابو الفتوح: إبن کثیر و ابو عمر و ابو جعفر «یَدخُلُون» با صدای جلو و ضمّ یا و صدای بالا و فتح خا قرائت کرده‌اند تا فعل مجهول باشد، و معنی چنین شود: ایشانرا ببهشت میبرند، و در نتیجه تفاوت ندارد، و هم ابو الفتوح نوشته است، مسروق گفت: چون آیت فرود آمد «لَیسَ بِأَمانِیِّکُم» اهل کتاب مسلمانان را گفتند ما با شما راستیم [یعنی برابر هستیم] که خدای گفت: کار نه بآرزوی ما و شما است، هر که او گناهی کند از ما و شما پاداشت یابد، خدای تعالی اینکه آیه فرستاد «وَ مَن یَعمَل مِنَ الصّالِحاتِ». -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۷۴-۸۷-قرآن-۳۱۷-۳۴۱-قرآن-۵۶۴-۶۰۰ «وَ اتَّخَذَ اللّهُ إبراهِیمَ خَلِیلًا» ۱۲۵ ابو الفتوح: نوشته است: و اهل اشارت گفتند: خدای تعالی ابراهیم را برای آن خلیل خود گفت که او را امتحان کرد بتن و جان و مال و فرزند، مال بمهمان داد و فرزند بقربان داد و تن بنیران داد و جان به خدای رحمان داد، خدای تعالی او را خلیل خود گرفت. -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۱۱۶] تأویلات کاشانی: دین ابراهیم حنیف بود یعنی دور از هر عقیده‌ی شرک، که نه ذات و نه فعل و نه صفتی می‌دید مگر حقّ، پس سلوک او نه در صفات حقّ بود و نه در صفات نفس، بلکه خلیل خدا شد که مستغرق شد در خلال ذات و صفات که کمترین رخنه و فاصله نگذاشت، و هر آنچه از خود فانی میکرد بذات حق جبران میشد و خداوند عوض آنرا بترفیع درجه تلافی میکرد، لیکن بدرجه‌ی حبیب نرسید اگرچه از مرتبه‌ی صفی بالاتر رفت، چون در خلیل توهّم رخنه و خلل غیریّة و دوگانگی متصوّر است و حبیب دوست خالص است، از اینکه جهت او را در آتش عشق انداختند، ولی حبیب خود سوخته و ساخته و پرداخته بود. حسینی: بیت: عجب آن نیست که محبوب جهانی تو بلطف || عجب آن است که محبّان تو محبوبانند سخن ما: ۱- آیت اوّل شاید روی سخن بعموم مردم باشد و شاید جهت اینکه نام اهل کتاب بمیان آمده است برای اینکه باشد که آنها مقام و منزلت بیشتر برای خود می‌پنداشتند، و اینکه جمله‌ها یادآوری همه‌ی مردم است که آرزو و ادّعا و طمع بیجا سود ندارد، و هر امتیازی سببی دارد، و باید کار خوب انجام دهند تا مشمول احسان و مغفرت شوند، و جمله‌ی «لا یَجِدَ لَهُ مِن دُونِ اللّهِ تا آخر» شاید اشاره باشد به اینکه که: کسی که کار بد کرد دستاویزی ندارد مگر خدا، پس اگر عمل بد او باندازه‌ای بود که رابطه‌اش با اصل آفرینش و قدرت بی‌پایان باقیمانده بود و قطع رابطه نکرده بود خداوند او را میآمرزد، و همان رابطه‌ی با اراده که تصوّر و تصدیق قدرت ما فوق است موجب نجات او خواهد شد، ولی اگر کار بد او باندازه‌ای شد که از رتبه‌ی آدمی تنزّل کرد و رابطه‌ی خود را با اصل آفرینش قطع کرد، و مانند حیوان که جز رابطه‌ی طبیعی ارتباط دیگر که اراده و دلبستگی باشد با خدا ندارند، او هم منکر و بی‌عقیده شد، البتّه رابطه با خداوند ندارد تا او دوست و یاورش باشد، و دوست و یاوری دیگر هم نیست که وسیله‌ی نجاتش باشد، ۲- آیت دوّم «مَن یَعمَل مِنَ الصّالِحاتِ الخ» شاید -قرآن-۳۸۴-۴۱۹-قرآن-۱۱۷۴-۱۲۰۶ [صفحه ۱۱۷] اشاره باشد که شفاعت و دیگر وسائل که مردم برای خود فرض میکنند، تأثیر در آمرزش و بهره‌ی عالم دیگر ندارد، و فقط ایمان و نیکوکاری لازم است تا وسیله‌ی رستگاری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شود ۳- آیت سوّم «وَ مَن أَحسَنُ دِیناً تا آخر» شاید اشاره باشد برای مردم آن روز که ادعای انتساب بدین موسی و مسیح میکردند، به اینکه که اینکه ادّعا وقتی پسندیده است که آمیخته بعقاید بت‌پرستی و شرک نباشد، و همان توحید ساده‌ی ابراهیم پدر ادیان پیروی شود، و عمل نیکو هم در کار باشد تا متدیّن و صالح شمرده شوند، و نیز برای مردم امروز و آینده راهنمائی است که دینداری و خداپرستی همان است که ابراهیم داشته است چون روی دلش با خدا بوده است و بهتر از آن خداپرستی متصوّر نیست. ۴- ممکن است جمله‌ی «اتَّخَذَ اللّهُ إبراهِیمَ خَلِیلًا» نتیجه‌ی جمله‌ی جلو باشد که دین و خداپرستی ابراهیم تا آن اندازه رابطه‌ی آدمی را با اصل آفرینش مستحکم کرد و حقیقت توحید را بمردم بنمود که دوست خالص و منحصر بفرد خدا شد در آشنائی با قدرت ازل و ابد و ارتباط انسان با پدید آرنده‌ی جهان. -قرآن-۲۰۵-۲۲۹-قرآن-۷۶۷-۸۰۶ ۵- آیت آخر شاید برای وصول ابراهیم بمقام خلّت است که خداوند با بینیازی و چیرگی بر جهان او را دوست خود گرفت چون او تشخیص داد انحصار آفرینش را بیک قدرت و تسلّط آن قدرت بر موجودیّت، از اینکه جهت لایق چنین مقامی شد. [صفحه ۱۱۸]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۲۷ تا ۱۳۰]

وَ یَستَفتُونَکَ فِی النِّساءِ قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم فِیهِنَّ وَ ما یُتلی عَلَیکُم فِی الکِتابِ فِی یَتامَی النِّساءِ اللّاتِی لا تُؤتُونَهُنَّ ما کُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرغَبُونَ أَن تَنکِحُوهُنَّ وَ المُستَضعَفِینَ مِنَ الوِلدانِ وَ أَن تَقُومُوا لِلیَتامی بِالقِسطِ وَ ما تَفعَلُوا مِن خَیرٍ فَإِنَّ اللّهَ کانَ بِهِ عَلِیماً [۱۲۷] وَ إِنِ امرَأَةٌ خافَت مِن بَعلِها نُشُوزاً أَو إِعراضاً فَلا جُناحَ عَلَیهِما أَن یُصلِحا بَینَهُما صُلحاً وَ الصُّلحُ خَیرٌ وَ أُحضِرَتِ الأَنفُسُ الشُّحَّ وَ إِن تُحسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللّهَ کانَ بِما تَعمَلُونَ خَبِیراً [۱۲۸] وَ لَن تَستَطِیعُوا أَن تَعدِلُوا بَینَ النِّساءِ وَ لَو حَرَصتُم فَلا تَمِیلُوا کُلَّ المَیلِ فَتَذَرُوها کَالمُعَلَّقَةِ وَ إِن تُصلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً [۱۲۹] وَ إِن یَتَفَرَّقا یُغنِ اللّهُ کُلًّا مِن سَعَتِهِ وَ کانَ اللّهُ واسِعاً حَکِیماً [۱۳۰] -قرآن-۱-۹۱۶ معنی لغات یستفتونک- مشتق از فتوی بمعنی بیان کردن و روشن کردن تؤتونهن- از مصدر ایتاء بمعنی چیزی بخشیدن، بسوی چیزی سوق دادن و جلو بردن، القسط- عدالت، بخش و نصیب، مقدار، میزان، روزی، قسمتی از قرض. بعل- شوهر زن. نشوز- نافرمانی زن و شوهر نسبت بیکدیگر. اقدام شخص بخصومت با کسی، جناح- با ضمّ و صدای جلو جیم بمعنی گناه و رسته‌ای از هر چیز، و با فتح و صدای بالا- بمعنی بال پرنده، دست و زیر بغل انسان، جانب و ناحیه، فضا و اطراف منزل. الشحّ- بخل و حرص. تذروا- از مصدر ذرو به معنی جدا کردن، و دست برداشتن و ترک کردن. ک المعلّقة- از مصدر تعلیق بمعنی آویزان کردن، و مقصود زن بلا- تکلیف است که نه شوهر دارد و نه بی‌شوهر و بیرابطه است. جهت نزول: اسباب النّزول: سدّی گفت: جابر بن عبد اللّه دختر عموئی داشت بدشکل که مالی از پدرش بارث برده بود، و جابر از ازدواج با او احتراز داشت که زشت بود، و از تزویج او بغیر احتراز داشت که مالش را شوهر میبرد، و شرح حال خود را بپیغمبر [ص] عرض کرد. آیت اوّل «یَستَفتُونَکَ تا آخر» برای جواب جابر نازل شد. -قرآن-۳۱۳-۳۲۸ ترجمه ۱۲۷: ای پیغمبر، مردم از تو میپرسند با زنان چه کنند! تو بگو خدا وظیفه شما را همانطور که در قرآن برای شما میخوانند چنین معیّن میکند: در رفتار با زنهای بیچاره‌ای که یتیم و بی‌شوهر هستند، و از پرداخت حقوق آنها خودداری [صفحه ۱۱۹] میکنید، و هم از همسری با آنها احتراز دارید، و نیز در حقوق بچّه‌های ضعیف باید با اینکه یتیمان و بیچارگان با عدل و انصاف رفتار کنید که آنچه کار نیک کنید خدا به آن خبردار بود. شأن نزول آیت «إِنِ امرَأَةٌ خافَت تا آخر آیات» مجمع: از امام باقر [ع] و سعید بن مصیّب روایت شده است: دختر محمّد بن مسلم زنی بود غیر جوان و مسنّ و همسر رافع بن خدیج که او زن دیگری داشت که جوان بود، رافع او را طلاق داد، چون نزدیک بآخر عدّه‌اش شد باو گفت: اگر تسلیم باشی که من با زن جوان خود زندگی کنم با تو رجوع میکنم که فقط اسم رابطه‌ی زناشوئی باشد، آن زن راضی شد و او رجوع کرد، و مقصود از صلح در آیه اینکه زن و مرد است. و بعضی گفته‌اند: چون سوده دختر زمعه همسر پیغمبر [ص] ترسید که آنحضرت طلاقش بگوید، عرض کرد: من را مثل دیگر زنهای خود بدار، و آن روز که بخواهی با من بسر بری با عایشه باش اینکه آیه برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تقاضای او نازل شد. -قرآن-۱۶-۳۸ ترجمه ۱۲۸: اگر زنی از شوهر خود نگران شد که بدرفتار شود و یا روی از او بگرداند پس باک نیست که سازش با هم کنند چه سازگاری بهتر [از جدائی یا زندگی با دلتنگی] است با اینکه دلها آماده سختگیری است [که زن ز حقّ خود نمی‌گذرد، و مرد آن را از او دریغ میدارد] اگر نکوکاری کنند و پرهیزگاری [و بر یکدیگر تنگ نگیرند] البتّه خدا بآنچه کنید آگاه بود [و پاداش آن بدهد] ۱۲۹، و هرگز نتوانید میان زنان خود بعدالت رفتار کنید [و با همه بیک چشم بنگرید] گرچه آرزوی آن را داشته باشید پس یکبارگی دل بیکی بندید و دیگری را در میانه مانده رها کنید که نه با شوهر و نه بی‌شوهر باشد و اگر سازگاری کنید و پرهیزگاری البتّه خدا آمرزنده و مهربان باشد، ۱۳۰ و اگر از یکدگر جدا شوند خدا هر یک را از کارگشائی خود بی‌نیاز کند که خدا گشاده آفرینش است و درستکار. سخن مفسّرین: «وَ یَستَفتُونَکَ فِی النِّساءِ» ۱۲۷ تفسیر نفخهٔ الرّحمن نهاوندی: چون در آیت پیش توصیف دین ابراهیم و امتیازات دین اسلام گفته شده -قرآن-۱۵-۴۹ [صفحه ۱۲۰] است، و رعایت حقوق زنان و یتیمان هم از مزایای دین اسلام است در اینکه آیات آغاز شده است بسفارش و رعایت حقوق آنها و گفته شده است که مردم از تو میپرسند حکم خدا را برای زنها و حقّ الارث آنها. «وَ ما یُتلی عَلَیکُم فِی الکِتابِ» ۱۲۷ طبری از إبن عبّاس روایت شده است که مقصود از اینکه جمله آیات میراث است که در اوّل سوره‌ی نساء گفته شده است، و از سعید بن جبیر نقل شده است: مقصود از اینکه جمله آیت آخر سوره‌ی نساء است: -قرآن-۱-۴۰ «إِنِ امرُؤٌ هَلَکَ تا آخر» و از عایشه روایت شده است: اینکه جمله اشاره است بآیت اوّل اینکه سوره «وَ إِن خِفتُم أَلّا تُقسِطُوا فِی الیَتامی». -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۲۰-۱۶۸ فخر: ممکن است معنی جمله چنین باشد: خدا فتوی میدهد برای شما در حقوق زنان و هر آنچه برای شما قرائت میشود، در لوح محفوظ هست، و بسیار مهم است، چون بیان عدل و انصاف میکند، و حقوق بیچارگان را معین مینماید، و سه معنی دیگر هم برای اینکه جمله نقل کرده است. «فِی یَتامَی النِّساءِ اللّاتِی لا تُؤتُونَهُنَّ ما کُتِبَ لَهُنَّ» ۱۲۷ مجمع: در معنی اینکه جمله سه قول است: ۱- اعراب بزن و بچه‌ی کوچک ارث نمیدادند که چون جنگ و دفع دشمن نمیدانند و نمیتوانند، حقّ ارث ندارند، اینکه جمله اشاره بآن عمل است که شما میراث آنها را که حقّ ثابت است نمیدادید، و از حضرت امام باقر [ع] همین معنی نقل شده است. ۲- یعنی صداق و مهریّه‌ی زنها را نمیدادید، ۳- مقصود آن است که شما مضایقه میکردید از ازدواج و تزویج یتیمان که در قرآن گفته شده است «وَ أَنکِحُوا الأَیامی». -قرآن-۱-۷۴-قرآن-۵۶۲-۵۸۶ تَرغَبُونَ أَن تَنکِحُوهُنَّ ۱۲۷ ابو الفتوح نوشته است: و رغبت میکنی از نکاح ایشان برای دمامت«۱۲» خلق‌شان، یا رغبت میکنی در نکاح ایشان برای طمع در مال ایشان، و آیه محتمل است هر دو معنی را و مفسّران هر دو قول را گفته‌اند.خلق‌شان، یا رغبت میکنی در نکاح ایشان برای طمع در مال ایشان، و آیه محتمل است هر دو معنی را و مفسّران هر دو قول را گفته‌اند. -قرآن-۱-۳۷-پاورقی-۱۱۶-۱۱۸ «أَن یُصلِحا بَینَهُما» ۱۲۸ ابو الفتوح: قاریهای کوفه خواندند «یُصلِحا» با ضمّ- قرآن-۱-۲۵-قرآن-۶۶-۷۵ [صفحه ۱۲۱] و صدای جلو یاء، و کسر لام از مصدر اصلاح، و باقی قرّاء بفتح یاء و لام و تشدید صاد «یصالحا» خوانده‌اند. «صُلحاً» ۱۲۸ اینکه کلمه را مفسّرین تأکید فعل جلو دانسته‌اند یعنی البتّه سازگاری پیشه کنند. -قرآن-۱-۹ «وَ الصُّلحُ خَیرٌ» ۱۲۸ روح البیان: یعنی صلح بهتر است از طلاق و یا بد- رفتاری، و ممکن است چنین معنی شود: صلح خوب است چنانکه بدرفتاری بد است سیوطی در کتاب حسن المحاضرهٔ نوشته است: اگر کسی بخواهد از ابدال باشد باید در پنج خصلت باطفال اقتدا کند که اگر بزرگان آن خویها داشته باشند همه وارستگان و از ابدال خواهند بود: ۱- بفکر روزی نیستند. ۲- در بیماری از آفریننده خود گله‌مند نیستند، ۳- با یکدیگر غذا می‌خورند. ۴- در هنگام ترس اشکشان جاری است، ۵- در دشمنی افراط نمیکنند و زود آشتی میکنند، شعر: -قرآن-۱-۲۱ ابله است آن که فعل اوست لجاج || ابلهی را کجا علاج بود تا توانی لجاج پیشه مگیر || کآفت دوستی لجاج بود «وَ أُحضِرَتِ الأَنفُسُ الشُّحَّ» ۱۲۸ ابو الفتوح نوشته است: بعضی مفسّران گفتند: مراد نفس زن است که بخیلی کند بحق و نوبت خود از ایثار کردن بر غیری، و بعضی دگر گفته‌اند: مراد نفس مرد است که چون خواهد که زن رها کند حقّ او نگذارد، و بعضی گفتند: مراد هردواند از زن و شوهر که یکی از ایشان بخل کنند بحقّ خود. -قرآن-۱-۳۷ «فَإِنَّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللّه كانَ بِما تَعمَلُونَ خَبِيراً» ۱۲۸ ابو الفتوح نوشته است شاعر بفارسی گفته است. -قرآن-۱-۵۱ سرّ تو که دانای فلک میداند || او موی بموی رگ برگ میداند گیرم که برزق خلق را بفریبی || با او چه کنی که یک بیک میداند «وَ لَن تَستَطِيعُوا أن تَعدِلُوا» ۱۲۹ طبری روایت شده است که پیغمبر [ص] با زنهای خود بمساوات و عدالت رفتار میفرمود و میگفت: خدایا، آنچه میتوانم از -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۱۲۲] کار من است و میکنم، و آنچه نمیتوانم ملامتم مکن که کار تو است و عمر خلیفه میگفته است خدایا اختیار دل خود را ندارم، ولی تا بتوانم رفتارم بعدالت خواهد بود. مجمع: یعنی شما نمیتوانید با زنهای متعدّد خود بعدالت رفتار کنید از جهت خرج و معاشرت و همه‌ی شئون حیاتی. «فَلا تَمِيلُوا كُلَّ المَيلِ» ۱۲۸ مجمع: یعنی با زنهای مورد علاقه‌ی خود طوری رفتار نکنید که موجب ستمگری و تجاوز بحقوق دیگری شود. -قرآن-۱-۳۳ «فَتَذَرُوها كَالمُعَلَّقَةِ» ۱۲۸ ابو الفتوح نوشته است: چنان که آویخته‌ی بین- الامرین، نه بیوه باشد، نه شوهردار، بین الباب و الدّار، نه اینکه باشد و نه آن. -قرآن-۱-۳۰ إن تُحسِنُوا وَ تَتَّقُوا» ۱۳۲۸ ابو الفتوح نوشته است: از خدا بترسی در آن که ظلم کنی و حیف، و از حقّ یکی بازگیری و در دیگر افزایی، و در خبر است که امیر- المؤمنین علیّ علیه السّلام دو زن داشت روزی که نوبت یکی بود، در سرای آن دیگری وضوی نماز نکردی، و در خبر است از باقر علیه السّلام از پدرانش که رسول [ع] در آنوقت که بیمار بود در حجره‌ی زنان میگردانیدند بنوبت تا دلخوش گردند، و بحجره‌ی عایشه بخفت، و معاذ جبل«۱۳» دو زن داشت، هر دو بیک روز بمردند بطاعون، قرعه بیفکند تا ابتدا بتجهیز و دفن کدام کند. و بنزدیک ما هر که چهار زن آزاد دارد نشاید که او بنزدیک یکی از ایشان دو شب مقام کند إلّا برضای دیگران، و چون سه زن دارد، دو شب بر دو کس باشد و دو شب بر یکی، و اگر دو زن دارد شبی بر یکی باشد و سه شب بر یکی برای اینکه او را چهار زن حلال است، چون نکرده است از اوست.دو زن داشت، هر دو بیک روز بمردند بطاعون، قرعه بیفکند تا ابتدا بتجهیز و دفن کدام کند. و بنزدیک ما هر که چهار زن آزاد دارد نشاید که او بنزدیک یکی از ایشان دو شب مقام کند إلّا برضای دیگران، و چون سه زن دارد، دو شب بر دو کس باشد و دو شب بر یکی، و اگر دو زن دارد شبی بر یکی باشد و سه شب بر یکی برای اینکه او را چهار زن حلال است، چون نکرده است از اوست. -قرآن-۱-۳۳-پاورقی-۵۰۴-۵۰۶ سخن ما همان ترجمه و نقل است. [صفحه ۱۲۳]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳۱ تا ۱۳۴]

وَ لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ وَ لَقَد وَصَّينَا الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ مِن قَبلِكُم وَ إِيّاكُم أَنِ اتَّقُوا اللّهَ وَ إِن تَكفُرُوا فَإِنَّ لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ وَ كانَ اللّهُ غَنِيًّا حَمِيداً [۱۳۱] وَ لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ وَ كَفى بِاللّهِ وَكِيلًا [۱۳۲] إِن يَشَأ يُذهِبكُم أَيُّهَا النّاسُ وَ يَأتِ بِآخَرِينَ وَ كانَ اللّهُ عَلى ذلِكَ قَدِيراً [۱۳۳] مَن كانَ يُرِيدُ ثَوابَ الدُّنيا فَعِندَ اللّهِ ثَوابُ الدُّنيا وَ الآخِرَةِ وَ كانَ اللّهُ سَمِيعاً بَصِيراً [۱۳۴] -قرآن-۱-۵۸۳ معنی لغات: وصّینا- از مصدر توصیه بمعنی سفارش، و کیل- آن که مورد اطمینان است و اعتماد، کسی که در مورد عجز دیگری کار او را انجام میدهد. ترجمه: و آنچه در آسمانها و زمین است مال خدا است [پس گشایش و شایستگی در زندگی شما فراهم شود و ما بشما و بآن کسان که پیش از شما کتاب آسمانی دادیم سفارش کردیم که از نافرمانی خدا پرهیز کنید و اگر کافر شوید آنچه بآسمانها و زمین است مال خدا است و او ستوده است و بی‌نیاز [از کفر و دین و چون] آنچه بآسمانها و زمین است ملک او است پس او برای نگهبانی و وکالت آفرینش بس بود که اگر ۱۳۲ بخواهد شما مردم را میبرد و مردمانی دگر میآورد که خدا بر اینکه کار توانا بود. و آنکه ۱۳۳ بهره‌ی دنیا خواهد [بیابد] که بنزد خدا بهره اینکه جهان و آن جهان باشد و خداوند بینا و شنوا بود. سخن مفسّرین: «وَ لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ» ۱۳۱ طبری: چون در آیت جلو گفته شده است: زن و مرد از هم جدا شده را خدا روزی می‌دهد، در دنباله‌ی آن یادآوری شده است که نگرانی از چنین پیش‌آمد و سوء اتّفاق نداشته باشید، و هر جزع و فزع و بیقراری که دارید بخدا شکایت کنید، چه او همه چیز را آفریده است و در قدرت او است که وسیله‌ی آرامش دل شما را فراهم کند. -قرآن-۱۵-۴۸ [صفحه ۱۲۴] فخر: یک احتمال ارتباط اینکه آیه بآیت جلو اینکه است که چون در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اول امر باحسان و خوشرفتاری با بیچارگان شده است، در اینکه آیه یادآوری شده است که آن دستورها بمنفعت خود مردم است چون خداوند احتیاج بچیزی ندارد و همه چیز بقدرت او است. «وَ لَقَد وَصَّينَا الَّذِين» ۱۳۲ طبری: اینکه جمله اشاره است بمطلب چند آیه جلو و قضیّه بنی ابیرق که آرد و زره و اسباب جنگ همسایه را دزدیدند و یکی آنها مرتدّ شد و فرار کرد، اینکه آیه تهدید است برای آنها که روش بنی ابیرق و دزد کافر را تقلید کنند. -قرآن-۱-۳۲ «وَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ» جهت تکرار اینکه جمله در دو آیه بعقیده‌ی بعضی فقطّ برای تأکید و تثبیت مطلب است، ولی دیگران گفته‌اند برای نمایاندن سه جهت در سه نوبت گفته شده است: اوّل- برای لزوم اطاعت خدا که چون زمین و آسمان آفریده‌ی او است باید مطیع باشیم. دوّم- برای توضیح اینکه بینیازی و ستایش منحصر باو است گفته شده است: آسمان و زمین پدیده‌ی او است. -قرآن-۱-۳۴ سوّم- چون آسمان و زمین بقدرت او است پس بهتر و کیل و نگهبان خداوند است و بس. فخر: در نوبت اوّل اینکه جمله برای توضیح آیت جلو است که گفته شده است زن و مرد که از هم جدا شوند گشایش کارشان با خدا است، در اینکه آیه استدلال شده است که چون آسمان و زمین بقدرت خداوند است پس گشایش و آسایش زن و مرد آسان است و ممکن. در نوبت دوّم برای توجه خاطر مخالفین که چون گفته شده است: از کفر و انحراف خودداری کنید، با اینکه جمله فهمانده شده است که آفرینش و زمین و آسمان بقدرت خدا است و از دین و ایمان شما بی‌نیاز است. در نوبت سوّم اظهار مطلب دیگری است که چون زمین و آسمان ملک خدا است میتواند مردم منحرف را یکباره نابود کند و دیگری بجای آنها بیاورد. «إِن يَشَأ يُذهِبكُم أَيُّهَا النّاسُ وَ يَأت بِآخَرِين» ۱۳۳ طبری: اینکه جمله‌ها -قرآن-۱-۶۴ [صفحه ۱۲۵] اشاره است بآیات جلو که گفته شده است «لا تَكُن لِلخائِنِينَ خَصِيماً» و منظور سرزنش بنی ابیرق است که زره دزدیدند، و اعلام اینکه است که ممکن است شما مردم منافق نابود شوید و مردمی صالح و شایسته بجای شما و برای کومک بپیغمبر بیایند. -قرآن-۴۸-۸۲ روح البیان: یعنی شما با همه‌ی نافرمانی باز هم زنده هستید و آسوده برای اینکه خدا از اطاعت شما بی‌نیاز است و میتواند همه شما را نابود کند و دیگری بجای شما بیاورد. طبری: روایت کرده‌اند، چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر [ص] دست بر پشت سلمان زد و فرمود: آن مردم دیگر که بجای اینکه اشخاص میآیند از اهل و ملّت اینکه شخص خواهد بود، یعنی عجم فرس «ایرانی». «مَن كانَ يُرِيدُ ثَوابَ الدُّنيا تا آخر» ۱۳۴ مجمع: اینکه جمله‌ها برای تهدید منافقین است که برای استفاده‌ی مادّی با مسلمین موافقت میکردند. -قرآن-۱-۳۷ فخر: یعنی آن مردم که برای غنیمت و بهره‌ی دنیا بجهاد میروند خطا- کارند که اینکه بهره‌ی ناچیز را میخواهند، و از منافع اصلی و حقیقی که در عالم دیگر فراهم است رو گردان هستند، اگر اینکه مردم عاقل هستند پی ثواب آخرت میروند تا بهره‌های همیشگی بآنها برسد و در دو عالم خوشبخت باشند. روح البیان: حدّادی گفته است: اینکه آیه برای تهدید منافقین و ریاکاران است، اگر اخلاص در عمل باشد تمام دنیا با آن برابر نباشد، شعر: عبادت باخلاص نیّت نکو است || و گر نه چه آید ز بیمغز پوست حکایت کرده‌اند: جوانمردی غلام خویش را گفت: سخاوت آن نیست که صدقه بکسی دهند که او را بشناسند، صد دینار بستان و ببازار ببر و اوّل درویشی که بینی بوی ده، غلام ببازار رفت، پیری دید که حلّاق سر او میتراشید، زر بوی داد، پیر گفت که من نیّت کرده‌ام که هر چه مرا فتوح شود بوی دهم و حلّاق را گفت بستان، حلّاق گفت: من نیّت کرده‌ام سر او را برای خدا بتراشم، اجر خود از حقّ تعالی بصد دینار نمیفروشم، و هیچکس نستاند، غلام بازگشت و زر بازآورد. [صفحه ۱۲۶] استفاده‌ی ما همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳۵ تا ۱۳۶]

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوّامِينَ بِالقِسطِ شُهَداءَ لِلّهِ وَ لَو عَلى أَنفُسِكُم أَوِ الوالِدَينِ وَ الأَقرَبِينَ إِن يَكُن غَنِيًّا أَو فَقِيراً فَاللّهُ أَولى بِهِما فَلا تَتَّبِعُوا الهَوى أَن تَعدِلُوا وَ إِن تَلوُوا أَو تُعرِضُوا فَإِنَّ اللّهَ كانَ بِما تَعمَلُونَ خَبِيراً [۱۳۵] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الكِتابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلى رَسُولِهِ وَ الكِتابِ الَّذِي أَنزَلَ مِن قَبلُ وَ مَن يَكفُر بِاللّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ اليَومِ الآخِرِ فَقَد ضَلَّ ضَلالاً بَعِيداً

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۱۳۶] -قرآن-۱-۵۹۸ معنی لغات: قوّامین- مفرد آن قوّام بمعنی زیبا قامت، دست انـدر کار و عهده‌دار، توانای در کار، امیر و فرمان ده. القسط- عدالت، بهره و بخش، اندازه. اولی- سزاوارتر و لا یقتر. تلووا- از مصدر لیّ بتشدید یاء بمعنی بتأخیر انداختن و بامروز و فردا گذراندن، حقّ کسی را انکار کردن. ترجمه ۱۳۵: ای مؤمنین [شما را متوجّه کردیم که بهره‌ی دنیا و آخرت نزد خداوند است پس] در میانه‌روی و انصاف استوار باشید و گواهی برای خدا دهید گرچه بر زیان خود و پدر و مادر و خویشان باشد، چه بسود نادار یا بینیاز گواه شوید که خدا شایسته‌تر بکار آنها است [پس بفرمان او باشید] و بدنبال خواسته‌ی خود از انصاف نگردید که اگر در گواهی زبان بگردانید یا رو گردان ز گواهی شوید خدا از آن خبردار شود. ای مؤمنین ۱۳۶ بخدا و پیغمبرش بگروید و بقرآن که بر پیغمبرش فرو فرستاد و آن تورات و انجیل که زین پیش فرو فرستاده و آنکه خدا و فرشتگان او و نامه‌های آسمانی و پیامبران او و روز رستاخیز باور نداشت چنان گمراه شده است که از [صفحه ۱۲۷] نیک‌بختی خود دور مانده. سخن مفسّرین: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوّامِینَ» ۱۳۵ طبری: اینکه آیه ادب میکنـد آن مؤمنین مقلّد را که عمل دیگران را پیروی میکننـد، چنانکه دیگران برای رعایت فقر و اظهار اسلام بنی ابیرق رفتنـد حضور، پیغمبر و آنها را صالح و بیگناه معرفی کردند [تفصیل اینکه قضیّه در آیات جلو نوشته شده است] و هم طبری از سدّی نقل کرده است: دو نفر حضور پیغمبر [ص] بدادخواهی آمدنـد که یک نفر فقیر و دیگری سرمایه‌دار بود، و پیغمبر در دل میخواست موافقت با فقیر کنـد، چون او قدرت تجاوز و ستم نـدارد، اینکه آیه برای راهنمائی آن حضرت نازل شد. -قرآن-۱۵-۶۷ فخر: از سه جهت اینکه آیه بآیات جلو مربوط است: ۱- پس از آن که حقوق زنها و رفتار با آنها گفته شده است، دستور داده شده است که باید حقوق خداوند رعایت شود. ۲- چون در آیت پیش گفته شده است که مردم فقطّ مزد دنیا میخواهنـد با اینکه باید ثواب دنیا و آخرت بخواهنـد. در اینکه آیه بیان شده است: سعادت انسان در آن است که همه‌ی گفتار و کردارش برای خدا باشد تا در آخرین مرتبه‌ی انسانیّت باشد و اوّل مرتبه‌ی ملک، ۳- چون از اوّل اینکه سوره دستور بوده است به- رفتار با عدالت با زن و یتیم و شاهد خواستن در پس دادن اموال آنها بخودشان، و پس از آن فرمان شده است به دادن جان و مال در راه خدا و پس از آن سخن از شهادت برای طعمهٔ بن ابیرق و دزدی زره بمیان آمد که در همه اینها به آداب زندگی اجتماعی راهنمائی شده است در اینکه آیه همان مطالب تأکید و تثبیت شده است «و ما در ترجمه و ارتباط آیات بجلو همانچه امام در جهت دوّم نوشته است تشخیص دادیم، و نوشتیم». «أَوِ الوالِدَینِ» ۱۳۵ مجمع: اینکه جمله میفهماند که شهادت خویشاوندان بسود یا زیان یکدیگر جایز است، اگرچه پدر و فرزند باشد، و إبن عبّاس همین طور گفته است: إبن شهاب زهری گفته است: مسلمین پیشین بر همین روش بودند که شهادت بسود و زیان یکدیگر میدادند و برحقّ بود، تا آن که دسته‌های مختلف -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۱۲۸] مردم با یکدیگر آمیخته شدند و رفتار آنها موجب اتّهامشان شد و حکومتها بگفتار آنها مطمئن نبودند مقرّر کردند شهادت آنکه متّهم به رعایت خویشاوندی است پذیرفته نشود ابو الفتوح نوشته است: بنزدیک ما گواهی مرد برای مادر و پدر روا باشد و برایشان روا نباشد، و گواهی مادر و پدر برای فرزند و برادر روا باشد. اللّهُ أَولی بِهِما» ۱۴۳۵ ابو الفتوح: نقل کرده‌اند: فقیری و سرمایه‌داری نزد پیغمبر بحکومت رفتند، آنحضرت بگمان اینکه غنی بفقیر ستم میکند مایل شد برای فقیر حکم کند، اینکه آیه نازل شد و اینکه منقول درست نیست، چون بر خلاف عصمت مقام نبوّت است که نیندیشیده قضاوت کند، و اینکه جمله برای دستور پیغمبر نیست بلکه بروش عموم کلام و توجّه سخن بهمه‌ی مردم است، اینکه بود خلاصه‌ی گفته‌ی ابو الفتوح، ممکن است بگوئیم: بدرستی و نادرستی جهت نزول آیه کار نداریم، لیکن نمیتوانیم اینگونه خطاب با پیغمبر را خلاف عصمت بدانیم، زیرا پیغمبر بشری است مثل دیگران احساس و عاطفه دارد و باین خواصّ نفسانی گرفتار است، ولی چون رهبر بشر است اگر اینکه خاصّه‌های نفسانی موجب انحراف او شود، جلوگیری نفسانی دارد که معنی عصمت همان خاصیّت ربّانی است و مانع نفسانی او است و منحصر بخود او که دیگری اینکه بهره را ندارد، و اگر چیزی در دل او بگذرد که بر خلاف مصلحت خود او باشد و یا اجتماعی و افرادی که رهبری آنها را عهده‌دار است، آن نگهبان غیبی جلوگیر او میشود تا از فکر و عمل برخلاف مصلحت مصون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد. و در سوره‌ی یوسف که گفته شده است «وَ هَمَّ بِها لَو لا أن رَأی بُرهانَ رَبِّهِ»«۱۴» یعنی یوسف آهنگ زلیخا کرد اگر دلیل و برهان خداوندی را نمیدید، خود دلیل است بر اینکه میل نفسانی گریبانگیر یوسف بود ولی خاصیّت ربّانی جلو او را گرفت و نیز اینکه آیه که روی سخن با پیغمبر است گفته شده است: «لَو لا أن ثَبَّتناکَ لَقَد کِدتَ تَرکَنُ إلَیهِم شَیئاً قَلِیلًا» همین مطلب را میفهماند که میل نفسانی بشری تحریک شد، ولی خاصیّت یعنی یوسف آهنگ زلیخا کرد اگر دلیل و برهان خداوندی را نمیدید، خود دلیل است بر اینکه میل نفسانی گریبانگیر یوسف بود ولی خاصیّت ربّانی جلو او را گرفت و نیز اینکه آیه که روی سخن با پیغمبر است گفته شده است: «لَو لا أن ثَبَّتناکَ لَقَد کِدتَ تَرکَنُ إلَیهِم شَیئاً قَلِیلًا» همین مطلب را میفهماند که میل نفسانی بشری تحریک شد، ولی خاصیّت -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۱۱۹۰-۱۲۴۲-پاورقی-۱۲۴۳-۱۲۴۵-قرآن-۱۴۹۶-۱۵۶۹ [صفحه ۱۲۹] ربّانی و عصمت ذاتی آن حضرت موجب ثبات و استقامت او شد در طریق خیر و مصلحت. فخر: در قرائت ابی بن کعب اینکه طور بوده است فاللّه اولی بهم بصیغه‌ی جمع. «فَلا تَتَّبِعُوا الهَوی أن تَعدِلُوا» ۱۳۵ مجمع: معنی اینکه جمله دو احتمال است: ۱- بهوای دل خود شهادت ندهید منظور رفتار بعدالت است. -قرآن-۱-۴۲ ۲- تعدلوا مشتق از عدول باشد یعنی از شهادت خود منحرف از حقّ نشوید و عدول از وظیفه‌ی خود نکنید. فخر: چون عدالت نتیجه‌ی خودداری از هوی و هوس است پس معنی آیه اینکه است: پی هوی و خواسته‌های نفسانی نروید تا عادل باشید. «وَ إن تَلوُوا أو تُعرِضُوا» ۱۳۵ مجمع: إبن عامر و حمزه «تلوا» با ضمّ و صدای جلو لام و یک واو قرائت کرده‌اند، و بقیّه بقرائت مشهور خوانده‌اند که ضمّه‌ی واو اوّل و سکون واو دوّم است. و هم او نوشته است که از إبن عبّاس و مجاهد نقل شده است: معنی جمله اینکه است: اگر در انجام شهادت کوتاهی کنید و یا خودداری نمائید، از سدّی نقل شده است: یعنی اگر شما حاکمان و فرماندهان از حکم برای یکی کوتاهی و مماطله کنید، و یا خودداری و اعراض کنید از یکی از دو طرف دعوی برای سود دیگری. و از حضرت باقر [ع] روایت شده است «ان تلووا» یعنی اگر عوض کنید شهادت خود را، او «تعرضوا» یعنی اگر کتمان کنید و بپوشانید شهادت را. -قرآن-۱-۳۲ «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ» ۱۳۶ طبری: اگر کسی اعتراض کند که چگونه مردم مؤمن نامیده شده‌اند و باز امر شده است که مؤمن شوید! جواب اینکه است که چون یهود مؤمن بتورات و موسی بودند و بس، و مسیحیها مؤمن به تورات و انجیل بودند و پیغمبر [ص] و قرآن را قبول نداشتند، اینکه آیه خطاب به آنها است که ای مردم مؤمن بقسمتی از رهبریهائی خداپرستی و توحید مؤمن بهمه‌ی آنها بشوید که موسی و عیسی و محمّد است و کتابهای آنها. - قرآن-۱-۶۵ تفسیر کشف الأسرار نوشته است: پیر طریقت گفت: خداوندا موجود نفس- های جوانمردانی، حاضر دلهای ذاکرانی، از نزدیک نشانت میدهند و برتر از [صفحه ۱۳۰] آنی، و از دورت میپندارند و نزدیکتر از جانی، گفتم صنما مگر که جانان منی|| اکنون که همی نگه کنم جان منی میگوید: ای شما که شریعت پذیرفتید حقیقت بپذیرید، شریعت چیست! حقیقت چیست! شریعت چراغ است حقیقت داغ است، شریعت بند است، حقیقت پند است، شریعت نیاز است، حقیقت ناز است، شریعت ارکان ظاهر است، حقیقت ارکان باطن است، شریعت بواسطه است، حقیقت بمکاشفه است. ابو الفتوح: در معنی اینکه جمله چند قول گفتند: ۱- ای کسانی که بزبان اظهار ایمان کرده‌اید بدل هم آنرا بپذیرید. ۲- ای کسانی که مؤمن شده‌اید در ایمان خود مستقیم و پایدار باشید. فخر: یعنی ای مردمی که بتقلید مؤمن هستید مؤمن با دلیل باشید. مجمع: روایت کرده‌اند که عبد اللّه بن سلام عالم یهودی با عدّه‌ای از موافقین خود حضور پیغمبر رسیدند و عرض کردند: ما بتو و قرآن تو و بموسی و تورات او ایمان داریم و دیگری را قبول نداریم، اینکه آیه برای جواب آنها نازل شد که باید بهمه‌ی اینها مؤمن باشید و آنها هم پذیرفتند. «وَ الکِتابِ الَّذِی نَزَّلَ- تا- أَنزَلَ» ۱۳۶ ابو الفتوح: إبن کثیر و ابو عمرو و کسائی «نزّل و انزل» با ضمّ اوّل و کسر زای بصیغه مجهول قرائت کرده‌اند، و بقیّه‌ی قاریها با فتح اوّل و فتح زای بصیغه‌ی معلوم خوانده‌اند، و در نتیجه معنی تفاوتی نیست. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۴۴-۵۳ «وَ مَن یَکفُر بِاللّهِ وَ مَلائِکَتِهِ» ۱۲۶ تا آخر طبری: یعنی انکار و کفر بیکی از اینها در نتیجه کافر شدن بهمه‌ی آنها است و قبول بعضی از آنها حقیقت ایمان نیست و باید بهمه‌ی آنها ایمان باشد، و معنی «ضَلالًا بَعِیداً» آن است که از راه مستقیم دور شده و بسوی مهلکه رفته است. -قرآن-۱-۴۴-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۲۳۵-۲۵۳ مجمع: یعنی انکار نبوّت پیغمبر موجب انکار همه‌ی ادیان و کتب است. و حسن بصری گفته است: جمله‌ی «ضَلَّ ضَلالًا بَعِیداً» یعنی راه یگانگی و یکدلی و الفت را بسته است. -قرآن-۱۰۸-۱۳۳ [صفحه ۱۳۱] تنویر المقباس: اینکه جمله‌ها را چنین معنی کرده است: هرکس کافر شود بخدا یا ملائکه یا کتابها یا پیغمبران یا روز قیامت، که «واو» را بمعنی «أو» دانسته است که به فارسی [یا] معنی میشود. سخن ما: ۱- آیت اوّل حقیقت دینداری را یادآور میشود که ایمان درست آن است که هیچگونه محافظه‌کاری و اغفال و جانبداری و خودپرستی در آن نباشد، مؤمن باید حقّ بگوید اگرچه بر ضرر خودش یا نزدیکترین خویشان او باشد، و کلمات «أوِ- الوالِدَینِ» صریح است که باید از شهادت و گفتار بحقّ خودداری نشود اگرچه بر ضرر پدر و مادر باشد، لیکن فقها در اینکه مطلب اختلاف کرده‌اند، و بیشتر فقها معتقدند که شهادت فرزند بر ضرر پدر جایز و مسموع نیست، در کتاب جواهر بحث شهادت مسئله سوّم از مواضع تهمت نقل کرده است از شیخ طوسی که در اخبار فرقه‌ی امامیّه منع شده است از شهادت فرزند بر پدر و نیز روایتی نقل کرده است «لا تقبل شهادة الولد علی والده» و از شافعی نقل کرده است که شهادت در مال و حقوق جایز است و در امور غیر مالی که مستلزم مجازات بدنی است جایز نیست، در پایان اینکه مطالب گفته است: -قرآن-۲۵۸-۲۸۰ فقطّ بر ضرر پدر جایز نیست ولی شهادت بر ضرر پدر بزرگ و مادر جایز است. در جمله آخر «فَإِنَّ اللّهَ کانَ بِما تَعمَلُونَ خَبِیراً» تهدید با اشاره است که از اینکه گونه انحرافات اخلاقی خدا خبردار است و اینکه عالم مادی گنجایش مجازات آن را ندارد، و محوّل بعالم ابدی خداوندی است. -قرآن-۱۴-۶۴ ۲- در آیت دوّم تصریح شده است که دین و اعتقاد بحقایق آفرینش قابل تجزیه نیست، و معتقد بتوحید باید نبوّت را قبول کند و همچنین معاد و عالم دیگر را، و جمله‌ی «ضَلَّ ضَلالًا بَعِیداً» شاید اشاره باشد باین که دین یک حقیقت واحد دامنه‌داری- است که شعب و اصول و فروع آن وابسته بیکدیگر و غیر قابل تفکیک است، پس اگر قسمتی از آن انکار شود گمراهی است که دور است از هدایت، چون آنکه همه را منکر است ممکن است وقتی بخود آید و جستجو کند و بپذیرد، پس در گمراهی دور از هدایت نیست ولی آنکه قسمتی را پذیرفته است مثل جاهل مرکب است که خود را مؤمن میداند، و پی تکمیل ایمان خود نمیرود، پس در گمراهی بجائی رسیده است که دور از هدایت و نالایق. -قرآن-۱۸۱-۲۰۶ [صفحه ۱۳۲]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۳۷ تا ۱۴۱]

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ ازدادُوا کُفراً لَم یَکُنِ اللّهُ لِیَغفِرَ لَهُم وَ لا- لِیَهدِیَهُم سَبِیلاً- [۱۳۷] بَشِّرِ المُنافِقِینَ بِأَنَّ لَهُم عَذاباً أَلِیماً [۱۳۸] الَّذِینَ یَتَّخِذُونَ الکافِرِینَ أَولِیاءَ مِن دُونِ المُؤمِنِینَ أَ یَبتَغُونَ عِندَهُمُ العِزَّةَ فَإِنَّ العِزَّةَ لِلّهِ جَمِیعاً [۱۳۹] وَ قَد نَزَّلَ عَلَیکُم فِی الکِتابِ أَن إِذا سَمِعتُم آیاتِ اللّهِ یُکفَرُ بِها وَ یُستَهزَأُ بِها فَلا تَقعُدُوا مَعَهُم حَتّی یَخُوضُوا فِی حَدِیثٍ غَیرِهِ إِنَّکُم إِذاً مِثلُهُم إِنَّ اللّهَ جامِعُ المُنافِقِینَ وَ الکافِرِینَ فِی جَهَنَّمَ جَمِیعاً [۱۴۰] الَّذِینَ یَتَرَبَّصُونَ بِکُم فَإِن کانَ لَکُم فَتحٌ مِنَ اللّهِ قالُوا أَ لَم نَکُن مَعَکُم وَ إِن کانَ لِلکافِرِینَ نَصِیبٌ قالُوا أَ لَم نَستَحوِذ عَلَیکُم وَ نَمنَعکُم مِنَ المُؤمِنِینَ فَاللّهُ یَحکُمُ بَینَکُم یَومَ القِیامَةِ وَ لَن یَجعَلَ اللّهُ لِلکافِرِینَ عَلَی المُؤمِنِینَ سَبِیلاً [۱۴۱] -قرآن-۱-۹۹۹ معنی لغات: «أ»- آیا، حرف استفهام و پرسش. یبتغون- از مصدر ابتغاء بمعنی طلب کردن، در آب فرو رفتن، بمهلکه وارد شدن، یتربّصون- از مصدر تربّص بمعنی انتظار و توقّف. استحوذ- چیره و مستولی شد. ترجمه ۱۳۷: البتّه آن کسان که مؤمن شدند و سپس کافر شدند و ز آن پس مؤمن شدند و پس از آن کافر شدند و بر کفر خود استوار بودند و بیفزودند خدا را چنین مقدّر نبوده است که آنان را بیامرزد و نه براهی رهبری‌شان کند. ۱۳۸ پس مردم منافق و دو- روی را نوید بده ای محمّد که آزاری دردناک برای‌شان باشد ۱۳۹ آن کسان که کافران را بجای مؤمنان دوست خود گیرند چگونه از آنها عزّت و برتری خواهند با اینکه هر [صفحه ۱۳۳] عزّت و برتری از خداوند است و بس! و ۱۴۰ همانا در اینکه قرآن چنین دستوری برای شما نازل شده است که اگر شنیدید مردمی آیات را منکر میشوند و بفسوس میگیرند شما در انجمن آنها ننشینید تا سخن دیگر بمیان آرند و [از اینگونه سخن درگذرند که] شما نیز بمانند ایشان باشید اگر دوری نکنید که خدا منافقان و کافران همگی را بدوزخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فراهم کنـد. همان کسان که در انتظار کار شـما بودنـد تا اگر از سوی خدا برای شـما گشایشـی باشد گویند نه مگر ما با شـما بودیم [پس بایـد چون شـما بهره‌مند شویم] و اگر کافران را سودی بود بآنان گویند: نه مگر ما بر شـما چیره بودیم که جلوگیر آنها ز شـما شدیم! و البته خداوند برسـتاخیز میان شـما و آنان داوری کند و هرگز خدا برای کافران بر مؤمنان راهی و قدرتی نخواهد داد. سخن مفسّرین: «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا تـا آخر» ۱۳۷ طبری: قتـاده گفت: آنهـا یهود بودنـد که بتورات مؤمن شدنـد و چون بـآن رفتار نکردنـد کافر شدنـد باز مسیحیها مؤمن شدنـد بانجیل و چون بفرمان مسیح رفتار نکردنـد کافر شدنـد و چون بمحمّـد مؤمن نشدند کفرشان فزون شـد و ممکن نیست که خدا آنها را بیامرزد إبن زید گفته است: مقصود منافقین است که اسـلام میپذیرفتند و باز کافر میشدنـد دوباره مسـلمان میشدند و باز برمیگشـتند و تا دم مرگ کافر بودند. -قرآن-۱۵-۵۷ مجمع: از حسن بصـری نقل شده است: مقصود از اینکه مردم آن عدّه یهود و مسیحی هستند که برای اغفال مردم مسلمان میشدند و پس از آن بآنها میگفتند: ما مردّد شدیم در درستی گفتار پیغمبر و باز منکر میشدند و از اسلام رو گردان شده تا دم مرگ بر کفر باقی بودند. در کشف الأسرار نوشته است: نابایسـتگان ازلنـد و خسـتگان ابد، فرا رفتند، پس بر وی درآمدند، پس برخاسـتند باز بیفتادند، و آنگه داغ جدائیشان برنهادند اللّه بر آن نیست که ایشانرا بیامرزد. فخر: برای جمله «ثُمَّ ازدادُوا کُفراً» سه جهت گفته‌اند: اوّل- چون کافر شدند و اسـلام نپذیرفتند، پس بر کفرشان افزوده‌انـد. دوّم- چون با عقیده‌ی کفر معصـیت میکردند، پس بر کفر خود افزوده‌اند. سوّم- چون پس از کفر میگفتند ما به اینکه -قرآن-۱۸-۴۲ [صفحه ۱۳۴] اظهار اسـلام خود مسلمانان و دینشان را مسخره میکنیم و اینکه خود فزونی در کفر است. تفسیر المیزان طباطبـائی: در تفسـیر عیّاشـی از محمّـد بن مسـلم روایت شـده است که امام باقر [ع] و صادق [ع] فرمودنـد: اینکه جمله برای توصـیف عبد اللّه بن أبی. سـرح نازل شد که کافر بود و بعد هم که مسلمان شد از ایمان چیزی در دلش نماند. و از ابو بصیر روایت شده است که شنیدم آنحضرت «امام باقر یا صادق [ع]» میفرمود: منظور از آیه آن کس است که میداند شراب حرام است و مینوشد، و عمل زشت و قبیـح است و اقـدام بآن میکنـد، و میدانـد زکات حقّ فقرا است و نمیدهد. «وَ لا لِیَهدِیَهُم سَبِیلًا» ۱۳۷ ابو الفتوح نوشته است: و او را راهی ننمایـد یعنی ره بهشت و ثواب، و لایـق بحـال ایشـان اینکه است. -قرآن-۱-۳۱ «الَّذِینَ یَتَّخِذُونَ الکافِرِینَ أَولِیاءَ» ۱۳۹ فخر: همه‌ی مفسـرین معتقد هسـتند که مقصود آن منافقین هسـتند که با یهود دوستی میکردند بانتظار نابودی پیغمبر و مسلمین، چون یهود میگفتنـد: ما مردم محترم هستیم و منافقین میخواسـتند با دوستی یهود قدرت و اهمیّت پیدا کنند، از اینکه جهت با جمله‌ی «فَإِنَّ العِزَّةَ» در آخر آیه اینکه آرزو ابطال شـده است که همه‌ی عزّت و اهمیّت از جانب خـدا است. -قرآن-۱-۵۰-قرآن-۳۲۱-۳۴۱ فی که «وَ قَد نَزَّلَ عَلَیکُم فِی الکِتابِ تا آخر» ۱۴۰ طبری: اینکه آیه بخوبی معیّن میکند که نباید با هیچ باطل و ناحقّ مجالست کرد، و متقدّمین میگفتند: اگر مردی بسـخن دروغ در مجلسـی مردم را بخنداند خداوند بر همه‌ی آنها غضـبناک میشود و باین آیه اسـتدلال میکردند. عمر بن عبد العزیز عدّه‌ای را برای نوشـیدن شراب تازیانه زد، یک نفر میان آنها روزه‌دار بود، گفتند: اینکه شراب ننوشیده است او اینکه جمله‌های آیه را خوانـدفی که «فَلا تَقعُدُوا مَعَهُم حَتّی یَخُوضُوا فِی حَدِیثٍ غَیرِهِ إِنَّکُم إِذاً مِثلُهُم». -قرآن-۱-۵۰-قرآن-۴۸۶-۵۸۵ مجمع: عـاصم و یعقوب «نزّل» بـا فتـح و صـدای بالاـی نون قرائت کرده‌انـد، و بقیّه‌ی قاریها «نزّل» را با صـدای جلو نون و صدای زیر زای خوانده‌اند، و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نمیکند. فخر: مفسّرین گفته‌اند: مشرکین مکّه در مجالس خود قرآن را مسخره میکردند [صـفحه ۱۳۵] و میخندیدنـد، برای اینکه رفتـار آنهـا اینکه آیه نـازل شـد «وَ إِذا رَأَیتَ الَّذِینَ یَخُوضُونَ فِی آیاتِنا فَأَعرِض عَنهُم حَتّی یَخُوضُوا فِی حَدِیثٍ غَیرِهِ» و چون یهود مـدینه مثل مشـرکین مکّه آنرا مسـخره میکردند و منافقین در مجالس آنها حاضـر میشدنـد و موافقت میکردنـد، اینکه آیه برای خطاب بمنافقین نازل شـد که در گذشـته هم برای شـما که ادّعای اسـلام میکنید اینکه مطلب در قرآن نـازل شـد. -قرآن-۶۵-۱۸۰ تفسیر المیزان طباطبـائی: محمّـد بن فضـل از حضـرت امام رضا [ع] نقل کرده است که فرمود: اینکه آیه دسـتور میدهد: اگر از کسی شنیدید حقّ را انکار و تکذیب میکند از نزد او برخیزید و با او همنشینی مکنید. فی که «إِنَّ اللّهَ جامِعُ المُنافِقِینَ وَ الکافِرِینَ» ۱۴۰ فخر: یعنی چون منافقین با کافران در دنیا انجمن میشدنـد برای اسـتهزا و مسـخره‌ی قرآن و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبر، در عالم دیگر هم با آنها فراهم خواهند شد برای سوختن در جهنّم. -قرآن-۱-۶۴ روح البیان: اینکه جمله بمنزله علّت است برای جمله‌ی جلو که گفته شده است فی که «إِنَّكُم إِذاً مِثلُهُم» یعنی وقتی با آنها بنشینید همانند آنها هستید که در جهنّم با هم برگزار میکنید، و چون روحهای مردم بیکدیگر نزدیک است در دنیا هم با هم مأنوس هستند، و عایشه روایت کرده است: زنی در مکّه مقلّده بود که به خانه‌ها میرفت و با حرکات و کلمات خود زنها را میخنداند، پس از هجرت و گشایش در کارها او هم بمدینه آمد و بر زنی وارد شد که همکار او در مدینه بود، روزی بر من آمد، پیغمبر وارد شد و فرمود: اینکه زن کیست! من معرّفی نمودم و عرض کردم بر فلان زن مقلّده وارد شده است، فرمود ارواح مردم دسته‌های مختلفی است که هرچند تای آنها با یکدیگر مأنوس و مجتمع هستند، و یک عدّه‌ای با اینها مخالف هستند و با دسته‌ی دیگر موافق و همکار و یکدیگر را پیدا میکنند. حافظ گفته است: - قرآن-۹۰-۱۲۵ نخست موعظه‌ی پیر می‌فروش اینست || که از مصاحب ناجنس احتراز کنید «أَ لَم نَستَحوِذ عَلَيكُم» ۱۴۱ طبری: یعنی ما در گفتار خود بر شما چیره شدیم تا شما توانستید بر مسلمانان فاتح و غالب شوید. -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۱۳۶] فخر در تفسیر اینکه جمله دو وجه است: ۱- یعنی منافقین بکافرین می- گفتند: ما میتوانستیم بر شما چیره شویم و بکشیم و اسیرتان کنیم، لیکن مسلمانان را از شما ترساندیم و با آنها کومک نکردیم تا موجب پیشرفت شما شد. ۲- کافران و یهودیان میخواستند مسلمان شوند، منافقین برای آنها استدلال کردند که بزودی کار پیغمبر و مسلمانان سست میشود و شما بر آنها غالب خواهید شد و آنها را وادار کردند که منصرف از اسلام بشوند، و چون آنها را قدرتی پیدا شد گفتند: ما بودیم که بر رأی شما چیره شدیم و جلوگیرتان شدیم از پذیرفتن اسلام. «وَ لَن يَجعَلَ اللّهُ لِلكافِرِينَ الخ» ۱۴۱ طبری: حضرت امیر [ع] فرمود: مقصود در عالم دیگر و قیامت است که کافران مغلوب مسلمانان خواهند بود. -قرآن-۱-۴۰ کشف الأسرار: ممکن است مقصود از مؤمنین اصحاب پیغمبر باشد که کافران بر آنها تسلّط نداشتند، و شاید مقصود تسلّط بر عموم مسلمین باشد که کافران آنها را نابود کنند و از دین توحید اثری نماند. فخر: ممکن است مقصود آن باشد که کافران مغلوب استدلال مسلمین هستند، و ممکن است بگوئیم: بطور کلّی کافران تسلّط بر مسلمین ندارند مگر در پاره‌ای موارد معیّن، شافعی بر چند مسئله‌ی فقهی باین آیه استدلال کرده است مثل اینکه اگر کافری در جنگ بر مسلمان مسلّط شد و اموال او را گرفت مالک نمیشود بدلیل همین جمله، و نیز کافر غلام مسلمان نمیتواند بخرد بدلیل همین جمله. اینها منقول از امام فخر بود. اینک میگوئیم: در کتابهای ما شیعه هم در بسیاری از احکام فقه که میان مسلمان و کافر باشد باین جمله استدلال شده است، مثل اینکه گفته‌اند: کافر که شریک با مسلمان باشد در زمینی و ملکی، حقّ الشّفعه ندارد، چون موجب تسلّط او است بر مسلمان، و بمفاد اینکه جمله کافر حقّ تسلّط بر مسلمان ندارد. و نظیر اینکه استدلال در کتب فقه ما زیاد است. سخن ما: ۱- آیت ۱۳۷ «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» تا آخر، شاید اشاره باشد بیک واقعیّت نفسانی که مردم بی‌ثبات و بی‌استقامت در فکر و کار خود محروم از بهره‌های مادّی -قرآن-۱۴-۴۱ [صفحه ۱۳۷] و معنوی هستند، و چون هردمی فکری و عقیده‌ای و کاری دارند، نه راه مستقیم و سعادت برای آنها فراهم است که از وسائل زندگی و مادّی بهره ببرند و نه مشمول آمرزش و بهره‌های معنوی عالم دیگر هستند، چون هرچه عقیده و فکر دارند نتیجه‌ی آنرا برای خود ذخیره میکنند و موجب سعادت یا شقاوتشان میشود، پس مردم بی‌ثبات که نه عقیده‌ی ثابت بحقایق عالم آفرینش دارند، و نه عملی بر طبق آن کرده‌اند، البتّه وسیله‌ی آمرزش برای خود تهیه نکرده‌اند و در کارهای زندگی اینکه عالم نیز همینطور است، آنکه هر روزی بفکری است و پی کاری راه مستقیم را گم کرده است و هدایت نمیشود و همیشه سرگردان است و گرفتار. ۲- آیت ۱۳۹ «الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الكافِرِينَ تا آخر» میفهماند: آنان که با کافران دوستی میکنند و اعراض از مسلمین بامید بهره‌های زندگی براه خطا میروند، چون سود و عزّت از خداوند است که اصل آفرینش است و مرکز همه‌ی هستیها، و اینکه مطلب روشن است که هر چیزی را باید از مرکز اصلی و منبع و معدن آن جستجو کرد، و نیز مسلّم است که در پیشگاه قدرت خداوند کافر و مؤمن یکی است و همه بهره‌مند هستند، امّا منظور از اجتماع صالح و تشکیل سازمان نوین رهبری گمراهان و اصلاح مردمان است بطوری که با اساس آفرینش بشری سازگار باشد، و مطابق مصلحت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مادّی و معنوی فردی و اجتماع باشد بطوری که رفع نواقص انسانی و نجات از توحّش و بربریّت شود و موجب سعادت همیشگی، و البتّه اینکه نتایج مشروط و مربوط شده است بهمکاری و موافقت با یک دستهی مخصوص بشر که مسلمین باشند و معلوم است که حقیقت عزّت و شرافت و بهرهی مادّی و معنوی همین است و بس که غیر اینکه گمراهی است و عاقبت بدو گرفتاری و آن روز که اینکه آیه نازل شد نتیجهی آن معلوم شد چون مسلمین فاتح و عزیز شدند، و امروز هم میتوان گفت اینکه مطلب بخوبی نمودار است، چون آن مردم که بتقرب کافران خوشدل و مغرور هستند و همّت بستهاند که در ممالک خارج کاری پیدا کنند و با اجانب آمیزش و زندگی کنند، اگر برای دوری از مسلمین و اعراض از حقیقت آفرینش و راه خدا باشد کمال بدبختی است، و -قرآن- ۱۴-۵۲ [صفحه ۱۳۸] حرمان از سعادت و عزّت خداوندی، ولی اگر بمنظور رفاه و آسایش زندگی و کسب کمال و استفادهی از زمین پهناور خداوندی است، البتّه آنهم قدردانی از نعمت خدا و بهرهمندی از آفرینش بینهایت الهی است. ۳- آیت فی که «وَ قَد نَزَّلَ عَلَیکُم تا آخر» بسیار روشن است که ایمان بیک حقیقت و یا دین و قانون مستلزم دفاع از آن است چون در طبیعت عموم مردم نهاده شده است که بآنچه علاقه و دلبستگی دارند با هر وسیله بتوانند از آن دفاع میکنند، و البتّه دین که نتیجهی فکر و عمل آدمی است و سود آن را همیشگی و دائمی میداند، با ارزشتر چیزی است که معتقد شده است و بآن دلبسته است. پس دفاع از آن بهر وسیله که ممکن باشد لازم است، و کمتر وسیلهی دفاع از دین و عقیده کناره‌گیری است از مجالست با مخالف، و احتراز از حضور در مجلس بدگوئی. ۳- جملهی آخر «لَن یَجعَلَ اللّهُ لِلکافِرِینَ عَلَی المُؤمِنِینَ سَبِیلًا» علاوه بر آنچه از حدیث و گفتار دیگران نقل کردیم ممکن است بگوئیم: مقصود از سبیل استعلا و برتری است، و چون کفر، انحراف و دوری از اصل آفرینش است، و اسلام پیوستگی و اتّصال بمبدأ و ریشه خلقت است، پس بمقتضای طبیعت آن که منحرف و دور از اصل و ریشهی پیدایش خود شده است، نازلتر و ناچیزتر و بیچارهتر است از آنکه خود را وابستهی باصل و ریشهی پیدایش خود نموده است، و بهمین جهت است که آرامش دل و آسایش وجدان دستهی دوم بیشتر است و اطمینان و دلگرمی بآیندهی خود دارند پس بر فرض کافر بظاهر مسلّط بر مسلمان باشد، ولی از سوی خدا یعنی مصلحت آفرینش و اصل ایجاد، لیاقت تسلّط برای کافر نیست، و مانند برتری و تفوّق موقّت جاهل بر عالم است و مردم خائن بر اشخاص درستکار، و معلوم است که برتری افراد و دستههای نالایق در عالم زیاد است. تا آنکه گفتند: «الحمد للّه الّذی فضّل المفضول علی الفاضل». -قرآن-۲۳۶-۲۷۰-قرآن-۸۷۵-۹۴۲ [صفحه ۱۳۹]

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۷]

إِنَّ المُنافِقِینَ یُخادِعُونَ اللّهَ وَ هُوَ خادِعُهُم وَ إِذا قامُوا إِلَی الصَّلاةِ قامُوا کُسالی یُراؤُنَ النّاسَ وَ لا یَذکُرُونَ اللّهَ إِلّا قَلِیلًا [۱۴۲] مُذَبذَبِینَ بَینَ ذلِکَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ مَن یُضلِلِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِیلًا [۱۴۳] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الکافِرِینَ أَولِیاءَ مِن دُونِ المُؤمِنِینَ أَ تُرِیدُونَ أَن تَجعَلُوا لِلّهِ عَلَیکُم سُلطاناً مُبِیناً [۱۴۴] إِنَّ المُنافِقِینَ فِی الدَّرکِ الأَسفَلِ مِنَ النّارِ وَ لَن تَجِدَ لَهُم نَصِیراً [۱۴۵] إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصلَحُوا وَ اعتَصَمُوا بِاللّهِ وَ أَخلَصُوا دِینَهُم لِلّهِ فَأُولئِکَ مَعَ المُؤمِنِینَ وَ سَوفَ یُؤتِ اللّهُ المُؤمِنِینَ أَجراً عَظِیماً [۱۴۶] - قرآن-۱-۷۵۱ ما یَفعَلُ اللّهُ بِعَذابِکُم إِن شَکَرتُم وَ آمَنتُم وَ کانَ اللّهُ شاکِراً عَلِیماً [۱۴۷] -قرآن-۱-۹۹ معنی لغات: یخادعون- از مصدر مخادعه و خداع بمعنی حیله کردن، ظاهر بر خلاف باطن نمایاندن، کسالی- جمع کسلان به معنی سست و تنبل، یراؤون- از مصدر مراآة و رئاء، بمعنی نشاندادن برخلاف آنچه هست و مشاورت کردن. مذبذبین- جمع مذبذب بمعنی متحرّک در هوا آویخته، مردد، متحیّر اعتصموا- از مصدر اعتصام بمعنی چنگ زدن، بدست گرفتن، بکسی چسبیدن و ملازم شدن، بلطف خداوند پناهندهی از گناه شدن، از بدی و شرّ پناه بردن و خود را محفوظ داشتن. ترجمه: اینکه منافقان بگمان خود خدا را گول میزنند که با تنبلی و سنگینی بنماز میایستند تا بمردم دین خود بنمایند و ریا کنند و جز اندکی ذکر خدا نکنند ولی خدا آنها را گول میزند [که بزندگی آسودهشان دارد و در شمار مؤمنان بوند] [صفحه ۱۴۰] آنها سرگردان میان مؤمنان و کافران هستند که نه با اینکه دستهاند و نه با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن [و ز بدی اندیشه‌شان خدا گمراه‌شان کرده] و آن را که خدا گمراه کند تو ای محمّد راهی برای او نیابی. ۱۴۴ ای مؤمنان با کافران بجای همکیشان خود دوست نشوید مگر خواهید خدا را بآشکار بر آزار خود بدارید! ۱۴۵ البتّه منافقان در فرودترین جای دوزخند و هرگز ای محمّد یاوری برای‌شان نیابی ۱۴۶ مگر آنها که توبه کردند و به راه شایسته رفتند و خدا را دستاویز خود کردند و دین خود ز بت‌پرستی برای خدا پاک نمودند چنین کسان با مؤمنان بوند و روزی باشد که خدا به مؤمنان مزدی بزرگ دهد. ۱۴۷ مگر از آزار شما خدا چه خواهد اگر مؤمن و سپاسگزار باشید! چه او دانای سپاسگزار کار بندگان است. سخن مفسّرین: «یُخادِعُونَ اللّهَ وَ هُوَ خادِعُهُم» ۱۴۲ ابو الفتوح نوشته است حسن بصری و زجّاج و ازهری گفتند: معنی آن است که خدع میکنید پیغمبر خدای را، خدای تعالی خداع رسول را خداع خود خواند، چنان که گفت: «یُؤذُونَ اللّه» و آنچه صورت خداع دارد از خدای تعالی بایشان آن است که ایشانرا فرو گذاشته است که حیات و قدرت و نعمت میدهد، و رسول را علیه السّلام فرموده است تا احکام مسلمانان بر ایشان میرانند با آنکه میداند ایشان کافرند و امّا خداع ایشان در قیامت آن بود که ایشان را فرو گذارد تا در پی مؤمنان میروند و عقبه‌های قیامت میبرند تا آنکه بدر بهشت رسند، چون که خواهند در بهشت شوند ربانیان در ایشان رسند و ایشان را با دوزخ برند. -قرآن-۱۵-۵۶-قرآن-۲۴۵-۲۶۴ «قامُوا کُسالی» کشّاف زمخشری: با ضمّ و صدای جلو کاف قرائت شده است و با فتح و صدای بالا هم خوانده‌اند و با هر دو قرائت جمع «کسلان» است مثل «سکران و سکاری». -قرآن-۱-۱۷ ابو الفتوح نوشته است: از عبد الکریم بن عوجا حکایت کرده‌اند که کسی او را دید که نماز نیکو میگیرد، او را گفت: اینکه مباین طریقت تو است گفت عادت شهر است و ریاضت تن و حمایت اهل و ولد. [صفحه ۱۴۱] «لا یَذکُرُونَ اللّهَ إلّا قَلِیلًا» ۱۴۲ ابو الفتوح: جبّائی گفته است: یعنی فقط از نماز تکبیره الإحرام را بلند میگویند که مردم گمان کنند مشغول نماز هستند، قتاده گفته است: هرچه مقبول نباشد اندک است، و هرچه خدا قبول کند آن بسیار بود، پس مقصود آن است که منافقین ذکر قابل قبول ندارند. -قرآن-۱-۴۰ فخر: یعنی وقتی با دیگران هستند نماز میخوانند، و گر نه، با نماز کاری ندارند. کشّاف: یعنی فقطّ در نظر مردم بیاد خدا و نماز هستند و بس، و یا مقصود آن است که بیاد خدا نیستند مگر اندک، چنانکه بیشتر متظاهرین به- اسلام چنین هستند که چند شب و روز انسان با آنها همراه میشود و هیچ نام خدا از آنها نمیشنود، لیکن صحبت دنیا تمام وقت آنها را گرفته است که دمی غافل از آن نیستند، و ممکن است کلمه‌ی «قلیلا» بمعنی نبود باشد، یعنی هیچ یاد خدا نمیکنند. «مُذَبذَبِینَ بَینَ ذلِک» ۱۴۳ پیغمبر [ص] فرمود: داستان منافق داستان گوسفندی است که از گله‌ی خدا جدا شده است بهر دسته گوسفند میرسد خود را بآن نزدیک میکند، باز از آنها جدا میشود و بطرف دسته‌ی دیگر میرود. -قرآن-۱-۳۰ فخر: إبن عبّاس «مذبذبین» با کسر ذال قرائت کرده است، و در مصحف عبد اللّه مسعود «متذبذبین» بزیادتی تاء بوده است، و از ابو جعفر نقل شده است که با دال مهمله «بی‌نقطه» قرائت کرده است و از ماده‌ی دبّه گرفته است بمعنی طریقه، و مقصود اینکه خواهد بود که منافق میان طریقه‌های مختلف در حرکت است، و کلمات «بَینَ ذلِک» بمعنی میانه‌ی کفر و ایمان و یا مؤمنین و کافرین است قتاده گفته است: یعنی نه مؤمن با اخلاص هستند، نه کافر آشکارا. شعر -قرآن-۳۵۸-۳۷۳ ای که داری نفاق اندر دل || خار بادت خلیده اندر حلق هر که سازد نفاق پیشه‌ی خویش || خار گردد بنزد خالق و خلق «لا تَتَّخِذُوا الکافِرِینَ أَولِیاءَ» ۱۴۴ فخر: چون در آیات پیش منافقین مذمّت -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۱۴۲] شده‌اند، در اینکه آیه بمؤمنین سفارش شده است که مانند منافقین نباشند و با کافران دوست نشوند، و علّت نزول آیه اینکه بود که انصار، در بنی قریظه، دوست و هم‌سوگند و همشیر داشتند، از پیغمبر [ص] پرسیدند، در روابط خود با آنها چه کنیم! فرمود: با مهاجرین دوستی کنید، و اینکه آیه نازل شد. قفّال گفته است: اینکه آیه برای جلوگیری مؤمنین است از دوستی با منافقین، یعنی بعد از آنکه اخلاق منافقین را دانستید، پس روا نیست که با آنها دوستی کنید. «أ تُرِیدُونَ أن تَجعَلُوا لِلّهِ عَلَیکُم سُلطاناً مُبِیناً» مجمع: اینکه میفهماند تا کسی شایسته و محکوم بعذاب نباشد خدا عذابش نکند. و حسن بصری گفته است: -قرآن-۱-۶۸ یعنی مگر میخواهید بکفر و دروغ دانستن دین راه آزار خود برای خدا باز کنید. «فِی الدَّرکِ الأَسفَلِ» ۱۴۵ فخر: لیث گفته است: «الدَّرک» گودتر نقطه‌ی هر جای گودی است، پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقصود از «درک اسفل» آخرین گودی جهنّم است، ضحاک گفته است: درجات مراتب بالای یکدیگر است، و درکات مراتب زیر یکدیگر هستند، و حمزه و عاصم و کسائی «درک» بسکون راء خوانده‌اند، و دیگران با فتح آن قرائت کرده‌اند، و زجّاج گفته است: اینکه دو لغت است، مثل شمع و شمع. و چون منافقین مسلمانان را استهزاء میکردند، و باسرارشان مطّلع میشدند، و آنگاه کافران را خبردار میکردند، عذاب و گرفتاری آنها در درک اسفل معیّن شده است «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصلَحُوا، وَ اعتَصَمُوا بِاللّهِ وَ أَخلَصُوا دِینَهُم لِلّهِ» ۱۴۶ ملا سلطان علی گنابادی در بیان السعادة: اینکه جملات را چنین معنی کرده است یعنی بجز آن مردم که از نفاق توبه کنند و کارهای زشت گذشته‌ی خود را بوسیله‌ی یاری مقام نبوّت یا مظهر او، اصلاح کنند، و بمظهر خداوند، و شیخ ارشاد که علیّ علیه السّلام است متمسّک شوند، و در دین خداوند که ولایت است باخلاص قدم بردارند که نااهل را در آن شریک نکنند، و بغرض فاسد ادّعای ولایت ننمایند. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۵۶-۶۷-قرآن-۵۸۲-۶۷۷ تأویلات کاشانی: اینکه جملات را چنین معنی کرده است: آنها که از بقیّه‌ی نور و استعداد تکامل خود استفاده کرده و کومک توفیق خداوندی را پذیرفته‌اند [صفحه ۱۴۳] و بوسیله‌ی شکستن صفات نفسانی و برداشتن پرده‌های هوی و هوس، آن اندازه از استعداد تلف شده را جبران کرده و در توجّه بحقّ ریسمان اراده و عزم قوی را محکم گرفته‌اند، و از پلیدیهای موانع سلوک إلی الحقّ و خباثات شرک مخفی که توقّع و انتظار از غیر حقّ است، دین خود را خالص کرده‌اند، پس با اینکه اندازه کوشش، جزء مؤمنین واصل بدرجه‌ی یقین هستند که اجر عظیم دارند، و از مشاهده تجلّی صفات حقّ و وصول بجنّت افعال بهره‌مند هستند. «شاکِراً عَلِیماً» ۱۴۷ مجمع: ۱- یعنی پاداش شکر میدهد. ۲- بکار اندک نیز پاداش میدهد. ۳- حسن بصری گفته است: یعنی سپاسگزار بندگی مردم است با اینکه از آن بینیاز است. -قرآن-۱-۱۹ سخن ما: جمله‌های «أ تُرِیدُونَ أن تَجعَلُوا لِلّهِ تا آخر»، همانطور که از مفسّرین نقل کردیم در حدیث هم نقل شده است که مقصود از سلطان دلیل و برهان است، و شاید اینکه جمله اشاره باشد باین مطلب که بموجب آفرینش خداوند، در رها کردن همکیش و همفکر و دوستی با ناجنس اثری است که آدمیرا مغلوب میکند و از مصلحت و خیر بشریت دور مینماید، و صلحا و مؤمنین که موجوداتی هستند بر طبق مصلحت و خیر آفرینش رفتار میکنند، غالب و چیره هستند و دارای سلطنت و بر اینکه مردم کافر دوست مسلّط میباشند. -قرآن-۲۰-۵۸ ۲- آیت آخر «ما یَفعَلُ اللّهُ بِعَذابِکُم» شاید برای توجّه باین حقیقت باشد که: تمام پدیده‌ها و اعمال و افعال هر یک بموجب علّت آن است، و باز آن خود وسیله‌ی پدیده‌ی دیگری است، پس نتیجه‌ی شکر و ایمان توفیق و بهره‌ی معنوی و سعادت در عالم دیگر است نه عذاب و گرفتاری، و معنی اینکه جمله‌ی «ما یَفعَلُ اللّهُ» با ملاحظه‌ی جمله‌ی آخر «وَ کانَ اللّهُ شاکِراً عَلِیماً» شاید اینکه باشد با آن که خداوند و آن قدرت بی‌انتها سپاس است و دانش، و هیچ چیز را از نتیجه و دنباله آن جدا نمیدارد پس نتیجه‌ی ایمان و شکر وابستگی بعلم و شکر خدا است. -قرآن-۱۴-۴۸-قرآن-۳۳۸-۳۵۹-قرآن-۳۸۷-۴۲۲ [صفحه ۱۴۴] جزء ششم

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۴۸ تا ۱۴۹]

لا یُحِبُّ اللّهُ الجَهرَ بِالسُّوءِ مِنَ القَولِ إِلّا مَن ظُلِمَ وَ کانَ اللّهُ سَمِیعاً عَلِیماً [۱۴۸] إِن تُبدُوا خَیراً أَو تُخفُوهُ أَو تَعفُوا عَن سُوءٍ فَإِنَّ اللّهَ کانَ عَفُوًّا قَدِیراً [۱۴۹] -قرآن-۱-۲۱۷ معنی لغات: جهر- آشکار کردن کاری، آواز بلند کردن بمطلبی، سوء- بدی آفت، شرّ، فساد. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: مجاهد گفت: مردی در مدینه کسی را مهمان کرد، و از او بشایستگی پذیرائی نکرد، اینکه آیه در حقّ او نازل شد، و اجازه داده شد که اینکه بدرفتاری را نقل کند. ترجمه ۱۴۸: خدا دوست ندارد سخن بد بآشکار گفتن مگر ستمدیده از ستمکار چه پیوسته خدا شنوا است و بینا [که گفتار بد را شنود و سزا دهد.] ۱۴۹ چه اگر کار نیک بآشکار یا نهان کنید و یا از بد کسی درگذرید همانا او ز ازل با گذشت و توانا بود. سخن مفسّرین: «لا یُحِبُّ اللّهُ الجَهرَ بِالسُّوءِ» ۱۴۸- تا آخر طبری: بیشتر قاریها با ضمّ ظا «ظلم» خوانده‌اند، و بعضی با فتح ظاء «ظلم» خوانده‌اند. از إبن عبّاس روایت شده است: معنی آیه اینکه است:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدا دوست ندارد کسی را که نفرین مردم کند، مگر ستمدیده بر ستمکار خود، مجاهد گفته است: مقصود آن کس است که وارد بر کسی میشود و از او پذیرائی نمیکند، او از نزد صاحب خانه خارج میشود و اینکه کار بد او را نقل میکند، و یا مهمانی که اسباب و آسایش او را نگاه ندارند و از خانه بیرون بگذارند، او حقّ دارد آشکارا از صاحب خانه بدگوئی کند. إبن- زید گفته است: اینکه آیه دنبال آیت پیش گفته شده است که توصیف منافقین است و جمله‌ی «من ظلم» را با فتح ظاء قرائت کرده است و نتیجه‌ی معنی چنین میشود: -قرآن-۱۵-۵۵ خداوند دوست ندارد باین منافقین که اوصاف و سرنوشت‌شان را نقل کردیم کسی آشکارا بد بگوید که تو منافقی و چنین و چنان هستی، مگر نسبت بآن کس که برخود [صفحه ۱۴۵] ستم کرده است و دوباره بمنافقین پیوسته است که جایز است آشکارا باو بد بگویند. ابو الفتوح: فرّاء گفته است: یعنی جایز نیست بدگوئی مگر نفرین بر ظالم یا نقل ستم ستمگر. سدّی گفته است: مقصود آن کس است که انتقام بکشد از ظالم و دل خود را آرام کند و تشفّی نماید: و از حضرت باقر علیه السّلام اینکه معنی روایت شده است، و نظیر اینکه معنی در آیات دیگر هست مثل «وَ انتَصَرُوا مِن بَعدِ ما ظُلِمُوا» و عدّه‌ای آیات دیگر، و روایت شده است که پیغمبر دید کسی بدیگری بد میگوید، و آن کس بجواب او میگوید «حسبی اللّه حسبی اللّه» یعنی اینکه کار تو را خدا تلافی کند، آن حضرت فرمود: اوّل از خود اظهار حیات بکن، و حرف حساب خود را بگو، اگر عاجز شدی، بگو «حسبی اللّه». و امیر المؤمنین علیّ[ع] فرمود «ردّ الحجر من حیث اتاک فانّ الشّرّ لا یدفعه الّا الشّرّ» یعنی اگر سنگی بتو آمد از همان راه آنرا برگردان چون جلوگیری از شرّ باین است که آنرا بجای خودش برگردانی. و عنصری شاعر گفته است: -قرآن-۳۳۱-۳۶۹ و بهری بردباری نزد نادانی بود خاری || و اندر بد، بود رستن، چو نرهاند نکوکاری متوکّل بابو العیناء گفت: تا کی مردم را هم مدح میکنی و هم بد می‌گوئی! گفت: تا هر وقت آنها با من بد و خوب میکنند، نه‌بینی خدا از بنده که راضی است میگوید: «نِعمَ العَبدُ إِنَّهُ أَوّاب» و آنرا که عملش ناپسند است توصیف کرده است: «هَمّازٍ. مَشّاءٍ بِنَمِیمٍ مَنّاعٍ لِلخَیرِ مُعتَدٍ أَثِیمٍ». و بقرائت آن که جمله‌ی «من ظلم» را بفتح ظاء خوانده است معنی چنین میشود: بکسی بد نباید گفت مگر بستمکار. -قرآن-۱۰۸-۱۴۲-قرآن-۱۹۴-۲۵۸ بلخی گفته است: ضحّاک بن مزاحم معتقد بوده است که جملات آیات مقدّم و مؤخّر شده‌اند و دنباله‌ی آیات جلو است باین طور «ما فعل اللّه بعذابکم ان شکرتم و آمنتم الّا من ظلم فانّ اللّه یعذّبه» یعنی چه کار دارد خدا که شما را عذاب کند اگر شاکر و مؤمن باشید، لکن آن کس که ظلم کند خدا او را عذاب میکند، و هم ابو القاسم بلخی گفته است: ممکن است کلمه‌ی «إلّا» بمعنی «واو» باشد و اینطور [صفحه ۱۴۶] معنی شود: خدا سخن زشت را دوست ندارد و هم آن کس را که ستمگر است، قطرب گفته است: میشود جمله‌ی «مَن ظُلِمَ» بمعنی «من اکره» باشد، یعنی خدا دوست ندارد سخن بد را مگر آن را که مجبور کنند ببد گفتن. -قرآن-۱۱۷-۱۳۱ مجمع: حسن بصری و سدّی گفته‌اند: یعنی خدا دوست ندارد کسی را که برای انتقام حریف خود را دشنام دهد، مگر شخص مظلوم که بآن اندازه که در دین اجازه داده شده است از ستمگر بخود، انتقام بگیرند، از امام باقر [ع] هم اینکه معنی روایت شده است. حسن بصریّ گفته است: جایز است بآنکه کسی را بزهکار بخواند، بمانند سخن خودش او را جواب بگویند. و از حضرت صادق [ع] روایت شده است: مقصود از اینکه آیه اینکه است که اگر کسی مهمان شد و از او پذیرائی نکردند، جایز است کار بد میزبان را نقل کند. فخر: ممکن است اتّصال اینکه آیه بآیات جلو اینطور باشد که چون در آنها زشتیهای منافقین مفصّل گفته شده است، اینکه آیه بمنزله‌ی عذر و استثنای از گذشته است که اگرچه نقل زشتیها بد است لکن آن که بحیله‌گری و آزار مردم میکوشد، جایز است کار و گفتار او را معرّفی کنند و بمردم نشان بدهند. روح البیان: نقل کرده‌اند: مردی بجائی وارد شد که باو غذا ندادند، او از آنها گله کرد و دیگران ملامتش کردند که چرا چنین میگوئی! اینکه آیه در اینکه گفتگو نازل شد. و معنی آیه اینکه است: بدان که خدا دوست ندارد اظهار کار های قبیح مردم را مگر عمل ستمکاری که زیانش بمردم زیاد باشد و از اینکه جهت پیغمبر [ص] فرمود: کارهای زشت فاسق را بگوئید تا مردم از او بپرهیزند و در آثار پیشینیان است غیبت سه دسته مردم جایز است: اوّل امام ستمکار، دوّم فاسقی که فسق خود را آشکار میکند، سوّم آنکه بدعت و آئین بر خلاف دین از خود اظهار مینماید و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم را بدان دعوت میکند، اینکه است که بیشتر کارهای بد بوسیله‌ی زبان است که کوچک است و کارهای بزرگ میکند. [صفحه ۱۴۷] مثنوی گفته است: اینکه زبان چون سنگ و فم«۱۵» -فرمت-۳۰-۳۲ سنگ و آهن را مزن بر هم گزاف || گه ز روی نقل و گه از روی لاف زان که تاریک است و هر سو پنبه‌زار || در میان پنبه چون باشد شرار عالمی را یک سخن ویران کند|| روبهان مرده را شیران کند و در آیه اشاره است که آشکار بد گفتن عوام مردم نزد خداوند محبوب نیست و حدیث نفس و در دل بدخواهی برای خواص و بندگان برگزیده‌ی حقّ در نزد خدا مبغوض است، و خطرات بد دل نسبت بمردم از آن کسان که ابدال هستند و بندگان خاصّ الخاصّ، در پیشگاه خدا ناپسند است مگر آن کس که مظلوم معاصی و خواسته‌های بشری شده است، و گرفتاری هوی و هوس او را بیچاره کرده است. و نمیتواند از بدگوئی مردم یا اندیشه‌ی بدیهای دیگران خودداری کند و نیز در آیه اشاره‌ای دیگر است که خدا دوست ندارد آشکار گفتن بدی، یعنی فاش کردن اسرار ربوبی و رازهای مواهب خداوندی، مگر کسی که مظلوم احوال است و گرفتار نشاط شراب جمال ذو الجلال ناچار بزبان جاودانی نه باین عضله فانی میگوید: انا الحقّ سبحانی ما اعظم شأنی. تفسیر بیان السّعاده: توضیح معنی آیه که شامل همه‌ی قیود باشد چنین خواهد بود. خدا دوست ندارد آنچه بد باشد، بزبان آشکار گفته شود، پس آنچه بد است و بزبان مربوط نیست، یا آنچه بزبان گفته شود نه آشکارا بلکه آرام و مخفی باشد، و یا بزبان و آشکار باشد لیکن بد نباشد، هیچکدام از اینکه سه [صفحه ۱۴۸] فرض بآیه مربوط نیست، و حکم آنرا از دیگر آیات و روایات باید فهمید. تفسیر نفحهٔ الرّحمان نهاوندی: یعنی هر گفتار بد مبغوض خداوند است خواه دشنام باشد یا غیبت یا تهمت یا سرزنش، مگر از شخص مظلوم. تفسیر منظوم صفی علیشاه: حقّ ندارد دوست بر وجه عیان || جز بظلمی سوء گفتار از کسان کرده باشد گر کسی بر کس ستم || شاید او را گر گشاید لب بذمّ تا که خلق از حال او آگه شوند || حامی مظلوم از هر ره شوند ور که غیبت بی‌سبب باشد بد است || جرم بی‌لذت بسی پست ورد است غیبت خلق از نشان غفلت است || جز بعیب ظالمان کان رخصت است تا نباشد از خدا غافل کسی || غیبت کس کی کند در مجلسی همچنین بر یاد کرد عیب خلق || باشد از زشتی خلق و خبث دلق «إِن تُبدُوا خَیراً تا آخر آیه» ۱۴۹ مفسّرین گفته‌اند: یعنی اگر با مردم بزبان ملایم سخن بگوئید و بدی کسی را آشکار نکنید و یا درگذرید از بدکاران، و نیز معنی کرده‌اند: اگر کار خیر انجام دهید و یا آهنگ آن کنید. و جمله‌ی آخر «کانَ عَفُوًّا قَدِیراً» اشاره است و تنبیه مردم به اینکه که خدا با قدرت بر انتقام عفو می- کند، پس شما هم اگر عفو کنید و درگذرید بهتر است که بدی کس آشکار کردن. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۲۶۰-۲۸۵ تفسیر المیزان: جمله‌ی «إِلّا مَن ظُلِم» قرینه است بر اینکه ستمدیده میتواند بدکاری ستمگر خود را آشکارا بگوید، ولی چیزهای دیگر که مربوط بستم او نیست و یا تهمت است که او از آنها بدور است، جایز نیست، چون در آیه فقطّ فاش کردن ستم ستمکار مجاز شده است، ولی برای جواز غیر از آن، دلیلی در دست نداریم. - قرآن-۲۴-۴۴ در تفسیر عیّاشیّ از امام صادق علیه السّلام روایت شده است «الجهر بالسّوء من القول» یعنی توصیف و معرفی کسی بآنچه در او هست. عبده: نظیر آنچه از المیزان نقل کردیم معنی کرده است، و شاید گفته‌ی [صفحه ۱۴۹] المیزان استفاده از تفسیر عبده باشد. سخن ما: ۱- قید جمله بکلمه‌ی «جهر» برای آن است که در دل گذشتن و اندیشیدن بد اختیاری نیست، تا موجب بغض خدا باشد، پس آشکار کردن بد نزد خدا مبغوض است، و کلمات «بِالسُّوءِ مِنَ القَولِ» عامّ و فراگیر همه‌ی سخن- های زشت و بد است، و دوست نداشتن خدا، یعنی بر خلاف آنچه خداوند آدمی را آفریده و بدان سرشته است، و نتیجه‌ی معنی جمله چنین میشود: بلند و آشکار سخن بد گفتن، بر خلاف مصلحت و قانون آفرینش و پرورش بشر است، پس هر سخن که در دین و اجتماع و نظر مردم بد باشد، گفتن آن بر خلاف مصلحت بشر و رضای خدا است و ناسازگار با حقیقت انسانیت، مانند غیبت، تهمت، سخن چینی، دروغ، دشنام، هزل و خوش طبعی از اندازه برون، کلمات و الفاظ رکیک و زشت، در تفسیر عبده است: شنیدن کلام زشت در روحیّه نیکمردان مجرب هم مؤثّر است و منحصر ببچه‌ها و عوام مردم نیست، و همانطور که زیاد دیدن و تکرار کردن بد در اخلاق مردم اثر دارد مکرر شنیدن آن هم مؤثّر است، و کمتر اثر آن بواسطه‌ی تکرار و زیاد گفتن و شنیدن زوال قبح آنست که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سخنی مرسوم میشمارندش. و برای همین است که علمای تعلیم و تربیت در کتابهای خود احتراز دارند از نوشتن کلمات زشت و آنچه گفتنش ناپسند است، و در کتابهای لغت خود نام اعضای تناسل را هم نمینویسند، برای جلوگیری از تحریک نامناسب. - قرآن-۱۹۳-۲۲۰ ۲- در برابر اینکه گفته شده است: بدی را آشکار کردن ناپسند خدا است در آیت بعد خوبیها را معرّفی کرده است که خواه عملی آشکار انجام شود یا مخفی و یا نیکی، بواسطه‌ی خودداری از مجازات بدکار باشد، در هر صورت بخیر و صلاح بشر است، چون خداوند هم از بدیهای آنها درمیگذرد تا بدی آشکار نشود، پس آنهائی که همیشه در محافل و مجالس خود را ببد گفتن دیگران یا شمردن بدیهای مردم برای تفریح و برگزار کردن وقت و یا بمنظور خود نمائی [صفحه ۱۵۰] و هنر، یا از خودپرستی و حسد، و یا برای انتقام و کینه توزی بدون استحقاق همه‌ی اینکه کارها و گفته‌ها در پیشگاه حقّ و حقیقت ناپسند است و بر خلاف سعادت ولی افسوس که کمتر مجلس و انجمنی است که از مردم دانا و بینا فراهم شود و گفتار سوء در آن نباشد.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۵۰ تا ۱۵۲]

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ يُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا بَينَ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعضٍ وَ نَكْفُرُ بِبَعضٍ وَ يُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَينَ ذلِكَ سَبِيلًا [۱۵۰] أُولئِكَ هُمُ الكافِرُونَ حَقًّا وَ أَعتَدنا لِلكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً [۱۵۱] وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَم يُفَرِّقُوا بَينَ أَحَدٍ مِنهُم أُولئِكَ سَوفَ يُؤتِيهِم أُجُورَهُم وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً [۱۵۲] -قرآن-۱-۴۷۹ معنی لغات: یتّخذوا- یعنی میگیرند، قرار میدهند، انتخاب و معیّن میکنند. اعتدنا- آماده و مهیّا کردیم. ترجمه ۱۵۰: آنها که بخدا و پیغمبران او ایمان ندارند و خواهند میان او و پیامبرانش جدائی آورند [و رخنه در دین کنند] و گویند: دسته‌ای از آنان را باور داریم و دیگری نپذیریم تا راهی میانین برای خود بیابند [که نه مسلمان و نه کافر باشند] ۱۵۱ کافر بدرستی همینگونه مردمند و ما برای کافران آزاری بخواری فراهم کرده‌ایم ۱۵۲. و آنها که بخدا و پیغمبران گرویدند و آنها را ز هم جدا نمی- دانند روزی شود که مزدشان رسد چه خداوند آمرزنده است و مهربان. سخن مفسّرین: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ» ۱۵۰ تنویر المقباس: یعنی کعب بن اشرف و یاران او که کافر بودند. -قرآن-۱۵-۴۶ «يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعضٍ» ۱۵۰ مفسّرین نوشته‌اند: اینکه جمله برای توضیح جمله‌ی اول است «يُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا» یعنی جدائی میان خدا و پیغمبرانش همین -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱۰۴-۱۳۴ [صفحه ۱۵۱] است که خود میگویند: ما بعضی را قبول داریم و بعضی را نمیپذیریم. «بَينَ ذلِكَ سَبِيلًا» ۱۵۰ تفسیر أبی السّعود: یعنی میان کفر و ایمان می‌خواهند راه بیابند و طی کنند، با اینکه بطور یقین میان کفر و ایمان واسطه نیست، چون که حقّ مختلف و جور بجور نمیشود، چنان که در آیت دیگر گفته شده است:از به «فَما ذا بَعدَ الحَقِّ إِلَّا الضَّلالُ». -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۲۵۲-۳۰۲ «الكافِرُونَ حَقًّا» ۱۵۱ مفسّرین نوشته‌اند: اینکه کلمات برای تثبیت کفر آنها است تا گمان نرود که ادّعای ایمان ببعض سودی دارد و از دسته‌ی کافران جدا خواهند بود. -قرآن-۱-۲۲ «وَ أَعتَدنا لِلكافِرِينَ تا آخر» ۱۵۱ عبده: اینکه حکم و مجازات سخت از آن جهت است که اگر کسی معتقد بخدا شد و معتقد بوحی و نبوت نبود، ایمان او درست نیست و معرفت بصفات حقّ ندارد، و نمیتواند تشخیص دهد بچه وسیله خود را پاک و آماده کند برای رسیدن بکرامت و سعادتی که خدا برای بشر معین کرده است، و برای همین است که می‌بینیم مردم غیر مؤمن به پیغمبران اشخاصی مادی هستند و فکر و همّشان خواسته‌های نفسانی است و وسایل ارضای شهوات و آن کس که علم و تربیتش بیشتر است فقط مواظب است از آنچه بنام شرف و اعتبار در محیط زندگی و شخصیّت خودش رسم است و یا عیب است تخلف نکند، و ممکن است در نهان از آن احتراز نکند، و فقط مواظب تظاهر بآن باشد، و آنها که بنام پیروی از موسی و عیسی ادعای دین میکنند فقط از جهت تعصّب است و حفظ آثار گذشته و سیاست ملّی، و گر نه ایمان بپیغمبران مشروط است بفهم معنی نبوّت و صفات نبی و وظایف او و هدف از پیدایش آنها و تأثیر سخن و نتیجه‌ی رهبری- شان، و اگر کسی بدرستی اینکه مطالب را بیندیشد نمیشود منکر نبوت محمّد و مقرّ بپیغمبری موسی و عیسی باشد، چون صفات پیغمبری در آن حضرت نمودارتر بود و رهبری او روشنتر و استدلال او مؤثّرتر و دلنشین‌تر بود و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راه تردید و شک در مقام او ضعیفتر و نسبت بگذشتگان کمتر بود، زیرا موسی در محیط سلطنت و علم -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۱۵۲] و تمدن مصر پیدا شد، و عیسی در میان ملتی موحد و عالم و حکیم ظاهر شد که کتب علم و دانش آنها باطراف منتشر شده بود، پس راه شک و تردید در مقام پیغمبری و وحی و الهام بآنها بیشتر بود، زیرا راه احتمال استفاده‌ی آنها از علم و دانش محیط و وطن خودشان قوی‌تر و مناسبتر بود، ولی پیغمبر اسلام خود بیسواد بود و از میان ملّتی وحشی و بیسواد پیدا شد و با خود کتابی آورد و قانونی که بطور یقین و با سند منظّم از زمان خودش و آن روز که اول قسمت آن را نمودار کرد متّصل و مرتب بوده است و هیچ رخنه و نقصی بآن نرسیده است و تا کنون هم باقی است، با اینکه اعتبار و صحّت کتاب موسی و عیسی قابل مقایسه با قرآن نیست، و مقام خداوندی که پادشاه قسطنطین و جانشینان او برای عیسی معیّن کرده‌اند همان بت‌پرستی مرسوم در هند و چین و اروپا بود که بنام عیسای مسیح آنرا نمودار کرد و دین مقدّس مسیح نامیدند، چنانکه مردمان روشن و دور از تعصّب فهمیده‌اند و زشتی آنرا تصدیق کرده‌اند. «وَ الَّذِینَ آمَنُوا» ۱۵۲ تنویر المقباس: مقصود عبد اللّه بن سلام و یاران او است. -قرآن-۱-۲۴ «یُؤْتِیهِم أُجُورَهُم» ۱۵۲ مجمع: حفص «یؤتیهم» با یاء و دیگر قاریها «نؤتیهم» با نون قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۵ عبده: در آیت جلو کافرین توصیف شده‌اند بکلمه‌ی «حَقًّا» و در اینکه آیه بمؤمنین فقطّ وعده‌ی پاداش داده شده است و ایمان آنها توصیف بحق نشده است، برای اینکه که معلوم باشد کمال و ایمان بحقّ و درستی شرایطی دارد که در جای دیگر گفته شده است «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللّهُ تا آخر» ولی آنها که میخواهند دینی درست کنند و بعضی پیغمبران را منکر شوند کافر کامل و حقیقی هستند. -قرآن-۵۳-۶۱-قرآن-۲۸۶-۳۴۰ «وَ لَم یُفَرِّقُوا بَینَ أَحَدٍ مِنهُم» ۱۵۲ مناسب اینکه جمله شعر مثنوی است در دفتر اوّل حکایت و زیر و پایان کار او که خود را کشت و همین است سخن ما در -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۱۵۳] اینکه آیات. چون خدا اندر نیاید در عیان || نایب حقند اینکه پیغمبران نی غلط گفتم که نایب یا منوب || گرد و پنداری قبیح آید نه خوب چون بصورت بنگری چشمت دواست || تو بنورش در نگر کان یکتو است نور هر دو چشم نتوان فرق کرد || چون که در نورش نظر انداخت مرد ده چراغ ار حاضر آری در مکان|| هر یکی باشد بصورت غیر آن اطلب المعنی من الفرقان و قل || لا- نفّرق بین آحاد الرّسل در معانی قسمت و اعداد نیست || در معانی تجزیه و افراد نیست اتّحاد یار با یاران خوش است || پای معنی گیر صورت سرکش است

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۵۳ تا ۱۵۹]

یَسئَلُکَ أَهلُ الکِتابِ أَن تُنَزِّلَ عَلَیهِم کِتاباً مِنَ السَّماءِ فَقَد سَأَلُوا مُوسی أَکبَرَ مِن ذلِکَ فَقالُوا أَرِنَا اللّهَ جَهرَةً فَأَخَذَتهُمُ الصّاعِقَةُ بِظُلمِهِم ثُمَّ اتَّخَذُوا العِجلَ مِن بَعدِ ما جاءَتهُمُ البَیِّناتُ فَعَفَونا عَن ذلِکَ وَ آتَینا مُوسی سُلطاناً مُبِیناً [۱۵۳] وَ رَفَعنا فَوقَهُمُ الطُّورَ بِمِیثاقِهِم وَ قُلنا لَهُمُ ادخُلُوا الباب سُجَّداً وَ قُلنا لَهُم لا تَعدُوا فِی السَّبتِ وَ أَخَذنا مِنهُم مِیثاقاً غَلِیظاً [۱۵۴] فَبِما نَقضِهِم مِیثاقَهُم وَ کُفرِهِم بِآیاتِ اللّهِ وَ قَتلِهِمُ الأَنبِیاءَ بِغَیرِ حَقٍّ وَ قَولِهِم قُلُوبُنا غُلفٌ بَل طَبَعَ اللّهُ عَلَیها بِکُفرِهِم فَلا یُؤمِنُونَ إِلّا قَلِیلاً [۱۵۵] وَ بِکُفرِهِم وَ قَولِهِم عَلی مَریَمَ بُهتاناً عَظِیماً [۱۵۶] وَ قَولِهِم إِنّا قَتَلنَا المَسِیحَ عِیسَی ابنَ مَریَمَ رَسُولَ اللّهِ وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لکِن شُبِّهَ لَهُم وَ إِنَّ الَّذِینَ اختَلَفُوا فِیهِ لَفِی شَکٍّ مِنهُ ما لَهُم بِهِ مِن عِلمٍ إِلّا اتِّباعَ الظَّنِّ وَ ما قَتَلُوهُ یَقِیناً [۱۵۷] -قرآن-۱-۱۰۵۳ بَل رَفَعَهُ اللّهُ إِلَیهِ وَ کانَ اللّهُ عَزِیزاً حَکِیماً [۱۵۸] وَ إِن مِن أَهلِ الکِتابِ إِلّا لَیُؤمِنَنَّ بِهِ قَبلَ مَوتِهِ وَ یَومَ القِیامَةِ یَکُونُ عَلَیهِم شَهِیداً [۱۵۹] -قرآن-۱-۱۹۹ [صفحه ۱۵۴] معنی لغات: ارنا- از مصدر ارائه، بمعنی نمایش و نشان دادن، جهرة- آشکار کردن، صدا بلند کردن، چیزیرا بی‌پرده و حجاب دیدن. الصّاعقة- آتش آسمانی با صدا و برق و رعد، مرگ، عذاب مهلک، آواز شدید و صیحه‌ی مرگ. عجل- بچه‌ی گاو. تعدوا- از مصدر عدو و عدوان و عدوان، بمعنی دویدن و جهیدن، از کاری منصرف کردن، از اندازه تجاوز کردن، ستم کردن. غلف- جمع غلاف بمعنی وسیله‌ی نگهداری که در داخل آن جای دهند و مثل غلاف شمشیر و جلد کتاب را گویند. طبع- چیزیرا بصورتی درآورد، مهر کرد، خاتم برنهاد، سکّه زد، خدا چیزیرا آفرید، دل آدمی را از فهم و علم پوشاند که نتوانست چیزی بفهمد. صلبوه- از مصدر صلب بر وزن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فعل بفتح فاء و سکون عین بمعنی بدار آویختن، گوشت را کباب کردن، استخوان نرم کردن. و از مصدر صلابۀ بفتح صاد بمعنی درشتی و خشونت، بخل و مضایقه در مال. جهت نزول: اسباب النّزول السیوطی: عدّه‌ای یهودی نزد پیغمبر آمدند و عرض کردند: موسی از جانب خدا برای ما الواح آورد، تو هم الواحی بیاور تا گفته‌های تو را بپذیریم، آیت ۱۵۳ «یَسئَلُکَ أَهلُ الکِتابِ» برای جواب آنها نازل شد. چون اینکه آیه را شنیدند، یکی‌شان از جا بلند شد و گفت: خدا نه بر تو و نه بعیسی و نه بموسی و نه بدیگری چیزی فرستاده است، در جواب او اینکه آیه نازل شد «وَ ما قَدَرُوا اللّه حَقَّ قَدرِهِ». -قرآن-۱۹۶-۲۲۵-قرآن-۴۴۱-۴۸۱ ترجمه: [ای محمّد اگر] ۱۵۳ اینکه تورات خوانده‌ها از تو میخواهند نامه‌ای نبشته ز آسمان برای‌شان فرود آری پس همانا پیش از اینکه ز موسی بزرگتر از اینکه خواستند [صفحه ۱۵۵] و گفتند: خدا را بآشکارا بما بنما. پس بسزای ستم ایشان [که اینکه خواسته‌شان ستمی بر خودشان بود] برقی ز آسمان گرفت‌شان و پس از رسیدن اینکه نشانه‌های نمودار گوساله را خدای خود گرفتند و ما از اینکه کار ایشان درگذشتیم و به موسی دلیلهای روشن بر درستی دعوای او دادیم ۱۵۴. و برای انجام پیمان‌شان بفرمانبری کوه طور بر بالای سر آنها بلند کردیم و گفتیم: بزانو درآمده بصورت سجده از در معبد درون شوید و بروز شنبه ستم نکنید [که دست بشکار ماهی دراز کنید] و از آنها پیمان سخت گرفتیم ۱۵۵. پس به پیمان‌شکنی آنها و کافر شدنشان بنشانه‌های حقّ و به ناروا پیامبران کشتن [گرفتار صاعقه و کوه طور شدند] و هم بر اینکه گفتار- شان که دلهای ما پوشیده از خرد بود [و نیازمند بموسی نباشیم] با اینکه خدا بدنبال کفرشان بر آن دلها مهر نهاده که بجز اندکی ز ایشان بمؤمن نمی‌شوند [و نیز شایسته‌ی آزار شدند] برای بیدینی و سخنی بتهمت بزرگ بر مریم گفتن. [باز گرفتاری آنها از اینکه بود که] گفتند : ما مسیح عیسای مریم را کشتیم با اینکه نه او را کشتند و نه بدار آویختند بلکه بر آنان پوشیده ماند و البتّه کسانی که در کار مسیح اختلاف کردند از او دو دل بودند و آگاهی نداشتند بجز بدنبال گمان رفتن و پندار سخنی گفتن«۱۶» که بیقین او را نکشتند.که بیقین او را نکشتند. -پاورقی-۲۵۶-۲۵۸ ۱۵۸ بلکه خدا او را بسوی خود [صفحه ۱۵۶] بالا برد و البته خداوند از ازل برتر بوده است و کار بشایستگی کرده است. ۱۵۹ و کسی از اینکه کتابخوانده‌ها نباشد مگر که پیش از مرگ خود باو بگرود [چه با نگاه جلوگیر زمانی و مکانی نباشد و گذشته و آینده نماند و همه بیکجای نمودار بود] و او بروز رستاخیز گواه بر اندیشه و کار ایشان باشد. سخن مفسّرین: «تُنَزِّلَ عَلَیهِم کِتاباً مِنَ السَّماءِ» ۱۵۳ طبری: سدّی گفته است: یهود بپیغمبر [ص] گفتند: اگر راست میگوئی همان‌طور که موسی نوشته از آسمان آورد تو هم بیاور، اینکه آیه نازل شده إبن جریج گفته است: عده‌ای از یهودی و مسیحی نزد پیغمبر آمدند و گفتند: سخن تو را وقتی میپذیریم که بنام هریک ما نامه‌ای از خدا بیاوری که تو پیغمبر هستی، اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱۵-۶۱ مجمع: قتاده گفته است: یعنی آنها خواستند کتابی مخصوص بخودشان از آسمان بیاید. «وَ آتَینا مُوسی سُلطاناً» ۱۵۳ مجمع: یعنی دادیم بموسی دلائلی که بخوبی بپیغمبری او را ثابت میکرد. ولی «محمّد عبده» سلطنت و قدرت معنی کرده است که مردم را مطیع و فرمانبر موسی کردیم. -قرآن-۱-۲۸ کشف الأسرار نوشته: اینکه سلطان مبین قوّت دل بود و کمال حال، تا طاقت سماع کلام حقّ بیواسطه داشت، موسی را پرسیدند که از کجا دانستی که حقّ است که با تو سخن میگوید! گفت: انوار هیبت و جلال الوهیّت و آثار عزّ و جبروت احدیّت مرا فرا گرفت، دانستم که حقّ است که با من سخن میگوید. «وَ رَفَعنا فَوقَهُمُ الطُّورَ بِمِیثاقِهِم» ۱۵۴ مجمع: یعنی چون پیمان استوار کرده بودند که سخن موسی و تورات او را بپذیرند، و بپیمان خود رفتار نکردند و گوساله پرستیدند، کوه طور را بر سر آنها بداشتیم. ابو مسلم گفته است: یعنی چون پیمان -قرآن-۱-۴۷ [صفحه ۱۵۷] موافقت استوار کردند، ما هم بپاداش آنها کوه طور را برای سایبان بالای سرشان بداشتیم. فخر: اینکه جمله‌ها که یهود را توصیف میکند اگرچه مردم زمان پیغمبر [ص]، و معارضین آن حضرت نیستند، ولی چون پدران آنها بوده‌اند و اولادشان راضی بعمل پدران خود بوده‌اند، اینکه انحراف و لجاجها بیهود زمان پیغمبر نسبت داده شده است، تا معرّفی شوند که چه اندازه مردم نافهم و سرسخت بوده‌اند که با آمدن موسی و آوردن معجزات باز هم گوساله پرست شدند. و جمله‌ی «وَ رَفَعنا فَوقَهُم» تا آخر سه معنی دارد: ۱- بواسطه‌ی اینکه خواستند نقض میثاق کنند، کوه طور را بالا بردیم تا بترسند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیمان شکنی نکنند. ۲- چون سخن موسی و تورات را نپذیرفتند کوه طور را بالای آنها نگاه داشتیم تا بترسند و بر قبول دین موسی پیمان استوار کنند. ۳- چون عهد کرده بودند با اینکه شرط که اگر مخالفت کنند گرفتار شوند و عذاب بینند، و عهد خود شکستند، کوه را بالا بردیم تا بمیثاق رفتار کنند و از پیمانشکنی باز آیند. -قرآن-۴۰۴-۴۲۷ «لا تَعدُوا فِی السَّبتِ» ۱۵۴ مجمع: قاریهای مدینه و نافع «لا تعتدوا» با تکرار تا و تشدید دال خوانده‌اند، و نافع «تعدّوا» با یک تا و فتح عین و تشدید دال خوانده است، و دیگر قاریها با سکون عین و یک تا و تخفیف دال «لا تعدوا» قرائت کرده‌اند: و عموم مفسّرین چنین معنی کرده‌اند: بآنها امر شده بود از حدود معیّن تجاوز نکنند و آهنگ کار ناروا نکنند و روز شنبه ماهی نگیرند یا مشغول کسب و کار نشوند. -قرآن-۱-۲۸ «فَبِما نَقضِهِم مِیثاقَهُم تا آخر آیه» ۱۵۵ مجمع: مفسّرین در معنی اینکه جمله‌ها اختلاف کرده‌اند: بعضی گفته‌اند: وابسته است بجمله‌ی «فَأَخَذَتهُمُ الصّاعِقَةُ» در آیت جلو، یعنی صاعقه آنها را گرفت چون نقض پیمان کردند و پیغمبران را کشتند و گفتند «قُلُوبُنا غُلف» زجّاج گفته است: جمله‌ی «بَل طَبَعَ اللّهُ عَلَیها بِکُفرِهِم» قرینه است که متمّم اینکه جمله ساقط شده است و معنی چنین است: بواسطه‌ی پیمان - قرآن-۱-۳۰-قرآن-۱۵۱-۱۷۹-قرآن-۲۸۱-۲۹۹-قرآن-۳۲۸-۳۷۰ [صفحه ۱۵۸] شکستن و کافر شدن و پیغمبر کشتن و گفتن «قُلُوبُنا غُلف» آنها را ملعون و مستحق عذاب قرار دادیم. -قرآن-۴۳-۶۱ «فَلا یُؤمِنُونَ إِلّا قَلِیلًا» ۱۵۵ عموم مفسّرین نوشته‌اند: اینکه جمله اشاره است بعبد اللّه بن سلام و دوستانش. -قرآن-۱-۳۴ «وَ قَولِهِم إِنّا قَتَلنَا المَسِیحَ عِیسَی ابنَ مَریَمَ رَسُولَ اللّهِ» ۱۵۷ مفسّرین کلمات «رَسُولَ اللّهِ» را دو معنی کرده‌اند: یا نقل گفتار مخالفین است، یعنی آنکه می- گفت رسول خدا هستم ما او را کشتیم. و یا مسیح که پیغمبر خدا بود، آنها ادّعا میکردند که او را کشتیم. -قرآن-۱-۸۱-قرآن-۱۰۲-۱۲۰ «وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لکِن شُبِّهَ لَهُم» ۱۵۷ طبری: وهب بن منبّه گفت: -قرآن-۱-۶۱ حضرت مسیح با هفده نفر از حواریّون در خانه بودند که دشمن دور آنها را گرفت چون وارد خانه شدند، همه‌ی آن عدّه را بشکل عیسی دیدند، گفتند: ما را جادو کرده‌اید، یا عیسی را معرّفی کنید یا همه‌ی شما را میکشیم، آن حضرت فرمود کدام یک از شما آماده است که جان خود را بدهد و برای خود بهشت بخرد! یک نفر قبول کرد و خود را بنام عیسی معرّفی کرد، آنها او را گرفتند و کشتند و مشهور شد که مسیح را کشته‌اند. «إِنَّ الَّذِینَ اختَلَفُوا فِیهِ لَفِی شَکٍّ» ۱۵۷ فخر: در جمله‌ی «الَّذِینَ اختَلَفُوا» دو احتمال است: اوّل یعنی مسیحیها که معتقد بودند یهود حضرت مسیح را کشته‌اند، سه دسته‌ی مهمّ هستند: نسطوری، ملکانی، یعقوبی، نسطوری‌ها معتقد هستند که عیسی دارای دو موجودیّت بود یک ناسوتی و خاکی که گرفتار یهود شد و کشته شد، و دیگر موجودیّت لاهوتی که بآسمان رفت و دست کس باو نرسید، دسته‌ی ملکانی معتقد هستند که همان موجودیت لاهوتی مسیح احساس دار رفتن و کشتن کرد و اصل بدن او با کشتن و دار تماس نکرد: و کشتن مسیح فقط احساس و شعور قتل بود نه که تماس و مباشرت با قتل باشد. یعقوبیها میگویند کشتن و دار رفتن بخود مسیح وارد شد که یک جوهر بود پدید شده از دو جوهر. -قرآن-۱-۵۲-قرآن-۷۵-۹۸ [صفحه ۱۵۹] احتمال دوّم آن است که: جمله‌ی «الَّذِینَ اختَلَفُوا» اشاره بیهود است که اختلاف کردند و آنرا که بجای عیسی کشتند فقط بصورت همانند او بود نه بدیگر پاره‌های تن، و پس از مرگش دیدند بدن او غیر از بدن مسیح است و گفتند: عجب است که صورت مسیح در بدن دیگری است. سدّی گفته است: شک و اختلاف اینکه بود که یهود مسیح را با ده تن از حواریون در خانه حبس کردند، آنگاه کسی از خود بدرون خانه فرستادند که او را بیاورد و بکشندش، چون وارد شد خداوند او را به شکل عیسی مبدل کرد و عیسی را بآسمان برد، چون یهود وارد شدند و او را دیدند که عیسی است و کشتندش، از آن پس گفتند اگر اینکه که کشتیم مسیح است پس رفیق ما چه شد! و اگر اینکه کشته رفیق ما است، پس مسیح چه شد! اینکه بود اختلاف و شک مردم آن زمان نسبت به مسیح علیه السّلام. -قرآن-۴۰-۶۳ مجمع: ابو علیّ جبّائی گفت: چون یهود وارد آن خانه شدند که مسیح بود و از آنجا بآسمانش بردند، آنها مسیح را ندیدند، ترسیدند مردم بیشتر بمسیح بگروند، شخص دیگری را گرفتند و بدار آویختند و نگذاشتند مردم نزدیک بدار شوند تا او را نشناسند، و شهرت دادند ما مسیح را کشتیم. «وَ ما قَتَلُوهُ یَقِیناً» ۱۵۷ مفسّرین اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- ای پیغمبر، یقین بدان که او را نکشتند. ۲- آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که میگفتند: ما او را کشتیم در کار خود قطع و یقین نداشتند و بشک بودند و دو دل که آیا عیسی را کشته‌اند یا دیگری را. -قرآن- ۱-۲۸ «بَل رَفَعَهُ اللّهُ إِلَیهِ» ۱۵۸ امام فخر: ابو عمرو کسائی لام را با یکدیگر ادغام نموده و «برّفعه» قرائت کرده‌اند بصورت راء مشدّد، و مقصود از بالا بردن عیسی بسوی خدا آن مقام است که دیگری را بدانجا دسترس نیست، مانند «وَ إِلَی اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ». -قرآن- ۱-۳۴-قرآن-۲۵۱-۲۸۹ «وَ کانَ اللّهُ عَزِیزاً حَکِیماً» ۱۵۸ فخر: اینکه جمله اشاره است باین مطلب که بالا- بردن مسیح در پیشگاه خداوند آسان است که او کمال قدرت است و علم، و -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۱۶۰] اینکه جمله نظیر اینکه است که در آیت دیگر گفته شده است «سُبحانَ الَّذِی أَسری بِعَبدِهِ لَیلًا تا آخر» که اگرچه اینکه سیر و گردش از قدرت محمّد خارج است و محال ولی در قدرت خداوند آسان است و ناچیز. -قرآن-۷۲-۱۱۵ «لَیُؤمِنَنَّ بِهِ قَبلَ مَوتِهِ» ۱۵۹ ابو الفتوح: از عکرمه روایت کرده‌اند که معنی جمله چنین است: هر یهودی و مسیحی هنگام مرگ مؤمن بمحمّد میشود، و بعضی گفته‌اند: یعنی در آن وقت مؤمن بخدا و موحّد میشود. -قرآن-۱-۳۸ سخن ما: ۱- آنچه مربوط بصاعقه و ارتفاع کوه طور و داخل شدن از در معبد یا ورود بشهر است در سوره‌ی بقره نوشته‌ایم، و نسبت بوظیفه‌ی روز سبت در اوّل اینکه سوره نوشته‌ایم، بآن جا مراجعه شود. ۲- آیت ۱۵۸ «وَ إِن مِن أَهلِ الکِتابِ» تا آخر، همان‌طور که در ترجمه نوشتیم، شاید اشاره باشد به اینکه که چون دم مرگ موانع زمانی و مکانی مرتفع میشود و حقایق آشکار و نمودار میشود، اینکه یهود منکر مسیح و یا مسیحی مشرک و معتقد بتثلیث می‌فهمند بخطا رفته‌اند، و شخصیّت و ارزش مسیح را تشخیص خواهند داد. ۳- کشتن مسیح در نظر مسیحیها از اصول دین شمرده شده است نه یک قضیّه‌ی تاریخی که ما آنرا انکار کنیم، و یک نقص مهم قرآن و اسلام در نظر آنها همین است که چنین اصل مسلّم در دین آنها را دروغ و غلط میدانیم، ولی حقیقت همان است که در آیه گفته شده است و ما نمیتوانیم چیزی علاوه بفهمیم، و گفتار مسیحیها پنداری است بیهوده، و برای اطّلاع از رابطه‌ی دین مسیح با قضیّه‌ی دار آویختن آن حضرت، گفتار تفسیر عبده در دنباله‌ی آیت ۱۵۷ نقل میشود: آنچه از مبلّغین پروتستانی مسیحی در مجامع عمومی تبلیغاتی یا انجمنهای خصوصی آنها شنیده‌ام به اینکه بیان توضیح میشود: چون آدم ابو البشر گندم خورد و نافرمان شد، او با تمام ذریّه و نسلش گناهکار شدند و مستحّق عذاب دائمی فناناپذیر، و نیز بنی آدم علاوه بر تقصیر عمومی میراثی از پدر خود، فرد فردشان هم گناهکارند و نیازمند عفو و بخشش و یا سزاوار عذاب و گرفتاری هستند، اینکه گناه آدم و گناهکاری نسل -قرآن-۲۳۵-۲۶۶ [صفحه ۱۶۱] او مشکلی بر سرنوشت آنها افزود که اگر با اینکه گناهکاری و نافرمانی آمرزیده شوند خلاف عدل خداوندی است که بیجهت گناهکار آسوده باشد، و اگر همه گرفتار شوند خلاف رحمت است که جهانی بیافریند و بسوزاند، برای گشایش اینکه مشکل، خداوند فرزند خود را که در حقیقت با ذات حقّ متّحد است در رحم زنی از اولاد آدم قرار داد تا بشکل جنین در شکم آن زن درآمد، و آنگاه بصورت انسان کامل دارای لذّت و الم و خاصیّتها و احتیاجات بنی آدم در عرصه‌ی زمین نمودار شد، و چون آن مولود پسر خدا و از عالم خداوندی است پس خدای کامل است و معصوم از جمیع گناهان بنی آدم، و چون او مدّتی با بنی آدم زندگی کرد و در لذّت و الم و حوائج زندگی شریک آنها شد، یک نفر از آنها با او دشمن شد، و بی- اختیار و اراده‌ی خود ببدتر صورت او را کشت تا تحمّل اینکه رنج و ذلّت خداوند موجب آمرزش گناهان همه‌ی اولاد آدم باشد تا روز قیامت. پس از نقل اینکه عقیده در آن کتاب، بحث و اعتراض مفصّل کرده است با چند دلیل که شخص مسیح بدار آویخته نشد، و دیگری را که باو همانند دیده‌اند بدار آویخته‌اند، و چند نمونه نشان داده است که کسی را بدیگری اشتباه کرده‌اند.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۶۰ تا ۱۶۲]

فَبِظُلمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا حَرَّمنا عَلَیهِم طَیِّباتٍ أُحِلَّت لَهُم وَ بِصَدِّهِم عَن سَبِیلِ اللّهِ کَثِیراً [۱۶۰] وَ أَخذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَد نُهُوا عَنهُ وَ أَکلِهِم أَموالَ النّاسِ بِالباطِلِ وَ أَعتَدنا لِلکافِرِینَ مِنهُم عَذاباً أَلِیماً [۱۶۱] لکِنِ الرّاسِخُونَ فِی العِلمِ مِنهُم وَ المُؤمِنُونَ یُؤمِنُونَ بِما أُنزِلَ إِلَیکَ وَ ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَنزِلَ مِن قَبلِكَ وَ المُقِيمِينَ الصَّلاةَ وَ المُؤتُونَ الزَّكاةَ وَ المُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ اليَومِ الآخِرِ أُولئِكَ سَنُؤتِيهِم أَجراً عَظِيماً [۱۶۲] -قرآن-۱-۵۴۶ معنی لغات: هادوا- یعنی آنها که از ملّت یهود و بدین یهود هستند [صفحه ۱۶۲] صدّ- بمعنی جلوگیری و ممانعت. اعتدنا- آماده و مهیّا کردیم. ترجمه ۱۶۱: چون یهود بر خود ستم کردند و بسختی جلوگیر راه حق شدند و ربا گرفتند با اینکه از آن ممنوع بودند و بناروا اموال مردم خوردند ما چیزهای خوب که بر آنها روا بود، بر ایشان حرام کردیم و برای کافرانشان آزاری دردناک آماده کردیم ۱۶۲. ولی مؤمنان و دانشمندان ایشان بقرآن که بر تو نازل شده است و آنچه پیش از تو نازل شده است میگروند و نمازخوان هستند و زکات‌پرداز و گرونده به خدا و روز رستاخیز، اینها بودند که بزودی مزدی بزرگ بآنان دهیم. سخن مفسّرین: «فَبِظُلمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا حَرَّمنا» ۱۶۰ ابو الفتوح نوشته است در اخبار هست که پیش از رسول هر که گناهی کردی خدای تعالی از طعام- های حلال چیزی بر ایشان حرام کردی، و روا باشد که بر سبیل عفو باشد، و روا باشد که اینکه بر سبیل تغییر مصلحت باشد که مصلحت ایشان در آن بوده باشد که آن طعام بر ایشان حلال باشد پیش از ارتکاب معصیت، چون آن معصیت بکردند مصلحت بگشت، بر ایشان حرام کردند. -قرآن-۱۵-۶۰ «طَیِّباتٍ أُحِلَّت لَهُم» ۱۶۰ مفسّرین گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله همانست که در آیت دیگر گفته شده است. -قرآن-۱-۳۰ «حَرَّمنا کُلَّ ذِی ظُفُرٍ وَ مِنَ البَقَرِ وَ الغَنَمِ حَرَّمنا عَلَیهِم شُحُومَهُما» تا آخر که اینها بر مردم حلال بوده است، و بواسطه ستمگری و کار ناروا حرام شده است. -قرآن-۱-۹۲ تفسیر بیان السعاده‌ی ملّا سلطان علی گنابادی: یعنی روزیهای خوب مردم، یا رزق معنوی که غذای ارواح بشر متعالی باشد بوسیله‌ی کسب علوم و مشاهدات و معاینات. و از اوّل تا آخر دو آیه فکر و عمل مردم منافق را معرّفی میکند، که خود از ولایت و متابعت ولیّ خودداری میکردند، و مانع دیگران هم میشدند و ربا می‌خوردند و رشوه میستاندند، پس مفاد آیه اینکه است: چون دانستید یهود آن‌طور مجازات- شدند، شما از کار آنها احتراز کنید، و ممکن است اشاره باشد به اینکه که آنها ظلم عظیم کردند که اعراض از ولایت کردند بقرینه‌ی اینکه جمله «وَ بِصَدِّهِم عَن سَبِیلِ اللّهِ» -قرآن-۶۰۶-۶۴۴ [صفحه ۱۶۳] زیرا سبیل اللّه امام است که راه دل را بسوی حقّ باز میکند تا سالک بتوسّل بآنها خود را بحقّ برساند. تفسیر صافی: در کافی و عیّاشیّ و قمّی از امام صادق [ع] روایت شده است آن که در زمینی گندم بکارد و کارش را خوب انجام ندهد، و در زراعتش جو سبز شود نتیجه‌ی عمل بد خودش هست که در تملک زمین یا کار فرمودن زارع، و یا حقوق کارگر ظلم کرده است، چون خدا فرموده است «فَبِظُلمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا». -قرآن-۳۱۵-۳۵۱ «وَ أَخذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَد نُهُوا عَنه» ۱۶۱ در تورات هم حرمت ربا هست و از وظایف یهود احتراز ربا است. -قرآن-۱-۴۷ «وَ أَکلِهِم أَموالَ النّاسِ بِالباطِلِ» ۱۶۱ عموم مفسّرین گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله رشوه خواری آنها است. در مجمع البیان گفته است مقصود رشوه است و قسمت کتابهای مجعول که مینوشتند و میگفتند از جانب خدا است. -قرآن-۱-۴۵ روح البیان: تأویلات نجمیّه اینکه نکته از اینکه آیه استخراج کرده است که برای یهود گفته شده است: چیزهای خوب بر آنها حرام شد، ولی در آیت دیگر برای مسلمانان گفته شده است «أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّبات» یعنی چیزهای خوب برای مسلمانان حلال است، و نیز در آیت دیگر گفته شده است «کُلُوا مِمّا رَزَقَکُمُ اللّهُ حَلالًا طَیِّباً» یعنی آنچه حلال است بخورید، پس چون در برابر گناه ما را محروم از خوشی- های زندگی نکردند، انتظار داریم که در عالم دیگر گناهان ما موجب حرمان از آن نعمتها نشود. و چون علاوه بر محرومیّت یهود از چیزهای خوب دنیا، اعلام شده است که آنها در عالم دیگر گرفتار خواهند بود، ولی برای ما مسلمانان حکم نشده است بحرمت خوشیهای زندگی، پس معلوم میشود در عالم دیگر هم محکوم بعذاب و گرفتاری نیستیم. اهل اشارت گفته‌اند «ارتکاب المحظورات یوجب تحریم المناجات» یعنی آنکه از گناه باک نداشت از حظّ مناجات و بهره‌های حقیقی حیات محروم خواهد شد، و البتّه اسراف و زیاده‌روی در ارتکاب مباحات موجب محرومیّت است از مناجات و با دوست راز گفتن، سعدی چه خوب گفته است: -قرآن-۲۱۱-۲۴۳-قرآن-۳۳۳-۳۸۴ [صفحه ۱۶۴] مرو در پی هرچه دل خواهدت || که تمکین تن نور جان کاهدت «لکِنِ الرّاسِخُونَ فِی العِلمِ» ۱۶۲ بیشتر مفسّرین گفته‌اند: مقصود عبد اللّه إبن سلام و یاران او است، و ابو الفتوح گفته است بحیرای راهب هم مانند آنها و از دسته‌ی آنها است. -قرآن-۱-۳۷ کشف الأسرار نوشته:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راسخان در علم ایشانند که انواع علوم ایشان را حاصل شده، علم شریعت، علم طریقت، علم حقیقت، علم شریعت آموختنی است، علم طریقت معاملتی است، علم حقیقت یافتنی است. علم شریعت را گفت «فَسئَلُوا أَهلَ الذِّکرِ» علم طریقت را گفت «وَ ابتَغُوا إِلَیهِ الوَسِیلَةَ» علم حقیقت را گفت «وَ عَلَّمناهُ مِن لَدُنّا عِلماً» حوالت علم شریعت را با استاد کرد، حوالت علم طریقت را با پیر کرد، حوالت علم حقیقت را با خود کرد. -قرآن-۲۳۶-۲۶۳-قرآن-۲۸۷-۳۲۱-قرآن-۳۴۵-۳۸۱ فخر: راسخ در علم کسی است که با فکر و استدلال چیزیرا میپذیرد و گفتار و تشکیک دیگران در او اثر ندارد، و غیر راسخ او است که بتقلید پذیرفته است و بسخن دیگران از راه برمیگردد. «وَ المُؤمِنُون» ۱۶۲ فخر: ممکن است مقصود مردم صالح مسیحی و یهودی باشد، و ممکن است مقصود مسلمانان مهاجر و انصار پیغمبر [ص] باشند. -قرآن-۱-۱۹ «وَ المُقِیمِینَ الصَّلاةَ» ۱۶۲ اینکه جمله بایستی مطابق جمله‌های جلو «مقیمون» با واو تلفّظ شود، و جهت اینکه با یاء تلفّظ شده است، مفسّرین چنین نوشته‌اند طبری گفته است: زبیر گفت: بابان بن عثمان گفتم چرا «راسخون و مؤمنون و یؤمنون و مقیمین» نوشته‌اند! گفت: چون نویسنده تا آنجا نوشت «ما اکتب» یعنی چه بنویسم! باو گفتند «اکتب و المقیمین». عروة بن زبیر: جهت اینرا از عایشه پرسیدند. او گفت خطای نویسندگان است، و نقل کرده‌اند: در قرائت عبد اللّه مسعود «المقیمون» با واو بوده است، و بعضی از مردم بصره و کوفه که متخصّص در علم نحو بوده‌اند، گفته‌اند: اینکه کلمه صفت است برای «راسخون» و باید با واو باشد، ولی چون فاصله‌ی میان صفت و موصوف زیاد شده است و -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۱۶۵] سخن بدرازا کشیده شده است کلمه‌ی مقیمین منصوب شده است بصورت مدح و ستایش و اختصاص. و هم آنها گفته‌اند: در کلام مفصّلی که ستایش یا نکوهش باشد، اعراب صفات اوّل را با وسط مختلف تلفّظ میکنند و باز صفات آخر را بمانند اعراب اوّل تلفّظ میکنند مثل اینکه آیه «وَ المُوفُونَ بِعَهدِهِم إِذا عاهَدُوا وَ الصّابِرِینَ فِی البَأساءِ». عدّه‌ای دیگر گفته‌اند کلمه‌ی «المُقِیمِین» معطوف و مربوط است به جمله‌ی «بِما أُنزِلَ إِلَیکَ» و مجرور است بتبعیّت «ما» و معنی آن چنین است: مؤمن هستند بآنچه بر تو نازل شده است و مؤمن بإقامت صلات و انجام نماز هستند. -قرآن-۳۰۲-۳۷۶-قرآن-۴۰۹-۴۲۴-قرآن-۴۵۹-۴۸۳ و بعضی گفته‌اند: جمله باین طور تجزیه میشود «لکن الرّاسخون فی العلم منهم و من المقیمین الصّلوة» و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: بایستی باین صورت معنی شود «یؤمنون بما انزل الیک و الی المقیمین الصلاة». و اینکه دو صورت نزد عرب ناپسند است، چون عرب کلمه را مجرور تلفّظ نمیکند باعتبار حرف جرّ تقدیری فرضی. و چون نقل کرده‌اند که ابیّ بن کعب «و المقیمین» با یا قرائت میکرده است و در مصحف او هم اینکه طور نوشته بوده است، و اگر غلط از نویسندگان بود بایستی قاریهای اصحاب پیغمبر [ص] و دیگران مردم را باشتباه نویسندگان متوجه می‌کردند. پس معلوم است که همین قرائت صحیح است و نویسندگان اشتباه نکرده‌اند و معنی جمله‌ها چنین خواهد بود: ای محمّد، مؤمنین بتو و قرآن تو ایمان دارند و بآن کتب آسمانی که پیش از تو نازل شده است و نیز مؤمن هستند بآن ملائکه که مقیمین الصّلاة هستند و نماز را بپا میدارند. آنگاه دنباله‌ی سخن را برمی- گردانیم براسخین در علم تا اینکه طور معنی شود، لکن از اینکه مردم، که راسخ در علم هستند، و مؤمنین بکتابهای آسمانی و دهندگان زکات و مؤمنین بخدا و روز قیامت برای آنها مزد بزرگی آماده شده است. ابو الفتوح: بر آنها که کلمه‌ی «مقیمین» را منصوب بمدح دانسته‌اند، اعتراض شده است که در کلام عرب فصیح پس از تکمیل جمله، ممکن است کلمه‌ی منصوب [صفحه ۱۶۶] بمدح تلفّظ شود، ولی در جمله‌ی ناتمام خلاف فصاحت است، و اینجا هم جمله در «أُولئِکَ سَنُؤتِیهِم» ختم میشود، ولی زجّاج آنرا جایز دانسته است و گفته است در شعر عرب اینکه طور جمله زیاد است مثل: -قرآن-۸۸-۱۱۲ «نحن بنی ضبّة اصحاب الجمل» یعنی: ما که مقصود افراد قبیله‌ی ضبّه است و نگهبانان شتر عایشه، که در اینکه شعر، کلمه‌ی اصحاب با نصب گفته شده است و منصوب بفعل مقدر است. مجمع: بگفته‌ی آنها که کلمه‌ی «مقیمین» منصوب بمدح است جمله اینطور معنی میشود «اذکر المقیمین الصّلاة و هم المؤتون الزّکاة» و گفته‌اند: مقصود از «المُقِیمِینَ الصَّلاةَ» پیغمبران هستند یا ملائکه که نماز آنها تسبیح و تقدیس خداوند است کشّاف: کلمه‌ی «مقیمین» منصوب بمدح است برای آشکار شدن فصل نماز چنانکه سیبویه شواهد زیاد از کلام عرب نقل کرده است. و آن که پنداشته است در نوشتن قرآن اشتباه شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است خود نفهمیده است که عرب تا چه اندازه بکلمه‌ی منصوب باختصاص علاقه دارد و او نتوانسته است تشخیص بدهد، آن مسلمین که در قرآن وصف شده‌اند دلبستگی آنها بقرآن بیش از آن بود که رخنه و نواقص در نوشتن قرآن بجای گذارند تا دیگران بیایند و اصلاح کنند. و قرائت مالك بن- دینار و عیسای ثقفی و جحدری «مقیمون» بوده است، با واو. -قرآن-۱۶۲-۱۸۷ سخن ما: در آیه ۱۶۱ و ۱۶۰ از «فَبِظُلمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا ...، عَذاباً أَلِیماً» را که انسان میخواند شاید اوّل تعجّب کند که چرا برای گناه و ستم، مردم از بهره های زندگی محروم شوند، اینکه چه مجازاتی است و در آن چه مصلحتی شاید جواب اینکه باشد که آیات نقل سرگذشت ملّتهای چند هزار سال پیش است که بشر دوران اوّل کودکی خود را طی میکرد و مانند بچه‌ای بود که بچیزهای کم ارزش خود را دل خوش میداشت، و چون فعّالیتهای او منحصر بود به آماده کردن مختصر وسیله‌ی خوردن و پوشیدن و دفاع از دشمن، و مهمتر نتیجه‌ی کار و کوشش او مختصر خوردنی بود که بچنگ میآورد، پس اگر او را محروم از آن میکردند بسیار سخت و -قرآن-۳۶-۷۱-قرآن-۷۷-۹۴ [صفحه ۱۶۷] ناروا بود و بالاتر مجازات، چنانکه اکنون هم کودك را در برابر تقصیر بمحروم کردن از خوردنی و یا گرفتن اسباب‌بازی او مجازاتش می‌کنیم. در ترجمه‌ی روح- القوانین منتسکیو فصل نهم صفحه ۱۱۹ نوشته است: در حکومتهای معتدل برای یك قانونگذار خوب عوامل کوچك میتواند وسیله‌ی وضع کیفرهائی بشود، و احتیاج بعوامل بزرگ نیست، مثلا- در اسپارت رسم بود مردها زنان خود را به یکدیگر امانت میدادند، قانونگذاران از همین رسم استفاده کرده مجازات خاصّ برای پاره‌ای از جرائم برقرار کردند، و آن مجازات اینکه بود که هر کس مرتکب فلان عمل بد میشد دیگر نمیتوانست زنش را بکسی امانت بدهد و از کسی زن بامانت بگیرد و همچنین یك مجازات دیگر که از همین عادت استخراج شده بود، اینکه بود که در صورت ارتکاب فلان جرم، بایستی مرتکب در خانه‌ی خود با دختران و دوشیزگان باکره زندگی کند که بالنّتیجه نتواند اطفای غریزه‌ی جنسی نماید. اجمالا اینکه مجازات از همین عوامل کوچك باید استخراج شود، نه از امور فوق الطّاقه، اجبار بعمل خلاف عادت خود مجازات است، و هر چیز که بموجب قوانین کیفر نامیده شود همان کیفر است. اینکه بود نوشته‌ی روح القوانین که نشان میدهد مجازات مردم قدیم از نازلتر خواسته‌هاشان بوده است. و البتّه اعتراض نشود که رسوم زشت کافران را برای آیات قرآن شاهد و نظیر میآوریم، چون مقصود فهمیدن نقل مجازات ملّتهای بسیار قدیم است که تحریم طیبات و محرومیّت از خوشیها چگونه مجازات بر گناه است، میگوئیم: ممکن است قانون اسپارت سالها پس از اینکه مجازات یهود بوده است که در قرآن نقل شده است و همانطور که پیشوایان بشر در همه‌ی امور زندگی رهبر آنها بوده‌اند، اینکه قوانین و مجازاتها هم اگرچه با آداب و رسوم زشت انجام میشده است، ولی در اصول از تعالیم پیغمبران الهام میگرفته است. و آنچه وسیله‌ی استفاده‌ی امروز ما هست، اعلام قرآن است که گذشتگان را چنین تربیت میکردیم، شما هم خودتان را همین‌طور تربیت کنید، و برای اصلاح بدن و روح خود گاهی از آنچه خوشتان میآید خودداری کنید و ریاضت آنرا بر خود [صفحه ۱۶۸] هموار کنید تا سنگینی مزاج مرتفع شود و صفای روح نمودار گردد، و نیز راهنمائی است برای تربیت بچه‌ها و مردم نافرمان و منحرف و تعیین طرز مجازات و رفتار با آنها، آن‌طور که مناسب با فکر و روح و جسم‌شان باشد. و حدیث منسوب به امام جعفر صادق علیه السّلام که از تفسیر صافی نقل کردیم راهنمائی میکند ما را که از روش تربیتی قرآن پند بگیریم و سزای هر چیز را مناسب خودش بدانیم و معیّن کنیم، چنانکه در آن حدیث نقل شد که آن حضرت بر سزای زارع بدکار و مالك بدرفتار بآیه استدلال فرموده است. پروین اعتصامی در مثنوی خود بنام دریای نور سود آزار مربّی و نتیجه تربیت را خوب پرورانده است: به الماس میزد چکش زرگری || بهر لحظه میجست از آن اخگری بنالید الماس که ای تیره رأی || ز بیداد تو چند نالم چو نای بجز خوبی و پاکی و راستی || چه کردم که آزار من خواستی بگفتا مکن خاطر خویش تنگ || ترازوی چرخت گران کرده سنگ مرنج ار تنت را جفائی رسد || کزین کار کارت بجائی رسد هم اکنون تراش تو گردد تمام || برویت کند نیکبختی سلام همین دم فروزان و پاکت کنم || پسندیده و تابناکت کنم حدیث نهان چکش گوش‌دار || نگین سازدت چرخ یا گوشوار نه مشت و قفایت بسر میزنم || بدین درگه نور در میزنم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۶۳ تا ۱۶۶]

إِنّا أَوحَينا إِلَيكَ كَما أَوحَينا إِلى نُوحٍ وَ النَّبِيّينَ مِن بَعدِهِ وَ أَوحَينا إِلى إِبراهِيمَ وَ إِسماعِيلَ وَ إِسحاقَ وَ يَعقُوبَ وَ الأَسباطِ وَ عِيسى وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هارُونَ وَ سُلَيمانَ وَ آتَينا داوُدَ زَبُوراً [۱۶۳] وَ رُسُلاً قَد قَصَصناهُم عَلَيكَ مِن قَبلُ وَ رُسُلاً لَم نَقصُصهُم عَلَيكَ وَ كَلَّمَ اللّهُ مُوسى تَكلِيماً [۱۶۴] رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ لِئَلّا يَكُونَ لِلنّاسِ عَلَى اللّهِ حُجَّةٌ بَعدَ الرُّسُلِ وَ كانَ اللّهُ عَزِيزاً حَكِيماً [۱۶۵] لكِنِ اللّهُ يَشهَدُ بِما أَنزَلَ إِلَيكَ أَنزَلَهُ بِعِلمِهِ وَ المَلائِكَةُ يَشهَدُونَ وَ كَفى بِاللّهِ شَهِيداً [۱۶۶] -قرآن-۱-۶۶۰ [صفحه ۱۶۹] معنی لغات: اوحینا- از مصدر وحی بمعنی اشاره کردن، فرستادن، به سرّ و نهان با کسی سخن گفتن، در دل انداختن و الهام کردن. اسباط- جمع سبط بکسر و صدای زیر سین بمعنی فرزند فرزند که نواده باشد، و در المنجد نوشته است: اینکه کلمه برای فرزند دختر استعمال میشود چنانکه «حفید» بفتح حا بمعنی پسر پسر است، و سبط در بنی اسرائیل بجای قبیله است در عرب، عزیز- شریف قوی، کمیاب، بزرگوار، برتر و دور از تصرّف و دسترس دیگران که مغلوب و عاجز نمیشود و مانند ندارد. جهت نزول: ابو الفتوح: إبن عبّاس و عدّه‌ای از مفسّرین نوشته‌اند: چون پیغمبر [ص] آیات پیش را برای یهود قرائت فرمود، آنها را بد آمد و گفتند: هرگز کتابی از آسمان نیامده و بکسی وحی و الهام نشده است، اینکه آیات در جواب آنها و برای جلوگیری از آن گفتار دروغ نازل شد. ترجمه ۱۶۳: ای پیغمبر ما بتو وحی کردیم چنانکه بتو و پیامبران پس از او و به ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و فرزندان یعقوب و عیسی و ایّوب و یونس و هارون و سلیمان و بداود کتاب زبور دادیم ۱۶۴ و [بدیگر] پیامبران که زین پیش به روایت گفته‌ایم و آنها که نگفته‌ایم و خدا با موسی سخن بدرستی و استوار گفت. ۱۶۵ اینان پیامبرانی بودند برای بیم و نوید تا پس از آمدن ایشان برای مردمان بهانه نماند [که رهبر نداشتیم و گمراه ماندیم] چه از ازل خدا برتر حکیم است و درستکار. ۱۶۶ [و اگر قرآن تو باور ندارند] ولی خدا گواهی میدهد که آنچه بتو فرستاده است به- علم لا یزال خود فرستاده و فرشتگان گواهی دهند ولی بس بود که خدا گواه باشد [صفحه ۱۷۰] سخن مفسّرین: «كَما أَوحَينا إِلى نُوحٍ» ۱۶۳ ابو الفتوح: در دو جای قرآن پس از یاد پیغمبر نام نوح آمده است، برای آن که پس از طوفان و خرابی عالم، او ابو البشر بوده است، و اوّل پیغمبر دارای دین بوده است و شیخ انبیاء و از همه عمرش بیشتر بوده. گفته‌اند: هنگام مرگ از او پرسیدند: دنیا چطور جائی است! بپاسخ گفت: چون خانه‌ای که دو در دارد، از یکی در آمدم، و از دیگری بدر رفتم. -قرآن-۱۵-۴۳ فهم قرآن صفحه ۸۸: اینکه آیه می‌فهماند که نوح اوّل پیغمبر است و نخستین کسی است که باو وحی شده است و آیت «وَ لَقَد أَرسَلنا نُوحاً وَ إِبراهِيمَ وَ جَعَلنا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ الخ سوره حدید آیت ۱۷» مؤیّد اینکه مطلب است و امام فخر گفته است اینکه آیه که بنام نوح آغاز شده برای آن است که او اوّل پیغمبر بوده است. و نیشابوری و ابو السّعود و خازن و جمعی دیگر از مفسّرین نظر فخر را پسندیده‌اند. و بآیات و سور دیگر که نام پیامبران آمده است یادی از آدم نشده است.ؤیّد اینکه مطلب است و امام فخر گفته است اینکه آیه که بنام نوح آغاز شده برای آن است که او اوّل پیغمبر بوده است. و نیشابوری و ابو السّعود و خازن و جمعی دیگر از مفسّرین نظر فخر را پسندیده‌اند. و بآیات و سور دیگر که نام پیامبران آمده است یادی از آدم نشده است. -قرآن-۱۳۳-۲۱۸ «وَ الأَسباطِ» ۶۳ مجمع: ممکن است مقصود از وحی باسباط، وحی و الهام بآن افراد باشد که بمقام پیغمبری رسیدند، مثل اینکه میگویند: بفلان قبیله پیغام دادم و مقصود مردم نامی و سرشناس آنها است. -قرآن-۱-۱۵ «وَ عِيسى وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ» ۱۶۳ مجمع: نام عیسی پیش از نام پیغمبرانی یاد شده است که جلوتر از او بوده‌اند برای اینکه مردم یهود سرسختی و زیاده- روی میکردند بطعن و خرده‌گیری بر آنحضرت، باین جهت علوّ مقام او حفظ شده است که نامش جلو از پیغمبران که آنها معتقد بوده‌اند یاد شده است. و حرف واو که اینکه نامها را بیکدیگر مربوط میکند برای معنی ترتیب نیست. - قرآن-۱-۳۷ «وَ آتَينا داوُدَ زَبُوراً» ۱۶۳ طبری: بعضی قاریهای کوفه «زبور» با ضمّ و صدای جلو زا خوانده‌اند، که جمع «زبر» باشد، و شاید مشتق دانسته‌اند از «زبرت الكتاب زبرا» یعنی نامه را نوشتم، و آنها که اینکه طور خوانده‌اند، جمله را -قرآن-۱-۲۸ [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۷۱] چنین تجزیه کرده‌اند: یعنی ما بداود صحیفه و کتابهای مکتوب و نوشته دادیم. و عموم قاریهای شهرهای مسلمین «زبورا» با فتح و صدای بالای زا خوانده‌اند، و آنرا مفرد دانسته‌اند بمعنی کتاب بنام زبور، و اینکه قرائت و اینکه معنی بهتر است زیرا چنانکه نام کتابهای دیگر آسمانی تورات و انجیل و قرآن است، نام کتاب داود زبور است، و عرب آنرا زبور داود میگوید و ملل دیگر هم آنرا باین نام می- شناسند. مجمع: اینکه آیه متّصل است بآیات جلو «یَسئَلُکَ أَهلُ‌الکِتابِ أَن تُنَزِّل» که میفهماند مردم از پیغمبر خواسته‌اند دلیل بر نبوّت خود بیاورد، در اینکه آیه جواب داده شده است که پیغمبر مثل آنهای گذشته فرستاده‌ی خدا است. - قرآن-۴۵-۹۰ «وَ رُسُلًا قَد قَصَصناهُم عَلَیکَ مِن قَبل» ۱۶۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: پیش از نام اینکه عدّه بوسیله‌ی وحی ولی نه با جمله‌های قرآنی آنها را برای تو معرّفی کردیم، و بعضی گفته‌اند: چون اینکه سوره در مدینه نازل شده است و نام دیگر پیغمبران در سوره‌ی انعام است که بمکّه نازل شده است معنی جمله اینکه است: -قرآن-۱-۵۰ آنهائی که پیشتر بمکه در سوره‌ی انعام برای تو گفتیم. «وَ رُسُلًا لَم نَقصُصهُم» ۱۶۴ مجمع: از اینکه جمله فهمیده میشود عده‌ی زیادی پیغمبران بوده‌اند که نام آنها در قرآن نیامده است، و چون اینکه عده فضائلی داشته‌اند نامشان برده شده است. -قرآن-۱-۲۹ کشّاف: کلمه‌ی «رسلا» منصوب است بفعل مقدّر که در معنی شبیه است با جمله‌ی «أَوحَینا إِلَیک» در اوّل آیت جلو، مثل «أَرسَلنا و نَبَّئنا» و مانند اینها. و ممکن است بمناسبت جمله‌ی «قَصَصناهُم»، موجب نصب «رُسُلًا» فعلی باشد بمانند آن که توضیح و تفسیرش کند باین صورت «قصصنا رسلا قصصناهم». و در قرائت أبیّ بن کعب چنین بوده است «و رسل قد قصصناهم علیک و رسل لم نقصصهم» با رفع و صدای جلو لام رسل. -قرآن-۸۹-۱۰۸-قرآن-۱۳۵-۱۴۴-قرآن-۱۴۷-۱۵۶-قرآن-۲۰۳-۲۱۶-قرآن-۲۲۹-۲۳۸ «وَ کَلَّمَ اللّهُ مُوسی تَکلِیماً» ۱۶۴ مجمع: فایده‌ی اینکه جمله آن است که خداوند -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۱۷۲] با موسی بی‌واسطه سخن گفته است و با دیگران بوسیله وحی، و بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی «تَکلِیماً» برای آن گفته شده است که بفهماند سخن با موسی از جنس کلام مردم بوده است. و روایت شده است: چون پیغمبر آیت جلو را خواند، یهود گفتند: محمّد نام همه‌ی پیغمبران را یاد کرده است بجز پیغمبر ما موسی، چون اینکه آیه نازل شد، آنها گفتند: نام او را برد و بر دیگران هم برتری داد که طرف گفتگوی خدایش قرار داد. -قرآن-۸-۱۹ فخر: ابراهیم و یحیی بن وثّاب «کلم الله» با نصب «اللّه» خوانده‌اند و معنی چنین میشود که موسی با خدا سخن گفت: و بعضی گفته‌اند: «کلّم» یعنی زخم و جراحت کرد و معنی اینکه است که بواسطه آشوب و انقلاب دوران موسی خداوند او را مجروح و ناتوان و خسته کرد، ولی اینکه تفسیری است بیهوده و باطل. روح البیان: کلمه‌ی «تکلیم» برای تاکید است که بی‌واسطه خدا با موسی سخن گفت، نه آنچه قدریه گفته‌اند که خداوند در جائی ایجاد کلامی کرد که او شنید، زیرا فرّاء گفته است: هر مطلبی که بانسان برسد عرب آنرا کلام مینامد، امّا اگر با کلمه‌ی «تکلیم» تأکید و تثبیت شد بایستی سخن رو برو باشد. ولی آنچه خداوند بپیغمبر ما عنایت کرده است باندازه‌ای است که بهمه‌ی پیغمبران داده شده است. شیخ عطار گفته است: کرده در شب سوی معراجش روان || سرّ کل با او نهاده در میان رفت موسی بر بساط آن جناب || خلع نعلین آمدش از حقّ خطاب چون بنزدیکی، شد از نعلین دور || گشت در وادی المقدس غرق نور باز در معراج سمع ذو الجلال || می‌شنود آواز نعلین بلال موسی عمران اگرچه بود شاه || هم نبود آنجاش با نعلین راه اینکه عنایت بین که بهر جاه او || کرد حق با چاکر درگاه او چاکرش را کرد مرد کوی خویش || داد با نعلین راهش، سوی خویش موسی عمران چو آن رتبت بدید || چاکر او را چنان قربت بدید [صفحه ۱۷۳] گفت یا ربّ امّت او کن مرا || در طفیل همّت او کن مرا تفسیر صافی: در کتاب خصال از پیغمبر [ص] روایت شده است: خداوند با موسی صد و بیست و چهار هزار کلمه سخن گفت، در مدّت سه شبانه روز که در اینکه مدّت نه خورد و نه نوشید، و حلاوت آن سخنان او را طوری مجذوب کرده بود که چون بر گشت و سخن بنی اسرائیل را شنید، ناراحت شد و بر آنها خشم گرفت، و در کتاب توحید از امام موسی کاظم [ع] در دنباله‌ی حدیثی نقل شده است: موسی بنی- اسرائیل را برد بطور سینا و در پای کوه بگذاشت و خود بطور رفت و مسئلت کرد که خدا با او سخن بگوید بطوری که آنها در پائین کوه بشنوند، چون سخن گفتن آغاز شد، بنی اسرائیل از شش جانب جلو و عقب و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راست و چپ و بالا و پائین آواز میشنیدند، برای اینکه خداوند در درخت سخنی ایجاد کرد که بچهار طرف و بالا و پائین پراکنده میشد. و از حضرت علیّ امیر المؤمنین [ع] نقل شده است که در پاسخ مردی فرمود: سخن خدا یک جور نیست، یک دسته آن است که با پیغمبر گفته شده است، دسته‌ی دیگر آن که در دل آنها افکنده است، باز سوّمی رؤیائی است که در خواب بآنها حقایق را نشان میدهند، و همه‌ی اینها وحی است و شایسته‌ی قرائت و کلام خدا است. عبده: ما را نمیرسد در چگونگی سخن گفتن خدا با موسی بحث کنیم چون از حدود فهم ما دور است. «لِئَلّا یَکُونَ لِلنّاسِ عَلَی اللّهِ حُجَّةٌ» ۱۶۵ مجمع: از اینکه جمله استفاده می- شود که هر کس از ظهور پیغمبر [ص] بیخبر باشد و احکام دین باو ابلاغ نشده باشد معذور است و مسئول پیرو دین نیست. در جواب اینکه مطلب گفته‌اند: عقل و خرد انسان درک میکند که بایستی خداپرست باشد و دیندار، و گر نه دلیلی بر درستی دعوای پیغمبران در دست نیست و ممکن است پس از تبلیغ پیغمبر هم کسی ادّعا کند که من نتوانستم گفتار پیغمبر را تصدیق کنم پس در مخالفت با او معذورم و اگر باید پیغمبر برای پذیرفتن دین باشد پس دیگری باید معرّف باشد تا -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۱۷۴] سخن آن پیغمبر را بپذیرند و باز برای آنکه معرّف است معرّف دیگر لازم است تا معرّفی او را باور کنند و هم‌چنین بینهایت معرّف و گواه لازم است پس نمیتوان به اینکه آیه استدلال کرد که شرط تکلیف آمدن پیغمبران است. «لکِنِ اللّهُ یَشهَدُ بِما أَنزَلَ إِلَیکَ» ۱۶۶ طبری: از إبن عبّاس نقل شده است: گروهی یهودی نزد پیغمبر [ص] آمدند، آن حضرت فرمود: من میدانم که شما مطلّع هستید بر پیغمبری و صدق گفتار من، آنها گفتند: نه ما میدانیم و نه شهادت میدهیم، اینکه آیه در برابر سخن آنها نازل شد و معنی چنین است: اگر یهود کافر به مقام تو شدند و از تو نوشته‌ی آسمانی خواستند و بکلّی منکر وحی و الهام شدند، تو دلگیر مباش که خدا شاهد صدق گفتار تو است و او بهترین شاهدها است. -قرآن-۱-۴۸ مجمع: زجّاج گفته است: شاهد یعنی آنکه آنچه را شهادت میدهد آشکار کند، و خداوند آنچه را بپیغمبر [ص] میفرستد خود آشکار میکند و پیش از آن که یهودی و مسیحی آنرا تصدیق کنند، و بوسیله معجزات راستی و درستی آنرا نمودار میکند. «أَنزَلَهُ بِعِلمِهِ» ۱۶۶ مجمع: یعنی بعلم خداوند که تو را لایق دانسته است قرآن را بتو نازل کرد. زجّاج گفته است: یعنی قرآنی فرستاد که علم خدا در آن است. -قرآن-۱-۲۴ فخر: چون در اوّل آیه گفته شده است: خدا شاهد است بر آنچه بتو نازل شده است در اینکه جمله روشن شده است که اینکه چگونه بوده است، و مقصود آن است که قرآن پدیده علم و قدرت خاصّ بینهایت است، پس در بالاترین پایه خوبی و برتری است. عبده: یعنی اینکه قرآن وابسته است بعلم خاصّ خداوند که تو و ملّت تو از آن خبر نداشتید، چنانکه در آیت دیگر گفته است «ما کُنتَ تَعلَمُها أَنتَ وَ لا قَومُکَ مِن قَبلِ» و «ما کُنتَ تَدرِی مَا الکِتاب» و «ما کُنتَ تَتلُوا مِن قَبلِهِ مِن کِتابٍ» پس آنچه در قرآن هست: از علوم، و سرگذشت پیغمبران، و روش خاصّ سخن، و نفوذ و تأثیر در اشخاص و اخبار گذشته و آینده و غیب همگی شاهد اینکه است که از جانب خدا است برای درستی گفتار تو. -قرآن-۱۳۸-۱۹۳-قرآن-۱۹۶-۲۲۹-قرآن-۲۳۲-۲۷۸ «وَ المَلائِکَةُ یَشهَدُون» ۱۶۶ عبده: یعنی روح الامین وحی و قرآن برای تو -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۱۷۵] میآورد و او را می‌بینی و شک و تردید نداری، و نیز بموجب اینکه آیه «إِذ یُوحِی رَبُّکَ إِلَی المَلائِکَةِ أَنِّی مَعَکُم فَثَبِّتُوا الَّذِینَ آمَنُوا سَأُلقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعب» ملائکه تقویت دل مؤمنین میکنند، پس در همه جا ملائکه شاهد راستی سخن تو هستند. -قرآن-۷۸-۲۲۲ سخن ما: در جمله‌ی «إِنّا أَوحَینا» کلمه‌ی وحی را می‌توانیم بفارسی بدل افکندن معنی کنیم، چنانکه امام فخر در تفسیر اینکه آیات از زجّاج نقل کرده است ایحاء و وحی کردن بمعنی اعلام بطور مخفی و پوشیده است، چون در قرآن است «فَأَوحی إِلَیهِم أَن سَبِّحُوا بُکرَةً وَ عَشِیًّا» و در قرآن است «وَ إِذ أَوحَیتُ إِلَی الحَوارِیِّین» «أَوحی رَبُّکَ إِلَی النَّحلِ» «وَ أَوحَینا إِلی أُمِّ مُوسی» که در اینکه آیات وحی بمعنی در دل افکندن است و الهام، پس وحی بنوح یا کس دیگر و یا موجودات دیگر همه از سوی خداوند است که از هر جا و هر چیز بهر کس میرسد همه وابسته بآن قدرت است، و الهامات و روابط بموجب غریزه‌ی ذاتی از آنجا سر چشمه میگیرد که دیگر پدیده‌ها و موجودات یافت و نمودار شده است، و بگفته‌ی مترلینگ: الهامات آدمی از یک دستگاه فرستنده‌ی مرموزی است که ما جای آنرا نمیدانیم، لیکن آنچه مهمّ است فرق میان وحی و الهام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بپیغمبران است بـا آنچه در دل دیگران می‌افتـد و الهامات غیر نبوّت. اینک میگوئیم: چون پیغمبران بموجب اسـتعداد خاصّ که بآنها عنایت شده است از اوّل مرحله‌ی رشد و تمیز باندیشه‌ی اصـلاح بشـر و رفع نواقص نفسانی و اجتماعی محیط خود هستند، اینکه میل و فکر آنها را بجائی می رساند که آنچه در دلشان می‌افتد و یا بزبان خودمانی بفکرشان میرسد و یا باصطلاح دین بآنها وحی میشود از جانب خدا است و مخصوص اصـلاح مردم، رشـید رضا شاگرد و نویسـنده‌ی تفسـیر عبده و مدیر مجلّه المنار مصر در کتاب وحی محمّد ترجمه خلیلی صفحه ۱۲۱ نوشـته است: وحی عبارت از یک نوع شـناسائی است که شخص آنرا در خود احساس میکند، ولی مشـروط به اینکه که معتقـد باشـد اینکه چنین وحی اعمّ از اینکه بواسـطه یا بی‌واسـطه باشـد از جانب خداوند است خواه تصوّر کند صدائی بگوشـش رسیده است یا ابدا تصوّر شنیدن صدائی هم نکند، و فرق آن -قرآن-۲۳-۳۹-قرآن-۲۵۸-۳۱۳-قرآن-۳۳۳-۳۷۴-قرآن-۳۷۵-۴۰۹-قرآن-۴۱۰-۴۴۳ [صفحه ۱۷۶] با الهام اینکه است که الهام عبارت است از احساسی که نفس به آن یقین حاصل میکند و بدون اینکه بداند از کجا آمده است متوجّه مطلوب میشود، پس میشود گفت خیلی شبیه است باحساس گرسنگی و اندوه و خوشـی. چند سـطر پس از اینکه توضـیح نوشته است: وحی نفسی یک نوع الهامی است که از اثر استعداد نفوس عالیه و برجسته سر می‌زند و از آن‌گونه وجودها تراوش میکند، و بعضی از دانشمندان اروپائی اینکه گونه وحی را برای پیغمبرها تصدیق کرده‌اند، و نیز او نوشـته است: آنهائی که بعالم غیب و ماوراء طبیعت ایمان ندارنـد و یا پیوسـتگی میان اینکه عالم و آن عالم قائل نیسـتند گفته‌اند: افکـار و آرزوهایش «مقصود پیغمبر [ص] است» برای او الهامی ایجاد کرده است که از عقل باطن یا نفس روحانی بلنـد پایه‌اش سـر زده و بر مخیّله‌ی عـالی او مسـتولی شـده است و اعتقـادی که از آن برایش حاصل شـده است بر دیـده‌اش منعکس شـده و بر اثر آن فرشـته را در برابر خود مجسّم دیده و صدای او بگوشـش رسـیده است، بنابراین آنچه را فرشـته برایش گفته است شـنیده است، پس اختلاـف میـان مـا و آنها در اینکه است که ما معتقـدیم وحی شـرعی یک اثر خارجی است که از آسـمان بر پیغمبر [ص] نازل شـده است و بوسـیله‌ی یک فرشـته روحانی مسـتقلا از جانب خداونـد بر پیغمبر فرود آمـده، چنانکه خداوند عزّ و جلّ فرماید «وَ إِنَّهُ لَتَنزِيلُ رَبِّ العـالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَـمِينُ عَلى قَلبِكَ لِتَكُونَ مِنَ- المُنـذِرِينَ بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ» امّا بر حسب اعتقاد آنها وحی از وجود خود پیغمبر سـرزده و بر مخیله‌اش مسـتولی شـده و بر اثر آن فرشـته را در برابر خود مجسّم دیـده است، و مـا ثـابت خواهیم کرد که اینکه قرآن وحی است از جانب خداونـد تعالی از فراز آسـمانها فرود آمـده، و ممکن نیست که از روی زمین و وجود خود محمّد سـرزده باشـد و باز از قاموس کتاب مقدّس نقل کرده است: وحی برای دلالت بر نبوّت که خاصّ بشـهر یا قومی است اطلاق میشود، و وحی باین معنی عبارت از حلول روان خداوندی است در روان نویسـندگان که ملهم شده باشند. -قرآن-۸۱۹-۹۷۸ رهنما در کتاب پیامبر صفحه ۲۵۰: همیشه صداهائی در طبیعت و اسـراری [صفحه ۱۷۷] در آسـمان وجود دارد که هرکس نمیتوانـد آنرا بخواند و نه آنرا بشنود، جمله‌ی ذرات عالم در نهانی شب و روز بما میگویند: ما سمیعیم و بصیریم و هشیم || با شما نامحرمان ما خامشیم در طبیعت بغیر از صـداهای معمولی نـداهای دیگر هم هست که فقـطّ پیامبران و نابغه‌ها آنرا میشـنوند و بصورت آئین یا ادبیّات بـدنیا میدهنـد، ولی بنظر همه، بی‌صـدائی و سـکوت مرگ حکم فرما است. صـدائی که از عالم بالا از آن طرف سـتارگان، صافتر از قطره‌ی شـبنم، نازکتر از وزش نسـیم صـبحانه، بشـکل وحی و بطرز الهام میآیـد، برای شـنیدنش قلبی پاکیزه میخواهد و روانی روشن، محمّد بدنبال اینکه صـدا بود. اینکه است خلاـصه‌ی تعریف دیگران در معنی وحی، لیکن در نظر ما: حقیقت مطلب اینکه است که در دنیا مردانی بوده‌انـد دارای اسـتعداد مخصوص که برای هدایت بشـر بآنها عنایت شده است، همان‌طور که دیگر احتیاجات بشـر برایش مهیّا شده است، و بموجب همان اسـتعداد آنچه مصـلحت بشـر زمان خودشان بوده است درک میکرده‌اند، و با نفوذ مخصوص که بامر حقّ در چشم و زبـان آنهـا بوده است بـا مردم رو برو میشده‌انـد و آنها را رهبری میکرده‌انـد، و همین است معنی حقیقی اینکه که میگوینـد: پیغمبر عقـل ظـاهر است همـان‌طور که شـعور آدمی عقـل بـاطن او است، پس پیغمبر یعنی عقل اجتماع بشـر که برای رفع جهل یک جـامعه یا همه‌ی انسانها از جانب خداونـد مأمور میشود. اسـتفاده‌ی دوّم ما از اینکه آیات جمله‌ی «كَلَّمَ اللّهُ مُوسـى» ممکن است برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جلب نظر یهود آن روز گفته شده است که طرف معارضه با پیغمبر [ص] بوده‌اند تا شخصیّت و اعتبار بیشتر برای موسی نمودار شود، و آن یهود با قرآن مأنوس شوند و بشنیدن آن رغبت کنند، چنانکه در نقل از مجمع البیان نوشتیم که چون یهود اینکه جمله را شنیدند گفتند: آن حضرت را بر دیگران ترجیح داد. و البتّه نباید اعتراض شود که اینکه توجیه مستلزم اغفال و گول‌زدن است، چون اظهار یک حقیقت با جمله‌ای که به -قرآن-۶۹۴-۷۱۹[صفحه ۱۷۸] مقصود نزدیکتر باشد و مطلب را بهتر بفهماند، نتیجه‌ی بلاغت و کمال سخن است، نه دروغ و اغفال، زیرا که موسی بدرستی و حقیقت سخن میشنیده است ولی تشخیص نمیداده است: از کی است و از کجا است! پس نسبت سخن گفتن بخدا مثل پرسیدن از قلعه است در جمله‌ی «وَ سئَلِ القَریَةَ» که اغفال و دروغ نیست بلکه بیان حقیقت است بطوری که بیشتر و بهتر بنتیجه برسد. و از روح البیان نقل کردیم که فرّاء گفته است: چون کلمه‌ی «کلّم» با «تکلیما» گفته شده است مقصود سخن گفتن رو برو است، پس چون موسی سخن میشنیده است و بدرستی کسی با او سخن میگفته است، برای ایمان و تسلیم یهود اینکه قضیّه مطابق فهم عربها با جمله‌ای گفته شده است، که آنها بفهمند سخن گفتن رو برو بوده است و یا باصطلاح بطور مشافهه بوده است. و چون در آیات دیگر تصریح شده است که سخن خدا با بشر مستقیم نیست، یا الهام است، یا شنیدن آواز پشت پرده است، و یا به وسیله‌ی فرستاده و رسول است مثل «وَ ما کانَ لِبَشَرٍ أن یُکَلِّمَهُ اللّهُ إلّا وَحیاً أو مِن وَراءِ حِجابٍ أو یُرسِلَ رَسُولًا» پس معلوم میشود که مقصود از سخن گفتن با موسی همان وحی است مثل دیگر پیغمبران که بواسطه‌ی ایمان یهود با جمله‌ی «کَلَّمَ اللّه» گفته شده است. و ممکن است بگوئیم: جمله‌ی «کَلَّمَ اللّه» بیان حال و ذوق موسی است که پس از مجاهدات و دلباختگی بحقّ بآن پایه رسید که آنچه میشنید کلام حقّ بود و آنچه میدید نور و پرتو حقّ بود، چنانکه از درخت آتش و شعله‌ی نور و حقیقت روشنائی میدید، پس چون بمیعادگاه رفت و بآن جا رسید که انتظار شنیدن سخن حقّ داشت، بطوری مجذوب شد که جز قوّه‌ی شنوائی برای او نیروی دیگر نماند و همه‌ی آفرینش آواز شد و همه‌ی موسی شنوائی، همه گفتن شد و موسی شنیدن، بقول شاعر: -قرآن-۲۸۹-۳۱۰-قرآن-۱۰۰۱-۱۱۰۸-قرآن-۱۲۴۲-۱۲۶۰-قرآن-۱۳۱۱-۱۳۲۹ سمت من همه او شد، صفت من همه هو || لا جرم کس من و ما نشنود اندر سخنم چنانکه در نقل مجمع البیان از امام کاظم [ع] نظیر همین تصوّرات ما نقل شد. [صفحه ۱۷۹] ۳- جمله‌ی «لِئَلّا یَکُونَ لِلنّاسِ عَلَی اللّهِ حُجَّةٌ» شاید اشاره باشد به اینکه که: انسان در نهاد خود حسّ میکند که محتاج است براهنما تا صلاح و فسادش را باو بنمایاند و بسا مردم که در مواردی دسترس بمربّی و راهنما ندارند و افسوس میخورند، و یا استعداد پذیرش تربیت نداشته‌اند، یا تنبلی کرده‌اند و پی هوی و هوس رفته‌اند و بگفته‌ی مربّی توجّه نکرده‌اند و چون بخود آمده‌اند پشیمان شده و حسرت برده هستند، و بعضی بواسطه‌ی قضاوت بد و خودپرستی، پدر و مادر خود را مقصّر می- دانند و میگویند: آنها ما را بد تربیت کردند و گر نه ما هم علم و هنر میآموختیم و شخصی میشدیم. اینکه مطلب بسیار روشن است که اگر کسی معاشرت با طبقات نازل مردم داشته باشد و باصطلاح بخواهد بدرد دل آنها برسد، مهمتر بهانه‌ی محرومیت و یا عذر حقیقی آنها همین است که راهنما و وسیله‌ی تربیت نداشته‌اند. اینجا باین نتیجه میرسیم که اینکه آیه با چند کلمه‌ی مختصر باین احتیاج بشری اشاره کرده است و جلو بهانه و تأسف مردم را گرفته است، و بخصوص آنهائی را که پیوسته در انجام خواسته‌ی خود هستند و بدست آوردن قدرت، و یا بقضاوت غلط حقوق مردم را پایمال میکنند، و در عمل، خود را از وظایف عمومی بشر معاف می‌دانند، بایستی از اینکه آیه پند بگیرند و در برابر اینهمه گفته‌ها و نوشته و کتابها و مدرسه که نتیجه‌ی وجود پیغمبران است و آثار همیشگی آنها برای انجام خواسته‌های خود عذر و بهانه نیاورند و خود را مستحق و معذور نشمارند. ۴- جمله‌ی «لکِنِ اللّهُ یَشهَدُ» شاید برای آن در دنباله‌ی گفته‌های سابق آورده شده است که اشاره باشد بعقل و خرد مردم که بموجب فطرت و غریزه‌ی ذاتی، خوب و بد را تشخیص میدهند و خدا را حاضر و ناظر گفتار پیغمبران و رفتار خوب و بد خودشان میدانند، پس نباید از خود بیخبر باشند و با ایشان مخالفت کنند. ۵- جمله‌ی «أنزَلَهُ بِعِلمِهِ» شاید اشاره باین باشد که چون مردم مخالف، کتاب و نوشته‌ی آسمانی از پیغمبر خواستند، با اینکه جمله اعلام شده است که اینکه قرآن همان است که شما میخواهید چون بعلم او نازل شده است، و بغیر از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دگر گفته و نوشته‌ها است، زیرا اگرچه -قرآن-۱۴-۶۵-قرآن-۱۵۰۲-۱۵۲۶-قرآن-۱۸۴۸-۱۸۷۱ [صفحه ۱۸۰] همه چیز بعلم او است، لکن باسباب ظاهری آنها آشنا شده‌اید و بآن عالم هستید ولی اینکه قرآن پدیده‌ی وحی است و منحصر بفرد و مربوط بعلم خاصّ خداوند که دیگری را دسترس و اطلاع براه وحی و الهام آن نیست.

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۶۷ تا ۱۷۰]

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِیلِ اللّهِ قَد ضَلُّوا ضَلالاً بَعِیداً [۱۶۷] إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ظَلَمُوا لَم یَکُنِ اللّهُ لِیَغفِرَ لَهُم وَ لا لِیَهدِیَهُم طَرِیقاً [۱۶۸] إِلاّ طَرِیقَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها أَبَداً وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللّهِ یَسِیراً [۱۶۹] یا أَیُّهَا النّاسُ قَد جاءَکُمُ الرَّسُولُ بِالحَقِّ مِن رَبِّکُم فَآمِنُوا خَیراً لَکُم وَ إِن تَکفُرُوا فَإِنَّ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَکِیماً [۱۷۰] -قرآن-۱-۵۰۹ معنی لغات: صدّوا- از مصدر صدّ بمعنی منع و جلوگیری، منصرف کردن جلو چیزی را گرفتن و مانع قرار دادن. ترجمه: [چون سخنان پیغمبر راست است و خدا هم شاهد است] ۱۶۷ البتّه آنها که کافر شدند و جلوگیر راه حقّ چنان گمراه‌اند که دور از راه رستگاری باشند ۱۶۸، البتّه آنان که بیدین و ستمکار شدند خداشان نیامرزد و بهیچ راهی رهنما نباشد ۱۶۹ مگر راه دوزخ که پیوسته در آن بمانند و اینکه سزای خداوندی از ازل برای او آسان بوده است، ای مردم اینکه پیغمبر از سوی پروردگارتان آنچه حقّ است و درست برای‌تان آورد پس بگروید که بسود شما است و اگر کافر شوید [زیانی باو ندارد] که آنچه در آسمانها و زمین است مال خداوند است و از بینهایت گذشته و آینده دانایی است حکیم [که بخوبی و شایستگی فرمان دهد و انجام نماید]. سخن مفسّرین: «وَ صَدُّوا عَن سَبِیلِ اللّهِ» ۱۶۷ طبری: یعنی آنهائی که مانع مردم میشدند از پذیرش اسلام و میگفتند: آنچه ما در کتابها خوانده‌ایم با محمّد تطبیق نمیکند. و باز میگفتند: از پیشینیان خود بخاطر داریم که پیغمبر -قرآن-۱۵-۴۹ [صفحه ۱۸۱] فقط از اولاد هارون برادر موسی خواهد بود، و یا از نسل داود، و مانند اینکه مجعولات درست میکردند تا مردم را از اسلام منصرف کنند. «یا أَیُّهَا النّاسُ قَد جاءَکُمُ الرَّسُولُ بِالحَقِّ» ۱۷۰ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱-۶۰ حقّ تعالی باین آیت با جمله عرب از مشرکان و جهودان و ترسایان بل جمله مکلفان خطاب کرد، که عموم «یا أَیُّهَا النّاس» اقتضاء اینکه کند، گفت: پیغمبری آمد بشما ای مردمان و از خدای شما کتابی حقّ و دینی درست آورد. و «لام» تعریف عهد است یعنی آن حقّ که شما و همه‌ی جهان طالب آنید. -قرآن-۱۱۴-۱۳۶ تنویر المقباس: «یا أَیُّهَا النّاس» یعنی ای مردم مکّه چنانکه دیگر مفسّرین گفته‌اند آنچه باین‌طور خطاب شده است در مکّه بوده و روی سخن با مشرکین آنجا است و آنچه «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» گفته شده است در مدینه بوده است با مسلمانان. -قرآن-۱۶-۳۸-قرآن-۱۸۷-۲۱۹ عبده: اینکه جمله روی سخن علاوه بر یهودی و مسیحی با همه‌ی مردم دارد، چون پس از شهادت خدا بر درستی گفتار پیغمبر [ص]، لازم است همه‌ی بشر آنرا به- پذیرند. البتّه آنهائی که دین و کتاب آسمانی ندارند احتیاجشان بیشتر است و در برابر تخلف از اینکه وظیفه مجازات‌شان سخت‌تر خواهد بود، چون هیچ وسیله هدایت ندارند. و کلمه‌ی «الرَّسُول» با الف و لام نشانه است بر اینکه یهودیها و مسیحی‌ها آگاه بوده‌اند بر پیدایش آن حضرت برای تکمیل و ختم نبوّت. و چون عرب یهودی و مسیحی شنیدند کلمه‌ی «الرَّسُول» و «قَد جاءَکُم» با الف و لام و قد گفته شده است که اینکه دو کلمه نشان میدهد شناخته شده‌ی با سابقه را بطور قطع و یقین پس فهمیدند مقصود همان کس است که موسی و عیسی خبر داده‌اند. -قرآن-۳۷۱-۳۸۴-قرآن-۵۵۷-۵۷۰-قرآن-۵۷۳-۵۸۸ «فَآمِنُوا خَیراً» ۱۷۰ مفسّرین نوشته‌اند: کلمه‌ی «خَیراً» منصوب است بفعلی که مناسب با جمله باشد مثل «یکن الایمان خیرا» و مانند آن. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۵۲-۶۰ سخن ما: ۱- کلمات «ضَلالاً بَعِیداً» شاید اشاره باشد به اینکه که اگرچه گمراهی موجبات مختلف دارد، لکن اینکه گمراهی که علاوه بر انحراف خود وسیله‌ی بدراهی دیگران میشود، جوری است که از راه مستقیم بسیار دور است و قابل اصلاح نیست -قرآن-۲۲-۴۰ [صفحه ۱۸۲] و از اینکه جهت دو آیت بعد تمام تهدید است و توضیح سزای اینگونه مردم ۲- آیت آخر «یا أَیُّهَا النّاسُ تا آخر» ممکن است برای جلوگیری از افکاری باشد که پیغمبر را اشخاصی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جاه‌طلب تصوّر میکنند که بوسیله نفوذ چشم و زبان در مردم ساده و زود باور نبوت خود را ثابت و پایدار کرده‌اند، از اینکه جهت در اوّل کلمه «الرَّسُول» با الف و لام گفته شده است تا عرب را متوجّه کند که اینکه شخص معروف از آن مردم شیّاد و فریبکار نیست که بخواهد گول بزند و حکومت کند، بلکه پیغمبری است که شخصیّت و بزرگواری او بر همه معلوم است. در جمله‌ی بعد با کلمه‌ی «بِالحَقِّ» متوجّه کرده است که نشانه‌ی راستی و درستی او اینکه است که حقّ و حقیقت و استواری را برای شما آورده است. و با کلمات «مِن رَبِّکُم» فهمانده شده است که اینها از سوی خدا است. نه اختراع خود او، و با کلمه‌ی «خَیراً» معرّفی شده است که گفته های او سراسر صلاح و سعادت است نه وسیله‌ی سر بندی و اغفال. و در آخر، اینکه معرّفیها تشدید شده است بچند جمله که: کفر شما و نپذیرفتن سخن حقّ آسیبی ندارد و پیغمبر [ص] احتیاج بشما ندارد و چون او راهنمائی است از سوی خدا که بر همه چیز توانا است. -قرآن-۹۷-۱۱۸-قرآن-۳۶۰-۳۷۳-قرآن-۶۴۲-۶۵۴-قرآن-۸۰۰-۸۱۶-قرآن-۹۱۱-۹۱۹

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۷۱ تا ۱۷۳]

یا أَهلَ الکِتابِ لا تَغلُوا فِی دِینِکُم وَ لا تَقُولُوا عَلَی اللّهِ إِلاَّ الحَقَّ إِنَّمَا المَسِیحُ عِیسَی ابنُ مَریَمَ رَسُولُ اللّهِ وَ کَلِمَتُهُ أَلقاها إِلی مَریَمَ وَ رُوحٌ مِنهُ فَآمِنُوا بِاللّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ انتَهُوا خَیراً لَکُم إِنَّمَا اللّهُ إِلهٌ واحِدٌ سُبحانَهُ أَن یَکُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ کَفی بِاللّهِ وَکِیلاً [۱۷۱] لَن یَستَنکِفَ المَسِیحُ أَن یَکُونَ عَبداً لِلّهِ وَ لا المَلائِکَةُ المُقَرَّبُونَ وَ مَن یَستَنکِف عَن عِبادَتِهِ وَ یَستَکبِر فَسَیَحشُرُهُم إِلَیهِ جَمِیعاً [۱۷۲] فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فَیُوَفِّیهِم أُجُورَهُم وَ یَزِیدُهُم مِن فَضلِهِ وَ أَمَّا الَّذِینَ استَنکَفُوا وَ استَکبَرُوا فَیُعَذِّبُهُم عَذاباً أَلِیماً وَ لا یَجِدُونَ لَهُم مِن دُونِ اللّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً [۱۷۳] -قرآن-۱-۸۸۵ [صفحه ۱۸۳] معنی لغات: تعلوا- از مصدر غلوّ بمعنی زیاد شدن، بالا رفتن سختی و پافشاری کردن. القی- از مصدر القاء بمعنی انداختن، ابلاغ کردن، رساندن روح، جان و وسیله‌ی حیات و زندگی حیوان. انتهی- از مصدر انتهاء بمعنی به آخر رسیدن، خودداری کردن، ابلاغ کردن و رساندن. سبحان- منزه است و پاکیزه است. یستنکف- از استنکف یعنی خود را بزرگ شمرد و بواسطه‌ی غیرت و تکبر، از چیزی خودداری کرد. یحشر- از مصدر حشر، بمعنی جمع کردن، از وطن بیرون کردن، از جائی بجائی منتقل کردن. ترجمه ۱۷۱: ای کسانی که با کتابهای آسمانی سر و کار دارید، در دین خود غلو نکنید و [اندازه نگاه دارید] و جز حقیقت نگوئید و چیزی بخدا نبندید چه همانا مسیح پسر مریم، پیامبر خدا است و کلمه‌ی آفرینش او که بمریم رساند و روحی است از سوی حقّ پس بخدا و پیامبران او بگروید و نگوئید: خدای ما فراهم است از سه. و ز چنین اندیشه خودداری کنید که بسود شما است چه خدا یکی است و بدور است او که فرزندی باشدش و همه‌ی آنچه در آسمانها و زمین است از او است و او خود بس بود که نگهبان آفرینش باشد. ۱۷۲ هرگز مسیح ننگ ندارد و خودداری نکند که بنده‌ی خدا باشد و نه فرشتگان بلند پایه‌ی نزدیک بحقّ و آنکه خوددار از بندگی خدا بود و گردن فرازی کند بزودی آنان را همگی بسوی خود فراهم کند ۱۷۳ و آنها که گرویدند و کارهای شایسته کردند مزدشان بدرستی دهد و از بخشش خود برای- شان بیفزاید و آنان که خودداری و گردن فرازی کردند بآزاری دردناک گرفتار- شان کند و جز خدا دوست و یاور برای خود نیابند. [صفحه ۱۸۴] سخن مفسّرین: «یا أَهلَ الکِتابِ تا إِلَّا الحَقَّ» ۱۷۱ طبری: یعنی ای مردم مسیحی در دین خود افراط نکنید و از حقّ نگذرید که اعتقاد بفرزندی عیسی برای خدا سخن نادرست باشد. -قرآن-۱۵-۳۵-قرآن-۴۱-۵۷ مجمع: از حسن بصری نقل شده است: روی سخن با یهودی و مسیحی است، چون یهود مسیح را مولود بزهکاری میدانستند، و مسیحیها او را خدا یا پسر خدا یا سوّمین عضو آفرینش میشناختند. «إِنَّمَا المَسِیحُ» ۱۷۱ طبری: عیسی را مسیح گفته‌اند چون پاک از گناه بوده است و گفته‌اند: چون پلیدی و گناه دیگر بنی آدم را نداشته است: و بعضی هم گفته‌اند: از کلمه‌ی مسیحا که عبری است نقل بعربی شده است. -قرآن-۱-۲۲ ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: یعنی از مادر روغن مالیده متولّد شد. و گفته‌اند: چون ختنه شده متولّد شد. و عدّه‌ای گفته‌اند: ممسوح الخلقه و ممشوق بوده است [شاید مقصود اینکه باشد که میان پایش صاف بوده است]. «کَلِمَتُهُ أَلقاها إِلی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مَریَم» ۱۷۱ طبری: یعنی پیغامی که خداوند بوسیله‌ی ملائکه بمریم فرستاد، چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «إِذ قالَتِ المَلائِکَةُ یا مَریَمُ تا آخر». ابو الفتوح نوشته است: گفتند مراد بکلمه رسالت است یعنی رسول خدای که از او گوید. و گفتند: مراد بکلمه آن کلام است که فرشتگان او را بآن بشارت دادند فی قوله «أَنَّ اللّه یُبَشِّرُکَ» ای ببشارة منه و قتاده و حسن گفتند: مراد آن است که باو همچنان راه یابند که بکلمه. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۱۵۰-۱۸۷-قرآن-۳۸۹-۴۱۸ مجمع: ابو علیّ جبّائی گفته است «أَلقاها إِلی مَریَم» آفرید او را در زهدان مریم. -قرآن-۳۷-۶۱ فخر: یعنی مسیح پیدا شده است بوسیله‌ی کلمه و امر خدا بی‌واسطه و تلقیح از نر، چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِندَ اللّه کَمَثَلِ آدَمَ» یعنی داستان پیدایش مسیح، داستان آفرینش آدم است. - قرآن-۱۳۲-۱۸۶ «وَ رُوحٌ مِنه» ۱۷۱ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی نفخه و پف و دمیدن -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۱۸۵] خداوندی است، چون جبرئیل بفرمان حقّ در یقه‌ی پیراهن مریم دمید. و بعضی معنی کرده‌اند: حیات و زندگی از طرف خدا باو عنایت شد. عدّه‌ای دیگر گفته‌اند یعنی رحمتی است از جانب خدا، چنانکه در آیت دیگر است «أَیَّدَهُم بِرُوحٍ مِنه» و نیز گفته‌اند: یعنی روحی از جانب خداوند بصورت مسیح آفریده شده و بسوی مریم فرستاده شد و در دهان او داخل شد. عدّه‌ای گفته‌اند: معنی روح جبرئیل است و نتیجه‌ی معنی چنین است: خدا کلمه‌ای بمریم القا کرد و پس از آن جبرئیل از جانب خدا. -قرآن-۲۳۵-۲۶۴ ابو الفتوح نوشته است: و برای آتش روح خواند که باو زنده باشند چنانکه بروح، و بعضی دیگر گفتند: برای آن روح خواند او را که خدای تعالی بر دست او احیای موتی کردی، پس دست و دم او بآنچه رسیدی بر اینکه وجه زنده شدی. مجمع: از ابو عبیده نقل شده است: یعنی پیدایشی است از خداوند بی وسیله‌ی طبیعی و عمل جنسی و نطفه، و بعضی گفته‌اند: انتساب روح بخداوند برای احترام و رفعت مقام مسیح است مانند اینکه حدیث «الصّوم لی و انا اجزی به» یعنی روزه برای من است و خود پاداش آنم. روح البیان: کلمه‌ی «روح» مربوط است «بکلمته» که در جمله‌ی جلو هست، و کلمه‌ی «منه» برای توصیف «روح» است و آغاز نموداری آن و معنی چنین است: مسیح کلمه‌ی خدا است و روح نمایان شده‌ی از خدا، و کلمه‌ی «من» به معنی تبعیض و نشاندادن قسمتی از یک چیز نیست، چنانکه مسیحیها پنداشته‌اند که مسیح روحی است جدا شده و تقسیم شده از خداوند، زیرا تجزیه و تقسیم بر- خداوند محال است، روایت شده است: هارون خلیفه‌ی عبّاسی طبیبی مسیحی داشت که جوانی بود بسیار زیبا و مؤدّب بآداب مجالست پادشاهان، هارون به واسطه‌ی دلبستگی باو، پیوسته بقبول اسلام تشویقش میکرد و او نمیپذیرفت تا روزی در جواب اصرار هارون گفت: قرآن شما تصدیق کرده است آنچه ما برای مسیح معتقد هستیم، آنجا که گفته است: «کَلِمَتُهُ أَلقاها إِلی مَریَمَ وَ رُوحٌ مِنه» یعنی مسیح -قرآن- ۶۲۲-۶۷۵ [صفحه ۱۸۶] قسمتی از روح خدا است. اینکه سخن بر هارون دشوار آمد و علما را فراهم کرد که حل اینکه مشکل کنند همه عاجز شدند تا آنکه گفتند: قافله‌ای از خراسان برای حجّ آمده‌اند و عالمی از مردم مرو در آن قافله هست بنام علیّ بن حسین واقدی و اوی متخصّص در علم قرآن است، هارون احضارش کرد تا با آن طبیب مباحثه کند، چون طبیب از معنی آیه پرسید، او بجواب درماند و بهارون گفت: خداوند می- دانسته است که من اینجا با اینکه شخص رو برو خواهم شد. البتّه در قرآن جواب اینکه اشکال معین است ولی من بخاطر ندارم، بر خود لازم کردم که نه بخورم و نه بنوشم تا اینرا از قرآن بیابم، آنگاه بخانه‌ای تاریک رفت و در بر روی خود بست و به خواندن قرآن پرداخت تا رسید باین آیت سوره‌ی «جاثیه» «وَ سَخَّرَ لَکُم ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ جَمِیعاً مِنه» یعنی همه‌ی آنچه در آسمانها و زمین است از سوی خدا بفرمان شما است. آن عالم فریاد کرد: در را بگشائید که پیدا کردم، چون بیرون آمد با طبیب در مجلس هارون حاضر شدند. گفت: اگر معنی جمله‌ی «وَ رُوحٌ مِنه» اینکه باشد که مسیح پاره‌ای از روح خدا است، پس معنی اینکه آیه هم باید چنین باشد که آنچه در آسمانها و زمین است قسمتی از وجود خداوند است. آن طبیب جواب نداشت و مسلمان شد و هارون خوشحال، و جایزه‌ی مناسب بعلی بن حسین واقدی داد. چون بمرو برگشت کتابی نوشت بنام نظایر القرآن که نظیرش نیست. در تأویلات نجمیّه گفته است: چون روح بامر خداوند و جمله‌ی «کن» پیدایش یافته است و همچنین مسیح بی‌وسیله‌ی ظاهری و ملاقات نر و ماده، فقط بامر خدا پیدا شده است از اینکه جهت در قرآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«بِرُوحٍ مِنهُ» معرّفی شده است، و نیز برای اینکه روح موجب زندگی و حیات مردگان است و عیسی هم دارای اینکه خاصیّت بوده است که مرده زنده میکرده است، و اگرچه اینکه روح در همه‌ی افراد بنی آدم بامر خداوند ایجاد میشود ولی بوسیله‌ی مواد طبیعت و دسته‌های نر و ماده است که از هر یک بدیگری منتقل میشود، لیکن روح عیسی از دیگری منتقل نشده است و مستقیم و بلا- واسطه عیسی پدیدار شده است، از اینکه جهت عیسی برای نمودار کردن روح و زنده -قرآن-۷۹۴-۸۷۰-قرآن-۱۰۹۵-۱۱۱۳-قرآن-۱۶۷۲-۱۶۸۹ [صفحه ۱۸۷] کردن مرده محتاج بانتظار انتقال از موارد و وسائل نر و ماده نبوده است. و چون روح حیوانی که وسیله‌ی جنبش و حرکت هر حیوان است بایستی از ماده‌های مختلف و دسته‌ی نر و ماده تصفیه و تجزیه شود تا موجود دارای روح شود تا همچنین روح معنوی که وسیله‌ی حیات همیشگی است بایستی از هوی و هوس و گرفتاری‌های مادی پاک شود و منتقل براه صلح و صفا و حقیقت جوئی شود تا یک فرد دارای سعادت و حیات حقیقی بشود، و البتّه اگر کسی توانست با پیروی از دستورهای دین روح خود را خالص و صاف نماید مسیح زمان خود خواهد شد و خداوند به وسیله‌ی او دلهای مرده را زنده میکند و گوش و چشم کور و کر را شنوا و بینا میکند و و چنین شخص همانند پیغمبری خواهد بود در میان ملّت خودش. و مثنوی گفته است. عیسی اندر مهد دارد صد نفیر || که جوان ناگشته ما شیخیم و پیر پیر پیر عقل باید ای پسر || نی سفیدی موی اندر ریش و سر «وَ لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ انتَهُوا» ۱۷۱ مجمع: زجّاج گفته است: در اینکه جمله روی سخن با مسیحیها است، یعنی مگوئید: ما سه خدا داریم، و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۶ اینکه درست نیست، زیرا آنها معتقد بسه خدا نبوده‌اند لیکن معتقد بوده‌اند که خدای واحد دارای سه اصل و ریشه است: پدر و پسر و روح القدس، پس معنی جمله اینکه است: مگوئید: خدا در سه اصل است. و مسیحیها می‌گویند ما معتقد هستیم بیک حقیقت و جوهر دارای سه ریشه، همان‌طور که شما می‌گوئید یک چراغ یعنی روغن و فتیله و شعله، و خورشید یعنی ماده و روشنائی و شعاع. فخر: یعنی معتقد نباشید که خدا یک جوهر است در سه اصل و سه شخص و در حقیقت مذهب مسیحیها بکلّی مجهول و غیر قابل فهم است، و آنچه میتوان از آن خلاصه کرد اینکه است که آنها معتقد هستند بیک ذات در سه صفت، ولی آنچه آنها صفت مینامند در حقیقت معتقد بشخص و ذات مستقل هستند، زیرا روا می- دارند که آن خاصیّت یا صفت، خود در شخص عیسی حلول کند و باز در شخص [صفحه ۱۸۸] مریم حلول نماید، پس اگر ذات مستقل نباشد چگونه ممکن است یک خاصیّت و صفت در یک وجود حلول کند و از آن جدا شود و بدیگری حلول کند، پس اگرچه بنام صفت میگویند لیکن در حقیقت معتقد باشخاص متعدّد مستقل هستند و حقیقت کفر همین است و بس، و از همین جهت در آیه جلوگیری از اینکه عقیده شده است. البتّه اگر آنها صفات متعدّد بدانند و چگونگی را در نظر داشته باشند، ما هم آنرا قبول داریم و میگوئیم «هُوَ اللّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلّا هُوَ المَلِکُ القُدُّوسُ السَّلامُ العالم الحیّ القادر المرید» و از هر یک اینکه الفاظ معنی خاص میفهمیم غیر از آنچه از لفظ دیگر فهمیده میشود، و معنی تعدد صفات همین است که ما در هر چیز تصور میکنیم و خصوصیات مختلف درک میکنیم، و اینکه کفر نیست چون بسیار روشن است که معنی قدرت غیر از اراده است و معنی حیات غیر از قدرت و اراده است، و پس از چند سطر نوشته است: خلاصه‌ی مطلب اینکه در دنیا مذهبی سراغ نداریم دورتر از عقل و خرد و زشتتر از مذهب مسیحیها. -قرآن-۴۵۷-۵۳۱ روح البیان: میگویند: مسیحیها معتقد هستند خدا دارای سه اصل و اقنوم و شخصیت است: شخصیت پدر، شخصیت پسر، شخصیت روح القدس. و مقصود- شان از اقنوم اول ذات یا وجود است، و از دوم مقصود علم است، و منظورشان از شخصیت سوم حیات و زندگی است. عبده: عقیده بتثلیث و سه اصل در آفرینش از بت‌پرستها است که چون مسیحی شدند در مذهب جدید خود تغییر عقیده ندادند و الفاظ و جملات مربوط به آن را با نوشته‌های یهود طوری در هم فشردند و تلفیق کردند، که بنیاد توحید و یکتا- پرستی را نابود کردند. علمای اروپا اینکه مطلب را بتفصیل بحث کرده‌اند و به- شواهد تاریخی ثابت نموده‌اند که در اینجا بقسمتی از آن اشاره میکنیم: موریس در کتاب آثار هند قدیم نوشته است: بیشتر بت‌پرستهای قدیم معتقد بودند بلاهوت ثلاثی یا ثالوثی دون در کتاب خود بنام خرافات تورات و ادیان دیگر صفحه ۳۶۶ نوشته است: با دقّت بیشتر در اعمال و عقاید مذهبی هندی‌ها معلوم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌شود [صفحه ۱۸۹] مهمتر عقاید آنها مولود از عقیده‌ی بتثلیث است و ثالوث آنها «برهما و فشنو و سیفا» است که در عمل و اتّحاد و ذات از یکدیگر جدا نیستند، و کار برهما مبدأ و آغاز پیدایش است و آفرینش، فشنو، نگهبان پدیده‌ها است، سیفا مباشر تغییر و تبدیل و حیات و ممات است. و در حقیقت برهما با آب و فشنو با إبن وسیفا با روح القدس که در عقیده‌ی تثلیث مسیحیها هست بی‌کم و کاست برابر است، و بعقیده‌ی من اصل دین و اعتقاد برهمن‌های هند توحید بوده است که آفریننده را پیغمبرشان برای آنها توصیف کرده است بسه وصف اصلی در خلقت: اوّل- صفت خالق بودن، دوّم- نگهبانی و یاوری و کومککاری، سوّم- تصرف و تغییر و تبدیل در اوضاع جهان. و چون دورانی بر آنها گذشته و با بت‌پرست‌ها آشنا شده‌اند، برای هریک از اینکه صفات مظهری درست کرده‌اند و هر صفت را اصلی شمرده‌اند، و چون با توحید و یکتاپرستی خوی گرفته بودند، برای هر اصل یک وحدت قائل شده‌اند، و هندیها مجسمه‌ای برای وحدت تثلیث دارند. من خود در نزدیکی شهر بفارس هندوستان مجسمه‌ای دیدم که دارای سه صورت بود، و شاید از آنها باشد که موریس نقل کرده است. در خرابه‌های معبد قدیمی یک بت دارای سه سر یافتیم که در طیّ حوادث زمان درهم شکسته بود، و آن شکل اشاره بوده است باین اصل تثلیث اصول دین آنها، مسترفابر، در کتاب اصل بت‌پرستی نوشته است: همان‌طور که هندیها معتقد هستند بثالوث ترکیبی از سه اصل، بودائی‌ها نیز بهمین اصول سه‌گانه معتقد هستند. و مردم قدیم مصر نیز معتقد بوده‌اند که کلمه، حقیقت لاهوتی است که از ذات حقّ نمودار شده است، و دیگر موجودات از آن پیدا شده‌اند. ایرانیها نیز خدائی میپرستیدند دارای سه اصل به نام: اورمزد، میترا، اهریمن، که اورمزد، خالق اصلی است، میترا فرزند خدا و واسطه‌ی در آفرینش بوده است، و اهریمن پادشاه و فرمانده بر موجودات است و از مردم کلده و آشور و فینیقیه نقل شده است که آنها معتقد بوده‌اند: کلمه ذات معبود و پسر خداوند است، و در کتاب بنام ساکنین قدیم اروپا نوشته است: بت- [صفحه ۱۹۰] پرستان قدیم معتقد بوده‌اند که خدا یکی است دارای سه اصل. در کتاب ترقّی افکار دینی نوشته است: یونانی‌ها میگفته‌اند: آفریننده سه ریشگی است و آنها که روحانی و متصدّی اعمال مذهبی بوده‌اند، آب مقدس را سه مرتبه روی قربانگاه میپاشیدند، و نیز سه مرتبه بر روی مردم و دور قربانگاه میپاشیدند و بخور مقدّس را با سه انگشت برمیگرفتند که همه‌ی اینها اشاره به ثالوث مقدّس بوده است. از ارفیوس نویسنده و شاعر یونانی که چندین قرن قبل از مسیح بوده است نقل شده است که او گفته است: همه‌ی موجودات را خداوند با سه اسم اصل آفرید. فسک در کتاب خرافات و مخترعین آن صفحه ۲۰۵ نوشته است: بت‌پرستان قدیمی یونان معتقد بسه اصل بوده‌اند: اوّل- خدا، بعد کلمه، بعد روح. بارخودست در قاموس عبرانی نوشته است: فنلاندیها که وحشیان ساکن شمال پروس بوده‌اند، خدائی داشته‌اند بنام تریکلاف و مجسمه‌ی آنرا پیدا کرده‌اند که دارای سه سر بوده است: دوان در صفحه‌ی ۳۷۷ کتاب خود نوشته است: سکنه‌ی اسکاندینا و خدائی میپرستیدند که دارای سه اصل بوده است بنام: اودین، تورا فری، و در سوئد بتی پیدا شده است که اینکه ثالوث و خدای سه ریشگی را نمایش میداده است و معتقد بوده‌اند که: اودین، پدر است و تورا، پسر است، و فری، متصدّی برکت و توالد و تناسل و تندرستی و سرمایه است. «لَن یَستَنکِفَ المَسِیحُ أن یَکُونَ عَبداً لِلّهِ» ۱۷۲ فخر: حکایت کرده‌اند: آن مسیحیها که از سرزمین نجران «نزدیک یمن» بحضور پیغمبر [ص] رسیدند، عرض کردند چرا تو دوست ما را خوار شمرده‌ای! فرمود: کی است دوست شما! گفتند: -قرآن-۱-۵۹ حضرت مسیح که تو او را بنده و رسول خدا معرّفی کرده‌ای، فرمود: بندگی خدا ننگ نیست. اینکه آیه نازل شد. و چون در آیات جلو بخوبی روشن شده است که مسیح آفریده‌ای است از آفریده‌ها، در اینکه آیه اشاره شده است بخطای آنها که معتقد بودند: چون عیسی مرده زنده میکرد و از غیب خبر میداد، پس خدا و آفریدگار است، با اینکه جمله بآنها فهمانده شده است که مسیح با آن علم و قدرت [صفحه ۱۹۱] مغرور نبود و از بندگی خدا استنکاف نداشت. «وَ لَا المَلائِکَةُ المُقَرَّبُونَ» ۱۷۲ مجمع: بعضی ادّعا کرده‌اند: از سبک اینکه آیه که اوّل نام مسیح آورده و بعد اسم ملائکه یاد شده است فهمیده میشود که آنها برتر از مسیح هستند، ولی اینکه ادّعا درست نیست، چون مقصود آن است که ملائکه هم مانند عیسی بپیدر و بعلاوه بیمادر هستند و ساکن در آسمان و مانند مسیح ننگ از بندگی ندارند، در اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مطلب نمیفهمانـد که در ثواب و مقـام آنها از مسیح برتر باشـند. -قرآن-۱-۳۸ سـخن ما: ۱- جمله‌ی «کَلِمَتُهُ أَلقاهـا إِلی مَریَم» شاید معرّفی مسیح بکلمه برای آشنائی مردم باشد به اینکه که تعجب نکنید از پیدایش موجودی مانند مسیح که وسیله جفتگیری نر و ماده در آن نبوده است، چون همان‌طور که شـما بی‌سابقه‌ی ترکیب و موادّ، الفاظ از خود ایجاد و انشاء میکنیـد و جمله‌ها و اشـعار و خطا به نمودار میکنید و بیادگار میگذارید، عیسای مسیح هم ایجاد و انشاء خداوندی است که بوسیله‌ی مریم و توجه خداوند باو، نمودار شـده است و آثارش باقیمانـده است. و جمله‌ی «رُوحٌ مِنه» شایـد توضیـح جمله‌ی اوّل باشـد که مسـیح از جهت بدن و خواصّ مادّی کلمه و ایجاد و انشای خداونـد است، و از جهت روح و جان و لوازم انسانی مانند همه‌ی افراد بشـر که روح‌شان از عالم دیگر است، او هم روحی است از طرف خداوند، و غیر از اینکه دو جزء چیز دیگر نیست که اصل آفرینش و اقنوم تثلیث باشد، پس معتقد به سه اصـل نباشـید و نگوئیـد خـدا سوم اصل ایجاد و خلقت است. ۲- جمله‌های «مَن یَستَنکِف» تا «فَسَیَحشُرُهُم» ممکن است اشاره باشـد بملازمه‌ی اخلاق و خوی انسانی با طرز و طور حشـر و زندگی در عالم دیگر، چون که خاصیّتهای نفسانی موجب بقای انسانی است در آن عالم پس استنکاف و احتراز شما از عبادت خدا که مولود تعصّب و گردنفرازی است، شما را بصورت زشت خود- خواهی و تکبّر بسوی خداونـد محشور و زنـده نمودار میکند. و کیفر زشتی خود را خواهید دید، ولی مسیح و ملائکه از چنین خوی و اخلاق بدور هستند، و در -قرآن-۲۳-۵۹-قرآن-۵۳۱-۵۴۶-قرآن-۹۷۸-۹۹۵-قرآن-۱۰۰۱-۱۰۱۸ [صفحه ۱۹۲] خوشی و آسایش خواهند بود. ۳- از جمله‌های «فَیُوَفِّیهِم» و پس از آن استفاده میشود: اصل ایمان موجب رستگاری است چون در برابرش وفای مزد معین شده است، و چون در دنبـاله‌ی آن گفته شـده است «یَزِیـدُهُم مِن فَضـلِهِ» اشـاره است به اینکه که عمل صالـح و کمال مواظبت از وظائف نفسـانی و اجتمـاعی نتیجه‌اش علاوه بر مزد ایمـان، فضل خداونـد است که وصول بمقامات و درجات عالیه‌ی معنوی است. -قرآن-۵۰-۶۶-قرآن-۲۲۵-۲۵۲

[سوره النساء [۴]: آیات ۱۷۴ تا ۱۷۵]

یا أَیُّهَا النّاسُ قَد جاءَکُم بُرهانٌ مِن رَبِّکُم وَ أَنزَلنا إِلَیکُم نُوراً مُبِیناً [۱۷۴] فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا بِاللّهِ وَ اعتَصَمُوا بِهِ فَسَیُدخِلُهُم فِی رَحمَةٍ مِنهُ وَ فَضلٍ وَ یَهدِیهِم إِلَیهِ صِراطاً مُستَقِیماً [۱۷۵] -قرآن-۱-۲۵۴ معنی لغات: برهـان- شاهـد، دلیل. اعتصـموا- از مصـدر اعتصام بمعنی نگاهـداری، ملازم کسـی بودن، پناه بردن، خود را حفظ کردن، دهان مشک را بسـتن. ترجمه: ۱۷۴ ای مردم، دلیـل و گواه از سوی پروردگارتان برای شما آمد و پرتوی [راهنما] برای شما فرستادیم که درست و نادرست را آشکارا نشان میدهد [و بآنچه در زندگی لازم است رهبری میکند]، ۱۷۵ پس آنها که مؤمن بخـدا شدنـد و او را دسـتاویز خود کردند پس بزودی آنان را برحمت خود روان کنـد و هم بخشـش خود و بسوی خود رهبری‌شان میکنـد که راه راست همان است و بس. سـخن مفسّرین: «بُرهانٌ مِن رَبِّکُم و نُوراً مُبِیناً» ۱۷۴ طبری: مقصود از برهان پیغمبر است و نور مبین قرآن است، یعنی محمّد را بپیغمبری و قرآن را برای روشنی شما فرستادیم مجمع از امام صادق [ع] روایت شـده است: مقصود از نور ولایت علیّ علیه السّلام است کشف نوشـته: جلال احدیت منت مینهد بر نقطه‌ی بشـریت که شـما را دو چراغ -قرآن-۱۵-۳۹-قرآن-۴۲-۵۸ [صفحه ۱۹۳] افروختیم، یکی در دل، یکی در پیش، آنچه در پیش چراغ سنّت است که عین برهـان است و آنچه در دل، چراغ ایمان است و نور تابان است، خنک آن بنـده‌ای که میان اینکه دو چراغ روان است، عزیزتر از او کی است که نور اعظم در دلش تابان است، و دیـده و روی دوست دیـده‌ی دل او را عیان است! یک نفس با دوست بـدو گیتی ارزان است، یک دیدار از آن دوست بصد هزار جان رایگان است: جان نیز بنزد تو فرستیم بدین شـکر || صـد جان نکنـد آنچه کند بوی وصالت بیان السعادة: در جمله‌ی اوّل گفته شده است: برهان بسوی شـما آمد، در جمله‌ی دوّم گفته شـده است: مـا نور را برای شـما فرسـتادیم. در تفاوت الفاظ و کلمات اینکه دو جمله اشاره است به اینکه که نور ولایت محمّـد برتر است از برهان و رسالت آن حضـرت. «وَ اعتَصَمُوا بِهِ» ۱۷۵ فخر: یعنی آنها که پناهنـده بخـدا شدنـد تا بر دین خود ثابت بمانند و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وسوسه‌ی شیطان محفوظ و مشمول فضل خداوند شوند و به راه راست هدایت‌شان کند، در برابر چنین فکر و عمل سه پاداش به آنها وعده داده شده است: اوّل فضل زان پس رحمت و در آخر هدایت. إبن عبّاس گفته است: رحمت بهشت است، و فضل آن است که خدا میبخشد بمردم آنچه نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده است، پس از نقل سخن إبن عبّاس نوشته است: رحمت و فضل آن است که در بهشت نصیب آدمی میشود، و هدایت انوار عالم قدّس و کبریا است که روشنائی بخش بارواح عالیه‌ی بشری است. -قرآن-۱-۲۲ بیان السعادة: جمله‌ی «آمَنُوا بِاللّهِ» اشاره است ببیعت عمومی مردم با پیغمبر، و جمله‌ی «اعتَصَمُوا» اشاره است ببیعت عدّه‌ی مخصوص با علیّ علیه السّلام. -قرآن-۲۳-۴۲-قرآن-۹۹-۱۱۱ سخن ما: ۱- کلمه‌ی «بُرهان» اشاره است که پیغمبر [ص] بواسطه‌ی سابقه‌ی خانوادگی و تربیت در محیط وحشیگری عرب با اینکه خوی و عقل و رهبری، خودش دلیل و برهان است بر درستی و استواری خودش، و اینجور شخص خود دلیل -قرآن-۲۳-۳۳ [صفحه ۱۹۴] است که باید از او پیروی کنند. و کلمات «مِن رَبِّکُم» برای تأکید و تشدید کلمه‌ی برهان است که اینکه شخصیّت و بزرگواری نه فردی است مثل دیگران که سخنران یا شاعر و حکیم بوده‌اند، بلکه خود او طوری است که شما میتوانید تشخیص بدهید از جانب خدا است، و فردی است مخصوص و برتر از دیگران، برای نتیجه‌ای بالاتر از آنچه تا کنون دیده و شنیده‌اید. -قرآن-۴۹-۶۵ ۲- جمله‌ی «أَنزَلنا» یعنی فرود آوردیم، میفهماند «نور مبین» قرآن است که فرود آورده شده است، و توصیف فرود آورده بکلمات «نُوراً مُبِیناً» باین مناسبت است که نور یعنی آنچه خود نمودار است و دیگر چیزها را نمودار میکند، پس قرآن، هم خود نمودار است که غیر دگر سخنان است و هم نمودار میکند تاریکی‌های فکر و کار مردم را. و کلمه‌ی «مُبِیناً» برای توضیح اینکه مطلب است که اگر سرسختی و تعصّب نباشد، حقیقت قرآن خود نمودار است که نوری است از جانب خدا. ۳- جمله‌ی «وَ اعتَصَمُوا» شاید برای توضیح کمال ایمان باشد که تسلیم فکری و عملی است، چون اعتصام بخدا یعنی دل و پاره‌های بدن جملگی با فکر و سنجش درست، تسلیم باشند بشرایط و لوازم کمال انسانی که خداوند در طبیعت انسان مقرّر داشته است، البتّه با رهبری برهان و نور مبین بطوری که از کوچکتر شرط حیات فردی و اجتماع تخلف نشود، و البتّه کسی که با اینکه دقّت زندگی کند، فضل و رحمت خدا همین مواظبت او است که موفّق شده است با اینکه روش عمر خود را طیّ کند، و شاید جمله‌ی «سَیُدخِلُهُمُ اللّهُ فِی رَحمَتِهِ» یعنی بزودی آنها را داخل رحمت خود میکند، اشاره باشد که فضل و رحمت خدا همین مواظبت او است که دست اندرکار آن هست و سر انجام او بخشش و مهر عالم دیگر است که چگونگی آن را نمیتوان دریافت. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۱۳۷-۱۵۴-قرآن-۳۷۶-۳۸۶-قرآن-۵۳۶-۵۵۱-قرآن-۱۰۷۳-۱۱۱۳ ۴- جمله‌ی «یَهدِیهِم تا آخر» شاید توضیح نتیجه‌ی اینجور زندگی باشد که هرکس بشرایط شایسته‌ی حیات رفتار کرد، با کوتاه‌تر و آسانتر راه برگذار میکند و شاید اگر در وضع زندگی مردم دقیق بشویم بتوانیم اینکه حقیقت را درک کنیم که -قرآن-۱۳-۲۴ [صفحه ۱۹۵] مردم مؤمن مواظب با انضباط در شرایط حیات آسوده‌تر و خوشنامتر و محبوب‌تر هستند، و همین است معنی صراط مستقیم و بس.

[سوره النساء [۴]: آیه ۱۷۶]

یَستَفتُونَکَ قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم فِی الکَلالَةِ إِنِ امرُؤٌ هَلَکَ لَیسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُختٌ فَلَها نِصفُ ما تَرَکَ وَ هُوَ یَرِثُها إِن لَم یَکُن لَها وَلَدٌ فَإِن کانَتَا اثنَتَینِ فَلَهُمَا الثُّلُثانِ مِمّا تَرَکَ وَ إِن کانُوا إِخوَةً رِجالاً وَ نِساءً فَلِلذَّکَرِ مِثلُ حَظِّ الأُنثَیَینِ یُبَیِّنُ اللّهُ لَکُم أَن تَضِلُّوا وَ اللّهُ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ[۱۷۶] -قرآن-۱-۴۱۰ معنی لغات: یستفتون- از مصدر استفتاء، بمعنی پرسش از فتوی که بیان حکم و اظهار نظر در آن است. کلالة- بمعنی خسته کردن، خویشاوند با فاصله، یعنی غیر پدر و مادر و فرزند. انثیین- مثنای، انثی، یعنی دو فرد ماده. جهت نزول: طبری: جابر بن عبد اللّه گفت: بیمار شدم و پیغمبر با ابو بکر ببیمار- پرسی من آمدند و من بیهوش بود: پیغمبر وضو گرفت و از آن آب بر من ریخت من بخود آمدم و پرسیدم: سرمایه‌ام را چکنم! و او پدر و مادر و فرزند نداشت، و نه خواهر داشت جابر گفت:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبر جوابم نگفت، تا اینکه آیه نازل شد. در مجمع البیان از براء بن عازب نقل کرده است: آخر سوره که تمام نازل شد سوره‌ی برائت بود، و آخر آیه که نازل شد، اینکه آیت آخر سوره‌ی نساء بود، و اینکه را آیت تابستانی می- نامیدند، چون آن آیه که در اوّل اینکه سوره حقّ وارثها را معیّن کرده است بفصل زمستان نازل شد، و اینکه آیه بتابستان، و روایت شده است که عمر گفت: از پیغمبر [ص] پرسیدم حقّ ارث کلاله و خویشاوندان غیر والدین و اولاد چی است! فرمود: آیت تابستانی جواب تو را معیّن کرده است. ترجمه: ای پیغمبر، مردم از تو [میراث کلاله] میپرسند، بگو: خدا برای [صفحه ۱۹۶] کلاله بشما چنین حکم میکند: اگر مردی بمرد و اولاد نداشت و خواهری داشت، نصف اموالش مال خواهر است. و اگر زنی بمرد و اولاد نداشت، برادرش وارث او است، و اگر آن مرده دو خواهر داشت دو سوّم مال، حقّ آن دو نفر است، و اگر برادر و خواهر میّت چند نفر بودند، حقّ برادران دو برابر خواهرها است. اینکه است دستور کار شما که خدا معیّن کرده است تا گمراه نشوید چه خداوند است که دانای همه چیز است. سخن مفسّرین: «الکَلالَةِ» طبری: ما، غیر فرزند و والدین را کلاله میدانیم. -قرآن-۱۵-۲۷ حکایت کرده‌اند که ابو بکر بر منبر گفت: آیات اوّل اینکه سوره در میراث پدر و مادر و فرزند است، و آیات بعد از آن برای ارث همسر است و برادر و خواهر از طرف مادر، و اینکه آیت آخر سوره در ارث برادر و خواهرهای پدر و مادری و از طرف پدر تنها است، و آیت آخر سوره‌ی انفال برای حقّ ارث دسته‌های مختلف خویشاوندان است. از إبن سیرین نقل شده است که پیغمبر براهی میرفت و حذیفه پشت سر آن حضرت بود و عمر از پی حذیفه، اینکه آیه نازل شد، پیغمبر [ص] بحذیفه ابلاغ فرمود و حذیفه بعمر. چون او خلیفه شد، از حذیفه اینکه را توضیح خواست او بجواب گفت: تو نمیتوانی بواسطه‌ی مقامت من را وادار کنی چیزی بگویم غیر آنچه آن روز گفتم، عمر گفت: خدا تو را بیامرزد من چنین خواهشی از تو ندارم. در روایت دیگر نقل شده است که حذیفه گفت: تو احمق هستی اگر از من چنین توقّع کنی و از عمر روایت کرده‌اند که او گفت: هیچ مطلب مثل مسئله‌ی کلاله در نظر من مهمّ نبوده و بآن اندازه که پیغمبر [ص] در برابر پرسش اینکه مطلب با من خشونت کرد در هیچ مورد باین اندازه درشتی نفرمود، تا اینکه روزی با انگشت خود بر من زد «به سینه یا پهلو» و فرمود آیت آخر سوره‌ی نساء برای جواب تو کافی است. مجمع: کلاله بمعنی برادر و خواهر است چنانکه از امامهای ما همین معنی نقل شده است و از ابو بکر و جماعتی از مفسّرین نقل شده است که مقصود غیر- والدین است و فرزند. [صفحه ۱۹۷] ابو الفتوح نوشته است: قتاده گفت: صحابه‌ی رسول را همه سؤال در کلاله بودی و از آن پرسیدندی: خدای تعالی اینکه آیه فرستاد. «لَیسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخت» ۱۷۶ مجمع: مقصود آن است که فرزند و پدر و مادر نداشته باشد، چون باتّفاق همه اگر والدین یا فرزند باشد خواهر و برادر ارث نمیبرند بعلاوه کلمه‌ی کلاله نام آن خویشاوندی است که در نسب محیط مینامند یعنی فرا- گیر شخص، ولی پدر و مادر و فرزند را لصیق مینامند، یعنی متّصل و چسبیده به شخص. -قرآن-۱-۳۸ «فَلَها نِصفُ ما تَرَکَ» ۱۷۶ ابو الفتوح: اگر مرده اولاد و والدین نداشت و خواهر داشت، برای فقهای شیعه به مقتضای صریح آیه، نصف اموال او مال خواهر او است، و نصف دیگر هم مال او است، چون بردیگر خویشان او مقدّم است و بموجب اینکه آیه که حکم بأولویّت و شایستگی و تقدّم بعضی بر دیگران شده است «وَ أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولی بِبَعضٍ». و باقی گفتند: اگر دیگر خویشان میّت مثل عمو و عموزاده و برادر زاده باشند آن نصف دیگر مال آنها است، و اگر نباشند مال خواهر است، ولی شافعی و جماعتی از فقها گفته‌اند: اگر دیگر خویشاوندان نبودند، نصف دیگر مال میّت باید در بیت المال باشد برای بکار بردن به سود عموم مسلمین. -قرآن-۱-۲۷- قرآن-۳۴۷-۳۹۶ «وَ هُوَ یَرِثُها» ۱۷۶ ابو الفتوح: «باتّفاق علماء» برادر تمام اموال خواهر را به- ارث میبرد، اگر اولاد نداشته باشد، و اگر دختر داشت بمذهب باقی فقها نصف مال برادر و نصف مال دختر است، ولی بعقیده‌ی علمای شیعه همه‌ی اموال او حق دختر است، چون در آیه شرط شده است که اگر فرزند نبود برادر ارث میبرد پس در صورت بودن دختر، شرط ارث بردن برادر فراهم نیست. -قرآن-۱-۱۹ «فَإِن کانَتَا اثنَتَینِ فَلَهُمَا الثُّلُثانِ» ۱۷۶ ابو الفتوح: در مذهب شیعه دو ثلث مال میّت بصریح اینکه جمله مال دو خواهر است و ثلث دیگر بموجب «وَ أُولُوا الأَرحامِ» چنانکه در حقّ الإرث یک خواهر گفتیم، ولی دیگر فقهاء همان نظر -قرآن-۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۵۱-قرآن-۱۶۵-۱۸۸ [صفحه ۱۹۸] سابق را نسبت بدو خواهر هم دارند که ببیت المال داده شود یا بدیگر خویشاوندان، و اگر خواهرها یا خواهر و برادرها که در جملهی بعد گفته شده است. «إِن كانُوا إِخوَةً رِجالًا وَ نِساءً» همه پدر و مادری بودند و یا همه از طرف پدر بودند، به اتفاق فقها مال بآنها داده میشود، و اگر بعضی پدر و مادری و بعضی پدری تنها بودند به- عقیدهی فقهای شیعه پدری تنها ارث نمیبرد و تمام حقّ آنها است که پدر مادری هستند، ولی بعقیدهی دیگر فقها یک ششم سرمایه حقّ خواهرهای پدری است و نصف حقّ خواهر پدر مادری است و بقیّه مال دیگر خویشان است، و اگر کسی نبود باید ببیت المال داده شود. ولی اگر برادر و خواهر بودند بمذهب فقهای شیعه همان است که در بالا گفتیم آنها که پدر مادری هستند همهی سرمایه را حق دارند که برادر دو برابر خواهر حقّ ببرد و پدری تنها حقّ ندارد، و بقیّه فقها گفتهاند: در اینکه صورت که برادر و خواهر باشند اگر خواهرها پدر مادری باشند دو سوّم مال آنها است و یک سوم مال برادرها است که فقط از طرف پدر با میت برادر هستند. -قرآن- ۱۷۵-۲۱۴ «يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُم أَن تَضِلُّوا» ۱۷۶ مفسّرین جملهی «أَن تَضِلُّوا» را سه جور معنی کردهاند: «كراهةَ ان تضلّوا» یعنی چون خدا نمیپسندد که شما گمراه شوید برای شما روشن میکند. ۲- «لئلّا تضلّوا» یعنی خدا برای شما توضیح میدهد تا گمراه نشوید. -قرآن- ۱-۴۳-قرآن-۶۵-۸۱ ۳- بمعنی «الضّلالة» یعنی خدا گمراهی را برای شما بیان میکند تا از آن احتراز کنید. سخن ما: از اینکه آیه همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم، و البته تفصیل و فروع احکام ارث را نمیتوانیم از اینکه آیه بفهمیم و جای آن کتب فقه است. در بیست و یک رمضان هزار و سیصد و هفتاد و هشت قمری و نهم فروردین هزار و سیصد و سی و هشت شمسی سورهی نساء تمام شد. و بتوفیق حقّ سورهی مائده آغاز میشود. [صفحه ۱۹۹]

سوره مائده

اشاره

مدنی است و آیات آن صد و بیست و یک یا دو یا سه است باختلاف کوفی و بصری بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ

[سوره المائدة [۵]: آیات ۱ تا ۲]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوفُوا بِالعُقُودِ أُحِلَّت لَكُم بَهِيمَةُ الأَنعامِ إِلّا ما يُتلى عَلَيكُم غَيرَ مُحِلِّي الصَّيدِ وَ أَنتُم حُرُمٌ إِنَّ اللّهَ يَحكُمُ ما يُرِيدُ [۱] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللّهِ وَ لا الشَّهرَ الحَرامَ وَ لا الهَدىَ وَ لا القَلائِدَ وَ لا آمِّينَ البَيتَ الحَرامَ يَبتَغُونَ فَضلًا مِن رَبِّهِم وَ رِضواناً وَ إِذا حَلَلتُم فَاصطادُوا وَ لا يَجرِمَنَّكُم شَنَآنُ قَومٍ أَن صَدُّوكُم عَنِ المَسجِدِ الحَرامِ أَن تَعتَدُوا وَ تَعاوَنُوا عَلَى البِرِّ وَ التَّقوى وَ لا تَعاوَنُوا عَلَى الإِثمِ وَ العُدوانِ وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ شَدِيدُ العِقابِ [۲] -قرآن-۱-۶۷۲ معنی لغات: اوفوا- از مصدر ایفاء بمعنی انجام دادن و بدرستی و به کمال رساندن، در مجمع البیان نوشته است: ایفاء بمعنی وفاء است، و به معنی انجام دادن ولی وزن اوفی و ایفاء لغت اهل حجاز است که قرآن بآن لغت است بالعقود- جمع عقد بمعنی گرهزدن، معامله و سوگند، محکم کردن، حساب را انجام دادن، عهدهدار چیزی شدن، پیمان برقرار کردن، بهیمه- چهار پایان غیر درنده، الانعام- جمع نعم بروزن فعل بفتح فاء و عین بمعنی شتر و گاو و گوسفند، حرم- جمع حریم هر چیز محترم و شایستهی احترام و حمایت، زنهای مختصّ بیک مرد، شعائر- جمع شعیره بمعنی علامت و نشانه و اعمال و وظایف حجّ، الهدی- راهنمائی طریقه و روش، محترم، حیوانی که برای قربانی بحرم [صفحه ۲۰۰] کعبه میبرند. قلائد، جمع قلاده بمعنی گردنبند، آمّین- از مصدر امّ بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی آهنگ و قصد، حللتم- از مصدر حلّ بر وزن فعل بفتح فا بمعنی از احرام خارج شدن و وظایف احرام بآخر رساندن. اصطادوا- از مصدر اصطیاد بمعنی شکار کردن. یجر منّکم- از مصدر جرم بر وزن فعل بفتح و سکون عین بمعنی جدا کردن، کسب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کردن و بچنگ آوردن. شنآن- بفتح اوّل و دوّم بمعنی بد آمدن با دشمنی، انضجار با عداوت. صدّوکم- از مصدر صدّ بمعنی جلوگیری، تعتدوا- از مصدر اعتداء بمعنی تجاوز و ستم. جهت نزول آیت دوّم: اسباب النزّول سیوطی: عکرمه گفت: حطم بن هند- بکری با شتران غلّه‌ی خود بمدینه آمد و آنها را فروخت، آنگاه حضور پیغمبر [ص] شرفیاب شد و مسلمان شد، چون از مجلس بیرون رفت پیغمبر [ص] باو نگریست و به حاضرین فرمود با خوی فسق و بزهکاری آمد و با اندیشه‌ی مکر و حیله بیرون رفت او چون بسرزمین یمامه رسید از دین برگشت و در ماه ذیقعده که از ماههای حرام است با شتران غلّه روانه مکّه شد، مسلمین خبردار شدند که او مرتدّ شده و با اموال بسیار در دسترس آنها است، چند نفر از مهاجر و انصار آهنگ آن کردند که سر راه بر او بگیرند. اینکه آیه نازل شد، آنها خودداری کردند. ترجمه: ۱ ای کسانی که بدین اسلام گرویده‌اید پیمانها را انجام دهید و پیمان شکنی نکنید که [در زندگی از آن گزیری نیست چنانکه ز خوردن ناگزیرید و] برای شما خوردن گوشت چهارپایان علفخوار روا شده است مگر آنچه به قرآن برای‌تان بخوانند [و حرام شود] و شکار بر خود روا مدارید تا آنگاه که در حریم حجّ باشید که همانا خداوند آنچه خواهد [و شایسته بود] فرمان دهد. ۲ ای مردم که باسلام گرویده‌اید شعائر خدائی [و نشانه‌های دین و آئین] را بر خود روا مدارید و نه ماه حرام را [که آنها را ندیده انگارید و بماه حرام جنگ کنید] و نه هدی [قربانی بسوی مکّه] را و نه حیوان قلاده‌دار را [که نشانی قربانی مکه بگردن دارد مال خود ندانید] و نه آن مردم که آهنگ بیت الحرام [و خانه‌ی خدا دارند] و به دنبال [صفحه ۲۰۱] بخشش و خوشنودی حقّ میروند [نیازارید]. و چون از احرام بدر شدید توانید پی شکار روید و دشمنی شما با مردمی که جلوگیرتان از مسجد الحرام شدند وادارتان نکند که بیداد کنید بلکه کومک کنید بنکوکاری و پرهیزگاری و نه بر گناه و ستم کومک کنید و ز خشم خدا بپرهیزید که همانا آزار خداوند سخت بود. سخن مفسّرین: «أَوفُوا بِالعُقُودِ» طبری: یعنی وفا کنید و عمل نمائید به- احکام خدا و پیغمبر، و تصدیق کنید آنچه پیغمبر فرموده است و انجام دهید کلیه‌ی وظائف خود و پیمان و قراردادهای میان خودتان را. -قرآن-۱۵-۳۶ مجمع: سوره‌ی مائده بگفته‌ی إبن عبّاس و مجاهد در مدینه نازل شده است و جعفر بن مبشّر و شعبی گفته‌اند: همه‌ی آن در مدینه نازل شده است مگر اینکه آیه: «الیَومَ أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم تا آخر» که در حجّة الوداع نازل شد آنگاه که پیغمبر بر شتر خود سوار بود، آیات اینکه سوره را یک صد و بیست و بیست و دو و بیست و سه گفته‌اند، عیّاشی از حضرت علیّ علیه السّلام روایت کرده است: بوسیله‌ی بعضی آیات قرآن آیات دیگر آن نسخ میشد و پیغمبر آنرا معیّن میفرمود و آخرین قسمت آن سوره‌ی مائده است که بر آنحضرت نازل شد و چیزی از آن نسخ نشده است، و آنگاه نازل شد که آنحضرت سوار بغله‌ی شهبا «استر قزل» بود و سنگینی وحی بر آنحضرت بآن اندازه بود که کمر استر خم شد تا دیدم ناف حیوان بزمین نزدیک است، و خود آنحضرت طوری از خود بیخبر شد که دستش را برگیسوان شیبه- إبن وهب جمحی نهاد تا از اینکه حالت آسوده شد سوره‌ی مائده را برای ما قرائت فرمود و خود بآن رفتار کرد و ما هم دستورهای آنرا انجام دادیم، و هم عیّاشی از ابو حمزه ثمالی روایت کرده است: حضرت امام صادق [ع] فرمود: سوره‌ی مائده یک بارگی تمامش نازل شد، و معنی کلمه‌ی عقود کلیّه‌ی عهد و پیمانها است ولی مفسّرین در آن اختلاف دارند: -قرآن-۱۷۹-۲۱۵ ۱- إبن عبّاس و مجاهد و ربیع بن أنس و ضحّاک و قتاده و سدّی گفته‌اند: مقصود حلف و سوگند مردم جاهلیّت است که میان خود پیمان استوار میکردند بر [صفحه ۲۰۲] کومک و پشتیبانی در برابر تجاوز و سوء قصدی که بآنان شود، ۲- و هم از إبن- عبّاس نقل شده است: مقصود پیمان خدا است از مردم برایمان و اطاعت فرمان، ۳- إبن زید و زید بن اسلم گفتند: مقصود پیمان مردم است نسبت بخود، مثل عهد و نذر و قسم و یا با یکدیگر، مثل معاملات و قراردادها، و بهترین اینکه اقوال همان است که مقصود پیمان خدا است بر مردم در انجام قراردادها و احکام دین مگر آنچه موجب کومک بکار ناشایست باشد که همه متّفق هستند اینکه طور پیمان حرام است و ممنوع. فخر: ابو حنیفه باین جمله استدلال کرده است که اگر کسی نذر کرد فرزندش را در راه خدا قربانی کند و یا نذر کرد در روز عید فطر و قربان روزه بدارد واجب است وفای بنذر چون معنی جمله‌ی «أَوفُوا بِالعُقُودِ» عام است و هر عقد و تعهّد را فراگیر است و در اینکه گونه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موارد که افراد معیّن خارج از حکم هستند بدلیل مخصوص اصل موضوع تعهّد که روزه و قربانی باشد بحال خود باقی است، پس حکم وجوب در افراد دیگر غیر ممنوع باید رعایت شود که بروز دیگر روزه بدارد و حیوانی قربانی کند ولی شافعی گفته است: چون اینجور نذرها نذر بر معصیت است از اوّل درست نیست بواسطه‌ی فرمایش پیغمبر [ص]: «لا نذر فی معصیتهٔ». -قرآن-۲۱۱-۲۳۲ تفسیر عبده: امروز معاملاتی میان مردم مرسوم است که عقد و قرارداد مختصّ بخود دارد و در کتابهای قانون نوشته‌اند و مجاز دانسته‌اند، ولی فقهای اسلام پاره‌ای از آنها را جایز نمیدانند، چون با شرائطی که بنظر آنها لازم است در اینگونه معاملات انجام نمیشود، بطور مثال آنها لازم میدانند معامله بوسیله‌ی صیغه یعنی ایجاب و قبول بلفظ انجام شود، پس اگر دو نفر قراردادی نوشتند و امضا کردند و صیغه نخواندند آن قرارداد را لغو میدانند، در صورتی که اساس لزوم وفای به پیمانها و عقود که در اسلام معیّن شده است همین جمله‌ی مختصر و مفید است «أَوفُوا بِالعُقُودِ» که میفهمانند: لازم است بر هر مسلمانی وفای بتعهّد خود، پس گفتار یا کرداری که مردم آنرا تعهّد و قرارداد بدانند عقد است و لازم است -قرآن-۶۰۲-۶۲۳ [صفحه ۲۰۳] وفای بآن، پس سپردن لباس بجامه‌شوی و یا رنگرز خود قرارداد است اگر چه صیغه و ایجاب و قبول در آن نیست، و همچنین دادن و گرفتن بلیط کشتی یا راه-آهن خود قراردادی است و عقدی که صاحب بلیط باید وسیله را مهیّا کند و خریدار از آن استفاده کند، و هم‌چنین داخل شدن بحمّام و سوار شدن وسائل نقلیّه، قراردادی است و عقدی که صاحب اینها موظّف است تا آخرین لحظه حقّ آنرا که وارد شده است رعایت کند، و او هم موظّف است حقّ و قیمت معیّن آنها را بپردازد، پس سخن یا کاری را که مردم قرارداد بشمارند عقد است و باید وفا شود مگر آنچه در شرع ممنوع شده است. «أُحِلَّت لَكُم بَهِيمَةُ الأَنعامِ» ۱ طبری: بعضی مفسّرین گفته‌اند: همه‌ی چهار پایان علفخوار هستند، عدّه دیگر گفته‌اند: مقصود بچه‌های شکم آن حیوانات است پس از کشتن آنها، و از إبن عبّاس روایت شده است: روزی گاوی کشتند بچه‌ای در شکمش بود، او دم آنرا گرفت و گفت: اینکه است مقصود از «بَهِيمَةُ الأَنعامِ» که بر شما حلال شده است. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۳۳۲-۳۵۴ ابو الفتوح نوشته است: و بنزدیک ما مراعی بود، اگر تمام خلق شده باشد و موی درآورده و روح در او نباشد، حکمش اینکه باشد: کشتن مادر او کشتن او بود که او بمنزله‌ی جمادی بوده است در شکم مادر، پس او بمثابه‌ی بعضی احشاء شکم باشد و اگر تمام نشده باشد خلقش بهیچ وجه حلال نباشد، و اگر تمام خلق شده باشد و جان در او بود واجب باشد که او را بکشند تا حلال باشد چه اگر زنده از شکم مادر بگیرند و نه بکشند، رها کنند تا بمیرد، مردار باشد، ابو سعید خدری گفت: رسول را پرسیدم از جنین و بچه که در شکم بهائم باشد گفت «ذکاته ذکاهٔ امّه» کشتن او کشتن مادر باشد، و آنچه مذهب است بیان کرده شد، کلبی گفت مراد ببهیمه الانعام وحوشند چون آهو و گاو کوهی و خر کوهی، و حمل کردن بر عموم اولیتر باشد. فخر: اعتراض شده است که بهیمه بمعنی کلیّه‌ی حیوانات است، و انعام [صفحه ۲۰۴] دسته‌ی مخصوص از بهیمه و حیوان است، پس در اینکه تکرار چه فائده است! جواب اینکه است: ۱- مقصود آهو و گوزن است و نتیجه‌ی معنی جمله چنین‌ست حلال است حیوان وحشی که از جنس چهارپایان علفخوار است و همانند آنها است که نشخوار میکند و مثل درندگان نیشدار نیست، ۲- اینکه تکرار برای ارتباط و اضافه‌ی اوّل به دوم است و مقصود اینکه است: حلال است حیوانی که از جنس چهارپایان علفخوار است، ۳- مقصود از بهیمه بچه‌ی در شکم است و اینکه طور معنی میشود: حلال است بر شما بچه‌ی شکم حیوانات علفخوار. «غَيرَ مُحِلِّي الصَّيدِ وَ أَنتُم حُرُمٌ» مجمع البیان: قرائت مشهور با ضمّ و صدای جلو حا و راء است، و قرائت غیر مشهور حرم با «راء» ساکن است، و او برای اینکه جمله سه معنی نقل کرده است: -قرآن-۱-۴۶ ۱- بپیمانها وفا کنید مگر برای شکار در هنگام احرام، ۲- حلال است شکار و گوسفند و خر وحشی مگر در هنگام احرام، ۳- حلال است حیوانات علفخوار مگر آن حیوانات که در آیات آخر اینکه سوره یادآوری میشود که حلال نیست شکار آنها در هنگام احرام. فخر: جمله‌ی «وَ أَنتُم حُرُمٌ» دو معنی دارد: اوّل- شما در سرزمین مکّه و جایگاه حرم هستید، دوّم- شما در لباس احرام و وظایف حجّ هستید، و فقها حکم کرده‌اند: شکار در هر دو صورت حرام است. -قرآن-۱۳-۳۳ «لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللّهِ» طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است، عطا گفته است: یعنی تخلّف نکنید از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حدود و احکام خداوند، إبن عبّاس گفته است یعنی مناسک و آداب حجّ را حلال نشمارید و از آن تجاوز نکنید، و چون اعراب به حجّ میرفتند و قربانی میبردند و احتراماتی برای مکّه رعایت میکردند و در اینکه مسافرت تجارت هم مینمودند، مسلمین خواستند بر آنها حمله کنند و اموالشان را بغارت ببرند، اینکه آیه نازل شد که احترام آداب حجّ را رعایت کنید و مزاحم مردم نشوید و نیز از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی آنچه در حال احرام بر شما حرام شده -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۰۵] است، آنرا برخود حلال و روا نشمارید. مجمع: فرّاء گفته است: عموم اعراب بسعی میان صفا و مروه که از آداب حجّ است معتقد نبودند و انجام نمیدادند، باین جمله آنها رهنمائی شده‌اند، و از حضرت امام باقر [ع] نیز همین معنی روایت شده است. «وَ لَا الشَّهرَ الحَرام» ۲ مجمع: مقصود از شهر حرام ماه رجب است که قبیله‌ی مضر در آن ماه جنگ را حرام میدانستند، و عکرمه گفته است: مقصود ماه ذو القعده است، و ابو علی جبّائی گفته است: مقصود تمام ماههای حرام است که جنگ را در اینکه ماهها حلال نشمارید، چنانکه در سوره‌ی بقره گفته شده است: «یَسئَلُونَکَ عَنِ الشَّهرِ الحَرامِ قِتالٍ فِیهِ» و ما در آنجا اینکه مطلب را مفصّل بحث کردیم. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۳۴۶-۴۰۱ «وَ لَا الهَدی» ۲ ابو الفتوح نوشته است: یعنی آن هدی حلال مداری که کسی آورده باشد تا بخانه‌ی خدای برد برای حجّ و بقربان بکشد، که بر آن غارت کنی و برانی. -قرآن-۱-۱۸ «وَ لَا القَلائِدَ» ۲ طبری: اعراب چون آهنگ حجّ میکردند، برای آسایش از شرّ غارتگران از پوست درخت سرزمین حرم گردنبند برای خود و شترشان آماده می- کردند، و به اینکه وسیله خود را نشانه‌دار میکردند که آهنگ حجّ دارند و تا آنگاه که بسرزمین و قبیله‌ی خود برمیگشتند از شر اشرار آسوده بودند، و مقصود از اینکه کلمه آن است که حیوان یا انسانی که دارای اینطور گردنبند است، آزارش را حلال مشمارید. و عطاء بن ابی رباح گفته است: چون اعراب برای آسایش خود از شر راهزنان، قلاده‌ای از پوست درخت حرم درست میکردند، با اینکه جمله روی سخن با مسلمانان شده است که شما اینکه کار اعراب را حلال مشمارید و روا مدارید که خود را مانند آنها قلاده‌دار کنید. -قرآن-۱-۲۰ مجمع: حسن بصری گفته است: مقصود آن است که اگر گردنبند قیمت داشته باشد آنرا برخود حلال نشمارید و تصرف نکنید و بفقرا بدهید، چون آن اعراب که در خارج از سرزمین حرم زندگی میکردند قلاده‌ی حیوان‌شان از پشم و موی و [صفحه ۲۰۶] یا کفش بوده است و آنان که در سرزمین حرم بودند پوست درخت آنجا را قلاده می‌کردند ابو الفتوح نوشته است: جبائی گفت: نهی کرد خدای تعالی مسلمانان را از آنکه شتر یا گاو و گوسفندی که بهدی رانده باشند، شیر آن بدوشند، برای آنکه چون او را برای خدا در راه خدا براندند، ایشان را نباشد که شیر آن را بخورند جز که بصدقه بدهند. «وَ لَا آمِّینَ البَیتَ الحَرامَ یَبتَغُونَ فَضلًا مِن رَبِّهِم وَ رِضواناً» ۲ طبری: یعنی روا نیست آزار آنها که آهنگ خانه‌ی خدا میکنند برای آنکه مالی از تجارت بدست آورند و خدا را از خود راضی بدارند. -قرآن-۱-۸۳ «وَ إِذا حَلَلتُم فَاصطادُوا» ۲ ابو الفتوح نوشته است: چون قدیم تعالی حجر کرد بر محرمان که در حال احرام صید کنند، و ایشانرا از صید گزیری نبود، چه بیشتر قوت ایشان از آن بودی، خدای تعالی اطلاق اینکه حظر بکرد باباحه و گفت: چون حلال شوی و از حرم بیرون روی، صید کنی، و صیغه اگرچه امر است مراد اباحت است، و بیشتر مفسّران برآنند که از اینکه آیت چیزی منسوخ است الّا إبن جریج که او گفت: از آیت هیچ منسوخ نیست برای آنکه ابتدا بقتال مشرکان نشاید کردن در ماههای حرام الا که ایشان ابتدا کنند و اینکه از باقر علیه السّلام روایت کردند، و شعبی گفت: از سورهٔ المائدهٔ هیچ منسوخ نیست الا اینکه آیه، آنگه آنان که گفتند از آیه چیزی منسوخ است خلاف کردند که چیست آن منسوخ! -قرآن-۱-۳۱ شعبی گفت: جمله آیت منسوخ است و مجاهد همچنین گفت و گفت: منسوخ است بقوله: «فَاقتُلُوا المُشرِکِینَ حَیثُ وَجَدتُمُوهُم» و بقوله «إِنَّمَا المُشرِکُونَ نَجَس» و یک روایت از عبد اللّه عبّاس اینکه است، و إبن ابی نجیح گفت: از مجاهد: آنچه منسوخ است قوله: «وَ لَا القَلائِدَ» و قویترین اقوال قول آنکس است که گفت: «وَ لَا الشَّهرَ الحَرامَ وَ لَا الهَدیَ وَ لَا القَلائِدَ وَ لَا آمِّینَ البَیتَ الحَرام» منسوخ است برای آنکه امّت اجماع کردند بر آنکه خدای تعالی حلال بکرده است قتال مشرکان به ماه حرام و جز ماه حرام. -قرآن-۸۹-۱۳۷-قرآن-۱۴۷-۱۷۹-قرآن-۲۹۸-۳۱۷-قرآن-۳۶۵-۴۶۱ [صفحه ۲۰۷] «وَ لا یَجرِمَنَّکُم شَنَآنُ قَومٍ أن صَدُّوکُم» ۲ مجمع إبن عامر «شَنَآن»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با سکون نون اوّل قرائت کرده است، و دیگران با فتح که قرائت مشهور است، و إبن کثیر و ابو عمر و «ان صدّوا» با کسر همزه خوانده‌اند. و قرائت مشهور با فتح است. -قرآن-۱-۵۵-قرآن-۷۵-۸۵ ابو الفتوح نوشته است: إبن نجیح روایت کرد از مجاهد که سبب نزول آیه آن بود که روز فتح مردی مؤمن را بکشتند در عرفات که حلیف ابو سفیان بود و حواله کردند که او حلفاء رسول را کشته است، رسول علیه السّلام گفت: لعنت بر آن کس باد که او بکینه‌ی جاهلیت کسی را بکشد، و خدای تعالی اینکه آیات فرستاد رسول گفت: هر خونی و مالی و عملی که در جاهلیّت بوده است همه در زیر پای من است، یعنی آنرا حکمی نیست، الّا خدمه‌ی کعبه و رعایت سقایت الحاجّ که آن بر قرار خود رها کردیم، و معنی آن است که نباید حمل کند شما را دشمنی قومی که شما را از خانه‌ی خدا منع کردند عام الحدیبیه بر آنکه تعدّی کنی و ظلم کنی و حرمت نداری. «تَعاوَنُوا عَلَی البِرِّ وَ التَّقوی» ۲ ابو الفتوح: تقوی یعنی خودداری و پرهیز از عقاب خداوند بوسیله‌ی خودداری از کاری که موجب عقاب میشود. -قرآن-۱-۴۱ «وَ لا تَعاوَنُوا عَلَی الإِثمِ وَ العُدوانِ» ۲ ابو الفتوح: اثم، آن گناه است که شخص برخلاف وظیفه‌ی شخصی خود رفتار کند، و لیکن بحقوق و حدود دیگری تجاوز نکند، و عدوان آن است که بحقوق دیگران تجاوز شود، مانند آدم کشتن و مال مردم خوردن، و دیگر انحرافهای اجتماعی. إبن معبد گفت: از پیغمبر پرسیدم برّ چی است و اثم کدام است! فرمود: برّ آن است که دل تو بآن گواهی دهد و از انجامش شاد شوی، و اثم آن باشد که در دل از آن نگران باشی اگرچه دیگران تو را بآن وادار کنند. -قرآن-۱-۴۹ روح البیان: از پیغمبر [ص] معنی برّ و اثم را پرسیدند، فرمود: برّ، بخوش- خوئی رفتار کردن با مردم است، و اثم آن کار است که در دل تو بماند و نخواهی مردم آنرا بدانند. [صفحه ۲۰۸] تفسیر عبده: برّ در نزد اعراب و مسلمانان یعنی بر خود آسان شمردن هر فکر و کار خوب، و پیغمبر [ص] بعضی افراد آنرا برای مردم روشن میفرمود که غلط نروند و کار خوب را محدود ندانند، مانند اینکه آیه «لَیسَ البِرَّ أن تُوَلُّوا تا آخر» که همه‌ی آنچه در اینکه آیه برّ شمرده شده است منشأ و موجب تمام اندیشه‌های خوب و نیکوکاریها است، پس مجموع آنچه وسیله‌ی تقرّب بخدا است خواه ایمان و عقیده یا اخلاق و رفتار با مردم باشد برّ است و نیکوکاری و تقوی، یعنی پرهیز از هر چه زیان‌آور است بدین یا دنیای انسان چه انجامش زیان‌آور باشد یا ترک آن، و چون مسلمین امروز با یکدیگر مجتمع نیستند و اتّحاد بر برّ و تقوی ندارند و کمتر کسی است که بی‌مناسبت و رابطه‌ی خاصّ دیگری را بر کار خیر کومک نماید لازم است تشکیل جمعیتها و دسته‌های خیریّه و علمی و دینی. -قرآن-۲۲۱-۲۵۱ سخن ما: ۱- ارتباط جمله‌ی «أُحِلَّت لَکُم تا آخر» بجمله‌ی اوّل شاید اشاره باشد به اینکه که مطالعه کنید در طبیعت تا بفهمید که آنچه مناسب حیات فرد و اجتماع است همه با یکدیگر برای شما معیّن شده است، و همان‌طور که چهار- پایان علفخوار با طبیعت شما مناسب و مطبوع آفریده شده است و بحکم شرع حلال شده است، همان‌طور هم وفای بپیمانهای نفسانی و اجتماعی مناسب با حیات و زندگی شما است، و لازم است رفتار بآن، و جمله‌ی «یَحکُمُ ما یُرِیدُ» که در آخر گفته شده است شاید برای تأکید و تثبیت همین مطلب باشد که حکم خداوند مطابق با اراده‌ی ازلی است و مصلحت، پس حکم بحلال بودن اینکه حیوانات با حکم بلزوم وفای بعقد تفاوت ندارد که هر دو بموجب مصلحت مقرّر شده است، و اگر دقیق شوید میفهمید آنچه در دین معیّن شده است همه مناسب با نهاد و آفرینش شما است با اینکه تفاوت که بعضی را خود پی آن میروید مانند استفاده‌ی از حیوانات و دسته‌ی دیگر را باید متوجّه شوید مانند وفای بعهد. ۲- جمله‌ی «غَیرَ مُحِلِّی الصَّیدِ تا آخر» که حرام شده است شکار در هنگام احرام، شاید باین جهت باشد که در آن موقع انسان برای توجّه از غیر حقّ بحقّ بجز ضرورت زندگی -قرآن-۳۰-۴۷-قرآن-۴۹۲-۵۱۳-قرآن-۱۰۴۳-۱۰۶۸ [صفحه ۲۰۹] باید از همه چیز خودداری کند، شکار هم که یکی از تفریحهای انسانی است با استفاده‌ی مالی باید از آن خودداری کند، همان‌طور که در نماز احتراز از همه چیز لازم است. ۳- در جمله‌ی «لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللّهِ» شاید بتوانیم معنی آنرا تعمیم بدهیم بهر چیزی که صلاح مردم باشد و از شرع منع آن نرسیده باشد و بگوئیم: تمام آداب و رسوم و قوانین ملّتها تا آنجا که بر خلاف شرع نباشد و برای مصلحت زندگی باشد لازم الإحترام است و از شعائر خدا، زیرا که بزرگترین نشانه های خداوندی و علامت قدرت إلهی در اینکه کره زمین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فکر و عقل انسان است، پس آداب و قوانین زندگی انسانی که مولود فکر و عقل او است از علامتهای خداوند است و شعائر اللّه و لازم الإحترام، مگر از طرف خداوند بوسیله پیغمبران و خرد- مندان زشت معرّفی شده باشد. ۴- جملههای «وَ تَعاوَنُوا» تا آخر. بر مسلمین واجب کرده است معاونت با مسلمین در هر چه برّ و نیکی باشد، پس میتوان گفت بموجب اینکه جمله لازم است کومک و همکاری در سازمانهای اجتماعی که بر مصلحت مردم باشد خواه از طرف دولتها فراهم شده باشد یا سازمان ملّی باشد، در هر صورت باید بهر وسیله که ممکن است کومک و موافقت شود، و نیز بموجب جملهی دوّم «لا تَعاوَنُوا عَلَی الإِثمِ وَ العُدوانِ» لازم است احتراز از همکاری در هر کار که ستم باشد و گناه اگرچه در ظاهر بنام مصلحت بآن اقدام شود مانند بعضی احزاب و مؤسسات و شرکتها که اگرچه خیر و مصلحت بهانهی تشکیل آنها بوده است لیکن در موقع کار نتیجهی آن یا گناه شخصی است و یا گناه اجتماعی که ستم باشد و تضییع حقوق مردم. و فقهاء باین جمله استدلال کردهاند که نشستن و غذا خوردن در سفرهای که شراب خورده میشود حرام است، چون همکاری و معاونت شرابخواران است، و جملهی «إِنَّ اللّهَ شَدِیدُ العِقابِ» شاید برای تخلّف از اینکه وظایف باشد که اگر کسی خودداری کرد از کومک به نیکی و یا به گناهکاری و ستم کاری کومک نمود منتظر عقاب شدید خداوند باشد. -قرآن-۲۱۰-۲۴۱-قرآن-۸۴۸-۸۶۳-قرآن-۱۲۵۲-۱۲۹۷-قرآن-۱۸۰۲-۱۸۳۶ [صفحه ۲۱۰]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۳ تا ۵]

حُرِّمَت عَلَیکُمُ المَیتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحمُ الخِنزِیرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَیرِ اللّهِ بِهِ وَ المُنخَنِقَةُ وَ المَوقُوذَةُ وَ المُتَرَدِّیَةُ وَ النَّطِیحَةُ وَ ما أَکَلَ السَّبُعُ إِلّا ما ذَکَّیتُم وَ ما ذُبِحَ عَلَی النُّصُبِ وَ أَن تَستَقسِمُوا بِالأَزلامِ ذلِکُم فِسقٌ الیَومَ یَئِسَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن دِینِکُم فَلا تَخشَوهُم وَ اخشَونِ الیَومَ أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم وَ أَتمَمتُ عَلَیکُم نِعمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الإِسلامَ دِیناً فَمَنِ اضطُرَّ فِی مَخمَصَةٍ غَیرَ مُتَجانِفٍ لِإِثمٍ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۳] یَسئَلُونَکَ ما ذا أُحِلَّ لَهُم قُل أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ وَ ما عَلَّمتُم مِنَ الجَوارِحِ مُکَلِّبِینَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمّا عَلَّمَکُمُ اللّهُ فَکُلُوا مِمّا أَمسَکنَ عَلَیکُم وَ اذکُرُوا اسمَ اللّهِ عَلَیهِ وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الحِسابِ [۴] الیَومَ أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ وَ طَعامُ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ حِلٌّ لَکُم وَ طَعامُکُم حِلٌّ لَهُم وَ المُحصَناتُ مِنَ المُؤمِناتِ وَ المُحصَناتُ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ مِن قَبلِکُم إِذا آتَیتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحصِنِینَ غَیرَ مُسافِحِینَ وَ لا مُتَّخِذِی أَخدانٍ وَ مَن یَکفُر بِالإِیمانِ فَقَد حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِی الآخِرَةِ مِنَ الخاسِرِینَ [۵] -قرآن-۱-۱۲۸۵ معنی لغات: خنزیر- خوک، اهل- از مصدر اهلال بمعنی نمودار شدن ماه در شب اوّل، بلند کردن آواز در هنگام دیدن ماه شب اوّل، دیدن شخص ماه را در شب اوّل، فریاد بگریه بلند کردن بچه در هنگام ولادت، در هنگام [صفحه ۲۱۱] تعجّب یا خوشحالی بآواز بلند نام خدا بردن و هم در هنگام کشتن حیوان در اینجا مقصود معنی اخیر است. المنخنقه- خفه شده، الموقوذه بسختی ضربت خورده و بزمین افتاده و مرده، النّطیحهٔ- بوسیلهی شاخ حیوان دیگر ضربت خورده و مرده، المتردّیهٔ- از مصدر «ردی» بمعنی شکستن، آسیب رساندن، هلاک شدن، سقوط کردن، و اینجا بمعنی از بلندی افتاده و مرده است، ذکّیتم- از مصدر تذکیه بمعنی سر بریدن حیوان مطابق قانون شرع، النّصب- بتهای سنگی یا کلیّهی بتها. الازلام- تیرهائی که بوسیلهی آن قرعه میکشیدند و سرنوشت خود را معیّن میکردند، مخمصهٔ- معدهی از طعام تهی شده متجانف مایل بگناه و منحرف از راه، جوارح- جمع جارحهٔ، حیوان شکاری از پرنده مثل باز و درنده مثل سگ، کارد، پارهی بدن انسان، ناگواریهای روز که بانسان میرسد، عرب میگوید: «نعوذ باللّه من طوارق اللّیل و جوارح النّهار» یعنی: پناه بخدا از آسیب ناگهانی شب، و حوادث ناگوار روز، مکلّبین- تربیت شدگان برای شکار، و اینکه کلمه مشتق است از «کلّب الکلب» یعنی سگ را شکار کردن آموخت. طعام- گندم و هر چه خوردنی باشد، المحصنات- زنهای پاک دامن، زنهای شوهردار و بگفتهی صاحب قاموس: یا زنهای باردار. مسافحین- بزهکاران. اخدان- جمع خدن بمعنی دوست و رفیق، حبط- از مصدر حبط بروزن فعل بفتح فاء و سکون عین بمعنی هدر شدن نتیجهی کار، نابودی خون مقتول. جهت نزول: آیت سوّم «حُرِّمَت عَلَیکُم» اسباب النّزول سیوطی: حبّان بن- حجر گفت: ما با پیغمبر [ص] بودیم و من در زیر دیک آتش روشن میکردم و در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن گوشت مردار بود، در اینکه میان آیت حرمت مردار نازل شد، من آن دیگ را وارونه کردم و برای نزول آیت چهارم: «یَسئَلُونَکَ ما ذا أُحِلَّ» در آن کتاب نوشته است: ابی- رافع گفت: جبرئیل اذن گرفت که حضور پیغمبر برسد، چون اذنش داد او بر در بماند، پیغمبر ردای خود را برداشت و بطرف او رفت و گفت: اذنت دادم چرا -قرآن-۲۳-۴۵-قرآن-۳۰۳-۳۳۳ [صفحه ۲۱۲] بدرون نمیآئی! بپاسخ گفت: ما بخانه‌ای که تصویر و یا سگ باشد وارد نمیشویم، چون وارسی کردند در یکی از خانه‌ها توله سگی بود، پیغمبر به ابو رافع فرمود تمام سگهای مدینه را بکش، چند نفر خدمت پیغمبر رفتند و عرض کردند: کدام یک از اینکه حیوان که فرمودی بکشند نگاهداریم و از آن استفاده کنیم! اینکه آیه در جواب ایشان نازل شد. و شعبی نقل کرده است: عدیّ بن حاتم گفت: مردی خدمت پیغمبر [ص] آمد و پرسید: حیوانی را که سگ شکار کند چه‌طور است! آن حضرت ندانست چه جواب بگوید تا اینکه آیه نازل شد، و از سعید بن جبیر نقل شده است که عدیّ إبن حاتم و زید بن مهلهل بآن حضرت عرض کردند: ما با سگ و باز شکار میکنیم و آل ذریح سگهائی دارند که گوزن و خر وحشی و آهو شکار میکند، و خداوند مردار را حرام کرده است، پس چه قسمت اینکه طور شکارها بر ما حلال است! اینکه آیه برای تعیین تکلیف آنها نازل شد. ترجمه: ای مسلمانان حرام است بر شما مردار و هم خوردن خون و گوشت خوک، و نیز آنچه در هنگام سر بریدن، با نام غیر خدا کشته شود، و آن حیوان که خفه‌اش کنند و آنرا که بزنند تا بمیرد، و آنچه از بلندی بیفتد و بمیرد، و هم آن حیوان که بشاخ همجنس خود بمیرد، و نیز شکار نیمخورده‌ی درندگان مگر که زنده بچنگ آورید و سر ببرید و حرام است خوردن آنچه برای بتها قربانی شود و نیز ناروا بود که دست بقمار برید و با چوبه‌های تیر بهره‌ی خود نمودار کنید و یا با تیرهای غیب‌گو سرنوشت خود بیابید که همه‌ی اینها زشت است و بدکاری [پس از اینکه دستورهای] امروز آن کسان که کافرند، از دین شما ناامیدند [که مانند آنها شوید] پس از ایشان نترسید و از من بترسید که امروز دین شما را برای‌تان کامل کردم و نعمت خود بر شما تمام [که آنچه شایسته بودید بشما دادم] و دین اسلام را برای شما دینی پسندیده نمودم. پس [از آنچه برشمردم دوری کنید مگر] کسی که ناچار در تنگنا باشد نه بدنبال گناه [بچیزی از آنها دست برد] البتّه خداوند آمرزنده است و مهربان. ای پیغمبر مردم از تو میپرسند چه چیزها بر آنان روا بود [صفحه ۲۱۳] بگو آنچه پاکیزه و پسند است حلال بر شما است و نیز آنچه را حیوانات شکاری برای‌تان گرفتند بخورید اگر آنها را بروشی که از راه خرد خدا بشما آموخته است شما آنها را آموخته باشید [که برگرفتن و آوردن شکار آموخته و خوی گرفته باشند] و نام خدا بر آنچه شکار شده ببرید و از خشم خدا پرهیز کنید که البتّه او زود به شمار هر کاری رسد. [و گر تا کنون نمیدانستید اکنون بدانید] امروز آنچه پاکیزه است بر شما روا شد و هم خوردنی‌های یهودیان و مسیحیان بر شما حلال است و خوردنیهای شما بر آنان حلال بود. و نیز همسری با زنان مؤمن پارسا و تا ان زنان پارسا که پیش از شما کتاب آسمانی برای‌شان آمده روا باشد اگر مهرشان بپردازید و بپاکدامنی باشید نه ببدکاری و در نهان دوستی و آنکه [از اینکه فرمانها سر پیچید] کافر به دین و آئین شده است و آنچه کرده است نابود بود و بجهان دیگر از زیاندیدگان باشد. سخن مفسّرین: «حُرِّمَت عَلَیکُمُ المَیتَةُ وَ الدَّم» ۳ طبری: یعنی هر حیوان حلال گوشت که خون جهنده دارد چه پرنده باشد یا چرنده، ولی اگر خود بمیرد بی وسائل تذکیت شرعی خوردنش حرام است، و مقصود از «دم» هر خونی است که روان باشد، ولی خون بسته مثل سپرز و کبد که همانند گوشت است و هم‌چنین خونی که در میان گوشت است حرام نیست. -قرآن-۱۵-۵۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: «میتهٔ» هر حیوانی است که خود بمیرد اگرچه خون جهنده نداشته باشد، و روایت شده است که پیغمبر [ص] فرمود: دو مردار است که حلال است، ملخ و ماهی، و امّا خون مقصود آن است که روان باشد و از بدن حیوان بیرون آید، و عربها آن عضو شکم حیوان را که بشکل روده و پر از پشکل است «چرب روده» از خون پر میکردند و کباب میکردند و میخوردند، و هم در سال های سخت شتر را رگ میزدند و خون آنرا میخوردند، اینکه است که خوردن خون حرام شد، امّا گوشت خون آلود و کبد حلال است، و طحال «سپرز» از علیّ[ع] و إبن مسعود نقل شده است که حلال است ولی فقهای شیعه همگی آنرا حرام [صفحه ۲۱۴] میدانند و دیگران حلال. «وَ ما أُهِلَّ لِغَیرِ اللّهِ» ۳ ابو الفتوح نوشته است: و آنچه بر کشتن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن نام خدای نبرده باشند که از شرط استحلال ذبیحه آن است که کشنده نام خدای برد، و اگر فراموش کند و در نیّت و اعتقاد او وجوب آن باشد روا باشد، و باید تولّی ذبح آن، مسلمانی کند از هر فرقه که باشد، و از شرط استحلالش نیز آن است که روی او بقبله آرند، در حال سعه و اختیار اگر متعمّدا رها کند حلال نباشد. -قرآن-۱-۳۳ «وَ المَوقُوذَةُ» ۳ فخر: یعنی آن‌که بزنندش تا بمیرد، و مانند آن است آنچه با گلوله‌ی گل بمیرد، چون مثل خفه شده است و مردار که خون از بدنش جدا نشده باشد. -قرآن-۱-۱۸ عبده: اینکه گفته‌ی امام که بگلوله‌ی از گل کشته شود حرمتش را فقها تصویب کرده‌اند، برای فرموده‌ی پیغمبر: اینکه گلوله‌ها نه آدم میکشد و نه شکار میکند و فقط دندان میشکند و چشم کور میکند، اینکه حدیث علّت حرمت را بیان کرده است که چون کشنده نیست وسیله‌ی کشتن شمرده نمیشود و حلال نیست، لکن گلوله‌ی فلزی مشمول اینکه حدیث نمیشود و آنچه بآنها کشته شود حلال است، چنانچه فقهای متأخّر که دقیق هستند حلال دانسته‌اند، اما آنچه امام ادّعا کرده است که چون خون از «موقوذه» جدا نمیشود حرام است، صحیح نیست، زیرا از آن حیوان که درنده پاره‌اش کند و ذبح شود، خون خارج نمیشود، و بصریح آیه حکم به- حلّیّت آن شده است، پس غیر آنچه بگلوله‌ی از گل کشته شود حلال است اگرچه خون از آن جدا نشود، و چون صید با گلوله‌ی گلی بواسطه‌ی تصریح بعلّت حرمت که در حدیث پیغمبر گفته شده است حرام است، پس آنچه با غیر آن وسائل کشته شود حلال است. «وَ المُتَرَدِّيَةُ» ۳ مجمع: اگر حیوان بچاه افتد که نتواند بطور مشروع سر آنرا ببرند روا باشد با ضربت کارد بکشندش و گوشتش حلال است. -قرآن-۱-۲۱ «وَ ما أَكَلَ السَّبُعُ» ۳ مجمع: از إبن عبّاس نقل شده است: «اكيل السّبع». -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۲۱۵] «إِلّا ما ذَكَّيتُم» ۳ طبری: بعضی مفسّرین گفته‌اند: یعنی اگر از اینکه پنج دسته‌ی ممنوع از «أُهِلَّ لِغَيرِ اللّهِ تا أَكَلَ السَّبُعُ» چیزی را توانستید به دستور شرع سر ببرید، خوردنش حلال است، و بعضی گفته‌اند: مقصود آن است که آنچه حلال است باید بتذکیه باشد و گر نه حیوانی که درنده پاره کرده است قابل تذکیه نیست. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۰۸-۱۳۳-قرآن-۱۳۹-۱۵۸ مجمع: از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است: اگر اینها بحالتی باشند که دم یا گوش خود را حرکت دهند، یا چشم‌شان دور بزنند و بدستور شرع سر بریده شوند حلال است، و جهت اینکه اینکه پنج دسته پس از میته نام برده شده است، با اینکه اینها هم اگر ذبح شرعی نشوند میته و مردار هستند، برای آن است که اعراب فقطّ آنرا مردار میدانستند که خود بمیرد و از خوردنش احتراز میکردند، و اینکه پنج دسته را حلال میدانستند، با اینکه آیه بآنها فهمانده شد که همه در حکم مردار است مگر بدستور دین سر بریده شود. «وَ ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ» ۳ طبری: إبن جریج گفت: نصب بت نیست بلکه سنگهائی بوده است ساده و بی‌نقش که نصب میکرده‌اند و در وقت قربانی خون به- آنها میپاشیدند، لکن بت را نقاشی میکرده‌اند، مجاهد گفته است: مقصود از نصب ان سنگها است که اعراب دور و بر کعبه میگذاشتند و به نام آنها حیوانی میکشتند، و هرگاه آنها را نمیخواستند، سنگ دیگری که پسندشان بود بجای آنها می‌گذاشتند. -قرآن-۱-۳۴ «وَ أَن تَستَقسِمُوا بِالأَزلامِ» ۳ طبری: یعنی بخواهید بوسیله‌ی ازلام سرنوشت خود را در احتیاجات و روزیها معیّن کنید، و ازلام تیرهائی بوده است که بر بعضی نوشته بود خدا میفرماید بکن و در عدّه‌ای دیگر خدا میفرماید مکن و چند تای دیگر نانویس بود، و چون آهنگ کاری داشتند بآن تیرها دست می‌بردند، اگر از دسته‌ی اول بدست میآمد پی آن کار میرفتند، و اگر از دسته‌ی دوّم بدست میآمد صرف نظر میکردند، و اگر از سوّم بود دوباره از اوّل بدست میآمد، عمل را -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۲۱۶] تجدید میکردند تا تکلیف معلوم شود، سعید بن جبیر گفته است: از لام از سنگ سفید بوده است، حسن بصری گفته است: سه چوبه‌ی تیر بوده است، در یکی فرمان خدا و در دیگری نهی خدا نوشته بوده است، و سوّمین را نانوشته می- گذاشته‌اند، مجاهد گفته است: ازلام بجولهای بازی ایرانی و رمیها و تیرهای عربها است. سدّی گفته است: ازلام تیرهای غیبگوها است که چون کسی کاری داشت نزد او میرفت و اجرتی میداد، او تیرها را بر هم میزد و یکی را برمیداشت اگر در دلش رضایت و خوبی حسّ میکرد، آنرا خوب میدانست و مرید خود را اجازه‌ی انجام آن میداد، و اگر از آن تیر احساس نفرت میکرد، او را منع مینمود. مجمع: در تفسیر علیّ بن ابراهیم از امام باقر [ع] و صادق [ع] نقل شده است: ازلام ده چوبه‌ی تیر بوده است که هفتای آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قسمت معیّن داشته است از مالی که در معرض قمار بوده است باین نامها: فذّ، النّوام، المسیل، النّافس، الحلس، الرّقیب، المعلّی، که بترتیب: اوّل یک سهم، دوّم دو سهم، سوّم سه سهم، چهارم چهار سهم، تا هفتم که هفت سهم داشت و سه چوبه‌ی دیگر پوچ و محروم بوده است بنام: السّفیح، المنیح، الوغد، اعراب شتری می‌کشتند و بر چند قسمت تقسیم میکردند، تیرها را بدست کسی میدادند که یکایک بنام اشخاص برآورد آن که تیری سهمدار بنامش درمیآمد استفاده میکرد، و آن کس که از تیرهای بی سهم و پوچ بنامش اصابت میکرد باید قیمت شتر را بدهد، و اینکه قماری بود که در آیه از آن جلوگیری شده است. ابو الفتوح: محمّد بن اسحاق گفت: در میان کعبه چاهی بوده است که هدایای آنجا را در آن مینهادند و بر سر آن هبل بت بزرگ قریش مستقر بود، هفت چوبه‌ی تیر در جلو آن بت گذارده بودند و بر هر یک چیزی نوشته بود: یکی دیت قاتل، دیگری: بلی، دیگری: نه، دیگری: از ما هست، دیگری: از ما نیست، و دیگری ملصق است و چسبیده، و چون خواستند دیت قاتل بستانند یا نسب کسی را معیّن کنند، یا صلاح و فساد کاری را تشخیص دهند، نزد آن بت میرفتند و میگفتند: [صفحه ۲۱۷] ای خدای ما آنچه صلاح ما است بما بنما، و آن تیرها را بهم آمیخته بدست آنکس میدادند که برای کشف مشکلش آنجا حاضر میشد، اگر بر تیر، بلی نوشته بود اقدام میکرد، و گر نه نوشته بود خودداری میکرد، و برای تعین دیت قاتل هر کسی تیری برمیداشت، آنکه تیر دیت نوشته بدستش میرسید عهده‌دار پرداخت دیت قتل میشد، و آنکه در نسبش شک بود تیرها همه را پیش او میگذاشتند، او یکایک برمیداشت اگر نوشته بود: از شما است، او را میپذیرفتند، و اگر [از دیگری است] نوشته بود او را حلیف و همسوگند خود میدانستند، و اگر ملصق نوشته بود او را از خود دور میکردند. تفسیر عبده: مردم بیخرد در اینکه زمان همان عمل مردم جاهلیّت را به- صورت دیگر تقلید میکنند و آنرا استخاره مینامند و با دانه‌های تسبیح یا ورقهای بازی سرنوشت خود را معیّن میکنند، اینکه عمل همان استقسام بازلام است که در آیه ممنوع شده است، و آن استخاره که درست و مشروع است غیر از اینکه است که مردم وسیله‌ی تعیین سرنوشت خود قرار داده و بان فال میگیرند. و آن حدیثی است که جماعتی از جابر بن عبد اللّه نقل کرده‌اند: پیغمبر استخاره را مانند قرآن بما میآموخت، میفرمود: چون کسی همّت بکاری گماشت دو رکعت نماز مستحبّی به جای آرد، سپس بگوید «اللّهم انّی استخیرک بعلمک تا آخر» و در اینکه دستور جز دعا و عبادت در اوّل اقدام بکار چیز دیگر نیست، و نشانه‌ای از اینکه تفأّل و تعیین سرنوشت که مردم با دانه‌ی تسبیح دست بآن میزنند در اینکه حدیث نیست. روح البیان: استعلام از غیب بوسیله‌ی پرسش از غیبگو و ستاره شناس در شرع ممنوع است، لکن از طریق مشروع مثل استخاره‌ی بقرآن و بنماز استخاره و دعا و ریاضت و همچنین طلب خیر و شرّ از اینکه وسائل ممنوع نیست، بلکه آنچه منع شده است «استقسام بازلام است.» «ذلِکُم فِسقٌ» مجمع البیان: إبن عبّاس گفته است: یعنی اینها که منع شده است اقدام بهر یک آنها فسق است و گناه بزرگ و سرپیچی از فرمان خدا و بعضی -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۲۱۸] گفته‌اند: مقصود «استقسام بازلام است». «الیَومَ یَئِسَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن دِینِکُم» ۳ طبری: إبن عبّاس گفته است یعنی امروز کافران ناامید شدند که بدین آنها در آئید، سدّی گفته است: یعنی مأیوس شدند که از دین خود برگردید. -قرآن-۱-۵۴ ابو الفتوح: اختلاف است که مقصود کدام روز است. عبد اللّه عبّاس و سدّی گفتند: مقصود روز عرفه‌ی سال حجّة الوداع است که بیشتر اعراب مسلمان شده بودند، و بعضی دیگر گفتند: روز جمعه‌ای بود که پیغمبر برای مردم خطبه می- خواند، و سخنرانی میفرمود و گروهی انبوه فراهم شده بودند و چون همه مسلمان بودند و در میان آنها مشرک ندید شاد شد، اینکه آیه نازل شد. و از امام باقر [ع] و صادق [ع] روایت شده است که اینکه آیه و آن آیه که بعد از اینکه میآید در روز غدیر خم نازل شد. «الیَومَ أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم» ۳ طبری: بعضی گفته‌اند: مقصود روز عرفه‌ی سال حجّة الوداع است که در آن روز احکام دین اسلام تکمیل شد، و پس از آن حکمی و دستوری نرسید و هشتاد و دو شب پس از آن پیغمبر [ص] از دنیا رفت، أسماء بنت عمیس گفت: با پیغمبر بحجّة الوداع بودیم، در راه جبرئیل اینکه آیه را آورد، و آن حضرت بر شتر بود که آن حیوان از سنگینی وحی و قرآن نتوانست برود، سینه بر زمین گذارد، من نزدیک رفتم و بالاپوش خود را بر آن حضرت افکندم. هارون- إبن عنتره گفت: چون اینکه آیه نازل شد، عمر گریه کرد، پیغمبر پرسید چرا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گریستی عرض کرد: تا کنون احکام دین برای ما زیاد میشد، اکنون که کامل شده است، البتّه از ما چیزی کم خواهد شد، فرمود: راست گفتی. شاید اظهار عمر و فرمایش پیغمبر [ص] اشاره بمرگ آن حضرت باشد. و بعضی دیگر در معنی اینکه جمله گفته‌اند یعنی امروز حجّ و احکام آنرا تمام کردیم چون مشرکین اینکه عبادت را ندارند و اینکه طور حجّ نمیکنند، و ما آنها را از خانه‌ی خدا محروم کردیم و در آینده نخواهند توانست برهنه طواف کنند. «چنانکه در عرب رسم بود که بعضی برهنه طواف -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۲۱۹] میکردند حتّی زنهای عرب». مجمع: فرّاء گفته است: آخر آیه که نازل شد اینکه آیت حکم ارث است «یَستَفتُونَکَ قُلِ اللّهُ یُفتِیکُم فِی الکَلالَةِ» و اگر اینکه گفته‌ی او درست باشد قول دوّم در معنی آیه راجح خواهد بود که مقصود تکمیل احکام حجّ است ولی اینکه معنی مورد اختلاف است. زجّاج گفته است: یعنی امروز قدرت شما را کامل کردیم و شر دشمنان دین را از شما بگرداندیم. و از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل شده است: که پس از روز غدیر که در سفر حجّة الوداع پیغمبر علیّ را بخلافت معیّن کرد اینکه آیه نازل شد. و سید مهدی نزار حسینیّ از ابو سعید خدری برای من روایت کرد که چون آیه نازل شد پیغمبر [ص] فرمود «من کنت مولاه فعلیّ مولاه اللّهمّ وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله». -قرآن-۷۹-۱۳۶ «وَ رَضِیتُ لَکُمُ الإِسلامَ دِیناً» ۳ طبری: یعنی بتدریج شما مسلمانان را به- احکام و آداب راهنمائی کردیم تا باین پایه رسیدید که همه را فرا گرفتید. پس امروز دین اسلام را برای شما بمرتبه‌ی پسندیده و خوب رساندیم، چون با اینکه وضع کمال دین و حال کنونی شما که بآن رفتار میکنید اسلام دین پسند و خوبی است که برای شما تکمیل شد، بآن بچسبید و دست برندارید، کعب الاحبار گفت: اگر اینکه آیه برای ملّت دیگری نازل میشد، آنروز را عید میگرفتند، عمر گفت: من میدانم در کجا و چه وقت نازل شد، روز جمعه بود که بحمد اللّه ما آنرا عید داریم. -قرآن-۱-۴۰ مجمع البیان: یعنی اینکه حالت کنونی شما که بدرجه‌ی کامل احکام اسلامی رسیده‌اید پسند خداوند است، از آن دستبردار نباشید. «فَمَنِ اضطُرَّ» ۳ ابو الفتوح: یعنی در موقع اضطرار خواه بواسطه‌ی گرسنگی یا اجبار از طرف دیگری باشد. در مقدار میته‌ی مجاز که در حال اضطرار میتوان خورد اختلاف است، بعقیده‌ی ما شیعه و فقهای عراق مثل ابو حنیفه و إبن ابی- لیلی فقطّ بمقدار جلوگیری از خطر مرگ جایز است بخورند، ولی فقهای مدینه گفته‌اند: تا هر اندازه خورده شود مجاز است. -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۲۲۰] «وَ ما عَلَّمتُم مِنَ الجَوارِحِ» ۴ طبری: در معنی جوارح اختلاف شده است: -قرآن-۱-۳۷ إبن عبّاس گفته است: هر حیوان که برای شکار قابل تربیت باشد، مثل باز و سگ و یوز، عدّه‌ای گفته‌اند: فقطّ سگ شکاری تربیت شده است. مجمع البیان: از حضرت صادق [ع] روایت شده است که مقصود فقطّ سگ شکاری است، و در دنباله‌ی اینکه روایت فرموده است: فقطّ سگ تربیت شده برای صاحب خود شکار میکند، و غیر آن بصاحب خود خدمت نمیکند، و چون سگ را بطرف شکار فرستادید بگوئید: «بسم اللّه و باللّه و اللّه اکبر». «تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمّا عَلَّمَکُمُ اللّهُ» ۴ طبری: یعنی بآنها بیاموزید آن راه و رسم شکار که خود یاد دارید. -قرآن-۱-۴۸ مجمع: یعنی آنچه بعقل خود تشخیص داده‌اید که بانها بیاموزید تا آنکه تمیز دهید که حیوان تربیت شده هست یا نه، و در اندازه‌ی تربیت سگ اختلاف است، سلمان و عبد اللّه عمر و سعد بن ابی وقّاص گفته‌اند: اگر بدرستی در فرمان صاحب خود بود برفتن و بازگشتن و ایستادن، او تربیت شده است، إبن عبّاس و عدّه‌ای گفته‌اند: علاوه بر اینها باید چیزی از شکار را خود نخورد، و بعضی گفته‌اند: باید سه مرتبه اینکه عمل با او تکرار شود تا تربیت شده شناخته شود، و از روایات ائمّه علیهم السّلام فهمیده میشود که حدّی برای تربیت نیست، فقطّ همان خصوصیّات اگر در سگ بود تربیت شده است، و شکاری را که بگیرد اگر کشته شد حلال است. «وَ طَعامُ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ حِلٌّ لَکُم» ۵ امام فخر: در مقصود از کلمه‌ی طعام سه احتمال است اوّل- مقصود کشتار یهود و مسیحی‌ها است که بیشتر فقها اینکه معنی را پسندیده‌اند. چون غذاهای دیگر معلوم بوده است که حلال است و شک و اشکال در ذبیحه و کشتار آنها بوده است که باین جمله مجاز شده است، و بخصوص که در دنباله‌ی توضیح حکم شکار و مردار اینکه مطلب گفته شده است، قرینه است که مقصود گوشت و کشتار آنها است. دوّم- عقیده‌ی -قرآن-۱-۵۶ [صفحه ۲۲۱] بعضی از علمای زیدیّه است که مقصود نان و میوه است و آنچه محتاج به سر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بریدن نباشد، سوّم- عدّه‌ای گفته‌اند: یعنی تمام خوردنیهای آنها بر شما حلال است. مجمع: بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی طعام در آیه مختص است بحبوب، و اینکه عقیده‌ی جماعتی از زیدیّه است، و از حضرت امام صادق [ع] نیز روایت شده است. ابو الفتوح نوشته است: مذهب ما آن است که اینکه طعام که در آیه اضافه کرد با اهل کتاب مراد حبوب است، و لفظ طعام در کلام عرب بر گندم و جو غالب باشد، فامّا طعامی که بدست خود مباشرت کنند از مطبوخات و مایعات حلال نباشد و پاک نباشد، و امّا ذبایح ایشان هم حلال، نباشد، و بیشتر مفسّران برآنند که طعام بر عموم است و ذبایح در او داخل است، و اینکه قول بعضی اصحاب ما است و جمله‌ی فقها. تفسیر عبده: در مجلسی که بیشتر آن شیعه مذهب بودند گفتم: چگونه کلمه‌ی «طعام» در اینکه آیه را حبوب یا گندم معنی میکنید، در صورتی که در همین سوره‌ی مائده کلمه‌ی طعام برای خوردنیهای دریائی بکار برده شده است «أُحِلَّ لَكُم صَيدُ البَحرِ وَ طَعامُهُ مَتاعاً لَكُم» یعنی حلال است برای شما شکار از دریا و طعام موجود در آن که مورد استفاده‌ی شما است، و معلوم است که شکار و خوردنی دریائی حبوب نیست، و در آیت دیگر است «كُلُّ الطَّعامِ كانَ حِلًّا لِبَنِي إِسرائِيلَ إِلّا ما حَرَّمَ إِسرائِيلُ عَلى نَفسِهِ مِن قَبلِ أَن تُنَزَّلَ التَّوراةُ» و معلوم است که کسی ادّعا نکرده است مقصود از طعام حبوب است که بر بنی اسرائیل حرام بوده است، پس مقصود از طعام در همه‌ی آیات هر چیزی است که «طعم» یعنی چشیده و خورده بشود، چنانچه در آیت دیگر است «فَمَن شَرِبَ مِنهُ فَلَيسَ مِنِّي وَ مَن لَم يَطعَمهُ فَإِنَّهُ مِنِّي» یعنی هر که از آن رودخانه بنوشد از من و پیرو من نیست، و آن کس که از آن نچشد جزء دسته‌ی من است، که در اینکه آیه طعم بمعنی چشیدن استعمال شده است و همچنین «فَإِذا طَعِمتُم فَانتَشِرُوا» یعنی پس از غذا خوردن متفرّق شوید، که طعام بمعنی خوردن استعمال شده است، و چون حبوب قابل شک و احتمال حرمت نبوده است -قرآن- ۲۵۲-۳۱۱-قرآن-۴۹۶-۶۳۳-قرآن-۸۷۷-۹۵۹-قرآن-۱۱۶۰-۱۱۹۱ [صفحه ۲۲۲] و گوشت و کشتار برای مردم موجب نگرانی بوده است اینکه آیه بپیغمبر [ص] خطاب شده است: «قُل لا أَجِدُ فِي ما أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً عَلى طاعِمٍ يَطعَمُهُ إِلّا أَن يَكُونَ مَيتَةً أَو- دَماً مَسفُوحاً» یعنی: بگو ای پیغمبر هیچ خوردنی حرام نیست مگر مردار و خون و روایات زیاد هست بر جواز خوردن کشتار یهودی و مسیحی، و نیز اصحاب و تابعین اتّفاق داشته‌اند بر اینکه مسئله، و زن یهودی برای پیغمبر گوشت زهر- آگین هدیه برد و آن حضرت میل فرمود: و اصحاب پیغمبر در شام گوشت کشتار مسیحیها را میخوردند و کسی زشت نمی‌شمرد، ولی بعضی علمای شیعه معتقد هستند که چون یهودی و مسیحی مشرک هستند، خوردن کشتارشان و ازدواج با آنها حرام است، و استدلال کرده‌اند باین آیه «اتَّخَذُوا أَحبارَهُم وَ رُهبانَهُم أَرباباً مِن دُونِ اللّهِ ... وَ ما أُمِرُوا إِلّا لِيَعبُدُوا إِلهاً واحِداً لا إِلهَ إِلّا هُوَ سُبحانَهُ عَمّا يُشرِكُونَ» بضمیمه‌ی اینکه آیه که منع از ازدواج با مشرکین شده است «وَ لا تَنكِحُوا المُشرِكاتِ حَتّى يُؤمِنَ» که خلاصه‌ی معنی اینکه است: اینکه مردم علمای خود را خدا پنداشته‌اند با اینکه باید خدای یکتا را بپرستند، و همسر نکنید زن‌های مشرک را تا آنگاه که مسلمان نشده‌اند. و عمده استدلال شیعه در اینکه مسئله همین آیه است و جواب آن است که: شرک و عقیده بخدایان که در قرآن مردم توصیف و توبیخ بآن شده‌اند مقصود اهل کتاب نیست، بلکه دسته‌ی دیگری است غیر از آنها چون در اینکه آیه‌ها آنها را جدا نموده و دو دسته شده‌اند: «لَم يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن أَهلِ الكِتابِ وَ المُشرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتّى تَأتِيَهُمُ البَيِّنَةُ» یعنی آن کسانی از اهل کتاب که کافر هستند و نیز مشرکین هیچکدام دستبردار از عقیده‌ی خود نیستند مگر آنگاه که در عالم دیگر آشکارا زشتی کار خود را مشاهده کنند. و اینکه آیه «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصّابِئِينَ وَ النَّصارى وَ المَجُوسَ وَ الَّذِينَ أَشرَكُوا» یعنی کسانی که مؤمن هستند و مسیحی و یهودی و صائبی و زردشتی و مشرک. پس در اینکه آیه عقاید مردم به شش دسته تقسیم شده است که مشرک دسته‌ی جدائی در برابر پنج دسته‌ی دیگر نام برده شده است، و بر فرض که در آیت مورد -قرآن-۱۰۲-۲۳۱-قرآن-۷۴۱-۸۰۸-قرآن-۸۱۳-۹۱۱-قرآن-۹۸۴-۱۰۳۱-قرآن-۱۵۲۳-۱۶۴۱-قرآن-۱۸۴۲-۱۹۵۹ [صفحه ۲۲۳] استدلال شیعه در سوره‌ی بقره، کلمه‌ی مشرک برای عموم مردم غیر مسلمان بکار رفته باشد و شامل یهودی و مسیحی باشد ناچاریم که بگوئیم: اینکه آیه برای نسخ آن آیه است، یا موجب تخصیص و تحدید آن است، چون باتّفاق مفسّرین بعد از آن آیه نازل شده است و مسلمین بمفاد اینکه آیه عمل کرده‌اند، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حذیفه بن الیمان صحابی جلیل القدر پیغمبر با زنی یهودی ازدواج کرد و کسی از اصحاب پیغمبر بر او اعتراض نکرد. و هم محمّد عبده در آخر تفسیر اینکه آیات عدّه‌ای از علمای قدیم و جدید را نقل کرده است که معتقد بوده‌اند: کشتار مردم یهود و مسیحی اگر مطابق مذهب خودشان صحیح بود مشمول اینکه آیه است «طعامهم حِلٌّ لَکُم» و برای ما حلال است، و اگر در مذهب خودشان صحیح نبود برای ما حرام است. -قرآن-۲۲۶-۲۴۰ کتاب تجارت جواهر در بحث نجاست کافر: اگرچه روایاتی بر طهارت یهود و مسیحی از امامهای ما نقل شده است لیکن همه‌ی علمای شیعه اتّفاق کرده‌اند بر نجاست آنها بطوری که اینکه حکم بنجاست آنها از ضروریّات مذهب ما است و اینکه را شعار شیعه دانسته‌اند که همه‌ی اهل سنّت از عالم و جاهل و کوچک و بزرگ میدانند شیعه چنین عقیده‌ای دارد، بعلاوه که خود مردم یهود و مسیحی باین عقیده‌ی شیعه مطّلع هستند، پس بحث در آن تضییع وقت است. شیخ مرتضی انصاری در کتاب طهارت، در بحث نجاست کافر نوشته است: علمای شیعه اتّفاق کرده‌اند بر نجاست آنها، و اخبار زیاد بر اینکه حکم روایت شده است، و در برابر آن اخبار که حکم بنجاست شده است دسته‌ی دیگری از اخبار هست که روشنتر است و میفهماند طهارت اهل کتاب را، ولی چون آن احادیث موافق مذهب اهل سنّت است ممکن است از جهت تقیّه صادر شده باشد، و چون اخباری که حکم بنجاست کرده است موافق با اجماع و اتّفاق علمای شیعه است پس حکم بنجاست مقدّم است، در صورتی که مخالف با اینکه حکم فقط اسکافی است و عمّانی و شیخ مفید که در گفته‌هاشان احتمال اعتقاد بطهارت اهل کتاب است. [صفحه ۲۲۴] ولی صریح در اینکه مطلب نیست، پس روا نیست تردید در حکم بنجاست. کتاب صید و ذبایح جواهر بحث شروط ذبح: روایات بر حلال و حرامی کشتار یهودی و مسیحی و زردشتی مانند روایاتی است که در نجاست و طهارت آنها نقل شده است، و در نزد علمای شیعه اخباری که میفهماند کشتار آنها حلال است برای تقیّه بوده است، همان‌طور که معتقد شده‌اند: اخباری که حکم کرده است بحلال بودن کشتار آنها برای تقیّه بوده است و ترس از حکومت وقت، البتّه اینکه اخبار چند دسته است: اوّل- آنها که منع از کشتار غیر مسلمان کرده است، مثل خبر محمّد بن عذافر که گفت: به امام صادق [ع] عرض کردم: از زمین جبل گوسفند میخریم برای مصرف شهر، مزدوری که آنها را میآورد مسیحی و زردشتی است در بین راه ممکن است بآنها آسیبی برسد که آنها را سر ببرد، و از گوشت مکسور برای ما بیاورد، آیا آن گوشت را بخوریم! فرمود: نخور از آنها. و چند خبر دیگر نظیر اینکه، دسته‌ی دوّم آنها که مجاز شده است خوردن کشتار غیر مسلمان. دسته‌ی سوّم آنها که شرط شده است اگر شنیدید نام خدا را بردند حلال است و گر نه حرام چنانچه در قرآن فرموده است «وَ لا تَأکُلُوا مِمّا لَم یُذکَرِ اسمُ اللّهِ عَلَیهِ» یعنی نخورید از آن کشتار که نام خدا بر آن نبرده‌اند، دسته‌ی چهارم- آن که گفته شده است: -قرآن-۱۰۸۷-۱۱۴۶ اگر خود شنیدید یا مسلمانی حکایت کرد که هنگام کشتن نام خدا برده‌اند کشتار آنها را بخورید، و گر نه نخورید، دسته‌ی پنجم- آن که فرموده‌اند: اگر هنگام سر بریدن حاضر بودی و نام خدا نبردند حرام است و گر نه حلال است، مثل خبر جمیل و محمّد بن حمران که از حضرت صادق پرسیدند: کشتار مسیحی و یهودی و زردشتی را بخوریم یا نه! فرمود بخورید، یکی‌شان عرض کرد: آنها هنگام کشتن نام خدا نمیبرند، فرمود: اگر حاضر بودی که نام خدا نبردند مخور و اگر نبودی و ندانستی بخور، دسته‌ی ششم- آن که فرموده‌اند: اگر در هنگام سر بریدن نام مسیح ببرند بخورید که مقصودشان نام خدا است، دسته‌ی هفتم- آنها که منع شده است از خوردن برای اینکه به غیر مسلمان اطمینان نیست که هنگام [صفحه ۲۲۵] کشتن نام خدا ببرد، مثل اینکه خبر که حسین بن منذر گفت بامام صادق [ع] عرض کردم ما با نقاط کوهستانی سر و کار داریم، و آنجا چوپانهای مسیحی مذهب گوسفند کشته میآورند، فرمود: کشتار، بنام خدا حلال میشود، و بغیر موّحد و یگانه شناس اطمینان نیست که نام خدا ببرد، باز در دسته‌ی دیگر حکم شده است: اگر مسلمانی نام خدا نبرد و حیوانی کشت حرام است، و اگر غیر مسلمان با نام خدا کشت حلال است، چون در قرآن است «فَکُلُوا مِمّا ذُکِرَ اسمُ اللّهِ عَلَیهِ» یعنی بخورید از آنچه بنام خدا کشته شود، و باز چند دسته‌ی دیگر روایات هست که در هر کدام ذبیحه‌ی بعضی از ادیان را حلال کرده است، و از مجموع اینکه اخبار شخص عالم یقین می کند که حکم بحلال بودن ذبیحه‌ی غیر مسلمان برای تقیّه صادر شده است، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پس از وارسی کلمات فقهاء معلوم میشود که فقطّ اسکافی ذبیحه‌ی آنها را حلال دانسته است، و در هر صورت از مسائل مسلّم در مذهب شیعه است که حیوان کشته غیر- مسلمان حرام است و جای تأمّل در آن نیست. -قرآن-۴۷۱-۵۱۷ «وَ المُحصَناتُ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ مِن قَبلِکُم» ۵ مجمع: مقصود زنهای یهود و مسیحی هستند، و در معنی «محصنات» اختلاف است، مجاهد گفته است یعنی زنهای پاکدامن که آزاد یا کنیز باشند، و بعضی گفته‌اند: یعنی زنهای آزاد با عفّت، و بعقیده‌ی علمای شیعه جایز نیست ازدواج دایم با اینکه زنها، بدلیل اینکه دو آیه: «وَ لا تَنکِحُوا المُشرِکاتِ حَتّی یُؤمِنَّ» یعنی تا زنهای مشرک مسلمان نشوند، با آنها ازدواج نکنید، «وَ لا تُمسِکُوا بِعِصَمِ الکَوافِرِ» یعنی به وسیله‌ی ازدواج زنهای کافر را نگاهداری نکنید، و اینکه آیه که حکم کرده است بجواز ازدواج با آنها، مقصود آن زنها است که کافر بوده‌اند و مسلمان شده‌اند، چون که ابو القاسم بلخی گفته است: مردم احتراز داشتند از ازدواج با اینکه زنها و باین آیه بآنها، ابلاغ شده است که جایز است ازدواج با آنها که کافر بوده‌اند و مسلمان شده‌اند، بعضی گفته‌اند: ممکن است اینکه آیه مخصوص باشد بجواز عقد انقطاع با زن کافر عفیف، و هم خریدن اینجور کنیز برای استفاده جنسی، و -قرآن-۱-۶۸-قرآن-۳۶۵-۴۱۲-قرآن-۴۸۱-۵۱۹ [صفحه ۲۲۶] ابو الجارود از امام باقر [ع] روایت کرده است: اینکه حکم نسخ شده است بآن دو آیت که نوشتیم «وَ لا تُمسِکُوا بِعِصَمِ، و لا تَنکِحُوا المُشرِکاتِ». -قرآن-۱۱۰-۱۳۶-قرآن-۱۴۰-۱۶۶ سخن ما: فقط در جمله‌ی «وَ مَن یَکفُر بِالإِیمانِ» که در آخر گفته شده است، میگوئیم: اگرچه مفسّرین گفته‌اند: یعنی کسی که کافر بخداوند باشد و بیدین لکن ممکن است اینکه طور معنی بشود: چون ایمان مرتبه‌ی کامل اسلام و دین‌داری است و تحصیل آن مربوط بحسن عمل و مواظبت از همه‌ی وظایف فردی و اجتماعی است که وفای بعهد است و حفظ احترام خانه و شعائر خداوند، و خودداری از شکار در هنگام احرام، و معاونت بر نیکی و خودداری از کومک بستمکار و خوردن مردار، تا آخر آیات، که اینکه دستورها شامل قسمت عمده‌ی احکام و آداب دین است و مواظبت از اینها نشانه‌ی ایمان، پس آن که کافر و منحرف از انجام شود، عمل حیاتی و شرایط بهره‌مندی از حظوظ آدمیّت را که در اختیار او بود نابود کرده است، و البتّه هر کس سرمایه اصلی و عمده‌ی زندگی را تلف کرد از عمر خود بهره- مند نشده است، و بالاترین ضررها است که انسان سرمایه‌ی آفرینش را از دست بدهد، چون سرمایه‌ی تجارت قابل جبران است، امّا سرمایه‌ی آدمیّت عوض ندارد. -قرآن-۲۷-۵۶ [صفحه ۲۲۷]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۶ تا ۷]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمتُم إِلَی الصَّلاةِ فَاغسِلُوا وُجُوهَکُم وَ أَیدِیَکُم إِلَی المَرافِقِ وَ امسَحُوا بِرُؤُسِکُم وَ أَرجُلَکُم إِلَی الکَعبَینِ وَ إِن کُنتُم جُنُباً فَاطَّهَّرُوا وَ إِن کُنتُم مَرضی أَو عَلی سَفَرٍ أَو جاءَ أَحَدٌ مِنکُم مِنَ الغائِطِ أَو لامَستُمُ النِّساءَ فَلَم تَجِدُوا ماءً فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً فَامسَحُوا بِوُجُوهِکُم وَ أَیدِیکُم مِنهُ ما یُرِیدُ اللّهُ لِیَجعَلَ عَلَیکُم مِن حَرَجٍ وَ لکِن یُرِیدُ لِیُطَهِّرَکُم وَ لِیُتِمَّ نِعمَتَهُ عَلَیکُم لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۶] وَ اذکُرُوا نِعمَةَ اللّهِ عَلَیکُم وَ مِیثاقَهُ الَّذِی واثَقَکُم بِهِ إِذ قُلتُم سَمِعنا وَ أَطَعنا وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۷] -قرآن-۱-۷۴۲

معنی لغات: مرافق- جمع مرفق بمعنی آرنج و بند فاصل میان دست و بازو، کعبین- یعنی دو کعب، و کعب بمعنی گره نی، شرف و بزرگواری، بجول که استخوان بازی بچه‌ها است، استخوان برآمده‌ی پشت پا. جنب- غریب، دور، نافرمان، گرفتار جنابة، فاطّهّروا- خود را از چرک پاک کنید، و غسل نمائید. غائط- پیخال و مدفوع، مستراح و محل قضای حاجت، سرزمین آسوده و مطمئن، صعید- خاک و یا سطح زمین، قسمت بلند از یک زمین، راه و قبر و گور حرج- گناه، جای تنگ پر درخت، حرمت. جهت نزول: اسباب النزّول سیوطی: بخاری از عایشه نقل کرده است گردنبند من بشب در بیابان گم شد، پیغمبر [ص] شتر خود را خواباند و سر به زانوی من نهاد، تا روشن شود، شاید گردنبند را بیابیم، پدرم ابو بکر بمن نزدیک شد و با پنجه‌ی پا بر من زد و اعتراض کرد که برای یک گردنبند مردم را متوقّف کرده‌ای در اینکه میان صبح شد، پیغمبر [ص] برخاست آب برای وضو خواست، یافت نشد، آیت «إِذا قُمتُم، تا، لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ» نازل شد، و هم از عایشه نقل کرده است: -قرآن-۴۳۰-۴۴۳-قرآن-۴۵۱-۴۷۵ چون در آن نوبت که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گردنبند من گم شد، و مردم بر من تهمت بستند، سفر دیگر از سفرهای جنگ، با پیغمبر [ص] بودم، باز گردنبند من افتاد، من گفتم، و پیغمبر توقّف فرمود و مردم بماندند، ابو بکر گفت: ای دختر، تو موجب رنج مردم شده‌ای آنگاه آیت رخصت تیمّم نازل شد. ترجمه: ۶ ای کسانی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید چو خواهید به نماز ایستید [صفحه ۲۲۸] چهره‌ی خود بشوئید و دستهای خود تا آرنج و بپسائید سر خود را و هم پاهای خود تا دو بجول پشت پا و اگر جنب بودید غسل کنید و اگر بیمار بودید [که آب زیان آور بود] و یا بسفر بودید و یا از مستراح برگشتید و یا با زنان سر و کارتان افتاد و آب نداشتید روی بخاک پاک آورید [و تیمّم کنید] و بآن چهره‌ها و دستان خود بپسائید که خدا نخواهد بر شما تنگ بگیرد ولی خواهد که پاک‌تان کند و خوشی خود بر شما تمام کند تا شاید سپاسگزار باشید. و بخاطر بدارید آن نعمت خداوندی و پیمان او که بر شما استوار کرد [در بیعت عقبه یا حجّة الوداع با پیغمبر و یا روز الست و یا بموجب آن خرد که بآدمی بخشیده شده است خود پیمانی است استوارتر از هرگونه پیمانی دیگر] و شما بآن هنگام گفتید: شنیدیم و فرمانبرداریم. پس از خشم خدا [و پیمان شکنی] پرهیز کنید که همانا خدا دانا است بآنچه در دلها است. سخن مفسّرین: «إِذا قُمتُم إِلَی الصَّلاةِ فَاغسِلُوا» ۶ طبری: عده‌ای از مفسرین و فقهای صدر اسلام و اصحاب پیغمبر گفته‌اند: یعنی چون از خواب بلند شوید و بخواهید نماز بخوانید، وضو بگیرید. و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: علیّ علیه السّلام برای هر نماز وضو میگرفت و میفرمود: «اذا قمتم الی الصّلوة» تا آخر عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: اینکه حکم در اوّل بود که برای هر نماز وضو بگیرند، و بعد نسخ شد، و روایت کرده‌اند: پیغمبر برای هر نماز وضو میگرفت، در روز فتح مکّه نماز ظهر و عصر و مغرب و عشا را با یک وضو خواند، عمر گفت: تا کنون چنین کاری نکرده‌ای فرمود با عمد و توجّه کردم. -قرآن-۱۵-۵۷ «وُجُوهَکُم» ۶ مجمع: در اندازه و مقصود از اینکه کلمه اختلاف است: از امام- های ما روایت شده است: از در ازای صورت، آنجا که موی سر است تا پائین چانه، و از پهنا آن اندازه است که انگشت میانین و انگشت نر «شست» فراگیرد إبن عبّاس و عبد اللّه عمر و دیگران گفته‌اند: وجه و صورت یعنی موی سر تا چانه و ما بین دو گوش آن اندازه که چون شخص با مردم رو برو میشود بچشم میآید، و -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۲۲۹] دیده میشود و مذهب ابو حنیفه نیز همین است، و مجاهد و انس مالک و سعید إبن جبیر و شافعی گفته‌اند: زیر موی صورت و داخل دهان و بینی و قسمت جلو دو گوش هم جزء صورت است و باید شسته شود. «وَ أَیدِیَکُم إِلَی المَرافِقِ» ۶ مجمع: واحدی گفته است: بیشتر علمای علم نحو گفته‌اند: کلمه‌ی «الی» بمعنی با میباشد، چنانچه در اینکه آیه «الی» بمعنی با بکار رفته است «مَن أَنصارِی إِلَی اللّهِ» یعنی چه کسانی با خدا موافق هستند در یاری من، پس مرفق و آرنج هم باید شسته شود و بیشتر فقهاء همین عقیده را دارند، زجّاج گفته است: چون مرفق حدّ شستن است، پس لازم نیست آن را بشوئید و اگر لازم میبود که شسته شود آنرا حد قرار نمیدادند، و میگفت فقط دست را بشوئید، اگرچه گفتار زجّاج درست است لکن مسلمانان اتّفاق کردند که اگر مرفق شسته شود وضو صحیح است، و اگر شسته نشود اختلاف دارند در درستی و نادرستی آن و هم اتّفاق دارند که اگر دست را از مرفق و آرنج تا سر انگشتان وضو صحیح است، ولی اگر از سر انگشتان آغاز شود و بآرنج ختم شود، که وضو درست است یا نادرست. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۱۹۸-۲۲۹ امام فخر و نیشابوری: بعضی گفته‌اند: باید از سر انگشتان دست‌ها را بشوئید تا آرنج، چون در آیه گفته شده است: بشوئید تا مرافق، ولی بیشتر فقها گفته‌اند: اگر از آرنج بشوئید صحیح است، چون اسم مرافق برای حدّ شستن است، نه برای ترتیب در شستن. فخر: در ذیل اینکه جمله چند مسئله آورده است: ۱- شافعی لازم دانسته است اعضاء وضو بترتیب شسته شود، ابو حنیفه و مالک لازم ندانسته‌اند، ۲- اگر کسی دستش از پائین آرنج جدا شده باشد بایستی آنچه مانده است برای وضو بشوید، و اگر از بالای آن جدا شده باشد جای شستن نمانده است و نسبت به- آن تکلیفی ندارد، و اگر از خود آرنج جدا شده باشد، شافعی گفته است لازم است سر استخوان بند را بآب تر کند و بپساید، چون همان اندازه، جای شستن [صفحه ۲۳۰] باقی مانده است، ۳- در شستن دستها احمد لازم دانسته است اوّل دست راست شسته شود ولی دیگران لازم ندانسته‌اند و گفته‌اند مستحّب است چون در آیه معیّن نشده است کدام دست جلو شسته شود. «وَ امسَحُوا بِرُؤُسِکُم» ۶ طبری: در اینکه مسح اختلاف است، بعضی گفته‌اند یعنی هر اندازه سر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود را با آب مسح کنید درست است، یحیی بن سعید گفت: -قرآن-۱-۲۷ نافع برای من نقل کرد که عبد اللّه عمر چون وضو میگرفت، دو دست خود را تر میکرد و جلو سرش را مسح میکرد، و بعضی گفته‌اند: معنی آیه آن است که همه‌ی سر را مسح کنید. اندازه‌ی مسح سر را از مالک پرسیدند، گفت: از جلو آغاز کنید و دو دست را بپشت سر بگردانید و دوباره بجلو بیاورید، ابو حنیفه و ابو یوسف گفته‌اند: بکمتر از سه انگشت نباید مسح شود، ابو الفتوح نوشته است: اگر کسی بجای مسح سر غسل کند و سر بشوید مجزی نباشد از مسح سر بنزدیک ما، و بنزدیک جمله‌ی فقها مجزی باشد، و بنزدیک ما مسح سر و مسح پای ببقیّت نداوت وضو باید، و آبی نو نباید گرفتن برای او، و جمله‌ی فقها خلاف کردند در اینکه و گفتند: آبی نو باید گرفتن، و مالک گفت: اگر ببقیّت نداوت مسح کشد روا باشد، جز که فاضل‌تر آن است که آبی نو برگیرد، و مسح بر عمامه دادن روا نباشد، و مذهب ابو حنیفه و شافعی همچنین است و ثوری و اوزاعی و احمد و اسحاق گفتند روا باشد، و بنزدیک ما مسح دادن بر گوش روا نباشد و نه شستن او، و شافعی گفت: مستحب است که مسح بردهد گوشها را بآبی نو، و ابو حنیفه گفت: گوش از جمله‌ی سر است با سر باید مسح دادن آنرا، و زهری گفت: از جمله‌ی روی است با روی بباید شستن، مالک و احمد حنبل گفتند از سر است اما مسحش بآبی نو باید. تفسیر تنویر المقباس: از جمله‌ی «فَاغسِلُوا تا بِرُؤُسِكُم» یعنی هر طور دلتان بخواهد. -قرآن-۳۵-۴۶-قرآن-۵۲-۶۵ «وَ أَرجُلَكُم إِلَى الكَعبَينِ» ۶ طبری: در قرائت کلمه‌ی «ارجل» اختلاف است عدّه‌ای از قاریهای حجاز و عراق با نصب و صدای بالای لام خوانده‌اند و بر اینکه -قرآن-۱-۳۶[صفحه ۲۳۱] قرائت اینکه کلمه مربوط میشود به «ایدیکم» و معنی چنین میشود: دستهای خود را بشوئید و پاهای خود را، و إبن عبد خیر از پدرش روایت کرده است: دیدم علیّ علیه السّلام وضو گرفت و پشت پای خود را شست و فرمود: اگر روش پیغمبر [ص] نبود که پشت پای خود را میشست، من گمان داشتم که کف پا لازم‌تر است شسته شود، اعمش گفته است: اصحاب عبد اللّه مسعود با نصب میخوانده‌اند و در وضو پای خود را میشسته‌اند، و عدّه‌ای دیگر از قاریهای عراق و حجاز کلمه‌ی «ارجل» را با جرّ و صدای زیر لام خوانده‌اند تا مربوط شود بکلمه‌ی «رءوس» و معنی میشود: بشوئید دست و صورت خود را و مسح کنید سر و پای خود را، عکرمه از إبن عبّاس روایت کرده است که او گفت: در وضو دو شستن است و دو مسح کردن. بانس مالک گفتند: روزی حجّاج باهواز بر منبر رفت و در سخنرانی خود گفت: ای مردم برای وضو صورت و دست بشوئید و سر را مسح کنید و پای خود را بشوئید که پلیدترین جای بدن آدمی پای او است، پس روی پا و کف پا و پی پشت پا را در وضو بشوئید. انس گفت: سوگند بخدا که حجّاج دروغ گفته است و خدا در قرآن فرموده است: سر و پا را مسح کنید، و انس خود در وضو روی پای را مسح میکرد بطوری که تر میشد، و جابر از ابو جعفر «گویا مقصودش امام باقر [ع] است» روایت کرده است که فرمود: سر و پاهای خود را مسح کن، شعبی گفته است: مسح پاها لازم است نه شستن آنها، چون آنچه در وضو باید شسته شود در تیمّم باید مسح شود، و آنچه در وضو باید مسح شود تیمم ندارد، پس مسح سر و پا لازم است، چون در تیمم برای آنها دستوری نیست. مجمع: حسن بصری و طبری و جبّائی گفته‌اند: در شستن پا و مسح آن تفاوت نیست، ولی اینکه دو نفر گفته‌اند: اگر کسی بخواهد بجای شستن پاها را مسح کند، باید تمام پشت پا را مسح کند، و یکی از پیشوایان زیدی مذهبان گفته است: شستن و مسح کردن هر دو واجب است، و در مذهب شیعه مسح لازم است و روایات از امام- های [ع] ما زیاد است باین دستور مثل روایت احمد بن محمّد که گفت: از امام موسی علیه السّلام [صفحه ۲۳۲] پرسیدم چه‌طور پاها را در وضو مسح کنیم! آن حضرت تمام دست بر پشت پای خود گذارد و کشاند تا بند پا، من عرض کردم: اگر کسی با دو انگشت دست مسح کند کافی است یا نه! فرمود: نه، باید با تمام دست باشد. «إِلَى الكَعبَينِ» ابو الفتوح: در معنی کعبین اختلاف است: بمذهب شیعه مقصود استخوان برآمده‌ی روی پا است، و بمذهب دیگران دو استخوان برآمده‌ی دو طرف پا است که قوزک پا باشد، و چون کلمه‌ی «کعبین» بمعنی دو استخوان‌ست پس مقصود همان است که ما معتقدیم و اگر مقصود قوزک باشد باید «کعاب» گفته میشد که بمعنی چهار استخوان باشد، چون در هر پائی دو استخوان است. و ترتیب در وضو واجب است مطابق باشد با آنچه در آیه گفته شده است، چون پیغمبر بیک نفر عرب وضو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را بهمین ترتیب یاد داد، و فرمود: اینکه است وضو که بغیر آن نماز درست نیست، و مسح بر کلاه و کفش جایز نیست، چون در آیه مسح سر و پا واجب شده است. و کلاه بر سر و کفش بپای را سر و پا نمیگویند. -قرآن-۱-۲۱ تفسیر طنطاوی: بیشتر فقهاء جایز دانسته‌اند بر عمامه و کفش مسح شود، ولی شیعه و خوارج آنرا منکرند. «وَ إِن كُنتُم جُنُباً» ۶ چون تفصیل غسل و تیمّم را در سوره نساء آیت چهل و سوّم نوشته‌ایم، تکرار آن لازم نیست. -قرآن-۱-۲۶ «وَ مِيثاقَهُ الَّذِي واثَقَكُم بِهِ» ۶ کلمه‌ی میثاق را مفسّرین مختلف معنی کرده‌اند اوّل- آن پیمان که پیغمبر [ص] در اوّل اسلام با مردم استوار کرد که بفرمان خدا باشند چه آنها را خوش باشد یا ناخوش، دوّم- آن‌که در حجّة الوداع مردم را وادار کرد بر قبول احکام اسلام و ولایت علیّ علیه السّلام، چنانکه از ابو الجارود نقل شده است که او گفت: امام باقر [ع] فرمود: مقصود از میثاق ولایت علیّ علیه السّلام است که پیغمبر از مردم بیعت بر آن گرفت، سوم- پیمان روز الست که بنی آدم پذیرفته‌اند فرمانبر و مطیع باشند استفاده‌ی ما. ۱- جمله‌ی «ما يُرِيدُ اللّهُ لِيَجعَلَ عَلَيكُم مِن حَرَجٍ» ممکن است بگوئیم: بصریح اینکه جمله هر وظیفه‌ی دینی و عقلی که انجام آن برای -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۶۳۸-۶۹۲ [صفحه ۲۳۳] شخص موجب زحمت و مشقّت باشد، او از آن تکلیف معاف است چنانکه بسیاری از تکالیف بهمین واسطه از اشخاص معذور و عفو شده است، مثل: روزه‌ی مریض، غسل در خطر بیماری یا سردی از اندازه بیش که شخص نتواند تحمّل کند و مانند اینها. ۲- جمله‌ی «لكِن يُرِيدُ» تا آخر برای تنبیه مردم است که مجموعه‌ی اینکه وظایف وسیله‌ی پاکی انسان است از پلیدیهای فکری و اخلاقی و بدنی، و گمان نبرند پیغمبر مثل بت‌پرستها است که از بیم و امید حوادث زندگی پناه به بتها میبرند و از ناچاری برای آنها قربانی میکنند، آن حضرت هم برای خود خدائی فرض کرده است. و از ترس او اینکه رنجها را بر خود و مردم هموار کرده است. - قرآن-۲۷۹-۲۹۴ و با توجّه به یکایک اینکه فرمانها از لزوم وفای بعهد تا وجوب تیمّم، فهمیده میشود که آمادگی انسانی برای انجام اینکه کارها خود موجب صفای دل است، و پاکی ضمیر که بدبینی و بدخواهی و اضطراب درونی در چنین دلها راه ندارد، اینکه است که اینکه احکام وسیله‌ی پاکی دل است از جهت آسایش وجدانی خود انسان نسبت بخودش، و نیز اینکه طور مردم مقید و دلبسته بآداب وظایف اجتماع و مواظب حسن رفتار با مردم که خود را مکلّف میدانند بهر قول و عهد و پیمان رفتار کنند و هرگز خلاف نکنند، البتّه چنین مردم از پلیدی بی‌اعتباری و خواری در نظر دیگران، و اجتماع پاک هستند، پس مجموعه‌ی اینکه دستورهای پیغمبر برای همه‌ی افراد اجتماع است که از پلیدیهای بدنی و هم از وسوسه‌های درونی در کار خود و دیگران پاک شوند. ۳- جمله‌ی «لِيُتِمَّ نِعمَتَه» دنباله‌ی مطالب گذشته است که چون اینکه وظایف و احکام برای پاکی دل و تن فرد و اجتماع است، پس موجب تکمیل دیگر خوشیهای زندگی است، زیرا اگر انسان با همه‌ی وسائل زندگی دلش آرام نبود، زندگی بر او تلخ است، لکن چون دانست که خود و دیگران وظایفی دارند و بآن رفتار میکنند، خود را در عالم امن و آسایش همیشگی می‌بینند، و آنوقت است که نعمت و خوشی برای او ببالاترین پایه‌ی خود رسیده است. ۴- در کلمه‌ی «میثاقه» نظر مفسّرین را نوشتیم، ولی ممکن است اینکه طور بگوئیم: چون «میثاق» تعهّد و -قرآن-۸۱۸-۸۴۱ [صفحه ۲۳۴] پیمانی است میان دو نفر که بمیل خود بر انجام امری استوار میکنند، پس پیمان از طرف خداوند نسبت بانسان همین آفرینش او است یا امتیازات آدمی از عقل و فکر و اراده و دیگر بهره‌های زندگی، و از آن وقت که خدا او را آفریده است با مقتضیات اینکه پیمان بوده است و خواهد بود، یعنی خداوند که یک طرف قرارداد است بقرارداد خود رفتار کرده است، و هیچ تخلّف و دریغ از آن نشده است، و طرف دیگر پیمان انسان است، و پیمان او با آفریننده‌ی خود جز رفتار و کردار خردمندانه چیز دیگر متصوّر نیست، و در دنباله‌ی یادآوری بستن پیمان گفته شده است «إِذ قُلتُم سَمِعنا وَ أَطَعنا» تا آخر شاید اشاره بهمین مطلب باشد که ما بشما عقل دادیم و شما هم گفتید: شنیدیم و پذیرفتیم، یعنی با عقل و خرد در کلیه‌ی کارهای زندگی رفتار کردید، پس تقوی و اطاعت پیغمبر نیز از کارهای عقل است و مواد مورد پیمان شما که باید بآن رفتار کنید. -قرآن-۶۲۶-۶۵۸

[سوره المائدة [۵]: آیات ۸ تا ۱۱]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوّامِينَ لِلّهِ شُهَداءَ بِالقِسطِ وَ لا يَجرِمَنَّكُم شَنَآنُ قَومٍ عَلى أَلّا تَعدِلُوا اعدِلُوا هُوَ أَقرَبُ لِلتَّقوى وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِما تَعمَلُونَ [۸] وَعَدَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَهُم مَغفِرَةٌ وَ أَجرٌ عَظِيمٌ [۹] وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصحابُ الجَحِيمِ [۱۰] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذكُرُوا نِعمَتَ اللّهِ عَلَيكُم إِذ هَمَّ قَومٌ أَن يَبسُطُوا إِلَيكُم أَيدِيَهُم فَكَفَّ أَيدِيَهُم عَنكُم وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ عَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ المُؤمِنُونَ [۱۱] -قرآن-۱-۶۳۷ معنی لغات: قوّامون- جمع قوّام، بمعنی خوشقامت، عهده‌دار کار، توانا و با قدرت در کار، امیر و فرمانده. یجرمنّکم- از جرم و جریمه جرم، بر وزن فعل بفتح فا [صفحه ۲۳۵] و سکون عین و جرم بر وزن فعل بفتح فا و عین، و جریمه بمعنی بریدن، تمام کردن بچنگ آوردن، گناه کردن، شنآن- بد آمدن از کسی با دشمنی و بد اخلاقی. جهت نزول: طبری، بعضی گفته‌اند: چون پیغمبر [ص] مالی از یهود به قرض میخواست، نزد آنها رفت، حیّ بن اخطب که رئیس یهود بود گفت: از اینکه موقع بهتر نیست برای نابودی اینکه مرد، خواستند از پشت بام سنگی بر سر آن حضرت بیندازند و بکشندش. پیغمبر [ص] متوجّه شد و بزودی از آنجا خارج شد، آیت یازدهم «اذکُرُوا نِعمَتَ اللّهِ» تا آخر برای دفع اینکه شرّ نازل شد، إبن عبّاس گفته است یهود پیغمبر و اصحابش را دعوت کردند که آنها را بکشند، آن حضرت خبردار شد، و نرفت، اینکه آیه اشاره بان قضیّه است، عدّه‌ای گفته‌اند: در جنگ بطن نخل اعراب می- خواستند مسلمانان را در حال نماز غافلگیر کنند، پیغمبر [ص] مأمور شد نماز را بصورت نماز خوف بخواند «ما تفصیل اینکه قضیّه را نوشته‌ایم» اینکه آیه آن قضیّه را برای مسلمین یادآوری کرده است، از جابر روایت شده است: پیغمبر در یکی از مسافرتها بمنزلی وارد شد، مردم زیر درختهای خارداری در بیابان پناهنده شدند که دمی بیاسایند، پیغمبر هم در زیر درختی نشست و شمشیر خود را به آن آویخت، عربی آمد و آنرا برداشت و از غلاف برآورد، و بآن حضرت عرض کرد: چه کسی تو را از من نجات میدهد! فرمود: خدا، او شمشیر را غلاف کرد و از نیّت بد خود منصرف شد ترجمه: -قرآن-۳۴۱-۳۶۸ ۸ ای مؤمنین برای خدا استوار بر گواهی بحقّ و عدالت باشید و دشمنی شما با مردمی نباید وادارتان کند بر گناه بیدادگری بلکه داد دهید که دادگری به پاکدامنی نزدیکتر است و بهتر و از آزار خدا بترسید که او خبردار است از آنچه شما میکنید. ۹ خدا بآن کسان که مؤمن شدند و نیکوکار نوید داده است که برای‌شان آمرزش است و مزدی بزرگ. ۱۰ و آن کسان که کافر شدند و نشانه‌های ما را دروغ شمردند اینگونه مردم یاران آتش باشند. ۱۱ ای کسانی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید بیاد آرید آن روزگار که گروهی کوشیدند تا بشما دست درازی کنند و خدا آن دستان را از شما بازداشت پس ز خشم خدا پرهیز کنید که باید مؤمنان را تکیه بر خدا باشد [صفحه ۲۳۶] سخن مفسّرین: «لا یَجرِمَنَّکُم شَنَآنُ قَومٍ» ۸ طبری: عبد اللّه بن کثیر گفت: - قرآن-۱۵-۵۰ پیغمبر برای استمداد مالی بسوی آنها رفت، خواستند آن حضرت را بکشند موفّق نشدند، اینکه آیه برای جلوگیری از کینه توزی مسلمین با یهود نازل شد که نیّت بد آنها موجب بیعدالتی شما نشود. «اعدِلُوا هُوَ أَقرَبُ لِلتَّقوى» ۸ طبری: جهت توصیف عدالت بنزدیکی تقوی اینکه است که: چون انسان عادل بود، بواسطه‌ی حس عدالت خواهی فرمان بر احکام خداوند میشود و پرهیزگار، و کسی که نافرمان بود البتّه با تقوی و پرهیز- کاری سر و کار ندارد و چنین شخصی از حقّ و عدالت بی‌خبر است. - قرآن-۱-۳۶ «وَ عَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ المُؤمِنُونَ» ۱۱ روح البیان: چون رسیدن ببهره‌های حیاتی و آسایش از گرفتاری‌های زندگی از خداوند است و بس باید توکّل بخدا باشد، و معنی توکّل اعتصام بخداوند است در همه‌ی کارها، و جای توکّل دل است و جنبش و کار زندگی با توکّل ناسازگار نیست، چون اگر انسان تصدیق کرد که سرنوشت زندگی او از سوی خدا است، پس دشواری و آسانی از او است. -قرآن-۱-۵۰ مثنوی در دفتر اوّل از افسانه‌ی کلیله و گفتگوی وحوش برای توکّل شاهد می‌آورد: جمله گفتند: ای حکیم با خبر || الحذردع لیس یغنی عن قدر در حذر شوریدن شور و شر است || رو توکّل کن توکّل بهتر است با قضا پنجه مزن ای تند و تیز || تا نگیرد هم قضا با تو ستیز مرده باید بود پیش حکم حقّ || تا نیاید زحمت از ربّ الفلق گفت آری گر توکّل رهبر است || اینکه سبب هم سنّت پیغمبر است گفت پیغمبر به آواز بلند || با توکّل زانوی اشتر ببند رو توکّل کن تو با کسب ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عمو || جهد میکن کسب میکن مو به مو در توکّل جهد و کسب اولیتر است || زان که در ضمنش محبّت مضمر است [صفحه ۲۳۷]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۲ تا ۱۴]

وَ لَقَد أَخَذَ اللّهُ مِیثاقَ بَنِی إِسرائِیلَ وَ بَعَثنا مِنهُمُ اثنَی عَشَرَ نَقِیباً وَ قالَ اللّهُ إِنِّی مَعَکُم لَئِن أَقَمتُمُ الصَّلاةَ وَ آتَیتُمُ الزَّکاةَ وَ آمَنتُم بِرُسُلِی وَ عَزَّرتُمُوهُم وَ أَقرَضتُمُ اللّهَ قَرضاً حَسَناً لَأُکَفِّرَنَّ عَنکُم سَیِّئاتِکُم وَ لَأُدخِلَنَّکُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ فَمَن کَفَرَ بَعدَ ذلِکَ مِنکُم فَقَد ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ [۱۲] فَبِما نَقضِهِم مِیثاقَهُم لَعَنّاهُم وَ جَعَلنا قُلُوبَهُم قاسِیَةً یُحَرِّفُونَ الکَلِمَ عَن مَواضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا مِمّا ذُکِّرُوا بِهِ وَ لا تَزالُ تَطَّلِعُ عَلی خائِنَةٍ مِنهُم إِلّا قَلِیلاً مِنهُم فَاعفُ عَنهُم وَ اصفَح إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ المُحسِنِینَ [۱۳] وَ مِنَ الَّذِینَ قالُوا إِنّا نَصاری أَخَذنا مِیثاقَهُم فَنَسُوا حَظًّا مِمّا ذُکِّرُوا بِهِ فَأَغرَینا بَینَهُمُ العَداوَةَ وَ البَغضاءَ إِلی یَومِ القِیامَةِ وَ سَوفَ یُنَبِّئُهُمُ اللّهُ بِما کانُوا یَصنَعُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۹۵۴

معنی لغات: نقیب- آنکه وارسی کار کسی را میکند و مطّلع از زندگی او است و اختیاردار و سرپرست او است، عزّرتموهم- از مصدر تعزیر بمعنی تنبیه کردن ملامت کردن، احترام و کومک کردن، کتک زدن و باصطلاح از لغات اضداد است. لاکفّرن از مصدر تکفیر بمعنی پوشیدن، کافر دانستن، دست بسینه تواضع و تعظیم کردن، گناه بخشیدن، کفّاره دادن، قاسیه- از قساوه بفتح قاف بمعنی سختی و محکمی، تاریکی شب، یحرّفون- از مصدر تحریف بمعنی تغییر و دگرگون کردن، اغرینا- [صفحه ۲۳۸] از مصدر اغراء بمعنی وادار کردن، فتنه و دشمنی ایجاد کردن، ترجمه: ۱۲ و همانا خدا از بنی اسرائیل پیمان گرفت و دوازده نفر سالار و سر- پرست از خودشان برای‌شان برگزید و بآنها گفت: من با شما هستم و البتّه چو نماز بپای دارید و زکات بدهید و به پیامبران من بگروید و کومک‌شان کنید و بنکوکاری در راه خدا وام دهید بدیهای شما را ببخشم و درون چنان بهشت‌هائی کنم که شما را رودها از آن روا باشد و اگر از آن پس از شما کسی کافر شد ز راه راست گم شده باشد. ۱۳ پس چو پیمان خود شکستند لعنت‌شان کردیم و خوار و دور از هر فرخندگی و دلهاشان سخت نمودیم که سخنان حقّ دگرگون میکردند [و بخواهش خود نمودار میکردند] و آن بهره و سودی که بیادشان سپرده بودند فراموش کردند [و ز پیروی حقّ بی‌بهره شدند] و همیشه تو از خیانت و نادرستی آنان خبردار میشوی بجز مردمی اندک از ایشان [که مؤمن هستند] پس تو از بدشان درگذر و آنان را ببخش که البتّه خدا نکوکاران را دوست بدارد. ۱۴ و از آن کسان که گفتند: ما نصاری هستیم نیز پیمان گرفتیم و آنها آنچه سفارش شده بودند فراموش کردند و کمتر سودی از آن نبردند و ما میان‌شان دشمنی و کینه برانگیختم که تا بروز رستاخیز بماند و زود باشد که ز آنچه کردند خدا خبردارشان کند. سخن مفسّرین: «وَ لَقَد أَخَذَ اللّهُ» طبری: اینکه آیه برای دلداری پیغمبر [ص] و مؤمنین نازل شد آنگاه که آهنگ آسیب بآن حضرت داشتند، و یادآوری است اخلاق آن مردم را که تمام اینکه مدّت اشخاصی سرسخت و لجوج بوده‌اند، و با اطلاع به- حقّ و حقیقت از آن رو گردان بوده‌اند، پس شما مسلمانان از اینکه سوء رفتارشان نگران نباشید که خوی دیرین آنها است. -قرآن-۱۵-۴۰ مجمع و ابو الفتوح: مقصود پذیرش و ایمان بگفته‌های پیغمبران و رفتار به دستور آنها است. فخر: برای یادآوری بمؤمنین است که چون در آیت جلو گفت بپیمان رفتار کنید، در اینجا گفته شده است: یهود پیمان شکنی کردند شما مواظب باشید رفتار [صفحه ۲۳۹] آنها را تقلید نکنید، جهت دیگر ممکن است تذکر بعموم مردم باشد که پیمان و الزام بانجام وظایف مخصوص مسلمانان نیست، بلکه سعادت هر فرد بشر در آن است «وَ بَعَثنا مِنهُمُ اثنَی عَشَرَ نَقِیباً» ۱۲ طبری و مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است: -قرآن-۱۷۵-۲۱۹ ۱- مجاهد و سدّی گفته‌اند: یعنی فرمان کردیم بموسی که از هر سبط و تیره‌ای از تیره‌های دوازده‌گانه‌ی بنی اسرائیل یک نفر بفرستد برای رسیدگی و کنجکاوی از قوت و قدرت دشمن‌هاشان که در سرزمین شام بودند، آنها رفتند و قدرت عجیبی در مردم آنجا مشاهده کردند و برگشتند و خویشان خود را از آن خبردار کردند و منع از جنگ با آنها مگر دو نفر از آن دوازده نفر که قبیله‌ی خود را دلداری دادند تا به- جنگ بروند. ۲- حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دوازده نفر ضامن از آنها گرفته شد که بپیمانها و وظایف دینی خود رفتار کنند. ۳- قتاده گفته است یعنی دوازده نفر شاهد یا رئیس از مردم خودشان برای آنها معیّن کردیم. ۴- بلخی گفته است: ممکن است مقصود اینکه باشد که برای هر سبطی یک پیغمبر و یا یک رئیس معیّن کردیم. ۵- ابو مسلم گفته است: یعنی دوازده پیغمبر فرستادیم برای تعلیم تورات و احکام و وظایف دین. «وَ قالَ اللّهُ إِنِّی مَعَکُم» ۱۲ مجمع: از ربیع نقل شده است یعنی: با شما نقیبان و سرپرستان خدا همراه است، بعضی گفته‌اند: یعنی با شما بنی اسرائیل که پیمان استوار میکنید، و بیشتر مفسّرین گفته‌اند: ممکن است بنی اسرائیل و نقبا همگی مقصود باشند و معنی جمله اینکه است که خدا پشتیبان شما است در برابر دشمن تا بتوانید به میثاق و پیمان خود رفتار کنید. -قرآن-۱-۳۶ «فَبِما نَقضِهِم مِیثاقَهُم» ۱۲ مفسّرین سه معنی برای نقض میثاق نوشته‌اند: -قرآن-۱-۳۱ ۱- تکذیب و کشتن پیغمبران، ۲- انکار و کتمان درستی گفتار پیغمبر اسلام، ۳- هر دوی آنها. [صفحه ۲۴۰] «لَعَنّاهُم» ۱۳ فخر: عطا گفته است یعنی از رحمت خود محرومشان کردیم، حسن بصری و مقاتل گفته‌اند: یعنی آنها را بصورت بوزینه و خوک درآوردیم و مسخ کردیم. -قرآن-۱-۱۴ إبن عبّاس گفته است: یعنی آنها را محکوم به پرداخت جزیه نمودیم. «وَ جَعَلنا قُلُوبَهُم قاسِیَةً» ۱۳ مفسّرین از حمزه و کسائی نقل کرده‌اند که «قسیّة» با تشدید یاء بی‌الف قرائت کرده‌اند، و دیگران بقرائت مشهور با الف خوانده‌اند، طبری گفته است: بقرائت مشهور بمعنی سختی است که چون پیمان شکستند ملعون شدند و دلهاشان سخت شد از پذیرش ایمان و نرمی و مهربانی، و بقرائت حمزه و کسائی یا بهمین معنی است با اینکه تفاوت که در فهماندن معنی قساوت بلیغ‌تر و رساتر است، مثل «قدیر و قادر». و ممکن است کلمه‌ی «قسیّه» بمعنی آمیخته باشد مثل «دراهم قسیّة» یعنی پولهائی که نقره‌ی خالص نیست و آمیخته است، و باین معنی مقصود اینکه است که دلها آمیخته‌ی به کفر شده است، چون پیمان شکستند ایمان‌شان خالص نماند و آمیخته بکفر شد. -قرآن-۱-۳۴ «یُحَرِّفُونَ الکَلِمَ» ۱۳ طبری: یعنی چون دلهاشان سخت بود تورات را عوض میکردند و بمیل خود مینوشتند و بمردم بیسواد میگفتند: اینکه است تورات موسی، و همین خوی نفاق و دروغ با قساوت قلب از زمان موسی [ع] بود تا دوران اسلام إبن عبّاس گفته است: معنی جمله اینکه است: علمای یهود از حدود احکام تورات تجاوز میکردند و بپیروان خود میگفتند: از دین محمّد آنچه مطابق با روش شما است بپذیرید، و غیر آنرا نپذیرید. -قرآن-۱-۲۶ امام فخر: چون کتاب و نوشته‌ای که عموم مردم از آن خبردار هستند تغییرش ممکن نیست، پس مقصود از اینکه جمله آن است که کلمات خداوندی را تأویل می- کردند و بسود خود تفسیر مینمودند. «وَ نَسُوا حَظًّا مِمّا ذُکِّرُوا بِهِ» ۱۳ فخر: إبن عبّاس گفته است: یعنی از آن بهره‌ای که در تورات سفارش و معین شده بود دست برداشتند و آن پذیرش اسلام بوده است. - قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۲۴۱] تنویر المقباس: یعنی رها کردند قسمتی از وظایف معیّن شده در تورات که پیروی و تصدیق خصوصیّات پیغمبر [ص] بوده است. «تَطَّلِعُ عَلی خائِنَةٍ مِنهُم» ۱۳ طبری: کلمه‌ی «خائنه» بمعنی خیانت است، یعنی یهود امروز مانند درگذشتگان خود پیمان شکن و بدرفتار هستند، و تو از اینها هم خیانتهائی مشاهده میکنی، پس دلگیر و نگران مباش. -قرآن-۱-۳۶ «إِلّا قَلِیلًا مِنهُم فَاعفُ عَنهُم وَ اصفَح» ۱۳ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی از آن عدّه‌ی کم که خیانت نکرده‌اند درگذر و ببخش، تا آنگاه که بپیمان خود رفتار میکنند و با تو خیانت ندارند، حسن بصری و جعفر بن مبشّر گفته‌اند: یعنی اگر توبه کردند و بپرداخت جزیه تسلیم شدند، تو از گناهشان درگذر، قتاده گفته است اینکه آیه وظیفه‌ی پیغمبر بوده است در آن روز و پس از آن نسخ شده است باین آیه «قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِاللّهِ» یعنی بجنگید با آنها که کافر هستند، جبّائی گفته است: اینکه حکم نسخ شده است بوسیله‌ی اینکه آیه: «وَ إِمّا تَخافَنَّ مِن قَومٍ خِیانَةً فَانبِذ إِلَیهِم عَلی سَواءٍ» یعنی اگر از مردمی خیانت مشاهده شد باید رفتار تو با آنها همانند رفتار آنها با تو باشد. -قرآن-۱-۵۱-قرآن-۴۵۹-۵۰۵-قرآن-۶۲۵-۶۹۸ «الَّذِینَ قالُوا إِنّا نَصاری» فخر: یعنی ادّعا میکنند: ما مسیحی هستیم ولی دروغ میگویند. -قرآن-۱-۳۴ «فَأَغرَینا بَینَهُمُ العَداوَةَ» ۱۴ طبری: یعنی میان آنها ایجاد دشمنی کردیم، و جهت دشمنی مسیحیها با یکدیگر بعضی گفته‌اند اختلافات خانوادگی و قدیمی بوده است که چون از کتاب آسمانی و دین رو گردان شدند، بآداب و رسوم وحشی‌گری و بی‌تربیتی گرویدند دشمنی کردند، و بهتر آن است که بگوئیم: دشمنیها برای اختلافات مذهبی بوده است، چنانچه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیگران هم گفته‌انـد، و در مقصود از آنها که با یکدیگر دشـمن شده‌اند اختلاف است: سدّی و مجاهد و إبن زید گفته‌اند: -قرآن- ۱-۳۵ یعنی میـان یهود و مسیحی اختلاـف شـد، ربیع انس گفته است: مقصود خود مسیحیها هسـتند که در اصول دین بـا یکـدیگر اختلاف و عداوت پیدا کردند. [صفحه ۲۴۲] مجمع: کینه و دشـمنی مسیحیها با یکدیگر در اینکه بود که یک دسته نسطوری بودند که گفتنـد عیسـی پسـر خـدا است و دیگر یعقوبی که معتقـد بودنـد عیسـی خدا است، و ملکانّیه هسـتند که میگویند خدا عضو سوّم آفرینش است، و دو عضو دیگر مسیح است و مریم، و جعفر بن حرث گفته است: جهت اینکه خـدا ایجـاد دشـمنی میـان آنها کرده است آن است که: چـون هر دسـته‌ای از راه حـق منحرف شـد و نتوانست از آن طریق حقّ را از باطـل تمیز بدهـد و بر عقیـده‌ی خود دلیلهـائی داشت که عقیـده دسـته‌ی دیگر را باطـل میـدانست، و همینطور بقیه‌ی فرقه‌های مختلف هر کـدام دلیلی بر عقیـده‌ی خود و فساد دیگر عقاید داشتند، پس انکار حقّ و عقاید مختلف باطل موجب شد که آنها تحریک شوند بر دشمنی یکدیگر، و نیز گفته‌اند جهت ایجاد دشـمنی آن است که چون پیمان بنـدگی و اطاعت را در هم شکسـتند، ما هم موجب نفرت هر یک دسـته را از دسـته‌ی دیگر در دل آنها انـداختیم و در نتیجه دشـمنی میان‌شان تولید شد. تأویلات کاشانی: یعنی چون اسـیر خوی درندگی و علف‌خواری شدند و شـیطان بر آنها مسلّط شد و از نور توحید محروم شدند و از عالم قدس بدور افتادند و بعوالم پست مادّی گرفتار شدند، پس در نتیجه‌ی اختلاـف خواسـته‌های مـادّی ناچار شدنـد با یکـدیگر مخالف و دشـمن شونـد. تفسـیر عبـده: در آخر تفسـیر اینکه آیات اسـتدلال مفصّل بر معایب انجیل مسیحیها کرده است و در پایان مطالب خود نوشـته است: یکی از فلاسفه‌ی هند با دیده انصاف در تاریـخ ادیان نگریسـته و هر یک را با دقّت تحقیق کرده است، و چون دولتهای منتسب بـدین مسیح زیاد و نیرومنـد و دارای علوم و صنایع هسـتند، در اینکه دین بحث و دقّت بیشتر کرده است، پس از آن در دین اسـلام دقیق شـده است و آنرا پذیرفته است و کتابی بانگلیسـی نوشـته است بعنوان «چرا مسـلمان شدم»! و در آن تشـریح کرده است برتریهای اسلام را بر دینهای دیگر و مهمترین برتری اسـلام در نظر او اینکه است که دین اسـلام تاریخ صـحیح محفوظ دارد و معلوم است [صـفحه ۲۴۳] که مطـالب آن همان است که محمّـد بـن عبـد اللّه آورده است، و آن شـخص معیّن، عربی بی‌سـواد بـوده است، و در مـدینه از شـهرهای عربی دفن شـده است، و موجب تعجّب او شده است که اروپائی دین خود را بکسـی منسوب میداند که او را از رتبه‌ی بشـریّت بالاتر میداند. و خدا میشمارد، و از تاریـخ چنین موجود اطلاـع کـافی نـدارد و انجیلهـای چهارگـانه که دارنـد اصـل آنهـا معلوم نیست از کجا گرفته شـده است! و اطمینان نیست بتاریخ تألیف و اشـخاص نویسـنده‌ی آن، بعلاوه‌ی همه‌ی اینکه- نواقص نتوانسـته است از تاریخ مسـیح مطلب مفید و کامـل بنویسـد که چنین شـخص در جـوانی چه جـور بود و در بچگی چه میکرد و چه‌طور پیشـرفت کرد و تربیت و تعلیم او چگونه بوده است! البتّه مخلوقـات خـدا جور بجور هسـتند و سـلیقه و افکارشان مختلف است. سـخن ما: جمله‌ی «قالَ اللّهُ إِنِّی مَعَکُم» تا آخر اشـاره است بـاین مطلب که مردم آن روز محتـاج بیـادآوری بودنـد، انجـام وظـایف و خوانـدن نمـاز، و دسـتگیری از فقرا و کومک بپیشوایـان و همکـاری بـا نهضت‌هـا و تحوّلـات و اطـاعت از اصـول تعلیم و تربیت که مجموع اینکه طور فکر و عمـل موجب میشود انسان موجودی بشود بوسـیله‌ی عقل و اراده‌ی خود وابسـته‌ی بخـدا و آفریننـده که آنچه می‌اندیشـد و میکند از نظر خیر و مصـلحت است و خـدا را اطاعت میکنـد، و البتّه اینکه طور انسان همیشه با خدا است و اگرچه همه‌ی موجودات وابسـته‌ی بخدا هسـتند و او هر موجودی را در قـدرت خود دارد، لیکن چنین انسـان بواسـطه‌ی بکار بردن اراده و عقل خود در راه حقّ و حقیقت میدانـد خـدا با او است و از خود و آفرینش بیخبر نیست و از آن دسـته نیست که سـعدی توصـیف کرده است: -قرآن-۱۸-۵۰ دوست نزدیکتر از من بمن است || وینت مشـکل که من از وی دورم چکنم بـا که توان گفت که دوست || در کنـار من و من مهجورم بلکه از آن دسـته است که جامی گفته است: [شـمع کاشانه‌ی اویم همه عمر]. و جمله‌های آخر آیه «فَمَن کَفَرَ بَعدَ ذلِکَ مِنکُم فَقَد ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ» اشاره به- -قرآن-۲۲-۹۰ [صفحه ۲۴۴] همین مطلب و تأکید آن است از طریق عکس نتیجه که کفر و نافرمانی دوری از حقّ است با اختیار و عقل، و با اینکه کافر در طبیعت و نهاد خود بخداونـد مربوط است ولی خود را از او جـدا کرده است. ۲- جمله‌های «فَبِما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نَقضِهِم مِیثاقَهُم تا آخر» باز همین مطلب را تأکید میکند که عمل زشت آنها موجب لعن شده است، و ما اثر اینکه طور کار و فکر را قساوت قلب قرار دادهایم که خود بمیل خود وسیلهی لعن و قساوت فراهم کردهاند، و سود حقیقی را فراموش کردهاند. ۳- جملههای «فَأَغرَینا بَینَهُمُ العَداوَةَ» تا آخر توصیف دستهی دیگر از مردم منحرف است که نتیجهی پیمان شکستن، یعنی از قانون طبیعت دست برداشتن، و از راه فکر و عقل و مبارزهی با هوی و هوس باطل منحرف شدن موجب میشود که آنچه از معلومات خود با عقل و خرد و تجربه فراهم کرده است، و آنچه از کتاب و مدرسه بدست آورده همه را نادیده انگاشته و خود را از سود آنها محروم کند، و دنبالهی آن پیدایش دشمنی است و کینه توزی میان خود آنها، و کلمات «إِلی یَومِ القِیامَةِ» میفهماند: تا هر وقت فکر و عمل اینگونه مردم بمیزان عقل و سنجش نباشد و با تعصّب و خواهشهای نفسانی زندگی کنند، عداوت و کینه توزی باقی است اگرچه بقیامت منتهی شود. ۴- ظاهر کلمات «إِلی یَومِ القِیامَةِ» میفهماند دشمنی و کینه توزی ملتها تا قیامت باقی است، لیکن معلوم است: چون علّت دشمنی پیمان شکنی است و از یاد بردن سفارشهای پیغمبران پس هر وقت بخود آمدند و از کجروی پشیمان شدند، دشمنی و کینه توزی با یکدیگر نخواهند داشت. ۵- اینکه آیات ملّتهای مسیحی و یهود را توصیف میکند و سرنوشت آنها را مینمایاند، لکن از اینکه سه آیه همان مفاد عموم آیات که پنداشت و عبرت فهمیده میشود که نتیجهی تعصّب و بیراهه پیمودن دشمنی است و گرفتاری در دنیا و آزار در عالم دیگر، و معلوم است: اینکه خاصیّت و اثر، طبیعی است و منحصر بیک ملّت و مذهب نیست، و همیشه اینجور فکر و کار همین نتایج را دارد، اینک جای دقّت و پرسش است که در اینکه دوران کدام ملّت مشمول مفاد اینکه آیات هستند! در درجه اول همین مردم هستند که ادعای پیروی مسیح و انتساب بآن حضرت دارند، و -قرآن-۲۴۰-۲۶۹-قرآن-۵۳۷-۵۷۱-قرآن-۱۰۴۳-۱۰۶۸-قرآن-۱۲۷۱-۱۲۹۶ [صفحه ۲۴۵] اکنون هم با همه پیشرفتهای عقل و علم، آن خاصیّت روز نزول اینکه آیات در اینها نمودارتر است، امروز ملّتهای اروپا که مسیحی شناخته شدهاند و دستگاههای تبلیغات مسیحی دارند، بواسطهی شکستن پیمان خداوند که عقل است و انصاف و از یاد بردن نصیحتهای مسیح، خود را بدو دستهی شرق و غرب و سرمایهدار و کمونیست تقسیم کردهاند، با اینکه هریک از اینکه دو دسته با خود نیز هزاران دشمنی و کینه توزی دارند و همگی به جان خود افتاده و ملتهای دیگر را به آتش کینه و عداوت خود میسوزانند، قضاوت اینکه مطلب با مردم صاحب نظر است که آیا مفاد اینکه آیه امروز نمودارتر است یا در هنگام نزول بهمین درجه کینه و دشمنی بوده است! دستهی دوّم از مردم مشمول مفاد اینکه آیات مسلمانها هستند که در دنباله تعصّب و نادانی پیمان خداوندی را درهم شکستهاند، و گفتار قرآن را فراموش کردهاند که میگوید «لَن یَجعَلَ اللّهُ لِلکافِرِینَ عَلَی المُؤمِنِینَ سَبِیلًا» یعنی هرگز خداوند کافران را بر مسلمانان مسلّط نمیکند، و اینکه حدیث را «المؤمنون ید علی من سواهم» یعنی اتّحاد مسلمین وسیلهی چیرگی بر دیگران است، و با عقاید سخیف مذهبی و مطامع مادّی و تملّق و جانبداری بیگانگان، میان خود کینه و دشمنی تولید کردهاند، و عموم مردم و اشخاص با سواد بواسطهی اختلاف عقیده و فکر یکدیگر را دشمن میدارند، و دولتها و ارباب قدرت بخاطر مطامع و میل اجانب کینه و دشمنی خود را بگوش عالمیان میرسانند. اینها است رهبری قرآن که لازم دانسته است، همیشه ارزش عقل و خرد، و پستی نادانی و طمع، پیوستهی به کسب و کار آدمی باشد تا سر افراز بماند. -قرآن-۸۹۸-۹۶۵

[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۵ تا ۱۶]

یا أَهلَ الکِتابِ قَد جاءَکُم رَسُولُنا یُبَیِّنُ لَکُم کَثِیراً مِمّا کُنتُم تُخفُونَ مِنَ الکِتابِ وَ یَعفُوا عَن کَثِیرٍ قَد جاءَکُم مِنَ اللّهِ نُورٌ وَ کِتابٌ مُبِینٌ [۱۵] یَهدِی بِهِ اللّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضوانَهُ سُبُلَ السَّلامِ وَ یُخرِجُهُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ بِإِذنِهِ وَ یَهدِیهِم إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۱۶] -قرآن-۱-۳۶۴ [صفحه ۲۴۶] معنی لغات: ممّا- مرکّب از دو کلمهی من و ما، یعنی از آنچه رضوان- خوشنودی- سبل- جمع سبیل بمعنی راهها، صراط- راه و جاده. جهت نزول- اسباب النزّول سیوطی: عکرمه گفت: یهود در مجازات بزهکار اختلاف داشتند، حضور

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبر رفتند که شاید بوسیله‌ی آن حضرت مشکل خود را حلّ کنند، پیغمبر فرمود: عالم خودتان را معرّفی کنید، آنها عبد اللّه بن صوریا را معرّفی نمودند، پیغمبر او را سوگندهای سخت داد که حقّ را پنهان نکند و آنچه حضرت موسی دستور داده است برای مجازات بزهکار براستی بگوید، او گفت: چون عمل زشت بسیار شد، و عدّه‌ی زیاد بزهکار شدند و زیاد کشته شدند مجازات اینکه عمل را تبدیل کردیم بصد تازیانه و تراشیدن سر، پیغمبر [ص] فرمود: بزهکار را سنگسار کنید. ترجمه: ۱۵ ای مردمی که نامه‌ی آسمانی دارید همانا پیغمبر ما نزد شما آمد و او بسیاری از آنچه ز کتاب آسمانی پنهان میکردید برای‌تان روشن میکند و بسیاری از آن آن را نادیده می‌انگارد و البتّه ۱۶ پرتو و نامه‌ای از سوی خدا بوده است که برای شما آمده است ۱۷ تا هر کس پیرو خوشنودی خدا [و روش پسندیده] بود خدا او را بآن راهها که سلامتی است [و برکناری از گزند دیو] بود رهبری کند و باذن خدا آنان را از تیرگی بروشنی برد و براه راست راهنمائی کند. سخن مفسّرین: «وَ یَعفُوا عَن کَثِیرٍ» ۱۵ تفسیر نیشابوری: یعنی آنچه در دین اسلام احتیاج باظهار آن نیست پیغمبر صرف نظر میکند، از حسن بصری نقل شده است یعنی از بیشتر مردم درمیگذرد و از جرائم آنها دنبالگیری و مجازات نمیکند. -قرآن-۱۵-۴۰ مجمع البیان: جهت آشکار کردن پیغمبر [ص] قسمتی از احکام تورات را که آنها مستور داشته بودند و اظهار نکردند بسیاری از قسمتهای دیگر آن اینکه است که آنچه نشانه‌ی پیغمبری آن حضرت بود و آنچه حکم مورد احتیاج بود مثل مجازات بزهکاران پیغمبر [صفحه ۲۴۷] آشکار میکرد، و از بقیّه که فایده‌ای در اظهارش نبود صرف نظر میفرمود. «مَنِ اتَّبَعَ رِضوانَه» ۱۷ فخر: یعنی آن کس پی دین می‌رود برای بدست آوردن آنچه خدا برای او پسندیده است، ولی آن که از دین، تقلید گذشتگان را میخواهد، و دقت و استدلال در عقاید خود ندارد: مشمول اینکه جمله نیست و پیرو غیر رضوان خدا است. -قرآن-۱-۲۹ مجمع البیان: یعنی رضای خدا را بخواهد بوسیله‌ی ایمان و قبول قرآن و تصدیق پیغمبر و پیروی از ادیان. «سُبُلَ السَّلامِ» ابو الفتوح: در معنی اینکه جمله چند قول است: ۱- سدّی و حسن بصری گفتند: سلام نام خدا است، و مقصود اینکه است که می‌نمایاند راه دین خدا را که اسلام باشد، و یا راه ثواب خدا که بهشت باشد، ۲- زجاج گفته است، یعنی راهنمائی میکند براه سلامتی و آسایش از هر شر، و بسوی وصول بهر مرغوب و خوب. -قرآن-۱-۲۱ «یُخرِجُهُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ بِإِذنِه» ۱۷ مفسّرین کلمه‌ی «باذنه» را معنی کرده‌اند بلطف و توفیق و فرمان و اراده و خواست خداوند. -قرآن-۱-۶۰ فخر: مقصود از ظلمات کفر است، چون شخص کافر مانند آن که در تاریکی حیران و سرگردان است، او هم حیران است و بلاتکلیف، و نور یعنی ایمان و همانطور که روشنائی وسیله‌ی راهیابی است، ایمان هم آدمی را بخیر و سعادت و به بهشت راهنمائی مینماید.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۷ تا ۱۹]

لَقَد کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ هُوَ المَسِیحُ ابنُ مَریَمَ قُل فَمَن یَملِکُ مِنَ اللّهِ شَیئاً إِن أَرادَ أَن یُهلِکَ المَسِیحَ ابنَ مَریَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَن فِی الأَرضِ جَمِیعاً وَ لِلّهِ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُما یَخلُقُ ما یَشاءُ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۱۷] وَ قالَتِ الیَهُودُ وَ النَّصاری نَحنُ أَبناءُ اللّهِ وَ أَحِبّاؤُهُ قُل فَلِمَ یُعَذِّبُکُم بِذُنُوبِکُم بَل أَنتُم بَشَرٌ مِمَّن خَلَقَ یَغفِرُ لِمَن یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَن یَشاءُ وَ لِلّهِ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُما وَ إِلَیهِ المَصِیرُ [۱۸] یا أَهلَ الکِتابِ قَد جاءَکُم رَسُولُنا یُبَیِّنُ لَکُم عَلی فَترَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَن تَقُولُوا ما جاءَنا مِن بَشِیرٍ وَ لا نَذِیرٍ فَقَد جاءَکُم بَشِیرٌ وَ نَذِیرٌ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۱۹] -قرآن-۱-۸۴۲ [صفحه ۲۴۸] معنی لغات: ملک- سلطنت و کشورداری، احبّاء- جمع حبیب به معنی دوستان، مصیر- بازگشتگاه، فترة- شکستگی، ناتوانی، آرامش فاصله‌ی میانه کار و عمل. جهت نزول: بعضی از اینکه آیات مربوط بادّعای مسیحیها و یهود است که در نقل گفتار مفسّرین یادآوری شده است. ترجمه: ۱۸ البتّه کافر شدند آنها که گفتند: خدا همان مسیح پسر مریم است، ای محمّد بگو: اگر خدا بخواهد مسیح پسر مریم و مادر او و همه‌ی آنچه در زمین است نابود کند که فراگیرد اختیاردار چیزی از کار او هست [و تواند جلوگیر آن شود] ۱۹! پس آنچه در آسمانها و زمین است و آنچه میان آنها است مال خدا است و آنچه خواهد بیافریند و خدا است که توانای بر همه چیز بود. ۲۰ یهودیان و مسیحیان گفتند: ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرزندان خدا و دوستان او هستیم [که از روزگاران پیغمبر و کتاب داریم و از اینکه راه وابسته بخدا هستیم] ای محمّد بگو: پس چرا بگناهان‌تان گرفتارتان خواهد کرد! مگر نه شما آدمی هستید از همانها که او آفریده و آنکه را خواهد بیامرزد و آن را که خواهد و بسرنوشت کرده گرفتار کند که برای خدا است پادشاهی آسمانها و زمین [صفحه ۲۴۹] و آنچه در میان آن دو بود و سر انجام بسوی او است. ای وابستگان بکتاب آسمانی همانا پیغمبر ما نزد شما آمد که برای‌تان درست و نادرست نمودار کند بر آن‌گاه که پیامبران را روزگار سپری شده تا نگوئید: کسی نیامد و بیم و نویدی نداد که همانا بیم و نویدآوری است نزد شما آمده چه خدا بر همه چیز توانا بود. سخن مفسّرین: «یَخلُقُ ما یَشاءُ» ۱۹ مجمع: یعنی آنچه خدا بخواهد می- آفریند چه از نر و ماده یا از ماده تنها، پس مسیح که از ماده بدون نر هست آفریده‌ی خدا است. -قرآن-۱۵-۳۵ فخر: اینکه جمله را دو جور میتوان معنی کرد: ۱- یعنی گاهی خدا از نر و ماده میآفریند، مثل عموم حیوانات، یا از ماده، مثل عیسی، و یا بی‌نر و ماده، مثل آدم ابو البشر، ۲- یعنی آنچه میخواهد میآفریند، اگر بدست مسیح از گل بشکل پرنده درست میکند، بقدرت خود، آنرا گوشت و استخوان میکند و پر میدهد تا پرواز کند، و یا اگر بخواهد آنرا که مرده است و یا کور است و پیس، زنده میکند و شفا میدهد. «نَحنُ أَبناءُ اللّهِ وَ أَحِبّاؤُه» ۲۰- طبری: إبن عبّاس گفت: عثمان بن اصار و نجوی بن عمرو بن شاس حضور پیغمبر [ص] رسیدند، پس از مدّتی گفتگو، بآنها فرمود از خدا بترسید و مسلمان شوید و گر نه در عالم دیگر سخت گرفتار خواهید شد، آنها گفتند: تو ما را از چه میترسانی، سوگند بخدا ما فرزندان و دوستان خدا هستیم. -قرآن-۱-۴۱ امام فخر: اینکه جمله چند جور معنی میشود: ۱- ما فرزندان پیغمبران خدا هستیم. ۲- بواسطه‌ی شدّت وابستگی بخدا بمقام فرزندی او رسیده‌ایم، پس فرزند او هستیم. ۳- چون یهود عزیر را پسر خدا میدانستند و مسیحیها را و آن دو نفر را از خود میدانستند و خودشان را از آنها، پس معنی جمله اینکه است: ما از دسته‌ی فرزند خدا هستیم. بیان السعادة: جهت اینکه یهودیها و مسیحیها ادّعا میکردند که ما پسر خدا هستیم اینکه بود که معتقد بودند: هر کس معتقد بخدا باشد و خود را نزدیک [صفحه ۲۵۰] باو بکند مانند فرزند است برای خدا. «قُل فَلِمَ یُعَذِّبُکُم بِذُنُوبِکُم» ۲۰ فخر: مقصود گرفتاریهای یهود است در دنیا و گرفتاری یهودی و مسیحی است در عالم دیگر که خود آنرا قبول داشته‌اند و در قرآن از آنها نقل شده است که میگفته‌اند «لَن تَمَسَّنَا النّارُ إِلّا أَیّاماً مَعدُودَةً» یعنی بیش از چند روز معدود گرفتار آتش نخواهیم بود. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۲۳۰-۲۸۱ «یا أَهلَ الکِتابِ قَد جاءَکُم رَسُولُنا یُبَیِّنُ لَکُم» ۲۱ طبری: إبن عبّاس گفت: -قرآن-۱-۶۳ معاذ بن جبل و سعد بن عباده و عقبه بن وهب بیهود گفتند: شما پیوسته ما را نوید میدادید بظهور پیغمبری که خود اوصاف او را میشمردید، پس از خدا بترسید و گفتار پیغمبر را قبول کنید که میدانید او پیغمبر است، آنها گفتند: پس از موسی پیغمبری و کتابی نیست و ما چنین چیزی نگفته‌ایم اینکه آیه برای اینکه گفتگو نازل شد. «عَلی فَترَةٍ مِنَ الرُّسُلِ» ۲۱ مجمع: یعنی: پس از وقفه‌ی پیدایش پیغمبر و کهنگی دین و کتاب آسمانی، و از اینکه جمله فهمیده میشود که دوران فتره میان رفتن مسیح و آمدن پیغمبر ما بوده است و در اینکه مدّت پیغمبری نبوده است، و پیش از آن پیوسته در میان بنی اسرائیل پیغمبرانی بوده‌اند، و از کلبی نقل شده است: -قرآن-۱-۳۳ میان دوران مسیح و ظهور پیغمبر اسلام پانصد و شصت و نه سال فاصله بوده است و پس از مسیح چهار پیغمبر بوده است که در قرآن است: «إِذ أَرسَلنا إِلَیهِمُ اثنَینِ فَکَذَّبُوهُما فَعَزَّزنا بِثالِثٍ» یعنی: فرستادیم بسوی آنها دو نفر، پس از آنکه سخنان‌شان را نپذیرفتند، سوّمی، برای تقویت آن دو نفر فرستادیم، و از چهارمین خبر ندارم، و مدّت صد و سی و چهار سال اینکه چهار پیغمبر بودند و بقیه‌ی مدّت تا ظهور محمّد [ص] فتره بوده است و قطع نبوّت. -قرآن-۱۴۸-۲۱۸ فخر: از کلبی نقل شده است: پس از مسیح تا ظهور پیغمبر ما چهار پیغمبر بوده‌اند که سه نفر از بنی اسرائیل بوده‌اند و یک نفر عرب بنام خالد بن سنان عبسی. سخن ما: آیت بیست و یک «یا أَهلَ الکِتابِ تا آخر» میگوید مدّتی گذشت که پیغمبر و رهنما در میان مردم نبود، ما محمّد را فرستادیم تا شما را راهنمائی کند، و - قرآن-۲۷-۴۷ [صفحه ۲۵۱] شما عذر نیاورید که چون رهبر نداشتیم منحرف از دین و زندگی شدیم، در برابر اینکه جمله‌ها ممکن است گفته شود: چه جهت داشته است که پیغمبر نبوده است و بعد پیدا شده است، اگر لازم بود، چرا آن مدّت نبوده است، و اگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لازم نبوده است چرا آمده است! در جواب اینکه اعتراض یا سوء تفاهم ممکن است بگوئیم: مثنوی در دفتر ششم حکایت شبگردی سلطان محمود غزنوی با دزدان میگوید: ذرّه ذرّه کاندرین ارض و سما است || جنس خود را همچو کاه و کهربا است معده نان را می‌کشد تا مستقر || می‌کشد مر آب را تف جگر چشم جذّاب بتان ز اینکه کویها است || مغز جویان از گلستان بویها است در اینکه کره‌ی زمین که انسان زندگی میکند، اجناس و افراد موجودات به- تناسب احتیاج و استعداد لوازم بقا و تکامل آنها آفریده شده است، و در هر زمان و در هر محیط و سرزمین احتیاجی است و وسائلی که بتناسب یکدیگر آفریده شده است و البتّه یکی از نیازمندیهای انسان مربّی و راهنما است برای مصلحتهای اجتماعی و قوانین زندگی، و هم برای توجّه بعالم دیگر که بتناسب ممالک و ملل کم و بیش بوده است چنانکه پیدایش دین موسی و مسیح و زردشت و بودا و کنفسیوس به موجب مقتضیات زمان و افکار مردم و ملّتهای مختلف بوده است، و چون در جمله‌ی مورد بحث روی سخن ما با یهود و مسیحیان حجاز و جزیرهٔ العرب بوده است، و تا مدّت زمانی کم و بیش میان مردم بمقتضای زمان و سرزمین، آداب و قوانین و افکار پیشوایان یهودی و مسیحی بوده است، از اینکه جهت گفته شده است: «عَلی فَترَةٍ مِنَ الرُّسُلِ» یعنی تا وقتی که آثار و نمونه از تعلیمات پیغمبران باقی بود دوران انقطاع پیدایش پیغمبران بوده است، و چون بمقتضای زمان، افکار مردم مهیّا شد برای پذیرفتن احکام و آداب و قوانین بیشتر و مفصّلتر و بهتر، آن فتره و انقطاع مرتفع شد و رسولی فرستاده شد مجهّز و آماده برای تربیت بشر تا قرنهای متمادی و ادّعای بعضی مورخین که ایران از قشون عرب نترسید و شکست نیافت، بلکه دین او را پسندید و بآن گروید، شاید مربوط و مولود همین مطلب باشد که چون آداب و افکار -قرآن-۸۵۷-۸۸۹ [صفحه ۲۵۲] مذهبی و تربیتی مقتضی آن دوران کهنه شده و قابل تحمّل نبود و دین اسلام را شایسته و مناسب مقتضیات زمان و افکار خود تشخیص دادند، آن را پذیرفتند، چنانکه در آیات متعدّد بطور کلّی گفته شده است: قرآن وسیله‌ی رهبری است، و اختصاص بملّتی و سرزمینی داده نشده است.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۲۰ تا ۲۶]

وَ إِذ قالَ مُوسی لِقَومِهِ یا قَومِ اذکُرُوا نِعمَتَ اللّهِ عَلَیکُم إِذ جَعَلَ فِیکُم أَنبِیاءَ وَ جَعَلَکُم مُلُوکاً وَ آتاکُم ما لَم یُؤتِ أَحَداً مِنَ العالَمِینَ[۲۰] یا قَومِ ادخُلُوا الأَرضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللّهُ لَکُم وَ لا تَرتَدُّوا عَلی أَدبارِکُم فَتَنقَلِبُوا خاسِرِینَ[۲۱] قالُوا یا مُوسی إِنَّ فِیها قَوماً جَبّارِینَ وَ إِنّا لَن نَدخُلَها حَتّی یَخرُجُوا مِنها فَإِن یَخرُجُوا مِنها فَإِنّا داخِلُونَ[۲۲] قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنعَمَ اللّهُ عَلَیهِما ادخُلُوا عَلَیهِمُ البابَ فَإِذا دَخَلتُمُوهُ فَإِنَّکُم غالِبُونَ وَ عَلَی اللّهِ فَتَوَکَّلُوا إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ[۲۳] قالُوا یا مُوسی إِنّا لَن نَدخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِیها فَاذهَب أَنتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنّا هاهُنا قاعِدُونَ[۲۴] -قرآن-۱-۸۰۳ قالَ رَبِّ إِنِّی لا أَملِکُ إِلاّ نَفسِی وَ أَخِی فَافرُق بَینَنا وَ بَینَ القَومِ الفاسِقِینَ[۲۵] قالَ فَإِنَّها مُحَرَّمَةٌ عَلَیهِم أَربَعِینَ سَنَةً یَتِیهُونَ فِی الأَرضِ فَلا تَأسَ عَلَی القَومِ الفاسِقِینَ[۲۶] -قرآن-۱-۲۳۹ معنی لغات: ادبار- جمع دبر و دبر با ضمّ دال و ضمّ و سکون باء به معنی آخر هر چیز و دنبال آن و پشت سر، جبّارین- جمع جبّار، بمعنی مسلّط، نافرمان متکبّر، یتیهون- از مصدر تیه بمعنی تحیّر و سرگردانی. تأس- از مصدر اسی [صفحه ۲۵۳] بمعنی اندوه. ترجمه: بیاد داری محمّد که روزگاری موسی بمردم خود گفت: ای بنی- اسرائیل بیاد آورید بخشش خدا را بر خود آنگاه که در میان شما پیغمبرانی آفرید و پادشاه‌تان کرد و آنچه بشما داد بکسی از جهانیان نداد. ۲۳ ای گروه وابسته به من بآن زمین پاک و مقدس که خدا برای شما بسرنوشت کرده درون شوید و برنگردید [و نافرمانی نکنید] که چون زیانبردگان دگرگون شوید. ۲۴ آنها گفتند ای موسی به آنجا مردمی ستمکارند و تا آنها از آنجا برون نروند ما در آن نرویم و اگر بیرون شدند ما درون شویم. ۲۵ دو مرد از آنها که خدا نعمت دینداری بآنها داده بود و ترسی بدل داشتند گفتند: از اینکه در بر آنان درون شوید که چون درون آن شدید شما چیره باشید ۲۶ و بر خدا توکّل کنید اگر مؤمن باشید. آنها گفتند: ۲۷ ای موسی هرگز ما درون آن نشویم تا آنگاه که آنها بآن جا هستند پس تو با پروردگارت برو و بجنگید و ما اینجا نشسته‌ایم. ۲۸ موسی گفت: پروردگارا من جز اختیار خود و برادرم ندارم پس تو میان ما و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم بدکار جدائی بیار. او گفت: ۲۹ [آنها که چنین کردند] پس آن سرزمین بر آنان روا نباشد که تا چهل سال سرگردان بروی زمین بگردند و تو اندوه مردم ستمکار مدار. گفتار مفسّرین: «وَ إِذ قالَ مُوسی لِقَومِهِ» ۲۳ طبری: اینکه آیه برای دلداری پیغمبر است که اگر از یهود ناملایم مشاهده میفرماید ناراحت نباشد که از قدیم- زمان آنها چنین مردمانی بوده‌اند که با همه‌ی نعمتها و موجبات آسایش، نافرمان بوده‌اند و از مصلحت خود رو گردان. -قرآن-۱۶-۴۸ «جَعَلَکُم مُلُوکاً» ۲۳ طبری: یعنی دیگران را تحت فرمان شما قرار داد. و پیغمبر [ص] فرمود: هر کس خانه و خدمتکار داشته باشد او پادشاه است. و إبن عبّاس گفته است در بنی اسرائیل رسم بوده است که هر کس زن و خانه و خدمتگار داشت او را ملک مینامیدند. -قرآن-۱-۲۲ «وَ آتاکُم ما لَم یُؤتِ أَحَداً» ۲۲ مجمع: یعنی بمردم جهان که در دوران ایشان -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۲۵۴] بودند بمانند آن ندادند و یا همگی آنچه داشتند که پیغمبری، حکومت، منّ و سلوی و دیگر چیزها بدیگران همه‌ی آنها را ندادند. «ادخُلُوا الأَرضَ المُقَدَّسَةَ» ۲۳ طبری: در مقصود از ارض مقدّسه مفسّرین اختلاف کرده‌اند، بعضی شام گفته‌اند: بعضی گفته‌اند: مقصود زمین اریحا است و عدّه‌ای گفته‌اند: دمشق است و فلسطین و قسمتی از اردن، لیکن چون دلیل صحیح بر تعیین آن نداریم میدانیم که مقصود فاصله‌ی میان نیل مصر و فرات بوده است. -قرآن-۱-۳۴ «قَوماً جَبّارِین» ۲۵ طبری: جبّار یعنی آنکه مشغول به اصلاح کار خود و دیگران است، و هر کس بحقّ یا باطل نفع خود را بخواهد او را هم جبّار می‌نامند و آنها را که ستمکار بمردم و نافرمان دستور خدا هستند، جبّار مینامند، و آنها را از اینکه جهت جبّارین نامیده‌اند که دیگر مردم را مقهور و مغلوب خود کرده بودند. -قرآن-۱-۲۱ «قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنعَمَ اللّهُ عَلَیهِمَا» ۲۶ مجمع: از مجاهد و سدّی نقل شده است: یعنی دو نفر از دوازده نفر نقیب که در آیات سابق گفته شده است و مأمور رسیدگی باوضاع شهر مقدّس بودند، و جبّائی گفته است: با اینکه از جبّارین میترسیدند، خدا بآنها انعام کرده بود که سخن حقّ بر زبان آنها آمد، و سعید بن جبیر گفت: یعنی دو نفر از مردانی که اهل شهر جبّارین بودند و بر دین موسی بودند، و قتاده گفته است: آنهائی که از خدا میترسیدند، و خدا به آنها احسان کرده بود که دین حقّ پذیرفته بودند. -قرآن-۱-۷۴ «فَاذهَب أَنتَ وَ رَبُّکَ» ۲۷ فخر: در معنی اینکه جمله چند احتمال است: -قرآن-۱-۳۰ ۱- آنها معتقد بوده‌اند که خدا جسم است و ممکن است برود بجنگ با جبّارین ۲- مقصود از رفتن بجنگ اراده و آهنگ جنگ است، یعنی شما عازم بجنگ باشید و ما در انتظار نتیجه، ۳- مقصود از رفتن با خدا کومک خدا است، یعنی برو و خدا کومک تو باشد. تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی برو تو با آقای خودت هارون، امام فخر نوشته [صفحه ۲۵۵] است: چون هارون از موسی بزرگتر بوده است او را ربّ نامیده‌اند. «فَافرُق بَینَنا وَ بَینَ القَومِ الفاسِقِین» ۲۸ مجمع: در معنی اینکه جمله دو عقیده است ۱- إبن عباس و ضحّاک گفته‌اند موسی از خدا مسئلت کرد که حکم کند آنها از حقّ و صواب دور هستند، و نتیجه‌ی آن همان شد که مدّت چهل سال در بیابان سرگردان بودند، ۲- جبّائی گفته است: یعنی موسی تقاضا کرد که خداوند در آخرت آنها را از او جدا کند و در آتش بدارد. -قرآن-۱-۵۱ «یَتیهُونَ فِی الأَرضِ» ۲۹ مجمع: یعنی در فاصله‌ی بیابان شش فرسخ متحیّر بودند و راه خروج از آنجا را پیدا نمیکردند، و مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: آنچه میرفتند باز خود را در جای اوّل میدیدند، شب تا صبح راه میرفتند، صبح در همان جای اوّل شب بودند، باز تا شب میرفتند، و در جای اوّل صبح بودند. -قرآن-۱-۲۸ «فَلا تَأسَ عَلَی القَومِ الفاسِقِین» ۲۹ مجمع: زجّاج گفته است: روی سخن با پیغمبر [ص] است. -قرآن-۱-۴۳ فخر: چون موسی از خدا مسئلت کرد که میان او و فاسقین حکومت کند و باو اعلام شد که اینکه مردم در بیابان چهل سال گرفتار خواهند بود، ناراحت شد که تا اینکه اندازه گرفتاری برای آنها نمیخواست. با اینکه جمله او را دلداری داده‌اند که اینکه پیش آمد مهّم نیست و تو اندوهناک نباش. و مقاتل گفته است: چون موسی بآنها خبر داد که چهل سال گرفتار خواهند بود، ملامتش کردند، او پشیمان شد، با اینکه جمله دلش را آرام کردند که جای پشیمانی نیست. و ممکن است دلداری پیغمبر [ص] باشد که اندوه مدار بر اینکه مردم نافرمان و معارض پیغمبران که از قدیم زمان کارشان سرسختی بوده است و نافرمانی. روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: عجب است که موسی و هارون به شومی ملّت بنی اسرائیل چهل سال در بیابان سرگردان بودند، ولی اینها به برکت آن دو نفر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تمام مدّت را در آسایش بودند که سایه‌ی ابر داشتند و خوراک از منّ و سلوی، اینکه نتیجه‌ی همراهی نیک و بد است از یکدیگر بگفته‌ی حافظ: [صفحه ۲۵۶] دریغا عیش شبگیری که در خواب سحر بگذشت || بدان قدر وصال ای دل که در هجران فرومانی ملول از همرهان بودن طریق کاردانی نیست || بکش دشواری منزل بیاد عهد آسانی سخن ما: ۱- آیت ۲۲ جمله‌ی «آتاکُم ما لَم یُؤتِ» میرساند که بدیگری در عالم پیغمبری و پادشاهی نداده‌اند. و اینکه درست نیست پس شاید مقصود اینکه باشد که تا آن دوران پادشاه درستکار که از سوی حقّ باشد و پیغمبر از بنی اسرائیل بوده است و در دیگر ملّتها نبوده است، و شاید چون آنها از تمدّنهای دیگر خبر نداشته‌اند مقصود اینکه باشد: بکسی از مردم جهان که شما میشناسید حکومت و پیغمبری ندادیم و شاید در هر جا که کلمه‌ی عالمین گفته شده است اینکه معنی منظور باشد چون آفرینش بی‌آغاز و انجام را چگونه مردم میتوانسته‌اند درک کنند تا برای- شان حکمی بر آن شود و یا توصیف آن کنند. و هم اکنون که آدمی سفینه‌ی فضائی به کرات دیگر میفرستد از کلمه‌ی «رَبِّ العالَمِین» تا چه اندازه میتواند درک کند که در آن دوران چیزی از اینکه کلمه بتواند بخاطر خود مجسّم کند پس اینکه گونه کلمات در هر روزگاری یک سنخ فهم مردم آن است. ۲- جمله‌ی آخر «فَلا تَأسَ عَلَی القَومِ الفاسِقِین» بمناسبت کلمه‌ی فاسقین شاید اشاره باشد به اینکه که اگر مردمی از راه سرکشی و هوا- پرستی گرفتاری برای خود فراهم کردند، لایق نیستند که کسی غمخواریشان بکند، تا آنگاه که از کاری پشیمان نشده و فاسق باشند، چون گرفتاری خواه مادّی و خواه معنوی، چه نفسانی و چه اجتماعی اگر مولود بدکاری بود قابل اصلاح نیست مگر آنگاه که از اصل و موجب پیدایش علاج شود، پس تا آنگاه که بر فسق باقی هستند قابل غمخواری و علاج نیستند. شیخ صفی علیشاه در تفسیر منظوم خود گفته است: -قرآن-۳۲-۵۶-قرآن-۷۵۹-۷۸۰-قرآن-۹۸۶-۱۰۲۸ ز امر موسی چون همی سر سروازدند || لایق آن تیه و آن حیرت شدند [صفحه ۲۵۷]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۲۷ تا ۳۲]

وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ ابنَی آدَمَ بِالحَقِّ إِذ قَرَّبا قُرباناً فَتُقُبِّلَ مِن أَحَدِهِما وَ لَم یُتَقَبَّل مِنَ الآخَرِ قالَ لَأَقتُلَنَّکَ قالَ إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ المُتَّقِینَ [۲۷] لَئِن بَسَطتَ إِلَیَّ یَدَکَ لِتَقتُلَنِی ما أَنَا بِباسِطٍ یَدِیَ إِلَیکَ لِأَقتُلَکَ إِنِّی أَخافُ اللّهَ رَبَّ العالَمِینَ [۲۸] إِنِّی أُرِیدُ أَن تَبُوءَ بِإِثمِی وَ إِثمِکَ فَتَکُونَ مِن أَصحابِ النّارِ وَ ذلِکَ جَزاءُ الظّالِمِینَ [۲۹] فَطَوَّعَت لَهُ نَفسُهُ قَتلَ أَخِیهِ فَقَتَلَهُ فَأَصبَحَ مِنَ الخاسِرِینَ [۳۰] فَبَعَثَ اللّهُ غُراباً یَبحَثُ فِی الأَرضِ لِیُرِیَهُ کَیفَ یُوارِی سَوأَةَ أَخِیهِ قالَ یا وَیلَتی أَ عَجَزتُ أَن أَکُونَ مِثلَ هذَا الغُرابِ فَأُوارِیَ سَوأَةَ أَخِی فَأَصبَحَ مِنَ النّادِمِینَ [۳۱] -قرآن-۱-۷۹۳ مِن أَجلِ ذلِکَ کَتَبنا عَلی بَنِی إِسرائِیلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفساً بِغَیرِ نَفسٍ أَو فَسادٍ فِی الأَرضِ فَکَأَنَّما قَتَلَ النّاسَ جَمِیعاً وَ مَن أَحیاها فَکَأَنَّما أَحیَا النّاسَ جَمِیعاً وَ لَقَد جاءَتهُم رُسُلُنا بِالبَیِّناتِ ثُمَّ إِنَّ کَثِیراً مِنهُم بَعدَ ذلِکَ فِی الأَرضِ لَمُسرِفُونَ [۳۲] -قرآن-۱-۳۳۱

معنی لغات: و اتل- از مصدر تلاوه بکسر و صدای پائین تا بمعنی خواندن و قرائت کردن، نبأ- خبر. تبوأ- از مصدر بواء با فتح و صدای بالای با به معنی بجرم و خون کسی را مجازات کردن و کشتن، یبحث- از مصدر بحث، بمعنی کندن و جستجو کردن زمین و یواری- از مصدر مواراه بمعنی چیزیرا پوشیدن. سواة- زشت دوستی- قبیح و زشت، عورت و آنچه پوشیدنش لازم است، اجل- بسکون دوّم سبب و جهت انجام یک کار. ترجمه: ۳۰ ای محمّد برای اینکه کتاب خوانده‌ها خبر درست دو پسر آدم را [از قرآن] بخوان که چون قربانی [برای نزدیکی خود] به پیشگاه حقّ بردند و از یکیشان [صفحه ۲۵۸] پذیرفته شد و از دیگری نه، او گفت: تو را خواهم کشت آن یک بپاسخ گفت: همانا خدا ز پرهیزگاران میپذیرد ۳۱. و اگر دست خود بسوی من دراز کنی که مرا بکشی من دستم بتو دراز نکنم برای کشتنت که از خدای پروردگار جهانیان می‌ترسم ۳۲. من خواهم که تو سزای گناه خود و گناه من بینی و ز یاران آتش شوی و سزای ستم کاران همین بود ۳۳. پس بدخیمی او بکشتن برادرش سر بفرمان او شد و او را کشت و خود ز زیانکاران شد ۳۴. پس خدا کلاغی برانگیخت که زمین میکاوید تا باو بنمایاند چگونه کشته‌ی زشت برادر را بخاک بپوشد. [و او با خود] گفت: ای وای که نتوانم چون اینکه کلاغ باشم و نمای زشت برادرم بزیر خاک کنم. و ز آن پس از مردم پشیمان بر کار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود شد ۳۵. از سوی اینکه کار زشت او بود که بر بنی اسرائیل استوار کردیم: هر که کسی را بکشد که او نه کسی را کشته و نه آشوبی بسرزمینی کرده بمانند آن است که همه مردم را کشته [چه اینکه نشانه‌ی آمادگی کشتن آدمیان است] و آنکه کسی را زنده کند. [و از نابودی برهاند] بمانند آنست که مردم همگی را زنده نموده است [چه کار او نشانه‌ی خوی مردم دوستی او است]. و ز آن پس که پیامبران ما برای آنها نشانه‌های نمودار حقّ بردند بیشترشان بر روی زمین زیاده‌رو شدند [و اندازه‌ی دستور دین نگاه نداشتند]. سخن مفسّرین: «وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ ابنَی آدَمَ» ۳۰ طبری: منظور از اینکه آیه توجّه دادن یهودیهائی است که بپیغمبر سوء قصد داشتند و پیمان شکن بودند و نتایج بدرفتاری و ظلم را بآنها یادآور شده است، و برای آنها مقایسه شده است. -قرآن-۱۵-۵۶ پیغمبر و مسلمین بفرزند صالح آدم، و یهود بآن دیگری که ستمکار بود و به آتش رفت. و هم طبری نوشته است: « یا بنی آدم» یعنی دو پسر آدم که نام قاتل قابیل بوده و نام مقتول هابیل، و بعضی گفته‌اند: اوّلین بشری که از دنیا رفت، آدم بود و مقصود از دو پسر او دو نفر از اولاد او هستند که از بنی اسرائیل بودند. و در مجمع نوشته است أبو مسلم و جبّائی و حسن بصری گفته‌اند که آنها پسران آدم نبودند. «إِذ قَرَّبا قُرباناً» ۳۰ طبری: دیگر مفسّرین: افسانه‌های مفصّل نوشته‌اند اینک نمونه‌ای از آن: در دوران آدم، ازدواج چنین بود که حوا همسر آدم، در هر نوبت پسری میزائید و دختری و دختر هر نوبت را با پسر نوبت دیگر همسر میکردند -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۲۵۹] تا ازدواج برادر با خواهر خود نشود، چون باید همزاد قابیل همسر هابیل شود و همزاد هابیل همسر قابیل، او نپذیرفت و گفت خواهر من زیباتر است و برای خود من لازم است، به آدم دستور رسید که آنها قربانی کنند و از هر کدام پذیرفته شد. دختر زیبا را همسر کند، هابیل مالداری میکرد و قابیل زراعت کار بود. او حیوانی فربه بقربانی برد و آن دیگر خوشه‌ای گندم، و نشانه‌ی قبول قربانی آتش بوده است که نمودار میشده است و آنرا میسوخته است، چون قربانی قابیل مردود شد حسد برد و روزی که برادر را خفته دید خواست او را بکشد. ندانست چه کند، شیطان مرغی آورد در جلو او، سر آنرا بر سنگی نهاد و با سنگی دیگر بر آن زد تا بمرد، قابیل سنگی بر سر برادر زد و او را کشت، ندانست چگونه او را بپوشد، مدّتی در بیابانها سرگردان بود تا خداوند دو کلاغ در جلو چشم او بداشت که با یکدیگر جنگ کردند یکی کشته شد دیگری زمین را با چنگال گود کرد و آنرا در خاک پنهان کرد، و چون آدم از مرگ فرزند خبردار شد، چندین شعر در مرثیه‌ی فرزند خود بعربی گفت و آن اوّل وزن شعر بود که بشر ساخته است: «تغیّرت البلاد و من علیها» و در هر قسمتی از اینکه افسانه باز تفصیلاتی نوشته‌اند که در تفسیر ابو الفتوح بیشتر آنها نوشته شده است. «إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ المُتَّقِین» ۳۰ طبری: عامر بن عبد اللّه عنبری را دیدند که در هنگام مرگ میگریست پرسیدند: با چندین اعمال نیکو از چه میگریی! گفت: -قرآن-۱-۵۱ از آنکه در قرآن فرموده است: «إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ المُتَّقِین». -قرآن-۳۷-۸۷ مجمع: باین جمله استدلال شده است که اطاعت فاسق قبول نیست، إبن- عبّاس گفته است: معنی اینکه است که گفت ببرادرش: خداوند قربانی آنرا قبول می- کند که پاکدل باشد، و کنایه است از اینکه تو پاکدل نیستی. فخر: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله، گفتگوی میان فرزندان آدم نبود و جمله‌ای است در بین نقل گفتگوی آنها و روی سخن با پیغمبر است، مثل اینکه بآنحضرت اعلام شده است: جهت مردود شدن قربانی آن یک آن است که پرهیزکار نبود. تأویلات کاشانی: متّقین آنها هستند که خدا را وسیله‌ی نگهداری خود قرار [صفحه ۲۶۰] میدهند تا بتوانند پیوسته نیکوکار باشند، و باز محفوظ بمانند از گناه ظلمت و تیرگی احوال و تبدیلات مادّی بدنی و هم از دروغهای بیهوده و گمراهیهای مهلک و هم خدا را نگهبان خود میدانند از پیروی هوس و هوی که موجب نابودی انسانی است و هم از تسلیم بوسوسه‌ها و تسویلات شیطان و موجبات حرمان. روح البیان: تقوی از صفات دل است، چون پیغمبر [ص] فرمود: تقوی اینجا است، و اشاره بسوی دل خود فرمود، و حقیقت تقوی آن است که انسان پیوسته نگران باشد که در کار خیر و عبادتش تقصیری بشود، و نیز بترسد از آن که در آنچه میکند غیر خدا را منظور کرده باشد. تفسیر بیضاوی: یعنی قبول نشدن قربانی تو بواسطه‌ی خودت هست که تقوی نداری پس تقصیر من چی است که میخواهی بکشی! و در اینکه جمله اشاره است که شخص حسود باید خودش بحساب خودش برسد و بفهمد که چرا محروم شده است و چه تقصیر کرده است! و بکوشد تا آنرا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جبران کند و مثل دیگران بهره‌مند شود، نه اینکه فقطّ همّتش در زوال نعمت دیگران باشد که آنها را مثل خود محروم کند که اینکه طور فکر و کار علاوه بر آنکه سود ندارد، زیان آن را خواهد دید. خواجه عبد اللّه انصاری گوید: پرهیزکاری شعار اهل ایمان است و شریعت را بر تقوی و ایمان رجحان، شعر: سرمایه‌ی طاعت الهی دین است || پیرایه‌ی فقر و پادشاهی دین است داروی درون پرگناهی دین است || القصّه ره نجات خواهی دین است تفسیر منظوم صفی علیشاه: گر نفرمود از تو قربانی قبول || باشد آن از ترک تقوی ای فضول گر نشد مقبول حق قربانیت || نی زمن باشد ز نافرمانیت جرم من چبود که باید کشتنم || بی ز تقصیری بخون آغشتنم سید احمد خان هندی: چون قابیل زارع بوده است و هابیل گله دار و هر کدام از درآمد سرمایه و کسب خود بخدا هدیه کرده‌اند و بعد از اینکه قضیّه زراعت [صفحه ۲۶۱] قابیل خوب شده است چنانکه در بسیاری سالها چنین میشود، و بواسطه‌ی علفزار- های وسیع و اراضی غیر مزروع گوسفندان هابیل زیاد شدند و همین جهت فکر و عقیده مردم بوده است که تصوّر کرده‌اند هدیه‌ی یکی قبول شده است و دیگری قبول نشده است، و در قرآن که تعبیر شده است بقبولی از مال یکی و ناقبولی از دیگری نقل تصوّر و فکر مردم بوده است، و از غور در تاریخ اینکه مطلب معلوم می‌شود و از قرآن جهتی برای آن معلوم نمی‌شود، و تورات هم بیش از اینکه نگفته است که هدیه‌ی یکی مقبول و دیگری مردود شد. و فرود آمدن آتش و سوختن قربانی قیاسی است از یهودیها و مسیحیها که در تورات چنین قربانی را گفته است که آتشی آمد و سوخت آنها گفته‌اند که قربانی فرزند آدم نیز مثل آن قربانیهای ابراهیم و موسی و سلیمان و غیره بوده است که آتشی آمد و سوخت و نیز مفسّرین قرآن و علمای اسلام از آنها تقلید کرده‌اند و گفته‌اند قربانی هابیل قبول شد چون آتش آسمانی آنرا سوخت و از دیگر نسوخت و قبول نشد، با اینکه نه در تورات و نه در قرآن چنین مطلبی نسبت بقربانی فرزند آدم نیست. «لَئِن بَسَطتَ إِلَیَّ الخ» ۳۱ کشف نوشته: اگر تو مرا بکشی من تو را نکشم که تو را حسد دادند و مرا تقوی. تقوی مرا نگذارد که تو را کشم و حسد تو را بر آن دارد که مرا کشی، تو مقهوری از روی قدرت و عزّت و من مجبورم از روی لطافت و رحمت. تو چنانی که تو را بخت چنان آمد، من چنینم که مرا سال چنین آمد، ممشاد دینوری از بعضی سلف نقل کرده که گناه آدم از حرص بود و گناه پسر وی قابیل از حسد و گناه ابلیس از کبر. حرص حرمان آرد و حسد خذلان و کبر اهانت و لعنت. حرمان درماندن است از بهشت و خذلان بازماندن است از دین و اهانت راندن از حضرت. - قرآن-۱-۲۶ «إِنِّی أُرِیدُ أَن تَبُوءَ بِإِثمِی وَ إِثمِک» ۳۲ طبری: از مجاهد و إبن مسعود و عدّه‌ای از اصحاب پیغمبر نقل شده است: یعنی تو مسئول باشی از جهت گناه کشتن من و گناهان گذشته‌ی خود و دیگران گفته‌اند یعنی: گناهان من و گناه خودت بر عهده‌ی تو باشد. -قرآن-۱-۵۳ مجمع البیان: بهتر معنی اوّل است که گناه کشتن من و دیگر گناهانت باشد. [صفحه ۲۶۲] «فَأَصبَحَ مِنَ النّادِمِین»- ابو الفتوح نوشته است: بعضی گفتند: پشیمانی بر حملش بود تا چرا او را در خاک نکرد، و بعضی گفتند: بر فوت برادر پشیمان بود نه بارتکاب گناه و ابو علیّ گفت: پشیمان بود و لکن نه بر وجه که توبه باشد. -قرآن-۱-۳۳ «مِن أَجلِ ذلِک» ۳۵ ابو الفتوح و مجمع البیان: بعضی قاریها با زبر نون و سکون جیم و سقوط همزه قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ «مَن قَتَلَ نَفساً بِغَیرِ نَفسٍ تا آخر» ۳۵ مجمع: اینکه جمله‌ها چند معنی شده شده است: ۱- مجاهد و زجّاج گفته‌اند: یعنی آنکه کسی را کشته است همه‌ی مردم دشمنان او هستند، و آنکه احیای نفس نموده و بکسی احسان کرده است که از مرگ نجاتش داده است، موجب بقای خیر و معروف شده است، پس مانند آن است که بقای همه‌ی مردم کرده است، و از امام جعفر صادق علیه السّلام نیز اینکه معنی نقل شده است که در آخر هم فرموده است: بهترین احیای نفس آن است که کسی را از گمراهی هدایت براه راست بنمایند. ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی کسی که پیغمبر و یا پیشوای عادل و خوب را بکشد، مثل آن است که همه‌ی مردم را کشته است و لایق آن جور عذاب است، و آن که کومک نماید به پیغمبر یا پیشوای صالح و شایسته، مثل آن است که همه‌ی مردم را زنده کرده است و مستحقّ چنان پاداشی است. ۳- ابو علیّ و طبری گفته‌اند: یعنی کسی بی‌جهت قاتل باشد، وسیله‌ی اینکه کارا را بر دیگران آسان کرده است و موجب تقویت و جرأت خویهای آدمکش شده است پس مثل شریک با آنها است و مستحق مجازات همه‌ی آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است، و همینطور آنکه جلوگیر از کشتن بی‌جهت باشد، موجب منع از اقدام بزشت شده است، و مثل اینکه است که وسیله‌ی ابقای همه را فراهم کرده است و مردم را زنده نموده است. -قرآن-۱-۳۶ فخر: معلوم است اینکه تشبیه که کشتن یکنفر مثل کشتن همه‌ی مردم است و ابقای یکنفر مانند احیای همه است، بمعنی حقیقی نیست بلکه مقصود مشابهت در بعضی چیزها است، از اینکه جهت جمله چند معنی میشود: ۱- تشبیه در اهمیّت عمل است که کشتن یکنفر بقدری زشت است و بد مانند کشتن همه و همچنین ابقا و [صفحه ۲۶۳] احیا بقدری خوب و پسند است که مانند ابقای همه است. ۲- همانطور که در برابر قاتل همه‌ی مردم مقاومت می‌شود، در برابر قاتل یک نفر بیگناه نیز باید مقاومت بشود. ۳- کسی که بهوای نفس و قوه‌ی غضب اسیر شد و اقدام بکشتن بیگناه نمود، چون توانائی مقاومت با غضب خود ندارد و با هر کس مانند آن بیگناه باشد همین رفتار را خواهد کرد پس مثل آن است که همه را کشته است. و همین دو جهت تشبیه در احیای نفوس نیز متصوّر است. «فِی الأَرضِ لَمُسرِفُون»- مجمع البیان: کلبی گفته است یعنی: از اندازه‌ی حقّ و عدالت تجاوز میکنند و مشرک میشوند، و بهترین معنی اسراف تجاوز از کلیّه‌ی حدود است، پس معنی چنین است: اینکه بنی اسرائیل در روی زمین متجاوز هستند و هیچ حقّ و عدالت را مراعات نمیکنند، چنانکه از امام باقر علیه السّلام روایت شده است مسرفون کسانی هستند که هیچ چیز را حرام نمیدانند و از آدم کشتن باک ندارند بیضاوی: اسراف دوری از حدّ اعتدال است در هر کار. -قرآن-۱-۳۰ سخن ما: در جمله‌ی «وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ ابنَی آدَمَ» چون کلمه‌ی «نبأ» گفته شده است که بمعنی خبر هست مشکل است اینکه آیات را قصّه‌ی تمثیلی بدانیم، که داستان و مثل برای شناسائی انسان اوّلی است و نمایاندن تمایلات زشت و آثار ناپسند او، بشکل سرگذشت دو برادر نقل شده است. و نظیر همین قضیّه در سفر تکوین تورات نقل شده است. ولی آمدن کلاغ در آنجا یاد نشده است مفسّرین عصر اخیر: محمّد عبده باختصار، و طنطاوی، با تفصیل، اینکه قضیّه را به صورت داستان تمثیلی نمایانده‌اند و آنچه ما میتوانیم بگوئیم چنانکه در نظایر اینکه نوشته‌ایم اینکه است که چون یهود از گفته تورات بقسمتی از اینکه قضیّه مطّلع بودند، و هم مسیحی‌ها که تورات را پذیرفته بودند، و شاید دیگر مردم که با آنها معاشرت داشتند کم و بیش شنیده بودند، پس موقعی که اینکه آیات بر مردم قرائت شد، در فکر و عقل آنها ناپسند و یا بر خلاف نبود، و بصورت یک مطلب قابل قبول که از طرف دیگران هم اظهار شده بود، آنرا از کسی شنیدند که سابقه‌ی باین مطالب -قرآن-۲۳-۶۴ [صفحه ۲۶۴] نداشته است و بوسیله‌ی وحی از عالم دیگر فرا گرفته است، از اینکه جهت نقل اینکه سرگذشت، مطلب مجعول، و یا وسیله‌ی اغفال و سرگرمی مردم نبوده است، بلکه چند مطلب در ضمن آن فهمانده شده است: ۱- جمله‌ی «إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ المُتَّقِین» یادآوری میکند که عبادت و قربانی نباید موجب غرور بشود که هر چه به نام تقرّب بخدا انجام شد قابل تقرّب و مورد قرب و قبول است، بلکه تقوی و پرهیز- گاری لازم است تا عبادت و قربان وسیله‌ی تقرب و رسیدن بسعادت بشود، چنانکه قدیمی‌ترین انسان با فهم، اینکه را تشخیص داد، و برادر خود را نصیحت کرد. -قرآن-۲۴۱-۲۹۱ برای روشن شدن مطلب اینکه روایت را نقل میکنیم: مردی شنیده بود که در قرآن گفته شده است: «مَن جاءَ بِالحَسَنَةِ فَلَهُ عَشرُ أَمثالِها وَ مَن جاءَ بِالسَّیِّئَةِ فَلا یُجزی إِلّا مِثلَها» یعنی: کسی که کار خوب بکند، ده برابر پاداش می‌بیند، و اگر کار بد کرد فقطّ باندازه‌ی آن کار بد مجازات میشود، او دو نان دزدید، یکی را خورد و دیگری را صدقه داد، و با خود حساب کرد: چون دو نان دزدیده‌ام، مجازات من پس دادن دو نان است، و چون یک نان بصدقه داده‌ام و احسان کرده‌ام، به پاداش آن ده نان بمن خواهند داد، و من دو دانه‌ی آنرا بمجازات دزدی خود میدهم و هشت نان سود من است با اینکه خود و دیگری سیر شده‌ایم، میگویند: اینکه قضیّه را حضور امام جعفر صادق علیه السّلام عرض کرده‌اند، فرموده است: «إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ المُتَّقِین» یعنی فقطّ عمل با تقوی پذیرفته میشود و چون در اصل عمل تقوی نبوده است، احسان و دادن قابل قبول نیست و در واقع احسان نیست تا ده برابر مزد داشته باشد. ۲- جمله‌های «قالَ لَأَقتُلَنَّک»، و «لَئِن بَسَطتَ إِلَیَّ یَدَک»، و «ما أَنَا بِباسِطٍ» دو خوی متضادّ آدمی را معرّفی میکند: یکی را حسد و غضب اسیرش میکند که قبولی و ناقبولی قربانی و برتری بسیار جزئی و کوچک موجب حسد او میشود و بآن اندازه که باز وسیله‌ی غضب او است تا آنجا که برادر خود را میکشد و عاقبت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گرفتار زیان و ناامیدی میشود. دوم- را عاطفه و آدمیت بجائی میرساند که در برابر برادر از خود دفاع نمیکند و تسلیم بمرگ میشود، اگرچه عاطفه و انسانیت اینکه برادر -قرآن-۱۱۲-۲۱۴-قرآن-۷۹۴-۸۴۴-قرآن-۱۰۳۸-۱۰۶۱-قرآن-۱۰۶۵-۱۰۹۹-قرآن-۱۱۰۳-۱۱۲۲ [صفحه ۲۶۵] بطور صریح بد شمرده نشده است لکن ممکن است در جملهی آخر آیه «ثُمَّ إِنَّ کَثِیراً مِنهُم بَعدَ ذلِکَ... لَمُسرِفُون» اشاره باشد که اینطور مردم هم مسرف هستند و خارج از حدّ اعتدال اخلاقی. ۳- جملهی «فَبَعَثَ اللّهُ غُراباً» تا آخر اشاره است که انسان باید پیوسته از طبیعت الهام بگیرد و با مشاهدهی کارهای کوچک حیوانات سرمشق بگیرد برای پیشرفت تمدّن و علوم و صنایع چنانکه آدمهای نخستین پنهان کردن مردهی خود را از کلاغ یاد گرفتند. -قرآن-۷۴-۱۱۸-قرآن-۱۲۳-۱۳۷-قرآن-۲۳۴-۲۶۱

[سوره المائدة [۵]: آیات ۳۳ تا ۳۴]

إِنَّما جَزاءُ الَّذِینَ یُحارِبُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَسعَونَ فِی الأَرضِ فَساداً أَن یُقَتَّلُوا أَو یُصَلَّبُوا أَو تُقَطَّعَ أَیدِیهِم وَ أَرجُلُهُم مِن خِلافٍ أَو یُنفَوا مِنَ الأَرضِ ذلِکَ لَهُم خِزیٌ فِی الدُّنیا وَ لَهُم فِی الآخِرَةِ عَذابٌ عَظِیمٌ [۳۳] إِلاَّ الَّذِینَ تابُوا مِن قَبلِ أَن تَقدِرُوا عَلَیهِم فَاعلَمُوا أَنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۳۴] -قرآن-۱-۴۰۱ معنی لغات: یصلّبوا- از مصدر صلب بدار آویختن، در آفتاب سوختن، به آتش کباب شدن. خلاف- ناموافق با دیگری و برخلاف یکدیگر. ینفوا- از مصدر نفی بمعنی دور کردن، منکر شدن، ازاله و پاک کردن، بزندان کردن از شهر بیرون کردن، خزی- خواری، دوری، آزار. جهت نزول: طبری و مجمع البیان: چندین جهت برای نزول آیت اوّل «إِنَّما جَزاءُ» نقل کردهاند: ۱- إبن عبّاس گفته است: عدّهای از اهل کتاب «یهودی و مسیحی» با پیغمبر پیمانی استوار کرده بودند، آنرا در هم شکستند و برخلاف آن به آزار مسلمین و آشوب کردن کار و زندگی آنها پرداختند، اینکه آیه وظیفهی آنحضرت را با آن مردم معیّن کرد. ۲- عکرمه و حسن بصری گفتهاند برای مشرکین نازل شده است ۳- سدّی و انس مالک و قتاده گفتهاند: عدّهای از قبیله عکل و عرینه با رنگهای -قرآن-۷۱-۸۷ [صفحه ۲۶۶] زرد و احوال زار حضور پیغمبر آمدند و عرض کردند هوای مدینه ما را بیمار کرده است امر فرمود با شترهای زکاة در بیابان باشند و ساربانان بآنها شیر بدهند، مدّتی گذشت آنها خوب شدند شتربانها را کشتند و شترها را بردند، اینکه آیه برای مجازات آنها نازل شد، پیغمبر آنها را گرفت و یک دست و یک پای آنها را برید و عبرت دیگران قرار داد. ۴- بیشتر مفسّرین و عقیده عمدهی فقهاء است که مقصود دزد های راهزن است. ترجمه: ۳۶ همانا سزای آنان که با خدا و پیغمبرش میجنگند و کوشای آشوب بروی زمین هستند اینکه بود که آنان را بکشند و یا بدار آویزند و یا یک دست شان ز سوئی و پا ز سوئی ببرند و یا از سرزمین خود بدر کنند و بزندان برند و اینکه سزا برای شان خواری باین جهان است و بجهان دیگر برای شان بزرگ آزاری بود. ۳۷مگر آنان که هنوز بایشان چیره نشدهاید و دست نیافتهاید توبه کنند و از بد پشیمان شوند پس آگاه باشید که البتّه خدا بخشنده است و مهربان. سخن مفسّرین: «الَّذِینَ یُحارِبُونَ» ۳۶ طبری: اختلاف است در معنی اینکه جمله و مردم مستحقّ چنین مجازات، ۱- عطاء خراسانی گفته است: مقصود شخص محارب است که دزد راهزن و قطّاع الطّریق باشد، ۲- عدّهای دیگر گفتهاند مقصود محارب است در هر کجا باشد، و دزد بیباک که دزدیش آشکار است محارب است و مستحقّ اینکه مجازات اگرچه در داخل شهر باشد، ولید بن مسلم گفت: از مالک بن انس پرسیدم: محارب در داخلهی شهرها تصوّر دارد! گفت: بلی هر کس اسلحه برای آزار مسلمین با خود بردارد چه در خلوت و یا در شهر و منظر مردم محارب است و مستحقّ مجازات. -قرآن-۱۵-۴۰ ۳- مجاهد گفت: مقصود اینکه اشخاص هستند: بزهکار، دزد، آدمکش و آن که آمادهی نابودی مال و جان و اولاد و زراعت مردم است. مجمع: از اهل بیت روایت شده است: مقصود مردم محارب هستند که آشکارا اسلحه برمیدارند و راه مردم را میگیرند و میترسانند خواه در شهر یا بیرون باشد [صفحه ۲۶۷] چون دزد محارب یعنی در جنگ با مردم، تفاوت نیست که بشهر باشد یا بیرون از آبادی. «أَن یُقَتَّلُوا» ابو الفتوح نوشته است: جزای ایشان درخور استحقاقشان باشد بحسب آن که کنند، اگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قتل کننـد، و مرد کشـند بباید کشـتن ایشان را و اولیاء مقتول را نباشد که عفو کنند ایشان را و اگر قتل کنند و سـلب و مرد کشـند و مال ربایند بایـد کشـتن ایشان را و بر دار کردن پس از آنکه آنچه برده باشـند باز دهند، و اگر مال سـتانند و مرد نکشـند حکم آن است که ایشان را دست و پای به برند از خلاف یعنی دست راست و پای چپ، و اگر راه بخوف دارند و مرد نکشـند و مال نسـتانند بر او بیش از نفی نباشد، اعنی از شهرش بیرون کنند، اینکه مذهب ما است و روایت باقر و صادق [ع] و قول عبد اللّه عبّاس. و بعضی دیگر گفتند: امام مخیّر است از میان اینکه چهار چیز و اینکه قول حسن بصـری است و سـعید بن المسیّب و نخعی و مجاهد. -قرآن- ۱-۱۹ «أو یُصَلَّبُوا» ۳۶ مجمع: و امام فخر دو معنی نقل کرده‌انـد: ۱- اوّل بکشـند و بعـد بدار آویزند که آزار زیاد بر او نرسد، ۲- ابو حنیفه گفته است: یعنی او را به- دار آویزنـد و بـا نیزه بر او بزننـد تـا بمیرد. -قرآن-۱-۱۸ «أو یُنفَوا مِنَ الأَرضِ» ۳۶ مجمع: در اینکه جمله چند قول است، و مذهب ما شیعه آن است که از شهری بشهری او را برانند تا توبه کند و از کار خود دست بردارد. -قرآن-۱-۲۹ فخر: شافعی گفته است یعنی: اگر باین دسـته مردم دست یافتیـد، اینکه رفتار را با آنها بکنیـد، و اگر دست نیافتیـد آنها را تعقیب کنیـد تا هر وقت پیـداشان کردیـد همین کار را بر سـرشان بیاوریـد. ابو حنیفه گفته است: مقصود حبس است که از همه‌ی بهره‌های زندگی محروم است، و صالح بن عبد القدّوس را که بتهمت کفر و زندقه زندانی کردند، چون مدّتی در آنجا ماند اینکه دو شـعر را گفت که آدم زنـدانی ماننـد تبعیـد شـده‌ی از دنیا است: خرجنا عن الدّنیا و عن وصل اهلها || فلسـنا من الاحیاء و لسـنا من الموتی [صفحه ۲۶۸] اذا جاءنا السّـجّان یوما لحاجـهٔ || عجبنا و قلنا جاء هـذا من الـدّنیا یعنی: از دنیا و مردم آن دور شدیم، اینکه است که نه مرده‌ایم و نه زنـده اگر وقتی زنـدانبان گـذرش به اینکه جا افتـد تعجّب میکنیم که چه شـده است که از دنیا به اینکه جا آمده‌انـد، و خلاصه‌ی نظر شافعی در معنی «ینفوا من الارض» اینکه است: آنها که آدم میکشـند و مال میبرند اگر گرفتار شدند مجازات میشوند، و اگر فرار کردند پیوسته در تعقیبشان باید بود تا گرفتار و مجازات شوند، و اینکه حالت دربدری و فرار خود نفی بلد و تبعید است، که مفاد جمله‌ی «أو یُنفَوا» تا آخر است، و اگر خود آدم‌کش نبوده‌اند ولی جزء آن دسته شده و موجب ترس و آزار مردم و کومک باشـرار بوده‌انـد در موقع گرفتـاری تنبیه و حبس میشونـد، و تا هر موقع که گرفتار نشده‌انـد فراری هسـتند و چون گرفتار شدنـد باید حبس و تنبیه شونـد، پس یـا فراری و آواره هسـتند و یـا در زنـدان و یـا هر دو حـال، معنی جمله‌ی «أو یُنفَوا» تا آخر درست و مطابق است. -قرآن-۵۱۴-۵۲۷-قرآن-۸۸۲-۸۹۵ «إِلَّا الَّذِینَ تـابُوا»- تا آخر» ۳۷ طـبری: در معنی اینکه جمله اختلاـف است: -قرآن-۱-۲۷ ۱- مجاهـد و ضـحّاک گفته‌اند: مقصود مردم کافر است که پیش از گرفتاری در دست مسـلمین از راهزنی و آدمکشـی توبه کنند و اسـلام هم قبول کنند. ۲- شـعبی گفته است: مقصود مسـلمانانی است که راهزنی میکنند و آدم میکشـند، اگر پیش از گرفتاری خود امـان خواسـتند و توبه کردنـد و امام بآنها امان داد، تمام جنایات گذشـته‌ی آنها بخشـیده است، چنانچه حارثه بن بـدر یاغی شـد در حکومت حضـرت علیّ علیه السّـلام مدّتی بمبارزه و جنگ با مسـلمین برگذار کرد و پشـیمان شد، از حضـرت حسن بن علیّ علیهما السّلام تقاضای میانجیگری کرد حضور امام، قبول نفرمود: بعبد اللّه بن جعفر برادر زاده‌ی آنحضرت متوسّل شد او هم قبول نکرد، از سعیـد بـن قیس همـدانی خـواهش کرد وسـیله‌ی پناهنـدگی او را فراهم کنـد، او قبـول کرد، چـون علیّ نماز صبح تمـام کرد قیس حضورش شرفیاب شد عرض کرد: چیست سزای آنهائی که با خدا و پیغمبر میجنگند و موجب فساد و ناامنی میشوند! آنحضرت آیه را قرائت فرمود تا [صـفحه ۲۶۹] اینکه جمله‌ها «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِن قَبلِ أَن تَقـدِرُوا عَلَیهِم» او عرض کرد: حارثـهٔ بن بـدر که از اینکه دسـته است و توبه کرده است مشـمول اینکه آیه میشود! فرمود: هر کس باشـد چه حـارثه چه غیر او، سـعید عرض کرد حارثه آمـده است و توبه کرده است و تقاضای امان دارد، فرمود: پذیرفته است، او را آورد و با آنحضرت بیعت کرد و امان نامه برای خود گرفت و رفت. -قرآن-۱۷-۸۰ تفسیر عبـده و طنطـاوی: اینکه مجازات که در آیه معیّن شـده است برای سـختگیری است در برابر جرأت و تجاوز مردم که رکنی است از ارکان سیاست و مهمترین وسـیله‌ی پیشـرفت قانون و حفظ قـدرت دولت است. و فجایع و مجازاتهای وحشـیانه اسپانیا و فرانسه و انگلیس که در مصر و مراکش کرده‌اند با آنچه در اسلام در موقع ضرورت برای متجاوز معیّن شده است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بسیار متفاوت است، چنانکه در یکی از نواحی مصر سربازان انگلیسی کبوترانی را که در اطراف خرمنی بوده‌اند شکار کردند دهقانها که صاحب کبوترها بودند با آنها معارضه کردند و آنها را زدند، دولت انگلیس برای جلوگیری از جرئت و جسارت مردم نسبت بنظامیها، محکمه‌ای تشکیل دادند بریاست یکی از پادشاهان آنجا و اعضای محکمه حکم کردند که چند نفر از آن‌ها را بیاورند و با شلاق بنام «کرابیج» که گره‌دار است آنها را بزنند تا گوشت بدن شان کنده شود و بمیرند و چند روز بر دار باشند تا موجب عبرت دیگران شود، و نیز دولت اسپانیا در بعضی نواحی مراکش عده‌های ده نفری رؤسای قبایل را جمع می‌کرد و بتندی سر میبرید، چون علّت اینکه کار را میپرسیدند جواب می‌داد مردم شما از ما بدشان میآید و ما را خوار میشمارند، باید بآنها بفهمانیم که بایستی نسبت به ما ذلیل و ترسان باشند. سخن ما: منتسکیو در روح القوانین فصل دوازدهم نوشته است: تجربه ثابت کرده است که کیفرهای ملایم در ذهن افراد بیشتر تأثیر میکند، گاهی هم در بعضی جاها مجازات شدید موثر واقع میشود، کرارا دیده شده که در موارد پیش- آمدهای ناگوار، دولت برای اصلاح، متوسّل بوضع قوانین سخت شده است امّا با [صفحه ۲۷۰] اینکه ترتیب قوه‌ی محرّکه‌ی حکومت فرسوده میشود، و افکار مردم به مجازات سخت معتاد میگردد، همانطوری که سابقا تنبیهات خفیف مردم را متأثّر میکرد، آنوقت با تنبیه شدید باید متأثّر شوند و رفته رفته ترس از مجازات شدید کمتر می‌شود و باز هم مجبور میشوند بر شدّت آن بیفزایند، مثلا راهزنی در بعضی کشورهای خیلی متداول برای جلوگیری از آن شکنجه‌ی چرخ را اختراع کردند، اینکه شکنجه یک مدّتی از راهزنی جلوگیری کرد ولی از آن ببعد باز هم راهزنی میکنند. مقصود ما از نقل گفته‌های منتسکیر مقایسه‌ی آن است با جمله‌ی «أَو تُقَطَّعَ أَيدِيهِم وَ أَرجُلُهُم مِن خِلافٍ» نه اینکه طور مجازات سخت در انظار مردم امروز ناپسند و بی‌نتیجه است، ولی در آیه چهار جور مجازات نامبرده شده است که بقول محمّد عبده باختیار حاکم است آنچه را مقتضی بداند و مصلحت باشد بکار برد، و باز همانطور که قساوت و بدرفتاری دولتهای استعماری را نقل کردیم معلوم است که ارعاب اشخاص متجاوز اصلی است مسلم ولی آنچه در آیه معیّن شده است با آنچه آن دولتها میکردند بسیار تفاوت دارد، و نیز نظر منتسکیو که مجازات سخت بی اثر میشود، در آیه بیشتر و بهتر منظور شده است چون اوّل چهار مجازات معیّن شده است به اختیار حاکم پس اگر مجازات سخت بی‌اثر شد به آنچه ساده و مؤثّر باشد باید رفتار شود و بعد از همه اینکه تهدید و مجازات‌ها امیدواری و راه آسایش معیّن شده است که جلوتر از گرفتاری توبه کنند و امان بخواهند، پس اگر کسی نخواست از کار خود و آزار مردم دست بردارد، البتّه در حکم میکربهای امراض هستند که باید نابود شوند هم از جهت آسایش مردم از شرشان، و هم از جهت اینکه وسیله جلوگیری از دیگران شود. -قرآن-۷۲-۱۲۷

[سوره المائدة [۵]: آیات ۳۵ تا ۳۷]

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ابتَغُوا إِلَيهِ الوَسِيلَةَ وَ جاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُم تُفلِحُونَ [۳۵] إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَو أَنَّ لَهُم ما فِي الأَرضِ جَمِيعاً وَ مِثلَهُ مَعَهُ لِيَفتَدُوا بِهِ مِن عَذابِ يَومِ القِيامَةِ ما تُقُبِّلَ مِنهُم وَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۳۶] يُرِيدُونَ أَن يَخرُجُوا مِنَ النّارِ وَ ما هُم بِخارِجِينَ مِنها وَ لَهُم عَذابٌ مُقِيمٌ [۳۷] -قرآن-۱-۴۳۴ [صفحه ۲۷۱] معنی لغات: اتّقوا- از مصدر اتّقاء، بمعنی ترسیدن، دوری کردن، چیزی را وسیله‌ی نگهبانی و فاصل قرار دادن مانند وسایل جنگی برای پیشرفت بطرف دشمن مثل سپر و غیره. الوسیله- موجب نزدیکی و اتّصال. ترجمه: ۳۸ ای مردمی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید از گرفتاری خداوندی پرهیز کنید و بسوی او دستاویز بجوئید و براه او بکوشید تا امیدوار برستگاری خود باشید ۳۹ آن کسان که کافر شدند اگر همه‌ی آنچه در زمین است مالشان باشد و همان اندازه پیوست آن کنند تا خود را بآن ز آزار روز رستاخیز بخرند پذیرفته ز آنان نشود و برای شان آزاری درد آور باشد ۴۰. آنان خواهند ز آتش برون روند ولی برون شدنی نباشند که آزاری همیشگی دارند. سخن مفسّرین: «اتَّقُوا اللَّهَ وَ ابتَغُوا إِلَيهِ الوَسِيلَةَ» ۳۸ مجمع: یعنی اجتناب و دوری کنید از نافرمانی خدا و بخواهید بوسیله‌ی عبادت و اطاعت قرب و نزدیکی به خدا را. -قرآن-۱۵-۶۶ ابو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الفتوح نوشته است: حسن بصری گفت: وسیله قربت باشد، زید اسلم گفت وسیله محبّت باشد. و معنی آن است که خود را دوست خدا قرار دهید، و بعضی مفسّران گفتند که معنی آن آنست از خدای بترسید و ترس او را سبب قربت سازید. بعضی دگر گفتند توسّل و سبب کنی بخدای بفعل طاعات و اجتناب معاصی، و باقر علیه السّلام گفت: توسّل کنی بخدا بطلب رضای او، و بآنکه بقضای او رضا دهی و بر بلیّت او صبر کنی و در سبیل او جهاد کنی، حمید طویل روایت کند از انس مالک که رسول گفت: حجابی هست میان بنده و خدای تعالی یعنی رحمت و ثواب او و آن حجاب علیّ است، چون بنده بدو توسّل کند حجاب بردارند از میان بنده و [صفحه ۲۷۲] خدای تعالی. کشف نوشته: وسیلت عابدان معاملت است، وسیلت عالمان مکاشفت است، وسیلت عارفان معاینت است، وسیلت عابدان راستی است، وسیلت عالمان دوستی است، وسیلت عارفان نیستی است، وسیلت عابدان یادی است به نیاز، وسیلت عالمان یادی است بناز، وسیلت عارفان یادی است بر نیاز نه بناز و قصّه‌ی آن دراز پیر طریقت از اینجا گفت: «الهی اگر کسی تو را بجستن یافت من بگریختن یافتم. گر کسی تو را بذکر کردن بافت من تو را بفراموشی یافتم. گر کسی تو را بطلب یافت من خود طلب از تو یافتم، الهی وسیلت بتو، هم توئی، اوّل تو بودی و آخر توئی همه توئی و بس. باقی هوس. الهی آن روز کجا باز یابم که تو مرا بودی و من نبودم تا باز بآن روز نرسم میان آتش و دودم. «وَ جاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ تا آخر آیه» ۳۸ ابو الفتوح نوشته است: امر است از خدای تعالی بمجاهده برای آنکه آنچه بآن توسّل کنند و آنرا وسیله سازند، یکی جهاد است، و جهاد بانواع باشد: بدل و دست و زبان و تیغ، «لَعَلَّکُم تُفلِحُون» تا همانا ظفر یابی که «لعل» بمعنی لام «کی» است، ای «افعلوا و غرضکم الفلاح». -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۲۳۸-۲۶۳ سخن ما: جمله‌ی «وَ ابتَغُوا إِلَیهِ الوَسِیلَةَ» یعنی وسیله‌ی بسوی خدا را طلب کنید، و چون بطوری که مکرر گفته‌ایم: خدا سو و جانب ندارد، پس مقصود از کلمه‌ی «الیه» بسوی آنچه خدا کمال و سعادت آدمی را در آن قرار داده است، و ممکن است در هر موقع و هر زمان و هر شخص وسیله‌ی سعادت و کمال چیزی باشد غیر از وقت دیگر و موقع دیگر و یا شخص دیگر و اگرچه برای همه و همیشه اطاعت خدا وسیله‌ی سعادتست یک عده عبادات و معاصی برای همه هست و کسی از آن معاف نیست، ولی چون دامنه‌ی حیات و زندگی انسان بینهایت است پس ممکن است علاوه بر آنچه همه و همیشه موظّف هستند، بعضی مردم در پاره‌ای موارد وظائفی داشته باشند، و وسیله‌ی سعادت برای آنها فراهم شود که برای دیگران چنین چیز متصور نیست، و آنچه بتوان مقیاس شناسائی وسیله‌ی سعادت شمرد آن است که آنچه با انسان -قرآن-۱۸-۵۲ [صفحه ۲۷۳] و اجتماع و روابط موجودیّت سر و کار دارد و موجب بقا و کمال و آسایش انسان باشد همان وسیله‌ی بسوی خدا است البتّه از هر کسی و در هر موقعی چیزی است.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۳۸ تا ۴۰]

وَ السّارِقُ وَ السّارِقَةُ فَاقطَعُوا أَیدِیَهُما جَزاءً بِما کَسَبا نَکالاً مِنَ اللّهِ وَ اللّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ[۳۸] فَمَن تابَ مِن بَعدِ ظُلمِهِ وَ أَصلَحَ فَإِنَّ اللّهَ یَتُوبُ عَلَیهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ[۳۹] أَ لَم تَعلَم أَنَّ اللّهَ لَهُ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ یُعَذِّبُ مَن یَشاءُ وَ یَغفِرُ لِمَن یَشاءُ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۴۰] -قرآن-۱-۴۰۳ معنی لغات: السّارق- مرد دزد، السّارقة- زن دزد، نکال- مجازات و رفتاری با مجرم که موجب عبرت دیگران باشد. عزیز- شریف، توانا، کمیاب، بالا ترین شخص که کسی باو نمیرسد و عاجزش نمیکند. ترجمه: ۴۱ مرد و زن دزد را دست شان ببرید تا سزای کارشان باشد و عبرتی از سوی خدا [برای چشم دیگران] چه او عزیز است و حکیم، ۴۲ و آن که پس از [دزدی] و ستم بر خود پشیمان شد و ز راه بد برگشت و درستکار شد البتّه خدا آمرزنده است و مهربان و توبه‌ی او می‌پذیرد. ۴۳ ای محمّد مگر ندانی پادشاهی آسمانها و زمین مال خدا است و آن را که خواهد بیازارد و آن را که خواهد و بسر نوشت کرده بیامرزد چه خدا توانای بر همه چیز بود. سخن مفسّرین: «وَ السّارِقُ» ۳۸ طبری: اختلاف است که چه اندازه دزدی موجب بریدن دست میشود، ولی آنچه ما تفحّص کرده‌ایم دلیلی مطمئن و صحیح بر تعیین نیافته‌ایم مگر فرموده‌ی پیغمبر [ص]: که در دزدی کمتر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از یک چهارم دینار نباید دست بریده شود. «شاید بتوان آنرا منطبق کنیم بر حدود قیمت وزن شش نخود طلا بمقیاس قدیم و بیست گرم بمقیاس امروز». -قرآن-۱۵-۳۰ [صفحه ۲۷۴] مجمع: از عبد اللّه بن مسعود نقل شده است که او اینکه طور قرائت می‌کرده است: «و السّارقون و السّارقات فاقطعوا ایمانهم» و در مقدار دزدی که مجازاتش دست بریدن است اختلاف است: اصحاب ما شیعه‌ها گفته‌اند ربع دینار است، و مذهب شافعی و اوزاعی و ابی ثور نیز همین است، و از عایشه نقل شده است که گفته است پیغمبر [ص] فرمود: اینکه حکم در ربع دینار است و آنچه بیشتر باشد. و ابو حنیفه و همفکرهای او در ده درهم دزدی حکم ببریدن دست کرده‌اند، و خوارج برای هر مقدار دزدی، دست بریدن را لازم دانسته‌اند. و نیز مجمع نوشته است: در بریدن دست اختلاف است که از کجا باشد! بیشتر فقها گفته‌اند از بند دست که حدّ فاصل بازو و کف دست هست، و شافعی گفته است در نوبت اوّل دزدی دست راست، در دوّم پای چپ در سوّم دست چپ در چهارم پای راست ببرند، و در نوبت پنجم حبس کنند، ولی در نزد اصحاب ما فقهای شیعه باید از بن چهار انگشت بریده شود که کف دست و یک انگشت ابهام بماند، و در مرتبه‌ی دوّم پای راست از ساق طوری باید بریده شود که پاشنه‌ی پا بجای بماند برای ایستادن، و در مرتبه‌ی سوّم تا زنده است باید زندانی باشد، و همین عمل از علیّ علیه السّلام روایت شده است. «وَ اللّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ» ۴۱ ابو الفتوح نوشته است: گویند مردی از ولایت عجم به حجّ میرفت، در کجاوه [خانه‌ای مشبّک بگنجایش یک نفر بوده که از چوب می- ساختند و دو تای از آن از دو طرف بر گرده‌ی قاطر و اسب و یا شتر میبستند و دو نفر در آن می‌نشستند] نشسته بود و قرآن میخواند، باین آیت رسید و چنین خواند «و الله غفور رحیم» جمّال «شتردار» او را گفت: ما هذا، خطا میخوانی گفت: تو قرآن دانی! -قرآن-۱-۳۰ گفت: نه، و لکن دانم آنچه که خواندی خطا است چه اینکه جایگاه لایق غفور رحیم نیست، مرد جامع باز کرد، گفت: راست گفتی و بخواند قوله، «وَ اللّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ» اعرابی گفت: «تعالی اللّه ربّنا عزّ فحکم». -قرآن-۱۵۳-۱۸۲ فخر: اصمعی گفت: سوره‌ی مائده قرائت میکردم، یک نفر اعرابی با من بود و من باشتباه خواندم «و الله غفور رحیم» آن اعرابی پرسید: اینکه سخن کیست! [صفحه ۲۷۵] گفتم: کلام خدا است، گفت: دوباره بگو، باز بخطا خواندم «و الله غفور رحیم» و همانندم متوجّه شدم و دوباره خواندم «وَ اللّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ» آنگاه اعرابی گفت: اکنون درست شد، من گفتم: از کجا دانستی که اینکه چنین است! گفت: چون عزیز و حکیم است فرمان بدست بریدن کرده است، و اگر غفور و رحیم میبود چنین حکمی نمیکرد «فَمَن تابَ مِن بَعدِ ظُلمِهِ» ۴۲ ابو الفتوح: اگر پیش از آنکه او را بحضور قاضی ببرند باختیار خود توبه کرد و معلوم شد که اینکه توبه از ترس مجازات نبوده است، حکم قطع دست از او ساقط است، و در همه‌ی حدود و مجازات‌ها حکم همین است، و اگر توبه بعد از ثبوت در حضور قاضی بود نتیجه‌ی آن آمرزش در عالم دیگر است و در انجام مجازات اثر ندارد. -قرآن-۱۲۷-۱۵۶-قرآن-۳۶۱-۳۹۵ فخر: بعضی علما گفته‌اند: اگر پیش از دست بریدن توبه کند حکم دست بریدن از او ساقط است چون کلمه‌ی «غفور رحیم» در آخر آیه دلالت میکند بر سقوط حدّ و مجازات، و عموم علما گفته‌اند: حدّ ساقط نمیشود. سخن ما: جمله‌ی «وَ السّارِقُ وَ السّارِقَةُ فَاقطَعُوا أَیدِیَهُما» مجمل و سر بسته دستور میدهد: دزد را دست ببرید، ولی مقدار دزدی و احوال دزد و اندازه‌ی بریدن معیّن نشده است، اینک میگوئیم: ۱- در جلد اوّل حقوق جنائی صفحه ۲۱۲ نوشته است: در حقوق رومی عدم مجازات مجرم اضطراری استوار بر فقدان سوء نیّت بود، قوانین ژرمانیک بمسافر اجازه میداد خوراک ضروری مرکب کوفته‌ی خود را ضبط و تصرّف کند، و ضرب المثل «نیازمندی، قانون بردار نیست» از حقوق ژرمانیک سر چشمه گرفته است. در قرون وسطی در موقع بروز قحطی، سرقت اضطراری که در حین تحمّل رنج گرسنگی ارتکاب میشد قابل مجازات نبود، علمای حقوق جزا دزدی اضطراری را مورد توجّه و بحث قرار دادند و عدم مجازات سرقت اضطراری را اینکه طور توجیه میکردند که در موقع بروز خطر کلیّه‌ی اموال مشترک میشوند بعلاوه، چنین فرض میشد که مالک هیچگاه میل ندارد همنوعش از گرسنگی فوت شود. ۲- -قرآن-۱۸-۷۱ ما معتقدیم احکام اسلام مطابق با طبیعت اصلی انسان است و همانطور که آفریده [صفحه ۲۷۶] شده است موظّف شده است شرایط حیات مادّی و معنوی خود را رعایت کند. ۳- امروز علمای حقوق قطع عضو انسان را جایز نمیدانند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجازات کشتن و حبس است و گرفتن مال، پس از اینکه مقدّمات میگوئیم: شاید جهت صدور اینکه حکم بطور مجمل و سر بسته برای همین مطالب فوق الذّکر باشد که در موقع اضطرار اینکه حکم قابل اجرا نباشد، و نیز چون ممکن است کسی برای فزون طلبی و تنبلی از کار و کسب کسی اقدام بدزدی کند اینکه طور شخص باید مجازات سخت بشود تا عبرت دیگران باشد، به علاوه که راه توبه بوسیلهی آیت بعد «فَمَن تاب مِن بَعدِ ظُلمِهِ» باز شده است، و همانطور که از ابو الفتوح نقل کردیم: اگر پیش از آشکار شدن عمل توبه کرده، آمرزیده است و معاف از مجازات، پس اگرچه اینکه مجازات در نظر علمای حقوق امروز ناپسند است، لیکن برای خویهای سرکش و غیر قابل تربیت که از کار خود پشیمان نمیشوند و توبه نمیکنند چرا نباید اینکه طور تربیت شوند و موجب عبرت دیگران باشند! پس خلاصهی مطلب اینکه است که چون حکم مجمل است و چون مقصود از حکم مجازات گفته شده است و عبرت دیگران، و چون در آیت بعد با توبه و صلاح و مغفرت اشاره به- معافیت از مجازات شده است پس اگر شرائط تربیت و صلاح و توبه فراهم بود، و به واسطهی آمادگی کار و کسب و وسایل زندگی، گرسنگی و اضطرار نبود، با اینکه شرایط کسی بیباک و هوی پرست شد و دست بدزدی دراز کرد، مجازات چنین آدم همین است که باو و بدیگران بفهماند چنین دستی در چنین اجتماعی صالح برای عضویت نیست. -قرآن-۴۸۹-۵۲۳ [صفحه ۲۷۷]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۴۱ تا ۴۶]

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحزُنکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الکُفرِ مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنّا بِأَفواهِهِم وَ لَم تُؤمِن قُلُوبُهُم وَ مِنَ الَّذِینَ هادُوا سَمّاعُونَ لِلکَذِبِ سَمّاعُونَ لِقَومٍ آخَرِینَ لَم یَأتُوکَ یُحَرِّفُونَ الکَلِمَ مِن بَعدِ مَواضِعِهِ یَقُولُونَ إِن أُوتِیتُم هذا فَخُذُوهُ وَ إِن لَم تُؤتَوهُ فَاحذَرُوا وَ مَن یُرِدِ اللّهُ فِتنَتَهُ فَلَن تَملِکَ لَهُ مِنَ اللّهِ شَیئاً أُولئِکَ الَّذِینَ لَم یُرِدِ اللّهُ أَن یُطَهِّرَ قُلُوبَهُم لَهُم فِی الدُّنیا خِزیٌ وَ لَهُم فِی الآخِرَةِ عَذابٌ عَظِیمٌ [۴۱] سَمّاعُونَ لِلکَذِبِ أَکّالُونَ لِلسُّحتِ فَإِن جاؤُکَ فَاحکُم بَینَهُم أَو أَعرِض عَنهُم وَ إِن تُعرِض عَنهُم فَلَن یَضُرُّوکَ شَیئاً وَ إِن حَکَمتَ فَاحکُم بَینَهُم بِالقِسطِ إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ المُقسِطِینَ [۴۲] وَ کَیفَ یُحَکِّمُونَکَ وَ عِندَهُمُ التَّوراةُ فِیها حُکمُ اللّهِ ثُمَّ یَتَوَلَّونَ مِن بَعدِ ذلِکَ وَ ما أُولئِکَ بِالمُؤمِنِینَ [۴۳] إِنّا أَنزَلنَا التَّوراةَ فِیها هُدیً وَ نُورٌ یَحکُمُ بِهَا النَّبِیُّونَ الَّذِینَ أَسلَمُوا لِلَّذِینَ هادُوا وَ الرَّبّانِیُّونَ وَ الأَحبارُ بِمَا استُحفِظُوا مِن کِتابِ اللّهِ وَ کانُوا عَلَیهِ شُهَداءَ فَلا تَخشَوُا النّاسَ وَ اخشَونِ وَ لا تَشتَرُوا بِآیاتِی ثَمَناً قَلِیلاً وَ مَن لَم یَحکُم بِما أَنزَلَ اللّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الکافِرُونَ [۴۴] وَ کَتَبنا عَلَیهِم فِیها أَنَّ النَّفسَ بِالنَّفسِ وَ العَینَ بِالعَینِ وَ الأَنفَ بِالأَنفِ وَ الأُذُنَ بِالأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الجُرُوحَ قِصاصٌ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ کَفّارَةٌ لَهُ وَ مَن لَم یَحکُم بِما أَنزَلَ اللّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الظّالِمُونَ [۴۵] -قرآن-۱-۱۶۵۱ وَ قَفَّینا عَلی آثارِهِم بِعِیسَی ابنِ مَریَمَ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ مِنَ التَّوراةِ وَ آتَیناهُ الإِنجِیلَ فِیهِ هُدیً وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ مِنَ التَّوراةِ وَ هُدیً وَ مَوعِظَةً لِلمُتَّقِینَ [۴۶] -قرآن-۱-۲۴۴ معنی لغات: سمّاعون- جمع سمّاع، آنکه بهر سخن گوش میدهد، فرمان بر جاسوس، فتنهٔ- اختیار کردن، طلا را در بوته ذوب کردن، خوش آمدن بیاختیاری و دلباختن، گمراهی، گرفتاری، اختلاف عقیده و آشوب. سحت- حرام، کسب زشت و ننگ آور، رشوه. یحکّمونک- از حکم بمعنی حاکم قرار داد، اختیار کار به کسی واگذاشت، مانع از کار شد و از آن برگرداند کسی را، جهت نزول: طبری نوشته است که در جهت نزول اینکه آیات روایات مختلف است: سدّی گفته است: در روزی که بنی قریظه گرفتار مسلمین شدند و قرار شد راضی بحکومت کسی شوند، و آنها بحکومت سعد بن معاذ راضی شدند که آنچه او معیّن کند مسلمین با آنها رفتار کنند و آنها هم قبول کنند، چند نفر از آن یهود با یکی از مسلمین بنام ابو لبابه مشورت کردند که تکلیف ما در اینکه حکمیّت سعد چه خواهد بود! ابو لبابه نمیخواست آشکارا بگوید اشاره کرد که نتیجهی اینکه حکمیّت نابودی شما است، اینکه آیه برای دلداری پیغمبر نازل شد که کفر اینکه مسلمانان بد دل موجب ناراحتی تو نشود. و از دیگری نقل کرده است که مردی یهودی کسی از همکیشان خود را کشت، خواستند او را مجازات [صفحه ۲۷۹] را پاک کند و برای شان خواری باین جهان است و آزاری بزرگ به جهان دیگر. ۴۵اینان گوش بسخن دروغ میدارند و حرام و رشوه میخورند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگر بداوری نزد تو آیند خواهی میان‌شان داوری کن و خواهی روی ز ایشان بگردان و اگر زایشان روی به- گردانی هرگز نتوانند آسیبی بتو رسانند و اگر داوری کردی داوری بداد کن که خدا دوستدار دادگران است. ۴۶ و چگونه تو را داور خود کنند با اینکه تورات نزد آنها است که حکم خداوندی در آن است [پس اندیشه‌ی بد بدل دارند] و پس از آن [که به- تورات دیدند و از تو شنیدند] پشت میکنند و نمی‌پذیرند چه اینان مؤمن شدنی نباشند. سخن مفسّرین: «سَمّاعُونَ لِلکَذِبِ سَمّاعُونَ لِقَومٍ آخَرِینَ لَم یَأتُوکَ» ۴۴ مجمع: -قرآن-۱۵-۸۵ بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله منافقین و یهود است، و بعضی گفته‌اند مقصود یهود است. طبری: مجاهد گفته است: مقصود از «سَمّاعُونَ لِلکَذِبِ» یهود منافق، یعنی اینکه یهود منافق میپذیرند گفتار دورغ بزرگان خود را که مجازات بزهکار سنگباران نیست و بآنچه خود مرسوم دانسته‌اند باید رفتار شود، و مقصود از «لِقَومٍ آخَرِین» آن یهود هستند که کسی از آنها عمل زشت کرده بود و آنها خود خدمت پیغمبر نرفته بودند ولی اصرار داشتند که از آنحضرت دستور بگیرند. - قرآن-۳۷-۶۱-قرآن-۲۴۰-۲۶۰ تفسیر بیضاوی: یعنی آنها میپذیرند گفتار دروغ علمای خود را و سخن آنهائی را که از تکبّر و یا از دشمنی نزد تو نیامده‌اند، و ممکن است چنین معنی شود: سخن‌ها را میپذیرند برای اینکه بروند بدروغ چیزی بگویند، و جمله‌ی دوّم تأکید و تثبیت جمله‌ی اوّل باشد، یعنی و بازگوش میدهند به سخن‌ها برای اینکه بمردم دیگر که نزد تو نیامده‌اند دروغهائی بگویند. «یُحَرِّفُونَ الکَلِمَ مِن بَعدِ مَواضِعِهِ» ۴۴ مجمع: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی کلام و حکم خدا را از موضوعهای معیّن حلال و حرام خود برمیگردانند و مجازات بزهکار که سنگباران است بتازیانه زدن عوض کرده‌اند. قتاده گفته است یعنی مجازات -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۲۸۰] قاتل که کشتن است بجریمه‌ی مالی تبدیل کردند، و بعضی گفته‌اند یعنی تورات را عوض میکردند و حلال را حرام می‌نوشتند و بر عکس. از حسن بصری و ابو علیّ جبّائی نقل شده است: یعنی گفتار پیغمبر را پس از آنکه گوش میدادند و یاد می- گرفتند عوض مینمودند، و بمردم خیبر که با پیغمبر در جنگ بودند مطالب را مطلق آنچه خود عوض کرده بودند مینوشتند. «وَ مَن یُرِدِ اللّهُ فِتنَتَهُ فَلَن تَملِکَ لَهُ» طبری ۴۴: معنی فتنه در اینکه جمله گمراهی از راه راست است و مقصود اینکه است: ای محمّد کسی را که خدا بواسطه‌ی گمراهیش از راه مستقیم برمیگرداند، تو نمیتوانی نجاتش بدهی. -قرآن-۱-۵۸ مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است: ۱- ابو مسلم و جبّائی و قتاده گفته‌اند: یعنی هر کس را خدا بخواهد عذاب کند، ۲- سدّی و ضحّاک گفته‌اند یعنی کسیکه خدا هلاک او را بخواهد، ۳- زجّاج گفته است: کسی را که بوسیله‌ی آشکار کردن کارهای زشتش خدا بخواهد رسوا کند، ۴- یعنی آنرا که خدا بخواهد بوسیله‌ی انجام وظایفش آزمایش کند، و او وظیفه را رها میکند و بمیل خود چیزی درست میکند. تفسیر صفی علیشاه: خواهد ار حقّ فتنه‌ای از بهر کس || فتنه میباشد عقوبت هر نفس هر چه او خواهد شود از بیش و کم|| از اراده، علم و اسرار قدم نقشها بر پرده زد نقاش غیب || نقش کی داند رموز و حسن و عیب تا تواند داد تغییری به رنگ || یا کند با کلک آن نقاش جنگ «لَم یُرِدِ اللّهُ أن یُطَهِّرَ قُلُوبَهُم» ۴۴ فخر: در اینکه جمله چند وجه گفته‌اند: ۱- چون خدا میداند فائده‌ای نیست در اینکه لطف بآنها نمیخواهد دلهاشان را پاک نماید، ۲- از وحشت و ناراحتی کفر خدا نمیخواهد آن دلها را پاک کند، ۳- اینکه جمله کنایه است از سقوط ارزش آنها که بواسطه‌ی سوء نیّت و کارشان توجّهی بخدا ندارند. -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۲۸۱] «لَهُم فِی الدُّنیا خِزی» ۴۴ فخر: خواری آنها که منافق هستند آشکاری نفاق و دروغ آنها و ترس از کشته شدن بدست مؤمنین، و خواری یهود در بدری و کشته شدن و جزیه دادن آنها است. -قرآن-۱-۳۰ «سَمّاعُونَ لِلکَذِبِ» ۴۵ مجمع: تکرار اینکه جمله بمنظور تاکید و تشدید زشتی کار آنها است. -قرآن-۱-۲۵ «أکّالُونَ لِلسُّحتِ» ۴۵ فخر: کلمه‌ی سحت با ضمّ سین و حاء قرائت شده است و هم با ضمّ سین و سکون حاء و نیز با فتح سین و حاء و هم با کسر سین و سکون حاء. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: از پیغمبر [ص] روایت شده است: سحت بمعنی رشوه در حکم است، و از علیّ علیه السّلام نقل شده است: که سحت رشوه در حکم است، و مهر بزهکار، و اجرت حجّام، و مزد تلقیح حیوان و بهای شراب و سگ و مردار. فخر: در معنی اینکه جمله چند وجه نقل شده است ۱- قضاة بنی اسرائیل دعوای آنرا که رشوه میداد و بناحقّ بود قبول میکردند و طرفش را که حقّ می‌گفت محکوم میکردند، پس هم دروغ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میپذیرفتند و هم حرام میخوردند، ۲- مالدارهای یهود بفقرا پول میدادند که بدین یهود بمانند و مسلمان نشوند، پس فقرای یهود دروغ اغنیاء را میشنیدند و برای اجتناب از اسلام مال حرام میخوردند، ۳- یهود شغلشان خوردن ربا بود، و دین شان پذیرفتن دروغهای علمای خودشان. «فَاحکُم بَینَهُم أو أَعرِض» ۴۵ مجمع: ظاهر از روایات شیعه آن است که به- موجب اینکه جمله قاضی مخیّر است در قضاوت میان کفّار. -قرآن-۱-۳۳ فخر: اختلاف است که اینکه دستور برای چه موقعی بوده است: ۱- إبن عبّاس و مجاهد و زهری گفته‌اند: برای مجازات عمل منافی عفّت بوده است. ۲- قتلی در یهود واقع شده بود که میخواستند نصف دیه بدهند چون به پیغمبر مراجعه کردند حکم فرمود بپرداخت دیت کامل ۳- اینکه دستور برای محاکمه‌ی کافران است که در شرایط ذمه نیستند و معاهده و قرار داد با اسلام دارند، باین جمله قاضیها مخیر شده‌اند در قبول قضاوت و خودداری از آن، ۴- اینکه جمله [صفحه ۲۸۲] دستور عمومی است برای قضاوت میان کافران، و ابو بکر اصمّ و ابو مسلم و غیرهم گفته‌اند: اینکه اختیار برای قضاة هست در همه‌ی احکام، و إبن عبّاس و دیگران گفته‌اند: اینکه حکم نسخ شده است باین آیه «أنِ احکُم بَینَهُم بِما أَنزَلَ اللّه» و به موجب اینکه آیه حاکم موظّف است بحکومت میان آنها، و شافعی نیز گفته است در دعاوی کافرانی که بذمّه‌ی اسلام هستند واجب است قاضی حکومت کند، و در غیر اینکه طور کفار، قاضی مخیّر است. -قرآن-۲۲۵-۲۷۱ تفسیر صافی: در کتاب تهذیب از امام باقر [ع] روایت شده است: اگر پیروان تورات و انجیل قضاوت بر قاضی مسلمان آورند، او مختار است در رسیدگی بدعوای آنها و خودداری از آن. روح البیان: در آخر اینکه آیات نوشته است که اینکه آیه‌ها مذمّت میکند ظلم و حرام و رشوه را و تمجید عدالت میکند، و در حدیث است: خدا لعنت کند راشی و مرتشی و رایش را، و مقصود از رایش دلّال رشوه است، و حسن بصری گفت اگر در خانه‌ی شخصی که بتو قرض دار است چیزی بخوری آن سحت است، و مثنوی گفته است: ای بسا مرغی پرنده دانه جو || که بریده حلق او هم حلق او ای بسا ماهی در آب دور دست || گشته از حرص گلو مأخوذ شصت ای بسا مستور در پرده بده || شومی فرج و گلو رسوا شده ای بسا قاضی خیر نیک‌خو || از گلو در رشوتی، آورد رو بلکه در هاروت و ماروت آن شراب ||از عروج چرخشان شد سدّ باب و حافظ گفته است: صوفی شهر بین که چون، لقمه‌ی شبهه می‌خورد || پاردمش دراز باد، آن حیوان خوش علف سخن ما: اگرچه یهود آن روز موضوع مطلب شده است ولی نمونه است برای شناساندن مردم کتابخوانده و با سواد منحرف و دستگاه حکومت ستمگر که هر چه [صفحه ۲۸۳] مطابق خواسته‌های آنها باشد میپذیرند و گر نه قبول نمیکنند، یکدیگر را گول می زنند و بگفتار دروغ با اینکه میدانند خلاف است و ناروا گوش میدهند و میپذیرند و رشوه میگیرند و هرگز بسخن حقّ گوش نمیدهند، همیشه در اضطراب هستند، و نگران فردا چگونه مردم را بفریبند و شر دروغ و فریب همکار خود را دفع کنند. صف کشیدند پدر سوخته‌ها || چشم بر منصب هم دوخته‌ها

[سوره المائدة [۵]: آیات ۴۴ تا ۴۷]

إِنّا أَنزَلنَا التَّوراةَ فِیها هُدیً وَ نُورٌ یَحکُمُ بِهَا النَّبِیُّونَ الَّذِینَ أَسلَمُوا لِلَّذِینَ هادُوا وَ الرَّبّانِیُّونَ وَ الأَحبارُ بِمَا استُحفِظُوا مِن کِتابِ اللّهِ وَ کانُوا عَلَیهِ شُهَداءَ فَلا تَخشَوُا النّاسَ وَ اخشَونِ وَ لا تَشتَرُوا بِآیاتِی ثَمَناً قَلِیلًا وَ مَن لَم یَحکُم بِما أَنزَلَ اللّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الکافِرُونَ [۴۴] وَ کَتَبنا عَلَیهِم فِیها أَنَّ النَّفسَ بِالنَّفسِ وَ العَینَ بِالعَینِ وَ الأَنفَ بِالأَنفِ وَ الأُذُنَ بِالأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الجُرُوحَ قِصاصٌ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ کَفّارَةٌ لَهُ وَ مَن لَم یَحکُم بِما أَنزَلَ اللّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الظّالِمُونَ [۴۵] وَ قَفَّینا عَلی آثارِهِم بِعِیسَی ابنِ مَریَمَ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ مِنَ التَّوراةِ وَ آتَیناهُ الإِنجِیلَ فِیهِ هُدیً وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ مِنَ التَّوراةِ وَ هُدیً وَ مَوعِظَةً لِلمُتَّقِینَ [۴۶] وَ لیَحکُم أَهلُ الإِنجِیلِ بِما أَنزَلَ اللّهُ فِیهِ وَ مَن لَم یَحکُم بِما أَنزَلَ اللّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الفاسِقُونَ [۴۷] -قرآن-۱-۱۰۶۱ [صفحه ۲۸۴] معنی لغات: ربّانیّون- جمع ربّانی، شخص بصیر و عالم و خدا شناس، الاحبار- جمع حبر بمعنی عالم صالح، خوشی و نعمت، مرکّب وسیله‌ی نوشتن، رئیس مذهب. قفّینا- از مصدر تقفیة بمعنی از دنبال چیزی آوردن و تبع قرار دادن. قصاص- مجازات بمثل و همانند سزادادن. ترجمه: ۴۷ ما تورات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را فرستادیم که در آن روشنائی بود و رهبری و پیغمبران سر سپرده بفرمان حقّ با آن برای آنها که یهود بودند داوری میکردند و هم خدا- پرستان و دانشمندان دیندار از آن روی که بکتاب خدا نگهداری شده بودند [و برای رفتار بآن دیندار مانده بودند] و یا آنچه برای نگهداری آنها کتاب خدا را که عهده‌دار نگهداری آن بودند. و همه‌گی گواه بر درستی آن بودند پس [ای دانایان یهود] از مردم مترسید و زمن بترسید و آیات مرا ببهای کم مفروشید و هر که بآنچه خدا فرستاده داوری نکند از دسته‌ی کافران بود. و در تورات برای یهود نوشتیم که مجازات کشتن آدمی کشتن است و نابودی بینی، بینی مجرم نابود کردن و آسیب بچشم، چشم آن بدکار را آسیب رساندن و هم گوش را بگوش و دندان را به دندان سزا دهند و جراحتها را قصاص کنند و بهمانند آن سزا دهند و آنکه گناه اینگونه بدکار را ببخشد اینکه کار او گناهانش را بپوشد [و راه آمرزش او باز شود] و آنها که بدستور ز آسمان فرستاده‌ی خداوند داوری نکردند ستمکارند. ۴۹ و بدنبال آن پیغمبران عیسی پسر مریم فرستادیم که آنچه ز تورات بجلو خود داشت درست دانست و باو انجیل دادیم که در آن رهبری و روشنی بود و درستی تورات و راه- نمائی و پند پرهیزگاران بود. ۵۰ پس انجیل داران باید بآنچه خدا در آن فرستاده داوری کنند و آنها که نه بآنچه خدا فرستاده فرمان کنند اینگونه کسان خود بد- کارند و بس. سخن مفسّرین: «یَحکُمُ بِهَا النَّبِیُّونَ الَّذِینَ أَسلَمُوا» ۴۷ طبری: از عکرمه و سدّی و حسن بصری نقل کرده است که مقصود از اینکه جمله حضرت محمّد است، و ابو هریره روایت کرده است که زن و مردی یهود بزه کردند، یهود گفتند: برای مجازات -قرآن-۱۵-۶۷ [صفحه ۲۸۵] اینها به پیغمبر مراجعه کنید شاید حکم او آسان و قابل تحمّل باشد، چون حضور آن حضرت رفتند، جواب نداد و بلند شد و رفت بدر مدارس «آموزشگاه یهود» ایستاد و سؤال فرمود که دستور تورات در اینکه گناه چیست! آنها گفتند باید صورت گناه- کار با ذغال سیاه شود و بر خری وارونه سوار نمود در کوچه بگردانند و تازیانه‌اش بزنند، جوانی به پیغمبر [ص] عرض کرد چون از خانواده‌ی سلطنتی چنین عملی دیده شد و نخواستند او را بکشند اینکه مجازات را اختراع کردند و گر نه حکم تورات سنگباران است، آنحضرت فرمود: من حکم به سنگباران میکنم، و زهری گفته است آیه برای اینکه مطلب نازل شد و مقصود از اینکه قسمت آیه شخص پیغمبر [ص] است. مجمع: مفسّرین گفته‌اند: اینکه جمله شامل پیغمبر ما هم میشود، لکن اینکه نظر مستلزم نیست که پیغمبر پیرو دین موسی باشد، چون بوسیله‌ی وحی وظیفه آنحضرت معیّن شده است اگرچه مطابق با تورات باشد و به اینکه وسیله به یهود اعلام شده است که آنحضرت حقّ میگوید و با آنکه خود میدانستند مراجعه‌ی به- تورات نفرموده است مطالب مخفی و مشکل آنها را کشف و آشکار فرموده است. «فَلا تَخشَوُا النّاسَ وَ اخشَونِ» ۴۷ ابو الفتوح: اهل بصره و ابو جعفر اسماعیل بیا خواندند، و باقی قرّاء با کسر نون خوانده‌اند و باین تلفّظ از اظهار یا بی‌نیاز دانسته‌اند، و سدّی گفته است مقصود از اینکه جمله علمای یهود است و روی سخن با آنها که از مردم نترسید در اظهار حق، و از خدا بترسید در پنهان داشتن حقّ. -قرآن-۱-۳۷ «وَ لا تَشتَرُوا بِآیاتِی ثَمَناً قَلِیلًا» ۴۷ عموم مفسّرین نوشته‌اند: مقصود رشوه و هدیّه است که در برابر حقّ کشی و کتمان حکم خداوند می گرفته‌اند، چون اینکه استفاده‌ها در برابر حکم بحقّ بسیار ناچیز است و قلیل. -قرآن-۱-۴۵ «وَ مَن لَم یَحکُم بِما أَنزَلَ اللّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الکافِرُون» ۴۷ مجمع: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است، عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی حاکم بر خلاف ما انزل- اللّه کافر است هر کس باشد، إبن عبّاس گفته است: یعنی حاکمی که منکر حکم خدا -قرآن-۱-۷۶ [صفحه ۲۸۶] باشد کافر است، جبّائی گفته است: مقصود علمای یهود است که بر خلاف آنچه خدا فرستاده است حکم میکردند، و براء بن عازب از پیغمبر روایت کرده است: تمام اینکه جمله‌های کافرون و فاسقون و ظالمون تا آخر آیات همه برای توصیف و مخصوص به- کافران است. «وَ کَتَبنا عَلَیهِم فِیها» ۴۸ فخر: چون در تورات مجازات بزهکار سنگباران معیّن شده است، و یهود آنرا تغییر دادند بتازیانه زدن و رو سیاه کردن، و بر خر وارونه سوار کردن، و نیز مجازات کشتن، کشتن قاتل معیّن شده است، ولی آنها عوض کردند و تخصیص دادند اینکه مجازات را ببنی قریظه، و بنی نضیر را از اینکه مجازات معاف داشتند، اینکه جمله‌ها در دنباله‌ی آیت اوّل گفته شده است که نشانه‌ی کفر و حکم بر خلاف ما انزل اللّه اینکه است که در تورات اینکه جنایات را چنین مجازاتها معیّن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کردیم. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: کسائی کلمه‌ی «عین» و بقیه تا «و الجروح» همه را با رفع و صدای جلو قرائت کرده است، و عدّه‌ی دیگر از قاریها همه را منصوب و با صدای جلو خوانده‌اند بجز کلمه‌ی «و الجروح» که با رفع خوانده‌اند، و عدّه‌ی دیگر همه را منصوب خوانده‌اند، و همه‌ی قرّاء کلمه‌ی «اذن» با تشدید خوانده‌اند مگر نافع که در همه قرآن بی‌تشدید قرائت کرده است. امام فخر نوشته است: قرائت نافع بی‌تشدید و با سکون است و دیگران با ضمّه و تشدید ذال قرائت کرده‌اند. «فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ کَفّارَةٌ لَه» ۴۸ مجمع: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی اگر مجروح یا اختیار دار مقتول که باصطلاح «ولیّ دم» مینامند گذشت کرد اینکه عمل موجب کفّاره‌ی گناهان او است، و از إبن عبّاس و مجاهد و سعید بن جبیر نقل شده است: یعنی اینکه گذشت موجب کفّاره‌ی گناه شخص جنایتکار است و اینکه عفو موجب آمرزش گناهی است که آدم کشته است یا عضوی ناقص کرده است و در آخرت مجازات نخواهد شد. -قرآن-۱-۴۹ «وَ مَن لَم یَحکُم- تا- الظّالِمُون» ۴۸ مجمع: بعضی گفته‌اند مقصود یهود -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۳۴-۴۸ [صفحه ۲۸۷] هستند، و بعضی گفته‌اند: مقصود عموم متخلّفین از ما انزل اللّه است، و به اینکه معنی لازم است عمل بمفاد کلیه‌ی آنچه از احکام تورات در اینکه آیات یاد شده است اگرچه از شریعت منسوخه‌ی موسی باشد، امام فخر نوشته است: چون حکم بر خلاف ما انزل اللّه کفران نعمت است در آیت پیش «کافرون» گفته شده است، و چون موجب محرومیّت از سعادت است و وسیله‌ی ظلم بنفس، در اینکه آیه ظالمون گفته شده است. «وَ قَفَّینا عَلی آثارِهِم» ۴۹ مجمع: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی در دنبال پیغمبران که تسلیم بتورات شده بودند عیسی را فرستادیم، و بعضی گفته‌اند: اینکه آیه مربوط است باوّل آیت پیش، یعنی در دنبال آنها که وظایفشان را معیّن کردیم عیسی فرستادیم. -قرآن-۱-۳۰ «مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ مِنَ التَّوراةِ» ۴۹ شاید مقیّد کردن تورات بآنچه در جلو عیسی است، باین جهت باشد که آن تورات که عیسی دید تصدیق کرد که از جانب خدا است، امّا اینکه که شما تغییر داده‌اید و باسم تورات معرّفی میکنید غیر از آن است که عیسی درستی آنرا تصدیق کرد، امام فخر و دیگر مفسّرین نوشته‌اند جهت تکرار اینکه جمله آن است: در اوّل فهمانده است که عیسی تورات را تصدیق کرده است و در دوّم انجیل عیسی را توصیف کرده است که تورات را راست و درست معرّفی کرده است، و هم امام فخر نوشته است: معنی تصدیق تورات، با اینکه مسیح و انجیل او برای نسخ شریعت موسی است، اینکه است که مسیح و انجیلش آنرا درست دانستند که از جانب خدا است تا هنگام پیدایش مسیح. -قرآن-۱-۵۱ «هُدیً وَ مَوعِظَةً لِلمُتَّقِین» ۴۹ عبده: یعنی آنها که میفهمند اسرار دین و مصالح آن را و تصدیق میکنند که در دنبال اینکه انجیل دین و کتاب عالی تری هست و همین انس بانجیل و راهنمائیهای آن بود که در مدّت چندین قرن مسیحی‌های ساکن بین النّهرین و سوریه و مصر را آماده کرد برای پذیرفتن اسلام با آن سرعت عجیب. -قرآن-۱-۳۷ «وَ مَن لَم یَحکُم بِما أَنزَلَ اللّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الفاسِقُون» ۵۰ عبده: إبن عبّاس گفته -قرآن-۱-۷۶ [صفحه ۲۸۸] است: در هر سه آیه کلمات «کافرون ظالمون فاسقون» برای توصیف یهود است، و ابی صالح گفته است اینکه جمله‌ها برای غیر مسلمین است، و بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی «کافرون» برای توصیف مسلمین است و ظالمون برای یهود است، و فاسقون برای مسیحیها، و بعضی گفته‌اند: مقصود از کافرون معنی اصطلاحی نیست که مقصود خروج از دین باشد، بلکه بمعنی لغوی است که تیرگی و حقّ پوشی و ناسپاسی نعمت باشد، و دیگری گفته است: مقصود آنهائی است که با انکار دین و اعتقاد به اینکه احکام اسلام بر خلاف حقّ است، حکم بر خلاف حکم خدا صادر می‌نمایند کافر هستند، و در دنباله‌ی اینکه منقولات بحث مفصلّی است در احکام و قوانینی که بر خلاف شرع است. سخن ما: ۱- در اوّل کتابهای آسمانی معرّفی شده است که اینها اوّل راهنمای انسان و نور هستند و وسیله‌ی روشنی دلها و بینائی راه سعادت مادّی و معنوی و کمال نهائی آدمی، ۲- هر کس مؤمن بخدا هست خواه پیغمبر باشد یا فرد عادی باینها تسلیم است و باحکام معیّن شده در اینکه کتب آسمانی رفتار می- کند و دیگران را هم وادار مینماید و بمفاد آنها حکم میکند. ۳- آنکه حکم نکرد به- مفاد آنچه خداوند در اینکه کتابها معیّن کرده است محکوم است به کفر و فسق و ستمگری و شاید در آیت اوّل که توصیف بکفر شده است بمناسبت اوّل آیه باشد که با اینکه مردم عالم و پارسا تورات را حفظ کرده‌اند و حکم به آن کرده‌اند، اگر کسی از ترس مردم که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ملامت کنند و باو نگروند و یا بطمع هدیه و رشوه از حکم خدا خودداری کند اینکه نشانه‌ی عقیده نداشتن است و کفر که در برابر مال اندک و یا اعتبار ناچیز خیالی حکم خدا را ارزش ندهند، و در آیت دوّم چون مجازات جنایتکاران گفته شده است و در دنباله‌ی آن کسانی که از اجرای اینکه احکام خودداری میکنند معرّفی بستمکاری شده‌اند، شاید باین مناسبت باشد که اینکه احکام بسود مردم و برای حفظ اجتماع است، پس خودداری از آن ستم است بر خود و دیگران، و در آیت آخر شاید پیروان انجیل معرّفی شده‌اند که خود داری از مفاد انجیل در نتیجه‌ی فسق است و دوری از حق و صلاح، اینجا مطلبی بنظر میرسد: همانطور که در تفسیر [صفحه ۲۸۹] عبده مفصّل بحث کرده است چون مفاد اینکه جمله‌ها عام است یعنی چه کسی اصلا حکم نکند بحکم آنچه خدا نازل کرده است، یا بر خلاف حکم خداوند حکم صادر کند در هر دو صورت کافر و ظالم و فاسق است، پس احکام و دستورهای قضات و فرماندهان امروز که بموجب قوانین ممالک صادر میشود با اینکه بسیاری از آنها بر خلاف ما انزل اللّه است تکلیف چی است! آیا باید خود داری از صدور و اجرای آنها بشود یا نه ممکن است بگوئیم احکام دین دو دسته است اوّل: آنچه مربوط بعبادت است و وظایف شخصی انسان که قوانین ممالک و حکومتها با آن کاری ندارند و هر کسی خود داند و وجدانش، دوّم: احکام اجتماعی است که در آنها بیشتر اصول عقلا و مقرّرات عرفی مردم منظور شده است و بیشتر قوانین در اوّل با آن اصول معیّن میشود اگر چه در اجرای آن تخلّف از حکم شرع و یا قانون و یا هر دو میشود، باقی میماند قسمتی از قوانین جزائی و مالی مانند مقرّرات انحصار و گمرک که چند فرض متصوّر است اوّل: آنچه مربوط بامور مالی است اگر در اصل وضع قانون مخالف با دین نباشد و مصلحت مردم در آن باشد و نماینده‌های صالح ملت و مردم، آنرا مقرّر کرده باشند مانند حقّ گمرک صادرات و واردات که تاجر باید بپردازد، اگر بحقّ گرفته شود و به مصرف خرج شود البتّه مردم راضی هستند و بر خلاف شرع نیست چون ملاک مشروع بودن در بیشتر کارهای مالی رضایت مردم است، و همچنین حقّ انحصار قند و شکر و یا اجناس دیگر که دولت از تولید کنندگان میگیرد مثل برنج و دخانیات و دیگر قوانین مالی اگر با رضایت مردم و رعایت مصلحت عموم وضع شود و بهمان نسبت هم اجرا شود البتّه جایز است و بر خلاف ما انزل اللّه نخواهد بود، دوّم: اموالی که در اصل شرع ممنوع است مثل آنچه دولتها میگیرند در برابر اجازه‌ی فروش نوشابه های الکلی که اگر فروش آن منحصر بموارد اضطرار باشد باز در شرع ممنوع نیست، سوّم قوانین جزائی که بصورت جریمه‌ی مالی و حبس و تبعید و مانند اینها اجرا می- شود، اگر بصورت صلح و سازش طرفین انجام شود باز هم ممنوع نخواهد بود، پس خلاصه‌ی مطلب آنکه اگر در وضع و اجرای قانون مصلحت مردم منظور شود و موازین [صفحه ۲۹۰] شرع هم در آن رعایت شود، البتّه کمتر موردی بر خلاف شرع خواهد بود، و گر نه مثل مقرّرات امروزی ممالک مشرق زمین و بخصوص مسلمانها یک عمل صحیح در کارشان دیده نمی‌شود، و همه نامشروع است و ستم و فسق و کفر. ۴- در مجازات‌های «السِّنَّ بِالسِّنِّ» تا آخر که امروز از آداب بشر غیر متمدّن میدانند، در سوره‌ی بقره و در آیات جلوتر مفصّل بحث کرده‌ایم، و در اینکه آیه هم از همه جهت مانند آنها است. -قرآن-۲۵۸-۲۸۱

[سوره المائدة [۵]: آیات ۴۸ تا ۵۰]

وَ أَنزَلنا إِلَیکَ الکِتابَ بِالحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ مِنَ الکِتابِ وَ مُهَیمِناً عَلَیهِ فَاحکُم بَینَهُم بِما أَنزَلَ اللّهُ وَ لا تَتَّبِع أَهواءَهُم عَمّا جاءَکَ مِنَ الحَقِّ لِکُلٍّ جَعَلنا مِنکُم شِرعَةً وَ مِنهاجاً وَ لَو شاءَ اللّهُ لَجَعَلَکُم أُمَّةً واحِدَةً وَ لکِن لِیَبلُوَکُم فِی ما آتاکُم فَاستَبِقُوا الخَیراتِ إِلَی اللّهِ مَرجِعُکُم جَمِیعاً فَیُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم فِیهِ تَختَلِفُونَ [۴۸] وَ أَنِ احکُم بَینَهُم بِما أَنزَلَ اللّهُ وَ لا تَتَّبِع أَهواءَهُم وَ احذَرهُم أَن یَفتِنُوکَ عَن بَعضِ ما أَنزَلَ اللّهُ إِلَیکَ فَإِن تَوَلَّوا فَاعلَم أَنَّما یُرِیدُ اللّهُ أَن یُصِیبَهُم بِبَعضِ ذُنُوبِهِم وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النّاسِ لَفاسِقُونَ [۴۹] أَ فَحُکمَ الجاهِلِیَّةِ یَبغُونَ وَ مَن أَحسَنُ مِنَ اللّهِ حُکماً لِقَومٍ یُوقِنُونَ [۵۰] -قرآن-۱-۸۴۶ معنی لغات: مهیمن- از اسماء اللّه است و بمعنی موجب آسایش و شاهد و ناظر اعمال مردم، شرعة- طریقه، عاده، جایگاه آب برداشتن، منهاج- راه روشن و طریق واضح. لیبلوکم- از مصدر بلاء و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بلوا بمعنی آزمایش و تجربه. جهت نزول آیت دوّم: طبری و اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفت: عدّه‌ای از اشراف یهود مثل کعب بن اسید و عبد اللّه بن صوریا و دیگران با یکدیگر [صفحه ۲۹۱] شور کردند که برویم نزد پیغمبر شاید بتوانیم گولش بزنیم، آنگاه حضورش رفتند و گفتند: تو میدانی ما مرد علم و کتاب و شرف هستیم و اگر پیرو تو شدیم عدّه‌ی زیادی از یهود مسلمان خواهند شد، و چون با افرادی از ملّت خود نزاع داریم، نزد تو بقضاوت میآئیم، تو بسود ما حکم کن تا ما مسلمان شویم، آیت ۵۲ «وَ أَنِ احکُم بَینَهُم بِما أَنزَلَ اللّه» برای وظیفه‌ی پیغمبر [ص] در برابر تقاضای آنها نازل شد. -قرآن-۳۳۱-۳۸۰ ترجمه: ۵۱ ای محمّد ما اینکه قرآن را بحقیقت و درستی بر تو فرو فرستادیم با اینکه آنچه کتابی پیش از اینکه بوده درست می‌شمارد و چشم بدان دارد پس میان یهود بآنچه خدا فرو فرستاده داوری کن و از روش استوار که بتو رسیده است بیکسوی مرو و پیرو خواسته‌های آنها مشو که برای هر گروه از شما آئینی و روشی بنمودیم و اگر خدا میخواست همانا شما را یک دسته میکرد ولی [روشها درست کرد] تا شما را بآن دستورها که داده بیازماید پس بسوی نکوکاری جلو روید که بازگشت شما همگی بسوی خدا است و خبردارتان می‌کند بهر چه در آن اختلاف می‌کردید و نا سازگار بودید. ۵۲ پس میان اینان بآنچه خدا فرو فرستاده داوری کن و دنبال خواسته‌های‌شان مرو و از ایشان بپرهیز که ز راه بخشی از آنچه خدا بتو فرستاده گولت زنند [و خواهند که قرآن بتورات برابر کنند و بدل خود داورت کنند] پس اگر روی بگردانند [و بداوری تو از قرآن تن ندهند] بدان که خدا می‌خواهد بپاره‌ای از گناهان‌شان آزارشان کند چه البته بیشتر از اینکه مردم بدکارند [که از سخن حقّ رو گردانند]. ۵۳ مگر خواستار داوری روزگار جاهلیّت و بیخردی هستند با اینکه کس داوریش بهتر از خدا نیست برای یقین داران کز دل دیندار بودند. سخن مفسّرین: «وَ مُهَیمِناً عَلَیهِ» ۵۱ طبری: در معنی اینکه کلمه مفسّرین اختلاف کرده‌اند: ۱- از إبن عبّاس و سدّی و مجاهد نقل شده است، یعنی قرآن شاهد است بر درستی کتابهای گذشته. ۲- و نیز از إبن عبّاس نقل شده است یعنی: قرآن امین است بر آنهائی که گذشته آنچه در قرآن تصدیق شده درست است و گر نه دروغ، ۳- إبن زید گفته است: یعنی قرآن راست شمرده است تمام کتب -قرآن-۱۵-۳۹ [صفحه ۲۹۲] گذشته را، ۴- و هم از مجاهد نقل کرده‌اند: یعنی پیغمبر امین است بر قرآن و آنرا نگاهدار درستی است. مجمع: ابو عبیده و حسن بصری گفته‌اند یعنی: قرآن مواظب و نگاهبان کتابهای پیشین است، و اینکه که قرآن آنها را راست شمرده و نگاه میدارد قرینه است بر اینکه آنچه در قرآن یادآوری شده است که یهودیها و مسیحیها را موظّف کرده‌اند، بر ما هم لازم است پیروی و رفتار بآن. فخر: حسّان شاعر گفته است: انّ الکتاب مهیمن لنبیّنا || و الحقّ یعرفه ذوو الالباب یعنی قرآن شاهد راستی پیغمبر ما است، و هر خردمندی میتواند حقّ را از ناحقّ جدا کند، و هم امام نوشته است: قرآن «مهیمن» نامیده شده است چون منسوخ نمیشود و تغییر و تحریف به آن نمیرسد، و زمخشری گفته است: اینکه کلمه با فتحها قرائت شده است چون از جانب خداوند اعلام شده است که قرآن محفوظ از تحریف و تبدیل است. ابو الفتوح نوشته است: سعید جبیر گفت: «موتمنا علیه» امین داشته و بر امانت تو در آن باب اعتماد است. تفسیر المیزان: یعنی قرآن مسلط است بر آنها که نگاهداری و مراقبت می- کند و تصرّفات لازم میکند که آنچه از اصول ثابت غیر قابل تغییر است باقی میگذارد، و آنچه باید نسخ شود نسخ میکند، تا بموجب سلوک انسان و مناسب راه ترقی و تکامل او احکامی برقرار نماید. «فَاحکُم بَینَهُم» ۵۱ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی میان بنی قریظه و بنی- نضیر و مردم خیبر حکومت کن مطابق آنچه بتو نازل شده است. -قرآن-۱-۲۱ مجمع جبّائی گفته است: اینکه جمله ناسخ حکم سابق است که مخیّر شده بود در حکم میان کافران و اعراض از آنها، «ممکن است بگوئیم تخییر در اصل رسیدگی است و اینکه دستور در طرز رسیدگی است، یعنی اگر خواستی در کار آنها وارد [صفحه ۲۹۳] شوی باید مطابق باشد با آنچه خدا بسوی تو فرستاده است». «وَ لا تَتَّبِع أَهواءَهُم» ۵۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی بمیل آنها رفتار مکن که مجازات بزهکار را تغییر دهند و بجای سنگباران چیز دیگر معیّن کنند. -قرآن-۱-۳۰ «عَمّا جاءَکَ مِنَ الحَقّ» ۵۱ مجمع: دو معنی کرده است: اوّل- یعنی پیرو آنها مشو که عدول کنی و برگردی از آنچه حقّ است و برای تو آمده است از جانب خدا، دوّم- یعنی بپیروی از خواسته‌های آنها منحرف مشو از راه حقّ که از جانب خدا بتو رسیده است، و هم او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نوشته است: با اینکه پیغمبر معصوم است و مصون از خطا، اینکه جمله در خطاب بپیغمبر برای چی است! جواب اینکه پرسش آن است که یا اینکه سخن برای عموم مردم که در ضمن خطاب بپیغمبر فهمانده شده است، و یا مقصود اینکه است که معلوم است تو با اینکه دستورها که از جانب حقّ داری پیرو آنها نخواهی شد. -قرآن-۱-۳۱ «وَ لَو شاءَ اللّهُ لَجَعَلَكُم أُمَّةً» ۵۱ مجمع: حسن بن علیّ مغربی گفته است: -قرآن-۱-۴۳ یعنی اگر خدا بخواهد شما را بخود میگذارد که بموجب رهبری عقل رفتار نمائید و پیرو دین و پیغمبری نباشید، ولی با اینکه عاقبت کار شما را میداند برای آزمایش پیغمبر میفرستد و تکلیف معیّن میکند. «وَ أَنِ احكُم بَينَهُم» ۵۲ مجمع: جبّائی گفته است: جهت تکرار اینکه جمله در دو آیت پی در پی برای آن است که دو مورد بوده است اول: حکم مجازات بزهکار را خواستند، دوم مجازات قاتل را تقاضا داشتند، و همین جهت را مفسّرین گفتند و از امام باقر [ع] نیز همین جهت روایت شده است. -قرآن-۱-۲۸ تفسیر المیزان: جهت تکرار نتایج و مطالب دنباله‌ی آنها است که در اوّل فقط گفته شده است حکم کن و پی خواهش آنها مرو و در دوم مطلب مفصّل‌تر بیان شده است و توضیح شده است که اعراض و دوری آنها نشانه‌ی فسق و گمراهی است. «وَ احذَرهُم أن يَفتِنُوكَ» ۵۲ ابو الفتوح: مفسّرین گفته‌اند: مقصود از فتنه -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۹۴] گمراهی است و إبن عبّاس گفته است: یعنی حذر کن از یهود که تو را فریب ندهند و بگویند ایمان میآوریم و تو بطمع اسلام آنها گول بخوری و در حکم خود سهل- انگاری کنی و بآنها نزدیک شوی، إبن زید گفته است معنی جمله اینکه است: به پرهیز که یهود تو را گول بزنند و بگویند آنچه ما میگوئیم حکم تورات است، زیرا آنها دروغ میگویند. فخر: اهل علم گفته‌اند: اینکه آیه دلالت میکند بر اینکه ممکن است پیغمبر [ص] خطا کند، و اگر خطا روا نباشد چرا سفارش میکنند که مواظب خود باش، و معلوم است که پیغمبر فهمیده و دانسته پیرو میل آنها نمیشود، پس اینکه سفارش برای جلوگیری از خطا است. ممکن است در جواب اینکه مطلب که امام نقل کرده است بگوئیم: ۱- اینکه اوامر که خطاب بپیغمبر [ص] صادر میشود امر تکوینی است نه تشریعی یعنی در دستورهائی که مربوط بعمل نیست بواسطه استعداد خاصّی که در وجود پیغمبر است موجب میشود که در پیغمبر ایجاد آن حالت بنماید پس نتیجه اینکه جمله‌ی «وَ احذَرهُم» تا آخر چنین خواهد بود: تو همیشه موجودی باش با حذر و مصون از چنین خطا و همین است معنی عصمت. ۲- ممکن است خطاب بپیغمبر باشد و مقصود دیگر مردم، که مواظب خود باشند و گول نخورند. -قرآن-۶۱۹-۶۳۳ «أن يُصِيبَهُم بِبَعضِ ذُنُوبِهِم» ۵۲ مجمع: ۱- جبّائی گفته است: گاهی لفظ خاصّ گفته میشود و مقصود معنی عامّ است چنانچه گاهی بعکس است عامّ گفته میشود و معنی خاصّ مقصود است، در اینکه جمله هم لفظ خاصّ گفته شده است، و مقصود همه‌ی گناهان است، ۲- دیگری گفته است: مقصود اهمیّت مطلب است که کمترین گناه‌شان کافی است برای گرفتاری‌شان، ۳- مقصود گرفتاری در دنیا است که در برابر بعضی از گناهان است، ۴- بعضی گفته‌اند: مقصود بنی قریظه است که در برابر پیمان‌شکنی با پیغمبر [ص] گرفتار شدند. -قرآن-۱-۴۰ «أَ فَحُكمَ الجاهِلِيَّةِ يَبغُون» ۵۳ مجمع: إبن عامر تبغون با تاء قرائت کرده است و بقیّه‌ی قاریها با یاء خوانده‌اند، و در قرائت یحیی بن معمر و ابراهیم نخعی -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۲۹۵] کلمه‌ی حکم با ضمّ و صدای جلو میم قرائت شده است ولی قرائت مشهور با فتح و صدای بالای میم است، و قرائت اعمش حکم با فتح حاء و کاف و میم است. فخر: قتاده قرائت کرده است «أ بحكم» که بجای فاء باء خوانده است، و چون در مجازات قاتل تبعیض میکردند و فقرا را سخت‌تر و ثروتمندان را ساده‌تر مجازات میکردند، و چون از پیغمبر تقاضای حکومت کردند و آنحضرت فرمود باید مجازات یک نواخت باشد، بنو نضیر گفتند تو دشمن ما هستی و راضی بحکومت تو نیستیم، با اینکه جمله آنها توبیخ میشوند که حکم دوران پیشتر و موقع جاهلیّت خود را توقّع دارند، و یا سرزنش یهود است که با داشتن علم و کتاب و تورات احکام و مقرّرات دوران جاهلیت و مردمان وحشی را میخواهند. سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از مفسّرین نوشتیم.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۵۱ تا ۵۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ [۵۱] فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشى أَنْ تُصِيبَنا دائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلى ما أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نادِمِينَ [۵۲] وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خاسِرِينَ [۵۳] -قرآن-۱-۶۰۹ معنی لغات: دائرة- پیش‌آمد ناگوار از گردش روزگار، آنچه چیزیرا فرا بگیرد، حلقه، مویهای پیچیده‌ی دو طرف سر، مویهای پیچیده‌ی بدن اسب، اسرّوا- از مصدر اسرار بمعنی کتمان کردن و آشکار کردن، و باصطلاح از لغات اضداد است، جهد- طاقت، توانائی، رنج و مشقّت. [صفحه ۲۹۶] جهت نزول: ابو الفتوح: عوفی و زهری گفته‌اند: چون مسلمانان در جنگ بدر فاتح شدند، بیهود گفتند: شما مسلمان شوید و گر نه بسرنوشت قریش که در جنگ بدر گرفتار شدند گرفتار خواهید شد، مالک بن حنیف گفت: شما با مردمی ناشی از روش جنگ سر و کار داشتید که موفّق شدید، اگر با ما بجنگید می‌دانید معنی جنگ چیست، عبادة بن صامت به پیغمبر گفت: من دوست و خویشاوند یهود زیاد دارم که همه مردمی توانا و مجهّز هستند ولی دوست من خدا و پیغمبر است و از دوستی آنها بیزارم، عبد اللّه بن أبی سلول گفت: من از پیش‌آمدهای روزگار ترسناکم و بدوستی خویشان یهودی خود امیدوار، آیه برای اینکه سخنها و افکار نازل شد، سدّی گفته است: چون در جنگ احد مسلمانان شکسته شدند، عدّه‌ای گفتند: برای آسایش از شر قریش که دوباره بر ما نتازند به خویشاوندان جهود خود پناه میبریم، دیگری گفت خویشان مسیحی، در شام دارم بآنها پناهنده خواهم شد، آیه برای توبیخ و جلوگیری از اینکه فکر و عمل نازل شد، عکرمه گفت: چون یهود بنی قریظه تسلیم شدند که آنچه سعد بن معاذ انصاری در باره آنها حکومت کند بپذیرید، مردی از مسلمانان بنام أبو لبابة بن منذر بآنها گفت قضاوت سعد بمصلحت شما نیست چون بشما بدبین است، آیه برای تنبیه او نازل شد. ترجمه: ۵۴ ای مردمی که بآئین اسلام گرویده‌اید یهود و نصاری را دوست مگیرید که آنان دوست یکدیگرند و اگر کسی از شما آنان را دوست بدارد او از ایشان باشد و البتّه خدا مردم ستمکار را راهنمائی نمیکند [چه خود بخود ستم کرده‌اند که راه راست گم کرده‌اند] ای محمّد می‌بینی آنان که بدل بیمارند بدوستی آنها شتاب میکنند و میگویند: میترسیم روزگار بگردد و ما گرفتار شویم. پس [شما مؤمنین] چشم براه باشید تا خدا گشایش و فتح در جنگ آرد و یا ز پرده‌ی پنهان خود چیزی بنماید و آنها ز آنچه در دل به راز داشتند پشیمان شوند، و آن کسان که مؤمن شدند گویند: آیا اینها همان کسان بودند که سخت سوگند بخدا یاد کردند که آنها با شما [کافران و یا غیر مسلمان و یا بنفاق با شما مسلمانان] هستند و کارهاشان نابود [صفحه ۲۹۷] شد و خود زیانبرده گشتند. سخن مفسّرین: «لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ» ۵۴ مجمع: نام یهود و نصاری آورده شده است چون دیگر کافران هم مثل آنها هستند و نباید دوست شان داشت، و مقصود از کلمه‌ی اولیاء آن است که بوسیله‌ی دوستی کومک و یاور شان بشوند. -قرآن-۱۵-۶۵ کشف نوشته: دشمنان دین شیطان است و نفس امّاره و نفس از شیطان صعب‌تر، که شیطان بلاحول بگریزد و نفس نگریزد. یوسف صدّیق آنهمه بلاها بوی رسید و از آن هیچ بفریاد نیامد چنانکه از نفس امّاره آمد، گفت: «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمّارَةٌ بِالسُّوءِ» [مصحح گوید اینکه کلام زن عزیز است نه یوسف چنانکه ظاهر قرآن است]. -قرآن-۲۲۷-۲۶۸ «بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ» ۵۴ طبری: یعنی بعضی یهودیها دوست بعضی دیگر هستند و هم مسیحیها یک عده دوست عدّه‌ی دیگر هستند و در مقابل مخالفین دین خودشان کومک و یاور یکدیگرند، پس شما مسلمانان اگر با آنها دوست شوید باید یاوری‌شان کنید، در برابر مخالفین آنها که مسلمانان باشند و مانند یهودی و مسیحی با مسلمین در جنگ باشید، از اینکه جهت باید شما مسلمانان هم هر یک دوست دیگری باشید و با مخالفین خود مبارزه کنید، همانطور که آنها با یکدیگر دوست و با شما دشمن هستند، زیرا هر کس با آنها اظهار دوستی کرد باید با مسلمین در جنگ شود، تفسیر المیزان: ممکن است اینطور معنی کنیم: شما با چند نفر آنها دوست میشوید تا در برابر بقیّه‌شان از شما حمایت کنند، ولی اینکه دوستی برای شما سود ندارد، چونکه آنها با یکدیگر دوست هستند و هرگز بر ضرر خود کاری نمیکنند بحمایت از شما. -قرآن-۱-۲۹ «وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ» ۵۴ مجمع: یعنی هر کس آنها را یاور خود بداند کافر است و باید از او دوری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کنند. -قرآن-۱-۵۱ ابو الفتوح: پیغمبر فرمود: «المرء مع من احب» یعنی هر کسی با دوست خود [صفحه ۲۹۸] همراه است، و باز فرمود: هر کس عمل ملّتی را بپسندد چه خوب و چه بد، چنان است که خود دست بآن کار برده است. و نیز فرمود: «المؤمنون کنفس واحدة» یعنی مسلمانان یک روح هستند در چند بدن، و هم گفته‌ی پیغمبر است که رابطه مسلمانان مانند وسائل ساختمان است که هر یک دیگری را تقویت میکند. فخر: از ابو موسای أشعری روایت شده است: به عمر گفتم نویسنده‌ی من مسیحی است، او گفت: خدا تو را لعنت کند، چرا از مسلمانان استخدام نکردی مگر اینکه سخن خداوند را نشنیده‌ای «لا تَتَّخِذُوا اليَهُودَ وَ النَّصارى أَولِياءَ»! گفتم دینش برای خودش و هنرش برای من، گفت: چون خدا آنها را از ما دور کرده است من بآنها نزدیک نمیشوم، من گفتم: برای اداره‌ی کارهای بصره او را لازم دارم، گفت: فرض کن او مرده است، هر چه آنوقت خواهی کرد، اکنون همان کار را بکن و دیگری بجای او انتخاب کن. -قرآن-۲۰۵-۲۵۵ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی هر کس دوست یهودیها و مسیحیها شود، در ولایت و اختیار داری آنها است و در حفظ و امان خدا نخواهد بود. تفسیر ابو السّعود: اینکه جمله سخت جلوگیری میکند از اظهار دوستی با مخالفین اگر چه در حقیقت دوستی با آنها نباشد. روح البیان: مقصود دوستی در دین و اتحاد در عقیده است و گر نه آمیزش در معاملات و مشاغل زندگی با اختلاف در عقیده و دین ممنوع نیست. تفسیر المیزان: مقصود از دوستی، رابطه‌ی روحی و تأثیر اخلاقی است که نتیجه‌ی آن تغییر حال و میل مسلمان است بکفر و بیدینی و مستلزم عوض شدن روح اجتماعی دینی و سعادت اخروی است بسوی هوی‌پرستی و پیروی شیطان، و معنی جمله‌ی «مَن يَتَوَلَّهُم تا آخر» اینکه است: هر که دوست یهود و مسیحی شود یک دسته‌ای از آنها است، و مقصود از اینکه عضویّت آن است که ایمان دارای مراتب است، بعضی خالص است، و بعضی مخلوط و تیره است بدوستی اغیار، و همین ایمان تیره و مخلوط در جمله‌ی بعد معرّفی شده است به «فِي قُلُوبِهِم مَرَض» -قرآن-۲۵۰-۲۶۹-قرآن-۵۶۹-۵۹۵ [صفحه ۲۹۹] بیماری دل. «إِنَّ اللّه لا يَهدِي القَومَ الظّالِمِين» ۵۴ المیزان: یعنی نتیجه‌ی دوستی با یهودی و مسیحی اینکه است که از راه مستقیم اسلام منحرف میشوند و مانند آنها ستمکار بخود میشوند و بآن جا میروند که آنها رفته‌اند. -قرآن-۱-۵۱ «يُسارِعُونَ فِيهِم» ۵۵ مجمع: یعنی شتاب میکنند در دوستی و خیرخواهی یهود، و بعضی گفته‌اند: یعنی اصرار دارند در کومک بآنها در برابر مسلمین، کلبی گفته است: کوشش دارند در دوستی یهود و رابطه‌ی با مسیحیهای نجران که آنها مال- دار بودند و به اینکه منافقین بیمار دل کمک میکردند. -قرآن-۱-۲۳ «نَخشى أَن تُصِيبَنا دائِرَةٌ» ۵۵ مجمع: مجاهد و سدّی گفته‌اند: یعنی میترسیم کار بدست دشمنان مسلمانان بیفتد و محتاج بکمک آنها بشویم، کلبی گفته است: یعنی میترسیم که سال سخت باشد و خشکی و قحط بشود و برای زندگی و خوراک محتاج بکافران بشویم. -قرآن-۱-۳۳ فخر: زجّاج گفته است: یعنی میترسیم کار محمّد بآخر نرسد و روزگار بصورت اول برگردد «باصطلاح خراسانیها در بآن پاشنه بگردد». «فَعَسَى اللّه» ۵۵ فخر: مفسّرین گفته‌اند: کلمه‌ی «عسی» به معنی: امید است، که از جانب خدا گفته میشود البتّه انجام خواهد شد، چون از شخص کریم تخلّف وعده نمیشود، و مثل اینکه است که بگوید: دلبسته و منتظر باشید که خواهد شد. -قرآن-۱-۱۹ «بالفتح» ۵۵ طبری: قتاده گفته است: یعنی قضا و قدر کاری بکند، چون عرب کلمه‌ی فتح را بمعنی حکم و قضا و فرمان خدا استعمال میکند، سدّی گفته است یعنی فتح مکّه. مجمع: جبّائی گفته است یعنی فتح شهرهای مشرکین، و حدّ مشترک همه‌ی گفته‌ها سخن إبن عبّاس است که مقصود گشایش کار مسلمین است بوسیله پیغمبر. «أَمرٍ مِن عِندِهِ» ۵۵ مجمع: سدّی گفته است: یعنی از جانب خدا کاری -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۰۰] بشود که اسلام جلو برود و مسلمین عزیز شوند و مشرکین ذلیل. زجّاج گفته است یعنی: آشکار شدن نفاق مردم و اجازه‌ی جنگ با آنها. جبّائی گفته است یعنی مرگ اینکه طور منافقین و گشایشهائی که پیش از فتح مکّه نصیب شده، مقاتل گفته است: یعنی کشتن و اسیر کردن بنی قریظه و در بدری بنی نضیر، إبن عبّاس گفته است: یعنی کاری از جانب خدا باشد که بخواهد نابودی یهود و منافقین را. «وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۵۶ فخر: إبن کثیر و نافع و إبن عامر بی واو قرائت کرده‌اند و بقیّه‌ی قاریها با واو خوانده‌اند و در قرآنهای اهل حجاز و شام، واو نوشته نبوده است، و در قرآنهای مردم عراق واو بوده است، و ابو عمرو بن علاء «یقول» با نصب و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صدای بالای لام خوانده است و بقیّه بقرائت مشهور که رفع و پیش لام است. -قرآن-۱-۳۳ «أ هؤُلاءِ الَّذِینَ أَقسَمُوا» ۵۶: مجاهد گفته است: یعنی مؤمنین با تعجّب از نفاق و سوگند دروغ آنها با یکدیگر خواهند گفت: آیا همین منافقها بودند که برای ما سوگند یاد میکردند که با ما کمک کنند و دروغ گفتند. [طبری] ابو الفتوح: خدا نوید میدهد مؤمنین را که پس از گشایش بآن اندازه آسوده باشند که اینطور بگویند. -قرآن-۱-۳۴ تفسیر نیشابوری: یعنی مؤمنین در اینکه موقع با تعجّب و خوشحالی از گشایش کارشان، با یکدیگر چنین خواهند گفت، و یا در اینکه موقع مومنین با یهود چنین خواهند گفت. تفسیر ابو السّعود: یعنی مسلمانان اینکه هنگام ناامیدی و گرفتاری منافقین با کافران و یهودیان میگویند با صورت تعجّب و سرزنش که: آیا همین منافقین بودند سوگند سخت یاد میکردند که با شما همراهی کنند! و ممکن است معنی اینکه طور باشد: مؤمنین با یکدیگر میگویند که آیا اینکه منافقها بودند سوگند یاد می- کردند برای کافرها که با شما کمک میکنیم و همراه هستیم. تفسیر المیزان: یعنی شاید خدا گشایشی فراهم کند پس مردم مؤمن می- گویند بآنها که ایمانشان ضعیف است، آیا پیش از اینکه گرفتاری همین یهودیها [صفحه ۳۰۱] و مسیحیها بودند که سوگند سخت یاد میکردند که با شما باشند. «حَبِطَت أَعمالُهُم» ۵۶ فخر: ممکن است اینکه جمله دنباله‌ی گفتار مؤمنین باشد، و ممکن است جمله‌ی جدا باشد. -قرآن-۱-۲۳ ابو الفتوح: ممکن است اینکه طور معنی شود، آنچه آنها کار خوب خود می- پنداشتند، باطل شد، و یا مقصود اینکه باشد: خوشبینی مردم و کارهای ظاهر پسند که از منافقین دیده میشد، در آن وقت نابود و باطل نمودار میشود. استفاده‌ی ما همان است که در ترجمه نوشتیم.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۵۴ تا ۵۶]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَن یَرتَدَّ مِنکُم عَن دِینِهِ فَسَوفَ یَأتِی اللّهُ بِقَومٍ یُحِبُّهُم وَ یُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَی المُؤمِنِینَ أَعِزَّةٍ عَلَی الکافِرِینَ یُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ لا یَخافُونَ لَومَةَ لائِمٍ ذلِکَ فَضلُ اللّهِ یُؤتِیهِ مَن یَشاءُ وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ [۵۴] إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤتُونَ الزَّکاةَ وَ هُم راکِعُونَ [۵۵] وَ مَن یَتَوَلَّ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزبَ اللّهِ هُمُ الغالِبُونَ [۵۶] -قرآن-۱- ۵۹۱ معنی لغات: یرتدّ- از مصدر ارتداد، بمعنی برگشتن از هر چیز. لومة- سرزنش و ملامت، واسع- معنی گشاده و از اسماء الهی است بمعنی بخشنده‌ای که آنچه از او بخواهند میتواند بدهد، و گنجایش همه چیز را دارد. ولی- نزدیک، دوست، یاور، اختیار دار در تزویج و خونخواهی و حکومت، و جانشین سلطان. راکعون- از مصدر رکوع بمعنی خم شدن به صورت تواضع و فروتنی. حزب- دسته‌ای از مردم، دوستان شخصی که با او اتّحاد عقیده دارند، [صفحه ۳۰۲] هر دسته و جمعیتی که فکر و کارشان با هم متّحد است. جهت نزول: طبری و ابو الفتوح و دیگر مفسّرین نوشته‌اند: آیت اوّل اشاره است بآنها که در زمان پیغمبر و پس از وفات آنحضرت مرتدّ شدند و مسلمانان آنها را وادار کردند که بمقرّرات اسلام تسلیم شوند، و آیت دوّم و سوّم برای معرّفی حضرت امیر المؤمنین است که در مسجد در حال رکوع نماز، انگشتر خود را بفقیر داد. اینکه قضیّه در کتب شیعه و سنی مفصّل نوشته شده است. ترجمه: ۵۷ ای کسانی که بخدا و پیغمبر او گرویده‌اید اگر از شما ز دین خود برگردد زود خدا مردمی آورد که آنها را دوست دار و آنها او را و در برابر مسلمانان خوارند و فروتن و برابر کافران برترند و نیرومند و براه خدا می‌جنگند و ز سرزنش ملامتگر نمی‌ترسند اینکه [آدمگری] فزون بخشی خداوند است که بهر که خواهد و بسر نوشت او کرده آن را بدهد چه خداوند گشاده توان است و بسیار دانا ۵۸. البتّه دوست و سرپرست شما خدا است و پیغمبر او و آنها که مومن شده‌اند همان کسان که نماز میخوانند و برکوع زکات میدهند. ۵۹ و آنکه خدا و پیغمبر او و کسانی که مؤمن شدند دوست بدارد [از دسته‌ی خداوندی است] و البتّه گروه خدا چیره باشد و بس. سخن مفسّرین: «یُحِبُّهُم وَ یُحِبُّونَهُ» ۵۷ طبری: محمّد بن کعب گفت: عمر عبد- العزیز حاکم مدینه بود، روزی من را احضار کرد و گفت دیشب خوابم نبرد از اندیشه‌ی مقصود و معنی اینکه آیه، من گفتم: مقصود حکومتهائی است که از قبیله‌ی قریش انتخاب شده‌اند، و هم حسن بصری و ضحّاک و إبن جریج و قتاده گفته‌اند: چون ابو بکر با مرتدّین جنگ کرد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و آنها را وادار بمقرّرات اسلام کرد. پس مقصود از اینکه جمله ابو بکر است، و از پیغمبر نقل کرده‌اند که به ابو موسی اشعری فرمود: مقصود از اینکه جمله قبیله‌ی تو هستند، و از مجاهد نقل شده است که مقصود مردم یمن هستند، و سدّی گفته است: مقصود گروه انصار پیغمبر هستند. -قرآن-۱۵-۴۵ مجمع: روایت شده است که چون از پیغمبر معنی اینکه آیه را پرسیدند، [صفحه ۳۰۳] دست خود بر شانه‌ی سلمان زد و فرمود: مقصود، اینکه و ملّت اینکه است، پس از آن فرمود: اگر دین آویخته بر عقد پروین باشد، گروهی از مردم ایران آنرا به دست خواهند آورد، و بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه آیه حضرت علیّ علیه السّلام و یاران او است که در بصره و صفّین و نهروان جنگ کردند، و از امام باقر و صادق [ع] نیز همین معنی روایت شده است، و در جنگ خیبر پیغمبر آنحضرت را بهمین جمله‌های آیه توصیف فرمود. و از دیگری نقل شده است: که مقصود هر کسی است که دارای اینکه خصوصیّت باشد تا روز قیامت، و علیّ بن ابراهیم بن هاشم گفته است که آیه برای معرّفی مهدی موعود و یاران او است. «إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ» ۵۸ طبری: یعنی دوست شما اینها هستند و یهود و مسیحی همانطور که بشما گفتیم دوست شما نیستند و باید از آنها دوری کنید، و از عبادهٔ بن صامت نقل شده است: چون پیغمبر [ص] با یهود بنی قینقاع اقدام بجنگ کرد عبادهٔ بن صامت که همسوگند و پیمان بسته‌ی با آنها بود، حضور پیغمبر رفت، و گفت برای احترام دین و رضای خدا و پیغمبر از سوگند و پیمان با اینکه مردم خود را دور میدانم و آنرا ندیده میانگارم، اینکه آیه جمله برای اینکه گفتگو نازل شد، و در بقیّه‌ی اینکه آیه اختلاف است بعضی گفته‌اند مقصود حضرت امیر علیّ علیه السّلام است، و بعضی گفته‌اند: مقصود عموم مؤمنین است و سدّی گفته است اینکه جمله برای توصیف همه‌ی مؤمنین است لیکن علیّ در نماز برکوع بود که سائلی بر او گذشت و آن حضرت انگشتر خود را باو داد، و مجاهد گفته است: اینکه آیه از «إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللّهُ» تا آخر مقصود حضرت علیّ علیه السّلام است که در حال رکوع نماز صدقه داد. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۹۱۱-۹۴۱ ابو الفتوح نوشته است: اهل اشارت گفتند: چون حقّ تعالی ولایت خود و رسول خود بر مکلّفان واجب کرد، آنگه بواو عطف بر سبیل اجمال مؤمنان را بر آن معطوف کرد، بلفظ آمنوا همه مؤمنان در ولایت طمع کردند، چون گفت «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ» گروهی بنماز کسلان بودند طمع ببریدند و نماز کنان طمع دربستند چون گفت «وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ» آنانکه زکات ده نبودند طمع برداشتند و زکات -قرآن-۲۴۴-۲۷۸-قرآن-۳۵۵-۳۷۹ [صفحه ۳۰۴] دهندگان طمع در بستند و چون گفت «وَ هُم راكِعُون» همه‌ی جهانیان طمع ببریدند مگر امیر المؤمنین علیه السّلام که اینکه اوصاف را جامع بود، و دو فرقه‌ی مختلف آراء و الرّویّهٔ با کثرت خلاف که از میان ایشان است اعنی شیعه و اصحاب الحدیث اتّفاق کردند که اینکه آیه در حقّ امیر المؤمنین علیّ علیه السّلام آمد. -قرآن-۳۹-۵۹ مجمع: اینکه آیه روشنتر دلیل است بر انحصار امامت بعد از پیغمبر [ص] بعلیّ علیه السّلام زیرا ثابت شده است مقصود از ولیّ آن کس است که لازم است اطاعتش بر مردم و نظر او در کارهای عمومی مقدّم است بر دیگران، و نیز عموم مفسّرین نقل کرده‌اند که مقصود از «الَّذِينَ آمَنُوا» علیّ علیه السّلام است، پس باین آیه ثابت شد که علی واجب الاطاعهٔ و اختیار دار مردم است، و اهل علم باین آیه استدلال کرده‌اند که اگر در حال نماز کار کم غیر اعمال نماز انجام شود نماز باطل نمیشود، و جایز است که انسان در حال نماز زکات مال خود بفقیر بدهد. -قرآن-۳۰۵-۳۲۵ فخر: در اینکه آیه چندین عقیده است: اوّل- عموم مؤمنین منظور شده‌اند چون عبد اللّه بن سلام به پیغمبر [ص] عرض کرد قبیله و خویشان، ما را رها کرده‌اند هم- سوگند شده‌اند که با ما معاشرت نکنند، و چون منزل و محل ما از جایگاه اصحاب تو و مسلمانان دور است نمیتوانیم با آنها معاشرت کنیم، اینکه آیه نازل شد و او گفت: چه خوب است دوستی خدا و پیغمبر و مؤمنین، و با اینکه معنی همه مؤمنین دوست یکدیگر هستند مثل اینکه جمله «وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ» و مقصود از جمله‌های یقیمون الصّلوهٔ تا آخر توصیف مؤمنین است که با کمال خضوع و فروتنی وظایف خود را انجام میدهند و دوست یکدیگرند، و بعضی گفته‌اند: آنگاه که اینکه آیه نازل شد مردم مسلمان یا مشغول نماز بودند و در رکوع، و یا نماز تمام کرده بودند، و بعضی دست اندر کار دادن زکات و دستگیری فقرا بودند از اینکه جهت همه‌ی آنها را توصیف کرده است که دوستدار شما مؤمنین با اینکه احوال هستند، و عکرمه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته است: آیه برای ابو بکر نازل شد، إبن عبّاس گفته است: -قرآن-۴۹۱-۵۵۲ برای علی نازل شد، عبد اللّه بن سلام گفت: چون اینکه آیه نازل شد من بپیغمبر [صفحه ۳۰۵] عرض کردم: علیّ را دیدم در رکوع نماز انگشتر خود را بفقیر داد، پس باید او را دوست بداریم. پس از آنکه امام فخر حدیثی هم از أبو ذرّ نقل میکند چند اعتراض بر اینکه عقیده و معنی آیه مینماید و مفصّل بحث میکند، اینک نمونه‌ای از آن اعتراضها ۱- چون آیت پیش «وَ مَن یَرتَدِد مِنکُم عَن دِینِهِ تا آخر» بهترین دلیل بر امامت ابی بکر است اگر اینکه برای امامت علیّ باشد موجب ناسازگاری و تناقض میان آیات قرآن خواهد بود. ۲- علیّ علیه السّلام بتفسیر قرآن بهتر وارد بود از اینکه رافضیهای ملعون و اگر اینکه آیه دلیل امامت آنحضرت بود، آن روز که گفته‌اند بحدیث مباهله و غدیر اثبات حقّ خود می‌کرد باید باین آیه استدلال میکرد و یا در محفلی بآن استدلال نماید. ۳- علیّ علیه السّلام بقدری در نماز از خود بیخبر بود که چیزی حسّ نمیکرد، پس چگونه ممکن است متوجّه بسائل بشود و باو چیزی بدهد. ۴- مشهور آن است که آن حضرت فقیر بوده است پس چگونه بر او زکات واجب شده است و در نماز آنرا انجام داده است! ۵- ... از اینکه اباطیل. -قرآن-۳۰۴-۳۴۳ روح البیان: در تأویلات نجمیّه است که دوستی خدا در دشمنی ما سوی اللّه است که آنچه جز خدا و خیر و صلاح باشد، دشمن شمرده شود چنانچه ابراهیم خلیل گفت: «فَإِنَّهُم عَدُوٌّ لِی إِلّا رَبَّ العالَمِین» و دوستی پیغمبر در دشمنی نفس و هواپرستی است، و دوستی مؤمنین در آن است که با یکدیگر برادری کنند. -قرآن-۱۸۳-۲۳۵ تأویلات کاشانی: یعنی مؤمنین دوست شما آنها هستند که به وسیله نماز، خود را شاهد و حاضر ذات حقّ می‌بینند، و از بقایای رذایل نفسانی آنچه میتوانند دست برمیدارند و میدهند، و در جمیع اینکه احوال با رکوع و خضوع هستند و تسلیم در برابر بقاء ابدیت خداوندی که خود را بهیچ نمیشمارند و طغیان و سرکشی ندارند. تفسیر عبده: اگر چه عدّه‌ی زیادی نقل کرده‌اند که آیه در حقّ علی علیه السّلام نازل شده است، ولی ظاهر کلمات و جمله‌ها مناسب با اینکه مقصود نیست و برای معرّفی حقیقت دوستی است در میان مسلمانان که فقط خدا و پیغمبر و خود شما دوستی واقعی با یکدیگر دارید، و البته مؤمنین آنها هستند که رکوع و فروتنی واقع [صفحه ۳۰۶] را دریافته‌اند و از نفاق و تدلیس دور شده‌اند. سخن ما: ۱- دلداری مردم است در هر وقت و برای هر ملت، که اگر مشاهده کردید کسی از همکیشان شما منحرف شد و از راه مستقیم ایمان برگشت و کجروی و بداندیشی پیشه کرد، شما نگران و دل آزرده نشوید، که آفرینش اینکه جهان بر تنوّع است و تفاوت و تطوّر، که هر فردی طوری و هر دسته‌ای بجوری هستند غیر از دیگری، پس مطمئن باشید که بمقتضای اصل تطوّر عدّه‌ای پیدا خواهند شد که با کمال بصیرت در دین فداکار باشند. ۲- برای رفع اینکه نگرانی از ارتداد و انحراف با آیت دوّم «إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللّهُ تا آخر» مردم را متوجّه کرده است که دوست و نگهبان حقیقی دارید و اینکه گونه اشخاص هستند که در همه‌ی حالات بیاد خدا و انجام وظیفه هستند، و اگر چه در نماز هستند از دستگیری فقیر غافل نیستند، ولی آیا بالخصوص مقصود علیّ علیه السّلام است یا عموم مسلمین! میگوئیم: چون اسم شخص معیّن ذکر نشده است و در تمام قرآن آنچه تعریف یا مذّمت شده است عامّ و نامحدود است پس اگر حدیث یقینی از فرموده‌ی معصوم بود میتوانیم حکم کنیم که مقصود شخص معیّن است و گر نه هر گونه اظهار عقیده یا از تعصّب است و یا خوش گمانی و حسن ظنّ، و بعلاوه امروز مقام علیّ در نزد بشر مطّلع بالاتر از آن است که بخواهیم با اینکه استدلالها مقام و خلافت آنحضرت را ثابت کنیم، البتّه آن روز که مردم متعصّب و جاهل بودند اینکه بحثها و گفتگو و استدلال مناسب بوده ولی امروز که قسمت عمده‌ی انسان متمدّن جهان طرفدار گفتار و کردار و طرز حکومت و زندگی علی [ع] هستند، بسیار ناپسند است که شخصیّت آنحضرت را از لابلای گفتگوهای متعصّبین هشتصد سال پیش مثل امام فخر و معارضین او استخراج کنیم ۳- شاید مطالب دو آیت جلو را تشدید و توضیح میکند که از ارتداد چند نفر اندوهناک نباشید که دوست شما اینکه مؤمنین هستند. و اگر شما با اینکه گونه مردم دوستی بدرستی داشته باشید بر همه چیره خواهید بود چون حزب خدا هستید یعنی طرفدار و وفادار بآدمیت و کمال بشری، پس با هر وضع و پیش آمد که رو برو -قرآن-۵۴۷-۵۷۶ [صفحه ۳۰۷] شوید باز شما غالب هستید که براه سعادت میروید.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره المائدة [۵]: آیات ۵۷ تا ۶۳]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَکُم هُزُواً وَ لَعِباً مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ مِن قَبلِکُم وَ الکُفّارَ أَولِیاءَ وَ اتَّقُوا اللّهَ إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۵۷] وَ إِذا نادَیتُم إِلَی الصَّلاةِ اتَّخَذُوها هُزُواً وَ لَعِباً ذلِکَ بِأَنَّهُم قَومٌ لا یَعقِلُونَ [۵۸] قُل یا أَهلَ الکِتابِ هَل تَنقِمُونَ مِنّا إِلّا أَن آمَنّا بِاللّهِ وَ ما أُنزِلَ إِلَینا وَ ما أُنزِلَ مِن قَبلُ وَ أَنَّ أَکثَرَکُم فاسِقُونَ [۵۹] قُل هَل أُنَبِّئُکُم بِشَرٍّ مِن ذلِکَ مَثُوبَةً عِندَ اللّهِ مَن لَعَنَهُ اللّهُ وَ غَضِبَ عَلَیهِ وَ جَعَلَ مِنهُمُ القِرَدَةَ وَ الخَنازِیرَ وَ عَبَدَ الطّاغُوتَ أُولئِکَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضَلُّ عَن سَواءِ السَّبِیلِ [۶۰] وَ إِذا جاؤُکُم قالُوا آمَنّا وَ قَد دَخَلُوا بِالکُفرِ وَ هُم قَد خَرَجُوا بِهِ وَ اللّهُ أَعلَمُ بِما کانُوا یَکتُمُونَ [۶۱] -قرآن-۱-۸۷۲ وَ تَرَی کَثِیراً مِنهُم یُسارِعُونَ فِی الإِثمِ وَ العُدوانِ وَ أَکلِهِمُ السُّحتَ لَبِئسَ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۶۲] لَو لا یَنهاهُمُ الرَّبّانِیُّونَ وَ الأَحبارُ عَن قَولِهِمُ الإِثمَ وَ أَکلِهِمُ السُّحتَ لَبِئسَ ما کانُوا یَصنَعُونَ [۶۳] -

قرآن-۱-۲۶۰ معنی لغات: هزوا- بمعنی استهزا و مسخره. تنقمون- از مصدر نقم. بفتح نون و قاف و تنقام با کسر تاء و نون و تشدید قاف بمعنی بر کسی عیب گرفتن و کارش را زشت شمردن. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: دو نفر یهودی بنام رفاعه بن زید و سوید بن حرث، اظهار اسلام میکردند و بعضی از مردم مسلمان با آنها دوستی [صفحه ۳۰۸] میکردند، دو آیت اوّل و دوّم برای راهنمائی مسلمانان دوست با آن یهود نازل شد. ترجمه: ۶۰ ای کسانی که مؤمن شدید آن مردمی را که دین شما را به بازیچه گرفتند چه آنها که پیش از شما کتاب آسمانی بایشان داده‌اند و چه بیدینان را دوست خود نگیرید و اگر بدرستی مومن هستید از خشم خدا دوری کنید [آنها مردمی هستند که] ۶۱ چون شما را برای نماز آواز کنند آن را بازی و فسوس پندارند از آن روی که مردمی بیخردند. جهت نزول آیت ۶۰ «قُل یا أَهلَ الکِتابِ» اسباب النّزول: چند نفر از سران یهود مثل ابو یاسر بن اخطب و نافع بن ابی نافع حضور پیغمبر [ص] رفتند و گفتند: -قرآن-۱۹-۴۵ از آنها که پیغمبر شناخته شده‌اند کدام‌شان را قبول داری! آنحضرت اینکه آیه را قرائت فرمود: «أومن «باللّه وَ ما أُنزِلَ إِلی إِبراهِیمَ» تا آخر آیه» که نام عیسی در آن هست، چون آنرا شنیدند گفتند او را نمی‌پذیریم و هر کس او را پیغمبر بداند سخنش را قبول نداریم، اینکه آیه برای جواب اینکه گفتگو نازل شد. -قرآن-۱۲۵-۱۵۸ ترجمه: ای محمّد بگو: ۶۲ ای وابستگان بکتاب آسمانی جز اینکه است که بر ما خرده میگیرند برای اینکه مومن بخدا شدیم و بآنچه [از کتب آسمانی] بر ما نازل شده و آنچه زین پیش فرود آمده و بیشتر شما مردمی بدکار هستید! ۶۳ بگو خواهید آگاه‌تان کنم بآنها که سزای شان به پیشگاه حقّ بدتر است از اینکه [که شما خرده گرفتید و دین ما زشت شمردید! بد سزاتر] کسی باشد که خدا لعنتش کرده و بر او خشم گرفته است و از گروه او [مردمی بشکل] بوزینه و خوک درآورد و دیوپرستان [هم از ایشان بودند] اینگونه مردم جایگاه‌شان [بجهان دیگر] بدتر است و از راه راست گمراه‌ترند ۶۴. چون نزد شما آیند گویند مؤمن شدیم با اینکه بی‌دین آیند و بی‌دین روند و همیشه سر و کارشان بکفر بود و خدا بهتر میداند آن را که پوشیده دارند. ۶۵ و بیشتر اینکه یهود منافق را بینی شتاب کنند بگناه و ستمکاری و رشوه و حرام خواری و البتّه کاری ناپسند میکرده‌اند. ۶۶ چرا دانایان و پارسایان جلوگیرشان از سخن [صفحه ۳۰۹] بگناه و رشوه‌خواری نشدند! و چه بدکاری پیشه‌ی خود کرده بودند. سخن مفسّرین: «اتَّخَذُوا دِینَکُم هُزُواً» ۶۰ مجمع: زجّاج گفته است کلمه‌ی هزو چهار طور قابل تلفظ است: ۱- هزؤ، با ضمّ زا و همزه‌ی بی‌تشدید، ۲- تبدیل همزه بواو: هزو، ۳- با سکون زا و تخفیف همزه، هزو. ۴- که در قرآن تلفّظش جایز نیست، هذا بتلفّظ با الف آخر است، مثل هدی. -قرآن-۱۵-۴۵ «الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ مِن قَبلِکُم وَ الکُفّارَ» ۶۰ طبری: جماعتی از قاری‌های حجاز و بصره و کوفه کلمه‌ی «کفّار» را با جرّ و صدای زیر را خوانده‌اند، و قرائت ابیّ کعب هم اینطور بوده است، و عموم قاری‌های مدینه و کوفه با نصب و صدای بالای را خوانده‌اند، و به هر دو قرائت صحیح است خوانده شود، چون در نتیجه تفاوت نمیکند، و از عبد اللّه بن مسعود نقل کرده‌اند که او اینکه جمله را چنین قرائت میکرد: «الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ مِن قَبلِکُم وَ مِنَ الَّذِینَ أَشرَکُوا». -قرآن-۱-۵۹-قرآن-۴۶۶-۵۴۱ «وَ إِذا نادَیتُم إِلَی الصَّلاةِ تا آخر» ۶۱ ابو الفتوح: عدّه‌ای از مفسّرین گفته‌اند چون بانگ نماز بلند میشد، کافران به پیغمبر اعتراض میکردند که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه آواز چی است که دیگر پیغمبران نداشته‌اند، و تو بدعت و از خود درآورده‌ای! اینکه آیه در دنباله‌ی سخن آنها نازل شد، و عبد اللّه بن زید روایت کرد که مردم مدینه به- پیغمبر عرض کردند بسیار اتّفاق میافتد که وقت نماز را نمی‌فهمیم که بمسجد حاضر شویم، علامتی معیّن کن تا همه در اول وقت خبردار شوند، فرمود در اینکه مطلب شور کنید، بعضی گفتند: هنگام نماز پرچمی برافرازیم تا همه خبردار شوند، پیغمبر آنرا نپسندید، دیگری گفت: هنگام نماز آتش بیفروزیم، باز آن حضرت نپسندید، دیگری گفت مانند مسیحیها ناقوس بزنیم اوّل آنحضرت نپسندید، در آخر بر آن تصمیم گرفتند و در پی ناقوس بودیم که من بخواب دیدم کسی ناقوس در دست دارد خواستم از او بخرم، او اذان را بمن یاد داد و گفت اینکه بهتر است چون برای پیغمبر نقل کردم، فرمود: بخواست خدا خواب تو درست است. -قرآن-۱-۳۶ اینرا ببلال بیاموز که آوازش رسا و بلند است، چون بلال بیاموخت و در هنگام نماز [صفحه ۳۱۰] اذان گفت، عمر گفت: من هم اینکه را بخواب دیدم. و اینکه خبر ضعیف است به- نزدیک من که پیغمبر، خواب مردم را وحی نارسیده، بکار بندد، ولی چون وحی میرسید بآن عمل میفرمود، و مجاهد از عبد اللّه عبّاس روایت کرده است که پیغمبر فرمود: هر که هفت سال برای رضای خدا مؤذّن باشد، برات آزادی جهنّم باو می‌دهند. فخر: گفته‌اند وجوب اذان بصریح اینکه آیه ثابت شده است نه بوسیله‌ی خواب. «بِأَنَّهُم قَومٌ لا یَعقِلُون» مجمع: یعنی اینها نمیدانند که چه مجازاتی برای اینکه مسخره بازیها معیّن شده است، و چه ثوابی برای آنها که آنرا بپذیرند معیّن شده است. -قرآن-۱-۳۶ تفسیر عبده: یعنی اگر اینکه مردم عاقل و با خرد بودند، در هنگام شنیدن اذان دلهاشان برای مناجات و یاد خدا نرم می‌شد و بعضی مردم مسیحی که در شهر ما هستند صدای اذان را می‌پسندند و از ناقوس خود بهتر میدانند ما مؤذّنی خوش آواز داشتیم که چون صدا باذان بلند میکرد عدّه‌ای زن و مرد مسیحی دم پنجره‌های خود جمع میشدند برای شنیدن صدای اذان بخصوص اذان صبح روزی مؤذّن نبود مردی بد آواز اذان گفت، پس از آن یکی از مسیحیها به پدر من گفت: مؤذّن امروز شما باید مجازات شود، چون مردم ما بواسطه اذان مؤذّن اوّل مسلمان شده بودند، و بواسطه‌ی آواز اینکه مؤذّن بدین خود برگشتند، و خوب بخاطر دارم که بچه‌های آنها اذان را حفظ کرده بودند و مانند دیگر محفوظات مطلوب خود آنرا مکرّر میکردند و پدرهاشان که مردمی فهمیده بودند از آن لذّت میبردند، اما مادرهاشان که زن و متعصّب بودند، آنها را جلوگیر میشدند. مناسب سخن عبده شعر مثنوی است: یک مؤذّن داشت بس آواز بد|| در میان کافرستان بانگ زد چند گفتندش مگو بانگ نماز || که شود جنگ و عداوتها دراز [صفحه ۳۱۱] او ستیزه کرد بس بی‌احتراز || گفت در کافرستان بانگ نماز خلق خائف شد ز فتنه‌ی عامه‌ای || خود بیامد کافری با جامه‌ای شمع و حلوا با چنان جامه‌ی لطیف || هدیه آورد و بیامد چون الیف بت‌پرستان کین مؤذّن کو کجا است || که صلا و بانگ او راحت فزا است دختری دارم لطیف و پس سنی || آرزو می‌بود او را مؤمنی هیچ اینکه سودا نمی‌رفت از سرش || پندها می‌داد چندین کافرش هیچ چاره می‌ندانستم در آن || تا فرو خواند اینکه مؤذّن آن اذان گفت دختر چی است اینکه مکروه بانگ || که بگوشم آمد اینکه دو چاردانگ من همه عمر اینکه چنین آواز زشت || هیچ نشنیدم در اینکه دیر و کنشت خواهرش گفتا که اینکه بانگ اذان || هست اعلام و شعار مؤمنان باورش نامد بپرسید از دگر || آن دگر هم گفت آری ای پدر چون یقین گشتش رخ او زرد شد || از مسلمانی دل او سرد شد باز رستم من ز تشویش و عذاب || دوش خوش خفتم در آن بیخوف خواب راحتم اینکه بود از آواز او|| هدیه آوردم بشکر آن مرد کو چون بدیدش گفت اینکه هدیه پذیر || که مرا گشتی مجیر و دستگیر گر بمال و گر بثروت فردمی ||من دهانت را پر از زر کردمی «جَعَلَ مِنهُمُ القِرَدَةَ وَ الخَنازِیرَ» ۶۳ مجمع: مقصود اصحاب سبت است که در سوره‌های جلو تفصیل آنرا نوشته‌ایم. -قرآن-۱-۴۵ فخر: مفسّرین گفته‌اند: مقصود از «قردة» اصحاب سبت است، و «خنازیر» کافرین بمائده‌ی عیسی است، و بعضی گفته‌اند قرده جوانان اصحاب سبت است و خنازیر پیرمردهای آنها است که بواسطه‌ی نافرمانی و شکار ماهی که در روز شنبه ممنوع بود بصورت بوزینه و خوک درآمدند. «وَ عَبَدَ الطّاغُوت» ۶۳ فخر: زمخشری در کشّاف هفده طور قرائت اینکه دو کلمه را نقل کرده است، و مقصود از اینکه کلمه آنهائی است که گوساله پرستیدند و یا آنها -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۱۲] که بزرگان و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

علمای خود را میپرستیدند، و هر کس را که در نافرمانی و معصیت اطاعتش کنند چنان است که او را پرستیده‌اند. مفسّرین نقل کرده‌اند: چون اینکه آیه نازل شد مسلمانان کافران را سرزنش کردند که شما از خانواده‌های خوک و بوزینه هستید، و آنها شرمنده و سر بزیر شدند «أُولئِکَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضَلُّ عَن سَواءِ السَّبِیلِ» ۶۳ روح البیان: کلمات «شرّ و اضل» برای برتری نیست که با دیگری سنجیده شود و نتیجه چنین بشود که اینکه جور مردم بدتر و گمراه‌تر هستند از مسلمانان بلکه مقصود کمال بدی و گمراهی اینکه گونه مردم است. معلوم است که هر دسته‌ای بافکار و اعمال و طرز زندگی خود بسیار خرسند است و کار و فکر دیگران را بد میشمارد، ولی فکر درست و حقّ آن است که همه پی حقیقت باشند، و مؤمن دوستدار مؤمن باشد بواسطه‌ی ایمان و ارتباط همگی بتوحید و خداپرستی، نه بواسطه‌ی خویشاوندی و یا مال و سرمایه از عبد اللّه سالمی پرسیدند: دوستان خدا که یکدل و یک جهت هستند بچه شناخته می- شوند! گفت: با زبان نرم، و خوی خوش و روی گشاده، و روح بخشنده و با گذشت و خودداری از خرده‌گیری و اعتراض، و پذیرش عذر و پوزش تقصیرکاران و مهربانی با خلق خدا، حافظ گفته است: -قرآن-۱۷۱-۲۳۲ تاج شاهی طلبی گوهر ذاتی بنمای || ور خود از گوهر جمشید و فریدون باشی در ره منزل لیلی که خطرها است بجان || شرط اوّل قدم آن است که مجنون باشی نقطه‌ی عشق نمودم بتو هان سهو مکن || ورنه چون بنگری از دایره بیرون باشی سعدی گفته است: دلم خانه‌ی مهر یار است و بس || از آن می‌نگنجد در اوکین کس یکی از طالبان حقیقت گفته است: دلها سه دسته هستند: ۱- آنکه در [صفحه ۳۱۳] زندگی دور خواسته‌های نفسانی میچرخد و دلخواه خود را میجوید، ۲- آن دل که عالم دیگر و بزرگواریها و سود آنجا را میخواهد و چیز دیگر نمی‌بیند، ۳- آنکه در آسمانها پرواز میکند و با خدای خود براز و نیاز است، حافظ گفته است: غلام همت رندان بی‌سر و پایم || که هر دو کون نیرزد به پیششان یک کاه عمر خطّاب جوانی را دید باو گفت: اگر از سه چیز پرهیز کنی از شرّ شیطان آسوده‌ای: ۱- تعلّق خود، ۲- قبقب خود، ۳- ذبذب خود، اصمعی گفته است: یعنی زبان و شکم و آلت شرم خودت. «وَ إِذا جاؤُکُم» ۶۴ روح البیان: مقصود آن است که یهود نزد پیغمبر می- آمدند و روی سخن با آنحضرت است و لفظ جمع یا برای احترام است یا برای شرکت آنهائی است که آن وقت خدمت پیغمبر [ص] بوده‌اند. -قرآن-۱-۱۹ «وَ قَد دَخَلُوا بِالکُفرِ وَ هُم قَد خَرَجُوا بِهِ» ۶۴ مجمع: حسن بصری و قتاده گفتند: یعنی آنها در هر دو حالت ورود حضور پیغمبر و خروج از آنجا با کفر هستند معنی دیگر آن است که در حالات ورود و در احوال خروج کافر هستند مثل اینکه بگویند: با کفر زیر و رو میشود و اینطرف و آنطرف میزند. -قرآن-۱-۵۵ ابو الفتوح نوشته است: و روا باشد که با تعدیه را باشد و معنی آن بود که ایشان کفر درآرند و کفر بیرون برند و اینکه کنایت باشد از آنکه اصل کفرند ایشان و محلّ کفرند و حامل کفرند و ناقل کفرند و متقلّبند در کفر. «وَ اللّهُ أَعلَمُ» ۶۴ روح البیان: چون پیغمبر از ظاهر احوال آنها گمان میکرد منافق باشند، و منتظر بود که بوسیله‌ی قرآن آشکار شود، از اینکه جهت گفته شده است که خدا بهتر میداند. مثنوی: -قرآن-۱-۲۲ دیوشان از مکر اینکه میگفت لیک || مینمود اینکه عکس بر دلهای نیک نیست بازی با ممیز خاصّه او || که بود تمییز و عقلش غیب‌گو هیچ سحر و هیچ تلبیس و دغل || می‌نبندد پرده بر اهل دول «تَرَی کَثِیراً مِنهُم یُسارِعُونَ» ۶۵ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از «کثیر» -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۳۱۴] علما و رؤسای آنها است. فخر: کلمه‌ی «کثیرا» برای آن است که بعضی از آنها شرم میکردند و دست باین کارها نمیبردند، و کلمه‌ی «یسارعون» با اینکه برای کار خوب باید گفته شود، و برای کار بد «یعجّلون» باید باشد، ولی چون خودشان آنرا خوب میپنداشتند بموجب عقیده‌ی خود آنها «یسارعون» گفته شده است. «لَو لا یَنهاهُمُ الرَّبّانِیُّونَ وَ الأَحبارُ» ابو الفتوح: احبار علماء هستند و ربّانیّون آنهائی هستند که علم و دین و علم الهی بدانند، و بعضی گفته‌اند: احبار، علماء یهودند، و ربّانیّون، علمای مسیحی. -قرآن-۱-۵۱ «فِی الإِثمِ وَ العُدوانِ» ۶۵ تأویلات کاشانی: یعنی خوی گرفته‌اند بر ذیله قوه‌ی ناطقه که دورغ باشد، و بستم که رذیله‌ی قوه‌ی شهویّه است. -قرآن-۱-۳۰ «لَبِئسَ ما کانُوا یَصنَعُونَ» ۶۶ ابو الفتوح نوشته است: نعمان بن بشیر روایت کرد که رسول صلی اللّه علیه و آله و سلّم گفت: مثل فاسقی در میان قومی صالح که او را نهی نکنند از منکر مثال جماعتی باشد که کشتی باشد میان ایشان بشرکت، در آن کشتی نشینند، چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کشتی بمیان دریا رسد، یکی از ایشان تبری برگیرد و کشتی شکستن گیرد، او را گویند چکار میکنی! خود را و ما را هلاک خواهی کردن، او گوید: در نصیب خود و حصّه‌ی خود تصرّف میکنم، اگر او را باین گفتار رها کنند و دست او بدست فرو- نگیرند، کشتی بشکند، و او و ایشان غرقه شوند، و اگر منع کنند او را، او و ایشان سلامت یابند، بیانش: قوله «وَ اتَّقُوا فِتنَةً لا تُصِیبَنَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنکُم خَاصَّةً» گفت بترسید از فتنه، یعنی عذابی که فرو آید، خاصّه بظالمان نرسد، مثال او آتش باشد که چون در افتد تر و خشک بسوزد، و صالح را از طالح بازنشناسد. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۶۹۷-۷۷۰ فخر: در جمله‌ی اوّل برای گناهکاران و رشوه‌خواران گفته شده است: بد عمل میکنند، و در اینکه جمله برای خودداری احبار و رهبان از راهنمائی و جلو- گیری گفته شده است: «بئس ما یصنعون» فرق آن است که صنع همان عمل است با استقرار و ثبات، پس گناه علمای خوددار از جلوگیری، بیشتر است از مردم [صفحه ۳۱۵] بدکار، و چون معصیت بیماری روح است و داروی آن علم بصفات و احکام خداوندی است، و چون علم اثر خود را نبخشید، معلوم است که بیماری دل علاج‌پذیر نیست. إبن عبّاس گفته است: اینکه آیه شدیدترین آیات قرآن است، و ضحّاک گفته است: هیچ آیتی در قرآن باندازه‌ی اینکه آیه مرا نمیترساند. روح البیان: سعدی گفته است: گرت نهی منکر برآید ز دست || نشاید چوبیدست و پایان نشست چو دست و زبان را نماند مجال || بهمت نمایند مردی، رجال و اگر اینکه توبیخ و سرزنش بر ترک نهی از منکر و امر بمعروف نبود، علما و مشایخ از مشاهده و مؤانست بحقّ خود را محروم نمیکردند و بتربیت خلق نمی‌پرداختند، شیخ ما گفت: آن که سالک است و براه رسیدن بحقّ میرود، چون بمقصد رسید، یا او را برای ارشاد و رهبری خلق میفرستند، و یا در حضور حقّ و مقام وصول میماند و جدائی از آن بهره‌ها را بر خود نمی‌پسندد مثل شیخ بایزید بسطامی که در پی ارشاد خلق نرفت و بمقام وصول حقّ بماند. مثنوی در خطاب از طرف حقّ تعالی به پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم می‌گوید: هین بمگذار ای شفا، رنجور را || تو ز خشم کر عصای کور را نی تو گفتی قائد اعمی به راه || صد ثواب و اجر یابد از اله هر که او چل گام کوری را کشد || گردد آمرزیده و یابد رشد پس بکش تو زین جهان بیقرار || جوق کوران را قطار اندر قطار کار هادی اینکه بود تو هادیئی || انده آخر زمان را شادیئی هین روان کن ای امام متّقین || اینکه خیال اندیشگان را تا یقین خیز، دردم، تو بصور سهمناک ||تا هزاران مرده برویید ز خاک سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل گفتار نوشتیم، در جمله‌ی «إِذا نادَیتُم» قصّه‌ای بخاطرم رسید، بیاد ندارم در چه کتابی خواندم: بهمنیار شاگرد إبن سینا، یا یکی از غلامان او پیوسته باو میگفت: تو با اینکه علم و دانش چرا -قرآن-۷۵-۹۱ [صفحه ۳۱۶] ادّعای پیغمبری نمیکنی، اگر چنین ادّعائی بنمائی پیرو زیاد خواهی داشت، إبن- سینا باو جواب نمیداد، تا شبی زمستان سرد هر دو خفته بودند، حکیم او را آواز داد: در اطاق من آب نیست، برای من آب بیاور، سنگینی خواب و سردی هوا اجازه نداد که فرمان شیخ را اطاعت کند، جواب داد صبح نزدیک است، یکباره بلند میشویم، و یا بجوابی دیگر همانند اینکه بهانه کرد. در اینکه میانه آواز مؤذّن بلند شد «اشهد انّ محمّدا رسول اللّه» شیخ پرسید: اینکه چه صدا است! جواب داد آواز اذان است. او گفت: مردی در آن گوشه‌ی دنیا ادّعائی کرده است که قرنها بر آن گذشته است، اکنون در اینکه سرزمین و اینکه هوای سرد سحر چه رابطه است میان اینکه مؤذّن با آن مدّعی پیغمبری که با چنین اخلاص آوازه‌ی شخصیّت و فرمان او را بگوش مردم میرساند، و من نزدیک تو خفته‌ام و از تو که شاگرد یا غلام منی آب میخواهم که آوردنش دشوار نیست، تو نمیپذیری و فرمان من نمیبری پس پیغمبری شایسته است برای آن شخص نه برای هر کس. [صفحه ۳۱۷]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۶۴ تا ۶۶]

وَ قالَتِ الیَهُودُ یَدُ اللّهِ مَغلُولَةٌ غُلَّت أَیدِیهِم وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَل یَداهُ مَبسُوطَتانِ یُنفِقُ کَیفَ یَشاءُ وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنهُم ما أُنزِلَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ طُغیاناً وَ کُفراً وَ أَلقَینا بَینَهُمُ العَداوَةَ وَ البَغضاءَ إِلی یَومِ القِیامَةِ کُلَّما أَوقَدُوا ناراً لِلحَربِ أَطفَأَهَا اللّهُ وَ یَسعَونَ فِی الأَرضِ فَساداً وَ اللّهُ لا یُحِبُّ المُفسِدِینَ [۶۴] وَ لَو أَنَّ أَهلَ الکِتابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوا لَکَفَّرنا عَنهُم سَیِّئاتِهِم وَ لَأَدخَلناهُم جَنّاتِ النَّعِیمِ [۶۵] وَ لَو أَنَّهُم أَقامُوا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

التَّوراةَ وَ الإنجِيلَ وَ ما أنزِلَ إلَيهِم مِن رَبِّهِم لَأَكَلُوا مِن فَوقِهِم وَ مِن تَحتِ أَرجُلِهِم مِنهُم أُمَّةٌ مُقتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنهُم ساءَ ما يَعمَلُونَ [۶۶] - قرآن-۱-۷۷۱ معنی لغات: مغلولة- از غلّ بمعنی زنجیر، یعنی بزنجیر بسته، لعنوا- از مصدر لعن. بمعنی خار کردن، دشنام دادن، محروم و دور کردن. اطفأ- از مصدر اطفاء بمعنی خاموش کردن. جهت نزول: ابو الفتوح نوشته است: سبب نزول آیه آن بود که خدای تعالی از فضل و رحمت خود نعمت بر جهودان فراخ کرده بود پیش از آمدن رسول تا ایشان توانگرترین مردمان بودند، چون بر رسول صلی اللّه علیه و آله و سلّم کفر آوردند و با او لجاج کردند خدای تعالی آن نعمت از ایشان باز گرفت و به بدل توانگری ایشان را درویشی داد و ببدل عزّت مذّلت، چون چنین بود جماعتی از ایشان گفتند: «يَدُ اللّهِ مَغلُولَةٌ». -قرآن-۴۵۸-۴۸۳ ترجمه: ۶۷ یهود گفتند: خدا دست بسته باشد. آنان دست بسته باشند و لعنت شدند بآن سخن که گفتند چه او گشاده دست باشد و آنچه خواهد و شایسته بود می‌بخشد. و البتّه از پروردگارت بتو فرود میآید بر کفر و سرکشی ایشان میفزاید و ما میانشان دشمنی و کینه پدید آوردیم که تا رستاخیز بماند. آنچه ایشان آتش جنگ افروزند خدا آن را خاموش کند چه کوشای آشوب بهر جای بوند و خدا مردم آشوبگر دوست ندارد ۶۸. و اگر اینکه مردم وابسته بکتاب آسمانی مؤمن و پرهیزگار شوند البته بدیهاشان بدان بپوشیم و در بهشت پر نعمت درون شان کنیم. ۶۹ و اگر ایشان تورات و انجیل و آنچه از سوی پروردگارشان برای شان فرود آمده استوار بدارند [چندان در فراوانی شان بداریم که گوئی] از بالای سر و از زیر پاهای- شان خوردنی میرسد و البتّه دسته ای از آنها مردمی میانه‌رو هستند ولی بیشتر- شان بدکار بوند. سخن مفسّرین: «يَدُ اللّهِ مَغلُولَةٌ» ۶۷ طبری: إبن عبّاس گفت: مقصود یهود نه آن بود که دستهای خدا بسته است، بلکه شکایت داشتند که بخیل است و آنچه دارد نگاه میدارد. -قرآن-۱۵-۴۰ [صفحه ۳۱۸] مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی دست خدا از آزار ما بسته است و فقط چند روزی ما را عذاب خواهد کرد، و بعضی گفته‌اند اینکه جمله بصورت استفهام و پرسش است. یعنی آیا خدا دستش بسته است که زندگی را بر ما تنگ کرده است و ابو القاسم بلخی گفته است: ممکن است آنها چیزی گفته باشند و عقیده‌ای در مذهب خود ایجاد کرده باشند که نتیجه‌اش اینکه است خدا گاهی بخیل است گاهی بخشنده. و با کرم، پس در آیه بطور تعجّب و توبیخ نقل شده است. و ممکن است اینکه مطلب را برای مسخره و ریشخند به پیغمبر و مسلمین گفته باشند که فقیر و دست تنگ بودند یعنی خدا بخیل است که بشما مخلصینش احسان نمیکند، و از فکر یهود دور نیست که معتقد باشند: خدا گاهی بخیل است و گاهی بخشنده، و حسین بن علی- مغربی گفته است: مردی مصری یهودی بود، بمن گفت: دسته ای از یهود باین عقیده بوده‌اند که خدا گاهی بخیل و ممسک است و گاهی سخی و بخشنده. فخر: ممکن است چون در قرآن گفته شده است «مَن ذَا الَّذِی يُقرِضُ اللّه» تا آخر، یعنی چه مردمی تسلیم هستند که بفقرا احسان کنند و بقرض خدا حساب نمایند تا در عالم دیگر بیشتر بگیرند، یهود که اینکه را شنیدند گفته باشند: خدائی که قرض میخواهد فقیر است و دست بزنجیر بسته و عاجز، و ممکن است که معتقد بوده‌اند بر اصل فلسفه‌ی ایجاب که وجود ذات حقّ بناگزیری و الزام است، و افعال او هم مثل وجود او الزامی است که قدرت بر تغییر و تبدیل ندارد، و مقصودشان از اینکه جمله که دست بزنجیر بسته است، آن است که خدا قدرت ندارد بر تغییر و تبدیل امور عالم. -قرآن-۵۱-۸۷ «غُلَّت أَيدِيهِم وَ لُعِنُوا» ۶۷ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی در جهنّم دستشان بسته میشود و در دنیا محکوم بپرداخت جزیه، و در آخرت بتوقّف در آتش خواهند بود، و ابی مسلم گفته است نفرین است در حقّ یهود که خدا آنها را دست بسته بدارد، زجّاج گفته است یعنی پیوسته محکوم ببخل و امساک و لئامت باشند، چنانچه یهود بخیل ترین مردم هستند، و یهودی دیده نمیشود که با سخاوت باشد -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۳۱۹] «بَل يَداهُ مَبسُوطَتانِ» ۶۷ مفسّرین نوشته‌اند: اینکه جمله کنایه است از کمال بخشش، چون احسان با یکدست است، و دو دست برای بالاترین درجه سخاوت است. -قرآن-۱-۲۹ «وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيراً مِنهُم» ۶۷ فخر: یعنی هر آنچه قرآن و دلیل درستی اسلام بیشتر میشود علمای یهود لجاج و سرسختی‌شان زیادتر میشود و در کفر و انکار غلوّ میکنند. -قرآن-۱-۳۶ تفسیر ابو السّعود: یعنی بر کفر و سرکشی آنها افزوده میشود یا از جهت معنوی که شدت غلوّ باشد، یا از جهت کثرت مقداری است که امتداد مدّت کفر باشد، همانطور که غذای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صالح برای تندرست در شخص مریض موجب زیادی بیماری است. «وَ أَلْقَینا بَینَهُمُ الْعَداوَةَ» ۶۷ عبده: مفسّرین قدیم گفته‌اند: یعنی میان یهود و مسیحیها عداوت است، و متأخّرین احتمال داده‌اند که مقصود میان افراد یهود باشد، با اینکه بیشتر اختلافات و دشمنیها به واسطه اختلاف مذهب است، و فائده‌ای نیست در ایجاد اختلاف میان افراد یک مذهب بعلاوه که امروز یهود کمال اتّحاد و یگانگی با یکدیگر دارند، ولی با مسیحیها اختلافشان شدید است بخصوص در مملکت روسیه و پس از آن در میان انگلیسها و فرانسوی‌ها بسیار منفور هستند، یکی از مستشرقین آلمانی بمن گفت که ما آلمانیهای یهود را از خود جدا میدانیم: و میگوئیم فلان کس آلمانی است و آن دیگری یهودی است، و دشمنی میان مسیحیها بسیار شدید است، که دولتهای بزرگ مسیحی همیشه در انتظار جنگ هستند که یکدیگر را نابود کنند. -قرآن-۱-۳۶ «کُلَّما أَوقَدُوا ناراً تا آخر» ۶۷ مجمع: حسن بصری و مجاهد گفته‌اند: - قرآن-۱-۲۵ یعنی آن آشوبها که بر عداوت و شکست پیغمبر [ص] میکردند تا شکسته و نابود و آواره شدند. مثنوی گوید: هر که در مکر تو دارد دل گرو || گردنش را می‌زنم تو شاد شو [صفحه ۳۲۰] بر سر کوریش کوری‌ها نهم || او شکر پندارد و زهرش دهم آن چراغ او به پیش صرصرم || خود چه باشد ای مهین پیغمبرم «وَ ما أُنزِلَ إِلَیهِم» ۶۹ مجمع: إبن عبّاس گفته است: مقصود قرآن است، و دیگران گفته‌اند: یعنی هر چه خدا وسیله‌ی راهنمائی بامور دین قرار داده است «لَأَکَلُوا مِن فَوقِهِم وَ مِن تَحتِ أَرجُلِهِم» ۶۹ ابو الفتوح: إبن عبّاس و مجاهد گفتند: یعنی از باران آسمان و گیاه زمین بهره‌مند میشوند. بعضی گفتند یعنی از میوه‌ی درختها و حبوب زمین که در بالا سر و پائین پای آنها است استفاده خواهند کرد، و بعضی گفته‌اند: یعنی از چهار جهت و از بود و نبود و از همه‌ی موجبات ممکن بهره میبردند و آواره‌ی شهرها نمیشدند و مجبور بپرداخت جزیه و خواری نبودند، چنانچه بنی قریظه و بنی نضیر گرفتار اینکه بیچارگی شدند. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۱۷۲-۲۲۶ «مِنهُم أُمَّةٌ مُقتَصِدَةٌ» ۶۹ مجمع: مجاهد و سدّی گفته‌اند و در تفسیر اهلبیت نیز نقل شده است که مقصود آن مردمی است که دین یهود و مسیحی را رها کرده و مسلمان شدند، و بعضی گفته‌اند: مقصود نجاشی پادشاه حبشه است، زجاج گفته است: یعنی آنها که با پیغمبر بحث و لجاج نکردند و اظهار دشمنی ننمودند و ممکن است مقصود مسیحیهای مؤمن باشد که عیسی را پیغمبر میشناختند و مدّعی خدائی او نبودند. -قرآن-۱-۳۰ سخن ما: ۱- معرّفی مردمان لجوج است و پند از کار آنها و راهنمائی براه راست که چون یهود لجوج و کافر بودند، در گرفتاریها و حوادث راه زندگی خود را گم کردند و خدا را بخیل دانستند، با اینکه اگر راه صلاح و فکر و عقل پیش می- گرفتند از همه نعمتها بهره مند میشدند، اینکه است که بیادآوری سرگذشت یهود مردم راهنمائی میشوند که مواظب خود باشند و از رفتار و سوء عاقبت آنها عبرت بگیرند. [صفحه ۳۲۱]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۶۷ تا ۶۹]

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغ ما أُنزِلَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ وَ إِن لَم تَفعَل فَما بَلَّغتَ رِسالَتَهُ وَ اللّهُ یَعصِمُکَ مِنَ النّاسِ إِنَّ اللّهَ لا یَهدِی القَومَ الکافِرِینَ [۶۷] قُل یا أَهلَ الکِتابِ لَستُم عَلی شَیءٍ حَتّی تُقِیمُوا التَّوراةَ وَ الإِنجِیلَ وَ ما أُنزِلَ إِلَیکُم مِن رَبِّکُم وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنهُم ما أُنزِلَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ طُغیاناً وَ کُفراً فَلا تَأسَ عَلَی القَومِ الکافِرِینَ [۶۸] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هادُوا وَ الصّابِئُونَ وَ النَّصاری مَن آمَنَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُونَ [۶۹] -قرآن-۱-۶۵۶ معنی لغات: یعصمک- از مصدر عصم بفتح عین و سکون صاد بمعنی به- چنگ آوردن، جلوگیر شدن کسی را از بدی نگاهداشتن. تأس- از فعل اسی أسی بکسر سین در ماضی بمعنی اندوهناک شد. جهت نزول: طبری: محمّد بن کعب قرظی روایت کرده است: در سفرها بهر منزلی که پیغمبر وارد میشد مسلمانان و اصحاب آن حضرت سایه‌ی درختی انتخاب میکردند که در آن استراحت میفرمود، روزی در منزلی زیر درختی بود عربی با شمشیر آمد و گفت: کی تو را از من نجات میدهد! فرمود خدا، آن عرب را لرزه گرفت که بی اختیار سر خود را بدرخت میکوبید تا مغزش پراکنده شد، اینکه آیه نازل شد. مجمع: حسن بصری گفته است: پیغمبر از قریش میترسید در ابلاغ مطالب،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بوسیله‌ی اینکه آیه خاطر آن حضرت آسوده شد، عایشه گفته است بوسیله‌ی اینکه آیه اعلام شد که پیغمبر چیزی از احکام را پنهان نداشته است و همه را ابلاغ فرموده است و هر کس غیر اینکه معتقد باشد بر خطا رفته است، إبن عباس و جابر بن عبد اللّه [صفحه ۳۲۲] گفتند: پیغمبر [ص] مأمور شد علیّ[ع] را جانشین خود کند. پیغمبر [ص] ملاحظه فرمود که شاید مردم مخالفت کنند، اینکه آیه نازل شد و پیغمبر روز غدیر خم آنحضرت را به- مقام خلافت خود معرّفی فرمود، و همین مطلب بروایات متعدد از امام باقر و امام صادق علیهما السّلام نیز نقل شده است. ترجمه: ۷۰ آهای پیغمبر آنچه را ز پروردگارت بر تو فرود آمد بمردم برسان که گر نرسانی پیغمبری نکرده‌ای و [ترس مدار که] خدا تو را ز آسیب مردم نگاه دارد چه همانا او راهنمای مردم کافر نمی‌شود ۷۱ بگو: ای وابستگان به کتاب آسمانی بچیزی شمرده نمی‌شوید مگر تورات و انجیل استوار دارید و بر آنچه از سوی پروردگارتان بر شما فرود آمده و البتّه آنچه از پروردگارت بر تو نازل میشود بر سرکشی و بیدینی بیشتر آنان فروده میشود پس اندوه اینکه مردم کافر مدار. جهت نزول آیت دوّم: «قُل یا أَهلَ الکِتابِ» در مجمع البیان از إبن عبّاس نقل کرده است: عدّه ای یهود به پیغمبر [ص] عرض کردند: آیا تورات را از جانب خدا میدانی! فرمود بلی، آنها گفتند: پس ما اینکه را که تو قبول داری پذیرفته‌ایم و غیر آنرا نمی‌پذیریم اینکه آیه در جواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۳-۴۹ ترجمه‌ی آیت ۷۲: [اینکه مدّعیان دینداری بدانند] کسانی که مؤمن شدند و آن کسان که یهودی بودند و صابئین و مسیحیان آن کسان بودند که خدا و روز رستاخیز باور دارند و کار شایسته کنند پس البتّه ترسی برای شان نباشد و اندوهناک نشوند. سخن مفسّرین: «ما أُنزِلَ إِلَیکَ» ۷۰ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی اینهائی که خدا تو را مأمور کرده است: ۱- بد شمردن بتها و خدایان مجعول آنها، ۲- اعتراض بر آئین و رسوم‌شان، ۳- وادار کردن و دعوت آنها بدین اسلام. -قرآن-۱۵-۳۷ ابو الفتوح: یعنی آنچه خدا بتو فرستاده است که بیهود بگوئی: «لَستُم عَلی شَیءٍ» که آیت بعد از اینکه آیه است. -قرآن-۷۰-۹۲ «رِسالَتَه» ۷۰ مجمع: عدّه‌ای از قرّاء «رسالاته» بصورت جمع خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۴ «وَ اللّهُ یَعصِمُکَ» ۷۰ روح البیان: نقل شده است که چون پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم بمدینه هجرت کرد، یهود گفتند: ما قدرت داریم که اگر در اینجا بمانی تو را بکشیم و اگر برگردی بتو اکرام و احترام خواهیم کرد، از اینکه جهت صد نفر مهاجر و انصار شب و روز -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۲۳] مواظب پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم بودند تا اینکه آیه نازل شد، فرمود: شما بجای خود برگردید که خدا من را حفظ میکند، «إِنَّ اللّهَ لا یَهدِی القَومَ الکافِرِینَ» ۷۰ مجمع: علیّ بن عیسی گفته است: -قرآن-۱۵۱-۲۰۰ یعنی خدا کومک و رهبری بکفر نمیکند، جبّائی گفته است: یعنی کافران را رهبری نمیکند بثواب و بهشت. فخر: یعنی آنچه میخواهند نمیتوانند انجام دهند، و راه آزار تو بر آنها بسته است. «وَ ما أُنزِلَ إِلَیکُم مِن رَبِّکُم» ۷۱ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود قرآن است، و بعضی گفته‌اند: مقصود ایمان کامل است بتورات و انجیل که آنچه در آنها خدا برای شما فرستاده است بپذیرید و معرّفی پیغمبر هم از آنها است که در تورات و انجیل است. -قرآن-۱-۴۲ «فَلا تَأسَ» ۷۱ مجمع: اندوهناک نباش که تو را دروغگو مینامند، یا بر اینکه کافرند و بر خود ستم میکنند، و یا اینکه در عالم دیگر مجازات خواهند شد، چون نتیجه‌ی فکر و کار زشت خودشان است. -قرآن-۱-۱۴ «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا تا آخر آیه» ۷۲ اینکه آیه با مختصر تفاوت در سوره‌ی بقره آیت شصت و دوم آورده شده است و ما در آنجا آنچه ممکن بوده است نوشته‌ایم. -قرآن-۱-۲۷ سخن ما: ۱- آنچه در آیت ۵۸ «إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللّهُ تا آخر» نوشتیم نسبت به- آیت ۷۰ «یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغ تا آخر» نیز میتوان گفت چون عموم شیعه و عدّه‌ی زیادی از بقیّه‌ی مسلمین نوشته‌اند و نقل کرده‌اند که آیه برای تعیین علیّ است بخلافت، ولی مخالفین اینکه را قبول ندارند و میگویند: علاوه بر اشکالهای لفظی اگر چنین مطلب مهمّی در قرآن ثابت بود لااقلّ خود علیّ علیه السّلام بایستی پس از فوت پیغمبر [ص] اختیار را بدست بگیرد، چون وظیفه آنحضرت بوده است و او در برابر وظیفه‌ی خود نه از کس ملاحظه میکرد و نه میترسید. لیکن ما آنچه را که در آن آیه نوشتیم تکرار میکنیم که اگر چه اینکه دعاوی جواب دارد، و اینکه مباحث برای آن -قرآن-۳۴-۶۳-قرآن-۱۰۴-۱۳۶ [صفحه ۳۲۴] دوران مناسب بود که شخصیّت علی [ع] بهمه‌ی جهانیان معرّفی نشده بود، و فقط دو دسته از تعصّب و حسن ظنّ مقام آن بزرگوار را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دستخوش افکار خود و در عرض چند نفر، سیاستمدار عرب قرار میدادند، ولی امروز که دانشمندان مسیحی می نویسند: [دنیا با چشم تعجّب و محبّت به علی مینگرد و او را پیشوای خیر و عدالت و پدر انسانیت میداند] دیگر مجالی برای اینگونه بحث و گفتگو نیست. ۲- آیه کمال قدرت و درستی و ثبات مقام پیغمبر را میفهماند که کوچکترین مصلحت بشر را از مردم پنهان نداشته است و از بزرگترین دشمن و سخت‌ترین مقاومت نترسیده است و وظیفه‌ی خود را انجام داده است. ۳- آیت ۷۱ «قُل یا أَهلَ الکِتابِ تا آخر» میفهماند: ۱- حقیقت دین دلبستگی بآفریننده‌ی جهان است. ۲- اندیشه‌ی عالم دیگر. ۳- نیکوکاری بامید رستگاری، و جمله‌ی آخر «وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً» تا آخر شاید اشاره باشد به اینکه که اعراض از اینکه سه اصل مولود انحراف است و سرکشی و گر نه هر که دارای وجدان سالم و عقل درست بود اینها را نتیجه‌ی آفرینش انسان میداند. -قرآن-۱۳-۳۸-قرآن-۱۸۳-۲۱۰

[سوره المائدة [۵]: آیات ۷۰ تا ۷۵]

لَقَد أَخَذنا مِیثاقَ بَنِی إِسرائِیلَ وَ أَرسَلنا إِلَیهِم رُسُلاً کُلَّما جاءَهُم رَسُولٌ بِما لا تَهوی أَنفُسُهُم فَرِیقاً کَذَّبُوا وَ فَرِیقاً یَقتُلُونَ [۷۰] وَ حَسِبُوا أَلّا تَکُونَ فِتنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تابَ اللّهُ عَلَیهِم ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا کَثِیرٌ مِنهُم وَ اللّهُ بَصِیرٌ بِما یَعمَلُونَ [۷۱] لَقَد کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ هُوَ المَسِیحُ ابنُ مَریَمَ وَ قالَ المَسِیحُ یا بَنِی إِسرائِیلَ اعبُدُوا اللّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُم إِنَّهُ مَن یُشرِک بِاللّهِ فَقَد حَرَّمَ اللّهُ عَلَیهِ الجَنَّةَ وَ مَأواهُ النّارُ وَ ما لِلظّالِمِینَ مِن أَنصارٍ [۷۲] لَقَد کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ وَ ما مِن إِلهٍ إِلّا إِلهٌ واحِدٌ وَ إِن لَم یَنتَهُوا عَمّا یَقُولُونَ لَیَمَسَّنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنهُم عَذابٌ أَلِیمٌ [۷۳] أَ فَلا یَتُوبُونَ إِلَی اللّهِ وَ یَستَغفِرُونَهُ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۷۴] -قرآن-۱-۹۲۴ مَا المَسِیحُ ابنُ مَریَمَ إِلّا رَسُولٌ قَد خَلَت مِن قَبلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمُّهُ صِدِّیقَةٌ کانا یَأکُلانِ الطَّعامَ انظُر کَیفَ نُبَیِّنُ لَهُمُ الآیاتِ ثُمَّ انظُر أَنّی یُؤفَکُونَ [۷۵] -قرآن-۱-۲۰۸ [صفحه ۳۲۵] معنی لغات: تهوی- از مصدر هوی بمعنی میل بامور مادی و معنوی، و حسبوا- از مصدر حسبان بضمّ حاء بمعنی گمان. فعموا- از عمی بمعنی کوری، صمّوا- از صمم بفتح صاد و میم، بمعنی کری و ناشنوائی، تاب- از مصدر توبه بمعنی برگشتن، درگذشتن و عفو کردن. انتهوا- از انتهاء به معنی رسیدن خبر، بجائی رسیدن، خودداری کردن. لیمسنّ- از مصدر مسّ به معنی پسودن و دست مالیدن، واصل کردن، اصابت کردن. خلت- از مصدر خلو، به معنی تهی و خالی شدن، ساکنین از جائی رفتن، جائی منحصر به فرد شدن، چیزی گذشتن، با کسی خلوت کردن. یؤفکون- از مصدر «افک» با فتح همزه و سکون فا و «افوک» با ضمّ هر دو، بمعنی منصرف کردن و دروغ گفتن. ترجمه: ۷۳ ما از خاندان اسرائیل پیمان گرفتیم [بموجب عقل و خرد و پیغمبران بر یکتاپرستی و روش خردمندانه] و پیامبرانی برای شان فرستادیم ولی هر پیغمبری که بناخواسته‌شان چیزی آورد یا دروغزنش گفتند و یا کشتند. ۷۴ و پنداشتند گرفتاری نباشد و کر و کور شدند و خدا بخشیدشان و سپس بیشترشان کر و کور شدند [چه بهر روزگاری مخالف حقّ شدند] و خدا بآنچه کنند بینا بود ۷۵. البتّه کافر شدند کسانی که گفتند: خدا همان مسیح پسر مریم است با اینکه مسیح گفت: ای فرزندان [صفحه ۳۲۶] اسرائیل خدای پروردگار من و خود را پرستید چه آنکه با خدا انباز گرفت هرگز خدا او را در درون بهشت نکند و جایگاه او دوزخ بود چه برای ستمکاران باوری نباشد ۷۶ البتّه کافر شدند کسانی که گفتند: خدا سوّمین سه آفریدگار است با اینکه جز خدای یکتا خدا نباشد و اگر ز آنچه گویند دست برندارند آن کسان که زیشان کافر بماند آزاری دردناک ببینند ۷۷. پس چرا بازگشت بخدا نمی‌کنند و آمرزش از او نمیخواهند با اینکه خدا بخشنده است و مهربان ۷۸ و بدانند مسیح پسر مریم فقط پیغمبری بود و پیغمبرانی پیش از او بوده‌اند و مادرش زنی راستگو بود [و هر دو بمانند آدمیان] خوراک می‌خورند. ای محمّد بنگر ما چگونه نشانه‌های راستی و درستی را برای آنها نمودار می‌کنیم سپس آنها را بین چگونه تهمت و دروغ میگویند. سخن مفسّرین: «مِیثاقَ بَنِی إِسرائِیلَ» ۷۳ طبری: مقصود از میثاق، پیمان بر توحید و اخلاص و انجام وظائف دینی است. -قرآن-۱۵-۴۴ مجمع: یعنی اقرار بتوحید و انجام وظائف و تصدیق پیغمبران که آنها پیدایش پیغمبر را هم خبر داده بودند. «أَلّا تَکُونَ فِتنَةٌ» ۷۴ مجمع: ابو عمرو و حمزه و کسائی «تکون» با رفع نون قرائت کرده‌اند و دیگران با نصب، که قرائت مشهور است،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و إبن عبّاس گفته است مقصود از فتنه گرفتاری و مجازات اعمال بد آنها است. سدی گفته است: یعنی آزار و گرفتاری در دنیا، مقاتل گفته است: یعنی گمان داشتند: گرفتار سختی و قحطی نخواهند شد. -قرآن-۱-۲۵ تفسیر تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی از انکار و کشتن پیغمبران در دلها اثری نخواهد ماند. «ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا» ۷۴ فخر: کر و کوری دوباره یا بواسطه‌ی تقاضای دیدن خدا است که از موسی مطالبه کردند، یا چون پیغمبر را دروغگو شمردند، اینکه نسل هم باز کر و کور شدند. -قرآن-۱-۲۷ «کَثِیرٌ مِنهُم» ۷۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه دو کلمه همان یهود -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۳۲۷] همزمان پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم است. «وَ اللّهُ بَصِیرٌ بِما یَعمَلُون» ۷۴ مفسّرین نوشته‌اند: اینکه جمله تهدید، و تخویف اینطور مردم است. -قرآن-۱-۳۸ «إِنَّ اللّهَ هُوَ المَسِیحُ ابنُ مَریَم» ۷۵ فخر: فرقه‌ی یعقوبیّه ژاکوبیسم معتقد هستند حضرت مریم خداوندی زائید، و شاید مقصودشان اینکه باشد که خداوند در ذات عیسی فرو رفته و تحلیل شده است و با او یکی شده است. -قرآن-۱-۴۸ تفسیر عبده: مسیحیها میگویند: خدا فراهم شده است از سه اصل که آنها «اقانیم» مینامند، یکی پدر و یکی پسر و دیگری روح القدس، که مسیح پسر است و خدا پدر است، و هر یک از دیگری جدا نیست و خود او است، پس نتیجه اینکه میشود که خدا مسیح است و مسیح خدا. «مَن یُشرِک بِاللّهِ فَقَد حَرَّمَ اللّهُ عَلَیهِ الجَنَّةَ» ۷۵ فخر: اصحاب و همفکرهای ما با اینکه جمله استدلال کرده‌اند که مردم فاسق غیر مشرک همیشه گرفتار نخواهند بود، چون محرومیّت از بهشت منحصر شده است بمشرکین. -قرآن-۱-۶۷ «إِنَّ اللّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ» ۷۶ فخر: در اینکه عقیده‌ی مسیحیها دو طریقه است: -قرآن-۱-۳۴ اوّل: مفسّرین گفته‌اند مقصود مسیحیها اینکه بوده است که مریم و عیسی و خدا سه فرد آفریننده هستند که خدا یکی از آنها است یا اوّلین فرد است و واحدی گفته است: نمیتوانیم تکفیر کنیم آن که را بگوید: خدا سوّم سه تا است، چون هر دو نفر که با هم باشند سوّمی آنها خدا است، مگر اینکه معتقد باشد که سوّمین خداها است دوّم: متکلّمین نقل کرده‌اند که مسیحیها میگویند: یک جوهر دارای سه اصل است پدر و پسر و روح القدس، و هر سه یک خدا است مانند خورشید که اصل کره‌ی آن، و پرتو و گرمی آن است، و مقصود از پدر ذات حقّ است و پسر کلمه‌ی حقّ و روح القدس حیات است، و کلمه‌ی حقّ با جسد و تنه‌ی عیسی متّحد شد و بیک صورت در آمد مانند شراب که بآب آمیخته شود. تفسیر عبده: بنظر طبری و مفسّرین و مورخین آن زمان عقیده‌ی مسیحیها را [صفحه ۳۲۸] اینکه طور تشریح میکردند: ۱- خدا جوهری است قدیم شامل سه اصل: پدر و پسر و زن. ۲- خداوند همان مسیح پسر مریم است. ۳- مسیح پسر خدا است نه خدا و آفریننده. و لکن آنچه ما امروز از عقیده‌ی آنها مطّلع هستیم مسیحی‌های اینکه زمان معتقد هستند بسه اصل که هر یک عین دیگری و خود آن یکی است، پدر عین پسر است و پسر عین روح القدس است، و اینکه عقیده را مسیحیها از پیشینیان خود گرفته‌اند و مقصود و معنی آنرا نفهمیده‌اند ولی مردم فهمیده پیوسته به اینکه فکر هستند که اینکه مطلب را به چه صورت درآورند و درست کنند. و اگر آنرا انکار کنند عقیده‌ی توده مردم از عالم مسیحی برمیگردد چنانکه یکی از علمای روشن- فکرشان با جوانان تحصیل کرده‌ی سوریه گفته بود: ایکاش میتوانستیم اینکه عقاید را رها کنیم، و اشخاصی هستند که معتقدند اینکه افکار باطل است و بیهوده ولی از قدیم بآن خوی گرفته‌اند و مثالهائی فرض کرده‌اند مثل اینکه شعر: نحن النّصاری آل عیسی المنتمی || حسب التّیانّس للبتول المریم فهو الا له إبن الا له و دوحه || فثلاثة فی واحد لم تقسم للاب لاهوت ابنه و کذا ابنه || و کذا هما و الرّوح تحت تقنّم کالشّمس یظهر جرمها بشعاعها || و بحرّها و الکلّ شمس فاعلم سخن ما: همان ترجمه است و نقل از مفسّرین.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۷۶ تا ۸۱]

قُل أَ تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ ما لا یَملِکُ لَکُم ضَرًّا وَ لا نَفعاً وَ اللّهُ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۷۶] قُل یا أَهلَ الکِتابِ لا تَغلُوا فِی دِینِکُم غَیرَ الحَقِّ وَ لا تَتَّبِعُوا أَهواءَ قَومٍ قَد ضَلُّوا مِن قَبلُ وَ أَضَلُّوا کَثِیراً وَ ضَلُّوا عَن سَواءِ السَّبِیلِ [۷۷] لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن بَنِی إِسرائِیلَ عَلی لِسانِ داوُدَ وَ عِیسَی ابنِ مَریَمَ ذلِکَ بِما عَصَوا وَ کانُوا یَعتَدُونَ [۷۸] کانُوا لا یَتَناهَونَ عَن مُنکَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئسَ ما کانُوا یَفعَلُونَ [۷۹] تَری کَثِیراً مِنهُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَتَوَلَّونَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئسَ ما قَدَّمَت لَهُم أَنفُسُهُم أن سَخِطَ اللّهُ عَلَيهِم وَ فِي العَذابِ هُم خالِدُونَ [۸۰] -قرآن-۱-۷۰۵ وَ لَو كانُوا يُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ النَّبِيِّ وَ ما أُنزِلَ إِلَيهِ مَا اتَّخَذُوهُم أَولِياءَ وَ لكِنَّ كَثِيراً مِنهُم فاسِقُونَ [۸۱] -قرآن-۱-۱۴۶ [صفحه ۳۲۹] معنى لغات: تغلوا- از غلوّ بمعنى زياد روى و از اندازه بدر شدن. يعتدون- از مصدر اعتداء، بمعنى تجاوز از حقوق. ترجمه: ۷۹ بآنها بگو: چرا جز خدا را مى‌پرستيد كه توان سود و زيان شما ندارد با اينكه شنوا و دانا خدا باشد و بس ۸۰ بگو: اى اهل كتاب در دين خود تندروى به- نادرست نكنيد و بدنبال خواسته‌هاى آن مردم نرويد كه خود از پيش گمراه بودند و بسيارى را گمراه كردند و ز راه راست بركنار بودند ۸۱. آن كسان ز فرزندان اسرائيل كه كافر شدند بزبان داود و عيسى مريم نفريده‌اند از آن روى كه نافرمانى كردند و فزونخواه بودند ۸۲ و ز ناپسند كه ميكردند دستبردار نبودند و البتّه چه بدكارى ميكردند: ۸۳ بيشتر اينكه مردم را بينى دوستدار كافرانند و البتّه كه بد چيزى بدست خود در جلو خويشتن بداشتند كه خدا بر ايشان خشم گرفت و در آزار جاودان بمانند. ۸۴ و اگر ايشان بخدا و پيغمبر و آنچه به پيغمبر فرود آمده ميگرويدند كافران را دوست خود نمى‌گرفتند ولى بيشترشان بدكارند [كه دوست كافرانند]. سخن مفسّرين: «ما لا يَملِكُ لَكُم» ۷۹ تأويلات كاشانى: با اينكه مقصود حضرت مسيح است، كلمه «ما» بجاى «من» آورده شده است تا بفهمند كه او را هم فقطّ با لفظ چيز ميتوان نشان داد گر نه وجود حقيقى نيست و در پيشگاه -قرآن-۱۵-۳۸ [صفحه ۳۳۰] قدرت حقّ شخصيّت استوار ندارد. سخن مفسّرين: «يا أَهلَ الكِتابِ» ۷۹ مجمع: روى اينكه سخن با مسيحيها است كه عيسى را خدا و پسر خدا ميدانند، ولى بعضى گفته‌اند مقصود يهود و مسيحى است كه يهود هم در بدرفتارى با عيسى عليه السّلام و محمّد صلى اللّه عليه و آله و سلّم زياده‌رو بودند. -قرآن-۱۵-۳۶ «أَهواءَ قَومٍ قَد ضَلُّوا» ۸۰ مجمع: يعنى پيشوايان يهود و مسيحيها كه پيرو هوا و هوس بودند و آنچه بميل خود ميخواستند حكم دين ميشمردند، به اينكه جمله مردم دوران پيغمبر را نهى ميكند از پيروى گذشتگان خودشان كه آن‌طور گمراه بودند. -قرآن-۱-۲۹ «وَ ضَلُّوا عَن سَواءِ السَّبِيلِ» ۸۰ مجمع: اينكه جمله را دو معنى كرده‌اند: -قرآن-۱-۳۷ ۱- زجّاج گفته است: چون ديگران را گمراه كردند، پس گمراهى علاوه است از آنچه خود بغلط ميرفتند. ۲- اوّل گمراه بودند كه در حقّ عيسى بد قضاوت كردند و بعد از راه مستقيم دين اسلام هم منحرف و گمراه شدند. فخر: در اينكه جمله‌ها بسه درجه‌ى ضلالت توصيف شده‌اند: ۱- بيشتر گمراه بودند، ۲- ديگران را هم مثل خود گمراه كردند، ۳- بر گمراهى تاكنون هم باقى هستند، و اينكه بالاترين حالت دورى از رحمت است و ممكن است مقصود از اينكه جمله آن باشد كه چون اضلال و بد راهى مردم را هدايت و ارشاد مى- پنداشتند، اينكه خود گمراهى ديگرى بود، و ممكن است مقصود از جمله‌ى اوّل گمراهى از راه دين باشد، و دوّم گمراهى از راه بهشت. روح البيان: يعنى از راه مستقيم منحرف شدند كه پيغمبر را تكذيب كردند و بر آنحضرت حسد بردند. و شيخ نجم الدّين در تأويلات گفته است مسيحيها خواستند از راه عمل حقّ را دريابند و از راه عقل احوال انبياء را بفهمند سرگردان شدند، چون ديدند مسيح مرده زنده ميكند و از گل پرنده مى‌سازد، و اينكه اعمال كارهاى خدا است، پس بايد مسيح پسر خدا باشد كه «الولد سرّ ابيه» پسر آئينه پدر است، و نيز چون ديدند عيسى بدون پدر متولّد شده است عقل [صفحه ۳۳۱] آنها حكم كرد كه فرزند بى‌پدر بايد متولّد از خدا باشد، پس بعقل خود دريافتند، كه عيسى فرزند خدا است، لكن امّت محمّد صلى اللّه عليه و آله و سلّم راه حقّ را با جذبه و كشش خداوندى و پيروى از راهنمائى حبيب او پيمودند، و از رنج و محنت استدلال به وسيله‌ى برهان وصال آسوده شدند، چنانچه شبلى بغدادى آنگاه كه كتابهاى خود را مى‌شست با آنها ميگفت: چه خوب راهنمائى هستيد ولى پس از وصول به مقصد احتياجى بشما نيست. مثنوى گويد: چون شدى بر بامهاى آسمان || سرد باشد جست و جوى نردبان آينه روشن كه شد صاف و جلى || جهل باشد بر نهادن صيقلى پيش سلطان خوش نشسته بس قبول || زشت باشد جستن نامه و رسول پس پيروان محمّدى چون عارف بجلال خداوندى شدند بنور صفات حقّ تشخيص دادند كه فقطّ آدمى نگهبان امانت خداوند است كه نور فيض الهى است و كاملترين فرد انسان پيغمبرانند، و چون عيسى از نور فيض حقّ بهره‌مند شد، باذن او مرده زنده ميكرد، و از گل پرنده ميساخت، او صورت و وسيله عمل بود و صفت خالقيّت حقّ موجب و اصل پيدايش،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همچنان که بوسیله‌ی مخروط بلّور از پرتو خورشید پنبه میسوزد، که آن مخروط وسیله است و بواسطه‌ی صفا و قابلیّت، نور و حرارت از سر چشمه فیض خورشید میگیرد و به پنبه نرم قابل احتراق میرساند تا آن میسوزد، پس فعل و کار سوختن از خورشید است و سوزاندن از بلّور است که واسطه‌ی رساندن فعل است بمفعول، پس استعداد بلّور موجب شده است که واسطه‌ی رساندن نور و حرارت باشد بپنبه، نه آنکه اصل خورشید در بلّور وارد شده باشد، همینطور است حال پیغمبران و أولیاء اللّه که واسطه‌ی رساندن فیض هستند، با اینکه تفاوت که پیغمبران خود دارای چنین استعداد هستند، ولی اولیاء بواسطه‌ی پیروی پیغمبران باین مقام میرسند. «لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا» ۸۱ مجمع: در معنی اینکه آیه چند قول است: -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۳۳۲] ۱- مجاهد و قتاده و حسن بصری گفتند یعنی داود آنها را لعنت کرد، بوزینه شدند، و عیسی نفرین کرد بصورت خوک درآمدند، و از حضرت امام باقر [ع] نقل شده است: چون یهود روز شنبه ممنوع از شکار ماهی بودند و نافرمانی کردند، داود نفرین شان کرد، و آنها که مائده‌ی آسمانی بدعای عیسی خوردند و باز هم بکفر خود باقی ماندند، آنحضرت آنها را نفرین کرد. ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی در زبور داود و انجیل عیسی کافران بنی اسرائیل ملعون معرّفی شده‌اند، و مقصود از زبان آنها کتاب آسمانی نازل بر آنها است، ۳- زجّاج گفته است: یعنی آنها لعنت کردند یهود و مسیحی که در دوران پیدایش اسلام آنرا نپذیرند، و مقصود از اینکه مطلب آن است که یهود بدانند: همان پیغمبرها که وسیله‌ی افتخارشان هستند آنها را بر اینکه روش ناپسند نفرین کرده‌اند. روح البیان: انسان کاملی که نماینده‌ی لطف و قهر حقّ است و خلیفت کامل صفات خداوند است دعا و نفرین او، دعا و نفرین خداوندی است، پس مظهر لعن زبان داود و عیسی بود، ولی آن لعن از خدا بود و آن یهود ملعون خداوندی بودند، مثنوی گفته است: اینکه نکردی تو که من کردم یقین || ای صفاتت در صفات مادفین تو در اینکه مستعملی نی عاملی || زان که محمول منی نی حاملی ما رمیت اذ رمیت گشته ای || خویشتن در موج کف چون هشته ای «لا یَتَناهَونَ عَن مُنکَرٍ فَعَلُوه» ۸۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: اینکه یهود سه دسته بودند: ۱- بدکاران که در روز شنبه ماهی شکار میکردند. ۲- آنها که از کار بد منع و جلوگیری میکردند ولی با بدکاران آمیزش میکردند و از آنها دوری نمینمودند: ۳- آنها که چون بدکاری رایج شد، ترک آن مردم کردند و از آنها جدا شدند، و آن دو دسته‌ی بدکار و معاشر بدکاران باقی ماندند و هر دو را داود و عیسی لعنت کردند، و بعضی گفته‌اند: مقصود از منکر شکار ماهی است. دیگری - قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۳۳۳] گفته است: یعنی برای صدور حکم رشوه میگرفتند، و بعضی گفته‌اند: یعنی ربا میخوردند، و آن پیه حیوان که حرام بود و نباید میخوردند میفروختند و بهای آنرا تصرّف میکردند. فخر: ممکن است اعتراض شود که چگونه ممکن است منکر و زشت انجام شده را ترک کنند! جواب آن است که: ۱- خودداری از تکرار عمل زشت نداشتند و هر منکری که انجام میدادند باز هم آنرا می‌پسندیدند و میکردند. ۲- هر کار زشت که میخواستند و دسترس داشتند، خودداری و ترک آن نمیکردند، ۳- از اصرار و کوشش در زشتیهای انجام شده دستبردار نبودند. «تَری کَثِیراً مِنهُم یَتَوَلَّون» ۸۳ مجمع: مقصود کفّار مکّه است که یهود با آنها طرح دوستی انداختند و وسیله‌ی جنگ احد بر علیه پیغمبر [ص] فراهم کردند. -قرآن-۱-۳۹ و حضرت امام باقر [ع] فرموده است: یعنی با سلاطین و ستمگران دوست میشدند و کار زشت آنها را میستودند تا از آنها استفاده کنند. «وَ لَو کانُوا یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ النَّبِیِّ وَ ما أُنزِلَ إِلَیهِ» ۸۴ فخر: مقصود ایمان به حضرت موسی و تورات او است، که اگر بدرستی یهودی باشند نباید با کافران دوست شوند که در تورات آنرا بسختی جلوگیر شده است پس معلوم است که برای جاه و مقام است و از اینکه جهت فاسق هستند، و قفّال گفته است: ممکن است مقصود از «یؤمنون» کافران باشد، یعنی اگر اینکه کافران آماده‌ی اسلام بودند یهود با آنها دوست نمیشدند. -قرآن-۱-۷۷ تنویر المقباس إبن عبّاس: در جمله دو احتمال است: اوّل- اگر منافقین مؤمن میشدند یهود با آنها دوستی نمیکردند، ۲- اگر یهود مؤمن می‌شدند کافران مکّه دوست آنها نمیشدند. «وَ لکِنَّ کَثِیراً مِنهُم فاسِقُون» ۸۴ مجمع: بدو جهت آنها فاسق نامیده شده‌اند: -قرآن-۱-۴۱ ۱- چون سرکش و متمرد از امر خدا بودند با فسق مناسبتر است در بلاغت و رسا بودن مطلب تا توصیف بکفر، ۲- چون با کفر و بیدینی باز فاسق هم بودند، [صفحه ۳۳۴] برای فهماندن اینکه است که در کفر خود ثابت قدم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیستند و منحرف میشوند. سخن ما: ۱- همانطور که مکّرر نوشته‌ایم باز معرّفی و رسوائی یهود است و همقدمهای آنها بچندین فکر و عمل و سابقه بد، اوّل: زیاده روی و غلوّ در دین، ۲- پیروی گمراهان و موجب گمراهی دیگران، ۳- از قدیم بدرفتار و بدکردار بودند که مربیها و پیشواهای هر زمان هم ناچار میشدند و آنها را نفرین میکردند، ۴- نشانه‌ی اینکه خوی و اخلاق آن که هنوز هم با داشتن کتاب و عقیده‌ی بتوحید با بت‌پرستان دوستی و همکاری میکنند. ۲- استفاده‌ی دیگر از آیت آخر است که میفهماند همکاری و دوستی نشانه‌ی فکر و ارزش شخص است، و اگر کسی خود فاسق و منحرف نباشد با اینطور مردم دوست و یاور نمیشود، چنانکه یهود مدینه بد و بدپسند بودند و با بدان و بت‌پرستان دوست شدند و همکاری کردند، و بت پرستان مکّه را بجنگ با پیغمبر وادار میکردند. «جزؤ هفتم»

[سوره المائدة [۵]: آیات ۸۲ تا ۸۶]

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قالُوا إِنّا نَصارى ذلِكَ بِأَنَّ مِنهُم قِسِّيسِينَ وَ رُهباناً وَ أَنَّهُم لا يَستَكبِرُونَ [۸۲] وَ إِذا سَمِعُوا ما أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرى أَعيُنَهُم تَفِيضُ مِنَ الدَّمعِ مِمّا عَرَفُوا مِنَ الحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنا آمَنّا فَاكتُبنا مَعَ الشّاهِدِينَ [۸۳] وَ ما لَنا لا نُؤمِنُ بِاللّهِ وَ ما جاءَنا مِنَ الحَقِّ وَ نَطمَعُ أَن يُدخِلَنا رَبُّنا مَعَ القَومِ الصّالِحِينَ [۸۴] فَأَثابَهُمُ اللّهُ بِما قالُوا جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ المُحسِنِينَ [۸۵] وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصحابُ الجَحِيمِ [۸۶] -قرآن-۱-۷۸۹ [صفحه ۳۳۵] معنی لغات: قسّیسین- جمع قسّیس با کسر قاف و سین، بمعنی کاهن و یکی از درجات روحانی مسیحی. رهبان- جمع راهب، زاهد و عابد دیرنشین مسیحی، تفیض- از مصدر فیض بفتح فاء بمعنی زیاد و جاری شدن، پر شدن، ریختن، سرریز شدن، با تزاحم متفرّق شدن. دمع- با فتح دال و سکون عین بمعنی اشک چشم. أثاب- از مصدر اثابه بمعنی تندرست شدن، پاداش و مزد دادن، حوض را پر کردن. جهت نزول: طبری: سعید بن جبیر گفت: نجاشی پادشاه حبشه عدّه ای را خدمت پیغمبر فرستاد، آنحضرت آیاتی از قرآن برای آنها خواند، و آنها مسلمان شدند و در توصیف شان اینکه آیه نازل شد و برگشتند و خبر بردند و پادشاه مسلمان شد، و تا هنگام مرگ مسلمان بود، و در مدینه پیغمبر [ص] فرمود برادر شما مرده است برای او نماز میّت خواند، سدّی گفت: پادشاه حبشه دوازده نفر خدمت پیغمبر فرستاد که هفت نفر قسّیس و پنج نفر راهب بودند تا آنحضرت را ببینند و سخنانش را بشنوند و از آنحضرت توضیحاتی بخواهند، چون آمدند و گفت و گو کردند و قرآن را شنیدند، گریستند، و مسلمان شدند، آیه برای معرّفی آنها نازل شد. ترجمه: ۸۵ سخت‌ترین دشمنان مؤمنان یهودیان بینی و آن کسان مشرک شدند [و برای آفریدگار انباز پنداشتند] و نزدیکتر بدوستی مؤمنان آن کسان بینی که گفتند: ما نصاری هستیم. اینکه دوستی از آن رو است که دسته ای از ایشان کاهنند و دیرنشین و گردنفرازی نمیکنند. ۸۶ و چون آن را که به پیغمبر نازل شده بشنوند چشمهاشان را بینی ز اشک پر شده از آنجا که درستی و حقّ را بشناخته‌اند و گویند: پروردگارا ما گرویدیم پس ما را در شمار گواهان بحقّ بنویس. ۸۷ چه شده است ما را که بخدا نگرویم و بآنچه حقّ است و بما رسیده با اینکه آرزو داریم پروردگار- مان ما را درون مردم درستکار بشمار آورد! پس خداوند بمزد سخنشان بهشتان جاودان داد که نهرهای آن ز زیر روان بود و همین است پاداش نکوکاران. ۸۸ و آن [صفحه ۳۳۶] کسان که کافر شدند و نشانه های [درستی سخن پیغمبر] ما را دروغ شمردند، یاران آتش بودند. سخن مفسّرین: «مِنهُم قِسِّيسِينَ» ۸۵ مجمع: إبن زید گفته است: یعنی عابدها. قطرب گفته است: یعنی علماء و بعضی گفته‌اند: یعنی آن مسیحیها که انجیل را بدرستی محافظت کردند و بمفاد آن عقیده و عمل داشتند. -قرآن-۱۵-۳۷ ابو الفتوح نوشته است: سلمان پارسی گفت: اینکه آیه برسول میخواندم: «ذلِكَ بِأَنَّ مِنهُم قِسِّيسِينَ وَ رُهباناً» مرا گفت: «ذلک بان منهم صدّیقین و رهبانا» اشاره بمعنی آن. -قرآن-۱-۵۱ فخر: علّت تفاوت بین یهود و نصاری در اینکه آیه آن است که یهود مردمی حریص بودند از اینکه جهت آنها بهر کس مال و جاهی داشت حسد می‌بردند و دارای اخلاق رذیله بودند، ولی در میان مسیحیها چون مردمی راهب و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دنیا گذشته زیاد بود، دارای اینکه اخلاق زشت نبودند و حسد نداشتند و زودتر بشنیدن سخن حقّ تسلیم میشدند، و برای همین خوی پارسائی در قرآن از انها ستایش شد با اینکه کفرشان شدیدتر بود که عیسی را فرزند خدا میدانستند و یهود با اینکه بتوحید نزدیکتر بودند و اینگونه عقاید شرک و کفر کمتر داشتند، ولی بواسطه‌ی حرص و حسد و بغض شان مورد مذمّت شدند.«۱» - پاورقی-۶۲۲-۶۲۴ «فَاکتُبنا مَعَ الشّاهِدِینَ» ۸۷ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی ما را در شمار گواهان بحق بنویس. حسن بصری گفته است: یعنی در شمار آنها که گواه درستی اسلام و ایمان هستند، جبائی گفته است: یعنی از آنها که بدرستی قرآن و پیغمبر گواهی میدهند. -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۳۳۷] روح البیان: اینها مردمی بودند که خطاب «أَ لَستُ بِرَبِّکُم» بگوش دل شنیدند و پذیرفتند، از آنجهت چون کلام پیغمبر و قرآن را شنیدند حقیقت را شناختند و بیاد روز الست و مشاهده‌ی جمال حقّ از شوق و معرفت گریه کردند. مثنوی گفته است: -قرآن-۴۴-۶۷ خوی بد در ذات تو اصلی نبود || کز بد اصلی نیاید جز جحود آن بد عاریّتی باشد که او || آرد اقرار و شود او توبه جو همچو آدم ذلّتش عاریه بود || لا جرم اندر زمان توبه نمود چون که اصلی بود جرم آن بلیس || ره نبودش جانب توبه‌ی نفیس رو که اکنون دست در دولت زدی || درفکندی خود بتخت سرمدی اهدنا گفتی صراط مستقیم || دست تو بگرفت و بردت تا نعیم نار بودی نور گشتی ای عزیز || غوره بودی گشتی انگور و مویز اختری بودی شدی تو آفتاب || شاد باش اللّه اعلم بالصّواب سخن ما: ۱- جمله «ذلِکَ بِأَنَّ مِنهُم قِسِّیسِینَ تا آخر» میفهماند علم و تقوی سرمایه‌ی هدایت است، که خوی تسلیم و آمادگی برای انسان تولید میکند و جلوگیر از کبر و گردنفرازی میشود، تا او را بدرجه‌ی کمال و سعادت برساند. -قرآن-۲۲-۵۹ ۲- جمله‌ی «نَطمَعُ أَن یُدخِلَنا تا آخر» میفهماند: همه کس طالب صلاح و سعادت است و جمله‌ی «ما لَنا لا نُؤمِنُ» میفهماند اگر راه آنرا بکسی نشان دادند، چرا جهل و جمود بر خود روا دارد، و از آرزوی خود بازمانند! -قرآن-۱۳-۳۷-قرآن-۱۰۴-۱۲۵

[سوره المائدة [۵]: آیات ۸۷ تا ۸۸]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللّهُ لَکُم وَ لا تَعتَدُوا إِنَّ اللّهَ لا یُحِبُّ المُعتَدِینَ [۸۷] وَ کُلُوا مِمّا رَزَقَکُمُ اللّهُ حَلالاً طَیِّباً وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی أَنتُم بِهِ مُؤمِنُونَ [۸۸] -قرآن-۱-۲۵۸ معنی لغات: طیّبات- جمع طیّب، پسند و خوش آیند و ملایم با طبع و غیر منفور. [صفحه ۳۳۸] جهت نزول: مجمع: مفسّرین گفته‌اند: روزی پیغمبر [ص] از گرفتاری‌های عالم دیگر نقل میفرمود، مردم ناراحت شدند و گریستند، ده نفر آنها علیّ و ابو بکر و عبد اللّه مسعود و ابو ذرّ و سالم مولای حذیفه و عبد اللّه عمر و مقداد و سلمان و معقل بن مقرّن و عثمان بن مظعون در منزل عثمان بن مظعون اجتماع کردند و با یکدیگر قرار دادند خود را از تمام لذّتهای زندگی محروم کنند و ترک دنیا نمایند و بیابانگرد شوند و بعضی خواستند خود را از آلت مردی محروم کنند، اینکه خبر به پیغمبر [ص] رسید، بخانه‌ی عثمان رفت او نبود، از همسرش پرسید اینکه مطلب درست است که اینها چنین تصمیمی دارند، آن زن چون از دروغ احتراز داشت و هم از فاش کردن کار شوهر خود، عرض کرد: اگر عثمان چیزی عرض کرده است او راست میگوید، پیغمبر [ص] برگشت، عثمان آمد، زن قضیّه را نقل کرد، او با یاران خود خدمت پیغمبر [ص] رفت پیغمبر فرمود چنین چیزی شنیدم، آنها عرض کردند: درست است و ما بمنظور خیر و سعادت اینکه قصد داریم، فرمود: روش من برخلاف اینکه است و هر کس از روش و سنت من رو گردان باشد از من نیست، آنگاه مردم را جمع کرد و خطبه‌ای انشاد فرمود، و اعتراض نمود که چرا یک عدّه چنین تصمیم گرفتند شما نباید مانند دیرنشینان مسیحی باشید، در دین اسلام چنین چیزها روا نیست، و بجای بیابانگردی و دیرنشینی شما روزه‌ی رمضان است و جهاد، آنگاه اینکه آیه نازل شد، و از حضرت امام صادق علیه السّلام روایت شده است که: اینکه آیه برای سه نفر نازل شد: ۱- علیّ که سوگند یاد کرد که هرگز بشب نخوابد مگر خدا نخواهد ۲- بلال مؤذّن که سوگند یاد کرد: هیچ روز بی‌روزه نباشد، ۳- عثمان بن مظعون، سوگند یاد کرد که در تمام عمر با زنان نیامیزد. طبری و اسباب النّزول سیوطی: پسر زید بن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اسلم از پدرش نقل کرد: عبد اللّه رواحه کسی را بمهمانی خواند، و خود نزد پیغمبر بود، چون بخانه آمد مشاهده کرد که برای میهمان غذا نیاورده‌اند بزنش اعتراض کرد: چرا تا اینوقت [صفحه ۳۳۹] مهمان را منتظر گذاشته ای، زن گفت بانتظار تو بودیم، او گفت اینکه غذا بر من حرام باد که مهمان در انتظار آن باشد، زن گفت: پس بر من هم حرام، آن مهمان نیز غذا را بر خود حرام کرد، عبد اللّه چون دید کار به اینکه جا کشید، دست بغذا برد و گفت: بخورید بنام خدا، پس از آن که حضور پیغمبر [ص] رسید و قضیّه را بعرض پیغمبر رساند، اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ای مؤمنین ۹۰ چیزهای پاکیزه که خدا بر شما حلال کرده بر خود حرام نکنید و ز اندازه در نگذرید چه آنها که زیاد روند خدا دوست‌شان ندارد ۹۱ و از آنچه خدا روزی شما کرده بآن گونه که پاک و روا بود بخورید و از خشم خدا که باو گرویده‌اید پرهیز کنید. سخن مفسّرین: «لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللّه» ۹۰ مجمع در معنی اینکه جمله چند احتمال است: ۱- معتقد نشوید که اینکه جور چیزها حرام است ۲- اظهار نکنید که اینها حرام است، ۳- حکم نکنید و فتوی ندهید بر حرمت اینکه چیزهای پاکیزه که خدا حلال کرده است، ۴- اینها را مانند چیزهای حرام مشمارید که از آنها اجتناب کنید، ۵- بوسیله‌ی نذر و قسم آنها را بر خود حرام نکنید، و لازم است از آیه همه‌ی اینکه معانی را استفاده کنیم. -قرآن- ۱۵-۶۲ فخر: ارتباط اینکه آیه بایات جلو آن است که چون رهبان مسیحی ستوده شدند، برای رفع اشتباه مسلمانان که آن روش پسندیده است، باین آیه فهمانده شد که مسلمان نباید مانند مسیحی راهب و تارک دنیا باشد، و معنی ششم برای جمله‌ی بالا اینکه است که مال حرام غیر را بمال حلال خود آمیخته نکنید و هم چیز پاک و حلال را بوسیله‌ی مخلوط کردن با نجس بر خود حرام نکنید. «وَ لا تَعتَدُوا» ۹۰ ابو الفتوح نوشته است: بعضی گفتند مراد آن است که تعدّی مکنید از حلال بحرام، بعضی گفتند: مراد باعتداء آن است که در اینکه معنی غلوّ مکنید بخویشتن خصی کردن که خدای تعالی دوست ندارد آنان را که اعتدا و اسراف و غلو کنند. -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۳۴۰] «مِمّا رَزَقَکُمُ اللّه» ۹۱ روح البیان: بگفته‌ی امام فخر اینکه جمله میفهماند که خدا عهده دار روزی هر کسی است، و گر نه، نمیگفت: از آن روزی که خدا داد بخورید و چون خدا متکفّل روزی است نباید انسان غمّ روزی بخورد و خود را برنج بدارد، و باید توکّلش بوعده و احسان خدا باشد، و از اینکه جهت در حدیث است: تقوی پیشه کنید، و با خوبی و نیکی روزی طلب کنید: حافظ گفته است: -قرآن-۱-۲۸ از آستان پیر مغان سر چرا کشیم || دولت در اینکه سرا و گشایش در اینکه در است ما آبروی فقر و قناعت نمی‌بریم || با پادشه بگوی که روزی مقدّر است در کوی ما شکسته دلی میخرند و بس || بازار خود فروشی از آن سوی دیگر است صائب گفته است: رزق اگر بر آدمی عاشق نمی‌باشد چرا ||! از زمین گندم گریبان چاک می‌آید برون! نقل کرده‌اند: عثمان مظعون حضور پیغمبر [ص] عرض کرد: بدلم میگذرد که خود را آخته کنم و از نیروی مردی محروم، شما هم اینکه را تجویز میفرمائید، آنحضرت فرمود: از اینکه افکار خود را دور بدار که روزه وسیله‌ی جلوگیری از نیروی مردی است و امت من بجای آن کار باید روزه بدارند، مثنوی گفته است در شرح «لا رهبانیّهٔ فی الاسلام». هین مکن خود را خصی رهبان مشو || ز انکه عفّت هست شهوت را گرو بی‌هوی نهی از هوی ممکن نبود || هم غزا با مردگان نتوان نمود انفقوا گفته است پس کسبی بکن || زان که نبود خرج بی‌دخل کهن گرچه آورد انفقوا را مطلق او || تو بخوان، که اکسبوا ثمّ انفقوا همچنین چون شاه فرمود اصبروا || رغبتی باید کزو تابی تو رو [صفحه ۳۴۱] چون که نبود رنج صبری مر ترا || شرط نبود، پس فرو ناید جزا حبّذا آن شرط و شادا آن جزا || آن جزای دلنواز جان فزا مجمع: روایت شده است که پیغمبر گوشت مرغ و حلوا میل میفرمود و میگفت مؤمن شیرین است و شیرینی را دوست میدارد، همانا گوشه ای در معده است که باید با شیرینی پر شود، و نقل کرده‌اند که حسن بصری «فالوذج» می‌خورد، مردی نزد او آمد، از او پرسید: سلیقه‌ی تو نسبت باین خوراک چی است! جواب داد: نمیخورم و دوست ندارم، حسن با تعجّب رو بدیگری کرد و گفت: آیا شخص مسلمان آب دهن زنبور با مغز گندم و روغن گاو را نمی‌پسندد! روح البیان: مردی بفضیل عیاض گفت: من خبیص [یک جور حلوائی است] نمیخورم تا زاهد باشم، او جوابش داد: تو با پدر و مادر و خویشانت چه طور رفتار میکنی! و نیز با همسایه، و با مسلمانان تا چه اندازه مهربانی میکنی! در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هنگام غضب و بدرفتاری مردم با تو گذشت و نیکی تو با آنها تا چه حد است، و در برابر سختیها چه اندازه تحمّل داری! تو باین وظایف نیازمندتر هستی از ترک خوراک لذیذ. سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم. [صفحه ۳۴۲]

[سوره المائدة [۵]: آیه ۸۹]

لا يُؤاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغوِ فِي أَيمانِكُم وَ لكِن يُؤاخِذُكُم بِما عَقَّدتُمُ الأَيمانَ فَكَفّارَتُهُ إِطعامُ عَشَرَةِ مَساكِينَ مِن أَوسَطِ ما تُطعِمُونَ أَهلِيكُم أَو كِسوَتُهُم أَو تَحرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَن لَم يَجِد فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ ذلِكَ كَفّارَةُ أَيمانِكُم إِذا حَلَفتُم وَ احفَظُوا أَيمانَكُم كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُم آياتِهِ لَعَلَّكُم تَشكُرُونَ [۸۹] -قرآن-۱-۴۱۰ معنی لغات: اللّغو- بمعنی بی‌فکر گفتن، باطل شدن، محروم شدن، از راه منحرف شدن. ایمان- جمع یمین بمعنی سوگند، طرف راست، برکت و قوت. کفّارهٔ- آنچه گناه را میپوشاند و تلافی و جبران میکند، تحریر- آزاد کردن، رقبهٔ گردن، غلام. جهت نزول: مفسّرین نوشته‌اند پس از آنکه آیت «لا تُحَرِّمُوا طَيِّباتِ» نازل شد آنها که سوگند یاد کرده بودند از بهره‌های زندگی خود را محروم کنند، بپیغمبر عرض کردند تکلیف سوگندهای ما چی است! اینکه آیه نازل شد، از إبن زید نقل شده است: پس از آنکه عبد اللّه بن رواحه «چنانکه در جهت نزول آیات پیش نوشتیم» سوگند یاد کرد و همسرش و مهمانش که غذا نخورند و پس از آن عبد اللّه دست بغذا دراز کرد و همه غذا خوردند و بپیغمبر عرض کرد، اینکه آیه در جواب او نازل شد. -قرآن-۵۲-۷۹ ترجمه: خداوند شما را بر سوگند نیندیشیده بر زبان آورده بازخواست نمی- کند ولی شما را در گرو آن سوگند میدارد که بآن دل بسته‌اید و کفّاره‌ی شکستن آنگونه سوگند ده نفر بینوا را سیر کردن است از آن میانین خوردنی که بخانواده خود میدهید با پوشیدن ده نفر بینوا و یا زر خریدی آزاد کردن و اگر نداشتید سه روزه بدارید اینکه است راه پوشیدن گناه سوگند شکنی شما اگر سوگند یاد کردید پس سوگند خود نگاه دارید که به اینکه گونه خدا نشانه‌های خود [و راه حقّ و درست] برای شما نمودار میکند تا شاید پاس نعمت حق بدارید. سخن مفسّرین: «لا يُؤاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغوِ» ۹۲ مجمع: بیشتر مفسّرین و فقهاء گفته‌اند: سوگند بیهوده کفاره ندارد مگر ابراهیم نخعی که او کفّاره لازم دانسته است. -قرآن-۱۵-۵۲ تفسیر کشّاف: در مقصود از اینکه کلمه اختلاف است: عایشه گفته است مانند آنکه کسی بگوید: نه بخدا، بلی بخدا، و شافعی بهمین معنی رای داده است، ولی مجاهد گفته است و ابو حنیفه هم رأی داده است که مقصود آن است [صفحه ۳۴۳] که کسی معتقد بچیزی باشد و بر آن سوگند یاد کند، با اینکه خطا کرده است و عقیده‌ی او درست نبوده است. «بِما عَقَّدتُمُ الأَيمانَ» ۹۲ قاریها «عقّدتم» با تشدید و بدون دال خوانده‌اند و بعضی با الف «عاقدتم» خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۰ مجمع: عطاء بن ابی رباح گفته است یعنی: چیزی در دل نیّت کنید و بر آن سوگند یاد کنید، مجاهد گفته است: یعنی آنچه بر آن دل ببندید و تکیه بر آن داشته باشید. «أَو كِسوَتُهُم» ۹۲ مجمع: یعنی برای هر نفری یک لباس بمذهب شافعی، و بمذهب أبو حنیفهٔ هر چه لباس نامیده شود، و بمذهب ما شیعه، پیراهن و شلوار، و در ناچاری فقطّ پیراهن کافی است. -قرآن-۱-۱۸ «فَمَن لَم يَجِد» ۹۲ ابو الفتوح: أبو حنیفهٔ گفته است: آنکه باندازه‌ی دویست درهم یا بیست دینار نداشته باشد، و شافعی گفته است: یعنی به اندازه خوراک شبانه روز خود و خانواده اش و اطعام ده نفر نداشته باشد، و فقهای شیعه نیز همین را گفته‌اند. -قرآن-۱-۲۰ «ثَلاثَةِ أَيّامٍ» ۹۲ مفسّرین از إبن مسعود و ابیّ بن کعب روایت کرده‌اند که آنها میخوانده‌اند: «ثلاثهٔ ایّام متوالیات» و مذهب شیعه و أبو حنیفهٔ آن است که هر سه روز پی در پی باشد. و شکستن قسم سه قسم است اوّل- سوگند بر انجام طاعت که شکستن آن موجب کفّاره باشد باتّفاق همه‌ی فقهاء دوّم- سوگند بر انجام معصیت که نقض آن بمذهب شیعه کفّاره ندارد و بقیّه‌ی فقها لازم دانسته‌اند، سوّم- سوگند بر عمل مباح که تخلّف از آن موجب کفّاره است باتّفاق همه‌ی فقهاء. -قرآن-۱-۲۰ «يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُم آياتِهِ» ۹۲ مفسّرین نوشته‌اند مقصود امر و نهی خداوند است. -قرآن-۱-۳۷ ممکن است بگوئیم: چون اینکه احکام غیر از قوانین و آداب مردم است و سراسر خیر است و صلاح پس نشانه‌ی آن است که از جانب خدا است. سخن ما: همین مطلب آخر است. [صفحه ۳۴۴]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره المائدة [۵]: آیات ۹۰ تا ۹۳]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الخَمرُ وَ المَیسِرُ وَ الأَنصابُ وَ الأَزلامُ رِجسٌ مِن عَمَلِ الشَّیطانِ فَاجتَنِبُوهُ لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۹۰] إِنَّما یُرِیدُ الشَّیطانُ أَن یُوقِعَ بَینَکُمُ العَداوَةَ وَ البَغضاءَ فِی الخَمرِ وَ المَیسِرِ وَ یَصُدَّکُم عَن ذِکرِ اللّهِ وَ عَنِ الصَّلاةِ فَهَل أَنتُم مُنتَهُونَ [۹۱] وَ أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ احذَرُوا فَإِن تَوَلَّیتُم فَاعلَمُوا أَنَّما عَلی رَسُولِنَا البَلاغُ المُبِینُ [۹۲] لَیسَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ جُناحٌ فِیما طَعِمُوا إِذا مَا اتَّقَوا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ ثُمَّ اتَّقَوا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوا وَ أَحسَنُوا وَ اللّهُ یُحِبُّ المُحسِنِینَ [۹۳] -قرآن-۱-۷۲۲ معنی لغات: الانصاب- جمع نصب، با ضمّ و سکون صاد به- معنی آنچه در جائی نصب و برقرار میکنند، بت و مجسّمه که بنام خدا پرستش می- شود، بیماری، گرفتاری، نشانه و علم. و انصاب نیز بمعنی سنگ هائی بوده است که در اطراف کعبه برقرار میکردند و در جلو آنها قربانی میکردند و آوازها بلند میکردند و سر و صدا راه میانداختند. الازلام- مفرد آن زلم بکسر زای است چنگل و کفش گاو و گوسفند، تیر بدون پیکان، و تیرهائی که عرب بوسیله‌ی آن سهم و نصیب خود را معیّن میکردند و بجای آلت و ابزار قماری برای آنها بوده است، رجس- با کسر راء بمعنی پلید و نامطبوع، عمل ناپسند، وسوسه‌ی شیطان. جهت نزول: طبری: محمّد بن قیس گفت: مردم مدینه با شراب و قمار سر و کار داشتند، چون پیغمبر [ص] به آنجا وارد شد، از آنحضرت نظر خواستند، اینکه آیه نازل شد «یَسئَلُونَکَ عَنِ الخَمرِ وَ المَیسِرِ» تا آخر، آنها گفتند: اینکه جمله میفهماند که میتوانیم از اینکه استفاده کنیم و مجاز است، ما هم بکار خود ادامه میدهیم بعد استغفار میکنیم، تا آنکه مردی مست در نماز مغرب خواند «قُل یا أَیُّهَا الکافِرُونَ -قرآن-۱۷۵-۲۱۷-قرآن-۴۲۴-۴۵۴ [صفحه ۳۴۵] اعبد ما تعبدون» و نمیتوانست درست بخواند، و نمیفهمید چه میخواند، آنگاه اینکه آیه نازل شد «لا تَقرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنتُم سُکاری» و مردم نزدیک وقت نماز که میشد از خوردن شراب خودداری میکردند و با هوشیاری و فهم جملات نماز میخواندند تا اینکه آیه نازل شد «إِنَّمَا الخَمرُ وَ المَیسِرُ تا فَهَل أَنتُم مُنتَهُونَ» آنوقت مردم گفتند «انتهینا یا ربّ» یعنی ای خدا خودداری کردیم، ابی بریده از پدرش نقل کرده است: مجلس شرابی داشتیم و همه سرگرم بودیم، من بلند شدم و حضور پیغمبر رفتم که سلام کنم، اینکه آیت نازل شد «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الخَمرُ تا آخر» من نزد رفقایم برگشتم و تا جمله‌ی «فَهَل أَنتُم مُنتَهُونَ» خواندم، بعضی که پیاله نیمخورده بر لب داشتند، فورا بلب چسباندند که بدهان شان داخل نشود و آنچه در پیاله بود بر زمین ریختند. و دیگران هم در تفصیل نزول اینکه آیه بصورتهای دیگر نقل کرده‌اند که ما هم در سوره‌ی بقره آیت ۲۱۸ نوشته‌ایم. - قرآن-۱۰۰-۱۴۳-قرآن-۲۸۷-۳۱۷-قرآن-۳۲۳-۳۵۰-قرآن-۵۸۴-۶۳۲-قرآن-۶۸۳-۷۱۱ ترجمه: ۹۳ ای مردمی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید همانا شراب و قمار و سنگهای مقدّس و بت اعراب و تیرهای شان همگی پلیدی است از کار دیو، پس از آن دوری کنید و امیدوار باشید که رستگار می‌شوید. ۹۴ همانا دیو خواهد بشراب و قمار میان شما کینه و دشمنی اندازد و شما را از یاد خدا و نماز باز دارد. پس آیا توانید خودداری از آنها کنید! البتّه فرمان خدا و رسول برید و ز نافرمانی بر کنار باشید و اگر پشت بفرمان حقّ کردید پس بدانید: بر پیغمبر ما است که بآشکار پیغام رساند [و از گناه شما چیزی دامنگیر او نمی‌شود]. جهت نزول: مجمع: چون آیت جلو نازل شد از پیغمبر [ص] پرسیدند آنها که از شراب و قمار بهره‌مند شدند و مردند چه سرنوشتی دارند! آیت ۹۶ بپاسخ آنها آمد. و گفته‌اند: برای آنها است که ترک گوشتخوردن کردند و راهب شدند چون عثمان بن مظعون و دوستانش تا بدانند بهره مندی از خوشیهای زندگی گناه نیست. ترجمه: ۹۶ بر آن کسان که مؤمن شدند و کارهای شایسته کردند گناهی [صفحه ۳۴۶] نیست در آنچه [زین پیش از شراب و قمار چیزی] خوردند اگر پرهیزگار باشند و مؤمن و نکوکار، و ز ان پس با ایمان، پرهیزگار [از شراب و قمار] بمانند وزان پس با پرهیزگاری نکوکاری کنند چه خدا دوستدار نکوکاران باشد. سخن مفسّرین: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الخَمرُ الخ» ۹۳ طبری: چون در آیات جلو نهی از تعدّی و تجاوز شده است باین آیه تجاوز و تعدّی نشان داده شده است. -قرآن-۱۵-۶۳ «وَ المَیسِرُ» ۹۳ ابو الفتوح نوشته است: حضرت باقر علیه السّلام گفت: همه انواع قمار در او شود، تا بازی کردن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کودکان بجوز و کعب و نرد و شطرنج همه در اینکه شود. -قرآن-۱-۱۵ «إِنَّما یُرِیدُ الشَّیطانُ أَن یُوقِعَ بَینَکُمُ العَداوَةَ تا آخر» ۹۴ مجمع: إبن عبّاس گفت: سعد بن ابی وقّاص با مردی انصاری دوست بود، با هم شراب نوشیدند و مست شدند و میان آنها مفاخرات و گفتگو شد، انصاری غضبناک شد با استخوان چانه‌ی شتر به سعد زد و بینی او را شکافت، آیه برای آنها نازل شد، و قتاده گفته است: بسا میشد که عربی هستی و خانواده‌ی خود را به قمار میباخت و می- نشست با اندوه میگریست، و اینکه موجب کینه و دشمنی آنها میشد. -قرآن-۱-۶۵ «أَنَّما عَلی رَسُولِنَا البَلاغُ» ۹۵ فخر: اینکه جمله تهدید عظیمی است برای متخلّفین از وظیفه، و میگوید که پیغمبر [ص] بوظیفه‌ی خود عمل نموده است، و بعد از اینکه دیگر خود دانید و نتیجه‌ی کارتان. -قرآن-۱-۳۷ «فِیما طَعِمُوا» ۹۶ مجمع: در تفسیر اهل البیت [ع] است: یعنی آنچه حلال خورده باشند و اینکه جمله شامل خوردن و نوشیدن هر دو است. -قرآن-۱-۱۷ «إِذا مَا اتَّقَوا» ۹۶: یعنی بپرهیزند از خوردن پس از آنکه حرام شد. -قرآن-۱-۲۰ «ثُمَّ اتَّقَوا وَ آمَنُوا» ۹۶: یعنی پرهیزگار بمانند و توبه نشکنند. -قرآن-۱-۲۹ «ثُمَّ اتَّقَوا وَ أَحسَنُوا» ۹۶ مجمع: یعنی باز هم پرهیزکار باشند در عمل به واجبات و ترک محرّمات و نیکوکار باشند در انجام مستحبّات و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۳۴۷] جمله‌ی اوّل برای پرهیز از معاصی عقلی است و ایمان بخدا و تصدیق به قبح معصیتها، و جمله‌ی دوّم دستورات بر تقوای در معصیتهائی که برای آنها گفته میشود و تصدیق قلبی بزشتی آنها، و جمله‌ی آخر برای پرهیز از ظلم و ستم و رفتار بوظایف اجتماعی است. فخر: بعضی گفته‌اند: اوّل برای تقوای از کفر است، و دوّم برای احتراز از کبایر است، سوم برای خودداری از گناهان صغیره است، و دیگری گفته است: اینکه تکرار برای تأکید است. «وَ اللّهُ یُحِبُّ المُحسِنِینَ» ۹۶ روح البیان: یعنی آن که باین دستورها رفتار کرد نیکوکار است، و هر که نیکوکار شد دوست خدا میشود، و مقام دوستی بالا- ترین کمالات انسانی است چون پیغمبر [ص] حبیب اللّه و دوست خدا است و احسان و نیکوکاری تفسیر شده است باین که: بپرستی خدا را طوری که گویا تو او را می- بینی. پس معنی محسن و نیکوکار وصول بمقام مشاهده‌ی حقّ است و چون انسان از ایمان غیبی که بدل ایمان دارد واصل شود بایمان شهودی یعنی بایمان با دل و چشم و همه‌ی اعضاء و فانی شود و آزاد از هر قیدی که جز حقّ و حقیقت چیزی و کسی نبیند و نشناسد، آن هنگام است که واجد همه‌ی شرایط شده است و انسانی است کامل که کسی را نمی‌توان با چنین شخصی مقایسه کرد، و کلمه‌ی محسن و نیکوکار شامل است هر که مرد معروف و کار خوب باشد و چنین شخص شایسته ستایش است. مثنوی گفته است: -قرآن-۱-۳۶ محسنان مردند و احسانها بماند || ای خنک آن را که اینکه مرکب براند ظالمان مردند و ماند آن ظلمها || و ای جانی کو کند مکر و دغا گفت پیغمبر خنک آنرا که او || شد ز دنیا ماند از او فعل نکو نام نیک او ز فعل نیک دان || پس نمرده است او یقین بنگر عیان مرد محسن لیک احسانش نمرد || نزد یزدان دین و احسان نیست خرد کلید فهم قرآن سنگلجی صفحه ۳۰: عمر، قدامه بن مظعون را والی بحرین [صفحه ۳۴۸] کرد: جارود نزد عمر آمد و گفت: قدامه شراب خورده و مست شده است. عمر گفت شاهد قضیّه کجا است! جارود گفت: أبو هریره. عمر بقدامه گفت: تو را حدّ میزنم. گفت: من در چند جنگ با پیغمبر بوده‌ام و محکوم اینکه آیه نیستم که گفته است: «لَیسَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ الخ» یعنی آنها که مؤمن و نکوکار بودند اگر چیزی خوردند گناهکار نیستند: عمر گفت: جوابش را بگوئید. -قرآن-۲۶۷-۳۲۵ إبن عبّاس گفت: اینکه آیه برای آنها است که از حکم شراب بی‌خبر بودند و برای آنها که پس از رسیدن حکم شراب بخورند گفته شده است «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الخَمرُ وَ المَیسِرُ ... رِجسٌ ... فَاجتَنِبُوهُ الخ». -قرآن-۱۶۲-۲۲۳-قرآن-۲۲۸-۲۳۴-قرآن-۲۳۹-۲۵۳ سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم و شرح مفصّل در سوره‌ی بقره آیت ۲۱۸ و ۲۱۹ نوشتیم.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۹۴ تا ۱۰۰]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَیَبلُوَنَّکُمُ اللّهُ بِشَیءٍ مِنَ الصَّیدِ تَنالُهُ أَیدِیکُم وَ رِماحُکُم لِیَعلَمَ اللّهُ مَن یَخافُهُ بِالغَیبِ فَمَنِ اعتَدی بَعدَ ذلِکَ فَلَهُ عَذابٌ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَلِيمٌ [۹۴] یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقتُلُوا الصَّیـدَ وَ أَنتُم حُرُمٌ وَ مَن قَتَلَهُ مِنکُم مُتَعَمِّداً فَجَزاءٌ مِثلُ ما قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ یَحکُمُ بِهِ ذَوا عَـدلٍ مِنکُم هَدیاً بالِغَ الکَعبَةِ أَو کَفّارَةٌ طَعامُ مَساکِینَ أَو عَدلُ ذلِکَ صِیاماً لِیَذُوقَ وَبالَ أَمرِهِ عَفَا اللّهُ عَمّا سَلَفَ وَ مَن عادَ فَیَنتَقِمُ اللّهُ مِنهُ وَ اللّهُ عَزِیزٌ ذُو انتِقامٍ [۹۵] أُحِلَّ لَکُم صَیدُ البَحرِ وَ طَعامُهُ مَتاعاً لَکُم وَ لِلسَّیّارَةِ وَ حُرِّمَ عَلَیکُم صَیدُ البَرِّ ما دُمتُم حُرُماً وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی إِلَیهِ تُحشَرُونَ [۹۶] جَعَلَ اللّهُ الکَعبَةَ البَیتَ الحَرامَ قِیاماً لِلنّاسِ وَ الشَّهرَ الحَرامَ وَ الهَدیَ وَ القَلائِدَ ذلِکَ لِتَعلَمُوا أَنَّ اللّهَ یَعلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ أَنَّ اللّهَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۹۷] اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ شَدِیدُ العِقابِ وَ أَنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۹۸] -قرآن-۱-۱۱۳۸ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلاَّ البَلاغُ وَ اللّهُ یَعلَمُ ما تُبدُونَ وَ ما تَکتُمُونَ [۹۹] قُل لا یَستَوِی الخَبِیثُ وَ الطَّیِّبُ وَ لَو أَعجَبَکَ کَثرَةُ الخَبِیثِ فَاتَّقُوا اللّهَ یا أُولِی الأَلبابِ لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۱۰۰] -قرآن-۱-۲۴۶ [صفحه ۳۴۹] معنی لغات: لیبلونّکم- از مصدر بلو و بلاء بفتح با بمعنی آزمایش و تجربه تنال- ه- از مصدر نیل بمعنی بمقصود رسیدن. رماح- جمع رمح با ضمّ راء بمعنی نیزه. حرم- جمع حرام، ضدّ حلال و آنچه ممنوع است، ماههای حرام که ذیقعده و ذیحجّه و محرّم و رجب باشد، شخص محرم که در ماه حرام و در لباس احرام باشد، و در لغت میگویند: «رجل حرام و قوم حرام» و نیز جمع حریم است که زن و اطراف خانه و حریم شخص باشد. نعم- بفتح نون و عین بمعنی شتر و گاو و گوسفند با هم و بگفته‌ی زجّاج شتر تنها را نیز میگویند ولی گاو و گوسفند تنها را «نعم» نمینامند، و جمع آن انعام بفتح همزه است. و هدیا- حیوان تقدیم شده برای حرم، هر چیز دارای حرمت. سیّارة- قافله و کاروان و ستاره‌ئی که دور خورشید میچرخد. قلائد- جمع قلاده بمعنی گردنبند و آنچه زینت گردن است. ترجمه ۹۷: ای کسانی که بدین اسلام گرویدید خدا شما را [بهنگام احرام] میآزماید که با دست و نیزه‌ی خود شکاری کنید تا دانائی خداوندی نمودار شود چه کسی در نهان از او میترسد [و فرمان او میبرد] پس هر کس زین پس فزونخواه و متجاوز شد آزاری دردناک برای او بود. ای مؤمنان ۹۸ به هنگام [صفحه ۳۵۰] احرام شکار نکشید و آنکه دانسته و بیاد داشته شکاری بکشد پس سزایش همانند آن چهارپا است که کشته و باید از میان شما دو مرد شایسته‌ی درستکار به آن داوری کنند و [حیوان همانند کشته را نشان دهند و آن را] هدی سازند که به کعبه رسد [و آنجا قربانی شود] و یا پوشاندن آن گناه بخوراک بینوایان کنند و یا برابر آن روزه بدارد تا آزار کار خود بچشد. و خدا از گذشته درگذشت و آنکه کار از سرگرفت خدا کینه‌توزی خواهد که خدا برتر است و توانای کینه‌توزی، ۹۹ شکار دریا بر شما روا شده و خوراک آن تا کالای شما و کاروانیان باشد و شکار بیابان تا در احرام هستید بر شما ناروا بود و از خشم آن خدای پرهیز کنید که شما را به سوی او فراهم خواهند کرد. ۱۰۰ خدا کعبه را خانه محترم کرده است تا زندگی مردم پایدار بماند و نیز ماه حرام را و قربانی و حیوان بند بگردن شده را و اینکه حرمت از آن است که بدانید خدا از آنچه در آسمانها و زمین است آگاه است و او است که دانای بهر چیز است و [میداند اینکه حرمت بخیر و صلاح شما است و به میل دل‌تان] و بدانید که خدا سخت آزار میکند و هم میآمرزد و مهربانی میکند. ۱۰۲ و پیغمبر جز رساندن رسالت دستوری ندارد و خدا میداند آنچه را [ز فرمانبری پیغمبر] نمودار کنید و آنچه بپوشانید. ۱۰۳ ای محمّد بگو: پاک و پلید برابر نیست گرچه فراوانی پلید شگفت آور باشد پس ای خردمندان ز خشم خدا پرهیز کنید [تا از آمرزش و مهر او برخوردار شوید]. سخن مفسّرین: «تَنالُهُ أَیدِیکُم وَ رِماحُکُم» ۹۷ طبری: یعنی شما را بهنگام احرام آزمایش میکنیم بشکار کردن چیزهای کوچک با دست خود مانند برداشتن تخم و جوجه‌ی پرندگان و شکار بزرگ بوسیله‌ی نیزه و تیر مثل خر وحشی و آهو و گوزن. -قرآن-۱۵-۵۱ ابو الفتوح نوشته است: مفسّران گفتند: آیه در عام الحدیبیه آمد آنسال که رسول را منع کردند از آنکه در مکّه رود، خدای تعالی امتحان کرد مؤمنان را بصید و ایشان را فرمود: که چون محرم باشید صید مکنید، ایشان دست کوتاه [صفحه ۳۵۱] کردند از آن تا وحش از در خیمه‌هاشان درمیشد و ایشان نیارستند دست بیکی بازنهادن، از میانه‌ی مکّه و مدینه میرفتند، خرکوهی پیش آمد، مردی نام او ابو الیسر بن عمرو او را بنیزه بزد و بکشت، مردم او را ملامت کردند و گفتند: در حال احرام صید بکشتی! او پیش رسول آمد و اینکه حال برای رسول صلی اللّه علیه و آله سلّم عرضه کرد، خدای تعالی اینکه آیه فرستاد، و باین آیه خطاب کرد با مؤمنان، و قوله «بِشَیءٍ مِنَ الصَّیدِ» برای آن بچیزی از صید گفت و بجمله

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صید نگفت، صید بر خواست دون صید بحر، و بعضی دگر گفتند: حال احرام خواست دون حال احلال. -قرآن-۴۶۴-۴۸۹ مجمع: در معنی اینکه جمله «تَنالُهُ أَیدِیکُم وَ رِماحُکُم» ۳ قول است: ۱- صید بوسیله‌ی دست مثل تخم و جوجه و حیوانات کوچک و صید بوسیله‌ی نیزه مثل حیوانات و همین معنی از حضرت امام صادق علیه السّلام روایت شده است، دوّم- ابی علیّ جبّائی گفته است: یعنی شکار در حرم که از انسان فرار نمیکند و با دست نیز میتوان آنها را بدست آورد. سوّم- آنچه نزدیک است و دست رس و یا دور است و محتاج به نیزه بکار بردن. -قرآن-۳۲-۶۸ «لِیَعلَمَ اللّه» ۹۷ فخر: یعنی با شما رفتاری میشود و تکلیفی بشما میشود مثل اینکه بخواهند از کسی چیزی بفهمند، و معنی دیگر اینکه تا خداوند آشکار کند آنچه خود میداند که خائف چه کسی است، معنی سوم هم احتمال دارد که تا دوستان خدا بدانند و خبردار شوند. -قرآن-۱-۲۱ «مَن یَخافُهُ بِالغَیبِ» ۹۷ ابو الفتوح نوشته است: یعنی تا کی است که او در خلوت از او بترسد، آنجا که مردمان از او غایب باشند، بعضی دگر گفتند: -قرآن-۱-۲۸ معنی آن است: تا پیدا شود که کی است که در سرّ و خلوت آنجا که مردم او را نبینند صیدی نکند. «لا تَقتُلُوا الصَّیدَ» ۹۸ مجمع: اهل عراق گفته‌اند: مقصود هر جور شکاری است و مذهب ما شیعه نیز همین است، و شافعی معتقد شده است که شکار -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۵۲] حلال گوشت حرام است و شکار دیگر حیوانات حرام نیست. «وَ أَنتُم حُرُم» ۹۸ ابو الفتوح: یعنی در حال احرام صید نکنید، قولی دیگر آن است که اگر در سرزمین حرم باشید شکار نکنید، و احتمال سوّم هست که اگر در ماه حرام باشید شکار نکنید، ولی باتّفاق همه معنی سوّم مقصود نیست. -قرآن-۱-۲۱ «وَ مَن قَتَلَهُ مِنکُم مُتَعَمِّداً فَجَزاءٌ مِثل» ۹۸ فخر: عاصم و حمزه و کسائی کلمه‌ی «جزاء» را با تنوین رفع و «مثل» را مرفوع تلفّظ کرده‌اند و دیگران باضافه خوانده که با رفع «جزاء» و کسر «مثل» باشد. -قرآن-۱-۵۷ مجمع: حسن بصری و مجاهد و إبن زید گفته‌اند: یعنی در کشتن حیوان بر خطا نباشد و آهنگ کشتن آنرا داشته باشد ولی از احرام خود بیخبر باشد چون اگر کسی در حال احرام با توجّه بوظیفه‌ی خود اقدام بشکار بکند گناه او بزرگتر از آن است که قابل کفاره باشد، و إبن عبّاس و عطا و زهری گفته‌اند مقصود آن است که در کشتن حیوان بر خطا نباشد چه متوجّه با حرام خود باشد چه نباشد و بیشتر فقهاء رأی‌شان همین است. و اگر بخطا و یا با فراموشی شکار را کشت، باز هم باید کفاره بدهد و عموم مفسّرین و اهل علم اینکه را گفته‌اند و از امامهای ما نیز همین روایت شده است، و در معنی مثل اختلاف است: إبن عبّاس و مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: یعنی کفاره در خلقت و بدن همانند باشد با حیوان شکار شده که در حیوانات بزرگ جثه مثل شترمرغ، شتر بکفاره بدهد، و در کوچک بدنها مثل آهو، گوسفند باید بکفاره بدهد، و کفّاره‌ی خر وحشی و همانند آن گاو است که از حیوانات متوسّط هستند. و مذهب اهل بیت نیز همین است، ابراهیم نخعی گفته است: مقصود از «مثل» شباهت در قیمت است که شکار را قیمت کنند و بهای آنرا، حیوانی بخرند و بکعبه هدیه کنند. «یَحکُمُ بِهِ ذَوا عَدلٍ مِنکُم» ۹۸ فخر: إبن عبّاس گفته است: یعنی برای مجازات اینکه کار، باید دو مرد صالح عادل همکیش شما بسنجند که چه حیوانی -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۳۵۳] بآن شکار کشته شبیه تر است، آنرا بمجازات عمل خود هدیه‌ی کعبه کند، و قبیصه بن جابر در حال احرام آهوئی را کشته است و از عمر خلیفه کسب تکلیف کرده است، او بعبد الرّحمان بن عوف که در پهلویش بود متوجه شد و گفت تو چه عقیده داری برای کفاره و جزای گناه اینکه مرد! او گفت: گوسفندی بدهد، عمر گفت: نظر من نیز همین است، و در جواب آن مرد گفت: برو و گوسفندی هدیّه کعبه کن، قبیصه گفت: من رفتم و برفیقم گفتم: خلیفه یاد نداشت جوابم بدهد و از دیگری پرسید، در اینکه سخن بودیم که عمر رسید و خشمگین شد و تازیانه‌ی خود بنام «درّه» بر سر من بلند کرد و گفت: تو در حرم حیوان می‌کشی و حکم را محکوم بجهل میکنی! خدا فرمود: «یَحکُمُ بِهِ ذَوا عَدلٍ» یعنی دو نفر عادل حکم باشند و حکم کنند، من عمر یک نفرم و اینکه عبد الرّحمان نفر دیگر است. -قرآن-۷۲۲-۷۵۰ «عَفَا اللّهُ عَمّا سَلَفَ وَ مَن عادَ» ۹۸ تفسیر غرائب القرآن نیشابوری: یعنی از آنچه در دوره‌ی جاهلیّت و پیش از اسلام انجام شده است خدا درگذشت چون مکلّف بأحکام دیگری بوده‌اند، و یا معنی جمله اینکه است: خدا درگذشت از آنچه پیش از تعیین وظیفه انجام شده است، و داود گفته است: یعنی اگر گناه کرد و کفّاره داد بواسطه‌ی دادن کفّاره خداوند اینکه نوبت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اوّل را که کفّاره داده است میبخشد. -قرآن-۱-۴۳ «أُحِلَّ لَکُم صَیدُ البَحرِ وَ طَعامُهُ» ۹۹ طبری: یعنی آنچه ماهی تازه از آب رودخانه یا دریا در حال احرام و یا غیر آن شکار کنید، حلال است، و در معنی متاع اختلاف است: بعضی گفته‌اند: مقصود ماهی نمکسود است، و بعضی گفتند آنچه بساحل مرده باشد، و أبو هریره گفت: در بحرین بودم، از من پرسیدند: -قرآن-۱-۴۵ آنچه در ساحل مرده است حرام است یا حلال! من حکم کردم که حلال است، چون عمر خلیفه را دیدم گفتم: چنین فتوائی داده‌ام، او گفت: اگر بغیر فتوی داده بودی تو را تازیانه میزدم چون معنی «صید البحور» شکار زنده است، و معنی «طعامه» آن است که بساحل افتاده باشد، و از عبد اللّه عمر روایت شده [صفحه ۳۵۴] است که او حکم کرد: بحرمت مرده‌ی در ساحل، و چون بخانه رفت و قرآن را برداشت و اینکه آیه را خواند، گفت: مقصود از طعام آن است که شکار نشده باشد و اینکه که بساحل افتاده است حلال است. ابو الفتوح نوشته است: و آنچه لایق است بمذهب ما آن است که مراد به «صید بحر» آن است که هر ماهی تازه که از دریا برآرند، و بقوله «متاعا» ماهی شور است، چه آنچه در دریا بمیرد بنزدیک ما حرام است محرم را و جز محرم را و آن را «طافی» گویند. بعضی دیگر گفتند: مراد به متاع آن است که آنچه بآب دریا روید از نبات و ثمار، و اینکه قول زجّاج است. «جَعَلَ اللّهُ الکَعبَةَ البَیتَ الحَرامَ قِیاماً لِلنّاسِ» ۱۰۰ مجمع: یعنی برای برپای ماندن کسب و زندگی آنها، چون در ضمن انجام حجّ تجارت و تحصیل روزی میکردند، چنانکه از سعید بن جبیر نقل شده است: هر کس بحجّ رود برای دنیا یا آخرت، خدا باو میدهد، و از حضرت امام صادق علیه السّلام نیز همین معنی روایت شده است. إبن عبّاس گفته است یعنی وسیله‌ی بجای ماندن و آسایش مردم است که اگر آنجا نبود یکدیگر را نابود میکردند، ولی در آنجا اگر کسی قاتل پدر خود را میدید باحترام خانه متعرّض او نمیشد. -قرآن-۱-۶۵ فخر: کلمه‌ی «قیاما» را إبن عامر «قیما» بی‌الف قرائت کرده است و معنی آن مبالغه و فزونی در اصلاح مهمّات مردم است، و ارتباط اینکه آیه بآیات جلو آنست که چون در کعبه و حرم شکار روا نیست و حیوانات باید آزاد باشند، انسان هم در آنجا آسوده‌ی از شرّ است و بهره مند از خیرات و خوشیها است. «وَ الشَّهرَ الحَرامَ وَ الهَدیَ وَ القَلائِدَ» ۱۰۰ مفسّرین مثل طبری و امام فخر گفته‌اند اینکه هر سه، وسیله‌ی آسایش عرب بود که در ماههای حرام جنگ نمیکردند و از هدی و قربانی کعبه خوراک بیچارگان تأمین میشد و قلائد موجب آسایش بود که حیوان قلاده دار معلوم بود وقف کعبه است و کسی که از گرسنگی به حد مرگ بود متعرّض آن نمیشد و هم اشخاص که قصد حجّ داشتند برای آسایش -قرآن-۱-۵۰ [صفحه ۳۵۵] از شرّ دشمن طوق و قلاده بگردن میکردند، اینکه نشانه بود که آهنگ حجّ دارند و کسی متعرّض آنها نمیشد، و ما در سوره‌ی نساء اینکه مطالب را مفصّل نوشته‌ایم. «قُل لا یَستَوِی الخَبِیثُ وَ الطَّیِّبُ» ۱۰۳ مجمع البیان: حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی حلال و حرام برابر نیستند، و سدّی گفته است: یعنی مومن و کافر مساوی نیستند. -قرآن-۱-۴۶ فخر: «خبیث و طیّب» دو دسته هستند: اوّل جسمانی که بسیار روشن است و معلوم، دوّم- معنوی و روحانی، و پلیدترین پلیدیهای روحانی جهل است و معصیت و پاکیزه ترین آنها معرفت خدا است، و چون جسم پلید را مردم بی خرد منفور میدارند پس همین طور است ارواح پلید در حضور ارواح کامله‌ی مقدّسه منفور است و پست، و همان طور که پاکیزه و پلید در عالم جسمانی برابر نیستند، در روحانیّات نیز برابر نیستند بلکه تفاوت و ناسازگاری پلید با پاکیزه ی روحانی شدیدتر است، چون پلیدی روحانی دائمی است و محرومیّت از نیکبختی و پاکیزه‌گی روحانی وسیله‌ی قرب و جوار حقّ است و وابستگی بملائکه‌ی مقرّبین و همنشینی با پیغمبران است و صالحین. استفاده‌ی ما از اینکه آیات: در آیت اوّل و دوّم نوشتیم، و هم در ترجمه و نقل اقوال.

[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۰۱ تا ۱۰۵]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَسئَلُوا عَن أَشیاءَ إِن تُبدَ لَکُم تَسُؤکُم وَ إِن تَسئَلُوا عَنها حِینَ یُنَزَّلُ القُرآنُ تُبدَ لَکُم عَفَا اللّهُ عَنها وَ اللّهُ غَفُورٌ حَلِیمٌ [۱۰۱] قَد سَأَلَها قَومٌ مِن قَبلِکُم ثُمَّ أَصبَحُوا بِها کافِرِینَ [۱۰۲] ما جَعَلَ اللّهُ مِن بَحِیرَةٍ وَ لا سائِبَةٍ وَ لا وَصِیلَةٍ وَ لا حامٍ وَ لکِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَفتَرُونَ عَلَى اللّهِ الكَذِبَ وَ أَكثَرُهُم لا يَعقِلُونَ [۱۰۳] وَ إِذا قِيلَ لَهُم تَعالَوا إِلى ما أَنزَلَ اللّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ قالُوا حَسبُنا ما وَجَدنا عَلَيهِ آباءَنا أَ وَ لَو كانَ آباؤُهُم لا يَعلَمُونَ شَيئاً وَ لا يَهتَدُونَ [۱۰۴] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيكُم أَنفُسَكُم لا يَضُرُّكُم مَن ضَلَّ إِذَا اهتَدَيتُم إِلَى اللّهِ مَرجِعُكُم جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُم بِما كُنتُم تَعمَلُونَ [۱۰۵] -قرآن-۱-۸۳۳ [صفحه ۳۵۶] معنى لغات: تبد- از مصدر بدء و بداء بر وزن فعول بضمّ فاء و فعال بفتح بمعنى آشكارى و نمودارى، تسؤكم- از مصدر سواء و سوء بر وزن فعال و فعل بفتح فاء بمعنى بد آمدن، محزون كردن، زشت بودن، اصبحوا- يعنى شدند بحيرة- بر وزن فعيله بفتح فاء بمعنى شترى است كه چون پنج نوبت ميزائيد و بچه پنجمى نر بود، گوش آنرا ميشكافتند و آزاد ميگذاردند كه از هر آب و چرا آزاد استفاده كند و كسى مانع او نميشد و نيز از سوارى و بار معاف بود. سائبة- شترى است نذرى كه در برابر سلامتى از بيمارى و مسافرت و يا براى بتها وقف ميكردند و مانند بحيره، آزاد بود در چرا و معاف بود از بار و سوارى. وصيلة- گوسفندى بوده است كه اعراب در شرائط مخصوص آنرا نگاهدارى ميكردند كه مفسّرين مختلف و مفصل نوشته‌اند، حام- شتر نرى بوده است كه بچه بچه‌ى خود را آبستن كند و يا تا ده نسل از او اولاد پيدا شوند كه مورد استفاده و سوارى باشند، آنگاه آن شتر نر از بار و سوارى معاف باشد و آزاد در چريدن. حسب- نا- با فتح و سكون سين بمعنى بس و كافى. عليكم- بر شما باد و مواظب خود باشيد. جهت نزول: اسباب النّزول السيوطى: روزى پيغمبر با مردم سخن مى- گفت، هر كسى چيزى ميپرسيد، و يكى گفت: پدر من كى است! ديگرى گفت: شتر من گم شده است كجا است! و بعضى بغرض نيشخند و استهزاء ميپرسيدند و پيغمبر جواب ميداد. اينكه آيه نازل شد «لا تَسئَلُوا عَن أَشياءَ» و هم از علىّ -قرآن-۱۲۲-۱۴۹ [صفحه ۳۵۷] عليه السّلام نقل كرده‌اند كه چون دستور حجّ صادر شد، كسى از پيغمبر [ص] پرسيد آيا در هر سال حجّ واجب است! آن حضرت جواب نداد، دوباره پرسيد، فرمود هر سال واجب نيست و اگر بگويم واجب است محكوم بانجام آن ميشديد، آن گاه اينكه آيه نازل شد. امام فخر براى نزول آيت آخر نوشته است: چون پيغمبر صلى اللّه عليه و آله و سلّم مقرر فرمود اعراب جز مسلمانى چاره ندارند و غير عرب اگر مسلمان نشوند بايد جزيه بدهند. منافقين مسلمانان را بر اينكه حكم سرزنش كردند كه تبعيض است اينكه آيه نازل شد «عَلَيكُم أَنفُسَكُم الخ» و نيز او نوشته است: چون بر مسلمانان ناگوار بود كه مردم كافر بمانند اينكه آيه براى آن انديشه ايشان نازل شد. -قرآن-۵۶۵-۵۸۷ ترجمه: ۱۰۴ اى مردمى كه بخدا و پيغمبر گرويده‌ايد از آن چيزها كه اگر براى شما نمودار شود ناگوارتان آيد نپرسيد و [اگر خودددارى كنيد و] آنگاه كه قرآن نازل شود بپرسيد [آنچه ميخواستيد] براى شما نمودار مى‌شود [اكنون] خدا ز پرسش گذشته در گذشت چه او آمرزنده است و مهربان. ۱۰۵ همانا ما مردمى پيش از شما آن [خواسته‌ى خود] را پرسيدند و سپس بدان پرسش ز دين باز گشتند. و بدانيد: ۱۰۶ بهيچ روى خدا بحيره و سائبه و وصيله و حام استوار نكرده است ليكن كافران بر خدا دروغ بستند و بيشتر ايشان بيخردند [كه چنين تهمتى زدند] ۱۰۷ و اگر بايشان گويند: بيائيد بسوى پيغمبر و آنچه خدا فرو فرستاده گويند: همان را كز پدران خود ديديم ما را بس بود. آيا اگرچه پدران شان نه چيزى بدانند و نه راهى بيابند [شود پيرو آنها شويد]! ۱۰۸ اى مومنين شما خود را باشيد كه چون براه راست رويد گمراهى ديگران بشما زيان نيارد چه بازگشت همگى شما بسوى خدا بود و او از آنچه مى‌كرديد خبردارتان مى‌كند سخن مفسّرين: «لا تَسئَلُوا عَن الخ» ۱۰۴ مجمع: علىّ عليه السّلام فرمود: خدا بر شما چيزهائى واجب كرده است كه بايد رفتار كنيد، و از پاره‌ى كارها شما را نهى كرده است البتّه از آنها پرهيز كنيد، و خود را بزحمت نيندازيد در آنهائى كه حكمش معيّن نشده است، چون نه از فراموشى بوده است كه صلاح شما منظور -قرآن-۱۵-۳۳ [صفحه ۳۵۸] شده است. مجاهد گفت: هر وقت از إبن عبّاس چيزى ميپرسيدند كه حديثى در آن نرسيده بود، ميگفت اينها بخشيده شده است و اينكه آيه را قرائت ميكرد. تنوير المقباس: يعنى نپرسيد از آنچه خدا عفو كرده است و در گذشته است فخر: ارتباط اينكه بسابق ممكن است اينطور باشد كه چون در آيت پيش گفته شده است: پيغمبر جز ابلاغ احكام وظيفه‌ى ديگر ندارد «ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا البَلاغ» در دنباله‌ى آن گفته است: غير آنچه ابلاغ كرده است نپرسيده كه ناراحت ميشويد و ممكن است كه چون در آيت جلو گفته شده است: خدا از نهان و آشكار خبر دارد «يَعلَمُ ما تُبدُونَ تا آخر» در اينكه آيه گفته شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که آنچه ظاهر است به حال خود بگذارید و از نهانی‌ها و اسرار تفتیش نکنید که بدتان خواهد آمد. -قرآن-۲۲۴-۲۶۴-قرآن-۴۴۹-۴۷۱ «وَ إِن تَسئَلُوا تا آخر» ۱۰۴ فخر: در معنی اینکه جمله سه احتمال است: -قرآن-۱-۱۹ ۱- در جمله‌ی پیش گفته شده است اگر برای شما اظهار شود ناراحت می- شوید، در اینکه گفته است: اگر بپرسید، برای شما آشکار میشود، و نتیجه‌ی هر دو اینکه است که اگر بپرسید چیزی آشکار میشود که بر شما ناگوار است. ۲- پرسشها دو جور است: اوّل آنکه جایز نیست نامبردنش، بجمله‌ی اوّل ممنوع شده است، دوم- آنچه در قرآن آمده است و آنکه شنیده است و نفهمیده است باید آنرا به پرسد تا بفهمد، و مقصود از جمله‌ی دوّم همین است که در موقع نزول قرآن بپرسید تا بفهمید، و برای همین مقصود جمله‌ی دوم گفته شده است تا بفهمانند که همه‌ی پرسشها ممنوع نیست. ۳- مقصود آن است که بی‌سابقه چیزی نپرسید که ناراحت میشوید، پس اول کسب تکلیف کنید، آنگاه بپرسید تا معلوم شما شود. طبری: اینطور معنی کرده است: پیش از رسیدن وحی و قرآن چیزی نپرسید که ممکن است بر خلاف عقیده‌ی شما حلالی حرام و حرامی حلال شود و شما را بد آید، ولی اگر پس از نزول وحی بپرسید حقیقت قضیّه برای شما واضح خواهد شد. «قَد سَأَلَها قَومٌ» ۱۰۵ مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است: اوّل إبن عبّاس گفته است از حضرت مسیح مائده و خوراک بهشتی خواستند، و چون مائده -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۵۹] رسید کافر شدند، دوّم- مقصود آن ملّتی است که از صالح پیغمبر تقاضای شتر کردند، و چون شتر با بچه برای آنها آماده شد آن حیوان را کشتند و به اینکه واسطه کافر و بیدین معرّفی شدند، سوّم- از سدی نقل شده است که مقصود قرشیها هستند که از پیغمبر معجزاتی مطالبه کردند، چهارم ابو علیّ جبّائی گفته است: یعنی آنهائی که از پیغمبر چیزهائی پرسیدند مثل اینکه پدر من که بوده است و مانند آن، آنگاه گفتار پیغمبر را دروغ شمردند. مواهب علیه مشهور به تفسیر حسینی اینکه شعر را در ذیل اینکه آیه نوشته است: بگوی آنچه گفتن ضرورت شود ||دگر گفته‌ها را فرو بند در بجای آر فعلی که لازم بود || ز افعال بیحاصل اندر گذر «ما جَعَلَ اللّهُ مِن بَحِیرَةٍ» ۱۰۶ طبری: از أبو هریره نقل شده است که شنیدم پیغمبر باکثم بن جون خزاعی میفرمود: تو شبیه و همانند عمرو بن لحی هستی که تا نای گلو در آتش است، او عرض کرد: اینکه همانندی بر ضرر من! -قرآن-۱-۳۶ فرمود: نه، زیرا تو مؤمن هستی و او کافر بود چون اوّل کسی بود که دین اسماعیل را دگرگون کرد و بت نصب کرد و بحیرهٔ و سائبهٔ اختراع نمود. تفسیر فی ظلال القران: اگر روی دل آدمی با خدای یکتا شد یک وابستگی روشن و ساده و آسان میان خود و آفریدگارش می‌یابد و اگر چشم براه- های جور بجور بت پرستی دوخت در پیچ و خم نادانی و تیرگی سرگردان می- ماند و اسلام برای آزادی خرد آدمی از اینکه گرفتاری مبارزه می‌کند و اینکه چهارپایان که عرب جاهلی برای خدایان خود آزاد می‌ساخت یکی از نمودارهای تاریکی دل و خرد است که مخصوص بزمان و ملّت معیّن نیست و ما امروز که قرن بیستم است نمونه‌ی آن را در اروپا و آمریکا می‌بینیم مثل فال بد از گربه‌ی سیاه و عدد ۱۳، و روشن کردن سه سیگار به یک کبریت پس قرآن با اینکه جمله «ما جَعَلَ اللّهُ الخ» نه تنها عرب آن روز را رهبری کرد بلکه همیشه و با همه ملتها که خود را به بند پندار -قرآن-۶۶۵-۶۸۴ [صفحه ۳۶۰] بت پرستی پنهانی گرفتار دارند سخن میگوید و آنها را رهبری می‌کند. «وَ لکِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا تا آخر» ۱۰۶ فخر: إبن عبّاس گفته است: مقصود عمرو إبن لحی خزاعی است که بر مکّه حکومت میکرد و نصب بت و حرمت اینکه چهار دسته شتر و گوسفند را اختراع کرد و همراهان و یاران او که رؤسای قوم بودند، و مقصود از اکثر هم که در آخر آیه است توده مردم و پیروان آنها است. -قرآن-۱-۳۲ طبری: بعضی گفته‌اند: مقصود از «الَّذِینَ کَفَرُوا» یهود هستند «أَکثَرُهُم لا یَعقِلُون» یعنی بت پرستان. -قرآن-۳۴-۵۵-قرآن-۶۷-۹۵ «وَ إِذا قِیلَ لَهُم» ۱۰۷ طبری: یعنی اینکه بی‌خردانی که اختراع به حیره و سائبه میکنند و خود نمیفهمند که بخدا تهمت میزنند. -قرآن-۱-۲۴ «وَ لا یَهتَدُون» ۱۰۷ مجمع: یعنی آنها گمراه هستند، یا اینکه طور معنی میشود: آنها کور هستند و راه صواب را پیدا نمیکنند. و اینکه آیه دلیل است که تقلید جایز نیست و در امر دین باید پیروی از دلیل و برهان کنند، و چون فرق است میان علم و هدایت که علم ممکن است وجدانی و بی‌وسیله باشد، ولی راهیابی و هدایت باید با توضیحات و راهنمائیها باشد، آن مردم را بهر دو جهت محروم معرّفی کرده است. -قرآن-۱-۲۰ تفسیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حسینی: در ذیل اینکه آیه اینکه شعر را نوشته است: از مقلّد تا محقّق فرق‌ها است || اینکه یکی کو هست و آن دیگر صدا است منبع گفتار اینکه سوزی بود || وان مقلّد کهنه آموزی بود دست در بینا زنی آیی براه || دست در کوری زنی افتی بچاه «عَلَیکُم أَنفُسَکُم لا یَضُرُّکُم مَن ضَلَّ» ۱۰۸ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی اگر نهی از منکر و امر بمعروف کردید و از شما نپذیرفتند بر شما باکی نیست، و کسی برای عبد اللّه مسعود اینکه آیه را خواند، او گفت: برای اینکه زمان نیست: شما امر بمعروف و نهی از منکر بکنید و اگر نپذیرفتند بر شما باکی نیست، و اینکه دستور برای زمان دیگر است. -قرآن-۱-۵۱ [صفحه ۳۶۱] مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی سفارش خدا را حفظ کنید و فرمان او را ببرید، فرّاء گفته است: یعنی خوددار باشید از نافرمانی و دنبالگیری از گناه، و در اینجا سؤالی است که آیا اینکه آیه میفهماند که جایز است ترک امر به معروف و نهی از منکر یا نه! از اینکه پرسش چند جواب گفته‌اند: ۱- مقصود آن است که فرمانبر مسئول گناه گناهکار نیست و هیچ اشاره‌ی بترک امر بمعروف ندارد ۲- مقصود موقع اضطرار است که جلوگیری و واداری بمعروف و منکر موجب فساد شود و یا در آن اثری نباشد، و روایت شده است که ابا ثعلبه از پیغمبر پرسید مقصود از اینکه آیه را فرمود: شما امر بمعروف و نهی از منکر کنید تا آنگاه که مردم دینی دیگر اختیار کنند و بدنفسی و دون‌همتی و هوی‌پرستی بر آنها مسلّط شود و هر کسی رأیی داشته باشد که از آن برنگردد، شما مواظب خود باشید و مردم را بحال خود گذارید، ۳- اینکه آیه شدیدترین آیه‌ها است در امر به معروف چون گفته است: ای مؤمنین خود را باشید، یعنی همکیش و مردم همدین خود را مواظبت کنید، و یکدیگر را تعلیم نمائید و پند دهید، که گمراهی کافران آسیبی بشما ندارد. کشف نوشته: زبان اشارت بر ذوق اهل ارادت آن است که ای مؤمنان، زینهار نفس خویش مقهور دارید پیش از آنکه شما را مقهور کنند، آنرا بطاعت مشغول کنید پیش از آنکه شما را بمعصیت مشغول کند. بو عثمان را از اینکه آیت پرسیدند، گفت: مواظب خود باش که تا در اصلاح فساد و پوشیدن زشتی‌ها نفس هستی از دیدن و پرداختن بمردم آسوده‌ای. حسین منصور حلّاج مرید خویش را وصیت کرد و گفت: «علیک نفسک ان لم تشغلها شغلتک». و قال محمّد بن علیّ «علیک بنفسک ان کفیت النّاس شرّها فقد ادّیت اکثر حقّها» مصطفی گفت: «اعدی عدوّک نفسک الّتی بین جنبیک» اینکه از آن گفت که با هر دشمنی چون به- سازی از شرّ وی ایمن گردی، و با نفس خویش چون بسازی هلاک شوی. فخر: کلمه ی «یضرّ» با صدای بالا و جلو راء یعنی با فتحه و ضمّه قرائت شده [صفحه ۳۶۲] است. «إِذَا اهتَدَیتُم» ۱۰۸ طنطاوی: معنی هدایت و براه راست رفتن آن است که آدمی منکر را انکار کند و جلوگیری نماید، پس آیه دلیل است بر لزوم رعایت احکام و وظایف که یکی از آنها امر بمعروف و نهی از منکر است، و پیغمبر فرمود: -قرآن-۱-۲۰ اگر زشتی دیدید با دست آنرا عوض کنید، اگر نتوانستید با زبان، و گر نه بدل آنرا ناپسند دانید، و از سیاق آیه معلوم است که مقصود از کلمه‌ی «ضلّ» کافران هستند، چون مومنین از کفر کافران اندوهناک بودند و آرزوی ایمان آنها را داشتند اینکه آیه نازل شد. تفسیر نفحهٔ الرّحمان نهاوندی: از قمّی روایت شده است که پیغمبر [ص] فرمود «اصلحوا انفسکم و لا تتّبعوا عورات النّاس و لا تذکروهم فانّه لا یضرّکم ضلالتهم اذا کنتم صالحین» یعنی خودتان درست باشید و پی اسرار و زشتی‌های مردم را نگیرید که گمراهی آنها بصلاح و رستگاری شما آسیب ندارد. سخن ما: ۱- آیت «لا تَسئَلُوا عَن أَشیاءَ» تا آخر، علاوه بر آنچه آن روز فهمیده‌اند و مفسّرین نوشته‌اند، یک ادب و روش پسندیده‌ی اجتماعی بما میآموزد که حسّ کنجکاوی و بدبینی موجب ناراحتی و بدخوئی انسان میشود، و اگر در اینکه گونه موارد تحمّل و بردباری باشد و با دلیل و از راه مستقیم موارد احتیاج کنجکاوی و پرسش شود البته به نتیجه‌ی مفید خواهد رسید، و آیت بعد نشان میدهد که برای نتیجه‌ی اینکه بدبینی و کنجکاوی بی‌جهت از تاریخ پند بگیرید که گذشتگان هم از اینکه روش دنبال کردند تا منحرف شدند و عاقبت بد آنرا دیدند ۲- در آیت سوّم جمله‌ی «قالُوا حَسبُنا» سرزنش است بگذشتگان و راهنمائی است برای ما که با هیچ فرضیّه و فکر نباید معارضه کرد و آنرا بی‌ارزش دانست، باطمینان آنچه خود دارد، بلکه هر فکر و روش تازه را باید سنجید و آزمایش کرد چون تقلید و تحدید بفکر و عمل گذشتگان از بیخردی است و موجب گمراهی. -قرآن-۲۰-۴۷-قرآن-۶۲۳-۶۳۹ ۳- در مفاد آیت آخر اینکه شعر مثنوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مناسب است. [صفحه ۳۶۳] قل تعالوا قل تعالوا گفت حیّ || ای ستوران فسرده رگ و پی گر نیایند ای نبی غمگین مشو || زان دو بی‌تمکین تو پر از کین مشو گوش بعضی زین تعالوها کر است || هر ستوری را صطبلی دیگر است منقبض گردند بعضی زین قصص || زان که هر مرغی جدا دارد قفس خود ملایک نیز ناهمتا بدند || زین سبب بر آسمان صف صف شدند کودکان گرچه بیک مکتب درند || در سبق هر یک ز یک بالاترند صد هزاران گوشها گر صف زنند || جمله محتاجان چشم روشنند هر کسی کو از صف دین سرکش است || میرود سوی صفی کان ناخوش است تو ز گفتار تعالوا کم مکن || کیمیائی بس شگرف است اینکه سخن گر کسی گردد ز گفتارت نفیر || کیمیا را هیچ از وی وا مگیر اینکه زمان گرم است نفس کافرش || گفت تو شورش دهد در آخرش قل تعالوا قل تعالوا ای غلام || هین که انّ اللّه یدعو بالسّلام خواجه باز آ از منیّ و از سری || سروری کم جو، طلب کن، سروری [صفحه ۳۶۴]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۰۶ تا ۱۰۹]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا شَهادَةُ بَینِکُم إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ المَوتُ حِینَ الوَصِیَّةِ اثنانِ ذَوا عَدلٍ مِنکُم أَو آخَرانِ مِن غَیرِکُم إِن أَنتُم ضَرَبتُم فِی الأَرضِ فَأَصابَتکُم مُصِیبَةُ المَوتِ تَحبِسُونَهُما مِن بَعدِ الصَّلاةِ فَیُقسِمانِ بِاللّهِ إِنِ ارتَبتُم لا نَشتَرِی بِهِ ثَمَناً وَ لَو کانَ ذا قُربی وَ لا نَکتُمُ شَهادَةَ اللّهِ إِنّا إِذاً لَمِنَ الآثِمِینَ [۱۰۶] فَإِن عُثِرَ عَلی أَنَّهُمَا استَحَقّا إِثماً فَآخَرانِ یَقُومانِ مَقامَهُما مِنَ الَّذِینَ استَحَقَّ عَلَیهِمُ الأَولَیانِ فَیُقسِمانِ بِاللّهِ لَشَهادَتُنا أَحَقُّ مِن شَهادَتِهِما وَ مَا اعتَدَینا إِنّا إِذاً لَمِنَ الظّالِمِینَ [۱۰۷] ذلِکَ أَدنی أَن یَأتُوا بِالشَّهادَةِ عَلی وَجهِها أَو یَخافُوا أَن تُرَدَّ أَیمانٌ بَعدَ أَیمانِهِم وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اسمَعُوا وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الفاسِقِینَ [۱۰۸] یَومَ یَجمَعُ اللّهُ الرُّسُلَ فَیَقُولُ ما ذا أُجِبتُم قالُوا لا عِلمَ لَنا إِنَّکَ أَنتَ عَلّامُ الغُیُوبِ [۱۰۹] -قرآن-۱-۹۹۱ معنی لغات: ذوا عدل- یعنی دو نفر عادل. ضربتم فی الارض- کنایه است از مسافرت. ذا قربی- بمعنی خویشاوند. آثمین- گناهکاران. عثر- از مصدر عثر بر وزن فعل بفتح فاء بمعنی سکندری خوردن حیوان و بسر آمدن و بر زمین خوردن با سر، اطّلاع بر سرّ و راز، علی وجهها- یعنی بر درستی و راستی. جهت نزول: طبری و مجمع البیان و دیگران با مختصر اختلاف نقل کرده‌اند که دو نفر مسیحی و یک نفر مسلمان از مدینه بعزم تجارت بطرف شام روانه شدند در راه مسلمان بیمار شد، و وصیّتنامه‌ای بدست خود نوشت و در اسباب خود پنهان کرد و برفیقانش گفت: اموال من را بخانواده‌ام تسلیم کنید، و پس از آن بمرد، آن دو مسیحی اموال او را گشتند و آنچه پسندشان شد برداشتند و پس از رسیدن بوطن بقیّه را بوارثان او تسلیم کردند، آنها اموال را کمتر از آنچه برده بود تحویل گرفتند، چون وارسی کردند و نوشته‌ی آن مرد را دیدند معلوم‌شان شد که از اموالش چیزی مصرف نکرده است، از آن دو رفیق امین پرسیدند، آنها جواب دادند ما اطّلاع نداریم، آنچه بما سپرده شده است به شما تسلیم کرده‌ایم، وارثان بپیغمبر [ص] شکایت کردند، آیت اوّل نازل شد، پس از نزول آیه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم چون نماز عصر خواند آن دو نفر مسیحی را در نزدیک منبر سوگند داد بخدا که خیانت نکرده‌اند و آنها را رها نمود، پس از چندی [صفحه ۳۶۵] ظرف قیمتی که طلا بود و یا از نقره و منقّش و آراسته بطلا بود دیده شد که از اموال میّت بوده است و آنها تصرّف کرده‌اند، چون وارثها بر آن دو مسیحی چنین ادّعا کردند، آنها گفتند: ما فراموش کردیم بگوئیم که ما از او خریده‌ایم، چون بپیغمبر شکایت کردند آیت دوّم نازل شد، «فَإِن عُثِرَ» تا آخر آیه، و دو نفر از اختیاردارهای میّت که عمرو عاص و مطّلب بن ابی وداعه بودند بلند شدند، و سوگند یاد کردند که آن دو مسیحی دروغ گفتند و خیانت کردند و پیغمبر آن ظرف را بآنها برگرداند، و پس از آنکه یکی از آن دو مسیحی مسلمان شد می‌گفت: -قرآن-۳۱۸-۳۳۳ خدا و پیغمبر راست گفتند، من آن را تصرّف کردم و اکنون توبه میکنم، از حضرت امام باقر علیه السّلام نیز اینکه قضیّه روایت شده است که جهت نزول آیه را چنین فرموده است. ترجمه: ۱۰۹ ای کسانی که مؤمن شدید بر وصیّت بهنگام فرا رسیدن مرگ یکی از شماها دو نفر مسلمان درستکار باید گواه شوند. و اگر در سفر بودید مرگ یکی فرارسید، برای وصیّت دو [گواه مسلمان نبود] گواه غیر مسلمان بخواهید و اگر در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گواهی آنها دو دل شدید پس از نماز [هنوز که مردم از جماعت پراکنده نشده‌اند] آنان را بازدارید تا سوگند بخدا یاد کنند که باین گواهی بهائی نخواهیم گرچه بسود خویشان ما باشد و گواهی خداوندی و حقّ را پوشیده نداریم و گر چنین کنیم گناهکار باشیم. ۱۱۰ و اگر نمودار شد که آن دو [دروغ گفتند و] شایسته‌ی آزار گناه خود هستند دو نفر دیگر شایسته‌تر و واپیشتر بمال و ارث میّت بجای آن گواهان بپاخیزند و بخدا سوگند یاد کنند که گواهی ما درستتر است از گواهی آنها و [باین گواهی دروغ نگفتیم و بر کسی] ستم نکردیم و گر نه ما نیز از گناهکاران باشیم. ۱۱۱ البتّه اینگونه گواهی و سوگند نزدیکتر است بآنکه گواهی بدرستی دهند و یا بترسند که پس از سوگند دروغ ایشان سوگندی بگردانند [بوارثین و گواهان غیر مسلمان رسوا شوند. پس یا از ترس بی‌آبروئی راست خواهند گفت و یا وارثین سوگند یاد می‌کنند و درستی وصیت نمودار میشود] پس از خشم [صفحه ۳۶۶] خدا بترسید و [سخن حقّ] بشنوید که خدا مردم بدکار را رهبری نمی‌کند. ۱۱۲بآن روز که خدا پیامبران را فراهم کند و بگوید: مردم چگونه بگفتار شما پاسخ دادند [و آن را بکار بردند]! آنها گویند: ما ز چیزی آگه نئیم که همانا تو دانا بهر نهانی باشی. سخن مفسرین: «اثنانِ ذَوا عَدلٍ مِنکُم» ۱۰۹ طبری: بعضی مفسّرین گفتند: -قرآن-۱۴-۴۳ مقصود از کلمه‌ی «اثنانِ» دو شاهد است، و بعضی گفته‌اند مقصود دو نفر وصی است که شخصی بآنها سفارش میکند پس از مرگش در اموالش تصرّفاتی بکنند، و در دو کلمه‌ی «ذَوا عَدلٍ» سعید بن مسیّب و دیگران گفته‌اند: مقصود دو نفر مسلمان است و عکرمه و جمعی دیگر گفته‌اند: یعنی دو نفر شاهد عادل باشند. -قرآن-۱۹-۲۸-قرآن-۱۷۹-۱۹۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی باید برای گواهی در حضور قاضی دو نفر باشند، سعید بن جبیر و إبن انباری گفته‌اند: یعنی باید دو نفر حاضر باشند و جریان را مشاهده کنند. «تَحبِسُونَهُما مِن بَعدِ الصَّلاةِ» ۱۰۹ طبری: در مقصود از اینکه صلاة اختلاف است: بعضی گفته‌اند: مقصود نماز عصر است و شعبی نقل کرده است: مردی در سفر مسلمانی نیافت که وصیّت کند، بدو نفر مسیحی وصیّت کرد، چون به کوفه وارد شدند و وصیّت او را نقل کردند، ابو موسای اشعری آنها را بعد از نماز عصر در مسجد کوفه سوگند داد که چیزی را پوشیده نمیدارند و دروغ نمی‌گویند، آن گاه آنرا اجازه کرد و اجرا نمود. و سدّی گفته است: مقصود نماز معیّن در دین خود آنها است. -قرآن-۱-۳۸ ابو الفتوح: یعنی آنها را متوقّف میکنید و امام باقر و صادق علیهما السّلام فرمودند مقصود نماز عصر است که مردم زیاد جمع میشوند و موجب خوف و رعب میشود از دروغ گفتن، و حسن بصری گفته است: مقصود نماز عصر است. مجمع البیان: مقصود در جمله‌ی «تَحبِسُونَهُما» خطاب با ورثه است و ممکن است خطاب با قاضی‌ها باشد که آنها موظّف هستند اینطور مردم را حبس کنند. -قرآن-۳۴-۵۰ [صفحه ۳۶۷] «مِنَ الَّذِینَ استَحَقَّ عَلَیهِمُ الأَولَیانِ» ۱۱۰ ابو الفتوح حفص قاری «استَحَقّ» بفتح تاء و حاء قرائت کرده است، و باقی با ضم تاء و کسر حاء «استحق» بصیغه مجهول خوانده‌اند، و حمزه و ابو بکر و خلف و یعقوب «اولین» با تشدید واو بصیغه‌ی جمع خوانده‌اند که مفرد آن اوّل معنی نخستین است و باقی قاری‌ها «أولیان» خوانده‌اند که مفرد آن اولی است بمعنی بهتر و مقدّم، و حسن بصری «اوّلان» خوانده است که مثنّی است و مفرد آن اوّل بمعنی نخستین است، و در معنی «اولیان» سه قول است، ۱- سعید جبیر و عدّه‌ای گفته‌اند: یعنی دو نفر که بمرده و میراث او مستحقّ‌تر و نزدیکتر هستند، ۲- عبد اللّه عبّاس و شریح گفتند یعنی دو نفر که شایسته‌تر هستند و در سوگند یاد کردن. ۳- زجّاج گفت: دو- نفر از آنها که مقدّم هستند در سوگند دادن طرفها. -قرآن-۱-۵۴-قرآن-۸۲-۹۴ مجمع: چون آن وصیها ادّعا کردند که میّت چنین وصیّت و عملی کرده است وارثان و أولیای میّت مدّعی علیه میشوند. و چون مدّعی علیه باید سوگند یاد کند پس آن دو وصی خود حقّ سوگند دادن دارند، و اولی و مقدّم هستند بر سوگند دادن وارثان و اولیای میّت، و زجّاج گفته است: اینکه جمله‌ها دشوارترین جمله های قرآن است در اعراب و ارتباط جمله‌ها و کلمات بیکدیگر، و کلمه‌ی «أولیان» مرفوع است و بیشتر علمای بصره گفته‌اند: بدل است از فاعل «یقومان» و معنی جمله چنین است: «فلیقم الأولیان بالمیّت مقام هذین الخائنین». «ذلِکَ أَدنی أن یَأتُوا» ۱۱۱ مفسّرین در کلمه «ذلک» گفته‌اند: یعنی اینکه حکم یا اینکه سوگند دادن. امام فخر اینکه جمله‌ها را تا آخر چنین معنی کرده است: اینکه حکم که ما معیّن کرده‌ایم، نزدیکتر است از اینکه آنها بتوانند شهادت بدرستی یا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بنادرستی بدهند، و میترسند که اگر مطابق گفتار اوّلشان سوگند یاد کنند، سوگند بورثه برگردانده شود و دروغ آنها واضح شود و مفتضح شوند. -قرآن-۱-۲۹ ابو الفتوح نوشته است: و خلاف کردند مفسّران در آنکه آن دو آیت مقدّم حکم آن منسوخ است یا نه، عبد اللّه عبّاس و نخعی و جبّائی گفتند که حکم آیتها منسوخ [صفحه ۳۶۸] است و حسن بصری و دگر مفسّران گفتند: حکم آن منسوخ نیست و آنچه اخبار ما و مذهب اقتضاء میکند اینکه است، و اجماع علماء است بر آنکه سورهٔ المائده بآخر قرآن آمد، هیچ از او منسوخ نیست رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در خطبه‌ی حجّهٔ الوداع گفت: «انّ سورهٔ المائدهٔ من آخر القرآن نزولا فاحلّوا حلالها و حرّموا حرامها» یعنی مائده آخرین سورت رسیده از قرآن است، احکام حلال و حرام آنرا رعایت کنید. مجمع: اینکه دو آیه از مشکلترین آیات قرآن است در اعراب و معنی و حکم، و اینطور که من خلاصه کردم در هیچ کتابی بهتر از اینکه نخواهی یافت، امام فخر گفته است: مفسّرین اتّفاق دارند که اعراب و نظم و حکم اینکه آیه‌ها بسیار دشوار است، و واحدی نقل کرده است که عمر خطاب گفت: احکام اینکه آیه مشکل- ترین احکام آیات اینکه سوره است. «قالُوا لا عِلمَ لَنا إِنَّکَ أَنتَ عَلّامُ الغُیُوبِ» ۱۱۲- فخر: کلمه‌ی «علّام» با نصب و صدای بالا- نیز قرائت شده است و باین قرائت بایستی اینطور معنی شود تو خودت هستی با آنچه مختصّ بتو است، یعنی علام الغیوب و همانکه بهر نهانی آگاه است. -قرآن-۱-۶۰ روح البیان در دنباله‌ی گفتار پیغمبران «لا عِلمَ لَنا» اینکه شعر سعدی را نوشته است: -قرآن-۴۴-۶۰ در آن روز کز فعل پرسند و قول || اولو العزم را تن بلرزد ز هول بجائی که دهشت خورند انبیا || تو عذر گنه را چه داری بیا برادر ز کار بدان شرم دار || که در روی نیکان شوی شرمسار سر از جیب غفلت برآور کنون || که فردا نماند بخجلت نگون سخن ما همان ترجمه و نقل از دیگران است. [صفحه ۳۶۹]

[سوره المائدهٔ [۵]: آیات ۱۱۰ تا ۱۱۵]

إِذ قالَ اللّهُ یا عِیسَی ابنَ مَریَمَ اذکُر نِعمَتِی عَلَیکَ وَ عَلی والِدَتِکَ إِذ أَیَّدتُکَ بِرُوحِ القُدُسِ تُکَلِّمُ النّاسَ فِی المَهدِ وَ کَهلًا وَ إِذ عَلَّمتُکَ الکِتابَ وَ الحِکمَهَ وَ التَّوراهَ وَ الإِنجِیلَ وَ إِذ تَخلُقُ مِنَ الطِّینِ کَهَیئَهِ الطَّیرِ بِإِذنِی فَتَنفُخُ فِیها فَتَکُونُ طَیراً بِإِذنِی وَ تُبرِئُ الأَکمَهَ وَ الأَبرَصَ بِإِذنِی وَ إِذ تُخرِجُ المَوتی بِإِذنِی وَ إِذ کَفَفتُ بَنِی إِسرائِیلَ عَنکَ إِذ جِئتَهُم بِالبَیِّناتِ فَقالَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنهُم إِن هذا إِلّا سِحرٌ مُبِینٌ [۱۱۰] وَ إِذ أَوحَیتُ إِلَی الحَوارِیِّینَ أَن آمِنُوا بِی وَ بِرَسُولِی قالُوا آمَنّا وَ اشهَد بِأَنَّنا مُسلِمُونَ [۱۱۱] إِذ قالَ الحَوارِیُّونَ یا عِیسَی ابنَ مَریَمَ هَل یَستَطِیعُ رَبُّکَ أَن یُنَزِّلَ عَلَینا مائِدَهً مِنَ السَّماءِ قالَ اتَّقُوا اللّهَ إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۱۱۲] قالُوا نُرِیدُ أَن نَأکُلَ مِنها وَ تَطمَئِنَّ قُلُوبُنا وَ نَعلَمَ أَن قَد صَدَقتَنا وَ نَکُونَ عَلَیها مِنَ الشّاهِدِینَ [۱۱۳] قالَ عِیسَی ابنُ مَریَمَ اللّهُمَّ رَبَّنا أَنزِل عَلَینا مائِدَهً مِنَ السَّماءِ تَکُونُ لَنا عِیداً لِأَوَّلِنا وَ آخِرِنا وَ آیَهً مِنکَ وَ ارزُقنا وَ أَنتَ خَیرُ الرّازِقِینَ [۱۱۴] -قرآن-۱-۱۲۰۷ قالَ اللّهُ إِنِّی مُنَزِّلُها عَلَیکُم فَمَن یَکفُر بَعدُ مِنکُم فَإِنِّی أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ العالَمِینَ [۱۱۵] -قرآن-۱-۱۵۱ معنی لغات: کهل- مرد از سی تا پنجاه سال تقریبی. تنفخ- از نفخه [صفحه ۳۷۰] بر وزن فعله بفتح فاء و سکون عین بمعنی دمیدن و پف کردن. اکمه- کور و شبکور ابرص- پیس. حواریّون- جمع حواری، شخص ناصح، لباسشوی، ناصر و یاور، مائدهٔ- غذا، سفره‌ی غذا، شکل دائره بر روی زمین. ترجمه: ۱۱۳ [و بآن روز] خدا گوید: ای عیسای پسر مریم بیاد آر بهره- مندی خود و مادرت از من که بسروش پشتیبانیت کردم تا بگهواره با مردم سخن بگوئی بمانند سخن گفتنت بروزگار کهولت و میانه مردمی و آن روزگار که بتو کتاب و دانش و تورات و انجیل آموختم و بفرمان من از گل چون پرنده می‌ساختی و به آن میدمیدی و بفرمان من مرغی پرنده می‌شد و بفرمان من پیس و شبکور تندرست میکردی و مردگان باذن من ز گور برمیآوردی و جلوگیر بدخواهی بنی اسرائیل از تو شدم بآنگاه که تو نشانه‌های نمودار حقّ برای‌شان آوردی و کافران‌شان گفتند: اینکه مرد کسی بجز جادوئی نمایان نباشد. ۱۱۴ و بیاد آر آنگاه که بدل حواریّون آوردم که بمن و پیغامبرم مؤمن شوید گفتند: ما مؤمن شدیم و تو گواه باش که سر سپردگانیم. ۱۱۵ و آن روزگار که حواریون گفتند: ای عیسای پسر مریم آیا پروردگار تو تواند سفره‌ای ز آسمان برایمان فرستد! او گفت: اگر مؤمن هستید ز خشم خدا از اینکه سخن بترسید. ۱۱۶ گفتند: خواهیم از آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوریم و دل- هامان آرام شود و بدانیم: تو ما را [در ایمان بخودت] راستگو شمردی و ما ز گواهان بر قدرت حق باشیم. ۱۱۷ عیسای مریم گفت: ای خدای پروردگار ما بر ما سفره‌ای ز آسمان فرست تا [چنین روزی] برای ما و آیندگان‌مان عید باشد و نشانه از تو و بما روزی ده که تو بهترین روزی دهندگانی. خدا بپاسخ او گفت: البتّه من آن را بر شما فرستم ولی آنکه از شما زین پس از دین برگردد همانا چنان آزارش کنم که کسی از جهانیان را چنان نیازارم. سخن مفسّرین: «إِذ قالَ اللّهُ یا عِیسَی ابنَ مَریَم» ۱۱۳- طبری: اینکه آیه مربوط بآیات پیش است و معنی چنین است: بپرهیزید از روزی که خداوند پیغمبران را فراهم میکند و بعیسی میگوید. -قرآن-۱۵-۶۰ [صفحه ۳۷۱] مجمع: کلمات إبن مریم اشاره است بنادرستی سخن مسیحیان که مسیح خدای آنها است چون آنکه مادر دارد خدا نباشد. «تُکَلِّمُ النّاس» ۱۱۳- فخر: عیسی در گهواره میگفت: «إِنِّی عَبدُ اللّهِ آتانِیَ الکِتاب» من یکی از بندگان خدا هستم که بمن کتاب آسمانی داده‌اند. و مقصود از اینکه جمله آن است که مسیح دارای چنین خاصیت شریف منحصر بخود بود که در بچگی و بزرگی سخن گفتنش یکسان بود. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۶۲-۱۰۴ «عَلَّمتُکَ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ وَ التَّوراةَ وَ الإِنجِیل» ۱۱۳- فخر: بعضی گفته‌اند مقصود از کتاب کتابت بمعنی نوشتن است، و بعضی گفته‌اند یعنی کتابخواندن و توانائی خواندن کتابرا بتو آموختیم، و مقصود از حکمت علوم نظری و علوم عملی است، و پس از آن تورات و انجیل بخصوص برده شده است برای آن است که شریفتر و مهمترین کتابها است، و جهت دیگر هم ممکن است باشد که اطّلاع بر اسرار کتابهای آسمانی وقتی فراهم میشود که شخصی ربّانی و عالم کامل در علوم شرعی و عقلی باشد، پس او از همان کودکی مطّلع بود بر اسرار انبیاء و بزرگان. -قرآن-۱-۶۶ «فَتَکُونُ طَیراً»- ۱۱۳- فخر: نافع «طائرا» با الف قرائت کرده است. -قرآن-۱-۲۰ «تُبرِئُ الأَکمَه» ۱۱۳- مثنوی گفته است: -قرآن-۱-۲۲ صومعه عیسی است خوان اهل دل || هان و هان ای مبتلا اینکه دو مهل جمع گشتندی ز هر اطراف خلق ||از ضریر و شلّ و لنگ و اهل دلق بر در آن صومعه عیسس صباح || تا، بدم، اوشان رهاند از جناح او چو فارغ گشتی از اوصاف خویش || چاشتگه بیرون شدی آن خوب کیش جوق جوق مبتلا دیدی نزار || شسته بر در با امید و انتظار پس دعا کردی و گفتی از خدا || حاجت اینکه جمله کانتان شد روا هین روان گردید بی‌رنج و عنا || سوی غفّاری و اکرام خدا تفسیر سیّد هندی: دو کتاب بنام انجیل طفولیّت هست که عیسوی‌های [صفحه ۳۷۲] امروزی آنها را معتبر نمیدانند انجیل اوّل طفولیّت در قرن دوّم مسیحی فرقه‌ی ناستکسل آنرا قبول داشته‌اند و در آن انجیل چنین نقل کرده است: عیسی در پنج سالگی روزی با همسالان خود مجسّمه‌ی گلی میساخت و هر کس از هنر خود تعریف میکرد مسیح بآنچه خود ساخته بود فرمان داد آنها حرکت کردند، و چون فرمان بازگشت داد برگشتند، آن بچه‌ها اینکه عمل را باولیای خود نقل کردند آنها گفتند: او جادو است از همنشینی با او دوری کنید. و انجیل دوّم طفولیّت از نسخه‌ی اصلی یونانی ترجمه شده است که از کتابخانه سلطنتی فرانسه بدست آمده بوده است. در آنجا نوشته است: عیسی در پنج سالگی روزی مشغول ساختن از گل بصورت مرغ بود، یک یهودی دید نزد پدر او یوسف رفت و گفت: در روز سبت فرزندت بگناه مجسّمه‌سازی مشغول است یوسف رفت و دید و گفت اینکه چه کار است مگر نمیدانی که در امروز سبت اینکه کار حرام است، عیسی دستها را بر هم زد و صدا کرد و گفت: بپرید و بروید و تا زنده‌اید مرا یاد کنید، آنها صدا کردند و پریدند. و دیگر معجزات بهبودی پیس و کور و زنده کردن مرده در انجیل متی و مرقس و لوقا نقل شده است که چون از حضرت مسیح علیه- السّلام معجزه خواستند او آنرا انکار کرد. و کلمه‌ی «ابرئ» که در آیه است هم بمعنی بهبودی و بمعنی پاکی است و یهود بیماری برص را دو دسته کرده بودند یکی ناپاک که حق ورود بمعبد نداشت و دیگری مصون از ناپاکی که با انجام قربانی‌های معین حق ورود بمعبد داشتند چنانکه در تورات سفر- لاویان باب ۱۳ اینکه مطلب یاد شده است و از انجیل متی معلوم میشود که یک نفر مبروص باو گفت: تو میتوانی مرا پاک کنی مسیح او را لمس کرد و او طاهر شد آنگاه باو گفت: برو نزد کاهن و آن هدیه که موسی معیّن کرده بگذران و از اینکه که اسم طهارت و پاکی یاد شده است معلوم است که مقصود آن کس اینکه بوده است که مسیح برص او را از دسته‌ی دوم و قابل ورود بمعبد قرار دهد. و چون چندین دسته مردم ناقص مثل کور، لنگ،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گوژپشت، پهن‌بینی، قدکوتاه [صفحه ۳۷۳] شکسته دست یا پا و غیر اینها بگفته‌ی سفر لاویان باب ۲۱ از انجام قربانی در معبد و ورود بآن جا ممنوع بودند چون ناپاک و گناهکار شمرده شده‌اند. و لایق عبادت خدا نبودند، حضرت مسیح تمام اینکه قیود را شکست و همه را پاک کرد و لایق بندگی خدا قرار داد. و همین است معنی شفای کور و پیس، و زنده کردن مرده هم مقصود حیات روحانی است که کافران بمانند مرده بوده‌اند و او با هدایت و راهنمائی آنها را زنده کرد. [و سیّد احمد خان معتقد بمعجزه نیست] «وَ إِذ کَفَفتُ بَنِی إِسرائِیلَ عَنکَ» ۱۳۳- ابو الفتوح: ممکن است جلوگیری شرّ بنی اسرائیل از حضرت مسیح بواسطه آن باشد که در دل آنها بیفتد که متعرّض آن حضرت نشوند، و ممکن است بواسطه‌ی پیشرفت حضرت مسیح باشد که آنها بیچاره شدند و قدرت آزار نداشتند، و ممکن است آن باشد که چون خواستند او را بکشند دیگری همانند او بآنها نمودار شد و او را بجای عیسی کشتند. -قرآن-۵۰۲-۵۴۵ «وَ إِذ أَوحَیتُ إِلَی الحَوارِیِّینَ» ۱۱۴- ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: معنی اینکه وحی بمعنی الهام و در دل افکندن است، مثل «اوحینا الی النّحل» یعنی به زنبور عسل الهام کردیم، و ممکن است بمعنی فرمان باشد مثل «أَوحَینا إِلی أُمِّ مُوسی» یعنی بمادر موسی گفتیم و فرمان کردیم، و ممکن است بمعنی القاء و ایجاد باشد مثل «اوحی لها القرار فاستقرت» یعنی خداوند برای آسمان آرامش ایجاد کرد و بر آن آرامش انداخت، او هم آرام بماند، و ابو القاسم بلخی گفته است یعنی راجع به حواریین به عیسی وحی کردیم، و حواریین خواصّ اصحاب مسیح بودند که بگفته‌ی حسن بصری گازر بودند، مجاهد گفته است ماهی گیر بودند، و عدّه‌ی ایشان دوازده و چهل گفته‌اند. -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۲۴۴-۲۷۴ «قالُوا آمَنّا وَ اشهَد بِأَنَّنا مُسلِمُون» ۱۱۴- فخر: اوّل ایمان گفته‌اند چون ایمان حالت دل است و آنها بدل مؤمن بودند، در مرتبه‌ی دوّم مسلمون گفته‌اند چون اسلام تسلیم و سرسپردگی است آنها گفتند بظاهر هم ما تسلیم و فرمانبردار هستیم، و چون در اوّل آیه یادآوری شده است نعمتهای مسیح و مریم و آنچه - قرآن-۱-۴۷ [صفحه ۳۷۴] شمرده شده است مختصّ بمسیح بوده است که مریم را از آنها بهره نبوده است برای آن است که نعمتهای فرزند بمادر هم میرسد و از افتخارات آن اینکه هم بهره- مند است و از همین جهت است که در آیت دیگر گفته شده است: «وَ جَعَلنَا ابنَ مَریَمَ وَ أُمَّهُ آیَةً» یعنی مادر و فرزند را آیه و نشانه‌ی قدرت و نمای آفرینش قرار- شان دادیم. -قرآن-۲۶۵-۳۱۱ «هَل یَستَطِیعُ رَبُّکَ» ۱۵۵- فخر: کسائی قرائت کرده است «تستطیع» با تا و «ربّک» با نصب و صدای بالا و لام «هل» با تای «تستطیع» ادغام کرده است و اینکه قرائت از علیّ علیه السّلام و إبن عبّاس روایت شده است، و معاذ بن جبل گفته است: پیغمبر [ص] بمن تعلیم فرمود که «تستطیع» با تاء و «ربّک» با نصب بخوانم، و بقیّه‌ی قاریها یستطیع با یاء «و ربّک» با رفع قرائت کرده‌اند، و قرائت اوّل بهتر است چون که معنی آن است: حواریّین به عیسی گفتند: آیا تو میتوانی از خدای خودت بخواهی که مائده بفرستد ولی با قرائت دوّم که مشهور است معنی چنین است که آیا خدا میتواند بفرستد و اینطور پرسش نشانه‌ی شک و تردید است. -قرآن-۱-۲۸ مثنوی گفته است: باز عیسی چون شفاعت کرد حقّ || خوان فرستاد و غنیمت بر طبق مائده از آسمان شد عائده || چون که گفت: انزل علینا مائدهٔ «قالَ عِیسَی ابنُ مَریَمَ اللّهُمَّ» ۱۱۷ فخر: نظم جملات اینکه آیه و آیت جلو قابل ملاحظه است، چون حواریون اوّل اغراض مادی را یاد کردند که خوردن باشد، پس از آن نتیجه‌ی معنوی را نام بردند که شهادت بر نبوّت باشد، ولی حضرت مسیح اوّل از خداوند روزی میخواهد و دعا میکند که خود سرمایه معنویّات است و پس از آنکه نام روزی برده است بواسطه‌ی صفای روح متوجّه شده است به روزی دهنده و گفته است: «أَنتَ خَیرُ الرّازِقِین» و طریق کمال خود را باین طور میپیماید: اوّل یاد حقّ میکند که میگوید «ربّنا» پس از آن متوجّه بصفات حقّ می- شود و میگوید «انزل» در مرتبه‌ی سوّم یاد میکند از شادی و نشاط روح بنعمت - قرآن-۱-۴۲-قرآن-۴۶۸-۴۹۶ [صفحه ۳۷۵] منعم بوسیله‌ی «تَکُونُ لَنا عِیداً» از آن پس با جمله «آیَةً مِنکَ» یاد میکند استدلال از نعمت بوجود منعم، آنگاه متوجّه بخود میشود و میگوید «وَ ارزُقنا»، در آخر باز از مرتبه‌ی نازله متوجّه درجه‌ی عالیه شده و از خلق رو بخالق میکند و میگوید «أَنتَ خَیرُ الرّازِقِین» و با مجموع اینکه دو آیه معرفی میشود درجات عقول و ارواح که تا چه اندازه روحانی و تا چه درجه جسمانی هستند. -قرآن-۱۷-۳۹-قرآن-۶۶-۸۰-قرآن-۱۵۹-۱۷۱-قرآن-۲۷۳-۳۰۱ «تَکُونُ لَنا عِیداً» ۱۱۷-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجمع: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- سدّی گفته است یعنی ما آن روز را عید بداریم و هم آنها که بعد از ما خواهند بود، ۲- یعنی: پیوسته آن نعمتها عاید ما شود و بسوی ما باز گردد، و در نزول مائده اختلاف است: مجاهد گفته است: چون در آیت بعد شرط شده است که اگر مائده آمد و باز کافر شدید گرفتاری و عذاب شما از همه‌ی آفریده‌ها سختتر خواهد بود، آنها ترسیدند و گفتند: مائده نمیخواهیم، ولی عقیده‌ی درست آن است که مائده نازل شد، و کعب الاحبار گفت: روز یکشنبه نازل شد و از همان جهت آن روز را مسیحیها عید میدارند، و در کیفیّت آن مائده اختلاف است. -قرآن-۱-۲۳ فخر: کلمه‌ی «تکون» در قرائت عبد اللّه مسعود «تکن» بی‌واو بوده است. «إِنِّی مُنَزِّلُها» ۱۱۸ مفسّرین نوشته‌اند کلمه‌ی «منزّل» با تشدید زا قرائت کرده‌اند، و بدون تشدید. - قرآن-۱-۲۲ «لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ العالَمِینَ» ۱۱۸ مجمع: اینکه جمله را چند جور معنی کرده‌اند: ۱- یعنی در اینکه دوران شما هیچ آفریده چنان عذابی نخواهد شد، و قتاده گفته است: آنها پس از رسیدن مائده کافر شدند و مسخ شدند که بصورت بوزینه و خوک درآمدند، ۲- یعنی بیچاره خواهید شد مثل اینکه آفریده‌ای باین روز نیفتاده است، ۳- یعنی از آن دسته عذابها بدیگری نخواهد رسید چون آیت و نشانه‌ی راهنمائی آنها مهمترین وسائل بوده است، پس مجازات مقاومت و کفران هم منحصر خواهد بود. - قرآن-۱-۴۵ فخر: نقل کرده‌اند: حضرت مسیح چون خواست دعا کند، لباسی پشمینه [صفحه ۳۷۶] پوشید و دعا کرد، سفره‌ای قرمز در میان دو ابر فرود آمد تا در جلو آنها قرار گرفت عیسی گریه کرد و گفت: خداوندا توفیق شکر بمن عنایت کن و اینکه سفره را وسیله نعمت و مهربانی و خوشی گردان نه موجب رسوائی ما، آنگاه گفت: هر کدام شما نیکوکارتر هست با نام خدا آنرا بخورد، شمعون که بزرگ آنها بود، گفت تو سزاوار تری آنحضرت برخاست و وضو گرفت و نماز خواند و گریه کرد و سرپوش را برداشت در آن ماهی بریانی بود که تیغ و پولک نداشت و چربی از آن روان شده بود و در بالا- سر آن حیوان نمک و در پائین سرکه و در اطراف انواع سبزی بود بخربزه و بر آن پنج گرده نان بود که بر یکی عسل نهاده بود و بر دیگری زیتون و یکی پنیر و یکی روغن و دیگری گوشت قورمه، شمعون گفت: ای روح اللّه، اینکه از خوراکهای دنیا است یا از بهشت است! فرمود هیچکدام، ولی خداوند بقدرت خود ایجاد کرد بخورید و شکر کنید تا خدا بشما کومک کند و از فضل خود ببخشد. روح البیان: آنها که در مائده‌ی مسیح شک کردند و منکر شدند و مسخ شدند بصورت خوک و بوزینه، برای آن است که مردم بدانند بصورت صفات و اخلاق خود بعالم دیگر نمودار میشوند، و چون صورت آدمی آنها حقیقت حیوانی‌شان را پوشانده بود، آن صورت ظاهری از آنها گرفته شد، و حقایق صفات حیوانی‌شان نمودار گشت، همانطور که در حدیث است: مردم بهر طور زندگی کنند با همان حالت و هوی و خاصیّت میمیرند، و با هر وضع و حالت که بمیرند بعالم دیگر نمودار میشوند «یموت النّاس علی ما عاشوا فیه و یحشرون علی ما ماتوا علیه» و مثنوی گفته است: هر خیالی کو کند در دل وطن || روز محشر صورتی خواهد شدن چون خیال آن مهندس در ضمیر || چون نبات اندر زمین دانه گیر زان که حشر حاسدان روز گزند || بیگمان بر صورت گرگان کنند حشر پر حرص سگ مردار خوار || صورت خوکی بود روز شمار زانیان را کنده اندام نهان || خمرخواران را بود گنده دهان گند مخفی کان بدلها میرسید || گشت اندر حشر محسوس و پدید [صفحه ۳۷۷] سیرتی کان در وجودت غالب است || هم بر آن تصویر حشرت واجب است و صوفیّه در سیر اینکه آیه گفته‌اند: مائده یعنی حقایق و معارف و شناسائی واقعیّات عالم که غذای روح هستند چنانچه خوردنیها غذای بدن است، و شاید آنها که مائده خواستند و وصول بحقایق آرزو نمودند استعداد وصول به- کمالات عالیه نداشتند، از اینکه جهت مسیح تقاضای آنها را نپذیرفت و گفت باید تقوی پیشه کنید تا لایق آن حقایق شوید، ولی آنها اصرار کردند و خواستند تا عیسی برای آنها دعا کرد و جواب شنید که پیمودن اینکه راه دشوار است اگرچه فرستادن آن مائده آسان است، و بسا اشخاص که مراتب بالاتر از استعداد خود را می‌بینند و توانائی نگهداری آنرا ندارند و گمراه میشوند. تأویلات کاشانی: از «اللّهُمَّ رَبَّنا أَنزِل عَلَینا» تا آخر: ای خدا از عالم روح و معنی، برای ما شریعت و دینی بفرست که بازگشت همه بدان باشد چه آن که در زمان ما است و چه آن که در آینده یافت شود، و هم نشانه و علمی از سوی تو باشد که بآن بشناسیم و بپرستیم تو را، و اینکه علم و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دلالت بما ببخش که آنچه از تو است خیر و صلاح ما است. -قرآن-۲۳-۵۹ و در معنی «فَمَن یَکفُر» تا آخر گفته است: و اگر پس از رسیدن و روشن شدن دین و طریقت هدایت، کسی که خود را از آن محروم و محجوب بدارد بعذابی گرفتار خواهد شد که کسی چنین عذابی ندیده باشد، چون با بودن استعداد نمودار شدن راه، انکار منحصر بمعاند است و مردم سرسخت، و عذاب باعلم سختتر خواهد بود از عذاب با جهل زیرا آنچه را که بشناسد و از آن محروم باشد دردش بیشتر از آن است که نداند و نبیند، «الشّعور بالمحجوب عنه یوجب شدة الایلام». -قرآن-۱۳-۲۸ تفسیر طنطاوی: ممکن است برای تصوّر پیدایش مائده‌ی حضرت مسیح متمسّک بعلم ارواح بشویم، چون در آنجا نوشته‌اند: ارواح میتوانند عناصر اصلی [صفحه ۳۷۸] را بیکدیگر مربوط کنند و مطابق میل خود شکل مخصوص بآن بدهند، و باز نوشته است: ارواح میتوانند میوه‌ها و غذاها و دواهائی بسازند که وسیله‌ی بهبودی و گوارش باشند، و هر اندازه که روح قویتر باشد، قدرتش بر تصرّف در ماده بیشتر است، و هر چه کمتر باشد ناتوانتر است. و علّامه دالاسی انگلیسی حکایت کرده است: در روز زمستانی خانم «نیشول» مقداری گل و میوه در پستو و صندوقخانه‌ی منزل من گذاشت، و در آن را با دقّت بست، پس از آنکه چای صرف شد، در اطاقی کوچک در و سر بسته وارد شدیم، چیزی نگذشت که روی سفره‌ای که دورش نشسته بودیم مقدار زیادی گلهای متنوّع بهاری نمودار شد، با کمال تر و تازگی و روی برگهای آن شبنم بود، من آن گلها را با دقت خشک کردم برای نگهداری و شهادتنامه‌ی امضا شده‌ای از حاضرین و برای اثبات مطلب روی آنها آویختم، اینکه بود حکایت آن مرد، و صدها نظیر اینکه قضیه را خود مشاهده کرده‌ام، و حضرت مسیح که روح القدس پشتیبان او بوده است البته تواناتر است بر انجام اینگونه اعمال از ارواح دیگر مردم، و اگر اینکه خوارق عادات و اعمال فوق العاده از کسی نمودار شود که مدّعی نبوّت باشد وضع ظاهری و حال او هم دلالت بر اینکه ادّعا داشته باشد البته معجزه و مثبت دعوای او خواهد بود چنان که مقرون بدعوی نبوّت باشد و ظاهر حال و افکار و اعمال دیگرش هم شاهد بر آن باشد. سخن ما: عمده‌ی مطالب اینکه آیات شمردن معجزات مسیح است، و در کتب انجیل از اینگونه مطالب زیاد است، قضیّه‌ی مائده در باب ششم انجیل یوحنا اینکه طور نوشته شده است: بعد از آن عیسی بآن طرف دریای جلیل که دریای طبریه باشد رفت و جمعی کثیر از عقب او آمدند، زیرا آن معجزاتی را که بمریضان مینمود میدیدند آنگاه عیسی بکوهی برآمده با شاگردان خود در آنجا بنشست و فصح که عید یهود باشد نزدیک بوده پس عیسی چشمان خود را بالا- انداخته دید که جمعی کثیر بطرف او میآیند، به فیلیپس گفت از کجا نان بخریم [صفحه ۳۷۹] تا اینها بخورند! و اینرا از روی امتحان باو گفت، زیرا خود می‌دانست چه باید کرد، فیلیپس او را جواب داد که دویست دینار نان اینها را کفایت نکند تا هر یک اندکی بخورند. یکی از شاگردانش که اندریاس برادر شمعون پطرس باشد ویرا گفت در اینجا پسری است که پنج نان جو و دو ماهی دارد، و لیکن اینکه از برای اینکه گروه چه میشود! عیسی گفت: مردم را بنشانید، و در آن مکان گیاه بسیار بود و آن گروه قریب پنج هزار مرد بودند که نشستند، عیسی نانها را گرفته و شکر نمود. بشاگردان داد، و شاگردان بنشستگان دادند، و همچنین از دو ماهی نیز بقدری که خواستند و چون سیر گشتند، بشاگردان خود گفت: پاره- های باقیمانده را جمع کنید تا چیزی ضایع نشود پس جمع کردند و از پاره‌های پنج نان جو که از خورندگان زیاد آمده بود دوازده سبد پر کردند و چون مردمان اینکه معجزه را که از عیسی صادر شده بود دیدند گفتند که اینکه البتّه همان نبیّ است که باید در جهان بیاید. اینکه بود گفته‌ی انجیل، لیکن اگر یک یک از جمله‌های مربوط به معجزات اینکه آیات را وارسی کنیم، نمیتوانیم یقین کنیم که تصریح بانجام آنها شده است مثلا جمله‌های: «أَیَّدتُکَ و عَلَّمتُکَ» صریح است که حضرت مسیح بوسیله‌ی روح القدس پشتیبانی شده است و خواندن و فهمیدن را باو آموخته‌اند، و هم در آخر گفته شده است: «وَ إِذ کَفَفتُ و إِذ جِئتَهُم، فقال» اینها هم صریح است که انجام شده است و جمله‌ی «إِذ جِئتَهُم بِالبَیِّناتِ» بطور مجمل و سر بسته معلوم است که از حضرت مسیح چیزهای بیش از مردم دیگر، مشاهده میشده است که دلیل بر شخصیّت و مقام نبوّت آن حضرت بوده است، ولی در میانه‌ی اینکه جمله‌ها گفته شده است: «إِذ تَخلُقُ فَتَنفُخُ وَ تُبرِئُ وَ إِذ تُخرِجُ» معلوم است که اینکه پنج جمله که معجزات را میشمارد صریح در انجام آنها نیست،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پس باید بیکی از دو معنی تطبیق کنیم تا استفاده شود که اینکه کارها انجام شده است: اوّل- بصورت استمرار که اینطور معنی شود: یـاد بیـاور زمـانی را کـه درسـت میکردی، و -قرآن-۱۹۵-۲۰۷-قرآن-۲۱۰-۲۲۲-قرآن-۳۷۲-۳۸۸-قرآن-۳۹۱-۴۰۴-قرآن-۴۷۱-۵۰۱-قرآن-۷۲۷-۷۴۰-قرآن-۷۴۲-۷۵۲-قرآن-۷۵۴-۷۶۵-قرآن-۷۶۷-۷۸۳ [صفحه ۳۸۰] می‌دمیـدی، و میشد، و خوب می کردی، و بیرون می‌آوردی. و معلوم است که در لفظ تصـریح نشده است بکلماتی مانند «اذکر و کنت» تا معنی اسـتمرار فهمیده شود. و باید بگوئیم: از قرینه‌ی جمله اینکه معنی اسـتخراج میشود: دوّم- آنکه اینهـا را بصورت التزامی فارسـی معنی کنیم به اینکه طور: یاد بیاور نعمت من را بر خودت آنگـاه که روح القـدس را پشتیبـان تو کردم و آن زمـان که بتو توانائی دادیم تا بسازی، و بـدمی، و باشـد، و بهبود بخشی، و بیرون‌آوری، و ظاهر آن است که اینکه معنی دوّم از نظر دلالت لفظ تفاوتی با اوّل ندارد، پس نتیجه‌ی اینکه گفته‌ها چنین خواهـد بود که مقصود نمایانـدن قـدرت است و اسـتعدادی که بمسـیح عنـایت شـده است و او میتوانـد اینطور کارها را با اذن خداونـد انجـام دهـد و از همین جهت کلمه‌ی «باذنی» مکرّر شـده است که همه‌ی اینکه کارها ممکن است ولی با اجازه خداونـد. و نقل قضـیّه‌ی رسیدن مائده از آنهای دیگر روشنتر است که فقطّ بنقل پرسش و گفتگوی حواریّین و دعاهای مسیح اکتفا شده است و سخنی از انجام آن بمیان نیامده است، و فقط وعده داده شده است که مائده برسد مشـروط به اینکه که آنها هم همگی تسـلیم شوند و دیگر یـادی نشـده است، پس آنچه از اینکه آیـات اسـتفاده میشود، معرّفی مقام و شخصـیّت حضـرت مسـیح است که لیاقت چنین کارهـائی داشـته است و ممکن بوده است از او چنین اعمالی انجام شود. دو سال بعـد از نوشـتن اینکه مطالب بوسـیله‌ی دوست عزیز آقای عبـد اللّه- کشاورز تفسـیر سـید احمـدخان هنـدی بـدست ما رسـید، در آن کتاب بعضـی جمله‌ها را مثل «فَأَنفُخُ، أَخلُقُ، تَكُونُ» مطـابق بـا نظر مـا معنی کرده است، و مطـالب قابل اسـتفاده‌ی آنرا در جای مناسب نقل کردیم چنانکه در صـفحات گذشـته ملاحظه می‌شود. -قرآن-۱۷۲-۱۸۳-قرآن-۱۸۵-۱۹۳-قرآن-۱۹۵-۲۰۴ [صفحه ۳۸۱]

[سوره المائدة [۵]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۰]

وَ إِذ قالَ اللّهُ يا عِيسَى ابنَ مَريَمَ أَ أَنتَ قُلتَ لِلنّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّيَ إِلهَينِ مِن دُونِ اللّهِ قالَ سُبحانَكَ ما يَكُونُ لِي أَن أَقُولَ ما لَيسَ لِي بِحَقٍّ إِن كُنتُ قُلتُهُ فَقَد عَلِمتَهُ تَعلَمُ ما فِي نَفسِي وَ لا أَعلَمُ ما فِي نَفسِكَ إِنَّكَ أَنتَ عَلّامُ الغُيُوبِ [۱۱۶] ما قُلتُ لَهُم إِلّا ما أَمَرتَنِي بِهِ أَنِ اعبُدُوا اللّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُم وَ كُنتُ عَلَيهِم شَهِيداً ما دُمتُ فِيهِم فَلَمّا تَوَفَّيتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيهِم وَ أَنتَ عَلى كُلِّ شَيءٍ شَهِيدٌ [۱۱۷] إِن تُعَذِّبهُم فَإِنَّهُم عِبادُكَ وَ إِن تَغفِر لَهُم فَإِنَّكَ أَنتَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۱۱۸] قالَ اللّهُ هـذا يَومُ يَنفَعُ الصّادِقِينَ صِدقُهُم لَهُم جَنّاتٌ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللّهُ عَنهُم وَ رَضُوا عَنهُ ذلِكَ الفَوزُ العَظِيمُ [۱۱۹] لِلّهِ مُلكُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما فِيهِنَّ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۱۲۰] -قرآن-۱-۹۸۴ معنی لغات: نفس- روح آدمی و غیره، خون، جسـد و بـدن، به جـای کلمه‌ی خـود در فارسـی «باصـطلاح ضمیر تأکیدی» حقیقت و درستی، عظمت و همت، و غیر اینکه در معانی دیگر نیز استعمال میشود، شهید- با فتح و کسـر شـین بمعنی شاهـد و امین در شـهادت، همیشه حاضـر و ناظر که چیزی از او پوشـیده نیست، کشـته‌ی راه خدا، دمت- از دام یـدوم بمعنی دوام، و مـدّت زیـاد بودن، رقیب- نگهـدار، نگهبان، چشم براه، پیش قراول قشون، فرزنـد یا خویشاونـد که جانشـین او میشود. ترجمه: ۱۱۹ و بآن روز خدا بعیسـی گوید: مگر تو بمردم گفتی من و مادرم [صفحه ۳۸۲] را بجای آفریدگار خدای بدانید! او گویـد: تو بدوری از اینکه و مرا نرسد آن گویم که در خور من نباشد و اگر آن را گفته‌ام تو دانسـته‌ای. چه میدانی آنچه در نهان من است و من از غیب تو خبر نـدارم که تو علّام الغیوبی ۱۲۰ و من جز آنچه تو دسـتورم دادی که پروردگـار من و خود را پرسـتید چیزی بآنها نگفتم و تا بمیان آنها بودم گواه اندیشه و کارشان بودم و چون مرگم را رسانی تو خود نگهبان آنان بوی، چه خود گواه بر همه چیز باشـی و ۱۲۱ اگر آنـان را بیازاری بنـدگان توانـد [و در اختیار تو] و اگر بیامرزی تو برتری و کار شایسـته کنی ۱۲۲ خدا گویـد امروز است که راسـتگویان سود راستی خود برنـد و بهشت‌هـا دارنـد رودهـا از آن روان که بجاودان در آن بماننـد و خـدا از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ایشان راضی [که سر بفرمان حقّ بوده اند] و آنها از او راضی بودند [که آنچه پسندشان باشد بایشان رسد] و همین است بزرگ رستگاری و بس ۱۲۳ چه پادشاهی آسمانها و زمین و آنچه در آنها است برای خدا است و او توانای بر همه چیز بود. سخن مفسّرین: «أَ أَنتَ قُلتَ» ۱۱۹- ابو الفتوح نوشته است: اگر گویند شاید که خدا ملامت کند عیسی را بچیزی که او را در آن گناه نباشد، و غرض از اینکه استفهام و تغریر چه باشد، و خدای تعالی دانست که عیسی اینکه نگفته باشد! جواب آن است که گوئیم: اینکه صورت استفهام است و مراد توبیخ و تقریع آن قوم را که اینکه اعتقاد کرده بودند. جواب دیگر از اینکه سؤال آن است که عیسی بی‌خبر بود از اینکه ترسایان در حقّ او و مادر او گفتند از پس او، خدای تعالی اینکه بگفت بصورت استفهام و مراد اعلام عیسی بود تا او بداند که قوم او از پس او در او چه محال گفتند. -قرآن-۱۵-۳۳ فخر: اینکه نظر که در خطاب به عیسی مقصود سرزنش مسیحی‌ها است، درست نیست چون هیچ مسیحی مریم و عیسی را خدای مستقل ندانسته‌اند که خداوند را منکر باشند، ولی چون آنها معتقد بودند که معجزات به وسیله‌ی خود مسیح و مریم است و خدا را در آن مداخله نیست پس نسبت اینکه عقیده [صفحه ۳۸۳] به مسیحیها درست است که در پاره‌ای چیزها خدا را هیچکاره می‌پنداشته‌اند و مسیح و مادرش را آفریننده می‌دانسته‌اند. «إِن کُنتُ قُلتُهُ» ۱۹۹ فخر: حضرت مسیح چون در مقام خضوع و تواضع بود بطور روشن و آشکار نگفت که من بآنها امر نکرده‌ام و چنین دستوری نداده‌ام، زیرا اینکه طور سخن گفتن مستلزم خودپرستی و تبرئه‌ی خود است از گفتار ناهنجار و در آن مقام نبایستی خود را بچیزی بشمارد، از اینجهت بطور دیگر جواب داده است: که اگر گفته‌ام تو می‌دانی. -قرآن-۱-۲۳ «إِن تُعَذِّبهُم فَإِنَّهُم عِبادُکَ وَ إِن تَغفِر لَهُم» ۱۲۱ مجمع: یعنی همه در اختیار تو است و من هیچکاره‌ام، و حسن بصری گفته است یعنی: اگر عذاب کنی بواسطه‌ی آن است که بر کفر باقی مانده‌اند، و اگر ببخشی برای توبه است که پشیمان شدند و دست برداشتند. -قرآن-۱-۶۴ ابو الفتوح: اینکه جمله در برابر آن آیت جلو است که گفت «أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً» چون آنجا تهدید بعذاب شده است، مسیح در جواب گفته است همه در اختیار تو است. -قرآن-۶۹-۱۱۵ فخر: واحدی گفته است که در مصحف عبد اللّه مسعود چنین نوشته بوده است: «و إن تغفر لهم فانّک انت الغفور الرّحیم» ولی شیخ من گفت عزیز و حکیم بهتر است از غفور و رحیم، چون کلمات غفور و رحیم می‌فهماند که متّصف باین صفات در مواقع احتیاج و لزوم باید چنین حالتی و خاصیّتی را داشته باشد، ولی عزیز و حکیم می‌فهماند تعالی از همه چیز که هیچگونه لزوم و استحقاق و بایست و نابایست در آن مقام متصوّر نیست، و اگر با اینکه مقام مغفرت باشد کرم و بخشش کاملتر است از آنکه غفور و رحیم باشد و ببخشد، و بعضی گفته‌اند، اگر «غفور و رحیم» گفته می‌شد، کنایه بود از اینکه که مسیح تقاضای مغفرت و رحمت دارد و برای آن‌ها شفاعت میکند، ولی با اینکه جمله فهمانده شده است که مسیح هیچ دخالت در کار مردم نخواهد داشت و در مقام جواب نیز تسلیم کامل خواهد بود. [صفحه ۳۸۴] «هذا یَومُ یَنفَعُ الصّادِقِین» ۱۳۲ طبری: بعضی از مردم حجاز با نصب یوم قرائت کرده‌اند و عدّه‌ی دیگر آنها و عموم عراقیها با رفع خوانده‌اند، و دو جور معنی می‌شود اوّل- سدّی گفته است: یعنی آن گاه خدا می‌گوید: اینکه روز قیامت روزی است که راستی برای راستگویان سودمند است، دوّم- که بهترین معنی است اینکه است: که خداوند گفت: اینکه سخنان حقّ و درست روزی مفید است که راستی برای راستگویان سودمند میباشد. -قرآن-۱-۳۶ «لِلّهِ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ» ۱۲۳ فخر: گفته‌اند: اینکه جمله جواب است از یک پرسش فرضی، مثل اینکه کسی میپرسد: اینکه نور عظیم از کجا است! در پاسخ گفته شده است: از آنکه مسلّط بر آسمانها و زمین است. و در ختم سوره به اینکه آیه اسراری است یکی اینکه چون آغاز سوره با دستور زندگی و آداب بندگی شده است، خاتمه‌ی آن بیاد خدا و کبریا و جلال او شده است، دیگر اینکه چون در اینکه سوره انواع گفته‌های یهود و مسیحی نقل شده است و احکام و دستورهائی معیّن شده است، در خاتمه یادآوری شده است که همه‌ی موجودیّت بقدرت او است پس تمام اینکه گفته حقّ است و ثابت. - قرآن-۱-۴۲ در مجلّد دوم سوره نساء از تفسیر عبده مفصّل نقل کردیم که چگونه عقاید مسیحی از ملل دیگر اقتباس شده است، در آخر اینکه سوره طنطاوی فهرست مفصّل نوشته است در تطبیق عقاید مسیحیها در حضرت مسیح با بودائیها برای بودا و کریشنا، و هر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمله که برای بودا گفته‌انـد با کمترین تفاوت برای مسیح نقل کرده است و هم آنچه برای کریشـنا معتقد شده‌اند با مختصـر تفاوت برای مسیح از پیروانش نقل کرده است برای مثال چند جمله مینویسیم: کریشـنا مسیح کریشـنا بدار رفت و مرد. مسیح بدار رفت و مرد. چون کریشـنا مرد علامت پیـدایش. چون مسیح مرد حوادث ناگوار زیادی در. خطر بزرگ نمودار شد، هاله ای. جهان نمودار شد، پرده‌ی معبد از [صفحه ۳۸۵] سیاه دور ماه را گرفت، خورشید در. بالا تا پائین چاک زده شد و شکاف. وسط روز تاریک شد، از آسـمان آتش. خورد، از سـاعت شـش تـا سـاعت نه. و خـاکستر باریـدن گرفت و شـیاطین در. آفتـاب تاریک شـد و قبور مؤمنین شکافته. زمین مشـغول افساد و خرابکاری شدند. شده آنها برخاستند و از گور خود و مردم صبح و شام میدیدند که ارواح درآمدند. در وسط هوا با یکدیگر میجنگند، و اینکه حوادث در همه جا دیده میشد. کریشـنا مسیح پهلوی کریشنا را با اسلحه شکافتند. پهلوی مسیح را بـا اسـلحه شـکافتند. کریشـنا بردار بود و بـا آن ماهیگیر که مسیح با یکی از آن دو نفر دزد که در باو تیر زد گفت: برو تا آسـمان جایگـاه پهلوی او بر دار بودنـد گفت: باور خـدا و رحمت من تو را همه جا همراه بـدار که تو امروز با من در بهشت خواهد بود. خواهی بود. اوّلین نمایشـی که کریشـنا از خود نمو- اوّل علامت عجیب که مسیح نمایش دار کرد شـفای پیس بود. داد شـفای پیس بود. بودا مسیح چون بودا متولّد شـد دانشـمندان او حکمـا مسیح را زیارت کردنـد و راز را شـناختند و اسـرار لاهوت و عالم لاـهوتی او را دریافتنـد، و هنوز روز تمـام معنوی او را دریافتنـد، و هنوز یـک روز بر او نگذشـته بود، همه او را خـدای از ولادت او نگذشته بود که مردم او را خدایان نامیدند. مبارک دانسـتند و گفتند: او خدای خدایان است. بودا در طفولیت بمادرش «مایا» گفت هنوز مسیح بچه بود که بمادرش گفت من عظیمترین مردم هستم. من پسر خدا هستم. سخن ما: همان ترجمه و نقل از دیگران است. [صفحه ۳۸۶]

سوره‌ی انعام

اشاره

تنویر المقباس إبن عبّاس: اینکه سوره یکبارگی در مکّه نازل شـده است مگر پنـج آیه که در مدینه نازل شد. اوّل- «قُل تَعالَوا أَتلُ ما حَرَّمَ رَبُّکُم» تا سه آیه. -قرآن-۱۳۲-۱۷۶ چهارم- «وَ ما قَدَرُوا اللّه» تا آخر. پنجم- «وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً» تا آخر، که اینکه پنـج بمـدینه نازل شـد. -قرآن-۱۰-۳۴-قرآن-۵۴-۱۱۲ مجمع: مردم کـوفه آیـات اینکـه سـوره را یـک صـد و شـصت و پنج دانسته‌اند، اهل بصره و شام شصت و شش و حجازیها شصت و هفت گفته‌اند. سوره‌ی ششم بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱ تا ۳]

بِسـمِ اللّـهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الحَمـدُ لِلّـهِ الَّذِی خَلَـقَ السَّمـاواتِ وَ الأَرضَ وَ جَعَـلَ الظُّلُمـاتِ وَ النُّورَ ثُمَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِم یَعدِلُونَ [۱] هُوَ الَّذِی خَلَقَکُم مِن طِینٍ ثُمَّ قَضـی أَجَلاً وَ أَجَلٌ مُسَـمًّی عِنـدَهُ ثُمَّ أَنتُم تَمتَرُونَ [۲] وَ هُوَ اللّهُ فِی السَّمـاواتِ وَ فِی الأَرضِ یَعلَمُ سِرَّکُم وَ جَهرَکُم وَ یَعلَمُ ما تَکسِبُونَ [۳] -قرآن-۱-۳۸۱ معنی لغات: یعـدلون- از مصـدر عدول و عدل بمعنی منحرف شدن، و منصـرف شـدن از چیزی، تـوجّه کردن و رو آوردن بچیزی هموزن و برابر قرار دادن. طین- خـاک، اجـل- وقت، هنگـام سـر رسـید وعده. تمترون- از مصدر امتراء بمعنی شک کردن و دو دل بودن. جهت نزول: ابو الفتوح نوشـته است: مقاتل گوید سبب نزول آیه سوره آن بود که مشـرکان بـا رسول محاجّه کردنـد، گفتنـد «من ربّک» خـدای تو کیست! گفت [صـفحه ۳۸۷] خداوند آسـمانها و زمینهـا، ایشان جحود کردنـد و تکـذیب او کردنـد در اینکه حـدیث خـدای تعالی اینکه سوره فرسـتاد. ترجمه: ۱ بنام خـدای مهربان بفرمانبران بخشـنده بآفریـدگان. سـتایش ویژه آن خـدا است که آسـمانها و زمین آفریـد و تیرگی و روشـنی درست کرد. و [با اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نموداری قدرت او] کسانی که کافر بودند ز پروردگار خود روی گردان [به- سوی بتها] شدند. ۲ همان خدا است که شما را ز گل آفرید و مرگی بسرنوشت کرد که هنگام معین آن نزد خود او است [و کسی راز آن خبر نیست]. و شما پس از آن [نموداری قدرت] دو دل مانده‌اید. ۳ با اینکه او است خدای در آسمانها و زمین و نهان و آشکارتان بداند و هر آنچه کنید و بچنگ آورید. سخن مفسّرین: «فی ظلال»: چون عرب جاهلی نذر و کشتار حیوان را مسئله مهمّ می‌دانست و خوی او بود که پاره‌ای چیزها را حلال و دیگر را حرام شمارد تمام اینکه سوره بنام انعام شد تا اهمیّت آن تقلیدها و زشتی یکایک آن حلال و حرامها نمودار شود. «الحَمدُ لِلّهِ» ۱ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود باین جمله امر است، ستایش بکنید خدا را. -قرآن-۱-۱۸ تنویر المقباس: اینکه سوره بمکّه نازل شد جز پنج آیه [تَعالَوا أَتلُ ما حَرَّم] تا سه آیه و [ما قَدَرُوا اللّه] تا دو آیه که بمدینه نازل شده است و صد و بیست و شش آیه است. -قرآن-۶۰-۸۹-قرآن-۱۰۷-۱۲۸ روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: یعنی هر آفریده که ستایش کند خدا را آن ستایش مال خدا است و مملوک او است، چون نیرو و استعداد ستایش را او بخشیده و هم او تحریک بر ستایش کرده است که بآثار قدرتش ستایشش کنند، پس تمام ستایشها جملگی ملک او و مختصّ باو است. و در اینکه جمله که حمد را وابسته بذات حقّ کرده است و گفته شده است «الحَمدُ لِلّهِ» اشاره است که او شایسته‌ی حمد و ستایش است چه کسی و ستایشگری باشد یا نه، مثنوی گفته است: -قرآن-۴۰۸-۴۲۵ [صفحه ۳۸۸] خلق ما بر صورت خود کرده حقّ || وصف ما از وصف او گیرد نسق چون که آن خلّاق شکر و حمد جواست || آدمی را مدح جوئی نیز خوست خاصه مرد حقّ که در فضل است چست || پر شود زان باد چون مشک درست ور نباشد اهل زان باد دروغ || خیک بدریده است کی گیرد فروغ تفسیر صفیعلیشاه: مر ستایش ذات حق را در خور است ||کز سپاس و نعت خلقان برتر است مرجع هر حمد و نعتی ذات او است || هر ثناگو خود یک از آیات او است قدر هستی هر یکی از ممکنات || حمد او گویند از کل جهات قطره گوید حمد او بر قدر خویش || بحر کوشد در ثناش از قطره بیش حقّ حمدش را نداند کس تمام || غیر ذات بی‌تعیّن و السّلام تفسیر نفحهٔ الرّحمان نهاوندی: تمام اقسام چهارگانه‌ی حمد مختص و ملک خدا است بزبان و دل باشد و یا بحالات و افعال باشد، و آنها را قولی و قلبی و افعالی و حالی می‌نامند، پس آنکه بزبان حمد کند و یا آنکه در دل با خبر و متوجّه باشد بقدرت و صفات جمال و جلال حقّ، و یا آنکه از شوق و دلباختگی بحقّ پیوسته در عبادت و طاعت و فرمانبری است و هر چه میکند با امر حقّ انجام می‌دهد و یا آنکه در همه‌ی حالات خود سپاسگزار است و آنچه می‌بیند و میشنود و بر سرش می‌آید از حقّ می‌داند و می‌بیند او خوشنود است، همه‌ی اینها اقسام حمد و ستایش خداوند است. «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ جَعَلَ الظُّلُماتِ وَ النُّورَ» ۱ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱-۷۱ سدّی گفت: مراد بظلمات و نور شب و روز است، قتاده گفت: مراد بهشت و دوزخ است، و بعضی دگر گفتند: مراد حقیقت روشنائی و تاریکی و اینکه اولیتر است برای دو وجه، یکی برای عموم را و دیگر برای حمل کلام علی ظاهره و حقیقته بعضی گفتند که تقدیر آن است که آسمان و زمین بیافرید و ظلمات و نور آفریده بود پیش از آن. [صفحه ۳۸۹] تأویلات کاشانی: جهت اختصاص حمد بذات الهی آن است که به قدرت او است آغاز آفرینش آسمانهای عوالم روحانی، و زمین عالم جسمانی، و ایجاد تاریکی‌ها و ظلمات پرده‌ی پندار در اینکه عالم جسمانی زمینی، و نمودار کردن نور ادراک و علم از عالم ارواح آسمانی. روح البیان: انتخاب آسمان و زمین از دیگر آفریده‌ها برای آن است که مردم آن دو را بزرگترین آفریده در جلو چشم می‌بینند، و از آن دو استفاده می‌کنند و پند و عبرت می‌گیرند، و روایت شده است که اینکه آیه برای تکذیب مجوسیها نازل شد که معتقد بودند: خدا نور آفریده و شیطان و ظلمت، و در تفسیر تیسیر نوشته است اینکه ردّ بر ثنویّه است و آنها که معتقد به دو اصل نور و ظلمت بوده‌اند و نور را از یزدان و ظلمت را از اهریمن می‌دانسته‌اند. مواهب علیه یا تفسیر حسینی: بعضی معنی کرده‌اند: جهل و علم آفرید و یا فرمانبری و نافرمانی یا بهشت و دوزخ، و هدایت و گمراهی هم گفته‌اند، و از اینکه جهت: ظلمات لفظ جمع گفته شده است که ضلالت متعدد است، و نور مفرد آورده شده است چون هدایت یکی است. و در بحر الحقایق آورده که بیافرید آسمان دل و زمین نفس را و پیدا کرد ظلمات نفوس را از صفات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بهیمی حیوانی، و اخلاق سبعی شیطانی، و ظاهر ساخت نور قلوب را از اوصاف ملکی روحانی و اخلاق ملکی ربانی تا اینجا منقول از تفسیر حسینی است. رَبِّهِم یَعدِلُون» ۱۹ مجمع: یعنی کافران دیگری را با خدا مساوی می‌دانند و برابر می گذارند، و از مجاهد و حسن بصری نقل شده است یعنی: دیگری را با خدای خود شریک در عبادت و پرستش قرار می‌دهند«۱۹». -قرآن-۱-۲۶-پاورقی-۲۲۹-۲۳۱ -قرآن-۲۷-۶۵ [صفحه ۳۹۰] «ثُمَّ قَضی أَجَلًا وَ أَجَلٌ مُسَمًّی عِندَه» ۲- طبری: بعضی گفته‌اند مقصود از اجل اوّل هنگام مرگ است و اجل دوّم مدّت میان مرگ و زندگی دوباره است، و از إبن عبّاس نقل شده است: اجل اوّل حالت خواب است که انسان مانند مرده است، و اجل دوّم هنگام مرگ است. -قرآن-۱-۵۳ ع: سعید بن جبیر و مجاهد گفته‌اند: اجل اوّل بمعنی مدّت زندگی در اینکه عالم است، و اجل دوّم مدّت همیشگی عالم دیگر است و اینکه مدّت برای آن توصیف شده است به «مُسَمًّی عِندَه» چون در لوح محفوظ معیّن است که آن مدت حکومت خداوند است«۲۰» و کسی را بآن دسترس نیست، ابو مسلم گفته است: یعنی عمر گذشتگان و مدّت عمر آیندگان که نزد خدا معیّن است.و کسی را بآن دسترس نیست، ابو مسلم گفته است: یعنی عمر گذشتگان و مدّت عمر آیندگان که نزد خدا معیّن است. -قرآن-۱۹۳-۲۱۳-پاورقی-۲۸۳-۲۸۵ «ثُمَّ أَنتُم تَمتَرُون» ۲ مجمع: یعنی با اینکه می‌بینید شما را خدا از خاک آفریده است و به أحوالی دگرگون‌تان می کند تا دم مرگ باز شک در قیامت و بازگشت خود می کنید. -قرآن-۱-۲۹ مثنوی در دفتر چهارم دنباله‌ی حکایت بلقیس شعری دارد مناسب اینجمله خاک را و نطفه را و مضغه را|| پیش چشم ما همی دارد خدا کز کجا آوردمت ای بد نیت || که از آن آید همی خفرنجیت«-فرمت-۶۴-۶۶ تو بدان عاشق بدی در دور آن || منکر اینکه فضل بودی آن زمان حجت انکار شد انشار تو«۲۲» -فرمت-۲۳-۲۵ خاک را تصویر اینکه کار از کجا|| نطفه را خصمی و انکار از کجا چون در آندم بی‌دل و بی‌سربدی || فکرت و انکار را منکر بدی از جمادی چون که انکارت برست ||هم از اینکه انکار حشرت شد درست پس مثال تو چو آن حلقه ز نیست || کز درونش خواجه گوید خواجه نیست پس هم انکارت مبین می کند || کز جماد او حشر صد فن می کند [صفحه ۳۹۱] «یَعلَمُ سِرَّکُم وَ جَهرَکُم» ۳ تفسیر حسینی نوشته است: در فتوحات آورده که سرّکم اشارت است به نسبت باطنی انسان، و جهرکم عبارت از نسبت ظاهری او است، و در نقد النّصوص فرموده: انسان مرآتی است ذات وجهین، در یک رویش خصائص ربوبیت پیدا، و در دیگر رویش نقایص عبودیت هویدا، چون بخصایص ربوبیّت نگری از همه‌ی موجودات بزرگوارتر است، و چون نقایص عبودیت شمری از همه کاینات خوارتر و بی‌مقدارتر است. -قرآن-۱-۳۴ رباعی چون در خود از اوصاف تو یابم اثری || حاشا که بود نیکتر از من دگری و اندم که فتد بحال خویشم نظری || در هر دو جهان نباشد از من بتری پس حقّ سبحانه و تعالی میفرماید که اسرار و خصایص شما در مرتبه‌ی غیب میدانم، و آثار نقایص شما را در عالم شهادت می‌شناسم، و دیگر می‌دانم آنچه شما می کنید از عملی که سبب ترقّی باشد در درجات انسانیّت، یا موجب تنزل بدرکات حیوانیت، و دانستن اینکه دانائی سالک را بر آن دارد که با صلاح و تزکیه‌ی اعمال مشغول شده از حضیض استیفای حظوظ حیوانی بذروه‌ی استیناس نعیم روحانی متصاعد گردد. قطعه: حیف باشد که عمر انسانی || چون بهائم بخواب و خور گذرد آدمی می‌تواند از کوشش || کز فرشته بفضل درگذرد سخن ما: ۱- یادآوری و توجّه دادن مردم بت پرست و بی‌دین است بیک واقعیّت وجدانی که اینکه آفرینش بزرگ که زمین و آسمان و روشنی و تاریکی است یا افراد کوچک که شما جنس دو پا و آدمیزاد باشید و پیدایش و بقای شما از همین کره‌ی زمین و خاک هست، همگی آفریده‌ی یک قدرت است که ستودگی، و پاکیزگی منحصر بآن است چون عیب و نقص و ناتوانی در آن متصوّر نیست که اگر نه چنین باشد آفرینش بدین عظمت از او ممکن نیست. دوّم- آغاز بجمله‌ی «الحَمدُ لِلّه» شاید برای همین باشد که نشان بدهد اینکه آفرینش پهناور مستلزم - قرآن-۵۰۳-۵۲۰ [صفحه ۳۹۲] ستودگی و پاکیزگی و دوری از هر نقص و ضعف است. ۳- در آیت آخر یادآوری شده است که همان آفریننده است که از نهان و آشکار شما خبردار است چون از هر ناتوانی منزّه است و شاید اینکه آیه برای تثبیت مطالب جلو باشد که چون پاکیزه‌ی از نقص و بیچارگی است پس یقین بدانید که بر همه چیز شما مطلع است و باید دلبسته باو باشید و او را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پرستش نمائید.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۴ تا ۶]

وَ ما تَأتِيهِم مِن آيَةٍ مِن آياتِ رَبِّهِم إِلّا كانُوا عَنها مُعرِضِينَ [۴] فَقَد كَذَّبُوا بِالحَقِّ لَمّا جاءَهُم فَسَوفَ يَأتِيهِم أَنباءُ ما كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُنَ [۵] أَ لَم يَرَوا كَم أَهلَكنا مِن قَبلِهِم مِن قَرنٍ مَكَّنّاهُم فِي الأَرضِ ما لَم نُمَكِّن لَكُم وَ أَرسَلنَا السَّماءَ عَلَيهِم مِدراراً وَ جَعَلنَا الأَنهارَ تَجرِي مِن تَحتِهِم فَأَهلَكناهُم بِذُنُوبِهِم وَ أَنشَأنا مِن بَعدِهِم قَرناً آخَرِينَ [۶] -قرآن-۱-۴۶۰ معنی لغات: انباء- جمع نباء بفتح نون و با معنی خبر و اطّلاع. مدرارا ریزش تند، بفراوانی ریختن مانند شیر حیوان. انشأنا- از مصدر انشاء بر وزن افعال بکسر همزه بمعنی پرورش دادن، چیزیرا ایجاد کردن و پیدایش دادن آغاز کردن خلق و آفرینش، وضع و آغاز کردن سخن. قرن- شاخ قسمت بالای سر انسان، اوّل نموداری آفتاب، یک بارش باران، مدّت صد سال، اهل و مردم یک زمان، مقداری از زمان. ترجمه: [آن کافران] ۴ هر نشانه از نشانه‌های پروردگار خود که دیدند رو- گردان از آن شدند. ۵ پس آنچه از حقّ رسید دروغ شمردند و به زودی خبر مسخرگی [و سزای حقّ خوار نمودن] در جلو خود بیابند. ۶ مگر ندانند پیش از ایشان مردمی را نابود کردیم با اینکه آن توان که بآنان در زمین شان دادیم اینان را ز آن بهره‌مند نکردیم و ز آسمان بر آنان باران فراوان ریختیم و رودها از [صفحه ۳۹۳] زمین شان روان کردیم وز آن پس بسزای گناهان‌شان نابودشان کردیم و از پی آنان گروهی دیگر آفریدیم. سخن مفسّرین: «مِن قَرنٍ» ۴ مفسّرین و بخصوص محمّد عبده نوشته است: -قرآن-۱۵-۲۸ مقصود از اینکه کلمه مردمان مجتمع در یک زمان هستند، و مقدار زمان قرن همان مدّت متوسّط عمر مردم یک دوره است و نیز قرن را محدود کرده‌اند به شصت و- هفتاد و هشتاد و صد. و زجّاج گفته است قرن مردم یک دورانی است که شخص نمایانی در آنها باشد، مثل پیغمبر یا عالم بزرگ یا پادشاه. «مَكَّنّاهُم فِي الأَرضِ» ۶ فخر: مقصود از اینکه جمله‌ها اینکه است: اهل مکّه متوجّه شوند که دیگران مثل عاد و ثمود و فرعون از آنها ثروتمندتر بودند و نابود شدند و مغرور نشوند، و در اینکه آیه سه پرسش ممکن است اوّل- در هلاک یک مردم که نیکان هم مثل پیغمبران و مؤمنین آنها نیز نابود شده‌اند چه عبرت و پندی است! جواب آن است که هلاکت بواسطه‌ی فروختن دین بدنیا بوده است که در نتیجه‌ی محرومیت از دین بعذاب همیشگی گرفتار هستند، دوّم- آنکه گفته شده است «أَ لَم يَرَوا كَم أَهلَكنا» آیا ندیده‌اند چقدر نابود کردیم، در صورتی که اینکه مردم که روی سخن با آنها است آنجا نبودند پس چگونه تصدیق کنند! جواب آن است که قضایای گذشتگان و افسانه‌های آنها مشهور بوده است و آنها دانسته و شنیده بوده‌اند. سوّم- گفته شده است: ملّت دیگری ایجاد کردیم، آیا برای پند و عبرت مخالفین چه اثری دارد که بدانند کسانی دیگر جای هلاک شدگان را گرفته‌اند! -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۵۳۲-۵۶۲ جواب آن است: برای اینکه یادآوری شده است که بدانند در قدرت الهی است که آنها را نابود کند و دارائی و حکومت و شخصیت آنها را بدیگران بدهد. سخن ما: معرّفی منکرین است و پند و عبرت که به آیت اوّل انکار و استهزای آنها یادآوری شده است و در دنباله‌ی آن تهدید بمجازات سوء عمل آنها است و در مرتبه‌ی سوّم راهنمائی است بتاریخ گذشته که باید از آن پند گرفت و مسیر فکر و عمل خود را عوض کرد چون گذشته است آموزگار آینده. [صفحه ۳۹۴]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۷ تا ۹]

وَ لَو نَزَّلنا عَلَيكَ كِتاباً فِي قِرطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيدِيهِم لَقالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِن هذا إِلّا سِحرٌ مُبِينٌ [۷] وَ قالُوا لَو لا أُنزِلَ عَلَيهِ مَلَكٌ وَ لَو أَنزَلنا مَلَكاً لَقُضِيَ الأَمرُ ثُمَّ لا يُنظَرُونَ [۸] وَ لَو جَعَلناهُ مَلَكاً لَجَعَلناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسنا عَلَيهِم ما يَلبِسُونَ [۹] -قرآن-۱-۳۳۴ معنی لغات: قرطاس- بهر سه حرکت قاف کاغذ قابل کتابت، غرض و هدف از هر چیز، دختر سفید بلند بالا، شتر ماده‌ی جوان. ینظرون- از مصدر انظار به- معنی مهلت دادن مقروض در پرداخت قرض، کسی را همانند کسی قرار دادن اجازه‌ی نظر و دیدن بکسی دادن. جهت نزول:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجمع البیان: از کلبی نقل شده است که سه نفر از اعراب مکه نضربن حرث و عبد اللّه بن ابی امیّه، و نوفل بن خویلد، نزد پیغمبر [ص] آمدند و گفتند ما گفتار تو را نمی‌پذیریم مگر چهار ملک از آسمان بیایند با نوشته‌ای از جانب خدا که شاهد بر پیغمبری تو باشند، در جواب آنها آیه نازل شد. ترجمه: ۷ ای پیغمبر اگر نامه‌ای بکاغذ نوشته بر تو فرو فرستیم که اینکه کافران بدست خود بپسایند گویند: اینکه بجز جادوی آشکار نباشد. ۸ گویند: چرا فرشته بر او فرود نیامد! بدانند اگر فرشته فرستیم کار انجام شده است [و کس زنده نماند] و مهلت زندگی بایشان ندهند. ۹ و اگر پیغمبر را از فرشتگان کنیم او را مردی کنیم کز آنچه دیگران پوشند بر تنش نمائیم. [و یا شناسائی او را از آنان پوشیده بداریم بآنگونه که خود دل‌شان را از شناسائی پیغمبر پوشیده میدارند]. سخن مفسّرین: «کِتاباً فِی قِرطاسٍ» ۷ مجمع: از إبن عبّاس نقل شده است یعنی نامه‌ی نوشته‌ی آویخته‌ی از آسمان تا بزمین. -قرآن-۱۵-۳۸ کشف نوشته: پیر طریقت گفت: آه از روز اوّل، اگر آن روز عنایت بود طاعت [صفحه ۳۹۵] سبب مثوبت است و معصیت سبب مغفرت و اگر آن روز عنایت نبود طاعت سبب ندامت است و معصیت سبب شقاوت، شکر که شیرین آمد نه بخویشتن آمد حنظل که تلخ آمد نه بخویشتن آمد کار نه بآن است که از کسی کسل آید و از کسی عمل کار آن دارد که شایسته‌ی خود که آمد در ازل، الهی گر در کمین سرّ تو به ما عنایت نیست سر انجام قصه‌ی ما جز حسرت نیست. «لَقُضِیَ الأَمرُ» ۸ مجمع: سدّی و قتاده و حسن بصری گفته‌اند: یعنی: با بیچارگی نابود خواهند شد، مجاهد گفته است: یعنی اگر ملکی بصورت اصلی خود فرود آید قیامت بپا خواهد شد و دنباله‌ی آن بیچارگی است و نابودی. -قرآن-۱-۲۰ «لَجَعَلناهُ رَجُلًا» ۹ طبری: یعنی بایستی او را بصورت مردی از بشر قرار بدهیم، زیرا آن عربها نمیتوانند ملک را بصورت خودش مشاهده کنند، پس فرقی نیست که برای نبوت ملک بیاید یا آدمی. - قرآن-۱-۲۳ «وَ لَلَبَسنا عَلَیهِم ما یَلبِسُونَ» ۹ کشّاف زمخشری: «لبسنا» با یک لام نیز قرائت شده است و «یلبّسون» با تشدید باء، و در تفسیر ابو السّعود نوشته است: هر دو فعل با تشدید نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۴۰ طبری: یعنی چون ملک را بغیر صورت آدمی نمیتوانند ببینند، پس آن ملک بصورت مرد، موجب اشتباه و مغالطه‌ی آنها می‌شود همان طور که خودشان حقیقت و درستی تو را بر خودشان مشتبه میکنند، و از إبن عبّاس و ضحّاک نقل شده است یعنی: همان طور که یهودی و مسیحی تورات و انجیل را بر خود مشتبه کرده‌اند آن ملک بصورت آدمی نیز بر آنها مشتبه خواهد شد، ولی اینکه معنی درست نیست چون اینکه آیات برای اعراب بت پرست است. مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی: اگر ملک بفرستیم آنرا نخواهند شناخت مگر با فکر و تأمّل، و چون تسلیم بفکر و استدلال نیستند پس در همان اشتباه باقی خواهند بود. تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی: البتّه بر آن ملائکه خواهیم پوشید لباسی [صفحه ۳۹۶] مثل همان لباس‌هائی که خودشان می‌پوشند، و بعضی گفته‌اند: یعنی صورت ملک را بر آنها مشتبه می‌کنیم همان طور که ایشان صفت و نبوّت پیغمبر را بر خود مشتبه می‌کنند. تفسیر عبده: رشید رضا در اینکه جمله‌ی آیه مطلبی نوشته است که برای تنوع و نمونه‌ی افکار، ترجمه می‌شود: انسان در حال عادی خود نمی‌تواند جنّ و ملک را بصورتی که آفریده شده ببینند، چنانکه در قرآن نسبت به شیطان گفته شده است: «إِنَّهُ یَراکُم هُوَ وَ قَبِیلُهُ مِن حَیثُ لا تَرَونَهُم» همان طور که بعضی. جسم‌های لطیف و بی‌رنگ مانند هوا و عناصر اوّلی که مولد آب و هوا است قابل دیدن انسان یا انسان قابل دیدن آن نیست، و ملائکه و جنّ از عالم غیبی دیگر هستند، لطیف‌تر از اینکه اجسام، و می‌گویند که آنها می‌توانند بصورت اجسام انبوه‌تر نمودار شوند همان طور که آب باشکال مختلف نمودار می‌شود مانند: هوای رقیق و غلیظ و مایع و برف و یخ. با اینکه تفاوت که تبدلات صور مواد عالم به اختیار خود نیست و بموجبات طبیعی است مثل سردی و گرمی که موجب میشود آب بصورتهای دیگر نمودار شود، ولی جنّ و ملک باجازه‌ی خداوند قدرت دارند که در مواد عالم تصرّف کنند و ابدان خود را تحلیل کرده با موادّ عالم ترکیب نمایند پس اگر آنها در صورت متناسب با ماده‌ی اینکه عالم نمودار شوند، بشر می‌تواند آنها را ببیند، ولی بشر غیر عادی مثل انبیاء ممکن است آنها را به صورت اصلی ببینند چنانکه پیغمبر دو نوبت جبرئیل را بصورت اصلی دید و اینکه بر خلاف عادت است، بعلاوه که انسان پاره‌ای چیزهای ادراک نشدنی را با انواع وسائل غیر عادی در میابد مانند تلگراف بیسیم و دیگر وسائل کهربائی و چون انسان دارای روح لطیف و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عقل است و ملائکه نیز مخلوقی است عاقل و عالم با یکدیگر تناسب و حدّ مشترک دارند، پس ممکن است اینکه دو دسته ارواح عاقل با یکدیگر مربوط شوند که برای انسان موجب اقتباس علم و ادراک بشود، همان طور که انسان از وسائل غیر عادی ادراک می‌کند چیزهائی را که درکش آسان و همگانی نیست، و -قرآن-۲۶۷-۳۳۲ [صفحه ۳۹۷] چون در دین معیّن شده است درستی وحی و الهام، می‌توانیم بفهمیم که اگرچه آدمی بموجودات آسمانی مانند موجودات زمینی مسلط نیست ولی بعضی ارواح بشری، بواسطه‌ی تناسب روحی میان آدم و ملک، میتواند با طهارت روحی و علو نفس خود اینکه رابطه را دریابد و برقرار کند، و البتّه اینها دو دسته‌اند: اوّل- آنها که با امتیاز در خلقت و عنایت خداوندی با ملائکه و فرستادگان خداوند رابطه دارند پیغمبران هستند، دوّم- آنها که با نهاد پاک و کوشش و ریاضت و عمل صالح لایق الهام حقّ و بشارت بخیر و صلاح از عالم بالا شده‌اند، مانند مریم مادر مسیح که ملک باو نمودار شد در پیدایش عیسی و در بشارت بپیدایش آن حضرت. طنطاوی: در لطیفه‌ی سوّم دنباله‌ی اینکه آیات: معنی اینکه جمله آن است که ملائکه اگر برای بشر نمودار شوند بایستی بصورت آدمی باشند، و اینکه مطلب در علوم امروز ثابت شده است زیرا در علم ارواح از چگونگی نموداری روح بحث کرده‌اند و باین نتیجه رسیده‌اند که روح آن مرده که برای زندگان ظاهر میشود، مقداری از ثقل و جسم معمول «آن که بخواب مانیتیسمی خواب رفته است» بخود می‌گیرد، و آن شخص معمول «بخواب شده» در آن مدت که بخواب است و روح نمایان است، بهمان اندازه که وسیله‌ی تشکل روح شده است از جسم او کم شده و او سبکتر است، و عدّه‌ای از علمای اینکه فن تجربه کرده‌اند که وزن معمول در آن مدّت خواب رفته نصف وزن قبلی خود را داشته است و ابزاری داشته‌اند که هنگام نموداری روح سنگینی معمول را نشان می‌داده است هر چه روح نمودارتر می‌شده است وزن او سبکتر می‌شده است تا نزدیک بنصف می‌شده است. و علمای روح شناس معتقد هستند که روح دارای مادّه‌ی لطیفی است که مدّتها با او هست و بجای غلافی است برای او، و مانند قالبی است که وسیله‌ی نمایش آن جسمی است که در هنگام احضار روح بنظر ما می‌رسد. و چون ارواح بایستی به اینکه وسائل نمودار شوند، پس در ملائکه که لطیفتر هستند ناچار بغیر اینطور [صفحه ۳۹۸] وسائل ممکن نخواهد شد. اینکه است که خداوند می‌گوید: اگر ملک بفرستم به- صورت مرد خواهد بود و می‌بینید او را و همین اشتباه برمیگردد، و البتّه در آن موقع باید ماده‌ای خارجی باشد که ملک را نشان دهد، نه فقطّ با وهم و خیال چیزی بنظر برسد. سخن ما: ۱- آیت اوّل معیار عقل و فکر را نشان می‌دهد که مرد کج- اندیش و لجوج معقول و متخیّل و محسوس ندارد، او نمیخواهد و نمی‌تواند محمّد بشناسد و قرآن بفهمد پس اگر اینکه قرآن را بصورت کتاب نوشته‌ای از آسمان بدستش دهند، باز هم بیخرد است و سر سخت و آنرا جادو می‌داند. ۲- در آیت دوم جمله‌ی «لَو أَنزَلنا مَلَکاً» تا آخر می‌فهماند که اگر وسائل رسمی همگانی می خواهید همین است که در جلو چشم دارید، پیغمبر است و قرآن و اگر وسائل ما فوق آنچه دیده‌اید بخواهید مانند ملائکه و آثار مرموز قدرت خداوند، نتیجه‌ی آن ویرانی است و نابودی همگانی. ۳- از جمله‌ی «لَو جَعَلناهُ مَلَکاً لَجَعَلناهُ رَجُلًا» شاید اینکه معنی استفاده بشود: اگر انتظار دارید که پیغمبر و مربّی شما غیر بشر باشد توقّعی است محال زیرا قانون طبیعت و ارتباط و تجانس انواع موجودات مستلزم آن است که از نوع انسان با انسان معاشر باشد و او را تربیت کند، و جمله‌ی «لَلَبَسنا عَلَیهِم ما یَلبِسُون» آنچه تفسیر در دسترس است بمعنی اشتباه نوشته شده است چنانکه نقل کردیم، فقط تفسیر تنویر المقباس منسوب بابن عبّاس به معنی لباس نوشته است، و در ظاهر جمله تناسبی با لبس بمعنی اشتباه نیست چنانکه نقل کردیم از مفسّرین که با تعبیرات مختلف اینکه معنی را استخراج کرده‌اند -قرآن-۳۳۶-۳۵۸-قرآن-۶۳۳-۶۷۸-قرآن-۹۴۹-۹۸۵

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰ تا ۱۱]

وَ لَقَدِ استُهزِئَ بِرُسُلٍ مِن قَبلِکَ فَحاقَ بِالَّذِینَ سَخِرُوا مِنهُم ما کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُنَ [۱۰] قُل سِیرُوا فِی الأَرضِ ثُمَّ انظُرُوا کَیفَ کانَ عاقِبَةُ المُکَذِّبِینَ [۱۱] -قرآن-۱-۲۰۳ [صفحه ۳۹۹] معنی لغات: حاق- از مصدر حیق بفتح حاء و سکون یاء بمعنی فراگیر شدن شخص

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بسزای گناه خود. ترجمه: [ای محمّد، اینکه تقاضاهای غلط و بهانه‌گیری و مسخرگی اینکه مردم تو را دلگیر نکند] که ۱۰ پیغمبران پیش از تو را بریشخند و فسوس گرفتند، سپس سزای فسوس آن مسخره مردم دامنگیرشان شد. ۱۱ ای محمّد بگو: در زمین گردش کنید و آنگاه بنگرید: سر انجام دروغ پنداران بکجا رسید! [و سزای آنان که سخن حقّ دروغ شمردند چه بود]! سخن مفسّرین: «ما كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُن» ۱۰ مفسّرین برای کلمه «ما» دو- معنی نوشته‌اند: ۱- مقام پیغمبران و احکام آنها، و با اینکه معنی همه‌ی جمله چنین معنی می‌شود: فراگرفت مردمان کافر را مجازات ردّ گفتار پیغمبران و سزای انکار مقام آنها که بریشخند و مسخره می گرفتند، ۲- تهدید و تخویف پیغمبران بعذاب و آزار منکرین، و معنی جمله چنین می‌شود: مجازات و عذابی که بمسخره و استهزاء می‌شمردند آنها را فرا گرفت. -قرآن-۱۵-۴۶ ل سِيرُوا فِي الأَرضِ» ۲۳۲۳ در تفسیر حسینی نوشته است: یعنی اگر عذاب گذشتگان مسلم نمی‌دارید. سیر کنید در زمین، گاهی بیمن، گاهی بشام و بر دیار عاد و ثمود بگذرید«۲۳». -قرآن-۱-۲۹-پاورقی-۱۸۶-۱۸۸ «ثُمَّ انظُرُوا» ۱۱ مجمع: یعنی با چشم ببینید، و بدل بیندیشید و پند گیرید. -قرآن-۱-۱۸ سخن ما: اینکه آیه تهدید می کند اعراب را بآنچه در خاطره‌ها بوده است و بیشترشان شنیده بودند مانند قضیّه‌ی عاد و ثمود و سرگذشت‌های هولناک قبایل نابود شده که در تاریخ آنها را عرب بائده می‌نامند. -قرآن-۱۱-۳۴ [صفحه ۴۰۰]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲ تا ۱۹]

-قرآن-۱۱-۳۴ قُل لِمَن ما فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ قُل لِلّهِ كَتَبَ عَلى نَفسِهِ الرَّحمَةَ لَيَجمَعَنَّكُم إِلى يَومِ القِيامَةِ لا رَيبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم فَهُم لا يُؤمِنُونَ [۱۲] وَ لَهُ ما سَكَنَ فِي اللَّيلِ وَ النَّهارِ وَ هُوَ السَّمِيعُ العَلِيمُ [۱۳] قُل أَ غَيرَ اللّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فاطِرِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ هُوَ يُطعِمُ وَ لا يُطعَمُ قُل إِنِّي أُمِرتُ أَن أَكُونَ أَوَّلَ مَن أَسلَمَ وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ المُشرِكِينَ [۱۴] قُل إِنِّي أَخافُ إِن عَصَيتُ رَبِّي عَذابَ يَومٍ عَظِيمٍ [۱۵] مَن يُصرَف عَنهُ يَومَئِذٍ فَقَد رَحِمَهُ وَ ذلِكَ الفَوزُ المُبِينُ [۱۶] -قرآن-۱-۶۵۱ وَ إِن يَمسَسكَ اللّهُ بِضُرٍّ فَلا كاشِفَ لَهُ إِلّا هُوَ وَ إِن يَمسَسكَ بِخَيرٍ فَهُوَ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۱۷] وَ هُوَ القاهِرُ فَوقَ عِبادِهِ وَ هُوَ الحَكِيمُ الخَبِيرُ [۱۸] قُل أَيُّ شَيءٍ أَكبَرُ شَهادَةً قُلِ اللّهُ شَهِيدٌ بَينِي وَ بَينَكُم وَ أُوحِيَ إِلَيَّ هذَا القُرآنُ لِأُنذِرَكُم بِهِ وَ مَن بَلَغَ أَ إِنَّكُم لَتَشهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّهِ آلِهَةً أُخرى قُل لا أَشهَدُ قُل إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ إِنَّنِي بَرِيءٌ مِمّا تُشرِكُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۵۰۴ معنی لغات: فاطر- از مصدر فطره بکسر فاء بمعنی پیدایش و شکافتن و آغاز خلقت، در مجمع البیان از إبن عبّاس نقل کرده است که او گفت: من معنی «فاطر» را نمیدانستم تا اینکه دو عرب در حفر چاهی با هم نزاع داشتند، نزد من به- حکومت آمدند، یکی از آن دو گفت: «أنا فطرتها» یعنی من از تو جلوتر آغاز کردم بکندن آن. جهت نزول: آیت چهاردهم «قُل أَ غَيرَ اللّهِ تا آخر»: مجمع البیان: نقل کرده‌اند که مردم مکه به پیغمبر [ص] عرض کردند: تو چون فقیر هستی دین ملّت خود را رها کرده و اینکه ادعاها را می کنی، ما میتوانیم آنقدر سرمایه بتو بدهیم که از -قرآن-۲۶-۴۸ [صفحه ۴۰۱] همه‌ی ما بی‌نیازتر باشی، اینکه آیه در جواب آنها نازل شد. و برای آیت ۱۹ «قُل أَيُّ شَيءٍ أَكبَرُ تا آخر» از کلبی نقل کرده است: مردم مکه بپیغمبر عرض کردند مگر خداوند کسی جز تو نداشت که برسالت بفرستد! ما کسی نیافتیم که گواه راستی تو باشد و از یهود و مسیحیها پرسیدیم، آنها گفتند: نامی و یادی از اینکه شخص در کتابهای ما نیست، اگر تو شاهدی بر درستی سخن خود داری بما معرّفی کن، آیت «قُل أَيُّ شَيءٍ تا آخر» در جواب آنها نازل شد. -قرآن-۸۸-۱۱۵-قرآن-۴۵۳-۴۷۲ ترجمه: ای محمّد بکافران بگو ۱۲: آنچه بآسمانها و زمین هست مال چه کسی است! [خود بپاسخ] بگو: برای آن خدا است که مهر بندگان بر خود استوار دارد و شما را بروز رستاخیز فراهم کند که دو دلی در آن نباشد ولی آن کسان که بخود زیان رسانده‌اند [چه آماده‌ی فرمانبری نشده‌اند] مؤمن نمی‌شوند، ۱۳ با اینکه برای خدا است آنچه [موجود است] بروز و شب آرام گرفته و او است شنوای دانا. ۱۴ بگو: مگر شود که جز خدا دوست بدارم که او پدید آرنده‌ی آسمانها و زمین است و غذا می‌دهد و او خوراک نخواهد. بگو بمن فرمان شده است که من نخستین مسلمان باشم و البتّه تو ز انباز پنداران برای خدا مباش. ۱۵ بگو: میترسم اگر نافرمانی پروردگار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود کنم گرفتار آزار آن روز بزرگ شوم. ۱۶ و هر که آن روز آزار از او بگردد خدا باو مهر کرده است و همین است رستگاری نمودار. ۱۷ و اگر خدا تو را بآزار بپساید جز او کس آسوده‌ات نکند و اگر تو را به نیکی پساید او بر همه چیز توانا بود. ۱۸ و او است چیره بر سر بندگان خود که او حکیم است و خبیر. ۱۹ و نیز از بی‌دینان بپرس. بزرگتر گواهی کدام است خود بگو: خدا میان من و شما گواه است [که انجام پیغمبری می‌کنم و نمیپذیرید] و اینکه قرآن وحی بمن شده است تا شما را ز بد آینده بیم دهم و نیز آن را که اینکه قرآن باو رسد [او نیز چنان است که از من شنیده] آیا شما توانید گواهی دهید که با خدا دگر خدایان باشد! خود بگو: من چنین گواهی ندهم و بگو همانا هم او است خدای یکتا و بس و البتّه من از آنچه بانباز خدا آورید بیزارم. [صفحه ۴۰۲] سخن مفسّرین: «کَتَبَ عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ» ۱۲ طبری: یعنی اینکه مردم منکر توحید و نبوت تو، اگر توبه کردند، پذیرفته می‌شود، چون رحمت و مهربانی من گنجایش همه چیز دارد، و عبد اللّه عمر گفته است: خدا صد رحمت دارد، یکی از آنها را بزمین فرستاده است که موجودات زمینی از جنّ و انس و بهیمه و پرنده و حشره بآن وسیله با یکدیگر زندگی میکنند، و عمر از کعب الأحبار پرسید اوّل مخلوق خدا چیست! او گفت: خداوند بانگشت قدرت بی‌وسیله دیگر نوشت: -قرآن-۱۵-۵۰ من خدای یگانه‌ام که مهربانیم از خشم من جلوتر است. مجمع: یعنی ۱- بر خود لازم دانسته است انعام بر آفریدگان. ۲- لازم کرده است که فرمانبران را مزد بدهد. ۳- مهلت داده است تا گناهکار توبه کند و خود را اصلاح نماید. ۴- بر امّت پیغمبر رحم کرد که مثل گذشتگان در برابر تکذیب پیغمبران نابودشان نخواهد کرد. تأویلات کاشانی: یعنی چون موجب افاضه خیر و کمال است بهر فرد مستعدّ قابل پس هر مستحقّ رحمت چه برای پیدایش یا برای وصول بکمال مشمول آن رحمت خداوند می‌شود اگر آمادگی و لیاقتش فراهم شود. تفسیر حسینی نوشته است: و می‌شاید که مراد رحمت ذاتیّه باشد که رحمت مطلقه و امتنانیّه نیز گویند و آن رحمتی است که همه چیز را فرا رسیده، و نتیجه آن عطا دادن است بی‌سابقه‌ی سؤال و استدعا و رابطه‌ی حاجت و استحقاق. مثنوی گفته است: چشم‌بند خلق جز اسباب نیست || هر که لرزد بر سبب ز اصحاب نیست لیک حقّ اصحاب و نااصحاب را || در گشاد و برد تا صدر سرا در عدم ما مستحقّاق کی بدیم || که بر اینکه جان و بر اینکه دانش زدیم در عدم ما را چه استحقاق بود || تا چنین عقلی و جانی رو نمود ای بکرده بار هر اغیار را || ای بداده خلقت گل خار را خاک ما را ثانیا پالیز کن || هیچ نی را بار دیگر چیز کن [صفحه ۴۰۳] تفسیر صافی: یعنی بر خود لازم کرده است رهبری شما را بهدایت بسوی معرفت و توحید بوسیله‌ی پیغمبران و کتابهای آسمانی. «وَ لَهُ ما سَکَنَ فِی اللَّیلِ وَ النَّهارِ» ۱۳ طبری: یعنی حکومت بر همه برای خداوند است چون هر آفریده‌ای در شب و روز زندگی می‌کند و قرار دارد. -قرآن-۱-۵۰ مجمع: اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند: ۱- إبن اعرابی گفته است به- معنی وقوع در زمان است یعنی هر موجود در شب و روز. ۲- یعنی هر آنچه بشب آرام است و روز برای زندگی در جنبش است، و جهت اینکه ساکن را نام برده و از متحرک یاد نشده است آن است که سکون بیشتر است و عمومی‌تر، و هم عاقبت حرکت سکون است، و نیز نعمت و خوشی سکون بیش از حرکت است. ۳- یعنی هرارام و جنبنده و چون یک قسمت یاد شده است از نام قسمت دیگر بی‌نیاز بوده است و در عرب اینکه گونه استعمال زیاد است مثل «سرابیل تقیکم الحرّ» یعنی لباس‌هائی که شما را از گرما نگاه می‌دارد و چون معلوم است که از سرما نیز حفظ می‌کند نام سرما برده نشده است، و چون حوادث عالم یا حرکت است یا سکون، برای نشان دادن عمومی‌ترین مخلوق و آفریده‌ها است که همه در ضمن اینکه دو حالت پیدا می‌شود. طنطاوی: جمله‌ی «لَهُ ما سَکَنَ» برای اظهار کمال قدرت است که اینکه عالم پهناور همگی در جنبش هستند، ولی شما در شب زمین و آسمان و ستاره‌ها را آرام می‌بینید و وسیله‌ی آرامش خاطرتان هست، و کمال قدرت در ایجاد متحرّک است بصورت ساکن. -قرآن-۱۷-۳۵ «فاطِرِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ هُوَ یُطعِمُ وَ لا یُطعَمُ» ۱۴ مجمع: و ابو الفتوح و دیگران: در «لا یُطعَمُ» چند قرائت نقل کرده‌اند: ۱- لا یطعم با فتح یاء یعنی خود چیزی نمیخورد. ۲- اشهب عقیلی هر دو را بیک وزن قرائت کرده است از مصدر اطعام بمعنی غذا دادن و معنی اینکه است که بعضی را بهرمند دارد، و بعضی را محروم. ۳- قرائت مشهور. -قرآن-۱-۶۶-قرآن-۱۰۷-۱۲۰ [صفحه ۴۰۴] امام فخر: چون متعدّد و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

غیر واحد، ممکن است یعنی قابل بود و نبود است پس پیدایش اینکه موجودات جوربجور و متعدّد بایستی از یک واحد و وحدت حقیقی باشد که او ثابت است و پدید آرنده‌ی اینکه انواع و اقسام، پس خداوند «فاطِرِ السَّماواتِ» پدید آرنده‌ی همه‌ی آفریده‌ها است، و چون اطعام مستلزم شود رساندن و ایجاد منافع است، پس خداوند که پدید آرنده‌ی موجودات است موجب همه‌ی اطعامها و سودها است، و البتّه آن که اینها را ایجاد می‌کند خود از همه‌ی آنها بی‌نیاز است، پس با دلیل و برهان ثابت شد که خداوند «فاطِرِ السَّماواتِ» است و «یُطعِمُ وَ لا یُطعَمُ» است، و چون در جمله‌ی پیش «أَ غَیرَ اللّهِ أَتَّخِذُ وَلِیًّا» کلمه‌ی «ولی» بمعنی قریب و نزدیک هست، پس بصریح عقل نمیتوان نزدیک شد بغیر خداوند که جملگی محتاجند و نیازمند، و در نتیجه بموجب اینکه آیه و حکم عقل بایستی دل را از هر چیزی جز خدا پاک نمود و علایق و دل بستگیها بریده شود. -قرآن-۲۴۸-۲۶۹-قرآن-۵۷۶-۵۹۷-قرآن-۶۰۶-۶۳۱-قرآن-۶۶۴-۷۰۱ «أُمِرتُ أَن أَکُونَ أَوَّلَ مَن أَسلَمَ» ۱۴ مجمع: یعنی تسلیم بفرمان و راضی به- حکم خداوند باشم. کلبی گفته است: یعنی از مردم اینکه دوران جلوتر با اخلاص بندگی و عبادت کنم، حسن بصری گفته است: یعنی پس از مدتی که پیغمبری نبوده است از همه زودتر من مؤمن شوم و از امّت خودم جلوتر مسلمان شوم، و بعضی گفته‌اند: یعنی باید اوّل شخص باشم در خضوع و معرفت و ایمان و اعراض از شرک و کفری که دیگران بر آن هستند. -قرآن-۱-۴۸ «قُل إِنِّی أَخافُ إِن عَصَیتُ رَبِّی» ۱۵ ابو الفتوح: اینکه آیه دلیل است بر اینکه که تهدیدهای قرآن شامل معصومین مانند پیغمبر و امام نیز می‌شود، چون پیغمبر خود می‌گوید از معصیت می‌ترسم و اگر شامل حال آن حضرت نبود نمی- فرمود می‌ترسم. -قرآن-۱-۴۵ «مَن یُصرَف عَنهُ» ۱۶ مفسّرین در کلمه‌ی یصرف دو قرائت نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۲ اوّل- حمزه و کسائی و دیگران با فتح یاء و کسر راء، و معنی چنین می‌شود: آنرا [صفحه ۴۰۵] که خدا عذاب از او بگرداند، دوّم- با ضمّ یا و فتح را بصیغه‌ی مجهول، و معنی اینطور است: هر کس عذاب را از او برگردانند مشمول رحمت است. «فَقَد رَحِمَهُ» ۱۶ مجمع: یعنی هر که را خدا آمرزید و گرفتار عذاب نکرد او را مزد میدهد، و مقصود از اینکه جمله آن است که گمان نرود فقطّ گرفتاری نیست بلکه هر که گرفتار نبود مزد دارد. و ممکن است معنی آیه اینکه باشد که آمرزش و آسایش از عذاب فقط برحمت خداوند مربوط است و بس، و روایت شده است پیغمبر سوگند یاد کرد بر اینکه کسی بعمل خود بهشت نمی‌رود، بآنحضرت عرض کردند: شما هم، فرمود: من هم، مگر که خدا ما را مشمول رحمت و فضل فرماید. -قرآن-۱-۱۸ «وَ إِن یَمسَسکَ اللّهُ بِضُرٍّ» ۱۷ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس روایت کرد: که رسول صلی اللّه علیه و آله و سلّم را کسری پارس شتری فرستاد بهدیّه، یک روز رسول- صلی اللّه علیه بر آن شتر نشسته بود، و مرا ردیف کرده، در راه رو بمن کرد مرا گفت: ای غلام گفتم: لبّیک یا رسول اللّه، گفت: خدای را نگاه‌دار تا تو را نگاه دارد، و خدای را نگاه دار تا در پیش خودش یابی، و با خدای در راحت آشنائی بسیار کن، تا در شدّت تو را شناسد، و چون خواهی از خدای خواه، و چون یاری طلبی از او طلب، علم او برفت بهر چه بودنی هست، اگر خلایق جهد کنند تا تو را نفعی کنند که خدای تعالی بآن قضا نکرده باشد تو را نتوانند و اگر خواهند تا تو را مضرّتی کنند بتو که خدای تعالی آن بر تو نوشته نباشد، نتوانند، اگر توانی صبر کنی با یقین بیک جای بکن، و اگر نتوانی صبر کن، که صبر بر آن که تو آن را کاره باشی آن را در آن خیری بسیار است، و بدان که نصرت با صبر است، و فرح یا اندوه است، و با دشخواری خواری است. اینکه بود نوشته ابو الفتوح. -قرآن-۱-۳۶ اینکه غزل حافظ هم اندک مناسبتی دارد: گر می‌فروش حاجت رندان روا کند || ایزد گنه ببخشد و رفع بلا کند [صفحه ۴۰۶] در کارخانه‌ای که ره علم و عقل نیست || و هم ضعیف رأی، فضولی چرا کند مطرب بساز عود که کس بی‌اجل نمرد || و آن کو نه اینکه ترانه سراید خطا کند گر رنج پیشت آید و گر راحت ای حکیم || نسبت مکن بغیر که اینها خدا کند ما را که درد عشق و بلای خمار نیست || با وصل دوست یا می‌صافی دوا کند حقا که در زمان برسد مژده‌ی امان || گر سالکی بعهد امانت وفا کند «وَ هُوَ القاهِرُ فَوقَ عِبادِهِ» ۱۸ یعنی موجودات مقهور خواصّ طبیعی خود هستند، از خواصّ فیزیکی و شیمیائی جمادات تا غرائز و تمایلات حیوان و انسان همگی موجبات قهاریت خداوند است بر اینکه موجودات. -قرآن-۱-۳۶ «وَ أُوحِیَ إِلَیَّ هذَا القُرآنُ لِأُنذِرَکُم بِهِ وَ مَن بَلَغَ» ۱۹ طبری:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قتاده گفت: -قرآن-۱-۷۴ پیغمبر [ص] فرمود: ای مردم فرمان خدا را بدیگران برسانید اگر با یک آیتی از قرآن باشد، که هر کس یک ایت قرآن باو ابلاغ شود فرمان خدا باو ابلاغ شده است و محمّد بن کعب قرظی گفت: هر کس قرآن باو ابلاغ شود مثل آن است که پیغمبر را دیده است، و مجاهد گفته است: یعنی قرآن بهر کجا که برسد مانند یک مبلغ است که مردم را رهبری می کند و از سوء عاقبت می‌ترساند. مجمع البیان: در تفسیر عیّاشی از امام باقر و صادق [ع] نقل کرده است که معنی جمله اینکه است: قرآن بمن رسید تا من شما را رهبری کنم و هر کس از اولاد من بمقام امامت برسد او هم بوسیله‌ی قرآن مردم را رهبری خواهد کرد. ابو الفتوح نوشته است: رسول گفت: از من برسانی اگر همه آیتی باشد، و هر کس را که یک آیه از قرآن باو رسد فرمان خدای باو رسیده باشد. فخر: سعید بن جبیر گفت: هر کس از قرآن خبردار شود مثل اینکه است که محمّد را دیده است، و دیگری جمله را اینکه طور معنی کرده است: قرآن به من نازل شده است که شما را راهنمائی کنم و هر کس بالغ شده است و مکلف باشد سخن ما: ۱- در اوّل آیه با جمله‌ی «قُل لِمَن ما فِی السَّماواتِ» و با جمله‌ی دوم «قُل لِلّهِ» اشاره بیک مطلب بدیهی و مسلّم شده است که اگر از کسی بپرسند: اینکه -قرآن-۳۱۳-۳۴۷-قرآن-۳۶۸-۳۸۲ [صفحه ۴۰۷] آفرینش و آسمان و زمین وابسته بکی و در اختیار کی است! در جواب اینکه پرسش خواهی نخواهی می گویند در ملک و قدرت خدا است، پس شما عربها اگر فکر کنید و با وجدان سالم مراجعه کنید، خودتان هم جواب خواهید گفت: همه چیز و همه جا در قدرت خدا است. ۲- جمله‌ی «کَتَبَ عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ تا آخر» می‌فهماند که چون خداوند اصل آفرینش و هستی می‌باشد، و موجودیت و هستی خوبی است و رحمت است و مهربانی است، پس لازمه‌ی آن قدرت و حقیقت که ما آنرا خدا می‌نامیم رحمت است و مهربانی، و همین است معنی «کَتَبَ عَلی نَفسِهِ» یعنی بر خود لازم کرده است، زیرا پس از آنکه هستی و موجودیّت خیر بود و خوبی و خوشی، پس آن حقیقت که اصل خوبی و خیر و خوشی است از خیر و خوبی و خوشی جدا نیست، و بهمین مناسبت در جمله‌ی بعد با تأکید و ناگزیری گفته شده است: البته شما را در قیامت فراهم می کند، چون با اینکه هستی و موجودیّت خیر است و خوشی، پس باید هر موجودی آخرین نتیجه‌ی هستی و موجودیّتش نمودار شود، و آن برای انسان که دارای روان، و روان مجرّد است در وقتی فراهم می‌شود که صورت ثابت بخود بگیرد و از تغییر و تبدیل زمان و حوادث آسوده شود، و اندازه و ظرفیت خوبیش ثابت و پایدار شود، و همین است معنی قیامت، و بهمین مناسبت با جمله‌ی «الَّذِینَ خَسِرُوا» تا آخر در آخر آیه یادآوری شده است، غیر مومن زیانکار است که نمیتواند نتیجه‌ی موجودیّت خود را از خیر و خوشی ببیند و بجای خیر و خوشی خسران و زیان می‌برد. ۳- در جمله‌ی «لَهُ ما سَکَنَ فِی اللَّیلِ» اینکه شعر نظامی مناسب است: -قرآن-۵۶-۹۰-قرآن-۳۲۹-۳۵۳-قرآن-۱۰۵۸-۱۰۷۹-قرآن-۱۲۸۰-۱۳۱۳ خاک بفرمان تو دارد سکون || قبه‌ی خضرا تو کنی بیستون ساقی شب دستکش جام تو است || مرغ سحر دستخوش نام تو است منزل شب را تو دراز آوری || روز فرو رفته تو بازآوری ۴- آیات بعد تا آخر همه مانند آیت اوّل با جمله‌های مختلف طوری مطلب اظهار شده است که یقینی است و وجدانی و جای شک و تردید نیست و بخصوص [صفحه ۴۰۸] آیت آخر جمله‌ی «قُلِ اللّهُ شَهِیدٌ» میفهمانند که آفرینش خداوند خود نمودار است و گواه بر آفریننده که اگر با بصیرت بنگرید تصدیق میکنید یک قدرت در جهان کارگر است و بس و اینکه آیات قرآن بموجب همان قدرت که خود میتوان آنرا راست بدانید بمن رسیده است برای راهنمائی شما و هر کس آنرا بخواند. ۵- جمله‌ی «مَن بَلَغَ» با توجّه بمفاد جمله‌های جلو می‌فهمانند: همان طور که آفرینش نشانه‌ی آفریننده است و گواهی می‌دهد که تحت یک قدرت پیدایش یافته و باقی است، اینکه قرآن هم موجب همان قدرت بمن وحی شده است، و هر کس آنرا بخواند و به او ابلاغ شود می‌تواند بفهمد که از جانب خدا است و خلاصه همان طور که آفرینش خداوند دلیل بر قدرت خداوند است قرآن و کلام او هم شاهد بر درستی و استواری آن است و بهر روزگار هر کس بشنود باید بپذیرد. -قرآن-۱۸-۴۱-قرآن-۳۵۲-۳۶۶

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۰ تا ۲۴]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱۱-۳۴ الَّذِينَ آتَيناهُمُ الكِتابَ يَعرِفُونَهُ كَما يَعرِفُونَ أَبناءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم فَهُم لا يُؤمِنُونَ [۲۰] وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَرى عَلَى اللّهِ كَذِباً أَو كَذَّبَ بِآياتِهِ إِنَّهُ لا يُفلِحُ الظّالِمُونَ [۲۱] وَ يَومَ نَحشُرُهُم جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشرَكُوا أَينَ شُرَكاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنتُم تَزعُمُونَ [۲۲] ثُمَّ لَم تَكُن فِتنَتُهُم إِلاّ أَن قالُوا وَ اللّهِ رَبِّنا ما كُنّا مُشرِكِينَ [۲۳] انظُر كَيفَ كَذَبُوا عَلى أَنفُسِهِم وَ ضَلَّ عَنهُم ما كانُوا يَفتَرُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۵۶۱ معنی لغات: افتری- از افتراء بمعنی تهمت بستن، نسبت بدروغ دادن، فتنه- آگاهی و اطّلاع، گمراهی، کفر، رسوائی، گرفتاری، دیوانگی، پند و عبرت، بیماری، مال و اولاد، اختلاف در فکر و رأی. ترجمه: آن کسان که کتاب آسمانی‌شان دادیم محمّد را چنان شناسند که فرزندان خود را می‌شناسند. پس آن کسان که بخود زیان رساندند، باو نمی- [صفحه ۴۰۹] گروند، ۲۱ و کدام کس ستمکارتر است از آنکه بر خدا تهمت زد و دروغی بست یا نشانه‌های او را دروغ شمرد و البتّه ستمکاران را رستگاری نباشد، ۲۲ و روزی همه‌ی آدمیان فراهم کنیم و سپس بآن کسان که انباز برای خدا پنداشتند بگوئیم کجا هستند انبازان شما که با خدا می‌پنداشتید! ۲۳ آنگاه گرفتاری و رسوائی آنها جز اینکه نباشد که گویند بخدا که پروردگار ما است ما بی‌دین و مشرک نبودیم بنگر که ۲۴ چگونه اینان بر خود دروغ گویند [و کار خویشتن ناپسند دارند] و آنچه بدروغ می‌ساختند [و انباز خدا می‌کردند] از دست‌شان رفت. سخن مفسّرین: «الَّذِينَ آتَيناهُمُ الكِتاب» ۲۰ مفسّرین نقل کرده‌اند: عمر به عبد اللّه بن سلام [که از علمای یهود بود] گفت: در قرآن است که شما پیغمبر را مانند فرزندان خود می‌شناسید، اینکه معرفت شما چگونه است! او گفت، به همان اوصاف که برای او معیّن شده است در هر کجا ببینیم می‌شناسیم همانطور که بچه‌های خود را در میان دیگر بچه تمیز می‌دهیم، و سوگند بخدا او را بهتر می‌شناسیم از فرزندان خود، چون ممکن است مادرهای آنها خطا کرده باشند ولی او در کتاب ما طوری توصیف شده است که موجب شناسائی ما می‌شود. -قرآن-۱۵-۴۹ «وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَرى» ۲۱ طبری: یعنی مانند بت پرستان که ادعای دروغ بر خدائی موجودات کردند، و یا مسیحی‌ها که ادعای فرزند برای خدا کردند. -قرآن-۱-۳۶ «أَو كَذَّبَ بِآياتِهِ» ۲۱ طبری: یعنی مانند یهود که آثار و علائم نبوت را انکار می‌کردند. -قرآن-۱-۲۶ «أَينَ شُرَكاؤُكُم» ۲۲ مجمع: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- مقاتل گفته است: یعنی در قیامت مشرکین به یکدیگر سفارش می‌کنند که شما منکر شوید شرک و اعتقاد خود را، از اینکه جهت بآنها خطاب می‌شود که به راز شما آگاهیم شرکای خود را نشان دهید. ۲- بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی چون مشرکین خدایان فرضی را برای خود سودمند می‌دانستند، در آن روز از آنها پرسیده -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۱۰] می‌شود: آنها را که شریک خدا کردید تا استفاده کنید پیدا کنید، و تلفّظ بشرکائکم یعنی شریکهای شما، با اینکه شریک خدا فرض می‌کردند، برای آن است که آنها شریک فرض می‌کردند برای استفاده‌ی خودشان. «ثُمَّ لَم تَكُن فِتنَتُهُم» ۲۳ مجمع: مردم مدینه «لَم تَكُن» با تا و «فِتنَتُهُم» با نصب و صدای بالای تای دوّم فتنهٔ قرائت کرده‌اند، و إبن کثیر و عده‌ای «لَم تَكُن» با تا و «فتنهٔ» با رفع و صدای جلو تای آخر فتنهٔ خوانده‌اند، و حمزه و کسائی «لم یکن» با یاء و فتنهٔ با نصب خوانده‌اند، و کلمه‌ی «فتنه» را سه معنی کرده‌اند: ۱- جواب امتحان، یعنی چون از آنها پرسیدند که خدایان فرضی شما کجا هستند، جواب اینکه پرسش و امتحان فقطّ اینکه جمله بود که گفتند «وَ اللّهِ رَبِّنا». ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی معذرت، و معنی اینکه جمله اینطور است: آنها را عذری نبود مگر اینکه جمله «وَ اللّهِ رَبِّنا» و همین معنی از حضرت صادق [ع] روایت شده است ۳- زجاج گفته است: چون از دلباختگی و علاقه‌ی مشرکین بشرک در پیشتر گفته شده است، در اینکه جمله نتیجه‌ی آن یادآوری شده است که دلباختگی آنها به- آنجا منتهی خواهد شد که از آن شرکاء دوری می‌کنند و می‌گویید: «وَ اللّهِ رَبِّنا». -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۵۷-۷۰-قرآن-۸۳-۹۶-قرآن-۱۷۸-۱۹۱-قرآن-۵۲۳-۵۴۳-قرآن-۶۶۸-۶۸۸-قرآن-۹۹۵-۱۰۱۵ «وَ اللّهِ رَبِّنا» ۲۳ مجمع: حمزه و کسائی «ربّنا» با نصب و بقیّه با جرّ و صدای زیر خوانده‌اند و به قرائت اوّل معنی چنین است: سوگند بخدا ای پروردگار ما و بقرائت دوّم چنین است: سوگند بخدائی که پروردگار ما هست. -قرآن-۱-۲۱ «ما كُنّا مُشرِكِينَ، انظُر كَيفَ كَذَبُوا» ۲۴ ابو الفتوح: چون اینکه جمله‌ها توصیف حال مشرکین است در قیامت جای اعتراض است که چگونه ممکن است در عالم دیگر که جای انکار و حقّ پوشی نیست، آنها دروغ بگویند!

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چند جواب باین اعتراض داده‌اند: اوّل- ابو القاسم بلخی گفته است: چون مشرکین عقاید خود را درست می‌دانند، سوگند یاد می‌کنند که ما مشرک و منحرف نیستیم، ولی دروغ میگویند، چون عقاید آنها همه شرک است و کفر مانند عقیده باقانیم ثلاثه و اصول سه- گانه‌ی آفرینش در نظر مسیحی‌ها. دوّم- ابو علیّ گفته است: که آنها میگویند: -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۴۱۱] بعقیده‌ی خودمان در دنیا مشرک نبوده‌ایم، و کار خوب کرده‌ایم که بتها را میانجی خود و خدا قرار داده‌ایم، و جواب سوّم اینکه است که از سختی قیامت، آنها با حال بی‌خبری و بی‌خردی چیزهائی می گویند که همه دروغ است، و جواب چهارم آنکه آنها ناامید هستند و بیچاره و از اینکه جهت چیزهائی می گویند که شاید وسیله‌ی رهائی برای آنها باشد. سخن ما: جمله‌ی «الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ یَعرِفُونَه» می‌فهمانند: در کتب آسمانی نشانه‌های روشن از شخص پیغمبر بوده است چون معنی جمله اینکه است بهر کس کتاب آسمانی دادیم چنان اوصاف محمّد در آن آوردیم که چون او را ببینند بشناسند بآنگونه که چون فرزند خود میان دیگران به بینند می‌شناسند. -قرآن-۱۸-۶۶

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۵ تا ۲۶]

-قرآن-۱۱-۳۴ وَ مِنهُم مَن یَستَمِعُ إِلَیکَ وَ جَعَلنا عَلی قُلُوبِهِم أَکِنَّةً أَن یَفقَهُوهُ وَ فِی آذانِهِم وَقراً وَ إِن یَرَوا کُلَّ آیَةٍ لا یُؤمِنُوا بِها حَتّی إِذا جاؤُکَ یُجادِلُونَکَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِن هذا إِلاّ أَساطِیرُ الأَوَّلِینَ [۲۵] وَ هُم یَنهَونَ عَنهُ وَ یَنأَونَ عَنهُ وَ إِن یُهلِکُونَ إِلاّ أَنفُسَهُم وَ ما یَشعُرُونَ [۲۶] -قرآن-۱-۳۷۶ معنی لغات: اکنّهٔ- جمع کنان بکسر کاف بمعنی نگاهبان و آنچه چیزیرا می‌پوشاند، وقر- بفتح واو بمعنی سنگینی گوش، و بکسر واو بمعنی یک بار و آنچه قابل بردن بر حیوان است و وسیله نقلیه. «یُجادِلُونَکَ»- از مجادله به معنی خصومت و دشمنی. اساطیر- جمع اسطر و سطور و مفرد اینها سطر است به- معنی صف مرتب از کلمات و درخت و مانند آن، و در مجمع البیان از اخفش نقل کرده است که اساطیر جمعی است که مفرد ندارد. ینأون- از مصدر نأی بفتح نون بمعنی دوری. -قرآن-۲۰۴-۲۲۰ جهت نزول: مجمع: نقل کرده‌اند: چند نفر مشرک مثل ابو سفیان و ولید [صفحه ۴۱۲] إبن مغیره و نضربن حارث حضور پیغمبر نشستند، و گوش فرا دادند بقرائت قرآن آنگاه با نضربن حارث گفتند: محمّد چه می گوید! او گفت: افسانه‌های کهنه‌ی قدیمی است که من برای شما زیاد نقل کرده‌ام، آیت اوّل «مِنهُم مَن یَستَمِع» در برابر اینکه گفتگو نازل شد. -قرآن-۲۳۰-۲۵۵ ترجمه: ۲۵ ای محمّد از آن کافران کسی هست که بسخن تو گوش میدهد [و ز بد نهادی‌شان] بر دل‌هاشان پوشی از دریافت سخن حقّ کشیده‌ایم و گوشهاشان سنگین کرده‌ایم که اگر هر نشانه ز حقّ ببینند بآن نمی گروند و اگر نزد تو آیند بسر سختی سخن کنند و گویند: اینکه سخنان جز افسانه‌های بیهودی پیشین نباشد. و خود از آن دور شوند و جلوگیر دیگران ز پذیرفتن آن. ولی جز نابودی خویشتن سودی نمی‌برند و خود از آن بی‌خبرند. سخن مفسّرین: «وَ مِنهُم مَن یَستَمِع» ۲۵ طبری: مجاهد گفته است: یعنی بعضی از مردم قریش گوش می‌دهد. -قرآن-۱۵-۴۳ «وَ جَعَلنا عَلی قُلُوبِهِم أَکِنَّةً» ۲۵ طبری: قتاده گفته است: یعنی می‌شنوند و چیزی فرا نمی گیرند، مانند چهارپایان که آواز می‌شنوند و چیزی درک نمیکنند مجمع: سه معنی برای اینکه جمله‌ها نقل کرده است: ۱- ابو عاصم عامری گفته است: مقصود از اینکه جمله‌ها آن است که چون اعراب خود با هیچ زبان و بیان تسلیم بقبول فرموده‌ی پیغمبر [ص] نبودند، اگر هم در آن موقع که پیغمبر قرآن می‌خواند کسی می‌خواست گوش بدهد و بفهمد، مانعش میشدند، در اینکه هنگام که پیغمبر قرآن می‌خواند، و کسی میل می کرد گوش بدهد و چیزی بفهمد آنها را که نمی‌خواستند کسی گوش بقرآن بدهد و بفهمد، جلوگیرش می‌شدند خدا بر دل و گوششان پرده‌ای می‌افکند و خواب را بر آنها مسلّط می‌نمود تا مانع کسی از استماع قرآن نشوند، مانند اینکه جمله‌های قرآن «وَ إِذا قَرَأتَ القُرآنَ جَعَلنا بَینَکَ وَ بَینَ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ حِجاباً مَستُوراً» یعنی: آنگاه که قرآن می‌خوانی میان تو و کافران پرده‌ای قرار میدهیم ۲- ممکن است مقصود از اینکه -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۸۱۵-۹۲۶ [صفحه ۴۱۳] جمله‌ها آن باشد که چون عربهای قریش کافر و سر سخت و لجوج هستند مجازات شان آن است که گوش‌شان کر و دل آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

به پرده پوشیده شود. ۳- چون آنها تسلیم بشنیدن و پذیرفتن قرآن نیستند اینکه کفر و لجاج آنها تشبیه شده است به بیماری کری و پرده پوشی بر دل، و چون در نتیجه بدی رفتارشان محکوم باین حالات شده‌اند از اینکه جهت در آیه گفته شده است: «جعلنا فی قلوبهم» یعنی ما در دل آنها قرار دادیم و مقصود آن است که ما آنها را محکوم به اینکه حالات کردیم در دنباله‌ی بدی گفتار و رفتار خودشان. روح البیان: اینکه آیه اشاره است به اینکه که هر کس بکلمات قرآن، یا حدیث یا گفتار ارباب طریقت، گوش بدهد برای اعتراض و خرده گیری، مجازات او آن است که دل و گوشش بسته شود تا نور حقیقت باو نرسد و از فهم و شیرینی درک آن محروم ماند. بگفته جامی: عجب نبود که از قرآن نصیبت نیست جز حرفی || که از خورشید جز گرمی نبیند چشم نابینا «وَ إِن یَرَوا کُلَّ آیَةٍ» ۲۵ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی هر پند و عبرت که ببینند، زجّاج گفته است: یعنی اگر هر معجزه و نشانه‌ی بر پیغمبری تو ببینند. -قرآن-۱-۳۰ «إِذا جاؤُکَ یُجادِلُونَکَ» ۲۵ طبری: إبن عبّاس گفته است مقصود کافران هستند که جدل و اظهار دشمنی می‌کردند با مسلمین و می‌گفتند: آنچه را شما خود می‌کشید حلال می‌دانید و آنچه را خدا می‌کشد میته و حرام می‌دانید اینکه خود را تابع و پیرو حکم خدا می‌پندارید. -قرآن-۱-۳۰ «أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ» ۲۵ مجمع: ضحّاک گفته است: یعنی افسانه‌های گذشتگان که خود می‌نوشتند، و دیگری گفته است: یعنی حرفهای بیهوده مثل قصه‌ی رستم و اسفندیار که نه سود دارد و نه زیان. - قرآن-۱-۲۶ «وَ هُم یَنهَونَ عَنهُ وَ یَنأَونَ عَنهُ» ۲۵ طبری: از إبن عبّاس نقل شده است -قرآن-۱-۴۷ [صفحه ۴۱۴] مقصود ابو طالب است که مردم را جلوگیر می‌شد از آزار پیغمبر و خود دور می‌شد از تصدیق و پذیرش دستور آن حضرت، و اینکه معنی صحیح نیست، زیرا اینکه آیه دنباله‌ی آیات جلو است که در وصف عموم مشرکین است. مجمع: از محمّد حنفیه و إبن عبّاس و سدّی نقل شده است: یعنی مردم را جلوگیر می‌شدند که سخن پیغمبر بشنوند و بپذیرند، و خود نیز از آنحضرت دور می‌شوند که فرار کنند و گرفتارش نشوند، و قتاده و مجاهد گفته‌اند: یعنی منع مردم می‌کنند از شنیدن قرآن که در دل‌شان جایگیر نشود، و دورشان می‌کنند که از اوّل قرآن بگوششان نرسد. ابو الفتوح نوشته است: و قول دگر آن است که آیه در بو لهب آمد که او اگر مجمعی و موسمی حاضر بودی کس خواستی که رسول را علیه السّلام ایذا کند یا طعن زند، او رها نکردی و نهی کردی برای خویشی را، و لیکن خویشتن از او و از ایمان با دور داشتی. سخن ما: در جمله‌ی «وَ جَعَلنا عَلی قُلُوبِهِم» تا آخر در مثل فارسی می‌گویند دلش از سنگ است و بگوش پنبه دارد، چون انسان خود را مجهّز کند برای معارضه و جدل خواه ناخواه دلش سنگ شده است و بگوشش پنبه فرو رفته است نمونه‌ی اینگونه مبارزه‌ها هر کس هزاران مرتبه در ملتها و میان افراد دیده و شنیده است، و خود روشن است که تعصّب و خشکی فکر و عقل بر یک محور محدود و معیّن مولود از تلقین خانواده و محیط و یا از خواسته‌های نفسانی مانند سود- پرستی، جاه‌طلبی، حسد و بدنفسی، یا حرص و آزمندی، انسان را کر و کور می‌کند از اینکه که خود را آماده کند برای توجّه بخارج محور محدود فکر و خوی خود و همین انحصار و محدودیّت است معنی «جعلنا» در آیه یعنی اثر و خاصیّت اینگونه فکر و سلیقه همان است که دل در پرده رود و گوش سنگین شود. -قرآن-۲۳-۵۳ و بهیچ گفتار و رفتار دیگر توجه نشود و البتّه اگر بتواند مانع دیگران هم میشود، و آیت دوّم اشاره به نتیجه‌ی اینکه خوی و خصلت است که اگر در نتیجه‌ی تعصّب [صفحه ۴۱۵] و جهالت هم خود گمراه است و هم وسیله‌ی گمراهی، و جمله‌ی آخر «إِن یُهلِکُونَ تا آخر» مفهم همین معنی است که عاقبت اینکه مردم بجائی می‌رسد که خود نمی- توانند بفهمند که چه بر سر خود و دیگران آورده‌اند. برای اساطیر الاوّلین اینکه شعر مثنوی از دفتر سوّم نقل می‌شود: -قرآن-۷۳-۹۰ خوش بیان کرد آن حکیم غزنوی || بهر محجوبان مثال معنوی که ز قرآن گر نبیند غیر قال || اینکه عجب نبود ز اصحاب ضلال کز شعاع آفتاب پر ز نور || کور جز گرمی نیابد در عبور خربطی ناگاه از خر خانه‌ای || سر برون آورد چون طعّانه‌ای کین سخن پست است یعنی مثنوی || قصه‌ی پیغمبر است و پیروی نیست ذکر و بحث اسرار بلند || که دوانند اولیا زانسو سمند جمله سر تا سر فسانه است و فسون || کودکانه قصّه بیرون و درون چون کتاب اللّه بیامد هم بر آن || اینچنین طعنه زدند آن کافران که اساطیر است و افسانه‌ی نژند || نیست تعمیقی و تحقیقی بلند کودکان خرد فهمش میکنند || نیست جز امر پسند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ناپسند

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۷ تا ۲۸]

-قرآن-۱۱-۳۴ وَ لَو تَرى إِذ وُقِفُوا عَلَى النّارِ فَقالُوا يا لَيتَنا نُرَدُّ وَ لا نُكَذِّبَ بِآياتِ رَبِّنا وَ نَكُونَ مِنَ المُؤمِنِينَ [۲۷] بَل بَدا لَهُم ما كانُوا يُخفُونَ مِن قَبلُ وَ لَو رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنهُ وَ إِنَّهُم لَكاذِبُونَ [۲۸] -قرآن-۱-۲۶۲ معنی لغات: وقفوا- از مصدر وقف و وقوف بمعنی نگاهداشتن و بمعنی آگاه شدن و آگاه کردن. بدا- از مصدر بدو و بر وزن فعول بمعنی نموداری ترجمه: ای پیغمبر، اگر ببینی آن روز که اینکه کافران را بر آتش داشته [می‌شنوی که] فریاد می‌زنند: ای کاش ما را دوباره بدنیا برگردانند تا آنچه [صفحه ۴۱۶] پیشوایان گفته‌اند راست بشماریم و نشانه‌های یکتائی پروردگار خود را انکار نکنیم و مؤمن بشویم، [ولی اینکه آرزوها سودی ندارد چه] آنچه ۲۸ را زین پیش پنهان داشتند برای‌شان نمایان شده است و اگر برشان گردانند آنان بازگشت کنند بر آنچه جلوگیرشان شده بودند و البتّه که باین آرزو دروغگویند. سخن مفسّرین: «وَ لا نُكَذِّبَ ... وَ نَكُونَ» ۲۷ مجمع: حفص در هر دو کلمه با نصب قرائت کرده است، و إبن عامر «نکون» با نصب قرائت کرده است، و بقیّه‌ی قاریها هر دو را با رفع خوانده‌اند. -قرآن-۱۵-۳۲-قرآن-۳۷-۴۹ «إِذ وُقِفُوا عَلَى النّارِ» ۲۷ مجمع: در معنی اینکه جمله سه قول است: -قرآن-۱-۳۰ ۱- آنگاه که آتش دیدند، ۲- آنگاه که آنها را روی آتش قرار دادند، ۳- زجّاج گفته است: یعنی آنگاه که آنها را وارد جهنّم کنند و خود اندازه‌ی گرفتاری خود را دریابند. «بَل بَدا لَهُم ما كانُوا يُخفُونَ» ۲۸ طبری: یعنی آن روز آشکار خواهد شد آن کارهای زشتی که در دنیا به پنهان انجام میکردند. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- یعنی برای یک عدّه مردم نادان‌شان آشکار خواهد شد آنچه علمای آنها پوشیده می‌داشتند و حقایق را برای آنها نمی‌گفتند و آشکار خواهد شد که مردمی مغرض و بدخواه بوده‌اند. ۲- ابو روق گفته است: اعضای بدن‌شان شهادت می‌دهد آنچه را در پنهانی انجام داده است و برای آنها آشکار خواهد شد. ۳- زجاج گفته است یعنی حقایق عالم دیگر را که پیشوایان کافران پنهان می‌داشتند، آن روز برای عموم آنها آشکار خواهد شد. ۴- مبرّد گفته است: یعنی آن روز آثار سوء کفر پنهانی آشکار خواهد شد. ابو الفتوح نوشته است: یعنی تمنّای محال ایشان رها کن، اینکه بگو که پیدا شود ایشان را آنچه علمای آنها پوشیده می‌داشتند و در او چند قول گفتند: یکی آنکه پیدا شود ایشان را آنچه از خود پوشیده می‌داشتند، و بر خود تلبیس [صفحه ۴۱۷] می‌کردند، و می‌گفتند: همانا باشد که نه چنین باشد که محمّد می‌گوید، قول چهارم ابو علیّ گفت: مراد بآیه منافقانند که در دنیا نفاق کردند و کفر پنهان داشتند و اظهار ایمان کردند، فردا پیدا شود آنچه ایشان پنهان میداشتند، از کفر و نفاق. روح البیان: یعنی در اینکه اظهار آرزوی برگشتن بدنیا و ادّعای مؤمن شدن تظاهر میکنند، چون آن آتشی را که منکر بودند و مخفی می‌داشتند و قابل اظهار نمی‌دانستند، آن روز آشکار می‌بینند و چنین آرزوئی می‌کنند. تفسیر صفیعلیشاه: آنچه مخفی می‌نمودند از دغل || ظاهر آید روز پاداش عمل آنچه مخفی بودشان از پیشتر || می‌شود آن روز پیدا سر بسر «وَ إِنَّهُم لَكاذِبُونَ» ۲۸ مجمع: چون کافران آرزوی برگشتن میکنند، اینکه جمله چه تناسب دارد! زیرا آنها ادّعائی نکرده‌اند که دروغ باشد، جواب آن است که ممکن است اینکه جمله مربوط به مجموع مطالب جلوتر باشد نه به جمله‌ی «یا لَیتَنا» و معنی اینکه باشد که آنها در اینکه ادّعا می‌کردند ما براه راستیم و اینکه مسلمین دروغ می‌گویند آن روز معلوم می‌شود که اینکه دعاوی دروغ بوده است و هم ممکن است بگوئیم که اگرچه آنها آرزوئی کرده‌اند لیکن چون اظهار مطلبی کرده‌اند، اینکه جمله اعلام می‌کند که آنها هر چه از خود اظهار می‌کنند دروغ می‌گویند، احتمال سوّم آن است که مقصود از دروغ به حکایت و نقل برخلاف واقع بلکه مقصود آن است که آنها در اینکه آرزو برخلاف صواب هستند چون آرزوئی است نشدنی، مثل اینکه برای آرزوئی نشدنی عرب می‌گوید «کذّبک املک»، یعنی آرزوی تو دروغ شد، احتمال چهارم آن است که بموجب قرائت «نکذب و نکون» با رفع، اینکه جمله مربوط باین دو جمله باشد و از جمله‌ی «یا لَیتَنا» منقطع باشد، و معنی چنین باشد: آنها می‌گویند: ای کاش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما را بدنیا برگردانند، و ما مؤمن هستیم و تکذیب نمی‌کنیم آیات پروردگار را، البتّه اینکه مردم دروغگو هستند -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۲۵۹-۲۷۱-قرآن-۱۰۳۲-۱۰۴۴ [صفحه ۴۱۸] در اینکه دعاوی خود. ابو الفتوح: اینکه جمله را سه معنی کرده است: ۱- یعنی امروز آنها مردمانی دروغگو هستند، پس جمله دنباله‌ی گفتگوی از قیامت نیست و خود مطلبی است جدا از جمله‌های جلو. ۲- ابو القاسم بلخی گفته است: جمله برای توصیف ایشان است که در فطرت دروغگو هستند، اگرچه در آرزو دروغ نگویند ۳- وصف آنها است بر فرض برگشتن بدنیا که آنها دروغ می‌گویند و اگر برگردند باز بصورت اوّل خواهند بود. تأویلات کاشانی: آنچه در اینکه دو آیه نوشته است باین صورت ترجمه و تلخیص می‌شود: اگر بینی که اینکه کافران از تیرگی روان و بیچارگی در خوی افترا و بهتان، چگونه در آتش حرمان می‌سوزند و می‌گویند: ای کاش بدنیا برگردیم و آن جلوه‌های ربانی را دروغ ندانیم، ولی عقاید فاسد و خویهای مهلك و خاصیّت تیرگی باطن، در پیشگاه عدل خداوند طوری نمودار است که باطن آنها ظاهر می‌شود و خود آنها را بچشم می‌بینند و گرفتار آنها می‌باشند، و چون با اینکه چنین خویها سرشته شده‌اند اگر هم بدنیا برگردند باز هم همین هستند که بوده‌اند، و همیشه آنها دروغگو هستند، چون ملکه‌ی راسخه‌ی نفسانی آنها شده است و با دروغ خوی گرفته‌اند پس در دنیا و آخرت دروغگو هستند. تفسیر عبده: در آیت دوّم چنین گفته است: یعنی هر کس هر عمل و فکر و هر گفتار و کردار ناپسند که می‌پوشاند، در عالم دیگر، برای خودش نمودار می- شود و در جلو چشم می‌بینند مثل: کافر عالم که برای حبّ جاه و غیره حقّ را می- پوشاند، یا منافق که از ترس، نفاق و بدخواهی خود را مخفی میکند، یا آن که دست بأعمال زشت می‌برد و پنهان می‌دارد، و آنهائی که بهانه می‌آورند بر ترك وظایف خود و مقصود اصلی و حقیقت حال خود را مخفی می‌نمایند، و اینکه گونه مردم در آرزوی برگشت بدنیا و رو بصلاح شدن دروغگو هستند چون باز همان فکر و عمل را خواهند داشت، بر فرض خود در آنوقت که آرزو می‌کنند متوجّه دروغ [صفحه ۴۱۹] خود نباشند، و نمونه‌ی اینگونه مردم که خدا از حال‌شان خبر داده است، آنها هستند که در دوران زندگی نتیجه‌ی بدکار خود را می‌بینند و پشیمان می‌شوند و چون موقع آن عمل می‌رسد کار خود از نو آغاز می‌کنند، چنانکه می‌بینیم قمارباز پس از باختن زیاد پشیمان می‌شود، یا آن فاجر بی‌باك که بیمار می‌شود توبه می کند، و همچنین در همه‌ی هوا پرستیها، ولی پس از آسودگی از اینکه گرفتاری‌ها باز به کار خود مشغول می‌شود، چنانکه برادر خود من را برای عمل جراحی بیهوش کردند، در آن حال خود را در عالم دیگر مشاهده نموده بود و حضور پروردگار و مشغول اعمال خود و در مدّتی که بیمار بود در اندیشه‌ی آن حالت بود و بفکر اینکه آیت قرآن، و چون از بیماری آسوده شد، بر سر کارهای گذشته بازگشت. سخن ما: همان است که از دیگران نقل کردیم.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۲۹ تا ۳۲]

-قرآن-۱۱-۳۴ وَ قالُوا إِن هِیَ إِلّا حَیاتُنَا الدُّنیا وَ ما نَحنُ بِمَبعُوثِینَ [۲۹] وَ لَو تَری إِذ وُقِفُوا عَلی رَبِّهِم قالَ أَ لَیسَ هذا بِالحَقِّ قالُوا بَلی وَ رَبِّنا قالَ فَذُوقُوا العَذابَ بِما کُنتُم تَکفُرُونَ [۳۰] قَد خَسِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ اللّهِ حَتّی إِذا جاءَتهُمُ السّاعَةُ بَغتَةً قالُوا یا حَسرَتَنا عَلی ما فَرَّطنا فِیها وَ هُم یَحمِلُونَ أَوزارَهُم عَلی ظُهُورِهِم أَلا ساءَ ما یَزِرُونَ [۳۱] وَ مَا الحَیاةُ الدُّنیا إِلّا لَعِبٌ وَ لَهوٌ وَ لَلدّارُ الآخِرَةُ خَیرٌ لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۳۲] -قرآن-۱-۵۶۹ معنی لغات: حسرة- افسوس، اوزار- جمع وزر، گناه، بار، سنگینی، بار سنگین. ترجمه: ۲۹ [و نیز کافران] گفتند: آدمی را جز زندگی اینکه جهانی ما نباشد و دگر بار زنده نخواهیم شد. ۳۰ و اگر آنان را بینی به پیشگاه پروردگارشان [صفحه ۴۲۰] بپا داشته‌اند. [بشنوی که خدا بآنها] گوید: نه اینکه روز درست بود و آمدنی گویند بلی سوگند بپروردگار ما. او گوید: پس بسزای آنچه نپذیرفتید آزار بچشید. ۳۱ البتّه زیان بردند آنها که دیدار حقّ دروغ شمردند تا که ناگهان آن هنگام برسد، گویند: ای افسوس بر آنچه در زندگی ز دست دادیم و ایشان بار گناهان خود بر پشت خویش برند و چه بد باری سنگین بپشت دارند که زندگی اینکه جهانی جز بازی و سرگرمی نباشد و سرای دیگر بهتر است برای آن کسان که پرهیزگار بوند.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مگر خرد ندارید [که درستی اینکه سخن نیابید]! سخن مفسّرین: «وَ قالُوا إِنْ هِیَ إِلّا حَیاتُنَا الدُّنیا» ۲۹ طبری: مقصود آن مشرکین است که در اوّل اینکه سوره نامبرده شده‌اند که از راه مستقیم منحرف می‌شوند به بت پرستی. -قرآن-۱۵-۶۲ «إِذ وُقِفُوا عَلی رَبِّهِم» ۳۰ مجمع: یعنی بناچار در آنجا خدای خود را می- شناسند، و ممکن است اینکه طور معنی شود: آن روز که آگاه شوند از آن گرفتاری و آسایش که خداوند وعده کرده است، و نیز ممکن است معنی چنین باشد: آن روز که حبس می‌شوند و منتظر برای امر خداوند. -قرآن-۱-۳۱ «قَد خَسِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ اللّهِ» ۳۱ طبری: یعنی نابود خواهند شد و زیان خواهند دید در معامله‌ی فروش ایمان بکفر و آن بت‌پرستان قریش که دروغ شمردند قیامت و ثواب و عقاب را. -قرآن-۱-۵۱ مجمع: إبن عبّاس و حسن بصری گفتند: مقصود از «لقاء اللّه» دیدار وعده های خدا است به مجازات و پاداش، و دیگری گفته است مقصود: دیدار مجازات خداوند است. «جاءَتهُمُ السّاعَةُ» ۳۱ طبری: یعنی آن زمانی که خداوند مردگان را از گور زنده برمی‌آورد. -قرآن-۱-۲۳ «فَرَّطنا فِیها» ۳۱ ابو الفتوح: یعنی تقصیر کردیم در اطاعت و فرمان بردن و بعضی گفتند: یعنی در قیامت، و معنی جمله اینکه است: کافران در قیامت - قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۴۲۱] می گویند: افسوس بر آنچه از دست دادیم. طبری گفته است: یعنی در آن معامله تقصیر کردیم، و بعضی گفته‌اند یعنی در دوران زندگی تقصیر کردیم، سدّی گفته است: یعنی تقصیر کردیم که به روش مردم بهشتی رفتار نکردیم. «یَحمِلُونَ أَوزارَهُم» ۳۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی گناهان و خطاهاشان. و زجّاج گفته است: اینکه داستان و تشبیه است که سنگینی در حالت گفته شود همان طور که در وزن گفته می‌شود، و به اینکه گفته‌ی زجّاج معنی چنین است: رنج می‌برند از آزار گناهان خود بطوری که همیشه زیر باری سنگین هستند، و به همین معنی علیّ علیه السّلام اشاره فرموده است در اینکه گفتارش «تخفّفوا تلحقوا فانّما ینتظر باوّلکم آخرکم» یعنی بار خود سبک بگیرید تا زود برسید به آنها که رفته‌اند، چون جلو رفته را منتظر نگاه می‌دارند تا برسند آنها که از عقب می‌آیند. -قرآن-۱-۲۶ «وَ مَا الحَیاةُ الدُّنیا إِلّا لَعِبٌ وَ لَهوٌ» ۳۲ ابو الفتوح نوشته است: حق- تعالی مذمّت و منقصت کرد زندگانی دنیا را تا مردمان در او رغبت نکنند و دست از اعمال آخرت برندارند، گفت: نیست زندگانی دنیا مگر بازی. و فرق از میان لهو و لعب آن است که لعب بازی باشد که کودکان کنند، مانند بیهوده کاریهای بی‌فایده، و لهو بازی جوانان باشد از سماع و ضرب ملاهی و مانند آن، و وجه تشبیه آن است که اینکه را نیز عاقبتی و ثباتی نباشد چنانکه لعب و لهو را. -قرآن-۱-۵۰ بیان السعادة: لهو، آن کاری است که هدفی خیالی داشته باشد، و لهو آنرا گویند که هدفی در آن نباشد. «وَ لَلدّارُ الآخِرَةُ» ۳۲ مجمع: إبن عامر «لدار» با یک لام قرائت کرده است و کلمه‌ی «آخرة» را با جرّ و صدای زیر خوانده است، و دیگران با دو لام و رفع و صدای جلو در کلمه‌ی «آخرة» قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۴ «أَ فَلا تَعقِلُونَ» ۳۲ مجمع: مردم مدینه و عدّه‌ای دیگر با تا قرائت کرده‌اند و دیگران با یا بصیغه‌ی غایب. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۴۲۲] و ما هم در ترجمه بصورت خطاب معنی کردیم، ولی آنها که با یا خوانده‌اند چنین معنی کرده‌اند آیا آن کافران عقل ندارند و اندیشه‌ی عاقبت کار خود نمی‌کنند! مجمع: آیت آخر دلداری مردم است که مؤمن هستند و محروم از خوشیهای زندگی، و سرزنش آنها است که با خوشیهای زندگی سرگرمند و از کار آخرت بی‌خبر. سخن ما: در اینکه آیات اینکه شعرهای مثنوی است: باژگونه، ای اسیران جهان || نام خود کردید امیران جهان ای تو، بنده‌ی اینکه جهان محبوس جان || چند گوئی خویش را خواجه‌ی جهان افتخار از رنگ و بو و از مکان || هست شادی و فریب کودکان ای ز خوبی بهاران لب گزان || بنگر آن سردی و زردی خزان روز دیدی طلعت خورشید خوب || مرگ او را یاد کن وقت غروب ای بدیده لوتهای«۲۴» -فرمت-۱۹-۲۱ مرخبث را گو که آن خوبیت کو ||! در فریب آن حسن و مرغوبیت کو بر طبق کو عشوه و نرمی و خوت ||! بر سبد کو جلوه و نغزی و بوت! گوید آن دانه بدو و من دام آن || چون شدی تو صید، شد دانه نهان

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۳۳ تا ۳۵]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱۱-۳۴ قَد نَعلَمُ إِنَّهُ لَيحزُنُكَ الَّذِی يَقُولُونَ فَإِنَّهُم لا يُكَذِّبُونَكَ وَ لكِنَّ الظّالِمِينَ بِآياتِ اللّهِ يَجحَدُونَ [۳۳] وَ لَقَد كُذِّبَت رُسُلٌ مِن قَبلِكَ فَصَبَرُوا عَلى ما كُذِّبُوا وَ أُوذُوا حَتّى أَتاهُم نَصرُنا وَ لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اللّهِ وَ لَقَد جاءَكَ مِن نَبَإِ المُرسَلِينَ [۳۴] وَ إِن كانَ كَبُرَ عَلَيكَ إِعراضُهُم فَإِنِ استَطَعتَ أَن تَبتَغِيَ نَفَقاً فِي الأَرضِ أَو سُلَّماً فِي السَّماءِ فَتَأتِيَهُم بِآيَةٍ وَ لَو شاءَ اللّهُ لَجَمَعَهُم عَلَى الهُدى فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الجاهِلِينَ [۳۵] -قرآن-۱-۵۷۴ [صفحه ۴۲۳] معنی لغات: يجحدون- از جحد بمعنی انکار. نفق- جای زیر زمین که راه فرار و سوراخ دیگر هم داشته باشد. سلّم- نردبان. جهت نزول: طبری: سدّی گفت: در روز بدر، اخنس بن شریق با ابو- جهل ملاقات کرد و باو گفت: اینجا غیر از من و تو کسی نیست که سخن ما را بشنود، بگو بدانم: محمّد در گفتارش و ادّعای خود راستگو است و بحقّ ادّعا می کند یا نه! او گفت: هرگز محمّد دروغ نگفته است، ولی اگر قرار باشد همه‌ی امتیازات برای خانواده‌ی آنها باشد و پیغمبری هم داشته باشند پس بقیّه‌ی طوایف قریش چکاره خواهند بود! آیت اوّل برای طرز فکر آنها نازل شد سیوطی در اسباب النزول از علیّ علیه السّلام نقل کرده است: ابو جهل به پیغمبر گفت: ما نمی گوئیم تو دروغگو هستی ولی آنها که آورده‌ای دروغ است، آیت اوّل برای اینکه گفتگو نازل شد. ترجمه: ۳۳ ای پیغمبر ما می‌دانیم آنچه کافران گویند تو را دلگیر کند و البتّه آنها در دل تو را دروغگو ندانند ولی ستم پیشه‌اند که نشانه حقّ نمیپذیرند ۳۴ و همانا پیامبران پیش از تو را دروغزن گفتند و آنان بر دروغ بستن و آزار دادن کافران شکیبا ماندند تا یاری ما برای‌شان رسید چه هیچ دگرگونی برای کلمات و سرنوشت خدا نباشد و البتّه ز سرگذشت پیامبران برایت رسیده [که به سرنوشت خداوندی از آزار دشمن آسوده شدند.] ۳۵ و اگر بر تو سخت شده است که کافران ز حقّ رو گردان شدند و توانی سوراخی در زمین و یا نردبانی به آسمان بدست آری تا نشانه‌ای [بر راستی و درستی سخن خود] برای کافران بیاوری و گر [نه باید] خدا را بخواهد و بسرنوشت کند همه را براه راست فراهم آورد. پس تو ز نادانان مباش [و اندیشه‌ی ناشدنی مکن]. سخن مفسّرین: «لَيحزُنُكَ» ۳۳ مجمع: نافع با ضمّ یاء و کسر زای خوانده‌اند و دیگران بفتح یاء و ضمّ زای قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱۵-۲۹ «فَإِنَّهُم لا يُكَذِّبُونَكَ» ۳۳ مجمع: اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۴۲۴] ۱- بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی در دل و عقیده تکذیب نمی کنند، اگرچه بظاهر لجاج می‌نمایند و انکار میکنند. ۲- یعنی با دلیل نمی‌توانند دروغ تو را ثابت کنند و دلیل بر اینکه معنی قرائت منقول از علیّ علیه السّلام است که با تخفیف ذال قرائت فرموده است و می‌فرموده است یعنی: نمی‌توانند درست‌تر از ادّعای تو حقی ثابت کنند. ۳- یعنی آنها با تو مصادف بدروغ نمی‌شوند. ۴- یعنی تو را منتسب بدروغ نمی کنند، چون تو را امین و راستگو می‌دانند، ولی آنچه را از جانب خدا آورده‌ای رد می کنند و می‌خواهند آیات خداوند را انکار کنند. ۵- یعنی آنها در اینکه کار خود تو را تکذیب نمی کنند بلکه در حقیقت خدا را تکذیب میکنند و آیات خدا را منکر می‌شوند، چون انکار تو به- منزله‌ی انکار خداوند است. و در جمله‌ی «يُكَذِّبُونَكَ» دو قرائت نقل شده است اوّل- با سکون کاف و تخفیف ذال که منسوب به علیّ علیه السّلام است و امام صادق [ع] دوّم- با فتح کاف و تشدید ذال قرائت دیگران است. -قرآن-۳۸۶-۴۰۳ «وَ لَقَد جاءَكَ مِن نَبَإِ المُرسَلِينَ» ۳۴ طبری: یعنی خبر پیغمبران گذشته بتو رسیده است که مردم بآنها چه رفتار کردند و چطور سزای خود دیدند پس تو نیز منتظر باش و مانند آنها صبر کن تا یاری و کومک ما بتو برسد، و ضحّاک و إبن جریج گفته‌اند: اینکه از اوّل تا بآخر برای دلداری پیغمبر است. -قرآن-۱-۴۵ «وَ لكِنَّ الظّالِمِينَ بِآياتِ اللّهِ يَجحَدُونَ» ۳۳ مجمع: ابو علیّ گفته است: -قرآن-۱-۵۶ یعنی مردم ستمگر منکر آیات خدا، جحود و انکار دارند گفتار و دعوای ترا که خود می‌دانند راست است و درست. تفسیر فی ظلال: چون اعراب می‌دانستند پیغمبر راستگو است و انکار می کنند کلمه‌ی «ظالمین را» بجای ضمیر آورده شده است برای نشان دادن حقیقت ادعای آنها که ادعای انکار و نادرستی سخن پیغمبر پدیده‌ی ستمکاری است که چون دارای خوی ستمگری هستند حقیقت پیغمبر را انکار می کنند و شاهد بر اینکه مطلب روایت طبری است که روز جنگ بدر اخنس بن شریق با بنی زهره گفت [صفحه ۴۲۵] [تا آخر که در شأن نزول نوشتیم]. «لَقَد كُذِّبَت رُسُلٌ مِن قَبلِكَ» ۳۴ فخر: در آیت جلو پیغمبر دلداری شده است که انکار تو بجای انکار خداوند است، در اینکه آیه از راه دیگر بآنحضرت توجّه شده است که ملل دیگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با پیغمبر خود بد رفتار می‌کردند ولی آنها صبر می‌کردند تا چیره و مسلّط می‌شدند، پس تو که بالاتر از همه‌ی آنها هستی و مأمور تربیت تمام بشر، لا- یقتری بصبر و شکیبائی تا ظفر و پیشرفت تو بیشتر باشد. -قرآن-۱-۴۰ «وَ لا- مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اللّهِ» ۳۴ طبری: کلمات اللّه یعنی آن چیزها که خدا بر پیغمبر نازل کرد مانند وعده یاری و چیرگی بر دشمن و شکست مخالفین. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: کلبی و عکرمه گفتند: کلمات اللّه یعنی آن آیات که برای وعده‌ی یاری نازل شده است مثل اینکه دو آیه «كَتَبَ اللّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِي» و «إِنَّهُم لَهُمُ الْمَنصُورُونَ». -قرآن-۱۲۷-۱۷۶-قرآن-۱۷۹-۲۱۳ «فَلا- تَكُونَنَّ مِنَ الجاهِلِينَ» ۳۵ مجمع: از جبّائی نقل کرده‌اند: یعنی در آنجا که باید شکیبا باشی بی‌تابی مکن که مانند جاهلان باشی و پیرو روش ایشان بشوی، و بعضی گفته‌اند: یعنی چون حال آنها را دانستی و متوجّه شدی که مسلمان نمی‌شوند مانند شخص جاهل و بی‌اطلاع از حقیقت قضیّه مباش که بی- تابی و جزع کنی که چرا مسلمان نمی‌شوند. -قرآن-۱-۳۸ تفسیر عبده: یعنی چون سنّت خداوندی را در خلقت بشر دانستی که تبدیل و تغییر در کلمات او و تقدیر و سرنوشت او نیست، پس مباش مانند آنها که جاهل هستند و انتظار دارند آنچه را خود مفید می‌دانند انجام شود، و نمی‌فهمند که ممتنع و محال قابل پیدایش نیست و آنچه برخلاف تقدیر است ناشدنی، و اینکه جهل که پیغمبر از آن ممنوع شده است عیب آن حضرت نیست، زیرا اینگونه حقایق باید بوسیله وحی و همین آیات بآن حضرت تعلیم شود تا عالم بشود. سخن ما: ۱- مجموع اینکه آیه و بخصوص آیت آخر می‌فهماند که پیغمبر از انحراف مردم ناراحت است، چون مأمور تربیت است و می‌خواهد همه به راه [صفحه ۴۲۶] راست باشند، در اینکه کوشش و رنج نه برای جمع‌آوری افراد و زیادی پیرو و مطیع و فرمانبردار است که بخواهد برای خود جاه و مقام پایدار نماید، و به همین مناسبت گفته شده است «لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اللّهِ» و «لَو شاءَ اللّهُ لَجَمَعَهُم عَلَى الهُدى» و «فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الجاهِلِينَ» که کوشش و غمخواری و مقاومت تو باید به- اندازه‌ی لیاقت مردم باشد و تقدیر خداوند، و بیش از آن وظیفه‌ای نداری که بر خود زندگی را تلخ کنی، و اینکه مطلب در قرآن مکرر یادآوری شده است مثل «لَيسَ عَلَيكَ هُداهُم» و «ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا البَلاغ». ۲- جمله‌ی «لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اللّهِ» کنایه است از کمال قدرت، که تمام آفرینش در پیشگاه قدرت خدا مانند کلماتی است که شما بر زبان می‌آورید، مانند اینکه آیه «إِذا أَرادَ شَيئاً أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُون» یعنی ایجاد یک موجود باندازه‌ی گفتن اینکه کلمه است «باش و موجود بشو». ۳- ممکن است اعتراض شود که چون اینکه دو جمله: «لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اللّهِ» و «فَلَو شاءَ لَهَداكُم» صریح است که مردم در کفر و ایمان اختیار ندارند، پس پیغمبر و راهنمائی چه نتیجه دارد! جواب آن است که عمل پیغمبران مانند دیگر روش‌های پرورش و راهنمائی و آموزش است اگر چه در گیاهان و حیوانات باشد، زیرا در سرشت موجودات آمادگی‌ها و استعدادهای مختلف نهاده شده است، که هر دسته و هر فرد لیاقتی دارد غیر دیگری، و به همان اندازه وسائل بکار افتادن و نتیجه گرفتن از آن استعدادها نیز در آفرینش فراهم شده است، و همان طور که برای گیاهان مختلف وسائل مختلف پیشرفت و تکامل یافت می‌شود و هم برای حیوان و انسان، و نیز آن وسائل در بعضی بی نتیجه و در بعضی کم نتیجه است و برای عده‌ای بالاترین اثر مطلوب دارد پیغمبر هم وسیله‌ی پیشرفت آدمی است که رهبری او در بعضی اثر نمیکند، و در عدّه‌ای نتیجه‌ی کم دارد، و مردمانی را هم بکمال آدمی می‌رساند. پس در هر آیت قرآن که کفر و ایمان محوّل بسرنوشت آدمی شده است، اشاره بهمین اختلاف استعداد است و بهرمندی از وسائل، و برای اینکه است که بفهماند: مردم عقل دارند -قرآن-۱۹۹-۲۳۴-قرآن-۲۳۷-۲۸۳-قرآن-۲۸۶-۳۲۳-قرآن-۵۴۹-۵۷۵-قرآن-۵۷۸-۶۱۸-قرآن-۶۳۳-۶۶۸-قرآن-۸۱۶-۸۷۲-قرآن-۱۰۱۰-۱۰۴۵-قرآن-۱۰۴۸-۱۰۷۱ [صفحه ۴۲۷] و به موجب عقل خود وظایفی هم دارند که باید بآنها رفتار کنند، ولی سرنوشت و رسیدن به نتیجه‌ی نهائی مطلبی است دیگر که کسی را به آن دسترس نیست.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۳۶ تا ۳۷]

إِنَّما يَستَجِيبُ الَّذِينَ يَسمَعُونَ وَ المَوتى يَبعَثُهُمُ اللّهُ ثُمَّ إِلَيهِ يُرجَعُونَ [۳۶] وَ قالُوا لَو لا نُزِّلَ عَلَيهِ آيَةٌ مِن رَبِّهِ قُل إِنَّ اللّهَ قادِرٌ عَلى أَن يُنَزِّلَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیَةً وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۳۷] -قرآن-۱-۲۶۱ معنی لغات: یستجیب- از مصدر استجابه بمعنی جواب مثبت و پذیرش خواسته. ترجمه: ۳۶ ای پیغمبر همانا کسانی سخن تو می‌پذیرند که [بیداردلند و گوش فرامی‌دارند و] می‌شنوند، و آنها که مردگانند [و حقّ ناپذیر هرگز گوش ندهند تا بمیرند و] خدا از گورشان درآرد و سپس بسوی او بازگشت شان دهند [و سزای خود بینند] و کافران گفتند: چرا نشانه‌ای از پروردگار محمّد بر او فرو نیامد! بگو خدا توانا است بر نشانه فرستادن. ولی بیشتر ایشان نمی‌دانند [که محمّد و قرآن او خود بزرگتر آیت است و اگر آیتی دگر بیاید نپذیرند و آزار بینند]. چرا از جانب خدا برای محمّد نشانه و علامتی نمیرسد! ای پیغمبر تو در جواب بگو: خداوند می‌تواند علامت بفرستد، لکن بیشتر اینکه مردم نادان هستند و دلمرده و نمی‌فهمند که پیغمبر خود آیتی است و قرآنش آیتی است و اگر آیتی دیگر برسد باز هم قبول نخواهند کرد. سخن مفسّرین: «إِنَّما یَستَجِیبُ الَّذِینَ یَسمَعُونَ تا آخر» ۳۶ طبری: -قرآن-۱۵-۵۸ یعنی سخن تو را فقط آنها می‌شنوند که گوش‌هایشان برای گوش دادن بحق باز است، ولی کافران را خدا با مردگان برمی‌انگیزد، چون آنها فکر نمی‌کنند و از آیات خدا پند نمی‌گیرند پس در شمار مردگانند که نمی‌شنوند و نمی‌فهمند. مجمع: یعنی همان‌طور که از مرده‌ها مأیوس هستی که سخن ترا بشنوند [صفحه ۴۲۸] تا آنگاه که در قیامت زنده شوند، همچنین از اینکه کافران مأیوس باش، و بعضی گفته‌اند: یعنی آن که دلش زنده است، سخن ترا می‌پذیرد، و آن که دل مرده است نمی‌پذیرد. ابو الفتوح نوشته است: حسن بصری گفت: معنی آن است که اجابت آن کند که سماع و اندیشه کند در دلائل، اما کافران چون مردگانند، خدای تعالی ایشان را بقیامت زنده کند از اینکه جهل که در وی‌اند تا معارف ضروری حاصل شود ایشان را. فخر: یعنی همان‌طور که خدا قادر است در قیامت مردگان را زنده کند و برای مجازات حاضر نماید، میتواند دلهای مرده‌ی اینکه کافران را زنده نماید به حیاة ایمان، ولی تو قادر بر چنین کار نیستی. روح البیان: یک شعر از اینکه غزل حافظ نوشته است: گرچه بر واعظ شهر اینکه سخن آسان نشود || تا ریا ورزد و سالوس مسلمان نشود رندی آموز و کرم کن که نه چندین هنر است || حیوانی که ننوشد می‌و انسان نشود گوهر پاک بباید که شود قابل فیض || ورنه هر سنگ و گلی لولؤ و مرجان نشود اسم اعظم بکند کار خود ای دل خوش باش || که به تلبیس و حیل دیو مسلمان نشود دردمندی که کند درد نهان پیش طبیب ||درد او بی‌سببی قابل درمان نشود هر که در پیش بتان از سر جان می‌لرزد || بی‌تکلّف، تن او قابل قربان نشود [صفحه ۴۲۹] ذرّه را تا نبود همّت عالی حافظ || طالب چشمه‌ی خورشید درخشان نشود «ثُمَّ إِلَیهِ یُرجَعُونَ» ۳۶ فخر: «یرجعون» بفتح یاء نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۰ مجمع: یعنی آنها را زنده می‌کنند و حکم خداوند برای‌شان صادر می- شود، و بعضی گفته‌اند: یعنی: اوّل از قبر بیرون می‌آورند و بعد آنها را به- جایگاه رسیدگی بحساب می‌برند. «وَ قالُوا لَو لا نُزِّلَ» ۳۷ مجمع: یعنی چون رؤسای قریش از معارضه‌ی قرآن عاجز شدند، مانند معجزات موسی و عیسی مطالبه کردند. -قرآن-۱-۲۸ «إِنَّ اللّهَ قادِرٌ عَلی أَن یُنَزِّلَ» ۳۷ ابو الفتوح: إبن کثیر کلمه‌ی «ینزّل» را به- تخفیف زاء خوانده است از مصدر انزال، و دیگران با تشدید خوانده‌اند از مصدر تنزیل. -قرآن-۱-۴۶ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی خدا می‌تواند آنچه خواسته‌اند بفرستد، زجّاج گفته است: یعنی می‌تواند آیتی بفرستد که همگی راه صلاح خود بیابند و با یکدیگر فراهم بطریق صواب شوند. «وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ» ۳۷ مجمع: یعنی نمیدانند چه بر سرشان خواهد آمد اگر آیتی برسد و آنها مومن نشوند، و بعضی گفته‌اند: یعنی نمی‌دانند که اینکه آیات قرآن خود بهترین نشانه‌ی درستی دعوای پیغمبر است اگر خود بیندیشند و بسنجند. -قرآن-۱-۴۰ ابو الفتوح: یعنی در قدرت من به شک هستند و معرفت کامل ندارند. فخر: بعضی از مردم ملحد اعتراض کرده‌اند: اگر محمّد معجزه می- داشت کافران نمی‌گفتند: چرا معجزه‌ای ندارد! جواب آن است که قرآن خود معجزه است و از کافران خواسته شد که با آن معارضه و برابری کنند ولی آنها نتوانستند و درماندند. ولی ممکن است اعتراض شود که اگر قرآن چنین معجزه‌ای بوده است، چرا اعتراض کرده‌اند و گفته‌اند «لَو لا نُزِّلَ عَلَیهِ آیَةٌ»! جواب آن -قرآن-۳۶۹-۴۰۱ [صفحه ۴۳۰] است: ۱- ممکن است ادّعا داشته‌اند: کتاب و سخن معجزه نیست، و مثل تورات و انجیل است که آنها معجزه نبوده است. ۲- ممکن است چیزهای فوق العاده می‌خواسته‌اند مثل معجزات موسی و عیسی، ۳- ممکن است چیزهای عجیب مطالبه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌کرده‌اند برای سرسختی و آزار مثل فرود آمدن ملائکه و افتادن پاره چیزی از آسمان، چنان که در قرآن نقل شده است. ۴- ممکن است برای مسخره و ریشخند چنین چیزها میگفته‌اند مثل گفتار آن که در قرآن نقل شده است «اللّهُمَّ إِن کانَ هذا هُوَ الحَقَّ مِن عِندِکَ فَأَمطِر عَلَینا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ» یعنی اگر اینها از جانب تو است پس بر سر ما از آسمان سنگ بریز و یا به آزار دردناک ما را گرفتار کن. -قرآن-۴۹۵-۶۲۳ سخن ما: اینکه شعر مثنوی است در دفتر دوم حکایت ابله و خرس. آب کم جو، تشنگی آور بدست || تا بجوشد آبت از بالا و پست آب رحمت بایدت، رو پست شو || و انگهان خور خمر رحمت مست شو پنبه‌ی وسواس بیرون کن ز گوش || تا بگوشت آید از گردون خروش پاک کن دو چشم را از موی عیب || تا ببینی باغ و سروستان غیب دفع کن از مغز و از بینی زکام || تا که ریح اللّه درآید در مشام هیچ مگذار از تب صفرا اثر || تا بیابی از جهان طعم شکر کنده‌ی تن را ز پای جان بکن || تا کند جولان بگردان چمن فی ظلال: اعراب معجزه بمانند موسی و عیسی و دیگران میخواستند ولی بدوران اسلام آدمی بآن پایه رسیده بود که بتواند با خرد خود بسنجد و داوری کند اینکه است که فکر بشر را محترم می‌شمارد و با آنها بمانند انسان خردمند رشید سخن می‌گوید نه مانند شخص نادان و بی‌تمیز که باید رفتار با او بسختی باشد تا فروتن شود و یا نابود گردد اینکه است مردم را از راه اندیشه و خردشان رهبری میکند که آوردن معجزه از قدرت خداوندی است ولی شما از مصلحت کار بیخبرید که با دل شما سر و کار پیدا شده و باید خرد خود بکار برید تا حقیقت را دریابید [صفحه ۴۳۱] و اینک چند نمونه از آثار قدرت و آیات حقّ که در جلو چشم شما است: «وَ ما مِن دَابَّةٍ»- الخ. -قرآن-۱-۲۲

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۳۸ تا ۳۹]

وَ ما مِن دَابَّةٍ فِی الأَرضِ وَ لا طائِرٍ یَطِیرُ بِجَناحَیهِ إِلاّ أُمَمٌ أَمثالُکُم ما فَرَّطنا فِی الکِتابِ مِن شَیءٍ ثُمَّ إِلی رَبِّهِم یُحشَرُونَ [۳۸] وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا صُمٌّ وَ بُکمٌ فِی الظُّلُماتِ مَن یَشَأِ اللّهُ یُضلِلهُ وَ مَن یَشَأ یَجعَلهُ عَلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۳۹] -قرآن-۱-۳۲۵ معنی لغات: امم- جمع امّة، گروه، دسته‌ای از مردم، روش، هنگام، قامت و بالای آدمی. دابّة- از مصدر دبیب بمعنی جنبش مانند مار و یا با چهار دست و پا راه رفتن، جناحیه- یعنی دو جناح او، و جناح بفتح جیم بمعنی بال پرنده، دست و بغل و بازوی انسان، سو و جانب، پناه و حمایت، ناحیه و طرف چیزی، یک دسته از چیزی، فرطنا- از مصدر تفریط به معنی نابود و پراکنده کردن، کوتاهی و اظهار عجز از کار، رها کردن و جلو افتادن، ستایش یا مذمّت کردن، مهلت دادن و دست برداشتن، بدی را دور کردن یحشرون- از مصدر حشر بمعنی مردم را فراهم کردن، کسی را از وطن بیرون کردن. از جائی بجائی اخراج کردن. ترجمه: ۳۸ باز هم آنها را متوجّه کن هیچ جنبنده‌ای در زمین نجنبد و نه پرنده‌ای در هوا ببال خود مگر چون شما آدمیان دسته‌ها باشند [با غرائز و امیال و نیازمند] و ما در اینکه نامه [لوح محفوظ یا قرآن] چیزی فروگذار نکردیم و همه راهها بنمودیم و سپس همگی بسوی پروردگارشان فراهم شوند [و هرگز از عالم علم حقّ جدا نباشد]. ۳۹ و آن کسان که نشانه‌های ما دروغ پنداشتند و کر و لال به تاریکی مانده بودند چه هر که را خدا خواهد و بسرنوشت کرده گمراه می‌کند ورنه براه راستش رهبری کند. سخن مفسّرین: «ما مِن دَابَّةٍ فِی الأَرضِ تا آخر آیه» ۳۸ طبری: یعنی -قرآن-۱۵-۴۶ [صفحه ۴۳۲] خداوند، پرنده‌ی در هوا و جنبنده‌ی بر زمین را که آفریده و وسائل زندگی او را باختیارش گذارده است، در عالم دیگر بکارهای او که در زندگی انجام داده و در لوح محفوظ ثبت شده است رسیدگی خواهد کرد و جزای کارش را باو خواهد داد، پس برای شما بنی آدم لازمتر است رسیدگی بخوب و بد کار زندگی شما. و از إبن عبّاس نقل شده است: مقصود از «یُحشَرُونَ» مرگ حیوانات است. -قرآن-۴۹-۶۲ «أُمَمٌ أَمثالُکُم» ۳۸ مجمع: یعنی دسته‌های جوربجور هستند که مانند شما هستند در آفرینش خداوند و نموداری قدرت او، و بعضی گفته‌اند: یعنی: -قرآن-۱-۲۲ مانند شما محتاجند بکسی که کارهای زندگی آنها را از خوراک و آسایش و غیره در اختیار داشته باشد و به مصلحت در کارها راهنمائی شان کند، و آنها هم پس از مرگ محشور خواهند شد، و با اینکه آیه فهمانده شده است: تعدّی و تجاوز به هیچ آفریده روا نیست چون خدا آنرا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آفریده، و حقّ او را از ستمگرش خواهد گرفت. «ما فَرَّطنا فِی الکِتابِ» ۳۸ مجمع: یعنی کوتاهی و تقصیر نکردیم در کتاب و در معنی کتاب اختلاف است: ۱- مقصود قرآن است که تمام وظایف و احتیاجات بشر در آن معیّن شده است یا با تفصیل! و یا مجمل و سر بسته گفته شده است و پیغمبر آنها را واضح کرده است و چنانکه در اینکه جمله گفته شده است: «ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُم عَنهُ فَانتَهُوا» یعنی آنچه پیغمبر برای شما آورد به پذیرید، و از آنچه جلوگیرتان شد دست بردارید، پس گفتار پیغمبر دستور اجمالی قرآن است و اینکه معنی عقیده‌ی بیشتر مفسّرین و ابو القاسم بلخی است. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۳۵۳-۴۲۲ ۲- حسن بصری گفته است: مقصود لوح محفوظ است که روزی و مرگ و آثار حیوانات در آن ضبط است. ۳- ابو مسلم گفته است: مقصود از کتاب اجل و مدّت عمر است که برای هر موجود اجل و مدّت معیّن شده است. ابو الفتوح نوشته است: طاعنان قرآن گفتند طیران جز بجناح نباشد، چرا گفت: «بِجَناحَیهِ». گوئیم از اینکه دو جواب است یکی آنکه تأکید است، چنان که -قرآن-۸۱-۹۵ [صفحه ۴۳۳] «رأیت بعینی و سمعت باذنی» و جواب دیگر از آن آنست که آن طیران حقیقت است نه مجاز است برای آنکه سفینه را طیّاره گویند بتیز رفتن، اسب تیزرو را طیار گویند، مغربی گفت: برای آنکه تا فرق باشد میان طیران بجناح و میان نور و ظفر بحاجت، بعضی گفتند تا فرق باشد میان مرغ هوا و ماهی آب که ماهیان را طیّارات الماء خوانند. فخر: اینکه گفته شده است مرغ هوا و جنبنده‌ی دریا و دسته‌هائی هستند همانند شما «أُمَمٌ أَمثالُکُم» چند جهت برای مماثلت و همانندی گفته‌اند: -قرآن-۸۸-۱۰۹ ۱- واحدی از إبن عبّاس نقل کرده است: یعنی من را می‌شناسد مثل شما و به یکتاپرستی اقرار دارند و تسبیح و تمجید می‌کنند، و بیشتر مفسّرین بر اینکه عقیده هستند، و آیات دیگر هم موید اینکه مطلب است مثل «إِن مِن شَیءٍ إِلّا یُسَبِّحُ بِحَمدِهِ» همه چیز ستایش خدا میکند، و «کُلٌّ قَد عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسبِیحَهُ» همه موجودی نماز و ستایش خدا را می‌داند. و ابو درداء گفته است: -قرآن-۲۳۳-۲۷۹- قرآن-۳۱۱-۳۵۶ حیوانات فقط چهار چیز را خوب میفهمند، خداشناسی، دنبالگیری روزی، و شناسائی نر و ماده، آمادگی هر یک برای آن دیگر. از پیغمبر نقل شده است هر کس گنجشکی را بیهوده بکشد در قیامت آن حیوان بخدا شکایت می‌کند که او مرا کشت، نه خود از من بهره برد، و نه آزادم گذاشت که از بهره‌های زمین استفاده کنم. ۲- مانند شما آدمها هستند که در عالم دیگر زنده خواهند شد، و هر فرد بحقّ و شایستگی خود خواهد رسید. ۳- چون معجزه خواستند با اینکه جمله فهمانده شده است: آن قدرت که مانند شما موجودات دیگر هم آفریده که از بهره‌های زندگی در آسایش هستند، میتواند آن معجزه که مطالبه میکنید بفرستد، پس بر مصلحت شما نیست که نمی‌فرستد. ۴- از سفیان عیینه نقل شده است که چون او اینکه آیه را خواند، گفت: هر آدمی مشابه است در اخلاق و خوی با یکی از حیوانات، چنانکه می‌بینیم: یکی مثل شیر جلو می‌رود، دیگر مثل گرگ میدود، یکی مثل سگ فریاد میکند، دیگری مثل طاووس خود را می- [صفحه ۴۳۴] می‌آراید، و آن یک مانند خوک کثیف طبع است که اگر غذای خوب باو بدهند توجّه ندارد، ولی چون انسان قی کند و بلند شود، آن حیوان بی‌اختیار خود را بر آن می‌اندازد، همچنین هستند آدمها که بعضی اگر پنجاه پند بشنود یکی فرا نگیرد ولی اگر خطائی دید و شنید آنرا حفظ میکند و بهمه انجمن نقل میکند، پس مردم معاشر چهارپا و درنده هستند که باید از آنها دوری کرد، و هم امام فخر چند جهت دیگر نقل کرده است که ما هم نقل کردیم. «صُمٌّ وَ بُکمٌ فِی الظُّلُماتِ» ۳۹ اینکه جمله را مفسّرین دو معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۷ ۱- یعنی بواسطه‌ی لجاج و سرسختی در تاریکی کفر هستند که نه گوش فهم حقّ دارند و نه زبان گفتار آنرا. ۲- یعنی در قیامت نه سخن خوش بشنوند و نتوانند درد خود را بگویند و در تاریکی حیرت و سرگردانی هستند. «مَن یَشَأِ اللّهُ یُضلِلهُ» ۳۹ ابو الفتوح: یعنی چون کسی کافر بود، خداوند به مجازات کفرش او را هلاک کند، چون اضلال بمعنی اهلاک هم استعمال شده است. و ممکن است معنی جمله اینکه باشد: هر که را خدا بخواهد از راه بهشت می‌گرداند و گمراه می‌کند بواسطه‌ی انحرافش در دوران زندگی، و هر کس را به خواهد بپاداش لیاقت و ایمان بسوی بهشت راهنمائی می‌کند. -قرآن-۱-۳۲ فخر: ما ثابت کردیم که هر کار از شخص در دنباله‌ی خواهش و جهت خاصّی انجام می‌شود. و نیز واضح کردیم که آفریننده و ایجاد کننده‌ی خواهش و جهت خاصّ خداوند است. و باز روشن کردیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که اگر خواهش و جهت مخصوص برای پیدایش کاری پیدا شد، آن کار بی‌تأخیر انجام میشود، و با اینکه مقدّمات یقین است که کفر و ایمان بتقدیر خداوند است، و معلوم است که اینکه گمراهی و هدایت که در آیه است دنباله‌ی مشیّت گفته شده است پس وابسته به مشیت و تقدیر و سرنوشت است. سخن ما: ۱- در آیت اوّل جمله‌ی «إِلی رَبِّهِم یُحشَرُون» مفسّرین معنی کرده‌اند: یعنی در قیامت پرنده و جنبنده زنده می‌شوند، تا تجاوزات آنها -قرآن-۳۹-۶۸ [صفحه ۴۳۵] بیکدیگر تلافی شود، و استدلال کرده‌اند باین آیه «وَ إِذَا الوُحُوشُ حُشِرَت» و چند حدیث منقول از پیغمبر مانند حدیث گنجشک که از امام فخر نقل شد و هم آن که گوسفند شاخدار و بی‌شاخ در قیامت حاضر می‌شوند برای جبران آزار آن یک به اینکه دیگر، ولی آنچه بنظر می‌رسد جمله‌ی «یُحشَرُون» صریح در حیات به عالم دیگر نیست و ممکن است مقصود اینکه باشد که اینکه جنبنده و پرنده و شما آدمیزاده همگی در عالم خداوند و بسوی قدرت خداوندی فراهم و سر جمع هستید، اگرچه شما عدّه‌ای از اینها را درگذشته می‌دانید و عدّه‌ای موجود هستند، و هزاران از اینها هنوز موجود نشده‌اند ولی در عالم اله تفاوت نیست و رفته و آمده و هنوز نیامده همگی بسوی خدا فراهم هستند و الآن «إِلی رَبِّهِم یُحشَرُون» نسبت بگذشته و حاضر آینده درست و راست است لیکن از نظر ما کلمه «یُحشَرُون» برای آینده است که فراهم خواهند شد ولی حاضرین و گذشتگان اکنون «محشرون» فراهم شدگان هستند، و بنابراین احتمال ممکن است مقصود از اینکه جمله وعده‌ی بقیامت و عالم دیگر نباشد، و فقط برای رهبری افکار مردم باشد بکمال قدرت خداوندی در تمام آفرینش. و مسئله‌ی زنده شدن حیوانات در عالم دیگر دلیلی بر آن نیست و نقل هم همین است که نوشتیم و صریح در اینکه مطلب نیست، بخصوص که آنچه نقل کرده‌اند خود موجب سستی و نادرستی آن است مثل اینکه دو گوسفند شاخدار و بی‌شاخ زنده می‌شوند برای جبران زیان بی شاخ به شاخدار و بعد نابود می‌شوند، در صورتی که اگر بخواهیم از جمله‌ی «إِلی رَبِّهِم یُحشَرُون» اینکه مطلب را استفاده کنیم بایستی بگوئیم حیوان هم مثل انسان زنده می‌شود و نابود نمی‌شود زیرا معنی فراهم شدن بسوی خداوند، بجز هستی همیشگی و بقای ابدی معنی دیگر و خصوصیتی ندارد که یادآوری شود، پس مقصود از «إِلی رَبِّهِم یُحشَرُون» شاید اینکه باشد: پس از آنکه دانستید همگی موجوداتی هستید بقدرت خدا پیدا شده، پس از آن که از اینکه صورت کنونی دگرگون شدید نپندارید که نابود می‌شوید، بلکه همگی بسوی او فراهم -قرآن-۵۳-۸۳-قرآن-۳۰۶-۳۱۹-قرآن-۷۳۸-۷۶۷-قرآن-۸۴۱-۸۵۴-قرآن-۱۵۰۹-۱۵۳۸-قرآن-۱۷۷۴-۱۸۰۳ [صفحه ۴۳۶] می‌شوید، البتّه انسان بواسطه‌ی عقل و اراده‌ای که دارد، با همین صورت آدمی آنجا فراهم است و آن پرنده و جنبنده، بصورت موادّ تجزیه شده در عالم خداوندی حاضر است که باز بصورت‌های جوربجور نمودار شود. ۲- جمله‌ی «ما فَرَّطنا فِی الکِتابِ» ممکن است کلمه‌ی کتاب کنایه باشد از کمال حضور و ثبوت همانطور که کسی مطلبی را که در کتابی نوشته شده است همیشه در اختیار دارد تمام آفرینش و حوادث آن در قدرت بی‌آغاز و انجام، کتابی است ثابت که هیچ چیز از آن غلط نیست و افتاده ندارد. -قرآن-۲۳۹-۲۶۷

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۴۰ تا ۴۵]

قُل أَ رَأَیتَکُم إِن أَتاکُم عَذابُ اللّهِ أَو أَتَتکُمُ السّاعَةُ أَ غَیرَ اللّهِ تَدعُونَ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۴۰] بَل إِیّاهُ تَدعُونَ فَیَکشِفُ ما تَدعُونَ إِلَیهِ إِن شاءَ وَ تَنسَونَ ما تُشرِکُونَ [۴۱] وَ لَقَد أَرسَلنا إِلی أُمَمٍ مِن قَبلِکَ فَأَخَذناهُم بِالبَأساءِ وَ الضَّرّاءِ لَعَلَّهُم یَتَضَرَّعُونَ [۴۲] فَلَو لا إِذ جاءَهُم بَأسُنا تَضَرَّعُوا وَ لکِن قَسَت قُلُوبُهُم وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیطانُ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۴۳] فَلَمّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ فَتَحنا عَلَیهِم أَبوابَ کُلِّ شَیءٍ حَتّی إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا أَخَذناهُم بَغتَةً فَإِذا هُم مُبلِسُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۶۳۶ فَقُطِعَ دابِرُ القَومِ الَّذِینَ ظَلَمُوا وَ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ [۴۵] - قرآن-۱-۸۹ معنی لغات: یکشف- از کشف بفتح کاف بمعنی روی چیزی را باز کردن تا از پنهانی نمودار شود و پرده برداشتن، نمودار کردن. غم و اندوه را دور کردن. بأساء- جمع بؤس بمعنی سختی و ناداری. ضرّاء- سختی، قحطی خسارت در جان و مال. قست- از مصدر قساوه و قسوه بفتح قاف بمعنی سختی [صفحه ۴۳۷] و سفتی، تاریکی شب، نارواجی پول. لولا- بمعنی برای چه!

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در توبیخ و سرزنش. مبلسون- از ابلیس بمعنی آنکه بی‌خیر و خاصیّت بوده، شکست خورده و محروم شده بود. از رحمت محروم شده بود، بیچاره و سرگردان بود، دابر- گذشته، اصل و ریشه، آخر و دنباله. ترجمه: ۴۰ به بت‌پرستان بگو: اگر بدین خود راست گفتارید چه می- پندارید و بخود چه گمان می‌برید چون گرفتاری خداوندی بر سرتان آید و یا رستاخیزتان برسد آیا بدیگری جز خدا می‌زارید! ۴۱ البتّه که او را می‌خوانید و اگر بخواهد و بسرنوشت‌تان بود ز اندوه آنچه بنالید آسوده‌تان کند و آن را که انباز خدا کردید فراموش کنید. [ای محمّد از سرگذشت مردم در گذشته به- یادشان آر که] ۴۲ پیامبرانی به مردم پیش از تو فرستادیم [چون سر به فرمان نشدند] به زیان جان و مال گرفتارشان کردیم تا شاید فروتنی کنند. ۴۳ پس تا رسیدن سختی ما بخود نیامدند که دلهاشان سنگین بود و دیو کارشان به چشم‌شان بیاراست. ۴۴ و چون آنچه پیامبران بیادشان دادند فراموش نمودند درهای همه‌چیز بروی‌شان گشودیم تا بآنچه میرسید خوشدل بودند [و سرگرم نعمت و خوشی زندگی شدند] و بناگهان گرفتارشان کردیم که بیچاره و ناامید بماندند، ۴۵ و دنباله‌ی کار ستمکاران بریده شد، پس ستایش ویژه‌ی خدای پروردگار جهانیان است [که ستمکاران نابود کند و مؤمنان آسوده بدارد]. سخن مفسّرین: «أ رَأَیتَکُم إِن أَتاکُم عَذابُ اللّهِ». ۴- مفسّرین از زجّاج نقل کردند یعنی آیا می‌بینید اگر بشما برسد عذاب خدا، و فراء گفته است: یعنی آیا خود را چگونه می‌بینید اگر عذاب برسد، که بگفته‌ی زجّاج کلمه‌ی «کم» معنی ندارد، و فقطّ برای فهماندن معنی جمع وعده است، مثل کاف ذلک، که بمعنی خطاب نیست، و بگفته‌ی فرّاء اینکه کلمه ضمیر خطاب تاکیدی است و مفعول دوم برای رأیت و قاریهای مدینه «أ رَأَیتَکُم» را با تخفیف همزه‌ی دوّم خوانده‌اند یعنی میان همزه و الف طوری تلفظ کرده‌اند که بگفته‌ی خودشان مزه و طعم همزه بالف داده‌اند و -قرآن-۱۵-۶۱-قرآن-۴۶۳-۴۷۹ [صفحه ۴۳۸] بین بین شده است. و کسائی همزه را ساقط نموده «و أریتکم» خوانده است و دیگر قاریها با همزه خوانده‌اند. «أَو أَتَتکُمُ السّاعَةُ» ۴۰ مفسّرین از زجّاج نقل کرده‌اند: معنی ساعة آن هنگامی است که با صاعقه و صدای هولناک همه‌ی آفریده‌ها نابود می‌شوند، و باز نام آن هنگامی است که برانگیخته می‌شوند. -قرآن-۱-۲۷ «وَ تَنسَونَ ما تُشرِکُونَ» ۴۰ فخر: زجّاج گفته است: یعنی در آن هنگام طوری از آنها رو گردان می‌شوید که مانند فراموش شده هستند. -قرآن-۱-۳۰ «فَیَکشِفُ ما تَدعُونَ إِلَیهِ إِن شاءَ» ۴۱ فخر: اینکه آیه میفهماند که ممکن است دعا مستجاب شود و ممکن است قبول نشود، چون گفته شده است: اگر بخواهد می‌گشاید آنچه را که از او خواسته‌اید، و در آیت دیگر که گفته شده است: -قرآن-۱-۴۵ «ادعُونِی أَستَجِب لَکُم» یعنی دعا کنید تا بپذیرم، پس هر جا مصلحت یا مشیّت باشد پذیرفته می‌شود و گر نه مردود می‌شود. -قرآن-۱-۲۹ «وَ لَقَد أَرسَلنا إِلی أُمَمٍ مِن قَبلِکَ فَأَخَذناهُم بِالبَأساءِ وَ الضَّرّاءِ» ۴۲: مجمع بقرینه‌ی کلام جمله مختصر شده است: یعنی پیغمبر فرستادیم، آنها مخالفتشان کردند. ما هم گرفتارشان نمودیم. و إبن عبّاس و حسن بصری گفته‌اند: مقصود از دو کلمه‌ی آخر فقر است و بیچارگی، درد است و بیماری. - قرآن-۱-۸۸ «لَعَلَّهُم یَتَضَرَّعُونَ» ۴۲ مجمع: زجّاج گفته است: کلمه‌ی «لعل» در اینکه جمله بمعنی امیدواری مردم است و چنین معنی می‌شود: گرفتارشان کردیم، تا آنچه مردم از آنها انتظار داشتند که تضرّع و زاری کنند و اصلاح شوند نمودار شود. -قرآن-۱-۳۰ «فَلَمّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ فَتَحنا عَلَیهِم» ۴۴ مجمع: ابو جعفر «فَتَحنا» با تشدید تا قرائت کرده است. و در معنی جمله مقاتل گفته است: مقصود آن است که آنچه را پیغمبرشان گفت بکار نبستند ما هم درهای بسته‌ی خیرات را بروی‌شان باز کردیم. إبن عبّاس گفته است: یعنی آنچه پندشان دادند نپذیرفتند، و -قرآن-۱-۵۴-قرآن-۷۴-۸۳ [صفحه ۴۳۹] ما درهای برکات آسمان و زمین را بروی آنها باز کردیم. «فَإِذا هُم مُبلِسُونَ» ۴۴ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی آنها ناامید هستند از نجات و رحمت، بلخی گفته است: خوددار و فروتن هستند، دیگری گفته است: یعنی سرگردان هستند و دلیل و برهان بر دفاع از خود ندارند. -قرآن-۱-۲۶ «فَقُطِعَ دابِرُ» ۴۵ فخر: أبو عبیدة گفته است دابر یعنی آن فرد آخر که کارهای آنها را تدبیر می‌کند و بنظر او کار انجام می‌شود نابود شود، اصمعی گفته است: یعنی اصل و ریشه‌ی آنها را خدا قطع کند. -قرآن-۱-۱۹ «وَ الحَمدُ لِلّهِ» ۴۵ مجمع: اینکه جمله راهنمائی و تعلیم مردم است بر شکر انعام دفع شر ستمگران، و می‌فهماند که نابودی اینجور مردم نعمتی است برای دیگران، فضیل بن عیاض گفت:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از حضرت امام صادق علیه السّلام پرسیدم: «ورع» چیست! فرمود: آن است که شخص از آنچه خدا حرام کرده است دوری کند و از شبهات پرهیز کند، و اگر منکری دید جلو بگیرد که اگر کسی دید و توانست جلو گیر شود و نشد، دوستدار معصیت شمرده می‌شود، و هر کس دوست بدارد که ستمکار باقی و بجای بماند، دوستدار معصیت است، و خداوند خود را ستایش کرده است که ستمکاران را نابود نموده است در اینکه جمله «فَقُطِعَ دابِرُ القَومِ» تا آخر. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۶۴۵-۶۷۲ فخر: چون اگر آن مردم بیشتر زندگی می‌کردند بیشتر ستم و بدکاری می- نمودند، نابودی آنها نعمتی بود برای‌شان که گناهشان و مجازاتشان زیادتر نشد، و اینکه جمله ستایشی است بر نعمتها که آن نعمت یکی از آنها است، و نیز نعمت دیگر خداوند که در اینکه جمله حمد بر آن شده است اینکه که برای آنها پیغمبر فرستاد و راهنمائی کرد و تنبیه ببأساء و ضرّاء کرد و تشویق بوسیله‌ی افتتاح ابواب خیر کرد، و چون هیچ وسیله در آنها کارگر نشد، ناگهان نابودشان کرد تا وسیله‌ی فساد کم شود و عبرت دیگران باشد، پس ستایش باید بشود بر اینکه نعمتها. فی ظلال گوید: أخذ ببأساء و ضرّاء نه از جهت کینه‌توزی است و انتقام بلکه برای بروز قابلیّتها است چنانکه مفاد آیه بعد «فَتَحنا عَلَیهِم- الخ» است. -قرآن-۱۳۶-۱۵۴ [صفحه ۴۴۰] تفسیر تنویر المقباس إبن عبّاس: آیت اوّل را اینکه طور معنی کرده است: چه میگوئید ای مردم مکّه اگر بشما برسد گرفتاری روز بدریا احد یا احزاب! جواب بدهید اگر راست میگوئید که بتها شریک خدا هستند. سخن ما: ۱- آیت اوّل و دوّم استشهادی است از وجدان انسان که بیندیش تا خود بپذیری که در سختیهای زندگی یا آن هول و بیچارگی قیامت که شنیده‌ای، اگر گرفتار شدی به که پناه خواهی برد و از کجا نجات میطلبی! البتّه اینکه موقع است که آدمی وجدان خود را قاضی می‌کند و تصدیق می‌کند که امیدگاهش یک حقیقت و واقعیت غیبی است نه آنچه پنداشته و برای خود برگزیده است. ۲- آیات دیگر تخویف است از گرفتاریهای ملّتهای دیگر و تحریک است به پند و عبرت از سرگذشت پیشینیان.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۴۶ تا ۴۹]

قُل أَ رَأَیتُم إِن أَخَذَ اللّهُ سَمعَکُم وَ أَبصارَکُم وَ خَتَمَ عَلی قُلُوبِکُم مَن إِلهٌ غَیرُ اللّهِ یَأتِیکُم بِهِ انظُر کَیفَ نُصَرِّفُ الآیاتِ ثُمَّ هُم یَصدِفُونَ [۴۶] قُل أَ رَأَیتَکُم إِن أَتاکُم عَذابُ اللّهِ بَغتَةً أَو جَهرَةً هَل یُهلَکُ إِلَّا القَومُ الظّالِمُونَ [۴۷] وَ ما نُرسِلُ المُرسَلِینَ إِلّا مُبَشِّرِینَ وَ مُنذِرِینَ فَمَن آمَنَ وَ أَصلَحَ فَلا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُونَ [۴۸] وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا یَمَسُّهُمُ العَذابُ بِما کانُوا یَفسُقُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۵۴۱ معنی لغات: ختم- از مصدر ختم بفتح خاء و سکون تاء و ختام بکسر خاء بمعنی مهر نهادن، از کاری فارغ شدن، تمام کتاب را خواندن، دهانه ظرف را با گل بستن، کاری را برای خدا بخوبی تمام کردن، دل را غیر قابل و لایق فهم قرار دادن. نصرّف- از صرّف بمعنی زیاد برگرداند، و دفع کرد و دور کرد، بجائی رها و [صفحه ۴۴۱] روانه کرد. و پول را بپول دیگر بدل کرد، کلام را از کلام دیگر جدا کرد، کار را بکسی واگذاشت. و یصدفون- از مصدر صدف به فتح صاد و صدوف با ضم صاد، بمعنی از فکر چیزی منصرف شدن و اعراض و میل کردن. ترجمه: ۴۶ باز بکافران بگو: چه می‌اندیشند اگر خدا شنوائی و بینائی از شما بگیرد و دلهاتان مهر کند [که چیزی درنیابد] که جز خدا آنها را بشما باز دهد! ای محمّد تو بنگر: چگونه ما نشانه‌های حقّ بگوناگون نشان میدهیم وز آن پس آنان رو گردان از آن شوند. ۴۷ و نیز بآنان بگو: خود را چگونه بینید اگر آزار خداوند بناگهان یا به آشکار بر شما رسد مگر جز گروه ستمکار نابود شود. ۴۸ ما پیامبران نمی‌فرستیم مگر که بیم و نوید آورند پس آنان که گرویدند و کار شایسته کردند نه ترسی دارند و نه اندوهناک شوند. ۴۹ و آن کسان که آیات ما دروغ شمردند بسزای بدکاری‌شان پسوده‌ی آزار بودند. سخن مفسّرین: «وَ خَتَمَ عَلی قُلُوبِکُم» ۴۶ فخر: در اینکه جمله چند معنی محتمل است: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی مهر شود دلها که راه راست ندانند. ۲- خرد از شما گرفته شود تا همانند دیوانگان باشید ۳- یعنی دلهای شما مرده باشد و شما دلمردگان شوید، و در جمله‌ی «بِهِ انظُر» نافع همزه را مضموم تلفّظ کرده و همزه را ساقط نموده: به نظر خوانده است، و حمزه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کسائی، صاد «یَصدِفُون» را شبیه به زای تلفّظ نموده‌اند. -قرآن-۱۵-۴۵-قرآن-۳۰۸-۳۲۱-قرآن-۴۳۰-۴۴۳ «إِن أَتاکُم عَذابُ اللّهِ بَغتَةً أَو جَهرَةً» ۴۷ مجمع: در اینکه جمله «بغتة» که بمعنی ناگهان است با «جهرة» که بمعنی آشکار است برابر شده است، چون ناگهانی مانند پنهانی است که با بیخبری میرسد. حسن بصری گفته است بغته یعنی بشب و جهره یعنی بروز. -قرآن-۱-۵۲ فخر: اگر عذاب بی‌سابقه و علامت برسد بغته است. و اگر جلو از رسیدن عذاب نشانه‌ای باشد که بتوانند احتراز و فرار کنند، آن عذاب جهره است. «هَل یُهلَکُ إِلَّا القَومُ الظّالِمُون» ۴۷ فخر: اگرچه هنگام رسیدن عذاب همه -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۴۴۲] کس را فرا می‌گیرد ولی در اینکه حمله که اختصاص به ظالم داده شده است برای آن است که غیر ظالم برسیدن عذاب مستحق نعمتهای ابدی می‌شود برای جبران اینکه آزار در دنیا، ولی ظالم در دنیا عذاب چشیده است و به عالم دیگر رفته است برای گرفتاری همیشگی. تفسیر عبده: مقصود عذاب ملّتهای گذشته است که هر گاه می‌رسیده است پیغمبرشان و مؤمنین آسوده بوده‌اند، چون در آیت بعد خبر داده شده است از فرستادن پیغمبران و دسته‌بندی ملّتهای آن پیغمبرها و دسته‌ی مؤمنین متنعّم و کافر و فاسق گرفتار. «فَلا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُون» ۴۸ تفسیر عبده: مقصود آن است که اگر چه مؤمنین هم اندوهناک و ترسناک می‌شدند، ولی اندوهشان و خوفشان اندک است و موقّت در برابر آسایشهای آینده برخلاف کافران که آسایش اینکه جهانی اگر باشد در برابر گرفتاری آینده هیچ است. -قرآن-۱-۴۷ بیان السعادة: چون خوف و حزن از صفات نفس است، و مؤمن صالح از حدود نفس سفر کرده است و داخل در حدّ قلب شده است که «مَن دَخَلَهُ کانَ آمِناً» و در اینکه موقع است که خوف مؤمن تبدیل بخشیت می‌شود [تفاوت خوف با خشیت در اصطلاح عرفان آن است که خوف ترس از مجازات و بدیها است و خشیت ترس و نگرانی از حرمان است و تنزّل درجه] و حزن مبدّل بشوق می‌گردد که سالک را درد حاصل می‌شود، چنانکه گفته‌اند: -قرآن-۱۳۹-۱۶۸ قدسیان را عشق هست و درد نیست || درد را جز آدمی در خورد نیست روح البیان: مالک دینار گفت: سعدون مجنون را در بصره دیدم و احوالش پرسیدم، گفت: ای مالک چگونه است حال کسی که سفری دراز در پیش دارد، و توشه‌ای با خود ندارد و به پیشگاه عدالتی می‌رود که چشم‌پوشی نمی‌شود، آنگاه سخت گریست و گفت: سوگند بخدا نه از شوق بزندگی و نه از ترس مرگ می‌گریم ولی از آن می‌گریم که روزی از عمرم گذشت و اندوخته‌ای نکردم. «کاری کنیم ورنه [صفحه ۴۴۳] خجالت برآورد || روزی که رخت جان بجهان دگر کشیم» سوگند بخدا بیابان دراز، و راه پرخطر و صعب العبور، و کمبود وسائل مرا میگریاند که نمیدانم ببهشت می‌روم یا بجهنم. گفتم: مردم ترا دیوانه می‌دانند، گفت: بیماری جنون ندارم ولی دوستی یار، دل و خون و پوست و استخوانم درهم آمیخت. در مقامی که صدارت بجهان میبخشند || چشم دارم که بجاه از همه افزون باشی تاج شاهی طلبی گوهر ذاتی بنما || ور خود از گوهر جمشید و فریدون باشی در ره منزل لیلی که خطرهاست بجان || شرط اوّل قدم آن است که مجنون باشی کاروان رفت و تو در خواب و بیابان در پیش || کی روی ره که بپرسی، چکنی چون باشی نقطه‌ی عشق نمودم بتو هان سهو مکن || ورنه چون بنگری از دائره بیرون باشی ساغری نوش کن و جرعه بر افلاک فشان || تا بچند از غم ایّام جگر خون باشی سخن ما: استفاده‌ی ما همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۰ تا ۵۳]

قُل لا أَقُولُ لَکُم عِندِی خَزائِنُ اللّهِ وَ لا أَعلَمُ الغَیبَ وَ لا أَقُولُ لَکُم إِنِّی مَلَکٌ إِن أَتَّبِعُ إِلّا ما یُوحی إِلَیَّ قُل هَل یَستَوِی الأَعمی وَ البَصِیرُ أَ فَلا تَتَفَکَّرُون [۵۰] وَ أَنذِر بِهِ الَّذِینَ یَخافُونَ أَن یُحشَرُوا إِلی رَبِّهِم لَیسَ لَهُم مِن دُونِهِ وَلِیٌّ وَ لا شَفِیعٌ لَعَلَّهُم یَتَّقُون [۵۱] وَ لا تَطرُدِ الَّذِینَ یَدعُونَ رَبَّهُم بِالغَداةِ وَ العَشِیِّ یُرِیدُونَ وَجهَهُ ما عَلَیکَ مِن حِسابِهِم مِن شَیءٍ وَ ما مِن حِسابِکَ عَلَیهِم مِن شَیءٍ فَتَطرُدَهُم فَتَکُونَ مِنَ الظّالِمِین [۵۲] وَ کَذلِکَ فَتَنّا بَعضَهُم بِبَعضٍ لِیَقُولُوا أَ هؤُلاءِ مَنَّ اللّهُ عَلَیهِم مِن بَینِنا أَ لَیسَ اللّهُ بِأَعلَمَ بِالشّاکِرِین [۵۳] -قرآن-۱-۷۴۷ [صفحه ۴۴۴] معنی لغات: انذر- از مصدر انذار بمعنی اعلام و تحذیر و تخویف. تطرد- از مصدر طرد بفتح طاء و سکون راء و طرد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بفتح راء بمعنی از پیش خود راندن و از شهری تبعید کردن، دسته‌ی پراکنده‌ی شتر را فراهم کردن، بجلو راندن. و غداة- بامداد. عشی- شامگاه و شب. ترجمه: ۵۰ و باز بکافران بگو: من نگویم که گنجهای خدا نزد من است و نه آنچه نهان بود بدانم و نگویم که من فرشته‌ام جز که من بدنبال آن روم که ز آسمان بدلم فتد، از ایشان بپرس: شود که کور و بینا [بیگانه ز حقّ و رازگوی خدا چون من و شما] برابر باشد! پس چرا نمی‌اندیشید [تا براه راست باشید]. ۵۱تو با قرآن آن مردم را بیم و نوید بده که در اندیشه‌ی فراهم شدن به پیشگاه پروردگار خود بوند و بجز او دوست و میانجی ندارند [که میان آنها و کار بدشان باشد و ز آزار آن آسوده‌شان بدارد] و امیدوار به آنها باش که پرهیزگار شوند. جهت نزول: دو آیت پنجاه و دو و سه از «لا تَطرُدِ» تا آخر: طبری و مجمع از عبد اللّه مسعود و إبن عبّاس با مختصر اختلاف نقل کرده‌اند: عدّه‌ای از مردم مسلمان فقیر مانند: بلال و عمّار یاسر و خبّاب و دیگران حضور پیغمبر بودند، چند نفر از سران قریش از آنجا رد شدند و گفتند: ای محمّد مگر اینکه مردم بیچاره برای تو بهتر از خویشان خودت هستند. و ما باید پیرو آنها باشیم و از اینجور مردم متابعت کنیم! اگر آنها را از خودت دور کنی ممکن است ما پیرو تو شویم. -قرآن-۴۳-۵۵ اینکه آیات برای جواب آنها نازل شد. ترجمه: ۵۲ و آن کسان که به بامداد و شام پروردگار خود بخوانند و سوی او را بخواهند از خود دور مدار که شمار کارشان [و راز دل‌شان] بر تو نباشد [تا بگمان گناه نهانی] آنان ز خود برانی و از دسته‌ی ستمکاران شوی. و باین گونه [دارائی و ناداری] دسته‌ای از مردم را بدسته‌ی دیگر آزمودیم، [که هر یک آنچه [صفحه ۴۴۵] ز دیگری بیند پند گیرد و گول کار خود نخورد] و نگویند: چه شده است که خدا از میان ما بآنان بخشش و نیکی کند! نه مگر خدا آن را که پاس نعمت بدارد، بهتر شناسد. سخن مفسّرین: «قُل لا أَقُولُ لَكُم عِندِی خَزائِنُ» ۵۰ طبری: اینکه آیه راه- نمائی پیغمبر [ص] است برای استدلال بر منکرین که من ادّعائی ندارم که خود را ما فوق همه چیز بدانم و دارای خزینه و علم غیب، بلکه آنچه میگوئم از وحی است و برای شما پذیرفتنش دشوار و برخلاف عقل نیست. -قرآن-۱۵-۵۸ مجمع البیان: إبن عبّاس گفته است: یعنی خزائن رحمت خدا، جبّائی گفته است: یعنی آنچه در قدرت خدا است، و دیگری گفته است: یعنی ارزاق مردم در اختیار من نیست که بطمع مال بمن بگروند. فخر: اینکه آیه دنباله‌ی آیات جلو است که گفته شده است: «لَو لا أُنزِلَ عَلَیهِ آیَةٌ مِن رَبِّهِ» و دستور به پیغمبر که بگو اختیاردار کارهای خدا نیستم. «وَ لا أَقُولُ لَكُم إِنِّی مَلَكٌ» ۵۰ فخر: اختلاف است در اینکه پیغمبر چرا باید اینکه خصوصیّات سه گانه را ز خود دور کند. ۱- برای اظهار کمال تواضع تا آن حضرت را مانند مسیح نپرستند. ۲- در برابر مطالبه‌ی چیزهای عجیب و غریب مانند پیدایش چشمه از زمین و یا فرود آمدن نامه از آسمان اظهار عجز باید بشود تا مردم بفهمند که مقام پیغمبر با اینکه کارها سازش ندارد. ۳- برای جلوگیری از افکار مردم است که مدّعی هیچ برتری ما فوق بشریّت نیستم، فقطّ پیغمبر هستم که قبول آن بر شما آسان است، و باین جمله استدلال کرده‌اند که ملک بالاتر از پیغمبر است، و گر نه چرا مانند خزانه و علم بغیب داشتن ملک بودن را از خود نفی کرده است، و در جواب گفته‌اند: مقصود از اینکه پیغمبر بفرماید: ادّعا ندارم که ملک هستم، مقصود نفی کارهای مخصوص به ملائکه و خارج از حدّ بشر است توانائی و اینکه اختصاص موجب امتیاز نمیشود. -قرآن-۶۹-۱۱۵-قرآن-۱۷۷-۲۱۶ «إِن أَتَّبِعُ إِلّا ما یُوحی- تا- هَل یَستَوِی الأَعمی وَ البَصِیرُ» ۵۰ طبری: مجاهد -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۴۵-۸۲ [صفحه ۴۴۶] گفته است: یعنی برابر نیست آنکه گمراه است با آنکه براه راست میرود، قتاده گفته است: اعمی یعنی آن کافر که حقّ و حکم خدا و نعمتهائی که باو داده است نبیند و انکار کند، بصیر، یعنی مؤمنی که دیده و دل بینا دارد که خداشناس است و بوظایف خود رفتار می‌کند. مجمع البیان: در تفسیر اهل بیت است: یعنی عالم و جاهل برابر نیستند و بلخی گفته است: یعنی برابر نیست آنکه بینای بحال خود است و میداند بنده است بیچاره و محتاج با آنکه از حقّ کور و نابینا است و درست و نادرست را از هم جدا نمیداند. فخر: از جمله‌ی «إِن أَتَّبِعُ إِلّا ما یُوحی» دو مطلب استفاده می‌شود: ۱- پیغمبر بفکر و اجتهاد خود حکمی نمیکرده است و تمام از راه وحی بوده است چنانچه در آیت دیگر است «ما یَنطِقُ عَنِ الهَوی إِن هُوَ إِلّا وَحیٌ یُوحی». -قرآن-۱۸-۵۱-قرآن-۱۹۵-۲۵۲ ۲- چون پیغمبر بغیر وحی عمل نمیفرموده است: پس مردم هم نباید بغیر گفته‌ی پیغمبر که پدیده‌ی وحی است رفتار کنند،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نتیجه آن که رفتار و عمل بقیاس جایز نیست، و جمله‌ی «هَل یَستَوِی الأعمی وَ البَصِیرُ» تأکید همین مطلب است که رفتار از غیر وحی مانند عمل آدم کور است و عمل بوحی کاری است با بصیرت و بینائی. ولی در تفسیر عبده اینکه نظر امام را رد کرده است، چون هنگام نزول اینکه آیه اوّل اسلام بوده است و احکامی نبوده است غیر از عقاید و کلّیات تا حاجت به قیاس باشد. و در اینکه مطلب مفصّل بحث کرده است و هم در آیت صد و سه و چهار سوره‌ی مائده. -قرآن-۱۸۸-۲۲۶ «وَ أَنذِر بِهِ الَّذِینَ یَخافُونَ» ۵۱ طبری: یعنی ای پیغمبر بترسان بوسیله قرآن آنهائی را که بواسطه‌ی علم بقیامت میترسند محشور بسوی خداوند شوند و اگر او عذاب‌شان کند کسی نیست که یارشان باشد و یاری‌شان کند. -قرآن-۱-۴۰ مجمع: از ضحّاک نقل شده است: یعنی از خداوند بترسان آنها را که میدانند بسوی خدا محشور می‌شوند، و از امام صادق [ع] نقل شده است: یعنی [صفحه ۴۴۷] بقرآن بترسان و خبردار کن کسانی را که امیدوار هستند بوصول بعالم پروردگار و آرزومند نعمتهای او هستند. فخر: در مقصود از کلمه‌ی «الَّذِین» سه قول است: اوّل مقصود کافرانی هستند که از فرموده‌های پیغمبر [ص] در دل‌شان ترس تولید شده است و شاید گفته‌ی پیغمبر [ص] درست باشد. دوّم- مقصود مؤمنین است که چون معتقد بقیامت هستند از آن ترسان هستند، سوّم- عموم مردم مقصود است، زیرا هر عاقلی در دل خود ترسی از قیامت و پس از مرگش دارد، اگرچه معتقد بچیزی نباشد، و جهت اینکه تخصیص داده شده است انذار پیغمبر [ص] بآنها که می‌ترسند از حشر بسوی خدا آن است که اینگونه مردم بیشتر از گفتار پیغمبر استفاده می‌کنند، و خوف آنها وادارشان می‌کند که بیشتر و بهتر خود را برای عالم دیگر مجهّز نمایند. -قرآن-۲۹-۴۱ تفسیر تنویر المقباس: آیت اوّل «قُل لا أَقُولُ لَکُم» تا آخر در جواب ابو- جهل و حارث و عیینه و دیگر یاران او نازل شده است و اینکه آیه از «أَنذِر» تا آخر از برای مردم موالی و زر خرید و تحت فرمان نازل شد و مقصود از جمله‌ی «الَّذِینَ یَخافُونَ» آن کسان است که میدانند و یقین دارند مثل بلال و صهیب و عمّار یاسر و خبّاب بن ارت و سلمان و سالم مولای ابی حذیفه و مهجع و عامر- إبن فهیره. -قرآن-۳۳-۵۸-قرآن-۱۶۶-۱۷۴-قرآن-۲۶۳-۲۸۶ تفسیر کشّاف: یعنی بترسان بوحی آنها که مسلمان مفرط در عمل هستند و مواظب وظایف خود نیستند. «لَیسَ لَهُم مِن دُونِهِ» ۵۱ فخر: زجّاج گفته است: اینکه جمله حال است و عامل آن یخافون است، و معنی اینطور است: آنها که میترسند از حشر بسوی خداوند با اینکه دوست و میانجی غیر از خدا ندارند. -قرآن-۱-۳۰ انوار التنزیل قاضی: اینکه جمله در محل حال است برای «یُحشَرُوا» یعنی میترسند از حشر باین حالت که غیر خدا دوست و شفیع ندارند. -قرآن-۶۴-۷۵ تفسیر ابو السعود: مانند قاضی روابط کلمات را بمثل قاضی گفته است و [صفحه ۴۴۸] چنین معنی کرده است: انذار کن آن کسان را که میترسند محشور و فراهم شوند بسوی خداوند در صورتی که یاری نشدگان هستند از طرف آنها که یاور خود می- پنداشتند. تفسیر نیشابوری: اگر کلمه‌ی «هم» بمعنی ایشان، مقصود کافران باشد معنی واضح است که برای آنها جز خدا یاور و شفیع نیست، و اگر مقصود مؤمنین باشد، و کسی مانند ملائکه و پیغمبران برای آنها شفاعت کنند البتّه باجازه‌ی خدا است پس برای مؤمنین هم جز خدا شفیعی نیست. «وَ لا تَطرُدِ الَّذِین» ۵۲ طبری: خبّاب گفت: اقرع بن حابس تمیمی و عیینهٔ إبن حصن فزاری خدمت پیغمبر آمدند، دیدند ما عدّه‌ای از ضعفای مسلمین مثل صهیب و بلال و عمّار حضور آن حضرت هستیم، عرض کردند. چون از قبایل عرب حضور شما می‌آیند، و اگر ما را در حضور شما با اینکه عدّه فقرا ببینند، در نظرشان خوار و حقیر می‌شویم، وقتی که ما می‌آئیم اینها را از مجلس خود بیرون کن، چون ما رفتیم خود دانی و آنها، آن حضرت قبول فرمود، آنها گفتند چیزی روی اینکه قرار داد بنویس و بما بده، پیغمبر [ص] علیّ [ع] را احضار فرمود با کاغذ تا بنویسد و ما هم در یک طرفی نشسته بودیم، در اینکه میان جبرئیل نازل شد و اینکه آیه را آورد تا «سَلامٌ عَلَیکُم کَتَبَ رَبُّکُم عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ» آنگاه پیغمبر کاغذ را انداخت و ما را نزد خود خواند و می‌فرمود: «سَلامٌ عَلَیکُم کَتَبَ رَبُّکُم» تا آخر. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۷۲۴-۷۸۷-قرآن-۸۵۹-۸۹۶ «یَدعُونَ رَبَّهُم بِالغَداةِ وَ العَشِیِّ» ۵۲ مجمع: إبن عامر «غدوة» با واو خوانده است، و دیگران با الف. -قرآن-۱-۴۷ إبن عبّاس و مجاهد و حسن بصری و قتاده گفته‌اند: یعنی صبح و عصر نماز معیّن را می‌خوانند. طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی آنها که اهل ذکر هستند و بیاد خدا می‌باشند، و بعضی گفته‌اند: یعنی آنها که قرآن می‌دانند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و می‌خوانند، و از إبن عبّاس روایت شده است که آن عده که از پیغمبر خواهش کردند مؤمنین فقیر [صفحه ۴۴۹] را دور کن نه مقصودشان دور کردن مؤمنین فقیر بود از مجلس، آنها عرض کردند در نماز آنها را دور کن تا ما در صف اوّل باشیم و آنها پشت سر ما، اینکه جمله برای توصیف آنها است در حال نماز. «یُرِیدُونَ وَجهَهُ» تفسیر حسینی: شیخ ابو ایّوب نهر جوری قدّس سرّه را پرسیدند که صفت مرید چی است! اینکه آیه را خواند «یَدعُونَ رَبَّهُم بِالغَداةِ وَ العَشِیِّ یُرِیدُونَ وَجهَهُ» و در کشف الأسرار آورده که ارادت بر سه وجه است: -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۱۴۰-۲۰۷ اوّل- ارادت دنیای محض، کما قال اللّه تعالی «تُرِیدُونَ عَرَضَ الدُّنیا» و نشان آن دو چیز است در زیادتی دنیا. بنقصان دین راضی بودن و از درویشان و مسلمانان اعراض نمودن، دوّم- ارادت آخرت محض، کما قال اللّه تعالی «وَ مَن أرادَ- الآخِرَةَ وَ سَعی لَها سَعیَها» و اینکه نیز دو علامت دارد، در سلامتی دین و نقصان دنیا رضا دادن، و در موانست و الفت در بر روی درویشان گشودن، سوّم ارادت محض کما قال اللّه تعالی «یُرِیدُونَ وَجهَهُ» و نشان آن پای بر سر کونین نهادن و از خود و خلق آزاد گشتن. -قرآن-۵۶-۸۶-قرآن-۲۵۵-۳۰۶-قرآن-۴۸۰-۵۰۲ ما را خواهی! خطی بعالم درکش ||در بحر فنا غرقه شو و دم درکش «ما عَلَیکَ مِن حِسابِهِم» ۵۲ مجمع: از إبن عبّاس و عطا نقل شده است: -قرآن-۱-۳۰ یعنی حساب مشرکین بر تو و حساب تو بر مشرکین نیست، هر کسی را خدا پاداش میدهد و سزا به کرداری که داشته است. ولی بیشتر مفسّرین گفته‌اند یعنی حساب اعمال آنها یا حساب روزی آنها بر تو نیست. روح البیان: چون مشرکین می‌گفتند اینکه مؤمنین علاوه که فقیر هستند بطمع مال و لباس و غذا مسلمان شده‌اند و گر نه با دین سر و کار ندارند، اینجمله برای جلوگیری از اینکه فکر است که باطن هر کس و حساب مسئولیتش بکسی مربوط نیست. «فَتَکُونَ مِنَ الظّالِمِینَ» ۵۲: مجمع البیان: إبن زید گفته است: یعنی تو بآنها ستم خواهی کرد اگر از خود برانی آنها را، إبن عبّاس گفته است: -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۴۵۰] یعنی بر خود ستمگر خواهی بود بواسطه‌ی چنین گناه بزرگ، إبن انباری گفته است: قضّیه در نظر پیغمبر بسیار مهم بود، چون فکر کرد که با انجام اینکه خواهش عربها می‌شود عدّه‌ی زیادی مسلمان شوند، و اینکه آیه نازل شد ترسید که از ستمکاران باشد و میان امید و بیم بود. «وَ کَذلِکَ فَتَنّا بَعضَهُم بِبَعضٍ» تا آخر ۵۳ ابو الفتوح: یعنی هر یک از درویش و مالدار را بدیگری وسیله‌ی آزمایش و عبرت کردیم که درویش به مالدار بنگرد و افسوس او را نبرد و صبر کند، و مالدار بحال فقرا بنگرد و بفهمد که مشمول نعمت شده است و از گرفتاری فقر آسوده است و شکر کند. -قرآن-۱-۴۱ مجمع البیان: یعنی: همانطور که پیش از تو غنی را به فقیر و اعیان را به طبقات پست آزمودیم اینکه عربهای قریش را با موالی و مردم بیچاره‌ی زیر دست آزمایش کردیم باین طور که چون ببینند آن عرب متکبر فقیری مؤمن شده است. می‌گوید: چون او جلو افتاد و مؤمن شد برای من ننگ است که بدنبال او اسلام بپذیرم، نتیجه‌ی اینکه سرگذشت و آزمایش آن است که بجای ایمان و شکر می- گویند: آیا اینکه مردم پست ارزشی دارند که خدا مشمول رحمت قرارشان بدهد و از ما جلو باشند! فخر: یعنی فقیر را به غنی آزمودیم و گرفتار نمودیم که چون ببینند او در آسایش است و خوشی افسوس می‌برد که من بنده‌ی فرمانبردار و گرفتارم و او نافرمان است و آسوده، و باز غنی را بفقیر آزمودیم که چون ببیند فقیر پیش از او مسلمان شده است و افتخار پیشقدمی اسلام نصیب او است، می‌گوید: نمی‌توانم وارد دسته‌ای بشوم که فقرا از من جلو باشند. سخن ما: در اینکه آیات اینکه غزل حافظ است: توانگرا دل درویش خود بدست آور || که مخزن زر و گنج و درم نخواهد ماند غنیمتی شمر ای شمع وصل پروانه || که اینکه معامله تا صبحدم نخواهد ماند سروش عالم غیبم بشارتی خوش داد || که بر در کرمش کس دژم نخواهد ماند [صفحه ۴۵۱] سرود مجلس جمشید گفته‌اند اینکه بود || که جام باده بیاور که جم نخواهد ماند چه جای شکر و شکایت ز نقش نیک و بد است || که کس همیشه گرفتار غم نخواهد ماند ز مهربانی جانان طمع مبر حافظ || که نقش مهر و نشان ستم نخواهد ماند

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۴ تا ۵۵]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ إِذا جاءَکَ الَّذِینَ یُؤمِنُونَ بِآیاتِنا فَقُل سَلامٌ عَلَیکُم کَتَبَ رَبُّکُم عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ أَنَّهُ مَن عَمِلَ مِنکُم سُوءاً بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابَ مِن بَعدِهِ وَ أَصلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۵۴] وَ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الآیاتِ وَ لِتَستَبِینَ سَبِیلُ المُجرِمِینَ [۵۵] -قرآن-۱-۳۱۴ معنی لغات: لتستبین- تا نمودار شود. سلام- آسودگی، گفتار و کلمه سلام، خوش آمد گفتن، تسلیم و فرمانبری، از اسمهای خدا است که نتیجه‌ی منزّه بودن از هر نقص است. جهت نزول: در تفسیر حسینی نوشته است: در بعضی تفاسیر آورده‌اند که قومی بخدمت سید کاینات علیه افضل الصّلوة آمده گفتند: یا رسول اللّه گناهان بزرگ کردیم و جرائم بی‌شمار ارتکاب نموده تدبیر اعتذار و چاره‌ی استغفار بر چه وجه کنیم! آن حضرت بجواب ایشان ملتفت نگشت، و ایشان ناامید از عتبه‌ی نبوت بازگشتند. فی الحال اینکه آیت نازل شد. ترجمه: ۵۴ و اگر آنان که بآیات ما و قرآن می‌گروند نزد تو آیند بآنان بگو: تندرستی حقّ بر شما باد که پروردگارتان ناگزیر ز مهر خود بر شما است تا هر که از شما مؤمنین بنادانی بد کند و آنگاه از آن بازگردد و کار شایسته کند البتّه او آمرزگار و مهربان است. ۵۵ به اینکه گونه آیات قرآن دسته آوریم [که برای هر گروهی از دری آغاز سخن کنیم] تا تو راه بدکاران بیابی و بمردم بنمایانی. سخن مفسّرین: «وَ إِذا جاءَکَ الَّذِینَ» ۵۴ طبری در مقصود از کلمه‌ی -قرآن-۱۵-۴۳ [صفحه ۴۵۲] «الَّذِینَ» اختلاف است: بعضی گفته‌اند مقصود آنهائی است که در آیت جلو گفته شده است «لا تَطرُدِ الَّذِینَ» و منع شده است از طرد آنها. و قول دیگران آن است که برای جواب آنها که در برابر گناهان خود از پیغمبر کسب تکلیف کرده‌اند اینکه آیه نازل شده است و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند مقصود آن مردم مؤمن است که از پیغمبر تقاضا کردند: فقیرهای مؤمن را نزد خود راه ندهد، و چون اینکه خواهش گناه بود، خدا آمرزید آنها را و به اینکه آیه آنرا اعلام کرد. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۱۰۱-۱۲۴ مجمع البیان: قاری‌های مدینه همزه‌ی «انّه» را با فتح «فانّه» با کسر خوانده‌اند، و عاصم و إبن عامر و یعقوب هر دو را با فتح قرائت کرده‌اند، و باقی قاریها در هر دو بکسر خوانده‌اند. و در جهت نزول اینکه آیه اختلاف است بعضی گفته‌اند برای چند نفر از اصحاب پیغمبر نازل شد که جعفر و حمزه و مصعب إبن عمیر و عمّار یاسر از آن عدّه هستند، و بعضی گفته‌اند برای آن کسانی نازل شد که از گناهان خود توبه کردند، و همین معنی از حضرت امام صادق علیه السّلام روایت شده است. «فَقُل سَلامٌ عَلَیکُم» ۵۴ مجمع: در معنی اینکه جمله چند معنی گفته‌اند ۱- حسن بصری گفته است: فرمان است به پیغمبر که از جانب خدا به آنها سلام کند، پس اینکه جمله دعا و سلام است از خدا به مؤمنین، ۲- جبّائی گفته است: به پیغمبر دستور داده شده است که به آنها سلام کند تا موجب احترام آنها باشد. -قرآن-۱-۲۷ ۳- مقصود از اینکه جمله قبول عذر آنها است و خوشخبری بر سلامتی‌شان. «کَتَبَ رَبُّکُم عَلی نَفسِهِ» ۵۴ ابو الفتوح: خداوند چند چیز بر بنده معین کرده است و به صورت مجهول اعلام شده است مثل «کُتِبَ عَلَیکُمُ الصِّیامُ و کُتِبَ عَلَیکُمُ القِتالُ و کُتِبَ عَلَیکُمُ القِصاصُ». که قصاص و جنگ و روزه بر شما نوشته شد، گفته است، و نگفته است: من نوشتم لکن آنچه بر خود معیّن کرده است به صورت معلوم و وظیفه‌ی خود گفته است که «کَتَبَ عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ» گفته شده است. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۱۴۰-۱۷۰-قرآن-۱۷۳-۲۰۱-قرآن-۲۰۴-۲۳۳-قرآن-۴۱۷-۴۵۲ تفسیر حسینی: امام قشیری فرمود: اگر ملک بر تو زلّت می‌نویسد، ملک [صفحه ۴۵۳] برای تو بر خود رحمت می‌نویسد، پس تو را دو کتاب است: یکی ازلی، و یکی وقتی، مقرّر است که کتابت وقتی کتاب ازلی را باطل نمیتواند ساخت، مضمون اینکه آیت شربت شفای است مر بیماران گناه را، و شفا بشرط پرهیز است یعنی توبه و استغفار. قطعه: دردمندان گنه را روز و شب || شربتی بهتر ز استغفار نیست آرزومندان وصل یار را || چاره غیر از ناله‌های زار نیست فخر: جمله‌ی اوّل بشارت است برای مؤمنین به پیدایش سلامتی و خوشی و اینکه جمله بشارت است بآمادگی رحمت از پس سلامتی، و آن سلامتی یعنی نجات از ظلمات و تیرگیهای جسمانی و گرفتاریهای عالم مادّی، و آن رحمت وصول به عالم باقی است و رسیدن بحقایق نور و روشنی و ترقّی تا مقام شهود جلال و جمال حقّ. «مَن عَمِلَ مِنکُم سُوءاً بِجَهالَةٍ» ۵۴ مجمع: زجّاج گفته است: در معنی جهالت دو احتمال است ۱- نمیداند که کار بد است و می‌کند. ۲- کار با عقل و خرد نیست و مانند عمل جاهلان است چون می‌داند بد است ولی سود موقت نزدیک را بر سود دائمی آینده برتری می‌دهد. -قرآن-۱-۴۱ «وَ لِتَستَبِینَ سَبِیلُ المُجرِمِینَ» ۵۵ طبری: إبن زید گفته است: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برای اینکه تو ای محمّد بدانی روش گناهکارانی که از تو می‌خواهند مؤمنین فقیر را طرد کنی و از خود برانی. -قرآن-۱-۴۲ مجمع: قاری‌های مدینه «لتستبین» با تاء و «سبیل» با نصب خوانده‌اند، و قرّاء کوفه غیر از حفص بقیّه با یاء خوانده‌اند و «سبیل» را مرفوع قرائت کرده‌اند و زید از یعقوب نقل کرده است «لتستبین» با یاء و «سبیل» را منصوب قرائت کرده است، و بقیّه‌ی قاری‌ها با تا و رفع «سبیل» خوانده‌اند، و با اینکه قرائت که مشهور است معنی جمله اینکه است: تا روشن شود روش مردم لجوج و سرسخت، برای مؤمنین تا از آن دوری کنند و طریقه‌ی دیگر پیش گیرند. و بقرائتهای دیگر اینکه [صفحه ۴۵۴] طور معنی می‌شود: برای اینکه هر خواننده و شنونده بشناسد، یا تو ای محمّد بشناسی طریقه‌ی مجرمین را. و مقصود از سبیل مجرمین، کفر و سرسختی آنها است، و بعضی گفته‌اند: مقصود آن راهی است که بزودی برای آنها باز خواهد شد که خواری و اسیری و کشته شدن و مانند اینها است. و کلمه‌ی «واو» در «وَ لِتَستَبِینَ» برای عطف بر فعل مضمر محذوف است تا معنی چنین باشد: برای اینکه بفهمند و روشن شود راه مجرمین. -قرآن-۳۲۸-۳۴۶ تفسیر ابو السعود: کلمه‌ی سبیل را عرب مذکّر و مؤنّث هر دو استعمال می- کند، و کلمه‌ی «واو» در «وَ لِتَستَبِینَ» ممکن است برای استیناف جمله باشد که بیان علّت فعل مقدّر باشد و اینطور معنی شود: و برای اینکه راه مجرمین واضح شود ما اینکه تفصیلات را برای شما میگوئیم. -قرآن-۱۰۷-۱۲۵ ما: ۲۵- در مرتبه‌ی اوّل پیغمبر [ص] دستور داده شده است که با مؤمن و آنکه دلش و اعصابش و افکارش و اعمالش با خدا است و متوجّه بزندگی آدمی باید با سلام و بشارت به مهربانی حق ملاقات کند«۲۵»، و معلوم است آنجا که پیغمبر و محور تمدّن بشر چنین وظیفه‌ای داشته باشد، دیگر مردم با یکدیگر که مؤمن و دل بسته‌ی خداوند و سعادت خود هستند، باید کمترین کوتاهی در خیرخواهی و سلامتی و مهربانی با یکدگر نداشته باشند، ۲- جمله‌های «أَنَّهُ مَن عَمِلَ» تا آخر اشاره است به اینکه چون خداوند با آن بدکار پشیمان، که مسیر اخلاقی خود را عوض کرده است، بخشنده و مهربان است. پس باید شما مردم که به یکدگر احتیاج دارید و هر یک تا آخر عمر از خطا و جرم یا دستبردار نیستید و یا هر دم امکان جرم و خطا در شما هست باید همیشه با چشم بخشش و محبت به یکدیگر بنگرید و رفتار کنید. و معلوم است آنجا که پیغمبر و محور تمدّن بشر چنین وظیفه‌ای داشته باشد، دیگر مردم با یکدیگر که مؤمن و دل بسته‌ی خداوند و سعادت خود هستند، باید کمترین کوتاهی در خیرخواهی و سلامتی و مهربانی با یکدگر نداشته باشند، ۲- جمله‌های «أَنَّهُ مَن عَمِلَ» تا آخر اشاره است به اینکه چون خداوند با آن بدکار پشیمان، که مسیر اخلاقی خود را عوض کرده است، بخشنده و مهربان است. پس باید شما مردم که به یکدگر احتیاج دارید و هر یک تا آخر عمر از خطا و جرم یا دستبردار نیستید و یا هر دم امکان جرم و خطا در شما هست باید همیشه با چشم بخشش و محبت به یکدیگر بنگرید و رفتار کنید. -پاورقی-۲۲۶-۲۲۸-قرآن-۴۸۶-۵۰۹ [صفحه ۴۵۵]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۶ تا ۵۸]

قُل إِنِّی نُهِیتُ أَن أَعبُدَ الَّذِینَ تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ قُل لا أَتَّبِعُ أَهواءَکُم قَد ضَلَلتُ إِذاً وَ ما أَنَا مِنَ المُهتَدِینَ[۵۶] قُل إِنِّی عَلی بَیِّنَةٍ مِن رَبِّی وَ کَذَّبتُم بِهِ ما عِندِی ما تَستَعجِلُونَ بِهِ إِنِ الحُکمُ إِلاّ لِلّهِ یَقُصُّ الحَقَّ وَ هُوَ خَیرُ الفاصِلِینَ[۵۷] قُل لَو أَنَّ عِندِی ما تَستَعجِلُونَ بِهِ لَقُضِیَ الأَمرُ بَینِی وَ بَینَکُم وَ اللّهُ أَعلَمُ بِالظّالِمِینَ[۵۸] -قرآن-۱-۴۶۶ معنی لغات: بیّنة- بمعنی روشن، نمودار، دلیل و حجّت. یقصّ- از مصدر قصّ بفتح قاف بمعنی قطع و بریدن، بمرگ نزدیک شدن، باروری گوسفند، نمودار شدن. ترجمه: ۵۶ و با کافران بگو: مرا جلو گرفتند که آنچه را جز خدا شما می- پرستید من بپرستم. و بگو: من پیرو خواسته‌های شما نمی‌شوم که گمراه شوم و از راه- یافتگان جدا بمانم. و بگو: ۵۷ من براهی نمودار ز پروردگار خود هستم که شما آن را دروغ پنداریدو آن را که شما با شتاب می‌خواهید نزد من نباشد چون داوری [و سزای بدکاری] جز برای خدا نیست که او حقّ را نمودار می کند و بهترین جدا کننده‌ی درست ز نادرست بود. و بآنان بگو: ۵۸ اگر آنچه به- رسیدنش شتاب دارید نزد من باشد کار میان و ما شما انجام شده است چون خدا داناتر است که ستمکاران کدامند. سخن مفسّرین: «لا أَتَّبِعُ أَهواءَکُم» ۵۶ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی پیرو شما نیستم که از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هوی و هوس چیزی را بپرستم، و بعضی گفته‌اند: یعنی پیرو شما نمی‌شوم که مؤمنین فقیر را از خود دور کنم. -قرآن-۱۵-۴۲ «قَد ضَلَلتُ إذاً» ۵۶ ابو الفتوح: یحیی بن وثّاب و ابو رجاء عطاردی «ضَلَلتُ» با کسر لام اوّل خوانده‌اند و دیگران با فتح و صدای بالای لام قرائت -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۷۵-۸۵ [صفحه ۴۵۶] کرده‌اند. «المُهتَدِین» ۵۶ مجمع: یعنی آنها که براه دین رفته‌اند، و بعضی گفتند یعنی پیغمبرها که براه راست بوده‌اند. -قرآن-۱-۱۶ «قُل إنِّی عَلی بَیِّنَةٍ مِن رَبِّی» ۵۷ طبری: یعنی بگو بآنها که از خدا رو-گردان شده‌اند و عدول نموده‌اند و وادارت می‌کنند که مشرک باشی. -قرآن-۱-۴۴ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی بگو من کاری آشکارا و با دلیل پیش گرفته‌ام، نه با هوی و هوس چیزی را دنبال می‌کنم، حسن بصری گفته است: یعنی من از مقام نبوّت و وحی از طرف خداوند کار می‌کنم و عقیده دارم، جبّائی گفته است: یعنی از دلیل و معجزه که قرآن است و نبوّت من را ثابت می‌کند، إبن عبّاس گفته است: یعنی با یقین از جانب خداوند هستم. «وَ کَذَّبتُم بِهِ» ۵۷ ابو الفتوح: بعضی گفتند: یعنی خدای را تکذیب می کنید، و بعضی گفته‌اند: یعنی قرآن که بیّنه‌ی من است شما تکذیب می‌کنید. -قرآن-۱-۲۲ «لَو أَنَّ عِندِی ما تَستَعجِلُون» ۵۸ طبری: یعنی آنها که از خدا رو گردان هستند و به بت دل بسته‌اند، و از تو می‌خواهند آیتی و نشانه‌ای برای ایشان بیاوری که عاقبت آنها را به جهنّم خواهد برد، در جوابشان بگو: اگر در دست من بود آن که شما می‌خواهید بزودی برسد، و برای شما عذاب است، در کم-ترین وقت آنرا می‌رساندم و میان من و شما کار تمام می‌شد، لیکن کار در دست خدا است که او بهتر می‌داند موقع عذاب رساندن به ظالمین و انتقام از ستمکاران را. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: بعضی گفته‌اند مقصود از «تَستَعجِلُون» عذاب است که کافران می گفتند: عذاب قیامت که میگوئی، بگو اکنون ما را گرفتار کند، بعضی گفته‌اند: -قرآن-۳۳-۴۹ مقصود آیاتی است که آنها می‌خواستند بزودی پیغمبر بآنها نمایش دهد. «یَقُصُّ الحَقَّ» مجمع البیان: اهل حجاز و عاصم یقصّ قرائت کرده‌اند. و بقیّه «یقض» خوانده‌اند. البتّه قرائت اوّل از قصّ بمعنی قطع است و دوّم مشتقّ -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۴۵۷] است از قضاوت. «وَ اللّهُ أَعلَمُ بِالظّالِمِین» ۵۸ تفسیر تنویر المقباس: یعنی خدا می‌داند، موقع عذاب مشرکین را که نضر بن حارث و یاران او بودند و در جنگ بدر عذابی که او خواسته بود باو رسید و کشته شد. -قرآن-۱-۳۸ تفسیر فی ظلال القرآن- سید قطب مصری که چندی پیش شهید شد: اینکه آیات یکتاشناسی و توحیدی نشان می‌دهد که هیچ‌گونه شرک و اندیشه‌ی تجسم در آن راه ندارد و همین است برتری پیغامی که محمّد برای بشر آورده است و او جز انجام رسالت برتری برای خود نگفته است و توانائی معجزه برای درستی پیغام خود ادعا نکرده است و حقیقت مطلب و درستی سخن خود را به- آیات کونیه واگذار کرده است و نشانه‌های قدرت آفریدگار که در همه‌ی پدیده‌ها در جهان دیده می‌شود و دلهای صاف آن را درک می‌کند. و قرآن را که دلیل خود می‌شمارد و مردم را بمعارضه می‌خواند نه از راه مادی است مانند معجزات دیگر پیغمبران بلکه از راه خرد و سنجش آدمی است که بشنوید و بسنجید تا دریابید که سخن خداوندی است و مانند نخواهد داشت و همین است برتری او که در دعوت و پیغام خود به آدمگری و خردمندی ارزش داده است و بشر را از راه آزادی عقل و اندیشه‌ی او بسوی رشد فکری و پیشرفت و برتری رهبری کرده است. سخن ما: جمله‌ی «إنِّی عَلی بَیِّنَةٍ مِن رَبِّی» بوسیله‌ی پیغمبر عموم مردم را رهبری می‌کند بیک تکیه‌گاه اصلی آدمی که یقین است و وابستگی بحقّ و مبدأ آفرینش و همان‌طور که پیغمبر در برابر همه دشمنی و مخالفت با اتّکاء بحقّ جملگی را نابود کرد، آدمی باید با قدمی استوار و دلی آسوده از بیّنت خداوندی در زندگی آرام و دلگرم باشد، و البتّه موفقّ می‌شود و جلو خواهد رفت، و جمله- های «ما عِندِی» تا آخر همین راهنمائی را تشدید می‌کند که آنچه آدمی با شتاب و بی‌باکی بخواهد انجام دهد، اختیار ندارد و نمیتواند، چون هر کاری وقتی -قرآن-۱۸-۵۶-قرآن-۴۳۵-۴۴۷ [صفحه ۴۵۸] دارد که باید انجام شود، چنانکه پیغمبر همین سرمشق را عمل کرد و موفقّ شد

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۵۹ تا ۶۲]

وَ عِندَهُ مَفاتِحُ الغَیبِ لا یَعلَمُها إلّا هُوَ وَ یَعلَمُ ما فِی البَرِّ وَ البَحرِ وَ ما تَسقُطُ مِن وَرَقَةٍ إلّا یَعلَمُها وَ لا حَبَّةٍ فِی ظُلُماتِ الأَرضِ وَ لا رَطبٍ وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لا- یابِسٍ إلاّ- فِی کِتابٍ مُبِینٍ [۵۹] وَ هُوَ الَّذِی یَتَوَفّاکُم بِاللَّیلِ وَ یَعلَمُ ما جَرَحتُم بِالنَّهارِ ثُمَّ یَبعَثُکُم فِیهِ لِیُقضی أَجَلٌ مُسَمًّی ثُمَّ إِلَیهِ مَرجِعُکُم ثُمَّ یُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۶۰] وَ هُوَ القاهِرُ فَوقَ عِبادِهِ وَ یُرسِلُ عَلَیکُم حَفَظَةً حَتّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ المَوتُ تَوَفَّتهُ رُسُلُنا وَ هُم لا یُفَرِّطُونَ [۶۱] ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللّهِ مَولاهُمُ الحَقِّ أَلا لَهُ الحُکمُ وَ هُوَ أَسرَعُ الحاسِبِینَ [۶۲] -قرآن-۱-۷۰۶ معنی لغات: مفاتح- جمع مفتح بفتح میم بمعنی مخزن، خزانه، گنج. جرحتم- از مصدر جرح بفتح جیم و سکون را بمعنی شکافتن بدن و زخم کردن عیب‌جوئی کردن چیزی، بچنگ آوردن، کسب کردن، توفّی- از مصدر توفّی بر وزن تفعّل چیزی را بتمامی انجام دادن، مدّت چیزی را بآخر رساندن، قبض روح کردن. ترجمه: ۵۹ و همه‌ی خزانه‌های نهانی نزد خدا است و بداند آنچه در بیابان است و بدل دریا و برگی ز درختی نیفتد جز آنکه او بداند و نه کوچک دانه‌ای بتاریکی‌های دل زمین باشد و نه تر و خشکی در جهان مگر که در نبشته نمودار به پیشگاه او بود. ۶۰ او است که شما را به شب در خواب چو مرده میکند و می‌داند آنچه بروز کسب و کار کنید و سپس بروز ز خواب‌تان برانگیزد تا روزگار زندگی سپری شود آنگاه بازگشت شما بسوی او بود و سپس ز آنچه بزندگی کردید آگاه‌تان کند. ۶۱ و او است چیره روی سر بندگان خود و او بر شما نگهبانان گمارد [صفحه ۴۵۹] تا چو مرگ هر یک‌تان رسد فرستادگان ما آن را به انجام رسانند که اندکی ز اندازه در نگذرند و ز آن پس ۶۲ آنان را بسوی خدا که آقای حقیقی ایشان باشد بازگردانند و شما آگاه باشید که داوری ویژه‌ی او است چه او زودتر ز همه شمار- گران بشمار کار مردمان رسد. سخن مفسّرین: «وَ عِندَهُ مَفاتِحُ الغَیبِ» ۵۹ طبری: عبد اللّه مسعود گفت همه چیز را به پیغمبر شما دادند مگر مفاتح الغیب را. -قرآن-۱۵-۴۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه در عالم فراهم شدنی است و از مردم پوشیده است خداوند بوسائل مقتضی برای هر کس آنچه مصلحت است راه رسیدن آنرا باو می‌نمایاند و آنرا که مصلحت نیست راه وصول را می‌بندد، زجّاج گفته است: یعنی نزد خدا است وصول بعلم غیب. و عبد اللّه عمر گفت: مفاتح- الغیب پنج است و آنگاه اینکه آیت را خواند «إِنَّ اللّهَ عِندَهُ عِلمُ السّاعَةِ» عبد اللّه عبّاس گفته است: یعنی خزینه‌های غیبی از روزی و عمر در حضور خداوند است. -قرآن-۳۸۰-۴۲۲ ابو الفتوح نوشته است: إبن سمیفع خواند «مفاتیح الغیب» جمع مفتاح یعنی از من توان شناختن و از من بآن توصل توان کردن، مفسّران خلاف کردند در آن که مراد او بمفاتح الغیب چی است! سدی گفت: خزائن غیب است، ضحّاک و مقاتل گفتند: خزاین زمین خداست، و علم نزول عذاب و آنکه کی مصلحت باشد و کی باشد و کی تعجیل باید و کی امهال باید، عطا گفت مراد عواقب و مآل امور است و آنچه عاقبت خلقان و مرجع ایشان بآن است، از ثواب و عقاب. بعضی دیگر گفتند: مراد آجال است و وقت انقضای آن، بعضی دیگر گفتند: احوال خلقان است از سعادت و شقاوت، و گفتند: عواقب اعمار و خواتیم اعمال است، و گفته‌اند: هر چیزی است که هنوز نیست و اگر باشد کی باشد و چگونه باشد. تنویر المقباس إبن عبّاس: مقصود باران است و گیاه و میوه و رسیدن عذابی که بزودی می‌خواستند ببینند و در روز بدر برای آنها نمودار شد و گرفتارشان [صفحه ۴۶۰] کرد. «وَ لا- حَبَّةٍ فِی ظُلُماتِ الأَرضِ» ۵۹ مجمع: یعنی کوچکتر دانه‌ای که قابل درک نیست مانند آنچه در تاریکی دل زمین پنهان هست. -قرآن-۱-۴۰ «وَ لا- رَطبٍ وَ لا- یابِسٍ» ۵۹ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی آنچه روئیدنی است و غیر روئیدنی، و هم از او نقل شده است: یعنی آب و بیابان، و بعضی گفته‌اند: یعنی زنده و مرده، از امام صادق علیه السّلام نقل شده است: «ورقة» بچه‌ی سقط شده است، و «حبّة» کنایه از فرزند است، و «ظُلُماتِ الأَرضِ» بچه- دان است، و «رطب» کنایه از زنده‌ی تمام است و «یابس» ناقص الخلقة است. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۳۲۷-۳۴۷ «فِی کِتابٍ مُبِینٍ» ۵۹ مجمع: یعنی در لوح محفوظ و حسن بصری گفته است چون اعمال انسانی لازم‌تر است که نوشته و ضبط شود، اینکه جمله کنایه است از اینکه چون هر آنچه هست نوشته و مضبوط است پس حفظ و ضبط اعمال مردم بی تردید است تا بیشتر از بد خودداری کنند و بخوب توجّه نمایند. بلخی گفته است: مقصود آن است که محفوظ است و فراموش نمیشود، مثل آنکه کسی را تهدید کنند که بدانند مجازات و پاداش برای عمل او محفوظ است و تخلّف، ناپذیر. -قرآن-۱-۲۴ تأویلات کاشانی: در اینکه آیه بیانی دارد که باین عبارات ترجمه و توضیح می‌شود. صوفیان غیب را بر چند درجه می‌دانند: ۱- غیب الغیوب که علم خداوندی است، و آنرا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عنایت اوّلی و اوّلین توجّه حقّ بما سوی اللّه می‌نامند. ۲- غیب عالم الأرواح است که پیدایش و تثبیت صورت کلّی غیر مشخّص همه‌ی موجودات گذشته و آینده است در عقل که روح عالم است، و أمّ الکتاب می‌نامند، و همان است که قضاء سابق هم نامیده می‌شود. ۳- غیب عالم القلوب است که همان صورتهای غیر مشخّص، در عالم نفس کلّی که قلب و دل جهان است، و لوح محفوظ نیز نامیده شده است. به صورت‌های فردی تفصیلی و جزئی منقّش و [صفحه ۴۶۱] مصوّر میشود، ۴- غیب عالم الخیال است که انتقاش و نموداری هر بودنی و شدنی است در نفوس جزئی فلکی چونکه هر یک از افلاک به مقتضای طبیعتش دارای نفس و خاصیّت عمل و تدبیر مختصّ بخود است و مکوّنات و آنچه در عالم بوده و خواهد بود با مشخّصات زمانی و مکانی بهر طوری که یافت میشود در آن نفوس فلکی متنقّش و نمودار است، و همین عالم الخیال است که در زبان شرع مثل قرآن و حدیث، آسمان دنیا نامیده شده است، چونکه نزدیکتر از دیگر عوالم غیب است باین عالم محسوس و مادّی که عالم الشّهادة نامیده‌اند، و لوح القدر است که جزئیّات و تفصیل قضا و حکم کلّی خداوند در آن متنقّش است و می‌توان آنرا نماینده‌ی لوح محفوظ دانست. و علم خداوند باین درجات و عوالم غیب همان عنایت اوّلی است، که توجّه با احاطه و تسلّط باشد بر همه‌ی صورتها و فرضیه‌ها، نه مثل علوم و اطّلاعات ما که صورتی از معلوم برای شخص پیدا می‌شود. «یَتَوَفّاکُم بِاللَّیلِ» ۶۰ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی روح شما را از تصرّف و عمل نگاه میدارد و در قدرت خود حبس می‌کند، زجّاج و جبّائی گفته‌اند یعنی چنانچه در هنگام مرگ روح شما را می‌گیرد، در هنگام خواب هم همان کار با شما انجام می‌شود. -قرآن-۱-۲۸ «ما جَرَحتُم بِالنَّهارِ» ۶۰ طبری: إبن عبّاس و سدّی گفته‌اند: یعنی آنچه بروز گناه کنید. -قرآن-۱-۲۷ «وَ یُرسِلُ عَلَیکُم حَفَظَةً» ۶۱ تفسیر حسینی: -قرآن-۱-۳۳ نیندیشی از آن روزی که در وی || جگرها خون و دلها ریش بینی دهندت نامه‌ی اعمال و گویند || بخوان تا کرده‌های خویش بینی مکن بد، ور کنی باری در آن کوش || که اندر نامه نیکی بیش بینی «تَوَفَّته» ۶۱ مجمع: حمزه «توفّیه» با یاء قرائت کرده است که صیغه مذکّر باشد و دیگران بقرائت مشهور با تاء خوانده که صیغه‌ی مؤنّث باشد. -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۴۶۲] «لا یُفَرِّطُون» ۶۱ اعرج با تخفیف راء و جزم فاء قرائت کرده است از مصدر افراط بمعنی زیاده روی از اندازه، و دیگران از تفریط گرفته‌اند و إبن عبّاس گفته است یعنی: ضایع و تباه نمی‌کنند وظیفه‌ی خود را، زجّاج گفته است: یعنی غفلت و تنبلی ندارند. -قرآن-۱-۱۹ «مَولاهُمُ الحَقِّ» ۶۲ مجمع: یعنی هیچ باطل و بیهوده در آن کار و فرمان خدا متصوّر نیست، و گفته‌اند: یعنی حقّ دارد و با استحقاق مولی و حاکم است، و بعضی گفته‌اند: یعنی ثابت و باقی است که زوال ندارد. -قرآن-۱-۲۲ «أَسرَعُ الحاسِبِین» ۶۲ مجمع: روایت شده است که از علیّ علیه السّلام پرسیدند: چگونه خداوند به حساب مردم رسیدگی می‌کند با اینکه او را نمی‌بینند! -قرآن-۱-۲۴ فرمود: همانطور که به آنها روزی می‌دهد و او را نمی‌بینند، و نیز روایت شده است: به اندازه‌ی دوشیدن شیر یک گوسفند بحساب همه‌ی مردم رسیدگی می شود. سخن ما: ۱- در جمله‌ی «عِندَهُ مَفاتِح» تا آخر محمّد عبده مفصّل بحث کرده است و هم طنطاوی که علمای طبّ توانسته‌اند وسیله‌ی تشخیص نر و ماده بودن جنین را پیدا کنند، چون در طرف راست رحم اگر تخم تولید شود، قابل پیدایش نر است، و اگر در طرف چپ باشد آماده‌ی تکوین ماده است، و اینکه تخمها بنوبه‌ی خود در دوران قاعدگی تولید می‌شوند، و دکتر «ملی دوسون» انگلیسی نوشته است که در صد نفر زن باردار نود و هفت تا را توانسته است پیشبینی کند و موفّق شده است، و آنها را که نتوانسته است معیّن کند از آن جهت بوده است که مواقع قاعدگی و ماههای ولادت قبلی آنها دقیق معلوم نشده است، و همچنین با وسایل سینما تلگراف حرکات اعضای داخلی بدن را ترسیم می‌کنند و از آن اخلاق و اعمال انسان را نشان می‌دهند، و نیز علمای هیئت و متخصّصین هواشناسی، حساب خسوف و کسوف و حوادث جوی را تا مدّتی پیش‌بینی می‌کنند، و البتّه هیچیک اینها علم بغیب نیست، زیرا آن شرائط -قرآن-۲۸-۴۸ [صفحه ۴۶۳] موجب اینکه آثار همیشگی نیست و بسیار مواقع بوده است که با حساب دقیق و اطمینان بحصول نتیجه برخلاف انتظار بوده است و باز بسیار اوقات در بین مدّت، شرایط منظّم پیدا نشده است و بنتیجه نرسیده است، پس باید گفت: فقط بواسطه اطّلاع بر یک قسمت کم از شرایط، با احتمال و گمان آینده پیش‌بینی میشود، و اینکه علم بغیب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و حوادث آینده نیست، و محمّد عبده از شافعی نقل کرده است که در منی شیخی بود و برای من حکایت کرد که همسرش چند نوبت بارور شده است و هر نوبت پنج فرزند زائیده است، اینکه گونه غیبها و نوادر را چگونه متخصّصین میتوانند بدانند! اینکه بود نظر اینکه دو نفر مفسر دقیق روشنفکر، لکن بایستی بگوئیم: معنی مفاتح الغیب حقیقتی است بالاتر از اینگونه اطّلاعات، و گر نه با پیدایش شرائط همه کس عالم بغیب است اگرچه بمحتویات جیب خودش باشد، چون تمام معلومات و متخیّلات انسان غایب از حسّ او هستند. پس جملهی «عِندَهُ مَفاتِحُ الغَیبِ» یعنی در پیشگاه قدرت خداوند حاضر و آماده است هر چیزی که ما آدمیزادها آنرا با کلمهی غیب توصیف میکنیم، و چون چنین معنی عام و کلّی منظور است با جملههای بعد بعضی انواع آن یادآوری شده است. و باز در آخر مرتبه با عبارتی فراگیرتر گفته شده است: -قرآن-۳۱۲-۳۴۱ «لا رَطبٍ» تا آخر، سعدی اینکه مطلب را خوب بیان کرده است: -قرآن-۱-۱۲ حاجت موری بعلم غیب بداند || در بن چاهی بزیر صخرهی صمّا و هم در اینکه شعرها: پس پرده بیند عملهای بد || همو پرده پوشد بآلای خود بر احوال نابوده علمش بصیر || باسرار ناگفته علمش خبیر برو علم یک ذرّه پوشیده نیست || که پیدا و پنهان بنزدش یکی است ۲- دوّمین سخن ما در جملهی «لا- رَطبٍ وَ لا- یابِسٍ إِلّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ» است که عموم مفسّرین گفتهاند مقصود لوح محفوظ است و تودهی مردم بمعنی قرآن می- دانند و میگویند: یعنی همه چیز در قرآن یاد شده است، و در چندین سورهی قرآن مثل یونس و هود اینکه کلمات تکرار شده است، و در سورههای دیگر کلماتی همانند -قرآن-۳۶-۸۹ [صفحه ۴۶۴] اینکه گفته شده است مثل «فِی کِتابٍ لا- یَضِلُّ رَبِّی وَ لا یَنسی» و «أُمُّ الکِتابِ» و ما در ترجمه نبشتهی نمودار نوشتیم، اینک برای توضیح بیشتر میگوئیم: چون کتاب بمعنی نوشته است که وسیلهی تثبیت و ابقای مطالب است و مبین بمعنی آشکار است، پس کلمات «کتاب مبین» کنایه است از آنچه موجب بقا و نموداری است، و چون در اینکه کتاب و مجلدهای جلو و در میان درس مکرّر گفتهایم و نوشتهایم که ما قدرت بیآغاز و انجام را میپرستیم، و خدا و معبود یعنی همین قدرت، و چون رطب و یابس، کنایه است از هر موجود و بودنی، پس اینکه جمله کنایه است از اینکه هر موجود و بودنی ممکن در حضور حقیقتی ثابت و باقی نمودار است و آن همان قدرتی است که ما آنرا می- پرستیم، و همچنین جملههای دیگر مثل «أُمُّ الکِتابِ» و همانند آن کنایه از همین معنی است که همه چیز در پیشگاه آن قدرت ثابت است و باقی و نمودار و حاضر، و برای آنکه بتوانید اینکه حقیقت را بسنجید، در نظر بیاورید یک نامه که مطلب آن معلوم است و با خطّ خوش نوشته شده است و شما در دست دارید و میخوانید، در اینجا مناسب است قسمتی از گفتار غزالی را ترجمه و تلخیص و توضیح کنیم از مجلد چهارم احیاء العلوم در بحث حقیقت توحید ص ۱۷۶ چاپ مصر: یکی از مردمی که با دیدهی بصیرت و روشنی دل بدنیا مینگرد، گفت کاغذی دیدم بمرکب سیاه شده، باو گفتم: چرا روی سفید خود را چنین سیاه کردی! بجواب گفت: من تقصیر ندارم اینکه مرکب که در دوات بود، از جای خود حرکت کرد و آمد و بستم روی من سیاه کرد. -قرآن-۳۲-۷۹-قرآن-۸۲-۱۰۰-قرآن-۷۹۴-۸۱۲ گفتم: راست گفتی، از مرکب پرسیدم چرا چنین کردی! گفت: گناهی ندارم که در آسایشگاه خود بودهام، قلم بخانه آمد و جمعیت ما را از هم پاشید و من را برگرفت و از دیگرانم جدا کرد و اینجا گرفتار نمود، گفتم درست گفتی، از قلم پرسیدم، گفت: من در بیشهای سبز و خرم و آسوده بودم، دستی آمد و من را برید و از وطنم دور کرد و سرم را تراشید و شکافت و در مرکب فرو برد، از من دور شو و بر زخم دلم نمک مریز، برو از آن ستمگر بپرس که بمن چنین ستم روا داشت، گفتم تو گناه نداری، و از دست پرسیدم که چرا بقلم ستم کردی، بجواب گفت: من پارهای گوشت و استخوان هستم، و تو کجا [صفحه ۴۶۵] دیدهای گوشتی ستم کند، و یا استخوانی از حد خود تجاوز کند! من فقط مرکوبی هستم برای قدرت که او بر من سوار است و بمیل خود مسخرم دارد و فرمان میدهد، هیچ مرده و یا سنگ و چوبی را دیدهای که از جای خود بجنبد تا قدرت بر او فرمانروائی نکند! جواب او را درست دانستم و نزد قدرت رفتم و سرّ کار او را پرسیدم، بجواب گفت: کار من الهامی است از دل که بوسیلهی عقل و علم بر او نقش میشود.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۶۳ تا ۶۴]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قُل مَن يُنَجِّيكُم مِن ظُلُماتِ البَرِّ وَ البَحرِ تَدعُونَهُ تَضَرُّعاً وَ خُفيَةً لَئِن أَنجانا مِن هذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشّاكِرِينَ [۶۳] قُلِ اللّهُ يُنَجِّيكُم مِنها وَ مِن كُلِّ كَربٍ ثُمَّ أَنتُم تُشرِكُونَ [۶۴] -قرآن-۱-۲۴۳ ترجمه: ۶۳ باین کافران بگو: در تاریکیهای خشکی و دریا که بدل بیزارید و آشکار شب بیابان یا دریا که بجائی رهبر نیستید و بیچاره و سرگردان میشوید، در آن گرفتاری که مینالید که اگر ما را از اینکه سختی برهانی سپاسگزار شویم که شما را میرهانند [و اینکه درد خود بکه میبرید]! تو بگو ۶۴: خدا شما را از آن میرهاند و از هر اندوهی و با اینهمه شما انباز در کار او می‌پندارید. سخن مفسّرین: «ظُلُماتِ البَرِّ وَ البَحرِ»- مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی از سختیها و نگرانیها که در تاریکی و دریا هست. و زجّاج گفته است: عرب روزهای سخت را مظلم و تیره و مظلم مینامد، و در بعضی مواقع میگویند: «یوم ذو کواکب» یعنی روزی که از تیرگی سختی و ناراحتی مانند شب ستاره نمایان بود، و دیگری از مفسّرین معنی کرده است: ظلمات یعنی تیرگیهای حیرت در بیابان و دریا و تیرگی ابر و شب و جملهی «يُنَجِّيكُم» بقرائت یعقوب با تخفیف جیم است که مصدرش بر وزن افعال باشد، و در قرائت دیگران با تشدید جیم است تا بر وزن تفعیل باشد، و کلمه «خُفيَةً» با ضمّ و کسر خاء هر دو قرائت شده است، و در جملهی «أَنجانا» سه قرائت است: ۱- با اماله، ۲- با الف، ۳- «أَنجَيتَنا» بصیغهی مخاطب و دوّم شخص، -قرآن-۱۵-۴۵-قرآن-۴۶۳-۴۷۷-قرآن-۶۳۵-۶۴۴-قرآن-۷۰۸-۷۱۷-قرآن-۷۷۵-۷۸۷ [صفحه ۴۶۶] و بدو قرائت اوّل و دوّم معنی چنین است: اگر او ما را نجات بدهد. ولی با اینکه قرائت سوّم، معنی میشود: اگر تو ما را نجات دهی. «تَضَرُّعاً وَ خُفيَةً» تا آخر آیه ۶۳ مجمع إبن عبّاس گفته است: یعنی مخفی و آشکارا، دیگران گفتهاند: یعنی بازاری بزبان و اخلاص در دل. -قرآن-۱-۲۴ تفسیر نیشابوری: مقصود از اینکه جمله آن است که آدمی در اینگونه گرفتاریها بچهار عمل دست میزند: اوّل- دعا، دوّم- زاری، سوّم- اخلاص که از کلمهی «خُفيَةً» استفاده میشود، چهارم- تعهّد شکر و سپاس که جمله «لَئِن أَنجَيتَنا تا آخر» اینکه مطلب را میفهماند. و با اینکه جملهها فهمانده شده است که اگر آدمی از احساسات و تمایل و تلقین خود را دور کند و بنهاد اصلی خود روی آورد، در مییابد که در چنین حالت چون دستش از همه جا کوتاه است و پناهی ندارد، طبیعت او متوجّهش میکند بآفریننده که او را آفریده و نگاه داشته است و جز او کسی نجاتش نمیدهد. پس همین راهنمائی طبیعت باید وسیله باشد که او را همیشه متوجه بحق نماید، و از اینکه راه آفرینندهی خود را بشناسد. -قرآن-۱۷۵-۱۸۴-قرآن-۲۴۰-۲۵۸ مجمع: اینکه آیه میفهماند که دعا باید بازاری و آهسته باشد، و حدیث است که پیغمبر فرمود: بهتر دعا آن است که پوشیده انجام شود، و بهتر روزی آن است که باندازهی کفاف برسد، و آن حضرت بجماعتی گذشت که صداها بدعا بلند کرده بودند فرمود: شما نه با کر طرف هستید و نه با شخص غایب، از کسی میخواهید که نزدیک است و شنوا. تفسیر عبده: استدلال بر توحید که در آیه شده است، بلیغتر و رساتر استدلال است و از اینکه جهت در چند جای قرآن اینکه استدلال تکرار شده است. سخن ما: ندانم در کجا خواندهام: امام صادق علیه السّلام از منکری پرسید: هرگز در کشتی نشستهای که امواج دریا اختیار را از شما بگیرد و بیچاره شوید! عرض کرد: بلی، پرسید: در آن هنگام امید شما بکی و کجا است! البتّه همان که باو امیدوار هستید و از او انتظار نجات دارید آفرینندهی شما است که خود متوجه [صفحه ۴۶۷] نیستید. اینکه آیه اساس آن فرمودهی امام است که وجدان انسان در هنگام اضطرار بکار میافتد، و بی‌اختیار متوجّه باصل و ریشهی خود میشود با اینکه خود از آن بیخبر است، مانند نوزاد که چون بیچاره و گرسنه میشود بموجب غریزه پستان مادر را میمکد و خود از همه جا بیخبر است، و بمادر معرفت ندارد.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۶۵ تا ۶۷]

قُل هُوَ القادِرُ عَلى أَن يَبعَثَ عَلَيكُم عَذاباً مِن فَوقِكُم أَو مِن تَحتِ أَرجُلِكُم أَو يَلبِسَكُم شِيَعاً وَ يُذِيقَ بَعضَكُم بَأسَ بَعضٍ انظُر كَيفَ نُصَرِّفُ الآياتِ لَعَلَّهُم يَفقَهُونَ [۶۵] وَ كَذَّبَ بِهِ قَومُكَ وَ هُوَ الحَقُّ قُل لَستُ عَلَيكُم بِوَكِيلٍ [۶۶] لِكُلِّ نَبَإٍ مُستَقَرٌّ وَ سَوفَ تَعلَمُونَ [۶۷] -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۱-۳۵۷ معنی لغات: یلبس کم- از لبس بفتح لام بمعنی اشتباه کردن، شیع جمع شیعه بمعنی دسته‌ی پیرو و یاور، و اگر الشیعه با الف و لام گفته شود، مقصود فرقه‌ی شیعه و دوستداران علی علیه السّلام است که مردم مصر و سوریا بیشتر اینکه طایفه را بجای شیعه متوالی و جمع آن متأوله مینامند، یذیق- از مصدر اذاقه بمعنی چشاندن. یفقهون- از مصدر فقه و فقاهه بفتح فاء و قاف بمعنی دانستن، نبأ- بفتح نون و با بمعنی خبر. ترجمه: ای پیغمبر با بیدینان بگو: همان خدا است توانای رساندن آزاری ز بالا سر و از زیر پای شما و تواند شما را از هم جدا بدارد که از یکی آزار بدیگری رساند ای محمّد تو بنگر که چگونه آیات قرآن را بگوناگون فرستیم تا بخود آیند و درستی سخن تو دریابند ۶۶ گرچه مردم تو آن را دروغ پنداشتند ولی سخن درست همان است و بس بآنان بگو من نگهبان شما نباشم که هر خبری ۶۷ و سرنوشتی را هنگامی است و بزودی آگاه از آن شوید. [صفحه ۴۶۸] سخن مفسّرین: «مِن فَوقِکُم أو مِن تَحتِ أَرجُلِکُم» ۶۵- طبری: یعنی بگو بآنها که از خدا رو گردان هستند و متوجّه به بت شما که مشرک می‌شوید بآن خدا که از تاریکی صحرا و دریا نجاتتان میدهد، او میتواند عذاب بفرستد، و اختلاف است در مقصود از فوق و تحت: سعید بن جبیر و سدی و مجاهد گفته‌اند یعنی سنگ از آسمان ببارد و زمین شکافته شود و شما را فرو برد. إبن عباس گفته است: مقصود از فوق حکمران و پیشوای بدرفتار است و «تحت ارجل» یعنی خدمتگزاران و مردمان نازل که انسان گرفتار بآنها میشود. -قرآن-۱۵-۵۹ مجمع: سعید جبیر و مجاهد گفته‌اند عذاب فوق یعنی صدای آسمانی و سنگ و طوفان و باد، چنانچه عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب گرفتار شدند، و عذاب- «تحت ارجل» بزمین فرو رفتن است چنانچه با قارون رفتار شد، و ضحاک گفته است: فوق بزرگان و تحت سفله و مردم نازل و إبن عبّاس گفته است: «مِن فَوقِکُم» یعنی سلاطین ستمکار و «مِن تَحتِ» یعنی غلامهای بدرفتار و مردم بیخبر، و همین معنی از حضرت صادق [ع] روایت شده است. -قرآن-۶۸-۸۴-قرآن-۱۰۹-۱۲۲ «أو یَلبِسَکُم شِیَعاً» ۶۵ طبری: إبن زید گفت: یعنی همین که امروز مردم دچار بآن هستند و هر یک براهی میرود و خواسته‌ای دارد و اتّفاق میانشان نیست، و یکدیگر را میکشند. -قرآن-۱-۲۶ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی واگذار بخود میشوند و مشمول لطف نمیشوند تا مؤمن و متّحد شوند چون در گذشته گناهکار بوده‌اند نتیجه‌ی آن چنین شده است و بعضی گفته‌اند: یعنی تعصّب و دشمنی در میان شما تولید میشود و پیوسته مزاحم یکدگر هستید، و اینکه معنی از امام صادق هم روایت شده است. فخر: ظاهر اینکه جمله آن است که گرفتار عقاید و مذاهب مختلف میشوند. «وَ یُذِیقَ بَعضَکُم» ۶۵ مجمع: یعنی جنگ و کشتن یکدگر، و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۴ یعنی آزار از همسایه، و از امام صادق [ع] اینکه معنی روایت شده است، و حسن بصری گفته است: تهدید بعذاب و گرفتاری برای کافران است، و جمله‌ی «یَلبِسَکُم» -قرآن-۱۶۶-۱۷۹ [صفحه ۴۶۹] شامل مسلمانان میشود، فخر: زجّاج گفته است: جمله‌ی «یَلبِسَکُم شِیَعاً» یعنی کار شما را بیکدیگر آمیخته میکند نه برای اتفاق و یگانگی بلکه بصورت آشوب و نفاق و معنی جمله‌ی «یُذِیقَ بَعضَکُم» همین آشوب است که چون تیره‌های مختلف شدند یکدگر را میکشند. -قرآن-۵۷-۷۸-قرآن-۱۹۴-۲۱۴ ابو الفتوح نوشته است: خباب بن ارت گفت شبی از شبها رسول را مراقبت میکردم و او نماز میکرد تا صبح برآمد، چون روز بود گفتم یا رسول اللّه دوش نماز بسیار کردی و دگر شبها ندیدم که چنان کردی آن چه نماز بود، گفت: آن نماز رغبت و رهبت بود، از خدای تعالی سه چیز بخواستم: دو بداد و یکی منع کرد، از خدای درخواستم تا دشمن بر من مسلّط نکند، بداد مرا اینکه و بخواستم که بر ایشان قحط عام نفرستد که از آن هلاک شوند، بداد مرا آن، و درخواستم تا شدّت و بأس ایشان در میان ایشان نیفکند، از من دربیخت و نداد مرا آن. «نُصَرِّفُ الآیاتِ» ۶۵ مجمع ۷۰: یعنی آیات را مکرّر میکنیم و هر نوبت آنها را آشکار میکنیم و باز نوبت دیگر با دلیلهای مختلف تا شبهه و تردید نماند و حقیقت روشن شود. -قرآن-۱-۲۲ «وَ کَذَّبَ بِهِ» ۶۶ مجمع: از جبّائی و بلخی نقل کرده است: یعنی مردم اینکه تغییر و تنوع آیات را منکر میشوند، از هری و حسن بصری و جماعتی گفته‌اند: یعنی آنها قرآن را دروغ میپندارند. -قرآن-۱-۲۰ «لَستُ عَلَیکُم بِوَکِیلٍ» ۶۶ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی مأمور نیستم که شما را محافظت کنم تا کافر نشوید، و جلوگیرتان باشم از تکذیب آیات و قرآن حسن بصری گفته است: یعنی مأمور حفظ و جزای اعمال شما نیستم، فقطّ من ابلاغ می- کنم و جزا و سزا با خدا است، زجّاج گفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: یعنی مأمور نیستم که با شما بجنگم و مانند سرپرست و و کیل از شما باز خواست کنم. -قرآن-۱-۳۰ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی کفالت ندارم که شما را مؤمن شده تسلیم به خداوند کنم. [صفحه ۴۷۰] «لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ» ۶۷ مجمع: از اینکه جمله تا آخر را مردم کوفه آیتی جدا دانسته و دیگر قاریها جزء آیت پیش شمرده‌اند. و إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: یعنی هر خبری که از سوی خدا است و پیغمبر حقیقتی دارد که یا در دنیا نمودار میشود، یا در آخرت، و بعضی گفته‌اند: یعنی برای خبر و اطّلاع قرار و آرامی است که آخر انتظار، پیدایش آن است و هنگام نموداری آن، سدّی گفت: مستقرّ اخبار عذاب قریش که پیوسته پیغمبر تهدیدشان میکرد روز جنگ بدر بود. حسن بصری گفته است: -قرآن-۱-۲۹ یعنی هر کاری و عملی نزد خداوند مستقرّی دارد که روز قیامت نتیجه‌اش معلوم می- شود. تفسیر صفی علیشاه: گو نگهبان نیستم من بر شما || هر چه را وقتی بود در اقتضا یعنی اندر وقت خود یابد قرار || هر چه کانرا هست سری در مدار سخن ما: ۱- تهدید مردم است بآنچه در زندگی بیچاره‌شان میکند مثل- حوادث جوی و زمینی که با هر وسیله و توانائی در برابر اینکه پیش‌آمدها عاجز هستند پس بدانید قدرت اصلی و ما فوق آفریننده است که صلاح شما در اطاعت پیغمبر او است، ۲- یادآوری مکرّر مطالب گذشته است که پیغمبر مأمور ابلاغ است و بس و دیگر مسئولیت ندارد و نتیجه‌ی بد و خوب کارتان در آینده معلوم میشود. [صفحه ۴۷۱]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۶۸ تا ۷۰]

وَ إِذا رَأَيتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آياتِنا فَأَعرِض عَنهُم حَتّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيرِهِ وَ إِمّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيطانُ فَلا تَقعُد بَعدَ الذِّكرى مَعَ القَومِ الظّالِمِينَ [۶۸] وَ ما عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِن حِسابِهِم مِن شَيءٍ وَ لكِن ذِكرى لَعَلَّهُم يَتَّقُونَ [۶۹] وَ ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُم لَعِباً وَ لَهواً وَ غَرَّتهُمُ الحَياةُ الدُّنيا وَ ذَكِّر بِهِ أَن تُبسَلَ نَفسٌ بِما كَسَبَت لَيسَ لَها مِن دُونِ اللّهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ وَ إِن تَعدِل كُلَّ عَدلٍ لا يُؤخَذ مِنها أُولئِكَ الَّذِينَ أُبسِلُوا بِما كَسَبُوا لَهُم شَرابٌ مِن حَمِيمٍ وَ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكفُرُونَ [۷۰] -قرآن-۱-۶۸۳ معنی لغات: یخوضوا- از مصدر خوض بمعنی فرو رفتن در آب، مخلوط- کردن شراب بآب، در کاری خود را بزحمت انداختن و اقدام کردن، در حدیث و سخن سبقت گرفتن و سخن گفتن، ذکری- بمعنی یادآوری بدل و زبان، و ذر از مصدر و ذر بمعنی قطع و ترک کردن، تبسل- از ماضی ابسله، یعنی تسلیمش کرد بهلاکت، و خدا او را ناروا و حرامش کرد، در معرض گذارد. حمیم- خویشاوند نزدیک که بکارش رسیدگی میشود، آب سرد، آب گرم. جهت نزول: طبری: سدّی گفت: چون اعراب با مسلمین می‌نشستند، زبان ببد میگشودند بپیغمبر جسارت میکردند و قرآن را بریشخند میگرفتند، اینکه آیه «وَ إِذا رَأَيتَ» برای جلوگیری از اینکه مجالست نازل شد، مجمع البیان از حضرت باقر روایت کرده است: چون اینکه آیه نازل شد و منع شد از همنشینی کافران، مردم گفتند: -قرآن- ۱۵۵-۱۷۳ اگر بخواهیم از آنها دوری کنیم باید بمسجد الحرام نرویم و طواف خانه نکنیم اینکه آیه نازل شد «وَ ما عَلَى الَّذِينَ». - قرآن-۱۰۹-۱۳۴ ترجمه: ای محمّد ۶۸ چون آن کسان را بینی که خرده‌گیری و گفتگو در آیات قرآن میکنند روی از آنان بگردان تا از در دیگر سخن کنند و اگر دیو از یادت برد و به نشستی چون بیادت آمد با اینگونه مردم ستمکار منشین، و البتّه ۶۹ از شما کار کافران چیزی دامنگیر پرهیزگاران نشود که فرمان بکناره‌گیری برای یادآوری «زشتی کار آنان» بود تا شاید ز کار بد خود پرهیز کنند. و آن کسان که دین خود سرگرمی و بازیچه دانسته‌اند و زندگی زود گذر گول‌شان زده است بخودشان گذار و با آیات قرآن یادآوری کن که روزی برسد آدمی بجای سود کار خویش به نابودی سپرده شود و جز خدا دوست و میانجی نیابد و اگر همه دادگریها کند و بهای جان خود بخشد کس از او نستاند چه اینگونه کسانند گرفتار کرده‌ی خود شده و ز آب داغ دوزخ نوشابه‌شان فراهم شده و آزاری دردناک برای‌شان آماده شده بسزای بیدینی و بد اندیشی ایشان. [صفحه ۴۷۲] سخن مفسّرین: «الَّذِينَ يَخُوضُونَ» ۶۸ طبری: مجاهد گفت: یعنی آنها که آیات خدا را دروغ می‌پندارند، فضیل عیاض از لیث روایت کرد که ابو جعفر [شاید مقصود امام باقر [ع] باشد مترجم]. گفت با مردم جدلی و اهل خصومت همنشین نشوید که آنها مشمول مفاد اینکه آیه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هستند، «الَّذِینَ یَخُوضُون» إبن جریج گفت: مشرکین دوست داشتند که سخن پیغمبر را بشنوند، و چون می‌نشستند و میشنیدند، مسخره میکردند، اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱۵-۳۹-قرآن-۳۰۴-۳۲۸ مجمع: اینکه آیه خطاب بپیغمبر [ص] است و بعضی گفته‌اند: روی سخن با آن حضرت است و مقصود دیگران هستند، و خوض بمعنی اخلال در سخن برای بازی و مسخره تا نفهمند و مطلب روشن نشود، «فَأَعرِض عَنهُم» ۶۸- مجمع: چون اگر کسی را مجال بدهند که در مطلبی بحث و مسخره کند، از قدر و منزلت آن مطلب کاسته میشود، از اینکه جهت امر شده است که پیغمبر اعراض کند تا آنها در اینکه آیات خدا مجادله و استهزا نکنند و ارزش آن را فرود نیاورند. -قرآن-۲۰۴-۲۲۳ «فَلا تَقعُد بَعدَ الذِّکری» ۶۸ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی پس از آن که بتو یاد آور شدیم که از کافران اعراض کنی، پس همنشین مشو، و ابی مسلم گفته است یعنی پس از آن که بآنها یادآوری کنی و دعوت شان کنی بدین اسلام و خلاصه‌ی جمله اینکه است که اگر در گوش آنها میرود پند و دعوت بگو، و گر نه از آنها اعراض کن و رو بگردان ابو القاسم بلخی گفته است: پیغمبر ممنوع بود از مجالست و بحث با کافران، ولی مسلمین مجاز بودند، و چون اسلام رونق گرفت و مسلمین زیاد شدند همنشینی با کافران ممنوع شد باین آیه فی به «فَلا تَقعُدُوا مَعَهُم». -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۵۸۶-۶۱۹ ابو الفتوح نوشته است: ابو القاسم بلخی گفت: اینکه آیه دلیل میکند که سهو و نسیان بر پیغمبران روا باشد بخلاف آنکه رافضه گویند، و اینکه چیزی نیست که او [صفحه ۴۷۳] گفت: از برای اینکه ما گوئیم: سهو و نسیان بر ایشان روا نباشد در آنچه از خدای- تعالی میگذراند، چه اگر روا باشد وثاقت برخیزد از قول ایشان در اداء رسالت، فاما در امور دنیاوی روا داریم سهو و نسیان بر ایشان مادام که مستمر نشود که منفر باشد، و چگونه سهو بر ایشان روا نبود و ایشان بخسبند و بیمار شوند و بیهوش شوند در بیماری، و در مجمع البیان نیز همین اعتراض و جواب را نوشته است. فخر: بعضی از حشویّه گفته‌اند: اینکه آیه میفهمانند که بحث در ذات و صفات خدا جایز نیست، ولی ادعائی است نادرست، زیرا معنی خوض طعنه و استهزاء است، نه بحث و استدلال و کشف مطلب. و جمله‌ی «یُنسِیَنَّک» در قرائت إبن عامر با تخفیف یاء است و چون در آیت جلو گفته شد «قُل لَستُ عَلَیکُم بِوَکِیلٍ» یعنی مسئول نگهداری و حفظ دین شما نیستم، در اینکه آیه معین شده است که علاوه بر اینکه با آن کافران که مسخره میکنند همنشینی هم جایز نیست. -قرآن-۲۱۴-۲۲۹-قرآن-۳۰۵-۳۳۹ «وَ ما عَلَی الَّذِینَ یَتَّقُونَ تا آخر آیه» ۶۹ مجمع: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی از حضور در مجلس کافرین بر متّقین باکی نیست، و مقصود از اعراض و رو گردان از کافران آن است که شاید عمل ایشان موجب تنبه و اصلاح کافران بشود. و بلخی گفته است: یعنی از حساب و کتاب قیامت چیزی دامنگیر مؤمنین نمیشود، لکن یاد- آوری است برای آنها تا بدانند که حسابی در میان است و تقوی پیشه کنند. -قرآن-۱-۳۷ ابو الفتوح: ممکن است اینکه آیه ناسخ آیت اوّل باشد، چون مفسّرین گفته‌اند پس از نزول آیت اول که امر باعراض شد، مسلمانان گفتند اگر از آنها اعراض کنیم باید بمسجد الحرام نرویم و طواف نکنیم، باین آیه دستور اعراض، نسخ شد، و گفته شد که گناه آنها بحساب شما گذاشته نمیشود، پس اعراض نکنید از کافران، و ممکن است تخصیص آیت اول باشد که چون امر باعراض شد و مسلمین گفتند: باید از ورود بمسجد و طواف محروم شویم اینکه آیه محدود کرد منع از مجالست و اعراض را که در مسجد و هنگام طواف گناه مسخره‌ی کافران بر شما نیست و در آن هنگام مجاز هستید بمسجد بروید و طواف کنید و با آنها آمیخته باشید. [صفحه ۴۷۴] «وَ ذَرِ الَّذِینَ اتَّخَذُوا» ۷۰ طبری: مجاهد گفته است: اینکه آیه نسخ شد بآیت سوره‌ی برائه «فَاقتُلُوا المُشرِکِین». -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱۰۵-۱۳۱ مجمع: اینکه آیه دستور است که پیغمبر با آنها ملاطفت نکند ولی نصیحت بکند چون گفته شده است، «و ذکّر به» یعنی بوسیله‌ی قرآن موعظه کن. اینکه آیه تا آخر بگفته‌ی قتاده منسوخ است بآیاتی که امر بجنگ کرده است، قتاده گفته است: فقطّ تهدید کافران است. «أن تُبسَلَ نَفس» ۷۰ طبری: إبن عبّاس گفته است تا کسی رسوا نشود. مجمع: -قرآن-۱-۲۳ مجاهد و سدّی و فرّاء و جبّائی و حسن بصری گفته‌اند: یعنی تا اینکه کسی تسلیم گناه کار خود نشود، إبن عبّاس گفته است: یعنی تا هلاک نشود بواسطه‌ی کاری که کرده است، قتاده گفته است: تا کسی بکردار خود محبوس نشود، إبن زید گفته است: تا آنکه کسی گرفتار کار زشت خود نشود، عطیّه‌ی عوفی گفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: تا تسلیم بمأمورین جهنّم نشود، اخفش گفته است: تا کسی بگناهش مجازات نشود. «وَ إِن تَعدِل کُلَّ عَدلٍ لا یُؤخَذ» ۷۰ ابو الفتوح: یعنی هر چه فدیه و عوض گناه و قیمت جان خود را بدهد از او پذیرفته نیست، و فدیه را عدل نامیده‌اند برای آنکه عدل و هملنگه و در برابر جان شخصی است که آنرا می‌پردازد، و ابو عبیده گفته است: یعنی هر چه عدالت بکند پذیرفته نیست- چون در دنیا ستم کرده است، و در آنجا توبه و کار پذیرفته نیست. -قرآن-۱-۴۲ ابو الفتوح از إبن عبّاس و فرّاء و مفسّرین نقل کرده است اینکه آیه اشاره است که مردم، مذاهب دیگر ایام عید خود را بلهو و بیهوده میگذرانند، ولی مسلمین عیدشان برای عبادت است. سخن ما: آیت اوّل دستور است باحتراز از مجالس بدگوئی و مسخره‌ی دین و آئین و روشن نیک زندگی چون همه‌ی اینها امتیازات بشر و آیات خداوندی و نشانه- های عقل و خرد آدمی است که خدا باو عطا کرده است و حضور در مجالس مسخره کردن و خوار شمردن آنها کمکی است بآن مردم و موجب انحطاط و ضعف اینکه آداب [صفحه ۴۷۵] و رسوم، چنانکه در اجتماعات بشر و ملّتها زیاد دیده میشود که اگر کسی اختراعی کرد و یا فکر و تدبیر کاری و یا ایجاد وسیله‌ی آسانی در زندگی نمود که همه‌ی اینها آیات خدا و نشانه خرد آدمی است، عدّه‌ای مردم بیخرد او را مسخره میکنند، و کار و زحمت او را بازی می‌پندارند، و در نتیجه او را دلسرد میکنند و دیگران را از بهره‌ی علم و فکر او محروم، پس اینکه آیه آن روز دستوری بود برای پیغمبر و مسلمین در برابر مردم کافر که دین را مسخره میکردند، و امروز برای مردم دانسته و فهمیده است، در برابر بیخردان که دین و مذهب و یا آئینها و روشهای خوب زندگی را مسخره می- کنند.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۷۱ تا ۷۳]

قُل أَ نَدعُوا مِن دُونِ اللّهِ ما لا- یَنفَعُنا وَ لا یَضُرُّنا وَ نُرَدُّ عَلی أَعقابِنا بَعدَ إِذ هَدانَا اللّهُ کَالَّذِی استَهوَتهُ الشَّیاطِینُ فِی الأَرضِ حَیرانَ لَهُ أَصحابٌ یَدعُونَهُ إِلَی الهُدَی ائتِنا قُل إِنَّ هُدَی اللّهِ هُوَ الهُدی وَ أُمِرنا لِنُسلِمَ لِرَبِّ العالَمِینَ [۷۱] وَ أَن أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ اتَّقُوهُ وَ هُوَ الَّذِی إِلَیهِ تُحشَرُونَ [۷۲] وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ وَ یَومَ یَقُولُ کُن فَیَکُونُ قَولُهُ الحَقُّ وَ لَهُ المُلکُ یَومَ یُنفَخُ فِی الصُّورِ عالِمُ الغَیبِ وَ الشَّهادَةِ وَ هُوَ الحَکِیمُ الخَبِیرُ [۷۳] -قرآن-۱-۶۳۲ معنی لغات: اعقاب- جمع عقب، با سکون و کسر قاف بمعنی پاشنه‌ی پا و فرزند، و جمله‌ی «نُرَدُّ عَلی أَعقابِنا» یعنی از راهی که آمده‌ایم برگردانده شویم. -قرآن-۹۴-۱۱۹ استهوته- از مصدر استهواء بمعنی عقل و اراده را از کسی گرفتن، حیران کردن خواسته‌های نفسانی را در نظر آراستن. ترجمه: ۷۱ و نیز با کافران بگو: آیا شایسته بود بجز خدا چیزی را پرستیم که سود و زیان بما ندارد و پس از آنکه خدا ما را رهنمائی کرده است بدنبال خود برگردیم [صفحه ۴۷۶] بمانند کسی که دیو خردش ربوده و بسرزمینی سرگردان بمانده و او را یارانی بود که بسوی رهنمائی خود بخوانندش و گویند: نزد ما بیا! بگو: البتّه راهنمائی خدا راهنمائی بدرستی باشد [نه رهبری یاران دیو زده]. و بما فرموده‌اند که سر سپرده‌ی پروردگار جهانیان باشیم. ۷۲ و نماز بپا داریم و ز نافرمانی او دوری کنیم که او است کسی که بسویش فراهم شوید. ۷۳ و او است که آسمانها و زمین درست و استوار آفرید و [روز کن فیکون آفرید و] هنگامی که بگوید باش همه چیز پدیدار شود ۷۴ گفتار او درست است و پادشاهی مال او است در آن روز که به شیپور رستاخیز بدمند و دیدنی و نادیدنی او بداند و آگاه درستکار او باشد و بس. سخن مفسّرین: «نُرَدُّ عَلی أَعقابِنا» ۷۱ طبری: یعنی بقهقری برگردیم و بمقصود نرسیم، و عرب برای آنکه پی کار میرود و بمقصود نمیرسد میگوید: «ردّ علی عقبیه» و در اینکه آیه مقصود آن است که از کفر باسلام برگردیم. -قرآن-۱۵-۴۰ «کَالَّذِی استَهوَتهُ الشَّیاطِینُ» ۷۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی مثل آنکه غول در بیابان بوسیله‌ی آرزو و طمع گمراهش کند، و بعضی گفته‌اند: شیطان به پیروی از هوی و هوس دعوتش کند، و گفته‌اند: یعنی هلاکش کند، نفطویه گفته است: -قرآن-۱-۳۹ یعنی شیطان او را ببرد، ابو مسلم گفته است: شیطان گمراهش کند، و جمله‌ی «استَهوَتهُ» را حمزه «استهواه» با الف و بصورت اماله خوانده است. -قرآن-۸۳-۹۶ ابو الفتوح: در مصحف ابیّ بن کعب و عبد اللّه مسعود «استهواه الشّیطان» نوشته بوده است که فعل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مذکّر و شیطان مفرد بوده است. «لَهُ أَصحاب» ۷۱ ابو الفتوح نوشته است: گفتند: مادر و پدر را خواست، و گفتند اصحاب رسول [ص] را خواست. -قرآن-۱-۱۷ «وَ أَن أَقِیمُوا الصَّلاةَ» ۷۲ ابو الفتوح: برای ارتباط اینکه جمله بجمله‌های جلو چند معنی کرده است: ۱- مربوط است بجمله‌ی «أُمِرنا» و معنی چنین است: ما مأمور باسلام هستیم و نماز خواندن، ۲- مربوط بجمله‌ی «یَدعُونَه» و عطف بر «ائتِنا» باشد، و با اینکه احتمال اینکه طور معنی میشود: او را دعوت میکنند که نزد ما -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۱۳۹-۱۴۸-قرآن-۲۳۱-۲۴۴-قرآن-۲۵۷-۲۶۵ [صفحه ۴۷۷] بیائید و نماز بخوانید، ۳- تکیه‌ی اینکه جمله بجمله‌ی «أُمِرنا» باشد و اینکه طور معنی بشود ما را امر بکردند باسلام و بما گفتند: نماز بخوانید. -قرآن-۶۰-۶۹ «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ»- مجمع: در کلمه‌ی «حق» دو قول است: -قرآن-۱-۴۶ ۱- حسن بصری گفته است و زجّاج و دیگران: یعنی برای حقّ و درستی آفرید نه بمنظور باطل و کار بیهوده و یا از راه خطا و لغزش، ۲- عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: یعنی با سخنی و کلامی آفرید که آن سخن حقّ بود و درست، و آن سخن حقّ اینکه جمله‌ی قرآن است: «ائتِیا طَوعاً أو کَرهاً». -قرآن-۲۸۸-۳۱۴ «وَ یَومَ یَقُولُ کُن فَیَکُون» ۷۳ مجمع: مردم کوفه در اینجمله ختم آیه را ندانسته- اند و از اوّل اینکه آیه تا آخر آیت بعد مجموع دو آیه را یک آیه دانسته‌اند، ابو الفتوح در معنی اینکه جمله چند احتمال است: ۱- مربوط است بجمله‌ی «اتَّقُوه» در آیت جلو و معنی آن اینکه است: بپرهیزید از عذاب خدا آن روز که میگوید و ایجاد میکند و بگفته‌ی او ایجاد میشود، ۲- گفته‌ی زجّاج است: که فعلی در تقدیر است مانند جمله‌ی آیت بعد «وَ إِذ قالَ إِبراهِیم» و اینطور معنی میشود: بیاد آور آن روز که میگوید: باش پس میباشد و ایجاد می‌شود، ۳- مربوط است بجمله‌ی جلو «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرض» و معنی چنین است: خداوندی که آفریده است زمین و آسمان و آن روزی را که میگوید: موجود باش، و هر موجودی پیدا میشود، و اینکه جمله بمعنی حقیقی امر نیست، و مقصود اراده‌ی ایجاد و پیدایش است. طبری: بعضی گفته‌اند یعنی بیاد آور آن روز که خداوند بصور میگوید: موجود شو، آن هم موجود میشود. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۲۷۸-۲۹۰-قرآن-۵۰۳-۵۲۹-قرآن-۶۴۶-۶۸۰ «قَولُهُ الحَقُّ» ۷۴ مفسّرین اینکه کلمات را دو جور معنی کرده‌اند: ۱- دنباله آیت جلو است و معنی اینکه است: روزی که خداوند میگوید: باش و موجود شو، پس گفتار حقّ خدا موجود میشود. ۲- خود جمله‌ای تمام است و اینکه طور معنی میشود گفتار خدا حقّ است و درست و برای او است سلطنت. -قرآن-۱-۲۰ «وَ لَهُ المُلکُ یَومَ یُنفَخُ» ۷۴ ابو الفتوح: بعضی قاریها ینفخ با فتح یاء بصیغه معلوم خوانده‌اند و معنی اینکه است عالم الغیب میدمد در صور و در معنی اینکه جمله ۳ احتمال است: ۱- حکومت برای خدا است در روز نفخه‌ی صور، ۲- توضیح و دنباله‌ی جمله‌ی آیت -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۴۷۸] جلو است باین معنی: روزی که خدا میگوید: موجود شو، پس هر چیز موجود میشود، و حکومت در آن روز برای خداوند است، اینکه موقع روزی است که بصور دمیده میشود ۳- مربوط بکلمات «قَولُهُ الحَقُّ» است و معنی اینکه است: در روزی که بصور دمیده میشود گفتار خداوند درست است و حکومت با او است. -قرآن-۱۹۸-۲۱۷ «فِی الصُّورِ» ۷۴ مفسّرین برای اینکه کلمه دو معنی نقل کرده‌اند: اوّل بمعنی بوق است که ملکی بنام اسرافیل یک بار در آن میدمد و همه‌ی موجودات میمیرند، بار دوّم که میدمد همه‌ی موجودات زنده میشوند، دوّم- جمع صورت است بمعنی چهره و مقصود آن است که خداوند بصورتهای آدمیان مرده میدمد. همه زنده و با روح میشوند، و امام فخر معنی اوّل را بهتر دانسته است، چون که در قرآن هر جا مقصود معنی دوّم بوده است بخود منسوب کرده است مثل «نَفَختُ فِیهِ مِن رُوحِی» یعنی از روح خود در او دمیدم، و هر جا مقصود معنی اوّل باشد بصورت مجهول گفته شده است، مثل «فَإِذا نُقِرَ فِی النّاقُورِ» یعنی چون شیپور زنند. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۴۹۵-۵۲۵-قرآن-۶۴۰-۶۷۱ مثنوی گفته است: سازد اسرافیل روزی ناله را || جان دهد پوسیده‌ی صد ساله را «عالِمُ الغَیبِ وَ الشَّهادَةِ تا آخر» ۷۴ تأویلات کاشانی: یعنی عالم است به حقیقت عالم معنی و روح که ملکوت خداوند نامیده میشود و خواص و عوارض مادّی در آن متصوّر نیست، و نیز دانا و مطّلع است بصورت عوالم اجسام و موجودات که ملک خداوند نامیده میشود و رابطه‌ی حقّ است با موجودات که مورد افاضه‌ی خواصّ مادّی هستند. و بر طبق مصلحت و لیاقت هر موجود افاضه‌ی صورت بآنها میکند و روح میبخشد، و نهان و آشکار و خواصّ و افعال موجودات در علم و احاطه‌ی او است. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۱-۳۳ سخن ما: ۱- جمله‌ی «كَالَّذِی استَهوَته» تا آخر شاید اشاره باشد به اینکه که مردم بی‌بند و بار که هر دمی فکر و کاری پیشه میکنند، و هر ساعتی اندیشه‌ی نو و نقشه‌ای تازه برای زندگی خود، و رسم میکنند، و یا به دینی معتقد میشوند مانند -قرآن- ۲۳-۴۷ [صفحه ۴۷۹] آنکسی هستند که اسیر خیالات و افکار شده و یا بمرض صرع و سرگیجه گرفتار گشته است و در بیابان سرگردان و حیران مانده و نمیتواند از جای خود بجنبد، و هر چه رفقا و همراهانش او را آواز میکنند و راه مینمایند، توانائی موافقت و همراهی ندارد. ۲- «یَومَ یُنفَخُ فِی الصُّورِ» شاید کنایه باشد از یک موجب تحریک ناگهانی مانند شیپوری که ناگهان صدایش بلند شود، همان طور که شیپور موجب جنبش افراد نظامی بطرف مقصود میشود، همانطور هم صدائی ناگهانی همه‌ی موجودات را از جای برمیانگیزد و بسوی نابودی میبرد، و آیت پیش «هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ» تا کن فیکون شاید اشاره باشد بآغاز آفرینش که با یک کلمه‌ی «کُن» عالم را آفرید، و اینکه آیه اشاره باشد بختم عالم که با ایجاد صدای ناگهان مانند بوق زدن، برای کسی اختیار و برای موجودی وجود نخواهد بود. -قرآن-۵-۳۶-قرآن-۳۰۲-۳۳۸-قرآن-۴۱۰-۴۱۶

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۷۴ تا ۷۹]

وَ إِذ قالَ إِبراهِیمُ لِأَبِیهِ آزَرَ أَ تَتَّخِذُ أَصناماً آلِهَةً إِنِّی أَراکَ وَ قَومَکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۷۴] وَ کَذلِکَ نُرِی إِبراهِیمَ مَلَکُوتَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ لِیَکُونَ مِنَ المُوقِنِینَ [۷۵] فَلَمّا جَنَّ عَلَیهِ اللَّیلُ رَأی کَوکَباً قالَ هذا رَبِّی فَلَمّا أَفَلَ قالَ لا أُحِبُّ الآفِلِینَ [۷۶] فَلَمّا رَأَی القَمَرَ بازِغاً قالَ هذا رَبِّی فَلَمّا أَفَلَ قالَ لَئِن لَم یَهدِنِی رَبِّی لَأَکُونَنَّ مِنَ القَومِ الضّالِّینَ [۷۷] فَلَمّا رَأَی الشَّمسَ بازِغَةً قالَ هذا رَبِّی هذا أَکبَرُ فَلَمّا أَفَلَت قالَ یا قَومِ إِنِّی بَرِیءٌ مِمّا تُشرِکُونَ [۷۸] -قرآن-۱-۶۳۶ إِنِّی وَجَّهتُ وَجهِیَ لِلَّذِی فَطَرَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ حَنِیفاً وَ ما أَنَا مِنَ المُشرِکِینَ [۷۹] -قرآن-۱-۱۱۴ [صفحه ۴۸۰] معنی لغات: اصنام- جمع صنم بمعنی بت یا هر معبود غیر از آفریننده «نری»- از ارائه بمعنی نشان دادن، ملکوت- حکومت وسیع و بزرگ، عزّت و سلطنت، و در اینجا که با کلمه‌ی «السَّماواتِ» مربوط شده است بمعنی مقام عالی آسمانی و جای مقدّسات است. جنّ- از مصدر جنّ با فتح جیم و جنونا یعنی پوشید، و شب تاریک شد، افل- از مصدر افول بضمّ همزه یعنی غروب کرد و پنهان شد، بازغ از مصدر بزوغ بضمّ باء بمعنی طلوع کردن و برآمدن، حنیفا- بمعنی مستقیم، موحّد، تمسّک بدین اسلام. -قرآن-۲۰۴-۲۱۸ ترجمه [ای محمّد خود متوجّه باش و دیگران هم بدانند که همین روش تربیتی تو را ابراهیم نیز بکار میبرد]: ۷۵ بیاد آرای محمّد آنروز که ابراهیم بپدر خود آزر گفت: چرا بتها را خدای خود میدانی! من میدانم که تو و مردمت آشکارا بگمراهی میروید. ۷۶ و ما بابراهیم پادشاهی و توانائی بر آسمانها و زمین بنمودیم تا او از مردم با یقین باشد ۷۷ به اینکه گونه که چون شب او را فراگرفت ستاره‌ای دید گفت: اینکه پروردگار من است و چون آن بنشست گفت آنها را که پنهان میشوند دوست ندارم ۷۸ و چون ماه را دید که برآمد گفت: اینکه است خدای من و چون که آن نیز ناپدید شد گفت: اگر پروردگارم رهبریم نکند البتّه از مردم گمراه خواهم بود ۷۹ پس چون خورشید را دید که نمودار شد گفت اینکه است پروردگار من که اینکه بزرگتر است و چون آن را دید که فرونشست گفت: ای مردم از آنچه شما انباز حقّ کنید من بیزارم ۸۰ و روی خود به آن کس آورم که آسمانها و زمین پدید آورد و من پاکدینم و دور از هر بدی و از مشرکین نباشم. سخن مفسّرین: «وَ إِذ قالَ إِبراهِیمُ» ۷۵ طبری: یعنی ای محمّد در استدلال با مخالفین خود روش ابراهیم را نمونه‌ی کار خود کن، و از استدلال او پیروی بکن. -قرآن-۱۵-۴۱ «لِأَبِیهِ آزَرَ»- طبری: سدّی گفته است: آزر نام پدر ابراهیم بوده است، و مجاهد گفته است: آزر نام بت بوده است، و بعضی گفته‌اند: مقصود از کلمه‌ی «آزر» عیبجوئی و دشنام است که بواسطه‌ی انحراف از حقّ با اینکه کلمه سرزنش کرده است، - قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۴۸۱] در قاموس نوشته است «کلمه‌ی آزر در بعضی لغات برای بدگوئی و مذّمت استعمال میشود». مجمع: کلمه‌ی آزر را إبن عبّاس و ضحّاک و مجاهد و حسن بصری و یعقوب حضرمی با ضمّ و صدای جلو خوانده‌اند و قرائت مشهور با فتح و صدای بالا- است و بعضی گفته‌اند: آزر بمعنی بت است. و زجّاج گفته است اگر باین معنی باشد جمله چنین معنی میشود:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ابراهیم بپدرش گفت: تو بت انتخاب کردی مگر بت‌ها را خدای خود میدانی! و اصحاب ما شیعه‌ها گفته‌اند: آزر اسم پدر مادر ابراهیم یا نام عموی ابراهیم بوده است، چون همه بر اینکه عقیده هستند که پدرهای پیغمبر موحد بوده‌اند و در اجداد او مشرک نبوده است، و روایتی از پیغمبر بر اینکه معنی، نقل کرده‌اند و دلیلهائی بر اینکه مدّعای خود دارند که اینجا مقتضی یادآوری آن نیست. تفسیر عبده: در معنی اینکه کلمه و اسم پدر ابراهیم، و دین پدر او و عاقبت کار پدران پیغمبران بحث مفصّل کرده است و نقل آن با روش کار ما مناسب نیست و هم او نوشته است: بعقیده‌ی علمای تاریخ باستانی ابراهیم معاصر حمورابی است و او هم عرب بوده است، و دین آنها توحید بوده است، ولی چون قدرت سلاطین کلده و مصر در بت‌پرستی مردم بیشتر بوده است، کاهنهای کلدانی و علمای دین آنها اینکه حقایق را از توده مردم پنهان میداشتند و «رنلسن» که از محقّقین تاریخ قدیم است معتقد انست که ملّتهائی در قدیم از سواحل دجله و فرات باروپا مهاجرت کرده‌اند و عقیده‌ی توحید و اظهار بت‌پرستی و یا نفاق در عقیده را با خود بآن جا برده‌اند که آثار منقوش و سنگ نبشته بر آجر آنرا نشان میدهد. «مَلَکُوتَ السَّماواتِ» ۷۶ مجمع: إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند یعنی: آثار قدرت خداوند که ماه و خورشید و ستاره در آسمان، و آب و دریا و باد در زمین است همگی را باو نمودیم تا از دیدن اینها خدا را بشناسند و استدلال بر توحید بکند، و مجاهد گفته است یعنی: آیات و علامتهای آسمان و زمین، ابو علیّ جبّائی گفته است:- -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۴۸۲] یعنی حوادثی که در آسمان و زمین می‌بینیم و میفهمیم که خداوند آنها را در قدرت خود دارد و ملك او است. حضرت امام باقر [ع] فرمود: خداوند از چشم ابراهیم پرده برداشت تا آنکه او از اعماق زمین تا بالای آسمان را دید و عرش و ملائکه و موجودات عالی و دانی مشهود- او گشت. ابو الفتوح نوشته است: ملکوت ملك باشد، برای مبالغه و او و تاء در او زیاده کردند چنان که رهبوت و رحموت و جبروت و وزن او فعلوت باشد و در مثل هست: «رهبوت خیر من رحموت» یعنی آنکه مردم از تو بترسند، به از آن باشد که بر تو ببخشایند. مجمع: رابطه‌ی اینکه آیه با آیات جلو آن است که پس از بدگوئی از آئین اعراب و استدلال بر توحید، یادآور شده است که دین پدر محترم شما که باو افتخار و ایمان دارید، آن هم توحید و یکتاپرستی بوده است. «فَلَمّا جَنَّ عَلَیهِ اللَّیلُ رَأی کَوکَباً قالَ هذا رَبِّی- تا آخر آیات» ۷۷ مجمع: -قرآن-۱-۶۸ «کلمه‌ی» رأی کوکبا با فتح راء و کسر همزه و نیز با کسر راء و همزه قرائت شده است و هم با فتح راء و همزه که قرائت مشهور است. فخر: پس از آنکه دوازده دلیل نوشته بر اینکه آنچه در آیه از حضرت ابراهیم نقل شده است عقیده‌ی شخص آن حضرت نبوده است، گفته‌های آن حضرت را با چند احتمال توجیه کرده است: ۱- ابراهیم در اینکه جمله که گفت: اینکه ستاره خدای من است، مقصودش اظهار عقیده آنها بوده است تا چون ستاره غروب کرد، محکومشان کند که اینکه عقیده باطل است، ۲- مقصودش مسخره و استهزای آنها بوده است که شما میگوئید اینکه خدای من است، و چون غروب کرد، بآنها فهماند که اینکه فکر و عقیده‌ی شما بچگانه و شایسته‌ی ریشخند است، ۳- مقصودش پرسش از آن مردم بوده بطور انکار و زشتی آن عقیده، باین طور که آیا شما اینکه ستاره را خدای من میدانید! ۴- برای اینکه اگر از اوّل انکار کند، آنها از او دوری میکنند و [صفحه ۴۸۳] گوش بسخنش نمیدهند، بمنظور اظهار همفکری و جلب نظر گفت: اینکه ستاره خدای من است، و نیز امام نوشته است: اینکه آیه میفهماند که دین و عقیده باید مولود دلیل باشد نه تقلید، و گر نه در اینکه استدلال ابراهیم امتیازی نبود و اهمّیت قابل نقل نداشت، و نیز میفهماند که پیغمبران از راه مطالعه و دلیل حقایق را دریافته- اند، نه ضروری و مستلزم با خلقت آنها بوده است و گر نه احتیاج بنقل استدلال آن- حضرت نبود، و باز اینکه آیه میفهماند که راه استدلال و کشف اینکه حقایق منحصر است بمطالعه‌ی در اوضاع و احوال مخلوقات، زیرا اگر از طریق دیگر بهتر بود ابراهیم اینکه روش را پیش نمیگرفت و از او در قرآن نقل نمیشد. «وَجَّهتُ وَجهِیَ» ۸۰ فخر: نافع و إبن عامر و حفص بفتح یاء قرائت کرده‌اند، و دیگران با سکون خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ طنطاوی در آخر اینکه آیات بعنوان چند لطیفه نوشته است: بشر از قدیم در جستجوی آفریننده‌ی خود بوده است و هر ملّتی از راهی پی او گشته است، و برجسته‌تر راه خداشناسی زیبائی و روشنی ستاره و اجرام علوی بوده است، چنانچه ملّت ژرمن و آریا خدای خود را در پرتو خورشید یافته بودند. و در زبان آنها کلمه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«دیف» بمعنی پرتو درخشان و نور لامع است، و از همین کلمه مشتق شده است در زبانهای مختلف الفاظی که بدان خدا را مینامند: در سانسکریت، «دیواس» یا «ریفاس» یا «دبوا» در یونان «ذبوس»، مینامند، و در زبان لاتین «دووس» و «دوفس» بوده است که در آن تصرّف کرده‌اند و «ژویتر» تلفّظ میکنند، و در آلمان قدیم «ذبو» و در اسلاو «دیواس» و در فرانسه و ایطالیا «دیو» بمعنی خدا است و در پرتقال، و اسپانیا «دیوس» میگویند، و همه‌ی اینکه الفاظ از یک ریشه جدا شده است که همه اینکه ملّتها با نور خود را وابسته بودند و خداوند را با لفظی یاد میکردند که مشتق از نور است و در قرآن هم میخوانیم: «اللّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ» و مردم صابئه در قدیم معتقد بوده‌اند که انسان باید پاک و زیبا باشد تا بعالم بالا و ملائکه پیوسته شود، و خداوند از صفات و عوارض مادّی و مخلوقات منزه است، و مخلوقاتی دارد بنام -قرآن-۱۰۳۱-۱۰۷۱ [صفحه ۴۸۴] ملائکه که غذای آنها تقدیس و تسبیح خداوند است و تدبیر اینکه عالم مادّی بعهده آنها است که هر یک از ستاره‌های هفتگانه سیّارات را ملکی موکّل است، و آثار پدیده‌های جهان بتدبیر آنها است و آن ستاره‌ها را آباء علوی مینامند و عناصر و موادّ را امّهات سفلی، و برای هر یک از اینکه ستاره‌ها روزی از هفته را معیّن کرده بودند و لباسی و دعائی مناسب با آن که عبادتی انجام میداده‌اند و روز شنبه را مختص بزحل کرده بودند و مواقع طلوع و غروب آنها را معیّن کرده بودند و از آنها نیاز میخواستند: و میگفتند: خشم و کینه را از خود دور میکنم تا نفوس ما بدرجات ملائکه واصل شود. و هم طنطاوی نوشته است که همان عمل ابراهیم که مطالعه‌ی در موجودات آسمانی و استفاده‌ی از زیبائیهای آنها بوده است، حضرت محمّد نیز داشته است، چنانکه هانری فرانسوای در کتاب خواطر و سوانح نوشته است پیغمبر در غار حرّا بستارگان مینگریست و از زیبائیهای آنها متحیّر می‌شد و لذّت میبرد تا آنکه ملک بر او نازل شد و گفت: «اقرَأ». و باز طنطاوی مینویسد: در کتاب جمهوری افلاطون که ده قسمت است و در مدارس آلمان و فرانسه و انگلستان آنرا بدانشجویان میآموزند، نیز مطالعه‌ی ابراهیم در ملکوت آسمان نوشته شده است، و خلاصه‌ی آن- که در اوائل آن کتاب است چنین است: فرض کنید چند نفر در سردابی بزیر زمین زندگی کنند که هرگز ماه و ستاره و خورشید ندیده باشند و از روی زمین بیخبر، و در نزدیکی اینکه سرداب آتشی افروخته باشد و مردمی با لباس و حیوانات و گیاهان خود از جلو آن آتش میگذرند بطوری که سایه‌ی آنها از شعله‌ی آتش بر دیوار سرداب باشد و صورت لباس و حیوان و نبات آنها را در آنجا منعکس کند. و مردم میان سرداب جز دیدن آن سایه‌ها چیزی نتوانند ببینند، البته آن اشخاص تمام موجودات غیر از خود را منحصر میدانند بهمان سایه‌های متحرّک و آنها را عالم موجودات میدانند و برای آنها و حرکات‌شان اسم و حساب و اندازه معیّن میکنند، ولی در میان آن مردم کسانی که باریکبین باشند، میگویند اینها سایه و صورت از حقیقت دیگری است، و اینجا است که عقاید آنها مختلف میشود و بعضی نظر اینکه -قرآن-۱۰۳۵-۱۰۴۲ [صفحه ۴۸۵] دسته را تصدیق میکنند و بعضی تکذیب و عدّه‌ای دو دل میشوند، آنگاه چند نفر از متفکّرین‌شان میگویند باید از اینجا بیرون برویم و حقیقت را دریابیم، چون خارج می- شوند، شب است و نزدیک دریا، عکس ماه و ستاره را در آب می‌بینند و باز در حیرت هستند تا ماه را می‌بینند و باز پس از آن خورشید را که نمودار میشود می‌بینند و می- فهمند که اصل روشنی از او است و سایه‌ی آنچه بدیوار سرداب دیده‌اند نمونه‌ای است از روشنی خورشید و آن آتش مولود چوبی است که از تابش خورشید پیدا شده است، پس نه روشنی دیوار سرداب و نه صورتهای حیوان، نبات حقیقت موجودات است بلکه همه‌ی اینها سایه‌هائی است از نور خورشید، و چون آن مردم بیشتر دقت کنند می‌بینند که خورشید حرکات منظم و فصول معین دارد و از آن فصول چهارگانه‌ی بهار و تابستان و پائیز و زمستان پدید میشود که وسیله پیدایش موجودات مختلف است، آنگاه اینکه مردم بخود میآیند که روشنی خورشید و نظم حرکت آن که موجب پیدایش موجودات میشود، همانند آن روشنی دیوار سرداب است و اشکال مولود از سایه‌ی روشنی، پس برای اینکه عالم موجودات و خورشید و پدیده‌های از تابش- او یک حقیقت دیگری است ما فوق اینها چنانکه برای روشنی و اشکال دیوار سرداب حقیقت دیگری بود که ما نمیدانستیم، و نیز طنطاوی در همین مبحث از تفسیر خود تاریخ وجود ابراهیم را در حدود هجده قرن پیش از میلاد نوشته است و افلاطون را در حدود قرن چهارم پیش از میلاد، مثنوی هم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در دفتر اول حکایت سؤال خلیفه از لیلی، نظیر اینکه فرضیه‌ی افلاطون گفته است: مرغ بر بالا پران و سایه‌اش || میدود بر خاک و پران مرغ وش ابلهی صیاد آن سایه شود || میدود چندان که بی‌مایه شود بیخبر کان عکس آن مرغ هوا است || بیخبر که اصل آن سایه کجا است تیر اندازد بسوی سایه او || ترکشش خالی شود در جستجو ترکش عمرش تهی شد عمر رفت || از دویدن در شکار سایه تفت سایه‌ی یزدان چو باشد دایه‌اش || وا رهاند از خیال و سایه‌اش [صفحه ۴۸۶] سایه‌ی یزدان بود بنده‌ی خدا|| مرده‌ی اینکه عالم و زنده‌ی خدا سخن ما: ۱- در جمله‌ی «نُرِی إبراهِیم» ترجمه و تلخیص مطلب غزالی است، در مجلّد سوّم احیاء العلوم کتاب ذمّ غرور ص ۲۸۶: دسته‌ای از صوفیان مردمی هستند که بمجاهده‌ی نفس و ریاضت پرداخته‌اند و براه کسب معرفت و سلوک الی اللّه میروند و درهای آن بروی آنها گشوده میشود، ولی خود متوجّه نیستند که در اینکه راه چه روشنائی و نور حقّ در جلو آنها است و آن موهبتهای خداوندی که بآنها افاضه شده است درک نمی‌کنند. و بآن شاد و مسرور نمیباشند، و باز سیر و کوشش و کار خود را دنبال میکنند تا میرسند بمقام قرب الی الحقّ و گمان میبرند که خدای خود را شناخته‌اند، مغرور میشوند و از کار و عمل و عبادت و بندگی دست برمیدارند و خود را واصل می‌پندارند، و بغلط میروند، چون هفتاد پرده در جلو چشم بنده است که بهر کدام میرسد گمان میکند که حقیقت را دریافته است، و گفتار ابراهیم در اینکه آیه «رَأی کَوکَباً قالَ هذا رَبِّی» اشاره بهمین مراتب پندار انسانی است، و مقصود از کوکب آن موجودات آسمانی نیست، چون ابراهیم از بچگی آنها را دیده بود و دانسته بود و معتقد بخدائی آنها نبود، و مقصود از الفاظ کوکب و قمر و شمس نورهائی است که حجب و پرده‌های حقّ است و برای وصول بآن بایستی بهر یک از پرده‌ها برسند و بگذرند و البتّه هر یک از دیگری بزرگتر است، و چون کوچکتر جسم نورانی ستاره است بجای حجاب اوّل بکار برده شده است، و همچنین متوسّط که ماه است و بزرگتر که خورشید است هر یک کنایه هستند از پرده‌ای از حجب نور حقّ که ابراهیم چون بهر یک میرسید می‌پنداشت و اصل بحقّ شده است تا رسید بحجاب نزدیکتر که پشت آن مقام وصول است، از اینکه جهت گفت هذا اکبر، ولی چون دانست که با همه بزرگی و روشنی قابل زوال است، گفت «وَجَّهتُ وَجهِی». -قرآن-۲۹-۴۹-قرآن-۸۹۲-۹۲۶-قرآن-۱۷۴۱-۱۷۶۱ ۲- مناسب با جمله‌های «فَلَمّا رَأَی الشَّمسَ بازِغَةً» تا آخر آیات اینکه شعر مثنوی است در دفتر چهارم. قضیّه‌ی هدیّه بلقیس: -قرآن-۲۷-۶۲ میپرستید آفتاب چرخ را || خوار کرده جان عالی برخ را [صفحه ۴۸۷] «برخ بمعنی حصّه و بهره است»: آفتاب از امر حقّ طباخ ما است || ابلهی باشد که گوئیم او خدا است می‌پرستید اختری کو زر کند ||! رو باو آرید کاو اختر کند آفتابت گر بگیرد چون کنی ||! آن سیاهی زو تو چون بیرون کنی! نی بدرگاه خدا آری صداع ||که سیاهی را ببر واده شعاع گر کشندت نیمشب، خورشید کو ||! تا بنالی یا امان خواهی از او حادثات اغلب بشب واقع شود|| وان زمان معبود تو غایب بود سوی حقّ گر راستانه خم شوی || وارهی از اختران محرم شوی چون شوی محرم گشایم با تو لب|| تا ببینی آفتاب نیم‌شب

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۸۰ تا ۸۳]

وَ حاجَّهُ قَومُهُ قالَ أَ تُحاجُّونِّی فِی اللّهِ وَ قَد هَدانِ وَ لا أَخافُ ما تُشرِکُونَ بِهِ إِلّا أَن یَشاءَ رَبِّی شَیئاً وَسِعَ رَبِّی کُلَّ شَیءٍ عِلماً أَ فَلا تَتَذَکَّرُونَ [۸۰] وَ کَیفَ أَخافُ ما أَشرَکتُم وَ لا تَخافُونَ أَنَّکُم أَشرَکتُم بِاللّهِ ما لَم یُنَزِّل بِهِ عَلَیکُم سُلطاناً فَأَیُّ الفَرِیقَینِ أَحَقُّ بِالأَمنِ إِن کُنتُم تَعلَمُونَ [۸۱] الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَم یَلبِسُوا إِیمانَهُم بِظُلمٍ أُولئِکَ لَهُمُ الأَمنُ وَ هُم مُهتَدُونَ [۸۲] وَ تِلکَ حُجَّتُنا آتَیناها إِبراهِیمَ عَلی قَومِهِ نَرفَعُ دَرَجاتٍ مَن نَشاءُ إِنَّ رَبَّکَ حَکِیمٌ عَلِیمٌ [۸۳] -قرآن-۱-۶۳۷ معنی لغات: حاجّه- از مصدر محاجّة بمعنی با کسی دشمنی و سرسختی کردن. سلطان دلیل و حجّت، قدرت و سلطنت، پادشاه. ترجمه: ۸۱ و مردم خویش و پیوند ابراهیم با او بسرسختی سخن گفتند و [صفحه ۴۸۸] جدل کردند. او گفت: چرا در خداشناسی با من گفتگو می‌کنید با اینکه او مرا رهبری کرده است! من ز آنچه شما انباز خدا شمارید نترسم و ز آن ترسم که خدایم بخواهد و بسرنوشت کرده باشد که فراخنای دانش او فراگیر همه چیز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بود. پس چرا شما بیاد حقّ نمی‌باشید! چگونه من از آن نترسم که شما انباز خدا پندارید و شما نمی‌ترسید که برای خدا انباز درست کردید با اینکه بهیچ روی راهی بر گفته‌ی خود ندارید، پس اگر دانشی دارید بگوئید کدام از ما و شما سزاوارتر است که آسوده دل باشد البتّه ۸۳ آن کسان که مؤمن شدند و ایمان خود با ستم نیامیختند آسوده دل بودند که براه راست رفته‌اند، ۸۴ و اینکه روش و استدلال که ابراهیم بر مردمش داشت از سوی ما بود که باو آموختیم و هر که را بخواهیم و بسرنوشت او کرده باشیم پایه‌اش را بالا بریم چه همانا پروردگار تو دانا است و کار بدرستی کند. سخن مفسّرین: «وَ حاجَّهُ قَومُهُ» ۸۱ طبری: إبن جریج گفت: یعنی مردم بابراهیم میگفتند: باین بتها سجده کن و گر نه تو را دیوانه و گرفتار میکنند. -قرآن-۱۵-۳۷ «أ تُحاجُّونِّی»- مجمع: عموم قاریها نون را با تشدید تلفّظ کرده‌اند مگر مردم مدینه که بی‌تشدید خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۹ «لا أَخافُ ما تُشرِکُونَ بِهِ إِلّا أَن یَشاءَ رَبِّی» ۸۲ مجمع: اینکه دو جمله را دو جور معنی کرده‌اند: ۱- اینکه بتها که شما شریک در خلقت و آفرینش میدانید، لایق نیستند که کسی از آنها بترسد مگر که خداوند آنها را بصورت جانور موذی درآورد، پس باز آسیب آنها از قدرت خدا است نه از لیاقت خود آنها، ۲- حسن بصری گفته است: یعنی از بت که شما شریک خدا می‌پندارید من نمیترسم مگر خداوند در سرنوشت من معیّن کرده باشد که گناهکار باشم و مجازات شوم و یا او بخواهد مرا گرفتار کند، و بعضی جمله‌ی اول را اینکه طور معنی کرده‌اند: من از شرک و بیدینی شما نمیترسم، چون گناه شما دامنگیر من نمیشود، مگر در سرنوشت من عذاب معیّن شده باشد. -قرآن-۱-۶۰ تنویر المقباس: یعنی من از بتها نمیترسم، مگر خداوند اینکه معرفت و خدا- [صفحه ۴۸۹] شناسی را از دل من بدر کند تا مثل شما از بت بترسم. «ما لَم یُنَزِّل بِهِ عَلَیکُم سُلطاناً» ۸۲ ابو الفتوح: کلمه‌ی سلطان، در قرآن بیشتر بمعنی دلیل و حجّت استعمال شده است و در اینکه جمله بهمین معنی است، و اینکه جمله دلیل است بر اینکه هر سخن و عقیده‌ی بی‌دلیل قابل قبول نیست، و از اینکه جهت از امتیازات ابراهیم شمرده شده است که مردم را بگفتار بی‌دلیل سرزنش میکرده است. -قرآن-۱-۴۵ «لَم یَلبِسُوا إِیمانَهُم بِظُلمٍ» ۸۳ طبری: عبد اللّه مسعود گفت: چون اینکه آیه- نازل شد بر مردم گران آمد و به پیغمبر عرض کردند: هر کسی ستمکاری دارد اگرچه بر نفس خود باشد، پس غیر ستمکار کی است! فرمود: چنین نیست که شما پنداشته‌اید، مگر اینکه آیه را نخوانده‌اید که لقمان بفرزند خود گفت: «إِنَّ الشِّرکَ لَظُلمٌ عَظِیمٌ» پس مقصود از ظلم شرک است و اعتقاد بخداهای متعدّد، و یوسف بن مهران نقل کرده است که عمر چون بخانه میرفت قرآن میگشود و میخواند، روزی چون قرآن باز کرد باین آیه رسید، مضطرب شد، ردای خود برداشت و نزد ابیّ بن کعب رفت و گفت: اعمال ما معلوم است که از ستم بدور نیست، پس مقصود از اینکه آیه چی است! او گفت: اینکه طور نیست که تو پنداشته‌ای، مقصود از ظلم شرک است، چون خدا فرموده است: -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۳۴۷-۳۸۳ «إِنَّ الشِّرکَ لَظُلمٌ عَظِیمٌ» یعنی شرک و عقیده‌ی بچند خدا ستمی است بزرگ. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: جبّائی و بلخی گفته‌اند: هر کبیره و گناه بزرگ که موجب شود آدمی از ثواب و مزد کارهای نیک خود محروم شود، آن گناه ظلم است. «وَ تِلکَ حُجَّتُنا» ۸۴ طبری: مقصود آن سخنان است که ابراهیم با ملّت خود داشت که میگفت: کدام یک از ما و شما باید آسوده باشیم و از چیزی باک نداشته باشیم، آیا آنکه موحد و یکتاپرست است یا آنکه بتها و چند دسته جماد را آفریننده خود می‌پندارد! -قرآن-۱-۲۲ مجاهد گفته است: مقصود از حجت آیت «الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَم یَلبِسُوا» تا آخر است که بوسیله‌ی اینکه طور مردم درستی گفتار و بلندی مقام ابراهیم را نمودار - قرآن-۴۰-۷۸ [صفحه ۴۹۰] کردیم. «نَرفَعُ دَرَجاتٍ» ۸۴ مجمع: مردم کوفه و یعقوب با تنوین قرائت کرده‌اند، و دیگران با اضافه و بدون تنوین خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ فخر: اینکه آیه از اوّل تا بآخر بهتر دلیل است بر لزوم استدلال برای اثبات مقصود، چون رسیدن ابراهیم بمقام درجه‌ی رفیعه در دنباله‌ی استدلالهای او و محکوم کردن مخالفینش گفته شده است، و اینکه خود دلیل است بر اینکه پس از مقام نبوّت بالاترین مقام قدرت در استدلال بر توحید است و جلوگیری از افکار شرک و بت‌پرستی. تفسیر صفی در اینکه آیات اینکه طور گفته است: من چگونه ترسم از چیزی فقط || که بحقّ انباز کردید از غلط آن کسان کایمان بحقّ آورده‌اند ||ره بوحدانیتش بسپرده‌اند هم بظلم ایمان خود نامیختند || بی‌ستم بر حبل عدل آویختند هست ایشان را ز دوزخ ایمنی || ره بحقّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بردند و رستند از منی سخن ما: ۱- جمله‌ی «أ تُحاجُّونِّی» تا آخر شاید اشاره باشد باین که باید انسان در آفرینش عالم و قانون خلقت دقّت و مطالعه کند تا آنجا که حقایق برایش نمودار شود و مطمئن باشد که شرائط فکر و کار انسان پیروی است از همان که در طبیعت می‌بیند و می‌فهمد، و پس از آن نباید دو دل و نگران باشد و بهر سخنی گوش فرادهد و زندگی خود را با تردید و نگرانی برگذار کند، ۲- جمله‌ی «وَ تِلکَ حُجَّتُنا» تا آخر، شاید برای تأکید و استواری همان است که در آیت اوّل گفتیم، و طریقه‌ی- ابراهیم و استدلال او بعنوان «حجّتنا» یعنی استدلال ما نامیده شده است که استدلال خداوندی باشد، و معلوم است وقتی میتوانیم روشی و منطقی را استدلال و حجّت خدا بنامیم که بالاتر دلیل باشد و منحصر بفرد و نتیجه‌ی آن یقینی که هیچ تردید در آن راه نداشته باشد، و چون روش استدلال و راه پیدا کردن مطلوب برای ابراهیم مطالعه‌ی در آثار و اعمال موجودات بود، پس بهتر راه سعادت آدمی آن -قرآن-۲۴-۴۲-قرآن-۴۲۸-۴۴۹ [صفحه ۴۹۱] است که بیندیشد و بفهمد که در طبیعت شرط بقاء موجودات چگونه معیّن شده است و با چه اصول و مقتضیات انواع جماد و نبات و حیوان ایجاد شده و پایدار مانده‌اند، و همچنین انسان نخستین دور از تمدّن و تلقین و الهام از محیطهای جورواجور چگونه بوده است و زندگی میکرده است! همان اصول و شرایط را اساس و پایه‌ی کار خود قرار دهد، و لوازم زندگی اجتماعی و تجربه‌های گذشتگان و گفتار پیشواها و بزرگان را هم با آن تطبیق کند، تا زندگی فردی و اجتماعی او عاقلانه و دور از تقلید باشد، و بهر سازی نرقصد و بهر زبانی نجنبد.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۸۴ تا ۹۰]

وَ وَهَبنا لَهُ إِسحاقَ وَ یَعقُوبَ کُلًّا هَدَینا وَ نُوحاً هَدَینا مِن قَبلُ وَ مِن ذُرِّیَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَیمانَ وَ أَیُّوبَ وَ یُوسُفَ وَ مُوسی وَ هارُونَ وَ کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ [۸۴] وَ زَکَرِیّا وَ یَحیی وَ عِیسی وَ إِلیاسَ کُلٌّ مِنَ الصّالِحِینَ [۸۵] وَ إِسماعِیلَ وَ الیَسَعَ وَ یُونُسَ وَ لُوطاً وَ کلًّا فَضَّلنا عَلَی العالَمِینَ [۸۶] وَ مِن آبائِهِم وَ ذُرِّیّاتِهِم وَ إِخوانِهِم وَ اجتَبَیناهُم وَ هَدَیناهُم إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۸۷] ذلِکَ هُدَی اللّهِ یَهدِی بِهِ مَن یَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ لَو أَشرَکُوا لَحَبِطَ عَنهُم ما کانُوا یَعمَلُونَ [۸۸] -قرآن-۱-۶۱۹ أُولئِکَ الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ وَ الحُکمَ وَ النُّبُوَّةَ فَإِن یَکفُر بِها هؤُلاءِ فَقَد وَکَّلنا بِها قَوماً لَیسُوا بِها بِکافِرِینَ [۸۹] أُولئِکَ الَّذِینَ هَدَی اللّهُ فَبِهُداهُمُ اقتَدِه قُل لا أَسئَلُکُم عَلَیهِ أَجراً إِن هُوَ إِلاّ ذِکری لِلعالَمِینَ [۹۰] -قرآن-۱-۲۹۲ معنی لغات: ذرّیّهٔ- نسل و اولاد، ل حبط- از مصدر حبط بفتح اوّل و سکون دوم بمعنی فاسد و تباه شدن. هدی- بیان رهبری، راه موفّق شدن، ضد گمراهی. [صفحه ۴۹۲] ترجمه: ۸۵ و باو اسحاق و یعقوب بخشیدیم که همه را رهبری کردیم و نوح را ز آن پیش راه راست نمودیم. و از فرزندان ابراهیم بودند داود و سلیمان و ایّوب و یوسف و موسی و هارون [که پیامبران ما بودند] و اینکه چنین نیکوکاران را پاداش میدهیم، و هم زکریّا و یحیی و عیسی و الیاس همگی ز شایستگان بودند. و نیز اسماعیل و الیسع و یونس و لوط همگی‌شان را برتری بر جهانیان دادیم ۸۸ و نیز از پدران و فرزندان و برادران ایشان، گروهی را برتری دادیم و آنان را برگزیدیم و براهی راست راهنمائی کردیم. ۸۹ اینکه است راهنمائی خداوندی که هر که را ز بندگان- خود بخواهد بآن رهبری کند و اگر آنها [چون دیگران] انباز برای خدا می- پنداشتند آنچه می‌کردند نابود شده بود و هرگز بدین مقام نمیرسیدند ۹۰ اینها کسانی بودند که نامه‌ی آسمانی و داوری و پیغامبری‌شان دادیم پس اگر آنان به اینکه [بخشش خداوندی] کافر بودند [و از دل باور نداشتند] البتّه گروهی دیگر بآن گماشته بودیم که روی گردان از آن نباشند [و آن را از دل پذیرند]. اینها کسانی بودند که خدا رهنمائی کرد پس تو راه پیشرفت ایشانرا روش خود بکن و بدیگران بگو: بر پیغمبری خود از شما مزد نخواهم که آن جز یادآوری و پند و اندرز برای جهانیان نباشد. سخن مفسّرین: «کُلًّا هَدَینا» ۸۵ مجمع: یعنی هر سه نفر ابراهیم و اسحاق و یعقوب را بمقام نبوّت بالا بردیم، چون در اینکه آیه «وَ وَجَدَکَ ضَالًّا فَهَدی» هدایت بمعنی نبوّت است که پیغمبر دارای اینکه مقام نبود او را پیغمبر کرد، جبّائی گفته است: یعنی همه را ثواب و بزرگواری دادیم. -قرآن-۱۵-۳۱-قرآن-۱۴۵-۱۷۵ «وَ مِن ذُرِّیَّتِهِ داوُدَ» ۸۵ طبری: یعنی از ذرّیّه و نسل نوح که داود و دیگران بودند آنها را هم هدایت کردیم و راه راست بردیم، و معلوم است که مقصود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ذرّیّه‌ی ابراهیم نیست، زیرا یونس و لوط از ذریه‌ی ابراهیم نبوده‌اند. -قرآن-۱-۳۱ «وَ کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِین» ۸۵ مجمع: یعنی اینطور مزد میدهیم بنیکوکاران که از ثواب و بزرگواری و احترام بهره‌مند میشوند، و بعضی گفته‌اند: یعنی همان‌طور که -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۴۹۳] آنها را بمقام پیغمبری رساندیم، مردم نیکوکار را احترام و بزرگواری در اینکه جهان مزد و ثواب آن جهانی نصیب‌شان میکنیم. ابو الفتوح: یعنی همان طور که بابراهیم جزا و مزد دادیم در برابر توحید و ثبات دین و مجاهده‌ی در معرفت و خداشناسی، همان طور هم فرزندانش را در پیروی، و نیز دیگر مردم نیکوکار را در برابر احسان و نیکوکاری‌شان. «وَ زَکَرِیّا وَ یَحیی تا آخر» ۸۶ طبری: یعنی از اولاد نوح اینها هستند که هدایتشان کردیم، و همه مردمی صالح بودند. -قرآن-۱-۲۴ «وَ إِلیاس» ۸۶ مفسّرین از عبد اللّه مسعود نقل کرده‌اند که همان ادریس است، و بعضی گفته‌اند از اولاد هارون برادر موسی بوده است، و کعب الاحبار گفته است: اینکه همان است که خضرش نامیده‌اند. -قرآن-۱-۱۴ «وَ الیَسَع» ۸۷ مجمع: مردم کوفه «اللّیسع» با دو لام که دوم مفتوح و یاء ساکن خوانده‌اند، و دیگران با یک لام مفتوح خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۵ «وَ کلًّا فَضَّلنا عَلَی العالَمِین» ۸۷ مفسّرین نوشته‌اند: یعنی برتری دادیم آنها را بر تمام مردم زمان خودشان و امتشان که باید پیرو آنها باشند. -قرآن-۱-۴۰ فخر: اینکه پیغمبران که نام‌شان دنبال یکدیگر یاد شده است نه برای تقدّم و شرف بوده است، چون واو جز مطلق جمع چیز دیگر نمی‌فهماند و فقطّ برای ذکر و نامبردن آنها است. ولی ممکن است وجهی برای تربیت تقدیم و تأخیر آنها بگوئیم. «وَ مِن آبائِهِم وَ ذُرِّیّاتِهِم» تا آخر ۸۸ طبری: یعنی عده‌ای از اولاد و پدران و برادران تنها که نام بردیم هدایت نمودیم و براه راست بودند. -قرآن-۱-۳۸ مجمع: یعنی از اولاد و پدران و برادران آنها عده‌ای بودند که برتری- شان دادیم، زجّاج گفته است: یعنی اینها را هدایت کردیم و چند نفر هم از پدر و برادر و اولاد آنها. «ذلِکَ هُدَی اللّه» ۸۹ مجمع: یعنی همین برگزیدن و برتری دادن، در -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۴۹۴] تفسیر حسینی معنی کرده است: آن دین که پیغمبران بر آن بودند. عبده گفته است: یعنی آن راه مستقیم که نیکان و پیغمبران بر آن می‌رفتند، راهی است که خدا راهنمائی کرده است. «أُولئِکَ الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتاب» ۹۰ بیشتر مفسّرین از کلمه‌ی کتاب چنین استفاده کرده‌اند که اینکه نامبردگان کتاب آسمانی داشته‌اند. و طبری گفته است یعنی صحف ابراهیم و موسی و زبور داود و انجیل عیسی. امام فخر گفته است: -قرآن-۱-۴۵ اشاره است باین که خداوند بآنها علم زیاد داده است، و ممکن است مقصود اینکه باشد که آغاز وحی و فرستادن کتب آسمانی از اینکه عدّه اشخاص بوده است، و ممکن است مقصود از جمله‌ی «آتَیناهُمُ الکِتاب» اینکه باشد که خداوند فهم کامل بآنها داده است تا آنچه در آن کتابها است خوب بفهمند، چون از ابراهیم که در آیت جلو اسم برده شده است تا آخر نامبردگان که لوط است هجده نفر هستند، و معلوم است که هر یک از اینها کتاب آسمانی مخصوص نداشته است. -قرآن-۲۰۶-۲۲۹ «وَ الحُکم» ۹۰ طبری: یعنی فهم کتاب آسمانی و شناختن احکام آن. -قرآن-۱-۱۴ فخر: یعنی حکومت و اقتدار بآنها عنایت کردیم. مجمع: یعنی حکومت و قضاوت میان مردم، و بعضی گفته‌اند: یعنی بآنها حکمت دادیم. ابو السعود: یعنی حکمت با توانائی حل و فصل قضایا بر وجه حقّ و صواب. «فَإِن یَکفُر بِها هؤُلاءِ فَقَد وَکَّلنا بِها قَوماً» ۹۰ طبری: یعنی اگر بقرآن کافر شوند. ولی دیگران گفته‌اند: یعنی اگر باین سه که کتاب و حکم و نبوّت است کافر شدند. -قرآن-۱-۵۶ ابو الفتوح: مقصود از «هؤلاء» مردم مکّه هستند، یعنی اگر اهل مکّه و قریش کافر شوند بپیغمبری و قرآن، و مقصود از قوم بگفته‌ی حسن بصری و جبّائی و زجّاج پیغمبران گذشته است که آنها نبوت اینکه حضرت و قرآنش را پذیرفته بودند، و بعضی گفته‌اند: مقصود مردم مدینه‌اند. و بعضی گفته‌اند: جمله‌ی مؤمنین هستند. [صفحه ۴۹۵] فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود از قوم مهاجر و انصار هستند، ابو رجاء گفته است ملائکه هستند، مجاهد گفته است: مقصود از ایرانیها هستند، إبن زید گفته است هر کس که کافر نبود جزء اینکه قوم است چه ملک باشد یا از اصحاب پیغمبر، یا مردم بعد از آنها. «فَبِهُداهُمُ اقتَدِه» ۹۱ مجمع: إبن عامر «اقتده» با کسر و اشباع هاء قرائت کرده است و دیگران با سکون‌ها خوانده‌اند ولی بعضی اگر بکلمه‌ی بعد وصل می- کردند، ها را تلفّظ نمینمودند. -قرآن-۱-۲۵ فخر: یعنی بآن پیغمبران اقتدا کن، و اختلاف است در آنچه باید اقتدا کند: بعضی گفته‌اند یعنی در توحید و دیگر صفات خداوندی پیرو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبران پیشین باش، و بعضی گفته‌اند: یعنی احکام دین آنها را پیرو باش مگر آنچه بخصوص- استثنا میشود. و عدّه‌ی دیگری گفته‌اند: یعنی بهمه‌ی راههای هدایت و صواب آنها تو هم برو مثل عقیده‌ی توحید و تحمّل آزار سفیهان امت. مجمع: یعنی از صبر ایّوب پیروی کن، و هم از سخاوت ابراهیم و از موسی در استقامت و استواری و نیز از عیسی پیروی کن در زهد و تقوی. «قُل لا أَسئَلُکُم» ۹۱ مجمع: اینکه جمله بجای نشاندادن قسمتی است از آنچه باید اقتدا بسابقین شود، و معنی چنین است: بگو همان طور که گذشتگان بر کارشان مزد نمیخواستند، من هم مزد نمیخواهم. -قرآن-۱-۲۲ «إِن هُوَ إِلّا ذِکری لِلعالَمِین» ۹۱ مجمع: اینکه جمله میفهماند که پیغمبر صلوات اللّه علیه بر همه‌ی مردم حکمش روا و لازم الاطاعه است، و بعد از او پیغمبر نخواهد بود. -قرآن-۱-۳۹ سخن ما: ۱- یاد یک عده از مردم که درگذشته‌اند و رفته‌اند و معرفی آنها بصلاح و هدایت شاید برای آن باشد که از راه تازه و طریقه‌ی دیگر افکار را، متوجّه کند و جلب نظر عربهای از همه جا بیخبر مکه بشود که پدر ما و شما ابراهیم چنین فرزندانی داشته است، و هم پیش از او و نیز بعد از او افرادی چند بوده‌اند [صفحه ۴۹۶] که با همین افکار و عقاید و اعمال پیغمبر سر و کار داشته‌اند و اگر کسی از شما اطلاع از جای دیگر دنیا داشته باشد، مطّلع میشوید که گفته‌های پیغمبر مطلب تازه و بیسابقه نیست، و بهمین مناسبت در دنباله‌ی معرفی آنها گفته شده است: «ذلِکَ هُدَی اللّهِ» و باز گفته شده است «لَو أَشرَکُوا لَحَبِطَ» برای تشدید مطلب که برتری اینکه اشخاص برای آن بود که مؤمن بودند براهنمائی خدا یعنی بهمین که پیغمبر میگوید، و اگر آنها هم مثل شما مشرک می‌بودند امروز نامشان به نیکی برده نمیشد، و اگر کار نیک از آنها شنیده‌اید بواسطه‌ی ایمان از آن بهره میبرند و گر نه هر چه کرده بودند نابود میشد. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۴۹-۷۳ ۲- آیت نودم «أُولئِکَ الَّذِینَ آتَینَاهُمُ الکِتاب» یعنی آنها کسانی بودند که کتاب دادیم، مفسّرین در مقصود از اینکه جمله بحث بسیار کرده‌اند، ما ممکن است بگوئیم: چون در قرآن جمله‌ی «أُوتُوا الکِتاب» که نظیر اینکه جمله است مکرّر شده است و مقصود ملّت یهود و مسیحی است که بکتاب آسمانی معتقد بودند، و آنرا میخواندند، در اینکه جمله هم شاید مقصود همان معنی باشد که معتقد و پیرو کتاب آسمانی بوده‌اند نه خودداری کتاب آسمانی بوده‌اند، ۳- رشید رضا در تفسیر عبده مفصّل بحث کرده است که نوح اوّل پیغمبر بوده است یا آدم! و معلوم است که اینکه گونه مطالب نه آن قدر روشن است که بتوانیم مطمئن شویم باستواری و درستی آن، و نه در برابرش وظیفه‌ای داریم که ناچار از تتبّع و تحقیق در آن باشیم، و بنقل چند حدیث غیر مطمئن نمی‌توانیم مجهول چند هزار ساله را کشف کنیم، و بایستی از اینکه آیه تنها همان استفاده‌ی تبلیغات بشود که در آن فهمانده شده است: برای مردمان سابق هم مربّی و پیغمبر و کتاب آسمانی بوده است، ۴- آیت آخر «فَبِهُداهُمُ اقتَدِه» نه منظور لزوم پیروی پیغمبر است از احکام گذشتگان، بلکه منظور فهماندن بمردم است که کلیّات مسائل توحید، و نوید و تهدید بمعاد، و احتیاج براهنمائی بسوی حق، مأموریت عموم پیغمبران است. -قرآن-۱۶-۶۰-قرآن-۲۱۶-۲۳۵-قرآن-۱۰۷۷-۱۱۰۱ [صفحه ۴۹۷] ۵۰- نظامی گنجوی در مخزن الأسرار تفاوت مقام پیغمبر را با دیگران چنین ساخته است: اینکه ده ویران چو اشارت رسید || از تو و آدم بعمارت رسید آدم و نوحی نه، به از هر دو ای || مرسله‌ی یک گره از هر دو ای آدم نو زخمه درآمد بپیش || تا برد آن گوی بچوگان خویش بارگیش چون عقب خوشه رفت || گوی فروماند و فراگوشه رفت نوح که لب تشنه بحیوان رسید || چشمه غلط کرد و بطوفان رسید مهد براهیم چو رای اوفتاد || نیم ره آمد دو سه جای اوفتاد چون دل داود نفس تنگ داشت || در خور اینکه زیر و بم آهنگ داشت سلیمان ادب خود نگاه || مملکت آلود بخست اینکه کلاه یوسف از آن چاه عیانی ندید || جز رسن و دلو نشانی ندید خضر عنان زین سفر خشک تافت || دامن خود تر شده‌ی چشمه یافت موسی از اینکه جام تهی دید دست || شیشه بکهپایه [ارنی] شکست عزم مسیحا نه باین دانه بود || کو ز درون تهمتی خانه بود هم تو [فلک طرح] در انداختی || سایه بر اینکه کار برانداختی مهر شد اینکه نامه بعنوان تو || ختم شد اینکه خطبه بدوران تو خیز و به از چرخ مداری بکن || او نکند کار تو کاری بکن [صفحه ۴۹۸]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۹۱ تا ۹۲]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ ما قَدَرُوا اللّهَ حَقَّ قَدرِهِ إِذ قالُوا ما أَنزَلَ اللّهُ عَلى بَشَرٍ مِن شَيءٍ قُل مَن أَنزَلَ الكِتابَ الَّذِي جاءَ بِهِ مُوسى نُوراً وَ هُدىً لِلنّاسِ تَجعَلُونَهُ قَراطِيسَ تُبدُونَها وَ تُخفُونَ كَثِيراً وَ عُلِّمتُم ما لَم تَعلَمُوا أَنتُم وَ لا آباؤُكُم قُلِ اللّهُ ثُمَّ ذَرهُم فِي خَوضِهِم يَلعَبُونَ [۹۱] وَ هذا كِتابٌ أَنزَلناهُ مُبارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَينَ يَدَيهِ وَ لِتُنذِرَ أُمَّ القُرى وَ مَن حَولَها وَ الَّذِينَ يُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ يُؤمِنُونَ بِهِ وَ هُم عَلى صَلاتِهِم يُحافِظُونَ [۹۲] – قرآن–۱–۵۶۸ معنی لغات: قراطیس– جمع قرطاس بمعنی کاغذ، ذر– از مصدر و ذر بمعنی ترک کردن و بحال خود گذاردن، خوض هم– در کار مشکل مداخله کردن، در آب فرو رفتن، اسب در میدان دویدن، در بحث و گفتگو وارد شدن و هر یک رأی خود اظهار کردن. جهت نزول: طبری و اسباب النّزول و دیگران: از سعید بن جبیر روایت شده است که مردی یهودی حضور پیغمبر رسید و بحث کرد و خشمناک شد و گفت: هیچ کتاب آسمانی نیست و موسی هم تورات نداشته است، اینکه آیه در دنبال اینکه گفتگو نازل شد، و از دیگری نقل شده است که در برابر ادّعای قریش و مردم مکّه نازل شد که میگفتند کسی بر ما قدرت و توانائی ندارد. ترجمه: [ولی اینکه بیدینان] ۹۲ جلال حقّ را بدرستی نشناختند که گفتند: خدا از آسمان چیزی بر آدمی فرو نفرستاد. ای پیغمبر تو بگو: کتابی را که موسی بروشنی و رهبری مردمان آورد کی ز آسمان فرستاد که شما بکاغذها بر جای می‌کردید و پاره‌ای از آن آشکار می‌نمودید و بسیاری از آن را نهفته میداشتید و چیز ها از آن یاد گرفتید که نه شما و نه پدرانتان میدانستید! ای محمّد تو خود بگو: [اینکه همه از] خدا بود و ز آن پس بخودشان گذار تا در اندیشه‌ی خویشتن سرگرم بازی شوند ۹۳ و اینکه قرآن نامه‌ای است که بفرخندگی فرستادیم و راست می‌شمارد آن را که جلو از آن بود تا مردم مکه و آنان که به پیرامون آن هستند بیم و نوید دهد. و آن کسان که رستاخیز باور دارند بآن می‌گروند و نماز خود ز دیده دور نمی‌دارند. سخن مفسّرین: «وَ ما قَدَرُوا اللّهَ حَقَّ قَدرِهِ»– طبری: یعنی بطور بایسته و شایسته رعایت جلال و عظمت خداوند نکرده‌اند. –قرآن–۱۵–۵۵ [صفحه ۴۹۹] تفسیر حسینی: آری قدم را با حدوث چه نسبت، خاک و آب را با ربّ الارباب چه مناسبت بزرگی را از شناخت الهی سؤال کردند، فرمود: کلّ ما خطر ببالک. فهو علی خلاف ذلک یعنی هر جور در دل بگذرانی آن غیر خدا است، او خدا نیست آنچه در دل تو بیاید. هر چه آن بر هم نهاده دست عقل و حسّ و وهم || کبریایش سنگ بطلان اندر آن انداخته حضرت مولانا جامی در شرح رباعیّات فرموده‌اند که معرفت و ادراک حق– سبحانه و تعالی، باعتبار کنه ذات و تجرّد او از تعینات اسماء و صفات، ممتنع است مر غیر حقّ را، زیرا که از اینکه حیثیّت بحجاب عزّت محتجب است، و به ردای کبریا مختفی، مصراع: بخیال در نگنجد تو خیال خود مرنجان. مشتاق اصفهانی: بعقل نازی حکیم تا کی || بحکمت اینکه ره نمیشود طی بکنه ذاتش خرد برد پی || اگر رسد خس بقعر دریا و امام علّامه در اسرار التّنزیل فرموده: ای آنکه اشارت بتو محال و عبارت از تو وبال، رباعی: کنه خردم در خور اثبات تو نیست ||مفهوم دلم هیچ جز آیات تو نیست من ذات تو را بواجبی کی دانم || داننده‌ی ذات تو بجز ذات تو نیست «مَن أَنزَلَ الكِتاب» ۹۲ مجمع: آیه در جواب یهود است که معتقد بتورات– بوده‌اند و بعقیده‌ی آنها که گفته‌اند: آیه در جواب مشرکین نازل شده است، اینکه جمله برای آن گفته شده است که در نظر مشرکین هم تورات مشهور بوده است. –قرآن–۱–۲۶ «تَجعَلُونَهُ قَراطِيسَ تُبدُونَها وَ تُخفُونَ كَثِيراً» ۹۲ مجمع: إبن کثیر و ابو عمرو اینکه جمله‌ها را با یاء خوانده‌اند و معنی چنین میشود که آنها چنین میکنند، و بقیّه با تاء خوانده‌اند، یعنی شما چنین کارها میکنید. و مقصود از «تُبدُونَها و تُخفُونَ» صفات پیغمبر و اخبار بعثت آن حضرت است. – قرآن–۱–۶۰–قرآن–۲۵۶–۲۶۷–قرآن–۲۷۰–۲۸۰ [صفحه ۵۰۰] طبری: بقرائت بتاء خطاب با یهود است، و آنها که با یا خوانده‌اند معنی اینکه است که مردم تورات خوان و معتقد بتورات آنرا در کاغذها قرار میدهند. «قُلِ اللّهُ»– تفسیر عبده: اینکه دستور بپیغمبر که بگو: خدا تورات را فرستاده است، دلیل است بر اینکه آنها در دل منکر توحید نبوده‌اند، و بعضی صوفیها از جهل بلغت عرب و احکام شرع، گفته‌اند: اینکه جمله دلالت دارد که جایز است بجای ذکر کلمه‌ی «اللّه» را بتنهائی مکرر کنند و بگویند، در صورتی که اینکه کلمه بتنهائی معنی ندارد و غلط است. تفسیر حسینی: حضرت شیخ ابو سعید ابو الحسین در کلمه‌ی «قل اللّه» فرموده که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللّه، بس و ما سواه، هوس و انقطع النّفس، حضرت شیخ الاسلام فرموده: که «قل اللّه» دل بسوی او دار «ثمّ ذرهم» غیر او را فرو گذار، شیخ شبلی قدّس سره با بعضی از اصحاب خود میگفت: «علیك باللّه و دع ما سواه». -قرآن-۱-۱۶ چون تفرقه‌ی دل است حاصل زهمه || دل را بیکی سپار و بگذر زهمه «ذَرهُم فِی خَوضِهِم یَلعَبُون» ۹۲ مجمع: اینکه دستور پیغمبر نه برای اینکه است که بر پیغمبر دعوت بحق و منع از باطل لازم نیست، و بر آنها بازی و سخن باطل جایز است، بلکه برای تهدید و تخویف است که اکنون آنچه میخواهند بکنند، عاقبت ما دانیم و آنها. -قرآن-۱-۳۷ «وَ هذا کِتابٌ أَنزَلناهُ مُبارَکٌ» ۹۳ مفسّرین نوشته‌اند: مقصود از کلمه‌ی «مبارک» آن است که قرآن تمام موجبات فرخندگی و خوشی را فراهم مینماید و شامل تمام معانی «برک» است، دائمی است و ثابت، علوم سابقین و لاحقین در آن هست از خواندنش آمرزش گناه میشود، عمل بمفادش وسیله‌ی آسایش و سعادت است، و فزونی دارد بر کتب آسمانی پیش از خود، ناسخ آنها است و خود باقی است. -قرآن-۱-۳۹ «مُصَدِّقُ الَّذِی بَینَ یَدَیهِ» ۹۳ مجمع: یعنی قرآن تصدیق میکند که تورات و انجیل حق است و درست، و ممکن است مقصود اینکه باشد که روش آنها را تصدیق کرده است و بهمان طرز وارد شده است، وضع و وصف قرآن همانند گذشته‌ها است که توحید دارد، تهدید و نوید دارد، احکام و وظائف دارد، اخبار و قصص هم دارد. -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۵۰۱] «لِتُنذِرَ أُمَّ القُری» ۹۳ ابو بکر از عاصم روایت کرده است که او با یا بصورت فعل غایب مذکّر قرائت کرده، تفسیر عبده: یعنی برای اینکه مردم امّ القری را خبردار کند از عاقبت بدکاران، و «امّ القری» بمعنی مکّه است بچند احتمال: ۱- چون آنجا قبله و مقصد مردم قریه‌ها است و سرزمینها، چون کلمه‌ی «قری» بمعنی شهرها است که مردم در آن زندگی میکنند خواه کوچك باشد یا بزرگ. ۲- چون اوّل خانه ای است که برای حجّ مردم معیّن شده است، ۳- چون جای حجّ و اجتماع مردم بوده است، ۴- چون دین اسلام آنرا محترمتر از هر زمینی قرار داده است، ۵- مردم آنرا مانند مادر محترم میدانند، ۶- چون نقل شده است: اوّل قسمت خشکی آنجا بوده است و پس از آن بقیه خشکیها و زمین تولید شده است یا از زیر آنجا امتداد پیدا کرده است، پس مادر سرزمینها و خشکیهای کره‌ی زمین است. -قرآن-۱-۲۷ فخر: یهود باین جمله استدلال کرده‌اند که پیغمبر مأمور بر مردم مکّه و اطراف آن بوده است نه بر ملّتهای دیگر، و جواب آن است که بنقل و آیات دیگر تعمیم نبوّت ثابت است، و اینکه جمله همچنین تخصیص را نمیفهمانند مگر بطور مفهوم که چون در لفظ محدود گفته شده است بگوئیم مقصود تحدید در معنی است، و اینکه دلالتی است ضعیف که قابل استناد در استدلال نیست. «وَ الَّذِینَ یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ یُؤمِنُونَ بِهِ» ۹۳ مجمع: یعنی آن که معتقد بقیامت باشد، بقرآن مؤمن میشود، و ممکن است مقصود آن باشد که بپیغمبر مؤمن میشود. -قرآن-۱-۵۸ فخر: چند جهت برای ارتباط عقیده‌ی بقیامت با ایمان بپیغمبر گفته‌اند: ۱- شخص معتقد بقیامت، برای نجات از عذاب و رسیدن بصواب پی چاره میرود و جستجو میکند و تشخیص میدهد که اسلام و قرآن و پیغمبر وسیله‌ی وصول بمقصود هستند، مؤمن میشود. ۲- چون در دین اسلام بیش از دیگر ادیان مردم را متوجه بمعاد کرده است، پس عقیده بمعاد و اسلام در حکم یك عقیده هستند، که هر کس باول معتقد شد خواه و ناخواه دوم را هم قبول خواهد داشت، ۳- چون کسی که معتقد بقیامت باشد کبر و حسد و دیگر رذائل او را مانع از بحث و دقت و استدلال نمی- [صفحه ۵۰۲] شود، و آنکه بحث و دقّت کند، اسلام را میپذیرد و به پیغمبر مؤمن می‌شود، و چون اعراب مکّه معتقد بقیامت نیستند و حسود و متکبّر هستند هرگز بحث در درستی قرآن و سخن پیغمبر [ص] نمیکنند و مؤمن نمیشوند. «وَ هُم عَلی صَلاتِهِم» ۹۳ فخر: اینکه جمله میفهمانند که ایمان مستلزم مواظبت از نماز است، چون مهمترین عبادات است، و یا چون آنگاه که اینکه آیه نازل شد عبادتی دیگر واجب نبود. -قرآن-۱-۲۷ تفسیر صفی: آنکه هست ایمان او بر آخرت || آرد ایمان هم به وی بیمعذرت یعنی آن کو بر قیامت موقن است || بر کتاب و بر پیمبر مؤمن است حافظانند آن جماعت بر نماز || کاندر او جمع است آداب نیاز سخن ما: جمله‌ی «وَ عُلِّمتُم ما لَم تَعلَمُوا» مفسّرین مختلف معنی کرده‌اند، بعضی گفته‌اند: مقصود مسلمین هستند، بعضی گفته‌اند مقصود یهود است و بعضی گفته‌اند مقصود اعراب هستند که پیغمبر بآنها آنچه آموخت فرا نگرفتند، لکن بطوری که در ترجمه نوشتیم: اینکه جمله در دنباله‌ی یاد تورات است و توصیف آن، از اینکه جهت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مناسب آن است که اینکه جمله هم توصیف تورات باشد و خطاب بیهود که بوسیله‌ی اینکه کتاب فرا گرفته‌اید آنچه را نه خود میدانسته‌اید و نه پدران شما که پیش از نزول تورات بوده‌اند، ۲- آیت ۹۳ جمله‌های «لِتُنذِرَ أُمَّ‌القُری- الخ» که از امام فخر نقل کردیم اعتراض شده است که قرآن برای مردم مکه و پیرامون آن است، علاوه بر جواب که از او نقل کردیم می‌توان گفت: جمله‌ی «وَ الَّذِینَ یُؤمِنُون- الخ» که در دنبال آورده شده است که قرآن برای هر کسی است که رستاخیز باور داشته باشد چون آن را می‌پذیرد و نماز هم که از قرآن است میخواند پس قرآن و احکام آن برای هر کسی است که آمادگی ایمان در او باشد. -قرآن- ۱۹-۵۲-قرآن-۵۸۵-۶۱۰-قرآن-۷۹۳-۸۱۹ [صفحه ۵۰۳]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۹۳ تا ۹۴]

وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً أَو قالَ أُوحِیَ إِلَیَّ وَ لَم یُوحَ إِلَیهِ شَیءٌ وَ مَن قالَ سَأُنزِلُ مِثلَ ما أَنزَلَ اللّهُ وَ لَو تَری إِذِ الظّالِمُونَ فِی غَمَراتِ المَوتِ وَ المَلائِکَةُ باسِطُوا أَیدِیهِم أَخرِجُوا أَنفُسَکُمُ الیَومَ تُجزَونَ عَذابَ الهُونِ بِما کُنتُم تَقُولُونَ عَلَی اللّهِ غَیرَ الحَقِّ وَ کُنتُم عَن آیاتِهِ تَستَکبِرُونَ [۹۳] وَ لَقَد جِئتُمُونا فُرادی کَما خَلَقناکُم أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرَکتُم ما خَوَّلناکُم وَراءَ ظُهُورِکُم وَ ما نَری مَعَکُم شُفَعاءَکُمُ الَّذِینَ زَعَمتُم أَنَّهُم فِیکُم شُرَکاءُ لَقَد تَقَطَّعَ بَینَکُم وَ ضَلَّ عَنکُم ما کُنتُم تَزعُمُونَ [۹۴] -قرآن-۱-۶۸۴ معنی لغات: غمرات- جمع غمره بفتح غین بمعنی محلّ ازدحام و جای انبوهی هر چیز، سختی و شدّت چیزی، اینجا مقصود سختی مرگ است، باسطوا- از مصدر بسط بمعنی گشودن. الهون- بضمّ هاء بمعنی خواری و هوان خلق و آفریده، خوّلناکم- از خوّله الشّیء، یعنی بخشید باو و تفضّل کرد، تقطّع- یعنی خود از هم جدا شد و تقسیم شد. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: عکرمه گفت: جمله‌های «وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ تا إِلَیهِ شَیءٌ» در وصف مسیلمه‌ی کذاب نازل شد که ادعای نبوت کرد، و جمله‌ی «مَن قالَ تا ما أَنزَلَ اللّهُ» در وصف عبد اللّه بن سعد بن ابی سرح نازل شد که چون قرآن نازل میشد پیغمبر باو املا میفرمود «عَزِیزٌ حَکِیمٌ» او بنوشت «غفور رحیم» و مرتدّ شد و نزد قریش رفت، و سدّی نقل کرده است که او باعراب میگفت: بمن مثل محمّد وحی میشود، و من هم آیه نازل میکنم، اگر محمّد گفته است «سمیعا علیما» من گفته‌ام «علیما حکیما» و هم عکرمه نقل کرده است: نضر بن حرث میگفت: بتهای «لات و عزّی» برای من شفاعت میکنند، اینکه آیه «لَقَد جِئتُمُونا تا آخر» برای جلوگیری از فکر -قرآن-۶۰-۸۶-قرآن-۹۲-۱۰۸-قرآن-۱۷۷-۱۸۸-قرآن-۱۹۴-۲۱۴-قرآن-۳۲۲-۳۴۰-قرآن-۶۹۱-۷۰۸ [صفحه ۵۰۴] غلط و ادّعای باطل او نازل شد. ترجمه: [پس با اینکه قرآن و بیم و نوید آن] ۹۴ ستمکارترین مردم آن کس است که بخدا دروغ بست و یا گفت: [بمن چون پیغمبر] الهام می‌شود با اینکه چیزی باو الهام نشده است و هم آنکه گوید: من نیز بمانند آنچه خدا فرو فرستاده می‌فرستم [ای محمّد شگفت نداری] چون ستمکاران بینی: بسختی مرگ گرفتارند و فرشتگان دست گشاده [بر سرشان گویند:] خود را از اینکه گرفتاری بدر برید که آزاری بخواری بچشید بسزای گفتار نادرست خود بر خداوند که از نشانه‌های حقّ [و پیغمبر و قرآن] خود را برتر می‌شمردید. ۹۵ و همانا تک و تنها بپیشگاه حقّ آمدید بهمان گونه که در نخستین بار شما را [یکسر و تک] آفریدیم و هر آنچه بهره‌مندتان کردیم بپشت سر رها کردید و با شما نمی‌بینیم آن میانجیان که در پیدایش شما شریک کار ما پنداشتید البتّه میان شما جدائی شد و از دست دادید آنچه را برای خود پنداشتید. سخن مفسّرین: «أَو قالَ أُوحِیَ إِلَیَّ» ۹۴ طبری: قتاده گفت: برای ما نقل کرده‌اند که پیغمبر [ص] فرمود: در خواب چنین بنظرم رسید که در دست دو دستبند، از طلا دارم و من را ناراحت کرد. آنگاه بمن الهام شد که بر آنها بدمم و پف کنم، چون بر آنها دمیدم هر دو بهوا رفتند، در همانم بخاطرم رسید که اینکه دو دستبند کنایه هستند از دو نفر مدّعی دروغگو که مسیلمه‌ی کذّاب است و اسود عنسی، مسیلمه را وحشی قاتل حمزه کشت، و اسود عنسی را فیروز دیلمی کشت آنگاه که پیغمبر در مرض فوت بود. -قرآن-۱۵-۴۴ «سَأُنزِلُ مِثلَ ما أَنزَلَ اللّهُ» ۹۴ مجمع: زجّاج گفته است اینکه جمله جواب آن عربها است که ادّعا میکردند اگر ما بخواهیم اینکه طور کلمات و جملات میگوئیم، و آنچه کردند برای نابودی دین و قرآن، موفق نشدند. و بعضی گفته‌اند:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقصود عبد- اللّه بن سعد بن ابی سرح است که روزی پیغمبر باو اینکه آیه املاء می‌فرمود تا بنویسد «وَ لَقَد خَلَقنَا الإنسانَ مِن سُلالَةٍ مِن طِينٍ ... ثُمَّ أَنشَأناهُ خَلقاً آخَرَ» چون -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۳۷۲-۴۲۷-قرآن-۴۳۲-۴۶۴ [صفحه ۵۰۵] به اینکه جا رسید او گفت «فَتَبارَكَ اللّهُ أَحسَنُ الخالِقِينَ» پیغمبر [ص] فرمود: اینکه را بنویس، که همینطور نازل شده است، او مرتدّ شد و از دین برگشت و گفت: اگر محمّد راست میگوید بمن نیز وحی میرسد، و اگر دروغ میگوید من نیز مانند او میتوانم بگویم، پیغمبر فرمود هر که او را دید بکشدش و مسؤول نیست، در روز فتح مکه که پیغمبر در مسجد نشسته بود، عثمان دست او را گرفته حضور پیغمبر آورد، و عرض کرد: از اینکه مرد درگذر، آن حضرت جواب نفرمود، تا سه مرتبه، آنگاه فرمود: اینکه مال تو، چون آنها ردّ شدند، پیغمبر باصحاب فرمود: من گفتم هر کس او را دید بکشد، عبّاد بن بشر گفت: -قرآن-۳۳-۷۶ من چشمم بشما بود که اشارت فرمائی او را بکشم، فرمود: با اشاره دستور کشتن از من شایسته نیست، پیغمبران چنین کاری نمیکنند. «وَ لَو تَرى إِذِ الظّالِمُونَ» ۹۴ تنویر المقباس: یعنی مشرکین و منافقین که در روز بدر گرفتار شدند. -قرآن-۱-۳۴ فخر: یعنی اگر آن روز ستمکاران را ببینی، البتّه پیش‌آمد مهمّی بنظر تو خواهد رسید، و باصطلاح جواب «لو» محذوف است که «لرأيت أمرا عظيما» باشد. «أَخرِجُوا أَنفُسَكُمُ اليَومَ» ۹۴ مفسّرین سه احتمال برای اینکه جمله نقل کرده- اند: ۱- روز قیامت بآنها میگویند: خود را از گرفتاری دربیرید، ۲- جان خود را درآورید و تسلیم کنید، ۳- خود را از گرفتاری مرگ نجات دهید و بیرون ببرید. -قرآن-۱-۳۴ «عَذابَ الهُونِ» ۹۴ ابو الفتوح نوشته است: و باقر علیه السّلام گفت «عَذابَ الهُونِ» تشنگی باشد در وقت مرگ. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۷۸-۹۶ «بِما كُنتُم تَقُولُونَ عَلَى اللّهِ غَيرَ الحَقِّ وَ كُنتُم عَن آياتِهِ تَستَكبِرُونَ» ۹۴ فخر: اینکه آیه میفهماند که موجب عذاب و خواری دو چیز است: تهمت بخداوند، و گردنفرازی از پذیرش حق، و در زمان ما بیشتر آنها که خود را وابسته بعلم و دانش میدانند، گرفتار اینکه دو عیب هستند، و واحدی گفته است: مراد از جمله‌ی آخر آنها هستند که از نماز احتراز دارند. -قرآن-۱-۹۷ «فُرادى» ۹۵ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی از مال و خانواده و فرزند و -قرآن-۱-۱۰ [صفحه ۵۰۶] موجبات اعتبار خود تنها و جدا شده، حسن بصری گفته است: یعنی جدا جدا و تک تک میآئید، زجاج گفته است: یعنی جدا از رفقا و شریکان در گمراهی. «أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۹۵ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی مانند اوّل مرتبه که در شکم مادر شما را آفریدیم که نه یاور و کومک کار داشتید، اکنون هم مثل آن روز هستید، زجّاج گفته است: یعنی اینکه پیدایش و عالم آخرت شما در قدرت ما مانند ایجاد شما است در روز اول که شما را آفریدیم. -قرآن-۱-۱۹ ابو الفتوح نوشته است: چنان که آفریدیم شما را تن برهنه و پای برهنه ختنه ناکرده و علامت نازده، نه مالی داری با خود نه عقاری که در دنیا دین در سر آن کردی و آخرت بآن بفروختی و آنچه من شما را دادم در دنیا رها کردید و با پس پشت انداختید از مال و ملک و فرزندان و اتباع و اشیاع. «أَنَّهُم فِيكُم شُرَكاءُ» ۹۵ مجمع: یعنی آنها که در آفرینش شما با ما شریک هستند. -قرآن-۱-۲۹ «تَقَطَّعَ بَينَكُم» ۹۵ ابو الفتوح: قاریهای مدینه و کسائی که حفص با زبر و صدای بالای نون خوانده‌اند و معنی آن است که رابطه‌ی میان شما را با آنچه بریدند و دیگر قاریها با رفع و صدای جلو خوانده‌اند و معنی اینکه است، رابطه‌ی شما خود قطع شد و برید. چون کلمه بین به معنی فراق و وصال هر دو است و باصطلاح از اضداد است. -قرآن-۱-۲۳ «وَ ضَلَّ عَنكُم ما كُنتُم تَزعُمُونَ» ۹۵ مجمع: یعنی باطل و هدر شد آن که شفیع و یاور خود می‌پنداشتید: و ممکن است اینطور معنی شود: آن که شما می‌پنداشتید قیامت و حشر و نشر نیست، هدر شد و باطل و بیهوده شد، و گمانی باطل و ضایع بود. -قرآن-۱-۴۳ فخر: از آیت آخر «لَقَد جِئتُمُونا فُرادى تا آخر» چند استفاده کرده است: -قرآن-۱۹-۴۴ ۱- چون بدن بهمراهی روح باید کمالات معنوی و سعادت اخروی برای خود فراهم کند، اگر کسی از اینکه استفاده خود را محروم کرد، در عالم دیگر تنها و دست خالی خواهد بود، اینکه است معنی «جِئتُمُونا فُرادى» که تنها و دست خالی نزد ما -قرآن-۲۱۳-۲۳۳ [صفحه ۵۰۷] آمدید. ۲- چون از روح بهره‌ی معنوی نبرده است و عمر خود را صرف مال و جاه کرده است، در آن عالم آنچه دارد پس پشت میگذارد، اینکه است معنی «تَرَكتُم ما خَوَّلناكُم وَراءَ ظُهُورِكُم» که فیض علم و عقل را صرف بیهوده کرده است و آنرا رها کرده است و رفته است، با اینکه باید کمالاتی تحصیل کند که جلو از خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بفرستد بمفاد اینکه آیه «وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِن خَيرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللّهِ» یعنی آنچه برای خود جلو بفرستید، در پیشگاه خداوند میيابید. ۳- آنچه بگمان فاسد خود مفید می‌پنداشت و برایش رنج برد و عمر تلف کرد، چون در آنجا گرفتاری نتیجه نمیبرد و ملامت میشنود و رنجش چند برابر میشود بموجب اینکه جمله «وَ ما نَرى مَعَكُم شُفَعاءَكُم تا آخر» یعنی آنچه میانجی و وسیله‌ی رستگاری می‌پنداشتید چرا دیده نمیشوند و با خود نیاوردید! ۴- چون در آن عالم خود را محروم می‌یابد انتظار میکشد که تا شاید یکی از آنها که برایش عمر تلف کرده است بدادش برسد، ولی آنجا اینکه حرفها نیست، از اینکه جهت گفته شده است «لَقَد تَقَطَّعَ بَينَكُم» یعنی آن رابطه گسیخته شد و اکنون میان شما و آنچه داشتید رابطه نیست، و جز افزایش رنج و عذاب چیزی دستگیر شما نمیشود. -قرآن-۱۶۹-۲۱۵-قرآن-۳۹۰-۴۵۹-قرآن-۷۰۶-۷۴۱-قرآن-۱۰۵۶-۱۰۸۴ تفسیر صفی علیشاه: ترک کردید آنچه را محض عطا || داده بودیم آن شما را از نوا پشت سر هشتید نی همراه خویش || برده‌اید و نی‌فرستادید پیش آن شفیعان را نبینم با شما || که شما را بد بدیشان التجا بودتان اندر گمان کانها کسند || کمتر اینک بنگرید از هر خسند ضایع و باطل شد آنچه در گمان || بودتان اندر شفاعت از بتان سخن ما: ۱- جمله‌ی «وَ المَلائِكَةُ باسِطُوا أَيدِيهِم» چنانکه در تفسیر سوره بقره گفته‌ایم: مقصود از ملائکه قوای مرموز طبیعت است و یا هر گونه موجودی که خداوند آفریده کنایه است از کمال قدرت آفریدگار و عجز و بیچارگی آدمی در برابر آن که با دستهای گشاده یعنی کمال تسلّط او را از اینکه عالم میبرند. -قرآن-۲۴-۶۱ [صفحه ۵۰۸] ۲- جمله‌ی «أَخرِجُوا أَنفُسَكُم» باز تأکید جمله‌ی اوّل است که برای آن قدرت که بصورت ملائکه‌ی گشوده دست بر آدمی نمودار میشود، کافی است که با یک چنین جمله «خود را از اینکه عالم بیرون ببرید و رخت از اینکه جهان بدر کشید» بیچاره انسان تسلیم شود و نابود گردد، ۳- جمله‌ی «اليَومَ تُجزَونَ تا آخر» بطوری که نوشتیم مفسّرین احتمال داده‌اند که مقصود از اینکه جمله‌ها حوادث قیامت باشد، ولی بقرینه اوّل اینکه جمله‌ها «إِذِ الظّالِمُونَ فِي غَمَراتِ المَوتِ» یعنی آنگاه که ستمکاران در بالاتر پایه‌ی سختی مرگ گرفتار هستند، معلوم میشود مقصود دم مرگ است و اینکه جمله میفهمانند که همین اکنون که گرفتار مرگ هستید باید بچشید سختی نتیجه‌ی فکر و کار تا یک دم پیش خود را که زنده بودید و آزاد و مجال اصلاح خود را داشتید و نکردید. -قرآن-۱۴-۳۸- قرآن-۳۲۲-۳۴۱-قرآن-۴۸۷-۵۳۱

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۹۵ تا ۹۹]

إِنَّ اللّهَ فالِقُ الحَبِّ وَ النَّوى يُخرِجُ الحَيَّ مِنَ المَيِّتِ وَ مُخرِجُ المَيِّتِ مِنَ الحَيِّ ذلِكُمُ اللّهُ فَأَنّى تُؤفَكُونَ [۹۵] فالِقُ الإِصباحِ وَ جَعَلَ اللَّيلَ سَكَناً وَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ حُسباناً ذلِكَ تَقدِيرُ العَزِيزِ العَلِيمِ [۹۶] وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهتَدُوا بِها فِي ظُلُماتِ البَرِّ وَ البَحرِ قَد فَصَّلنَا الآياتِ لِقَومٍ يَعلَمُونَ [۹۷] وَ هُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ فَمُستَقَرٌّ وَ مُستَودَعٌ قَد فَصَّلنَا الآياتِ لِقَومٍ يَفقَهُونَ [۹۸] وَ هُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخرَجنا بِهِ نَباتَ كُلِّ شَيءٍ فَأَخرَجنا مِنهُ خَضِراً نُخرِجُ مِنهُ حَبًّا مُتَراكِباً وَ مِنَ النَّخلِ مِن طَلعِها قِنوانٌ دانِيَةٌ وَ جَنّاتٍ مِن أَعنابٍ وَ الزَّيتُونَ وَ الرُّمّانَ مُشتَبِهاً وَ غَيرَ مُتَشابِهٍ انظُرُوا إِلى ثَمَرِهِ إِذا أَثمَرَ وَ يَنعِهِ إِنَّ فِي ذلِكُم لَآياتٍ لِقَومٍ يُؤمِنُونَ [۹۹] -قرآن-۱-۹۴۶ [صفحه ۵۰۹] معنی لغات: فالق- از مصدر فلق بفتح فا بمعنی شکافتن، فلق الرأس، یعنی وسط سر النّوی- جمع نواة بمعنی دانه‌ی خرما، اصباح- بمعنی صبح و اوّل روشنی روز، یؤفکون- از مصدر افک با فتح همزه و سکون و فتح و کسر فاء و هم «افوک» با ضمّ همزه و فاء بمعنی دروغ گفتن، از رأی و قصد منصرف کردن. سکن- آتش، مهربانی برکت، آنچه وسیله‌ی انس و آرامش باشد، حسبانا- معنی حساب، سهم و بخش- های کوچک و مفرد آن حسبانه با تاء مربوط، خضر- شاخه‌ی تازه، زراعت، تره بار و بقول مانند بادنجان و پیاز و غیر آن که سبز و تازه خورده میشود، جای بسیار سبز طلع- قسمت اوّل از خرما که نمودار میشود. قنوان- جمع قنا با فتح قاف و قنی با کسر بمعنی خوشه‌ی خرما، دانیة- نزدیک و در فاصله‌ی دسترس آدمی. ینعه- یعنی رسیدن آن میوه. ترجمه: ۹۶ همانا خدا است شکافنده‌ی دانه و هسته که زنده از مرده برون آورد و مرده از زنده اینها کار خداوندی است پس شما را بکجا ز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راه راست میگردانند ۹۷ او است که تاریکی بشکافد و روشنی صبح نمودار کند و شب را برای آرامش ساخته و خورشید و ماه بشمار نموده [و جنبش و چرخ آن باندازه کرده] و اینکه اندازه- گیری خدای برتر دانا است، ۹۸ و او است که برای شما ستاره‌ها درست کرد تا در تاریکی بیابان و دریا راه خود بیابید. اینکه آیات قرآن و نشانه‌های حقّ برای گروهی بگوئیم [که خرد دارند و درستی آن] میدانند، ۹۹ و همو است که شما را از یک تن نمودار کرد و سپرده هستید و آرام [در پشت پدران و زهدان مادران و دگر اطوار زندگی تا برستاخیز] همانا اینکه آیات را نمودار، و ز هم جدا کردیم برای مردمی که می‌فهمند [و درست ز نادرست جدا میکنند] ۱۰۰ و خدا است که ز آسمان آبی آورد و بآن همه گیاهان برون آوردیم که از آن شاخه‌ی سبز برون آوریم و از شاخه دانه‌های [صفحه ۵۱۰] خوشه‌ی بر هم سوار و از شکوفه‌ی دانه‌ی خرما خوشه‌های خرمای نزدیک و دسترس نمودار کنیم و نیز باغهای انگور و زیتون و انار که پاره‌ای همانند یکدیگر باشند و دسته‌ای ناهمانا. و آنگاه که میوه آنها دادند بمیوه و رسیدن آن بنگرید [که بچند گونه می‌شود تا میرسد] که البتّه در اینکه همگی نشانه‌ها است [بر قدرت خدا] برای آن گروه که بحقّ می گروند. سخن مفسّرین: «فالِقُ‌الحَبِّ» ۹۶ طبری: ضحّاک گفته است: یعنی آفریننده دانه، مجاهد گفته است: یعنی در هر دانه شکافی قرار داده است، مثل شکاف گندم و هسته‌ی خرما، إبن زید گفته است: یعنی دانه را میشکافد و از آن گیاه می- رویاند، و هسته‌ی خرما را میشکافد تا درخت خرما سبز شود. -قرآن-۱۵-۳۳ ابو الفتوح: نوشته است: یعنی خدای معبود که از او توقع خیر و روزی کنید، خدائی است که در زمین دانه شکافد، و برای آن تخصیص کرد اینکه را که دست آدمیان از آن دور باشد. «یُخرِجُ‌الحَیَّ تا آخر» ۹۶ مجمع: زجاج گفته است: یعنی گیاه سبز تازه از دانه‌ی خشک درمیآورد و دانه‌ی خشک از گیاه سبز و تازه نمودار میکند، چون عرب درخت سبز برپا را حیّ و زنده مینامد، و چون خشک شود یا آنرا ببرند یا بکنند، میّتش مینامند، إبن زید و قتاده و حسن بصری گفته‌اند: یعنی از نطفه‌ی بیجان، حیوان جاندار میافریند و از حیوان زنده نطفه‌ی بیجان درمیآورد. جبائی گفته است: -قرآن-۱-۱۹ یعنی از تخم جوجه میافریند و از مرغ تخم فراهم میکند، و بعضی گفته‌اند، یعنی از کافر فرزند مؤمن و از مؤمن فرزند کافر میآفریند. فخر: یکی از معانی مجازی حیّ و میّت سود و زیان است و ممکن است از آنچه بیقین زیان‌آور است سودمند باشد و بعکس، چنانکه نقل کرده‌اند: آدمی را تریاک زیاد در آب محلول شده دادند که بمیرد، و چون مرگش را نزدیک پنداشتند او را در خانه‌ی تاریک گذاردند، در آن ماری بزرگ از سوراخی درآمد و او را گزید، و اثر اینکه دو زهر یکدگر را خنثی کردند، و از آنچه به بزرگتر زیان توقّع داشتند، سودمندتر شده [صفحه ۵۱۱] و کلمه‌ی «میت» را عدّه‌ای از قاریها با تخفیف یا خوانده‌اند و بقیّه با تشدید، و چون عطف اسم بر فعل برخلاف استعمال عرب است در اینکه جمله‌ها که ظاهر عطف اسم بر فعل است، مطلب اینکه طور نیست بلکه جمله‌ی «یُخرِجُ‌الحَیَّ» که مشتمل بر فعل است برای توضیح و بیان «فالِقُ» است، و جمله‌ی «مُخرِجُ‌المَیِّتِ» که با اسم فاعل آغاز شده است عطف بر «فالِقُ‌الحَبِّ» است پس عطف اسم بر اسم است نه بر فعل. -قرآن-۲۴۶-۲۶۵-قرآن-۳۱۶-۳۲۵-قرآن-۳۴۳-۳۶۴-قرآن-۴۱۳-۴۳۱ «فَأَنّی تُؤفَکُونَ» ۹۶ ابو الفتوح نوشته است: چگونه بر میگردانند شما را از اینکه راه روشن و طریق راست، حسن گفت: معنی آن است که عقل شما را از اینکه کار چگونه برمیگردانند! -قرآن-۱-۲۳ «فالِقُ‌الإصباحِ» الاصباح ۹۷ مجمع: از حسن بصری نقل شده است که او با فتح همزه قرائت کرده است تا جمع صبح باشد و اینکه طور معنی بشود: همه روز، صبح و روشنائی نمودار میکند. -قرآن-۱-۲۱ ابو الفتوح نوشته است: و او شکافنده‌ی صبح است، او آن خدا است که از میان شب تاریک روز روشن بشکافد، اللّه تعالی در اینکه آیه تذکّر کرد بندگان خود را از آنکه ایشان در شبی تاریک باشند که در او هیچ نبینند، ناگاهی از میان آن- شب سیاه عمود صبح بشکافد و جهان تاریک روشن کنم، و همچنین جهان ظلمت ضلالت داشت و ظلمت ظلم، خلقان از ظلام ظلم در شب مظلم بودند، من از میان آن ظلمت ظلم و ضلالت، آفتاب هدایت و عدل محمّد برآوردم تا عالم شرع بنور او منوّر شد، گمراهان راه باز یافتند، و بازماندگان برسیدند، و هر کس راه و مقصد خود بدید و بمقصود و غرض خود رسید، باز چون آن آفتاب فلک، خود بپرید و بکناره‌ی ضوء مغرب رسید، بجای او ماهی برآوردم که اگر در نور و ضیاء بحدّ او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نبود خلقان بنور او منتفع بودند و بهدایت او مهتدی شدند و بارشاد او مسترشد شدند، پس چون ماه فرو شد ستارگان برآوردم تا چنان که فلک دنیا از آفتاب و ماه و ستارگان خالی نیست فلک دین از آن خالی نباشد، و هر گه یکی فروشد، یکی برآوردم. «جَعَلَ اللَّیلَ سَکَناً» ۹۷ مجمع: مردم کوفه «جَعَلَ اللَّیلَ» خوانده‌اند، و -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۵۱-۷۰ [صفحه ۵۱۲] دیگر قاریها «جاعل» با الف بصورت فاعل خوانده‌اند و رفع و صدای جلو لام، و کلمه‌ی «لیل» را مجرور و با صدای زیر لام. «جَعَلَ لَکُمُ النُّجُومَ» ۹۸ مجمع: در تفسیر علیّ بن ابراهیم بن هاشم نوشته است: مقصود از نجوم آل محمّد و امامهای ما هستند. -قرآن-۱-۳۰ الله که «أَنشَأَکُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ» ۹۹ مفسّرین نوشته‌اند: اینکه جمله برای تحریک عواطف بشر است که چون متوجّه شوند همه از یک اصل و ریشه هستند، حسّ محبّت و الفت آنها تحریک میشود و همه با هم دوست میشوند و از نفاق و عداوت احتراز می- کنند، ما هم در گفتگوهای مردم میشنویم وقتی میخواهند حسّ بشر دوستی کسی را تحریک کنند، میگویند: مگر اینکه بشر نیست- یا - آخر اینکه هم مثل تو بشر است. -قرآن-۱-۴۵ الله که «فَمُستَقَرٌّ وَ مُستَودَعٌ» ۹۹ مجمع کلمه‌ی «مستقر» را با فتح و صدای بالای قاف خوانده‌اند ولی چند نفر از قاریها با کسر و صدای زیر خوانده‌اند، و در معنی آن اختلاف است میان مفسّرین: عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی آدمی در زهدان مادر آرام دارد تا هنگام زادن، و در قبر امانت است تا قیامت: از سعید بن جبیر و عکرمه و إبن عبّاس نقل کرده‌اند: یعنی در شکم مادر قرار دارد و در پشت پدر امانت است، مجاهد گفته است: بر زمین مستقرّ است و نزد خدا در آخرت سپرده، و امانت است، ابو العالیه گفته است: در زندگی مستقرّ است، و از دم مرگ تا رستاخیز امانت است، حسن بصری گفته است: در قبر برقرار است و در دنیا ودیعه است. -قرآن-۱-۴۰ فخر: اصمّ گفته است: مستقرّ آنکه آفریده شده است، و مستودع آنکه هنوز آفریده نشده است و در آینده خلق میشود. «قِنوانٌ دانِیَةٌ» ۱۰۰ مجمع: یعنی نزدیک است و در دسترس شما است، و بعضی گفته‌اند: یعنی بواسطه‌ی میوه و سنگینی زمین نزدیک است. -قرآن-۱-۲۰ «جَنّاتٍ مِن أَعنابٍ» ۱۰۰ مجمع: بعضی قاریها «جنات» با رفع و صدای جلو تاء خوانده‌اند، که قرائت علیّ علیه السّلام نیز همین است و هم عبد اللّه مسعود و بقیّه منصوب خوانده‌اند. و نتیجه‌ی معنی تفاوت ندارد. -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۵۱۳] «مُشتَبِهاً وَ غَیرَ مُتَشابِهٍ» ۱۰۰- ابو الفتوح نوشته است: چند قول گفتند در اینکه با یکدیگر مانند و نمانند: قولی آن است که بهری با یکدیگر ماند و بهری نماند، آنچه متشاکل و متجانس بود، چو اعناب با اعناب و زیتون با زیتون و نار با نار بیکدیگر ماند، و آنکه از جنس یکدیگر نبود با هم نماند، و قولی دیگر آن است که اینکه اجناس، یک با یک نماند و اگرچه جنس یکی باشد، نه بینی که انگور چند گونه باشد بجنس و شکل و لون و طعم مختلف و نار هم چنین، و قولی دیگر آن است که در شکل با هم مانند و در طعم با هم نمانند، قولی دیگر آن است: در خلقت متشابهند و در حکمت نباشند. -قرآن-۱-۳۴ سخن ما: ۱- جمله‌ی الله که «أَنشَأَکُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ» ظاهر معنی اینکه است که شما را از یک موجود زنده آفرید، و ممکن است اینکه گفتار مورد اعتراض منکرین قرآن و مردم معتقد باصول داروین بشود، لکن جای اعتراض نیست چون بر فرض درستی آن عقیده، اینکه تعبیر در آیه طوری است که با هیچ عقیده‌ای مخالف نیست چون ممکن است آن موجود زنده که ما را از آن آفریده همان آدم ابو البشر باشد چنانکه مفسّرین معنی کرده‌اند، و ممکن است پیش از آنکه بصورت آدم درآید جانداری دیگر بوده است که بتدریج باین صورت درآمده است، ۲- کلمات الله که «فَمُستَقَرٌّ وَ مُستَودَعٌ» بطوری که نوشتیم چند معنی شده است، و ممکن است بگوئیم پس از آنکه گفته شده است: شما را از یک موجود زنده آفریدیم گفته شده: پس یک دسته مستقرّ است، یعنی آن نفس آفریده دارای قرار است و بقا که مراتب کمال ممکن خود را طی میکند و در ملکوت اعلی مستقر میماند، و یک دسته مستودع است یعنی امانت آفریده شده است که بحدّ کمال نمیرسد و مستقر نمیماند و نابود میشود، و اگر اینکه معنی را قبول کنیم مستلزم آن است که آن نفوس غیر مستقر زود گذر که بکمال خود نمیرسند و میمیرند، نابود میشود و حشر و معاد برای آنها نخواهد بود، و ممکن است اینکه طور معنی کنیم: بعضی از اینکه آفریده‌ها در یکجا مستقر هستند و در شهر و آبادانی زندگی میکنند، و دسته‌ی دیگر مستودع و امانتوار هستند که چادر نشین یا کوچ- -قرآن-۲۳-۶۷-قرآن-۶۱۴-۶۵۳ [صفحه ۵۱۴] نشین هستند و مانند امانت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هر روزی در جائی بسر میبرند.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳]

وَ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَكاءَ الجِنَّ وَ خَلَقَهُم وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَناتٍ بِغَيرِ عِلمٍ سُبحانَهُ وَ تَعالى عَمّا يَصِفُونَ [۱۰۰] بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ أَنّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَم تَكُن لَهُ صاحِبَةٌ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيءٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيءٍ عَلِيمٌ [۱۰۱] ذلِكُمُ اللّهُ رَبُّكُم لا إِلهَ إِلاّ هُوَ خالِقُ كُلِّ شَيءٍ فَاعبُدُوهُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيءٍ وَكِيلٌ [۱۰۲] لا تُدرِكُهُ الأَبصارُ وَ هُوَ يُدرِكُ الأَبصارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الخَبِيرُ [۱۰۳] -قرآن-۱-۵۱۹ معنی لغات: خرقوا- از مصدر خرق بفتح خاء بمعنی پاره کردن، با نیزه زدن، دروغ ساختن و اکاذیب و مجعولات درست کردن، بیابان را تا آخر پیمودن از عادت تجاوز کردن و برخلاف آن رفتار کردن، در دیوار خانه پنجره باز کردن، باد وزیدن، دروغ گفتن، بازیهای بچگانه کردن و با مخاریق که وسیله‌ی بازی است از نخ تابیده ساخته میشود، بازی کردن، بدیع- از مصدر بدع بفتح با بمعنی اختراع و پیدایش. ترجمه: [ولی بیدینان] ۱۰۱ برای خدا انبازانی ز جنّ و پری درست کردند با اینکه او آنها را آفریده و هم ندانسته دختران و پسرانی برای او بساختند و چه پاکیزه است و بلند پایه زهر چه او را بپندارند ۱۰۲ او که پدید آرنده‌ی آسمانها و زمین است کجا فرزندش باشد! با اینکه دوستی ز مادگان نداشته و همه چیز او آفریده و دانای بر همه چیز است، ۱۰۳ اینها ز خدای پروردگار شما است که جز او خدائی نیست پس او را پرستید که آفریننده‌ی همه چیز است و بر همه چیز نگهبان ۱۰۴ که چشمها او را در نیابد و او همه‌ی بینائیها دریابد و او لطیف است و خبیر [صفحه ۵۱۵] [که از تدبیرش کس آگه نیست و در لطف و بخشندگی او مضایقه نیست]. سخن مفسّرین: «وَ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَكاءَ الجِنَّ وَ خَلَقَهُم» ۱۰۱ طبری: عموم قاریها «خَلَقَهُم» با فتح لام خوانده‌اند، یعنی با اینکه خدا آنها را آفریده، و یحیی بن- یعمر «خَلْقَهُم» با سکون لام قرائت کرده است یعنی جنّ هم شریک است با خدا در آفرینش آنها. -قرآن-۱۵-۶۸-قرآن-۹۳-۱۰۵-قرآن-۲۰۰-۲۱۲ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از جنّ ملائکه است و بعضی گفته‌اند: چون اعراب میگفتند: خدا با جنّ روابط ازدواج داشته است و ملائکه از آن تولید شده- است. پس مقصود جنّ است که با خدا شریک بوده است، و بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله عقاید قدیم ایرانیها یا زردشتیها است که معتقد بدو اصل یزدان، و اهریمن بوده‌اند، و یا آنها که معتقد بدو اصل نور و ظلمت بوده‌اند. «وَ خَرَقُوا تا آخر» ۱۰۱ مجمع: قاریهای مدینه با تشدید را خوانده‌اند، و دیگران با تخفیف خوانده‌اند. و در معنی تفاوت ندارد. و مقصود آن است که عربها ملائکه را دختر خدا میدانستند. و یهود و مسیحیها عزیز و مسیح را پسر خدا میدانستند. -قرآن-۱-۱۳ «وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيءٍ وَكِيلٌ» ۱۰۳ طبری: یعنی هر آنچه آفریده است بزیر نظر خود دارد و نگاه میدارد، و روزی هر یک را میرساند و بقدرت خود همه را رسیدگی میکند و اداره میکند و تغییر و تبدیل میدهد. -قرآن-۱-۳۹ «لا تُدرِكُهُ الأَبصارُ» ۱۰۴ در اینکه جمله مفسّرین مفصل بحث کرده‌اند، و اگرچه بسلیقه‌ی ما قابل بحث نیست ولی برای نمونه از مجمع طبرسی و مفاتیح امام نقل می- کنیم: امام فخر: آنها که با ما هم فکر هستند معتقدند که در قیامت مؤمنین خدا را می‌بینند. و چند دلیل دارند: یکی آنکه چون گفته شده است «يُدرِكُ الأَبصارَ» و معنی اینکه جمله یا اینکه است که خداوند نیروهای بینائی را می‌بینند، یا دارندگان نیروی بینائی را می‌بینند و هر کدام از اینکه دو معنی که مقصود باشد نتیجه اینکه میشود که خداوند خود را می‌بینند، چون خود دارای نیروی بینائی است، پس خدا قابل -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۳۴۶-۳۶۶ [صفحه ۵۱۶] رؤیت است برای خودش، پس ناچار مؤمنین هم او را می‌بینند، چون کسی معتقد بفرق و تفاوت در اینکه مسئله نشده است، دلیل دیگر آنکه گفته شده است: همه‌ی ابصار او را درک نمیکنند و اینکه دلیل نیست که هیچ بصر و بینائی او را نبیند، دلیل دیگر که از ضرار بن عمرو کوفی نقل شده است که چون گفته شده است: چشمها او را نمی‌بیند پس فهمیده میشود که غیر اینکه چشمها او را می‌بیند، پس در عالم دیگر خداوند نیروی بینائی مخصوص غیر اینکه چشم بمؤمنین می‌بخشد، تا او را ببینند. مجمع: عیّاشی نقل کرده است که فضل بن سهل مشهور بذو الرّیاستین به حضرت امام رضا [ع] عرض کرد در مسئله‌ی دیده شدن خدا در قیامت مردم اختلاف کرده‌اند،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شما برای من توضیح بدهید، فرمود: هر که برخلاف آنچه خدا فرموده است نسبتی بدهد دروغ و تهمت بزرگی بخداوند داده است، و او فرموده است «لا تُدرِکُهُ الأَبصارُ» و مقصود از ابصار بینائی چشم نیست بلکه بصیرت دل و بینائی در دل است یعنی که هیچ فکر و وهم باو نمیرسد و کسی چگونگی او را درک نمیکند. -قرآن-۳۳۴-۳۵۹ «وَ هُوَ اللَّطِیفُ الخَبِیرُ» ۱۰۴ مجمع: برای اینکه جمله چند معنی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۲ ۱- او بمردم و بندگان مهربان است که بیدریغ بآنها نعمت میدهد، ۲- در تدبیر و اداره‌ی آفرینش کمال دقّت و لطافت بکار برده است، ۳- مهربان است بمردم طاعت کم آنها را زیاد بحساب میآورد و نعمت فراوان خود را کم میشمارد ۴- یعنی آن که اگر بخوانی جوابت میدهد، و اگر بسوی او بروی برای تو جای معیّن میکند و اگر او را اجابت کنی تو را بخود نزدیک میکند، و اگر فرمانش ببری بتو پاداش میدهد، و اگر نافرمانی کنی از تو درمیگذرد، و اگر از او رو بگردانی او تو را بسوی خود می- خواند، و اگر روی بدوآوری هدایت میکند، ۵- لطیف یعنی با وفا را پاداش میدهد، و جفاکاران را میبخشد، ۶- یعنی هر کس باو افتخار کند شرافت نصیبش میشود، و آنکه بدو اظهار نیاز کند بینیازش میکند، ۷- یعنی آنکه بهتر چیز بخشش او است و خیر و سعادتی است که از جانب او است، و امساک و مضایقه‌ی او سرمایه ایست که نزد او ذخیره میشود. [صفحه ۵۱۷] فخر: یعنی لطیف است و نازک آنچه فراهم کرده و ابدان حیوانات را بآن ایجاد نموده است. کشّاف زمخشری: یعنی باریکتر و نازکتر است از آنکه دیده شود، ولی او خود بهر چیز بینا است که هیچ لطافت و نازکی جلوگیر آن نیست. حسینی نوشته: در ینابیع گفته که او است باریک بین و نهان دان. سخن ما: در جمله‌ی «وَ هُوَ اللَّطِیفُ الخَبِیرُ» چنانکه در ترجمه نوشتیم ممکن است کلمه‌ی «لطیف» صفت «خبیر» باشد که آگاهی و اطّلاع او در کمال لطافت است بطوری که شما آدمیزادها از آن خبردار نمیشوید، و توضیح جمله‌ی پیش «لا تُدرِکُهُ» تا آخر است. -قرآن-۲۳-۵۴-قرآن-۲۵۷-۲۷۲

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰۴ تا ۱۰۷]

قَد جاءَکُم بَصائِرُ مِن رَبِّکُم فَمَن أَبصَرَ فَلِنَفسِهِ وَ مَن عَمِیَ فَعَلَیها وَ ما أَنَا عَلَیکُم بِحَفِیظٍ [۱۰۴] وَ کَذلِکَ نُصَرِّفُ الآیاتِ وَ لِیَقُولُوا دَرَسْتَ وَ لِنُبَیِّنَهُ لِقَومٍ یَعلَمُونَ [۱۰۵] اتَّبِع ما أُوحِیَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ وَ أَعرِض عَنِ المُشرِکِینَ [۱۰۶] وَ لَو شاءَ اللّهُ ما أَشرَکُوا وَ ما جَعَلناکَ عَلَیهِم حَفِیظاً وَ ما أَنتَ عَلَیهِم بِوَکِیلٍ [۱۰۷] -قرآن-۱-۴۴۰ معنی لغات: بصائر- جمع بصیره بمعنی عقل و فهم، زیرکی، عبره، گواه، و حجّت و دلیل. نصرّف- از مصدر تصریف بمعنی زیادی و فزونی در برگرداندن و گمراه کردن و پول طلا و نقره را تبدیل کردن. و تصریف کلام بمعنی مشتقّ کردن کلماتی از کلمات دیگر. درست- از مصدر درس با فتح دال و سکون سین بمعنی متوالی خواندن و حفظ کردن آثار چیزی محو و نابود شدن، و کهنه کردن لباس. ترجمه: [ای محمّد بکافران بگو:] ۱۰۵ همانا ز سوی پروردگارتان راه بینائی [صفحه ۵۱۸] و خرد برایتان آمده پس آنکه ز بینائی خود بهره برد و خردمند باشد سود آن برای خودش باشد و آنکه کور از آن ماند زیان آن بیند و من نگهبان شما نیستم [که خود دانید و خرد خود] ۱۰۶ بمانند آن آیات گذشته آیاتی بگوناگون می‌آوریم ولی بیدینان میگویند: ز دیگران درس گرفته‌ای و البته ما آن را برای آن گروه روشن و نمودار می‌کنیم که دانش دارند و میدانند [ز سوی حق رسیده] ۱۰۷ و خود بدنبال آن برو که ز پروردگارت بتو الهام می‌شود که خدائی جز آفریدگار نیست، و ز مشرکان که انبازی با خدا میسازند روی بگردان ۱۰۸ که اگر خدای می‌خواست و بسرنوشت‌شان کرده بود مشرک نمی‌شدند چه ما تو را نگهبان آنها نکردیم و نه تو خود نمایندگی آنان داری. سخن مفسّرین: «قَد جاءَکُم بَصائِرُ تا آخر» ۱۰۵ طبری: اینکه آیه دستور است بپیغمبر که برای آن مردم مخاطب باین آیات از «إِنَّ اللّهَ فالِقُ الحَبِّ- تا- اللَّطِیفُ الخَبِیرُ» که با همه‌ی اینکه استدلال و توضیح آیات توحید باز هم از خداوند رو گردان هستند و دل با بتها دارند، بگو: ای مردم منحرف وسیله‌ی دیدن راه راست و تمیز آن از گمراهی برای شما فراهم شده است. -قرآن-۱۵-۳۷-قرآن-۱۴۰-۱۷۲-قرآن-۱۸۴-۲۰۶ کشّاف زمخشری: اینکه آیه وارد بزبان پیغمبر [ص] است، و مقصود از بصیرت نور دل است چنانکه بصر نور چشم است. «وَ ما أَنَا عَلَیکُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِحَفِیظٍ» ۱۰۵ فخر: مفسّرین گفته‌اند: اینکه آیه پیش از امر بجهاد نازل شده است، و پس از وجوب جهاد اینکه آیه منسوخ بآن آیات است و پیغمبر حفیظ و مواظب کفر و ایمان مردم است، ولی اینکه ادّعای مفسّرین دور از درستی است چون مفسّرین در هر مورد میل دارند آیات را منسوخ معرّفی کنند، در صورتی که احتیاجی بآن نیست. -قرآن-۱-۳۴ «وَ کَذلِکَ نُصَرِّفُ» ۱۰۶ مجمع: علیّ بن عیسی گفته است: تصریف که مصدر «نصرّف» میباشد یعنی معنی عام مشترک را در معانی متناسب پی در پی اجرا کردن و از آنها استفاده کردن. -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۵۱۹] طبری: یعنی همان طور که آیات و ادله‌ی توحید را در اینکه سوره برای شما بیان کردیم در آن چیزها که نگفته‌ایم و نمیدانید باز برای شما مطالب و احکام را بیان میکنیم. «وَ لِیَقُولُوا دَرَسْتَ» ۱۰۶ کشّاف زمخشری: دارست قرائت شده است با فتح تا یعنی با علما مذاکره کرده‌ای و فرا گرفته‌ای، و با سکون قرائت شده است، یعنی یهود بمحمّد درس داده‌اند و او یاد گرفته است،، و «درست» با سکون تا یعنی کهنه شده است و ردّ و اثر آن نمانده است، و با ضمّ راء خوانده‌اند که مبالغه‌ی «درست» باشد یعنی زیاد کهنه و بی‌نشانه است، و «درست» با ضم دال بصیغه مجهول یعنی اینها خوانده شده است و کهنه است، و «دارسات» نیز خوانده‌اند یعنی چیزهای کهنه، و «درس» هم قرائت کرده‌اند. یعنی بگویند: اینها درس محمّد است. - قرآن-۱-۲۶ فخر: ارتباط اینکه جمله بجمله‌ی پیش آن است که اعراب بپیغمبر میگفتند: اینکه آیات را که میخوانی از بحث با علماء استفاده میکنی و خود آنها را منظم میکنی و برای ما میخوانی و میپنداری که وحی است از جانب خدا، از اینکه جهت با اینکه- جمله جلوگیری از سخنان آنها شد، و جمله‌ی جلو «کَذلِکَ نُصَرِّفُ» یعنی پی در پی و حالتی پس از حالت دیگر آیات را میفرستیم، و حرف «واو» در «وَ لِیَقُولُوا» برای ارتباط بجمله‌ی جلو است و معنی چنین است: آیات را پی در پی میفرستیم تا دلیل روشن باشد و باز هم آنها بگویند: تو درس خوانده‌ای و دو جمله‌ی «وَ لِیَقُولُوا» و «لِنُبَیِّنَهُ» برای علّت «کَذلِکَ نُصَرِّفُ» آورده شده است، که جمله‌ی دوّم «وَ لِنُبَیِّنَهُ» یعنی برای اینکه توضیح کنیم آیات را، معلوم است تصریف آیات برای بیان و توضیح «مطلب است که بصورتهای مختلف و جمله‌های متعدّد گفته شده است تا بخوبی منظور را درک کنند. ولی جمله‌ی اول «وَ لِیَقُولُوا دَرَسْتَ» یعنی و برای اینکه بگویند: درس گرفته‌ای، جای اشکال است که چگونه خداوند آیات را بصورتهای مختلف میفرستد تا آنها بیشتر سرسختی کنند و بگویند: تو از دیگران درس گرفته‌ای جواب اینکه -قرآن-۲۵۷-۲۷۸-قرآن-۳۶۹-۳۸۵-قرآن-۵۵۶-۵۷۲-قرآن-۵۷۵-۵۹۱-قرآن-۶۰۵-۶۲۶-قرآن-۶۶۶-۶۸۵-قرآن-۹۰۴-۹۲۹ [صفحه ۵۲۰] اشکال اینکه است که آیه را چنین معنی کنیم: آیات را بصورتهای مختلف میفرستیم تا مردم فهمیده از آن استفاده کنند و مردم نافهم بگویند: از دیگری یاد گرفته‌ای، مانند اینکه آیه: «یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً وَ یَهدِی بِهِ کَثِیراً» یعنی آیات قرآن بعضی را هدایت میکند و بعضی را گمراه مینماید. ولی جبّائی و قاضی گفته‌اند: معنی جمله چنین است: ما آیات را تغییر میدهیم تا نگویند درس گرفته‌ای، و کلمه‌ی «لئلا» در جمله مقدّر است، مانند اینکه آیه: «یُبَیِّنُ اللّهُ لَکُم أن تَضِلُّوا» که «لئلا» از جمله فهمیده میشود و معنی چنین است: خداوند برای شما توضیح میدهد تا گمراه نشوید و نیز آنها گفته‌اند: ممکن است «لام» «لِیَقُولُوا» لام عاقبت باشد، یعنی برای نشان دادن نتیجه‌ی کار آورده شده است، و معنی جمله اینکه است: آیات را جور بجور میفرستیم و نتیجه‌ی آن چنین میشود که آنها باز هم از حقّ منحرف میشوند و میگویند تو درس گرفته‌ای. -قرآن-۲۰۹-۲۶۰-قرآن-۵۰۸-۵۵۰-قرآن-۷۰۲-۷۱۵ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی تا نگویند: از ابو فکیهه مولای قریش یاد گرفته ای، و یا نگویند: از جبیر و یسار مولای قریش یاد گرفته‌ای. «اتَّبِع ما أُوحِیَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ لا إِلهَ إِلّا هُوَ» ۱۰۷ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی مردم را دعوت کن به لا اله الّا اللّه، و بعضی گفته‌اند: یعنی پیروی کن از آنچه بتو وحی شده که توحید باشد و «لا اله الّا اللّه» طبری: پیروی کن از وحی خدای خودت، و بسخن بت پرستان گوش مده که خدائی جز خدا نیست. -قرآن-۱-۶۷ کشّاف زمخشری: یعنی متابعت کن از آنچه بتو وحی میشود که البته خدائی جز خدا نیست، و ممکن است چنین معنی شود: پیروی کن از وحی خداوندی که جز او خدائی نیست. «وَ أَعرِض عَنِ المُشرِکِینَ» ۱۰۷ مجمع: إبن عبّاس گفته است: اینکه آیه بآیت جنگ با کفّار منسوخ شده است، و بعضی گفته‌اند: یعنی با آنها آمیزش مکن و مهربان مباش، و مقصود اینکه نیست که با آنها سخن نگوید و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دعوتشان بحقّ اعراض کند. -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۵۲۱] «وَ ما جَعَلناکَ عَلَیهِم حَفِیظاً. وَ ما أَنتَ عَلَیهِم بِوَکِیلٍ» ۱۰۸ مجمع: در اینکه جمله ها «حفیظ و علیم» هر دو گفته شده است برای اختلاف معنی آنها، چون «حفیظ» آن است که جلوگیر از بدیها و نگهبان است، و و کیل مواظب خیرات و تهیّه‌ی احتیاجات است. -قرآن-۱-۷۳ سخن ما: ۱- جمله‌ی «کَذلِکَ نُصَرِّفُ» می‌فهماند چنانکه تاکنون خوانده شده است در آینده نیز چنین خواهد بود که با جمله‌ها و تعبیرهای مختلف سخن- را عوض میکنیم و همان طور که آئین سخن گفتن و پند و اندرز است و بعبارات مختلف مطلب را بیان میکنیم تا مردم بفهمند و استفاده کنند، و البتّه آنها که مردم با بصیرت و دانش هستند نتیجه میگیرند، و دیگران هم اقرار میکنند که تو درس خود را گفتی و کار خود را کردی و یا می گویند: ز دیگری یاد گرفتی. و در نتیجه وسیله‌ی راهنمائی و تبلیغ فراهم شده است، و هر کس نپذیرد بر پیغمبر اعتراض ندارد، چون خود اقرار کرده است که مکرّر گفتی، و در حقیقت اینکه جمله بیان دیگری است از همان جمله‌ی جلو گفته شده است: «قَد جاءَکُم بَصائِرُ» تا آخر و اگر کسی تهمت زند و گوید از دیگری درس گرفته‌ای باز هم اینکه تنوّع آیات نشانه است که اینکه تهمتی است از بیخردی و سرسختی، ۲- جمله‌ی «وَ لِیَقُولُوا دَرَست» چنانکه از مفسّرین نقل کردیم. معانی مختلف شده است، ولی ظاهر آن است که بگوئیم لام علّت تصریف را میفهماند و جمله‌ی «درست» بمعنی تکرار و درس است، و مفاد جمله محکومیّت و بسته شدن راه عذر و آماده کردن وسیله برای مخالفین است و نتیجه چنین است بقدری مطلب را تغییر میدهیم و تعبیر میکنیم تا آن که خود هم اقرار کنند که تو مکرر میگوئی و تصدیق نمایند که آنچه لازم بود گفتی، ۳- جمله‌ی «لَو شاءَ اللّهُ ما أَشرَکُوا» یعنی اگر خدا بخواهد آنها مشرک نمیشوند مفسرین بحث مفصّل کرده‌اند و ما در گذشته نوشته‌ایم و باز مینویسم که کسی از سرنوشت و مشیّت خداوند و تقدیر ازلی خبردار نیست، و باید آنچه عقل و وظیفه حکم میکند رفتار کند و اینکه جمله مجوز شرک نیست. -قرآن-۲۳-۴۴- قرآن-۷۵۴-۷۷۷-قرآن-۹۵۰-۹۷۵-قرآن-۱۴۲۴-۱۴۵۵ [صفحه ۵۲۲]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۰۸ تا ۱۱۰]

وَ لا تَسُبُّوا الَّذِینَ یَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ فَیَسُبُّوا اللّهَ عَدواً بِغَیرِ عِلمٍ کَذلِکَ زَیَّنّا لِکُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُم ثُمَّ إِلی رَبِّهِم مَرجِعُهُم فَیُنَبِّئُهُم بِما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۰۸] وَ أَقسَمُوا بِاللّهِ جَهدَ أَیمانِهِم لَئِن جاءَتهُم آیَةٌ لَیُؤمِنُنَّ بِها قُل إِنَّمَا الآیاتُ عِندَ اللّهِ وَ ما یُشعِرُکُم أَنَّها إِذا جاءَت لا یُؤمِنُونَ [۱۰۹] وَ نُقَلِّبُ أَفئِدَتَهُم وَ أَبصارَهُم کَما لَم یُؤمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ نَذَرُهُم فِی طُغیانِهِم یَعمَهُونَ [۱۱۰] -قرآن-۱-۵۳۹ معنی لغات: تسبّوا- از مصدر سب بفتح سین بمعنی دشنام دادن، با نیزه از پشت بپائین تنه‌ی آدمی زدن، ریسمان را بریدن، اسب را پی کردن. عدوا- بمعنی عدوان و ستم. افئدة- جمع فؤاد بضمّ فا بمعنی دل، و عقل را هم فؤاد، مینامند. یعمهون- از مصدر عمه بفتح عین و میم و عموه بضم هر دو بمعنی سرگردانی، تردید در گمراهی. جهت نزول: طبری: سدّی گفته است که چون مرگ ابو طالب نزدیک شد، گروهی از سران قریش مثل ابو جهل و ابو سفیان و امیهٔ بن خلف و عمرو بن عاص گفتند: بهتر آن است که پیش از مرگ ابو طالب رابطه‌ی خودمان را با محمّد روشن کنیم که اگر بعد از ابو طالب او را بکشیم ملامت میشویم، نزد ابو طالب رفتند و گفتند: تو بزرگ ما هستی و برادر زاده‌ات ما را اذیّت میکند و خدایان ما را دشنام میدهد، باو بگو: بکار ما کار نداشته باشد ما هم متعرّض او نمیشویم، چون با پیغمبر اینکه مطلب در میان گذاشته شد، فرمود: ممکن است شما یک کلمه بگوئید که بر عرب مسلّط شوید و غیر عرب برای شما خراج و اموال بفرستند! ابو جهل گفت: سوگند بپدرت، ده برابر آنرا تسلیم هستیم بگو آن چه چیز است! فرمود: «لا اله الّا اللّه» آنها از اینکه سخن سخت دلگیر شدند و بدشان آمد، ابو طالب گفت: چیز دیگر بخواه، فرمود: [صفحه ۵۲۳] اگر آفتاب را در کف من بگذارند از راه خود برنمیگردم، آنها گفتند: از دشنام خداهای ما دست بردار و گر نه تو را و آنرا که بتو فرمان میدهد دشنام میدهیم، اینکه آیه: «فَیَسُبُّوا اللّهَ» برای آن گفتگو است، و طبرسی در مجمع نوشته است: إبن عبّاس گفته است چون اینکه آیه نازل شد: «إِنَّکُم وَ ما تَعبُدُونَ ... حَصَبُ جَهَنَّمَ» اعراب گفتند: ای محمّد از بدگوئی خداهای ما خودداری کن، و گر نه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدای تو را دشنام میدهیم، اینکه آیه نازل شد. و قتاده گفته است: مسلمین بتهای اعراب را دشنام میدادند اینکه آیه نازل شد که آنها مردمی نافهم هستند و ممکن است تلافی کنند پس ببتها دشنام ندهید. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۳۶-۱۶۴-قرآن-۱۶۹-۱۸۸ ترجمه: ای مسلمانان ۱۰۹ آن بتها که کافران پرستند دشنام ندهید که آنها بدشمنی به نادانی خدا را دشنام خواهند داد چه ما بدینگونه کار هر مردمی را برای شان آراسته‌ایم و [آفرینش آدمی را چنین کرده‌ایم که با احساس و اندیشه خود می‌سنجد و کار خود را از دید خود خوب می‌بیند و البتّه] زین پس بازگشت آنها بسوی پروردگارشان باشد و او از آنچه کرده‌اند آگاه‌شان کند [که خردمندانه بوده است یا بی‌خردانه]. جهت نزول: دو آیت صد و ده و یازده از «وَ أَقسَمُوا بِاللّهِ تا یَعمَهُون» مجمع: کلبی و محمّد بن کعب قرظی گفتند که اعراب بپیغمبر عرض کردند: تو از موسی و عیسی و دیگران معجزه نقل میکنی، پس تو هم برای ما کوه صفا را طلا- کن و از مرده‌های ما زنده نما تا بپرسیم که تو راست میگوئی یا دروغ، و ملائکه را حاضر کن تا براستی تو شهادت دهند، و سوگند یاد کردند که با اینکه معجزات مسلمان خواهند شد اینکه دو آیه برای اینکه گفتگو نازل شد. -قرآن-۴۳-۶۶-قرآن-۷۲-۸۴ ترجمه: ۱۱۰ کافران سوگندهای سخت بخدا یاد کنند که اگر نشانه‌ی آسمانی برای شان آید البتّه بآن میگروند. ای پیغمبر بپاسخ آنها بگو: همه‌ی نشانه‌ها به پیشگاه خداوندی است و شما [مسلمانان و خود آنان] آگاه نباشید که اگر نشانه‌ی حق آید ایشان مؤمن نمی‌شوند. و ما بسزای سرسختی و بداندیشی آنان دل و [صفحه ۵۲۴] بینائیشان بگردانیم [که حقّ پذیر نشوند] چنانکه در نخستین بار آن را نپذیرفتند و رهاشان کنیم که با سرکشی و بداندیشی خود سرگردان بمانند. سخن مفسّرین: «وَ لا تَسُبُّوا» ۱۰۹ مجمع: از امام صادق [ع] پرسیدند از معنی اینکه حدیث «انّ الشّرک اخفی من دبیب النّمل علی صفوانهٔ سوداء فی لیلهٔ ظلماء» یعنی مشرک شدن گاهی بقدری پنهان و نامعلوم است چنانکه رد مورچه در شب تار بر سنگ سیاه، آن حضرت فرمود: مسلمانان بتهای کافران را دشنام میدادند، آنها هم خدا را دشنام میدادند، و اینکه آیه نازل شد «لا تَسُبُّوا الَّذِین» که از جهت دشنام بتها موجب دشنام خدا نشوند تا ندانسته کافر شوند. -قرآن-۱۵-۳۲-قرآن-۴۰۵-۴۳۰ فخر: چون معلوم است که اعراب معتقد بخدا بوده‌اند و بت را شفیع، و میانجی نزد خدا میدانسته‌اند پس دشنام آنها چه طور تصور میشود! جواب آن- است که ممکن است مقصود آن کسان باشند که معتقد بخدا نبوده‌اند، و ممکن است بواسطه‌ی دشنام ببتها تلافی میکردند و بپیغمبر دشنام میدادند و دشنام بپیغمبر، دشنام بخدا نامیده شده است، چنانکه بیعت با آن حضرت بیعت با خدا نامیده شده است در اینکه آیه «إِنَّ الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ إِنَّما یُبایِعُونَ اللّه» یعنی آنها که با تو بیعت میکنند همانا با خدا بیعت میکنند، و در اینکه آیه «إِنَّ الَّذِینَ یُؤذُونَ اللّه» یعنی کسانی که خدا را میآزارند، و مقصود آزار پیغمبر است، که آزار آن حضرت آزار خدا نامیده شده است، احتمال سوّم برای دشنام بخدا آن است که شاید بعضی از اعراب معتقد بودند: شیطانی محمّد را وادار میکند که مدّعی پیغمبری بشود، و آنرا خدای محمّد مینامیدند و دشنام میدادند، و بعضی از مفسّرین گفته‌اند: اینکه آیه میفهماند که نهی از منکر اگر موجب زیادی آن بشود حرام است و هم چنین امر بمعروف اگر موجب ارتکاب منکر شود حرام است، چنانکه در اینکه جمله نهی از دشنام بتها شده است، چون اینکه دشنام که نهی از منکر و جلوگیری از بت‌پرستی است موجب میشود که آنها کار زشت دیگر بکنند که دشنام بخدا باشد، و نیز از اینکه آیه استفاده میشود که رهبران دین نباید بگفتگوهای بیهوده مردم را مشغول کنند، -قرآن-۴۴۶-۵۰۹-قرآن-۶۰۲-۶۳۹ [صفحه ۵۲۵] بلکه بجای سخنان بد که موجب تحریک مردم و نتیجه‌ی معکوس شود، باید بجمله- های مناسبتر گفته شود، تا نتیجه‌ی مطلوب فراهم شود و موجب نتایج سوء نباشد، مثل آنجا که در آیات دیگر بجای دشنام ببتها گفته شده است: آیا چیزهای بی‌سود و زیان را میپرستید، که نتیجه‌ی اینکه طور پرسش انصراف مردم از پرستش بتها است با اینکه موجب تحریک آنها هم نمیشوند. تفسیر عبده: از عبد اللّه عمر نقل شده است که پیغمبر فرمود: یکی از گناهان بزرگ دشنام بپدر و مادر است، مردم عرض کردند مگر ممکن است کسی پدر و مادر- خود را دشنام دهد! فرمود: چون پدر و مادر کسی را دشنام دهند موجب میشود که او هم پدر و مادرشان را دشنام دهند، پس خود وسیله‌ی دشنام آنها شده‌اند. «عَدواً» ۱۰۹ مجمع: [عدو] با ضمّ عین و دال و تشدید واو قرائت کرده‌اند، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هم «عدو» با فتح عین و سکون دال و تخفیف واو تلفّظ کرده‌اند. -قرآن-۱-۹ «كَذلِكَ زَيَّنّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُم» ۱۰۹ مجمع: اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۴۸ ۱- حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی همان طور که کارهای خوب شما را آراسته و با ارزش معین کردیم، مانند نیاز آوردن بخدا، و خودداری از دشنام بتها و موجبات نفرت و عداوت کفار با شما، همین طور برای ملّتهای پیش از شما کارهای خوب آنها را آراسته و زیبا در نظرشان جلوه دادیم، و مقصود از «عَمَلَهُم» یعنی کارهای ایشان، آن اعمال و وظائفی است که باید عمل کنند و در اینکه ملزم بآن هستند. ۲- یعنی برای هر ملّتی کاری مطابق امیال و خواسته‌های آنها معیّن کردیم، ولی درست و نادرست را هم بر آنها معلوم کردیم تا در همه چیز بخواسته- های خود عمل نکنند. و آنچه حقّ است و درست بکار بندند و از نادرست بپرهیزند ۳- با یادآوری و برشمردن سزا و جزای اعمال برای هر کس و هر ملّتی نتیجه‌ی کار خوب و بد او را معیّن کردیم و پاداش خوبیها را در نظرشان آراستیم چنانکه برای شما معیّن کرده‌ایم. -قرآن-۳۳۳-۳۴۵ فخر: بموجب اینکه جمله خداوند در نظر هر ملّتی کار آنها را آراسته و خوب [صفحه ۵۲۶] جلوه داده است، پس خداوند برای کافر کفرش را در نظرش خوب جلوه داده است و برای مؤمن ایمانش را، و بچند صورت اینکه معنی را جواب گفته‌اند: ۱- معنی «زیّنا» آرایش دادیم نیست، بلکه معنی آن است که آنها را بگذاشتیم و مهلت دادیم تا آنچه بنظرشان آرایش داشت و زیبا بود عمل کردند و کارهای بدشان در نظرشان پسند افتاد ۲- یعنی شیطان را آزاد گذاردیم تا کارهای بدشان را برای آنها خوب جلوه داد. ۳- بگمان آنها کارهای زشت را ما برای شان زیبا کرده‌ایم چنانکه می گفتند: خدا بما چنین دستور داده است، ولی اینکه جوابها درست نیست، زیرا هر کار انسان در دنباله‌ی محرّک داخلی و جنبش درونی او است، و البتّه آن محرّک داخلی از جانب خدا و بآفرینش خداوند پیدا میشود، پس هر گناه و کفر یا ایمان و عبادت. و همچنین کلیه‌ی حرکات و سکنات انسان در دنباله‌ی آن است که خداوند در دل آدمی آنرا آرایش داده است. تفسیر عبده: یعنی همانطور که تعصّب مشرکین برای بتهاشان وادار میکند که مرتکب هر خلاف و عمل زشت بشوند، روش ما در آفرینش و خلقت انسان چنین است که آنچه عادت کرده‌اند و خوی پدر و مادری‌شان بوده است دوست دارند و هم آنچه خود اختراع و رسم کرده‌اند چون وابسته‌ی بآنها است چه از تقلید دیگران گرفته باشند یا با علم و استدلال در هر صورت در نظرشان پسندیده است، پس زینت و جلوه‌ی عمل مردم در نظرشان خواه بواسطه‌ی انس و عادت و تقلید از گذشتگان باشد، یا بواسطه‌ی فکر و مصلحت خودشان باشد، در هر دو فرض نتیجه‌ی عمل اختیاری است نه اجباری، و مقصود از اینکه که خدا ایمان و خیر را در دل بعضی آفرید و در دل دسته‌ای دیگر کفر و شرّ را، نه آن است که آنها از غرائز خلقی و جزء سرشت و نهاد آدمی است، بلکه مقصود اینکه است که در نتیجه‌ی آنچه خود میکنند اینکه زشتی و خوبی در نظرشان جلوه‌گر میشود، و اگر در سرشت هر کس کفر و یا دیگر بدیها معین شده باشد بایستی کلیه‌ی وسائل تربیتی از پیغمبر و کتاب و رهنما همگی لغو و بیهوده باشد، و تفاوت میان مردم خوب و بد در اصل خلقت باشد مانند تفاوت [صفحه ۵۲۷] شیاطین و ملائکه، در صورتی که چنین چیز متصوّر نیست. «ثُمَّ إِلى رَبِّهِم مَرجِعُهُم» ۱۰۹، روح البیان: در تأویلات نجمیّه است: یعنی برای مردم نیکو رفتار کارشانرا آراسته کردیم، و برای بدرفتاران هم کارشانرا جلوه دادیم تا بقدمهای اینکه اعمال هر دو دسته راه خود را بپیمایند و برسند به- جایگاه اصلی خود، یا بقدم صلاح طریق لطف و مرحمت حقّ را طی میکنند، و از فضل و احسان حقّ خبردار میشوند که خود نیکوکار بوده‌اند. و یا با گامهای مخالفت راه هلاکت و قهر یزدانی طی میکنند، و از عدل الهی و زیانکاری خود خبردار می- شوند که چه قدر بدکار و زشت عمل بوده‌اند. -قرآن-۱-۳۷ «إِنَّمَا الآياتُ عِندَ اللّهِ» ۱۱۰ فخر: در کلمه‌ی «عند» چند معنی گفته‌اند: ۱- یعنی اینکه آیات مختصّ بقدرت خداوند است و از دیگری نمودار نمیشود. -قرآن-۱-۳۴ ۲- علم بنتیجه‌ی اینکه آیات نزد خداوند است و مختصّ باو که فائده‌ی منظور از آنها حاصل میشود یا نه، و او میداند که اگر اینکه معجزات و آیات نمودار شد کافران مؤمن میشوند یا نه و نظیر اینکه معنی است کلمه‌ی «عند» در اینکه آیه: «وَ عِندَهُ مَفاتِحُ الغَيبِ» ۳- یعنی: هر گاه خدا بخواهد میتواند ایجاد کند، نظیر اینکه آیه «وَ إِن مِن شَيءٍ إِلّا عِندَنا خَزائِنُهُ» یعنی ذخیره‌ی همه چیز نزد خدا است «وَ ما يُشعِرُكُم»- مجمع: -قرآن-۲۷۲-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳۰۴-قرآن-۳۷۹-۴۲۶-قرآن-۴۶۸-۴۸۷ مجاهد و إبن زید گفته‌اند: روی سخن با کافران است، یعنی شما کافران از کجا معلوم دارید که اگر آیت و معجزاتی نمودار شد، فرّاء و دیگران گفته‌اند: مقصود مؤمنین است که می‌پنداشتند اگر آیتی برسد آنها مسلمان میشوند، از اینکه جهت گفته شده است که شما مؤمنین چه خبر دارید. «أَنَّها إِذا جاءَت لا یُؤمِنُون» ۱۱۰ طبری: بعضی قاریهای مکّه و بصره با کسر همزه‌ی «إنّها» خوانده‌اند، و مجاهد و إبن جریج چنین معنی کرده‌اند: اوّل روی سخن با کافران شده است که شما از کجا میدانید اگر آیه رسید مؤمن میشوید آنگاه جمله آغاز شده است بتوصیف کافران که آنها مؤمن نمیشوند اگرچه آیه برسد. و بقیّه‌ی قاریها با فتح همزه‌ی «أنّها» خوانده‌اند و گفته‌اند روی سخن با مؤمنین است و -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۵۲۸] معنی اینکه است: ای مؤمنین شما خبر ندارید که اگر آیت و معجزه باشد باز هم آن کافران مؤمن نمیشنوند. فخر: چند مطلب در اینکه جمله‌ها دارد که برای آسانی از یکدیگر جدا میکنیم: ۱- ابو علیّ گفته است: کلمه‌ی «ما» در جمله‌ی پیش برای استفهام است و معنی اینکه است: چه خبر از ایمان آنها دارید! بر فرض آیتی برسد، مؤمن نمی‌شوند. ۲- إبن کثیر و ابو عمرو «انّها» با کسر همزه خوانده‌اند و اینکه قرائت خوب است و معنی چنین است: شما خبر ندارید که آنها چه خواهند کرد دوباره مطلب آغاز شده است: همانا اگر آیتی برسد مؤمن نمیشوند. ۳- دیگر قاریها با فتح همزه‌ی «أَنَّها» قرائت کرده‌اند، و با اینکه قرائت دو معنی شده است: اوّل- خلیل بن احمد نحوی گفته است: «انّ» بمعنی «لعل» یعنی شاید و امید است میباشد، پس چنین معنی میشود: شما نمیدانید، شاید پس از آمدن آیه مؤمن نشوند، و زمخشری در کشّاف گفته است: ابیّ بن کعب بجای «انّها» «لعلّها» قرائت کرده است و اینکه قرائت تقویت میکند اینکه معنی که خلیل گفته است. معنی دوّم که خلیل ضعیف پنداشته است، آن است که کلمه‌ی «لا» زیادی وصله باشد و چنین معنی شود: شما چه می- دانید که اگر آیتی آید آنها مؤمن میشوند، و استعمال لای زیادی در شعر و قرآن زیاد است، ۴- جمله‌ی «لا یُؤمِنُون» با یاء خوانده‌اند، و معنی آن است که آنها مؤمن نمیشوند، و اینکه قرائت بهتر است چون با جمله‌ی جلو سازگارتر است که معنی چنین باشد: شما مؤمنین چه میدانید، شاید اگر آیه بیاید باز هم آنها مؤمن نشوند، و حمزه و إبن عامر با تاء خوانده‌اند، و معنی اینکه است که شما مؤمن نمیشوید. و مقصود آنهائی هستند که سوگند یاد کردند: اگر آیتی آمد ما مؤمن میشویم و زمینه‌ی سخن عوض شده از گفتگوی غایب بخطاب، و روی سخن با حاضرین شد، و مجاهد و إبن زید گفته‌اند: از «وَ ما یُشعِرُکُم» روی سخن با کافران است، و مجاهد چنین معنی کرده: -قرآن-۲۵۹-۲۶۸-قرآن-۹۱۵-۹۳۱-قرآن-۱۴۵۴-۱۴۷۳ کی بشما خبر داده است که اگر آیتی آمد شما مؤمن میشوید! «وَ نُقَلِّبُ أَفئِدَتَهُم» ۱۱۱ مجمع: در مقصود از اینکه جمله دو قول است: ۱- چون -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۵۲۹] مؤمن نمیشوند دل و چشمشان را روی آتش جهنّم وارونه میداریم، ۲- دل و چشم- شان را بحیرت و سرگردانی بر میگردانیم. فخر: یعنی چون آن آیات که خود خواسته‌اند برسد، آنها می‌فهمند که اینکه آیات علامت درست و کامل است بر راستی پیغمبر، ولی چون دلها و چشمها از قضاوت صحیح کند و منحرف شده است، بکفر خود باقی میمانند و از اینکه آیات استفاده نمی‌کنند. تفسیر عبده: یعنی شما نمیدانید که چون آیتی برسد، دلهای آنها بافکار و تأویلات زیر و زبر میشود و چشمهاشان در توهّم و خیالات دور میزند همانطور که از اوّل آنچه دیده‌اند و شنیده‌اند نپذیرفته‌اند. «کَما لَم یُؤمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۱۱۱ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی ایمان به- پیغمبر نیاوردند، بعضی گفتند: یعنی مؤمن بقرآن نشدند، و مقصود از اوّل مرّهٔ عالم دنیا است و معنی آن متمّم جمله‌ی جلو است باین طور که دل و چشم آنها را بر آتش جهنّم زیر و زبر میکنیم همان طور که آنها در مرتبه‌ی قبل از اینکه که در دنیا بودند مؤمن نشدند، ما هم اینجا سزای آنها را میدهیم که دل و چشمشانرا بر آتش زیر و زبر میکنیم، و بعضی گفته‌اند: یعنی اگر آنها را بدنیا برگردانیم باز هم مؤمن نمیشوند چنانکه در آن دوره که بودند مؤمن نشدند، و مجاهد و إبن عبّاس گفته‌اند: یعنی شما چه میدانید، اگر آیتی برسد آنها مؤمن نمیشوند، چنانکه مرتبه‌ی اوّل مؤمن نشدند. -قرآن-۱-۴۵ «وَ نَذَرُهُم» ۱۱۱ فخر: جبّائی گفته است: یعنی جلوگیر از خواسته‌هاشان نمیشویم، و زود هلاک نمیکنیم آنها را که از کفر و شرک عاجز شوند بلکه مهلت می- دهیم که آنچه باختیار و میل خود میخواهند بکنند. -قرآن-۱-۱۶ روح البیان: جهت اینکه گفته شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: آنها را در حیرت و سرگردانی میگذاریم آن است که استعداد و لیاقت خود را نابود کرده‌اند و از حق رو گردان شده- اند، و البتّه اگر دل بحقّ و حقیقت میداشتند بدین صورت در نمیآمدند، پس لطف [صفحه ۵۳۰] حقّ در دل سنگ آنها راه نداشته است که چنین شده‌اند. سخن ما: ۱- آیت اوّل «وَ لا تَسُبُّوا الَّذِینَ تا آخر» شاید علاوه بر راهنمائی مردم آن روز مقصود اینکه باشد که با هر دسته و ملت مخالف خود که انسان رو برو می- شود نباید با بیخردی و تعصب آنها را بیازارد که موجب عداوت و تشدید مخالفت- شود، و جمله‌ی «کَذلِکَ زَیَّنّا» ممکن است برای تثبیت همین مطلب باشد که آنچه آن دیگری فکر و کار دارد برای خودش پسندیده است و معارضه و آزار، کسی را اصلاح نمیکند و از کار و فکرش باز نمیدارد و نتیجه‌ی زشت و زیبائی هر کس در عالم دیگر برایش نمودار میشود. -قرآن-۲۶-۵۳-قرآن-۲۹۷-۳۱۶ ۲- آیت آخر «وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُم تا آخر» شاید اشاره باشد بیک میل عمومی بشر که اگر آدمی در فکر و عمل خود بسوئی متوجه شد و چیزی را انتخاب کرد بر خود او و رهبران او بسیار دشوار است که بتوانند آن مسیر و روش کار را عوض کنند، یک مثل و نمونه‌ی کوچک: متجاوز از بیست سال است وزارت بهداری از خزانه‌ی حمّام جلوگیری میکند، در اینکه عمل دولت، حمّامیها و مردم بانواع و اقسام مبارزه کرده‌اند، تا اینکه با سختی خزانه‌ها را بستند، آخرین مبارزه باین صورت شد که در روزهای تعطیل چون بازرسها موظّف برسیدگی نیستند در بند کوچکی از جلو خزانه باز می- کنند، تا هر کس مایل بخزانه باشد آنجا برود در یکی از اینکه روزهای تعطیل یک نفر که عمر زیاد نداشته و مستخدم دولتی و تحصیل کرده شمرده میشده بموجب خوی کهن سال پدر مادری بخزانه رفته است و چون بواسطه بسته بودن جلو بخار آن زیاد است بیچاره خود را نابود کرده است، و اگر به خوی و روش مردم دقیق شویم همه روزه هزاران نمونه از آن را می‌بینیم که مردم تحصیل کرده و باسواد هم از اینکه میل نفسانی و گرفتاری بعادت و تقلید بدور نیستند و هزاران زیان مادی و معنوی را بر خود هموار میکنند چون از عادت و تقلید خود نمیخواهند دست بردارند. -قرآن-۱۴-۴۲ [صفحه ۵۳۱]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۱۱ تا ۱۱۳]

وَ لَو أَنَّنا نَزَّلنا إِلَیهِمُ المَلائِکَةَ وَ کَلَّمَهُمُ المَوتی وَ حَشَرنا عَلَیهِم کُلَّ شَیءٍ قُبُلًا ما کانُوا لِیُؤمِنُوا إِلّا أَن یَشاءَ اللّهُ وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم یَجهَلُونَ [۱۱۱] وَ کَذلِکَ جَعَلنا لِکُلِّ نَبِیٍّ عَدُوًّا شَیاطِینَ الإِنسِ وَ الجِنِّ یُوحِی بَعضُهُم إِلی بَعضٍ زُخرُفَ القَولِ غُرُوراً وَ لَو شاءَ رَبُّکَ ما فَعَلُوهُ فَذَرهُم وَ ما یَفتَرُونَ [۱۱۲] وَ لِتَصغی إِلَیهِ أَفئِدَةُ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ وَ لِیَرضَوهُ وَ لِیَقتَرِفُوا ما هُم مُقتَرِفُونَ [۱۱۳] -قرآن-۱-۵۳۹

معنی لغات: حشرنا- از مصدر حشر بمعنی فراهم کردن مردم، از وطن بیرون کردن از جائی بجائی منتقل کردن. قبلا- جلو و اوّل زمان، پائین و اصل کوه رو برو و مواجه، زخرف طلا، زیبائی هر چیز، و سخن بیهوده، انواع گیاه زمین، لتصغی از مصدر صغو بفتح بمعنی میل و توجّه کردن، لیقترفوا- از مصدر اقتراف بمعنی بچنگ آوردن و مرتکب گناه شدن. ترجمه: و [اینکه کافران چنان بداندیش بوند] که اگر فرشتگان بسوی- شان فرو فرستیم و مردگان با آنان سخن گویند و هر چیز گذشته را بر سرشان فراهم کنیم آماده‌ی پذیرش حقّ نیستند مگر سرنوشت خدا باشد ولی بیشترشان نادان بوند. و به اینکه گونه ۱۱۳ [سرسختی کافران با پیغمبر] دشمنانی از دیو و آدمی برای هر پیغمبر درست کردیم که هر یک شان بگول زدن و سخنانی دلفریب بنهانی با دیگری شان می‌گفت [و وادار بدشمنی می‌کرد] و اگر پروردگار تو بسرنوشت کرده بود نه چنین می‌کردند. پس اینکه کافران را هم با دروغ شان بخود گذار، ۱۱۴ تا همانا آن کسان که رستاخیز باور ندارند دلداده‌ی آن گونه سخنان بوند و آن را بپسندند و سرگرم آن باشند که بچنگ میآورند. سخن مفسّرین: «إِلّا أَن یَشاءَ اللّه» ۱۱۲- مجمع: از اهل بیت روایت شده است: یعنی مگر خدای بخواهد مجبورشان کند بر اسلام و گر نه با میل خود اسلام -قرآن-۱۵-۴۲ [صفحه ۵۳۲] نمی‌پذیرند. فخر: ظاهر اینکه جمله می‌فهماند که خداوند نخواسته است آنها مؤمن شوند. و ممکن است باین صورت تعبیر کنیم که خداوند از همه میخواهد که باختیار خود مؤمن باشند، و از هیچکس ایمان اجباری نخواسته است، پس معنی جمله- چنین است که بمیل خود و خواست اختیاری خدا مؤمن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمیشوند، مگر بخواست اجباری خداوند. «وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم یَجهَلُون» ۱۱۲ مجمع: یعنی جاهل بقدرت خداوند هستند و بعضی گفته‌اند: یعنی جاهل هستند که هر معجزه‌ای برسد باز هم مؤمن نمی- شوند، و دیگران گفته‌اند: یعنی نمیدانند چه چیز مطالبه کنند و مصلحت در چه چیز است و چیزهای بیهوده و لغو میخواهند و سخن جاهلان میگویند. -قرآن-۱-۳۷ تفسیر عبده: بعضی مفسّرین معتقد شده‌اند که مقصود مؤمنین هستند که نمیدانند اینکه کافران بهیچ رو مؤمن نمیشوند و آرزو دارند آیات برسد که موجب ایمان آنها بشود. «جَعَلنا لِکُلِّ نَبِیٍّ عَدُوًّا شَیاطِینَ الإِنسِ وَ الجِنِّ» ۱۱۳ تفسیر عبده: عکرمه و سدّی گفته‌اند: شیاطین انس آنها هستند که مردم را گمراه می‌کنند و شیاطین جنّ آنها که جنّیان را گول میزنند و هر دو دسته از نسل ابلیس هستند، از مجاهد، و قتاده و حسن بصری نقل شده است: آدمها شیطان دارند و جنّ هم شیطان دارد و إبن عبّاس گفته است: هر متکبّر متجاوز نافرمان شیطان است خواه آدمی باشد یا جنّی. و معنی جمله اینکه است که ما برای هر پیغمبری دشمنی از شیطان انس و جنّ قرار دادیم، و مقصود از اینکه قرار دادن اینکه است که سرنوشت خداوند بر مردم اینکه چنین است که افراد سرکش نافرمان متعصّب بموجب جمود و بدخوئی خود پیوسته دشمن هستند با هر کس که براه حقّ و حقیقت آنها را دعوت کند. و همین طور است رسم همه‌ی مردمی که با یکدیگر تضادّ منافع دارند، و یکی بر خلاف دیگری تبلیغ می- کند، ولی نسبت دشمنی بآن طرف داده میشود که با حقّ معارضه می‌کند و بر خلاف -قرآن-۱-۶۹ [صفحه ۵۳۳] طرف خود تبلیغ می‌کند و آن که براه راست میرود و مردم را می‌برد نمی‌شود نسبت دشمنی باو داد، چون او خیر خواه است و صلاح طرف خود را می‌خواهد و البتّه همه مردم منحرف از حقّ و کج اندیش، دشمن و معارض با رهبران بحقّ و موذی دوستان حقیقت نیستند و فقطّ آنهائی دشمن حقّ و مؤذی رهبران آن هستند که جاه طلبی و مال دوستی چشم و گوش آنها را کر و کور کرده است، و مثل درندگان و سگان شکاری بخونخواری و آزار خوی گرفته‌اند، و همین دسته مردم هستند که شیطانند و مفسد دیگران چه از انس ظاهر یا از جنّ مخفی و باطنی باشند، و جهت اینکه اشخاص بدذات و شرور با نیکان و مردم خیرخواه دشمنی دارند، همان است که علمای اجتماع، سنّت تنازع بقا مینامند، و بجنگ و کشتار و عاقبت بانتخاب انسب خاتمه میشود، که حقّ و حقیقت و آنچه بهتر و برتر است باقی میماند، و آنچه باطل است و بیهوده نابود میشود، چنانکه در سوره‌ی رعد فرموده است: «فَأَمَّا الزَّبَدُ فَیَذهَبُ جُفاءً وَ أَمّا ما یَنفَعُ النّاسَ فَیَمکُثُ فِی الأَرضِ». -قرآن-۹۲۰-۱۰۱۳ «یُوحِی بَعضُهُم تا آخر آیه» ۱۱۳ عبده: یعنی از طریق پوشیده و مرموز و سریع، اشاره مانند، با کلماتی که عیبش پوشیده است و ظاهرش آراسته است، میفریبند، و از حقیقت بباطل و موهوم متوجّه می‌کند. -قرآن-۱-۱۹ کلید فهم قرآن ص ۸۵: اینکه آیه از متشابهاتی است که بظاهر می‌فهمانند: خدا شیطان آفریده تا مردم را گمراه کند پس آدمی در گناهکاری باختیار خود نیست و البتّه برای فهم اینکه آیه بایستی بآن آیات مراجعه کرد که معنی آن روشن است و از محکمات است مثل «وَ ما أُبَرِّئُ نَفسِی إِنَّ النَّفسَ لَأَمّارَةٌ بِالسُّوءِ» که می‌فهماند نفس بدخوی آدمی او را وادار ببدی می‌کند و مثل اینکه آیه «هَل أُنَبِّئُکُم عَلی مَن تَنَزَّلُ الشَّیاطِینُ تَنَزَّلُ عَلی کُلِّ أَفّاکٍ أَثِیمٍ» که می‌فهماند شیطان با مردم گناهکار و دروغگو سر و کار دارد. ج ۱۹ شعراء آیت ۲۲۱ ۱۰ ه. -قرآن-۲۱۵-۲۸۱-قرآن-۳۶۵-۴۶۳ «فَذَرهُم» ۱۱۳ فخر: قاضی گفته است: اینکه جمله وسیله‌ی تخویف و تهدید سخت است برای کافران و نوید و امیدواری است برای مؤمنین، و هم موجب آرامش -قرآن-۱-۱۲ [صفحه ۵۳۴] دل پیغمبر است که مخالفینش گرفتار خواهند شد و در برابر صبر و زحمت، مزدش بیش و ثوابش افزون میشود. «وَ لِتَصغی إِلَیهِ تا آخر» ۱۱۴ فخر: جبّائی گفته است مقصود از اینکه چند جمله فرمان است بظاهر و منع و تهدید است در معنی و نتیجه اینکه است: کافران گوش فرا دهند و بپسندند و آنچه میخواهند بکنند تا بعاقبت بد کار خود گرفتار شوند، کعبی گفته است: لام بمعنی عاقبت و نتیجه است و معنی اینکه است که نتیجه‌ی بدی کار و فکر اینکه است که بهر سخن گوش فرا دهند و بپسندند و آنچه میخواهند بکنند، و ابو مسلم گفته است: اینکه جمله‌ها علّت است برای «یُوحِی بَعضُهُم إِلی بَعضٍ زُخرُفَ القَولِ» و نتیجه چنین است: بیکدگر سخنان آراسته بباطل الهام می- کنند تا مردم بی‌ایمان بشنوند و بپذیرند و آنچه بخواهند بکنند. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۵۰۰-۵۵۰ سخن ما: در هر سه آیه کفر و دین مردم وابسته بسر نوشت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و مشیّت و خواست خداوند شده است، البتّه در دو آیت جلو تصریح باین مطلب شده است و در آیت آخر جملهی «وَ لِتَصغی تا آخر» بطور اشاره فهمانده شده است، در مجمع البیان نوشته است: جملهی «إِلّا أَن یَشاءَ اللّه» میفهماند که ارادهی خدا حادث و پدیده است که گاه هست و گاه نیست، چون معنی «الّا» همین است که آنها با اینکه وسائل مؤمن نمیشوند مگر حادثهی دیگری نمودار شود که خواست و ارادهی خداوند است البتّه اینکه درست نیست که در اصل آفرینش و پدید آرندهی جهان تغییر و شدن و نشدن توهّم شود. پس بایستی بگوئیم: کلیهی آفرینش و خلقت خواه کهکشانها و کرات آسمانی باشند یا کوهها و دریاهای زمین و یا یک پشه و یک سلول همگی یک نموداری از قدرت لا یزال هستند که پیوسته در تغییر و تبدیل هستند، البتّه اینکه تغییر در آن بزرگها در چندین میلیونها سال انجام میشود و در کوچکها زودتر تا پشه و سلول و یک میکرب که در آنی موجود و نابود میشود، و معلوم است که اینکه تغییر و پیدایش صورتی و شکلی پس از نابود شدن یک صورت و شکل دیگر است که بموجب همان قدرت لا- یزال و در فرمان او برای همیشه هست و بوده است و خواهد -قرآن-۱۸۳-۱۹۵-قرآن-۲۸۱-۳۰۸ [صفحه ۵۳۵] بود، پس ممکن نیست چیزی از آفرینش کم یا افزوده شود، چون مرز و حدّی برای عالم نیست و آفرینش پایان ندارد و آفریننده تعدّد ندارد که از آن یک باین یک کم و زیاد شود و برود و بیاید، بنابراین آن قدرت لا یزال کم و زیاد و حدوث و پیدایش ندارد که هر چه اینگونه عوارض تصوّر شود نقص در قدرت است، و آنچه بکلمه مشیّت، و اراده و خواستن و نخواستن در قرآن و یا حدیث دیده میشود برای مردم است، و نموداری در نظر انسان، و جملهی «إِلّا أَن یَشاءَ اللّه» مقصود آن است که مگر ایمان کافران در ارادهی خدا و سرنوشت و تقدیر لا یزال بوده باشد تا ممکن شود که در آینده آنرا ببینند و مکشوف شود که مشیّت و اراده بر ایمان آنها بوده است و گر نه بیارادهی حقّ و سرنوشت ابدی آنها مؤمن نمیشوند، و جهت اینکه طور تعبیر شاید اینکه باشد که باین اظهارات و معجزه خواستن آنها نباید مغرور شد زیرا که اینکه کافران خود را از حقیقت محروم میدارند و از قدم اوّل پی حقّ نرفتهاند که اینکه بهانه جوئیها را می کنند و تسلیم بحقّ و حقیقت نمیشوند مگر سرنوشت اصلی آنها و مشیّت حقّ نسبت بآنها ایمان باشد که در آینده تغییر حالت بدهند و مؤمن شوند. -قرآن-۴۹۰-۵۱۷

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۱۴ تا ۱۱۵]

أَ فَغَیرَ اللّهِ أَبتَغِی حَکَماً وَ هُوَ الَّذِی أَنزَلَ إِلَیکُمُ الکِتابَ مُفَصَّلاً- وَ الَّذِینَ آتَینـاهُمُ الکِتابَ یَعلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِن رَبِّکَ بِالحَقِّ فَلا تَکُونَنَّ مِنَ المُمتَرِینَ [۱۱۴] وَ تَمَّت کَلِمَةُ رَبِّکَ صِدقاً وَ عَدلاً لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ وَ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۱۱۵] -قرآن-۱-۳۴۱ معنی لغات: حکم- آنکه حکمش روان است و فصل خصومت می کند، مفصّلا از مصدر تفصیل بمعنی بیان کردن و روشن نمودن کلام، چیزیرا بقسمتهای جدا و متمایز از هم تقسیم کردن. ممترین- از مصدر امتراء بمعنی شک کردن. ترجمه: [و تو باین بیدینان بگو:] ۱۱۵ آیا جز خدا داوری بجویم با اینکه او کسی است که قرآن را نمودار و جدا جدا برای شما فرستاد. البتّه کسانی که بآنان کتاب آسمانی دادیم دانند که قرآن ز سوی پروردگار تو بدرستی و استواری فرود [صفحه ۵۳۶] آمده. پس ای آدمی چو دیگران در آن دو دل مباش ۱۱۶ که سخن پروردگار تو پر است از درستی و راستی که بهیچ روی کسی سخن او دگرگون نتواند کرد او شنوا است و دانا. سخن مفسّرین: «أَبتَغِی حَکَماً» ۱۱۵ مجمع: حکم با حاکم بیک معنی است با اینکه تفاوت که حکم آن کس است که شایسته است نزدش بحکومت بروند، ولی حاکم ممکن است نالایق باشد. ابو الفتوح نوشته است: معنی آیه تقریع و ملامت ایشان است بر آنکه توقّع کردند رسول علیه السّلام با ایشان بسازد و بر حکمی که ایشان کنند رضا دهد. -قرآن-۱۵-۳۴ «مُفَصَّلًا» ۱۱۵ ابو الفتوح: یعنی مشروح است که در آن اشتباه نمیشود، و لغز و معمی نیست، معانی مفصّل با دلائل ملخّص آورده شده است، و بعضی گفتهاند: - قرآن-۱-۱۳ یعنی در آن فرق است میان راست و دروغ و حسن بصری گفته است: یعنی در آن گفته شده است: تفصیل حلال و حرام و راه راست و گمراهی و کفر و ایمان و شرایع و احکام. «وَ الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتاب» مجمع البیان: یعنی علمای یهود و مسیحی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که بدین خود مؤمن و پارسا هستند. عطا گفته است: یعنی بزرگان اصحاب پیغمبر و اصحاب بدر که اهل قرآن هستند. -قرآن-۱-۳۸ «أَنَّهُ مُنَزَّلٌ» ۱۱۵ مجمع: إبن عامر و حفص با تشدید خوانده‌اند و دیگران با تخفیف زای قرائت کرده‌اند: -قرآن-۱-۲۲ «فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمتَرِينَ» ۱۱۵ مجمع: خطاب و روی سخن با پیغمبر است، و مقصود مردم است که در شک و دو دلی نباشند، و بعضی گفته‌اند: روی سخن با امّت و هر شنونده است، یعنی ای انسان که میشنوی شک مکن، ابو مسلم گفته است: -قرآن-۱-۳۹ مقصود خطاب پیغمبر است برای شرح صدر و زیادی یقین و آرامش دل آن حضرت. فخر: یعنی تردید نکن که اهل کتاب میدانند قرآن از جانب خدا است، و ممکن است مقصود اینکه باشد که چون دلائل پیغمبری نمودار شد بر هیچ فردی جایز نیست که شک کند و دو دل باشد. [صفحه ۵۳۷] «وَ تَمَّت كَلِمَةُ رَبِّكَ» ۱۱۶ مجمع: یعنی قرآن کامل شد بطوری که کسی را نرسد بر آن بیفزاید و یا بکاهد، و اینکه قول قتاده و دیگران است، بعضی گفته‌اند: یعنی بتدریج نازل شد تا کامل شد بمقتضای حکمت و مصلحت روز، و ابو مسلم گفته است: -قرآن-۱-۳۱ مقصود دین خدا است که کامل شده است، مثل اینکه آیه «وَ كَلِمَةُ اللّهِ هِيَ الْعُليا» و بعضی گفته‌اند: یعنی حجّت خدا بر خلق تمام است، قاریهای عراق «کلمهٔ» خوانده و بقیه‌ی قاریها «کلمات» بصورت جمع خوانده‌اند. -قرآن-۶۶-۱۰۱ ابو الفتوح: نوشته است: مراد بکلمه و کلمات وعد است و وعید که خدای تعالی کرد که بثواب و عقاب که در آن تغییر و تبدیل نباشد. تأویلات: یعنی فرمان ازلی خداوند کامل و تمام است در آنچه حکم کرده است و سرنوشت هر کس را معیّن نموده است که کافر باشد یا مؤمن شود، با کسی دوست باشد یا دشمن و آن قطعی است و راست و مطابق با آنچه در آینده نمودار خواهد شد بموجب استعداد هر کس باندازه‌ی حال او با کمال عدالت و تناسب که خلاف در آن راه ندارد. فخر: در معنی اینکه جمله چند احتمال است: ۱- یعنی کافی و وافی است بآنچه تا قیامت مردم محتاج هستند، هم از نیازمندیهای علمی و هم عملی. ۲- در ازل حکم خداوند ثابت است و پیدایش و دگرگونی در آن نیست، پس آنچه صادر شده است تمام است و زیادی بر آن ممتنع، و همین معنی مقصود پیغمبر است، در اینکه فرموده‌ی آن حضرت «جفّ القلم بما هو کائن الی یوم القیامهٔ». «صِدقاً وَ عَدلًا» ۱۱۶ مجمع: مقصود از صدق اخبار قرآن است که دروغ در آن راه ندارد، و عدل یعنی: احکام و مقرّرات قرآن. -قرآن-۱-۱۹ «لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِهِ» ۱۱۶ مجمع: قتاده گفته است: یعنی کس نتواند حکم خدا را دگرگون کند، و اگرچه تغییر بلفظ ممکن است مانند تورات و انجیل که یهودی و مسیحی کرد ولی آن گونه عمل از ارزش اصلی کم نمیکند، و بعضی فرمان خدا و دستور دین معنی کرده‌اند، مانند فرموده‌ی پیغمبر برای زنها «انّهنّ عوان -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۵۳۸] عندکم استحللتم فروجهنّ بکلمهٔ اللّه» یعنی آنها نزد شما خوار و بیچاره هستند که بحکم خدا آمیزش با ایشان را برخود حلال کردید، و بعضی گفته‌اند: مقصود عقاب و آزار خداوند است، که دگرگون نمیشود، و دیگری گفته است: یعنی قرآن محفوظ از تغییر است، و نمیتوان کلمات را باحکام معنی کرد، چون قابل نسخ بوده است. : برای اینکه جمله چند معنی محتمل است: ۲۶- چون کافران بر بطلان قرآن کوشش میکردند که با هر زبان و بیان ممکن شود جلو حقّ و درستی آنرا ببندند معنی اینکه جمله چنین است که قرآن تمامتر و کاملتر معجزه و شاهد صدق بر درستی و راستی پیغمبر [ص] است و هیچ تغییر و تردید در آن راه ندارد و کوشش مخالفین بآن اثر ندارد چون دلالت و رهبری قرآن ظاهر است و قوی و با جلوه و پایدار ۲- یعنی کسی نمیتواند آنرا تحریف کند و جای جمله‌ها را عوض نماید، چنانکه در قرآن گفته شده است «وَ إِنّا لَهُ لَحافِظُونَ» ۳- یعنی: اختلاف و تناقض در آن نیست چنانکه در آیت دیگر است «لَو كانَ مِن عِندِ غَيرِ اللّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلافاً كَثِيراً» یعنی اگر قرآن از جانب خدا نبود، اختلاف در آن بسیار بود، ۴- یعنی احکام خداوند قابل تبدیل نیست چون ازلی است، و البتّه آنچه در بینهایت بوده است تغییر پذیر نیست، و اینکه معنی یکی از اصول معتبر در اثبات جبر است، چون پس از حکم بر زید بشقاوت و بر عمرو بسعادت و اظهار اینکه کلمات خدا تغییرپذیر نیست پس ممکن نیست بدبخت خوشبخت شود، و خوشبخت بدبخت گردد، که «السّعید من سعد فی بطن امّه و الشّقی من شقی فی بطن امّه» یعنی خوشبخت در شکم مادر خوشبخت بوده است و بدبخت هم از آنجا.«۲۶»۱ -قرآن-۵۳۸-۵۶۷-قرآن-۶۴۳-۷۱۶-پاورقی-۱۲۸۶-۱۲۸۸ [صفحه ۵۳۹] سخن ما: آیت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اول بوسیله‌ی دستور پیغمبر شاید برای رهبری عموم مردم باشد که چون خداوند علم و کتاب و وسیله‌ی پیدا کردن راه صلاح و فساد را، در اختیار انسان گذاشت، نباید پی چیز دیگر برود و در کار خود شاک و مردد باشد، و حکومت غیر خدا یعنی تسلیم شدن و دنبال رفتن بغیر آنچه خدا رهنمائی کرده و وسیله‌ی خوشبختی و آسایش قرار داده است، و اگر در اخلاق مردم دقت کنیم اشخاص متخلّف از اینکه دستور زیاد می‌بینیم که با بودن وسائل کار، بسلیقه‌ی کج خود راه برخلاف عقل و دین و عموم عقلا پیش میگیرند و سبب بدبختی خود و دیگران میشوند، ۲- جمله‌ی «وَ الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتاب» شاید برای تأکید و تثبیت مطلب اوّل باشد که مردم کتابخوانده و تحصیل کرده میدانند راههای حق و درست را و بایستی گفتار و کردار آنها را دنبال کرد و آن که خود اطّلاع ندارد، نباید با محرومیت برگذار کند بلکه براه راست دیگران برود، ۳- جمله و لا تکن من الممترین شاید بوسیله‌ی خطاب بپیغمبر برای تربیت مردم است که با بودن وسایل راهنمائی و کتاب و علم نباید انسان در کار زندگی مادی و معنوی خود شاک و دو دل باشد. -قرآن-۶۱۶-۶۵۳ ۴- آیت دوم «وَ تَمَّت کَلِمَةُ تا آخر» میفهماند که آنچه بموجب طبیعت و نهاد فطری بشر برای او لازم است با درستی و راستی معین شده است و اینکه انحراف و کج- اندیشی مردم مولود بی‌خردی و سوء رفتار خودشان است. -قرآن-۱۵-۳۵ پایان [صفحه ۵۴۰]

پاورقی

[۱] وی حسن بن احمد فسوی نحوی است که در علم ادب مشهور و سر آمد بوده و در زمان عضد الدوله دیلمی میزیسته و نزد او مقامی داشته، کتبی دارد بنام ایضاح و التکملة و المسائل الشیرازیّات در ۱۳ جزء، در سال ۳۷۷ هجری قمری در بغداد وفات یافته است. [۲] اینکه کلام باید قبل از «کَأَن لَم تَکُن بَینَکُم الخ» ذکر میشد تا ترتیب رعایت شود. [۳] «افوز» با نصب یعنی صدای بالای «ز» قرائت معروف است و نصب آن برای جواب تمنی است بفاء و یا بتقدیر «أن» ناصبه. [مصحح] [۴] منافقین آندسته مردم بودند که براستی بحق ایمان نداشتند، و ملاک ارزشها نزد آنان همان ملاکهای عصر جاهلی بود، و از روی ناچاری در مقابل مسلمین و قدرت اسلام تن بقبول ظاهری و لفظی داده بودند و در هر فرصت کفر باطنی خود را آنقدر که مقدور بود ظاهر میساختند و غالبا زیر پوشش اسلام و قرآن جنایت و خیانت میکردند، و فرقشان با مشرکین اینکه بود که آنها صریحا میگفتند که ما باسلام و پیغمبر ایمان نداریم و آشکارا دشمنی میکردند و تکلیف روشن بود، امّا منافقین خود را مسلمان دو آتشه معرّفی میکردند، و صورت کاملا حق بجانبی نشان میدادند، و گاهی از خدا و پیغمبرش برای مسلمین بیشتر دلسوزی میکردند «وَ قالُوا لا تَنفِرُوا فِی الحَرِّ»در اینکه هوای گرم مصلحت نیست بجهاد روید و از اینکه قبیل کارشکنی‌ها. و ساده‌دلان و ظاهربینان فریب ظاهر را میخوردند و آنها را مسلمان میشمردند و آیه ۸۸ «فَما لَکُم فِی المُنافِقِینَ فِئَتَینِ الآیه چون نفاق امر قلبی است منافق بزودی شناخته نمیشود. [مصحّح] [۵] در تفسیر نمونه گفته است: به دنباله بحث در باره افرادی که بر اثر کوتاهی در انجام فریضه مهاجرت، به انواع ذلّتها و بدبختی‌ها تن در می‌دهند در اینکه آیه با قاطعیت تمام در باره اهمیت هجرت در دو قسمت بحث شده است: نخست اشاره به آثار و برکات هجرت در زندگی اینکه جهان کرده و می‌فرماید «کسانیکه در راه خدا و برای خدا مهاجرت کنند در اینکه جهان پهناور خدا، نقاط امن فراوان و وسیع پیدا میکنند که میتوانند حق را در آنجا اجرا کنند و بینی مخالفانرا بخاک بمالند» سپس به جنبه معنوی و اخروی مهاجرت اشاره کرده و می‌فرماید «اگر کسانی از خانه و وطن خود بقصد مهاجرت بسوی خدا و پیامبر [ص] خارج شوند و پیش از رسیدن بهجرتگاه مرگ آنها را فراگیرد اجر و پاداشش بر خدا است» بنابراین مهاجران در هر صورت به پیروزی بزرگی نائل می‌گردند، چه بتوانند خود را بمقصد برسانند و از آزادی و حرّیت بهره گیرند و چه نتوانند و جان خود را در راه از دست بدهند. [مصحّح] [۶] ذات الرّقاع کوهی است که بواسطه‌ی رنگهای سیاه و سفید و قرمز برنگ ابلق نمودار است و جنگ ذات الرّقاع بهمین مناسبت نامیده شده است و شاید چون پای لشکریان زخم شده بود و پاره‌ها بپا بسته بودند باین نام نامیده‌اند یعنی جنگ دارای رقعه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و وصله قاموس. [۷] عسفان بر وزن عثمان: سرزمینی است در دو منزل فاصله از مکّه. قاموس. [۸] ضجنان بفتح اوّل بر وزن سکران کوهی است نزدیک مکّه و کوهی است در بادیه و بیابان عربستان. قاموس. [مصحّح] [۹] حمراء الاسد جائی است در هشت میل فاصله از مدینه و نام ۳ آبادانی است در مصر. قاموس. [۱۰] توضیح آنکه باید در مقابل دشمن محکم و سرسخت باشید نه اینکه تنها حالت دفاعی بخود گیرید هرگز، بلکه باید آنها را دنبال کنید و حالت تهاجمی از خویش نشان دهید تا بترسند، و اگر شما را رنجهائی رسیده دشمن شما نیز رنجهائی دیده است با اینکه تفاوت که شما امید اجر از خداوند دانا و حکیم دارید و آنها چنین امیدی هم ندارند. [مصحّح] [۱۱] وشم بمعنی خال کوبی است. [۱۲] رغب اگر با «فی» استعمال شود بمعنی رغبت در کار است و اگر با «عن» بمعنی نفرت است و در اینجا چون نه با «فی» است و نه با «عن» پس بهر دو معنی میتوان تفسیر نمود. [۱۳] معاذ بن جبل از جمله صحابه رسول [ص] و انصاری و خزرجی است و از مخالفین امیر المؤمنین علیه السّلام بوده و در اواخر عمر در اردن بود و به بیماری طاعون که شیوع پیدا کرده بود در سنه ۱۷ یا ۱۸ بمرد. عبد الرحمن بن غنیم پدر عیالش گوید من هنگام مرگ بر بالین او بودم و میگفت «ویل لی، ویل لی» وای بر من وای برمن، با خود گفتم هذیان میگوید. پرسیدم آیا هذیان میگوئی! گفت: نه، اینکه برای دوستیم با دشمن خدا و دشمنی‌ام با دوست خدا است. «مصحح» [۱۴] جواب «لو لا» بر خودش مقدم نمیشود. و حق آنستکه جواب که «لضربها» است محذوف است. [مصحح] [۱۵]- فم به معنای دهان. [۱۶] قدمای مسیحیان در کشته شدن حضرت مسیح [ع] اختلاف داشتند در پاره‌ای اناجیل چنان آمده که اصلا آنحضرت کشته نشد با آنکه اگر کسی در شهری کشته شود از کثرت توجّه مردم به اینکه امور و حسّ کنجکاوی آنان مخفی نخواهد بود، خصوصا بدار آویختن، لکن چون نویسندگان انجیل متواری شدند و به زبان غربا در شهر غربت آنرا نوشتند و مردم غریب در بیت المقدس نبودند تا از حقیقت کشته شدن یا نشدن آنحضرت آگاه باشند نویسندگان انجیل به آزادی تمام هرچه مصلحت دانستند نوشتند، بعضی قائل به کشته شدن و بعضی به دار آویخته شدن و بصورتی که بعدا خواهد آمد و اینان باک نداشتند که چه می‌نویسند و سیصد سال پس از حضرت مسیح مجلسی تشکیل دادند و دانشمندان آنها یعنی نصاری با یکدیگر مشورت کردند که چگونه باید اختلاف در اینکه امور را برانداخت. رأیشان بر اینکه شد که از میان انجیل‌ها چهار انجیل انتخاب کنند و مطالب آنها را صحیح دانند و ما بقی که حدّ و حصر نداشت باطل دانند و کشته نشدن آنحضرت در انجیل‌های مردود قرار گرفت و غیر رسمی شد. [مصحح] «اقتباس از کتاب راه سعادت در اثبات نبوّت» [۱۷،۱۸] چنانچه کسی اشکال کند و بگوید ما می‌بینیم که امروزه زیان نصاری بر مسلمانان بیش از زیان یهود است. گوئیم اینکه سخن چندان درست نیست و بر فرض صحت اینکه از ضعف آنها است و اگر یهود یا مشرکان قدرت نصاری را داشتند صد چندان مسلمین را آزار میدادند چنانکه در بسیاری از بلاد می‌بینیم هر کجا را که رسما نصاری در تصرف دارند مسلمین بسیار کمتر آزار می‌بینند تا سرزمینهائی که در تصرف یهودیان است یا ملحدان. [مصحّح] [۱۹] ظاهرا صدر آیه ۲۶ را «هُوَ الَّذِی خَلَقَکُم مِن طِینٍ» بترجمه‌اش اکتفا کرده و بیان آن چنین است که او آن خداوندیست که شما را از گل بیافرید، چون بدن ما پرورده نبات و حیوانست و اینها پرورده از گل، و هر چه در زمین است از اجزای زمین آفریده شده و طین برای آن گفت که با آب آمیخته است و لازم هر زنده آمیختگی با آب است [مصحّح] [۲۰] یعنی وقتی که در آنوقت قضاء الهی بوجود آن تعلق گرفته است. [۲۱] یعنی سنگینی و گرانی. [۲۲] حشر و نشر تو. [۲۳] معنی «سِیرُوا فِی الأَرضِ» توجّه بتاریخ گذشتگان است و عبرت گیری از سر انجام کار و کردارشان و طرز تفکّرشان. [مصحّح]. [۲۴] یعنی طعامها. [۲۵] سران مشرکین [چنانکه در آیه پیش ذکر شد] درخواستشان اینکه بود که رسولخدا مؤمنین را برای ملاقات نپذیرد و آنانرا از خود براند، در اینکه آیه خداوند به رغم انف آنها بپیغمبرش دستور میفرماید آنها را با آغوش باز بپذیر و برحمت الهی بشارتشان ده هر چند از جهت غفلت و نادانی در عمل سستی کنند. [مصحح]. [۲۶] اینکه احکام خداوند تبدیل و تغییرپذیر نیست صحیح است لکن شقاوت و سعادت افراد مطلب دیگری است و نمیتوان گفت خداوند حکم بسعادت یا شقاوت کسی کرده و اینکه حکم تخلف پذیر نیست زیرا از کجا یافته‌ایم که خداوند در باره زید یا عمرو چنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حکمی نموده آنچه مسلم است اینست که خدا موجبات شقاوت و سعادت هر یک را بیان فرموده و انسان را عقل و اختیار داده و او را آزاد گذاشته تا هر راهی را که برگزید بتواند برود و آنچه حکم] فرموده و حتمی است سر انجام هر کدام از روندگان اینکه دو طریق است یعنی اگر راه صواب رفت سعید و اگر ناصواب شقی. و عبارت «السعید من سعد- الخ» چنانچه کلام معصوم [ع] باشد معنایش اینکه نیست که هر کس را خداوند حکم بشقاوت یا سعادتش کرده مجبور است و ناچار بسرنوشت محتوم خود میرسد بلکه مراد اینکه است که پروردگار عالم است بسرانجام هر یک از اینکه دو از همان ابتداء پیدایشش. و البتّه علم الهی علّت نیست، بلکه آنچه علّت میتوان شمرد اراده و مشیّت الهی است و بدیهی است که مفهوم علم با مفهوم اراده بسیار مباین است. و علم خداوند بر آن تعلق دارد که در خارج بوقوع می‌پیوندد هر طور که باشد چه اختیاری و چه اضطراری و چنانچه اختیاری بود جز او سزا دارد. [مصحّح]

جلد ۴

فهرست مطالب

۱۲۲- ۱۱۷ وَ إِن تُطِع أَکثَرَ مَن فِی الأَرضِ یُضِلُّوکَ عَن سَبِیلِ اللّهِ ۲ ۱۲۲- ۱۱۷ مقصود از کَثِیراً لَیُضِلُّون بِأَهوائِهِم بِغَیرِ عِلمٍ ۴ ۱۲۲- ۱۱۷ مقصود از ذَرُوا ظاهِرَ الإِثمِ وَ باطِنَهُ ۶ ۱۲۲- ۱۱۷ معنی وَ لا تَأکُلُوا مِمّا لَم یُذکَرِ ۸ ۱۲۲- ۱۱۷ مقصود إِنَّ الشَّیاطِینَ لَیُوحُون ۹ ۱۲۲- ۱۱۷ معنی إِن أَطَعتُمُوهُم إِنَّکُم لَمُشرِکُون ۹ ۱۲۲- ۱۱۷ سخن ما در فَکُلُوا مِمّا ذُکِرَ اسمُ اللّهِ ۱۰ ۱۲۴- ۱۲۳ أَ وَ مَن کانَ مَیتاً فَأَحیَیناهُ وَ جَعَلنا لَهُ نُوراً یَمشِی ۱۱ ۱۲۴- ۱۲۳ معنی کَمَن مَثَلُهُ فِی الظُّلُماتِ ۱۲ ۱۲۴- ۱۲۳ مقصود از جَعَلنا فِی کُلِّ قَریَةٍ ۱۶ ۱۲۴- ۱۲۳ سخن ما در اینکه آیات و موجبات دلخوشی و تفاوت مراتب ۱۷ ۱۲۵ وَ إِذا جاءَتهُم آیَةٌ قالُوا لَن نُؤمِنَ حَتّی نُؤتی مِثلَ ۱۸ ۱۲۵ معنی سَیُصِیبُ الَّذِینَ ۱۹ ۱۲۸- ۱۲۶ فَمَن یُرِدِ اللّهُ أَن یَهدِیَهُ یَشرَح صَدرَهُ لِلإِسلامِ ۲۱ ۱۲۸- ۱۲۶ سخن در مَن یُرِد أَن یُضِلَّهُ ۲۲ ۱۲۸- ۱۲۶ معنی کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ ۲۴ ۱۲۸- ۱۲۶ مقصود از یَجعَلُ اللّهُ الرِّجسَ ۲۵ ۱۲۸- ۱۲۶ سخن در قَد فَصَّلنَا الآیاتِ ۲۸ ۱۲۸- ۱۲۶ سخن ما در اراده‌ی خدا و هدایت خدا نسبت بمردم ۳۱ ۱۳۰- ۱۲۹ وَ یَومَ یَحشُرُهُم جَمِیعاً یا مَعشَرَ الجِنِّ قَدِ استَکثَرتُم ۳۵ ۱۳۰- ۱۲۹ سخن در استَمتَعَ بَعضُنا بِبَعضٍ ۳۶ -قرآن-۱۱-۸۶-قرآن-۱۱۱-۱۶۲-قرآن-۱۸۷-۲۲۲-قرآن-۲۴۲-۲۷۶-قرآن-۲۹۶-۳۲۸-قرآن-۳۴۸-۳۹۱-قرآن-۴۱۹-۴۵۴-قرآن-۴۶۹-۵۳۸-قرآن-۵۵۹-۵۹۳-قرآن-۶۱۹-۶۴۶-قرآن-۷۳۰-۷۹۵-قرآن-۸۰۹-۸۳۰-قرآن-۸۴۵-۹۱۱-قرآن-۹۳۶-۹۶۲-قرآن-۹۸۳-۱۰۱۸-قرآن-۱۰۴۴-۱۰۷۰-قرآن-۱۰۹۵-۱۱۱۷-قرآن-۱۲۰۳-۱۲۷۱-قرآن-۱۲۹۶-۱۳۲۳ [صفحه ۴۷۶] ۳۶ ۱۳۰- ۱۲۹ سخن ابو الفتوح و امام در إِلّا ما شاءَ اللّهُ ۳۸ ۱۳۰- ۱۲۹ مقصود از کَذلِکَ نُوَلِّی و شعر مثنوی و سعدی ۴۰ ۱۳۰- ۱۲۹ سخن ما و معنی یا مَعشَرَ الجِنِّ قَدِ استَکثَرتُم ۴۰ ۱۳۳- ۱۳۱ یا مَعشَرَ الجِنِّ وَ الإِنسِ أَ لَم یَأتِکُم رُسُلٌ مِنکُم یَقُصُّون ۴۲ ۱۳۳- ۱۳۱ گفتار مفسّرین در معنی آیات ۴۲ ۱۳۶- ۱۳۴ وَ رَبُّکَ الغَنِیُّ ذُو الرَّحمَةِ إِن یَشَأ یُذهِبکُم وَ یَستَخلِف ۴۴ ۱۳۶- ۱۳۴ سخن در إِنَّهُ لا یُفلِحُ الظّالِمُون ۴۶ ۱۴۱- ۱۳۷ وَ جَعَلُوا لِلّهِ مِمّا ذَرَأَ مِنَ الحَرثِ وَ الأَنعامِ نَصِیباً ۴۷ ۱۴۱- ۱۳۷ سخن در فَما کانَ لِشُرَکائِهِم ۴۹ ۱۴۱- ۱۳۷ معنی وَ کَذلِکَ زَیَّنَ تا آخر آیات ۵۰ ۱۴۵- ۱۴۲ وَ هُوَ الَّذِی أَنشَأَ جَنّاتٍ مَعرُوشاتٍ ۵۴ ۱۴۵- ۱۴۲ سخن در معروشات ۵۶ ۱۴۵- ۱۴۲ معنی وَ آتُوا حَقَّهُ یَومَ حَصادِهِ ۵۶ ۱۴۵- ۱۴۲ سخن در وَ لا تُسرِفُوا ۵۸ ۱۴۵- ۱۴۲ مقصود از حَمُولَةً وَ فَرشاً ۵۹ ۱۴۵- ۱۴۲ سخن و استفاده‌ی ما ۶۰ ۱۴۸- ۱۴۶ قُل لا أَجِدُ فِی ما أُوحِیَ إِلَیَّ مُحَرَّماً عَلی طاعِمٍ یَطعَمُهُ إِلّا ۶۱ ۱۴۸- ۱۴۶ سخن در اینکه آیات ۶۳ ۱۴۸- ۱۴۶ معنی ذُو رَحمَةٍ واسِعَةٍ سخن ما و شعر صفی ۶۶ ۱۵۱- ۱۴۹ سَیَقُولُ الَّذِینَ أَشرَکُوا لَو شاءَ اللّهُ ما أَشرَکنا وَ لا ۶۷ ۱۵۱- ۱۴۹ سخن ما در اینکه آیات ۶۸ ۱۵۱- ۱۴۹ سخن ما در اینکه آیات و شعر صفی ۷۰ ۱۵۴- ۱۵۲ قُل تَعالَوا أَتلُ ما حَرَّمَ رَبُّکُم عَلَیکُم أَلّا تُشرِکُوا بِهِ شَیئاً ۷۱ -قرآن-۴۴-۶۵-قرآن-۹۱-۱۰۹-قرآن-۱۶۲-۱۹۹-قرآن-۲۱۴-۲۹۱-قرآن-۳۵۲-۴۲۵-قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۵۰-۴۸۴-قرآن-۴۹۹-۵۶۹-قرآن-۵۹۴-۶۱۹-قرآن-۶۴۰-۶۶۰-قرآن-۶۹۰-۷۳۵-قرآن-۷۸۹-۸۲۳-قرآن-۸۴۸-۸۶۳-قرآن-۸۸۹-۹۰۸-قرآن-۹۵۹-۱۰۴۱-قرآن-۱۱۰۰-۱۱۲۰-قرآن-۱۱۵۵-۱۲۲۱-قرآن-۱۳۳۱-۱۴۱۲ [صفحه ۴۷۸] ۷۱ ۱۸- ۱۰ وَ لَقَد مَكَّنّاكُم فِی الأَرضِ وَ جَعَلنا لَكُم فِيها مَعايِشَ ۱۱۰ ۱۸- ۱۰ شعر جلالی در فِيها مَعايِشَ ۱۱۲ ۱۸- ۱۰ معنی خلق و تصویر ۱۱۳ ۱۸- ۱۰ معنی أَنَا خَيرٌ مِنهُ و شعر در خطای شیطان که خود را- بهتر دانسته ۱۱۴ ۱۸- ۱۰ سخن شهرستانی در شبهه‌ی ابلیس ۱۱۶ ۱۸- ۱۰ معنی أن تَتَكَبَّرَ و شعر مثنوی و سخن بایزید ۱۱۷ ۱۸- ۱۰ معنی لَآتِيَنَّهُم مِن بَينِ أَيدِيهِم ۱۱۹ ۱۸- ۱۰ سخن امام در آمدن شیطان از پس و پیش انسان ۱۲۱ ۱۸- ۱۰ سخن ما در شکر و خودداری شیطان از سجده بآدم ۱۲۲ ۳۵- ۱۹ وَ يا آدَمُ اسكُن أَنتَ وَ زَوجُكَ الجَنَّةَ فَكُلا مِن حَيثُ شِئتُما ۱۲۴ ۲۵- ۱۹ معنی أن تَكُونا مَلَكَينِ و مقصود از ملک شدن آدم و حوّا ۱۲۷ ۲۵- ۱۹ سخن در بَدَت لَهُما سَوآتُهُما و پوشاندن آدم و حوّا ۱۲۹ ۲۵- ۱۹ سخن نیشابوری در اینکه آیات ۱۳۱ ۲۵- ۱۹ سخن روح البیان در خروج آدم از خاک و شعر حافظ ۱۳۲ ۲۵- ۱۹ استفاده ما از سکنای بهشت، وسوسه‌ی شیطان ۱۳۳ ۲۹- ۲۶ يا بَنِی آدَمَ قَد أَنزَلنا عَلَيكُم لِباساً يُوارِی سَوآتِكُم ۱۳۴ ۲۹- ۲۶ مقصود از لباس التّقوی ۱۳۶ ۲۹- ۲۶ معنی دیدن آدمیرا شیطان و شعر مثنوی در من حیث ۱۳۷ ۲۹- ۲۶ مقصود از أَقِيمُوا وُجُوهَكُم و سخن کاشانی در حقیقت سجده ۱۳۹ ۲۹- ۲۶ سخن ما در پوشیدن بدن و لباس تقوی و معنی فَرِيقاً هَدی ۱۴۱ ۳۳- ۳۰ يا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُم عِندَ كُلِّ مَسجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشرَبُوا ۱۴۳ ۳۳- ۳۰ سخن در خُذُوا زِينَتَكُم و مقصود از آرایش در نماز ۱۴۴ -قرآن-۱۲-۸۱-قرآن-۱۱۱-۱۲۶-قرآن-۱۷۸-۱۹۶-قرآن-۳۲۰-۳۳۶-قرآن-۳۸۳-۴۲۰-قرآن-۵۶۶-۶۴۱-قرآن-۶۶۱-۶۸۴-قرآن-۷۴۳-۷۶۷-قرآن-۹۸۰-۱۰۴۷-قرآن-۱۱۷۸-۱۱۹۹-قرآن-۱۲۹۵-۱۳۰۹-قرآن-۱۳۲۳-۱۴۰۱-قرآن-۱۴۲۵-۱۴۴۳ [صفحه ۴۷۹] ۱۴۴ ۳۳- ۳۰ سخن در كُلُوا وَ اشرَبُوا و حقیقت اسراف ۱۴۵ ۳۳- ۳۰ استفاده‌ی ما و سخن شوپنهاور ۱۴۹ ۳۸- ۳۴ يا بَنِی آدَمَ إِمّا يَأتِيَنَّكُم رُسُلٌ مِنكُم يَقُصُّونَ عَلَيكُم آياتِی ۱۵۰ ۳۸- ۳۴ سخن در معنی اینکه آیات ۱۵۱ ۵۰- ۳۹ إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ استَكبَرُوا عَنها لا تُفَتَّحُ ۱۵۳ ۵۰- ۳۹ معنی لا نُكَلِّفُ نَفساً تا آخر آیات ۱۵۷ ۵۰- ۳۹ سخن ما در اینکه آیات ۱۶۱ ۵۵- ۵۱ وَ لَقَد جِئناهُم بِكِتابٍ فَصَّلناهُ عَلی عِلمٍ هُدیً وَ رَحمَةً لِقَومٍ ۱۶۲ ۵۵- ۵۱ معنی فِی سِتَّةِ أَيّامٍ و آفرینش جهان در شش روز ۱۶۴ ۵۵- ۵۱ سخن عبده ۱۶۵ ۵۵- ۵۱ سخن زمین شناسها و فرض پیدایش و حرکت کره‌ها ۱۶۸ ۵۵- ۵۱ معنی ادعُوا رَبَّكُم تَضَرُّعاً وَ خُفيَةً و معنی دعا و سخن امام ۱۷۰ ۵۵- ۵۱ سخن ما در اینکه آیات و نتیجه‌ی دعا ۱۷۴ ۵۷- ۵۶ وَ هُوَ الَّذِی يُرسِلُ الرِّياحَ بُشراً بَينَ يَدَی رَحمَتِهِ ۱۷۶ ۵۷- ۵۶ سخن مفسّرین و شعر ۱۷۷ ۵۸- ۶۳ لَقَد أَرسَلنا نُوحاً إِلی قَومِهِ فَقالَ يا قَومِ ۱۷۷ ۶۳- ۵۸ سخن ما و مفسّرین در قوما عمین و کوری دل و شعر حافظ ۱۷۹ ۷۱- ۶۴ وَ إِلی عادٍ أَخاهُم هُوداً قالَ يا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ۱۸۱ ۷۱- ۶۴ سخن در إِلی عادٍ و تاریخ عاد ۱۸۲ ۷۸- ۷۲ وَ إِلی ثَمُودَ أَخاهُم صالِحاً قالَ يا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَكُم ۱۸۶ ۷۸- ۷۲ معنی ناقَةُ اللّهِ و شتر صالح ۱۸۸ ۸۳- ۷۹ وَ لُوطاً إِذ قالَ لِقَومِهِ أَ تَأتُونَ الفاحِشَةَ ما سَبَقَكُم بِها ۱۹۰ ۸۳- ۷۹ معنی و مقصود از اینکه -قرآن-۲۳-۴۱-قرآن-۱۱۵-۱۹۸-قرآن-۲۵۵-۳۲۷-قرآن-۳۴۷-۳۶۷-قرآن-۴۳۷-۵۱۷-قرآن-۵۳۷-۵۵۸-قرآن-۶۹۲-۷۳۰-قرآن-۸۲۵-۸۹۳-قرآن-۹۴۰-۹۹۴-قرآن-۱۰۸۰-۱۱۴۲-قرآن-۱۱۶۶-۱۱۷۶-قرآن-۱۲۰۳-۱۲۷۹-قرآن-۱۲۹۹-۱۳۱۳-قرآن-۱۳۳۹-۱۴۱۲ آيات ۱۹۱ ۸۸- ۸۴ وَ إِلی مَدیَنَ أَخاهُم شُعَيباً قالَ يا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ۱۹۲ -قرآن-۱۹-۸۷ [صفحه ۴۸۰] ۱۹۲ ۸۸- ۸۴ سخن در معنی و مقصود اینکه آیات ۱۹۳ ۹۲- ۸۹ وَ قالَ المَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَومِهِ لَئِنِ اتَّبَعتُم شُعَيباً ۱۹۶ ۹۲- ۸۹ در معنی و مقصود از اینکه آیات ۱۹۷ ۹۸- ۹۳ وَ ما أَرسَلنا فِی قَريَةٍ مِن نَبِیٍّ إِلّا أَخَذنا أَهلَها ۱۹۷ ۹۸- ۹۳ معنی اینکه آیات و سخن ما ۱۹۹ ۱۰۱- ۹۹ أَ وَ لَم يَهدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الأَرضَ مِن بَعدِ أَهلِها ۲۰۲ ۱۰۱- ۹۹ معنی يَرِثُونَ الأَرضَ و نَطبَعُ عَلی قُلُوبِهِم ۲۰۳ ۱۰۱- ۹۹ مقصود از أَكثَرَهُم لَفاسِقِينَ ۲۰۵ ۱۰۱- ۹۹ سخن ما در هدایت و مهر بر دل و پیمان انسان ۲۰۶ ۱۲۴- ۱۰۲ ثُمَّ بَعَثنا مِن بَعدِهِم مُوسی بِآياتِنا إِلی فِرعَونَ وَ مَلَائِهِ ۲۰۸ ۱۲۴- ۱۰۲ معنی تَلَقَّفُ ما و بطلان سحر ۲۱۲ ۱۲۴- ۱۰۲ معنی مکر در مدینه و شعر مثنوی ۲۱۴ ۱۲۴- ۱۰۲ سخن ما در اینکه آیات ۲۱۵ ۱۳۸- ۱۲۵ وَ قالَ المَلَأُ مِن قَومِ فِرعَونَ أَ تَذَرُ مُوسی وَ قَومَهُ ۲۱۶ ۱۳۸- ۱۲۵ سخن در معنی و مقصود اینکه آیات ۲۱۹ ۱۳۸- ۱۲۵ سخن ما در اینکه آیات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۲۲ ۱۴۶- ۱۳۹ وَ واعَدنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیلَةً وَ أَتمَمناها بِعَشرٍ فَتَمَّ مِیقاتُ رَبِّهِ ۲۲۳ ۱۴۶- ۱۳۹ سخن خدا با موسی ۲۲۵ ۱۴۶- ۱۳۹ معنی لَن تَرانِی و شعر صفی ۲۲۷ ۱۴۶- ۱۳۹ سخن در جلوه‌ی حقّ و افتادن موسی ۲۲۹ ۱۴۶- ۱۳۹ معنی سَأَصرِفُ عَن آیاتِیَ ۲۳۱ ۱۴۶- ۱۳۹ سخن ما در میعاد چهل روز موسی ۲۳۲ ۱۵۴- ۱۴۷ وَ اتَّخَذَ قَومُ مُوسی مِن بَعدِهِ مِن حُلِیِّهِم عِجلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ ۲۳۲ - قرآن-۶۴-۱۴۴-قرآن-۲۰۹-۲۷۲-قرآن-۳۳۱-۳۹۸-قرآن-۴۱۹-۴۳۸-قرآن-۴۴۱-۴۶۷-قرآن-۴۹۳-۵۱۷-قرآن-۵۹۹-۶۷۵-قرآن-۶۹۷-۷۰۸-قرآن-۸۳۰-۸۹۸-قرآن-۱۰۱۰-۱۰۹۵-قرآن-۱۱۵۴-۱۱۶۷-قرآن-۱۲۵۴-۱۲۷۸-قرآن-۱۳۴۴-۱۴۲۸ [صفحه ۴۸۱] ۲۳۲ ۱۵۴- ۱۴۷ سخن در مقصود و معنی جمله‌های اینکه آیات و سخن ما ۲۳۴ ۱۵۹- ۱۵۵ وَ اختارَ مُوسی قَومَهُ سَبعِینَ رَجُلًا لِمِیقاتِنا ۲۳۸ ۱۵۹- ۱۵۵ معنی إِن هِیَ إِلّا فِتنَتُکَ ۲۴۰ ۱۵۹- ۱۵۵ معنی النُّورَ الَّذِی أُنزِلَ و شعر ۲۴۲ ۱۵۹- ۱۵۵ سخن ما در عَذابِی أُصِیبُ و دگر جمله‌ها ۲۴۴ ۱۶۳- ۱۶۰ وَ مِن قَومِ مُوسی أُمَّةٌ یَهدُونَ بِالحَقِّ وَ بِهِ یَعدِلُونَ ۲۴۵ ۱۶۳- ۱۶۰ سخن مفسّرین و نظر ما در اینکه آیات ۲۴۶ ۱۷۲- ۱۶۴ وَ سئَلهُم عَنِ القَریَةِ الَّتِی کانَت حاضِرَةَ البَحرِ ۲۴۹ ۱۷۲- ۱۶۴ سخن در جمله‌های اینکه آیات ۲۵۲ ۱۷۲- ۱۶۴ سخن ما در مسخ بوزینه و بالا بردن کوه ۲۵۴ ۱۸۰- ۱۷۳ وَ إِذ أَخَذَ رَبُّکَ مِن بَنِی آدَمَ مِن ظُهُورِهِم ذُرِّیَّتَهُم ۲۵۶ ۱۸۰- ۱۷۳ معنی أَخَذَ رَبُّکَ و عهد الست ۲۵۹ ۱۸۰- ۱۷۳ سخن ما در پیمان بنی آدم و دیگر آیات ۲۶۴ ۱۸۵- ۱۸۱ وَ لِلّهِ الأَسماءُ الحُسنی فَادعُوهُ بِها وَ ذَرُوا الَّذِینَ ۲۶۵ ۱۸۵- ۱۸۱ سخن در وَ لِلّهِ الأَسماءُ الحُسنی تا آخر آیات ۲۶۷ ۱۹۴- ۱۸۶ یَسئَلُونَکَ عَنِ السّاعَةِ أَیّانَ مُرساها قُل إِنَّما عِلمُها ۲۷۱ ۱۹۴- ۱۸۶ سخن مفسّرین و نظر ما در اینکه آیات ۲۷۳ ۲۰۷- ۱۹۵ إِنَّ الَّذِینَ تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ عِبادٌ أَمثالُکُم فَادعُوهُم ۲۷۶ ۲۰۷- ۱۹۵ معنی خُذِ العَفوَ و فرموده‌ی امام صادق علیه السّلام ۲۷۹ ۲۰۷- ۱۹۵ معنی یَنزَغَنَّکَ مِنَ الشَّیطانِ و شعر مثنوی ۲۸۰ ۲۰۷- ۱۹۵ مقصود از قُرِئَ القُرآنُ و حکایت إبن کوّاء ۲۸۲ ۲۰۷- ۱۹۵ سخن ما و شعر نظامی و مثنوی ۲۸۴ -قرآن-۸۹-۱۴۴-قرآن-۱۶۶-۱۹۳-قرآن-۲۱۵-۲۴۱-قرآن-۲۷۷-۲۹۴-قرآن-۳۲۴-۳۹۵-قرآن-۴۶۹-۵۲۹-قرآن-۶۵۴-۷۲۷-قرآن-۷۴۹-۷۶۴-قرآن-۸۵۱-۹۱۷-قرآن-۹۴۳-۹۷۲-قرآن-۱۰۰۳-۱۰۷۰-قرآن-۱۱۴۴-۱۲۲۲-قرآن-۱۲۴۴-۱۲۵۶-قرآن-۱۳۱۸-۱۳۴۹-قرآن-۱۳۸۹-۱۴۰۶ [صفحه ۴۸۲] ۲۸۴ سوره انفال ۵- ۱ یَسئَلُونَکَ عَنِ الأَنفالِ قُلِ الأَنفالُ لِلّهِ ۲۸۸ ۵- ۱ مقصود از انفال و مصرف آن ۲۸۹ ۵- ۱ مقصود از وَ أَصلِحُوا ذاتَ بَینِکُم ۲۹۱ ۵- ۱ منظور از تُلِیَت عَلَیهِم آیاتُهُ ۲۹۲ ۱۴- ۶ یُجادِلُونَکَ فِی الحَقِّ بَعدَ ما تَبَیَّنَ کَأَنَّما یُساقُونَ إِلَی ۲۹۳ ۱۴- ۶ مقصود از اینکه آیات و سخن ما در آن ۲۹۶ و ۲۹۸ ۱۹- ۱۵ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا ۲۹۹ ۱۹- ۱۵ سخن در وَ ما رَمَیتَ إِذ رَمَیتَ ۳۰۱ ۲۹- ۲۰ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ ۳۰۴ ۲۹- ۲۰ مقصود از أَنَّ اللّهَ یَحُولُ بَینَ المَرءِ وَ قَلبِهِ ۳۰۸ ۲۹- ۲۰ معنی وَ اتَّقُوا فِتنَةً لا تُصِیبَنَّ ۳۱۰ ۲۹- ۲۰ سخن در تَخُونُوا أَماناتِکُم ۳۱۲ ۲۹- ۲۰ سخن ما در استجابت خدا و پرهیز از فتنه و گرفتاری مال و فرزند ۳۱۴ ۴۰- ۳۰ وَ إِذ یَمکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثبِتُوکَ أَو یَقتُلُوکَ أَو ۳۱۶ ۴۰- ۳۰ معنی وَ یَمکُرُ اللّهُ ۳۱۹ ۴۰- ۳۰ سخن در وَ ما کانَ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُم ۳۲۰ ۴۰- ۳۰ سخن در إِن أَولِیاؤُهُ تا آخر آیات ۳۲۱ ۴۵- ۴۱ وَ اعلَمُوا أَنَّما غَنِمتُم مِن شَیءٍ فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ ۳۲۳ ۴۵- ۴۱ مقصود از غنیمت و طرز تقسیم آن ۳۲۵ ۵۰- ۴۶ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُم فِئَةً فَاثبُتُوا وَ اذکُرُوا اللّهَ کَثِیراً ۳۲۹ ۵۰- ۴۶ مقصود از اینکه آیات و سخن ما ۳۳۰ ۵۵- ۵۱ وَ لَو تَرَی إِذ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا المَلائِکَةُ یَضرِبُونَ وُجُوهَهُم ۳۳۲ -قرآن-۲۳-۷۸-قرآن-۱۴۳-۱۷۱-قرآن-۱۹۴-۲۲۱-قرآن-۲۳۴-۳۱۰-قرآن-۳۸۸-۴۵۴-قرآن-۴۷۸-۵۰۵-قرآن-۵۱۹-۵۸۱-قرآن-۶۰۶-۶۵۶-قرآن-۶۷۶-۷۱۰-قرآن-۷۳۴-۷۵۶-قرآن-۸۵۵-۹۲۹-قرآن-۹۴۹-۹۶۷-قرآن-۹۹۱-۱۰۲۶-قرآن-۱۰۵۰-۱۰۶۷-قرآن-۱۰۹۶-۱۱۸۰-قرآن-۱۲۴۳-۱۳۳۵-قرآن-۱۳۹۸-۱۴۸۳ [صفحه ۴۸۳] ۳۳۲ ۵۵- ۵۱ سخن ما و مفسّرین ۳۳۴ ۶۳- ۵۶ إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللّهِ الَّذِینَ کَفَرُوا فَهُم ۳۳۵ ۶۳- ۵۶ الَّذِینَ عاهَدتَ تا آخر آیات ۳۳۶ ۶۳- ۵۶ استفاده و سخن ما ۳۳۹ ۶۶- ۶۴ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَسبُکَ اللّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ المُؤمِنِینَ ۳۳۹ ۶۶- ۶۴ معنی اینکه آیات و سخن ما ۳۴۰ ۷۵- ۶۷ ما کانَ لِنَبِیٍّ أَن یَکُونَ لَهُ أَسری حَتّی یُثخِنَ ۳۴۱ مقصود از یُثخِنَ فِی الأَرضِ ۳۴۳ ۷۵- ۶۷ معنی لَو لا کِتابٌ مِنَ اللّهِ ۳۴۴ ۷۵- ۶۷ مقصود از إِن یَعلَمِ اللّهُ و ذخیره عبّاس عموی پیغمبر ص ۳۴۵ ۷۵- ۶۷ معنی وَ أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولی بِبَعضٍ و- داستان کنیز شریح ۳۴۷ ۷۵- ۶۷ نامه‌ی محمّد بن عبد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللّه بن حسن به منصور ۳۴۷ سوره توبه ۵- ۱ بَراءَةٌ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عاهَدتُم مِنَ ۳۴۹ ۵- ۱ سخن در فَإِذَا انسَلَخَ الأَشهُرُ الحُرُمُ ۳۵۰ ۵- ۱ جهت نبودن «بسم الله» در اینکه سوره ۳۵۲ ۵- ۱ مقصود از حج اکبر ۳۵۳ ۵- ۱ مقصود از فَاقتُلُوا المُشرِكِينَ ۳۵۴ ۵- ۱ سخن در فَإِن تابُوا و سخن ما ۳۵۶ ۱۶- ۶ وَ إِن أَحَدٌ مِنَ المُشرِكِينَ استَجارَكَ فَأَجِرهُ حَتّى يَسمَعَ ۳۵۷ ۱۶- ۶ منظور از الَّذِينَ عاهَدتُم ۳۵۹ ۱۶- ۶ سخن ما و استفاده‌ی لزوم تمرین ۳۶۲ -قرآن-۴۶-۱۱۲-قرآن-۱۲۶-۱۴۵-قرآن-۲۰۷-۲۸۸-قرآن-۳۴۶-۴۰۸-قرآن-۴۲۴-۴۴۶-قرآن-۴۶۶-۴۹۴-قرآن-۵۱۹-۵۴۰-قرآن-۵۹۲-۶۳۹-قرآن-۷۵۲-۸۲۲-قرآن-۸۴۴-۸۸۱-قرآن-۹۹۲-۱۰۱۶-قرآن-۱۰۳۸-۱۰۵۱-قرآن-۱۰۷۵-۱۱۴۸-قرآن-۱۱۷۲-۱۱۹۲ [صفحه ۴۸۴] ۳۶۲ ۲۲- ۱۷ ما كانَ لِلمُشرِكِينَ أَن يَعمُرُوا مَساجِدَ اللّهِ شاهِدِينَ عَلى ۳۶۳ ۲۲- ۱۷ معنى بِرَحمَةٍ مِنهُ وَ رِضوانٍ ۳۶۶ ۲۲- ۱۷ سخن ما در اینکه -قرآن-۱۳-۸۵-قرآن-۱۰۵-۱۳۳ آیات ۳۶۷ ۲۴ - ۲۳ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُم وَ إِخوانَكُم أَولِياءَ ۳۶۷ ۲۷- ۲۵ لَقَد نَصَرَكُمُ اللّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَومَ حُنَينٍ إِذ أَعجَبَتكُم ۳۶۹ ۲۷- ۲۵ معنى مَواطِنَ كَثِيرَةٍ و بيمارى خليفه و مراجعه بامام جواد ع ۳۷۰ ۲۷- ۲۵ قضيّه‌ى جنگ حنين ۳۷۱ ۲۷- ۲۵ قضيّه‌ى رنجش انصار و جواب پيغمبر صلى اللّه عليه و آله ۳۷۲ ۲۷- ۲۵ سخن ما در معنى سكينه و جُنُوداً لَم تَرَوها ۳۷۵ ۳۳- ۲۸ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا المُشرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقرَبُوا ۳۷۶ ۳۳- ۲۸ سخن در اينكه آيات ۳۷۸ ۳۳- ۲۸ مقصود از يُعطُوا الجِزيَةَ ۳۸۰ ۳۳- ۲۸ سخن در المَسِيحُ ابنُ اللّهِ ۳۸۱ ۳۳- ۲۸ مقصود از لِيُظهِرَهُ عَلَى الدِّينِ ۳۸۳ ۳۷- ۳۴ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيراً مِنَ الأَحبارِ وَ الرُّهبانِ ۳۸۵ ۳۷- ۳۴ معنى لَيَأكُلُونَ أَموالَ النّاسِ بِالباطِلِ ۳۸۵ ۳۷- ۳۴ سخن در الَّذِينَ يَكنِزُونَ الذَّهَبَ ۳۸۸ ۳۷- ۳۴ سخن در فَتُكوى بِها جِباهُهُم و چگونگى آن ۳۸۹ ۳۷- ۳۴ معنى اثنا عَشَرَ شَهراً فِي كِتابِ اللّهِ ۳۹۰ ۳۷- ۳۴ معنى النَّسِيءُ زِيادَةٌ فِي الكُفرِ ۳۹۱ ۳۷- ۳۴ مقصود از يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ ۳۹۳ ۳۷- ۳۴ سخن ما در عمل احبار و كنز و عدّة الشّهور ۳۹۳ ۴۸- ۳۸ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ما لَكُم إِذا قِيلَ لَكُم ... اثّاقَلتُم ۳۹۶ -قرآن-۱۹-۹۹-قرآن-۱۱۳-۱۹۹-قرآن-۲۱۹-۲۳۸-قرآن-۴۳۲-۴۵۳-قرآن-۴۶۷-۵۴۳-قرآن-۶۰۵-۶۲۲-قرآن-۶۴۶-۶۷۰-قرآن-۶۹۵-۷۲۴-قرآن-۷۳۸-۸۱۵-قرآن-۸۳۵-۸۷۸-قرآن-۹۰۲-۹۳۵-قرآن-۹۵۹-۹۸۳-قرآن-۱۰۱۸-۱۰۵۷-قرآن-۱۰۷۷-۱۱۱۰-قرآن-۱۱۳۵-۱۱۶۰-قرآن-۱۲۳۳-۱۲۹۳-قرآن-۱۲۹۸-۱۳۰۹ [صفحه ۴۸۵] ۳۹۶ ۴۸- ۳۸ سخن مفسّرين در اينكه آيات ۳۹۹ ۴۸- ۳۸ معنى فَأَنزَلَ اللّهُ سَكِينَتَهُ ۴۰۰ ۴۸- ۳۸ مقصود از انفِرُوا خِفافاً ۴۰۱ ۴۸- ۳۸ مقصود از عَفَا اللّهُ عَنكَ ۳۰۲ ۴۸- ۳۸ معنى اقعُدُوا مَعَ القاعِدِينَ ۴۰۳ ۴۸- ۳۸ سخن ما در انفِرُوا و إِلّا تَنفِرُوا ۴۰۵ ۵۷- ۴۹ وَ مِنهُم مَن يَقُولُ ائذَن لِي وَ لا تَفتِنِّي أَلا فِي الفِتنَةِ ۴۰۷ ۵۷- ۴۹ سخن در اينكه آيات و شعر مثنوى ۴۰۹ ۶۰- ۵۸ وَ مِنهُم مَن يَلمِزُكَ فِي الصَّدَقاتِ فَإِن أُعطُوا مِنها رَضُوا ۴۱۱ ۶۰- ۵۸ سخن مفسّرين در اينكه آيات ۴۱۲ ۶۰- ۵۸ مقصود از سَبِيلِ اللّهِ وَ ابنِ السَّبِيلِ و سخن ما ۴۱۴ ۶۷- ۶۱ وَ مِنهُمُ الَّذِينَ يُؤذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ۴۱۶ ۶۷- ۶۱ قُل أُذُنُ خَيرٍ لَكُم يُؤمِنُ بِاللّهِ ۴۱۶ ۶۷- ۶۱ معنى أُذُنُ خَيرٍ و سخن تأويلات ۴۱۸ ۶۷- ۶۱ معنى يَحذَرُ المُنافِقُونَ ۴۱۹ ۶۷- ۶۱ مقصود از كانُوا مُجرِمِينَ و شعر مثنوى ۴۲۰ ۶۷- ۶۱ سخن طنطاوى و ملاقات او با مرد هندى و عالم چينى ۴۲۱ ۷۳- ۶۸ المُنافِقُونَ وَ المُنافِقاتُ بَعضُهُم مِن بَعضٍ يَأمُرُونَ ۴۲۳ ۷۳- ۶۸ معنى رِضوانٌ مِنَ اللّهِ و شعر حافظ و سخن طنطاوى ۴۲۵ ۸۱- ۷۴ يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الكُفّارَ وَ المُنافِقِينَ وَ اغلُظ عَلَيهِم ۴۲۶ ۸۱- ۷۴ سخن در مِنهُم مَن عاهَدَ ۴۳۰ ۸۱- ۷۴ الَّذِينَ يَلمِزُونَ المُطَّوِّعِينَ تا آخر ۴۳۱ ۹۰- ۸۲ فَرِحَ المُخَلَّفُونَ بِمَقعَدِهِم خِلافَ رَسُولِ اللّهِ ۴۳۱ ۹۰- ۸۲ سخن در فَرِحَ المُخَلَّفُونَ تا آخر ۴۳۳ - قرآن-۶۵-۹۶-قرآن-۱۲۱-۱۳۷-قرآن-۱۶۲-۱۸۲-قرآن-۲۰۲-۲۲۹-قرآن-۲۵۷-۲۶۵-قرآن-۲۶۸-۲۸۳-قرآن-۲۹۷-۳۷۰-قرآن-۴۳۴-۵۰۶-قرآن-۵۷۷-۶۱۴-قرآن-۶۳۹-۷۱۱-قرآن-۷۲۵-۷۶۹-قرآن-۷۸۹-۸۰۲-قرآن-۸۳۸-۸۶۰-قرآن-۸۸۵-۹۰۳-قرآن-۱۰۰۰-۱۰۶۵-قرآن-۱۰۸۵-۱۱۰۷-قرآن-۱۱۴۷-۱۲۲۴-قرآن-۱۲۴۸-۱۲۶۷-قرآن-۱۲۸۱-۱۳۲۰-قرآن-۱۳۴۳-۱۴۰۵-قرآن-۱۴۲۹-۱۴۵۲ [صفحه ۴۸۶] ۴۳۳ ۹۷- ۹۱ وَ جاءَ المُعَذِّرُونَ مِنَ الأَعرابِ لِيُؤذَنَ لَهُم وَ قَعَدَ ۴۳۷ ۹۷- ۹۱ مقصود از جاءَ المُعَذِّرُونَ ۴۳۹ ۹۷- ۹۱ معنى إِذا ما أَتَوكَ لِتَحمِلَهُم ۴۴۰ ۹۷- ۹۱ مقصود از «فان ترضوه» و شعر مثنوى در قصّه‌ى شير و خرگوش ۴۴۱ ۹۷- ۹۱ سخن ما در ما عَلَى المُحسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ۴۴۱ ۱۰۲- ۹۸ الأَعرابُ أَشَدُّ كُفراً وَ نِفاقاً وَ أَجدَرُ أَلّا يَعلَمُوا حُدُودَ ۴۴۲ ۱۰۲- ۹۸ سخن در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الأعراب أَشَدُّ و قضیّه‌ی زید بن صوحان ۴۴۳ ۱۰۲- ۹۸ معنی قُربَةٌ لَهُم و سخن مثنوی در «اللّهمّ اعط کل» ۴۴۴ ۱۰۲- ۹۸ معنی وَ السّابِقُونَ الأَوَّلُونَ ۴۴۵ ۱۰۲- ۹۸ سخن در اوّل مسلمان ۴۴۶ ۱۰۲- ۹۸ سخن طبری در اختلاف قرائت ۴۴۶ ۱۰۲- ۹۸ مقصود از عَسَی اللّهُ أن یَتُوبَ و سخن ما و شعر مثنوی ۴۴۸ ۱۰۲- ۹۸ سخن ما در خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً و نتیجه‌ی عمل دوران زندگی ۴۴۹ ۱۱۰- ۱۰۳ خُذ مِن أَموالِهِم صَدَقَةً تُطَهِّرُهُم وَ تُزَكِّيهِم بِها ۴۵۰ ۱۱۰- ۱۰۳ سخن در خُذ مِن أَموالِهِم صَدَقَةً ۴۵۲ ۱۱۰- ۱۰۳ سخن در الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسجِداً ضِراراً ۴۵۳ ۱۱۰- ۱۰۳ سرگذشت ابو عامر راهب ۴۵۳ ۱۱۰- ۱۰۳ شعر مثنوی در اینکه آیه ۴۵۵ ۱۱۹- ۱۱۱ إنّ اللّهَ اشتَری مِنَ المُؤمِنِینَ أَنفُسَهُم وَ أَموالَهُم ۴۵۶ ۱۱۹- ۱۱۱ سخن در إنّ اللّهَ اشتَری ۴۵۹ ۱۱۹- ۱۱۱ قضیّه‌ی جابر و گرفتن شتر از پیغمبر و سخن ۴۵۹ -قرآن-۱۳-۸۱-قرآن-۱۰۶-۱۲۶-قرآن-۱۴۶-۱۷۶-قرآن-۲۸۱-۳۱۸-قرآن-۳۳۳-۴۰۴-قرآن-۴۲۹-۴۴۷-قرآن-۴۹۵-۵۰۹-قرآن-۵۶۹-۵۹۹-قرآن-۷۰۸-۷۳۶-قرآن-۷۸۹-۸۱۳-قرآن-۸۵۹-۹۲۳-قرآن-۹۴۹-۹۷۸-قرآن-۱۰۰۴-۱۰۴۲-قرآن-۱۱۴۱-۱۲۱۰-قرآن-۱۲۳۶-۱۲۵۸ [صفحه ۴۸۷] ۴۵۹ ۱۱۹ - ۱۱۱ سخن جامی در نفحات الانس ۴۶۰ ۱۱۹ - ۱۱۱ سخن روح البیان و محاکمه‌ی شیطان ۴۶۱ ۱۱۹- ۱۱۱ حدیث تفسیر برهان و شعر صفی و مثنوی ۴۶۲ ۱۱۹- ۱۱۱ مقصود از یقتلون و یقتلون ۴۶۲ ۱۱۹- ۱۱۱ سخن امام در وسائل توبه ۴۶۴ ۱۱۹- ۱۱۱ مقصود از لَقَد تابَ اللّهُ و شعر صفی ۴۶۵ ۱۱۹- ۱۱۱ سخن تأویلات ۴۶۷ ۱۲۹- ۱۲۰ ما کانَ لِأَهلِ المَدِینَةِ وَ مَن حَولَهُم مِنَ الأَعرابِ أن ۴۶۷ ۱۲۹- ۱۲۰ سخن در ما کانَ المُؤمِنُونَ لِیَنفِرُوا کَافَّةً ۴۷۰ در حجّیّت خبر واحد و عدم آن -قرآن-۲۶۵-۲۸۴-قرآن-۳۴۰-۴۰۹-قرآن-۴۳۵-۴۷۸ ۴۷۱

تتمّه سوره انعام

اشاره

۵۳۸از آیه ۱۱۷ تا آخر اعوذ باللّه من الشیطان الرّجیم

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۱۶ تا ۱۲۲]

وَ إِن تُطِع أَکثَرَ مَن فِی الأَرضِ یُضِلُّوکَ عَن سَبِیلِ اللّهِ إِن یَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَ إِن هُم إِلاّ یَخرُصُونَ [۱۱۶] إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعلَمُ مَن یَضِلُّ عَن سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعلَمُ بِالمُهتَدِینَ [۱۱۷] فَکُلُوا مِمّا ذُکِرَ اسمُ اللّهِ عَلَیهِ إِن کُنتُم بِآیاتِهِ مُؤمِنِینَ [۱۱۸] وَ ما لَکُم أَلاّ تَأکُلُوا مِمّا ذُکِرَ اسمُ اللّهِ عَلَیهِ وَ قَد فَصَّلَ لَکُم ما حَرَّمَ عَلَیکُم إِلاّ مَا اضطُرِرتُم إِلَیهِ وَ إِنَّ کَثِیراً لَیُضِلُّونَ بِأَهوائِهِم بِغَیرِ عِلمٍ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعلَمُ بِالمُعتَدِینَ [۱۱۹] وَ ذَرُوا ظاهِرَ الإِثمِ وَ باطِنَهُ إِنَّ الَّذِینَ یَکسِبُونَ الإِثمَ سَیُجزَونَ بِما کانُوا یَقتَرِفُونَ [۱۲۰] -قرآن-۱-۷۱۱ وَ لا تَأکُلُوا مِمّا لَم یُذکَرِ اسمُ اللّهِ عَلَیهِ وَ إِنَّهُ لَفِسقٌ وَ إِنَّ الشَّیاطِینَ لَیُوحُونَ إِلی أَولِیائِهِم لِیُجادِلُوکُم وَ إِن أَطَعتُمُوهُم إِنَّکُم لَمُشرِکُونَ [۱۲۱] أَ وَ مَن کانَ مَیتاً فَأَحیَینَاهُ وَ جَعَلنا لَهُ نُوراً یَمشِی بِهِ فِی النّاسِ کَمَن مَثَلُهُ فِی الظُّلُماتِ لَیسَ بِخارِجٍ مِنها کَذلِکَ زُیِّنَ لِلکافِرِینَ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۲۲] -قرآن-۱-۴۱۱ معنی لغات: یخرصون- از مصدر خرص بفتح اوّل و جزم دوّم بمعنی دروغ گفتن، با گمان و حدس سخن گفتن، مقدار و اندازه تعیین کردن و تخمین کردن. ترجمه: ۱۱۷ ای محمّد بیشتر مردم چنانند که اگر فرمانشان بری تو را ز راه حقّ بگردانند که جز بدنبال گمان خود نروند و جز بحدس و تخمین سخن نگویند. ۱۱۸ و البتّه خدای تو بهتر میداند که راه خود گم می‌کند و که براه راست می‌رود. جهت نزول آیت ۱۱۸ «فَکُلُوا مِمّا» تا آخر: اسباب النّزول سیوطی: از إبن -قرآن-۲۰-۳۶ [صفحه ۳] عبّاس نقل کرده است عدّه‌ای نزد پیغمبر آمدند که چرا آنچه تو بدست خود می- کشی حلال است و آنچه خدا میکشد حرام است! و مقصودشان مردار بوده است. اینکه چهار آیه تا «إِنَّکُم لَمُشرِکُونَ» نازل شد. -قرآن-۲۴-۴۹ ترجمه: ۱۱۹ ای مسلمانان اگر بنشانه‌های خدا گرویده‌اید از آن کشتار که نام خدا بر آن نبرده‌اند نخورید ۱۲۰ و چه شده است شما را از آن که نام خدا بر آن برده‌اند نمی‌خورید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با اینکه از آنچه نباید بخورید مگر بناچاری یکایک برای شما نام برده شده است، و همانا بیشتر مردم بدنبال خواسته‌های خود ندانسته گمراه می شوند و پروردگار تو ای محمّد ستم‌پیشگان را بهتر شناسد، ۱۲۱ پس ز هر گونه گناه بآشکار و نهان دست بدارید چه آن کسان که گناه می‌کنند سزای آنچه کنند بینند ۱۲۲ و ز آنچه بر آن نام خدا نبرده‌اند نخورید که البتّه آن گناه است و دیو است که بدوستان خود الهام کند [و دیوخویان بدوستان خود راه بد باشاره مینمایند] تا با شما مسلمانان جدل کنند [و بسخنان خود گول‌تان زنند] و اگر شما فرمان آنها برید مشرک باشید. سخن مفسّرین: «فَكُلُوا مِمّا ذُكِرَ اسمُ اللّهِ» ۱۱۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: چون در آیت جلو گفته شده است خدا هدایت شدگان را می‌شناسد، در اینکه آیه یکی از وسائل هدایت معّرفی شده است که شما اگر میخواهید بهدایت باشید، پس بخورید از آنچه نام خدا برده شده است، و بعضی گفته‌اند: چون مشرکین اعتراض کردند چرا کشته‌ی خود را میخورید و کشته‌ی خدا را که میته باشد نمیخورید! در جواب گفته شده است از اینکه جهل و بیهوده گوئی دست بردارید پس بخورید از آنچه نام خدا برده شده است. -قرآن-۱۵-۵۲ «وَ ما لَكُم أَلّا تَأكُلُوا مِمّا ذُكِرَ اسمُ اللّهِ» ۱۲۰ مجمع: زجّاج و علمای بصره گفته اند یعنی چه موجب برای شما فراهم شده است که نخورید از نامبرده‌ی خدا، و بعضی چنین معنی کرده‌اند: روا نیست برای شما که از نامبرده‌ی خدا نخورید. -قرآن-۱-۵۸ «وَ قَد فَصَّلَ لَكُم ما حَرَّم» ۱۲۰ مجمع: مردم کوفه غیر از حفص فصل با فتح فاء -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۴] بصورت فعل معلوم خوانده‌اند و «حَرَّم» با ضمّ حاء بصورت فعل مجهول و حفص و قاریهای مدینه هر دو را با فتح اوّل خوانده‌اند بصورت فعل معلوم، و دیگر قاریها هر دو را با ضمّ اوّل بصورت مجهول خوانده‌اند. و طبری از عطیّه عوفی نقل کرده است که او «فَصَّلَ لَكُم» با فتح فاء و تخفیف صاد خوانده است و معنی چنین است: -قرآن-۳۳-۴۳-قرآن-۲۸۴-۳۰۱ همانا رسیده است برای شما حکم آنچیزها که حرام است. و هم در مجمع البیان است، بعضی گفته‌اند: مقصود از «فَصَّلَ لَكُم» آن چیزها است که در سوره‌ی مائده گفته شده است: «حُرِّمَت عَلَيكُمُ المَيتَةُ» تا آخر و اعتراض کرده‌اند که سوره‌ی مائده مدنی و بعد از انعام نازل شده است، مگر اینکه بگوئیم اینکه حکم را پیغمبر برای مردم بیان فرموده و چون اینکه آیه نازل شد، اشاره بگفته‌ی پیغمبر کرد که پیش از اینکه آن حضرت برای شما مفصل بیان کرده است، و بعضی گفته‌اند: ممکن است مقصود آن چیزها باشد که در همین سوره چند آیه بعد گفته شده است «قُل لا أَجِدُ فِي ما أُوحِيَ». -قرآن-۱۲۳-۱۴۰-قرآن-۲۰۲-۲۳۴-قرآن-۶۳۹-۶۷۲ «إِلّا مَا اضطُرِرتُم» ۱۲۰ ابو الفتوح نوشته است: اتّفاق است که مضطررا از مردار و خون و گوشت خوک و آنچه نام خدای بر آن نگفته باشند حلال است، در کمیت آن خلاف است و بنزدیک ما روا نباشد بیش از آن که سدّ رمق کند بآن، و معنی «اضطُرِرتُم» آن است که بر خویشتن ترسد از هلاک، و در فقها بعضی گفتند که روا باشد که از آن سیر بخورد، و بعضی گفتند که شاید که بردارد و ذخیره کند، و بعضی فقها گفتند مکره نیز داخل باشد در اینجا برای آنکه حکم او حکم مضطر است در خوف بر نفس. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۲۶۶-۲۷۹ «وَ إِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِأَهوائِهِم بِغَيرِ عِلمٍ» ۱۲۰ طبری: عموم قاریهای کوفه با ضمّ یاء خوانده‌اند یعنی آنها شما را گمراه میکنند، و بعضی مردم بصره و حجاز با فتح خوانده‌اند، یعنی آنها خود گمراه هستند. -قرآن-۱-۶۴ فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله عمرو بن لحی و دیگر مشرکین است که دین اسماعیل را تغییر دادند و شترهای «بحیره و سائبه و میته» [صفحه ۵] اختراع کردند و زجّاج گفته است: مقصود آن مردم است که مردار را حلال می- دانستند، و با مسلمین جدل میکردند که چون کشته‌ی خود شما حلال است، پس کشته‌ی خداوند سزاوارتر است برای خوردن، و هم در گفته‌های پیغمبر طعن و ملامت داشتند و به بت‌پرستی دعوت میکردند باین جور جملات و استدلالات بیهوده و بدلخواه خود، و اینکه آیه میفهماند که سخن گفتن در احکام دین فقطّ باید باجتهاد و استدلال باشد و بتقلید سخن گفتن حرام است، چونکه سخن بتقلید مولود هوس و خواهش نفسانی است، و آیه اینکه گونه سخن گفتن را گمراهی معّرفی کرده است، و جمله‌ی آخر «هُوَ أَعلَمُ بِالمُعتَدِين» تهدید و تخویف کافران است که چون میداند آنها می‌خواهند حقّ را بپوشانند و بباطل کمک کنند پس عذاب برای آنها خواهد بود. -قرآن-۶۱۸-۶۴۹ روح البیان: «بِغَيرِ عِلمٍ» یعنی بی‌آنکه از شریعت و دین استفاده شده باشد، و معتدین یعنی آنها که از حقّ بباطل و از حلال بحرام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میگروند، و مردم هوی پرست چند دسته هستند، یکی آنها که مخالف سنّت و جماعت هستند و بمیل خود آیات و احادیث را تأویل میکنند و اگرچه اهل قبله و مسلمان هستند ولی بمیل خود مردم را گمراه میکنند مانند کفّار، دستهی دیگر آنها هستند که باشارات احادیث و آیات متوجه میشوند، بطوری که مطابق با شرع و دین باشد، آنها مرد عرفان و اهل معرفت هستند، چنان که مثنوی گفته است: -قرآن-۱۴-۳۰ تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین || دیو آدم را نبیند جز که طین ظاهر قرآن چو شخص آدمی است || که نقوشش ظاهر و جانش خفی است پس تقلید آنها که پی اشارات هستند غیر از آن تقلید است که هدف ضلالت است چون اینکه دسته فکر و کارشان بر عیان و یقین است نه چو آنها که گفتارشان بر ظنّ و تخمین است، و مردم دنیا هم نسبت بمردم با تقوی و اهل عقبی هوی پرست و طالب هوس هستند، چون زندگی سراسر خیال است و عاقل را با خیال کاری- نیست، از بهلول نقل شده است که گفت: روزی در یکی از کوچههای بصره دیدم [صفحه ۶] بچهها گردو بازی میکنند و کودکی بآنها مینگریست و میگریست، با خود اندیشیدم که از افسوس میگرید که جوز ندارد تا با دیگران شریک شود، باو نزدیک شدم و گفتم: اگر برای جوز گریه میکنی میخرم برایت تا با کودکان همبازی شوی! او بر من نگریست و گفت ای بیخرد ما را برای بازی نیافریدهاند، گفتم: پس برای چه آفریده شدهایم: گفت: برای علم و عبادت، گفتم: اینکه از کجا گوئی! گفت از گفتار خداوند: که در قرآن است: «أَ فَحَسِبْتُم أَنَّما خَلَقناکُم عَبَثاً وَ أَنَّکُم إِلَینا لا تُرجَعُون» یعنی گمان دارید بیهوده آفریده شدهاید و بازگشت بسوی ما ندارید! و باز اهل تقوی و مردم عقبی پی هوی و هوس هستند نسبت بآنان که مرد خدا و اهل مولی هستند، چون اینها از هر دو عالم بیزارند و غیر حقّ نمینگرند، و صاحب محمّدیه گفته است: -قرآن-۱۰۸-۱۸۸ سالکان درگهت را هر دو عالم یک نفس || والهان حضرتت را هست از حوری ملال و در اینکه آیه «فَکُلُوا مِمّا ذُکِرَ اسمُ اللّهِ عَلَیهِ إِن کُنتُم بِآیاتِهِ مُؤمِنِین» اشاره است که علامت ایمان آن است که خوردن بموجب حکم شرع باشد، نه آنچه طبع و میل وادار میکند. -قرآن-۲۲-۱۰۴ «وَ ذَرُوا ظاهِرَ الإِثمِ وَ باطِنَه» ۱۲۱ طبری: قتاده گفت یعنی گناه کم و زیاد و گناه پوشیده و آنچه آشکارا انجام شود، و سعید بن جبیر گفته است: «ظاهِرَ الإِثمِ» تزویج محارم است که مادر و خواهر و غیره باشد چنانکه در آیه تشریح شده است «لا تَنکِحُوا ما نَکَحَ آباؤُکُم» تا آخر و «باطِنَه» بزهکاری و عمل نامشروع است، سدّی گفته است: «ظاهِرَ الإِثمِ» عمل نامشروع با زنهای معروفه است، و باطنه رفیق- بازی و آمیزش با زنهای ظاهر الصلاح است. -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۱۶۳-۱۸۰-قرآن-۲۷۲-۳۰۷-قرآن-۳۱۹-۳۳۰-قرآن-۳۸۲-۳۹۹ ضحّاک گفته است: مردم پیش از اسلام گناه با زنها را پنهانی حلال می- دانستهاند، در آیه نهان و آشکار حرام شده است. إبن زید گفته است: ظاهر آن گناه است که مردم برهنه و مکشوف طواف کعبه میکردند، و باطن بزهکاری با زنان است. [صفحه ۷] مجمع: ابو علیّ جبّائی گفته است: ظاهر گناهان بوسیلهی پارههای بدن است، و باطن گناه بدل است. فخر: با اینکه آیه معلوم میشود که باطل است عقیدهی آنها که میگویند: آنچه در دل انسان میگذرد گناه ندارد، چون خداوند نهی کرده است از همهی اعمال دل که کبر است و عجب و حسد و بدخواهی مسلمین. تفسیر حسینی: در حقایق سلمی آورده، که ظاهر اثم طلب نعمتهای دنیا است، و باطن اثم میل بنعمتهای عقبی، چه هر دو سبب مشغولی میشود از حضرت مولی یا ظاهر حظوظ نفس است و باطن حظوظ قلب، یا گناه ظاهر میل است بمشتهیات نفس بجوارح و گناه باطن محبّت آرزوهای نفس است در دل، یا ظاهر آن است که خلق را بدان اطّلاع افتد و باطن آن که میان بنده و خدا بود، و حقیقت آن است که گناه ظاهر اقوال و افعال سیّئه است که بجوارح و اعضاء ارتکاب آن دست میدهد و گناه باطن عقاید فاسده و عزائم باطله است، و در بحر الحقایق فرموده که همچنان که انسان را ظاهری است یعنی بدن جسمانی، و باطنی است یعنی دل روحانی گنه را نیز ظاهری است و آن قول و فعل باشد موافق طبع و مخالف شرع، و باطنی که صفات حیوانی است و اوصاف سبعی و شیطانی، پس حقّ سبحانه و تعالی میفرماید: که ترک کنید افعال طبع را باستعمال شرع و دست بدارید از اخلاق ذمیمه نفسانی به تخلّق اخلاق ملکی و ربّانی، و امام قشیری قدّس سره میگوید که چون حقّ تعالی نعمت ظاهر و باطن بتو ارزانی داشته است که «وَ أَسبَغَ عَلَیکُم نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً» اینجا میگوید: «وَ ذَرُوا ظاهِرَ الإِثمِ وَ باطِنَه» یعنی شکر نعمت ظاهر و باطن ترک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گناه ظاهر و باطن است، و ترک گناه ظاهر نجات نفوس است از عذاب نیران و ترک گناه باطن خلاصی قلوب است از عقوبات حرمان، بیت: -قرآن-۲۲۹-۲۸۳-قرآن-۲۹۸-۳۳۸ ظاهر و باطن خود پاک کن از لوث گناه || تا از آن صورت و معنی تو پاکیزه شود «الَّذِینَ یَکسِبُونَ الإِثمَ سَیُجزَون» تا آخر ۱۲۱ تنویر المقباس إبن عبّاس: -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۸] یعنی آنها که نامشروع و بزه میکنند بزودی در اینکه عالم با تازیانه تأدیب و مجازات میشوند، و در عالم دیگر بعقاب و مجازات اخروی. «وَ لا تَأکُلُوا مِمّا لَم یُذکَرِ اسمُ اللّهِ عَلَیهِ وَ إِنَّهُ لَفِسق» ۱۲۲ مجمع: اینکه جمله صریح است در اینکه هنگام سر بریدن حیوان لازم است نام خدا بر زبان آرند، و با ترک آن خوردن گوشت حیوان حرام است، و از اینکه جمله فهمیده میشود که حرام است خوردن کشتار کافران اگرچه یهود و مسیحی باشند و نام خدا ببرند، چون آنها خداشناس نیستند و عقاید آنها هم شرک است و عقیده بخدایان متعدّد، و اگر مسلمان بکشد و نام نبرد چند فرض و نظر است: اوّل- مالک و داود و حسن بصری، و إبن سیرین و جبّائی گفته‌اند: حرام است خواه از فراموشی باشد یا بعمد ترک کند دوّم- شافعی گفته است حلال است کشتار مسلم اگرچه بعمد نام خدا نبرد. -قرآن-۱-۸۱ سوّم- ابو حنیفه گفته است: اگر مسلمان معتقد بود که واجب است یاد نام خدا و فراموش کرد، کشتارش حلال است، ولی اگر بعمد ترک نام خدا کرد کشتارش حرام است. و از امامهای ما شیعه نیز همین حکم روایت شده است. کتاب جواهر مجلّد صید و ذباحه در شرط دوّم از شرایط ذبح گفته است: اینکه مسئله در حدیث و رأی فقها اتّفاقی است، بلکه مورد اجماع همه‌ی علماء است که باید مسلمان هنگام کشتن حیوان نام خدا را بعمد ترک نکند و گر نه آنگوشت حرام است، و در دو صفحه جلوتر در ارکان ذبح گفته است: شرط است که مسلمان بکشد و خلاف نیست میان فقها که کشتار غیر مسلمان حرام است و همچنین کشتار یهودی و مسیحی و مجوسی، و در بعضی احادیث که حکم شده است کشتار آنها حلال است، برای تقیّه بوده است، بلکه از دیر زمان در نزد شیعه مسلّم بوده است، و شیخ طوسی و سیّد مرتضی اینکه مسئله را از متفرّدات امامیّه شمرده‌اند یعنی فقطّ شیعه بتنهائی اینکه حکم را دارد نه دیگران، و اینکه مسئله امروز ضروری مذهب شیعه است بعلاوه‌ی اخبار فراوان بر آن. «ما قسمتی از اینکه مطالب و اخبار را در سوره‌ی مائده ضمن آیت نوشته‌ایم». [صفحه ۹] «وَ إِنَّ الشَّیاطِینَ لَیُوحُونَ إِلی أَولِیائِهِم لِیُجادِلُوکُم» ۱۲۲ طبری: عکرمه گفت: چون اینکه آیه نازل شد «لا تَأکُلُوا مِمّا لَم یُذکَرِ» و خوردن مردار حرام شد، بعضی از مردم فارس که با قریش دوست بودند گفتند بمحمّد بگوئید: چه شده است که اگر خدا با وسیله‌ی طلا حیوانی را بکشد، شما آنرا مردار مینامید و نمیخورید، و آنچه خود میکشید حلال میدانید مردم قریش اینکه مطلب را بمسلمانان اظهار کردند آنها از اینکه قیاس و اعتراض نگران و ناراحت شدند و بدل گرفتند، اینکه جملات برای آرامش آنها نازل شد «إِنَّهُ لَفِسق وَ إِنَّ الشَّیاطِینَ لَیُوحُون» یعنی اینکه عمل فسق است و اینکه اعتراض از الهامات شیطان است. و نیز عکرمه گفت: مردمی از مشرکین نزد پیغمبر رفتند و گفتند: بگو بدانیم گوسفند که میمیرد کی سبب مرگ او است! -قرآن-۱-۷۴-قرآن-۱۲۸-۱۶۱-قرآن-۵۷۳-۶۲۹ فرمود: خدا، گفتند: پس تو گمان میکنی آنچه را خدا کشته است حرام است و کشتار تو و یارانت حلال است، اینکه آیه جلو آنها را گرفت، إبن وکیع روایت کرده است: یهود به پیغمبر عرض کردند: چرا کشته‌ی ما را میخوری و کشته‌ی خدا را مردار و حرام میدانی! برای جواب آنها نازل شد «وَ لا تَأکُلُوا» تا آخر. -قرآن-۱۳۱-۱۴۸ مجمع: یعنی: علمای کفّار و رؤسای سر سخت جاه طلب و متمرد آنها، با اشاره میفهمانند بپیروان کافر خود تا با شما مجادله کنند که مردار حلال است. «وَ إِن أَطَعتُمُوهُم إِنَّکُم لَمُشرِکُون» ۱۲۲ ابو الفتوح نوشته است: آنگه مسلمانانرا گفت: اگر شما طاعت ایشان دارید در اینکه و جز اینکه، مشرک باشید، برای آنکه آن کس که استحلال مردار کند و آن را حلال دارد، کافر باشد باجماع، و هر که مردار خورد و حلال نداند در حال اختیار فاسق باشد، و عطا گفت: اینکه آیه مختصّ است بذبایحی که ایشان در جاهلیّت کشتندی برای اصنام، و بعضی دگر گفتند: -قرآن-۱-۴۹ مخصوص است بمردار، و آنچه معتمد است آن است که عامّ است در هر ذبیحه که مسلمانان کشند و بر آن نام خدای نبرند بقصد. فخر: زجّاج گفته است: اینکه آیه میفهماند: هر کس حلال خدا را حرام کند، یا حرام را حلال نماید مشرک است، چون غیر خدا را حاکم دانسته است، و همین [صفحه ۱۰] است معنی شرک بخدا. روح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

البیان: در اینکه آیه اشاره است به اینکه: نباید بی‌نام خدا و یاد خدا چیزی بخورند، و باید بفرمان او و یاد او باشند، تا بنور و روشنی نام خدا از تیرگی شهوت و خوردن و شکم پر کردن جلوگیری شود، که آز و حرص بخوردن ممکن است موجب فسق و خروج از روحانیّت و نورانیت شود، و بتیرگی و ظلمت گرفتار کند. سخن ما: ۱- آیت سوّم «فَكُلُوا مِمّا ذُكِرَ اسمُ اللّهِ عَلَيهِ» شاید مناسبت اینکه واجب شده است در سر بریدن حیوان نام خدا برده شود اینکه باشد: چون موجودات زنده از موهبت خاصّ خداوند بهره‌مند شده‌اند که جان دارند و مختصر ادراک و اراده دارند، اگر کسی آنرا از اینکه عنایت الهی محروم کند مرتکب عمل فوق العاده‌ای شده است، و موجب نابودی یک اثر بزرگ و نمایان از قدرت ازلی شده است، و شخص مسلمان که دل با خدا دارد، باید در اینکه عمل که شبیه بمعارضه و برابری با قدرت است، آنرا با نام و یاد خدا انجام دهد، تا کمال تسلیم و دلدادگی او بخداوند ثابت و پا برجا بماند و هیچگونه خود سری و اظهار توانائی از او نمایان نشود، و اینکه اقدام بیجان کردن یک موجود بی‌آزار که عوامل بیشمار طبیعت در آن کارگر شده است تا آن حیوان پدیدار شده است بمنزله‌ی قدرت نمائی و خود- پرستی است که شایسته‌ی مسلمان تسلیم بامر خدا نیست، پس باید اینکه کارش با نام و یاد خدا باشد تا هیچ غفلت و خودسری و خودپرستی در نهاد او نماند، و شاید بهمین مناسبت در آیت بعد گفته شده است: «وَ ما لَكُم أَلّا تَأكُلُوا» تا آخر. -قرآن-۲۶-۷۲-قرآن-۱۱۲۵-۱۱۵۸ یعنی چرا منحصر نکنید خوردن گوشت را بآن حیوان که نام خدا برده شده است، برای توجه افکار مسلمین به اینکه که باید نابودی جاندار با نام خدا باشد تا کمال نرم‌دلی و آدمیّت شما بقوّت خود باقی بماند و مانند سباع و درندگان حیوانات را نابود نکنید که توجه بآفریننده ندارند و زنده و مرده در نزد آنان یکسان است. ۲- آیت پنجم «وَ ذَرُوا ظاهِرَ الإِثمِ وَ باطِنَه» تا آخر شاید برای بیدار باش مردم باشد که نه فقطّ آنچه را در ظاهر گناه دانستید باید ترک کنید، بلکه گناه رخنه‌ای -قرآن-۱۶-۵۶ [صفحه ۱۱] است در حقیقت آدمیّت که انسان را از رابطه‌ی بحقّ و دلدادگی بسعادت ابدی محروم میکند پس باید از ظاهر و باطن گناه او کم و زیاد آن پرهیز کرد، نه آنکه فرض کنند شراب کم زیان ندارد، یا دروغ که بکسی آسیب نرساند بجائی ضرر ندارد یا تصرّف در مال غیر که موجب زیان باو نشود قبیح نیست، زیرا هر چه بر خلاف دستور و امر حقّ باشد انحراف از حقّ و سعادت است بهر جور و هر اندازه که باشد. ۳- در آیت آخر که گفته شده است «لا تَأكُلُوا»- «إِنَّه لَفِسق» «- إِن أَطَعتُمُوهُم» تا آخر شاید برای تأکید و استواری همان مطلب اوّل باشد که خوردن کشتار با اعراض و بی‌اعتنائی بیاد خداوند عملی است فاسقانه، چون کشتن و بیجان کردن قساوت و سخت‌دلی است که مولود از فسق و بدکاری و بدنهادی و دوستی شیطان و الهام گرفتن از او، و البته کسی که تسلیم باین کار باشد و آنرا بپسندد، با آفریننده و اصل و ریشه‌ی حیات خود سر و کار ندارد و مشرک است، مگر در اینکه کار خدا را بیاد آرد و با نام او که اینکه قدرت بی‌جان کردن را عطا کرده است کار خود را انجام دهد تا فاسق و سختدل و خودسر و مشرک نباشد. -قرآن-۴۲-۵۶-قرآن-۶۰-۷۹-قرآن-۸۰-۱۰۵

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳]

أَ وَ مَن كانَ مَيتاً فَأَحيَيناهُ وَ جَعَلنا لَهُ نُوراً يَمشِي بِهِ فِي النّاسِ كَمَن مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ لَيسَ بِخارِجٍ مِنها كَذلِكَ زُيِّنَ لِلكافِرِينَ ما كانُوا يَعمَلُونَ [۱۲۲] وَ كَذلِكَ جَعَلنا فِي كُلِّ قَرِيَةٍ أَكابِرَ مُجرِمِيها لِيَمكُرُوا فِيها وَ ما يَمكُرُونَ إِلّا بِأَنفُسِهِم وَ ما يَشعُرُونَ [۱۲۳] -قرآن-۱-۳۴۷ جهت نزول: طبری و سیوطی و دیگران نوشته‌اند در وصف مؤمنین و کافران، مثل عمّار یاسر و حمزه و عمر و از طرف دیگر ابو جهل نازل شده است. ترجمه: ۱۲۳ آیا آنکه دل مرده بود و ما [بدین و دانش] زنده‌اش کردیم تا [دانسته و سنجیده] میان مردم باشد مانند آن [بیدین و دانش] بود که داستانش داستان بتاریکی مانده‌ی بیچاره است! ولی به اینکه گونه [که شما ز کار [صفحه ۱۲] خود خوشدلید] کافران آنچه [با گرفتاری بتاریکی و بیچارگی] کنند بچشم‌شان آراسته بود ۱۲۴، و بمانند اینکه بیدینان بهر زمینی گناهکارانش را بزرگان کردیم تا که در آنجا آغاز حیله‌گری کردند [و مردم را گول میزدند و گمراهی میکردند] ولی جز خود را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نتوانستند گول زنند و از آن آگاه نبودند. سخن مفسّرین: «وَ مَن كانَ مَيتاً فَأَحيَيناهُ وَ جَعَلنا لَهُ نُوراً» ۱۲۳ مجمع: مردم مدینه و یعقوب «مَيتاً» با تشدید یاء خوانده‌اند و دیگران با تخفیف. -قرآن-۱۵-۷۵-قرآن-۱۰۹-۱۱۷ ابو الفتوح: مقصود از میّت کافر است چنانچه در جای دیگر گفته شده است: «أَموات غَيرُ أَحياءٍ» و مقصود از «فَأَحيَيناه» یعنی او را زنده کنیم بوسیله‌ی آمادگی وسایل ایمان از توفیق و رفع مانع و نشان دادن دلیل، و نور یعنی عبادت و ایمان بعضی گفته‌اند: یعنی علم و بیان روشن کردن حقایق، و حسن بصری گفته است: -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۳۹-۵۴ مقصود قرآن است. مجمع البیان: بعضی گفته‌اند مقصود از اینکه جمله آن است که شما نطفه بودید بصورت آدم جاندار در آوردیم. «كَمَن مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ» ۱۲۳ مجمع: یعنی «کمن مثله مثل من هو فی الظلمات» داستان او مثل داستان آن کس است که کافر است و در تاریکی کفر مانده است، و بعضی گفته‌اند یعنی مثل کسی است که در تاریکیهای کفر گرفتار است، و در توصیف کافر بصورت داستان گفته شده است برای اینکه متوجه شوند بیچارگی و سرگردانی کفر بآن اندازه است که ضرب المثل است. -قرآن-۱-۳۷ «كَذلِكَ زُيِّنَ لِلكافِرِينَ» ۱۲۳ طبری: یعنی همان طور که کافران مغرور کردند دیگران را تا در خوردن مردار با شما بحث و جدل کنند و باین عمل خود خوشدل بودند و در نتیجه مستحقّ آزار و گرفتاری عالم دیگر شدند، همچنین برای دیگران که همفکر با آنها بودند و با کفر و انحراف سر و کار داشتند، عمل و عقیده‌ی زشتشان در نظرشان آراسته و زیبا بود و بآن مغرور بودند، و در نتیجه مستحقّ گرفتاری ابدی شدند، و اینکه آیه دلیل واضح است بر خلاف آنها که معتقد هستند -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۱۳] خدا کارهای مردم را بخودشان تفویض و واگذار کرده است و کاری بکارشان ندارد و اسباب و وسائل طاعت و معصیت را در اختیار همه گذارده است بی‌تفاوت، و اگر چنین باشد که آنها میگویند باید همان طور که کفر و انحراف در نظر کافران پسندیده است، در نظر انبیاء و خردمندان هم ستوده و نیکو باشد، و چنانچه ایمان و یگانگی و دل سپردن بحقّ و حقیقت در نظر پیغمبران و مردم صالح خوب است و دلباخته‌ی آن هستند، بایستی کافران و بیدینان هم بهمان نسبت علاقه و دلبستگی بدان داشته باشند، پس معلوم میشود برای هر دسته عمل و عقیده‌اش در نظر خودش آراسته شده است. مجمع: یعنی همان طور که عمل مؤمن در نظرش آراسته است، اینکه کافران هم بکار خود خوشدل هستند مثل «كُلُّ حِزبٍ بِما لَدَيهِم فَرِحُون» حسن بصری گفته است: یعنی شیطان عمل آنها را در نظرشان آراسته است و خودشان آنرا پسندیده‌اند، چون در آیت دیگر گفته شده است «إِنَّ الشَّياطِينَ لَيُوحُونَ إِلى أَولِيائِهِم» یعنی دوستان شیطان از او الهام میگیرند، و کلمه‌ی «زُيِّن» محتاج نیست که از کسی خارج و جدا از خود آنها ایجاد شده باشد و دیگری بیاراید، چون اینکه جمله مانند اینکه جمله‌ها است «أَنّى يُصرَفُون» و «أَنّى يُؤفَكُون» یعنی کجا از خود برگردانده میشوند و از چه سو بر خودشان دروغ بسته میشود، و مقصود اینکه است از سوی خود آراسته شده‌اند، و چنانکه عرب میگوید «اعجب فلان بنفسه و اولع بکذا» یعنی خودش از خود بشگفت آمده و از خود آزمند باین شده است. -قرآن-۱۱۶-۱۵۷-قرآن-۳۰۶-۳۶۰-قرآن-۴۱۹-۴۲۹-قرآن-۵۷۲-۵۹۲-قرآن-۵۹۵-۶۱۵ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی همانطور که در نظر ابی جهل کارهای او را آراستیم. مواهب علیه مشهور بتفسیر حسینی: اینکه آیت در شأن حمزه رضی اللّه عنه و ابو جهل لعنهٔ اللّه علیه نازل شده در وقتی که ابو جهل از روی جهل و جرأت بی‌ادبی نسبت با حضرت رسالت پناه صلّی اللّه علیه و سلّم کرده بود که ذکر آن لایق حال نبوّت و موافق استماع مخلصان امّت نیست، و حمزه رضی اللّه عنه در آن [صفحه ۱۴] روز بشکار بود، چون باز آمد و شکایت بیحرمتی ابو جهل باو حکایت کردند، حمزه خشمناک بر سر آن ناپاک بیباک رفت و کمان بر سر آن زد و کلمه‌ی شهادت بر زبان راند، پس زنده بنور اسلام حمزه است و گرفتار ظلمات و آثام ابو جهل، و گفته‌اند: در باره‌ی عمر بن الخطّاب و ابو جهل فرود آمده که هر دو در مقام آزار سیّد مختار، بودند و آن حضرت علیه الصّلاة و السّلام دعا کرد که یا ربّ اسلام را بیکی از اینکه دو تن عزیز گردان، و دعای آن حضرت در باره‌ی فاروق سمت استجابت یافت، پس صاحب نور عمر است و مقیّد ظلمت ابو جهل، و محقّقان گفته‌اند: موت بهوای نفس است و حیاة بمحبّت حق، یا موت بنکرت است و حیات بمعرفت، در کشف الاسرار آورده که حیات معرفت دیگر است و حیات بشریّت دیگر، عالمیان بحیات بشریّت زنده‌اند و دوستان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بحیات معرفت، روزی باشد که حیات بشریّت بسر آید «کُلُّ نَفسٍ ذائِقَةُ المَوتِ» یعنی هر جانداری بمیرد و هرگز حیات معرفت بسر نیاید، «فَلَنُحیِیَنَّهُ حَیاةً طَیِّبَةً» یعنی بزندگی خوش او را زنده میداریم و از اینجا است که «المؤمن حیّ فی الدّارین» یعنی مؤمن بهر دو عالم زنده است بیت: -قرآن-۶۰۵-۶۳۸-قرآن-۶۹۷-۷۳۳ نمیرد هر کرا جانش تو باشی || خوشا جانی که جانانش تو باشی شاه کرمانی اینکه آیت خواند که «أَ وَ مَن کانَ مَیتاً فَأَحیَیناه»، یعنی آیا آنکه مرده بوده است و زندهاش کردیم گفت: نشان اینکه حیات سه چیز است: از خلق عزلت، و با حق خلوت، و دوام ذکر بزبان و دل. و بزرگی اینکه معنی را بنظم فرموده: -قرآن-۳۸-۷۷ رباعی: بر روی خلایق در صحبت مگشای || می باش بکلّی متوّجه بخدای غافل مشو از شوق دل و ذکر زبان || تا زندهی جاوید شوی در دو سرا کشاف زمخشری: یعنی خدا کارشانرا در نظرشان آراسته است، چون در آیت دیگر گفته شده است: «زَیَّنّا لَهُم أَعمالَهُم» یعنی «کار آنها را در نظرشان آراستیم» و ممکن است مقصود شیطان باشد که کارهای آنها را در نظرشان آراسته است. -قرآن-۱۰۵-۱۳۴ [صفحه ۱۵] تفسیر ابو السّعود: یعنی کار آنها از جانب خدا بوسیلهی خلق و آفرینش آنگاه که شیطان الهام کرد، در نظرشان آراسته و زیبا بود، و یا کار آنها از جانب شیطان بوسیلهی تسویل وسوسه و اغفال در چشم خودشان آراسته و زیبا نمودار میشد. تفسیر نیشابوری: بیانی در تمام جملههای اینکه آیه دارد که ما ترجمه، و تشریح میکنیم: در آیه «کفر» مرگ نامیده شده است برای اینکه کفر مولود جهل است و سرگردانی و بیچارگی، و مرگ هم آخر درجهی بیچارگی است، و شخص مرده راه بجائی نمیبرد، همچنین کافر که نادان است، و هدایت علم است و بصیرت و هر دو موجب رستگاری هستند و رسیدن بمطلوب، پس دین مانند نور است و حیات که وسیله وصول بمقصود است، بعضی علماء گفته است «شاید مقصودش امام فخر باشد» جملهی «أَ وَ مَن کانَ مَیتاً» اشاره است باوّل مرتبهی نفس آدمی که فقطّ آمادگی او است برای خیر و سعادت و اینکه استعداد را حکما عقل هیولانی مینامند، و جملهی «فَأَحیَیناه» اشاره است بدرجهی دوّم نفس که مرتبهای از کمال را فرا میگیرد، و اینکه مرتبه در نزد اهل فن عقل بالملکه نامیده شده است که علوم کلی اولی و ملکات انسانی در او نمودار میشود، و جملهی «جَعَلنا لَهُ نُوراً» اشاره است بمرتبهی سوم که مطالب عقلی از راه کسب و کوشش برای آدمی فراهم میشود ولی بهمهی آنها مسلّط و حاضر الذّهن نیست و اینکه درجه علم را عقل بالفعل مینامند یعنی علم و فهم نزدیک بعمل، و جملهی «یَمشِی بِهِ فِی النّاسِ» نشانهی مرتبهی چهارم کمال آدمی است که آخر درجهی کمال و استفاده است و عقل بالمستفاد نامیدهاند که معارف و جلوههای روحی برای نفس مهیّا شده است و بآن نورانی است و پرتو علم و معرفت از او روشنی میدهد، و نسبت بکافر که گفته شده است «فِی الظُّلُماتِ لَیسَ بِخارِجٍ» برای آن است که نادانی و بدخوئی نهاد و فطرت آدمی را بصورت تاریکی و بیچارگی در میآورد بطوری که همیشه سرگردان است و حیران. -قرآن-۵۱۳-۵۳۸-قرآن-۶۸۹-۷۰۴-قرآن-۹۲۳-۹۴۵-قرآن-۱۱۷۸-۱۲۰۷-قرآن-۱۴۸۲-۱۵۱۸ تفسیر عبده: ارتباط اینکه آیات بآیت جلو اینکه است که چون عموم مردم [صفحه ۱۶] معرّفی شدند بگمراهی و اعتقاد از ظنّ و گمان و الهام از شیطان و بد راهی دادن و گمراه کردن دیگران و تشویق بخوردن مردار، در اینکه دو آیه داستان و مثلی آورده شده است تا فرق باشد میان آن کافران گمراه و مؤمنین راه یافته، تا مردم بشناسند کافران را که چون کارشان در نظرشان پسند بوده میان روشنی و تاریکی فرق نگذاردهاند، و اساس و روش آفرینش خداوند بر اینکه است که بدکاریها و سیئات موجب مکر و تزویر شود ولی از آن سود نبرند. تفسیر صفی: صفیعلیشاه اینکه آیه را چنین سروده است: آن که باشد مرده آیا در ضلال || یا بکفر و جهل و نقصان و وبال زنده پس کردیم او را در ظهور || از ره اسلام و علم و عقل و نور نوری از برهان بر او دادیم نیز || تا دهد مر حقّ و باطل را تمیز میرود با آن میان مردمان || بر طریق راست بر امن و امان همچو آن کو مانده بر ظلمات جهل || هم برون آینده نبود زو بسهل آنچنان کایمان بقلب مؤمنان || یافت زینت بی توهّم بی گمان کافران را همچنین آراسته || گشت در دل آنچه نفس آن خواسته «وَ کَذلِکَ جَعَلنا فِی کُلِّ قَریَةٍ أَکابِرَ مُجرِمِیها لِیَمکُرُوا فِیها» ۱۲۴ تنویر المقباس و دیگران: یعنی همچنان که در مکّه مردم با قدرت هستند که مکر و آزار میکنند در هر سرزمینی چنین مردمی بودهاند. -قرآن-۱-۸۰ مجمع: یعنی همچنان که مؤمنین دارای نور و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روشنی شدند همچنین کافران دارای مکر و حیله شدند با اینکه تفاوت که مؤمنین حسن اختیار داشتند و از وسائل که در اختیار داشتند براه خوب رفتند و کافران سوء انتخاب داشتند و بد را پسندیدند، و جمله‌ی «جَعَلنا» در هر دو بمعنی تغییر و گرداندن است با اینکه تفاوت که در اوّل اینکه تغییر لطفی است از جانب حقّ بمؤمنین، لیکن در دوّم آزاد گذاشتن و تمکین است از جانب حقّ برای کافران که در کار خود آزاد هستند و جرم و مکر را انتخاب میکنند، و لام «لِیَمکُرُوا» بمعنی عاقبت و نتیجه است یعنی نتیجه‌ی جرم مکر است -قرآن-۲۶۶-۲۷۵-قرآن-۵۵۵-۵۶۸ [صفحه ۱۷] فخر: معنی جمله چنین است: قرار دادیم در هر سرزمین مجرمین را بزرگتر و مقتدرتر آنها، و بموجب اینکه آیه خداوند میخواسته که آنها مکر کنند چون آنها را بزرگتر و اختیاردار قرار داده است، و اینکه خود دلیل است که خیر و شرّ باراده‌ی خداوند است، و جبائی گفته است: لام بمعنی نتیجه است یعنی ما آنها را بزرگتر کردیم، نتیجه‌ی اینکه احسان سرکشی و مکر شد، و غیر جبائی گفته است: چون خدا جلوگیر مکر آنها نشد پس همانند اینکه است که خود آنها را برای مکر بزرگتر قرار داده است پس اینکه جمله از راه تشبیه و طرز سخن است نه بیان اصل مطلب، و زجّاج گفته است: چون بزرگان و اکابر بواسطه‌ی ریاست و قدرت‌شان بهتر میتوانند مکر کنند و اباطیل و چیزهای بیهوده و مضرّ را میان مردم رواج دهند، از اینکه جهت مجرم را از آنها قرار داده است، و نیز قدرت و جاه و مال که از خواصّ اکابر است محتاج بحفظ و حمایت و توسعه است، و نگاهبانی و توسعه‌ی اینها فراهم نمی‌شود مگر با مکر و دروغ و سخن چینی و بدگوئی و سوگند بدروغ. «وَ ما یَشعُرُون» ۱۲۴ مجمع: چون گرفتار جرم مکر خود میشوند و نمیشود انسان خود بخود مکر کند، اینکه جمله برای آن است که بفهماند اینکه گرفتاری آنها از نادانی است. -قرآن-۱-۲۰ سخن ما: ۱- از آیت اوّل استفاده میشود دلداری مردم با توجّه باین اصل کلّی در طبیعت آدمی که هر کس بآنچه دارد شاد است و مغرور، ولی برای تشخیص ارزش و تفاوت سرگرمیها و موجبات شادی بایستی میزان و مقیاس پیدا کرد تا معلوم شود: بچه چیز باید شاد و مفتخر بود، البتّه مؤمنین و کافرین هر دو بفکر و عمل خود خوشحال بودند و آنچه هدف خود کرده بودند در نظرشان آراسته بود، لیکن با یک مقایسه حدّ فاصل معلوم میشود. باین گونه که فاصله‌ی روشنی و تاریکی معلوم همگان است، پس شما بسنجید آنرا که بتاریکی گرفتار است با آن که در روشنائی میرود، و البتّه روشنائی در آنجاست که وجود و هستی و علم و هنر و آثار وجودی باشد، و تاریکی ظلمات آن است که نتیجه‌اش نیستی و محرومیّت و خاصیّت منفی و نقص وجود باشد [صفحه ۱۸] ۲- آیت دوّم میفهماند اختلاف عقل و سلیقه‌ی اشخاص را که در هر سرزمین مردم کج‌اندیش و بد پسند هستند، بخصوص طبقه‌ی اکابر و بزرگان که بواسطه‌ی توانائی و قدرت بر انجام خواسته‌های خود دارای خوی جرم هستند و در نهاد خود بمیل بجرم و جنایت سرشته‌اند و برای پیشرفت مقصود مکر و فریب پیشه میکنند، ولی با آن مقیاس که در آیت جلو معین شده است میتوانیم بفهمیم که اینکه روش، مردمان گرفتار بتاریکی و بیخردی است و نتیجه‌ی بد دارد، ۳- اختلاف سخنان مفسّرین را که در اینکه دو جمله است «جَعَلنا» و «لِیَمکُرُوا» نوشتیم. و خود از آن چنین می- فهمیم: جعل و ایجاد بر تفاوت و اختلاف از همه جهت است، و هر فرد از فرد دیگر و دسته‌ای از دسته‌ی دیگر جدا است اگرچه ما نتوانیم موجبات آنرا بیابیم، و بهمان نسبت که با هم تفاوت دارند کار و سود و ارزش آنها متمایز است بطوری که بعضی با نور و روشنی در میان مردم راه میروند و البتّه اینکه روشنی وسیله‌ی روشنی دیگران هم میشود، و دسته‌ای با جرم و مکر و فریب زندگی میکنند که البتّه دامنگیر خودشان هم میشود، چون مکر با دیگران فریب انسانیّت است و برگشت از راه مستقیم زندگی پس مکر و فریب کج رفتاری است که مولود کج‌اندیشی و بد خواهی است و خود را قانع کردن بخلاف آدمیّت است که ندانسته و نفهمیده گول خوردگی مکر بخود خواهد بود. -قرآن-۵۵۵-۵۶۴-قرآن-۵۶۷-۵۸۰

[سوره الأنعام [۶]: آیه ۱۲۴]

وَ إِذا جاءَتهُم آیَةٌ قالُوا لَن نُؤمِنَ حَتّی نُؤتی مِثلَ ما أُوتِیَ رُسُلُ اللّهِ اللّهُ أَعلَمُ حَیثُ یَجعَلُ رِسالَتَهُ سَیُصِیبُ الَّذِینَ أَجرَمُوا صَغارٌ عِندَ اللّهِ وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عَذابٌ شَدِيدٌ بِما كانُوا يَمكُرُونَ [۱۲۴] -قرآن-۱-۲۴۰ معنی لغات: نؤتی و اوتی- از مصدر ایتاء بمعنی دادن و بسوی کسی یا چیزی جلو بردن، اجرموا- از مصدر اجرام بمعنی گناه کردن، صغار- با فتح صاد و صغر، با ضمّ اوّل و دوّم بمعنی خواری و ستم. جهت نزول: مجمع: اینکه آیه در جواب ولید بن مغیره نازل شد که بپیغمبر [صفحه ۱۹] گفت: اگر پیغمبری درست و بجا باشد، من باین مقام شایسته‌تر از تو هستم، چون عمر و مال من از تو بیشتر است، مقاتل گفته است: ابو جهل گفت: اولاد عبد- مناف «مقصود پدران پیغمبر است» پیوسته مزاحم ما بودند و در شرافت با ما معارضه میکردند و دوش بدوش یکدیگر میرفتیم تا اینکه ادّعای نبوّت و پیغمبری یک نفر از خود را کردند، سوگند بخدا که ما سخنش را نمی‌پذیریم و پیرو او نمیشویم مگر بما هم مثل او وحی برسد. ترجمه: ۱۲۴ و اگر آیتی ز قرآن برای‌شان خوانند گویند: ما نمی‌پذیریم مگر که مانند پیغمبران بما وحی شود. البتّه خدا بهتر بداند پیغمبری خود کجا گذارد، [و آن که شایسته‌ی رهبری بود او بهتر شناسد] و آن کسان که گناهکارند بزودی خواری و بیچارگی ز سوی حقّ بایشان رسد و آزاری سخت بسزای حیله‌گری‌شان دارند. سخن مفسّرین: «وَ إِذا جاءَتهُم آيَةٌ» ۱۲۵ طبری: یعنی آن مشرکین که در آیات جلو توصیف شده‌اند بمجادله‌ی با مؤمنین در محرّمات دین باقوال مزخرف اگر دلیلی بر درستی گفتار پیغمبر بآنها برسد «مِثلَ ما أُوتِيَ رُسُلُ اللّهِ» ۱۲۵- طبری: یعنی همان طور که بموسی شکافتن دریا و بعیسی زنده کردن مرده داده‌اند. -قرآن-۱۵-۴۰-قرآن-۲۱۴-۲۵۰ «اللّهُ أَعلَمُ حَيثُ يَجعَلُ رِسالَتَه» ۱۲۵ طبری: یعنی آیات خداوندی فقط بپیغمبر مرسل افاضه میشود، و آنها که بت را بر خدا برتری داده و از توحید به بت- پرستی مایل شده‌اند لایق اینکه مقام نیستند. -قرآن-۱-۴۷ مجمع: إبن کثیر و حفص «رسالة» بصورت مفرد با نصب تاء قرائت کرده است. و دیگران «رسالات» بصورت جمع خوانده‌اند. «سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجرَمُوا صَغارٌ عِندَ اللّهِ» ۱۲۵ طبری: یعنی خواری از سوی خدا. -قرآن-۱-۵۵ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی اگرچه در دنیا از اکابر بودند، نزد خدا خوار [صفحه ۲۰] خواهند بود، و ممکن است اینطور معنی شود: بزودی آن خواری که در نزد خداوند مهیّا شده است آنها را گرفتار کند. فخر: در جمله‌ی «لَن نُؤمِنَ حَتّى نُؤتى» تا آخر دو قول است: اول یعنی ایمان نمیآوریم مگر که ما هم مثل محمّد پیغمبر شویم و فرمانده باشیم نه فرمانبر دوم: حسن و إبن عبّاس گفته‌اند: یعنی اگر آیتی از قرآن میرسید که پیروی پیغمبر کنید، آنها میگفتند: ایمان نمیآوریم مگر از زمین چشمه‌ای نمودار شود و کتابی بسوی ابو جهل و فلان اشخاص نازل شود، و محققین گفته‌اند: معنی اول بهتر است: -قرآن-۱۸-۴۷ چون در جمله‌ی بعد که در جواب اینکه سخن گفته شده است: «اللّهُ أَعلَمُ حَيثُ يَجعَلُ رِسالَتَه» معلوم میشود توقع وحی و مقام پیغمبری داشته‌اند، و معنی اینکه جمله اینکه است که برای پیغمبری صفاتی و شرایطی است که تا آنها در شخص نباشد شایسته‌ی اینکه مقام نیست و در اینکه مسئله دو نظر است: اول- نفوس و ارواح در تمام خصوصیات و هویت شخصی و فردی برابرند و امتیاز در کسی نیست، و رسیدن بمقام نبوت احسان از جانب خدا است و بس، دوم- نفوس بشر در اصل جوهره و هویت با یکدیگر تفاوت دارند، بعضی نیک و پاک هستند، و از گرفتاریهای جسمی بدورند و بپرتو الهی روشن هستند و بلند مرتبه و نورانی و دسته‌ای دیگر پست و تیره و گرفتار خواسته‌های نفس، پس تا آنگاه که آدمی از دسته‌ی اول نباشد شایسته‌ی وحی و نبوت نیست، و آن دسته مراتب و درجات مختلف دارند چنانکه مراتب پیغمبران مختلف بوده است، بعضی معجزات مهم داشته‌اند و پیروان کم، و بعضی فقط یک یا دو معجزه داشته‌اند و پیروان بیشمار. بعضی مرد ارفاق و مدارا بوده‌اند، و بعضی سخت و با مقاومت. -قرآن-۷۲-۱۱۸ روح البیان: میانه‌ی دو اسم جلاله‌ی اینکه آیه از آن جایها است که انتظار اجابت دعا میرود و مقصود دعای در هنگام تلاوت اینکه آیه است، و دو اسم جلاله «رُسُلُ اللّهِ» و «اللّهُ أَعلَم» است که در میانه‌ی اینکه دو کلمه بدعا بپردازد و در آیه قبل کلمه‌ی قریه اشاره بقلب است و اکابر مجرمین نفس امّاره است و شیطان و هوی و -قرآن-۱۷۶-۱۹۳-قرآن-۱۹۶-۲۱۴ [صفحه ۲۱] هوس که مجرم هستند چون استعداد قریه و خانه‌ی دل را فاسد میکنند، و در آن بحیله و تزویر رخنه میکنند برای مخالفت دین و پیروی هوس، و اینکه مکر و رخنه‌ی در دل نتیجه‌اش زیان خود آنها است که دل فاسد است و اعمالش هوسبازی و عاقبتش گرفتاری همه‌ی اعضای بدن. سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲۵ تا ۱۲۷]

فَمَن یُرِدِ اللّهُ أن یَهدِیَهُ یَشرَح صَدرَهُ لِلإسلامِ وَ مَن یُرِد أن یُضِلَّهُ یَجعَل صَدرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ کَذلِکَ یَجعَلُ اللّهُ الرِّجسَ عَلَی الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ [۱۲۵] وَ هذا صِراطُ رَبِّکَ مُستَقِیماً قَد فَصَّلنَا الآیاتِ لِقَومٍ یَذَّکَّرُونَ [۱۲۶] لَهُم دارُ السَّلامِ عِندَ رَبِّهِم وَ هُوَ وَلِیُّهُم بِما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۲۷] -قرآن-۱-۴۱۸ معنی لغات: یشرح- از مصدر شرح بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی پاره پاره کردن گوشت، روشن کردن مسئله و حلّ مشکل کردن، کلام را فهماندن، باز کردن و گشایش دادن و حفظ کردن چیزی، شرح صدر بمعنی شاد و خوشوقت کردن بچیزی، اظهار رغبت بچیزی کردن. حرج- گناه، جای تنگ پر درخت، گناه و حرام و ناروا و اعتراض، یصعد- از ماضی صعد بمعنی بکوه بالا رفتن و در دره سرازیر شدن، با دقت ببالا و پائین چیزی نگریستن. الرّجس- با کسر اوّل و سکون دوّم و هم با فتح هر دو و هم با فتح اوّل و کسر دوّم بمعنی پلیدی، کار زشت، سزای عمل زشت، وسوسه‌ی شیطان. ترجمه: پس [پیغمبری و دیگر برتریها بخواست خدا است] ۱۲۶ و آن را که خدا خواهد راهنمائی کند، دل او را برای سر سپردگی بحقّ گشاده بدارد [تا حقّ پذیر شود] و آن را که بسرنوشت گمراهی کرده تنگدل و سختگیر کند که گوئی خواهد بآسمان بالا رود، پس به اینکه گونه خداوند پلیدی فراگیر آن کسان کند که مؤمن نمی- شوند ۱۲۷ ای محمّد اینکه قرآن و اسلام راه راست پروردگار تو است که نشانه‌های راستی و درستی را جدا جدا نمودار برای پند پذیران کردیم، ۱۲۸ و دار السلام [صفحه ۲۲] و خانه آسایش جاودان برای ایشان به پیشگاه پروردگارشان باشد که بپاداش آنچه می‌کردند او دوست ایشان بود. سخن مفسّرین: «فَمَن یُرِدِ اللّهُ أن یَهدِیَهُ یَشرَح صَدرَهُ» ۱۲۶ طبری: مردی بود که ابو جعفرش میگفتند و در مداین جای داشت، گفت: از پیغمبر معنی اینکه جمله را پرسیدند، فرمود: خداوند نوری بدل می‌افکند که آن را گشاده و روشن می‌کند، پرسیدند: نشانه‌ی آن چی است! فرمود: «الانابة الی دار الخلود و التجافی عن دار الغرور و الاستعداد للموت قبل الموت» یعنی توبه و روی دل بعالم دیگر بردن و از عالم مادی کناره کردن و پیش از مرگ خود را آماده کردن. -قرآن-۱۵-۷۱ مجمع: یعنی آنرا که خدا راهنمائی کند بسوی بهشت و مزد عمل، عزم ثابت باو عنایت میکند و موجبات تمسّک با سلامش را تقویت می‌نماید، وسوسه‌ی شیطان را در دل او راه نمیدهد، البتّه اینکه عنایتها در برابر پذیرش هدایت خداوندی است مانند اینکه آیه «وَ الَّذِینَ اهتَدَوا زادَهُم هُدیً». -قرآن-۲۷۹-۳۱۹ کشف نوشته: نشان اینکه شرح آن است که بنده را سه نور بسه وقت در دل افکنند: نور عقل در بدایت و نور علم در وساطت و نور عرفان در نهایت، آنگه به مجموع اینکه انوار مشکلها او را حلّ شود و غیبها بعضی از دیدن گیرد، مصطفی گفت «اتّقوا فراسة المؤمن فانّه ینظر بنور اللّه» بنور بدایت عیب خود بداند، بنور وساطت زیان خود بشناسد بنور نهایت نابود خود دریابد، بنور بدایت از شرک برهد، بنور وساطت بخلاف برهد، بنور نهایت از خود برهد: بیزار شو از خود که زیان تو توئی || کم گو ز ستاره کآسمان تو توئی «وَ مَن یُرِد أن یُضِلَّهُ یَجعَل صَدرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً» ۱۲۶ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی دین اسلام بر او تنگ میشود با اینکه در آیت دیگر است «ما جَعَلَ عَلَیکُم فِی الدِّینِ مِن حَرَجٍ» دین اسلام بر گشایش است و تنگی و مضیقه در آن نیست، مجاهد گفته است: یعنی شاکّ و دو دل میشود، عصاء خراسانی گفته است: یعنی منفذ و راه بسوی خیر در دل او نیست، إبن جریج گفته است: یعنی لا اله الّا اللّه در سینه‌ی او راه ندارد و نمیتواند داخل آن بشود. -قرآن-۱-۶۶-قرآن-۱۷۷-۲۲۷ [صفحه ۲۳] مجمع: إبن کثیر «ضَیِّقاً» با تخفیف و سکون یاء قرائت کرده است و دیگران ضیّقا با تشدید و کسر آن، و مردم مدینه و ابو بکر و سهل «حَرَجاً» با کسر راء خوانده- اند، و دیگران با فتح راء، و معنی جمله اینکه است: آنرا که خدا از راه ثواب و کرامت محروم کند برای سزای کفرش سینه‌اش تنگ و در فشار میشود، و البتّه اینکه فشار و تنگنائی مانع ایمان نیست بلکه ممکن است موجب ایمان شود، چون کسی که از راهی و جهتی در مضیقه بود، آنرا رها میکند و بطرف دیگر میرود، و معنی دیگری که برای اینکه جمله و جمله‌ی جلو شده است اینکه است که هدایت را بمعنی ابتداء و ثبات بر راه راست دانسته‌اند و معنی اینکه است: آنرا که خداوند بخواهد براه راست که رفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است ثابت و پایدار بدارد، سینه‌ی او را گشاده میدارد که بر عزم و ایمان خود در اسلام ثابت بماند و دلائل دینداریش تقویت شود، و آن کس را که خوار بدارد و در کفر و بدکاری آزاد بگذارد، از آن عنایتها که موجب آسایش دل و گشادگی سینه است محرومش میدارد، چون خودش بواسطه‌ی انتخاب کفر خود را از آن عنایتها محروم کرده است اگر اعتراض شود که بسیار است کافری که خوشدل و آسوده خاطر و گشاده سینه است، جواب آن است که مقصود آن نیست که همیشه دلتنگ باشد، ولی در هنگام شک و تردید البته گرفتار دلتنگی میشود، و نیز معنی دیگر اینکه جمله- ها چنین است: آنرا که خداوند هدایت بیشتر مقدر کرده باشد چنانچه بمؤمن چنین وعده داده شده است، سینه و دل او را گشاده و آماده‌ی آن میکند، زیرا مؤمن که براه راست میرود و بصیرت و بینائیش افزون میشود، و آن کس که بسرنوشت و اراده‌ی خداوند در پیشرفت گمراه است و از زیادی بصیرت محروم چون که خود را از کوشش بازداشته و نافهم و کج‌اندیشه بوده، بر آن حال مانده و عوض نشده است تا پیشرفت کند، البتّه دل و سینه‌اش تنگ است و در آزار که سالیان دراز بیک فکر و حال مانده است با اینکه مؤمنین هر روز شادتر و دل‌آسوده‌تر هستند. - قرآن-۱۹-۲۹-قرآن-۱۴۴-۱۵۳ ابو الفتوح: در مقصود از جمله‌ی یضله چند احتمال است: ۱- بمعنی آزادی در راه بدر رفتن و گناه کردن، ۲- خواری بمعنی اینکه چون کافر هستند بمجازات [صفحه ۲۴] آن ذلیل و بیچاره میمانند، ۳- گمراهی از راه رسیدن بمزدهای دائمی عالم دیگر مانند بهشت و غیر آن، ۴- بمعنی هلاک و نابودی است که هر که را خدا بخواهد نابود کند سینه‌ی او را تنگ کند و در آزارش بدارد، و در مقصود از جمله‌ی «ضَیِّقاً حَرَجاً» نیز چهار احتمال است: ۱- کنایه است تنگی سینه از مجازات بر کفر و انحراف، ۲- دل او تنگ و بیقرار میشود تا راه ببهشت نبرد. ۳- یعنی خودش دل خود را تنگ میکند از نظر و استدلال و فهم احکام، ۴- دل او در جهنّم تنگ می- شود باندوه و ناراحتی، و چون معلوم است که مقصود در اینکه آیه حقیقت معنی گشادگی و تنگی سینه نیست و باید تأویل بشود، پس معتقدین بجبر که میگویند مقصود از شرح صدر ایمان است که خدا برای مردم میخواهد، و هم تنگی سینه مقصود کفر است که بخواست خدا است، در جواب میگوئیم: چون باید تأویل شود پس چرا نگوئیم: مقصود از شرح صدر استدلال است و توفیق و آمادگی وسائل و مقصود از ضیّقا حرجا، شبهات است و تردید و بیچارگی و آزادی در خودسری و بیخیالی. -قرآن-۲۶۵-۲۹۲ امام فخر: اینکه آیه دلیل قطعی است بر اینکه هدایت و گمراهی از خداست و همفکرهای ما باین آیه استدلال کرده‌اند بر عقیده‌ی خود، و راه استدلال اینکه است که انسان در انتخاب کفر و ایمان آزاد است بی‌تفاوت، و ترجیح یکی بر دیگری بواسطه‌ی عقیده و علم یا گمان است بر مصلحت و امتیاز در آن و نقص و ضرر در دیگری، و اینکه عقیده که داعی و موجب رجحان است البتّه از جانب خدا است، پس چون خداوند در دل کسی ایجاد کرد اعتقاد باین که ایمان مصلحت است مایل و راغب بدین میشود، و همین است معنی شرح صدر، و امّا اگر معتقد شد که ایمان بمحمّد موجب فساد و تباهی است از آن دلگیر و ناراضی میشود و همین است معنی «یَجعَل صَدرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً» پس نتیجه‌ی مقصود از آیه اینکه میشود: آنرا که خدا مؤمن بخواهد موجبات ترجیح ایمان را در دل او تقویت میکند، و برای هر کس کفر بپسندد مناسبات برتری آنرا در دل او میفزاید. -قرآن-۷۰۳-۷۳۸ «کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ» ۱۲۶ مجمع: إبن کثیر بسکون صاد و فتح عین خوانده و ابو بکر بتشدید صاد با الف و فتح عین «یصاعد» خوانده است، و دیگر قاریها با تشدید صاد و عین و فتح هر دو خوانده و هم او نوشته است در معنی اینکه جمله چند احتمال است: ۱- زجّاج -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۲۵] گفته است: یعنی بآن اندازه از ایمان و فهم بدور است که اگر او را دعوت باسلام کنند چنان است که بایستی بآسمان بالا رود، و یا دل او بشکافد و بآسمان رود، ۲- ابو- علیّ فارسی گفته است: معنی «یصّعد» کمال رنج و مشقّت در انجام وظیفه است مثل اینکه مکلّف است ببالا رفتن بناهمواری و بلندی سخت و نه مقصود از کلمه‌ی سماء آسمان بالا است بلکه راه سربالا و ببالای کوه است، از سعید بن جبیر نقل شده است که مقصود اینکه است او راهی ندارد مگر ببالا فرار کند، ۳- یعنی از سختی و دلتنگی ترک دین خود دلش مشتاق است که بسوی آسمان رود. «یَجعَلُ اللّهُ الرِّجسَ عَلَی الَّذِینَ لا یُؤمِنُون» ۲۶ تنویر المقباس إبن عبّاس یعنی مانند آنکه مکلّف ببالا- رفتن بآسمان است همان طور شخص مشمول

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ضلالت و کفر دلش بسوی اسلام راه پیدا نمیکند و همان طور هم تکذیب و ناپسندی اسلام را خداوند در دل آنها قرار میدهد. - قرآن-۱-۶۲ فخر: در معنی رجس اختلاف است: إبن عبّاس گفته است: یعنی شیطان که خدا مسلّطش میکند بر آن مردم، مجاهد گفته است: یعنی آنچه خیر و انتظار خوبی در آن نیست: عطا گفت: مقصود عذاب است و آزار، زجّاج گفته: یعنی لعنت در دنیا و عذاب در آخرت. و نیز امام فخر: محمّد بن کعب قرظی گفت: در مجلس عبد اللّه عمر مذاکره‌ی قدریّه بود، او گفت: هفتاد پیغمبر آنها را لعنت کرده‌اند که یکی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است، و در قیامت که همه‌ی مردم فراهم هستند آوازی بلند میشود بطوری که همه بشنوند: کجا هستند مدّعیها و طرف دعواهای خدا آنگاه قدریّه از جای بلند میشوند. قاضی اینکه حدیث را در تفسیر خود نوشته است و گفته است: قدریّه خصم و مدّعی خدا هستند چون میگویند: ای خدا، ما چه گناهی، داریم که گرفتار باشیم با اینکه تو گناه را در ما آفریده‌ای و از ما انجام آنرا خواسته‌ای و ما را برای اینکار آفریده‌ای، پس تقصیر ما چی است! پس اینکه مردم مدعیهای خدا هستند، ولی آنها که معتقد هستند: خدا بانسان اختیار داده و راه عذر را بسته است، و شخص خود بد و گناه را پسندیده است، پس اینکه عدّه مدّعی خدا نیستند، [صفحه ۲۶] و تقصیر را از خود میدانند، اینکه است سخن قاضی، و عجب است که عقیده‌ی قدریّه را نمیداند و مطّلع نیست آنها معتقد هستند: هر چه خدا ببنده میرساند همه صواب و مصلحت و حکمت است، و انسان هیچ استحقاق از خدا ندارد، و چون و چرا در حوادث جهان غلط است، پس آنکه چنین عقیده دارد مدّعی و خصم خدا نیست بلکه مدّعی خدا معتزله هستند که میگویند: بر خدا لازم است ثواب و عوض بمردم بدهد، و اگر کسی هفتاد سال کافر بود و در آخر عمر مسلمان شد بر خدا لازم است که برای همیشه او را متنعّم و در خوشی بدارد که اگر یک دم نعمت را از او بگیرد اعتراض میکند که از خدائی معزول هستی، و برای روشن شدن ادّعای آنها بر خداوند حکایتی است که نقلش مناسب است: شیخ ابو الحسن اشعری با استادش ابو علیّ جبّائی مخالف شد و محضر درس او را ترک کرد، روزی که ابو علیّ مجلس وعظ داشت و مردم زیاد آمده بودند، ابو الحسن بطور پوشیده از نظر استاد در گوشه‌ی مجلس نشست و پیر زنی گفت: بشیخ بگو: من سه پسر داشتم یکی در کمال پارسائی بود و مرد و دیگر با منتهای کفر و فسق و سوّمی در اوّل سنّ و دوران کودکی، ای شیخ بگو بدانم حال اینکه سه نفر در عالم دگر چه طور است! جبّائی جواب داد: زاهد در بهشت بهره‌مند است و کافر گرفتار و کودک در آسودگی، ابو الحسن گفت: از شیخ بپرس: اگر آن کودک بخواهد نزد برادرش برود و با خوشیهای او شریک شود میتواند، یا نه! ابو علیّ گفت نمیتواند، چون باو میگویند: تو در کارهای دوره‌ی زندگی او شریک نبودی، از اینکه جهت باین نعمتها نمیرسی، اشعری گفت: بشیخ بگو: اگر آن بچّه بگوید: من تقصیر نداشتم چون اگر نمی‌مردم شاید از برادرم زاهدتر و بهتر بودم، چه جواب میشنود! شیخ گفت باو میگویند: مصلحت تو بود که نماندی و گر نه فاسد میشدی و گرفتار، ابو الحسن بآن زن یاد داد که بگو: اگر در اینکه هنگام برادر فاسق از ته جهنّم فریاد کند: ای خدای کریم و رحیم تو که مصلحت اینکه بچه را مراعات کردی چون میدانستی بد کار میشود، پس چرا مصلحت من را در نظر نگرفتی و مانند او جوانمرگم نکردی تا چنین گرفتارم نکنی! چه جواب خواهد شنید! سخن که [صفحه ۲۷] به اینکه جا رسید ابو علیّ دم نزد و چشمش بابو الحسن افتاد و دانست اینکه پرسشها از او است نه از پیر زن. فخر: در ج ۱۳ ص ۱۸۴ و ۱۸۵- ۱۸۶ ط مصر [م ق]. مجمع: جمله‌ی «الَّذِینَ لا یُؤمِنُون» دلیل آن معنی است که ما کردیم، چون گفته شده است پلیدی و گمراهی مجازات بر آنها است که مؤمن نمیشوند، و اگر از طریق اجبار بر کفر و ضلالت باشد بایستی در اینکه جمله چنین گفته میشد «کذلک لا یؤمن من جعل اللّه الرّجس» یعنی چون در دل آنها پلیدی و گمراهی برقرار شده است مؤمن نمیشوند، و معنی «کَذلِک» در اوّل جمله اینکه است: همان‌طور که آنها بمجازات گمراهی سینه تنگ میشوند، اینها هم مجازات کفرشان رجس است، و پلیدی، و عیّاشی روایت کرده است که خیثمه گفت: شنیدم امام باقر علیه السّلام فرمود: دل آدمی تا آنگاه که راه راست را پیدا نکرده است در انقلاب و اضطراب است بطوری که از جای خود تا نای گلو زیر و زبر می‌شود، و چون بحقّ رسید، و طریق صواب را بدست آورد بر جای خود آرام میگیرد، چون اینکه را فرمود، آیه را قرائت نمود. -قرآن-۱۵-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۲-قرآن-۳۹۴-۴۰۴ «وَ هذا صِراطُ رَبِّکَ» ۱۲۷ مجمع: عبد اللّه مسعود گفت: مقصود از راه خدا قرآن است، عبد اللّه عبّاس گفت: مقصود اسلام است، و جهت ارتباط و اضافه‌ی صراط بخدا آن است که او را راهنمائی و ارشاد کرده است. -قرآن-۱-۲۵ «مُستَقِیماً» ۱۲۷ ابو الفتوح: با اینکه راه «خدا و صراط ربّ» همان ادلّه‌ی درستی دین است و اثبات راه حقّ و در آن اختلاف زیاد است، در اینکه جمله توصیف بمستقیم شده است برای آنکه همه‌ی آنها عاقبت رهبر بحقّ و حقیقت است، پس همه در حکم واحد است که تناقض و ناسازگاری و نادرستی در آنها راه ندارد. -قرآن-۱-۱۴ امام در اینکه جمله مطلبی دارد که باین بیان ترجمه و توضیح و تلخیص می- کنیم: «هذا صِراطُ رَبِّکَ» یعنی اینکه راه خدای تو است کلمه‌ی «هذا» اشاره است بآنچه در آیت جلو گفته شده است که علّت هدایت و ضلالت از خدا است و او مبدأ تمام آفرینش است، و همین است حقیقت خداشناسی، و اینکه مطلب را معرّفی کرده -قرآن-۹۳-۱۱۴-قرآن-۱۵۸-۱۶۳ [صفحه ۲۸] که راه مستقیم خداوندی است، و خود دلیل است بر بطلان عقیده‌ی معتزله چون اگر موجب و مرجّح باشد برای شخص گمراه و آن که بر هدایت است باشد که چنین طریقه را اختیار کرده است، پس آن مرجّح قدرت و قدر و سرنوشت خداوند است، و اگر موجب و مرجّح برای کار او نباشد، پس نظم و شرط و علّت و معلول در عالم نخواهد بود و همه چیز بیهوده و باطل خواهد بود، و چون آن مطالب باین جمله توصیف شده است معلوم میشود آیت جلو از محکمات است نه از متشابهات و گر نه توصیف براه مستقیم خدا نمیشد، و چون محکم است و متشابه نیست پس باید معنی ظاهری آنرا معتقد باشیم و تأویل نکنیم، و معانی مختلف که معتزلی گفته است مردود بدانیم. «قَد فَصَّلنَا الآیاتِ لِقَومٍ یَذَّکَّرُون» ۱۲۷ مجمع: یعنی آیات را جدا و متمایز از یکدیگر توضیح دادیم و بیان کردیم برای آنها که متذکر باشند، چون آنها استفاده میکنند، ولی آنکه متذکّر نیست بهره نمیبرد، مثل «هُدیً لِلمُتَّقِین» یعنی آنها که پرهیزکار هستند بقرآن راهنمائی میشوند و شرط هدایت بقرآن پرهیزگاری است. -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۲۳۷-۲۶۰ فخر: یعنی حقایق و مطالب لازم را قسمت بقسمت و فصل و فصل بیان کردیم بطوری که مخلوط بیکدیگر نشود، و در اینکه سوره از راههای مختلف و متعدّد مسئله‌ی قضا و قدر بیان شده است، و در آخر که گفته شده است «لِقَومٍ یَذَّکَّرُون» گمان میکنم برای آن است که چون هر شخص عاقل میداند: آنچه ممکن است انجام بشود یا نشود، البتّه موجب و علّت لازم است که انجام شود و هم انجام نشدن آن علّت دارد، پس اینکه کلمات مانند آن است که روی سخن بمعتزلیها است تا بعقل خود بسنجند و متذکر شوند که هیچ چیز بی‌جهت موجود نمیشود و قبول کنند که آنچه بدست آدمی انجام میشود بقضا و قدر الهی و سرنوشت او است که برای هر کس معیّن کرده است، نه بمیل و اختیار خود کاریرا میکند و یا نمیکند بی- آنکه موجب خاصّ و اراده‌ی خدا باشد. -قرآن-۲۳۳-۲۵۸ [صفحه ۲۹] ابو الفتوح: نوشته است: در آیه دلیل است بر بطلان قول اصحاب معارف برای آنکه اگر معارف ضروری بودی تفصیل آیات برای تذکیر عبث بودی. «لَهُم دارُ السَّلامِ» ۱۲۸ تنویر المقباس: «سلام» یعنی خداوند، و خانه‌ی او بهشت است. -قرآن-۱-۲۵ ابو الفتوح نوشته است: در سلام دو قول گفتند: حسن بصری و سدّی گفتند سلام نام خدا است جلّ جلاله فی قوله «السَّلامُ المُؤمِن» یعنی لهم دار اللّه، و قولی دیگر آن است که ایشان را است سرای سلامت از آفات، و اینکه قول زجّاج است و جبّائی. -قرآن-۱۲۴-۱۴۷ «عِندَ رَبِّهِم» ۱۲۸ فخر: اینکه جمله بچند صورت تفسیر می‌شود: ۱- در پیشگاه خداوند آماده است همچون پاداش اعمال، مثل «جَزاؤُهُم عِندَ رَبِّهِم» و اینکه بالاترین تعبیر موجب اطمینان است. ۲- یعنی دار السّلام ذخیره است و طوری است که متّصف بقرب خداوندی است، و معلوم است که اینکه قرب بمکان و جهت و جایگاه و جانب نیست، پس قرب بشرف است و بلندی مرتبه، و نتیجه اینکه است که ارزش دار السّلام را کس بجز خدای نداند، نظیر اینکه جمله «فَلا تَعلَمُ نَفسٌ ما أُخفِیَ لَهُم مِن قُرَّةِ أَعیُنٍ» یعنی کس نداند که چه چشم روشنی برای آنها ذخیره است ۳- یعنی کمال انسانیّت و بندگی وصول بمقام حضور است و عند اللّه و پیشگاه خداوندی، چنانچه در توصیف ملائکه گفته شده است: «وَ مَن عِندَهُ لا یَستَکبِرُون» یعنی آنها که در پیشگاه خدا هستند گردنفراز نیستند، و در توصیف جای مؤمنین، در قیامت گفته «فِی مَقعَدِ صِدقٍ عِندَ مَلِیکٍ مُقتَدِرٍ» یعنی در جایگاه راست و درستی است که حضور صاحب اختیار توانائی است، و مزد مؤمنین توصیف شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۱۳۲-۱۶۰-قرآن-۴۹۸-۵۶۱-قرآن-۷۶۸-۸۰۴-قرآن-۹۱۲-۹۵۸ «جَزاؤُهُم عِندَ رَبِّهِم» یعنی پاداش آنها در پیشگاه خدای آنها است. و اینکه جمله- ها میفهماند که پیدایش کمال آدمی در عندیت است. -قرآن-۱-۲۹ «وَ هُوَ وَلِيُّهُم» ۱۲۸ فخر: چون معنی «ولی» قریب و نزدیک است، پس معنی «عِندَ رَبِّهِم» یعنی آنها نزدیک بخدا هستند و «هُوَ وَلِيُّهُم» یعنی خدا نزدیک -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۸۳-۱۰۰-قرآن-۱۳۵-۱۵۳ [صفحه ۳۰] بآنها است، و بالاتر از اینکه درجه‌ای متصوّر نیست، و چون کمال توحید و صراط مستقیم که در دو آیت جلو معرّفی شده است اعتقاد باین است که تقدیر و تدبیر و سود و زیان و سعادت و شقاوت همگی از جانب خدا است، پس آن مردم که متذکّر اینکه حقایق هستند البتّه از غیر خدا گسیخته‌اند و بخدا پیوسته‌اند و توکّل میکنند، و بتمام موجودیّت خود مرد خدا هستند، و باین واسطه گفته شده است: او دوست آنها است، یعنی غیر او قابل دوستی اینگونه مردم نیست. «بِما كانُوا يَعمَلُون» ۱۲۸ فخر: چون مواظبت در هر کار آثار آن در روح و روان انسان جایگزین و نمودار میشود، پس لازم است که آدمی پیوسته از خیرات و اعمال نیک غافل نشود تا از نتایج گذشته که در آیه باو وعده داده شده است بهره‌مند شود، از اینکه جهت در دنباله‌ی همه‌ی آن مطالب گفته شده است دوستی خدا بواسطه‌ی عمل آنها است، تا که اینکه حقیقت را بدانند و دستبردار از عمل نشوند. -قرآن-۱-۲۶ تفسیر منظوم صفیعلیشاه: پس هر آنکس را که می‌خواهد خدا || که نماید ره مر او را بر هدی شرح صدر او را دهد بر متصل || هم بر اسلامش گشاید باب دل و آنکه را خواهد که بگذارد فرو|| پس بگرداند هم از ایمانش رو سینه‌اش را تنگ سازد آنچنان || که گشایش را در او نبود زمان سخت آید قول حقّش از عمی|| که رود خواهد تو گوئی بر سما خواهد اعنی تا گریزد در زمن || سوی گردون ز استماع آنسخن همچنین سازد مسلّط حقّ بر او|| رجس یعنی لعنت و رنج دو تو نی که حقّ مانع بود او را بحال || تا شود برهان جبری در فعال بلکه او چون از حقّ آرد اعتراض|| حقّ کند او را مدد در انقباض چون ز حق خواهی هدایت یار شد || می‌نماید او تو را بی‌شک مدد ور نخواهی زو هدایت بد شود ||بر تو ابواب هدایت سدّ شود [صفحه ۳۱] سخن ما: ۱- در جمله‌ی «فَمَن يُرِدِ اللّه» میگوئیم اگرچه در قرآن مکرر از اراده‌ی خدا یاد شده است، و در کتب علمی و دعاها و تعلیم اصول دین، حیات و علم و اراده و ادراک از صفات ثبوتیه‌ی خداوند شمرده شده است، ولی ما میگوئیم در آیه که اراده گفته شده است بمناسبت فهم مردم بوده است که کلمه‌ی دیگر جانشین آن نمی- شود و برای فهماندن اینکه آفرینش یک پدیده‌ی طبیعی و بخودی خود نیست بجز اینکه کلمه از عبارت دیگر اینکه مطلب فهمیده نمیشده است، و بهمین جهت در دلها و بر زبانها دور زده است و در اصطلاحات علمی و تعلیمی رسم شده است، و حقیقت مطلب آن است که هر چه از اینکه دسته الفاظ بیشتر بگوئیم و در معنی آن بحث کنیم ببت‌پرستی و عقیده‌ی تجسّم نزدیکتر میشویم ولی البتّه آبرومندتر از بت‌پرستها، چون اینکه الفاظ مظهر و نمای حقایق نفسانی است که آثار و اعمال روان انسانی است و نمونه‌ای از آن در حیوانات است با اختلاف انواعشان، پس بهترین است که ما از اینکه الفاظ و آن معانی که از اینها در ذهن ما منعکس میشود چشم بپوشیم و هم از آن معانی حاصله‌ی در ذهن و خاطره که باین الفاظ آنها را معرّفی میکنیم، و باید برای اعتراف بتوحید و معرفت آفریننده از طریق دیگر مطلب را روشن کنیم تا به استفاده‌ی از مفاد آیه برسیم، اینک میگوئیم: اگر از آنچه در خانواده و مدرسه، و اجتماع بما گفته‌اند و یاد داده‌اند و شنیده‌ایم بنام خدا، و استدلالات و گفتگوهائی که در اینکه مطلب هست کنار بگذاریم و ما خود بمانیم و وجدان خود، در میابیم و ادراک میکنیم که در اینکه آفرینش که ما از آن مطّلع هستیم و تا آنجا که حواسّ ظاهری ما کار میکند، می‌بینیم که: اوّل- در اینکه کره زمین و عالم زندگی ما همه چیز در نتیجه تابش آفتاب است و جنبش دریاها و آرامش و آمادگی زمین، اگر گیاه است، یا حیوان یا انسان مولود حرارت آفتاب و آب که در دریاها است و زمین که بوسیله‌ی خاک نمودار نمو بیشتر موجودات است، و آنچه در دریاها است هم در نتیجه‌ی آفتاب و آب است و یا یکی از اینها، دوّم- در اینکه سه عضو اصلی جهان زندگی ما خاصیّتها و قوّه‌ها و نیروهائی است که وسیله‌ی پیدایش دیگر موجودات است، -قرآن-۲۹-۵۲ [صفحه ۳۲] مثل قوّه‌ی حرارت و ثقل و جاذبه و روانی و دیگر خواصّ فیزیکی و شیمیائی که در انواع خاکها و طبقات زمین و دریاها دیده‌ایم و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواهیم دید، و هم خود اینکه سه فراهم شده‌ی از اینکه قوّه‌ها و خاصیّتها هستند، نتیجه‌ی اینکه دو مطلب چنین شد که در اینکه عالم زندگی ما فقطّ قوّه است که موجب پیدایش و تغییر و تحوّل است و بطوری که همه شنیده‌ایم و میدانیم قوّه تعریف شده است بآنچه موجب تغییر است چه در زمان یا در حالت یا بمکان باشد، پس بغیر قوّه یا نیرو چیزی مؤثر و کارگر و عامل در پدیده‌های اینکه جهان نمی‌بینیم، و برای پیدایش موجودات چیزی بجز قوّه یا نیرو نمیشناسیم سوّم علاوه بر اینکه قوی و نیروهای متعدّد که در عالم است یک قوّه یا نیرو یا خاصیّت عالیتر در قسمتی از موجودات دیده میشود، و آن نیرو و قوّه‌ی حرکات مختلف و جنبش های جور بجور است برای انجام اعمال متنوّع و رسیدن بمقاصد مختلف چنانکه در حیوان است که برای رسیدن بهدف خاصّ حرکات مخصوص انجام میدهد، و بوسیله‌ی فراهم کردن چند قوّه از چند قوّه‌ی دیگر جلوگیر میشود، برای مثل: یک پرنده با منظم چیدن خاشاک در میان شاخه‌های درخت لانه برای تخم و جوجه‌ی خود میسازد، و باین وسیله از قوّه‌ی ثقل جلوگیری میکند و هم از فشار باد و هم از سردی هوا و غیر اینها. البتّه اینکه قوّه‌ی مخصوص یا خاصیّت که در حیوان هست و برتر است از دیگر نیروهای عالم، و بلکه بر عدّه‌ای از آنها تسلّط دارد، توانائی یا قدرت می- نامند و جنبشهای مولود از آنرا کار و اعمال ارادی نامیده‌اند، چهارم- می‌بینیم در اینکه عالم زندگی خودمان، یک قوّه و خاصیّت دیگری هست نظیر نیروی حیوانات ولی بسیار دامنه‌دارتر و شدیدتر، که قوی و خواصّ بیشمار را با هم فراهم می‌کند و خاصیّتی دیگر از آن تولید مینماید برای بهره‌های متنوّع و جور بجور، و بر بسیاری از نیروها و خاصیّتها که وسیله پیدایش عالم است مسلّط است و آنها را بزیر فرمان میآورد و از آنها بهره میبرد، معلوم است اینکه خاصیّت آدمی است که نامش قدرت است و توانائی، تا آنجا که از تسلّط بر خاصیّتهای مواد مختلف اینکه عالم می‌تواند فواصل را کم و کوتاه کند بآسمانها بالا رود و نمونه‌ی ستاره‌ها بسازد و بگردش رها [صفحه ۳۳] کند، پنجم- باید دقّت کنیم که آیا اینکه خاصیّت و قدرت که در انسان هست از کجا آمده و تا چه‌قدر میتوانیم حقیقت آنرا بشناسیم، البتّه روشن است که ترکیب مغز و اعصاب و عضلات با اینکه وضع خاصّ مولد قدرت است که در ترکیبات حیوانی مختصر است و بصورت ترکیبات انسانی مهمتر و بالاتر است، و معلوم است که اینکه قدرت از خارج جهان نیامده است و مرز و حدّ و کناره‌ای نیست که از آنجا وارد شود، پس چون مواد مولده‌ی انسانی در همین زمین و آفتاب و آب و هوا موجود است قدرت هم در تمام اجزای عالم هست که در ترکیبات انسانی نمونه‌ای از آن نمودار می‌شود، و همان است که ما در برابرش عاجز هستیم و مقهور و مسخر آن و در تمام موجودات- عالم که بنگریم همین عجز و بیچارگی مشاهده میشود که خورشید با آن عظمت، و سوزناکی، و زمین با اینکه ثقل و پهناوری، و دریاها با همه‌ی موج و خروش در برابر اینکه حقیقت عاجز هستند و هزاران تغییر بر آنها وارد میشود و از قوی و نیروهای آنها جلوگیری میشود، پس نتیجه‌ی همه‌ی اینکه پنج مطلب اینکه است که آنچه نیرو و خاصیّت و مواد و پدیده در عالم هست سر انجامش بیک حقیقت ثابت بی‌قید و جزء و شرط است که نامش قدرت است و توانائی که در کوچکتر ذره و مولوکول و اتم تا بزرگتر موجود از خورشید و زمین و دریا موجود است که نه جدای از آنها است و نه جزء و پیوسته‌ی بآنها است و چون در اینکه حقیقت آغاز و انجام و اوّل و آخر و حد و اندازه- تصوّر ندارد، زیرا اینها خاصیّتهای قوا و نیروهائی است که منتهی بآن قدرت می- شود و مسخّر در آن قدرت هستند. پس هر چه تصوّر رود و نام هستی آنرا شامل شود وابسته‌ی باین حقیقت ثابت است که قدرتش مینامیم، از اینکه جهت نسبت بآن حقیقت ثابت و قدرت بی‌پایان که مرموز است و فهم ما از آن عاجز هیچیک از اینکه خاصیّتهای مادّی که علم و اراده و ادراک باشد تصوّر ندارد، چون قدرت است، و همه چیز در تسلّطش هستند، و حیات و اراده و علم و ادراک در آنچیز است که امکان بود و نبود اینها متصوّر باشد، ولی نسبت بآن قدرت مرموز و حقیقت ثابت همه چیز موجود و مقهور و حاضر و باقی است که نه چیزی یافت میشود و نه معدوم، تا اینجا [صفحه ۳۴] گفتار ما بود در توحید و معنی اراده که در جمله‌ی آیه است «وَ مَن یُرِد أن یُضِلَّه» و خلاصه‌ی اینها اینکه آیت قرآن است «بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیءٍ» و هم اینکه آیه «هُوَ الأَوَّلُ وَ الآخِرُ وَ الظّاهِرُ وَ الباطِنُ» و هم اینکه کلام منسوب بعلیّ علیه السّلام «داخل فی الاشیاء لا بالمزاولة و خارج عن الاشیاء لا بالمباینة». دوّمین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سخن ما در اینکه آیه- چون معنی ارادهی خدا معلوم شد، ممکن است هدایت و گمراهی در آیه اشاره باین باشد: هر کس در نهاد و سرشت او بموجب آن قدرت بی‌نهایت سعادت و هدایت باشد گشاده دل و آسوده خاطر است، و آنکه بضلالت و گمراهی سرشته شده است آنهم پدیدهی قدرت است و خارج از آفرینش نیست و نتیجه وجودی او تنگی سینه و گرفتاری و سختی است، در اینکه بیان ما جای اعتراض است که اگر هدایت و ضلالت بسرشت و قدرت لا یزال است پس تکلیف و ثواب و عقاب برای چی و از کجا است! جواب اینکه است که همین هدایت و ضلالت در بعضی موجودات زندهی غیر آدمی بطور مختصر و جزئی تصوّر دارد با اینکه تفاوت، که در آنها اثر هدایت و ضلالت همان نتایج مادّی است، مثلا حیوان هشیار در زندگی بهرهمندتر است از آن که کند است و کمتر و دیرتر راه کار حیاتی خود را می- یابد. ولی در انسان بواسطهی عقل و قدرت که باو عنایت شده است علاوه بر بهره- ها و زیانهای مادّی که اندک شباهتی با حیوان دارد، سود -قرآن-۷۳-۱۰۴-قرآن-۱۴۷-۱۸۳-قرآن-۲۰۵-۲۵۹ و زیان معنوی برای او هست که در نتیجهی بکار بردن عقل باو میرسد، و تکالیف و مقرّرات اجتماعی و قوانین زندگی متوجّه بعقل او است و همین است که مردم دیوانه مشمول مقرّرات و قوانین نیستند مانند حیوانات، و تکالیف دین و گفتار پیغمبران هم متوجّه بعقلا و مردم توانا است، و مجانین و مردم عاجز مشمول تکلیف نیستند، و در برابر عقل و قدرت انسان که موجب توجّه تکلیف است باو سرنوشت و تقدیر ازلی ملحوظ نیست چون شخص مکلّف از سرنوشت خود اطّلاع ندارد که در تقدیر هدایت او است، یا ضلالتش مقدّر است، ولی علم و قدرت او را مکلّف بانجام وظایف میکند و در برابر آن مسئولش می- نماید و همچنان که در انجام کارهای مادّی با اینکه اختیار نتیجهی کار در دست [صفحه ۳۵] آدمی نیست و ممکن است موفّق بشود یا نشود بموجب وظیفهی طبیعی و نهادی خود پی کار میرود و بسیار هست که بنتیجه نمیرسد و چند نوبت دنبال می‌کند تا عاقبت مقصود را مییابد، همین طور است وظایف معنوی و تکالیف دینی که باید پی آن برود و اگر رفت نتیجه همان عمل انجام شده است و سرنوشت او هم از قدم- اوّل معلوم است که سعادت است.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۲۸ تا ۱۲۹]

وَ یَومَ یَحشُرُهُم جَمِیعاً یا مَعشَرَ الجِنِّ قَدِ استَکثَرتُم مِنَ الإِنسِ وَ قالَ أَولِیاؤُهُم مِنَ الإِنسِ رَبَّنَا استَمتَعَ بَعضُنا بِبَعضٍ وَ بَلَغنا أَجَلَنَا الَّذِی أَجَّلتَ لَنا قالَ النّارُ مَثواکُم خالِدِینَ فِیها إِلاّ ما شاءَ اللّهُ إِنَّ رَبَّکَ حَکِیمٌ عَلِیمٌ[۱۲۸] وَ کَذلِکَ نُوَلِّی بَعضَ الظّالِمِینَ بَعضاً بِما کانُوا یَکسِبُونَ [۱۲۹] -قرآن-۱-۳۸۶ معنی لغات: معشر- گروه، خانوادهی شخص. استکثرتم- از مصدر استکثار بمعنی زیاد دیدن و زیاد بشمار آوردن، زیاد انجام دادن، اندازه زیاد و مقدار فراوان از چیزیرا دوست داشتن. ترجمه: ۱۲۹ و روزی که همهی آنان را فراهم کنیم [بآنان گوئیم] ای گروه- دیو [خویان] شما ز آدمیان فراوان دوست گرفتید [و گمراه کردید] و دوستان آدمی‌شان گویند: پروردگارا گروهی ز ما بهره برداری از گروه دگر کردند [و دسته- ای سازگار و سر بفرمان دستهای دیگر شدند] تا رسیدیم بپایان آن روزگار که تو بر ما استوار کردی. ز سوی حقّ آواز رسد: آتش آرامگاه شما است که در آن جاودان بمانید مگر سرنوشت خدا باشد که پروردگار تو ای پیغمبر دانای درستکار است ۱۳۰ و اینکه چنین چیره کنیم دستهای ستمکار را بر دستهای دیگر بسزای آنچه در تلاش آن بودند، [که برتران خود خواهی و ستمگری پیشهی خود کرده بودند و زیر دستان تن بخواری و ستم داده و هر دو ستمی بود بر خود روا داشته]. سخن مفسّرین: «وَ یَومَ یَحشُرُهُم» تا «استَکثَرتُم مِنَ الإِنسِ» ۱۲۹ طبری: یعنی در -قرآن-۱۵-۳۸-قرآن-۴۴-۷۳ [صفحه ۳۶] قیامت بت‌پرستان و دیگر مشرکین را خداوند فراهم می‌کند با دوستان آنها که شیاطینی بودند و بآنها سخنان آراسته و موجب غرور میگفتند برای مجادله و بحث با مؤمنین چنانکه در آیات جلو گفته شده است «یُوحِی بَعضُهُم إِلی بَعضٍ زُخرُفَ القَولِ» و در آنجا بآن جنّیان میگوید: شما عدّهی زیاد از مردم را اغوا و گمراه کردید. -قرآن-۲۲۰-۲۷۰ فخر: چون جنّ قدرت بر انسان ندارد پس باید اینکه طور معنی کنیم شما دعوت زیاد بگمراهی کردید و مصادف شد که آنها دعوت شما را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پذیرفتند. تأویلات: یعنی آن روز که عین جمع مطلق است و حقایق موجودات به- صورت کلّی و اطلاق موجود هستند، میگوئیم. ای قوای نفسانی، حواسّ و اعضای ظاهری و صور انسانی را زیر فرمان آوردید، و با وسوسه و تزیین خواستهها، مطیع خود نمودید. «استَمتَعَ بَعضُنا بِبَعضٍ» ۱۲۹ مجمع: اینکه جمله را چند معنی کردهاند: -قرآن-۱-۳۰ ۱- آدمیزادها شیاطین را پیشوا و رهبر خود قرار دادند و بمیل آنها رفتار کردند، و از آنچه شیاطین برای ایشان آراسته و زیبا نمودار کردهاند بهرهمند شدند، و سود بردند، پس شیاطین از اطاعت آدمیزاد استفاده کردند، و انسان از لذائذ مادّی که شیاطین راهنمائی کردند بهره بردند، ۲- حسن بصری و إبن جریج و زجّاج و دیگران گفتهاند: چون اعراب رسم داشتند که اگر در بیابانی از جنّ می- ترسیدند، میگفتند: «اعوذ بسید هذا الوادی» یعنی بآقا و اختیار دار اینکه منطقه پناهنده هستم، و بآسایش از آنجا میگذشتند، و میپنداشتند که باین وسیله در پناه جنّ شده و آسوده ماندهاند، چنانچه در آیت سورهی جنّ گفته شده است: «وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الإِنسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الجِنِّ» یعنی مردانی بودند که پناهنده بجنّ میشدند، باین وسیله انسان بعقیدهی خود از جنّ استفاده کرده است چون جنّیان اینرا میدیدند که انسان بآنها پناهنده میشود شاد و مغرور میشدند، و اینکه خود سود جنّ بود از انسان. ۳- محمّد بن کعب گفته است: یعنی چون عدّهای از دیگران اطاعت می- کردند و باز عدّهای با دیگران موافق میشدند، از اینکه جهت هر یک از دیگر بهرهمند -قرآن-۶۷۸-۷۵۷ [صفحه ۳۷] میشده است. ۴- بلخی گفته است: ممکن است مقصود از استفادهی بعضی از دیگری آدمیزاد باشد که هر کدام از دیگری از راهی استفاده میکردند، و جنّ منظور نبوده است. «وَ بَلَغنا أَجَلَنَا» ۱۲۹ طبری: یعنی هر یک از دیگری بهره بردیم تا دم مرگ. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: حسن و سدّی گفتهاند: مراد از اجل مرگ است، و بعضی گفتهاند: یعنی بمیعاد معیّن خود رسیدیم که قیامت است و حشر و هنگام سزا و پاداش. فخر: یعنی اینکه استفاده تا هنگام مرگ برقرار بود، که نوبت محرومیّت، و افسوس و پشیمانی رسید ولی پشیمانی سودی ندارد، و بعضی گفتهاند مقصود از اجل هنگام آزادی عمل و امکان انجام خواستهها است. «إِلّا ما شاءَ اللّه» ۱۲۹ ابو الفتوح نوشته است: در اینکه استثناء سه قول گفتند، بعضی گفتند: مراد روزگار مقدم است از وقت استحقاق عقاب تا بوقت معاقبت آنگه حق تعالی آن را اسقاط فرماید بتفضّل برای آنکه فایت شده باشد و ثواب بخلاف اینکه باشد برای آنکه ثواب حق او است، چیزی اسقاط نکند بل توفیر کند بر او بتمام و کمال و قول دوم آن است که ایشان در آنجا معذب باشند بر یک صفت الا آنچه خدای خواهد که حال بر ایشان بگرداند از آنکه پوست ایشان بدل کند و عذاب ایشان بنوعی دگر بدل کند، و وجه سیم آن است که «ما» بمعنی «من» است یعنی الا آن را که خدای خواهد که از دوزخ بیرون آرد از جملهی مؤمنان فاسق که چون ایشان را بر معصیت عقاب کرده باشد ایشان را ببهشت برد برای ثواب ایمان و طاعات ایشان. -قرآن-۱-۲۴ فخر: ابو مسلم گفته است: اینکه جمله مربوط ببقای کافران در جهنم نیست و مربوط بجملهی جلو آن است و معنی چنین است: آنها گفتند: ما باجل خود که تو معین کرده بودی رسیدیم، مگر آنها که بمشیّت و ارادهی تو پیش از اجل موعوده مردهاند، و خلاصه آن است که یعنی همه از یکدیگر استفاده کردیم و باجلی که تو معین کرده بودی رسیدیم مگر آنرا که بواسطهی کفر و گمراهی باجل ناگهان نابود [صفحه ۳۸] کردی. «کَذلِکَ نُوَلِّی بَعضَ» ۱۳۰ طبری: قتاده گفته است: یعنی خداوند به- واسطهی طرز کار و فکر مردم میان آنها دوستی برقرار میکند، پس مؤمن دوست مؤمن است و کافر دوست کافر. و معمر از قتاده نقل کرده است: یعنی بعضی از ستمگران را پیرو عدّهی دیگر قرار میدهیم که یکی پیشوا و دیگری پیرو او میشود، إبن زید گفته است: یعنی ستمگران جن را بر ستمگران آدمی مسلط میکنیم. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: علیّ بن عیسی گفت: یعنی همانطور که مردم آزاد میباشند در آمیزش با یکدیگر تا امتحان شوند و سزای عمل آنها معیّن شود، همچنین آزاد هستند که یک عدّه اختیار کار عدّهی دیگر را در دست بگیرند و سزای عمل و ستم خود را ببینند ابو علی جبّائی گفت: یعنی همان طور که در قیامت ستمگران جنّ و انس را محوّل بیکدیگر میکنیم و آنها را از خود میرانیم و بیزاری خود را اعلام میکنیم همچنین در آن روز ستمگران را بیکدیگر محوّل میکنیم، و هر پیرو و مرید را بمتبوع و مرشدش راهنمائی میکنیم تا از گرفتاری و عذاب نجاتشان دهند، و مقصود اینکه است که بآنها اعلام می- شود:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در قیامت پشتیبانی ندارند که از گرفتاری نجات یابند، دیگری گفته است: چون جریان رابطه‌ی جنّ و انس و فراهمی آنها در قیامت و محول کردن کار آنها را بیکدیگر دانستید، بدانید که همین طور هم با ستمگران رفتار خواهد شد تا سزای کار خود را ببینند، و إبن عبّاس گفته است: چون خدا از مردمی راضی باشد، اختیار کار آنها با نیکان خواهد بود، و گر نه حکومت بدست اشرار خواهد افتاد تا سزای کار زشت خود را بچشند، و بعضی جمله‌ی «نُوَلِّی بَعض» را چنین معنی کرده‌اند: -قرآن-۴۰۱-۴۱۹ آزاد میگذاریم آنها را در آنچه میخواهند و هیچ یاری و کمکی از خدا نخواهد بود. فخر: در اینکه آیه چند مطلب و فایده است: ۱- چون دوستی جنّ و انس، و هم رابطه‌ی ستمگران با یکدیگر بخداوند نسبت داده شده است، پس آیه دلیل است بر عقیده‌ی ما بر جبر و قدر، ۲- چون در آیت جلو برای اهل بهشت دار- السّلام و دوستی خداوند پاداش معیّن شده است، مناسبت لطیف است که در اینکه [صفحه ۳۹] آیه دوستی ستمکاران و آتش برای اهل جهنّم گفته شده است، ۳- اینکه آیه میفهماند که چون مردم ستم پیشه کردند ظالمی مثل‌شان بر آنها مسلّط خواهد شد، پس اگر بخواهند از شرّ امیر ستمکار آسوده شوند، باید ترک ظلم کنند. [نویسنده گوید: اینکه نتیجه و جزء دوّم از آیه استفاده نمیشود اگرچه اصل مطلب درست است]. و نیز آیه میفهماند که مردم ناچار هستند که حاکم داشته باشند، چون در آیه ستمکاران را از حاکم ستمکار آزاد نگذاشته است، پس برای مردم صالح البتّه حاکم صالح هست که رهبر آنها باشد. و علیّ علیه السّلام فرموده است: مردم نیازمند هستند بحاکم چه عادل چه ظالم، چون سخن آن حضرت را شنیدند، از کلمه‌ی ظالم تعجّب کردند و منکر شدند که بحاکم ظالم احتیاج نیست، فرمود: برای امنیّت راهها و تهیّه‌ی وسائل نماز مردم و حجّ آنها چنین حاکم کافی است. و روایت شده است که اباذر از پیغمبر ص خواهش کرد که باو امارتی بدهد، فرمود: «انّک ضعیف و انّها امانة و هی فی القیامة خزی و ندامة الّا من اخذها بحقّها و ادّی الّذی علیه فیها» یعنی تو مرد اینکار نیستی چون حکومت امانتی است که در عالم دیگر موجب خواری و پشیمانی است مگر کسی بتواند بخوبی آن را بآخر برساند. تفسیر نفحه الرّحمن نهاوندی: یعنی همان‌طور که دوستی میان جنّ و انس یا میان مؤمنین است با خدای خود، همین طور است دوستی و همکاری ستمکاران با یکدیگر، و از کتاب کافی از امام باقر علیه السّلام روایت شده است: خدا جلو میگیرد از ستم ستمکار بوسیله‌ی ستمکار دیگر و همین است معنی اینکه آیهٔ «وَ کَذلِکَ نُوَلِّی بَعضَ الظّالِمِینَ بَعضاً». -قرآن-۸۸-۱۳۹ روح البیان: در حدیث است که ستمکار وسیله‌ی دادگری خداوند است- در زمین که انتقام دیگران با او است، آنگاه خودش بانتقام ظلم خود گرفتار میشود. و از زبور داود نقل است: که منافقی را بوسیله‌ی منافقی دیگر بسزای گناهش میرسانم سپس همه‌ی منافقین مجازات خواهند شد، و در مثنوی است: [صفحه ۴۰] چون که بد کردی ز بد ایمن مباش || زان که تخم است و بروياند خداش چند گاهی او بپوشاند که تا || آیدت زان بد پشیمان و حیا بارها پوشد پی اظهار فضل || باز، گیرد، از پی اظهار عدل تا که اینکه هر دو صفت ظاهر شود || آن مبشر گردد اینکه منذر شود و بدان که ظلم تباه میکند آن استعداد فطری روحانی آدمیرا، و قابلیّت فیض ربّانی را از او میگیرد، و از اینکه جهت است که سخن حق در دل ستمکار اثر ندارد، و بیشتر اینکه مردم رؤسا و متنفّذین هستند که قدرت و مقام مجالی برای آنها نگذاشته است. و در حدیث است که نشانه‌ی قیامت ترک نماز و پیروی از خواسته- ها و شهوات است و خیانت حاکمان و فسق وزیران، گویند سلمان در هنگام اینکه فرمایش پیغمبر ص حاضر بود، از جای بر جست و عرض کرد: پدر و مادرم بقربانت، مگر چنین چیز خواهد بود! فرمود: بلی در آن هنگام دل مؤمن مثل نمک در آب حلّ میشود و کاری از او ساخته نیست، باز سلمان سؤال خود را تکرار کرد، پیغمبر فرمود بلی خوارتر مردم مؤمن است آن موقع که بخواری و ذلت در میان دیگران زندگی میکند و اگر سخنی بگوید او را میخورند و اگر ساکت بماند از غصه میمیرد. و سعدی گفته است: خبر داری از خسروان عجم || که کردند بر زیر دستان ستم نه آن شوکت و پادشاهی بماند || نه آن ظلم بر روستائی بماند مکن تا توانی دل خلق ریش ||و گر میکنی میکنی بیخ خویش سخن ما: ۱- جمله‌ی «یا مَعشَرَ الجِنِّ قَدِ استَکثَرتُم» الخ حال مردم شیطان صفت است که مردمان ضعیف الاراده و بیخرد را بزبان چرب و نرمی که مخصوص باین دسته است گول میزنند و با بیم و نوید آنها را زیر فرمان میآورند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

براه بد و بیچارگی- شان می‌برند تا آنکه بهره برداری از آنها کرده رهاشان می کنند و آن بخت برگشته- گان عمر تلف کرده و سرمایه‌ای نه اندوخته سرگردان می‌مانند. چنانکه جمله‌های «استَمتَعَ بَعضُنا بِبَعضٍ وَ بَلَغنا أَجَلَنَا» الخ خوب اینکه مطلب را میرساند، ۲- شاید اینکه آیه برای آگاهی عربها باشد و چنانکه از مجمع البیان نقل کردیم آنها بخیال -قرآن-۲۴-۶۳-قرآن-۴۵۴-۵۰۴ [صفحه ۴۱] خام خود از جن راهنمائی می‌خواستند با اینکه آیه بآنها فهمانده شده است: روزی خواهد رسید که گرفتار اینکه بیخردی خود شوید و آنها هم که شما از آنها گمان بهره‌مندی داشتید چون شما بیچاره و در آتش خواهند بود، ۳- آیت ۳ «کَذلِکَ نُوَلِّی» الخ خوی زبونی و بیچارگی آدمی را نشان میدهد که بگفته‌ی یکی از وکلای دادگستری: مردم نوکر حاکم منصوب هستند. و هر کجا مال و مقامی سراغ داشتند کرنش و فروتنی کنند و گر نه خود فروشی. و با کمتر باریک بینی در رفتار روزانه‌ی طبقات مختلف اینکه خوی همگانی بچشم می‌خورد برای نمونه اگر یک پیشه‌ور کم سرمایه را در نظر بگیرند می‌بینید که در برابر یک پاسبان یا کسی خوش‌پوش و نوجامه بی- اندازه خوشرفتار و نرم زبان است ولی با یک مشتری ژنده‌پوش و بیچاره با چه خشونت و بدرفتاری معامله می کند، خوب بیاد دارم در آن روزگار که اتومبیل فراوان نبود با چند نفر خوش ظاهر و صاحب مقام در درشکه‌ای شخصی و نو با اسبانی توانا براهی میرفتیم بجویی پهناور رسیدیم که باید پیاده می‌شدیم و با تدبیری خاص درشکه را از آب می گذراندیم و خود از پلی باریک می گذشتیم مردمی در آبادی دور از ما بودند که بهیچ روی با ما آشنائی نداشتند و ما از آنها نخواسته ناگهان چند نفر آمدند و درشکه را با دست از آب گذراندند. من آنجا بیکی از همراهان گفتم: اینکه کمک اینکه مردمان نه از حس تعاون و یاری درمانده بود بلکه اسبهای زیبا و درشکه و ظاهر ما اینها را فریفته کرد که بی‌اختیار دویدند و درشکه را گذراندند و اگر جز اینکه بود یا کمک نمی‌کردند و یا بر کار خود مزدی می گرفتند، ۴- جمله‌ی آخر آیه «بِما کانُوا یَکسِبُون» توضیح همین مطلب است که چون بیچارگان تن بزبونی و خواری میدهند خود ستمگر بر خود هستند و آنها که خودخواه و بهره بردار از دیگران‌اند ستمگر برخود و دیگری هستند و نتیجه‌ی اینکه دو ستمگری اینکه است که همیشه دسته- ای فرمانده و ستمگر باشند و دسته‌ای فرمانبر و ستمدیده. -قرآن-۱۷۴-۱۹۴-قرآن-۱۵۵۲-۱۵۷۷ [صفحه ۴۲]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۳۰ تا ۱۳۲]

یا مَعشَرَ الجِنِّ وَ الإِنسِ أَ لَم یَأتِکُم رُسُلٌ مِنکُم یَقُصُّونَ عَلَیکُم آیاتِی وَ یُنذِرُونَکُم لِقاءَ یَومِکُم هذا قالُوا شَهِدنا عَلی أَنفُسِنا وَ غَرَّتهُمُ الحَیاةُ الدُّنیا وَ شَهِدُوا عَلی أَنفُسِهِم أَنَّهُم کانُوا کافِرِینَ [۱۳۰] ذلِکَ أَن لَم یَکُن رَبُّکَ مُهلِکَ القُری بِظُلمٍ وَ أَهلُها غافِلُونَ [۱۳۱] وَ لِکُلٍّ دَرَجاتٌ مِمّا عَمِلُوا وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمّا یَعمَلُونَ [۱۳۲] -قرآن-۱-۴۳۵ معنی لغات: یقصّون- از مصدر قصص بفتح اوّل و دوّم بمعنی نقل خبر کردن، ردّ چیزی را گرفتن و دنبال کردن، قری- جمع قریه با فتح و کسر قاف به- معنی ده، شهر، جای اجتماع مردم. ترجمه: ۱۳۱ ای گروه دیو آدمی نه مگر فرستادگانی از خود شما نزدتان آمدند که آیات ما را برای شما یکایک گفتند و دنبال کردند و بر شمردند و از برخورد با چنین روز شما را بترسانند! آنها پاسخ دهند ما خود بر زیان خود گواهی دهیم. البتّه بهره‌های زندگی گول‌شان زد [تا بآن روز ناچار شدند] و بر زیان خود گواه شدند که کافر بوده‌اند، ۱۳۲ فرمان چنین است که پروردگار تو مردم سرزمینی را بسزای ستم نابود نکند با اینکه آنها آگاه نباشند [بلکه پس از فرستادن پیغمبر و خبرداری از درست و نادرست بدکاران سزا بینند]، ۱۳۳ پس برای هر گروه پایه‌هائی است و ارزشی در برابر آنچه کرده‌اند چه پروردگار تو از آنچه می- کنند بیخبر نباشد. سخن مفسّرین: «أَ لَم یَأتِکُم رُسُلٌ مِنکُم» ۱۳۱ طبری: اختلاف است که جن پیغمبری از خود داشته است مثل بنی آدم یا نداشته است: ضحّاک گفته است: -قرآن-۱۵-۵۰ پیش از نبوّت پیغمبر آنها هم مردم مؤمن داشته‌اند، و معنی اینکه جمله اینکه است که آیا پیغمبری از آدمی و پیغمبری از جن برای شما نیامد! آنها گویند: بلی آمد [صفحه ۴۳] إبن جریح گفته است: در اینکه جمله هر دو دسته را با هم جمع کرده است، در صورتی که مقصود یکی است، مثل «مَرَجَ البَحرَینِ یَلتَقِیانِ» «یَخرُجُ مِنهُمَا اللُّؤلُؤُ وَ المَرجان»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یعنی آمیخت آب شور و شیرین را که از آنها مروارید و مرجان استخراج میشود، که هر دو را با هم جمع کرده است، و معلوم است که فقط آب شور مرجان و مروارید دارد، و اینجا هم هر دو جنّ و انس را با هم جمع کرده است، ولی إبن عبّاس گفته است: - قرآن-۱۳۲-۱۶۶-قرآن-۱۶۷-۲۱۱ مقصود آن است که بعضی افراد جنّ از طرف آدمیزاد مأموریّت داشته‌اند که ابلاغ رسالت او را بجنس خود بنمایند. «قالُوا شَهِدنا عَلی أَنفُسِنا» «وَ شَهِدُوا عَلی أَنفُسِهِم» ۱۳۱ ابو الفتوح نوشته است: برای آن تکرار گواهی کرد که مشهود علیه مختلف شد، گواهی اوّل بر آمدن رسولان و انذار پیغمبران است، و گواهی دوّم بر کفر خویشتن. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۳۴-۶۵ «مُهلِکَ القُری بِظُلمٍ» ۱۳۲ مجمع البیان: یعنی خداوند مردم را بواسطه‌ی ظلم و ستمشان هلاک نمیکند مگر پیغمبر بفرستد و آنها را خبر دار کند، و فرّاء و جبّائی گفته‌اند: یعنی بی‌خبر و بغفلت گناهکاران شهر را هلاک نمیکند تا ظالم و ستمگر شود. - قرآن-۱-۲۸ «بِغافِلٍ عَمّا یَعمَلُون» ۱۳۳ مجمع و دیگران: إبن عامر «تعملون» با تاء خوانده است و دیگران با یاء. -قرآن-۱-۳۰ سخن ما: در اینکه آیه‌ها همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم ولی ممکن است بگوئیم: شاید کلمات «یا مَعشَرَ الجِنّ وَ الإِنس» نه برای آن است که جنّ هم مخاطب باشند باین خطاب که برای آنها هم پیغمبرانی از خودشان فرستاده شده است، بلکه مقصود تعمیم مطلب است که کنایه از عموم مردم گذشته و حاضر و آینده است و بخصوص روایتی و حدیثی نقل نشده است که از جن پیغمبری بوده است و در تفسیر صافی نوشته است: از حضرت امیر علیّ علیه السّلام پرسیدند آیا خدا برای جن پیغمبر فرستاده! فرمود پیغمبری یوسف نام داشتند که او را کشتند. و معلوم است اینکه دسته منقولات ارزش نقل و تطبیق آیات قرآن را ندارد پس احتمال معنی ما هم بر خلاف منقولات و احتمالات دیگر نیست. -قرآن-۱۲۵-۱۵۸ [صفحه ۴۴]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۳۳ تا ۱۳۵]

وَ رَبُّکَ الغَنِیُّ ذُو الرَّحمَةِ إِن یَشَأ یُذهِبکُم وَ یَستَخلِف مِن بَعدِکُم ما یَشاءُ کَما أَنشَأَکُم مِن ذُرِّیَّةِ قَومٍ آخَرِینَ [۱۳۳] إِنَّ ما تُوعَدُونَ لَآتٍ وَ ما أَنتُم بِمُعجِزِینَ [۱۳۴] قُل یا قَومِ اعمَلُوا عَلی مَکانَتِکُم إِنِّی عامِلٌ فَسَوفَ تَعلَمُونَ مَن تَکُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدّارِ إِنَّهُ لا یُفلِحُ الظّالِمُونَ [۱۳۵] -قرآن-۱-۳۷۵ معنی لغات: الرّحمة- دلنرمی و مهربانی، آدمی، روزی و احسان و عطوفت خداوندی، أنشأ- از مصدر انشاء بمعنی آغاز کردن، ایجاد کردن، تربیت کردن خلق کردن، توعدون- از مصدر وعد یا ایعاد بمعنی نوید با تهدید، مکانت مقام و شأن و دوستی. ترجمه: ۱۳۴ و پروردگار بی‌نیاز است و با مهر که گر بخواهد و بسرنوشت کرده باشد شما را می‌برد و گروهی دیگر میآورد بجای شما بآنگونه که بخواهد چنانکه شما را از فرزندان گروهی دیگر پدید آورد، ۱۳۵ البتّه آنچه بیم‌تان دهند آمدنی- است که شما نتوانید کس را از آن بیچاره کنید، تو [ای پیغمبر با بیدینان] بگو: ای ۱۳۶ مردم آنچه توانائی و خواست شما است بکنید که من [آنچه باید بکنم میکنم] و خواهید دانست: سر انجام اینکه خانه و زندگی بدنیا بسود که باشد. و استوار است که ستمکاران رستگار نمی‌شوند. سخن مفسّرین: «مِن ذُرِّیَّةِ قَومٍ» ۱۳۴ طبری: یعنی بجای ملّتهای دیگر شما را آفریده است نه منظور آن است که شما را ز نسل دیگران آفریده است. -قرآن-۱۵-۳۹ ابو الفتوح و طبری: کلمه‌ی «ذرّیة» سه جور تلفّظ شده است، ۱- با ضمّ ذال و کسر راء با تشدید که تلفظّ مشهور است، ۲- ذریه با فتح ذال و کسر راء بر مثال صدیقه، ۳- «ذرّیه» با فتح ذال و تشدید و کسر راء بر مثال علیّه. [صفحه ۴۵] «إِنَّ ما تُوعَدُونَ لَآتٍ» ۱۳۵ مجمع و ابو الفتوح: یعنی کلیه‌ی آنچه در آینده برای انسان خواهد بود از گرفتاری و آسایش، و امام فخر از حسن نقل کرده است یعنی قیامت خواهد آمد، چونکه آنها منکر قیامت بودند. -قرآن-۱-۳۱ تفسیر عبده: در قرآن مکرّر شده است که وعده‌های پیغمبر انجام شدنی است علم امروز عقول بشر را آماده کرده است برای تصدیق بمعاد، زیرا ثابت شده است که اصل موجودات دائمی است و بی‌زوال و فقط تجزیه و تحلیل موادّ است از صورتی بصورتی دیگر، بعلاوه که دانشمندی آلمانی بفکر افتاد که پرورش دهد آن تخمها که موجب تولید انسان میشود، و در عمل بآن جا رسید که آنرا بصورت علقه و مضغه در آورد و معتقد شد که با ایجاد وسائل و حرارت مناسب آنرا بصورت آدمی کامل در آورد، مانند تخم مرغ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که با وسیله تبدیل بجوجه میشود، و اینکه نظریه‌ی خود را در مجمع دکترها اظهار نمود همه تعجّب کردند و کسی انکار نکرد و امکان آن را پذیرفتند. «وَ ما أَنتُم بِمُعجِزِينَ» ۱۳۵ طبری: یعنی بهر کجا باشید از قدرت حقّ بیرون نیستید، پس پیش از رسیدن بلا بصلاح آئید. -قرآن-۱-۳۰ کشف نوشته: آمدنی آمده گیر، و رفتنی شده گیر، و اینکه روز روشن تاریک شده گیر، و غرور دنیا روزی بسر آمده گیر، جوانمردی را دیدند که بی‌علّتی می‌لنگید، گفتند چرا می‌لنگی! گفت: فردا بخارستان خواهم رفت، گفتند: تا فردا! گفت: فردا آمده گیر و اینکه پرده دریده گیر و رسوا شده گیر. تا کی از دار الغروری سوختن دار السرور || تا کی از دار القراری ساختن دار القرار «اعمَلُوا عَلى مَكانَتِكُم إِنِّي عامِلٌ» ۱۳۶ مجمع: ابو بکر از عاصم نقل کرده است که او «مکانات» بصورت جمع خوانده است و دیگران «مکانة» بصورت مفرد خوانده- اند، و معنی جمله چنین است: باندازه‌ی توانائی و تمکن در زندگی بر کفر خود ثابت بمانید، و بعضی معنی کرده‌اند: بر روش خود بمانید، و جبّائی گفته است: -قرآن-۱-۴۶ یعنی بر همین حالت که هستید بمانید تا سزای خود ببینید، و جمله‌ی «إِنِّي عامِلٌ» -قرآن-۷۷-۹۴ [صفحه ۴۶] گفتار پیغمبر است یعنی من بوظیفه‌ی خود رفتار میکنم، ولی ابو مسلم گفته است: یعنی خداوند آنچه وعده کرده است در قیامت انجام خواهد داد. تفسیر تنویر المقباس یعنی ای مردم مکه در خانه‌های خود، و بر دین خود بمانید بانتظار هلاک و نابودی که من شما را نابود خواهم کرد. «مَن تَكُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدّارِ» ۱۳۶ مجمع: حمزه و کسائی با یاء خوانده‌اند و بقیه با تاء، و معنی اینکه است که دار السّلام برای ما یا شما خواهد بود، و بعضی گفته اند، یعنی ظفر و نصرت در اینکه عالم برای کدام یک از ما و شما خواهد بود. -قرآن-۱-۳۹ «إِنَّهُ لا يُفلِحُ الظّالِمُونَ» ۱۳۶ طبری: یعنی آنکه بر خلاف امر خداوند رفتار کند بمطلوب خود نرسد. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: چون روی سخن با کافران است کلمه‌ی «ظالمون» بجای کافرون است چون در آیت دیگر است «وَ الكافِرُونَ هُمُ الظّالِمُونَ» و «إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ». -قرآن-۱۰۵-۱۴۲-قرآن-۱۴۵-۱۸۱ ابو الفتوح نوشته است: یعنی شأن و کار چنین آمد که ظالمان یعنی کافران در اینکه آیه فلاح و ظفر و بقا نیابند بعاجل پس بقا نباشد ایشان را و بآجل فوز و ظفر نباشد ایشان را. مواهب علیّهٔ یا تفسیر حسینی: صاحب کشف الاسرار آورده که هم در اینکه زودی بدانید که دنیا کجا رسد و دولت فلاح کرا رسد، ببینید که درویشان شکسته- بال را بسرای کرامت چون برخوانند، و خواجگان صاحب اقبال را سوی زندان ندامت چون رانند، قطعه: باش تا گل یابی آنها را که امروزند خار || باش تا گل یابی آنها را که امروزند زهار «۱» -فرمت-۱-۳ سخن ما: ۱- جمله‌ی «وَ رَبُّكَ الغَنِيُّ» تا آخر شاید برای تربیت عرب بتپرست باشد که خدای پنداشته‌ی او ممکن است احتیاج بچیزی و یا نقص داشته باشد، از اینکه جهت گفته شده است: آن که تو مردم را بسویش راهنمائی کرده‌ای و پروردگار -قرآن-۲۴-۴۸ [صفحه ۴۷] تو و جهان است احتیاج ندارد و پدید آرنده‌ی همه‌ی خوشیها است، ۲- یاد- آوری قانون کلّی آفرینش است که اینکه مردم همیشه باین صورت نخواهند بود، چنانکه گذشتگان نمانده‌اند و همه چیز اینکه جهان پیوسته در گردش است، و تغییر، ۳- آیت آخر «قُلِ اعمَلُوا» شاید برای راهنمائی مسلمین و مردم حساس باشد که از کفر و انحراف دیگران در آزار نباشند و با اینکه جمله‌های تهدید و نوید رابطه‌ی خود را با اینکه جور مردم قطع کنند و بیش از آن خود را به رنج ندارند. -قرآن-۲۶۸-۲۸۴ [صفحه ۴۸]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۳۶ تا ۱۴۰]

وَ جَعَلُوا لِلّهِ مِمّا ذَرَأَ مِنَ الحَرثِ وَ الأَنعامِ نَصِيباً فَقالُوا هذا لِلّهِ بِزَعمِهِم وَ هذا لِشُرَكائِنا فَما كانَ لِشُرَكائِهِم فَلا يَصِلُ إِلَى اللّهِ وَ ما كانَ لِلّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلى شُرَكائِهِم ساءَ ما يَحكُمُونَ [۱۳۶] وَ كَذلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ المُشرِكِينَ قَتلَ أَولادِهِم شُرَكاؤُهُم لِيُردُوهُم وَ لِيَلبِسُوا عَلَيهِم دِينَهُم وَ لَو شاءَ اللّهُ ما فَعَلُوهُ فَذَرهُم وَ ما يَفتَرُونَ [۱۳۷] وَ قالُوا هذِهِ أَنعامٌ وَ حَرثٌ حِجرٌ لا يَطعَمُها إِلّا مَن نَشاءُ بِزَعمِهِم وَ أَنعامٌ حُرِّمَت ظُهُورُها وَ أَنعامٌ لا يَذكُرُونَ اسمَ اللّهِ عَلَيهَا افتِراءً عَلَيهِ سَيَجزِيهِم بِما كانُوا يَفتَرُونَ [۱۳۸] وَ قالُوا ما فِي بُطُونِ هذِهِ الأَنعامِ خالِصَةٌ لِذُكُورِنا وَ مُحَرَّمٌ عَلى أَزواجِنا وَ إِن يَكُن مَيتَةً فَهُم فِيهِ شُرَكاءُ سَيَجزِيهِم وَصفَهُم إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ [۱۳۹] قَد خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَولادَهُم سَفَهاً بِغَيرِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عِلمٍ وَ حَرَّمُوا ما رَزَقَهُمُ اللّهُ افتِراءً عَلَى اللّهِ قَد ضَلُّوا وَ ما كانُوا مُهتَدِينَ [۱۴۰] -قرآن-۱-۱۰۵۱ معنی لغات: ذرأ- از مصدر ذرأ- بفتح ذال و سکون را بمعنی خلق کردن تخم افشاندن، افزایش دادن موی سفید نمودار شدن، حرث- شیار کردن زمین و زمین قابل زراعت، نصیب- بهره و حظّ و استفاده، قسمتی و بخشی از چیزی، دام گسترده شده، یردوا- از مصدر ردی بفتح را و سکون دال بمعنی شکستن، و آسیب رساندن، تیر زدن، و ارداء بر وزن افعال بمعنی هلاک کردن، بچاه انداختن، افزایش یافتن سرمایه. انعام- مفرد آن نعم با فتح اوّل و دوّم بمعنی شتر و گاو و گوسفند را نیز گویند، حجر- با فتح و ضمّ و کسر حاء و سکون جیم بمعنی منع و عقل. جهت نزول آیت اوّل: تفسیر حسینی با مختصر تفاوت با روایت طبری: مشرکان عرب در میان کشتزار خود خطی میکشیدند و نصف آنرا برای خدا و نصف برای بتها معیّن میکردند و سهم خدا را بدرویش و مهمان می‌بخشیدند، و قسمت بتان را بخادم بتخانه میدادند، و اگر سهم خدا بهتر بود با سهم بت عوض میکردند و اگر سهم بت بهتر میشد عوض نمیکردند، و هم اگر سهم از خدا میوه یا آب بسهم بت میرفت میگفتند اینکه مال بتها است چون خدا احتیاج ندارد، و اگر از سهم بت چیزی به قسمت خدا می‌رفت برمیگرداندند بجای خود و میگفتند بتها فقیر هستند و خدای بینیاز، اینکه آیه فکر عمل آنها را نقل و توصیف میکند و هم برای نزول آیت دوّم در مجمع البیان است: نقل شده است که نعمان بن منذر قبیله- ای را غارت کرد و زنها را باسیری برد، چون با او صلح کردند و قرار شد اسیرها را برگردانند، زنها نزد خویشان خود رفتند و دختر قیس بن عاصم در ایران بود و نخواست که برگردد و با آنکه او را اسیر کرده بود خوی گرفت، قیس سوگند یاد کرد که هر چه دختر داشته باشد او را زنده بگور کند، از آن پس در میان آنها رسم شد که دختران خود را زنده بگور کنند، آیه آنها را توصیف میکند. [صفحه ۴۹] ترجمه: ۱۳۷ اینکه بت‌پرستان بخشی از آنچه خدا کشت و حیوان آفریده بهره‌ی خدا میکردند و بگمان خود می گفتند: اینکه بخش برای خدا و اینکه بخش برای شریکان ما [که بتها هستند و در سرمایه شریک ما هستند] و آنچه برای انبازان است بهره‌ی خدا نمی‌شود و آنچه بهره‌ی خدا است و آنچه بانبازان ما میرسد و چه بد داوری می کنند [که می‌پندارند بتها شریک در سرمایه‌شان شدند و خدا بر کنار است]، ۱۳۸ و بمانند اینکه اندیشه‌ی زشت ایشان انبازان‌شان [و دیوان، و رهبران بگمراهی] کشتن فرزندان‌شان برای‌شان آراستند که سر انجام‌شان به نابودی کشد و دین‌شان برایشان پوشیده بماند [و هر کار زشت را ز دین خود شمارند] و اگر سرنوشت‌شان بود و خدا میخواست چنین نمی‌کردند، پس ای محمّد آنان را بخود گذار با دروغ سازی‌شان که ۱۳۹ بپندار خود گفتند: اینکه چهار- پایانی و کشتنی است [ویژه‌ی بتها] که کس را نسزد از آن بهره بردارد و بچشد مگر که خود بخواهیم و چهار پایانی است که نباید کس آن را سوار شود و چهارپایانی نام خدا بر آنان [بهنگام سر بریدن] نمی‌بردند و همگی دروغ‌سازی بر خدا است، که سزای آن بزودی ببینند. و نیز گفتند ۱۴۰ آنچه بچه‌ی شکم اینکه چهارپایان است ویژه‌ی مردان ما است و و بر زنان ما ناروا است و اگر مرده زائیده شد همه در آن انباز بودند. البتّه خداوند سزای اینکه ساخته‌شان میدهد که او دانای استوار کار بود ۱۴۱ البتّه زیان دیدند آن کسان کز بیخردی و نادانی فرزندان خود کشتند و آنچه خدا روزی‌شان کرده بود بدروغ بر خدا [و بدعت در دین] بخود حرام کردند که همانا گمراه بودند و آماده‌ی هدایت نبودند. سخن مفسّرین: «هذا لِلّهِ بِزَعمِهِم» ۱۳۷ مجمع کسائی با ضمّ قرائت کرده است و هم یحیی بن وثّاب و اعمش، و دیگران با فتح خوانده‌اند. -قرآن-۱۵-۴۰ «فَما كانَ لِشُرَكائِهِم فَلا يَصِلُ» تا آخر آیه ۱۳۷ فخر: بجای بت شرکاء گفته شده است، و «شرکائهم» یعنی بتهای آنها، چونکه بتها را در اموال خود شریک میکردند و بخشی از آنرا برای خادمین بتخانه و دیگر مصارف بتها خرج میکردند، -قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۵۰] و در معنی اینکه جمله‌ها چند معنی گفته‌اند: ۱- إبن عبّاس گفته است: مشرکین از زراعت و چهارپایان خود قسمتی برای خدا و قسمتی برای بتها معیّن می کردند، و سهم خدا را به بچه‌ها و فقرا می‌دادند و حصه‌ی بتها را برای خود آنها خرج می- کردند، و اگر از سهم معیّن برای خدا چیزی بطرف سهم بتها میآمد برای آنها می- دادند و میگفتند: خدا نیازی ندارد، و اگر از طرف بتها بسهم خدا چیزی می‌افتاد، میگفتند اینها فقیر هستند و برای آنها برمیگرداندند، ۲- حسن بصری و سدّی گفته‌اند: اگر از بخش معیّن برای بت چیزی تلف میشد از سهم خدا آنرا جبران میکردند، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگر از سهم خدا تلف میشد عوض نمیدادند، اینکه است معنی اینکه جمله- ها، ۳- مجاهد گفته است: اگر از سهم خداها و بتها آب بطرف دیگر میرفت جلو میگرفتند ولی اگر از آنچه برای خدا معین کرده بودند آب میرفت آن را بجای می- گذاشتند که برود، ۴- قتاده گفت: اگر سال سخت میشد از سهم خدا برای بت‌ها استفاده میکردند، ۵- مقاتل گفت: اگر نصیب بتها نمو میکرد و خوب زیاد میشد می- گفتند خدا اگر میخواست بهره‌ی خود را خوب میکرد، و اگر سهم خدا خوب میشد و سهم بتها بد بود از سهم خدا برمیداشتند که بتها محتاجند و بآنها میدادند، و معنی- «فَما کانَ لِشُرَکائِهِم فَلا یَصِلُ إِلَی اللّهِ» اینکه است که خوبی سهم شرکاء بخدا نمی- رسد و حق او نیست ولی اگر سهم خدا خوب بود بشرکا و بتها میرسد. -قرآن-۱۲۵۵-۱۳۱۰ «وَ کَذلِکَ زَیَّنَ لِکَثِیرٍ» ۱۳۸ تفسیر عبده: اینکه تزیین را چند علت گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۳ ۱- ترس فقر چنانچه در آیت دیگر است: «لا تَقْتُلُوا أَولادَکُم خَشیَةَ إِملاقٍ» یعنی از ترس ناداری بچه‌ها را نکشید، ۲- عار اسارت دخترها که بدست دشمن گرفتار شوند، ۳- ترس عمل فحشاء پدرهای سرکش و بدکار با دختران خود، ۴- ترس ننگ ازدواج با غیر همشأن و شرف، ۵- اعتقاد بتقرّب بخدایان بواسطه کشتن پسر که نذر میکردند اگر چند پسر داشته باشند یکی را قربان کنند. -قرآن-۴۴-۸۷ «قَتلَ أَولادِهِم شُرَکاؤُهُم» ۱۳۸ مجمع: مجاهد و سدّی و حسن گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۴ مقصود از شرکاء شیاطین هستند که مردم را از ترس فقر و عار وادار به اینکه کار میکردند، [صفحه ۵۱] فراء و زجاج گفته‌اند: یعنی خادمان بتها مردم را بدین کار وادار میکردند، و بعضی گفته‌اند: مقصود از شرکاء آن اشخاص هستند که خود گمراه بودند و دیگران را باین کار بد وادار میکردند. امام فخر: چون بجای امر خدا فرمان و دستور آنها را اطاعت میکردند، از اینکه جهت گفته شده است «شُرَکائِهِم» یعنی آنها که مردم منحرف شریک خدا قرار داده‌اند و فرمان‌شان را اطاعت میکنند. -قرآن-۱۱۱-۱۲۵ «لِیُرْدُوهُم» ۱۳۸ مجمع: ابو علیّ جبائی گفته است: چون آنها از اینکه راهنمائی بکشتن و گور کردن فرزند راهنمائی داشته‌اند، معنی اینکه جمله اینکه است که نتیجه آرایش اینکه عمل در نظر آنها نابودی و هلاکشان خواهد بود دیگری گفته است ممکن است که بعضی از اینکه صلاح اندیشان که راهنمائی میکرده‌اند بغرض سوء و نابودی مردم بوده است از اینکه جهت گفته شده است که آنها قصد نابودی مردم را دارند اگرچه همه اینکه نظر را نداشته‌اند ولی باصطلاح برای تغلیب و اسناد عمل بیک عدّه خاصّ باین طور گفته شده است، اگرچه همه به غرض سوء و نابودی مردم نبوده‌اند. -قرآن-۱-۱۵ «أَنعامٌ وَ حَرثٌ حِجرٌ» ۱۳۹ مجمع: از ابی بن کعب و إبن مسعود و إبن زبیر و اعمش و عکرمه و عمرو بن دینار روایت شده است که آنها «حرج» بتقدیم راء بر جیم قرائت کرده‌اند، و ممکن است نتیجه‌ی معنی هر دو یکی باشد، چون «حجر» بمعنی منع است «حرام» و «حرج» نیز بواسطه‌ی معنی مضیقه و تنگنائی که از آن استفاده میشود، با حرام مطابق میشود، پس در نتیجه «حجر و حرج» دو لفظ مقلوب یکدیگر هستند مثل جبذ و جذب که بیک معنی هستند. -قرآن-۱-۲۷ «مَن نَشاءُ بِزَعمِهِم» ۱۳۹ طبری: إبن زید گفته است: یعنی قسمتی از حیوانات و زراعات خود را تخصیص بخداها و بتها میدادند و زنها را از استفاده‌ی آن محروم میداشتند و فقطّ بمردها اختصاص میدادند، اینکه است که بگمان باطل خود چیزی خواسته‌اند و حکمی کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۵۲] «وَ أَنعامٌ حُرِّمَت ظُهُورُها» ۱۳۹ مجمع: حسن و مجاهد گفته‌اند: یعنی: -قرآن-۱-۳۴ «بحیرهٔ و سائبهٔ و حام» که تفصیل در سوره‌ی مائده گفته شده است، و بعضی گفته- اند: آن شتر که بچه‌ی بچه‌اش قابل سواری شد، پشتش از بار و سواری مصون است و دیگر روا نیست کسی آنرا بار کند یا سوار شود. «وَ أَنعامٌ لا یَذکُرُونَ اسمَ اللّهِ عَلَیهَا» ۱۳۹ طبری: مجاهد گفته است یعنی بر یک دسته از حیوانات خود در هیچ موقع نام خدا روا نمیداشتند چه در سواری و یا شیر دوشیدن و یا غیر آن، و ابی وائل گفته است، یعنی برای حج بر آنها سوار نمیشدند و آداب دین با آنها انجام نمیدادند و تلبیه نمیگفتند. -قرآن-۱-۵۲ مجمع: ضحّاک گفته است: یعنی در موقع سر بریدن حیوانات خود نام خدا نمیبردند و بنام بتها حیوان را سر میبریدند. «افتِراءً عَلَیهِ» ۱۳۹ مجمع: چون معتقد بودند اینکه اعمال و عقاید وظایف دین است و امر خداوند، باین جمله فهمانده شده است که اینها تهمت است، و دروغ و مجعول خود آنها نه وظیفه‌ی دینی است. -قرآن-۱-۲۰ «وَ قالُوا ما فِی بُطُونِ هذِهِ الأَنعامِ» ۱۴۰ مجمع: إبن عبّاس و شعبی و قتاده گفته‌اند: یعنی شیری که در شکم آن بحیره و سائبه هست، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجاهد و سدّی گفته- اند: یعنی بچه‌های شکم اینکه دو دسته اگر زنده بود مخصوص مردان و گر مرده زائیده شد مرد و زن در آن شریکند. -قرآن-۱-۴۷ طبری: چون معین نشده است که مقصود شیر است یا بچه پس ظاهر آن است که آنها شیر و بچه‌ی شکم یک دسته‌ی معیّن از حیوانرا مختص بمردان می- دانستند. «خالِصَةٌ لِذُکُورِنا» ۱۴۰ مجمع: کلمه‌ی «خالصة» بچهار وجه قرائت شده است با رفع و نصب و «خالص» بی‌تاء با رفع و نصب. -قرآن-۱-۲۳ «وَ إِن یَکُن مَیتَةً» ۱۴۰ مجمع: جمله‌ی «یَکُن مَیتَةً» بچهار صورت قرائت شده است: ۱- با یاء یکن میتة، ۲- با تاء در تکن و نصب میتة ۳- با یاء یکن و رفع میتة، -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۴۵-۶۱ [صفحه ۵۳] ۴- تکن با تاء قرائت شده و میتة مرفوع. «عَلی أَزواجِنا» ۱۴۰ طبری: إبن زید گفته است: مقصود از اینکه کلمه دخترها است یعنی آنچه در شکم اینکه حیوانات است بر دختران حرام است، مجاهد گفته است: مقصود همسر است که بچه با شیر شکم حیوان بر زنها و همسران روا نیست. -قرآن-۱-۱۸ «قَد خَسِرَ الَّذِین» تا آخر آیه ۱۴۱ فخر: در اینکه آیه هفت موجب توبیخ و زیان کفار یادآوری شده است: ۱- زیان کشتن فرزند که در دنیا مردم ملامت میکنند چون نمیخواست بچه‌اش را نان بدهد او را کشت، و در آخرت عذاب میشود بعلاوه که خودش از نعمت داشتن فرزند که بزرگ نعمت است خود را محروم کرده است، ۲- سفاهت که بخیال موهوم فقر فرزند از دست دادن بزرگ سفاهت و بی‌خردی است و زیان در زندگی، ۳- کلمه‌ی «بِغَیرِ عِلمٍ» توبیخ است برای آنها که نسنجیده و ندانسته پی چیزی میروند و معتقد میشوند و دل میبندند و اینکه زشت- تر کارها است و بدتر زیانها، ۴- روزیهای خدا را بر خود حرام کردن بدون دلیل، زیان حظ زندگی است و آماده کردن خود برای عقاب اخروی، ۵- افترا و تهمت بر خداوند چون بدتر جرم تهمت است. پس ملامت میشود بر چنین اخلاق و زیان میبرد بمحروم شدن از سعادت آخرت، ۶- بجمله‌ی «قَد ضَلُّوا» می‌فهماند چون در اینکه کارهای خود براه بد رفتند پس گمراه هستند و از سعادت زندگی محروم هستند، و ملامت شده، ۷- بجمله‌ی «ما کانُوا مُهتَدِین» ملامت میشوند که اگر کسی بیخبر باشد پی کسب اطلاع میرود و راه خود مییابد، ولی اینها راه مستقیم نمیجویند و نمییابند و زیان میبرند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۴۷۶-۴۹۲-قرآن-۹۱۹-۹۳۲-قرآن-۱۰۷۳-۱۰۹۶ «قَتَلُوا أَولادَهُم» ۱۴۱ مجمع: إبن کثیر و إبن عامر «قَتَّلُوا» با تشدید تاء خوانده‌اند، یعنی زیاد چنین کاری کرده‌اند، و باقی تخفیف تاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۵۹-۶۹ تفسیر عبده: بخاری از إبن عبّاس نقل کرده است که او گفت: اگر میخواهید جهل اعراب را بدانید، از آیات صد و سی سوره‌ی انعام ببعد بخوانید. [صفحه ۵۴] سخن ما: همان از إبن عبّاس نقل شده است که با یادآوری اینکه آداب و رسوم بحث مردم شناسی آغاز شده است تا بدانند آنها که مخالف پیغمبر و اسلام هستند چه مردمی هستند و چه رسم و عقیده دارند تا شاید بخود آیند و تربیت شوند و ممکن است بهمین مناسبت در آخر هر آیه برای اشاره ببدی فکر و کارشان تهدید شده اند و توبیخ که گفته شده است مثل: «ساءَ ما یَحکُمُون» و «سَیَجزِیهِم وَصفَهُم». -قرآن-۳۹۵-۴۱۶-قرآن-۴۱۹-۴۴۳

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۴۱ تا ۱۴۴]

وَ هُوَ الَّذِی أَنشَأَ جَنّاتٍ مَعرُوشاتٍ وَ غَیرَ مَعرُوشاتٍ وَ النَّخلَ وَ الزَّرعَ مُختَلِفاً أُکُلُهُ وَ الزَّیتُونَ وَ الرُّمّانَ مُتَشابِهاً وَ غَیرَ مُتَشابِهٍ کُلُوا مِن ثَمَرِهِ إِذا أَثمَرَ وَ آتُوا حَقَّهُ یَومَ حَصادِهِ وَ لا تُسرِفُوا إِنَّهُ لا یُحِبُّ المُسرِفِینَ [۱۴۱] وَ مِنَ الأَنعامِ حَمُولَةً وَ فَرشاً کُلُوا مِمّا رَزَقَکُمُ اللّهُ وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیطانِ إِنَّهُ لَکُم عَدُوٌّ مُبِینٌ [۱۴۲] ثَمانِیَةَ أَزواجٍ مِنَ الضَّأنِ اثنَینِ وَ مِنَ المَعزِ اثنَینِ قُل آلذَّکَرَینِ حَرَّمَ أَمِ الأُنثَیَینِ أَمَّا اشتَمَلَت عَلَیهِ أَرحامُ الأُنثَیَینِ نَبِّئُونِی بِعِلمٍ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۱۴۳] وَ مِنَ الإِبِلِ اثنَینِ وَ مِنَ البَقَرِ اثنَینِ قُل آلذَّکَرَینِ حَرَّمَ أَمِ الأُنثَیَینِ أَمَّا اشتَمَلَت عَلَیهِ أَرحامُ الأُنثَیَینِ أَم کُنتُم شُهَداءَ إِذ وَصّاکُمُ اللّهُ بِهذا فَمَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً لِیُضِلَّ النّاسَ بِغَیرِ عِلمٍ إِنَّ اللّهَ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ [۱۴۴] -قرآن-۱-۱۰۲۷ معنی لغات: انشأ- از مصدر انشاء بمعنی احداث و پیدایش دادن، [صفحه ۵۵] جنات- جمع جنة بمعنی دیوار دار مشجر، معروشات- از عرش بمعنی ارتفاع یعنی بالا رفته بوسیله‌ی ستونها و پایه‌ها و یا موهای انگور بوسیله‌ی ستونها بلند شده، لا تسرفوا- از مصدر اسراف، بمعنی از اندازه بدر کردن، خطا کردن، و نادانی و غفلت. حصاد- درو کردن زراعت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و کشتن آدم. حمولهٔ- جمع حمل بکسر بمعنی بار و حمل کردنی، فرش- همان که در فارسی فرش مینامند مانند قالی و غیره، فضای گشاده، درخت و هیزم و حیوان کوچک، دروغ، گاو و گوسفندی که مصرف آن فقط سر بریدن است، ضأن- گوسفند، میشینه، مانند قوچ و میش، معز، بز. جهت نزول: طبری: ثابت بن قیس بن شماس خرمای خود را جمع کرد و بفقرا داد تا شب همه تمام شد و برای خودش نماند، آیت اول «وَ آتُوا حَقَّه» تا آخر برای راهنمائی او نازل شد. -قرآن-۱۴۰-۱۵۹ تفسیر حسینی: عوف بن مالک بپیغمبر ص عرض کرد: آنچه پدران ما حرام کرده بودند تو حلال کردی، فرمود بعمل و گفتار آنها حرام نمی‌شود. عوف گفت: خدا حرام کرده است پیغمبر ص فرمود: خدا انواع چهارپایان را نر و ماده آفریده است، شما کدام را حرام میدانید، نر یا ماده را! اینکه آیات ۱۴۳ و ۴ و ۵ برای جواب او نازل شد. ترجمه: ۱۴۲ با اینکه او کسی است که پدیدار کرد باغهائی [درختان آن] با چفت و داربست بالا- رفته [چون موستان انگور] و جز آن که درختانش بپای خود ایستاده است، و خرمابن و کشتزار که سود و میوه‌اش بچند گونه است، و زیتون و انار آفرید، که دسته‌ای همانند بودند و دسته‌ای جور بجور پس چو میوه‌ی اینها رسید از آن بخورید و بهنگام چیدن، بخش بینوایان بخودشان دهید و اندازه‌ی کار خود نگاه دارید که خدا فزونکاران را دوست ندارد، ۱۴۳ و از چهار پایان بار بری و گستردنی برای شما بساخت. پس از آنچه خدا بشما روزی کرد بخورید، و بدنبال گامهای دیو نروید که او دشمن نمودار شما است، ۱۴۴ اینها هشت جفتند: از گوسفند دو جفت [یکی نر جفت ماده و یکی ماده که جفت نر است] و بز دو جفت [نر و ماده]، ای محمّد از اینکه تازیان بپرس آیا دو نر و یا ماده‌ی آنها را بر شما حرام کردند یا بچه‌ی شکم ماده‌ها را! اگر راست می‌گوئید و از آن علمی دارید، بمن [صفحه ۵۶] بگوئید. ۱۴۵ و نیز شتر دو جفت است [نر و ماده] و گاو هم دو جفت [نر و ماده] است آیا دو نر یا دو ماده‌ی آنها را بر شما ناروا کردند یا بچه‌ی شکم ماده‌ها را! یا مگر شما خود گواه بودید و خدا بشما اینگونه سفارش کرد! [که هر چه خواهید بر خود حلال یا حرام کنید]! پس کی است ستمگرتر از آنکه بر خدا بدروغ چیزی ببندد تا مردمانرا بنادانی گمراه کند! البته که خدا راهنمای گروه ستمکار نباشد. سخن مفسّرین: «وَ هُوَ الَّذِی» ۱۴۲ طبری: یعنی خدا اینها را ایجاد کرده است نه بتهای شما. -قرآن-۱۵-۳۳ «مَعرُوشاتٍ وَ غَیرَ مَعرُوشاتٍ» ۱۴۲ طبری: یعنی آنچه مردم با چفته و داربست بالا میبرند و نگاه میدارند مثل سیم و آنچه خود بالا میرود بی‌چوب و چفته مثل آن درختها که در کوه و بیابان است و میوه میدهد. - قرآن-۱-۳۵ مجمع: ابو علیّ گفته است: یعنی آنچه اطرافش محدود است مثل دیوار و همانند آن، و ابو مسلم گفته است: «غَیرَ مَعرُوشاتٍ» یعنی آن که خود بر ساقه‌ی خود میایستد. -قرآن-۱۱۴-۱۳۳ تفسیر نیشابوری: ارتباط اینکه آیه با آیات پیش اینکه است که پس از بیان عقاید رکیک آنها دلیل برای اثبات توحید آورده شده است، و مقصود از اینکه دو کلمه هر دو، بوته‌ی مو انگور است که اول آنهائی است که بداربست و چفته کشیده و دوم آن یکی که مانند بوته‌ی کدو و خربزه بر زمین گسترده است. «وَ الزَّرعَ» ۱۴۲ فخر: إبن عبّاس اینکه کلمه را چنین معنی کرده است: -قرآن-۱-۱۵ همه‌ی انواع حبوب و دانه‌های خوردنی و غذای آدمی. «مُختَلِفاً أُکُلُه» ۱۴۲ فخر: إبن کثیر و نافع با سکون کاف قرائت کرده‌اند و بقیّه‌ی قاریها با ضمّ کاف خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۳ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی مزه‌ی آنها در ترشی و شیرینی مختلف است. مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی میوه‌ی آنها مختلف است و جوربجور و بعضی غیر اینکه گفته‌اند. «وَ آتُوا حَقَّهُ یَومَ حَصادِهِ» ۱۴۲ طبری: برای اینکه جمله سه معنی نقل کرده اول بعضی گفته‌اند مقصود زکات واجبست چنانکه اندازه و پیمانه اینها معین شد یک عشر و نیم عشر -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۵۷] بمقتضای خود زکات بدهید دوّم- بعضی گفته‌اند: مقصود وظیفه‌ای است بر سرمایه- داران که غیر از زکات هم از اموال خود بدهند چنانکه عمرو بن علیّ برای من حدیث کرد از عبد الوهّاب که او گفت: محمّد بن جعفر از پدرش حدیث کرد که در کتابی از علی إبن الحسین نوشته بوده است: مقصود از اینکه جمله مالی است غیر از حقّ فقرا که پرداخت آن واجب است، و مجاهد گفته است: یعنی هنگام درو چیزی به سائل و خواهنده‌ی فقیر از خوشه بدهد، و در هنگام خرمن کردن بدهد، و پس از کوبیدن خرمن باز بدهد، و چون کار و عمل جمع‌آوری تمام شد و مقدار آن را دانست زکاتش را جدا کند، و هنگام جمع آوری خرما از خوشه بفقیر بدهد، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هنگام پیمانه کردن از میوه- اش بدهد که بخورد، و پس از تعیین مقدار آن زکات جدا کند، و میمون بن مهران و یزید بن اصمّ گفتند: مردم مدینه رسم داشتند که چون خرما میچیدند خوشه‌ی از آن بمسجد میآوردند و میآویختند و فقیر میآمد و با عصای خود بآن میزد و آنچه می‌افتاد برمیداشت، اینکه است معنی اینکه جمله، و إبن ابی نجیح گفت: یعنی هنگام جمع- آوری زراعت و خرما یک مشت از آن بفقیر بدهند و بگذارند که آنها دنباله و جای جمع شده بگردند و آنچه بیابند ببرند «باصطلاح زراعتکاری و باغداری خوشه چینی و آنچه کنند»، سوّم- عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: اینکه وظیفه‌ی موقّت بوده است پیش از تعیین وظیفه‌ی زکات و پس از وجوب زکات اینکه حکم نسخ شد، چنانکه سعید بن جبیر گفته است: اینکه آیه دستوری بود پیش از زکات و چون آیت زکات نازل شد اینکه حکم نسخ شد و مردم از اینکه درآمدها بفقیر میدادند، و سدّی گفته است: پس از اینکه آیه چون در هنگام درو یا چیدن خرما کسی میگذشت باو میخوراندند و بهره‌ای از محصول شان میدادند، خداوند اینکه را بدستور زکات نسخ کرد و عشر و نیم عشر از درآمد معیّن شد. مجمع: مردم بصره و شام و عاصم «حصاد» بفتح حاء خوانده‌اند و دیگر قاریها با کسر حاء خوانده‌اند، و از امام صادق ع روایت شده است که از پدرش نقل فرموده- است: یعنی آن اندازه که میشود بفقیر داد بدهید، و هم از عطا و مجاهد و إبن- [صفحه ۵۸] عمر و سعید بن جبیر و ربیع بن انس اینکه معنی روایت شده است، و آنها که شیعه- مذهب و هم عقیده‌ی ما هستند روایت کرده‌اند: مقصود از اینکه جمله همان است که کم کم بفقیر میدهند، ابراهیم و سدّی گفته‌اند: چون اینکه آیه بمکّه نازل شده است و در مدینه آیت زکات نازل شده است، پس اینکه آیه منسوخ است بآیت زکات. فخر: اینکه جمله دنباله‌ی پنج دسته درآمد و بهره‌های انسان گفته شده- است که عنب و نخل و زرع و زیتون و رمّان باشد، ابو حنیفه استفاده کرده است که مقصود وجوب زکات است در همه‌ی اینها، و نیز او گفته است چون اینکه جمله بطور کلّی بی‌قید و شرط گفته شده است پس نصاب و حدّ معیّن برای زکات نیست، پس اگر کسی هر اندازه از اینکه پنج دسته محصولات زمینی داشته باشد باید زکات آنرا بدهد. «وَ لا تُسرِفُوا» ۱۴۲ ابو الفتوح نوشته است: در او چند قول گفتند: ۱- یکی آنکه مراد آن است که توانگران در آن عهد در دادن اسراف کردندی تا محتاج شدندی، تا روایت کرده‌اند که ثابت بن قیس بن شمّاس را پانصد درخت خرما بود، بوقت ارتفاع همه را بداد و برای عیال هیچ باز نگرفت، خدای تعالی از اینکه نهی کرد، و رسول گفت: -قرآن-۱-۱۸ «ابدأ بمن تعول» ابتدا بعیال خود کن، ۲- مقاتل و عطیّه‌ی عوفی گفتند: برای بتان چیزی ندهی، ۳- زهری گفت: در معصیت خرج نکنید، مجاهد گفت: اگر کوه ابو قبیس زر گردد و کسی را باشد، بصدقه بدهد اسراف نباشد، و از آنجا است که حاتم طائی را گفتند: «لا خیر فی الاسراف» یعنی «در زیاد روی سودی نیست» گفت: «لا اسراف فی الخیر» یعنی «در خوبی زیاده روی نیست»، ۴- بعضی دگر گفتند: اینکه خطاب است با سلطانان، یعنی بالای حقّ خود مستانی، ۵- و بعضی دگر گفتند: خطاب عامّ است با همه، و گفته‌اند: اسراف هم در افراط مستعمل است و هم در تقصیر. مجمع: چند معنی برای اینکه جمله گفته‌اند: ۱- سعید بن مسیّب گفته است: اسراف در اینجمله بمعنی تقصیر است، یعنی تقصیر نکنید در دادن حقّ لازم فقراء، ۲- ابو مسلم گفته است: یعنی اسراف و زیاده‌روی در مصرف نکنید تا آن اندازه کم شود که برای فقیر حقّی نماند و مشمول زکات نشود. [صفحه ۵۹] تفسیر حسینی: امام قشیری قدّس سرّه فرموده که هر چه در حظّ نفس خود نفقه کنی اسراف است و اگر چه یک کنجد دانه بود، و هر چه برای خدای دهی اسراف نیست و اگر چه هزار خزانه باشد. تفسیر تنویر المقباس: و بعضی گفته‌اند: یعنی بر خود حرام نکنید: [بحیره و سائبه و حام] که در سوره‌ی مائده تفصیل آن گفته شده است. «حَمُولَةً وَ فَرشاً» ۱۴۳ ابو الفتوح: نوشته است: در معنی «حَمُولَةً وَ فَرشاً» سه قول گفتند: یکی آنکه عبد اللّه مسعود و عبد اللّه عبّاس و حسن و مجاهد گفتند: -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۶۵-۸۶ «حَمُولَةً» شتر بزرگ باشد و «فرش» شتر کوچک، و قول دیگر آن است که قتاده و ربیع و سدّی و ضحّاک گفتند: «حَمُولَةً» اشتر و گاو و بارکش باشد، و «فرش» گوسفند، قول سیّم از عبد اللّه عبّاس آن است که «حَمُولَةً» هر چهار پای باشد که بارکش بود از شتر و استر و اسب و خر و گاو «فرش» گوسفند باشد. - قرآن-۱-۱۲-قرآن-۱۱۷-۱۲۸-قرآن-۲۲۶-۲۳۷ مجمع: ابو مسلم و ربیع بن انس گفته‌اند «حَمُولَةً» یعنی آنچه استفاده‌ی باربری از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن بشود و «فرش» یعنی آنچه بر زمین خوابانده شود برای سر بریدن و ابو علیّ گفته است: «فَرشاً» یعنی آنها که از کرک و پشم و مویشان فرش و وسائل آسایش فراهم میشود. -قرآن-۴۴-۵۵-قرآن-۱۹۲-۲۰۰ «ثَمانِیَةَ أَزواجٍ» ۱۴۴ ابو الفتوح: عده‌ای از اعراب حضور پیغمبر رفتند و ابو الاحوص مالک بن عوف سخندان و خطیب آنها نیز همراه بود، بآنحضرت عرض کردند چرا سائبه و بحیره حرام باشد و با آنحضرت در حرمت اینها مناظره و گفتگو کردند، پیغمبر فرمود: چرا اینها حرام باشد! آیا از نر حرام میشود یا از ماده یا از هر دو! و باز چرا بر زن حرام و بر مرد حلال باشد و باز اگر مرده باشد بر همه حلال باشد! آنها در جواب عاجز شدند، پیغمبر فرمود: خدا چنین دستور داده است و اینکه آیات برای جواب آنها نازل شد. -قرآن-۱-۲۲ یعنی: هشت فرد، چون که هر یک از نر و ماده جفت آن دیگری است و بعضی گفته‌اند: یعنی هشت صنف هستند که نر یک صنف و ماده یک صنف است و همگی [صفحه ۶۰] هشت صنف میشود. و «مِنَ الضَّأنِ اثنَینِ» ۱۴۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از کلمه‌ی اثنین نر و ماده نیست، بلکه مقصود اهلی و وحشی است که بز و میش و شکار کوهی و آهو و گاو و گوزن باشد و «الإِبِلِ اثنَینِ» مقصود شتر عراب و بخاتی است عراب شترهای عربی و بخاتی شترهای خراسانی [بنقل از قاموس اللّغه] و اینکه معنی را از امام صادق علیه السلام نیز روایت کرده‌اند. -قرآن-۲-۲۸-قرآن-۱۸۹-۲۰۹ یر روح المعانی آلوسی: و قول الطّبرسی انّه المرویّ عن ابی عبد- اللّه رضی اللّه عنه کذب لا- اصل له و هو شنشنهٔ اعرفها من اخزم«۲». -پاورقی-۱۵۴-۱۵۶ «وَ مِنَ المَعزِ» ۱۴۴ مجمع: مردم بصره با فتح عین خوانده و دیگر قاریها «المَعزِ» با سکون عین قرائت نموده‌اند. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۸۰-۸۹ امام فخر: مفسّرین در معنی اینکه آیه چنین گفته‌اند که اگر حرمت اینکه حیوانات بواسطه‌ی جنس نر است، پس فرق نیست میان افراد که یکی حرام باشد دیگری حلال و اگر برای اینکه است که حیوان ماده است، و یا در شکم مادر است، باز فرق نیست، ولی اینکه معنی مفسّرین درست نیست، چون ممکن است بگویند بواسطه‌ی نر و مادگی نیست بلکه چون بحیره و سائبه هستند حرام است، پس- بهتر آن است که اینکه آیه را چنین معنی کنیم: اول اینکه چون بدین و پیغمبری معتقد نیستند چگونه اینها را دسته‌بندی میکنید و یکی را حرام میدانید و دیگری را حلال، دوّم اینکه اینکه آیه تمام حیوانات قابل استفاده را شمرده است و آنگاه پرسیده است که کدام حرام است، و بحیره و سائبه و حام و وصیله که شما اختراع کرده‌اید و شتر را بآن اختصاص داده‌اید تفاوت در چه چیز است با اینکه همه‌ی گاو و گوسفند و شتر مورد استفاده‌ی آدمی است چرا بحیره و وصیله در شتر پیدا شده است نه در دیگران! سخن ما: ۱- روش تربیتی قرآن است که در هر هنگام که مقتضی بوده است مردم را بتوحید راهنمائی کرده است بوسیله‌ی نمایاندن آن حقیقت و یگانه قدرت [صفحه ۶۱] که انواع موجودات و اشکال و خاصّیتهای گوناگون نشانه‌ی قدرت است و پدیده‌ی حقیقت علم و اراده‌ی ازلی در اینکه آیات هم وادار کرده است باندیشه و فکر در انواع نبات و حیوان و استفاده‌های متنوّع آن که اینها هر یک خود نشانه‌ی قدرت است نه نتیجه‌ی تصادم و ترکیب طبایع مختلف. ۲- در آخر آیت ۱۴۰ ستمگرتر مردم معرّفی شده است به اینکه که از خود حکم و قانون و آئین در آوردن و مردم را گمراه کردن بزرگترین ستم است، چون هر قتل و غارت و ویرانی محدود است بهمان چه انجام شده است، و بجای دیگر و مردم دیگر تجاوز نمیکند، ولی بدعت و اختراع آئین در زمانها و سرزمینها دور میزند و بهمه کس میرسد و گمراه میکند، چنانکه، در حدیث است «من سنّ سنّهٔ حسنهٔ فله اجره و اجر من عمل به الی یوم القیمه، و من سنّ سنّهٔ سیّئهٔ فعلیه وزره و وزر من عمل به الی یوم القیمهٔ» یعنی هر که روش نیک بگذارد هم خودش مزد دارد و هم از مزد دیگران که بآن رفتار کرده‌اند بهره- مند میشود، و هر کس آئین بد بمردم بیاموزد خودش گناهکار است و از گناه کار آن مردم دامنگیرش میشود. پس نتیجه اینکه است که اینکه آیه قانون گزاران بداندیش امروز را ستمگر مردم معرّفی کرده است که محروم از هدایت هستند چون ستم کرده‌اند و دیگران را گمراه نموده‌اند. [صفحه ۶۲]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۴۵ تا ۱۴۷]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قُل لا أَجِدُ فِی ما أُوحِیَ إِلَیَّ مُحَرَّماً عَلی طاعِمٍ یَطعَمُهُ إِلّا أن یَکُونَ مَیتَةً أو دَماً مَسفُوحاً أو لَحمَ خِنزِیرٍ فَإِنَّهُ رِجسٌ أو فِسقاً أُهِلَّ لِغَیرِ اللّهِ بِهِ فَمَنِ اضطُرَّ غَیرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ رَبَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ[۱۴۵] وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمنا کُلَّ ذی ظُفُرٍ وَ مِنَ البَقَرِ وَ الغَنَمِ حَرَّمنا عَلَیهِم شُحُومَهُما إِلّا ما حَمَلَت ظُهُورُهُما أَوِ الحَوایا أو مَا اختَلَطَ بِعَظمٍ ذلِکَ جَزَیناهُم بِبَغیِهِم وَ إِنّا لَصادِقُونَ[۱۴۶] فَإِن کَذَّبُوکَ فَقُل رَبُّکُم ذُو رَحمَةٍ واسِعَةٍ وَ لا یُرَدُّ بَأسُهُ عَنِ القَومِ المُجرِمِینَ[۱۴۷] -قرآن-۱-۶۴۶ معنی لغات: مسفوح. از مصدر سفح بفتح و سفوح بضمّ سین بمعنی خون ریختن، اهل- از مصدر اهلال، نمودار شدن ماه، صدا بلند کردن برای دیدن ماه، صدای بچه بگریه بلند شدن، ماه را دیدن، در هنگام تعجّب یا خوشوقتی بنام خدا صدا بلند کردن، در موقع سر بریدن حیوانات نام خدا بردن، باغ- از مصدر بغی بفتح تاء و بغیه با ضمّ و کسر با بمعنی از حقّ و عدالت منحرف شدن، نافرمانی کردن، پی چیزی رفتن، ظفر- با کسر و ضمّ ظاء و سکون فا و با ضمّ فاء و ظاء بمعنی ناخن شحوم- جمع شحم بمعنی پیه و مادهی چربی در داخل شکم حیوان، الحوایا- جمع حویه بمعنی روده‌ی «شکنبه» اوست بقول عربها «مبعر» و باصطلاح چرب روده است و همان روده‌ای که اطرافش پیه و در داخلش از سرگین دفع نشده مانده است. ترجمه: [پس باین کافران] بگو ۱۴۶: در آنچه از سوی حقّ بمن وحی شده حرامی که کس بخورد نمی‌یابم مگر مردار باشد یا خون جدا شده یا ز گوشت خوک که آن پلید است یا [کشتاری که به ناشایست انجام شده و بجای نام خدا] فسق است که بنام بتها سر بریده‌اند، ولی اگر کسی ناچار بود نه سرکش و ستمگر [و در خوردن اینها اندازه نگاه داشت] همانا پروردگار تو آمرزنده است و مهربان ۱۴۷ بلی بر آن کسان که از یهود بودند [و سزاوار سختی] حرام کردیم گوشت هر حیوان با ناخن و چنگال را و از گاو و گوسفند پیه آنها را بر ایشان ناروا کردیم مگر آنچه در پشت آنها باشد و در پیرامون روده‌ها [و چرب روده] و آنچه آمیخته باستخوان شده است [چون مغز قلم و چربی دم حیوان و مانند آن] و به اینکه گونه [جلوگیری ز پاره‌ای خواسته‌های آنها] سزای فزونخواهی ایشان دادیم که ما [در گفتار و بیم و نوید خود] راست گفتاریم، ۱۴۸ پس ای محمّد اگر اینکه تازیان سخنان تو را دروغ شمردند بگو پروردگار شما مهری گشاده دارد و سهمناکی او را ز بدکاران کس نتواند که بگرداند. [صفحه ۶۳] سخن مفسّرین: «قُل لا أَجِدُ» ۱۴۶ طبری: طاوس گفته است: مردم جاهلیّت و عرب قبل از اسلام چند چیز حلال و چیزهائی بر خود حرام میدانستند، از اینکه جهت بپیغمبر امر شد که بآنها اینکه طور بگوید و چیزهای حرام را محدود نماید. -قرآن-۱۵-۳۱ «إِلّا أَن یَکُونَ مَیتَةً» ۱۴۶ مجمع: إبن کثیر و حمزه تکون با تاء و میتهٔ را منصوب خوانده‌اند، و ابو جعفر و إبن عامر تکون با تاء و میتهٔ با رفع قرائت کرده‌اند، و دیگران یکون با یاء و میتهٔ با نصب خوانده‌اند و یاء میتهٔ را همه بی‌تشدید خوانده‌اند مگر ابو- حنیفه که او «میتهٔ» با تشدید یاء خوانده است. -قرآن-۱-۳۰ و در آیه محرّمات منحصر بچهار دسته شده است، با اینکه چیزهای زیادتر هست که حرام شده است شاید از اینکه جهت باشد که چون اینها اهم محرّمات بود در آیه یاد شده و دیگر حرامها محول بآیات دیگر و گفتار پیغمبر شده است، و نیز ممکن است که چون اینکه آیات در مکّه نازل شده محرّمات محدود به همین شده است، و در مدینه که سوره‌ی مائده نازل شده است بیشتر و مفصّل بیان شده است. «دَماً مَسفُوحاً-» ۱۴۶ طبری: عکرمه گفت: اگر اینکه آیه و قید «مسفوح» نبود مسلمانان مانند یهود از رگ حیوان خون میخورند. -قرآن-۱-۲۱ «فَمَنِ اضطُرَّ غَیرَ باغٍ وَ لا عادٍ» ۱۴۶ ابو الفتوح نوشته است: در او چند قول گفتند: یکی آنکه طلب اینکه چیزها نکند، و گفته‌اند طلب لذّت نکند بتناول اینکه چیز ها، و گفته‌اند مراد بباغی آن است که بر امام عادل بیرون آید، و گفته‌اند مراد به باغی رهزن است، و عادی متعدّی و ظالم باشد، و گفته‌اند: معنی آن است که تعدّی نکند از آن که امساک رمق کند او را، و گفته‌اند: تعدّی نکند از حلال بحرام، و حد آن ضرورت که اینکه چیزها بآن رخصت باشد آن است که از گرسنگی بجائی رسد که از تلف نفس برسد. -قرآن-۱-۴۱ تفسیر روح المعانی آلوسی: یعنی آنکه چیزیرا بناحق بخواهد و از مضطرّ دیگری همانند خود بگیرد، و آنکه از حدّ ضرورت بیشتر بخواهد، و اینکه قید «غیر باغ» نه برای آن است که اگر اضطرار نباشد ممنوع است بلکه برای آن است که از حرام [صفحه ۶۴] دیگر احتراز کنند و حقّ مضطرّ دیگر را نگیرند، که اگر بیچاره‌ای مرداری از بیچاره- ای دیگر گرفت و خورد نه مسئول خوردن مردار است بلکه مسئول تضییع حقّ غیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. «فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» ۱۴۶ آلوسی: یعنی اینها حرام هستند ولی خداوند در موقع اضطرار می‌بخشد. -قرآن-۱-۳۷ روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: میته اشاره است بهوا و هوس- های دنیا، چنانچه بداود پیغمبر الهام شد: دنیا چون مرداری است که سگها بر آن گرد آمده و هر کدام آنرا بطرف خود میکشند، پس اگر دوست داری مثل آنها سگ باشی خواسته‌های دنیا را بطرف خود بکش. حافظ گفته است: همائی چون تو عالی قدر و حرص استخوان حیف است || دریغا سایه‌ی همّت که بر نااهل افکندی و سنائی گفته است: اینکه جهان بر مثال مرداری است || دور او کرکسان هزار هزار او مر اینکه را همی زند مخلب|| اینکه مر او را همیزند منقار و دم مسفوح کنایه است از شهوات و لذّات که برای آنها دین را از دست میدهند و حقیقت آدمیت را میکشند و خونش را میریزند، و لحم خنزیر کنایه است از پلیدیها و اعمال شیطانی چنانکه در آیت جلو گفته شده است «الخَمرُ وَ المَیسِرُ وَ الأَنصابُ وَ الأَزلامُ رِجسٌ مِن عَمَلِ الشَّیطانِ» و «فِسقاً أُهِلَّ لِغَیرِ اللّهِ» کنایه است از آنچه موجب انحراف از حقّ بسوی غیر حقّ بشود. سعدی گفته است: -قرآن-۲۴۰-۳۲۲-قرآن-۳۲۵-۳۵۸ خلاف طریقت بود کاولیا || تمنّا کنند از خدا جز خدا «حَرَّمنا کُلَّ ذِی ظُفُرٍ» ۱۴۷ مجمع: در معنی «ذی ظفر» اختلاف است: -قرآن-۱-۳۰ إبن عبّاس و سعید بن جبیر و قتاده و مجاهد و سدّی گفته‌اند هر حیوانی که پنجه‌ی گشاده نداشته مثل شتر و دیگر چهار پایان و مرغابی و غاز، إبن زید گفته است مقصود شتر است و بس نه دیگر حیوانات، جبّائی گفته است: همه‌ی درندگان و سگها و [صفحه ۶۵] گربه‌ها و هر حیوان که با پنجه‌ی خود شکار میکند، بلخی گفته است: یعنی مقصود پرندگان دارای چنگال و ناخن کج است و هر حیوان دارای سمّ. فخر: اینکه معانی که برای کلمات «ذِی ظُفُرٍ» گفته‌اند درست نیست، چونکه ظفر غیر از حافر است و سمّ و اگر معنی مفسّرین درست باشد باید همه‌ی حیوانات ذوات حافر و سم‌دار بر یهود حرام بوده باشد. با آنکه گاو و گوسفند حرام نبوده است مگر قسمتی از پیه آنها، پس «ذِی ظُفُرٍ» یعنی حیوانات چنگال و ناخن‌دار و ذوات المخاطب و البراثن که اینها وسیله‌ی شکار آن حیوانها است، و باین معنی همه‌ی انواع سگ و گربه و درنده‌ها مشمول اینکه حکم هستند و هم مرغان شکاری چون آنها هم مثل اینکه حیوانات دارای ناخن و چنگال وسیله‌ی شکار هستند، و اینکه جمله‌ی آیه میفهماند گوشت اینکه حیوانات که دارای ناخن و چنگال هستند فقطّ بر یهود حرام بوده است، نه بر دیگران چونکه بموجب لغت قید بجمله‌ی «عَلَی الَّذِینَ هادُوا» انحصار حکم را میفهماند، بعلاوه اگر حکم مختصّ بیهود نباشد- اینکه جمله لغو و بیفایده خواهد بود، پس اینکه آیه بواسطه‌ی اینکه قید میفهماند که گوشت اینکه حیوانات حلال است، و حدیثی که از پیغمبر بر حرمت آنها نقل شده است، چون یک حدیث است و مخالف با قرآن پس میگوئیم نباید آنرا صحیح و از پیغمبر بدانیم و با اینکه استدلال رأی امام مالک در اینکه مسئله تقویت میشود، و ما در جواب امام فخر میگوئیم: اوّل مفهوم وصف و مفهوم قید حجّت نیست یعنی نمی- توانیم باین تخصیص حرمت بیهود استدلال کنیم که گوشت آنها بر عیر یهود حلال است، دوّم: آیه احکام گذشته و وظایف یهود را نقل میکند در برابر احکام «سائبه و وصیله و حام» که مجعول اعراب بوده است، و اینکه جمله‌ها برای تعیین وظایف مسلمین نبوده است که از مفهوم آن استفاده‌ی اینکه وظیفه‌ی مسلمین بشود. -قرآن-۳۹-۵۲-قرآن-۲۹۹-۳۱۲- قرآن-۷۷۲-۷۹۸ تورات: سفر لاویان باب یازدهم حیوانات حرام و نجس را در خطاب خدا بموسی و هارون بتفصیل نوشته است. «إِلّا ما حَمَلَت ظُهُورُهُما» ۱۴۷ مجمع: مقصود گوشت سفیدی است که در -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۶۶] پشت حیوان است. «أَوِ الحَوایا» ۱۴۷ مجمع: إبن عبّاس و سدی و سعید بن جبیر و مجاهد گفته- اند: یعنی پیه موجود اطراف مباعر و چرب روده‌ها، إبن زید گفته است: مقصود پیه چسبیده بروده‌ها است، چون حوایا بمعنی بنات اللّبن است، و جبّائی گفته است: حوایا یعنی آن روده‌ها که بر آنها پیه باشد. -قرآن-۱-۱۶ «أَو مَا اختَلَطَ بِعَظمٍ» ۱۴۷ طبری: إبن جریج گفته است: یعنی چربی دنبه که باستخوان عصعص متّصل است، سدّی گفته است: یعنی هر چربی چسبیده باستخوان. -قرآن-۱-۲۸ تفسیر حسینی نوشته است: چون ذنب و پیه بناگوش و مغز استخوان. «جَزَیناهُم بِبَغیِهِم» ۱۴۷ مجمع: در تفسیر علیّ بن ابراهیم است: چون پادشاهان و فرمانروایان بنی اسرائیل گوشت پرنده و چربی و پیه دیگر حیوانات، را بفقرا نمیدادند و آنها را محروم میداشتند برای مجازات اینکه کارشان از خوردن اینکه چیزها محروم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شدند، و بعضی گفته‌اند: چون یهود بر خود ستم میکردند و از گناه خوددار نبودند باین وظایف و سختیها مجازات شدند. -قرآن- ۱-۲۶ «ذُو رَحمَةٍ واسِعَةٍ» تا آخر ۱۴۸ عموم مفسّرین نوشته‌اند: یعنی اگر خداوند اینکه عربها را بسزای تکذیب و بد رفتاری‌شان گرفتار نمیکند بواسطه‌ی رحمت و مغفرت او است، ولی عاقبت گرفتار خواهند شد. -قرآن-۱-۲۳ سخن ما: ۱- شاید مقصود از نقل وظائف که در چندین قرن پیش بر یهود معیّن شده است، راهنمائی باشد برای مردم آن روز که اگر احکام و مقرّرات از جانب خدا و مصلحت بشر باشد، بایستی از راه وحی و الهام و بوسیله‌ی پیغمبران باشد، چنانکه بر یهود چیزهائی حرام بوده ولی نه خود آنها اختراع کرده بودند، بلکه بوسیله‌ی حضرت موسی بوده است آن هم مصلحتی داشته است که مجازات گناه و ریاضت در زندگی و اصلاح نفس باشد. ۲- مردار و خون با ساختمان معده و ظرافت طبع آدمی و لطافت روحی و [صفحه ۶۷] پاکیزگی معنوی او سازگار نیست و همچنین خوک، و آنچه بآداب بت‌پرستان سر بریده شود با دین و خداپرستی ناسازگار است و بجای گذاشتن آثار شرک است، پس باید مکرّر بمردم خشن نافهم بیابانی گوشزد شود تا بتدریج بفهمند و خودداری کنند، ۳- آیت «وَ إِن کَذَّبُوکَ» تا آخر در دنباله‌ی بیان وظائف مردم امروز و نقل احکام گذشتگان، دستورات برای پیغمبر و هر کس عهده‌دار تربیت و پیشوائی ملّتی باشد که پس از تشریح مطلب و یادآوری و ابلاغ اوّل با نوید و وعده‌ی بخوشی باید مردم را امیدوار کرد، و در دنباله‌ی آن با تهدید و اعلام بخطر بزرگ و گرفتاری همیشگی. -قرآن-۲۶۲-۲۸۳ تفسیر صفی علیشاه: بر فقیران چونکه بگرفتند تنگ || آن سبب بر قهر حقّ شد بیدرنگ چونکه درویش از غنی سوزد دلش || آتش اندازد بکشت و حاصلش اینکه بود آثار لطفش بر فقیر || تا نباشی بر فقیران سخت‌گیر پس نمایندار که تکذیب یهود || ز آنچه کردم بر تو وحی اندر حدود پس بایشان گو بود ربّ شما || رحمتش واسع بکلّ ما سوی گر دهد مهلت شما را در عذاب || نیست در امهالش اهمال از عقاب

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۴۸ تا ۱۵۰]

سَیَقُولُ الَّذِینَ أَشرَکُوا لَو شاءَ اللّهُ ما أَشرَکنا وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمنا مِن شَیءٍ کَذلِکَ کَذَّبَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم حَتّی ذاقُوا بَأسَنا قُل هَل عِندَکُم مِن عِلمٍ فَتُخرِجُوهُ لَنا إِن تَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَ إِن أَنتُم إِلاّ تَخرُصُونَ [۱۴۸] قُل فَلِلّهِ الحُجَّةُ البالِغَةُ فَلَو شاءَ لَهَداکُم أَجمَعِینَ [۱۴۹] قُل هَلُمَّ شُهَداءَکُمُ الَّذِینَ یَشهَدُونَ أَنَّ اللّهَ حَرَّمَ هذا فَإِن شَهِدُوا فَلا تَشهَد مَعَهُم وَ لا تَتَّبِع أَهواءَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ وَ هُم بِرَبِّهِم یَعدِلُونَ [۱۵۰] -قرآن-۱-۶۲۰ [صفحه ۶۸] معنی لغات: ذاقوا- از مصدر ذوق با ضمّ ذال بمعنی چشیدن، بأس- بمعنی شدّت و سختی، شجاعت، یخرصون- از مصدر خرص بفتح خاء و سکون را بمعنی دروغ گفتن، بحدس و گمان چیزی گفتن، مقدار چیزیرا تعیین کردن. یعدلون- از مصدر عدل بفتح عین بمعنی راست کردن چوب و مانند آن، میان دو کس بمساوات حکم کردن، مشرک بخدا شدن، از راه کج شدن، سوی چیزی برگشتن، انصاف دادن. ترجمه: ۱۴۹ بهمین زودی مردم بتپرست با تو گویند: اگر خدا خواست، و به سرنوشت بود نه ما و نه پدران ما انباز خدا نمی‌ساختیم و چیزی ناروا نمی‌کردیم مردم پیش از ایشان به اینکه گونه نیز سخن پیغمبران دروغ شمردند تا که ز سوی ما سختی چشیدند. ای محمّد بپاسخ بگو: آیا شما دانشی دارید تا برای ما نمودار کنید! [البتّه که ندارید] و جز پیروی پندار نکنید و جز باندازه‌گیری و تخمین سخن نگوئید. و نیز بآنها بگو: ۱۵۰ حجّت بالغه [و استدلال رسا و سودمند] از سوی خدا است و اگر بخواهد و بسرنوشت کرده باشد همه‌ی شما را براه راست برد و بگو: ۱۵۱ [بشما که چیزها حرام کنید] گواهان خود بیارید که گواهی دهند خدا چنین چیزها حرام کرده و اگر آنها گواهی دهند تو بآنها گواهی مده و پیروی خواسته- های آن کسان مکن که آیات ما دروغ شمردند و آن کسان که رستاخیز باور ندارند و هم لنگه و تای پروردگار خود می‌سازند. سخن مفسّرین: «سَیَقُولُ الَّذِینَ» تا آخر جمله ۱۴۹ طبری: یعنی چون مشرکین قریش در برابر آیات گذشته محکوم بودند و دلیل نداشتند بر حرمت زراعت و انعام و احکام مجعول خود، بزودی دلیل دیگر میتراشند و میگویند: اگر خدا میخواست ما موحد باشیم و اینکه چیزها را حرام ندانیم و ما و پدران ما بر اینکه عقیده و عمل نباشیم، میتوانست مانع ما بشود،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چون او قادر است که ما را مجبور بایمان کند و ترک بت‌پرستی و احکام مجعول، و یا توفیق دهد بما که بمیل خود یکتاپرست باشیم و از اینکه حرامها و احکام مجعول دست برداریم، ولی چون همین روش پسند او -قرآن-۱۵-۳۸ [صفحه ۶۹] است مانع ما نشد، اینکه است که در جواب استدلال باطل آنها گفته شده است: گذشتگان هم گفتار پیغمبران را دروغ شمردند و بسزای خود گرفتار شدند، و اگر اینها از عمل خود دست بر ندارند بسرنوشت آنها گرفتار خواهند شد. فخر: نقل اینکه عقیده و سخن از عرب کافر، همان عقیده‌ی جبری مذهبها است که در اینکه آیه مذمّت شده است و تقبیح، پس بموجب اینکه آیه باید اینکه مذهب باطل و ناپسند باشد، «و در آخر بعقیده خود آیه را معنی میکند». «کَذلِکَ کَذَّب» ۱۴۹ فخر: بعضی قاریها با تخفیف ذال خوانده‌اند و معنی چنین است که آن گذشتگان اعراب هم دروغ میگفتند مثل اینها که طرف گفتگوی تو هستند و چنین بدعتها را بخدا نسبت میدهند، و بعضی «کَذَّب» با تشدید خوانده‌اند و معنی چنین میشود، همین طور که اینکه اعرابها ببهانه‌گیری و نسبت بدعت بخداوند تو را تکذیب میکنند و سخنت را دروغ میشمارند، مردمان گذشته- هم بهمین ادّعاهای باطل گفتار پیغمبران و گذشتگان را تکذیب میکردند. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۲۱-۲۳۱ «فَلِلّهِ الحُجَّةُ البالِغَةُ» ۱۵۰ فخر: در برابر ادّعای کافران که اگر خدا نمیخواست اینکه عقیده و عمل ما را ممکن نبود چنین احکام داشته باشیم و بت بپرستیم، جواب: دو دلیل قوی هست که حجّت بالغه اشاره بآنها است: - قرآن-۱-۳۳ ۱- چون عقل و چشم و گوش و وسائل داده شده است و خود میتوانستید براه دیگر بروید، پس ناچار بآن نبودید و بمیل خود انجام داده‌اید، ۲- ادّعای آنها باین صورت تقریر میشود: اگر ما غیر اینکه روش داشته باشیم بر خلاف اراده‌ی خدا است و موجب عجز خداوند است در برابر خواسته‌های ما، در جواب گفته شده- است: خدا میتواند همه را براه راست ببرد ولی آن راه تکلیف و علم و فرستادن پیغمبران و اعمال اختیاری نیست، بلکه مختصّ موجودات بی‌اراده و بی‌علم است که همیشه بیک وضع و شرط محدود و موجود و معدوم میشوند، و اینکه است معنی جمله‌ی «فَلَو شاءَ لَهَداکُم». -قرآن-۶۰۶-۶۲۹ «فَلَو شاءَ لَهَداکُم أَجمَعِین» ۱۵۰ مجمع: «لو شاء» در آیت جلو بمعنی -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۷۰] اختیار است و در اینکه آیه بمعنی اجبار، چون آن مشیّت را کافران نفی کردند و خدا آنها را تکذیب کرد، و در اینکه جمله خود آنرا نفی کرد، پس نتیجه چنین میشود که آنها گفتند: خداوند باختیار ما گذاشت و نخواست که مؤمن باشیم، در اینکه آیه اینکه عقیده تکذیب شده یعنی میخواهد شما مؤمن باشید و شما را مختار کرده و در اینکه جمله گفته شده است: اگر میخواست شما را مجبور بایمان میکرد، لیکن نخواسته و مجبور نکرده و مختار گذارده است. تأویلات کاشانی: یعنی چون شما گفتید: خدا میخواسته که ما مشرک شدیم البتّه راست گفتید، ولی همانطور هم قبول کنید که خدا میخواهد شما مؤمن- باشید، پس از کجا ترجیح دادید و دانستید که کفر شما باراده‌ی خدا است و پی ایمان نرفتید تا آن هم باراده‌ی خدا باشد، و در اینکه تعبیر تحریک است برای آنها که لایق باشند و از آن عقیده‌ی باطل برگردند و مؤمن شوند. «وَ لا تَتَّبِع أَهواءَ الَّذِین» ۱۵۱ مجمع: یعنی تو و مسلمانان معتقد نشوید بآنچه از هوی و هوس دین و عقیده شده است، چون از چند جهت ممکن است. -قرآن-۱-۳۷ مذهبی بهوی‌پرستی پیدا شود: ۱- چون انسان دلباخته‌ی کسی شود مذهب او را هم تقلید میکند، ۲- بواسطه‌ی تولید شکّ و شبهه در فکر کسی با اینکه با عقل خود نمی‌پسندد بگمان آنرا درست میکند و معتقد میشود، ۳- بواسطه‌ی تصوّر دشواری حقّ را رها میکند و باطلی که حقّ و آسان فرض کرده است معتقد می- شود، ۴- چون از قدیم معتقد و مأنوس بوده است ترک آن دشوار است و آنرا عقیده‌ی خود قرار میدهد. سخن ما: ۱- ممکن است کسی از نادانی یا غرور یا برای اغفال خود و دیگران بگوید: فکر و کار من چه بد چه خوب باراده‌ی خدا است، اگر صلاح می بود نمیکردم، آیت اوّل برای تربیت اینکه دسته مردم است و جلوگیری از اینگونه فکر که بچه دلیل خواسته‌های خود را با مصلحت عمومی آفرینش میسنجید و حکم میکنید! اینکه قضاوتها بحدس و دلخواه است که علاوه بر آنکه شاهد و [صفحه ۷۱] دلیل بر درستی آن نیست تجربه خلاف آنرا ثابت کرده است چون گذشتگان چنین افکاری داشتند و نتیجه‌ی بد آنرا چشیدند، و اگر چه در معنی جمله‌ی «ذاقُوا بَأسَنا» مفسّرین چیزی ننوشته‌اند ولی شاید آن روز که اینکه آیه برای مردم خوانده شده است افکار متوجّه بسوابقی بوده است و از عواقب سوء

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدکاریها خبردار بوده‌اند، و اگر هم سابقه نبوده است خود همین جمله میفهماند: که فکر و کار نسنجیده که بحدس و گمان در آن مصلحت فرض شود، نتیجه‌اش سختی کشیدن است، چنانکه امروز هم مشاهده میکنیم مردم خودسر که فکر کج خود را بر عقول دیگران ترجیح می‌دهند، و پیوسته به راه کج خود می‌روند، ۲- از آیت دوم «فَلِلّهِ الحُجَّةُ» تا آخر شاید اشاره باشد باین راه اصلاح فکر که البتّه قدرت خداوند و حوادث جهان بی‌پایان است و نامحدود، ولی وظیفه‌ی عقل و وجدان و پذیرش فرمان مربیان ارتباطی ندارد بآنچه در آینده خواه و نخواه پیدا میشود، و ممکن است خداوند در آینده هزاران حوادث و تغییرات ایجاد بکند ولی چه دلیل و شاهد دارید بر اینکه همین خواهد شد که شما فهمیده‌اید و شاید از جمله‌ی «فَإِن شَهِدُوا» ببعد اشاره بدنباله‌ی همین احتمال ما باشد که در برابر اینکه سلیقه‌های کج و نادانیها باید رو گردان شد و آنها را بحال خود گذارد که براه کفر میروند، صفی بتفسیر خود در اینکه آیه گفته است: -قرآن-۱۵۹-۱۷۵-قرآن-۶۷۸-۶۹۹-قرآن-۱۰۹۸-۱۱۱۵ فاش کن امری که عیب آلوده است || و آن سخنهاشان که بس بیهوده است حکم اینکه عام است بر کلّ أنام || یعنی ای خلق جهان از خاص و عام بر کسی نارید هرگز اعتقاد || کز هوای خود بود، هیچش بیاد بس بود کادم هوای نفس خویش || مذهب خود سازد و هم دین و کیش کرده او عادت بچیزی ز اختیار || ترک آن باشد بس او را ناگوار

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۵۱ تا ۱۵۳]

قُل تَعالَوا أَتلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُم عَلَيكُم أَلّا تُشرِكُوا بِهِ شَيئاً وَ بِالوالِدَينِ إِحساناً وَ لا تَقتُلُوا أَولادَكُم مِن إِملاقٍ نَحنُ نَرزُقُكُم وَ إِيّاهُم وَ لا تَقرَبُوا الفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنها وَ ما بَطَنَ وَ لا تَقتُلُوا النَّفسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلّا بِالحَقِّ ذلِكُم وَصّاكُم بِهِ لَعَلَّكُم تَعقِلُونَ [۱۵۱] وَ لا تَقرَبُوا مالَ اليَتِيمِ إِلّا بِالَّتِي هِيَ أَحسَنُ حَتّى يَبلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوفُوا الكَيلَ وَ المِيزانَ بِالقِسطِ لا نُكَلِّفُ نَفساً إِلّا وُسعَها وَ إِذا قُلتُم فَاعدِلُوا وَ لَو كانَ ذا قُربى وَ بِعَهدِ اللّهِ أَوفُوا ذلِكُم وَصّاكُم بِهِ لَعَلَّكُم تَذَكَّرُونَ [۱۵۲] وَ أَنَّ هذا صِراطِي مُستَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُم عَن سَبِيلِهِ ذلِكُم وَصّاكُم بِهِ لَعَلَّكُم تَتَّقُونَ [۱۵۳] -قرآن-۱-۸۳۶ [صفحه ۷۲] معنی لغات: تعالوا- اسم است بمعنی فعل یعنی بیائید، اتل- از مصدر تلاوه بفتح تاء بمعنی خواندن. املاق- خرج کردن تا فقیر شدن، لباس شستن، فواحش- جمع فاحش، بمعنی زشت، بدخو، زیاد بخیل، هر چیز از اندازه بدر، و جمع فاحشه، بمعنی عمل خلاف عفت و گناه بسیار زشت، اشدّ- با فتح و ضمّ همزه بمعنی کمال ادراک و بلوغ شخص که میان هجده تا سی سال باشد، و مفرد ندارد و بصورت جمع است، القسط- عدل، بخش، مقدار، میزان، عهد شناختن، نگاهداری و وارسی کردن، وفا، امان و آسودگی، عهده‌داری، بر ذمّه گرفتن، دوستی، وصیّت و سفارش، پیمان، سوگند، فرمان و نوشته و ابلاغ برای حکومت کسی. ترجمه: [پس بآنها که حلال و حرام درست می‌کنند] بگو: ۱۵۲ بیائید تا برای‌تان بخوانم آنچه پروردگارتان بر شما حرام کرده است که انبازی برای او نپندارید و بپدر و مادر نیکی کنید و فرزندان خود زنا داری نکشید که ما و شما آنها را روزی میدهیم و نزدیک زشتیها نشوید چه نهان چه آشکار او نکشید آن جان که خدا گرامی داشته مگر بدرستی و سزاواری، اینها است که خدا بشما سفارش کرده تا شاید بیندیشید [و راه خود بیابید]، ۱۵۳ و بمال یتیم نزدیک نشوید مگر بآنگونه که نکو باشد [و نگهداری شود] تا او ببرومندی خود رسد، و ترازو پیمانه پر دهید [صفحه ۷۳] بدرستکاری [که کم و ناپسند نباشد] ما بکس کاری نفرمائیم مگر بگنج توان او و اگر سخنی گفتید بدرستی و داد سخن کنید گر چه بزیان خویشاوندتان باشد و پیمان خداوند را انجام دهید که اینها است خدا بشما سفارش کرده تا امیدوار باشید که بیاد خود بدارید [و کار بندید] ۱۵۴ همین است راه راست من پس شما بآن راه روید و راههای چند پیش نگیرید که شما را از راه حقّ از هم جدا کند. اینها است که خدا شما را بآن سفارش کرد تا امیدوار برستگاری خود باشید. سخن مفسّرین: «أَتلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُم عَلَيكُم أَلّا تُشرِكُوا» تا «نَرزُقُكُم وَ إِيّاهُم» ۱۵۲ ابو الفتوح: «أَتلُ» مجزومست بجواب امر و «ما» موصوله و محلّ «أَلّا تُشرِكُوا» یا رفع است بتقدیر «هو» یا نصب است بتقدیر «اوصی» و روا بود که عامل در او «اتل» بود، و التّقدیر «تعالوا اتل علیکم نفی الشّرک» وجه سیّم آن است که او را محلّی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نباشد از اعراب و «ان» بمعنی «ای» باشد، و تقدیر آن بود که «ای لا تشرکوا به شیئا» و در او وجهی دگر گفته‌اند، چهارم، و آن آن است که عامل در او «حرم» باشد، و «لا» زیاده بود، و تقدیر آن بود که «حرّم ربّکم علیکم الشّرک» و باقر علیه السلام گفت، کمینه شرک عبادت به ریا باشد. -قرآن-۱۵-۷۱-قرآن-۷۷-۱۰۳-قرآن-۱۲۱-۱۲۹-قرآن-۱۷۴-۱۹۱ تأویلات کاشانی: برای نشان دادن اخلاق رذیله آغاز شده است بجلو- گیری از رذیله‌ی قوّه‌ی ناطقه و ادراک انسان که شرک باشد زیرا شرک و انحراف از حقّ نتیجه‌ی خطای قوّه‌ی عاقله و ناطقه‌ی انسان است در بکار بردن فکر و استدلال برای پیدا کردن راه حقّ و اینکه خود اصل رذائل است، و در دنباله‌ی اینکه جلو- گیری امر شده باحسان والدین، زیرا حقّ شناسی و قدر دانی از آنها نتیجه‌ی خدا شناسی است، چون آن دو واسطه‌ی فیض حقّ هستند و آخرین وسیله‌ی پیدایش و تربیت آدمی هستند و مظهر صفت پیدایش دادن و پرورش نمودن هستند که از صفات مختصّه حقّ است، پس جهل بحقّ آنها و ضایع کردن آن نشانه‌ی جهل و شرک است و انحراف از حقّ. و پس از اینکه دستور، جلوگیری شده است از رذیله فرزند کشتن از ترس فقر، چون اینکه عمل اثر کوری دل است از حقّ، چون روزی وابسته‌ی بقدرت ازلی است برای هر کس بهره‌ای معیّن، و چنین کس از سرّ القدر [صفحه ۷۴] بیخبر است که روزی در برابر زندگی است و تا مرگ نرسد روزی بریده نشود و با اینکه دستورها اوّل جلوگیری از خطای در معرفت حقّ شده است، و در مرتبه‌ی دوّم منع از خطای در شناسائی صفات حقّ است و در آخر نهی از خطای در ایمان بافعال حقّ است. روح البیان: کشتن فرزند ترک توکّل است در کار روزی که مستلزم تکذیب خداوند است، چون در قرآن است: «وَ ما مِن دَابَّةٍ فِی الأَرضِ إِلّا عَلَی اللّهِ رِزقُها» حافظ گفته است: -قرآن-۱۱۶-۱۸۰ از آستان پیر مغان سر چرا کشم || دولت در اینکه سرا و گشایش در اینکه در است ما آبروی فقر و قناعت نمی‌بریم || با پادشه بگوی که روزی مقدّر است «وَ لا تَقرَبُوا الفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنها وَ ما بَطَنَ» ۱۵۲ طبری: سدّی گفته است: -قرآن-۱-۶۰ «ما ظَهَرَ» یعنی بنگاه بزهکاری علنی، و «ما بَطَنَ» آن که در نهان چنین کاری می- کند، ضحّاک گفته است: مردم پیش از اسلام بزهکاری بسرّ و نهانی را حرام نمی- دانستند، اینکه جمله برای جلوگیری از آن عقیده است که هر دو ناروا است. - قرآن-۱-۱۲-قرآن-۴۵-۵۷ مجاهد گفته است: «ما ظَهَرَ» ازدواج با دو خواهر و زن پدر پس از مرگ او است، و «ما بَطَنَ» عمل جنسی با بیگانه است، و از ضحّاک نقل شده است: «ما ظَهَرَ» شراب نوشیدن است، و «ما بَطَنَ» بزهکاری است. -قرآن-۱۹-۳۰- قرآن-۹۲-۱۰۴-قرآن-۱۶۸-۱۷۹-قرآن-۲۰۳-۲۱۵ مجمع البیان: از امام باقر علیه السلام روایت شده است: اوّل بزهکاری است و دوّم دوستی و رفاقت با زن بیگانه، و بعضی گفته‌اند: اوّل عمل بدی است که با اعضای ظاهری بدن انجام میشود، و دوّم آن است که بدل میاندیشند مانند رذائل قلبی که کینه و حسد و غیر آن باشد. «النَّفسَ الَّتِی حَرَّمَ اللّهُ إِلّا بِالحَقِّ» ۱۵۲ مجمع: آنکه خدای حرام کرده است کشتن مؤمن است و کافری که با دولت اسلام معاهده و پیمان دارد، و کشتن -قرآن-۱-۵۵ [صفحه ۷۵] بحقّ، در مجازات قاتل و بزهکار و مرتدّ است. تفسیر نفحة الرّحمن نهاوندی: از پیغمبر روایت شده است: کشتن مسلمان جایز نیست مگر بیکی از سه جهت: ۱- زنای محصنه، ۲- کفر پس از ایمان، ۳- کشتن کسی بناحقّ. «إِلّا بِالَّتِی هِیَ أَحسَنُ» ۱۵۳ مجمع: مگر بروش نیکو و خلق خوش و در معنی آن چند قول است: اوّل- مجاهد و ضحّاک گفته‌اند: یعنی جایز است تصرّف در مال یتیم برای تجارت و افزایش آن، دوّم- إبن زید و جبّائی گفته‌اند: یعنی جایز است تصرّف در مال یتیم بر قیّم او فقط برای خوردن باندازه‌ی مرسوم ولی برای لباس و غیر آن روا نیست، سوّم- یعنی جواز تصرّف برای حفظ مال یتیم است تا هنگام رشد او. -قرآن-۱-۳۴ «حَتّی یَبلُغَ أَشُدَّهُ» ۱۵۳ ابو الفتوح نوشته است: شعبی و یحیی بن یعمر گفتند:!!! «اشدّ» وقت حلم و بلوغ و کمال عقل باشد که حسنات و سیّئات بر او نویسند، کلبی گفت: از هجده سال تا سی سال، سدّی گفت: سی سال. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: ابو حنیفه گفته است: چون یتیم بیست و پنج ساله شد مال را بخودش بدهند و پیش از اینکه عمر اگر از او آثار رشد دیده نشود نباید در تصرّف مال آزادش بگذارند، و بعضی گفته‌اند: اندازه‌ی معیّن ندارد و هر وقت بالغ شد و عقلش کامل و نمونه‌ی رشد در او مشاهده شد باید مالش را بخودش بدهند. «وَ أَوفُوا الکَیلَ» ۱۵۳ تأویلات کاشانی: یعنی مواظب باشید و در هر چیز عدالت را میان خود و مردم را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حفظ کنید. -قرآن-۱-۲۲ «لا نُکَلِّفُ نَفساً إِلّا وُسعَها» ۱۵۳ طبری: چون معلوم است که کسی راضی نیست در معاملات خود زیادتر بدهد و یا کمتر بگیرد و اینکه عمل بر مردم دشوار است، از اینکه جهت دستور داده شده است که حقّ اشخاص را باندازه‌ی خودش بدهند نه زیاد و هم حقّ خود را بگیرند نه کمتر، اینکه است که گفته شده است: -قرآن-۱-۳۷ کسی بیش از توانائیش مکلّف نیست. [صفحه ۷۶] مجمع: چون در پیمانه و سنگ کالا کمتر مقدار و اندازه را نمیتوانند بسنجند، و موجب حرج است و کاری دشوار، باین جمله اعلام شده است که فقط مواظبت از کم فروشی کافی است. تفسیر حسینی نوشته است: در ینابیع آورده‌اند که بعد از نزول اینکه آیت صحابه گفتند: یا رسول اللّه ما قادر نیستیم در آن که در وزن زبانه‌ی ترازوی با دو- پلّه چنان برابر باشد که بیک موی میل نکند، حقّ سبحانه اینکه آیت فرستاد. «وَ إِذا قُلتُم فَاعدِلُوا وَ لَو کانَ ذا قُربی» ۱۵۳ مجمع: یعنی عدالت کنید اگر چه بر خویشاوند باشد. چون اگر انسان عادت کرد که در گفتار خود بعدالت باشد اینکه عادت او را وادار میکند که در کار خود هم عادل باشد، و بزرگترین وسیله‌ی عدالت در عمل عدالت در سخن است، از اینکه جهت گفته شده است «إِذا قُلتُم» و امر بعدالت در قول شده است نه در فعل. و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است: اگر حکم کردید یا شهادت دادید، در حکم و شهادت خود بعدالت باشید، و اینکه جمله از دستورهای بسیار بلیغ است که با اختصار شامل عموم اقرارها است و وصیّت و شهادت و فتوی و حکم و مذهب و امر بمعروف و نهی از منکر. -قرآن-۱-۵۲-قرآن-۳۵۳-۳۶۷ تفسیر تنویر المقباس: یعنی چون سخنی گفتید راست بگوئید. فخر: قاضی گفته است: اینکه دستور شامل همه‌ی گفتنیها است پس آنچه برای دعوت بدین گفته میشود باید مختصر و مفید و مستدلّ بی‌حشو و زواید باشد با کلمات مأنوس و نزدیک بفهم عموم، و نیز دستور امر بمعروف و نهی از منکر را معیّن کرده است که باید سخنی عادلانه باشد که پر گفتن و آزار مردم در آن نباشد، و ایجاد وحشت در دلها نکند، و از اندازه‌ی لازم کم نباشد که مقصود فهمیده نشود و نیز حکایت و سرگذشت که مردم نقل میکنند بموجب اینکه جمله باید کم و زیاد از اصل مطلب نشود، و هم چنین پیغامی که از کسی میبرند بی‌کم و زیاد باید ابلاغ شود. «وَ بِعَهدِ اللّهِ أَوفُوا» ۱۵۳ طبری: یعنی بوصیّت خدا رفتار کنید و به- -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۷۷] دستورهای قرآن و گفته‌های پیغمبر عمل کنید. مجمع: کلمه‌ی عهد را دو معنی کرده‌اند: ۱- کلیه‌ی دستورهای دین عهد خداوند است، چون فرمان داده است، و راهنمائی کرده است، ۲- مقصود نذر و عهد مردم است در کارهای مشروع. روح البیان: حقیقت عهد آن است که جز خدا نبیند و بغیر او دل نبندد و دیگری را نپرستد. وفای عهد نکو باشد ار بیاموزی || و گر نه هر که تو بینی ستمگری داند از دم صبح ازل تا آخر شام ابد || دوستی و مهر بر یک عهد و یک میثاق بود تأویلات کاشانی: یعنی وفا کنید بدستور یکتا پرستی و فرمانبری و هر آنچه میانه‌ی شما و خداوند مقرّر است بموجب عهد سابق و دوستی و عهده‌داری قدیمی که بوسیله‌ی پیمان و قرار دادی که از پس آن عهد قدیمی بواسطه‌ی تولّد در عالم ماده و عقل و تکلیف مقرّر شده است. «ذلِکُم وَصّاکُم» ۱۵۳ تأویلات: در همه‌ی کتابهای آسمانی بزبان همه‌ی پیغمبران. روح البیان: یعنی دستور مؤکّد و ناگزیر است. -قرآن-۱-۲۰ «لَعَلَّکُم تَذَکَّرُون» «وَ أَنَّ هذا صِراطِی» ۱۵۳ مجمع البیان: قاریهای کوفه «تَذَکَّرُون» با تخفیف ذال خوانده‌اند، و دیگران با تشدید، و نیز غیر عاصم دیگر قاریهای کوفه «ان» با کسر همزه و دیگران با فتح همزه خوانده‌اند، و همه‌ی قاری- ها نون را تشدید داده‌اند بجز إبن عامر و یعقوب که با تخفیف نون خوانده‌اند و إبن عامر «صراطی» با فتح یا قرائت کرده است، و نیز إبن عامر و إبن کثیر اینکه کلمه را با سین هم قرائت کرده‌اند، و حمزه طوری تلفّظ میکرده است که میانه‌ی صاد و زای بوده است، و إبن عبّاس گفته است معنی جمله اینکه است: بهتر دینها اینکه دین آراسته و پیراسته‌ی من است، و بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه در اینکه آیات دستور داده شده است راه مستقیم بثواب و خوشیهای بهشت است. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۲۹-۵۳-قرآن-۸۸-۱۰۳ کشّاف زمخشری: اعمش خوانده است «هذا صِراطِی» بدون «ان» و در -قرآن-۳۶-۵۰ [صفحه ۷۸] مصحف عبد اللّه مسعود «صراط ربّکم» و در مصحف ابی بن کعب «صراط ربّک» بوده است. «وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ» تا آخر آیه ۱۵۴ مجمع: مجاهد گفته است: یعنی راههای کفر و بدعت و شبهات، إبن عبّاس گفته است: یعنی دین یهودی و مسیحی و مجوسی و بت‌پرستی، و هم إبن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبّاس گفته است: اینکه چند آیه از آیات محکمات است و معلوم که در همه‌ی کتابهای آسمانی بوده است و همه‌ی افراد بشر محکوم باین احکام بوده‌اند. -قرآن-۱-۳۱ تأویلات: إبن مسعود از پیغمبر ص روایت کرده است که آن حضرت خطّی کشید و فرمود: اینکه راه رشد و صلاح است، و چند خطّ از چپ و راست کشید و فرمود: اینها راههائی است که بر هر کدام شیطان بطرف خود دعوت میکند. روح البیان: اینکه آیه میفهماند که راه پیغمبر همان راه خداوند است: خلاف پیمبر کسی ره گزید || که هرگز بمنزل نخواهد رسید محال است سعدی که راه صفا || توان رفت جز در پی مصطفی تفسیر حسینی: محقّقان بر آنند که صراط متعیّن نگردد الا- میان بدایتی و نهایتی و عارف داند که بدایت همه از کی است و نهایت همه بکی است، و حضرت شیخ صدر الدّین قوینوی قدّس سرّه در اعجاز البیان فرموده‌اند که احاطه حقّ بهمه‌ی اشیاء ثابت است و «أَلا- إِنَّهُ بِكُلِّ شَيءٍ مُحِيطٌ». و آن احاطه‌ی حقّ یا وجودی است یا علمی باختلاف افعال و اقوال منتهای هر صراطی و غایت هر سالک خواهد بود، چنانچه فرموده «صِراطِ اللّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ أَلا إِلَی اللّهِ تَصِیرُ الأُمُورُ»: -قرآن-۲۷۷-۳۱۶-قرآن-۴۶۵-۵۷۵ هر جا قدمی زدیم در کوی تو بود || هر گوشه که رفتیم هیاهوی تو بود گفتیم مگر سوی دگر راهی هست || هر راه که دیدیم همه سوی تو بود «لَعَلَّكُم تَتَّقُون» ۱۵۴ تأویلات کاشانی: یعنی امید است که بپرهیزید از راههای متفرّق بوسیله‌ی خود داری و دوری از خواسته‌های نفسانی و مقتضیات -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۷۹] هوا پرستی و خدا را نگهبان خود قرار دهید در احتراز از رذائل و دنبالگیری و مواظبت بر فضائل. «ثُمَّ آتَینا مُوسَی الکِتاب» ۱۵۵ فی ظلال: چون اینکه راه مستقیم حقّ را همه پیغمبران برای همه بشر آورده‌اند نام موسی و تورات بمیان آمده است که اینکه قرآن هم پیوست بآن شده است تا مصالح معاش بشر تکمیل شود و کلمه‌ی [ثمّ] برای تأخیر در زمان نیست بلکه برای وابستگی کردن مطلبی است بمطلبی یعنی پس از شنیدن اینکه سخنان ببینید که در کتاب موسی نیز همین مطالب است. -قرآن-۱-۳۴ سخن ما: میشنویم: بعضی جوانها که با مدرسه و کتاب سر و کار دارند می- گویند: امروز دوران علم و کوشش و تسلّط بر مشکلات زندگی است، قرآن و مطالب کتب منشعب از آن را بایستی در موزه‌ها بگذاریم تا بمانند و بدانند که ما در یک روزگاری اینطور فکر و کار داشته‌ایم و چنین مطالب را میآموخته‌ایم. اینک برای جواب و روشن شدن مطلب و جلوگیری از اینجور اشتباهها میگوئیم: البتّه مطلب اوّل بسیار درست است و نه امروز بلکه همیشه زندگی میدان کوشش است و کار، نه برای نشستن و سخنان بیهوده بافتن، مطلب دوّم هم در یک قسمتی صحیح است که قابل بحث و گفتگو نیست و آن مباحث زیادی و یاوه سرائیهای مردمان گذشته است در تفسیر و حدیث و کلام و تعیین تکلیف برای خداوند و اظهار نظر در پیدایش انسان و سرنوشت آینده‌ی او و مباحث اشعری و معتزلی و قدری و نقل احادیث عجیب و غریب در تعیین قطر و عدد آسمانها و موجودات آن و زمین و مواد ترکیبی آنها و آثار ستارگان و نیز معجزات مشایخ و کرامات ارباب خانقاه و هزاران مطالب پوچ و لا یعقل دیگر که بر حجم کتابها افزوده است با اینکه نویسندگان آنها بی‌شک مردمانی دانا و بینا بوده‌اند مثل غزالی و امام فخر و دیگران که هنوز هم بوجود آنان افتخار داریم و بیشتر آثارشان سرمایه علمی ما هست و دیگران هم بواسطه‌ی آنها بسرزمین ما بچشم احترام مینگرند، که البتّه اینکه دسته مطالب بطور کلّی باید در گوشه‌ای سپرده شود، چنانکه ما هم در اینکه تفسیر خود از نقل [صفحه ۸۰] آنها خودداری کرده‌ایم مگر چند مورد برای نمونه، لیکن قسمت مهّم و مورد گفتگوی ما قرآن است و گفته‌ی پیغمبر که باید بفهمیم آیا لازم است اینکه دو را هم بگوشه‌ای بسپاریم چون کهنه است و برای زندگی ارزش ندارد یا لازم است حفظ و بحث و علم و عمل بآن! از برای جواب درست باین پرسش باید چند مطلب گفته شود: اوّل- باید بیندیشیم که چه چیزها کهنه میشود و ارزش خود را از دست میدهد و چه چیز ها همیشه لازم است و با ارزش، دوّم- باید فکر کنیم و بدانیم که دین و گفته‌ی پیغمبر تا چه اندازه ارزش دارد و چه وقت کهنه میشود! سوّم- لازم است پیغمبر را شخصی بشناسیم که بوسیله‌ی مخصوص یعنی وحی و الهام میفهمد، حقیقت روح و روان آدمی چه چیز است و چه جور مخلوقی است و از آغاز پیدایش تا ابد و برای همیشه چه احتیاجاتی دارد، و باید چه بکند و چه نکند تا در مدّت عمر و زندگی خوش و آسوده باشد و هم خود را آماده کند که از پس اینکه دوران هم بسوی آسایش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و خوشی همیشگی رهسپار شود، از اینکه جهت آنچه پیغمبر میگوید غیر گفته‌های رهبران سیاسی و سلاطین و قانونگذاران و فلاسفه است، و گر نه آنها که ادّعای پیغمبری کرده‌اند باید مردمی دروغگو و مزور و جاه طلب باشند که سالیان دراز ملیونها بشر را برای حفظ مقام خود اغفال کرده‌اند و آنها را که مردم را برای وصول بمقام قتل عام میکردند و شهر ها را خراب کردند از مدّعیان پیغمبری بهتر بوده‌اند، چون در کار خود تزویر نداشته‌اند و ادّعای ملك و حکومت میکردند و مخالف را نابود مینمودند، چهارم- پس از آن که پیغمبر را شناختیم باید بدانیم که گفته‌ها و دستورهای او از احتیاجات اصلی بشر است که قابل کهنگی نیست و با گذشت زمان عوض نمیشود، بقول منتسکیو [روح القوانین چاپ دوّم ص ۶۴۲]: «انسان میتواند قوانین بشری را تغییر دهد زیرا ممکن است یك قانون در یك موقع خوب و در موقع دیگر خوب نباشد ولی مؤسّسات مذهبی همواره بهترین قوانین را در نظر میگیرند و چون نمیتوان بهتر از آن پیدا کرد لذا غیر قابل تغییر است» اینکه است سخن آن مرد دانشمند ولی بایستی بگوئیم جهت اینکه بهتر از قوانین مذهبی نیست، آن است که آن قوانین [صفحه ۸۱] از آنجا پیدا شده است که انسان پیدا شده است، پس مانند دیگر احتیاجات بشر که برایش فراهم شده است قوانین مذهب هم بوسیله‌ی پیغمبر معیّن شده است و همان طور که مغز و اعصاب او برای بقا و حیاتش لازم است و بهترین وسیله ایستکه باو داده شده است پیغمبر و قوانین او هم برای بقا و حیات موقت و همیشگی انسان لازم است و بهترین وسیله است که باو عنایت شده است، پنجم- لازم است بآن چیزها که در قرآن و گفتار پیغمبر ص است توجّه شود که تا تصدیق شود که انسان فقط با اینکه مقرّرات میتواند زنده بماند و با دیگران زندگی کند، و گر نه بایستی مانند دد و وحش در غار و جنگل زندگی کند، ششم- برای روشنی اینکه مطلب یکایك آنچه در اینکه سه آیه گفته شده است رسیدگی میکنیم ۱- جمله‌ی «أَلّا تُشرِکُوا» جلوگیری است از یك غفلت و خطای انسان در یك مطلب وجدانی خود که موجودات معبود شما و آفریننده‌ی شما نیستند، پس مشرك و بتپرست نباشید، و هیچ موجودی را واسطه‌ی میان خود و خالق و یا در برابر او قرار ندهید، و باید انصاف داد اینکه دستور که متجاوز از سیزده قرن بر آن گذشته است هر عاقلی آنرا تصدیق میکند و بر عقیده و فکر آن مردم میخندد، ۲- جمله «وَ بِالوالِدَینِ» وادار میکند انسانرا بابقاء و رعایت عاطفه‌ی عمومی بشر و نیکی با پدر و مادر که تا اندازه‌ای در حیوانات هم یافت میشود و انسان هرگز نمیتواند و نباید آنرا منظور ندارد، ۳- جمله‌ی «لا تَقتُلُوا أَولادَکُم» اگر چه به- نظر میرسد که برای امروز بی‌نتیجه است، چون کسی فرزند خود را از ترس فقر نمی‌کشد، ولی آیا نمیشود بگوئیم: اینکه دستوری است برای همیشه و بهمه‌ی بشر که فرزند خود را نکشند از ترس فقر و فرزند کشتن امروز بمقتضای زمان نه نابودی روح و جان بلکه بنابودی و بیکارگی روح و روان است، و مقصود از: فرزند خود را نکشید- شاید اینکه باشد که بیکار و مهمل رها نکنید، بلکه در تربیت آن بکوشید و ترس ناداری جلوگیر شما نشود از خرج تربیت و تحصیل او که فکر کنید پول نداریم زندگی او را تأمین کنیم و او پی علم برود، و باین جهت بچه‌های خود را از کودکی بکسب و کار- های دشوار وادار کنید، و باستادهای حلبی‌ساز و نجّار و کفشدوز و قالیباف و غیر -قرآن-۳۸۴-۴۰۱-قرآن-۸۰۹-۸۲۸-قرآن-۱۰۲۳-۱۰۴۹ [صفحه ۸۲] آن بسپارید که خود آنها از بچه‌ی شما نه در تربیت جلو هستند و نه در عقل و نه در هنر بمعنی اصلی خود، و بچه‌ی خود را باین وسیله بمرگ تدریجی میسپارید تا در آزار سوء رفتار استاد نادان و مشقّت کاری که کودك ناتوان هنوز عضلاتش آماده‌ی آن کار نیست سلامتی او را نابود کنید و از کودکی قابلیّت نموّش را از او سلب نمائید، و با اخلاق ناپسند و روش و رفتار و گفتار آن استادها خوی بگیرد و پس از چندی موجودی شود ضعیف و بدخوی و نادان که نه برای خود میتواند ارزش و زندگی خوب داشته باشد نه برای اجتماع، اینکه هم یك دستور قرآن برای همیشه‌ی بشر که خانواده‌ها بایستی از آن روز که بچه‌دار میشوند، اینرا در نظر بگیرند و بدان عمل کنند. ۴- جمله‌ی «لا تَقرَبُوا الفَواحِش» دستوری است برای آسایش فردی و اجتماعی و مادی و معنوی انسان که امروز بنام قانون منافی عفّت در مقرّرات دولتها و قوانین معیّن شده است و تا وقتی که انسان با غریزه‌های مختلف و امیال گوناگون زنده است موظّف است باین دستور عمل کند، و آنگاه کهنه میشود که نسل انسان تبدیل بگازهای مختلف یا بصورت جنّ و ملك تبدیل شود، ۵- جمله‌های «لا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تَقتُلُوا» تا آخر اصل و ریشه‌ی قوانین همه‌ی ملل است که بنام جنایت و آدمکشی، جرم و سوء استفاده از ضعف یتیم، و کمفروشی قانون تدوین کرده‌اند و مرتکبین اینکه اعمال مجازات- میشوند، و هر وقت انسان خشم و خواسته نداشت باین قوانین احتیاج نخواهد داشت و اینکه دستور قرآن کهنه خواهد شد، ۶- جمله‌ی «لا نُکَلِّفُ نَفساً» اشاره است بآن مطلب که در معرّفی پیغمبر ص نوشتیم که اینکه تکلیفها از آنجا گرفته شده است که شما آفریده شده‌اید پس بیش از توانائی نیست و بهر چه شما را مکلّف می- کنند در خور شما و بمصلحت شما است، ۷- جمله‌ی «وَ إِذا قُلتُم» دستور اخلاقی است که متمدّنتر ملّت و فرد جهان بایستی در خانواده و مدرسه فرزند خود را بمفاد و مقصود اینکه جمله تربیت کند، چنانکه دیگران بیشتر و بهتر از ما کرده‌اند و نتیجه گرفته‌اند، ۸- جمله‌ی «وَ بِعَهدِ اللّهِ» ظاهر اینکه است که عهد خدا با انسان عقلی است که باو عنایت شده است، و وفای باین عهد عمل بر طبق عقل است و -قرآن-۱۳-۳۹-قرآن-۴۲۳-۴۳۷-قرآن-۷۶۰-۷۸۲-قرآن-۱۰۴۱-۱۰۵۸-قرآن-۱۲۷۹-۱۲۹۹ [صفحه ۸۳] جلوگیری از کارهای بیخردانه و تمام کارهای شایسته‌ی انسان وفای بعهد است که از بچگی باو سفارش میشود، و تا وقتی که انسان در روی زمین زندگی می‌کند باید وفای بعهد کند و خردمندانه رفتار نماید، ۹- جمله‌های «هذا صِراطِی» «وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ» میفهماند راه خدا و گفتار پیغمبر و قرآن همین مطالب و عمل باین دستورها است که صلاح آدمی است و تفرقه و راههای مختلف پیش گرفتن از راه منحرف شدن است و موجب بدبختی، چنانکه در قوانین مملکتی، بنام جرم سیاسی مقرّرات معین دارند که تخلّف از آنها بنام خیانت بمملکت و دولت و هوا خواهی اجنبی و تبعیّت از دیگران و جاسوسی برای مملکت دیگر جرم است و موجب تعقیب و مجازات. -قرآن-۲۳۳-۲۴۷-قرآن-۲۴۸-۲۷۸ تفسیر صفی در اینکه آیات اینکه شعرها را گفته است: هست اینکه احکام عقلی، سر بسر || وز قبولش نیست عقلی را، گذر اینکه نباشد جز مراعات تمام || ز آدمیّت اندر اوقات و مقام اصل آن تکمیل انسانیّت است ||حسن خلقت را خود آن انّیت است هر بدی که عقل بر وی حاکم است || نهی آن اندر همه دین لازم است هم نگردد نسخ هرگز تا ابد || تا که بوده است اینجهان بد بوده بد همچنین بر عقل نیکی انسب است || نزد بخرد روز روز و شب شب است ظلم را هرگز کسی نشمرده نیک || یا نمودن خلق را با حقّ شریک عقل بر توحید حقّ باشد دلیل || همچنین عقلی است افعال جمیل [صفحه ۸۴]

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۵۴ تا ۱۵۷]

ثُمَّ آتَینا مُوسَی الکِتابَ تَماماً عَلَی الَّذِی أَحسَنَ وَ تَفصِیلاً لِکُلِّ شَیءٍ وَ هُدیً وَ رَحمَةً لَعَلَّهُم بِلِقاءِ رَبِّهِم یُؤمِنُونَ [۱۵۴] وَ هذا کِتابٌ أَنزَلناهُ مُبارَکٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّکُم تُرحَمُونَ [۱۵۵] أَن تَقُولُوا إِنَّما أُنزِلَ الکِتابُ عَلی طائِفَتَینِ مِن قَبلِنا وَ إِن کُنّا عَن دِراسَتِهِم لَغافِلِینَ [۱۵۶] أَو تَقُولُوا لَو أَنّا أُنزِلَ عَلَینَا الکِتابُ لَکُنّا أَهدی مِنهُم فَقَد جاءَکُم بَیِّنَةٌ مِن رَبِّکُم وَ هُدیً وَ رَحمَةٌ فَمَن أَظلَمُ مِمَّن کَذَّبَ بِآیاتِ اللّهِ وَ صَدَفَ عَنها سَنَجزِی الَّذِینَ یَصدِفُونَ عَن آیاتِنا سُوءَ العَذابِ بِما کانُوا یَصدِفُونَ [۱۵۷] -قرآن-۱-۶۷۷ معنی لغات: دراسة- بکسر دال بمعنی توجّه بنوشته و کتاب و حفظ آن، صدف- بمعنی رو گرداند و منصرف شد. ترجمه: پس [از اینکه دستورها بیاد دارید که] ۱۵۵ ما بموسی تورات دادیم برای بهتر برخورداری آنکه نکوکاری کرد و یکایک نشان دادن هر چیز [که نیازمند بدان باشند] و برای رهبری و مهربانی تا شاید بدیدار پروردگار خود [و حقایق بجلو چشم دیدن] بگروند [و باور کنند] ۱۵۶ و اینکه قرآن کتابی است فرخنده که ما فرو فرستادیم پس پیروی آن کنید و پرهیزگار باشید تا امیدوار شوید مهر حق شما را فرا گیرد و نگوئید، ۱۵۷ بر دو گروه [یهودی و مسیحی] پیش از ما کتاب فرود آمد و ما از فراگیری و خواندن ایشان آگاه نبودیم [و دستوری بما ندادند] ۱۵۸ و نیز نگوئید: اگر بما نامه‌ای می‌فرستادند البتّه ما از آنها راه یافته‌تر بودیم. اکنون از سوی پروردگارتان برای شما دستاویز نموداری آمد که رهبری است و مهربانی پس کی ستمکارتر است از آنکه نشانه‌های خدا را دروغ شمارد و از آن روی بگرداند و ما آن کسان را که از آیات ما روی بگردانند بآزاری بد سزا دهیم چون که پشت بسوی حقّ داشتند. سخن مفسّرین: «ثُمَّ آتَینا مُوسَی» ۱۵۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طبری: اینکه جمله دنباله‌ی آیت جلو است که گفت «قُل تَعالَوا» و معنی چنین است «قل تعالوا ثم قل آتینا موسی». در مجمع سه معنی دیگر هم نقل کرده است. -قرآن-۱۵-۳۸-قرآن-۱۰۰-۱۱۵ «تَماماً عَلَی الَّذِی أَحسَنَ» ۱۵۵ مجمع: در اینکه جمله چند معنی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۵ ۱- ربیع و فرّاء گفته‌اند: چون موسی برای کارهای نیکش مستحق ثواب است، [صفحه ۸۵] اینکه را فرستادیم تا نیکوکاری او تمامتر و کاملتر شود. ۲- مجاهد گفته است: یعنی برای تکمیل احسان و نعمت بر نیکوکاران آنرا فرستادیم، و در قرائت عبد اللّه مسعود: چنین بوده است «تماما علی الّذین احسنوا» ۳- إبن زید گفته است یعنی برای تکمیل احسان خدا بر پیغمبران، ۴- حسن بصری و قتاده گفته‌اند: یعنی برای تکمیل کرامت خداوند در عالم دیگر بر آنها که در دنیا نیکوکار بودند، ۵- جبّائی گفته است: یعنی برای تکمیل احسان خدا بر موسی که پیغمبرش کرد. «لَعَلَّهُم بِلِقاءِ رَبِّهِم» ۱۵۵ مجمع: یعنی تا اینکه بپاداش و سزای خدای خودشان، و بعضی گفته‌اند یعنی تا اینکه بملك و سلطنت خداوند که دیگری را آنجا اختیاری نیست. -قرآن-۱-۳۳ «فَاتَّبِعُوه» ۱۵۶ روح البیان: مقصود اصلی عمل بقرآن و اصلاح روح و خلق است، نه اصلاح مخرج حروف و رعایت ترتیب الفاظ و کلمات و چه خوش گفته است شاعر: -قرآن-۱-۱۷ نقد عمرش ز فکرت معوج || خرج شد در رعایت مخرج صرف کردش همه حیات سره || در قراءات سبعه و عشره حافظ گفته است: عشقت رسد بفریاد گر خود بسان حافظ || قرآن ز بر بخوانی در چارده روایت «لَعَلَّكُم تُرحَمُون» ۱۵۶ مجمع: کلمه‌ی «لعل» برای امید است که با تقوی رحمت یقینی است، پس مقصود از اینکه کلمه آن است که چون نمیدانید در عالم دیگر با چه چیز رو برو خواهید شد پس تقوی پیشه کنید بانتظار و امید شمول رحمت و ممکن است معنی چنین باشد: بمنظور خواهش ثواب و رحمت خداوند تقوی پیشه و متّقی باشید. -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۸۶] «لَكُنّا أَهدی مِنهُم» ۱۵۸ تفسیر نیشابوری: چون اعراب تیز هوشتر بودند و با اینکه خواندن و نوشتن نمیدانستند، تاریخ ایام عرب و جنگهای آنها و خطابه و شعر و مثل زیاد حفظ داشتند، پس اگر برای آنها چیزی نازل شود البتّه زودتر و بهتر هدایت میشوند. - قرآن-۱-۲۵ سخن ما: جمله‌ی «أن تَقُولُوا إِنَّما» و جمله‌ی آیت بعد آن «أو تَقُولُوا لَو» شاید اشاره باشد باین اصل مسلّم در همه‌ی قوانین که مسئولیّت بی‌ابلاغ، و اطّلاع زشت است، و بگفته‌ی علمای علم کلام: عقاب بلا بیان قبیح است. از اینکه جهت اعلام شده است که برای جلوگیری از اینکه گفته‌های شما وسیله‌ی فهم و خبرداری شما را فراهم کردیم و قرآن فرستادیم. -قرآن-۱۸-۴۲- قرآن-۶۹-۸۸

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۵۸ تا ۱۶۰]

هَل یَنظُرُونَ إِلّا أَن تَأتِیَهُمُ المَلائِکَةُ أَو یَأتِیَ رَبُّكَ أَو یَأتِیَ بَعضُ آیاتِ رَبِّكَ یَومَ یَأتِی بَعضُ آیاتِ رَبِّكَ لا یَنفَعُ نَفساً إِیمانُها لَم تَكُن آمَنَت مِن قَبلُ أَو كَسَبَت فِی إِیمانِها خَیراً قُلِ انتَظِرُوا إِنّا مُنتَظِرُونَ [۱۵۸] إِنَّ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُم وَ كانُوا شِیَعاً لَستَ مِنهُم فِی شَیءٍ إِنَّما أَمرُهُم إِلَی اللّهِ ثُمَّ یُنَبِّئُهُم بِما كانُوا یَفعَلُونَ [۱۵۹] مَن جاءَ بِالحَسَنَةِ فَلَهُ عَشرُ أَمثالِها وَ مَن جاءَ بِالسَّیِّئَةِ فَلا یُجزی إِلّا مِثلَها وَ هُم لا یُظلَمُونَ [۱۶۰] -قرآن-۱-۵۸۵ معنی لغات: شیع- جمع شیعه بمعنی یاور، پیرو، فرقه و دسته. ینظرون از نظر الشّیء ای انتظره یعنی چشم براه و منتظر چیزی بود. ترجمه: [ای محمّد اینکه کافران سخنت که نمی‌پذیرند] ۱۵۹ مگر چشم براهند فرشتگان بنزدشان آیند با پروردگار تو و یا پاره‌ای از نشانه‌های پروردگارت ولی آنروز که آن آید کسی را که زان پیش ایمان نداشته و یا بایمان خود چیز خوبی [صفحه ۸۷] نیندوخته ایمان بآن روزش سود ندهد. تو بآنها بگو: چشم براه چنین روز باشید که ما نیز چشم دوخته‌ی آنیم، ۱۶۰ البتّه آن کسان که آئین خود جور بجور دارند و بدسته‌ها و آئینها بوده‌اند تو را بآنها کاری نیست که سر و کارشان با خدا است و سپس بآنچه کرده بودند آگاهشان کند، ۱۶۱ و هر کس کار نیکی کرده ده برابر آن سود برد و آنکه بدی کرده جز بمانند آن سزا نبیند و برایشان ستم نرود. سخن مفسّرین: «إِلّا أَن تَأتِیَهُمُ المَلائِکَةُ» ۱۵۹ مجمع: حمزه و کسائی و خلف با یاء قرائت کرده‌اند و دیگران با تاء خوانده‌اند. و مجاهد گفته است: یعنی ملائکه بیایند برای گرفتن جانشان، قتاده و سدّی گفته‌اند: برای عذاب بیایند که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گرفتاری و سختی بر آنها وارد کنند، و بعضی گفته‌اند: یعنی در قبر ملائکه بیایند و آزارشان کنند. -قرآن-۱۵-۵۳ «أو یَأتِیَ رَبُّکَ» ۱۵۶ ابو الفتوح: یعنی یا انتظار محال دارند که خدا بیاید، و ممکن است معنی اینکه باشد که فرمان و گرفتاری خداوند بر سر آنها بیاید، و یا اینکه معنی که: بیاورد خداوند عذابی و سختی برای آنها. -قرآن-۱-۲۴ «أو یَأتِیَ بَعضُ آیاتِ رَبِّکَ» ۱۵۹ عموم مفسّرین نوشته‌اند: یعنی نشانه- های قیامت که یک نشانه‌ی یقینی نموداری خورشید است در صبح از طرف مغرب در تفسیر نفحهٔ الرّحمن نهاوندی از امام صادق ع روایت کرده است: که مقصود از آیت ظهور قائم است که همه‌ی جهان در حکومت با عدالت او بآسایش باشند. -قرآن-۱-۳۸ «إِنَّ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُم» ۱۶۰ ابو الفتوح: حمزه و کسائی خوانده‌اند «فارقوا» با الف و حضرت امیر المؤمنین هم همین طور قرائت میفرموده است، و معنی اینکه است: کسانیکه از دین خود مفارقت کردند و دست برداشتند. و دیگر قاریها «فَرَّقُوا» با تشدید راء قرائت کرده‌اند، یعنی آن کسان که دین خود متفرّق کردند و هر روزی بدینی در آمدند. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۲۵۸-۲۶۹ «وَ کانُوا شِیَعاً» ۱۶۰ ابو الفتوح: مجاهد گفت: مقصود یهودی و مسیحی است که با اختلاف با مشرکین برای عداوت مسلمین موافقت با آنها می‌کردند، -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۸۸] قتاده گفته است: آن یهود و مسیحی مقصود است که بدسته‌های مختلف شدند و یکدیگر را تکفیر میکردند، حسن بصری گفت: یعنی مردم مشرک که عقاید مختلف دارند، از امام باقر علیه السّلام نقل شده است: مقصود آن مسلمانان است که پی بدعت و گمراهی میروند و شک و شبهه در دین ایجاد میکنند. فخر: مقصود آن مردم است که قسمتی از دین را میپذیرند و قسمتی را قبول ندارند، مثل «أَ فَتُؤمِنُونَ بِبَعضِ الکِتابِ» تا آخر یعنی آیا قسمتی از قرآن را میپذیرید! -قرآن-۹۷-۱۳۴ «لَستَ مِنهُم فِی شَیءٍ» ۱۶۰ طبری: أمّ سلمه گفت: مردم بپرهیزند که با پیغمبر در چیزی نباشند و اینکه آیه را قرائت کرد: «إِنَّ الَّذِینَ» تا آخر. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۱۴۲-۱۶۱ ابو الفتوح: نوشته است: تو از ایشان در چیزی نه، یعنی ایشان در کار تو باز نیایند و بر دعوت تو راست نشوند، و اینکه بر سبیل قطع طمع رسول گفت از ایشان و از ایمان و هدایت‌شان و اجابت ایشان دعوت رسول را. مجمع: روی سخن با پیغمبر است که بکلّی از آنها دور است و با اینکه آنها خود در عقیده و مذهب باطل بیکدیگر نزدیک و مجتمع هستند، آن حضرت هیچ راه نزدیکی بآنها ندارد و از همه‌ی آرا و عقاید آنها بیزارست، قتاده گفته است: یعنی نباید با آنها آمیزش کنی و باید از آنها دور باشی، کلبی گفته است: یعنی از کار جنگ با آنها بر تو چیزی نیست و نباید با ایشان بجنگی، و اینکه آیه پیش از آیات جنگ با کفّار است و آنها اینکه را نسخ کرده است. تنویر المقباس: یعنی نه توبه‌ی آنها و نه گرفتاری و عذاب‌شان در اختیار تو است. «مَن جاءَ بِالحَسَنَةِ فَلَهُ عَشرُ أَمثالِها» ۱۶۱ مجمع: یعقوب و حسن بصری و سعید بن جبیر قرائت کرده‌اند: «عشر» با تنوین رفع و «امثالها» با رفع و دیگران «عشر» مرفوع و «امثال» مجرور خوانده‌اند. و بیشتر مفسّرین و حسن بصری گفته- اند: مقصود از «حسنه» توحید و «سیّئه» شرک است. -قرآن-۱-۴۹ طبری: مقصود آن مردمی است که در آیت جلو توصیف شده‌اند بتفرقه‌ی [صفحه ۸۹] در دین و انشعاب در مذهب، اگر ایشان توبه کردند و از گمراهی باز آمدند و مؤمن شدند، حسنه و عمل نیک کردند ده برابر پاداش دارند. مجمع: در مقصود از ده برابر شدن مزد حسنه اختلاف است: ۱- بعضی گفته‌اند: مزد یکی و نه تای دیگر فضیلت است و برتری و خوشی، مثل اینکه آیه «وَ یَزِیدُهُم مِن فَضلِهِ» که بیشتر از مزد فضل خداوند است، و معنی اینکه جمله اینکه است که خوشی و لذت مزد کار خوب ده برابر است، نه مقدار آن ده برابر است. -قرآن-۱۵۹-۱۸۹ ۲- ممکن است مزد ده برابر باشد ولی آنچه ارزش اصلی کار نیک است احترام و شرف و منزلت هم دارد و نه برابر دیگر فقطّ مزد ساده است و اینگونه مزایا ندارد. ۳- بعضی گفته‌اند همه‌ی آنها مزد عمل نیک است و مساوی است، ۴- جبّائی گفته است: در اینکه آیه و دیگر آیات مثل «فَیُضاعِفَهُ لَهُ أَضعافاً کَثِیرَةً» مقصود آن است که مزد از جانب خدا قابل توصیف شما نیست، و هر چه واحدی در نظر شما متصوّر است در عالم خداوندی چندین برابر است، ۵- دیگری گفته است: یعنی مزد کار نیک ده برابر استحقاق است و جز خداوند کسی از اندازه‌ی استحقاق اطّلاع ندارد، و مقصود مقدار عدد معیّن نیست، مثل اینکه کسی بکارگری بگوید: هر چه کار بکنی مزد میگیری، یعنی آنچه ارزش کار تو باشد، و از أبو ذر غفّاری نقل شده است که پیغمبر ص فرمود: مزد کار خوب ده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و یا بیشتر و سزای بدی یک است و یا گذشت و بخشش، پس وای بر آن که یک او از دهش زیاده باشد. -قرآن-۱۳۳-۱۷۳ کشف نوشته: حسنات عابدان دیگر است و حسنات عارفان دیگر، عابدان در مقام خدمت‌اند و عارفان بر بساط شهود در مقام قربت و انس مشاهدات‌اند، حسنات هر کس بر اندازه‌ی روش او، حسنات زاهدان همّتی است همه از دنیا، حسنات مریدان مرادی همه از عقبی حسنات صدیقان اشتیاقی است، و دیدار مولی. خلاصه و نوشته‌ی تأویلات کاشانی: چون کار نیک عمل قلب است که جایگاه خداوند است و کار بد عمل نفس است که خانه‌ی شیطان است، و چون مقام و مرتبه [صفحه ۹۰] و ارزش دل بالاتر است از نفس، پس اگر کار نیک انجام شد، نشانه‌ی برتری قلب است بر نفس مثل برتری ده بر یک، و اگر کار بد انجام شود مولود عمل نفس است که مرتبه‌ی پست و کمتر مقدار است که یک باشد. پس ثواب فیضی است از حقّ که استعداد و نورانیّت شخص را زیاد میکند و بیشتر آماده‌ی عمل خیر میشود و بینهایت با هر عمل خیر ثوابی و با آن ثواب استعداد و نور افزوده میشود تا آنجا که مشمول- اینکه آیه میشود «وَ اللّهُ یُضاعِفُ لِمَن یَشاءُ» ولی سزای کار بد بمقتضای عدالت است که بمعنی برابری و مساوات است، پس مزد آن مثل و مساوی خود آن است. -قرآن-۴۷۳-۵۰۹ تفسیر حسینی نوشته است: هر که بیاید بنیکوئی پس مرا و راست ده باره مانند آن، یعنی ده نیکوئی. [امام ما تریدی رحمهٔ اللّه علیه گفته‌اند: مراد تعیین عدد نیست، بلکه اظهار تفصیل است به تضعیف، و در بحر الحقایق آورده: که- هر که بیاید بحسنه‌ای، پس مرا و راست ده حسنه قبل از آن، تا بآن حسنه میتواند رسید: ۱- حسنه‌ی ایجاد از عدم، ۲- و آفرینش در احسن تقویم، ۳- و تربیت، ۴- و رزق، ۵- و بعث رسل، ۶- و انزال کتب، ۷- و تبیین حسنات و سیّئات ۸- و توفیق، ۹- و اخلاص، ۱۰- و قبول حسنه، و تا اینکه ده حسنه وجود نگیرد بنده نتواند که حسنه‌ای بجا آرد]. روح البیان: سعدی گفته است: نکو کاری از مردم نیک رای || یکی را بده مینویسد خدای تو نیز ای پسر هر که را یک هنر || ببینی ز ده عیبش اندر گذر و گفته‌اند: و عده‌ی بده برابر کنایه از زیادی است نه انحصار، و سرّ اینکه عمل بد مزدش همانند خود آن است، چون نفس خبیث است، زیرا در قرآن است «النَّفسَ لَأَمّارَةٌ بِالسُّوءِ» یعنی نفس بکار بد وادار میکند، پس عمل بد در زمین نفس کاشته میشود، و از زمین بد کم نتیجه گرفته میشود، چون در قرآن است «وَ الَّذِی خَبُثَ لا یَخرُجُ إِلّا نَکِداً» یعنی آن که پلید است نتیجه‌اش سختی و تنگی و کمی است، و چون عمل نیک در دل کاشته میشود، و دل پاکیزه است، چون در قرآن است «بِذِکرِ -قرآن-۱۶۷-۲۰۱- قرآن-۳۴۱-۳۸۸-قرآن-۵۳۸-۵۴۸ [صفحه ۹۱] اللّهِ تَطمَئِنُّ القُلُوب» یعنی بنام خدا دل آرام است، پس نتیجه‌ی کار دل را خدا میداند، چون در قرآن است «وَ البَلَدُ الطَّیِّبُ یَخرُجُ نَباتُهُ بِإِذنِ رَبِّهِ» یعنی نتیجه سرزمین خوب باذن خداوند است. -قرآن-۱-۳۳- قرآن-۱۳۳-۱۹۵ تفسیر صفی در اینکه معنی چنین گفته است: نیست از ده قصد تعیین عدد || داد واجب را نباشد حصر و حد کرد تعیین عدد بر اهل حسّ || کوست بر پاداش خیری ملتمس و آنکه باشد طاعت او را ازو داد || کی بود پاداش فعلش هیچ یاد مرحبا آن عشق جمع پاکباز || که یک از ده می‌ندارد هیچ باز او همی خواهد که میرد پیش دوست || نه عوض خواهد نه جز در بند اوست کی بیاد او جزا و خدمت است || یا که اینکه رنجست و اینکه یک راحتست شرح اینکه باید نوشت از خون دل|| نیست جایش در کتاب و در سجل من بسی اینکه راه را پیموده‌ام || تا چه دانی در چه حالی بودم عشق خواهد کاین میان افشا شود ||تا که عاشق تند و بی‌پروا شود گر نیابی مستمع در جستجو || سر فرو در چاه کن با خویش گو همچون او کو سر فرو در چاه کرد || خاکرا از سرّ خویش آگاه کرد گفت من بودم نهان در ذات خود || داشتم عشقی چنان بر ذات خود عشق بر افشای رازم چاره کرد || پرده‌ی خلوت نشین را پاره کرد از هویّت آمدم ساری شدم || شاه بودم رند بازاری شدم عشق مستی کرد و رسوائی گرفت || راه فرق از جمع یکتائی گرفت جلوه گر شد عشق و عالم خلق شد || جامه‌ی شه بود دیبا دلق شد چشم چون افکند از نزدیک و دور || دید معشوق است یکجا در ظهور جست تیری از کمان غیرتش || شد نشان غیر آنچه بد در جلوتش دید باقی در سرا جز یار نیست || جلوه‌گر از غیر او دیّار نیست هست تنها در همان خلوت که بود || جمع و فرقی نیست با غیب و شهود [صفحه ۹۲] خلوتش هم نبود الّا ذات او || گر بری پی سوی او ز آیات او راز دان هوش ما بیهوشی است || با چه اینکه گویم که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ره خاموشی است چون نباشد غیر من دمساز من || چاه چبود تا که پوشد راز من زور مستی باده چون افزون کند || دور اوّل مست را مجنون کند تا رسد بر دور آخر پی به پی || مست دیگر نه قدح بیند نه می هست اینکه هم مستی از طومار ما || اول و آخر ندارد دور ما گه سخن با دار و گه با چه کنم || عقل را ز افسانه‌ها گمره کنم چه مگر دل گردد و محرم شود || تا بآن گوش و زبان همدم شود عشق را منزل نبود ار دل نبدد || جمله دریا بود اگر ساحل نبود و اینکه سه شعر مثنوی در دفتر سوّم حکایت حمزه، مناسب مفاد آیه است: لیک نبود فعل همرنگ جزا || هیچ خدمت نیست مانند عطا مزد مزدوران نمیماند بکار || کآن عرض وین جوهر است و پایدار آن همه سختی زور است و عرق || وین همه سیم است و زرّ بر طبق سخن ما: ۱- در آیت اوّل جمله‌ی «لا یَنفَعُ نَفساً» تا آخر شاید اشاره باشد باین اصل مسلّم که فعلیّت بقوّه برنمیگردد، یعنی آنچه کامل و درست شد دوباره بصورت اوّل و آمادگی برای درستی دوباره برنمیگردد، پس آنکه در دوران عمر با کج- اندیشی و شرک و بدکاری عمر خود را گذراند دیگر آنچه بخواهد گذشته‌ی خود را از سر بگیرد دوباره بصورت دیگر خود را اصلاح کند سود ندارد، و البتّه اینکه مطلب را با توبه و قبول آن نمی‌توان سنجید، چون توبه اصلاح خرابی است نه باوّل باز گرداندن صورت فراهم شده و کار انجام شده از سر گرفتن. ۲- در آیت دوّم جمله‌ی «لَستَ مِنهُم» تا آخر شاید برای دلداری پیغمبر و رهبری بشر باشد که بدکاری و بد اندیشی دیگران شما را نگران نکند که کار آنها با خدا است و شما شاد خاطر و شکر گزار باشید که براه راست میروید و از اندیشه‌ی فرد فارغ هستید، ۳- در آیت آخر جمله‌ی «فَلَهُ عَشرُ أَمثالِها» تا آخر شاید اشاره باشد که شما نمی‌توانید تناسب -قرآن-۴۰-۶۰-قرآن-۶۳۰-۶۴۶-قرآن-۹۱۲-۹۳۷ [صفحه ۹۳] بگیرید میان کار نیک و مزد آن چون هر چه فرض کنید باز هم ده برابر و خارج از اندازه گیری شما است، و جهت اینکه سزای بدی برابر خودش گفته شده است شاید برای اینکه باشد که عمل بد را خود آثارش را می‌بینید که در شخص خودتان و در وجدانتان و در افکار مردم و در اجتماع چه قدر تولید زشتی و ناراحتی می‌کند، همین اندازه مجازات را هم بانتظارش باشید برای عالم دیگر، ولی مزد نیکی از اینکه حسابها بیرون است، و خود اینکه نوید و تهدید برای مردم از خود با خبر موجب امیدواری میشود و اقدام بخیر و حسنه می‌کنند و خواه و ناخواه عادت بحسنه مانع از سیّئه و بدکاری می‌شود. اینجا حکایتی بخاطرم رسید که از مرحوم پدرم شنیدم: مردی اینکه آیه را دید و با خود اندیشید که بوسیله‌ی دزدی و صدقه دادن از آن مال برای خود و آینده‌اش و فقیر کاری انجام دهد سه نان دزدید و با دو نان خود را سیر کرد و با سوّم فقیری را، و حساب کرد که آنچه بفقیر داده است در برابر ده نان باو خواهند داد: سه نان از سه را بصاحب نان میدهد هفت نان دیگر و سیری خودش و فقیر سود او خواهد بود. اینکه سرگذشت بحضور امام صادق ع عرض شد، فرمود: بد قضاوت کرده است و در نتیجه دزدی کرده است چون در قرآن است «إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ المُتَّقِین» یعنی خدا از پرهیزکاران کارشان را می‌پذیرد و چون عمل دزدی است و تقوی در آن نیست از اوّل اقدام بزشتی است. -قرآن-۵۸۷-۶۳۷

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۶۱ تا ۱۶۳]

قُل إِنَّنِی هَدانِی رَبِّی إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ دِیناً قِیَماً مِلَّةَ إِبراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ المُشرِکِینَ [۱۶۱] قُل إِنَّ صَلاتِی وَ نُسُکِی وَ مَحیایَ وَ مَماتِی لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ [۱۶۲] لا شَرِیکَ لَهُ وَ بِذلِکَ أُمِرتُ وَ أَنَا أَوَّلُ المُسلِمِینَ [۱۶۳] -قرآن-۱-۳۰۶ [صفحه ۹۴] معنی لغات: قیما- یعنی در نهایت راستی و استقامت، ملّة- راه و طریقه، راه و مقرّرات دین و آنچه پیغمبر بمردم میآموزد، حنیف- راست، متمسّک بدین اسلام، هر که پیرو دین ابراهیم است، آنکه یکتاپرست است، نسک- با ضمّ و فتح و کسر نون و ضمّ و سکون سین بمعنی عبادت و حقّ خداوندی، و نیز با ضمّ نون و سکون و ضمّ سین بمعنی آنچه برای خدا و بقصد بندگی داده می‌شود، کشتار، شمش نقره، و خون کردن که حیوانی را سر بریدند و باصطلاح فارسی میگویند گوسفندی خون کرد. ترجمه: ای محمّد با اینکه تازیان چنین بگو: ۱۶۲ همانا مرا پروردگارم براهی راست رهبری کرد ۱۶۳ که آئینی است استوار بروش ابراهیم و دور از پلیدی بت‌پرستی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چه او از انباز پنداران نبود و با مشرکین نه پیوست، ۱۶۴ و بگو: البتّه نماز و بندگی و زندگی و مردم برای پروردگار جهانیان است و ویژه‌ی او است ۱۶۵ که انبازی ندارد و بمن فرمان رسیده که چنین باشم و من نخستین سر سپردگان به- فرمان خدایم و اوّلین مسلمانان. سخن مفسّرین: «هَدانِی رَبِّی إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ» ۱۶۲ کشف نوشته: صراط مستقیم را بدایتی و نهایتی است، بدایت سنّت و جماعت است و نهایت انس بآفت و دوام مشاهدت. پیر طریقت گفت: هر که از در تصدیق و تسلیم در آید ویرا از سه شربت یکی دهند: یا شربتی دهند از معرفت تا دل وی بحقّ زنده گردد، یا زهری دهند که نفس امّاره در زیر قهر او کشته گردد یا شرابی دهند که جان از وجود او مست و سرگشته شود، از اینجا بافت حقیقت و انس صحبت آغاز کند. -قرآن-۱۵-۵۸ «دِیناً قِیَماً» ۱۶۲ مجمع: إبن عامر و مردم کوفه با کسر قاف و فتح یا خوانده‌اند و دیگران با فتح قاف و تشدید و کسر یا قرائت کرده‌اند. و معنی اینکه کلمه کمال استقامت است. و بعضی گفته‌اند: معنی هر دو کلمه چنین است: دین ثابت همیشگی غیر قابل نسخ. -قرآن-۱-۱۷ «إِنَّ صَلاتِی وَ نُسُکِی ...» ۱۶۴ ابو الفتوح: در او سه قول گفتند: سعید جبیر -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۹۵] و مجاهد و سدّی و ضحّاک گفتند مراد ذبیحه است که برای حجّ و عمره کشتی، حسن بصری گفت: مراد دین است. زجّاج و جبّائی گفتند: مقصود عبادت است و برای آن تخصیص نماز کرد که در او انواع تقرّب است و خضوع از رکوع و سجود و تنزیه و تسبیح. «وَ مَحیایَ وَ مَماتِی لِلّهِ» ۱۶۴ مجمع: مردم مدینه یای اوّل را ساکن و دوّم را مفتوح خوانده‌اند و دیگران بر عکس با «محیای» با فتح یاء و «مماتی» با سکون یا خوانده‌اند. و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است که کارهای خوب و عبادات در زندگی و وصیّت بخیرات و مبرات برای بعد از مرگ جملگی برای خدا است، و با اینکه معنی، اینکه جمله اشاره است که آدمی نباید کارهای دوره‌ی زندگی را برای میل و شهوت انجام دهد و نباید هم نتیجه‌ی زندگی او و سود بعد از مرگش برای وارثش باشد. -قرآن-۱-۳۴ روح البیان: از مالک بن دینار روایت شده است: سالی آهنگ حجّ داشتم، در بیابان جوانی دیدم پیاده و بی‌وسیله‌ی سفر، بیابان می‌پیمود، چون باو نزدیک شدم سلامش کردم و گفتم: از کجا میآئی و بکجا میروی و وسیله‌ی سفرت کجا است! گفت از جانب او میآیم و بسوی او میروم و بر او است که در سفرم کومک کند. گفتم: در بیابان بی‌آب و نان نمی‌توان بود. گفت: چون روانه شدم پنج حرف با خود برداشتم. گفتم کدام حرف است! گفت آیت قرآن «کهیعص» گفتم مقصود از آن چیست! گفت یعنی او کافی و هادی و ذو الایدی و عالم و صادق است، و آنکه با چنین کس سر و کار دارد همه اسباب آسایش او آماده است. چون بمنی رسیدیم و مردم قربانی می‌کردند، شنیدم که میگفت: ای خدا مردم گاو و گوسفند قربانی می‌کنند، من که ندارم خود را قربان میکنم، آنگاه فریادی از دل کشید و جان داد: شعر. -قرآن-۴۹۳-۵۰۱ جان که نه قربانی جانان بود || جیفه‌ی تن بهتر از آنان بود هر که نشد کشته‌ی شمشیر دوست || لاشه‌ی مردار به از جان اوست سخن ما: ۱- با آیت اوّل شخصیّت و راستی و درستی پیغمبر ص اعلام شده است که مردم بدانند آنچه میگوید از دل است نه بزبان و خود کمال اطمینان بگفتار خود [صفحه ۹۶] دارد که خود را براه مستقیم میداند، ۲- چنانکه در مجمع نوشته است با آیت دوّم احساسات عرب تحریک شده است که چون ابراهیم پدر شما یکتاپرست بوده است و دین من هم روی همان اساس توحید و یکتاپرستی ابراهیم است که هرگز نسخ و ترک نمی‌شود، پس شما که مفتخر بابراهیم هستید دین من را بپذیرید که دین او است. ۳- دو آیت آخر چنانکه در درس هم مکرّر میگوئیم اشاره است بحقیقت مبدأ و معاد انسان. و پیغمبر خود را طرف اینکه مطلب قرار داده است تا دیگران هم متوجّه بآن شوند که آدمی از آغاز پیدایش خود تا پس از مرگ، و همیشه وابسته بآفریننده است و در قدرت او است که هرگز نابودی ندارد، پس باید متوجّه باشد که آنچه باختیار خود میندیشد و می‌کند برای خدا و درستی و سعادت خود بکند تا از آنچه در طبیعت و نهاد اصلی بی‌اختیار است و محکوم، در عمل و اراده‌ی خود از آن جدا و منحرف نشود، و همان را بخواهد و بکند که فرمان خدا و سعادت او است.

[سوره الأنعام [۶]: آیات ۱۶۴ تا ۱۶۵]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قُل أَ غَيرَ اللّهِ أَبغِی رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ کُلِّ شَیءٍ وَ لا تَکسِبُ کُلُّ نَفسٍ إِلاّ عَلَیها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزرَ أُخری ثُمَّ إِلی رَبِّکُم مَرجِعُکُم فَیُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم فِیهِ تَختَلِفُونَ [۱۶۴] وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَکُم خَلائِفَ الأَرضِ وَ رَفَعَ بَعضَکُم فَوقَ بَعضٍ دَرَجاتٍ لِیَبلُوَکُم فِی ما آتاکُم إِنَّ رَبَّکَ سَرِیعُ العِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۶۵] -قرآن-۱-۴۲۸ معنی لغات: ابغی- از مصدر بغیهٔ با ضمّ و کسر باء بمعنی خواستن و طلب کردن و معانی دیگر هم دارد، ربّ- بمعنی مربّی و تربیت کننده، و معانی دیگر ترز- از مصدر ورز بفتح و کسر واو بمعنی بار سنگین بردن، بار بردن، و گناه کردن و در اینجا هر سه معنی درست است، خلائف جمع خلیفه بمعنی جانشین. [صفحه ۹۷] ترجمه: [و باز باعراب] بگو: ۱۶۶ مگر شود که جز خدا پروردگار دگر بجویم با اینکه او پروردگار همه چیز است! و [شما باندیشه‌ی خود باشید که] کسی کاری نمیکند مگر که بار دوش خود او می‌شود چه کسی سنگینی بار دیگری بیشت- خود نمی‌برد. و از اینکه پس بازگشت شما بسوی پروردگارتان بود و آگاه‌تان کند بآنچه نمی‌پذیرفتید و هر کدام براهی میرفتید ۱۶۷ و هم او است که شما را جانشین گذشتگان روی زمین کرد و دسته‌ای را پایه ز دسته‌ای بالاتر برد تا شما را بیازماید بآنچه بخشیده [که پاس بهره‌های زندگی چگونه میدارید] و البتّه پروردگار تو زود شکنجه است و هم آمرزنده و مهربان. سخن مفسّرین: «قُل أَ غَیرَ اللّهِ أَبغِی» ۱۶۶ مجمع: اینکه آیه دلیل است بر بطلان عقیده‌ی جبری مذهبها که میگویند: خداوند فرزند کافر را بجرم پدرش در عذاب میدارد. و نقل کرده‌اند که اعراب بپیغمبر ص گفتند: تو پیرو ما باش و اگر اینکه راه ما غلط بود گناه تو بر عهده‌ی ما و گردنگیر ما باشد، اینکه آیه در جواب آنها نازل شد. -قرآن-۱۵-۴۶ تفسیر حسینی: ولید بن مغیره میگفت: ای صنادید عرب متابعت من کنید و گناهان شما در گردن من، حقّ سبحانه فرمود: هر کسی عذاب گناه خود کشد. روح البیان: در اینکه آیه چند مطلب است: اوّل: خدا هدف و آخرین درجه‌ی کمال آدمی است که هر کس باو رسید بهمه چیز رسیده است، و شخص عاقل از محبوب خود دست بردار نیست تا خود را باو برساند، بگفته‌ی حافظ: درد مرا طبیب نداند دوا، که من || بی‌دوست خسته خاطر و با درد خوشترم دوّم- همانطور که مؤمن و کافر مخالف هستند و در اینکه آیه وعده داده شده- است که در آینده نتیجه‌ی اختلاف خود را خواهند دید میان مردم ریاکار با اشخاص درست کردار و با اخلاص نیز اینکه اختلاف هست اگر چه احکام دین وسیله‌ی تمیز هست که درست و نادرست را با آن باید سنجید و لیکن برای اطّلاع از حقیقت و باطن راهی نیست مگر همان وعده‌گاه عمومی که همه‌ی حقایق واضح و روشن خواهد شد. مثنوی گفته است: [صفحه ۹۸] چون کند جان، باژگونه پوستین || چند واویلا بر آید ز اهل دین بردکان هر زرنما خندان شده است || زان که سنگ امتحان پنهان شده است قلب، پهلو می‌زند بازر بشب || انتظار روز میدارد ذهب با زبان حال زر گوید که باش || ای مزوّر تا بر آید روز فاش «جَعَلَکُم خَلائِفَ» ۱۶۵ تفسیر نیشابوری: بعضی گفته‌اند: در اینکه جمله روی سخن با همه‌ی مردم دنیا است که یک دسته میروند و دسته‌ی دیگر جانشین- آنها میشوند، بعضی دیگر گفته‌اند: مقصود پیروان پیغمبر هستند که جایگیر دیگر ملّتها شده‌اند. دیگری گفته است: مقصود، افراد معیّن است که خلفاء اللّه و نمایندگان خدا بر روی زمین هستند و بحقّ و درستی رفتار میکنند، چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «یا داوُدُ إِنّا جَعَلناکَ خَلِیفَةً فِی الأَرضِ فَاحکُم بَینَ النّاسِ» یعنی ای داود ما تو را بر زمین خلیفه کردیم پس وظیفه‌ی تو است که میان مردم حکومت کنی. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۴۴۰-۵۱۷ «وَ رَفَعَ بَعضَکُم» ۱۶۷ فخر: یعنی برتری داد بعضی را بر دیگری در شرف و عقل و مال و جاه و روزی، و اظهار اینکه حقیقت برای نمایاندن موجبات گرفتاریهای زندگی و آزمایشهای اخلاقی مردم است و مقصود از جمله‌ی «لِیَبلُوَکُم» همین است که مقصود تکلیفهای زندگی است که اگر از انسان اینکه دستورها صادر شود همانند امتحان هست و میگویند اینکه دستور برای امتحان است و گر نه معلوم است که امتحان برای کشف مجهول بر خدا محال است. و در دنباله‌ی اینکه، تکلیف شبیه بآزمایش معیّن شده است که اگر نیکوکار بودند خدا غفور و رحیم است، و اگر بدکار بودند سریع العقاب است، و نام سرعت برای آن است که بگذرندارد و آن موقع که باید- مجازات شوند خواهد رسید. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۲۳۵-۲۵۰ «لِیَبلُوَکُم فِی ما آتاکُم» ۱۶۷ مجمع: یعنی خداوند در اینکه خوشیها که بشما عنایت کرده است مانند عمل آزمایشی با شما رفتار میکند تا نمودار شود که ستمی در آفرینش نیست و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عدل است و حقّ، و نتیجه آن است که دارا شکر کند چون ببیند که -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۹۹] دیگری ندارد، و نادار در برابر دارا شکیبا باشد و بیقرار و منحرف نشود، و شخص خردمند در برابر اینکه اختلافات اندیشه کند تا معرفتش زیاد شود و بعلم خود عمل کند. سخن ما: ۱- جمله‌ی «جَعَلَکُم خَلائِفَ» تا آخر شاید اشاره باشد بقانون کلّی آفرینش که بسنجید و بفهمید ملتهائی میروند و دیگران جای آنها را میگیرند، و مردم همه یکسان و یکنواخت آفریده نشده‌اند، دسته‌ای قوی میروند و ضعیف جایگیر آنها میشود و یا بعکس دسته‌ی ضعیف نابود میشود و قوی جانشین او میشود، پس تسلیم شوید بفرمان آن قدرت که همه‌ی اینها در اختیار او است، ۲- از اینکه قانون تفاوت و تحوّل استفاده میشود خلاصه‌ی عقیده‌ی حکما که میگویند: وجود حقیقت تشکیکی است، یعنی موجودات افراد متباین و ناجور با یکدیگر نیستند بلکه تمام انواع موجودات از کوه تا کاه از پیل تا پشه، از ماه تا ماهی همه یک حقیقتی هستند که افراد آن نسبت بیکدیگر در معنی هستی شریکند و همه هست شده و موجود هستند که تفاوت آنها در ضعف و قوّت، وجود است و سختی و سستی در هستی است و گر نه پشه در آفرینش بهره‌هائی از هستی دارد، که چابکی پرواز، نیش زدن، خون مکیدن است که فیل و هزاران موجودات دیگر از اینکه بهره‌ها محروم هستند، و باز فیل در هستی و وجود خود چیزهائی و امتیازاتی دارد که پشه و دیگر موجودات از آن بی‌بهره و فاقد آن هستند، و همچنین هر فرد را که بسنجید با تمام افراد دیگر موجودات همین طور است که تفاوت آنها در کمی و زیادی و حدود و اندازه‌های هستی است که هر کدام خاصیت و اثر و ترکیبی دارد غیر از دیگری و باز دیگری قسمتی از اینها را دارد با هزاران خصوصیّتهای دیگر وجودی، و همین است که در علم شیمی عناصر را تا نود دسته پیدا کرده‌اند، چون مواد عالم در خاصیّتها و آثار و نتایج مختلف هستند ولی در اصل آفرینش همه یک موجود هستند، پس دو جمله‌ی «رَفَعَ بَعضَکُم فَوقَ بَعضٍ» و «جَعَلَکُم خَلائِفَ» میفهماند که اختلاف شما افراد انسان در خصوصیّات وجودی است یک فرد یا دسته‌ای میرود و یا مزایای خود را از دست -قرآن-۲۳-۴۵-قرآن-۱۶۶۰-۱۶۹۳-قرآن-۱۶۹۶-۱۷۱۸ [صفحه ۱۰۰] میدهد و دیگری جانشین او میشود، و نیز رفعت و منزلت و پستی و دون همّتی، و خواری پیوسته افراد شما را از یکدیگر جدا می‌کند تا خود بدانید که راه زندگی محدود نیست و صحنه‌ی زندگی آزمایشها و امتحانها است که بر فرد ممکن است، از بهره و نصیبی محروم باشد ولی هزاران بهره و نصیب دیگر برای او ممکن باشد که اگر کوشش کند بآنها میرسد و شاید جمله‌ی «لِیَبلُوَکُم فِی ما» تا آخر اشاره بهمین مطلب باشد که اینکه تفاوتها راههای کار است که هر که هر چه بکند و از اینکه اختلافات و مراتب موجودیّت استفاده کند در آخر آزموده شده یا براه بد رفته و گرفتاری نصیب خود کرده یا بخوبی از عهده‌ی اختلاف و تفاوت درجات زندگی بر آمده و آنچه بایسته و شایسته بوده است انجام داده در زندگی موفّق شده و برای آینده هم آثار توفیق و بهره‌مندی خود را نمودار کرده است و آثار مغفرت و رحمت را از هم اکنون برای خود نشان می‌دهد. -قرآن-۳۹۳-۴۱۶ [صفحه ۱۰۱]

سوره اعراف

اشاره

۷ اینکه سوره در مکّه بر پیغمبر [ص] نازل شده است. در مجمع از قتاده و ضحّاک نقل کرده است که از «وَ سئَلهُم عَنِ القَریَةِ» تا «بِما کانُوا یَفسُقُون» در مدینه» نازل شده است. و عدد آیات را دویست و شش گفته‌اند و قاریهای بصره و شام دویست و پنج آیه دانسته‌اند. -قرآن-۱۲۲-۱۵۱-قرآن-۱۵۷-۱۸۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱ تا ۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ المص [۱] کِتابٌ أُنزِلَ إِلَیکَ فَلا یَکُن فِی صَدرِکَ حَرَجٌ مِنهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَ ذِکری لِلمُؤمِنِینَ [۲] اتَّبِعُوا ما أُنزِلَ إِلَیکُم مِن رَبِّکُم وَ لا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَولِیاءَ قَلِیلًا ما تَذَکَّرُونَ [۳] -قرآن-۱-۲۴۱ معنی لغات: حرج- گناه، جای تنگنا، ذکری- بیاد آوردن و بخاطر نگاه داشتن بزبان و در دل گفتن. ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان مهربان بفرمانبران، [ای محمّد اینکه بخش آغاز شده بحروف]: ۱ المص، ۲ نامه‌ای است فرود آمده بسوی تو پس دلت از آن تنگ نشود که [میتوانی] مردم را بآن بیم و نوید دهی و یادآوری برای مؤمنان باشد ۳ ای مسلمانان آنچه را ز پروردگارتان بسوی شما فرود آمده دنبال کنید و پی [جز او] دوستانی نروید که اندک پند پذیر شوید، [یا چه کم است هنوز پند پذیری شما]. سخن مفسّرین: «بِسمِ اللّهِ» کشف نوشته: حسین منصور گفت: بسم اللّه از بنده چنان است که کاف و نون از حقّ چون حقّ گوید جلّ جلاله «کن» پیش از آنکه کاف بنون پیوندد بفرمان اللّه عالمی در وجود آید. هم‌چنین بنده چون بصدق -قرآن-۱۵-۳۱ [صفحه ۱۰۲] گوید «بِسمِ اللّهِ» بر هر چه خواند راست آید و آنچه خواهد یابد بگفتار «بِسمِ اللّهِ». -قرآن-۶-۲۲-قرآن-۷۹-۹۵ قومی حروف بسم اللّه تفسیر کرده‌اند که «با» «برّ» خدا است با پیغمبران بالهام نبوّت و رسالت «سین» سرّ خدا است با عارفان بالهام انس و قربت، «میم» منّت خدا است بر مریدان بدوام نظر رحمت، «الف» آلاء او است «لام» اوّل لطف او، «لام» دوّم لقاء او، «ها» تنبیه و ارشاد او، میگوید «بآلاء اللّه و لطفه وصل من وصل الی لقاء اللّه فانتبهوا». «المص» ۱ ابو الفتوح نوشته: علیّ بن ابی طلحه گفت از عبد اللّه عبّاس: اینکه سوگندی است که خدای تعالی یاد کرده. ابو صالح گفت از عبد اللّه عبّاس: نامی است از نامهای خدا، و گفته‌اند: از جمله‌ی نامهای قرآن است، و گفته‌اند: نام سوره است. ابو الضّحی گفت از عبد اللّه عبّاس «انا اللّه افضل» من خدای حاکمم. شعبی گفت: معنی آن است «انا اللّه الصّادق» من خدای راستگویم. محمّد بن کعب قرظی گفت: الف ابتداء نام او است: اوّل و آخر. و لام اوّل نام او است «لطیف» و میم اوّل نام او است «مجید و ملک». و صاد اوّل نام او است «صمد و صادق الوعد و صانع مصنوعات» و در بعضی تفسیرها آمده که معنی «المص» آن است که «أَ لَم نَشرَح لَکَ صَدرَکَ» نه ما دل تو روشن کردیم! -قرآن-۷۲۲-۷۵۴ تأویلات کاشانی: الف اشاره است بذات احد و احد، و لام بعلم ازلی خداوند میم اشاره است بشخصیّت جامعه‌ی کمالات انسانی که حقیقت محمّدی است، و صاد اشاره بصورت ظاهری آنحضرت است و خلاصه‌ی مفاد اینکه کلمه با جمله‌ی «کِتابٌ أُنزِلَ إِلَیکَ» چنین میشود که حقیقت آفرینش از آغاز تا بانجام آن یک کتاب است، که علم آن بر تو نازل شده است. -قرآن-۲۴۲-۲۶۹ تفسیر حسینی: در حقایق سلمی گوید: الف ازل است و لام ابد و میم ما بین ازل و ابد و صاد اشارت است باتّصال هر متّصلی و انفصال هر منفصلی و فی- الحقیقه نه اتّصال را مجال گنجایش و انفصال را محلّ نمایش. نظم: اینکه چه را هست اینکه برون از فصل و وصل || کاندر او نی فرع میگنجد نه اصل [صفحه ۱۰۳] نی معانی نی عبارت نی عیان || نی اشارت نی حقایق نی بیان برتر است از مدرکات عقل و وهم || لا جرم گم گشت در وی فکر و فهم چون بکلّی روی گفت و گوی نیست || هیچ کس را جز خموشی روی نیست تفسیر نیشابوری: یعنی او خدائی است که بلطفش بندگانرا آماده‌ی محبّت و معرفت نمود و بآنها صبر و صدق عنایت کرد تا بتوانند بدرجه‌ی کمال معرفت و محبّت برسند بوسیله‌ی اینکه کتاب که بر دل تو نازل شد و آن را گشاده و روشن کرد و جای تنگی و شک در آن نماند ولی بآنهائی که بصورت لوح نازل شد تنگی و ناراحتی در دل میداشتند که الواح بر زمین میزدند و چنانکه آیت قرآن است در نقل حال حضرت موسی «وَ أَلقَی الأَلواحَ». -قرآن-۴۴۹-۴۷۲ «فَلا یَکُن فِی صَدرِکَ حَرَجٌ» ۲ مجمع البیان: حسن بصری گفته است: حرج بمعنی تنگی است یعنی سینه‌ی تو تنگ نشود که فکرت پراکنده و مغشوش شود، و بترسی که وظیفه‌ی خود را نمی‌توانی انجام دهی إبن عبّاس و مجاهد و قتاده و سدّی گفته‌اند: حرج یعنی شک و مقصود اینکه است که شک در وظیفه‌ی خود مدار چون قرآن برای تو نازل شد تا مردم را خبر کنی. فرّاء گفته است: یعنی از مردم دل- تنگ مباش که سخنت را دروغ بشمارند و با تو معارضه کنند. و نقل شده است که چون قرآن بر پیغمبر ص نازل شد فرمود: میترسم مردم من را دروغگو بپندارند، و آزارم کنند با اینکه آیه خاطر مبارکش آرام شد. -قرآن-۱-۳۶ «لِتُنذِرَ بِهِ وَ ذِکری لِلمُؤمِنِینَ» ۲ مجمع: فرّاء و زجّاج و بیشتر علماء گفته‌اند: -قرآن-۱-۴۳ در معنی اینکه دو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمله مقدّم است و معنی چنین است: کتاب نازل شد برای تذکّر پس دل تو تنگ نباشد. و دیگران گفته‌اند: اینکه جمله‌ها مربوط بجمله‌ی جلو است و معنی اینکه است: سینه‌ی تو تنگ نباشد از انذار و تذکّر و در کار خود آسوده خاطر باش. تفسیر نیشابوری: تحقیق مطلب آن است که نفوس بشر مختلف هستند: بعضی دور از عالم غیب هستند و در تاریکی و گرفتاری خواسته‌های بدنی، برای [صفحه ۱۰۴] رهبری اینکه دسته محرّک قوی لازم است از اینکه جهت گفته شده است «لِتُنذِرَ بِهِ» برای ترساندن اینگونه مردم، و بعضی از نفوس نورانی و از خود با خبر و آماده‌ی فراگرفتن معارف الهی هستند و فقطّ ممکن است گرفتار غفلت شوند که با مختصر یادآوری بخود آیند و براه افتند، اینکه دسته مردم توصیف بمؤمنین شده‌اند و برای رهبری آنها گفته شده است «وَ ذِکری لِلمُؤمِنِین». -قرآن-۸۲-۹۹-قرآن-۳۹۳-۴۱۹ «اتَّبِعُوا»- ۳ طبری: یعنی ای پیغمبر بمردم بگو: پیروی کنید، و بعضی گفته‌اند خطاب بمردم است در ضمن خطاب بپیغمبر یعنی ای پیغمبر تو متابعت کن و هم دیگران. -قرآن-۱-۱۳ مجمع: خطاب بمردم است و ممکن است خطاب بپیغمبر ما باشد بگو بمردم پیروی کنید. «وَ لا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ» ۳ تفسیر بیضاوی: یعنی پیرو غیر خدا نشوید از قبیل جنّ و بعضی انسانها که شما را گمراه میکنند و بعضی گفته‌اند: یعنی پیروی نکنید غیر آنچه نازل شده که از دین دوستان دیگر پیروی کنید، و بعضی اینکه جمله را «لا تَتَّبِعُوا» خوانده‌اند «یعنی باغین معجمه از مصدر بغیهٔ». -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۲۷۴-۲۹۰ طبری: پیرو غیر قرآن نشوید و غیر آن را دوست خود قرار ندهید که فرمان کنند شما را به بت‌پرستی و نافرمانی خدا. «قَلِیلًا ما تَذَکَّرُون» ۳ مجمع: إبن عامر خوانده است «یتذکرون» با یاء و تاء و مردم کوفه «تذکرون» با تاء و یک ذال خوانده‌اند و دیگران با تشدید کاف و ذال «تذکرون» قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۸ ابو الفتوح: «ما» مصدریّه است و «قلیلا» حال است پس نتیجه‌ی معنی چنین است: تذکر شما بصورتی و حالتی کم و اندک است. سخن ما: از کلمه‌ی: «المص» ما نمیتوانیم مثل دیگر جمله‌ها و کلمات چیزی بفهمیم چون همان طور که مردم آن روز از دیگر کلمات چیزی میفهمیدند ما هم امروز از اینکه آیات چیزی میفهمیم زیرا روی سخن با ما هم هست، ولی از اینکه حروف مقطّع [صفحه ۱۰۵] ما نباید استفاده کنیم چون فقطّ روی سخن در اینها با همان مردم مواجه و مقابل با پیغمبر ص بود آنچه در اینکه حروف بگوئیم برای پی بردن و کشف مقصود در آن وقت است و گفتگوی با آن مردم و آنچه دیگران در اینکه حروف اظهار نظر کرده‌اند و بنام اشاره نوشته‌اند بنظر ما صحیح نیست چون آن موقع که پیغمبر ص بمردم خطاب می- کرد، لیاقت فهم اینکه اشارات برای کسی نبود و چون معنی دیگر ندارد باید اینکه- گونه سخن برای آنمردم که لیاقت فهم آن اشارات را نداشتند لغو و بیهوده باشد پس اینکه حروف بمقصودی خاص و مناسب آن روز گفته شده است ولی دیگر کلمات و جمله‌ها چون برای آن مردم معنی روشن و معیّن داشته است استفاده‌ی خود را کرده‌اند، و اگر ما امروز از اینکه آیات مطلب دیگری بفهمیم زهی سعادتمان پس فکر ما نسبت باین حروف مقطّع اوّل سوره‌ها باید اینکه باشد که آن روز برای چه گفته شده است و مردم از آن چه میفهمیده‌اند! و چون دیگران در اینکه مطلب بحث کرده‌اند که در مقدّمه‌ی مجلّد اوّل نقل کردم اینک ما هم میگوئیم: در قاموس نوشته است: لمص یعنی کودک و بچه، چیزی بی‌مزه را خورد که بایستی با شیره بخورد مانند نشاسته‌ی جوشیده، و بمعنی نشگون گرفت و با دو انگشت بدن کسی را فشرد و لماص بمعنی دروغگو و حیله‌گر. در المنجد نوشته است: لمص با انگشت چیزی را برداشت و لیسید مانند عسل و غیره، نشگون گرفت حکایت و عیب کرد، و دهن کجی داد و دهن کج کرد، و بچه ادرار کرد، اینکه بود معنی کلمه‌ای که از اینکه حروف در عربی ترکیب و تلفظّ شود، اکنون میگوئیم: بجای آن معانی که برای اینکه حروف گفته‌اند و تناسبی با فهم مردم آن روز ندارد ممکن است بگوئیم چون اینکه سوره بمکّه نازل شده است که مردم آنجا با پیغمبر معارضه میکردند و گوش بسخنان آن حضرت نمی- دادند و او دلتنگ و ناراحت بوده است تا بوسیله‌ی آیت «فَلا یَکُن فِی صَدرِکَ حَرَجٌ» دلداری و تقویت شده است. و شاید مدّتی هم وحی منقطع بوده است و پیغمبر با آنها سخن نمی‌گفته است، و قرآن برای آنها نمی‌خوانده است. اینکه نوبت که بایستی با آنها رو برو شود و قرآن بخواند برای تحقیر و سبک شمردن کار و فکر آنها مأمور شد با اینکه حروف و با اینکه شکل کار را آغاز کند و بخواند الف، لام، میم، صاد، تا اگر از اینکه -قرآن-۱۸۷۲-۱۹۰۷ [صفحه ۱۰۶]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حروف کلمه‌ی «المص» بفهمند و یا فقطّ همین حروف را بشنوند، و بچیز دیگر متوجّه نشوند، در هر صورت چنین بگوششان برسد که با کمال حقارت و ناچیزی شما عربها «کِتابٌ أُنزِلَ إِلَیکَ» اینکه قرآن ای پیغمبر برای تو آمد و اگر چه معلوم نیست آن روز آن مردم چنین رسمی داشته‌اند یا نه! ولی امروز ما رسم داریم وقتی بخواهیم با کسی باهانت جواب دهیم و سخنان او را وقعی ننهیم کلمات و حروف مبهم و مختلف در پاسخ حرفهای او میگوئیم و سبکش میشماریم، پس ممکن است بگوئیم پیغمبر ص مأمور بوده است در اوّل تصادف با آنها برای سبکی و خواریشان با اینگونه حروف آغاز سخن کند و سپس مطلب خود را دنبال کند، و دلتنگ و ناراحت از گفتگوی آنها نباشد. -قرآن-۱۷۷-۲۰۴

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۴ تا ۹]

وَ کَم مِن قَریَةٍ أَهلَکناها فَجاءَها بَأسُنا بَیاتاً أَو هُم قائِلُونَ [۴] فَما کانَ دَعواهُم إِذ جاءَهُم بَأسُنا إِلّا أَن قالُوا إِنّا کُنّا ظالِمِینَ [۵] فَلَنَسئَلَنَّ الَّذِینَ أُرسِلَ إِلَیهِم وَ لَنَسئَلَنَّ المُرسَلِینَ [۶] فَلَنَقُصَّنَّ عَلَیهِم بِعِلمٍ وَ ما کُنّا غائِبِینَ [۷] وَ الوَزنُ یَومَئِذِ الحَقُّ فَمَن ثَقُلَت مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ [۸] -قرآن-۱-۴۰۶ وَ مَن خَفَّت مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم بِما کانُوا بِآیاتِنا یَظلِمُونَ [۹] -قرآن-۱-۱۱۰ معنی لغات: قریه- با فتح و کسر قاف بمعنی ده و مزرعه، شهر بزرگ، جماعت و فراهمی مردم، بأس- بفتح با بمعنی دلیری و نیرومندی، ترس، آزار و عذاب، بیات- هجوم بر دشمن در شب. قائلون- جمع قائل از مصدر «قیل» و «قیلولهٔ» بفتح قاف بمعنی آن کس که در وسط روز باستراحت و آسایش و بخواب قیلوله است. موازین، جمع میزان بمعنی ترازو و عدل، مقدار و اندازه. ترجمه: ۴ و چه بسیار سرزمینها را نابود کردیم که بنیمه شب سهمناکی ما بر [صفحه ۱۰۷] سرشان آمد و یا بخواب نیمروزشان، ۵ و چو آن فراگیرشان شد درخواستی‌شان نبود جز که گفتند: ما ستمکار بودیم [چه مجال نیاز و نجاتی نداشتند]، ۶ پس البتّه از آن کسان که پیغمبر برای‌شان فرستاده شد و از پیغمبران‌شان باز خواست کنیم، ۷ و با دانش و درستی سرگذشت کارشان برای‌شان بازگوئیم که ما ز اندیشه و کارشان پنهان نبودیم، ۸ بآن روز [بازخواست] ترازوها درست باشد و آنان را که ترازو سنگین بود رستگار شوند، ۹ و آنها که ترازوشان سبک باشد مردمی هستند بخود زیان رسانده بسزای ستمی که بنشانه‌های ما کردند [و آنها را نپذیرفتند]. سخن مفسّرین: «فَما کانَ دَعواهُم» ۵ طبری: مقصود از دعوی در اینکه جمله دعاء است زیرا کلمه‌ی دعوی را عرب بد و معنی استعمال می‌کند: ۱- دعاء و خواهش، ۲- ادّعای حقّ، و معنی جمله اینکه است: آنها در آن موقع عذاب خواهشی نداشتند مگر که اعتراف میکردند به ستم و گناه و نافرمانی خود. -قرآن-۱۵-۳۷ روح البیان: اینکه اشعار مثنوی را در تفسیر اینکه آیه نوشته است: همچون آن مرد مفلسف روز مرگ || عقل را میدید بس بی‌بال و برگ بی‌غرض میکرد آندم اعتراف || کز ذکاوت رانده‌ایم اسب از گزاف از غروری سرکشیدیم از رجال || آشنا کردیم در بحر خیال آشنا هیچ است اندر بحر روح || نیست آنجا چاره جز کشتی نوح اینکه چنین فرموده آن شاه رسل || که منم کشتی در آن دریای کلّ با کسی کو در بصیرتهای من || شد خلیفه راستی بر جای من کشتی نوحیم در دریا که تا || رو نگردانی ز کشتی ای فتی «فَلَنَسئَلَنَّ الَّذِینَ» ۶ مجمع: سوگندی است از خدا که از مردم خواهد پرسید چگونه بفرمان پیغمبران و دستور آنها عمل کرده‌اند و از پیغمبران میپرسد چگونه ابلاغ مأموریت کردند و مردم را تربیت نمودند! و مقصود از اینکه سوگند تهدید مردم است که بخود آیند و آماده‌ی چنین موقع باشند تا بتوانند بدرستی جواب بگویند، و -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۱۰۸] بعضی گفته‌اند: یعنی از پیغمبران می‌پرسیم که مردم چگونه بدستور شما رفتار کردند! حسن بصری گفته است: یعنی از مردم با توبیخ و سرزنش میپرسیم که چه کردید! و از پیغمبران میپرسیم که شهادت بدهند بر طرز کار مردم. و در اینجا ممکن است اشکال شود که اینکه جمله‌ها با مفاد آیات دیگر سازش ندارد مثل «لا یُسئَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ المُجرِمُونَ» یعنی از گناهکاران پرسش نمیشود و مثل «فَیَومَئِذٍ لا یُسئَلُ عَن ذَنبِهِ إِنسٌ وَ لا جَانٌّ» یعنی در آن روز از هیچ فرد آدمی و جنّ سؤال نمی‌شود. -قرآن-۳۴۰-۳۸۵-قرآن-۴۲۹-۴۸۹ ولی از چند جهت میشود جواب داد: ۱- مقصود از سؤال در اینکه آیه پرسش برای سرزنش و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آزار است نه پرسش برای معلوم شدن مجهول و در آن آیات که گفته شده است پرسشی نیست یعنی حال همه معلوم است و احتیاج بسؤال و جواب نیست، ۲- آنجا که گفته شده است پرسش نیست مقصود پس از سؤال و رسیدن موقع عذاب و آنجا که در آتش میروند جای سؤال و جواب نیست. فخر: ممکن است مقصود از سؤال در اینکه آیه کار و عمل نباشد چون اعمال مردم در نامه‌های عمل ثبت است و مقصود پرسش از موجب و محرّک نفسانی باشد که بچه داعی و محرّک ترک وظیفه کردند و مرتکب گناه شدند. «وَ الوَزنُ یَومَئِذِ الحَقُّ» ۸ طبری: مجاهد گفته است مقصود از وزن قضا و حکم است و حق یعنی عدل و داد. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: إبن عبّاس و حسن بصری گفته‌اند: یعنی روز قیامت ترازوئی معیّن میشود که دو کفّه دارد و شاهین و اعمال نیک و بد سنجیده میشود. ابو مسلم گفته است: یعنی شخصیّت و عظمت مؤمن و خواری کافر نمودار میشود. «فَمَن ثَقُلَت مَوازِینُه» ۸ مجمع: کلمه‌ی موازین بصورت جمع گفته شده است چون ممکن است هر نوع از طاعتها یک میزان داشته باشد و یا هر میزانی یک طور و طرز عملی باشد و دلیل اینکه احتمال حدیثی است که نقل کرده‌اند: «الصّلوة میزان فمن وفی استوفی» یعنی نماز ترازوئی است که هر که بترازوی درست آن را انجام داد با ترازوی تمام مزد میگیرد. -قرآن-۱-۳۱[صفحه ۱۰۹] فخر: ممکن است یک میزان برای کارهای دل باشد و یکی برای پاره‌های تن و دیگری برای گفته‌ها، و زجّاج گفته است ممکن است کلمه‌ی موازین بر رسم گفتگوی عرب باشد که جمع را در معنی مفرد استعمال میکند مثل: «خرج فلان الی مکّة علی البغال» یعنی فلانی بر قاطرها نشست و روانه‌ی مکّه شد و ممکن است اینکه کلمه جمع موزون باشد نه جمع میزان و مقصود اینکه باشد که هر کس اعمال سنجیده و وزن شده‌ی او سنگین بود. تأویلات کاشانی: شاهین ترازوی حقّ عدالت است و عالم حسّ یک پلّه و کفّه‌ی ترازو است، و یک پلّه‌ی دیگر آن، عالم عقل است پس آنکه کسب و کارش روی معقولات و حقایق ثابت و پایدار بود و بر اعمال خیر و اخلاق فاضله و اندیشه‌های راست و درست فکر کرد و عمل نمود سنگین خواهد شد یعنی وزن و ارزش خواهد داشت چون بالاتر قدر و ارزش بقای دائم و ارتباط بعالم حقیقت است. و آنکه کسب و کارش بر محسوسات نابود شدنی بی‌ثبات بود و با شهوات و خواسته‌های مادّی و خویهای زشت سر و کار داشت سبک میشود چون برای خود قدر و ارزشی ذخیره نکرده است و کمتر قدر و ارزش فنا و نابودی است که بواسطه‌ی دنبالگیری از خواستها و محسوسات بدنی لیاقت رسیدن بکمال آدمی را از دست داده و زیان بزرگ بر خود هموار کرده است و ستمگر شده است که صفات باقیه خداوندی را ناچیز شمرده و آنها را در صفات فانیه‌ی نفسانی حیوانی پوشیده داشته است. تفسیر حسینی نوشته است: در تبیان از إبن عبّاس رضی اللّه عنه نقل میکند که درازی عمود میزان پنجاه هزار سال راه است و کفّین او یکی از نور است و یکی از ظلمت حسنات را در پله‌ی نور نهند و سیئات را در کفه‌ی ظلمت. تفسیر صافی: در احتجاج نقل شده است: از امام صادق علیه السّلام پرسیدند: اعمال مردم بترازو سنجیده میشود! فرمود: اعمال جسم نیست و مقصود صفت و چگونگی کار مردم است، و نیز نیاز بوزن برای آنکس است که مطّلع نباشد و خداوند بر همه چیز مسلّط است، آنگاه پرسیدند پس معنی میزان چیست! فرمود عدالت، [صفحه ۱۱۰] گفتند: معنی آیه چیست! «فَمَن ثَقُلَت» تا آخر فرمود: یعنی آنکه عملش برتر و بهتر باشد، و در کافی و معانی الأخبار نقل شده است که از امام صادق ع پرسیدند معنی اینکه آیه را «وَ نَضَعُ المَوازِینَ القِسطَ» فرمود: مقصود پیغمبران و جانشینان آنها است و در روایت دیگر است که فرمود: «موازین القسط» ما هستیم. - قرآن-۲۷-۴۴-قرآن-۲۰۵-۲۳۸ سخن ما: ۱- آیت اوّل «وَ کَم مِن قَریَةٍ» تا آخر شاید اشاره باشد بحوادث ناگهانی جهانی که زلزله‌ها و آتشفشانیها موجب ویرانی و بیچارگی مردم و آبادانیها شده است با اینکه خود هرگز چنین احتمال بدل راه نمیدادند و به زندگی خود مغرور بودند، پس از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید عبرت بگیرند و بدانند که قدرتی مافوق همه چیز حکم فرما است. که باید سر بفرمان و مطیع آن باشید، ۲- در جمله‌های «وَ الوَزنُ یَومَئِذِ». «فَمَن ثَقُلَت». «وَ مَن خَفَّت» میزان و سنگینی و سبکی شاید اشاره باشد که علاوه بر آنکه انسان نابود نمیشود کوچکترین کار زندگی او بحساب میآید و نفسی و قدمی فروگذار نخواهد شد، ۳- حدیث امام صادق [ع] که از صافی نقل کردیم که فرمود: «موازین القسط» پیغمبران و جانشینان‌شانند و یا فرمود: ما هستیم مقصود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه است که کارهای درست و نادرست بوسیله‌ی آنها باید سنجیده شود که بی‌واسطه یا با واسطه از عالم غیب خداوندی الهام میگیرند و آنچه آنها شایسته برای آدمی دانستند خوب است و گر نه بد است چون از آنجا یاد می گیرند که آدمی ساخته شده است و بهر جور که ساخته شده است راه زندگی او در آنجا نمودار است. -قرآن-۲۶-۴۸-قرآن-۴۴۲-۴۶۵-قرآن-۴۶۷-۴۸۴-قرآن-۴۸۶-۵۰۳ [صفحه ۱۱۱]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۰ تا ۱۸]

وَ لَقَد مَکَّنّاکُم فِی الأَرضِ وَ جَعَلنا لَکُم فِیها مَعایِشَ قَلِیلًا ما تَشکُرُونَ [۱۰] وَ لَقَد خَلَقناکُم ثُمَّ صَوَّرناکُم ثُمَّ قُلنا لِلمَلائِکَةِ اسجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلّا إِبلِیسَ لَم یَکُن مِنَ السّاجِدِینَ [۱۱] قالَ ما مَنَعَکَ أَلّا تَسجُدَ إِذ أَمَرتُکَ قالَ أَنَا خَیرٌ مِنهُ خَلَقتَنِی مِن نارٍ وَ خَلَقتَهُ مِن طِینٍ [۱۲] قالَ فَاهبِط مِنها فَما یَکُونُ لَکَ أَن تَتَکَبَّرَ فِیها فَاخرُج إِنَّکَ مِنَ الصّاغِرِینَ [۱۳] قالَ أَنظِرنِی إِلی یَومِ یُبعَثُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۵۲۷ قالَ إِنَّکَ مِنَ المُنظَرِینَ [۱۵] قالَ فَبِما أَغوَیتَنِی لَأَقعُدَنَّ لَهُم صِراطَکَ المُستَقِیمَ [۱۶] ثُمَّ لَآتِیَنَّهُم مِن بَینِ أَیدِیهِم وَ مِن خَلفِهِم وَ عَن أَیمانِهِم وَ عَن شَمائِلِهِم وَ لا تَجِدُ أَکثَرَهُم شاکِرِینَ [۱۷] قالَ اخرُج مِنها مَذؤُماً مَدحُوراً لَمَن تَبِعَکَ مِنهُم لَأَملَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنکُم أَجمَعِینَ [۱۸] -قرآن-۱-۳۷۳ معنی لغات: مکّنّا- از مصدر تمکین کسی را بر کسی یا چیزی مسلّط کردن. معایش- جمع معاش و معیشه بمعنی آنچه وسیله‌ی زندگی است از خوراک و پوشاک و وسیله‌ی حیات، خلقنا- از مصدر خلق بفتح خاء بمعنی ایجاد و اختراع و دروغ و اندازه گیری چرم برای بریدن و صاف و هموار و ملایم کردن. طین- خاک و ریگ و آهک که با آب مخلوط می کنند برای بنّائی، فاهبط- از مصدر هبوط بمعنی کم شدن بها، و خواری و فرود آمدن از کوه و از جائی بجائی منتقل شدن، صاغر- خوار و راضی بخواری، انظرنی- از «انظره الدّین» یعنی قرض او را بوقت دیگر برگذار کرد و مهلت داد، اغویتنی- یعنی گمراه کردی تو مرا، مذؤوما- از مصدر ذأم بفتح ذال بمعنی تحقیر، و عیب و خواری، دور کردن، مدحورا- از مصدر دحر بفتح دال و دحور با ضمّ دال بمعنی دور کردن و از پیش راندن. ترجمه: [چگونه نشانه‌های ما باور ندارند] ۱۰ که همانا ما شما را بروی زمین جای دادیم و توان کار و کوشش و راههای زندگانی با بهره‌مندی برای‌تان در آن درست کردیم و شما پاس اندکی از آن بدارید. ۱۱ ما هستیم که شما را آفریدیم و سپس بدین اندام درست کردیم‌تان و ز آن پس بفرشتگان گفتیم: بآدم فروتن شوید همگی نگونی کردند مگر ابلیس و دیو در هم شکسته‌ی اندوهگین که از فروتنان [صفحه ۱۱۲] بر کنار بود، ۱۲ خدا باو گفت: چه جلوگیرت شد که بهنگام فرمان من نگونی نکردی گفت: من از او به باشم که مرا از آتش آفریدی و او را از گل ۱۳ گفت: پس از اینکه پایه و جایگاه فرود باش که تو را نرسد بآن پایگاه باشی و گردنفرازی کنی پس برون شو که تو از خوار شدگانی ۱۴ دیو گفت: مرا روزگار ده تا بآن روز که آدمیان ز گور برانگیخته شوند ۱۵ خدا گفت: تو ز وا پس ماندگانی. ۱۶ او گفت: پس بجای آنکه گمراهم کردی راه راست تو بر آدمیان بگیرم و آنگاه ۱۷ ز پیش و پس وز راست و چپ بایشان نزدیک شوم تا بیشترشان ناسپاس بیابی. ۱۸ خداوند گفت: خوار وز پیش رانده از آن برون شو که همانا هر که پیرو تو شد دوزخ را ز همگی شما سرشار کنم. سخن مفسّرین: «فِیها مَعایِشَ» ۱۰ مجمع: همه‌ی قاریها «معایش» با یاء خوانده‌اند، بجز نافع که «معائش» ممدود و با همزه خوانده است. - قرآن-۱۵-۳۲ تفسیر حسینی: در پاورقی اینکه آیه اینکه شعر را بنام جلالی نوشته است: چراغ زندگی با کوشش افروز || مگو تا از خدا بر من چه آید خدا را با من و تو دشمنی نیست || بد از پیش خدا هرگز نیاید بدست خویشتن هر نیک و بدبین || خدا یک یک خلایق را نپاید بتو کی بیهوده روزی رساند || کجا از چنگ من روزی رباید خداوند خرد، در زندگانی || بدانش سوی کوشش میگراید همی داند که در اینکه عمر کوتاه || خوشی از تنبلی هرگز نزاید بگیتی ای برادر رنجبر باش || که کاسب را خدایش می‌ستاید «وَ لَقَد خَلَقناکُم ثُمَّ صَوَّرناکُم» ۱۱ طبری: إبن عبّاس، قتاده، سدّی گفته‌اند: -قرآن-۱-۴۳ یعنی آدم را آفریدیم و نسل او را در شکم مادران بصورت انسان مصوّر کردیم. عکرمه گفته است: یعنی شما را در پشت آدم آفریدیم و در شکم مادران

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بصورت درآوردیم مجاهد گفته است: یعنی آدم را آفریدیم و در پشت او صورت کردیم، و دیگری گفته است: یعنی در شکم مادر آفریدیم و در آنجا صورت شما را درست کردیم، و بهترین معانی اینکه است: شما را در آفرینش آدم و انسان ایجادتان کردیم و در تصویر او [صفحه ۱۱۳] شما را صورتسازی کردیم، و اینکه جمله نظیر اینکه جمله‌ها است در آیات دیگر که در زمان پیغمبر ص با یهود میان مسلمانان خطاب شده است «وَ إِذ أَخَذنا مِیثاقَکُم وَ رَفَعنا فَوقَکُمُ الطُّورَ» یعنی آن زمان که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور بر بالای سر شما بداشتیم، با اینکه مقصود باین پیمان و ارتفاع طور مردمان چندین قرن جلو بوده است، و اینکه برسم گفتگوی عرب است که کار را بشخص حاضر نسبت می‌دهد و مقصودش منسوبین در گذشته‌ی او است. -قرآن-۱۵۹-۲۱۸ فخر: خلق در لغت بمعنی تقدیر و اندازه‌گیری است، و تقدیر خدا یعنی علم او باندازه و مقداری که مخصوص هر چیزی است، پس معنی خلق حکم و مشیّت خداوندی است، و تصویر او بمعنی اثبات صورت موجودات تا روز قیامت است در لوح محفوظ. «قُلنا لِلمَلائِکَةِ اسجُدُوا» ۱۱ فخر: در هفت سوره‌ی قرآن قصّه‌ی آدم، و ابلیس گفته شده است: ۱- سوره‌ی بقره، ۲- در اینکه سوره، ۳- سوره‌ی الحجر ۴- بنی اسرائیل، ۵- کهف، ۶- سوره‌ی طه، ۷- سوره‌ی ص، و سجده‌ی ابلیس را سه معنی کرده‌اند: ۱- مقصود احترام آدم بوده است نه حقیقت سجده، ۲- سجده برای خداوند بوده است و آدم قبله‌ی آنها، ۳- برای آدم بوده- است و سجده بهمین معنی مشهور، و ظاهر آیه آن است که ابلیس از ملائکه بوده است، و حسن بصری گفته است، او اوّل مخلوق از جنّ و پدر آنها بوده است، و جهت اینکه در آیه او را از ملائکه جدا کرده است اینکه است که با ملائکه مأمور سجده بوده است. -قرآن-۱-۳۱ «قالَ أَنَا خَیرٌ مِنهُ» ۱۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: اوّل کس که قیاس کرد ابلیس بود و بخطا رفت. و آن کس که کار دین را برای خود با چیزی قیاس کند. -قرآن-۱-۲۷ و بسنجد، خدا همگردن و مقرون بابلیسش کند، و إبن سیرین گفته است: اوّل کسی که قیاس کرد ابلیس بود، و پرستش ماه و ستاره از قیاس پیدا شد. تفسیر حسینی نوشته: ابلیس در اینکه صورت مغلطه خورد که فضیلت را باعتبار [صفحه ۱۱۴] عنصر ملاحظه کرد، و اگر باعتبار فاعل که «لِما خَلَقتُ بِیَدَیَّ» عبارت است از آن، و به نسبت حقیقت که «وَ نَفَختُ فِیهِ مِن رُوحِی» اشارت است بدان، در نگریستی دانستی که خیریّت و فضیلت آدم راست، نه او را، نظم: -قرآن-۴۶-۷۲-قرآن-۱۲۲-۱۵۵ ز آدمی ابلیس صورت دید و بس || غافل از معنی شد آن مردود خس که چرا من خدمت اینکه طین کنم || صورتی دون را لقب چون دین کنم نیست صورت، چشم را، نیکو بمال || تا ببینی شعشعه‌ی نور جلال و قیاسش نیز در افضلیّت نار از خاک نامستقیم بود زیرا که آتش خائن است، هر چه بدو دهند نیست گرداند، و خاک امین است هر چه بدو سپارند نگاهدارد، و امین از خائن بهتر باشد، و آتش متکبر است و خاک متواضع، و تواضع از تکبر نیکوتر بود. خاک نقش پذیرد چنانکه آدم علیه السّلام نقش معرفت پذیرفت «کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الإِیمانَ» و آتش نقش را سوزاند، چنانچه نقش معرفت ابلیس بسوخت «فَفَسَقَ عَن أَمرِ رَبِّهِ» و وجوه تفصیل خاک بر آتش در جواهر التّفسیر بطریق تفصیل مذکور است. -قرآن-۳۳۴-۳۷۲-قرآن-۴۳۲-۴۶۳ قطعه: صورت خاک ار چه دارد تیرگی در ذات خود || نیک بنگر کز ره معنی صفا اندر صفا است اینکه همان خاک است کاندر وصف او صاحب دلی ||نکته‌ای گفته است کز وی دیده‌ی جان را جلا است جستن گوگرد احمر عمر ضایع کردن است || روی بر خاک سیاه آور که یکسر کیمیا است روح البیان: شیطان ملعون بخطا رفت که فضیلت خود را در ماده و عنصر دانست و پنداشت که از ماده‌ی بهتری فراهم شده است و باید برتر باشد، و در مثنوی است: گفت نار از خاک بی‌شک بهتر است || من ز نار و او ز خاک اکدر است پس قیاس فرع بر اصلش کنم || او ز ظلمت من ز نور روشنم [صفحه ۱۱۵] گفت نی حقّ بلکه لا انساب شد || زهد و تقوی فضل را محراب شد اینکه نه میراث جهان فانی است || که بر انسابش پیاپی جانی است بلکه اینکه میراثهای انبیا است || وارث اینکه جانهای اتقیا است پور آن بو جهل شد مؤمن عیان || پور آن نوح نبی از گمرهان زاده‌ی خاکی منوّر شد چو ماه || زاده‌ی آتش توئی دود سیاه اینکه قیاسات و تحرّی روز ابر || یا بشب مر قبله را کرده است جبر لیک با خورشید و کعبه پیش رو || اینکه قیاسات و تحرّی را مجو کعبه نادیده مکن رو زو متاب || از قیاس اللّه اعلم بالصّواب و در تأویلات نجمیّه است که شرف آدم بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ملک که مأمور بسجده‌ی او شد نه برای آن بود که از گل بی‌واسطه، حقّ جلّ شأنه خمیرش کرد و آدمش نمود، چنانکه در قرآن است «ما مَنَعَکَ أن تَسجُدَ لِما خَلَقتُ بِیَدَیَّ» ولی برای آن است که بشرف نفخ روح از حضرت قدس مشرف شد و واسطه در میان نبود، چنانکه در قرآن است، «وَ نَفَختُ فِیهِ مِن رُوحِی» و همین بود سرّ آنکه خداوند پس از ساختن گل آدم ملائکه را مأمور بسجود نکرد و دستور داد که پس از دمیدن روح بخاک افتند و سجده کنند، چنانکه در قرآن است «إنِّی خالِقٌ بَشَراً مِن طِینٍ فَإذا سَوَّیتُهُ وَ نَفَختُ فِیهِ مِن رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ» زیرا پس از دمیدن روح در کالبد گلی، آدم مستعد و آماده شد برای تجلّی انوار که روح لطیف است و نورانی و شایسته‌ی جلوه‌ی نور و خاک تیره است و نگهبان و شایسته‌ی پذیرش و نگاهداری آن فیض و نور که بوسیله روح از جلوه حقّ باو میرسد، از اینکه جهت مستحقّ شد که ملک او را سجده کند و کعبه حقیقی باشد. -قرآن-۱۹۷-۲۴۹-قرآن-۳۷۱-۴۰۴-قرآن-۵۸۲-۶۹۶ تفسیر صافی: در کتابهای کافی و احتجاج و علل نوشته است که ابو حنیفه حضور امام صادق ع رسید امام فرمود شنیده‌ام تو بقیاس رأی میدهی! گفت: بلی من بقیاس و سنجش رفتار میکنم، فرمود: قیاس مکن که اوّل کس ابلیس بود قیاس کرد و گفت: «خَلَقتَنِی مِن نارٍ وَ خَلَقتَهُ مِن طِینٍ» پس میان آتش و گل سنجید، و اگر نور و روشنی -قرآن-۱-۵۰ [صفحه ۱۱۶] آدم را با روشنی آتش قیاس میکرد و میسنجید میدانست برتری آن را بر دیگری و صفا و طراوت آن را بر اینکه. تفسیر صفی اینکه قیاس بود کآورد او به پیش || علم حق را هشت و گفت از ظنّ خویش او ندید از خاک عشق و سادگی || و آن نیاز و نیستی و افتادگی وانکه چون بر عجز خود باشد گواه || وانکه چون دارد امانت را بگاه وان گهرها کاندر او بد مختفی || کالکن است از شرح و وصف آن صفی وانکه گنج ذات حقّ را شد طلسم || جامع کلّ صفات آمد باسم ملل و نحل شهرستانی ص ۴ نوشته: در لوح تعقّل چنان نقش کن که اوّل شبهه‌ای که در آفرینش هویدا گشت از ابلیس بود، و منشأ صدور آن استبداد بود برای خود در مقابله‌ی نصّ الهی، و آنکه جانب هوی را بر طرف رضای خدا راجح داشت، و آنکه ماده‌ی پیدائی خویش را که آتش بود بر ماده‌ی پیدائی آدم که گل بود بزرگتر انگاشت، و از اینکه اصل ضلالت هفت شبهه منشعب گشت، و در دیگر آفرینش سرایت کرد و از سایر اذهان سر بر زد، و مذاهب بدعت و ضلال استحداث پذیرفت: ۱- حکمت در آفرینش من چه بود! ۲- چون مخلوق شدم، تکلیف شناخت و طاعت چرا فرمود و در تکلیف چه حکمت تواند بود ۳- تکلیف طاعت و سجود آدم چرا بود، با وجودی که موجب زیادتی معرفت و طاعت من نشده! ۴- چون قبیحی از من صدور نیافت، الّا آنکه گفتم «لا اسجد الّا لک» لعنت من و اخراج از بهشت چه بود! ۵- چون بلعنت مبتلا شدم، چرا راه دادیم بآدم تا آدم را وسوسه کردم! ۶- چون آفریدم، و مکلّف شدم و بلعنت و طرد گرفتار شدم و باز به- بهشت در آمدم، چون در خصومت و نزاع با آدم بودم، تسلیط بر اولاد آدم و اطّلاع و قدرت من بر ایشان و عجز و درماندگی ایشانرا از من چه حکمت تواند بود! ۷- چون استمهال جستم از چه رو فرصت یافتم چه حکمت در اینکه مهلت بود! چون شبهات ابلیس باین نسق تربیت یافت، وحی از کبریاء سبحانی افاضه یافت که [صفحه ۱۱۷] در اوّل تسلیم کاذبی، چه اوّل تسلیم نمودی که آفریننده‌ی تو و عالمیانم، اگر در اینکه قول صادق بودی حکم کردن از تو چه بر خداوندگار لایق ننمودی. بدین نمط شبهات ابلیس و جواب در مطاوی کتاب انجیل و فحاوی خطاب تورات مذکور و مسطور است. تفسیر نیشابوری: سبکی آتش که موجب بی‌خردی و تکبّر و خودخواهی است و سنگینی زمین که موجب بردباری و وقار، و فروتنی است، بس است برای باطل بودن قیاس شیطان و محکومیّت او. «فَاهبِط مِنها» ۱۶ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی فرود آی از آسمان دیگری گفته است: یعنی از بهشت، و دیگر گفته است: یعنی فرود آی از مقام شریف و منزلت رفیعی که برای فرمانبران است بجای پست و ناچیز آنها که نافرمان هستند و احکام حقّ را بچیزی نمیشمارند. -قرآن-۱-۱۶ «أن تَتَکَبَّرَ فِیها» ۱۳ مجمع: یعنی در بهشت یا در آسمان جای گردنفرازی نیست، که متکبّر و گردنفراز را در جهنّم جای میدهند. -قرآن-۱-۲۵ «فَاخرُج إنَّکَ مِنَ الصّاغِرِینَ» روح البیان: در اینکه جمله اشاره است که اخراج شیطان برای تکبرش بود نه برای نافرمانی، و در حدیث است: «من تواضع للّه رفعه اللّه و من تکبّر وضعه اللّه» و در مثنوی است: -قرآن-۱-۴۰ علّتی بدتر ز پندار کمال || نیست اندر جان تو ای ذی دلال از دل و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیده‌ات بس خون رود || تا ز تو اینکه معجبی بیرون رود علّت ابلیس انا خیر بدست || وین مرض در نفس هر مخلوق هست گر چه خود را بس شکسته بیند او || آب صافی دان و سرگین زیر جو چون بشوراند تو را در امتحان || آب سرگین رنگ گردد در زمان در تک جو هست سرگین ای فتی || گر چه جو صافی نماید مر تو را و گفته‌اند: قاضئی نزد بایزید آمد و گفت: آنچه تو میدانی ما نیز میدانیم ولی اثر آن را ما نمی‌بینیم، او گفت: مقداری پوست گرد و بر گردن خود بیاویز، و در کوچه و بازار [صفحه ۱۱۸] فریاد کن: آنکس که مرا سیلی زند یک گردو بدو دهم تا تمام شود، چون چنین کنی اثر علم خود بیابی، قاضی که اینرا شنید استغفار کرد، بایزید گفت: گناهکار شدی که تو را راهنمائی میکنم تا از کبر و خودپسندی آزاد شوی و تو بواسطه‌ی زیادی کبر و عجب خود از راهنمائی من استغفار میکنی، و ابو جعفر بغدادی گفته است: شش چیز در شش نفر ناپسند است: ۱- طمع برای عالم، ۲- شتابزدگی در امراء و فرماندهان ۳- بخل در اغنیاء و مالدارها، ۴- کبر برای فقیر و نادار، ۵- سفاهت و بیخردی در مشایخ و بزرگان قوم، ۶- لئامت و دون طبعی در مردم شریف و صاحبان حسب و نسب. «أَنظِرنِی إِلی یَومِ یُبعَثُون» ۱۴ مجمع: یعنی من را مهلت بده و زنده بدار تا آن روز که مردم برای سزای کار دوران زندگی خود زنده میشوند، و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۸ یعنی مجازات من را تا آنوقت تأخیر کن، چون ترسید که بزودی مجازات شود، و تقاضای مهلت او برای اینکه بود که میدانست گر چه گناهکار است رحمت و عفو خداوند بسیار است، اینکه بود که گناهش جلوگیر طمعش نشد. ابو الفتوح: و خدای تعالی اینکه حکایت باز کرد از ابلیس تا بدانند که ابلیس باعظم ارتکاب معصیت و خطیئه آیس نبود از اجابت خدای تعالی تا بندگان آیس نشوند و طمع نبرند از رحمت او. «فَبِما أَغوَیتَنِی» ۱۶ طبری: إبن زید گفته است: یعنی چون گمراه کردی مرا، دیگری گفته است: یعنی چون هلاکت و نابود کردی مرا، و اصل اغوا در سخن عرب آنجا است که کسی چیزیرا در نظر کسی جلوه دهد و خوب بنمایاند تا او را گول بزند و بعضی گفته‌اند: بمعنی قسم گرفته شده است، یعنی سوگند باغوای تو، چنانکه میگویند سوگند بخدا، و با اینکه گفتار ابلیس معلوم میشود عقیده‌ی جبری مذهبها باطل است، زیرا آنها میگویند سبب گمراهی و هدایت یکی است که خدا میدهد، و شیطان گفت: مرا گمراه کردی و نگفت مرا هدایت کردی، و اگر هدایت و گمراهی یک وسیله میداشت بایستی میگفت!!! «فبما اصلحتنی» پس چون موجب گمراهی از هدایت -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۱۱۹] جدا است او گفت: «فَبِما أَغوَیتَنِی». - قرآن-۲۳-۴۴ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- چون از رحمت و بهشت خود نا امیدم کردی، ۲- تو بسجده‌ی آدم آزمودی مرا، و من سجده نکردم و گمراه شدم، پس چنان است که تو مرا گمراه کردی. ۳- تو حکم بگمراهی من کرده‌ای ۴- تو هلاکم کردی چون ملعون و مطرودم نمودی، ۵- تو موجب شرّ شدی که گمراهم کردی. فخر: بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی «ما» بمعنی برای چه، و پرسش است، و چنین معنی میشود: برای چه من را گمراه کردی. کشف نوشته: یکی از علمای دین و اصحاب حدیث در مسجد حرام نشسته بود نام وی طاوس. فقیهی قدری در پیش وی شد. طاوس بچشم انکار در وی نگریست و او را از مسجد بیرون کرد یکی گفت طاوس را، که اینکه مردی فقیه است، بر وی از چه استخفاف کنی! طاوس گفت: ابلیس اغوا و اضلال از حقّ دید و قدری از خود میبیند پس ابلیس از او فقیه‌تر بود. ابو الفتوح: نوشته است: مجبّره چون اندیشه کنی، اسوء حالا من ابلیس است، برای آنکه ابلیس غوایت خود تنها بخدا حواله کرد، و غوایت همه‌ی غاویان بخود حواله کرد که «لَأُغوِیَنَّهُم أَجمَعِین» پس آنکه یک کفر بخدا حواله کند نه چنان باشد که آنکس که همه کفرها بخدای حواله کند. -قرآن-۱۸۳-۲۱۳ «ثُمَّ لَآتِیَنَّهُم مِن بَینِ أَیدِیهِم وَ مِن خَلفِهِم وَ عَن أَیمانِهِم وَ عَن شَمائِلِهِم» ۱۷، طبری: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- از إبن عبّاس نقل شده است یعنی «مِن بَینِ أَیدِیهِم وَ مِن خَلفِهِم» تا آخر بترتیب چنین است، آنها را شاک و دو دل میکنم در آخرت‌شان، و وادارشان میکنم بپیروی از خواسته‌ها و هوسرانیها و در کار دین و وظایف آن سرگردان و حیرانشان میکنم، و معاصی و کارهای زشت را در نظرشان جلوه میدهم، سدّی گفته است: بترتیب کلمات معنی چنین است: به خواسته‌ها و هوسرانی دعوت میکنم، و بدرستی آخرت دو دلشان میکنم، و در حقّ و درستی شاک میکنم آنها را، و بباطل و بیهوده وادارشان میکنم. و مجاهد گفته است: -قرآن-۱-۱۰۶-قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۰۲-۲۴۴ [صفحه ۱۲۰] مقصود آن است که جلو آنها را میگیرم از آن راه که خود می‌بینند و نه می‌بینند. مجمع: از امام باقر ع نقل شده است: اندیشه‌ی کار آخرت را در نظرشان سبک میکنم، و وادار میکنم باندوخته‌ی مال و بخل و خودداری از احسان بفقیر تا برای وارثان‌شان بماند، شبهه و تردید در نظرشان پسند میآورم تا گمراه شوند و از دین رو- گردان، و دوستی لذّات و هوسها را در دل آنها میندازم، و جهت اینکه در دو کلمه‌ی اوّل «من» گفته شده است و در دوتای دوّم «عن» برای آن است که از جلو و عقب آمدن معنی وصول و بآخر رسیدن فهمیده میشود، و از توجّه براست و چپ معنی انحراف و کج شدن فهمیده میشود، پس با معنی «عن» که مفید تجاوز است مناسبتر است. فخر: حکمای اسلام گفته‌اند: در بدن چهار قوّه است که جلوگیر از سعادت انسان است: ۱- قوه‌ی خیال که محسوسات در آن منعکس میشود و جای آن در قسمت جلو مغز سر است که از آنجا آدمی محسوسات را درک میکند و «مِن بَینِ أَیدِیهِم» اشاره بآن است، ۲- قوه‌ی واهمه است که آنچه قابل حس و ادراک نیست محکوم باحساس میکند و احکام مناسب محسوسات را در آنها فرض میکند، و جای اینکه ادراک قسمت عقب مغز است، از اینکه جهت گفته شده است «مِن خَلفِهِم» ۳- قوه‌ی شهویّه و میل بخواستهای زندگی است که جایگاه آن کبد و در طرف راست است که «عَن أَیمانِهِم» اشاره بآن است ۴- احساس غضب و حالت خشم است که جای پیدایش آن بطن چپ دل است، پس «عَن شَمائِلِهِم» اشاره بجای تحریک غضب است، اینکه حالات موانع سعادت معنوی هستند و شیاطین تا متوسّل بتحریک اینکه قوهها و حالتها نشوند نمیتوانند آدمی را وسوسه و گمراه کنند، و از شقیق نقل شده است که او گفت: همه صبح شیطان میآید و از چهار طرف بمن حمله میکند، از جلو میگوید: -قرآن-۲۳۸-۲۶۲-قرآن-۴۹۹-۵۱۵-قرآن-۶۱۹-۶۳۷-قرآن-۷۴۰-۷۵۹ مترس که خدا آمرزنده و مهربان است، در جواب او اینکه آیت قرآن میخوانم: «وَ إِنِّی لَغَفّارٌ لِمَن تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً» باز از پشت سر میگوید: فرزندانت فقیر خواهند شد، من میخوانم «وَ ما مِن دَابَّةٍ فِی الأَرضِ إِلّا عَلَی اللّهِ رِزقُها» از جانب راست می- -قرآن-۸۸-۱۵۲-قرآن-۲۱۸-۲۸۲ [صفحه ۱۲۱] گوید: تو خوب مردی هستی، اینکه جمله را میخوانم «وَ العاقِبَةُ لِلمُتَّقِین» از سوی چپ هوسها و شهوات نفسانی را برای من میستاید، من باین آیه متوسّل میشوم «وَ حِیلَ بَینَهُم وَ بَینَ ما یَشتَهُون». -قرآن-۵۶-۸۶-قرآن-۱۸۲-۲۲۸ تأویلات کاشانی: چون طرف پائین و جهت سفلی، جایگاه احکام حسّی و تدبیرهای جزئی زندگی است و علوم طبیعی و ریاضی بآن وسیله فهمیده میشود که همه‌ی اینها مفید و صالح برای حیات انسان است، پس راه شیطان و وسیله‌ی گمراهی از آن سو نخواهد بود، و چون جهت بالا راه الهامات حقّ و فیوض روح و روابط ملکوتی است، پس شیطان را از آن سو بسوی آدمی راه نیست، اینکه است که از چهار طرف دیگر: بمغفرت خدا مغرورش میکند، و از فقر فرزند میترساند و بعبادت و طاعت خوشدلش مینماید، و میل شهوت و هوس در دل او میفکند. روح البیان: «عَن أَیمانِهِم» یعنی از سوی آخرت شک در دل آنها میندازم و میآرایم برای آنها تا حسد برند بر بزرگان علما و مشایخ زمان و بر گفتار و کردار آنها اعتراض کنند، و هم از سوی خواسته‌های زندگی که بیارایم و بتعصّب بتحریک‌شان کنم که صحابه و تابعین و مشایخ گذشته را بدو دشمن بدانند و اینکه مفاد «مِن خَلفِهِم» است، «وَ عَن أَیمانِهِم» یعنی بواسطه‌ی کارهای نیک آنها را به ریا و خودپسندی میکشم تا شاد شوند و آنها که مرید هستند جسور شوند بر بی‌ادبی بمرشد و خودداری از احترام مشایخ تا عاقبت از درجه‌ی قبول سقوط کنند، «وَ عَن شَمائِلِهِم» یعنی اعمال زشت را در نظر بنی آدم جلوه میدهم تا فرمان مشایخ نبرند و در دسته‌ی مردودین شوند، و غیرت سطوت و جلال ولایت آنها را نابود کند. -قرآن-۱۴-۳۲-قرآن-۳۵۲-۳۶۸-قرآن-۳۷۶-۳۹۷-قرآن-۶۱۰-۶۳۲ «وَ لا تَجِدُ أَکثَرَهُم شاکِرِین» ۱۷ ابو الفتوح: حسن بصری گفت: یعنی از گمان خود چنین ادّعا کردند چنانکه در آیت دیگر است «وَ لَقَد صَدَّقَ عَلَیهِم إِبلِیسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلّا فَرِیقاً» یعنی گمان ابلیس بر بنی آدم راست شد که همه پیرو او شدند مگر اندکی، برای اینکه چون دانست آدم وسوسه می‌پذیرد آسوده شد که اولادش از او ضعیفترند و زود تسلیم میشوند. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۱۴۴-۲۲۲ [صفحه ۱۲۲] فخر: چون حواسّ پنجگانه‌ی ظاهر آدمی، و هم حواسّ پنجگانه‌ی باطنی و هم میل بغضب و شهوت و هم قوای هفتگانه‌ی درونی که هضم و دفع و گردش خون و غیر اینها تمام نوزده وسیله است برای دعوت و کشاندن انسان بهوی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هوس، و فقطّ یک قوه‌ی عقل و تمیز جلوگیر او است و معلوم که یک در برابر نوزده بیچاره و ناتوان است، پس بیشتر مردم پی حقّ نمیروند، و شیطان اینرا میدانسته است. «قالَ اخرُج مِنها مَذؤُماً» مجمع: زهری با تخفیف همزه «مذءما» خوانده است، و إبن زید گفته است: یعنی بیرون شود بصورت زشت و ناپسند، مبرّد گفته است یعنی معیوب، و إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: یعنی: خوار و ملعون. - قرآن-۱-۳۰ روح البیان: اینکه اشعار سعدی را نوشته است: نه ابلیس در حقّ ما طعنه زد || کزینان نیاید بجز کار بد فغان از بدیها که در نفس ماست || که ترسم شود ظنّ ابلیس راست چو ملعون پسند آمدش قهر ما || خدایش بر انداخت از بهر ما کجا سر بر آریم از عار و ننگ || که با او بصلحیم و با حقّ بجنگ سخن ما: ۱- اگر در آیت اوّل «وَ لَقَد مَکَّنّاکُم» تا «قَلِیلًا ما تَشکُرُون» شکر را که بمعنی ستایش صاحب نعمت معنی کرده‌اند، در اینکه آیه که مقصود شکر در برابر نعمت خداوند است، پاس نعمت داشتن و قدر دان بودن و بآن ارزش دادن معنی کنیم، ممکن است بگوئیم: شاید اینکه آیه اشاره باشد بغفلت مردم از آنچه خداوند در اختیارشان گذاشته است که در استفاده‌ی از زمین و منافع ممکنه‌ی آن حکم را دارند که همانند بینند بخورند و نه پروای بیچاره‌ای دارند و نه اندیشه‌ی پیشرفت و بهره‌ی بهتر و بیشتر، مگر عدّه‌ای اندک که مرد کار و کوشش هستند و هم خود از اینکه نعمتهای خداوند بیشتر و بهتر بهره میبرند و هم دیگران از کار آنها استفاده می- کنند، ۲- بقیّه‌ی آیات قضیّه آدم و شیطان است که در سوره‌ی بقره مطالبی نوشته- ایم و اگر عمر بود در سوره‌های دیگر باز بخواست خداوند خواهیم نوشت، در اینکه آیات آنچه بخاطر میرسد و ممکن است در ضمن هزاران مطالب دیگر که فکر و عقل ما -قرآن-۳۸-۶۱-قرآن-۶۷-۹۲ [صفحه ۱۲۳] از آن کوتاه است، باین معنی هم اشاره باشد که سرگذشت آدم و شیطان متوجّه میکند مردم را بچند خاصیّت نفسانی و امیال و عواطف روانی انسان: اوّل- بجمله‌ی «قُلنا لِلمَلائِکَةِ اسجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا» حسّ مناعت و بزرگ منشی و شخصیّت انسان تقویت میشود که در نخستین پیدایش خود مسجود ملک شد، پس قدر اینکه صورت آدمی در آفرینش جهان خاکی بیش از هر موجودی است و عالیتر موجودات که ملک است نسبت باو فروتن شد، پس البتّه دیگر موجودات هم نسبت باو فروتن هستند و فرمان او را میبرند، و باید بیش از بیش از اینکه شخصیّت خود استفاده کند، دوّم- بجمله‌ی «إلّا إبلیس» خاصیّت دیگر معرّفی شده است که خود پسندی است و نافرمانی و بدبینی و باید با کمال کوشش از آنها احتراز شود، چون موجبات منفی و نیستی و نابودی هستند، سوّم- بجمله‌ها «خَلَقتَنِی» و «خَلَقتَه» معرّفی میشود زشتی قیاس و سنجش و قضاوت بی‌قید و شرط، که بقول علمای اجتماع: نگرانیها و اعتراض مردم نتیجه‌ی قضاوت و توقّع نادرست آنها است نسبت بدیگران، چهارم- بآیت سیزدهم «قالَ فَاهبِط» تا آخر، نشانداده شده است دنباله‌ی اینکه اخلاق و روش زشت که آخر آن، سقوط از امتیازات و خروج از اجتماعات و حرمان از دوستی و همکاری است، پنجم- از «فانظرنی» تا آخر آیات، یک بیدار باش همیشگی است برای آدمی که از آغاز پیدایش با دشمن درونی دست بگریبان بوده و هست و خواهد بود، پس قدرت و وسائلی که در دست دارد، او را گول نزنند که پیوسته- خطرهای نهانی او را در کمینند و با اندک غرور و غفلت همه سرمایه‌ی آدمی او نابود خواهد شد، اینجا سرگذشتی که خود قسمتی از آن را شاهد و ناظر بودم بخاطرم رسید که بخوبی نشان میدهد نتیجه‌ی غرور آدمی و گرفتاری او را بدست شیطان: جوانی از افراد نازل خانواده‌ی دامنه داری که شخصیّتهای برجسته و درجه‌ی یک شهر از آن خانواده بودند، پس از مدّتی که در شهرهای مختلف کشور مأموریّتهائی انجام داد، بریاست یکی از ادارات مهمّ شهر خود ارتقاء یافت، و با غرور و نخوتی از اندازه بدر وارد شد، و البتّه بزرگان قبیله را بچیزی نمیشمرد، بیچاره روزی در خیابانی -قرآن-۱۸۰-۲۳۰-قرآن-۶۳۵-۶۵۲-قرآن-۸۴۳-۸۵۶-قرآن-۸۵۹-۸۷۱-قرآن-۱۰۶۷-۱۰۸۲ [صفحه ۱۲۴] غرور و غفلت وادارش کرد بر مردی اندک مایه خشم گرفت و او را بزد، اینکه رفتار بهانه‌ی خوبی برای دیگران و متنفذین قبیله شد تا بناچار شهر و شغل خود را رها کرد و رفت پس از اندکی جاه طلبی و خود فروشی او را از بالای چوب بست مرتفعی که برای- استقبال سلطان وقت آماده کرده بود ساقط و نابودش کرد، چه خوب گفته است خواجه‌ی انصاری: الهی عبد اللّه را از سه آفت نگاهدار، از وساوس شیطانی، و از هواجس نفسانی، و از غرور و نادانی.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۹ تا ۲۵]

وَ یا آدَمُ اسکُن أَنتَ وَ زَوجُکَ الجَنَّةَ فَکُلا مِن حَیثُ شِئتُما وَ لا تَقرَبا هـذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَکُونا مِنَ الظّالِمِینَ [۱۹] فَوَسوَسَ لَهُمَا الشَّیطانُ لِیُبدِیَ لَهُما ما وُورِیَ عَنهُما مِن سَوآتِهِما وَ قالَ ما نَهاکُما رَبُّکُما عَن هـذِهِ الشَّجَرَةِ إِلاّ أَن تَکُونا مَلَکَینِ أَو تَکُونا مِنَ الخالِدِینَ [۲۰] وَ قاسَمَهُما إِنِّی لَکُما لَمِنَ النّاصِحِینَ [۲۱] فَدَلّاهُما بِغُرُورٍ فَلَمّا ذاقَا الشَّجَرَةَ بَدَت لَهُما سَوآتُهُما وَ طَفِقا یَخصِفانِ عَلَیهِما مِن وَرَقِ الجَنَّةِ وَ نادیهُما رَبُّهُما أَ لَم أَنهَکُما عَن تِلکُمَا الشَّجَرَةِ وَ أَقُل لَکُما إِنَّ الشَّیطانَ لَکُما عَدُوٌّ مُبِینٌ [۲۲] قالا رَبَّنا ظَلَمنا أَنفُسَنا وَ إِن لَم تَغفِر لَنا وَ تَرحَمنا لَنَکُونَنَّ مِنَ الخاسِرِینَ [۲۳] -قرآن-۱-۷۶۹ قالَ اهبِطُوا بَعضُکُم لِبَعضٍ عَدُوٌّ وَ لَکُم فِی الأَرضِ مُستَقَرٌّ وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ [۲۴] قالَ فِیها تَحیَونَ وَ فِیها تَمُوتُونَ وَ مِنها تُخرَجُونَ [۲۵] -قرآن-۱-۱۷۴ معنی لغات: ووری- از مصدر مواراة بمعنی پوشاندن و پنهان کردن، سؤات- جمع سوءة بمعنی عمل زشت، عورت و آلت شرم، یخصفان- از مصدر خصف بفتح خاء، بمعنی چیزی را بر چیزی نهادن و برابر کردن، وسوس- از [صفحه ۱۲۵] مصدر وسوسة و وسواس، با کسی پوشیده سخن گفتن، بد و بی‌نتیجه با کسی سخن گفتن، دلّی- هما- از مصدر تدلیه بمعنی دلو در چاه کردن. ترجمه: [و بآدم گفتیم]: ۱۹ آدما تو و همسرت در بهشت خانه کنید و از [خوردنی] آن بهر جائی که بخواهید بفراوانی و آسودگی بخورید و باین درخت نزدیک نشوید که از ستمکاران می‌شوید، ۲۰ پس شیطان بدل‌شان خلید تا که آن زشتی ایشان کز خودشان پوشیده بود برای‌شان نمودار کند و بآنها گفت [و چنین وانمود که]: شما را پروردگارتان جلوگیری از اینکه درخت نکرد مگر برای اینکه شما فرشته شوید و یا ز پدیده‌های جاودان باشید، ۲۱ و برابرشان سوگند یاد کرد: من خواهان خوشبختی شمایم، ۲۲ و آنها را بفریب راهنما شد [که از آن درخت بخورند] و چون ز آن درخت چشیدند زشتی آنها بجلو چشم‌شان آمد پس دست- اندر کار شدند که از برگ بهشت بر خود مینهادند و پروردگارشان آوازشان کرد: آیا جلوگیر شما از اینکه درخت نشدم و بشما نگفتم: دیو دشمن آشکار شما است! ۲۳ گفتند: پروردگارا ما بر خود ستم کردیم و اگر تو ما را نیامرزی و مهربانی نکنی البتّه از زیانکاران باشیم، ۲۴ خداوند گفت: فرود شوید که دسته‌ای از شما دشمن دسته دیگرید و برای شما بر زمین تا بگاه سرنوشت شده آرامش است و بهره‌مندی ۲۵ و بر روی زمین زندگی می‌کنید و در آن می‌میرید و از آن بیرونتان میآورند. سخن مفسّرین: «أَنتَ وَ زَوجُکَ» ۱۹ مجمع: با اینکه مقصود از کلمه‌ی زوج به همسر آدم است که زن است و مؤنّث، «زوجه» با تای تأنیث گفته نشده است برای آنکه معلوم است همسر مرد مقصود است که زن باشد، و علامت تأنیث آنجا لازم است که قرینه نباشد و مقصود معلوم نباشد که مذکّر است یا مؤنّث، و در معنی بقیّه‌ی آیه مفسّرین چیزی ننوشته‌اند و محوّل بسوره‌ی بقره کرده‌اند. -قرآن-۱۵-۳۵ «فَوَسوَسَ لَهُمَا» ۲۰ فخر: اینجا چند سؤال میشود: ۱- چگونه ابلیس که از بهشت بیرونش کرده بودند توانست آدم را وسوسه کند! حسن بصری گفته است: -قرآن-۱-۲۱ بواسطه‌ی توانائی مخصوص که خدا بشیطان داده بود از زمین و فاصله‌ی زیاد او [صفحه ۱۲۶] را وسوسه کرد، و ابو مسلم اصفهانی گفته است: آدم و ابلیس هر دو در بهشتی از بهشتهای زمین بودند. و عقیده‌ی زشتی در میان بعضی مردم هست که شیطان بشکم مار رفت و مار ببهشت رفت، و بعضی گفته‌اند: آدم و حوا بدر بهشت نزدیک میشدند و او از بیرون آنها را وسوسه میکرد، ۲- چگونه آدم وسوسه‌ی ابلیس را پذیرفت با آنکه میدانست او دشمن است! ممکن است: بواسطه‌ی رفت و آمد زیاد و اصرار بی‌اندازه عاقبت سخنش در او اثر کرد. «لِیُبدِیَ لَهُما» ۲۰ فخر: در اینکه جمله چند احتمال است: ۱- لام بمعنی نتیجه است، یعنی اگر چه شیطان فقط میخواست آنها را بمعصیت وادار کند ولی نتیجه وسوسه نموداری بود، ۲- نموداری سؤات، کنایه است از سقوط حرمت و از دست رفتن جاه و مقام، و همین هم مقصود ابلیس بوده است. -قرآن-۱-۲۰ کشف نوشته: اینکه هم از امارات عنایت است و دلایل کرامت که گناه ایشان کردند و حوالت بر وسوسه‌ی شیطان کرد، آنگه در عنایت بیفزود، گفت: عورت ایشان هم برایشان پیدا کرد نه بر دیگران، گفته‌اند که آدم و ابلیس پس از آن هر دو بهم رسیدند، آدم گفت: ای شقی دانی که چه کردی تو با من و چه گرد انگیختی تو در راه من! ابلیس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت: یا آدم گیرم که تو را من از راه بردم با من بگوی که مرا از راه که برد! و گفته‌اند که ایشان هر دو فرمان بگذاشتند لکن فرق است میان ایشان، ذلّت آدم از روی شهوت بود و ذلّت ابلیس از راه کبر، و کبر آوردن صعب‌تر از شهوت راندن، گناهی که از شهوت خیزد عفو در آن گنجد، گناهی که از کبر خیزد ایمان در سر آن شود. «ما وُورِیَ» ۲۰ کشاف زمخشری: در قرائت عبد اللّه مسعود چنین بوده- است اوری که واو اوّل را بهمزه تبدیل میکرده است. -قرآن-۱-۱۴ «سَوآتِهِما» ۲۰- مجمع: حسن و زهری و ابو جعفر و شیبه چنین قرائت کرده‌اند «سَوآتِهِما» که همزه بواو تبدیل شده و واو مشدّد شده است. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۸۱-۹۳ «عَن هذِهِ الشَّجَرَةِ» ۲۰ مجمع: إبن محیصن خوانده است «هذی» که بجای -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۱۲۷] هاء با یاء خوانده است. «إِلّا أن تَکُونا مَلَکَینِ» تا آخر آیه ۲۰ طبری: یعنی مگر برای اینکه از ملائکه نباشید، مثل «یُبَیِّنُ اللّهُ لَکُم أن تَضِلّوا» یعنی برای اینکه گمراه نشوید، که از اینکه جمله‌ها معنی «لا» بمعنی نفی و نیستی و نه فهمیده میشود، و بعضی مردم بصره که از متخصّصین زبان عرب بوده است چنین معنی کرده «الّا کراهۀ ان تکونا ملکین» یعنی چون خوب نبود که شما ملک باشید، و از إبن عبّاس و یحیی بن ابی- کثیر نقل شده است که آنها «ملکین» با کسر و صدای زیر لام قرائت کرده‌اند که بمعنی پادشاه باشد بقرینه‌ی آیت دیگر «قالَ یا آدَمُ هَل أَدُلُّکَ عَلی شَجَرَةِ- الخُلدِ وَ مُلکٍ لا- یَبلی» یعنی شیطان بآدم گفت: میخواهی تو را راهنمائی کنم بدرخت جاودانی و سلطنت همیشگی که کهنه نشود! -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱۰۹-۱۵۱-قرآن-۵۹۸-۶۷۷ مجمع: یعنی در نظر آنها چنین جلوه داد که اگر از اینکه درخت بخورند بصورت ملک در آیند، و فرمان و سرنوشت خداوند چنین است که زندگانی جاوید بیابند آنگاه که آدم و همسرش از آن بخورند، و ممکن است مقصود چنین باشد: شیطان در نظر آدم و همسرش چنین وانمود کرد که آنکس جلوگیر از خوردن درخت شده است که ملک باشد یا مخلوق مخصوصی که زندگی جاوید دارد، مانند اینکه بکسی بگوئیم: تو را از آن منع نکردند مگر آن که فلان کس باشی، و اینکه معنی را سید مرتضی قدّس سرّه گفته است و البتّه اینکه طور سخن در روحیه‌ی آدم و همسرش مؤثّر بوده است و زودتر موجب اشتباه آنها میشده است. فخر: در اینکه قضیّه چند اعتراض و سؤال است. ۱- با اینکه ملائکه سجده آدم کردند، چگونه او تسلیم شد که از مقام خود تنزل کند و ملک شود! جواب آن است که همین اعتراض دلیل است بر اینکه ملائکه سجده‌ی آدم کردند از مقرّبین و سکنه‌ی عرش و کرسی نبودند و گر نه اینکه وسوسه‌ی ابلیس کارگر نمیشد، پس آنها ملائکه‌ی زمین بودند که سجده‌ی آدم کردند اعتراض دیگر اینکه اگر آدم تصدیق ابلیس کرد که ممکن است زنده و جاوید باشد، پس منکر مرگ و قیامت بوده است، [صفحه ۱۲۸] جواب آن است ممکن است مقصود شیطان طول مدّت زندگی بوده است، و یا هنوز آدم از مرگ و قیامت خبردار نبوده است، ۳- در دنباله‌ی اعتراض دوّم می- گوئیم آیا آنها وسوسه‌ی شیطان را با یقین بدرستی آن پذیرفتند یا بگمان! جواب آن است: بیقین که آنها تصدیق شیطان نکردند و سخن او را باور نداشتند، و فقطّ خواسته‌ی نفسانی و غلبه‌ی شهوت وادارشان کرد برخوردن از درخت، مانند ما فرزندان او که چون اشخاص چیزی را در نظر ما بیارایند، شهوت وادار می‌کند که بآن اقدام کنیم با آنکه سخن آنها را تصدیق نداریم. تأویلات کاشانی: یعنی شیطان آنها را اندیشناک کرد که خود را وابسته کنند بماده‌ی اصلی آفرینش و طبیعت جسمانی، البتّه بهره‌های ملکی و ادراک و افعالی جاودانی نصیبشان میشود، و مصالح جزئی بی‌ارزش و رنگ آمیزی ها و زر و زیور مادی را که با وسائل مادی و اعضای بدن باید بدست آورد در نظر آنها جلوه داد. «وَ قاسَمَهُما» ۲۱ طبری: یعنی برای آنها بخدا سوگند یاد کرد تا گول- شان زد، و بعضی از اهل علم میگفته است: آنکه ما را بنام خدا گول بزند، ما هم از پذیرفتن آن دریغ نداریم. -قرآن-۱-۱۶ «فَدَلّاهُما بِغُرُورٍ» ۲۲ ابو الفتوح نوشته است: تشبیه کرد ایشانرا بر کسی- که بر ارتفاعی باشد، از آن پایه فرود آید، گفت: بغرور و فریفتن ایشانرا از منزلت بلند بر زمین پست فرود آورد، من قولهم: ادلیت الدّلو اذا ارسلتها فی البئر. -قرآن-۱-۲۴ و دلّاه برای مبالغه فرمود. تفسیر نیشابوری: اینکه جمله بجای طمع بیفایده بکار برده شده است، و اصل اینکه مطلب چنان است که کسی پای خود بچاه دراز کند تا آب برگیرد و آن را نیابد، إبن عبّاس گفته است: بسوگند آنها را گول زد، و از عبد اللّه عمر نقل شده است که چون میدید غلامش خوب نماز میخواند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او را آزاد میکرد، غلامان او اینکه خوی او را غنیمت دانسته و برای آزادی مواظب عبادت و نماز میشدند، مردم باو [صفحه ۱۲۹] گفتند: غلامها تو را گول میزنند، او گفت «من خدعنا باللّه انخدعنا له» یعنی آنکه ما را برای خدا گول زند ما هم تن در میدهیم. «فَلَمّا ذاقَا» ۲۲ مجمع: یعنی با ترس زیاد اندکی از میوه‌ی درخت خوردند بآن اندازه که مزه‌ی آنرا چشیدند، و اینکه جمله میفهماند که چشیدن آنچه حرام است موجب ملامت است و مذمت تا چه رسد بخوردن و بهره بردن. -قرآن-۱-۱۶ «بَدَت لَهُما سَوآتُهُما» ۲۲ مجمع: کلبی گفته است: چون خوردند لباس از تنشان افتاد و عورت یکدیگر بدیدند و شرمنده شدند. -قرآن-۱-۲۷ روح البیان: نقل شده است که لباس آنها از ناخن بود بسیار لطیف و سفید و نرم که جلوگیر از دیدن بدن میشد، و پس از خوردن از درخت آن لباس از تن درآمد و در سر انگشتان پا نمودار ماند تا موجب یاد از گذشته و تجدید پشیمانی باشد، و بعضی گفته‌اند از نور بود، که جلوگیر نموداری بدن بود، و گفته دیگران آن است که از پارچه‌ی بهشتی بود. تأویلات کاشانی: چون خوشیهای بدنی آدمی، و خویهای زشت او و کار- های حیوانیش و صفات درندگی و علفخواری همگی برای او عورت است، و شخص با مروّت و جوانمرد بد دارد که اینها را از خود نمودار کند، و آشکار نمودن آنها را زشت میدارد، و در مقام تجرّد نفس از اینکه خواصّ طبیعی، همه‌ی اینها از آدم، و همسرش در پرده بود، و شیطان خواست که تمام اینکه مادّیات برای آنها نمودار شود و دلباخته بآن شوند. «وَ طَفِقا یَخصِفانِ» تا آخر ۲۲ طبری: ابیّ بن کعب گفت: از پیغمبر شنیدم که آدم مانند درخت خرمای بسیار بلند بود و موی فراوان داشت، و چون گرفتار شد عورتش نمایان شد که تا آنوقت آنرا نمیدید، بیچاره شد و گریخت بدرختی برخورد که مویهایش در آن بند شد و درخت او را حبس کرد، گفت مرا رها کن درخت گفت: -قرآن-۱-۲۳ نکنم، ندای خدا شنید که ای آدم از من میگریزی جواب داد فرار نمیکنم و حیا میکنم، إبن عبّاس گفت: خدا از آدم پرسید: مگر آنچه بتو دادم بس نبود که پی ممنوع [صفحه ۱۳۰] رفتی! گفت: چرا ولی سوگند بشکوه و بزرگی تو که گمان نمیبردم کسی بنام تو سوگند دروغ یاد کند، و از برگ درخت انجیر خود را پوشاندند. تفسیر حسینی: و اشهر آن است که برگ انجیر بر هم ببستند تا چون هیأت ازاری شد و عورت خود را بدان پوشانیدند و از اینکه طرف بدان طرف میگریختند. روح البیان: جز انجیر درخت دیگر آنها را نپوشاند، خداوند باو گفت: چون آدم را پوشاندی حقیقت تو را بیش از ادعای تو نمودار میکنم و دیگر درختان پس از ادّعا نموداری معنی نصیبشان میشود، از اینرو انجیر بی‌شکوفه همان اوّل میوه‌اش نمودار میشود، و دیگران پس از گل و شکوفه و خودنمائی میوه‌شان نمودار میشود. از تورات سفر پیدایش باب دوّم از شماره‌ی پانزده تا شماره‌ی چهارده باب سوّم خلاصه‌ی چند جمله نقل میشود: خداوند خدا آدم را گرفت و در باغ عدن گذاشت، و خداوند خدا آدم را امر فرموده گفت از همه‌ی درختان باغ بی‌ممانعت بخور، اما از درخت معرفت نیک و بد زنهار نخوری، زیرا روزی که از آن خوردی، هر آینه خواهی مرد. و خداوند خدا خوابی گران بر آدم مستولی گردانید تا بخفت و یکی از دنده‌هایش را گرفت و گوشت در جایش پر کرد، و خداوند خدا آن دنده را که از آدم گرفته بود زنی بنا کرد و ویرا بنزد آدم آورد، از اینکه سبب مرد پدر و مادر خود را ترک کرده با زن خویش خواهد پیوست. و آدم و زنش هر دو برهنه بودند و خجلت نداشتند، و ما را ز همه‌ی حیوانات صحرا که خداوند خدا ساخته بود هوشیارتر بود و بزن گفت: آیا خدا حقیقتا گفته است که از همه‌ی درختان باغ نخورید! زن گفت: درختی که در وسط باغ است خدا گفت از آن مخورید مبادا بمیرید، مار گفت: خدا میداند روزی که از آن بخورید چشمان شما باز شود و مانند خدا عارف نیک و بد خواهید بود، و چون زن دید که آن درخت برای خوراک نیکو است از میوه‌اش گرفته بخورد و بشوهر خود نیز داد و او خورد، آنگاه چشمان هر دوی ایشان باز شد و فهمیدند که عریانند پس برگهای انجیر بهم دوخته سترها برای [صفحه ۱۳۱] خویشتن ساختند، و آواز خداوند خدا را شنیدند که در هنگام وزیدن نسیم بهار در باغ میخرامیدند، و آدم و زنش خویشتن را از حضور خداوند خدا در میان درختان باغ پنهان کردند. و خداوند خدا آدم را ندا در داد و گفت: کجا هستی! گفت: عریانم پس خود را پنهان کردم، گفت: که تو را آگاهانید که عریانی آیا از آن درخت خوردی! گفت: اینکه زن بمن داد، بزن گفت: اینکه چه کار است گفت: مار مرا اغوا نمود. تا آخر اینکه بود نمونه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مختصری از آنچه تورات اینکه قضیّه را نقل کرده است، و در کتابهای تفسیر نظیر اینکه مطالب خیلی بیش از آن است که نقل کردیم، ابو الفتوح مفصّل نوشته است که آدم پس از اینکه حادثه گرسنه شد و جبرئیل یکایک اعمال کشاورزی را باو آموخت تا بصورت نان درآورد. اطّلاع بیشتر و مراجعه بکتابها و قضاوت با خوانندگان است. «رَبَّنا ظَلَمنا أَنفُسَنا» تا آخر ۲۳ طبری: قتاده گفت: آدم گفت توبه و استغفار میکنم، جواب شنید که ببهشت میرود، شیطان توبه نکرد و مهلت خواست مسئولش اجابت شد. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: آدم و حوا گناهکار و مستحقّ عقاب نبودند، و چون در دین خود ثابت بودند از مختصر لغزش پشیمان شدند و اینکه جمله‌ها را گفتند، و بعضی گفته- اند: مقصود آنها از اینکه جمله‌ها اینکه است که از فرود آمدن بزمین و دوری زندگی با آسایش، بر خود ستم نموده‌ایم. «وَ مِنها تُخرَجُون» امام فخر رازی: حمزه و کسائی و إبن عامر بفتح تاء و ضمّ راء خوانده‌اند، و دیگر قاریها با ضمّ تاء، و ابو الفتوح نقل کرده است با ضمّ تاء و فتح راء خوانده‌اند بصورت فعل مجهول. -قرآن-۱-۲۳ تفسیر نیشابوری: از آیت یازدهم «وَ لَقَد خَلَقناکُم» تا آخر اینکه آیات خلاصه تأویل پانزده آیه: روح شما را آفریدیم سپس بصورت تن درآوردیم، و سپس استعداد فطری ملائکه برای فروتنی و فرمانبرداری موجب سجده‌ی آنها بآدم شد ولی بموجب خوی ناری و آتشی شیطان از آن خودداری کرد که یک چشم بود و با -قرآن-۳۵-۵۷ [صفحه ۱۳۲] چشم چپ برای خود مقام بالاتر دید، و آدم و همسرش باید از درخت محبّت دوری کنند که محبّت وسیله‌ی محنت است، و نور محبّت موجب سوختن شخصیّت و خود- خواهی در برابر محبوب است که آنوقت هویت و موجودیتی در برابر محبوب باقی نخواهد ماند و بموجب «یُحِبُّهُم وَ یُحِبُّونَه» یعنی خدا آنها را و آنها خدا را دوست میدارند، بنور خداوندی روشن خواهند شد، پس درخت محبت مانند گل و سرشت آدم است که بدست حقّ پیدا و پرورش شده است، و منع از نزدیکی بآن برای تحریص و ترغیب بوده است که «الانسان حریص علی ما منع» یعنی انسان حریص تر است بآنچه ممنوع است و گر نه آن درخت خوراک غیر آدم و اولاد او نبود زان- پس شیطان بقسم و یاد نام محبوب آنها را گرفتار محنت محبّت کرد و زشتی آتش دوستی که فراق یار باشد نمودار شد، و آنها برای پنهان داشتن آتش عشق با برگ عیش و نوش و خوشی بهشت روی آنرا پوشاندند پس ندا رسید که بر هجر و دوری از دوست بمانید و از مقام قرب و وصول تا چندی فرود آئید که بعضی دشمن بعضی هستید: نفس دشمن روح و دل است و دل دشمن ما سوی اللّه و با صدق و کوشش در محبّت زندگی میکنید و با محبّت خواهید مرد و از عالم محبّت بسوی عالم حقیقت رهسپارتان میکنند. -قرآن-۲۷۶-۳۰۶ روح البیان: از جمله‌ی «وَ مِنها تُخرَجُون» آدم آسوده دل شد که باز ببهشت خواهد رفت و امیدوار شد بوعده و فضل خداوند. و در دنبال مطلب بالا از اینکه اشعار حافظ نوشته است: -قرآن-۲۷-۴۹ نا امیدم مکن از سابقه‌ی لطف ازل || تو چه دانی که پس پرده که خوب است که زشت نه من از خانه‌ی تقوی بدر افتادم و بس || پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت مقام عشق میسّر نمی‌شود بی‌رنج || بلی بحکم قضا بسته‌اند روز الست [صفحه ۱۳۳] طفیل هستی عشقند آدمی و پری || که جام جم ندهد سود گاه بیبصری می صبوح و شکر خواب صبحدم تا چند ||! بعذر نیمشبی کوش و ناله سحری بکوش خواجه و از غیب بی‌نصیب مباش || که بنده را نخرد کس بجرم بیخردی سخن ما: ۱- از آیت اوّل «یا آدَمُ اسکُن» تا آخر بخاطر انسان می‌آید که اینکه جمله‌ها علاوه بر آنچه گفته‌اند و نوشته‌اند، شاید اشاره باشد بآنچه انسان در زندگی ناگزیر است و باید بآن رفتار کند: اوّل- آرامش نر و ماده بوسیله‌ی یکدگر دوّم- از تمام حظوظ زندگی باید بهره‌مند شود، سوّم- انسان در زندگی و حیات ناگزیر از خودداری و مواظبت و کف نفس است و گر نه گرفتار زیان است و نابودی. -قرآن-۳۲-۵۰ ۲- آیت دوّم جمله‌ی «فَوَسوَسَ لَهُمَا» اشاره است که انسانی گرفتار تحریکات درونی بسوی خواسته‌های خود میشود بخصوص که از آن منعش کنند، و بعلاوه که اگر زن و موجودی ضعیفتر از خود و با نفوذ و مؤثّر همدم و مونس و محرّک او شود، که اگرچه وسوسه از شیطان باشد ولی چون دو نفر زن و مرد طرف شیطان شوند و زن نفوذ در مرد دارد، البتّه او را بسوی هوی و هوس زودتر و بیشتر رهبری می‌کند تا اراده‌ی شخصی خود مرد. -قرآن-۲۴-۴۴ ۳- جمله‌ی «لِیُبدِیَ لَهُما» بما میفهماند: نتیجه‌ی کشش دل بسوی امیال و خواسته‌ها پیدایش و نموداری پوشیده‌ها است و رسوائی، و ریختن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آبرو، ۴- جمله‌های «إِلّا أن تَکونا» تا «فَدَلّاهُما بِغُرُورٍ» شاید اشاره باشد بآنچه انسان در برابر حرص و طمع و هوی‌پرستی و بیباکی، برای خود عذر میتراشد، و بهانه میبابد و خود را معذور و مجاز در کار خود میشمارد، بطور مثال: در مملکتی که رشوه، تملّق، نقض قانون، وضع قانون بسود دسته‌ای معیّن، بیباکی در کار- دین و دنیا رواج است اگر ما هم رشوه‌ای بگیریم یا کمکی بستمکاری بکنیم چه ضرر -قرآن-۱۳-۳۲-قرآن-۱۶۸-۱۸۸-قرآن-۱۹۴-۲۱۷ [صفحه ۱۳۴] دارد جز اینکه اگر نگیریم بخود ضرر رسانده‌ایم و هیچ رخنه گرفته نمیشود، و خرابی اصلاح نمیشود، و یا فکر میکنند: اگر دیر طلب مردمرا بدهیم یا مال مردم را بخوریم، در برابر هزاران تلف مال و جان و آزار مردم بهیچ شمرده نمیشود، و مردم میلیونها کلاه برمیدارند و باز کارشان رو براه میشود، پس عمل ما هم بجائی ضرری ندارد، یک افسانه برای نمونه: دویست هزار تومان اعتبار منظور شده بود برای یک قسمت ساختمان طبّی، چون معاون قسمت مذکور بحسابداری مربوط برای دریافت اعتبار مراجعه کرده بود گفته بودند: چهل هزار تومان آنرا بما بده تا اینکه مبلغ را در اختیار شما بگذاریم، او قبول نکرد، و سال دیگر که رئیس کل اینکه کارها آن آقا را ملاقات کرد گفت: تو خیانت کردی که صد و شصت هزار تومان را برای چهل هزار تومان تلف کردی و گر نه همان را میگرفتی و کاری انجام میشد، چون تو تسلیم نشدی تمام آن مبلغ بآخر سال ماند و صرف مطامع متصدّیان امر شد و دیناری بمصرف خود نرسید، اینکه هم یک نمونه‌ی نمودار از بهانه‌های گناه که مورد اشاره‌ی آیه و از وسوسه‌های شیطان است، ۵- از جمله‌ی «فَلَمّا ذاقَا» تا آخر آیت ۲۳ شاید اشاره باشد که آدمی پس از بیباکی و تسلیم بخواسته‌ها گرفتار و رسوا میشود، و جمله‌ی «طَفِقا یَخصِفانِ عَلَیهِما مِن وَرَقِ الجَنَّةِ» خوب میفهماند که انسان چگونه در چنین موقع بهر وسیله دست میبرد تا شاید خود را بپوشد و از شرم و گرفتاری آسوده شود، و پیوسته اظهار پشیمانی میکند و از هر که انتظاری دارد عذری میخواهد. ۶- از دو آیت آخر میفهمیم که نتیجه‌ی اینکه خوی و خصلتها، و هوی و هوسها و افکار و اعمال دشمنی است و زد و خورد و مبارزات سخت حیاتی، بعلاوه که زندگی بر زمین مستلزم تنازع بقاء است در موجودات زنده و جاندارها بنابر آنچه بعضی گفته‌اند. -قرآن-۱۱۱۱-۱۱۲۶-قرآن-۱۲۴۳-۱۲۹۵ [صفحه ۱۳۵]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۲۶ تا ۳۰]

یا بَنِی آدَمَ قَد أَنزَلنا عَلَیکُم لِباساً یُوارِی سَوآتِکُم وَ رِیشاً وَ لِباسُ التَّقوی ذلِکَ خَیرٌ ذلِکَ مِن آیاتِ اللّهِ لَعَلَّهُم یَذَّکَّرُونَ [۲۶] یا بَنِی آدَمَ لا یَفتِنَنَّکُمُ الشَّیطانُ کَما أَخرَجَ أَبَوَیکُم مِنَ الجَنَّةِ یَنزِعُ عَنهُما لِباسَهُما لِیُرِیَهُما سَوآتِهِما إِنَّهُ یَراکُم هُوَ وَ قَبِیلُهُ مِن حَیثُ لا تَرَونَهُم إِنّا جَعَلنَا الشَّیاطِینَ أَولِیاءَ لِلَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ [۲۷] وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدنا عَلَیها آباءَنا وَ اللّهُ أَمَرَنا بِها قُل إِنَّ اللّهَ لا یَأمُرُ بِالفَحشاءِ أَ تَقُولُونَ عَلَی اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ [۲۸] قُل أَمَرَ رَبِّی بِالقِسطِ وَ أَقِیمُوا وُجُوهَکُم عِندَ کُلِّ مَسجِدٍ وَ ادعُوهُ مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ کَما بَدَأَکُم تَعُودُونَ [۲۹] فَرِیقاً هَدی وَ فَرِیقاً حَقَّ عَلَیهِمُ الضَّلالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّیاطِینَ أَولِیاءَ مِن دُونِ اللّهِ وَ یَحسَبُونَ أَنَّهُم مُهتَدُونَ [۳۰] -قرآن-۱-۹۳۹ معنی لغات: یفتنّکم- از مصدر فتن بفتح فاء و سکون تاء و فتون بضمّ هر دو خوش آمدن دل بردن گرفتار کردن بکفر و گمراهی و رسوائی و رنج و دیوانگی، قبیل دسته‌ی سه نفری و بیشتر، ضامن کفیل و همسر. ترجمه: ۲۶ ای فرزندان آدم برای شما پوشاک فرو فرستادیم که زشتی و شرم شما بپوشاند و آرایش شما باشد و هم پوشاک پرهیزگاری و اینکه بهتر است [که توان خودداری از بدکاری است و آرایش روان] و اینکه نیز نشانه‌ای است از قدرت خداوندی تا شاید بندگان او بیاد او باشند، ۲۷ ای فرزندان آدم دیو گول‌تان نزند چنانکه پدر و مادر شما را [گول زد و] از بهشت بیرون کرد [تا اینکه ز تن‌شان] پوشاک آنها را جدا می‌کرد تا زشتی‌شان بخودشان نشان دهد چه البتّه او و گروهش شما را از جائی می‌بینند که شما را توان دید آنان نباشد. و همانا که ما دیوان را با آن کسان دوست کردیم که مؤمن بحقّ نمی‌شوند. ۲۸، و چون کاری زشت کنند گویند: پدران خود دیدیم که بر اینکه روش بودند و خدا ما را [صفحه ۱۳۶] فرمان بآن کرد. ای محمّد بگو: البتّه که خدا فرمان ببدکاری نمی‌دهد پس چرا بخدا چیزی می‌بندید که نمی‌دانید! ۲۹ بگو: پروردگار من فرمان بمیانه‌روی [و کار درست] کرده است و روی خود بهر سجده‌گاه راست

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدارید و او را بدین پاک بخوانید چه همچنانکه او پدیدارتان کرد بازتان گرداند ۳۰ پاره‌ای براه راست رفته و پاره‌ای گمراهی بر او استوار شده که آنان دیوان را بجای خدا دوست خود گرفتند و می‌پنداشتند راه راست یافته‌اند. معنی لغات: ریش- لباس فاخر، کارفرمای خانه، فراوانی، سرمایه، آنچه بزندگی لازم است چون خوردنی و پوشیدنی، پر پرندگان. سخن مفسّرین: «أَنزَلنا عَلَیکُم» ۲۶ جبّائی گفته است: یعنی برای شما لباس فرود آوردیم، حسن گفته است: یعنی باران فرو فرستادیم که وسیله‌ی کشت پنبه و لباس است، ابو مسلم گفته است: یعنی از مقام رفیع خداوندی بشما دادیم چون آنچه بمخلوق عنایت شود فرو فرستادن از مقام بالا است و مقصود بلندی و پستی حسّی نیست ابو علیّ گفته است: یعنی برای شما آفریدیم. -قرآن-۱۵-۳۵ «وَ رِیشاً» ۲۶ مجمع: مفسّرین گفته‌اند: یعنی اثاث لازم برای زندگی، مال، جمال، فراوانی، خوشی، و هر چه خوب است، و همه‌ی اینکه معانی با کلمه‌ی ریش در لغت مناسب است جز اینکه هر کسی یک معنی را گفته است. -قرآن-۱-۱۲ ابو الفتوح: «ریاشا» بصورت جمع نیز خوانده‌اند. «لِباسُ التَّقوی» ۲۶ ابو الفتوح نوشته است: اهل مدینه و إبن عامر و کسائی خواندند «لِباس» منصوب، و باقی قرّاء «و لباس» برفع خواندند، و در لباس تقوی مفسّران خلاف کردند: زید بن علیّ گفت: لباس تقوی درع باشد و مغفر و آنچه ساعد و ساق بآن پوشند از آهن، قتاده و سدّی گفتند، و إبن جریج لباس تقوی ایمان است، معبد الجهنی گفت: حیاء است، عطیّه گفت از عبد اللّه عبّاس: -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۹۲-۱۰۱ عمل صالح است، و بروایتی سیماء صلاح است بر روی و نیکو طریقتی، حسن بصری گفت: عثمان عفّان را دیدم بر منبر رسول وعظ میکرد، پیراهنی گوئی پوشیده و [صفحه ۱۳۷] گوی گریبان گشوده مردمرا میگفت: سگان را بکشید و کبوتر بازی مکنید، آنگه گفت: از خدای بترسید در سرّ که از رسول خدا شنیدم که او گفت: هیچ بنده‌ای نبود که او عملی کند در سرّ و الّا خدای از آن عمل بر او ردائی پوشاند اگر خیر باشد، و اگر شرّ، آنگه اینکه آیه برخواند «وَ رِیشاً وَ لِباسُ التَّقوی» و گفت لباس التّقوی نیکو طریقتی باشد، عروه بن الزّبیر گفت: ترس خدای باشد، جبّائی گفت: مراد جامه‌ی پارسایان است از صوف و جامه‌ی خشن و آنچه زهّاد و عبّاد را باشد، حسین بن علیّ المغربی گفت: مراد لباس اهل بهشت است، گفت دلیلش «ذلِکَ خَیرٌ» و ذلک اشارت بغایتی باشد دور، مجاهد گفت: برای آن منّت نهاد بجامه‌ی عورت پوش بر ما، که عرب برهنه طواف کردندی گرد خانه مکشوف العورهٔ جز قریش، و بعضی دگر گفتند: -قرآن-۳۲۰-۳۵۲-قرآن-۶۲۱-۶۳۵ برای آنکه از اصناف خلق کس جامه پوش نباشد مگر بنی آدم. «یَنزِعُ عَنهُما لِباسَهُما» ۲۷ طبری: إبن عبّاس گفته است: لباس آنها از جنس ناخن بود که از تنشان جدا شد، وهب بن منبّه گفته است: نور بوده است، مجاهد گفته است: مقصود تقوی و پرهیزگاری است. -قرآن-۱-۳۰ «یَراکُم هُوَ وَ قَبِیلُه» ۲۷ مجمع: حسن بصری و إبن زید گفته‌اند: یعنی می‌بیند شما را شیطان و اولاد او، و دیگری گفته است: یعنی شیطان با قشون و پیروان- خود شما را می‌بینند. -قرآن-۱-۳۰ «مِن حَیثُ لا تَرَونَهُم» ۲۷ ابو الفتوح نوشته است: مالک دینار گفت: دشمنی که او تو را بیند و تو او را نبینی عظیم المؤنهٔ بود و شدید المحنهٔ الّا من عصمه اللّه، الّا آن را که خدای نگاه دارد، یحیی بن معاذ گفت: شیطان قدیم است و تو حدیث و شیطان محتال است و تو سلیم جانب، شیطان تو را بیند و تو او را نبینی، و شیطان تو را فراموش نکند و تو او را فراموش کرده‌ای، و او را از تو بر تو یاد است و تو را بر او یاد نیست، و رسول گفت: شیطان از بنی آدم چنان رود که خون بر تن دل تو مسکن او و عروق تو رهگذر او پس با او مقاومت نتوان کرد الّا بعون اللّه. -قرآن-۱-۲۹ ذو النون مصری گفت: اگر او تو را بیند از آنجا که تو او را نبینی، خدای او را بیند [صفحه ۱۳۸] و او خدای را نبیند، از او بخدای استغاثه کن. روح البیان: یعنی اجسام ایشان از غایت رقت و لطافت در نظر شما نمیآید، و ایشان اجسام شما را بواسطه‌ی غفلت و کثافت می‌بینند، حذر از چنین دشمن لازم است، و در مثنوی گفته است: از نبی بر خوان که دیو و قوم او || می‌برند از حال انسی خفیه بو از رهی که انس از آن آگاه نیست || زان که زین محسوس و اینکه اشباه نیست مسلکی دارند از دیده درون || ما ز دزدیهای ایشان سرنگون دمبدم ضبط و زیانی می‌کنند || صاحب نقب و شکاف و روزنند «وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً» ۲۸ طبری: مجاهد گفته است: مقصود آن عربها است که لخت طواف میکردند، و میگفتند: همانطور که مادر ما را زائیده است طواف میکنیم، و زن در هنگام طواف با یک تکه نواری از نخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یا چرم جلو خود را می‌پوشید و اینکه شعر را میخواند: -قرآن-۱-۲۸ الیوم یبدو بعضه او کلّه || فما بدا منه فلا احلّه و اینکه طور هم روایت شده است «فمن رأی شیئا فلا یحلّه» یعنی: اکنون همه‌اش یا پاره‌ای از آن نمودار میشود ولی روا ندارم کسی بدان بنگرد. سدّی گفته است: قبیله‌ی عربی از یمن برهنه طواف کعبه میکردند، و اگر بآنها اعتراض میشد، میگفتند: پدران ما چنین میکردند و خداوند بما اینکه طور فرمان کرده است. «وَ اللّه أَمَرَنا بِها» ۲۷ مجمع: حسن بصری گفته است: مقصود آنها از اینکه جمله که میگفته‌اند: خدا ما را امر کرده است اینکه بوده است که اگر چیزی ناپسند خدا باشد مانع از آن میشود، و چون ما را در کار خود آزاد گذارده است پس مطلوب خدا است و ما را بآن امر کرده است. -قرآن-۱-۲۷ ابو الفتوح: سه مطلب از اینکه آیه استفاده کرده است: ۱- زشتی تقلید بجمله‌ی «قالُوا وَجَدنا عَلَیها آباءَنا» یعنی پدران ما چنین میکرده‌اند، که نقل گفتار آنها -قرآن-۹۰-۱۲۲ [صفحه ۱۳۹] بطور توبیخ دلیل بر مذّمت از تقلید است، ۲- بجمله‌ی «إِنَّ اللّه لا یَأمُرُ بِالفَحشاءِ» یعنی خدا فرمان بکار زشت نمیکند، میفهماند که عقیده‌ی جبر باطل است، و خداوند وادار ببدی نمیکند و انسان آزاد است و اختیار دارد که نیکی کند یا بدی ۳- قیاس باطل است، و حکمی که مربوط بعلم و دلیل نباشد و فقط با مقایسه و سنجش بعقل خود انجام شود صحیح نیست، چون در اینکه آیه با سرزنش و توبیخ گفته شده است «أ تَقُولُونَ عَلَی اللّهِ ما لا تَعلَمُون» یعنی: از آنچه خود خبردار- نیستید و علم ندارید چگونه بخدا نسبت میدهید و حکم میکنید که وظیفه‌ای است معیّن از جانب خدا. -قرآن-۶۳-۱۰۲-قرآن-۴۶۰-۵۰۹ «أَمَرَ رَبِّی بِالقِسطِ» ۲۹ مجمع: از مجاهد و سدی و بیشتر مفسّرین نقل شده است یعنی: فرمان خدا بعدل است و استقامت و میانه روی در زندگی، ضحّاک گفته است: یعنی خدا فرمان میدهد بتوحید و یکتا پرستی، إبن عبّاس گفته است: -قرآن-۱-۲۷ یعنی فرمان میدهد بگفتن لا اله الّا اللّه، ابو مسلم گفته است: مقصود هر عبادت و طاعتی است که موجب قرب بحق باشد. «أَقِیمُوا وُجُوهَکُم عِندَ کُلِّ مَسجِدٍ» ۲۹ ابو الفتوح نوشته است: و گفت شما را که روی بقبله آرید بنزدیک هر مسجدی یعنی در وقت هر نمازی، مجاهد و سدّی و إبن زید گفتند: معنی آن است که هر کجا باشی و در هر مسجدی بنماز روی بکعبه آری، چنانکه «وَ حَیثُ ما کُنتُم فَوَلُّوا وُجُوهَکُم شَطرَه» ضحّاک گفت: معنی آن است که چون در مسجدی باشی و وقت نماز در آید آنجا نماز کنی و مگوئی که ما نماز جز در مسجد خود نکنیم، و چون در مسجد نباشد او مخیر است در نماز کردن بهر مسجد که خواهد ربیع گفت: معنی آن است که سجود خالص خدای را کنی جزا نداد و اصنام را. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۲۸۷-۳۴۰ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی در نماز روی خود بآن سوی آرید که خدا- فرموده است، و آن کعبه است، و مقصود از مسجد هنگام سجود است که اوقات پنج- گانه‌ی نماز باشد، فرّاء گفته است: مقصود از مسجد جای سجده است، معنی دیگر جمله آن است که در وقت نماز روی بمسجد آرید، و اینکه دستوری است که بعقیده‌ی [صفحه ۱۴۰] بعضی واجب است و بعقیده‌ی اکثر مستحب است. تأویلات کاشانی: یعنی هر وقت و بهر جا که باید سجده کنید مواظب باشید که شخص خود را در کمال استقامت بدارید تا بافراط و تفریط نروید و از رنگدادن به- عمل خود و تیره کردن آن بمقاصد سوء احتراز کنید و سجده چهار جور است: ۱- سجده‌ی تسلیم و اطاعت که با صدق و اخلاص و بیریا و نفاق متوجّه بحق باشد و مطابق آنچه باو دستور رسیده است رفتار کند و همین است حقیقت عدالت، ۲- سجده‌ی فنای در افعال، یعنی آنچه برای خدا و روی بخدا انجام میدهد با تمام شرایط باشد و بطوری در عمل محو و فانی باشد که کار را از خدا بداند و نه خود و نه دیگری را در عمل موثر نداند و تمام حرکات و سکنات خود را از او بداند، ۳- سجده‌ی فنای در صفات حق که در توجّه بحق طوری عمل خود را با شرایط و کامل انجام دهد که هیچ صفتی و خصوصیّتی برای حق در نظر نیاورد، و ترس و طمع از انتقام و مغفرت در خود حس نکند، و بچیزی در آفرینش از چشم خود ننگرد که پسند و ناپسند خود شمارد، با میانه‌روی و عدالت در عمل که در فنای خود بافراط نرود و منکر و معروف را ببیند و از امر و نهی آن خوددار نشود، و هم در اینکه حالت دانائی و بینائی از دست ندهد و بر منکر و مخالف خشم نگیرد و از اندازه‌ی خود تجاوز نکند. ۴- در ذات حق یعنی آنطور روی دل بحق دارد که جز او نبیند و دوئی و جدائی در نظرش نیاید، و عدالت اینکه حالت آن است که خود را بچیزی نشمارد و پرده‌ی منم گوئی و منم زدن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مغرورش نکنـد تا زنـدیق شود و همه چیز مباح داند، و دست از هر وظیفه بدارد. «مُخلِصِینَ لَهُ الدِّین» ۲۹ حافظ گفته است: -قرآن- ۱-۳۰ صوفی نهاد دام و سر حقّه باز کرد || بنیاد مکر با فلک حقّه باز کرد ای دل بیا که ما بپناه خدا رویم || ز آنچه آستین کوته و دست دراز کرد صـنعت مکن که هر که محبّت نه راست بـاخت || عشـقش بروی دل در محنت فراز کرد [صـفحه ۱۴۱] ای کبک خوشـخرام که خوش می‌روی بناز || غرّه مشو که گربه‌ی عابد نماز کرد فردا که پیشـگاه حقیقت شود پدید || شـرمنده رهروی که عمـل بر مجاز کرد حافظ مکن ملامت رنـدان که در ازل || ما را خـدا ز زهـد و ریا بینیاز کرد «کَما بَدَأَکُم تَعُودُون» ۲۹ مجمع: در تناسب و ارتباط اینکه جمله بجلو چند وجه گفته‌اند: ۱- چون مانند آغازتان بازگشت میکنید پس اخلاص در عمل بیارید و اگر چه در نظر شـما دور از قبول است که دوبـاره زنـده شویـد ولی از آغازتان بسـنجید انجام خود را، ۲- مربوط بآیـات جلو است که گفته شـده است «فِیها تَحیَون» «وَ مِنها تُخرَجُون» یعنی زنـدگی و از خاک بـدر آمـدن دوباره را اگر باور ندارید بدانید مانند آغاز پیدایش شما است، ۳- ابو مسـلم گفته است: اینکه مطلبی است جـدا و غیر مربوط بجلو و معنی آن است که باز هم شـما را زنـده و مجازات میکنیم، و بعضـی چنین معنی کرده‌اند: همان طور که روز اول دست خالی و فقیر خلق شدید- بازگشت شما هم چنان خواهد بود، و از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی همانطور که بمیرید زنده خواهید شد، اگر مؤمن باشید با ایمان، و اگر کافر باشید بر کفر باز می- گردید. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۳۳۷-۳۵۴-قرآن-۳۵۵-۳۷۷ «فَرِیقاً هَدی وَ فَرِیقاً حَقَّ عَلَیهِمُ الضَّلالَةُ» ۲۹ ابو الفتوح نوشـته است: یعنی گروهی را راه نماید ببهشت و ثواب که مستحقّ آن باشـند، و گروهی را از راه بهشت گمراه کند که مستحقّ آن باشند. -قرآن-۱- ۵۹ مجمع: یعنی چون براه راست رفتنـد محکوم بهـدایت شدند، و آنها که نپذیرفتند مستحقّ گمراهی شدند و محکوم بآن و یا چون راه راست را پذیرفتند و خود را بر آن داشـتند محکوم لطف او و براه راست شدند، و آنها که نپذیرفتند مستحقّ و محکوم بخواری و محرومیّت از لطف و مستحقّ عذاب و هلاک شدند. تأویلات کاشانی: یعنی چون شیاطین قوای نفسی واهمه و متخیّله را به- دوستی پذیرفتند، بکلمه‌ی ضـلاله و حکم گمراهی محکوم و مستحقّ هستند. «وَ یَحسَبُونَ أَنَّهُم مُهتَدُون» ۲۹ روح البیان: اینکه جمله چون در دنباله -قرآن-۱-۳۹ [صـفحه ۱۴۲] اسـتحقاق گمراهی و دوستی شـیطان گفته شـده است میفهمانـد: آنهـا که بگمان خود را بر حقّ میداننـد ماننـد کـافر هسـتند، پس بظنّ و گمان دین درست نمیشود و بر عاقل است که پی تحصـیل یقین در دین رود و صائب گفته است: واقف نمیشونـد که گم کرده‌انـد راه || نـا رهروان که براهی نمی‌رسـند صـفی علیشـاه: فرقه‌ای را رهنمـا شـد بر کمـال || هم گروهی حقّ ایشـان بـد ضـلال زان که بر نفس و هوی تابع شدنـد || بر سـفال از ملکتی قانع شدنـد فرقه‌ای بردنـد باره بر بهشت || فرقه‌ای ماندنـد در اخلاق زشت زان که شـیطان را گرفتنـدی بـدوست || اینکه گروه گمرهان چون لحم و پوست سـخن ما: ۱- در آیت اوّل با جمله‌ی اوّل و دوّم اشاره است باقـدام انسان باسـتفاده‌ی از زیبائی و آرایش بلباس و بهره‌مندی از حظّ بزرگ زندگی ۲- جمله‌ی «یُوارِی سَوآتِکُم» میفهمانـد: پوشـیدن زشتیهـای بـدن جزء طبیعت انسانی است و بشـما لباس دادیم که خود را بپوشـید، پس ممکن است از ضـمن اینکه جمله استنباط حکم فقهی بشود که وجوب ستر عورت باشد. ۳- از کلمات «وَ لِباسُ التَّقوی» تا آخر آیه میفهمانـد که آدمی با اینکه باید از تمام امکانات طبیعت بهره‌مند باشد از بهترین لباس که تقوی و پرهیزکاری است نباید غافل شود، و مـا آنچه مفسّـرین در معنی اینکه دو کلمه گفته‌انـد مفصّـل نوشـتیم ولی ظـاهر اینکه است که اینکه تعبیر کنـایه‌ای است از مسـتور داشـتن انسـان معایب نفسانی و امیال سـرکش خود را به- وسـیله‌ی تمرین و ریاضت بر پرهیزگاری، ۴- کلمات «فَرِیقاً هَدی وَ فَرِیقاً حَقَّ عَلَیهِم» تا آخر آیه میفهمانـد آنها که براه راست رفته‌اند رسـتگارند، و آنها که بگمان و حدس خود راه را پیدا کرده‌اند. و غرور و پنـدار را پیشـوای خود کرده بحث و تحقیق در راه صواب و خطـا نمیکننـد، آنهـا هسـتند که مستحقّ گمراهی شده‌انـد و ضـلالت دامنگیر آنها شده است، مصداق اینکه جمله‌ها آن کسان هسـتند که با همه هوشـیاری و اطّلاعات علمی و بهره‌های مادی و اسـتعداد فطری در نویسـندگی با شیوائی قلم و -قرآن-۱۷۶-۱۹۷-قرآن-۴۱۰-۴۳۲-قرآن-۸۵۴-۹۰۰ [صفحه ۱۴۳] وسعت فکر و بلندی نظر بـاز همه‌ی اینکه نعمتها را بچیزی نشـمرده و بجای اسـتفاده از اینکه خوشـیهای حیاتی پرده‌ی پنـدار در جلو چشم گرفته با بـد بینی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دلتنگی از زندگی مدّتی از عمر خود را زنده بگور پنداشته و عاقبت بگمان اینکه زندگی رنج است و مردن آسودگی همیشگی است بباز کردن شیر گاز و بستن در اطاق خود را خفه کرده‌اند.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۳۱ تا ۳۴]

یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُم عِندَ کُلِّ مَسجِدٍ وَ کُلُوا وَ اشرَبُوا وَ لا تُسرِفُوا إِنَّهُ لا یُحِبُّ المُسرِفِینَ [۳۱] قُل مَن حَرَّمَ زِینَةَ اللّهِ الَّتِی أَخرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّیِّباتِ مِنَ الرِّزقِ قُل هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الحَیاةِ الدُّنیا خالِصَةً یَومَ القِیامَةِ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الآیاتِ لِقَومٍ یَعلَمُونَ [۳۲] قُل إِنَّما حَرَّمَ رَبِّیَ الفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنها وَ ما بَطَنَ وَ الإِثمَ وَ البَغیَ بِغَیرِ الحَقِّ وَ أَن تُشرِکُوا بِاللّهِ ما لَم یُنَزِّل بِهِ سُلطاناً وَ أَن تَقُولُوا عَلَی اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ [۳۳] وَ لِکُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُم لا یَستَأخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَستَقدِمُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۷۰۱ جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفته است: در دوران جاهلیّت زن عرب برهنه میشد و کهنه‌ای در جلو خود میگرفت و طواف میکرد و میگفت: «الیوم یبدو بعضه» تا آخر اینکه آیه‌ها برای آن عمل آنها نازل شد: «یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُم» و «قُل مَن حَرَّم». -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۴۱-۶۱ ترجمه: ۳۰ ای فرزندان آدم بجلو هر پرستش آرایش خویش با خود بدارید [و برهنه نباشید] و بخورید و بنوشید و اندازه نگاهدارید که خدا افزونکاران را دوست ندارد. ای محمّد بمردم بگو: ۳۱ کی حرام و ناروا کرده است آرایش و برخورداری خدا داده را که برای بندگانش از زمین در آورده و هم روزیهای خوب و پاکیزه را! [تو خود بپاسخ بگو]: آن بخشیده‌ها برستاخیز ویژه‌ی مؤمنان است [صفحه ۱۴۴] [گر چه باین جهان همگی بهره‌مندند]. و ما به اینکه گونه یکایک نشانه‌ها [ی حقیقت و درستی] را برای مردمی که با خردند و می‌سنجند نمودار می‌کنیم، و بگو: ۳۲ پروردگارم زشتیها را چه نهان چه آشکار ناروا کرده است و گناه را و نیز سرکشی و نافرمانی بناشایست و هم اینکه دیگری را بی‌دلیل و دستاویز انباز خدا پندارید و بر خدا ببندید آنچه نمیدانید. [و بدانید] ۳۳ هر مردمی را روزگاری است که چون بسر آید دمی پس و پیش ندارد. سخن مفسّرین: «خُذُوا زِینَتَکُم» ۳۰ طبری: قتاده گفته است: یکی از مردم یمن در هنگام طواف میگفت: روا نیست طواف کنم در لباسی که آلوده است، کسی بمن ازاری عاریه میدهد تا طواف کنم! اگر کسی جوابش نمیداد برهنه طواف می- کرد، اینکه آیه منع از اینکه کار کرد، ضحّاک گفته است: دسته‌ای از اعراب و مردم یمن بشب و برهنه طواف میکردند، باین آیه امر شد که برهنه طواف نکنند، و با لباس باشند. -قرآن-۱۵-۳۵ مجمع: از امام باقر علیه السّلام نقل شده است: یعنی آن لباس که برای زینت دارید، در نمازهای جمعه و عید بتن کنید، و بعضی گفته‌اند: یعنی بوقت هر نماز آن لباس خود را بپوشید. از امام حسن علیه السّلام نقل شده است که: برای نماز بهترین لباس خود را میپوشید، چون از او جهت می‌پرسیدند میفرمود خدا زیبا است و زیبائی را دوست دارد و من خود را برای خدا میآرایم که در قرآن است «خُذُوا زِینَتَکُم» و بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه زشتی و شرم شما را بپوشاند بتن کنید چون عرب در طواف برهنه میشدند و زنها بشب و مردها بروز طواف میکردند، با اینکه آیه دستور رسید که در نماز و طواف با لباس باشند، و از- امام صادق ع نقل شده است: یعنی در وقت نماز خود را بیارائید و از شانه کردن غافل نشوید. -قرآن-۱۹۰-۲۱۰ ابو الفتوح نوشته است: قاضی تنّوخی گفت: زینت دست برداشتن بود در نماز، و تمسّک کرد بخبری از رسول ص که گفت: «انّ لکلّ شیء زینة و انّ زینة الصّلوة [صفحه ۱۴۵] رفع الایدی فیها فی ثلاثة مواطن اذا تحرّمت للصّلوة و اذا رکعت و اذا رفعت راسک من الرّکوع» یعنی هر چیزی را آرایشی است و آرایش نماز بآن است، در هنگام تکبیر احرام و برکوع شدن و از رکوع بلند شدن دستها را بلند کنند. تأویلات کاشانی: اوّل زینت در نماز سجده است که با اخلاص انجام شود، درجه‌ی دوّم زینت کمال توکّل است در حال نماز با توجّه بشرائط آن، مرتبه‌ی سوّم آرایش نماز است برضای از دل و تسلیم بدرستی و تمامی در برابر فرمان حقّ چهارمین مرتبه‌ی آرایش نماز انجام شرائط و حقوق استقامت است با آمادگی- برای دگرگون شدن از خوی و خصلت حیوانی بحقیقت آدمی که بدرستی انسان شود، و از همه‌ی مزایای انسان کامل بهره‌مند باشد. تفسیر حسینی: امام قشیری قدّس سرّه میگوید: مراد زینت سرایر است نه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آرایش ظواهر، یعنی خشوع، و اخلاص مخصوص بیک محل نیست بلکه در همه‌ی اماکن و مساجد باید. و در کشف الأسرار آورده که زینت بزبان علم ستر عورت است برای نماز و بلسان کشف حضور دل است برای عرض راز و نیاز. بیت: ذوق طاعت بی‌حضور دل نیابد هیچکس || طالب حقّ را دل حاضر بر اینکه درگاه و بس «کُلُوا وَ اشرَبُوا وَ لا تُسرِفُوا» ۳۰ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی خدا حلال کرده است خوردن و نوشیدن را تا آنجا که باندازه‌ی اسراف نرسد و در لباس موجب کبر و غرور نشود: سدی گفته است: آنها که برهنه طواف می‌کردند پیه و چربی را هم بر خود حرام میداشتند، اینکه آیه آنها را منع میکند که اسراف در تحریم نکنید و زیاده از اندازه خود را از چیزی محروم ندارید. إبن زید گفته است: یعنی حلال بخورید و از حرام بپرهیزید، و اسراف تجاوز از حد است و خوردن حرام. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: یعنی چنین نباشید که حلال رها کنید و بحرام دست دراز کنید. مجاهد گفته است: اگر باندازه‌ی کوه احد در طاعت خداوند خرج کنی اسراف [صفحه ۱۴۶] نکردی، و اگر درهمی و اندکی در نافرمانی خرج کنی اسراف است و زیادی، و بعضی گفته‌اند: یعنی از حدّ متوسّط بیرون نروید و بمقدار بیش از اندازه مصرف نکنید. و حکایت کرده‌اند که هارون الرّشید خلیفه‌ی عبّاسی طبیبی داشت مسیحی و ماهر در کار خود، روزی بعلیّ بن حسین بن واقد گفت: علم مفید بحال بشر علم دین است و علم طب باصطلاح علم دو تا است: علم ادیان و علم ابدان، و در کتاب مذهبی شما نامی از طب نیست، علیّ در جواب گفت: در نصف آیت قرآن همه‌ی طب فراهم شده است، آنجا که گفته شده است «کُلُوا وَ اشرَبُوا وَ لا تُسرِفُوا» پیغمبر فرموده است «المعدهٔ بیت کلّ داء و الحمیهٔ رأس کلّ دواء» یعنی شکم آدمی خانه‌ی هر بیماری است و خودداری از پرخوری داروی همه‌ی آنها است. و تمام طب را در اینکه گفتار خود جمع کرده است، او گفت: کتاب و پیغمبر شما برای طب جالینوس جائی باقی و خالی نگذاشته است. و بعضی گفته‌اند: معنی آیه اینکه است: حرام نخورید و از راه باطل و بیهوده مصرف نکنید که خوردن حرام و ناشایست هر چه باشد تجاوز است و اسراف، و هم آنچه اهل خرد زشت بدانند و موجب زیان شخص باشد اسراف و حرام مثل اینکه در دیگ غذا بجای آب، گلاب بریزید و یا آنچه دارد عطر بخرد و خود را خوشبوی نماید و زن و بچه‌اش را گرسنه رها کند همه‌ی اینها اسراف است و حرام. -قرآن-۵۷۱-۶۰۷ فخر: ابو بکر اصم گفته است: مقصود از اسراف عمل و فکر اعراب است که شترهای بحیره و سائبه بر خود حرام میکردند و از ملک خود خارج کرده آنرا رها مینمودند و استفاده از آن نمیکردند، و هم در هنگام حجّ بسا چیزهای حلال بر خود حرام میکردند، اینها اسراف نامیده و ممنوع شده است. تفسیر حسینی: در کتاب قوت القلوب فرموده که دوبار خوردن در روز اسراف است، و از بعضی سلف نقل میکنند که اسراف آن است که هر چه آنرا آدمی آرزو کند بخورد، و ذلیل و ذمیم‌ترین مردمان آن است همت او تمام مصروف باشد بفکر طعام و شراب و در ابیات حقایق سماهٔ الذّهب مذکور است. نظم: [صفحه ۱۴۷] خواجه را بین که از سحر تا شام || دارد اندیشه‌ی شراب و طعام شکم از خوشدلی و خوشحالی || گاه پر میکند گهی خالی فارغ از خلد و ایمن از دوزخ || جای او مزبله است یا مطبخ شیخ الاسلام خواجه عبد اللّه انصاری قدّس سرّه فرموده که [اگر همه‌ی دنیا را لقمه سازی و در دهان درویشی نهی اسراف نباشد، و اسراف آن بود که بی‌رضای حق سبحانه صرف کنی] قطعه: یک جوانی که خیر دایم داشت || پند میدادش راهبی در دیر کای پسر خیر نیست در اسراف || گفت: اسراف نیست اندر خیر روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: اسراف دو جور است افراط و تفریط، افراط آن است که بیش از حاجت و ضرورت بکار برد، و یا بر خلاف شرع، یا بمیل و خواهش نفسانی، یا از غفلت و ترک ادب. تفریط آن است که از اندازه‌ای لازم کم بکار برد و در نگاهداری قوت و طاقت تقصیر کند که نتواند بوظائف خود عمل نماید، و یا در انجام آن مبالغه و از اندازه بدر کند که خود را هلاک نماید و موجب تضییع حقوق خداوندی شود. و بواسطه‌ی رفتن پی حظوظ نفسانی حقّ خداوند را نابود کند، یا حظّ و بهره و حقّ قلب و روح و سر خود را از دست بدهد و از آنها محروم شود پس معنی جمله اینکه است که اسراف و نابود نکنید حقوق ما و خود را بواسطه‌ی دلبستن بحظوظ خود و بهره‌های موقّت بی‌سودتان. تفسیر صافی: عیّاشی از امام صادق ع روایت کرده است: اینکه سرمایه‌ها را خداوند در اختیار مردم گذارده است که خوردن و نوشیدن آنها با میانه روی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اعتدال باشد، و هم در لباس و آمیزش و وسیله‌ی سواری رعایت اقتصاد کنند که از اندازه‌ی خود تجاوز نکنند و آنچه فزون باشد بفقرا بدهند و آسایش آنها را فراهم کنند، هر کس اینطور زندگی کند، آنچه بخورد و بنوشد و بپوشد و سوار شود و آمیزش کند بر او روا و حلال است، و آن که از اینکه اندازه تجاوز کند و اینکه حدود را رعایت نکند همه‌ی آنچه مصرف کند بر او حرام است، مگر خداوند اینکه سرمایه‌ها که در اختیار [صفحه ۱۴۸] انسان گذارده است برای آن است که آنچه بخواهند بکنند و آنکه اندازه‌اش اسب بیست دیناری است بده هزار درهم اسب بخرد! اینکه است معنی «کُلُوا وَ اشرَبُوا وَ لا تُسرِفُوا»، و نیز آنحضرت فرمود: آن که قوت و وسیله‌ی زندگی یک روزه دارد اگر از کسی چیزی بخواهد از مسرفین است و مشمول اینکه آیه است. -قرآن-۱۵۶-۱۹۲ «قُل مَن حَرَّمَ زِینَةَ اللّهِ» ۳۱ طبری: إبن زید گفته است: مقصود آن مردمی است که در هنگام حج و عمره از گوسفند و منافع آن احتراز میکردند و بر خود حرام میدانستند. إبن عبّاس گفته است: مقصود آن چیزها است که عرب بر خود حرام میدانست. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود لباس زیبا است که وسیله‌ی آرایش است، و خوراکهای لذیذ و یا هر چیز خوب و حلال. «هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الحَیاةِ الدُّنیا خالِصَةً» ۳۱ مجمع: نافع «خالصةً» با نصب و صدای بالای تاء خوانده است و دیگران با رفع و صدای جلو قرائت کرده‌اند. إبن عبّاس گفته است یعنی از خوشیهای زندگی مؤمن و کافر در دنیا شریک هستند، و در عالم دیگر منحصر بمؤمن است و کافر بهره‌ای از آنها ندارد، جبّائی گفته است: یعنی در قیامت برای مؤمن همین خوشیها و لذّتها مهیّا است و خالص است از هر اندوه و گرفتاری و نقص. -قرآن-۱-۶۰ «حَرَّمَ رَبِّیَ الفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنها وَ ما بَطَنَ وَ الإِثمَ» ۳۲ فخر: فواحش یعنی گناهان بزرگ و مهمّ که گناه کبیره مینامند، و اثم بمعنی هر گناه یا گناه صغیره و بعضی گفته‌اند: فواحش آن است که حدّ و مجازات بر آن معیّن نشده است، و اثم آن است که مرتکب آن باید مجازات شود. -قرآن-۱-۷۴ «وَ البَغیَ بِغَیرِ الحَقِّ» ۳۲ مجمع و امام فخر: ظاهر آن است که مقصود از «بغی» ظلم و فساد نسبت بغیر باشد و یاغی شدن، و مقصود از «بِغَیرِ الحَقِّ» آن است که اگر کسی بموجب حکم شرع مستحقّ مجازات بود از اینکه حکم مستثنی است، و تجاوز باو جایز خواهد بود. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۵۰-۱۶۸ «وَ أَن تُشرِکُوا بِاللّهِ» تا آخر آیه ۳۲ طبری: مقصود از سلطان دلیل و برهان -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۱۴۹] است، یعنی بتها که شریک خدا میپندارید، و برهنه که طواف میکنید، و آن حیوانات «بحیره، وصیله، سائبه، حام» که بر خود حرام کردید، همگی ادّعای بی‌دلیل است و سخن و تهمت بنادانی است. سخن ما: ۱- آیت اوّل جمله «خُذُوا زِینَتَکُم عِندَ کُلِّ مَسجِدٍ» میفهماند لازم است همیشه انسان پیراسته و بزینت اندازه و مناسب خود آراسته باشد، چون وقتی که در مسجد و جای نماز که همه متوجّه بعالم دیگر هستند و بآداب و رسوم میان مردم چندان توجّه نمیشود باید زینت و آرایش داشت، پس در دیگر وقتها که مردم متوجّه بظاهر وضع یکدیگر هستند بیشتر باید مواظب خود باشند. ۲- جمله‌های «کُلُوا وَ اشرَبُوا» تا آخر میفهماند: بر انسان لازم است از موادّ عالم حدّ اکثر استفاده بکند ولی با نگاهداشتن اندازه و احتراز از زیاده‌روی. شوپنهاور گفته است: شخص عاقل باید آن قدر پس انداز کند که سرمایه‌ی مختصری بدست آورده و در پرتو آن بتواند بفراغت خاطر زندگانی کند، نیکبخت کسی است که بلذّات معنوی توجّه خاصّی داشته باشد و ضمنا از یک در آمد خاصی استفاده کند. [افکار شوپنهاور ترجمه‌ی مشفق صفحه ۷۸]. دکتر سیاسی در کتاب تکلیف اخلاقی نوشته است: -قرآن-۳۲-۷۳-قرآن-۴۲۷-۴۴۷ وجدان میگوید «میانه رو باش» مصلحت جوئی و نفع پرستی میگوید: [میانه رو باش تا سالم بمانی] بدیهی است که در مورد اخیر چنانکه کسی چشم از سلامت بپوشد، خود را مجاز میداند که میانه رو باشد. ۳- آیت سوّم «مَن حَرَّمَ زِینَةَ اللّهِ» تا آخر تأکید و تثبیت مطلب جلو است که لذت زندگی برای انسانی است، ریاضت و محرومیّت از آن زشت است، و جمله‌ی هی «خالِصَةً» تا آخر علاوه بر بیان یک حقیقت وسیله‌ی دلداری محرومین است که اگر کار و کوشش شما را از زینتها و لذّتهای زندگی برخوردار نکرد مطمئن باشید که نتیجه‌ی اینکه جنب و جوش و کسب و کار زندگی در عالم دیگر زینت و لذّت خالص و بیرنج است که در اختیار شما خواهد بود. -قرآن-۲۳۳-۲۶۴-قرآن-۳۹۹-۴۰۹ [صفحه ۱۵۰]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۳۵ تا ۳۹]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يا بَنِي آدَمَ إِمّا يَأتِيَنَّكُم رُسُلٌ مِنكُم يَقُصُّونَ عَلَيكُم آياتِي فَمَنِ اتَّقى وَ أَصلَحَ فَلا خَوفٌ عَلَيهِم وَ لا هُم يَحزَنُونَ [۳۵] وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ استَكبَرُوا عَنها أُولئِكَ أَصحابُ النّارِ هُم فِيها خالِدُونَ [۳۶] فَمَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَرى عَلَى اللّهِ كَذِباً أَو كَذَّبَ بِآياتِهِ أُولئِكَ يَنالُهُم نَصِيبُهُم مِنَ الكِتابِ حَتّى إِذا جاءَتهُم رُسُلُنا يَتَوَفَّونَهُم قالُوا أَينَ ما كُنتُم تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنّا وَ شَهِدُوا عَلى أَنفُسِهِم أَنَّهُم كانُوا كافِرِينَ [۳۷] قالَ ادخُلُوا فِي أُمَمٍ قَد خَلَت مِن قَبلِكُم مِنَ الجِنِّ وَ الإِنسِ فِي النّارِ كُلَّما دَخَلَت أُمَّةٌ لَعَنَت أُختَها حَتّى إِذَا ادّارَكُوا فِيها جَمِيعاً قالَت أُخراهُم لِأُولاهُم رَبَّنا هؤُلاءِ أَضَلُّونا فَآتِهِم عَذاباً ضِعفاً مِنَ النّارِ قالَ لِكُلٍّ ضِعفٌ وَ لكِن لا تَعلَمُونَ [۳۸] وَ قالَت أُولاهُم لِأُخراهُم فَما كانَ لَكُم عَلَينا مِن فَضلٍ فَذُوقُوا العَذابَ بِما كُنتُم تَكسِبُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۱۰۲۷ معنی لغات: خلت- از مصدر خلو بر وزن فعول بضم فاء و عین بمعنی خالی شدن ظرف، و هم خالی شدن محلّ و جا از ساکنین آن، ادّارکوا- بمعنی- تدارکوا از مصدر تدارک بمعنی بیکدیگر پیوستن مردم، اصلاح و تثبیت فوت شده، تلافی غلط و خطأ بطور صواب و درست، ضعف- دو برابر، یا دو برابر و بالاتر تا اندازه‌ی نامعیّن. ترجمه: ۳۴ ای فرزندان آدم چو پیامبری ز خودتان نزد شما آمد وز نشانه های [یکتائی و توانائی] من آگاهتان کرد پس آن کسان که پرهیزگار و شایسته [صفحه ۱۵۱] کار شدند بیمی برایشان نباشد و اندوهناک نخواهند شد. ۳۵ و آنها که آیات ما دروغ شمردند و از پذیرش آن گردنفرازی کردند یاران آتشند که جاودان در آن بنمانند، ۳۶ پس کی است ستمکارتر از آنکه بخدا دروغ بندد یا نشانه‌های او را دروغ شمرد! البتّه به اینکه گونه مردم از کتاب [آسمانی که بآنها وعده داده شده است] بهره‌ای میرسد تا بآنگاه که فرستادگان ما بر سرشان آیند [بآنگونه که کسی فرو گذار نشود] و گویند: کجا هستند آنها که بجای خدا می‌پرستیدند! بپاسخ گویند از دست ما رفتند و خود گواه خود شدند که بیدین بوده‌اند [از سوی خدا آوازی رسد که] گوید: ۳۷ با دسته‌ی گذشتگان آدم و پری که پیش از شما بآتش رفته‌اند درون شوید آنچنان که هر دسته‌ای درون شد برادران هماهنگ خود را نفرین کند تا همگی بآتش فراهم شوند دسته‌ی واپسین برای نخستین گویند: پروردگارا اینها ما را گمراه کردند پس بسزای آزار آتش‌شان را دو برابر کن، گوید، برای همه دو برابر است و شما نمی‌دانید [که بهر کس چه میرسد و چه بر سرتان آید] ۳۸ و دسته‌ی نخستین بواپسین گویند: شما را بر ما برتری نباشد [چه هر دو گمراه بودیم] پس شما نیز آزار بینید بسزای آنچه در تلاش آن بودید. سخن مفسّرین: «يَنالُهُم نَصِيبُهُم مِنَ الكِتابِ» ۳۶ طبری: سدّی و حسن بصری گفته‌اند: بهره‌ای بآنها میرسد که همان عذاب معیّن شده برای آنها است. -قرآن-۱۵-۵۵ مجاهد گفته است: یعنی بآنها میرسد آنچه در سابق معیّن شده است که خوشبخت یا بدبخت باشند. إبن عبّاس و ضحّاک و قتاده گفته‌اند: یعنی بآنها می- رسد آن بهره‌ی خوب یا بد که در نامه‌ی عمل آنها نوشته شده است. و هم از إبن عباس و مجاهد و ضحّاک نقل شده است: یعنی آنچه در قرآن بآنها وعده داده شده بآنها خواهد رسید. ربیع بن انس و إبن زید گفته‌اند: یعنی آن زندگی و کار و روزی که برای آنها نوشته شده است بآنها خواهد رسید. امام فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود یهود و مسیحی هستند که بهره‌ی آنها معیّن شده از معاشرت با مسلمین و وظائفی که اینها دارند در رفتار با ایشان. [صفحه ۱۵۲] «إِذا جاءَتهُم رُسُلُنا يَتَوَفَّونَهُم» ۳۶ فخر: إبن عبّاس گفته است: یعنی هنگام مرگ ملک الموت با مأمورین خود سر وقت کفّار میروند و از در سرزنش بآنها می گویند معبودهای شما کجا هستند! زجّاج و حسن بصری گفته‌اند: یعنی در عالم دیگر، ملائکه‌ی عذاب همه‌ی مستحقّین را بسوی جهنّم میبرند بطوری که کسی باقی نمیماند و استیفای تمام مستحقّین میشود. -قرآن-۱-۴۳ «لَعَنَت أُختَها» ۳۷ فخر: یعنی لعن و نفرین میکند آن دسته را که جلو رفته است و خواهر دینی او است و مقصود آن است که مشرک مشرک را نفرین، و یهودی یهودی را و مسیحی مسیحی را و هم چنین هر دسته خواهر دینی و همکیش خود را نفرین میکند. -قرآن-۱-۱۹ لَعَت أُخراهُم لِأُولاهُم» ۳۷ فخر: مقاتل گفته است: یعنی دسته‌ای که بعد رفته است بآنکه جلو رفته میگوید، در مجمع البیان از ابی مسلم نقل کرده است یعنی آن رؤسا و پیشواها که جلو بودند نفرین میشوند بوسیله‌ی پیروها و اتباع که در مرتبه‌ی آخر بودند«۳». -قرآن-۱-۳۱-پاورقی-۲۸۷-۲۸۹ «هؤُلاءِ أَضَلُّونا» ۳۷ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی بت‌پرستی را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برای ما شروع کردند: بعضی گفته‌اند: یعنی ما را ببد دعوت کردند و از راه راست جلو- گیر شدند، و از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: مقصود پیشواهای ناحق و حکومتهای ظالم است. -قرآن-۱-۲۱ امام فخر: ممکن است چون آنهای آخر بعده‌ی اوّل احترام میگذاشته‌اند، و آنها را پیشقدم و براه حق میدانسته‌اند و تقلیدشان میکرده‌اند، از اینکه جهت میگویند آنها ما را گمراه کردند که از ما جلو بودند و بناحق رفتند، و ما هم از حسن- ظن و ایمان بآنها تقلید کردیم و گمراه شدیم. «لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَ لكِن لا تَعلَمُون» ۳۷ مجمع: إبن كثير «لا تَعلَمُون» با یاء خوانده است و دیگر قاریها با تاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۶۴-۸۰ [صفحه ۱۵۳] ابو الفتوح نوشته است: از عبد اللّه مسعود روایت کردند که مراد بضعف در آیه ماران و کژدمانند، حق تعالی جواب دهد و گوید: همه را عقاب مضاعف خواهد بودن، یعنی هر کس را آنچه جزاء او است بسزا بقدر استحقاق خواهد رسیدن و لیکن کس نداند که مقادیر آن چند است و قدر استحقاق آن چگونه است، و گفته- اند معنی آن است: و لیکن اینکه گروه ندانند که بدانگروه چه عذاب است، هر کس عذاب خود داند. «فَما كانَ لَكُم عَلَينا مِن فَضلٍ» ۳۸ مجمع: یعنی شما با ما در کفر و انحراف تفاوت نداشتید، و ممکن است مقصود تفاوت در عقل و خرد باشد، یعنی شما هم مثل ما عقل داشتید و بدی کار را میدانستید پس چرا پیرو ما شدید و چرا عذاب شما از ما کمتر باشد با اینکه شما هیچ برتری ندارید. -قرآن-۱-۴۰ در تفسیر حسینی: در ذیل اینکه آیات اینکه شعرها را بنام جلالی نوشته است: عشق روی تو مرا در دو جهان رسوا کرد || پیش هر بی‌سر و پا سرّ مرا افشا کرد من آزاده بکنجی خوش و خرم بودم || رخ زیبای تو یکباره مرا شیدا کرد پیر شد هر که بهجر تو دمی گشت دچار || وصل تو پیر دو صد ساله دگر برنا کرد استفاده‌ی ما همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم: [صفحه ۱۵۴]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۴۰ تا ۵۱]

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ استَكبَرُوا عَنها لا تُفَتَّحُ لَهُم أَبوابُ السَّماءِ وَ لا يَدخُلُونَ الجَنَّةَ حَتّى يَلِجَ الجَمَلُ فِي سَمِّ الخِياطِ وَ كَذلِكَ نَجزِي المُجرِمِينَ [۴۰] لَهُم مِن جَهَنَّمَ مِهادٌ وَ مِن فَوقِهِم غَواشٍ وَ كَذلِكَ نَجزِي الظّالِمِينَ [۴۱] وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لا نُكَلِّفُ نَفساً إِلّا وُسعَها أُولئِكَ أَصحابُ الجَنَّةِ هُم فِيها خالِدُونَ [۴۲] وَ نَزَعنا ما فِي صُدُورِهِم مِن غِلٍّ تَجرِي مِن تَحتِهِمُ الأَنهارُ وَ قالُوا الحَمدُ لِلّهِ الَّذِي هَدانا لِهذا وَ ما كُنّا لِنَهتَدِيَ لَو لا أَن هَدانَا اللّهُ لَقَد جاءَت رُسُلُ رَبِّنا بِالحَقِّ وَ نُودُوا أَن تِلكُمُ الجَنَّةُ أُورِثتُمُوها بِما كُنتُم تَعمَلُونَ [۴۳] وَ نادى أَصحابُ الجَنَّةِ أَصحابَ النّارِ أَن قَد وَجَدنا ما وَعَدَنا رَبُّنا حَقًّا فَهَل وَجَدتُم ما وَعَدَ رَبُّكُم حَقًّا قالُوا نَعَم فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَينَهُم أَن لَعنَةُ اللّهِ عَلَى الظّالِمِينَ [۴۴] -قرآن-۱-۹۶۷ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَ يَبغُونَها عِوَجاً وَ هُم بِالآخِرَةِ كافِرُونَ [۴۵] وَ بَينَهُما حِجابٌ وَ عَلَى الأَعرافِ رِجالٌ يَعرِفُونَ كُلًّا بِسِيماهُم وَ نادَوا أَصحابَ الجَنَّةِ أَن سَلامٌ عَلَيكُم لَم يَدخُلُوها وَ هُم يَطمَعُونَ [۴۶] وَ إِذا صُرِفَت أَبصارُهُم تِلقاءَ أَصحابِ النّارِ قالُوا رَبَّنا لا تَجعَلنا مَعَ القَومِ الظّالِمِينَ [۴۷] وَ نادى أَصحابُ الأَعرافِ رِجالاً يَعرِفُونَهُم بِسِيماهُم قالُوا ما أَغنى عَنكُم جَمعُكُم وَ ما كُنتُم تَستَكبِرُونَ [۴۸] أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقسَمتُم لا يَنالُهُمُ اللّهُ بِرَحمَةٍ ادخُلُوا الجَنَّةَ لا خَوفٌ عَلَيكُم وَ لا أَنتُم تَحزَنُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۶۶۰ وَ نادى أَصحابُ النّارِ أَصحابَ الجَنَّةِ أَن أَفِيضُوا عَلَينا مِنَ الماءِ أَو مِمّا رَزَقَكُمُ اللّهُ قالُوا إِنَّ اللّهَ حَرَّمَهُما عَلَى الكافِرِينَ [۵۰] الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُم لَهواً وَ لَعِباً وَ غَرَّتهُمُ الحَياةُ الدُّنيا فَاليَومَ نَنساهُم كَما نَسُوا لِقاءَ يَومِهِم هذا وَ ما كانُوا بِآياتِنا يَجحَدُونَ [۵۱] -قرآن-۱-۳۴۶ معنی لغات: یلج- از مصدر ولوج بمعنی داخل شدن، جمل- شتر نر سم- بحرکات سه گانه‌ی سین بمعنی سوراخ مانند سوراخ سوزن، و هر مادّه‌ی سمّی و زهر، خیاط- با کسر خاء سوزن، مهاد- با کسر میم بمعنی جایگاه [صفحه ۱۵۵] خواب و زمین گود و پست. غواش- جمع غاشی و غاشیه، هر ساتر و پوشاندنی که چیزیرا بپوشاند و پرده‌ی دل، بلا و ناگواری، قیامت، خدمتگذار و دوست شخص. غل- با کسر و صدای زیر غین کینه، خیانه، تیرگی دل، ترشروئی. اعراف- دیوار میان بهشت و دوزخ، یک جور درخت خرما را اعراف میگویند، اول باد و ابر و قسمتهای مرتفع آن دو، و هم قسمتهای بالای پرده و زمین ریگستان، سیمی- علامت و نشانه هیئه و وضع ظاهری هر چیز. تلقاء با کسر و صدای زیر تاء دیدار، جای ملاقات. ترجمه: ۳۹

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و البتّه آن کسان که نشانه‌های ما دروغ شمردند و از پذیرش آن سرباز زدند درهای آسمان برای‌شان باز نمی‌شود [و رحمت خداوندی برای شان فرود نمی‌آید.] و هرگز ببهشت درون نمی‌شوند مگر که شتر ز سوراخ سوزن درون شود که ما ببدکاران چنین سزا دهیم، ۴۰ که برای‌شان ز دوزخ جایگاه خواب بزیر است و روی پوشی ببالا ۴۱ و آن کسان که بحق گرویدند و کارهای شایسته کردند با اینکه ما بکس بیش از توان او کار نفرمائیم چنین کسان در بهشت بجاودان باشند. [چنانکه] ۴۲ در دل آنان کینه و بدخواهی نگذاریم ز بهشتان- شان رودها روان بود [که آرزوی بهتر از آن نباشد] و گویند ستایش برای خدا که ما را بچنین سودی رهبری کرد و اگر رهبری او نبود ما راه خود نیافته بودیم چه فرستادگان پروردگار ما درستی و استواری بیاوردند [و ما را بخوبی رهبری کردند] و ایشان را آوازی رسد که اینکه است آن بهشتی که در برابر آنچه می‌کردید بمرده ریک بشما دادند، ۴۳ و بهشتیان دوزخیان را آواز کنند: ما آنچه نوید پروردگار ما بود بدرستی دریافتیم آیا شما هم آنچه پروردگارتان گفته بود استوار دیدید! گویند: بلی. پس از آن میان، بانگی برآید که نفرین خدای بر ستمکاران که ۴۴ جلو راه خدا می‌گیرند و خواهند که آن را کج نمایند. و آنها هستند که رستاخیز باور ندارند. ۴۵ میان آن دو [گروه بهشتی و دوزخی] پرده‌ای است [و میان بندی] و بر آن مردانی هستند که همه را ز چهره‌شان می‌شناسند و بهشتیان را آواز دهند که تندرستی و آسودگی بر شما باد [که چه خوش روزگاری دارید] ولی آنها خود [صفحه ۱۵۶] ببهشت درون نشده‌اند و بآرزوی آن باشند ۴۶ و چون چشمان آنها بدوزخیان فتد گویند: پروردگارا ما را با گروه ستمکاران یکی مکن. ۴۷ و همان اعرافیان [و بر میان بند نشستگان] مردانی را که از نمودشان شناسند آواز کنند و گویند: گروه و فراهمی شما و گردنفرازی شما ز حق پذیری سودتان نبخشید، ۴۸ و آیا همینها [که در راه بهشتند] همان کسانند که شما برای‌شان سوگند یاد می‌کردید خدا مهر خود بایشان نمیرساند! [پس ای نیک بختان بکوری چشم کافران] درون بهشت شوید که نه ترسی بر شما باشد و نه اندوهگین شوید، ۴۹ و دوزخیان بهشتیان را آواز کنند که از آب و یا آنچه خدا روزی شما کرده است بما برسانید. بپاسخ گویند: خدا آنها را بر بیدینان حرام کرده است، ۵۰ همان کسان که دین خود بازیچه و سر بندی پنداشتند و زندگی با بهره‌مندی گول‌شان زد امروز ما فراموش‌شان می‌کنیم همچنانکه آنها برخورد با چنین روز را زیاد برده بودند و نشانه‌های ما را باور نکردنی پنداشتند. سخن مفسّرین: «لا تُفَتَّحُ لَهُم أَبوابُ السَّماءِ» ۳۹ مجمع: حمزه و کسائی و خلف با یاء و تخفیف تاء خوانده‌اند، و ابو عمرو با تاء و تخفیف تای دوّم قرائت کرده است، و دیگران با تاء و تشدید تای دوّم «تفتّح» خوانده‌اند، و معنی جمله بطوری که از إبن عبّاس و مجاهد و حسن بصری نقل شده است و هم روایتی که از حضرت امام باقر علیه السّلام روایت کرده‌اند آن است که برای بالا بردن عمل آنها و بالا رفتن روح آنها در آسمان گشوده نمیشود و راهی برای آن نیست. -قرآن-۱۵- ۵۶ فخر: ممکن است مقصود اینکه باشد: در آسمان باز نمیشود تا خیر و برکت بر آنها فرود آید. «یَلِجَ الجَمَلُ فِی سَمِّ الخِیاطِ» ۳۹ کلمه‌ی جمل چند قرائت شده است که طبری و مجمع نوشته‌اند. -قرآن-۱-۴۱ امام فخر: معتقدین بتناسخ اینکه جمله را دلیل برای خود دانسته‌اند و گفته‌اند معنی جمله اینکه است که ارواح گناهکاران پیوسته از بدنی ببدن دیگر [صفحه ۱۵۷] قل میشوند و گرفتار هستند تا از بدن شتر برسد بتن کرم باریکی که ممکن باشد از سوراخ سوزن رد شود آنگاه آمرزیده میشود و آسوده خواهد شد«۴». -پاورقی-۱۵۵-۱۵۷ تفسیر حسینی اینکه شعر را نوشته است: گلخنی را تک گلخن بنشانید که هیچ || در خورش نیست تماشای گلستان کردن «لا نُکَلِّفُ نَفساً إِلّا وُسعَها» ۴۱ کشف نوشته: الهی نسیمی دمید از باغ- دوستی دل را فدا کردیم، بوئی یافتیم از خزینه‌ی دوستی بپادشاهی بر سر عالم ندا کردیم، برقی تافت از مشرق حقیقت آب گل کم انگاشتیم، الهی هر شادی که بی‌تو است اندوه آن است، هر منزل که نه در راه تو است زندان است، هر دل که در طلب تو است ویران است، یک نفس با تو بد و گیتی ارزان است، یک دیدار از تو بصد هزار جان رایگان است، صد جان نکند آنچه کند بوی وصالت. -قرآن-۱-۳۷ فخر: چون یاد ایمان و عمل صالح شده است در دنباله‌ی آن اینکه جمله گفته شده است که معلوم باشد، فکر و کار مؤمنین باندازه‌ی توانائی‌شان بوده است نه بیش از طاقت، و هم کنایه است بکافران که نیکوکاری و سعادت باختیار است و آسان و اینکه خوشی را اینکه مردم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بآسانی بدست آورده‌اند و رنجی برای آن نبرده‌اند. «وَ نَزَعنا ما فِی صُدُورِهِم مِن غِلٍّ» ۴۲ ابو الفتوح نوشته است: مراد تصفیهٔ الطّباع باشد باسقاط و ساوس و بدادن هر چه آرزوی او باشد، تا تمنّای حال غیری نکند، حقّ تعالی وصف اهل بهشت کرد: چون ایشان در بهشت حاضر آرم، آنچه در دل ایشان از غلّ و حقد و حسد و غیظ یکدیگر از دلهای ایشان بر کنم و برون آرم، در خبر میآید که آن را که از او کمتر ملک و ملك نباشد در بهشت ملکش از همه ملك دنیا بیش بود، و چنان گمان برند که آنچه او راست کس را نیست. -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۱۵۸] کشف نوشته: دوستی خلایق از دلهاشان بیرون کشید تا بهمگی با وی گشتند و در حقیقت افراد روان شدند و از اسباب را مسبب آمدند، یکی دیدند و یکی شنیدند و بیکی رسیدند، زبان با ذکر و دل با فکر و جان با مهر، زبان در یاد و دل در راز و جان در ناز: تا دلم فتنه بر جمال تو شد || بنده‌ی حسن ذو الجلال تو شد ای عزیز آن کسی که روی تو دید || وای شگرف، آن که در جوال تو شد امّا میدان: تا عهد ازلی دامن تو نگیرد دل تو اینکه کار نپذیرد و تا حقّ بتو نپیوندد اینکه طریق با تو نبسازد، و تا حقّ بتو ننگرد دل تو او را نخواهد. مجمع البیان: یعنی در آنجا کینه و دشمنی در دلها نمیماند بطوری که اگر کسی بیند دیگری از او برتر و بهتر است نه بر او حسد برد و نه از او کینه بدل آرد. فخر: یعنی آن کینه و دشمنی که در دنیا از یکدیگر داشتند، در آنجا از دلها بدر میکنیم. روح البیان: إبن عبّاس گفت: اینکه آیه برای ابی بکر و عمر و عثمان و علیّ و طلحه و زبیر و إبن مسعود و عمّار یاسر و سلمان و ابی ذرّ نازل شد که در عالم دیگر آن کینه و دشمنی دنیا و جنگی که بعد از پیغمبر میان آنها پیدا شد از دلهای همه‌شان بدر میرود و همگی برادر و یگانه خواهند بود «عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ». -قرآن-۳۲۳-۳۵۲ پاك و صافی شو و از چاه طبیعت بدر آی که صفائی ندهد آب ترب آلوده «وَ ما کُنّا لِنَهتَدِیَ» ۴۲ مجمع: إبن عامر در اوّل اینکه جمله واو خوانده است و در قرآنهای مردم شام نیز واو نبوده است، و دیگران «وَ ما کُنّا» با واو قرائت کرده‌اند. -قرآن-۷۶-۱۰۲-قرآن-۲۲۶-۲۳۹ «أُورِثتُمُوها» ۴۲ مجمع: ابو عمر و حمزه و کسائی «أُورِثتُمُوها» قرائت کرده- اند که ثاء را بدل بتاء کرده و با یك تای مشدّد خوانده، و دیگران با ثاء و تاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۵۲-۶۷ «وَ بَینَهُما حِجابٌ وَ عَلَی الأَعرافِ رِجالٌ» ۴۵ طبری: یعنی میان بهشت و آتش پرده‌ای است و سوری است، چنانکه در آیت دیگر است: «فَضُرِبَ بَینَهُم بِسُورٍ لَهُ بابٌ باطِنُهُ فِیهِ الرَّحمَةُ وَ ظاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ العَذابُ». یعنی میان آنها دیواری -قرآن-۱-۵۲-قرآن-۱۴۹-۲۵۶ [صفحه ۱۵۹] است که درونش رحمت است و بیرونش گرفتاری و عذاب. و مقصود از کلمه‌ی اعراف همین حجاب و سور است، و از إبن عبّاس نقل شده است: اعراف تپه‌ای است میان بهشت و دوزخ که مردمی گناهکار بر روی آن در میان بهشت و آتش زندانی هستند، و در مقصود از رجال که بر اعراف هستند اختلاف است: از حذیفه نقل کرده‌اند: آنها کسانی هستند که اعمال نیکشان جلوگیر از آتش است، و کارهای بد آنها از لیاقت آنها کم کرده است که نمیتوانند ببهشت بروند و از آن محرومند، از اینکه جهت روی آن سور و حجاب هستند تا تکلیفشان معلوم شود. و مردی از بنی هلال و غیر آن از پیغمبر روایت کرده‌اند که فرمود: بر اعراف آنها هستند که در جهاد راه دین کشته شده- اند ولی نافرمان بپدر خود بوده‌اند، که جهاد آنها را از جهنّم دور کرده است، و نافرمانی پدر جلوگیرشان از بهشت شده است. و مجاهد گفته است: آنها علما و فقها و مردمی صالح و خوب هستند که بر اعراف هستند. و ابو مجلّز گفته است: مقصود از اینکه کلمه‌ی «رجال» ملائکه است. مجمع: ثعلبی در تفسیر خود نقل کرده است از إبن عبّاس که اعراف جائی است مرتفع بر بالای صراط که روی آن حمزه و عبّاس و علیّ و جعفر نشسته‌اند و دوست و دشمن خود را از سفیدی و سیاهی روی‌شان تشخیص میدهند، و از مجاهد و حسن بصری نقل شده است: آنها مردم مؤمن فاضل هستند، و جبّائی گفته است: آنها مردمی هستند که شهید شده‌اند و در آنجا از افراد عادل و درستکار هستند، و حضرت امام باقر ع فرموده است: مقصود از رجال بر اعراف اولاد پیغمبر ص هستند که هر کس آنها را شناخت و آنها او را شناختند مستحقّ بهشت است، و گر نه مستحقّ آتش است. و امام صادق ع فرمود: اعراف تپه‌ای است میان بهشت و جهنّم که هر پیغمبر و جانشین او با گناهکاران از ملّت خودش بر آن متوقّف هستند مانند صاحب منصب قشون که با عدّه‌ی خود که ضعیف و ناتوان هستند همقدم میشود. «نادَوا أَصحابَ الجَنَّةِ أَن سَلامٌ عَلَیکُم لَم یَدخُلُوها وَ هُم یَطمَعُونَ» ۴۵،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی مردم اعراف که سلام بمردم بهشتی کردند -قرآن-۱-۸۷[صفحه ۱۶۰] خود وارد بهشت نشده و بطمع آن هستند که بروند، و بعضی گفته‌اند: یعنی وقتی که مردم اعراف ببهشتیها سلام میکنند آنها وارد بهشت نشده‌اند، ولی در طمع و انتظار آن هستند. ابو الفتوح: مقصود گناهکاران از مردم اعراف هستند که ببهشت نرفته‌اند، و بانتظار و طمع هستند که بروند. فخر: اگر مقصود از اعراف مردمان شریف و بزرگ باشد، معنی اینکه جمله چنین است: آنها وارسی میکنند مردم بهشتی و جهنّمی را و خود پس از همه بمقام عالی خود میروند و تا آنگاه که نرفته‌اند بطمع یقینی و انتظار رسیدن وقت هستند چنانکه کلمه‌ی «طمع» از قول ابراهیم برای یقین استعمال شده است «أَطمَعُ أَن یَغفِرَ لِی» یعنی یقین دارم که میآمرزد مرا، چون ابراهیم یقین داشته است که آمرزیده میشود. و اگر بگوئیم مقصود آنها است که در مرتبه‌ی نازل هستند و عاقبت نجات مییابند، معنی جمله اینکه است: مردم اعراف سلام میکنند ولی وارد بهشت نشده‌اند و بطمع انتظار آن هستند. -قرآن-۳۳۵-۳۶۳ «وَ نادی أَصحابُ الأَعرافِ رِجالًا» ۴۷ تفسیر حسینی و تنویر المقباس إبن عبّاس: مقصود ولید بن مغیرهٔ و ابو جهل و امیّهٔ بن خلف و ابیّ بن خلف جمحی و اسود بن عبد المطّلب و دیگر رؤسای قریش است که ننگ داشتند از اسلام و ایمان بپیغمبر ص. -قرآن-۱-۳۹ «أَ هؤُلاءِ الَّذِینَ أَقسَمتُم لا یَنالُهُمُ اللّهُ بِرَحمَهٍ» ۴۸ تنویر المقباس و تفسیر حسینی: یعنی اصحاب اعراف اشاره کنند بآنها که بهشتی هستند مانند عمّار یاسر و بلال و سلمان و صهیب و دیگر فقرای مسلمین، و بگویند با آن کافران که اینها را شما در دنیا حقیر میشمردید و سوگند یاد میکردید که خداوند آنها را مشمول رحمت نمیکند اکنون بکوری چشم شما بهشتی هستند. -قرآن-۱-۶۸ «ادخُلُوا الجَنَّهَ» ۴۸ مجمع: از حضرت امام صادق علیه السّلام نقل شده است: -قرآن-۱-۲۱ یعنی اصحاب اعراف میگویند بآن مردم که کافران محرومشان میدانستند از رحمت [صفحه ۱۶۱] خدا وارد بهشت شوید، و بعضی گفته‌اند: اینکه جمله از کلام خدا است، و بعضی گفته‌اند: سخن ملائکه است، که بآنها میگویند بروید ببهشت. فخر: یعنی خدا، یا ملائکه باصحاب اعراف می‌گویند: داخل بهشت شوید. تفسیر نیشابوری و روح البیان: بابا جعفر ابهری بنزدیک بابا طاهر عریان رفت و باو گفت: دوش با یاران بر در دوست بودیم و تو را ندیدیم، او گفت: تو با یاران بر در بودی، و من با مخلصان در حضور بودیم، تو کی توانستی که ما را بینی! «کَما نَسُوا تا ما کانُوا» ۵۰ مجمع: «ما» در هر دو بمعنی مصدر است یعنی فراموش کردن و انکار نمودن. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۱۹-۲۹ سخن ما: ۱- اینکه چند آیه بیدار باش است برای مردم غافل که انسان چنین مراحل در پیش دارد. ۲- جمله‌ی «لا تُفَتَّحُ لَهُم أَبوابُ» کنایه است از علوّ مقام و بلندی درجه که کمال آسایش پس از مرگ است و مردم منحرف از آن محرومند. ۳- جمله‌ی «وَ نَزَعنا»- تا- آخر آیه شاید اشاره باشد بزشتی خوی حسد و کینه توزی که اینکه بهره و خوشی که نصیب مردم خواهد شد، برای آن است که اینکه خوی بد از دلهای آنها ریشه‌کن شده است و موجب روانی رودهای صفا و وحدت و یگانگی شده است و در نتیجه آماده‌ی هدایت میشوند و با رهبران و مردم فهمیده و خیر خواه کینه و حسد ندارند و سخن آنها را می‌پذیرند و از راهنمائی آنها استفاده میکنند و همه‌ی اینها نتیجه‌ی صفای دل است و خلوص انسانیّت. ۴- از ظاهر جمله‌های آیت چهل و شش استفاده میشود که مقصود از «عَلَی الأَعرافِ رِجالٌ» مردم آسوده خاطر و بیدار دل باشد، چون با اینکه گفته شده است آنها همه‌ی مردم را از چهره میشناسند، و با مردم بهشتی سلام میکنند، و اهل جهنّم را که می- بینند از خدا میخواهند که با آنها نباشند، پس همه‌ی اینکه جمله‌ها نشانه‌ی آن است که آنها آسوده خاطر هستند و دارای لیاقت مخصوص که میتوانند قیافه- شناس باشند و همچنین بقیه‌ی رفتار آنها جملگی نشانه‌ی خوبی و خوشی آنها - قرآن-۱۲۳-۱۵۴-قرآن-۲۸۵-۲۹۷-قرآن-۸۵۷-۸۸۴[صفحه ۱۶۲] است. ۵- کلمه‌ی «هؤُلاءِ» در اوّل آیت ۴۸ را طوری معنی کردیم که با جمله‌ی «ادخُلُوا الجَنَّهَ» سازگار باشد و اشاره باشد بمردم بهشتی که هنوز در راه بهشتند و بآنها گویند «ادخُلُوا». -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۸۴-۱۰۴-قرآن-۱۹۰-۲۰۰

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۵۲ تا ۵۶]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ لَقَد جِئناهُم بِكِتابٍ فَصَّلناهُ عَلى عِلمٍ هُدىً وَ رَحمَةً لِقَومٍ يُؤمِنُونَ [۵۲] هَل يَنظُرُونَ إِلاّ تَأوِيلَهُ يَومَ يَأتِي تَأوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِن قَبلُ قَد جاءَت رُسُلُ رَبِّنا بِالحَقِّ فَهَل لَنا مِن شُفَعاءَ فَيَشفَعُوا لَنا أَو نُرَدُّ فَنَعمَلَ غَيرَ الَّذِي كُنّا نَعمَلُ قَد خَسِرُوا أَنفُسَهُم وَ ضَلَّ عَنهُم ما كانُوا يَفتَرُونَ [۵۳] إِنَّ رَبَّكُمُ اللّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ فِي سِتَّةِ أَيّامٍ ثُمَّ استَوى عَلَى العَرشِ يُغشِي اللَّيلَ النَّهارَ يَطلُبُهُ حَثِيثاً وَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِأَمرِهِ أَلا لَهُ الخَلقُ وَ الأَمرُ تَبارَكَ اللّهُ رَبُّ العالَمِينَ [۵۴] ادعُوا رَبَّكُم تَضَرُّعاً وَ خُفيَةً إِنَّهُ لا يُحِبُّ المُعتَدِينَ [۵۵] وَ لا تُفسِدُوا فِي الأَرضِ بَعدَ إِصلاحِها وَ ادعُوهُ خَوفاً وَ طَمَعاً إِنَّ رَحمَتَ اللّهِ قَرِيبٌ مِنَ المُحسِنِينَ [۵۶] -قرآن-۱-۹۲۴ معنی لغات: کتاب- بمعنی نوشته شده و ورقه‌ی مکتوب. فصّلنا- از مصدر تفصیل بمعنی توضیح و روشن کردن در مقابل مجمل و سر بسته گفتن، بقسمتهای معیّن چیزی را جدا کردن. تأویل- بمعنی بسوی چیزی برگرداندن، و معنی و مقصود از سخن را معیّن کردن، استوی- راست و درست بود، کار درست و بمیل انجام شد، بکمال جوانی رسید، بر پشت حیوان سوار شد و مستقرّ جایگیر شد. عرش- تخت پادشاه پایه و وسیله‌ی بپا ماندن چیزی، سقف خانه، رئیس یک دسته. یغشی- میپوشاند، شب تاریک میکند، حثیثا- حثوث بمعنی تند و سریع [صفحه ۱۶۳] مسخّرات- بیچارگان و خوار شدگان، بی‌مزد کارفرمودگان: تبارک- خدا پاک و منزّه بود، فال گرفت و امیدوار بخوبی بود، و اصل اینکه کلمه برکت است که بمعنی نمو و فزونی و نیکبختی است. المعتدین- آنها که از حقّ و عدالت تجاوز، و چشم پوشی میکنند و عدوان پیشه میکنند. ترجمه: ۵۱ و همانا ما برای آنها [که رستاخیز فراموش کردند و نشانه‌های ما باور نکردنی پنداشتند] نامه‌ای دادیم که دانسته و سنجیده بخش بخش نمودار کردیم تا رهبری و مهربانی باشد برای مردمی که بحق می‌گروند، ۵۲ مگر آنها چشم براه رسیدن گفته‌های آن هستند [که بیم و نوید قرآن بچشم بینند]! البتّه روزی که درستی آن نمودار شود مردمی که تا آن روز آن را فراموش کرده‌اند گویند: البتّه فرستادگان پروردگار ما برای ما حقیقت و درستی آوردند و آیا شود کسی برای ما میانجی شود و یا ما را باز گردانند [بروزگار زندگی پیشین] تا کاری جز آنچه میکردیم پیش بگیریم! ولی خودشان بخود زیان رسانده‌اند و آنچه بدروغ می‌ساختند ز دست دادند. [پس بدانید] ۵۳ پروردگار شما همو است که آسمان ها و زمین بشش روز آفرید و سپس بر بالاترین آفرینش چیره شد که شب را بروز می‌پوشاند و او آن را بشتاب دنبال می‌کند و ماه و خورشید و ستارگان بفرمانش بوند پس بدانید پدیداری و فرمانروائی از اوست و بس که چه فرخنده و برتر است پروردگار جهانیان، ۵۴ و شما پروردگار خود را بزاری و نهانی بخوانید و آنها را که اندازه ندارند [و بآواز و فزونخواهی دعا کنند] خدا دوست نمی‌دارد ۵۵ و پس از شایستگی و آمادگی زندگی بسرزمینهای تباهکاری نکنید و خدا را با ترس و آز بخوانید [که ناامید نباشید و مغرور ببندگی نیز نشوید] که مهر او بنکوکاران نزدیک بود. سخن مفسّرین: «لَقَد جِئناهُم بِكِتابٍ فَصَّلناهُ» ۵۰ طبری: اینکه آیه ناظر بآن آیه است که در پیش گفته شده است «كِتابٌ أُنزِلَ إِلَيكَ فَلا يَكُن فِي صَدرِكَ حَرَجٌ» یعنی قرآن را برای تو فرستادیم که از اینکه پس آشفته خاطر و دلتنگ -قرآن-۱۵-۵۴-قرآن-۱۳۴-۱۹۵ [صفحه ۱۶۴] نباشی. «عَلى عِلمٍ» ۵۰ طبری و عموم مفسّرین: یعنی در اینکه کتاب با علم و اطّلاع ما یکایک حقّ و باطل بتفصیل از یکدیگر جدا و نمودار شده است. -قرآن-۱-۱۵ تفسیر انوار التنزیل بیضاوی: ممکن است اینطور معنی شود: در آن کتاب، احکام و مواعظ و عقاید مشتمل بر علم و معرفت مفصّل بیان شده است. تفسیر ابو السعود: ممکن است معنی چنین باشد: اینکه قرآن که معانی آن مفصّل بیان شده است مشتمل بر علوم فراوان است. تنویر المقباس إبن عبّاس: ممکن است بگویند: یعنی قرآن را توضیح دادیم و بیان کردیم بر تعلیم و یاد دادن هدایت و رحمت. «يَومَ يَأتِي تَأوِيلُهُ» ۵۲ طبری: مجاهد گفته است: یعنی روزی که جزای وعده شده در کتاب معلوم میشود، سدّی گفته است: یعنی آنگاه که عواقب کار پشت سر هم میرسد، مثل گرفتاری آنها در جنگ بدر و پس از آن در قیامت و همچنین دیگر وعده‌ها که پی در پی میرسد. إبن زید گفته است: یعنی آن روز که حقیقت وعده و گفته‌ها نمودار میشود. -قرآن-۱-۲۹ «فِي سِتَّةِ أَيّامٍ» ۵۳ مجمع: یعنی باندازه‌ی شش روز از روزهای دنیا، از سعید بن جبیر نقل شده است: خداوند باین جمله بمردم یاد داده است که در کارها با آرامش و مدارا جلو بروند. -قرآن-۱-۲۴ فخر: قرآن چهار مطلب را بیشتر مورد بحث قرار داده است و مدار آن بر اینکه چهار است: ۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

توحید، ۲- نبوّت، ۳- معاد- ۴- قضا و قدر و چون از معاد در آیات جلو بحث شد، در اینکه آیه از کمال قدرت که نشانه‌ی توحید است بحث شده، و مقصود از «سِتَّةِ أَیّامٍ» آن است که چون در اول تورات گفته شده است که آسمان و زمین در شش روز آفریده شده است، و عرب اینرا از یهود شنید بوده است، در اینکه آیه با اینکه جمله‌ها بعرب میفهماند که آفریننده و معبود بتها نیستند بلکه همان است که از دیگران هم که عقلای مردم بودند شنیده‌اید: -قرآن-۲۷۸-۲۹۶ [صفحه ۱۶۵] آفریننده‌ی با کمال قدرت است که تمام اینکه موجودات را در شش روز آفریده است. تنویر المقباس: یعنی در شش روز از روزهای اوّل دنیا که هر روزی هزار سال بوده است. روح البیان: مقصود از شش روز مراتب ششگانه‌ی مخلوقات است، که آفرینش هر یک آنها یک روز نامیده شده است. نوع اوّل- ارواح مجرّده که مبادی آفرینش و عقول باشد. دوّم- عالم ملکوت که ملائکه و شیاطین و جنّ هستند. سوّم- عالم نفوس که خاصیّت جنبش و حرکت و تحوّل دارد مثل نفوس کره‌های آسمانی و روح و خاصیّت جنبش و فهم و تغییر در انسان و حیوان و گیاه. چهارم- آنها که موجودی معیّن ولی لطیف و غیر مادی هستند مثل عرش و کرسی و آسمان و بهشت و جهنّم. پنجم اجسام مفرده و آن عناصر چهارگانه‌ی مواد عالم است که آب و آتش و هوا و خاک باشد. ششم- اجسام مرکب و موجودات اینکه عالم که از عناصر ترکیب شده است. مثنوی گفته است: مکر شیطان است تعجیل و شتاب || خوی رحمان است صبر و احتساب با تأنی گشت موجود از خدا || تا به شش روز اینکه زمین و چرخها ور نه قادر بود کز کن فیکون || صد زمین و چرخ آوردی برون اینکه تأنی از پی تعلیم تو است || صبر کن در کار دیر آی و درست تفسیر عبده: تحدید به شش روز مقصود ایّام خداوندی است که بیکی از کار های خدائی محدود و معیّن میشود، و روز و شب ما هم قسمتی از آن است، زیرا روز آن زمانی است که بواسطه‌ی نور مجزی از تاریکی از دیگر زمان مشابه خود جدا می شود، پس اینهم جزئی از کارهای خداوندی است که ظرف است برای کاری از اعمال و افعال انسانی، و امّا ایّام خداوندی که در قرآن یاد شده است مثل: خطاب بموسی «وَ ذَکِّرهُم بِأَیّامِ اللّهِ» یعنی روزگار نعمت خدا را ببنی اسرائیل یادآوری کن. و مثل «إِنَّ یَوماً عِندَ رَبِّکَ کَأَلفِ سَنَةٍ مِمّا تَعُدُّون» یعنی در پیشگاه -قرآن-۱۳-۴۷-قرآن-۱۱۵-۱۷۹ [صفحه ۱۶۶] خداوند یک روز مانند هزار سال است که شما بحساب شب و روز نگاه میدارید. و مثل اینکه توصیف قیامت «فِی یَومٍ کانَ مِقدارُهُ خَمسِینَ أَلفَ سَنَةٍ» یعنی در روزی که باندازه‌ی پنجاه هزار سال است، همگی اینکه حسابها که در قرآن یاد شده است غیر از آن است که ما بیست و چهار ساعت معیّن نزد خود را یک شبانه روز حساب میکنیم، زیرا اینکه روزهای ما پس از آفرینش زمین و آسمان است و مقدار حرکت آنها است، پس مناسبت ندارد که اینکه روزها ظرف و مدت پیدایش آنها باشد، با اینکه در سوره حم سجده آفرینش زمین و آسمان چنین توصیف و تحدید شده است «قُل أَ إِنَّکُم لَتَکفُرُونَ بِالَّذِی خَلَقَ الأَرضَ فِی یَومَینِ وَ تَجعَلُونَ لَهُ أَندَاداً ذلِکَ رَبُّ العالَمِینَ وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ مِن فَوقِها وَ بارَکَ فِیها وَ قَدَّرَ فِیها أَقواتَها فِی أَربَعَةِ أَیّامٍ سَواءً لِلسّائِلِینَ ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلأَرضِ ائتِیا طَوعاً أَو کَرهاً قالَتا أَتَینا طائِعِینَ فَقَضاهُنَّ سَبعَ سَماواتٍ فِی یَومَینِ وَ أَوحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنیا بِمَصابِیحَ وَ حِفظاً ذلِکَ تَقدِیرُ العَزِیزِ العَلِیمِ» و مادّه‌ی اصلی زمین و آسمان و صورت نخستین آنرا در سوره‌ی انبیا چنین توصیف کرده است «أَ وَ لَم یَرَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الأَرضَ کانَتا رَتقاً فَفَتَقناهُما وَ جَعَلنا مِنَ الماءِ کُلَّ شَیءٍ حَیٍّ أَ فَلا یُؤمِنُون» [اگر مراد از رتق خشکی و از فتق باران نباشد]. -قرآن-۱۱۰-۱۶۴-قرآن-۶۳۲-۱۱۹۷-قرآن-۱۲۹۵-۱۴۵۷ اینک نتیجه‌ی اینکه آیات: ۱- جمله‌های «ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ- دُخان» میفهماند: مادّه‌ی اصلی که زمین و آسمان از آن درست شده است، چیزی بوده است مانند دود، ۲- بموجب جمله‌های «کانَتا رَتقاً فَفَتَقناهُما» اینکه مادّه بهم چسبیده و بیک صورت بوده است. سپس از یکدیگر جدا شده و بصورت زمین و آسمان در آمده است، ۳- آفرینش زمین بموجب جمله‌ی «خَلَقَ الأَرضَ فِی یَومَینِ» در دو روز بوده است، ۴- و بمقتضای «جَعَلَ فِیها رَواسِیَ» یعنی کوهها را در زمین قرار داد، با جمله‌ی «قَدَّرَ فِیها أَقواتَها» یعنی روزیهای آفریده‌ی بر روی زمین معیّن شد، و با کلمات «فِی أَربَعَةِ أَیّامٍ» یعنی در چهار روز مجموع اینکه جمله‌ها که دنبال یکدیگر گفته شده است میفهماند که پیدایش کوهها در دو روز بوده است -قرآن-۴۵-۹۸-قرآن-۲۲۴-۲۵۳-قرآن-۴۱۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۴۴-قرآن-۴۸۶-۵۱۱-قرآن-۵۶۴-۵۸۹-قرآن-۶۵۷-۶۸۲ [صفحه ۱۶۷] و انواع حیوان و گیاه که ماده و وسیله‌ی قوّت و غذا است در دو روز آفریده شده است ۵- جمله‌ی «جَعَلنا مِنَ الماءِ کُلَّ شَیءٍ حَیٍّ» یعنی هر چیز زنده را از آب زنده کرده‌ایم، میفهمانند: موجود زنده چه حیوان، چه گیاه، از آب درست شده است پس از اینکه پنج نتیجه، چنین استخراج میشود که روز اول از شش روز مدّت آفرینش، آن دوران است که مواد دودی بهم پیوسته از یکدیگر جدا شده است. -قرآن-۱۱۰-۱۵۳ و روز دوّم دوران تبدیل موادّ دودی است بآب، روز سوّم یعنی دوران پیدایش خشکی و نموداری و اتّصال کوهها بیکدیگر، روز چهارم یعنی روزگار پیدایش موادّ متولّده‌ی از آب مثل گیاه و حیوان، پس در اینکه چهار روز است که اطوار مختلف خلقت نمودار شد، و عالم بالا که آسمان و زمین ما نامیده میشود، از همان مادّه‌ی دود بمدّت دو روز نمودار شد. و اینکه ادوار مختلف که ما از آیات استخراج کردیم با عقیده‌ی علمای طبیعی هم موافق است، چون آنها میگویند: ماده اصلی اینکه عالم ما از عنصری بنام «سدیم» بوده است شبیه بدود و بصورت اجزای بسیار کوچک متحرّک که بموجب قانون جاذبه بیکدیگر پیوسته شده‌اند و کره‌ای بزرگ نمودار شده که بسختی بر محور خود بگردش افتاده است، و بواسطه‌ی شدت حرکت مشتعل، و فروزان شده است که کره‌ی خورشید ما باشد، و آن اوّل کره‌ای است که در عالم ما پیدا شده است، و سپس اینکه ستاره‌های سیّار و کره‌ی زمین از همان موادّ دودی خورشید جدا شده و هر یک بر محور خود بگردش افتاد، و پس از مدّت زیاد کره‌ی زمین از صورت بخارهای مشتعل و فروزان بصورت موادّ آب و بخار تبدیل شد، و باز پس از مدّتها که اینکه موادّ از زمین جدا میشد بصورت آب تبدیل شده بزمین برمیگشت بقدری زیاد و مکرّر که دریاها بر روی زمین تولید شد، و آن موادّ دودی اصلی زمین در لابلا و میان اینکه آبها بتدریج بصورت خشکی در آمد و بهم پیوسته شد، و طبقات مختلف زمین تشکیل شد، و بموجب جنبش و اتّصال اجزای مختلف هر قسمت و تناسب آنها با یکدگر، انواع معدن و گیاه و حیوان پیدا شد. تفسیر صافی: اگر اعتراض شود که پیدایش شب و روز بوسیله‌ی حرکت فلک و [صفحه ۱۶۸] آسمان است، پس چگونه مدت خلقت آسمان و زمین بشش روز تحدید شده است جواب اینکه است که موجب شب و روز فلک اعلا است نه افلاک، هفتگانه، و مقصود از آنچه در آیه بشش روز تحدید شده است پیدایش زمین و افلاک هفتگانه و موجودات میان اینها است، و اینکه آیه و اخباری که در معنی اینکه آیه نقل شده است از آیات متشابه است و غیر قابل فهم که باید از امام استفاده شود. در کتاب زمین شناسی که امین میر هادی در سال ۱۳۱۴ نوشته است تحت عنوان پیدایش زمین چنین نوشته است: علمای هیئت و زمین شناسی از قرن هیجدهم باین فکر افتادند که پیدایش منظومه‌ی شمسی و زمین و تشکیل سیّارات را بفهمند، و هر کدام عقیده‌ای اظهار کردند، ولی تنها فرض قابل قبول همان فرض لا پلاس عالم معروف و منجّم فرانسوی است که چون او حرکات وضعی و انتقالی سیّارات را در منظومه‌ی شمسی متشابه دید پیش خود تصوّر کرد که پیدایش زمین و منظومه‌ی شمسی نتیجه‌ی یک امر اتفاقی نیست، بلکه یک علّت مهم اولیه باعث پیدایش آنها شده است، از اینکه جهت فرض کرد که ابتدا آفتاب و سیّارات بشکل توده‌ی بخار عظیمی بودند که از مرکز آفتاب تا بالای مدار نپتون بنسبت سبکی و سنگینی وزنشان امتداد و انبساط داشته و بقدری منبسط و رقیق بودند که ماوراء آنها دیده نمیشد، اینکه توده‌ی ابر مانند که دارای گرمای زیاد بود، کم‌کم در اثر گردش بدور خود و از دست دادن گرمای اوّلیّه از انبساط آن کاسته شده و تدریجا چونکه هسته‌ی مرکزی را احاطه نموده بود متراکم شده و بشکل حلقه‌هائی بدور هسته‌ی مرکزی در آمد. بعد از مدّتی چون یک یا چند نقطه از اینکه حلقه‌ها بعللی ذرّات آن متراکمتر از نقاط دیگر بود، بتدریج بچند قسمت تقسیم شده و قطعات حلقه‌ها بصورت چندین کره در آمده و اینکه کرات جدید که کرات دسته‌ی دوّم است نیز در همان جهت حرکت کره‌ی مرکزی بحرکت در آمدند، سپس کراتی که باین ترتیب حاصل شدند، بهمان قسم که خودشان از توده‌ی اوّلیّه جدا گردیده بودند از خود نیز کره‌های دیگر که کرات دسته‌ی سوّم باشد جدا نمودند، و اینکه کرات [صفحه ۱۶۹] اخیر نیز مانند کرات سابق هم دارای حرکت وضعی و هم دارای حرکت انتقالی بودند بدور کره‌ای که از آن جدا شده بودند، و هم در حرکتی که کرات اولیّه بدور هسته‌ی مرکزی داشتند شریک بودند. پس از اینرو کره‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اولیّه که در مرکز تشکیل شده بود دارای یک حرکت ظاهری و بنام آفتاب که در مرکز منظومه است نامیده شد، و کرات دسته‌ی دوّم که سیارات هستند دارای دو حرکت وضعی و انتقالی شده، و کرات دسته‌ی سوّم که اقمار سیّارات هستند دارای سه حرکت وضعی و انتقالی و شرکت در حرکت عمومی بودند. طنطاوی: در آثار یافت شده از بابلیها بخرابه‌های قصر آسور بانیپال نوشته بوده است که آنها معتقد بوده‌اند:- حرکت قهقرائی دو نقطه‌ی اعتدال در یک روز بمدّت چهل و دو هزار و دویست سال است و آنرا روز جهانی مینامند و یک سال شمسی سیصد و شصت و پنج روز را مطابق با یک ثانیه از آن سال دانسته- اند، پس بحساب آنها یک روز از ایام جهانی پیش از چندین هزار سال از سال- های شمسی ما خواهد بود. «ثُمَّ اسْتَوی عَلَی العَرشِ» ۵۳ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی پس از آن که خداوند آسمان و زمین را آفرید ملک و سلطنتش در نظر ملائکه مستقرّ و منظّم شد. -قرآن- ۱-۳۳ جبّائی گفته است: یعنی عرش و تخت سلطنت خود را بالا برد. فرّاء و دیگران گفته- اند: یعنی پس از آفرینش آسمان و زمین آهنگ خلق عرش کرد. و از مالک بن انس نقل شده است: معنی استواء معلوم است و چگونگی آن مجهول است و پرسش و بحث در آن خلاف دین است، و ابو حنیفه گفته است آنرا بخوانید و از تفسیرش در- گذرید. تأویلات: یعنی خداوند بجمیع صفات جمال و جلال خود بر قلب محمّد تجلّی کرد و نمودار شد، چون دل او عرش و جایگاه خداوند است. تفسیر صافی: در احتجاج از علیّ علیه السّلام نقل کرده است استوی تدبیره و علا امره یعنی تدبیرش درست درآمد و کارش تا بلندترین مرتبه رسید. و از امام [صفحه ۱۷۰] کاظم علیه السّلام نقل کرده است «استولی علی ما دقّ و جلّ» یعنی چیره شد بر خرد و بزرگ. «یُغشِی اللَّیلَ النَّهارَ» ۵۳ مجمع: عموم قاریهای کوفه بجز حفص و یعقوب با تشدید شین خوانده‌اند، و دیگران بی‌تشدید، و کلمات «شمس و قمر و نجوم و مسخّرات» را عامر با رفع و صدای جلو قرائت کرده است، و دیگران با نصب. -قرآن-۱-۳۰ «أَلا لَهُ الخَلقُ وَ الأَمرُ» ۵۳ مجمع: مقصود از «خلق» آفریدن است و بکلمه‌ی «امر» فهمانده شده است که اگر بخواهد فرمان میکند بمردم و آنچه مشیّت او باشد با آنها رفتار میکند. -قرآن-۱-۳۳ روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: آنچه آفریده شود بیواسطه و فقط با فرمان خدا امر است، و آنچه با واسطه باشد خلق است، و امام گفته است: عالم بر دو دسته است: عالم خلق و عالم امر، اوّلی مخلوقات مادّی و جسمانی است، و دوّم عالم ملائکه و مجرّدات و ارواح است، و چون خلق آن است که با مقدار و اندازه درست شود، و موجودات مادّی و جسمانی اندازه‌ی معین دارند آنها را خلق نامیده و آنچه مجرّد باشد یعنی ترکیب از مواد نباشد و حجم و مقدار نداشته باشد آنرا روح و از عالم تکوین میدانند و فقط با فرمان بلفظ کن که کلمه‌ی امر و فرمان است موجود میشوند آنها را عالم امر نامیده‌اند. «تَبارَکَ اللّه» ۵۳ روح البیان: نقل کرده‌اند که صاحب عبّاد در بادیه و بیابان عرب گردش میکرد که معنی «رقیم و تبارک و متاع» را بداند و روزی شنید: -قرآن-۱-۲۰ زنی از بچه‌ی کوچک میپرسد: «اینکه المتاع»! یعنی ظرف شوی کجا است او در جواب میگوید «جاء الرقیم و اخذ المتاع و تبارک الجبال» یعنی سگ آمد و آن که نمناک- میکنند و بر ظرف میکشند که پاک شود بدهان گرفت و از کوه بالا رفت. «ادعُوا رَبَّکُم تَضَرُّعاً وَ خُفیَةً» ۵۴ مجمع: أبو بکر خفیفه با کسر خاء خوانده است، و دیگران با ضمّ. و حسن بصری گفته است، یعنی: در نهان با خشوع و دلنرمی خدا را بخوانید، و مسلمانان با کمال کوشش در دعا و زاری صداشان شنیده نمیشد، و فقط -قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۱۷۱] خودشان حسّ سخن خود میکردند که با خدا در راز هستند، و روایت است که پیغمبر ص در جنگی بدره‌ای بالا رفت، مردم آواز تکبیر و تهلیل بلند کردند، فرمود بخود رنج ندهید که با کر و دور از خود سر و کار ندارید، خداوند نزدیک بشما است و سخنتان را میشنود، و از ابو مسلم نقل شده است: یعنی بصدای بلند و بصدای پست خدا را بخوانید، و همین معنی در تفسیر علیّ بن ابراهیم است. تفسیر حسینی: تضرّع نشانه‌ی احتیاج انسان است، و نهان داشتن دلیل اخلاص، و محتاج مخلص را روی ناامیدی نیست، مصراع: نومید نیم که ناامیدی کفر است مجو از لطف یزدان ناامیدی || که از امید آید رو سفیدی اگر باور نداری رو بقرآن || ز یزدان آیه‌ی لا- تیئسوا خوان فخر: بعضی منکر دعا هستند و ده دلیل نقل کرده است که خلاصه‌ی آنها اینکه است که دعا سرنوشت را تغییر نمیدهد، اگر آنچه بدعا خواسته میشود می- بایستی انجام شود که خود انجام خواهد شد،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و گر نبایـد انجام شود، دعا در اراده‌ی ازلی حقّ اثر نـدارد و بیهوده است، و علم حقّ بحاجت شـخص کافی است، که اگر مصـلحت باشـد انجام شود، چنانکه گفته‌انـد: ابراهیم خلیل علیه السّـلام را که بآتش میانداختند جبرئیل باو گفت: از خدا نجات خود را بخواه، بجواب گفت: اطّلاع او بر وضع من کـافی است و از هر دعـائی بهتر است، پس از نقـل ده دلیـل، خود امام چنین جواب گفته است: دعا خود عبادتی است، و اینکه اعتراضها را در انجام دیگر عبادتها هم میتوان کرد که اگر آدمی سعادتمند است احتیاج بروزه و نماز ندارد، و اگر در سرنوشت او و علم خداوند بدبختی، و گرفتاری او است باز هم نماز و روزه آنرا عوض نخواهد کرد، و نیز در دیگر کارهای زنـدگی همین اعتراض را میتوان کرد اگر در سـرنوشت انسان آسایش است و سیری، احتیاج بخوردن نان و کسب ندارد و گر بایستی گرسنه و گرفتار باشد، هر چه بکند روی خوشی نمی‌بیند. پس مقصود از دعا معرفت بر کمال بندگی و قدرت خداوندی است که چون انسان دانست نیازمنـد [صـفحه ۱۷۲] ت و گشـایش کارش با خداونـد، از او که خیر و مصـلحت و رحمت و قـدرت است، حاجت خود را میخواهد، و چون با اینکه شـرایط دعا انجام شود بزرگتر نوع عبادت خواهد بود«۵»، و جمله‌ی «ادعُوا رَبَّکُم» تا آخر اشاره باین گفتار ما است که دعا یعنی زاری از موجود ناقص بحضور کامل، پس وقتی انسان دعا میکنـد که معتقـد باشد، خود سخت بیچاره است و قـدرت بی‌آغاز و انجام نگهبان او است. و جمله‌ی «ادعُوا رَبَّکُم» تا آخر اشاره باین گفتار ما است که دعا یعنی زاری از موجود ناقص بحضور کامل، پس وقتی انسان دعا میکند که معتقد باشد، خود سـخت بیچاره است و قدرت بی‌آغاز و انجام نگهبان او است. -پاورقی-۱۸۴-۱۸۶-قرآن-۱۹۸-۲۱۶ روح البیان: حسـین کاشفی در رسالهٔ العلیّه گفته است: ای درویش قومی که کمینگـاه نفس را دیدنـد و دانسـتند، ذکر بجهر گفتن مناسب ندیدنـد، که به ریا انجامـد، و مخفی بـذکر مشـغول شدنـد، و قول حقّ تعالی را که «وَ اذکُر رَبَّکَ فِی نَفسِکَ» کار بسـتند، و جمعی که بمرتبه‌ی اخلاص رسـیدند و باطن خود را از ریا پاک یافتنـد ذکر را بجهر گفتنـد، و هر یـک را از اینکه دو طـایفه بر عمـل خـود دلائـل است، و در مثنوی است: -قرآن-۲۲۶-۲۵۹ و در اسـرار محمّدیّه گفته است: آدمی در هنگـام دعـا، بظاهر و باطن روی بخـدا است و برای همین بایـد با حضور قلب باشـد، و راز اینکه در آن هنگام دست بلند میکنند و پس از دعا دسـتها را بصورت میکشند آن است که: یک دست کنایه است از توجّه آدمی بحقّ بوسیله‌ی اعضای ظـاهری، و دسـت دیگر کنـایه از اینکـه بباطن و روی دل بـا خـدا دارد، و زبـان کـه مشـغول بـدعا است کنـایه است از تـوجّه جمله موجودیّت خود بخداونـد، و دست مالیدن بصورت برای آن است که چون صورت هر چیز آئینه [صـفحه ۱۷۳] و نماینده‌ی حقیقت آن است، پس با اینکه عمل میفهماند که پس از دعا روی دلم بسوی آن حقیقت است که جامع میان روح است و بدن، و خواسته‌ی درونی و بیرونی من یکی است و در دل نفاق ندارم، و بایزید بسـطامی گفته است: شبی از سـرما، یک- دست بدعا بلند کردم، چون بخفتم، آن دست را پر از نور دیدم و دیگری خالی، گفتم: خدایا، اینکه چرا! جواب شنیدم: با آن که خواستی دادیم، و آنرا که نهان کردی تهی کردیم. تفسیر صـافی: در کتـاب مصـباح الشـریعهٔ از امـام صـادق ع روایت کرده است: شب و روز در همه کـار خود از خداونـد با زاری و تضـرّع یاری بجوئیـد، که گفته است: «ادعُوا رَبَّکُم تَضَـرُّعاً وَ خُفیَـةً». -قرآن-۱-۴۱ تفسـیر نیشابوری: تأویل اینکه جمله آن است که خـدا را بوسـیله‌ی اعضـای ظـاهری بـدن بصورت تضـرّع و زاری بخوانیـد، و بوسـیله‌ی دل بصورت نهـانی و خفاء بخوانید، و ممکن است اینکه طور باشد که برای اظهار بندگی با تضرّع و زاری بخوانید و برای خواهش انجام حقّ خداوندی و رفتار مناسب مقام ربوبی، در نهان و بـدل آنها را از او بخواهیـد. «إِنَّهُ لا یُحِبُّ المُعتَـدِین» ۵۴ فخر: کلبی و إبن جریـج گفته‌اند: اینکه جمله می‌فهمانـد که آواز به دعا بلند کردن محبوب خداوند نیست. -قرآن-۱-۳۷ «وَ لا تُفسِدُوا فِی الأَرضِ بَعدَ إِصلاحِها» ۵۵ مجمع: کلبی و ضـحّاک و سـدّی و حسن بصـری گفته‌انـد: یعنی مـؤمنین را نکشـید و وادار بگمراهی نکنیـد، و پس از آمـدن پیغمـبران و آوردن کتابهای آسـمانی دست بگناه دراز نکنیـد، و بعضـی گفته- اند: یعنی با اینکه خداوند عدالت را وسـیله‌ی صـلاح و درستی قرار داده است شما بسوی ستمکاری که وسیله‌ی فساد و نابودی است دست دراز نکنید میسّر از امام باقر ع روایت کرده است که در اینکه آیه فرمود: زمین نابود و فاسد بود، خداوند بوسیله پیغمبر ص آنرا اصلاح کرد. -قرآن-۱-۴۸ «وَ ادعُوهُ خَوفاً وَ طَمَعاً» ۵۵ ابو الفتوح: ذو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

النّون مصری گفت: یعنی از ترس -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۱۷۴] جدائی و بامید دیدار. تفسیر حسینی: در مناجات شیخ الإسلام است که «خدایا، اگر وفاداران بتو امید دارند جفاکاران نیز بغیر تو پناهی ندارند» بیت: من اگر جفاست کارم بتو بس امیدوارم || بجز از تو کس ندارم که تو منبع وفائی تفسیر ابو السعود: یعنی با ترس از کمبود کار و نبود استحقاق خود، و طمع در رحمت و فضل و احسان او. سخن ما: ۱- جمله‌ی «فَصَّلناهُ عَلی عِلمٍ» میفهماند که اینکه قرآن، شعر شاعران نیست که از هوی و عشق و مستی پیدا شود، بلکه کتابی است استوار بر علم و دانائی برای راهنمائی، ۲- آیت پنجاه و سه «إِنَّ رَبَّکُمُ اللّه» تا آخر، اشاره است بکمال قدرت آفریننده‌ی یکتا، و برای توجّه افکار است بپیدایش زمین و آسمان و دیگر موجودات عالم بالا، و کلمات «سِتَّةِ أَیّامٍ» شاید اشاره و کنایه بکمال قدرت باشد که اینکه موجودات با اینکه عظمت و پهناوری بمدّت ناچیز آفریده شده است، بر فرض که باندازه‌ی شش روز کار شما باشد، چون کار در قدرت او است و کم و زیاد مدّت اثر ندارد و مدّت لازم نیست و اگر شما با فکر خود بخواهید زمانی برای آفرینش بدانید و فاصله‌ای بیندیشید یک دوره‌ی شش روزه‌ی کارهای زندگی را در نظر بگیرید و جمله‌ی «تَبارَکَ اللّه» تا آخر شاید اشاره بهمین مطلب باشد که اگر چه شما فاصله و مدّت شش روز در نظر بگیرید ولی آفریننده‌ی جهان بالاتر است از هر گونه فکر و فرض زمان و مکان محدود شما، ۳- آیت پنجاه و چهار «ادعُوا رَبَّکُم» تا آخر شاید اشاره باشد بیکی از دو حقیقت ارتباط انسان بآفریننده‌ی خود: اوّل- چون دیگر موجودات بموجب یک قانون کلی که در همه متشابه است زندگی میکنند، و آدمی غیر از همه‌ی آنها است که با اراده و تدبیر و خواهشهای مخصوص و جور به جور زندگی میکند، پس همانطور که در زندگی اراده و خواهش مخصوص دارد، ناچار در وابستگی و ارتباط بآفریننده‌ی خود هم باید اراده و دعا و خواهش در دل داشته- -قرآن-۲۳-۴۹-قرآن-۲۲۴-۲۵۱-قرآن-۳۹۵-۴۱۳-قرآن-۸۳۰-۸۴۹-قرآن-۱۰۶۵-۱۰۸۳ [صفحه ۱۷۵] باشد، و در حقیقت اینکه جمله دستور نیست بلکه تذکر و یادآوری یک غریزه و ارتباط معنوی آدمی است بخدای خود که خواه و ناخواه موجود ارادی هستید و اراده و دل شما بسته باو است پس اینکه دلبستگی را بخاطر داشته باشید و زاری و بیچارگی خود را در برابر او بیاد داشته باشید و از اینکه اندازه‌ی طبیعی خود تجاوز نکنید که ناچار غیر محبوب و محروم خواهید بود، و جمله‌ی «إِنَّهُ لا یُحِبُّ الْمُعتَدِینَ» شاید اشاره بهمین معنی باشد که چون دعا ارتباط با خداوند است بواسطه‌ی خواهش و میل خود، پس اگر کسی از اینکه ارتباط تجاوز کرد و آن رابطه را قطع کرد، دوست خدا نیست و رابطه بآفریننده‌ی خود نخواهد داشت، و مانند درختی که بواسطه‌ی قطع رابطه با اصل و ریشه و وسائل تغذیه و حیاتی خشک و نابود میشود، آدمی هم اگر قطع رابطه‌ی ارادی خود کرد از امتیازات انسانیّت که ارتباط مخصوص با خداوند است محروم است و نابود، و موجودی خواهد بود فقطّ طبیعی و غیر ارادی مانند جماد و حیوان. -قرآن-۴۱۷-۴۵۳ جهت دوّم: چون خواه و ناخواه، دوران زندگی با هزاران اختلاف و تفاوت برگزار میشود، و هر کسی جوری آنرا میگذراند و از راهی استفاده میکند، پس چه بهتر که براه حقّ و حقیقت باشد، و انسان در زندگی خود آنرا بخواهد که مناسب طبیعت او است و خدا معیّن کرده است، از اینکه جهت گفته شده است: کار حیاتی و مماتی خود را در دل با تضرّع و زاری از خدا بخواهید، و از حدّی که بوسیله‌ی رهبران معیّن شده است تجاوز نکنید، و شاید آیت بعد که گفته شده است «لا تُفسِدُوا فِی الأَرضِ بَعدَ إِصلاحِها» تا آخر بهمین مناسبت باشد که راه صلاح بخواهید و فساد و بیباکی مجوئید تا نیکوکار باشید و مشمول رحمت او، و لیکن مشهور است که میگویند: «الدّعاء من القدر» و ملّای رومی در مثنوی همین را معتقد است که دعا کردن هم خود جزء سرنوشت انسان است، و چون بایستی از چیزی بهره‌مند شود متوجّه بدعا میشود، و در دفتر اوّل مثنوی ذیل حکایت کژ ماندن دهان آنکس که نام پیغمبر ص ببدی یاد کرد چنین گفته است -قرآن-۵۲۳-۵۶۷ چون خدا خواهد که مان یاری کند || میل ما را جانب زاری کند [صفحه ۱۷۶] ای خنک چشمی که او گریان او است || ای همایون دل که او بریان او است از پی هر گریه آخر خنده‌ای است || مرد آخر بین مبارک بنده‌ای است هر کجا آب روان سبزه بود || هر کجا اشک روان رحمت شود باش چون دولاب نالان چشم‌تر || تا ز صحن جانت بر روید خضر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۵۷ تا ۵۸]

وَ هُوَ الَّذِی یُرسِلُ الرِّیاحَ بُشراً بَینَ یَدَی رَحمَتِهِ حَتّی إِذا أَقَلَّت سَحاباً ثِقالاً سُقناهُ لِبَلَدٍ مَیِّتٍ فَأَنزَلنا بِهِ الماءَ فَأَخرَجنا بِهِ مِن کُلِّ الثَّمَراتِ کَذلِکَ نُخرِجُ المَوتی لَعَلَّکُم تَذَکَّرُونَ [۵۷] وَ البَلَدُ الطَّیِّبُ یَخرُجُ نَباتُهُ بِإِذنِ رَبِّهِ وَ الَّذِی خَبُثَ لا یَخرُجُ إِلّا نَکِداً کَذلِکَ نُصَرِّفُ الآیاتِ لِقَومٍ یَشکُرُونَ [۵۸] -قرآن-۱-۴۱۹ معنی لغات: اقلّت- یعنی بالا برد، اندک و کم معیّن کرد، و فقیر و کم سرمایه شد، چیزی اندک آورد، و در مجمع البیان از اقلال بمعنی تمام چیزی را بردن هم معنی کرده است، نکد- از مصدر نکد با فتح و صدای بالای نون و کاف بمعنی سختی و مضیقه‌ی زندگی و کمشدن آب چاه. ترجمه: ۵۶ و همان آفریدگار شما است که بادها را برای نوید مهر خود بجلو می‌فرستد تا که ابرهای سنگین را بالا برد ما آنها را میرانیم تا بالای سرزمین خشک و از آنها آب میریزیم و از هر بر و میوه بآن از زمین میآوریم و بهمین گونه مردگان ز گور در آوریم [پس باین نمونه بیندیشید] که شاید بیاد پروردگار خود باشید و [خود بنگرید:] ۵۷ سرزمین پاکیزه و برآور گیاه خود بفرمان پروردگارش برون می- دهد و آن که پلید است و شور زار جز پلید و ناپسند نیاورد، به اینکه گونه یکایک نشانه- های خود برای مردم شکرگزاری نمودار میکنیم. [تا دریابند که مردم پند پذیر چون زمین برآورند و سخت دلان چون شوره‌زار]. سخن مفسّرین: «یُرسِلُ الرِّیاحَ بُشراً» ۵۶ مجمع: إبن کثیر «الریح» بصورت مفرد قرائت کرده است، و «نشرا» با نون و شین مضموم خوانده است و چنین معنی -قرآن-۱۵-۴۳ [صفحه ۱۷۷] میشود: بطور پراکنده از هر طرف، و إبن عامر با ضمّ نون و سکون شین خوانده است و عاصم با باء و شین قرائت کرده است. طبری: با اینکه آیه خداوند نمونه داده است و یاد آور شده است بت‌پرستان منکر حشر و قیامت را، تا بیندیشند و بدانند همان طور که گیاه خشک و مرده از باران تازه و زنده میشود، آدمی هم بقدرت خدا زنده خواهد شد. «لا یَخرُجُ إِلّا نَکِداً» ۵۷ طبری: بعضی قاریهای مدینه «نکدا» با فتح و صدای بالای کاف خوانده‌اند، و بعضی مردم کوفه بسکون کاف قرائت کرده‌اند، و بقیه‌ی قاریها با کسر و صدای زیر خوانده‌اند، و اینکه آیه مثلی است برای مقایسه‌ی مؤمنین و کافر که مؤمن مانند زمین حاصلخیز است، و کافر مانند شوره‌زار. -قرآن-۱-۲۸ تفسیر حسینی: بیت: زمین شوره سنبل بر نیارد || در او تخم عمل ضایع مگردان گوهر پاک بباید که شود قابل فیض || ورنه هر سنگ و گلی لؤلؤ مرجان نشود ذرّه را تا نبود همّت عالی حافظ || طالب چشمه‌ی خورشید درخشان نشود تفسیر صافی: عمر و عاص بحضرت سیّد الشهداء حسین علیه السّلام عرض کرد: چرا موی صورت و ریش شما پر و انبوه است ریش ما کم و تنک! آن حضرت اینکه آیه قرائت فرمود: «وَ البَلَدُ الطَّیِّبُ یَخرُجُ نَباتُهُ» تا آخر. -قرآن-۱-۴۵ سخن ما: در اینکه دو آیه همان است که در ترجمه و نقل از طبری نوشتیم:

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۵۸ تا ۶۴]

وَ البَلَدُ الطَّیِّبُ یَخرُجُ نَباتُهُ بِإِذنِ رَبِّهِ وَ الَّذِی خَبُثَ لا یَخرُجُ إِلّا نَکِداً کَذلِکَ نُصَرِّفُ الآیاتِ لِقَومٍ یَشکُرُونَ [۵۸] لَقَد أَرسَلنا نُوحاً إِلی قَومِهِ فَقالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ إِنِّی أَخافُ عَلَیکُم عَذابَ یَومٍ عَظِیمٍ [۵۹] قالَ المَلَأُ مِن قَومِهِ إِنّا لَنَراکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۶۰] قالَ یا قَومِ لَیسَ بِی ضَلالَةٌ وَ لکِنِّی رَسُولٌ مِن رَبِّ العالَمِینَ [۶۱] أُبَلِّغُکُم رِسالاتِ رَبِّی وَ أَنصَحُ لَکُم وَ أَعلَمُ مِنَ اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ [۶۲] -قرآن-۱-۵۷۹ أَ وَ عَجِبتُم أَن جاءَکُم ذِکرٌ مِن رَبِّکُم عَلی رَجُلٍ مِنکُم لِیُنذِرَکُم وَ لِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّکُم تُرحَمُونَ [۶۳] فَکَذَّبُوهُ فَأَنجَیناهُ وَ الَّذِینَ مَعَهُ فِی الفُلکِ وَ أَغرَقنَا الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا إِنَّهُم کانُوا قَوماً عَمِینَ [۶۴] -قرآن-۱-۲۷۹ [صفحه ۱۷۸] معنی لغات: الملأ- گروه و بزرگان، گمان بردن، مشورت کردن، طمع کردن حسن اخلاق و معاشرت، ملأ اعلا یعنی عالم ارواح و مجرّدات. فلک- بضمّ فاء بمعنی کشتی و کشتیها که در مفرد و جمع بیک لفظ است. ترجمه: [نمونه‌ی اینکه دو دسته مردم بروزگار پیشین بود که] ۵۸ ما نوح را برای گروه خودش بپیامبری فرستادیم و او بآنها گفت: ای یاران من خدا را پرستید که جز او خدائی ندارید و من ترسناکم که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برستاخیز گرفتار آزار شوید. ۵۹ بزرگان آنها گفتند: برای ما نمودار است که تو سخت گمراه شدی، ۶۰ او گفت: ای مردم نه من گمراهم که فرستاده از سوی پروردگار جهانیانم، ۶۱ و پیغامهای پروردگار خود بشما میرسانم و راه راست درست نشانتان میدهم چون از سوی خدا چیزی بدانم که شما را آگاهی ز آن نباشد، ۶۲ مگر شگفت دارید که سخنی بیادآوری ز سوی پروردگارتان بزبان مردمی از خودتان برای شما آید تا بیم و نویدتان دهد و پرهیزگار شوید و امیدوار باشید که بشما مهربانی کنند! ۶۳ آنها سخن او را دروغ شمردند و ما او و هماهنگان او را بکشتی نشاندیم و آن کسان که نشانه‌های یگانگی ما دروغ شمردند بآب فرو بردیم چه ایشان گروهی کور دل بودند. سخن مفسّرین: «لَقَد أَرسَلنا نُوحاً» ۵۸ کشف نوشته: نوح همچنان دعوت همی کرد و امید همی داشت تا آیت آمد که «لَن یُؤمِنَ مِن قَومِکَ إِلّا مَن قَد آمَنَ» باز مصطفی عربی رسول قرشی که فرستادند، رشته‌ی دولت آن با دامن ابد پیوسته «وَ رَأَیتَ النّاسَ یَدخُلُونَ فِی دِینِ اللّهِ أَفواجاً» نوح را بقوم خود فرستادند، گفتند «أَنذِر قَومَکَ مِن قَبلِ أَن یَأتِیَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ» مصطفی را بخلق فرستادند گفتند «بَشِّرِ المُؤمِنِینَ بِأَنَّ لَهُم مِنَ اللّهِ فَضلًا کَبِیراً» نوح را بعقوبت فرستادند و مصطفی -قرآن-۱۵-۳۸-قرآن-۱۲۰-۱۷۱-قرآن-۲۵۹-۳۲۲-قرآن-۳۶۱-۴۲۴-قرآن-۴۵۸-۵۲۷ [صفحه ۱۷۹] را برحمت، نبینی که در حقّ نوح بیم فرا پیش داشت و مغفرت باز پس داشت، گفت «أَن یَأتِیَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ» پس بآخر گفت «لِیَغفِرَ لَکُم مِن ذُنُوبِکُم» و در حقّ مصطفی بشارت و رحمت فرا پیش داشت و بیم وا پس داشت «إِنّا أَرسَلناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً» نوح دعا کرد که «رَبِّ لا تَذَر عَلَی الأَرضِ مِنَ الکافِرِینَ دَیّاراً» سیّد را گفتند یا محمّد تو چه میگوئی! گفت: ما را در بدایت اینکه کار، اینکه ادب در آموختند که «وَ اخفِض جَناحَکَ لِمَنِ اتَّبَعَکَ» و فرق است میان کسی که گوید «لکِنِّی رَسُولٌ مِن رَبِّ العالَمِینَ» و کسی که حقّ جلّ جلاله از بهر وی گوید «إِنَّکَ لَمِنَ المُرسَلِینَ» آن تفرقت است و اینکه جمع، آن صفت مرید است و اینکه نعمت مراد «و بینهما بون بعید». -قرآن-۹۲-۱۲۷-قرآن-۱۴۴-۱۷۹-قرآن-۲۵۰-۳۰۳-قرآن-۳۲۲-۳۸۳-قرآن-۵۰۱-۵۴۲-قرآن-۵۷۷-۶۲۱-قرآن-۶۶۹-۷۰۱ «ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ» ۵۸ مجمع: ابو جعفر و کسائی با کسر و صدای زیر راء خوانده‌اند و دیگران غیر با رفع و صدای جلو راء قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۳ «قالَ المَلَأُ مِن قَومِهِ» ۵۹ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی گروهی و دسته‌ای گفتند، ابو مسلم گفته است: یعنی اشراف و بزرگان که در دل دیگران هیبتی و عظمتی داشتند گفتند «أُبَلِّغُکُم رِسالاتِ رَبِّی» ۶۱ مجمع: ابو عمرو «أُبَلِّغُکُم» با تخفیف لام خوانده است، و دیگر قاریها با تشدید لام خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۹۳-۲۲۶-قرآن-۲۴۶-۲۶۱ «أَ وَ عَجِبتُم أَن جاءَکُم» رجل منکم ۶۲ روح البیان: با اینکه جمله، نوح بمردم خود فهمانده است که عظمت حقّ بالاتر از اینکه است که با فرد فرد بشر ارتباط و افاضه‌ی الهام برقرار شود پس لازم است فردی انتخاب شود که دارای صفای روح باشد و باین وسیله از عالم غیب استفاضه کند و الهام بگیرد، و بمردم بواسطه‌ی اشتراک نوعی و رابطه‌ی مادی آمیزش کند و وظائف آنها را که الهام گرفته است بفهماند، و فیض برساند. -قرآن-۱-۳۲ «إِنَّهُم کانُوا قَوماً عَمِینَ» ۶۲ در روح البیان: یعنی دلهاشان از معرفت بتوحید و نبوّت و معاد کور است و اینکه کوری مانع مشاهده‌ی آیات و بیّنات خداوندی است، و اینکه شعر صائب را در ذیل اینکه جمله نوشته است: -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۱۸۰] دل چو بینا است چه غم دیده اگر نابینا است || خانه‌ی آینه را روشنی از روزن نیست و اینکه غزل حافظ هم مناسب اینکه جمله است: بیا که چاره‌ی ذوق حضور و نظم امور || بفیض بخشی اهل نظر توانی کرد گل مراد تو آنگه نقاب بگشاید || که خدمتش چو نسیم سحر توانی کرد تو کز سرای طبیعت نمیروی بیرون || کجا بکوی حقیقت گذر توانی کرد جمال یار ندارد نقاب و پرده ولی || غبار ره بنشان تا نظر توانی کرد طنطاوی: قصّه‌ی نوح و عاد و ثمود بما میفهماند که آدمی در اثر محیط، و تو ارث بعقاید و افکار دیگران پابند است و فرزند مسیحی یا بودائی و یهودی و دیگر ادیان همان دین پدران خود را می‌پذیرند و معتقد هستند، و بموجب حکم طبیعت بشر گرفتار صفات و اخلاق و ادیان مخصوص محیط و آباء و اجداد خود هست و لیکن اینکه قصّه‌های پیغمبران نشان میدهد که آنها بشر را از اینکه بند و زنجیر آزاد کردند و مردم را وادار کردند که آن عادات را رها کنند و از اخلاق و رفتار پدران خود دست بردارند، و آن کس که بر آن روش بماند گرفتار عذاب و هلاک خواهد شد، پس هر فرد عاقل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موظّف است کوشش کند در پاک کردن فکر و کار خود از پلیدیهای اجتماعی که در آن زندگی میکند تا بسعادت قرب پروردگار خود برسد. سخن ما: قصّه‌ی نوح در قرآن مکرّر شده است، و معلوم است که اینگونه قصّه- ها از آیات رهبری عمومی بشر، و یا برای تعیین تکلیف و وظائف فردی و اجتماعی همگانی نیست، فقطّ یادآوری است برای عبرت حاضرین و مخاطبین از فکر و کار و سرنوشت گذشتگان پس مردم آن روز که روی اینکه قصّه‌ها و سخنان با آنها بوده است مطالبی از اینکه آیات درک میکرده‌اند که وسیله‌ی تحریک احساسات آنها میشده- است و در نتیجه آماده میشدند برای پذیرفتن سخن حق، ولی آیا در تاریخ گذشته نوح و ملّت او در چه سرزمینی بوده‌اند و کشتی سواری آنها و طوفان موجب غرق مخالفین بچه جور بوده است، مطلبی نیست که ما آنرا بتوانیم از نظر تاریخ کشف [صفحه ۱۸۱] کنیم و یا فائده‌ی مخصوص برای ما داشته باشد، و فقطّ کافی است که تصدیق کنیم اینکه سخنان بیان حقایقی بوده است که نتایج مهمّی داده است و آن تسلیم عرب جاهل خود سر بفرمان خدا و پیغمبر ص است.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۶۵ تا ۷۲]

وَ إِلی عادٍ أَخاهُم هُوداً قالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ [۶۵] قالَ المَلَأُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن قَومِهِ إِنّا لَنَراکَ فِی سَفاهَةٍ وَ إِنّا لَنَظُنُّکَ مِنَ الکاذِبِینَ [۶۶] قالَ یا قَومِ لَیسَ بِی سَفاهَةٌ وَ لکِنِّی رَسُولٌ مِن رَبِّ العالَمِینَ [۶۷] أُبَلِّغُکُم رِسالاتِ رَبِّی وَ أَنَا لَکُم ناصِحٌ أَمِینٌ [۶۸] أَ وَ عَجِبتُم أَن جاءَکُم ذِکرٌ مِن رَبِّکُم عَلی رَجُلٍ مِنکُم لِیُنذِرَکُم وَ اذکُرُوا إِذ جَعَلَکُم خُلَفاءَ مِن بَعدِ قَومِ نُوحٍ وَ زادَکُم فِی الخَلقِ بَصطَةً فَاذکُرُوا آلاءَ اللّهِ لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۶۹] -قرآن-۱-۶۳۷ قالُوا أَ جِئتَنا لِنَعبُدَ اللّهَ وَحدَهُ وَ نَذَرَ ما کانَ یَعبُدُ آباؤُنا فَأتِنا بِما تَعِدُنا إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ [۷۰] قالَ قَد وَقَعَ عَلَیکُم مِن رَبِّکُم رِجسٌ وَ غَضَبٌ أَ تُجادِلُونَنِی فِی أَسماءٍ سَمَّیتُمُوها أَنتُم وَ آباؤُکُم ما نَزَّلَ اللّهُ بِها مِن سُلطانٍ فَانتَظِرُوا إِنِّی مَعَکُم مِنَ المُنتَظِرِینَ [۷۱] فَأَنجَیناهُ وَ الَّذِینَ مَعَهُ بِرَحمَةٍ مِنّا وَ قَطَعنا دابِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ ما کانُوا مُؤمِنِینَ [۷۲] -قرآن-۱-۴۹۳ معنی لغات: عاد- نام دسته‌ی از عرب قدیمی بوده است که مورّخین آنها را عرب بائده مینامند یعنی نابود شده، بسطه- گشایش، کمال، توسعه‌ی زندگی آلاء- مفرد آن الی، با فتح همزه و کسر لام، و الی با کسر همزه و لام، و ألی با فتح همزه و لام بمعنی نعمت و خوشی، رجس- کار و چیز پلید و زشت و ناپسند، دابر- [صفحه ۱۸۲] گذشته، آخر و دنباله، اصل و ریشه. ترجمه: ۶۴ و برای گروه عاد خویشاوندشان هود را بپیامبری فرستادیم و او بآنها گفت: ای یاران خدا را بپرستید که جز او خدائی ندارید پس چرا از خشم او پرهیز ندارید! ۶۵ بزرگانشان که بیدین بودند گفتند: بدرستی تو بیخرد هستی و چنین پنداریم که دروغگوئی ۶۶ او گفت: من بیخرد نیم که فرستاده‌ی پروردگار جهانیانم. ۶۷ و پیغامهای او بشما میرسانم و برای شما خیر خواهی درستکارم. ۶۸ چرا شگفت آرید که یادآوری و رهبری با مردی از میان خود برای‌تان آید تا بیم و نویدتان دهد! و خود بیاد آرید که پس از مردم نوح خدا شما را جانشین آنان کرد و در آفرینش شما گشادگی فزود که بتوان و تن برتر شدید پس بخششهای خداوندی را بیاد دارید تا امیدوار برستگاری خود باشید، ۶۹ آنها گفتند: مگر تو آمده‌ای که ما، بس خدا را بپرستیم و آنچه را پدران ما می‌پرستیدند رها کنیم! پس اگر راستگوئی به پیش آر آنچه ما را ز آن بترساندی، هود گفت: ۷۰ همانا خشم و پلیدی از سوی پروردگارتان بر شما استوار باشد که با من گفتگو می‌کنید به پشتیبانی نامهائی که خود شما و پدران‌تان ساخته‌اید و برای درستی آن خدا چیزی نفرستاده است، و توانی بر استواری آن ندارید پس چشم براه باشید که من هم با شما چشم براهم ۷۱ پس خود او را و کسانیکه با او بودند [ز گرفتاری] رهانیدیم، و آنها را که نشانه‌های ما باور نداشتند و مؤمن نبودند دنباله‌شان بریدیم و یکبارگی نابودشان کردیم. سخن مفسّرین: «وَ إِلی عادٍ أَخاهُم هُوداً» ۶۴ تفسیر عبده: از إبن عبّاس روایت کرده‌اند که هود اوّل کسی است که بزبان عربی سخن گفت، و او چهار فرزند داشته است، ۱- قحطان که پدر یمنیها است، ۲- فالغ که قبایل مصر، از نسل او است، و از دو پسر دیگرش کسی نمانده است، و نیز کلبی و دیگران گفته‌اند: عاد مردمی بودند بتپرست که بتهای خود را بنامهای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«ودّ، سواع، یغوث، نسر» نامیده بودند، و هود که مردی بود از قبیله‌ای بنام خلود مأمور بپیغمبری و منع آنها بود از بت‌پرستی و سر منزل آنها اراضی ریگستان میان عمان و حضر موت متّصل بیمن بود -قرآن-۱۵-۴۶ [صفحه ۱۸۳] بنام احقاف، و طبری و بخاری و إبن عساکر از علیّ علیه السّلام نقل کرده‌اند که قبر هود در تپه‌ی خاکی است برنگ قرمز بزمین حضر موت. طنطاوی: عاد و ثمود از طبقه‌ی عرب بائده «نابود شده که فقطّ اسمی از آن باقی است» هستند، مثل عمالقه و طسم و جدیس، و امیم و وباد و جرهم و حضر موت که میگویند: اینکه دسته‌ی از عرب مردمی بوده‌اند در بابل و از آنجا بعربستان هجرت کرده بودند و همه‌ی اعراب بائده از نسل سام بن نوح هستند، و از گفتار علّامه إبن خلدون، که کشفیّات جدید تاریخ نیز بطور اجمال موافق آن است چنین نتیجه می- شود که عمالقه از نسل لاوذ بن سام هستند و دیگران‌شان از نسل ارم بن سامند، و میگویند اینکه اعراب بر عراق و مصر حکومت داشته‌اند و اوّل دولت بابلی از آنها بوده است و سر آمد آنها حمور ابیها هستند که مورّخین معتقد هستند در حدود دو هزار و سیصد سال پیش از میلاد، و پانزده نفر آنها مدّت سه قرن حکومت میکرده‌اند، و ظهور ابراهیم خلیل را در دوران اینکه حکومت دانسته‌اند، و در سال هزار و نهصد و یک میلادی از حفّاریهای شوش لوحی سنگی بطول هفت گام بدست آمد که با خطّ میخی دویست و هشتاد و دو ماده‌ی قانون حمورابی بر آن نقش بود. «ما لَکُم مِن إلهٍ غَیرُهُ أَ فَلا تَتَّقُون» ۶۴ امام فخر: در آیات جلو که نقل سخن نوح شده گفته شده است «مِن إلهٍ غَیرُهُ إنِّی أَخافُ عَلَیکُم عَذابَ یَومٍ عَظِیمٍ» و اختلاف نقل سخن نوح با سخن هود در همین جزء آخر است که اینجا «أَ فَلا تَتَّقُون» گفته شده است و آنجا «أَخافُ عَلَیکُم عَذاب» گفته شده است، برای اینکه است که چون ملّت نوح سابقه نداشتند، او آنها را از عذاب ترساند، ولی چون ملّت هود سابقه داشتند که ملّت نوح عذاب و گرفتاری داشته است از اینکه جهت هود بآنها گفته است «أَ فَلا تَتَّقُون» یعنی چرا نمیترسید از آنچه بسر ملّت نوح آمده! -قرآن-۱-۵۴-قرآن-۱۲۸-۲۰۰-قرآن- ۲۷۶-۲۹۷-قرآن-۳۲۳-۳۵۰-قرآن-۵۸۴-۶۰۵ «وَ اذکُرُوا إذ جَعَلَکُم خُلَفاءَ مِن بَعدِ قَومِ نُوحٍ وَ زادَکُم فِی الخَلقِ بَصطَةً» ۶۸ طبری: یعنی شما جانشین مردم نوح شدید، چون آنها بسزای بدرفتاری‌شان نابود شدند، پس بترسید که بهمان سرنوشت گرفتار شوید با اینکه نعمت بیشتر بشما -قرآن-۱-۹۷ [صفحه ۱۸۴] داده شده است که در قامت بلندتر هستید و در احتیاجات و نظم زندگی از آنها آسوده‌تر و بهتر هستید. ابو الفتوح نوشته است: یاد کنید چون خدای تعالی شما را خلیفه کرد از پس قوم نوح و خلیفه کسی باشد که قائم مقام دیگری باشد از پس او، و میفزود شما را در خلق و آفرینش بسطه و گستردگی، بعضی گفتند: قوّت خواست، و بعضی گفتند طول قامت خواست، رمانی و زجّاج گفتند: آن که کوتاه‌ترین ایشان بود شصت گز بود و دراز- ترین ایشان صد گز بود، و باقر علیه السّلام گفت: هر یک از ایشان ببالای نخلی خرمائی بود دراز و بقوّت چنان بودند که مردی از ایشان بیامدی و دست در رعن «کمر و جلو آمدگی کوه» کوه زدی و بقوّت بجنباندی و سنگ از کوه بکندی، عبد اللّه عبّاس گفت هر یکی هشتاد گز بودند، ابو حمزه‌ی ثمالی گفت: هفتاد گز مقاتل گفت: دوازده گز، وهب گفت: سر هر یک از ایشان بر مثال قبّه‌ای بود که در چشم خانه و بینی و در استخوان سرهای ایشان سباع خانه ساختندی و بچه زادندی. عبده: یعنی بخاطر بیاورید نعمتهای خدا را که شما جانشین ملّت نوح هستید و دارای تمدّن و حکومت وسیع، و یا دارای بدنهای قوی هستید و قامتهای بلند. و آنچه مفسّرین در طول قامت آنها گفته‌اند مبالغه است که اطمینان بدرستی آن و احتیاجی بآن نیست، ولی در سوره‌های هود و شعرا و فصّلت قوّت آنها گفته شده است. «فَأتِنا بِما تَعِدُنا» ۶۹ فخر: چون جمله‌ی «أَ فَلا تَتَّقُون» که در جلو گفته شده است معنی تهدید را میفهماند، از اینکه جهت آنها گفتند «فَأتِنا بِما تَعِدُنا» تا آخر یعنی بتهدید خود عمل کن. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۴۶-۶۷-قرآن-۱۵۸-۱۸۱ «قالَ قَد وَقَعَ عَلَیکُم مِن رَبِّکُم رِجسٌ وَ غَضَب» ۷۰ مجمع: یعنی گرفتاری شما ناگزیر خواهد بود، پس گویا الآن واقع شده است و شما در گرفتاری هستید. -قرآن-۱-۶۳ امام فخر: کلمه‌ی «وقع» بمعنی «وجد و حصل» است، یعنی اراده‌ی ازلی در گذشته و آینده بر گرفتاری و عذاب شما است، و مقصود از رجس عقاید باطله است، [صفحه ۱۸۵] چون در صفت اهل بیت که گفته شده است «لِیُذهِبَ عَنکُمُ الرِّجس» «وَ یُطَهِّرَکُم تَطهِیراً» مقصود پاکی از پلیدی عقاید باطله است، و نتیجه‌ی مطلب اینکه است که چون آنها اصرار بر کفر و تقلید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گذشتگان داشتند و دلیل قبول نمیکردند، کفر آنها زیاد و سخت شد و غضب خداوند هم بر آن افزوده شد چون خاصیّت آن سختی، و شدّت کفر اینکه غضب است. -قرآن-۴۹-۸۰-قرآن-۸۱-۱۰۹ «وَ قَطَعنا دابِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا» ۷۱ صفی علیشاه سرنوشت و گرفتاری- های جور بجور و ناگهان آدمی را در تفسیر اینکه جمله باین بیان گفته است: -قرآن-۱-۵۱ هم ببرّیدیم و برکندیم باز || پایه و بنیاد آن قوم از فراز زان که می‌بودند دور از رأی ما || از پی تکذیب آیتهای ما باد را دادیم فرمان تا تمام|| عادیان را برد بنیاد و مقام تا نپنداری که بادی گر وزد || می‌تواند برگ کاهی را گزد یا تواند برگی افکند از درخت || زان که حقّش بر کمندی بسته سخت جز که امر آید ز خلّاق العباد || که بکن ای باد از بیخ اینکه بلاد بادها را گر شناسی پیش و پس|| بینی اندر صد کمندی هر نفس نیم بادی چون که پیچد در شکم || سبلتت را بر کند آری، ورم رو کنی هر سو سپاهش بسته صف ||از زمین تا آسمان بر هر طرف از جنود او یک ار دانی هوا است || کآدم و عالم اسیرش جابجا است وان یکت کافی است وقت گوشمال || زان مگر بگریزی ار یابی مجال آن که باشد عقل و بختی یاورش || میگریزد سوی شاه از لشکرش وان که بختش واژگون باشد، ز شاه || میگریزد همچو دزدان در سپاه پس بگیرد یک قلاورزی دمش || بندد از کاکل بدامی تا سمش میکشد تا پای دارش مو کشان || می‌دهد هر جا بعصیانش نشان هر چه بینی در جهان اسپاه اوست || با تو سرکش، بنده‌ی درگاه اوست جان و تن هم بنده‌ی فرمان اوست || همرهند ار با تو، از احسان اوست [صفحه ۱۸۶] رو نمائی بر قفا پیچد رگت || استخوان ار نشکند گیرد سگت یا که امر آید بسرهنگان باد || کاین خسیس است از تتمّه‌ی قوم عاد باد خوئی را فرستد از قفاش || تا بگیرد ریش و بنشاند بجاش مفسّرین مثل طبری و دیگران افسانه‌ای مفصّل برای هود نوشته‌اند که احتیاج بنقل و ترجمه‌ی آن نیست و خلاصه و بهتر از دیگران همین اشعار صفی علیشاه است که نقل شد، سخن ما هم همان است که در آیات جلو برای قصّه‌ی نوح نوشتیم.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۷۳ تا ۷۹]

وَ إِلی ثَمُودَ أَخاهُم صالِحاً قالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ قَد جاءَتکُم بَیِّنَةٌ مِن رَبِّکُم هذِهِ ناقَةُ اللّهِ لَکُم آیَةً فَذَرُوها تَأکُل فِی أَرضِ اللّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأخُذَکُم عَذابٌ أَلِیمٌ [۷۳] وَ اذکُرُوا إِذ جَعَلَکُم خُلَفاءَ مِن بَعدِ عادٍ وَ بَوَّأَکُم فِی الأَرضِ تَتَّخِذُونَ مِن سُهُولِها قُصُوراً وَ تَنحِتُونَ الجِبالَ بُیُوتاً فَاذکُرُوا آلاءَ اللّهِ وَ لا تَعثَوا فِی الأَرضِ مُفسِدِینَ [۷۴] قالَ المَلَأُ الَّذِینَ استَکبَرُوا مِن قَومِهِ لِلَّذِینَ استُضعِفُوا لِمَن آمَنَ مِنهُم أَ تَعلَمُونَ أَنَّ صالِحاً مُرسَلٌ مِن رَبِّهِ قالُوا إِنّا بِما أُرسِلَ بِهِ مُؤمِنُونَ [۷۵] قالَ الَّذِینَ استَکبَرُوا إِنّا بِالَّذِی آمَنتُم بِهِ کافِرُونَ [۷۶] فَعَقَرُوا النّاقَةَ وَ عَتَوا عَن أَمرِ رَبِّهِم وَ قالُوا یا صالِحُ ائتِنا بِما تَعِدُنا إِن کُنتَ مِنَ المُرسَلِینَ [۷۷] -قرآن-۱-۹۰۲ فَأَخَذَتهُمُ الرَّجفَةُ فَأَصبَحُوا فِی دارِهِم جاثِمِینَ [۷۸] فَتَوَلّی عَنهُم وَ قالَ یا قَومِ لَقَد أَبلَغتُکُم رِسالَةَ رَبِّی وَ نَصَحتُ لَکُم وَ لکِن لا تُحِبُّونَ النّاصِحِینَ [۷۹] -قرآن-۱-۲۰۳ معنی لغات: بیّنة- هر چیز واضح و روشن، دلیل و برهان، بوّأ- یعنی جائی [صفحه ۱۸۷] مهیّا کرد، و بمنزلی وارد شد، سهول- جمع سهل زمین راست و مستقیم و هموار. تنحتون- از مصدر نحت بفتح نون و سکون حا بمعنی سنگ و چوب، لا تعثوا- از مصدر عثوّ بر وزن فعول بضمّ فاء و عین بمعنی مبالغه در گردنفرازی و کفر و تباهکاری و فساد. عقروا- از مصدر عقر بفتح عین و سکون قاف بمعنی مجروح کردن، سر بریدن و چهار دست و پا بریدن شتر. عتوا- از مصدر عتو بر وزن فعول با ضمّ اوّل و دوّم بمعنی گردنفرازی و بدرفتاری بیش از اندازه. رجفه- جنبش و لرزش سخت و شدید و زلزله. جاثمین- بزمین چسبیدگان و با زمین یکسان شدگان و باصطلاح فرش زمین شدگان. ترجمه: ۷۲ و بسوی ثمودیان دوستشان صالح به پیامبری فرستادیم که بآنها گفت: ای یاران خدا را بپرستید چه جز او خدا ندارید و همانا دستاویزی نمودار برای‌تان ز سوی پروردگارتان آمد که اینکه ماده شتر از سوی خدا است، و برای شما نشانه بود پس آن را بخود واگذارید تا بر زمین که سرمایه‌ی خداوندی است بچرد و آن را ببدی نیائید که آزاری دردناک شما را بر سر آید، ۷۳ و بیاد دارید که خدا شما را جانشین از پس عادیان کرد و بسرزمین‌شان جای‌تان داد که در هموار آن کاخها بسازید و بکوهستان آن خانه‌ی سنگی. پس بخشش‌های خداوندی بیاد دارید و در جهان به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تباهکاری نشتابید، ۷۴ گروه گردنفراز مردم ثمود با آنها که [مؤمن و] ناتوان دست آنان شده گفتند: مگر شما باور ندارید که صالح فرستاده ز سوی پروردگار خود باشد! گفتند: ما بآنچه او آورده گرویده‌ایم. ۷۵ آنها که خود خواه بودند گفتند: آنکه شما باو بگرویده‌اید ما باور نداریم، ۷۶ پس ماده شتر را سر بریدند و ز فرمان پروردگار خود سخت سر به پیچیدند و گفتند: ای صالح اگر تو از پیمبرانی بیاور آنچه ما را از آن بترساندی، ۷۷ پس لرزه‌ای چنان سخت آنها را گرفت که در خانه‌ی خود بر زمین چسبیده شدند، ۷۸ پس صالح ز آنان روی بگرداند و گفت: ای خویشاوندان من پیغام پروردگار خود بشما رساندم و خیر- خواهی‌تان کردم ولی شما دوستدار چنین کسان نباشید. [صفحه ۱۸۸] سخن مفسرین: «وَ إِلی ثَمُودَ أَخاهُم صالِحاً» ۷۲ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن- ۱۴-۴۹ و مراد بثمود در آیه قبیله است، ابو عمرو بن العلاء گفت: ثمود برای آن خواندند ایشان را که ایشان را آب کم بود، من الثّمد و هو الماء القلیل، و مسکن ایشان در حجر «با کسر حاء و سکون جیم- قاموس» بود میان حجاز و شام تا بوادی القری، و امّا نسب صالح، هو صالح بن عبید بن آصف من ماشح بن عبید بن جادر بن ثمود. طنطاوی: در وادی القری که براه حاجیهای شامی است بطرف مکّه مداین صالح معروف است و قبل از میلاد بتصرّف نبطیها بوده است که ملّتی بوده‌اند ساکن میان عراق عرب و عجم و بوسیله‌ی مستشرقین سنگ نبشتهای زیاد بخطّ نبطی از آنجا استخراج شده است، و اکنون غارهای زیادی طبیعی و تراشیده آنجا هست که مسکون بوده است و اکنون بواسطه‌ی باران مردم فقیر در آنها زندگی می- کنند. «هذِهِ ناقَةُ اللّهِ لَکُم آیَةً» ۷۲ طبری: ابو طفیل گفته است، مردم ثمود بصالح گفتند: اگر تو پیغمبر هستی نشانه‌ای بر راستی خود بیاور، او گفت بطرف کوه و کمری بروید، آنها رفتند و ناگاه دیدند چیزی در سنگ حرکت میکند مانند بچه که در شکم مادر می‌جنبد، سپس سنگ بشکافت و شتری در آمد. -قرآن-۱-۳۷ ابو الفتوح نوشته است: اضافه‌ی او با خدای تعالی اضافه‌ی تخصیص است از برای آن که خدای تعالی او را خلاف آن آفرید که دیگر شتران را، از اینکه کار او را بخود اضافت کرد، و وجهی دیگر آن است که چون او را بمعجز صالح کرد تا صدق قول او بآن معجز پیدا شود و در صدق قول او صحّت دین خدا باشد او را ناقه‌ی خود خواند، و وجهی دیگر آن است که مالکی دگر نبود آن را جز خدای تعالی، و آیه در او آن بود که او از سنگ ملساء بیرون آمد پس از آن که پنداشتی که آن سنگ شتر آبستن است، باو بزاد چنان که مادر بچه زاید، و نیز او را شربی بود از آب روزی و بر دگر روز هم چندان که آب خورده بود شیر بدادی. تأویلات کاشانی: شتر صالح مثل عصای موسی است و خر عیسی و براق محمّد ص [صفحه ۱۸۹] چون مرکب نفوس انسانیّت پیغمبران و دیگر مردم همان نفس حیوانی ایشان است که حقیقت آنها را نمودار میکند، و هر صفت که در آنها نمودارتر باشد مرکب و نفس حیوانی‌شان بنام آن حیوان خوانده میشود که آن صفت در آن نمودار است، پس آن که روح بردبار و ملایم دارد و با قدرت و آرامش بسر میبرد، مرکب و نفس حیوانی او شتر نامیده میشود. «وَ اذکُرُوا إِذ جَعَلَکُم خُلَفاءَ» ۷۳ تفسیر عبده: یعنی بیاد آرید که تمدّن و توانائی مردم عاد را بارث بردید، و از هنر بنائی و معماری و ساختن لوازم آن بهره- مند هستید. -قرآن-۱-۳۸ «قالَ المَلَأُ» ۷۴ مجمع: إبن عامر «و قال» با واو قرائت کرده است و دیگران بدون واو خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۷ «لِلَّذِینَ استُضعِفُوا» ۷۴ تفسیر عبده: روش آفرینش چنین است که فقرا و بیچارگان زودتر دعوت پیغمبران و رهبران را می‌پذیرند، چون مقامی و مالی ندارند و زیانی بر خود فرض نمیکنند، ولی مالداران و مدعّیان جاه و مقام شخصّیت خود را در برابر دستورهای پیشوایان در خطر میدانند و دیر تسلیم میشوند. -قرآن-۱-۲۶ أَخَذَتهُمُ الرَّجفَةُ» ۷۷ تفسیر عبده: ممکن است اینکه حادثه بواسطه‌ی ابری بوده است که حامل الکتریسته‌ای بوده است سخت و متراکم و با الکتریسته‌ی زمین مصادف شده است و تولید رعد و برق و زلزله کرده است«۶». -قرآن-۱-۲۸-پاورقی-۲۳۷-۲۳۹ «فَتَوَلّی عَنهُم» ۷۸ ابو الفتوح نوشته است: یعنی چون وقت نزول عذاب بود از میان ایشان بدر آمد، و شاید تا کنایت بود از یأس و قطع طمع از ایمان ایشان. -قرآن-۱-۲۱ «وَ قالَ یا قَومِ لَقَد أَبلَغتُکُم رِسالَةَ رَبِّی» ۷۸ امام فخر و عبده: اینکه سخن صالح با مردگان از جهت اظهار افسوس و تسلّای دل خود بوده است، چنانکه آنرا که پند میدهیم و نمی‌پذیرد و بعاقبت بد آن گرفتار میشود، با خود میگوئیم و روی سخن -قرآن-۱-۵۷ [صفحه ۱۹۰] ما با او است «ای بیچاره چه قدر گفتم و نصیحت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کردم آخر چرا نپذیرفتی، بیاد داری که فلان وقت که چنان کردی بتو چنین گفتم ...» و نظیر سخن صالح است، فرموده‌ی پیغمبر با چند نفر از اعراب مکه که در جنگ بدر کشته شده و در چاهی انداخته بودند، آنها را بنام آواز داد و فرمود: چه میشد اگر فرمان خدا و پیغمبر می- پذیرفتید! اکنون وعده‌های خداوند برای ما درست بود، آیا برای شما راست و درست نشد! از آنحضرت پرسیدند: چه سود در سخن گفتن با اینکه مردگان بیروح فرمود: شما از آنها بهتر و بیشتر نمیشنوید. سخن ما: آنچه در قضیّه‌ی نوح و هود گفتیم در اینجا نیز بیش از آن چیزی- نمیتوانیم بگوئیم جز اینکه سرزمین ثمود از نظر تاریخ برای ما روشنتر و معیّن است.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۸۰ تا ۸۴]

وَ لُوطاً إِذ قالَ لِقَومِهِ أَ تَأتُونَ الفاحِشَةَ ما سَبَقَكُم بِها مِن أَحَدٍ مِنَ العالَمِينَ [۸۰] إِنَّكُم لَتَأتُونَ الرِّجالَ شَهوَةً مِن دُونِ النِّساءِ بَل أَنتُم قَومٌ مُسرِفُونَ [۸۱] وَ ما كانَ جَوابَ قَومِهِ إِلاّ أَن قالُوا أَخرِجُوهُم مِن قَريَتِكُم إِنَّهُم أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ [۸۲] فَأَنجَيناهُ وَ أَهلَهُ إِلَّا امرَأَتَهُ كانَت مِنَ الغابِرِينَ [۸۳] وَ أَمطَرنا عَلَيهِم مَطَراً فَانظُر كَيفَ كانَ عاقِبَةُ المُجرِمِينَ [۸۴] -قرآن-۱-۴۸۰ معنی لغات: دون- پست و پائین مقابل فوق، جلو، غیر، غابرین- گذشتگان باقی ماندگان، بدو معنی مخالف. ترجمه: ای محمّد ۷۹ لوط را بیاد بیار که روزگاری با گروه خویش گفت: چرا آن کار زشت میکنید که پیش از شما کسی در جهان نکرده است ۸۰ و بجای زنان بهوس با مردان نزدیک می‌شوید! اینکه نه هوس باشد بلکه ز اندازه‌بدر مردمی هستید، ۸۱ پاسخی ز آنان نبود جز که گفتند: ایشان را از ده خود برانید که مردمی پاک نمایند، ۸۲ ما لوط و یاران او را جز همسرش که بجای ماند ز آزار برهاندیم ۸۳ و بر سر آن مردم آزار بریختم، پس تو خود بیندیش که سر انجام بدکاران چگونه بود و یا [صفحه ۱۹۱] بکجا می کشد. سخن مفسّرین: «وَ لُوطاً إِذ قالَ» ۷۹ عبده: بهتر معرّفی لوط همان است که در کتب انساب عرب و سفر تکوین تورات گفته‌اند: او برادر زاده‌ی ابراهیم است و مولد او در جنوب شرقی عراق و در حدود بصره بوده است که اورو مسکن کلدانیها باشد و او با ابراهیم بطرف بین النّهرین مسافرت کرده است، و ابراهیم او را در سرزمین کنعان در شرق اردن بنزدیک بحر المیّت برد و او آنجا را انتخاب کرد و مسکن گزید. -قرآن-۱۵-۳۶ «أَ تَأتُونَ الفاحِشَةَ» ۷۹ کشف نوشته: خلق عالم سه گروه بیش نه‌اند: عام- اند و خاص‌اند و خاص الخاص- فاحشه‌ی عام آن است که زبان شریعت آن را بیان کرد، و فاحشه‌ی خاص بزبان کشف بچشم سر نگرستن بملاذّ و شهوات دنیا، و فاحشه‌ی خاص الخاص آن است که باندیشه‌ی دل بیرون از حق با غیری نگرد و از حق جلّ جلاله اینکه خطاب میآید که «قُلِ اللّهُ ثُمَّ ذَرهُم» میگوید: بنده‌ی من خود را منگر همه فعل ما بین، بکرد خود منت بر ما منه، توفیق ما بین از نشان خود بگریز، یکبارگی مهر ما بین، گرفتار مهر او را با غیر چه کار! دل وا سوی او دار و غیر او بگذار: -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۳۹۱-۴۲۱ آشوب همه جهان حدیث من و تو || بگذار من و همه جهان گلشن تو «إِنَّكُم لَتَأتُونَ الرِّجالَ» ۸۰ مجمع: قاریهای مدینه و حفص «انّکم» خوانده- اند، و دیگر قاریها با دو همزه بصورت استفهام «ء انّکم» خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۵ ابو الفتوح: نوشته است: محمّد بن اسحاق گفت: سبب آن بود که مردمان اهل میوه و درختان ورزان بسیار بودند، و غربا از نواحی آمدندی و ایشان را رنجه داشتندی، ابلیس بیامد بر صورت پیری و ایشان را گفت: اگر خواهید که از اینکه مردمان برهید شما را اینکه معامله باید کرد با ایشان، گفتند نکنیم، چون مردم از حدّ ببردند ایشان گفتند: بیازمائیم. «إِنَّهُم أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ» ۸۱ کشّاف زمخشری: آنها اینکه سخن بریشخند- گفتند که لوط و مردمش در پی پاکی و پاکیزگی هستند، چنانکه اگر کسی را از کار زشت جلوگیر شوی گوید: تو مرد مقّدس و پاکیزه هستی از اینجا برو که ما را نبینی. -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۱۹۲] «وَ أَمطَرنا عَلَيهِم» ۸۳ ابو الفتوح نوشته است: بعضی گفتند: فرق میان «مطر» و «امطر» آن باشد که «مطر» در رحمت باشد، و «امطر» در عذاب خدای تعالی، گفتند: عبد الملک مروان نامه نوشت بقاضی حمص ابو خلیف و از او پرسید که حدّ لوطی چه باشد! او جواب نوشت که رجم باید کردن او را که خدای هم اینکه کرده با قوم لوط فی قوله «وَ أَمطَرنا عَلَيهِم مَطَراً» اهل علم اینکه را استحسان کردند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۳۸۰-۴۱۱ سخن و استفاده‌ی ما همان است که در قصّه‌های سابق نوشتیم.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۸۴ تا ۸۸]

وَ أَمطَرنا عَلَيهِم مَطَراً فَانظُر كَيفَ كانَ عاقِبَةُ المُجرِمِينَ [۸۴] وَ إِلى مَدينَ أَخاهُم شُعَيباً قالَ يا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَكُم مِن إِلهٍ غَيرُهُ قَد جاءَتكُم بَيِّنَةٌ مِن رَبِّكُم فَأَوفُوا الكَيلَ وَ المِيزانَ وَ لا تَبخَسُوا النّاسَ أَشياءَهُم وَ لا تُفسِدُوا فِي الأَرضِ بَعدَ إِصلاحِها ذلِكُم خَيرٌ لَكُم إِن كُنتُم مُؤمِنِينَ [۸۵] وَ لا تَقعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ مَن آمَنَ بِهِ وَ تَبغُونَها عِوَجاً وَ اذكُرُوا إِذ كُنتُم قَلِيلًا فَكَثَّرَكُم وَ انظُرُوا كَيفَ كانَ عاقِبَةُ المُفسِدِينَ [۸۶] وَ إِن كانَ طائِفَةٌ مِنكُم آمَنُوا بِالَّذِي أُرسِلتُ بِهِ وَ طائِفَةٌ لَم يُؤمِنُوا فَاصبِرُوا حَتّى يَحكُمَ اللّهُ بَينَنا وَ هُوَ خَيرُ الحاكِمِينَ [۸۷] قالَ المَلَأُ الَّذِينَ استَكبَرُوا مِن قَومِهِ لَنُخرِجَنَّكَ يا شُعَيبُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِن قَريَتِنا أَو لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا قالَ أَ وَ لَو كُنّا كارِهِينَ [۸۸] -قرآن-۱-۹۶۹ معنی لغات: مدین- در تفسیر عبده نوشته است: مردم مدین عرب بوده اند و سرزمین آنها بگفته‌ی بعضی مورّخین از خلیج عقبه تا طور سینا امتداد داشته [صفحه ۱۹۳] است، و بگفته‌ی بعضی دیگر از شبه جزیره‌ی سینا بوده است تا فرات. تبخسوا- از مصدر بخس بفتح تا بمعنی کم کردن و ستم کردن. ترجمه: ۸۴ و بسوی مردم مدین مردی از خودشان بنام شعیب فرستادیم. او بآنان گفت: ای یاران خدا را پرستید که جز او خدا ندارید و راهی نمودار که رهبری من ز سوی پروردگار شما است برای‌تان آمد پس ترازو و پیمانه درست بدارید و سرمایه‌ی مردم کم نکنید و از پس درستی و شایستگی در روی زمین و زندگانی مردم تباهکاری و نابودی پیشه نکنید که اگر مؤمن باشید اینکه رفتار برای‌تان بهتر است. ۸۵ و بر راه مردم نه نشینید که بترسانید و جلو راه خدا بگیرید و خواهان کجروی شوید [و راه مال و دین کسان بر ایشان نزنید] و بیاد آرید که مردمی ناچیز بودید و خدا شما را فزونی داد و بنگرید سر انجام تباهکاران چگونه بود ۸۶ و اگر گروهی از شما بآن دستورها که بمن داده‌اند گرویدند و گروهی نگرویدند [دو دستگی مرم نشانه‌ی نادرستی سخن من نیست بلکه] شکیبائی کنید و روزگار برید تا خدا میان ما داوری کند که او بهترین داوران باشد. ۸۷ آن دسته‌ی گردنفرازشان گفتند: ای شعیب ما تو را با آنها که با تو گرویده‌اند ز آبادی خود میرانیم مگر که بدین ما باز گردید. او گفت: گرچه ما را بزور بدارید [نشود ز دین خود بگردیم]، ۸۸ که اگر بدین شما باز گردیم بر خدا بدروغ تهمت زده‌ایم زان پس که ما را از آن رهانید و سزاوار ما نباشد که بآن برگردیم مگر خدای پروردگارمان بخواهد و سرنوشتی باشد که دانش او گشاده‌ی فراگیر همه چیز باشد و تکیه‌مان باو باشد. پروردگارا میان ما و خویشان‌مان، بحقیقت و درستی گشایش بده [و اینکه گره ناسازگاری برگشای] که تو بهترین گشایش آورانی. سخن مفسّرین: «أَخاهُم شُعَيباً» ۸۴ مجمع: نقل کرده‌اند که شعیب از اولاد ابراهیم بوده است، و او را خطیب پیغمبران میگفته‌اند چون مکرّر برای آنها سخنرانی میکرده است. -قرآن-۱۵-۳۴ «جاءَتكُم بَيِّنَةٌ مِن رَبِّكُم» ۸۴ تفسیر عبده: ملّتهای قدیم اینطور بوده‌اند که -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۱۹۴] بایستی چیز خارق عادت ببینند تا ایمان بیاورند، و اگر دلیل روشن زبان بند برای آنها نبود جمله‌ی «فَأَوفُوا الكَيلَ» تا آخر در دنباله‌ی اینکه جمله صحیح نبود و فایده نداشت. -قرآن-۱۱۰-۱۳۰ «وَ لا تَقعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ» ۸۵ طبری: إبن عبّاس گفته است: مخالفین بر سر- راه می‌نشستند و بآن که نزد شعیب میرفت میگفتند: او دروغگو است مواظب باشید شما را از راه بدر نکند. - قرآن-۱-۳۴ مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است: ۱- مجاهد و قتاده و حسن بصری گفته‌اند: سر راه می‌نشستند و هر که قصد شعیب داشت تهدید بکشتن میکردند. ۲- إبن زید و ابو هریره گفته‌اند: آنها راهزنی میکردند. شعیب منع کرد. ۳- در راههای دین جلوگیر نشوید و بر مردم مشتبه نکنید. ابو الفتوح نوشته است: سدّی گفت: بطریق عشّاری و باژ استانی بر راهها بنشستندی، و در خبر است که رسول گفت: شب معراج چوبی دیدم بر راهی فرو زده، هیچکس از آنجا نمی‌گذشت و الّا جامه‌ی او از آن میدرید و شاخی از شاخهای آن چوب در او میافتاد، من گفتم ای جبرئیل اینکه چوب چه است که جامه‌ی هر کس بدو میرسد میدرد! گفت اینکه مثل عشّار و باژستان و راهزن است که هیچکس بر او نگذرد و الّا برنجاند او را و چیزی از او بستاند، آنگه برخواند «وَ لا تَقعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ» تا آخر. -قرآن-۵۱۴-۵۴۷ «وَ اذكُرُوا إِذ كُنتُم قَلِيلًا فَكَثَّرَكُم» ۸۵ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی عدّه‌ی شما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زیاد شد، چون مدین پسر ابراهیم با دختر لوط همسر شد و او فرزند زیاد زائید. زجّاج گفته است: یعنی فقیر بودید مال‌تان زیاد شد، و ممکن است معنی اینکه باشد که ضعیف بودید قدرتتان زیاد شد. -قرآن-۱-۴۹ تفسیر عبده: یعنی خداوند بنسل شما برکت داد تا زیاد شدید. «أَ وَ لَو کُنّا کارِهِینَ» ۸۷ طبری: یعنی آیا ما را بیرون از ده خود میکنید و از راه حقّ جلوگیر ما میشوید اگر چه ناپسند ما باشد! -قرآن-۱-۲۹ مجمع: یعنی چون دین شما ناپسند ما هست و باطل از دین خود برنمیگردیم [صفحه ۱۹۵] و بعضی گفته‌اند: یعنی با اجبار هم نمیتوانید ما را برگردانید. «قَدِ افتَرَینا عَلَی اللّهِ کَذِباً» ۸۸ طبری: یعنی بخدا تهمت زده‌ایم و سخن باطل گفته‌ایم اگر بدنیای شما برگردیم. -قرآن-۱-۴۰ «ما یَکُونُ لَنا أن نَعُودَ فِیها إلّا أن یَشاءَ اللّه» ۸۸ مجمع: در معنی اینکه جمله ها چند قول است: ۱- شایسته نیست که مذهب و طریقه‌ی شما را در عبادت پیش گیریم مگر که خداوند مذهب را نسخ کند و بمذهب شما مأمور کند، ۲- جعفر بن- حرب گفته است: مقصود وابسته کردن بشرط ناشدنی است، یعنی ما برنمی گردیم مگر خدا بخواهد، و چون هرگز خداوند نمیخواهد که بدین شما برگردیم ما نیز برنمی- گردیم. ۳- یعنی مگر در سرنوشت ما و خواست خداوند باشد که مجبورمان کنید به برگشتن از دین و ما باجبار برگردیم. ۴- مقصود برگشتن بآن ده باشد که تهدید باخراج از آن کرده‌اند، و معنی چنین است: ما از اینکه ده میرویم تا خداوند بخواهد و ما را بر شما چیره کند و باین ده برگردیم. ۵- یعنی ما بدین شما برنمی- گردیم مگر خدا بخواهد که شما بدین حقّ بگروید و همگی بر یک روش باشیم. -قرآن-۱-۶۴ ابو الفتوح نوشته است: قطرب المستنیر گفت: در کلام تقدیم و تأخیر هست، و تقدیر آن است که «لَنُخرِجَنَّکَ یا شُعَیبُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَکَ مِن قَریَتِنا» الّا ان یشاء اللّه ان تعود فی ملّتنا» پس استثنا در کلام کفّار باشد نه در کلام شعیب و جبر منسوب بکفّار بود نه بشعیب، آنگه کلام شعیب حکایت کرد: «وَ ما یَکُونُ لَنا أن نَعُودَ فِیها» جواب هفتم از اینکه آن است که الّا که خدای تعالی خواهد که ما را متعبّد کند به اظهار کلمه‌ی کفر و اخفاء کلمه‌ی ایمان. -قرآن-۱۰۴-۱۷۸-قرآن-۳۴۹-۳۸۹ «رَبَّنَا افتَح بَینَنا» ۸۸ ابو الفتوح نوشته است: جبّائی گفت: معنی او آن است که بار خدایا ما را برهان و اینکه کافران را هلاک گردان. -قرآن-۱-۲۶ فخر: إبن عبّاس و سدّی و قتاده و حسن بصری گفته‌اند: یعنی حکم و قضاوت کن، و فرّاء گفته است: مردم عمان قاضی را فاتح و فتّاح مینامند، چون جای حقّ و عدالت را باز میکند، إبن عبّاس گفته است معنی اینکه جمله را نمیدانستم تا آن روز [صفحه ۱۹۶] که شنیدم دختر ذی یزن با شوهر خود میگفت «تعال افاتحک» یعنی بیا با تو محاکمه کنم. زجّاج گفته است ممکن است معنی چنین باشد: کار ما را نمودار کن تا گشایشی باشد و پرده برداشته شود، و مقصود شعیب اینکه خواهد بود که خداوند عذابی بفرستد تا حقّ از ناحقّ جدا شود. استفاده و سخن ما همان ترجمه است و نقل از دیگران، ولی در آیت اوّل دو کلمه‌ی «بَیِّنَةٌ مِن رَبِّکُم» مفسّرین بمعنی معجزه گفته‌اند و ما جوری ترجمه کردیم که بخصوص معجزه نباشد چون بیّنه دلیل و دستاویز و راه نمودار است و شاید مقصود از اینکه دو کلمه خود شعیب و سخنان او باشد که برای آنها راه نمودار بسوی حقّ بوده است و دستاویز خوبی بوده است که پیروی او کنند و خوشبخت شوند. -قرآن-۹۲-۱۱۸

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۹۰ تا ۹۳]

وَ قالَ المَلَأُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن قَومِهِ لَئِنِ اتَّبَعتُم شُعَیباً إِنَّکُم إِذاً لَخاسِرُونَ [۹۰] فَأَخَذَتهُمُ الرَّجفَةُ فَأَصبَحُوا فِی دارِهِم جاثِمِینَ [۹۱] الَّذِینَ کَذَّبُوا شُعَیباً کَأَن لَم یَغنَوا فِیهَا الَّذِینَ کَذَّبُوا شُعَیباً کانُوا هُمُ الخاسِرِینَ [۹۲] فَتَوَلّی عَنهُم وَ قالَ یا قَومِ لَقَد أَبلَغتُکُم رِسالاتِ رَبِّی وَ نَصَحتُ لَکُم فَکَیفَ آسی عَلی قَومٍ کافِرِینَ [۹۳] -قرآن-۱-۴۳۷ معنی لغات: الرّجفة- زلزله و زمین لرزه. جاثمین- مفرد آن جاثم بمعنی بزمین چسبیده و بر زمین پخش شده. یغنوا- از مصدر غنی و مغنی بمعنی ازدواج کردن، در جائی ماندن و منزل گزیدن. اسی- از مصدر اسی بمعنی حزن و اندوه ترجمه: ۸۹ آن بیدینان مردم شعیب که برتری داشتند گفتند: اگر پیرو شعیب شوید زیان برده شوید، ۹۰ پس آنان را چنان لرزه گرفت که بخانه‌های خود بر زمین چسبیده شدند، ۹۱ چه آن کسان که شعیب را دروغگو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شمردند چه سخت زیان دیده بودند که گویا در روی زمین زندگی نکرده بودند، پس شعیب [که گرفتاری آنها دید] ۹۲ روی ز آنان بگرداند و گفت: ای یاران من پیغامهای پروردگار خود بشما رساندم و آنچه شایسته بود برای‌تان نمودم پس چگونه بر مردم [صفحه ۱۹۷] بیدین اندوهگین شوم! سخن مفسّرین: «الَّذِینَ کَذَّبُوا شُعَیباً» ۹۱ مجمع: اینکه جمله مکرّر شده است برای نمودن کمال تأکید و تشدید مطلب و اهمیّت آن. -قرآن-۱۵-۴۶ «فَکَیفَ آسی عَلی قَومٍ کافِرِینَ» ۹۲ کشّاف زمخشری: شعیب برای آنها اوّل اندوهناک شد، پس بخود آمد و گفت چرا بر مردم نالایق غصّه بخورم! و ممکن است پس از آنکه آنها را پند و نصیحت داد گفت من پند دادم و از اینگونه حوادث ترساندم و شما نپذیرفتید پس چطور اندوهناک باشم! که چون شما مستحقّ گرفتاری هستید جای اندوه نیست، و یحیی بن وثّاب «ایسی» با کسر همزه قرائت کرده است. -قرآن-۱-۴۰ ابو الفتوح: ابو عبد اللّه بلخی گفته است: ترکیبات ابجد، هوّز، حطّی، کلمن سعفص، قرشت، نامهای پادشاهان مدین است که سلطان معاصر با شعیب بنام کلمن بوده است. و محمّد بن اسحاق شاعری از مردم مدین معرّفی کرده است بنام عمرو بن کلها، که در هنگام پیدایش مقدّمات گرفتاری آنها چند شعر گفته است و مردم را نصیحت کرده است. چون شعرها بعربی است ترجمه‌ی آنها اینکه است: ای مردم دست بدارید از سمیر و عمرو بن شداد که دو نفر غیبگو هستند، و بشعیب بگروید که پیغمبر است، چون ابری می‌بینم با صدائی که گمان نمیرود تا نیمروز فردا کسی زنده بماند مگر آن سگ بنام رقیم. سخن ما: در اینکه آیات همان است که در قضیّه‌ی نوح گفتیم، و البتّه چون با اینکه نامهای شعیب و مدین، مردم حجاز و مخاطبین پیغمبر ص مأنوس بوده‌اند، با نقل سرگذشت او مردم تحریک بر عبرت و اندیشه‌ی درست و عمل شایسته شده‌اند، و با عجایب تاریخ بر حقیقت و درستی وظائف آدمی و گفتار پیغمبر راهنمائی شده‌اند. [صفحه ۱۹۸]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۹۳ تا ۹۹]

فَتَوَلّی عَنهُم وَ قالَ یا قَومِ لَقَد أَبلَغتُکُم رِسالاتِ رَبّی وَ نَصَحتُ لَکُم فَکَیفَ آسی عَلی قَومٍ کافِرِینَ [۹۳] وَ ما أَرسَلنا فِی قَریَةٍ مِن نَبِیٍّ إِلّا أَخَذنا أَهلَها بِالبَأساءِ وَ الضَّرّاءِ لَعَلَّهُم یَضَّرَّعُونَ [۹۴] ثُمَّ بَدَّلنا مَکانَ السَّیِّئَةِ الحَسَنَةَ حَتّی عَفَوا وَ قالُوا قَد مَسَّ آباءَنَا الضَّرّاءُ وَ السَّرّاءُ فَأَخَذناهُم بَغتَةً وَ هُم لا یَشعُرُونَ [۹۵] وَ لَو أَنَّ أَهلَ القُری آمَنُوا وَ اتَّقَوا لَفَتَحنا عَلَیهِم بَرَکاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الأَرضِ وَ لکِن کَذَّبُوا فَأَخَذناهُم بِما کانُوا یَکسِبُونَ [۹۶] أَ فَأَمِنَ أَهلُ القُری أَن یَأتِیَهُم بَأسُنا بَیاتاً وَ هُم نائِمُونَ [۹۷] -قرآن-۱-۶۷۹ أَ وَ أَمِنَ أَهلُ القُری أَن یَأتِیَهُم بَأسُنا ضُحًی وَ هُم یَلعَبُونَ [۹۸] أَ فَأَمِنُوا مَکرَ اللّهِ فَلا یَأمَنُ مَکرَ اللّهِ إِلَّا القَومُ الخاسِرُونَ [۹۹] -قرآن-۱-۱۷۵ معنی لغات: عفوا- از مصدر عفو بمعنی ترک و رها کردن، در گذشتن، ردّ و اثر چیزی را پاک کردن، از چیزی خودداری کردن، اسقاط حقّ کردن، چیزی را زیاد کردن. قری- جمع قریه بمعنی ده و آب و زمین و مزرعه، پیشه و کار شخص. شهر بزرگ که عدّه‌ی زیاد آنجا جمع میشوند، ضحی- کمال روشنی آفتاب و بلندی آفتاب. ترجمه: ۹۳ پس بدانید بهیچ سرزمینی پیامبری نفرستادیم مگر مردم آن را [در برابر نافرمانی] بتن و سرمایه گرفتار کردیم تا شاید دلنرم شوند ۹۴ پس بجای بدی خوشی دادیم تا آسوده شدند [و بدی گذشته فراموش شد] و گفتند: پدران ما را گرفتاری مال و جان پسود [و ما ز آن آسوده‌ایم] پس ناگهان گرفتارشان کردیم و خود از آن بیخبر بودند، ۹۵ و اگر بهر سرزمینی مردمش مؤمن و پرهیزگار شوند، همانا در فرخندگی آسمانی و زمینی برای‌شان بگشائیم ولی سخن حق نادرست شمردند و ما بسزای کارشان گرفتارشان کردیم. ۹۶ مگر مردم اینکه خانه‌ها آسوده- دلند که شبانه آزار ما بر سرشان آید و آنها بخواب باشند ۹۷ و یا آن مردم آسوده- اند که آزار ما بنیمروز بینند و خود سرگرم بیهودگی بوند، ۹۸ پس چرا ز چاره‌گری و گرفتاری خداوندی آسوده‌اند! که کس از آن آسوده نباشد مگر زیاندیده مردم باشد. سخن مفسّرین: «وَ ما أَرسَلنا فِی قَریَةٍ مِن نَبِیٍّ» تا آخر ۹۲ طبری: با اینکه آیه برای پیغمبر ص معرّفی شده است خلق و خوی مردمان پیشین که آن اندازه خودسر - قرآن-۱۵-۵۸ [صفحه ۱۹۹] و بدخیم بودند که بایستی در فشار عذاب و گرفتاری باشند تا پند و تربیت بپذیرند، و هم یادآوری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است برای اعراب کافر که سرنوشت خودسری، و نافرمانی پیغمبر گرفتاری و نابودی است. امام فخر: در دنباله‌ی اینکه جمله یک جمله‌ی دیگر در تقدیر است که «کذّبه اهلها» باشد و چنین میفهماند: هر پیغمبری که مردم تکذیبش کردند. «إِلّا أَخَذنا أَهلَها بِالبَأساءِ وَ الضَّرّاءِ» ۹۱ مجمع: «بأساء» سختی در جان است، و «ضرّاء» گرفتاری در سرمایه است، حسن بصری گفته است: «ضرّاء» بیماری و سختی است، و «بأساء» گرسنگی است. سدّی گفته است: «بأساء» گرسنگی است و «ضرّاء» فقر و ناداری است. -قرآن-۱-۵۰ «بَدَّلنا مَکانَ السَّیِّئَةِ الحَسَنَةَ» ۹۴ روح البیان: یعنی از آن گرفتاری که داشتند آسوده‌شان کردیم. و فراوانی و گشایش بآنها دادیم، زیرا که خوشی بعد از گرفتاری موجب فرمانبری و شکر گزاری است. -قرآن-۱-۴۳ «حَتّی عَفَوا» ۹۴ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد و سدّی گفتند: یعنی تا اینکه عدّه‌شان زیاد شد، حسن گفته است: یعنی چاق شدند، أبو مسلم گفته است: -قرآن-۱-۱۶ رو گردان از شکر و سپاس شدند. «وَ لَو أَنَّ أَهلَ القُری» تا «بَرَکاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الأَرضِ» ۹۵ تفسیر حسینی: در حقایق سلمی فرموده که اگر بندگان گرویدندی بمواعید من حذر کردندی از مخالفت، یا بترسیدندی از تهدید من، دلهای ایشان را بنور مشاهده‌ی خود روشنی دادمی که برکت سماء اشاره بدان است و جوارح و اعضای ایشان بخدمت خود بیاراستمی که برکت ارض عبارت از آن است، قطعه: - قرآن-۱-۳۱-قرآن-۳۷-۷۶ در زمین و آسمان درهای جود || میگشایند از پی اهل سجود از زمین پرّ اطاعت باز کن || بر سمای معرفت پرواز کن فی ظلال: ایمان درست و پرهیزگاری پا بر جای آدمی را شایسته‌ی فرخندگی و مهر خداوندی کند چون ایمان برترین نیروی آدمی است که او را به پیش می‌برد و [صفحه ۲۰۰] هر جلوگیری را نابود می‌کند و چون او خلیفهٔ اللّه است که باید سرنوشت الهی را در آبادانی زمین نمودار کند و با فساد و تعطیل توسعه‌ی آثار وجودی مبارزه نماید یگانه دستاویز او ایمان با تقوی است که نگهبان او است از غرور و بیباکی و کناره گیری و تنبلی، پس اگر درگیر و دار زندگی هماهنگی باشد با تکیه بآسمان و الهام از حق، در زمین خدا با مخلوق خدا روش شایسته‌ی سودمند پیشه شود و خواه و نا خواه در برکت آسمانی گشوده گردد و خیر و خوشی همگانی. و البتّه اینکه نه آن خوشی است که سرمایه و تجمّل بسیار بود با گرفتاریها و کینه توزیها و ترس ز یکدیگر که بامدادان در کار حریف چه حیله کند. بگفته‌ی شاعر: صف کشیدند پدر سوختها || چشم بر منصب هم دوخته‌ها بلکه آن برکت و بهره‌مندی که باصلاح و آسایش و خوش بینی و دل آرامی فراهم شود. «أَ وَ أَمِنَ أَهلُ القُری» ۹۵ مجمع: قاریهای عراق با فتح و صدای بالای واو خوانده‌اند، و دیگران با سکون واو قرائت کرده‌اند. و معنی اینکه است: ای محمّد آیا آسوده‌اند مردم آن جا که تو را دروغگو میشمارند! -قرآن-۱-۳۱ تفسیر حسینی و روح البیان: یعنی آیا مردم مکّه آسوده هستند! و در تنویر المقباس هر دوی اینکه جمله‌های تهدیدی را بمردم مکّه تطبیق کرده است. «وَ هُم یَلعَبُون» ۹۷ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی که سرگرم و گرفتار کار بیهوده هستند. -قرآن-۱-۲۲ روح البیان: یعنی از بیخبری و غفلت وقت خود را صرف کارهای بیهوده میکنند که نه بدین فایده دارد و نه به دنیا و مانند آن است که ببازی مشغول هستند. «أَ فَأَمِنُوا مَکرَ اللّهِ» ۹۸ مفسّرین مثل طبرسی در مجمع و ابو الفتوح و حقّی در روح البیان و دیگران گفته‌اند: مقصود از مکر خدا استدراج است یعنی بتدریج و اندک اندک مغرور و گرفتار شدن، بمفاد اینکه آیه «سَنَستَدرِجُهُم مِن حَیثُ لا -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۲۳۲-۲۶۶ [صفحه ۲۰۱] یَعلَمُون» که مردم غافل و سرگرم بهوی و هوس خود بتدریج وسیله‌ی گرفتاری‌شان فراهم میشود و عاقبت نتیجه‌ی کار بد خود را می‌بینند مانند کسی که بنردبانی بالا رود و در آخر خود را بر بام می‌بیند. و جهت اینکه اینکه گونه گرفتاری مکر نامیده شده اینکه است که پوشیده و نهانی وسیله‌ی گرفتاری فراهم میشود و شخص سرگرم و غافل است و خود را گرفتار می‌بیند بی‌آنکه نشانه‌ای در کار باشد. -قرآن-۱-۱۴ سخن ما: ۱- آیت اوّل «وَ ما أَرسَلنا فِی قَریَةٍ» تا آخر معرّفی میکند طرز عقل و فکر مردم قدیم را که برای رهبری‌شان فشار و اضطرار لازم بوده است تا پند و دستور پیغمبر و راهنما را بپذیرند و گر نه بفکر و عقل خود نمیتوانستند تسلیم بشخصیّت پیغمبر بشوند و دستور او را بپذیرند، و جمله‌ی «حَتّی عَفَوا وَ قالُوا قَد مَسَّ آباءَنَا الضَّرّاءُ وَ السَّرّاءُ» یعنی اگر مدّتی آسوده میشدند باز منحرف میشدند و میگفتند: گرفتاری برای پدران ما بوده است. خود دلیل است که آن مردم مانند حیوانی بوده‌اند که باید مواظبش بود و با تازیانه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رهبریش کرد. ۲- آیت «وَ لَو أَنَّ أَهلَ القُری» تا آخر میفهمانند که سرمایه‌های مادّی در برابر حوادث ارزشی ندارد و در دوران زندگی هیچ وسیله‌ای موجب آرامش خاطر و آسایش انسانی نیست مگر ایمان و تقوی، و مشاهدات و تجربه‌ها بما نشان میدهد اینکه حقیقت را که مردم بیباک و بی‌ایمان با هزاران عقل و فکر و سرمایه و جاه و مقام پیوسته گرفتار هستند و از زندگی جز جنگ و جدال در برابر مطامع و تجاوزات بهره‌ای و آسایشی ندارند، و اگر جهت دشمنی و دعوای مردم را دشمنی و دعوای مردم را با یکدیگر جستجو کنیم، می‌بینیم مولود تخلّف از ایمان است و تقوی که رعایت حقوق و یا آبروی یکدیگر را نکرده‌اند تا بدشمنی و جنگ رسیده است، و حقیقت برکت زمین و آسمان که در آیه گفته شده است همین است که آدمی بافرخندگی و خوشی زندگی کند و از آنچه خدا باو عنایت کرده است حدّ اکثر استفاده‌ی مادّی و معنوی بکند، نه اینکه وقت و فکر و شخصیّت و سرمایه‌ی خود را برای دشمنی با دیگران بکار برده چنانکه می‌بینیم بیشتر مردم در پی مقام و کسب قدرت هستند تا بر فرد دیگری همانند خود مسلّط شوند یا انتقام بگیرند -قرآن-۲۶-۵۵-قرآن-۳۱۷-۳۸۷-قرآن-۶۱۱-۶۴۱ [صفحه ۲۰۲] ولی قدرت و شخصیّت آدمی آنگاه بمعنی حقیقی خود نمودار میشود که آنرا در طبیعت بکار ببرد و از سرمایه‌های نهفته‌ی در زمین بسود خود و دیگران بهره بردارد که همین است برکات آسمان و زمین که پیدا شده‌ی از ایمان و تقوی است، ۳- از جمله‌ی «وَ لکِن کَذَّبُوا» تا آخر آیات استفاده میشود تأکید مطالب گذشته، و شاید اشاره باشد به اینکه که اگر کسی خود را پای‌بند چیزی ندانست و گفته‌های پیغمبران و دستورهای زندگی آدمی را ببازیچه گرفت، خواه ناخواه گرفتاری برای او هست اگر چه بواسطه‌ی بیباکی و افراط در امیال و یا خودداری از وظایف بهداشتی ناگهان گرفتار سکته شود، و یا دیگر بلاهای ناگهانی اگر چه موجب آنرا نتوانیم کشف کنیم و تشخیص بدهیم، و همین است معنی «مَکرَ اللّهِ» یعنی حیله‌ی خدا که آدمی غافل است و سرگرم، ناگهان گرفتار میشود. -قرآن-۲۷۴-۲۹۴-قرآن-۷۵۹-۷۷۴

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۰۰ تا ۱۰۲]

أَ وَ لَم یَهدِ لِلَّذِینَ یَرِثُونَ الأَرضَ مِن بَعدِ أَهلِها أَن لَو نَشاءُ أَصَبناهُم بِذُنُوبِهِم وَ نَطبَعُ عَلی قُلُوبِهِم فَهُم لا یَسمَعُونَ [۱۰۰] تِلکَ القُری نَقُصُّ عَلَیکَ مِن أَنبائِها وَ لَقَد جاءَتهُم رُسُلُهُم بِالبَیِّناتِ فَما کانُوا لِیُؤمِنُوا بِما کَذَّبُوا مِن قَبلُ کَذلِکَ یَطبَعُ اللّهُ عَلی قُلُوبِ الکافِرِینَ [۱۰۱] وَ ما وَجَدنا لِأَکثَرِهِم مِن عَهدٍ وَ إِن وَجَدنا أَکثَرَهُم لَفاسِقِینَ [۱۰۲] -قرآن-۱-۴۵۷ معنی لغات: یهد- از مصدر هدی و هدایهٔ بمعنی راهنمائی کردن، چیزی را بیان کردن و توضیح دادن و آشکار کردن. نشاء- از مصدر مشیئهٔ با فتح میم و کسر شین بمعنی خواستن، تقدیر کردن خداوند، نطبع- از مصدر طبع بفتح تا و سکون با بمعنی چیزیرا بشکلی تصویر کردن، مهر بر چیزی نهادن که نشانه‌ی- تمام بودن و یا محدود بودن آن است، پول سکه زدن، شمشیر ساختن. ترجمه: ۹۹ مگر برای آنها که سرزمینی را از پس نابودی مردمش بارث بردند نمودار نشده است که اگر ما بخواهیم بسزای گناهان‌شان نابودشان می کنیم و بر [صفحه ۲۰۳] دلهاشان مهر نهیم که چیزی در نیابند. ۱۰۰ ای محمّد اینکه آبادیها که سرگذشت- شان برای تو گفتیم پیامبرانی داشتند دستاویزی آشکار برای‌شان آوردند ولی آنها آنچه را از پیش دروغ شمرده بودند نپذیرفتند و چنین است چه خدا بر دل- های بیدینان مهری نهد [چون] ۱۰۱ بیشترشان را درست پیمان ندیدیم ولی بیشتر ایشان را کجرفتار و بدکار دیدیم. سخن مفسّرین: «أَ وَ لَم یَهدِ لِلَّذِینَ یَرِثُونَ الأَرضَ» ۹۹ طبری: یعنی آیا آن کسان جانشین مردم نافرمان شدند و دانستند که آنها بسزای نافرمانی گرفتار شده‌اند، برای اینکه دسته اشخاص روشن نکردیم که اگر بخواهیم اینها را هم به- سزای گناه‌شان گرفتار خواهیم کرد و دلهاشان را مهر میکنیم که پند و نصیحت نشنوند و نپذیرند. -قرآن-۱۵-۶۵ مجمع: یعقوب و ابو عبد الرّحمن سلمی و قتاده خوانده‌اند «ا و لم نهد» با نون و دیگران «یهد» با یاء خوانده‌اند، و بگفته‌ی إبن عبّاس و مجاهد و سدّی معنی جمله اینکه است: آیا بیان و واضح نکردیم برای اینکه اشخاص. و بعضی گفته‌اند یعنی: آیا آنچه از حکایات گذشته گفتیم برای اینکه اشخاص موجب روشنی نشد، و بعضی دیگر چنین معنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌اند: آیا برای اینکه مردم روشن نیست که اگر بخواهیم بسزای گناه گرفتارشان میکنیم. «وَ نَطبَعُ عَلی قُلُوبِهِم فَهُم لا یَسمَعُون» ۹۹ ابو الفتوح: یعنی حال اینکه مردم مانند آن است که پنداری ما مهری بر دل آنها نهاده‌ایم تا هرگز ایمان نپذیرند و «یَسمَعُون» از سماع بمعنی قبول است و مقصود از اینکه جمله‌ها ناامید کردن پیغمبر است از ایمان اینکه دسته مردم. ابو القاسم بلخی گفته است: طبع بمعنی زنگار است و معنی چنین است: بواسطه‌ی تیرگی دلها و کفر آنها گوئی که ما دلشان را به زنگار پوشانده‌ایم، و اینکه معنی از جهت لغت درست نیست چون طبع بمعنی زنگار لازم است نه متعدّی و با «علی» استعمال نمیشود و میگویند «طبع السّیف» یعنی شمشیر زنگار گرفت، ولی در آیه متعدّی و با «علی» استعمال شده است. -قرآن-۱-۵۴-قرآن-۱۹۱-۲۰۴ [صفحه ۲۰۴] تفسیر حسینی: گوش دل از استماع سخن حقّ فایده دارد نه گوش آب و گل، مثنوی: اینکه سخن از گوش دل باید شنود || گوش گل اینجا ندارد هیچ سود گوش سر با جمله حیوان همدم است || گوش سرّ مخصوص نسل آدم است گوش سرّ چون جانب گوینده است || گوش سر سهل است اگر آکنده است طنطاوی: خلاصه و مفاد اینکه جمله‌ها چنین است: ای مردم شما تاریخ گذشتگان میخوانید، و از گذشت آنها خبردار میشوید و میدانید: که پس از عمران و آبادی و مقام و منزلت، خوار و ویران شدند برای آن که نظم زندگی خود را بر هم زدند و نافرمانی مردم عالم و عاقل پیشه کردند، پس بایستی عبرتی باشد برای شما که ممکن است مانند آنها گرفتار شوید و دلهاتان مهر شود و نتوانید حقایق را درک کنید و بدعت و گمراهی شما را فراگیرد و تمام زندگی‌تان سراسر جهل و تقلید باشد. «فَما کانُوا لِیُؤمِنُوا بِما کَذَّبُوا مِن قَبل» ۱۰۰ فخر اینکه جمله را چند جور معنی کرده‌اند: ۱- إبن عبّاس و سدّی گفته‌اند: یعنی چون روز «الست» که از بنی آدم پیمان گرفته شد اینکه دسته مردم بزبان اقرار بتوحید کردند ولی دروغ میگفتند و بدل منکر بودند و ناگوارشان بود، پس اکنون که ایمان ندارند برای آن سابقه است، ۲- زجّاج گفت: یعنی چون پیش از بیّنات و دیدن معجزات مؤمن نبودند اکنون هم پس از بیّنات مؤمن نمیشوند، ۳- چون اکنون ایمان ندارند، اگر پس از هلاکت زنده‌شان کنیم باز هم برای اینکه از پیش ایمان نداشته‌اند باز هم مؤمن نمیشوند، ۴- چون پیش از ظهور پیغمبران ایمان نداشتند، اکنون هم که پیغمبران و بیّنات را می‌بینند نمیپذیرفتند. -قرآن-۱-۵۳ «کَذلِکَ یَطبَعُ اللّه» ۱۰۰ تفسیر عبده: یعنی چنان که مردم گمراه و سرسخت اصرار بر کجی و انحراف دارند و هیچ استدلال و معجزه در عقل و فکر آنها اثر ندارد همینطور است، حال آن کسان که خوی کفر در نهاد آنها جایگیر است و خواسته- های نفسانی دل‌شان را فرا گرفته است و بهیچ پند و نصیحت تسلیم نمیشوند، و - قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۲۰۵] حسّ تقلید و تعصّب وجدانی آنها شده است مانند سکّه‌ی پول فلزّی که چون در حال ذوب و حرارت نرم بوده است نقش سکّه بر آن طبع و تثبیت شده است و پس از سرد شدن قابل تغییر نیست، و اینکه آیه پیغمبر [ص] را آسوده خاطر میکند که چون کسی تا اینکه اندازه در جمود فکر و حسّ تقلید فرو رفت، انتظار پند و راهنمائی باو مدار، و چون کفّار مکّه هر دمی از آن حضرت چیزی میخواستند و بواسطه‌ی شدت اشتیاق بسعادت آنها میخواست تقاضای آنها انجام شود، باین جمله‌ها حقیقت و اخلاق و افکار آنها نمودار شده است که اینکه وسائل هم در آن خوی و نهاد اثری ندارد. «وَ ما وَجَدنا لِأَکثَرِهِم مِن عَهدٍ» ۱۰۱ مجمع: ممکن است مقصود از کلمه‌ی عهد همان ادراک وجدانی انسان باشد بر لزوم شکر و سپاس بر نعمت و دوری از زشتی و اقدام بنیکی، حسن بصری گفته است: مقصود آن است که دستورهای پیغمبران باقرار بتوحید و انجام وظائف بجای پیمانی است از مردم با خدا بر فرمانبردن. -قرآن-۱-۴۱ فخر: إبن عبّاس گفته است: مقصود از عهد پیمان روز «الست» می‌باشد که بنی آدم هنوز نمودار نشده و در پشت آدم بودند و از آنها در همانموقع پیمان گرفته شد و گفته شد «أَ لَستُ بِرَبِّکُم» آیا من شما را نیافریده‌ام! «قالُوا بَلی» همه تصدیق کردند و گفتند بلی، همان جواب بجای عهد و پیمان است و مخالفت و بی- دینی مردم بجای شکستن آن پیمان است و مانند آن است که از اوّل پیمانی نداشته‌اند. إبن مسعود گفته است: مقصود از عهد ایمان است چنانکه در آیت دیگر است «إِلّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحمنِ عَهداً» یعنی جز آنکه ایمان دارد و لا اله- الّا اللّه میگوید، و احتمال است معنی سوّم که چنین باشد: عهد بمعنی پیدایش و وجود ادلّه است بر توحید و نبوّت و آنها وفای باین پیمان و دلیل نمیکنند. -قرآن-۱۸۶-۲۰۹-قرآن-۲۴۴-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۵۸-قرآن-۵۲۷-۵۷۳ «وَ إِن وَجَدنا أَكثَرَهُم لَفاسِقِين» ۱۰۱ طبری: یعنی نیافتیم آنها را مگر فاسق و منحرف. مجمع: یعنی: البتّه آنها را در فسق و انحراف می‌بینیم. و اگر اعتراض شود که همه کافر بودند، پس چه معنی دارد که بیشترشان فاسق باشند! جواب آن است -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۲۰۶] که کافران بعضی در دین خود درست کردارند، پس آنها فاسق نیستند. ولی بیشتر اینکه کافران در دین خود هم بد و منحرف هستند و فاسق. روح البیان: سخن در وفای پیغمبران و بیوفائی فاسقین نیست، ولی همه‌ی گفتگوها برای آن کسان است که مدّعی ایمان هستند و هرگز به پیمان خود رفتار نکردند، حافظ گفته است: وفا مجوی ز کس ور سخن نمیشنوی || بهرزه طالب سیمرغ و کیمیا میباش و از عبد الرّحمن بن عوف روایت شده است که ما چند نفر حضور پیغمبر ص بودیم فرمود با پیغمبر بیعت کنید و پیمان استوار نمائید، چون ما بتازگی بیعت کرده بودیم عرض کردیم: ما تازه پیمان هستیم، دوباره چه بیعتی بکنیم! فرمود: تعهّد کنید و پیمان استوار نمائید که خداپرست باشید و نماز خوان و فرمانبردار، آنگاه بسرّ، و راز فرمود: و از کسی چیزی نخواهید، پس از آن که اینکه عدّه پیمان استوار کردند بعضی از اینکه افراد را میدیدم که سوار بود و تازیانه از دستش میافتاد، خودش پیاده می- شد و برمیداشت و از کسی نمیخواست که تازیانه‌اش را بدهد از ترس اینکه که مبادا پیمان شکنی باشد و خلاف آنچه با پیغمبر بیعت شده که از کسی چیزی نخواهید. در تفسیر صفی: آیت آخر چنین تعبیر شده است: یعنی آن عهدی که در وقت بلا || می‌نمودند از مخافت با خدا یافتیم اندر خفا و در علن || اکثری زان فرقه را پیمان شکن سخن ما: ۱- آیت اوّل «أَ وَ لَم يَهدِ» تا آخر شاید تحریک و توجّه مردم باشد بیک اصل مهمّ در زندگی که عبرت و پند از فکر و کار دیگران است، و بخصوص جمله اوّل که با پرسش بطور توبیخ آغاز شده است یعنی چرا از سرنوشت گذشتگان پند نمیگیرند که ممکن است مانند آنها بسزای عمل خود گرفتار شوند! میفهماند که بفرمان عقل و بحکم شرع بموجب اینکه جمله واجب است سیر در تاریخ گذشتگان و پند آزمودن از آن، ۲- جمله‌ی «وَ نَطبَعُ عَلى قُلُوبِهِم» بجمله‌های بعد توضیح میشود، چون گفته شده است: برای اینجور مردم پیغمبر با دلیل بر درستی گفتارش بوده است، و آنها -قرآن-۲۷-۴۵-قرآن-۴۷۳-۵۰۴ [صفحه ۲۰۷] سطه‌ی حسّ خودسری و بدرفتاری سخن اینها را نپذیرفتند از آن روی که از دیر زمان خوی گرفته بودند سخن حقّ دروغ شمرند و نپذیرند، و در دنباله‌ی اینکه توضیح گفته شده است «كَذلِكَ يَطبَعُ اللّهُ عَلى قُلُوبِ الكافِرِينَ» یعنی باین جور که آدمی از اوّل قدم تربیتی خود روش نافهمی و خودسری و پندناپذیری پیشه کند نتیجه‌اش اینکه میشود که بر دلش مهر گذارده میشود، پس اینکه جمله بمنزله‌ی استدلال و روشن کردن جمله‌ی «نَطبَعُ عَلى قُلُوبِهِم» است که چرا بر دلها مهر میشود و از پیروی حق محروم میشوند، با اینکه خلاف عدل و احسان است«۷»، ۳- آیت آخر «ما وَجَدنا» تا آخر میفهماند: عهد و پیمان آدمی که خرد و عقل او است، و موجب رابطه‌ی او است با کلیه‌ی آفرینش و آفریدگار، بیشتر افراد را می‌بینیم که دانسته و فهمیده آنرا نگاه نمیدارند و رعایت نمی‌کنند و از خطّ مستقیم منحرف میشوند و پیمان‌شکن و فاسق هستند یعنی بموجب عقل خود رفتار نمیکنند و گرفتار احساس و میل بر خلاف عقل و فکر هستند، و باندک مطالعه در روش زندگی عمومی مردم کمتر کسی را از اینکه حال و گرفتاری آسوده می‌بینیم، چون کمتر تخلّف از حکم عقل و فسق ۳- آیت آخر «ما وَجَدنا» تا آخر میفهماند: عهد و پیمان آدمی که خرد و عقل او است، و موجب رابطه‌ی او است با کلیه‌ی آفرینش و آفریدگار، بیشتر افراد را می‌بینیم که دانسته و فهمیده آنرا نگاه نمیدارند و رعایت نمی‌کنند و از خطّ مستقیم منحرف میشوند و پیمان‌شکن و فاسق هستند یعنی بموجب عقل خود رفتار نمیکنند و گرفتار احساس و میل بر خلاف عقل و فکر هستند، و باندک مطالعه در روش زندگی عمومی مردم کمتر کسی را از اینکه حال و گرفتاری آسوده می‌بینیم، چون کمتر تخلّف از حکم عقل و فسق -قرآن-۱۹۸-۲۵۳-قرآن-۴۷۷-۵۰۵-پاورقی-۶۱۲-۶۱۴-قرآن-۶۳۰-۶۴۲ -قرآن-۱۳۸-۱۶۶ [صفحه ۲۰۸] و پیمان شکستن باین است که از کسی بدگوئی شود و یا مسخره و استهزا کنند و یا دیرتر از موقع بوعده‌ی معیّن با کسی بروند و کاری انجام دهند، و در هر شبانه روز چندین مرتبه اینجور رفتارها که بسیار ساده و بی‌اهمّیت است از هر کسی دیده میشود، اینکه است که در آیه باکمال اختصار انحراف و فسق و پیمان شکنی دائمی مردم را یادآور شده است و خبردار کرده است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که مواظب خود باشند چون با کمترین غفلت گرفتار میشوند.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۰۳ تا ۱۲۶]

-قرآن-۱۳۸-۱۶۶ ثُمَّ بَعَثنا مِن بَعدِهِم مُوسی بِآیاتِنا إِلی فِرعَونَ وَ مَلائِهِ فَظَلَمُوا بِها فَانظُر کَیفَ کانَ عاقِبَةُ المُفسِدِینَ [۱۰۳] وَ قالَ مُوسی یا فِرعَونُ إِنِّی رَسُولٌ مِن رَبِّ العالَمِینَ [۱۰۴] حَقِیقٌ عَلی أَن لا أَقُولَ عَلَی اللّهِ إِلاَّ الحَقَّ قَد جِئتُکُم بِبَیِّنَةٍ مِن رَبِّکُم فَأَرسِل مَعِیَ بَنِی إِسرائِیلَ [۱۰۵] قالَ إِن کُنتَ جِئتَ بِآیَةٍ فَأتِ بِها إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ [۱۰۶] فَأَلقی عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعبانٌ مُبِینٌ [۱۰۷] -قرآن-۱-۵۰۲ وَ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیضاءُ لِلنّاظِرِینَ [۱۰۸] قالَ المَلَأُ مِن قَومِ فِرعَونَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیمٌ [۱۰۹] یُرِیدُ أَن یُخرِجَکُم مِن أَرضِکُم فَما ذا تَأمُرُونَ [۱۱۰] قالُوا أَرجِه وَ أَخاهُ وَ أَرسِل فِی المَدائِنِ حاشِرِینَ [۱۱۱] یَأتُوکَ بِکُلِّ ساحِرٍ عَلِیمٍ [۱۱۲] -قرآن-۱-۳۱۰ وَ جاءَ السَّحَرَةُ فِرعَونَ قالُوا إِنَّ لَنا لَأَجراً إِن کُنّا نَحنُ الغالِبِینَ [۱۱۳] قالَ نَعَم وَ إِنَّکُم لَمِنَ المُقَرَّبِینَ [۱۱۴] قالُوا یا مُوسی إِمّا أَن تُلقِیَ وَ إِمّا أَن نَکُونَ نَحنُ المُلقِینَ [۱۱۵] قالَ أَلقُوا فَلَمّا أَلقَوا سَحَرُوا أَعیُنَ النّاسِ وَ استَرهَبُوهُم وَ جاؤُ بِسِحرٍ عَظِیمٍ [۱۱۶] وَ أَوحَینا إِلی مُوسی أَن أَلقِ عَصاکَ فَإِذا هِیَ تَلقَفُ ما یَأفِکُونَ [۱۱۷] -قرآن-۱-۴۲۹ فَوَقَعَ الحَقُّ وَ بَطَلَ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۱۸] فَغُلِبُوا هُنالِکَ وَ انقَلَبُوا صاغِرِینَ [۱۱۹] وَ أُلقِیَ السَّحَرَةُ ساجِدِینَ [۱۲۰] قالُوا آمَنّا بِرَبِّ العالَمِینَ [۱۲۱] رَبِّ مُوسی وَ هارُونَ [۱۲۲] -قرآن-۱-۲۲۴ قالَ فِرعَونُ آمَنتُم بِهِ قَبلَ أَن آذَنَ لَکُم إِنَّ هذا لَمَکرٌ مَکَرتُمُوهُ فِی المَدِینَةِ لِتُخرِجُوا مِنها أَهلَها فَسَوفَ تَعلَمُونَ [۱۲۳] لَأُقَطِّعَنَّ أَیدِیَکُم وَ أَرجُلَکُم مِن خِلافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّکُم أَجمَعِینَ [۱۲۴] قالُوا إِنّا إِلی رَبِّنا مُنقَلِبُونَ [۱۲۵] وَ ما تَنقِمُ مِنّا إِلاّ أَن آمَنّا بِآیاتِ رَبِّنا لَمّا جاءَتنا رَبَّنا أَفرِغ عَلَینا صَبراً وَ تَوَفَّنا مُسلِمِینَ [۱۲۶] -قرآن-۱-۴۳۸ [صفحه ۲۰۹] معنی لغات: ملأ- بفتح اوّل و دوّم گروه مردم، اشراف که بعظمت خود چشم مردم را پر میکنند، باصطلاح امروز ما کلّه گندهها. حقیق- بفتح اوّل و کسر دوّم بمعنی شایسته، سزاوار. ثعبان- مار. بیضاء- مؤنّث ابیض بمعنی سفید و ید بیضاء کنایه است از نعمت و احسان. ارجه- فعل امر از ارجأ الامرأی اخّره یعنی کار را بوقت دیگر محوّل کرد و برگذار نمود. حاشرین- از مصدر حشر بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی جمع کردن مردم. سحروا- از مصدر سحر به کسر اوّل و سکون دوّم به معنی عقل کسی را ربودن، دلجوئی کردن، گول زدن. استرهبوهم- یعنی ترساندند آنها را. تلقف- از مصدر لقف بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی چیزی را بسرعت برداشتن و ربودن آن. یأفکون- از مصدر افک- با فتح اوّل و سکون و فتح و کسر دوّم بمعنی دروغ. صاغرین- مفرد آن صاغر بمعنی خوار و آنکه تن بخواری میدهد. خلاف- ناموافق و ضدّ وفاق و هر یک بر غیر روش دیگری. تنقم- از مصدر نقم بفتح اوّل و دوّم بمعنی آزار و کراهه و ناپسند و عیب کردن. ترجمه: ۱۰۲ پس از آن پیغمبران موسی را با نشانههای خودمان بسوی فرعون و درباریانش فرستادیم و ایشان آنها را نپذیرفتند پس بنگر ای محمّد که سر- انجام بدخواهان بکجا کشید، ۱۰۳ موسی گفت: من فرستادهی پروردگار جهانیانم ۱۰۴ و شایسته نیست که من جز براستی و درستی سخن بگویم، و راهنمای نمودار ز سوی پروردگارتان برای شما آوردم پس بنی اسرائیل را بگذار که با من باشند. او [صفحه ۲۱۰] گفت: اگر راستگوئی و نشانهای آوردهای آن را بما بنما، ۱۰۵ موسی چوبدستی خود بینداخت که ناگهان آن بآشکار، اژدهائی بود ۱۰۶ و دست خویش برآورد و آن چو روشن چراغی بدیدهی هر بیننده بود، ۱۰۷ گروهی ز فرعونیان [چو اینکه بدیدند] گفتند: البتّه که اینکه جادوی دانا بود، که ۱۰۸ میخواهد شما را ز سر- زمینتان آواره کند پس بکار او چه میاندیشید! ۱۰۹ [آن گروه دگر] گفتند: موسی و برادرش را روزگاری بخود گذار و بشهرها پیغام فرست ۱۱۰ که همهی جادو- های دانا را به اینکه جا فراهم کنند. جادوان نزد فرعون آمدند و گفتند: اگر ما بموسی چیره شویم البتّه که سزاوار مزدی بر آن باشیم! ۱۱۲ و گفت: بلی، با اینکه از نزدیکان من نیز باشید [و پایهتان نزد من بلند باشد] ۱۱۳ جادوان گفتند: ای موسی یا تو آنچه داری بیار یا که ما آغاز کنیم! ۱۱۴ او گفت: شما ابزار خود بیندازید چون ایشان ابزار خود بینداختند چشمان مردمان جادو کردند و بترساندنشان چون بزرگ جادوئی نمودار کردند، ۱۱۵ و ما بموسی وحی کردیم که عصای خود بینداز [و چون او عصا انداخت] ناگهان همهی دروغ ساختهی ایشان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را برچید ۱۱۶ و حقیقت نمودار گشت و آنچه جادوگران می‌کردند نابود گشت ۱۱۷ و آنجا بود که ایشان شکسته شدند و خوار گشتند ۱۱۸ و جادوان [حق را بچشم دیدند و تسلیم شدند و] بسجده افتادند و گفتند ۱۱۹ بپروردگار جهان گرویدیم ۱۲۰ که پروردگار موسی و هارون است. ۱۲۱ فرعون بآنان گفت: چرا بی‌دستور من بموسی گرویدید! البتّه اینکه حیله‌ای بود که شما پیش بینی کرده بودید تا مردم اینکه شهر را بیرون برید و بزودی سزای اینکه کار خود به بینید ۱۲۲ که دست و پای شما را چپ و راست ببرم و همگی‌تان بدار آویزم، ایشان گفتند: ۱۲۳ [باک از آن نداریم] که ما بسوی پروردگار خود باز میگردیم ۱۲۴ و تو آزار ما نمی‌کنی جز که چون آیات پروردگار ما برای ما رسید بآن گرویدیم. پروردگارا شکیبائی بر ما فرو ریز [که دمی از آن جدا نباشیم] و سر سپرده بحق ما را از اینکه جهان ببر. سخن مفسّرین: «فَظَلَمُوا بِها» ۱۰۲ طبری: یعنی کافر شدند بنشانه‌های ما -قرآن-۱۵-۳۲ [صفحه ۲۱۱] که موسی برای فرعون برد، و چون ظلم بمعنی بکار بردن چیزی است در غیر مورد خود، پس کفر بآیات و نشانه‌های خداوند بکار بردن بر غیر مقصود است و انکار آنها ظلم است. «حَقِيقٌ عَلى أن لا أَقُولَ عَلَى اللّهِ إِلَّا الحَقَّ» ۱۰۴ مجمع: نافع قرائت کرده است «حَقِيقٌ عَلَى» با تشدید یای علیّ و فتح لام و دیگر قاریها با صورت الف «علی» خوانده‌اند. -قرآن-۱-۶۵-قرآن-۱۰۲-۱۱۸ ابو الفتوح: عبد اللّه مسعود خوانده است «حقیق الا» بدون کلمه‌ی «علی». «فَأَرسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسرائِيلَ» ۱۰۴ عموم مفسّرین نوشته‌اند: یعنی آزاد بگذار بنی اسرائیل را که در قید بندگی مصریها نباشند، و محکوم بانجام اعمال شاقه نباشند و بتوانند بمیل خود بزمین مقدّس بروند. -قرآن-۱-۳۹ یر فی ظلال: از اینکه جمله‌ها استفاده می‌شود که حضرت موسی مأمور اصلاح یهود بوده است و بس و گر نه نمی‌گفت: آنها را با من بفرست و می‌گفت: تو و مردم مصر سخنان من بپذیرید که پیغام آورم برای شما«۸». -پاورقی-۲۳۳-۲۳۵ طنطاوی: مردم مصر قدیم مانند چینیها اجازه نمیدادند ملّت دیگری بسر- زمین آنها وارد شود، ولی چون اعراب عمالقه بخاک مصر وارد شدند و مدّت پانصد سال در آنجا بودند ملّتها را آزاد گذاردند که بآن جا بروند و بمانند، مثل عبرانیها که مهاجرت بمصر کردند بواسطه‌ی حکومت و قدرت یوسف که پدر و مادر و برادرهای خود را بآن جا دعوت کرد، و پس از مدتی مردم مصر برای ترس از غربای واردین آنها را باعمال شاقه وادار میکردند تا موسی آمد و بفرعون پادشاه مصری‌ها گفت: «فَأَرسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسرائِيلَ» و مدّت توقّف آنها در مصر از زمان یوسف که وارد شدند تا زمان موسی که آنها را نجات داد و بیرون رفتند چهار صد سال بود. -قرآن-۵۰۶-۵۴۴ «قالُوا أَرجِه»- ۱۰۹ قاریهای مدینه و کسائی «ارجه» با کسر هاء خوانده‌اند -قرآن-۱-۱۷ - قرآن-۵۵-۹۴ [صفحه ۲۱۲] و عاصم و حمزه با سکون هاء خوانده‌اند و دیگر قاریها ارجئه با همزه‌ی بعد از جیم و ضمّ هاء قرائت کرده‌اند. «يَأتُوكَ بِكُلِّ ساحِرٍ» ۱۱۰ مجمع: قاریهای کوفه غیر عاصم «سحّار» با الف بعد از حاء خوانده است. -قرآن-۱-۲۸ «إِنَّ لَنا لَأَجراً» ۱۱۱ مجمع البیان: کلمه‌ی «انّ» با یک همزه قرائت شده و با دو همزه «أ ئن» نیز قرائت شده است. و با همزه‌ی ممدود نیز قرائت شده است، «آن» که همزه با صدای الف و نون با تشدید تلفّظ میشود. -قرآن-۱-۲۳ «إِمّا أَن تُلقِيَ وَ إِمّا أَن نَكُونَ نَحنُ المُلقِينَ» ۱۱۳ کشف نوشته: موسی چون از ایشان اینکه شنید، گفت: از ایشان بوی آشنائی میآید که حرمت میشناسند. پس چون جمال ارادت بر دلهای ایشان کمین گشاد و جلال عزّت دین برقع تعزّز فرو گشاد، خورشید دولت دین از افق عنایت‌شان برآمد، شکر اینکه نعمت را بسجود در افتادند و گفتند: «آمَنّا بِرَبِّ العالَمِينَ». -قرآن-۱-۶۴-قرآن-۳۷۲-۴۰۲ «وَ أَوحَينا إِلى مُوسى أَن أَلقِ عَصاكَ فَإِذا هِيَ تَلقَفُ ما يَأفِكُونَ» ۱۱۵ مجمع: -قرآن-۱-۸۴ حفص تلقف بسکون لام و فتح قاف خوانده است، و دیگران «تلقّف» با فتح لام و تشدید قاف قرائت کرده‌اند. تفسیر عبده: کلمه‌ی «ما» یا موصول است بمعنی آنچه جادوها دروغ گفته و تدلیس کرده بودند و یا مصدری است بمعنی عمل دروغ و تدلیس جادوها، اگر بمعنی اوّل باشد مطابق با ظاهر لفظ است و نیز با گفته‌ی مفسّرین اوّل مثل إبن عبّاس و قتاده و سدّی و حسن بصری که عصای موسی بلعید آنچه جادوها بکار برده بودند، ولی صحّت اینکه مطالب منقول معلوم نیست زیرا اینکه قضیّه در سفر خروج تورات مفصّل نوشته شده است، و معلوم است که آنها از یهود شنیده‌اند و خرافات اسرائیلی است، و اینکه معنی با «ما» مصدری مناسب نیست، چون اگر «ما» مصدری باشد معنی چنین میشود: عصای موسی بسرعت نابود کرد دروغ و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تدلیس آنها را و نمودار کرد روشی که برای اغفال مردم بکار برده بودند، و شیخ محی‌الدّین عربی گفته است: معنی اینکه جمله‌ها [صفحه ۲۱۳] «تَلقَفُ ما یَأفِکُونَ فَوَقَعَ الحَقُّ وَ بَطَلَ ما کانُوا یَعمَلُون» اینکه است که عصای موسی کار جادوها را نابود کرد، و راه نابود کردن و نمایاندن حقیقت کار باین است که چون عصا را انداخت مردم دیدند که ابزار جادوها ریسمان است و چوب و حقیقت قضیّه نمودار شد که آنها چکار کرده‌اند و چطور مردم را گول زده‌اند، و اگر آن طور که نقل کرده‌اند: عصای موسی همه‌ی آن مار و دیگر جادوها را میبلعید و فرو میبرد حقیقت کار جادوها نمایان نمیشد و فقطّ جادوئی میبود برتر از جادوی دیگران یعنی عمل موسی با کار جادوها یک جور بود با اینکه تفاوت که کار موسی کاملتر و بهتر بوده است ولی آنچه درست و نادرست را از هم جدا کند و بفهماند که عصای موسی برای همیشه زنده است و مفید و ابزار جادوها چشم بندی و اغفال است باین وسیله فراهم میشود که پرده‌ی عمل جادوها بالا زده شود، و مردم را چشم و گوش باز شود، و ببینند که چند چوب و ریسمان بوسیله‌ی جیوه و یا چیز دیگر و تابش آفتاب و مهارت و چابکی است که در چشم آنها بصورت مار و یا موجود عجیب و مهیب نمودار شده است، و برای مردم ثابت و مدلّل شود که مهارت و حیله و صنعت چه چیز است و آیت الهی و قدرت مافوق طبیعت و وسائل اختیاری بشر کدام است، و در هر صورت عصای موسی بیکدم تمام افکار و عقاید و تزویر و مهارت و صنعت و قدرت و اوهام را نابود کرد و همین است معنی لقف ولی نمیتوانیم بفهمیم که با چه وسیله و موجبی از آن عصا چنین عملی انجام شد، زیرا آن آیت الهی و قدرت نمائی خداوندی بود نه صنعت و هنر آدمی که بتوانیم راه‌کار آنرا بجوئیم و بیابیم. -قرآن-۱-۷۸ «فَوَقَعَ الحَقُّ وَ بَطَلَ ما کانُوا یَعمَلُون» ۱۱۶ مجمع: مجاهد و حسن بصری گفته- اند: یعنی درستی پیغمبری موسی و معجزه‌ی او نمودار شد، و بعضی گفته‌اند: - قرآن-۱-۵۴ یعنی نمودار شد که عصا ما راست بحقیقت و درستی. تفسیر عبده: اینکه جمله بهتر نمودار میکند که معنی «تَلقَفُ ما یَأفِکُون» همان است که گفتیم «ما» مصدریّه است و بمعنی آشکار کردن حقیقت جادوی آنها است نه بمعنی بلعیدن و فرو بردن ابزار جادوها، و حقیقت کار ثابت و نمایان شد، و نتیجه -قرآن-۵۶-۸۱ [صفحه ۲۱۴] حیله و تزویر و چشم‌بندی مردم نابود شد، و آن کارها بی‌اثر ماند. «وَ أُلقِیَ السَّحَرَةُ ساجِدِین» ۱۱۸ مجمع: اینکه جمله میفهماند که چون کار موسی را دیدند بی‌اختیار برو درافتادند چون فهمیدند که از سوی خدا و بالاتر از قدرت بشر است. -قرآن-۱-۳۷ «قالَ فِرعَونُ آمَنتُم» ۱۲۱ مجمع: حفص با یک همزه خوانده است و دیگران با همزه «أ آمنتم». -قرآن-۱-۲۷ «إِنَّ هذا لَمَکرٌ مَکَرتُمُوهُ فِی المَدِینَةِ لِتُخرِجُوا مِنها» ۱۲۱ فخر: چون فرعون دید ماهرتر و برتر جادوها تسلیم بموسی شدند، اینکه جمله‌ها را گفت تا از دو راه اینکه پیش‌آمد را در نظر عموم مردم زشت معرّفی کند، اوّل گفت: حیله و نیرنگی است که شما جادوها با موسی آماده کرده بودید، دوّم گفت: اینکه حیله بمنظوری سوء بوده است که اخراج مردم و آوارگی آنها است، و غرض او اینکه بود: مردم را اغفال کند که تسلیم جادوها بواسطه ارزش کار موسی نبود و برای خدا و غرض صالح نبود بلکه نقشه‌ی قبلی برای بیچارگی مردم بود. -قرآن-۱-۷۰ مثنوی در دفتر چهارم از زبان موسی بجواب آنها که او را جادوی توانا معرّفی کردند و گفتند «إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیم» چنین گفته است: -قرآن-۱۰۵-۱۳۵ گفت هستم غرق پیغام خدا || جادوئی که دید با نام خدا! غفلت و کفر است مایه‌ی جادوئی || شعله‌ی دین است جان موسوی من بجادویان چه مانم ای وقیح || کز دمم پر رشک میگردد مسیح من بجادویان چه مانم ای خبیث || کز خدا نازل شود بر من حدیث چون تو با پر هوی برمی‌پری || لا جرم بر من گمان بد می‌بری هر که را افعال دام و دد بود || بر کریمانش گمان بد بود چون تو جزو عالمی پس ای مهین || کلّ آنرا همچو خود بینی یقین گر تو باشی تنگدل از ملحمه«۹» -فرمت-۳۱-۳۳ [صفحه ۲۱۵] ور تو خوش باشی بکام دوستان || اینکه جهان بنمایدت چون بوستان ای بسا کس رفته تا شام و عراق || او ندیده هیچ جز کفر و نفاق وی بسا کس رفته تا هند و هری || او ندیده جز مگر بیع و شری ای بسا کس رفته ترکستان و چین || او ندیده هیچ الّا مکر و کین طالب هر چیز ای یار رشید || جز همان چیزی که میجوید ندید چون ندارد مدرکی جز رنگ تو || جمله‌ی اقلیمها را گو بجو گاو در بغداد آید ناگهان || بگذرد از اینکه سران تا آن سران از همه عیش و خوشیها و مزه || او نبیند غیر قشر خربزه خشک بر میخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طبیعت چون قدید || بسته‌ی اسباب و جانش لا یزید و آن قضای خرق و اسباب و علل || هست ارض اللّه ای صدر اجل هر زمان مبدل شود چون نقش جان || نوبه‌نو بیند جهانی در عیان ای ز غفلت از سبب تو بی‌خبر || بنده‌ی اسباب گشتستی تو خر لا جرم اعمی دل و سرگشته‌ای || مضطرب احوال و مضطّر گشته‌ای چشم بگشا و مسبب را نگر || تا شوی فارغ ز اسباب نظر سخن ما: سرگذشت رهبری موسی و معارضه‌ی فرعون با او در نزد مردم یهودی و مسیحی و مسلمان قابل تردید نیست و یهود و مسیحیهای آن روز اینکه قضیه را کم و بیش معتقد بودند و برای مردم نقل میکردند، از اینکه جهت در قرآن با اینکه تفصیل گفته شده است تا پند و عبرت باشد برای عالم و سیاستمدار که یک ملّت و دولت قدیمی و مقتدر چون با وظیفه‌ی انسانی و راهنمائی شخصی که از عالم دیگر الهام میگرفت معارضه کرد و آنچه علم و هنر داشت برای شکست او بکار برد، نتیجه آن شد که دسته‌ی عالم و بیدار دل بزودی بخطای خود متوّجه شد و تسلیم شد، و آن که بیخرد و خود خواه بود ببدی خوی خود گرفتار شد، و هر روز کار خود مشکلی زیاد میکرد. و امروز هم که قرنها از آن دوران گذشته است باز هم برای ملّتها پندی است که باید اصول تربیت و وظیفه‌ی عمومی انسانیّت را که بوسیله‌ی رهبران اولیّه‌ی بشر [صفحه ۲۱۶] معیّن شده است از نظر دور ندارند، که اگر تا هر زمان و هر مقدار وسائل علمی برای تجاوز از آن حدود و وظائف بکار رود عاقبت محکومیّت و شکستگی است. چنان که امروز برای جنگ و آدمکشی که کار متجاوزین از وظیفه‌ی آدمی است و بزرگترین مخالف با تمام ادیان، آنچه بیشتر وسائل عجیب و غریب تهیّه میشود عجز و بیچارگی و مشکلات بیشتر میشود و ناچار متوسّل میشوند بمقرّراتی که استعمال اسلحه را حرام کنند و موفّق نمیشوند.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۲۷ تا ۱۴۱]

وَ قالَ الْمَلَأُ مِن قَومِ فِرعَونَ أَ تَذَرُ مُوسی وَ قَومَهُ لِیُفسِدُوا فِی الْأَرضِ وَ یَذَرَکَ وَ آلِهَتَکَ قالَ سَنُقَتِّلُ أَبناءَهُم وَ نَستَحیِی نِساءَهُم وَ إِنّا فَوقَهُم قاهِرُونَ [۱۲۷] قالَ مُوسی لِقَومِهِ استَعِینُوا بِاللّهِ وَ اصبِرُوا إِنَّ الْأَرضَ لِلّهِ یُورِثُها مَن یَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِینَ [۱۲۸] قالُوا أُوذِینا مِن قَبلِ أَن تَأتِینا وَ مِن بَعدِ ما جِئتَنا قالَ عَسی رَبُّکُم أَن یُهلِکَ عَدُوَّکُم وَ یَستَخلِفَکُم فِی الْأَرضِ فَینظُرَ کَیفَ تَعمَلُونَ [۱۲۹] وَ لَقَد أَخَذنا آلَ فِرعَونَ بِالسِّنِینَ وَ نَقصٍ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُم یَذَّکَّرُونَ [۱۳۰] فَإِذا جاءَتهُمُ الحَسَنَةُ قالُوا لَنا هذِهِ وَ إِن تُصِبهُم سَیِّئَةٌ یَطَّیَّرُوا بِمُوسی وَ مَن مَعَهُ أَلا إِنَّما طائِرُهُم عِندَ اللّهِ وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۱۳۱] -قرآن-۱-۸۵۴ وَ قالُوا مَهما تَأتِنا بِهِ مِن آیَةٍ لِتَسحَرَنا بِها فَما نَحنُ لَکَ بِمُؤمِنِینَ [۱۳۲] فَأَرسَلنا عَلَیهِمُ الطُّوفانَ وَ الجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آیاتٍ مُفَصَّلاتٍ فَاستَکبَرُوا وَ کانُوا قَوماً مُجرِمِینَ [۱۳۳] وَ لَمّا وَقَعَ عَلَیهِمُ الرِّجزُ قالُوا یا مُوسَی ادعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِندَکَ لَئِن کَشَفتَ عَنَّا الرِّجزَ لَنُؤمِنَنَّ لَکَ وَ لَنُرسِلَنَّ مَعَکَ بَنِی إِسرائِیلَ [۱۳۴] فَلَمّا کَشَفنا عَنهُمُ الرِّجزَ إِلی أَجَلٍ هُم بالِغُوهُ إِذا هُم یَنکُثُونَ [۱۳۵] فَانتَقَمنا مِنهُم فَأَغرَقناهُم فِی الیَمِّ بِأَنَّهُم کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ کانُوا عَنها غافِلِینَ [۱۳۶] -قرآن-۱-۶۵۶ وَ أَورَثنَا الْقَومَ الَّذِینَ کانُوا یُستَضعَفُونَ مَشارِقَ الْأَرضِ وَ مَغارِبَهَا الَّتِی بارَکنا فِیها وَ تَمَّت کَلِمَتُ رَبِّکَ الحُسنی عَلی بَنِی إِسرائِیلَ بِما صَبَرُوا وَ دَمَّرنا ما کانَ یَصنَعُ فِرعَونُ وَ قَومُهُ وَ ما کانُوا یَعرِشُونَ [۱۳۷] وَ جاوَزنا بِبَنِی إِسرائِیلَ البَحرَ فَأَتَوا عَلی قَومٍ یَعکُفُونَ عَلی أَصنامٍ لَهُم قالُوا یا مُوسَی اجعَل لَنا إِلهاً کَما لَهُم آلِهَةٌ قالَ إِنَّکُم قَومٌ تَجهَلُونَ [۱۳۸] إِنَّ هؤُلاءِ مُتَبَّرٌ ما هُم فِیهِ وَ باطِلٌ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۳۹] قالَ أَ غَیرَ اللّهِ أَبغِیکُم إِلهاً وَ هُوَ فَضَّلَکُم عَلَی العالَمِینَ [۱۴۰] وَ إِذ أَنجَیناکُم مِن آلِ فِرعَونَ یَسُومُونَکُم سُوءَ العَذابِ یُقَتِّلُونَ أَبناءَکُم وَ یَستَحیُونَ نِساءَکُم وَ فِی ذلِکُم بَلاءٌ مِن رَبِّکُم عَظِیمٌ [۱۴۱] -قرآن-۱-۸۰۹ [صفحه ۲۱۷] معنی لغات: تذر- از مصدر وزر، بمعنی ترک و رها کردن. نستحیی- باقی و زنده میگذاریم. یطّیّروا- فال بد میزنند. طائر- پرنده و هر حیوان بالدّار، آنچه وسیله‌ی فال بد و یا فال خوب است. جراد- ملخ. ضفادع- جمع ضفدع با کسر ضاد و دال بمعنی قورباغه. القمّل- با ضمّ اوّل و فتح و تشدید میم حشره‌ای شبیه [صفحه ۲۱۸] بکنه‌ی شتر، مورچه‌ی ریزه. رجز- با کسر و ضمّ راء بمعنی پلیدی، بت‌پرستی، عذاب و گرفتاری دمّرنا- نابود و هلاک کردیم. یعرشون- خانه می‌سازند، و بنائی چوبی درست می‌کنند، متبر- هلاک و نابود شده، یسومون- از مصدر سوّم بفتح سین و سوام با ضمّ بمعنی برای فروش نمایش دادن، بدشواری وادار کردن،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بخواری کار فرمودن. ترجمه: ۱۲۵ گروهی ز فرعونیان باو گفتند: آیا موسی و پیروانش را خواهی که رها کنی تا در اینکه سرزمین آشوب کنند و از تو و خدایان تو نیندیشند! گفت: ما بر آنان چیره‌ایم و فرزندانشان می‌کشیم و زنان‌شان را بفرمان خود میداریم ۱۲۶ موسی به مردم خود گفت: از خدا یاری بخواهید و شکیبا باشید چه اینکه زمین پهناور ملك او است که بهر کس خواهد و سرنوشت باشد میراث او کند و سر انجام خوش برای پرهیزگاران بود ۱۲۷ آنها گفتند: ز آن پیش که تو نزد ما بیائی و هم از پی آن ما را میآزردند. موسی گفت: امید است که پروردگارتان دشمن شما را نابود کند و شما را بجایشان گذارد و آنگاه بنگریم: فرمان خدا چگونه برید! ۱۲۸ و ما گروه فرعون را گرفتار تنگسالی و کمی بهره از کشت و کارشان کردیم تا شاید بیاد حقّ آیند ۱۲۹ ولی چون بایشان خوشی میرسید می‌گفتند اینکه سود کار ما است و اگر بدی میدیدند فال بد میزدند که اینکه ز موسی و مردم او است ولی آگاه باشید: فال نیك و بدشان پدیداری ز پیشگاه خداوند است که بیشتر مردمان از آن خبر ندارند ۱۳۰ گروه فرعونی بموسی گفتند: هر نشانه‌ای بر درستی خود بیاوری که ما را زیر فرمان خود بری و جادو کنی ما بتو نگرویم و گفته‌ی تو باور نکنیم ۱۳۱ پس ما طوفان و ملخ و شپش و وزغ و خون بر سرشان ریختیم که نشانه‌های جدا و نمودار بود [بر قدرت ما و پیغمبری موسی] و [با همه‌ی اینکه که دیدند] گردنفرازی کردند و بدکار مردمی بودند ۱۳۲ که چون اینکه سختیها بر سرشان آمد گفتند: ای موسی بپیمانی که با پروردگار خود [بر پذیرش خواهشت] داری بخواه تا ما را ازین گرفتاری آسوده کند و ما بتو بگرویم و بنی اسرائیل را همراه تو کنیم، و چون تا روزگاری که در خور آنان بود [و توانستند دریابند: مهر خدا فراگیرشان شده است] آسوده‌شان کردیم باز [صفحه ۲۱۹] پیمان خود می‌شکستند ۱۳۳ و ما از ایشان کین خواهی کردیم و بدریا فروشان کردیم که سزای دروغ شمردن و بیخبری از آیات ما همین بود ۱۳۴ و سرنوشت خوب پروردگار تو بر بنی اسرائیل بانجام رسید که بپاداش شکیبائی‌شان سراسر شرق و غرب سرزمین فرخنده [ز فرعونیان را] بمیراث ایشان دادیم و فرعون و یاران او را با کاخهاشان بسزای کارشان نابود کردیم ۱۳۵ و بنی اسرائیل را ز دریا گذراندیم تا رسیدند بمردمی که بر بتهای خود دلباخته بودند گفتند: ای موسی برای ما بمانند اینکه مردم خدائی درست کن او گفت: چه نادان مردمی بودید شما که ۱۳۶ سر انجام کار اینان بنابودی است و آنچه کنند بیهوده شود [و از آنان زیان بینند] ۱۳۷، مگر شود که جز خدا برای شما آفریدگاری بجویم با اینکه او شما را بر جهانیان برتری داد [که از فرزند پیامبران بودید و ملّت] نامی تاریخ شدید [پس ای اولاد اسرائیل] ۱۳۸ بیاد آرید آن روزگار که فرعونیان ببدترین آزار گرفتارتان داشتند پسران شما را می‌کشتند و زنها را برای خدمت خود زنده میداشتند و اینکه آزمایش و ورزیدگی شما ز سوی پروردگارتان بود که شما را از آن رها نمودیم. سخن مفسرین: «وَ یَذَرَکَ وَ آلِهَتَکَ» ۱۲۵ مجمع: از علی علیه السّلام و إبن عبّاس و عدّه‌ای نقل شده است «و الاهتك» و با اینکه قرائت معنی چنین میشود: موسی تو را با خدائی خودت بگذارد و پرستش نکند تو را. و نعیم بن میسره و حسن بصری «وَ یَذَرَکَ» با ضمّ راء و اشهب با سکون راء خوانده است. -قرآن-۱۴-۴۲-قرآن-۲۸۵-۲۹۹ طبری: یعنی موسی خدمت تو را رها کند و از پرستش خدایان تو و خودت دست بردارد. «سَنُقَتِّلُ أَبناءَهُم وَ نَستَحیِی نِساءَهُم» ۱۲۵ مجمع: مردم حجاز قاف را بدون تشدید تلفّظ کرده‌اند و دیگر قاریها با تشدید، و معنی اینکه است که: مردها را که توانائی مقاومت با ما دارند میکشیم و زنها را که ضعیف و ناتوان هستند نگاه میداریم که بخواری و ذلّت خدمت ما بکنند. -قرآن-۱-۵۲ «وَ یَستَخلِفَکُم فِی الأَرضِ فَینظُرَ کَیفَ تَعمَلُون» ۱۲۷ ابو الفتوح: نوشته است: -قرآن-۱-۶۳ [صفحه ۲۲۰] ابو علیّ گفت: خدای تعالی ایشان را خلیفه کرد در زمین مصر از پس موسی، آنگه بیت المقدس بگشاد برای ایشان بر دست یوشع بن نون، آنگه در روزگار داود دگر شهرها بگشاد برای ایشان، و در عهد سلیمان ملك زمین بایشان داد، و اینکه است معنی «وَ یَستَخلِفَکُم فِی الأَرضِ» و در مجمع البیان جمله‌ی «فَینظُرَ» را «فیظهر» معنی کرده است و چنین نتیجه گرفته است: تا علم خدا بنهاد سرّی شما هویدا شود که در خوشی شکر میکنید و در گرفتاری صبر یا نه. -قرآن-۲۷۵-۳۰۸-قرآن-۳۳۸-۳۴۹ «أَلا إِنَّما طائِرُهُم عِندَ اللّه» ۱۲۹ ابو الفتوح: یعنی نیك و بد و سود و زیان- شان با خدا است و از سوی او، پس اگر خردی دارند باید از او بخواهند که نفع برساند و دفع شر کند، بعضی گفتند: طائر بمعنی بهره و نصیب است،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و معنی اینکه است که بهره‌ی خوب و محرومیتشان از سوی خدا است، از هری و زجاج گفتند مقصود از طائر عذاب و گرفتاری است، یعنی آن گرفتاری که ایشان شوم و نامبارک می- دانند در نزد خدا است، و حسن بصری «طیرهم» بی‌الف قرائت کرده است و در معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۴۰ «وَ القُمَّل» ۱۳۱ مجمع: از حسن بصری نقل است که او با فتح قاف و سکون میم «قمل» خوانده است. -قرآن-۱-۱۶ «ادعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِندَکَ» مجمع: یعنی بهمان چه تاکنون خداوند دعای تو را می‌پذیرفت اکنون برای ما دعا کن، و بعضی گفته‌اند: یعنی در برابر آن قرار داد که اگر مؤمن شویم آسوده باشیم، از خدا بخواه که ما را آسوده کند، ابو- مسلم گفته است: یعنی با پیمان پیغمبری خودت برای ما دعا کن. -قرآن-۱-۴۳ «فَلَمّا کَشَفنا عَنهُمُ الرِّجزَ إِلی أَجَلٍ هُم بالِغُوهُ إِذا هُم یَنکُثُون» ۱۳۲. -قرآن-۱-۸۸ فخر: یعنی بکلّی آسوده‌شان نگذاشتیم و چون تا مدّت معیّن گرفتاری نداشتند باز پیمان شکن بودند و مخالف موسی. «فَأَغرَقناهُم فِی الیَمِّ- تا- عَنها غافِلِین» ۱۳۳ طبری: یعنی از آزاری که بآنها رسید و غرق شدند خود بیخبر بودند، و ممکن است غافل را رو گردان و معرض -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۴۲-۵۹ [صفحه ۲۲۱] معنی کنند و معنی آیات چنین باشد: چون آیات ما را دروغ دانستند و بطوری رو- گردان از آنها شدند که گوئی بیخبر و غافل هستند بدریا غرقشان کردیم. «وَ أَورَثنَا القَومَ- تا- مَشارِقَ الأَرضِ وَ مَغارِبَهَا» ۱۳۴ خلاصه و نتیجه‌ی سخن عبده: بعضی مفسّرین گفته‌اند: مقصود از «مشارق و مغارب» سرزمین شام است، بعضی مصر و شام معنی کرده‌اند، لیکن از تاریخ [هردت] که در قرن پنجم قبل از میلاد بوده است و در تاریخ [مانیثو] که کاهن معبد مشهوری بوده است در قرن سوّم پیش از میلاد و آنرا بسیار دقیق و صحیح نوشته است، استفاده میشود که موسی مدّت سیزده سال بر مصر مسلّط بوده است و چون بنی اسرائیل بر شام و اردن هم مسلّط شدند، پس اینکه جمله‌ی آیه اشاره است بحکومت بنی اسرائیل بر سرزمین از شام تا مصر، و مورّخین مسیحی و آنها که با کتاب عهد عتیق سر و کار داشته‌اند از آن بی‌اطّلاع بوده‌اند، و بجز اشخاص متتبع و مطّلع از تاریخ آنزمان دیگری از اینکه مطلب خبردار نبوده است، و از کشفیّات تازه‌ی مصر و سنگ نوشته‌های قدیم نیز همین استفاده میشود. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۳۵-۶۹ «وَ تَمَّت کَلِمَتُ رَبِّکَ الحُسنی» ۱۳۴ مجمع: مقصود از اینکه جمله آن است که چون در آیات دیگر نقل شده است و عده‌ی خداوند ببنی اسرائیل که دشمن آنها را نابود کند و ملک او را بآنها واگذارد، در اینکه جمله «تَمَّت» بجای وفاء و انجام است، و «کلمهٔ ربّ» همان وعده‌ی خداوند است، و «حسنی» آن است که بآن علاقه‌مند بودند و برای آنها نیکو بود. -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۲۴۷-۲۵۶ «یَعرِشُون» ۱۳۴ مجمع: إبن کثیر و عامر و ابو بکر با ضمّ راء خوانده‌اند و دیگران با کسر آن. -قرآن-۱-۱۴ «یَعکُفُونَ عَلی أَصنامٍ» ۱۳۵ مجمع: قاریهای کوفه با کسر و صدای زیر کاف خوانده‌اند و دیگران با ضمّ و صدای جلو. -قرآن-۱-۲۹ «وَ إِذ أَنجَیناکُم» ۱۳۸ مجمع إبن عامر «آنجا» بصورت مفرد غایب قرائت کرده است، یعنی او نجات داد، و دیگران بصورت متکلّم خوانده‌اند، یعنی ما نجات -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۲۲۲] دادیم، و جمله‌ی «یُقَتِّلُون» بضمّ یاء و تشدید تاء و فتح قاف قرائت عموم قاریها است. -قرآن-۱۹-۳۴ یعنی زیاد میکشنند، و بفتح یاء و سکون قاف و ضمّ تاء نیز خوانده‌اند بمعنی میکشند. سخن ما: سرگذشت موسی و فرعون و بنی اسرائیل در قرآن مکرّر یاد شده است، شاید برای آن بوده است که یگانه دشمن مبارز اسلام با شهرت و ادّعای علم و دین یهود بود که باستناد دین و تورات و مقرّرات آن خود را از همه بالاتر می- دانست، و البتّه اعراب مکّه فقط میتوانستند با پیغمبر جنگ کنند، ولی وسیله‌ی معارضه‌ی با اسلام و قرآن نداشتند، و مسیحیها دور از منطقه‌ی نفوذ اسلام بودند و رابطه‌ی آنها با اسلام و مسلمین کم بود، بعلاوه که قسمتی از ادعا و دین و شخصیت آنها تکیه بتورات داشت که مقدّم و پایه‌ی انجیل آنها است، از اینکه جهت بیشتر بحث و اعتراض از سوی یهود بود، و در مواقع مقتضی بتعبیرهای مختلف اوضاع فکری و اجتماعی گذشته‌ی آنها بصورت نقل و تاریخ گذشته بیان شده است، تا در مرتبه‌ی اوّل یهود بمردم معرّفی شوند و دعاوی بیهوده نکنند، و در مرتبه‌ی دوّم پند و عبرت باشد برای دیگران که بخوانند و بشنوند و پند گیرند، اینکه است که اوّل: در آیت ۱۲۸ «لَقَد أَخَذنا آلَ فِرعَون» تا آخر آیت ۱۳۴ «وَ ما کانُوا یَعرِشُون» یادآوری شده است که انسان اگر بزر و زور خود مغرور شد و از همه چیز بیگانه و بیخبر، ممکن است حوادث غیر منتظره روزگار طوری او را بفشرد و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نابود کند که قرنها مایه‌ی پند و عبرت تاریخی ملّتها بشود، چنان که بسی اشخاص را دیده‌ایم و شنیده‌ایم بواسطه‌ی بیباکی و هواپرستی سالها گرفتار فقر و بیماری واگیر و نفرت مردم بوده‌اند و هستند دوم: از آیت ۱۳۵ «وَ جاوَزنا بِبَنِی إِسرائِیلَ» تا آخر، بآن ملت سرسخت معارض با پیغمبر و دیگران معرّفی شده است سوابق اخلاق آنها که، پس از آن حوادث عجیب و نابودی دشمن دیرین و آن تربیت و رهبری موسی باز تا بت و بت‌پرست دیدند آن را آرزو کردند و پس از آن جواب موسی نقل شده است که بهتر راهنمای توحید و مانع از انحراف است، و قصّه‌ی مفصّل اینکه قضیّه در کتب تفسیر نوشته شده است که ما را احتیاجی بنقل و توجّه بآن نیست. -قرآن-۹۹۲-۱۰۲۲-قرآن-۱۰۴۱-۱۰۶۷-قرآن-۱۴۵۶-۱۴۸۹ [صفحه ۲۲۳]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۴۲ تا ۱۴۹]

وَ واعَدنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیلَةً وَ أَتمَمناها بِعَشرٍ فَتَمَّ مِیقاتُ رَبِّهِ أَربَعِینَ لَیلَةً وَ قالَ مُوسی لِأَخِیهِ هارُونَ اخلُفنِی فِی قَومِی وَ أَصلِح وَ لا تَتَّبِع سَبِیلَ المُفسِدِینَ [۱۴۲] وَ لَمّا جاءَ مُوسی لِمِیقاتِنا وَ کَلَّمَهُ رَبُّهُ قالَ رَبِّ أَرِنی أَنظُر إِلَیکَ قالَ لَن تَرانِی وَ لکِنِ انظُر إِلَی الجَبَلِ فَإِنِ استَقَرَّ مَکانَهُ فَسَوفَ تَرانِی فَلَمّا تَجَلّی رَبُّهُ لِلجَبَلِ جَعَلَهُ دَکًّا وَ خَرَّ مُوسی صَعِقًا فَلَمّا أَفاقَ قالَ سُبحانَکَ تُبتُ إِلَیکَ وَ أَنَا أَوَّلُ المُؤمِنِینَ [۱۴۳] قالَ یا مُوسی إِنِّی اصطَفَیتُکَ عَلَی النّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِکَلامِی فَخُذ ما آتَیتُکَ وَ کُن مِنَ الشّاکِرِینَ [۱۴۴] وَ کَتَبنا لَهُ فِی الأَلواحِ مِن کُلِّ شَیءٍ مَوعِظَةً وَ تَفصِیلًا لِکُلِّ شَیءٍ فَخُذها بِقُوَّةٍ وَ أمُر قَومَکَ یَأخُذُوا بِأَحسَنِها سَأُرِیکُم دارَ الفاسِقِینَ [۱۴۵] سَأَصرِفُ عَن آیاتِیَ الَّذِینَ یَتَکَبَّرُونَ فِی الأَرضِ بِغَیرِ الحَقِّ وَ إِن یَرَوا کُلَّ آیَةٍ لا یُؤمِنُوا بِها وَ إِن یَرَوا سَبِیلَ الرُّشدِ لا یَتَّخِذُوهُ سَبِیلًا وَ إِن یَرَوا سَبِیلَ الغَیِّ یَتَّخِذُوهُ سَبِیلًا ذلِکَ بِأَنَّهُم کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ کانُوا عَنها غافِلِینَ [۱۴۶] -قرآن-۱-۱۲۱۱ وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ لِقاءِ الآخِرَةِ حَبِطَت أَعمالُهُم هَل یُجزَونَ إِلّا ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۴۷] وَ اتَّخَذَ قَومُ مُوسی مِن بَعدِهِ مِن حُلِیِّهِم عِجلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ أَ لَم یَرَوا أَنَّهُ لا یُکَلِّمُهُم وَ لا یَهدِیهِم سَبِیلًا اتَّخَذُوهُ وَ کانُوا ظالِمِینَ [۱۴۸] وَ لَمّا سُقِطَ فِی أَیدِیهِم وَ رَأَوا أَنَّهُم قَد ضَلُّوا قالُوا لَئِن لَم یَرحَمنا رَبُّنا وَ یَغفِر لَنا لَنَکُونَنَّ مِنَ الخاسِرِینَ [۱۴۹] -قرآن-۱-۴۶۹ معنی لغات: واعدنا- از مصدر مواعده بمعنی وقت و جای ملاقات معیّن کردن، میقات- هنگام، و هنگام معیّن شده، جائی که در هنگام معیّن فراهم می- [صفحه ۲۲۴] شوند، تجلّی- از مصدر تجلّی با کسر لام بمعنی نمودار و مکشوف شدن، بجائی بالا رفتن، و با تسلّط بر چیزی نگاه کردن و مشرف بودن، دکا- هموار کردن دیوار که با زمین یکسان شود، پست و بلندی زمین را برابر کردن، چاه را پر کردن، خرّ- از مصدر خرّ و خرور بر وزن فعل بفتح فاء و سکون عین و فعول بضمّ فاء و عین بمعنی از بالا بزیر ساقط شدن، برو بر زمین افتادن، صعقا- از مصدر صعق بفتح اوّل و سکون دوّم، و صعق با فتح اوّل و دوّم بمعنی از صدای سخت بیهوش شدن، مردن. الواح- جمع لوح بمعنی صفحه‌ی پهن که از چوب و یا چیز دیگر درست شده باشد حبطت- از مصدر حبط و بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بیهوده شدن کار و هدر شدن خون مقتول و خشک شدن آب چاه. ترجمه: ۱۳۹ و ما با موسی سی شب وعده‌ی دیدار دادیم و با ده شب [که بر آن فزودیم روزگار دیدار را] تکمیل کردیم پس میعاد موسی با پروردگارش چهل شب تمام بود. پس موسی [بهنگام رفتن بوعده‌گاه] ببرادرش هارون گفت: تو در میان پیروان من جانشینم باش و کارشان ساز کن و براه بدخواه مرو ۱۴۰ چون موسی بوعده‌گاه ما آمد و خدایش با او سخن گفت موسی گفت پروردگارا خود را بمن بنما تا بتو بنگرم، او گفت: ای موسی هرگز مرا نه‌بینی ولی باین کوه نگر اگر او بجای خود بماند شود که مرا به‌بینی. پس چو پرتوی بر کوه فکند آن را هموار زمین کرد و موسی بروی بر زمین افتاد و بیهوش شده ۱۴۱ و چون بخود آمد گفت: چه پاکیزه‌ای تو [و برتر ز هر پندار] و بتو پناهنده‌ام و آمرزش خواهم و نخستین گروندگان منم ۱۴۲ او گفت: ای موسی من تو را بپیامبری خود بسوی مردم و بسخن خویش برگزیدم پس اینکه برتری که بتو دادم بگیر و پاس آن بدار ۱۴۳ و برای او در الواح زهر دری پندی نوشتیم و برای هر چیز جداگانه گفتاری، [و باو گفتیم] اینکه الواح را با توان و کوشش نگهدار و بپیروان خود بفرما تا به بهترین روی آن را کار بندند [و بهر گونه که بهتر دانند بدستورهای آن رفتار کنند] که بهمین زودی جایگاه بیدینان بشما نشان دهم [که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم نافرمان بدستور الواح سر انجام‌شان چه بود] ۱۴۴ و آنکسان که بناروا گردن- [صفحه ۲۲۵] فرازی می‌کنند و هر آیتی بینند نمی‌گروند و اگر راه رستگاری بینند آن را راه خود ندانند ما دل آنان ز آیات خود بگردانیم [و از پذیرش حقّ بدور داریم] ۱۴۵ چه ایشان گر بیراهه و راه بیدینی یابند دنبال آن روند از آن روی که آیات ما دروغ شمردند و از آن بیخبر ماندند ۱۴۶ و البتّه آنکسان که آیات ما و رستاخیز دروغ شمردند آنچه کنند بیهوده شود چه مگر می‌شود بجز آنچه کردند سزا بینند! سخن مفسّرین: «وَ أَتمَمناها بِعَشرٍ» ۱۳۹ فخر: چند احتمال است در اینکه از اوّل «أَربَعِینَ لَیلَةً» گفته نشده است: ۱- درسی شب اوّل موسی بعبادت و ریاضت بود و در ده شب آخر کامل شد و باو تورات دادند، ۲- ابو مسلم اصفهانی گفته است: اوّل خود موسی بتنهائی در مناجات بود و پیش از دیگران بمیقات رفت چنان که در سوره‌ی «طه» گفته شده است «وَ ما أَعجَلَکَ عَن قَومِکَ یا مُوسی قالَ هُم أُولاءِ عَلی أَثَرِی» و پس از سی شب که از کار ساحری و گوساله‌پرستی آنها خبردار شد برگشت بسوی آنها، و باز مرتبه‌ی دوّم برای ده شب بمیقات رفت، ۳- در سی شب اوّل موسی تنها بود و ده شب دیگر با منتخبین بنی اسرائیل بود، که وسیله‌ی تکامل موسی شد. - قرآن-۱۵-۳۸-قرآن-۸۹-۱۱۰-قرآن-۳۹۲-۴۶۸ «وَ لَمّا جاءَ مُوسی لِمِیقاتِنا» ۱۴۰ کشف نوشته: موسی آمد از خود بیخود گشته سر در سر خود گم کرده از جام قدس شراب محبّت نوش کرده و از بحار عشق موج «أَرِنِی» برخاسته، بر محلهای بنی اسرائیل میگشت و کلمتها جمع میکرد از پیغام و رسالت و مقاصد ایشان تا چون بحضرت شود سخنش دراز گردد: حرام دارم با دیگران سخن گفتن. «کجا حدیث تو گویم سخن دراز کنم». -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۱۷۴-۱۸۴ پس چون بحضرت مناجات رسید مست شراب شوق گشت، سوخته‌ی سماع کلام حقّ شد، آن همه فراموش کرد، نقد وقتش اینکه بر آمد که «أَرِنِی أَنظُر إِلَیکَ». -قرآن-۱۳۷-۱۶۳ «وَ کَلَّمَهُ رَبُّه» ۱۴۰ طبری: یعنی خدای موسی با او بنجوی و راز سخن گفت، مجمع: یعنی مستقیم و بیواسطه با او سخن گفت چنان که با دیگر پیغمبران بوسیله ملک سخن میگفت: در آیات دیگر گفته شده است که از درخت با او سخن گفت: و -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۲۲۶] در اینکه آیه معیّن نشده است، لیکن بعضی گفته‌اند: از میان ابرها با موسی سخن گفتند. : ابو منصور ما تریدی«۱۰» گفته است: موسی صداهائی و حروفی از درخت بگوشش میرسید. گفته است: موسی صداهائی و حروفی از درخت بگوشش میرسید. -پاورقی-۲۶-۲۸ روح البیان: موسی از همه‌ی اطراف صدائی میشنید که مانند سخن مردم نبود تا بواسطه‌ی تنفس با فاصله جمله شنیده شود، بلکه پیوسته و از همه جانب صدا میرسید و خود مانند آلتی در دست استاد بود که دائم و بی‌اختیار در گفت و شنود بود، و بعضی گفته‌اند: چون موسی از هر سو آواز میشنید، چنان بود که همه‌ی تن او گوش است، و از تمام بدن خود لذّت شنوائی داشت چنان، که با گوش خود لذّت از سخن داشت، و بهمین جهت دانست که سخن حقّ است و نه دیگر صداهای طبیعت. کشّاف زمخشری: همان طور که ممکن است خداوند بر لوحی خطها و جمله- هائی ایجاد کند، ممکن است در مادّه‌ای ایجاد صوت بنماید. «قالَ رَبِّ أَرِنِی أَنظُر إِلَیکَ» ۱۴۰ مجمع: اینکه خواهش حضرت موسی نه برای خود بلکه برای پیروان خود بود، که آنها از او خواسته بودند خدا را به‌بینند، چنانکه در آیت دیگر است «فَقالُوا أَرِنَا اللّهَ جَهرَةً» یعنی گفتند: خدا را آشکارا بما بنما، و ابو القاسم بلخی جهت دیگر برای سخن موسی گفته است که مقصود از: -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۲۱۶-۲۵۰ «أَرِنِی» رؤیت بدل است و معرفت تا بخوبی عوالم و حقایق را ببیند و راه شک و تردید و استدلال بسته شود، چنان که در آیت دیگر از ابراهیم نقل شده است «رَبِّ أَرِنِی کَیفَ تُحیِ المَوتی» یعنی خدایا بمن نشان بده چطور مردگان را زنده میکنی. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۱۷۵-۲۱۵ «قالَ لَن تَرانِی» ۱۴۰ فخر: آنها که با ما همفکر و موافق هستند از چهار جهت باین جمله استدلال کرده‌اند که ممکن است خداوند را ببینند اوّل- موسی چون پیغمبر بود توقّع غیر ممکن نکرده است بلکه چیزی خواسته که ممکن بوده است -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۲۲۷] و امام فخر در دنباله‌ی اینکه مطلب مفصّل بحث کرده است. تفسیر حسینی: چون موسی سخن حقّ شنید، و از جام کلام بی‌ملام ربّانی جرعه‌ای ذوق محبّت چشید، فراموش کرد که او در دنیا است، خیال بست که او در فردوس اعلی است، و چون جنّت جای مشاهده‌ی لقا است، گفت: موسی ای پروردگار من بنمای مرا نفس خود یعنی مرا متمکّن ساز از رؤیت خود. صاحب کشف الأسرار گوید: که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقام موسی در آن ساعت که خطاب «لَن تَرانِی» شنید عالی‌تر بود از آن که گفت: «أَرِنِی» زیرا که اینکه ساعت در عین مراد حقّ بود و آنوقت در قید مراد خود و قائم بمراد حقّ بودن کاملتر است از قیام بمراد خود نمودن، بیت: -قرآن-۳۹۰-۴۰۵-قرآن-۴۴۷-۴۵۷ لن ترانی میرسد از طور موسی را جواب || هر چه از آن دوست آید سر بنه گردن متاب خودم یادم نیست که اینکه شعر را از کجا از بر کرده‌ام: چو رسی بطور سینا ارنی مگو و بگذر || که نیرزد اینکه تمنّا بجواب لن ترانی تأویلات کاشانی: «اشارة الی استحالة الاثنیّة و بقاء الانّیة فی مقام- المشاهدة» یعنی جمله‌ی «لَن تَرانِی» اشاره است باین که در آفرینش و اصل ایجاد دوئی و تعدّد نیست، و آنجا که مشاهده‌ی جمال دوست هست، خود و من راه ندارد مانند اینکه شعر: -قرآن-۱۰۵-۱۲۰ یعنی چون من پنهان باشم او نمودار است و اگر نمودار بود، او خود مرا پنهان میکند، و مانند اینکه جمله است که «رأیت ربّی بعین ربّی» یعنی او را با چشم خودش دیدم. در تفسیر صفی علیشاه از جمله‌ی «فَتَمَّ مِیقاتُ رَبِّهِ أَربَعِین» تا «لَن تَرانِی» چنین گفته است: -قرآن-۳۷-۷۷-قرآن-۸۳-۹۸ وین عجب نبود که اندر اربعین || رازها گردد عیان بر مرددین خاصه گر باشد پیمبر یا ولی || سرّ وحدت سازدش حقّ منجلی آن تکلّم باشد او را واردات || در مقام کشف اسماء و صفات [صفحه ۲۲۸] هر دم آید وارداتی تازه‌اش || تا چه باشد سیر او و اندازه‌اش در بیان علّم الاسماء بنام || کرده‌ام تحقیق اینکه معنی تمام هر بنی آدم که دارد عقل و جان || باشدش از علّم الاسماء نشان از پدر آموخت چون رفتار او || کشف سازد حق بر او اسرار او آدم اندر عشق و توبت فرد بود || پای تا سر انکسار و درد بود ربّنا انّا ظلمنا گفت و رست || چون درستی دیده بود اندر شکست زان تضرّع کرد آن دانای راز || آدم و، آدم نشان را سرفراز حق تکلّم کرد با موسی بطور || زان که بس در حب خود دیدش غیور چون که با او خواست آید در کلام || طور را بگرفت ظلمت بالتّمام هفت فرسخ دور او تاریک شد || رفت کثرت جان بحق نزدیک شد ظلمت ار دانی اشارت بر فنا است || رستگی جان ز قید ما سوی است دور از وی، گفت گردد کاتبین || چون شد از افعال مطلق سوی عین در فنا مرد ره از افعال رست|| نیست کاتب را در آن احوال دست زان تجلّی جان او بیتاب شد || از کفش سر رشته‌ی آداب شد وصفش اندر وصف حقّ شد منطمس || گشت پس بر کشف ذاتی ملتمس ربّ ارنی گفتن از مشتاقی است || حرص عاشق بر لقای باقی است نز جسارت بود و نز ترک ادب || بل بد از افزونی عشق و طلب تا نگوئی زین طلب جایز نبود || چون بکشف ذات او فایز نبود بود جایز بلکه واجب آن طلب || تا مهیّا بر وصول آید ز ربّ گر که مسمومی ز حقّ تریاق خواست || عیب نبود کاو باستحقاق خواست چون نمود او اینکه سؤال از عشق و تاب || لن ترانی گفت حقّش در جواب لَمّا تَجَلّی رَبُّهُ لِلجَبَلِ جَعَلَهُ دَکًّا» ۱۱۴۰ کشف نوشته: الهی، یافته میجویم با دیده‌ور«۱۱»۱» -قرآن-۱-۵۶-پاورقی-۱۰۹-۱۱۱ [صفحه ۲۲۹] میگویم که دارم! چه جویم! که می‌بینم! چه گویم! شیفته‌ی اینکه جست‌وجویم، گرفتار اینکه گفتگویم، الهی بهای عزّت تو جای اشارت نگذاشت، قدم وحدانیت تو راه اضافت برداشت تا گم کرد رهی هر چه در دست داشت و ناچیز شد هر چه می‌پنداشت الهی زان تو می‌فزود، و زان رهی میکاست، تا آخر همان ماند که اوّل بود راست: گفتم کم و کاست باش خوب آمد و راست || تو هست بسی رهیت شاید کم و کاست. ابو الفتوح نوشته است: اهل کوفه خواندند مگر عاصم «جَعَلَهُ دَکّاءَ» بمدّ علی وزن فعلاء، و در معنی تجلّی خلاف کردند: عبد اللّه عبّاس گفت: نور او بر کوه طور پیدا شد، ضحّاک گفت: حقّ تعالی بفرمود تا از آن حجابها چندان نور بتافت که از بینی گاوی بیرون آید، عبد اللّه سلام و کعب الأحبار روایت کردند که چندان نور عرش پیدا کرد که بسوراخ سوزنی برود، حسن بصری روایت کردند که خدای تعالی وحی کرد بکوه که تو طاقت رؤیت من نداری، کوه بزمین فروشد و موسی در او بنگرید تا هیچ نماند، و بعضی دگر گفتند: تأویل آیه آن است «فلمّا تجلّی ربّه بالجبل لموسی» یعنی در کوه آیتی پیدا کرد که موسی بآن آیه بدانست که رؤیت بصر بر خدای روا نباشد. -قرآن-۵۵-۷۴ تفسیر حسینی: ای بیک لمعه‌ی تو کوه بصد پاره شود || چه عجب مشت گلی عاجز و بیچاره شود عجب سری است که کوه باین عظمت تحمّل دیدار نداشت و دل انسان را طاقت آن نظر هست، نکته‌ی در اینکه آن است که تجلّی بر کوه بنظر هیبت بود، و تجلّی بر دل بنظر رحمت است، آن نظر کوه را ویران ساخت و اینکه نظر دل را معمور میسازد. دل پذیرفت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنچه گردون بر نتافت || دل بدانست آنچه عرش اندر نیافت روح البیان: کوه اشاره است ببدن انسان که پرده است و جلوگیر از رسیدن [صفحه ۲۳۰] روح و روان انسان بدرک انوار و معارف حقیقی عالم، که تا مندک و نرم نشود روح بمقام خود نمیرسد، و تجلّی برای روح است در مقام قلب و دل و کوه که بدن است و حالت جسمی و جایگزینی دارد لیاقت تجلی را ندارد، که جلوه‌گاه حقّ در جسم و حدّ و مکان نگنجد. تفسیر صفی علیشاه: بود آن کوه وجود موسوی || گفت: بین، گر ماند آن برجا جوی هم بود ممکن که بینی آن جمال || وین بود تعلیق بر امری محال کوه اندر جای خود اصلا نماند || رفت از خود هستی موسی نماند گشت یکجا فانی از حیث وجود || پس چو باز آمد بهوش اندر شهود گشت باقی بر بقای کبریا || آن بقائی کش ز پی نبود فنا تفسیر نیشابوری: زمین بنور پروردگار روشن شد، و سرّی پدیدار گشت که مرا آن توان نیست که توصیفش کنم، تو خود حدیث مفصل بخوان از اینکه مجمل. و خر موسی مثنوی در اوّل کتاب خود گوید: جسم خاک از عشق بر افلاک شد || کوه در رقص آمد و چالاک شد عشق جان طور آمد عاشقا || طور مست و خرّ موسی صعقا «تُبتُ إِلَیکَ وَ أَنَا أَوَّلُ المُؤمِنِین» ۱۴۱ تفسیر ابو السعود: یعنی من از جرأت اقدام بخواهش بی‌اجازه توبه کردم و اوّل مؤمن بعظمت و شکوه تو هستم و اوّلین معتقدم که تو را باین عالم نتوان دید و مؤمن هستم که بی‌اجازه سؤال جایز نیست. -قرآن-۱-۵۰ «اصطَفَیتُکَ عَلَی النّاسِ بِرِسالاتِی» ۱۴۲ مجمع: مردم حجاز «رساله» بی‌الف بصورت مفرد خوانده‌اند، و دیگران با الف بصورت جمع. -قرآن-۱-۴۴ «یَأخُذُوا بِأَحسَنِها» ۱۴۳ تفسیر بیضاوی: یعنی بآنچه بهتر است عمل کنند مثل صبر و گذشت در برابر انتقام و مجازات، و ممکن است مقصود از کلمه‌ی «احسن» خوبی کامل باشد نه اینکه مقصود بهتر در مقابل بد باشد، مثل اینکه میگویند تابستان گرمتر است از زمستان و مقصود اینکه نیست که زمستان هم گرم است. -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۲۳۱] ابو الفتوح نوشته است: حسین بن الفضل گفت: یعنی چون کلمتی را یابند محتمل معانی و وجوه، حمل کنند علی احسن الوجوه، بعضی گفتند: مراد آن است که در تورات هم فریضه است و هم سنّت، اخذ بالاحسن آن باشد که جمع کند میان فریضه و سنّت، و هم فریضه بکار آرد و هم سنّت. «سَأُرِیکُم دارَ الفاسِقِین» ۱۴۳ تفسیر روح المعانی آلوسی: قتاده گفته است: -قرآن-۱-۳۲ مقصود از «دارَ الفاسِقِین» خانه‌های فرعون و پیروان او است، کلبی گفته است: -قرآن-۱۱-۳۰ ملّتهای نابود شده‌ی قدیم است که عاد و ثمود باشند، و هم نقل شده است مقصود عمالقه و سلاطین ستمگر شام است که بنی اسرائیل بآن سرزمین‌ها وارد شدند حسن بصری و عطا گفته‌اند: مقصود جهنّم است، و مقصود از مجموع اینکه جمله تشدید و تأکید عمل بمفاد جمله‌ی جلو است بطور تهدید که سزای مردم نافرمان آن است که بزودی خواهید دید زندگی آنها چگونه ویران شده است، و یا شما را بزودی در آنجا وارد خواهیم کرد و بتصرّف شما خواهد آمد تا بدانید مجازات آن جور فکر و کار اینکه خواری و بیچارگی است. «سَأَصرِفُ عَن آیاتِی» ۱۴۴ آلوسی: یعنی چون در کبر و غرور و نافرمانی اصرار میکنند ما هم جلوگیرشان میشویم از فهم و توجّه بمواعظ و احکام که در الواح است، و مفاد اینکه جمله نظیر آن جمله است که در سوره‌ی دیگر گفته شده است «فَلَمّا زاغُوا أَزاغَ اللّهُ قُلُوبَهُم» و بعضی گفته‌اند: مقصود اطمینان بوعده‌ی جمله جلو است که گمان نرود با بودن فاسقین چگونه بنی اسرائیل بآن جا وارد خواهند شد، و معنی جمله اینکه است که آنها را از قدرت معارضه‌ی آیات برمیگردانیم، و نابودشان میکنیم تا شما بتوانید بآن جا وارد شوید. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۲۶۴-۳۰۸ تفسیر حسینی: از ذو النّون مصری قدّس سرّه منقول است که خدای تعالی نمیخواهد که گرامی سازد دلهای مدّعیان باطل را بمکنون حکمتهای قرآنی لا جرم از دلهای ایشان قابلیّت قبول آن سلب کرده، بیت: حیف است چنین گنج در آن ویرانه || حکمت نکند فهم یقین دیوانه [صفحه ۲۳۲] سخن ما: ۱- آیت اوّل «واعَدنا مُوسی» تا آخر شاید اینکه طور فهمیده شود که موسی موظّف بود و باو الهام شد که برای فراغ از کارهای مردم و زندگی در اجتماع و وصول بکمال فکری و معنوی، و لیاقت فراگرفتن الواح و دستور تربیت ملّت خود که مقام اولوالعزمی است، مدّت سی روز در مجاهده و مراقبه و خلوت باشد، و چون خود را ناقص یافت که مجهّز برای فراگرفتن الواح نشده است، بمدّت خلوت خود ده روز افزود تا بمقام کلیمی و اصل شد، پس مواعده‌ی اوّل الهام اوّلی او است و اتمام بعشر احساس نقص و عجزی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که موسی نسبت بخود دریافت، از اینکه جهت ده روز دیگر ماند تا کامل شد و قابل برای خطاب «فَخُذ ما آتَیتُکَ» و الواح باو عنایت شد، ۲- آیت دوّم «وَ لَمّا جاءَ مُوسی» تا آخر شاید توضیح احساسات موسی باشد. -قرآن-۲۷-۴۳-قرآن-۶۷۷-۶۹۷-قرآن-۷۳۸-۷۶۰ که چون مدت اربعین و چهل روز ریاضت او نگذشته بود و بعالی مرتبه‌ی کمال خود نرسیده بود و از ذوق کلام مبهوت عالم الهامات و جذبات شد توقّع رؤیت و دیدار دوست نمود، برای جواب و تأدیب و تکمیل او نمونه‌ای از قدرت بینهایت بر کوه نمودار شد، که ناگهان کوه متلاشی شد و موسی بیهوش بر زمین افتاد.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۴۷ تا ۱۵۴]

وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ لِقاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَت أَعمالُهُم هَل یُجزَونَ إِلّا ما کانُوا یَعمَلُونَ[۱۴۷] وَ اتَّخَذَ قَومُ مُوسی مِن بَعدِهِ مِن حُلِیِّهِم عِجلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ أَ لَم یَرَوا أَنَّهُ لا یُکَلِّمُهُم وَ لا یَهدِیهِم سَبِیلًا اتَّخَذُوهُ وَ کانُوا ظالِمِینَ[۱۴۸] وَ لَمّا سُقِطَ فِی أَیدِیهِم وَ رَأَوا أَنَّهُم قَد ضَلُّوا قالُوا لَئِن لَم یَرحَمنا رَبُّنا وَ یَغفِر لَنا لَنَکُونَنَّ مِنَ الخاسِرِینَ[۱۴۹] وَ لَمّا رَجَعَ مُوسی إِلی قَومِهِ غَضبانَ أَسِفاً قالَ بِئسَما خَلَفتُمُونِی مِن بَعدِی أَ عَجِلتُم أَمرَ رَبِّکُم وَ أَلقَی الْأَلواحَ وَ أَخَذَ بِرَأسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیهِ قالَ ابنَ أُمَّ إِنَّ القَومَ استَضعَفُونِی وَ کادُوا یَقتُلُونَنِی فَلا تُشمِت بِیَ الْأَعداءَ وَ لا تَجعَلنِی مَعَ القَومِ الظّالِمِینَ[۱۵۰] قالَ رَبِّ اغفِر لِی وَ لِأَخِی وَ أَدخِلنا فِی رَحمَتِکَ وَ أَنتَ أَرحَمُ الرّاحِمِینَ[۱۵۱] -قرآن-۱-۹۲۵ إِنَّ الَّذِینَ اتَّخَذُوا العِجلَ سَینالُهُم غَضَبٌ مِن رَبِّهِم وَ ذِلَّةٌ فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ کَذلِکَ نَجزِی المُفتَرِینَ[۱۵۲] وَ الَّذِینَ عَمِلُوا السَّیِّئاتِ ثُمَّ تابُوا مِن بَعدِها وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّکَ مِن بَعدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ[۱۵۳] وَ لَمّا سَکَتَ عَن مُوسَی الغَضَبُ أَخَذَ الْأَلواحَ وَ فِی نُسخَتِها هُدیً وَ رَحمَةٌ لِلَّذِینَ هُم لِرَبِّهِم یَرهَبُونَ[۱۵۴] -قرآن-۱-۴۱۷ [صفحه ۲۳۳] معنی لغات: حلی- جمع حلی، با فتح حاء و سکون لام، وسیله‌ی آرایش که از طلا یا جواهر ساخته میشود، عجلا- گوساله و بچه‌ی گاو، خوار، آواز گاو، و برای صدای گوسفند و آهو نیز استعمال میشود. سقط فی یده- یعنی لغزید، پشیمان شد، خطا کرد، سرگردان شد. یجرّ- از مصدر جر بفتح جیم بمعنی امتداد دادن و بطرف خود کشیدن. تشمت- از مصدر شماته بفتح شین بمعنی شادی در اندوه کس. مفترین- از مصدر افتراء، بمعنی بدروغ نسبتی دادن، تهمت بستن. ترجمه: ۱۴۷ پس از رفتن موسی بمیعاد پیروان او از طلاهای زیورشان تندیسه‌ی گوساله ساختند که صدای گوساله می‌کرد. چرا درک نکردند که آن حیوان نه توانائی سخن گفتن با آنها دارد و نه براهی رهبری‌شان کند ۱۴۸ به آن دل باختند و بر خود ستم کردند، ۱۴۹ و چون بخود آمدند و دانستند که گمراه شده‌اند گفتند: اگر مهر پروردگار ما نباشد و ما را نیامرزد البته زیانبرده باشیم ۱۵۰ چون موسی بسوی‌شان باز آمد با خشم و افسوس گفت: چه بد بجای من ماندید مگر پس از من خواستید بفرمان پروردگارتان شتاب کنید [وز راه گوساله پرستی خود را به حق نزدیک کنید]! و لوحها را بر زمین انداخت و سر برادر گرفت و بخود کشید [تا [صفحه ۲۳۴] او را بخواری بیازارد] او گفت: ای فرزند مادر من اینکه گروه ناتوانم دیدند و چیزی نبود که مرا بکشند پس تو دشمنانم بخواری من شاد مکن و مرا بشمار مردم ستمکار مپندار ۱۵۱ موسی گفت: پروردگارا من و برادرم را بیامرز و برحمت خود درون کن که تو ارحم الرّاحمینی ۱۵۲ البتّه آنها که بگوساله دلبسته شدند گرفتار خشم پروردگارشان شوند و خواری در زندگی که ما سزا چنین دهیم دروغ زنان را ۱۵۳ ولی آن کسان که زشت کار بودند و از آن بازگشتند و بحق گرویدند البته پروردگارت از پس توبه و ایمان آمرزنده است و مهربان ۱۵۴ و چون موسی را خشم آرام شد آن لوحها برداشت چه در نبشته‌های آن رهبری و مهربانی بود برای آن کسان که بدل ز پروردگار خود اندیشه دارند. سخن مفسرین: «مِن حُلِیِّهِم» ۱۴۷ مجمع حمزه و کسائی با کسر حاء خواندند و یعقوب با فتح حاء و سکون لام خوانده است، و دیگران با ضمّ حاء و کسر لام قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱۴-۳۲ «لَهُ خُوارٌ» ۱۴۷ مجمع: زجّاج و جبّائی و بلخی گفته‌اند: مانند بعضی اسبابها که بواسطه‌ی طرز ساختن صدا از آن بلند میشود، آن گوساله طوری درست شده بود که بوزیدن باد از آن صدای گاو شنیده میشد. -قرآن-۱-۱۵ فخر: بعضی گفته‌اند: نیهای مختلف در درون آن بطرز مخصوص گذارده بود، و بعضی گفته‌اند: زیر مجسّمه خالی بود و کسی در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن زیر وسیله‌ی صدای گاو میشد و مردم اغفال میشدند، و علیّ علیه السّلام «جؤار» با همزه میخوانده است که مشتق از «جأر» بمعنی صیحه و فریاد کرد میباشد. تفسیر حسینی: إبن عبّاس میفرماید که چون آواز گوساله بگوش جمعی از بنی اسرائیل رسیده بسجده در افتادند، در لطایف امام قشیری مذکور است: که چه دور است میان امّتی که مصنوع خود را پرستند و میان امّتی که عبادت صانع خود کنند، بیت: آن را که تو ساختی نسازد کارت || سازنده‌ی تو است در دو عالم یارت [صفحه ۲۳۵] «یَرحَمنا رَبُّنا وَ یَغفِر» ۱۴۹ مجمع: مردم کوفه بتاء و صیغه‌ی مخاطب و نصب «ربّنا» خوانده‌اند، و دیگر قاریها با تاء و صیغه‌ی غایب و رفع «ربّنا» خوانده‌اند. - قرآن-۱-۲۹ «أَ عَجِلتُم أَمرَ رَبِّکُم» ۱۵۰ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی در رسیدن هنگام معیّن از جانب خدا شتاب کردید و صبر نکردید تا آنوقت برسد، و ابو علیّ جبّائی گفته است: یعنی شتاب کردید در وعده‌ی خدا و ثواب آخرت که خواستید نتیجه‌ی خداپرستی زودتر از موقع بشما برسد، و چون نرسید پی گوساله پرستی رفتید، و از او نقل شده است: یعنی پیش از آن که فرمانی از جانب خدا برسد شتاب کردید و گوساله پرستیدید. -قرآن-۱-۳۱ ابو الفتوح نوشته است: تعجیل کردی یعنی سبق بردی فرمان خدایرا و از پیش او بشدی و نافرمانی کردی. «وَ أَخَذَ بِرَأسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیهِ» ۱۵۰ مجمع: اینکه دو جمله چند معنی شده است: ۱- جبّائی گفته است: از شدّت خشم و اندیشه‌ی در کار گوساله‌پرستی آنها سر برادر خود را گرفت و بطرف خود کشید، چنانچه آدمی در اینجور احوال ریش خود میگیرد و لب بدندان میگزد، ۲- شیخ مفید گفته است: چون موسی سخت ناراحت و خشمناک شد، برای نمایاندن بمردم و تأدیب و تنبیه آنها چنین کاری کرد تا بأهمیّت و زشتی کار خود و خشم موسی پی ببرند و در آینده چنین کاری نکنند. -قرآن-۱-۵۰ ۳- هارون را جلو کشید تا در نهان از سرگذشت او و مردم خبردار شود، و چون او برایش قضیه را روشن کرد، موسی هم برای او دعا کرد تا معلوم شود که در کار خود تقصیر نکرده است، ۴- ابو مسلم گفته است: همانطور که در سوره‌ی طه گفته شده است، موسی با اینکه رفتار با هارون زشتی کار او را فهمانده است. «قالَ ابنَ أُمّ» ۱۵۰ مجمع: إبن عامر و قاریهای کوفه «إبن امّ» با کسر میم خوانده‌اند و دیگر قاریها با نصب قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ تفسیر عبده: اینکه آیه جواب آنها است که گفته‌اند پیغمبر قرآن را از تورات اقتباس کرده است، زیرا که بکلّی بر خلاف تورات است، چون در فصل سی و دوّم سفر [صفحه ۲۳۶] خروج دستور جمع‌آوری زینتهای زنان را بهارون نسبت می‌دهد که چون فراهم کردند او با قلم آهنگری شکل گوساله درست کرد و بعد مجسّمه‌ی آنرا از طلا ساخت. «رَبِّ اغفِر لِی» ۱۵۱ در تفسیر نیشابوری و روح البیان اینکه آیات را باصطلاح صوفیان تطبیق کرده‌اند که چنین ترجمه و توضیح میشود: چون موسی کنایه است از روح و هارون از قلب که هر دو برادر هستند زیرا روح از عالم امر است و قلب از عالم خلق خداوندی است و قوم موسی کنایه از صفات بشری است و حلیّ و زیورها خواسته‌های نفسانی است، پس مجموع اینکه کلمات کنایه است از اینکه عبارات: -قرآن-۱-۲۰ ت بشری خواسته‌ها و رذایل نفسانی را مجسّم کرد که پیوسته اینکه رذایل آنها را بسوی خود دعوت میکردند، و چون موسی که روح بشریّت است از توجّه بعالم امر بعالم خلق فرود آمد، الواح را که لوایح و نمودهای ربّانی بود از خود بینداخت و متوجّه بهارون یعنی بعالم قلب شد، او گفت: مردم که صفات بشری است بر من چیره شد که نزدیک بود نابود شوم، پس تو موجب مشو دشمنان که شیطان و تحریک نفسانی است بر من شماتت کنند یعنی اسیر و گرفتار آنها بشوم، و از اینکه مکالمات استفاده میشود که حالات قلب قابل تغییر است و صفات نفس را بر خود می‌گیرد و برنگ آنها رنگین میشود، اگرچه دل خودش از خوی اصلی و توجّه بسوی حقّ منصرف نمیشود و اگر تغییری در حالش پیدا شود با رسیدن الهامات روحی بزودی بخوی اصلی خود برمیگردد، ولی نفس و صفات بشری که قوم موسی کنایه از آن است با اندک بیخبری از خود که مسافرت موسای روح باشد بزودی پی دنیا و لذائذ آن میرود که پرستیدن گوساله‌ی ساخته از زیورها کنایه از اینکه عوارض نفسانی و هوی پرستی است«۱۲». -پاورقی-۱۰۸۵-۱۰۸۷ «وَ لَمّا سَکَتَ عَن مُوسَی الغَضَب» ۱۵۴ مفسرین نوشته‌اند: خشم موسی تشبیه شده است بآدمی که او را وادار میکرد بانداختن الواح و درشتی با برادر، و در آخر ساکت شد و از تحریک دست برداشت. -قرآن-۱-۴۲ «لِلَّذِینَ هُم لِرَبِّهِم یَرهَبُون» ۱۵۴ روح البیان: در اینکه جمله فهمانده -قرآن-۱-۴۳ [

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صفحه ۲۳۷] شده است که هدایت و رحمت برای آنها است که دارای خشیت و رهبت هستند و در ترس و خوف میباشند، چون آنها میتوانند استفاده کنند، از برای اینکه خشیت و رهبت مولود معرفت است و نشانه‌ی آن ترک هوی‌پرستی است و جنگ با نفس و شیطان، و گفته‌اند: «رحموت خیر من رهبوت» یعنی اگر از تو بترسند بهتر است تا بتو رحم کنند و دلسوز تو باشند. و چون تخلیه اوّل لازم و بعد تحلیه خشیت و رهبت مستلزم تحلیه است که اوّل درجه‌ی اخلاق و صفای نفس است و خشوع است و وفا. حسن بصری گفت: سگ را اگر بزنی و از پیش برانی، چون پاره‌ای نان باو دهی باز آید و کینه در دل نگیرد، و اینکه علامت خشوع و تواضع او است، پس آدمی نباید از سگ کمتر باشد، حافظ گفته است: منم که شهره‌ی شهرم بعشق ورزیدن || منم که دیده نیالوده‌ام به بد دیدن وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم || که در طریقت ما کافری است رنجیدن بمی‌پرستی از آن نقش خود بر آب زدم || که تا خراب کنم نقش خود پرستیدن به پیر میکده گفتم که چی است راه نجات || بداد جام می و گفت راز پوشیدن برحمت سر زلف تو واثقم ورنه || کشش چو نبود از آنسو چه سود کوشیدن مبوس جز لب معشوق و جام می حافظ || که دست زهد فروشان خطاست بوسیدن سخن ما: بطوری که مکرّر گفته‌ایم، شاید اینکه قضایا برای زشتی افکار بت‌پرستی و معرفی مردم جاهل و پند و عبرت دیگران باشد، چون با اینکه پس از عبور از دریا بموسی پیشنهاد بتسازی کردند و جواب شنیدند، باز در غیاب او خود بچنین عمل [صفحه ۲۳۸] زشت دست بردند و پشیمان شدند، و زشتی آن کار بآن اندازه بود که موسی را بآن صورت خشمناک کرد.

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۵۵ تا ۱۵۸]

وَ اختارَ مُوسی قَومَهُ سَبعِینَ رَجُلًا لِمِیقاتِنا فَلَمّا أَخَذَتهُمُ الرَّجفَةُ قالَ رَبِّ لَو شِئتَ أَهلَکتَهُم مِن قَبلُ وَ إِیّایَ أَ تُهلِکُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنّا إِن هِیَ إِلاّ فِتنَتُکَ تُضِلُّ بِها مَن تَشاءُ وَ تَهدِی مَن تَشاءُ أَنتَ وَلِیُّنا فَاغفِر لَنا وَ ارحَمنا وَ أَنتَ خَیرُ الغافِرِینَ [۱۵۵] وَ اکتُب لَنا فِی هذِهِ الدُّنیا حَسَنَةً وَ فِی الآخِرَةِ إِنّا هُدنا إِلَیکَ قالَ عَذابِی أُصِیبُ بِهِ مَن أَشاءُ وَ رَحمَتِی وَسِعَت کُلَّ شَیءٍ فَسَأَکتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤتُونَ الزَّکاةَ وَ الَّذِینَ هُم بِآیاتِنا یُؤمِنُونَ [۱۵۶] الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الأُمِّیَّ الَّذِی یَجِدُونَهُ مَکتُوباً عِندَهُم فِی التَّوراةِ وَ الإِنجِیلِ یَأمُرُهُم بِالمَعرُوفِ وَ یَنهاهُم عَنِ المُنکَرِ وَ یُحِلُّ لَهُمُ الطَّیِّباتِ وَ یُحَرِّمُ عَلَیهِمُ الخَبائِثَ وَ یَضَعُ عَنهُم إِصرَهُم وَ الأَغلالَ الَّتِی کانَت عَلَیهِم فَالَّذِینَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِی أُنزِلَ مَعَهُ أُولئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ [۱۵۷] قُل یا أَیُّهَا النّاسُ إِنِّی رَسُولُ اللّهِ إِلَیکُم جَمِیعاً الَّذِی لَهُ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ یُحیِی وَ یُمِیتُ فَآمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِیِّ الأُمِّیِّ الَّذِی یُؤمِنُ بِاللّهِ وَ کَلِماتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّکُم تَهتَدُونَ [۱۵۸] -قرآن-۱-۱۳۹۰ [صفحه ۲۳۹] معنی لغات: الرّجفة- زلزله و یک لرزش سخت. أصر- با ضمّ و فتح و کسر همزه بمعنی گناه. پیمان و عهد، ثقل و سنگینی. عزّروه- یعنی ملامت کردند او را ادب کردند، سخت زدند، احترام کردند، کمک کردند. ترجمه: ۱۵۵ [دیگر از کوششهای رهبری]: موسی برای میقات ما و هنگام حضور بجلوگاه ما هفتاد مرد از پیروان خود برگزید و چون بآن جا گرفتار زمین لرزه شدند موسی گفت: پروردگارا اگر سرنوشت و خواست تو بود اینان و مرا زین پیش نابود می‌کردی. مگر خواهی ما را بکار ناپسند بیخردان‌مان نابود کنی! و البتّه آن جز آزمایش و ورزیدگی ز سوی تو نبود که آن را بسرنوشت کرده باشی گمراه کنی و آن را که سرنوشت کرده براه راست بری پس ما را بیامرز که تو دوست و اختیاردار مائی و بما نرمی کن که بهترین آمرزگارانی ۱۵۶ و برای ما در اینکه جهان نکوئی نویس و هم در آن سرای که ما دل بتو داریم، خدایش بپاسخ گفت: بآنکه خواهم و سرنوشت کرده آزار خویش رسانم ولی مهر من فراگیر هر چیزی است که بزودی برای آنها که پرهیز- گارند و زکات مال خود میدهند آن را بنویسم [که فراگیرشان شود و سر انجام‌شان برحمت باشد] و هم برای آن کسان که بآیات ما مؤمن می‌شوند، ۱۵۷ همان کسان که پیروی می‌کنند از پیامبر نادبیری که نامش بتورات و انجیل نبشته نزد خود دارند و او بنکوکاری فرمان‌شان می‌کند وز بدکاری بازشان میدارد و خوبیها برای‌شان حلال و پلیدیها برایشان حرام و آن بار سنگین کز دین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بر دوش داشتند فرو می گذارد و هم زنجیرهائی که ز آئین دیرین که روی گردن‌شان بود بزیر می‌آرد، پس کسانی که او را گرامی داشتند و یا ریش نمودند و آن روشنائی که با او نازل شده است [و قرآن که با پیغمبری باو الهام شده] پیروی کردند چنین مردمی رستگار بوند. ۱۵۸ ای محمّد بگو: ای مردم من بسوی همه‌ی شما پیامبر آن خدایم، ۱۵۹ که پادشاهی آسمانها و زمین از او است و جز او خدائی نیست. او زنده می‌کند و می- میراند پس بخدا بگروید و فرستاده‌ی او پیغمبر بی‌سوادی که خود بخدا مؤمن است و بسخنان او و پیروی او کنید که امید است براه راست روید. [صفحه ۲۴۰] سخن مفسّرین: «وَ اختارَ مُوسی قَومَهُ» ۱۵۵ مجمع: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است اکثر گفته‌اند: اینکه انتخاب موسی پیش از گوساله پرستی بوده است و همان موقع که موسی رفت برای میقات و تجلّی حق شد اینکه هفتاد نفر در آنجا گرفتار زلزله شدند، و در اینکه آیه پس از نقل قضیّه‌ی گوساله پرستی دنباله‌ی مطلب سابق گرفته شده است و آنرا باین تفصیل تکمیل کرده است، و از تفسیر علیّ بن- ابراهیم و احادیث منقول از معصوم ع همین احتمال را نقل کرده است، بعضی گفته اند: اینکه آیه میقات دوّم را نقل کرده است که بعد از پرستیدن گوساله برای استغفار و بخشش گناه رفته‌اند. -قرآن-۱۵-۴۲ تفسیر عبده: اینکه قضایا که مردم نقل میکنند حدیث صحیح از پیغمبر ندارد و از اخبار اسرائیلی است که اطمینان بآن نیست و نوشته‌های تورات هم مضطرب است و تطبیق آن با اینکه منقولها درست نیست و استاد شیخ محمّد عبده معتقد بوده است که اینکه نقل مربوط بسابق نیست و بمیقات رفتن دو نوبت انجام شده است. «إِن هِیَ إِلّا فِتنَتُکَ» ۱۵۵ تفسیر حسینی: یعنی اینان را کلام خود شنوانیدی تا طمع رؤیت کردند، و از گوساله آوازی پدید ساختی تا روی بوی آوردند، و در کتاب فصل الخطاب خواجه محمّد پارسا مذکور است که حقّ سبحانه موسی را در مقام بسط بداشت تا بکمال حال انس رسیده از روی دلال بدین جرأت اقدام فرمود، و دلال در مرتبه‌ی محبوبیّت است، چنانکه در قوت القلوب فرموده «و هی ادلال المحبّین من المستأنسین» حضرت مولوی قدّس سرّه فرمود که گستاخی عاشق ترک ادب نیست و عین ادب است. -قرآن-۱-۳۰ گفتگوی عاشقان در کار ربّ || جوشش عشق است نی ترک ادب هر که کرد از جام حقّ یک جرعه نوش || نی ادب ماند بر او، نی عقل و هوش و هم از مقام بسط است اینکه سخن که: گمراه میگردانی بدان فتنه و ابتلا، هر که را میخواهی که گمراه شود، و راه مینمائی هم بدان، هر که را میخواهی راه یابد، [صفحه ۲۴۱] و توئی یار ما و متولّی کار ما، پس بیامرز ما را و ببخشای بر ما و تو بهترین آمرزندگانی. مجمع البیان: سعید بن جبیر گفته است: یعنی اینکه گرفتاری و محنت آزمایشی است از سوی تو در تکلیف بر صبر و بندگی در برابر اینکه زلزله و حوادث غیر منتظر. و إبن عباس گفته است: یعنی اینکه زلزله عذابی است از جانب تو در برابر کفر و گوساله پرستی و تقاضای رؤیت. تأویلات کاشانی: یعنی اینکه گرفتاری بصفات نفس و هوی پرستی از جانب تو هست که دیگری را در آن قدرتی نیست. تفسیر عبده: یعنی اینکه عملی که موجب زلزله شد و آنها را گرفتار کرد، ابتلا و آزمایش تو بود برای نموداری استعداد و مکنونات طینت آنها که در نظام احسن، و حکمت آفرینش همیشه در جریان است. استاد فلسفه‌ی ما مرحوم آقا بزرگ شهیدی میفرمود: موسای فقیر حقّ داشت که میگفت «إِن هِیَ إِلّا فِتنَتُکَ». -قرآن-۸۷-۱۱۶ «أُصِیبُ بِهِ مَن أَشاءُ» ۱۵۶ مجمع: قرائت حسن و عمر و الاسواری «اساء» با سین و بصورت فعل غایب ماضی است یعنی: بد کرد، و در نتیجه تغییر نمیکند. -قرآن-۱-۲۹ «وَ رَحمَتِی وَسِعَت کُلَّ شَیءٍ» ۱۵۶ مجمع: حدیثی است که پیغمبر بنماز ایستاد و عربی در نماز بود و گفت: «اللّهم ارحمنی و محمّدا و لا- ترحم معنا احدا» یعنی ای خدا بمن و محمّد رحم کن و دیگری را با ما شریک مکن، چون پیغمبر نماز را تمام کرد فرمود: «تحجّرت واسعا» یعنی چیز نامحدود را دیواردار کردی، و مقصود آنحضرت رحمت خداوند بود. -قرآن-۱-۳۸ تفسیر حسینی: نزد محقّقان رحمت دواست: یکی رحمت ذاتیّه که آنرا مطلقه و امتنانیّه میگویند، و آن رحمتی است، همه چیز را فرا رسیده، چنانکه فرمود: «وَ رَحمَتِی وَسِعَت» و نتیجه‌ی آن عطا دادن است بیسابقه‌ی سؤال سائل، و وسیله‌ی حاجت محتاج، یا ثبوت استحقاق بوجهی از وجوه، بیت: -قرآن-۱۶۱-۱۸۴ ای بداده رایگان صد چشم و گوش || نی ز رشوت پخش کرده عقل و هوش [صفحه ۲۴۲] در عدم ما مستحقّان کی بدیم ||! که برین جان و بدین دانش زدیم ما نبودیم و تقاضامان نبود || لطف تو ناگفته ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌شنود دوّم رحمت وجوبیّه که مقیّد نیز خوانند. «فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ»- تا آخر آیه ۱۵۶ مجمع: گفته‌اند چون شیطان جمله‌ی بالا را شنید گفت: کلمه‌ی «شیء» من را هم شامل و از رحمت خدا بهره‌مند خواهم شد با اینکه جمله‌ها او را مأیوس کردند زیرا که شیطان تقوی و زکات دادن و ایمان بآیات ندارد، چون یهود و مسیحیها اینکه جمله‌ها را شنیدند گفتند: بموجب اینکه جمله‌ها آمرزیده هستیم و محتاج بمحمّد نیستیم، با آیت دنباله‌ی اینکه آیه «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ» آنها از مفاد عموم آیه خارج شدند. - قرآن-۱-۲۸-قرآن-۴۴۰-۵۰۲ «يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ» ۱۵۷ تفسیر عبده: شیخ رحمت اللّه هندی در کتاب اظهار الحقّ هشت دلیل بر اخبار گذشتگان و پیغمبران بپیدایش پیغمبر آخر الزّمان نقل کرده است، یکی از آن هشت دلیل اینکه است که چون آنها از بسیاری حوادث آینده‌ی خود خبر داده‌اند، مثل ظهور بخت النّصر و کورش و اسکندر، و حادثه‌ی مصر و نینوی و دیگر قضایا، پس چگونه ممکن است از پیدایش چنین شخص خبر ندهند با اینکه مهمتر حادثه‌ی جهانی بوده است! - قرآن-۱-۶۶ امام فخر: اگر چنین چیزی در تورات و انجیل نبود، اینکه جمله بهترین حربه‌ی مخالفین میشد و بعنوان دروغ و تهمت که قرآن بیجهت ادّعا کرده است در تورات و انجیل نام و نبوّت محمّد است آنحضرت را محکوم و مسلمین را سرزنش میکردند، ولی چون اینکه مطلب راست بوده است زبان مخالفین بسته شده است. «وَ يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلالَ» ۱۵۷ مجمع: إبن عامر «آصارهم» بصیغه‌ی جمع خوانده است و همه قاریهای دیگر «اصر» بصورت مفرد خوانده‌اند، و مقصود از «اصر و اغلال» احکام دشوار است که در تورات برای بنی اسرائیل بوده است. -قرآن-۱-۴۵ و «النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» ۱۵۷ عموم مفسّرین نوشته‌اند: یعنی قرآنی که بر آن پیغمبر ص نازل شده است. -قرآن-۲-۳۸ [صفحه ۲۴۳] مجمع البیان: روایت شده است که پیغمبر ص باصحابش فرمود: عجیب‌تر مؤمنین آنها هستند که بعد از شما نوشته‌هائی را در کاغذها می‌بینند و مؤمن میشوند و می- پذیرند. تفسیر صافی: عیّاشی از امام باقر ع نقل کرده است: مقصود از نور «علیّ» است، و در کافی از امام صادق ع نقل کرده است: کلمه‌ی نور در اینجا بمعنی علیّ و امامها است تفسیر صفی علیشاه: قصد زان نور است قرآن مجید || تا ابد باقی است با او هم پدید تسمیه‌ی قرآن زان آمد بنور || کآن حقایق را است کاشف در ظهور بر ولایت گر کنی تعبیر نور || نزد اهل حقّ بود روشن نه دور چون تجلّی کرد ذات ذو صفات || اندر اسماء و صفات از غیب ذات زان تجلّی از ظهور سرمدی || ظاهر آمد آفتاب احمدی از نبوّت، آن تجلّی نام یافت || رتبه‌ی پیغمبری اتمام یافت مر ورا باشد دو وجه ای پاک دلق || آن یکی بر حقّ و دیگر سوی خلق وجه عالی را ولایت دان بحقّ || کان بود مطلق ز قید ما خلق خوانده‌اند اینکه رتبه را وجه الأحد || مطلق است از اسم و رسم و وصف و حد وجه دانی، کان بخلق ارزانی است || در رسالت جنبه‌ی جسمانی است با علی زان گفت نور واحدیم || بر دو صورت در خلایق آمدیم در مقام نور داریم اتّحاد || نیست اثنیّت آنجا یا تضادّ در مقام جسم هم او با من است || مر نبیّ را روح باقی با تن است همچنین کز وحدتش ذات وجود || در تجلّی داد کثرت را، نمود هم در اینکه کثرت جز او موجود نیست || گر تو دانی غیر از اینکه محمود نیست سخن ما: ۲- آیت اوّل باز سرگذشت موسی ع است برای یهود که تورات خوانده و کم و بیش از اینجور قضایا شنیده و مطّلع بودند، و هم برای عربهای بت- [صفحه ۲۴۴] پرست که انتظار تجسّم و دیدن خدا داشته‌اند، که موسی و آن شخصیّت و فعالیّت که بیشتر مردم آن زمان شنیده و شناخته بودند با گروه منتخب و برجسته باین آرزو رفتند و بآن صورت درآمد و عاقبت موسی، با زاری و تضرّع برگشت. ۲- در آیت ۱۵۶ جمله‌ی «قالَ عَذابِي أُصِيبُ» تا آخر شاید برای آشنائی افکار باشد که آفرینش خیر است و رحمت و همه را فراگیر، لیکن تفاوت و درجاتی که در اینکه آفرینش نهاده شده است که هر موجودی حدی و اندازه‌ای و ظرفیتی دارد مخصوص بخود، که موجود دیگر اگرچه از همه جهت با آن مساوی باشد ولی در حدّ و اندازه‌ی وجودی با یکدیگر اختلاف و تفاوت دارند، از اینکه جهت گفته شده است: -قرآن-۲۷-۵۲ «عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ» یعنی آن که در سرنوشت و ظرفیت و اندازه‌ی وجودی او رفتار و کردار استحقاق عذاب هست، البتّه نتیجه فکر و کار خود را میبرد و عذاب میشود اگرچه رحمت فراگیر است و گنجایش همه چیز دارد، ولی چون ظرفیت و لیاقت اینکه فرد باعمال و افکاری است که نتیجه‌اش عذاب است، بناچار از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رحمت دور است و بعذاب گرفتار. و از جمله‌ی بعد «فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ» تا آخر، همین معنی استفاده میشود که برای اینکه جور لیاقتها که در نهاد و سرشت آنها تقوی و دستگیری فقرا، و ایمان هست رحمت در سرنوشت آنها معیّن است، و جمله‌ی «فَسَأَكْتُبُها» یعنی بزودی آنرا مینویسم چون نوشتن بمعنی الزام است و قطعی، و حرف سین، بمعنی بزودی است، شاید مقصود اینکه باشد که اینکه جور مردم بزودی در عالم دیگر بطور قطع بآن رحمت فراگیر همه خواهند رسید. و چون مسلم است که اینکه جمله بمعنی ظاهری خود نیست، زیرا پدیده‌ها و سرنوشتهای خداوند آینده و گذشته و زود و دیر نیست، پس در اینکه جمله که گفته شده است: بزودی می- نویسم، برای فهم مردم آن روز بوده که قرآن بگوششان میرسیده است، تا مطمئن شوند که مزد تقوی و ایمان، رحمت و عنایت حقّ خواهد بود و گر نه برای همیشه از گذشته و آینده ثابت و معیّن بوده است که هر کسی چه خواهد کرد و چه مزد خواهد برد. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۴۰۰-۴۳۹-قرآن-۶۲۶-۶۴۱ [صفحه ۲۴۵]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۵۹ تا ۱۶۲]

وَ مِن قَومِ مُوسى أُمَّةٌ يَهدُونَ بِالحَقِّ وَ بِهِ يَعدِلُونَ [۱۵۹] وَ قَطَّعناهُمُ اثنَتَى عَشرَةَ أَسباطاً أُمَماً وَ أَوحَينا إِلى مُوسى إِذِ استَسقاهُ قَومُهُ أَنِ اضرِب بِعَصاكَ الحَجَرَ فَانبَجَسَت مِنهُ اثنَتا عَشرَةَ عَيناً قَد عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشرَبَهُم وَ ظَلَّلنا عَلَيهِمُ الغَمامَ وَ أَنزَلنا عَلَيهِمُ المَنَّ وَ السَّلوى كُلُوا مِن طَيِّباتِ ما رَزَقناكُم وَ ما ظَلَمُونا وَ لكِن كانُوا أَنفُسَهُم يَظلِمُونَ [۱۶۰] وَ إِذ قِيلَ لَهُمُ اسكُنُوا هذِهِ القَريَةَ وَ كُلُوا مِنها حَيثُ شِئتُم وَ قُولُوا حِطَّةٌ وَ ادخُلُوا البابَ سُجَّداً نَغفِر لَكُم خَطِيئاتِكُم سَنَزِيدُ المُحسِنِينَ [۱۶۱] فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنهُم قَولاً غَيرَ الَّذِي قِيلَ لَهُم فَأَرسَلنا عَلَيهِم رِجزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَظلِمُونَ [۱۶۲] -قرآن-۱-۸۰۳ معنی لغات: اسباطا- جمع سبط بمعنی نواده که فرزند فرزند باشد و بیشتر در فرزند دختر استعمال میشود در برابر «حفید» که فرزند پسر است. انبجست- یعنی جاری و روان شد. المنّ- هر چه موجب نعمت و خوشی باشد، مادّه‌ای است شیرین مانند زنج و صمغ که بر گیاه خشک میشود، السّلوی- عسل، آنچه موجب تسلیت و آرامش دل آدمی است، نام مرغی است، در تفسیر حسینی معنی کرده است بفارسی «کرک» با فتح کاف و راء و بترکی «بلدرچین» میگویند و بعربی «سمانی» با ضمّ سین است. حطّه- فرود آمدن، ارزان شدن نرخ، رجز- با ضمّ و کسر راء، بمعنی پلیدی، گرفتاری، بت‌پرستی، گناه. ترجمه: ۱۶۰ و از پیروان موسی مردمی رهبر بدرستی هستند و خواسته- شان داوری و رفتار بدرستی است ۱۶۱ و ما ملّت موسی را بدوازده تیره دسته‌های جدا از هم بخش کردیم و چون ز موسی آب خواستند باو وحی کردیم چوبدستی خود [صفحه ۲۴۶] بر سنگ زن [چو او آن را بر آن زد] دوازده چشمه از آن سنگ روان شد که هر تیره- شان آبخور خود جدا بدانست و ابر بر بالای سرشان سایه‌بان کردیم و ترنجبین، و مرغ بلدرچین [بخوراک‌شان] فرستادیم [و گفتیم‌شان] از اینکه چیزهای خوب و پاکیزه که روزی‌تان کردیم بخورید، ولی آنها [بجای اینکه خوشیها] نه بما که بر خود ستم کردند ۱۶۲ و روزگاری شد که بآنها دستور داده شد: باین آبادی جایگزین شوید و هر چه خواهید از آن بخورید [و بجای بیابانگردی و خوراک صحرائی شهر نشین شوید] و بگوئید: [خدایا گناهان ما بریز و ز خوی بد ما را] فرود آر و از آن در که درو می‌شوید بنگون و سجده وار باشید تا گناهان‌تان بیامرزیم و آنها که نکوکار بوند مزدشان بیفزائیم، ۱۶۳ ولی آن کسان که ستم کردند بجای آنچه دستورشان بود گفتاری دیگر آوردند و ما برایشان ز آسمان آزاری فرو فرستادیم که سزای ستمهای گذشته‌شان بود. سخن مفسّرین: «وَ مِن قَومِ مُوسى أُمَّةٌ» ۱۶۰ طبری: إبن عبّاس و إبن جریج گفته‌اند: یکی از تیره‌های دوازده گانه بنی اسرائیل رفتار دیگران و نافرمانی و تجاوز آنها را نپسندیدند، و از راه زیر زمین که خدای برای آنها گشود مدّت یک سال و نیم راه پیمودند تا از ماورای مملکت چین سر بدر کردند و در آنجا رو بقبله‌ی مسلمانان نماز میخواندند، و مقصود از اینکه جمله آنها هستند. -قرآن-۱۵-۴۶ مجمع: ابو علیّ جبّائی گفته است: معنی جمله اینکه است که مردمی بودند از بنی اسرائیل و قوم موسی [که «کان» در تقدیر است و از جمله حذف شده است]، و مقصود آنهائی هستند که مخالف دیگران بودند و در تجاوزات و کشتن پیغمبران با آنها شرکت نمیکردند، و ممکن است مقصود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یهود مدینه باشد که مسلمان شدند مثل عبد اللّه بن سلام و إبن صوریا. تفسیر برهان: عیّاشی از عبد اللّه بن سنان از امام صادق ع روایت کرده است که مقصود از «قوم موسی» ملّت اسلام است. «یَهدُون- بِالحَقِّ» کشف نوشته: اینکه داغ سرّی است از اسرار الهی - قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۴۷] لطیفه‌ای از لطایف ربانی که از عالم غیب روان شد و جز در پرده‌ی اطوار طینت درویشان منزل نکرد. گفتم کجایت جویم ای ماه دل ستان ||! گفتا قرارگاه من است جان دوستان گفتم قرارگاهت در جان چرا کنی ||! گفتا که تا نیابد کسی ز من نشان گفتم که رهنمون رهی باش پیش خویش || گفتا ز چپ و راست تو بنگر بکشتگان داود پیغامبر هر وقتی که درویشی دیدی از اینکه سوخته خرمنی، غارتیده عشقی دانستی که محلّ عهد اسرار ازل است. با وی بنشستی و آرام گرفتی، یعقوب پیغامبر که در بیت الأحزان نشست و بدرد فراق یوسف چندان بگریست، تو گوئی در بند صورت یوسف بود. و از روی حقایق آن بقیّت نقاوه‌ی خلّت بود که در ناصیه‌ی یوسف تعبیه بود و یعقوب را زیر و زبر همی داشت، رویم بغدادی همی گوید «العارف مرآة من نظر فیها تجلّی له مولاه، و الیه الاشارة بقوله عزّ و جلّ: سَنُرِیهِم آیاتِنا فِی الآفاقِ وَ فِی أَنفُسِهِم حَتّی یَتَبَیَّنَ لَهُم أَنَّهُ الحَقُّ». -قرآن- ۵۱۳-۶۱۲ «وَ قَطَّعناهُمُ اثنَتَی عَشرَةَ أَسباطاً» ۱۶۱ کشف نوشته: جعفر بن محمّد علیه- السّلام میگوید: در حقایق اینکه آیت که از چشمه‌ی معرفت دوازده جوی روان کرده هر یکی شرب فرقتی ساخته و استقاء دولت دین هر یکی را از آن منهلی پدید کرده همان است که در جای دیگر بر وجه اجمال برمز و اشارت گفت «وَ أن لَوِ استَقامُوا عَلَی الطَّرِیقَةِ لَأَسقَیناهُم ماءً غَدَقاً» ای جعلنا لهم سقیا علی الدّوام، دوازده نهرند اول آن آشنائی و آخر دوستی، و ده میان اینکه و آن یکی صدق اعتقاد، دیگر اخلاص در اعمال سه دیگر رضا دادن بحکم، چهارم عین الیقین، پنجم سرور و وجد ششم برق کشف، هفتم حیرت شهود، هشتم استهلاک شواهد، نهم مطالعه‌ی جمع، دهم حقیقت افراد. بنده چون ذوق اینکه شربتها بجان وی رسد و حلاوت -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۳۴۲-۴۱۵ [صفحه ۲۴۸] آن بیاید و جذبه‌ی الهی در آن پیوندد خود عین الحیوة گردد، و هر که از دست وی شربتی خورد مقبل ابد شود. «نَغفِر لَکُم خَطایاکُم» ۱۶۲ مجمع: «تغفر» با تاء مضموم و فتح فاء، بصیغه‌ی مجهول قرائت مردم مدینه است، و دیگران با نون و کسر فاء خوانده‌اند، و نیز مردم مدینه «خطیئات» بصورت جمع با الف و تاء و مرفوع خوانده‌اند، و دیگران بهمین صورت با کسر تاء و ابو عمرو بصورت جمع مکسّر «خطایا» خوانده است، و إبن عامر «خطیئتکم» بصورت مفرد و رفع تاء قرائت کرده است. -قرآن-۱-۲۷ ما: ۱۳- فخر: هشت صورت اختلاف کلمات و حروف اینکه آیات را با آیات در سوره‌ی بقره نوشته است ۲- آنچه در آیات سوره‌ی بقره مفسّرین نوشته‌اند تا آنجا که مفید بنظر رسید نوشتیم، تکرار آن در اینجا زاید است، ۳- معلوم است که اینکه آیات و نظایر آن برای نقل جزئیات تاریخ نیست، و فقط برای راهنمائی است بوسیله‌ی پند و عبرت، و چون از نوشته‌های تورات و گفتار مفسّرین نمیتوانیم بجزئیات قضیّه بدرستی مطّلع شویم، هیچ سخنی در اطراف آنها صحیح نیست، ولی اینرا میتوانیم بگوئیم که شاید با اینکه آیات دوران بیابانگردی یهود یادآوری شده است که از شکار پرنده‌ای که در آن بیابان فراوان بوده است خورش خود را بدست می- آوردند، و از گیاهی که شاید شبیه بخار شتری و محصول آن چیزی مانند ترنجبین بوده است. و در تفسیر عبده ذیل همین آیه نقل و بحث کرده است، موادّ نباتی و بجای نان چیزی فراهم میکردند، و پس از مدت زمان که بتربیت موسی از خوی توحّش«۱۳» آنها کاسته شد و لایق شهرنشینی و تمدّن شدند بمفاد «اسکُنُوا هذِهِ القَریَةَ» تا آخر آیه مأمور شدند که در آبادی ساکن شوند، لیکن باید در اوّل ورود، و جلو مدخل، و آغاز زندگی تازه، با کمال فروتنی و سجده و تقاضای بخشش وارد شوند، که تلقین بنفس باشد و تمرین برای آنها، تا بدانند: که در شهر نشینی باید خوی گردنفرازی و غرور و خودپسندی را از خود دور کنند و همیشه متواضع باشند و با احتمال تقصیر در کار و فکر پی مغفرت و صلاح باشند و متوجّه باشند، انسان از غار و بیابان بشهر و آبادی آنها کاسته شد و لایق شهرنشینی و تمدّن شدند بمفاد «اسکُنُوا هذِهِ القَریَةَ» تا آخر آیه مأمور شدند که در آبادی ساکن شوند، لیکن باید در اوّل ورود، و جلو مدخل، و آغاز زندگی تازه، با کمال فروتنی و سجده و تقاضای بخشش وارد شوند، که تلقین بنفس باشد و تمرین برای آنها، تا بدانند: که در شهر نشینی باید خوی گردنفرازی و غرور و خودپسندی را از خود دور کنند و همیشه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

متواضع باشند و با احتمال تقصیر در کار و فکر پی مغفرت و صلاح باشند و متوجّه باشند، انسان از غار و بیابان بشهر و آبادی - پاورقی-۹۸۷-۹۸۹-قرآن-۱۰۴۵-۱۰۷۲ [صفحه ۲۴۹] منتقل شد آنگاه که اینگونه تحوّل در فکر و اخلاق او پیدا شد. و در آیت آخر «فَبَدَّلَ الَّذِینَ ظَلَمُوا» تا آخر اعلام شده است که تغییر دستور مربی و راهنما و برأی و میل خود رفتار نمودن، نتیجه‌اش محرومیّت از امکانات انسانی است، چنانکه بنی اسرائیل با اینکه از بیابانگردی و وحشیگری شهرنشین و متمدّن شدند باز هم گرفتار بودند چون تخلّف از دستور و قانون خداوند کردند، ۴- جهت تکرار اینکه مطالب با اختلاف چند حرف و کلمه که در سوره‌ی بقره گفته و نقل شده است، شاید برای اینکه بوده است که چون یهود بغرور تورات و علم پیوسته معارض و موذی بودند، و نقل سوابق پدران آنها و اصل پیدایش علم و تورات آنها، و اندازه‌ی بهره‌مندی و تربیت و رفتار آنها اعلام شده بود، برای اینکه دوباره بعنوان وحی ثانوی، نه نقل وحی سابقی، بیشتر در دل و جان مؤثّر باشد، اینکه آیات نازل شد، و معلوم است که اعلام دستور دوباره‌ی ما فوق اثرش بیشتر است از نقل دستور قبلی که مکرّر گفته شده است. و هم ممکن است باین جهت بوده که چون یهود در مساکن خود باطراف مدینه همیشه مردم را جمع میکردند و بر اسلام و پیغمبر ص خرده میگرفتند، برای معرّفی و اسکات آنها، با اینکه جمله‌ها و کلمات مخصوص بپیغمبر امر شد که اینطور با آنها معارضه کن و برای آنها اینکه آیات را بفرست تا بفهمند: که بوده‌اند و چه کرده‌اند، و شاید در دیگر آیات مکرّر قرآن نیز اینکه دو احتمال باشد. -قرآن-۸۶-۱۱۸

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۶۳ تا ۱۷۲]

وَ سئَلهُم عَنِ القَریَهِ الَّتِی کانَت حاضِرَهَ البَحرِ إِذ یَعدُونَ فِی السَّبتِ إِذ تَأتِیهِم حِیتانُهُم یَومَ سَبتِهِم شُرَّعاً وَ یَومَ لا یَسبِتُونَ لا تَأتِیهِم کَذلِکَ نَبلُوهُم بِما کانُوا یَفسُقُونَ [۱۶۳] وَ إِذ قالَت أُمَّهٌ مِنهُم لِمَ تَعِظُونَ قَوماً اللّهُ مُهلِکُهُم أَو مُعَذِّبُهُم عَذاباً شَدِیداً قالُوا مَعذِرَهً إِلی رَبِّکُم وَ لَعَلَّهُم یَتَّقُونَ [۱۶۴] فَلَمّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ أَنجَینَا الَّذِینَ یَنهَونَ عَنِ السُّوءِ وَ أَخَذنَا الَّذِینَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِیسٍ بِما کانُوا یَفسُقُونَ [۱۶۵] فَلَمّا عَتَوا عَن ما نُهُوا عَنهُ قُلنا لَهُم کُونُوا قِرَدَهً خاسِئِینَ [۱۶۶] وَ إِذ تَأَذَّنَ رَبُّکَ لَیَبعَثَنَّ عَلَیهِم إِلی یَومِ القِیامَهِ مَن یَسُومُهُم سُوءَ العَذابِ إِنَّ رَبَّکَ لَسَرِیعُ العِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۶۷] -قرآن-۱-۸۳۳ وَ قَطَّعنَاهُم فِی الأَرضِ أُمَماً مِنهُمُ الصّالِحُونَ وَ مِنهُم دُونَ ذلِکَ وَ بَلَوناهُم بِالحَسَناتِ وَ السَّیِّئاتِ لَعَلَّهُم یَرجِعُونَ [۱۶۸] فَخَلَفَ مِن بَعدِهِم خَلفٌ وَرِثُوا الکِتابَ یَأخُذُونَ عَرَضَ هذَا الأَدنی وَ یَقُولُونَ سَیُغفَرُ لَنا وَ إِن یَأتِهِم عَرَضٌ مِثلُهُ یَأخُذُوهُ أَ لَم یُؤخَذ عَلَیهِم مِیثاقُ الکِتابِ أَن لا یَقُولُوا عَلَی اللّهِ إِلاَّ الحَقَّ وَ دَرَسُوا ما فِیهِ وَ الدّارُ الآخِرَهُ خَیرٌ لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۱۶۹] وَ الَّذِینَ یُمَسِّکُونَ بِالکِتابِ وَ أَقامُوا الصَّلاهَ إِنّا لا نُضِیعُ أَجرَ المُصلِحِینَ [۱۷۰] وَ إِذ نَتَقنَا الجَبَلَ فَوقَهُم کَأَنَّهُ ظُلَّهٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِم خُذُوا ما آتَیناکُم بِقُوَّهٍ وَ اذکُرُوا ما فِیهِ لَعَلَّکُم تَتَّقُونَ [۱۷۱] وَ إِذ أَخَذَ رَبُّکَ مِن بَنِی آدَمَ مِن ظُهُورِهِم ذُرِّیَّتَهُم وَ أَشهَدَهُم عَلی أَنفُسِهِم أَ لَستُ بِرَبِّکُم قالُوا بَلی شَهِدنا أَن تَقُولُوا یَومَ القِیامَهِ إِنّا کُنّا عَن هذا غافِلِینَ [۱۷۲] -قرآن-۱-۱۰۱۵ [صفحه ۲۵۰] معنی لغات: سبت- روز شنبه، کار روز شنبه انجام دادن، بروز شنبه بودن شرّعا- جمع شارع آن که بآب نزدیک و داخل میشود، یا با دو دست و یا دهان آب میخورد. بئیس- بمعنی سخت و دلاور، عتوا- از مصدر عتو با ضمّ عین و تاء به- معنی بزرگی فروختن، ستمگری پیشه کردن، از اندازه بدر شدن. خاسئین- دور- شدگان و ممنوع از نزدیک شدن بمردم، یسوم- از مصدر سوم بفتح سین بمعنی برای فروش نمایش دادن، حیوان بچرا رفتن، مجبور بکاری کردن، خوار کردن. ادنی- بمعنی ضعیفتر و بیشتر اسقاط شده، فتقنا- از مصدر فتق بفتح نون بمعنی تکان دادن، پوست کندن، متنزّل کردن، بالا بردن، منبسط و گشاده کردن، ظلّهٔ- سایبان و آنچه از سرما و گرما نگاه بدارد، و آنچه سایه میاندازد درخت و غیر آن. [صفحه ۲۵۱] ترجمه: ۱۶۴ ای محمّد از یهود بپرس کار مردم آن آبادی کنار دریا که بروز شنبه گناه می‌کردند چون ماهی بسیار میآمد و بدگر روزها نمیآمد [آنان چه کسان بودند که در دستور دین خود حیله می‌کردند و بروز شنبه شکار حرام بود و ماهی بسیار در آبگیر کنار دریا جلو آنان را می‌گرفتند و بروز دیگر که شکار روا بود بآسانی ماهی ز آب برمیآوردند]! بدین گونه آنها را آزمودیم که بدکار بودند [و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آز و طمع خود نمودار کردند و در شکار حرام روز شنبه حیله کردند و گروهی پندشان می- دادند] ۱۶۵ و گروهی ز آنها می‌گفتند: چرا مردمی را موعظه کنید که خدا نابودشان کند و یا بسختی گرفتارشان کند! آن خیر خواهان گفتند: تا پوزشی به پیشگاه پروردگار شما باشد [که ما دریغ ز خیرخواهی نکردیم] و شاید که ایشان پرهیزگار شوند ۱۶۶ پس چون آنچه را بیادشان آوردند فراموش شده پنداشتند آن کسان که جلوگیر از بدی می‌کردند رهاندیم و آن ستمکاران بسخت بد آزاری بسزای نافرمانی شان گرفتار کردیم ۱۶۷ که چو پافشاری بر نابکاری خود کردند فرمان‌شان کردیم بوزینگان رانده و بدور ز مردمان باشند ۱۶۸ ای محمّد بیاد خود بدار که پروردگار تو اعلام کرده است که تا رستاخیز کسی را نگیرد که آنان را ببد بیازارد چه او شکنجه بسختی کند و او آمرزنده و مهربان باشد ۱۶۹ و ما آنها را بچند دسته کردیم که پاره‌ای شان بر روی زمین درستکار بودند و دیگری‌شان نه آنچنان که آنان را بخوشی و ناخوشی بیازمودیم تا شاید براه راست بازگردند ۱۷۰ پس از ایشان جانشینانی بجایشان بودند که تورات بارث بردند ولی دست بخواسته‌های زندگی دراز می کردند و بهانه‌شان اینکه بود که ما را میامرزند و اگر دگر بار دست‌شان میرسید میربودند با اینکه پیمان تورات با آنها چنین بود که بر خدا دروغ بندند و جز حقّ نگویند و آن را خوانده بودند و یاد داشتند [با اینهمه از حرام پرهیز نمی‌کردند و بدروغ میگفتند خدا میآمرزد] ولی بدانید: سرای دیگر برای آنها که پرهیزگارند بهتر بود، پس چرا نمی‌اندیشید و مگر خرد ندارید که از حرام دوری نمی‌کنید! [و بر خلاف دین آرزوی آمرزش دارید] ۱۷۱ و آن کسان که کتاب آسمانی استوار می‌گیرند و نماز بپا [صفحه ۲۵۲] میدارند درستکارانند که ما مزدشان نابود نمی‌کنیم ۱۷۲ و روزگاری بود که ما کوه طور را بر بالا سر یهود بلند کردیم که گوئی سایبانی بود و پنداشتند که برایشان می‌افتد [ما بآنها گفتیم: اینکه بسزای نافرمانی شما است پس ز دستور تورات سرپیچی نکنید] و آنچه را بشما دادیم استوار بگیرید تا شاید پرهیزگار شوید. سخن مفسّرین: «إِذ یَعدُون» ۱۶۴ مجمع: شهر بن حوشب و ابی نهیک «یعدّون» با فتح عین و تشدید دال خوانده‌اند. -قرآن-۱۵-۳۰ «یَومَ سَبتِهِم شُرَّعاً» ۱۶۴ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی بروز شنبه‌شان ماهیان بر روی آب نمودار بودند، ضحّاک گفته است: یعنی پی در پی ماهیان میآمدند. -قرآن-۱-۲۸ «وَ یَومَ لا یَسبِتُون» ۱۶۴ مجمع: حسن بضمّ یاء بصیغه‌ی مجهول «یسبتون» خوانده است. -قرآن-۱-۲۷ «إِذ قالَت أُمَّةٌ» ۱۶۵ طبری: إبن عبّاس گفته است: آنها سه دسته شدند یکی گناهکار که ماهی گرفت، دوّم آن که نصیحت میکرد و جلوگیری از نافرمانی، سوّم آنها بودند که میگفتند: چرا اینکه مردم را نصیحت میکنید! -قرآن-۱-۲۱ «قالُوا مَعذِرَةً» ۱۶۵ مجمع: حفص با نصب و باقی «معذرة» با رفع خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۹ «بِعَذابٍ بَئِیسٍ» ۱۶۶ مجمع: مردم مدینه «بیس» با کسر باء و سکون یاء بی- همزه خوانده‌اند. و إبن عامر «بئس» بکسر با و سکون همزه بدون یاء خوانده است، و «بئیس» بر وزن فعیل بتقدیم یاء بر همزه نیز خوانده‌اند، و «بائس» بر وزن فاعل نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۱ «کُونُوا قِرَدَةً» ۱۶۷ روح البیان: از مجاهد نقل شده است: دلهاشان مانند دل بوزینه شد، و هم دهان‌شان مانند دهان بوزینه شد. -قرآن-۱-۱۹ تفسیر عبده: عموم مفسّرین گفته‌اند: یعنی بدن آنها تبدیل ببدن میمون شد، مجاهد گفته است: اخلاق آنها در شرّ و فساد مانند بوزینه شد که سخن حقّ در آنها اثر نداشت و توفیق فهم آن نداشتند. فی ظلال: چون نخستین برتری آدمی را که اراده است رها کردند و مسلّط [صفحه ۲۵۳] بر خود نبودند و پی هوای نفس رفتند و بعالم حیوانی تنزّل نمودند، بآنها گفتند: همانچه خواهید باشید و چون ادراکات درونی آدمی در نمای ظاهری او نشانه می‌گذارد و چهره را بصورت اندیشه‌ها نشان می‌دهد پس نتیجه‌ی آنچه بدل خواستند در ظاهر بصورت بوزینه در آمد. «وَ إِذ تَأَذَّنَ رَبُّکَ» ۱۶۸ ابو الفتوح نوشته است: زجّاج گفت: سوگند خورد خدای تو، عبد اللّه عبّاس گفت: گفت خدای تو، مجاهد گفت: فرمود خدای تو، قطرب گفت وعده داد خدای تو. -قرآن-۱-۲۹ «مَن یَسُومُهُم سُوءَ العَذابِ» ۱۶۸ تفسیر عبده: یعنی مسیحیها و مسلمین که همیشه بر یهود مسلّط بوده‌اند و اینها ذلیل و مقهور بوده‌اند و هرگز حکومت و استقلال از خود نداشتند. -قرآن-۱-۳۵ «فَخَلَفَ مِن بَعدِهِم خَلفٌ» ۱۷۰ ابو الفتوح نوشته است: مجاهد گفت: مراد ترسایانند که از پس جهودان بودند، دگر مفسّران گفتند: مراد جماعتی‌اند از جهود بد سیرت بد طریقت که آمدند از پس گروه اوائل. -قرآن-۱-۳۴ «یَأخُذُونَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عَرَضَ هذَا الأدنی» ۱۷۰ تفسیر عبده: یعنی آنچه از سرمایه- های پست مادّی که بچنگ آنها میآمد میگرفتند و باک نداشتند، خواه رشوه بود یا دیگر اموال حرام و یا تجارت از راه دین و استفادهی از حکم و فتوی و بیان احکام. -قرآن-۱-۳۶ «وَ دَرَسُوا» ۱۷۱ مجمع: سلمی «ادّارسوا» خوانده است. -قرآن-۱-۱۴ «وَ الَّذِینَ یُمَسِّکُونَ» ۱۷۱ مجمع: ابو بکر قاری با سکون میم و تخفیف سین «یمسِکون» خوانده است و دیگران با فتح میم و تشدید سین خواندهاند. -قرآن-۱-۳۰ «وَ إِذ نَتَقنَا الجَبَلَ فَوقَهُم کَأَنَّهُ ظُلَّةٌ» ۱۷۲ ابو الفتوح نوشته است: یاد کن ای محمّد چون ما برداشتیم کوه را از بالای سر ایشان، کأنّه ظلّة، پنداری سایه- بانی است، إبن الاعرابی گفت: نتق برداشتن باشد و شکافتن و گستردن، و هر سه معنی را محتمل است، مفسّران گفتند: چون بنی اسرائیل احکام تورات قبول نمی- -قرآن-۱-۵۷ [صفحه ۲۵۴] کردند، خدای تعالی کوهی از جای برکند و بر بالای سر ایشان بداشت بمقدار لشکر گاه ایشان فرسنگ در یک فرسنگ بمقدار قامت مردی. تفسیر عبده: یعنی کوه طور را بالا بردیم، و یا لرزاندیم آنرا با اینکه بر مافوق آنها مرتفع بود و سایه افکنده، و اگر آنها در دامنهی کوه بودهاند و از سایهی آن استفاده میکردهاند، اینکه جمله درست و راست است که «رفع الجبل فوقهم کالظلّة» یعنی کوه مانند سایبان بر بالای سر آنها بلند شده بود. سخن ما: ۱- آیت ۱۶۵ «وَ إِذ قالَت أُمَّةٌ» تا آخر شاید اشاره باشد بر راهنمائی مردم که اگرچه اشخاص سختسر، و کجاندیش گوش به پند و نصیحت ندهند، ولی برای احتمال اینکه از چندین نفر یکی براه راست برود و آنکه خیر خواه است بوظیفهی خود عمل کرده باشد، نباید مأیوس بود و ترک نصیحت کرد و باید در موقع مقتضی امر بمعروف و نهی از منکر بکنند، و شاید بهمین جهت که خودداری از تربیت و راهنمائی مذموم و ناپسند است در آیت ۱۴۶ که دنبالهی اینکه است گفته شده است: آنها که احکام یادآوری شده را فراموش کردند گرفتار شدند و آنها که راهنمائی کردند نجات یافتند، و از دستهی سوّم که میگفتند: چرا موعظه میکنید نام برده شده است تا معلوم شود که مردم جلوگیر از تربیت و پند و نصیحت اگرچه مانند بدکاران گرفتاری ندارند ولی نجات و سعادت هم برای آنها نیست. -قرآن-۲۴-۴۷ ۲- آیت ۱۶۸ «وَ إِذ تَأَذَّنَ رَبُّکَ» تا آخر چون در دنبال آیت جلو که فرمان شده است بوزینگان مطرود باشند اینکه آیه گفته شده است، شاید برای اعلام عمومی باشد که آبخور مردم بوزینهی مطرود، تا قیامت در اختیار و فشار دیگران خواهند بود چون شخصیّت و معنویّت انسانی که خود داشتهاند از دست دادهاند، پس باید برای همیشه مقهور دیگران باشند، ۳- در آیت ۱۶۷ که گفته شده است: بوزینه مطرود باشید، و در آیت ۱۷۲ که گفته شده است: کوه را مانند سایبان بالا بردیم، بطوری که در سورهی بقره همین مطالب بود و نوشتیم، اینجا هم از جهت جمله و بیان مطلب با آنجا تفاوتی ندارد که چیز دیگری استفاده شود و توضیح دیگری بتوانیم بدهیم -قرآن-۱۴-۴۲ [صفحه ۲۵۵]ّرین مثل طبرسی در مجمع البیان و ابو الفتوح و دیگران بعنوان قصه داستانی برای هر دوی اینکه یاد شده در آیهها نقل کردهاند، ولی قدرت آفرینش و رهبری پیغمبران احتیاج ندارد به اینکه گونه حوادث منقول بعنوان معجزهی انبیاء و چنانکه در سورهی بقره نسبت بهر دوی اینکه قضیّه احتمال قابل فهم خود را نوشتیم، اینجا هم ممکن است نظیر آنرا بگوئیم که آیه صریح نیست در تبدیل صورت آدمی ببوزینه، و نه از جای کندن کوه و بالای سر مردم نگاهداشتن، و گفتههای مفسّرین شبیه به داستانهای یهود است و مجعولات متّخذ از آنها، پس ضرر و نقص بدین و گفته- های پیغمبران و قرآن نخواهد بود اگر چنین بگوئیم که چون آیه صریح و موجب- یقین نیست و حدیث منقول از معصوم که موجب اطمینان باشد بر مقصود از آیه در دست نیست«۱۴»، ما از اینکه جملهها چنین میفهمیم که در آیت ۱۴۶۷ «فَلَمّا عَتَوا عَن ما نُهُوا» اعلام شده است بموجب خیر و صلاح در آفرینش چون از دستور و احکام دین تجاوز و نافرمانی کردند، گفتیم مانند بوزینگان زشت و مطرود و محروم باشید، تا همهی انسانهای متمدّن و شهر نشین که با یکدیگر زندگی میکنند و دین و آئین و وظائفی برای آنها معیّن شده است، بدانند که نتیجه و سزای خود سری و تخلّف ما از اینکه جملهها چنین میفهمیم که در آیت ۱۶۷ «فَلَمّا عَتَوا عَن ما نُهُوا» اعلام شده است بموجب خیر و صلاح در آفرینش چون از دستور و احکام دین تجاوز و نافرمانی کردند، گفتیم مانند بوزینگان زشت و مطرود و محروم باشید، تا همهی انسانهای متمدّن و شهر نشین که با یکدیگر زندگی میکنند و دین و آئین و وظائفی برای آنها معیّن شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است، بدانند که نتیجه و سزای خود سری و تخلّف -پاورقی-۸۲۱-۸۲۳-قرآن-۸۸۴-۹۱۵ -قرآن-۲۱۳-۲۴۵ [صفحه ۲۵۶] از وظایف، محرومیّت است و بوزینه صفت شدن و رانده‌ی درگاه خالق هستند و منفور خلق نیز می‌شوند، چنان که امروز هم مشاهده می‌شود در دولتهای متمدّن و مردم درستکار، آن که مشمول اینکه جمله‌ی «عَتَوا عَن ما نُهُوا عَنهُ» شده است و به وظیفه‌ی خود رفتار نکرده است، محکوم به حبس است و اعمال شاقّه و محروم از بهره‌های مادّی و اجتماعی، که اینکه دولتهای متمدّن و قانون‌گذار، فکر و کارشان مولود همان تربیت پیغمبران و راهنمائی پیشوایان دین و رهبران بشر بوده است. و در آیت ۱۷۲ «وَ إِذ نَتَقنَا الجَبَلَ» میگوئیم چون دلیل قطعی از آیه و روایت بر مقصود از آن نداریم ممکن است آیه برای اخبار از حادثه‌ی ترس‌آوری باشد مثل زلزله و غیر آن که موجب ترس و تسلیم یهود بوده است، و برای معرّفی سوابق یهود و پند مردم گفته شده است، تا یهودیهای مخالف پیغمبر ص شرمنده شوند و از کبر و غرور خود فرود آیند، و بقیّه‌ی اعراب و منکرین هم متوجّه شوند، چون با یهود عالم و مدّعی معرفت چنین رفتاری شده است، معلوم است آنها چه باید بکنند و چگونه از لجاج و خودسری دست بردارند و به آئین توحید تسلیم شوند. -قرآن-۲۱۴-۲۴۴-قرآن-۵۳۸-۵۶۵

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۷۲ تا ۱۷۹]

-قرآن-۲۱۳-۲۴۵ وَ إِذ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِی آدَمَ مِن ظُهُورِهِم ذُرِّیَّتَهُم وَ أَشهَدَهُم عَلی أَنفُسِهِم أَ لَستَ بِرَبِّكُم قالُوا بَلی شَهِدنا أَن تَقُولُوا یَومَ القِیامَةِ إِنّا كُنّا عَن هذا غافِلِینَ [۱۷۲] أَو تَقُولُوا إِنَّما أَشرَكَ آباؤُنا مِن قَبلُ وَ كُنّا ذُرِّیَّةً مِن بَعدِهِم أَ فَتُهلِكُنا بِما فَعَلَ المُبطِلُونَ [۱۷۳] وَ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الآیاتِ وَ لَعَلَّهُم یَرجِعُونَ [۱۷۴] وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ الَّذِی آتَیناهُ آیاتِنا فَانسَلَخَ مِنها فَأَتبَعَهُ الشَّیطانُ فَكانَ مِنَ الغاوِینَ [۱۷۵] وَ لَو شِئنا لَرَفَعناهُ بِها وَ لكِنَّهُ أَخلَدَ إِلَی الأَرضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الكَلبِ إِن تَحمِل عَلَیهِ یَلهَث أَو تَترُكهُ یَلهَث ذلِكَ مَثَلُ القَومِ الَّذِینَ كَذَّبُوا بِآیاتِنا فَاقصُصِ القَصَصَ لَعَلَّهُم یَتَفَكَّرُونَ [۱۷۶] -قرآن-۱-۸۲۷ ساءَ مَثَلاً القَومُ الَّذِینَ كَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ أَنفُسَهُم كانُوا یَظلِمُونَ [۱۷۷] مَن یَهدِ اللّهُ فَهُوَ المُهتَدِی وَ مَن یُضلِل فَأُولئِكَ هُمُ الخاسِرُونَ [۱۷۸] وَ لَقَد ذَرَأنا لِجَهَنَّمَ كَثِیراً مِنَ الجِنِّ وَ الإِنسِ لَهُم قُلُوبٌ لا یَفقَهُونَ بِها وَ لَهُم أَعیُنٌ لا یُبصِرُونَ بِها وَ لَهُم آذانٌ لا یَسمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالأَنعامِ بَل هُم أَضَلُّ أُولئِكَ هُمُ الغافِلُونَ [۱۷۹] - قرآن-۱-۴۳۸ [صفحه ۲۵۷] معنی لغات: ذریّه- نسل، اولاد، انسلخ- از پوست و لباس جدا شد. اخلد- در جائی ماند و ملازم شد، میل و رکون به چیزی کرد، و اینکه ترکیب [اخلد الی الارض] به معنی ماده پرستی است. یلهث- از مصدر لهث به فتح لام و لهاث با ضمّ به معنی تشنگی سگ و از تشنگی زبان در آوردن سگ. ذرأنا- از مصدر ذرأ به فتح اوّل و سکون دوّم به معنی آفریدن زیاد کردن، بذر پاشیدن. ترجمه: ۱۷۳ ای محمّد به یاد بدار روزگاری که نسل آدم در پشت پدران بودند، پروردگار تو ز آنان پرسید و بر آن پیمان گرفت و ایشان را گواه خودشان کرد، که آیا من پروردگار شما نیستم! جملگی گفتند: چرا [که تو ما را آفریدی] و ما بر آن گواهیم. [اینکه پرسش و پیمان برای اینکه بود] که برستاخیز نگوئید: ما از اینکه بی- خبر بودیم ۱۷۴ و یا بگوئید: پدران ما زین پیش مشرک شدند و ما نسل پس از آنان بودیم پس چرا ما را بسزای بدکاران گرفتار کنی! ۱۷۵ به اینکه گونه آیات و نشانه‌های حق را یکایک نمودار می‌کنیم [تا درستی سخن پیغمبر بدانند] و امیدوار باشند که از راه کج باز گردند. جهت نزول آیت صد و هفتاد و شش «وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ»: ابو الفتوح: عبد- اللّه مسعود گفته است اینکه آیه در وصف مردی است از بنی اسرائیل بنام بلعم باعور، عبد اللّه عمر و سعید بن مسیّب و زید بن اسلم و ابو روق گفتند: آیه در وصف -قرآن-۳۳-۶۰ [صفحه ۲۵۸] امیّة بن ابی الصّلت ثقفی نازل شده است که او مردی بود کتاب خوانده و از علم و حکمت آن روز با خبر، و چون دانسته بود که شخصی بپیغمبری می‌رسد طمع کرد که او خود باشد، در هنگام ظهور پیغمبر ص در نزدیکی از پادشاهان بود آنگاه بحجاز آمد که از بدر گذشت و کشتگان را بزمین افتاده دید چون از قضیّه خبردار شد، گفت: اگر اینکه مرد پیغمبر بود خویشان خود را نمی‌کشت و پس از مرگ او خواهرش رفاعه حضور پیغمبر ص رسید، فرمود چیزی از شعر برادرت بخوان، او اینکه شعرها را خواند: لك الحمد و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

النّعماء و الفضل ربنا || و لا شیء اعلی منک جدّا و امجد ملیک علی عرش السّماء مهیمن || لعزّته تعنو الوجوه و تسجد و باز اینکه شعرها را خواند: یوقف النّاس للحساب جمیعا || فشقی معذّب و سعید عند ذی العرش یعرضون علیه || یعلم الجهر و السّرار الخفیّا یوم نأتی الرّحمان و هو رحیم || انّه کان وعده مأتیّا یوم یأتیه مثل ما قال فردا || سوف القی من العذاب فریّا ربّ ان تعف فالمعافاة ظنّی || او تعاقب فلم تعاقب بریئا پیغمبر ص فرمود: شعر او مؤمن بود و دلش کافر. سعید بن مسیّب گفته است اینکه آیه در وصف ابو عامر بن نعمان الصّیفی نازل شده است که مردی مسیحی و زاهد و پلاس پوش بوده بمدینه حضور پیغمبر رسید و پرسید بکدام دین هستی و چه آورده‌ای! فرمود: بدین ابراهیم و با آئین مسلمانی، او گفت من هم بر دین ابراهیم هستم فرمود: بآن دین از پیش خود چیزها افزوده‌اید، او نفرین کرد که از میان من و تو هر کدام دروغگو باشیم خدا در سرگردانی و در بدری نابودش کند و از آنجا بشام رفت و از دولت وقت برای نابودی پیغمبر مدد خواست و بمنافقین پیغام کرد که برای او مسجدی بسازند و آماده باشند تا با کمک یکدیگر بجنگ پیغمبر بروند و چون باو کمک نشد در شام بیچاره و سرگردان بماند تا بمرد، قتاده گفت: اینکه آیه مثل است برای آن کس که راه هدایت باو عرضه شود و او از آن روی بگرداند. [صفحه ۲۵۹] ترجمه: ۱۷۶ ای محمّد برای مردم نقل کن داستان آن که از نشانه‌ها [و دین و پیغمبر] خود باو نمایاندیم و او خود را از آن برکنار کرد و دیو او را بدنبال خود برد وز گمراهان شد ۱۷۷ و گر شایسته می‌دانستیم و بسرنوشت می‌کردیم او را بآن علم و معرفت بلند مرتبمی‌نمودیم و لکن او خود را فرومایه کرد و بدنبال خواسته‌های خود رفت. پس داستان او داستان سگ است که اگر ز خود برانی زبان ز تشنگی برآرد و اگر بخود گذاریش همچنان زبان درآرد و هلهل زند. اینکه چنین است داستان گروهی که نشانه‌های ما را دروغ شمردند. پس تو ای محمّد اینکه داستانها را بیاد مردم بدار تا شاید بیندیشند [و رو بصلاح روند] ۱۷۸ چه بد نمونه دارند آن مردم که آیات ما دروغ شمردند و بخود ستم نمودند ۱۷۹ البتّه آن را که خدا رهبری کند براه راست بود و آنان را که [آماده‌ی پذیرش حق نشدند] او ز راه بگرداند و زیاندیده بودند ۱۸۰ چه ما گروهی بسیار ز آدمی و پری آفریدیم که [سر انجام اندیشه و کارشان] بسوی دوزخ باشد، [چون] دلهاشان توان فهمیدن ندارد و چشم و گوش‌شان نه بیند و نشنود. پس اینگونه مردم بمانند چهارپایان بودند و بلکه فروترند که مردمی بی‌خبرند. سخن مفسّرین: «وَ إِذ أَخَذَ رَبُّکَ مِن بَنِی آدَمَ» ۱۷۳ طبری: مردی از بنی- سعد بنام اسود بن سریع گفت در حضور پیغمبر چهار جنگ را حاضر بودم، مردم ذریه و نسل مشرکین و جنگجویان را دشنام میدادند، پیغمبر خبردار شد و اعتراض فرمود، از آن حضرت پرسیدند: نه مگر پدرهای آنها مشرک بودند! فرمود: مردمان خوب که در میان شما هستند پدران‌شان مشرک بوده‌اند و هر مولود جانداری بر نهاد اصلی طبیعت اسلام و حق‌پرستی است تا زبانش گشاده شود و پدر مادرش او را بادیان مختلف برگردانند، حسن بصری گفت: اینکه سخن پیغمبر در قرآن است باین آیه «وَ إِذ أَخَذَ رَبُّکَ». -قرآن-۱۵-۵۸-قرآن-۶۰۴-۶۲۸ مجمع: علمای شیعه و غیر شیعه در معنی اینکه آیه و چگونگی آن اختلاف کرده‌اند: یک دسته گفته‌اند یعنی خداوند نسل آدم را که مانند مورچگان بودند [صفحه ۲۶۰] از پشت او بدر کرد و در جلوش نهاد و گفت: از اینها پیمان می‌گیرم که روزیشان دهم و آنها من را بپرستند و بیت نگرایند، و بملائکه گفت: شما نیز گواه باشید، آنها گفتند: ما گواهی داریم، ابو الهذّیل گفته است: حسن بصری و همفکران او معتقد بوده‌اند که اطفال و نوزادها در عالم دیگر بهره‌مند و متنعّم هستند بواسطه‌ی ثواب ایمانی که در آن هنگام پذیرفتند و گفتند «بلی شهدنا». رمانی و إبن اخشید و ابو مسلم در معنی آیه چنین گفته‌اند: یعنی خداوند بنی آدم را از پشت پدران بیرون کرد «و در بچه‌دان مادران» جای داد و بصورتهای مختلف بالا- برد تا بصورت آدمی تکمیل شد و پس از آن دارای رشد و تمیز شد و مکلف و موظّف بوظائفی شد و از آثار صنعت و دلایل معرفت حقّ آن اندازه برای او نمودار کرد که با عقل خود توانست آنها را بداند و بفهمد، مانند اینکه خود شاهد تمام آنها است، پس در طیّ اینکه احوال چنان بود که خود معترف و مقرّ بآفریدگار خود بودند و جای عذر و خود- داری و بهانه برایشان نماند، و اگرچه بصورت ظاهر شاهد خواستن و شهادت دادنی نبود ولی برگذار کردن اینکه درجات موجبات اقرار و اعتراف بود چنان که در اینکه آیه گفته شده است: «فَقالَ لَها وَ لِلأَرضِ ائتِیا طَوعاً

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أو كَرهاً قالَتا أَتَينا طائِعِينَ» یعنی بآسمان و زمین فرمان کردیم که باجبار و یا میل خود خواه و نخواه بیائید، آنها هم گفتند: با کمال اطاعت آمدیم. و معلوم است که اینکه گفتگو حقیقت خارجی نداشته است و بعنوان مثل گفته شده است، و مانند اینکه شعر: - قرآن-۱۱۸۷-۱۲۶۵ و قالت له العینان سمعا و طاعهٔ || و حدّرتا کالدّر لمّا یثقب یعنی هر دو چشمش باو گفتند: شنیدیم و فرمانبرداریم و زان پس مانند درّ نسفته از درون خود فرو ریختند. و مثل اینکه جمله‌ها که از خطیبی نقل شده است در خطبه‌ی خود چنین گفت «سل الارض من شقّ انهارک و غرس اشجارک و اینع ثمارک فان لم تجبک جهارا اجابتک اعتبارا» یعنی از زمین بپرس کی رودخانه و درخت در سطح تو ایجاد کرد و میوه‌ها را رسیده و شیرین نمود! اگر او آشکارا بتو جوابی نداد ولی بزبان پند و عبرت جوابت می‌دهد، و نظیر اینکه گونه گفتگو، [صفحه ۲۶۱] با آنکه قابل خطاب و سخن نیست در نظم و نثر عرب فراوان است، پس اینکه آیه مانند آنها است، قول سوّم که قاضی و جبّائی گفته‌اند، اینکه معنی است: که خداوند از نسل آدم یک عده مردم را آفریده است که عاقل و کامل هستند و بوسیله پیغمبران اقرار بتوحید کرده‌اند و شرک پدران خود را بهانه قرار نخواهند داد، و دیگر مردم هم که عقل و معرفتی دارند پیروی آنها می‌کنند. امام فخر: برای معنی اینکه آیه و اعتراض بر آن در حدود شانزده ایراد و جواب نوشته است که فایده‌ای در نقل آن نیست. تفسیر نیشابوری: بعضی از علماء در معنی اینکه آیه گفته‌اند: چون ارواح انسان پیش از ابدان آفریده شده است او اقرار بتوحید از لوازم ذات و حقیقت و جزء موجودیّت ارواح است و اینکه علم و اطلاع و اقرار چیزی نیست که علاوه‌ی بر هویت ارواح باشد تا محتاج بتحصیل و کوشش باشد پس مقصود از اینکه سؤال و جواب همان موجودیّت ارواح بنی آدم است که خود حقیقت اقرار بتوحید است، ولی البته پس از وابستگی ببدن و مادّه عوارض مادّی او را نمیگذارد که گذشته‌ی خود را بیاد داشته باشد، پس ممکن است بوسیله‌ی تذکّر بخاطر آورد که در آن مقام چگونه مطّلع بوده است و اقرار کرده است، و بعضی ارواح ممکن است اینکه لیاقت را از دست داده و با یادآوری هم متذکر نشوند. در تفسیر حسینی نوشته: ای درویش، اینکه آیت عهد الست تا بی‌خبران سر کوچه‌ی غفلت را متنبسازد، و الّا هوشمندان بیدار دل از آن سؤال و جواب غافل نیستند، بیت: در نفحات مذکور است که علیّ سهل اصفهانی را قدّس سرّه گفتند: روز بلی را یاد داری! گفت: چون ندارم، گوئی که دی بود. شیخ الاسلام خواجه عبد اللّه انصاری روّح اللّه روحه فرمود که درین سخن نقصی است. صوفی را دی و فردا چه بود! آن روز را هنوز شب در نیامده و صوفی در همان روز است. [صفحه ۲۶۲] روز امروز است ای صوفی‌وشان || کی بود از دی و از فردا نشان آن که از حقّ نیست غافل یک نفس || ماضی و مستقبلش حال است و بس از حسین منصور قدّس سرّه منقول است که فرموده‌اند: غائب از حقایق سؤال الست چگونه جواب دهد! پس سر مخاطب و مجیب بغایت ناز گشت. مصراع: «هم خود الست گوید و هم خود بلی کند» و در بعضی نسخ چنین گوید: تو در میانه هیچ نه‌ای هر چه هست او است || هم خود الست گوید و هم خود بلی کند روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: خداوند با هیچ یک از موجودات پیش از آن که موجود شوند سخن نگفت مگر با آدمی که هنوز موجود نشده با او سخن گفت و او هم موجود نبوده پاسخ گفت، پس با نبوده بروش موجودات رفتار کرد و حالت بودنی بآنها داد پس آغاز او مانند انجام او است و عاقبت کارش بآنجا می‌رسد که از آن آغاز شده است یعنی خداوند چشم و گوش و زبان او است چنان که خود فرموده است: «کنت له سمعا و بصرا و لسانا فبی یسمع و بی یبصر و بی ینطق» و جنید مقصودش همین بوده است که گفته است: انجام برگشت بآغاز است و عاقبت کار بآنجا است که از آن پدیدار شده است. تفسیر عبده: یعنی متوجّه باش ای پیغمبر آنچه را که خداوند بموجب فطرت و عقل پیمان گرفت از عموم بنی آدم آنگاه که از پی یکدگر بیرون‌شان آورد و بر فطرت و خوی اسلام آفریدشان. «مِن ظُهُورِهِم ذُرِّيَّتَهُم» ۱۷۳ مجمع: قاریهای کوفه و إبن کثیر «ذرّیّتهم» بصورت مفرد خوانده‌اند و دیگر قاریها «ذرّیّاتهم» بصورت جمع قرائت کرده‌اند، و کلمات «مِن ظُهُورِهِم» بدل است از بنی آدم و معنی چنین است: خارج کرد خدا از پشت بنی آدم ذرّیّه و نسل او را. -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۱۷۴-۱۹۲ «أَ لَستُ بِرَبِّكُم قالُوا بَلى» ۱۷۳ کشف نوشته است شیخ الاسلام انصاری گفت قدّس اللّه روحه: کرم گفت «أَ لَستُ بِرَبِّكُم» بر گفت «بلی» چون داعی و مجیب یکی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱-۳۷-قرآن-۱۱۹-۱۴۲ [صفحه ۲۶۳] است، دو تعرّض چه معنی، ملک رهی را با خود خواند- او را به خود نیوشید- بی‌او خود جواب داد و جواب ببنده بخشید اینکه همچنان است که مصطفی را گفت «وَ ما رَمَیت- إِذ رَمَیت» در اینکه آیت دعوی بسوخت و معنی بنواخت تا هر که به خود باز آید، او را نشناخت، سیل ربوبیّت بر گرد بشریّت گماشت او را از او بربود پس او را نیابت داشت می‌گوید: نه تو انداختی آنگه که می‌انداختی «و یدا تبطش بی» اینکه است گر بشناختی. -قرآن-۱۸۳-۲۱۵ «شَهِدنا أن تَقُولُوا» ۱۷۳ مجمع: ابو عمرو در اینکه جمله و جمله‌ی بعد «أو تَقُولُوا إِنَّما أَشرَکَ» «یقولوا» با یاء به صیغه‌ی غایب خوانده است یعنی آنها بگویند، و دیگر قاریها با تاء خوانده‌اند یعنی شما بگوئید. و معنی جمله اینکه است: برای اینکه در موقع گرفتاری نگویند ما غافل بودیم و نگویند پدران ما مشرک بودند. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۸۱-۱۱۳ فی ظلال: اینکه آیه تعبیری است قرآنی به صورت انجمنی ز انبوه بیشمار نسل آدم که به عالم غیب بسیار دور در پشت پدران انباشته در معرض پرسش پروردگار خود اعتراف به ربوبیّت و گواهی بیگانگی او می‌کنند و اینکه بالاترین اندیشه‌ی بشری است که به صورت ذریه و نسل بمانند یک فرمند آماده برای سؤال و جواب، اوصاف نهائی بشری و استعداد فطری او را نمودار می‌کند. «وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ الَّذِی آتَیناهُ آیاتِنا فَانسَلَخَ مِنها» ۱۷۶ ابو الفتوح نوشته است: حق تعالی گفت رسول را برخوان بر امّت خبر آن کس که ما آیات خود به او دادیم او از آن بیرون آمد چون مار که از پوست بیرون آید، خلاف کردند در آن که که بود! -قرآن-۱-۷۳ عبد اللّه مسعود گفت: بلعم باعور بود، عبد اللّه عبّاس گفت از بنی اسرائیل بود. عبد اللّه عمر و سعید بن المسیّب گفتند: آیه در امیّهٔ بن ابی الصّلت الثّقفی آمد. عبادهٔ بن الصامت گفت: آیه در قریش آمد که خدای تعالی کتاب قرآن به ایشان داد از آن منسلخ شدند و قبول نکردند، حسن بصری و إبن کیسان گفتند: در منافقان اهل کتاب آمد که رسول را میشناختند و ایمان نیاوردند. عکرمه گفت: آیه عام است در حقّ همه‌ی کافران، قتاده گفت: اینکه مثلی است که خدای تعالی بزد در حقّ آنان که هدی بر ایشان عرضه کنند ایشان اعراض کنند از آن و قبول نکنند. [صفحه ۲۶۴] «کَمَثَلِ الکَلبِ إِن تَحمِل عَلَیهِ یَلهَث أو تَترُکهُ یَلهَث» ۱۷۷ امام فخر: چون سگ از خستگی و تشنگی زبان خود بیرون می‌کند چه او را برانند و چه به حال خود بگذارند، پس شخص حریص گمراه چه موعظه‌اش کنند یا نکنند به گمراهی خود ثابت است مانند آن سگ که خوار است و به حالت لهث و هلهل زدن. -قرآن-۱-۷۳ ابو الفتوح نوشته است: وجه تمثل و جای شبه آن است که اگر وعظ کنی اینکه کافر را سود ندارد و اگر نکنی همان هر دو بیک مثابه باشد چون سگ اگر برانیش زبان بیرون کند و اگر رهاش کنی زبان بیرون کند، و بر اینکه قول «تَحمِل عَلَیهِ» محمول باشد بر حمله و طرد، و وجه دیگر آن که از حمل باشد: اگر بار بر او نهی یعنی اگر او را بر کاری داری که کار او باشد چون رفتن و تاختن و صید کردن لهث کند و اگر رهاش کنی همان کند. -قرآن-۲۵۲-۲۷۰ «فَهُوَ المُهتَدِی» ۱۷۹ مجمع: همه‌ی قاریها اینکه کلمه را با یاء تلفظ کرده‌اند و در آیات دیگر قرآن یاء را تلفظ نکرده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ «وَ لَقَد ذَرَأنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً» ۱۸۰ طبری و عموم مفسّرین: یعنی چون خداوند عالم است که آنها مؤمن نمی‌شوند و به موجب کفرشان به آتش می‌روند، پس آنها را آفرید و نتیجه‌ی آن برای ایشان آتش است و جهنّم. -قرآن-۱-۴۱ ابو الفتوح: لام «لجهنم» لام عاقبت است به معنی نتیجه و پایان و نظیر اینکه در قرآن و شعر عرب بسیار است مثل: له ملک ینادی کل یوم || لدوا للموت و ابنوا للخراب یعنی خدا ملکی دارد که همه روز فریاد می‌کند: بزائید تا بمیرد، و بسازید تا خراب شود. سخن ما: ۱- از آیت ۱۷۳ «وَ إِذ أَخَذَ رَبُّک» تا آخر آیت ۱۷۵ «لَعَلَّهُم یَرجِعُون» یادآوری است برای بشر که به موجب نهاد آدمیت خود با خداوند پیمان دارید و هر گونه خلاف و انحراف از آئین انسانیّت موجب محرومیّت است، ۲- بقیّه‌ی آیات تا آخر معرّفی و یادآوری است برای مردم لجوج و سرسخت که با همه‌ی وسائل -قرآن-۲۹-۵۳-قرآن-۷۲-۹۷ [صفحه ۲۶۵] تعلیم و تربیت از عقل و علم و کتاب و رهنما و مربّی باز هم مانند حیوان هستند که از اینکه وسائل هیچ گونه استفاده ندارند، ۳- جمله‌های «مَن یَهدِ اللّه»، «وَ مَن یُضلِل»، «وَ لَقَد ذَرَأنا» برای روشن شدن حقیقت فطرت آدمی است که به موجب و مقتضای اینکه عالم خاکی و تابش خورشید و پرورش زمین جنس آدمی زاد یکنواخت و یک جور نیست و هر کسی به موجب ترکیبات مغز و اعصاب و خون و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عضلات طوری آماده است که یکی زود به راه راست می‌رود و به سعادت می‌رسد و دیگری طوری است که خوی خودسری و گمراهی در نهاد او است و یا جهنّمی سرشت است و سختی و عذاب پسند که در زندگی خود را برای گرفتاری همیشه آماده می‌کند و عاقبت کار او هم محرومیّت است و گرفتاری و به طوری که مکرر نوشته‌ایم جای اعتراض بر آفرینش نیست، زیرا خداوند و قدرت لایزال اصل فیض و تراوش است و بی‌نهایت از آن قدرت و اصل وجود موجود نمودار می‌شود، و در پیشگاه آن قدرت سعادت و شقاوت و کم و زیاد و خوب و بد تصوّر ندارد و همه‌ی اینکه تفاوتها و مراتب و طبقات برای ما آدمیزادها است که هر کدام ما در هر وقتی طوری هستیم غیر از آن دیگری و وقت دیگر و در پیشگاه آن قدرت بی‌آغاز و انجام ظلم و جهل و نادانی و ستم تصوّر ندارد چون قدرت و توانائی بی‌نهایت است پس کجا نقص است و کمی تا نادانی باشد یا ستمکاری بلکه ایجاد است و خیر یعنی هر چه اسم موجود بر او نهاده شود خوب است، البتّه چون ما آدمیزادها خیلی چیزها می‌خواهیم ولی موجودی محدود هستیم و بهمه‌ی چیزها مسلّط نیستیم گرفتار نقص و محرومیت و بدی می‌شویم و قضاوت که می‌کنیم در نتیجه‌ی احساسات خود ما است و همه‌ی اینها از قامت ناساز بی‌اندام ما است، و گر نه تشریف وجود بر بالای کس کوتاه نیست. -قرآن-۱۵۵-۱۷۵-قرآن-۱۷۷-۱۹۴-قرآن-۱۹۶-۲۱۴

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۸۰ تا ۱۸۶]

-قرآن-۲۱۳-۲۴۵ وَ لِلّهِ الأَسماءُ الحُسنی فَادعُوهُ بِها وَ ذَرُوا الَّذِینَ یُلحِدُونَ فِی أَسمائِهِ سَیُجزَونَ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۸۰] وَ مِمَّن خَلَقنا أُمَّةٌ یَهدُونَ بِالحَقِّ وَ بِهِ یَعدِلُونَ [۱۸۱] وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا سَنَستَدرِجُهُم مِن حَیثُ لا یَعلَمُونَ [۱۸۲] وَ أُملِی لَهُم إِنَّ کَیدِی مَتِینٌ [۱۸۳] أَ وَ لَم یَتَفَکَّرُوا ما بِصاحِبِهِم مِن جِنَّةٍ إِن هُوَ إِلاّ نَذِیرٌ مُبِینٌ [۱۸۴] -قرآن-۱-۴۳۴ أَ وَ لَم یَنظُرُوا فِی مَلَکُوتِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما خَلَقَ اللّهُ مِن شَیءٍ وَ أَن عَسی أَن یَکُونَ قَدِ اقتَرَبَ أَجَلُهُم فَبِأَیِّ حَدِیثٍ بَعدَهُ یُؤمِنُونَ [۱۸۵] مَن یُضلِلِ اللّهُ فَلا هادِیَ لَهُ وَ یَذَرُهُم فِی طُغیانِهِم یَعمَهُونَ [۱۸۶] -قرآن-۱-۲۸۶ [صفحه ۲۶۶] معنی لغات: «سَنَستَدرِجُهُم»- از استدرجه، یعنی او را به چیزی نزدیک کرد از پله‌ای و پایه‌ای به پایه و پله‌ی دیگر بالا برد، او را گول زد، آزادش گذارد تا بر زمین راه رود. املی- از مصدر املاء به معنی زندگی دراز کردن و از آن بهره بردن به ستمکار مهلت دادن دیکته کردن و گفتن یک نوشته را برای دیگری تا او آن را بنویسد، کسی در گمراهی خود گذاردن و مدّتی با آن حال رها کردن. یعمهون- در کار و راه خود سرگردان می‌باشند و در گمراهی مردد و دو دل هستند. -قرآن-۱۳-۳۱ ترجمه: ۱۸۱ همه نامهای نکو ویژه‌ی خداوند است [که هر نام نیک نشانی از او است] پس شما مسلمانان او را به آن نامها بخوانید [تا بدل حق‌شناس شوید]. و آن کسان که در نامهای او رخنه می‌کنند و به بد می‌گردانند به خودشان وا گذارید که به زودی سزای آنچه کنند بینند، ۱۸۲ و البتّه از آفریدگان ما گروهی راهنمای به حق هستند و دل به سوی راستی و درستی دارند، ۱۸۳ و آنها که آیات ما و نشانه‌های حقّ دروغ می‌شمارند اندک اندک چنان گرفتارشان کنیم [که خود سرگرم خواسته‌های زندگی به ناگهان گرفتار آزار همیشگی شوند] و خود ندانند از کجا به چنین روز رسیدند، ۱۸۴ چه چند روزی آسوده‌شان بداریم ولی چاره‌گری و آزار ما سخت و استوار بود، ۱۸۵ چرا اینکه بی‌دینان نمی‌اندیشند که اینکه همشهری دیده شناخته‌شان گرفتار دیوانگی نیست! و او خرگه بیم و نویدآوری است [و سر انجام‌شان] آشکار کند [دعوی دگر ندارد]، ۱۸۶ چرا در آفرینش آسمانها و زمین و به نیروهای نهفته در آن نمی‌نگرند [و پند نمی‌گیرند] که شاید مرگ‌شان نزدیک [صفحه ۲۶۷] باشد [و ناگهان گریبانگیرشان شود] و زان پس چه سخنی خواهند پذیرفت! [که قرآن شنیدند و بیم مرگ دریافتند و نپذیرفتند و مردند زان پس چه شنوند و کنند! که خود گمراهی پیش گرفتند و خدا به بیراهه‌شان رها کرد] ۱۸۷ و آن را که خدا گمراه گذارد راهنمائی نیابد و او به خودشان واگذارد که خودخواهی و سرسختی‌شان سرگردان بمانند [و راه به جائی نبرند]. سخن مفسّرین: «وَ لِلّهِ الأَسماءُ الحُسنی» ۱۸۱ مجمع: آن اسمها که معنی نیکو دارد مختصّ به خداوند است: مانند، جواد، رحیم، رزّاق، کریم، بعضی گفته‌اند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همه‌ی اسمهای خداوند اسماء حسنی است چون همه نیکو است و معانی نیکو دارد مانند آن کلمات که صفات حقّ را نشان می‌دهد مثل عالم، حیّ، قادر، و یا آنها که چگونگی افعال حقّ را نشان می‌دهد، مثل: خالق و رازق و آنچه مربوط به تنزیه و تقدیس است مثل غنی و قدّوس و أحد، و بعضی گفته‌اند: مقصود از اسماء حسنی آن کلمات است که مردم به آن توجّه دارند مثل آن کلمات که عفو و رحمت را بفهمانند، و آنها که خشم و انتقام را نشان می‌دهد چون مورد پسند مردم نیست از اسمای حسنی شمرده نمی‌شود. -قرآن-۱۵-۴۶ کشف نوشته است: شیخ الإسلام انصاری قدّس سرّه و روحه: آنچه اللّه از خود نشان داد آن است وصف وی چنان است، اللّه از خود بر بیان است و مصطفی از او بر عیان است، خود را میگوید «فَسئَل بِهِ خَبِیراً» و مصطفی را می گوید «وَ ما یَنطِقُ عَنِ الهَوی» اللّه گفت که صفت هست و نام هست تو آن میگوی که هست آنچه نگفت که نیست تو مگوی که نیست، اللّه نگفت که من چونم، اگر بگفتی که چونم ما بگفتیمی، اللّه گفت که هستم، چونی بنگفت، تو هست میگوی چونی مگوی، هر که را دو آیت از قرآن معلوم گشت از تشبیه برست «أَ فَمَن یَخلُقُ کَمَن لا یَخلُقُ» «لَیسَ کَمِثلِهِ شَیءٌ وَ هُوَ السَّمِیعُ البَصِیرُ» اثبات اسم نه تشبیه است و تقدیس در نفی مذهب ابلیس است او که می تشبیه کند از حظیره‌ی اسلام بیرون است، و او که صفت ردّ می کند زندیق است. -قرآن-۲۱۹-۲۴۳-قرآن-۲۶۶-۲۹۶-قرآن-۶۰۵-۶۴۴-قرآن-۶۴۵-۷۰۱ [صفحه ۲۶۸] امام فخر: اینکه جمله در دنباله‌ی آیت جلو چنان است که گفته است غفلت موجب گرفتاری است و نجات به واسطه‌ی ذکر و یاد خدا است و مردمان با معرفت و اهل مشاهده در وجدان خود می‌بینند که چون دل از یاد خدا غافل شد و به هوا و هوس گرفتار حرص و زمهریر حرمان می‌شود، پیوسته چیزی را می‌خواهد و باز دنبال آن چیز دیگر می‌خواهد و هرگز از تاریکی نجات نخواهد یافت، ولی چون در یاد خدا بر دلش باز شد از آتش بلاهای روحی آسوده می‌شود و از افسوس زیان دل نجات می‌یابد، و چون قدرت خدا بی‌نهایت است و آفریده‌ها نامتناهی و ارتباط هر یک آن ها با حقیقت خداوند موجب اسم و نام مخصوص به آنها است پس نامهای خداوندی که نشانه و نمودار مخلوقات او است بی‌پایان است و همه نیکو است زیرا که جملگی آفریدگان مظهر جمال و جلال او هستند پس نام آنها هم وسیله‌ی شناسائی آن مظاهر حقّ است و جز نیکو نخواهد بود، و هر کس معرفت و شناسائی او به اسرار حکمت حقّ در ایجاد موجودات بیشتر باشد، علم و اطّلاع او باسماء اللّه بیشتر خواهد بود و چون راز آفرینش بی‌نهایت است و اطّلاع به آن ناممکن پس معرفت اسماء الحسنی نیز ناممکن است، و در چهار سوره، ۱- بنی اسرائیل در آخر، ۲- طه در اوّل، ۳- حشر در آخر، ۴- در اینکه سوره‌ی انفال اینکه جمله تکرار شده است. کشاف زمخشری: یعنی آن نامها که بهترین اسمها است برای اینکه آنها معانی نیکو را نشان می‌دهد که تمجید و تقدیس حقّ است. یر عبده: حسنی جمع احسن است، یعنی همه‌ی اسمها که بهترین معانی را می‌فهماند و کاملترین صفات را نشان می‌دهد مختصّ به خداوند است و بس، محمّد بن علیّ بن الحسین گفته است: از حضرت ابو جعفر محمّد الصّادق«۱۵» پرسیدم که اسماء- الحسنی کدام است! فرمود: آن در قرآن است.پرسیدم که اسماء- الحسنی کدام است! فرمود: آن در قرآن است. -پاورقی-۲۳۸-۲۴۰ [صفحه ۲۶۹] تفسیر حسینی: در زاد المسیر آورده که سبب نزول اینکه آیت آن بود که مردی خدای را در نماز به اسم اللّه یاد کرد و به اسم الرّحمان نیز بخواند ابو جهل گفت که محمّد و اصحاب او می گویند که ما یک خدای را می‌پرستیم، پس اینکه مرد چرا دو خدا را می‌خواند! آیت آمد که اسماء الهی بسیار است، همه نیکو است او را بدان نامها بخوانید. تفسیر طنطاوی: نتیجه‌ی اینکه جمله دو معنی است: خداوند عالم محتاج نیست و همه موجودات نیازمند او هستند، از اینکه جهت یک دسته خود دارای معانی نیکو است مثل قدیم، باقی، قادر، عالم، واحد، و یک دسته به واسطه‌ی نتیجه و اثر نیکو است: مثل: غفّار، رحمن، شکور، حلیم. «فَادعُوهُ بِها» ۱۸۱ مجمع و غیره: یعنی بآن نامها خدا را بخوانید و دعا کنید در کشّاف معنی کرده است: بآن نامها خدا را بنامید. در تفسیر حسینی نوشته است پس او را بدان اوصاف شناسید، و گفته‌اند: متخلّق شوید به اخلاق ربّانی، و متّصف گردید به اوصاف حقّانی. -قرآن-۱-۱۸ «وَ ذَرُوا الَّذِینَ یُلحِدُونَ» ۱۸۱ طبری: یعنی مشرکین نامهای خدا را از معنی اصلی خود می گرداندند، و با تغییر آن بتهای خود را نامگذاری می کردند مثل لفظ «اللّه» که آن را دگرگون کرده و به صورت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«الات» نام بت می‌کردند و کلمه‌ی «العزیز» که نام خدا است «العزّی» تلفّظ می‌کردند و بت را به آن می‌نامیدند. -قرآن-۱-۳۵ مجمع البیان: حمزه «یلحدون» با فتح یاء و حاء خوانده است و دیگران با ضمّ یاء و کسر حاء خوانده‌اند و هر دو به یک معنی است. تفسیر حسینی نوشته: یعنی بگذارید متابعت آنها که از روی جهل میل کنند به کجی در نامهای او، یعنی تسمیه می‌کنند حقّ سبحانه را به نامی که اذن شرع بدان لاحق نشده چنانچه اعراب حقّ را « یا ابا المکارم» و « یا ابیض الوجه» می- گفتند، و نصاری « یا ابا المسیح» و حکما «علّت اولی» می‌خواندند. و گفته‌اند: «الحاد» اشتقاق اسمای بتان بود از اسمای الهی چون منات از منّان. [صفحه ۲۷۰] «وَ مِمَّن خَلَقنا أُمَّةٌ یَهدُونَ بِالحَقِّ» ۱۸۲ مجمع البیان: عیّاشی از علیّ علیه السلام روایت کرده است که آن حضرت سوگند یاد فرمود که اینکه امت به هفتاد و سه دسته تقسیم خواهند شد و فقط یک دسته به راه راست است و نجات یافته و دیگران همه گمراه هستند و به آتش، آنگاه اینکه آیه را تلاوت فرمود: و از امام باقر و صادق [ع] نقل شده است که مقصود از اینکه جمله ما هستیم. -قرآن-۱-۵۰ «سَنَستَدرِجُهُم» ۱۸۳ امام فخر: چون گنجینه‌های شاهنشاهی ایران را نزد عمر بردند، گفت: ای خدا به تو پناهنده می‌شوم که مستدرج باشم و به تدریج سرگرم اینکه مال و سرمایه شوم و غافل باشم و ناگهان از خود بی‌خبر و گرفتار عذاب تو شوم چون شنیدم که می‌گفتی: «سَنَستَدرِجُهُم مِن حَیثُ لا یَعلَمُون». -قرآن-۱-۱۹۵-قرآن-۲۹۱-۳۳۶ تفسیر حسینی نوشته: امام قشیری قدّس سرّه فرموده: که استدراج اعطای برّ است و انسای شکر یعنی نعمت بدیشان می‌دهد و سپاسداری آن بر دل ایشان فراموش می‌گرداند تا وقتی که مستحقّ عقوبت می‌شوند. «أَ وَ لَم یَتَفَکَّرُوا ما بِصاحِبِهِم مِن جِنَّةٍ» ۱۸۵ مجمع: در «یتفکّروا» جمله تمام می‌شود یعنی آیا اینکه کافران در گفتار و رفتار پیغمبر فکر نمی‌کنند، و جمله‌ی بعد نتیجه جمله‌ی اوّل می‌شود، و معنی چنین است: پس از فکر و دقّت در احوال او خواهند توانست تصدیق کنند که اینکه شخص دیوانه نیست. -قرآن-۱-۵۶ چون پیغمبر شبی بر کوه صفا بالا- رفت و اعراب قریش را تیره به تیره هر یک را به خداپرستی دعوت می‌فرمود و از عذاب خدا می‌ترساند، چون روز شد، آنها می‌گفتند: محمّد شب گذشته دیوانه شده بود که تا صبح فریاد می‌کرد، اینکه آیه برای جواب و جلوگیری از اینکه گفتار نازل شد. «وَ نَذَرُهُم» ۱۸۷ مجمع: عراقیها با یاء و جزم راء قرائت کرده‌اند و دیگران با نون و رفع راء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۶ سخن ما همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشته‌ایم. [صفحه ۲۷۱]

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۸۷ تا ۱۹۳]

یَسئَلُونَکَ عَنِ السّاعَةِ أَیّانَ مُرساها قُل إِنَّما عِلمُها عِندَ رَبِّی لا یُجَلِّیها لِوَقتِها إِلّا هُوَ ثَقُلَت فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ لا تَأتِیکُم إِلّا بَغتَةً یَسئَلُونَکَ کَأَنَّکَ حَفِیٌّ عَنها قُل إِنَّما عِلمُها عِندَ اللّهِ وَ لکِنَّ أَکثَرَ النّاسِ لا یَعلَمُونَ [۱۸۷] قُل لا أَملِکُ لِنَفسِی نَفعاً وَ لا ضَرًّا إِلّا ما شاءَ اللّهُ وَ لَو کُنتُ أَعلَمُ الغَیبَ لاستَکثَرتُ مِنَ الخَیرِ وَ ما مَسَّنِیَ السُّوءُ إِن أَنَا إِلّا نَذِیرٌ وَ بَشِیرٌ لِقَومٍ یُؤمِنُونَ [۱۸۸] هُوَ الَّذِی خَلَقَکُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنها زَوجَها لِیَسکُنَ إِلَیها فَلَمّا تَغَشّاها حَمَلَت حَملاً خَفِیفاً فَمَرَّت بِهِ فَلَمّا أَثقَلَت دَعَوَا اللّهَ رَبَّهُما لَئِن آتَیتَنا صالِحاً لَنَکُونَنَّ مِنَ الشّاکِرِینَ [۱۸۹] فَلَمّا آتاهُما صالِحاً جَعَلا لَهُ شُرَکاءَ فِیما آتاهُما فَتَعالَی اللّهُ عَمّا یُشرِکُونَ [۱۹۰] أَ یُشرِکُونَ ما لا یَخلُقُ شَیئاً وَ هُم یُخلَقُونَ [۱۹۱] -قرآن-۱-۹۴۷ وَ لا یَستَطِیعُونَ لَهُم نَصراً وَ لا أَنفُسَهُم یَنصُرُونَ [۱۹۲] وَ إِن تَدعُوهُم إِلَی الهُدی لا- یَتَّبِعُوکُم سَواءٌ عَلَیکُم أَ دَعَوتُمُوهُم أَم أَنتُم صامِتُونَ [۱۹۳] -قرآن-۱-۱۸۷ معنی لغات: ایّان- یعنی چه وقت. مرسیها- از مصدر ارساء به معنی ثابت و برقرار بودن، کشتی را با لنگر متوقّف کردن. حفیّ- آن که به خوبی از چیزی مطّلع هست آن که زیاد بخشش و اظهار سرور می‌کند آن که در پرسش از چیزی اصرار و پافشاری می‌کند. تغشّیها- یعنی ملاقات کرد و رو برو شد با او و اینجا مقصود انجام عمل جنسی است. مرّت به- برگذار کرد و گردش کرد و از جائی به جائی رفت. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: طبری از إبن عبّاس نقل کرده است که حمل بن ابی قشیر و سموأل بن زید به پیغمبر عرض کردند: ما می‌دانیم قیامت [صفحه ۲۷۲] یعنی چه اگر تو پیغمبر هستی بگو بدانیم چه وقت نمودار خواهد شد! اینکه آیه «یَسئَلُونَکَ» تا آخر برای جواب آنها نازل شد. قتاده گفته است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه گفتگو میان قریش و اعراب مکه با پیغمبر بوده است. -قرآن-۸۶-۱۰۱ ترجمه: [ای پیغمبر اینکه مردم به آن اندازه گمراه و سرگردان هستند که می‌خواهند تو از قیامت خبردار باشی] ۱۸۸ می‌پرسند چه وقت اینکه کشتی لنگر می- اندازد و کی قیامت می‌شود! تو به جواب اینها بگو: خدای من می‌داند و بس که چه وقت نمودارش خواهد کرد، البته حادثه‌ای است بسیار سنگین و دشوار در آسمانها و زمین که ناگهان بر سرتان آید به آنگونه ز تو می‌پرسند که گویا تو ز آن آگاهی به جواب شان بگو: کسی جز خدا به اینکه راز آگاه نیست، ولی بیشتر مردم ندانند [که قیامت چی است و قابل ادراک بشر نیست]. جهت نزول: مجمع البیان: نقل کرده‌اند که مردم مکّه به پیغمبر ص عرض کردند: چرا خدای تو خبردارت نمی‌کند کدام جنس گران خواهد شد تا تو به ارزانی بخری و گران بفروشی و یا خبردارت کند: کدام سرزمین خشک و بی‌حاصل خواهد بود، تا از آنجا کوچ کنی، منتقل شوی به آنجا که بارندگی فراوان می‌شود. آیت صد و نودکه که «قُل لا أَملِکُ»- تا آخر به جواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۵۷-۲۸۳ ترجمه: ای پیغمبر در گفتگوی با اینکه مردم بگو: ۱۹۰ من در سود و زیان خود اختیاری ندارم، آنچه خدا به سرنوشت من کرده است، و اگر از غیبت خبر می- داشتم البته بسیار کارهای خوب می‌کردم و هرگز پیش آمد بد برای من نبود، لکن من فقط مأموری هستم که مردمان مؤمن را از خیر و شرشان آگاه می‌کنم، [و مطلع و مسلّط بر همه چیز] ۱۹۱ آن خدا است که همه‌ی شما آدمیزادها را از یک فرد آفرید و همسرش را نیز از او آفرید تا دلش باو آرام گیرد، و چون با او در آمیخت باردار شده و اندک اندک زن سنگینی فرزند را در شکم خود حس کرد هر روز از خدا خواستند که اگر فرزندی شایسته و صالح داشته باشند شاکر و سپاسگزار چنین نعمتی شوند ۱۹۲ ولی چون فرزندی شایسته به آنان داد دیگری را در پیدایش فرزند خود [صفحه ۲۷۳] انباز خدا می‌دانند با اینکه خداوند بالاتر از آن است که در آفرینش او راهی و شرکتی باشد. آیا اینکه آدمیزادگان آن را انباز خدا کنند که خود آفریده‌ای باشند، و توان آفرینش چیزی ندارند و نه توان کمک به آن آدمیان و نه به خود کمک توانند کرد! و اگر آنان را به راه حقّ بخوانید پیروی شما نمی‌کنند و شما را یکسان بود که کار ایشان را رهبری کنید یا سخنی به ایشان نگوئید. سخن مفسّرین: «لا یُجَلِّیها لِوَقتِها» ۱۸۸ مجمع: یعنی اطّلاع از وقت پیدایش آن را خدا می‌داند. و بعضی گفته‌اند: یعنی خداوند آن را پدیدار می- کند و بس. -قرآن-۱۵-۴۰ «ثَقُلَت فِی السَّماواتِ» ۱۸۸ ابو الفتوح نوشته است: در او دو قول گفتندی: -قرآن-۱-۲۹ یکی آن که علم او بر اهل آسمان و زمین گران است و دیگر آن که وقوع او بر اهل آسمان و زمین گران است. «کَأَنَّکَ حَفِیٌّ عَنها» ۱۸۹ مجمع: مجاهد گفته است: یعنی تو زیاد پرسیده‌ای و مطّلع از آن هستی، بعضی گفته‌اند: یعنی گویا تو خوشحال هستی از اینگونه سؤالات و پرسشهای آن مردم، معنی دیگر گفته‌اند: گویا میل داری که بپرسی و آن را بدانی! -قرآن-۱-۲۸ «قُل إِنَّما عِلمُها عِندَ رَبِّی» ۱۸۹ ابو الفتوح: جهت تکرار اینکه جمله در دو آیت متّصل به هم برای آن است که در اوّل گفت: وقت آن را فقط خدای من می‌داند و در دوّم چگونگی آن را خدا می‌داند. -قرآن-۱-۳۷ که که «قُل لا أَملِکُ» ۱۹۰ ابو الفتوح: جهت ارتباط اینکه آیه به آیت جلو آن است که چون از وقت پیدایش قیامت پرسیدند در دنباله‌ی جواب آنها دستور رسید که بگو: من از آینده‌ی خود خبر ندارم تا چه رسد به قیامت. - قرآن-۱-۲۷ «وَ جَعَلَ مِنها زَوجَها» ۱۹۱ مجمع: یعنی از آدم همسرش حوا را آفرید، «لِیَسکُنَ إِلَیها» ۱۹۱ در ص ۲۷ مراحل السّالکین تألیف محمّد جعفر کبودر- آهنگی که دهستانی است در همدان و به زمان فتحعلی شاه قاجار بوده است آدم -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۷۹-۹۹ [صفحه ۲۷۴] را به معلمی ملائکه و مسجودی ایشان مشغول می‌کردند تا باشد که قدری نایره‌ی اشتیاق او به حضرت تسکین پذیرد و با چیز دیگر انس گیرد چون وحشت آدم هیچ کم نمی‌شد و با کسی انس نمی‌گرفت هم از نفس او حوا را بیافرید و در کنار او نهاد تا با جنس خود انس گیرد چون در جمال حوا نگریست پرتو جمال حقّ دید و از مشاهده‌ی حوا ظاهر شد که «کلّ جمال من جمال اللّه» [یعنی هر زیبائی پرتوی از آن زیبائی حقیقی است] چون ذوق آن جمال باز یافت ثعبان شهوت در حرکت آمد غلبه‌ی آن صفت که کاملترین صفات حیوانی است و بزرگترین حجاب- های او به هم رسید، حایل شد میان روح و انس حضرت پس دیگر صفات حیوانی از خوش خوردن و خوش خفتن به هم رسید و حجابها زیاد شد و انس حضرت نقصان پذیرفت. پس آدم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را چندان انس با بهشت و لذّات و شهوات او پدید آمد که چون ندای «وَ لا تَقرَبا هذِهِ الشَّجَرَةَ» برآمد ابلیس گفت: آدم طفل‌وار در اشجار و انهار بهشت آویخت او را هم باید بدین خوش آمد فریفت که «هَل أَدُلُّکَ عَلی شَجَرَةِ الخُلدِ». -قرآن-۸۷۰-۹۰۴-قرآن-۱۰۵۷-۱۰۱۷ «حَملًا خَفِیفاً فَمَرَّت بِهِ» ۱۹۱ ابو الفتوح: یعنی از نطفه باردار شد و چندی مستمر به آن حال برگزار کرد، یحیی بن یعمر «فمرت» با تخفیف راء خوانده است و دیگران با تشدید راء قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۴ «لَئِن آتَیتَنا صالِحاً» ۱۹۱ مجمع: یعنی آدم و حوا تقاضا کردند که اگر فرزند آنها سالم، یا صالح، یا پسر باشد. -قرآن-۱-۲۶ تنویر المقباس: إبن عبّاس: چون سنگینی بارداری نمودار شده ابلیس وسوسه کرد که حیوانی در شکم حوا است از اینکه جهت دعا کردند که فرزندشان آدمی درست اندام باشد. «جَعَلا لَهُ شُرَکاءَ» ۱۹۲ مجمع: مقصود از اینکه جمله آدم و حوا نیست و عموم دو فرد نر و ماده‌ی سالم و تندرست از نسل انسانی است. -قرآن-۱-۲۴ طبری: قتاده گفته است: چون شیطان آنها را وسوسه کرد که اگر می‌خواهید [صفحه ۲۷۵] فرزند شما زنده بماند او را عبد الحارث بنامید آدم و حوّا قبول کردند و مقصود از اینکه جمله آن است که آدم و حوّا در نامگذاری برای خدا شریک معیّن کردند چون نام شیطان حرث یا حارث بود و آنها فرزند خود را غلام شیطان نامیدند پس شریک در نامگذاری کرده‌اند نه در پرستش خداوند که بت‌پرست و مشرک باشند. م فخر: ممکن است از اوّل اینکه آیه وصف اعراب باشد و نفس واحده یعنی قصی جدّ قریش و زنش عربی قرشی از قبیله‌ی خودش بوده است، و چون فرزندان‌شان آدمی و درست اندام بودند آنها را عبد العزی و عبد مناف و عبد- اللّات و عبد القصی نامیدند و شریک برای خدا قرار دادند که فرزندان خود را غلام و پرورده‌ی بتها نامیدند«۱۶». -پاورقی-۳۷۱-۳۷۳ مجمع: کلمه‌ی «شرکا» را مردم مدینه با کسر شین و تنوین نصب کاف خوانده- اند که به صورت مصدر باشد، و دیگران با ضمّ شین و الف ممدود خوانده‌اند تا جمع شریک باشد. «إِن تَدعُوهُم» ۱۹۴ مجمع البیان: اینکه آیه را تا آخر دو جور معنی کرده‌اند اوّل آنکه مقصود بتها و شرکای خدا هستند که دعوت و رهبری نسبت بآنها بی‌نتیجه است. دوّم مقصود مشرکین هستند که سخن حق سودی به آنها ندارد. -قرآن-۱-۱۸ «لا یَتَّبِعُوکُم» ۱۹۴ مجمع: نافع با تخفیف تاء خوانده است و دیگران با تشدید خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ سخن ما: ۱- آیت اوّل معرفی مردم است که به آن اندازه جاهل بودند که از شخصیّتی مثل پیغمبر به جای استفاده‌ی اخلاق و تربیت و علم چیزی می‌پرسند که برای بشری فایده نخواهد داشت، پس آنها که اینکه آیه‌ها را می‌خوانند -قرآن-۲۳۵-۲۷۳ [صفحه ۲۷۶] بدانند: در گفتگوی با عالم و مربی از سخنان بیهوده احتراز کنند و چیزی بگویند، و بپرسند که در برابر بتوانند از او استفاده‌ی مناسب بکنند، و اینکه آیه چه خوب نشان می‌دهد طرز فکر آن مردم که چون به محکمه‌ی دکتر یا نزد مهندس و یا جلو دکان یک متخصّص برای مقصود مناسب میروند آن اندازه بیهوده می گویند که خود و طرف خود و شنوندگان حاضر را خسته می کنند، ۲- آیت ۱۹۰ جمله‌ی که که «لا أَملِکُ لِنَفسِی نَفعاً وَ لا ضَرًّا إِلّا ما شاءَ اللّه» می‌فهمانند: اختیار سود و زیان خود ندارم مگر که خداوند خواهد یعنی آنچه را خدا بخواهد اختیار آن را دارد و نتیجه چنین است که در کارهائی جزئی آدمی ز خود اختیار دارد. ۳- جمله‌ی «جَعَلا لَهُ شُرَکاءَ» در آیت ۱۹۱ ظاهر اینکه است: خوی عموم آن مردم را نشان می‌دهد که روح یکتاپرستی در آنان نیست و برای هر چه می‌یابند موجبات گوناگون فرض می کنند و با اینکه دعا می کنند و از خدا فرزند می‌خواهند چون نوزادی تندرست و خوب در کنار خود می- یابند گمان می‌برند ارباب انواع و بتها و جادوان و دعا خوانان در پیدایش فرزند- شان دست اندر کار بوده‌اند. و اشاره به اشخاص معین نیست چنان که از دیگران نقل کردیم. -قرآن-۴۳۱-۵۰۴-قرآن-۷۰۹-۷۳۲

[سوره الأعراف [۷]: آیات ۱۹۴ تا ۲۰۶]

-قرآن-۲۳۵-۲۷۳ إِنَّ الَّذِینَ تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ عِبادٌ أَمثالُکُم فَادعُوهُم فَلیَستَجِیبُوا لَکُم إِن کُنتُم صادِقِینَ [۱۹۴] أَ لَهُم أَرجُلٌ یَمشُونَ بِها أَم لَهُم أَیدٍ یَبطِشُونَ بِها أَم لَهُم أَعیُنٌ یُبصِرُونَ بِها أَم لَهُم آذانٌ یَسمَعُونَ بِها قُلِ ادعُوا شُرَکاءَکُم ثُمَّ کِیدُونِ فَلا تُنظِرُونِ [۱۹۵] إِنَّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَلِيِّيَ اللّهُ الَّذِي نَزَّلَ الكِتابَ وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصّالِحِينَ [۱۹۶] وَ الَّذِينَ تَدعُونَ مِن دُونِهِ لا يَستَطِيعُونَ نَصرَكُم وَ لا أَنفُسَهُم يَنصُرُونَ [۱۹۷] وَ إِن تَدعُوهُم إِلَى الهُدى لا يَسمَعُوا وَ تَراهُم يَنظُرُونَ إِلَيكَ وَ هُم لا يُبصِرُونَ [۱۹۸] -قرآن-۱-۶۴۵ خُذِ العَفوَ وَ أمُر بِالعُرفِ وَ أَعرِض عَنِ الجاهِلِينَ [۱۹۹] وَ إِمّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيطانِ نَزغٌ فَاستَعِذ بِاللّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ [۲۰۰] إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوا إِذا مَسَّهُم طائِفٌ مِنَ الشَّيطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُم مُبصِرُونَ [۲۰۱] وَ إِخوانُهُم يَمُدُّونَهُم فِي الغَيِّ ثُمَّ لا يُقصِرُونَ [۲۰۲] وَ إِذا لَم تَأتِهِم بِآيَةٍ قالُوا لَو لا اجتَبَيتَها قُل إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ مِن رَبِّي هذا بَصائِرُ مِن رَبِّكُم وَ هُدىً وَ رَحمَةٌ لِقَومٍ يُؤمِنُونَ [۲۰۳] -قرآن-۱-۵۳۹ وَ إِذا قُرِئَ القُرآنُ فَاستَمِعُوا لَهُ وَ أَنصِتُوا لَعَلَّكُم تُرحَمُونَ [۲۰۴] وَ اذكُر رَبَّكَ فِي نَفسِكَ تَضَرُّعاً وَ خِيفَةً وَ دُونَ الجَهرِ مِنَ القَولِ بِالغُدُوِّ وَ الآصالِ وَ لا تَكُن مِنَ الغافِلِينَ [۲۰۵] إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لا يَستَكبِرُونَ عَن عِبادَتِهِ وَ يُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسجُدُونَ [۲۰۶] -قرآن-۱-۳۵۰ [صفحه ۲۷۷] معنی لغات: یبطشون- از بطش با فتح اوّل و سکون دوّم به معنی با جرئت و سختی گرفتن و زدن و دفاع کردن. کیدونی- از کید به معنی مکر و حیله. عفو- بخشیدن و گذشتن از گناه، چیز خوب و مرسوم، مال زیادی از مخارج که گذشتن از آن آسان است. نزغ- سخنی که مردم را تحریک کند، وسوسه و تحریک انسان بر گناه که در دل یافت می‌شود. طائف- آنچه در خواب دیده می‌شود، خشم، جنون خیفة- حالت شخص ترسان. آصال- جمع اصیل به معنی وقت میان عصر و مغرب که ساعتهای آخر روز تا به نهانی خورشید باشد. ترجمه: ۱۹۵ ای بت‌پرستان، البتّه آنان که شما به جای خدا می‌پرستید آفریدگانی همانند خودتانند [باور ندارید] به آنان نیاز برید تا اگر راست گویند خواسته‌تان انجام دهند، ۱۹۶ مگر آنان را پای رفتن است یا دست زدن و یا چشم [صفحه ۲۷۸] و گوش شنیدن و دیدن [تا اندک کاری ز آنان برآید]! ای محمّد به آنان بگو: آنها که انباز خدا پنداشتید بخوانید و آنگاه در کار من چاره اندیشید و یک دم با من روزگار نبرید [و مهلتم ندهید] ۱۹۷ البتّه دوست و پشتیبان من خدا است که اینکه قرآن به من فرو فرستاد و او یاور مردم درستکار است ۱۹۸ و آنها که شمای به جای خدا می‌خوانید نه توان یاری شما دارند و نه خود را توانند یاری کنند ۱۹۹ و اگر آنها را به راه حقّ بخوانید سخن شما نشنوند و چنان آنها را بینی که گویا به تو می‌نگرند و خود نمی‌بینند، ۲۰۰ تو از ایشان در گذر [و اندک ز ایشان بپذیر] و فرمان نیکوکاری کن و ز نادانان روی بگردان [و پروای بدی ایشان مدار] ۲۰۱ و اگر از [رفتار کافران] تو را دیو بجنباند به خدا پناه ببر که او شنوا است و دانا ۲۰۲ چه آنان که پرهیزگار بودند اگر خار خاکی ز دیوان نیابند به یاد خدا افتند [و به راه دوری از شیطان روند] و بینای [درستکاری] خود شوند ۲۰۳ ولی دیوان به گمراهی برادران خود [و بی‌دینان] کمک می‌کنند و اندک کوتاهی در آن ندارند، ۲۰۴ و چون آیتی [تازه ز قرآن] برای‌شان نیاری گویند: چرا آیتی نگزینی [و برای ما نخوانی] بگو: من پیرو وحی پروردگار خود هستم [وز خود چیزی ندارم] و اینکه قرآن راه بینائی ز سوی پروردگار شما است و راهنمائی و مهربانی است برای گروهی که حقّ پذیر بودند ۲۰۵ پس چون قرآن بخوانند دم نزنید و گوش به آن فرا دهید تا شاید مهر خداوندی به شما رسد، ۲۰۶ و تو ای محمّد به صبح و شام پروردگار خود را در دل خود بیاد بیار به زاریدن آهسته که آواز نکنی و از خدا بی‌خبران مباش ۲۰۷، [چه فرشتگان و] آنها که به پیشگاه پروردگار تواند گردنفراز ز بندگی او نباشند، و تسبیح او گویند و سجده برای او کنند. سخن مفسّرین: «یَبطِشُونَ» ۱۹۶ مجمع: ابو جعفر با ضمّ خوانده است و دیگران با کسر آن. -قرآن-۱۵-۲۸ «ثُمَّ کِیدُونِ فَلا تُنظِرُونِ» ۱۹۶ مجمع: بعضی قاریها «کیدونی و تنظرونی» با یاء متکلم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۲۷۹] «تَراهُم یَنظُرُونَ» تا آخر ۱۹۹ طبری: مناسب با دیگر جمله‌ها اینکه است که مقصود به اینکه جمله‌ها بتها باشند که می‌نگرند و نمی‌بینند ولی مجاهد گفته است: -قرآن-۱-۲۳ یعنی اینکه مشرکین را می‌بینی که به تو می‌نگرند و نمی‌بینند. «خُذِ العَفوَ» ۲۰۰ طبری: مجاهد گفت: یعنی از خوی و کار مردم دنبال- گیری و تحقیق مکن و آنچه به طور مرسوم رفتار می‌کنند بپذیر، و دیگران گفته‌اند یعنی آنچه مردم مال زیادی که دارند و گذشت از آن دشوار بر آنها نیست بپذیر و اینکه آیه به وسیله‌ی آیت زکات منسوخ است، إبن زید گفته است: دستور پیغمبر است که از مشرکین درگذرد و بر آنها سخت نگیرد، و مدّت ده سال در مکّه چنین رفتار میکرد بعد از آن امر شد که به آنها سختگیری کند. -قرآن-۱-۱۵ مجمع: اینکه جمله فرمان است به سهل انگاری و ارفاق با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم و مطابق آن خبر است که نقل شده است: خداوند شخص با گذشت را دوست دارد چه چیزی بخرد یا بفروشد، یا از کسی چیزی بخواهد یا حکمی بکند، و روایت است که چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر معنی جمله را از جبرئیل سؤال فرمود: او گفت نمی‌دانم، سپس آمد و گفت: خدا دستور می‌دهد: درگذری از آن که به تو ستم کند و آن که مالی با تو مضایقه کند، تو به او ببخشی و با خویشاوندی که قطع رابطه کند تو در برقراری آن بکوشی. امام فخر: جعفر صادق ع فرمود: برای تربیت و اخلاق اینکه آیه در قرآن نظیر ندارد. تفسیر حسینی نوشته: «و فی نفس الامر» اصول اخلاق همین است، حکیم سنائی فرماید: هر که زهرت دهد بدو، ده قند || وانکه از تو برد درو پیوند «وَ أْمُر بِالعُرفِ» ۲۰۰ روح البیان: در تیسیر گفته است: عرف: یعنی تقوای برای خدا صله‌ی ارحام، خودداری از دروغ و پوشیدن چشم از ناشایست، و نگاهداری اعضای بدن از ناروا. -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۲۸۰] «وَ أَعرِض عَنِ الجاهِلِین» ۲۰۰ مجمع و غیره مختلف معنی کرده‌اند بعضی گفته‌اند مقصود اینکه است که به رفتار ابو جهل و یارانش اعتنا مکن، ولی اینکه جمله نسخ شد به آنجا که دستور جنگ با کافران داده شده است. بعضی گفته‌اند یعنی با سفیهان رو برو مشو و قدر خود را ضایع مکن. -قرآن-۱-۳۲ تفسیر حسینی نوشته است: ابو حمزه‌ی بغدادی قدّس سرّه فرمود که نفس جاهلتر جاهلان است و او سزاوارتر است به آنکه از او اعراض کنی. «وَ إِمّا یَنزَغَنَّکَ مِنَ الشَّیطانِ» ۲۰۱ تا آخر آیه: طبری: یعنی به اصطلاح دو بر هم میزند و میان دوستان نزاع و اختلاف تولید می‌کند. روح البیان: کلمه‌ی «امّا» ترکیب شده است از دو حرف ۱- «ان» به معنی اگر، ۲- «ما» که معنی ندارد و فقط وسیله‌ی ارتباط حرف است با فعل و به اصطلاح: صله‌ی زایده است. -قرآن-۱-۴۳ مجمع: إبن زید گفت: چون آیت جلو بر پیغمبر نازل شد و موظّف شد که از جاهلین اعراض کند، عرض کرد: خدایا چکنم اگر خشمناک شوم اینکه آیه برای راهنمائی آن حضرت نازل شد. امام فخر: چون به پیغمبر دستور عفو و اعراض رسید و ممکن بود آن که سفیه است، و جاهل چون در برابر خود نرمی بیند بیشتر درشتی و سفاهت کند و انسان خشمناک شود و شیطان میدان پیدا کند که بیشتر تحریک کند و وادار بر آنچه نباید، بکند. اینکه جمله برای علاج اینکه جور حادثه به آن حضرت الهام شد. روح البیان: ابو سلیمان دارانی گفت: هیچ آفریده نزد من خوارتر از شیطان نیست. و اگر دستور نبود که از شیطان به خدا پناه برم هرگز «اعوذ باللّه» نمی‌گفتم. با مردی گفتند: چگونه با شیطان مبارزه می‌کنی! گفت: شیطان چکاره است! ما دسته مردمی هستیم که همت به خدا بسته‌ایم و دل به او داده‌ایم و او از همه چیز ما را بس است. روایت شده است: پیغمبر دید مردی بطوری خشمناک است بر رفیق خود که صورت او قرمز شده است. و رگهای گردنش پر شده است، پیغمبر فرمود: اگر اینکه مرد اعوذ باللّه بگوید اینکه حالتش آرام می‌شود، و در حدیث است که [صفحه ۲۸۱] خشم از شیطان است، و شیطان از آتش است و آتش بآب خاموش می‌شود، پس مردم در هنگام غضب بایستی وضو بگیرند، و مثنوی گفته است: چون ز خشم، آتش تو در دلها زدی || مایه‌ی نار جهنّم آمدی آتشت اینجا چو آدم سوز بود || آنچه از وی زاد مرد افروز بود آتش تو قصد مردم می‌کند || نار کز وی زاد بر مردم زند آن سخنهای چو مار و کژدمت || مار و کژدم گشت و میگیرد دمت خشم تو تخم سعیر و دوزخ است || هین بکش اینکه دوزخت را کین فخ است «إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوا إِذا مَسَّهُم طائِفٌ» ۲۰۲ مجمع: مردم بصره و إبن کثیر و کسائی «طیف» بی‌الف خوانده‌اند و دیگران با الف خوانده‌اند. -قرآن-۱-۵۲ «یَمُدُّونَهُم» ۲۰۳ مجمع: مردم مدینه «یمدّون» با ضمّ یاء و کسر میم خوانده‌اند و دیگران با فتح یا و ضمّ میم خوانده‌اند، و «یمادّون» با الف نیز خوانده‌اند، و جمله‌ی «لا یُقصِرُون» با ضمّ یاء و کسر صاد قرائت شده است، و هم با فتح یاء و ضمّ صاد قرائت کرده‌اند. - قرآن-۱-۱۷-قرآن-۱۸۸-۲۰۴ «قالُوا لَو لا- اجتَبَیتَها» ۲۰۴ طبری: إبن عبّاس و إبن زید و قتاده گفته‌اند یعنی چرا آیاتی نساختی و نیاوردی! و عده‌ای از إبن عبّاس و ضحّاک نقل کرده‌اند: یعنی چرا از خدا آیتی نگرفتی و نیاوردی! -قرآن-۱-۲۸ «وَ إِذا قُرِئَ القُرآنُ فَاستَمِعُوا» ۲۰۵ طبری: نقل کرده‌اند که مردم در نماز به یکدیگر سلام می‌کردند، و جوابی بود از انصار که چون پیغمبر قرآن می‌خواند او هم نقل قرائت آن حضرت می‌کرد، و در نماز از حوائج یکدیگر سخن می‌گفتند او در نماز پشت سر پیغمبر چون اسم بهشت یا جهنّم می‌شنیدند صدا بلند می‌کردند و چون وارد می‌شدند از آنها که به نماز بودند می‌پرسیدند: چند رکعت نماز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوانده- اید! و چون پیغمبر در نماز به قرائت مشغول می‌شد اشخاص هم مشغول قرائت می‌شدند و صداها به صدای پیغمبر آمیخته می‌شد و چیزی معلوم نمی‌شد. در اینکه مواقع بوده است که اینکه آیه نازل شده است برای جلوگیری از اینکه گونه عمل و -قرآن- ۱-۴۱ [صفحه ۲۸۲] بعضی گفته‌اند: اینکه برای جلوگیری از سخن گفتن است آنگاه که امام در عید و جمعه خطبه می‌خواند و یا در نماز است. مجمع البیان: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: إبن کوّاکه یکی از خوارج بود و مخالف علی در هنگام نماز با آن حضرت به جماعت اینکه آیه را خواند و مقصودش توبیخ و ارشاد آن حضرت بود: «لَئِن أَشرَکتَ لَیَحبَطَنَّ عَمَلُکَ وَ لَتَکُونَنَّ مِنَ الخاسِرِینَ» [یعنی اگر مشرک شدی و از دین برگشتی همه‌ی زحمتهای تو بیهوده خواهد شد و از زندگی زیان و خسارت میبری]. چون آواز او به قرائت قرآن بلند شد، علی علیه السّلام آرام شد او به قرائت او گوش فرا داد. زجّاج گفته است: ممکن است مقصود اینکه باشد که چون برای شما قرآن می‌خوانند به آن عمل کنید و از آن دستورها تجاوز نکنید، جبائی گفته است: اینکه آیه در اوّل تبلیغ نازل شده است و لازم بوده است که گوش بدهند تا بدانند و بفهمند، احمد حنبل گفته است: ملّت اسلام همگی متّفق هستند که اینکه آیه برای نماز است که باید به قرائت آن گوش فرا دهند. -قرآن-۲۳۳-۳۱۱ کشف نوشته: سماع حقیقت استماع قرآن است و سماع روزگار مرد را بیش از آن زندگی دهد که روح قالب دهد حظّ عوام از سماع صوت است و نغمت آن، و حظّ خواصّ از سماع لطیفه‌ای است میان صوت و معنی و اشارت آن، عوام سماع کنند به گوش سر تا از غم برهند. خواصّ سماع کنند به نفسی مرده و دلی تشنه و نفسی سوخته، لاـ جرم بار آورد ایشان را نسیم انسی و یادگار ازلی و شادی جاودانی، و گفته‌اند: حقیقت سماع یادگار نداء قدیم است که روز میثاق از بارگاه جبروت و جناب احدیّت روان گشت که «أَلَستُ بِرَبِّکُم» به سمع بندگان پیوست و ذوق آن به جان ایشان رسید. ندانی که مستودع آن در جهان است و مستقر آن در جان است. - قرآن-۵۴۵-۵۶۸ آنچه شاهد است نشان است و آنچه عبارت است عنوان است. آنچه در خبر گمان است در وجود عیان است. هفت اندام رهی به نداء دوست نیوشان است، نداء دوست نه اکنونی است که جاودان است. [صفحه ۲۸۳] «وَ اذکُر رَبَّکَ فِی نَفسِکَ» ۲۰۶ تا آخر آیه ابو الفتوح نوشته است: مجاهد و إبن جریج گفتند: خدای تعالی فرمود تا مکلّفان او را یاد کنند در دل، و او را فراموش نکنند، و تضرّع کنند در دعا استکانت و خضوع و به دعا و حاجت که خواهند آواز بر ندارند چه با کسی می گویند که بر او پوشیده نیست احوال ایشان. اهل معانی گفتند: معنی آن است که به قرآن متعظ شود به آیاتش معتبر شود. -قرآن-۱-۳۴ مجمع البیان: زراره از امام باقر یا صادق ع روایت کرده است: یعنی اگر با کسی به جماعت نماز بخوانند باید صدا بلند نکنند، و با خود مشغول ذکر و تسبیح باشند. طنطاوی: یعنی عظمت و جلال خداوند را بدل بیاور در هنگام قرائت قرآن و وقت دعا و تسبیح و تهلیل با حال خضوع، مخفی نه به آواز بلند که دعای آهسته باخلاص نزدیکتر است و با فکر و تعقّل انسان سازگارتر. «بِالغُدُوِّ وَ الآصالِ» ۲۰۶ طنطاوی: چون اینکه دو وقت قدرت و عظمت خدا خداوند بیشتر جلوه‌گر می‌شود باید بیشتر متوجّه به حقّ باشند زیرا اگر اوّل صبح خورشید نور خود را به آفاق پهن می کند و الوان مختلف از موجودات زمین نشان می- دهد و در شب تاریکی و درخشش ستارگان برای هر که مرد فکر و بصیرت باشد موجب موعظه است و معرفت عظمت خداوند. -قرآن-۱-۲۶ «إِنَّ الَّذِینَ عِندَ رَبِّکَ» ۲۰۷ کشف نوشته است: اشارت است به نقطه‌ی جمع «لا یَستَکبِرُونَ عَن عِبادَتِهِ» خبر است از نعمت تفرقه. عندیت کرامت ایشان را اثبات کرده و احکام عبودیت برایشان نگه داشته تا بنده روان باشد میان جمع و تفرقت. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۹۰-۱۲۶ جمع حقیقت را نشان است و تفرقت شریعت را بیان است و «لِکُلٍّ جَعَلنا مِنکُم شِرعَةً وَ مِنهاجاً» اشارت به آن است. -قرآن-۶۴-۱۱۰ «وَ لَهُ یَسجُدُون» ۲۰۸ مجمع البیان: مخالفی نیست در اینکه که از اینکه جمله سجده منظور است و اوّل سجده‌ی در قرآن است، ولی اختلاف است که سجده‌ی هنگام تلاوت اینکه آیات قرآن واجب است یا مستحب، ابو حنیفه واجب دانسته است -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۲۸۴] و شافعی مستحب و فقهای شیعه هم مستحب می‌دانند. سخن ما: ۱- آیت ۱۹۵ «إِنَّ الَّذِینَ تَدعُون» تا آخر برای آن روز بتها به بت‌پرستان معرّفی شده‌اند و امروز آنهائی که بت‌پرست اخلاقی هستند و ارباب قدرت برتر از خود را مانند بت اختیار دار همه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چیز می‌دانند، تذکّر است و تنبیه که آنها هم بنده و مخلوق مانند شما هستند، و اگر باور ندارید از آنها خواهشی بکنید و جاه و مقامی بخواهید تا به‌بینید چه جواب می‌دهند و چه کارشکنیها برای شما می‌کنند و چه اندازه به قول مردم چوب لای چرختان می‌گذارند! و پس از اینکه تذکّر و بررسی، و توجّه شما به خود آئید و بدانید که آنها در برابر قدرت ازل و ابد هیچگونه دست و پا و چشم و گوش ندارند و در گرفتاریها و حوادث از خود نمی‌توانند دفاع کنند تا چه رسد که بخواهند به شما کمک کنند، و جمله‌ی «تَراهُم یَنظُرُونَ إِلَیکَ» تا آخر شاید اشاره به همین مطلب باشد که اگر پیش آمدی سخت شد آنها عاجز خواهند بود تا اینکه اندازه که گیج ویج شده‌اند و آنچه نگاه کنند نمی‌توانند چیزی را تشخیص دهند، به گفته‌ی ابو الحسن میرزای شیخ الرّئیس: -قرآن-۲۴-۵۳-قرآن-۷۷۹-۸۱۰ روزی که شیپور عدو آوای زیر و بم کند || سردار اکرم رم کند سردار افخم خم کند و آیت ۱۹۷ «إِنَّ وَلِیِّیَ اللّه» تا آخر دنباله‌ی همین مطلب است که به جای امید از بتها و صاحبان قدرت باید تکیه به خدا داشته باشند که او دوست صالحان است یعنی سعی و کوشش آنها را که از راه مناسب و برای هدف مناسب به کار می- افتند به نتیجه خواهد رساند و مزد کارشان را خواهند گرفت. -قرآن-۱۲-۳۹ ۲- آیت ۲۰۰ «خُذِ العَفوَ» دستوری است اخلاقی و اجتماعی که آدمی با مردم بایستی به درجه‌ی اعلا با گذشت و ارفاق باشد هم در کارهای مالی و هم در روابط آمیزش و زندگی، و با اندک دقت در رفتار و گفتار مردم، اینکه حقیقت به خوبی نمودار است که مردم سختگیر و بد زبان، خود را همیشه گرفتار رنج و غصه‌ی کار و کرد، دیگران دارند با اینکه خود پیوسته هدف تیر ملامت و مذمت دیگرانند و آن که آزاده -قرآن-۱۴-۲۸ [صفحه ۲۸۵] طبع و باگذشت و بلندهمّت است در چشم مردم بیش از آن است که اشخاص واجد همه مال و مقام بتوانند آن را احراز کنند. نظامی گنجوی در مخزن الاسرار به نام قصّه‌ی سلیمان و دهقان، خوی گذشت و بلندنظری را خوب ساخته است: روزی از آنجا که فراغی سپید || باد سلیمان به چراغی رسید مملکتش رخت به صحرا نهاد || تخت بر اینکه تخته‌ی مینا نهاد دید به نوعی که دلش پاره گشت|| برزگری پیر در آن ساده دشت خانه ز مشتی غلّه، پرداخته || در غلّه‌دان کرم انداخته دانه فشان گشته بهر گوشه‌ای || رسته ز هر دانه‌ی او خوشه‌ای پرده‌ی آن دانه که دهقان گشاد || منطق مرغان ز سلیمان گشاد گفت جوانمرد شو ای پیر مرد || کاینقدرت بود ببایست خورد ما که بسیراب زمین کاشتیم || زانچه بکشتیم چه برداشتیم! تا تو در اینکه مزرعه‌ی دانه سوز || تشنه و بی‌آب چه آری بروز! پیر بدو گفت: مرنج از جواب || فارغم از پرورش خاک و آب با تر و با خشک مرا نیست کار || دانه ز من پرورش از کردگار نیست غم ملک و ولایت مرا || تا منم اینکه دانه کفایت مرا آن که بشارت به خودم می‌دهد || دانه یکی، هفتصدم می‌دهد دانه بانبازی شیطان مکار || تا ز یکی هفتصد آرد ببار دانه‌ی شایسته بباید نخست || تا گره خوشه گشاید درست هر نظری را که بر افروختند || جامه به اندازه‌ی تن دوختند رخت مسیحا نکشد هر خری || محرم دولت نبود هر سری کرگدنی گردن پیلی خورد || مور ز پای ملخی نگذرد بحر به صد رود شد آرام گیر || جوی بیک سیل بر آرد نفیر هست در اینکه دایره‌ی لا جورد|| مرتبه‌ی مرد به مقدار مرد ۳- از آیت ۲۰۱ «وَ إِمّا یَنزَغَنَّکَ مِنَ الشَّیطانِ» می‌فهماند که انسان در -قرآن-۲۰-۶۲ [صفحه ۲۸۶] زندگی گرفتار دغدغه و نگرانی می‌شود و اندیشه‌های باطل او را آسوده نمی‌گذارد، پیوسته شیطان به دل او خاری می‌خلد که تو چنین بکن یا چرا فلان چنان نکرد! چاره‌ی اینکه درد استعاذه است و از سر شیطان به پناه رحمان گریختن، که به جای تسلیم به افکار پریشان، دل به آن سو متوجّه کند که خدا به او عنایت کرده است: از علم یا هنر با سرمایه‌ی مالی و اعتباری که در اختیار دارد بیاری خدا مدد بخواهد تا عمل مثبت جلو راههای فکر منفی و شیطانی را ببندد. مثنوی در دفتر اوّل، قصّه‌ی مفلس زندانی و شکایت نزد قاضی اینکه مطلب را چنین پرداخته است: یک سگ است و در هزاران میرود || هر که در وی رفت او آن می‌شود هر که سردت کرد میدان کو در اوست || دیو پنهان گشته اندر زیر پوست چون نیابد صورت آید در خیال || تا کشاند، آن خیالت در وبال از خیالات تو می‌آید بلا || چون خیالت فاسد آمد جابجا گه خیال مکسب و سوداگری || گه خیال تاجری و داوری گه خیال نقره و فرزند و زن || گه خیال بو الفضول و بو الحزن گه خیال فرجه و گاهی دکان || گه خیال علم و گاهی خان و مان گه خیال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آشتی و جنگها || گه خیال نامها و ننگها هین برون کن از سر اینکه تخییلها || هین بروب از دل چنین تبدیلها هین بگو لا حول‌ها اندر زمان || از زبان تنها نه، بل از عین جان ۴- از آیت ۲۰۵ «وَ إِذا قُرِئَ الْقُرآنُ»- تا آخر به واسطه‌ی عموم مستفاد از آن می‌توانیم بفهمیم که آنچه مستند به قرآن باشد و وابسته‌ی به آثار قرآنی از قبیل تعلیم و تربیت و راهنمائی مانند وعظ و تبلیغهای مفید و قوانین و آداب مشروع و پسندیده که به صلاح فرد و اجتماع است. جملگی را باید گوش داد و فرا گرفت و به آن عمل کرد. و به خصوص جمله‌ی «لَعَلَّكُم تُرحَمُونَ» تأکید می‌کند که عمل به قرآن موجب -قرآن-۲۰-۴۷-قرآن-۴۰۰-۴۲۵ [صفحه ۲۸۷] ت است که دلنرمی است و مهربانی است و آمرزش، و معلوم است که اینکه نتیجه از سوی خداوند آمرزش است و از جهت مردم مهربانی است، و شفقت و استحکام روابط انسانی و به علاوه اینکه جمله به یک خاصّیت روانی اشاره دارد که سکوت و گوش دادن خود موجب پذیرش و فراگیری است و عمل کردن، زیرا پس از امر به گوش دادن و سکوت اظهار امیدواری به شمول رحمت شده است، و معلوم است که گوش دادن و عمل نکردن نتیجه نخواهد داشت، پس امید به رحمت اشاره است به اینکه استماع وسیله‌ی عمل است، ۵- آیت آخر «إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ» مفسّرین نوشته‌اند مقصود ملائکه است، ولی ممکن است بگوئیم: همه‌ی موجودات که انسان و هر موجود عاقل و غیر عاقل باشد به موجب نهاد اصلی تسلیم به قدرت حقّ هستند و تسبیح و سجودشان همان خاصّیت پذیرش و جنبش آنها است به طرف تکامل خود. پس جنس آدمیزاد علاوه بر سجود و خضوع و تسلیم طبیعی و نهادی خود باید با اراده و دلبستگی هم از اینکه حرکت به سوی خود غافل نباشد.«۱۷»۱» -قرآن-۵۷۳-۶۰۷-پاورقی-۱۰۳۴-۱۰۳۶ -قرآن-۱۵-۳۱- قرآن-۶۶۰-۷۱۳ [صفحه ۲۸۸]

سوره انفال

اشاره

-قرآن-۱۵-۳۱-قرآن-۶۶۰-۷۱۳ [۸] بسم اللّه الرحمن الرحیم

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۱ تا ۵]

-قرآن-۱۵-۳۱-قرآن-۶۶۰-۷۱۳ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ يَسئَلُونَكَ عَنِ الأَنفالِ قُلِ الأَنفالُ لِلّهِ وَ الرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَصلِحُوا ذاتَ بَينِكُم وَ أَطِيعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ إِن كُنتُم مُؤمِنِينَ [۱] إِنَّمَا الْمُؤمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللّهُ وَجِلَت قُلُوبُهُم وَ إِذا تُلِيَت عَلَيهِم آياتُهُ زادَتهُم إِيماناً وَ عَلى رَبِّهِم يَتَوَكَّلُونَ [۲] الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمّا رَزَقناهُم يُنفِقُونَ [۳] أُولئِكَ هُمُ الْمُؤمِنُونَ حَقًّا لَهُم دَرَجاتٌ عِندَ رَبِّهِم وَ مَغفِرَةٌ وَ رِزقٌ كَرِيمٌ [۴] -قرآن-۱-۵۲۷ كَما أَخرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيتِكَ بِالحَقِّ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤمِنِينَ لَكارِهُونَ [۵] -قرآن-۱-۱۰۵ معنی لغات: انفال- جمع نفل با فتح فاء به معنی غنیمت و آنچه انسان استفاده می‌کند، بخشش زیادی از اندازه‌ی توقّع و انتظار، وجلت- از مصدر و جل به فتح جیم به معنی ترس و احساس خوف. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: ابو داود و نسائی و غیره از إبن عبّاس نقل کرده‌اند که پیغمبر در برابر کشتن یک نفر از دشمن در جنگ حقّی معیّن فرمود، و نیز برای اسیر گرفتن مزد و بهره‌ای معیّن کرد، در جنگ جوانها فعالیّت می- کردند و پیرها مرکز قشون و پرچم را مواظبت می‌کردند چون غنیمت به دست جوانان می‌رسید دسته‌ای ادّعای حقّ می‌کردند که ما پشتیبان شما بودیم و از غنائم حقّ داریم برای فصل خصومت حضور پیغمبر ص رفتند «يَسئَلُونَكَ عَنِ الأَنفالِ» نازل شد. و باز سیوطی چند قضیّه نقل می‌کند که در جنگ بدر کسی شمشیر کشته‌ی خود را تصرّف می‌کرد، و پیغمبر منع می‌فرمود و اینکه بر خلاف انتظار او بود و نگران می‌شد، اینکه آیه نازل شد. و -قرآن-۴۷۸-۵۱۰ [صفحه ۲۸۹] نیز نقل کرده است که مردم از پیغمبر ص می‌پرسیدند که خمس غنائم جنگ چه مصرف دارد! اینکه آیه نازل شد. ترجمه: ۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ای محمّد مردم از تو می‌پرسند: مالهای باز یافته و غنیمتهای از جنگ به چنگ آمده برای کی است! بگو: اینکه گونه سرمایه‌ها ویژه‌ی خدا است، و پیغمبر او، [که باید به دستور پیغمبر مصرف شود] پس ز خشم خدا پرهیز کنید و میان خود سازگاری فراهم کنید و فرمانبر خدا و پیغمبرش باشید اگر شما مؤمن و سر بفرمانید ۲ چه همانا مؤمن آن کسان بودند که چو نام خدا به میان آید دلهاشان ترسناک شود و چون آیات حقّ برای‌شان خوانده شود ایمان‌شان بیفزاید و تکیه‌شان به پروردگارشان باشد ۳ همانها که نماز به پا می‌دارند و ز آنچه روزی‌شان کرده‌ایم به دیگران می‌بخشند ۴ مؤمن به درستی همین گونه مردمند که به پیشگاه پروردگارشان پایه‌ها دارند و آمرزش و روزی ارجمند، [البتّه آنچه به تو دستور میرسد و کار می‌بندی شایسته است و درست] ۵ چنان که [ترک میهن و فرار تو] پروردگارت ز خانه‌ات به در برد و دسته‌ای ز مؤمنین ناپسندشان بود. سخن مفسّرین: مجمع: إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: اینکه سوره در مدینه نازل شده است به جز هفت آیه که در مکّه نازل شده است از «إِذ یَمکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا». حسن بصری و عکرمه گفته‌اند: تمام اینکه سوره برای جنگ بدر نازل شده است. و آیات اینکه سوره به حساب قاریهای شام هفتاد و هفت است و به حساب حجازیها هفتاد و شش و کوفیها هفتاد و پنج آیه دانسته‌اند. -قرآن-۱۵۶-۱۹۵ «یَسئَلُونَکَ عَنِ الأَنفالِ» ۱ مجمع: عبد اللّه مسعود و امام باقر و صادق [ع] و سعد بن ابی وقّاص و زید بن علیّ و علیّ بن حسن «یَسئَلُونَکَ عَنِ الأَنفالِ» قرائت کرده‌اند که کلمه‌ی «عن» در قرائت آنها نبوده است. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۱۴۶-۱۷۸ ابو الفتوح: عبد اللّه عبّاس و عکرمه و مجاهد گفتند: مقصود از انفال آن اموال است که پیغمبر در جنگ بدر به عنوان غنیمت تصرّف فرمود و مردم از آن حضرت پرسیدند اینها مال کی است! و اینکه آیه نازل شد، و علیّ بن صالح گفته است: پیغمبر دسته‌ای [صفحه ۲۹۰] را مأمور دعوت مردم به اسلام می‌کرد و چون آنها برمی‌گشتند اگر اموالی از جنگ می‌آوردند مسلمانان مصرف آن مالها را می‌پرسیدند اینکه آیه در جواب آنها است و مقصود از «انفال» آن گونه اموال است. عطا گفته است: مقصود از انفال آن مال است که بی‌جنگ از کافران به دست مسلمانان می‌رسید مثل اسب و مانند آن. و نیز از عبد اللّه عبّاس نقل شده است که مقصود آن اموال است که از غنائم جنگی بیفتد و باز ماند مانند زره و نیزه و غیره. روایت دیگر هست که لباس و اسلحه و اسب آن کس که کشته شود و اینکه اموال را قاتل او تصرّف کند انفال است و مال پیغمبر که به هر کس می‌خواست می‌داد، مجاهد گفته است: «انفال» اموال خمسی است که پیغمبر می‌گرفت، و از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است که انفال چند چیز است: ۱- زمین خراب بی‌صاحب ۲- زمینی که کافران خود جنگ نکرده تسلیم کنند، ۳- سر کوهها و کف رودخانه- ها و جنگلها و زمینهای بیابان بایر بی‌صاحب، ۴- آنچه پادشاهان به عنوان اقطاع به اصطلاح تیول به اشخاص واگذار می‌کنند به شرط اینکه به زور از مردم نگرفته باشند. ۵- اموال آن که بمیرد و وارث نداشته باشد، ۶- آنچه از غنائم جنگی که پیش از تقسیم بر لشکریان اختصاصی و نفاستی دارد نیز از انفال است مانند اسب قیمتی و لباسهای گرانمایه و جواهر عالی و هر چه در میان آن اموال منحصر است و پرارزش، ۷- کلیه‌ی غنائمی که به دست آید از جنگ بدون اجازه‌ی پیغمبر و یا نماینده‌ی او که تمام اینکه هفت دسته اموال مختصّ به پیغمبر است و پس از آن حضرت با جانشین او و اگر جانشین او غایب بود که مردم دسترس به او نداشتند برای آنها جایز است تصرّف در انفال. طبری: عدّه‌ای گفته‌اند: حکم انفال و دستوری که در اینکه آیه هست منسوخ است به وسیله‌ی آیت «وَ اعلَمُوا أَنَّما غَنِمتُم مِن شَیءٍ» تا آخر. ولی حقّ آن است که دلیل بر نسخ آن نداریم و چون پیغمبر به موجب مصلحت وقت از انفال به آن که صلاح می‌دانست چیزی میداد، گاهی اساس مقتول را به قاتل می‌داد گاهی پس از مراجعت -قرآن-۱۰۹-۱۵۲ [صفحه ۲۹۱] از جنگ یک سوّم باقیمانده را باز میان همگی تقسیم می‌فرمود گاهی یک شتر یک شتر به افراد معیّن در بعضی جنگها عنایت می‌فرمود، و اینکه خود دلیل است که انفال در اختیار پیغمبر بوده است و به صلاح مسلمین تصرّف می‌فرموده است، پس بر آنها که پس از پیغمبر پیشوای مسلمین هستند لازم است که در اینکه اموال به روش پیغمبر رفتار کنند. «وَ أَصلِحُوا ذاتَ بَینِکُم» ۱ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۳۱ قتاده و إبن جریج گفته‌اند: مقصود آن مردم است که در غنیمت جنگ بدر با یکدیگر نزاع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

داشتند اینکه جمله خطاب به آنها است که به دستور پیغمبر رفتار کنید و سازگار با یکدگر شوید. إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: مقصود تکلیفی است بر مؤمنین که با تقوی و سازگاری با یکدیگر باشند. کشف نوشته است: با مردم به صلح و آشتی زندگانی کنید و بی‌آزار زیید، و اینکه نتوانید مگر حظ خود بگذارید و حظ دیگران نگاهدارید اگر توانید ایثار کنید و اگر نه باری انصاف دهید. تفسیر برهان محمّد بن یعقوب روایت کرده که ابو حنیفه‌ی سرپرست حاجّ گفت: من باختن خود [با فتح خا و تا خویشاوندان سببی از طرف همسر مثل پدر و برادران زن و غیرهم] در مالی از ارث گفتگو داشتیم مفضّل به ما رسید و مدّتی ایستاد و نگاه کرد آنگاه گفت: با من بیائید به خانه، چون به خانه‌اش رفتیم میان ما دو نفر را اصلاح داد به مبلغ چهار صد درهم از خودش، و پس از آن که پول را تحویل داد و مطمئن شد که ما آشتی کردیم گفت بدانید که اینکه پول از من نیست امام صادق [ع] امر فرمود که نزاع میان یاران و دوستان من را از مال من مرتفع کنید و به آنها بدهید تا با هم صلح کنند، و اینکه پول از امام صادق ع است، و هم إبن سنان از مفضّل نقل کرده است که امام صادق ع فرمود: اگر دو نفر شیعه‌ی ما را دیدی که با هم اختلاف و نزاع دارند از مال من به آنها تسلیم کن و آشتی‌شان بده. «الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللّهُ وَجِلَت قُلُوبُهُم» ۲ ابو الفتوح نوشته است: و در -قرآن-۱-۵۴ [صفحه ۲۹۲] مصحف عبد اللّه مسعود هست که «فرقت قلوبهم» و معنی یکی باشد. امام فخر: مردان حقّ گفته‌اند: ترس یا از عقاب است، یا از عظمت و جلال ترس از عذاب حالت مردم نافرمان است، و ترس از جلال و عظمت در دل هر مخلوقی است که خود را در برابر حقّ محتاج و بیچاره می‌بینند خواه ملک مقرّب باشد یا نبی مرسل. روح البیان: خاصیّت ایمان چنین است که دل را نازک می‌کند و از تیرگی- های هوی و هوس پاکیزه‌اش می‌نماید و از قساوت و سختی ملایم می‌شود و صاحب چنین دل در خود شوق به سوی حقّ می‌یابد و البتّه اینکه حالات اهل بدایت است و مردم تازه‌کار ولی اهل نهایات و مردم ورزیده و ریاضت کشیده پیوسته آرام دل و متوجّه به حقّ و متذکّر هستند. «وَ إِذا تُلِیَت عَلَیهِم آیاتُهُ زادَتهُم إِیماناً» ۲ فخر: چون معرفت به قدرت، و حکمت خداوند مولود مشاهده‌ی آثار آن است در آفریده‌های او که خود دریائی است بیکرانه و هر چه آدمی از آثار قدرت و آیات و نشانه‌های وحدت بیشتر بیابد معرفت و عقل او بیشتر می‌شود از اینکه جهت درجات کشف و معرفت آثار و قدرت بی‌نهایت است و مراتب تجلّی و شهود نیز بی‌نهایت. -قرآن-۱-۵۷ تفسیر حسینی: در حقایق سلمی مذکور است که به برکت تلاوت، نور یقین در باطن ایشان ظاهر گردد و زیادتی طاعت بر ظواهر ایشان هویدا شود، و در بحر الحقایق فرموده که ایمان حقیقی نوری است که به قدر وسعت روزنه‌ی دل در وی می‌تابد پس چون قرآن بر ارباب قلوب خوانند، روزنه‌ی دل ایشان به برکت آن قرائت گشاده‌تر گردد و نور ایمان بیشتر در وی افتد. پس در نور جمال مستغرق گردند و به پروردگار خود توکّل کنند، نه به دنیا و اهل دنیا چه هر کس در تحت سطوات علیه‌ی نورانیّه‌ی حقّ مضمحل و مقهور شد او را پروای ما سوی نمی‌ماند بلکه غیر حقّ به دیده‌ی شهود او در نمی‌آید. هر که او در بحر مستغرق شود || فارغ از کشتی و از زورق شود [صفحه ۲۹۳] غرقه‌ی دریا به جز دریا ندید || غیر دریا هست بر وی ناپدید «وَ رِزقٌ کَرِیمٌ» ۴ تفسیر حسینی: امام قشیری فرموده که رزق کریم آن است که مرزوق را از شهود رازق باز ندارد. -قرآن-۱-۲۱ تو ز روزی ده، بروزی وا نمان || از سبب بگذر مسبب بین عیان از مسبّب میرسد هر خیر و شرّ || نیست ز اسباب وسائط ای پدر اصل بیند دیده، چون اکمل بود || فرع بیند دیده، چون احول بود «کَما أَخرَجَکَ رَبُّکَ مِن بَیتِکَ بِالحَقِّ» ۵ ابو الفتوح: در معنی و تشبیه اینکه جمله خلاف است: عکرمه گفت: مربوط به آیت جلو است یعنی تقوی و اصلاح بهتر است چنان که اخراج تو به حقّ بوده و بهتر، اگرچه شما از هر دوی اینها ناراضی بودید مجاهد گفت: یعنی همان طور که خدا تو را از خانه‌ات بیرون کرد و مردم راضی نبودند، به شما دستور جنگ می‌دهد و یک دسته از مؤمنین راضی نیستند. زجّاج گفت: یعنی همان طور که از انفال می‌پرسند و تو در جواب آنها را به راه خدا و پیغمبر خرج می‌کنی و بعضی از مردم ناراضی هستند همچنین تو را از خانه‌ات اخراج کرد و عدّه‌ای ناراضی هستند. عدّه‌ی دیگر گفتند: یعنی همان طور که هنگام اخراج خدا تو را از خانه‌ات مردم با تو جدل و بحث می‌کردند که چرا با ما نگفتی و از خانه بیرون شدی و ما آماده و مجهز نبودیم همین طور اکنون برای صرف انفال در راه خدا و رسول با تو جدل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و بحث می‌کنند، بعضی دگر گفتند: یعنی همان طور که اینها مؤمنین به حقّ هستند اخراج تو از خانه‌ات به حقّ و شایسته بود. - قرآن-۱-۵۲ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی ای محمّد بگذر و به کار خود ادامه بده بر- همان اساس که خداوند تو را فرمان کرد از مدینه بیرون روی با قرآن یا برای جنگ. سخن ما همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم. [صفحه ۲۹۴]

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۶ تا ۱۴]

-قرآن-۱۵-۳۱-قرآن-۶۶۰-۷۱۳ يُجادِلُونَكَ فِي الحَقِّ بَعدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى المَوتِ وَ هُم يَنظُرُونَ [۶] وَ إِذ يَعِدُكُمُ اللّهُ إِحدَى الطّائِفَتَينِ أَنَّها لَكُم وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيرَ ذاتِ الشَّوكَةِ تَكُونُ لَكُم وَ يُرِيدُ اللّهُ أَن يُحِقَّ الحَقَّ بِكَلِماتِهِ وَ يَقطَعَ دابِرَ الكافِرِينَ [۷] لِيُحِقَّ الحَقَّ وَ يُبطِلَ الباطِلَ وَ لَو كَرِهَ المُجرِمُونَ [۸] إِذ تَستَغِيثُونَ رَبَّكُم فَاستَجابَ لَكُم أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلفٍ مِنَ المَلائِكَةِ مُردِفِينَ [۹] وَ ما جَعَلَهُ اللّهُ إِلّا بُشرى وَ لِتَطمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُم وَ مَا النَّصرُ إِلّا مِن عِندِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ [۱۰] -قرآن-۱-۶۶۵ إِذ يُغَشِّيكُمُ النُّعاسَ أَمَنَةً مِنهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيكُم مِنَ السَّماءِ ماءً لِيُطَهِّرَكُم بِهِ وَ يُذهِبَ عَنكُم رِجزَ الشَّيطانِ وَ لِيَربِطَ عَلى قُلُوبِكُم وَ يُثَبِّتَ بِهِ الأَقدامَ [۱۱] إِذ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى المَلائِكَةِ أَنِّي مَعَكُم فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعبَ فَاضرِبُوا فَوقَ الأَعناقِ وَ اضرِبُوا مِنهُم كُلَّ بَنانٍ [۱۲] ذلِكَ بِأَنَّهُم شَاقُّوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَن يُشاقِقِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللّهَ شَدِيدُ العِقابِ [۱۳] ذلِكُم فَذُوقُوهُ وَ أَنَّ لِلكافِرِينَ عَذابَ النّارِ [۱۴] -قرآن-۱-۶۲۳ معنی لغات: یساقون- از سوق به معنی راندن و وادار کردن، الشّوکة- به معنی یک فرد از «شوک» که نیش عقرب باشد و خار، رنگ قرمز پوست بدن، اسلحه‌ی جنگ و تیزی آن، نیرومندی و سختی و مقاومت با دلیری، سختی و فشار بر دشمن وارد کردن، دابر- آخر و دنباله، نعاس- سستی حواسّ هنگام خواب به اصطلاح چرت، أمنة- اطمینان و خاطر جمعی و امانت و درستی آن که به هر کس مطمئن می‌شود، شاقّوا- از مصدر شقاق و مشاقه به معنی مخالفت و دشمنی. جهت نزول: مجمع البیان: ابو سفیان با قافله‌ی تجارتی قریش از شام باز- می‌گشت پیغمبر فرمود: برویم به سوی اینکه قافله شاید خداوند سودی نصیب ما کند [صفحه ۲۹۵] چون مردم اسم غنیمت و بهره شنیدند و گمان نمی‌کردند که با دشمن به جنگ رو برو شوند بعضی با لوازم و تجهیز روانه شدند و بعضی سبکبار و بدون وسائل، ابو سفیان چون از قصد مسلمین خبردار شد ضمضم بن عمرو غفاری را به مکّه فرستاد تا او به صدای بلند مردم را خبردار کرد و آنها مجهّز شدند و روانه به طرف کاروان و جلوگیری مسلمین چون پیغمبر خبردار شد که اعراب مجهّز شده‌اند برای جنگ و دفاع از اموال خود با مسلمین مشورت فرمود، بعضی از مهاجرین گفتند: ما آماده‌ی جنگ نیستیم و برای جلوگیری کاروان آمدیم و نیروی معارضه‌ی با اعراب قریش نداریم، دیگری گفت: ما مؤمن به تو هستیم و هر چه بفرمائی فرمانبریم. و چون پیغمبر در اوّل مهاجرت خود از مکّه با انصار و مسلمین مدینه قرار گذارده بود که اگر در شهر آنها دشمنی بر سر پیغمبر بتازد از آن حضرت دفاع کنند، و نسبت به حوادث خارج از مدینه تعهّدی نداشتند، و به علاوه بیشتر همراهان پیغمبر از انصار بودند آن حضرت خواست نظر آنها را جلب فرماید فرمود: ای مردم نظر خود را بگوئید، سعد بن معاذ بلند شد و عرض کرد: گویا مقصود شما ما انصار هستیم فرمود بلی، عرض کرد: ما مسلمانیم و تحت فرمان تو آنچه بفرمائی از مال و جان در اختیار توایم به خدا سوگند اگر بفرمائی همگی به دریا فرو رویم کسی برنمی‌گردد، امیدواریم خداوند بما توفیق دهد کاری کنیم که دل و چشم شما روشن شود ما را به طرف دشمن ببر که خداوند اینکه سفر ما را مبارک و فرخنده بنماید، پیغمبر ص شاد شد و فرمود با برکت خداوند پیش روید که به من وعده فرموده است خوشی و سروری به ما برسد، چون مسلمین از عده قریش خبردار شدند که در حدود هزار نفر هستند و خودشان سیصد نفر ترسیدند و سخنانی گفتند، اینکه آیات در دنباله‌ی قضیه‌ی بدر و ترس مسلمانان نازل شد و دلداری پیغمبر شد. ترجمه: ۶ وز آن پس که حقیقت و حقّ برای‌شان نمودار شد با تو در آن جدل می‌کنند و چنان می‌نگرند که گویا به سوی مرگ‌شان میرانند ۷ با اینکه خدا نوید یکی از دو بهره‌مندی به شما می‌دهد: [که یا سرمایه‌ی کاروان قریش به چنگ‌تان آید و یا بزرگان‌شان اسیر و کشته‌ی دست شما شوند] ولی شما دوست داشتید آنچه [صفحه ۲۹۶] [سرمایه‌ی کاروان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است] که سهمناک نباشد نصیب‌تان شود و خدا خواهد با کلمات و سرنوشت خود حقیقت استوار کند و دنباله‌ی کار کافران ببرد ۸ تا که پیوسته حقّ را نمودار بدارد و زشت را تباه گذارد هر چند که ناپسند گناهکاران باشد ۹ همان روزگاری که شما زاری می‌کردید و ز پروردگار خود کمک خواستید و او خواسته شما را پذیرفت که به هزار فرشته‌ی پی در پی به شما کمک می‌کنم ۱۰ و اینکه را خدا جز نویدی نکرد برای آرامش دلهای شما که جز از سوی خدا کمک نباشد چه او برتر است و درستکار ۱۱ و به یاد دارید که شما را نمی‌خواب فرا گرفت تا به آن آسوده [ز اندیشه‌ی دشمن] باشید وز آسمان باران فرود آورد تا شما را ز پلیدی تن و جان پاک کند. و ز باران [زمین شن نرم سخت شود و] پای‌ها را استوار بدارد [که بر شن فرو نرود] ۱۲ و همانگاه بود که پروردگارت ای محمّد به فرشتگان الهام کرد: من با شمایم و شما مؤمنان را ثابت قدم بدارید که من به زودی در دل کافران ترس افکنم. پس بر سر و دست آنان زنید ۱۳ اینکه فرمان از آن است که آنها دشمن ناسازگار خدا و پیغمبر شدند و آنکه با خدا و رسول او در ناسازگاری پیش گیرد البته آزار خداوندی سخت بود ۱۴ اینکه است سزای شما دشمنان پس آن را بچشید که همانا کافران را ز آزار آتش گریزی نباشد. سخن مفسّرین: «یُجادِلُونَکَ فِی الحَقِّ» ۶ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: إبن عبّاس گفته است: یعنی مسلمانها که پیغمبر [ص] با آنها برای مقابله با اعراب قریش مشورت کرد هر کسی چیزی گفت و بعضی مایل به جنگ نبودند، و اظهار نارضائی می‌کردند. إبن زید گفته است: مقصود کافران است که چون دعوت به اسلام کنی در دین حقّ با تو بحث و جدل می‌کنند. -قرآن-۱۵-۴۵ «إِذ یَعِدُکُمُ اللّهُ إِحدَی الطّائِفَتَینِ» ۷ مجمع: یعنی به خاطر بیارید و شکر خدا کنید که او به شما وعده کرد یکی از دو دسته به جنگ شما خواهد آمد: یا کاروان و مال التّجاره و یا بزرگان قریش که برای دفاع از آن آمده‌اند کشته و اسیر شما می‌شوند. -قرآن-۱-۵۰ [صفحه ۲۹۷] «وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَیرَ ذاتِ الشَّوکَةِ تَکُونُ لَکُم» ۷ طبری: إبن عبّاس گفت: چون مردم مکّه خبردار شدند که پیغمبر آهنگ کاروان آنها کرده است شتاب کردند تا قافله از دسترس مسلمین دور شد، آنگاه پیغمبر با مسلمانان به سوی آنها حرکت کرد ولی مسلمانان دوست نداشتند که به طرف آنها بروند و می‌خواستند به کاروان برسند و مقصود از اینکه آیه شرح اینکه حال مسلمین است که چون اعراب قریش شوکت و قدرت داشتند، ولی در کاروان شوکتی نبود، مسلمانان دوست داشتند با کاروان که شوکت ندارد رو برو شوند. -قرآن-۱-۶۳ کشف نوشته است: پیر طریقت گفت: من چه دانستم که مادر شادی رنج است و زیر یک ناکامی هزار گنج است! من چه دانستم که زندگی در مردگی و مراد همه در بی‌مرادی است! زندگی زندگی دل است و مردگی مردگی نفس تا در خود بنمیری به حقّ زنده نگردی: نکند عشق نفس زنده قبول || نکند باز موش مرده شکار «إِذ تَستَغِیثُونَ رَبَّکُم» ۹ طبری: إبن عبّاس گفت از عمر شنیدم که چون پیغمبر در بدر با قریش رو برو شد و عده‌ی آنها و خود را سنجید، رو به قبله کرد و به دعا پرداخت اینکه آیه نازل شد که تو دعا می‌کنی و ما به وسیله‌ی ملک به تو کمک خواهیم کرد. -قرآن-۱-۳۱ کشف الاسرار نوشته است: استغاثت از حقّ به خلق نشان بیگانگی است و از اجابت نومیدی، از خلق به حقّ راه مسلمانی است و شرط بندگی. از حقّ به حقّ وسیلت دوستی است و اجابت دستوری. شبلی از روی استغاثت می‌گفت: الهی ارت بخوانم برانی، ور بروم بخوانی، پس من چکنم بدین حیرانی! «بِأَلفٍ مِنَ المَلائِکَةِ مُردِفِین» ۹ مجمع: مردم مدینه و یعقوب با فتح دال خوانده‌اند و دیگران با کسر دال. -قرآن-۱-۴۲ «إِذ یُغَشِّیکُمُ النُّعاس» ۱۱ مجمع: مردم مدینه «یغشّیکم» با ضمّ یاء و سکون غین خوانده‌اند و نصب نعاس، إبن کثیر و ابو عمرو «یغشاکم» با فتح یا و سکون غین و زیادی الف و رفع نعاس قرائت کرده‌اند و دیگر قاریها با ضمّ یاء و فتح غین و -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۲۹۸] تشدید شین و نصب نعاس خوانده‌اند. تفسیر عبده: بیهقی از علیّ [ع] نقل کرده است: من نگاه کردم هیچکس بیدار نبود مگر پیغمبر که در زیر درخت تا صبح نماز می‌خواند. «وَ یُنَزِّلُ عَلَیکُم مِنَ السَّماءِ» تا آخر ۱۱ تفسیر حسینی نوشته است: صحابه را در آن شب که روزش التقای فریقین خواست بود دغدغه‌ای عظیم دست داد، جهت آن که منزل ایشان در ریگستانی بود که رونده را قدم بر خاک فرو می‌رفت و آب نیز نداشتند و حقّ سبحانه خواب بریشان گماشت برای ایمنی علی الصّباح شیطان آغاز وسوسه کرد که شما آب ندارید و پای تا به زانو به خاک فرو می‌رود و کافران بر زمین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سخت‌اند و بر آب قادر، حقّ سبحانه در آن محلّ باران فرستاد. -قرآن-۱-۴۲ «وَ يُثَبِّتَ بِهِ الأقدام» ۱۱ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد و عدّه‌ای گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۳ یعنی خداوند به واسطه‌ی باران و سختی زمین پای شما را محکم می‌کند که فرو نرود و نلغزد. ابو عبیده گفته است: یعنی با اینکه وسائل شما را تقویت و تثبیت می‌کنیم که ثابت قدم و خاطر جمع و آرام دل باشید. «فَاضرِبُوا فَوقَ الأَعناقِ» ۱۲: ممکن است اینکه جمله خطاب به ملائکه باشد و ممکن است روی سخن با مسلمین باشد. که مسلمین برگردن کافران بزنند یا ملائکه مأمور اینکه کار باشند. -قرآن-۱-۳۱ سخن ما: همان است که در ترجمه نوشتیم. و در معنی کمک رسیدن به مسلمین به وسیله‌ی هزار ملک نظیرش در سوره‌ی آل عمران آیات صد و بیست به بعد در قضیّه‌ی احد گفته شده است که ما آن را مفصّل نوشته‌ایم. در اینکه آیه تصریح به آمدن ملک نشده است بلکه دعا مستجاب شده است به اینکه طور که هزار ملک کمک کنند و چون روایت صحیح و صریح نداریم که موجوداتی غیر آدمی با اعراب جنگیده‌اند و نیز در دنباله‌ی وعده گفته شده است: «وَ ما جَعَلَهُ اللّهُ إِلّا بُشرى تا مِن عِندِ اللّهِ» که اینکه جمله‌ها اگر صریح نباشد اشاره‌ی کامل است که اینکه وعده برای آرامش دل و ثبات قدم مقرر شده است پس نتیجه‌ی اینکه جمله‌ها -قرآن-۵۰۱-۵۳۸-قرآن-۵۴۴-۵۶۳ [صفحه ۲۹۹] نوید است و دلداری و استوار کردن پاهای مردان و گرفتن آن نتیجه که بزرگتر قدم در پیشرفت اسلام بود بخصوص که به طور حکایت از گذشته نقل شده است که شما بیچاره شدید و دعا کردید خدا هم وعده کرد. و به ملائکه الهام کرد که شما را نگاهداری کنند پس از آن به جمله‌ی «سَأُلقِي فِي قُلُوبِ» گفته شده است که نویدی است به مسلمین برای تقویت قلب آنها و هم جمله‌ی «فَاضرِبُوا فَوقَ» تحریک و تشجیع مسلمین است به مقاومت با کافران و دیگر چیزی از آمدن ملک و کمک و کشتن کافران سخنی نرفته است و همه جمله‌های تقویتی و تشجیعی است که تولید نیروی معنوی است و نتیجه‌ی مطلوب از همه‌ی اینکه جمله‌ها اجابت دعا، نوید کمک به وسیله‌ی هزار ملک، مسلّط کردن خواب، باریدن باران، پاک کردن، وحی به ملائکه که مسلمین را ثابت قدم بدارید، در دل کافران ترس و ناامیدی تولید خواهد شد، شما دست و سر آنها را ببرید همان تقویت نیروی معنوی بود که وسیله‌ی چیرگی مسلمانان شد. -قرآن-۳۱۵-۳۴۰-قرآن-۴۳۱-۴۵۰

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۱۵ تا ۱۹]

-قرآن-۱۵-۳۱-قرآن-۶۶۰-۷۱۳ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحفاً فَلا تُوَلُّوهُمُ الأَدبارَ [۱۵] وَ مَن يُوَلِّهِم يَومَئِذٍ دُبُرَهُ إِلّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أَو مُتَحَيِّزاً إِلى فِئَةٍ فَقَد باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ وَ مَأواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئسَ المَصِيرُ [۱۶] فَلَم تَقتُلُوهُم وَ لكِنَّ اللّهَ قَتَلَهُم وَ ما رَمَيتَ إِذ رَمَيتَ وَ لكِنَّ اللّهَ رَمى وَ لِيُبلِيَ المُؤمِنِينَ مِنهُ بَلاءً حَسَناً إِنَّ اللّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ [۱۷] ذلِكُم وَ أَنَّ اللّهَ مُوهِنُ كَيدِ الكافِرِينَ [۱۸] إِن تَستَفتِحُوا فَقَد جاءَكُمُ الفَتحُ وَ إِن تَنتَهُوا فَهُوَ خَيرٌ لَكُم وَ إِن تَعُودُوا نَعُد وَ لَن تُغنِيَ عَنكُم فِئَتُكُم شَيئاً وَ لَو كَثُرَت وَ أَنَّ اللّهَ مَعَ المُؤمِنِينَ [۱۹] - قرآن-۱-۷۴۶ [صفحه ۳۰۰] معنی لغات: زحف- به معنی خزیدن و رفتن و یا با زانو رفتن، به طرف چیزی رفتن، با زحمت به طرف دشمن به واسطه‌ی زیادی آنها رفتن. دبر- عقب و قسمت آخر هر چیز، آخر نماز، زاویه‌ی اطاق. متحیّز- از تحیّز یعنی جای معیّن انتخاب کرد و به جای دگر توجّه نکرد. باء- یعنی برگشت، اقرار کرد، به سزای خون کسی کشته شد. لیبلی- یعنی عذر خود نمودار می‌کند تا پذیرفته شود، سختی و مقاومت از خود نشان می‌دهد تا آزمایش خود را بنمایاند. جهت نزول: طبری و سیوطی اینکه آیات را مربوط به جنگ بدر دانسته‌اند که در آن دوران نازل شد. ترجمه: ۱۵ ای کسانی که به خدا و پیغمبر گرویده‌اید چو با لشکر انبوه کافران رو برو شوید [که جز به سختی نتوانید با آنان نزدیک شوید] پشت بدیشان نکنید. [و از حمله‌ی به دشمن نمانید] ۱۶ و هر که در چنین روز پشت به آنان کند گرفتار خشم خدا شود و جایگاه او دوزخ بود که بد سر انجامی است آن. مگر که خواهد جای بهتر برای جنگ بیابد و یا به سوی دسته‌ی یاران خود رود. [نه چنین است که شما بتوان خود کافران کشتید] ۱۷ پس شما نکشتید و خدا بود که آنان را بکشت. و هم تو ای محمّد آنگاه که ز دست پراندی تو خود نکردی که خدای پرتاب کرد تا که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

به نیکی و خوشی مؤمنان را گرفتار و آزموده کند [و سر انجام‌شان نیکو شود] که البته خدا شنوا است و دانا ۱۸ اینکه چنین است که خدا حیله‌ی کافران سست کند [و راه چاره‌گری بر آنان به‌بندد] ۱۹ پس اگر گشایشی خواهید همان بود که برایتان رسید و اگر خودداری کنید برای شما بهتر بود، و اگر به خواسته‌ی خود باز گردید ما [به همان گونه که دیدید به کار خود] باز گردیم و هرگز گروه شما، شما را بی‌نیاز نکند هر چند فراوان باشند. چه البتّه خدا با مؤمنان بود. سخن مفسّرین: «إِلّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أَو مُتَحَيِّزاً إِلى فِئَةٍ» ۱۵ طبری: ضحّاک گفته است: یعنی اگر جای دسترس به دشمن بیابد می‌تواند از صحنه‌ی جنگ خارج شود تا خود را به آنجا برساند، و نیز آن که خود را کنار بکشد به خود پیغمبر یا باصحاب -قرآن-۱۵-۷۵ [صفحه ۳۰۱] آن حضرت نزدیک شود. و مفسّرین اختلاف کرده‌اند که آیه مختصّ به جنگ بدر است، یا نه! ابو سعید خدری گفته است: اینکه حکم برای روز جنگ بدر است که دسته‌ی مسلمان قابل نزدیکی و جایگزینی نبوده است مگر نزد پیغمبر ولی از آن به بعد مسلمانان دسته‌ی قابل نزدیکی و جایگزینی برای یکدیگرند. إبن عبّاس گفته است: بزرگتر گناه شرک به خدا است و فرار از جنگ، چون در اینکه آیه وعده‌ی آتش جهنّم داده شده است به هر کس از جنگ فرار کند. مجمع: روایتی است از عبد اللّه عمر که پیغمبر ما را با دسته‌ای به جنگ فرستاد چون با دشمن رو برو شدیم مردم متفرق شدند و به مدینه وارد شدیم و پنهان شدیم و پس از آنکه از پیغمبر پرسیدیم آیا ما فراری از جنگ هستیم یا نه! فرمود شما فرار- نکرده‌اید به طرف پناهگاه خود متوجّه شده‌اید که من باشم. روایتی از إبن عبّاس است که جبّائی و ابو مسلم نیز معتقد شده‌اند که اینکه آیه و وعده‌ی آتش شامل هر- کسی است که از جنگ فرار کند مگر آنجا که دشمن از دو برابر عدّه‌ی مسلمین بیشتر باشد. «فَلَم تَقتُلُوهُم» ۱۷ طبری: مجاهد گفته است: اصحاب پیغمبر در روز بدر می‌گفتند: من فلان را کشتم، دیگری می‌گفت: من فلان را کشتم. اینکه جمله خطاب به آنها است که اینکه کار شما نبود بلکه کار خدا بود. ابو الفتوح: در جمله‌ی «وَ لكِنَّ اللّه قَتَلَهُم» حمزه و کسائی و خلف با تخفیف نون و رفع «اللّه» خوانده‌اند، و دیگران با تشدید نون و نصب «اللّه» قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۶۶-۲۹۷ «وَ ما رَمَيتَ إِذ رَمَيت» ۱۷ ابو الفتوح: نوشته است: قتاده و انس و إبن زید گفتند: ما را چنین روایت کردند که رسول روز بدر سه ریگ بر گرفت یکی در میمنه‌ی قریش انداخت و یکی در میسره‌ی و یکی در قلب و گفت: زشت باد اینکه رویها و مشرکان به هزیمت رفتند. سعید بن المسیّب گفت: اینکه آیه در ابی بن الخلف- الجمحی آمد و او آن بود که روزی استخوان پوسیده پیش حضرت رسول آورد و به دست خورد کرد آن را و گفت: تو می‌گوئی خدای اینکه را زنده خواهد کرد، چون روز -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۳۰۲] بدر بود او را به اسیری بگرفتند و فدیه کرد و خویشتن باز خرید و چون بخواست رفتن گفت: یا محمّد اسبی دارم که هر روز مرقی گاورس می‌دهم او را، تو را بر آن اسب خواهم کشتن، رسول گفت: بل من تو را بکشم انشاء اللّه. چون روز احد بود، ابیّ خلف بر آمد بر آن اسب و می‌تاخت تا به نزدیک رسول رسید جماعتی مسلمانان پیش او رفتند تا او را بکشند رسول حربه‌ای در دست داشت بینداخت بر پهلویش زد، چند استخوان پهلویش بشکست. او را از آنجا برگرفتند و می‌گفتند: باکی نیست اینکه زخم کارگر نیامده است، گفت: با من میگوئی! به خدا که طعنه‌ای زد بر من محمّد که اگر ببخشد بر اهل زمین همه را هلاک کند و من از اینکه جان نبرم نشنیدی که روز بدر گفت تو را بکشم! و او دروغ نگوید او را بر دست گرفتند و میبردند بر دست مردان بمرد هم آنجا دفن کردند بر راه. اینکه آیه آمد. صفوان بن عمر گفت: که رسول روز خیبر کمانی بخواست، کمانی در پیش او بردند نپسندید کمانی دیگر بیاوردند رسول تیر در کمان نهاد و بینداخت بر جانب حصن خیبر تیر بیامد تا بر کنانهٔ بن ابی الحقیق آمد و او بر بستر خفته بود و او را بکشت، خدای تعالی اینکه آیه فرستاد. تأویلات کاشانی: در قسمت اوّل گفته شده است «فَلَم تَقتُلُوهُم وَ لكِنَّ اللّه قَتَلَهُم» یعنی شما نکشتید ولی خدا کشت: در قسمت دوّم گفته شده است: «وَ ما رَمَيتَ إِذ رَمَيتَ وَ لكِنَّ اللّه رَمى» یعنی آنگاه که تو تیر زدی در حقیقت تو نبودی و خدا بود که در اوّل کاری به مردم نسبت داده نشده است ولی در دوم جمله‌ی «إِذ رَمَيت» کار تیر زدن را اوّل به پیغمبر نسبت داده است، جهت اختلاف اینکه است که در اوّل برای تربیت مردم گفته شده است تا فنای در افعال شوند و بدانند که باید چیزی را از خود ندانست و همه را وابسته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

به او بدانند، و در دوّم چون پیغمبر در کار تفصیل با جمع است و در مقام بقاء به حقّ است با اینکه جور جمله فهمانده شده است که آن حضرت اگر کاری می‌کند متوجه است که وابسته به حقّ است و از حقّ است و کاری است از خدا که اگرچه به ظاهر جدا است ولی در واقع مجتمع و فراهم شده‌ی او است با دست و وسیله‌ی آن حضرت. -قرآن-۵۳-۱۰۴-قرآن-۱۷۸-۲۳۲-قرآن-۳۸۰-۳۹۴ [صفحه ۳۰۳] مثنوی در دفتر سوّم در جمع و تفریق میان نفی و اثبات گفته است: ما رمیت اذ رمیت از نسبت است || نفی و اثبات است و هر دو مثبت است آن، تو افکندی که بر دست تو بود || تو نیفکندی، که حقّ قوّت نمود زور آدمزاده را حدّی بود || مشت خاک اشکست لشکر کی بود! مشت، مشت تو است افکندن ز ماست || زین دو نسبت نفی و اثباتش روا است «وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً» ۱۷ مجمع: ممکن است معنی اینکه جمله اینکه باشد: خداوند از سوی اینکه یاری، احسان به مردم کرده و یا اینکه باشد که از جانب خود به مردم احسان و انعام کرد. -قرآن-۱-۵۲ امام فخر: مقصود از کلمه‌ی «بلاء» انعام است یعنی خداوند نعمت بزرگ ظفر و غنیمت و مغفرت به آنها ارزانی داشت. قاضی گفته است: ممکن است مقصود از «لیبلی» رنج تکلیف به جنگ باشد در بعد از جنگ بدر و معنی اینکه طور شود که کار خداوند در بدر موجب پیدایش مشقّتها و جنگهای بعد از آن بود. تفسیر حسینی: در حقایق سلمی از امام صادق ع نقل شده است: بلاء حسن آن است که ایشان را از نفوس خویشتن فانی گرداند، و بعد از فناء به هویت خودشان باقی سازد، امام قشیری گوید: بلاء حسن آن است که مبتلی مشاهده کند مبلی را در عین آن بلاء. چو دانستی که اینکه درد تو از کیست || ز رنج خویشتن می‌باش خرّم گر او زهرت دهد بهتر ز شکر || ور او زخمت زند بهتر ز مرحم «أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ» ۱۸ مجمع: مردم حجاز و ابو عمرو «موهّن کید» با فتح واو و تشدید هاء و رفع نون بی‌تنوین و جرّ دال کید خوانده‌اند. و دیگران با سکون واو و تخفیف هاء و تنوین نون و نصب دال کید «موهن کید» قرائت کرده‌اند، و حفص به تخفیف هاء و رفع نون بدون تنوین و جرّ دال «موهن کید» خوانده‌اند و مردم مدینه با فتح همزه «انّ اللّه» و دیگران «انّ» با کسر همزه خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۲ «إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ» ۱۹ مجمع: مجاهد و ضحّاک و سدّی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۳۰۴] اینکه جمله روی سخن با اعراب دارد که ابو جهل روز بدر دعا کرد تا خدا آن دسته را که ناپسند است و منحرف مغلوب دسته‌ی دیگر کند، باین جمله گفته شده است شما که دعا می‌کنید حقّ و درستی فاتح باشد همان طور شد. عطا و ابو علیّ جبّائی گفته- اند: اینکه جمله با مردم مؤمن سخن می‌گوید که شما از خدا می‌خواستید تا بر دشمن چیره شوید اکنون نصیبتان شد به وسیله‌ی وجود پیغمبر. زجّاج گفته است: معنی جمله چنین است: اگر شما طالب قضاوت و حکومت حقّ بودید همین پیشامد و حادثه‌ی بدر قضاوت و حکومت خداوندی بود. «وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ» تا آخر ۱۹ امام فخر: اگر اینکه آیه روی سخن با اعراب داشته باشد معنی اینکه است که اگر از جنگ با پیغمبر دست بردارید به سود شما است و گر نه باز شما را گرفتار آنها می‌کنم. و در صورتی که گفتگوی با مسلمانان باشد معنی چنین است که اگر رها کنید گفتگو و بحث در انفال و فدای اسیران به سود شما است و اگر دنبال بگیرید ما از یاری شما برمیگردیم. -قرآن-۱-۳۳ سخن ما: به قرینه‌ی آیت ۱۸ که گفته شده است: خدا چاره‌گری کافران است و نابود می‌کند شاید آیت آخر «إِنْ تَسْتَفْتِحُوا» الخ روی سخن با کافران باشد و نتیجه چنین شود: راه چاره‌ی شما کافران بسته است و اگر خواستار گشایش هستید همین است که نصیب گروهی از ملّت شما شده است و اگر دست از دشمنی بدارید و پیرو آنها شوید به سود شما است و پیروز گردید. و اگر به روش گذشته بازگردید همین روزگار است که بر سرتان آمد و از بسیاری گروه خود سود نمی‌برید. -قرآن-۱۱۵-۱۳۴

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۲۰ تا ۲۹]

-قرآن-۱۵-۳۱-قرآن-۶۶۰-۷۱۳ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ [۲۰] وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قالُوا سَمِعْنا وَ هُمْ لا يَسْمَعُونَ [۲۱] إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لا يَعْقِلُونَ [۲۲] وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْراً لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لَتَوَلَّوا وَ هُم مُعرِضُونَ [۲۳] یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا استَجِیبُوا لِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُم لِما یُحییکُم وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ یَحُولُ بَینَ المَرءِ وَ قَلبِهِ وَ أَنَّهُ إِلَیهِ تُحشَرُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۵۸۱ وَ اتَّقُوا فِتنَةً لا تُصِیبَنَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنکُم خَاصَّةً وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ شَدِیدُ العِقابِ [۲۵] وَ اذکُرُوا إِذ أَنتُم قَلِیلٌ مُستَضعَفُونَ فِی الأَرضِ تَخافُونَ أَن یَتَخَطَّفَکُمُ النّاسُ فَآواکُم وَ أَیَّدَکُم بِنَصرِهِ وَ رَزَقَکُم مِنَ الطَّیِّباتِ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۲۶] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَماناتِکُم وَ أَنتُم تَعلَمُونَ [۲۷] وَ اعلَمُوا أَنَّما أَموالُکُم وَ أَولادُکُم فِتنَةٌ وَ أَنَّ اللّهَ عِندَهُ أَجرٌ عَظِیمٌ [۲۸] یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللّهَ یَجعَل لَکُم فُرقاناً وَ یُکَفِّر عَنکُم سَیِّئاتِکُم وَ یَغفِر لَکُم وَ اللّهُ ذُو الفَضلِ العَظِیمِ [۲۹] - قرآن-۱-۷۱۶ [صفحه ۳۰۵] معنی لغات: دواب- جمع دابه هر جنبنده و بخصوص اسب. مستضعفون- یعنی بیچاره شمردگان و آنهائی که مردم ضعیف و ناتوان‌شان می‌دانند. یتخطّفکم- از تخطف به معنی کشید جدا کرد، چیزی را کند و آن را ربود. آواکم- یعنی به خانه و منزلی شما را فرود آورد. فرقان- به معنی جدا کردن، وسیله‌ی جدائی میان حقّ و باطل، دلیل یاری، صبح یا سحر، فتنه- اطلاع، گمراهی، کفر، رسوائی، عذاب، دیوانگی، بیماری، آشوب و اختلاف میان مردم. جهت نزول: طبری: اختلاف است در مقصود از آیت ۲۷ «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللّهَ وَ الرَّسُولَ» عطا گفته است جابر بن عبد اللّه گفت: ابو سفیان از مکّه روانه شد و پیغمبر فرمود: ابو سفیان در فلان جا است پنهان کنید و به سوی او روانه شوید، یکی از منافقین او را خبردار کرد، اینکه آیه برای سرزنش او نازل شد. در اسباب النّزول سیوطی از عبد اللّه بن ابی قتاده نقل کرده است که بنی قریظه در جنگ با آنها از ابو لبابه پرسیدند: پیغمبر با ما چه رفتار خواهد کرد! او اشاره -قرآن-۵۷-۱۲۵ [صفحه ۳۰۶] به حلق خود کرد، یعنی شما را می‌کشد، و او گفت: هنوز از جای خود نجنبیده بودم که دانستم به خدا و پیغمبر خیانت کرده‌ام اینکه آیه برای او نازل شد. در مجمع- البیان پس از نقل اینکه قضیّه با تفصیل نوشته است که از امام باقر و صادق [ع] هم روایت شده است که اینکه آیه برای سرگذشت ابو لبابه است. ترجمه: ۲۰ ای مردمی که مؤمن شدید فرمان خدا و پیغمبر او برید و سخن او که می‌شنوید روی گردان از آن نشوید ۲۱ و به مانند آن کسان نباشید که گفتند شنیدیم با اینکه [نمی‌پذیرند و گوئی که] نمی‌شنوند ۲۲ البته بدترین جنبندگان به پیشگاه خدا کر و گنگ مردمی هستند که خرد ندارند [و سخن درست ز نادرست جدا نمی‌کنند] ۲۳ و اگر در آنان خیری خدا بداند [که آماده‌ی ایمان باشند] سخن حقّ به گوششان رساند ولی اگر سخن حقّ در گوش آنان فرو کند پشت می‌کنند و روی بگردانند ۲۴ ای مؤمنان سخن خدا و پیغمبر را بپذیرید چون شما را به چیزی بخوانند که زنده‌تان نماید [و از مرگ نادانی بزندگی دانائی رساند، پس اندیشه بیهوده به دل راه ندهید] و بدانید که خدا میان آدمی و دل او جدائی آورد و شما را به سوی او فراهم کنند ۲۵ و از آن گرفتاری بترسید که نه به ستمکاران رسد و بس [که همگان را فراگیرد و تر و خشک با هم بسوزد] و بدانید که خدا آزار به سختی کند ۲۶ و به یاد آرید که اندک مردمی ناتوان در سرزمین خود بودید و اندیشناک که دشمنان [چون مرغان شکاری] شما را بربایند. پس [خدا به مدینه که جایگاهی آسوده است] شما را جای داد و به یاری خود پشتیبانی کرد و ز هر خوب و پاکیزه روزی شما کرد تا که پاس آن بدارید ۲۷ پس ای مؤمنان با خدا و پیغمبر [ص] نادرستی نکنید که دانسته و فهمیده به سپرده‌های خود نیز نادرستی کنید ۲۸ و بدانید سرمایه و فرزندتان مایه‌ی گرفتاری است و مزد و بهره بزرگ به پیشگاه خداوند است و بس ۲۹ ای گرویدگان به دین اسلام اگر ز نافرمانی خدا پرهیز کنید راه جدائی درست ز نادرست برای‌تان نمایان کند و بد کاریهای شما را بپوشاند و گناه‌تان بیامرزد که خداوند را فزون بخشی بسی بزرگ باشد. [صفحه ۳۰۷] سخن مفسّرین: «وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ قالُوا سَمِعنا» ۲۱ مجمع: مقاتل و إبن جریج و جبّائی گفته‌اند: مقصود کافران هستند. إبن عبّاس گفته است: مقصود یهود بنی قریظه و بنی نضیر هستند، إبن زید گفته است مقصود مشرکین عرب است که می‌گفتند: ما قرآن را شنیدیم و مانند آن می‌توانیم بگوئیم، چنانکه نقل سخن آنها شده است در اینکه آیه «قالُوا قَد سَمِعنا لَو نَشاءُ لَقُلنا مِثلَ هذا». -قرآن-۱۵-۶۰-قرآن-۳۷۵-۴۲۵ «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِ» ۲۲ امام فخر: کلمه‌ی دواب ممکن است برای آن باشد که چون آن مردم سخن حقّ نمی‌پذیرند مانند جنبنده و حیوان هستند و یا اندازه لیاقت آنها نشان داده شده است که از جنس عمومی جنبنده تفاوت ندارند. -قرآن-۱-۲۸ مجمع البیان: امام باقر [ع] فرمود: اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیه توصیف قبیله‌ی بنی عبد الدّار است که فقطّ مصعب بن عمیر و یک نفر دیگر از آن قبیله مسلمان شد. و بعضی گفته اند: مقصود نضر بن حارث بن کلده است که از قبیله‌ی بنی عبد الدّار قصی بوده است. «الصُّمُّ البُکم» ۲۲ آلوسی در تفسیر روح المعانی: جهت تقدم کلمه‌ی صمّ آن است که سخن گفتن نتیجه‌ی شنیدن است پس چون حقّ را نشنیدند زبان- شان به سخن حقّ باز نمی‌شود. - قرآن-۱-۲۱ «لَو عَلِمَ اللّهُ فِیهِم خَیراً لَأَسمَعَهُم وَ لَو أَسمَعَهُم لَتَوَلَّوا» ۲۳ طبری: إبن جریج گفته است: یعنی اگر قرآن به گوششان برسد می گویند: قرآنی دیگر بیاور و یا می گویند چرا از پیش خود چیزی نمی گوئی چنان که اینکه سخنان آنها در قرآن نقل شده است قالوا «ائتِ بِقُرآنٍ غَیرِ هذا». و «قالُوا لَو لا اجتَبَیتَها» و اگر خواسته‌ی آنها پذیرفته شود و قرآنی دیگر بیاوریم رو میگردانند. -قرآن-۱- ۸۲-قرآن-۳۰۴-۳۳۱-قرآن-۳۳۵-۳۶۲ کشف الاسرار نوشته: آه از قسمتی در ازل رفته قسمتی نه فزوده نه کاسته، یکی رانده و حبلش گسسته یکی شسته و کردار او شایسته اینکه بایسته و آن نابایسته چه توان قاضی در ازل چنین خواسته. مجمع: یعنی اگر قابلیت هدایت در آنها بوده آنچه را که رو گردان از [صفحه ۳۰۸] پذیرش هستند خدا به گوششان میرساند، زجّاج گفته است: یعنی اگر لیاقت میداشتند به همه‌ی سؤالهای آنها جواب داده می‌شد، جبّائی گفته است: به پیغمبر گفتند: قصی بن کلاب را زنده کن تا شهادت به پیغمبری تو دهد اینکه جمله اشاره به آن است که اگر خیر و قابلیّت در آنها بود سخن قصی بن کلاب به گوش آنها میرسید. روح البیان: یعنی اگر اندک خیری در آنها بود که ساعتی نیروی خود را برای فهم حقّ و پیروی از راه راست به کار برند شخصیّت پیغمبر را می‌شناختند و پیرو او می‌شدند. «إِذا دَعاکُم لِما یُحیِیکُم» ۲۴ مجمع: قتیبی گفته است: یعنی چون پیغمبر شما را به سوی جهاد که وسیله‌ی حیات ابدی است بخواند. زیرا شهادت و کشته شدن در جنگ حیات خداوندی است، و جبّائی گفته است: یعنی به سوی آنچه زندگی کار و عزّت شما است که جهاد باشد، سدّی گفته است: یعنی شما را به ایمان بخواند که زندگی دل است، مجاهد گفته است: یعنی دعوت کند به سوی حقّ. -قرآن-۱-۳۲ قتاده گفته: یعنی چون شما را به قرآن دعوت کند و علوم دین که نجات از جهل است و آن خود مرگ حقیقی است، پس دعوت او بهره‌مندی است از قرآن و علم که نجات است و مصونیّت و زندگی همیشگی. ابو مسلم گفته است: یعنی چون پیغمبر شما را به سوی بهشت دعوت و راهنمائی کند که در آن خوشی و زندگی همیشگی است. طبری: از ابو هریره نقل شده است که ابی بن کعب در نماز بود و پیغمبر او را آواز کرد و او جواب نداد و نماز را به زودی تمام کرد و متوجّه به پیغمبر شد، سلام کرده و فرمود: چه مانع داشتی که جواب بدهی! عرض کرد نماز می‌خواندم، فرمود مگر اینکه آیت قرآن را ندیده‌ای «استَجِیبُوا لِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُم لِما یُحیِیکُم»! عرض کرد چرا، دوباره چنین غفلت نخواهم کرد. -قرآن-۳۰۷-۳۷۴ «أَنَّ اللّهَ یَحُولُ بَینَ المَرءِ وَ قَلبِهِ» ۲۴ طبری: ضحّاک و سعید جبیر گفته‌اند: -قرآن-۱-۵۳ یعنی خدا فاصله می گذارد میان کافر که مؤمن شود و مؤمن که کافر شود. مجاهد گفته [صفحه ۳۰۹] است: یعنی میان شخص و عقل او خدا حایل می‌شود که نمی‌داند چه کند، سدّی گفته است: یعنی فاصله می‌شود میان مرد و دلش که نتواند مؤمن یا کافر شود مگر به اذن او. قتاده گفته است: یعنی آن اندازه خداوند به دل آدمی نزدیک است که هر پوشیده و آشکار آن را می‌داند. ابو الفتوح: یک معنی اینکه جمله آن است که خدا جدا می کند میان آدمی و دل او به وسیله‌ی مرگ یا دیوانگی که نتواند از دل خود استفاده کند، پس باید شتاب به توبه و کار خیر کنند پیش از آن که چنین حالتی پیش آید، معنی دیگر اینکه است که چون مؤمنین اندیشناک می‌شدند که کافران زیاد هستند و ایشان مغلوب خواهند شد، با اینکه جمله اعلام شده است که خدا میان دل مردم مؤمن و ترس جدا خواهد کرد تا آرام شوند و نیز کافران که آسوده و مطمئن به غلبه هستند میان دل و آسودگیشان خدا فاصله می گذارد تا از مؤمنین بترسند. مجمع: یونس بن عمّار از امام صادق ع روایت کرده است که معنی جمله اینکه است: دل هرگز از راه خود برنمی گردد و گمان نمی کند که حقّ باطل است و همچنین در آن اینکه عقیده تولید نمی‌شود که فلان باطل حقّ است. محمّد بن اسحاق گفته است: یعنی دل نمی‌تواند چیزی را از خدا پنهان بدارد. روح البیان: ممکن است مقصود از اینکه جمله بیان اندازه‌ی تسلّط خدا باشد بر دلهای مردم که عزیمت و اراده‌ی مردم را بی‌اراده و بر خلاف میل آنها نابود می کند و نمی‌توانند تصمیم بگیرند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و پی مقصد خود بروند. در کشف الاسرار فرمود که علما دل را یابند و «لِمَن کانَ لَهُ قَلب» اشارت بدان است، و عرفا دل را گم کنند که «یَحُولُ بَینَ المَرءِ» عبارت از آن است، در بدایت از دل ناچار است، و در نهایت حجاب دیدار است. -قرآن-۲۸۸-۳۱۵-قرآن-۳۶۶-۳۹۱ زین پیش همی دیدمش اندر دل خویش || دل نیز حجاب بود برداشت ز پیش پس خداوند به جلوه‌گری صفات میان مرد و دل او فاصله می‌شود، یعنی چون خدا جلوه بر دل مؤمن کرد سطوت و چیرگی قدرت و نور حقّ فاصله می‌شود میان [صفحه ۳۱۰] آئینه‌ی دل شخص و تیرگیهای اوصاف او. تأویلات کاشانی: یعنی خداوند جدا می‌کند میان آدمی و دل او به وسیله‌ی نابودی استعداد و آمادگی آن برای کسب معارف و انداختن پرده‌ی شک به واسطه‌ی ارتکاب اینکه و پلیدیهای اخلاقی. آلوسی در روح المعانی: اینکه جمله کنایه است از کمال قرب، چون آنچه حد فاصل میان دو چیز است به هر دوی آنها نزدیکتر است از خودشان به یکدیگر چون از دو طرف به آنها چسبیده است و آنها از یکدیگر جدا هستند، پس اشاره است به- اینکه خداوند بر مکنونات ضمیر مردم به طوری خبردار است که ممکن است خودشان از چیزی غافل باشند ولی حق به آن مسلّط است. و از امّ سلمه روایت شده است که پیغمبر بسیار میفرمود « یا مقلّب القلوب ثبّت قلبی علی دینک» من سبب آن را پرسیدم فرمود هر کسی دلش در قدرت خداوند است که آن را مستقیم بدارد یا منحرفش کند. «وَ اتَّقُوا فِتنَةً لا تُصِیبَنَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنکُم خَاصَّةً» ۲۵ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی عمل منکر را رواج مدارید که اگر گرفتاری پیش آمد گناهکار و بیگناه گرفتار خواهد شد. حسن بصری گفته است: یعنی آن بلا و گرفتاری که نهان انسان و آنچه را در دل دارد آشکارا می‌کند و اینکه آیه برای علی و عمّار و طلحه و زبیر نازل شده است، و زبیر خود می‌گفت ما سالها اینکه آیه را می‌خواندیم و گمان نمی‌بردیم که مقصود ما باشیم و اکنون معلوم است که ما منظور از اینکه جمله هستیم که گوش نکردیم و مخالفت نمودیم و همگی گرفتار شدیم. سدّی گفته است: اینکه آیه روی سخن با آنها دارد که در جنگ بدر با پیغمبر بودند و به اصحاب بدر مشهور شدند، و در جنگ جمل به آن فتنه گرفتار شدند که یکدگر را کشتند. إبن زید گفته است: یعنی گمراهی و دو هوائی که هر دسته‌ای عقیده‌ای و خواسته‌ای دارند و با یکدیگر ناسازگار می‌شوند. -قرآن-۱-۷۴ و بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله آن آشوب و بی‌نظمی است که راه ستمگری برای مردم باز می‌شود و زیانش به همه کس می‌رسد. و حضرت علیّ و امام باقر علیهما السلام [صفحه ۳۱۱] و زید بن ثابت و ربیع بن انس و ابو العالیه «لتصیبنّ» بی‌الف قرائت کرده‌اند، و قرائت مشهور «لا تصیبنّ» با حرف لای به معنی نفی است. و از اینکه جمله‌ی «لا تُصِیبَنَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنکُم خَاصَّةً» دو جور استفاده کرده‌اند: ۱- از إبن عبّاس نقل شده است معنی ظاهر جمله که گرفتاری مختصّ به ستمکار نخواهد بود چون او سزای خود را می‌بینند و دیگران به واسطه‌ی اینکه گرفتاری و سختی آزموده و تصفیه می‌شوند. -قرآن-۱۷۸-۲۳۱ ۲- مقصود جلوگیری مردم است از ظلم و ستمگر، و معنی جمله اینکه است که بپرهیزید از آن فتنه که مجازاتش دامنگیر ستمکاران است و مختصّ به آنها است، و اینکه معنی مناسب با قرائت «لتصیبنّ» با لام بدون الف است، و نیز بعضی گفته‌اند: حرف «لا» زیادی است و معنی ندارد، و ممکن است الف برای اشباع و تکمیل تلفّظ فتحه‌ی لام باشد که از اینکه احتمالها همین معنی دوم و اختصاص مجازات به ستمکار نتیجه می‌شود. و ابو مسلم: معنی جمله را به اینکه صورت در آورده است: ستم نکنید که دچار عذاب و آزار می‌شوید، مگر آن کس که اسم ستمگر بر او نباشد. طنطاوی: از اینکه آیه استفاده می‌شود که همگی مسلمین پیوسته به یکدیگر هستند و عهده‌دار سود و زیان یکدیگر، و هر یک نفر مانند همه است و به جای عموم در انجام وظیفه، پس باید هر فرد به کار همگی و منافع عموم همت داشته باشند. تفسیر عبده: در حدیث است که عدی بن عمیره گفت: شنیدم پیغمبر می‌فرمود خداوند به واسطه‌ی کار بد چند نفر عموم مردم را گرفتار نمی‌کند. مگر که آنها زشتیها را به‌بینند و با قدرت بر جلوگیری ساکت بمانند آن وقت است که همگی گرفتار خواهند شد. آلوسی در روح المعانی: اینکه آیه با مفاد آن جمله که در آیت دیگر گفته شده است «لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزرَ أُخری» یعنی گناه کسی را بر دگری نخواهند نوشت، نا- سازگاری و تعارض ندارد. چون چنان که بر گناهکار خود داری لازم است بر دیگران هم جلوگیری او لازم است که اگر نکنند در مجازات با او شریک هستند، روایت است از پیغمبر که اگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم ستمی دیدند و دست ستمکار را نگرفتند ممکن است به زودی همگی -قرآن-۱۰۰-۱۳۳ [صفحه ۳۱۲] گرفتار شوند. مثنوی در دفتر پنجم ضمن حکایت خر و روباه نتیجه‌ی سوء موافقت با بد را به اینکه صورت درآورده است: مار بد جانی ستاند از سلیم|| یار بد آرد سوی نار جحیم از قرین بی‌قول و گفت و گوی او || خود بدزدد دل نهان از خوی او باز در دفتر اوّل جلوتر از قصّه‌ی بازرگان و طوطی همین مطلب را گفته است: وای آن زنده که با مرده نشست || مرده گشت و زندگی از وی بجست ای خنک آنمرده کز خود رسته شد || در وجود زنده‌ای پیوسته شد «تَخافُونَ أَن یَتَخَطَّفَکُمُ النّاس» ۲۶ طبری: عکرمه گفته است: یعنی پیش از هجرت شما با پیغمبر در مکّه از اعراب قریش می‌ترسیدید که نابودتان کنند. قتاده گفته است: یعنی روز جنگ بدر از قریش می‌ترسیدید. وهب بن منبّه گفته است: -قرآن-۱-۴۴ مقصود از کلمه‌ی «النّاس» مردم مجاور عرب است که ایران و روم باشد. «لا تَخُونُوا اللّهَ وَ الرَّسُولَ» ۲۷ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی احکام خدا و دستورها و روش پیغمبر را ترک نکنید که خیانتکار می‌شوید. حسن بصری گفته است هر که قسمتی از وظایف دین را ترک کند خیانتکار است. -قرآن-۱-۳۸ ابو الفتوح نوشته است: محمّد بن اسحاق گفت: معنی آیه آن است که اظهار حقّ مکنی رسول را تا به شما گمان نیک برد، آنگه در سر مخالفت کنی او را. پس بر اینکه قول خطاب با منافقان باشد. «وَ تَخُونُوا أَماناتِکُم» ۲۷ طبری: إبن عبّاس گفته است: مقصود از «اماناتکم» وظائف و عبادات مردم است. إبن زید گفته است: مقصود اینکه است: یعنی خیانت در دین نکنید و منافق نباشید. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: سدّی در معنی اینکه جمله با جمله‌ی جلو چنین گفته است: خیانت با خدا و پیغمبر نکنید که اگر با آنها خیانت کردید امانت خود را هم خیانت کرده‌اید. [صفحه ۳۱۳] ابو الفتوح نوشته است: جبّائی گفت: نهی است از خیانت در غنیمت به پیغمبر فرمود: امانت به آن ده که تو را امین دارد، و خیانت مکن با آن که به تو خیانت کند. تأویلات کاشانی: از آن پیمان که خداوند به موجب نهاد اصلی عقل و خرد با شما استوار کرده است دستبردار و خیانتکار نباشید و هم از آن معرفت که به پیغمبر دارید. و نیز آن معارف و حقایق که به موجب استعداد ازلی جزء صفات نفسانی و روحی به شما امانت داده شده است و خود خبردار هستید که چنین سرمایه‌ای در اختیار دارید آنها را هم نابود نکنید و به آن خیانت ننمائید. «أَموالُکُم وَ أَولادُکُم فِتنَةٌ» ۲۸ روح البیان: یعنی مال و فرزند وسیله‌ی گرفتاری و آفت و بلا است که برای جمع و نگهداری آنها معصیت و نافرمانی می‌کنید و گرفتار می‌شوید. و ممکن است چنین معنی شود: مال و اولاد موجب رنج و آزمایش آدمی است که در دوستی اینکه دو چگونه آزموده شود و از هوی و هوس بگذرد و یا گرفتار و بیچاره شود. -قرآن-۱-۳۷ تفسیر حسینی: احمد انطاکی قدّس اللّه سرّه فرمود که حقّ سبحانه مال و فرزندان را فتنه گفت تا از فتنه به یک سو رویم و ما پیوسته آن فتنه را زیادت می‌خواهیم بیت: جوان و پیر که در بند مال و فرزندند || نه عاقلند که طفلان ناخردمندند. «إِن تَتَّقُوا اللّهَ یَجعَل لَکُم فُرقاناً» ۲۹ مجمع: إبن زید گفته است: یعنی هدایت و روشنائی در دل که موجب تمیز حقّ از باطل باشد. مجاهد گفته است در دنیا و آخرت راه آسایش پیدا می‌شود. سدّی گفته است: یعنی نجات می‌یابید، و فرّاء گفته است یعنی فتح و ظفر برای شما فراهم می‌شود. جبّائی گفته است: یعنی عزّت و ثواب دنیا و آخرت برای شما و خواری و گرفتاری برای دشمنان شما است که وسیله‌ی تفاوت میان شما و آنها است. -قرآن-۱-۴۹ روح البیان: متّقی آن است که حقّ سبحانه و تعالی را وقایه‌ی خود گرفته [صفحه ۳۱۴] شد در ذات و صفات و افعال و فعل او در افعال حقّ فانی شده باشد و صفات او در صفات حقّ مستهلک گشته«۱۸». -پاورقی-۱۲۶-۱۲۸ گم شده چون سایه اندر آفتاب || یا چو بوی گل در اجزای گلاب سخن ما: ۱- آیت ۲۴ از جمله‌ی «استَجِیبُوا لِلّهِ» تا آخر راهنمائی است به قدردانی از تربیت و رهبری که اگر کسی شما را رهبری کرد به آن راه که وسیله‌ی خیر و حیات معنوی است از جان و دل بپذیرید، و نیز یادآوری است و توجّه به یک حقیقت وجدانی که اگر انسان همه چیز را منکر شود بی‌اختیاری دل خود را نمی‌تواند منکر شود که تصمیم و اراده و فکرش در اختیارش نیست و اگر به همه‌ی وسائل خود را مجهّز کند در برابر عوارض دل خود مانند فراموشی و غفلت عاجز است، پس باید تسلیم به فرمان مقامی بالاتر شد که دل آدمی به فرمان او است و به دغدغه و اندیشه‌های مختلف توجه نکرد که دل در اختیار نیست، و شاید ارتباط دو جمله‌ی «استَجِیبُوا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لِلّهِ» و «أَنَّ اللّهَ یَحُولُ» همین باشد که چون دل در قدرت خدا است شما بافکار خود توجّه نداشته باشید و به فرمان خدا و رسول باشید. و باز ممکن است اشاره باشد به اینکه که خدا میان آدمی و خاصیّتهای دل و عواطف و میول او فاصله می‌شود و آنها را عوض می‌کند. پس اگر کسی بدخوی بود یا حسود همیشه او را بدخوی و حسود ندانید، و یا اگر ترس و بخل و حرص و دیگر رذائل در کسی سراغ داشتید مأیوس نباشید که دل او در قدرت خداوند است و پیوسته قابل اصلاح است. چنان که در علوم روانشناسی و پرورشی توجّه به عواطف و امیال و تعدیل آنها مفصل بحث شده است ۲- آیت ۲۵ «وَ اتَّقُوا فِتنَةً» تا آخر شاید یادآوری باشد به مردم سهل انگار که با خود چنین فرض می‌کنند: انحراف من به کجای دنیا ضرر دارد و نان و آب چه کس را کم و زیاد می‌کند! -قرآن-۳۷-۵۸-قرآن-۷۲۰-۷۴۱-قرآن-۷۴۴-۷۶۹-قرآن-۱۴۰۰-۱۴۲۱ اگر بد هستم برای خودم هستم به کسی کار ندارم. در برابر اینکه جور قضاوت غلط گفته شده است که همه‌ی انحرافها محدود مشخص نیست و گاه می‌شود عملی کوچک از یک نفر [صفحه ۳۱۵] دامنه‌ی درازی پیدا می‌کند که یک خانواده و یا نسل و یا اجتماعی را گرفتار می‌کند. فرض کنید یک هوی‌پرستی که عمل زشت فردی است و به کسی زیان ندارد اگر موجب بیماری واگیر شد و آن بیماری به اعضای خانواده و یا دیگر معاشرین سرایت کرد دامنگیر عدّه‌ی زیاد و یا بیشمار می‌شود، و نیز یک حرکت کوچک ناپسند در حضور طفل یا مردم ساده و بیخبر موجب تحریک و جرأت آنها می‌شود. و هم سخن چینی مختصر میان دو نفر و یا تحریک غضب و خشم یک نفر ممکن است موجب آشوب میان ملّتها و دولتها بشود، چنان که دو جنگ بزرگ جهانی را که در ۱۹۱۴ میلادی و ۱۹۳۹ واقع شد مولود مختصر تحریک خشم و غضب یک نفر میدانند. ۳- آیت ۲۸ «وَ اعلَمُوا أَنَّما أَموالُکُم وَ أَولادُکُم فِتنَةٌ» به اصطلاح بیدار باش یا اعلام خطر است به آنها که دلبستگی به مال و فرزند را به آن اندازه‌ی افراط می‌رسانند که بر خلاف غرض و هدف‌شان می‌شود و به آنجا می‌رسد که حبیب و محبوب هر دو نابود می‌شوند، فرض کنید: افراط در دوستی فرزند موجب سوء تربیت او و انحراف و بیچارگی در زندگی پدر و مادرش می‌شود، و نیز افراط در دوستی مال موجب رکود سرمایه است و خرابی اراضی و آبادانیها و هم نتیجه‌ی اینکه اخلاق خسارت مالی برای خود اینکه دسته مردم است و گرفتاری آنها و نزاع با شریک ملک و طرف معامله‌ی خود، و در نتیجه اینکه گونه اشخاص همیشه گرفتار و در فتنه هستند. -قرآن-۵۸۹-۶۴۵ مثنوی [دفتر اوّل ضمن قضّیه‌ی گفتگوی شیر و نخجیر]. دوستی مال و فرزند را به اینکه صورت در آورده است: اینکه جهان زندان و ما زندانیان || حفره کن زندان و خود را وا رهان چیست دنیا از خدا غافل شدن || نی قماش و نقره و فرزند و زن مال را گر بهر دین باشی حمول || نعم مال صالح گفت آن رسول آب در کشتی هلاک کشتی است || آب در بیرون کشتی پشتی است چون که مال و ملک را از دل براند || ز آن سلیمان خویش جز مسکین نخواند [صفحه ۳۱۶]

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۳۰ تا ۴۰]

وَ إِذ یَمکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثبِتُوکَ أَو یَقتُلُوکَ أَو یُخرِجُوکَ وَ یَمکُرُونَ وَ یَمکُرُ اللّهُ وَ اللّهُ خَیرُ الماکِرِینَ [۳۰] وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُنا قالُوا قَد سَمِعنا لَو نَشاءُ لَقُلنا مِثلَ هذا إِن هذا إِلاّ أَساطِیرُ الأَوَّلِینَ [۳۱] وَ إِذ قالُوا اللّهُمَّ إِن کانَ هذا هُوَ الحَقَّ مِن عِندِکَ فَأَمطِر عَلَینا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ [۳۲] وَ ما کانَ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُم وَ أَنتَ فِیهِم وَ ما کانَ اللّهُ مُعَذِّبَهُم وَ هُم یَستَغفِرُونَ [۳۳] وَ ما لَهُم أَلاّ یُعَذِّبَهُمُ اللّهُ وَ هُم یَصُدُّونَ عَنِ المَسجِدِ الحَرامِ وَ ما کانُوا أَولِیاءَهُ إِن أَولِیاؤُهُ إِلاَّ المُتَّقُونَ وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۷۳۹ وَ ما کانَ صَلاتُهُم عِندَ البَیتِ إِلاّ مُکاءً وَ تَصدِیَةً فَذُوقُوا العَذابَ بِما کُنتُم تَکفُرُونَ [۳۵] إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یُنفِقُونَ أَموالَهُم لِیَصُدُّوا عَن سَبِیلِ اللّهِ فَسَیُنفِقُونَها ثُمَّ تَکُونُ عَلَیهِم حَسرَةً ثُمَّ یُغلَبُونَ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی جَهَنَّمَ یُحشَرُونَ [۳۶] لِیَمِیزَ اللّهُ الخَبِیثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَ یَجعَلَ الخَبِیثَ بَعضَهُ عَلی بَعضٍ فَیَرکُمَهُ جَمِیعاً فَیَجعَلَهُ فِی جَهَنَّمَ أُولئِکَ هُمُ الخاسِرُونَ [۳۷] قُل لِلَّذِینَ کَفَرُوا إِن یَنتَهُوا یُغفَر لَهُم ما قَد سَلَفَ وَ إِن یَعُودُوا فَقَد مَضَت سُنَّتُ الأَوَّلِینَ [۳۸] وَ قاتِلُوهُم حَتّی لا تَکُونَ فِتنَةٌ وَ یَکُونَ الدِّینُ کُلُّهُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَوا فَإِنَّ اللّهَ بِما یَعمَلُونَ بَصِیرٌ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۳۹] -قرآن-۱-۷۷۶ وَ إِن تَوَلَّوا فَاعلَمُوا أَنَّ اللّهَ مَولاکُم نِعمَ المَولی وَ نِعمَ النَّصِیرُ [۴۰] -قرآن-۱-۹۵ معنی لغات: اساطیر- نوشته‌ها و احادیث عجیب پیشینیان، لیثبّتوک- برای اینکه حبس و پا بر جا نمایند تو را، یصدّون- جلوگیری می‌کنند، مکاء- به معنی با دهن بی‌آلت خارجی سوت زدن، تصدیه- به معنی دست زدن، و هر دو کلمه‌ی [صفحه ۳۱۷] مکاء و تصدیهٔ- دست‌زدن و سوت زدن معنی می‌شود، یرکم- از مصدر رکم به فتح راء و سکون کاف به معنی انباشتن و بر هم توده کردن. جهت نزول: طبری: اعراب در دار النّدوه که جایگاه مشاورت آنها بود با یکدگر شور کردند که با پیغمبر ص چه رفتار کنند که از او آسوده شوند، هر کسی نظری اظهار کرد: یکی گفت: حبسش کنید دیگری گفت: از سرزمین خود اخراج نمائید سومی گفت عاقبت اینکه رفتارها بد خواهد شد به دسته جمع از همه‌ی قبائل در شب بر سرش بریزید و بکشیدش و خونبهایش را همه بپردازید. جبرئیل آن حضرت را مطّلع کرد و حضرت علیّ علیه السّلام را فرمود که بر جای او بخوابد و خود به طرف مدینه روانه شد، آیت «وَ إِذ یَمکُرُ» برای اینکه قضیه نازل شد. -قرآن-۵۵۳-۵۶۹ ترجمه: ۳۰ ای محمّد به یاد آر آن روزگار که کافران حیله در کار تو می‌کردند تا در بندت گذارند یا اخراجت کنند و یا تو را بکشند. آنها چاره در کار تو می‌کنند و خدا نیز چاره‌گری می‌کند و او بهترین چاره‌گران است ۳۱ و چون برای کافران آیات قرآن بخوانند گویند ما شنیدیم و اگر بخواهیم می‌توانیم بمانند چنین کلمات درست کنیم، که اینها جز افسانه‌های کهنه‌ای بیش نیست. ۳۲ و نیز به یاد بیار که گفتند: خدایا اگر اینکه سخنان درست است و از جانب تو باشد پس از آسمان بر ما سنگ بریز و یا به عذابی سخت گرفتارمان کن ۳۳ لکن سرنوشت خداوند نه چنین است که مردم را گرفتار کند [با اینکه وسائل سعادت در اختیار دارند] و تو در- میان ایشان باشی. نه خدا گرفتارشان کند با اینکه استغفار می‌کنند [و یکبارگی زیاد خدا بی‌خبر نیستند ولی] ۳۴ چه شایستگی دارند که خدا عذاب‌شان نکند که از عبادت در مسجد الحرام مردم را جلوگیر می‌شوند و آنها نشود دوست خدا باشند که دوستان او جز پرهیزگاران نباشند ولی بیشتر آنان نادان بودند ۳۵ آن کافران به جلو خانه‌ی کعبه نمازی نداشتند مگر سوت زدن و دست زدن پس به سزای بدکاری خود آزار خداوندی بچشید که کافر بودید ۳۶ اینکه کافران سرمایه خود را برای جلوگیری [صفحه ۳۱۸] از راه خدا خرج می‌کنند و به زودی افسوس آن را می‌خورند و زان پس شکسته ز مسلمان خواهند بود ۳۷ و آن کسان که کافر شدند همگی به دوزخ فراهم می‌شوند، ۳۸ چه خدا پلید و پاکیزه را ز هم جدا کند و پلیدان را بر هم انباشته نماید و به دوزخ جای دهد که اینکه گونه مردم از زیان دیدگانند. جهت نزول: مجمع البیان: آیت ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا» تا «هُمُ الخاسِرُون» بعضی گفته‌اند برای مخارج جنگ بدر نازل شد که دوازده نفر عهده‌دار غذای قشون بودند و هر کدام روزی ده شتر برای خوراک عدّه‌ی آنها سر می‌بریدند اینکه آیه آن عمل را معرّفی می‌کند، مجاهد و سعید بن جبیر گفته‌اند: -قرآن-۴۵-۷۳-قرآن-۷۹-۹۹ در توصیف ابی سفیان است که برای جنگ احد، دو هزار نفر از مردم غلام و تحت- الحمایه که از قبیله‌ی معیّن و صاحب نام و نشان نبودند به مزدوری گرفت، به علاوه آنچه از اعراب ممکن شد برای جنگ احد جمع شدند، اینکه آیه چنانچه ترجمه شد در توصیف آنها است. ترجمه‌ی دو آیت دیگر: ۳۹ ای محمّد به اینکه کافران بگو: [هنوز وقت باقی است که از کفر و بدخواهی] اگر دست بدارند گذشته‌شان آمرزیده است ولی اگر شیوه‌ی خود را ز سر بگیرید به سرنوشت گذشتگان گرفتار می‌شوند [که کشته شوند و یا باسارت بروند] ۴۰ و شما مسلمانان با کافران بجنگید تا همگی به دین حقّ و راه راست باشند و اختلاف و دو دستگی در مردم نماند آنگاه اگر اینکه کج اندیشان از روش خود دست بدارند خدا بینا است به آنچه شما آدمیان کنید ۴۱ و اگر [کفار] سرباز زدند و پشت کردند پس بدانید که خداوند یار شما و بهترین یار و تواناترین یاور است. سخن مفسّرین: «وَ إِذ یَمکُرُ بِکَ الَّذِین» ۳۰ مجمع: یعنی عتبه و شیبه و ابو جهل و نضر بن حارث و ابو البختری و امیّهٔ بن خلف که در کار تو و نابودیت شور می‌کردند. -قرآن-۱۵-۴۸ «لِیُثبِتُوک» ۳۰ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد و دیگران گفته‌اند: یعنی تو را ببند کنند تا در خانه بگذارندت و یا در حبست کنند. -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۳۱۹] «وَ یَمکُرُ اللّهُ وَ اللّهُ خَیرُ الماکِرِین» ۳۰ طبری: إبن جریج از مجاهد نقل کرده است که اینکه آیه در مکّه نازل شد و مقصود اینکه است که تو را نجات دادیم و آنها را نابود کردیم. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۱-۵۱ مجمع: چون همه چیز از سوی خدا خیر است و مصلحت و اگر آزار به کسی برسد برای استحقاق او است ولی مکر و حیله و آزار مردم یا ستم است و گر نه به درجه‌ی مکر خداوند در عدل و مصلحت نخواهد بود از اینکه جهت «خَیرُ الماکِرین» گفته شده است. ولی بعضی گفته‌اند معنی اینکه جمله اینکه است که خداوند بهتر از هر کس سزا می‌دهد و مجازات می‌کند. -قرآن-۲۴۲-۲۶۲ ابو الفتوح: یعنی خداوند سزای حیله‌ی آنها را می‌دهد و چون در جلو «یمکرون» گفته شده است و کار و فکر آنها بیان شده است برای اینکه قرینه‌ی کلمات رعایت شود کلمه‌ی «یمکر» گفته شده است و مقصود مجازات خداوندی است نه حیله‌ی او چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «جَزاءُ سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ» که مقصود مجازات بدی است نه کار بد در برابر بد دیگران و کلمه‌ی «سیّئه» برای رعایت قرینه و همانند شدن کلمات آورده شده است، و بعضی گفته‌اند: یعنی مانند حیله‌گران با آنها رفتار شد که در ظاهر حیله نمودار بود لکن در حقیقت عدل و مروّت بود. و چون حیله‌ی آنها به نتیجه نرسید و سرنوشت خداوندی پدیدار شد «خَیرُ الماکِرین» گفته شده است. -قرآن-۳۰۴-۳۳۲-قرآن-۶۸۱-۷۰۱ فی ظلال: اینکه جمله تصویری بسیار دور و هولناک در دلها منعکس می‌کند که گروهی متشخص و متنفّذ گرد هم می‌نشینند و کنکاش می‌کنند و رای می‌دهند و تصمیم می‌گیرند و دست اندر کار می‌شوند ولی در پس پرده‌ی غیب قدرتی است که همه‌ی آن تدبیرها را وارونه می‌کند و آنها خود خبر ندارند که به دنبال اینکه اندیشه و کوشش هجرت پیغمبر است و نابودی ایشان. «وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُنا قالُوا قَد سَمِعنا لَو نَشاءُ لَقُلنا مِثلَ هذا» ۳۱، طبری: إبن جریج گفت: نضر بن حارث برای تجارت به ایران می‌رفت و مردم پارسا -قرآن-۱-۸۴[صفحه ۳۲۰] را می‌دید که عبادت می‌کنند و انجیل می‌خوانند و رکوع و سجودی دارند، چون به مکّه برگشت و دید که پیغمبر قرآن و نماز دارد گفت همانند اینکه را شنیده‌ام و اگر بخواهم همانند آن را می‌توانم درست کنم. تفسیر حسینی نوشته است: آورده‌اند که نضر بن حارث لعنه اللّه علیه به تجارت به بلاد فارس آمده بود قصّه‌ی رستم و اسفندیار بخرید و معرّب ساخته به مکّه برد و گفت: اینک افسانه‌ای آوردم شیرین‌تر از افسانه‌های محمّد که بر ما می‌خواند. حقّ سبحانه از عناد نضر خبر می‌دهد. «إِن هذا إِلّا أَساطِیرُ الأَوَّلِین» ۳۱ طبری: سدّی گفت: نضر بن حارث بحیره رفت و آمد داشت و سخنان مسجّع آنها را می‌شنید چون از پیغمبر ص آیات قرآن را شنید اینکه جمله را گفت که قرآن سجع سخن مردم حیره است. سعید بن جبیر گفت: از آنها که در جنگ بدر اسیر شدند، سه نفر را پیغمبر دستور داد کشتند و هیچ وسیله‌ای در حضورش کارگر برای خلاصی آنها نشد یکی از آنها همین نضر إبن حارث بود که چنین سخنان نسبت به قرآن می‌گفت. -قرآن-۱-۴۱ «فَأَمطِر عَلَینا حِجارَةً» ۳۲ مجمع: نضر بن حارث و یا ابو جهل اینکه جمله را گفتند و مقصودشان اینکه بود که به یقین محمّد دروغ می‌گوید پس اگر سخنش راست باشد، بر ما از آسمان سنگ بریزد. -قرآن-۱-۲۸ «وَ ما کانَ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُم» تا آخر ۳۳ طبری: اوّل آیه خطاب است به پیغمبر که تا آنگاه تو در مکه باشی مقتضی نیست کافران را گرفتار کنیم. جمله‌ی بعد «وَ هُم یَستَغفِرُون» برای آن عدّه مسلمین است که بعد از هجرت پیغمبر در مکّه ماندند و بانتظار فراهم کردن وسیله‌ی هجرت خود بودند و بعد از آنکه آنها از مکّه هجرت کردند و کسی از مسلمین در آنجا نماند و مقتضی فتح مکّه و بیچاره کردن آنها فراهم شد با جمله‌ی آیت بعد اینکه مطلب اعلام شد که «وَ ما لَهُم أَلّا یُعَذِّبَهُمُ اللّهُ» و مقصود از عذاب که در آیه گفته شده است فتح مکّه و خواری اعراب است. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۱۸۴-۲۰۸-قرآن-۵۲۹-۵۷۲ مجمع: در تفسیر علیّ بن ابراهیم است پیغمبر ص باعراب فرمود اگر با من [صفحه ۳۲۱] موافقت کنید بر همه‌ی عرب مسلّط می‌شوید و دیگران هم مطیع شما می‌شوند ابو جهل را حسد بر آن داشت که گفت «اللّهُمَّ إِن کانَ هذا» تا آخر که در آیات جلو گفته شده است. و بعد از گفتن اینکه جملات گفت «غفرانک اللّهم» و مقصودش استغفار از گفته‌ی خود بود که [خدایا از آسمان بر من سنگ ببارد اگر اینکه سخنان راست است] و جمله‌ی «هُم یَستَغفِرُون» اشاره به ابو جهل است و سخن دوّم او که: -قرآن-۱۲۵-۱۵۲-قرآن-۳۹۱-۴۱۲ «غفرانک اللّهم» باشد و نتیجه اینکه است که تا هر وقت اینکه کافران نام خدا و استغفار بر زبان بیاورند از عذاب معاف هستند. و پس از آن که تصمیم گرفتند پیغمبر را بکشند و آن حضرت از مکه فرار کرد با جمله‌های «وَ ما لَهُم أَلّا یُعَذِّبَهُمُ اللّهُ» تا آخر، سرنوشت ابو جهل و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یارانش معیّن شد که در جنگ بدر کشته شدند. و از دیگری نقل شده است که معنی جمله‌ی «ما کانَ اللّهُ مُعَذِّبَهُم وَ هُم یَستَغفِرُون» اینکه است که اگر آنها مرد استغفار و خداپرستی باشند عذاب نمی‌شوند. -قرآن-۲۵۱-۲۹۴-قرآن-۴۲۳-۴۷۸ «إِن أَولِیاؤُهُ إِلَّا المُتَّقُون» ۳۴ مجمع: از امام باقر ع روایت شده است: یعنی فقط متقون و پرهیزگاران و دلبسته‌ی به مسجد الحرام هستند نه اینکه کافران که آنجا را عمارت و وارسی می‌کنند. و بعضی گفته‌اند: یعنی دوست خدا پرهیزگاران هستند نه کافران. -قرآن-۱-۴۱ «وَ ما کانَ صَلاتُهُم عِندَ البَیتِ إِلّا مُکاءً وَ تَصدِیَةً» تا آخر آیه ۳۵ طبری: طلحه بن عمرو گفت: مکاء سوت زدن است که به وسیله‌ی انگشتان و دهان انجام می‌دادند. سعید بن جبیر جانبی از کوه ابو قبیس به ما نشان داد که کافران اینکه عمل را در آنجا انجام می‌داده‌اند. -قرآن-۱-۶۶ ابو الفتوح نوشته است: مجاهد گفت: جماعتی از بنی عبد الدّار، چون رسول طواف کردی، ایشان بر طریق استهزاء از پس او می‌رفتندی و به دهن صفیر می‌زدندی و دست می‌زدندی. مقاتل گفت: چون رسول در مسجد الحرام نماز کردی دو کموک بیامدندی بر راست او بایستادندی و دو بر چپش و صفیر می‌زدندی و دست می‌زدندی تا او را به غلط افکنند. خدای تعالی ایشان را به بدر گرفتار کرد. سدّی گفت: مکاء [صفحه ۳۲۲] صفیری باشد بر لحن مرغی سفید که به حجاز باشد آن را مکا گویند، و به فارسی آن را شبان فریب می‌گویند. و «تصدیهٔ» عبد اللّه عبّاس گفت: دست بر دست زدن باشد سعید جبیر و إبن زید و إبن اسحاق گفتند: «تصدیه» «صدّ» ایشان بود و منع‌شان مؤمنان را از خانه‌ی خدا. ابو علیّ گفت: «مکاء و تصدیه» ایشان را به جای دعا و تنبیه یکدیگر بودی یعنی ایشان به جای نماز آن کردندی و برای آن فعل ایشان را نماز خواند که به نزد ایشان نماز بودی. مجمع: از عاصم نقل شده است که «صلاتهم» با نصب و «مکاء و تصدیهٔ» با رفع قرائت کرده است، و دیگر قاریها با رفع «صلاهٔ و نصب مکاء و تصدیهٔ» خواندند «وَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی جَهَنَّمَ یُحشَرُون» ۳۷ مجمع: تکرار اینکه آیه به کلمات: -قرآن-۱۶۶-۲۱۹ «الَّذِینَ کَفَرُوا» به اینکه جهت است که در آیت اول کافران توصیف شده‌اند به خرج کردن اموال خود برای جلوگیری از راه خدا، و چون عدّه‌ای از آن کافران مسلمان شدند، در اینکه آیه دوباره گفته شده است کافران به جهنّم می‌روند، برای آنها که پس از آن مال صرف کردن کافر ماندند و مردند. -قرآن-۱-۲۲ «فَقَد مَضَت سُنَّةُ الأَوَّلِین» ۳۹ امام فخر: اینکه جمله را به چند صورت می‌توانیم معنی کنیم: ۱- سرنوشت و رفتار گذشتگان دامنگیر آن مردمی می‌شود که پس از توبه‌ی از کفر دوباره کافر می‌شوند چنان که در جنگ بدر کافران کشته و اسیر شدند، ۲- همان طور که با ملّتهای کافر در دوران گذشته رفتار شد با اینکه جور کافران هم همان رفتار خواهد شد، ۳- مقصود آن است که سرنوشت دیگران را در گذشته معین کرده‌ایم مانند اینکه آیات «کَتَبَ اللّهُ لَأَغلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِی» و «وَ لَقَد سَبَقَت کَلِمَتُنا» و «لَقَد کَتَبنا فِی الزَّبُورِ» تا آخر. پس سرنوشت اینها هم همان است. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۴۸۸-۵۳۷-قرآن-۵۴۰-۵۷۰-قرآن-۵۷۳-۶۰۴ روح البیان: در دنباله‌ی اینکه جمله‌ها اینکه شعر را نقل کرده است: یستوجب العفو الفتی اذا اعترف || ثمّ انتهی عمّا اتاه و اقترف لقوله قل للّذین کفروا || ان ینتهوا یغفر لهم ما قد سلف «حَتّی لا تَکُونَ فِتنَةٌ» ۴۰ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی کافری نباشد -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۳۲۳] بی‌قرارداد با مسلمین. تفسیر عبده: یعنی مشرکین نتوانند شما را آزار و اخراج کنند. «وَ یَکُونَ الدِّینُ کُلُّهُ لِلّهِ» ۴۰ مجمع: یعنی همه‌ی مردم بر دین حقّ باشند و از امام صادق ع روایت شده است که فرمود: هنوز معنی اینکه آیه نمودار نشده است و چون قائم آل محمّد ظهور کند هر کس در آن زمان باشد نتیجه‌ی آن را می‌بیند. - قرآن-۱-۴۱ تفسیر عبده: مفاد اینکه جمله در امروز آزادی ادیان است که کسی حقّ اجبار و آزار کسی بر قبول دینی ندارد. ظاهر معنی آیه اینکه است که در آن وقت مشرک و موذی برای مسلمین باقی نماند چنان که چند حدیث از عبد اللّه عمر نقل کرده‌اند که او گفت: ما در دوران پیغمبر جنگ می‌کردیم برای آسایش مسلمین از شرّ کافران و به اینکه جمله استدلال می‌کرد که اینکه جمله‌ها برای آسایش مسلمین آن روز است که گرفتار کافران بودند. تفسیر صفی علیشاه: دین اگر باشد هزار ار صد هزار || اصل آن واحد بود از کردگار اختلافات از ره نفس و هوا است || و آن جدا از دین و از امر خداست لیک گویند اهل معنی دین حقّ|| در فنای سالک است از ما خلق کلّ دین آن گاه گردد از خدا || که نماند در تو هیچ از ما سوی [«فَاعلَمُوا أَنَّ اللّهَ مَولاکُم نِعمَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المَولی»- تا آخر ۴۱ تفسیر بیضاوی: مولیکم یعنی خداوند ناصر شما است، پس از دشمنی آنان پروا نداشته باشید زیرا خدا یار و یاوری است بسیار توانا که بنده‌ی خود را وانگذارد]. -قرآن-۳-۵۶ سخن ما: همان است که در ترجمه و سخن مفسّرین نوشته‌ایم. [صفحه ۳۲۴]

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۴۱ تا ۴۴]

وَ اعلَمُوا أَنَّما غَنِمتُم مِن شَیءٍ فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی القُربی وَ الیَتامی وَ المَساکِینِ وَ ابنِ السَّبِیلِ إِن کُنتُم آمَنتُم بِاللّهِ وَ ما أَنزَلنا عَلی عَبدِنا یَومَ الفُرقانِ یَومَ التَقَی الجَمعانِ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۴۱] إِذ أَنتُم بِالعُدوَةِ الدُّنیا وَ هُم بِالعُدوَةِ القُصوی وَ الرَّکبُ أَسفَلَ مِنکُم وَ لَو تَواعَدتُم لاختَلَفتُم فِی المِیعادِ وَ لکِن لِیَقضِیَ اللّهُ أَمراً کانَ مَفعُولاً لِیَهلِکَ مَن هَلَکَ عَن بَیِّنَةٍ وَ یَحیی مَن حَیَّ عَن بَیِّنَةٍ وَ إِنَّ اللّهَ لَسَمِیعٌ عَلِیمٌ [۴۲] إِذ یُرِیکَهُمُ اللّهُ فِی مَنامِکَ قَلِیلاً وَ لَو أَراکَهُم کَثِیراً لَفَشِلتُم وَ لَتَنازَعتُم فِی الأَمرِ وَ لکِنَّ اللّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۴۳] وَ إِذ یُرِیکُمُوهُم إِذِ التَقَیتُم فِی أَعیُنِکُم قَلِیلاً وَ یُقَلِّلُکُم فِی أَعیُنِهِم لِیَقضِیَ اللّهُ أَمراً کانَ مَفعُولاً وَ إِلَی اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ [۴۴] -قرآن-۱-۹۸۳ معنی لغات: غنمتم- از مصدر غنیمت به معنی استفاده مالی از جنگ و به طور کلّی هر استفاده و بهره‌ی مالی. فرقان- جدائی و فاصله، عدوة- با اختلاف تلفّظ فتح و ضمّ و کسر عین به معنی کناره درّه و جای بلند و جای دور، قصوی- دورتر دنیا- نزدیکتر. ترجمه: ۴۱ و بدانید: آنچه مال باز یافته به چنگ آوردید یک پنجم آن ویژه‌ی خدا و پیغمبر و خویشان و بی‌پدران و بیچارگان و به راه ماندگان است اگر شما مؤمن هستید به آنچه [روز جنگ بدر] روز برابری دو گروه [کافر و مسلمان] و جدائی درست ز نادرست بر بنده‌ی خود محمّد فرستادیم، چه خدا توانای بر همه چیز بود [که شما را بر دشمنان پیروز کند] ۴۲ به یاد آرید که آن روز شما به پائین درّه بر ریگ نرم بودید و آنان بر بالا و زمین سخت و کاروان قریش از شما فزونتر بود [که دسترس به آن نداشتید] و اگر زان پیش چنین وعده‌گاهی می‌داشتید البتّه ناسازگار به هم می‌شدید و به آن وفا نمی‌کردید [که بدشواری گرفتار بودید] لیکن کار به- سرنوشت شده را بایستی خدا انجام دهد ۴۳ تا هر که باید نابود شود نابودیش [صفحه ۳۲۵] پس از نموداری [درست ز نادرست] باشد و آنکه باید زنده بماند از پس بینه و راه روشن زنده [و خداپرست] بماند چه البتّه که خدا شنوا و دانا [ی برای نیک و بد مردمان] است ۴۴ و نیز به یاد داری ای محمّد که خدا دشمنان را به چشم تو در خواب ناچیز نمود که اگر بسیار به چشمت می‌نمود شما مسلمانان در فرمان خدا و کار جنگ سست می‌شدید و ناسازگار به هم ولی خدا بود که شما را آسوده و سالم بداشت چه او دانای به نهانی دلها است ۴۵ و به آن گاه بود که چون با اعراب رو برو شدید آنان را به چشم شما کم نمود [که از آنان نترسید] و شما را به چشم ایشان کم نمود [تا که در جنگ با شما مجهّز نشوند] برای اینکه آنچه خدا به سرنوشت کرده است انجام دهد که بازگشت همه‌ی کارها به سوی او باشد. سخن مفسّرین: «أَنَّما غَنِمتُم» ۴۱ عموم مفسّرین غیر شیعه اینکه جمله را چنین معنی کرده‌اند: آنچه در جنگ با کافران نصیب شما شود، ولی ترجمه‌ی ما مطابق با معنی لغت است. و نظر فقهای اثنی عشری مطابق است با ترجمه‌ی ما و در تفسیر صافی و برهان از امام صادق و کاظم علیهما السّلام روایت کرده‌اند که استفاده‌ی انسان هر چه کم یا زیاد باشد واجب است خمس آن به مصارف معیّن خرج شود. -قرآن-۱۵-۳۴ «فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ» ۴۲ عموم مفسّرین نوشته‌اند کلمه‌ی «اللّه» برای آغاز سخن است و برای خدا سهم بخصوص نیست. -قرآن-۱-۲۹ مجمع البیان: از مفسّرین غیر شیعه نقل کرده است: سهم خدا و رسول پس از فوت پیغمبر ص در اختیار حاکم وقت بوده است، و سهم خویشاوندان پیغمبر و ذوی- القربی که سادات باشند ساقط شده است، چون ابو بکر و عمر آن را نپرداختند و اصحاب پیغمبر بر آنها اعتراض نکردند، ولی طبری از حضرت زین العابدین ع و امام باقر ع روایت کرده است که اینکه خمس بر شش قسمت تقسیم می‌شود: خدا و پیغمبر و خویشان او که در اختیار حاکم و امام به جای پیغمبر است و سه سهم دیگر مال یتیم و فقیر و به راه مانده است که از خویشان پیغمبر باشند. و شافعی گفته است: سهم [صفحه ۳۲۶] پیغمبر باید خرج لوازم جنگ و امور خیریه بشود. و سهم ذی القربی باید به بنی هاشم و بنی مطلب داده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شود چه فقیر باشند چه غنی. إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: اینکه خمس باید بر پنج تقسیم شود چون سهم خدا و رسول یکی است. ابو حنیفه و فقهای عراق گفته‌اند بر سه قسمت باید تقسیم شود، چون سهم خدا و پیغمبر یکی است و به وفات آن حضرت ساقط است چون فرموده است: ما پیغمبران چیزی به ارث نمی- گذاریم و سهم خویشان هم ساقط است چون ابو بکر و عمر ندادند و کسی اعتراض نکرد. «وَ الیَتامی وَ المَساکِینِ وَ ابنِ السَّبِیلِ» ۴۱ مجمع: به مذهب عموم فقها اینکه سه سهم حق همه‌ی مردم واجد اینکه صفات است ولی به مذهب فقهای شیعه مخصوص سادات بنی هاشم است که از اینکه سه دسته باشند. برای اطلاع از احکام خمس باید به کتب فقه مراجعه شود. -قرآن-۱-۵۲ «إِن کُنتُم آمَنتُم»- تا آخر ۴۱ امام فخر: یعنی اگر ایمان دارید به خدا و به آنچه بر بنده‌ی خود فرستادیم که آیات قرآن است و ملائکه‌ی یاری برای جنگ و فتح و غلبه‌ی بر دشمن پس با چنین ایمان باید از یک خمس غنائم چشم بپوشید و به چهار قسمت آن قناعت کنید. کلبی گفته است: اینکه آیه به بدر نازل شد، ولی واقدی گفته است: بیست ماه پس از هجرت و یک ماه و سه روز پس از قضیّه‌ی بدر در نیمه‌ی شوال که جنگ بنی قینقاع بود حکم خمس معین شد. - قرآن-۱-۲۴ «یَومَ الفُرقانِ» ۴۲ طبری: عروه بن زبیر گفت: یعنی روز بدر که حقّ از باطل جدا شد و اوّل جنگی بود که پیغمبر حاضر شد و رهبر کافران عتبه بن ربیعه بود و به روز نوزدهم رمضان با یکدگر رو برو شدند و اصحاب پیغمبر از سیصد و ده نفر بیشتر بودند و آنها میان نهصد و هزار بودند و شکست خوردند و بیش از هفتاد نفر کشته شدند و همان اندازه هم اسیر شدند. -قرآن-۱-۲۰ «إِذ أَنتُم بِالعُدوَةِ الدُّنیا وَ هُم بِالعُدوَةِ القُصوی وَ الرَّکبُ أَسفَلَ» ۴۲ مجمع: -قرآن-۱-۸۶ إبن کثیر و ابو عمرو با کسر عین خوانده‌اند و دیگران با ضمّ عین. کشّاف زمخشری: [صفحه ۳۲۷] فایده‌ی تعیین جایگاه توقّف دو دسته‌ی مسلمین و کافران اینکه است: که حالت آسودگی و آمادگی کافران معیّن شده است و ناراحتی و ضعف مسلمین چون جای کافران و «بِالعُدوَةِ القُصوی» زمین سخت و نزدیک به آب بود و آن طرف دیگر زمین نرم بود که پای در آن فرو می‌رفت و آب هم در آنجا نبود و قافله‌ی ابو سفیان در پشت سر آنها و موجب امیدواریشان بود که در صورت احتیاج به آنها کمک خواهند کرد با همه‌ی اینکه شرایط خداوند آنها را مغلوب و مسلمین را غالب کرد و همین است معنی «لِیَهلِکَ مَن هَلَکَ عَن بَیِّنَةٍ»- تا آخر. و حرف اصلی هر دو کلمه‌ی «دنیا و قصوی» و او است ولی در تلفّظ بر وزن «فعلی» و او کلمه‌ی اوّل تبدیل به یاء شده است و در دوّم تغییر نداده‌اند و اینکه اختلاف استعمال نظیر زیاد دارد چنانچه «قصیا، و استصاب و استصوب و اغیلت و اغالت» استعمال شده است. -قرآن-۱۷۸-۲۰۰-قرآن-۵۴۶-۵۸۶ «وَ الرَّکبُ أَسفَلَ» ۴۲ تنویر المقباس: یعنی قافله‌ی ابو سفیان در سه میلی کناره‌ی دریا بودند. -قرآن-۱-۲۴ «وَ لَو تَواعَدتُم لَاختَلَفتُم» ۴۲ ابو الفتوح: نوشته است: محمّد بن اسحاق گفت معنی آن است که اگر میان شما میعادی بودی ممکن بودی که آن میعاد مختلف شدی از جهت شما چون بشنیدی خبر کثرت ایشان و قلّت شما و ساز و ابهت ایشان و بیسازی شما. -قرآن-۱-۳۵ «لِیَهلِکَ مَن هَلَکَ عَن بَیِّنَةٍ» ۴۳ تفسیر حسینی: گوهر شب: فروز عقل را همچنان که در حقّه‌ی سینه‌ی دوستان می‌سپارند در آستین دشمنان تردامن نیز می‌نهند «لِیَهلِکَ مَن هَلَکَ عَن بَیِّنَةٍ» یعنی بارقه‌ی نور عقل اگر از جانب عنایت و توفیق لامع شود دوستان بدان مهتدی گردند و اگر از طرف قهر و خذلان استضائت پذیرد سبب اختطاف ابصار بصائر دشمنان «یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً وَ یَهدِی بِهِ کَثِیراً» بیت: -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۱۷۶-۲۱۶-قرآن-۳۹۱-۴۴۲ خنک آن کس که عقل رهبر او است || هر دو عالم بطوع چاکر او است عقل کان رهنمای حیله‌ی تو است || آن نه عقل است کان عقیله‌ی تو است «وَ یَحیی مَن حَیَّ» ۴۳ مجمع: کلمه‌ی «حیّ» برای قرینه با کلمه‌ی جلو با دو یاء -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۲۸] قرائت شده است و با تشدید یاء قرائت عموم قاریها است. «إِذ یُرِیکَهُمُ اللّهُ فِی مَنامِکَ قَلِیلًا» ۴۴ مجمع: بلخی گفته است: مقصود از «منام» جایگاه خواب است که چشم باشد و مقصود اینکه است که در چشم تو کم نمودار شدند. -قرآن-۱-۵۱ روح البیان: از مجاهد نقل شده است که اعراب قریش در خواب پیغمبر چند نفر اندک نمودار شدند و چون با اصحاب گفت آنها گفتند: خواب پیغمبر حقّ است و اینکه مردم اندک هستند و اینکه موجب تقویت دل آنها بود. «إِذ یُرِیکُمُوهُم إِذِ التَقَیتُم فِی أَعیُنِکُم» ۴۵ طبری: عبد اللّه مسعود گفت: به آن اندازه کافران در چشم ما کم نمودار شدند که من از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرد پهلوی خود پرسیدم: آیا اینها در چشم تو هفتاد نفر هستند! او گفت: به چشم من صد نفر می‌شود، چون یکی از آنها را اسیر کردیم پرسیدیم: شما چند نفر هستید! گفت: هزار نفر. -قرآن-۱-۵۵ «وَ یُقَلِّلُکُم فِی أَعیُنِهِم» ۴۵ ابو الفتوح نوشته است: و شما را در چشم ایشان اندک کرد تا آلت و ساز نکنند و جد و جهد و مبالغه نکنند. سدّی گفت: چنان اندک آمدند مسلمانان در چشم کافران که یکی از ایشان گفت: بیای تا برگردیم که کاروان به سلامت برفت. ابو جهل گفت: نرویم تا اینان را مستأصل نکنیم. آنگه گفت: هیچ کس سلاح برمگیری، ایشان را به دستگیر بگیری و دستها ببندی تا با خود ببریم، که برای ایشان سلاح بر گرفتن کرا نکند. - قرآن-۱-۳۶ مجمع البیان: ممکن است به بعضی وسائل مانع از دیدن همه‌ی افراد، آنها در چشم دشمن کم نمودار شده‌اند اگرچه برابر و جلو چشم یکدگر باشند مانند اینکه غبار باشد و همه‌ی عدّه دیده نشود. تفسیر کشاف: ممکن است به وسیله‌ی عیبی در چشم نتوانستند آنها را به درستی تشخیص دهند مانند مردم دوبین و چنان که به مردی احول و دوبین که خروسی در جلوش بود، گفتند: اشخاص احول هر چیزی را دو می‌بینند، او گفت: پس چرا اینکه دو خروس در چشم من چهار خروس نیست. [صفحه ۳۲۹] «لِیَقضِیَ اللّهُ أَمراً» ۴۵ مجمع: جهت تکرار اینکه جمله در فاصله‌ی کم اینست که در اول مقصود فراهم شدن دو عده است بی‌سابقه که اگر می‌دانستید فراهم نمی‌شدید، پس برای انجام قضای الهی بدون اطلاع از وضع دشمن با او برابر شدید، و در آیت بعد تکرار شده است برای اینکه که بفهماند اینکه پرده‌پوشی و کم نمودار شدن هر یک در چشم دشمن خود، برای انجام سرنوشت و حکم خدا بود که عده‌ی زیاد کافر مغلوب عده‌ی کم مسلمان بشوند. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: همان ترجمه و گفته‌ی مفسرین است.

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۴۵ تا ۴۹]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُم فِئَةً فَاثبُتُوا وَ اذکُرُوا اللّهَ کَثِیراً لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۴۵] وَ أَطِیعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَنازَعُوا فَتَفشَلُوا وَ تَذهَبَ رِیحُکُم وَ اصبِرُوا إِنَّ اللّهَ مَعَ الصّابِرِینَ [۴۶] وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ خَرَجُوا مِن دِیارِهِم بَطَراً وَ رِئاءَ النّاسِ وَ یَصُدُّونَ عَن سَبِیلِ اللّهِ وَ اللّهُ بِما یَعمَلُونَ مُحِیطٌ [۴۷] وَ إِذ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیطانُ أَعمالَهُم وَ قالَ لا غالِبَ لَکُمُ الیَومَ مِنَ النّاسِ وَ إِنِّی جارٌ لَکُم فَلَمّا تَراءَتِ الفِئَتانِ نَکَصَ عَلی عَقِبَیهِ وَ قالَ إِنِّی بَرِیءٌ مِنکُم إِنِّی أَری ما لا تَرَونَ إِنِّی أَخافُ اللّهَ وَ اللّهُ شَدِیدُ العِقابِ [۴۸] إِذ یَقُولُ المُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِینُهُم وَ مَن یَتَوَکَّل عَلَی اللّهِ فَإِنَّ اللّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۴۹] -قرآن-۱-۸۸۲ معنی لغات: ریح- ریح به معنی باد است و غلبه و قوت و دولت [نقل از قاموس] بطرا- حیرت و تجاوز و تکبر به واسطه خوشی و تنعّم، رئاء- تظاهر به کار خوب بدون حقیقت. ترجمه: ۴۶ ای مؤمنان چو با گروهی [از کافران] روی با روی شدید پا- بر جای بمانید و بسیار یاد خدا کنید تا به رستگاری خود امیدوار باشید ۴۷ و خدا و [صفحه ۳۳۰] پیامبرش را فرمان برید و نزاع نکنید که سست می‌شوید و نیروی خود ز دست می‌دهید، پس شکیبائی کنید که خدا با صابران است ۴۸ و نه بمانند [کافران و] آن کسان باشید که ز شهر خود بیرون شدند با گردنفرازی و خودنمائی به جلو چشم مردم و ز راه خدا جلو می گرفتند، ولی خدا به آنچه کنند چیره باشد [و سزای‌شان دهد] ۴۹ همان گاه بود که دیو کارشان به چشم‌شان آراست و به آنان گفت: امروز کسی از اینکه مردم مسلمان بر شما چیره نشود که من پناهگاه شمایم لیکن چون دو گروه کافر و مؤمن یکدگر را بدیدند او ز جای خود بازگشت و گفت: من از شما جدایم چه چیزی بینم که شما نه‌بینید و من از خدا می‌ترسم که خدا سخت آزار بود ۵۰ و بیاد دارید که آن روز منافقین و مردم بیمار دل با یکدیگر می گفتند: اینکه مسلمانان را دین‌شان گول- شان زده است [که با همه ناچیزی‌شان به جنگ ما آمده‌اند] ولی آنکه توکل بر خدا کند البته خدا برتر گرامی و درستکار است. سخن مفسّرین: «وَ اذکُرُوا اللّهَ کَثِیراً» ۴۶ طبری: قتاده گفت: خداوند در سخت‌ترین مواقع که جلو شمشیر دشمن است بر مردم واجب کرده است به یاد او باشند. -قرآن-۱۵-۴۵ مجمع: یعنی به یاد خدا باشید در تقاضای قدرت و نصرت بر دشمن و بعضی گفته‌اند: یعنی به خاطر بیاورید آن وعده‌ی خدا که چیرگی بر دشمن است در دنیا و سعادت عالم دیگر. «وَ تَذهَبَ رِیحُکُم» ۴۷ طبری: مجاهد گفته است: یعنی یاری شما نابود می- شود چنان که در روز احد اصحاب پیغمبر از ریح و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یاری محروم شدند. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: اینکه جمله کنایه است از جریان کار بر طبق مراد چنان که عرب می گوید: ّت ریح فلان» یعنی کارش به مرادش شد، و بعضی گفته‌اند: مقصود آن نسیم ظفر است که خداوند برای دسته‌ی غالب عنایت می‌کند«۱۹». - پاورقی-۱۴۱-۱۴۳ [صفحه ۳۳۱] «بَطَراً وَ رِئاءَ النّاسِ» ۴۸ مجمع: قریش برای حفظ قافله و مال التّجاره‌ی خود از مکّه بیرون شدند و با وسائل نوازندگی و عیش روانه شدند و در راه شراب می- خوردند و زنان نوازنده برای آنها ساز می‌زدند و چون به مردم اظهار می‌کردند که برای حمایت و دین به اینکه سفر می‌رویم نام ریا بر آن گذارده شده است. بعضی گفته- اند: یعنی آنها از مسلمانان می‌ترسیدند ولی برای تظاهر و ریا در جلو مردم به طرف بدر روانه شدند. -قرآن-۱-۲۹ «وَ إِذ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیطانُ أَعمالَهُم» ۴۹ امام فخر: حسن بصری و اصم گفته‌اند یعنی شیطان با وسوسه‌ی خود کارهای آنها را در نظرشان آراسته نمود، بعضی گفتند: چون میان قبیله‌ی قریش و قبیله‌ی بکر بن کنانه سابقه‌ی جنگ و عداوت بود قریش می‌ترسیدند که اگر با مسلمین رو برو شوند قبیله‌ی بکر برایشان بتازند و ناچار شوند که با دو دشمن بجنگند در فکر تردید بودند که شیطان به صورت سراقه بن مالک که از اشراف قبیله‌ی بکر بن کنانه بود در نظر آنها نمودار شد و گفت: من پشتیبان شما هستم. -قرآن-۱-۵۰ «إِذ یَقُولُ المُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ» ۵۰ طبری: مجاهد گفته است مردمی بودند که دو دل در اسلام بودند و به طرف مسلمین نرفتند و چون قریش روانه بدر شدند آنها هم موافقت کردند و پس از دیدن عدّه‌ی کم مسلمین و زیادی قریش اینکه جمله را گفتند «غَرَّ هؤُلاءِ دِینُهُم». -قرآن-۱- ۶۹-قرآن-۳۰۱-۳۲۶ سخن ما: در آیت ۴۸ «وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ» مسلمانان راهنمائی می‌شوند که در هیچ کار خود از داشتن وسائل به غرور و کبر گرفتار نشوند: و در دنباله‌ی آن دیده عبرت آنها را متوجّه بگذشته‌ی آن دسته‌ی مغرور کرده است که گول خوردند و پی وسوسه‌ی شیطان رفتند و بیچاره شدند، ۲- آیت ۴۹ «وَ إِذ زَیَّنَ» شاید به اینکه مناسبت گفته شده است که آن حالت قریش و پس از سیزده سال تبلیغ پیغمبر ص و مهاجرت آن حضرت و مقبولیّت سخنش در نظر مردم با معرفت مدینه بایستی پندی و عبرتی برای آنها می‌شد و با آن غرور به مقاومت آن حضرت روانه نمی‌شدند -قرآن-۲۳-۵۳-قرآن-۳۲۵-۳۴۲ [صفحه ۳۳۲] و بخصوص آن نتیجه‌ی معکوس که نصیب آنها شد و عده‌ی هزار نفری از سیصد و اندی نفر شکست خورده و اسیر شدند همه‌ی اینکه حوادث مولود وسوسه‌ی شیطان بود و گر نه عقل و خرد آدمی حکم می‌کرد که روش خود را عوض کنند و از اینکه حوادث پند بگیرند، ۳- نام شیطان و سخن او که من پشتیبانم و شما در جوار و پناه من هستید، و در آخر فرار او و اظهار ترس از عذاب، همه‌ی اینها که در اینکه آیه گفته شده است شاید از آن جهت بوده است که چون مردم آن روز با کلمات جنّ و شیطان سر و کار داشته‌اند با اینکه طور جمله به آنها فهمانده شده است که اینکه گونه اعمال و مبارزات در برابر راه خدا و سعادت بشر مولود انحراف از طریق عقل و فکر آدمی است و تحریک شیطانی که به موجب غرور و خودپسندی و ریاکاری خواسته‌های باطل و ناحقّ انسان در جلو چشمش مجسّم می‌شود و به شکل شخصی دلسوز به او نوید کمک می‌دهد و تحریکش می‌کند، و همان صورت در موقع کمال اضطرار هم نمودار می‌شود و شخص را مأیوس می‌سازد.

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۵۰ تا ۵۴]

وَ لَو تَرى إِذ یَتَوَفَّى الَّذِینَ کَفَرُوا المَلائِکَةُ یَضرِبُونَ وُجُوهَهُم وَ أَدبارَهُم وَ ذُوقُوا عَذابَ الحَرِیقِ [۵۰] ذلِکَ بِما قَدَّمَت أَیدِیکُم وَ أَنَّ اللّهَ لَیسَ بِظَلّامٍ لِلعَبِیدِ [۵۱] کَدَأبِ آلِ فِرعَونَ وَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم کَفَرُوا بِآیاتِ اللّهِ فَأَخَذَهُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِم إِنَّ اللّهَ قَوِیٌّ شَدِیدُ العِقابِ [۵۲] ذلِکَ بِأَنَّ اللّهَ لَم یَکُ مُغَیِّراً نِعمَةً أَنعَمَها عَلى قَومٍ حَتّى یُغَیِّرُوا ما بِأَنفُسِهِم وَ أَنَّ اللّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ [۵۳] کَدَأبِ آلِ فِرعَونَ وَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم کَذَّبُوا بِآیاتِ رَبِّهِم فَأَهلَکناهُم بِذُنُوبِهِم وَ أَغرَقنا آلَ فِرعَونَ وَ کُلٌّ کانُوا ظالِمِینَ [۵۴] -قرآن-۱-۷۰۷ معنی لغات: دأب- طریقه و روش، پیوسته دست اندر کاری معین بودن. [صفحه ۳۳۳] ترجمه: ۵۱ [چه خوب بود ای محمّد] اگر میدیدی که فرشتگان بهنگام خود بکافران رسیدند و بر پشت و چهره‌شان میزدند و [می گفتندشان] آزار آتش سوزان بچشید ۵۲ اینکه آزار بسزای آن بود که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود ز آن پیش کرده بودید نه که خدا ستمکار بندگان باشد ۵۳ [که کار دوران زندگی‌شان] بمانند روش فرعونیان و مردم پیش از ایشان بود که بآیات خدا و نشانه‌های حقّ کافر شدند و خدا بسزای گناهان‌شان گرفتارشان کرد که البتّه او توانای سخت آزار است اینکه سزا و گرفتاری نه از آن است که خدا بهره‌ای بمردمی رساند و دگرگون می کند که خود آنچه در آنان بود دگرگون کردند [چه خرد و رهنما داشتند و رها کردند] و خدا شنوا است و دانا [بسزای بدکاران] چنانکه مردم فرعون و آنان که پیش از ایشان بودند نشانه‌های پروردگار خود را دروغ شمردند و ما یکبارگی بسزای گناهان‌شان نابودشان کردیم و مردم فرعون را بآب فرو بردیم که همگی‌شان ستمکار بودند. سخن مفسّرین: «إِذ یَتَوَفَّی» ۵۱ مجمع: إبن عامر با دو تاء. «تتوفّی» خوانده است و دیگران با یای اوّل و تاء دوّم خوانده‌اند. -قرآن-۱۵-۳۲ کشف الأسرار نوشته است: مرگ بر چهار قسم است: [مرگ اهانت و لعنت، و مرگ حسرت و مصیبت، و مرگ تحفه و کرامت، و مرگ خلعت و مشاهدت] مرگ لعنت مرگ کافران است، و مرگ حسرت مرگ عاصیان است و مرگ کرامت مرگ مؤمنان است، مرگ مشاهدت مرگ پیغمبران است مرگ لعنت را گفت «وَ لَو تَری إِذ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا». -قرآن-۲۹۹-۳۴۹ «یَضرِبُونَ وُجُوهَهُم» ۵۱ طبری: إبن عبّاس و مجاهد و دیگر مفسّران اوّل گفته‌اند: مقصود روز بدر است که ملائکه بر عقب کافران میزدند، و مردی از پیغمبر پرسید که چه علامتی در پشت ابو جهل بوده است که مانند بند کفش بچشم من آمد! فرمود: آن اثر ضربت ملائکه است. -قرآن-۱-۲۶ «کَدَأبِ آلِ فِرعَون» ۵۳ مجمع: جهت تکرار اینکه جمله: ممکن است اول برای استحقاق عذاب آخرت باشد و دوم برای یادآوری گرفتاری دنیا، بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۳۳۴] اوّل برای تشبیه کافران عرب به فرعون است در نافرمانی و دروغ شمردن سخن حقّ و دوّم برای تشبیه آنها به یکدیگر در گرفتاری و بیچارگی، و بعضی گفته‌اند: اول بیان گرفتاری آنها و در دوم طرز گرفتاری آل فرعون توضیح شده است. «بِأَنَّ اللّه لَم یَکُ مُغَیِّراً» الخ ۵۴ طبری: سدی گفته است: مقصود پیغمبر است که نعمتی بود برای اعراب و چون قدر او ندانستند و نعمت خود را دگرگون کردند به وسیله‌ی آزار و فرار آن حضرت، خداوند آن را به مردم مدینه ارزانی داشت و اینکه شرافت نصیب آنها شد. -قرآن-۱-۴۱ امام فخر: مقصود عقل است و سرمایه‌ی اصلی انسانی که بالاترین نعمت است و نافرمانی حکم عقل و به کار نبردن آن تغییر نعمت است که موجب خسارت است. ما: در جمله‌ی «بِأَنَّ اللّه لَم یَکُ مُغَیِّراً»«۲۰» ممکن است اعتراض شود که بسیار نعمتها و خوشیها از مردم گرفته می‌شود با اینکه که خودشان هیچ تقصیر و کفران نعمت نمی‌کنند مانند سوختن و تلف شدن و آسیب رسیدن به سرمایه‌ها، و سودها با همه کوشش صاحبان آنها در حفظ و ازدیاد آنها. جواب اینکه است که آیه برای بیان علّت حوادث ناگوار بر انسان نیست و در دنباله‌ی نقل گرفتاری اعراب و مقایسه‌ی آنها با ملل گذشته مانند فرعونیان و پیشینیان او که همگی به اینگونه عذاب و مجازات و غرق گرفتار می‌شدند، توضیح داده شده است که اینکه جور پیش- آمدهای بر خلاف انتظار نه اینکه است که در فضل و خیر خداوند نقص و مضایقه است بلکه از اینکه جهت است که خود لیاقت استفاده‌ی از آن را نداشته‌اند و از دست داده‌اند. چنان که از مفسّرین نقل کردیم: مقصود اعراض خود مردم است از آن سرمایه‌ها و نعمتهای بزرگ و اساسی عمومی بشر مانند عقل خود انسان و یا عقل‌ممکن است اعتراض شود که بسیار نعمتها و خوشیها از مردم گرفته می‌شود با اینکه که خودشان هیچ تقصیر و کفران نعمت نمی‌کنند مانند سوختن و تلف شدن و آسیب رسیدن به سرمایه‌ها، و سودها با همه کوشش صاحبان آنها در حفظ و ازدیاد آنها. جواب اینکه است که آیه برای بیان علّت حوادث ناگوار بر انسان نیست و در دنباله‌ی نقل گرفتاری اعراب و مقایسه‌ی آنها با ملل گذشته مانند فرعونیان و پیشینیان او که همگی به اینگونه عذاب و مجازات و غرق گرفتار می‌شدند، توضیح داده شده است که اینکه جور پیش- آمدهای بر خلاف انتظار نه اینکه است که در فضل و خیر خداوند نقص و مضایقه است بلکه از اینکه جهت است که خود لیاقت استفاده‌ی از آن را نداشته‌اند و از دست داده‌اند. چنان که از مفسّرین نقل کردیم: مقصود اعراض خود مردم است از آن سرمایه‌ها و نعمتهای بزرگ و اساسی عمومی بشر مانند عقل خود انسان و یا عقل -قرآن-۲۳-۶۳- پاورقی-۶۴-۶۶ [صفحه ۳۳۵] اجتماع که پیغمبر باشد. و کلمات «الَّذِینَ کَفَرُوا آلِ فِرعَون، الَّذِینَ مِن قَبلِهِم» خود نشانه است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

منظور از تغییر نعمت از دست دادن همان سرمایه‌های کلّی است نسبت به عموم افراد یک دسته و یک ملّت منحرف و بد اندیش. - قرآن-۳۹-۵۷-قرآن-۵۸-۷۲-قرآن-۷۴-۹۹

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۵۵ تا ۶۳]

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللّهِ الَّذِینَ کَفَرُوا فَهُم لا یُؤمِنُونَ [۵۵] الَّذِینَ عاهَدتَ مِنهُم ثُمَّ یَنقُضُونَ عَهدَهُم فِی کُلِّ مَرَّةٍ وَ هُم لا یَتَّقُونَ [۵۶] فَإِمّا تَثقَفَنَّهُم فِی الحَربِ فَشَرِّد بِهِم مَن خَلفَهُم لَعَلَّهُم یَذَّکَّرُونَ [۵۷] وَ إِمّا تَخافَنَّ مِن قَومٍ خِیانَةً فَانبِذ إِلَیهِم عَلی سَواءٍ إِنَّ اللّهَ لا یُحِبُّ الخائِنِینَ [۵۸] وَ لا یَحسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُم لا یُعجِزُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۴۸۵ وَ أَعِدُّوا لَهُم مَا استَطَعتُم مِن قُوَّةٍ وَ مِن رِباطِ الخَیلِ تُرهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّهِ وَ عَدُوَّکُم وَ آخَرِینَ مِن دُونِهِم لا تَعلَمُونَهُم اللّهُ یَعلَمُهُم وَ ما تُنفِقُوا مِن شَیءٍ فِی سَبِیلِ اللّهِ یُوَفَّ إِلَیکُم وَ أَنتُم لا تُظلَمُونَ [۶۰] وَ إِن جَنَحُوا لِلسَّلمِ فَاجنَح لَها وَ تَوَکَّل عَلَی اللّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۶۱] وَ إِن یُرِیدُوا أَن یَخدَعُوکَ فَإِنَّ حَسبَکَ اللّهُ هُوَ الَّذِی أَیَّدَکَ بِنَصرِهِ وَ بِالمُؤمِنِینَ [۶۲] وَ أَلَّفَ بَینَ قُلُوبِهِم لَو أَنفَقتَ ما فِی الأَرضِ جَمِیعاً ما أَلَّفتَ بَینَ قُلُوبِهِم وَ لکِنَّ اللّهَ أَلَّفَ بَینَهُم إِنَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۶۳] -قرآن-۱-۶۹۳ معنی لغات: تثقفن- از مصدر ثقف به فتح ثاء و سکون قاف به معنی ظفر و چیرگی و به چنگ آوردن، شرّد- از فعل شرّد به معنی کسی را راندن و دور کردن و منفور کردن و معایب او را به گوش مردم رساندن، انبذ- از مصدر نبذ به فتح نون و سکون باء به معنی چیزی را دور انداختن، پیمان شکستن، کاری را سهل شمردن و دنبال نکردن، رباط- اسب باخیه بسته، دل، وسیله‌ی ارتباط، سبقوا- از [صفحه ۳۳۶] مصدر سبق به فتح سین و سکون باء، به معنی از چیزی و کسی جلو افتادن و آن را به جای گذاردن، و بستن، جنحوا- از مصدر جنوح، با ضمّ جیم به معنی میل کردن و خواستن. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: سعید بن جبیر گفت: آیت اوّل «إِنَّ شَرَّ» برای شش دسته‌ی از یهود نازل شد که یکی از آنها به نام إبن تابوت بود. - قرآن-۶۹-۸۳ و نیز اسباب النّزول سیوطی: آیت سوم «إِمّا تَخافَنَّ» الخ برای بنی قریظه نازل شد که به پیغمبر اجازه داده شد بر سر آنها لشکر بکشد. -قرآن-۴۰-۵۸ ترجمه: ۵۶ همانا بدترین جان داران به پیشگاه خدا آن کسان هستند که کافر شدند و مؤمن نمی‌شوند ۵۷ همان مردم که با تو ای محمّد پیمان استوار کردند وز آن پس به هر باری پیمانی شکستند و پرهیزگار نمی‌شوند ۵۸ پس اگر بر آنان به جنگ چیره شدی به چشم دیگران رسواشان کن تا شاید به یاد حق آیند [و راه خود رها کنند] ۵۹ و اگر ز دسته‌ای بترسی که خیانت کنند نامه‌ی پیمان‌شان به سویشان انداز تا به آنان برابر شوید [که پیمانی نماند و پیمان‌شکن نباشید] که البتّه خدا مردم نادرست را دوست ندارد ۶۰ و آن کسان که کافر شدند نپندارند که جلو رفته‌اند چون شما را نتوانند بیچاره نمایند ۶۱ و آنچه توانید نیرو و اسب آماده به کارزار در برابرشان فراهم کنید تا دشمن خود و خدا را بترسانید و دیگران جز ایشان که نشناسیدشان و خدا آنها را می‌داند [چه در دل دارند] و بدانید که آنچه هزینه راه خدا کنید به درستی به سوی‌تان باز گردد و بر کسی از شما ستم نرود ۶۲ و اگر دل به سوی سازش آوردند تو نیز دل به سازش بدار و خدا را پشتیبان خود بنما که او شنوا است و بینا ۶۳ و اگر کافران بخواهند گولت بزنند البتّه خدا برای تو بس باشد، که او بود تو را بیاری خود و همکاری مؤمنین کمک نمود و دلهای آنان به هم نزدیک کرد و اگر تو آنچه در زمین است به کار بری نتوانی میان دلهاشان فراهم کنی و لیکن خدا میان‌شان دوستی آورد که او برتر گرامی است و استوار کار. سخن مفسّرین: «الَّذِینَ عاهَدتَ» ۵۷ مجمع: مجاهد گفته است: مقصود -قرآن- ۱۵-۳۶ [صفحه ۳۳۷] از اینکه جمله‌ها یهود بنی قریظه هستند که با پیغمبر پیمان داشتند و در جنگ خندق پیمان خود شکستند که به اعراب کمک کردند. «یَنقُضُونَ عَهدَهُم فِی کُلِّ مَرَّةٍ» ۵۷ تفسیر نیشابوری از إبن عبّاس، و تفسیر حسینی از تبیان شیخ طوسی نقل کرده‌اند که بنی قریظه با پیغمبر پیمان داشتند و در جنگ بدر اسلحه به قریش دادند و عذر آوردند که فراموش کردیم که با شما پیمان داریم باز پیمان برقرار کردند و در جنگ خندق با احزاب هم دست شدند، اینکه- است مقصود از پیمان شکستن در هر نوبت. -قرآن-۱-۴۴ «فَشَرِّد بِهِم مَن خَلفَهُم» ۵۸ طبری: یعنی چون به اینکه مردم پیمان شکن مسلّط شدی طوری رفتار کن که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باقیمانده‌ها و آن مردم که به جای آنها هستند در بدر و متفرّق شوند تا جرأت پیمان شکنی برای آنها نماند. -قرآن-۱-۳۳ ع: بعضی گفته‌اند: «شرّد یعنی سمّع» و مقصود اینکه است طوری با آنها رفتار کن که به گوش دیگران برسد و عبرت بگیرند«۲۱». -پاورقی-۱۳۶-۱۳۸ تفسیر نیشابوری: یعنی طوری رفتار کن که باقیماندگان بعد از آنها از جنگ و معارضه‌ی با تو متفرّق شوند و فرار کنند. «فَانبِذ إِلَیهِم عَلی سَواءٍ» ۵۹ طبری: یعنی قرار داد را به سوی خودشان رد کن تا هر دو در اطّلاع از حال یکدیگر مساوی باشید و بدانید که با هم در جنگ هستید و بعضی گفته‌اند: معنی «علی سواء» عدل است یعنی تا معتدل شود علم هر یک بر محاربه‌ی با دیگران، و بعضی هم گفته‌اند: «سواء» بمعنی وسط است، یعنی در میانه‌ی حق و عدالت که نه کمتر و نه بیشتر باشد و برابری دو دسته در دشمنی و احتراز از همدیگر کاری است عادلانه و در حدّ متوسطّ. -قرآن-۱-۳۳ «وَ لا یَحسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُم» ۶۰ مجمع: عده‌ای از قاریها «یحسبن» با یاء به صیغه‌ی غایب خوانده‌اند و دیگران با تاء و صیغه‌ی خطاب و همزه‌ی -قرآن-۱-۵۹ - قرآن-۳۳-۶۵ [صفحه ۳۳۸] «انّهم» را إبن عامر با فتح خوانده است و دیگران با کسر و در تفسیر نیشابوری و امام فخر از إبن مسعود نقل کرده‌اند که او خوانده است «انّهم سبقوا» و هم در تفسیر نیشابوری است: مقصود از اینکه جمله اینکه است: آن مردم که در بدر جان به سلامت بردند گمان نکنند آسوده شده‌اند و جلو افتاده‌اند، و در اینکه عالم و آینده برای آنها گرفتاری نخواهد بود. ن قُوَّةٍ وَ مِن رِباطِ الخَیلِ» ۶۲۲ طبری: از پیغمبر روایت کرده‌اند که مقصود از «قوّه» نیرو و وسائل تیراندازی است، و از عکرمه نقل کرده‌اند که «قوّه» اسب نر است و «رِباطِ الخَیلِ» اسب ماده است«۲۲». و نیز نقل کرده‌اند: مردی مجاهد را در مکه دید که آماده‌ی جنگ می‌شود و چند جوال با خود دارد و به آن مرد گفت: اینکه کار من از مفاد آیه است که گفته شده است: «من قوّة». و نیز نقل کرده‌اند: مردی مجاهد را در مکه دید که آماده‌ی جنگ می‌شود و چند جوال با خود دارد و به آن مرد گفت: اینکه کار من از مفاد آیه است که گفته شده است: «من قوّة». -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۱۹۱-۲۰۸-پاورقی-۲۲۶-۲۲۸ «تُرهِبُون» ۶۱ مجمع: با فتح راء و تشدید هاء «ترهّبون» نیز قرائت شده است.«۲» -قرآن-۱-۱۴-پاورقی-۸۶-۸۸ «وَ آخَرِینَ مِن دُونِهِم» ۶۱ مجمع: مجاهد گفته است: یعنی غیر مشرکین عرب که بنی قریظه باشد، سدّی گفته است: یعنی مردم فارس، حسن بصری و إبن زید گفته‌اند: غیر مشرکین منافقین هستند. -قرآن-۱-۳۰ «وَ إِن جَنَحُوا لِلسَّلمِ» ۶۲ مجمع: ابو بکر با کسر سین خوانده است و دیگران با فتح سین و عموم مفسّرین نوشته‌اند که مفسّرین قدیم گفته‌اند اینکه آیه منسوخ است به اینکه آیه «فَاقتُلُوا المُشرِکِین» که در سوره‌ی برائت است ولی اینکه نظر درست نیست چون اینکه آیه برای بنی قریظه و دیگر یهود و نصاری است، و آن که در سوره‌ی برائت هست برای عرب مشرک و بت‌پرستان است. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۲۰۴-۲۳۰ مجمع: عقیده‌ی نسخ درست نیست زیرا بعد از نزول آیت «فَاقتُلُوا المُشرِکِین» و آیت «قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤمِنُون» که در سال نهم هجری بوده است پیغمبر ص با -قرآن-۶۰-۸۶-قرآن-۹۴-۱۳۰ [صفحه ۳۳۹] مسیحیهای نجران که به مدینه آمدند و حاضر به صلح شدند، قرار داد صلح تنظیم فرمود. «لکِنَّ اللّه أَلَّف» ۶۳ مجمع: مقصود دو قبیله‌ی اوس و خزرج است و آن اندازه دشمنی که میان اینکه دو قبیله بوده میان دیگر مردم عرب سابقه نداشت و به وجود پیغمبر میان آنها ایجاد وحدت و یگانگی شد، زجّاج گفته است: مهمتر مطلب اینکه بود که پیغمبر مأمور بر سر قبیله‌ای می‌فرستاد که در تعصّب به آن اندازه بودند که در برابر سیلی که شخصی خارجی به فردی از آنها می‌زد او را می‌کشتند، و به حمایت از یک سیلی به جنگ و کشتار برمی‌خاستند ولی اسلام طوری آنها را متّحد کرد که اشخاص برای اسلام با پدر و برادر و فرزند خود می‌جنگیدند. -قرآن-۱-۲۷ سخن ما: شاید آیت «إِنَّ شَرَّ الدَّوَاب» اشاره باشد به اینکه که مردم تربیت- ناپذیر که خود منحرف و کافر هستند و سخن رهبران و مربیّان را نمی‌پذیرند، در آفرینش اینکه جهان پستتر موجود هستند که از نیروی فکر و اراده‌ی خود استفاده می‌کنند و بر دگر موجودات برتری و حکومت دارند ولی در شرط رابطه‌ی اجتماعی که دین و آئین موافقت ندارند و می‌خواهند به دلخواه خود رفتار کنند و همه چیز را به میل خود بچرخانند، البتّه اینکه جور موجودات بدترین جنبنده‌ها هستند که زیان‌شان باجتماع از همه بیشتر است. -قرآن-۲۰-۴۷

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۶۴ تا ۶۶]

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَسبُکَ اللّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ المُؤمِنِینَ [۶۴] یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ المُؤمِنِینَ عَلَی القِتالِ إِن یَکُن مِنکُم عِشرُونَ صابِرُونَ یَغلِبُوا مِائَتَینِ وَ إِن یَکُن مِنکُم مِائَةٌ یَغلِبُوا أَلفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِأَنَّهُم قَومٌ لا یَفقَهُونَ [۶۵] الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنکُم وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُم ضَعفاً فَإِن یَکُن مِنکُم مِائَةٌ صابِرَةٌ یَغلِبُوا مِائَتَینِ وَ إِن یَکُن مِنکُم أَلفٌ یَغلِبُوا أَلفَینِ بِإِذنِ اللّهِ وَ اللّهُ مَعَ الصّابِرِینَ [۶۶] -قرآن-۱-۵۵۵ [صفحه ۳۴۰] [معنی لغات: حسبک- یعنی کفایت کند تو را. حرّض- از مصدر تحریض، وادار کردن، برانگیختن و تحریص نمودن کسی را به کاری و چیزی، رنگ کردن، کهنه شدن حاشیه جامه.] جهت نزول: اسباب النّزول: سعید جبیر از إبن عبّاس نقل کرده است چون عدّه‌ی مسلمانان به سی و نه مرد رسید و یک نفر زن مسلمان شد و عمر هم اسلام پذیرفت اینکه آیه نازل شد «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَسبُکَ» در مجمع البیان از کلبی نقل کرده- است: اینکه آیه در بیابان پیش از اقدام به جنگ در بدر نازل شد. -قرآن-۱۹۵-۲۲۹ و در تفسیر تنویر المقباس إبن عبّاس جمله‌ی «حَرِّضِ المُؤمِنِینَ» را معنی کرده است: در روز جنگ بدر. -قرآن-۴۹-۷۳ ترجمه: ۶۴ ای پیغمبر خدا و همان مؤمنان که پیروت شدند تو را بس باشد ۶۵ ای پیغمبر مؤمنان را وادار به جنگ با کافران کن که اگر بیست تن ز شما شکیبای در جنگ باشند بر دو صد تن چیره شوند و اگر صد کس از شما باشند بر هزار کافر چیره خواهند شد چه آنها گروهی هستند که نمی‌سنجند [و سود فداکاری را در نمی- یابند] ۶۶ ای پیغمبر هم اکنون خدا بار شما سبک کرد و دانست که در شما سستی و ناتوانی باشد پس اگر صد نفر شکیبا از شما بود بر دو صد نفر چیره شوند و اگر از شما هزار باشد بر دو هزار تن به فرمان خدا چیره خواهند شد، و البتّه خدا با صابران باشد. سخن مفسّرین: «قَومٌ لا یَفقَهُونَ» ۶۵ طبری: یعنی چون اجر و نتیجه‌ی صبر و پایداری را نمی‌دانند که در آینده به اینکه عالم و آن عالم چه بهره‌ها به آنها می‌رسد. -قرآن-۱۵-۳۸ «الآنَ خَفَّفَ اللّهُ» ۶۶ طبری: اوّل که مسلمین عدّه‌ای محدود و با ثبات بودند موظّف شدند که هر نفر با ده فرد دشمن برابر شود و چون مسلمین زیاد شدند و همه گونه مردم در آنها یافت شد اینکه حکم نسخ شد و دستور داده شد که هر فردی با دو کافر برابر شود. و اینکه جمله برای بیان اینکه مطلب است. -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۳۴۱] «إِن یَکُن مِنکُم» ۶۶ مجمع: بعضی قاریها هر دو را «تکن» با تاء فوقانی خوانده‌اند و بعضی اوّل را با یاء و دوّم را با تاء فوقانی خوانده‌اند، ولی عموم قاریها هر دو را با یاء تحتانی خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۲ «فِیکُم ضَعفاً» ۶۶ با فتح ضاد هم قرائت شده است و عموم قاریها با ضمّ خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۷ سخن ما: دو آیت اوّل و دوّم که ب «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ» شروع شده است. بهتر نمونه‌ی سر پیشرفت پیغمبر [ص] است که با نفوذ کلمه‌ی خود قلوب مردم را تقویت می‌کرد و با آن ایمان که خود مسلمانان در دل داشتند با فرموده‌های آن حضرت و بخصوص اینکه گونه آیات موجب می‌شد که در مثل حادثه‌ی بدر اوّلین قدم پیشرفت خود و ارعاب مخالفین را جلو بگذارند. -قرآن-۳۹-۶۴ [صفحه ۳۴۲]

[سوره الأنفال [۸]: آیات ۶۷ تا ۷۵]

ما کانَ لِنَبِیٍّ أَن یَکُونَ لَهُ أَسری حَتّی یُثخِنَ فِی الأَرضِ تُرِیدُونَ عَرَضَ الدُّنیا وَ اللّهُ یُرِیدُ الآخِرَةَ وَ اللّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۶۷] لَو لا کِتابٌ مِنَ اللّهِ سَبَقَ لَمَسَّکُم فِیما أَخَذتُم عَذابٌ عَظِیمٌ [۶۸] فَکُلُوا مِمّا غَنِمتُم حَلالاً طَیِّباً وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۶۹] یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل لِمَن فِی أَیدِیکُم مِنَ الأَسری إِن یَعلَمِ اللّهُ فِی قُلُوبِکُم خَیراً یُؤتِکُم خَیراً مِمّا أُخِذَ مِنکُم وَ یَغفِر لَکُم وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۷۰] وَ إِن یُرِیدُوا خِیانَتَکَ فَقَد خانُوا اللّهَ مِن قَبلُ فَأَمکَنَ مِنهُم وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۷۱] -قرآن-۱-۶۷۰ إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ الَّذِینَ آوَوا وَ نَصَرُوا أُولئِکَ بَعضُهُم أَولِیاءُ بَعضٍ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَم یُهاجِرُوا ما لَکُم مِن وَلایَتِهِم مِن شَیءٍ حَتّی یُهاجِرُوا وَ إِنِ استَنصَرُوکُم فِی الدِّینِ فَعَلَیکُمُ النَّصرُ إِلاّ عَلی قَومٍ بَینَکُم وَ بَینَهُم مِیثاقٌ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۷۲] وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعضُهُم أَولِیاءُ بَعضٍ إِلاّ تَفعَلُوهُ تَکُن فِتنَةٌ فِی الأَرضِ وَ فَسادٌ کَبِیرٌ [۷۳] وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ الَّذِینَ آوَوا وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نَصَرُوا أُولئِکَ هُمُ الْمُؤمِنُونَ حَقًّا لَهُم مَغفِرَةٌ وَ رِزقٌ کَرِیمٌ[۷۴] وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِن بَعدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُم فَأُولئِکَ مِنکُم وَ أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولی بِبَعضٍ فِی کِتابِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ[۷۵] -قرآن-۱-۹۱۹ معنی لغات: اسری- مفرد آن اسیر به معنی در بند و اختیار آمده، یثخن فی الارض- یعنی در آن سرزمین کشتار زیاد می‌کند، عرض- کالا و سرمایه‌ی زندگی عوارض انسانی مانند مرض و غیره، غنیمت و بخشش، آووا- از فعل آوای، و أوی به معنی جای داد و به منزل وارد کرد. ترجمه: پیغمبر را نرسد که اسیران جنگی داشته باشد تا که در اینکه سرزمین بسیار آدمان را بکشد [و عبرت دیگران کند] البته شما مسلمانان سود زندگی خواهید و خدا سرای دیگر [و پیشرفت اسلام برای شما] خواهد و البتّه او حکیم است [بکار شما] و عزیز است [که در کار او چون و چرا نباشد] ۶۸ و اگر نه سرنوشت گذشته‌ی خدا بود البتّه برای سرمایه کز کافران گرفتید آزاری دردناک شما را می‌پسود، ۶۹ پس از آنچه به غنیمت گرفتید بخورید که پاکیزه است و روا وز نافرمانی خدا پرهیز کنید که او آمرزنده است و مهربان ۷۰ ای پیغمبر به اسیران خود بگو: اگر خدا در دل شما خیری سراغ داشت بهتر از آنچه از شما گرفته‌اند به شما می‌داد و گناه‌تان می‌آمرزید که او غفور است و رحیم ۷۱ و اگر کافران خواهند با تو نادرستی کنند زین پیش با خدا نادرستی کردند که او خوار دیگران‌شان کرد چه او دانا است و درستکار است ۷۲ البتّه آنان که مؤمن شدند و میهن خود رها کردند و به مال و تن به راه [صفحه ۳۴۳] خدا کوشیدند و هم آنان که مسلمانان را به خانه‌های خود جای دادند و یاریشان کردند اینان همگی دوست یکدگرند لیکن آن کسان که مؤمن شدند و هجرت نکردند شما را با دوستی آنان کاری نباشد مگر وطن خود رها کنند [و نزد شما به مدینه آیند] و اگر در کار دین ز شما یاری خواستند بر شما است که یاری‌شان کنید مگر با گروهی در جنگ باشند که میان شما و آنان پیمان باشد. و خدا به آنچه کنید بینا بود ۷۳ و آن کسان که کافرند دوست یکدگرند و اگر شما مسلمانان آن کار نکنید [که دوست و یاور یکدگر نباشید] آشوب و تباهی بزرگ می‌شود [که مسلمانی به سر آید و مردم به روش گذشته باز گردند] ۷۴ و آن کسان که مؤمن شدند و ترک وطن کردند و جهاد در راه خدا کردند و هم آنها که مهاجرین را به خانه‌ی خود بردند و یاری کردند همگی‌شان به درستی مؤمن هستند و برای‌شان آمرزش است و روزی ارجمند دارند ۷۵ و آن کسان که بعد از آن مؤمن شدند و هجرت کردند و به کمک شما با کافران جنگیدند آنها از دسته‌ی شما هستند، و بدانید: خویشاوندان در کتاب خدا [و سرنوشت خوشبختی شما] دسته‌ای ز آنان از دسته‌ی دگر جلو باشند [و در یاری و بهره‌مندی ز یکدگر یکسان نباشند] که البتّه خدا به همه چیز دانا است [و به مصلحت فرمان می‌کند]. سخن مفسّرین: «ما کانَ لِنَبِیٍّ أَن یَکُونَ لَهُ أَسری حَتّی یُثخِنَ» ۶۷ طبری: -قرآن-۱۵-۷۹ چون اسیران بدر را به حضور پیغمبر [ص] آوردند در کار آنها با اصحاب مشورت کرد: ابو بکر گفت: اینها خویشان تو هستند، آزادشان کن شاید خداوند بیامرزدشان. عمر گفت: اینها بد کردند و تو را در بدر کردند همه را بکش عبد اللّه إبن رواحه گفت: در یک دره‌ی پر هیزم آنها را جمع کن و آتش بزن، آن حضرت چیزی نفرمود و داخل خیمه شد و هر کسی چیزی گفت و طرفدار یکی شد آنگاه بیرون آمد و فرمود: بعضی دلها از شیر نرمتر است، و بعضی از سنگ سخت‌تر، پس از آن فرمود: امروز شما مردمی فقیر هستید، اینکه اسیران باید فدا بدهند و یا کشته شوند عبد اللّه مسعود گفت: در اینکه موقع من عرض کردم: مگر سهیل بن بیضا که من شنیدم زمزمه‌ی اسلام داشت پیغمبر ص چیزی نفرمود و من از اینکه سخن خود به قدری ترسیدم [صفحه ۳۴۴] که انتظار داشتم سنگی از آسمان بر سرم فرود آید و برای اینکه فضولی تنبیهم کند تا آنکه پیغمبر پذیرفت و فرمود: سهیل از اینکه حکم جدا است. آنگاه اینکه آیه نازل شد. و سعید بن جبیر گفته است معنی اینکه جمله چنین است: اگر مشرکین را اسیر کردید فدا نگیرید تا آنکه عدّه زیادی از آنها را بکشید. مجمع: یعنی پیغمبر حق ندارد اسیری از مشرکین را آزاد کند یا فدا بگیرد تا اینکه عدّه‌ی زیاد از آنها را بکشد و مقهور کند برای عبرت دیگران و خودداری آنها از جنگ با مسلمین. و جمله‌ی «یَکُونَ لَهُ أَسری» با تاء به صیغه‌ی خطاب و «اساری» با الف قرائت شده است، و نیز با یاء به صیغه‌ی غایب و «اساری» با الف خوانده‌اند و قرائت مشهور همان است که نوشته شده است، و روایت شده است که پیغمبر در آن روز به اصحاب فرمود: اگر می‌خواهید اینکه اسیران را بکشید و گر نه آزادشان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کنید با فدا گرفتن ولی در برابر اینکه عمل دوّم به اندازه‌ی همین عدّه‌ی فدا گرفته در آینده از شما کشته خواهند شد. آنها گفتند: اکنون مال می‌گیریم و تقویت می‌شویم و بعد هم کشته بشویم. آن اسیران هفتاد نفر بودند که فدا دادند و آزاد شدند و در جنگ احد برابر اینکه عدّه هفتاد نفر از مسلمین کشته شدند. -قرآن-۲۱۵-۲۳۸ «لَو لا کِتابٌ مِنَ اللّهِ سَبَقَ لَمَسَّکُم» ۶۸ مجمع: اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند: ۱- إبن جریج گفته است: یعنی اگر حکم خدا نبود که پیش از صدور- دستور نباید کسی عذاب شود، شما مردم برای فدا گرفتن مستحقّ مجازات بودید، لکن چون به شما ابلاغ نشده بود که فدا نگیرید بر اینکه عمل مسئول نیستید ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی چون در لوح محفوظ خداوند حکم کرده است به جواز غنیمت جنگی و فدیه بر اینکه عمل شما را عذاب نمی‌کند که پیش از رسیدن دستور شما فدیه گرفتید و غنائم جنگی را تصرف کردید. ۳- جبّائی گفته است: چون کتابی از خداوند سابق بر اینکه به شما رسیده است و مؤمن به آن شده‌اید که قرآن باشد خدا از اینکه تجاوز شما که مال گرفتن است و مستحقّ عذاب بودید درگذشت و بخشید. -قرآن-۱-۵۱ ۴- یعنی چون در کتاب خدا که قرآن است چنین آیه‌ای گذشته است که با بودن [صفحه ۳۴۵] پیغمبر شما را عذاب نخواهد کرد، البتّه برای اینکه تجاوز و مال گرفتن به عذاب گرفتار نشدید و گر نه سخت شما را عذاب می‌کردند. «قُل لِمَن فِی أَیدِیکُم مِنَ الأَسری إِن یَعلَمِ اللّهُ فِی قُلُوبِکُم خَیراً یُؤتِکُم خَیراً» ۷۰ ابو الفتوح نوشته است: عبّاس بن عبد المطّلب گفت: آیه در من آمد و در اصحاب من و عبّاس از جمله‌ی آن ده مرد بود که ضمان طعام، اهل بدر کرده بودند از کافران و آن روز نوبت عبّاس بود، و عبّاس برای آن روز بیست اوقیّهٔ زر داشت تا صرف کند چون آن روز، کار زار در پیوست و او به آن نرسید که زر خرج کند و قوم کشته شدند و اسیر و منهزم و آن بیست اوقیه زر از عبّاس بستدند در کارزار وقتی که او را به پیش رسول آوردند، رسول سه کار بر او عرضه کرد: از اسلام و قتل و فدا، او گفت: -قرآن-۱-۱۰۸ از من بیست اوقیّهٔ زر بسته‌اند در اینکه کارزار بفرمای تا به فدیه از من برگیرند رسول گفت: زری که از تو ستانده‌اند آن است که تو آورده بودی که در کارزار خرج کنی از تو بستاندند، از آن حساب فدا چگونه باشد! محال مگو فدای خود و آن برادرزادگانت بده عقیل و نوفل بن الحارث، گفت: از کجا آرم! گفت از آن زر که به امّ الفضل دادی وقت آنکه بیرون می‌آمدی و گفتی آن برای تو است و برای فرزندانم عبد اللّه و عبید اللّه و فضل و قثم. گفت اگر آن بدهم مرا و عیال مرا سؤال باید کردن از مردمان تو روا داری! و لیکن که خبر داد تو را از آنچه به امّ الفضل دادم گفت: خدای و آن به وزن چندین بود و کیفیّت و کمّیّت آن بگفت، عبّاس اندیشه کرد، و گفت: اینکه حدیث راست است و اسلام آورد. و عبّاس گفت: راست گفت خدای تعالی در آنچه گفت. از من بیست اوقیّهٔ زر ببردند به عوض آن چندان مرا مال بداد که بیست غلام بخریدم و هر یکی را بسیار مال دادم تا به تجارت رفتند برای من کمینه غلامی بیست هزار درم سرمایه داشت. «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا» ۷۲ طبری: مجاهد گفت: اینکه آیات آخر سوره‌ی انفال تذکّر می‌دهد آن دوستی و حقّ توارث که پیغمبر [ص] میان مهاجرین و انصار مقرّر فرمود و سپس آن را نسخ کرد بآیت «أُولُوا الأَرحامِ» که اوّل مهاجرت - قرآن-۱-۴۰-قرآن-۲۲۰-۲۴۰ [صفحه ۳۴۶] شرط توارث بود و خویشاوندی اثر نداشت، و پس از آن ارث بر خویشاوندی مقرّر شد «بَعضُهُم أَولی بِبَعضٍ» ۷۵ مجمع: یعنی به واسطه‌ی ایمان مقدّم در یاری یکدیگر هستند از خویشان کافر خود. -قرآن-۹۰-۱۱۷ مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: یعنی اینکه مردم در حقّ الارث مقدّم هستند از خویشاوندان غیر مسلمان و غیر مهاجر، اصمّ گفته است: یعنی در همکاری و دوستی مقدّم هستند. و بعضی گفته‌اند: یعنی اگر مسلمانی دیگری را امان داد مراعات اینکه تأمین بر دیگر مسلمانان لازم است و در رعایت اینکه حقّ مقدّم هستند از غیر مسلمان. «مِن وَلایَتِهِم مِن شَیءٍ» ۷۲ مجمع: حمزه و اعمش «ولایهٔ» به کسر واو خوانده و دیگران با فتح واو. -قرآن-۱-۳۲ «إِلّا تَفعَلُوهُ تَکُن فِتنَةٌ» ۷۳ روح البیان: یعنی اگر آن وابستگی و دوستی میان خود و ارث بردن از یکدگر و قطع رابطه‌ی با کافران را که مأمور به آن هستید انجام ندهید و پایدار ندارید، ایمان ضعیف می‌شود و کفر نمودار. -قرآن-۱-۳۵ طنطاوی: امروز مفاد اینکه آیه به خوبی نمودار است که زمامداران مسلمین و مردم سیاسی ممالک اسلام خود را با رویائیها نزدیک می‌کنند و به سود آنها با یکدگر می‌جنگند و در نتیجه سرزمینهای اسلام تقسیم میان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کافران شده است و هر قسمتی مستعمره و جزء خاک یکی از آنها شده است. «وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا» ۷۴ فخر: اینکه آیه تکرار آیت جلو نیست، زیرا: -قرآن-۱-۳۶ در اوّل بیان شده است حکم مؤمنین مهاجر و انصار که نسبت به یکدگر ولایت دارند و توارث و دیگر روابط باید میانشان مستقرّ باشد، و در اینکه آیه مقام و بلندی مرتبه‌ی آنها توضیح داده شده است که مؤمن به حقّ اینها هستند نه دیگری و هر گونه مغفرت و آمرزش برای آنها است. طنطاوی: در آیت جلو احکام روابط مهاجر و انصار معیّن شده است، و در اینکه آیه حقیقت ایمان و سود اخروی‌شان معیّن شده است. [صفحه ۳۴۷] «وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِن بَعدُ وَ هاجَرُوا» ۷۵ فخر: واحدی از إبن عبّاس نقل کرده است یعنی اگر کسی پس از صلح «حدیبیهٔ» که هجرت دوّم است مؤمن شد و هجرت کرد، بعضی گفته‌اند: یعنی آن که پس از نزول اینکه آیه هجرت کرد و مؤمن شد، و بعضی گفته‌اند: یعنی بعد از جنگ بدر ایمان آوردند و ترک وطن کردند، و بهتر آن است که مقصود بعد از هجرت اوّل باشد، و مذهب درست اینکه است که بعد از فتح مکّه هجرت معنی ندارد چون پس از آن مکه شهر اسلام شد، حسن بصری گفته است: همیشه هجرت امکان دارد مثل آن شهرها که مسلمین در آنجا ضعیف باشند و به واسطه‌ی هجرت قوی شوند و موجب ضعف کافران باشد و فرموده‌ی پیغمبر «لا هجرهٔ بعد الفتح» مقصود همان هجرت مخصوص زمان پیغمبر و احکام آن است. -قرآن-۱-۴۷ «وَ أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولی بِبَعضٍ» ۷۵ طبری: یعنی خویشاوندان متناسب با یکدگر در میراث مقدم هستند از همسوگند، و ولی و اختیاردار. و از قتاده نقل شده است که اگر کسی هجرت به مدینه نکرده بود از خویشاوند مهاجر خود ارث نمی‌برد تا آنکه اینکه آیه نازل شد و نقل کرده‌اند که مردی به نام شریح بن حرث کنیزی داشت که از او آبستن شد و دختری زائید، چون او بزرگ شد و به شوهرش داد پسری زائید، چون آن کنیز مرد آن پسر ادّعای ارث مادر بزرگ خود را کرد و نزد شریح قاضی به دادخواهی رفتند، او به استناد اینکه آیه حکم به حقّ ارث برای آن پسر صادر کرد. -قرآن-۱-۵۰ میسره بن یزید نزد عبد اللّه زبیر رفت و قضیّه را نقل کرد، او به شریح نوشت: میسره می‌گوید: تو چنین حکمی صادر کرده‌ای با اینکه اینکه آیه در آن موقع نازل شد که مردی با دیگری پیمان برقرار می‌کرد که از یکدگر ارث ببرند و اینکه آیه آن عمل را جلو گرفت، چون نامه به شریح رسید گفت آن کنیز به واسطه‌ی دختری که زائیده است آزاد شده و کنیز نبوده است و اموالش به فرزندش می‌رسد و از حکم خود برنگشت. فخر: محمّد بن عبد اللّه بن حسن بن حسن بن علیّ بن أبی طالب [ع] به منصور خلیفه‌ی عبّاسی نوشت: چون در اینکه آیه موضوع اولویّت و تقدم معیّن نشده [صفحه ۳۴۸] ت پس مقصود تقدّم در همه جهت است که امامت باشد و علیّ[ع] خویشاوند نزدیک پیغمبر [ص] بود و به موجب اینکه آیه او مقدّم است برای امامت منصور به جواب نوشت اگر دلالت آیه درست باشد. عبّاس مقدّم است بر علیّ«۲۴» و اصحاب ابو حنیفه باین آیه استدلال کرده‌اند بر ارث خویشاوندان و شافعی جواب داده است که چون آیه مجمل است و معیّن نیست که مقصود کدام دسته از خویشاوندان است و مقیّد شده است به کلمات «فِی کِتابِ اللّهِ» پس آنچه در سوره‌ی دیگر یاد شده است فقطّ مشمول اینکه آیه خواهد بود نه بیشتر.و اصحاب ابو حنیفه باین آیه استدلال کرده‌اند بر ارث خویشاوندان و شافعی جواب داده است که چون آیه مجمل است و معیّن نیست که مقصود کدام دسته از خویشاوندان است و مقیّد شده است به کلمات «فِی کِتابِ اللّهِ» پس آنچه در سوره‌ی دیگر یاد شده است فقطّ مشمول اینکه آیه خواهد بود نه بیشتر. -پاورقی-۲۵۸-۲۶۰-قرآن-۴۸۱-۵۰۳ طنطاوی: میراث میّت، خود مرده و نابود شدنی است و میراث زنده همیشگی است و ثابت، خزینه‌های زمین و علوم که وسائل استخراج آنها هستند میراث خداوند است که حی لا یموت است و خود گفته است «لِلّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ» و موجب آسایش همه‌ی بشر است، و میراث میت که در علم فقه است فقط وسیله‌ی آسایش یک خانواده است و موجب کندی در حرکت و کوتاهی همت در زندگی، ولی میراث زنده به آن اندازه است که کوشش شود و با نیروی روح و بدن از ذخائر خدا استفاده شود و امروز بر علمای اسلام لازم است که مردم را وادار کنند بخواندن و یاد گرفتن و بهره‌مندی از آن آیات که میراث زنده و راه کشف آن مجهولات را می- نماید. چنان که فرموده است «قُلِ انظُرُوا ما ذا فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ». -قرآن-۲۱۸-۲۶۱-قرآن-۷۴۵-۷۹۷ سخن ما: همان است که در ترجمه نوشتیم. [صفحه ۳۴۹]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوره توبه

اشاره

نهم اعوذ باللّه من الشّيطان الرّجيم

[سوره التوبة [۹]: آيات ۱ تا ۵]

بَراءَةٌ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عاهَدتُم مِنَ المُشرِكِينَ [۱] فَسِيحُوا فِي الأَرضِ أَربَعَةَ أَشهُرٍ وَ اعلَمُوا أَنَّكُم غَيرُ مُعجِزِي اللّهِ وَ أَنَّ اللّهَ مُخزِي الكافِرِينَ [۲] وَ أَذانٌ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النّاسِ يَومَ الحَجِّ الأَكبَرِ أَنَّ اللّهَ بَرِيءٌ مِنَ المُشرِكِينَ وَ رَسُولُهُ فَإِن تُبتُم فَهُوَ خَيرٌ لَكُم وَ إِن تَوَلَّيتُم فَاعلَمُوا أَنَّكُم غَيرُ مُعجِزِي اللّهِ وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذابٍ أَلِيمٍ [۳] إِلاَّ الَّذِينَ عاهَدتُم مِنَ المُشرِكِينَ ثُمَّ لَم يَنقُصُوكُم شَيئاً وَ لَم يُظاهِرُوا عَلَيكُم أَحَداً فَأَتِمُّوا إِلَيهِم عَهدَهُم إِلى مُدَّتِهِم إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ المُتَّقِينَ [۴] فَإِذَا انسَلَخَ الأَشهُرُ الحُرُمُ فَاقتُلُوا المُشرِكِينَ حَيثُ وَجَدتُمُوهُم وَ خُذُوهُم وَ احصُرُوهُم وَ اقعُدُوا لَهُم كُلَّ مَرصَدٍ فَإِن تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُم إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ [۵] -قرآن-۱-۹۸۳ معنی لغات: برائة- به معنی رها شدن و خلاص شدن از عیب و از قرض، فسیحوا- از مصدر سیاحه به معنی در جهان گشتن و همان سیاحت که در فارسی گفته می‌شود. مخزی- از مصدر خزی به معنی خواری، دوری، آزار و عقاب، اذان اعلام و خبردار کردن. انسلخ- یعنی از لباس خود برهنه شد و ماه گذشت و تمام شد. احصروا- از مصدر حصر در فشار گذاردن، فراگرفتن و احاطه کردن. ترجمه: ۱ از هم اکنون خدا و پیغامبرش از آن مشرکین که با شما پیمان [صفحه ۳۵۰] دارند به دورند [و پیمان‌شان شکسته است و به دور فتاده] ۲ و شما بی‌دینان تا چهار ماه به سرزمین خود آزادانه گردش کنید و بدانید: که نتوانید خدا را بیچاره کنید و او کافران را خوار کند، ۳ از امروز که روز حجّ اکبر است از سوی خدا و پیغمبرش به مردم آگهی است که خدا و پیغمبر او با مشرکین سر و کار ندارند، پس اگر شما بت- پرستان ز اندیشه و کار خود بازگشتید به سود خود کردید و اگر روی گردان ز حقّ بودید بدانید شما خدا را بیچاره نکنید و ای محمّد تو آن کسان را که کافر شدند نوید بده که آزاری دردناک در پیش دارند، ۴ [و البتّه پیمان خدا و پیغامبرش با مشرکین نادیده است و بشکسته] مگر آن بی‌دینان که با شما پیمان دارند و چیزی از آن کم نکردند و به کسی ز دشمنان‌تان کمک نکردند پیمان آنان را تا پایانش به انجام رسانید که خدا دوستدار پرهیزگاران [و مردم درست پیمان] است، ۵ و چون ماههای حرام تمام شد هر کجا مشرکی بینید بگیرید و در تنگنا گذارید و بکشید و پیوسته در کمین‌شان باشید، لیکن اگر توبه کردند و نماز خواندند و زکات دادند سر خودشان گذارید که خدا غفور است و رحیم. سخن مفسّرین: «عاهَدتُم مِنَ المُشرِكِينَ» ۱ طبری: در مقصود از مشرکین اختلاف است: بعضی گفته‌اند: مقصود دو دسته از مشرکین هستند یکی آنها که با پیغمبر قرار داد کمتر از چهار ماه داشتند آنها را تا چهار ماه آزاد گذارد دسته‌ی دوّم آنها که قرار دادی که مدّتش معیّن نبود داشتند آن را محدود به چهار ماه کرد که شاید به خود آیند و گر نه هر کجا یافت شوند کشته شوند، و بعضی دیگر که از إبن عباس نقل کرده‌اند گفته‌اند: به آنها که با پیغمبران پیمان داشتند تا چهار ماه مهلت داده شد، و به آن که پیمان نداشت تا برگزاری ماههای حرام مهلت داده شد که در آیت پنجم گفته شده است «فَإِذَا انسَلَخَ الأَشهُرُ الحُرُمُ»، و چون سوره‌ی برائت در اول شوال نازل شده است و به عموم مردم در روز عرفه یا قربان اینکه آیات ابلاغ شده است، آخر مدّت مهلت برای آنها که پیمان نداشتند پنجاه روز بود که بیست روز از ذیحج و سی روز محرّم باشد و برای آنها که پیمان داشتند چهار ماه، -قرآن-۱۵-۴۶- قرآن-۶۶۷-۷۰۶ [صفحه ۳۵۱] و آخر ماههای حرام که آخر محرّم باشد مدّت مهلت هر دو دسته به آخر رسید، سدّی و محمّد بن کعب قرظی گفته‌اند: روز عرفه اینکه آیات خوانده شد و تا دهم ربیع- الآخر مدّت مهلت چهار ماه به آخر رسید، ضحّاک گفته است: پیغمبر با مشرکین مکّه و غیر آن پیمان برقرار کرد، و چون سوره‌ی برائت نازل شد و در روز قربان اعلام شد از آن تاریخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیمانها نقض شد با چهار ماه مهلت که آخر آن دهم ربیع الآخر بود. و برای آنها که پیمان نداشتند، مهلت تا آخر ماههای حرام بود که آخر محرّم باشد. کلبی گفته است: به آنها که پیمان‌شان کمتر از چهار ماه بود تا مدّت چهار ماه مهلت داده شد و به آنها که بیش از چهار ماه مدّت پیمان‌شان بود با جمله‌ی «فَأَتِمُّوا إِلَیهِم عَهدَهُم إِلی مُدَّتِهِم» مهلت داده شد که تا آخر مدّت پیمان متعرّض‌شان نشوند. -قرآن-۱۸۴-۲۳۵ مجمع: اینکه سوره تمام در مدینه نازل شده است، و بعضی گفته‌اند دو آیت آخر «لَقَد جاءَکُم رَسُول» الخ تا آخر اینکه سوره سال نهم هجرت نازل شد و فتح مکه در سال هشتم بود و حجّ پیغمبر که به حجّة الوداع مشهور است در سال دهم بود، قتاده و مجاهد گفته‌اند: اینکه آخر سوره است که بر پیغمبر نازل شد عدد آیات اینکه سوره را صد و بیست و نه و صد و سی گفته‌اند: و ده نام برای اینکه سوره شمرده- اند: توبه، برائه، فاضحه و آخرین اسم سوره‌ی عذاب است. و همه مفسّرین و ناقلین اخبار اتّفاق کرده‌اند: که پیغمبر ابو بکر را مأمور قرائت اینکه آیات کرد برای مشرکین و پس از آن اینکه مأموریت را به علی علیه السّلام محول فرمود و آن حضرت به مردم چنین ابلاغ کرد که من فرستاده‌ی پیغمبرم و به شما می‌گویم که کافر نباید داخل خانه‌ی خدا بشود و مشرک حقّ انجام حج ندارد و کسی برهنه طواف نکند و آن که با پیغمبر پیمان دارد اعتبار آن تا چهار ماه است و آن که پیمان ندارد تا آخر ماههای حرام در امان است و اینکه آیات را برای آنها قرائت فرمود، و بعضی گفته‌اند: سیزده آیه از اوّل قرائت شد. -قرآن-۸۷-۱۱۲ فخر: بعضی گفته‌اند: جهت اختصاص علیّ[ع] بخواندن آیات برائه برای اعراب آن بوده است که به رسم عرب رفتار شود، چون در برقراری و نقض [صفحه ۳۵۲] پیمانها بایستی شخص طرف قرار یا نزدیکترین خویشان او اقدام به آن نمایند، و بعضی گفته‌اند، چون ابو بکر مأمور سرپرستی حاج بود علیّ علیه السّلام را مأمور اینکه کار فرمود تا رعایت حال هر دو بشود، و اگر کسی بپرسد چرا اینکه سوره بسم اللّه ندارد در جواب می‌گوئیم: برای آن چند جهت گفته‌اند: از إبن عبّاس نقل شده است که از عثمان پرسیدم چرا میان انفال و برائه بسم اللّه ننوشتید! گفت: هر سوره که بر پیغمبر نازل می‌شد می‌فرمود: اینکه را در فلان محلّ بنویسید و اینکه سوره آخر سوره‌ای بود که نازل شد و جای آن را معیّن نفرموده وفات کرد، و چون قصّه‌ی آن دو همانند بود وصل به یکدیگر نوشتند، و قاضی گفته است: بعید است که پیغمبر ص موضع اینکه سوره را معیّن نفرموده باشد چون قرآن از جانب خدا و پیغمبر به همین نظم که در دست ما هست مرتّب شده است، پس حقّ اینکه است که به موجب وحی و دستور پیغمبر اینکه سوره وصل به انفال شده است و بسم اللّه نوشته نشده است.«۲۵»۱» -پاورقی-۶۹۰-۶۹۲ ۲- از ابی بن کعب روایت شده است که چون سوره‌ی انفال در بیان روابط با مردم است و اینکه سوره در قطع روابط، اصحاب هر دو را متّصل به هم و بدون بسم- اللّه نوشتند. ۳- چون اصحاب پیغمبر اختلاف داشتند که اینکه دو یک سوره است یاد و سوره برای کمال مواظبت، از هم جدا کردند تا یک سوره نباشد، و بسم اللّه ننوشتند تا دو سوره نشود. ۴- إبن عبّاس گفته است: از علیّ علیه السّلام پرسیدم چرا میان اینکه دو سوره بسم اللّه ننوشته‌اند! فرمود: چون بسم اللّه برای امان و آسایش است، و [صفحه ۳۵۳] سوره‌ی براءه برای عذاب و بی‌اعتباری پیمانها است و هیچ آسایش در مفاد آن نیست، با بسم اللّه آغاز نشد. ۵- اصحاب ما و مردم هم فکر با ما گفته‌اند: چون بسم اللّه جزء هر سوره و اوّل آیت آنها است و در اینکه سوره بسم اللّه اوّل آیه نیست از اینکه جهت دستور داده شد که ننویسند تا معیّن شود که در دیگر سوره‌ها جزء است و اوّل سوره است. «وَ أَذانٌ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی النّاسِ یَومَ الحَجِّ الأَکبَرِ» ۳ طبری: عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود روز عرفه است، و عدّه‌ای گفته‌اند مقصود روز قربان است که حجّ در آن انجام می‌شود. -قرآن-۱-۸۳ مجمع: از حضرت صادق ع روایت شده است که مقصود روز قربان است، و از علیّ علیه السّلام روایت شده است: مقصود روز عرفه است. ابو الفتوح: سفیان ثوری گفت: مقصود از یوم الحجّ همه ایام برگزاری حجّ است نه یک روز مخصوص، چنان که یوم الجمل و یوم الصّفین مقصود تمام ایّام انجام آن جنگ است نه یک روز مخصوص. طبری: در جهت اختصاص به حجّ اکبر اختلاف است: بعضی گفته‌اند: چون در آن سال مسلمانان و مشرکان همه حجّ کردند و با روز عید یهود و مسیحی مطابق شد و زان پس چنین حجّی انجام نشد توصیف به حجّ اکبر شده است عدّه- ای گفته‌اند: حجّ اکبر یعنی آنکه با عمره و حجّ و وقوف عرفات همگی انجام می‌شود و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در برابر آن حجّ اصغر است که فقطّ عمره باشد، و نیز گفته‌اند: حجّ اکبر مقصود آن است که قربانی با خود داشته باشند که حجّ «قران» می‌نامند، و در برابر آن حجّ اصغر است که حیوان برای قربانی با خود نمی‌برند و آن را حجّ «افراد» می‌نامند. «أَنَّ اللّه بَرِیءٌ مِنَ المُشرِکِینَ وَ رَسُولُه» ۳ مجمع: عموم قاریها کلمه‌ی «رسول» را با رفع و صدای جلو خوانده‌اند و بعضی با نصب و صدای بالا قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۶۰ فخر: تفاوت میان اینکه جمله و جمله‌ی اوّل سوره از چند جهت متصوّر است: ۱- اوّل برای اعلام به مشرکین است که تکلیف خود را در آینده بدانند و در دوّم- [صفحه ۳۵۴] برای اعلام به عموم مردم است که رابطه‌ی اسلام با مشرکین به اینکه صورت در آمده است ۲- اوّل برای اعلام لغو پیمانها است و دوّم برای اعلام به قطع کلّیه‌ی روابط است. ۳- اوّل برای اعلام به آنها است که طرف قرارداد بوده‌اند و دوّم برای اعلام به عموم مشرکین است. «ثُمَّ لَم یَنقُصُوکُم» ۴ مجمع: بعضی قاریها «لم ینقضوکم» با ضاد معجم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۷ «إِنَّ اللّه یُحِبُّ المُتَّقِین» ۴ تفسیر حسینی: شیخ ابو القاسم نصر آبادی قدّس سرّه فرموده که متّقی را چهار نشان است: ۱- «حفظ الحدود» ۲- «بذل الجهود» ۳- «الوفاء بالعهود» ۴- «القناعة بالموجود» و برین وجه ترجمه یافته است: -قرآن-۱-۴۰ نظم: متّقی را بود چهار نشان || حفظ احکام شرع اوّل آن ثانیا آنچه دسترس باشد || بر فقیران و بی‌کسان باشد عهد را با وفا کند پیوند || هر چه یابد بدان شود خرسند «فَإِذَا انسَلَخَ الأَشهُرُ الحُرُم» ۵ ابو الفتوح: نوشته است: در ماههای حرام دو قول گفتند: یکی آنکه ذو القعدة و ذو الحجّة و محرّم و رجب است. و قول دیگر آنکه چهار ماه است از اوّل شوّال تا آخر محرّم یا از عید نحر تا ده روز از ربیع الآخر شده. -قرآن-۱-۴۰ مجمع: معنی الاشهر الحرم مربوط به همان است که در «الَّذِینَ عاهَدتُم» گفته شده است که یا از اوّل شوّال است که هنگام نزول سوره‌ی برائت است تا چهار ماه که آخر محرّم باشد برای آنها که پیمان داشتند و برای آنها که پیمان نداشتند از هنگام ابلاغ آیات است که ایّام نهم و دهم ذیحجّ باشد تا آخر محرّم که انجام ماه حرام است، و یا از هنگام ابلاغ آیات است و مهلت به مشرکین که جنگ با آنها حرام شده است تا چهار ماه که دهم ربیع الآخر باشد. -قرآن-۶۰-۸۲ «فَاقتُلُوا المُشرِکِینَ حَیثُ وَجَدتُمُوهُم» ۵ طبری: ضحّاک گفته است: -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۳۵۵] نکه جمله به وسیله‌ی جمله‌ی «فَإِمّا مَنًّا بَعدُ وَ إِمّا فِداءً» نسخ شده است«۲۶»، ولی معنی نسخ رفع حکم ثابت است به وسیله‌ی حکم قطعی مخالف با آن و در اینکه موضوع نسخ نشده است و از اوّل وظیفه‌ی پیغمبر جنگ و اسیر کردن و آزاد کردن و فدا گرفتن و کشتن بوده است که به مقتضای مصلحت وقت به یکی از اینکه کارها با مخالفین رفتار می‌فرموده است. ولی معنی نسخ رفع حکم ثابت است به وسیله‌ی حکم قطعی مخالف با آن و در اینکه موضوع نسخ نشده است و از اوّل وظیفه‌ی پیغمبر جنگ و اسیر کردن و آزاد کردن و فدا گرفتن و کشتن بوده است که به مقتضای مصلحت وقت به یکی از اینکه کارها با مخالفین رفتار می‌فرموده است. - قرآن-۳۷-۷۵-پاورقی-۹۳-۹۵ مجمع: اینکه آیه ناسخ همه‌ی آیاتی است که در صلح و اعراض از مشرکین نازل شده است. ابو الفتوح: اینکه آیات هیچ کدام ناسخ و منسوخ نیستند و پیغمبر به مفاد آنها عمل می‌کرد که اسیر می‌کرد و فدا می‌گرفت و آزاد می‌کرد، و در مواقع مقتضی می‌کشت و دلیل بر اینکه حدیثی است که عطا نقل کرده است: مردی به نام ابو امامة که بزرگ و رئیس در سرزمین یمامه بود اسیر مسلمین شد، چون او را حضور پیغمبر آوردند، فرمود: اسلام قبول می‌کنی یا خود را می‌خری یا بکشندت یا آزادت کنند! او جواب -قرآن-۷۵۴-۷۸۴ [صفحه ۳۵۶] داد: اگر مرا بکشی شخص بزرگی را خواهی کشت و هم اگر فدا بگیری یا آزاد کنی با مردی محترم چنین رفتاری کرده‌ای، ولی اسلام قبول نمی‌کنم. فرمود برو که آزادت کردم، چون سخن پیغمبر را شنید مسلمان شد و گفت: بزرگواری تو دلیل پیغمبری تو است، و چون به سرزمین خود رسید، خواربار مردم مکّه را که از آنجا می‌بردند جلو گرفت و به آنها اعلام کرد تا مسلمان نشوید به شما خوار و بار نمی‌دهم، آنها به پیغمبر شکایت کردند، آن حضرت به او دستور داد که غذای مردم مکّه را جلو نگیرد او هم اطاعت کرد. «فَإِن تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ» ۵ فخر: حسن بصری گفت: کافری اسیر مسلمانان شد در جائی که آوازش به گوش پیغمبر می‌رسید سه مرتبه فریاد کرد: «اتوب الی اللّه و لا اتوب الی محمّد» [یعنی پشیمانی از گذشته و توبه‌ی خودم را به خدا می‌برم و با محمّد کار ندارم] پیغمبر فرمود: او را آزاد کنید که به اندازه‌ی خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تسلیم و عارف به حقّ شده است. -قرآن-۱-۳۸ سخن ما: ممکن است از نظر بدبینی و خرده گیری گفته شود: یک رهبر و یک دین آور بزرگ چرا با اینکه گونه جمله‌های خشن به مردم خطاب کند و تهدید، و کشتن برای چه! نشر فکر و عقیده باید با تبلیغ باشد و راهنمائی نه خشونت و بیچاره کردن مردم، برای جلوگیری از اینکه گونه افکار می گوئیم: در مرتبه‌ی اوّل- اگر تصدیق کردیم که قرآن و گفتار پیغمبر به الهام از غیب است و وحی است و لازم الاتّباع دیگر جای چون و چرا باقی نیست و آنچه گفته شده است عین مصلحت بوده است. در مرتبه‌ی دوّم- متخصّصین در سیاست معتقد هستند که چون ملّتی ساقط و نابود شد، زمامدار مصلح حقّ اعمال قدرت دارد. چنان که در کتاب تاریخ فلسفه‌ی سیاسی ج ۲ ص ۶۸۱ از هالیفاکس نویسنده‌ی قرن ۱۷ انگلیسی نقل می کنند: [در هنگام اضمحلال و سقوط یک ملّت باید قدرت حکومت غیر محدود باشد. و اینکه حکم را اصل مصلحت نامیده است] و باز در ص ۴۶۲ همین کتاب از ماکیاول سیاستمدار قرن ۱۶ اسپانیا نقل می کند: [زمامداری که می‌خواهد اخلاق اجتماع و ملّتی را اصلاح کند حقّ دارد دولتهای قدیم را در هم شکسته و دولتهای جدید ایجاد کند و شکل [صفحه ۳۵۷] حکومت را تغییر دهد و جمعیتها را از محلّی به محلّی کوچ دهد و عقاید اخلاقی نوین و تقواهای تازه در حوزه‌ی عقاید رعایای خود وارد کند]. اینکه نمونه‌ی بسیار کوچکی است از عقاید فلسفی سیاسی سیاستمداران جهان در صورتی که در قرآن فقطّ با تهدید لفظی برگزار شده است برای ترساندن که اقدام به آن نشد، با اینکه چنین سخنان درشت و تهدید پس از بیست سال تبلیغ و راهنمائی بوده است، و آخرین راه علاج کودکان اجتماع بوده است که چون با هیچ و سخن و راهنمائی سخن حقّ را نپذیرفتند به ناچار با اینکه سخنان و درشتیها اقدام به اصلاح آنها شد چنان که نتیجه‌ی آن با بهتر صورت نمودار شد.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۶ تا ۱۶]

-قرآن-۷۵۴-۷۸۴ وَ إِن أَحَدٌ مِنَ المُشرِكِينَ استَجارَكَ فَأَجِرهُ حَتّى يَسمَعَ كَلامَ اللّهِ ثُمَّ أَبلِغهُ مَأمَنَهُ ذلِكَ بِأَنَّهُم قَومٌ لا يَعلَمُونَ [۶] كَيفَ يَكُونُ لِلمُشرِكِينَ عَهدٌ عِندَ اللّهِ وَ عِندَ رَسُولِهِ إِلاَّ الَّذِينَ عاهَدتُم عِندَ المَسجِدِ الحَرامِ فَمَا استَقامُوا لَكُم فَاستَقِيمُوا لَهُم إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ المُتَّقِينَ [۷] كَيفَ وَ إِن يَظهَرُوا عَلَيكُم لا يَرقُبُوا فِيكُم إِلاًّ وَ لا ذِمَّةً يُرضُونَكُم بِأَفواهِهِم وَ تَأبى قُلُوبُهُم وَ أَكثَرُهُم فاسِقُونَ [۸] اشتَرَوا بِآياتِ اللّهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِهِ إِنَّهُم ساءَ ما كانُوا يَعمَلُونَ [۹] لا يَرقُبُونَ فِي مُؤمِنٍ إِلاًّ وَ لا ذِمَّةً وَ أُولئِكَ هُمُ المُعتَدُونَ [۱۰] - قرآن-۱-۷۲۸ فَإِن تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَإِخوانُكُم فِي الدِّينِ وَ نُفَصِّلُ الآياتِ لِقَومٍ يَعلَمُونَ [۱۱] وَ إِن نَكَثُوا أَيمانَهُم مِن بَعدِ عَهدِهِم وَ طَعَنُوا فِي دِينِكُم فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الكُفرِ إِنَّهُم لا أَيمانَ لَهُم لَعَلَّهُم يَنتَهُونَ [۱۲] أَ لا تُقاتِلُونَ قَوماً نَكَثُوا أَيمانَهُم وَ هَمُّوا بِإِخراجِ الرَّسُولِ وَ هُم بَدَؤُكُم أَوَّلَ مَرَّةٍ أَ تَخشَونَهُم فَاللّهُ أَحَقُّ أَن تَخشَوهُ إِن كُنتُم مُؤمِنِينَ [۱۳] قاتِلُوهُم يُعَذِّبهُمُ اللّهُ بِأَيدِيكُم وَ يُخزِهِم وَ يَنصُركُم عَلَيهِم وَ يَشفِ صُدُورَ قَومٍ مُؤمِنِينَ [۱۴] وَ يُذهِب غَيظَ قُلُوبِهِم وَ يَتُوبُ اللّهُ عَلى مَن يَشاءُ وَ اللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ [۱۵] -قرآن-۱-۷۲۱ أَم حَسِبتُم أَن تُترَكُوا وَ لَمّا يَعلَمِ اللّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنكُم وَ لَم يَتَّخِذُوا مِن دُونِ اللّهِ وَ لا رَسُولِهِ وَ لا المُؤمِنِينَ وَلِيجَةً وَ اللّهُ خَبِيرٌ بِما تَعمَلُونَ [۱۶] -قرآن-۱-۲۱۳ [صفحه ۳۵۸] معنی لغات: استجار- یاری خواست و پناهنده شد، استقاموا- از مصدر «استقامة» به معنی با اعتدال و راستبال و غیر منحرف بودن، يَظهَرُوا عَلَيكُم- ما فوق شما می‌شوند و بر شما چیره می‌شوند و کمک می کنند، یرقبوا- از مصدر رقابه به فتح را به معنی پاسبانی و حراست کردن و منتظر بودن و پرهیز کردن، الّ- عهد و پیمان و همسایه و ریشه و اصل خوب، و کینه و دشمنی خویشاوندی، ذمه- امان و درستی و اطمینان و عهد و پیمان و ضمانت کردن و به گردن گرفتن، ولیجة- دوست مخصوص و مورد اطمینان به اصطلاح جان در قالب. -قرآن-۱۴۰-۱۵۹ ترجمه: ۶ و اگر کسی از بت‌پرستان ز تو ای محمّد پناه خواست پناهش بده تا که سخن حقّ بشنود وز آن پس او را به سرزمین آسودگی خودش برسان که آنها مردمی نادان بودند، ۷ چگونه شود که بت‌پرستان را با خدا و پیغمبرش پیمان باشد مگر کسانی که به مسجد الحرام با شما پیمان بستند تا آنگاه که با شما به راستی و درستی باشند شما با آنان چنان باشید که خدا دوست پرهیزگاران است، ۷ چگونه شود [از آنان آسوده باشید] که اگر بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شما چیره شوند هیچ سوگند، و دوستی جلو چشم‌شان نگیرد، آنها شما را به زبان خوشنود کنند و به دل نیندیشند و بیشترشان مردمی بدکار بودند ۹ اینها بودند که آیات خدا را به بهای کم فروختند وز راه حقّ جلو گرفتند و چه بد می‌کردند ۱۰ که خویشی و دوستی مؤمنان را به چیزی [صفحه ۳۵۹] نمی‌شمردند و چنین کسانند که ستمکار بودند ۱۱ پس اگر توبه کردند و نماز خواندند و زکات مال خود دادند برادران دینی شما شوند. و ما که آیات قرآن دسته دسته و نمودار می‌آوریم برای گروهی است که می‌دانند [و می‌توانند ارزش آن را بیابند و به آن رفتار کنند] ۱۲ و اگر دشمنان شما پس از قرارداد پیمان خود شکستند و در دین‌تان سرزنش کردند پس بجنگید با [آنها که] پیشوایان بی‌دینی [بودند] تا شاید ز بی‌دینی و دشمنی دست بدارند چه آنها را پیمان و سوگند نباشد [که خود پای بند به پیمان‌شان نباشند و شما نتوانید پیمان ایشان استوار بدارید] ۱۳ چرا نجنگید با گروهی که پیمان خود شکستند و کوشیدند که پیغمبر را از خانمان بدر کنند و آغاز دشمنی از آنها بود پس چرا ز ایشان بترسید که خدا سزاوارتر است ز نافرمانیش بترسید اگر به درستی مؤمن شده‌اید ۱۴ با اینکه کافران بجنگید که خدا آنان را به دست شما آزار دهد و خوار نماید و بر آنان یاری‌تان دهد و دلهای مؤمنان ز رنج آسوده دارد ۱۵ و خشم ایشان ببرد که خدا به هر که سرنوشت کرده ببخشاید [و مهر خود باز دهد] که او دانا است و درستکار است ۱۶ مگر می‌پندارید شما را به خود گذارند! با اینکه هنوز خدا نمودار نکرده است آن کسان ز شما که به جنگ کافران می‌روند و جز خدا و پیغمبرش و مؤمنان دوستی ندارند، و البتّه که خدا به آنچه کنید آگاه بود. سخن مفسّرین: «کَیفَ یَکُونُ لِلمُشرِکِینَ عَهدٌ» ۷ مجمع: یعنی با خیانت آنها چگونه پیمان درست و به جا بماند! و از قرائت إبن مسعود نقل شده است، «کیف یکون عرض عند اللّه و لا ذمّة». -قرآن-۱۵-۵۳ «إِلَّا الَّذِینَ عاهَدتُم عِندَ المَسجِدِ الحَرامِ» ۷ طبری: از إبن اسحاق نقل کرده است که مقصود از اینکه جمله قبیله‌های بنی بکر هستند و آن موقع که در حدیبیه پیغمبر با قریش پیمان بست آنها هم در پیمان قریش شریک بودند. -قرآن-۱-۵۶ إبن عبّاس گفته است: مقصود مردم مکّه و قریش هستند. و بهتر اینکه است که مقصود قبیله‌ی بنی بکر هستند که در پیمان حدیبیه شریک قریش بودند و آنگاه [صفحه ۳۶۰] که قریش پیمان خود شکستند و با هم پیمان خود قبیله‌ی بنی الدّئل کمک کردند و بر بنی خزاعه که با پیغمبر پیمان داشتند حمله کردند و از آنها کشتند. قبیله‌ی بکر در اینکه عمل قریش شرکت نکرد و بپیمان خود با پیغمبر استوار ماند و در موقع قرائت اینکه آیه که سال نهم هجرت بود مکّه فتح شده بود و مشرک هم پیمان با پیغمبر در آنجا نبود. پس مقصود قبیله‌ی بکر است که بعد گفته شده است «فَمَا استَقامُوا» تا آخر چون در هنگام قرائت اینکه آیات مشرک هم‌پیمان که آن را نقض نکرده بود قبیله‌ی بکر بود نه مردم مکّه. -قرآن-۴۵۲-۴۷۰ «إِلَّا وَ لا ذِمَّةً» ۸ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی خویشاوندی و پیمان قتاده گفته است: یعنی سوگند و پیمان. مجاهد گفته است هر دو به معنی عهد است. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: از عکرمه نقل شده است که او «ایلا» با یای بعد از همزه خوانده است. «اشتَرَوا بِآیاتِ اللّهِ ثَمَناً قَلِیلًا» ۹ فخر: مجاهد گفته است: مقصود مشرکین هم‌پیمان ابو سفیان است که به آنها غذا داد و آنها به خاطر اینکه احسان با پیغمبر [ص] نقض پیمان کردند با اینکه با آن حضرت هم، پیمان داشتند و ممکن است مقصود آن عدّه از یهود باشد که به مشرکین کمک کردند در پیمان‌شکنی با پیغمبر [ص]. -قرآن-۱-۴۵ مجمع: جبّائی گفته است: مقصود یهودیهائی است که رشوه می‌گرفتند برای احکام باطله‌ی خود. «لا یَرقُبُونَ فِی مُؤمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً» ۱۰ مجمع: فایده‌ی اینکه تکرار اینکه است که اوّل توصیف مردم پیمان شکن است و اینکه جمله برای افتضاح آنها است که آیات خدا را به بهای کم فروخته‌اند. و بعضی گفته‌اند: تکرار برای تأکید است. -قرآن-۱-۵۲ «فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الکُفرِ» ۱۲ مجمع: قاریهای کوفه و شام با دو همزه خوانده‌اند و دیگران «ائمّه» خوانده‌اند که بعد از همزه یاء تلفّظ کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۳۶۱] هت تخصیص قتال «بائمة الکفر» از آن جهت است که پیشوای گمراهی هستند و دیگران را هم گمراه و کافر می‌کنند. حسن بصری گفته است مقصود عموم کافران است چون هر فرد کافر خود منحرف است و نیز رهبر دیگران به کفر. قتاده و إبن عبّاس گفته‌اند: مقصود پیشواهای قریش است مثل حارث بن هشام، و عکرمه بن ابی جهل و ابو سفیان و غیر آنها، حذیفه گفته است: آنان که در اینکه جمله یاد شده است هنوز به جهان نیامده‌اند و مقصود آنها هستند که در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آینده کافر و پیشوای کفرند. مجاهد گفته است: مقصود مردم ایران و روم است که مأمور به جنگ با آنها شده‌اند. و حضرت امیر علیّ علیه السّلام روز بصره اینکه آیه را قرائت فرمود«۲۷». -پاورقی-۷۰۱-۷۰۳ «إِنَّهُم لا أَیمانَ لَهُم» ۱۲ مجمع: إبن عامر «ایمان» با کسر همزه خوانده است و از امام صادق ع اینکه قرائت روایت شده است و دیگران با فتح همزه قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۱ «وَ هَمُّوا بِإِخراجِ الرَّسُولِ» ۱۳ مجمع: جبّائی گفته است: مقصود یهود مدینه است که با أبو سفیان و اعراب موافقت کردند در جنگ خندق که پیغمبر را از مدینه بیرون کنند. و بعضی گفته‌اند: مقصود مردم مکّه و قریش است که پیغمبر را مجبور به فرار کردند. - قرآن-۱-۳۶ «وَ هُم بَدَؤُکُم أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۱۳ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی قریش که اوّل پیمان شکستند. زجّاج گفته است: یعنی پیش دستی به جنگ کردند با قبیله‌ی خزاعه که هم‌پیمان پیغمبر بودند. و بعضی گفتند: یعنی در جنگ بدر آنها اوّل اقدام به جنگ با شما کردند. -قرآن-۱-۳۸ «وَ یَشفِ صُدُورَ قَومٍ» ۱۴ مجمع: مجاهد و سدّی گفتند یعنی بنی خزاعه که از رنج شبیخون بنی بکر دلهاشان شفا می‌یابد. -قرآن-۱-۲۷ «أَم حَسِبتُم أَن تُترَکُوا وَ لَمّا یَعلَمِ اللّه» ۱۶، تفسیر أبو السعود: ممکن است -قرآن-۱-۵۸ [صفحه ۳۶۲] روی سخن با منافقین باشد و ممکن است با آن مسلمانان باشد که میل به جهاد نداشتند و باجبار به جنگ می‌رفتند و معنی «لا یعلم» اینکه است که هنوز معلوم خداوند نشده است چون موجود نشده است، زیرا اگر چیزی به مرتبه‌ی وجود رسید معلوم خداوند است. سخن ما: ۱- عموم اینکه آیات برای تحریک احساسات مسلمین است که با سوابق رفتار مشرکین و فکر و خوی کنونی آنها چگونه می‌خواهید رعایت پیمان بکنید و یا در جنگ و کشتن آنها کوتاهی کنید تا باز گرفتار بی‌رحمی آنها بشوید، ۲- آیت آخر رهبری است به اینکه اصل تربیتی عمومی که انسان بایستی در اخلاق و روش اجتماعی و فکر و کار شخصی خود تمرین کند تا ورزیده شود و بتواند به خوبی از عهده وظائف خود برآید و جمله‌ی «أَم حَسِبتُم أَن تُترَکُوا» شاید اشاره باشد به اینکه بر انسان مشتبه نشود که با نماز و روزه همه‌ی کمالات آدمی را طی کرده است و شخص مؤمن متمدّن صالح شده است. و جمله‌ی «الَّذِینَ جاهَدُوا» شرط اصلی تکامل اخلاق و انسانیت را معلوم ساخته است که جنگ با دشمن خارجی است و داخلی و تمرین و ریاضت است در برابر خواسته‌های نفسانی و شیطانی. تجربه و مطالعه‌ی اخلاق عمومی کنونی اینکه مطلب را خوب روشن می‌کند، چون می‌بینم مردمی عابد و مواظب انجام آداب و رسوم دینی هستند، ولی از آن روح و خوی آدمیّت که اسلام و پیغمبر [ص] مردم را پرورش داد خبر ندارند، نه حسّ اجتماعی دارند که در کارهای زندگی با مردم همکاری کنند و نه خوی صبر و بردباری دارند که سختیهای زندگی و انحرافهای اخلاقی دیگران را تحمّل کنند، نه با مناعت و نظر بلند هستند که در برابر مطامع و سود فرضی خود حقّ دوستی و خویشاوندی و انصاف را هم در نظر بیاورند، و نه فکر و کار خود را به درستی می‌سنجند و صحیح قضاوت می‌کنند تا بتوانند دیگران را هم راضی نگاهدارند و افراط در تجاوز مالی و اخلاقی به مال و آبروی مردم نکنند، با اندک وارسی به اخلاق فرد فرد اینکه مردم خوب روشن می‌شود: که رنجشها و نگرانیها و دعاوی و قطع روابط نتیجه‌ی همین نواقص تربیتی است و تقصیر -قرآن-۴۷۳-۵۰۴-قرآن-۶۷۵-۶۹۶ [صفحه ۳۶۳] در مجاهدت و ریاضت نفسانی اگرچه در اینکه دوران، جنگ و جهاد با دشمن کافر متصوّر نیست، ولی باید از سالهای اول تربیت، کودکان و جوانان را به راه مجاهدت و مبارزات جلو برد تا از جنگ با تمایلات و احساسات نفسانی همان نتیجه‌ی تمدّن و تعالی و کمال انسانی به دست آید. ۳- جمله‌ی «لَمّا یَعلَمِ اللّه» به آن گونه که ما ترجمه کردیم فراگیر همه‌ی احتمالات است. -قرآن-۳۲۱-۳۴۵

[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۷ تا ۲۲]

ما کانَ لِلمُشرِکِینَ أَن یَعمُرُوا مَساجِدَ اللّهِ شاهِدِینَ عَلی أَنفُسِهِم بِالکُفرِ أُولئِکَ حَبِطَت أَعمالُهُم وَ فِی النّارِ هُم خالِدُونَ [۱۷] إِنَّما یَعمُرُ مَساجِدَ اللّهِ مَن آمَنَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَی الزَّکاةَ وَ لَم یَخشَ إِلَّا اللّهَ فَعَسی أُولئِکَ أَن یَکُونُوا مِنَ المُهتَدِینَ [۱۸] أَ جَعَلتُم سِقایَةَ الحاجِّ وَ عِمارَةَ المَسجِدِ الحَرامِ کَمَن آمَنَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ جاهَدَ فِی سَبِیلِ اللّهِ لا یَستَوُونَ عِندَ اللّهِ وَ اللّهُ لا یَهدِی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

القَومِ الظّالِمِينَ [۱۹] الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم أَعظَمُ دَرَجَةً عِندَ اللّهِ وَ أُولئِكَ هُمُ الفائِزُونَ [۲۰] يُبَشِّرُهُم رَبُّهُم بِرَحمَةٍ مِنهُ وَ رِضوانٍ وَ جَنّاتٍ لَهُم فِيها نَعِيمٌ مُقِيمٌ [۲۱] -قرآن-۱-۸۴۷ خالِدِينَ فِيها أَبَداً إِنَّ اللّهَ عِندَهُ أَجرٌ عَظِيمٌ [۲۲] - قرآن-۱-۶۸ معنی لغات: سقایه- با فتح و کسر سین به معنی جایگاه آب دادن و ظرف آب خوری، و با ضمّ سین آنجا که برای جمع آب ساخته می‌شود. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفته است آن روز که عبّاس اسیر شد گفت: شما مسلمانها ادّعای همکاری و جهاد می‌کنید ما نیز اعمال خیر بیشتر و پیشتر از شما داریم چون سالها است که حاجّ را آب می‌دهیم و خانه‌ی خدا را [صفحه ۳۶۴] عمارت و اصلاح می‌کنیم، آیت بیستم «أَ جَعَلتُم سِقايَةَ» در جواب او نازل شد. نعمان بشیر گفت: روزی جمعه بود نزد منبر پیغمبر ص بودم مردم با یکدیگر بحث می‌کردند: یکی می‌گفت پس از اسلام بهتر عبادت آب دادن به حاجّ است دیگری گفت ساختن مسجد الحرام بهتر عبادت است، سوّمی گفت: از همه بهتر جهاد در راه خدا است. عمر آنجا بود گفت: اکنون موقع نماز است و مقتضی اینکه گونه سخن نیست ساکت شوید من بعد از نماز جمعه از پیغمبر مطلب را می‌پرسم، اینکه آیه در جواب آن گفتگو نازل شد تا جمله‌ی «لا يَهدِي القَومَ الظّالِمِينَ» و محمّد بن کعب قرظی گفته است طلحه بن شیبه مفاخرت کرد که من اختیاردار و کلیددار کعبه هستم. عبّاس گفت: من حاجّ را آب می‌دهم. علیّ علیه السّلام فرمود: من جهاد کردم و از همه زودتر رو به قبله نماز خواندم. اینکه آیه برای آن خودستائی نازل شد. -قرآن-۳۹-۶۲-قرآن-۵۷۱-۶۰۶ ترجمه: ۱۷ بی‌دینان را نرسد که پرستشگاههای خدائی بسازند چه خود گواهی به کفر خود دهند. اینان را [اندیشه و] کار بیهوده بود و به جاودان در آتش باشند ۱۸ آن کسان مسجد آبادان دارند که خدا و روز رستخیز باور دارند و نماز به پا می‌دارند و زکات می‌دهند و جز از خدا نمی‌ترسند، اینکه گونه مردم امیدوار باشند که به راه راست بودند ۱۹ مگر به حاجیان آب دادن و مسجد الحرام آبادان داشتن را می‌توان به پایه آن کسان رساند که به خدا گرویدند و رستاخیز باور کردند و به راه حقّ کوشیدند! البتّه که اینکه دو دسته برابر به پیشگاه خدا نباشند و خدا ستمکاران را رهبری نکند ۲۰ آن کسان که میهن خود رها کردند و به راه خدا با مال و جان کوشیدند به پیشگاه خدا بلند پایه‌ترند. و بهره‌مند اینکه گونه مردمند و بس ۲۱ ایشان را پروردگارشان به مهر خود نوید می‌دهد و خرسندی و بهشتها که برای‌شان بهره‌مندی همیشگی باشد ۲۲ و پیوسته در آن بمانند و البتّه در پیشگاه خدا مزد بزرگ باشد [که کس اندازه‌ی آن نداند]. سخن مفسّرین: «ما كانَ لِلمُشرِكِينَ أَن يَعمُرُوا مَساجِدَ» ۱۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود مسجد الحرام است. و بعضی عموم مسجدها دانسته‌اند، مردم -قرآن-۱۵-۶۴ [صفحه ۳۶۵] بصره «مسجد» به صورت مفرد خوانده‌اند، جبّائی گفته است: مقصود از اینکه جمله اینکه است که مشرکین حقّ ورود و ماندن در مسجد ندارند چون عمارهٔ به معنی آبادانی و رفت و آمد هم استعمال می‌شود. و هم حقّ اصلاح خرابی آن ندارند چون کسی اصلاح می‌کند که نماز می‌خواند. حسن بصری گفته است: یعنی مشرکین حقّ ندارند اهل مسجد الحرام و مردم آنجا باشند و باید اخراج شوند. الأسرار نوشته است: پیر طریقت گفت: الهی از سه چیز که دارم در یکی نگاه کن، اوّل سجودی که جز تو را از دل نخاست، دیگر تصدیقی که هر چه گفتی گفتم که راست، سه دیگر«۲۸» چون با ذکرم خاست دل و جان جز تو را نخواست.چون با ذکرم خاست دل و جان جز تو را نخواست. -پاورقی-۲۰۲-۲۰۴ «شاهِدِينَ عَلى أَنفُسِهِم بِالكُفرِ» ۱۷ ابو الفتوح: در معنی اینکه جمله چند قول است: حسن بصری گفته است یعنی: کاری می‌کنند که نشانه‌ی کفر آنها است ۲- سدّی گفته است: یعنی به آشکار می‌گویند: ما کافر هستیم چنان که مسیحی، و یهودی مذهب خود را آشکار می‌کنند و می‌گویند مسیحی و یهودی هستیم. -قرآن-۱-۴۱ ۳- ضحّاک گفته است: یعنی بتها را سجده می‌کنند، و إبن عبّاس گفته است: چون در بدر اسیر شد و مسلمین ملامتش کردند به کفر و قطع خویشاوندی پیغمبر را و در جواب افتخار کرد به پرده داری کعبه و عمارت مسجد الحرام، اینکه آیه در جواب او نازل شد. «فَعَسى أُولئِكَ» ۱۹ مفسّرین نوشته‌اند: کلمه‌ی «عسی» از جانب خدا و در قرآن به معنی ناگزیری و وجوب است. و مقصود اینکه است که مفاد جمله‌ی بعد از اینکه کلمه، به طور قطع و یقین انجام خواهد شد. -قرآن-۱-۲۰ «سِقايَةَ الحاجِّ وَ عِمارَةَ المَسجِدِ» ۲۹۰ مجمع: ضحّاک کلمه‌ی «حاجّ» را با ضمّه قرائت کرده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و «عمارهٔ» را «عمرهٔ» خوانده است. و مقصود از سقایت شراب دادن به حاجّ است«۲۹». -قرآن-۱-۴۲-پاورقی-۱۹۷-۱۹۹ [صفحه ۳۶۶] حسن بصری گفته است: در هنگام حجّ مویز در آب خیس کرده «نبیذ الزّبیب» به حاجّ می‌نوشاندند. «هُمُ الفائِزُون» ۲۱ ابو الفتوح: جابر بن عبد اللّه انصاری و دیگران روایت کرده‌اند که پیغمبر [ص] فرمود علیّ و شیعت او فائزون هستند، و دلیل بر اینکه حدیث سخن آن حضرت است در هنگام رسیدن شمشیر بر سرش فرمود: «فزت و ربّ الکعبهٔ» یعنی سوگند به خدای کعبه که رستگار شدم. -قرآن-۱-۲۱ «بِرَحمَهٍ مِنهُ وَ رِضوانٍ» ۲۱ تفسیر حسینی: در کشف الاسرار فرموده که رحمت برای عاصیان است، و رضوان برای مطیعان و جنت برای کافهٔ مؤمنان، رحمت را تقدیم کرد تا اهل عصیان رقم ناامیدی بر خود نکشند که هرچه گناه عظیم بود رحمت از آن عظیم‌تر است. قطعه: -قرآن-۱-۳۱ گناه ما فزون بود ز شمار || عفوت فزونتر از گناه همه قطره‌ای ز ابر رحمت تو بس است || شستن نامهٔ سیاه همه روح البیان: همان طور که کافران آشکار با مسلمین مساوی نیستند، مشرکین به نهان نیز با مخلصین در احوال و مقامات و کمالات انسانی برابر نیستند، و زهد و عبادت و تصوّف بریا و باغراض مادی ارزش ندارد و مانند تخم فاسدی است که از آن گیاه نخواهد روئید. دنیا داری و آخرت میطلبی || اینکه ناز به خانه پدر باید کرد طنطاوی: در لطیفهٔ چهارم دنبالهٔ اینکه آیات از مسلم روایت کرده است که بکر بن عبد اللّه مزنی گفت: با إبن عبّاس نزدیک کعبه نشسته بودم عربی نزد او آمد و گفت: چرا عموزاده‌های شما به مردم شیر و عسل می‌دهند و شما نبیذ می‌دهید مگر فقیر هستید یا بخیل! إبن عبّاس در جواب گفت: الحمد للّه که نه فقیر هستیم و نه بخیل، ولی آنگاه که پیغمبر به اینجا وارد شد بر شتر سواری خود نشسته بود و اسامه بن زید پشت سر او بود آب مطالبه فرمود، ما ظرفی نبیذ تقدیمش کردیم، نوشید و زیادی آن را باسامه عنایت فرمود و به ما فرمود: چه خوب کردید، به اینکه روش [صفحه ۳۶۷] خود ادامه دهید، از اینکه جهت ما نمی‌خواهیم آنچه آن حضرت فرموده است عوض کنیم. و نبیذ خرمای خشک است که به صبح نم می‌کنند و شب می‌نوشند یا شب در آب می‌کنند و صبح می‌نوشند. ولی اگر جوش آمد و ترش شد نوشیدن آن حرام است. ما: آیت اوّل «ما کانَ لِلمُشرِکِین» تا آخر طوری مطلب آغاز شده است که گویا مسبوق به مطلبی دیگر بوده است، ولی در شأن نزول سیوطی اینکه جمله را اوّل نوشته است و لکن شرح قضیه را به طوری که از او در جای خود نوشتیم مربوط کرده است به جمله‌ی آیت بیستم «أَ جَعَلتُم سِقایَهَ الحاجِّ» و فقط ابو الفتوح و صفی علی شاه در تفسیر منظوم خود همان طور که نوشتیم جهت نزول اینکه آیه را سرزنش مسلمین به عبّاس و جواب او نوشته است، و دیگران چیزی ننوشته‌اند و خود معلوم است که عبارت ابو الفتوح با ظاهر آغاز آیه توافق ندارد، و شاید مشرکین تقاضای ساختن مسجد داشته‌اند و یا چیزی اظهار کرده‌اند که نظیر اینکه گونه مطالب بوده است ولی مفسّرین از آن مطّلع نشده‌اند، مگر آن معنی که از جبّائی نقل کردیم مقصود باشد که حقّ ورود به مسجد ندارند. ولی اینکه معنی با جمله‌ی «حَبِطَت أَعمالُهُم» سازش ندارد«۳۰»، چون ورود مشرک به مسجد عبادت نیست تا اینکه حکم شود به نابودی آن. در هر صورت تشخیص مقصود از اینکه آیه به اینکه سبک مشکل است. چون ورود مشرک به مسجد عبادت نیست تا اینکه حکم شود به نابودی آن. در هر صورت تشخیص مقصود از اینکه آیه به اینکه سبک مشکل است. -قرآن-۲۱-۴۶-قرآن-۳۱۴-۳۴۶-قرآن-۹۰۴-۹۲۶-پاورقی-۹۳۹-۹۴۱ [صفحه ۳۶۸]

[سوره التوبهٔ [۹]: آیات ۲۳ تا ۲۴]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَکُم وَ إِخوانَکُم أَولِیاءَ إِنِ استَحَبُّوا الکُفرَ عَلَی الإِیمانِ وَ مَن یَتَوَلَّهُم مِنکُم فَأُولئِکَ هُمُ الظّالِمُونَ [۲۳] قُل إِن کانَ آباؤُکُم وَ أَبناؤُکُم وَ إِخوانُکُم وَ أَزواجُکُم وَ عَشِیرَتُکُم وَ أَموالٌ اقتَرَفتُمُوها وَ تِجارَهٌ تَخشَونَ کَسادَها وَ مَساکِنُ تَرضَونَها أَحَبَّ إِلَیکُم مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهادٍ فِی سَبِیلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّی یَأتِیَ اللّهُ بِأَمرِهِ وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الفاسِقِینَ [۲۴] -قرآن-۱-۵۳۲ معنی لغات: عشیرهٔ- قبیله و خویشاوندان نزدیک. مجمع: از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است: چون حاطب- إبن ابی بلتعه به خویشاوندان خودش نوشت که پیغمبر آهنگ مکه و تسلّط بر آن دارد آیت اوّل برای تنبیه او نازل شد. و آیت دوّم برای سرزنش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنها نازل شد که مسلمین مدینه وادارشان می‌کردند به هجرت از مکه و به جواب می‌گفتند: ما خانه و قوم و خویش داریم و گرفتار تجارت با مردم هستیم. ترجمه: ۲۳ ای مردمی که به خدا و پیامبرش گرویده‌اید اگر پدران و برادرانتان بی‌دینی را برتر از دینداری شمردند دوست خود نگیرید که اگر کسی ز شما آنان را دوست خود بداند به شمار ستمکاران بود ۲۴ ای محمّد بگو: اگر پدران شما و پسران‌تان و برادران و همسران و خویش و پیوندان‌تان و سرمایه‌های به چنگ آمده و بازرگانی که بترسید کساد شود و خانه‌ها که برای خود پسندیده‌اید اینکه همه را از خدا و پیغمبرش و جهاد در راه او دوست‌تر دارید پس چشم به راه باشید تا خدا سرنوشت خود برساند، [ولی بدانید] خدا مردم بدکار را به راه راست رهنما نباشد. سخن مفسّرین: «لا تَتَّخِذُوا آباءَکُم» تا آخر ۲۳ مجمع: اینکه آیه دستور ترک دوستی با خویشاوندان و پدر و مادر کافر است برای کارهای دین ولی در کار دنیا و زندگی مادی آمیزش با آنها ممنوع نیست به دلیل اینکه آیه «وَ صاحِبهُما فِی الدُّنیا مَعرُوفاً» [یعنی با آنها به نیکی معاشرت نما]. -قرآن-۱۵-۴۱- قرآن-۲۴۵-۲۸۳ فخر: واحدی از إبن عبّاس نقل کرده است: چون پیش از فتح مکّه مسلمین مأمور شدند از مکّه هجرت کنند، اینکه آیه برای روشن کردن اینکه مطلب است که کمال و حقیقت اسلام دوری از خویشان کافر است ولی اینکه نقل از إبن عبّاس صحیح به نظر نمی‌رسد چون اینکه آیه و دیگر آیات سوره‌ی برائه پس از فتح مکّه نازل شده است و ظاهر اینکه است که اینکه آیه برای توضیح لزوم دوری از کافر است که خویشاوند هم [صفحه ۳۶۹] اگر کافر بود نباید دوست انسان باشد. «وَ مَن یَتَوَلَّهُم» ۲۳ فخر: اینکه جمله برای تأکید مطلب است که گمان نرود ممکن است دوری کافر واجب نباشد با اینکه جمله فهمانده شده است که دوستی با آنها ستم است مثل ستم آنها و کفرشان. -قرآن-۱-۲۴ «وَ عَشِیرَتُکُم» ۲۴ مجمع: بعضی قاریها «عشیراتکم» به صورت جمع قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۹ «حَتّی یَأتِیَ اللّهُ بِأَمرِهِ» ۲۴ مجمع: حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی به مجازات اینکه کارها عذاب خدا به شما می‌رسد زود باشد یا دیر. مجاهد گفته است: -قرآن-۱-۳۷ یعنی تا آنگاه که خداوند مکّه را فتح کند، ولی بعضی گفته‌اند اینکه معنی درست نیست چون اینکه آیه بعد از فتح مکّه بوده است.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۲۵ تا ۲۷]

لَقَد نَصَرَکُمُ اللّهُ فِی مَواطِنَ کَثِیرَةٍ وَ یَومَ حُنَینٍ إِذ أَعجَبَتکُم کَثرَتُکُم فَلَم تُغنِ عَنکُم شَیئاً وَ ضاقَت عَلَیکُمُ الأَرضُ بِما رَحُبَت ثُمَّ وَلَّیتُم مُدبِرِینَ [۲۵] ثُمَّ أَنزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی المُؤمِنِینَ وَ أَنزَلَ جُنُوداً لَم تَرَوها وَ عَذَّبَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ذلِکَ جَزاءُ الکافِرِینَ [۲۶] ثُمَّ یَتُوبُ اللّهُ مِن بَعدِ ذلِکَ عَلی مَن یَشاءُ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ[۲۷] -قرآن-۱-۴۷۸ معنی لغات: حنین- نام سرزمینی است میان مکّه و طائف، رحبت- یعنی وسیع و گشاده شد. سکینهٔ- وقار، مهابت، آرامش، مواطن- جمع موطن به معنی جای اجتماع مردم برای جنگ و به اصطلاح جبهه‌ی جنگ. ترجمه: ۲۵ همانا خدا در بسیاری از هنگامه‌های نبرد یاری کرد [به یاد آرید] روز جنگ حنین شما را انبوهی سپاهتان شگفت آورد و سودی به شما نداشت و فراخنای زمین بر شما تنگ شد که پشت به جنگ کردید و فرار نمودید، ۲۶ وز آن پس خدا آرامش خود بر پیامبرش و مؤمنان فرود آورد و لشکری فرستاد که نمی‌دیدید و [صفحه ۳۷۰] هر که کافر بود آزارش نمود و همین است سزای کافران ۲۷ و زین پس خدا ببخشاید به هر که خواهد [و به سرنوشت او کرده باشد] که خداوند غفور است و رحیم است. سخن مفسرین: «فِی مَواطِنَ کَثِیرَةٍ» ۲۵ مجمع: یعنی چون در راه رضای خدا و پیغمبر از خانه و خویشان چشم پوشیدید در بسیاری از جنگها برای تشویق شما خدا یاری‌تان کرد. -قرآن-۱۴-۴۰ و از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است که هشتاد موقع بوده است به وسیله‌ی کمک غیبی مسلمانان جلو رفته‌اند و فاتح شده‌اند. و روایت شده است: متوکّل خلیفه‌ی عبّاسی بیمار شد و نذر کرد: اگر شفا یابد مال زیاد به فقرا بدهد چون شفا یافت از علما پرسید: مال زیاد چه اندازه است که برای وفای به نذر بدهم! آنها نتوانستند معیّن کنند و هر یک چیزی گفت، عاقبت راهنمائیش کردند به حضرت- امام علی النّقی علیه السّلام که در خانه محبوس بود. چون به آن حضرت نوشت در جواب نوشته بود هشتاد درهم بدهد. از آن حضرت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پرسیدند عدد هشتاد از کجا معلوم شد، اینکه آیه را قرائت کرد و فرمود: اینکه مواطن احصا شده و هشتاد موقع بوده است. رح اینکه قضیّه به طوری که مورّخین و مفسّرین«۳۱» نوشته‌اند چنین بوده است:نوشته‌اند چنین بوده است: -پاورقی-۵۸-۶۰ چون پیغمبر از فتح مکّه آسوده شد در آخر ماه رمضان یا در ماه شوّال سال هشتم هجرت روانه‌ی سرزمین حنین شد برای جنگ با قبایل ثقیف و هوازن، و رؤساء هوازن نزد مالک بن عوف فراهم شد، و حلّ و فصل کارهاشان به او محوّل شد و تمام زن و بچه و سرمایه و گوسفند و شتر و اموال را با خود برداشتند و روانه‌ی حنین شدند. و چون به دره‌ی اوطاس که در سرزمین هوازن بود فرود آمدند درید بن الصّمت که پیرمردی بود کور و صاحب خویشاوندان و کس و کار فراوان پرسید بکجا هستیم! گفتند به دره‌ی اوطاس، گفت: جائی است مناسب جنبش اسبان جنگ، آنگاه پرسید چرا آواز چهار پایان و گریه‌ی بچها می‌شنوم! به جواب او گفتند: مالک بن عوف دستور داده- [صفحه ۳۷۱] است هر کسی سرمایه و خانواده‌ی خود را همراه داشته باشد که در جنگ برای دفاع از آن کوشش کند. گفت اینکه کار گوسفند چرانی است، مالک را بگوئید بیاید تا با او صحبت کنم، چون او آمد، درید گفت: ای مالک تو امروز رئیس اینکه مردم شده‌ای و از پس امروز فردائی هست، اینکه خانواده و سرمایه را برگردان به قسمتهای مرتفع سرزمین خودشان و خود با مردان و اسبها بمان که فقطّ اسب و مرد و شمشیر در اینجا به کار آید و بس و اگر تو فاتح شدی آنها به تو خواهند رسید، ولی اگر شکست دیدی لا اقلّ از سوی زن و فرزند بی‌آبرو نخواهی شد، مالک در جواب گفت: تو پیر و خرف شده- ای، از آن طرف پیغمبر ص پس از پانزده روز توقّف در مکّه از صفوان بن امیّه یکصد زره برای جنگ عاریه خواست، او گفت: به عاریه می‌خواهی و پس خواهی داد یا می‌خواهی بگیری و پس ندهی! پیغمبر فرمود: به عاریه می‌گیرم و ضمانت آن را دارم، او زره را فرستاد و پیغمبر با همه‌ی قشون خود که ده هزار نفر بودند وارد مکّه شده بود با دو هزار نفر از مردم مسلمان شده پس از فتح مکّه که مجموع دوازده هزار نفر بودند روانه شد و پرچم بزرگ خود را به علیّ علیه السّلام داد و رؤسائی که در ورود به مکّه پرچمدار بودند به همان روش با پرچم خود روانه شدند، مالک بن عوف مردم خود را سفارش کرد که هر کدام خانواده و سرمایه‌ی خود را در پشت سر بدارید و غلاف شمشیرتان را بشکنید و در پشت درختها و انشعابهای اینکه درّه پنهان شوید و در تاریک روشنی صبح یکبارگی به آنها حمله کنید و بشکنیدشان چون تا کنون با مردان جنگی رو برو نشده‌اند. و از آن طرف پیغمبر چون نماز صبح خواند سرازیر درّه‌ی حنین شد و در جلو لشکر قبیله‌ی بنو سلیم بود که از هر جانب طرف حمله‌ی دسته- های هوازن شدند و شکست خوردند و فرار کردند و دسته‌های پشت سر هم فرار کردند و دسته دسته از پیغمبر می‌گذشتند و توجّه نمی‌کردند و فقطّ علیّ علیه السّلام با پرچم خود و چند نفر به اطراف پیغمبر می‌جنگیدند و عبّاس عموی پیغمبر از طرف راست و ابو سفیان بن حرث پسر عموی آن حضرت از طرف چپ دهنه‌ی قاطر پیغمبر را گرفته بودند و نه نفر از بنی هاشم و یک نفر ایمن بن امّ ایمن که غیر بنی هاشم بود [صفحه ۳۷۲] اطراف قاطر را گرفته بودند. و چون پیغمبر ص دید مردم فرار می‌کنند به عبّاس فرمود صدای تو رسا و بلند است روی اینکه سنگ بایست و فریاد کن: ای گروه مهاجر و انصار و ای مردم سوره‌ی بقره و ای مردان متشکل در بیعت با پیغمبر او اینجا است شما کجا می‌روید! چون صدای او را شنیدند برگشتند، و انصار همه از جلو بودند و مشغول جنگ شدند و پیغمبر فرمود: اکنون معرکه‌ی جنگ گرم شد من پیغمبرم بدون دروغ و مشرکین فرار کردند و پراکنده شدند و مسلمین آنها را دنبال کردند که در حدود صد نفر از قبیله‌ی هوازن کشته شدند و مالک بن عوف در حصار طائف پناهنده شد و زنان و اموال آنها به تصرّف مسلمین آمد و پیغمبر دستور داد همه‌ی غنائم و اسیران جنگ را در جعرّانه [بکسر جیم] که ناحیه‌ای است میان طائف و مکّه نگاهداری کنند بدیل بن ورقاء خزاعی را بر آنها گماشت و خود به طرف طائف روانه شد و مشرکین را تعقیب فرمود، و مالک عوف را در حصار گرفت و تا آخر آن ماه محاصره را ادامه داد و چون ماه ذو القعده شد، دست از محاصره برداشت [شاید به واسطه رعایت ماه حرام بوده است] و به طرف جعرّانه حرکت فرمود و در آنجا غنائم را تقسیم کرد که ششهزار زن و بچه‌ی اسیر، و حیوانات و اموال بیشمار بود [ولی دیگران متجاوز از شصت هزار شتر و گوسفند نوشته‌اند و مقدار زیاد نقره]. ابو سعید خدری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روایت کرده است: پیغمبر غنایم را تقسیم کرد به اعراب تازه مسلمان برای جلب خاطر آنها و به انصار چیزی نداد. سعد بن عباده‌ی انصاری حضور پیغمبر رفت و نگرانی آنها را به عرضش رساند آن حضرت فرمود: تو خود چه عقیده داری! عرض کرد: من نیز یک نفر از آنها هستم، فرمود: آنها را در اینکه حظیره [چهار دیواری آغل گوسفند] جمع کن چون همه فراهم شدند پیغمبر آنجا ایستاد به سخنرانی و فرمود: ای مردم انصار نه آنگاه که من به شهر شما آمدم همگی گمراه بودید و فقیر و دشمن یکدیگر و خداوند راه راست به شما نمود تا دوست و متحد با هم شدید و مال و سرمایه فراهم کردید! آنها به جواب گفتند: چنین بوده است. آنگاه فرمود: شما جواب من را نخواهید داد! عرض [صفحه ۳۷۳] ند: به ما چه می‌فرمائی و ما چه جواب بگوئیم! فرمود: اگر بخواهید می‌توانید سخنی بگوئید که همه تصدیق کنند، بگوئید: آن روز که تو به شهر ما آمدی مردی بودی فقیر و آواره‌ی وطن و اندیشناک از دشمن و ما بودیم که به تو منزل دادیم و آنچه داشتیم از تو مضایقه نکردیم و از شرّ دشمن آسوده‌ات کردیم، عرض کردند: برای خدا و پیغمبر اینکه چگونه سخنی است که ما بگوئیم! باز فرمود: «أوجدتم یا معشر الانصار من لعاعة من الدّنیا تألّفت بها قوما لیسلموا و وکلتکم الی اسلامکم»«۳۲» در دل خود از پیغمبر نگران می‌شوید برای جرعه اندکی از مال دنیا که به مردمی طمعکار دادم تا مسلمان شوند و شما را به آن سود بزرگ، اسلام که خدا نصیب‌تان کرد حواله دادم ای مردم انصار مگر نمی‌پسندید که دیگران با گوسفند و شتر به جایگاه خود برگردند و شما با پیغمبر خدا! سوگند به آنکه جانم در اختیار او است اگر مردم دو دسته شوند من به دسته‌ی انصار خواهم پیوست و اگر از مکّه به مدینه نرفته بودم و هجرتی در کار نبود، من هم یکی از انصار بودم ای خدا انصار را بیامرز و فرزندان آنها را هم بیامرز و پسر پسرشان را هم بیامرز. مردم از اینکه سخن آن قدر گریه کردند که آب چشمشان از ریششان گذشت و گفتند: آن قسمت بهتر را قبول می‌کنیم که خدا و پیغمبر باشد و متفرّق شدند. و انس مالک گفت جارچی پیغمبر به مردم ابلاغ کرد: با زنان اسیر آمیزش نکنند تا آن که آبستن است بار بگذارد و آن که آبستن نیست یک دوره‌ی عادت زنانه را برگزار کند. آنگاه نمایندگان هوازن مسلمان شدند، و در جعرانه حضور پیغمبر آمدند و خطیب و سخنران آنها بلند شد و عرض کرد: میان اینکه زنهای اسیر کسانی هستند که خاله‌ی تو شمرده می‌شوند و یا پرستار تو بوده‌اند و اگر با پادشاهان شام و حیره چنین سرنوشتی می‌داشتیم و از آنها تقاضای گذشت می‌کردیم بزرگواری می‌کردند و البتّه تو بهتر کسی هستی که چنین کاری کنی پیغمبر فرمود: مال می‌خواهید یا اسیر! عرض کردند: به گوسفند و شتر کار نداریم. فرمود: آنچه در دست بنی هاشم است به شما رد می‌کنم و با دیگر مسلمانان برای شما سفارش در دل خود از پیغمبر نگران می‌شوید برای جرعه اندکی از مال دنیا که به مردمی طمعکار دادم تا مسلمان شوند و شما را به آن سود بزرگ، اسلام که خدا نصیب‌تان کرد حواله دادم ای مردم انصار مگر نمی‌پسندید که دیگران با گوسفند و شتر به جایگاه خود برگردند و شما با پیغمبر خدا! سوگند به آنکه جانم در اختیار او است اگر مردم دو دسته شوند من به دسته‌ی انصار خواهم پیوست و اگر از مکّه به مدینه نرفته بودم و هجرتی در کار نبود، من هم یکی از انصار بودم ای خدا انصار را بیامرز و فرزندان آنها را هم بیامرز و پسر پسرشان را هم بیامرز. مردم از اینکه سخن آن قدر گریه کردند که آب چشمشان از ریششان گذشت و گفتند: آن قسمت بهتر را قبول می‌کنیم که خدا و پیغمبر باشد و متفرّق شدند. و انس مالک گفت جارچی پیغمبر به مردم ابلاغ کرد: با زنان اسیر آمیزش نکنند تا آن که آبستن است بار بگذارد و آن که آبستن نیست یک دوره‌ی عادت زنانه را برگزار کند. آنگاه نمایندگان هوازن مسلمان شدند، و در جعرانه حضور پیغمبر آمدند و خطیب و سخنران آنها بلند شد و عرض کرد: میان اینکه زنهای اسیر کسانی هستند که خاله‌ی تو شمرده می‌شوند و یا پرستار تو بوده‌اند و اگر با پادشاهان شام و حیره چنین سرنوشتی می‌داشتیم و از آنها تقاضای گذشت می‌کردیم بزرگواری می‌کردند و البتّه تو بهتر کسی هستی که چنین کاری کنی پیغمبر فرمود: مال می‌خواهید یا اسیر! عرض کردند: به گوسفند و شتر کار نداریم. فرمود: آنچه در دست بنی هاشم است به شما رد می‌کنم و با دیگر مسلمانان برای شما سفارش -پاورقی-۵۳۲-۵۳۴ [صفحه ۳۷۴] می‌کنم و شما هم با آنها سخن بگوئید و خود را معرفی کنید که مسلمان هستید، و چون پیغمبر ص نماز ظهر انجام داد نماینده‌های قبیله‌ی هوازن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مطلب خود را اظهار کردند: پیغمبر فرمود: من اسیرهای خود و بنی هاشم را برگردانیدم و هر کس از شما مردم به طیب خاطر می‌تواند اسیر خود را آزاد کند و گر نه در برابر فدا رها کند تا من آن را بپردازم. عموم مردم اسیران خود را رها کردند به جز چند نفر که در برابر فدا رها کردند. و پیغمبر به مالک بن عوف پیغام داد اگر مسلمان شوی و نزد ما بیائی خانواده‌ی اسیر تو را آزاد می‌کنم و صد شتر به تو می‌دهم، او از طائف حضور پیغمبر [ص] رسید و کس و کار و شترها را تحویل گرفت و از طرف پیغمبر مأمور سرپرستی مسلمین قبیله‌ی خود شد. «وَلَّیتُم مُدبِرِین» ۲۵ روح البیان: روایت شده است که جلو قشون فراری مسلمین تا به مکّه رسید و مردم آنجا خوشحال شدند و شماتت کردند و برادر صفوان بن امیّه به مادرش گفت: خداوند دوران جادوگری را به آخر رساند، برادرش صفوان که مشرک بود گفت: خاموش باش خدا دهان تو را بشکند سوگند به خدا که حکومت یک فرد قرشی بر ما بهتر است از حکومت مردم هوازن. -قرآن-۱-۲۵ «فَأَنزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی المُؤمِنِین» ۲۶ مجمع: مقصود آن نیرو است که موجب شد فراریها برگشتند و کافران را شکستند. ضحّاک بن مزاحم گفته است: مقصود آرامش آن مؤمنین است که با پیغمبر به جای ماندند و فرار نکردند مثل علیّ و عبّاس و چند نفر از بنی هاشم. -قرآن-۱-۷۵ تفسیر حسینی: پس فرو فرستاد خدای رحمت خود را که سبب سکون و آرامش قلوب است بر فرستاده‌ی خود تا تنها داعیه‌ی حرب نمود و از کثرت اعداء اندیشه نفرموده و بر مؤمنان تا به ندای عبّاس باز گشتند. «وَ أَنزَلَ جُنُوداً» ۲۶ ابو الفتوح: نوشته است: جبّائی گفت روز حنین فرشتگان به مدد تشجیع و تقویت دل آمدند و کارزار نکردند الّا روز بدر. -قرآن-۱-۲۳ «ثُمَّ یَتُوبُ اللّه» ۲۷ مجمع: یعنی خدا می‌پذیرد توبه‌ی آن که از شرک پشیمان -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۳۷۵] شود و روی به اسلام آورد، و ممکن است مقصود آن مردم باشد که فرار کردند و توبه کردند، ممکن است توبه‌ی از عجب باشد که چون مغرور به عدّه‌ی خود شدند و شکست خوردند و توبه کردند خدا پذیرفت. فخر: یعنی با همه خواری و ذلّت که گرفتار شدند خدا فضل و احسان خود را به آنها باز داد. سخن ما: ۱- معنی سکینه در سوره‌ی بقره مفصّل بحث شده است، در اینکه آیه فهم معنی نزول سکینه بر پیغمبر مشکل است، چون آن حضرت همیشه با سکینه و آرامش بوده است، لیکن دو معنی در آن متصوّر است: اوّل- آرامش در دنباله‌ی اضطراب موقّت که تأسّف به حال مسلمانان فراری بود، دوّم- سکینه‌ی پیغمبر در آن موقع، حالت مخصوص به آن حضرت بوده است که مهابت و سهمگینی در برابر دشمن بوده است به طوری که کسی نیروی توقّف در برابرش نداشته است، و البتّه اینکه خاصیّت همیشه نمایان نبوده است و فقط در موقع حمله‌ی دشمن و خطر بزرگ نمودار می‌شده است، و سکینه‌ی مؤمنین تقویت دل و پشیمانی از فرار و بازگشتشان بوده است و شاهد اینکه سکینه‌ی پیغمبر حکایتی است که ابو الفتوح در تفسیر همین آیه نقل کرده است که زهری گفته است: نقل کرده‌اند از شیبه بن عثمان که او گفت: چون مسلمانان فرار کردند و پیغمبر [ص] تنها ماند من خواستم به انتقام خون برادر و پدرم که در احد کشته شدند آن حضرت را بکشم، پیغمبر برگشت و به من نگاه کرد و دست بر سینه‌ی من گذاشت و فرمود: تو را در پناه خدا می‌گذارم از آنچه عزم به آن داری، از اینکه سخن پیغمبر مرا لرزه به اندام افتاد و چون به صورت آن حضرت نگاه کردم از همه‌ی مردم محبوب تر بود و مسلمان شدم، و در تفسیر منظوم صفی سکینه را چنین معنی کرده است: هست مروی زان شه کامل سرشت || که سکینه هست بادی از بهشت بوی او خوشتر ز بوی جنّت است || همچو روی آدم او را صورت است دائما با هر نبیّ و هر ولیّ است || و آن نشان رحمت از ربّ العلی است چون به قلب اهل دل گیرد مقام || زو جنود نفس یابد انهزام [صفحه ۳۷۶] زان که با او باشد افواج سروش || جیشها پیشش خطوطند و نقوش ۲- جمله‌ی «أَنزَلَ جُنُوداً لَم تَرَوها» شاید اشاره باشد به خاصیّت سهمناکی و ترس که از برگشتن مسلمین فراری در دل کافران تولید شد. چون پس از آنکه مسلمین به آن سرعت فرار کردند و باز به وسیله‌ی فریاد عبّاس به زودی برگشتند و سخت حمله کردند شاید کافران اینکه عمل را حیله‌ی جنگی تشخیص دادند و ترس آنها را فراگرفت زیرا دنباله‌ی آن فرار هیچ احتمال نمی‌رفت چنان حمله‌ای از مسلمین و فرار و نابودی کافرین. پس اینکه حادثه‌ی غیر منتظره مولود قشون و جنود غیر مرئی خداوندی بود که به قدرت حقّ تولید مهابت از مسلمانان و ترس و رعب در دل کافران نمود، و به مقتضای اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیه «ما یَعلَمُ جُنُودَ رَبِّکَ إِلّا هُوَ» یعنی کسی از قشون خدا خبردار نیست مگر خدا، اینکه گونه خواص نفسانی که بر خلاف انتظار نمودار می‌شود از قشون غیر مرئی و نامعلوم است که از جانب حق فرود می‌آید و به غیر از او دیگری را به چگونگی آن اطّلاعی نیست. -قرآن-۱۴-۴۶-قرآن-۶۶۶-۷۰۷

[سوره التوبة [۹]: آیات ۲۸ تا ۳۳]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشرِکُونَ نَجَسٌ فَلا یَقرَبُوا المَسجِدَ الحَرامَ بَعدَ عامِهِم هذا وَ إِن خِفتُم عَیلَةً فَسَوفَ یُغنِیکُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ إِن شاءَ إِنَّ اللّهَ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۲۸] قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ لا بِالیَومِ الآخِرِ وَ لا یُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لا یَدِینُونَ دِینَ الحَقِّ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ حَتّی یُعطُوا الجِزیَةَ عَن یَدٍ وَ هُم صاغِرُونَ [۲۹] وَ قالَتِ الیَهُودُ عُزَیرٌ ابنُ اللّهِ وَ قالَتِ النَّصارَی المَسِیحُ ابنُ اللّهِ ذلِکَ قَولُهُم بِأَفواهِهِم یُضاهِؤُنَ قَولَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن قَبلُ قاتَلَهُمُ اللّهُ أَنّی یُؤفَکُونَ [۳۰] اتَّخَذُوا أَحبارَهُم وَ رُهبانَهُم أَرباباً مِن دُونِ اللّهِ وَ المَسِیحَ ابنَ مَریَمَ وَ ما أُمِرُوا إِلاّ لِیَعبُدُوا إِلهاً واحِداً لا إِلهَ إِلاّ هُوَ سُبحانَهُ عَمّا یُشرِکُونَ [۳۱] یُرِیدُونَ أَن یُطفِؤُا نُورَ اللّهِ بِأَفواهِهِم وَ یَأبَی اللّهُ إِلاّ أَن یُتِمَّ نُورَهُ وَ لَو کَرِهَ الکافِرُونَ [۳۲] -قرآن-۱-۱۰۳۲ هُوَ الَّذِی أَرسَلَ رَسُولَهُ بِالهُدی وَ دِینِ الحَقِّ لِیُظهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَو کَرِهَ المُشرِکُونَ [۳۳] -قرآن-۱-۱۳۵ [صفحه ۳۷۷] معنی لغات: نجس- به معنی نجس و پلید و ناپاک، عیلهٔ- فقر و ناداری، صاغرون- جمع صاغر به معنی اهانت شده و راضی به ذلت و خاری، یضاهئون- از مصدر مضاهاهٔ به معنی شباهت داشتن و هم شکل بودن. ترجمه: ۲۸ ای مؤمنان انباز پنداران برای خدا پلید بودند، پس از اینکه سال [که اینکه سخنان به گوش همگان رسید] نباید به مسجد الحرام درون شوند و اگر شما می‌ترسید [از نیامدن مشرکان به مکّه آذوقه به شما نرسد و] نادار و بیچاره شوید، به زودی اگر خدا بخواهد و به سرنوشت کرده باشد به فزون بخشی خود شما را بی‌نیاز می‌کند که او دانا و درستکار است ۲۹ آنها که کتاب آسمانی دارند و مؤمن به خدا و روز رستاخیز نباشند [که برای خدا فرزند پندارند و آزار بدکاران به رستاخیز بخشیده پندارند] و آنچه حرام کرده است روا می‌دانند [و خوک و شراب می‌خورند] و به دین حق نمی‌گروند شما با آنان بجنگید تا که به دست خود بخواری جزیه دهند. [نشانه‌ی بی‌دینی ایشان که] ۳۰ یهود گفتند: عزیر پسر خدا است و مسیحیان گفتند: مسیح پسر خدا است، اینکه سخنی است که به زبان گویند [و خود از آن خبر ندارند و] همانند سخن کافران پیشین است. خدا آنها را که تا کجا ز خود می‌سازند [و دروغ می‌بندند] ۳۱ اینها پیشوایان و پارسایان‌شان را به جای پروردگار خدا پنداشتند با مسیح مریم، ولی دستوری جز پرستش خدای یکتا نداشتند که خدائی غیر او نباشد و او به دور است از آنچه انبازش پندارند ۳۲ کافران خواهند پرتو خدائی به دهان خاموش کنند و خدا نخواهد مگر روشنائی خود به انجام رساند [صفحه ۳۷۸] هر چند که کافران نمی‌پسندند ۳۳ البتّه خدا است که پیامبر خود به راه راست و دین درست فرستاد تا سر انجام برتر از همه‌ی کیشان جهان بنمایاند گرچه پسند مشرکین نباشد. سخن مفسّرین: «المُشرِکُونَ نَجَسٌ» ۲۸ مجمع: إبن سمیفع أنجاس به صورت جمع قرائت کرده است، و بعضی گفته‌اند: جهت توصیف مشرکین به نجس خبث عقیده و قول و فعل آنها است. -قرآن-۱۵-۳۸ طبری: قتاده گفته است: یعنی آنها جنب هستند. و نجس به معنی جنب است. و به ما خبر رسیده است که حذیفه با پیغمبر ملاقات کرد و آن حضرت دست او را گرفت، او عرض کرد: من جنب هستم، فرمود: «انّ المؤمن لا ینجس» یعنی مؤمن پلید نمی‌شود، از إبن عبّاس روایت شده است که مقصود همانندی کافر است به پلیدی و نجس بودن سگ و خوک. ابو الفتوح: شافعی و دیگر فقها کافر را نجس الحکم دانسته‌اند یعنی در حکم نجس است مثل جنب و زن در دوران عادت که به وسیله‌ی غسل پاک می‌شوند کافر هم به وسیله‌ی اسلام پاک می‌شود و به مذهب فقهای ما شیعه‌ها کافر نجس الحکم است مانند جنب و حائض که آنها با غسل پاک می‌شوند و کافر با اسلام و هم نجس العین است مانند دیگر نجاسات که به آب پاک نمی‌شود و هر چه به آنها به رطوبت تماس کند نجس می‌شود، کافر نیز با آب پاک نمی‌شود و هر چیز نمناک که به بدن کافر برسد نجس می شود و ظاهر آیه موافق است با مذهب ما، و هم روایت إبن عبّاس که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته است مشرکین مانند سگ و خوک پلید هستند. «فَلا یَقرَبُوا المَسجِدَ الحَرام» ۲۸ طبری: یعنی ورود آنها به حرم ممنوع است چون اگر وارد حرم شدند نزدیک به مسجد الحرام شده‌اند. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است که مشرکین با اختیار داری در کار حجّ و عمره‌ی مردم وارد مسجد الحرام نشوند، جبّائی گفته است: معنی جمله اینکه است که مشرکین ممنوع هستند از ورود به هر مسجد و از حضور در مراسم حجّ و از [صفحه ۳۷۹] دخول در مسجد الحرام. امام فخر: مقصود همه‌ی سرزمین حرم است نه فقط مسجد الحرام، زیرا جمله‌ی «إِن خِفتُم عَیلَةً» یعنی اگر از فقر بترسید قرینه است که مقصود نزدیکی کافر است به آن سرزمین و گر نه از ورود به مسجد موجب ترس از فقر و قطع رابطه نمی‌شود، چون کافران تجارت خواهند داشت و به مکّه خوار و بار می‌رسد. -قرآن-۷۹-۱۰۱ «بَعدَ عامِهِم» ۲۸ طبری: و دیگران: یعنی سال نهم هجری که علیّ سوره‌ی برائت بر مردم قرائت کرد. -قرآن-۱-۱۷ «وَ إِن خِفتُم عَیلَةً» ۲۸ مجمع: مقاتل گفت مردی از صنعا و دیگر اطراف یمن مسلمان شدند و خواربار بر شتران به مکّه بردند. -قرآن-۱-۲۶ روح البیان: چون مشرکین ممنوع شدند که به مسجد الحرام نزدیک شوند، عدّه‌ای از تجار بکر بن وائل و دیگران که مشرک بودند به مسلمانان گفتند: شما که مانع ما می‌شوید خواهید دید که چه سختیها بکشید به خدا سوگند راه نجات را می‌بندیم و کمتر چیزی به شما نمی‌دهیم. اینکه سخن بر مردم مکه گران آمد و اندوهناک شدند و گفتند: ما از اینکه تجار استفاده می‌کردیم و از اینکه بعد همه‌ی راهها بر ما بسته خواهد شد. اینکه جمله برای آرامش دل آن مردم نازل شد. «فَسَوفَ یُغنِیکُمُ اللّه» ۲۸ مجمع: یعنی خداوند از راه دیگر وسیله‌ی بی‌نیازی شما را فراهم می‌کند مثل اینکه مردمی از دیگر سرزمینها برای شما خوار و بار بیاورند. -قرآن-۱-۳۱ بعضی گفته‌اند: یعنی به وسیله‌ی جزیه که از کافران خواهید گرفت بی‌نیاز می‌شوید. عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود به وسیله‌ی باران و فراوانی گیاهان و گفته‌اند به واسطه‌ی غنائم جنگی که نصیبشان خواهد شد بی‌نیاز می‌شوند. «إِن شاءَ» ۲۸ مجمع: مقصود از اینکه جمله اشاره است به اینکه همه کس در آینده بی‌نیاز نخواهد شد چون آنها که پیش از فتوح اسلام و گشایش کارها مردند مشمول مفاد جمله‌ی «یُغنِیکُمُ اللّه» نشدند و خداوند بی‌نیازی برای آنها نخواست پس معنی جمله اینکه است که هر کس را که خدا بخواهد بی‌نیاز خواهد کرد -قرآن-۱-۱۲-قرآن-۱۹۳-۲۱۴ [صفحه ۳۸۰] به واسطه‌ی طول عمر و استفاده‌ی از حوادث آینده، و بعضی گفته‌اند: اینکه جمله اشاره است به اینکه که انسان در هر کار باید از خداوند بخواهد که او را بنتیجه برساند و بی‌نیازش کند. روح البیان: کاشفی گفته است: گمان مدار اگر ضایعم تو بگذاری || که ضایعم نگذارد مسبّب الأسباب بروی من در احسان اگر تو در بندی || دری دگر بگشاید مفتّح الأبواب صائب گفته است: فکر آب و دانه در کنج قفس بی‌حاصل است || زیر چرخ اندیشه‌ی روزی چرا باشد مرا! حافظ گفته است: سکندر را نمی‌بخشند آبی || بزور زر میسّر نیست اینکه کار «قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤمِنُون» ۲۹ ابو الفتوح: نوشته است: مجاهد گفت: آیه آنگه آمد که رسول را فرمودند که بغزاء روم رود، رسول بعد از نزول اینکه آیه به غزای تبوک شد. کلبی گفت: در بنی قریظه و بنی النضیر آمد و رسول به قتال ایشان رفت، ایشان مصالحت کردند و آن اوّل جزیتی بود در اسلام و اوّل ذلّی بود که به اهل کتاب رسید. حقّ تعالی به اینکه آیت وصف کرد جهودان و ترسایان را به آنکه ایشان به خدا ایمان ندارند و اگرچه خدا گویانند خدای دانان نه‌اند برای اینکه خدای را فرزند روا می‌دارند. - قرآن-۱-۳۷ «مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتاب» ۲۹ مجمع: یعنی یهودی و مسیحی و علمای شیعه گفته‌اند مجوس و زردشت مذهب به حکم یهودی و مسیحی است. -قرآن-۱-۳۷ «یُعطُوا الجِزیَةَ عَن یَدٍ» ۲۹ کشاف: اینکه جمله چند جور معنی می‌شود: -قرآن-۱-۳۰ اوّل- یعنی جزیه بدهند با دست فرمانبری و اطاعت چنان که ما در فارسی می- گوئیم به دست خود می‌دهد که کنایه است از کمال تسلیم. دوّم- یعنی جزیه را از دست خود بدهند نه از دست شخص دیگر که کنایه است از نقد پرداختن و به کسی [صفحه ۳۸۱] حواله نکردن. سوّم- یعنی از دست قدرت و تسلّط مسلمین تسلیم بپرداخت جزیه بشوند که به اینکه معنی مقصود از «ید» قدرت خواهد بود. چهارم- یعنی از احسان و گذشت مسلمین جزیه دهند و کشته نشوند و به اینکه معنی «ید» به معنی نعمت است. ابو الفتوح: در مذهب ما شیعه‌ها جزیه اندازه‌ی معیّن ندارد و امام آنچه بداند معیّن می‌کند یا از نفرات و افراد و یا از اراضی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

املاک‌شان. امام فخر: انس مالک گفت: پیغمبر [ص] بر هر نفر بالغ یک دینار [که پول طلای آن دوران بوده است] معیّن فرمود و عمر بر هر فرد فقیر دوازده درهم [پول نقره‌ی آن زمان] معیّن کرد و بر مردم متوسّط بیست و چهار درهم و بر آنها که مالدار و غنی شمرده می‌شدند چهل و هشت درهم معیّن کرد و فقهای ما معتقد شده‌اند که اندازه‌ی جزیه یک دینار است و اگر کسی راضی شد بیشتر بدهد باید بر متوسّط دو دینار و بر ثروتمند چهار دینار معیّن کنند. «عُزَیرٌ ابنُ‌اللّهِ» ۳۰ مجمع: کلمه‌ی «عزیر» با تنوین و بی‌تنوین قرائت شده است. فخر: عبید بن عمیر گفته است مردی یهودی به نام فنحاص بن عازوراء عقیده داشته است که عزیر پسر خدا است. إبن عبّاس گفته است: عدّه‌ای از یهود حضور پیغمبر انجمن کردند و اعتراض نمودند که چگونه تو را راستگو بدانیم با اینکه قبله‌ی ما را رها کردی و منکر هستی که عزیر پسر خدا باشد! اینکه آیه به جواب آنها نازل شد و قول دیگر آن است که اینکه عقیده از قدیم میان یهود بوده است چون بعد از کشتار بخت النّصر و اسارت یهود تورات نابود شد و عزیر آن را برای ایشان خواند و نوشتند. و گفتند: تو که اینکه اندازه با اطّلاع هستی پس پسر خدا هستی، و اگر چنین عقیده‌ای نمی‌داشتند در هنگام نزول اینکه آیه اعتراض می‌کردند. -قرآن-۱-۲۴ «المَسِیحُ ابنُ‌اللّهِ» ۳۰ فخر و طنطاوی با اختصار: تا هشتاد سال پیروان مسیح به گفته‌ی آن حضرت رفتار می‌کردند، تا مردی یهودی بولیس نام با نیرنگهای مخصوص خود را در نظر پیروان مسیح طوری معرّفی کرد که او را یگانه فرد مسیحی -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۳۸۲] پاک و مقدّس شناختند که از عالم بالا- باو الهام می‌شد. چون ارزش خود را پابرجا کرد محرمانه یک نفر به نام نسطور را تعلیم کرد که خدا و مریم و مسیح سه خدای آفرینش هستند و او را مأمور تبلیغ به یک طرف کرد. و دیگری را به نام یعقوب به خلوت خواست، و به او تعلیم کرد که عیسی از جنس آدم نیست و فرزند خدا است و او را مأمور تبلیغ به ناحیه‌ی دیگر کرد و شخصی دیگر را به نام ملکان در خلوت تعلیم کرد که عیسی همان خدای لا یزال است و او را مأمور تبلیغ ناحیه‌ی دیگر کرد و خود را به نام تقرّب به خداوند کشت تا اینکه اختلاف ثابت بماند. و اگرچه منقولات از نظر تاریخ درست و معلوم نیست ولی آنچه مورّخین تحقیق کرده‌اند و اختلافاتی که در دسته‌های مختلف مسیحی مذهبها پیدا شده است اصل اینکه قضیّه را سر بسته و مجمل تأیید می‌کند. تفسیر حسینی: اینکه نیز سخن جمعی است از ایشان که وجود فرزند را بی‌وجود پدر مستحیل شمردند. در پاورقی اینکه تفسیر برای کلمه‌ی مستحیل چنین نوشته است: واقعه‌ی شگفت‌آوری که در اینکه سال رخ داده عمل دختری است که در سال پنجم زندگی می‌باشد، اینکه مادر عجیب در چهاردهم ماه مه همین سال ۱۹۳۹ میلادی در شهر لیما [از شهرهای امریکای جنوبی که پایتخت آن پرو است] بچه‌ای زائیده در حدود شش رطل، اینکه دختر از هندیهای سرخ پوست می‌باشد، در هنگام حمل دختر را در مریضخانه خوابانیده و پهلوی آن را شکافته مولود را بیرون آورده‌اند و اکنون مادر و بچه زندگانی می‌نمایند. فیلسوف بزرگ شرق شیخ الرّئیس ابو علیّ سینا در کتاب شفا می‌فرماید: ممکن است از مادری بدون شوهر! بچه به وجود بیاید. «یُضاهِؤُنَ قَولَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن قَبلُ» ۳۰ مجمع: کلمه‌ی «یضاهئون» در قرائت عاصم با همزه است و دیگران «یضاهون» بدون همزه خوانده‌اند. طنطاوی: -قرآن-۱-۵۳ یعنی ملّتهائی قبل از تاریخ بوده‌اند در مصر و عراق و غیر آنها که معتقد به اینگونه خرافات تثلیث بوده‌اند. و در اول سوره‌ی بقره و آخر مائده آیات اینکه مطلب را که [صفحه ۳۸۳] لعه کنید مطلع بر عجایب عقاید بشر می‌شوید و برای شما روشن می‌شود که دین تثلیث و فرضیه‌ی فرزند داری خدا از قدیم زمان در هند پیدا شده و به همه‌ی بشر سرایت کرده است، و اینکه معجزه‌ی قرآن است که از افکار و عقاید بسیار قدیم خبردار کرده است با اینکه تا اینکه عصر اخیر کسی اطّلاع نداشت که قبل از پیروان مسیح مردمی بوده‌اند معتقد به مولودی برای خدا که شریک در کار او باشد«۳۳». -پاورقی- ۴۴۸-۴۵۰ «قاتَلَهُمُ اللّهُ» ۳۰ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی خدا آنها را لعنت کند. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: إبن انباری گفته است: کلمه‌ی «قاتل» از «قتل» گرفته شده است که چون به خدا نسبت بدهند مقصود لعنت است، زیرا آن را که خدا لعنت کند مانند مقتول و هلاک شده است. «اتَّخَذُوا أَحبارَهُم وَ رُهبانَهُم أَرباباً» ۳۱ طبری: عدی بن حاتم گفت: -قرآن-۱-۴۹ حضور پیغمبر رسیدم و صلیب طلا- به گردن داشتم فرمود اینکه را از گردن بینداز، من آن را انداختم و آمدم حضورش که اینکه آیه را قرائت می‌فرمود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«اتَّخَذُوا أَحبارَهُم»- تا آخر. من عرض کردم: ما آنها را نمی‌پرستیم، فرمود: نه اینکه آنها حرام خدا را حلال می‌کردند و حلال خدا را حرام! عرض کردم: بلی چنین است. فرمود: اینکه است معنی عبادت آنها. -قرآن-۱۶۶-۱۹۰ «لِيُظهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» ۳۳ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی تا آنکه خداوند پیغمبر را به تمام آنچه مربوط به دین است مسلط کند که کمتر نکته بر آن حضرت پوشیده نماند و کسی که از ابو جعفر شنیده بود [گویا مقصود از ابو جعفر امام باقر [ع] است] نقل کرده است که فرمود: معنی جمله اینکه است: چون عیسای مسیح ظاهر شود اهل همه‌ی ادیان پیرو او می‌شوند. -قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۳۸۴] مجمع: یعنی تا اسلام برتر همه‌ی ادیان شود یا بتسلّط و غلبه و یا به استدلال و احتجاج. و امام باقر ع فرموده است: هنگام ظهور مهدی موعود معنی اینکه جمله نمودار می‌شود و اسلام بر همه‌ی دینها مسلط و برتر خواهد شد، کلبی گفته است: تا قیامت نشده معنی اینکه جمله ظاهر خواهد شد، و مقداد بن اسود گفته است: از پیغمبر شنیدم: به هر خانه و آسایشگاه بنی آدم نام اسلام می‌رسد. ابو الفتوح: نوشته است: بعضی دگر گفتند: تا اینکه دین را غلبه دهد بر ادیانی که پیرامون رسول بود از شرک و جهودی و ترسائی و دینهای ایشان منسوخ و مقهور کند. فخر: اگرچه مفاد آیه در همه‌ی جهان نمودار نشده است ولی دین اسلام بر همه‌ی ادیان مخالف خود غلبه کرده است ولی نه در همه جا چنانکه یهود را از عربستان اخراج کرد و مسیحیهای شام و مجاور آن را تا حدود رم و مغرب زمین مغلوب و نابود کرد و مجوس را در سرزمین خودشان مغلوب کرد و نیز بت‌پرستان ترک و هند را به دین اسلام متدین کرد. پس مفاد آیه ظاهر شده است و بر همه‌ی ادیان مسلّط شده است. «وَ لَو كَرِهَ المُشرِكُون» ۳۳ روح البیان: کلمه‌ی «مشرکون» پس از «کافرون» آورده شده است برای اینکه بفهماند آن مردم علاوه بر انکار پیغمبر مشرک و کافر به خدا هستند. -قرآن-۱-۳۱ ما: جمله‌ی «إِنَّمَا المُشرِكُونَ نَجَس» صاحب جواهر در کتاب طهارت جواهر در بحث از نجاست کافر می‌گوید: همه‌ی کفّار نجس هستند به موجب اینکه آیه و روایات متعدّد که از امامهای شیعه روایت شده است، و آنچه بر خلاف اینکه روایات نقل شده است قابل اعتنا نیست و اینکه مطلب از احکام قطعی شیعه است«۳۴». -قرآن-۱۸-۵۰-پاورقی-۳۵۰-۳۵۲ [صفحه ۳۸۵]

[سوره التوبة [۹]: آیات ۳۴ تا ۳۷]

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيراً مِنَ الأَحبارِ وَ الرُّهبانِ لَيَأكُلُونَ أَموالَ النّاسِ بِالباطِلِ وَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَ الَّذِينَ يَكنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الفِضَّةَ وَ لا يُنفِقُونَها فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرهُم بِعَذابٍ أَلِيمٍ [۳۴] يَومَ يُحمى عَلَيها فِي نارِ جَهَنَّمَ فَتُكوى بِها جِباهُهُم وَ جُنُوبُهُم وَ ظُهُورُهُم هذا ما كَنَزتُم لِأَنفُسِكُم فَذُوقُوا ما كُنتُم تَكنِزُونَ [۳۵] إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللّهِ اثنا عَشَرَ شَهراً فِي كِتابِ اللّهِ يَومَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ مِنها أَربَعَةٌ حُرُمٌ ذلِكَ الدِّينُ القَيِّمُ فَلا تَظلِمُوا فِيهِنَّ أَنفُسَكُم وَ قاتِلُوا المُشرِكِينَ كَافَّةً كَما يُقاتِلُونَكُم كَافَّةً وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ مَعَ المُتَّقِينَ [۳۶] إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيادَةٌ فِي الكُفرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عاماً وَ يُحَرِّمُونَهُ عاماً لِيُواطِؤُا عِدَّةَ ما حَرَّمَ اللّهُ فَيُحِلُّوا ما حَرَّمَ اللّهُ زُيِّنَ لَهُم سُوءُ أَعمالِهِم وَ اللّهُ لا يَهدِي القَومَ الكافِرِينَ [۳۷] -قرآن-۱-۱۰۵۷ [صفحه ۳۸۶] ی لغات: یحمی- از مصدر احماء به معنی سخت داغ کردن و در آتش سرخ کردن فلز. فتکوی- از مصدر «کی» به معنی با آتش بدن را سوختن و داغ نهادن. القیّم- آنکه اختیار دارد و متولّی وقف است و یا سرپرست و دست اندر کار چیزی است، و شوهر نسبت به زن، دین مستقیم و کار راست و مستقیم. کافه- دسته و جماعت و همگان. النّسیء- به تأخیر انداختن و معامله‌ی نسیه، و نام آن ماه که عرب جاهلی به تأخیر می‌انداخت و به حساب سال بعد می‌گذاشت«۳۵». یواطئوا- از مصدر مواطأه به معنی موافقت کردن و شریک در قرعه قرار دادن. یواطئوا- از مصدر مواطأه به معنی موافقت کردن و شریک در قرعه قرار دادن. -پاورقی-۵۰۳-۵۰۵ ترجمه: ۳۴ ای مردمی که به اسلام گرویده‌اید [گول پیشوایان مسیحیان، و یهودیان را نخورید که] همانا بسیاری از علمای یهود و پارسایان مسیحی اموال مردم را به نادرستی و بیهوده می‌خورند و جلوگیر ز راه حق می‌شوند [چون بناحقّ ز مردم می‌گیرند و به دروغ حکمی می‌کنند] و ای محمّد آنها که طلا و نقره اندوخته می‌کنند و به راه حقّ نمی‌بخشند به آزاری دردناک نویدشان ده ۳۵ روزی فرا رسد که آن اندوخته به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آتش دوزخ برنـد و به آن پیشانی و پشت و پهلوشان داغ کننـد [و گوینـد شان] اینکه همان است که برای خود اندوخته کردید پس سزای اندوختن خود بچشـید. [اینک بدانید] ۳۶ شـماره‌ی ماهها به آفرینش و سـرنوشت خداوند از آنگاه که آسـمانها و زمین آفرید دوازده مـاه است که چهـار مـاه آن ماههای حرام است، و دین راست و آئین درست همین است [که چهار ماه معین ماه حرام باشـد] پس از سوی آنهـا بر خود سـتم نکنیـد [و شـما رو پاس حرمت آن چهار نگاه داریـد] و با مشـرکان همگی‌شان جنگ کنیـد که آنها همگی با شـما جنگ می‌کننـد [گرچه در ماه حرام باشـد که خودداری از آن سـتم بر خود بود] و بدانیـد که البتّه خدا با پرهیزگاران است، ۳۷ و همانا به تأخیر انـداختن ماههای حرام [از جای خود] فزونی بی‌دینی است که مردم کافر بدان گمراه شوند و به یک سال چند ماه را حلال پندارند و به سال دیگر آن را حرام شـمارند تا شـمار آنچه خدا حرام کرده پایمال کنند [صفحه ۳۸۷] و حرام خدا حلال کننـد چه بـدکاری‌هاشان آراسته در چشم‌شان شده است و خدا گروه کافران [تا آنگاه که کافر باشـند] به راه راست نمی‌برد. سخن مفسّـرین: «مِنَ الأَحبارِ وَ الرُّهبانِ» ۳۴ طبری: سـدّی گفته است: -قرآن-۱۵-۴۷ احبار از یهود هسـتند و رهبان از مسیحیها. فخر: اهـل معنی گفته‌انـد: حبر که مفرد احبـار است به معنی عـالم در علم خود که به خوبی آن را بیـان می‌کنـد، و راهب که مفرد رهبان است کسـی است که در دل خشوع دارد و آثار خوف و خشوع در صورت و لباس او نمودار است، و در زبان مردم احبار مختص به علمای یهود است که از اولاد هارون باشـند. و رهبان علمای مسـیحی است که صومعه نشـین هستند. «لَیَأکُلُونَ أَموالَ النّاسِ بِالباطِلِ وَ یَصُدُّون» ۳۴ طبری: یعنی برای حکمی که می‌کننـد رشوه می‌گیرنـد و مردم را از قبول اسـلام منع می‌کننـد. -قرآن-۱-۶۱ امام فخر: اینکه جمله چنـد معنی شده است: ۱- برای تخفیف حکم و مسـامحه‌ی در آن رشوه از مردم می‌گرفتنـد، ۲- عوام را فریب می‌دادند که: سـعادت در خدمت آنها است و پول مفت به آنها بخشـیدن، ۳- چون در تورات توصـیف پیغمبر اسـلام شده بود آنها را به میل مردم عوض می‌کردنـد و عوام را دلخوش می‌داشـتند و برای اینکه خـدمت عوض می‌گرفتند، ۴- آن احبـار و رهبان به مردم ساده‌ی پیرو خود چنین تلقین می‌کردنـد که حقّ و حقیقت همین فکر و عقیده و سـخنی است که ما می- گوئیم و اگر ما نباشـیم بنیان حقّ و دین ویران می‌شود و وجود ما موجب وجود دین است و تقویت ما وسـیله‌ی تقویت دین و حقیقت، اینکه سـخنان موجب می‌شـد که مردم آنهـا را محترم بشـمارند و جـان و مـال خود را در اختیـار آنهـا بگذارنـد، و همین است معنی آیه که در اینکه زمان هم نمودار است و مردم حیله‌گر و بـا تزویر عوام را می‌فریبنـد و مال آنها را می‌گیرنـد و بر آنها آقائی می‌کننـد. و چون آخرین خواسـته‌ی مردم جاه و مال است، به اینکه آیه معلوم شـده است مـذمت و ناپسـندی آن دو. اوّل- مذّمت از حبّ مال شده است به جمله‌ی «لَیَأکُلُون»- «بِالباطِلِ» و دنباله‌ی آن بجمله‌ی «یصـدّون» توبیخ -قرآن-۱۱۳۴-۱۱۴۹-قرآن-۱۱۵۳-۱۱۶۶ [صـفحه ۳۸۸] بر حبّ جاه شده اسـت چون جلوگیری از راه خدا و پیروی پیغمبر برای آن بوده است که آن حضـرت مقامی در چشم مردم نداشـته باشد تا جاه و مقام آنها محفوظ بماند و اگر مردم پیرو آن حضـرت می‌شدند آن احبار و رهبان یکی از افراد مانند دیگران می‌شدند و مقامی برای آنها باقی نمی‌ماند. طنطاوی: نمونه‌ی اینکه توصیف احبار و رهبان در اینکه آیه روش پیشوایان مسیحیها است در اروپا چنان که یکی از تاریخ نویسـها چنین نوشته است: هر گناه بزرگ به واسطه‌ی پول حلال می‌شود اگرچه آدم کشی و خونریزی باشد. تمام مقدّسات و عقاید دینی در نظر رجال مسـیحی قابل معامله و تجارت است. «وَ الَّذِینَ یَکنِزُون» ۳۴ مجمع: از پیغمبر ص روایت شـده است مقصود از آیه مالی است که جمع شود و زکات آن داده نشود و فرمود آنچه زکاتش داده نشـده کنز است، و آنچه زکاتش را داده‌انـد کنز نیسـت اگرچه در زیر زمین پنهان کرده باشند. -قرآن-۱-۲۸ و از علیّ علیه السّلام نقل شده که بیش از چهار هزار [درهم یا دینار] اگر باشد ذخیره است و کنز اگرچه زکـات آن را داده باشـد ولی اگر کمتر از اینکه مبلغ ذخیره داشت مخـارج ضـروری و نفقه است نه کنز و ذخیره. طبری: بعضـی گفته‌اند مقصود آن مال است که از اندازه‌ی حاجت شـخص بیش باشد. و ابا مجیب گفت دسـته‌ی شمشیر ابو هریره نقره بود أبو ذر بر او اعتراض کرد که پیغمبر ص فرمود: هر که طلا و نقره ذخیره کند، با آن داغش می‌کنند، شـهر بن حوشب از ابو أمامه نقل کرده است که مردی از اصـحاب صفّه [فقرای زمان پیغمبر که در صـفه‌ی مسـجد آن حضرت به سر می‌بردند] مرد،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در أزار و ساتر او که لنگ و یا شلوار- مانند بوده است دیناری دیده شد، پیغمبر ص فرمود: اینکه یک داغ، و باز دیگری از اهل صفه مرد و در ازار او دو دینار پیدا کردند فرمود: اینکه دو داغ، زید بن وهب گفت: گذارم بربذه زاد و بوم أبو ذرّ غفاری صحابی جلیل القدر پیغمبر افتاد او را دیدم پرسیدم اینجا چه می‌کنی! گفت: به شام بودم، میان من و معاویه در اینکه آیه اختلاف شد او گفت: مختصّ به مردم یهودی و مسیحی است، من گفتم: برای ما و [صفحه ۳۸۹] ها است«۳۶». -پاورقی-۱۴-۱۶ تفسیر نیشابوری: در ارتباط اینکه جمله به جمله‌ی پیش گفته‌اند: چون در اوّل احبار و رهبان معرّفی شدند به حرص و گرفتن اموال مردم در اینکه جمله مقصود توصیف همان مردم است که آنها وظائف مالی خود را انجام نمی‌دهند. و بعضی گفته‌اند مقصود از جمله‌ی دوّم مسلمان خوددار از پرداخت زکات است. و ارتباط اینکه دو جمله مقایسه عواقب آنها است که هر کس زکات مال خود نداد به اینکه سرنوشت گرفتار می‌شود پس چه خواهد بود حال کسی که به اموال مردم طمع کند و به باطل بخورد. «فَتُکوی بِها جِباهُهُم»- تا آخر آیه ۳۵ مجمع: از ابو بکر ورّاق نقل شده است: اختصاص پیشانی و پشت و پهلو به اینکه عذاب برای آن است که مالداران چون فقیری می‌بینند گره به پیشانی می‌اندازند و پهلوی خود از او دور می‌کنند و پشت به او می‌نمایند. -قرآن-۱-۲۷ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه مسعود را از اینکه آیت پرسیدند گفت: و- اللّه که آن درمها و دینارها که داغ کنند هیچ بر جای یکدیگر ننهند و لکن خدای تعالی گفت: پوستهای ایشان فراخ کنند تا هر یک دینار را و هر یک درم را داغگاهی باشد علی حده. فخر: در قرائت ابی بن کعب بعد از دو کلمه‌ی «وَ جُنُوبُهُم وَ ظُهُورُهُم» و «بطونهم» بوده است، و در قرائت إبن عامر «یوم تحمی» با تای صیغه‌ی غایب مؤنّث بوده است و برای اختصاص داغ به اینکه اعضا شش جهت نقل کرده است. -قرآن-۵۴-۸۵ روح البیان: چون آدمی تا زنده است در خواب غفلت است و آن که در خواب است نمی‌تواند چیزی را حس کند پس برای آخرت که پس از مرگ و بیداری از غفلت است اینکه عذاب معیّن شده است تا بتوانند به خوبی آزار را بچشند: -قرآن-۲۴۹-۲۷۳ [صفحه ۳۹۰] مردمان غافلند از عقبی || همه گوئی بخفتگان مانند ضرر غفلتی که می‌ورزند || چون بمیرند آنگهی دانند و هم در روح البیان است: در امالی ظهیر الدّین و لواجی مذکور است که اگر دیگران خزینه‌ی مال کنند تو خزینه‌ی اعمال کن و اگر دیگران کنوز اعراض فانیه جویند تو رموز اسرار باقیه جوی: یک درم کان دهی بدرویشی || بهتر از گنجهای مدّخر است زانچه داری تمتّعی بردار || کان دگر روزی کسی دگر است «اثنا عَشَرَ شَهراً فِی کِتابِ اللّهِ» ۳۶ مجمع: یعنی در کتابهای آسمانی که خدا بر پیغمبران نازل کرده است دوره‌ی سال را بر دوازده معیّن کرده است و هم در لوح محفوظ چنین قرار داده است. ابو مسلم گفته است: یعنی در قضا و قدر و سرنوشت خداوندی چنین معیّن شده است، ابو جعفر قاری عین «عشر» را ساکن تلفّظ کرده و نون «اثنی» را به آن وصل کرده و «اثنعشر» تلفّظ کرده است و همچنین در کلمات «احد عشر» و «تسع عشر» عین عشر را ساکن تلفّظ کرده است. -قرآن-۱-۴۲ فخر: عرب از قدیم زمان مذهبش بوده است که سال را به ماه قمری حساب داشته باشد نه به ماه شمسی. و اینکه رسم را حکمی می‌دانستند که از ابراهیم و اسماعیل برای آنها به ارث مانده است ولی یهودی و مسیحی چنین رسم نداشتند. طنطاوی: مورخین اختلاف کرده‌اند که در زمان جاهلیّت نام ماهها از کی بوده است و چه بوده است! بعضی گفته‌اند: اینکه نامها که اکنون مشهور میان عموم مسلمین هست در زمان کلاب بن مرّه معیّن شده است و او یکی از اجداد پیغمبر است که در حدود دو قرن پیش از اسلام بوده است. و طنطاوی پس از نقل اینکه اختلاف و سابقه‌ی تاریخی مثل دیگر مفسّرین برای نام هر یک از دوازده ماه جهتی نوشته است که عرب به آن مناسبت نام محرّم و صفر و ربیع و غیره برای یک دوره‌ی گردش ماه معیّن کرده است. «إِنَّمَا النَّسِیءُ زِیادَةٌ فِی الکُفرِ» ۳۷ طبری: یعنی اینکه کار مشرکین که ماه -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۳۹۱] حرام را به وقت دیگر محوّل می‌کنند و آن را حلال می‌شمارند و باز ماه حلال را حرام قرار می‌دهند تا به وظائف آن رفتار کنند عملی است زشت و کفری دیگر علاوه‌ی بر کفرشان. مجمع: یعنی تأخیر ماههای حرام از آن ترتیب که خدای معیّن کرده است چون که از زمان ابراهیم و اسماعیل عرب اینکه چهار ماه محرّم و رجب و ذیقعد و ذیحج را حرام می‌دانست و اقدام به جنگ نمی‌کرد و به آن اندازه از آن احتراز داشت که اگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قاتل پدر خود را در آن اوقات می‌دید او را ندیده فرض می‌کرد و احترام ماه حرام جلوگیر او بود از انگیزه‌ی غضب و خونخواهی پدر. و چون کار اعراب جنگ و غارت بود گاهی بر آنها دشوار می‌شد که سه ماه متوالی از کار خود کناره کنند، برای رسیدن به منظور خود ماه محرّم را به صفر محوّل میکردند و عمل جنگ در محرم را جایز می‌شمردند و در عوض، ماه صفر ترک جنگ می‌کردند. إبن عبّاس گفته است: همین است معنی «زِیادَةٌ فِی الکُفرِ» که حکم حرام را حلال می‌شمردند و حلال را حرام. فرّاء گفته است: -قرآن-۷۴۵-۷۶۸ عمل «نسیء» که حکم و دستور ماه حرام را به ماه دیگر معیّن می‌کردند در اوّل از مردی به نام نعیم بن ثعلبه بود که از قبیله‌ی کنانه بوده است و رئیس موسم و اعمال حجّ بوده است و ادّعا کرده است که حکم من بر همه روان است و کسی حقّ جلوگیری از آن را ندارد مردم سخنش را تصدیق کرده‌اند و گفته‌اند: دستور حرمت جنگ در محرم را به صفر معیّن کن تا در محرم آزاد باشیم و او چنین می‌کرد، مجاهد گفته است: مشرکین رسم داشتند که دو سال متوالی در ذیحجّ اعمال انجام می‌دادند و دو سال بعد در محرّم و دو سال بعد در صفر و به همین روش هر دو سال در یک ماه حجّ میکردند و باز دو سال دیگر در ماه بعد از آن تا آن سال که حجّ آنها در ماه ذیقعده انجام شد و سال بعد آن پیغمبر به حجّ رفت و مشهور به حجّة الوداع شد آن حضرت در ذیحج وظیفه‌ی خود را انجام داد، و معنی فرموده‌اش در خطبه‌ی خود «الا و انّ الزّمان قد استدار کهیئته یوم خلق اللّه السّموات تا آخر» مقصود همین است که حساب ماههای حرام دور زد و به نظم اول معیّن شده از جانب حقّ مستقرّ شد و وظیفه‌ی [صفحه ۳۹۲] ّ به ماه ذیحج انجام شد و عمل «نسیء» کفر است و باطل«۳۷» و در قرائت ابو جعفر «نسیء» با تشدید یاء بدون همزه بوده است و امام باقر علیه السّلام و زهری «نسیء» مثل «هدیء» بی‌تشدید و همزه خوانده‌اند، و دیگران «نسیء» با مدّ و کسره‌ی سین و همزه خوانده‌اند.و در قرائت ابو جعفر «نسیء» با تشدید یاء بدون همزه بوده است و امام باقر علیه السّلام و زهری «نسیء» مثل «هدیء» بی‌تشدید و همزه خوانده‌اند، و دیگران «نسیء» با مدّ و کسره‌ی سین و همزه خوانده‌اند. -پاورقی-۶۵-۶۷ تفسیر حسینی: در ینابیع آورده که جاهلان عرب در سالی چهار ماه را حرام می‌داشتند و خلق را از دست و زبان خود ایمن می‌ساختند، مؤمنان مؤدب بدان سزاوارند که در همه‌ی ماهها مسلمانان را از ضرر خود سالم دارند و ایذاء و آزار خلق به زبان و دست فرو گذارند که مکافات آزار آزار است و مجازات اضرار اضرار. رباعی: آزار دل خلق مجو بی‌سببی || تا بر نکشد آه دلی نیم شبی بر مال و جمال خویشتن غره مشو || کانرا بشبی برند و اینرا بتبی -قرآن-۱۱۶۹-۱۲۲۹ [صفحه ۳۹۳] جلالی در پاورقی همین منقول از حسینی: اگر ز دست و زبان تو خلق آسودند || روا بود که کنی دعوی مسلمانی «یُضَلُّ بِهِ الَّذِینَ کَفَرُوا» ۳۷ مجمع: قاریهای کوفه با ضمّ و صدای جلو یاء و صدای بالای ضاد «یضلّ» خوانده‌اند. و با ضمّ یاء و کسر و صدای زیر ضاد نیز خوانده شده است و دیگران با فتح یاء و کسر ضاد قرائت کرده‌اند، و معنی جمله گمراهی کافران است به وسیله‌ی «نسیء» چون که حرام کردن ماه حلال و حلال کردن ماه حرام موجب گمراهی است. -قرآن-۱-۳۷ روح البیان: اینکه جمله را سه جور تعبیر کرده است: ۱- یعنی چون مردم به اسباب و موجبات گمراهی توجّه می‌کنند خداوند در آنها ایجاد گمراهی می‌کند، ۲- مردم به وسیله‌ی پیروی رؤساء و اقدام به عمل «نسیء» گمراه می‌شوند، ۳- شیطان که مظهر نام مضلّ است به وسیله‌ی «نسیء» آنها را گمراه می‌کند، ولی شیطان و نفس و ضلال یک حقیقت هستند که به زبان شرع شیطان می- گوئیم و در اصطلاح طریقت و سیر و سلوک نفس می‌نامیم و بزبان حقیقت ضلال است که در هر مقامی لفظی و سخنی باید گفت که مناسب با مقام دیگر نیست و در آن مقام باز الفاظ مناسب خودش باید گفته شود. سخن ما: ۱- جمله‌های اوّل «إِنَّ کَثِیراً مِنَ الأَحبارِ» تا آخر آن وقت و در آن سرزمین که به اینکه الفاظ گفته شده است علم و برتری و افاده‌فروشی محدود بوده است به همان چند نفر که نوشته‌ای به نام تورات و انجیل در دست داشته‌اند و مردم را مسخّر خود می‌کردند و فنّ و رشته‌ی علمی دیگر در آن منطقه و مردم نبوده است که کسی بداند و خودنمائی کند. از اینکه جهت برای خبرداری و توجّه جامعه بی‌سواد نام «احبار و رهبان» آورده شده است که مردم به واسطه‌ی ناشیگری و بی‌خبری گول نخورند و سخن هر کس را باور ندارند. و ما هم از اینکه جمله‌ها باید پند بگیریم ولی مناسب با زمان و محیط خود که با سوادها منحصر به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

احبار و رهبان نیستند، و بدانیم که چون اکثریّت مردم بی‌سواد شدند، چند نفر کتاب خوانده و -قرآن-۳۱-۶۴ [صفحه ۳۹۴] مدرسه رفته‌ی هر علم و هر فنّ در چنین اجتماع مغرور است و منحرف و به حکم احبار و رهبان آن زمان زیرا شرافت علم و احتیاج به آن از یک طرف و نادانی و ناشیگری عمومی از یک طرف موجب می‌شود که اینها با تعجّب و تحیّر به آنها بنگرند و آنها با چشم تحقیر و توقّع زیادی به اینها نگاه کنند. و با مطالعه‌ی در اوضاع اجتماعی خودمان به خوبی مفاد اینکه جمله‌های «کَثِیراً مِنَ الأَحبارِ» تا «عَن سَبِیلِ اللّهِ» مشاهده می‌شود. اگر کار با یک درس خوانده و مهندس باشد به گرانتر قیمت و هزار خود فروشی کمتر و بدتر نتیجه به دست می‌آید و همین طور از دیگر متخصّصین در هر رشته که مردم محتاج به آنها هستند کار احبار و رهبان که قرآن گفته است به خوبی نمایان است، و هم آن دسته که در طراز احبار و رهبان هستند یعنی با قرآن و حدیث، و علم دین سر و کار دارند هر چه در هر کهنه کتاب دیده‌اند به نام حدیث و فرموده امام بهانه می‌کنند و مانع از علم و دانش می‌شوند از جیب مردم زندگی می‌کنند و مانع از آن فکر و عمل می‌شوند که هدف اسلام و نتیجه‌ی تربیت اجتماعی آن بوده است. -قرآن-۴۱۶-۴۴۲-قرآن-۴۴۸-۴۷۱ ۲- ارتباط جمله‌های «الَّذِینَ یَکنِزُونَ» تا آخر با جمله‌های جلو شاید اینکه باشد که آن عالمها و عابدها و آن مالدوستها تفاوت در سرنوشت خود ندارند و هر دو دسته به عذاب الیم گرفتار خواهند شد و علم و عبادت تلافی کار زشت آنها را نمی‌کند و مانند دیگر مردم پول‌پرست معذّب خواهند بود، ۳- آیت دوّم «یَومَ یُحمی» تا آخر شاید برای نشان دادن حقیقت کار آن مردم است که دوستی طلا- و نقره و ذخیره‌ی آن و در آخر رها کردن و رفتن داغی و سوزی در دل آنها می‌گذارد که پیوسته پیشانی و پشت و پهلوشان را می‌سوزاند، و همیشه در سوز و گداز رنج جمع‌آوری و ترک یکبارگی معشوق خود هستند، ۳- از آیت سوّم «إِنَّ عِدَّةَ» تا آخر ممکن است استفاده شود که در آفرینش و طبیعت ماه و خورشید، زمان به دوازده ماه تقسیم شده است و نگاهداری و مواظبت از آن شرط اصلی زندگی است، و «نسیء» و بر هم زدن اینکه حساب گمراهی است و انحراف که آدمی نتواند هنگام انجام وظیفه‌ی خود را تشخیص دهد و یا وقت قرارداد و سر رسید خود را نداند، -قرآن-۲۲-۴۶-قرآن-۳۳۹-۳۵۴-قرآن-۶۷۶-۶۹۲ [صفحه ۳۹۵] شاید بتوان گفت: با صرف نظر از جمله‌ی «مِنها أَربَعَةٌ حُرُمٌ» جمله‌های جلو نمی‌فهماند که مقصود از «اثنا عَشَرَ شَهراً» ماه قمری است بلکه با جمله‌ی «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرض» ماه شمسی مناسبتر است، چون در آیه گفته شده است: از روز آفرینش زمین و آسمان، شماره‌ی ماهها دوازده است، و ارتباط شماره‌ی دوازده به زمین و آسمان با رابطه‌ی خورشید و زمین مناسب‌تر است تا رابطه‌ی ماه و زمین«۳۸»، بعلاوه که بعضی از اینکه اسمهای دوازده گانه‌ی عربی که ما امروز ماههای قمری را به آن می‌نامیم، کلماتی است که معنی هنگام گرما و سرما و پیدایش گیاه را می‌فهماند، چنان که در جهت نامگذاری به اینکه کلمات مفسّرین نقل کرده‌اند که ربیع الاوّل و ربیع الثّانی موقعی می‌گفتند که سبزه می‌دمید، و جمادی نام هنگام یخ بستن آبها بود و وقت باز ماندن گیاهها از نمود افزایش. و هنگام شدّت گرما را رمضان می‌گفتند. بعلاوه که بعضی از اینکه اسمهای دوازده گانه‌ی عربی که ما امروز ماههای قمری را به آن می‌نامیم، کلماتی است که معنی هنگام گرما و سرما و پیدایش گیاه را می‌فهماند، چنان که در جهت نامگذاری به اینکه کلمات مفسّرین نقل کرده‌اند که ربیع الاوّل و ربیع الثّانی موقعی می‌گفتند که سبزه می‌دمید، و جمادی نام هنگام یخ بستن آبها بود و وقت باز ماندن گیاهها از نمود افزایش. و هنگام شدّت گرما را رمضان می‌گفتند. -قرآن-۵۲-۷۷-قرآن-۱۱۹-۱۳۹-قرآن-۱۷۶-۲۱۰-پاورقی-۴۵۲-۴۵۴ ابو الفتوح نقل کرده است که از مردی سخنگوی و بلیغ عرب جهت اینکه دوازده نام را پرسیدند او جمله‌هائی گفته است که به واسطه‌ی بلاغت آن همه‌ی الفاظ او را نوشته و بیشتر آنها بر فصل و هنگام تغییر هوا تطبیق می‌کند. ولی اینکه نظم نام ماهها که اکنون مرسوم است با جهت نامگذاری تطبیق نمی‌کند چون بعد از دو ربیع دو جمادی معیّن کردند که اوّل به معنی بهار و دوم به معنی هنگام سردی است و پس از آنها رجب است که گفته‌اند به مناسبت فراوانی آب اینکه اسم پیدا شده است و پس از آن یک ماه رمضان دارند که می‌گویند به واسطه‌ی شدّت گرما اینکه کلمه را استعمال کرده‌اند و معلوم است که پس از بهار یخبندان نمی‌شود و هم به فاصله‌ی یک ماه از یخ بستن گرما شدّت نمی‌کند، و شاید اینکه اسمها در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یک دوره‌ی متوالی نبوده است و یک سال دو ماه بهار را ربیع نامیده‌اند و سالی دیگر یخبندان را جمادی گفته‌اند، و باز وقتی دیگر به مناسبت فصل و هوا رجب و رمضان و غیره نامیده‌اند. و بعدها مردم همین کلمات را اسمهای دوازده گانه‌ی دوره‌ی سال قرار داده‌اند، در هر [صفحه ۳۹۶] صورت آنچه مسلّم است وظایف دین به ماههای قمری معیّن شده است مثل روزه و حجّ در رمضان و ذیحج و در دین اسلام خصوصیّت دیگری برای حساب ماه قمری نیست.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۳۸ تا ۴۸]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ما لَکُم إِذا قِیلَ لَکُمُ انفِرُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ اثّاقَلتُم إِلَی الأَرضِ أَ رَضِیتُم بِالحَیاةِ الدُّنیا مِنَ الآخِرَةِ فَما مَتاعُ الحَیاةِ الدُّنیا فِی الآخِرَةِ إِلّا قَلِیلٌ [۳۸] إِلّا تَنفِرُوا یُعَذِّبکُم عَذاباً أَلِیماً وَ یَستَبدِل قَوماً غَیرَکُم وَ لا تَضُرُّوهُ شَیئاً وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۳۹] إِلّا تَنصُرُوهُ فَقَد نَصَرَهُ اللّهُ إِذ أَخرَجَهُ الَّذِینَ کَفَرُوا ثانِیَ اثنَینِ إِذ هُما فِی الغارِ إِذ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحزَن إِنَّ اللّهَ مَعَنا فَأَنزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیهِ وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَم تَرَوها وَ جَعَلَ کَلِمَةَ الَّذِینَ کَفَرُوا السُّفلی وَ کَلِمَةُ اللّهِ هِیَ العُلیا وَ اللّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۴۰] انفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالاً وَ جاهِدُوا بِأَموالِکُم وَ أَنفُسِکُم فِی سَبِیلِ اللّهِ ذلِکُم خَیرٌ لَکُم إِن کُنتُم تَعلَمُونَ [۴۱] لَو کانَ عَرَضاً قَرِیباً وَ سَفَراً قاصِداً لاتَّبَعُوکَ وَ لکِن بَعُدَت عَلَیهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَیَحلِفُونَ بِاللّهِ لَوِ استَطَعنا لَخَرَجنا مَعَکُم یُهلِکُونَ أَنفُسَهُم وَ اللّهُ یَعلَمُ إِنَّهُم لَکاذِبُونَ [۴۲] -قرآن-۱-۱۱۲۳ عَفَا اللّهُ عَنکَ لِمَ أَذِنتَ لَهُم حَتّی یَتَبَیَّنَ لَکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ تَعلَمَ الکاذِبِینَ [۴۳] لا یَستَأذِنُکَ الَّذِینَ یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ أَن یُجاهِدُوا بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِالمُتَّقِینَ [۴۴] إِنَّما یَستَأذِنُکَ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ ارتابَت قُلُوبُهُم فَهُم فِی رَیبِهِم یَتَرَدَّدُونَ [۴۵] وَ لَو أَرادُوا الخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَ لکِن کَرِهَ اللّهُ انبِعاثَهُم فَثَبَّطَهُم وَ قِیلَ اقعُدُوا مَعَ القاعِدِینَ [۴۶] لَو خَرَجُوا فِیکُم ما زادُوکُم إِلّا خَبالاً وَ لَأَوضَعُوا خِلالَکُم یَبغُونَکُمُ الفِتنَةَ وَ فِیکُم سَمّاعُونَ لَهُم وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِالظّالِمِینَ [۴۷] -قرآن-۱-۷۳۶ لَقَدِ ابتَغَوُا الفِتنَةَ مِن قَبلُ وَ قَلَّبُوا لَکَ الأُمُورَ حَتّی جاءَ الحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمرُ اللّهِ وَ هُم کارِهُونَ [۴۸] -قرآن-۱-۱۳۶ [صفحه ۳۹۷] معنی لغات: انفروا- از مصدر نفر به فتح نون و سکون فاء به معنی به کاری شتاب کردن، و از چیزی بد آمدن، رو گرداندن، پراکنده شدن. اثّاقل تم- تلفّظ دیگری است از تثاقل به معنی کندی و تنبلی کرد، خود را سنگین نمودار کرد، و خودداری کردند عده از جنبش سوی کار مهم و میل به خواسته‌های مهم حیاتی. عرضا- کالا- و خواسته‌های مادی، مرض و غیره که بر انسان عارض می‌شود. شقّة- با ضمّ و کسر شین مقصد و ناحیه‌ی دور که مسافر آهنگ آن می کند. ثبّط هم- از ثبط به فتح اوّل و سکون دوّم به معنی جلو گرفتن، متوقّف کردن، از کاری به دیگری مشغول کردن. خبال- به فتح خاء به معنی نقصان، هلاک، فساد، زهر کشنده، رنج و تعب. اوضعوا- از مفرد «اوضع» یعنی شتر تند رفت، شتر را تند برد، در تجارت زیان کرد. جهت نزول: مجمع: چون پیغمبر [ص] از طائف مراجعت فرمود، مأمور شد به جنگ با روم، و آن وقت تابستان بود و میوه‌ها رسیده بود و مردم نمی‌خواستند زندگی خود را ترک کنند، و در جنبش به طرف مقصد تنبلی می کردند اینکه دو آیه نازل شد «یا أَیُّهَا الَّذِینَ»- تا- «عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ». اسباب النّزول سیوطی: پیغمبر عدّه- ای از قبائل عرب را دعوت به جنگ روم کرد، آنها در انجام فرمان کوتاهی کردند اینکه آیه نازل شد «إِلّا تَنفِرُوا یُعَذِّبکُم» تا آخر. - قرآن-۲۶۱-۲۸۵-قرآن-۲۹۷-۳۲۶-قرآن-۴۸۳-۵۱۳ ترجمه: ۳۸ ای مؤمنان شما را چه می‌شود که چون گویند بشتابید بجنگ در [صفحه ۳۹۸] راه خدا تنبلی می کنید [که گویا ز سنگینی از زمین خانه جدا نمی‌شوید]! مگر ز سرای جاودانی به زندگی اینکه جهانی بس کرده‌اید! پس بدانید: بهره‌ی اینکه جهان در آن سرا جز اندکی نباشد ۳۹ اگر شتاب به جنگ نکنید خدا شما را به آزاری دردناک بیازارد و گروهی دیگر به جای شما آرد و نتوانید به او زیانی رسانید که خدا بر همه چیز توانا بود ۴۰ اگر شما یاری پیغمبر نکنید البتّه خدا او را یاری کند [چنانکه او را یاری کرد] آنگاه که کافران برونش کردند به اینکه گونه که او دوّمین از دو نفر فراری بود [چون ز یارانش یکی با او بود] و هر در در غار [پنهان] شدند و با آن دوست خود گفت: اندوه مدار که خدا با ما بود. پس خدا آرامش خود بر او فرود آورد. و به لشکری که شما نمی‌دیدید یاریش کرد و سخن کافران پست کرد و گفتار حقّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برتر نمود و خدا عزیز است و حکیم ۴۱ شما مسلمانان سبکبار و یا سنگین بار شتاب کنید و به جان و مال به راه خدا جنگ نمائید که برای‌تان بهتر است اگر بدانید. ای محمّد ۴۲ اگر برای اینکه مردم سودی و سفری نزدیک بود پیروی تو می‌کردند ولی سفری دور در پیش- شان بود که به خدا سوگند یاد کنید که اگر می‌توانستیم ز سرزمین خود با شما برون می‌شدیم [آنها بدین گونه سخن] خود را نابود می‌کنند و خدا می‌داند که آنان دروغ گویند ۴۳ خدای بر تو ببخشاید، چه خوب بود دستور جنگ‌شان نمی‌دادی تا راستگویان برایت نمودار شوند و دروغ گویان را بشناسی ۴۴ آنها که خدا و روز جزا باور دارند از تو دستور نخواهند که به مال و جان به راه حقّ جنگ کنند و خدا بداند آنها را که پرهیزگار بودند ۴۵ همانا آن کسان از تو دستور جنگ خواهند که ایمان به خدا و رستاخیز ندارند و دلهاشان اندیشناک است و از دو دلی سرگردان مانده اند ۴۶ اگر ایشان آهنگ برون شدن برای جنگ داشتند ابزار کار خود آماده می‌کردند ولی خدا جنبش ایشان ناپسند داشت و بر جای‌شان بداشت تا به ایشان گفتند: با خانه ماندگان به‌نشینید [که ارزشی ندارید] ۴۷ و اگر با شما برای جنگ برون می‌شدند جز تباهی و زیان چیزی برای شما نمی‌فزودند و میانتان را به زودی آشوب می‌کردند تا شما را به یکدگر تیره کنند، و از شما مردمی هستند [صفحه ۳۹۹] که دروغ آنان بشنوند، ولی خدا ستمکار را بداند ۴۸ البتّه دیری بود که گرفتاری شما می‌جستند و کار را بر تو ای محمّد وارونه می‌کردند تا که حقّ نمودار گشت و فرمان خدا رسید و حقّ پدیدار گشت هر چند که کافران ناپسندشان بود. سخن مفسّرین: «ما لَكُم إِذا قِيلَ لَكُمُ انفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ اثّاقَلتُم» ۳۸- طبری: مجاهد گفته است: پس از فتح مکّه و جنگ حنین و طائف مسلمانان مأمور به جنگ تبوک شدند و هنگام تابستان بود و رسیدن میوه و مردم می‌خواستند رنج گرما نبینند و از میوه‌های خود بهره‌مند شوند و سفر و جنگ بر آنها دشوار بود، با اینکه آیه تنبیه شدند. -قرآن-۱۵-۸۹ مجمع: جمله‌ی «اثّاقَلتُم» تلفّظی است از «تثاقلتم» که تاء تبدیل به ثای سه نقطه شده است و ادغام شده است و برای امکان تلفّظ، همزه به اوّل افزوده شده- است و معنی چنین است: مایل شدید که در سرزمین خود بمانید، و جبّائی گفته است مقصود از اینکه عدّه‌ای از مردم هستند نه همگی. -قرآن-۱۵-۲۸ «يُعَذِّبكُم عَذاباً أَلِيماً وَ يَستَبدِل قَوماً غَيرَكُم» ۳۹ طبری: إبن عبّاس گفته است: پیغمبر قبایلی از عرب را دعوت به جنگ کرد آنها فرمان نبردند به خشک سالی مبتلی شدند و اینکه است معنی «یعذّبکم». -قرآن-۱-۶۳ مجمع: یعنی در آخرت شما را عذاب خواهند کرد، و معنی جمله دوّم اینکه است که مردمی به جای شما خواهند بود کوشا و ساعی در جنگ و سعید بن جبیر گفته است: مقصود مردم ایران است، ابو روق گفته است: مقصود مردم یمن است، جبّائی گفته است کلیّه‌ی مردمی که پس از اینکه آیه مسلمان شدند اینکه شعر حافظ متناسب اینکه آیه است: بی‌تو آرام گرفتن بود از ناکامی || با تو گستاخ نشستن بود از حیرانی خام را طاقت پروانه‌ی پر سوخته نیست || نازکانرا نرسد شیوه‌ی جان افشانی «وَ لا تَضُرُّوه» ۴۰ فخر: حسن بصری گفته است یعنی تخلف شما از جنگ به خدا ضرر ندارد. و دیگران گفته‌اند: یعنی به پیغمبر ضرر ندارد. -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۴۰۰] «ثانِيَ اثنَينِ» ۴۰ امام فخر: کلمه‌ی ثانی منصوب است، چون حال است و معنی اینکه است: او را بیرون کردند به صورت دوّمی دو نفر، و هر دو نفر که با هم هستند، یک نفرشان دوّمی آن دیگری است. -قرآن-۱-۱۹ «إِذ هُما فِي الغارِ» ۴۰ مجمع: مقصود غاری است که در کوه ثور از کوههای مکّه بوده است، و زهری گفته است: چون پیغمبر و ابو بکر به درون غار شدند، خدا دو کبوتر فرستاد و عنکبوتی که بر در غار تخم گذاردند و تار تنیدند، چون سراقه بن مالک که پی پیغمبر می‌گشت به آنجا رسید و آن را دید گفت: اگر کسی به درون غار رفته باشد اینکه تخم کبوتر و تار عنکبوت به جای نمی‌ماند و برگشت. علیّ بن ابراهیم گفته است: مردی از قریش بر در غار نشست و بول کرد ابو بکر به پیغمبر عرض کرد: ما را دیدند فرمود: اگر می‌دیدند اینکه مرد در جلو ما خجالت می‌کشید و بول نمی‌کرد. -قرآن-۱-۲۳ «فَأَنزَلَ اللّهُ سَكِينَتَه» ۴۰ طبری: یعنی آسودگی و آرامش خود را بر پیغمبر فرود آورد. و بعضی گفته‌اند: یعنی به ابو بکر فرود آورد. -قرآن-۱-۳۴ روح البیان: یعنی أمنه و آسودگی الهی که در جلو او دل آرام و آسوده می‌شود و جای ترس باقی نمی‌ماند، و ظاهر اینکه است که سکینه بر ابو بکر باشد که بی‌قرار بوده است و پیغمبر آرام بوده است و از کار خود خاطر جمع. تفسیر حسینی: پس فرستاد خدای رحمت خود را که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سبب آرامش است و شیخ فرید الدّین عطّار در باب نزول سکینه بر صدیق فرموده: خواجه‌ی اوّل که اوّل یار او است || ثانی اثنین اذ هما فی الغار او است چون سکینه شد ز حقّ منزل بر او || گشت مشکلهای عالم حلّ بر او ع البیان و ابو الفتوح: چون ضمیرهائی که در اینکه جمله‌هاست مربوط به پیغمبر ص است پس ضمیر «علیه» نیز مقصود پیغمبر است که سکینه بر آن حضرت نازل شده است، و هم در آیات دیگر تصریح شده است که سکینه بر پیغمبر نازل شد مثل «ثُمَّ أَنزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی المُؤمِنِینَ»«۳۹». - قرآن-۲۷۰-۳۴۹-پاورقی-۳۵۰-۳۵۲ [صفحه ۴۰۱] «وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ» ۴۰ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی خدا پیغمبر را پشتیبانی کرد به یک عده ملائکه که جلو چشم کافران را گرفتند تا آن حضرت را نه‌بینند. إبن- عبّاس گفته است: یعنی ملائکه برای او دعا می‌کردند که محفوظ بماند. مجاهد و کلبی گفته‌اند: یعنی در غار از شرّ دشمنان حفظش کرد و در بدر به ملائکه کمکش نمود. - قرآن-۱-۲۶ تفسیر عبده: چون در آیات دیگر ملائکه کمک کرده‌اند به منفعت همه‌ی مسلمین بوده است، در اینکه موقع ابو بکر به تنهائی جانشین همه‌ی مسلمین بوده است زیرا پیغمبر کسی نداشته است که در غار باشد و مسلمان باشد غیر از او، پس اینکه پشتیبانی هم ممکن است برای ابو بکر باشد، البتّه به تبع و دنباله‌ی تایید پیغمبر مثل موارد دیگر. «وَ جَعَلَ کَلِمَةَ» ۴۰ مفسّرین کلمه «اللّه» را توحید معنی کرده و کلمه‌ی کافرین را تهدید پیغمبر معنی کرده‌اند و هم عقیده شرک و باطل. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: یعقوب «کلمةُ اللّه» با نصب و باقی با رفع و صدای جلو تاء قرائت کرده‌اند. «انفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالًا» ۴۱ طبری: مجاهد و عکرمه و حسن بصری گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۰ یعنی پیر و جوان شتاب کنید و به جنگ بروید. و دیگری گفته است: یعنی خواه کار داشته باشید یا نداشته باشید. و دیگری گفته است: یعنی فقیر باشید یا غنی از جنگ خودداری نکنید. إبن عبّاس گفته است: یعنی چه با نشاط باشید و سبک در کار، یا بی‌نشاط و کسل باشید. و بعضی گفته‌اند: یعنی خواه سواره و خواه پیاده باشید. إبن زید گفته است: یعنی آب و زمین داشته باشید یا نداشته باشید. مجمع: یمان گفته است: یعنی خواه زن و همسر داشته باشید یا نه. و بهتر اینکه است که همه‌ی معانی را بپذیریم و بگوئیم معنی اینکه است که بروید به جهاد چه شاق و دشوار باشد یا خفیف و آسان، چون انسان ناچار در یکی از احوال برگذار می‌کند. [صفحه ۴۰۲] ابو الفتوح نوشته است: زهری گفت: سعید بن المسیّب به غزا رفت و او را یک چشم برفته بود او را گفتند: اینکه بر تو نیست که تو پیری و بر تو جهاد کردن نیست گفت نه مرا فرموده‌اند به اینکه آیت! که «انفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالًا» اگرچه کارزار نتوانم سواد مسلمانان بسیار کنم و متاع‌شان نگاه دارم. -قرآن-۲۳۶-۲۶۵ فخر: بعضی اینکه آیه را منسوخ دانسته‌اند به آیات «لَیسَ عَلَی الأَعمی حَرَجٌ» و «ما کانَ المُؤمِنُونَ لِیَنفِرُوا» تا آخر. و ممکن است جواب بگویند که اینکه آیه برای جنگ تبوک نازل شد که به اتّفاق مورّخین پیغمبر عدّه‌ای از مردها را فرمود به جای بمانند. پس معلوم است که بر همه واجب نبوده بلکه بر کسی لازم بوده است که پیغمبر فرموده است. -قرآن-۵۹-۹۱-قرآن-۹۴-۱۳۰ تفسیر حسینی: یاری از من جو، نه از خیل و سپاه || راز با من گوی، نه با میر و شاه هر که را یاری کنم برتر شود || و آن که را دور افکنم ابتر شود «سلمی گوید: سبک روحان به ارتکاب طاعات و گرانان از مباشرت مخالفت» امام قشیری می‌فرماید که «خفاف» آنانند که از بند مشهور «ما سوی» آزادند و ثقال آنانند که به قید تعلّقات مقیدند. در بحر الحقایق آورده که: خفاف مجذوبانند که از کشش عنایت بر راه سلوک در آمده‌اند. و «ثقال» سالکانند که به پرورش هدایت متوجّه جذبه‌ی حقّانی شده، هر دو طایفه در راهند اما یکی به بال کشش می‌پرد، و دیگری به پای کوشش راه می‌برد. آنکه به پای می‌رود در قدمی عالمی زیر پی کند و آنکه به بال اقبال می‌پرد و به دمی بساط مشاهده ما سوی را طی کند. مرد عارف چون بدان پر می‌پرد || در دمی از نه فلک می‌بگذرد سیر زاهد هر دمی یک روز راه|| سیر عارف هر زمان تا تخت شاه «وَ سَفَراً قاصِداً» ۴۲ طبری: یعنی مسافرت به طرف نزدیک آسان. -قرآن-۱-۲۱ «بَعُدَت عَلَیهِمُ الشُّقَّةُ» ۴۲ مجمع: یعنی مسافتی دور در پیش داشتند که به سوی شام بایستی بروند و در تبوک بجنگند. -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۴۰۳] «سیحلفون» ۴۲ مجمع: اینکه معجزه‌ی پیغمبر است که خبر داد: در آینده آنها سوگند یاد می‌کنند و همانطور شد و آنها سوگند یاد کردند. «عَفَا اللّهُ عَنکَ لِمَ أَذِنتَ لَهُم» ۴۳ مجمع: اینکه جمله سرزنشی است با کمال ظرافت که اوّل عفو گفته شده است بعد اعتراض

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بر «اجازه» شده است. جبّائی گفته است: گناه صغیره‌ای بوده است که بر ارتکاب آن خرده‌گیری و اعتراض شده است و گر نه در کار مجاز اعتراض جایز نبود، و اینکه سخن جبّائی درست نیست چون ممکن است در ترجیح کار کم ارزش بر بهتر از آن، اعتراض شود که چرا بهتر را انتخاب نکرده‌اند. و در جای دیگر دستور داده شده است که به آنها اجازه داده شود و اگر «اجازه» گناه باشد چنین دستوری صادر نمی‌شد که «فَأْذَن لِمَن شِئتَ مِنهُم» و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است که چرا اذن دادی که به جنگ بروند! چون ممکن است جاسوس باشند و موجب فساد شوند، و اینکه احتمال از ابو- مسلم است. و عمرو بن میمون گفته است: در دو جا پیغمبر [ص] مورد اعتراض واقع شده است: یکی گرفتن فدا از اسیران بدر و یکی اینجا که به منافقین اجازه داد در جنگ تبوک شرکت نکنند. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۶۰۸-۶۳۹ فخر: جمله‌ی «عَفَا اللّه» دلیل نیست که پیغمبر گناه کرده است و معاف شده است، چون گاهی اشخاص برای احترام طرف خود می‌گویند: خدا تو را ببخشد برای من چه اقدام کردی! یا خدا از تو خشنود باشد، جواب سخن من چیست! -قرآن-۱۳-۲۸ پس ممکن است اینکه جمله برای کمال احترام پیغمبر باشد. و جمله‌ی «لِمَ أَذِنت» انکار بر پیغمبر و اعتراض بر گناه نیست چون اگر گناهکار بوده است با جمله‌ی «عَفَا اللّه» از شماره‌ی گناهکاران بدور شده است و بخشیده شده است و بعد از بخشیدن اعتراض متصور نیست. و اگر از اول گناهکار نبوده است، و جمله‌ی «عَفَا اللّه» برای احترام آن حضرت بوده است پس معلوم است که جمله‌ی «لِمَ أَذِنت» برای اعتراض بر گناه نیست و در هر صورت اینکه جمله مناسب است با اعتراض بر ترک اولی و اکمل نه سرزنش بر گناه. بخصوص که اینکه قضیّه در کارهای زندگی روزانه بوده -قرآن-۷۷-۹۳-قرآن-۱۸۳-۱۹۸-قرآن-۳۵۵-۳۷۰-قرآن-۴۴۰-۴۵۶ [صفحه ۴۰۴] است و مصلحت جنگ و کار مرموز بزرگی نبوده است که پیغمبر بر خطا برود و گناه کند. تفسیر حسینی نوشته است: دعاء له است، حقّ سبحانه پیغمبر خود را می‌گوید: عفو کناد خدای از تو و عادت مردمی باشد که کسی را به عفو و رحمت و مغفرت یاد کنند بی‌وقوع خطای از وی چنان که مثلا یکی تشنه را آب می‌دهد و او می‌گوید «غفر اللّه لک» یا در جواب «عاطس» آنکه عطسه می‌زند، حامد می‌گوید «یرحمک اللّه». «وَ قِیلَ اقعُدُوا مَعَ القاعِدِینَ» ۴۶ مجمع یعنی با زنها و بچه‌ها در جای بمانید. ممکن است گوینده‌ی اینکه سخن به منافقین یاران خودشان باشند که آنها را نصیحت کردند و گفتند بمانید و به مسلمین کمک نکنید، و ممکن است سخن پیغمبر باشد یا به صورت تعرّض و تهدید که اکنون مانند زن و بچه در خانه بمانید تا آینده تکلیف شما معلوم شود و یا از نظر ارفاق به آنها بوده است که اینکه طور اجازه مورد تعرض شده است به جمله‌ی «لِمَ أَذِنت». -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۴۹۴-۵۱۰ «وَ لَأَوضَعُوا خِلالَکُم» ۴۷ مجمع: یعنی شتاب می‌کردند در سخن چینی و افساد میان شما، بعضی گفته‌اند: یعنی شتر خود را به سرعت در میان شما می‌بردند تا بتوانند در وسط هر دو نفر وارد شوند و ناشایست و ناروا بگویند. -قرآن-۱-۲۸ ابو الفتوح نوشته: و در میان شما اسراع کنند و اینکه کنایت باشد از نمیمه و سعی به فساد. کشاف زمخشری: إبن زبیر «ارقصوا» با راء و قاف خوانده است که از رقص به معنی سرعت حرکت شتر باشد. و بعضی «اوفضوا» خوانده‌اند، و چون در کشّاف اینکه جمله چنین نوشته شده است «و لا اوضعوا» که یک الف علاوه است بر آنچه در قرآنها و دیگر کتب تفسیر است زمخشری نوشته است: اگر اعتراض شود که چرا در قرآن یک الف زیاد نوشته شده است! جواب اینکه است که زبر و صدای بالا- را در خطّ قدیم پیش از خطّ عربی به صورت الف می‌نوشته‌اند، و چون اختراع خطّ عربی نزدیک به نزول قرآن بود و هنوز صورت آن خطّ از خاطره‌ها نرفته بود، وقت [صفحه ۴۰۵] تن قرآن یک الف برای فتحه نوشتند و یک الف برای اصل کلمه چنان که جمله‌ی «لا اذبحنّه» را با دو الف نوشته‌اند«۴۰». -پاورقی-۱۳۵-۱۳۷ «وَ فِیکُم سَمّاعُونَ لَهُم» ۴۷ طبری: مجاهد گفته است: یعنی عدّه‌ای در میان شما هستند که گوش فرا می‌دهند به سخنان شما تا به سود آنها جاسوسی کنند و خبردارشان کنند. قتاده گفته است: یعنی عدّه‌ای در میان شما هستند که سخن آنها را می‌شنوند و مطیع و فرمانبردار آنها هستند. -قرآن-۱-۳۲ «ابتَغَوُا الفِتنَةَ» ۴۸ مجمع: یعنی پیش از اینکه جنگ در جنگهای احد و خیبر هم اینکه منافقین خواستار اختلاف و دو دستگی شما بودند. حسن بصری گفته است: یعنی می‌خواستند که مسلمانان را از دین برگردانند و مردمان ضعیف را شاک و دو دل کنند. سعید بن جبیر و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إبن جریج گفته‌اند: یعنی در اینکه سفر جنگی تبوک می‌خواستند پیغمبر را بکشند چون دوازده نفر از منافقین در خم و پیچ راه کوه ایستادند برای رماندن شتر پیغمبر و یا حمله کردن به آن حضرت که نابود شود. -قرآن-۱-۲۲ «وَ قَلَّبُوا لَکَ الْأُمُورَ» ۴۸ مجمع: یعنی کوشش کردند که مانع پیشرفت اسلام شوند و وسیله‌ی اختلاف میان مردم و هم در کشتن پیغمبر [ص] رنج بردند و به مقصود نرسیدند. ابو مسلم گفته است: یعنی راهی میندیشیدند برای نابودی پیغمبر و اسلام، و چون نتیجه نمی گرفتند راهی دیگر فکر می کردند. -قرآن-۱-۳۱ سخن ما: ۱- از آیت دوّم و سوّم «إِلّا تَنفِرُوا»- تا «عَزِیزٌ حَکِیمٌ» سه مطلب استفاده می‌شود، اوّل: قانون کلّی زندگی بشری که ضعف و سستی در کار موجب نابودی است و تسلّط دیگران و دشمنان، دوّم: کمال قدرت و اطمینان پیغمبر ص در گفتار خود و تهدید و بیچاره کردن مخالفین و منافقین به اخبار از آینده که اگر شما در کار جنگ و فرمان خدا سستی کنید نابود می‌شوید و دیگران جای شما را می- -قرآن-۳۹-۵۶-قرآن-۶۵-۸۳ [صفحه ۴۰۶] گیرند. سوّم: نشان دادن نمونه‌ای از گذشته برای اثبات ادّعای خود و معرفی کمال اهمیّت آن حادثه‌ی کوچک گذشته در ایجاد تمدن تازه‌ی جهانی و تغییر مسیر فکر بشر، چون فرار پیغمبر و پنهان شدن در غار و به سلامت به مدینه رسیدن نشان می‌دهد که آن روز با همه‌ی مخالفتها که هیچ وسیله نداشت و در میان غار محصور دشمن شد فقط سکینه و آرامش خداوندی بود که او را از شرّ دشمن نجات داد و تا اینجا که می‌بینید جلو برد. و اینکه خود نمونه است که برای پیشرفت او هیچ جلوگیر و مانع متصوّر نیست، نفاق و کناره گیری از جنگ کوچکتر زیان به اسلام ندارد چون خود دیدید که پیشرفتهای او بر خلاف انتظار شما و به غیر وسائل عادی بود و البتّه قشونی غیر مرئی به او کمک می کرد که به اینجا رسید و نیز جلو خواهد رفت. و شاید مقصود از جمله‌ی «بِجُنُودٍ لَم تَرَوها» یعنی قشون غیر مرئی همان امتیازات شخصی پیغمبر [ص] باشد که قوت قلب و نفوذ کلمه و ثبات و پایداری و یقین به آینده و پیشرفت که منحصر به آن حضرت بوده است، و در آیه که قشون نامرئی گفته شده است شاید به اینکه جهت بوده است که عرب کمک را منحصر به شمشیر و نیزه می‌دانسته است و از مزایای شخصی پیغمبر خبر نداشت برای فهم او گفته شده است چون پیغمبر [ص] را اخراج کردند و در غار پنهان شد، سکینه بر او نازل شد و به قشون غیر- قابل درک شما پشتیبانی شد و اینکه احتمال ما مناسبتر با ظاهر مقام است تا اینکه بگوئیم: مقصود از «بِجُنُودٍ لَم تَرَوها» ملائکه است، زیرا آیه برای نقل سرگذشت فرار و پنهانی در غار است که موقع جنگ و کمک به نفرات نبوده است، بخصوص که حدیث صحیح مطمئنّ بر حضور ملائکه در آنجا نداریم و مفسّرین هم مختلف معنی کرده‌اند ۲- آیت سوّم «انفِرُوا خِفافاً»- تا آخر برای آن روز معلوم است مقصود چه بوده است و امروز و آینده نیز عمل به اینکه آیه وظیفه‌ی الزامی انسان است تا هر اندازه که نهضت برای کوشش در راه کمال و سعادت بشر باشد و سبیل اللّه شمرده شود چه در میدان جنگ و با اسلحه در جلو دشمن و یا در میان مردم و اجتماع ضمن کارهای روزانه‌ی زندگی. و شاید بتوان گفت: مقصود از «خِفافاً وَ ثِقالًا» عموم -قرآن-۸۳۳-۸۵۷-قرآن-۱۴۸۱-۱۵۰۵-قرآن-۱۷۵۳-۱۷۷۱-قرآن-۲۱۶۳-۲۱۸۳ [صفحه ۴۰۷] راههای آسان و دشوار و ساده و مجهّز برای مبارزه باشد.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۴۹ تا ۵۷]

وَ مِنهُم مَن یَقُولُ ائذَن لِی وَ لا تَفتِنِّی أَلا فِی الفِتنَةِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَةٌ بِالکافِرِینَ [۴۹] إِن تُصِبکَ حَسَنَةٌ تَسُؤهُم وَ إِن تُصِبکَ مُصِیبَةٌ یَقُولُوا قَد أَخَذنا أَمرَنا مِن قَبلُ وَ یَتَوَلَّوا وَ هُم فَرِحُونَ [۵۰] قُل لَن یُصِیبَنا إِلّا ما کَتَبَ اللّهُ لَنا هُوَ مَولانا وَ عَلَی اللّهِ فَلیَتَوَکَّلِ المُؤمِنُونَ [۵۱] قُل هَل تَرَبَّصُونَ بِنا إِلّا إِحدَی الحُسنَیَینِ وَ نَحنُ نَتَرَبَّصُ بِکُم أَن یُصِیبَکُمُ اللّهُ بِعَذابٍ مِن عِندِهِ أَو بِأَیدِینا فَتَرَبَّصُوا إِنّا مَعَکُم مُتَرَبِّصُونَ [۵۲] قُل أَنفِقُوا طَوعاً أَو کَرهاً لَن یُتَقَبَّلَ مِنکُم إِنَّکُم کُنتُم قَوماً فاسِقِینَ [۵۳] -قرآن-۱-۶۹۴ وَ ما مَنَعَهُم أَن تُقبَلَ مِنهُم نَفَقاتُهُم إِلّا أَنَّهُم کَفَرُوا بِاللّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ لا یَأتُونَ الصَّلاةَ إِلّا وَ هُم کُسالی وَ لا یُنفِقُونَ إِلّا وَ هُم کارِهُونَ [۵۴] فَلا تُعجِبکَ أَموالُهُم وَ لا أَولادُهُم إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُم بِها فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ تَزهَقَ أَنفُسُهُم وَ هُم کافِرُونَ [۵۵] وَ یَحلِفُونَ بِاللّهِ إِنَّهُم لَمِنکُم وَ ما هُم مِنکُم وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لكِنَّهُم قَومٌ يَفرَقُونَ [۵۶] لَو يَجِدُونَ مَلجَأً أو مَغاراتٍ أو مُدَّخَلاً لَوَلَّوا إلَيهِ وَ هُم يَجمَحُونَ [۵۷] -قرآن-۱-۵۵۷ معنی لغات: الحسنیین- یعنی دو عاقبت و پیش آمد خوب، نتربّص- از تربّص یعنی انتظار و توقّف و درنگ کردن، یفرقون- از مصدر فرق به فتح فاء و راء به معنی ترس و فزع، یجمحون- از مصدر جمع و جموح به فتح جیم و سکون میم و ضمّ جیم و میم به معنی چموشی و سرکشی اسب و هوی‌پرستی انسان با بی‌اختیاری. جهت نزول: آلوسی در روح المعانی: إبن عبّاس گفته است: چون پیغمبر آهنگ [صفحه ۴۰۸] جنگ تبوک کرد به جدّ بن قیس فرمود: تو چه خواهی کرد! عرض کرد: من چند زن و همسر دارم و می‌ترسم اگر با شما به آنجا بروم و زنهای بنی الأصغر رومیها را ببینم دلباخته شوم. آیت اوّل برای او نازل شد. اسباب النزول سیوطی: جابر بن عبد اللّه گفت: آن مردم منافق که از جنگ کناره کردند و در مدینه ماندند دروغها نشر می‌دادند که پیغمبر و اصحابش چنین و چنان گرفتار شدند. و چون خبر سلامتی آن حضرت به آنها رسید ناراحت شدند. آیت «إن تُصِبکَ حَسَنَةٌ» برای معرّفی آنها نازل شد. إبن عبّاس گفته است: جدّ- إبن قیس به پیغمبر گفت: من با شما همراه نمی‌شوم ولی کمک مالی میکنم. آیت «أَنفِقُوا طَوعاً أو» برای جواب اینکه سخن نازل شد. -قرآن-۵-۲۹-قرآن-۱۸۶-۲۰۸ ترجمه: ۴۹ ای محمّد دسته‌ای از بد دلان به تو گویند: دستوری ده [که بمانیم و به جنگ نرویم] و ما را گرفتار [دشواریهای سفر جنگ] مکن. خبردار باشند. که هم اکنون افتاده در گرفتارند [چه به دل کافرند] و دوزخ فراگیر کافران است ۵۰ اگر خوشی به تو رسد آنان را بد آید و اگر آسیبی رسد گویند: چه خوب شد پیش- بینی کار خود کردیم و پشت به شما کنند و شادمان بروند. به آنها بگو: ۵۱ هرگز آسیبی به ما نرسد مگر خدا به سرنوشت ما کرده است و کار ما با او است و باید مؤمنان را دل- بستگی به او باشد و بس. ۵۲ بگو: مگر شما می‌توانید برای ما چشم به راه باشید به جز یکی از دو پیش آمد خوب [که به دست دشمن کشته شویم و به خوشبختی همیشگی خود برسیم و یا چیره گردیم و اسلام تقویت کنیم] و ما برای شما چشم به راهیم که خدا شما را به آزاری ز سوی خود گرفتار کند [که کافر بمانید و به دوزخ روید] و یا به دست ما کشته شوید. پس بمانید که ما نیز با شما روز شماریم. [گویند به جنگ نمی‌رویم ولی کمک می- کنیم] ۵۳ بگو: چه نحو است خود چیزی بدهید و یا نه پسندید و بدهید به هیچ روی پذیرفته از شما نباشد که مردمی بدکار باشید ۵۴ و جلوگیری ز پذیرش هزینه‌ها- شان نباشد جز که خدا و پیغامبر او باور ندارند و اگر نماز بخوانند تنبلی است [که به جماعت روند وز آن آزار برند] و آنچه بخشند به ناپسندی دهند ۵۵ پس سرمایه [صفحه ۴۰۹] و فرزندشان تو را شگفت نارد که خدا خواهد در زندگی به آن آزارشان کند و به ناگواری بمیرند [چه رنج فراهم کردن کشند و به اندوه بنهند و بروند] ۵۶ سوگند به خدا یاد کنند که از دسته‌ی شما هستند ولی نه آنها با شما باشند که می‌ترسند و آرام ندارند ۵۷ و اگر پناهگاهی یا غار کوهی و یا سوراخی در زمین بیابند از شما بگردند و بی‌اختیار به سوی آن روند. سخن مفسّرین: «وَ لا تَفتِنِّی» ۴۹ آلوسی در روح المعانی: حسن بصری و قتاده گفته‌اند: یعنی به من تکلیف مکن که شاید نپذیرم و نافرمان و عاصی شوم، و بعضی گفته‌اند: یعنی من را گرفتار زیان و ضرر مکن که کسی ندارم به کار زندگیم برسد و اموال و زن و بچه‌ام را مواظبت کند. ابو مسلم گفته است: یعنی من را گرفتار آزار گرما مکن، و بعضی قاریها «تفتّنی» با ضمّ تای اوّل خوانده‌اند و در معنی تفاوت ندارد. -قرآن-۱۵-۳۳ مجمع: إبن عبّاس گفته است: مرا به رنج و آزار عشق «بنات الاصفر» «زنهای روم» گرفتار مکن. و فرّاء گفته است: مردی حبشی به ناحیه‌ای از روم مسلّط شد و چند دختر در آنجا داشت که از سفیدی روم و سیاهی حبشه ترکیب شده رنگ زرد مایل به سیاهی داشتند از اینکه جهت آنها را «بنات الاصفر» نامیدند، یعنی دختران زرد. «أَلا فِی الفِتنَةِ سَقَطُوا» ۴۹ ابو الفتوح نوشته است: ایشان در فتنه افتاده‌اند یعنی در کفر و فتنه‌ی دوم کفر است، حقّ تعالی گفت بر سبیل تعجّب: اینکه نیک مرد را نگر که می‌ترسد که در حرج نظر رومیان افتد و او خود در دریای کفر غرقه شده است آن را فتنه می‌داند و کفر را فتنه نمی‌داند. -قرآن-۱-۳۱ «إن تُصِبکَ حَسَنَةٌ»- تا آخر ۵۰ طبری: إبن عبّاس و مجاهد گفته است: -قرآن- ۱-۲۵ یعنی اگر در سفر جنگ تبوک برای تو خوشی و فتح و ظفر باشد، جدّ بن قیس و دوستان او اندوهناک می‌شوند و اگر شکستی باشد خوشحال می‌شوند و می گویند احتیاط کردیم و دوری از همراهی آنها. [صفحه ۴۱۰] «قُل لَن یُصِیبَنا إلّا ما کَتَبَ اللّه»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۵۱ کشف الأسرار نوشته است: قسمت آن است که در ازل کردند حکم آن است که در ازل راندند رقم آن است که در ازل کشیدند یکی را رقم سعادت کشیده و از معصیت او را زیان نه، یکی را حکم به شقاوت کرده و از اطاعت او را هیچ سود نه. - قرآن-۱-۴۷ «أَنفِقُوا طَوعاً أو کَرهاً لَن یُتَقَبَّلَ» ۵۳ مجمع: مردم کوفه با یاء خوانده و دیگران با تاء چون که مؤنث لفظی است. آلوسی: یعنی من مال شما را نمی‌خواهم و یا خدا از شما نمی‌پذیرد و بخشش شما اجر در آخرت ندارد. -قرآن-۱-۴۸ روح البیان: اینکه شعر مثنوی را برای توصیف منافقین آورده است: قصّه‌ی عاد و ثمود از بهر چیست || تا بدانی انبیا را ناز، کی است! اینکه نشان خسف و قذف و صاعقه || شد بیان عزّ نفس ناطقه جمله حیوان را پی انسان بکش || جمله انسان را بکش از بهر هش هش چه باشد عقل کلّ هوشمند || هوش جزئی هش بود اما نژند «فَلا تُعجِبکَ أَموالُهُم وَ لا أَولادُهُم إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُم بِها فِی الحَیاةِ الدُّنیا» ۵۳ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی خدا می‌خواهد با اینکه سرمایه ها در دنیا گرفتارشان کند که با اکراه و بی‌میلی کمک کنند و زکات بدهند و به جنگ بروند چون نه میل به اینکه کارها دارند و نه امید مزد و اجر. إبن زید گفته است یعنی اینکه مال و اولاد موجب رنج و عذاب است که کوشش در جمع و ذخیره‌ی آن می‌کنند. -قرآن-۱-۱۱۵ جبّائی گفته است: موجب آزار است که اولاد آنها اسیر مسلمین می‌شود و اموالشان به تصرّف مسلمین می‌رود. و لام «لِیُعَذِّبَهُم» یا به معنی «الی ان» هست یعنی اینها را دارند تا اینکه به عذاب خداوندی گرفتار شوند و یا به معنی عاقبت است یعنی خدا آنها را مهلت می‌دهد به جمع مال که عاقبت آن عذاب و گرفتاری است. -قرآن-۱۲۳-۱۴۰ روح المعانی: قتاده گفته است: آیه بایستی مقدّم و مؤخر معنی شود به اینکه طور: تعجّب از مال دنیای آنها مکن که در آخرت عذاب خواهند شد. «لَو یَجِدُونَ مَلجَأً أو مَغاراتٍ أو مُدَّخَلًا» ۵۷ مجمع: «مُدَّخَلًا» با فتح میم و سکون -قرآن-۱-۵۴-قرآن-۶۵-۷۷ [صفحه ۴۱۱] دال قرائت یعقوب است، و نیز به ضمّ میم و سکون دال قرائت شده است، و اعرج با تشدید دال و خاء خوانده است، و اینکه کلمه را ضحّاک پناهگاه معنی کرده است. إبن زید گفته است: یعنی اگر مانند سوراخ راسو و موش خرما مفرّی پیدا کنند می- روند. از حضرت امام باقر ع و إبن عبّاس نقل شده است یعنی به سوراخها و نقبهای زیر زمین که بیابند می‌روند. حسن بصری گفته است: یعنی اگر جانبی بر خلاف پیغمبر بیابند به آن طرف می‌روند. «وَ هُم یَجمَحُون» ۵۷ مجمع: اعمش یجمزون» به ازای قرائت کرده است و گفته است در معنی تفاوت ندارد. -قرآن-۱-۲۲ سخن ما: همان است که در ترجمه نوشتیم.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۵۸ تا ۶۰]

وَ مِنهُم مَن یَلمِزُکَ فِی الصَّدَقاتِ فَإِن أُعطُوا مِنها رَضُوا وَ إِن لَم یُعطَوا مِنها إِذا هُم یَسخَطُون [۵۸] وَ لَو أَنَّهُم رَضُوا ما آتاهُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ قالُوا حَسبُنَا اللّهُ سَیُؤتِینَا اللّهُ مِن فَضلِهِ وَ رَسُولُهُ إِنّا إِلَی اللّهِ راغِبُون [۵۹] إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلفُقَراءِ وَ المَساکِینِ وَ العامِلِینَ عَلَیها وَ المُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُم وَ فِی الرِّقابِ وَ الغارِمِینَ وَ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ ابنِ السَّبِیلِ فَرِیضَةً مِنَ اللّهِ وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۶۰] -قرآن-۱-۵۳۸ معنی لغات: یلمز- از «لمز» به فتح لام و سکون میم به معنی عیب جوئی با اشاره‌ی چشم و آهسته عیب شخصی را گفتن و دور کردن و زدن. صدقات- مفرد آن صدقه است به معنی بخشش در برابر ثواب و اجر معنوی. یسخطون- از سخط به فتح سین و خاء به معنی خشم گرفتن و ناپسند داشتن. جهت نزول: طبری: إبن جریج نقل کرده است که اموالی به عنوان صدقه حضور پیغمبر آوردند و آن حضرت به اینکه و آن تقسیم کرد مردی از انصار گفت: اینکه عمل بر خلاف عدالت بود. اینکه آیات برای جواب او نازل شد. در مجمع البیان [صفحه ۴۱۲] نزول اینکه آیات را برای گفتگو در تقسیم غنائم چنین نوشته با تفصیل و نام و مشخّصات آن مردم. ترجمه: ۵۸ دسته‌ای ز مردم در بخش سرمایه‌های بخشیدنی بر تو خرده می گیرند ولی اگر بآنها چیزی دهند خوشنود و گر نه خشمگین می‌شوند [چه خوب است] ۵۹ اگر آن را پسندند که خدا و پیغمبرش به ایشان دهند و گویند: خدا ما را بس باشد و به زودی ز فزون بخشی خود به ما می‌رساند و پیغمبرش [از دگر غنائم] و البته که ما دلبسته‌ی به خدائیم ۶۰ بدانید سرمایه‌های

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بخشیدنی ویژه‌ی ناداران است و بیچارگان و آنها که دست اندر کار فراهمی و نگهداری و بخش اینکه اموال هستند و هم آنها که [دلبسته‌ی سرمایه‌اند و به اینکه صدقات] دلهاشان به دین و مسلمانان کشانده می‌شود و نیز برای زر خریدانی است که در تنگنا بودند و آن وامداران که پرداخت وام خود نتوانند و هم برای به کار بردن در راه خدا [که کارهای شایسته و سودمند همگان باشد] و آنها که به راه مانده‌اند و دسترس به سرمایه‌ی خود ندارند و اینکه جملگی دستوری ناگزیر از سوی خدا است و او دانای درستکار بود. سخن مفسّرین: «وَ مِنهُم مَن یَلمِزُکَ» ۵۸ مجمع: یعقوب «یلمز» با ضمّ میم خوانده است و دیگران با کسر میم. و حضرت صادق ع فرمود: بیش از دو ثلث مردم مشمول اینکه آیه هستند. -قرآن-۱۵-۴۳ «وَ لَو أَنَّهُم رَضُوا» ۵۹ تفسیر حسینی: رضا به قسمت سبب بهجت است و جزع در آن موجب محنت. سلمی رحمه اللّه از ابراهیم ادهم قدّس سرّهما نقل می‌کند که هر که به مقادیر خرسند شد از عذر و ملال باز رست. -قرآن-۱-۲۶ رضا بداده بده وز جبین گره بگشای || که بر من و تو در اختیار نگشاده است و در همین معنی فرموده است: بشنو اینکه نکته که خود را ز غم آزاده کنی || خون خوری گر طلب روزی ننهاده کنی «إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلفُقَراءِ وَ المَساکِینِ» ۶۰ طبری: مجاهد و إبن زید و عده‌ای گفته‌اند: فقیر ناداری است که روی سؤال ندارد و مسکین کسی است که می‌رود و از -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۴۱۳] مردم سؤال می‌کند و چیزی می‌طلبد. قتاده گفته است: فقیر ناداری است مریض و مسکین ناداری است تندرست. مجمع: یعنی زکات معیّن در دین برای اینکه مردم است و بس. «وَ العامِلِینَ عَلَیها» ۶۰ طبری: یعنی آنها که در کار زکات کوشش می- کنند و از مشمول زکات می‌گیرند و به مستحقّش می‌دهند. و در مقدار حقّ اینکه دسته اختلاف است. ضحّاک گفته است: یک هشتم از صدقه حقّ آنها است. إبن زید و عبد اللّه بن عمرو بن عاص گفته‌اند: باندازه‌ی کارش به او حقّ می‌دهند. -قرآن-۱-۲۶ ابو الفتوح نوشته است: و قول باقر و صادق علیهما السّلام آن است که مفوّض باشد به امام به آنچه صلاح داند بدهد و اینکه مذهب مالک است و فقهای عراق. امام فخر: نظر صحیح اینکه است که مولای «آزاد شده‌ی از شخص یا قبیله» هاشمی و مطلبی جایز نیست که عامل و مباشر صدقات باشد و از آن استفاده کند، چون پیغمبر ابو رافع را مباشر اینکه کار نکرد و فرمود: مولای هر مردمی هم از آنها است. «وَ المُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُم» ۶۰ طبری: یعنی آنها که پیغمبر دل آنها را به طرف اسلام جلب می‌کرد مثل أبو سفیان و عدّه‌ای از رؤسای قبایل. و زهری گفته است صفوان بن امیّة گفت: پیغمبر چندان مال به من داد که در دل من دوست‌ترین مردم شد به آنکه در چشم من دشمن‌ترین مردم بود. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: اختلاف است که اینکه حقّ برای مؤلّفهٔ قلوبهم باقی است یا نه. شافعی گفته است همیشه باقی است و از امام باقر علیه السّلام نیز روایت شده است ولی به وسیله‌ی امام عادل که به آن مال دل کافران را به اسلام مایل کند. و ابو- حنیفه و اصحابش گفته‌اند: اینکه حقّ در زمان پیغمبر بود و بعد ساقط شد چون اسلام عزیز شد و کفر مقهور و ذلیل. امام فخر: إبن عبّاس گفته است: آنها پانزده نفر از اشراف قبایل بودند که پیغمبر روز حنین به آنها صد شتر بخشید. و فقط به عبد الرّحمان بن یربوع پنجاه [صفحه ۴۱۴] شتر داد و به حکیم بن حزام هفتاد شتر داد. «وَ فِی الرِّقابِ» ۶۰ مجمع مقصود آن بندگان است که با آقای خود قرار دارند در کار خود آزاد باشند و مقرّری بپردازند تا بهای آنها تمام پرداخت شود و از بند غلامی آزاد شوند، که در اصطلاح فقه آنها را «مکاتب» می‌نامند، به موجب اینکه جمله باقیمانده‌ی بهای آنها را از اینکه سهم بپردازند. و علمای شیعه جایز دانسته‌اند که از اینکه سهم غلام مؤمن گرفتار سختی و فشار کار بخرند و آزاد کنند. امام مالک و حسن بصری و إبن عبّاس هم اینکه را معتقد شده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ فخر: چون در آیه نسبت به چهار دسته‌ی اوّل گفته شده است: «لِلفُقَراءِ وَ المَساکِینِ وَ العامِلِینَ عَلَیها وَ المُؤَلَّفَةِ» که با «لام» گفته شده است تا معنی تملیک استفاده شود. و در چهار دسته‌ی دوّم با «فی» گفته شده است و «فِی الرِّقابِ» تا آخر تا استفاده شود که مقصود صرف در مصلحت اینکه چهار دسته است پس نباید صدقه را به اینکه چهار دسته بدهند بلکه در آنچه مربوط به احتیاجات آنها است از اینکه جهت باید صرف کنند. به اینکه طور که در آزادی غلام و پرداخت قرض مقروض و آنچه برای راه خدا است در سبیل اللّه و همچنین در إبن السّبیل. -قرآن-۷۰-۱۴۰- قرآن-۲۶۶-۲۸۳ «وَ الغارِمِینَ» ۶۰ عموم مفسّرین گفته‌اند: یعنی قرض دارانی که قرضشان از خرج در معصیت نباشد. و طبری از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجاهد نقل کرده است: یعنی آنکه خانه‌اش سوخته است و یا سیل مالش را برده است. -قرآن-۱-۱۸ «وَ فِی سَبِیلِ اللّهِ» ۶۰ مجمع: یعنی برای جهاد. اصحاب و هم مذهبهای ما گفته‌اند یعنی جمیع مصالح مسلمین، إبن عمرو عطا و بلخی اینکه عقیده را اختیار کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۷ فخر: قفّال از بعضی فقها نقل کرده است که جایز دانسته‌اند در تمام مصارف خیر میتوان از اینکه سهم خرج کرد مثل دفن میّت و ساختن مسجد. «وَ ابنِ السَّبِیلِ» ۶۱ مجمع: یعنی مسافری که دسترس به جائی ندارد. -قرآن-۱-۲۳ قتاده گفته است: میهمان إبن السّبیل است. [صفحه ۴۱۵] فخر: اصحاب ما گفته‌اند: کسی که از وطن خود برای انجام حاجتی روانه سفر شود جایز است از سهم إبن سبیل به او بدهند، و مسلم است که کلمه‌ی صدقات مقصود زکات است چون در آیت دیگر است «خُذ مِن أَموالِهِم صَدَقَةً» یعنی از سرمایه شان صدقه بگیر و معلوم است که زکات را باید بگیرند نه صدقه‌ی مستحب را. -قرآن-۲۱۷-۲۴۸ تفسیر عبده: چون پیغمبر معاذ را مأمور یمن فرمود به او دستور داد که تو میان مردمی مسیحی مذهب می‌روی. اوّل آنها را دعوت کن که توحید و اعتقاد به یگانگی خدا و هم نبوت پیغمبری من را بپذیرند. اگر اینکه مطلب را قبول کردند آنها را مطّلع کن که در شبانه روز پنج نوبت نماز لازم است. اگر آن را پذیرفتند بگو: خداوند واجب کرده است که صدقه از مالداران گرفته شود و بنادارها تقسیم شود. اگر اینکه را هم قبول کردند مواظب باش برای گرفتن صدقه متعرّض نفائس و قسمتهای خوب و ممتاز اموال مردم نشوی که هیچ مانعی نفرین ستمدیده را جلوگیر نیست. طنطاوی: مردمی که اختیاری دارند و کارگشای امور مسلمین هستند وظیفه دارند که انجمنهائی فراهم کنند و به حال مردم رسیدگی کنند و صدقات را به طور شایسته تقسیم کنند و مهم‌تر مصرف اینکه است که به مردم صنعتگر فقیر سرمایه بدهند تا از هنر و زحمت آنها خودشان و دیگران بهره‌مند شوند. و هرگز از زکات به مردم بیکاره و تنبل ندهند مگر آنها را وادار به کار کنند و به آن اندازه بدهند که وسیله یا ابزار کسب و کار آنها بشود. سخن ما در اینکه آیات: ۱- می‌توان سهم فقیر و مسکین را به گفته‌ی طنطاوی طوری مصرف کرد که فقیر نماند یا بسیار کم شود و منحصر به مردمان ناقص الاعضاء و عجزه باشد و از سهم عاملین فقط حقوق مستخدمین برای اینکار باید پرداخت شود البتّه به شرط کار و امانت. و سهم مؤلفه قلوبهم برای تشریفات و اعتبار و آبروی مسلمین تا آنجا که اسراف و خیانت نباشد قابل عمل است. و سهم سبیل اللّه برای مخارج اداره‌ی راه و فرهنگ و شهرداری است با شرط صرفه و امانت. و بطور [صفحه ۴۱۶] خلاصه اینکه محلّ درآمد و اینکه مصارف اگر به درستی به کار بیفتد و عدالت و انصاف رعایت شود ممکن است همه‌ی مردم راضی و آسوده باشند.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۶۱ تا ۶۶]

وَ مِنهُمُ الَّذِینَ یُؤذُونَ النَّبِیَّ وَ یَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُل أُذُنُ خَیرٍ لَکُم یُؤمِنُ بِاللّهِ وَ یُؤمِنُ لِلمُؤمِنِینَ وَ رَحمَةٌ لِلَّذِینَ آمَنُوا مِنکُم وَ الَّذِینَ یُؤذُونَ رَسُولَ اللّهِ لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ [۶۱] یَحلِفُونَ بِاللّهِ لَکُم لِیُرضُوکُم وَ اللّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَن یُرضُوهُ إِن کانُوا مُؤمِنِینَ [۶۲] أَ لَم یَعلَمُوا أَنَّهُ مَن یُحادِدِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نارَ جَهَنَّمَ خالِداً فِیها ذلِکَ الخِزیُ العَظِیمُ [۶۳] یَحذَرُ المُنافِقُونَ أَن تُنَزَّلَ عَلَیهِم سُورَةٌ تُنَبِّئُهُم بِما فِی قُلُوبِهِم قُلِ استَهزِؤُا إِنَّ اللّهَ مُخرِجٌ ما تَحذَرُونَ [۶۴] وَ لَئِن سَأَلتَهُم لَیَقُولُنَّ إِنَّما کُنّا نَخُوضُ وَ نَلعَبُ قُل أَ بِاللّهِ وَ آیاتِهِ وَ رَسُولِهِ کُنتُم تَستَهزِؤُنَ [۶۵] -قرآن-۱-۸۰۹ لا تَعتَذِرُوا قَد کَفَرتُم بَعدَ إِیمانِکُم إِن نَعفُ عَن طائِفَةٍ مِنکُم نُعَذِّب طائِفَةً بِأَنَّهُم کانُوا مُجرِمِینَ [۶۶] -قرآن-۱-۱۳۵ معنی لغات: یحادد- از ماضی حادّ یعنی دشمنی کرد و به خشم آورد. خزی خواری و اهانت. جهت نزول: مجمع: نقل کرده‌اند: چند نفر از منافقین دور هم بودند و زبان به بد گفتن بپیغمبر دراز کردند یکی از آن میان گفت: از اینکه سخن درگذرید که میترسم محمّد بشنود و ما را رسوا کند. جلّاس بن سوید به جواب گفت: هر چه دلمان بخواهد میگوئیم، و نزد او میرویم و انکار میکنیم و می‌پذیرد چون او گوشی است شنوا آیت اوّل برای معرّفی آنها نازل شد. و سیوطی در اسباب النّزول نقل کرده است: در مسافرت بجنگ تبوک مردی بر قرآن اعتراض کرد و نقص گرفت. مردی او را بد گفت که تو منافقی و به پیغمبر خبر میدهم چون اینکه گفتگو به پیغمبر رسید آیه نازل [صفحه ۴۱۷] شد «لَئِن سَأَلتَهُم» تا آخر إبن عمر ظاهر اینکه است که مقصود عبد اللّه پسر عمر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد که به علم و نقل حدیث مشهور است گفت: من آن مرد را دیدم که تنگ عقب پالان شتر پیغمبر را گرفته بود و مردم به پای او سنگ میزدند و زخم شده بود و او میگفت ای پیغمبر «إِنَّما كُنّا نَخُوضُ وَ نَلعَبُ». -قرآن-۴-۲۴-قرآن-۳۰۴-۳۴۰ مجمع: محمّد بن اسحاق و دیگران گفته‌اند: چند نفر منافق که در جنگ تبوک موافقت نکردند، پس از مراجعت پیغمبر عذر خواستند و سوگند یاد کردند که گرفتار بودیم. اینکه آیه نازل شد «يَحلِفُونَ بِاللّهِ لَكُم» و نیز نقل کرده‌اند از سدّی و قتاده که جلّاس بن سوید با دوستان خود که همه منافق بودند گفتند: اگر سخنان محمّد حقّ است ما از خر بدتریم تازه جوانی از انصار بنام عامر بن قیس حاضر بود گفت: سوگند به خدا محمّد راست میگوید و شما از خر بدترید و رفت حضور پیغمبر و اینکه گفتگو را به عرض رساند. آن حضرت احضارشان فرمود و استیضاح کرد آنها سوگند یاد کردند که او دروغ میگوید. اینکه آیه نازل شد «يَحلِفُونَ بِاللّهِ» تا آخر. - قرآن-۱۹۵-۲۲۵-قرآن-۶۷۸-۷۰۱ ترجمه: ۶۱ از بد دلان کسانی هستند که پیغمبر را میآزارند و میگویند: او گوش شنوا است [که هر چه گویند پذیرد] ای محمّد به آنان بگو: گوش و شنوائی من برای شما بهتر است چون گرویده به خدایم و هم به مؤمنین [که آنچه از حقّ رسد وحی است و آنچه مؤمنین گویند راست است و درست] ۶۲ و پیغمبری برای آن کسان از شما که مؤمن شدند مهربان است [و رهبر نیکبختی] ولی آنها که پیغمبر را میآزارند آزاری دردناک به سرنوشت دارند ۶۳ آن منافقین برای شما سوگند بخدا یاد می- کنند [که در خودداری از همراهی شما به جنگ معذور بوده‌اند] تا خوشدل‌تان بدارند ولی اگر مؤمن باشند سزاوارتر است که خدا و پیغمبرش را راضی بدارند [و به جنگ کافران روند] ۶۴ بگو ندانند آنکه خدا و پیغمبرش را خشمگین کند آتش دوزخ بهره‌اش بود که در آن جاودان بماند. و آن است خواری بزرگ و بس ۶۵ اینکه بددلان بپرهیزند که سوره‌ای ز قرآن برای‌شان فرود آید و آنچه در دل دارند بنمایاند. ای محمّد بگو: [شما باین سخن و اندیشه‌ی خود] به فسوس و مسخره گیرند [صفحه ۴۱۸] که البتّه خدا نمودار کند آنچه را ز آن اندیشناک بودید و پرهیز داشتید ۶۶ و اگر از ایشان بپرسی [چه در دل دارید و چرا پیغمبر را مسخره می‌کنید!] به پاسخت گویند: سرگرم بودیم و به بازی سخنی می‌گفتیم، به آنان بگو: مگر شود به خدا و آیات او و پیغمبرش فسوس نمود. شما پوزش از کرده‌ی خود نخواهید که پس از مسلمانی بیدین شدید و اگر دسته‌ای را ز شما [که پشیمانند] ببخشیم گروه دگر را به سزای گناهکاری شان بیازاریم [که بر نفاق بماندند و باز نگشتند]. سخن مفسّرین: «قُل أُذُنُ» ۶۱ طبری: کلمه‌ی اذن مشتقّ است از گفتار عرب «هو رجل اذنة» بر وزن فعله بضمّ فا و سکون عین یعنی زود چیز را می- شنود و میپذیرد. -قرآن-۱۵-۲۹ «قُل أُذُنُ خَيرٍ» ۶۱ مجمع: عاصم «أُذُنُ خَيرٍ» با ضمّ و تنوین اذن و خیر قرائت کرده است و دیگران باضافه‌ی اذن بخیر قرائت کرده‌اند. و نافع در همه‌ی قرآن «اذن» با سکون ذال قرائت کرده است. و معنی جمله اینکه است: گوش میدهد بآنچه خیر شما است که وحی باشد. و بعضی گفته‌اند: یعنی او خیر و خوبی را میشنود و بآن عمل میکند. و آنکه هر دو را با تنوین خوانده است معنی اینکه است: اگر او گوش باشد بهتر است برای شما چون سخنتان را میشنود و عذرتان را می‌پذیرد، و اگر چنین نباشد، بر ضرر شما است، پس چرا آنچه را خیر شما است عیب او میشمارید! -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۳۸-۵۳ تأویلات کاشانی: کمالات انسان مولود پذیرش است و انفعال و قبول، و هر چه و هر که اینکه خاصیّت او شدیدتر و برای پذیرش آماده‌تر باشد استعداد تکامل او بیشتر است و عالی‌تر، و اینکه آمادگی و نرمی طبیعت غیر از ضعف و کندی ذهن است و بلاهت که بهر چیزی تسلیم باشد و هر سخن و هر اندیشه‌ی باطل را باور کند و درست بداند. و پیغمبر به اینکه حالت ستوده شده است که در برابر خیر و سعادت ملایم است و پذیرا و اگر بر خلاف اینکه بود و سخت و خشک و با قساوت غیر قابل انعطاف بود، قابل اینکه کمالات نبود و به اینکه مقام نمیرسید. پس صفای روح و [صفحه ۴۱۹] استعداد خیر او موجب پذیرش خیر است، ولی شر و بدی را نمی‌شنود و نمیپذیرد چون آماده‌ی برای خوبی، تسلیم و پذیرائی بدی نمی‌شود. «وَ يُؤمِنُ لِلمُؤمِنِينَ» ۶۱ طبری: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- سخن مؤمنین را میپذیرد نه منافقین و کافرین را، ۲- مؤمنین را در امان دارد ولی منافقین از او در هراسند اگرچه سوگند وفاداری یاد کنند. - قرآن-۱-۲۹ «أَ لَم يَعلَمُوا أَنَّهُ مَن يُحادِدِ اللّه» ۶۴ مجمع: یعنی با اینکه وسیله فهمیدن داشتند چرا نداستند که دشمنی با خدا! و بعضی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته‌اند: یعنی بایستی چنین چیز را بدانند. جبّائی گفته است: یعنی مگر پیغمبر اینکه حقیقت را برای شما روشن نکرده است! - قرآن-۱-۵۱ «یَحذَرُ المُنافِقُونَ أن تُنَزَّلَ عَلَیهِم سُورَةٌ» ۶۵ طبری: یعنی خداوند مؤمنین را از راز دل منافقین خبردار می‌کند. و بعضی گفته‌اند: چون منافقین پیغمبر را به ریشخند میگرفتند و عیبجوئی مسلمین میکردند، با یکدیگر می‌گفتند: شاید اینکه سخنان ما آشکار نشود و خدا سرّ ما را فاش نکند. خدا به پیغمبر فرمود: به آنها بگو سرّ شما فاش خواهد شد. -قرآن-۱-۵۹ مجمع: ابو مسلم گفته است یعنی آنها با مسخره و استهزا به یکدیگر می‌گفتند: مواظب باشید اینکه خرده گیری بر پیغمبر و مسلمین برای شما آیه درست نکند، و درون شما را آشکار نکند، جبّائی گفته است: یعنی چون مذمّت پیغمبر میکردند خود میترسیدند که مبادا پیغمبر در سخن خود راستگو باشد و آیتی بیاورد که آنها را رسوا کند. مجاهد گفته است: یعنی بد می‌گفتند و امیدوار بودند رازشان فاش نشود. [معنی دیگر بهتری بنظر میرسد که اینکه جمله برای امر و فرمان باشد و معنی چنین میشود. باید منافقین بترسند که ممکن است آیتی از آسمان بیاید و آنها را رسوا کند. و چون مطلب و موضوع سخن بر تهدید است اینکه معنی مناسب است]. «إن نَعفُ عَن طائِفَةٍ مِنکُم نُعَذِّب طائِفَةً» ۶۷ ابو الفتوح نوشته است: مفسّران گفتند: مراد بطایفه‌ای اوّل یک مرد است به نام محشی بن الحمیر الأشجعی که هر وقت -قرآن-۱-۵۵ [صفحه ۴۲۰] که ایشان در اینکه معنی چیزی گفتندی بر ایشان انکار کردی و معاونت و یاری نکردی ایشان را به آن و مفارقت کردی از ایشان چون اینکه آیه آمد پیش رسول آمد و گفت: یا رسول اللّه خدای داند که هرگه آیتی آمدی در شأن منافقان من دانستمی که من از آن جمله‌ام پوست من بر تن من بلرزیدی و دل من از جای شدی، بار خدایا ایمان آوردم ایمان درست بار خدایا وفات من قتل کن در سبیل تو بر شهادت چنانکه کس نگوید: منش شستم و منش کفن کردم و منش دفن کردم. روز یمامه‌اش بکشتند، چندانکه جستند او را نیافتند. مجمع: به اینکه جمله خبر میدهد: اگر خداوند ببخشد آنها را که توبه کرده‌اند البتّه گرفتار می‌کند آنها را که توبه نکرده‌اند. و مقصود از کلمه‌ی طائفه در اینکه آیه یک نفر است و نظیر هم دارد که در قرآن استعمال شده است مثل «وَ لیَشهَد عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ المُؤمِنِین» یعنی باید یک دسته مؤمن برای مجازات آن دو مجرم و بزهکار حاضر شوند. و از امامهای ما روایت است که حضور یک نفر کافی است، و عاصم «نعف و نعذّب» با نون خوانده است و «طائفة» را با نصب و دیگر قاریها «تعف» و «تعذّب» با ضمّ یاء و تاء و فتح فاء به صیغه‌ی مجهول و «طائفة» با رفع خوانده اند تا مجهول معنی شود یعنی اگر یک دسته بخشیده شد دسته‌ی دیگر گرفتار خواهد شد. -قرآن-۲۶۴-۳۱۶ «کانُوا مُجرِمِین» ۶۷ روح البیان: اظهار لطف و رحمت بی‌سبب ممکن باشد ولی اظهار قهر و جدائی البتّه بواسطه‌ی جرم مجرم است. و در مثنوی است: - قرآن-۱-۲۱ چونکه بد کردی ز بد ایمن مباش || زان که تخم است و برویاند خداش چند گاهی او بپوشاند که تا || آیدت زان بد پشیمان و حیا بارها پوشید پی اظهار فضل || باز گیرد از پی اظهار عدل تا که اینکه هر دو صفت ظاهر شود || آن مبشّر گردد اینکه منذر شود و در حدیث است: رحم کنید به آنکه میان مردم عزیز بوده است و ذلیل شده است، و آنکه در دسته و طائفه‌ی خود غنی بوده است و فقیر شده است. و آنکه [صفحه ۴۲۱] عالم است و گرفتار ابلهان و حقّ او را نمی‌شناسند. گفت پیغمبر که با اینکه سه گروه || رحم آرید ار ز سنگید ار ز کوه آنکه او بعد از عزیزی خوار شد || و آن توانگر هم که بی‌دینار شد و آن سوم آن عالمی کاندر جهان || مبتلا گردد میان ابلهان زان که از عزّت بخواری آمدن || همچو قطع عضو باشد از بدن عضو گردد مرده کز تن وابرید || نو بریده جنبد اما نی مدید طنطاوی: سخن در «کُنتُم تَستَهزِؤُن» استهزاء و تمسخر یا نسبت بپیغمبر است چنانکه منافقین رفتار میکردند و در جنگ تبوک می‌گفتند: بنگرید به اینکه مرد که میخواهد قصور شام را بگشاید، و یا نسبت بمردم است که مسلمانان را مسخره می- کردند. و استهزا به مردم از دیر زمان در میان مسلمین بوده است. چون پس از نشر علم و پیدایش حدیث و فقه و علوم شافعی و ابو حنیفه، همان طور که سیوطی در اتقان گفته است عده‌ای به خیال اینکه اینکه علوم مردم را از قرآن منصرف کرده است احادیث زیاد جعل کردند در ثواب خواندن قرآن و به گمان خود به اینکه عمل خدمتی بدین کرده‌اند. پس از اینکه جعل حدیث مردم دو دسته شدند: یک دسته فقط باتّکاء اینکه مجعولات قرآن حفظ میکردند به قصد عبادت و یا بامید کسب مال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و یا فرار از قشون و نظامی و از دیگر علوم خبری نداشتند، دسته‌ی دیگر قرآن را حفظ می- کردند بعلاوه از علوم اسلامی هم خبردار بودند و فقیه و محدّث و متکلّم و اصولی و منطقی میشدند. از اینکه دو دسته دو جور استهزا و مسخره در میان مسلمین رواج یافت: عموم مردم اینها را مسخره میکردند که عقل و فکرشان منحصر است به همین حفظ قرآن و گفته‌های مربوط بدین، و از علوم زندگی و اجتماعی و فلسفه و ریاضی بیخبرند. و اینکه علما دیگران را مسخره میکردند که علوم ضلال و بی‌منفعت یاد گرفتند و از حکم خدا بیخبرند و خود را از همه برتر میدانستند چون دین و سعادت را در همین مطالب معلوم خود میدانستند و بس و موجب مسخره و استهزای مردم به اینکه دسته از آن جهت بود که بگفته‌ی إبن خلدون: بچه‌ها را بمعلّم میسپردند و با -قرآن-۲۰-۴۳ [صفحه ۴۲۲] زدن و اهانت چیز میآموختند و اینکه موجب بود که حسّ بزرگی و شرف و عزم و اراده‌ی بچه از دوران اوّل زندگی نابود شود و با ضعف و ترس و بد دلی بزرگ شود و نیروی دفاع از او سلب شود. از اینکه جهت عموم مردم اینکه تحصیل کرده‌ها را فردی ضعیف و بیچاره میدیدند چون از کوچکی خوی گرفته‌اند که بخواری و دلشکستگی و اطاعت کورکورانه بزرگ شوند، اینکه بود گفته‌ی إبن خلدون در مقدّمه‌ی کتابش. و علّت استهزای علمای علوم دینی بر دیگر علمها بواسطه‌ی نقص در کار آموزش آنها است که از بچگی بآنها تلقین شده است غیر از فقه شافعی و حنفی مثلا- و بجز کتابهای نوشته در اصول دین و توحید دیگر کتابها و نوشته و علوم غلط است و بیفایده و من سه نمونه از طرز فکر اینکه دسته‌ی علمای مسلمین بشما نشان میدهم: ۱- بیست سال پیش یکی از امرای شهر مدارس هند بنام جمال الدّین بمصر آمد با چند نفر مترجم که پیش از آمدن به اینجا باستانبول رفته بود و از شیخ الاسلام حکمی گرفته بود و از شیخ الاسلام اینجا هم استفاده کرده بود و فتوای او را گرفته بود. و چون با من ملاقات کرد گفت: من مدرسه‌ای به خرج شخص خودم در مدارس باز کردم علمای آنجا تدریس تاریخ و جغرافیا را در آنجا حرام کردند، و از من فتوی خواست، در جواب نوشتم: همه‌ی علوم و صنعتها واجب کفائی است و مسلمانان اگر به اینکه وظائف عمل نکنند همه گناهکارند، ۲- مردی از اشراف هند بمصر آمد و پسر خود را سپرد به مدرسه‌ی [نحضیریه] که [بدرب الجمامیز] است. روزی من گذرم به آنجا افتاد او را معرّفی کردند. و برای من نقل کرد: ما در هندوستان خانواده‌ی بسیار بزرگی هستیم که در هر شهر هند قبیله‌ای از ما هست و همه‌ی اینکه قبیله‌ی بزرگ معتقد هستند که سپردن فرزند به مدرسه عار است و بی‌شرفی و من از ترس دشنام و آزار آنها آمده‌ام اینجا که فرزندم بمدرسه برود و درس بخواند. ۳- در سه سال پیش عالمی از چین به نام [وان وین کین] اینجا آمد. روزی به من گفت: چهار نفر از پیشقدمان مسلمین چین را فرستادم که در فکر و فرهنگ مردم آنجا مطالعه کنند، چون وارسی کردند معلوم شد به طور کلّی جاهل‌تر طبقات چینیها مسلمانان آنجا هستند که [صفحه ۴۲۳] معلومات‌شان منحصر است به مسائل طلاق و بیع و حیض و نفاس و نظایر اینکه مطالب. ولی بت‌پرستها از همه‌ی علوم بهره‌ی کامل دارند. و من بممالک هند و جاوه گردش کرده‌ام و آنجا هم علم منحصر بفقه است و از دیگر چیزها محروم هستند و علم را بر مسلمانان حرام میدانند. سخن ما: همان است که در ترجمه است و سخن مفسّرین.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۶۷ تا ۷۲]

الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَ يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنافِقِينَ هُمُ الْفاسِقُونَ [۶۷] وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْكُفَّارَ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ [۶۸] كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوالًا وَ أَوْلاداً فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلاقِهِمْ وَ خُضْتُمْ كَالَّذِي خاضُوا أُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ [۶۹] أَ لَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ قَوْمِ إِبْراهِيمَ وَ أَصْحابِ مَدْيَنَ وَ الْمُؤْتَفِكاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ [۷۰] وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الزَّكاةَ وَ يُطِيعُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ سَيَرحَمُهُمُ اللّهُ إِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ [۷۱] -قرآن-۱-۱۲۲۸ وَعَدَ اللّهُ المُؤمِنِينَ وَ المُؤمِناتِ جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنّاتِ عَدنٍ وَ رِضوانٌ مِنَ اللّهِ أَكبَرُ ذلِكَ هُوَ الفَوزُ العَظِيمُ [۷۲] -قرآن-۱-۲۱۶ [صفحه ۴۲۴] معنی لغات: حسب- کفایت و بس، خلاق- با فتح خاء به معنی بهره و نصیب کامل، و المؤتفکات- بادهائی که هر دمی از طرفی میوزد، شهرهائی که خدا خراب کرده و بر سر مردمش کوبیده، عدن- در سرزمینی و شهری اقامت گزیدن و وطن کردن، زمینی را اصلاح کردن و کوت دادن. و جنّات عدن، یعنی بهشت جاودان، رضوان- رضایت داشتن، پسندیدن، خوشنود بودن. ترجمه: ۶۸ مرد و زن منافق جدا از یکدیگر نیستند که فرمان ببد و ناپسند میدهند وز نیکی جلو می گیرند و مشت بر هم می‌نهند [که دست نیکی بسوی کس دراز نمی‌کنند] و خدا را ز یاد بردند و او هم اینان را فراموش شده ز مهر و آمرزش نمود چه که همانا بد دلان بدکارانند ۶۹ خدا بمرد و زن منافق و کافران آتش دوزخ وعده [و بسرنوشت] کرده که جاودان در آن بمانند و همان بس‌شان باشد که خدا لعنت‌شان کرده است و آزاری پایدار دارند [سرنوشت شما بیدینان] ۷۰ بمانند مردم پیش از شما است که نیرو و سرمایه و فرزندشان ز شما فزون بود، و از بهره‌های خود سرشار بودند و شما هم ز بهره‌های زندگی خود برخوردار شدید چنانکه آنها پیش از شما ز نصیب خود بهره‌مند شدند و سرگرم شدید بمانند آنان که سرگرم بودند، اینگونه کسان به اینکه جهان و آن جهان اندیشه و کارشان نابود شد و زیاندیده چنین کسان بوند و بس ۷۱ مگر اینکه بیدینان وز سرگذشت مردم پیش از خود آگاه نگشتند که مردم نوح بود و عاد و ثمود و خویشان ابراهیم و مردم مدین و آنها که با لوط و شعیب سر و کار داشتند و خانه‌هایشان بر سرشان کوبیدند برای همگی پیامبران‌شان نشانه‌های نمودار یکتائی و توانائی حق بیاوردند و آنها بر خود ستم کردندنی که خدا به آنان ستمی روا داشت، [در برابر اینکه بد دلان] ۷۲ زنان و مردان مؤمن هستند که دوست یکدگرند و فرمان به کار پسند می‌دهند و ز ناپسند جلو می گیرند و نماز به پا میدارند و زکات میدهند و فرمان خدا و پیغامبرش می‌برند ایشانند که به زودی خدا مهربانی به آنان کند که او [صفحه ۴۲۵] عزیز است و حکیم ۷۳ خدا به زن و مرد گرویده به حق نوید داده است بهشتها که رود- ها ز آنان روان بود و پیوسته در آن بمانند و هم منزلهائی خوش در بهشتهای جاودانی و خوشنودی ز سوی خدا که بزرگترین سود همان است [و همگان بآرزوی آنند]. سخن مفسّرین: «بَعضُهُم مِن بَعضٍ» ۶۸ طبری: یعنی همه یک دسته هستند، و یک فکر و کار دارند که بزبان مؤمن هستند و بدل منافق. -قرآن-۱۵-۳۸ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی همه یکی هستند در گرفتاری و مشمول غضب خداوند. «نَسُوا اللّهَ فَنَسِيَهُم» ۶۸ طبری: یعنی منافقین طاعت خداوند را از خاطر بردند و خدا آنها را رها کرد که از توفیق و هدایت بهره‌مند نشوند. -قرآن-۱-۳۰ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی آنها بفکر آفریننده و مجازات و پاداش کار-های زندگی نیستند در نتیجه از بهره و مزد آخرت محرومند. «وَ خُضتُم كَالَّذِي خاضُوا» ۷۰ ابو الفتوح نوشته است: «الّذی به معنی الّذین» است، جاری مجرای من است که واحد و جمع را بشاید، و مثله قوله تعالی «مَثَلُهُم كَمَثَلِ الَّذِي استَوقَدَ ناراً» و بعضی دگر گفتند: الّذی در آیت جاری مجرای ماء مصدریّهٔ است ای «خضتم کخوضهم» و خوض کردی چنانکه خوض ایشان. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۷۲-۲۱۹ «وَ رِضوانٌ مِنَ اللّهِ أَكبَرُ» ۷۳ تأویلات کاشانی: با ترجمه و تشریح: چون رضوان برای هر کسی بهشت صفات او است که پیوسته از خلق و خوی خود در بهشت است و آسایش پس رضوان موجب کرامت و ارزش سالک است در پیشگاه حق و وسیله کمال قرب او است به خداوند. -قرآن-۱-۳۶ روح البیان: محقّقان راه و عارفان آگاه را در گاه و بیگاه جز رضای حضرت اللّه مطلوبی نیست. یکی می‌خواهد از تو جنت و حور || یکی خواهد که از دوزخ شود دور و لیکن ما نخواهیم اینکه و آن جست || مراد ما همین خوشنودی تو است [صفحه ۴۲۶] چو تو خوشنود گشتی در دو عالم || همین مقصود بس و اللّه اعلم حافظ گفته است: صحبت حور نخواهم که بود عین قصور || با خیال تو اگر با دگری پردازم طنطاوی: چون نفس آدمی دانست که پیوسته‌ی به خداوند است و ارتباط او با خالق به آن اندازه است که از او راضی است، به آخرین آرزوی خود رسیده است و به نهایت خوشبختی و سعادت موفّق شده است و یقین به رضا و مقبول شدن در پیشگاه حق و فراگیری عنایت الهی موجب اتّصال قلبی است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

به عالم اله که در دنبال آن لذّتی احساس خواهد شد که ما آن را در دنیا حسّ نمی‌کنیم مگر با مقایسه و مثال همنشین سلطان که او را از خود راضی ببینند، بالاترین لذّت را از موقع و مقام خود خود خواهد داشت که هرگز لذّت سفره‌ی سلطان و انعام او به اینکه درجه نخواهد رسید. [صفحه ۴۲۷]

[سوره التوبة [۹]: آیات ۷۳ تا ۸۰]

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکُفّارَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ اغْلُظْ عَلَیهِم وَ مَأْواهُم جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ [۷۳] یَحْلِفُونَ بِاللّهِ ما قالُوا وَ لَقَد قالُوا کَلِمَةَ الْکُفْرِ وَ کَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِم وَ هَمُّوا بِما لَم یَنالُوا وَ ما نَقَمُوا إِلّا أَن أَغْناهُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ مِن فَضْلِهِ فَإِن یَتُوبُوا یَکُ خَیراً لَهُم وَ إِن یَتَوَلَّوا یُعَذِّبْهُمُ اللّهُ عَذاباً أَلِیماً فِی الدُّنیا وَ الْآخِرَةِ وَ ما لَهُم فِی الْأَرْضِ مِن وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ [۷۴] وَ مِنْهُم مَن عاهَدَ اللّهَ لَئِن آتانا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَ لَنَکُونَنَّ مِنَ الصّالِحِینَ [۷۵] فَلَمّا آتاهُم مِن فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَ تَوَلَّوا وَ هُم مُعْرِضُونَ [۷۶] فَأَعْقَبَهُمْ نِفاقاً فِی قُلُوبِهِم إِلی یَومِ یَلْقَونَهُ بِما أَخْلَفُوا اللّهَ ما وَعَدُوهُ وَ بِما کانُوا یَکْذِبُونَ [۷۷] -قرآن-۱-۸۴۰ أَ لَم یَعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ یَعْلَمُ سِرَّهُم وَ نَجْواهُم وَ أَنَّ اللّهَ عَلّامُ الْغُیُوبِ [۷۸] الَّذِینَ یَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِینَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فِی الصَّدَقاتِ وَ الَّذِینَ لا یَجِدُونَ إِلّا جُهْدَهُمْ فَیَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّهُ مِنْهُمْ وَ لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ [۷۹] اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَو لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِینَ مَرَّةً فَلَن یَغْفِرَ اللّهُ لَهُمْ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ کَفَرُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اللّهُ لا یَهْدِی الْقَومَ الْفاسِقِینَ [۸۰] -قرآن-۱-۵۱۷ معنی لغات: بئس- یعنی بد است، مصیر- برگشتن عاقبت و منتهای کار، نقموا- از مصدر نقم بفتح نون و قاف، و تنقام بکسر تاء و نون و تشدید قاف بمعنی آزاد و موآخذه و مجازات کردن، بد و کراهت داشتن، لنصّدقن- اینکه جمله «لنتصدّقن» است که تا بواسطه‌ی قرب مخرج تبدیل بصاد و ادغام شده است و از تصدّق و صدقه دادن گرفته شده است. اعقب- یعنی جانشین کرد پاداش خوب داد. و عاقب- یعنی سزای بد داد، یلمزون- از مصدر لمز بفتح لام و سکون میم بمعنی عیب گرفتن و بچشم اشاره کردن با سخن کوتاه و دفع کردن و زدن. المطّوّعین- از «متطوّعین» گرفته شده است که تاء بدل بطاء و ادغام شده است بمعنی آنها که با زحمت اطاعت می‌کنند و رنج می‌کشند و فرمان می‌برند. جهد- با ضمّ و فتح جیم بمعنی طاقت و توانائی، یسخرون- از سخری بضمّ سین و سکون خاء و کسر راء بمعنی بیمزد بکار واداشتن و بیگار فرمودن، و از «سخر» بفتح سین و خاء و «سخر» بسکون خاء و با ضمّ سین و خاء و با ضمّ سین و سکون خاء و «سخرة» با ضمّ سین و سکون خاء بر وزن فعلة بمعنی ببازیچه و هزل و شوخی گرفتن و باصطلاح مسخره کردن. جهت نزول: آیت دوّم «یَحْلِفُونَ بِاللّهِ» تا آخر طبری و سیوطی مختلف نقل کرده‌اند و خلاصه آن است که منافقین بدگوئی میکردند و چون پیغمبر علّت آن را از آنها پرسید سوگند یاد کردند که چنین نبوده است. اینکه آیه برای نقل دروغ آنها نازل شده و نیز در جهت نزول آیت سوّم «وَ مِنْهُم مَن عاهَدَ» نقل کرده‌اند: -قرآن-۲۳-۴۶-قرآن-۳۱۵-۳۳۹ مردی اموالش کم بود و یا گم شد، و با خود قرار گذاشت که اگر مال بدستش آمد در راه خدا بدهد، و چون وفا نکرد اینکه آیه بتوصیف او نازل شد، و هم در جهت [صفحه ۴۲۸] نزول آیت هفتم «الَّذِینَ یَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِینَ» نوشته است: چون در آیات منع و مضایقه‌ی از صدقه توبیخ شد مردی مقدار زیاد صدقه داد منافقین گفتند اینکه شخص ریاء و خودنمائی کرد، دیگری مقدار کم داد، گفتند: خدا به اینکه مقدار مالها احتیاج ندارد. آیت ۸۰ برای جلوگیری از اینگونه سخنان نازل شد. -قرآن-۱۸-۵۹ ترجمه: ۷۴ ای پیامبر با کافران و منافقان بجنگ و بر آنها درشتی کن که جایگاه‌شان دوزخ است و بد سر انجامی است آن ۷۵ بخدا سوگند یاد کنند که سخنی نگفته‌اند، با اینکه گفتار بیدینی به زبان آوردند و پس از مسلمانی کافر شدند، و آهنگ کاری کردند [تا رخنه در مسلمانی کنند] و دسترس بآن نیافتند و آزاری [بسزای اندیشه و کارشان] ندیدند جز که خدا و پیغمبرش ز فضل و فزون بخشی خود بی‌نیازشان کردند، پس اگر باز گردند [و دشمنی نکنند] بسودشان باشد و اگر رو گردان بودند خدای بهر دو سرای بآزاری دردناک گرفتارشان کند و بر روی زمین دوست و یاوری نیابند ۷۶ زین منافقین یکی با خدا پیمان می‌بندد که اگر خدا بخششی بمن کند البتّه بفقیران میدهم و از درستکاران میباشم ۷۷ پس چون بخشش خداوندی به اینکه گونه مردم رسید آن را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دریغ داشتند و پشت بدین و مسلمانی کردند و روی گردان شدند ۷۸ پس خدا بسزای ایشان نفاقی در دل‌شان آورد که تا رستاخیز رهایشان نکند چونکه با خدا پیمان شکنی کردند و دروغ می گفتند ۷۹ مگر ندانند که خدا راز و نهان‌شان بداند و او دانای همه پوشیده‌ها بود ۸۰ آن کسان که خرده‌گیری بمؤمنان کنند که برایگان می‌بخشند و هم فسوس بآن کسان کنند که جز دسترنج خود چیزی ندارند و بخشش می کنند خدا آنان را به بازیچه گیرد، و آزاری دردناک برای‌شان آماده کند ۸۱ ای پیغمبر چه تو آمرزش ایشان از خدا بخواهی یا نخواهی گرچه هفتاد بار برای‌شان آمرزش بخواهی هرگز خدا نیامرزدشان از آن روی که خدا و پیامبرش را باور نداشتند و خدا مردم بدکار را رهنما نمی‌شود. سخن مفسّرین: «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکُفّارَ وَ الْمُنافِقِینَ» ۷۴ طبری: عبد- اللّه مسعود گفته است: یعنی با منافقین اوّل بدست بجنگید و گر نه شد بزبان و در -قرآن-۱۵-۷۵ [صفحه ۴۲۹] آخر در دل با آنها بجنگ باشید و ناسازگار، إبن عبّاس گفته است با کافرین بشمشیر بجنگید و با منافقین بزبان بجنگید و درشتی کنید و با آنها مدارا نکنید. مجمع: جبّائی گفته است: جهاد با منافقین بزبان و پند و اندرز و تخویف است. و بعضی گفته‌اند: بوسیله‌ی حدّ و تنبیه آنها است که حدّ و مجازات بدنی منافق بیش از مسلمین باید باشد، و در قرائت اهل بیت ع «جاهد الکفّار بالمنافقین» بوده است و پیغمبر با منافقین جنگ نداشته است، و از آنها دلجوئی میکرده است برای جنگ با کافران. «وَ لَقَد قالُوا کَلِمَةَ الْکُفرِ» ۷۵ طبری: پس از نقل سخن جلّاس بن سوید و و عبد اللّه بن ابیّ سلول گفته است: حقّ همان است که قتاده گفته است که حدیث صحیح نداریم که گوینده و سخن او که بوده است و چه بوده است و فقط میدانیم آیه خبر میدهد از سخن منافقین. -قرآن-۱-۳۵ «وَ هَمُّوا بِما لَم یَنالُوا» ۷۵ طبری: مجاهد گفته است: چون آن مرد منافق گفت: اگر محمّد راست بگوید ما از خر بدتریم و آن مرد مؤمن که اینکه را شنید گفت: -قرآن-۱-۳۲ البتّه که تو از خر بدتری و من اینکه سخن تو را برای پیغمبر نقل خواهم کرد آن منافق همّت گماشت که آن مؤمن را بکشد و نتوانست، اینکه آیه اشاره باین قضیّه است. مجمع: کلبی و مجاهد گفته‌اند: یعنی منافقین همّت گماشتند که شب در تپه‌های راه تبوک شتر پیغمبر ص را رم بدهند و آن حضرت را بکشند. قتاده و سدّی گفته‌اند: یعنی همّت آن داشتند که پیغمبر را از مدینه بیرون کنند و نتوانستند. جبّائی گفته است: یعنی مصمّم بودند میان مسلمین ایجاد خلاف و نفاق کنند و نشد. «وَ ما نَقَمُوا إِلّا أَن أَغناهُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ مِن فَضلِهِ» ۷۵ طبری: هشام بن عروه گفت: مقصود باین جمله جلّاس بن سوید است که مولائی از او را کشتند و پیغمبر دیه گرفت [مجازات نقدی و خونبها] و بجلّاس داد و او بینیاز شد، و باز هم بپیغمبر زبان درازی داشت. -قرآن-۱-۷۵ [صفحه ۴۳۰] «فَإِن یَتُوبُوا یَکُ خَیراً» ۷۵ طبری: جلّاس بن سوید گفت: خدا باین جمله بمن اجازه‌ی توبه داده است و من توبه میکنم. پیغمبر هم توبه‌ی او را پذیرفت. -قرآن-۱-۳۲ «وَ مِنهُم مَن عاهَدَ اللّه» ۷۶ طبری: ابی امامه‌ی باهلی گفته است: ثعلبهٔ بن حاطب که از دسته‌ی انصار بود بپیغمبر ص عرض کرد: دعا کن مال من فراوان شود، آن حضرت فرمود: اگر کم داشته باشی و بتوانی شکر آن بگزاری بهتر است. تا سه مرتبه آمد و تقاضای خود را تکرار کرد و عرض کرد اگر مال زیاد داشته باشم بفقرا و خویشان خود میدهم. پیغمبر ص فرمود: ای خدا بثعلبه سرمایه بده. پس از چندی گوسفند او بقدری زیاد شد که از مدینه بیرون رفت تا جای وسیع برای گوسفند خود بیابد و از نماز و جماعت محروم شد و فقط هر کس را که میتوانست از اخبار پیغمبر میپرسید و آن حضرت احوال او پرسید، چون نقل کردند سه مرتبه فرمود: وای بر ثعلبه. آنگاه دستور وصول زکات رسید و پیغمبر مأمور فرستاد و او از تسلیم زکات خودداری کرد که اینکه مانند جزیه است. و اینکه آیه نازل شد، باو خبر دادند که کار به اینکه جا کشید، او حضور پیغمبر آمد و تقاضای تحویل زکات کرد، پیغمبر فرمود: من ممنوع از پذیرش زکات تو هستم، او خاک بر سر خود میریخت و پیغمبر ص میفرمود: اینکه نتیجه‌ی کار خودت هست آنگاه که گفتم نپذیرفتی، او چون مأیوس شد بجایگاه خود رفت و در خلافت ابو بکر و عثمان زکات آورد و آنها باستناد عمل پیغمبر نپذیرفتند و او در دوران خلافت عثمان مرد. و روزی پیغمبر ص فرمود: شما شش عمل را تعهّد کنید من تعهّد بهشت برای شما می کنم: ۱- اگر چیزی نقل کنید دروغ نگوئید، ۲- وعده‌ای که میدهید تخلّف نکنید، ۳- امانتی که بشما می‌سپارند خیانت نکنید، ۴- چشم از خیانت نگاه دارید، ۵- دست خود بحرام و سرقت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دراز نکنید، ۶- شرم خود از فحشاء حفظ کنید، و نیز حسن بصری گفت: آن حضرت فرموده است: آنکه در حدیث و نقل و حکایت دروغ گفت و در امانت خیانت کرد و در وعده‌ی خود تخلّف کرد منافق است اگرچه نماز و روزه داشته باشد و بپندارد که مسلمان است. -قرآن-۱-۳۳ «فَأَعقَبَهُم نِفاقاً فِی قُلُوبِهِم إِلی یَومِ یَلقَونَه» ۷۸ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی -قرآن-۱-۶۶ [صفحه ۴۳۱] بخل و تخلّف از وظیفه موجب نفاق در دل آنها شده است. مجاهد گفته است: یعنی موجب حرمان از توبه شده است و چنان که از ابلیس قدرت توبه سلب شد اینها هم بواسطه‌ی اینکه فکر و کارشان از توبه محروم هستند، و اینکه آیه می‌فهماند خیانت و خلف وعده و دروغ خوی مردم منافق است چنانکه حدیث صحیح از پیغمبر ص است: منافق اگر نقل حدیث کند دروغ میگوید، و اگر وعده دهد خلاف می‌کند، و اگر امانت بگیرد خیانت می‌کند. «الَّذِینَ یَلمِزُونَ المُطَّوِّعِینَ» ۸۰ طبری: عبد الرّحمان عوف هشتاد دینار داشت نصف آن را برای خرج خود نگاهداشت و نصف آن را برای صدقه حضور پیغمبر ص برد و یا کیسه‌ای بود از طلا که دست را پر میکرد، و دیگری یک صاع خرمای خشک آورد که برای کسی آبیاری کردم و دو صاع مزد گرفتم یکی برای خانه‌ام گذاشته‌ام و اینکه یک را بصدقه آوردم، منافقین مثل معتّب بن قشیر و عبد اللّه بن نبتل گفتند عبد الرّحمان ریاء و تظاهر می‌کند و خدا احتیاج بخرمای اینکه شخص ندارد، و یا گفتند: اینکه فقیر با اینکه صدقه ریاء می‌کند تا نام او با نام مالدارها شمرده شود که او صدقه داده است. -قرآن-۱-۴۲ «إِن تَستَغفِر لَهُم سَبعِینَ» ۸۱ مجمع: کلمه‌ی «سَبعِینَ مَرَّةً» برای مبالغه است نه عدد مخصوص، و مقصود از اینکه جمله ممکن است اینکه باشد که پیغمبر از نظر لطف امید صلاح آنها داشت و آهنگ استغفار برای آنها کرد، باین جمله باو اعلام شد که صلاح آنها انجام نشدنی است. و ممکن است پیش از اعلام باو که توبه- شان قبول نیست اقدام باستغفار کرد و چنین جواب شنید. و ممکن است استغفار آن حضرت مشروط بوده است که توبه کنند، اعلام شده است که آنها لایق توبه نیستند. -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۵۳-۷۲ سخن ما همان ترجمه و نقل است. [صفحه ۴۳۲]

[سوره التوبة [۹]: آیات ۸۱ تا ۸۹]

فَرِحَ المُخَلَّفُونَ بِمَقعَدِهِم خِلافَ رَسُولِ اللّهِ وَ کَرِهُوا أَن یُجاهِدُوا بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ قالُوا لا تَنفِرُوا فِی الحَرِّ قُل نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَو کانُوا یَفقَهُونَ [۸۱] فَلیَضحَکُوا قَلِیلاً وَ لیَبکُوا کَثِیراً جَزاءً بِما کانُوا یَکسِبُونَ [۸۲] فَإِن رَجَعَکَ اللّهُ إِلی طائِفَةٍ مِنهُم فَاستَأذَنُوکَ لِلخُرُوجِ فَقُل لَن تَخرُجُوا مَعِیَ أَبَداً وَ لَن تُقاتِلُوا مَعِیَ عَدُوًّا إِنَّکُم رَضِیتُم بِالقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقعُدُوا مَعَ الخالِفِینَ [۸۳] وَ لا تُصَلِّ عَلی أَحَدٍ مِنهُم ماتَ أَبَداً وَ لا تَقُم عَلی قَبرِهِ إِنَّهُم کَفَرُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ ماتُوا وَ هُم فاسِقُونَ [۸۴] وَ لا تُعجِبکَ أَموالُهُم وَ أَولادُهُم إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ أَن یُعَذِّبَهُم بِها فِی الدُّنیا وَ تَزهَقَ أَنفُسُهُم وَ هُم کافِرُونَ [۸۵] -قرآن-۱-۸۶۲ وَ إِذا أُنزِلَت سُورَةٌ أَن آمِنُوا بِاللّهِ وَ جاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ استَأذَنَکَ أُولُوا الطَّولِ مِنهُم وَ قالُوا ذَرنا نَکُن مَعَ القاعِدِینَ [۸۶] رَضُوا بِأَن یَکُونُوا مَعَ الخَوالِفِ وَ طُبِعَ عَلی قُلُوبِهِم فَهُم لا یَفقَهُونَ [۸۷] لکِنِ الرَّسُولُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ جاهَدُوا بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم وَ أُولئِکَ لَهُمُ الخَیراتُ وَ أُولئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ [۸۸] أَعَدَّ اللّهُ لَهُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها ذلِکَ الفَوزُ العَظِیمُ [۸۹] -قرآن-۱-۵۳۰ معنی لغات: المخلّفون- آنها که پس از رفتگان بجای مانده‌اند، بجای گذاردگان، مقعد- بمعنی نشستن و جایگاه نشستن، خلاف- موافقت و همراهی نکردن، تزهق- از مصدر زهوق با ضمّ زای و هاء بمعنی نابود شدن، الطّول- بفتح طاء و سکون واو بخشش، قدرت، غنی. ترجمه: اینکه منافقین که از موافقت با پیغمبر خودداری کردند و بخانه ماندند و بجنگ نرفتند، از عمل خود دلشادند، و نخواستند که بمال و جان در راه خدا [صفحه ۴۳۳] بجنگند، و بدیگران هم میگفتند، اکنون هوا گرم است و جنگ ممکن نیست، شما خود را بزحمت ندارید و بجنگ نروید. تو ای پیغمبر بگو: آتش جهنّم گرمتر است و سختتر اگر بتوانند تشخیص دهند آنچه را بسزای‌شان معیّن شده است، ۸۳ پس اینان باید اندک بخندند و بسیار بگریند، بسزای آنچه کوشیدند ۸۴ پس اگر خدا تو را بسوی گروهی ز اینان باز گرداند و از تو دستور خواستند برای برون شدن بجنگ بگو: هرگز با من ز خانه برون نشوید و با دشمنی بانبازی من نه‌جنگید که ز نخست،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کناره‌گیری پسندیدید پس با کناره گیران بجای نشینید و اگر یکی از اینان بمیرد تو بر مرده‌اش نماز مخوان«۴۱» و بر گورش نه‌ایست که آنان خدا و پیامبرش باور نداشتند و آنگاه که مردند بدکار بودندو بر گورش نه‌ایست که آنان خدا و پیامبرش باور نداشتند و آنگاه که مردند بدکار بودند -پاورقی-۶۳-۶۵ ۸۶ پس تو را مال و فرزندشان شگفت نارد، که خدا خواهد بفراهم کردن سرمایه و پرورش فرزند در اینکه جهان آزارشان کند و بهنگام مرگ کافر بوند که جانشان درآید ۸۷ و چون در سوره‌ای ز قرآن دستوری رسد که بخدا بگروید و با پیغمبرش بجنگ کافران روید، سرمایه‌داران‌شان ز تو دستور خواهند و گویند: ما را بخود گذار تا با آنها که بجای مانده‌اند بمانیم ۸۸ آنها خوشنودند که با کناره‌گیران باشند چون دلهاشان سر بمهر است و دریافت حقّ نمی‌کنند، لیکن پیامبر و آنها که بحقّ گرویدند همگام او بجان و مال جنگ می‌کنند و برای‌شان همه خوبیها بود و رستگار ایناننـد و بس ۹۰ چه خدا برای آنها بهشتها آماده کرده است که نهرهای آن روان است و در آن بجاودان باشند و رستگاری بزرگ همین است و بس. سخن مفسّرین: «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِم خِلافَ رَسُولِ اللّهِ» ۸۲ مجمع: -قرآن-۱۵-۷۹ بعضی گفته‌اند: یعنی شاد هستند که مانده‌اند و با پیغمبر نرفته‌اند، بعضی گفته‌اند: یعنی شاد از مخالفت پیغمبر ص هستند که برای مخالفت با او نرفته‌اند. «وَ قالُوا لا تَنفِرُوا» ۸۲ طبری و مجمع و ابو الفتوح مختلف نوشته‌اند: ۱- إبن عبّاس گفته است: بپیغمبر گفتند: اکنون هوا گرم است و ما طاقت نداریم و در اینکه -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۴۳۴] گرما حرکت مکن، ۲- بمسلمین اینکه سخن را گفتند تا مانع از حرکت آنها شوند. ۳- با یکدگر چنین گفتند. «فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيَبْكُوا كَثِيراً» ۸۳ طبری: یعنی اینکه منافقین از شادی بخندند که مدّت زندگی کم است و بجای اینکه خنده همیشه در عالم دیگر بسزای خود میگرینـد. -قرآن-۱-۴۵ الفتوح نوشته است: لفظ امر است و مراد خبر است از آینده، یعنی بسیار خواهی گریستن چون عقاب خدای بینی و از آن سبب بگریی بسیار و قوله «جزاء» دلیل آن می‌کند که «فلیبکوا» امری است بمعنی خبر چه اگر نه چنین باشد جزا در آنجا معنی ندهد یعنی بگرینـد عند معاینه‌ی عذاب و بر گناهانی که کسب کرده باشند«۴۲». -پاورقی-۳۴۷-۳۴۹ روح البیان: ممکن است خنده کنایه از شادی باشد و گریه کنایه از اندوه و کمی کنایه از نبود و زیادی کنایه از همیشگی و دوام باشد، یعنی فردا ایشان را غمی باشد بی‌فرح، و اندوهی بی‌سرور، پس مقصود گریه و خنده در آخرت است. و ممکن است مقصود اینکه باشد که خنده‌شان در اینکه جهان کم باشد و گریه‌شان زیاد چون خطر زندگی و گرفتاری آنها نزدیک است، صائب گفته است: بر غفلت سیاه دلان خنده می‌زند || غافل مشو ز خنده‌ی دندان نمای صبح حافظ: راستی خاتم فیروزه بو اسحاقی || خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود -قرآن-۳۳۱-۴۰۳-قرآن-۵۶۶-۶۱۷-قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱-۳۸-پاورقی-۴۰-۴۴-قرآن-۳۳۶-۳۵۵ [صفحه ۴۳۶] می‌بینی که بر او نماز نخواندم«۴۳» ولی فرزندش مسلمان است و رعایت حقّ او لازم است.ولی فرزندش مسلمان است و رعایت حقّ او لازم است. -پاورقی-۴۱-۴۳ «وَ لا تُعجِبكَ أَموالُهُم» ۸۶ مجمع: علّت تکرار اینکه مطلب با فاصله‌ی کم ممکن است برای تأکید و تثبیت آن باشد که چون مردم اندوه دارند از اموال سرمایه‌داران برای جلوگیری از چشم داشتن و اندوه بردن مکرّر شده است تا دلهای فقرا آرام شود و دیگر آرزوی آن نکنند، و ممکن است اینکه مطلب برای دو دسته از منافقین باشد مثل اینکه بگوئیم حال حسن تو را ناراحت نکند و هم وضع و حال تقی تو را افسرده نکند. -قرآن-۱-۳۰ «وَ إِذا أُنزِلَت سُورَةٌ» ۸۷ تفسیر ابو السعود: ممکن است مقصود قسمتی از یک سوره‌ی قرآن باشد. -قرآن-۱-۲۸ فخر: همان طور که کلمه‌ی کتاب و قرآن ممکن است قسمتی از قرآن و کتاب را بفهماند و هم ممکن است تمام را بفهماند کلمه‌ی سوره هم ممکن است مقصود قسمتی از سوره باشد که به منافقان و کافران دستور میدهد و گفته‌اند: مقصود تمام سوره‌ی برائت است چون در آن سوره امر به ایمان و جهاد است. «وَ طُبِعَ عَلى»- الخ ۸۸ ابو الفتوح: یعنی مانند اینکه مهری بر دل نهاده‌اند فکر عقیده و عمل خیر در دل خود راه نمیدهند. -قرآن-۱-۱۹ فخر: طبع و ختم به معنی محرّک و موجب قوی است بر کفر و انحراف که مانع از ایمان و تسلیم باشد. و چون بدون محرّک و موجب کاری انجام نمیشود پس آنگاه که داعی قوی و موجب ثابت برای کفر و انحراف فراهم شد مثل اینکه است که دل بر کفر آفریده شده است. حسن بصری گفته است: طبع بر دل یعنی میل به کفر به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن اندازه برسد که دل در برابر ایمان مانند مرده باشد که چیزی در او اثر نکند، و معتزله گفته‌اند [صفحه ۴۳۷] طبع بر دل آن علامتی است که در دل حاصل میشود. تفسیر عبده: طبع بر دل و ختم بر آن یعنی حالتی از دل که علم و وعظ تازه نمی‌پذیرد و به جز آنچه بر دل و فکر از قدیم فراگیر شده است تسلیم و پذیرا نمی‌شود و مانند حالت ثابت و وجدان آن شده است.

[سوره التوبة [۹]: آیات ۹۰ تا ۹۶]

وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ [۹۰] لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ [۹۱] وَ لا عَلَى الَّذِينَ إِذا ما أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ [۹۲] إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَ هُمْ أَغْنِياءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَعْلَمُونَ [۹۳] يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِكُمْ وَ سَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ [۹۴] -قرآن-۱-۱۰۳۴ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ [۹۵] يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَرْضى عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ [۹۶] -قرآن-۱-۲۹۵ ترجمه: ۹۱ تازیان بهانه گیر میآیند که دستوری بگیرند [و بجنگ نروند] و آنها که خدا و پیغمبرش را دروغ دانستند و به جای خود نشستند [و به جنگ نرفتند] به زودی آنها که از اینکه مردم کافر بمانند آزاری دردناک بیابند. [صفحه ۴۳۸] جهت نزول: زید بن ثابت گفت: نویسنده پیغمبر بودم روزی سوره‌ی برائت می‌نوشتم و قلم پشت گوش گذارده بودم و پیغمبر ص دستور جهاد داده بود و خود در کار وحی و آیات بود. در اینکه میان مردی کور آمد که من چکنم! اینکه آیه نازل شد: «لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ» الخ إبن عبّاس گفت: پیغمبر فرمود: که مردم با او بجهاد روند عده‌ای از اصحاب آمدند که یکی عبد اللّه بن معقل مزنی بود، گفت بما وسیله بده. -قرآن-۱-۲۸ فرمود ندارم که بشما کمک کنم آنها اندوهناک و با چشم گریان رفتند. اینکه جمله نازل شد «وَ لا عَلَى الَّذِينَ الخ». -قرآن-۹۹-۱۲۳ ترجمه: ۹۲ البتّه بر ناتوانان و بیماران و آنها که هزینه‌ی همگامی بجنگ ندارند گناهی نیست اگر درستی کار خدا و پیغمبر خواهند که بر نکوکاران راه نتوان بست [و فرمانی برایشان نباشد]. چه خدا غفور است و رحیم ۹۳ و نیز گناهی نکردند آنها که نزد تو ای محمّد آیند تا در سفر سوارشان کنی و گوئی: چیزی ندارم که سوارتان کنم. آنها با چشم پر اشک باز می‌گردند از آن اندوه که هزینه همگامی ندارند ۹۴ البتّه راه بر آن کسان بسته است که بی‌نیازند و دستور بازماندن خواهند، و خرسندند که با کناره گیران باشند چون خدا دلهاشان مهر کرده است و نادان باشند. جهت نزول: مجمع: إبن عبّاس گفته است: هشتاد مرد منافق بودند که چون پیغمبر از تبوک برگشت فرمود: مسلمانان با آنها همنشینی نکنند. اینکه آیات «يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ»- الخ برای آنها نازل شد. مقاتل گفته است: برای عبد اللّه بن ابی نازل شد که حضور پیغمبر سوگند یاد کرد: در آینده بهمه‌ی جنگها شرکت خواهد کرد و خواهش کرد پیغمبر از او راضی باشد. -قرآن-۱۶۲-۱۸۷ ترجمه: چون ز جنگ باز گردید [و با منافقین رو برو شوید] ز شما پوزش خواهند بگو ای محمّد، بهانه نیارید که دل ما با شما نیست و خدا ز کارتان آگاهمان کرده است و بزودی آنچه کنید خدا به‌بیند و هم پیغمبرش وزان پس شما را بسوی آن کس برگردانند که دیدنی و نادیدنی بداند و از آنچه می‌کردید آگاه‌تان کنند ۹۶ چون [صفحه ۴۳۹] از جنگ بسوی منافقین باز آیند بخدا سوگند خورند تا از ایشان درگذرید. شما از آنها روی بگردانید که پلیدند و جایگاه‌شان دوزخ است بسزای کار و کوششی که می‌نمودند ۹۷ آنها سوگند یاد می‌کنند تا شما خوشنود ز ایشان باشید و اگر شما ز اینان خوشدل شدید همانا خدا مردم بدکار را نمی‌پسندد. سخن مفسّرین: «جاءَ الْمُعَذِّرُونَ» ۹۱ طبری و مجمع و دیگران: قاریها کلمه «الْمُعَذِّرُونَ» را بدوگونه خوانده‌اند: ۱- باز بر عین و تشدید ذال، ۲- با سکون عین و تخفیف ذال. -قرآن-۱۵-۳۷-قرآن-۷۹-۹۶ به قرائت اوّل ممکن است از اعتذار باشد که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معتذرون بوده است و تا بواسطه قرب مخرج تبدیل بذال و ادغام شده است و ممکن است از «عذّر» به معنی اظهار عذر غیر مقبول باشد و باین قرائت ممکن است موضوع مطلب دو دسته باشند، اوّل آنها که معذور هستند میآیند و اذن میخواهند، دوّم آنها که در دوستی خدا و رسول دروغ گفتند، و ممکن است موضوع مطلب یک دسته باشد و معنی اینکه باشد که آنهای بهانه جو و بدون عذر میآیند و اذن میخواهند و بجای می‌نشینند و به دروغ خود را از خدا و پیغمبر می‌دانند، و بقرائت دوم از «اعذار» مشتقّ است و مقصود مردمان معذور است، و إبن عبّاس همین معنی را پسندیده است چون آنها مردمی از بنی غفار بودند که آمدند و معذور بودند و بهمین جهت دسته‌ی دیگر که بجای نشسته‌اند و در دوستی خدا و پیغمبر دروغگو بوده‌اند پس از اینها با واو عطف گفته شده است که معلوم است موضوع نقل دو دسته است. «إِذا نَصَحُوا لِلّهِ وَ رَسُولِهِ» ۹۲ امام فخر: یعنی اگر بجنگ نمی‌روند در عوض خیرخواه هستند که احتراز دارند از نشر اخبار دروغ بر ضرر مسلمین و آشوبگری و کوشش می‌کنند که وجودی مفید باشند برای آنها که بجنگ رفته‌اند یا بواسطه‌ی رسیدگی بکارها و سرپرستی خانواده‌ی آنها و یا برساندن خبر خوشی و سلامتی خانواده- شان که همه‌ی اینکه گونه موافقتها کمک بمسلمین است در جنگ با کفّار. -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۴۴۰] عَلَى المُحسِنِينَ مِن سَبِيلٍ» ۹۲ مجمع: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله عام است و می‌فهماند که نیکوکار در برابر عملش مسئول نیست«۴۴» و احسان و نیکی سود رساندن بدیگری است برای بهره و استفاده‌ی آن کس بطوری که هیچ جهت زشت و ناپسند در آن عمل متصوّر نباشد. و ممکن است انسان نسبت بخود محسن و نیکوکار باشد اگر برای خود کار خوب بکند که مردم بپسندند و او را تمجید نمایند و البتّه مستحقّ ثواب خواهد بود.و احسان و نیکی سود رساندن بدیگری است برای بهره و استفاده‌ی آن کس بطوری که هیچ جهت زشت و ناپسند در آن عمل متصوّر نباشد. و ممکن است انسان نسبت بخود محسن و نیکوکار باشد اگر برای خود کار خوب بکند که مردم بپسندند و او را تمجید نمایند و البتّه مستحقّ ثواب خواهد بود. -قرآن-۱-۴۰-پاورقی-۱۴۷-۱۴۹ «الَّذِينَ إِذا ما أَتَوكَ لِتَحمِلَهُم قُلتَ لا أَجِدُ» ۹۳ ابو الفتوح نوشته است: -قرآن-۱-۶۱ واقدی گفت: هفت مرد انصاری بودند چون بگریستند مردمان رغبت ایشان در جهاد بدانستند، عثمان دو مرد را برنشاند و عبّاس دو مرد را و یامین بن کعب بن النضّر سه کس را، واقدی گفت: سی هزار مرد با رسول بتبوک حاضر آمدند. فخر: مجاهد گفته است: سه برادر بودند بنام معقل و سوید و نعمان اولاد مقرن از پیغمبر تقاضا کردند برای رفتن بسفر جنگی تبوک بآنها چکمه و کفش از پوست دباغی شده بدهد و یا نعلین تخت دولا که مقاومت برای راه دور و دراز داشته باشد، پیغمبر فرمود: ندارم. آنها با چشم گریان برگشتند، إبن عبّاس گفته است: آنها تقاضای چهارپا و وسیله‌ی نقلیّه کردند پیغمبر فرمود: راه دور است و آدمی را دو شتر لازم است تا یکی برای سواری و دیگری برای آنکه آب و توشه‌ی سفر بر آن بار کند و من چنین وسیله ندارم که بشما بدهم. «لِتُعرِضُوا عَنهُم فَأَعرِضُوا» ۹۶ فخر: مقاتل گفته است: چون پیغمبر از جنگ تبوک برگشت فرمود: با منافقین مجالست نکنید و سخن نگوئید، و مقصود منافقین اعراض و صفح و گذشت و بخشیدن گناه بوده است ولی دستور اعراض و ترک رابطه رسید. -قرآن-۱-۳۴ یکی از اهل معنی گفته است: آنها اعراض صفح و درگذشتن خواستند و اعراض مقت و غضب با آنها بجواب معیّن شد. [صفحه ۴۴۱] «فَإِن تَرضَوا عَنهُم فَإِنَّ اللّهَ لا يَرضى» ۹۷ مجمع: مقصود از اینکه جمله‌ها اینکه است که اگر خدا از آنها راضی نشد شما هم نباید از آنها راضی باشید. و اینکه دستور خود می‌فهماند: آنکه رضای مخلوق بجوید و برضای خالق ننگرد خداوند دل مردم را از او بگرداند تا با خشم و غضب باو بنگرند چنانکه حدیث است از پیغمبر: هر کس که رضای حقّ را با خشم خلق بخواهد خدا از او راضی خواهد بود و مردم را هم از او راضی می‌کند و آنکه با خشم خدا رضای مردم بخواهد نه خود از او راضی میشود و نه خلق را از او خشنود میدارد. -قرآن-۱-۵۲ مثنوی: در دفتر اوّل قصّه‌ی شیر و خرگوش در عذر و پذیرش آن چنین گفته است: مرغ بی‌وقتی سرت باید برید || عذر احمق را نمی‌باید شنید عذر احمق بدتر از جرمش بود || عذر نادان زهر هر دانش بود عذرت ای خرگوش از دانش تهی || من نه خرگوشم که در گوشم نهی گفت: ای شه، ناکسی را کس شمار || عذر استم دیده‌ای را گوش دار خاصه از بهر زکات جاه خود || گمرهی را تو مران از راه خود بحر،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کو آبی بهر جو میدهد || هر خسی را بر سر و رو می‌نهد کم نخواهد گشت دریا زین کرم || از کرم دریا نگردد بیش و کم گفت دارم من کرم بر جای او || جامه‌ی هر کس برم بالای او حال آن کو قول دشمن را شنود || بین سزای آنکه شد یار حسود حال فرعونی که هامان را ستود || حال نمرودی که شیطان را ستود دشمن ار چه دوستانه گویدت || دام دان گرچه ز دانه گویدت گر تو را قندی دهد آن زهر دان || گر بتو لطفی کند آن قهر دان سخن ما: ۱- جمله‌ی «جاءَ المُعَذِّرُونَ مِنَ الأَعرابِ» به معنی بهانه‌گیری نزدیکتر است از بی‌گناهی که از إبن عبّاس نوشتیم چون کلمه‌ی اعراب ظاهر است برای مردم بی‌ایمان که در قرآن باین معنی استعمال شده است و جمله‌ی آخر -قرآن-۲۴-۶۳ [صفحه ۴۴۲] آیه «الَّذِینَ کَفَرُوا مِنهُم» قرینه است که هر دو بیدین هستند ولی اوّل بهانه می- آورند و دوّم بدون بهانه کناره کردند. ۲- ممکن است از جمله‌ی «ما عَلَی المُحسِنِینَ تا آخر استفاده شود: هر کس عملی کرد که بظاهر خوب بود اگرچه نتیجه‌ی آن خوب نشد آنکس ملوم و مسئول نیست چون او نیکی کرده است و بموجب عموم آیه محسن شمرده میشود و در بد شدن نتیجه‌ی کار تقصیر ندارد مگر معلوم شود که میدانسته است بد میشود و غرض بد داشته است. -قرآن-۷-۳۶-قرآن-۱۷۲-۱۹۶

[سوره التوبة [۹]: آیات ۹۷ تا ۱۰۲]

الأَعرابُ أَشَدُّ کُفراً وَ نِفاقاً وَ أَجدَرُ أَلّا یَعلَمُوا حُدُودَ ما أَنزَلَ اللّهُ عَلی رَسُولِهِ وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ[۹۷] وَ مِنَ الأَعرابِ مَن یَتَّخِذُ ما یُنفِقُ مَغرَماً وَ یَتَرَبَّصُ بِکُمُ الدَّوائِرَ عَلَیهِم دائِرَةُ السَّوءِ وَ اللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ[۹۸] وَ مِنَ الأَعرابِ مَن یُؤمِنُ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ یَتَّخِذُ ما یُنفِقُ قُرُباتٍ عِندَ اللّهِ وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ أَلا إِنَّها قُربَةٌ لَهُم سَیُدخِلُهُمُ اللّهُ فِی رَحمَتِهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ[۹۹] وَ السّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ المُهاجِرِینَ وَ الأَنصارِ وَ الَّذِینَ اتَّبَعُوهُم بِإِحسانٍ رَضِیَ اللّهُ عَنهُم وَ رَضُوا عَنهُ وَ أَعَدَّ لَهُم جَنّاتٍ تَجرِی تَحتَهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً ذلِکَ الفَوزُ العَظِیمُ[۱۰۰] وَ مِمَّن حَولَکُم مِنَ الأَعرابِ مُنافِقُونَ وَ مِن أَهلِ المَدِینَةِ مَرَدُوا عَلَی النِّفاقِ لا تَعلَمُهُم نَحنُ نَعلَمُهُم سَنُعَذِّبُهُم مَرَّتَینِ ثُمَّ یُرَدُّونَ إِلی عَذابٍ عَظِیمٍ[۱۰۱] -قرآن-۱-۱۰۰۹ وَ آخَرُونَ اعتَرَفُوا بِذُنُوبِهِم خَلَطُوا عَمَلاً صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً عَسَی اللّهُ أَن یَتُوبَ عَلَیهِم إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ[۱۰۲] -قرآن-۱-۱۵۷ معنی لغات: اعراب- عربهای بیابانی و مفرد آن اعرابی با تشدید یا است اجدر- از مصدر جداره بفتح جیم بمعنی شایسته و مناسب، مغرم- پرداخت [صفحه ۴۴۳] قرض و ضرر تجارت و باجبار چیزی دادن، دائرة- حوادث ناگوار روزگار. قربات- جمع قربه بضمّ قاف عمل نیک موجب نزدیکی بخدا، صلوات- جمع صلاة بمعنی دعا و تسبیح و از جانب خداوند رحمت است و ثنا، مردوا- از مصدر مرود و مرودة، بضمّ میم و راء و مرادة بفتح میم بمعنی سرکشی و نافرمانی و تجاوز از حدّ. ترجمه: ۹۸ عربهای بیابانی سخت بیدین و بددلند و سزاوارترند [دستورها] و اندازه‌ها [ی کار و زندگی] که خدا بر پیغمبر خود فرو فرستاده ندانند و البتّه خدا دانای درستکار است [که آنها را بشناسد و بشناساند] ۹۹ و مردمی از اینکه اعراب آنچه براه خدا میدهند زیان خود می‌پندارند و چشم براه گردش روزگار بر نابودی شما باشند ولی روزگار بر زیان آنان بچرخد که خداوند شنوا و دانا [ی کار همگان است] ۱۰۰ و هم از اینکه عربها هستند که بخدا و رستاخیز گرویده‌اند و آنچه براه خدا میدهند دستاویز نزدیکی بحقّ و دعا و خوشنودی پیغمبر [برای خود] می‌دانند آگاه بودند که آن راه نزدیکی ایشان بخدا است و به زودی او به مهر خود درونشان کند که او آمرزنده است و مهربان ۱۰۱ و جلوفتادگان مهاجر و انصار نخستین و کسانی که در نکوکاری بدنبال ایشان رفتند خدا ز ایشان خوشنود شد و ایشان ز خدا و او برای‌شان بهشتها آماده کرده است که رودها از آن روان است و پیوسته در آن جاودان بمانند و بهره‌ی بزرگ است اینکه ۱۰۲ و از آن تازیان که پیرامون شمایند بد دل بوند و هم از مردم مدینه [و شهرتان] به بددلی ز اندازه فزون شدند که تو ای محمّد آنان را نشناسی و ما آنها را بدانیم، به دو نوبت بزودی [در اینکه جهان] آزارشان کنیم وز آن پس بآزاری بزرگ‌شان باز گردانند. و گروهی دیگر که گناهان خود بگفتند و کار بد و خوب بهم آمیختند امید است که خدا بر آنان ببخشاید که همانا خدا آمرزنده است و مهربان. سخن مفسّرین: «الأَعرابُ أَشَدُّ»- تا آخر آیه ۹۸ طبری:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چون عرب بیابانی سختدل و جاهل است و دور از تمدّن از اینکه جهت در آیه توصیف شده است بشدت نفاق و شایستگی بنادانی احکام، و برای من نقل کرده‌اند: زید بن!!! که -قرآن-۱۵-۳۵ [صفحه ۴۴۴] دستش در جنگ نهاوند نابود شده بود، روزی برای دوستان خود نقل حدیث می- کرده، و عربی بیابانی آنجا نشست و چون قدری گوش داد گفت: سخن تو دلربا است و دست بریده‌ات حکایت از دزدی تو می‌کند. زید گفت: اینکه دست چپ است و برای سرقت دست راست بریده میشود. او گفت: بخدا قسم که من نمی‌دانم شما کدام دست را برای دزدی می‌برید. زید گفت: خدا راست گفته است «الأَعرابُ أَشَدُّ کُفراً وَ نِفاقاً وَ أَجدَرُ أَلّا یَعلَمُوا حُدُودَ ما أَنزَلَ اللّه». -قرآن-۴۱۳-۵۰۶ «یَتَرَبَّصُ بِکُمُ الدَّوائِرَ» ۹۹ مجمع: زجّاج و فرّاء گفته‌اند: یعنی منافقین منتظر بودند که پیغمبر ص کشته شود یا بمیرد و آنها بدین خود برگردند. -قرآن-۱-۳۵ لَیهِم دائِرَةُ السَّوءِ» ۹۹ مجمع: إبن کثیر و ابو عمر «السّوء» با ضمّ سین خوانده‌اند و دیگران با فتح سین«۴۵». -قرآن-۱-۳۰-پاورقی-۱۲۲-۱۲۴ «وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ» مجمع: قتاده گفته است یعنی دعای پیغمبر بخیر و برکت، إبن عبّاس و حسن بصری گفته‌اند: مقصود استغفار پیغمبر است. -قرآن-۱-۲۷ «قُربَةٌ لَهُم» ۱۰۰ مجمع: بعضی قاریها با ضمّ راء و اکثر با سکون راء قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۷ مثنوی دفتر اوّل در معنی حدیث «اللّهمّ اعط کلّ منفق خلفا و کلّ ممسک تلفا». گفت پیغمبر که دایم بهر پند || دو فرشته خوش منادی می‌کنند کای خدایا منفقان را سیر دار || هر درمشان را عوض ده صد هزار ای خدایا ممسکان را در جهان || تو مده الّا زیان اندر زیان ای خدایا منفقان را ده خلف || ای خدایا ممسکان را ده تلف منفق و ممسک محل بین به بود || چون محلّ باشد مؤثّر می‌شود ای بسا امساک کز انفاق به || مال حقّ را جز بامر حقّ مده [صفحه ۴۴۵] تا عوض یابی تو مال بیکران || تا نباشی از عداد کافران کاشتران قربان همی کردند تا || چیره گردد تیغ‌شان بر مصطفی امر حقّ را باز دان ار واصلی || امر حقّ را در نیابد هر دلی «وَ السّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ المُهاجِرِینَ وَ الأَنصارِ» ۱۰۱ مجمع: یعقوب کلمه‌ی «انصار» را با رفع خوانده است و اینکه قرائت عمر و حسن بصری و قتاده بوده است. -قرآن-۱-۶۷ و قرائت مشهور «انصار» با جر است و صدای زیر «راء» و به قرائت دوّم معنی جمله چنین است سابقین و دسته‌ی اوّل فقط مهاجرین هستند، و به قرائت دوّم معنی اینکه است که سابقین مهاجرین هستند و انصار کسانی هستند، و اختلاف است در اینکه سابقین و پیشقدمهای اوّل چه کسانی بوده‌اند و اینکه آیه برای که نازل شده است از سعید بن مسیّب و حسن بصری و إبن سیرین و قتاده نقل شده است، آن عدّه‌ی مسلمین هستند که بدو قبله نماز خواندند، یعنی آن وقت که پیغمبر ص رو به بیت- المقدس نماز میخواند مسلمان شدند و تا تغییر قبله زنده بودند و رو بکعبه نماز خواندند، شعبی گفته است: مقصود آن عدّه‌ی از مسلمین است که بحدیبیه در بیعت رضوان حاضر بودند، چون پس از آنکه مشرکین مانع پیغمبر شدند از رفتن بمکّه و انجام عمره، و مسلمین با آنها مبارزه کردند و سنگ و تیر بطرف یکدگر انداختند زد و خورد کردند و پیغمبر [ص] در زیر درخت بود و مردم را دعوت فرمود با او بیعت کنند بر ثبات قدم و در جای ماندن و از جلو اعراب فرار نکنند و مسلمین با آن حضرت بیعت کردند، اینکه بیعت مشهور است ببیعت رضوان. و پس از آن روز هر کس که مهاجرت کرد و مسلمان شد از مهاجرین اوّلین شمرده نمی‌شد. عطاء بن ابی رباح گفته است: مسلمانانی که در جنگ بدر حاضر بودند مشمول اینکه آیه هستند. جبّائی گفته است: هر کس پیش از هجرت پیغمبر ص به مدینه مسلمان شده است، از «سابقون الاوّلون من المهاجرین» است. و نیز اختلاف است که اوّل مسلمان که بوده است! إبن عبّاس و جابر و انس مالک و زید بن ارقم و مجاهد و قتاده و إبن اسحاق گفته‌اند: اوّل خدیجه مسلمان شد و بعد علیّ علیه السّلام. ابراهیم نخعی [صفحه ۴۴۶] گفته است: بعد از خدیجه ابو بکر مسلمان شد. زهری و سلیمان بن یسار و عروه بن ابی الزّبیر گفته‌اند: زید بن حارثه بعد از خدیجه مسلمان شد. و از عبد الرّحمان بن عوف نقل کرده‌اند که «السّابقون الاوّلون» ده نفر از قریش بودند و اول آنها علیّ[ع] بود که پیشقدم در اسلام شد. فخر: اهل حدیث متّفق شده‌اند که اوّل مسلمان از مردها ابو بکر و از زنها خدیجه و از بچه‌ها علیّ علیه السّلام و از موالی زید بن ثابت، و روایت شده است که عمر خطاب اینکه آیه را چنین میخواند «و الانصار الّذین اتّبعوا» و انصار را مرفوع تلفّظ میکرد و واو بعد از انصار که در قرائتهای دیگر هست او تلفظ نمی‌کرد و معنی چنین میشد: سابقین و پیشقدمها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فقط مهاجرین هستند، و آن انصار که پیرو نیکوکاری‌های مهاجرین هستند خدا از آنها راضی است، و آنها از خدا راضی هستند. یک روز عمر به همین طرز میخواند، ابی بن کعب شنید و گفت: سوگند بخدا پیغمبر بما اینکه طور تعلیم کرد «انصار و الّذین» با رفع «انصار» بعلاوه‌ی واو و آن وقت تو در بقیع مدینه برگ درخت سلّم برای دبّاغی میفروختی. عمر گفت: راست میگوئی تو آنجا آسوده‌خاطر بحضور پیغمبر بودی و ما غایب شده بودیم برای کسب و کار خود. و اگر بخواهی بگوئی که ما پیشقدم بودیم که مهاجرین را بشهر و خانه‌ی خود جای دادیم و یاری‌شان کردیم تا قرائت تو مناسب با رفتار شما باشد و برای یاد آوری آن باشد البته راست و درست است. و بعضی گفته‌اند: اینکه بحث در قرائت آیه میان عمر و زید بن ثابت بود و زید، ابی بن کعب را شاهد درستی قرائت خود معرّفی کرد. طبری: محمّد بن کعب قرظی گفت: عمر شنید: مردی اینکه آیه را بقرائت مشهور میخواند. دست او را گرفت و پرسید: که اینکه قرائت را بتو آموخته است! او جواب داد: ابی بن کعب بمن آموخته است. گفت: با من باش تا تو را نزد او ببرم چون با ابی رو برو شدند عمر از ابی پرسید: تو چنین قرائتی باین مرد آموخته‌ای! او جواب داد بلی. پرسید: از پیغمبر ص اینکه طور شنیدی! جواب داد بلی. عمر [صفحه ۴۴۷] گفت: من می‌پنداشتم که خدا اینکه منزلت پیشقدمی را فقط بما مهاجرین عنایت کرده است و غیر ما نصیبش نخواهد شد. ابیّ بن کعب گفت تصدیق اینکه آیه در اوّل سوره‌ی جمعه است: «وَ آخَرِینَ مِنهُم لَمّا یَلحَقُوا بِهِم وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیم» و در سوره حشر است: «وَ الَّذِینَ جاؤُ مِن بَعدِهِم یَقُولُونَ رَبَّنَا اغفِر لَنا وَ لِإِخوانِنَا الَّذِینَ سَبَقُونا بِالإِیمانِ» و در سوره‌ی انفال است: «وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِن بَعدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُم فَأُولئِکَ مِنکُم». اینکه بود منقول از طبری: و مقصود ابی از نقل آیات اینکه است: در سه جای دیگر قرآن، مهاجر و انصار در یک درجه و پیشقدم به اسلام معرّفی شده‌اند. –قرآن–۲۰۸–۲۸۲–قرآن–۳۰۶–۴۲۳–قرآن–۴۵۳–۵۴۰ «تَجرِی تَحتَهَا الأَنهارُ» ۱۰۱ مجمع: إبن کثیر «من تحتها» خوانده است. –قرآن–۱–۲۹ و در قرآنهای مردم مکّه نیز کلمه‌ی «من» بوده است. و دیگران بدون «من» قرائت کرده‌اند. «سَنُعَذِّبُهُم مَرَّتَینِ» ۱۰۱ مجمع: و دیگر مفسّرین چندین موجب آزار در زندگی نقل کرده‌اند و گرفتاری در قبر پس از مردن یکی از آن گرفتاریهای زندگی بگفته‌ی إبن عبّاس رسوائی بود که در یک روز جمعه پیغمبر ص بر منبر بخطبه بود چند نفر از آنها بنام یاد کرد که تو منافق هستی از مسجد بیرون برو و اینکه یک آزار برای آنها بود و پس از مرگ هم در قبر عذاب شدند. و بگفته‌ی مجاهد یک آزار اسارت و کشته شدن بدست مسلمین بود. و بگفته‌ی إبن اسحاق یک آزار معاشرت با مسلمین بود که میدیدند آنها قوّت و قدرت دارند. و بگفته‌ی امام فخر بهتر اینکه است که بگوئیم: حیات سه مرتبه دارد، اوّل– حیات مادّی دنیا. دوّم– حیات گور و دوران پیش از قیامت. سوّم– حیات قیامت و معاد انسان، و کلمه‌ی مرّتین در آیه بمعنی دو نوبت، اوّلش– همه‌ی اقسام آزار و عذاب دنیا است و نوبت دوّم– عذاب قبر است، و جمله‌ی «ثُمَّ یُرَدُّونَ إِلی» مقصود آزار در حیات سوّم است که قیامت باشد. –قرآن–۱–۳۰–قرآن–۹۱۷–۹۴۳ «وَ آخَرُونَ اعتَرَفُوا» ۱۰۲ فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود چند نفر منافق –قرآن–۱–۲۶ [صفحه ۴۴۸] است که توبه کردند. بعضی گفتند: مقصود آن مسلمین تنبل هستند که بجنگ تبوک نرفتند و پشیمان شدند و توبه کردند. و آنها سه نفر بودند: ابو لبابه و اوس بن ثعلبه و ودیعه بن حزام، بعضی گفته‌اند: ده نفر بودند، و هفت نفر آنها با همین سه نفر چون آیات قرآن اینجور مردم را لعن و تهدید کرد آنها خود را بستون مسجد بستند. چون پیغمبر [ص] برگشت: مردم عرض کردند: اینها سوگند یاد کرده‌اند که در آنجا بمانند تا پیغمبر آنها را بگشاید، و چون اینکه آیه نازل شد آنها را گشود و آنها گفتند چون دوستی مال ما را از اینکه فیض محروم کرد اینک اموال ما که بفقرا بدهی و ما را پاک کنی، قبول نفرمود تا اینکه آیه نازل شد «خُذ مِن أَموالِهِم». –قرآن–۳۳۶–۳۵۸ لَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً» ۴۶۰۲ فخر: یعنی بطور کلّی کار خوب و بد را با هم فراهم می‌کنند. و اینکه آیه دلیل است که عقیده‌ی بحبط عمل باطل است«۴۶». –قرآن–۱–۴۵–پاورقی–۱۸۲–۱۸۴ یعنی اینکه عقیده که کار بد اثر خوب را نابود می‌کنند درست نیست و هر کاری از خوب و بد اثر خود را میبخشد و اینکه آیه صریح است که با هم آمیخته میشوند و اثر خود را دارند نه آن که یکی یکی دیگری را نابود کند. «عَسَی اللّهُ أَن یَتُوبَ عَلَیهِم» ۱۰۲ فخر: اینکه آیه صریح است که توبه از جانب خدا و بایجاد او است. معتزله

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته‌اند: مقصود از «یَتُوبَ عَلَیهِم» اینکه است که خدا توبه‌ی آنها را میپذیرد. -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۱۵۵-۱۷۵ سخن ما: ۱- جمله‌ی «الأَعرابُ أَشَدُّ» تا آخر آیه شاید معرّفی منفی است برای راهنمائی بمثبت که محیط دور از تمدن و وسیله‌ی تعلیم و تربیت آماده‌تر است برای جهل و وحشیگری. اینکه است که عرب بیابانی کفر و نفاق و نادانیش از همفکرهای شهرنشین خودش بیشتر است. - قرآن-۲۳-۴۳ مثنوی در دفتر سوّم از حکایت میهمان شدن خواجه بروستا گفته است: ده مرو ده مرد را احمق کند || عقل را بی‌نور و بی‌رونق کند قول پیغمبر شنو ای مجتبی || کور عقل آمد وطن در روستا [صفحه ۴۴۹] هر که روزی باشد اندر روستا || تا بماهی، عقل او ناید بجا تا بماهی احمقی با او بود || از حشیش«۴۷» -فرمت-۵۰-۵۲ وانکه ماهی، باشد اندر روستا || روزگاری، باشدش جهل و عمی و حدیث «علیکم بالسّواد الاعظم» شاید اشاره بهمین شرط مهم زندگی است که تربیت و ادب و دین و انسانیّت در محیط کوچک محدود دور از وسائل فراهم نمی- شود، و شاید بهمین مناسبت در آیت بعد گفته شده است و «مِنَ الأَعرابِ مَن یُؤمِنُ» که بیابانی و روستانشین بطور کلّی محروم از علم و فهم و ایمان است مگر فردی نادر و کم، ۲- آیت آخر «خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً» اگرچه دیگران استنباط کرده‌اند: معنی «خلطوا» بقای اثر خوب و بد است که هر دو اثر خود را میبخشد، ولی فهم و تصدیق اینکه مطلب دشوار است که هر دو مثبت و منفی اثر بگذارد، و مانند دو ماده‌ی مخلوط فرض نکرده‌اند که نتیجه‌ی آن حالت سوّم و ماده‌ی دیگری غیر از دو ماده‌ی اوّل باشد مثل سکنجبین که مورد مثل بوده است و مخلوطی از سرکه و شیرینی است. پس باید چنین فکر کنیم که آمیختن کار خوب با بد نتیجه‌اش پس از میزان و حساب معلوم میشود که کدام برتر است، اگر یک خوب با ارزش و بزرگ با چند بد کوچک و کم ضرر آمیخته بهم شد البتّه خوب محسوب خواهد شد و بدها بی‌اثر میمانند و هم‌چنین بعکس و همان طور که یک موجود در تحوّلات خود هر تغییر که می‌کند و بهر صورت که در میآید نام و وصف و خصوصیّات آن را بخود میگیرد انسان هم در تحوّلات مادی خود همین طور است و نیز تحوّلات و تغییرات معنوی او نیز چنین خواهد بود. فرض کنید: یک دانه گندم پس از سبز شدن گیاه است بعد خوشه است و مرتبه‌ی آخر آن گندم است، و در هر درجه خاصیّت مخصوص و نام مخصوص و ارزش مخصوص بخود دارد انسان هم بچه‌ی در شکم مادر و جنین است بعد نوزاد می‌شود، بچه‌ی کوچک میشود، جوان می‌شود، کامل مرد میشود، پیرمرد میشود، که احتیاجات و ادراکات و توانائیها و دیگر خواصّ آدمی او در هر یک از اینکه مراحل غیر از مرحله‌ی دیگر است. و همین طور است -قرآن-۲۳۰-۲۶۲-قرآن-۳۷۶-۴۰۲ [صفحه ۴۵۰] نیکوکاری و بدکاری او که در هر موقعی دارای خصوصیّتی است یک وقت بد و گناهکار است و نوبت دیگر فرمانبر و نیکوکار است، و همانطور که در هر مرحله و خصائص آن که بمیرد آن خصائص و مزایا و نواقص باو نسبت داده میشود و میگویند جوان مرد، یا جاهل مرد، یا پیر مرد، یا هنرمند مرد، و نیز دانه‌ی گندم در هر مرحله نابود شود، میگویند علف خشک شد، خوشه خشک شد، گندم خشک شد، همین طور است گناهکاری و فرمانبری انسان که آخر مرتبه‌ی او یا گناه بیشتر است البتّه گناهکار مرده است و اگر اطاعت و عبادت او بیشتر باشد مؤمن و فرمانبر مرده است پس مقصود از «خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً» شاید اینکه باشد که منافقین عذاب می‌شوند و اینکه دسته که کار منافق و مؤمن می‌کنند مانند آنها گرفتار نیستند و ممکن است اگر کار خوبشان زیاد بود و دم آخر صالح و نیکوکار بودند مشمول توبه و آمرزش شوند و گر نه گرفتار خواهند بود و شاید جمله‌ی «عَسَی اللّهُ أن یَتُوبَ» برای همین انتظار باشد که شاید خوبی‌شان بیشتر باشد و خدا توبه‌شان را بپذیرد، و شاید کمتر باشد و قابل توبه نباشند. -قرآن-۶۲۵-۶۶۹-قرآن-۹۳۹-۹۶۹

[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۰۳ تا ۱۱۰]

خُذ مِن أَموالِهِم صَدَقَةً تُطَهِّرُهُم وَ تُزَكِّیهِم بِها وَ صَلِّ عَلَیهِم إِنَّ صَلاتَکَ سَکَنٌ لَهُم وَ اللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ[۱۰۳] أَ لَم یَعلَمُوا أَنَّ اللّهَ هُوَ یَقبَلُ التَّوبَةَ عَن عِبادِهِ وَ یَأخُذُ الصَّدَقاتِ وَ أَنَّ اللّهَ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ[۱۰۴] وَ قُلِ اعمَلُوا فَسَیَرَی اللّهُ عَمَلَکُم وَ رَسُولُهُ وَ المُؤمِنُونَ وَ سَتُرَدُّونَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إِلی عالِمِ الغَیبِ وَ الشَّهادَةِ فَیُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۱۰۵] وَ آخَرُونَ مُرجَونَ لِأَمرِ اللّهِ إِمّا یُعَذِّبُهُم وَ إِمّا یَتُوبُ عَلَیهِم وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۱۰۶] وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسجِداً ضِراراً وَ کُفراً وَ تَفرِیقاً بَینَ المُؤمِنِینَ وَ إِرصاداً لِمَن حارَبَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ مِن قَبلُ وَ لَیَحلِفُنَّ إِن أَرَدنا إِلَّا الحُسنی وَ اللّهُ یَشهَدُ إِنَّهُم لَکاذِبُونَ [۱۰۷] -قرآن-۱-۸۴۵ لا تَقُم فِیهِ أَبَداً لَمَسجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقوی مِن أَوَّلِ یَومٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِیهِ فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَن یَتَطَهَّرُوا وَ اللّهُ یُحِبُّ المُطَّهِّرِینَ [۱۰۸] أَ فَمَن أَسَّسَ بُنیانَهُ عَلی تَقوی مِنَ اللّهِ وَ رِضوانٍ خَیرٌ أَم مَن أَسَّسَ بُنیانَهُ عَلی شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانهارَ بِهِ فِی نارِ جَهَنَّمَ وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ [۱۰۹] لا یَزالُ بُنیانُهُمُ الَّذِی بَنَوا رِیبَةً فِی قُلُوبِهِم إِلّا أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُم وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۱۱۰] -قرآن-۱-۵۵۰ [صفحه ۴۵۱] معنی لغات: مرجون- از فعل ارجی الامر یعنی کار را بتأخیر انداخت و بوقت دیگر معیّن کرد. از شکار بهره نبرد و نتوانست شکار کند. ضرار- مخالفت، زیان، شفا- بقیّه‌ی ماه پیش از غروب، کناره و حدّ هر چیز، جرف- کناره‌های رود که آب زیر آنرا خراب کرده و خاک آنرا کنده است. انهار- از مصدر «انهیار» بمعنی خرابی و ریختن ساختمان و بناء ترجمه: ۱۰۳ ای پیغمبر از سرمایه‌های مسلمانان برای ناداران بگیر تا ز گناه پاک‌شان کنی و پاکیزه‌شان کنی [که روان‌شان خوی گیر نکوکاری شود] و برای‌شان دعا کن که دعای تو آرامش ایشان بود و خدا شنوا است و دانا [بآنچه گوئید و کنید] ۱۰۴ مگر ندانند: خدا پشیمانی ز گناه را از بندگان خود می‌پذیرد و صدقات و مال فقیران را او می گیرد و البتّه او همه توبه‌ها پذیرد و مهربانی کند. ای محمّد بمردم بگو: ۱۰۵ بکار خود باشید [که آنچه کنید نمودار می‌شود و] بزودی خدا آن را بیند و هم پیغمبر و مؤمنان و دیری نشود که شما را بسوی آن برند که آگاه ز دیدنی و نادیدنی بود وز آنچه می کنید خبردارتان کند ۱۰۶ و گروهی هستند [که خوبی و بدی‌شان نمودار نیست] چشم براه فرمان خدایند که یا بیازاردشان و یا بر آنان ببخشاید چه خدا دانای استوارکار بود ۱۰۷ و آن کسان که نمازگاهی ساختند برای زیان و بیدینی و جدائی مسلمانان و هم پناهگاهی برای آنکه زین پیش با خدا و پیغمبرش در ستیز بود و سوگند میخورند: زین مسجد ساختن جز نکو- کاری نخواستیم، خدا گواه است که همگی‌شان دروغگویند ۱۰۸ ای پیغمبر تو [صفحه ۴۵۲] هرگز در آن بنماز مایست که البتّه آن مسجد نخستین روز مسلمانی پایه بر پرهیزگاری نهاده، شایسته‌تر است که تو در آن نماز بخوانی چه در آن مردانی بودند که دوست دارند خود را ز پلیدی پاک دارند و خدا پاکان را دوست بدارد ۱۰۹ آیا آنچه پایه گذاریش بر پرهیزگاری خداوندی شده است بهتر است یا آن ساخته بر کناره‌ی شکسته و از هم جدا شده سرازیر بر آتش دوزخ! [البتّه که چنین کار ستم است] و خدا گروه ستمکاران را رهبری نکند ۱۱۰ همیشه آن ساخته شدن اندیشه و نگرانی دلهاشان شده است تا که آن دلها بشکافد [وز اندوه کار خود بمیرند] چه خدا دانا بود و درستکار باشد. سخن مفسّرین: «خُذ مِن أَموالِهِم صَدَقَةً» ۱۰۳ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی از اموال آن مردم که بجنگ نرفتند و پشیمان شدند و توبه کردند صدقه بگیر برای کفاره‌ی گناهشان. جبّائی و بیشتر مفسّرین گفته‌اند: مقصود زکات واجب است. -قرآن-۱۵-۴۶ «وَ صَلِّ عَلَیهِم» ۱۰۳ مجمع: یعنی دعا کن که صدقه‌شان پذیرفته شود، و روایت شده است در کتاب صحیح مسلم و صحیح بخاری از عبد اللّه بن ابی أوفی که چون عده‌ای زکات خود را میآوردند پیغمبر میفرمود: «اللّهم صلّ علیهم» و پدرم که از اصحاب شجره و بیعت رضوان بود خدمت پیغمبر [ص] صدقه برد، آن حضرت فرمود «اللّهم صلّ علی آل ابی اوفی». -قرآن-۱-۲۲ «إِنَّ صَلاتَکَ» ۱۰۳ مجمع: مردم کوفه مفرد خوانده‌اند و دیگران «صلواتک» بصورت جمع قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۹ «وَ آخَرُونَ مُرجَونَ لِأَمرِ اللّهِ» ۱۰۶ طبری: مقصود آنها است که بجنگ نرفتند و مثل أبو لبابهٔ و دیگران عذر نخواستند و آنها سه نفر بودند بنام هلال بن امیّه و مرارهٔ- إبن ربیع، و کعب بن مالک و کار آنها محوّل شد بآینده که توبه‌شان پذیرفته شد بآیات بعد «لَقَد تابَ اللّهُ». -قرآن-۱-۴۱- قرآن-۲۹۲-۳۱۳ مجمع: مردم مدینه و کوفه «مرجون» قرائت کرده‌اند و دیگران «مرجئون» با [صفحه ۴۵۳] همزه قرائت کرده‌اند. «وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسجِداً ضِراراً وَ کُفراً» ۱۰۷ مجمع: مردم مدینه «الّذین» بی‌واو خوانده‌اند، و دیگر قاریها «وَ الَّذِینَ» با واو قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۵۴-قرآن-۱۲۲-۱۳۷ ابو الفتوح نوشته است: مفسّران گفتند: بنی عمرو بن عوف مسجد قبا بنمازگاه خود گرفتند و رسول را آنجا بردند تا یک روز نماز جماعت بکرد، بنی اعمام ایشان را حسد آمد برایشان گفتند: ما نیز مسجدی کنیم در پهلوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مسجد ایشان و از رسول در خواهیم تا آنجا نماز کند. چون ابو عامر الرّاهب از شام آید او را بامام مسجد کنیم، و اینکه ابو- عامر از ایشان بود و پدر حنظله بود که او را غسیل الملائکه گفتندی روز احد او را بکشتند در معرکه او را بشسته یافتند، رسول را بگفتند. گفت: من دیدم فرشتگان را که غسل او پرداخته بودند با ابریق زرین بآسمان میشدند. و اینکه ابو عامر ترسا بود و راهب بود در جاهلیّت، چون رسول بپیغمبری مبعوث شد بنزدیک رسول آمد و او را گفت: اینکه دین چیست که تو آورده‌ای! رسول گفت: دین حنیفی است دین ابراهیم. گفت: من بر آن دینم. رسول او را گفت: تو بر آن دین نه‌ای. او گفت: اینکه دین ابراهیم است و لکن تو چیزی درآورده‌ای که از آن نیست. رسول گفت: نه چنین است که تو گفتی و لکن دینی است پاکیزه و روشن که آورده‌ام. ابو عامر گفت: آن را که از ما دروغ میگوید او را خدا بمیراند تنها- رانده- غریب. پیغمبر [ص] گفت: آمین و او را ابو عامر الفاسق خواندندی. در احد و چند غزات در میان کافران با رسول و لشکر رسول کارزار کردی تا روز حنین چون روز حنین هوازن بگریختند او نیز بگریخت و بشام شد و کس فرستاد و بمنافقان که چندان که توانی ساز و سلاح بدست بنهی و برای من مسجد بنا کنی که من بنزدیک قیصر میروم تا از او لشکری بستانم و بیایم و با محمّد کارزار کنم و ایشان را از مدینه بیرون کنم. اینکه جماعت بیامدند و دوازده مرد بودند ثعلب بن حاطب و معتب بن قشیر و ودیعه بن ثابت و غیرهم مسجدی بنا کردند در پهلوی مسجد قبا و مجمّع بن جاریه امام بود. چون فارغ شد بیامدند و رسول را گفتند: یا رسول اللّه یک روز آنجا آی و نماز کن آنجا برای ما. و اینکه آن وقت بود که [صفحه ۴۵۴] رسول ساز آن میکرد تا بغزات تبوک شود، رسول گفت من مشغولم چون باز آیم آنگاه بگویم که چه باید کرد، چون رسول بازگشت ایشان بیامدند و گفتند: ما میخواهیم تا بمسجد ما آئی و آنجا نماز کنی و دعا کنی ما را ببرکت. و رسول بر در مدینه بود هنوز در شهر نرفته بود پیراهن بخواست تا در پوشد و آنجا رود. جبرئیل آمد و اینکه آیات آورد «وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسجِداً» چون اینکه آیه آمد مالک بن الدّخشم را «و غیر او» گفت بروی و بمسجد اینکه ظالمان شوی و ویران کنی و بسوزی. و عطا روایت کند که در عهد عمر شهرها که گشاده میشد مسلمانان را او میفرمود: تا آنجا مسجدها بنا میکردند و نهی کرد ایشان را از آن که رها کنند که مسجدی در برابر مسجدی بنا کنند یا در پهلوی مسجدی بر سبیل حسد و ضرار و منازعت. -قرآن-۳۷۸-۴۱۳ «حارَبَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ مِن قَبلُ» ۱۰۷ مجمع: یعنی برای ابو عامر راهب ساختند که از پیش با پیغمبر در جنگ بود و در انتظار آمدن او بودند که بیاید و مسلمین را از مدینه اخراج کنند. -قرآن-۱-۴۴ «لَمَسجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقوی» ۱۰۸ طبری: عدّه‌ای از پیغمبر نقل کرده‌اند که مقصود مسجد مدینه است، بعضی هم گفته‌اند: مقصود مسجد قبا است. -قرآن-۱-۳۸ «یُحِبُّونَ أَن یَتَطَهَّرُوا» ۱۰۸ فخر: یعنی از گناهان خود را پاک دارند، و بمعنی پاکی از پلیدی و تطهیر از نجس نیز گفته‌اند. -قرآن-۱-۳۳ «أَسَّسَ بُنیانَه» ۱۰۹ مجمع: اینکه جمله در هر دو مورد چند قرائت شده است: -قرآن-۱-۲۲ با ضمّ همزه و کسر سین و رفع نون بنیان و با تخفیف سین و اساس بنیان و اسّ بنیان. «عَلی شَفا جُرُفٍ» ۱۰۹ مجمع: عدّه‌ای قاریها با تخفیف راء «جرف» و دیگران با تشدید راء خوانده‌اند. و معنی جمله مقایسه‌ی کار خوب و بد است که آنچه تأسیس و ساخته‌ی بنیان تقوی است همانند نیست با آنچه تأسیس بر نفاق است چون اینجور بنیان مانند ساخته‌ی در کناره و شکسته‌ی رود است که بزودی میریزد. -قرآن-۱-۲۱ «إِلّا أَن تَقَطَّع» ۱۱۰ مجمع: بیشتر قاریها «الّا» با تشدید لام خوانده‌اند و بعضی «الی ان» خوانده‌اند و عده‌ای «تقطّع» را با فتح تاء و تشدید طاء و نیز با ضمّ تاء و -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۴۵۵] تخفیف با تاء قرائت کرده‌اند. و بیشتر قاریها «تقطّع» با ضمّ تاء و تشدید طاء خوانده‌اند. و در معنی اینکه جمله با جمله‌ی جلو گفته‌اند: یعنی ساختمان مسجد موجب دغدغه و ناراحتی یا حسرت و افسوس و یا شک است در دل آنها تا آنگاه که بمیرند. یا توبه کنند بطوری که دلهاشان از پشیمانی و افسوس بر گذشته پاره شود. سخن ما همان ترجمه است و اینکه شعر مثنوی که در دفتر دوّم مفصّل گفته است: اینکه چنین کژ بازیی در جفت و طاق || با نبیّ می‌باختند اهل نفاق کز برای عز دین احمدی || مسجدی سازیم و بود او مرتدی اینکه چنین کژ بازیی می‌باختند || مسجدی جز مسجد او ساختند فرش و سقف و قبله‌اش آراستند || لیک تفریق جماعت خواستند نزد پیغمبر به لابه آمدند || همچو اشتر پیش او زانو زدند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کای رسول حقّ برای محسنی || سوی آن مسجد قدم رنجه کنی مسجد روز گل است و روز ابر || مسجد روز ضرورت وقت صبر ساعتی آن جایگه تشریف ده || تزکیه‌ی ما کن ز ما تعریف ده ای دریغا کان سخن از دل بدی || تا مراد آن نفر حاصل شدی لفظ کاید بیدل و جان از زبان || همچو سبزه تون بود ای دوستان هم ز دورش بنگر و اندر گذر || خوردن و بورا نشاید ای پسر سوی لطف بیوفایان هین مرو || کان پل ویران بود، نیکو شنو گر قدم را جاهلی بر وی زند || بشکند پل و آن قدم را بشکند هر کجا لشکر شکسته می‌شود || از دو سه سست مخنّث می‌بود آن رسول مهربان رحم کیش || جز تبسم جز بلی ناورد پیش می‌نمود آن مکر ایشان پیش او || یک بیک زانسان که اندر شیر مو صد هزاران مکر و موی و دمدمه || چشم خوابانید آندم ز آن همه چون بر آن شد تا روان گردد رسول || غیرت حق بانگ زد مشنو ز غول کاین خبیثان مکر و حیلت کرده‌اند || جمله مغلوب است آنچه آورده‌اند [صفحه ۴۵۶] مسجدی بر جسر دوزخ ساختند || با خدا نرد دغل می‌باختند تا جهودی را ز شام اینجا کشند || که بوعظ آن، جهودان سر خوشند [صفحه ۴۵۷]

[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۱۱ تا ۱۱۹]

إِنَّ اللّهَ اشتَری مِنَ المُؤمِنِینَ أَنفُسَهُم وَ أَموالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ فَیَقتُلُونَ وَ یُقتَلُونَ وَعداً عَلَیهِ حَقًّا فِی التَّوراةِ وَ الإِنجِیلِ وَ القُرآنِ وَ مَن أَوفی بِعَهدِهِ مِنَ اللّهِ فَاستَبشِرُوا بِبَیعِکُمُ الَّذِی بایَعتُم بِهِ وَ ذلِکَ هُوَ الفَوزُ العَظِیمُ [۱۱۱] التّائِبُونَ العابِدُونَ الحامِدُونَ السّائِحُونَ الرّاکِعُونَ السّاجِدُونَ الآمِرُونَ بِالمَعرُوفِ وَ النّاهُونَ عَنِ المُنکَرِ وَ الحافِظُونَ لِحُدُودِ اللّهِ وَ بَشِّرِ المُؤمِنِینَ [۱۱۲] ما کانَ لِلنَّبِیِّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا أَن یَستَغفِرُوا لِلمُشرِکِینَ وَ لَو کانُوا أُولِی قُربی مِن بَعدِ ما تَبَیَّنَ لَهُم أَنَّهُم أَصحابُ الجَحِیمِ [۱۱۳] وَ ما کانَ استِغفارُ إِبراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلّا عَن مَوعِدَةٍ وَعَدَها إِیّاهُ فَلَمّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّهِ تَبَرَّأَ مِنهُ إِنَّ إِبراهِیمَ لَأَوّاهٌ حَلِیمٌ [۱۱۴] وَ ما کانَ اللّهُ لِیُضِلَّ قَوماً بَعدَ إِذ هَداهُم حَتّی یُبَیِّنَ لَهُم ما یَتَّقُونَ إِنَّ اللّهَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۱۱۵] -قرآن-۱-۱۰۷۶ إِنَّ اللّهَ لَهُ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ یُحیِی وَ یُمِیتُ وَ ما لَکُم مِن دُونِ اللّهِ مِن وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ [۱۱۶] لَقَد تابَ اللّهُ عَلَی النَّبِیِّ وَ المُهاجِرِینَ وَ الأَنصارِ الَّذِینَ اتَّبَعُوهُ فِی ساعَةِ العُسرَةِ مِن بَعدِ ما کادَ یَزِیغُ قُلُوبُ فَرِیقٍ مِنهُم ثُمَّ تابَ عَلَیهِم إِنَّهُ بِهِم رَؤُفٌ رَحِیمٌ [۱۱۷] وَ عَلَی الثَّلاثَةِ الَّذِینَ خُلِّفُوا حَتّی إِذا ضاقَت عَلَیهِمُ الأَرضُ بِما رَحُبَت وَ ضاقَت عَلَیهِم أَنفُسُهُم وَ ظَنُّوا أَن لا مَلجَأَ مِنَ اللّهِ إِلّا إِلَیهِ ثُمَّ تابَ عَلَیهِم لِیَتُوبُوا إِنَّ اللّهَ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ [۱۱۸] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ کُونُوا مَعَ الصّادِقِینَ [۱۱۹] -قرآن-۱-۷۲۵ معنی لغات: السّائحون- روزه‌داران و ملازمین مسجد، أواه- آنکه زیاد شکایت و اظهار ناراحتی می کند، یزیغ- از مصدر «زیغ» بفتح زای بمعنی توجه و میل بچیزی کردن، کج شدن، چشم کندی کردن. ترجمه: ۱۱۱ همانا خداوند از مؤمنین جان و مالشان را خریدار است که در راه حقّ[بدهند و] بجنگند و بکشند و کشته شوند و در برابرشان بهشت باشد، البتّه اینکه نوید استوار بر خدا است در تورات و انجیل و قرآن، و چه کسی است که بتواند بهتر از خدا به وعده وفا کند! پس خوشدل باشید به فروش خود که در عوض معامله کردید [و آن با خدا بود] و همین است بزرگ بهره‌مندی و بس برای آن مؤمنین که بازگشته به خدایند و در بندگی و ستایش حقّ باشند و روزه دارند و فروتنان و نگونان به پیشگاه خداوندی و فرمانده‌ها بنیکی و جلوگیر ز ناپسند و نگاهبانان دستور- های خداوندیند، پس ای محمّد نوید بهمه‌ی مؤمنین بده [که رستگار بوند] ۱۱۳ مسلمانان بدانند که پیغمبر و مؤمنان را نرسد که آمرزش بخواهند برای آن بی‌دینان که نمودار شد یاران آتش هستند هر چند که خویشان‌شان بوند. جهت نزول آیت ۱۱۳ «ما کانَ لِلنَّبِیِّ» مجمع و اسباب النّزول و دیگران جهت نزول اینکه آیه را مختلف نوشته‌اند که پیغمبر خود یا بخواهش دیگران خواست دعا کند برای ابو طالب یا برای مادر خود آمنه یا برای آنها که مسلمان‌ناشده از دنیا رفته‌اند اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۲۰-۴۳ ترجمه: ۱۱۴ و ابراهیم برای پدر خود آمرزش نخواست جز بدنبال وعده ای که به او داده بود [که اگر دیندار شوی دعا کنم خدا ترا بیامرزد] ولی چون برایش نمودار شد که او دشمن حقّ است از او دوری نمود چه ابراهیم اندیشناک ز حقّ بود و بردبار ۱۱۵ [و نیز مسلمانان بدانند] آن مردم که براه راست بودند [صفحه ۴۵۸] در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیشگاه خداوند به گمراهی نبودند تا آنکه راه پرهیزگاری برایشان نمودار شود چه خدا دانای همه چیز بود. جهت نزول آیت ۱۱۵ «وَ ما کانَ اللّه» مجمع: نقل کرده‌اند عدّه‌ای از مسلمین پیش از دستورهای لازم و واجبات از دنیا رفتند، مردم از پیغمبر پرسیدند، برادران درگذشته‌ی ما در چه حال هستند با اینکه اینکه وظائف را انجام نداده‌اند اینکه آیه بجواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۰-۴۱ ترجمه: ۱۱۶ فرماندهی در آسمان و زمین بتوان اوست و او مرگ میرساند و زنده میکند و شما را جز او دوست و یاوری نباشد. از هم اکنون بدانید که ۱۱۷، همانا خداوند آمرزید پیغمبر را و مسلمانان مهاجر و انصار را که بهنگام تنگی و دشواری پیروی او کردند زان پس که نزدیک شد دلهای گروهی ز آنان تیره شود و بلغزد، سپس خدا [دو دلی و ترس] ایشان را ببخشود که البته او به آنان نرم و مهربان است و هم خدا ببخشود بر آن سه نفر که از موافقت در جنگ خودداری کردند«۴۸» و کناره گیری مردم از آنها زمین پهناور را برایشان تنگ نمود تا دانستند که جز بسوی خدا راهی و پناهی ندارند، آنوقت بود که خدا آنها را آمرزید، چون او است که عذر و توبه را می‌پذیرد و مهربانی میکندو کناره گیری مردم از آنها زمین پهناور را برایشان تنگ نمود تا دانستند که جز بسوی خدا راهی و پناهی ندارند، آنوقت بود که خدا آنها را آمرزید، چون او است که عذر و توبه را می‌پذیرد و مهربانی میکند -پاورقی- ۸۵-۸۷ ۱۱۹ پس ای مؤمنین همیشه پرهیزگار باشید و در دسته‌ی راستگویان و درستکاران. جهت نزول دو آیت ۱۱۸- ۱۱۷ «لَقَد تابَ اللّه» تا آخر مجمع: آیت اوّل در جنگ تبوک نازل شد که مردم گرفتار سختی و تشنگی شدند بآن اندازه که عده‌ای آهنگ مراجعت کردند و لطف حق شامل آنها شد. حسن بصری گفت: ده نفر از مسلمین با یک شتر بنوبه سوار میشدند و میرفتند و خوراک آنها چند خرما بود -قرآن-۳۰-۵۱ [صفحه ۴۵۹] که یک دانه آن را یک نفر بدهان میگذاشت و می‌مکید و باز به رفیق خود میداد و بنوبه چند نفر آن را می‌مکیدند تا تمام میشد و روی آن آبی مینوشیدند. و آیت دوّم برای کعب و مرارهٔ بن ربیع و هلال بن امیّه بود که تنبلی کردند و به جنگ نرفتند، و پشیمان شدند و چون پیغمبر برگشت اظهار پشیمانی کردند پیغمبر با آنها سخن نگفت و مردم از آنها دوری کردند تا اینکه آیه نازل شد «وَ عَلَی الثَّلاثَةِ الَّذِینَ خُلِّفُوا» طبری: إبن عبّاس گفت در راه تبوک گرما و تشنگی بآن اندازه شدت یافت که شتر خود را می‌کشتند و آب در شکم او را میخوردند. -قرآن-۴۲۵-۴۶۹ سخن مفسّرین: «إِنَّ اللّه اشتَری» ۱۱۱ ابو الفتوح نوشته است: محمّد بن کعب القرظی گفت: سبب نزول آیه آن بود که چون انصاریان لیله العقبه با رسول بیعت کردند به مکه و ایشان هفتاد مرد بودند عبد اللّه رواحه گفت: یا رسول اللّه، شرطی که خدای را با ما هست و تو را هست با ما بگو گفت: اما شرط خدای من آن است که او را پرستی و با او شریک نیاری و انباز نگیری، و شرط من آن است که آنچه جان و مال خود را از آن حمایت کنی مرا از آن حمایت کنی. گفتند: کردیم یا رسول- اللّه. «فما لنا» ما را چی است! رسول گفت: «الجنهٔ» بهشت. گفتند: «ربح البیع لا نقیل و لا نستقیل» ما قیله نکنیم و قیله نخواهیم، خدای تعالی اینکه آیه فرستاد اهل اشارت گفتند: قیمت متاع به سه چیز پیدا شود: بمشتری و دلال و بها، چون مشتری خلیل بود و دلال نبی بود و بها جزیل بود، لا جرم متاع نفیس شد، پس از آنکه خسیس بود، خلیل شد پس از آنکه ذلیل بود، کثیر شد پس از آنکه یسیر بود، کبیر شد پس از آنکه صغیر بود، رفیع شد پس از آنکه وضیع بود، مالک شد پس از آنکه هالک بود، شریف شد پس از آنکه ضعیف بود کامل شد پس از آنکه خامل بود عظیم شد پس از آنکه دمیم بود، علی شد پس از آنکه دنی بود، ثمین شد پس از آنکه مهین بود. اینکه اوصاف مؤمنان است، جابر روایت کرد که در بعضی سفر با رسول بودم، مردی شتری داشت ضعیف مرد بآن شتر درمانده و راه نمی‌رفت و تکلیف مرد شده و کس نمی‌خرید و کاری نمی‌کرد، بر رسول آمد و شکایت کرد، رسول او را بخرید چون -قرآن-۱۵-۳۹ [صفحه ۴۶۰] با ملک رسول آمد قوت گرفت و بنشاط شد و در لشکر پیش همه شتران رفت، جابر انصاری گفت: اینکه شتر بر من سپار، و رسول آن را به من سپرد ببدر حاضر آمد باحد حاضر آمد و بحدیبیه حاضر آمد رسول او را بمن بخشید، من داشتم او را تا پیر شد، تا عهد عمر، پیش عمر شدم گفتم: چگوئی شیخی را که ببدر و احد و حدیبیه با ما حاضر بوده و امروز بکاری نمیآید! گفت: آن کی است! گفتم: آن شتر رسول است، آن را از من ببهای گران بخرید و آزاد کرد و در میان شتران صدقه کرد تا میچرید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و کس را بر او سبیلی نبود و اگر خریده‌ی رسول و آزاد کرده‌ی عمر کس را بر او ره نبودی تو خریده‌ی خدائی امید است که آزادکرده‌ی او باشی. همانا که در دنیا شیطان را بر تو راه نبود و در قیامت نیران را. تفسیر حسینی: بیت: سنگ بینداز و گهر میستان ||خاک زمین میده و زر میستان در عوض فانی خوار و حقیر || نعمت پاکیزه‌ی باقی بگیر آن بیع که روز ازل با تو کرده‌ایم|| اصلا در آن حدیث اقاله نمی‌رود عزیزی فرموده است که هر که بنده‌ای بخرد و به عیب او دانا باشد او را رد نتوان کردن، حقّ سبحانه ما را خریده و بعیب ما دانا بوده امید آن است که از درگاه کرم رد نکند، نظم: امید که از فضلت مردود نگردم من || چون، شد به همه عیبی لطف تو خریدارم و در نفحات الانس از أبو ذر بوزجانی نقل میکند که: تو به علم ازل مرا دیدی || دیدی آنگه بعیب بخریدی تو به علم آن و من بعیب همان || رو مکن ز آنچه خود پسندیدی و در حقیقت اینکه بیع و شری و بیان آنکه خود را مشتری گفت و ما را بایع و نفس و مال را بذکر اختصاص داد و دل را در اینکه مبایعه داخل نکردند مذکران و محققّان را عبارات عجیب و اشارات غریب هست و بعضی از آن در جواهر التفسیر سمت تحریر یافته. بیت: [صفحه ۴۶۱] هر که خواهد کزین برد بوئی || گو تماشای آن گلستان کن روح البیان: در تفسیر کبیر نقل شده است که شیطان بموجب اینکه آیه با خداوند محاکمه می‌کند که چون هر جنس معیوب در معامله مردود است و آن را پس میدهند و تو که بندگان را خریده‌ای همه معیوب و ناقص و نافرمان هستند، پس آنها را از خود بران تا با من و پیرو من شوند. در جواب او می‌گویند: معامله با همه‌ی عیب و نقص بر اساس فضل و احسان بوده است، و در چنین معامله بهیچ مذهب فسخ روا نیست، و در مثنوی است: کاله‌ای که، هیچ خلقش ننگرد || از خلاقت، آن کریم آن را خرد هیچ قلبی پیش حقّ مردود نیست || ز آنکه قصدش از خریدن سود نیست تفسیر ابو السعود: در اینکه جمله قید شده است که خدا از مؤمنین جان و مال خریده است و گفته نشده است که خدا به آنها بهشت فروخته است برای توجه باین مطلب است که انسان مؤمن و اموال او مورد کمال عنایت حقّ است و باید بهشت به آنها برسد و جان و مال بهانه است و وسیله. تفسیر نیشابوری: یعنی در سرنوشت آدمی و تقدیر ازلی معیّن شده است که او بتواند جان و مال بدهد بجهاد اصغر و هم بجهاد اکبر تا نیکبخت شود و همان طور که خداوند از مؤمنین و مال در برابر بهشت خریده از اولیاء و صدّیقین دل و روح خریده است، و جعفر صادق علیه السّلام گفت: بخدا سوگند تن و بدن شما فقط با بهشت قیمت میشود پس مواظب باشید که مفت از دست ندهید و جز در برابر بهشت نفروشید. تفسیر برهان: سماعه از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است: عباد بصری حضرت زین العابدین را در راه مکّه دید عرض کرد: چون جهاد زحمت دارد اقدام بآن نمی‌کنی و حجّ آسان است انجام میدهی با اینکه خدا فرموده است «إِنَّ اللّهَ اشتَری مِنَ المُؤمِنِینَ أَنفُسَهُم» تا آخر! آن حضرت بجواب فرمود: اگر چنین مردم و با چنین اوصاف که در ذیل آمده باشند جهاد بهمراهی آنها برتر است از حجّ -قرآن-۲۴۸-۳۰۴ [صفحه ۴۶۲] تفسیر صفی علیشاه: حق خرید از مؤمنان خوش سرشت || جان و هم اموالشان را بر بهشت اینکه بتحریص است از بهر جهاد || ور نه مال و جان هم او بر بنده داد عبد مملوکی که خود معدوم بود || از وجود و بود خود محروم بود مالک مطلق مر او را بود داد || نی بسود خود که محض جود داد چی است او را تا که بفروشد بحق || هر دمی باشد بفیضی مستحق گر که آنی قطع فیض از وی شود || نیست موجود او دگر لا شیء شود لطف دیگر بود گفت از ذو الجلال || میخرم از بندگانم جان و مال نفس باشد مایه‌ی صد شر و شور || مال هم اسباب طغیان و غرور گفت میکن اینکه دو فاسد را فدا || در دهم بستان بهشت اندر جزا مثنوی در دفتر دوم: مشتری من خدای است و مرا ||می‌کشد بالا که اللّه اشتری خونبهای من جمال ذو الجلال || خونبهای خود خورم رزق حلال روح البیان: اصمعی اینکه شعر را از حضرت جعفر صادق علیه السّلام روایت کرده است: اثامن بالنفس النفیسة ربّها || و لیس لها فی الخلق کلّهم ثمن بها نشتری الجنّات ان أنا بعثها || بشیء سواها انّ ذلکمو غبن اذا ذهبت نفسی بشیء اصیبه || فقد ذهبت دنیا و قد ذهب الثّمن «فَیَقتُلُونَ وَ یُقتَلُون» ۱۱۱ مجمع: مردم کوفه «فَیَقتُلُونَ وَ یُقتَلُون» بضمّ یاء در اوّل بصیغه‌ی مجهول و بفتح یاء در دوّم بصیغه‌ی معلوم قرائت کرده‌اند و دیگران اوّل را معلوم و دوّم را مجهول بعکس قاریهای کوفه خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۵۵-۸۵ امام فخر: اختلاف

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که اینکه جمله‌ها میفهماند لزوم جنگ بزبان، با مخالفین و استدلال برای آنها یا نه! عده‌ای گفته‌اند: چون کشتن و کشته شدن یاد شده است پس اینکه معامله مختصّ است بجنگ و کشتار، و بعضی گفته‌اند: [صفحه ۴۶۳] هرگونه جهاد و کوشش در راه خدا جزء اینکه معامله است و مشمول آیه چون در جهت نزول آیه نقل شد که عبد اللّه بن رواحه از پیغمبر ص پذیرفت آنچه وسیله‌ی نگاهداری خودشان هست برای پیغمبر بکار برند و اینکه منحصر به جنگ نیست و بوسائل دیگر هم فراهم میشود. و نیز جهاد باستدلال اثر و نتیجه‌اش بیشتر است از جهاد در میدان جنگ و پیغمبر بعلیّ فرمود: اگر کسی بدست تو هدایت شود بهتر است از هر چه بنور خورشید روشن است. و نیز جهاد در میدان وقتی خوب است که پیش از آن با استدلال، دشمن راهنمائی بشود و نپذیرد، ولی جهاد با استدلال و راهنمائی محتاج نیست بجنگ در میدان، بعلاوه که نفس جوهری است شریف که نابودی آن جایز نیست مگر با زشتی صفات آن پس اگر بشود اینکه جوهر نفیس را حفظ کنیم بوسیله‌ی پاکی از صفات بد البتّه برتر است و بهتر چنانکه گفته‌اند: پوست مردار را با دباغی اصلاح کنید. «فِی التَّوراةِ وَ الإِنجِیلِ» ۱۱۱ تفسیر نیشابوری: اختلاف است در آنچه بتورات و انجیل هست: بعضی گفته‌اند: بطور کلّی هر نویدی که بمردم مجاهد داده شده است در اینکه سه کتاب هست، بعضی گفته‌اند: اینکه وعده و معامله که با پیروان پیغمبر اسلام شده است در آن کتابها نیز یاد شده است. بعضی گفته‌اند مقصود وظیفه‌ی قتال و جهاد است که در آن کتابها هم چنین دستوری برای پیروان آنها بوده است. -قرآن-۱-۳۳ «التّائِبُونَ العابِدُونَ الحامِدُونَ السّائِحُونَ» تا آخر آیه ۱۱۲ طبری: حسن بصری گفته است: «حامدون» آنها هستند که حمد می‌کنند برای توفیق باسلام و «سائحون» روزه‌داران هستند. -قرآن-۱-۵۶ مجمع: ابی بن کعب و عبد اللّه مسعود و اعمش «تائبین» با یاء قرائت کرده و هم در دیگر کلمات تا آخر آیه بجای واو و نون با یاء و نون خوانده‌اند، و از امام باقر و صادق علیهما السّلام نیز اینکه قرائت نقل شده است، و معنی جمله‌ها اینکه است: آنها که از کار زشت خود پشیمان هستند و از همه چیز بریده و بحقّ پیوسته‌اند. و [صفحه ۴۶۴] بعضی گفته‌اند: «سائحون» آنها هستند که در روی زمین مشغول سیاحت و جهان- گردی میشوند و از عجایب آفرینش خدا پند و عبرت می‌گیرند. از عکرمه نقل شده است یعنی آنها که بجهانگردی و سیاحت میروند برای طلب علم. فخر: توبه با چهار وسیله فراهم میشود: ۱- سوزش دل از دست بردن بمعصیت، ۲- پشیمانی بر گذشته، ۳- آهنگ بر ترک گناه در آینده، ۴- بمنظور مغفرت و رضوان حق اقدام به توبه شود و گر نه برای نظر مردم و دیگر اغراض توبه نخواهد بود. و «سائحون» آنها هستند که روزه میدارند و بواسطه‌ی خودداری از میل و خواسته‌ی نفسانی درهای رحمت و معرفت بر آنها گشوده می‌شود و انوار عالم جمال و جلال حقّ برای آنها نمودار میشود و اینکه خود سیاحتی است از عالمی به عالم دیگر و از مقامی بمقامی دیگر و از اینکه جهت روزه داران بنام «سائحون» معرّفی شده‌اند. تفسیر نیشابوری: یعنی آنها که از غیر حقّ رو گردانده‌اند و بقدم بندگی بسوی او رفته‌اند، و او را ستایش می‌کنند که توفیق و نعمت حقّ جستن و حقّ خواستن بآنها عنایت کرده است و با قدم صبر و شکر و تولّی و تبرّی بسوی حق و راه حقیقت سیر و سیاحت میکنند. «وَ بَشِّرِ المُؤمِنِینَ» ۱۱۳ فخر: پس از یاد اوصاف مردم طرف معامله با خدا اینکه جمله گفته شده است برای اینکه بفهماند: در جمله‌ی «فَاستَبشِرُوا» روی سخن با آن مؤمنین واجد اینکه اوصاف است. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۱۵۶-۱۷۱ تفسیر صافی: در کافی از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: چون آیت «إِنَّ اللّهَ اشتَری» تا آخر نازل شد مردی بپیغمبر عرض کرد: اگر کسی با کافران بجنگد و کشته شود ولی از کارهای زشت خوددار نباشد آیا بهشت نصیب او است! -قرآن-۸۷-۱۱۱ آیت دوّم «التّائِبُونَ العابِدُونَ» تا آخر برای جواب آن شخص نازل شد، و در آخر گفته شد: ای پیغمبر اینکه خبر خوش را بآن مؤمنین بده که با رفتار بتمام اینکه شروط در جنگ کشته شوند. -قرآن-۱۱-۳۹ «وَ ما کانَ استِغفارُ إِبراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلّا عَن مَوعِدَةٍ» ۱۱۴ مجمع اختلاف است -قرآن-۱-۶۸ [صفحه ۴۶۵] که اینکه وعده از که بوده است: إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: پدر ابراهیم وعده کرد که مؤمن شود اگر ابراهیم برای او استغفار کند و چون ابراهیم تعهّد خود را انجام داد و او مؤمن نشد ابراهیم اعلان قطع رابطه با او کرد، بعضی گفته‌اند: ابراهیم باو وعده کرد باین شرط استغفار می‌کنم که تو مؤمن شوی و چون از او مأیوس شد و احساس کرد که او مؤمن نمی‌شود از او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کناره‌گیری کرد، و مناسب اینکه معنی قرائت حسن بصری است که چنین خوانده است «الّا عن موعدة وعدها اباه» یعنی دعای ابراهیم بواسطه‌ی وعده‌ای بود که بپدر خود داده بود. «لَأَوّاهٌ حَلِیمٌ» ۱۱۴ مجمع: یعنی ۱- زیاد دعا و گریه میکرد، و از امام صادق علیه السّلام نیز اینکه معنی نقل شده است، ۲- مهربان ببندگان خدا بود. -قرآن-۱-۲۲ ۳- چون نام آتش بزبان میآورد آه میکشید، ۴- یعنی مؤمن بود، و اینکه بلغت حبشه است ۵- یعنی با یقین و استواری بود، ۶- عفیف و پاکدامن بود ۷- دست بردار بود از آنچه ناپسند خداوندی است، ۸- نرمدل بود و زاری کننده، ۹- تسبیح گوی بود و بسیار در حال ذکر خدا، ۱۰- مهربان بود با بی‌آرامی و زاری که یقین داشت که دعا و زاری او پذیرفته می‌شود و از بندگی دستبردار نیست و حلیم بمعنی خودداری از آزار است که از گناه‌کار درمی‌گذرد. «حَتّی یُبَیِّنَ لَهُم ما یَتَّقُون» ۱۱۵ طبری: یعنی اگر شما برای مردگان طلب آمرزش کردید خدا شما را محکوم بگمراهی و مسئول نمی‌کند چون مؤمن و براه راست هستید تا اینکه بیان کند و توضیح دهد که از چه چیزها باید بپرهیزید. -قرآن-۱-۴۲ «لَقَد تابَ اللّهُ عَلَی النَّبِیِّ وَ المُهاجِرِین» ۱۱۷ مجمع: در اینکه آیه آغاز باسم پیغمبر [ص] شده است و دنبال آن نام مهاجرین آورده شده است با اینکه پیغمبر گناهی نداشته است که آمرزیده شود برای اینکه بوده است که وجود مقدّس پیغمبر وسیله‌ی آمرزش است و نیز برای تحسین عمل پیغمبر ص و آغاز سخن بوده است و از امام هشتم علیّ بن موسی الرّضا علیهما السّلام روایت شده است که آن حضرت «تاب اللّه بالنّبی» قرائت میفرمود یعنی بوسیله‌ی پیغمبر [ص] آنها را آمرزید. -قرآن-۱-۵۹ [صفحه ۴۶۶] فخر: ممکن است که پیغمبر ص اقدام به کاری کرده باشد که از آن بهتر هم بوده است و نکرده است و باصطلاح ترک اولی از آن حضرت بوده است از اینکه جهت آغاز بنام مبارکش شده است. و هم ممکن است رنج سفر جنگی تبوک ناراحتی در دل آنها ایجاد کرده است از اینکه جهت نام پیغمبر و دیگران یاد شده است که دغدغه‌ی خاطر همه‌ی شما آمرزیده شد. و نیز ممکن است در طول اینکه مدّت بواسطه رنج سفر وسوسه‌ای در دلها پیدا میشد و بزودی از آن استغفار میکردند، و چون مکرّر شده است، اعلام شده است که اینکه دل نگرانیها بخشیده شد و پشیمانی از آن پذیرفته شد. و شاید اعلام باشد که مشقّت اینکه سفر موجب آمرزش گناهان گذشته مسلمین شد و نام پیغمبر در جلو آنها برای اهمیّت مقام‌شان باشد که پیغمبر همه‌جا با شما است اگرچه در موقع آمرزش گناهتان باشد. تفسیر صفی: اینکه بود ثابت بنزد اهل راه || که نباشد بر نبیّ جایز گناه توبه‌ی او باب توبه‌ی امت است || هم بر امت بهر جذب رحمتست یا که باشد توبه‌ی او بر خدا || بهر استکمال رفعت و اعتلا یا که باشد توبه از نقص بشر || چاره نبود زین انابت در سیر سوی حقّ برگشت هر کس قدر اوست || جزر و مدّ بحر، جز جام و سبو است «کادَ یَزِیغُ قُلُوبُ فَرِیقٍ» ۱۱۷ مجمع: چون در دل وسوسه پیدا شد که برگردند و بجنگ نروند و بعد منصرف از اندیشه‌ی خود شدند، اینکه جمله برای توصیف آنها است و مقصود میل و انحراف آنها از ایمان نیست. -قرآن-۱-۳۴ «وَ عَلَی الثَّلاثَةِ الَّذِینَ خُلِّفُوا» ۱۱۸ مجمع: مجاهد گفته است: یعنی خدا توبه‌ی آن سه نفر دیگر را هم پذیرفت و مقصود آنها است که توبه‌شان پذیرفته نشد و برای‌شان گفته شد «وَ آخَرُونَ مُرجَونَ لِأَمرِ اللّهِ»، و حسن بصری گفته است: یعنی آنها که از رفتن بجنگ خودداری کردند و بجای ماندند. و در قرائت اهل بیت است «خالفوهم» یعنی آن سه نفر که با مسلمین مخالفت کردند و بجنگ نرفتند. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۲۰۳-۲۴۳ [صفحه ۴۶۷] «وَ کُونُوا مَعَ الصّادِقِین» ۱۱۹ مجمع: در مصحف عبد اللّه مسعود من الصّادقین بوده است و إبن عبّاس نیز چنین قرائت کرده است، و از امام صادق علیه السّلام هم اینکه قرائت روایت شده است، و کلبی از ابی صالح روایت کرده است که إبن عبّاس گفت: یعنی با علی علیه السّلام و یاران او باشید. و جابر از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است: یعنی با آل محمّد علیهم السّلام باشید. -قرآن-۱-۳۳ تأویلات کاشانی: چون دروغ زشتترین رذیله‌ها است و ناسازگار با مروّت و مردانگی، در دنباله‌ی امر بتقوای از رذائل دستور موافقت با صادقین داده شده است. و در حدیث آمده است: «لا مروءة لکذوب» یعنی دروغگو نامرد است چون خاصیّت شیطانی است و جلوگیری از امتیاز انسان بر حیوان، پس اگر سخن دروغ بود و نامطمئن و خلاف حقیقت البتّه کاری بیهوده و باطل و بعلاوه موجب اعتقاد شنونده میشود بغیر واقع و گمراهی او و انحراف از حقّ و حقیقت و همین است عمل شیطانی، و در برابر رذیله‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کذب صدق است که بهترین فضائل است و ریشه‌ی هر نیکی و تمام خوبیهای خوش و وسیله‌ی سعادت و اصل راستیها صدق در عهد خداوندی است که وفای بپیمان فطرت و خلقت آدمی است و چون باین پیمان رفتار شود در خلوت و جلوت و فکر و نیت و گفتار و کردار همه‌ی وجود آدمی صدق و راستی می‌شود و خوابهای او راست و درست خواهد بود و واردات قلبی او درست و حقیقت می‌باشد و نیز احوال و مشاهدات او حق است و صدق، که اصل کمال و تخم میوه‌ی احوال آدمی صدق است و راستی. تفسیر حسینی: از کجی افتی بکم و کاستی || وز همه غم رستی اگر راستی راستی خویش نهان کس نکرد || بر سخن راست زیان کس نکرد [صفحه ۴۶۸]

[سوره التوبة [۹]: آیات ۱۲۰ تا ۱۲۹]

ما کانَ لِأَهلِ المَدِینَةِ وَ مَن حَولَهُم مِنَ الأَعرابِ أَن یَتَخَلَّفُوا عَن رَسُولِ اللّهِ وَ لا یَرغَبُوا بِأَنفُسِهِم عَن نَفسِهِ ذلِکَ بِأَنَّهُم لا یُصِیبُهُم ظَمَأٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخمَصَةٌ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ لا یَطَؤُنَ مَوطِئاً یَغِیظُ الکُفّارَ وَ لا یَنالُونَ مِن عَدُوٍّ نَیلاً إِلّا کُتِبَ لَهُم بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ إِنَّ اللّهَ لا یُضِیعُ أَجرَ المُحسِنِینَ [۱۲۰] وَ لا یُنفِقُونَ نَفَقَةً صَغِیرَةً وَ لا کَبِیرَةً وَ لا یَقطَعُونَ وادِیاً إِلّا کُتِبَ لَهُم لِیَجزِیَهُمُ اللّهُ أَحسَنَ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۲۱] وَ ما کانَ المُؤمِنُونَ لِیَنفِرُوا کَافَّةً فَلَو لا نَفَرَ مِن کُلِّ فِرقَةٍ مِنهُم طائِفَةٌ لِیَتَفَقَّهُوا فِی الدِّینِ وَ لِیُنذِرُوا قَومَهُم إِذا رَجَعُوا إِلَیهِم لَعَلَّهُم یَحذَرُونَ [۱۲۲] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قاتِلُوا الَّذِینَ یَلُونَکُم مِنَ الکُفّارِ وَ لیَجِدُوا فِیکُم غِلظَةً وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ مَعَ المُتَّقِینَ [۱۲۳] وَ إِذا ما أُنزِلَت سُورَةٌ فَمِنهُم مَن یَقُولُ أَیُّکُم زادَتهُ هذِهِ إِیماناً فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا فَزادَتهُم إِیماناً وَ هُم یَستَبشِرُونَ [۱۲۴] -قرآن-۱-۱۱۱۵ وَ أَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ فَزادَتهُم رِجساً إِلَی رِجسِهِم وَ ماتُوا وَ هُم کافِرُونَ [۱۲۵] أَ وَ لا یَرَونَ أَنَّهُم یُفتَنُونَ فِی کُلِّ عامٍ مَرَّةً أَو مَرَّتَینِ ثُمَّ لا یَتُوبُونَ وَ لا هُم یَذَّکَّرُونَ [۱۲۶] وَ إِذا ما أُنزِلَت سُورَةٌ نَظَرَ بَعضُهُم إِلی بَعضٍ هَل یَرِاکُم مِن أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُم قَومٌ لا یَفقَهُونَ [۱۲۷] لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ مِن أَنفُسِکُم عَزِیزٌ عَلَیهِ ما عَنِتُّم حَرِیصٌ عَلَیکُم بِالمُؤمِنِینَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ [۱۲۸] فَإِن تَوَلَّوا فَقُل حَسبِیَ اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ عَلَیهِ تَوَکَّلتُ وَ هُوَ رَبُّ العَرشِ العَظِیمِ [۱۲۹] -قرآن-۱-۶۷۶ [صفحه ۴۶۹] معنی لغات: ظمأ- تشنگی، نصب- رنج و خستگی و کوشش، مخمصة- شکم خالی ز گرسنگی، موطیء- جای قدم و گام، نیل- بمطلوب رسیدن، تفقّهوا- چیزی و سخنی را فهمیدند، یلون- از مصدر ولی بفتح واو و سکون لام یعنی پیروی، نزدیکی، یفتنون- از مصدر فتنة بکسر فاء و سکون تاء بمعنی تجربه و اطلاع به حقیقت چیزی بوسیله‌ی آزمایش، گمراهی، کفر، رسوائی، رنج، عبرت و غیره، عزیز- شریف، قوی، بزرگوار، کمیاب، منیع و بلند مرتبه که کس را به او دسترس نیست، عنّتم- از مصدر عنت به فتح اوّل و دوّم بمعنی سختی، گناه، فساد. ترجمه: ۱۲۰ و شما مؤمنین بدانید که روا نیست بر مردم مدینه و عربهای پیرامون‌شان که از پیغمبر کناره کنند و به سود خود از فرمان او جلو بدارند از اینکه روی که [چون همگام پیغمبر شدند] و تشنگی و رنج و گرسنگی در راه خدا بینند و یا بسرزمین کافران گام نهند که خشمگین‌شان کنند و یا ز دشمنی آسیبی بینند، در هر یک از اینکه برخوردها بنامه‌ی عمل‌شان نکوکاری برای‌شان نویسند چه خدا مزد نکوکاران نابود نمی‌کند ۱۲۱ و هم اگر هزینه‌ی اندک یا بسیار کنند و دره‌ای به- پیمایند در کارنامه‌ی زندگی‌شان نوشته شود تا بهترین کارشان را خدا پاداش دهد. جهت نزول: آیت ۱۲۲ «ما کانَ المُؤمِنُونَ لِیَنفِرُوا» طبری: مجاهد گفت: -قرآن-۲۱-۵۷ چند نفر از اصحاب پیغمبر به بیابان میان چادر نشینها رفتند و بآنها دین و آداب آموختند و خوب استفاده کردند، مردم بآنها گفتند: شما مؤمنین و دوستان خود را رها کردید و آمدید بیابانی و چادر نشین شدید. اینکه سخن در آنها اثر کرد و همگی برگشتند، چون حضور پیغمبر رسیدند اینکه آیه نازل شد. مجمع: کلبی از إبن عبّاس نقل کرده است: پس از نزول آیات برای توبیخ از همراهی با پیغمبر [ص] در جنگ تبوک مؤمنین عازم شدند که در هیچ جنگی به جای نمانند و روانه شوند و چون پیغمبر [ص] عده‌ای مأمور جنگ می‌کرد همگی روانه میشدند و پیغمبر را تنها میگذاشتند، اینکه آیه برای جلوگیری از اینکه عمل نازل شد. ترجمه: ۱۲۲ گردنگیر مؤمنان نباشد که همگان برای رهبری دیگران کوچ [صفحه ۴۷۰] کنند ولی چرا از هر گروهی دسته‌ای ز جا نمی‌خیزند تا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[بدیگر جا، روند و] دین و دستورهای آن فرا گیرند و بسوی مردم خود چون باز گردند بیم و نویدشان دهند تا که شاید آنان [ز بد] دوری کنند ۱۲۳ ای مردمی که بخدا و پیغمبر گرویده‌اید بجنگید با آن کافران که نزدیک شمایند و بایستی که از شما درشتی بینند و بدانید [که اینکه روش نشانه‌ی پرهیزگاری است و] خدا با پرهیزگاران است ۱۲۴ چون دسته‌ای از اینکه کافران که سوره‌ای ز قرآن فرود آید [با یکدگر] گویند: بکدام شما اینکه ایمان فزود! البتّه کسانی که مؤمن شده‌اند [هر سوره که نازل شود] ایمان شان فزون و استوارتر گردد و بدان دلشاد شوند ۱۲۵ و آن کسان که تیره دلند بر پلیدی‌شان بیفزاید و کافر بمانند تا بمیرند ۱۲۶ مگر نمی‌بینند که در هر سالی یکی دوبار [بجنگ یا رسوائی] گرفتار می‌شوند وز آن پس نه پشیمان می‌شوند و نه حقّ بیاد می‌آورند ۱۲۷ و چون سوره‌ای نازل شود بیکدگر می‌نگرند [و قرآن بفسوس می گیرند و با یکدیگر گویند: ز مسلمانان] آیا کسی شما را دید! ز آن پس ز هم جدا می‌شوند [تا کس نه‌بیندشان و از کارشان آگاه نگردد] و خدا دلهاشان بگردانده است که مردمی نادان بوند، [چونکه بجلو چشم ببینند] ۱۲۸ پیامبری از خودتان برای‌تان آمد که رنج شما بر او گران است و دلبسته بشما است و آزمند برستگاری‌تان و دل نرم بهمه‌ی مؤمنان باشد ۱۲۹ ای پیغمبر اگر بیدینان ز تو گریزان شوند بگو: خدا مرا بس بود که جز او خدائی نیست و او را پشتیبان خود کردم که پروردگار عرش عظیم و برترین آفریدگان، او باشد و بس. سخن مفسّرین: «ما کانَ المُؤمِنُونَ لِیَنفِرُوا»- تا آخر ۱۲۰ مجمع: اینکه آیه را سه معنی کرده‌اند: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی جایز نیست همه‌ی مؤمنین بروند بجنگ و پیغمبر را تنها بگذارند و بایستی از هر قبیله عدّه‌ای بروند و چند نفر هم حضور پیغمبر بمانند تا قرآن و احکام و آداب بیاموزند و چون آنها که رفته‌اند برگشتند آنچه از قرآن و وظائف در اینکه مدّت وارد شده است و فرا گرفته‌اند بآنها بیاموزند، و از امام باقر نیز نقل شده است اینکه دستور موقعی رسید که مردم -قرآن-۱۵-۵۱ [صفحه ۴۷۱] زیاد شدند و باید جنگ بنوبت باشد یک دسته بمانند و وظائف احکام یاد بگیرند و یک دسته به جنگ بروند ۲- ابو مسلم گفته است: یعنی نباید همه بروند برای جنگ، و کمک بمسلمین، و فقط یک عده بروند و به‌بینند آنها چگونه مردمی هستند و چه‌طور با دشمن جنگ می کنند و موفق میشوند و دین خود را تقویت میکنند تا از اینکه مسافرت و مشاهدات پند گیرند و بر بصیرت خود بیفزایند و چون جنگ تمام شد و بوطن خود برگشتند آن کافران را که خویشان ایشان هستند خبردارشان کنند که پیغمبر چنین بود و مسلمین باین طور قوی و با مقاومت بودند و جلو میرفتند تا اینکه اطّلاعات موجب ترس و حذر آن کافرها بشود که جرأت نکنند با مسلمین بجنگند، ۳- جبّائی گفته است: یعنی: نباید مسلمانان همگی وطن و منزل خود را خالی کنند و بروند حضور پیغمبر ص و باید از هر ناحیه‌ای عده‌ای بروند نزد پیغمبر و سخن آن حضرت را بشنوند و دین خود را از او فرا بگیرند و برگردند و بدیگران بیاموزند و آنها را خبر- دار کنند که آماده و بر حذر باشند. ابو الفتوح: باین آیه استدلال کرده‌اند که اگر از یک نفر چیزی شنیدیم، آن را باید درست بدانیم و بآن عمل کنیم باصطلاح «دلیل است بر حجیّت خبر واحد» چون کلمه‌ی «طائفة» برای یک نفر هم استعمال شده است و نیز استعمال میشود، بمعنی چند نفر که عدد آنها وسیله‌ی شهرت و نشر گفتارشان نمیشود و ارزش سخن آنها مانند سخن یک نفر است. پس در آیه که گفته شده است: طایفه‌ای بروند و بیاموزند و برگردند و مردم خود را خبردار کنند تا آنها بر حذر باشند دلیل است که سخن یک نفر یا بیشتر که در حکم یک نفر است و موجب یقین نمیشود باید پذیرفته شود و اگر حکمی و وظیفه‌ای نقل کرد لازم است بآن عمل شود. جواب اینکه است: اوّل اینکه از کجا معلوم کلمه‌ی «طایفة» که در اینکه آیه گفته شده است و موظّف بیاد گرفتن و یاد دادن شده است، مقصود عده‌ی کم یا یک نفر باشد! و ممکن است در چنین موقع مقصود آن عدّه باشد که چون همگی چیزی نقل کردند دیگران معتقد بدرستی آن بشوند، دوّم- ممکن است مقصود لزوم رفتن و آموختن و برگشتن [صفحه ۴۷۲] بدیگران باین طور باشد که آنها بشنوند و بر حذر شوند و بفکر چاره باشند که تحقیق کنند تا یقین کنند که چه وظیفه‌ای دارند و باید چه کار کنند. تأویلات کاشانی: یعنی لازم است طلب بوسیله‌ی دل و سلوک طریق حقّ بر هر مستعد و شخص آماده برای فهم و تفقه که علم دل است نه علم کسب و کوشش، چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «جَعَلنا عَلی قُلُوبِهِم أَکِنَّةً أَن یَفقَهُوه» یعنی بر دلهاشان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پرده گذاردیم و جلوگیر تفقّه و فهم آنها شدیم، و معلوم است که پرده و غشاء خداوند همان است که حجاب نفس است از درک حقایق، پس باید برود پی سلوک راه تزکیه و تصفیه‌ی نفس تا آنکه علم از دل نمودار شود و بزبان روان شود بطوری که ممکن نشود بر خلاف علم چیزی از شخص نمودار شود. -قرآن-۲۰۹-۲۶۳ تفسیر عبده: یعنی بروند و بیاموزند و همت‌شان در آموختن ارشاد و راهنمائی دیگران باشد بطوری که بتدریج همه‌ی مؤمنین بوظایف دین‌شان عالم شوند و توانای بر نشر دین و بیداری دیگران نه اینکه بسفر بروند و بیاموزند و برگردند و بر مردم فخر و برتری کنند و ریاست و مقام و سود شخص خود بخواهند. طنطاوی: معلوم است که اینکه آیه تحصیل علم را واجب کفائی معرّفی کرده است یعنی لازم است یک عده بروند و چون رفتند برای دیگران کافی است، و بقیّه موظّف بآن نیستند، و علمای ما تحصیل علم را واجب کفائی دانسته‌اند ولی در هنگام عمل از تعمیم آن خودداری میکنند با اینکه در مسائل دیگر کمال احتیاط را مراعات میکنند، بطور مثال: در وضو میگویند باید مقداری از بند بازوان شسته شود تا آن مقدار واجب در شستن دست بطور قطع و یقین انجام شود، و با اینکه وضوء واجب شخصی است و هر کس تخلف کرد همان یک نفر مسئول است ولی واجب کفائی اگر تخلّف شد همه مسئول هستند با وجود اینکه بتحصیل علوم زندگی که همه‌ی مردم بآن محتاجند توجّه نمی‌کنند و پی آن نمی‌روند و دیگران را بآن وادار نمی‌کنند. «قاتِلُوا الَّذِینَ یَلُونَکُم» ۱۲۳ طبری: یعنی بآنها که نزدیکتر بشما هستند باید حمله و جنگ کنید پس بآنکه بعد از آن است، و در موقع نزول قرآن شام از عراق -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۴۷۳] نزدیکتر بود بمسلمانان ولی پس از آنکه منطقه‌ی اسلام وسیع شد مقصود اینکه است که مردم هر قسمت با کافران نزدیک بخود بجنگند مگر برای کمک بمسلمین دور از خود ناچار شوند که با کافران دور بجنگند چون حدیث است که مسلمانان باید در برابر غیر مسلمان کمک یکدگر باشند «المسلمون ید علی من سواهم» و از جعفر بن محمّد إبن علیّ بن الحسین علیهم السّلام پرسیدند در جنگ با کافران دیلم چه نظر دارید! فرمود: با آنها بجنگید که مشمول اینکه آیه هستند «قاتِلُوا الَّذِینَ یَلُونَکُم». -قرآن-۵۸-۹۱ تأویلات کاشانی: یعنی کافرانی که قوای نفسانی شما هستند و نزدیکتر و بدتر دشمن شما هستند. «فَزادَتهُم إِیماناً» ۱۲۴ طبری: یعنی بطور کلی مؤمن هستند بآنچه از سوی خدا و پیغمبر است و چون آیتی میرسد و تسلیم بآن میشوند ایمانی مخصوص نسبت بهر یک از آنها در دلشان تولید میشود، و اینکه است معنی افزایش ایمان. -قرآن-۱-۲۳ «أَ وَ لا یَرَونَ أَنَّهُم» ۱۲۶ مجمع: حمزه و یعقوب «ترون» با تاء قرائت کرده و دیگران «یرون» با یاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۰ «رَسُولٌ مِن أَنفُسِکُم» ۱۲۸ مجمع: قرائت مشهور «انفس» است با ضمّ فاء بمعنی خود شما، و إبن عبّاس «انفس» با فتح فاء خوانده است یعنی از بهتر فرد میان شما پیغمبر معیّن شد و آمد، و از حضرت فاطمه‌ی زهرا [ع] نیز اینکه قرائت نقل شده است. -قرآن-۱-۲۸ «عَزِیزٌ عَلَیهِ ما عَنِتُّم» ۱۲۸ تفسیر حسینی: دشوار و سخت بود بر او آنچه در رنج افتید بدان. و بعضی بر لفظ «عزیز» وقف کرده و آن را صفت رسول دانند و معنی «عَلَیهِ ما عَنِتُّم» برین فرود آرند که بر وی است آنچه بکنید از گناه یعنی اعتذار آن بر وی است روز قیامت که بشفاعت تدارک آن خواهد نمود و درین معنی گفته‌اند -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱۸۲-۲۰۵ نماند بعصیان کسی در گرو || که دارد چنین سیّدی پیشرو اگر دفترت از گنه پاک نیست || چو او عذر خواهت بود باک نیست «رَؤُفٌ رَحِیمٌ» ۱۲۸ مجمع: بعضی گفته‌اند: رأفت شدت و درجه‌ی عالی رحمت -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۴۷۴] است، و بعضی گفته‌اند: یعنی برای مؤمنین مطیع رءوف است و برای گناهکاران رحیم است. و بعضی گفته‌اند: بخویشان خود رءوف است و بدوستان رحیم و بآنکه او را دیده است رءوف است و بهر کس که او را ندیده است رحیم است. ابو الفتوح: نوشته است: حسین بن الفضل گفت: هیچ پیغمبر را خدای بدو نام خود نخواند الا رسول ما را که او را گفت: «رَؤُفٌ رَحِیمٌ» در اینکه آیه و خود را گفت «إِنَّ اللّهَ بِالنّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ» یحیی بن جعده گفت: عمر هر کسی که آیتی آوردی از قرآن، ثبت نکردی تا دو گواه گواهی ندادی مگر اینکه دو آیه که اینکه دو آیه مردی بیاورد، چون بیاورد بنوشت و گفت: گواه نخواهم بخدای که رسول خدای چنین بود. و گفتند: که اینکه آخر آیتی است که از قرآن فرود آمد و اینکه سورت آخر سورتی است که تمام فرود آمد از قرآن. قتاده گفت: آخر رابطه‌ی قرآن با آسمان دو آیت آخر برائت است. -قرآن-۱۳۹-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۵۷-قرآن-۱۹۶-۲۴۲ تفسیر عبده: در زمان ابو بکر که قرآن را جمع و تدوین میکردند ابی بن کعب املاء میکرد و چند نفر مینوشتند تا رسیدند به اینکه آیت سوره‌ی برائت «ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُم قَومٌ لا یَفقَهُون» نویسندگان پنداشتند که اینکه آیه آخر سوره‌ی قرآن است. ابی بن کعب گفت: پیغمبر دو آیه بعد از اینها برای من خواند «لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ» تا آخر، و در حدیث زید بن ثابت است که او گفت: آنگاه که قرآن را جمع میکردم و مینوشتم. دو آیت آخر برائه را در نوشته‌های متفرّق بر سنگ و استخوان و غیر آنها نیافتم و فقط نزد خزیمه بن ثابت انصاری یافتم. و روایت صحیح اینکه است که آخر سوره‌ی نازل شده‌ی قرآن «إِذا جاءَ نَصرُ اللّهِ» است. -قرآن-۱۶۱-۲۴۲-قرآن-۳۸۰-۴۰۵-قرآن-۷۱۶-۷۴۱ و آخر آیه ۲۸۱- سوره بقره است «وَ اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُونَ فِیهِ إِلَی». -قرآن-۳۷-۸۳ سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم تفصیل اینکه با مطلب عبده در اوّل مجلّد اوّل نوشته شده است. به توفیق خداوند در شب یکشنبه بیست و نهم آبانماه هزار و سیصد و سی و نه هجری شمسی مطابق آخر جمادی الاولی سال هزار و سیصد و هشتاد قمری اینکه مجلّد را باین سوره خاتمه دادیم و بامید خدا دنباله‌ی اینکه تفسیر را از سوره‌ی یونس در مجلد دیگر آغاز می‌کنیم. [صفحه ۴۷۵]

پاورقی

[۱] با تلألؤ و درخشندگی. [۲] مثلی است که به فارسی گویند اینکه خوی پست را از پدرش بارث برده است و [۳] در تفسیر برهان اینکه نظر آخر را ذکر میکند. [۴] در نظر دانشمندان و اهل ادب اینکه جمله یعنی «حتّی یلج الجمل فی سمّ الخیاط» مثلی است که عرب در هنگامیکه کاری یا عملی یا شرطی و قوعش محال عقلی است بکار میبرد چنانکه در فارسی گویند «مگر پشت گوشت را ببینی» یعنی هرگز نخواهی توانست بچنین چیزی دست یابی. در حقیقت معنی آیه اینستکه محال است اینان ببهشت روند. [مصحح] [۵] در ادیان آسمانی دعا یکی از عبادات است که موجب قرب به پروردگار و نتیجه‌اش در وجود آدمی کمال نفس و ترقی از مرتبه پست‌تر بمرتبه عالیتر، و علاوه بر اینکه خود یکی از اسباب معنوی برای رسیدن بمراد است و خداوند آنرا سبب قرار داده و وعده اجابت فرموده و چنانچه مصلحت ندانند انجام نمی‌پذیرد. و تا کنون بسیار تجربه شده که هنگام نیامدن باران در فصل مخصوص مسلمانان نماز استسقاء خوانده‌اند و بلا فاصله باران باریدن گرفته و همه مردم مشاهده کرده‌اند و تا وقتی نماز استسقاء نخوانده بودند باران نیامده. [مصحح] [۶] سیّد رشید رضا که شاگرد عبده است و اینکه تفسیر را از درس استاد خود فرا گرفته و نیز سر سیّد احمد خان هندی کوشش فراوان دارند که تا ممکن است خارق عادت را توجیه کنند. [۷] آدمی را خداوند با عقل و اندیشه آفریده، و عقل خود نور است و حق را از باطل و صواب را از خطا بذاته تمیز میدهند «وَ هَدَیناهُ النَّجدَین»و خود ملاک درستی و نادرستی هر برهان است، و هر چند درجه‌اش کم باشد باز نور است و میزان شناخت حق و باطل بطور نسبی و با تفاوت درجات. و از سوی دیگر خداوند راهنمایانی برانگیخته و بآنها وحی کرده و بسوی بشر فرستاده با آیات بینات و معجزه بقسمیکه عقل در مقابل آنها خاضع شود و نبوتشانرا بپذیرد تا آن چیزها که عقل آدمی بدان راه ندارد از ضروریات حیات و مقومات سعادت ابدی باو بیاموزند. حال اگر کسی عقل خود را بکار نبست و در دعوت انبیاء نیندیشید و عقل را معزول ساخت، از راه فطری خود منحرف شده و پیرو احساسات و هوی‌ها گشته و حاکمیت عقل را نپذیرفته است. و نتیجه اینکه خواهد شد که عقل کم‌کم از فعالیت می‌افتد و رو به ضعف میرود، بالطبع کانون هوی‌ها و احساسات بهیمی و حیوانی رشد میکند و بر کانون فکر و اندیشه غلبه کرده و بطور کلی مجال فعالیت به آن نمیدهد، و اینکه معنی «طبع» است که چندین مورد در قرآن ذکر شده، و مراد از «قلب» عقل است یعنی کانون تفکر. و اگر هوای نفسانی شدت یافت با عقل مبارزه میکند و فرق نمیکند چه هوای ریاست و چه هوای مال و منال و چه قدرت و چه هوای رهبری و مرجعیت، و حب جاه، همه اینها مانع و رادع فعالیت عقلند و در چنین حالتی انسان بهر چه رأی دهد منشأش تو هم است، نه تعقل، هر چند گمان کند که از روی اندیشه گفته است و البته فاصله میان تو هم و تعقل کمتر از فاصله میان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حق و باطل نیست. [مصحح] [۸] موسی بدعوت فرعون و فرعونیان هم مبعوث بوده «اذهَبا إلی فِرعَونَ إنَّهُ طَغی» تا آخر و اثبات شیء نفی ماعدا نمیکند. [۹] بمعنی جنگ و جدال . [۱۰] گویا اینکه کلمه نام پایتخت اندلس بوده است که «مادرید» مرکز اسپانیل باشد. [۱۱] آن که کمال بصیرت و بینائی دارد. [۱۲] باید دانست که تأویل آیات قرآن در مذهب حق برای غیر معصوم که راسخین‌اند جایز نیست و باب تأویل مسدود است. [۱۳] خوی توحّش صواب نیست بلکه خوی بندگی و ستمکشی و طاغوت‌پرستی درست است. [۱۴] مؤلّف- رحمه اللّه- «نتق» را بمعنی «رفع» گرفته و چنانکه در معنی لغات گذشت بمعنی کندن از جای، و تکان دادن، و بالا بردن و متزلزل کردن، پهن و گشاده نمودن نیز آمده است، و بقرینه «وَ رَفَعنا فَوقَهُمُ الطُّورَ»بمعنی رفع مناسبتر است و چون «رفع» صریح در کندن و بالا بردن نیست لذا مؤلف چنین گفته است، اما احادیث یکی دو خبر از طریق خاصّه هست که «نتقنا» را بمعنای از جای کندن و بلند کردن ذکر کرده لکن از قبیل اخبار آحاد است که اطمینان بصحّتش نیست و نیز از طریق عامّه چند خبری از إبن عبّاس نقل شده که وی گفته است «خداوند کوه را از جای کند و بر بالای سر آنها نگاهداشت و گفت یا ایمان بیاورید یا اینکه کوه را بر سر شما خواهم افکند» اینکه اخبار علاوه بر اینکه از معصوم نقل نشده خود دلالت صریح بر اینکه دارد که بالزام و الجاء از آنها ایمان خواسته شده. و در مذهب حقّ ایمان الزامی فائده‌ای نخواهد داشت و در اینصورت کار عبثی بوده، بدین جهات مؤلّف رحمه اللّه حاضر بپذیرفتن قول غالب مفسّرین [که گفته‌اند معنی آیه اینستکه «لتأخذنّ امری او لأرمینّکم به فسجدوا و هم ینظرون الیه مخافهٔ أن یسقط علیهم» یا باید فرمانم را بپذیرید یا اینکه کوه را بر سر شما میأفکنم و آنان از ترس فرود آوردن کوه همه بسجده افتادند] نشده است. و نباید توهم کرد او منکر معجزه است زیرا محمل صحیح برای قول او هست و تا مادامیکه محمل صحیح وجود دارد حمل بر معنی ناصواب خطا است. [مصحّح] [۱۵] عبارت تفسیر عبده صحیح نیست زیرا مراد به محمّد بن علی بن الحسین حضرت باقر [ع] است و ابو جعفر کنیه آن حضرت است و نیز سؤال حضرت باقر از حضرت صادق ع در اینجا معنی ندارد و ظاهرا عبارت تصحیف شده و صحیح چنین است که از محمّد بن علیّ بن الحسین حضرت ابو جعفر باقر [ع] پرسیدم. [مصحح] [۱۶] ظاهرا ضمیر تثنیه در «جعلا» و «آتاهما» را به آدم و حوّا برگرداندن صواب نباشد و درست آن است که به نسل آدم که مرکب از ذکر و انثی می‌باشد و از مفهوم کلّی آیه به دست می‌آید برگردد، و ذیل آیه که «فَتَعالَی اللّهُ عَمّا یُشرِکُون»است خود قرینه آن است که مراد نسل آدم است چون «یشرکون» جمع است نه تثنیه. و اینکه معنی در حدیث حضرت رضا علیه السّلام با مأمون ذکر شده است. [مصحح] [۱۷] از جمله «عِندَ رَبِّک»استفاده می‌شود که مراد مقرّبان درگاه الهی هستند مثل فرشتگان حمله عرش یا انبیاء عظام، و ابو الفتوح گوید: مراد به «عند» قرب مسافت نیست بلکه قرب به رحمت و فضل الهی است، اینان استکبار و بزرگی ننمایند از عبادت و پرستش او و او را تسبیح و تنزیه می‌کنند و سجده می‌نمایند او را، و معنی آیه برانگیختن بندگانست بر اطاعت خدای و آنکه امتثال کنند در اوامر و مانند آن، چه فرشتگان با منزلت و رفعت و قرب مقامشان به رحمت او استکبار و استعظام نکنند و نیارند بلکه بنده‌وار به شب و روز تسبیح و تهلیل او می‌کنند و او را سجده و خشوع می‌نمایند چنان که گفت «یُسَبِّحُونَ اللَّیلَ وَ النَّهارَ لا یَفتُرُون»[مصحّح] [۱۸] اینکه دو سطر که از روح البیان نقل شده است در تفسیر حسینی به عنوان استفاده از محی الدین و پیروان او، بی‌کم و زیاد نوشته است که پس از مطالعه و تتبع دیده شده. [۱۹] ریح در اینجا استعاره است و مراد غلبه و قدرت و همبستگی است که سبب پیروزی و دست یافتن به مراد است. [مصحح] [۲۰] لفظ «مغیّرا» که به صیغه اسم فاعل آمده دلالت بر استمرار می‌کند و از آیه اینکه فهمیده می‌شود که اینکه از سنّت‌های الهی است که هر قوم و مردمی تا هنگامی که از نعمتهای خدادادی به طور صحیح استفاده کنند و کفران نورزند و تغییر در روش نیک ندهند خداوند نعمت خود را از ایشان باز نستاند. [مصحح] [۲۱] راغب اصفهانی گفته است: «فَشَرِّد بِهِم مَن خَلفَهُم»ای اجعلهم نکالا لمن یعرض لک بعدهم. [۲۲] رباط الخیل به معنی اسبان بسته و مهیّای کارزار است و از مرابطه یعنی مرزبانی گرفته شده است. [۲۳] «ترهبون» یعنی چنان مهیّا و آماده باشید که دشمن همواره از شما بترسد و حساب ببرد. [۲۴] در فقه شیعه اثنی عشریّه پسر عموی ابوینی [پدر مادری] در ارث مقدم بر عموی پدری است. و اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مسئله اجماعی شیعه است. [مصحح] [۲۵] چنان که در مقدّمه مجلّد اوّل نوشته‌ایم بر خلاف اینکه ترتیب سوره‌ها که در اینکه دوران هست قرآنهائی از قرن اول دیده شده است و إبن ندیم در فهرست یاد کرده است و ما هم چند نمونه‌ی آن را نقل کردیم و آنچه مفسرین اتّفاق دارند ترتیب آیات در سوره‌ها است که به دستور خود پیغمبر بوده است، و نظم سوره‌ها به سلیقه‌ی اشخاص معیّن شده است، از اینکه جهت ممکن است بگوئیم اینکه نقل إبن عبّاس از عثمان شاهد کلمه‌ی آیه بوده است نه سوره. [مؤلف رحمهٔ اللّه] [۲۶] استاد ما مرحوم آقای حاج میرزا ابو الحسن شعرانی اعلی اللّه مقامه فرمود آنچه در کتاب آمده اصل حکم اسلام است در عهد رسول و امام بر حق. در زمان غیبت امام [ع] در مذهب ما که ابتدای قتال از جانب مسلمانان جایز نیست بلکه هر گاه کفّار آغاز قتال کنند بر مسلمانان دفاع واجب است پس تا آنها که آغاز جنگ نکرده‌اند در حکم معاهد باشند، اگر رعیّت سلطان مسلمان باشند ذمّی هستند یا نظیر آن، و اگر رعیّت سلطان غیر مسلمان باشند در حکم معاهدند خصوصا در عهد ما که پیمان مشترک میان کلیّه دولتها با اختلاف ادیان بسته شده است. انتهی. و حقیر گوید: به نظر می‌رسد که اصل حکم برای ارعاب مشرکین باشد ولی از جهت عمل کردن به آیه باید دید که رسول خدا [ص] چگونه بدان عمل کرد، آیا به ظاهر حکم رفتار کرد و قتل عام همه مشرکین را صادر فرمود و خون همه را مباح دانست و نیز قتل و جنگ با آنها را واجب شمرد یا خیر! و آنچه از رفتار پیغمبر [ص] بعد از نزول آیه در تواریخ مشاهده می‌شود نشان می‌دهد که صدور حکم برای ارعاب بوده، چون پیغمبر ص هرگز حکم به وجوب ریختن خون کفّار و مباح بودن آن نفرمود مگر در مقامی که به پیکار با مسلمین برمی‌خاستند، و تنی چند در فتح مکه. و عمل آن حضرت خود مفسّر آیه است نه آنچه ما از ظاهر آن می‌فهمیم، و امیر مؤمنان در روز جنگ جمل به آیه «فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الكُفرِ»تمسّک فرمود و پیدا است که حکم را در مقام دفاع محارب می‌دانسته است. [مصحّح] [۲۷] اینکه جمله از آیه مؤیّد مطلبی است که در ص ۳۵۴ در پاورقی گفتیم. [مصحّح] [۲۸] در فارسی اصل «سه دیگر» یعنی سوّم. [۲۹] عرب هر چیزیرا که قابل شرب است و می‌نوشند شراب می‌گوید و مراد خمر نیست. [مصحّح] [۳۰] استاد ما مرحوم شعرانی در پاورقیهای [ابو الفتوح] فرموده که در مذهب شیعه حبط باطل است یعنی عملی که صحیح واقع شده پاداش آن حتما داده خواهد شد و ثواب عمل نیک بلحوق گناهان باطل نمی‌شود. انتهی. یعنی جزای اعمال نیک به حساب می‌آید لکن ممکن است کفّه میزان سیّئات راجح یا برابر آید و همه حسنات را بی‌نتیجه سازد. [مصحح] [۳۱] به سیره إبن کثیر ج ۳ ص ۶۱۱ غزوه هوازن. و ششم بحار مراجعه شود. [۳۲] لعاعهٔ به معنی آن مقدار اندک از طعام باقیمانده در ظرفی که سگی بلیسد. [۳۳] یک تن از علماء بیروت که ظاهرا نامش محمّد طاهر تنّیر است کتابی نوشته به نام بت‌پرستی و مسیحیت و ثابت کرده که اقوال و عقائد آنان مطابق بت‌پرستان هند و غیر آنها است. و حقیر آن را به تمامه مطالعه کرده‌ام در حقیقت آن کتاب تفسیر اینکه آیه است. [مصحح] [۳۴] روایتی دیده نشده و لو ضعیف که صریح در عدم نجاست کفّار باشد، بلکه بعض از فقهاء از مفهوم پاره‌ای روایات استفاده کرده و فتوا داده‌اند که کفّار اهل کتاب پاکند، لکن اینکه فتاوی چندان دقیق نیست زیرا آن دسته از روایات بیش از اینکه دلالت ندارد که شیء طاهر به ملاقات با آنها [با رطوبت] متنجّس نمی‌شود، مثلا روایت شیخ در تهذیب که راوی به حضرت رضا علیه السّلام عرض کرده خادمه شما نصرانی است و شما می‌دانید، وضو نمی‌گیرد و غسل جنابت نمی‌کند! و حضرت فرموده باکی نیست دستهای خود را می‌شوید، یا روایت معاویهٔ بن عمار راجع به غسل دادن کافره زن متوفّی مسلمه را در حال اضطرار، و نیز جواز مؤاکله و همغذائی مسلمان در یک ظرف با پدر و مادر کافر، و از قبیل اینکه روایات هیچ کدام دلالت بر طهارت اهل کتاب ندارد. زیرا می‌توان گفت از اینکه روایات استفاده می‌شود که مجرّد ملاقات کافر با چیزی با رطوبت، موجب متنجّس شدن آن شیء طاهر نیست و بیش از اینکه دلالتی ندارد، و اینکه آیا ملاقات با رطوبت منجّس است یا وقوع و سرایت! خود محلّ گفتگو است، و غالب قدما در فتاویشان اگر دقّت کنیم می‌یابیم که صرف ملاقات را با رطوبت منجّس نمی‌دانند بلکه وقوع و سرایت و تأثیر را منجّس می‌دانند. و در اینکه صورت کافری که دستش تمیز و شسته است اگر با رطوبت با چیزی ملاقات کرد آن شیء معلوم نیست متنجّس باشد چون چیزی از بدن کافر در آن نرفته یا بدان نچسبیده و هر کجا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که سرایت کرد مثلا- اگر آب دهان یا بینی یا عرق بدنش با شیء طاهر ملاقات کرد مسلما نجس است و با اینکه طریق جمع بین روایات مختلف شاید آسان نباشد. [۳۵] در اینجا مطلبی است که در تفسیر آیه در پاورقی خاطرنشان می‌سازیم [مصحح] [۳۶] قول أبو ذر صحیح است. زیرا آیه با «واو» استیناف ذکر شده، و چنانچه بدون «واو» بود جای آن داشت که بگویند مراد اموالی است که از بیت المال نزد علماء یهود جمع می‌شده و حکم مربوط به آنان است نه مسلمین، یعنی «الَّذِینَ یَکنِزُونَ»بیان حال علماء یهود است نه حکم عام. [مصحح] [۳۷] استاد ما مرحوم میرزا ابو الحسن شعرانی اعلی اللّه مقامه در پاورقی تفسیر ابو الفتوح فرموده: «راویان غیر اهل فنّ چون نقل چیزی کنند که بدان فن آشنا نیستند نیکو از عهده بیان بیرون نمی‌آیند، و ابو ریحان بیرونی و بعضی از مفسّران که اهل فنّ بودند گویند «نسیء» آن بود که هر سه سال یکبار یک ماه بر عدد ماههای سال می‌افزودند و آن سال را سیزده ماه می‌گرفتند تا ماهها از فصل خود تغییر نکند، و محرم که آغاز سال است منطبق با اوّل بهار باشد تقریبا، چنان که اکنون رسم یهود است در هر سه سال یک سال را سیزده ماه می‌گیرند، و ماههای آنها که قمری است از محل خود در فصول شمسی تغییر نمی‌کند، و عرب تقلید یهود می‌کردند، و بدین عمل قهرا ماهها از جای خود تغییر می‌کرد نه آنکه عمدا حج را از ماهی به ماهی تغییر دهند، بلکه اینکه نتیجه افزودن یک ماه است، و گر نه خود آنها همه ماهی را که در آن حجّ می‌کردند ذو الحجّة مینامیدند و در واقع ذو الحجّة نبود، و اختلاف راویان در آن است که آیا آن ماه زائد را چه می‌نامیدند، صفر یا محرم یا غیر آن، و اینکه چندان مهم نیست، و بدین تفصیل معنی آیه کریمه «إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللّهِ اثنا عَشَرَ شَهراً»نیز معلوم می‌گردد که حکم در مقابل آنها است که می‌پنداشتند سال سیزده ماه هم تواند بود. و «نسیء» را زیادت در کفر فرمود چون در روش آنان حرمت و حلّیت و احکام اجتماعی امر اعتباری است نه حقیقی. و به اعتقاد مسلمانان اینکه احکام امر الهی و حقیقی است و قابل پیش انداختن و پس افکندن و تغییر دادن نیست، پس به عمل نسیء و اعتقاد بدان کفر آنان افزوده می‌شد. [مصحح] [۳۸] با بیانی که سابقا در پاورقی گذشت که حکم عدّة الشهور در مقابل «نسیء» است اینکه کلام حالش معلوم است. [مصحح] [۳۹] آلوسی نیز در تفسیر روح المعانی گوید: «علیه» ای علی النبی [ص]. [مصحح] [۴۰] مسلمانان در ضبط قرآن اهتمام داشتند، اگر در رسم الخط قدیم کلمه‌ای بر خلاف قواعد معمولی خط نوشته بود آن را به همان صورت در قرآنهای متأخر حفظ کردند و تغییر آن را جایز نشمردند. [مصحح] [۴۱] یعنی دعا مکن در حقّ او و «اللّهمّ اغفر له» را بعد از تکبیر چهارم نگو. [مصحح] [۴۲] مکرّر از منبریان مخلص و کم اطّلاع شنیده‌ام، که باین آیه استناد میکنند و میگویند بحکم اینکه آیه مؤمن باید همیشه گریان باشد، و ساده دلان با قلبی پاک آنرا بعنوان اصلی از اصول پذیرفته‌اند. در حالیکه واضح است آیه عتاب است به منافقین و متخلّفین، نه خطاب به مؤمنین، و همچنین آیه «إِنَّما أَعِظُکُم بِواحِدَةٍ أَن تَقُومُوا لِلّهِ مَثنی وَ فُرادی»خطاب است بمنکرین نبوّت پیغمبر [ص] کفّاریکه از شدّت خودخواهی و غرور حاضر نبودند که در گفتار و رفتار پیغمبر بیندیشند، بقرینه ذیل آیه که میفرماید «ثُمَّ تَتَفَکَّرُوا ما بِصاحِبِکُم مِن جِنَّةٍ». [مصحح]مع ازامن دیدی آن قهقه‌ی کبک خرامان حافظ که ز سرپنجه‌ی شاهین قضا غافل بود«فَاقعُدُوا مَعَ الخالِفِینَ» ۸۴ مجمع: حسن بصری و ضحاک گفته‌اند: یعنی با زنان و بچگان به مدینه بمانید، إبن عبّاس گفته است: یعنی با آنها که عذری ندارند فرّاء گرفته است: یعنی با آنها که مخالف پیغمبر هستند، بعضی گفته‌اند: یعنی با آنها که مردم دون همّت و پست هستند. و بعضی گفته‌اند: یعنی با مفسدین.جبّائی گفته است: یعنی با آنها که مریض و زمینگیر و ناقص هستند و همه‌ی اینکه معانی از جهت احتمالات در اشتقاق کلمه‌ی خالفین است که از چه مصدر و محلّ اشتقاق باشد.«وَ لا تُصَلِّ عَلی أَحَدٍ مِنهُم» «۱۸۵» طبری: جابر بن عبد اللّه گفت: رئیس منافقین عبد اللّه بن ابیّ وصیّت کرد که پیغمبر بر او نماز بخواند و در پیراهن آن حضرت کفنش کنند، پیغمبر بر او نماز کرد و در پیراهن خود او را کفن کرد و بر سر گورش بایستاد، آنگاه اینکه آیه نازل شد، و انس گفته است: پیغمبر خواست نماز بخواند جبرئیل لباس آن حضرت را گرفت و اینکه آیه را برای او خواند.مجمع: زجّاج گفته است: از پیغمبر پرسیدند: چه شد که پیراهن خود بکفن منافق دادی! فرمود: آن پیراهن بحال او سودی نداشت ولی من از خداوند امید دارم که باین جهت مردم زیادی مسلمان شوند. نقل شده است که چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قبیله‌ی خزرج دیدند عبد اللّه بن ابیّ سلول بپیراهن پیغمبر راه نجات برای خود خواست، هزار نفر از آنها مسلمان شدند. و بیشتر روایات اینکه است که پیغمبر بر او نماز نخواند.تفسیر برهان: حنّان بن سدیر از پدرش روایت کرده است: امام باقر ع فرمود: مردی از منافقین مرد پیغمبر بپسر او پیغام داد آنگاه که مرده را بیرون بردید مرا خبردار کنید. چون به پیغمبر خبر دادند دست پسر مرده را گرفت و در تشییع جنازه روانه شد، عمر عرض کرد: مگر در اینکه آیه شما را منع نکرده‌اند «لا تُصَلِّ عَلی»- تا آخر! آن حضرت جواب نداد و روانه شد، باز عمر مطلب را تکرار کرد، پیغمبر فرمود:----------[۱] «لم یصلّ علیه» در روایات به معنی لم یدعو له است و بمعنی صلاة اصطلاحی نیست [مصحح] [۴۳] عبارت عربی تفسیر برهان چنین است «ما رأیتنا صلّینا له و لا قمنا علی قبر» و معنی آن اینستکه ندیدی ما برای او دعا کنیم و بر بالین قبری درنگ کنیم. و در روایت دیگر که صافی هم نقل کرده چنین است «هل تدری ما قلت انّما قلت اللّهمّ احش قبره نارا و أصله النّار» یعنی رسول خدا [ص] بجای «اللّهمّ اغفر له» گفته است: خدایا قبرش پر از آتش گردان و او را بآتش بسوزان. [مصحح] [۴۴] فقهای از اینکه جمله بتوضیح روایات استفاده کرده‌اند که امانتدار چون محسن است در صورت عدم!!! اگر مال امانتی خسارت دید یا نابود شد ضامن نیست. [مصحح] [۴۵] اهل ادب هر کجا که «سوء» مضاف باشد با ضمّ سین خوانند و هر کجا که مضاف الیه باشد با فتح. [مصحح] [۴۶] سخن در معنی صحیح حبط در ص ۳۶۷ گذشت. [۴۷] گیاه و علف. [۴۸] «خلّفوا» بصیغه مجهول با تشدید لام و معلوم با تخفیف لام هر دو قرائت شده، بصیغه مجهول معنی آنستکه صحابه رسول [ص] از آنها کناره گرفتند و ایشانرا رها کردند، یا خداوند آنها را مخذول کرد و منع لطف از ایشان نمود، و بصیغه معلوم معنی آنستکه آنانکه از موافقت مسلمانان در جنگ خودداری نمودند. [مصحّح]

جلد ۵

فهرست مطالب

سوره‌ی یونس- ۱۰ ۱ سخن در «آیاتُ الکِتابِ الحَکِیمِ» ۴ ۱ معنی «قَدَمَ صِدقٍ» ۵ ۱ مقصود از «فِی سِتَّةِ أَیّامٍ» ۵ ۲ شعر صفی علیشاه در توضیح بسم اللّه و معنی خلق آسمان در شش روز ۶ ۲ شعر مثنوی و سخن طنطاوی در آفرینش بمدّت شش روز ۷ ۳ سخن امام فخر در «استَوی عَلَی العَرشِ» ۸ ۶ سخن قفّال در «لِآیاتٍ لِقَومٍ یَتَّقُون» ۹ سخن ما در اینکه آیات ۱۰ ۱۰ سخن امام در «دَعواهُم فِیها سُبحانَکَ» ۱۲ ۱۱ معنی «لَو یُعَجِّلُ اللّهُ لِلنّاسِ الشَّرَّ» ۱۳ ۱۲ سخن طنطاوی در «إِذا مَسَّ الإِنسانَ الضُّرُّ» ۱۳ ۲۰- ۱۳ و لقد اهلکنا القرون من قبلکم لمّا ظلموا ۱۴ ۲۰- ۱۳ مقصود از «وَ لَقَد أَهلَکنَا» ۱۶ ۲۰- ۱۳ معنی «فَقَد لَبِثتُ فِیکُم عُمُراً» ۱۸ ۲۰- ۱۳ سخن عبده در «هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا» ۱۹ ۲۰- ۱۳ معنی «ما کانَ النّاسُ إِلّا أُمَّةً» ۲۰ ۲۰- ۱۳ سخن و استفاده‌ی ما ۲۱ ۲۰- ۱۳ افسانه‌ی شیخ بهائی و شاه عبّاس ۲۳ ۳۰- ۲۱ و اذا اذقنا النّاس رحمة من بعد ضرّاء مسّتهم ۲۴ ۳۰- ۲۱ سخن در «دَعَوُا اللّهَ مُخلِصِینَ ۲۸ -قرآن-۳۲-۶۱-قرآن-۷۲-۸۸-قرآن-۱۰۴-۱۲۷-قرآن-۲۸۸-۳۱۳-قرآن-۳۳۵-۳۶۶-قرآن-۴۱۹-۴۴۷-قرآن-۴۶۰-۵۰۳-قرآن-۵۲۸-۵۶۱-قرآن-۶۴۱-۶۶۱-قرآن-۶۸۰-۷۱۲-قرآن-۷۴۱-۷۶۱-قرآن-۷۸۰-۸۱۳-قرآن-۹۸۰-۱۰۰۸ [صفحه ۵۲۸] ۲۸ ۳۰ - ۲۱ سخن در «فَاختَلَطَ بِهِ نَباتُ الأَرضِ» ۳۰ ۳۰- ۲۱ سخن در «وَ اللّهُ یَدعُوا إِلی دارِ السَّلامِ» ۳۱ ۳۰- ۲۱ معنی «الحُسنی وَ زِیادَةٌ» ۳۳ ۳۰- ۲۱ سخن طنطاوی در نظر لوجه اللّه الکریم ۳۴ ۴۴- ۳۱ قل من یرزقکم من السّماء و الارض امن یملک السّمع و الابصار ۳۷ ۴۴- ۳۱ معنی «یُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ» ۳۹ ۴۴- ۳۱ سخن در «إِنَّ الظَّنَّ لا یُغنِی مِنَ الحَقِّ» ۴۱ ۴۴- ۳۱ سخن در «فَأتُوا بِسُورَةٍ» ۴۲ ۴۴- ۳۱ سخن در «لَمّا یَأتِهِم تَأوِیلُه» تا آخر ۴۳ ۴۴- ۳۱ سخن و استفاده‌ی ما در خداشناسی و ارزش ظنّ و گمان ۴۵ ۵۵- ۴۵ وَ یَومَ یَحشُرُهُم کَأَن لَم یَلبَثُوا إِلّا ساعَةً مِنَ النَّهارِ یَتَعارَفُونَ ۴۷ ۵۵- ۴۵ معنی یَتَعارَفُونَ بَینَهُم ۴۹ ۶۶- ۵۶ أَیُّهَا النّاسُ قَد جاءَتکُم مَوعِظَةٌ مِن رَبِّکُم وَ شِفاءٌ لِما فِی الصُّدُورِ ۵۰ ۶۶- ۵۶ مقصود از اولیاء اللّه و داستان شبلی با طبیب خلیفه ۵۵ ۶۶- ۵۶ مقصود از «لا تَبدِیلَ لِکَلِماتِ اللّهِ» و سخن عبد اللّه عمر با حجّاج

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۵۵ ۶۶- ۵۶ سخن ما در اینکه آیات ۵۶ ۷۳- ۶۷ قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَداً سُبحانَهُ هُوَ الغَنِیُّ لَهُ ما فِی السَّماواتِ ۵۷ ۷۳- ۶۷ مقصود از «کَذلِکَ نَطبَعُ عَلی قُلُوبِ المُعتَدِینَ» و شعر مثنوی ۶۰ ۸۸- ۷۴ ثُمَّ بَعَثنا مِن بَعدِهِم مُوسی وَ هارُونَ إِلی فِرعَونَ وَ مَلَائِهِ بِآیاتِنا فَاستَکبَرُوا ۶۱ ۸۸- ۷۴ سخن نصرآبادیّ با بو علیّ سینا در توکّل ۶۵ ۸۸- ۷۴ معنی «وَ اجعَلُوا بُیُوتَکُم قِبلَةً» ۶۵ ۸۸- ۷۴ استفاده و سخن ما ۶۶ - قرآن-۲۲-۵۷-قرآن-۸۰-۱۲۲-قرآن-۱۴۱-۱۶۳-قرآن-۳۱۷-۳۵۳-قرآن-۳۷۶-۴۲۰-قرآن-۴۴۳-۴۶۲-قرآن-۴۸۵-۵۱۴-قرآن-۶۰۶-۶۹۳-قرآن-۷۱۲-۷۳۶-قرآن-۷۴۹-۸۳۶-قرآن-۹۳۱-۹۶۵-قرآن-۱۰۵۴-۱۱۳۹-قرآن-۱۱۶۳-۱۲۱۱-قرآن-۱۲۳۷-۱۳۳۹-قرآن-۱۴۱۷-۱۴۵۰ [صفحه ۵۲۹] ۶۶ ۱۰۲- ۸۹ وَ جاوَزنا بِبَنِی إِسرائِیلَ البَحرَ فَأَتبَعَهُم فِرعَونُ وَ جُنُودُهُ ۶۸ ۱۰۲- ۸۹ معنی «فَإِن کُنتَ فِی شَکٍّ مِمّا أَنزَلنا إِلَیکَ فَسئَلِ» ۷۲ ۱۰۲- ۸۹ مقصود از «فَلَو لا کانَت قَریَةٌ آمَنَت» ۷۳ ۱۰۲- ۸۹ سخن در «وَ ما کانَ لِنَفسٍ أَن تُؤمِنَ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ» ۷۴ ۱۰۲- ۸۹ سخن ما در «فَمَا اختَلَفُوا فَإِن کُنتَ فِی شَکٍّ تا آخر» ۷۵ ۱۰۸- ۱۰۳ قُل یا أَیُّهَا النّاسُ إِن کُنتُم فِی شَکٍّ مِن دِینِی فَلا- أَعبُدُ الَّذِینَ تَعبُدُونَ ۷۷ ۱۰۸- ۱۰۳ سخن خواجه عبد اللّه در «أَقِم وَجهَکَ لِلدِّینِ» ۷۸ ۱۰۸- ۱۰۳ سخن در «وَ اصبِر حَتّی یَحکُمَ اللّهُ» و شعر مثنوی ۷۹ جزء ۱۲ سوره هود- ۱۱ ۱۱- الر کِتابٌ أُحکِمَت آیاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَت مِن لَدُن حَکِیمٍ ۸۱ ۱۱- ۱ معنی «ثُمَّ فُصِّلَت» ۸۴ ۱۱- ۱ سخن در «یَثنُونَ صُدُورَهُم» ۸۵ ۱۱- ۱ معنی «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ فِی سِتَّةِ أَیّامٍ» ۸۷ ۱۱- ۱ معنی «کانَ عَرشُهُ عَلَی الماءِ» ۸۷ ۱۱- ۱ سخن ما در اینکه آیات ۲۴- ۲۱ فَلَعَلَّکَ تارِکٌ بَعضَ ما یُوحی إِلَیکَ وَ ضائِقٌ بِهِ صَدرُکَ ۸۹ ۲۴- ۲۱ سخن در «فَأتُوا بِعَشرِ سُوَرٍ» ۹۳ ۲۴- ۲۱ مقصود از «یَتلُوهُ شاهِدٌ مِنهُ» ۹۴ ۴۹- ۲۵ وَ لَقَد أَرسَلنا نُوحاً إِلی قَومِهِ إِنِّی لَکُم نَذِیرٌ مُبِینٌ ۹۶ ۴۹- ۲۵ معنی «وَ لا یَنفَعُکُم نُصحِی» ۱۰۲ ۴۹- ۲۵ سخن در «وَ یَصنَعُ الفُلکَ» ۱۰۲ ۴۹- ۲۵ سخن عبده در قضیّه‌ی نوح ۱۰۶ -قرآن-۱۳-۹۰-قرآن-۱۱۰-۱۷۰-قرآن-۱۹۵-۲۲۸-قرآن-۲۵۲-۳۱۱-قرآن-۳۴۱-۳۵۶-قرآن-۳۵۷-۳۸۲-قرآن-۴۰۷-۵۰۹-قرآن-۵۵۴-۵۸۲-قرآن-۶۰۷-۶۴۱-قرآن-۶۸۷-۷۵۵-قرآن-۷۷۳-۷۹۱-قرآن-۸۱۳-۸۳۶-قرآن-۸۵۴-۹۱۰-قرآن-۹۲۸-۹۵۸-قرآن-۱۰۰۷-۱۰۷۹-قرآن-۱۱۰۲-۱۱۲۶-قرآن-۱۱۵۰-۱۱۷۵-قرآن-۱۱۸۸-۱۲۵۹-قرآن-۱۲۷۸-۱۳۰۵-قرآن-۱۳۲۹-۱۳۵۱ [صفحه ۵۳۰] ۱۰۶ ۴۹- ۲۵ سخن طنطاوی در طوفان ۱۰۷ ۴۹- ۲۵ سخن و استفاده‌ی ما ۱۰۹ ۶۰- ۵۰ و إِلی عادٍ أَخاهُم هُوداً قالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ ۱۱۰ ۶۰- ۵۰ سخن در «أَلا بُعداً لِعادٍ» و گفتار عبده ۱۱۳ ۶۰- ۵۰ استفاده‌ی ما ۱۱۴ ۶۸- ۶۱ وَ إِلی ثَمُودَ أَخاهُم صالِحاً قالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ ۱۱۴ ۶۸- ۶۱ سخن ما و شعر مثنوی ۱۱۷ ۸۳- ۶۹ وَ لَقَد جاءَت رُسُلُنا إِبراهِیمَ بِالبُشری قالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ ۱۱۸ ۸۳- ۶۹ معنی «وَ امرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِکَت» ۱۲۱ ۸۳- ۶۹ مقصود از «هؤُلاءِ بَناتِی» ۱۲۲ ۸۳- ۶۹ سخن در «ما هِیَ مِنَ الظّالِمِینَ بِبَعِیدٍ» و استفاده‌ی ما ۱۲۴ ۹۵- ۸۴ وَ إِلی مَدیَنَ أَخاهُم شُعَیباً قالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ۱۲۴ سخن مفسّرین ۱۲۷ سخن و استفاده‌ی ما ۱۲۸ ۱۰۹- ۹۶ وَ لَقَد أَرسَلنا مُوسی بِآیاتِنا وَ سُلطانٍ مُبِینٍ إِلی فِرعَونَ وَ مَلَائِهِ ۱۲۹ ۱۰۹- ۹۶ معنی «بِئسَ الرِّفدُ المَرفُودُ» و سخن در همنشینی با بدان و شعر مثنوی ۱۳۲ ۱۰۹- ۹۶ در معنی «فَمِنهُم شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ» و سخن و حدیث شیّبتنی هود ۱۳۳ ۱۰۹- ۹۶ سخن ما در اینکه آیات ۱۳۷ ۱۲۳- ۱۱۰ وَ لَقَد آتَینا مُوسَی الکِتابَ فَاختُلِفَ فِیهِ وَ لَو لا کَلِمَةٌ سَبَقَت مِن رَبِّکَ لَقُضِیَ بَینَهُم ۱۳۸ - قرآن-۸۸-۱۷۸-قرآن-۲۰۲-۲۲۲-قرآن-۲۷۸-۳۷۵-قرآن-۴۲۴-۵۰۰-قرآن-۵۲۰-۵۵۶-قرآن-۵۸۱-۵۹۹-قرآن-۶۲۳-۶۶۳-قرآن-۶۹۴-۷۶۲-قرآن-۸۲۱-۹۰۶-قرآن-۹۲۷-۹۵۵-قرآن-۱۰۲۶-۱۰۵۷-قرآن-۱۱۴۳-۱۲۵۷ [صفحه ۵۳۱] ۱۳۸ ۱۲۳- ۱۱۰ سخن در «فَاستَقِم کَما أُمِرتَ» ۱۴۱ ۱۲۳- ۱۱۰ فرموده‌ی پیغمبر «شیّبتنی هود» و شعر صفی علیشاه ۱۴۳ ۱۲۳- ۱۱۰ معنی «وَ لا تَرکَنُوا إِلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا» ۱۴۴ ۱۲۳- ۱۱۰ سخن در «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ» ۱۴۶ ۱۲۳- ۱۱۰ معنی «إِنَّ الحَسَناتِ یُذهِبنَ السَّیِّئاتِ» ۱۴۶ ۱۲۳- ۱۱۰ سخن در «لَو شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النّاسَ أُمَّةً واحِدَةً» ۱۴۸ ۱۲۳- ۱۱۰ مقصود از «تَمَّت کَلِمَةُ رَبِّکَ لَأَملَأَنَّ جَهَنَّمَ» ۱۵۱ ۱۲۳- ۱۱۰ سخن ما در اینکه آیات و سخن در «وَ لا تَرکَنُوا إِلَی الَّذِینَ» ۱۵۲ سوره‌ی یوسف- ۱۲ ۲۱- ۱ الر تِلکَ آیاتُ الکِتابِ المُبِینِ ۱۵۶ ۲۱- ۱ سخن در «إِنِّی رَأَیتُ أَحَدَ عَشَرَ کَوکَباً» و سخن کاشانی -قرآن-۲۵-۵۱-قرآن-۱۳۹-۱۸۳-قرآن-۲۰۹-۲۴۸-قرآن-۲۷۰-۳۱۴-قرآن-۳۴۰-۳۹۵-قرآن-۴۲۲-۴۷۴-قرآن-۵۳۰-۵۶۵-قرآن-۵۹۸-۶۳۶-قرآن-۶۵۹-۷۰۰ ۱۶۰ ۲۱- ۱ سخن روح البیان در رؤیا و حقیقت خواب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۶۴ ۲۱- ۱ معنی «یُعَلِّمُکَ مِن تَأوِیلِ الأحادِیثِ» ۱۶۵ ۲۱- ۱ معنی «إنّا أَبانا لَفِی ضَلالٍ» ۱۶۷ ۲۱- ۱ مقصود از «شوره بثمن بخس» ۱۶۹ ۵۳- ۲۲ وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَیناهُ حُکماً وَ عِلماً وَ کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ ۱۷ ۵۳- ۲۲ سخن در «هَمَّت بِهِ وَ هَمَّ بِها» ۱۷۸ ۵۳- ۲۲ سخن کشف الاسرار و بیان السعادة و شعر مثنوی ۱۷۹ ۵۳- ۲۲ سخن در «شَهِدَ شاهِدٌ تا قَد شَغَفَها حُبًّا» ۱۸۲ ۵۳- ۲۲ معنی «قَطَّعنَ أَیدِیَهُنَّ» و شعر جامی ۱۸۲ ۵۳- ۲۲ سخن در «رَبِّ السِّجنُ أَحَبُّ» ۱۸۴ ۵۳- ۲۲ مقصود از نَبِّئنا بِتَأوِیلِهِ ۱۸۶ -قرآن-۷۳-۱۱۵-قرآن-۱۳۴-۱۶۴-قرآن-۲۲۰-۳۰۸-قرآن-۳۳۱-۳۶۱-قرآن-۴۴۷-۴۵۹-قرآن-۴۶۵-۴۸۴-قرآن-۵۰۵-۵۳۰-قرآن-۵۶۶-۵۹۳-قرآن-۶۱۸-۶۴۰ [صفحه ۵۳۲] ۱۸۶ ۵۳- ۲۲ معنی «فَأَنساهُ الشَّیطانُ» و شعر جامی ۱۸۹ ۵۳- ۲۲ مقصود از «فِیهِ یَعصِرُونَ» ۱۹۰ ۵۳- ۲۲ سخن در «ارجِع إِلی رَبِّکَ فَسئَلهُ» و شعر منسوب بفردوسی ۱۹۲ جزء سیزدهم ۵۳- ۲۲ سخن کشف الاسرار در «إنَّ النَّفسَ لَأَمّارَةٌ» و مراتب نفس ۱۹۴الا- به وَ قالَ المَلِکُ ائتُونِی بِهِ أَستَخلِصهُ لِنَفسِی فَلَمّا کَلَّمَهُ ۱۹۶ ۱۰۱- ۵۴ سخن در «قالَ اجعَلنِی عَلی خَزائِنِ الأَرضِ» ۲۰۵ ۱۰۱- ۵۴ مقصود از «قالَ ائتُونِی بِأَخٍ لَکُم» ۲۰۵ ۱۰۱- ۵۴ سخن در «قالَ لِفِتیانِهِ اجعَلُوا بِضاعَتَهُم» ۲۰۶ ۱۰۱- ۵۴ مقصود از «یا بَنِیَّ لا تَدخُلُوا مِن بابٍ واحِدٍ» ۲۰۸ ۱۰۱- ۵۴ سخن تأویلات در مقصود از باب واحد ۲۰۸ ۱۰۱- ۵۴ مقصود از «حاجَةً فِی نَفسِ یَعقُوبَ قَضاها» ۲۱۰ ۱۰۱- ۵۴ مقصود از «إن یَسرِق فَقَد سَرَقَ» ۲۱۱ ۱۰۱- ۵۴ سخن «فَأَسَرَّها یُوسُفُ فِی نَفسِهِ» ۲۱۴ ۱۰۱- ۵۴ سخن در «لا یَیأَسُ مِن رَوحِ اللّهِ ۲۱۴ ۱۰۱- ۵۴ سخن در «إنِّی لَأَجِدُ رِیحَ یُوسُفَ» ۲۱۶ ۱۰۱- ۵۴ معنی «تَوَفَّنِی مُسلِماً» و سخن ما در اینکه سوره ۲۱۹ ۱۱۱- ۱۰۲ ذلِکَ مِن أَنباءِ الغَیبِ نُوحِیهِ إِلَیکَ وَ ما کُنتَ لَدَیهِم ۲۲۴ ۱۱۱- ۱۰۲ سخن در «وَ ما یُؤمِنُ أَکثَرُهُم بِاللّهِ إِلّا وَ هُم» ۲۲۷ ۱۱۱- ۱۰۲ سخن در «لَقَد کانَ فِی قَصَصِهِم عِبرَةٌ» ۲۲۸ سخن و استفاده‌ی ما ۲۲۹ سوره رعد- ۱۳ ۲ سخن در «رَفَعَ السَّماواتِ ۲۳۷ -قرآن-۱۹-۴۳-قرآن-۸۰-۱۰۰-قرآن-۱۲۴-۱۵۷-قرآن-۲۲۸-۲۵۸-قرآن-۲۷۷-۳۶۱-قرآن-۳۸۶-۴۲۸-قرآن-۴۵۴-۴۸۶-قرآن-۵۱۱-۵۵۳-قرآن-۵۷۹-۶۲۳-قرآن-۷۰۳-۷۴۰-قرآن-۷۶۶-۷۹۴-قرآن-۸۱۴-۸۵۰-قرآن-۸۷۵-۹۰۷-قرآن-۹۳۲-۹۶۶-قرآن-۹۸۷-۱۰۰۹-قرآن-۱۰۵۵-۱۱۲۵-قرآن-۱۱۵۱-۱۲۰۳-قرآن-۱۲۲۹-۱۲۶۶-قرآن-۱۳۲۴-۱۳۴۶ [صفحه ۵۳۳] ۲۳۷ ۱۴ معنی «لا یَستَجِیبُونَ لَهُم بِشَیءٍ إِلّا کَباسِطِ کَفَّیهِ» ۲۴۰ ۱۵ سخن در «لِلّهِ یَسجُدُ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ طَوعاً وَ کَرهاً» ۲۴۲ ۱۷ معنی «أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَت أَودِیَةٌ» ۲۴۲ ۲۱ معنی «الَّذِینَ یَصِلُونَ ما أَمَرَ اللّهُ» تا آخر ۲۴۴ ۲۷ وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَو لا أُنزِلَ عَلَیهِ آیَةٌ مِن رَبِّهِ قُل إِنَّ اللّهَ یُضِلُّ مَن یَشاءُ ۲۴۵ ۲۷ سخن در «تَطمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِکرِ اللّهِ» و قصّه‌ی لقمان سرخسی ۲۵۰ ۲۸ معنی «أَلا بِذِکرِ اللّهِ تَطمَئِنُّ القُلُوبُ» ۲۵۱ ۲۸ سخن تأویلات و روح البیان ۲۵۱ ۳۰ گفتار طبری و دیگران در افلم ییأس ۲۵۲ ۳۸ معنی «لِکُلِّ أَجَلٍ کِتابٌ یَمحُوا اللّهُ ما یَشاءُ» ۲۵۴ ۴۱ مقصود از «نَأتِی الأَرضَ نَنقُصُها» ۲۵۶ ۴۱ سخن و استفاده‌ی ما از اینکه آیات و سخن و معجزه‌ی پیغمبر ۲۵۶ سوره ابراهیم- ۱۴ ۱۸- ۱ الر کِتابٌ أَنزَلناهُ إِلَیکَ لِتُخرِجَ النّاسَ مِنَ الظُّلُماتِ ۲۶۰ ۱۸- ۱ سخن در «فَیُضِلُّ اللّهُ مَن یَشاءُ وَ یَهدِی» ۲۶۵ ۱۸- ۱ مقصود از «لَئِن شَکَرتُم لَأَزِیدَنَّکُم» ۲۶۵ ۱۸- ۱ معنی «فَرَدُّوا أَیدِیَهُم فِی أَفواهِهِم» ۲۶۷ ۱۸- ۱ سخن ما در اینکه آیات و بحث در قدردانی ۲۶۹ ۳۴- ۱۹ أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ إِن یَشَأ یُذهِبکُم ۲۷۱ ۳۴- ۱۹ مقصود از کلمه طیّبه تا آخر ۲۷۴ ۳۴- ۱۹ معنی «یُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا» ۲۷۵ ۵۲- ۳۵ وَ إِذ قالَ إِبراهِیمُ رَبِّ اجعَل هَذَا البَلَدَ آمِناً وَ اجنُبنِی ۲۷۶ -قرآن-۱۳-۷۳-قرآن-۹۱-۱۶۰-قرآن-۱۷۴-۲۲۴-قرآن-۲۳۸-۲۷۹-قرآن-۲۹۶-۴۱۳-قرآن-۴۳۱-۴۷۲-قرآن-۵۱۰-۵۵۵-قرآن-۶۵۱-۷۰۳-قرآن-۷۲۲-۷۵۰-قرآن-۸۵۶-۹۲۷-قرآن-۹۵۰-۹۹۳-قرآن-۱۰۱۷-۱۰۵۲-قرآن-۱۰۷۱-۱۱۱۱-قرآن-۱۱۸۶-۱۲۷۹-قرآن-۱۳۴۵-۱۳۸۴-قرآن-۱۳۹۸-۱۴۷۱ [صفحه ۵۳۴] ۲۷۶ ۵۲- ۳۵ سخن در «وَ اجنُبنِی وَ بَنِیَّ أَن نَعبُدَ الأَصنام» ۲۸۰ ۵۲- ۳۵ معنی «إِنَّهُنَّ أَضلَلنَ کَثِیراً» ۲۸۱ سخن در «عِندَ بَیتِکَ المُحَرَّمِ» ۲۸۲ ۵۲- ۳۵ سخن در «وَ أَفئِدَتُهُم هَواءٌ» و شعر مثنوی ۲۸۳ سخن و استفاده‌ی ما ۲۸۶ جزو چهاردهم سوره حجر- ۱۵ ۲۷- ۱ الر تِلکَ آیاتُ الکِتابِ ۲۸۷ ۲۷- ۱ سخن در «یا أَیُّهَا الَّذِی نُزِّلَ عَلَیهِ الذِّکرُ» ۲۹۰ ۲۷- ۱ سخن در «وَ لَقَد جَعَلنا فِی السَّماءِ بُرُوجاً» و گفتار تأویلات ۲۹۰ ۵۰- ۲۸ وَ إِذ قالَ رَبُّکَ لِلمَلائِکَةِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِن صَلصالٍ ۲۹۵ ۵۰- ۲۸ سخن در «فَإِذا سَوَّیتُهُ» ۲۹۶ ۵۰- ۲۸ گفتار طنطاوی و دیگران در «فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ» ۲۹۷ ۵۰- ۲۸ مقصود از «إِلی یَومِ الوَقتِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المَعلُومِ» ۳۰۰ ۵۰- ۲۸ سخن در «مِنهُمُ المُخلَصِین» ۳۰۱ ۵۰- ۲۸ گفتار طنطاوی در جنّ و شیطان و آزار آنها ۳۰۲ ۵۰- ۲۸ معنی «هذا صِراطٌ عَلَیَّ مُستَقِیمٌ» ۳۰۳ ۵۰- ۲۸ مقصود از «لَیسَ لَکَ عَلَیهِم سُلطانٌ» ۳۰۳ ۵۰- ۲۸ سخن در «نَزَعنا ما فِی صُدُورِهِم» و فرموده‌ی علیّ علیه السّلام ۳۰۴ ۵۰- ۲۸ سخن در «أَنَا الغَفُورُ الرَّحِیمُ وَ أَنَّ عَذابِی» و شعر صفی ۳۰۵ ۹۹- ۵۱ وَ نَبِّئهُم عَن ضَیفِ إبراهِیمَ إذ دَخَلُوا عَلَیهِ فَقالُوا سَلاماً ۳۰۵ ۹۹- ۵۱ مقصود از «هؤُلاءِ بَناتِی» ۳۱۰ ۹۹- ۵۱ سخن در «لَآیاتٍ لِلمُتَوَسِّمِینَ» ۳۱۰ ۹۹- ۵۱ معنی «وَ إن کانَ أَصحابُ الأَیکَةِ» ۳۱۱ -قرآن-۲۳-۷۳-قرآن-۹۳-۱۲۵-قرآن-۱۴۰-۱۶۹-قرآن-۱۹۳-۲۱۸-قرآن-۲۹۸-۳۲۵-قرآن-۳۴۸-۳۹۷-قرآن-۴۲۰-۴۶۲-قرآن-۴۹۳-۵۶۶-قرآن-۵۹۰-۶۱۰-قرآن-۶۵۳-۶۸۰-قرآن-۷۰۵-۷۴۰-قرآن-۷۶۴-۷۸۸-قرآن-۸۶۸-۹۰۱-قرآن-۹۲۶-۹۵۹-قرآن-۹۸۳-۱۰۱۲-قرآن-۱۰۷۰-۱۱۱۸-قرآن-۱۱۴۳-۱۲۱۹-قرآن-۱۲۴۴-۱۲۶۲-قرآن-۱۲۸۶-۱۳۱۵-قرآن-۱۳۳۵-۱۳۶۹ [صفحه ۵۳۵] ۳۱۱ ۹۹- ۵۱ گفتار در «آتَیناکَ سَبعاً مِنَ المَثانِی» ۳۱۲ ۹۹- ۵۱ معنی «لا تَمُدَّنَّ عَینَیکَ» ۳۱۳ ۹۹- ۵۱ مقصود از «کَما أَنزَلنا عَلَی المُقتَسِمِینَ» ۳۱۴ ۹۹- ۵۱ سخن ما در اینکه آیات ۳۱۵ سوره نحل- ۱۶ ۳۴- ۱به أَتی أَمرُ اللّهِ فَلا تَستَعجِلُوهُ ۳۱۸ ۳۴- ۱ سخن در «یُنَزِّلُ المَلائِکَةَ بِالرُّوحِ» ۳۲۴ ۳۴- ۱ کشف الاسرار در دنباله‌ی بسم اللّه نوشته است ۳۲۴ ۳۴- ۱ سخن در «لَکُم فِیها دِفءٌ» تا آخر ۳۲۶ ۳۴- ۱ شعر صفی در «یَخلُقُ ما لا تَعلَمُون» ۳۲۷ ۳۴- ۱ گفتار فخر و روح البیان در «وَ لَو شاءَ لَهَداکُم» ۳۲۸ ۳۴- ۱ سخن در «سَخَّرَ البَحرَ» تا آخر ۳۲۹ ۳۴- ۱ گفتار امام در «وَ قِیلَ لِلَّذِینَ» ۳۳۱ ۷۶- ۳۵ وَ قالَ الَّذِینَ أَشرَکُوا لَو شاءَ اللّهُ ما عَبَدنا مِن دُونِهِ مِن شَیءٍ ۳۳۳ ۷۶- ۳۵ سخن مفسّرین در «وَ قالَ الَّذِینَ أَشرَکُوا- تا- أَو یَأخُذَهُم عَلی» ۳۴۰ ۷۶- ۳۵ مقصود از «یَتَفَیَّؤُا ظِلالُهُ- تا- أَلا ساءَ ما یَحکُمُون» ۳۴۳ ۷۶- ۳۵ سخن در «لِلَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ- تا- فَهُوَ وَلِیُّهُم» ۳۴۵ ۷۶- ۳۵ «نُسقِیکُم مِمّا فِی بُطُونِهِ» و سخن مفسرین ۳۴۶ ۷۶- ۳۵ مقصود از «فِیهِ شِفاءٌ لِلنّاس» ۳۴۷ ۷۶- ۳۵ معنی «وَ جَعَلَ لَکُم مِن أَزواجِکُم» ۳۴۸ ۷۶- ۳۵ سخن در «ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا» ۳۴۹ ۷۶- ۳۵ سخن -قرآن-۲۴-۵۹-قرآن-۷۹-۱۰۵-قرآن-۱۳۰-۱۶۸-قرآن-۲۳۸-۲۸۱-قرآن-۳۰۴-۳۴۱-قرآن-۴۲۹-۴۵۰-قرآن-۴۸۶-۵۱۴-قرآن-۵۵۷-۵۸۱-قرآن-۶۰۴-۶۲۱-قرآن-۶۶۰-۶۸۳-قرآن-۶۹۷-۷۸۰-قرآن-۸۱۵-۸۴۳-قرآن-۸۵۵-۸۷۶-قرآن-۹۰۴-۹۲۵-قرآن-۹۳۷-۹۶۱-قرآن-۹۸۸-۱۰۲۵-قرآن-۱۰۳۷-۱۰۵۶-قرآن-۱۰۷۱-۱۱۰۵-قرآن-۱۱۴۵-۱۱۷۰-قرآن-۱۱۹۰-۱۲۲۶-قرآن-۱۲۵۰-۱۲۷۵-ما در اینکه آیات ۳۵۰ ۱۰۰- ۷۷ وَ لِلّهِ غَیبُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما أَمرُ السّاعَةِ ۳۵۲ ۱۰۰- ۷۷ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۳۵۷ -قرآن-۳۷-۱۰۱ [صفحه ۵۳۶] ۳۵۷ ۱۰۰- ۷۷ مقصود «إنَّ اللّهَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَ الإحسانِ- تا آخر» ۳۶۰ ۱۰۰- ۷۷ سخن مفسّرین و شعر مثنوی در «أَوفُوا بِعَهدِ اللّهِ» ۳۶۴ ۱۰۰- ۷۷ معنی «کَالَّتِی نَقَضَت غَزلَها» ۳۶۴ ۱۰۰- ۷۷ مقصود از «لا تَتَّخِذُوا أَیمانَکُم دَخَلًا بَینَکُم فَتَزِلَّ قَدَم» ۳۶۶ ۱۰۰- ۷ ما عِندَکُم یَنفَدُ و سخن علیّ علیه السّلام و گفتار حسینی ۳۶۷ ۱۰۰- ۷۷ معنی «مَن عَمِلَ صالِحاً مِن ذَکَرٍ أَو أُنثی وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَلَنُحیِیَنَّه» و سخن فخر ۳۶۷ ۱۰۰- ۷۷ سخن در فَاستَعِذ بِاللّهِ مِنَ الشَّیطانِ تا آخر آیه و گفتار کشف الاسرار ۳۶۹ ۱۰۰- ۷۷ سخن تأویلات در معنی «لَیسَ لَهُ سُلطان» ۳۷۱ ۱۰۰- ۷۷ سخن ما در اینکه آیات ۳۷۲ ۱۲۸- ۱۰۱ وَ إذا بَدَّلنا آیَةً مَکانَ آیَةٍ وَ اللّهُ أَعلَمُ بِما یُنَزِّلُ ۳۷۴ ۱۲۸- ۱۰۱ سخن در «إنَّما یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِی یُلحِدُون» ۳۸۰ ۱۲۸- ۱۰۱ گفتار کشف الاسرار در یوم یأتی کلّ نفس تجادل ۳۸۲ ۱۲۸- ۱۰۱ سخن در «ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا قَریَةً کانَت آمِنَةً مُطمَئِنَّةً یَأتِیها» ۳۸۳ ۱۲۸- ۱۰۱ سخن در «فَأَذاقَهَا اللّهُ لِباسَ الجُوعِ» ۳۸۴ ۱۲۸- ۱۰۱ معنی «إنَّما جُعِلَ السَّبت» ۳۸۶ ۱۲۸- ۱۰۱ مقصود از «ادعُ إلی سَبِیلِ رَبِّکَ» ۳۸۷ ۱۲۸- ۱۰۱ مقصود از «جادِلهُم بِالَّتِی هِیَ أَحسَن» ۳۸۸ ۱۲۸- ۱۰۱ سخن حسینی و روح البیان ۳۸۹ ۱۲۸- ۱۰۱ معنی «إنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعلَمُ بِمَن ضَلَّ» تا آخر آیات ۳۹۰ ۱۲۸- ۱۰۱ سخن ما در اینکه آیات ۳۹۲ سوره‌ی بنی اسرائیل- ۱۷ ۲۵- ۱ سُبحانَ الَّذِی أَسری بِعَبدِهِ ۳۹۵ -قرآن-۲۲-۶۸-قرآن-۱۲۸-۱۵۳-قرآن-۱۷۴-۲۰۳-قرآن-۲۲۹-۲۹۴-قرآن-۳۰۸-۳۲۸-قرآن-۳۹۳-۴۷۳-قرآن-۵۰۹-۵۴۶-قرآن-۶۲۲-۶۴۵-قرآن-۷۰۳-۷۷۵-قرآن-۸۰۱-۸۵۹-قرآن-۹۵۱-۱۰۲۱-قرآن-۱۰۴۷-۱۰۸۵-قرآن-۱۱۰۷-۱۱۳۴-قرآن-۱۱۶۱-۱۱۹۲-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۶-قرآن-۱۳۲۰-۱۳۶۵-قرآن-۱۴۶۴-۱۴۹۹ [صفحه ۵۳۷] ۳۹۵ ۲۵- ۱ سخن مفسّرین ۳۹۹ ۲۵- ۱ سخن مجمع در حدیث معراج ۴۰۰ ۲۵- ۱ کشف الاسرار در معراج ۴۰۳ ۲۵- ۱ سخن فخر در نقل از پدرش ۴۰۴ ۲۵-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱ سخن حسینی در معراج ۴۰۶ ۲۵- ۱ گفتار روح البیان ۴۰۸ ۲۵- ۱ سخن تأویلات کاشانی ۴۰۹ ۲۵- ۱ گفتار برهان و نقل حدیث ۴۱۰ ۲۵- ۱ شعر صفی علیشاه در معراج ۴۱۱ ۲۵- ۱ معنی «بارَکنا حَولَهُ و أَلّا تَتَّخِذُوا» ۴۱۳ ۲۵- ۱ مقصود از «قَضَینا إِلی بَنی إِسرائِیلَ» ۴۱۴ ۲۵- ۱ مقصود از «بَعَثنا عَلَیکُم» ۴۱۴ ۲۵- ۱ معنی «یَدعُ الإِنسانُ بِالشَّرِّ» ۴۱۶ ۲۵- ۱ سخن مفسّرین در «أَلزَمناهُ طائِرَهُ» ۴۱۶ ۲۵- ۱ مقصود از «إِذا أَرَدنا أَن نُهلِکَ قَریَةً أَمَرنا مُترَفِیها» ۴۱۷ ۲۵- ۱ سخن در «وَ قَضی رَبُّکَ أَلّا تَعبُدُوا إِلّا إِیّاهُ» ۴۱۸ ۲۵- ۱ معنی «إِمّا یَبلُغَنَّ عِندَکَ الکِبَرَ» و سخن بوعلا و سخن اسکندر ۴۱۹ ۲۵- ۱ معنی «فَلا تَقُل لَهُما أُفٍّ» و حدیث امام رضا علیه السّلام ۴۲۰ ۲۵- ۱ مقصود از «لِلأَوّابِینَ غَفُوراً» ۴۲۱ ۲۵- ۱ سخن ما در اینکه آیات ۴۲۲ ۶۰- ۲۶ وَ آتِ ذَا القُربی حَقَّهُ وَ المِسکِینَ وَ ابنَ السَّبِیلِ ۴۲۴ ۶۰- ۲۶ مقصود از ذا القربی ۴۳۰ -قرآن-۳۴۴-۳۶۱-قرآن-۳۶۴-۳۸۲-قرآن-۴۰۶-۴۴۰-قرآن-۴۶۴-۴۸۳-قرآن-۵۰۲-۵۳۲-قرآن-۵۶۴-۵۸۷-قرآن-۶۱۱-۶۶۶-قرآن-۶۸۹-۷۳۹-قرآن-۷۵۸-۷۹۵-قرآن-۸۴۱-۸۶۸-قرآن-۹۲۶-۹۵۱-قرآن-۱۰۰۵-۱۰۷۰ [صفحه ۵۳۸] ۴۳۰ ۶۰- ۲۶ معنی «مَن قُتِلَ مَظلُوماً فَقَد جَعَلنا» ۴۳۲ ۶۰- ۲۶ سخن در «لا تَقفُ ما لَیسَ لَکَ بِهِ عِلمٌ» ۴۳۳ ۶۰- ۲۶ مقصود از «تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ» ۴۳۶ ۶۰- ۲۶ شعر مثنوی در استوانه‌ی حنّانه ۴۳۷ ۶۰- ۲۶ معنی «لا تَفقَهُونَ تَسبِیحَهُم» ۴۳۷ ۶۰- ۲۶ سخن مفسّرین در «یَقُولُوا الَّتِی هِیَ أَحسَنُ» ۴۴۰ ۶۰- ۲۶ مقصود از الشَّجَرَةَ المَلعُونَةَ ۴۴۵ ۶۰- ۲۶ سخن ما در اینکه آیات ۴۴۶ ۶۰- ۲۶ وَ إِذ قُلنا لِلمَلائِکَةِ اسجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلّا إِبلِیسَ ۴۵۰ ۸۵- ۶۱ سخن در أ رأیتک هذا الّذی کرّمت ۴۵۴ ۸۵- ۶۱ معنی «کَرَّمنا بَنی آدَمَ» ۴۵۵ ۸۵- ۶۱ مقصود از «یَومَ نَدعُوا کُلَّ أُناسٍ» ۴۵۶ ۸۵- ۶۱ معنی «وَ إِن کادُوا لَیَفتِنُونَکَ» ۴۵۷ ۸۵- ۶۱ سخن در «أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوکِ الشَّمسِ» ۴۵۸ ۸۵- ۶۱ سخن در «إِنَّ قُرآنَ الفَجرِ» و نماز جبرئیل ۴۵۹ ۸۵- ۶۱ معنی مقام محمود ۴۶۰ ۸۵- ۶۱ سخن در «کُلٌّ یَعمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ» ۴۶۳ ۸۵- ۶۱ سخن در «یَسئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ» ۴۶۴ ۸۵- ۶۱ گفتار ما در اینکه آیت ۴۶۵ ۱۱۱- ۸۶ وَ لَئِن شِئنا لَنَذهَبَنَّ بِالَّذِی أَوحَینا إِلَیکَ ۴۶۹ ۱۱۱- ۸۶ سخن در لَئِن شِئنا- تا- إِلّا کُفُوراً ۴۷۴ ۱۱۱- ۸۶ معنی تُسقِطَ السَّماءَ ۴۷۵ ۱۱۱- ۸۶ گفتار در «أَو تَأتِیَ بِاللّهِ- تا- أُوتُوا العِلمَ مِن قَبلِهِ» ۴۷۶ -قرآن-۱۹-۵۷-قرآن-۸۱-۱۲۱-قرآن-۱۴۶-۱۷۷-قرآن-۲۴۵-۲۷۴-قرآن-۳۰۷-۳۴۲-قرآن-۳۶۷-۳۹۱-قرآن-۴۴۶-۵۱۷-قرآن-۵۸۹-۶۱۳-قرآن-۶۳۸-۶۶۹-قرآن-۶۸۹-۷۲۱-قرآن-۷۴۵-۷۸۵-قرآن-۸۰۹-۸۳۳-قرآن-۹۰۳-۹۳۸-قرآن-۹۶۲-۹۹۳-قرآن-۱۰۴۹-۱۱۰۷-قرآن-۱۱۳۲-۱۱۴۴-قرآن-۱۱۵۶-۱۱۷۰-قرآن-۱۱۹۱-۱۲۰۸-قرآن-۱۲۳۶-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۹-۱۲۹۹ [صفحه ۵۳۹] ۴۷۶ ۱۱۱- ۸۶ سخن در «یَخِرُّونَ لِلأَذقانِ- تا آخر آیات» ۴۸۰ ۱۱۱- ۸۶ سخن ما در اینکه آیات ۴۸۲ سوره کهف- ۱۸ ۲۶- ۱ الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی أَنزَلَ عَلی عَبدِهِ الکِتابَ وَ لَم یَجعَل لَهُ عِوَجاً ۴۸۵ ۲۶- ۱ سخن مفسّرین در اینکه آیات ۴۹۰ ۲۶- ۱ لَم یَجعَل لَهُ عِوَجاً ۴۹۰ ۲۶- ۱ أَم حَسِبتَ أَنَّ أَصحابَ الکَهفِ ۴۹۱ ۲۶- ۱ ثُمَّ بَعَثناهُم لِنَعلَمَ أَیُّ الحِزبَینِ ۴۹۲ ۲۶- ۱ إِنَّهُم فِتیَةٌ ۴۹۳ ۲۶- ۱ وَ رَبَطنا عَلی قُلُوبِهِم إِذ قامُوا ۴۹۴ ۲۶- ۱ و تَحسَبُهُم أَیقاظاً وَ هُم رُقُودٌ ۴۹۷ ۲۶- ۱ وَ کَلبُهُم باسِطٌ ۴۹۸ ۲۶- ۱ فَلیَنظُر أَیُّها أَزکی طَعاماً ۴۹۹ ۲۶- ۱ إِذ یَتَنازَعُونَ بَینَهُم أَمرَهُم ۵۰۰ ۲۶- ۱ سَیَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُم ۴۰۱ ۲۶- ۱ وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیءٍ إِنِّی فاعِلٌ ۵۰۲ ۲۶- ۱ سخن ما ۵۰۵ ۲۶- ۱ فَلَعَلَّکَ باخِعٌ و لِنَبلُوَهُم ۵۰۵ ۲۶- ۱ أَم حَسِبتَ أَنَّ أَصحابَ الکَهفِ ۵۰۵ ۲۶- ۱ لا تَقُولَنَّ لِشَیءٍ إِنِّی فاعِلٌ ۵۰۸ ۲۶- ۱ وَ اتلُ ما أُوحِیَ إِلَیکَ مِن کِتابِ رَبِّکَ ۵۱۰ ۲۶- ۱ وَ اتلُ ما أُوحِیَ إِلَیکَ ۵۱۵ ۲۸ لا تُطِع مَن أَغفَلنا قَلبَهُ ۵۱۶ -قرآن-۲۶-۴۸-قرآن-۱۳۸-۲۲۶-قرآن-۲۸۴-۳۱۰-قرآن-۳۲۳-۳۶۱-قرآن-۳۷۴-۴۲۲-قرآن-۴۳۵-۴۵۲-قرآن-۴۶۵-۵۰۴-قرآن-۵۱۹-۵۵۵-قرآن-۵۶۸-۵۸۷-قرآن-۶۰۰-۶۳۲-قرآن-۶۴۵-۶۸۳-قرآن-۶۹۶-۷۲۹-قرآن-۷۴۲-۷۸۴-قرآن-۸۱۸-۸۳۸-قرآن-۸۴۱-۸۵۴-قرآن-۸۶۷-۹۰۵-قرآن-۹۱۸-۹۵۷-قرآن-۹۷۰-۱۰۲۱-قرآن-۱۰۳۴-۱۰۶۳-قرآن-۱۰۷۱-۱۱۰۳ [صفحه ۵۴۰] ۵۱۶ ۴۸ وَ یَومَ نُسَیِّرُ الجِبالَ ۵۱۸ ۵۰ إِلّا إِبلِیسَ کانَ مِنَ الجِنِّ ۵۱۹ سخن ما در اینکه آیات ۵۲۲ ۲۸ وَ اصبِر نَفسَکَ ۵۲۳ ۳۲ وَ اضرِب لَهُم مَثَلًا ۵۲۳ ۴۷ حَشَرناهُم فَلَم نُغادِر ۵۲۴ ۵۷ مَن أَظلَمُ مِمَّن ذُکِّرَ ۵۲۴ ۵۸ وَ رَبُّکَ الغَفُورُ -قرآن-۷-۳۶-قرآن-۴۴-۸۰-قرآن-۱۲۰-۱۳۷-قرآن-۱۴۵-۱۶۹-قرآن-۱۷۷-۲۰۳-قرآن-۲۱۱-۲۴۰-قرآن-۲۴۸-۲۶۹

سوره یونس [۱۰]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

۴۷۱بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۴-۴۰

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۱ تا ۸]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الر تِلکَ آیاتُ الکِتابِ الحَکِیمِ [۱] أَ کانَ لِلنّاسِ عَجَباً أَن أَوحَینا إِلی رَجُلٍ مِنهُم أَن أَنذِرِ النّاسَ وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنَّ لَهُم قَدَمَ صِدقٍ عِندَ رَبِّهِم قالَ الکافِرُونَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ مُبِینٌ [۲] إِنَّ رَبَّکُمُ اللّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ فِی سِتَّةِ أَیّامٍ ثُمَّ استَوی عَلَی العَرشِ یُدَبِّرُ الأَمرَ ما مِن شَفِیعٍ إِلّا مِن بَعدِ إِذنِهِ ذلِکُمُ اللّهُ رَبُّکُم فَاعبُدُوهُ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ [۳] إِلَیهِ مَرجِعُکُم جَمِیعاً وَعدَ اللّهِ حَقًّا إِنَّهُ یَبدَؤُا الخَلقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ لِیَجزِیَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ بِالقِسطِ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَهُم شَرابٌ مِن حَمِیمٍ وَ عَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکفُرُونَ [۴] -قرآن-۱-۷۶۳ هُوَ الَّذِی جَعَلَ الشَّمسَ ضِیاءً وَ القَمَرَ نُوراً وَ قَدَّرَهُ مَنازِلَ لِتَعلَمُوا عَدَدَ السِّنِینَ وَ الحِسابَ ما خَلَقَ اللّهُ ذلِکَ إِلاّ بِالحَقِّ یُفَصِّلُ الآیاتِ لِقَومٍ یَعلَمُونَ [۵] إِنَّ فِی اختِلافِ اللَّیلِ وَ النَّهارِ وَ ما خَلَقَ اللّهُ فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ لَآیاتٍ لِقَومٍ یَتَّقُونَ [۶] إِنَّ الَّذِینَ لا یَرجُونَ لِقاءَنا وَ رَضُوا بِالحَیاةِ الدُّنیا وَ اطمَأَنُّوا بِها وَ الَّذِینَ هُم عَن آیاتِنا غافِلُونَ [۷] أُولئِکَ مَأواهُمُ النّارُ بِما کانُوا یَکسِبُونَ [۸] -قرآن-۱-۵۳۸ [صفحه ۳] معنی لغات: حمیم- آب گرم، حکیم- محکم و استوار، عالم و دانشمند. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: اعرابی که از مقام پیغمبر [ص] ناراضی بودند گفتند: خدا بالاتر است که فرستاده‌ی او انسان باشد، آیت «أَ کانَ لِلنّاسِ» در جواب اینکه سخن نازل شد. -قرآن-۱۵۳-۱۷۳ ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان و مهربان بمؤمنان ۱ اینکه [که پیغمبر برای شما میخواند] آیات و نشانه‌های نامه‌ای است استوار [و از سوی خدای حکیم و درستکار] ۲ ز چه روی مردم را شگفت آید که ما بمردی از گروه خودشان الهام کردیم که آدمیان را بترسان و آن کسان که بحقّ گرویدند نوید ده که گامی استوار [و بهره‌ای سرشار] به پیشگاه پروردگار خود دارند. و کافران گفتند: آشکار است که اینکه مرد جادوگر است، [ولی بدانند: او جادو نیست و راست گوید که] ۳ پروردگار شما خدائی است که آسمانها و زمین در شش روز آفرید وزان پس برتر ز عرش و آفریدگان شد که زمینه سازی هر کار خود می‌کند و هیچ میانجی در آن نباشد مگر ز آن پس که خود فرمان کند، اینکه است خدا که پروردگار شما است پس او را پرستید، و آیا می‌شود [اینکه سخنان] بیاد سپارید! ۴ که بازگشت همه بسوی او است [و اینکه] نوید خداوندی است که درست است و استوار، چه او آفرینش آغاز می‌کند وزان پس آفریدگان بازمی‌گرداند تا مؤمنان نکوکار را بدرستی و داد مزد دهد و کسانی که کافر شدند آب داغ دوزخ دارند و آزاری دردناک بسزای آنکه حقّ ناپذیر بودند، ۵ همو است که خورشید را پرتو افکن کرده و ماه را روشن و [گردش] آن را باندازه درست کرد که تا که شما شمار بدانید و شماره‌ی ماه و سال، نگه دارید، و اینکه همه را نیافرید جز بدرستی و راستی نه بیهوده و بازی و یکایک نشانه‌های خود برای مردم دانا نمودار می‌کند [تا بسنجند و یکتاپرست شوند] ۶ چه البتّه در رفت و آمد شب و روز و آنچه خدا در آسمانها و زمین آفریده است نشانه- ها است [بر قدرت خداوند] برای مردمی که پرهیزگار ز بد کارند [و باندیشه‌ی آغاز و انجام خود هستند]، ۷ و همانا آن کسان که امیدوار بدیدار ما نیستند [و [صفحه ۴] رستاخیز باور ندارند] و ببهره‌های زندگی روزگذر ساخته‌اند و بآن دل آسوده‌اند و از آیات ما [و نمودهای قدرت ما] بیخبرند چنین مردمی بسزای کار و اندیشه‌ی خود جای در آتش دارند. سخن مفسّرین: بسم اللّه الرّحمان الرّحیم، کشف الاسرار نوشته است: اللّه است افروزنده‌ی دل دوستان، رحمان است باز برنده‌ی اندوه بیچارگان، رحیم است آمرزنده‌ی گناه عاصیان. «تِلکَ آیاتُ الکِتابِ الحَکِیمِ» ۱ طبری: مجاهد گفته است: یعنی آن تورات و انجیل آیات خداوندی است. مجمع: یعنی آیات گذشته یا آنها که بر پیغمبر نازل شده است، آیات قرآن محکم ممنوع الفساد است. و بعضی گفته‌اند: یعنی اینکه سوره آیات لوح محفوظ است. و برای توصیف بحکیم چند جهت نقل کرده‌اند: ۱- ناطق بحکمت است، ۲- جامع علوم و حکمتها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است- ۳- وسیله‌ی معرفت است و تمیز حقّ از باطل. و عدد آیات اینکه سوره صد و نه آیه است باتّفاق، مگر شامی که صد و ده آیه دانسته است. آلوسی در تفسیر روح المعانی: مشهور است که اینکه سوره مکّی است بجز سه آیه که بمدینه نازل شده است، از سخاوی نقل شده است: تا چهل آیه از اوّل مکّی و بقیّه مدنی است، و از إبن عبّاس دو روایت است: یکی تمام مکّی است و دیگر تمام سوره بمدینه نازل شده است، و مناسب اینکه پس از برائت نوشته است اینکه است که اوّل بیاد از پیغمبر ختم شده، و دوّم با توجّه بآن حضرت آغاز شده است و نیز در اوّل بیان سخن منافقین است و در اینکه نقل از کفّار، و در حروف الر، الف- اشاره است باوّل وجود و آن قدرت لا- یزال، و لام اشاره است بجبرئیل که واسطه‌ی وجود و فیض ربّانی است، وراء اشاره است برحمت کامله که ذات محمّدی است. -قرآن-۱-۳۷ ابو الفتوح نوشته است: حکیم محکم باشد بحلال و حرام و حدود و احکام، مقاتل گفت: محکم است از باطل، در او هیچ دروغ نیست، حسن بصری گفت: [حکیم] حکم کننده به عدل و احسان و عطا دادن به خویشان و نهی کردن از کارهای زشت و منکر و ظلم کردن. «لَهُم قَدَمَ صِدقٍ عِندَ رَبِّهِم» ۲ مجمع: یعنی بواسطه‌ی اعمال صالح بهره- مند هستند از موجبات شرف و جلال و کرامت در بهشت جاودان، إبن عبّاس گفته است -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۵] یعنی مزد نیکو و مقام رفیع، و از امام صادق علیه السّلام نقل شده است: یعنی شفاعت محمّد [ص] برای چنین مردم است. ابو الفتوح: إبن اعرابی گفته است: قدم یعنی شخص متقدّم و پیشرو در شرف ابو عبیده و کسائی گفته‌اند: هر پیشقدمی و جلو افتادگی را چه بکار خوب و چه بکار بد، عرب آنرا قدم مینامد و میگوید «لفلان قدم فی الاسلام و له عندی قدم صدق و قدم سوء». کاشانی: چون بموجب عنایت ازلی ایمان پذیرفته‌اند، همان عنایت سابقه ای عظیم و مقامی است ارجمند که مختصّ باین گونه مردم است و بس. آلوسی: کلمه‌ی «قدم» بطور مجاز مرسل بمعنی سبق و جلو رفتن استعمال شده است چون سبب و آلت است برای پیشرفتن و از سبق و پیشرفت مجاز دیگری اراده شده است که فضل و شرف و تقدّم معنوی باشد. و صدق درستی گفتار است و در اعمال و افعال نیز استعمال میشود مثل «صدق فی القتال» یعنی آنرا بدرستی انجام داد، و همچنین در ضدّ آن میگویند «کذب فی القتال» پس در هر کار خوب چه باطنی و چه ظاهری کلمه‌ی «صدق» استعمال میشود مثل «مقعد صدق» و «مدخل صدق» و «مخرج صدق» و در اینکه جمله‌ی قرآن اشاره است که درجات عالیه بواسطه راستی دل و زبان نصیب آنها میشود. «إِنَّ هذا لَساحِرٌ» ۲ مجمع: إبن کثیر و مردم کوفه «ساحر» قرائت کرده‌اند، و دیگران «سحر» با کسر سین بدون الف خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۲ «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ فِی سِتَّةِ أَیّامٍ» ۳ ابو الفتوح: ذکر مدّت یا برای پند ملائکه و بشر است، و یا برای توجّه بتدبیر و تدریج در ایجاد است مانند خلق و تغییر آدمیزاد، تا منکرین گمان نکنند طبیعت ایجاب کرد و یک بارگی نمودار شد، و یا اتفاق شد که ناگهان پدیدار شد. -قرآن-۱-۵۷ آلوسی: مقصود معنی لغوی روز است و بجای وقت و هنگام آورده شده است إبن عبّاس گفته است: مقصود ایّام عالم دیگر است که هر روزی هزار سال است بموجب [صفحه ۶] اینکه آیه «وَ إِنَّ یَوماً عِندَ رَبِّکَ کَأَلفِ سَنَةٍ مِمّا تَعُدُّون» یعنی در عالم خداوند هر روز برابر با هزار سال شما است. و بعضی گفته‌اند: مقصود همین روزهای دنیا است، و اینکه معنی مناسبتر است، چون میفهمانند اینکه مقدار اجسام با اینکه عظمت در چنین مدّت کوتاه درست شده است نشانه‌ی کمال قدرت است، و جهت ذکر مدّت با قدرت ایجاد در کمتر از لحظه برای راهنمائی و پند است در انجام کارها با فرصت و مهلت. -قرآن-۱۵-۸۲ صفی علیشاه در آغاز تفسیر منظوم خود برای توضیح بسم اللّه گفته است: ذات باری هستی مطلق بود || اسم وصف از ذات او مشتقّ بود هستی مطلق بود ذات الأحد ||اندران هستی نگنجد وصف و حد مطلق از شرطست و پاک از چند و چون || وز شئون شرط بیشرطی برون نیست او را هیچ شرطی در وجود || نک بهستی همچنان باشد که بود هستی دیگر که ظلّ ذات او است || در تجلّی اوّلین آیات او است موج او باشد، از دریای ذات || شد مسمّی او باسماء و صفات نفس و افلاک و عناصر روح و جسم || جمله شد موجود بر هر رسم و اسم شمس رحمانیتش افکند ظلّ || هر وجودی شد بحدّی مستقلّ معنی رحمان علی العرش استوی || اینکه بود گر داری از معنی نوا خلق اشیا جمله در شش روز کرد || روز خلق از شش جهت فیروز کرد گر تو را گوید کس از وسواس و شکّ || روز و شب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد ز مقدار فلک اندر آن حضرت نه شب بود و نه روز || بد بهار بی‌خریف و بی‌تموز پس مراد از خلقت شش روز چیست|| کاندر آنجا شب نباشد روز نیست گو مراد از ستّه باشد شش مقام || کاندران شش رتبه شد خلقت تمام رتبه‌ی اوّل شد اسماء و صفات || ثانی اعیان تمام ممکنات سیّمین جبروت و رابع در فتوح || هست ملکوت ار بتن داری تو روح رتبه‌ی پنجم مثال آمد باسم || در ششم ملک شهود اعنی که جسم نیشابوری: یعنی آفرید آسمان روح و روان شما را و زمین نفس و جان‌تان را از شش دسته موجودات که روح و قلب و عقل و نفس حیوانی و نباتی و صورت معدنی باشد [صفحه ۷] مثنوی: دفتر سوّم در حکایت دفع مغبون شدن به بیع و شری: گفت: در بیعی که ترسی از غرار«۱» -فرمت-۳۹-۴۱ که تأنی هست از یزدان یقین || هست تعجیلت ز شیطان لعین پیش سگ چون لقمه‌ای نان افکنی || بو کند وانگه خورد ای مقتنی او ببینی بو کند، ما، با خرد || هم ببوئیمش بعقل منتقد با تأنّی گشت موجود از خدا || تا بشش روز اینکه زمین وین چرخها ورنه قادر بود کز کن فیکون || صد زمین و چرخ آوردی برون آدمیرا اندک اندک آن همام || تا چهل سالش کند مرد تمام گرچه قادر بود کاندر یک نفس || از عدم پرّان کند پنجاه کس بود عیسی را دمی کز یک دعا || بی توقّف بر جهاندی مرده را خالق عیسی بنتوانید که او || بی توقّف مردم آرد تو بتو اینکه تأنّی از پی تعلیم تست || که طلب آهسته باید بی‌شکست«-فرمت-۷۱-۷۳ روح البیان: روز یعنی از طلوع تا غروب آفتاب، و چون روز و خورشیدی نباشد، ستّهٔ ایّام چگونه تصوّر دارد، یا اینکه قدرت خلقت بیک آن میآفریند پس مقصود اشاره است بآرامش و آهستگی در کارها، و البتّه شتاب روا نیست مگر در توبه‌ی از گناه، و پرداختن قرض، و پذیرائی میهمان و بشوهر دادن دختر، و دفن میّت و غسل جنابت. طنطاوی: چون کلمه‌ی «ایّام» بمعنی وقت است که نتیجه‌ی گردش کره است بدور خود و یا بدور کره‌ی دیگر، پس اینکه جمله برای تقویت فکر و رهبری بشر است تا بحث کند و کشف نماید که آفرینش اینکه کرات ما در دوران گردش کرات دیگر بوده است بدور خود و بدور یکدگر. فی ظلال: آفرینش در اینکه مدّت بموجب اقتضای حکمت است که مواد [صفحه ۸] فراهم شوند و هر چیزی بجای خود نهاده شود و آماده گردد تا بآن مرحله‌ی آخرین که شایسته است برسد. پس عدد شش نه برای اندازه‌ی پدیداری است بلکه برای نشان دادن درستی تدبیر و تقدیر خداوندی است در آفرینش جهان تا آنجا که اینکه آفریده‌ها بآخرین پایه‌ی خلقت خود برسند، پس ممکن است مقصود از کلمات ستّهٔ و ایّام شش هدف و دورانی باشد که خداوند بقانون تطوّری که برای آسمان و زمین قرار داده برگذار نموده و بآن رسیده باشند و یا مقصود شش گونه زیر و زبر شدن و تطوّر و تحوّل باشد و یا شش دور فلکی باشد غیر از آنچه ما از منظومه‌ی شمسی خود می‌دانیم و مقیاس زمان برای خود قرار داده‌ایم و در هر صورت آفرینش در شش روز از مطالب غیبی است که کس را بآن دسترس نیست. «ثُمَّ‌اسْتَوی عَلَی العَرشِ» ۳ فخر: ابو مسلم گفته است: یعنی با کمال استعلا و قهّاریّت است، بر آفرینش. و ما فوق همه‌ی زمین و آسمان است، و خلاصه‌ی سخن دیگران اینکه است که عرش یعنی ملک و برترین مخلوقات خداوندی، و چون دیگر آفریده‌ها پس از ایجاد آسمان و زمین پیدا شد پس معنی «ثُمَّ اسْتَوی» یعنی سپس مسلّط شد، درست است با اینکه بمعنی تأخیر است، چون استواء بر مخلوقات پس از ایجاد آنها است، پس مقصود تأخیر برتبه است نه بزمان. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۳۲۳-۳۳۹ «یُدَبِّرُ الأَمرَ» ۳ فخر: یعنی هیچ حادث و پدیده‌ای در آفرینش جز بتقدیر و تدبیر و قضا و حکمت خداوند نمیباشد. -قرآن-۱-۲۰ «ما مِن شَفِیعٍ» ۳ فخر: ابو مسلم گفته است: یعنی خود آفرید اینها را و دیگری شریک و دست اندر کار او نبود، و طبری از مجاهد نقل کرده است: یعنی در قضاوت خود بتنهائی است و دیگری مداخله ندارد، و خود طبری گفته است: یعنی در قیامت کسی برای کسی شفاعت نخواهد کرد مگر با اجازه‌ی او. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: چون بت‌پرستان معبود خود را شفیع میدانستند، باین جمله یادآوری شده است: که ملائکه و پیغمبران بی‌اجازه و مصلحت شفاعت نمیکنند، تا چه رسد ببتهای شما. [صفحه ۹] «إِلَیهِ مَرجِعُکُم جَمِیعاً» ۴ تأویلات: یعنی بازگشت در قیامت صغری بعین، جمع مطلق است و در قیامت کبری بعین جمع ذات و فناء در آن. -قرآن-۱-۳۲ فخر: در اینکه جمله مفصّل بحث کرده است برای اثبات قیامت و معاد. آلوسی: بعضی از عرفا گفته‌اند: بازگشت و مرجع عاشقان بجمال او است و عارفان بجلال او، و بازگشت خائفین بسوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عظمت حقّ است و موحّدین بسوی کبریای او است، و مشتاقان را مرجع بسوی وصال او است و محبّین را قرب او، و مرجع اهل عنایت ذات خداوند است. «یُفَصِّلُ الآیاتِ» ۵ مجمع: مردم بصره و إبن کثیر و حفص و عجلی با یاء خوانده و دیگر قاریها «نفصّل» با نون قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۲ «لِقَومٍ یَتَّقُون» ۶ فخر: یعنی تقوی و ترس از عاقبت موجب فکر و اندیشه در عوالم الهی است، قفّال گفته است: آنکه اندیشه کند باین آفرینش و آفریده‌ها، میداند که زندگی وابسته بسختی و دشواری است، پس نمیتوان آنرا بیهوده و بیکاره بر گذار کرد، و معلوم میشود که خداوند ما را طوری آفریده است که در کار و کوشش باشیم و اینکه خود موجب تعیین دستور و وظیفه و پاداش و مجازات است، و نتیجه اینکه فکر و قضاوت تصدیق مبدء است و معاد. -قرآن-۱-۲۳ «الَّذِینَ لا یَرجُونَ لِقاءَنا» ۷ طبری: یعنی نمیترسند از حضور ما در قیامت، از اینکه جهت منکر ثواب و عقاب هستند و مشغول بدنیا. -قرآن-۱-۳۵ فخر: یعنی طمع ثواب ندارند، چون لقاء خدا یعنی تجلّی جلال حقّ و نموداری پرتو کبریائی در روح آدمی که خود شریفترین سعادت و بالاترین درجه انسانی است و هر شخص عاقل بآرزوی آن است، و ممکن است معنی لقاء خدا دیدار و وصول برحمت و ثواب باشد، و اینکه نیز نهایت آرزوی انسانی است، پس رجاء لقاء حقّ کنایه است از ایمان بحقّ و انتظار آینده، و آنکه ایمان و انتظار ندارد چنین امیدی ندارد. بیان السعادة: اینکه جمله کنایه از جهل است، چون آن که عالم بچیزی [صفحه ۱۰] شد، طالب دیدار او است، پس آنها که بآرزوی دیدار حقّ نیستند، جاهل بحقیقت هستند. سخن ما: ۱- اگر اینکه مطلب درست باشد که در زمان پیغمبر یهود و مسیحیها از حروف مقطع معنی استخراج میکردند و علمی برای خود درست کرده بودند چنانکه در مقدمه‌ی جلد اول مفصّل نوشته‌ایم، در آیت اول «الر تِلکَ آیات» شاید بتوانیم بگوئیم: برای جلوگیری از اینگونه خیال و اندیشه‌ی باطل چنین ابلاغ شد که استفاده‌ی از اینکه حروف مانند الر فقط بصورت جمله‌ها و آیات قرآن است و بس، پس تعجّب نکنید و مطیع فرمان پیغمبر باشید، ۲- چون کلمات: استوی و یدبّر و شفیع و اذن بمعنی ظاهر مورد استعمال مردم نیست، شاید اشاره باشد به اینکه که بر آفرینش قدرت و تدبیری مسلّط است که وسائل و خواصّ طبیعت در جلو چشم شما هم مأذون و موجود آن قدرت و تدبیر است، ۳- در جمله‌ی «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ فِی سِتَّةِ أَیّامٍ»، چون بموجب صریح لغت «خلق» بمعنی تقدیر و اندازه گیری است و کلمه‌ی «ایّام» بمعنی نعمت و حادثه استعمال شده است، مثل «ایّام اللّه» و «ایّام العرب» و «سماء» سقف و «أرض» هر چیز پست نیز معنی شده است، شاید معنی دیگری از اینکه جمله استفاده شود غیر از مدت آفرینش کرات علوی و سفلی و برای نمونه چنین بگوئیم: در مجموعه‌ی طبقات بالای جو و قسمت تحتانی شما شش نعمت و خاصیّت منظور شده است، و چون عرب اینکه کلمات را در اینکه معانی که گفتیم بکار می‌برده است شاید آنها که روی سخن با ایشان بوده است و حاضر بوده‌اند همین گونه معانی فهمیده‌اند و در هر صورت برای آنها مقصود روشن بوده است و اینکه احتمالها که در خاطر ما می‌آید نداشته‌اند و اگر جائی برای شان ابهام داشته است از خود پیغمبر می‌پرسیده‌اند ولی پس از آن دوره که تردید و احتمال پیدا شد و اختلافات زیاد گشت ما هم ناچاریم هر احتمال که بر خلاف صریح لغت و نقل صحیح نباشد بگوئیم تا هر که هر چه تشخیص داد بپذیرد. -قرآن-۲۳۰-۲۴۹-قرآن-۷۵۸-۸۱۴ [صفحه ۱۱]

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۹ تا ۱۲]

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ یَهدِیهِم رَبُّهُم بِإِیمانِهِم تَجرِی مِن تَحتِهِمُ الأَنهارُ فِی جَنّاتِ النَّعِیمِ [۹] دَعواهُم فِیها سُبحانَکَ اللّهُمَّ وَ تَحِیَّتُهُم فِیها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعواهُم أَنِ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ [۱۰] وَ لَو یُعَجِّلُ اللّهُ لِلنّاسِ الشَّرَّ استِعجالَهُم بِالخَیرِ لَقُضِیَ إِلَیهِم أَجَلُهُم فَنَذَرُ الَّذِینَ لا یَرجُونَ لِقاءَنا فِی طُغیانِهِم یَعمَهُونَ [۱۱] وَ إِذا مَسَّ الإِنسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنبِهِ أَو قاعِداً أَو قائِماً فَلَمّا کَشَفنا عَنهُ ضُرَّهُ مَرَّ کَأَن لَم یَدعُنا إِلی ضُرٍّ مَسَّهُ کَذلِکَ زُیِّنَ لِلمُسرِفِینَ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۲] -قرآن-۱-۶۷۶ معنی لغات: نعیم- خوشی و آسایش در زندگی، سرمایه، تحیّتهم- دعا، سلام، گفتن خدا عمرت بدهد، دعوی- گمان حقّ بر کسی داشتن چه بدرستی یا نا درستی، آواز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کردن، میل کردن، استعجال، هم- یعنی وادار بشتاب کردن، جلو افتادن، پیشدستی کردن بکاری که هنوز دیگری آن کار را نکرده، یعمهون از مصدر عمه بفتح عین و میم بمعنی تحیّر و سر گردانی. ترجمه: ۹ همانا کسانی که بخدا و پیغمبر گرویدند و کارهای شایسته کردند پروردگارشان بسزای ایمان‌شان آنها را رهبری کند بسوی بهشت سراسر خوشی و آسودگی که رودها از آن روان بود ۱۰ و خواسته‌ی ایشان در آن ستایش پروردگار است و برخورد با یکدگر و خوش آمدشان سلام است [و تندرستی خواستن چون آنجا نیازمند و گرفتاری برای کس نیست پس خواسته‌شان تسبیح خداوند است و چون روی بروی یکدیگر شوند کارشان سلام و خوش آمد گفتن باشد] و آخرین دعا و خواسته‌شان اینکه سخن است [الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ] و [در اینکه جهان نیز آدمیان را در زندگی آسوده و خوش نمودیم که] -قرآن-۳۲۰-۳۵۷ ۱۱ اگر بهمان زودی که خدا [صفحه ۱۲] خوبی بمردم میرساند بدی میرساند مرگ همه‌شان فرا میرسد، پس [از اینکه رواست] آن کسان که امید بدیدار ما ندارند و رستاخیز باور نمی‌کنند رهاشان می‌کنیم تا در سرکشی خود بمانند [وز جهان دیگر بیخبر] و سرگردان باشند و [لیکن خوی آدمی چنین است که] ۱۲ چون او را آسیبی رسد بپهلو خوابیده و یا ایستاده و یا نشسته در همه حال ما را میخواند و چون او را ز گرفتاریش آسوده کردیم سر خود گیرد و بیاد حقّ نباشد که گویا برای دردی هرگز نخوانده ما را، و اینکه چنین باشد که برای مردم مسرف [که اندازه‌ی کار خود ندارند و فرمان حقّ نمی‌پذیرند] کارشان بچشم‌شان آراسته نمودیم. سخن مفسّرین: «یهدیهم ربّهم بایمانهم» طبری: مجاهد گفته است یعنی آنها نوری دارند که بآن وسیله راه میروند، و بعضی گفته‌اند: یعنی بواسطه تصدیق شان هدایت‌شان کرده است. مجمع: یعنی بپاداش ایمان شان هدایت میشوند. کشف الاسرار نوشته است: از روی اشارت بر ذوق اهل معرفت اینکه آیت رمزی دیگر دارد، میگوید، مؤمنان و نیک مردان بحقیقت ایشانند که احدیّت ایشانرا بنعمت کرم در قباب غیرت بدارد و بحسن عنایت پرورد بمعرفت خودشان راه دهد و بصحبت خود نزدیک گرداند تا او را یگانه شوند و از غیر او بیگانه شوند، پیر طریقت گفت: توحید نه همه آن است که او را یگانه دانی، توحید حقیقی آن است که او را یگانه باشی وز غیر او بیگانه باشی «دَعواهُم فِیها سُبحانَک» ۱۰ فخر: ممکن است معنی چنین باشد: دعا و عبادت آنها «سبحانک» خواهد بود و ممکن است اینکه باشد: گفتار و اقرار و آوازشان «سبحانک» است، و اینکه گفته‌ی ابو مسلم است قاضی گفته است: یعنی رسم و روش آنها در تمجید و تقدیس حقّ اینکه کلمه است، إبن جریج گفته است: یعنی چون میل بچیزی کنند و مرغی بچشم‌شان آید و بخواهند، اینکه کلمه را میگویند و ملک آنرا برای آنها میآورد، و با اینکه نقل معنی دعوی آرزوی دل است و با اینکه معنی می‌توان -قرآن-۴۸۵-۵۱۳ [صفحه ۱۳] استفاده‌ای کرد عالیتر و بهتر که اینکه باشد: آرزوی آنها و خواسته‌شان در بهشت تسبیح و تقدیس است. «وَ آخِرُ دَعواهُم أنِ الحَمدُ لِلّهِ» ۱۰ مجمع: إبن محیصن و یعقوب «انّ- الحمد» با تشدید نون و فتح دال قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۴۳ فخر: یعنی در مراتب صعود و نزول بمعرفت آخر سخن حمد خداوند است «وَ لَو یُعَجِّلُ اللّهُ لِلنّاسِ الشَّرَّ استِعجالَهُم بِالخَیرِ لَقُضِیَ إلَیهِم» ۱۱ مجمع یعنی اگر همان طور که دعای مردم را برای خودشان مستجاب کنیم، نفرین بر خودشان را هم مستجاب کنیم همه نابود میشوند، و بعضی گفته‌اند: یعنی اگر بهمان سرعت که نعمت بمردم میرسد، گرفتاری و عذاب در برابر نافرمانی برسد بزودی نابود میشوند، و إبن عامر و یعقوب «قضی اجلهم» با فتح قاف و لام خوانده اند تا فعل معلوم باشد و اجل مفعول آن. -قرآن-۷۱-۱۶۱ «زُیِّنَ لِلمُسرِفِینَ» ۱۲ فخر: یعنی از سوی خدا یا نفس یا شیطان عمل مسرف در نظرش آراسته و با ارزش است. و علّت توصیف کافرین بمسرفین اینکه است که جان و مال و عمر خود را در غیر شایسته و صلاح بکار میبرند. -قرآن-۱-۲۶ روح البیان: اینکه شعر صائب را در دنباله‌ی اینکه جمله نوشته است: از اینکه چه سود که در گلستان وطن دارم || مرا که عمر چو نرگس بخواب می‌گذرد طنطاوی: آیت آخر اشاره است بتوحید و خدا شناسی از راه توجّه بخاصیّت عمومی موجودات که در مواقع اضطرار طبیعت آنها را بسوی اصل خود میکشاند و چون آسوده میشوند آنرا رها میکنند، چنانکه طفل تا بیچاره و گرسنه است بپستان مادر میچسبد، و همچنین بچه‌های حیوانات و چون نیرومند میشوند آن را ترک می‌کنند و دنبال غذا میروند، و نیز دانه‌ی گیاه در زیر خاک بزمین چسبیده است و چون قوی شود سر از خاک در میآورد و از نور و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هوا غـذا میگیرد و زیر خاک را ترک میکنـد، پس انسان بموجب نهاد اصـلی وابسـته بحقیقت و آفریننـدهی خود هست، و در هنگام اضـطرار اینکه [صفحه ۱۴] ارتبـاط نهـانی نمودار میشود که اظهـار عجز و زاری میکنـد، چون خود را بیچـاره و محتـاج میدانـد که قـدرت دارد و بر همه چیز مسـلّط است، ولی پس از آسودگی غافل میشود و جاهل. سـخن ما: از کلمات آیت دهم «دَعواهُم فِیها» تا آخر ممکـن اسـت متـوجّه بشـویم بحـالت آدمی پس از مرگ، و اینکه جملهها اشـاره باشـد به اینکه که در آنجـا میـل و خواسـته و خوانـدن شـخص و روابط متصوّر نیست، و بصورت توجّه بحقّ و تسبیح و تقدیس تبدیل میشود، و هم بسـلام و سـتایش، و جز توجّه بحقّ و ارتباط با حقیقت چیز دیگر متصوّر نیست. -قرآن-۳۲-۴۹

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۱۳ تا ۲۰]

وَ لَقَد أَهلَکنَا القُرُونَ مِن قَبلِکُم لَمّا ظَلَمُوا وَ جاءَتهُم رُسُلُهُم بِالبَیِّناتِ وَ ما کانُوا لِیُؤمِنُوا کَذلِکَ نَجزِی القَومَ المُجرِمِینَ [۱۳] ثُمَّ جَعَلناکُم خَلائِفَ فِی الأَرضِ مِن بَعدِهِم لِنَنظُرَ کَیفَ تَعمَلُونَ [۱۴] وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُنا بَیِّناتٍ قالَ الَّذِینَ لا یَرجُونَ لِقاءَنَا ائتِ بِقُرآنٍ غَیرِ هـذا أَو بَدِّلهُ قُل ما یَکُونُ لِی أَن أُبَدِّلَهُ مِن تِلقاءِ نَفسِی إِن أَتَّبِعُ إِلّا ما یُوحی إِلَیَّ إِنِّی أَخافُ إِن عَصَیتُ رَبِّی عَذابَ یَومٍ عَظِیمٍ [۱۵] قُل لَو شاءَ اللّهُ ما تَلَوتُهُ عَلَیکُم وَ لا أَدراکُم بِهِ فَقَد لَبِثتُ فِیکُم عُمُراً مِن قَبلِهِ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۱۶] فَمَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً أَو کَذَّبَ بِآیاتِهِ إِنَّهُ لا یُفلِحُ المُجرِمُونَ [۱۷] -قرآن-۱-۸۱۱ وَ یَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ ما لا یَضُرُّهُم وَ لا یَنفَعُهُم وَ یَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِندَ اللّهِ قُل أَ تُنَبِّئُونَ اللّهَ بِما لا یَعلَمُ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الأَرضِ سُبحانَهُ وَ تَعالی عَمّا یُشرِکُونَ [۱۸] وَ ما کانَ النّاسُ إِلّا أُمَّةً واحِدَةً فَاختَلَفُوا وَ لَو لا کَلِمَةٌ سَبَقَت مِن رَبِّکَ لَقُضِیَ بَینَهُم فِیما فِیهِ یَختَلِفُونَ [۱۹] وَ یَقُولُونَ لَو لا أُنزِلَ عَلَیهِ آیَةٌ مِن رَبِّهِ فَقُل إِنَّمَا الغَیبُ لِلّهِ فَانتَظِرُوا إِنِّی مَعَکُم مِنَ المُنتَظِرِینَ [۲۰] -قرآن-۱-۵۴۹ [صفحه ۱۵] معنی لغات: قرون- جمع قرن، بمعنی مقداری از زمان و مردم یک زمان خلائف- جمع خلیفه بمعنی جانشین، ادری- کم- عالم کرد کسی را بچیزی، عمرا- بمعنی عمر با سکون میم که زندگی باشد و یا زندگی دراز، تلقا- دیدار کردن، برابر کسی نشستن، از پیش خود و بیدستور کسی چیزی گفتن. جهت نزول: آیت ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ «وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم» تـا آخر: مجمع: نقـل کردهانـد پنـج نفر از کـافران عرب گفتنـد: قرآنی برای مـا بیاور که مانع پرسـتش خـدایان ما نباشـد، اینکه آیه در جواب آنهـا نـازل شـد، و امـام فخر از إبن عبّاس نقـل کرده است که برای آن پنـج نفر نـازل شـد که پیغمبر را استهزاء و مسـخره میکردنـد و نام آنها را مجمع و فخر مختلف نقل کردهاند، ولی هر دو، ولید بن مغیرهی مخزومی را از آن پنج نفر نوشتهاند. -قرآن-۳۰-۵۶ ترجمـه: ۱۳ و بدانیـد کـه پیش از شـما مردمـانی را نـابود کردیـم کـه سـتم کردنـد چـون پیامبرانشـان دستاویزهای نمودار بر درستی خود برای آنها آوردند و ایشان نپذیرفتند و ما بدینگونه سزا دهیم آن مردمان که گناهکار بوند، ۱۴ ز آن پس شـما را جانشـین آنها در اینکه سرزمین کردیم تا نمودار شود چگونه رفتار میکنید و [میان شما کسانی هستند که ۱۵] بامید دیـدار ما نیسـتند و رسـتاخیز باور ندارنـد و چون آیات نمودار ما و قرآن برای شان بخواننـد گویند: جز اینکه قرآنی بیاور و یا آن را بـدگر- گـونه بخـوان، ای محمّـد بگو: برای من فراهم نشود ز پیش خود آن را دگرگون کنم چه من دنبـال نمیکنم مگر آنچه بمن الهـام شـود کـه میترسم اگر نافرمـانی پروردگـار خـود کنم گرفتـار آزار آن روز بزرگ شـوم ۱۶ و نیز بآنهـا بگـو: اگر خـواست و سرنوشت نبود نه من قرآن برای شـما میخواندم و نه آن را بشما میآموختم، نه چند سال پیش از خواندن قرآن در میان شما بودم! [و چـون چیزی بمن وحی نمیشـد سـخنی نمیگفتم] [صـفحه ۱۶] مگر خرد نداریـد [که سـخن درست بسـنجید]! ۱۷ پس کی اسـت ستمگرتر از آنکه بر خـدا دروغ بنـدد و یـا آیـات او و قرآن را دروغ شـمارد! و البتّه آنانکه بدکارنـد رسـتگار نباشـند ۱۸ [چه اینکه اعراب] بجای خدا چیزی میپرستند که سود و زیان نتواند بآنها رساند ولی گویند: اینان میانجی ما به پیشگاه خدا بوند، ای محمّد از ایشان بپرس: آیا شـما ز چیزی خـدا را خبر میدهید که در آسـمانها و زمین نیافریده و آن را ندانند! پس پاکیزه و برتر بود خداوند از آنچه انباز او میکننـد ۱۹ البتّه به روزگـار پیشـین مردم هماهنگ و یکـدل بودنـد وز آن پس ناسازگار شدنـد [که بتپرستی و دگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اندیشه‌ها نمودار شد] و اگر سرنوشت پروردگار تو نبود [که هر آدمی را اندیشه و کاری باشد] البتّه در آنچه ناسازگار بودند داوری می‌شد وز هم جداشان میکردند [ولی آزادشان گذاشتند که] ۲۰ می گویند: چرا ز پروردگار محمّد از آسمان برای او نشانه‌ای فرود نمی‌آید! ای محمّد بپاسخ بگو: آنچه در نهان است و غیب [و باید برسد] ویژه‌ی خداوند است [و او خواهد آورد] پس شما چشم براه باشید که من نیز با شما براهم. سخن مفسّرین: «وَ لَقَد أَهلَکنَا القُرُونَ مِن قَبلِکُم لَمّا ظَلَمُوا» ۱۳ عبده: اخبار از هلاکت مردم گذشته در آیات متعدّد یادآوری شده است. مثل «تِلکَ القُری أَهلَکناهُم لَمّا ظَلَمُوا» در سوره‌ی کهف، و «إِذا أَخَذَ القُری وَ هِیَ ظالِمَةٌ» در سوره‌ی هود، و نابودی بواسطه‌ی ستم بمردم یا در نتیجه‌ی ستم بر خود است، مثل زیاده‌روی های در زندگی و تجاوزات از شرایط صحّت و دوام حیات که اخلاق و ابدان را تباه میکند، یا دنباله‌ی ستمهائی است در اجتماع مثل ستمگری دولتها و حکومت‌ها و نیرومندان بر دیگران که موجب ضعف و ناامیدی و در آخر فنای یک ملّت میشود و یا انحطاط آن که پس از بخود آمدن و عبرت از گذشته، بازماندگان آنها خطای سابقین را تلافی میکنند، و البتّه اینکه روشی است مستمر در ملّتها که باختلاف احوال و اوضاع هر زمان نمودار میشود، و عذابی دیگر هم عذاب بیچارگی و استیصال است در برابر نافرمانی دستور پیغمبران بایمان و عمل صالح که مهمترین آن دستورها -قرآن-۱۵-۷۶-قرآن-۱۶۳-۲۰۷-قرآن-۲۲۹-۲۶۸ [صفحه ۱۷] عدالت است و در آیه از سوء عاقبت آن نافرمانی مردم را ترسانده است. «ثُمَّ جَعَلناکُم خَلائِفَ فِی الأَرضِ مِن بَعدِهِم لِنَنظُرَ» ۱۴ مجمع: یعنی بجای آن هلاک- شده‌ها شما را نشاندیم تا آزمایش شده نتیجه‌ی فکر و کار خود را به بینید، و کلمه‌ی «ننظر» بجای «نعلم» بکار رفته است برای اینکه بفهماند کارها با کمال مصلحت است و مانند شخص آزمایش کننده رفتار میشود. -قرآن-۱-۷۰ تفسیر حسینی: جزا آئینه‌ی فعل است گوئی || که در وی هر چه کردی می‌نماید اگر کردی نکوئی نیک بینی || و گر کردی بدی او پیشت آید عبده: یعنی شما خلیفه‌ی گذشتگان شدید تا شرک و فسق را نابود کنید و حقّ و عدالت را رواج دهید، نه فقطّ برای استفاده‌ی از ملک، پس بقای خلافت مربوط است باعمال شایسته و مغرور نباشید بدوام ملک با هر شرّ و فساد. «قالَ الَّذِینَ لا یَرجُونَ لِقاءَنَا ائتِ بِقُرآنٍ غَیرِ هذا أَو بَدِّله» ۱۵ طبری یعنی آنها که معتقد بقیامت نیستند میخواهند که آیات مفید تهدید را برداری و آیت نوید بجایش بخوانی، و نیز نوید را تهدید کنی و هم آنچه حرام کرده است بجایش چیزی بگوئی که حلال شود و آنچه را آیتی حلال کرده در عوض آیتی بخوانی که آنرا حرام کند. -قرآن-۱-۸۲ عبده: چون اعراب پیغمبر [ص] را در فصاحت هم درجه با شاعران و سخن- گویان خود نمیدانستند، و از معارضه هم عاجز شدند و همانند آن نتوانستند بگویند و میشنیدند که اینکه کلمات از عالم دیگری است که آنها نیز باید مطیع بشوند خواستند آن حضرت را امتحان کنند باین که سبک و اسلوب کلام را عوض کند یا احکام و دستوراتش را تغییر دهد تا معلوم شود که او فقطّ در یک طرز مخصوص سخن توانا است بوسیله‌ی جادو، یا توانائی نفسانی و از طرز و سبک دیگر در سخن عاجز است پس گفته‌های او از جانب خدا نیست، چنان که در اینکه زمان عدّه‌ای از فرنگیها همین خیال باطل آن اعراب را کرده‌اند. [صفحه ۱۸] «فَقَد لَبِثتُ فِیکُم عُمُراً مِن قَبلِهِ أَ فَلا تَعقِلُونَ» ۱۶ عبده: یعنی مگر عقل ندارید که تشخیص دهید ارزش و مقام شخصی را که چهل سال با شما زندگی کرده است و نه علم و نه کتاب و نه معاشرت با عالم و سخنگو و شاعر داشته، نه چیزی خوانده، نه دینی پذیرفته، و اکنون سخنی و علمی آورده که همه‌ی سخنگویان و حکما و علماء را بیچاره کرده است. آیا اینکه طور آدم توانائی اظهار از خود و تغییر چیزی را دارد یا فقطّ باید از عالم دیگر باو الهام شود تا بگوید! و از امتیازات پیغمبر اسلام [ص] بر دیگران همین است که او هیچ سابقه‌ی علم و دانش نداشته است و در قرآن اشعاری بآن نشده است ولی برای موسی گفته شده است «وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ استَوی آتَیناهُ حُکماً وَ عِلماً» یعنی چون بسی سالگی رسید باو حکم و علم دادیم، و برای یوسف است «وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَیناهُ حُکماً وَ عِلماً» و برای یحیی است «آتَیناهُ الحُکمَ صَبِیًّا» یعنی در بچگی باو نیروی حکومت و قضاوت دادیم، و علمای امروز از تحقیقات و تتبّعات آثار علمی و نفسانی بشر باین نتیجه رسیده‌اند که استعداد انسان برای پیشرفت علم و تکمیل عقل و جنبش بسوی نهضت ملّی از دوران نشو و نموّ او نمودار میشود و در بیست سالگی تا سی ساله بحدّ کمال میرسد، و اگر کسی تا سنّ سی و پنج سال نبوغی در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فنّی از خود نشان نداد و اقدام بعمل مهمّی نکرد، ممکن نیست نبوغ و کار تازه‌ی بیسابقه‌ی علمی و عملی مهمّ از او نمودار شود، و تمام مظاهر شخصیّت تربیتی و رهبری پیغمبر [ص] پس از چهل سال بود، پس تحقیقات علمای علم النّفس و علم الاجتماع پشتیبان بزرگی است برای اثبات پیدایش شخصیّت پیغمبر و نبوغ او از عالم غیب و ما ورای طبیعت. -قرآن-۱-۶۷-قرآن-۷۰۸-۷۷۵-قرآن-۸۵۰-۹۰۶-قرآن-۹۲۸-۹۵۷ «وَ لا أَدراکُم» ۱۶ ابو الفتوح: حسن بصری «ادرئکم» با همزه خوانده است بمعنی لا اعلمکم و اینکه لغت بنی عقیل است که یاء را تبدیل بهمزه میکنند، و نیز قبیله‌ی طیّ اینکه طور تلفّظ میکنند میگویند: «اعطأت، و لبّأت، و جارأة و ناصأة» در اینکه کلمات «اعطیت، لبّیت، جاریة، ناضیة»، و قرائت إبن کثیر «و لادریکم» است که «دری» بیهمزه خوانده است و معنی اینکه است که خدا بشما تعلیم نداده است -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۱۹] و إبن عبّاس «لا أنذرتکم» خوانده است از «انذار» بمعنی ترساندن یعنی اگر خدا نمیخواست من شما را تخویف و انذار نمیکردم. حسینی: امّی دانا که بعلم فزون || راند قلم بر ورق کاف و نون بی‌قلم و کاغذ و آب سیاه || معجزه آورد ز وحی اله بی‌خط و قرطاس ز علم ازل || مشکل لوح و قلمش گشت حلّ «یَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا» ۱۸ عبده: عبادت غریزه‌ای است در بشر که شعور باطنی او حکم میکند که در آفرینش قدرت غیبی مسلّط است بر تصرّف در بشر که میتواند سود و زیان و گرفتاری و آسایش او را فراهم کند، و اگر کسی بتاریخ ادوار و اطوار بشر مطّلع باشد میفهمد که اساس دین در غریزه‌ی بشر همین است و بس، ولی اختلافات و انواع ادیان یا باجتهاد و سلیقه‌ی مردم درست شده است یا بتلقین بیکدیگر و یا راهنمائی پیغمبران و پیشوایان دین توحید را نشان داده است، و آنچه مردم معبود خود قرار داده‌اند بواسطه‌ی قضاوت غلطی بوده است که موجب انحراف‌شان شده است مثل فرض قدرتی برای آن معبود فرضی، ما فوق وسائل طبیعی بر سود و زیان انسان، و یا گمان میکرده‌اند که چون خود گرفتار معاصی هستند نمیتوانند قرب بحقّ پیدا کنند و آن لیاقت را ندارند، ناچار باید میانجی و شفیعی داشته باشند، و بیشتر اینکه بتها برای یاد بود و قدر دانی از مردمان صالح سابق بوده است که بتدریج بصورت معبود تبدیل شده است چنان که بخاری از إبن عبّاس نقل کرده است که بتهای قوم نوح برای تذکار بوده است که بصورت معبود منتقل بعربستان شده است، و یا سوابق دیگری داشته است مثل «لات» که سنگی بوده است در طائف که روی او آرد برای سویق [پست و یا آرد شولی و یا آرد اماج] با آب یا روغن مخلوط میکردند، و بتدریج اینکه ابزار کار فرما برای خوراک بصورت معبود تبدیل شده است، و یا معتقد بوده‌اند که روحی از جنّیان در آن پنهان است، چنانکه نقل کرده‌اند خالد ولید که مأمور نابود کردن «عزّی» -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۲۰] بت مهمّ عرب بود، چون خواست آن را قطع کند زنی سیاه و برهنه از آنجا نمودار شد که آنرا از جنّیان میدانستند، او خواست خالد را بترساند و بت‌ها را برهاند، خالد آن زن را کشت و بت را که درختی بود برید، و هم آن درخت که در نجد بود و شیخ عبد الوهّاب پیشوای طریقه‌ی وهّابیّه آنرا برید، و درختی که در مصر زنها باو متوسّل میشدند که بار دار شوند، ولی دین اسلام تمام اینکه توسّلها را لغو کرده است، و انسان را مکلف کرده است بتوجّه بسوی حقّ برای آسایش مادی و سعادت معنوی او. «قُل أَ تُنَبِّئُونَ اللّهَ بِما لا یَعلَمُ» ۱۸ مجمع: امر است بپیغمبر [ص] که بآنها بگوید: آیا شما خدا را مطّلع میکنید بآنچه او خبر ندارد که عبادت بتها خوب است! -قرآن-۱-۴۹ پس نتیجه‌ی عالم نبودن خدا نبودن معلوم است که درستی عبادت بت باشد و معنی اینکه میشود که در آسمان و زمین غیر خدا معبودی نیست و میانجی و شفیع هم نیست، و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است: آیا شما خدا را خبردار میکنید بوجود شریک و شفیع که جاهل است و از آسمان و زمین خبر ندارد. «تَعالی عَمّا یُشرِکُونَ» ۱۸ مجمع: مردم کوفه «تشرکون» با تاء قرائت کرده‌اند یعنی شما شریک فرض میکنید و دیگران «یشرکون» با یاء خوانده‌اند یعنی آنها شریک فرض میکنند. -قرآن-۱-۲۸ «ما کانَ النّاسُ إِلّا أُمَّةً واحِدَةً» ۱۹ مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است ۱- همه بر یک دین بودند تا فرزند آدم برادر خود را کشت، یا تا بعد از مرگ آدم، یا تا زمان نوح، و عطا گفته است: یعنی از زمان ابراهیم همه بر ملّت اسلام بودند، تا آنکه عمرو بن لحی بت‌پرستی را در عرب رسم کرد و دلیل صحّت اینکه نظرها قرائت عبد اللّه مسعود است «امّة واحدة علی هدی فاختلفوا عنه»، ۲- إبن عبّاس و حسن بصری و کلبی گفته‌اند: یعنی همه کافر بودند تا زمان ابراهیم یا از مرگ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آدم تا دوران نوح، یا عرب همه کافر بودند تا پیدایش اسلام، ۳- یعنی بشر بر فطرت اسلام آفریده شده بود، سپس خود ادیان مختلف پدید آورد. -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۲۱] «لَو لا کَلِمَةٌ سَبَقَت» ۱۹ ابو الفتوح: کلبی گفته است: یعنی آن گفتار خداوند که در برابر معصیت باین عالم کسی را گرفتار و مجازات نکند. ابو روق گفته است: -قرآن-۱-۲۷ مقصود انجام مدّتی است که برای عالم معیّن شده است. بعضی گفته‌اند مقصود از کلمه «سبقت» وعده‌ی خداوند است که کسی را تا بوسیله‌ی پیغمبران خبردار نکند عذاب نخواهد کرد. یَقُولُونَ لَو لا أُنزِلَ عَلَیهِ آیَةٌ مِن رَبِّهِ» ابو الفتوح: آنگه حقّ تعالی از روی تحکّم و تعنّت کافران حکایت کرد که ایشان گفتند چرا انزال نمیکند خدای بر محمّد آیتی و علامتی و دلالتی، و مراد ایشان علامتی بود که ایشان در نزد آن ناچار به پذیرش گردند بمعرفت. و مراد معجزه نبود«۳]».. -قرآن-۱-۶۱-پاورقی-۳۲۸-۳۳۰ «إِنَّمَا الغَیبُ لِلّهِ» ۲۰ فخر: چون وحی و قرآن و پیغمبری پس از چهل سال بی‌وسائل ظاهری از پرده‌ی غیب نمودار شد، در جواب اعراب که گفتند چرا نشانه ای از سوی خدا برای پیغمبر نمیرسد گفته شده است: که پیدایش علامت و نشانه نبوّت مثل همین است که در جلو چشم شما است و از عالم غیب است و سرنوشت الهی است و تفاوتی ندارد که نشانه‌ی دیگری نمودار شود یا نشود، ولی باز هم باید در انتظار بود تا از پرده‌ی غیب چه نمودار شود! -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: ۱- آیت سیزدهم «وَ لَقَد أَهلَکنَا» تا آخر، شاید اشاره باشد برای عبرت و پند گرفتن از انحطاط و تحوّل ملّتها و دولتها و خانواده‌ها که با فراهمی وسائل راهبری و دسترسی براهنمائیهای پیشوایان، بآنها توجّه نکردند و انحراف و ستم پیشه کردند و آثار سوء آن دامنگیرشان شد، چنانکه تاریخ گذشته و حاضر ملّتهای شرق و غرب و مسلمان و غیر مسلمان اینکه مطلب را بخوبی روشن میکند، و در هر زمان اینگونه حوادث و تحوّل بوده است و خواهد بود، ۲- آیت چهاردهم «جَعَلناکُم خَلائِف» دنباله‌ی مطلب گذشته تعقیب شده است که پس از آن گذشته‌ها -قرآن-۲۸-۴۸-قرآن-۵۰۷-۵۳۰ [صفحه ۲۲] شما هم در همان جریان هستید، و لام «لننظر» بمعنی نتیجه است یعنی تا نمودار و معلوم شود که با وسائل راهنمائیهای مثل پیغمبر و قرآن همت شما تا چه اندازه است، ۳- آیات پانزدهم و شانزدهم «وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم» تا آخر بخوبی موقعیّت قرآن را معرّفی میکند که با اینکه سوابق، خود معرّف اعجاز خود است که مانند دیگر کلمات نیست، ۴- آیت نوزدهم «أُمَّةً واحِدَةً» تا آخر شاید اشاره باشد بآغاز پیدایش اختلاف آراء و عقاید که البتّه در دوران اوّل زندگی آدمی در همه چیز و هر جهت ساده بوده است و بهر درجه که در زندگی جلو رفته است در همه‌ی شئون زندگی تنوع پیدا شده است دین و فکر و عقیده هم مثل دیگر شعب زندگی است که بتدریج منشعب شده است و کلمه سبقت شاید اشاره بسرنوشت الهی باشد که برای فهم مردم بصورت محسوس و وسیله‌ی گفتگو نمایانده شده است، و چون ممکن است ترقّی و تعالی فکری و عملی انسان بجائی برسد که بشر با یک روش و یک حکومت زندگی کند و اختلافات سیاسی و اقتصادی ملتها باقی نماند، همین طور ممکن است در ضمن اینکه سازش و موافقت اختلافات و عقاید دینی و مذهبی هم بصورت واحد تبدیل شود، ۵- آیت بیستم «یَقُولُونَ لَو لا أُنزِلَ» تا آخر نقل مطالبه‌ی معجزه است از پیغمبر که نظیر آن در قرآن زیاد نقل شده است و جواب آن «فَقُل إِنَّمَا الغَیبُ» مناسب با سخنی است در جواب گفتار بچگانه چون مطالبه‌ی عربها شبیه بهانه گیری بچه‌ها است که با فراهم بودن همه چیز، باز بتحریک احساسات و امیال نارسا و ناقص خواسته‌هائی دارند و وسیله‌ی ناراحتی خود و مربی و سرپرست خود را فراهم میکنند، که علّت آن سوء مزاج است یا سوء تربیت. عربها درست بچه- ای بودند بهانه‌گیر که با عقل نارسا و نبود تربیت آن حضرت را ناراحت و خود را بدبخت میکردند، اندک رسیدگی برابطه‌ی آنها با پیغمبر بخوبی اینکه نظر روشن میشود، مردی مانند دیگر مردم مکّه، با کمال سادگی و درستی و شرافت و احتراز از بت و شراب و قمار و قتل و غارت و دیگر انحرافهای مرسوم آنجا مدّت چهل سال زندگی کرده نه کتاب خوانده، نه با عالمی یا شاعری و یا دینی سر و کار داشته است، -قرآن-۲۲۰-۲۴۶-قرآن-۴۰۲-۴۲۰-قرآن-۱۱۷۵-۱۲۰۴-قرآن-۱۳۱۵-۱۳۴۱ [صفحه ۲۳] هیچگونه پیرایه و خود فروشی نداشته، یا در بیابان گوسفند و شتر خود چرانده و یا بسفری رفته و تجارتی کرده، ناگهان بآنمردم با سخنانی در کمال دلربائی و ما فوق توانائی فقطّ بگوید: آن انگیزه‌ی درونی و احساس باطنی را بصورت بت و ساخته‌ی خود نمودار نکنید «أ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تَعبُدُونَ ما تَنحِتُونَ» و همانرا که وجدان‌تان دریافته بپرستید «أَ فِی اللّهِ شَکٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ» و از آن رفتارهای زشت که خود از آن در آزار هستید دست بردارید، اینکه بود وضع پیغمبر با عرب، در برابر باید صفحات تاریخ را باز کرده و دید و قضاوت نمود که اینگونه سخن و اینکه صلاح اندیشی و خیر خواهی از چنین شخصیّتی، در برابر تکذیب، آزار، اهانت، طشت خاکستر و کثافت و بچه دان شتر بر سر ریختن، در شعب ابی طالب حبس و بیچاره کردن و در بدر و آواره نمودن و باز هم مطالبه‌ی کارهای غیر مقدور بشر، برای نمونه‌ی بهانه گیری بچه‌ی بد مزاج و بد تربیت نقل میکنند: شاه عبّاس با شیخ بهائی بحث کرد که آرام کردن بچه دشوار نیست شیخ منکر شد که بچه‌ی تربیت ناشده رنج مربّی است، و قرار شد او بچه باشد و شاه مربّی تا دعوای خود را ثابت کند، بچه مطالبه‌ی ماست کرد، شاه دستور داد آوردند، باز شیره خواست، او دستور داد آوردند، بسرپرست خود گفت: اینها را مخلوط کن، او مخلوط کرد، گفت: اینکه طور نمیخواهم از هم جدا کن، شاه متغیّر شد که اینکه چه تقاضائی است! شیخ گفت: بچه‌ی بهانه گیر همین است که آخر شما را ناراحت میکند و خود آرام نمیشود و با همه‌ی وسائل آماده میریزد میشکند میزند فریاد میکند، درست رفتار عربها با پیغمبر مانند بهانه گیری‌های بچه بود و بس چون پیغمبر همه‌ی علائم خیر و مصلحت‌شان را برفتار و شخصیّت خود با گفتاری مثل قرآن برای آنها ثابت فرموده بود، آن حضرت چیزی نمیخواست، و ادّعائی نداشت و باری بر دوش آنها نمیگذاشت که باید در برابر پذیرفتن راه مستقیم و بهره‌مندی از عقل و فکر خودشان پیغمبر از ما فوق آسمانها و اعماق زمین - قرآن-۲۹۴-۳۲۵-قرآن-۳۶۸-۴۲۴ نشانی بر درستی گفتار خود برای آنها بیاورد، البتّه در برابر چنین مردم بی‌تربیت نافهم بهانه گیر و مطالبه‌ی غلط باید گفته شود: خواسته‌ی شما مربوط بعالم غیب خداوندی [صفحه ۲۴] ت و کسی را در آن اختیاری نیست، ولی البتّه با لحن تهدید که در دنبال آن گفته شده است «فَانتَظِرُوا إِنِّی مَعَکُم»«۴»وَ إِذا أَذَقنَا النّاسَ رَحمَةً مِن بَعدِ ضَرّاءَ مَسَّتهُم إِذا لَهُم مَکرٌ فِی آیاتِنا قُلِ اللّهُ أَسرَعُ مَکراً إِنَّ رُسُلَنا یَکتُبُونَ ما تَمکُرُونَ [۲۴] هُوَ الَّذِی یُسَیِّرُکُم فِی البَرِّ وَ البَحرِ حَتّی إِذا کُنتُم فِی الفُلکِ وَ جَرَینَ بِهِم بِرِیحٍ طَیِّبَةٍ وَ فَرِحُوا بِها جاءَتها رِیحٌ عاصِفٌ وَ جاءَهُمُ المَوجُ مِن کُلِّ مَکانٍ وَ ظَنُّوا أَنَّهُم أُحِیطَ بِهِم دَعَوُا اللّهَ مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ لَئِن أَنجَیتَنا مِن هذِهِ لَنَکُونَنَّ مِنَ الشّاکِرِینَ [۲۲] فَلَمّا أَنجاهُم إِذا هُم یَبغُونَ فِی الأَرضِ بِغَیرِ الحَقِّ یا أَیُّهَا النّاسُ إِنَّما بَغیُکُم عَلی أَنفُسِکُم مَتاعَ الحَیاةِ الدُّنیا ثُمَّ إِلَینا مَرجِعُکُم فَنُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۲۳] إِنَّما مَثَلُ الحَیاةِ الدُّنیا کَماءٍ أَنزَلناهُ مِنَ السَّماءِ فَاختَلَطَ بِهِ نَباتُ الأَرضِ مِمّا یَأکُلُ النّاسُ وَ الأَنعامُ حَتّی إِذا أَخَذَتِ الأَرضُ زُخرُفَها وَ ازَّیَّنَت وَ ظَنَّ أَهلُها أَنَّهُم قادِرُونَ عَلَیها أَتاها أَمرُنا لَیلاً أَو نَهاراً فَجَعَلناها حَصِیداً کَأَن لَم تَغنَ بِالأَمسِ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الآیاتِ لِقَومٍ یَتَفَکَّرُونَ [۲۴] وَ اللّهُ یَدعُوا إِلی دارِ السَّلامِ وَ یَهدِی مَن یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۲۵]لِلَّذِینَ أَحسَنُوا الحُسنی وَ زِیادَةٌ وَ لا یَرهَقُ وُجُوهَهُم قَتَرٌ وَ لا ذِلَّةٌ أُولئِکَ أَصحابُ الجَنَّةِ هُم فِیها خالِدُونَ [۲۶] وَ الَّذِینَ کَسَبُوا السَّیِّئاتِ جَزاءُ سَیِّئَةٍ بِمِثلِها وَ تَرهَقُهُم ذِلَّةٌ ما لَهُم مِنَ اللّهِ مِن عاصِمٍ کَأَنَّما أُغشِیَت وُجُوهُهُم قِطَعاً مِنَ اللَّیلِ مُظلِماً أُولئِکَ أَصحابُ النّارِ هُم فِیها خالِدُونَ [۲۷] وَ یَومَ نَحشُرُهُم جَمِیعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِینَ أَشرَکُوا مَکانَکُم أَنتُم وَ شُرَکاؤُکُم فَزَیَّلنا بَینَهُم وَ قالَ شُرَکاؤُهُم ما کُنتُم إِیّانا تَعبُدُونَ [۲۸] فَکَفی بِاللّهِ شَهِیداً بَینَنا وَ بَینَکُم إِن کُنّا عَن عِبادَتِکُم لَغافِلِینَ [۲۹] هُنالِکَ تَبلُوا کُلُّ نَفسٍ ما أَسلَفَت وَ رُدُّوا إِلَی اللّهِ مَولاهُمُ الحَقِّ وَ ضَلَّ عَنهُم ما کانُوا یَفتَرُونَ [۳۰] إِذا أَذَقنَا النّاسَ رَحمَةً مِن بَعدِ ضَرّاءَ مَسَّتهُم إِذا لَهُم مَکرٌ فِی آیاتِنا قُلِ اللّهُ أَسرَعُ مَکراً إِنَّ رُسُلَنا یَکتُبُونَ ما تَمکُرُونَ [۲۱] هُوَ الَّذِی یُسَیِّرُکُم فِی البَرِّ وَ البَحرِ حَتّی إِذا کُنتُم فِی الفُلکِ وَ جَرَینَ بِهِم بِرِیحٍ طَیِّبَةٍ وَ فَرِحُوا بِها جاءَتها رِیحٌ عاصِفٌ وَ جاءَهُمُ المَوجُ مِن کُلِّ مَکانٍ وَ ظَنُّوا أَنَّهُم أُحِیطَ بِهِم دَعَوُا اللّهَ مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ لَئِن أَنجَیتَنا مِن هذِهِ لَنَکُونَنَّ مِنَ الشّاکِرِینَ [۲۲] فَلَمّا أَنجاهُم إِذا هُم یَبغُونَ فِی الأَرضِ بِغَیرِ الحَقِّ یا أَیُّهَا النّاسُ إِنَّما بَغیُکُم عَلی أَنفُسِکُم مَتاعَ الحَیاةِ الدُّنیا ثُمَّ إِلَینا مَرجِعُکُم فَنُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۲۳] إِنَّما مَثَلُ الحَیاةِ الدُّنیا کَماءٍ أَنزَلناهُ مِنَ السَّماءِ فَاختَلَطَ بِهِ نَباتُ الأَرضِ مِمّا یَأکُلُ النّاسُ وَ الأَنعامُ حَتّی إِذا أَخَذَتِ الأَرضُ زُخرُفَها وَ ازَّیَّنَت وَ ظَنَّ أَهلُها أَنَّهُم قادِرُونَ عَلَیها أَتاها أَمرُنا لَیلاً أَو نَهاراً فَجَعَلناها حَصِیداً کَأَن لَم تَغنَ بِالأَمسِ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الآیاتِ لِقَومٍ یَتَفَکَّرُونَ [۲۴] وَ اللّهُ یَدعُوا إِلی دارِ السَّلامِ وَ یَهدِی مَن یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۲۵]لِلَّذِینَ أَحسَنُوا الحُسنی وَ زِیادَةٌ وَ لا یَرهَقُ وُجُوهَهُم قَتَرٌ وَ لا ذِلَّةٌ أُولئِکَ أَصحابُ الجَنَّةِ هُم فِیها خالِدُونَ [۲۶] وَ الَّذِینَ کَسَبُوا السَّیِّئاتِ جَزاءُ سَیِّئَةٍ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِمِثلِها وَ تَرهَقُهُم ذِلَّةٌ ما لَهُم مِنَ اللّهِ مِن عاصِمٍ كَأَنَّما أُغشِيَت وُجُوهُهُم قِطَعاً مِنَ اللَّيلِ مُظلِماً أُولئِكَ أَصحابُ النّارِ هُم فِيها خالِدُونَ [۲۷] وَ يَومَ نَحشُرُهُم جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشرَكُوا مَكانَكُم أَنتُم وَ شُرَكاؤُكُم فَزَيَّلنا بَينَهُم وَ قالَ شُرَكاؤُهُم ما كُنتُم إِيّانا تَعبُدُونَ [۲۸] فَكَفى بِاللّهِ شَهِيداً بَينَنا وَ بَينَكُم إِن كُنّا عَن عِبادَتِكُم لَغافِلِينَ [۲۹] هُنالِكَ تَبلُوا كُلُّ نَفسٍ ما أَسلَفَت وَ رُدُّوا إِلَى اللّهِ مَولاهُمُ الحَقِّ وَ ضَلَّ عَنهُم ما كانُوا يَفتَرُونَ [۳۰] -قرآن-۱۱۴-۱۴۵-پاورقی-۱۴۶-۱۴۸-قرآن-۱۴۹-۱۳۸۲-قرآن-۱۳۸۳-۲۱۸۵ [صفحه ۲۵] معنی لغات: مکر- نیرنگ و تزویر و اظهار خلاف باطن، سزای حیله، خاک قرمز که وسیله‌ی رنگ کردن است. عاصف- باد تند و سخت، زخرف- ها- طلا زیبائی هر چیز، بیهودگی گفتار و سخن، انواع و الوان گیاه زمین، حصید- زراعت درو شده، تغن- از مصدر غنی و مغنی بمعنی در جائی اقامت داشتن، یرهق- از مصدر رهق بفتح راء و هاء بمعنی سبکی، کار زشت، دروغ، شتاب، نزدیکی سفر، رسیدن سگ بشکار، قتر- با فتح قاف و تاء تیرگی، سرنوشت، توانائی، زیّلنا- یعنی جدا کردیم و تفرقه کردیم، تبلو- از مصدر بلو و بلاء بفتح با بمعنی تجربه و اختبار و امتحان. ترجمه: ۲۱ و آدمی را خوی چنین است که چون از پس آزاری که گرفتار کرده مهری باو رسانیم باندیشه است که مکر و چاره‌گری در آیات و نشانه‌های قدرت ما کند [و گوید: پس از خشک سالی بتها برای ما گشایش و باران آوردند] ای محمّد بگو: خدا زودتر چاره‌ی همه کار کند که آنچه می‌اندیشید فرشتگان ما می‌نویسند ۲۲ چه [صفحه ۲۶] خداوند است که شما را در بیابان و دریا گردش میدهد و چون بکشتی نشینید و باد مراد و مناسب شما را بسوی هدف برد و بآن شاد شوید ناگهان بادی سهمناک وزد و ز هر سو موج آید و پندارید: مرگ فراگیرتان شده است خدا را از دل بخوانید که گر ما را از اینکه بلا رهانی البتّه ما هم از سپاسگزاران شویم ۲۳ ولی چون خدا از آن سختی آسوده‌شان کند بنا روا در هر جای ستم کنند و فزونخواه باشند، ای مردم بدانید: فزونخواهی و ستم شما بیکدیگر بهره‌ی زود گذر زندگی است وز آن پس باز- گشت شما بسوی ما خواهد بود تا شما را از آنچه کرده‌اید آگاه کنیم ۲۴ و آگاه باشید داستان زندگی شما در اینکه جهان بمانند آبی است که ز آسمان فرو فرستیم پس با رستنی زمین که چهارپا و آدمی خورد آمیخته گردد [و آن شاداب شود] تا که زمین بآن آراسته گردد و صاحبانش گمان برند باختیارشان در آمده است [و میوه‌ی آن در مشت و غلّه‌اش بانبار است] و بشب یا روز فرمان ما بر آن آید [و آسیبی چون برق و تگرگ بر آن رسد] و چنان درو شده و نرم گردد که گوئی از روزگار گذشته چیزی در آن زمین نبوده، به اینکه گونه [مثلها و سرگذشتها] یکایک نشانه‌های قدرت خداوندی را برای مردم با خرد نمودار می‌کنیم ۲۵ پس خداوند [بوسیله‌ی عقل شما و گفته‌ی پیغمبر و قرآن] شما را بسوی دار السّلام [و خانه‌ی جاودانی] میخواند، و آن را که خواهد و بسرنوشت کرده براه راست راهنمای او می‌شود ۲۶ و برای آنها که نیکی کنند پاداش نیک است و فزونتر [از آنچه کرده که فضل و بخشش خداوندی است] و چهره‌شان را اندوه و خواری نمی‌گیرد و اینگونه مردم دارای بهشتند که در آن جاودان بمانند، ۲۷ و آن کسان که بد کردند سزای هر بد را بمانند آن بینند و چنان ایشان را خواری بگیرد و از سوی حقّ نگهبانی برای‌شان نباشد که گوئی چهره‌شان را سیاهی همانند شب تار پوشانده و ایشان چسبیده بآتشند و جاودان در آن بمانند ۲۸ و بآن روز که همه آفریدگان فراهم آریم بآن کسان که مشرک شدند و دیگری انباز خدا کردند گوئیم: خود با آنها که شریک با خدا پنداشتید بجای خود بمانید [تا بحساب کارتان رسیدگی شود] وزان پس میان‌شان جدائی آوریم [صفحه ۲۷] که آن شریک پنداشته‌ها بایشان گویند شما ما را نپرستیدید [چون نه ما بشما گفتیم و نه از کار شما خبردار شدیم] و خداوند برای گواهی میان ما و شما بس باشد، ۳۰ آنجا است هر که هر چه پیش فرستاده میازماید [و جلو چشم خود می‌بیند] و بسوی خداوند که اختیاردار بحقّ و درست‌شان او است بازشان می‌گردانند و آنچه بدروغ از خود ساخته بودند ز دست داده‌اند. سخن مفسّرین: «إِذا أَذَقنَا النّاسَ رَحمَةً» ۲۱ فخر: روایت شده است که هفت سال در مکّه قحطی و خشکی شد، پس از آن باران فراوان آمد، و آسایش فراهم گشت، عربها چنین پنداشتند که اینکه آسایش از بتها و ستارگان است باین مناسبت دنباله‌ی آیت جلو که مطالبه‌ی معجزه و آیت آسمانی کرده‌اند گفته شده است: اینکه مردم لجوج و حیله‌گرند و مطالبه‌ی معجزه برای معارضه است و آنچه بسخنان آنها توجّه شود باز مطالبه‌ی دیگری میکنند چنان که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در اینکه گرفتاری و آسایش باز بر سر لجاج هستند و اینکه حوادث را از خدایان فرضی میدانند، و اگر اینکه نقل صحیح نباشد تناسب اینکه آیه در دنباله‌ی گذشته اینکه است که اینکه مردم در هر وضع خوشی و آسایش باشند لجوج و مکّار هستند و هیچ آیت و معجزه آنها را قانع نمیکند. -قرآن-۱۵-۴۷ «إِذا لَهُم مَكرٌ» ۲۱ مجمع: یعنی برای جلوگیری از آیات حقّ بهر حیله متوسّل میشوند خواه ایجاد تردید در اذهان مردم یا مناظرات و جدلهای غلط. و مجاهد گفته است: مقصود از مکر آنها مسخره و تکذیب است. -قرآن-۱-۲۰ «ما تَمكُرُون» ۲۱ مجمع: «یمکرون» با یاء بلفظ غایب هم قرائت شده است و «یسیّرکم» از سیر است و قرائت عموم است، ولی ابو جعفر و إبن عامر «ینشرکم» با نون و شین قرائت کرده‌اند که از نشر بمعنی متفرّق کردن است، و «مَتاعَ الحَياةِ الدُّنيا» قرائت عموم با رفع عین است و حفص با نصب عین قرائت کرده است تا مصدر منصوب بفعلی باشد که از جمله فهمیده میشود و معنی چنین است: «تمتّعون متاع الحیاة» -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۲۴۶-۲۷۳ [صفحه ۲۸] «هُوَ الَّذِی يُسَيِّرُكُم فِی البَرِّ وَ البَحرِ» ۲۲ کشف الاسرار: بر و بحر اشاره بقبض و بسط عارفان است که گاهی در قبض میان دهشت و حیرت بزاری هستند، و گاهی در بسط میان شهود و وجود مینازند. شبلی از هر دو جانب خبر داده: در مقام بسط و وقت شادی گفت: آسمان و زمین کجا است که بر پلکی از چشم خود گذارم! و در مقام قبض گفت: چه بیچاره‌ام که از یهودی خوارترم. و شاهد اینکه مراتب گفتار پیغمبر است که گاهی میفرمود: من سید اولاد آدم هستم و برای من فخری نیست و گاهی میفرمود: من را از یونس پیغمبر برتر مشمارید. -قرآن-۱-۵۴ «وَ ظَنُّوا أَنَّهُم أُحِيطَ بِهِم» ۲۲ ابو الفتوح: کنایه است از هلاک مثل إن به «وَ اللّهُ مِن وَرائِهِم مُحِيطٌ» یعنی مهلک و نابود کننده‌ی ایشان است. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۸۴-۱۲۸ «دَعَوُا اللّهَ مُخلِصِينَ» ۲۲ کشف الاسرار نوشته است: مشرکان در آن حال که بهلاک و غرق نزدیک شوند و جز از خدای آسمان از هر کس نومید شوند و از بتان و غیر ایشان فریاد رس نبینند. اینکه همچنان است که مصطفی، حصین خزاعی را پرسید در حال شرک وی: چند خدا میپرستی! گفت: هفت خدا که یکی بآسمان است و شش تا بزمین. فرمود: برای احتیاجات خود کدام را ذخیره کرده‌ای! گفت: آنکه در آسمان است. فخر: نقل است که کسی از امام صادق علیه السّلام مطالبه‌ی دلیل بر توحید کرد فرمود: چه پیشه داری! عرض کرد تجارت دریا، فرمود، حالت خود را در آنجا برای من بگو که در کشتی چگونه هستی! گفت در سفری، کشتی شکست و من بر تخته‌ای ماندم و بادهای تند میوزید، فرمود در آن موقع دعا و زاری داشتی یا نه! عرض کرد بلی، فرمود همانکه در چنین موقع باو متوجّه هستی خدای تو است. -قرآن-۱-۳۰ عبده: اینکه حکایت که مولود گرفتاری مسلمین است بخرافات در مصر و سوریه مشهور است و خلاصه‌اش اینکه، که عدّه‌ای بکشتی نشستند و دریا متلاطم شد و خطر احساس شد و فریاد آنها بلند شد و کمک میخواستند از مشایخ خود بیاد عبد القادر یا جیلانی یا رفاعی و از اینگونه، استغاثه زیاد بود که هر کس استمداد میکرد از [صفحه ۲۹] ه شیخ و بزرگش میدانست، در آن میان مردی موحّد و خردمند بود و از اینکه دعا و استغاثه ناراحت شد و گفت: خدایا، اینکه مردم را غرق کن که خدا شناس نیستند و مشرک هستند، و اینکه آیه تصریح کرده است که مشرکین در شدائد و سختیها موحّد میشوند و جز خدا بچیزی متوسّل نمیشوند ولی عدّه‌ی بیشمار مسلمین در کمال سختی بمعبودهای مرده‌ی خود متوجّه میشوند«۵»، ولی مردی کشتیبان انگلیسی که میان انگلستان و هند رفت و آمد میکرد و طوفانهای اقیانوس هند را زیاد دیده بود ترجمه ای از قرآن بانگلیسی بدستش افتاد و اینکه آیه و دیگر آیات توصیف دریا و طوفان و کشتی را مطالعه کرد و از مسلمانان پرسیده بود که پیغمبر شما بسفر دریا رفته بود! ولی مردی کشتیبان انگلیسی که میان انگلستان و هند رفت و آمد میکرد و طوفانهای اقیانوس هند را زیاد دیده بود ترجمه ای از قرآن بانگلیسی بدستش افتاد و اینکه آیه و دیگر آیات توصیف دریا و طوفان و کشتی را مطالعه کرد و از مسلمانان پرسیده بود که پیغمبر شما بسفر دریا رفته بود! - پاورقی-۳۹۸-۴۰۰ جواب دادند: در تاریخ زندگی آن حضرت کسی چنین سفری نقل نکرده است. او معتقد شد که اینکه سخنان وحی و اطلاع از غیب است و مسلمان شد. «يَبغُونَ فِی الأَرضِ بِغَيرِ الحَقِّ» ۲۳ عبده: بغی بمعنی تجاوز از حد است و بیش از اندازه مثل «بغت السّماء» یعنی در ریزش باران از اندازه گذشت و بیش از آنچه برای زراعت و کمک چشمه‌ها لازم بود باران ریخت، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه بغی گاهی -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۳۰] بحقّ است مثل مجازات آشوب طلبها و جنگهای سخت که موجب زیاده‌روی و کشتار و خرابی میشود، چنانکه در اینکه آیه است «وَ الَّذِینَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغیُ هُم یَنتَصِرُون» و «الَّذِینَ یَظلِمُونَ النّاسَ وَ یَبغُونَ فِی الأَرضِ بِغَیرِ الحَقِّ». -قرآن-۱۳۱-۱۹۱-قرآن-۱۹۴-۲۷۱ «إِنَّما بَغیُکُم عَلی أَنفُسِکُم» ۲۳ کشف الاسرار نوشته است: گفته‌اند: سه چیز است که هر که کند وبال آن بوی رسد: یکی مکر است برای اینکه آیه «وَ لا یَحِیقُ المَکرُ السَّیِّئُ إِلّا بِأَهلِهِ» دیگر نکث است برای اینکه آیه «فَمَن نَکَثَ فَإِنَّما یَنکُثُ عَلی نَفسِهِ» سوّم بغی است برای اینکه آیه. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۱۶۹-۲۲۲-قرآن-۲۶۰-۳۱۰ «مَتاعَ الحَیاةِ» طبری و عبده: کلمه‌ی «متاع» حال است باین معنی که تباهکاری و افساد شما بصورت استفاده‌ی از سودهای زندگی است. -قرآن-۱-۱۹ «فَاختَلَطَ بِهِ نَباتُ الأَرضِ» ۲۴ طبری: یعنی بواسطه‌ی باران انواع گیاه از زمین روئید و سبز شد مجمع: چون باران داخل اجزای ترکیبی گیاه میشود، پس مخلوط و آمیخته‌ی آن میشود، و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است که بواسطه‌ی باران انواع گیاه بیکدیگر مخلوط میشود چنانکه در جمله‌ی بعد تفصیل آن گفته شده است که بعضی خوراک انسان است که البتّه آن هم چند جور است و بعضی خوراک حیوان است که آن نیز انواعی دارد. -قرآن-۱-۳۶ ابو الفتوح: چون آب از گیاه جدا نیست و تا آب داشته باشد سبز و زیبا است «کلمه‌ی» اختلط گفته شده است. «وَ ازَّیَّنَت» ۲۴ مجمع: قرائت مشهور همین است که تغییر «تزیّنت» است بر وزن «تفعّلت» به اینکه طور که تاء و زای قریب المخرج هستند تاء را بصورت زای و آنرا ساکن و مشدّد با افزایش همزه باوّل تلفّظ کرده‌اند، و ابو العالیه و شعبی و غیره «ازینت» بر وزن «افعلت» با همزه‌ی زاید در اوّل تلفّظ کرده‌اند، و ابی عثمان «ازیانت» قرائت کرده است که بر وزن «افعالّت» با سکون الف و تشدید لام باید باشد ولی چون الف و لام دو ساکن هستند و غیر پسند در تلفّظ، الف را با حرکت فتحه بصورت همزه‌ی مفتوح تلفّظ کرده‌اند، و در کیفیّت تشبیه اینکه آیه اختلاف -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۳۱] است: ۱- تشبیه دوران زندگی است بآب که چندی از آن استفاده میشود و پس از آن خشک میشود و تولید یأس و حرمان میکند، ۲- جبّائی و ابو مسلم گفته‌اند تشبیه بگیاه شده است که مدّتی موجب سرگرمی و دلبستگی است و یکبارگی نابود میشود، ۳- دوران حیات مانند حال آنها است که بانواع گیاههای زیبا و باران و منافعش دلگرم هستند و آسوده خاطر که ناگهان از آنجا که کسی خبر ندارد نابود میشود. روح البیان: بنگر بآن که روی زمین فصل نو بهار || مانند نقش خامه‌ی مانی مزیّن است وقت خزان ببرگ ریاحین چو بنگری || منصف شوی که لایق بر باد دادن است مثنوی: مال چون آب است و تا باشد روان || فیض می‌یابند از او اهل جهان چند روزی چون کند یک جا درنگ || گنده و بیحاصل است و تیره رنگ و بعضی گفته‌اند: کنج امان نیست درین خاکدان || مغز وفا نیست درین استخوان کهنه سرائی است بصد جا گرو || کهنه و اندر گرو نو بنو از پیغمبر [ص] معنی دنیا را پرسیدند، فرمود: «دنیاک ما یشغلک عن ربّک» یعنی دنیا آن است که تو را از توجّه بآفریننده و آغاز و انجامت باز دارد. طبری: شنیدند مروان بر منبر آیه را اینکه طور خواند «و ظنّ اهلها انّهم قادرون علیها و ما کان اللّه لیهلکها الّا بذنوب اهلها» راوی قضیّه گفته است: من قرآن را خواندم و اینکه آیه اینکه طور نبود عبّاس بن عبد اللّه بن عبّاس گفت: إبن عبّاس اینکه طور قرائت میکرده است، چون بابن عبّاس مراجعه کردند، گفت: ابیّ- إبن کعب اینکه طور بر من خواند. و ابو سلمه بن عبد الرّحمان گفته است: در قرائت ابیّ بن کعب اینکه طور است «کان لم تغن بالامس و ما اهلکناها الّا بذنوب اهلها کذلک نفصّل الآیات». «وَ اللّهُ یَدعُوا إِلی دارِ السَّلامِ» ۲۵ ابو الفتوح نوشته است: گفت: خدای -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۳۲] میخواند با دار سلام، مفسّران در معنی آن خلاف کردند. قتاده گفت: با سرای خود میخواند و سلام از جمله نامهای او است «السّلام المؤمن» سرای سرای او، بنده در فناء او، در سرای بقای او، در تشریف عطای او، در وعده‌ی لقای او، زجّاج گفت: مراد بسلام سلامت است مثل «رضاعهٔ و لذاذهٔ» برای آنش سرای سلامت خواند که در او با سلامت باشند از آفات و عاهات و نکبات و بلیّات، از اعراض و امراض و صدور و اعراض، از سکرت موت و حیرت فوت. تأویلات: یعنی همگی را دعوت میکند بآن سرای عالم روحانی که در آن نه آسیب است و نه چیزی کم. نه ناداری، نه نابودی، در آنجا همه سلامتی است از هر ترس و عیب. حسینی: در تیسیر فرموده که حقّ سبحانه بندگان خود را نمیخواند بدنیا که محلّ آفاتست، بلکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بسرای عقبی دعوت میکند که منزل سلامتی از مخافات است چنانچه فرموده: و خدای میخواند بندگان خود را بسوی سرای سلامت که بهشت است، در فصول فرموده که حقّ سبحانه بنده را میخواند از سرائی که اوّلش بکاء است و اوسطش عنا و آخرش فنا بسرائی که مبدأش عطا و میانه‌اش رضا و منتهایش بقاء است. و اللّه یدعو آمده آزادی زندانیان || زندانیان غمگین شده گوئی بزندان میکشی شاهان سفیهان را همه در بند و زندان میکشند || تو از چه از زندانشان سوی گلستان میکشی همه را ببهشت میخواند، و راه مینماید هر که را میخواهد بسوی راه راست که منتهی بدار السّلام باشد و آن اسلام است با طریق سنّت سید انام علیه الصّلاة و السّلام: ای عزیز دعوت عام است بدلالت حضرت رسالت پناهی و هدایت خاصّ است و وابسته بتوفیق الهی، شیخ الاسلام قدّس سرّه فرموده که: همه را میخواند، امّا تا کرا بر مسند قبول نشاند، تا یار که را خواهد و میلش بکه باشد. [صفحه ۳۳] نیشابوری: بدان که دعوت همگانی است ولی هدایت مخصوص یک دسته است و بهمین مناسبت گفته شده است «یَهدِی مَن یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ» و از مفاد اینکه جمله اهل سنّت استفاده کرده‌اند که هدایت و ضلالت و خیر و شرّ همگی بقدرت و اراده‌ی حقّ است، ولی معتزله اینکه جمله را چنین معنی کرده‌اند: «و یهدی من یشاء اجابة تلک الدّعوة» یعنی آنکه بخواهد دعوت بدار السّلام را بپذیرد و فرمانبر و متّقی باشد خدا براه راست دعوتش میکند و مشمول الطاف میشود. -قرآن-۱۱۳-۱۵۹ روح البیان: دار السّلام اشاره است بآن خانه‌ی دل که آسوده است از وابستگی بدیگری جز حقّ و هر که بآن در شود از همه تیرگی و ناپسندی در آسایش شود، و آتش دوزخ برای او روشنی باشد. و گفته‌اند: سه بهشت برای آدمی است ۱- آن بهشت که بزودی آدمی میتواند از آن بهره‌مند شود که بهشت و خوشی علم است و معرفت، ۲- بهشت آینده‌ی موعود است که دار القرارش مینامند ۳- آن بهشت آزاد است که دار السّلام است و جایگاه بندگان خدا است. نفحات الرّحمان: گفته‌اند: دار السّلام بهشت است چون خداوند بمردم آنجا سلام میفرستد بموجب اینکه آیه «سَلامٌ قَولًا مِن رَبٍّ رَحِیمٍ». -قرآن-۱۱۲-۱۴۹ تفسیر صفی علیشاه: بندگان را خوانده خلّاق الانام || نی بدنیا بلکه بر دار السّلام زان که دنیا جای رنج و محنتست || دار سالم روضه‌ی بی‌آفت است جانب دار السّلام او رهنما است || هر کرا خواهد برد بر راه راست «یَهدِی مَن یَشاءُ إِلی صِراطٍ» ۲۵ ابو الفتوح نوشته است: اهل اشارت گفتند: دعوتی عام کرد برای اظهار حجّت و هدایت خاصّ برای استغنای او از خلقش دعوت عام کرد که طریق است بنعمت و هدایت خاصّ کرد که طریق است به منعم. -قرآن-۱-۳۵ «الحُسنی وَ زِیادَةٌ» ۲۶ مجمع: إبن عبّاس و حسن و مجاهد گفته‌اند: حسنی اندازه‌ی استحقاق است که بر پاداش عمل هر کس معین شده است و زیاده تفضل -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۳۴] است چنانکه در آیت دیگر است «فله عشر» و از امام باقر علیه السّلام روایت شده است: یعنی در عالم دیگر از اینگونه مردم حساب نعمتها که در دنیا بآنها داده شده است مطالبه نمیشود. فخر: مقصود از زیاده دیدار حقّ است چنانکه در آیت دیگر است وجوه یومئذ ناضره الی ربها ناظره که در اینکه آیه بهره‌ی آن عالم طراوت صورت است و لقای حق، پس زیادی موعود در آیه همان است که در اینکه آیه گفته شده است، «إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ». -قرآن-۲۶۵-۲۸۹ حسینی: «حسنی» مغفرت است و زیاده خوشنودی حضرت حق است، در مدارک آورده که زیاده محبت است که عطا کند در قلوب عباد. روح: خبر است که مردم بهشت چون حق را به بینند بهشت را فراموش کنند اینکه دیدار با چشم سراست. تفسیر صفیعلیشاه: حقّ نکوئی را نکو پاداش داد || بل جزا هست از عمل صد ره زیاد یا زیاده حبّ او باشد بدل || کآن فزون است از فضای آب و گل طنطاوی: معنی «زیادة» نظر لوجه اللّه الکریم است که مقصود فزونی علم بآیات و حکمتها و عجایب و بدایع آفرینش حقّ است و همین است خوشدلی حکما و انبیا که در آیت دیگر گفته شده است «وَ آخِرُ دَعواهُم أَنِ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ» و مقصود همین بهجت و سرور است، پس با اینکه سه آیه مراتب کمال آدمی معیّن شده است که اوّل دوران غرور است و گرفتاری، بعد دار السّلام بعد علم بحقّ است که آنرا نظر -قرآن-۲۰۴-۲۶۶ [صفحه ۳۵] الی الحقّ نامیده‌اند، پس هر کس خود میتواند بفهمد که از اهل دار السّلام است یا شایسته‌ی نظر بسوی حقّ، چون اگر صالح و درست کردار بود ولی دلباخته‌ی علم و معرفت باین عالم نبود، مرد دار السّلامة است و بهشت، ولی اگر در خود احساس عشق بدانش کرد و لذت زیبائیهای علوم او را به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود مشغول نمود، بداند که پس از استعداد تام بی‌شک ناظر بسوی حق خواهد بود. و نظر بسوی حق بگمان مردم مانند دیدن صورت یک پادشاه است، ولی مرد علم و دقّت و معرفت اوّل متوجّه بمصنوعات و علوم حق میشود، و چنانچه حق بخلق آفرینش و روزی داده است مرد معرفت، بمردم علم بحق را یاد میدهد، سپس بدرجات معرفت جماد و نبات و انسان و ماه و ستاره نزدیک میشود بطوری که چون از اینکه عالم برود خود را در حضور محبوب میابد که بدوران زندگی با او هم سر و کار داشته است ولی پرده‌ی حواس ظاهر جلوگیر دیدار بوده است، و اینکه حدیث که علی علیه السّلام کلمه‌ی «زیادة» را تفسیر فرموده است بمرواریدی که چهار در دارد مقصود آن حضرت همین است که جهان در چشم عالم آن قدر زیبا است که مانند مروارید میدرخشد، و اوّل نظر عالم بسوی حق دیدن همین زیبائی است و تا علم باین موجودات زیبا فراهم نشود زیبائی آن درک نمیشود و چون عالم شد و زیبائیها را درک کرد، آن جمیل حقیقی را درک میکند، و چون توجّه عموم مردم باین حقایق مشکل است آن حضرت با اینکه مثال مطلب را فهمانده است. یکی از علما اینکه مطلب من را دید و گفت: چه تناسب است میان علم و نظر بسوی حق! چون علم چیزی است و استفاده‌ی از دیدن‌است مثال مطلب ر افهمانده است یکی از علما اینکه مطلب من را دید و گفت چه تناسب صورت زیبا و لذّت آن چیز دیگر است، من بجواب گفتم: دیدن یک صورت زیبا و اندازه و رنگ و حالات جالب آن انسان را مسرور و محظوظ میکند ولی «حس باصره» یکی از پنج وسیله‌ی فراهمی علم است بچیزی، پس اگر با دیدن اینکه زیبائیها نرمیهای مطبوع آن هم لمس شد و آواز خوش آن هم شنیده شد و هم شامه بوی خوش آنرا استفاده کرد و طعم خوب آن چشیده شد، آن وقت است که کمال اطّلاع بر هویّت و ارزش آنچه دیده فراهم میشود و لذّت و دوستی بآن چند برابر خواهد شد [صفحه ۳۶] و اگر با اینکه زیبائیهای ظاهری مزایای معنوی هم بود مثل علم و حلم و معرفت و شجاعت و عفت و حسن معاشرت و ادب و کرم، البتّه علم و اطلاع باین خواص دوستی و معرفت و لذّت دیدار را چند برابر خواهد کرد، پس معلوم شد که نظر با همه اهمیّت مردم بآن فقط وسیله‌ی علم است و ارزش دیگر ندارد و در برابر علم بسیار ناچیز است و بواسطه‌ی احساس موجود ناچیز با حواس ظاهری امتیازات ظاهری آن دلربا است و بوسیله‌ی علم خوبیهای معنوی آن ما را شیفته و مفتون میکند، پس آن حقیقت که مافوق همه‌ی موجودات است و احساس ظاهری و باطنی ما از ادراکش عاجز است چون درک شود بالاترین لذّتها نصیب خواهد شد، پس ما پی علم میرویم که اصل ادراک است، و دیدن یکی از وسائل آن است، و علم باید در دنیا فراهم شود تا در آن عالم از آن بهره برده شود، که «یَسعی نُورُهُم بَینَ أَیدِیهِم» مقصود همین است. -قرآن-۸۴۰-۸۷۶ «قِطَعاً مِنَ اللَّیلِ» ۲۷ مجمع: إبن کثیر و کسائی و یعقوب «قطعا» با سکون طاء قرائت کرده‌اند و دیگران با فتح آن. -قرآن-۱-۲۶ «هُنالِکَ تَبلُوا» ۳۰ مجمع: مردم کوفه «تتلوا» خوانده‌اند که از ماده‌ی «تلاوه» باشد، یعنی آنجا هر کس نامه‌ی عملش را میخواند. و دیگران «تبلوا» خوانده‌اند، یعنی اختبار و امتحان میشوند، که مشتق باشد از «بلاء» بمعنی امتحان. -قرآن-۱-۲۰ «وَ ضَلَّ عَنهُم ما کانُوا یَفتَرُونَ» ۳۰ روح البیان: جنید را بخواب دیدند و پرسیدند: بر تو چه گذشت! گفت طاحت تلک الاشارات، و فنیت تلک العبارات و ابیدت تلک الرّسوم، و غابت تلک العلوم، و ما نفعنا الّا رکیعات کنّا نرکعها فی السّحر» یعنی: -قرآن-۱-۴۲ هر گنج سعادت که خدا داد بحافظ || از یمن دعای شب و ورد سحری بود یعنی: آن اشارات و رموز به پشیزی نیرزید و آن سخنان همه بیهوده بود و [صفحه ۳۷] آن رسم و روش سودی نداشت و همه‌ی آن علوم پنهان و نادیده ماند و سودی از چیزی ندیدیم مگر چند رکعت نماز سحر. سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از مفسّرین نوشتیم. [صفحه ۳۸]

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۳۱ تا ۴۴]

قُل مَن یَرزُقُکُم مِنَ السَّماءِ وَ الأَرضِ أَمَّن یَملِکُ السَّمعَ وَ الأَبصارَ وَ مَن یُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ وَ یُخرِجُ المَیِّتَ مِنَ الحَیِّ وَ مَن یُدَبِّرُ الأَمرَ فَسَیَقُولُونَ اللّهُ فَقُل أَ فَلا تَتَّقُونَ [۳۱] فَذلِکُمُ اللّهُ رَبُّکُمُ الحَقُّ فَما ذا بَعدَ الحَقِّ إِلَّا الضَّلالُ فَأَنّی تُصرَفُونَ [۳۲] کَذلِکَ حَقَّت کَلِمَةُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رَبِّکَ عَلَی الَّذِینَ فَسَقُوا أَنَّهُم لا یُؤمِنُونَ [۳۳] قُل هَل مِن شُرَکائِکُم مَن یَبدَؤُا الخَلقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ قُلِ اللّهُ یَبدَؤُا الخَلقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ فَأَنّی تُؤفَکُونَ [۳۴] قُل هَل مِن شُرَکائِکُم مَن یَهدِی إِلَی الحَقِّ قُلِ اللّهُ یَهدِی لِلحَقِّ أَ فَمَن یَهدِی إِلَی الحَقِّ أَحَقُّ أَن یُتَّبَعَ أَمَّن لا یَهِدِّی إِلّا أَن یُهدی فَما لَکُم کَیفَ تَحکُمُونَ [۳۵] -قرآن-۱-۸۱۸ وَ ما یَتَّبِعُ أَکثَرُهُم إِلّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لا یُغنِی مِنَ الحَقِّ شَیئًا إِنَّ اللّهَ عَلِیمٌ بِما یَفعَلُونَ [۳۶] وَ ما کانَ هذَا القُرآنُ أَن یُفتَری مِن دُونِ اللّهِ وَ لکِن تَصدِیقَ الَّذِی بَینَ یَدَیهِ وَ تَفصِیلَ الکِتابِ لا رَیبَ فِیهِ مِن رَبِّ العالَمِینَ [۳۷] أَم یَقُولُونَ افتَراهُ قُل فَأتُوا بِسُورَةٍ مِثلِهِ وَ ادعُوا مَنِ استَطَعتُم مِن دُونِ اللّهِ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۳۸] بَل کَذَّبُوا بِما لَم یُحِیطُوا بِعِلمِهِ وَ لَمّا یَأتِهِم تَأوِیلُهُ کَذلِکَ کَذَّبَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم فَانظُر کَیفَ کانَ عاقِبَةُ الظّالِمِینَ [۳۹] وَ مِنهُم مَن یُؤمِنُ بِهِ وَ مِنهُم مَن لا یُؤمِنُ بِهِ وَ رَبُّکَ أَعلَمُ بِالمُفسِدِینَ [۴۰] -قرآن-۱-۷۲۵ وَ إِن کَذَّبُوکَ فَقُل لِی عَمَلِی وَ لَکُم عَمَلُکُم أَنتُم بَرِیئُونَ مِمّا أَعمَلُ وَ أَنَا بَرِیءٌ مِمّا تَعمَلُونَ [۴۱] وَ مِنهُم مَن یَستَمِعُونَ إِلَیکَ أَ فَأَنتَ تُسمِعُ الصُّمَّ وَ لَو کانُوا لا یَعقِلُونَ [۴۲] وَ مِنهُم مَن یَنظُرُ إِلَیکَ أَ فَأَنتَ تَهدِی العُمیَ وَ لَو کانُوا لا یُبصِرُونَ [۴۳] إِنَّ اللّهَ لا یَظلِمُ النّاسَ شَیئًا وَ لکِنَّ النّاسَ أَنفُسَهُم یَظلِمُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۴۲۹ معنی لغات: أنّی- کجا! چه وقت! چگونه، تصرفون- از اصرف یعنی برگرداند و جلوگیری کرد. تؤفکون- از مصدر افک بفتح اوّل بمعنی دروغ گفتن و کسی را از رأیش برگرداندن، یهدّی- از مصدر اهتداء است که تاء تبدیل بدال شده است و ادغام شده است و بمعنی هدایت شدن و راه خود یافتن است. الصمّ- جمع اصمّ بمعنی کر، عمی- جمع اعمی بمعنی کور و نادان. ترجمه: ۳۱ ای محمّد بکافران بگو: کی است کز آسمان و زمین بشما روزی میدهد و کی اختیار دار گوش و چشم است و چه کس زنده از مرده و مرده از زنده بیرون میآورد و زمینه سازی و تدبیر کار آفرینش می‌کند! آنها خواهند گفت: آنکه چنین کند خدا بود. آنگاه تو بگو: پس چرا ز نافرمانی او پرهیز نمیکنید! ۳۲ که همین خدای حقیقی پروردگار شما است و پس از حقیقت و درستی جز گمراهی نباشد، پس بکجا روی میآورید و بچه چیز دل می‌بندید! ۳۳ اینکه چنین است سرنوشت پروردگار تو بر بدکاران که مؤمن نمی‌شوند ۳۴ باز بآنها بگو: کسی از اینها که شریک حقّ می- دانید آغاز آفریده‌ای کرد و سپس او را باز می‌گرداند! تو خود بگو: خدا است که آفریده را نمودار می‌کند و زان پس آن را باز میآورد! پس چگونه دروغ می‌سازید [و بت می‌پرستید]! ۳۵ و نیز از اینکه بیدینان بپرس آیا از آنها که شریک خدا دانسته‌اید کسی هست که رهبر بحقّ و حقیقت باشد! خود بپاسخ بگو: خدا [صفحه ۳۹] رهنمای بحقّ است، و آیا آنکه رهبری بحقّ کند شایسته‌تر است بفرمان روائی یا آنکه نتواند رهبری کند مگر که آماده‌ی رهبری شود و او را رهبری کنند! پس شما را چه بر سر آمده است و چگونه داوری می‌کنید [که بت می‌پرستید]! ۳۶ اینگونه مردم پیرو گمان خود هستند و البتّه گمان و پندار جای حقّ و حقیقت را نمی‌گیرد و خدا بآنچه می‌کنند [و بدنبال پندار خود میروند] دانا بود ۳۷ ولی اینکه قرآن [پدیده‌ی پندار] و دروغ ساخته‌ی کسی نیست و نه از غیر خدا است بلکه آنچه کتاب آسمانی ز پیش بوده راست میشمارد و آن را یکایک نمودار و روشن می‌کند و شکّ و دو دلی نباشد که ز پیشگاه پروردگار جهانیان است ۳۸ ولی کافران گویند: محمّد دروغی ز خود ساخته تو بپاسخ‌شان بگو: اگر باین سخن خود راستگوئید یک سوره بمانند اینکه بیاورید و خدا را [که باور ندارید] بغیر از او هر که را توانید [بیاری خود بخوانید] ۳۹ بلی آنچه را درست فرا نگرفته و ندانسته‌اند دروغ می‌شمارند با اینکه هنوز تأویل آیات قرآن و هدف نهائی و مواعید آن را ندیده‌اند چنانکه کسانی پیش از ایشان سخن پیامبران دروغ شمردند و تو خود [سرگذشت مردم پیشین چو نوح و لوط] بنگر که سر انجام ستمکاران چگونه بود! [باین روزگار نیز] گروهی ۴۰ ز مردم قرآن پذیرند و گروهی [ستمگرند و] نمی‌پذیرند و پروردگار تو بد خواهان را بهتر بشناسد ۴۱ و اگر تو را دروغگو دانستند بگو: کار من برای من و کار شما برای خود از آنچه کنم بیزارید و من ز کار شما بیزارم ۴۲ و گروهی دیگر از اینکه مردم گوش بگفته‌ی تو فرا میدهند [که تو را بیازارند] پس چگونه توانی بآنکه شنوائی ندارد، چیزی بگوش او رسانی با اینکه خرد نیز ندارد! ۴۳ و گروهی [بچشم دشمنی] بتو می‌نگرند ولی چگونه توانی راهنمای آن مردم شوی که با کوری چشم دل بینا ندارند ۴۴ پس البتّه خدا بکس ستم نکند که مردم بخود ستم میکنند [چه آماده‌ی شنیدن و دیدن حقّ نمی‌شوند]. سخن مفسّرین: «مَن یُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ» ۳۱ مجمع: بعضی گفته‌اند: -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۵-۵۶ یعنی کی انسان از نطفه و نطفه از آدمی نمودار میکند! بعضی گفته‌اند: یعنی [صفحه ۴۰] چه کسی از حیوان که بمیرد بچه‌ی شکمش را زنده بیرون میآورد و بچه‌ی نارسای ناقص از شکم زنده، و بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی مؤمن از کافر و کافر از مؤمن متولّد میکند و اینکه آیه میفهماند که آنها اقرار داشته‌اند که آفریننده‌ای هست، ولی بعضی معتقد بتعدّد خدا و شرک بوده‌اند و بعضی معتقد بواسطه بوده‌اند که در عبادت و وصول بقرب حقّ چیزهائی را شریک فرض میکردند و واسطه‌ی میان خود و خداوند میدانستند. عبده: ممکن است اینکه جمله‌ها را با علوم و اکتشافات که پیوسته در پیشرفت هست مطابق کرد که موجودات زنده‌ی زمین از ماده مرده‌ای آفریده شده است که زمین باشد، چون بفرض جدا شدن آن از خورشید، پاره‌ای بوده است، بصورت موادّ مذاب و سوزان، و باز از موادّ غذائی جامد بیجان نطفه و موجود جاندار درست میشود. «کَلِمَةُ رَبِّکَ» مجمع: مردم مدینه و إبن عامر «کلمات» بصورت جمع خوانده‌اند و دیگران بصورت مفرد قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ عبده: بواسطه‌ی همین قرائت إبن عامر در مصحف امام شاید مقصودش عثمان باشد بصورت تای کشیده «کلمت» نوشته شده است. ابو الفتوح: نوشته است: معنی کلمه آن خبر است که خدای داد و آنچه در لوح بنوشت از آنچه در سابق علم او رفته بوده است که ایشان ایمان نیارند. فخر: مقصود از کلمه‌ی خدا، یا اخبار و اطّلاع دادن خداوند است که آنها مؤمن نمیشوند، و یا علم و اطّلاع حقّ است از حال آنها که مؤمن نخواهند شد و معنی اینکه جمله با ارتباط بجمله‌ی جلو چنین است همان طور که ثابت است که بعد از حقّ جز گمراهی چیزی نیست، همان طور هم کلمه‌ی خدا ثابت است که مؤمن نمی- شوند. و یا همان طور که گناهکاری آنها ثابت است و مسلم همچنین کلمه‌ی خدا بر عذاب و گرفتاری آنها حقّ است و درست. روح البیان: یعنی واجب شد عذاب الهی. «أَنَّهُم لا یُؤمِنُون» ۳۳ ابو السعود: اینکه جمله یا بدل است از «کلمهٔ ربّک» -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۴۱] و یا بمنزله‌ی علّت است برای «حقّت کلمهٔ» و مقصود تهدید بعذاب است. «فَأَنّی تُؤفَکُون» ۳۴ ابو السعود: یعنی چگونه شما را از حقّ منصرف بباطل میکنند، و در جمله‌ی «تصرفون» آخر آیت جلو و هم اینکه جمله بصیغه‌ی فعل مجهول گفته شده است برای اشعار به اینکه که شخص عاقل خود از حقّ بباطل و از راه راست ببیراهه و گمراهی متوجّه نمیشود بلکه دیگری او را مجبور بچنین روش میکند. -قرآن-۱-۲۳ «أَمَّن لا یَهِدِّی إِلّا أن یُهدی» ۳۵ تبیان: عدّه‌ای گفته‌اند: یعنی یا آنکه حرکت نمیکند مگر که حرکتش دهند و او را بجنبانند. -قرآن-۱-۴۱ مجمع: در کلمه‌ی «یهدّی» شش قرائت نقل کرده است که مولود از تشدید و تخفیف دال است و هم حرکات مختلف یاء و هاء گفته‌اند: مقصود باین جمله ملائکه و جن است که اگر راهنمائی شوند، براه راست میروند. و بعضی گفته‌اند: مقصود رؤسا و پیشوایان هستند که رهبر بضلال و گمراهی هستند. و هم گفته‌اند: یعنی مگر اینکه خداوند بآنها وسیله‌ی عقل و فهم بدهد آنگاه اگر براه راست بروند هدایت میشوند. «إِنَّ الظَّنَّ لا یُغنِی مِنَ الحَقِّ» ۳۶ تبیان: حقّ وقتی درک میشود که معلوم باشد ولی اگر مظنون بود چون احتمال خطا در آن راه دارد حقّ نیست و راه صواب نخواهد بود. البتّه گاهی ظنّ و گمان موجب حکم و وسیله‌ی عمل میشود، اگر دلیلی از عقل و شرع بر آن باشد، و اگر دلیل بر پذیرفتن مظنون نبود و دلیل بر تشخیص درستی و نادرستی آن داشته باشیم عمل بآن مظنون جایز نیست، زیرا اینکه کار مثل آن است که از معلوم دست برداریم و پی مظنون برویم. -قرآن-۱-۴۵ روح البیان: در مثنوی است: وهم افتد در خطا و در غلط || عقل باشد در اصابتها فقطّ کشتی بی‌لنگر آمد مرد شرّ || که ز باد کژ نیابد او حذر لنگر عقل است عاقل را امان || لنگری دریوزه کن از عاقلان بعضی از عارفین گفته‌اند: اگر ایمان در ظاهر دل بود آدمی هم دنیا و هم آخرت را دوست میدارد که گاهی دلش با حقّ و گاهی با خود است، ولی اگر [صفحه ۴۲] باطن دل را ایمان فرا گرفت دنیا را دشمن میدارد و از خواسته‌ها رو گردان میشود و اینکه درجه بجز بجذبه‌ی الهی فراهم نمیشود، حافظ گفته است: سالها پیروی مذهب رندان کردم || تا به فتوای خرد حرص بزندان کردم من بسر منزل عنقا نه بخود بردم راه || قطع اینکه مرحله با مرغ سلیمان کردم عبده: علماء باین آیه استدلال کرده‌اند که در عقاید علم و یقین لازم است و ایمان از تقلید درست نیست، و البتّه ایمان بواجبات و محرّمات قطعی هم باید مولود قطع و یقین باشد. و اینکه مطلب مشهور میان علماء که احکام تکلیفی عملی، بدلیل ظنّی ثابت میشود، درست نیست چون دلیل ظنّی وسیله‌ی ایمان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمیشود و تصدیق مطلب مظنون ایمان شمرده نمیشود، و مطالب اجتهادی که بدلیل ظنّی درست میشود برای آسودگی از حیرت و سرگردانی است و جلوگیری از رأی بمیل و هوای نفس است. «إِنَّ اللّه عَلِیم» ۳۶ تبیان: اینکه جمله تهدید کافران و بت‌پرستان است. -قرآن-۱-۲۶ «وَ لکِن تَصدِیقَ الَّذِی بَینَ یَدَیهِ وَ تَفصِیلَ الکِتابِ» ۳۷ طبری: یعنی اینکه قرآن از جانب خدا فرستاده شده است با اینکه کتابهای آسمانی سابق را هم قبول دارد و درست و راست میشمارد و هم روشن میکند کتاب نوشته شده و وظائف معین شده‌ی برای امت محمّد. -قرآن-۱-۶۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی راست میشمارد آنچه در جلو دارد بآینده که قیامت و حسابی و پاداش باشد. و وسیله است برای توضیح معانی در قرآن مربوط باحکام حلال و حرام و بعضی گفته‌اند: یعنی وسیله‌ی توضیح و استدلال امور دینی است. «فَأتُوا بِسُورَةٍ مِثلِهِ» ۳۷ عبده: یعنی سوره‌ای بگویند که در اسلوب و نظم و اثر و راهنمائی و علوم مانند قرآن باشد و بیشتر علمای علم کلام بر درستی و پیغمبری آن حضرت باین آیه و نظائر آن استدلال کرده‌اند که چون عرب را دعوت کرد بآوردن همانند قرآن و آنها عاجز شدند، خود دلیل است بر اعجاز قرآن و درستی -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۴۳] دعوای پیغمبر و اگر میتوانستند همانند آن درست میکردند زیرا با آن کوشش در مبارزه و خرج سرمایه و از دست دادن جوانان و مردان بایستی با اینکه وسیله ارزش سخن او را در نظر عرب کم کنند. و بیشتر آنها که بحث در اعجاز قرآن کرده‌اند که عرب را عاجز کرده است بواسطه‌ی امتیازات لغوی و فصاحت و بلاغت دانسته‌اند، ولی در تفسیر آیات پانزدهم و شانزدهم اینکه سوره گفتیم که اعراب چون قرآن را مافوق قدرت خود دیدند آنرا جادو شمردند، و عموم عرب و ملل غیر عرب تشخیص دادند که قرآن بصنعت و هنر جادو درست نشده است بلکه معجزه است از جهت اسلوب و نظم و معنی و هدایت و قوانین و اخبار بغیب که از قدرت خود پیغمبر هم خارج بوده است و او واسطه‌ی تبلیغ بوده است باین مجموعه‌ی علوم عالیه در عقاید و آداب و احکام دینی و اجتماعی و وسیله‌ی بالا بردن افکار و تصفیه‌ی نفوس و اصلاح بشر. «بَل کَذَّبُوا بِما لَم یُحِیطُوا بِعِلمِهِ» ۳۹ تبیان: یعنی آنها که مدعی هستند قرآن درست شده‌ی محمّد است و دروغ چون مطلع بآن نیستند دروغ شمردند. و چون قسمتی از مطالب قرآن قابل فهم همه کس نیست و بایستی با دقت و فکر و مراجعه بپیغمبر، فهمیده شود مثل آیات متشابه، و کفار چون نتوانستند آنها را بفهمند دروغش شمردند. -قرآن-۱-۴۸ «وَ لَمّا یَأتِهِم تَأوِیلُه» ۳۹ ابو الفتوح: نوشته است: تأویل آن هنوز بایشان نیامد و تأویل آن باشد که «یؤل الیه عاقبة الامر» بعضی مفسّران گفتند: مراد بتأویل تفسیر است. و ضحّاک گفت: آنچه عاقبت با آن شود از ثواب و عقاب. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: یعنی آنچه در قرآن وعده داده شده است و عاقبت کار کافران معیّن شده است هنوز نمودار نشده است، و بعضی گفته‌اند: یعنی چون در قرآن مطالبی است که خود نمیفهمند، و از پیغمبر [ص] نمیپرسند که آن حضرت را قبول ندارند، پس معنی آنرا نفهمیده‌اند. و خلاصه‌ی معنی آیه اینکه است: آنچه را نفهمیدند دروغ دانستند و از آن مطّلع نشدند و اگر تحقیق میکردند و از پیغمبر میپرسیدند میفهمیدند و بآن مطّلع میشدند، و از امام صادق علیه السّلام نقل شده [صفحه ۴۴] است: خداوند اینکه مردم را با دو آیت قرآن تربیت کرده است: ۱- تا چیزیرا ندانند نگویند. بموجب اینکه آیه «أَ لَم یُؤخَذ عَلَیهِم مِیثاقُ الکِتابِ أَن لا یَقُولُوا عَلَی اللّهِ إِلَّا الحَقَّ» ۲- آنچه را نمیدانند مردود و نامقبول نشمرند، بموجب اینکه آیه «بَل کَذَّبُوا بِما لَم یُحِیطُوا بِعِلمِهِ» تا آخر. و گفته‌اند علیّ علیه السّلام، جمله‌ی «النّاس اعداء ما جهلوا» را از اینکه آیه استفاده و استخراج فرموده است، و جمله «قیمة کلّ امرأ ما یحسنه» را از اینکه آیه «فَأَعرِض عَن مَن تَوَلّی عَن ذِکرِنا وَ لَم یُرِد إِلَّا الحَیاةَ الدُّنیا ذلِکَ مَبلَغُهُم مِنَ العِلمِ» و جمله‌ی «تکلّموا تعرفوا» را از اینکه آیه «وَ لَتَعرِفَنَّهُم فِی لَحنِ القَولِ». -قرآن-۱۲۶-۲۲۰-قرآن-۲۹۲-۳۳۹-قرآن-۵۳۷-۶۵۳-قرآن-۷۰۵-۷۴۷ «وَ مِنهُم مَن یُؤمِنُ بِهِ وَ مِنهُم مَن لا یُؤمِنُ بِهِ» ۴۰ مجمع: یعنی آنها که دروغ شمردند و نپذیرفتند چون جاهل و بی‌خرد بودند، ممکن است در آینده مطّلع بشوند و مؤمن شوند و عدّه‌ای هم با همه نموداریهای حقیقت ممکن است بواسطه بیخردی یا خودپسندی و سرسختی مؤمن نشوند. -قرآن-۱-۶۷ «وَ إِن کَذَّبُوکَ فَقُل لِی عَمَلِی» ۴۱ طبری: إبن زید گفته است: اینکه آیه منسوخ است بآیت جهاد. -قرآن-۱-۴۳ مجمع: گفته‌اند: میان اینکه آیه با آیت جهاد ناسازگاری نیست که منسوخ باشد، چون نتیجه‌ی اینکه تهدید است و کناره‌گیری و اینکه معنی منافی با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دشمنی و جنگ نیست. «وَ مِنهُم مَن یَستَمِعُونَ إِلَیکَ» ۴۲ نیشابوری: سختی و شدّت دشمنی بآن اندازه موجب بدبینی است که علاوه از ندیدن خوبی پیوسته پی بدیها است و آنچه از دشمن خود میبیند بدی است و زشتی و در برابر خوبیها او کور است و اگر از اینرو به پیغمبر [ص] اعلام شده است که اینکه اعراب گوش بقرآن و احکام آن میدهند و تو را با دلیلهای پیغمبری و امتیازات شخصی می‌بینند ولی دشمنی آنها جلوگیر از شنیدن و فهمیدن و دیدن و پذیرفتن حقّ است، اینها بیماری هستند، غیر قابل علاج و تو نمیتوانی اینکه کری و کوری را علاج کنی بخصوص که کر بیخرد و کور -قرآن-۱-۴۱ [صفحه ۴۵] بی‌بصیرت هستند، و چون آنها که قرآن میشنوند بیش از آنها هستند که پیغمبر می- بینند، برای دسته‌ی اوّل «یستمعون» بصورت جمع گفته شده است و برای دسته‌ی دوّم «ینظر» بصورت مفرد آورده شده است و با کلمه‌ی «من» که در لفظ مفرد است مطابق شده است. سخن ما: ۱- جمله‌ی «یُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ» تا آخر شاید اشاره باشد باساس خداشناسی و بهتر طریقه‌ی راهیابی بتوحید، و توضیح اینکه مطلب بطوری که مکرّر در درس گفته‌ایم اینکه است که ما می‌بینیم در اینکه کره‌ی زمین و زیستگاه خودمان جلوتر و ساده‌تر وسیله‌ی پیدایش موجودات زمین است و دریا و آفتاب که از تابش آفتاب بدریا تولید باران میشود که آن نیز وسیله‌ی پیدایش موجودات است. و جز اینکه سه عامل اصلی موجب دیگر در عالم دیده نمیشود، و فقط ترکیب و تأثیر اینکه سه در یکدیگر وسیله است که در اعماق دریاها و دل زمین و میان جنگلها و درون کوهها انواع عناصر و معادن و گیاه و حیوان پیدا شده است با هزاران قوّه و خاصیّت مختلف که هر یک باز موجب پیدایش موجودات دیگر است، پس نتیجه اینکه شد که وسیله‌ی پیدایش موجودات قوّه و خاصیّت و طبیعت است که در خود اینکه سه عامل اصلی نهفته است و یا منشعب از آنها است. در دنباله‌ی اینکه استنتاج بیک حقیقت غیر قابل انکار متوجّه میشویم که انواع عناصر و موجودات آبی و خاکی و نباتی بیک روش معیّن یک نواخت تحت تأثیر خواصّ طبیعت در تغییر و جنبش هستند و هیچگونه تنوّع و عمل ارادی و اختیاری در آنها مشاهده نمیشود، ولی در موجودات جاندار حرکات و اعمالی متنوّع، علاوه بر جنبشهای طبیعی و یکنواخت دیگر موجودات دیده میشود، بطور مثال درخت در جنگل سالها بجای خود باقی است اگر آب و آفتاب باو رسد بعمل حیاتی و جنبش خود ادامه میدهد و میماند و گر نه خاصیّتش نابود میشود و خشک میگردد، ولی کلاغ صبح که گرسنه و تشنه است میتواند از لانه بلند بشود، و باطراف بگردد و آب و دانه‌ی خود را پیدا کند و با طبیعت در مبارزه است که بدل درختهای مرتفع لانه میسازد و تخم و جوجه‌ی خود را از سقوط و نابودی حفظ میکند -قرآن-۲۳-۵۹ [صفحه ۴۶] و موش میتواند اعماق زمین را سوراخ کند تا بطعمه‌ی خود برسد، پس در دسته جاندار- ها علاوه بر قوّه و نیرو که در همه‌ی موجودات نهفته است و وسیله‌ی پیدایش و بقای آنها است خاصیّت توانائی و قدرت هم در آنها یافت میشود، و اینکه تشخیص قدرت و توانائی در موجودات جاندار رهبری میکند بدیدن قدرت در بالاترین نوع جاندار که انسان است و او از اینکه نعمت باندازه‌ای بهره‌مند است که خاصیّتها و قوای نهفته‌ی در طبیعت را که خود مولود و مرکّب از آنها است باختیار خود در آورده است و بر آنها فرمانروائی میکند، و معلوم نیست تا چه اندازه از آن استفاده خواهد کرد و دامنه‌ی قدرت او بکجا میرسد، و باز اینکه نموداری قدرت در انسان وسیله‌ی رهبری است باین که قدرت غیر از طبیعت و خواصّ فیزیکی و شیمیائی است که وسائل پیدایش موجودات هستند، و قدرت حقیقتی است بالاتر و مافوق همه چیز و فرمانده و اختیاردار، و چون اینکه قدرت مافوق طبیعت از خارج جهان نیامده است، چون مرز و بوم و سر حدّی نیست که از آنجا فرود آید پس حقیقتی است سرمدی و نامحدود که نمونه‌ای از آن در انسان نمودار شده است، و حیات و جانداری نشان میدهد که قدرت غیر از طبیعت است و طبیعت پدیده‌ی قدرت است، و در آیه که سؤال شده است: چه کسی از مرده زنده درست میکند و از زنده مرده درمیآورد اشاره برمز حیات است که رهبر بتوحید است و نشاندهنده قدرت بی‌آغاز و انجام است بر آفرینش لایتناهی که انسان بموجب غریزه و فطرت خود آنرا میپرستد و بپیشگاه آن قدرت سجده میکند، ۲- جمله‌ی «إِنَّ الظَّنَّ لا یُغنِی مِنَ الحَقِّ» شاید اشاره باشد باین مطلب که هرگز با ظن و گمان حقیقت درک نمیشود و نباید در زندگی بگمان اطمینان شود و انسان باید پی علم و یقین باشد و خود مرد استدلال و کنجکاوی، و بحث و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فحص باشد نه بگمان و تقلید دیگران قناعت کند، البتّه اینکه جمله نمیفهماند که بظن و گمان نباید اعتنا کرد، بلکه میگوید گمان از حق بینیاز نمیکند، یعنی خود گمان وسیله حقّ جوئی است که باید دنباله‌ی مظنون تعقیب شود تا بعلم برسد، ولی در آنچه علمش ممکن نیست البته گمان یگانه راه آرامش وجدان است در آنجا که کسی -قرآن-۱۵۵۹-۱۶۰۳ [صفحه ۴۷] ناچار از دنبالگیری بانجام کاری باشد مثل وظائف دینی و یا اعمال تجربی و گر نه بگمانهای فاسد بخصوص در روابط با اشخاص و خوب و بد مردم بگمان هم نباید اعتنا شود مثل بدگمانی و سوء ظنّ بمردم. در تفسیر صفی گفته است: چون گمان از نفس نابینا بود || هم یقین از عقل کار افزا بود عقل برهان آورد اندیشه جنگ || او بود واسع مجال اینکه سینه تنگ [صفحه ۴۸]

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۴۵ تا ۵۶]

وَ یَومَ یَحشُرُهُم کَأَن لَم یَلبَثُوا إِلّا ساعَةً مِنَ النَّهارِ یَتَعارَفُونَ بَینَهُم قَد خَسِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ اللّهِ وَ ما کانُوا مُهتَدِینَ [۴۵] وَ إِمّا نُرِیَنَّکَ بَعضَ الَّذِی نَعِدُهُم أَو نَتَوَفَّیَنَّکَ فَإِلَینا مَرجِعُهُم ثُمَّ اللّهُ شَهِیدٌ عَلی ما یَفعَلُونَ [۴۶] وَ لِکُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذا جاءَ رَسُولُهُم قُضِیَ بَینَهُم بِالقِسطِ وَ هُم لا یُظلَمُونَ [۴۷] وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الوَعدُ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۴۸] قُل لا أَملِکُ لِنَفسِی ضَرًّا وَ لا نَفعاً إِلّا ما شاءَ اللّهُ لِکُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذا جاءَ أَجَلُهُم فَلا یَستَأخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَستَقدِمُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۶۵۸ قُل أَ رَأَیتُم إِن أَتاکُم عَذابُهُ بَیاتاً أَو نَهاراً ما ذا یَستَعجِلُ مِنهُ المُجرِمُونَ [۵۰] أَ ثُمَّ إِذا ما وَقَعَ آمَنتُم بِهِ آلآنَ وَ قَد کُنتُم بِهِ تَستَعجِلُونَ [۵۱] ثُمَّ قِیلَ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذابَ الخُلدِ هَل تُجزَونَ إِلّا بِما کُنتُم تَکسِبُونَ [۵۲] وَ یَستَنبِئُونَکَ أَ حَقٌّ هُوَ قُل إِی وَ رَبِّی إِنَّهُ لَحَقٌّ وَ ما أَنتُم بِمُعجِزِینَ [۵۳] وَ لَو أَنَّ لِکُلِّ نَفسٍ ظَلَمَت ما فِی الأَرضِ لافتَدَت بِهِ وَ أَسَرُّوا النَّدامَةَ لَمّا رَأَوُا العَذابَ وَ قُضِیَ بَینَهُم بِالقِسطِ وَ هُم لا یُظلَمُونَ [۵۴] -قرآن-۱-۵۹۱ أَلا إِنَّ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ أَلا إِنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۵۵] هُوَ یُحیِی وَ یُمِیتُ وَ إِلَیهِ تُرجَعُونَ [۵۶] -قرآن-۱-۱۸۲ معنی لغات: امّة- دسته، صنف روش، هنگام، قد و بالای آدمی، اجل- آخر وقت و هنگام مرگ، ساعة- وقت حاضر، جزئی از شب و روز، یستعجل- وادار میکند و فرمان میدهد بشتاب در کار. ترجمه: ۴۵ و بآن روز که اینکه بیدینان را برستاخیز فراهم کنیم پندارند یک ساعت بدنیا نبوده‌اند و یکدگر را در میان خود می‌شناسند و البتّه آنها که دیدار حقّ باور نداشتند بآن روز زیانبرده‌اند و راه بسوئی نبرند ۴۶ پس خواه چیزی از آنچه وعده کرده‌ایم بر سرشان آوریم و بتو بنمائیم و یا پیش از آوردن آن مرگ تو را رسانیم [که آزار اینکه کافران نبینی] سر انجام بازگشت‌شان بسوی ما باشد و آنگاه مائیم گواه آنچه کرده‌اند ۴۷ چون برای هر ملّتی پیامبری بوده است و با آمدن پیامبرشان [و نمودن راه خوب و بد بایشان] همانا داوری میان‌شان بداد باشد و بر کس ستم نشود [چه هر که گرفتار شود سزای او است که دانسته است و بد کرده است] اینکه کافران بتو گویند: اگر اینکه که شما مسلمانان گوئید راست است پس کی خواهد آمد! تو بگو: ۴۸ من توان سود و زیان خود ندارم مگر آنچه خدا بخواهد و هر مردمی را سر انجامی بود و چون روزگار آن رسد دمی پس و پیش نمی‌شود ۴۹ بآنها بگو: چه گمان می‌برید! اگر آزار خداوندی بشب یا بروز بر سرتان آید آن چگونه بود که گنه- کاران آن را میخواهند که زود برسد [و گویند: اگر اینکه راست بود کی بیاید] ۵۰ آیا پس از آنکه گرفتاری خداوندی بر سرشان آید همانندم مؤمن شوند! با اینکه به لاغ و فسوس شتاب میکردند که چرا زود نمیرسد ۵۱ وز آن پس که گرفتاری ز سوی حقّ رسید بستمکاران گویند: آزار جاودانی بچشید که جز بآنچه کوشیدید سزا نه‌بینید. ۵۲ اینکه کافران درستی خبر قرآن و رستاخیز از تو می‌پرسند [که می‌شود آن را باور کرد!] تو بگو: سوگند بپروردگار من که آن دوست است و شما جلوگیر آن نتوانید شد ۵۳ و اگر آنکه ستم کرده [و براه حقّ نرفته] آنچه در زمین است مال او باشد [صفحه ۴۹] چو آزار خداوندی بیند همه‌ی آن را بجان خرید خود دهد تا پشیمانی [و گرفتاری خود دور کند و] بپوشاند ولی داوری میان آنها بداد شود و بر کس ستم نرود ۵۴ پس همه خبردار باشند: آنچه در آسمانها و زمین است مال خداوند است و وعده‌ی او درست است [و دگرگون نمی‌شود] و لیکن بیشتر مردم ندانند که ۵۵ او زنده میکند و مرگ میآورد و شما را بسوی او بازگردانند. سخن مفسّرین: «وَ یَومَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَحشُرُهُم كَأَن لَم يَلبَثُوا إِلّا ساعَةً» ۴۵ مجمع: حفص «نحشر» با نون خوانده است و ديگران با ياء قرائت كرده‌اند، و ضحّاك گفته است معنى جمله اينكه است كه آن روز درازى زندگى دنيا در نظرشان مانند يك ساعت است، و ديگرى گفته است: يعنى چون استفاده‌ى از زندگى كم بوده است، آن مدت در نظر آنها مانند يك ساعت خواهد بود. و إبن عبّاس گفته است: يعنى مدت توقف در قبر را مانند يك ساعت ميپندارند. -قرآن-۱۵-۷۳ «يَتَعارَفُونَ بَينَهُم» ۴۵ تبيان: يعنى آن روز زيان دوران زندگى يكدگر را معرّفى ميكنند و بياد ميآورند و مذاكره ميكنند. -قرآن-۱-۲۷ تأويلات كاشانى: بمناسبت دوستى سابق و رابطه‌ى هوى‌پرستى و همجنسى در پيروى شهوات شناسائى ميان آنها هست تا آنكه اگر بواسطه‌ى اختلاف خواسته ها و تفاوت هيأت و وضع حاصله‌ى از كمالات نشئه‌ى ثانوى ميانه‌ى آنها ناسازگارى فراهم شود معرفت و شناسائى تبديل بناشناسى شود. عبده: يعنى مدّت توقّف آنها باندازه‌ى كم در نظرشان نمودار است كه به اندازه‌ى يك ساعت مدّت شناسائى و معارفه بيش نيست مانند آنكه خويشاوندان و همسايگان بتوانند يكديگر را بشناسند. فخر: مراد از اينكه جمله شناسائى با سرزنش است كه هر يك ديگرى را سرزنش ميكند كه تو من را گمراه كردى و چنين گرفتار نمودى. «وَ إِمّا نُرِيَنَّكَ بَعضَ الَّذِى نَعِدُهُم» ۴۶ مجمع و ديگران: مقصود گرفتارى كافران است بجنگ بدر و فتح مكّه و غير آن. -قرآن-۱-۵۱ [صفحه ۵۰] «وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُول» ۴۷ فخر: مقصود اينكه است كه خداوند هيچ ملّتى را از رهبر و مربّى محروم نكرده است، و ممكن است جمله‌ى «فَإِذا جاءَ رَسُولُهُم قُضِىَ بَينَهُم» براى اينكه عالم باشد كه پس از تبليغ پيغمبران، آنها كه نافرمانى كردند عذرى ندارند و گرفتارى‌شان در عالم ديگر نتيجه‌ى عمل خود آنها است و عين عدالت است و ظلمى نيست. و ممكن است مقصود آمدن پيغمبران است براى محاسبه محشر كه آنها شهادت بدهند كه ما راهنمائى كرديم و اينكه مردم نپذيرفتند و در نتيجه محكوم بعدالت خواهند بود نه بظلم و ستم. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۵۱-۱۹۴ «قُل أَ رَأَيتُم إِن أَتاكُم» ۴۹ تا آخر آيت بعد «كُنتُم بِهِ تَستَعجِلُون» ابو السّعود: -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۵۸-۸۸ يعنى پس از آنكه معلوم شد آئين آفرينش و حوادث تخلّف ناپذير است و مرگ معيّن در وقت خود ميرسد، شما ميدانيد آنچه معيّن شده است اگر بر شما آمد در چه حادثه‌اى بحث كرده‌ايد و بشتاب آنرا خواسته‌ايد! سخن ما: همان ترجمه و گفته‌ى ديگران است.

[سوره يونس [۱۰]: آيات ۵۷ تا ۶۷]

يا أَيُّهَا النّاسُ قَد جاءَتكُم مَوعِظَةٌ مِن رَبِّكُم وَ شِفاءٌ لِما فِى الصُّدُورِ وَ هُدىً وَ رَحمَةٌ لِلمُؤمِنِينَ [۵۷] قُل بِفَضلِ اللّهِ وَ بِرَحمَتِهِ فَبِذلِكَ فَليَفرَحُوا هُوَ خَيرٌ مِمّا يَجمَعُونَ [۵۸] قُل أَ رَأَيتُم ما أَنزَلَ اللّهُ لَكُم مِن رِزقٍ فَجَعَلتُم مِنهُ حَراماً وَ حَلالاً قُل آللّهُ أَذِنَ لَكُم أَم عَلَى اللّهِ تَفتَرُونَ [۵۹] وَ ما ظَنُّ الَّذِينَ يَفتَرُونَ عَلَى اللّهِ الكَذِبَ يَومَ القِيامَةِ إِنَّ اللّهَ لَذُو فَضلٍ عَلَى النّاسِ وَ لكِنَّ أَكثَرَهُم لا يَشكُرُونَ [۶۰] وَ ما تَكُونُ فِى شَأنٍ وَ ما تَتلُوا مِنهُ مِن قُرآنٍ وَ لا تَعمَلُونَ مِن عَمَلٍ إِلّا كُنّا عَلَيكُم شُهُوداً إِذ تُفِيضُونَ فِيهِ وَ ما يَعزُبُ عَن رَبِّكَ مِن مِثقالِ ذَرَّةٍ فِى الأَرضِ وَ لا فِى السَّماءِ وَ لا أَصغَرَ مِن ذلِكَ وَ لا أَكبَرَ إِلّا فِى كِتابٍ مُبِينٍ [۶۱] -قرآن-۱-۸۵۸ أَلا إِنَّ أَولِياءَ اللّهِ لا خَوفٌ عَلَيهِم وَ لا هُم يَحزَنُونَ [۶۲] الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ [۶۳] لَهُمُ البُشرى فِى الحَياةِ الدُّنيا وَ فِى الآخِرَةِ لا تَبدِيلَ لِكَلِماتِ اللّهِ ذلِكَ هُوَ الفَوزُ العَظِيمُ [۶۴] وَ لا يَحزُنكَ قَولُهُم إِنَّ العِزَّةَ لِلّهِ جَمِيعاً هُوَ السَّمِيعُ العَلِيمُ [۶۵] أَلا إِنَّ لِلّهِ مَن فِى السَّماواتِ وَ مَن فِى الأَرضِ وَ ما يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ شُرَكاءَ إِن يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَ إِن هُم إِلّا يَخرُصُونَ [۶۶] -قرآن-۱-۵۴۷ هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ اللَّيلَ لِتَسكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبصِراً إِنَّ فِى ذلِكَ لَآياتٍ لِقَومٍ يَسمَعُونَ [۶۷] -قرآن-۱-۱۳۴ [صفحه ۵۱] معنى لغات: شأن- هر كار مهم، حالت، بطور كلّى حال و كار و طبع شخص. تفيضون- از مصدر افاضه بمعنى ريختن اشك و آب، خالى كردن ظرف، سر ريز كردن ظرف بواسطه‌ى پر كردن، مردم از جائى متفرّق و پراكنده شدن، بسخن و كلامى توجّه كردن و بشتاب هجوم آوردن، بر كسى هجوم كردن و چيره شدن، يعزب- از مصدر عزوب با ضمّ عين و زاى بمعنى دورى و پنهانى و پوشيدگى، و زمين غير مسكون. ترجمه: ۵۶ اى آدميزادها از سوى پروردگار شما پندى آمده است براى‌تان كه بهبود بيمارى دلهاست و مؤمنان را رهبرى است و مهربانى، ۵۷

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ای محمّد بگو [اینکه پند و بهبود که قرآن است] بخشش و مهر خداوندی است که باید بآن شاد باشند چه آن بهتر است ز هر چه برای خود فراهم می‌کنند ۵۸ [از مردم بپرس بیدین]: چه می‌اندیشید در آنچه خدا بروزی شما فرو فرستاده که دسته‌ای از آن را حلال می‌کنید و دسته‌ای حرام می‌کنید! آیا او بشما فرمانی کرده است یا بخدا دروغ می‌بندید! ۵۹ آنها که بر خدا دروغ می‌بندند چه گمان برستاخیز دارند که بر سرشان چه آید! البتّه خداوند بخشندگی بمردمان دارد ولی بیشترشان سپاسگزار نیستند [که نعمتهای او را حلال و حرام می‌کنند وز خود دروغ می‌سازند] [صفحه ۵۲] و بدانید ۶۰ بکاری سرگرم نیستید و ز پند پروردگار خود قرآنی نمی‌خوانید و چیزی انجام نمی‌دهید مگر از آنگاه که روی بآن کنید ما گواه کارتان باشیم چه ذره‌ای در آسمان و زمین ز علم پروردگارت نهان نباشد و نه ز موری ریز خردتر و نه بزرگتری باشد جز که در نبشته‌ای آشکار بود ۶۱ پس آگاه بودید که بر دوستان خدا بیمی نرود و نه اندوهناک شوند [چه دانند آنچه نکو کرده‌اند بپیشگاه دوست پایدار است و نمودار] ۶۲ که آنها مردمی مؤمن و پرهیزگارند، ۶۳ و نویدشان داده‌اند که بدنیا و آخرت آسوده هستند و [البتّه اینکه آسودگی بسرنوشت خداوندی است و سخن اوست که] هیچ گونه دگرگونی بآن راه ندارد و برترین رستگاری همین است و بس، ۶۴ پس ای محمّد سخن دشمنان، تو را اندوهناک نکند که هر برتری و بزرگی ویژه‌ی خداوند است و او شنوا و دانا است [بآنکه شایسته‌ی مهربانی و سروری است و آنکه سزاوار خشم و خواری است] ۶۵ و خبردار باشند: هر چه بآسمانها و زمین است مال خدا است و هم آنچه بیدینان بجای خدا شریکان برای او میدانند [آفریده‌ی او و بفرمان اویند] و ایشان جز بگمان بدنبال چیزی نمی‌روند و جز با حدس و پندار سخنی نمی‌گویند ۶۶ با اینکه همان آفریدگار است که شب برای‌تان کرد تا در آن بیارامید و روز برای بینائی کار و زندگی که همانا در اینکه پیدایش شب و روز نشانه‌ها و آیات قدرت خداوندی است برای مردمی که بسخن حقّ گوش فرا دهند. سخن مفسّرین: «قُل بِفَضلِ اللّهِ وَ بِرَحمَتِهِ» ۵۷ مفسّرین اینکه جمله را طوری معنی کرده‌اند که با جمله‌ی بعد «فَبِذلِکَ فَلیَفرَحُوا» مفید یک معنی است و بنقل مجمع زجّاج گفته است: دوّم بدل از اوّل است و معنی چنین است: شاد باشید بفضل و رحمت خدا. ولی در ترجمه‌ی ما جمله‌ی اوّل خبر مبتدای محذوف است که «ذلک» است، و جمله‌ی دوّم خود دنباله و نتیجه‌ی مفاد اولی است. -قرآن-۱۵-۵۴-قرآن-۱۳۱-۱۵۶ و در معنی فضل و رحمت مجمع گفته است: قرآن است و محمّد [ص] از ابو- سعید خدری و دیگران نقل کرده است که فضل قرآن است و رحمت اسلام، و از امام باقر علیه السّلام نقل کرده است: فضل پیغمبر [ص] است و رحمت علیّ علیه السّلام. [صفحه ۵۳] لِیَفرَحُوا» ۵۷ مجمع با یاء و تاء قرائت کرده‌اند«۶» و نیز جمله‌ی «ممّا یجمعون» با تاء و یاء قرائت شده است.و نیز جمله‌ی «ممّا یجمعون» با تاء و یاء قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۵-پاورقی-۵۶-۵۸ «قُل أَ رَأَیتُم ما أَنزَلَ اللّه» تا آخر آیه ۵۸ طبری: مقصود آئین عرب است که در آیات دیگر یاد شده است مثل بحیره و سائبه و زراعتهای مختصّ بتها که بر خود حرام میکردند. - قرآن-۱-۴۰ «وَ ما یَعزُبُ» مجمع: با کسر و ضمّ زای قرائت شده است، [یعنی دور و غائب نباشد از پروردگار تو هیچ چیز هر قدر اندک باشد و لو بمقدار ذرّه‌ای در زمین یا آسمان]. -قرآن-۱-۱۷ «وَ لا أَصغَرَ مِن ذلِکَ وَ لا أَکبَرَ إِلّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ» ۶۰ مجمع: کلمات اصغر و اکبر با ضمّ و فتح راء قرائت شده است و «کِتابٍ مُبِینٍ» نوشته‌ای است که پیش از آفرینش همه چیز در آن ثبت شده است و آن لوح محفوظ است. -قرآن-۱-۷۰-قرآن-۱۴۲-۱۶۰ «أَلا إِنَّ أَولِیاءَ اللّهِ» ۶۱ فخر: مقصود آنها هستند که در کمال قوّت نظری و عملی هستند، چون توصیف شده‌اند بجمله‌های «آمنوا و اتقوا» که ایمان کمال نظری و تقوی کمال عملی است. -قرآن-۱-۳۲ ابو الفتوح: سعید بن جبیر گفت: از پیغمبر پرسیدند: اولیاء اللّه چه کسانی هستند! فرمود: آنهائی که چون مردم ببینندشان خدای بخاطرشان رسد و باز فرمود: آنها مردمی هستند که با یکدیگر دوست و یکدلند نه بواسطه‌ی خویشی و آشنائی و معاملات مالی، بلکه برای خدا و رابطه‌ی انسانیّت و بس. فخر: در علم اشتقاق معیّن است که ترکیب واو، و لام، و یاء مفید معنی [صفحه ۵۴] نزدیکی است، پس ولی هر کس نزدیک باو است و چون ولیّ خدا نزدیکی مکانی به خدا ندارد، پس در دل نزدیک به او است که غرق در معرفت است و آنچه می‌بیند نشانه‌ی قدرت او می‌بیند و آنچه میشنود آیت حقّ بگوشش میرسد، و اگر سخنی بگوید ثنای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او خواهد گفت و اگر جنبشی کند بسوی حقّ است و برای او و آنچه بکوشد در طاعت خداوندی است، با چنین حال در آخر درجه‌ی قرب بحقیقت خواهد بود، و چنین شخص ولی خدا است و خدا اولی او بموجب اینکه آیه «اللّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا یُخرِجُهُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ» و متکلّمین گفته‌اند: ولی خدا کسی است که عقیده درست با دلیل صحیح داشته باشد، و عملش مطابق دستور دین باشد. -قرآن-۵۱۴-۵۹۸ «لا خَوفٌ عَلَیهِم» ۶۱ تبیان: چون ممکن است بعضی مردم بدکار گرفتار باشند و عاقبت آسوده شوند، اینکه جمله اشاره باشد بآنهائی که هیچگونه گرفتاری ندارند و ترس از عواقب بد برای‌شان متصوّر نیست. -قرآن-۱-۲۲ فخر: بعضی از عارفین گفته‌اند: ولیّ خدا در آخر درجه‌ی نزدیکی بخدا است و مستغرق در معرفت او که غیر حقّ چیزی بخاطرش نمیرسد، پس در دل او جای برای خوف باقی نمیماند، و اینکه حالت بالاتر درجه‌ای است که تا شخص آنرا نچشد نمیتواند چنین حال را بشناسد و تصدیق کند. «وَ لا هُم یَحزَنُون» ۶۱ تبیان: مقصود از حزن شدّت خوف است. -قرآن-۱-۲۵ طبری و فخر: یعنی بر گذشته و دوران زندگی اندوهناک نیستند چون چیزیرا تلف و نابود نکرده‌اند. کشف الأسرار نوشته است: اولیای خدا ایشانند که ظاهرشان باحکام شرع آراسته، باطن‌شان بگوهر فقر افروخته، برکات انفاس ایشان بهر شورستان ادبار که تا بد عنبر عشق بوی دهد، اگر بعاصی نظر کنند مطیع گردد، اگر بزنار داری دیده باز کنند مقبول و محفوظ درگاه عزّت شود چنان که از آن عزیز روزگار و سید عصر خویش، شبلی باز گویند که وقتی بیمار گشت و خلیفه‌ی روزگار او را دوست داشتی، بوی رسید که شبلی بیمار است طبیبی ترسا بود سخت حاذق او را بشبلی [صفحه ۵۵] فرستاد تا مداوا کند، طبیب آمد و شبلی را گفت: ای شیخ اگر تو را از پوست و گوشت خود دارو باید کرد دریغ ندارم و علاج کنم، شبلی گفت: داروی من کم از اینکه است گفت: داروی تو چی است گفت «اقطع زنّارک و قد عوفیت» زنّار خود ببر که من از بیماری شفا یافته خواهم بود طبیب گفت: شرط جوانمردی نباشد که دعوی کردم و بسر نبرم اگر شفای تو در قطع زنّار ما است آسان کاری است، طبیب زنّار میبرید و شبلی از بیماری برمیخواست خبر بخلیفه رسید که چنین حال رفت خلیفه را خوش آمد گفت: من پنداشتم که طبیبی بر بیمار میفرستم ندانستم که خود بیماری را برای طبیب می‌فرستم. «لَهُمُ البُشری فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ فِی الآخِرَةِ» ۶۳ طبری: از عدّه‌ای اصحاب پیغمبر [ص] نقل کرده است که فرمود مقصود از بشری خواب خوشی است که انسان برای خود می‌بیند، یا دیگری برای او خواب خوب می‌بیند، و هم از پیغمبر [ص] روایت شده است که مقصود بشارت ملائکه است در هنگام مرگ که بروح مردم مؤمن و متّقی می- گویند، برو بسوی رحمت و رضوان خداوند، و ممکن است مقصود آن بشارت باشد که در قرآن بپیغمبر دستور داده شده است در اینکه آیه «وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ ان لَهُم البُشری». -قرآن-۱-۶۰-قرآن-۵۲۴-۵۷۹-قرآن-۵۸۵-۶۰۲ فخر: ممکن است مقصود از بشارت در دنیا، خوشرفتاری و نیکو کرداری انسان باشد با دوستی و محبّت مردم نسبت باو و تمجید و ثنای او، چنان که أبو ذر از پیغمبر همین معنی را روایت کرده است که فرمود: دوستی و تمجید و یاد نیک مردم، بشارت عاجل است برای انسان مؤمن. «لا تَبدِیلَ لِکَلِماتِ اللّهِ» ۶۳ تبیان: یعنی وعده‌های خدا تخلّف ندارد، طبری: یعنی وعده‌های خدا تغییر ناپذیر است، نافع روایت کرد: روزی حجّاج بر منبر بود سخنش بدرازا کشید و عبد اللّه عمر در میان جمع بود و ملول شد و سر بر زانو گذاشت، حجّاج باین جمله رسید «انّ إبن الزّبیر بدّل کتاب اللّه» یعنی عبد اللّه زبیر کتاب خدا را عوض کرد، عبد اللّه عمر راست نشست و گفت: نه تو و نه إبن زبیر چنین -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۵۶] کار میتوانید بکنید، که خدا فرموده است «لا تَبدِیلَ لِکَلِماتِ اللّهِ». -قرآن-۴۶-۸۰ تأویلات کاشانی: ممکن است هر دو آیه را چنین معنی کنیم: کسانی که با یقین و اطمینان مؤمن هستند و از تشکیکات وهمی و وسوسه‌های شیطانی که جلوگیر کمال نفسانی است پرهیز میکنند، همان یقین و سکینه و آرامش وجدان، برای آنها بشارتی است دنیوی که خبر میدهد از آسایش در عالم دیگر و البتّه کلمات خدا که علم و حکمت یقینی آن مردم است تغییر ناپذیر است و یا آن فطرت و نهاد که نفوسشان بر آن آفریده شده است دگرگون نمیشود، زیرا هر نفسی کلمه‌ای است از کلمات خداوندی. روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: یعنی احکام ازلی تغییر ناپذیر است، آنجا که بدوستان گفت: شما دوست باشید و بدشمنان خطاب شد: دشمن باشید، و هر چه حکمت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بالغه‌ی حقّ اقتضا کرد همان شد، پس کلمات ولی وعد و انجام شد و دگرگون نمیشود. سخن ما: ۱- در آیت اوّل کلمات «شفاء. و هدی و رحمهٔ» اشاره به آنستکه انسان در زندگی بینهایت احتیاجات دارد، و چنانکه نیازمند بدوای دردهای بدنی است همین طور نیازمند بداروی بهبود بیماری دل است و چنانکه در انواع معادن و گیاهها داروی بدنی انسان است اینکه قرآن داروی بیماری دل آدمی است که با مطالعه و دقت در آن بیماریهای حرص و حسد و بدبینی و دیگر امراض قلبی اصلاح میشود. و وسیله‌ی هدایت او است که راه خود را پیدا میکند تا از انحرافهای اخلاقی مصون باشد، و اینکه کمال فیض و رحمت خداوندی است که اینکه فرد کامل موجودات کره‌ی زمین از هر جهت شرایط تکاملش فراهم شده است، و کمترین احتیاجش در اختیارش گذاشته شده است. اینجا سخنی بنظرم رسید که نقل آن مناسب با جمله‌ی «شفاء لما فی الصّدور» است: مجلّد اوّل اینکه تفسیر که تمام شد مدیر کلّ فرهنگ خراسان که متخصّص در روانشناسی و علوم تربیتی است از آن خبردار شد و از من خواست که آنرا مطالعه کند، پس از مدّتی که ملاقاتش کردم و کتاب را پس داد چنین گفت: من از درستی و [صفحه ۵۷] نادرستی مطالب آن چیزی نمیدانم چون اطّلاعم از اینها بیش از یک فرد مسلمان نیست ولی میدانم که بهترین وسیله است برای تصفیه‌ی روح و آرامش وجدان انسان، ۲- در آیت دوّم جمله‌های «بِفَضلِ اللّهِ تا آخر» که در دنباله‌ی شفا، و هدایت آیت جلو گفته شده است اشاره است که فضل و بخشش فزونی که آدمی فقطّ مشمول آن شده است نه دیگر حیوانات هدایت است و اصلاح دل و بهبود بیماری قلبی است، ۳- در آیت ۶۴ جمله‌ی «لا یَحزُنکَ قَولُهُم» تا آخر بهترین راه نسبت و دلداری و ثبات قدم است برای انسان که از سوء رفتار و گفتار مخالفین نباید اندوهناک شد که عزّت و ارزش حقیقی از جانب حقّ است و راه حقّ است که بقول سعدی: «تو پاک باش و مدار ای برادر از کس باک» ۴- در آیت آخر لام «جمله‌ی لتسکنوا فیه» برای نتیجه است نه علّت و معنی آن نه چنین است که شب برای آرامش شما آفریده شده است ولی معنی اینکه است: در نتیجه‌ی تاریکی شب شما هم در آرامش هستید. -قرآن-۲۱۱-۲۲۶-قرآن-۴۷۵-۴۹۹

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۶۸ تا ۷۴]

قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَداً سُبحانَهُ هُوَ الغَنِیُّ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ إِن عِندَکُم مِن سُلطانٍ بِهذا أَ تَقُولُونَ عَلَی اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ [۶۸] قُل إِنَّ الَّذِینَ یَفتَرُونَ عَلَی اللّهِ الکَذِبَ لا یُفلِحُونَ [۶۹] مَتاعٌ فِی الدُّنیا ثُمَّ إِلَینا مَرجِعُهُم ثُمَّ نُذِیقُهُمُ العَذابَ الشَّدِیدَ بِما کانُوا یَکفُرُونَ [۷۰] وَ اتلُ عَلَیهِم نَبَأَ نُوحٍ إِذ قالَ لِقَومِهِ یا قَومِ إِن کانَ کَبُرَ عَلَیکُم مَقامِی وَ تَذکِیرِی بِآیاتِ اللّهِ فَعَلَی اللّهِ تَوَکَّلتُ فَأَجمِعُوا أَمرَکُم وَ شُرَکاءَکُم ثُمَّ لا یَکُن أَمرُکُم عَلَیکُم غُمَّةً ثُمَّ اقضُوا إِلَیَّ وَ لا تُنظِرُونِ [۷۱] فَإِن تَوَلَّیتُم فَما سَأَلتُکُم مِن أَجرٍ إِن أَجرِیَ إِلّا عَلَی اللّهِ وَ أُمِرتُ أَن أَکُونَ مِنَ المُسلِمِینَ [۷۲] -قرآن-۱-۸۱۶ فَکَذَّبُوهُ فَنَجَّیناهُ وَ مَن مَعَهُ فِی الفُلکِ وَ جَعَلناهُم خَلائِفَ وَ أَغرَقنَا الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا فَانظُر کَیفَ کانَ عاقِبَةُ المُنذَرِینَ [۷۳] ثُمَّ بَعَثنا مِن بَعدِهِ رُسُلًا إِلی قَومِهِم فَجاؤُهُم بِالبَیِّناتِ فَما کانُوا لِیُؤمِنُوا بِما کَذَّبُوا بِهِ مِن قَبلُ کَذلِکَ نَطبَعُ عَلی قُلُوبِ المُعتَدِینَ [۷۴] -قرآن-۱-۳۶۳ [صفحه ۵۸] معنی لغات: سلطان- حجّهٔ و دلیل قاطع، تسلّط و قدرت، پادشاه. متاع- سرمایه‌ی مادّی قابل استفاده، آنچه استفاده‌ی اندک از آن میشود، غمّه- اندوه و رنج تنگنائیهای زندگی. خلائف- جمع خلیفه بمعنی جانشین. ترجمه: ۶۷ اعراب گفتند: خدا برای خود فرزند برگزید، چه بدور است او از اینکه پندارها چون او بی‌نیاز است که آنچه بآسمانها و زمین است از او است و شما را دلیلی بر اینکه گفتار نباشد، پس چرا آنچه ندانید بر خدا بندید! ۶۸ ای محمّد بگو: آنها که بر خدا دروغ می‌بندند هرگز رستگار نمی‌شوند ۶۹ که اندک بهره‌ای بزندگی دارند وز آن پس بازگشت‌شان بسوی ما بود و آنگاه آزاری سخت بآنها بچشانیم ۷۰ و برای پند اینکه مردم سرگذشت نوح بگو: روزی او بمردم خود گفت: ای خویشان من اگر بدینجا ماندنم و آیات خدا یاد کردن بر شما دشوار است توکّل من بر خدا است و شما با آنها که در دین و اندیشه انبازید یکدل شوید که زین پس افسوس کار خود نخورید و آنگاه در نابودی من شتاب کنید و مهلت ندهید ۷۱ و اگر پشت بسخنان من کنید من مزدی از شما نخواهم که جز خدا مزد من نتواند دهد و من دستور دارم که از سرسپردگان بفرمان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حقّ باشم ۷۲ آنها او را دروغزن دانستند و ما او را با همراهانش بکشتی ز گرفتاری رهاندیم و جانشین دیگران کردیم و آنها که آیات ما دروغ شمردند بآب فرو بردیم پس ای محمّد بنگر که چگونه بود سر انجام بیم [صفحه ۵۹] دادگان [که پیغمبر داشتند و راه از چاه شناختند] ۷۳ و پس از نوح پیامبرانی بسوی مردم خودشان فرستادیم که نشانه‌های نمودار برای‌شان آورند ولی بهمان چه زان پیش نگرویده بودند و بهمان گونه که بیدین بودند از پیغمبران نیز نپذیرفتند و چنین است که مردم سخت دل را مهری بر دل نهیم [که هرگز راه صلاح نمییابند]. سخن مفسّرین: «قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَداً» ۶۷ تبیان: دو دسته مردم معتقد شدند که خدا هم فرزند دارد یکی کافران عرب که میگفتند خدا دخترانی دارد و نام آنها ملك است، دسته‌ی دیگر مسیحیها بودند که عیسی را پسر خدا میدانستند. -قرآن-۱۵-۴۸ عبده: یهود هم میگفتند: عزیر پسر خدا است، و بعقیده‌ی بعضی مورّخین عزیر همان «اوزیروس» است که یکی از خدایان قدمای مصریها است. «فَأَجمِعُوا أَمرَكُم وَ شُرَكاءَكُم» ۷۰ مجمع: «اعرج» و زهری «فَأَجمِعُوا» با همزه‌ی وصل و فتح میم خوانده‌اند و دیگران با همزه‌ی قطع و کسر میم، و یعقوب «شرکائکم» با رفع خوانده است و هم حسن بصری و عموم قاریها با نصب خوانده‌اند و معنی چنین است: آهنگ خود جزم کنید و با شریکان‌تان یکدل شوید در کشتن و یا تبعید من، و مقصود از شرکاء بعضی شریك در دین و همکیش دانسته‌اند، و بعضی بت و شریك در پرستش فهمیده‌اند. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۶۷-۸۰ «لا يَكُن أَمرُكُم عَلَيكُم غُمَّةً» ۷۰ طبری: یعنی کار بر شما مشکل و مشتبه نباشد که ندانید چه میکنید، و بعضی گفته‌اند: یعنی موجب اندوه شما نباشد که نتوانید خود را از آن آسوده کنید. -قرآن-۱-۴۰ «ثُمَّ اقضُوا إِلَيَّ» ۷۰ تبیان: یعنی آنچه میخواهید با من رفتار کنید، و بعضی «افضوا» با فاء خوانده‌اند و در معنی تفاوتی ندارد چون «اقضوا» یعنی روی بیاورید و إبن انباری گفته است یعنی کار خود انجام دهید. -قرآن-۱-۲۵ «مِن بَعدِهِ رُسُلًا» ۷۳ تبیان: مقصود ابراهیم و لوط و هود و صالح و شعیب است که پیغمبران بعد از نوح بوده‌اند. -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۶۰] «بِما كَذَّبُوا بِهِ مِن قَبلُ» ۷۳ مجمع: یعنی همانطور که در گذشته مردم نوح سخن حقّ را دروغ شمردند اینکه مردم هم سخن پیغمبران را دروغ شمردند. -قرآن-۱-۳۵ بلخی گفته است: مقصود اینکه است که چنان که پیش از دیدن نشانه‌های حقّ و آیات خداوندی سخن پیغمبران نمی‌پذیرفتند، پس از مشاهده‌ی آن آیات باز هم مؤمن نمیشدند. «كَذلِكَ نَطبَعُ عَلى قُلُوبِ المُعتَدِينَ» ۷۳ روح البیان: در روز الست خدا همه‌ی بشر را دعوت بتوحید کرد، و هر کس قدم بعالم خاك نهاد بموجب آن دعوت روحش متمایل بحقّ است آن چه از او خواسته‌اند پذیرفته است، لکن عدّه‌ای از افراد بشر که در روز میثاق الست، بپشت پرده و حجاب بودند و آواز شنیدند و نفهمیدند و به تقلید و توافق با دیگران «بلی» گفتند: و در روح آنها شقاوت و نافرمانی سرشته بود آن روز هم دعوت حقّ از جان و دل نپذیرفتند، پس در اینکه عالم هم دعوت پیغمبران را نپذیرفتند، مثنوی گفته است: -قرآن-۱-۴۹ سکّه‌ی شاهان همی گردد دگر || سکه‌ی احمد ببین تا مستقر منبری کو گر بر آنجا مخبری || یاد آور روزگار منکری روی دینار و درم از نام‌شان || تا قیامت می‌دهد از حقّ نشان بر رخ نقره و یا روی زری || و انما بر سکّه نام منکری عبده: مقصود از اینکه جمله اینکه است که دل آن مردم غیر از آنچه فرا گرفته است و بدان فرو رفته است، نمیتواند حقیقتی و سخنی بپذیرد، چنانکه جاهل مقلّد نمیتواند دلیل علمی بر خلاف عقیده‌ی تقلیدی خود بپذیرد، و مقصود از معتدین آنها هستند که از برای هوی پرستی و پیروی از خواسته‌های نفس حدود و حقّ و عدالت را رها کرده‌اند و متجاوز و بیباك شده‌اند، و همین است اثر تجاوز که موجب مهر بر دل میشود و از پذیرش حقّ فرار میکند و مردم قریش و دیگر عربها از اینکه آیه و نظایر آن بیش از علمای علم کلام که جبری مذهب هستند استفاده کرده‌اند، چون دانستند اینها برای نشان دادن و توضیح ارتباط اعمال و افعال انسان است [صفحه ۶۱] با یکدیگر که بعضی سبب است و علت برای دیگری و تا دسته‌ی اوّل رها نشود دیگری بجای خود باقی است ولی در اصل اجبار نیست و می‌توان بزودی از آن دست برداشت و تقلید و سرسختی را رها کرد تا علم و معرفت پیدا شود، چنان که بیشتر آن مردم اینکه حقیقت را درك کردند و بتدریج براه راست رفتند و نفری چند که کوری و نادانی را برگزیدند باندك مدّت در جنگ بدر و دیگر حوادث نابود شدند. سخن ما: اینکه اشعار مثنوی است در دفتر اوّل برای گفتگوی نوح با مردم: بنگرید ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرکشان من من نیم || من ز جان مردم بجانان میزیم چون ز جان مردم بجانان زنده‌ام || نیست مرگم تا ابد پاینده‌ام چون بمردم از حواسّ بو البشر || حقّ مرا شد سمع و ادراک و بصر چونکه من من نیستم ایندم ز هواست || پیش اینکه دم هر که دم زد کافر او است هست اندر نقش اینکه روباه شیر || سوی اینکه روبه نشاید شد دلیر گر ز روی صورتش می‌نگروی || غرش شیران از او می‌نشنوی گر نبودی نوح را از حقّ یدی«۷» -فرمت-۳۵-۳۷ صد هزاران شیر بود اندر تنی || هر دو عالم را همی دید ارزنی او برون رفته بد از ما و منی || او چو آتش بود و عالم خرمنی [صفحه ۶۲]

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۷۵ تا ۸۹]

ثُمَّ بَعَثنا مِن بَعدِهِم مُوسی وَ هارُونَ إِلی فِرعَونَ وَ مَلائِهِ بِآیاتِنا فَاستَکبَرُوا وَ کانُوا قَوماً مُجرِمِینَ [۷۵] فَلَمّا جاءَهُمُ الحَقُّ مِن عِندِنا قالُوا إِنَّ هذا لَسِحرٌ مُبِینٌ [۷۶] قالَ مُوسی أَ تَقُولُونَ لِلحَقِّ لَمّا جاءَکُم أَ سِحرٌ هذا وَ لا یُفلِحُ السّاحِرُونَ [۷۷] قالُوا أَ جِئتَنا لِتَلفِتَنا عَمّا وَجَدنا عَلَیهِ آباءَنا وَ تَکُونَ لَکُمَا الکِبرِیاءُ فِی الأَرضِ وَ ما نَحنُ لَکُما بِمُؤمِنِینَ [۷۸] وَ قالَ فِرعَونُ ائتُونِی بِکُلِّ ساحِرٍ عَلِیمٍ [۷۹] -قرآن-۱-۵۲۰ فَلَمّا جاءَ السَّحَرَةُ قالَ لَهُم مُوسی أَلقُوا ما أَنتُم مُلقُونَ [۸۰] فَلَمّا أَلقَوا قالَ مُوسی ما جِئتُم بِهِ السِّحرُ إِنَّ اللّهَ سَیُبطِلُهُ إِنَّ اللّهَ لا یُصلِحُ عَمَلَ المُفسِدِینَ [۸۱] وَ یُحِقُّ اللّهُ الحَقَّ بِکَلِماتِهِ وَ لَو کَرِهَ المُجرِمُونَ [۸۲] فَما آمَنَ لِمُوسی إِلاّ ذُرِّیَّةٌ مِن قَومِهِ عَلی خَوفٍ مِن فِرعَونَ وَ مَلائِهِم أَن یَفتِنَهُم وَ إِنَّ فِرعَونَ لَعالٍ فِی الأَرضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ المُسرِفِینَ [۸۳] وَ قالَ مُوسی یا قَومِ إِن کُنتُم آمَنتُم بِاللّهِ فَعَلَیهِ تَوَکَّلُوا إِن کُنتُم مُسلِمِینَ [۸۴] -قرآن-۱-۵۹۵ فَقالُوا عَلَی اللّهِ تَوَکَّلنا رَبَّنا لا تَجعَلنا فِتنَةً لِلقَومِ الظّالِمِینَ [۸۵] وَ نَجِّنا بِرَحمَتِکَ مِنَ القَومِ الکافِرِینَ [۸۶] وَ أَوحَینا إِلی مُوسی وَ أَخِیهِ أَن تَبَوَّءا لِقَومِکُما بِمِصرَ بُیُوتاً وَ اجعَلُوا بُیُوتَکُم قِبلَةً وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ بَشِّرِ المُؤمِنِینَ [۸۷] وَ قالَ مُوسی رَبَّنا إِنَّکَ آتَیتَ فِرعَونَ وَ مَلَأَهُ زِینَةً وَ أَموالاً فِی الحَیاةِ الدُّنیا رَبَّنا لِیُضِلُّوا عَن سَبِیلِکَ رَبَّنَا اطمِس عَلی أَموالِهِم وَ اشدُد عَلی قُلُوبِهِم فَلا یُؤمِنُوا حَتّی یَرَوُا العَذابَ الأَلِیمَ [۸۸] قالَ قَد أُجِیبَت دَعوَتُکُما فَاستَقِیما وَ لا تَتَّبِعانِّ سَبِیلَ الَّذِینَ لا یَعلَمُونَ [۸۹] -قرآن-۱-۶۷۸ . معنی لغات: ملأ- گروه از یک مردمی، اشراف از یک مردم که شخص و ارزش آنها چشم و دل دیگران را پر میکند، مجرمین- از مصدر اجرام، بمعنی گناه کردن، لتلفتنا- از مصدر لفت بفتح لام بمعنی پیچیدن، بطرف راست و چپ متوجّه کردن، کسی را از رأی و فکرش منصرف کردن. کبریاء- بزرگی و گردنفرازی. فتنه- خبره و شناسائی بچیزی، گمراهی، کفر، رسوائی، رنج، دیوانگی، عبرت، آشوب و اختلاف موجب جنگ و کشتار، تبوّأ- بجائی اقامت کرد و جایگزین شد و مکانی اتّخاذ کرد، اطمس- از مصدر طمس بفتح طا و سکون میم بمعنی نابودی، هلاکت، پوشاندن، کهنه و محو شدن. [صفحه ۶۳] ترجمه: ۷۴ پس از نوح و گروه او موسی و هارون را با نشانه‌هائی از سوی خودمان بسوی فرعون و درباریانش فرستادیم ولی آنها گردنفرازی کردند چون مردمی گناهکار بودند ۷۵ که از سوی ما حقّ و حقیقت دیدند و گفتند: اینکه آشکار جادوئی بود ۷۶ موسی گفت: چرا حقّ را دروغ می‌شمارید مگر اینکه که من آورده‌ام جادو است! با اینکه جادوگران رستگار نشوند [و کارشان پاینده نباشد] ۷۷- آنها گفتند: چرا آمده‌ای که ما را از آنچه پدران ما بر آن بودند روی گردان کنی! و آقائی اینکه سرزمین ویژه‌ی شما باشد و هرگز بشما نخواهیم پیوست ۷۸ فرعون فرمان داد: همه جادوهای دانا و هنرمند را اینجا بیاورید ۷۹ چون آنها آمدند موسی گفت: آنچه شما دارید بیاورید ۸۰ چون ایشان ابزارشان بیانداختند موسی گفت: اینکه جادو که شما نمایاندید خدا بزودی نابود کند که او کار بدخواهان بساز نیاورد، ۸۱ و بسرنوشت خود حقّ را نمایان کند گرچه ناپسند گناهکاران بود ۸۲ پس کسی بموسی نگروید مگر بازماندگانی ز پیروان او که ز فرعون و هواخواهانش اندیشناک بودند تا مبادا آنها را باز از دین بگرداند که او در آن سرزمین گردنفرازی ز اندازه فزون بود ۸۳ و موسی گفت: ای پیروان من شما که بخدا گرویده‌اید پس توکّل باو کنید اگر بدرستی سرسپرده اویید ۸۴ گفتند: ما او را پشتیبان خود گرفته‌ایم ۸۵ پروردگارا ما را دستاویز ستمکاران مکن ۸۵ و بمهر خود از چنگ بیدینان برهان ۸۶ و ما بموسی و برادرش وحی کردیم: برای پیروان‌تان بمصر خانه آماده کنید و خانه‌هاتان را قبله کنید و نماز بپای دارید و مؤمنان را نوید دهید [که سر انجام‌شان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نکو باشد]. ۸۷ موسی گفت: پروردگارا تو بفرعون و نزدیکان او سرمایه‌ها و زیبائیهای زندگی دادی تا آنجا که مردمان ز راه تو بیک سوی می‌برند، پروردگارا سرمایه‌هاشان نابود کن و دلهاشان [زهر اندیشه‌ی درست] بربند تا ایمان نیاورند مگر که آزار- دردناک ببینند ۸۸ خدا بپاسخ گفت: البتّه دعای شما پذیرفته شد پس خود براه راست باشید و براه نادانان نروید. سخن مفسّرین: «إِلی فِرعَونَ وَ مَلَائِهِ بِآیاتِنا» ۷۴ تنویر المقباس: یعنی -قرآن-۱۵-۵۶ [صفحه ۶۴] فرعون و رؤسای ملک او، و مقصود از آیات کتاب است که تورات باشد و بعضی گفته‌اند: مقصود معجزات موسی است که آنها را بیچاره کرد و هم بسختی و گرفتاری بودند و آنها نه حادثه بود، اژدها شدن عصا، ید بیضا، شپش، وزغ، ملخ، خون شدن آب طوفان، سالهای قحط، کم بود سود کار و کشت که اینها آیات نه گانه‌ی موسی است، و در قرآن یاد شده است «فَأَرسَلنا عَلَیهِمُ الطُّوفانَ وَ الجَرادَ تا آخر قالُوا إِنَّ هذا لَسِحرٌ» ۷۵ تبیان: یعنی آنچه موسی آورده است، و بهتر اینکه که مقصود چنین باشد، آنچه موسی معتقد است و دیگران گفته‌اند و آورده- اند همگی جادو است. -قرآن-۲۸۷-۳۳۳-قرآن-۳۴۳-۳۶۹ «وَ تَکُونَ لَکُمَا الکِبرِیاءُ» ۷۷ مجمع: «یکون» با یاء بصیغه‌ی غایب مذکّر هم قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۴ «بِکُلِّ ساحِرٍ» مجمع: مردم کوفه «سحّار» قرائت کرده‌اند و دیگران «ساحر» بر وزن فاعل. -قرآن-۱-۱۸ «ما جِئتُم بِهِ السِّحرُ إِنَّ اللّهَ سَیُبطِلُهُ» ۸۰ مجمع ابو عمرو و ابو جعفر «أ سحر» بصورت استفهام قرائت کرده‌اند و معنی چنین میشود: اینکه عمل شما چی است! -قرآن-۱-۵۶ آیا جادو است! البتّه خداوند آنرا باطل میکند. «لا یُصلِحُ عَمَلَ المُفسِدِینَ» ۸۰ مذاهب التّفسیر ص ۳۸۳ در المنار اینکه جمله را مطابق دانسته است با عقیده‌ی بقاء اصلح یعنی کار تباهکاران نادرست است و خدا آن را بشایستگی نمیرساند چون آنچه مناسب با حیات و بقاء است می‌ماند، و آنچه نامناسب است نابود می‌شود. -قرآن-۱-۳۶ «فَما آمَنَ لِمُوسی إِلّا ذُرِّیَّةٌ مِن قَومِهِ» ۸۳ طبری: إبن عبّاس و ضحّاک گفته‌اند مقصود از ذرّیه عدّه‌ی اندک است. مجاهد گفته است: یعنی آن مردم که موسی رهبری‌شان کرد و نپذیرفتند و هلاک شدند پس از مدّت زمان که اولاد آنها بزرگ شدند و فهمیدند، سخن موسی پذیرفتند. -قرآن-۱-۵۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود اولاد ملّت فرعون است. و بعضی گفته‌اند: [صفحه ۶۵] مقصود اولاد ملّت موسی است که بنی اسرائیل مقیم مصر بوده‌اند. «فَعَلَیهِ تَوَکَّلُوا إِن کُنتُم مُسلِمِینَ» ۸۳ کشف الاسرار نوشته است: شیخ ابو- القاسم نصر آبادی مریدی را پیش شیخ بو علیّ سینا فرستاد که بازگوی که در توکّل تا کجا رفته‌ای! شیخ بو علیّ جواب فرستاد که بو علیّ مردی بیکار است و توکّل نشناسد، امّا درین بیکاری چنان مشغول است که پروای خلق نمیدارد. اتّفاق است همه‌ی ائمه‌ی طریقت را که هیچکس از سالکان راه نیکوتر و تمام‌تر از اینکه سخن نگفته است کمال تحقیق عبودیّت در عین تقصیر دیدن نه کار هر بیکاری و تردامنی بود بخود کافر باید شدن اگر خواهی که بحقّ مسلمان شوی. «قالَ مُوسی یا قَومِ إِن کُنتُم آمَنتُم بِاللّهِ فَعَلَیهِ تَوَکَّلُوا» اشارت است که ایمان تنها نه گفتار است که عمل در آن ناچار است، اعمال در اقوال پیوسته و احوال در اعمال بسته اقوال صفت زبان است و اعمال حرکت ارکان است و احوال عقیده‌ی پاک از میان جان است و توکّل عبارت از جمله‌ی آن است. -قرآن-۱-۵۰-قرآن-۶۰۳-۶۸۲ «وَ أَوحَینا إِلی مُوسی وَ أَخِیهِ أَن تَبَوَّءا لِقَومِکُما بِمِصرَ بُیُوتاً» ۸۶ فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود از بیوت مسجد است، و بعضی گفته‌اند: مقصود خانه و مسکن است. -قرآن-۱-۸۳ «وَ اجعَلُوا بُیُوتَکُم قِبلَةً» ۸۶ فخر: بعضی گفته‌اند: یعنی خانه‌های خود را مسجد کنید و برای نماز بآن روی آورید. فرّاء گفته است: یعنی خانه‌هاتان را به سوی قبله قرار دهید. و بعضی گفته‌اند: یعنی خانه‌های خود را مقابل یکدیگر بسازید و مقصود اینکه است که دور هم باشند و کمک یکدیگر شوند. و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۴ یعنی در خانه‌های خود نماز بخوانید. ابو الفتوح نوشته است: بیشتر مفسّران گفتند: سبب آن بود که خدای تعالی بنی اسرائیل را فرمود: که جز در مسجدها نماز نکنند، چون فرعون مسلّط شد بفرمود تا مسجدها و عبادتگاههای ایشان خراب کردند، حقّ تعالی گفت: اکنون رخصت- است شما را که در خانه‌ها نماز کنید و خانه‌ها را قبله سازید یعنی مصلّی و نمازگاه. و مجاهد گفت: ایشان در کنایس نماز کردندی چون از فرعون خائف شدند خدای- [صفحه ۶۶] تعالی فرمود تا در خانه‌ها نماز کنند و روی بکعبه کنند. تنویر المقباس: یعنی در داخل خانه‌هاتان مسجد بسازید و مسجدها را به- سوی قبله قرار دهید. «لِیُضِلُّوا عَن سَبِیلِکَ» ۸۷ مجمع: لام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«لیضلّوا» لام عاقبت است و معنی چنین است: نتیجه‌ی عنایت تو بآنها و استفاده‌ی از سرمایه‌ها اینکه شده است که از راه حقّ بگردند و مردم را هم گمراه کنند، و بعضی گفته‌اند یعنی «لئلّا یضلّوا» و مقصود اینکه است که تو بآنها اموال و زینت دادی تا گمراه نکنند، مثل «شَهِدنا أن تَقُولُوا» که معنی چنین است «شهدنا لئلّا تقولوا» و چون قرینه‌ی عقلی بر مقصود هست کلمه‌ی «لا» از جمله ساقط شده است. و بعضی گفته‌اند: «لام» برای دعای بد و نفرین است که چون موسی میدانسته است که آنها براه راست نخواهند بود مسئلت کرده است خداوند آنها را بر انحراف و محرومیّت پایدار بدارد مثل لعنت شیطان چنانکه در جمله‌ی بعد هم آنها را نفرین کرده است «رَبَّنَا اطمِس» تا آخر. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۳۴۶-۳۷۰-قرآن-۷۸۰-۷۹۷ فخر: حمزه و عاصم و کسائی «لِیُضِلُّوا» با ضمّ یاء خوانده‌اند، یعنی تا گمراه بکنند. و دیگر قاریها با فتح یاء خوانده‌اند. یعنی تا بیراهه و بضلالت روند. و ممکن است معنی جمله تعجّب و انکار باشد یعنی موسی چون دید که با همه‌ی مال و زینت آنها گمراه هستند تعجّب کرد و گفت: ای خدا آیا اینکه مردم می‌پندارند که تو با آنها احسان کرده‌ای تا گمراه باشند که اموال را بآن راه خرج میکنند. -قرآن-۲۸-۴۱ «فَلا یُؤمِنُوا» نتیجه و جزای جمله سابق است، نه خبر یا امر، یعنی خداوند ثروت را بایشان داد تا گمراه شوند اینک از ایشان بستان و دلشان سخن کن تا ایمان نیاورند. -قرآن-۱-۱۷ «وَ لا تَتَّبِعانِّ» مجمع: إبن عامر با تخفیف نون خوانده است و دیگران با تشدید نون. -قرآن-۱-۲۲ سخن ما: چهار آیت اوّل از «ثُمَّ بَعَثنا»- تا- «لَکُما بِمُؤمِنِینَ» شاید اشاره باشد بآثار رذائل انسانی که عموم مردم منحرف و ناسازگار و بیشتر سوء رفتار، و -قرآن-۳۱-۴۷-قرآن-۵۹-۸۱ [صفحه ۶۷] دشمنیها در نتیجه‌ی تعصّب و تقلید و دوستی مال و مقام است، و گر نه چرا درباریهای فرعون سخن موسی را که جز دعوت بحقّ ادعا و خواسته‌ای نداشت نپذیرفتند، آنها استدلال بر دروغ موسی نکردند و نتوانستند او را محکوم کنند و فقط باین جمله- ها «لِتَلفِتَنا عَمّا وَجَدنا عَلَیهِ آباءَنا وَ تَکُونَ لَکُمَا الکِبرِیاءُ» تا آخر، بر موسی و برادرش اعتراض کردند که معلوم است تعصب و تقلید گذشتگان و دوستی مقام مانع آنها بود که گفته‌ی موسی و هارون را بپذیرند، از اینکه جهت بعد از آن که موسی گفت چرا اینکه معجزات من را که خود می‌بینید راست است و درست بنام جادو مینامید و میدانید که سحر و جادو بنتیجه‌ی مثبت نمیرسد و نابود میشود! آنها از جواب عاجز شدند و دانستند موسی درست میگوید موجب اصلی انکار و هدف نهائی خود اظهار کردند که تو میخواهی ما را از روش گذشتگان بازداری تا ما هیچکاره باشیم و همه‌ی مزایای ما برای تو و برادرت باشد. ۲- در کلمات «إِلّا ذُرِّیَّةٌ مِن قَومِهِ» گفته‌های مختلف مفسّرین را نقل کردیم و شاید مقصود از ذرّیّهٔ اولاد جوان آن مردم باشد که بحس تقلید و تعصب پیرمردان و سالخوردگان گرفتار نبودند و قضاوت درست کردند و سنجیدند و درستی سخن موسی را تشخیص دادند و پذیرفتند، ۳- آیت ۸۶ «وَ أَوحَینا إِلی مُوسی وَ أَخِیهِ أَن تَبَوَّءا» تا آخر شاید از اینکه جهت بوده است که چون پیروان موسی از بنی اسرائیل و یهود بوده‌اند و مردم مهاجر و غیر بومی مصر بوده‌اند و خانه و لانه‌ای در آنجا نداشته- اند دستور رسیده است: ترک بیابانگردی کنند و اقدام بخانه ساختن و شهر نشینی نمایند، ۴- جمله‌ی «وَ اجعَلُوا بُیُوتَکُم قِبلَةً» چون یک معنی قبله جانبی است که بآن توجّه بشود و بگفته‌ی صاحب قاموس «کلّ ما یستقبل» است شاید بتوان چنین استفاده کرد که در دنباله‌ی دستور بخانه ساختن در مصر تأکید شده است خانه‌ها را قبله و مورد توجّه و دلبستگی قرار دهند و طوری بسازند که قابل زندگی باشد و بتوانند همیشه در شهر زندگی کنند و بجمله‌ی بعد «أَقِیمُوا الصَّلاةَ» یادآوری شده است که با همه‌ی کوششهای زندگی و فعّالیّت و شهر نشینی از نماز و کمال معنوی انسانی نباید غافل شوند، ۵- در آیت ۸۷ جمله‌ی «لِیُضِلُّوا» شاید بتوان چنین -قرآن-۲۶۸-۳۴۴-قرآن-۹۶۳-۹۹۵-قرآن-۱۲۵۰-۱۳۰۳-قرآن-۱۵۹۱-۱۶۲۴-قرآن-۱۹۷۷-۱۹۹۸-قرآن-۲۱۵۵-۲۱۶۸ [صفحه ۶۸] معنی کرد: ای خدا تو باین مردم سرمایه دادی تا به اینکه جا رسیدند که مغرور شدند و مردم را هم گمراه کردند. پس اکنون از تو میخواهم که چنین و چنانشان کنی. [صفحه ۶۹]

[سوره یونس [۱۰]: آیات ۹۰ تا ۱۰۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ جاوَزنا بِبَنِی إِسرائِیلَ البَحرَ فَأَتبَعَهُم فِرعَونُ وَ جُنُودُهُ بَغیاً وَ عَدواً حَتّی إِذا أَدرَکَهُ الغَرَقُ قالَ آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ الَّذِی آمَنَت بِهِ بَنُوا إِسرائِیلَ وَ أَنَا مِنَ المُسلِمِینَ [۹۰] آلآنَ وَ قَد عَصَیتَ قَبلُ وَ کُنتَ مِنَ المُفسِدِینَ [۹۱] فَالیَومَ نُنَجِّیکَ بِبَدَنِکَ لِتَکُونَ لِمَن خَلفَکَ آیَةً وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النّاسِ عَن آیاتِنا لَغافِلُونَ [۹۲] وَ لَقَد بَوَّأنا بَنِی إِسرائِیلَ مُبَوَّأَ صِدقٍ وَ رَزَقناهُم مِنَ الطَّیِّباتِ فَما اختَلَفُوا حَتّی جاءَهُمُ العِلمُ إِنَّ رَبَّکَ یَقضِی بَینَهُم یَومَ القِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَختَلِفُونَ [۹۳] فَإِن کُنتَ فِی شَکٍّ مِمّا أَنزَلنا إِلَیکَ فَسئَلِ الَّذِینَ یَقرَؤُنَ الکِتابَ مِن قَبلِکَ لَقَد جاءَکَ الحَقُّ مِن رَبِّکَ فَلا تَکُونَنَّ مِنَ المُمتَرِینَ [۹۴] -قرآن-۱-۸۴۸ وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللّهِ فَتَکُونَ مِنَ الخاسِرِینَ [۹۵] إِنَّ الَّذِینَ حَقَّت عَلَیهِم کَلِمَتُ رَبِّکَ لا یُؤمِنُونَ [۹۶] وَ لَو جاءَتهُم کُلُّ آیَةٍ حَتّی یَرَوُا العَذابَ الأَلِیمَ [۹۷] فَلَو لا کانَت قَریَةٌ آمَنَت فَنَفَعَها إِیمانُها إِلاّ قَومَ یُونُسَ لَمّا آمَنُوا کَشَفنا عَنهُم عَذابَ الخِزیِ فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ مَتَّعناهُم إِلی حِینٍ [۹۸] وَ لَو شاءَ رَبُّکَ لَآمَنَ مَن فِی الأَرضِ کُلُّهُم جَمِیعاً أَ فَأَنتَ تُکرِهُ النّاسَ حَتّی یَکُونُوا مُؤمِنِینَ [۹۹] -قرآن-۱-۵۵۳ وَ ما کانَ لِنَفسٍ أَن تُؤمِنَ إِلاّ بِإِذنِ اللّهِ وَ یَجعَلُ الرِّجسَ عَلَی الَّذِینَ لا یَعقِلُونَ [۱۰۰] قُلِ انظُرُوا ما ذا فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما تُغنِی الآیاتُ وَ النُّذُرُ عَن قَومٍ لا یُؤمِنُونَ [۱۰۱] فَهَل یَنتَظِرُونَ إِلاّ مِثلَ أَیّامِ الَّذِینَ خَلَوا مِن قَبلِهِم قُل فَانتَظِرُوا إِنِّی مَعَکُم مِنَ المُنتَظِرِینَ [۱۰۲] ثُمَّ نُنَجِّی رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا کَذلِکَ حَقّاً عَلَینا نُنجِ المُؤمِنِینَ [۱۰۳] -قرآن-۱-۴۷۶ معنی لغات: الآن- مخفّف ءالآن است یعنی آیا اکنون، النذر- جمع نذیر بمعنی انذار و ترساندن از بدی عاقبت و بمعنی شخص ترساننده از بدی عاقبت، رسول و فرستاده، پیری که خبر مرگ را اعلام میکند.

ترجمه: و ما [برای آسایش از آزار فرعونیان] ۸۹ بنی اسرائیل را از دریا گذراندیم، فرعون و لشکریانش بخوی ستمگری و نافرمانی آنان را دنبال کردند تا که فرعون را آب دریا فرا گرفت گفت: پذیرفتم که جز آن خدا بنی اسرائیل باو گرویدهاند خدائی نیست و من از مسلمانان شدم، ۹۰ [بسرزنش او گفتیم] آیا کنون [سر بفرمان آوردی] با اینکه زین پیش نافرمان و بدخواه بودی! ۹۱ پس اکنون تن مردهات ز آب برون کنیم تا برای آیندگان تو نشانه و پند باشد [که با چنین نیرو و خودخواهی چگونه خوار گشتی] و گرچه بسیاری مردم از نشانههای قدرت و کین خواهی ما بیخبرند ۹۲ و البتّه بنی اسرائیل را بجایگاه راستی [و آسودگی] جای دادیم وز آنچه خوب و پسند بود روزی ایشان کردیم پس اختلاف نداشتند [و همگی بیک دل و یک سو بودند] تا آنکه دانش و پیغمبری برایشان آمد [که گروهی پذیرفتند و دستهای ناپسندشان بود] و البتّه برستاخیز پروردگار تو در ناسازگاری و اختلافشان داوری میکند ۹۳ پس اگر تو در اینکه قرآن که بسویت فرو فرستادیم دو دل هستی از آنان بپرس که پیش از تو کتاب آسمانی خواندند [تا بدانی که] البتّه حق و درست ز سوی پروردگارت برای تو آمد پس چو دیگران بد دلی بخود راه مده ۹۴ و نه از آنان باش که آیات خداوندی دروغ شمردند که تو نیز از زیاندیدگان شوی ۹۵ و البتّه آنها که سرنوشت پروردگارت بر بیدینیشان استوار است مؤمن نمیشوند ۹۶ گرچه هر گونه آیت و نشانهی خداوندی برایشان رسد تا آنگاه که آزار دردناک بینند [اظهار ایمان کنند و سودی از آن نمیبرند چه تا [صفحه ۷۰] آنگاه که آسوده بودند و فرصت ایمان بود مؤمن نشدند و چو سرنوشتشان نمودار شد وقت زندگی و بهرهمندی از دین باقی نمانده است] ۹۷ پس چرا یک آبادی نبود که [تا فرصت باشد مردم آن] مؤمن شوند و از آن بهره برند بجز گروه یونس که چون [مجال داشتند و] ایمان آوردند ز آزار و خواری اینکه جهانی آسودهشان کردیم و تا روزگاری ز زندگی بهرهمندشان داشتیم ۹۸ و اگر خدای تو بسرنوشت کرده باشد همهی مردم روی زمین حقّ پذیر میشوند و کی تو خودت میتوانی مردم را وادار کنی مسلمان شوند! ۹۹ و کسی را فراهم نشود بحقّ بگرود مگر بفرمان خدا [چنانکه او] پلیدی و کفر بسرنوشت مردم بیخرد کرده است ۱۰۰ ای محمّد بمردم بگو: بنگرید چه آفریدگانی در آسمانها و زمین است [تا قدرت آفریننده را ببینند] با اینکه برای مردم بیایمان نشانه و بیم و نوید سودی ندارد: ۱۰۱ و مگر چشم براه روزهائی هستند بمانند آن روزها که بر سر مردم در گذشتهی پیش از ایشان آمد! [ای محمّد اگر چنین انتظاری دارند بگو] شما چشم براه [سرنوشت خود] باشید که ما با شما چشم براهیم [که سر انجام کار ما با شما بکجا باشد!] ۱۰۲ و البتّه ما از آن پس پیامبران و آن کسان که حقّ پذیر شدند ز گرفتاری رها کنیم، و اینکه چنین است که بر ما شایسته و استوار بود که حقّ خواهان و مؤمنان را زبد برهانیم. سخن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مفسرین: «آلآنَ وَ قَد عَصَیتَ قَبلُ» ۹۰ مجمع: از نافع و ابو جعفر نقل- شده است که همزه‌ی دوّم را ساقط کرده‌اند و حرکت آنرا بلام داده‌اند و «آلان» قرائت کرده‌اند، و در جمله‌ی «آمَنتُ أَنَّهُ» مردم کوفه «ان» با فتح همزه خوانده- اند و دیگران با کسر آن، و اختلاف است که اینکه سخن از کی است، بعضی گفته‌اند جبرئیل بجوابش چنین سخنی گفت. و بعضی گفته‌اند سخن خداوند است که او را سرزنش کرده است و معنی جمله اینکه است «قیل له ء الآن آمنت و قد عصیت». باو گفتند: بگذشته نافرمانی کردی و اکنون که عاجزی مؤمن شدی! -قرآن-۱۴-۴۵-قرآن-۲۰۶-۲۲۴ «نُنَجِّیکَ» مجمع: بعضی با تخفیف جیم خوانده‌اند و دیگران با تشدید آن و یک قرائت «نُنَجِّیکَ» با حاء مهمله است و معنی چنین است: تو را بر کناری میگذاریم. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۹۵-۱۰۸ [صفحه ۷۱] ابو الفتوح نوشته است: اشتقاق اینکه کلمه از نجوة الإرض باشد و هو المرتفع منها، مراد آن است که بنی اسرائیل شک کردند در هلاک فرعون خدای تعالی او را برنجوه انداخت از زمین تنی بی‌روح تا بنی اسرائیلیان را شک برخاست در هلاک فرعون، بعضی دگر گفتند، مراد ببدن درع است و «باء» بمعنی «مع» است، [یعنی با زره آهنت] تا معجزی دگر باشد که آهن بر سر آب نیاید. «بَوَّأنا بَنِی إِسرائِیلَ مُبَوَّأَ صِدقٍ» ۹۲ طبری: یعنی بنی اسرائیل را در سر منزل راست و درست که شام و بیت المقدس باشد و یا بگفته‌ی بعضی مصر است جای دادیم. -قرآن-۱-۴۷ فخر: یعنی مکان پسندیده و ممکن است «مُبَوَّأَ صِدقٍ» چنین معنی شود: -قرآن-۴۱-۵۹ آنها را جای دادیم بطوری که جایگزینی‌شان راست و درست بود و یا چنین معنی شود: بجایگاه شایسته و پسندیده، و جهت اینکه کلمه‌ی «مبوّأ» توصیف بصدق شده است اینکه است که در عرب رسم است که اگر چیزی را بخواهند زیاد ستایش کنند وابسته و اضافه بصدق میکنند مثل «قدم صدق» و «رجل صدق» و «أَدخِلنِی مُدخَلَ صِدقٍ وَ أَخرِجنِی مُخرَجَ صِدقٍ» که آیت قرآن است و علت اینکه تعبیر اینکه است که هر چیزی کامل و صالح برای مقصود بود مردم که گمان خوب بآن دارند، و خوشبین بآن هستند، راست است و خوشبینی مردم بجا و درست است، و مقصود از بنی اسرائیل عدّه‌ای گفته‌اند: یهود زمان موسی هستند، و عدّهی زیادی از مفسّرین گفته‌اند یهود زمان پیغمبر هستند که بنی قریظه و بنی نضیر و دیگران باشند چون از خوشیهای زندگی مدینه تا شام استفاده میکردند و تا آنگاه که علم و قرآن بآنها نرسیده بود اختلاف نداشتند، پس آنها هستند مقصود از آن که در اینکه آیه یاد و توصیف شده است. -قرآن-۳۳۰-۳۸۸ «فَمَا اختَلَفُوا حَتّی جاءَهُمُ العِلمُ» ۹۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی یهود پیغمبر را قبول داشتند تا آن که قرآن فرا رسید برای آنها، فرّاء گفت: مقصود -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۷۲] از «علم» پیغمبر است که مطّلع باحوال او بوده‌اند، و چون پیغمبر بسرزمین آنها آمد در پذیرش سخن آن حضرت اختلاف کردند و بیشترشان کافر شدند، و نیز گفته‌اند: یعنی بنی اسرائیل اختلاف نداشتند و همگی کافر بودند، و چون علم یعنی موسی و هارون برای آنها آمدند عدّه‌ای سخن آنها را نپذیرفتند و بعضی قبول کردند، اینکه است معنی اختلاف بعد از علم. «فَإِن کُنتَ فِی شَکٍّ مِمّا أَنزَلنا إِلَیکَ فَسئَلِ» ۹۳ طبری: قتاده گفت پیغمبر [ص] فرموده است: نه من شک کردم و نه پرسیدم. -قرآن-۱-۶۱ مجمع: حسن بصری و قتاده و سعید بن جبیر گفتند: پیغمبر [ص] شک نکرد و چیزی نپرسید و از امام صادق علیه السّلام اینکه مطلب نیز روایت شده است. و اینکه جمله اگرچه بظاهر روی سخن با پیغمبر است ولی مقصود توجّه و یادآوری به مردم است مثل اینکه آیه: «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذا طَلَّقتُمُ النِّساءَ» و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱۲۳-۱۷۵ معنی اینکه است که اگر در آزار و سختی هستی از رفتار بد رفتاران، از اهل کتاب بپرس که پیغمبران گذشته چگونه در آزار بودند و صبر کردند. نیشابوری: ممکن است اینکه جمله بطور شرطیّه‌ی فرضیّه باشد که مقدّم و تالی آن محال و مجموع آن صحیح است مثل اینکه بگویند: اگر عدد پنج جفت باشد قابل تقسیم بر دو هست و خارج قسمت آن دو عدد صحیح است و فائده‌ی اینکه جمله ارشاد و راهنمائی بپرسش و تحقیق است و معرّفی علمای یهود و مسیحی است که اینکه حقایق بر آنها هم پوشیده نیست و اگر از آنها سؤال شود میتوانند بدرستی جواب بگویند. «فَسئَلِ الَّذِینَ یَقرَؤُنَ» ۹۳ عموم مفسّرین: ممکن است مقصود اینکه باشد که بپرس از مردم مؤمن که کتاب آسمانی را خوانده‌اند، و ممکن است مقصود اینکه باشد بپرس از خصوصیّات پیغمبری که در کتاب آسمانی خبر پیدایش او یاد شده است آنگاه خودت بسنج که کدام آن گفته‌ها درست است. -قرآن-۱-۳۳

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«حَقَّت عَلَيهِم كَلِمَتُ رَبِّكَ لا يُؤمِنُون» ۹۵ فخر: مقصود از کلمه حکم خداوند -قرآن-۱-۵۴ [صفحه ۷۳] است و ایجاد او که انسان را مجموعه‌ای از خواسته‌ها و توانائیها قرار داده است که موجبات آثار خیر و شر و کفر و ایمان هستند. مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی خشم خداوند بر آنها محقّق است و ثابت، و بعضی گفتند: یعنی «حقّت علیهم وعید ربّک» تهدید خداوندی بر آنها مسلّم است، و جمله‌ی «لا یُؤمِنُون» اخبار بنفی ایمان است نه نفی قدرت، پس بآنها توانائی ایمان داده شده است و خود از آن استفاده نمیکنند. - قرآن-۱۷۶-۱۹۲ عبده: یعنی کلمه‌ی عذاب از سوی حقّ بر آنها محقّق شده است که بروش معیّن ایجاد میشوند و آنها که آمادگی و استعداد هدایت ندارند، بواسطه‌ی ثبوت و رسوخ‌شان در کفر و طغیان و اعراض از آیات ایمان مؤمن نمیشوند، نه اینکه خدا آنها را منع کرده است که از خود اختیاری ندارند. «فَلَو لا کانَت تا آخر آیه» ۹۷ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی مردم آبادیها که پس از گرفتاری مؤمن شده‌اند ایمانشان سودی برای آنها نداشته بجز مردم یونس و مجاهد گفته است: مردم هیچ آبادی از ایمان خود سود نبردند آنچنانکه مردم یونس از ایمان‌شان سود بردند. -قرآن-۳-۱۷ مجمع: زجّاج گفته است: خداوند اطّلاع داد: که سودی نیست در ایمان و تسلیم بهنگام فرا رسیدن گرفتاری و فقط مردم یونس را پس از ایمان از گرفتاری آسوده کردیم. از حسن بصری نقل شده است که او چنین معنی کرد: چرا همه‌ی مردم آبادیها مؤمن نمیشوند و مثل ملّت یونس نیستند که همگی بدون استثنا مؤمن شدند. حسینی: عدّه‌ای معنی آیه را چنین دانسته‌اند: چرا مردم آبادی پیش از فرا رسیدن عذاب مؤمن نمیشوند تا از ایمان خود استفاده کنند، ولی مردم یونس چون نشانه‌ی عذاب مشاهده کردند بدون تأخیر مؤمن شدند. و قصّه‌ی یونس چنان بود که خداوند او را بمردم نینوی که آبادی کنار دجله نزدیک موصل بود مأمور کرد مردم او را رنجاندند او بتنگ آمد و شکایت کرد، حقّ تعالی فرمود بآنها خبر ده که [صفحه ۷۴] پس از سه تا چهل روز آنها گرفتار خواهند شد، چون یونس آنها را خبردار کرد از آن آبادی بیرون شد و علامات گرفتاری را دیدند توبه کردند. چاره ما ساز که بی‌یاوریم || گر تو برانی به که رو آوریم بی‌طربیم از همه سازنده‌ای || جز تو نداریم نوازنده‌ای پیش تو گر بی سر و پا آمدیم || هم بامید تو خدا آمدیم «وَ لَو شاءَ رَبُّکَ لَآمَنَ مَن فِی الأَرضِ کُلُّهُم جَمِیعاً أَ فَأَنتَ تُکرِهُ» ۹۸ مجمع: اینکه آیه دلداری پیغمبر است برای افسوس آن حضرت و کمال میلش باسلام مردم. - قرآن-۱-۹۱ یر المقباس: اینکه آیه آن موقع نازل شد که پیغمبر [ص] اصرار داشت ابو- طالب مسلمان شود ولی در سرنوشت او اسلام نبود«۸». -پاورقی-۱۳۹-۱۴۱ فخر: جبّائی و قاضی گفته‌اند: یعنی اگر خدا بخواهد و مقدور کرده باشد که مردم مجبور باسلام بشوند البتّه میتواند و میشود، ولی نکرده است چون چنین اسلام مفید بحال آنها نیست. مجمع البحرین: از علیّ علیه السّلام روایت شده است: مسلمین بپیغمبر گفتند: خوب است مردم را مجبور کنی که مسلمان شوند تا قدرت ما بر دشمن بیشتر شود، فرمود بکاری که دستور ندارم اقدام نمی‌کنم و مزاحم کسی نمیشوم، در اینکه موقع اینکه آیه نازل شد. «وَ ما کانَ لِنَفسٍ أَن تُؤمِنَ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ» ۹۹ مجمع: یعنی ایمان هر کس مربوط است به اینکه که خدا او را دعوت کند و در کارش آزاد بگذارد. حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی جز بفرمان خدا کسی مؤمن نمیشود. و بعضی گفته‌اند: یعنی جز با علم خدا کسی مؤمن نمیشود. -قرآن-۱-۶۰ فخر: چون معنی جمله اینکه است که ایمان باذن خدا است، پس عقل الزام نمیکند که انسان کوشش کند برای اصلاح عقاید دینی و خدا پرستی و هم برای [صفحه ۷۵] ام وظایف و احکام شرعی. چون از نظر عقل سودی در آن نیست نه برای خداوند که او برتر از اینگونه اوهام است، و نه برای آدمی که چون سودی از آن برای خدا نیست پس برای انسان هم سودی نیست و کاری بیهوده انجام داده است و زحمت و وقتی تلف کرده است. اینکه بود سخن و استدلال امام و علمای کلام«۹». ولی جواب اینکه نظریّه اینکه است که فطرت و نهاد و غریزه‌ی آدمی که جلوتر از عقل او است او را وادار میکند که بفهمد از کجا آمده و بکجا میرود و همین انگیزه و محرّک درونی انسانی موجب پیدایش ادیان و پیغمبران و احکام و مباحث علم کلام شده است. ولی جواب اینکه نظریّه اینکه است که فطرت و نهاد و غریزه‌ی آدمی که جلوتر از عقل او است او را وادار میکند که بفهمد از کجا آمده و بکجا میرود و همین انگیزه و محرّک درونی انسانی موجب پیدایش ادیان و پیغمبران و احکام و مباحث علم کلام شده است. -پاورقی-۳۵۲-۳۵۴ «وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَجعَلُ الرِّجسَ» ۹۹ مجمع: حمّاد و يحيى «نجعل» با نون خوانده‌اند و ديگران با ياء قرائت كرده‌اند. -قرآن-۱-۲۴ «ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذلِكَ حَقًّا عَلَينا نُنجِ» ۱۰۲ مجمع: در هر دو جمله «ننجى» با تخفيف جيم و تشديد آن قرائت شده است، و معنى چنين است هنگام پيدايش عذاب پيغمبران را آسوده نگاه ميداريم، و بعضى گفته‌اند: يعنى آنها را از شر دشمنان حفظ ميكنيم. و حضرت صادق فرمود: چه ضرر دارد براى هر كس كه با اينكه فكر و عقيده‌ى شما از دنيا رفت شهادت بدهيد كه او آمرزيده است چون خدا گفته است «كَذلِكَ حَقًّا عَلَينا نُنجِ المُؤمِنِينَ». -قرآن-۱-۸۱-قرآن-۴۸۰-۵۲۶ سخن ما: ۱- «فَمَا اختَلَفُوا حَتّى جاءَهُمُ العِلمُ» اينكه دو جمله ميفهماند: -قرآن-۱۵-۵۹ اختلاف مولود علم است و هرگز اختلافات بشر تمام شدنى نيست بموجب جمله‌ى بعد «إِنَّ رَبَّكَ يَقضِي» تا آخر و البتّه اختلاف لازم است تا مشكلات پيدا شود و پيدايش اختلاف و اشكال وسيله‌ى كوشش است و پيدا كردن وسيله‌ى رفع مشكلات و اختلافات و مجموع آنها امتيازات آدمى است و راه ترقّى و تعالى او تا وقتى كه اينكه جنس از موجودات در اينكه كره‌ى عالم زندگى ميكند همين روابط برقرار است: چنان كه در -قرآن-۸۵-۱۱۰ [صفحه ۷۶] جمله بعد گفته شده است «يَقضِي بَينَهُم يَومَ القِيامَةِ» يعنى همين علم و اختلاف هست و فقط در قيامت تمام ميشود كه حقايق نمودار ميشود و قضاوت خداوند آنها را روشن ميكند، ۲- آيت ۹۲ «فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ» بطورى كه امام فخر احتمال داده است و استشهاد كرده است بنظاير اينكه جمله مثل «فَلَعَلَّكَ تارِكٌ بَعضَ ما يُوحى إِلَيكَ وَ ضائِقٌ بِهِ صَدرُكَ» ممكن است در بعضى مواقع تا آنگاه كه مطلبى بطور صريح در قلب پيغمبر جايگير نشده و در اظهار آن مردّد بوده است براى آسايش خاطر و استحكام و تشديد عزمش باين جمله تسكين خاطر مباركش ميشده است تا موجب تحريك بر اقدام بمفاد آنها بشود، و جمله‌ى «فَسئَلِ الَّذِينَ» تا آخر شايد براى تأكيد همين مطلب باشد كه اينكه اضطراب و انتظار تو بايد مرتفع شود، و البتّه اگر از آنها كه به اينكه گونه مطالب آشنا هستند بپرسى مطمئن خواهى شد كه اينكه ترديد و ترس خود بخود بآرامش و تصميم تبديل ميشود همان طور كه گذشتگان چنين بودند ولى اينكه بيان ما با سخن امام فخر تفاوت دارد چون او نوشته است: پيغمبر بموجب فطرت بشرى ممكن است بتشويش خاطر و اضطراب فكر گرفتار شود، و باين جهت او را راهنمائى كرده است بوسيله و راه رفع تشويش و اضطرابش، ولى نتيجه‌ى نظر ما اينكه است كه اينكه الهامات براى تثبيت مأموريّت و تشديد الهامات است نه رفع ترديد و شك آن حضرت. در آيت ۹۵ جمله‌ى «حَقَّت عَلَيهِم كَلِمَتُ رَبِّكَ» بقرينه‌ى آيات بعد شايد مقصود تثبيت و برقرارى انحراف در دل آنها باشد، و البتّه اينكه مطلب قابل انكار نيست كه هر كسى ظرفيّت و طرز فكر و توانائى مخصوص دارد، و اينكه جمله و هم جمله‌هاى آيات بعد «وَ لَو شاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ- ما كانَ لِنَفسٍ أَن تُؤمِنَ» و نظائر اينها كه در قرآن زياد است اشاره بهمين خاصيّتهاى فطرى انسانى است، و يادآورى پيغمبر [ص] كه وظيفه‌ى تو تبليغ است ولى مردم همه يك سان نيستند و چنان كه همه از نعمتهاى زندگى بيك اندازه استفاده نميكنند و بعضى محروم از آنها هستند ممكن است از نعمت وجود تو هم عدّه‌اى محروم باشند. -قرآن-۲۹-۶۶-قرآن-۲۱۰-۲۳۷-قرآن-۳۲۸-۴۰۲-قرآن-۶۸۲-۷۰۳-قرآن-۱۳۹۷-۱۴۳۵-قرآن-۱۶۶۵-۱۶۹۳-قرآن-۱۶۹۷-۱۷۲۸ [صفحه ۷۷]

[سوره يونس [۱۰]: آيات ۱۰۴ تا ۱۰۹]

قُل يا أَيُّهَا النّاسُ إِن كُنتُم فِي شَكٍّ مِن دِينِي فَلا أَعبُدُ الَّذِينَ تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ وَ لكِن أَعبُدُ اللّهَ الَّذِي يَتَوَفّاكُم وَ أُمِرتُ أَن أَكُونَ مِنَ المُؤمِنِينَ [۱۰۴] وَ أَن أَقِم وَجهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ المُشرِكِينَ [۱۰۵] وَ لا تَدعُ مِن دُونِ اللّهِ ما لا يَنفَعُكَ وَ لا يَضُرُّكَ فَإِن فَعَلتَ فَإِنَّكَ إِذاً مِنَ الظّالِمِينَ [۱۰۶] وَ إِن يَمسَسكَ اللّهُ بِضُرٍّ فَلا كاشِفَ لَهُ إِلّا هُوَ وَ إِن يُرِدكَ بِخَيرٍ فَلا رَادَّ لِفَضلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَن يَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ هُوَ الغَفُورُ الرَّحِيمُ [۱۰۷] قُل يا أَيُّهَا النّاسُ قَد جاءَكُمُ الحَقُّ مِن رَبِّكُم فَمَنِ اهتَدى فَإِنَّما يَهتَدِي لِنَفسِهِ وَ مَن ضَلَّ فَإِنَّما يَضِلُّ عَلَيها وَ ما أَنَا عَلَيكُم بِوَكِيلٍ [۱۰۸] -قرآن-۱-۸۱۵ وَ اتَّبِع ما يُوحى إِلَيكَ وَ اصبِر حَتّى يَحكُمَ اللّهُ وَ هُوَ خَيرُ الحاكِمِينَ [۱۰۹] -قرآن-۱-۹۶ معنى لغات: و كيل- آنكه در انجام كار باو اعتماد و اطمينان هست و يا كار شخص ناتوان باو محوّل ميشود، شخص با جرئت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و اقدام در کار، وکالت خدا بمعنی روزی دادن و کفایت او است از هر چیز ترجمه: ۱۰۳ ای محمّد بگو بمردم: اگر شما در دین من دو دل هستید من [بآن آرامدلم و] آنها که شما بجای خدا می‌پرستید نمی‌پرستم و خدائی را می- پرستم که مرگ شما را میرساند و بمن فرمان داده‌اند کز مؤمنان باشم [و نیز بمن چنین فرمان رسیده است]: ۱۰۴ روی دل خود بیکتا پرستی استوار بدار و هماهنگ مشرکین مباش ۱۰۵ و آن را که سود و زیان بتو ندارد بجای خدا مخوان که گر چنین کنی در شمار ستمکاران باشی ۱۰۶ چه اگر خدا گرفتارت کند جز او کسی آسوده‌ات نتاند کرد و اگر خوشی تو بخواهد کس جلو بخشش او نتاند شد که برای هر کس از بندگان خود بخواهد، آن را میرساند چه غفور است و رحیم. ۱۰۷ [و نیز باعراب] [صفحه ۷۸] بگو: ای مردم از سوی پروردگارتان سخنی راست و استوار آمد و هر کس بآن راه یابد بسود خود براه راست رفته و هر که آن را ز دست دهد راه خود را گم کرده است و من اختیار کار شما ندارم ۱۰۸ و تو خود پیروی آن کن که بتو وحی می‌شود و بر ناگواری شکیبا باش تا فرمان خدا برسد که او بهترین فرماندهان است. سخن مفسّرین: «إِن كُنتُم فِي شَكٍّ» ۱۰۳ انوار التنزیل: یعنی اگر در درستی دین من شک دارید بدانید: خلاصه‌ی اعتقاد و عمل من در دین همین است و شما با خرد خود بسنجید و با چشم انصاف بنگرید تا درستی آن بر شما نمودار شود، و جمله‌ی «يَتَوَفّاكُم» برای تهدید آنها است. -قرآن-۱۵-۴۱-قرآن-۲۷۲-۲۸۷ مجمع: با اینکه مخالفین معتقد بودند که دین پیغمبر باطل است آنها باین جمله‌ی «إِن كُنتُم فِي شَكٍّ» شاک معرّفی شده‌اند، برای اینکه ممکن است یک عدّه که دو دل بوده‌اند روی سخن با آنها باشد و ممکن است بطور فرض باشد که اگر کسی شک دارد جوابش چنین است، و ممکن است از سخن و عمل پیغمبر اضطرابی در دل آنها تولید میشده است که بآن جهت گفته شده است: اگر شک دارید. -قرآن-۹۰-۱۱۶ بیان السعادة: یعنی اگرچه تا کنون ترسان و پنهان بودی اکنون از مردم مترس و حقیقت دین خود را آشکار کن. «وَ أَن أَقِم وَجهَكَ لِلدِّينِ» ۱۰۴ کشف الاسرار نوشته است: عطف علی المعنی تقدیره «و امرت ان اکون من المؤمنین کن مؤمنا اقم وجهک» و قیل معناه «امرت ان اکون و اوحی الیّ ان اقم» پیر طریقت گفت الهی تا آموختنی را آموختم و آموخته را جمله بسوختم، اندوخته را برانداختم و انداخته را بیندوختم، نیست را بفروختم تا هست را بیفروختم، الهی تا یگانگی بشناختم در آرزوی شادی بگداختم کی باشد که گویم پیمانه بینداختم و از علائق وا پرداختم و بود خویش جمله درباختم. -قرآن-۱-۳۷ «وَ إِن يَمسَسكَ»- تا آخر ۱۰۶ انوار التنزیل: در پیش آمدهای بد جمله‌ی «یمسسک» گفته شده است و در حوادث خوب جمله‌ی «يُرِدكَ و رَادَّ لِفَضلِهِ» گفته شده است تا مردم بفهمند که بهره‌ی انسانی در اصل خیر است، و فضل خداوند -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۱۳۸-۱۴۵-قرآن-۱۴۸-۱۶۵ [صفحه ۷۹] که بغیر مستحقّ هم میرسد و کس نتواند جلوگیر شود، و حوادث ناگوار بمقتضی اصل آفرینش نیست و تماسّی است اندک. «وَ اصبِر حَتّى يَحكُمَ» ۱۰۸ روح البیان: بهتر موعظه برای ما حال پیغمبر است که بسرنوشت خداوندی تسلیم بود و صبر کرد و عاقبت پیروز شد. و در مثنوی است: -قرآن-۱-۲۷ صد هزاران کیمیا حقّ آفرید || کیمیائی همچو صبر آدم ندید چونکه قبض آید تو در وی بسط بین ||تازه باش و چین میفکن بر جبین چشم کودک همچو خر در آخر است || چشم عاقل در حساب آخر است او در آخر چرب می‌بیند علف || وین ز قصّه‌اب آخرش بیند تلف آن علف تلخ است کاین قصّه‌اب داد || بهر لحم ما ترازوئی نهاد صبر می‌بیند ز پرده‌ی اجتهاد || بوی چون گلنار و زلفین مراد عبد اللّه مسعود آزار پیغمبر را که از عرب مکّه میدید چنین نقل کرده است: با پیغمبر در مسجد الحرام نماز میخواندیم. آنجا شکمبه‌ی شتری بود با کثافات درونش، ابو جهل بحاضرین آنجا گفت: کی حاضر است اینکه کثافات را بردارد و بر محمّد بیندازد! عقبة بن ابی معیط برخاست و آنگاه که پیغمبر بسجده بود بر آن حضرت انداخت، و آنها بقدری خندیدند که روی پای خود نمیتوانستند بمانند و بر یکدیگر تکیه میکردند، و ما جرأت نداشتیم آنرا از پشت پیغمبر برداریم تا دخترش فاطمه آنجا رسید و آنرا برداشت و بآنها دشنام داد، و یک روز که زیاد اذیتش کردند، رو باصحابش کرد و فرمود شما را بشارت میدهم که همین مردم در جلو چشم شما بزودی در دست شما سر بریده میشوند. و در روز بدر اینکه فرموده آشکار شد، و اینکه آزارها و تحمّل آن خود نشانه‌های بزرگواری و بلندی مقام آن حضرت بود. مثنوی در دفتر چهارم در بیان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تحمّل از هر بی‌ادب و طریق رفق سپردن: ای مسلمان خود ادب اندر طلب || نیست الّا حمل از هر بی‌ادب هر که را بینی شکایت می‌کند || کان فلان کس راست طبع و خوی بد [صفحه ۸۰] اینکه شکایتگر یقین خویش بد است || که از آن بدخوی بدگوی آمده است زان که خوشخو آن بود کو در خمول || باشد از بدگوی و بد طبعان حمول لیک در شیخ اینکه گله ز امر خدا است|| نی پی خشم و ممارات و هواست آن شکایت نیست هست اصلاح جان || چون شکایت کردن پیغمبران طبع را کشتند اندر حمل بد ||نا حمولی گر کند از حقّ بود ای سلیمان در میان زاغ و باز || حلم حقّ شو با همه مرغان بساز بلبل بسیار گورا پر مکن || باز را و کبک را بر هم مزن ای دو صد بلقیس حلمت را زبون || کاهد قومی انّهم لا یعلمون ما: در اینکه آیات: فقطّ همانچه در آیات گذشته «فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ» گفتیم، در اینکه جمله‌ها «وَ اتَّبِع ما يُوحى إِلَيكَ»«۱۰» میگوئیم که اینها برای آرامش اضطراب درونی پیغمبر [ص] است که در ابلاغ بمردم و مبارزه‌ی با سرسختیهای آنها فقطّ پیرو الهامات خود باش و از کس باک نداشته باش، و هم وسیله تربیت بشر است که پس از تشخیص مصلحت که بحکم عقل و شرع ثابت شده است نگرانی و اضطراب و تردید از سخن دیگران جایز نیست و بایستی با دل قوی و قدم ثابت از کار خود تعقیب کرد تا حکم خداوند که نتیجه‌ی فکر و کار است نمودار شود.میگوئیم که اینها برای آرامش اضطراب درونی پیغمبر [ص] است که در ابلاغ بمردم و مبارزه‌ی با سرسختیهای آنها فقطّ پیرو الهامات خود باش و از کس باک نداشته باش، و هم وسیله تربیت بشر است که پس از تشخیص مصلحت که بحکم عقل و شرع ثابت شده است نگرانی و اضطراب و تردید از سخن دیگران جایز نیست و بایستی با دل قوی و قدم ثابت از کار خود تعقیب کرد تا حکم خداوند که نتیجه‌ی فکر و کار است نمودار شود. -قرآن-۶۲-۸۹-قرآن-۱۱۹-۱۵۱-پاورقی-۱۵۲-۱۵۴ -قرآن-۵۹-۹۱ [صفحه ۸۱]

سوره هود

اشاره

-قرآن-۵۹-۹۱ [۱۱] عدد آیات اینکه سوره بنابر قول مجمع یکصد و بیست و سه آیه است و بیست و دو و بیست و یک هم گفته‌اند، و تمامش بمکّه نازل شده است جز آیه «وَ أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ» که قتاده گفته بمدینه نازل شده است. -قرآن-۱۶۳-۲۰۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم -قرآن-۱-۲۹

[سوره هود [۱۱]: آیات ۱ تا ۱۱]

-قرآن-۵۹-۹۱ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ الر كِتابٌ أُحكِمَت آياتُهُ ثُمَّ فُصِّلَت مِن لَدُن حَكِيمٍ خَبِيرٍ [۱] أَلّا تَعبُدُوا إِلَّا اللّهَ إِنَّنِي لَكُم مِنهُ نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ [۲] وَ أَنِ استَغفِرُوا رَبَّكُم ثُمَّ تُوبُوا إِلَيهِ يُمَتِّعكُم مَتاعاً حَسَناً إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى وَ يُؤتِ كُلَّ ذِي فَضلٍ فَضلَهُ وَ إِن تَوَلَّوا فَإِنِّي أَخافُ عَلَيكُم عَذابَ يَومٍ كَبِيرٍ [۳] إِلَى اللّهِ مَرجِعُكُم وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۴] -قرآن-۱-۴۴۴ أَلا إِنَّهُم يَثنُونَ صُدُورَهُم لِيَستَخفُوا مِنهُ أَلا حِينَ يَستَغشُونَ ثِيابَهُم يَعلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۵] وَ ما مِن دَابَّةٍ فِي الأَرضِ إِلّا عَلَى اللّهِ رِزقُها وَ يَعلَمُ مُستَقَرَّها وَ مُستَودَعَها كُلٌّ فِي كِتابٍ مُبِينٍ [۶] وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ فِي سِتَّةِ أَيّامٍ وَ كانَ عَرشُهُ عَلَى الماءِ لِيَبلُوَكُم أَيُّكُم أَحسَنُ عَمَلاً وَ لَئِن قُلتَ إِنَّكُم مَبعُوثُونَ مِن بَعدِ المَوتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِن هذا إِلّا سِحرٌ مُبِينٌ[۷] وَ لَئِن أَخَّرنا عَنهُمُ العَذابَ إِلى أُمَّةٍ مَعدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ ما يَحبِسُهُ أَلا يَومَ يَأتِيهِم لَيسَ مَصرُوفاً عَنهُم وَ حاقَ بِهِم ما كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُنَ [۸] وَ لَئِن أَذَقنَا الإِنسانَ مِنّا رَحمَةً ثُمَّ نَزَعناها مِنهُ إِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ [۹] -قرآن-۱-۸۷۳ وَ لَئِن أَذَقناهُ نَعماءَ بَعدَ ضَرّاءَ مَسَّتهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ [۱۰] إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ أُولئِكَ لَهُم مَغفِرَةٌ وَ أَجرٌ كَبِيرٌ [۱۱] -قرآن-۱-۲۲۹ [صفحه ۸۲] معنی لغات:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

احکمت- از فعل احکم الشّیء یعنی چیزیرا سخت و استوار قرار داد، و شخص را تجربه‌ها دانا و حکیم کرد، و شخص سفیه و بیخرد را دستگیری و رهبری کرد، و جلوگیری از تباهی و فساد چیز کرد، یثنون- از مصدر ثنی، بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی برگرداندن و پیچیدن و تا کردن، یستغشون- از فعل استغشی ثوبه یعنی خود را بجامه پیچید تا سخنش نشنوند و او را نبینند، مستودع جای نگهداری، جایگاه طفل در شکم مادر، امّهٔ- جماعت دسته‌ای از مردم، روش و طریقه، وقت و هنگام، قامت و بالای آدمی، حاق- از مصدر حوق بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی احاطه و فراگیری، جارو کردن، مالیدن و صاف کردن. ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان بفرمانبران ۱ قرآن نامه‌ای است آیات آن استوار شده است و یکایک گفته‌های آن از پیشگاه خدای درستکار دانا نمودار شده است ۲ تا شما جز خدای یکتا را نپرستید که من از سوی او برای شما بیم و نوید آورم ۳ و از پروردگار خود آمرزش بخواهید و بسوی او برگردید که او شما را در زندگی تا بهنگام مرگ بخوبی بهره‌مند بدارد و هر که کاری بهتر دارد، سود کار او باو رساند، و اگر رو گردان زمن شدید میترسم گرفتار آزار روز بزرگ و رستاخیز شوید ۴ چه بازگشت شما بسوی خدا است و او توانای بر همه چیز است. [لیکن اعراب بد اندیش چو نزدیک پیغمبر می‌شوند] ۵ خود را دولا می‌کنند تا [صفحه ۸۳] از او پنهان شوند ولی آگاه باشند: چو سر بجامه‌ی خود بپوشند خدا ز نهان و آشکارشان خبردار است و او میداند آنچه در سینه‌ها نهفته باشد ۶ و هیچ جنبنده- ای نیست مگر که روزیش با خدا بود و او میداند آنجا که آن آرام می‌گیرد و آنجا که پیش از پیدایش و پس از مرگش سپرده شده بوده است و پنهان می‌شود، چون همگی در نبشته‌ای نمودار [پیشگاه پروردگار است] ۷ و او است که آسمانها و زمین بشش روز آفرید [نه بیکدم و با شتاب] با اینکه برتر آفریده‌ی او و یا آفرینش او بر آب بود، [و آسمانها و زمین را بر روی آب و از آب آفرید] تا شما را بیازماید که کدامین‌تان نکو- کارترید [چه برتر و ارزنده‌تر پدیده در آفرینش اینکه آسمان و زمین پیدایش شما آدمها است تا در کار زندگی ورزیده شوید و از نعمتها بهره برید و هر که بهتر کند بهره‌مندتر بود]، و اگر بآنها که کافر شدند گوئی شما را پس از مرگ ز گور درمیآورند گویند: اینکه سخن آشکار است که از جادوگران است ۸ و اگر آنها را مهلت دهیم و تا روزگاری شمرده و معلوم گرفتارشان نکنیم گویند: چه چیز جلوگیر گرفتاری ما باشد [و اگر کسی تواند چرا گرفتاری برای ما نیارد!] ولی بدانند آن روز که عذاب ما آید کس آن را باز نگرداند و آنچه را بفسوس و مسخره می‌گرفتند بر سرشان خواهد آمد، ۹ و [البتّه خوی آدمی است که] اگر مهری باو رسانیم و زان پس آن را از او باز گیریم ناامید شود و ناسپاسی کند، ۱۰ و اگر از پس آزاری که باو رسیده نعمتی باو رسانیم [خوشدل و خودستای شود و] گوید: دگر بدی زمن دور شد که البتّه خوی آدمی شادی است و گردنفرازی ۱۱ مگر آن کسان که شکیبا بوند و کارهای شایسته کنند البتّه برای‌شان آمرزش است و مزد بزرگ [آمرزش و بزرگتر مزد نصیبشان خواهد شد]. سخن مفسّرین: «الر کِتابٌ أُحکِمَت آیاتُه» ۱ طبری بعضی گفته‌اند: یعنی اینکه حروف «الر» که نمونه‌ای از دیگر حروفی است که قرآن از آنها فراهم شده است کتابی است که آیات آن محکم و معیّن است باوامر و نواهی و دستورهای دینی قتاده گفته است: یعنی محکم است و مصون از رخنه و فساد و تباهی. -قرآن-۱۵-۴۷ [صفحه ۸۴] «ثُمَّ فُصِّلَت» ۱ مجمع: از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی قرآن کتابی است که آیات آن استوار شده است و مثل دیگر کتابهای آسمانی منسوخ نمیشود، سپس حرام و حلال و دیگر احکام را مفصّل بیان کرده است، حسن بصری گفته است: یعنی آیات آن در دستورها و امر و نهی استوار و محکم است و ثواب و عقاب و نوید و تهدید بتفصیل در آن گفته شده است، مجاهد گفته است: یعنی آیات قرآن استوار است و بهم پیوسته که در موقع نزول بتدریج و متفرّق از یکدیگر نازل شد تا مردم بیشتر بآن دقّت کنند و بفهمند، ابو مسلم گفته است: یعنی در نظم و بلاغت موجب اعجاز استوار است و محکم و در بیان احکام مفصّل است و مشروح. - قرآن-۱-۱۹ فخر: «الر» اسم سوره است و معنی چنین است اینکه سوره کتابی است که آیات محکم آن است و رخنه و فساد بآن نمیرسد مانند ساختمان محکم و بنسخ و نابودی محکوم نخواهد شد، و سپس مفصّل و بتقسیمات سوره و آیه تقسیم شده است و احتیاجات بشر مفصّل در آن گفته شده است و متفرّق نازل شده است. -قرآن-۵-۱۰ «وَ أَنِ استَغفِرُوا رَبَّکُم ثُمَّ تُوبُوا» ۳ طبری: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیات قرآن مفصّل بیان شده است باین مطلب که استغفار کنید یعنی کاری بکنید که گناه شرک و بت‌پرستی شما آمرزیده و پوشیده شود، و پس از عمل استغفار برگردید باخلاص در عبادت که در دل از شرک اثر نگذارید، و جهت اینکه گفته شده است: «استغفروا ثمّ توبوا» برای اینکه است که مردم مشرک با عقیده‌ی شرک و بت‌پرستی معتقد بودند که در کار خود بفرمان خدا هستند، از اینکه روی امر شده است که دست از بت‌پرستی بردارید آنگاه کارهای خود را برای حقّ بکنید تا حقیقت توحید برای شما فراهم شود. -قرآن-۱-۴۸ مجمع: یعنی استغفار کنید و با توبه وسیله‌ی آمرزش و پذیرش استغفار را فراهم کنید، جبّائی گفته است: یعنی اکنون استغفار کنید و سپس اگر معصیتی کردید توبه کنید، و فرّاء گفته است: «ثُمّ» بمعنی واو است و جمله‌ی دوم تأکید جمله‌ی اوّل است: -قرآن-۱۹۹-۲۰۷ [صفحه ۸۵] فخر: استغفار خواستن آمرزش از خداوند است که نابودی کارهای ناشایست انسان باشد، و توبه کوشش خود آدمی است در ازاله و نابود کردن بدی های خود، پس اوّل کمک حقّ است سپس عمل شخص. «یُمَتِّعکُم مَتاعاً حَسَناً» ۳ فخر: ظاهر اینکه جمله میفهماند که مؤمن عابد در دنیا آسوده زندگی میکند با اینکه حدیث پیغمبر است «الدّنیا سجن المؤمن» و در آیات قرآن هم اینگونه مطالب هست، جواب اینکه است که ممکن است مقصود آسایش مؤمن باشد در برابر گرفتاریهای سابقین که در سوره‌ی یونس بآنها اشاره شده است و ممکن است مقصود اینکه باشد که بهر طور هست از روزی محروم نخواهند شد بقرینه‌ی «نَحنُ نَرزُقُک» و ممکن است بیان حال مؤمن ثابت قدم باشد که به- واسطه‌ی کمال ایمان و توجه بحقّ همیشه شاد است و بهره‌مند که هرگز از محرومیّتهای زندگی ناراحت و نگران نیست. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۴۴۸-۴۶۷ «وَ یُؤتِ کُلَّ ذِی فَضلٍ فَضلَه» ۳ مجمع: ممکن است فضل بمعنی احسان باشد تا معنی اینکه باشد هر کس هر بخششی بکند، نتیجه‌ی احسان خود را خواهد دید، و ممکن است فضل اوّل بمعنی کار نیک باشد و فضل دوّم بمعنی ثواب و مزد، و ضمیر «فضله» مقصود خداوند باشد، یعنی هر که کار خوب کرد در عالم دیگر از فضل خدا بیش از استحقاق خود بهره‌مند میشود. -قرآن-۱-۴۰ «یَثنُونَ صُدُورَهُم لِیَستَخفُوا مِنه» ۵ طبری: عبد اللّه بن شدّاد گفته است: -قرآن-۱-۴۴ مخالفین پیغمبر اگر با آن حضرت مصادف میشدند سر بزیر میانداختند و جامه بر سر میکشیدند و سینه خم میکردند تا خود را از پیغمبر پنهان کنند اینکه جمله‌ها اشاره بعمل آنها است، مجاهد و عده‌ای گفته‌اند یعنی میپنداشتند که میتوانند منویّات خود را از خدا پنهان کنند. مجمع: قتاده گفته است: یعنی چنین میکردند تا قرآن و سخن حقّ نشنوند و بعضی گفته‌اند: یعنی در انجمنهای برخلاف پیغمبر چنین میکردند و سینه‌های خود بیکدیگر میچسباندند و براز سخن میگفتند تا از خدا پنهان کنند. و از امام سجّاد و [صفحه ۸۶] باقر و صادق علیهم السلام روایت شده است که آنها «یثنونی» با یای آخر بر وزن «یفعوعل» قرائت کرده‌اند. و از مجاهد نقل شده است که «لیثنین» خوانده است و بجای واو یاء تلفّظ میکرده است. تفسیر حسینی نوشته است: یعنی کافران فراهم میگیرند سینه‌های خود را بر عداوت حبیب من، یا دو تا میگردانند آنرا. [دو تا کردن سینه عبارت است از پوشیده داشتن راز در دل] یعنی دشمنی پیغمبر در درون دل میگیرند. ای که در دل نهان کنی سری || آنکه دل آفریده می‌داند در اسباب النزول آورده که اینکه آیات در شأن اخنس بن شریق نازل شده که مردی سخن گزار و شیرین زبان بود بملازمت حضرت رسالت پناه آمدی و سخنان خوش‌آیندی ادا میکردی و لاف هواداری و یک جهتی زدی اما ظاهرش برخلاف باطن بود و درونش تیره و بیرونش روشن مینمود، حقّ سبحانه خبث عقیدت او را بدین آیت آشکارا کرد تا کسی بصفای ظاهرش از ظلمت باطنش غافل نگردد. «عَلَی اللّهِ رِزقُها» ۶ حسینی: کلمه‌ی «علی» که بمعنی الزام و وجوب است میفهماند که بی‌شکّ روزی بموجودات میرسد و اصلی است تخلّف ناپذیر، و گفته‌اند بمعنی «من» است، یعنی روزی همه از خداست، و بمعنی «الی» هم گفته‌اند یعنی روزی همه واگذار بحقّ است که اگر مصلحت باشد برساند و اگر نباشد نرسد. -قرآن-۱-۲۵ «وَ یَعلَمُ مُستَقَرَّها وَ مُستَودَعَها» ۶ فخر: مستقرّ یعنی آنجا که حیوان بر روی زمین زندگی میکنند، و مستودع یعنی آنجا که پیش از پیدایش، سپرده‌ی بآن جا بود مثل پشت نر و بچه‌دان یا تخم ماده. و فرّاء گفته است: «مستقرّ» یعنی آنجا که بشب یا روز پناهنده میشود و آرام میگیرد و مستودع آنجا است که میمیرد و میماند. -قرآن-۱-۴۳ ابو الفتوح «مستقرّ» مأوی و منزلت و قرارگاه اویند بشب و روز از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرا و خانه «و مستودعها» یعنی گور [صفحه ۸۷] «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأرضَ فِی سِتَّةِ أَیّامٍ» ابو الفتوح نوشته است: و مراد بشش روز آن است که بتقدیر شش روز از برای آنکه روز عبارت باشد من طلوع الشّمس الی غروبها و آنگه آفتاب نبود. -قرآن-۱-۵۷ فخر: آیا مقصود از اینکه ایّام همین روزهای دنیا است یا چنانکه از إبن عبّاس نقل شده است که مقصودش «روز» از روزهای آخرت است که هر روزی هزار سال است بدلیل اینکه آیه «وَ إِنَّ یَوماً عِندَ رَبِّکَ کَأَلفِ سَنَةٍ مِمّا تَعُدُّون» یعنی روز بپیشگاه خدا مثل هزار سالی است که شما در حسابهای خود منظور میدارید. قاضی گفته است مقصود همین روزها است که مردم میتوانستند بفهمند ولی چون در تورات و انجیل ایّام آخرت گفته شده است و مردم بواسطه‌ی معاشرت با یهودی و مسیحی از اینکه معنی مطّلع بوده‌اند ممکن است که مقصود ایّام آخرت باشد. -قرآن-۲۰۷-۲۷۴ عبده: یعنی آرزوهای خداوندی که مدّت ایجاد و تکوین است و دوره- های تحویل و تحوّل موجودات است، نه مقصود روزهای ما باشد که جزء آفرینش اینکه موجودات پیدا شده است، و مؤیّد اینکه نظر آیات قرآن است «وَ إِنَّ یَوماً عِندَ رَبِّکَ کَأَلفِ سَنَةٍ مِمّا تَعُدُّون» و «تَعرُجُ المَلائِکَةُ وَ الرُّوحُ إِلَیهِ فِی یَومٍ کانَ مِقدارُهُ خَمسِینَ أَلفَ سَنَةٍ» و در علم هیئت ثابت شده است که در کره‌های دیگر شبانه روز تفاوت دارد با شبانه روز کره‌ی زمین ما بموجب اختلاف حجم و بعد و سرعت حرکت آنها، و اینکه خورشیدهای نورانی با ستاره‌های روشن که بدور آنها هستند و باصطلاح قرآن از دخان و بزبان علم امروز از سدیم تکوین و تکمیل شده است، البتّه هر روزی از مدّت اینکه ایجاد و تکمیل برابر است با ملیونها سال شمسی ما بلکه با ملیونها سال سرعت حرکت نور. -قرآن-۲۳۱-۲۹۸-قرآن-۳۰۱-۳۹۹ «وَ کانَ عَرشُهُ عَلَی الماءِ» ۷ تبیان: اینکه جمله میفهماند که عرش خداوند بر آب است و آب بچیزی تکیه ندارد، و اینکه خود بهترین و برتر وسیله است برای باریک بینی انسان و فکر او در آفرینش و ایمان بحقّ. -قرآن-۱-۳۴ مجمع: ابو مسلم گفته است: عرش بمعنی ساختن است بدلیل اینکه جمله‌ی [صفحه ۸۸] قرآن «وَ مِمّا یَعرِشُون» [یعنی از آنچه میسازند] و معنی جمله اینکه است که ساختمان خداوندی بر روی آب بود. و اینکه گونه کار البتّه مهمتر و عجیب‌تر است. -قرآن-۷-۲۹ فخر: اصمّ گفته است: معنی جمله اینکه است که عرش ما فوق آب است مثل اینکه بگوئیم آسمان بر زمین است یعنی بر بالای آن است نه اینکه چسبیده بآن است. عبده: از اینکه جمله و نظایرش میفهمیم که آنچه زیر عرش هست و فرمان و تدبیر ایجاد خلق بر آن وارد میشود اینکه ماده‌ی زندگی عموم موجودات جاندار است که نامش آب است. «لِیَبلُوَکُم أَیُّکُم أَحسَنُ عَمَلًا» ۷ عبده: خداوند همه چیز را باختیار شما گذارده است و بشما استعداد استفاده‌ی از آنها داده است، و نیز توانائی زیان و ضرر بموجودات در شما نهاده است تا در نتیجه هر کسی جزای کارش را به بیند، و البتّه تمام و کمال اینکه سود و زیان در عالم دگر خواهد بود. -قرآن-۱-۴۳ «وَ لَئِن أَخَّرنا عَنهُمُ العَذابَ إِلی أُمَّةٍ مَعدُودَةٍ» ۸ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: «امّة» بمعنی هنگام است، یعنی اگر کافران را تا وقت معیّن مهلت دهیم و بیچاره‌شان نکنیم. جبّائی گفته است: یعنی اگر آزار و بیچارگی را بتأخیر بیندازیم و بسوی ملّتی دیگر محوّل کنیم که در آینده خواهند بود و نافرمانی خواهند کرد و سزای خود خواهند دید، و آن هنگام قیامت میباشد. -قرآن-۱-۶۵ سخن ما: ۱- جمله‌ی «أُحکِمَت آیاتُه» همان طور که از دیگران نقل کردیم شاید اشاره باشد باستواری قرآن که رخنه‌ای بآن نخواهد رسید چنانکه آنها که مسلمان نیستند پس از هزار و چند صد سال تصدیق دارند که کتاب دینی مصون از تحریف و خلل فقطّ قرآن است و بس و ما اینکه مطلب را تحت عنوان قرآن و دیگران در مقدّمه‌ی تفسیر نوشته‌ایم، ۲- جمله‌ی «یُمَتِّعکُم مَتاعاً حَسَناً» شاید اشاره باین مطلب باشد که در اینکه آفرینش راه تمتّع و بهره‌مندی از زندگی بخوبی فراهم شده است، پس بوسیله‌ی توبه‌ی از انحرافهای نفسانی و اجتماعی و رها کردن کفر و بدبینی و تنبلی و ستمکاری و دروغ و دزدی و استغفار و خواهش -قرآن-۲۳-۴۳-قرآن-۳۹۱-۴۲۱ [صفحه ۸۹] مغفرت از گذشته بوسیله‌ی ایمان و صدق و صفا و کار و کوشش، البتّه بهره‌مند از زندگی میشوند و از بیماری و فقر و ذلّت و ناامنی آسوده میشوند و اگر کار و هنر و علم و صنعت بیشتر فراهم کردند از فضل و برتری کار خود نتیجه و استفاده‌ی بیشتر میبرند و در تفسیر عبده توضیحی دیده شد که تا اندازه‌ای نظیر سخن ما معنی کرده است ۳- آیت ۷ جمله‌ی «لِیَبلُوَکُم أَیُّکُم الخ» چنانکه در ترجمه نوشتیم شاید اشاره باشد به اینکه که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آفرینش باین ترتیب و تفصیل به اینکه جا میرسد که شما آدمها درست شوید که دارای اندیشه و خرد هستید و کار و کوشش کنید تا نکوکارترین شما آزموده و بهره‌مند شوند. بگفته‌ی سعدی: -قرآن-۳۷۹-۴۰۱ ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند || تا تو نانی بکف آری و به غفلت نخوری ۴- بقیه‌ی آیات تا آخر توجّه مردم است باصل آفرینش و قدرت حق و پس از آن معرفی فکر و عقل مردم است که جمود و دلبستگی بگذشته با همه‌ی اینگونه یادآوری ها و راهنمائیها باز هم بر انحراف و بداندیشی می‌افزاید و تغییری بحال اینجور مردم داده نمیشود، و باندک حادثه متزلزل و بیقرار میشوند، ۴- آیت آخر چون از ایمان و اسلام یاد نشده است شاید اشاره باشد باین مطلب که صبر و نیکوکاری می- توانند وسیله‌ی هدایت و تربیت انسان شوند و او را مؤمن و صالح و مهیّا برای مغفرت و اجر بزرگ در عالم دیگر خواهند کرد.

[سوره هود [۱۱]: آیات ۱۲ تا ۲۴]

-قرآن-۵۹-۹۱ فَلَعَلَّكَ تارِكٌ بَعضَ ما يُوحى إِلَيكَ وَ ضائِقٌ بِهِ صَدرُكَ أَن يَقُولُوا لَو لا- أُنزِلَ عَلَيهِ كَنزٌ أَو جاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّما أَنتَ نَذِيرٌ وَ اللّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ وَكِيلٌ [۱۲] أَم يَقُولُونَ افتَراهُ قُل فَأتُوا بِعَشرِ سُوَرٍ مِثلِهِ مُفتَرَياتٍ وَ ادعُوا مَنِ استَطَعتُم مِن دُونِ اللّهِ إِن كُنتُم صادِقِينَ [۱۳] فَإِلَّم يَستَجِيبُوا لَكُم فَاعلَمُوا أَنَّما أُنزِلَ بِعِلمِ اللّهِ وَ أَن لا إِلهَ إِلّا هُوَ فَهَل أَنتُم مُسلِمُونَ [۱۴] مَن كانَ يُرِيدُ الحَياةَ الدُّنيا وَ زِينَتَها نُوَفِّ إِلَيهِم أَعمالَهُم فِيها وَ هُم فِيها لا يُبخَسُونَ [۱۵] أُولئِكَ الَّذِينَ لَيسَ لَهُم فِي الآخِرَةِ إِلَّا النّارُ وَ حَبِطَ ما صَنَعُوا فِيها وَ باطِلٌ ما كانُوا يَعمَلُونَ [۱۶] -قرآن-۱-۷۵۳ أَ فَمَن كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِن رَبِّهِ وَ يَتلُوهُ شاهِدٌ مِنهُ وَ مِن قَبلِهِ كِتابُ مُوسى إِماماً وَ رَحمَةً أُولئِكَ يُؤمِنُونَ بِهِ وَ مَن يَكفُر بِهِ مِنَ الأَحزابِ فَالنّارُ مَوعِدُهُ فَلا- تَكُ فِي مِريَةٍ مِنهُ إِنَّهُ الحَقُّ مِن رَبِّكَ وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يُؤمِنُونَ [۱۷] وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَرى عَلَى اللّهِ كَذِباً أُولئِكَ يُعرَضُونَ عَلى رَبِّهِم وَ يَقُولُ الأَشهادُ هؤُلاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلى رَبِّهِم أَلا لَعنَةُ اللّهِ عَلَى الظّالِمِينَ [۱۸] الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَ يَبغُونَها عِوَجاً وَ هُم بِالآخِرَةِ هُم كافِرُونَ [۱۹] أُولئِكَ لَم يَكُونُوا مُعجِزِينَ فِي الأَرضِ وَ ما كانَ لَهُم مِن دُونِ اللّهِ مِن أَولِياءَ يُضاعَفُ لَهُمُ العَذابُ ما كانُوا يَستَطِيعُونَ السَّمعَ وَ ما كانُوا يُبصِرُونَ [۲۰] أُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم وَ ضَلَّ عَنهُم ما كانُوا يَفتَرُونَ [۲۱] -قرآن-۱-۹۲۲ لا- جَرَمَ أَنَّهُم فِي الآخِرَةِ هُمُ الأَخسَرُونَ [۲۲] إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ أَخبَتُوا إِلى رَبِّهِم أُولئِكَ أَصحابُ الجَنَّةِ هُم فِيها خالِدُونَ [۲۳] مَثَلُ الفَرِيقَينِ كَالأَعمى وَ الأَصَمِّ وَ البَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَل يَستَوِيانِ مَثَلاً أَ فَلا تَذَكَّرُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۳۲۴ [صفحه ۹۱] معنی لغات: ضائق- بمعنی تنگ و در فشار مانده، کنز- مال اندوخته و ذخیره شده، افتریه- از مصدر افتراء تهمت زدن و دروغ، یبخسون- از بخس بمعنی کم کردن، یعرضون- از مصدر عرض، اظهار کردن و نمایش دادن، از جلو گذراندن، اصابت و برخورد کردن، اخبتوا- از مصدر مجرّد خبت بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی پوشیده ماندن یاد و نام کس، آرامش و خشوع در پیشگاه خدا زمین هموار و وسیع. جهت نزول: مجمع: إبن عبّاس گفته است: قریش و رؤساء مکه بپیغمبر عرض کردند، اگر ادّعای تو راست هست، اینکه کوههای مکّه را تبدیل بطلا- کن یا ملائکه- ای چند بیاور که شاهد درستی گفتارت باشند تا سخنت را بپذیریم، آیت «فَلَعَلَّكَ تارِكٌ بَعضَ» بجواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۵۰-۲۷۹ ترجمه: ۱۲ و شاید تو دل تنگ شوی و چیزی ز قرآن رها کنی و آیات سرزنش بت و پرستی را برای مردم نخوانی از ترس کافران که گویند [اگر محمّد پیغمبر است] چرا بر او گنجی ز آسمان فرو نمی‌آید و یا چرا با او فرشته نباشد! [البتّه تو آسوده دل باش] که تو برای بیم و نوید مردمی، و خدا است که بر همه چیز نگهبان است [و بخوب مردمان میرسد] ۱۳ و گر گویند: محمّد اینکه قرآن را بدروغ ز خود ساخته تو بگو: اگر باین سخن راست گوئید ده سوره از اینکه گونه سخنان بدروغ بسازید و اگر توانید یاورانی جز خدا [برای پیشرفت کارتان] بخوانید ۱۴ و اگر باین خواسته‌ی شما پاسخ ندادند بدانید که قرآن فرود آمده بعلم خداوندی است که جز او خدائی نیست پس آیا [با اینکه گفتگوها] باید مسلمان باشید یا نه! ۱۵ و بدانید: آنها که زیور زود گذر اینکه زندگی بخواهند ما سود کارشان بدرستی بایشان رسانیم که هیچ زیانی از آن نه بینند ۱۶ ولی اینکه گونه کسان در زندگی دیگر جز آتش بهره‌ای ندارند و ساخته‌شان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بی‌سود گردد و اندیشه و کارشان نابود بود ۱۷ مگر آنکه در دین خود [پیغمبر و] دلیلی نمودار از سوی پروردگار خود دارد و بدنبال آن گواه خداوندی و قرآن باشد که پیش از آن نیز تورات موسی رهبر [صفحه ۹۲] و مهر خدائی بوده است و بآن می‌گرود می‌شود که یکسان باشد با آنکه بهمه‌ی اینها کافر است و میعاد او آتش است، پس تو ای آدمی براه حقّ دو دل مباش که قرآن راست است و از سوی پروردگار تو است گرچه بیشتر مردمان بآن نمیگروند پس چه کس ستمکارتر است از آنان که بر خدا دروغ بستند و قرآن را دروغ دانستند! اینکه- گونه کسان به پیشگاه پروردگارشان نمودار شوند و گواهانی باشند که گویند: اینها همان مردمند که بآفریدگار خود دروغ بستند [و بشمار ستمکاران بوند] و آگاه باشید که بر ستمکاران لعنت خدا رسد، ۱۹ و آن مردم که جلوگیر راه حقّ می‌شوند و کجروی پیش می‌گیرند و زندگی دوباره باور ندارند نمی‌توانند ۲۰ در جائی از زمین قدرت خداوندی را بیچاره کنند [و از آزار حقّ آسوده بمانند] و در برابر آزار او دوستی ندارند و گرفتاری‌شان دو برابر شود و نتوانند چیزی به بینند و بشنوند ۲۱ و اینها همان کسانند که زیان دیدند و آنچه بدروغ تهمت بستند از دست بدادند ۲۲ پس بناچار زیانبرده‌ترین مردم بجهان دیگر ایشان باشند ۲۳ ولی آن کسان که مؤمن شدند و کارهای شایسته کردند و دل بخدای خود سپردند دارای بهشتند که در آن جاودان بمانند ۲۴ داستان اینکه دو گروه داستان کور و کر است با بینا و شنوا مگر شود که هر دو برابر شوند! پس چرا شما کافران بیاد حقّ نمی‌باشید! سخن مفسّرین: «فَلَعَلَّکَ تارِکٌ بَعضَ ما یُوحی» ۱۲ فخر: اینکه سخن با پیغمبر نه از اینکه رو است که ممکن است آن حضرت در مأموریت خود کوتاهی کند، بلکه برای تحریک و دلداری است که اینکه کافران بسخن تو گوش نمیدهند و اگر رها کنی اقدام بکار خودت را در انجام مأموریّت خود تقصیر کرده‌ای، و اگر اقدام کنی آنها تو را آزار میکنند و تو انجام وظیفه کرده‌ای. و معلوم است تحمّل آزار و انجام وظیفه مقدّم است. -قرآن-۱۵-۵۴ مجمع: اینکه جمله برای توجّه مردم است که سوء رفتار شما در کار پیغمبر مؤثّر نیست و از کار خود باز نخواهد ماند. [صفحه ۹۳] تفسیر حسینی: در شب مهتاب مه را بر سماک ||از سگان و وع وع ایشان چه باک «فَأْتُوا بِعَشرِ سُوَرٍ مِثلِهِ» ۱۳ تنویر المقباس: یعنی مانند اینکه سوره‌های قرآن: -قرآن-۱-۳۴ قرة، آل عمران، النّساء، المائدة، الانعام، الأعراف، الانفال، التّوبة، و یونس، و هود«۱۱». -پاورقی-۹۲-۹۴ تفسیر عبده: یعنی مردم مکه میگویند: محمّد اینکه سخنان را بتهمت میگوید از سوی خداوند است. تو بجواب بگو: چون شما مرد بیان و شعر و خطابه هستید، و بفنون سخن آشنا، اینکه سخن من است در احکام دینی و مطالب سیاسی و مدنی و اجتماعی و پند و آداب زندگی و اخبار از گذشته و اعلام بحوادث آینده با اینکه روش و نظم شیرین و دلربا که روح آدمیرا واله و شیدای خود میکند، و اگر گمان دارید که کسی در اینها کمک من است. شما نیز خداوندان معبود خود و یا دیگران را برای همکاری با خود دعوت کنید. و اگر در یک سوره چنانکه از شما خواستم و نتوانستید و نمی- توانید بیاورید همین مطالب من را با همین روش که مطلب مکرر میشود ولی نه ملال دارد و نه کهنگی، شما در ده سوره بیاورید. [«وَ حَبِطَ ما صَنَعُوا» آنچه کرده‌اند باطل بود یعنی نه بر وجهی است که استحقاق ثواب داشته باشد«۱۲».] -قرآن-۳-۲۶-پاورقی-۱۱۶-۱۱۸ [صفحه ۹۴] «وَ باطِلٌ ما کانُوا یَعمَلُونَ» ۱۶ مجمع: از ابی بن کعب و عبد اللّه مسعود نقل شده است که «باطلا» با نصب لام خوانده‌اند و در نتیجه‌ی معنی تفاوتی نیست. -قرآن-۱-۳۵ «أَ فَمَن کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِن رَبِّهِ» ۱۷ مجمع: مقصود از بیّنه قرآن است و مفاد جمله اینکه است که پیغمبر با دلیل از جانب خداوند که قرآن است فکر میکند، و سخن میگوید، و بعضی گفته‌اند هر کس که با دلیل دین حقّ را بپذیرد مشمول اینکه جمله است. ابو علیّ جبّائی گفته است: مقصود مؤمنین و اصحاب پیغمبر هستند. -قرآن-۱-۴۸ «وَ یَتلُوهُ شاهِدٌ مِنهُ» ۱۷ مجمع: ابو مسلم گفته است: مقصود اینکه است که مؤمنین دلیلی از جانب خداوند دارند که عقل و موهبت الهی است و در دنبال عقل خود شاهدی از سوی حقّ دارند که قرآن است. فخر: اینکه جمله را چند جور معنی کرده‌اند: ۱- جبرئیل که شاهدی است از جانب خداوند آن بیّنه را که قرآن است میخواند و تلاوت میکند، ۲- زبان پیغمبر میخواند قرآن را که شاهدی است از خودش، ۳- علیّ علیه السّلام شاهدی است که بمنزله‌ی جزء از پیغمبر است و قرآن تلاوت میکند، ۴- جمله‌ی «یتلوه» از مصدر تلاوت نیست و از مصدر «تلوّ» است با ضمّ اوّل و دوّم و تشدید سوّم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمعنی در دنبال و عقب بودن و پیروی کردن. و معنی چنین است در دنباله‌ی قرآن شاهدی است از پیغمبر که صورت و نمای ظاهر او طوری است که هر کس با عقل و دیده‌ی بصیرت بآنحضرت بنگرد می- فهمد فکر و سخنش راست است و درست، ۵- اصحاب مؤمن پیغمبر با دلیل و بینه هستند که قرآن است و در دنباله‌ی اینکه بینه شاهدی است که شخص پیغمبر باشد، یا سبک و فصاحت و اعجاز خود قرآن باشد. -قرآن-۱-۲۹ ابو الفتوح نوشته است: در کتاب فصیح الخطیب بیارد که یک روز امیر- المؤمنین بر منبر کوفه گفت «سلونی قبل ان تفقدونی» بپرسید مرا پیش از آنکه مرا نیابید. إبن الکوّا بر پای خاست گفت: مرا از خود خبر ده از قرآن در حقّ تو چه آمد! گفت: سوره‌ی هود میخوانی «أَ فَمَن کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِن رَبِّهِ وَ یَتلُوهُ شاهِدٌ مِنه» من آن -قرآن-۲۸-۱۰۲ [صفحه ۹۵] گواهم که از اویم و پیرو اویم. إبن الکواء گفت: بحقّ تو که از پس کس نروم مگر از پی تو. در تفسیر حسینی: در کلمه‌ی «شاهد» که مقصود صورت پیغمبر است، اینکه شعر را نوشته است: ای صبح سعادت ز جبین تو هویدا || اینکه حسن چه حسنی است تبارک و تعالی مصوّری که تو را طرح کرد و نقشه کشید || ز اوستادی خود مست و مات و حیران است «وَ مَن یَکفُر بِهِ مِنَ الأَحزابِ» ۱۷ عبده: مقاتل گفته است: مقصود بنی امیّه و بنی مغیرة بن عبد اللّه مخزومی هستند و آل طلحة بن عبید اللّه و آنها که در آینده باهم دسته و حزب میشوند برای جلوگیری از پیغمبر و اسلام. -قرآن-۱-۴۰ «ما کانُوا یَستَطِیعُونَ السَّمعَ وَ ما کانُوا یُبصِرُون» ۲۰ عبده: بواسطه‌ی کمال میل بکفر و باطل و پیروی از خواسته‌های مادّی نمیتوانستند گوش بقرآن و سخن حقّ فرا دهند و هم از دیدن آیات آفاق و انفسی حقّ خود را محروم کرده بودند. -قرآن-۱-۶۲ تفسیر حسینی گوشی که بحقّ باز بود در همه جای || او هیچ سخن نشنود الّا ز خدای وان دیده که زو نور پذیرد او را || هر ذرّه بود آینه‌ای دوست نمای سخن ما: ۱- آیت اوّل «فَلَعَلَّکَ تارِکٌ» تا آخر، شاید توضیحش اینکه باشد که «واو» «وَ ضائِقٌ بِهِ صَدرُکَ» برای بیان حال است و معنی چنین است: که با ناراحتی از سخنان کافران ممکن است تو چنین فکر کنی که شاید کوتاهی در کار خود میکنی، یا تصوّر کنی که سخن تو سودی بحال اینکه مردم ندارد و نگفتن پاره‌ی مطالب بآنها بهتر است، ولی تو ناراحت نباش که فقط وظیفه‌ای داری و انجام میدهی و دنباله و نتیجه‌اش با خدا است که وجود تو و آنها بقدرت او است. -قرآن-۲۷-۴۹-قرآن-۹۹-۱۲۶ [صفحه ۹۶]

[سوره هود [۱۱]: آیات ۲۵ تا ۴۹]

وَ لَقَد أَرسَلنا نُوحاً إِلی قَومِهِ إِنِّی لَکُم نَذِیرٌ مُبِینٌ [۲۵] أَن لا تَعبُدُوا إِلاَّ اللّهَ إِنِّی أَخافُ عَلَیکُم عَذابَ یَومٍ أَلِیمٍ [۲۶] فَقالَ المَلَأُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن قَومِهِ ما نَراکَ إِلاّ بَشَراً مِثلَنا وَ ما نَراکَ اتَّبَعَکَ إِلاَّ الَّذِینَ هُم أَراذِلُنا بادِیَ الرَّأیِ وَ ما نَری لَکُم عَلَینا مِن فَضلٍ بَل نَظُنُّکُم کاذِبِینَ [۲۷] قالَ یا قَومِ أَ رَأَیتُم إِن کُنتُ عَلی بَیِّنَةٍ مِن رَبِّی وَ آتانِی رَحمَةً مِن عِندِهِ فَعُمِّیَت عَلَیکُم أَ نُلزِمُکُمُوها وَ أَنتُم لَها کارِهُونَ [۲۸] وَ یا قَومِ لا أَسئَلُکُم عَلَیهِ مالاً إِن أَجرِیَ إِلاّ عَلَی اللّهِ وَ ما أَنَا بِطارِدِ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّهُم مُلاقُوا رَبِّهِم وَ لکِنِّی أَراکُم قَوماً تَجهَلُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۷۶۵ وَ یا قَومِ مَن یَنصُرُنِی مِنَ اللّهِ إِن طَرَدتُهُم أَ فَلا تَذَکَّرُونَ [۳۰] وَ لا أَقُولُ لَکُم عِندِی خَزائِنُ اللّهِ وَ لا أَعلَمُ الغَیبَ وَ لا أَقُولُ إِنِّی مَلَکٌ وَ لا أَقُولُ لِلَّذِینَ تَزدَرِی أَعیُنُکُم لَن یُؤتِیَهُمُ اللّهُ خَیراً اللّهُ أَعلَمُ بِما فِی أَنفُسِهِم إِنِّی إِذاً لَمِنَ الظّالِمِینَ [۳۱] قالُوا یا نُوحُ قَد جادَلتَنا فَأَکثَرتَ جِدالَنا فَأتِنا بِما تَعِدُنا إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ [۳۲] قالَ إِنَّما یَأتِیکُم بِهِ اللّهُ إِن شاءَ وَ ما أَنتُم بِمُعجِزِینَ [۳۳] وَ لا یَنفَعُکُم نُصحِی إِن أَرَدتُ أَن أَنصَحَ لَکُم إِن کانَ اللّهُ یُرِیدُ أَن یُغوِیَکُم هُوَ رَبُّکُم وَ إِلَیهِ تُرجَعُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۶۹۴ أَم یَقُولُونَ افتَراهُ قُل إِنِ افتَرَیتُهُ فَعَلَیَّ إِجرامِی وَ أَنَا بَرِیءٌ مِمّا تُجرِمُونَ [۳۵] وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَن یُؤمِنَ مِن قَومِکَ إِلاّ مَن قَد آمَنَ فَلا تَبتَئِس بِما کانُوا یَفعَلُونَ [۳۶] وَ اصنَعِ الفُلکَ بِأَعیُنِنا وَ وَحیِنا وَ لا تُخاطِبنِی فِی الَّذِینَ ظَلَمُوا إِنَّهُم مُغرَقُونَ [۳۷] وَ یَصنَعُ الفُلکَ وَ کُلَّما مَرَّ عَلَیهِ مَلَأٌ مِن قَومِهِ سَخِرُوا مِنهُ قالَ إِن تَسخَرُوا مِنّا فَإِنّا نَسخَرُ مِنکُم کَما تَسخَرُونَ [۳۸] فَسَوفَ تَعلَمُونَ مَن یَأتِیهِ عَذابٌ یُخزِیهِ وَ یَحِلُّ عَلَیهِ عَذابٌ مُقِیمٌ [۳۹] -قرآن-۱-۶۰۷ حَتّی إِذا جاءَ أَمرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ قُلنَا احمِل فِیها مِن کُلٍّ زَوجَینِ اثنَینِ وَ أَهلَکَ إِلاّ مَن سَبَقَ عَلَیهِ القَولُ وَ مَن آمَنَ وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلاّ قَلِیلٌ [۴۰] وَ قالَ ارکَبُوا فِیها بِسمِ اللّهِ مَجراها وَ مُرساها إِنَّ رَبِّی لَغَفُورٌ رَحِیمٌ [۴۱] وَ هِیَ تَجرِی بِهِم فِی مَوجٍ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

كَالجِبالِ وَ نادى نُوحٌ ابنَهُ وَ كانَ فِي مَعزِلٍ يا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنا وَ لا تَكُن مَعَ الكافِرِينَ [۴۲] قالَ سَآوِي إِلى جَبَلٍ يَعصِمُنِي مِنَ الماءِ قالَ لا عاصِمَ اليَومَ مِن أَمرِ اللّهِ إِلاّ مَن رَحِمَ وَ حالَ بَينَهُمَا المَوجُ فَكانَ مِنَ المُغرَقِينَ [۴۳] وَ قِيلَ يا أَرضُ ابلَعِي ماءَكِ وَ يا سَماءُ أَقلِعِي وَ غِيضَ الماءُ وَ قُضِيَ الأَمرُ وَ استَوَت عَلَى الجُودِيِّ وَ قِيلَ بُعداً لِلقَومِ الظّالِمِينَ [۴۴] -قرآن-۱-۸۰۷ وَ نادى نُوحٌ رَبَّهُ فَقالَ رَبِّ إِنَّ ابنِي مِن أَهلِي وَ إِنَّ وَعدَكَ الحَقُّ وَ أَنتَ أَحكَمُ الحاكِمِينَ [۴۵] قالَ يا نُوحُ إِنَّهُ لَيسَ مِن أَهلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيرُ صالِحٍ فَلا تَسئَلنِ ما لَيسَ لَكَ بِهِ عِلمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الجاهِلِينَ [۴۶] قالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَن أَسئَلَكَ ما لَيسَ لِي بِهِ عِلمٌ وَ إِلاّ تَغفِر لِي وَ تَرحَمنِي أَكُن مِنَ الخاسِرِينَ [۴۷] قِيلَ يا نُوحُ اهبِط بِسَلامٍ مِنّا وَ بَرَكاتٍ عَلَيكَ وَ عَلى أُمَمٍ مِمَّن مَعَكَ وَ أُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُم ثُمَّ يَمَسُّهُم مِنّا عَذابٌ أَلِيمٌ [۴۸] تِلكَ مِن أَنباءِ الغَيبِ نُوحِيها إِلَيكَ ما كُنتَ تَعلَمُها أَنتَ وَ لا قَومُكَ مِن قَبلِ هذا فَاصبِر إِنَّ العاقِبَةَ لِلمُتَّقِينَ [۴۹] -قرآن-۱-۷۷۲ [صفحه ۹۸] معنی لغات: اراذل- جمع ارذل، بمعنی فاسد تباه، حقیر بادی- از مصدر بدء، بمعنی آغاز کردن و جلو داشتن، عمیت- از مصدر تعمیه، بمعنی پوشیده و مخفی نگه داشتن. طارد- از مصدر طرد، بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی دور کردن و راندن از خود، تزدری- از مصدر مجرّد ذرئ، بمعنی تحقیر و سرزنش و عیبجوئی، تبتئس- از ابتأس، یعنی اندوهناک شد و ناپسند داشت، و اینکه جمله را در المنجد [شکایت مکن و اندوهناک مباش] معنی کرده است، اجرام- بمعنی جرم است، فار- از مصدر فور و فوران با سکون واو در اوّل و فتح آن در دوّم بمعنی جوشیدن و روان شدن آب از زمین و جوشیدن و بالا زدن دیگ، تنّور- جای طبخ نان، سطح زمین، چشمه‌ی آب جای اجتماع آب در میان درّه، مرسی- جای ایستادن کشتی و لنگرگاه، آوی- از مصدر أویّ بضمّ اوّل و کسر دوّم بمعنی بجائی فرود آمدن و منزل گزیدن، اقلعی- از اقلع یعنی خودداری کرد و رها کرد، غیض- از مصدر غیض، بفتح غین بمعنی کم شدن و فرو رفتن آب. ترجمه: [و چرا از سرگذشت دیگران پند نمی‌گیرید که] ۲۵ ما نوح را بسوی هم میهنان خودش فرستادیم [و او بآنها گفت] من شما را بآشکار بیم و نوید آورم که جز خدا نپرستید ۲۶ چه من ز آزار روز دردناک بر شما ترسناکم که گرفتار آن شوید. ۲۷ پس کافران ایشان گفتند: ای نوح ما تو را بیش از یک آدمی بمانند خود ندانیم و جز فرومایگان که نسنجیده سخنان تو پذیرفتند کسی پیرو تو نشد [و معنی چنین است: مردمی پیرو تو شدند که هر کس آنان را بیند بنخستین دیدار پست و بیمایه‌شان شناسد] و ما برای تو و پیروانت برتری سراغ نداریم و دروغگوتان شماریم ۲۸ نوح گفت: ای مردم چه می‌پندارید اگر براهی نمودار از سوی پروردگار خود باشم و نیکی و بخشش ز پیشگاه او بمن برسد و چشمهای شما ز دریافت آن کور باشد و نخواهید که آن را بپذیرید آیا شود که من شما را وادار بآن کنم! ۲۹ و بدانید که من بر اینکه رهبری سرمایه‌ای از شما نخواهم که مزد من جز خدا نتواند بدهد و آن کسان که مؤمن شدند [و شما ناچیزشان پندارید] من دورشان ز خود ندارم که با [صفحه ۹۹] پروردگار خود، سر و کار دارند و بپیشگاه او میرسند [پس نه فرومایه‌اند و نه من توانم ز خود دورشان بدارم] و لکن شما را بینم که از اینکه حقایق بی‌خبرید ۳۰ ای مردم چرا در نمی‌یابید که اگر من مؤمنان ز خود برانم کی جلوگیر آزار خدا ز من می‌شود! من که ادّعا ندارم اندوخته‌های خدا نزد من است و نه گفته‌ام غیب میدانم ۳۱ و نه خود را فرشته میدانم و نه آنها که بچشم شما ناچیزند از مهر خدا بی‌بهره میدانم که خدا بهتر داند: آنها چه در درون دارند پس اگر من باین گونه اندیشه و کارم باشد بشمار ستمکاران باشم ۳۲ کافران گفتند: ای نوح با ما بدشمنی سخن گفتی و در آن اندازه نگه نداشتی پس اگر راست می‌گوئی آنچه ما را از آن می‌ترسانی بر سرمان بیار ۳۳ او گفت: اگر خدا بخواهد، آن را بیاورد، و شما نتوانید او را بیچاره کنید ۳۴ و پند من سودمند شما نباشد گرچه من خیرخواه شما باشم چه اگر خدا بخواهد شما را [بسزای بداندیشی‌تان] ز راه می‌گرداند که او پروردگار شما است و شما را بسوی او باز برند ۳۵ و شاید گروهی ز کافران بگویند: محمّد قرآن و اینکه داستان نوح بدروغ ز خود ساخته است، تو بپاسخ بگو اگر دروغ بسازم گناه آن گردنگیر من است ولی من از آن گناهان که شما کنید بدورم و بیزارم ۳۶ [و داستان نوح چنین بود] به نوح الهام شد که از خویشان تو جز همانها که مؤمن شده‌اند کسی بتو نمی‌گرود پس آنچه کنند اندیشه‌اش مکن ۳۷ و بالهام و نگهداری ما کشتی بساز و در کار ستمکاران با من سخن مگو که آنها بآب فرو شده‌اند ۳۸ او کشتی می‌ساخت و هر گروه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از آن مردم که بر او می- گذشتند او را بفسوس و مسخره می گرفتند، او گفت: اگر امروز ما را فسوس کنید باشد که ما همین گونه شما را سخره کنیم ۳۹ و خواهید دانست بکی میرسد آزاری که بچشم مردمان خوارش کند و که را بر سر آید آن آزار که پایدار باشد! [و چنین بودند] ۴۰ تا سرنوشت ما نمودار شد و از تنور آب بجوشید و باو گفتیم: ز هر تیره دو تای نر و ماده بکشتی بر و اهل بیت خود را جز آنکه هلاکت سرنوشت او است، و نیز آنکه ایمان آورده و کسی با او جز اندکی مؤمن نشد ۴۱ آنگاه بمؤمنان گفت: سوار شوید با نام خدا که کشتی را بر- آب می‌برد و بلنگرگاه نگاه میدارد و همان پروردگار من است که آمرزنده و مهربان است [صفحه ۱۰۰] ۴۲ کشتی ایشان را بر موجی کوه مانند می‌برد و پسر نوح در کناری بود که پدرش او را آواز داد: ای پسر با ما سوار کشتی شو و همگام کافران مباش ۴۳ او گفت اینک بکوهی پناهنده شوم کز آب نگاهم بدارد. نوح گفت: امروز جلوگیری ز فرمان خدا نیست مگر آن را که مهر خدا رسد پس موج میان‌شان جدائی افکند و او با دگران بآب فرو شد، ۴۴ و فرمان رسید: ای زمین آب خود فرو بر و آسمان مریز و آب فرو کشید و فرمان خدا انجام شد و کشتی بکوه جودی آرام گرفت و فرمان حقّ رسید: ستمکاران ز رحمت خداوندی بدور باشند ۴۵ و نوح پروردگار خود بخواند که ای خدا پسرم ز خانواده‌ی من است [و تو وعده‌ی نجات آنها دادی] و وعده‌ی تو استوار است و تو بهترین دادگرانی. خدا بپاسخ او گفت: ۴۶ ای نوح او از خانواده تو نیست که پرورده‌ی ناشایسته شده است پس آنچه تو را ز آن خبر نباشد از من مپرس و پند من بشنو و از بیخردان مباش ۴۷ او گفت: پروردگارا بتو پناه میبرم کز تو چیزی بخواهم که آن را ندانم و اگر تو مرا نیامرزی و مهربانم نباشی بشمار ستمکاران شوم ۴۸ [آنگاه] باو فرمان رسید: با تندرستی ز سوی ما از کشتی فرود آی که فرخندگیها بر تو باد و بر آنان که با تو هستند، و گروهی بروزگاری باشند که بهره‌مندشان کنیم وز آن پس [نافرمان شوند] و آزار دردناک ما بایشان رسد ۴۹ اینکه سرگذشتهای پوشیده ز مردم است که ما بتو الهام می‌کنیم که خود و خویشانت زین پیش از آن آگاه نبودید [پس ز اینکه گونه سرگذشتها پند گیر و بر آزار و نافرمانی کافران] شکیبا باش که سر انجام پرهیزگاران نکو باشد. سخن مفسّرین: «إِنِّی لَکُم» ۲۵ مجمع: همزه‌ی «انّی» با کسر و فتح قرائت شده است. -قرآن-۱۵-۳۱ فی ظلال: در اینکه جمله که نقل قول نوح است بکلمه‌ی «قال» آغاز نشده است و نگفته است «قال انّی لکم- الخ» برای اینکه تعبیرات قرآن چنان گذشته را مجسّم و نمودار می‌کند که گوئی همان مردم را می‌بینیم و آن گفتگو را می‌شنویم، و چنان است که نوح آمده است و می‌گوید «انّی لکم- الخ» و نیز با اینکه اختصار، و [صفحه ۱۰۱] بیان هدف پیغمبری و کار ایشان خلاصه شده است یعنی که ما نوح را بمانند دیگران برای چنین سخنی فرستادیم. «ما نَراکَ إِلّا بَشَراً مِثلَنا» حسینی: ایشان هیاکل بشریّت دیدند و از درک حقایق انسانی غافل ماندند. مثنوی: -قرآن-۱-۳۵ همسری با انبیا برداشتند || اولیاء را همچو خود پنداشتند گفتن اینان ما بشر ایشان بشر || ما و ایشان بسته‌ی خوابیم و خور اینکه ندانستند ایشان از عمی || در میان فرقی بود بی‌منتها هر دوگان زنبور خورد از یک محلّ || زین یکی شد زهر و آن دیگر عسل هر دوگان آهو گیا خوردند و آب || ز آن یکی خون شد ز دیگر مشک ناب آندو نی خوردند از یک آبخور || آن یکی خالی و دیگر پر شکر صد هزاران همچنین اشباه بین || فرق‌شان هفتاد ساله راه بین «وَ ما نَراکَ اتَّبَعَکَ إِلَّا الَّذِینَ هُم أَراذِلُنا بادِیَ الرَّأیِ» ۲۷ مجمع: کسائی «بادئ» با همزه خوانده است و دیگران «بادی» با یاء بدون همزه قرائت کرده- اند، و معنی جمله اینکه است که ما معتقدیم فقط مردم پست بی‌سرمایه و مقام پیرو تو شده‌اند آنهم نسنجیده که اگر فکر کنند منصرف شوند، و زجّاج گفته است: یعنی آنها در ظاهر پیرو تو هستند و بباطن مخالف تو. و بعضی گفته‌اند: یعنی هر کس پیروان تو را ببیند در نظر اوّل تشخیص میدهد که مردم پست و بیمایه هستند. -قرآن-۱-۸۰ «فَعُمِّیَت عَلَیکُم» ۲۸ مجمع: قاریهای کوفه بجز ابو بکر «فعمّیت» با ضمّ عین و تشدید میم خوانده‌اند، و دیگران «فعمیت» با فتح عین و تخفیف میم قرائت کرده اند. و معنی جمله اینکه است: پس بر شما پوشیده شده است برای اینکه در آن نمی‌اندیشید. -قرآن-۱-۲۴ «إِنَّهُم مُلاقُوا رَبِّهِم» ۲۹ مجمع: مقصود اینکه است که اگر آنها را از خود برانم چون بدیدار پروردگار خود برسند سزای ستم من را از خدا بخواهند و یا معنی اینکه است که آنها بثواب پروردگار خود میرسند پس چگونه ناچیز و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرومایه باشند. -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۱۰۲] «وَ لا یَنفَعُکُم نُصحِی إن أرَدتُ أن أنصَحَ لَکُم إن کانَ اللّهُ یُرِیدُ أن یُغوِیَکُم» ۳۴ مجمع: جمله‌ی آخر را «أن یُغوِیَکُم» چند جور معنی کرده‌اند: ۱- بمعنی محرومیّت و مجازات گناه مثل «فَسَوفَ یَلقَونَ غَیًّا یعنی بزودی می‌بینند سزای گناه خود را، و نتیجه‌ی اینکه جمله‌ها چنین خواهد بود: که چون در آیت دیگر گفته شده است: آنها مؤمن نمیشوند، نوح بآنها میگوید: بایستی بسزای کفر خود برسید بر فرض من بخواهم شما را نصیحت کنم سود نخواهد داشت، ۲- معنی «أن یُغوِیَکُم» «اغوائکم» است و مقصود مجازات بر گمراه کردن دیگران است، ۳- معنی جمله «ان یهلککم» است و نتیجه اینکه است که اگر در سرنوشت شما هلاکت باشد و نابودی نصیحت من سود ندارد، ۴- مقصود نقل عقیده‌ی آنها است که خدا وادارشان کرده است و نوح بصورت تعجّب و فرضیّه‌ی خود آنها گفته است: که اگر بعقیده‌ی غلط شما خداوند مجبورتان کرده است که گمراه باشید پند من سود ندارد. -قرآن-۱-۱۰۷-قرآن-۱۳۵-۱۵۳-قرآن-۲۲۱-۲۴۷-قرآن-۵۳۲-۵۵۰ «وَ اصنَعِ الفُلکَ بِأَعیُنِنا» ۳۷ کشف نوشته: نوح را فرمان آمد از روی شریعت بظاهر حکم که از چوب ساج کشتی ساز و درو نشین تا از طوفان برهی و از روی حقیقت بحکم تخصیص و نعت تقریب بسر وی ندا آمد که دریای نفس در پیش داری دریای مغرق مهلک در آن گردابها است پر خطر و نهنگان جان‌ربای بر رصد و ناچار بر آن عبرهٔ میباید کرد تا بساحل امن رسی، از اخلاص کشتی ساز بسه طبقه: -قرآن-۱-۳۴ یکی خوف و دیگری رجا و سوّم رضا، وانگه بادبان صدق بر آن بند و بر مهّب صبای اطلاع ما بدار، اینکه است که گفت «بِأَعیُنِنا وَ وَحیِنا» که ما خود چنان که باید راند و آنجا که باید راند خود رانیم. -قرآن-۱۳۱-۱۵۵ «وَ یَصنَعُ الفُلکَ وَ کُلَّما مَرَّ عَلَیهِ مَلَأٌ مِن قَومِهِ سَخِرُوا مِنه» ۳۸ ابو الفتوح نوشته است: حکایت حال است او کشتی میکرد ایشان بر او میگذشتند و میگفتند: نوح خانه میسازد برای زمستان تا سردش نباشد و یکی میگفت نهانخانه میسازد، و یکی میگفت انبار خانه میسازد، و میگفتند تا بدانید که اینکه مرد دیوانه است کشتی میسازد بر زمین ساده، اینجا دریائی نیست کشتی چگونه خواهد رفت!. -قرآن-۱-۸۶ [صفحه ۱۰۳] تأویلات کاشانی: ظاهر جمله‌ی «یَصنَعُ الفُلکَ» حقّ است و ایمان بآن واجب و تأویل آن محتمل است چنین باشد که کشتی کنایه از دین نوح باشد که وسیله‌ی نجات نوح و پیروانش بود، چنانکه پیغمبر فرموده است: «مثل اهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق» یعنی داستان خانواده من داستان کشتی نوح است که سواری و وابستگی بآن موجب نجات است و کناره گیری از آن موجب نابودی و دریا و آب کنایه است از تسلّط هیولی که چون کسی به پیروی از پیغمبر و تزکیه‌ی نفس خود را از آن مجرّد و خالی نکرد، در زیر فشار استیلای نواقص هیولانی هلاک و نابود میشود، چنانکه از سخن ادریس نقل شده است: دنیا دریای آب است که اگر در دوران زندگی برای هنگام مرگ و خرابی بدن کشتی تهیّه شد نجات بسوی عالم حقیقت انسانی فراهم خواهد شد و گر نه غرق است و نابودی. -قرآن-۳۲-۵۱ «وَ فارَ التَّنُّورُ» ۴۰ ابو الفتوح نوشته است: و بر جوشید تنور، یعنی آب از او برآمد، بعضی گفتند: از روی زمین آب پدید آمد، و عرب روی زمین را تنّور خوانند اینکه قول عبد اللّه عبّاس است و عکرمه و زهری و إبن عیینه، روایت کرده‌اند از علیّ بن- ابی طالب علیه الصّلوة و السّلام که او گفت: «فار التّنّور ای طلع الفجر» یعنی صبح برآمد و تنّور گفت عبارت است از صبح، حسن بصری و دگر مفسّران گفتند: مراد تنوری است که نان بپزند. -قرآن-۱-۲۲ «احمِل فِیها مِن کُلٍّ زَوجَینِ اثنَینِ» ۴۰ مجمع: حفص از عاصم نقل کرده است که قرائت او «کلّ» با تنوین بوده است، و دیگران «کلّ زوجین» بدون تنوین خوانده است که مضاف و مربوط بزوجین شود، و ابو علیّ گفته است: با اینکه قرائت کلمه‌ی «اثنین» مفعول «احمل» هست و معنی زوجین دو فردی است که با یکدیگر کمال ارتباط دارند و مفاد جمله اینکه است: از هر چه جفت هست هر دو جفت را بردار، و بقرائت با تنوین کلمه‌ی «اثنین» تأکید زوجین است و چنین معنی میشود: بردار از هر چیزی هر دو جفتش را و دو تای آنرا. -قرآن-۱-۴۶ «بِسمِ اللّهِ مَجراها وَ مُرساها» ۴۱ مجمع: مردم کوفه غیر ابو بکر «مجری» بفتح -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۱۰۴] میم و راء بصدای الف خوانده‌اند و دیگران با ضمّ میم و کسر راء. و عموم قاریها «مرسی» با ضمّ میم و سین با صدای الف قرائت کرده‌اند، و إبن محیصن هر دو را با فتح میم قرائت کرده است. ابو الفتوح: ابو رجاء عطاردی «مجری و مرسی» قرائت کرده است با ضمّ میم و کسر راء یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بنـام خـدا که رانـنده و نگهدارنـده‌ی کشتی است، و بقرائت إبن محیصن معنی اینکه است که رفتن و ایسـتادن یـا جای رفتن و جای ایستادنش بنام خدا است. و بقرائت عمومی معنی اینکه است بنام خدا است راندن و نگاهداشتن، و ابو علیّ فارسی گفته است ممکن است جمله بمعنی حال باشـد و مفاد جمله اینکه شود: سوار شوید بصورت و حالت تبرّک جسـتن بنام خدا در روانه کردن و متوقّف کردن. «یـا بُنَیَّ ارکَب» ۴۲ مجمع: عاصم «بنیّ» با فتح یاء خوانده است و دیگران با کسـر خوانده‌اند و اینکه کلمه مصـغر «إبن» اسـت که اصل کلمه «بنو، یا بنی» بوده که همزه‌ی اوّل بجای حرف آخر است و برای تصـغیر بصورت اصـلی برگشـته و به یاء متکلّم اضافه شـده است و بـا سه یـاء بایـد تلفّـظ شود بصورت «بنییی» ولی یـاء آخر را ساقـط کرده‌انـد و آنهـا که بـا کسـر یاء آخر تلفّظ کرده‌اند حرکت کسـره را نشانه‌ی سقوط یای آخر دانسته‌اند. -قرآن-۱-۲۱ دی نُوحٌ ابنَه» ۴۲ مجمع: از امام علیّ علیه السّـلام و حضرت امام باقر و صادق علیهما السّـلام و عروه بن الزّبیر نقل شده است که «ابنه» خوانده‌اند، و عکرمه «ابنها» با ضـمیر مؤنّث قرائت کرده است و سدّی «ابنـاه» و إبن عبّـاس «ابنه» بصـورت وقـف برهـای آخر خوانده‌انـد، و چـون نقـل شـده است که آن پسـر فرزنـد زن نـوح بوده است«۱۳»، نـه از خـود نـوح، قرائت عکرمه بر اصـل کلمه است ولی دیگران نه از خـود نـوح، قرائت عکرمه بر اصـل کلمه است ولی دیگران -قرآن-۱-۲۳-پاورقی-۳۶۶-۳۶۸ [صفحه ۱۰۵] برای تخفیف کلمه، الف آخر را ساقط کرده‌اند. «وَ قِیلَ یا أَرضُ ابلَعِی» ۴۴ تا آخر آیه: مجمع: روایت شـده است که کافران قریش همّت گماشـتند بعارضه‌ی با قرآن تا شایـد بتواننـد هماننـد ان بسازنـد، برای رسـیدن بمقصود چهل روز غذای خود را مغز گندم و گوشت گوسـفند و بهترین شـراب قرار دادند که طبع و ذهن آنها صاف و تند شود، چون مشـغول بکار خود شدند اینکه آیه را شـنیدند، با یکدیگر گفتند: اینکه کلام بشر نیست و از مقصد خود منصرف شدند. -قرآن-۱-۳۱ تفسـیر حسـینی: در بیان و در فصاحت کی بود یک سان سخن || گرچه گوینده بود چون جاحظ و چون اصمعی «إِنَّهُ عَمَلٌ غَیرُ صالِحٍ» ۴۶ مجمع: کسائی و یعقوب چنین قرائت کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۳ «عَمَلٌ غَیرُ» با کسر میم و بنصب لام و راء، بصورت فعـل و مفعول، و دیگر قاریهـا با رفع لام و راء و در معنی جمله چنـد احتمال است: ۱- ممکن است ضـمیر «انّه» مربوط به سخن نوح باشد، یعنی سؤال تو بغیر علم، عملی است غیر صالح، ۲- ممکن است مربوط برفتار و کناره گیری پسر نوح باشد و چنین معنی شود: بدرستی که آن رفتارهای پسر تو کاری است ناشایست، ۳- ممکن است مربوط بپسر نوح باشد یعنی او نتیجه‌ی غیر صالحی است. و بقرائت کسائی و یعقوب معنی اینکه است که پسر تو عمل بد و غیر صالح کرده است، و سیّد مرتضی گفته است: یعنی پسرت دارای عمل ناشایست است. -قرآن-۱-۱۶ تفسیر حسینی: از سعدی استشهاد کرده است: [صفحه ۱۰۶] چو کنعان«۱۴» -فرمت-۱۰-۱۲ هنر بنمـای اگر داری، نه گوهر || گـل از خـار است و ابراهیم ز آزر «إِنِّی أَعِظُکَ أَن تَکُونَ مِنَ الجاهِلِینَ» ۴۶ مجمع: جبّائی گفته است یعنی پنـدت میدهم تا نادان نمانی. -قرآن-۱-۵۳ تورات: سـفر پیـدایش از بـاب شـشم تا دهم گفتگو از نوح است و کشتی سازی و جای دادن خانواده‌ی خود و ازواج موجودات در کشتی که بسیار نزدیک بآیات و مطالب قرآن است و در باب هشتم کوه جودی را کوه آرارات نوشـته است، ولی مفسّـرین، نوشـته‌اند: کوه جودی در موصـل بوده است و در شـام و غیر آن نیز نوشـته انـد. عبـده: در تاریـخ بیشتر ملّتهای قـدیم طوفان نوح یاد شـده است که در بعضـی آنها اختلاف با منقولات در سـفر تکوین زیاد است و در بعضـی اختلاـف کمتر است، و از همه‌ی روایات گفتار تاریـخ کلـدانیها که محلّ وقوع طوفان بوده است نزدیکتر بتورات است، و انگلیسـیها آجری پیدا کرده بودند که با خطّ میخی اینکه قضـیّه بر آن نوشـته بوده است و تاریخ آن مربوط بسال ششـصد و بیست قبل از میلاد بـدوران سـلطنت آشور بانیپال بوده است، و آنهم منقول از نوشـته‌ی قـدیمی بوده است که از قرن هفدهم پیش از میلاد یا جلوتر آن عصـر نوشـته شـده بوده است، که در نتیجه معلوم میشود اینکه تاریخ منقول بر کتیبه‌ی آجری مربوط بدوران پیش از پیدایش تورات است و هم افلاـطون از کاهنـان مصـر نقل کرده است که آنها بسولون حکیم یونانی گفتنـد: از آسـمان طوفانی فرود آمـد که سـطح زمین را دگرگون کرد و چنـد نوبت بشـر روی زمین هلاک شـد و برای اینکه نسل از آثار و علوم آنها هیـچ نمانـد، و نیز از قـدمای یونـان نقـل شـده است که طوفان تمام زمین را فرا گرفت و جز [دوکالیون] و همسـرش که نجات یافتنـد دیگری نمانـد. و از قـدمای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرس روایت شده است که چون شرّ و فساد بوسیله‌ی اهریمن خدای شرور بر زمین زیاد شد، خداوند زمین را بطوفان غرق کرد. ولی مجوس اینکه را قبول نداشته‌اند و معتقد بوده‌اند که طوفان فقطّ در عراق تا حدود کردستان [صفحه ۱۰۷] ه است. و قدمای هند نیز طوفانی هفت نوبتی با تفصیلی خرافاتی معتقد بوده اند که عاقبت پادشاه هند با همسرش در کشتی که بامر خدای خود بنام فشنو ساخته بود از طوفان نجات یافت و بر کوه هیمالیا بخشکی نشست. لکن برهمن‌ها مثل مجوس اینکه را منکرند و معتقدند که طوفان عمومی نبوده است و تمام هند را آب نگرفته است و هم از مردم ژاپن و چین و مکزیک و برزیل طوفان متعدّد نقل شده است و در همه‌ی اینکه روایات نقل شده است که علّت طوفان گناه و فساد بشر بوده است«۱۵». -پاورقی-۵۳۵-۵۳۷ طنطاوی: علمای امروز معتقد هستند که ناگهان تغییری بر محور و دو قطب زمین پیدا شد که در نتیجه آب بیکبارگی بر سطح زمین بشدّت پیش رفت و حیوانات نابود شدند و آنچه در پناه غارها و قلّه‌ی کوهها رفتند بآب یا بگرسنگی و یا بمزاحمت یکدیگر تلف شدند. و آثار و استخوان باقیمانده‌ی درندگان قدیمی در دل غارها پیدا شده است که نشانه‌ی دوران پیش از اینکه حادثه است. و علمای طبقات الإرض یک طبقه‌ی طوفانیّه برای زمین کشف کرده‌اند که جلوتر از اینکه طبقه‌ی کنونی ما بوده است و بر ادّعای خود اینطور استدلال کرده‌اند که در وسط یخهای اقیانوس شمالی آثار فیل بنام [ماموت] و گاهی تمام بدن چنین حیوانی در آنجا پیدا شده [صفحه ۱۰۸] است و اینکه نشانه است که ناگهان حادثه‌ی سختی بر اینکه منطقه وارد شده است و اینگونه موجودات مجال فرار نیافته‌اند تا خود را بمناطق مناسب مزاج خود برسانند و در یخ مرده و مانده‌اند. و پس از گذشت زمان که شاید چندین ملیارد سال باشد دوره‌ی آن حیوانات و انقلابات طوفانی سپری شد، اینکه دوران و وضع آب و هوا و مناطق مناسب حیوانات و موجودات کنونی نمودار شد، و آثاری مشاهده کرده‌اند که در دوران پیش از طوفان انسان بوده است، و در نظر علماء اینکه طوفان که در کتب آسمانی یاد شده است مقبول نیست و آنها چنین کشف کرده‌اند که در قدیم زمان دریائی ممتدّ بوده است از دریای سیاه تا اوقیانوس شمالی که آثار و بازمانده‌ی آن دریای مازندران است و دریای آزوف و دریاچه‌های زیادی که در خاک روسیّه و تاتارستان پراکنده هست، و در چین خوردگی پیدایش کوههای قفقاز اینکه دریا سرازیر شد بطرف اقیانوس شمالی و اوقیانوس هند که در مسیر خود مناطق بین النّهرین و مساکن تیره‌ی عبرانی را آب فرا گرفت و در اسفار «ودا» کتاب مقدّس هندیها در اینکه قضیّه نوشته است که برهمن بصورت ماهی تبدیل شد و بپادشاه نیکوکار آن زمان دستور داد کشتی بسازد و انواع تخمها در آن بردارد و منتظر او باشد که بوسیله‌ی شاخی که بر سر خواهد داشت برای او نمودار میشود، او هم کشتی ساخت و سوار شد و با ریسمانی محکم آنرا بشاخ آن ماهی بست و چند سال در تاریکی میان بادهای سخت و کشنده در حرکت بود تا بر کوه هیمالیا قرار گرفت. «فَاصبِر إِنَّ العاقِبَةَ لِلمُتَّقِین» ۴۹ کشف نوشته: صبر کن هیچ منال و اندوه مدار که هر آن گل که هر آن گل که اینجا خار در دست تو بیش نشاند در قیامت بوی خوش بدماغ تو خوشتر رساند، پیری را پرسیدند که تقوی چیست! گفت: تقوی آن است که چون با تو حدیث دوزخ گویند آتشی در نهاد خود برافروزی چنان که رود خوف بر ظاهر تو بنماید و چون حدیث بهشت گویند نشاطی گرد جان تو برآید چنانکه از شادی رجاء هر دو خدّ تو مورد گردد چون خواهی که متّقی بر کمال باشی بدل بدان و بتن درآی و بزبان بگوی و آنچه گوئی از سرمایه خرد گوی که هرچه نه آن -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۱۰۹] بود بر شکل سنگ آسیا بود عمری میگردد و یک سر سوزن فراتر نشود. سخن ما: ۱- آیت ۲۷ «فَقالَ المَلَأُ الَّذِین» تا آخر طرز فکر اینکه جنس دو پا را از کنون تا دورانهای بسیار قدیم نشان میدهد که راه صلاح و پیروی از صلاح اندیشان در قدم اوّل بوسیله‌ی مردمی بوده است آزاده و آسوده از شواغل مادّی و آنها که بجاه و مال مشغول بوده‌اند دیر و اندک موافق میشده‌اند، ۲- از آیت ۲۸ «قالَ یا قَومِ» تا آخر ۳۱ «لَمِنَ الظّالِمِین» میفهمانند که همیشه پیشوایان در کار خود به- شخصیّت‌شان متّکی بوده‌اند، نه میترسیده‌اند و نه اجبار و تطمیع داشته‌اند، و پیوسته حامی مردم ضعیف بوده‌اند، ۳- حادثه‌ی طوفان و نقل کشتی نوح برای ما یقینی است و بعلاوه از تصریح قرآن بآن مؤمن هستیم، خواه جهت ایمان تلقین باشد یا شهرت ادیان بانضمام پاره‌ای منقولات علمی، و چون قرآن برای تشریح تاریخ باستان و یا تعلیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طبقات الارض نبوده است، برای تذکّر است و عبرت ما هم بهمان اندازه اینکه سرگذشت را قبول داریم که در قرآن میخوانیم و برای فهم بیشتر و اطّلاع از جزئیّات و چگونگی آن ما و هم مردان علم و تحقیق در انتظار آینده‌ای نامعلوم هستیم که اینکه مجهول با دیگر مجهولات بشر برای او مکشوف شود، ۴- آیت ۴۵ «وَ نادی نُوحٌ رَبَّهُ» شاید موجب تردید شود که پس از انقضای طوفان و استقرار کشتی، فرزند ناصالح نوح نابود بوده است، و اینکه مناجات در آن موقع چه اثر دارد! -قرآن-۲۳-۵۲-قرآن-۳۶۰-۳۷۷-قرآن-۳۹۰-۴۱۳-قرآن-۱۱۸۶-۱۲۱۲ قاضی بیضاوی همان ترجمه‌ی ما را احتمال داده است، و با اینکه در نظم آیات پس از انجام طوفان گفته شده است، شاید حکایت از سخن سابقی نوح باشد، و ممکن است اینکه سؤال برای کشف علّت نابودی فرزندش باشد با اینکه در اوّل وعده‌ی نجات خانواده‌اش باو داده شده بود، از اینکه جهت در دنباله‌ی آیه علّت نابودی فرزند نوح بیان شده است و امر بسکوت او شده است، ۵- آیت ۴۸ جمله «وَ أُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُم ثُمَّ یَمَسُّهُم» تا آخر میفهمانند که مردم دو دسته شده‌اند اوّل آنها که پیرو نوح هستند و مشمول برکات، دوّم آنها که ملّتی هستند بهره‌مند که پیرو -قرآن-۴۴۷-۴۹۴ [صفحه ۱۱۰] نوح و دین و آئین نیستند و اگرچه بهره‌ای از زندگی دارند ولی بسزای انحراف خود میرسند چون دسته‌ای جداگانه و خارج از پیروی و رهبری نوح شده است، در مجمع: از حسن بصری نقل کرده است: علّت اینکه مردم بهره‌مند از دنیا بعالم دیگر گرفتار خواهند شد و باین جمله گفته شده است «سَنُمَتِّعُهُم ثُمَّ یَمَسُّهُم مِنّا عَذاب» چون فکر دنیا و اشتغال بکارهای مادّی و خوشیهای زندگی موجب غفلت و جهل است که بفکر صلاح و فساد و سعادت و شقاوت نمی‌باشند. -قرآن-۳۱۲-۳۶۲

[سوره هود [۱۱]: آیات ۵۰ تا ۶۰]

وَ إِلی عادٍ أَخاهُم هُوداً قالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ إِن أَنتُم إِلّا مُفتَرُونَ [۵۰] یا قَومِ لا أَسئَلُکُم عَلَیهِ أَجراً إِن أَجرِیَ إِلّا عَلَی الَّذِی فَطَرَنِی أَ فَلا تَعقِلُونَ [۵۱] وَ یا قَومِ استَغفِرُوا رَبَّکُم ثُمَّ تُوبُوا إِلَیهِ یُرسِلِ السَّماءَ عَلَیکُم مِدراراً وَ یَزِدکُم قُوَّةً إِلی قُوَّتِکُم وَ لا تَتَوَلَّوا مُجرِمِینَ [۵۲] قالُوا یا هُودُ ما جِئتَنا بِبَیِّنَةٍ وَ ما نَحنُ بِتارِکِی آلِهَتِنا عَن قَولِکَ وَ ما نَحنُ لَکَ بِمُؤمِنِینَ [۵۳] إِن نَقُولُ إِلَّا اعتَراکَ بَعضُ آلِهَتِنا بِسُوءٍ قالَ إِنِّی أُشهِدُ اللّهَ وَ اشهَدُوا أَنِّی بَرِیءٌ مِمّا تُشرِکُونَ [۵۴] -قرآن-۱-۶۷۶ مِن دُونِهِ فَکِیدُونِی جَمِیعاً ثُمَّ لا تُنظِرُونِ [۵۵] إِنِّی تَوَکَّلتُ عَلَی اللّهِ رَبِّی وَ رَبِّکُم ما مِن دَابَّةٍ إِلّا هُوَ آخِذٌ بِناصِیَتِها إِنَّ رَبِّی عَلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۵۶] فَإِن تَوَلَّوا فَقَد أَبلَغتُکُم ما أُرسِلتُ بِهِ إِلَیکُم وَ یَستَخلِفُ رَبِّی قَوماً غَیرَکُم وَ لا تَضُرُّونَهُ شَیئاً إِنَّ رَبِّی عَلی کُلِّ شَیءٍ حَفِیظٌ [۵۷] وَ لَمّا جاءَ أَمرُنا نَجَّینا هُوداً وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحمَةٍ مِنّا وَ نَجَّیناهُم مِن عَذابٍ غَلِیظٍ [۵۸] وَ تِلکَ عادٌ جَحَدُوا بِآیاتِ رَبِّهِم وَ عَصَوا رُسُلَهُ وَ اتَّبَعُوا أَمرَ کُلِّ جَبّارٍ عَنِیدٍ [۵۹] - قرآن-۱-۶۲۷ وَ أُتبِعُوا فِی هذِهِ الدُّنیا لَعنَةً وَ یَومَ القِیامَةِ أَلا إِنَّ عاداً کَفَرُوا رَبَّهُم أَلا بُعداً لِعادٍ قَومِ هُودٍ [۶۰] -قرآن-۱-۱۳۶ [صفحه ۱۱۱] معنی لغات: مدرارا- با ریزش و باریدن فراوان، اعتری- از اعتراء بمعنی برخورد و فراگیری، کیدون- از کید بمعنی نیرنگ و تعلیم آن، ناصیهٔ- جلو سر و موی جلو سر و اینکه جمله «آخِذٌ بِناصِیَتِها» کنایه از کمال تسلّط است. -قرآن-۱۹۵-۲۱۵ ترجمه: ۵۰ و نیز بسوی مردم عاد مردی از خودشان بنام هود بپیغمبری فرستادیم، او گفت: ای گروه من خدا را بپرستید که جزا او آفریدگاری ندارید [و سخنان شما که آفریدگار خود بتان را می‌پندارید] جز که دروغی بگویند [و پنداری ناپسند نباشد] ۵۱ ای مردم بر اینکه رهبری خود از شما مزدی نخواهم که مزد من با همواست که مرا آفرید، مگر شما خرد ندارید [که درست ز نادرست بیابید]! ۵۲ ای مردم ز خدا آمرزش بخواهید و سپس [ز بت‌پرستی] بسوی خدا پرستی بازآئید تا [ز خشک سالی نجات یابید] وز آسمان بر شما بفراوانی باران بریزد و بر نیروی شما بیفزاید [و مرد و مال‌تان بسیار شود] پس گناهکار رو گردان ز حقّ نباشید ۵۳ [آن مردم بپاسخ او] گفتند: ای هود تو نشانه‌ی نمودار بر درستی خود برای ما نیاوردی و ما بگفته‌ی تو نمی‌گرویم و دستبردار از خدایان خود نباشیم ۵۴ و برای تو چیزی نگوئیم جز که کسی از خدایان ما با تو برخورد کرده است [و بسزای سخنت گرفتارت نموده است] هود گفت: من خدا را گواه می‌گیرم و شما نیز گواه باشید که از آنچه انباز خدا و بجای او می‌گیرید بیزارم ۵۵ پس همگی‌تان بکار من چاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اندیشید و روزگار نبرید [و مهلتم ندهید] که ۵۶ بخدای و پروردگار خود و شما تکیه دارم و جنبنده‌ای نباشد جز که بفرمان او است که البتّه [فرمان] پروردگار من بر راه راست باشد و بس ۵۷ و اگر شما ز من رو بگردانید من پیغامبری خود بشما رساندم و او خود گروهی دگر بجای شما آورد و نتوانید باو زیان آورید که پروردگار من نگاهبان همه چیز بود، ۵۸ و چون فرمان [و سرنوشت] ما بر سر آنان رسید بمهر و رحمت خود هود و پیروانش را [صفحه ۱۱۲] برهاندیم و نیز ز آزار زفت [سرای دیگر آسوده‌شان داشتیم] ۵۹ اینکه گروه عاد بودند که نشانه‌های [توان و یکتائی] پروردگار خود باور نداشتند و پیامبران او را نافرمان شدند و پی فرمان هر ستمکار بد رفتار برفتند ۶۰ و باین جهان لعن و دوری ز رحمت حقّ بدنبال‌شان بود و هم برستاخیز، پس بدانید: عادیان کافر بودند و نیز بدانید: مردم عاد خویشان هود دور بوند [ز مهر پروردگار خود]. سخن مفسّرین: «یُرسِلِ السَّماءَ عَلَیکُم مِدراراً» تا آخر آیه ۵۲ نیشابوری: -قرآن-۱۵-۵۴ روایت شده است که سه سال باران برای ملّت هود نبارید و زنها نازا شدند، بدین جهت پاداش ایمان باران معیّن شد و مقصود از جمله‌ی «یَزِدکُم قُوَّةً» عنایت فرزند است بآنها که بپاداش ایمان آنهم فراهم خواهد شد. روایت کرده‌اند که حضرت حسن- مجتبی روزی نزد معاویه بود، چون از آنجا بیرون رفت یکی از دربانهای معاویه عرض کرد: من سرمایه دارم و فرزند ندارم علاج کارم چیست! فرمود: زیاد استغفار کن. او باین ذکر مشغول شد تا بروزی هفتصد مرتبه، و ده پسر از او پیدا شد. چون معاویه از اینکه راهنمائی و نتیجه‌ی آن خبردار شد، گفت چرا از آن حضرت نپرسیدی که اینکه راهنمائی از کجا کردی! چون موقعی دیگر آن حضرت وارد بر معاویه شد و اینکه را پرسید، فرمود مگر اینکه سخن هود را نخوانده‌ای «وَ یَزِدکُم قُوَّةً إِلی قُوَّتِکُم» و نیز اینکه سخن نوح را «فَقُلتُ استَغفِرُوا رَبَّکُم إِنَّهُ کانَ غَفّاراً یُرسِلِ السَّماءَ ...بن به وَ یُمدِدکُم بِأَموالٍ وَ بَنِین»! -قرآن-۱۴۵-۱۶۴- قرآن-۷۷۵-۸۱۵-قرآن-۸۴۷-۹۱۹-قرآن-۹۲۴-۹۶۸ «اعتَراکَ بَعضُ آلِهَتِنا بِسُوءٍ» ۵۴ طبری: از إبن عبّاس و مجاهد و إبن زید و قتاده نقل کرده‌اند: یعنی تو دشنام دادی بتها را آنها هم تو را گرفتار دیوانگی کردند. -قرآن-۱-۳۷ «تِلکَ عادٌ جَحَدُوا» ۵۹ فخر: پس از نقل سرگذشت ملّت عاد با اینکه جمله روی سخن بقوم و ملّت پیغمبر [ص] شده است که اینکه عاد یعنی اینکه قبور و آثار آن ملّت است و شما گردش کنید و بآن بنگرید، و عبرت بگیرید. -قرآن-۱-۲۳ «وَ عَصَوا رُسُلَهُ» ۵۹ فی ظلال: با اینکه آن مردم یک پیغمبر را منکر شدند، چون پیغمبران همه بیک هدف دعوت می‌کنند و انکار یک نفر بمنزله‌ی انکار همگی -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۱۱۳] است از اینکه روی بصورت جمع «رسله» گفته شده است. «أَلا بُعداً لِعادٍ» ۶۰ روح البیان: تکرار کلمه‌ی «الا» و عاد و لعنت بدنیا و آخرت بر آنها برای پند است و عبرت و اهمیّت و کمال زشتی فکر و کار آن مردم. و مثنوی گفته است: -قرآن-۱-۲۱ پس سپاس او را که ما را در جهان || کرد پیدا از پس پیشینیان تا شنیدیم آن سیاستهای حقّ || بر قرون ماضیه اندر سبق استخوان و پشم آن گرگان عیان || بنگرید و پند گیرید ای مهار عاقل از سر بنهد اینکه مستی و باد || چون شنید انجام فرعونان و عاد ورنه بنهد، دیگران از حال او || عبرتی گیرند از اضلال او و عبده: بموجب حدیثهای منقول از پیغمبر [ص] هود اوّل کسی است که بزبان عربی سخن گفت و اوّل پیغمبر بوده برای اوّل تیره‌ی از اولاد سام بن نوح و معلوم میشود که اوّل پیغمبر از نسل نوح عرب بوده است. سخن ما: ۱- در آیت ۵۶ جمله «تَوَکَّلتُ عَلَی اللّهِ رَبِّی وَ رَبِّکُم» تحریک مردم منحرف و مخالف است که بخود آئید چون آفریده‌ی ما و شما یکی است، و من توکّلم باو است. و با وحدت در ایجاد که حد مشترک و اصل آفرینش ما و شما است، و اتّصال ما بآن حقیقت است پس در سود و زیان بیک مرجع مشترک امیدواریم و باید یار و سازگار باشیم، ۲- دو آیت آخر جمله‌های «وَ اتَّبَعُوا أَمرَ کُلِّ جَبّارٍ» «وَ أُتبِعُوا فِی هذِهِ الدُّنیا لَعنَةً» که در اوّل بصورت فعل لازم و دوّم متعدّی و مجهول گفته شده است. برای فهماندن کمال ارتباط و تلازم است که یک عمل اختیاری بر غیر مصلحت و صواب خواه و ناخواه نتیجه‌ی بد بدنبال دارد و گریزی از آن نیست، و اطاعت و فرمانبرداری از ستمکار لعنت و محرومیّت و خواری بدنبال آن هست. -قرآن-۳۴-۸۳-قرآن-۴۱۰-۴۴۵-قرآن-۴۴۷-۴۹۰ چنانکه بچشم خود دیدیم یک دسته‌ی متجاوز از صد و پنجاه نفر هواخواه و پیرو جبّاران شدند و با هزاران انحراف و ستم سرمایه فراهم کردند و به آن صاحبان قدرت تقدیم کردند که جاهی بیابند و مقامی بگیرند هنوز بر کرسی مقصود نانشسته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اساس [صفحه ۱۱۴] آنها را نابود کردند باز دوباره کوشش کردند و با فرمانبری از آن فراعنه‌ی ستمکار اموال باقیمانده‌ی خود را بالتماس بایشان تسلیم کردند تا دوباره آن مقام و منزلت را باز گیرند اینکه نوبت هنوز جای بر کرسی خود گرم نکرده برای نوبت دوّم همان مقام قدرت و ستم که معامله کرد و در برابر مال و تملّق، جاه و منزلت وعده کرد اساس آن شخصیّت و برتری را از جای کند و آن پیروان بیچاره را گرفتار محرومیّت و لعنت خدا و خلق نمود. اینکه است معنی تبعیّت لعنت برای متابعت و هواخواهی ستمکاران.

[سوره هود [۱۱]: آیات ۶۱ تا ۶۸]

وَ إِلى ثَمُودَ أَخاهُم صالِحاً قالَ يا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَكُم مِن إِلهٍ غَيرُهُ هُوَ أَنشَأَكُم مِنَ الأَرضِ وَ استَعمَرَكُم فِيها فَاستَغفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ [۶۱] قالُوا يا صالِحُ قَد كُنتَ فِينا مَرجُوًّا قَبلَ هـذا أَ تَنهانا أَن نَعبُدَ ما يَعبُدُ آباؤُنا وَ إِنَّنا لَفِي شَكٍّ مِمّا تَدعُونا إِلَيهِ مُرِيبٍ [۶۲] قالَ يا قَومِ أَ رَأَيتُم إِن كُنتُ عَلى بَيِّنَةٍ مِن رَبِّي وَ آتانِي مِنهُ رَحمَةً فَمَن يَنصُرُنِي مِنَ اللّهِ إِن عَصَيتُهُ فَما تَزِيدُونَنِي غَيرَ تَخسِيرٍ [۶۳] وَ يا قَومِ هـذِهِ ناقَةُ اللّهِ لَكُم آيَةً فَذَرُوها تَأكُل فِي أَرضِ اللّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأخُذَكُم عَذابٌ قَرِيبٌ [۶۴] فَعَقَرُوها فَقالَ تَمَتَّعُوا فِي دارِكُم ثَلاثَةَ أَيّامٍ ذلِكَ وَعدٌ غَيرُ مَكذُوبٍ [۶۵] -قرآن-۱-۸۲۲ فَلَمّا جاءَ أَمرُنا نَجَّينا صالِحاً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحمَةٍ مِنّا وَ مِن خِزيِ يَومِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ القَوِيُّ العَزِيزُ [۶۶] وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيحَةُ فَأَصبَحُوا فِي دِيارِهِم جاثِمِينَ [۶۷] كَأَن لَم يَغنَوا فِيها أَلا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُم أَلا بُعداً لِثَمُودَ [۶۸] -قرآن-۱-۳۳۲ معنی لغات: استعمر- وادار کرد بآبادی و عمران، عقروها- از مصدر [صفحه ۱۱۵] عقر بفتح اوّل و سکون دوّم جراحت کردن، سر از پائین گردن بریدن، چهار دست و پای شتر را قطع کردن، از رفتن بازداشتن، جاثمین- از مصدر جثم و جثوم بفتح اوّل و سکون دوّم و ضمّ هر دو بمعنی بر زمین چسبیدن پرنده و درهم شدن، و گلوله شدن پشم، یغنوا- از مصدر غنی با کسر اوّل بمعنی اقامت و جایگرفتن. ترجمه: ۶۱ و بسوی گروه ثمودیان برادر خواندهٔ خودشان صالح را بپیامبری فرستادیم و او گفت: ای خویشان من آن خدا را بپرستید که جز او خدائی ندارید و او شما را ز دل زمین درآورد و آبادانی آن بشما واگذاشت، پس آمرزش از او بخواهید و زان پس بسوی او باز گردید [و دل بدیگری ندارید] که پروردگار من نزدیک است و جوابگوی ۶۲ آنها گفتند باو: ای صالح تو تا کنون چشم و چراغ ما بودی، چگونه تو ما را ز آنچه پدران ما میپرستیدند باز میداری! و ما بآنچه تو ما را میخوانی دو دل هستیم و بد بینیم ۶۳ او گفت: ای گروه من چه می‌پندارید اگر دستاویزی نمودار از پروردگار خود داشته باشم و مهری از او بمن رسد پس کی یاری من کند ز سرنوشت خدا گر نافرمانی او کنم! پس شما [بسخنان‌تان] جز زیان من نیفزائید ۶۴ ای مردم اینک شتری است از سوی خدا که نشانه‌ی [یکتائی و چیرگی] او است برای شما پس آن را بخود گذارید که بر زمین خدا بچرد و آزاری بآن نرسانید که بزودی شکنجه ای سخت فراگیر شما شود ۶۵ آنها شتر را کشتند و او بآنان گفت: تا سه روز بخانه‌های خود آسوده باشید و اینکه وعده‌ای ناگزیر بود ۶۶ و چون فرمان ما [بآزارشان] رسید صالح را با آنها که باو گرویده بودند بمهر خود ز خواری آن روز برهاندیم چه ای محمّد پروردگار تو برتر توانای گرامی باشد و بس ۶۷ و ستمگران را فریادی فرا گرفت که همگی بامدادان بخانه‌های خود بر زمین کوفته بودند ۶۸ چنانکه گوئی جایگاه ثمودیان نبوده، همه آگاه باشید که مردم ثمود پروردگار خود باور نداشتند، و باخبر باشید که ثمودیان ز مهر حقّ بدور باشند. سخن مفسّرین: «فَاستَغفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيهِ» ۶۱ طبری: مجاهد گفته است یعنی کاری بکنید که خدا گناهان شما را بپوشد، و سپس از آنچه ناپسند است دست -قرآن-۱۵-۵۶ [صفحه ۱۱۶] بردارید و بکار شایسته و پسند اقدام کنید. «كُنتَ فِينا مَرجُوًّا» ۶۲ طبری: یعنی پیش از اینکه سخن و ادّعا انتظار داشتیم در میان ما آقائی و سیادتی نصیب تو شود. -قرآن-۱-۲۵ نیشابوری: إبن عبّاس گفته است: یعنی تو فاضل و نیکوکاری بودی و بر خودمان همگی جلوت میداشتیم، و بعضی گفته‌اند: یعنی تو را مردی صالح و رشید و عاقل و صاحب نظر میدانستیم، و بعضی گفته‌اند: تو بر فقرا مهربان بودی و برای بیچارگان یار و معین و از بیماران عیادت میکردی و ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گمان میبردیم که یار و دوست ما هستی و موافق با دین ما پس چه شد که دشمن شدی! «وَ آتانِی مِنهُ رَحمَةً» ۶۳ طبری: یعنی خداوند پیغمبری و حکمت و اسلام بمن داده است. -قرآن-۱-۲۸ «فَما تَزِیدُونَنِی غَیرَ تَخسِیرٍ» طبری مجاهد گفته است: یعنی بمن چیزی نمی- افزائید مگر زیان خودتان. -قرآن-۱-۳۷ فخر: یعنی اینکه دعوت و سخن شما موجب خسارت من، و نابودی کار من است. «هذِهِ ناقَةُ اللّهِ» ۶۳ کشف نوشته: «ناقة اللّه خوانند تعظیم را کالکعبة الّتی اضافها اللّه الیه تشریفا و تعظیما فقال: طهّر بیتی». - قرآن-۱-۲۴ زی یَومِئِذٍ» ۶۶ مجمع: با کسر و فتح میم «یومئذ» خوانده‌اند«۱۶»، و نیز در و نیز در -قرآن-۱-۱۹-پاورقی-۷۰-۷۲ [صفحه ۱۱۷] «أَلا إِنَّ ثَمُودَ» با فتح دال خوانده‌اند و نیز «ثمودا» با تنوین نصب نیز قرائت شده است، و کسائی در «أَلا بُعداً لِثَمُودَ» دال «ثمود» را با تنوین جرّ خوانده است «لثمود» و دیگران با دال مفتوح قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۱۸-۱۴۱ ابو الفتوح: نوشته است: بعد و هلاک باد ثمود را علی وجه الدّعاء علیهم. کلمه‌ی ثمود نوشته است در کتیبه‌های سارگن دوّم پادشاه آشوری در ۷۱۵ قبل از میلاد نام ثمود دیده شده است، و هم در کتابهای جغرافی یونان و روم و هم در شعر عرب جاهلی که معلوم میشود قبیله‌ای بوده است از عرب بسیار قدیم که تا پیش از اسلام اثری از آن نمانده بوده است. صحاح جوهری: کلمه‌ی ثمود را «عرب اولی» معنی کرده است، و در تاریخ قدیم عرب بائده مینامند یعنی نابود شده و البته کم و بیش یادی و نقلی از آن عرب بوده است در خاطره‌ی اعراب منحرف مکه که اینکه آیات بآن جا نازل شده است، و خاطره‌ی تلخی از آن بموجب داستانهای قدیم خود داشته‌اند و البتّه تکرار اینکه یادآوریها و روشن کردن چگونگی آن حادثه‌ی دردناک بود که در دل کافران مکّه هم بتدریج اثر میکرد و فروتن میشدند، مثنوی در دفتر اوّل اینکه قضیّه را چنین ساخته است: بشنو اکنون قصّه‌ی صالح روان || بگذر از صورت، طلب معنی آن زان که صورت بین، نبیند عاقبت || عاقبت بینی، بیا بی‌عافیت ناقه‌ی صالح بصورت بد شتر || پی بریدندش ز جهل آن قوم مرّ«-فرمت-۶۶-۶۸ از برای آب جو خصمش شدند || آب کور و نان ثبور ایشان بدند ناقه‌ی صالح چو جسم صالحان|| شد کمینی در هلاک طالحان شحنه‌ی قهر خدا از ایشان بجست || خونبهای اشتری، شهری درست روح صالح بر مثال اشتری است ||نفس گمره مرد را چون پی بری است [صفحه ۱۱۸] روح همچون صالح و تن ناقه است || روح اندر وصل و تن در فاقه است حق از آن پیوست با جسمی نهان || تاش آزارند و بینند امتحان روح صالح قابل آفات نیست || زخم بر ناقه بود بر ذات نیست زان تعلّق کرد با جسمش اله || تا که گردد جمله عالم را پناه ناقه‌ی جسم ولی را بنده باش || تا شوی با روح صالح خواجه تاش

[سوره هود [۱۱]: آیات ۶۹ تا ۸۳]

وَ لَقَد جاءَت رُسُلُنا إِبراهِیمَ بِالبُشری قالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ فَما لَبِثَ أَن جاءَ بِعِجلٍ حَنِیذٍ [۶۹] فَلَمّا رَأی أَیدِیَهُم لا تَصِلُ إِلَیهِ نَکِرَهُم وَ أَوجَسَ مِنهُم خِیفَةً قالُوا لا تَخَف إِنّا أُرسِلنا إِلی قَومِ لُوطٍ [۷۰] وَ امرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِکَت فَبَشَّرناها بِإِسحاقَ وَ مِن وَراءِ إِسحاقَ یَعقُوبَ [۷۱] قالَت یا وَیلَتی أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ وَ هذا بَعلِی شَیخاً إِنَّ هذا لَشَیءٌ عَجِیبٌ [۷۲] قالُوا أَ تَعجَبِینَ مِن أَمرِ اللّهِ رَحمَتُ اللّهِ وَ بَرَکاتُهُ عَلَیکُم أَهلَ البَیتِ إِنَّهُ حَمِیدٌ مَجِیدٌ [۷۳] -قرآن-۱-۵۹۱ فَلَمّا ذَهَبَ عَن إِبراهِیمَ الرَّوعُ وَ جاءَتهُ البُشری یُجادِلُنا فِی قَومِ لُوطٍ [۷۴] إِنَّ إِبراهِیمَ لَحَلِیمٌ أَوّاهٌ مُنِیبٌ [۷۵] یا إِبراهِیمُ أَعرِض عَن هذا إِنَّهُ قَد جاءَ أَمرُ رَبِّکَ وَ إِنَّهُم آتِیهِم عَذابٌ غَیرُ مَردُودٍ [۷۶] وَ لَمّا جاءَت رُسُلُنا لُوطاً سِیءَ بِهِم وَ ضاقَ بِهِم ذَرعاً وَ قالَ هذا یَومٌ عَصِیبٌ [۷۷] وَ جاءَهُ قَومُهُ یُهرَعُونَ إِلَیهِ وَ مِن قَبلُ کانُوا یَعمَلُونَ السَّیِّئاتِ قالَ یا قَومِ هؤُلاءِ بَناتِی هُنَّ أَطهَرُ لَکُم فَاتَّقُوا اللّهَ وَ لا تُخزُونِ فِی ضَیفِی أَ لَیسَ مِنکُم رَجُلٌ رَشِیدٌ [۷۸] -قرآن-۱-۵۹۹ قالُوا لَقَد عَلِمتَ ما لَنا فِی بَناتِکَ مِن حَقٍّ وَ إِنَّکَ لَتَعلَمُ ما نُرِیدُ [۷۹] قالَ لَو أَنَّ لِی بِکُم قُوَّةً أَو آوِی إِلی رُکنٍ شَدِیدٍ [۸۰] قالُوا یا لُوطُ إِنّا رُسُلُ رَبِّکَ لَن یَصِلُوا إِلَیکَ فَأَسرِ بِأَهلِکَ بِقِطعٍ مِنَ اللَّیلِ وَ لا یَلتَفِت مِنکُم أَحَدٌ إِلاَّ امرَأَتَکَ إِنَّهُ مُصِیبُها ما أَصابَهُم إِنَّ مَوعِدَهُمُ الصُّبحُ أَ لَیسَ الصُّبحُ بِقَرِیبٍ [۸۱] فَلَمّا جاءَ أَمرُنا جَعَلنا عالِیَها سافِلَها وَ أَمطَرنا عَلَیها حِجارَةً مِن سِجِّیلٍ مَنضُودٍ [۸۲] مُسَوَّمَةً عِندَ رَبِّکَ وَ ما هِیَ مِنَ الظّالِمِینَ بِبَعِیدٍ [۸۳] -قرآن-۱-۶۰۲ [صفحه ۱۱۹] معنی لغات: عجل- با کسر عین و سکون جیم بمعنی گوساله، حنیذ- از مصدر حنذ بفتح اوّل و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سکون دوّم بمعنی پختن و کباب کردن گوشت، اوجس- در دل حسّ کرد و دریافت، بعل- شوهر، اوّاه- از مصدر اوه بفتح اول و سکون دوّم بمعنی شکایت و اظهار دلتنگی، ذرع- با فتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بسط ید و گشایش، یوم عصیب- بمعنی روز گرم، یهرعون- از مصدر هرع بفتح اوّل و دوّم بمعنی شتاب با اضطراب، رشید- از مصدر رشد و رشاد ضدّ گمراهی و استقامت بر طریق حق، سجّیل- سنگ مانند از گل و لای خشک شده، مسوّمهٔ- از مصدر تسویم بمعنی مکلّف کردن، در کاری آزاد و مختار کردن، رها کردن و بچرا روانه کردن، نشانه و علامت دار کردن، منضود- از مصدر نضد بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بیکدیگر چسباندن بطور نظم و ترتیب و یا بصورت انباشته. ترجمه: و [بروزگاری] فرستادگان ما [که فرشته بودند] برای ابراهیم نوید آوردند [و چون باو رسیدند] سلام گفتند و او بآنها سلام گفت و درنگ نکرده گوسالهای بریان در جلو آنان نهاد ۷۰ و چون دید دستشان بسوی گوساله دراز نمیشود ناپسندش آمدند و بدل ز آنان بترسید [که شاید اندیشهی بد دارند که بر سفرهی من نمینشینند]، آنها گفتند: تو را ترسی نباشد که ما را فرستادهاند تا بسوی مردم لوط رویم [و نابودشان کنیم] ۷۱ همسر ابراهیم که آنجا ایستاده بود بخندید و [ما بوسیلهی آن فرشتگان] او را نوید پیدایش پسری اسحاق نام دادیم و پس از او دیگری بنام یعقوب ۷۲ او گفت: ای وای مگر شود که من پیرزن فرزند [صفحه ۱۲۰] بزایم با اینکه شوهر پیرم! که البتّه اینکه شگفت چیزی بود ۷۳ [فرشتگان] گفتند: مگر از کار خدا شگفت آوری با اینکه مهر و فرخندگی او بر شما خاندان پیامبران فراگیر است و او ستودهای بزرگوار است ۷۴ و چون ترس ابراهیم آرام شد و نوید فرزند شنید با فرستادگان ما، برای مردم لوط سخن گفت ۷۵ چه ابراهیم بردبار و نرمدل و روی دل با خدا بود ۷۶ [باو گفتند:] ای ابراهیم از اینگونه سخن درگذر که فرمان پروردگارت رسیده است و آزاری بر سرشان آید که بگذر ندارد ۷۷ و چون فرستادگان ما بنزد لوط شدند او را [ز آمدن] آنان بد آمد و گفت: چه روز سختی بود امروز [که مهمانان گرفتار هوسرانی بدکاران شوند] ۷۸ و آن مردم شتابناک بسویش آمدند چون زان پیش خوی گرفتهی بدکاری بدند، لوط بآنان گفت: اینک دختران من برای شما بهتر است، پس از خشم خدا پرهیز کنید و مرا در رفتار با مهمانان من رسوا نکنید، مگر میان شما مردی درستکار و راسترو نباشد! ۷۹ آنها بپاسخش گفتند: دانی که دختران تو ما را شایسته نباشند [که دل بآنان نداریم] و تو دانی که ما چه میپسندیم ۸۰ او گفت: ای کاش مرا بر شما نیرو بدی و یا پناهگاهی استوار ۸۱ [فرشتگان] گفتند: ای لوط، ما فرستادهی پروردگار توایم [و بدکاران را] هرگز دسترس بتو نباشد و بپاسی ز شب با خانوادهی خود روانه شو و کسی از شما بچیزی روی نکند [و دلتان بمال و کس نباشد] بجز همسرت که او چون دیگران گرفتار شود [چون دلبستهی کافران باشد] و البتّه هنگام آزارشان بامداد است و نه مگر که آن نزدیک بود! ۸۲ چو فرمان ما رسید جایگاهشان زیر و زبر کردیم و از آن سنگ و گل بر هم چیده بسرشان فرو ریختیم ۸۳ که به پیشگاه پروردگارت نشانه دار بود [تا بسرنوشت که باشد و که را نشانه کند] و آن سر انجام و سرزمین نه از ستمکاران دور باشد، [چه شاید اینان را هم بر سر آید و یا بروند و آن سرزمین بچشم خود ببینند]. سخن مفسرین: «لَقَد جاءَت رُسُلُنا إبراهِیمَ بِالبُشری قالُوا سَلاماً قالَ سَلام» ۶۹ طبری: یعنی ملائکه ابراهیم را نوید دادند به پیدایش فرزندی بنام اسحاق، و بعضی محدّثین گفتهاند: نوید بهلاک قوم لوط بوده است. -قرآن-۱۴-۸۹ [صفحه ۱۲۱] تأویلات: در اینکه آیه سخنی دور و دراز دارد که ما در اوّل سورهی یوسف ص ۱۶۱ ترجمه و تشریح نمودهایم. «قالَ سَلام» ۶۹ مجمع: حمزه و کسائی «سلّم» با کسر سین و سکون لام خواندهاند. -قرآن-۱-۱۶ «بِعِجلٍ حَنِیذٍ» ۶۹ طبری: مجاهد گفته است: یعنی کباب پخته، إبن- جریج از مجاهد نقل کرده است یعنی گرم بر سنگ پخته، قتاده گفته است: یعنی پخته، و شمر بن عطیّه گفته است: یعنی کبابی که آب گوشت از آن میچکد. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: از فرّاء نقل شده است: یعنی پخته بزیر آتش در گودال زمین که رسم اعراب بادیه است. «أَوجَسَ مِنهُم خِیفَةً» ۷۰ مجمع: چون آن ملائکه ناشناس و قوی بودند و از خوردن غذا خودداری کردند، ابراهیم ترسید دزد باشند یا قصد سوء داشته باشند و بعضی گفتهاند: ابراهیم شناخت که ملک هستند و ترسید که برای کار مهمّی آمده- اند یا برای آزار مردم او آمدهاند. - قرآن-۱-۲۷ «وَ امرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِکَت» ۷۱ طبری: بعضی گفتهاند یعنی در پشت پرده ایستاده بود و بعضی گفتهاند: یعنی ابراهیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نشسته بود برای پذیرائی و همسرش ایستاده بود برای خدمتگزاری و چون آنها از خوردن خودداری کردند او تعجّب کرد و خندید از کار میهمانان که با پذیرائی ابراهیم و خدمتگزاری من عجب است که اینها غذا نمی‌خورند، قتاده گفته است: چون شنید که آنها مأمور نابودی مردم لوط هستند از غفلت آن مردم خندید که در معرض گرفتاری هستند و از خود بیخبر، کلبی گفته است: یعنی چون در اوّل ورود آنها ابراهیم ترسید همسرش از ترسیدن او خنده‌اش گرفت، وهب بن منبّه گفته است: یعنی تعجّب کرد از بشارت آنها که او باردار خواهد شد در سنّ پیری خود و شوهرش، و مجاهد گفته است: «ضحکت» در اینکه جمله بمعنی «حاضت» است یعنی در سنّ پیری بعادت زنانه گرفتار شد و از عرب استعمال کلمه‌ی «ضحک» بمعنی «حیض» نقل شده است. -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۱۲۲] مجمع: از امام باقر علیه السّلام نقل شده است که خنده‌ی همسر ابراهیم برای باردار شدن در پیری بود. «وَ مِن وَراءِ إِسحاقَ یَعقُوب» ۷۱ مجمع: کلمه‌ی یعقوب با رفع و نصب هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۶ «أَ أَلِدُ» ۷۲ فخر: إبن کثیر و نافع و ابو عمرو «آلد» با یک همزه‌ی ممدود خوانده‌اند، و دیگران با دو همزه و غیر ممدود. -قرآن-۱-۱۲ «لَحَلِیمٌ أَوّاهٌ مُنِیب» ۷۶ تنویر المقباس: یعنی در برابر کارهای نادانی بردبار بود و نرمدل بود و روی دل بخدا داشت، صافی: یعنی شتاب در کینه‌جوئی نداشت و بسیار دعا میکرد و آنچه خواسته و پسند بود ز خدا میخواست، و در سوره برائت آیت ۱۱۴ صفحه ۴۶۵ ج ۴ معنی اینکه جمله نوشته شده است. -قرآن-۱-۳۱ «یُجادِلُنا فِی قَومِ لُوطٍ» ۷۴ فخر: مجادله‌ی ابراهیم با ملائکه بود برای آسایش لوط و آنها جواب دادند: ما او را نجات میدهیم چنانکه در سوره‌ی عنکبوت گفته شده «نَحنُ أَعلَمُ بِمَن فِیها لَنُنَجِّیَنَّه» و ممکن است مجادله‌ی او برای آسایش مردم لوط بوده است و ملائکه جوابش را داده‌اند. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۸۷-۲۳۵ ابو الفتوح: ممکن است «یُجادِلُنا» بمعنی «یسائلنا» باشد و مقصود آن است که چون ابراهیم اصرار بر نجات لوط داشت با ما ببحث و گفتگو پرداخت. -قرآن-۲۵-۳۷ «هؤُلاءِ بَناتِی هُنَّ أَطهَرُ» ۷۸ مجمع: قرائت مشهور «اطهر» با ضمّ راء است و «اطهر» با فتح راء نیز قرائت شده است، قتاده گفته است: مقصود از کلمه‌ی «بنات» دختران خود او است، مجاهد و سعید بن جبیر گفته‌اند: چون لوط پیغمبر و سرپرست آنها بوده است دختران آنها بمنزله‌ی فرزند خود او بوده‌اند و مقصود از اینکه کلمه رهبری منحرفین است که توجّه و میل باین زنها که بجای دختر من هستند مناسب و موافق با طهارت و تقوی است، و البتّه مقصود او از اینکه گفتار توجّه بزنها با طریق مشروع بوده است، و بعضی گفته‌اند: چون دو نفر رئیس و متنفّذ در آنها بود، اینکه جمله و عرضه‌ی دختران خود برای آن دو نفر بوده است که بزنی اختیار -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۱۲۳] کنند و شر دیگران را برگردانند. فخر: کلمه‌ی «اطهر» بمعنی پاک بودن است مثل «اللّه اکبر» که بمعنی بزرگی نه بزرگتر، و مثل «أَ ذلِکَ خَیرٌ نُزُلًا أَم شَجَرَةُ الزَّقُّومِ» که کلمه‌ی خیر بمعنی خوب است نه بمعنی بهتر. -قرآن-۱۰۱-۱۵۳ «ما لَنا فِی بَناتِکَ مِن حَقٍّ» ۷۹ تبیان: إبن اسحاق و جبّائی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۷ یعنی چون دختران تو همسر ما نیستند ما را بآنها حقّی نیست، بعضی گفته‌اند: یعنی ما را میلی بآنها نیست چون آنچه را انسان نخواست مثل اینکه است که استحقاق آن را ندارد. «بِقِطعٍ مِنَ اللَّیلِ» ۸۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی در تاریکی شب قتاده گفته است: یعنی پس از قسمتی از شب، جبّائی گفته است: یعنی در نصف شب. - قرآن-۱-۲۷ «وَ لا یَلتَفِت مِنکُم أَحَدٌ» ۸۱ مجمع: مجاهد گفته است: یعنی کسی به پس پشت خود نگاه نکند، جبّائی گفته است: یعنی کسی بمال و سرمایه که گذارده است توجّه نکند، إبن عبّاس گفته است: یعنی کسی از شما جدا نشود و بجای نماند، و معنی چهارم اینکه است که اگر کسی ناله و زاری شنید اعتنا نکند. -قرآن-۱-۳۳ «إِلَّا امرَأَتَک» ۸۱ طبری: عموم قاریهای کوفه و بصره و حجاز «امرأتک» با نصب خوانده‌اند یعنی خویشان خود را بیرون بر بجز همسرت را، و بعضی مردم بصره «امرأتک» با رفع قرائت کرده‌اند، یعنی کسی توجّه نکند مگر همسرت که او توجّه خواهد کرد و نابود خواهد شد، و در قرائت إبن مسعود چنین است «فاسر باهلک بقطع من اللّیل الّا امرأتک». -قرآن-۱-۲۱ «مِن سِجِّیلٍ» ۸۲ طبری: سعید بن جبیر گفته است: اینکه کلمه بفارسی سنگ و گل بوده است و باین صورت معرّب شده است. -قرآن-۱-۱۷ «مُسَوَّمَةً» ۸۳ ابو الفتوح: قتاده و عکرمه گفته‌اند: یعنی نشانه‌ای از طوق داشت حمزه و إبن جریج گفتند: یعنی نشانه و نمود آنها غیر دگر سنگها بود. -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۱۲۴] «وَ ما هِیَ مِنَ الظّالِمِینَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِبَعِيدٍ» ۸۳ مجمع: اینکه جمله تهدید عرب است که آن سنگریزه‌ها بشما ستمگران نیز نزدیک است، و قتاده گفته است پس از اینکه جمله کسی در امان نیست و بترسید از ستمگری و آن مجازات و گرفتاری، و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۴۴ مقصود مردم لوط هستند که از آن سنگریزه کسی مصون نماند. نیشابوری: بعضی گفته‌اند: یعنی آن سرزمین لوط از مردم مکّه دور نیست و در مسافرتهای خود بطرف شام از آنجا میگذرند، و بعضی گفته‌اند: یعنی اگرچه آن سنگ بآسمان است ولی آنگاه که بایستی فرود آید بزودی بنشانه میرسد. سخن ما: همان ترجمه و نقل است و فقطّ میگوئیم: سرگذشت لوط در تورات هم آمده است، با نقل عمل غیر مشروع از لوط و دخترانش، ولی اینکه حکایت که بروزگاری زلزله‌ای سخت و حادثه‌ای بیگمان مردمی را نابود کرده است در آن روز برای عربی که کما بیش با یهودی و مسیحی سرو کار داشته است و اینکه قضیّه را شنیده و یا میتوانسته است بپرسد و درست و نادرست آن را معیّن کند البتّه بهتر وسیله‌ی عبرت و خوف بوده است که از گذشته پند بگیرد و از عاقبت نافرمانی و آزار پیغمبر بترسد و براه راست برود.

[سوره هود [۱۱]: آیات ۸۴ تا ۹۵]

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُم شُعَيباً قالَ يا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَكُم مِن إِلهٍ غَيرُهُ وَ لا تَنقُصُوا المِكيالَ وَ المِيزانَ إِنِّي أَراكُم بِخَيرٍ وَ إِنِّي أَخافُ عَلَيكُم عَذابَ يَومٍ مُحِيطٍ [۸۴] وَ يا قَومِ أَوفُوا المِكيالَ وَ المِيزانَ بِالقِسطِ وَ لا تَبخَسُوا النّاسَ أَشياءَهُم وَ لا تَعثَوا فِي الأَرضِ مُفسِدِينَ [۸۵] بَقِيَّتُ اللّهِ خَيرٌ لَكُم إِن كُنتُم مُؤمِنِينَ وَ ما أَنَا عَلَيكُم بِحَفِيظٍ [۸۶] قالُوا يا شُعَيبُ أَ صَلاتُكَ تَأمُرُكَ أَن نَترُكَ ما يَعبُدُ آباؤُنا أَو أَن نَفعَلَ فِي أَموالِنا ما نَشؤُا إِنَّكَ لَأَنتَ الحَلِيمُ الرَّشِيدُ [۸۷] قالَ يا قَومِ أَ رَأَيتُم إِن كُنتُ عَلى بَيِّنَةٍ مِن رَبِّي وَ رَزَقَنِي مِنهُ رِزقاً حَسَناً وَ ما أُرِيدُ أَن أُخالِفَكُم إِلى ما أَنهاكُم عَنهُ إِن أُرِيدُ إِلَّا الإِصلاحَ مَا استَطَعتُ وَ ما تَوفِيقِي إِلّا بِاللّهِ عَلَيهِ تَوَكَّلتُ وَ إِلَيهِ أُنِيبُ [۸۸] -قرآن-۱-۹۰۸ وَ يا قَومِ لا يَجرِمَنَّكُم شِقاقِي أَن يُصِيبَكُم مِثلُ ما أَصابَ قَومَ نُوحٍ أَو قَومَ هُودٍ أَو قَومَ صالِحٍ وَ ما قَومُ لُوطٍ مِنكُم بِبَعِيدٍ [۸۹] وَ استَغفِرُوا رَبَّكُم ثُمَّ تُوبُوا إِلَيهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ [۹۰] قالُوا يا شُعَيبُ ما نَفقَهُ كَثِيراً مِمّا تَقُولُ وَ إِنّا لَنَراكَ فِينا ضَعِيفاً وَ لَو لا رَهطُكَ لَرَجَمناكَ وَ ما أَنتَ عَلَينا بِعَزِيزٍ [۹۱] قالَ يا قَومِ أَ رَهطِي أَعَزُّ عَلَيكُم مِنَ اللّهِ وَ اتَّخَذتُمُوهُ وَراءَكُم ظِهرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِما تَعمَلُونَ مُحِيطٌ [۹۲] وَ يا قَومِ اعمَلُوا عَلى مَكانَتِكُم إِنِّي عامِلٌ سَوفَ تَعلَمُونَ مَن يَأتِيهِ عَذابٌ يُخزِيهِ وَ مَن هُوَ كاذِبٌ وَ ارتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُم رَقِيبٌ [۹۳] -قرآن-۱-۷۲۸ وَ لَمّا جاءَ أَمرُنا نَجَّينا شُعَيباً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحمَةٍ مِنّا وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيحَةُ فَأَصبَحُوا فِي دِيارِهِم جاثِمِينَ [۹۴] كَأَن لَم يَغنَوا فِيها أَلا بُعداً لِمَدينَ كَما بَعِدَت ثَمُودُ [۹۵] -قرآن-۱-۲۴۹ [صفحه ۱۲۵] معنی لغات: تعثوا- از مصدر «عثو» با ضمّ اوّل و دوّم و سکون سوّم بمعنی زیادروی و افراط در کفر و فساد، شقاق- مخالفت و دشمنی، ظهری- شتر آماده برای نیازمندیها، آنچه انسان بپس پشت میگذارد و آنرا فراموش می‌کند. رجمنا- از مصدر رجم بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی کسی را بسنگ نشانه کردن، طرد و دور کردن، دشنام دادن، لعن کردن، کناره‌گیری کردن. ترجمه: ۸۴ و بسوی مردم مدین شعیب را که برادر گونه‌ای زایشان بود فرستادیم و او بآنان گفت: ای خاندان من خدا را بپرستید که شما را جز او آفریننده [صفحه ۱۲۶] نیست و بداد و ستد، ترازو و پیمانه کم نکنید که می‌بینم خوشدلید و آسوده ولی ترسم آزار روز همگانی بشما رسد ۸۵ ای خویشان من، پیمانه و ترازو بداد، بود کنید وز کالای مردم چیزی کم نکنید که باین سرزمین فزون تباهکار شوید ۸۶ چه آنچه بازمانده‌ی خداوندی است برای‌تان بهتر است [ز نادرستی و کم فروشی] اگر گرویده بحقّ باشید، [و البتّه که] من نگهبان بسود و زیان‌تان نباشم ۸۷ آن مردم باو گفتند: مگر نماز [و آئین] تو فرمانت کند که آنچه پدران ما می‌پرستیدند رها کنیم وز آنچه بدلخواه خود بسرمایه‌مان میکردیم دست بداریم با اینکه تو مردی بردبار و استوار باشی [و بیهوده نگوئی] ۸۸ او گفت چه اندیشید اگر من براهی نمودار ز سوی پروردگارم باشم و او ز سوی خود بهره‌ی خوب [ز سرمایه و خرد و دانش] بمن رسانده باشد! پس باین جلوگیری و راهنمائی ناسازگاری شما نخواهم، و تا آنجا که توانم جز شایسته شدن شما نخواهم که فراهمی کار من بجز از خدا نباشد و بر او تکیه دارم و بسوی او میزارم ۸۹ ای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خانـدان من [بهش باشـید] ناسازگاری شـما با من گناهکارتان نکند که سـزای‌تان آن شود که بمردم نوح یا هود و یا صالح رسـید و مردم لوط از شـما بدور نباشـند. [و هنوز سـر انجام‌شان بیاد و سـرزمین‌شان بجلو چشمان شما است] ۹۰ و از پروردگـار خود آمرزش بخواهید وز آن پس بدو بازگردید که پروردگار من مهربان است و دوستدار [آفریدگان] ۹۱ آنها گفتند: ای شعیب بسیاری ز آنچه تو گوئی ما در نیابیم و تو در میان ما ناتوانی و اگر گروه تو نبود سـنگ- بارانت می‌کردیم که نزد ما ارزشی نداری ۹۲ او گفت: ای مردم مگر کسان من بچشم شما ز خدا گرامی‌تر است که او را پس پشت گذارید! و همانا که پروردگار من بهر چه کنید فراگیر بود ۹۳ ای مردم شـما آنچه توانیـد کنید و من آنچه باید، کنم و خواهید دانست که را آزاری بر سـر آید که خوارش کند و دروغگو که باشد! و چشم براه باشید که من با شما چشم براهم ۹۴ و چون فرمان ما رسید، شعیب و آنها که با او بحقّ گرویده بودند، به مهر خود [ز آزار] رهانـدیم و آنها که سـتم کردنـد فریادی فراگیرشان شـد که بخانه- های خود چنان بر زمین خشک شدنـد که گویا بآن جا نبوده‌اند ۹۵ همه آگاه بودیـد: [صـفحه ۱۲۷] مردم مـدین [ز مهر خـدا] بدورنـد بدانگونه که ثمودیان بدور شدند. سـخن مفسّـرین: «أَراکُم بِخَیرٍ» ۸۴ طبری: إبن عبّاس و حسن بصـری گفته- انـد: یعنی شـما بـدوران ارزانی و فراوانی هستید، قتاده و إبن زید گفته‌اند: یعنی شما دارای مال و سرمایه هستید. -قرآن-۱۵-۳۳ [ابو الفتوح: تحذیر میکند ایشان را از زوال نعمت و غلاء و گرانی و بدل شدن خصب [فراوانی ارزاق] و فراخی بقحط و تنگی، یعنی شـما اینکه میکنیـد که شـما را به آن حاجت نیست]. «ما أَنَا عَلَیکُم بِحَفِیظٍ» ۸۶ مجمع: یعنی من نگهبان نعمتهای شـما نیستم. -قرآن-۱-۳۱ بعضـی گفته‌اند: یعنی من بکار خوب و بد شـما کار ندارم ولی خداوند حافظ اعمال است و سود و زیانش با او است. و بعضـی گفته‌انـد: یعنی من مواظب ترازوی شـما نیسـتم که کم یا زیاد بفروشـید فقطّ یادآوری میکنم و راهنمائی. «أ صَلاتُکَ» ۸۶ مجمع: عموم قاریها «صلواتک» با واو بصورت جمع خوانده‌اند و مردم کوفه «صلاتک» بصیغه‌ی مفرد قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۱۵ «إِن کُنتُ عَلی بَیِّنَةٍ» ۸۸ فخر: بیّنه سعادت روحانی است و رزق حسن مال و روزی است و مقصود اینکه است: چون خـدا چنین نعمتهـا بمن داده است چگونه جایز است خیانت کنم و آنچه دسـتور داده است ابلاغ نکنم. - قرآن-۱-۳۰ کشف نوشـته است: اینکه بیّنت که نوری است که در دل تابـد تـا خـاطر از حرمت پر کنـد و اخلاق را تهـذیب کنـد و اطراف را ادب کنـد نه پیش دعا حجاب گـذارد نه پیش فراست بند نه پیش امید دیوار، از اینجا آغاز کند علم ربّانیان و یقین عارفان و ناز دوستان. «وَ ما أُرِیدُ أَن أُخالِفَکُم» ۸۸ تبیان: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۴ ۱- اینکه سخنان من و جلوگیری از کمفروشـی شـما نه برای آن است که بر خلاف دسـتور خودم رفتار کنم و کمفروشی کنم تا سود آن بخودم برسد، ۲- من هرگز از اینکه سخن [صفحه ۱۲۸] خود مخالفت شـما ندارم که منفی باف باشم و از آنچه شـما را باز میدارم خود مرتکب آن شوم. «ما قَومُ لُوطٍ مِنکُم بِبَعِیدٍ» ۸۹ طبری: یعنی دوران قوم لوط بشـما نزدیکتر است از نوح و ثمود و صالـح، و ممکن است مقصود اینکه باشد که سرزمین آنهـا از شـما دور نیست. -قرآن-۱-۳۶ «فِینا ضَعِیفاً» ۹۱ تنویر المقبـاس: یعنی نابینـا و کور هسـتی، ابو الفتوح: -قرآن-۱-۱۷ ضعیـف و بی‌یـار. «وَ ارتَقِبُوا إِنِّی مَعَکُم رَقِیب» ۹۳ تفسیر برهان: محمّد بن فضیل گفت: از حضـرت امام رضا علیه السّـلام پرسـیدم نشسـتن بانتظـار فرج و گشـایش کـار چه اثر دارد! فرمود: مگر نمی‌دانی که اینکه انتظـار هم خود گشایشـی است و آرامشـی و خـدا فرمـوده اسـت «وَ ارتَقِبُوا إِنِّی مَعَکُم رَقِیب». -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۲۷۴-۳۱۵ مجمع: از امـام رضـا علیه السّـلام روایت شـده است که فرمـود: چه خـوب است صـبر و انتظـار فرج به بینیـد که آن مرد صالـح گفت «وَ ارتَقِبُوا إِنِّی مَعَکُم رَقِیب». -قرآن-۱۳۹-۱۸۰ «بَعِدَت ثَمُودُ» ۹۵ مجمع: قرائت مشـهور با کسـر عین است و «بعـدت» با ضمّ عین نیز روایت شـده است. -قرآن-۱-۱۹ سخن ما: ۱- جمله‌ی «اراکم بخیر» در دنباله‌ی جلوگیری از کم فروشـی نمی‌فهمانـد که چون با وضع خوب زندگی می‌کنید کمفروشـی نکنید. پس چنین مفهوم نـدارد که اگر زنـدگی شـما خوب نبود کمفروشـی بکنیـد، و شایـد اینکه جمله اشاره باین مطلب باشد: می‌بینم زندگی شـما خوب است و عاقبت کمفروشی بدبینی است، و تحریک خیانت نسبت بیکدیگر پس موقع را غنیمت بشمارید و تا زود است از اینکه کار دست بردارید که اگر اینکه خوی بد و خیانت کمفروشـی عمومی شد همه بیکدیگر بد- بین و خائن میشوید و بازار و معاملات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راکد میشود و گرفتار بیچارگی و ورشکست می- شوید و اینکه خیر و خوشی که در شما می‌بینم بزوال خواهد رسید. اینکه بود نقل یک پند اجتماعی از دوران تاریخی تاریک برای مردمی چند و محدود، و امروز که سالهای [صفحه ۱۲۹] نامعلوم از آن میگذرد و متجاوز از سیزده قرن است که قرآن آن را نقل کرده است اکنون هم می‌بینیم در همین روزگار و همین اجتماع ما بدرستی اینکه مطلب نمودار است که خیانتها و گول زدن یکدیگر موجب ورشکستگی و بیچارگی و محرومیّت از خیر و خوشی است، و نیز ممکن است اینکه جمله برای جلوگیری از بهانه جوئی باشد که اگر کمفروشی بواسطه‌ی بهانه‌ی فقر و ناداری است، شما نمی‌توانید چنین عذر بیاورید چون با خیر و خوشی و آسایش هستید، ۲- آیت ۸۶ جمله‌ی «بَقِیَّتُ اللّهِ خَیرٌ» را طبری و مجمع رزق خدا و طاعت خدا و حلال خدا معنی کرده‌اند لکن ممکن است بگوئیم: «بَقِیَّتُ اللّهِ» یعنی آنچه در اصل آفرینش خدا ماندنی و همیشگی است که خاصیّتهای اصلی آدمی باشد و آنها راستی و درستی و عدالت است، و خوشبینی و صدق و صفای مردم با یکدیگر که اینها خود ببقای ابدی الهی باقی است و بهتر از هر چیزی است که برای خود باقی گذارید و بصاحبش ندهید، ۳- در آخر آیه بدنبال جمله‌ی جلو که نوید بنعمت باقی خداوندی است گفته شده است «ما أَنَا عَلَیکُم بِحَفِیظٍ» شاید برای تهدید باشد که من بکار شما کار ندارم خود بفکر کار خود باشید تا چه بر سر شما آید. -قرآن-۵۱۴-۵۴۰-قرآن-۶۴۰-۶۶۰-قرآن-۱۰۶۳-۱۰۹۳ مثنوی در دفتر پنجم دنباله‌ی آیت «هُوَ الَّذِی یُنَزِّلُ الغَیثَ» گفته است: -قرآن-۳۸-۷۳ چون ترازوی تو کج بود و دغا || راست چون جوئی ترازوی جزا چون که پای چپ بدی در غدر و کاست || نامه چون آید ترا در دست راست چون جزا سایه است ای قدّ تو خم || سایه‌ی تو کج فتد در پیش هم

[سوره هود [۱۱]: آیات ۹۶ تا ۱۰۹]

وَ لَقَد أَرسَلنا مُوسی بِآیاتِنا وَ سُلطانٍ مُبِینٍ [۹۶] إِلی فِرعَونَ وَ مَلائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمرَ فِرعَونَ وَ ما أَمرُ فِرعَونَ بِرَشِیدٍ [۹۷] یَقدُمُ قَومَهُ یَومَ القِیامَةِ فَأَورَدَهُمُ النّارَ وَ بِئسَ الوِردُ المَورُودُ [۹۸] وَ أُتبِعُوا فِی هذِهِ لَعنَةً وَ یَومَ القِیامَةِ بِئسَ الرِّفدُ المَرفُودُ [۹۹] ذلِکَ مِن أَنباءِ القُری نَقُصُّهُ عَلَیکَ مِنها قائِمٌ وَ حَصِیدٌ [۱۰۰] -قرآن-۱-۴۱۳ وَ ما ظَلَمناهُم وَ لکِن ظَلَمُوا أَنفُسَهُم فَما أَغنَت عَنهُم آلِهَتُهُمُ الَّتِی یَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ مِن شَیءٍ لَمّا جاءَ أَمرُ رَبِّکَ وَ ما زادُوهُم غَیرَ تَتبِیبٍ [۱۰۱] وَ کَذلِکَ أَخذُ رَبِّکَ إِذا أَخَذَ القُری وَ هِیَ ظالِمَةٌ إِنَّ أَخذَهُ أَلِیمٌ شَدِیدٌ [۱۰۲] إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِمَن خافَ عَذابَ الآخِرَةِ ذلِکَ یَومٌ مَجمُوعٌ لَهُ النّاسُ وَ ذلِکَ یَومٌ مَشهُودٌ [۱۰۳] وَ ما نُؤَخِّرُهُ إِلّا لِأَجَلٍ مَعدُودٍ [۱۰۴] یَومَ یَأتِ لا تَکَلَّمُ نَفسٌ إِلّا بِإِذنِهِ فَمِنهُم شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ [۱۰۵] -قرآن-۱-۵۶۷ فَأَمَّا الَّذِینَ شَقُوا فَفِی النّارِ لَهُم فِیها زَفِیرٌ وَ شَهِیقٌ [۱۰۶] خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الأَرضُ إِلّا ما شاءَ رَبُّکَ إِنَّ رَبَّکَ فَعّالٌ لِما یُرِیدُ [۱۰۷] وَ أَمَّا الَّذِینَ سُعِدُوا فَفِی الجَنَّةِ خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الأَرضُ إِلّا ما شاءَ رَبُّکَ عَطاءً غَیرَ مَجذُوذٍ [۱۰۸] فَلا تَکُ فِی مِریَةٍ مِمّا یَعبُدُ هؤُلاءِ ما یَعبُدُونَ إِلّا کَما یَعبُدُ آباؤُهُم مِن قَبلُ وَ إِنّا لَمُوَفُّوهُم نَصِیبَهُم غَیرَ مَنقُوصٍ [۱۰۹] -قرآن-۱-۵۱۱ [صفحه ۱۳۰] معنی لغات: یقدم- از مصدر قدم بفتح اوّل و سکون دوّم و قدوم بضمّ اوّل و دوّم بمعنی جلو افتادن از جماعتی، وارد شدن بجائی، ورد- نام عمل رفتن بنزدیک آب برای نوشیدن، آبشخور، رفد- وسیله‌ی نگهداری و ابقاء مانند استوانه و غیره، بخشش و اعانت، تتبیب- نابود کردن و نفرین کردن، زفیر- شنیدن صدای اشتعال آتش، حادثه‌ی ناگوار، صدای الاغ در اوّل آغاز بعرعر و شهیق- آخر عرعر الاغ، مجذوذ- از مصدر جذّ بفتح اوّل بمعنی قطع کردن و شکستن. ترجمه: ۹۶ و نیز موسی را با نشانه‌ها ز سوی خود و چیرگی و برتری آشکار ۹۷ [صفحه ۱۳۱] بسوی فرعون و درباریانش فرستادیم و آنها پیرو فرمان فرعون شدند که نه شایسته و نه استوار بود ۹۸ و برستاخیز او ز مردم خود جلو بود و چه بد پیشقدم باشد و ببد جایگاه فرود آیند ۹۹ و بدنبال آنان بدین سرای لعنت شد و هم بجهان دیگر و بچه بد کسی چه بد کومکی شده است [که فرعون نفریده و رانده بهر دو سرای بود] ۱۰۰ اینکه سرگذشت از خبرهای آبادی مردمان بجای مانده و نابود شده است که ما برایت می‌آوریم و نه بآنان ۱۰۱ ستم کردیم که خود ستم بخود نمودند و خدایان شان که بجای آفریدگار جهان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پرستیدند جلوگیر چیزی ز فرمان پروردگارت نشدند که چون آن بر سرشان آمد جز نابودی و نفریدگی، خدایانشان بآنان نفزودند ۱۰۲ به اینکه گونه است گرفتاری خدای تو، چون مردم سرزمینی که ستم کردند آزار کند و البتّه گرفتاری او سخت دردناک بود ۱۰۳ و همانا باین سرگذشتها نموداری است [ز خشم خدا] بچشم آنکه ز آزار سرای دیگر بیندیشد. که روز فراهمی همه مردم است و همان روزی است که در جلو چشم یکدگرند ۱۰۴ و آن روز را واپس نیندازیم مگر تا آنگاه که هنگام آن رسد ۱۰۵ و چون آن روز برسد کسی سخن گفتن نتاند مگر که فرمانی از خدا رسد، و آنگاه گروهی خوشبخت بوند و دیگری بدبخت ۱۰۶ که بدبختان را بآتش فریادی ز دل و آوائی ز بینی بود ۱۰۷ و پیوسته در آن بمانند تا که آسمانها و زمین بیایند مگر که پروردگار تو سرنوشتی کرده باشد که البتّه او آنچه خواهد کند ۱۰۸ و آن کسان که نیک بخت شدند، در بهشت بجاودان بوند تا که آسمانها و زمین زیر پای است مگر سرنوشت پروردگارت دگر بود [که بهر روی] بخشش او گسیختگی نباشد ۱۰۹ پس تو ای محمّد از بت‌پرستی بیدینان دو دل مباش که جز آنچه زین پیش پدرانشان می‌پرستیدند چیزی نپرستند، و ما بهره‌ی ایشان را بدرستی بجای رسانیم که اندکی [ز سزای‌شان] کم نشود. سخن مفسّرین: «وَ سُلطانٍ مُبِینٍ» ۹۶ مجمع: یعنی دلیل و برهان موسی چنان قوی بود که مانند پادشاهی بود و هر مدّعی و مخالف را بیچاره می‌کرد و به- هیچ روی تردید و دو دلی در آن راه نداشت. -قرآن-۱۵-۳۷ [صفحه ۱۳۲] «وَ بِئسَ الوِردُ المَورُودُ» ۹۸ مجمع: یعنی بآن آبگاه که آنها میروند برای آسودگی خود و علاج تشنگی آتش است و بد. - قرآن-۱-۳۱ ابو الفتوح نوشته است: ابو علیّ گفت: «ورد» بمعنی وارد است، یعنی بد کسانی باشند که بدوزخ شوند، و نیز نام آن شتران که بآب شوند، و ورد نیز چیزی که بعادت کنی چون ورد قرآن و ورد دعا، و بتفسیر آیه لایق آن است که «ورد» وصف دوزخ است «کأنّه قال بئس الموضع المورود النّار» یعنی جایگاهی که آنها وارد شده‌اند آتش است و بد. تنویر المقباس: یعنی فرعون که وارد آتش می‌شود و مردم او که واردشان بآتش می‌کند بد هستند، و گفته‌اند: یعنی فرعون که بآتش می‌رود با مردمش بد است و آنچه بآن وارد می‌شوند آتش است و بد. «بِئسَ الرِّفدُ المَرفُودُ» ۹۹ طبری: یعنی بد چیزی بکومک گرفته شده است که لعنتی است افزوده شده بر لعنت اوّل: و قتاده گفته است: یعنی از جانب حق بر آنها دو لعنت ردیف شده است: یکی بدنیا و دیگری بآخرت، ضحاک گفته است یعنی در دنیا دو لعنت بآنها رسیده است که یکی کومک دیگری بوده است. -قرآن-۱-۲۹ روح البیان: اینکه آیات می‌فهماند که بایستی از پیروی مردم فاسق و هوی- پرست احتراز کرد چون آدمی خوی پذیر است و هم نشینی مؤثر است و بیماریهای دل زود سرایت کند، شعر: ای فغان از یار ناجنس ای فغان || هم نشین نیک جوئید ای مهان و در حدیث است که با مشرکین همخانه و هم نشین نشوید که خوی زشت آنها بشما اثر می‌کند، ملّت فرعون پیرو او شدند و بآتش رفتند و اگر پیرو موسی میشدند آنها را ببهشت میبرد، در مثنوی است: ای خنک آن مرد که از خود رسته شد || در وجود زنده‌ای پیوسته شد سیل چون آمد بدریا بحر گشت || دانه چون آمد بمزرع بزر گشت چون تعلّق یافت نان با بو البشر || نان مرده زنده گشت و باخبر موی و هیزم چون فدای نار شد || ذات ظلمانی او انوار شد [صفحه ۱۳۳] سنگ سرمه چونکه شد در دیدگان || گشت بینائی شد آنجا دیده‌بان وای آن زنده که با مرده نشست || مرده گشت و زندگی از وی بجست «وَ ذلِکَ یَومٌ مَشهُودٌ» ۱۰۳ عموم مفسّرین: یعنی آن روز هنگام حضور همگان است که در غیر آن روز چنین خصوصیّتی نیست که همه‌ی آفریده‌ها فراهم شوند. -قرآن-۱-۲۸ فخر: معنی «مشهود» حاضر شده است، و مقصود از اینکه جمله اینکه است که اگر کسی فکر کند: آن روز چون همه فراهم شوند هر کسی فقط سرگذشت خود را می- داند، باین جمله فهمانده شده است: که چون همگان برای پرسش و حساب جمع میشوند سرگذشت همه آشکار و معلوم همگان خواهد شد. نیشابوری: فرق اینکه جمله با جمله‌ی جلو «ذلِکَ یَومٌ مَجمُوعٌ» اینکه است که میفهماند: آن روز مردم حاضر هستند و بواسطه‌ی پرسش و حساب عدّه‌ای از احوال دیگران مطّلع هستند ولی جمله‌ی اوّل فقط می‌فهماند فراهم میشوند، و باین خاصیّت اطّلاع از حال یکدیگر اشاره ندارد. -قرآن-۴۷-۷۲ «وَ ما نُؤَخِّرُهُ» ۱۰۴ مجمع: یعقوب «یؤخّر» با یاء خوانده است و دیگران با نون. -قرآن-۱-۲۱ «یَومَ یَأتِ» ۱۰۵ مجمع: إبن عامر و مردم کوفه «یأت» با سقوط یاء

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوانده- انـد، و دیگران «یأتی» با ثبوت یاء. -قرآن-۱-۱۶ «فَمِنهُم شَـقِیٌّ وَ سَعِیدٌ» ۱۰۵ طبری: عمر گفته است: چون اینکه آیه نـازل شـد، از پیغمبر [ص] پرسیدم: کارهای ما پیش از اقدام معیّن و معلوم است یا پس از انجام معیّن میشود! فرمود: البتّه معیّن شده است، ولی هر کسی برای هر چه آفریده شده است وسیله و توفیق آن در اختیار او است. -قرآن-۱-۳۲ ابو الفتوح: نوشته است: مراد بشقیّ کافر و عاصی است که بفعل خود شقیّ شده باشد و بسعید مؤمن و مطیع که سعادت یافته باشد باختیار نیک. کشف نوشته است: ابو سعید خرّاز را گفتند: چه معنی دارد آنچه مصطفی گفت «شیّبتنی سورهٔ هود»! گفت: در اینکه سورت دو کار عظیم بیان کرده: یکی [صفحه ۱۳۴] بطش قهاری که بر قومی رانده و دمار از همه برآورده، و دیگر بیان حکم ازل که در سعادت و شقاوت خلق رفته، آن سعید پیش از عمل رسته و کارش برآمده و اینکه شقیّ بتیر قطعیّت خسته و بمیخ ردّ وابسته چه توان کرد «اللّه» چنین خواسته و حکم عدل حکم اینکه رانده نه مشک خود بوی خریده نه عسل بخود شیرینی یافته، کاری است در ازل بوده و رفته نه فزوده و نه کاسته، پیر طریقت را پرسیدند از انفاس نیک- بختان و بـدبختان و فرق میان ایشان گفت: نفس بدبخت دود چراغی است کشته در خانه‌ی تنگ بی‌در، و نفس نیکبخت چشمه‌ای روشن و روان در بوستانی آراسته بابر. فخر: در اینکه جمله اعلام شـده است: یک دسته از مردم بـدبخت هستند و دسته‌ی دیگر خوشبخت. پس آن را که خداونـد محکوم بشـقاوت کرده است و خبر داده است که بدبخت خواهد بود ممکن نیست خوشبخت شود چون خبر خدا دروغ نمی‌شود و هم آن را که خبر داده است خوشبخت خواهد بود بدبخت نخواهـد شد. «لَهُم فِیها زَفِیرٌ وَ شَـهِیقٌ» ۱۰۶ فخر: بموجب گفته‌ی طبیبـان چون روح آدمی در دل فشـرده و محـدود شود آدمی ناچار هوائی زیاد بدرون خود میکشد تا از آن حرارت و فشردگی دل، کمی آسوده شود، و آن را زفیر گویند و چون طبیعت کوشش کند که آن هوای متراکم در درون را بیرون کنـد آن را شـهیق مینامنـد و هر دوی اینکه حـالت نشـانه‌ی انـدوه و غم فراوان است. و نتیجه معنـای لغوی اینکه دو کلمه قوت است و ضـعف پس ممکن است معنی جمله چنین باشـد: میـل و خواهش زیـاد دارنـد بـبرگشت و استفاده از لـذات دنیا و بسیار کم است آمادگی آنها برای عالم روحانی و استفاده از انوار الهی. -قرآن-۱-۳۵ روح البیان: مقصود تشبیه آواز کافران است در جهنّم بآواز خر که بسیار منکر است چنانکه در اینکه عالم آواز منکرین مجرمین را شنیده‌ایم که چون بر دارشان برند و یا گردنشان ببرند و یا دست و پاشان قطع شود مانند گاو صدا می‌کنند. تفسیر حسینی: در دنبال جمله‌ی «فَمِنهُم شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ» نوشته است: در -قرآن-۳۴-۶۵ [صفحه ۱۳۵] حقایق سلمی از شقیق بلخی قدس سره نقل می‌کند: علامت سعادت پنج چیز است: نرمی دل و بسیاری گریه و نفرت از دنیا و کوتاهی امل و شرمندگی و نشانه‌ی شقاوت هم پنج چیز است: سختی دل و خشکی دیـده و رغبت بـدنیا و طول امـل و بیحیائی. شـیخ ابو سـعید خرّاز قـدّس سرّه فرموده که حقّ سبحانه و تعالی در اینکه سوره دو کار عظیـم بیـان فرمـوده: یکی سیاست جبّاری و سـطوت قهّاری که دمـار از روزگـار کفّـار برآورد، و دیگر حکم ازلی که بسـعادت و شقاوت خلق شرف نفاذ یافته و حضرت رسالت پناه از هیبت آن خبر و سطوت اینکه حکم، فرموده که «شیّبتنی سورهٔ هود»: آن یکی را از ازل لوح سـعادت برکنـار || وین یکی را تـا ابـد داغ شـقاوت بر جـبین عـدل او میرانـد او را سوی اصـحاب شـمال || فضـل او میخوانـد اینکه را سوی اصـحاب یمین روح البیان: در دنباله‌ی جمله «فَمِنهُم شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ» در تأویلات نجمیه است: بدبخت در ازل محکوم بشـقاوت است و هم نیکبخت محکوم ازلی بسـعادت و نشانه‌ی شـقاوت اعراض از حقّ است و باصرار پی معصیت رفتن و از آن پشـیمان نبودن، و حرص بر دنیا خواه حلال و خواه حرام، و فرمانبری از هوی و هوس، و تقلیـد و بدعت و نشانه‌ی سـعادت: روی دل بخـدا کردن، و رضای او خواسـتن، و اسـتغفار از معصـیت، و توبه‌ی بسوی حقّ کردن، و قناعت بآنچه میرسـد اگرچه کم باشد و حلال خوردن و بسـنّت پیغمبر عمـل کردن، و اجتناب از بـدعت، و نافرمانی هوی و هوس، و چون اینکه جمله مردم را بـدو دسـته‌ی سعیـد و شـقی تقسـیم کرده است از حال مردم دیوانه و بچه‌ی مردم مشـرک نام برده نشده است، ولی از حدیث ابو هریره که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خـدا بهتر میداند که آنها اگر بمانند و بفهمند چه خواهند کرد حال اینکه دو دسـته نمودار می‌شود. و در دنباله‌ی اینکه مطلب اظهار کرده است که در عالم آخرت برای اینکه دو دسـته دسـتگاه دیگری خواهـد بود و آزمایش میشونـد و -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۳۶-۶۷ [صفحه ۱۳۶] بنتیجه‌ی آزمایش خود میرسند. بیان السعادهٔ: و کلمه‌ی «منهم» مکرّر نشده است و در جلو سعید آورده نشده است برای اشاره به اینکه که اینکه تقسیم اجمالی است نه تفصیلی زیرا کلمه‌ی «هم» بجای دسته‌ای از آنها است که در قیامت برانگیخته شده‌اند، و مقصود اینکه نیست که همگی تقسیم بدو دسته‌ی شقی و سعید بشوند، و ممکن است چون بیشتر مردم اسقاط هستند و غیر قابل از اینجهت قسمت عمومی نیست و تقسیم اجمالی است. و ممکن است دسته‌ی سوّمی باشد که اکثر آنها هستند و پس از تصفیه‌ی حساب شقی و سعید نوبت آنها خواهد بود از اینکه جهت تقسیم کلّی نشده است تا فقطّ سرنوشت اینکه دو دسته فهمانده شود. تفسیر صفی علیشاه: مر شقی و نیکبخت اندر خبر || هستشان در بطن امّ خود مقرّ هست یعنی ثابت اندر علم حقّ|| حال‌شان از خیر و شر بر یک نسق پس بظاهر آمد آن اصلی که بود || طفره میباشد محال اندر وجود بود دانا بر حقیقتها اله || بیش از اشیا کاین سفید است آن سیاه اینکه نه جبر است ار جوی داری تو هوش || جبر از عجز است بگشا چشم و گوش داند او چیزی که آید در ظهور || نی که مجبوری ز علم اندر امور «أَمَّا الَّذِینَ سُعِدُوا» ۱۰۸ طبری: جمله‌ی «سُعِدُوا» با فتح سین نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۴۹-۵۹ «خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرضُ إِلّا ما شاءَ رَبُّکَ» ۱۰۸ مجمع: اینکه جمله‌ها که در دو آیه تکرار شده است از قسمتهای مشکل قرآن است و جای اختلاف علماء از دو جهت: اوّل قید بدوام آسمان و زمین، دوّم: استثنای بوسیله‌ی خواست خداوند. و در آن کتاب بعد از اظهار اینکه مطلب چهار معنی برای رفع اشکال اوّل نقل کرده است و ده معنی برای دوّم، و بهتر معنی اینکه است که جمله‌ی اول کنایه است از دوام و همیشگی همانطور که او و دیگر مفسّرین از سخنان عرب - قرآن-۱-۷۸ [صفحه ۱۳۷] اینگونه استعمال منظور دوام و پیوستگی نقل کرده‌اند. و علی الظّاهر مقصود از «إِلّا ما شاءَ» همان باشد که در ترجمه نوشتیم و نتیجه چنین باشد: برای همیشه آنها گرفتار و اینها آسوده‌اند مگر سرنوشت چیز دیگر باشد که یکی آسوده شود و آن دیگر بمقامی بالاتر برسد، و یکی از معانی مفسرین هم اینکه است. -قرآن-۸۴-۹۹ روح البیان: در فتوحات آورده که دوام آسمان و زمین از حیث جوهر ایشان مراد است نه از حیث صورت ایشان. و اهل تأویل گفته‌اند: مقصود از سماوات ارواح و قلوب است و ارضین نفوس بشریّه است، یعنی تا آنگاه که آسمان دل و روح باقی است و زمین نفوس بشری پابرجاست. حافظ گفته است: دلا- مبر طمع از لطف بی‌عنایت دوست || که میرسد همه را لطف بی‌نهایت او سخن ما: ۱- جمله‌ی «سُلطانٍ مُبِینٍ» بر خلاف مفسّرین که نقل کردیم نیروی معنوی و چیرگی مناسب‌تر است از دلیل و برهان و باید هر پیغمبری دارای قدرت معنوی و تسلّط بر مخالف خود باشد چنانکه از پیغمبر [ص] ما اینکه خاصیّت در برابر دشمنان نقل شده است، ۲- دو آیت ۹۷ و ۹۸ میفهماند تسلیم بارباب قدرت و نوکری و غلامی صاحبان زر و زور پیروی فرعون است که راه و رشد و صلاح نیست، و عاقبت بد دارد، و اگر دیده‌ی بصیرت باشد خوب بچشم میآید که اطمینان بفرعون صفتان همیشه عاقبتش خواری است و بیچارگی، ۳- جمله‌های «ما دامَتِ السَّماواتُ» بطوری که در ترجمه و نقل از مفسّرین گفتیم کنایت است از دوام و همیشگی و معنی آن پیچیده و مشکل نیست ولی در جمله‌های «إِلّا ما شاءَ رَبُّکَ» معنی مشکل میشود از اینکه جهت که در آن عالم تغییر و تبدیل نیست و بطوری که در سوره‌ی بقره گفته‌ایم برای هر کس هر درجه و مرتبه که معیّن شده است در همین عالم بوسیله‌ی کارهای زندگی و با اینکه اعضاء و جوارح بدنی آن درجه و مرتبه‌ی بالا- یا پست را برای خود فراهم میکند و چون از اینکه عالم رفت و اینکه اعضا و پاره‌های بدن و حالت زندگی را رها کرد مثل میوه و دانه‌ی رسیده و از بوته جدا شده است که زان پس افزایش، و -قرآن-۲۴-۴۳-قرآن-۵۸۱-۶۰۶-قرآن-۷۴۸-۷۷۲ [صفحه ۱۳۸] ان نخواهد داشت و هر چه باید بشود همان است که دم آخر بوده است پس مشیّت الهی یا سرنوشت خداوند بعد از شقاوت و سعادت چه معنی دارد! برای رفع اشکال و فهم معنی میگوئیم: شاید مقصود اینکه باشد: مردم دو دسته هستند: یا شقی هستند و همیشه گرفتار و یا سعید و همیشه آسوده مگر سرنوشت حقّ برخلاف فهم شما باشد و آن را که شقی می‌بینید با کوچکتر کار خیر سعید شود و شما ندانید و هم چنین آن را که سعید میدانید با انحرافاتی که شما خبر ندارید و او بموجب علم و مشیّت حقّ مرتکب بوده است شقی خواهد بود، ولی البتّه عطای حقّ کم نمیشود و فیض الهی منقطع نیست و اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سعادت و شقاوتها همان فیض حقّ است که هر موجود باندازه‌ی ظرفیت وجودی خود بآن مرتبه میرسد«۱۸». -پاورقی-۷۵۹-۷۶۱- قرآن-۳۱-۵۵ [صفحه ۱۳۹]

[سوره هود [۱۱]: آیات ۱۱۰ تا ۱۲۳]

-قرآن-۳۱-۵۵ وَ لَقَد آتَینا مُوسَی الکِتابَ فَاختُلِفَ فِیهِ وَ لَو لا کَلِمَةٌ سَبَقَت مِن رَبِّکَ لَقُضِیَ بَینَهُم وَ إِنَّهُم لَفِی شَکٍّ مِنهُ مُرِیبٍ [۱۱۰] وَ إِنَّ کُلاًّ لَمّا لَیُوَفِّیَنَّهُم رَبُّکَ أَعمالَهُم إِنَّهُ بِما یَعمَلُونَ خَبِیرٌ [۱۱۱] فَاستَقِم کَما أُمِرتَ وَ مَن تابَ مَعَکَ وَ لا تَطغَوا إِنَّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۱۱۲] وَ لا تَرکَنُوا إِلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّکُمُ النّارُ وَ ما لَکُم مِن دُونِ اللّهِ مِن أَولِیاءَ ثُمَّ لا تُنصَرُونَ [۱۱۳] وَ أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیلِ إِنَّ الحَسَناتِ یُذهِبنَ السَّیِّئاتِ ذلِکَ ذِکری لِلذّاکِرِینَ [۱۱۴] -قرآن-۱-۶۵۵ وَ اصبِر فَإِنَّ اللّهَ لا یُضِیعُ أَجرَ المُحسِنِینَ [۱۱۵] فَلَو لا کانَ مِنَ القُرُونِ مِن قَبلِکُم أُولُوا بَقِیَّةٍ یَنهَونَ عَنِ الفَسادِ فِی الأَرضِ إِلاّ قَلِیلاً مِمَّن أَنجَینا مِنهُم وَ اتَّبَعَ الَّذِینَ ظَلَمُوا ما أُترِفُوا فِیهِ وَ کانُوا مُجرِمِینَ [۱۱۶] وَ ما کانَ رَبُّکَ لِیُهلِکَ القُری بِظُلمٍ وَ أَهلُها مُصلِحُونَ [۱۱۷] وَ لَو شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النّاسَ أُمَّةً واحِدَةً وَ لا یَزالُونَ مُختَلِفِینَ [۱۱۸] إِلاّ مَن رَحِمَ رَبُّکَ وَ لِذلِکَ خَلَقَهُم وَ تَمَّت کَلِمَةُ رَبِّکَ لَأَملَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الجِنَّةِ وَ النّاسِ أَجمَعِینَ [۱۱۹] -قرآن-۱-۶۱۱ وَ کُلاًّ نَقُصُّ عَلَیکَ مِن أَنباءِ الرُّسُلِ ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤادَکَ وَ جاءَکَ فِی هذِهِ الحَقُّ وَ مَوعِظَةٌ وَ ذِکری لِلمُؤمِنِینَ [۱۲۰] وَ قُل لِلَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ اعمَلُوا عَلی مَکانَتِکُم إِنّا عامِلُونَ [۱۲۱] وَ انتَظِرُوا إِنّا مُنتَظِرُونَ [۱۲۲] وَ لِلّهِ غَیبُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ إِلَیهِ یُرجَعُ الأَمرُ کُلُّهُ فَاعبُدهُ وَ تَوَکَّل عَلَیهِ وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ [۱۲۳] -قرآن-۱-۴۴۶ معنی لغات: ترکنوا- از مصدر رکون بمعنی بچیزی دل دادن و بچیزی آرام شدن، زلف- جمع زلفهٔ بمعنی قرب، منزلت، درجه، قسمتی از شب و ساعت تلاقی شب و روز را نیز گفته‌اند، اترفوا- فاسد شدند و از نعمت مدهوش و از خود بیخبر شدند و بطغیان و تجاوز گرفتار شدند. ترجمه: ۱۱۰ و ما بموسی کتاب دادیم و مردم در آن سازش نکردند و اگر سرنوشت پروردگار تو بود البتّه میان‌شان داوری می‌شد [و درستی و سزای کار هر کس نمودار می‌شد و گرچه] بیدینان بدبین و دو دل بحقّ باشند ۱۱۱ و همانا که پروردگارت سزای کار هر دسته را بدرستی بجای رساند که او بآنچه کنید آگاه بود، ۱۱۲ پس تو ای محمّد بآنگونه که دستور داری راست و استوار بکار خود باش و هم- آنان که با تو دل بخدا دارند و اندازه‌ی کار خود نگهدارید که او بآنچه کنید بینا بود، [صفحه ۱۴۰] ۱۱۳ و دل به ستمکاران نه‌بندید که آتش شما را بپساید و جز خدا دوستی ندارید وز آن پس کس یاری شما نمی‌کند ۱۱۴ و در دو کنار روز نماز بپای دار و هم بخشی ز شب که نیکیها بدیها را نابود کند [و بدانید:] اینکه آیات قرآن یادآوری است برای آنها که بیاد حقّ می‌افتد ۱۱۵ و تو ای محمّد شکیبا باش که خدا مزد نکوکاران نابود نمی‌کند، ۱۱۶ پس چرا جز اندکی ز بازمانده از پیشینیان شما که ز آزارشان رهاندیم کسی نبود که جلوگیر ز بدکاری باین سرزمین شود! [با اینکه] ستمکاران‌شان بدنبال آن خواسته‌ها رفتند که سرگرم‌شان کرده بودند و دلداده بگناه بودند، ۱۱۷ [ای پیغمبر] پروردگار تو چنین نباشد که مردم سرزمینی را بستم نابود کند با آنکه آنها درستکار باشند ۱۱۸ و اگر پروردگار تو بسرنوشت کند همه مردم را بیک گروه درآورد ولی همیشه آدمیان بچند گونه بوند ۱۱۹ مگر که خدای تو مهری کند، و به اینکه گونه آفریدشان [که مهر او باشد و ناسازی آدمی] و البتّه پروردگار تو بسرنوشت کرده که دوزخ را ز همه پریان و آدمیان [که پابسته‌ی آن بوند] آکنده کند ۱۲۰ و هر آنچه از سرگذشت پیامبران برایت میآوریم همان است که دل تو را آرام کنیم «و گامت استوار» چه همگی اینکه سرگذشت و آیات و سوره‌ها که برایت آمده است درست است و پند و یادآوری بمؤمنان ۱۲۱ و بگو بآنان که مؤمن نمی‌شوند، آنچه توانید کنید و ما نیز بکار خود باشیم ۱۲۲ و چشم براه باشید که ما چشم براهیم ۱۲۳ چه آنچه نهان بآسمانها و زمین است مال خدا است و همه کار بازگشت باو شود پس او را بپرست و نگهبان خود او را بگیر که نه او بیخبر است از آنچه شما کنید. سخن مفسّرین: «وَ إِنَّهُم لَفِی شَکٍّ مِنهُ» ۱۱۰ مجمع: یعنی کافرین در نوید و تهدید خداوند شک دارند، و بعضی گفته‌اند: یعنی ملّت موسی، پیغمبری او را قبول ندارند و شاک هستند. -قرآن-۱۵-۵۰ عبده: ظاهر جمله میفهماند مقصود ملّت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موسی است که در پیغمبری او شک دارند بدلیل آیات دیگر در سوره‌های حم سجده، و شوری مثل اینکه جمله‌ها «إِنَّ الَّذِینَ أُورِثُوا الکِتابَ مِن بَعدِهِم لَفِی شَکٍّ مِنهُ مُرِیبٍ». -قرآن-۱۵۹-۲۴۳ [صفحه ۱۴۱] «وَ إِنَّ کُلًّا لَمّا لَیُوَفِّیَنَّهُم» ۱۱۱ مجمع: در نون «انّ» و میم «لمّا» چهار قرائت است که هر دو با تشدید و بی‌تشدید و اولی مشدّد، دوّم غیر مشدّد، و بعکس قرائت شده است، و «لمّا» با تنوین نیز قرائت شده است و در قرائت إبن مسعود چنین است: «ان کلّ الّا لیوفّینّهم» که «کلّ» مرفوع تلفّظ شده است و بجای «لمّا» «الّا» خوانده شده است. -قرآن-۱-۴۴ طبری: اگر «انّ» مشدّد و «لمّا» هم مشدّد قرائت شود نظر بعضی نحویهای کوفه در اینکه قرائت چنین است که کلمه‌ی «لمّا» مخفّف از «لمّما» شده است و معنی اینکه است: البتّه همگی از آن مردم هستند که خدای تو حقّ و سزای اعمال‌شان را وفا خواهد کرد و انجام خواهد داد، و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: در اینکه جور قرائت کلمه‌ی «لمّا» بایستی «لمّا» با تنوین باشد که تنوین آن را بصورت الف تلفّظ کرده‌اند و مشتق از «لم» است بمعنی شدّت مثل «وَ تَأکُلُونَ التُّراثَ أَکلًا لَمًّا» یعنی بشدّت و زیادی میخورید و معنی جمله چنین خواهد بود: -قرآن-۴۹۴-۵۳۵ بدرستی که همگی شدیدا و حقّا اعمال‌شان وفا میشود، و نتیجه‌ی بقیّه‌ی قرائتها هم نظیر همین معنانی و تعبیرات است. «فَاستَقِم کَما أُمِرتَ وَ مَن تابَ مَعَکَ» ۱۱۲ مجمع: یعنی تو در انجام وظیفه تبلیغ استقامت داشته باش و مردم در توبه‌ی از شرک، و بعضی گفته‌اند: یعنی تو بر تبلیغ مستقیم باش و مردم هم در پذیرش آن استقامت کنند. -قرآن-۱-۴۹ فخر: اینکه جمله همه‌ی عقاید و اعمال را شامل میشود، و شک نیست که استقامت کامل، بسیار مشکل است و با یک مثال ساده اینکه مطلب را میتوان روشن کرد: فرض کنید حدّ فاصل میان سایه و نور یک خطّ مستقیم است که نمی‌توان عرض برای آن فرض کرد و بهر طرف توجّه شود بآن طرف دیگر مشتبه است، پس غضب و شهوت اگر زیاد شد رذیله است و بد، و اگر ناقص بود که شخص تحریکات غضبی و شهوی در او نبود آن نیز رذیله است و بد و تشخیص حدّ متوسّط که نه افراط باشد و نه تفریط بسیار مشکل است و عمل بآن مشکلتر و هم چنین است در صفات حقّ [صفحه ۱۴۲] که اگر در عقیده بصفات ثبوتی و سلبی بحدّ تشبیه برسد و یا طوری معتقد باشد که معتقد بتعطیل شود هر دو باطل است و تشخیص حدّ معیّن که موجب تشبیه و تعطیل نشود بسیار دشوار است. و چون مقام استقامت بسیار دشوار است، إبن عبّاس گفته است بپیغمبر [ص] هیچ آیه سختتر و دشوارتر از اینکه آیه نبوده است، و از اینکه جهت فرموده است «شیبتنی هود» [هود مرا پیر ساخت] و از بعضی نقل شده است که پیغمبر [ص] را بخواب دید و پرسید: از شما چنین حدیثی نقل شده است فرمود: بلی، عرض کرد: کدام آیه چنین اثر داشته است! فرمود: اینکه جمله «فَاستَقِم کَما أُمِرتَ»، و اینکه آیه اصلی است مهمّ در دین اسلام، چون دستورهای وضو و زکات و دیگر وظایف با جمله‌های منظّم اعلام شده است و چون گفته شده است، «فَاستَقِم کَما أُمِرتَ» لازم است در تمام اوامر و وظایف دین آن ترتیب که گفته شده است رعایت شود، و جایز نیست نصّ را بقیاس تخصیص دهیم چون پس از دلالت نصّ بر یک مطلب بموجب اینکه جمله لازم است بمقتضای آن نصّ رفتار شود و اگر بآن عمل نشود و تشبّث بقیاس کنیم انحراف است و ترک دستور قرآن. -قرآن-۶۰۵-۶۳۱-قرآن-۷۹۳-۸۱۹ حسینی نوشته است: امام قشیری رحمه اللّه فرموده که مستقیم آن کسی است که از راه حقّ باز نگردد تا بسر منزل وصال برسد. در حقایق سلمی از جرجانی قدّس سرّه نقل می‌کند که: طالب کرامت نباش، طالب استقامت باش، محمّد بن فضل رحمه اللّه فرموده که آن چیز که ببود وی همه‌ی نیکیها نیکو شود و به نبود وی همه زشتیها زشت شود استقامت است. شیخ الاسلام اینکه سخن را بشنید و گفت که وی بسیار نیکو گفته است، دلیلش «فَاستَقِم کَما أُمِرتَ». بزرگی را پرسیدند: کدام عمل فاضل‌تر است! -قرآن-۴۷۰-۴۹۶ گفت: استقامت. ابو علیّ نسوی رحمه اللّه فرموده که حضرت رسالت را در واقعه دیدم، گفتم: سبب شیب تو از سوره‌ی هود چه چیز است! فرمود که قوله تعالی «فَاستَقِم کَما أُمِرتَ» ای عزیز هر که را قدم مترسّخ نباشد رنجش ضایع است، شیخ ابو علیّ دقّاق قدّس سرّه گفته که استقامت آن است که خود را از ما سوی اللّه محفوظ داری. و خواجه عصمت بخاری در صفت اهل استقامت فرموده: -قرآن-۱۷۴-۲۰۰ [صفحه ۱۴۳] کسی را دانم اهل استقامت || که باشد بر سر کوی ملامت ز اوصاف طبیعت پاک مرده || باطلاق هویّت جان سپرده تمام از گرد تن دامن فشانده || برفته سایه و خورشید مانده روح البیان:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إبن عطا گفته است: معنی جمله اینکه است: خود را محتاج و فقیر بخدا بدان با اینکه برای خود هیچ نیروی کار و اختیار تصوّر نکنی. ابو علیّ جرجانی گفت: استقامت بخواه نه کرامت، چون نفس تو در پی کرامت است، و استقامت را از تو خواسته‌اند، پس بزرگتر کرامت استقامت در خدمت خالق است نه باظهار کرامات و خوارق بشیخ ابو سعید گفتند: فلان کس بر آب راه میرود، گفت: ماهی و وزغ هم اینکه کار را می‌کنند، گفتند: فلان بر هوا میپرد. گفت: کار مرغها است، گفتند: آن کس بیک آن از مشرق بمغرب میرود، گفت: ابلیس نیز چنین کند. گفتند: پس بنظر شما کمال آدمی در چه کاری است! گفت: در ظاهر با خلق و بباطن با حقّ. و باید متوجه بود که نهاد آدمی بر انحراف است مگر عنایت خداوندی شامل کسی شود و جذبه‌ی الهی، جامی گفته است: سالکان بی‌کشش دوست بجائی نرسد || سالها گرچه در اینکه راه تک و پوی کنند صفی علیشاه: پس تو ای احمد بدان شو مستقیم || آن چنان کامرت بدان فرموده‌ایم یعنی آن عهدی که کردی در ازل || در نبوّت با حقّ آور در عمل در نظر آور که پیمانت چه بود || از امانت حمل بر جانت چه بود! عهد کردی تو که باشی جان جان || روح بین، تن را نگهدارد چه سان عهد ختمیّت نمودی بر رسل || حمل پس باید کنی آزار کل حمل هر باری که آنها کرده‌اند || از جفا و طعنه و رنج و گزند جمله را باید کشی تنها بدوش || زان که آنها مغز بودند و تو هوش هر کسی را در معانی رتبه‌ای است || فهم خاصان همچو فهم عامه نیست [صفحه ۱۴۴] بو علیّ دقّاق را اندر طریق || ز استقامت گشت پرسان یک رفیق گفت آن باشد که در سیر مقام || سر خویش از ما سوی پوشی تمام «وَ لا تَطغَوا» ۱۱۳ ابو الفتوح نوشته است: طغیان مکنید و تجاوز از حدّ و اندازه‌ی کارها و حدود شرع نگاه دارید. -قرآن-۱-۱۶ عبد اللّه عبّاس گفت: هیچ آیت بر رسول نیامد از اینکه آیت سختتر و بر آن گفت اصحاب را آنگه که او را گفتند: پیری بتو شتافت. گفت: سوره‌ی هود مرا پیر کرد. «وَ لا تَرکَنُوا إِلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا» ۱۱۳ طبری: یعنی سخن اینکه کافران را نپذیرید و کار آنها نپسندید، إبن عبّاس گفته است: رکون بشرک نکنید، ابو العالیه گفته است: کار ستمکاران را نپسندید، قتاده گفته است: یعنی شما از شرک دست برداشته‌اید دوباره متوجّه آن نشوید. -قرآن-۱-۴۵ مجمع: سدّی و إبن زید گفته‌اند: یعنی با ستمکاران مداهنه و اظهار موافقت نکنید. و بعضی گفته‌اند: مقصود همکاری با ستمکاران، و راضی بودن بکار آنها است و اظهار دوستی با آنها، ولی آمیزش برای دفع شرشان جایز نیست. و از امام های ما روایت شده است: رکون بظالم دوستی است و خیرخواهی و فرمانبری. ابو الفتوح: نوشته است: در خبر است که چون روز قیامت باشد منادی از قبل ربّ العزّه ندا کند: کجااند ظالمان و اعوان ظالمان! جمع کنید ایشان را تا آنکس که برای ایشان دواتی سیاهی کرده باشد یا قلمی تراشیده باشد، آنگه همه را در تابوتی کنند از آتش و بروایتی دگر در تابوتی از آهن و در قعر دوزخ اندازند. تأویلات کاشانی: در دل بعضی مردم خواسته‌های نهانی است که مولود میل و توجّه بغیر حقّ است و همین است زیغ مقارن طغیان که انحراف در بصیرت است و موجب سرکشی و تجاوز، و ذات مقدّس پیغمبر [ص] مصون از آن بود که توصیف شد باین جمله‌ی سوره‌ی و النّجم «ما زاغَ البَصَرُ وَ ما طَغی» و شما اگر به اینکه گونه مردم توجّه کردید بآتش حرمان و زیر پرده‌ی فراق خواهید سوخت. -قرآن-۲۸۸-۳۱۹ حسینی: نوشته است: سفیان ثوری رحمهٔ اللّه علیه فرموده که هر که قلمی برای [صفحه ۱۴۵] ظلمه بتراشد یا سیاهی در دوات ایشان ریزد یا کاغذی بدست ایشان دهد تا بنویسد در ظلم ایشان شریک باشد و هم از ایشان پرسیدند که اگر ظالمی در بیابان تشنه باشد و بر هلاک مشرف شود او را آب توان داد! فرمود: نی. گفتند: اگر آبش ندهند بمیرد. فرمود که «دعه یموت» مصرع: «آنچنان بد زندگانی مرده به». تفسیر صافی: از امام صادق [ع] معنی اینکه جمله را پرسیدند فرمود: مقصود آن کس است که نزد صاحب قدرتی میرود و میخواهد او زنده بماند تا دستش را بجیب برد و بآن کس پول بدهد. روح البیان: در حدیث است: علما امنای پیغمبرند در میان مردم تا آنگاه که با سلطانی آمیزش نکنند و چون مخالط سلطان شدند به پیغمبر [ص] خیانت کرده‌اند، از آنها بپرهیزید، و پیغمبر فرمود: اینکه امت در زیر دست و نگهبانی خدا است تا آنگه که قاریها کومک و یاور امرا نشده‌اند: و مقصود از قاریها علماء است که عالم بقرآن بودند و معانی آن را از سنت پیغمبر فرا گرفته بودند. و دیگر علوم بعد از آن پیدا شده است. عبده: یعنی در کارهای جنگی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دینی خود بمشرکین اعتماد نکنید و دوست آنها نباشید. «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیلِ» ۱۱۴ طبری: عموم مفسّرین اتّفاق کرده‌اند که مقصود از کلمه‌ی «طَرَفَیِ النَّهارِ» یکی نماز صبح است ولی در دیگری اختلاف کرده‌اند. بعضی گفته‌اند: مقصود ظهر و عصر است، بعضی گفتند: -قرآن-۱-۶۷-قرآن-۱۳۵-۱۵۶ مقصود فقطّ نماز عصر است، بعضی گفته‌اند: مقصود نماز مغرب است. و چون همه متّفق هستند که یکی از دو طرف پیش از طلوع آفتاب است، که نماز صبح باشد، پس آن طرف دیگر نماز مغرب است که بعد از غروب آفتاب است. و مقصود از «زُلَفاً مِنَ- اللَّیلِ» بعضی گفته‌اند نماز عشاء است و بعضی نماز مغرب و عشاء دانسته‌اند. - قرآن-۲۵۴-۲۸۲ حسن بصری گفته است: خداوند وقت نماز را در قرآن معیّن کرده است. آنجا که گفته است «أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمسِ إِلی غَسَقِ اللَّیلِ» چون وقتی که خورشید از -قرآن-۹۹-۱۶۳ [صفحه ۱۴۶] وسط آسمان رد شود و سایه بر زمین باشد آنرا دلوک شمس گویند: و باز گفته است: «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ» که مقصود صبح است و عصر و نیز گفته است «زُلَفاً مِنَ اللَّیلِ» که وقت مغرب است و عشاء. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۸۷-۱۱۲ مجمع: کلمه‌ی «زُلَفاً» با ضمّ لام قرائت ابو جعفر است و با فتح قرائت دیگران. -قرآن-۱۵-۲۴ صافی: از حضرت باقر علیه السّلام روایت است: مقصود صبح و مغرب است، و عشاء، و از امام صادق علیه السّلام نیز همین معنی روایت شده است. برهان: زراره گفت از امام باقر علیه السّلام پرسیدم که در قرآن نمازهای واجب یاد شده است! فرمود: بلی، آنجا که گفته شده است «أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمسِ إِلی غَسَقِ اللَّیلِ» و «دلوک الشمس» زوال خورشید است و «غَسَقِ اللَّیلِ» بنیمه رسیدن است. و میان زوال و نیمه شب چهار نماز است که نامبرده شده است و وقتش معیّن شده است چون باز گفته شده است «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیلِ» و مقصود از «زُلَفاً مِنَ اللَّیلِ» نماز عشاء است. و در آیت دیگر است «حافِظُوا عَلَی الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الوُسطی» و صلاة وسطی نماز ظهر است که اوّل نمازی بود پیغمبر [ص] خواند و میان دو نماز روز است که صبح و عصر باشد. و در آیت دیگر گفته شده است «وَ قُرآنَ الفَجرِ إِنَّ قُرآنَ الفَجرِ كانَ مَشهُوداً» که قران الفجر پنجمین است و نماز صبح. -قرآن-۱۵۰-۲۱۴-قرآن-۲۵۳-۲۷۲-قرآن-۴۱۶-۴۸۲-قرآن-۴۹۶-۵۲۱-قرآن-۵۶۲-۶۱۴-قرآن-۷۷۰-۸۲۹ «إِنَّ الحَسَناتِ یُذهِبنَ السَّیِّئاتِ» ۱۱۴ طبری: عموم مفسّرین گفته‌اند: مقصود اینکه است که نماز پنجگانه موجب آمرزش گناه است، و از مجاهد نقل شده است: -قرآن-۱-۴۵ مقصود از حسنات اینکه جمله‌ها است «سبحان اللّه و الحمد للّه و لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر» و چندین روایت از پیغمبر [ص] است که مردی زنی را بوسیده بود و حضور پیغمبر اقرار باین گناه کرد آنحضرت باین آیه او را آسوده کرد که نماز پنجگانه موجب آمرزش گناه تو است. حافظ: بآب روشن می عارفی طهارت کرد || علی الصّباح که میخانه را زیارت کرد [صفحه ۱۴۷] همینکه ساغر زرّین خور نهان گردید || هلال ابروی ساقی به می اشارت کرد خوشا نماز و نیاز کسی که از سر درد || بآب دیده و خون جگر طهارت کرد بهای باده‌ی چون لعل چیست جوهر عقل || بیا که سود کسی برد کاین تجارت کرد نشان مهر و محبت ز جان عاشق جوی || اگرچه خامه‌ی دل محنت تو غارت کرد حسینی: واسطی قدّس سرّه فرموده که انوار طاعت ظلمت معاصی را محو میسازد. در بحر الحقایق آورده که انوار ذکر و مراقبت در «طَرَفَیِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیلِ» ظلمات اوقاتی را که بحوائج نفسانی صرف شده دفع میکنند. -قرآن-۱۳۸-۱۸۶ «فَلَو لا كانَ مِنَ القُرُونِ مِن قَبلِكُم أُولُوا بَقِیَّةٍ یَنهَونَ عَنِ الفَسادِ فِی الأَرضِ إِلّا قَلِیلًا مِمَّن أَنجَینا» ۱۱۶ طبری: یعنی از دوران پیش از اینکه زمان شما مردمان عاقل، و فهمیده نبودند که جلوگیر از فساد و انحراف شوند مگر عدّه‌ای اندک که نهی از فساد میکردند، و خدا آنها را نجات داد آنگاه که دیگران را عذاب کرد بواسطه‌ی کفر و بیدینی. -قرآن-۱-۱۳۸ مجمع: یعنی عجب است که چگونه از آن مردم کسی باقی نماند که امر بمعروف کند و نهی از منکر. و بعضی گفته‌اند: «أُولُوا بَقِیَّةٍ» یعنی مردم دیندار و نیکوکار، و بعضی گفته‌اند: یعنی مردمان با خیر و برکت، بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی صاحبان تمیز و طاعت. -قرآن-۱۲۷-۱۴۶ بیان السّعادة: عقل و جنود آن پیغامبر خدا هستند برای عالم صغیر و دل آدمی، و پس از تسلّط شیطان بر دل او اگر از عقل و روابط آن باز هم چیزی در عالم دل باقی ماند، چنین شخص دارای بقیة اللّه است و چنین اشخاص «أُولُوا بَقِیَّةٍ» هستند. -قرآن-۲۴۵-۲۶۴ «ما كانَ رَبُّكَ لِیُهلِكَ القُری بِظُلمٍ وَ أَهلُها مُصلِحُون» ۱۱۷ تبیان: در معنی «بِظُلمٍ»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سه وجه است: ۱- با ظلم کم و کوچک که مردم نیکوکار دارند هلاک نمیشوند ۲- با ظلم عدّه کم که اکثر مردم صالح باشند هلاک نخواهد بود، ۳- خدا ظلم نمی‌کند که مردم درستکار را هلاک کند. -قرآن-۱-۷۱-قرآن-۹۵-۱۰۵ [صفحه ۱۴۸] عبده: اگر ظلم بمعنی شرک باشد معنی آیه چنین خواهد بود: روش آفرینش حقّ چنین نیست که مردم مشرک را هلاک کند با اینکه در کارهای اجتماعی و عمرانی و تمدّن و ادب درستکار و لایق باشند نه مثل ملّت شعیب که با استفاده‌ی خود مردم حقوق را تضییع میکردند و سوء استفاده از خاصیّت جنسی و انحراف جنسی علنی که ملّت لوط داشتند، و بد رفتاری و ستمگری مردم هود، و فروتنی و پیروی از ستمکار مثل قوم فرعون که اینکه ملّتها مشرک و نادرست و نالایق و غیر صالح بودند و هلاک شدند و از جریر بن عبد اللّه روایت کرده‌اند: پیغمبر در جواب آن که تفسیر اینکه آیه را خواست فرمود: یعنی تا آنگاه که مردم با یکدیگر بانصاف رفتار میکنند. تفسیر صافی: از پیغمبر [ص] نقل شده است: یعنی با هم منصف باشند. و اینکه کمال رحمت خداوند است که در حقّ خود مسامحه میکند و در حقوق بندگان مسامحه ندارد و از اینجهت گفته‌اند: «الملک یبقی مع الکفر و لا یبقی مع الظّلم» کافر میتواند حکومت کند، ولی ستمگر حکومتش دوام ندارد. «وَ لَو شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النّاسَ أُمَّةً واحِدَةً» ۱۱۸ مجمع: قتاده گفته است: -قرآن-۱-۵۹ نی اگر خدا میخواست بمردم می‌فهماند که اگر پی دین غیر اسلام بروند ممنوع از فرا گرفتن آن میشوند و مجبور بقبول اسلام میشدند و همگی بملّت و دین واحد میشدند،«۱۹» و ابو مسلم گفته است: یعنی اگر خدا میخواست بهمه‌ی مردم تفضّل می- کرد و بصورت یک ملّت در بهشت قرار میداد، دیگری گفته است: یعنی اختلاف را از میان‌شان برمیداشت.و ابو مسلم گفته است: یعنی اگر خدا میخواست بهمه‌ی مردم تفضّل می- کرد و بصورت یک ملّت در بهشت قرار میداد، دیگری گفته است: یعنی اختلاف را از میان‌شان برمیداشت. -پاورقی-۱۸۳-۱۸۵ عبده: یعنی فطرت و غریزه‌ی مردم را طوری قرار میداد که همه بر یک دین باشند و از خود فکر و اختیار در دین نداشته باشند، و البتّه در چنین وضع کار زندگی [صفحه ۱۴۹] هم غیر از اینکه زندگی و اینکه مردم بود، و مثل زنبور و مورچه در کار زندگی یکنواخت میبودند و مثل ملائکه میشدند در افکار و اعمال روحی، و اینکه بشر نبود و موجودی دیگر دیگر بود. «وَ لا یَزالُونَ مُختَلِفِینَ» ۱۱۸ طبری: عطا و مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۳ مردم همیشه در دین اختلاف داشته‌اند: عکرمه گفته است: یعنی در خواسته‌ها و امیال‌شان مختلف هستند، و از حسن بصری نقل شده است: یعنی در رزق و روزی مختلف هستند و بعضی مسخر و در استثمار بعضی هستند، و بعضی گفته‌اند در آمرزش و رحمت حقّ یکجور نیستند. مجمع: ابو مسلم کلمه‌ی «مختلفین» را مشتقّ از «اخلفه» دانسته است بمعنی جانشین او بود. «اختلف» با «خلف» [بمعنی جانشین شد] بیک معنی است و مقصود اینکه است که مردم همیشه یک دسته از پی دسته‌ی دیگر میآیند و بتقلید گذشتگان کافر میشوند و فکر نمی‌کنند. تأویلات کاشانی: در اینکه جمله و جمله‌ی جلو: اگر خدا میخواست مردم را مساوی میکرد در استعداد، و متّفق در دین توحید و مقتضای فطرت قرار میداد ولی پیوسته در وجهت و مقصد و هم در استعداد مختلف هستند. طنطاوی: ممکن است کسی بگوید: با اینکه خداوند قدرت دارد همه‌ی مردم را یک ملّت قرار دهد، چرا مختلف آفرید و اینکه اختلاف برای چیست! جواب اینکه است: اگر مختلف نمیبود موجود نمیشد، زیرا حکما اینکه اصل را مسلّم دانسته‌اند که دو فرد مساوی در وجود نمیشود، پس لازمه‌ی خلقت اختلاف است، و البتّه در همه چیز خواهد بود، از جسم و عقل و رنگ و فکر و دین و حالت و غیر آن و فرق نیست که اختلاف کم باشد مثل اختلاف نور و حرارت ساعات روز یا زیاد باشد مثل اختلاف روز و شب پس نظام عالم در اطوار انسانی و احوال کونی یکی است و مشیّت حقّ چنین است. و البتّه مشیّت خداوند تابع علم او است و علمش مولود معلومات [صفحه ۱۵۰] ت«۲۰» که بر نظام اکمل مقرّر است.که بر نظام اکمل مقرّر است. -پاورقی-۷-۹ «إِلّا مَن رَحِمَ» ۱۱۹ طبری: اینکه جمله دلیل است که مقصود اختلاف در عقاید و افکار باطل است و آنها که مشمول رحمت هستند اتّفاق بر حقّ دارند و در ادیان باطل بحث و اختلاف نمی‌کنند، و نتیجه چنین است: مردم اختلاف بباطل و بیهوده دارند مگر مشمولین رحمت که متّفق در حقّ هستند. -قرآن-۱-۲۱ «وَ لِذلِکَ خَلَقَهُم» ۱۱۹ تبیان: إبن عبّاس و مجاهد و ضحاک و قتاده گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۵ یعنی آنها را آفرید برای آمرزش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و رحمت«۲۱»، و حسن بصری و عطا گفته‌اند: یعنی نتیجه و عاقبت خلق اختلاف است و دو دستگی و اینکه لام را لام عاقبت مینامند، مثل «فَالتَقَطَهُ آلُ فِرعَونَ لِيَكُونَ لَهُم عَدُوًّا» یعنی نتیجه از آب گرفتن موسی اینکه بود که او دشمن آنها شد. و ممکن است لام «لذلك» بمعنی «علی» باشد یعنی بر اختلاف آفرید، و ممکن است چنین معنی شود: برای اینکه هر یک بیاید و دیگری برود آفریده است. حسن بصری گفته است: ممکن است اینکه جمله متوجّه بجمله‌ی آیت جلو باشد «وَ ما كانَ رَبُّكَ لِيُهلِكَ القُرى بِظُلمٍ» و معنی اینکه باشد: خداوند عادل است، و باصطلاح مردم ظلمشان نمی‌کند و برای همین عدالت آفریده است که تا صالح باشند هلاک نشوند. -پاورقی-۴۷-۴۹-قرآن-۱۸۰-۲۳۷-قرآن-۵۶۳-۶۱۳ فخر: حقّ اینکه است که معنی جمله چنین باشد: برای اختلاف مردم مختلف و ناسازگار را آفرید، و مستحقّین رحمت را برای رحمت آفرید، و آیت بعد «لَأَملَأَنَّ جَهَنَّم» دلیل اینکه مطلب است که پس از اظهار رحمت و اختلاف تصریح شده است که مردمی برای جهنّم خواهند بود. -قرآن-۱۶۲-۱۸۸ -قرآن-۱۶۱-۲۱۵ [صفحه ۱۵۱] «وَ تَمَّت كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَملَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الجِنَّةِ وَ النّاسِ» ۱۱۹ تأویلات کاشانی: -قرآن-۱-۸۴ یعنی اینکه حکم خداوند قطعی است که جهنّم پر شود زیرا جهنّم یکی از مراتب وجود است و چون تعطیل در وجود جایز نیست و محال است چیزی قابل وجود باشد و بیک اندازه‌ی از هستی برسد و موجود نشود پس پر شدن جهنّم ضروری و ناگزیر است. روح البیان: حکم ازلی است که جهنّم پر شود از ارواح سرکش که پی هلاکت خود میروند مثل شیطان و پیروان او، و هم از مردمی که نفوس امارهٔ بالسوء هستند و پیوسته بدنبال هوسهای زشت سرگردانند و از خدا رو گردان. جامی گفته است: یا من ملکوت کلّ شیء بیده || طوبی لمن ارتضاک ذخرا لغده اینکه بس که دلم جز تو ندارد کامی || تو خواه بده کام دلم خواه مده مغربی گفته است: نیست در باطن ارباب حقیقت جز حقّ || جنّت اهل حقیقت بحقیقت اینکه است «ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤادَكَ» ۱۲۰ تأویلات کاشانی: یعنی چون مقاومت پیغمبران و تحمّل سختیهاشان در برابر روش مردم برای تو نقل کردیم دل تو محکم میشود و توکّل و رضا و شجاعت تو قوی میشود و خلق و کرم تو کامل میشود. -قرآن-۱-۳۲ «وَ جاءَكَ فِي هذِهِ الحَقُّ» ۱۲۰ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی در اینکه سوره آنچه گفته‌ایم حقّ است. قتاده گفته است: یعنی آنچه در دنیا برای تو رسیده است حقّ است و درست، جبّائی گفته است: یعنی آنچه در اینکه اخبار بتو رسیده است حقّ است. -قرآن-۱-۳۴ تأویلات: یعنی آنچه در اینکه سوره وسیله‌ی تحقّق و تثبیت اعتقاد مؤمنین برای تو آمده است. «وَ إِلَيهِ يُرجَعُ الأَمرُ كُلُّه» ۱۲۳ مجمع: نافع و حفص «یرجع» با ضمّ یاء خوانده- اند و کلمه مجهول معنی میشود و دیگران با فتح یاء بصورت معلوم خوانده‌اند و -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۱۵۲] در نتیجه تفاوت نیست و نیز جمله‌ی «تعلمون» که آخر آیات است با تاء بصورت خطاب خوانده شده است و هم با یاء بصورت غایب. سخن ما: ۱- در جمله‌ی اوّل امتیاز قرآن از تورات نمودار است چون گفته شده است تورات را که بموسی دادیم همه قبول نکردند و در آن اختلاف کردند، ولی برای قرآن «کتاب مبین» گفته شده است و هم باین جمله‌ها «وَ لَو كانَ مِن عِندِ غَيرِ اللّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اختِلافاً كَثِيراً» توصیف شده است، پس آنچه آشکار است، و اختلاف در آن یافت نمی‌شود جای اختلاف در آن نیست. -قرآن-۲۴۲-۳۱۸ ۲- جمله‌ی «فَاستَقِم كَما أُمِرت» ممکن است مقصود امر تکوینی باشد یعنی همان طور که بموجب فطرت انسانیّت تو و پیروانت مستقیم آفریده شده‌اید بر آن پایدار باشید که استقامت مقتضای حیات شما است در کارهای فکری و عملی و فردی و اجتماعی و مادی و معنوی، و طغیان و انحراف بر خلاف آن فطرت خدا آفریده است و بصیرت حقّ نشان میدهد استقامت و بقای فطرت و طغیان و انحراف از آن را و باید دیده‌ی حقّ بین باشد تا استقامت و انحراف را تمیز دهد. -قرآن-۱۳-۳۹ ۳- آیت ۱۱۳ «وَ لا تَركَنُوا» تا آخر: حدیثی نقل می‌کنند که بسیار افراد مردم هستند که قرآن می‌خوانند و آن لعنتشان می‌کند. در اینکه سرزمین ما مسلمانان ایرانی مفاد اینکه حدیث خوب نمودار است بخصوص در اینکه اوان چه با اینکه همه‌ی چشم و گوش‌ها در مدّت عمر میخوانند و میشنوند که قرآن میگوید بظالم دل مبندید، آن کسان که مدعی هستند خود قرآن میخوانند و برای فوت اشخاص مجلس عزا و قرآن خوانی برپا می‌کنند، در رادیو و تبلیغات‌شان بقرآن آواز بلند می‌کنند باز رکون بظالم کردند و شرف و ناموس خود را باختیار آنها گذاردند اعتبارات مالی خود را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بآنها تسلیم کردند بامید آنکه چون ظالم و صاحب قدرت هستند اینها از آن قدرت استفاده خواهند کرد. ناگهان اینکه بیچارگان را با حرمان و بدبختی رها کردند و بکمترین خواهش آنها هم گوش ندادند، و اکنون در آتش محرومی و ناداری و عداوت مردم میسوزند. ۴- جملهی «فَتَمَسَّکُمُ النّارُ» ممکن است اشاره بآتش ستم -قرآن-۱۴-۳۱-قرآن-۸۹۵-۹۱۹ [صفحه ۱۵۳] در همین عالم باشد که علاوه بر آیندهی سخت و آتش جهنّم، در دوران زندگی هم ظلم آتش است و رکون و دلبستن بآن کومک بافزایش آتش است که خواه ناخواه آنکه نزدیک بآتش میشود باو تماس پیدا خواهد کرد، و بطوری که نوشتیم مفسّرین از اینکه آیه استفاده کردهاند که کومک بظالم جایز نیست ولی آن اندازه که ظاهر جمله است رکون بظالم در آنچه ظلم است و نتیجهی آن آتش ممنوع است ولی در آنچه ظلم نباشد و ارتباط با ظالم در کار ستمگری و کومک به ستم نباشد، مشمول آیه نمیشود بخصوص که جملهی «فَتَمَسَّکُمُ النّارُ» بمنزلهی نتیجه و دلیل بر منع است و معلوم است در صورتی آتش تماس با رکون بظالم دارد که با کار ظلم و آتش حقیقی ارتباط داشته باشد لکن اگر ارتباطی و اعتمادی بشخصی بود که ظالم هست ولی اینکه اعتماد بظلم او مربوط نبود نزدیکی و تماس بآتش نیست تا ممنوع باشد مگر شخص ظالم و زندگی او و یا راه رکون و اعتماد باو طوری باشد که هر گونه رابطه و نزدیکی باو از حدود ستم و ظلم خارج نباشد که در اینکه صورت مشمول آیه خواهد بود. -قرآن-۵۶۵-۵۸۹ ۵- در جملهی «إِنَّ الحَسَناتِ یُذهِبنَ السَّیِّئاتِ» نوشتیم بموجب احادیث منقول از پیغمبر [ص] اینکه جمله میفهماند بعضی گناهان کوچک بوسیلهی نماز آمرزیده است، ولی ممکن است بگوئیم: اینکه جمله یک اصل کلّی در طبیعت را میفهماند که نفس خوبی موجب رفع و اسقاط نفس بدی است. چون کلیهی احوال و عوارض- متضادّ موجودات هر کدام زیاد شد آن دیگری را نابود میکند یا خاصیّت آن را کم میکند چنانکه شخص سالم هر چه ناپرهیزی کند سلامت خود را از دست میدهد تا بیمار میشود. باز چون پرهیز و مواظبت کند قوی و سلامت میشود، و نیز چون با کسی بد رفتاری کرد رنجش و عداوت در آن طرف تولید میشود، و چون رفتار خود را عوض کرد و احسان و خوشرفتاری کرد او هم دوست و خیرخواه میشود و البتّه اینکه تغییرات وابسته بآن اندازهای است که قابل تلافی آن قسمت دیگر باشد. پس حسنات و سیّئات هم هر یک دیگری را نابود میکند در صورتی که باندازهی جبران و تلافی آن یک باشد، ولی مقیاس و اندازهی مقاومت و تلافی هر یک از دیگری معلوم نیست مگر -قرآن-۱۸-۶۲ [صفحه ۱۵۴] آنچه از روایات قابل اعتماد بتوان فهمید. ۶- آیت ۱۱۶ «فَلَو لا کانَ مِنَ القُرُونِ» تا آخر، ما در ترجمه بپیروی از مفسّرین با وصف الحال گذشتگان تطبیق کردیم، ولی ممکن است بگوئیم: کلمهی «لو لا» که مفادش توبیخ است و سرزنش مناسب با حال همان مردم یهود و مسیحی زمان نزول آیه است و اینکه طور معنی شود: چرا از اولاد و نسل قرون پیش از شما که تربیتهای موسی و عیسی و انبیای دیگر و حواریّون را دیده بودند کسی باقی نمانده است و نخواستهاند آن تعلیم و تربیت را از پدران خود بارث نگاهدارند و بفرزندان خود ارث بدهند تا بماند و مردمی لایق تربیت شوند و جلوگیر از فسادهای اینکه دوران بشوند که جنگ یهودی و مسیحی و انحراف و تعصّبات قبایل و هم فساد مخالفت با اسلام بوسیلهی چنین مردم مرتفع شود. و فقطّ عدّهی کم ماندند که از اینکه انحراف نجاتشان دادیم مثل عبد اللّه بن سلّام و رفقای او در آن روز و هم آنهائی که در هر وقتی عدهی کمی چنین علم و فکر داشتهاند و بمردم زشتی و فساد فکر و کارشان را یادآور میشدند. -قرآن-۱۴-۴۷ ۷- دو آیت ۱۱۸- ۱۱۹ «وَ لَو شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ» تا آخر شاید بتوان استفاده کرد اینکه مطلب را که فلاسفهی قدیم میگویند: وجود یک حقیقت است که بدرجات موجودات تقسیم میشود و تفاوت ندارد یک رشتهی کوه با یک اقیانوس بزرگ با یک پشه با یک پر کاه با کرهی خورشید با یک تنفس آدمی. که تمامی اینکه شش دسته در حقیقت وجود و هستی یکی هستند و متّحد و در نموداری موجودیت و طور هستی خود هیچ یک قابل مقایسه با دیگری نیست، و نیز نمیتوان منکر شد که آفرینش خداوند بینهایت است و حدّ و اندازه و دسته بندی برای آن نمیتوان معیّن کرد، و البتّه ممکن است در آفرینش بینهایت خداوندی موجودات یکجور و یکنواخت هم باشند مثل ملائکه ولی اینکه کرهی خاکی که ما آدمیزادها در آن زندگی میکنیم موجوداتش یک- جور نیست و با اینکه در هستی متّحدند در مظاهر هستی مباین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هستند و شاید معنی آیه اینکه طور باشد که ممکن بود آدمیزاد نباشد و مخلوقی مانند ملک باشد ولی -قرآن-۲۴-۵۶ [صفحه ۱۵۵] یَزالُونَ مُختَلِفِینَ»«۲۲» یعنی اینکه دستهی موجودات همین است که هست با اینکه تفاوت که ممکن است مشمول رحمت بشود و متّحد در فکر باشد و «لِذلِکَ خَلَقَهُم» و برای چنین هدفی آفریده شده است که بتوانند بهم نزدیک شوند ولی اندازه و خاصیّت وجودی و ظرفیّت آدمی اثر خود را میبخشد و اختلاف بکلّی مرتفع نمیشود و خاصیّت جهنّمی هم مهیّا است و جهنّم پر خواهد شد از موجودات نادیدنی که شما نمیتوانید آنرا درک کنید و هم از اینکه آدمیزاد همانند خودتان.یعنی اینکه دستهی موجودات همین است که هست با اینکه تفاوت که ممکن است مشمول رحمت بشود و متّحد در فکر باشد و «لِذلِکَ خَلَقَهُم» و برای چنین هدفی آفریده شده است که بتوانند بهم نزدیک شوند ولی اندازه و خاصیّت وجودی و ظرفیّت آدمی اثر خود را میبخشد و اختلاف بکلّی مرتفع نمیشود و خاصیّت جهنّمی هم مهیّا است و جهنّم پر خواهد شد از موجودات نادیدنی که شما نمیتوانید آنرا درک کنید و هم از اینکه آدمیزاد همانند خودتان. -قرآن-۱-۳۰-پاورقی-۳۱-۳۳-قرآن-۱۶۹-۱۹۰ -قرآن-۲۴-۸۲-قرآن-۱۵۷-۲۲۰-قرآن-۲۴۱-۲۹۹-قرآن-۸۴۸-۱۰۰۶-قرآن-۱۰۳۲-۱۰۸۴-قرآن-۱۲۵۶-۱۳۴۵-قرآن-۱۴۴۳-۱۴۹۴-قرآن-۱۵۰۱-۱۶۰۶-قرآن-۱۴۸-۱۸۰-قرآن-۲۳۸-۲۷۵-قرآن-۳۸۳-۴۷۹ [صفحه ۱۵۶]

سورهی یوسف [۱۲]

اشاره

-قرآن-۱۴۸-۱۸۰-قرآن-۲۳۸-۲۷۵-قرآن-۳۸۳-۴۷۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم -قرآن-۱-۲۹

[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۱ تا ۲۱]

-قرآن-۱۴۸-۱۸۰-قرآن-۲۳۸-۲۷۵-قرآن-۳۸۳-۴۷۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الر تِلکَ آیاتُ الکِتابِ المُبِینِ [۱] إِنّا أَنزَلناهُ قُرآناً عَرَبِیًّا لَعَلَّکُم تَعقِلُونَ [۲] نَحنُ نَقُصُّ عَلَیکَ أَحسَنَ القَصَصِ بِما أَوحَینا إِلَیکَ هـذَا القُرآنَ وَ إِن کُنتَ مِن قَبلِهِ لَمِنَ الغافِلِینَ [۳] إِذ قالَ یُوسُفُ لِأَبِیهِ یا أَبَتِ إِنِّی رَأَیتُ أَحَدَ عَشَرَ کَوکَباً وَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ رَأَیتُهُم لِی ساجِدِینَ [۴] -قرآن-۱-۳۸۱ قالَ یا بُنَیَّ لا تَقصُص رُؤیاکَ عَلی إِخوَتِکَ فَیَکِیدُوا لَکَ کَیداً إِنَّ الشَّیطانَ لِلإِنسانِ عَدُوٌّ مُبِینٌ [۵] وَ کَذلِکَ یَجتَبِیکَ رَبُّکَ وَ یُعَلِّمُکَ مِن تَأوِیلِ الأَحادِیثِ وَ یُتِمُّ نِعمَتَهُ عَلَیکَ وَ عَلی آلِ یَعقُوبَ کَما أَتَمَّها عَلی أَبَوَیکَ مِن قَبلُ إِبراهِیمَ وَ إِسحاقَ إِنَّ رَبَّکَ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۶] لَقَد کانَ فِی یُوسُفَ وَ إِخوَتِهِ آیاتٌ لِلسّائِلِینَ [۷] إِذ قالُوا لَیُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلی أَبِینا مِنّا وَ نَحنُ عُصبَةٌ إِنَّ أَبانا لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۸] اقتُلُوا یُوسُفَ أَوِ اطرَحُوهُ أَرضاً یَخلُ لَکُم وَجهُ أَبِیکُم وَ تَکُونُوا مِن بَعدِهِ قَوماً صالِحِینَ [۹] -قرآن-۱-۶۸۰ قالَ قائِلٌ مِنهُم لا تَقتُلُوا یُوسُفَ وَ أَلقُوهُ فِی غَیابَتِ الجُبِّ یَلتَقِطهُ بَعضُ السَّیّارَةِ إِن کُنتُم فاعِلِینَ [۱۰] قالُوا یا أَبانا ما لَکَ لا تَأمَنّا عَلی یُوسُفَ وَ إِنّا لَهُ لَناصِحُونَ [۱۱] أَرسِلهُ مَعَنا غَداً یَرتَع وَ یَلعَب وَ إِنّا لَهُ لَحافِظُونَ [۱۲] قالَ إِنِّی لَیَحزُنُنِی أَن تَذهَبُوا بِهِ وَ أَخافُ أَن یَأکُلَهُ الذِّئبُ وَ أَنتُم عَنهُ غافِلُونَ [۱۳] قالُوا لَئِن أَکَلَهُ الذِّئبُ وَ نَحنُ عُصبَةٌ إِنّا إِذاً لَخاسِرُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۵۰۴ فَلَمّا ذَهَبُوا بِهِ وَ أَجمَعُوا أَن یَجعَلُوهُ فِی غَیابَتِ الجُبِّ وَ أَوحَینا إِلَیهِ لَتُنَبِّئَنَّهُم بِأَمرِهِم هذا وَ هُم لا یَشعُرُونَ [۱۵] وَ جاؤُ أَباهُم عِشاءً یَبکُونَ [۱۶] قالُوا یا أَبانا إِنّا ذَهَبنا نَستَبِقُ وَ تَرَکنا یُوسُفَ عِندَ مَتاعِنا فَأَکَلَهُ الذِّئبُ وَ ما أَنتَ بِمُؤمِنٍ لَنا وَ لَو کُنّا صادِقِینَ [۱۷] وَ جاؤُ عَلی قَمِیصِهِ بِدَمٍ کَذِبٍ قالَ بَل سَوَّلَت لَکُم أَنفُسُکُم أَمراً فَصَبرٌ جَمِیلٌ وَ اللّهُ المُستَعانُ عَلی ما تَصِفُونَ [۱۸] وَ جاءَت سَیّارَةٌ فَأَرسَلُوا وارِدَهُم فَأَدلی دَلوَهُ قالَ یا بُشری هـذا غُلامٌ وَ أَسَرُّوهُ بِضاعَةً وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِما یَعمَلُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۶۶۵ وَ شَرَوهُ بِثَمَنٍ بَخسٍ دَراهِمَ مَعدُودَةٍ وَ کانُوا فِیهِ مِنَ الزّاهِدِینَ [۲۰] وَ قالَ الَّذِی اشتَراهُ مِن مِصرَ لامرَأَتِهِ أَکرِمِی مَثواهُ عَسی أَن یَنفَعَنا أَو نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ کَذلِکَ مَکَّنّا لِیُوسُفَ فِی الأَرضِ وَ لِنُعَلِّمَهُ مِن تَأوِیلِ الأَحادِیثِ وَ اللّهُ غالِبٌ عَلی أَمرِهِ وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يَعلَمُونَ [۲۱] -قرآن-۱-۳۸۲ [صفحه ۱۵۷] معنی لغات: اذ- در زمان سابق، رؤیا- آنچه آدمی بخواب می‌بیند، یکیدوا- از مصدر کید بمعنی حیله و چاره‌گری، عصبه- دسته‌ای از اسب یا پرنده با مرد که از ده تا چهل باشد، جب- چاه، سیّاره- از مصدر سیر بمعنی راه پیمودن، مقصود عدّه‌ی مسافر و راهپیما است، یلتقط- از مصدر التقاط به- معنی برچیدن و از زمین بیرنج و زحمت برداشتن، یرتع- از مصدر رتع بفتح راء و سکون تاء بمعنی در آسایش و خوشی گذراندن که همه چیز فراهم باشد، سوّلت- اغواء کرد و کاریرا در نظر کسی آراسته کرد و جلوه داد تا آنرا انجام دهد، وارد- [صفحه ۱۵۸] پیشقدم کاروان در راه برای پیدا کردن آب و باصطلاح جلودار، ادلی دلوه- آویزان بچاه کردن و پائین چاه کرد دولش را، مثوی- جایگاه اقامت. ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان، مهربان بمؤمنان، از حروف الف لام راء همین آیات کتاب آشکار است ۲ که آن را بزبان عربی [خود شما مردم] بصورت قرآن فرو فرستادیم تا شاید [با خرد خود در آن] بیندیشید [و پند بگیرید]، ۳ ای محمّد ما بهترین داستانها را با قرآن که در دلت میآوریم برای تو میسرائیم و البتّه که تو زین پیش، از آن بی‌خبر بودی، ۴ [اکنون بیاد بیار] روزگاری یوسف با پدر گفت: بابا من بخواب دیدم: یازده ستاره و ماه و خورشید مرا سجده می‌کنند، ۵ یعقوب گفت: پسرم خواب خود با برادران مگو که در کار تو بچاره‌گری خیزند که دیو دشمن نمودار آدمی است، ۶ و چنین [که بخواب دیدی] پروردگارت تو را برمیگزیند و درستی همه سرگذشتها و خوابها بتو میآموزد و ز هر برخورداری سرشارت کند و هم فرزندان یعقوب را چنانکه برای پدران تو ابراهیم و اسحاق زین پیش بانجام رساند چه البتّه پروردگارت دانای درست کار بود، ۷ و همانا در سرگذشت یوسف و برادرانش نشانه‌های رهبری و پند است برای آنها که می‌پرسند [و به- جستجوی پند و اندرز بوند] ۸ چه [برادران او با یکدگر] گفتند: یوسف و برادر [از یک مادر] او بچشم پدر ما زما ارزنده‌تر است با اینکه ما گروهی بهم پیوسته‌ایم و البته آشکار است که پدر ما راه خود گم کرده است [و نادرست می‌اندیشد] ۹ ما یوسف را می‌کشیم و یا بجائی دور بریم که ما بمانیم و پدر، و زان پس مردمی درستکار می‌شویم ۱۰ یکی زان میان گفت: یوسف را نکشید و اگر خواهید کاری کنید او را بچاهی اندازید که رهگذری او را برآورد، [وز آن پس] با پدر گفتند ۱۱ چرا یوسف را بما نمی‌سپاری با آنکه ما خوبی او را بخواهیم! ۱۲ بامدادان او را با ما روانه کن که سرگرم باشد و گردش کند و ما نگهبان او هستیم ۱۳ یعقوب گفت: مرا اندوهناک کند که شما او را ببرید شاید از او بی‌خبر شوید و گرگش بخورد آنها گفتند ۱۴ چگونه او را گرگ خورد که ما دسته‌ای با یکدیگریم و چه زیان بزرگ [که بجلومان گرگ برادرمان [صفحه ۱۵۹] خورد] ۱۵ و چو او را بردند و سخن یکی کردند و بچاهش افکندند در دل او آوردیم که [زود باشد] تو آنان را باین کارشان آگاه کنی و خود ندانند [که باشی وز کجا خبر داری]، ۱۶ شبانه گریان پیش پدر آمدند که ای بابا ۱۷ ما بمسابقه [ی تیر- اندازی و دو] رفتیم و یوسف را با کالای خود گذاردیم و گرگ او را بخورد و تو سخن ما نپذیری هر چند که راست گوئیم، ۱۸ و پیراهن آلوده بخون دروغین یوسف [گواه گفتار خود] آوردند، یعقوب گفت: نه، که بدخواهی‌تان شما را وادار بکاری کرده است و چه خوب است که [مرا] شکیبائی باشد و خدا یاوری کند بآنچه شما می‌نمائید ۱۹ [یوسف بچاه بود که] کاروانی آمد و جلودار خود بجستجوی آب فرستاد و او دلو خود درون چاه کرد، [یوسف بآن آویخت و ز چاه برآمد و آن مرد] گفت: چه خوش خبری که اینکه پسری است [و غلامی گرانبها] و او را از مردم نهان داشتند که اینکه کالای بازرگانی ما بود [و برای بردگی بفروش درآوردند] و خدای دانای کار آنها بود، ۲۰ و او را ببهای اندک چند درمی بفروختند، چه دل بدو نداشتند [که چهره‌ی بردگان نداشت و یا کودک ناتوان بود] ۲۱ و آنکه بمصر او را خرید، [بخانه برد و] با همسر خود گفت: اینکه زر خرید را نکودار که شاید سودی از اینکه بما رسد و یا بجای فرزند ما شود، و به اینکه گونه [که او را از چاه برآوردیم] در آن سرزمین توانائیش دادیم و معنی حدیث با آموختیم [که هر سرگذشتی بخواب دیده را بدرستی بدانست که سر انجام آن چه باشد] و البتّه خدا بر کار خود چیره است [و کسی سرنوشت او دگرگون نکند] ولی بیشتر مردم اینکه ندانند. سخن مفسّرین: تبیان: بگفته‌ی مجاهد و قتاده اینکه سوره مکّی است و باتفاق عدد آیاتش صد و یازده است. مجمع: إبن عبّاس گفته است سه آیت اوّل اینکه سوره بمدینه نازل شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و هم اینکه آیه «لَقَد کانَ فِی یُوسُفَ وَ إِخوَتِهِ آیات» و بقیّه بمکّه نازل شده است. -قرآن-۱۰۸-۱۵۶ «الر» ۱ غزّالی در تفسیر سوره‌ی یوسف: گویا با اینکه حروف گفته شده است: -قرآن-۱-۶ الف اشاره به «انا» و لام «لی» و راء «ربوبیّتی» که مجموع آن بمنزله‌ی سوگندی است [صفحه ۱۶۰] باین بیان: سوگند یاد شده است بوحدانیت و صفات و ربوبیّت. تبیان: بهتر اینکه است که اینکه حروف اسم سوره باشد. «تِلکَ آیاتُ الکِتابِ المُبِینِ» ۱ بگفته‌ی تبیان و امام فخر حروف اوّل نام سوره است معنی جمله اینکه است: سوره‌ی یوسف اینکه آیات کتاب مبین است. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: در مقصود از «تِلکَ» چند وجه گفته‌اند: ۱- اشاره است بمطالبی که انتظار میرود بدنباله کلام برسد، ۲- اشاره بسوره‌ی یوسف است یعنی اینکه سوره آیات کتاب است، ۳- زجّاج گفته است اشاره بوعده‌ی در تورات که آنچه در تورات بشما وعده کرده‌ایم همین آیات است. -قرآن-۲۳-۳۱ «نَقُصُّ عَلَیکَ أَحسَنَ القَصَصِ» ۳ مجمع: یعنی بهتر بیان را برای تو روشن می‌کنیم، و جهت اینکه قرآن توصیف باحسن القصص شده است بقول بعضی برای اینکه است که در نهایت فصاحت است با الفاظ عذب و گوارا و معانی پسند و دلچسب و همشکلی و تشابه اواخر آیات و جمله‌ها، و بعضی گفته‌اند: برای اینکه شامل اخبار گذشته و آینده و دیگر احتیاجات مردم است با حسن نظم و ترتیب و عذوبت الفاظ. -قرآن-۱-۳۹ و بعضی گفته‌اند: مقصود سوره‌ی یوسف است برای اینکه فواید و نکته‌های بیشتر دارد و هم دنباله‌ی قصه بیش از ذکر قصص قرآن است. فخر: چون قصص بمعنی گفتن متوالی و دنبال یکدگر است، پس ممکن است اینکه جمله بمعنی بهتر گفتار و سخن خوب باشد، و ممکن است بمعنی بهترین منقولات و مطالب باشد که در آن تاریخ است و عبرت و حکمت. «یا أَبَتِ إِنِّی رَأَیتُ أَحَدَ عَشَرَ» ۴ مجمع: ابو جعفر و إبن عامر «أَبَتِ» بفتح خوانده و دیگران با کسر تاء و إبن کثیر «ابه» با های ساکن قرائت کرده است، و از ابو جعفر و نافع و طلحه بن سلیمان سکون عین «عشر» نقل شده است، و قرائت عمومی با فتح عین است، وهب بن منبّه گفته است: یوسف هفت ساله بود که بخواب دید یازده چوبدستی بر شکل دائره بزمین استوار شده است و ناگاه یک عصای کوچک همه‌ی آنها را از جای خود کند و بر آنها چیره شد، او اینکه را ببدر نقل کرد، -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۷۶-۸۵ [صفحه ۱۶۱] پدرش گفت: مواظب باش برادرانت از اینکه خواب خبردار نشوند، و چون دوازده ساله شد خواب یازده ستاره و ماه و خورشید دید، و بگفته‌ی إبن عبّاس و بیشتر مفسّرین از اینکه خواب تا آن روز که یعقوب و فرزندانش بمصر نزد یوسف رفتند چهل سال فاصله شد. و حسن بصری گفته است: هشتاد سال فاصله شد. فخر: خوابهای خوب بگفته‌ی علماء اثر و تعبیرش دیر نمایان میشود، و خوابهای بد زود، جهتش اینکه است که رحمت حقّ مقتضی است که چون شرّی و پیش آمد بدی نزدیک شد، آن را اعلام کنند تا مدّتی در اندوه و اندیشه‌ی آن نباشند ولی در پیش آمد خوب اگر بفاصله‌ی زیاد از هنگام نموداری اعلام شود انتظار سرور بیشتر و بهتر خواهد بود. تأویلات کاشانی: در آیت ۶۹ هود «لَقَد جاءَت رُسُلُنا إِبراهِیمَ بِالبُشری- الخ» سخنی دارد که ما اینگونه ترجمه و توضیح می‌کنیم: باید دانست: فیلسوفان دین- دار چند نامگذاری دارند که باید آنها را بدانیم تا مطلب روشن شود: ۱- عالم لاهوت، یعنی یکتائی آفریدگار که بهیچ روی اندیشه را در آن راه نیست، ۲- عالم جبروت یعنی نخستین آفریده که نه ماده و نه زمان در پدیداری آن بوده است و آن را عالم عقول نیز می‌نامند و می‌گویند بپیغمبر [ص] یا امام [ع] فرمود: اوّل چیزی که خدا آفرید عقل بود و از آن روی عالم عقول بصیغه‌ی جم گویند: گویند که چند درجه برای آنها پنداشته‌اند و هر کدام واسطه‌ی پدیداری یک دسته از موجودات هستند، ۳- عالم ملکوت، که زمان در پدیداری آن نبوده ولی بوسیله‌ی عقول پدیدار شده اند و آنها را نفوس مدبّره‌ی سماوی و ارواح مقدّسه‌ی فلکی می‌نامند چون می‌گویند آنها دارای روان و قدرت هستند بر پدیداری موجودات پائین‌تر از خود، ۴- عالم ناسوت یعنی جهان ناپایدار که از ماده و در یک زمانی پیدا شده‌اند که بوسیله‌ی موجودات ملکوتی و پس از آنها بوده است. -قرآن-۳۷-۸۰ پس از اینکه مقدّمه می‌گوئیم: روان آدمی با نفس ناطقه از یک سوی وابسته به- عالم جبروت است که روشنی و دانش از آن فرا می‌گیرد و از دگر سوی وابسته‌ی عالم [صفحه ۱۶۲] ملکوت است که نیروی بدنی و جنبش او از آنجا است و اینکه رابطه باندازه‌ی ظرفیّت اشخاص است که تا چه درجه شایسته‌ی دریافت فضیلت از آن عوالم باشد چنانکه اینکه آیه ۸

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«وَ جاءَت کُلُّ نَفسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهِیدٌ» اشاره باین دو رابطه است و نیز برای روان آدمی یک جایگاه اصلی است که رو بسوی عالم لاهوت شود بشرط آنکه خود را آلوده‌ی پلیدیهای مادی نکند و خاصیت عقلانی و بی‌نیازی از مادیات برای خود فراهم نماید چنانکه نقل از پیغمبر [ص] است ارواح شهداء در قندیل های ساخته از نور آویخته بزیر عرشند و مقصود وابستگی ارواح وارستگان میباشد بعالم لاهوت. پس اگر آدمی با اندیشه‌ی راست و درست دل بعالم بالا بندد و خود را از اینکه رنگ آمیزیهای زندگی برهاند از آن سوی باو کومک میشود و چیزهائی درک می کند که دگر آدمیان را فراهم نمی‌شود و کارهائی تواند انجام دهد که دیگران نمی‌توانند. ولی اینکه گونه نفوس نمی‌تواند همیشه روی بسوی عالم بالا باشد و از جبروت و ملکوت استمداد کند چون تا در بند زندگی است گرفتار نیازمندیهای آن است و هرگاه که خود را از خواص و گرفتاریهای مادی منصرف کرد و بعالم اصلی خود متوجّه شد سه حالت و مزیّت برای او متصوّر است: -قرآن-۲۰۳-۲۵۴ ۱- حقیقتی از حقایق عالم و حادثه‌ای از حوادث غیبی جهان برای او مکشوف میشود یا بوسیله‌ی نمودار شدن صورت آن در نفس و روان که وحی و الهام نامیده‌اند، و یا باحساس صوت و آواز مناسب با آن حقیقت غیبی که بنام هتاف و انهاء مشهور است و یا نوشته‌ای در جلو چشم نمودار می‌شود، و اینکه وسائل مختلف بواسطه‌ی اختلاف عوارض و احوال نفسانی است و چگونگی صفای لوح ضمیر است که بتواند از راه دل یا گوش و یا چشم بعالم حقیقت متوجّه و مربوط شود و دریابد. ۲- صورتی از حقایق در جلو چشم مجسّم می‌شود بیکی از دو طریق: اوّل- از راه ایجاد متخیّله که چون نفسی بواسطه‌ی کمال قدرت و ثبات مستقرّ در عوالم حقیقت شد، نیروی متخیّله‌ی او از آن حقایق غیبی صورتی راست و درست ایجاد می کند که خود آنرا در جلو چشم می‌بیند. دوّم- از راه انعکاس خیال با اینکه مقدّمه [صفحه ۱۶۳] که چون برای پیدایش انواع موجودات از حقایق عالم الهی که ماده و زمان در آن متصوّر نیست بایستی صورتهائی کلّی مانند صورتهای متخیّله‌ی انسانی در جائی که متخیّلهٔ الکل است منعکس و نمودار شود تا بتدریج بشکل فرد مادی موجود شود. از اینکه جهت می گویند: آسمان بالای سر ما متخیّله‌ی جهان است که صورت آفریده ها در آن متمرکز است و از آنجا بصورتهای فردی مادّی موجود می‌شود. پس از اینکه مقدّمه می گوئیم: بعضی از نفوس بشری بواسطه‌ی کمال صفا و ارتباط بعالم حقیقت ممکن است مانند آئینه در جلو متخیّله‌ی جهان قرار گیرد و صورتی از آن واقعیّات در نیروی خیال و متخیّله‌ی او منعکس شود که عین حقیقت است مثل خوابهای راست و درست که آنها را رؤیای صادقه مینامند و قسمتی است شبیه وحی و الهام که تفاوت‌شان باین است که یک فرد لایق در بیداری با اراده خود را از توجّه و اشتغال بخواص حیاتی برکنار می کند و بآسودگی بعالم لاهوت خود مربوط می- شود و بمشاهده و کشف حقایق می‌پردازد، ولی در خواب بموجب طبیعت و بی- اختیار رابطه‌ی سابق الذّکر یعنی برابری آئینه خیال با متخیّله‌ی جهانی برقرار می‌شود و در خواب حقایق را می‌بینند که محتاج بتعبیر نیست مثل خواب پیغمبر که در قرآن گفته شده است «لَقَد صَدَقَ اللّهُ رَسُولَهُ الرُّؤیا بِالحَقِّ لَتَدخُلُنَّ المَسجِدَ الحَرام» تا آخر و مدّت ششماه پیش از وصول بمقام نبوّت مقدّمه‌ی وحی بآن حضرت خوابهای راست و درست بوده است. و گاهی اینکه نموداری صورت حقایق عالم چه بخواب و چه بیداری جوری است که مطابق با اصل صور حقایق نیست و متخیّله چیزیرا درک کرده است که مناسب با اصل حقیقت و لازمه آن است، از اینکه جهت اگرچه راست است و درست ولی باید تعبیر و تأویل شود تا اصل حقیقت معلوم شود. -قرآن-۹۹۲-۱۰۸۰ ۳- بعضی از اینکه نفوس بواسطه، کمال ورزیدگی و حصول ملکه‌ی مخصوص و ارتباط بعوالم ملکوت و مبادی عالیه، گاهی چیزی بر زبان یا دستشان نمودار میشود که عقول تیره و ناقص آنرا نمی‌پذیرد و برای دلهای روشن و دور از تیرگیهای جهل [صفحه ۱۶۴] و ضلالت جالب است و اینکه دسته نموداریهای قدرت نفسانی و روانی بشر که خوارق عادات و معجزات و کرامات مینامند بیکی از دو طریق برای اینگونه اشخاص فراهم می‌شود. اوّل- به اینکه که نفسی از نفوس بشری از سوی ملکوت خود یاوری شده است، و پیوسته مبادی عالیه‌ی آفرینش پشتیبان او هستند، چنانکه گویند علی [ع] فرموده است من در قلعه‌ی خیبر را بنیروی بشری خود نتوانستم از جای بکنم ولی بنیروی ملکوتی و دل و روان روشن از نور حق آن را برکندم و بدور افکندم. دوّم- باین طور که ملکوت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اعلی و مبادی آفرینش باجازه‌ی حقّ مطیع بعضی نفوس ملکوتی میشوند و دعای او را مستجاب میکنند، و آیات «لَقَد جاءَت رُسُلُنا إبراهِیمَ» تا آخر می‌فهمانند که هر سه حالت و مزیّت برای ابراهیم فراهم شده است: اوّل- بجمله‌ی «جاءَت رُسُلُنا» حالت دوّم که تجسم صور حقایق در متخیّله است برای او بوده است چون ملائکه را دیده است که آمده‌اند. دوّم- بجمله‌های «قالُوا سَلاماً و إنّا أُرسِلنا» حالت اوّل برای او پیدا شده است که کشف حقیقت است، بوسیله‌ی شنیدن صدا، زیرا سخن ملائکه را شنیده است که باو بشارت داده‌اند. -قرآن-۱۴۴-۱۷۹-قرآن-۲۸۲-۲۹۹-قرآن-۴۴۵-۴۵۸-قرآن-۴۶۱-۴۷۵ سوّم- نموداری معجزه است به پشتیبانی ملائکه که فراهم شدن فرزند از مرد و زن پیر باشد و نابودی قوم لوط بوسیله‌ی اینکه جمله «أ تَعجَبِینَ مِن أَمرِ اللّهِ» تا آخر اینکه آیات: به اینکه جا تمام شد مطلب تأویلات در آیت سوره‌ی هوء «لَقَد جاءَت رُسُلُنا» و در تأویل اینکه جمله‌ی ما «یا أَبَتِ إنِّی رَأَیت» چنین گفته است: اینکه خواب یوسف از آن خوابها است که در سوره‌ی هود گفتیم محتاج بتعبیر است زیرا از عالم غیب بر نفس یوسف عرضه شده است که چند نفس شریف برای او سجده کرد و فروتنی، و آنها پدر و مادر و برادران او بودند، لکن متخیّله‌اش آنها را بصورت ماه و خورشید و ستارگان نمایش داده است. -قرآن-۱۴۶-۱۸۰-قرآن-۲۶۸-۲۹۱-قرآن-۳۲۶-۳۵۵ روح البیان: در هنگام خواب که حواسّ ظاهری آدمی از کار افتاده است اگر دلش از تیرگیهای مادّی و خواسته‌های بدنی صاف بود پرده‌ی جلوگیر از ادراکات [صفحه ۱۶۵] قلبی برداشته می‌شود و بموجب صفات و خصوصیّات دل صورتی مناسب با چنین دل از آنچه در لوح محفوظ ثبت است در آن نقش می‌شود ولی چون نیروی خیال در هنگام خواب هم بیکار نیست آن صورت را که از لوح محفوظ در دل نقش میشود میگیرد و بصورت مناسب با خودش تغییر میدهد و بخاطره میسپارد و چون انسان بیدار میشود فقط آنچه در خیال بوده است بیاد دارد، از اینجهت تعبیر خواب بایستی بوسیله‌ی شخصی زیرک باشد که بتواند تمیز دهد و تطبیق کند آنچه که در خاطر مانده است با معنی حقیقی که بدل نقش بوده است و برای همین است که سنت است نقل خواب برای عالم خیرخواه، و خواب سه دسته است: اوّل- حدیث نفس یعنی روان انسانی آنچه را در بیداری مشغول بآن بوده است در خواب خود را بآن مشغول می‌بیند مثل فکر و کار زندگی و روابط عاشق و معشوق که در خواب با همانها سر و کار پیدا میشود. دوّم- عمل شیطان است با انسان که او را بازیچه‌ی خود قرار میدهد و چیزی باو نشان میدهد که میترسد و حالت احتلام از اینکه دسته‌ی دوّم است، و اینکه دو دسته انعکاس صورتی از حقیقت نیست و تعبیر ندارد. دسته‌ی سوّم- همان انعکاس از لوح محفوظ است که ملک از امّ الکتاب برای انسان میآورد و بشارتهای خداوندی است. «وَ یُعَلِّمُکَ مِن تَأوِیلِ الأَحادِیثِ» ۶ مجمع: تأویل در اصل لغت نتیجه‌ی نهائی است و آنچه مرجع معانی مختلف است و معنی تأویل الحدیث فهم و فقه حدیث است که حکم و نتیجه‌ی نهائی آن باشد و فایده‌ی قابل اطمینان آن. و در معنی اینکه جمله قتاده گفته است: یعنی تعبیر خواب را بتو میآموزد، و چون مردم از خواب خود سخن میگویند از اینجهت رؤیا احادیث نامیده شده است و چون در تعبیر خواب از نتیجه‌ی خواب اطلاع میدهند از اینجهت تعبیر تأویل نامیده شده است: ابو مسلم گفته است: یعنی بوسیله‌ی وحی و نبوّت عواقب امور را بتو میآموزد تا معجزه‌ی تو باشد و دلیل بر اینکه معنی نسبت تعلیم و آموزش است بخداوند که آنچه او یاد میدهد بوسیله‌ی وحی و الهام است. حسن بصری -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۱۶۶] و جبائی گفته‌اند: یعنی بتو میآموزد تأویل اخبار پیغمبران و ملّتها را که کتب الهی و دلائل توحید و احکام دین باشد. : یعنی بتو میآموزد کیفیّت استدلال از اصناف مخلوقات بقدرت و حکمت و جلال خداوند. و ممکن است مقصود علم بکتب آسمانی و احادیث انبیای سابق باشد، چنانکه یک نفر عالم مسلمان مشغول میشود بتفسیر قرآن و فهم حدیث پیغمبر«۲۳». -پاورقی-۲۴۰-۲۴۲ «وَ یُتِمُّ نِعمَتَهُ عَلَیکَ» ۶ مجمع: چون بالاتر خوشی در اینکه عالم مقام پیغمبری است، پس مقصود اینکه است که خداوند تو را پیغمبر خواهد کرد. و بعضی گفته‌اند: تمام و کامل کردن نعمت آن است که از تیرگیها و حوادث مصون باشد و محکوم بدوام، پس نعمت تامّه، آن خوشی همیشگی است که ناقص و معیوب نشود، و البتّه چنین چیز فقط در قدرت خداوند است و از او باید خواست و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۴ یعنی برادران را بتو محتاج خواهد کرد که با بدرفتاری سابق خود دست بسوی تو دراز کنند و تو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بآنها احسان کنی. فخر: اگر بگوئیم: مقصود از جملهی «یَجتَبِیکَ» مقام پیغمبری است اینکه جمله مقصود مقام نبوّت نیست چون تکرار خواهد بود، پس مقصود از تمامی نعمت سعادت است در دنیا بمال و اولاد و جاه و محبوبیّت فراوان و برای آخرت پیوستگی بعلوم و معارف و اخلاق فاضله که از آنها جدائی نداشته باشد. و اگر آن جمله بمعنی درجات عالیه باشد اینکه جمله مقصود نبوّت است. -قرآن-۳۹-۵۲ «لَقَد کانَ فِی یُوسُفَ وَ إِخوَتِهِ آیاتٌ لِلسّائِلِینَ» ۷ ابو الفتوح: چون یهود از پیغمبر قصهی یوسف پرسیدند و آن حضرت مطابق نقل تورات جواب داد و آنها تعجّب کردند که از کجا گفتی! فرمود: از وحی خداوند، از اینکه جهت کلمهی سائلین -قرآن-۱-۶۴ [صفحه ۱۶۷] گفته شده است. و بعضی گفتهاند یعنی آیات است برای آنها که بپرسند و آنها که نپرسند و قسمت دوّم بقرینه ساقط شده است مثل اینکه میگویند: آیا پی اینکار رفتن خوب است! و قسمت دوّم « یا بد است» بقرینه ساقط میشود. مجمع: إبن کثیر «آیهٔ» بصورت مفرد قرائت کرده است. «إِنَّ أَبانا لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ» ۸ مجمع: مردم مدینه و کسائی «مبین» با تنوین رفع خواندهاند و دیگران با تنوین جرّ. و سید مرتضی گفته است: دلیل نداریم که آن برادران که چنین کارها کردهاند پیغمبر بودهاند و ممکن است آن اسباط که پیغمبران بودند غیر اینها باشند و ظاهر آیات نمیفهمانند که همهی اولاد یعقوب و اسباط چنین رفتار با برادر کردند. جبّائی گفته است ممکن است آنها در سنّ غیر بلوغ بودهاند و مکلّف نبودهاند که چنین رفتار کردهاند بدلیل اینکه اینکه جملهها «یَرتَع وَ یَلعَب» که معلوم میشود در سنّ بازی و تفریح بودهاند. و از امام باقر [ع] پرسیدند: آیا اولاد یعقوب پیغمبر بودند! فرمود: نه، ولی اسباط بودند و اولاد پیغمبران که تا آخر عمر توبه کردند و متوجّه بکار خود شدند. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۵۳۲-۵۵۲ یابَتِ الجُبِّ» ۲۴۰ مجمع: «غیابات» بصورت جمع با تخفیف و هم با تشدید یاء خواندهاند و هم «غیبهٔ» بدون الف خواندهاند«۲۴». -قرآن-۱-۲۱-پاورقی-۱۳۵-۱۳۷ «یَخلُ لَکُم وَجهُ أَبِیکُم» ۹ عبده: یعنی تمام توجه پدر بشما خواهد بود. و اینکه جمله یگانه گوهر گرانبها است که نمایش داده است دوستی فرزند اختیاری- نیست و با جنایت محروم کردن از دیدار عزیزترین فرزند باز شما را دوست خواهد داشت. -قرآن-۱-۳۳ «قَوماً صالِحِینَ» ۹ تنویر المقباس: یعنی شما مردم توبه میکنید و درستکار میشوید، و بعضی گفتهاند: یعنی از آن پس کار شما با پدرتان خوب و رو براه میشود. -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۱۶۸] «تفسیر غزّالی»: بعضی گفتهاند صالح یعنی: آنکه توبه کند و دیگر توجّه به گناه نکند، و گفتهاند: آنکه ظاهر و باطنش یکی باشد، و گفتهاند آنکه بروش پیغمبر باشد. «یَرتَع وَ یَلعَب» ۱۲ مجمع: بواسطهی یاء و نون اوّل و حرکات آخر اینکه دو جمله چند جور قرائت نقل کرده است. -قرآن-۱-۲۱ «أَخافُ أَن یَأکُلَهُ الذِّئبُ» ۱۳ مجمع: برای اینکه سخن یعقوب که میترسم یوسف را گرگ بخورد سه جهت نقل شده است: ۱- در آنجا و آنوقت گرگهای درنده زیاد بودند، ۲- بخواب دیده بود که ده گرگ بیوسف حمله کردند و یک نفر از او دفاع میکرد تا زمین شکافته شد و او در آن شکاف رفت و بعد از سه روز از آنجا درآمد، از اینجهت اینکه سخن یعقوب تلقینی بود که آنها نفهمیدند، و روایت است که پیغمبر [ص] فرمود: دروغ تلقین نکنید که راه دروغ را یاد میگیرند، ۳- چون ترسید که آنها با او بدرفتاری کنند چنین کنایهای گفت: و إبن عبّاس گفته است: با اینکه جمله آنها را گرگ نامیده است. - قرآن-۱-۳۶ حسینی: از آن ترسم کزو غافل نشینید || ز غفلت صورت حالش نهبینید در اینکه دیرینه دشت محنت انگیز || کهن گرگی بدان دندان کند تیز «وَ أَجمَعُوا أَن یَجعَلُوهُ فِی غَیابَتِ الجُبِّ وَ أَوحَینا إِلَیهِ» ۱۵ کشف نوشته اینکه «واو» زیادت است و روا باشد که واو در «اجمعوا» زیادت بود. اگر یک راه بربند آمد بحکم بلا، چه بود! صد راه صفا برگشاد بنعمت ولا، اینکه چنان است که گویند -قرآن-۱-۷۷ گر در مستی حمائلت بگسستم || صد گوی زرین بدل خرم بفرستم ، یوسف اگر بفراق پدر غمگین گشت چرا نالد! چون بوصال وحی حقّ رنگین گشت وحی حقّ او را در آن چاه بیابان خوشتر از وصال یعقوب در کنعان. پیر طریقت گفت: ار نشان آشنائی راست است، هر چه از دوست رسد احسان است، ور بر دوست در قسمت تهمت نیست گله تاوان است، ور اینکه دعوی را معنی است شادی و غم در آن [صفحه ۱۶۹] یکسان است. جانی دارم بعشق تو کرده رقم || خواهیش بشادی کش و خواهیش بغم «وَ جاؤُ أَباهُم عِشاءً» ۱۶ ابو الفتوح: نوشته است: اهل اشارت گفتند: -قرآن-۱-۲۶ برای آن نماز شام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آمدند تا وقت تاریک باشد، ایشان را از آن دروغ گفتن شرم نیاید در سخن فرو نمانند. و از آنجا گفته‌اند چون از کسی حاجتی خواهی بشب بخواه که حیا در چشم است و چون تاریک باشد ایشان را از آن خواستن شرم نیاید و در سخن فرو نمانند و از آنجا گفته‌اند: که چون عذر خواهی بروز مخواه که فرو مانی در عذر خواستن. «فَصَبرٌ جَمِیلٌ» ۱۸ فخر: اگر صبر برای بندگی خدا بود صبر جمیل است و گر نه غیر جمیل است. -قرآن-۱-۱۹ «یا بُشری» ۱۹ مجمع: «بشری» با یای متکلّم و «بشری» با یای مشدّد و رای مکسور نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۲ «وَ أَسَرُّوهُ بِضاعَةً» ۱۹ ابو الفتوح: یعنی راهگذاران قضیه‌ی یوسف را از رفقای خود پنهان کردند برای اینکه نگویند ما شریکیم و گفتند: اینکه کالای تجارتی است که مردم اینجا بما داده‌اند تا برای‌شان بفروشیم و بعضی گفته‌اند: یعنی برادران سرگذشت او را پنهان کردند و گفتند غلام و کالای تجارتی ما است. -قرآن-۱-۲۶ عبده: ظاهر آیه اینکه است که آن قافله‌ی رهگذر یوسف را از مردم آنجا پنهان کردند نه از رفقای خود. «وَ شَرَوهُ بِثَمَنٍ بَخسٍ دَراهِمَ مَعدُودَةٍ» ۲۰ عبده: ظاهر نظم آیه اینکه است که قافله‌ی رهگذر یوسف را فروختند و در سفر تکوین تورات است که عدّه‌ای از مردم مدین او را از چاه درآوردند باسماعیلیها فروختند و برادرانش اینکه معامله را تصویب کردند. و ممکن است معنی چنین باشد که ببهای اندک، از برادران خریدند و به مصر فروختند ببهای کم، و ثمن بخس بگفته‌ی سفر تکوین تورات بیست شاقل نقره بوده است، و «شاقل» بموجب تحقیق علمای تاریخ برابر میشود با وزن پانزده گرم امروز که بهای یوسف با مقیاس ما سیصد گرم نقره میشود و بپول مرسوم مصر قریب نود و چهار -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۱۷۰] درهم میشود، و از إبن مسعود نقل شده است که او را ببیست درهم فروختند، و شاید او از یهود اینکه مبلغ را شنیده است و اشتباه کرده است که درهم آن روز آنها مطابق درهم عرب در زمان او بوده است، و ثمن بخس بموجب لغت ناقص و معیوب است و تفسیر شده است بحرام و ظلم چون آزاد بوده است و او را فروخته‌اند، و مقصود از کلمه‌ی معدودة مقدار کم است، چون کم را میشمارند زیاد را وزن میکنند و عرب آنچه را معادل یک وقیه که برابر با چهل درهم است و یا بیشتر بود و وزن میکرد و کمتر را میشمرد، و از اینکه جهت بکلمه‌ی معدودة گفته شده است. «وَ کانُوا فِیهِ مِنَ الزّاهِدِینَ» ۲۰ مجمع: و دیگران: اینکه جمله را چند تعبیر کرده‌اند و خلاصه آن است که اختیاردارهای او رغبتی بنگهداریش نداشتند و میخواستند زود خلاص شوند تا مسئول نباشند که آزادی را برده کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۹ «اشتَراهُ مِن مِصرَ» ۲۱ مجمع: یعنی او را از مردم مصر خرید. -قرآن-۱-۲۳ تنویر المقباس: یعنی او را در شهر مصر خرید. سخن و استفاده‌ی ما: همان است که در ترجمه و نقل از مفسّرین نوشتیم و در آخر سرگذشت یوسف ممکن است نظری داشته باشیم. [صفحه ۱۷۳]

[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۲۲ تا ۵۳]

وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَیناهُ حُکماً وَ عِلماً وَ کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ [۲۲] وَ راوَدَتهُ الَّتِی هُوَ فِی بَیتِها عَن نَفسِهِ وَ غَلَّقَتِ الأَبوابَ وَ قالَت هَیتَ لَکَ قالَ مَعاذَ اللّهِ إِنَّهُ رَبِّی أَحسَنَ مَثوایَ إِنَّهُ لا یُفلِحُ الظّالِمُونَ [۲۳] وَ لَقَد هَمَّت بِهِ وَ هَمَّ بِها لَو لا أَن رَأی بُرهانَ رَبِّهِ کَذلِکَ لِنَصرِفَ عَنهُ السُّوءَ وَ الفَحشاءَ إِنَّهُ مِن عِبادِنَا المُخلَصِینَ [۲۴] وَ استَبَقَا البابَ وَ قَدَّت قَمِیصَهُ مِن دُبُرٍ وَ أَلفَیا سَیِّدَها لَدَی البابِ قالَت ما جَزاءُ مَن أَرادَ بِأَهلِکَ سُوءاً إِلّا أَن یُسجَنَ أَو عَذابٌ أَلِیمٌ [۲۵] قالَ هِیَ راوَدَتنِی عَن نَفسِی وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِن أَهلِها إِن کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِن قُبُلٍ فَصَدَقَت وَ هُوَ مِنَ الکاذِبِینَ [۲۶] -قرآن-۱-۷۹۳ وَ إِن کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِن دُبُرٍ فَکَذَبَت وَ هُوَ مِنَ الصّادِقِینَ [۲۷] فَلَمّا رَأی قَمِیصَهُ قُدَّ مِن دُبُرٍ قالَ إِنَّهُ مِن کَیدِکُنَّ إِنَّ کَیدَکُنَّ عَظِیمٌ [۲۸] یُوسُفُ أَعرِض عَن هذا وَ استَغفِرِی لِذَنبِکِ إِنَّکِ کُنتِ مِنَ الخاطِئِینَ [۲۹] وَ قالَ نِسوَةٌ فِی المَدِینَةِ امرَأَتُ العَزِیزِ تُراوِدُ فَتاها عَن نَفسِهِ قَد شَغَفَها حُبًّا إِنّا لَنَراها فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۳۰] فَلَمّا سَمِعَت بِمَکرِهِنَّ أَرسَلَت إِلَیهِنَّ وَ أَعتَدَت لَهُنَّ مُتَّکَأً وَ آتَت کُلَّ واحِدَةٍ مِنهُنَّ سِکِّیناً وَ قالَتِ اخرُج عَلَیهِنَّ فَلَمّا رَأَینَهُ أَکبَرنَهُ وَ قَطَّعنَ أَیدِیَهُنَّ وَ قُلنَ حاشَ لِلّهِ ما هذا بَشَراً إِن هذا إِلّا مَلَکٌ کَرِیمٌ [۳۱] -قرآن-۱-۷۲۶ قالَت فَذلِکُنَّ الَّذِی لُمتُنَّنِی فِیهِ وَ لَقَد راوَدتُهُ عَن نَفسِهِ فَاستَعصَمَ وَ لَئِن لَم یَفعَل ما آمُرُهُ لَیُسجَنَنَّ وَ لَیَکُوناً مِنَ الصّاغِرِینَ [۳۲] قالَ رَبِّ السِّجنُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِمّا یَدعُونَنِی إِلَیهِ وَ إِلّا تَصرِف عَنِّی کَیدَهُنَّ أَصبُ إِلَیهِنَّ وَ أَکُن مِنَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الجاهِلِينَ [۳۳] فَاستَجابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنهُ كَيدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ العَلِيمُ [۳۴] ثُمَّ بَدا لَهُم مِن بَعدِ ما رَأَوُا الآياتِ لَيَسجُنُنَّهُ حَتّى حِينٍ [۳۵] وَ دَخَلَ مَعَهُ السِّجنَ فَتَيانِ قالَ أَحَدُهُما إِنِّي أَرانِي أَعصِرُ خَمراً وَ قالَ الآخَرُ إِنِّي أَرانِي أَحمِلُ فَوقَ رَأسِي خُبزاً تَأكُلُ الطَّيرُ مِنهُ نَبِّئنا بِتَأوِيلِهِ إِنّا نَراكَ مِنَ المُحسِنِينَ [۳۶] -قرآن-۱-۷۶۴ قالَ لا- يَأتِيكُما طَعامٌ تُرزَقانِهِ إِلّا نَبَّأتُكُما بِتَأوِيلِهِ قَبلَ أَن يَأتِيَكُما ذلِكُما مِمّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكتُ مِلَّةَ قَومٍ لا- يُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ هُم بِالآخِرَةِ هُم كافِرُونَ [۳۷] وَ اتَّبَعتُ مِلَّةَ آبائِي إِبراهِيمَ وَ إِسحاقَ وَ يَعقُوبَ ما كانَ لَنا أَن نُشرِكَ بِاللّهِ مِن شَيءٍ ذلِكَ مِن فَضلِ اللّهِ عَلَينا وَ عَلَى النّاسِ وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يَشكُرُونَ [۳۸] يا صاحِبَيِ السِّجنِ أَ أَربابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيرٌ أَمِ اللّهُ الواحِدُ القَهّارُ [۳۹] ما تَعبُدُونَ مِن دُونِهِ إِلّا أَسماءً سَمَّيتُمُوها أَنتُم وَ آباؤُكُم ما أَنزَلَ اللّهُ بِها مِن سُلطانٍ إِنِ الحُكمُ إِلّا لِلّهِ أَمَرَ أَلاّ- تَعبُدُوا إِلّا إِيّاهُ ذلِكَ الدِّينُ القَيِّمُ وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يَعلَمُونَ [۴۰] يا صاحِبَيِ السِّجنِ أَمّا أَحَدُكُما فَيَسقِي رَبَّهُ خَمراً وَ أَمَّا الآخَرُ فَيُصلَبُ فَتَأكُلُ الطَّيرُ مِن رَأسِهِ قُضِيَ الأَمرُ الَّذِي فِيهِ تَستَفتِيانِ [۴۱] -قرآن-۱-۹۸۳ وَ قالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ ناجٍ مِنهُمَا اذكُرنِي عِندَ رَبِّكَ فَأَنساهُ الشَّيطانُ ذِكرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجنِ بِضعَ سِنِينَ [۴۲] وَ قالَ المَلِكُ إِنِّي أَرى سَبعَ بَقَراتٍ سِمانٍ يَأكُلُهُنَّ سَبعٌ عِجافٌ وَ سَبعَ سُنبُلاتٍ خُضرٍ وَ أُخَرَ يابِساتٍ يا أَيُّهَا المَلَأُ أَفتُونِي فِي رُءيايَ إِن كُنتُم لِلرُّءيا تَعبُرُونَ [۴۳] قالُوا أَضغاثُ أَحلامٍ وَ ما نَحنُ بِتَأوِيلِ الأَحلامِ بِعالِمِينَ [۴۴] وَ قالَ الَّذِي نَجا مِنهُما وَ ادَّكَرَ بَعدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُم بِتَأوِيلِهِ فَأَرسِلُونِ [۴۵] يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفتِنا فِي سَبعِ بَقَراتٍ سِمانٍ يَأكُلُهُنَّ سَبعٌ عِجافٌ وَ سَبعِ سُنبُلاتٍ خُضرٍ وَ أُخَرَ يابِساتٍ لَعَلِّي أَرجِعُ إِلَى النّاسِ لَعَلَّهُم يَعلَمُونَ [۴۶] -قرآن-۱-۷۷۶ قالَ تَزرَعُونَ سَبعَ سِنِينَ دَأَباً فَما حَصَدتُم فَذَرُوهُ فِي سُنبُلِهِ إِلّا قَلِيلاً مِمّا تَأكُلُونَ [۴۷] ثُمَّ يَأتِي مِن بَعدِ ذلِكَ سَبعٌ شِدادٌ يَأكُلنَ ما قَدَّمتُم لَهُنَّ إِلّا قَلِيلاً مِمّا تُحصِنُونَ [۴۸] ثُمَّ يَأتِي مِن بَعدِ ذلِكَ عامٌ فِيهِ يُغاثُ النّاسُ وَ فِيهِ يَعصِرُونَ [۴۹] وَ قالَ المَلِكُ ائتُونِي بِهِ فَلَمّا جاءَهُ الرَّسُولُ قالَ ارجِع إِلى رَبِّكَ فَسئَلهُ ما بالُ النِّسوَةِ اللّاتِي قَطَّعنَ أَيدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيدِهِنَّ عَلِيمٌ [۵۰] قالَ ما خَطبُكُنَّ إِذ راوَدتُنَّ يُوسُفَ عَن نَفسِهِ قُلنَ حاشَ لِلّهِ ما عَلِمنا عَلَيهِ مِن سُوءٍ قالَتِ امرَأَةُ العَزِيزِ الآنَ حَصحَصَ الحَقُّ أَنَا راوَدتُهُ عَن نَفسِهِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الصّادِقِينَ [۵۱] -قرآن-۱-۷۶۱ ذلِكَ لِيَعلَمَ أَنِّي لَم أَخُنهُ بِالغَيبِ وَ أَنَّ اللّهَ لا يَهدِي كَيدَ الخائِنِينَ [۵۲] وَ ما أُبَرِّئُ نَفسِي إِنَّ النَّفسَ لَأَمّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلّا ما رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ [۵۳] -قرآن-۱-۲۳۰ معنی لغات: راودته- از مصدر مراودهٔ بمعنی چیزی خواستن، گول‌زدن مطالبه‌ی کار زشت و منکر نمودن، هیت لک- اسم فعل بمعنی جلو بیا، بسوی آن بشتاب، قدّت- از مصدر قدّ بفتح اوّل بمعنی درازا و طول بریدن و از ریشه قطع کردن. الفیا- از مصدر الفاء بمعنی یافتن، شغفها- یعنی بدرون دل و یا پرده‌ی دلش رسید، اصب- از مصدر صبوه بفتح و کسر صاد و سکون باء و صبوّ بضمّ صاد و باء و تشدید و او بر وزن فعول بمعنی بچیزی مشتاق شدن، و بر وزن فعل و فعول بمعنی حالت و عادت بچکی از خود نمودار کردن، اعصر- از مصدر عصر بمعنی فشردن، و جمله‌ی اصطلاحی است مخصوص که بمناسبت نتیجه گفته میشود شراب میفشارم یعنی انگور میفشارم تا شراب شود، بضع- با فتح و کسر باء بمعنی قسمتی از شب و از عدد سه تا نه، اضغاث- جمع ضغث با کسر ضاد بمعنی یک مشت علف تر و خشک، کار و خبر آمیخته و مبهم که درستی و نادرستی آن معلوم نیست، و [صفحه ۱۷۴] می گویند «اضغث الحالم الرّؤیا» یعنی خواب دیده‌ی خود را، بهم آمیخته و نامفهوم نقل کرد. عجاف- مفرد آن عجف بفتح اوّل و کسر دوّم، و عجفاء بمعنی سرزمین باران نباریده، دأب- با جدّ و تعب و پیوسته کار کردن، حصحص- نمودار شد بعد از آنکه پوشیده بود. ترجمه: ۲۲ و چون یوسف بروزگار خردمندی و توانائیش رسید ما باو دانش و نیروی داوری دادیم که همه نکوکاران را پاداش چنین دهیم ۲۳ آن بانو که یوسف در خانه‌ی او بود او را بخود خواند و درها را بست و گفت: من آماده برای توام یوسف گفت: پناه بخدا که پروردگارم پایگاه من بالا برده است [و ز من ستم نیاید] و او ستمکاران را رستگار نمی‌کند، او بیوسف درآویخت و اگر یوسف رهنمائی پروردگارش نمی‌دید باو میآویخت«۲۵» ولی به اینکه گونه بود [نگهبانی ما] تا بدی و بدکاری ز او بگردانیم که از بندگان نکوکار ما بود،ولی به اینکه گونه بود [نگهبانی ما] تا بدی و بدکاری ز او بگردانیم که از بندگان نکوکار ما بود، -پاورقی-۷۹-۸۱ ۲۵ و هر دو بسوی در دویدند و [او گلاویزش بود که] پیراهن یوسف را ز پشت درید و مردش را جلو در دیدند و زن گفت: سزای آنکه از خانواده‌ی تو بد بخواهد جز زندان و یا آزاری دردناک نباشد، ۲۶

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یوسف گفت: او من را بزشتی با خود خواست، [برای نموداری گناهکار] کسی ز خاندان زن چنین داوری نمود: اگر پیراهن یوسف ز جلو دریده زن راست گوید مرد از دروغگویان بود، ۲۷ و گر ز پشت دریده یوسف راست گوید و او دروغ ۲۸ و چو دید که پیراهن او ز پشت دریده گفت: اینکه ز حیله‌ی شما زنان است که بر چاره‌ی کار خود سخت توانا بوند، ۲۹ ای یوسف اینکه سرگذشت نادیده گیر [و زان پس با زن گفت] آمرزش گناه خود بخواه که براه بد رفتی ۳۰ و [ز اینکه داستان] زنان شهر [آگاه شدند و] گفتند: زن عزیز مصر دلباخته‌ی غلام خود شد و او را بخود خواند و چه گمراه زنی باشد ۳۱ او که اینکه گفتگو شنید آنها را بمهمان خواند و بالشها برای‌شان نهاد و هر یک را [صفحه ۱۷۵] کاردی [برای خوردنی] بداد و یوسف را گفت: پای بانجمن آنان نهد، چون او را بدیدندش برترین زیبایانش شمردند و [چنان بدو خیره شدند که دست و خوردنی ز هم نشناختند و] دست خود بریدند و گفتند: نه بخدا که اینکه آدمی نیست و بجز فرشته‌ای بزرگوار نباشد، ۳۲ بانوی خانه بآنان گفت: همین است آنکه مرا بدوستی او سرزنش کردید و همانا که من او را بخود خواندم و او کناره کرد و گر آنچه فرمانش کنم- نکند بزندان رود و خوار گردد، ۳۳ یوسف گفت: پروردگارا من زندان را بهتر خواهم ز آنچه زنان مرا بدان وادار کنند و گر تو بد خواهی ایشان ز من نگردانی دلم بسوی‌شان رود و بشمار بیخردان درآیم، ۳۴ خدای او اینکه زاری از او پذیرفت، و بدخواهی زنان از او دور نمود که او شنوا و دانا بود ۳۵ ز آن پس که نشانه‌ی درستی یوسف بدیدند بهتر آن دیدند که تا چندی بزندانش بدارند [او را بزندان بردند] ۳۶ و دو جوان با او زندانی شدند، یکی‌شان گفت: بخواب دیدم که شراب می- سازم و دیگری گفت: دیدم که نان بر سر خود می‌برم و مرغان از آن می‌خورند، تو اینکه خواب را برای ما نمودار کن که مردی نکوکارت بینیم ۳۷ یوسف گفت: هنوز خوراکیتان را نیاورده باشند که شما را آگاه کنم اینکه خواب چه باشد، چه اینکه دانش من از آن است که پروردگارم بمن آموخته است چون روش مردم بیدین را که رستاخیز باور ندارند رها نمودم ۳۸ و بدنبال آن برفتم که پدران من ابراهیم و اسحاق و یعقوب رفتند چون شایسته‌ی ما نباشد که چیزی انباز خدا بدانیم و اینکه خود ز فزون بخشی خدا است بما و بمردم [دیندار] که بیشتر آدمیان [اینکه مهر خداوندی ندانند و] پاس آن ندارند ۳۹ ای دوستان زندانی من خود [داد دهید و داوری کنید] آیا چند آفریدگار جورواجور برتر است [و تواناتر] یا خدای یکتای چیره بر آفرینش! ۴۰ باور بدارید که شما جز چند نام ساخته‌ی خود و پدران‌تان چیزی نمی‌پرستید با اینکه خدا ز آسمان بر درستی آنان دستاویزی نفرستاده است و فرمان از او است که جز او را نپرستید و همین است دین راست که بیشتر مردم آگاه بآن نباشند ۴۱ ای یاران زندانی من: یکی از شما [ز زندان آزاد می‌شود و] شرابدار شاه می- [صفحه ۱۷۶] شود و دیگری بر دار شود و مرغان هوا ز گوشت سر او خورند، و همین است آنچه شما [باندیشه‌ی آن باشید و] ز من پرسید و البتّه اینکه سرنوشت انجام شده است [و گریزی از آن نباشد] ۴۲ یوسف بآن یک که گمان آزادی و شرابداری می‌برد گفت: سفارش مرا بآقای خود بنما [تا شاید ز زندان آزاد شوم] او برفت و دیو ز یاد او برد که نامی ز یوسف برد و او چند سال بزندان ماند ۴۳ تا روزگاری شاه گفت: هفت گاو فربه بخواب دیدم که هفت گاو لاغر آنان را می‌خورد. و نیز هفت خوشه‌ی سبز و هفت خوشه‌ی خشکیده: ای درباریان و بزرگان راز خواب من بگوئید اگر ز آن آگاه باشید، ۴۴ بپاسخش گفتند: خوابی است ز هم گسیخته و درهم شده که ما را ز چنین خواب خبر نباشد ۴۵ [باین هنگام بود] که آن زندانی آزاد شده پس از روزگاری یوسف را بیاد آورد و گفت: من شما را ز اینکه خواب آگاه نمایم، اکنون مرا نزد یوسف فرستید [تا راز اینکه خواب آشکار شود] چون نزد او رفت گفت: ۴۶ ای یوسف همه سخن تو راست باشد: چه بینی اگر کسی بخواب هفت گاو لاغر بیند که هفت گاو چاق می- خورند و نیز هفت خوشه‌ی سبز بیند و هفت دیگر خشکیده! مرا ز آن آگاه کن که امیدوارم پاسخ تو بمردم برم و آنها از اینکه راز آگاه شوند ۴۷ یوسف گفت: هفت سال بمانند روش گذشته بکوشید و گندم بکارید و آنچه درو کنید در خوشه نگاه دارید مگر آن اندازه که برای خوردن خود خواهید ۴۸ وز آن پس هفت سال سخت باشد که آنچه اندوخته‌اید باین سالها بخورید بجز اندکی که بجای گذارید [تا کشت کنید] ۴۹ پس از اینکه هفت سال روزگار فراوانی بود که باران بر [زمینهای] مردمان باریدن گیرد و آب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بسیار شود ۵۰ پادشاه [که اینکه شنید] گفت: یوسف را نزد من آرید. چون فرستاده بر او رفت او گفت: از شاه بپرس: آن زنان را چه شد که دستان خود بریدند! و البتّه پروردگار من آگاه ز اندیشه‌ی آنان باشد ۵۱ پادشاه از زنان پرسید سرگذشت شما چه بود و کام ز یوسف خواستن! آنان بگفتند: پناه بخدا [او برتر است و بدور که بیند و ما دروغ بگوئیم] البتّه که ما بدی بیوسف سراغ نداریم [چون سخن بدینجا رسید] بانوی مصر گفت: اکنون [پرده بالا رفت و] درست ز نادرست نمودار [صفحه ۱۷۷] شد که من یوسف را بخود خواندم و او راست گو بود ۵۲ [وی] گفت: اینکه [درخواست من از پادشاه] از آن بود تا بداند من بنهان نادرست باو نبودم و البتّه خدا چاره- گری نادرستان بانجام نبرد ۵۳ و من خویشتن ز بدی بر کنار نتانم که خوی آدمی ببدخواهی است مگر مهر پروردگارم بمیان باشد که او بخشنده گناه است و مهربان. سخن مفسّرین: «بَلَغَ أَشُدَّه» ۲۲ مجمع: یعنی ببالاتر پایه‌ی جوانی رسید إبن عبّاس گفته است: «اشدّ» سالهای بین هجده تا سی سالگی است، و بعضی گفته‌اند نهایت «اشدّ» چهل است، بعضی شصت سالگی دانسته‌اند، مجاهد آغاز آن را از سی و سه سالگی دانسته است، ضحّاك گفته است: از بیست سالگی- است. -قرآن-۱۵-۳۵ «آتَیناه حُکماً وَ عِلماً» ۲۲ مجمع: حکم یعنی قول بفعل که بقضاوت روشن حقّ را از باطل نمودار می‌کند، إبن عبّاس گفته است: حکم مقام پیغمبری است، و علم احکام آن است. و بعضی گفته‌اند: یعنی مقام حکومت و علم مصالح مردم باو عنایت کردم. -قرآن-۱-۲۹ «کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِین» ۲۲ مجمع: یعنی بآنگونه که یوسف را بشکیبائی او پاداش دادیم، همه نکوکاران را پاداش میدهیم. بعضی گفته‌اند: مقصود از محسنین: صابرین هستند و یا مؤمنین و یا پیغمبر [ص] است و مقصود اینکه است که بمانند پاداش یوسف پیغمبر را هم مزد رنج و شکیبائی میرسانیم. -قرآن-۱-۳۳ «هَیت لَک» ۲۳ مجمع: قاریهای شام و مدینه بکسر هاء و فتح تاء خوانده‌اند إبن کثیر با فتح هاء و ضمّ تاء قرائت کرده است، و دیگران با فتح هر دو خوانده‌اند و از حضرت علیّ علیه السّلام و یحیی بن وثّاب و عدّه‌ای نقل شده است «هئت» با همزه و ضمّ تاء و «هیت» با فتح هاء و کسر تاء از إبن عبّاس نقل شده است. -قرآن-۱-۱۵ «إِنَّه رَبِّی أَحسَنَ مَثوای» ۲۳ طبری: یعنی شوهر تو و آقای من مقام و منزلتم داده و امینم شمرده است. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی خداوند بمن احسان کرده است تا مقام نبوّت [صفحه ۱۷۸] پس معصیت او نمی‌کنم. «وَ لَقَد هَمَّت بِهِ وَ هَمَّ بِها لَو لا أَن رَأی بُرهانَ رَبِّهِ» ۲۴ مجمع: یعنی آن زن درآویخت بیوسف و اگر یوسف برهان را نمی‌دید او هم بآن زن توجّه میکرد، ۲- آن زن درآویخت بتقاضای نامشروع و یوسف درآویخت بمدافعه و زدن و دور کردن او اگر برهان و وسیله‌ی نگاهداری خدا نمی‌بود اقدام میکرد بآن کار و بواسطه‌ی آثار جرم محکوم می‌شد و مقصّر شمرده می‌شد که چون زن تسلیم باو نشده است اقدام بچنین کار کرده است، ۳- «هم» بمعنی میل و خواهش است نه درآویختن و معنی اینکه است که آن زن درآویخت بیوسف و یوسف هم میل کرد باجابت مسئول آن زن و اگر برهان نبود- اقدام میکرد. إبن عبّاس گفته است: زن آهنگ یوسف کرد و یوسف آرزو کرد که او همسرش باشد. -قرآن-۱-۷۶ تبیان: إبن عبّاس و مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: برهان آن بود که یوسف در آن هنگام صورت یعقوب را دید که انگشت بدندان میگزد، یعنی ای پسر اینکه چه کار است. قتاده گفته است: آوازی شنید که ای یوسف نامت در سیاهه‌ی پیغمبران نوشته است و تو در کار بیخردان هستی! و محتمل است که برهان آن لطف خدا باشد که موجب عصمت و پاکی او بوده است، جبّائی و محمّد بن کعب قرظی گفته‌اند: برهان یعنی راهنمائی یوسف بر زشتی آن کار. الی: تفسیر سوره‌ی یوسف: گفته‌اند: یوسف دید دستی از دیوار نمودار شد که اینکه آیه بر آن نوشته بود «لا تَقرَبُوا الزِّنی إِنَّه کانَ فاحِشَةً» و چهارده وجه دیگر برای برهان نقل کرده است«۲۶». -قرآن-۱۱۹-۱۶۶-پاورقی-۲۱۸-۲۲۰ کشف نوشته است: إبن عبّاس گفت: میان ایشان سخن دراز شد و شیطان [صفحه ۱۷۹] سوّم ایشان در کار ایستاده دستی بیوسف برد و دیگر دست بر زلیخا هر دو را فراهم کشید پنداشت که ایشان را بهم جمع کرد و بمقصود رسید. برهان پدید آمد ناگاه و تلبیس ابلیس همه نیست گشت و تباه: ابلیس گشاده بود در وسوسه دست || فضل ارنی درآمد ابلیس بجست روح البیان: در مثنوی است: هین مکن خود را خصی رهبان مشو || زان که عفّت هست شهوت را گرو بی‌هوا نهی از هوا ممکن نبود || غازئی بر مردگان نتوان نمود شافعی گفته است: چهار دسته در قیامت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بعمل‌شان توجّه نمیشود: ۱- زهد مرد اخته و مخصّی، ۲- تقوای مردم قشونی و نظامی، ۳- امانت زنان، ۴- عبادت کودکان، و مقصود از دیدن برهان اینکه است: حقیقت بزهکاری و زشتی و آثار آن برای یوسف نمودار شد که بمقام عین الیقین رسید و از آن عمل منضجر شد و بدش آمد. بیان السعادة: برهان سکینه‌ای است که بر پیغمبران و مؤمنین وارد میشود و وسیله‌ی یاری آنها است در هر دو عالم کبیر و صغیر. و اینکه سکینه تجلّی ملکوت شیخ است بر سینه‌ی سالک، و شیخ یوسف پدرش یعقوب بود، پس «بُرهانَ رَبِّهِ» صورت ملکوتی یعقوب است که بسینه‌ی یوسف فرود آمد. -قرآن-۲۴۱-۲۶۰ تفسیر صفیعلیشاه: چیست برهان صورتی که پیش از اینکه || با تو گفتم با شدت گر دلنشین صورتی کان روح بخش عالم است || در دل عارف بشکل آدم است صورتی کآن نفخه بر آدم دمید || گشت آبستن بروح اللّه چو دید صورتی کآن جلوه‌گر شد بر رسول || همچو دحیه‌ی کلبی گر داری قبول پس بیوسف گشت برهان جلوه‌گر || چونکه جنبد آن طبیعت در بشر زد لگد مانا، ملک بر پشت او || که بجست آن شهوت از انگشت او یا که شد روح الأمین ظاهر باو || یا که یعقوب نبی در پیش او [صفحه ۱۸۰] تأویلات: در بستن و خواهش زلیخا اشاره بظهور و نموداری نفس لوّامه است بصورت و سیرت زن زیبا و دعوت نفس است از قلب و گول‌زدن آن و چیرگی بر آن و نمایش دادن خوبیها و خوشیهای نفسانی بر قلب و بستن راه وصول قلب است به روح بوسیله‌ی جلوگیری از فکر و بستن راه نور حقّ در نتیجه‌ی صفات نفسانی که پرده‌ی بصیرت آدمی هستند، و جمله‌ی «هَمَّ بِها» اشاره است بمیل و توجّه قلب، بنفس چون تلوّن و مستقیم نبودن آدمی موجب اینکه است که گاهی قلب بنفس متوجّه شود. و دیدن برهان اشاره است بادراک قلب بوسیله‌ی نور بصیرت و چشم عقل و زشتی اصلی آن را «قُمِدَّ مِن قُبُلٍ» ۲۶ مجمع: قرائت «نادر» قبل و دبر» با سه ضمّه است. -قرآن-۳۸۰-۳۹۳- قرآن-۶۲۲-۶۴۲ «وَ شَهِدَ شاهِدٌ» ۲۶ فخر: در اینکه جمله سه قول است: ۱- عقیده‌ی عدّه‌ی زیاد از مفسّرین اینکه است که پسر عموی زلیخا مردی حکیم و خردمند بود و در جلو دربار با عزیز آهنگ آن خانه داشتند، صدای دریدن پیراهن شنید و چون آنها را دید آن سخن را گفت و بزلیخا و یوسف نیز آن دستور را داد. ۲- عدّه‌ای گفته- اند: بچه‌ای در گهواره بود و اینکه سخنان را گفت. ۳- شاهد همان پیراهن بوده است که طرز دریدگی آن شاهد عمل آنها بوده است. -قرآن-۱-۱۹ «قالَ إِنَّهُ مِن کَیدِکُنَّ» ۲۸ طبری: چون شوهرش پیراهن را از پشت دریده دید گفت: اینکه حیله‌ی شما زنها است، و بعضی گفته‌اند: اینکه سخن را هم شاهد گفت: نیشابوری: یکی از علماء گفته است: از زن بیش از شیطان میترسم چون- برای آنها قرآن گفته است: «إِنَّ کَیدَکُنَّ عَظِیمٌ» ولی برای شیطان گفته است «إِنَّ کَیدَ الشَّیطانِ کانَ ضَعِیفاً»، جامی: -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۳۰۰-۳۲۹-قرآن-۳۶۱-۴۰۲ ز کید زن دل مردان دو نیم است || زنان را کیدهای بس عظیم است عزیزان را کند کید زنان خوار || بکید زن بود دانا گرفتار ز مکر زن کسی عاجز مبادا || زن مکاره خود هرگز مبادا «یُوسُفُ أَعرِض» ۲۹ مجمع: یعنی شاهد بیوسف گفت: بعضی گفته‌اند: اینکه -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۱۸۱] سخن شوهر آن زن بود بیوسف: که تعقیب از اینکه قضیّه مکن تا در شهر فاش نشود، ابو مسلم گفته است: یعنی دنبالگیری مکن که تو بیگناهی و همه میدانند. روح البیان: از پس اینکه گفتگو عزیز زلیخا را ترک کرد و یوسف را برد که مخصوص خدمت خودش باشد و زلیخا یوسف را نمیدید و چنین گفت: دریغ آن صید کز دامم برون رفت || دریغ آن شهد کز کامم برون رفت عزیمت کرد روزی عنکبوتی || که بهر خود کند تحصیل قوتی بجائی دید شهبازی نشسته || ز قید دست شاهان باز رسته بگرد او تنیدن کرد آغاز || که بندد بال و پرش را ز پرواز زمانی کار در پیکار او کرد || لعاب خود همه در کار او کرد چو آن شهباز کرد از وی کناره || نماند غیر تاری چند پاره منم آن عنکبوت زار و رنجور || فتاده از مراد خویشتن دور رگ جانم گسسته همچو تارش || نگشته مرغ امیدی شکارش گسسته تارم از هر کار و باری || بدستم نیست جز بگسسته تاری «قَد شَغَفَها حُبًّا» ۳۰ مجمع: از علیّ علیه السّلام و عدّه‌ای با عین بی‌نقطه نقل قرائت شده است. یعنی دوستی یوسف دل او را بهر سو برده است. - قرآن-۱-۲۲ غزّالی: در معنی شغاف اختلاف کرده‌اند: بعضی دماغ و مغز سر دانسته- اند، عدّه‌ای گفته‌اند مقصود وسط دل است و جای روح آدمی او همه‌ی بدن نیز گفته‌اند. کشف نوشته است: شغاف پرده‌ی درونی است از پرده‌های دل و دل را پنج پرده است:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اوّل صدر است مستقرّ عهد اسلام، دوّم قلب است محلّ نور ایمان سوّم فؤاد است موضع نظر حقّ چهارم سرّ است مستودع گنج اخلاص، پنجم شغاف است محطّ رحل عشق، زلیخا را عشق یوسف بشغاف رسیده بود سمنون محبّ گفت: شغاف آنگه گویند که پرده‌های دل از عشق پر شود و نیز چیزی را در آن جای نماند تا هر چه گوید و آنچه شنود در عشق شنود چنانک مجنون را پرسیدند ابو بکر فاضلتر یا عمر! [صفحه ۱۸۲] گفت: لیلی نیکوتر. «أَعتَدَت لَهُنَّ مُتَّكَأً» ۳۱ مجمع: قرائت مشهور «متّکأ» با تشدید تاء و همزه‌ی آخر است. -قرآن-۱-۳۱ از امام باقر علیه السّلام نقل شده است بدون همزه‌ی آخر و از مجاهد نقل شده است «متّکأ» با تاء ساکن و بی‌تشدید جمع «متّکه» بمعنی ترنج. ابو الفتوح: متّکأ جای تکیه است که پشتی و بالش باشد. سعید بن جبیر و قتاده گفته‌اند بمعنی طعام و خوردنی است. و در اینکه خوردنی اختلاف کرده‌اند که چه بوده است، و بهترین اقوال اینکه است که چیزی بوده است محتاج ببریدن بدلیل جمله‌ی بعد که برای هر یک کاردی آورده است. حسینی نوشته است: آماده کرد برای ایشان تکیه گاهی از بالشهای لطیف یا مهیّا گردانید طعامهای پاکیزه یا بساخت مجلس طعام چه در خبر است: ایشان تکیه زده طعام میخوردند. «فَلَمّا رَأَينَهُ أَكبَرنَهُ» ۳۱ فخر: بعضی گفته‌اند: یعنی چون یوسف را دیدند در نظرشان بزرگ آمد و بسیار مهم، و بعضی دیگر گفته‌اند: «اکبرن» یعنی بعادت زنانه گرفتار شدند و های آخر ضمیر نیست و های سکت است. و بیشتر مفسّرین گفته‌اند زیبائی یوسف موجب شد که در نظر آنها بسیار مهمّ جلوه کرد، و بعضی گفته‌اند: چون چهره‌ی فرشتگی و شکوه پیغمبری او نمودار شد بی‌التفاتی او بآن مجلس و خوردنیها و زنها با زیبائی چهره آنها را مبهوت و متحیّر کرد. -قرآن-۱-۳۳ «وَ قَطَّعنَ أَيدِيَهُنَّ» ۳۱ غزّالی: نکته‌ای در اینکه جمله است که زنی از دیدار یوسف بیخبر شد و درد دست بریدن احساس نکرد، پس آنکه کلام حقّ درک کند چگونه درد جانداد او را آزار خواهد داد، و اگر بگویند چرا دیگر زنها دست خود بریدند و زلیخا دست خود نبرید! جواب داده‌اند چون یوسف را دوست داشت گفت برای عاشق جایز نیست وسیله‌ی جدائی و کارد دست بگیرد، از اینکه جهت کارد بدست نمی‌گرفت. علّت دیگر آن است که چون او یوسف را زیاد دیده بود آن اثر که -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۱۸۳] در دیگر زنها داشت در زلیخا نداشت از اینکه جهت بآن اندازه بیخود نشد، و همین است نکته‌ی بیقراری فرعون از عصای موسی با اینکه موسی از مهابت اژدهای خود نترسید، چون هنگام مناجات در طور باو گفتند عصا را انداخت و آن اژدها شد و موسی ترسید و او را آرام کردند که نترسد و عصا را بردارد، موسی پرسید اینکه کارها برای چه بود! جواب شنید: چون ببینی آشنا شوی و در برابر دشمن که می‌ترسد تو نترسی. یوسف زلیخای جامی: چو هر یک را در آن دیدار دیدن || تمنا شد ترنج خود بریدن ندانسته ترنج از دست خود باز || ز دست خود بریدن کرد آغاز یکی از تیغ انگشتان قلم کرد || بدل حرف وفای او رقم کرد یکی برساخت از کف صفحه‌ای سیم|| کشیدش جدول سرخی چو تقویم بهر جدول روانه سیلی از خون || ز حدّ خود نهاده پای بیرون گروهی زان زنان کف بریده || ز عقل و صبر و هوش و دل رمیده ز تیغ عشق یوسف جان نبردند || از آن مجلس نرفته جان سپردند گروهی از خرد بیگانه گشتند|| ز عشق آن پری دیوانه گشتند گروهی آمدند آخر بخود باز ||، ولی با درد و سوز عشق دمساز جمال یوسف آمد خمّی از می|| بقدر خود نصیب هر کس از وی حسینی نوشته است: در حقایق سلمی مذکور است که حقّ سبحانه بدین آیت مدّعیان محبّت خود را سرزنش می‌کند که مخلوق در رؤیت مخلوقی بدان مرتبه میرسد که «احساس الم قطع ید» نمی‌کند، شما در شهود پرتو جمال خالق باید که از هیچ بلا و عنا [یعنی رنج و محنت] متألّم نشوید. بیت: گر با تو دمی دست در آغوش توان کرد || بیداد تو سهل است فراموش توانکرد در شهود جمال یوسفی دستها بریده شد و در ظهور کمال محمّدی [ص] زنارها [صفحه ۱۸۴] قطع یافت. بیت: از حسن روی یوسف دست بریده سهل است || در پای دلبر ما سرها بریده باشد لوّامی زلیخا لو رأین جبینه || لأثرن بالقطع القلوب علی الید زنان مصر بهنگام جلوه‌ی یوسف || ز روی بیخودی ار دست خویش ببریدند مقرّر است که دل پاره پاره می‌کردند ||اگر جمال تو ای نور دیده میدیدند روح البیان: در شرح حکم عطائیه گفته است: آنچه اندوه رنج دل است بواسطه‌ی دوری و محرومیّت مقصود است چون اگر جمال دوست عیان شود درد دوری زیبا و مطلوب شود چنانکه آن زنها بدیدن جمال یوسف درد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بریدن زیبا و مطلوب آنها شد. «وَ قُلنَ حاشَ لِلّهِ» ۳۱ مجمع: اینکه جمله چند جور قرائت شده است: -قرآن-۱-۲۶ ۱- حاش للّه ۲- حاشی للّه با زیادتی الف ۳- «حاش اللّه» بی‌لام در اوّل کلمه‌ی جلاله، ۴- حاش الاله، ۵- در قرائت شاد «حاش للّه» نقل شده است با سکون شین، و قول بیشتر مفسّرین در معنی جمله اینکه است: یوسف برای رضای خدا در حشا و ناحیه‌ای است و دور است از آنچه باو بسته‌اند و متّهم شده است، و عدّه‌ای گفته‌اند: یعنی دور است از همانندی بشر و از ملائکه است چون بسیار زیبا است. «رَبِّ السِّجنُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِمّا یَدعُونَنِی إِلَیهِ» ۳۳ ابو الفتوح: اینکه جمله دلیل است که آن زنها هم یوسف را بخود دعوت کرده‌اند. -قرآن-۱-۶۵ مجمع: فقطّ یعقوب کلمه‌ی سجن با زبر سین قرائت کرده است. در حدیث ابو حمزه ثمالی است از امام سجّاد [ع] که چون زنها از آن مجلس رفتند هر یک در نهان [صفحه ۱۸۵] از او خواهش دیدار کردند، و بعضی گفته‌اند: زنها او را نصیحت کردند که فرمان اختیاردار خود را بپذیر که او مظلوم است و تو ظالم. روح البیان: حکیمی گفته است: اگر یوسف بجای «السِّجنُ أَحَبُّ» میگفت: -قرآن-۵۲-۷۲ عافیت و دوری بلا- برای من بهتر است، خدا هر بدی و گرفتاری را از او دور می‌کرد، ولی او بدین خود توجّه کرد و گرفتاری زندگی را سبک شمرد. «و البلاء موکّل بالمنطق» [یعنی گرفتاری آدمی از گفتار او است] و معاذ گفته است: پیغمبر شنید: مردی می‌گفته: خدایا صبرم بده، فرمود تو باین دعا گرفتاری میخواهی بهتر آن است که از خدا عافیت بخواهی: سعدی در گلستان گفته است: پارسائی را دیدم که بر کنار دریا زخم پلنگ داشت، و بهیچ دارو به نمی‌شد و مدّتها در آن رنجوری بود، و مدّتها شکر خدا میگذاریدـ پرسیدندش که چه شکر کنی! گفت: شکر آنکه بمصیبتی گرفتارم نه به معصیتی، بلی مردان خدا مصیبت را بر معصیت اختیار کنند، نه‌بینی که یوسف صدیق در آن حالت چه گفت: «رَبِّ السِّجنُ أَحَبُّ». -قرآن-۷۵۷-۷۸۴ گر مرا زار بکشتن دهد آن یار عزیز || تا نگوئی که در آن دم غم جانم باشد گویم از بنده‌ی مسکین چه گنه صادر شد || کو دل آزرده شد از من! غم آنم باشد «وَ إِلّا تَصرِف عَنِّی کَیدَهُنَّ أَصبُ إِلَیهِنَّ» ۳۳ تأویلات: چون قلب آدمی دارای دو جانب است و واسطه‌ی میان روح و نفس او است و پیوسته نفس را در کارهایش کومک می‌کند و اگرچه بسیار است که نفس از نور قلب روشن بروح، نورانی میشود ولی اینکه نورانیّت عارضی است و دوام ندارد و زود دل را بسوی خود میکشد و از روشنی روح محرومش میکند، پس اگر عصمت خداوندی نباشد و جانب روحی دل را تقویت نکند و بانوار ملأ اعلا مدد نشود بواسطه‌ی جهل و میل دل بجانب نفس مغلوب او میشود همان طور که پیغمبر فرمود «اللّهمّ ثبّت قلبی علی دینک» عرض کردند: شما با مقام نبوّت چه نیاز بچنین دعا دارید! فرمود: چگونه آسوده باشم که -قرآن-۱-۵۸ [صفحه ۱۸۶] دل مانند پری است در باد بیابان که پیوسته بهر طرف میچرخد. پس دعای یوسف همان حالت و صورت احتیاج و فقر دائمی دل است: حافظ: دام سخت است مگر لطف خدا یار شود || ورنه آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم «لَیسجُنُنَّهُ حَتّی حِینٍ» ۳۵ مجمع: عکرمه گفت: یعنی هفت سال بزندانش کنند. کلبی گفت: پنج سال. جبّائی گفته است: تا آنگاه که نامش از زبانها بیفتد و اینکه قضیّه فراموش شود. -قرآن-۱-۳۲ «نَبِّئنا بِتَأوِیلِهِ إِنّا نَراکَ مِنَ المُحسِنِینَ» ۳۶ ابو الفتوح: فرّاء گفته است: -قرآن-۱-۵۹ یعنی ما تو را چنان میشناسیم که تأویل خواب خوب میدانی که آنچه بگوئی خطا ندارد. محمّد بن اسحاق گفته است: اگر خوب تعبیر کنی نیکوکار هستی. ضحّاک گفته است: چون یوسف بحال زندانیان میرسید و آنها را دلداری میداد و جامه- شان می‌شست و میدوخت او را نیکوکار می‌شمردند. مجاهد گفته است: چون آن دو جوان نزد یوسف آمدند که خواب‌شان را تعبیر کند، گفتند: ما تو را دوست می- داریم چون خردمندی و زیبا، او گفت: من را دوست ندارید که از دوستی‌ها زیان بردم چون از دوستی بلا- دیدم: ۱- عمّه‌ام دوستم داشت و خواست من را پیوسته نزد خود بدارد تدبیری اندیشید و متّهم بدزدیم کرد تا بموجب قانون آن زمان یک سال بمجازات دزدی محکوم بغلامی او بشوم. کمربندی از ابراهیم بمیراث داشت من بخواب بودم و او آن را بر کمرم بست و چون بیدار شدم دعوی کرد که دزدیده‌ام و یک سال من را نزد خود بداشت، ۲- پدرم دوستم داشت برادران حسد بردند و بچاه افکندند و بغلامی فروختند، ۳- زلیخا دعوی دوستی من کرد و چنین در زندانم افکنده زنهار مرا دوست ندارید. فخر: دلیل بر درستی تعبیر خواب اینکه است که ثابت شده است خداوند روان و نفس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ناطقه‌ی انسان را جوری آفریده است که میتواند از عوالم مافوق اینکه عالم مادّی و حقایق ثابت دائمی خبردار شود و در آنها مطالعه کند و چون بکار بدن و نگهداری و تدبیر آن مشغول است از آن توانائی خود محروم است، ولی در [صفحه ۱۸۷] هنگام خواب ز گرفتاری مادّی و بدنی کم میشود و آن توانائی تقویت میشود، و چون روح و روان و نفس ناطقه [که باختلاف اصطلاحات است و مقصود خاصیّت انسان زنده است] در خواب چیزی را مشاهده و ادراک کند در نیروی خیال آدمی و لوح ضمیر او آثار و صورتهائی مناسب مشاهدات و ادراکات خود باقی می‌گذارد و آنکه خواب را تعبیر می‌کند از اینکه صورتها که در ضمیر و خیال باقی مانده است و برای او نقل شده است پی میبرد و کشف می‌کند آن حقایق که روح مشاهده کرده- است چه بوده است. جامی: دوران زندان یوسف و حال زلیخا را چنین گفته است: ز نعمتهای خوش هر لحظه چیزی || نهادی بر کف محرم کنیزی فرستادی بزندان سوی یوسف || که تا دیدی بجایش روی یوسف بگشت از حال خود روزی مزاجش || بزخم نشتر افتاد احتیاجش ز خونش بر زمین در دیده‌ی کس || نیامد غیر یوسف یوسف و بس بکلک نشتر، استاد سبک دست || بلوح خاک نقش اینکه حرفرا بست چنان از دوست پر بودش رگ و پوست || که بیرون نامدش از پوست جز دوست خوش آنکس کو رهائی یابد از خویش || نسیم آشنائی یابد از خویش نه بوئی باشدش از خود نه رنگی || نه صلحی باشدش با کس نه جنگی نیارد خویشتن را در شماری || نگیرد پیش، غیر از عشق کاری صفی علیشاه: سرگذشتی از یوسف زندانی: داشت روزی چشم بر راه عبور || دید خود اشتر سواری را ز دور آن شتر بکشید از دستش زمام || سوی زندان شد با شتابی تمام خفت در بیرون آن روزن بجای || چون کسی کاید بسوی آشنای خواست اعرابی که خیزاند ز جای || آن شتر را سخت با ضرب عصای کرد یوسف بانگ سوی آن عرب ||کز کجائی ای اخی! گفت از ادب کاهل کنعانم مصرم شد نیاز || بهر کاری میروم آن سوی باز [صفحه ۱۸۸] گفت: برگو زین شتر کو از کجا است ||! که ز حالش ظاهر آثار وفا است گفت: در مرعای آن یعقوبیان || بس چریده و بوده است او را مکان گفت: چون بد حال یعقوب از عیان ||! گفت: زین بگذر که ناید در بیان گفت: از من گیر اینکه گوهر تمام || سوی کنعان بر، بر آن محزوم پیام ما نکردیمت فراموش از نظر || تو مکن ما را فراموش هم دگر گفت: نامت را بگو تا گویمش || گفت: از نامم فزاید بر غمش لیک در من کن نگه وز شکل و روی || هر چه بینی با نشان با او بگوی ور ز خال گونه پرسد از سیاق || شسته شد گو ز آب چشم اندر فراق «فَیَسقِی رَبَّهُ خَمراً» ۴۱ غزّالی: شراب چند دسته است: اوّل شراب القدرة که در اینکه آیه معرّفی شده است «وَ فِی الأَرضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ یُسقی بِماءٍ واحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعضَها عَلی بَعضٍ فِی الأُکُلِ» دوّم شراب عبرت که شیر است و در اینکه آیه گفته شده است «وَ إِنَّ لَکُم فِی الأَنعامِ لَعِبرَةً نُسقِیکُم» سوّم شراب رحمت و کرامت که باران است بموجب اینکه آیه «یُرسِلُ الرِّیاحَ بُشراً بَینَ یَدَی رَحمَتِهِ» چهارم شراب عقوبت که گفته است «وَ سُقُوا ماءً حَمِیماً» پنجم شراب ثواب و مزد که در اینکه آیه است «یُسقَونَ فِیها کَأساً کانَ مِزاجُها زَنجَبِیلًا» و «خِتامُهُ مِسکٌ» ششم شراب قربت آنجا که گفته است «وَ سَقاهُم رَبُّهُم شَراباً طَهُوراً». - قرآن-۱-۲۸-قرآن-۱۲۹-۱۶۶-قرآن-۱۶۷-۲۳۷-قرآن-۳۱۱-۳۶۶-قرآن-۴۳۳-۴۸۶-قرآن-۵۲۴-۵۴۹-قرآن-۶۰۴-۶۵۵-قرآن-۶۵۸-۶۷۶-قرآن-۷۱۶-۷۵۶ «لا یَأتِیکُما طَعامٌ- تا آخر» ۳۷ مجمع: سدّی و إبن اسحاق گفته‌اند: چون تعبیر خواب یکی از آنها بد بود، جواب آنها را نداد و مطلبی دیگر آغاز کرد. حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: با اینکه سخنان خواست مقام نبوّت خود را ثابت کند و آنها بخود جلب کند. -قرآن-۳-۲۳ «قُضِیَ الأَمرُ الَّذِی فِیهِ تَستَفتِیانِ» ۴۱ طبری: همزندانیهای یوسف چیزی بخواب ندیدند و می‌خواستند یوسف را آزمایش کنند و چون او خواب آنها را تعبیر کرد، گفتند: ما خوابی ندیدیم و تو را آزمودیم، او اینکه جمله را گفت یعنی اینکه پرسش شما باین صورت معین است و ناگزیر انجام شدنی، خواه شما راست گفته- -قرآن-۱-۴۸ [صفحه ۱۸۹] باشید خواه دروغ. مجمع: اینکه جمله می‌فهماند: جواب یوسف وحی و اعلام از غیب بوده است نه تعبیر مثل دیگر مردم معبّر. أَنساهُ الشَّیطانُ ذِکرَ رَبِّهِ» ۴۲ فخر: اینکه دو جمله را دو جور معنی کرده- اند: ۲۷- چون یوسف برای نجات خود بمخلوق متوسّل شد دو مجازات شد: اوّل- فراموشی یاد خدا که بوسیله‌ی تسلّط شیطان و ایجاد فراموشی بود«۲۷». دوّم- طول ماندن در زندان، ۲- شیطان از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یاد رفیق زندانی او برد که نزد آقا و ارباب خود یوسف را معرّفی کند از اینکه جهت در زندان ماند. دوّم- طول ماندن در زندان، ۲- شیطان از یاد رفیق زندانی او برد که نزد آقا و ارباب خود یوسف را معرّفی کند از اینکه جهت در زندان ماند. -قرآن-۱-۴۰- پاورقی-۲۴۶-۲۴۸ مجمع: از امام سجّاد و صادق علیهما السّلام معنی اوّل روایت شده است. جامی: چنان رفت آن وصیّت از خیالش ||که بر خاطر نباشد چند سالش نهال وعده‌اش مأیوسی آورد || بزندان بلا محبوسی آورد بلی آن را که ایزد برگزیند || بصدر عزّ معشوقی نشیند ره اسباب بر رویش ببندد || رهین اینکه و آنش کم پسندد نخواهد دست او در دامن کس || اسیر دام خویشش خواهد و بس «سَبعَ بَقَراتٍ سِمانٍ» ۴۳ دفتر پنجم: -قرآن-۱-۲۷ آن عزیز«۲۸» -فرمت-۱۰-۱۲ هفت گاو فربه پس پروری|| خوردشان آن هفت گاو لاغری در درون شیران بدند آن لاغران || ورنه گاوان را نبودندی خوران پس بشر آمد بصورت مرد کار ||لیک پنهان شیر در وی مرد خوار -قرآن-۴۰-۸۹-قرآن-۱۷۹-۲۱۸-قرآن-۲۲۸-۲۵۵ [صفحه ۱۹۰] گاو تن قربانی شیر خدا است || گر تو را با او سر صدق و صفا است «سَبعَ سِنِینَ دَأَباً» ۴۷ مجمع: حفص «دأبا» با فتح همزه خوانده است. -قرآن-۱-۲۶ و دیگران با سکون آن «وَ فِیهِ یَعصِرُون» با تاء بصورت خطاب قرائت کوفیها است، و به یاء بصورت غایب قرائت دیگران است و هم با ضمّ یاء و فتح صاد بصورت مجهول خوانده شده است. «بَعدَ أُمَّةٍ» با تبدیل تای آخر بهاء قرائت منقول از قتاده و زید بن علیّ است، و با کسر نیز قرائت شده است، «سبع سنابل» قرائت منقول از امام صادق علیه السّلام است. «ما بال النّسوة» با ضمّ نون نیز قرائت شده است. -قرآن-۲۶-۴۹-قرآن-۲۰۵-۲۲۰ «أَضغاثُ أَحلامٍ» ۴۴ انوار التنزیل بیضاوی کلمه‌ی «اضغاث» جمع ضغث است که بر هم بستن و دسته کردن گیاه باشد، و احلام خوابهای باطل است، و اینکه جمله برای خواب دور از واقع و حقیقت استعمال شده است. -قرآن-۱-۲۰ فخر: «ضغث» یکدسته از گیاه است که بر یک ساق باشد. و خواب اگر از چیزهای بی‌تناسب فراهم بود شبیه بدسته گیاه است. ادَّکَرَ بَعدَ أُمَّةٍ»«۲۹» ۴۵ بیضاوی: یعنی یوسف را یاد کرد پس از دسته‌ای زمان فراهم شده، و مقصود مدّتی دراز است. و با کسر همزه قرائت شده است که۴۵ بیضاوی: یعنی یوسف را یاد کرد پس از دسته‌ای زمان فراهم شده، و مقصود مدّتی دراز است. و با کسر همزه قرائت شده است که -قرآن-۱-۲۸-پاورقی-۲۹-۳۱ -قرآن-۶۹۹-۷۲۶-قرآن-۷۲۷-۷۵۳-قرآن-۷۵۴-۷۹۳-قرآن-۷۹۴-۸۱۷ [صفحه ۱۹۱] بمعنی نعمت است، یعنی بعد از آنکه خدا بیوسف انعام کرد که او را نجات دهد، و «امه» بمعنی فراموشی نیز قرائت شده است، و مقصود اینکه است که از پس فراموشی او را بیاد آورد. «مِمّا تُحصِنُون» ۴۸ بیضاوی: یعنی آنچه برای تخم و کشت نگاه میدارید. -قرآن-۱-۲۰ «یُغاثُ النّاس» ۴۹ ابو الفتوح: کلمه‌ی «یغاث» ممکن است از غوث باشد بمعنی آسایش از پس سختی، و یا بمعنی فریادرسی مثل اغاثه، و یا از «غیث» بمعنی باران باشد. -قرآن-۱-۱۹ «وَ فِیهِ یَعصِرُون» ۲۹ مجمع: اینکه جمله و آنچه در جلو جزء تمام یک آیه است از گفتار یوسف است. که خواب پادشاه نبوده است و بعلم پیغمبری از آن اطّلاع داده است، و إبن عبّاس گفته است: یعنی انگور و زیتون و دیگر میوه‌ها که در سال فراوانی آب آنها را می‌گیرند، و هم نقل کرده‌اند: یعنی میدوشند که کنایه است از فراوانی علف و زیادی شیر حیوانات. -قرآن-۱-۲۴ ابو الفتوح: ممکن است اینکه جمله از «عصرة» بمعنی التجاء و پناهندگی باشد و مقصود نجات و آسودگی است مانند آنکه پناهنده شده است و خود را آسوده کرده است. مجمع: در کتاب علیّ بن ابراهیم از امام صادق علیه السّلام نقل شده است: مردی حضور علی علیه السّلام اینکه جمله را خواند «یعصرون» با فتح یاء و کسر صاد آن حضرت فرمود: چه چیز را میفشارند مگر میخواهند شراب بسازند! عرض کرد: چه جور بخوانم! فرمود: «یعصرون» با ضمّ یاء و فتح صاد یعنی پس از خشک سالی، باران فراوان بر آنها میبارد، و بلخی گفته است: اینکه گفته‌های یوسف و تشریح خواب پادشاه می‌فهماند اینکه عقیده غلط است که خواب را هر طور اوّل تعبیر کردند نتیجه و درستی آن همان است زیرا علماء و غیبگوهای دربار آن را دروغ و خیال باطل دانستند و اگر آن سخن درست بود یوسف چنین تعبیر نمی‌کرد و نتیجه نمودار نمی‌شد. [صفحه ۱۹۲] «قالَ ارجِع إِلی رَبِّکَ فَسئَلهُ ما بالُ النِّسوَةِ» ۵۰ ابو الفتوح: در معنی اینکه جمله‌ها تا آخر چنین نوشته است: گفت برو باز پس شو و ملک را بگو تا آن زنان را حاضر کند و بپرسد تا چرا دستها بریدند! و اینکه برای آن کرد تا ملک را و جز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او را روشن شود که او را بیگناه باز داشته‌اند. عبد اللّه عبّاس گفت: اگر یوسف چون ملک او را بخواند بیرون آمدی و استکشاف نکردی ملک و هر که او را دیدی با خویشتن گفتی: -قرآن-۱-۶۰ اینکه آن مرد است که با زن عزیز خیانت کرد، و رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم گفت: عجب میدارم از یوسف و کرم او و صبر او و خدای بیامرزد او را بآنکه رسول آمد و او را پرسید که تأویل خواب ملک چی است! بگفت و امتناع نکرد و اگر بجای او من بودم گفتمی: تا از زندان بیرون نیارید نگویم، و عجب دگر از صبر او که چون رسول باز آمد و گفت: بیرون آی، با آنکه مدّت دراز در زندان بمانده بود، گفت: برو و ملک را بگو تا احوال من از زنان پرسد تا ایشان چرا دستها ببریدند! و اگر بجای او من بودمی شتاب کردمی تا بیرون آمدمی، او سخت حلیم و ساکن بوده است. فخر: جملهی «فاسئله» بقرائت کسائی و إبن کثیر «فسله» باسقاط همزه است، و در اینکه پیغام که یوسف بشاه داده است که از حال زنها بپرسد و نام آن زن را نبرده است برای رعایت حقوق و حرمت او بوده است، و بهمین جهت او هم پاس اینکه ادب او را داشت و بزودی اقرار بگناه خود کرد که «الآنَ حَصحَصَ الحَقُّ» و بکتابی خواندم: زنی شوهر خود را بقاضی برد که مهرش را بگیرد، قاضی برای شناسائی شهود و شهادت برای مهر او فرمان کرد روی او را باز کنند تا شهود ببینند، مرد گفت: حاجتی بپرداشتن حجاب زن نیست، من حقّ او را درست میدانم و میدهم، چون زن اینکه احترام را از شوهر خود دید از دعوای خود گذشت و مهر خود را بخشید. -قرآن-۳۳۱-۳۵۷ «حَصحَصَ الحَقُّ» ۵۱ بیضاوی: ممکن است از «حصحص البعیر» باشد بمعنی ثبت و استقرّ و ممکن است از «حصّ الشّعر» باشد بمعنی ظهور و بصورت مجهول نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۱۹۳] جامی گفته است: بجرم خویش کرد اقرار مطلق || برآمد زو صدای حصحص الحقّ بگفتا نیست یوسف را گناهی || منم در عشق او گم کرده راهی نخست او را بوصل خویش خواندم || چو کام من نداد از پیش راندم کَ لِیَعلَمَ أَنِّی لَم أَخُنه» ۵۲ مجمع: حسن بصری و مجاهد و ضحّاک و قتاده و ابو مسلم گفته‌اند: اینکه جمله سخن یوسف است که اینکه پیغام بپادشاه و پرسش از زنها برای اینکه است که معلوم شود من خیانت نکرده‌ام و چون قرینه هست و نمودار است که مقصود از اینکه گوینده یوسف است، سخن او وصل سخن آن زن نقل شده است. جبّائی گفته است: اینکه جمله هم از سخن آن زن است یعنی اقرار من بگناه خود برای آن است که یوسف بداند از آن ببعد که او غایب و از من دور بود خیانت باو نکردم و اینکه تهمت را تکرار نکردم«۳۰». -قرآن-۱-۴۲-پاورقی-۶۱۱-۶۱۳ حسینی: ملک بیوسف پیغام داد که زنان بگناه خویش اعتراف نمودند بیا تا بحضور تو ایشان را عقوبت کنم. یوسف فرمود که غرض من عقوبت نبود «ذلِکَ لِیَعلَمَ» اینکه درخواست بر آن کردم تا بداند عزیز- الخ. -قرآن-۱۵۳-۱۷۲ از یوسف زلیخای منسوب بفردوسی در حاشیهی تفسیر حسینی: سبک داد فرمان شه پاک رأی || که گردید آن انجمن در سرای هر آنکس که در مصر بودند زن || بکاخ ملک در شدند انجمن زلیخا و چندان زن بت پرست || که شان بود مجروح کفهای دست بپرسید از ایشان همانگاه شاه || که از چی است چندان نشان تباه [صفحه ۱۹۴] میان زلیخا و یوسف سخن || بگوئید زان سان که افتاده بن بیکبار باشد بگفتند: ما || ز یوسف ندیدیم هرگز خطا فرشته است یوسف، ز هر عیب پاک || نه زین آتش و آب و باد است و خاک ما أُبَرِّئُ نَفسِی» ۵۳ کشف نوشته است: یوسف آنگه گفت: «ذلِکَ لِیَعلَمَ أَنِّی لَم أَخُنه» بالغیب توفیق و عصمت حقّ دید، باز چون گفت «وَ ما أُبَرِّئُ نَفسِی» تقصیر در خدمت خود دید. آن یکی بیان شکر توفیق است و اینکه یکی بیان عذر تقصیر است«۳۱»، و بنده باید که پیوسته میان شکر و عذر گردان بود، هرگه که با حقّ نگرد نعمت بیند بنازد و در شکر بیفزاید، چون با خود نگرد گناه بیند بسوزد و بعذر پیش آید، بآن شکر مستحقّ زیادت گردد، باین عذر مستوجب مغفرت شود. پیر طریقت گفت: الهی گاهی بخود نگرم گویم از من زارتر کیست! گاهی بتو نگرم گویم از من بزرگوارتر کی است! و بنده باید که پیوسته میان شکر و عذر گردان بود، هرگه که با حقّ نگرد نعمت بیند بنازد و در شکر بیفزاید، چون با خود نگرد گناه بیند بسوزد و بعذر پیش آید، بآن شکر مستحقّ زیادت گردد، باین عذر مستوجب مغفرت شود. پیر طریقت گفت: الهی گاهی بخود نگرم گویم از من زارتر کیست! گاهی بتو نگرم گویم از من بزرگوارتر کی است! -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۶۹-۱۱۰-قرآن-۱۵۹-۱۸۵-پاورقی-۲۸۴-۲۸۶ گاهی که بطینت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود افتد نظرم || گویم که من از هر چه بعالم بترم چون از صفت خویشتن اندر گذرم || از عرش همی بخویشتن در نگرم «إِنَّ النَّفسَ لَأَمّارَةٌ» ۵۳ کشف نوشته است: بدان که نفس را چهار رتبت است: اوّل- نفس امّاره، پس نفس مکّاره، سیّم- سحّاره، چهارم- مطمئنّه، نفس امّاره آن است که در بوتهی ریاضت نگذشته پوست هستی از وی بد باغت باز نیفتاده و با خلق خدا بخصومت برخاسته و هنوز بر صفت سبعیّت بمانده پیوسته در پوستین خلق افتاد، همه خطبه بر خود کند همیشه قدم بر مراد خود نهد، در عالم انسانیّت میچرد، جز خوردن و خفتن و کام راندن چیزی دیگر نداند، خداوندان اینکه نفس را می‌گوید: «ذَرهُم یَأکُلُوا وَ یَتَمَتَّعُوا وَ یُلهِهِمُ الأَمَل» و جملهی انبیا و رسل که آمدند ایشان را بقهر و جهاد اینکه نفس فرمودند: حق مجاهدت آن است که صفات نفس اماره چون حرص و شهوت و شره و حقد و کبر و عداوت و بغض آن را پرورش ندهی و -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۵۴۸-۶۰۸ [صفحه ۱۹۵] زیر دست خود داری، هر گه که سر برزند آن را بسنگ جهد از خود باز میداری چنان که آن جوانمرد گفت: مار نفست بر سر گنج دلت ساکن شده است || سنگ جهد از عهد دل بر تارک آن مار زن ور کسی بیمار جان است از نهیب هزل چرخ || شربتی از جام جدّ بر جان آن بیمار زن امّا نفس مکّاره فروتر است از نفس امّاره، قوّت آن ندارد که مقاومت مرد کند امّا پیوسته در کمین بود تا کی دست یابد. و مثالش آن است که چون مرید در راه مجاهدت و ریاضت در مقام جمعیّت بیند سفری از سفرهای طاعت چون حجّ و غزا و زیارت در پیش نهد، گوید اینکه بهتر و در منازل طاعت اینکه قدم عالیتر، و وی در آنچ گفت، راستگوئی است امّا مکر است که می‌کند و تلبیس که میخواهد تا مرید را از مقام جمعیّت بیفکند و او را درین سفر پراکنده خاطر و سرگردان کند. جنید از اینجا گفت: هزار مرید با ما قدم در اینکه راه نهادند همه فرو شدند و من بر سر آنم، و مریدان را در راه ارادت، پیر از بهر اینکه میباید که پیران منازل اینکه راه شناخته باشند و کمینگاه نفس مکّاره بر ایشان پوشیده نماند، تا احوال مریدان را تتبّع می‌کنند و آنچ سازگار قدم ایشان بود بر آن دلالت می‌کنند. بزرگان دین گفتند: مرد تا صاحب تمکین نشود از نفس مکّاره ایمن نگردد، و بعد از نفس مکّاره نفس سحّاره است، گرد اهل حقیقت گردد، چون او را بر طاعات و انواع ریاضات محکم بیند گوید بر نفس خود رحمت کن چون مرد نه محقّق باشد او را از مقام حقیقت با مقام شریعت آرد، رخصت پیش وی نهد، و هر جا که رخصت آمد آرام نفس پدید آید، از آنجا نفس قوّت گیرد و او را بقدم اوّل باز برد، نفس امّاره باز دید آید، در جمله بدانک نفس سحّاره مرد را بمعصیت نفرماید، بطاعت فرماید. چون مرد قدم در کوی طاعت نهد از عین طاعت وی رنگی برآرد، و گوید آخر تو بهتری از آن مرد شرابخوار فاسق مرد در خود اینکه اعتقاد کند، خود را بچشم پسند نگرد و دیگران بچشم حقارت تا هلاک از وی برآید. از آنجا نفس مطمئنّه آغاز کند که نفس انبیاء [صفحه ۱۹۶] و اولیاء است، در پردهی رعایت بند عصمت دارد، آنها که انبیاءاند در سرا پردهی عصمتاند و آنها که اولیاءاند در پردهی حفظ و رعایتاند. اگر یک لحظه بند عصمت از ایشان برداشتندی، از ایشان همان آمدی که از فرعون و هامان، و اگر یک نفس حفظ و حیاطت و رعایت از اولیاء منقطع گشتی همه اولیا زنار در بستندی اگر هزار سال احمد عربی میرفتی اگر «دَنا فَتَدَلّی» نبودی کجا رسیدی!. -قرآن-۳۹۲-۴۰۹ [صفحه ۱۹۹]

[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۵۴ تا ۱۰۱]

وَ قالَ المَلِکُ ائتُونِی بِهِ أَستَخلِصهُ لِنَفسِی فَلَمّا کَلَّمَهُ قالَ إِنَّکَ الیَومَ لَدَینا مَکِینٌ أَمِینٌ [۵۴] قالَ اجعَلنِی عَلی خَزائِنِ الأَرضِ إِنِّی حَفِیظٌ عَلِیمٌ [۵۵] وَ کَذلِکَ مَکَّنّا لِیُوسُفَ فِی الأَرضِ یَتَبَوَّأُ مِنها حَیثُ یَشاءُ نُصِیبُ بِرَحمَتِنا مَن نَشاءُ وَ لا نُضِیعُ أَجرَ المُحسِنِینَ [۵۶] وَ لَأَجرُ الآخِرَةِ خَیرٌ لِلَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ [۵۷] وَ جاءَ إِخوَةُ یُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَیهِ فَعَرَفَهُم وَ هُم لَهُ مُنکِرُونَ [۵۸] -قرآن-۱-۵۱۶ وَ لَمّا جَهَّزَهُم بِجَهازِهِم قالَ ائتُونِی بِأَخٍ لَکُم مِن أَبِیکُم أَ لا تَرَونَ أَنِّی أُوفِی الکَیلَ وَ أَنَا خَیرُ المُنزِلِینَ [۵۹] فَإِن لَم تَأتُونِی بِهِ فَلا کَیلَ لَکُم عِندِی وَ لا تَقرَبُونِ [۶۰] قالُوا سَنُراوِدُ عَنهُ أَباهُ وَ إِنّا لَفاعِلُونَ [۶۱] وَ قالَ لِفِتیانِهِ اجعَلُوا بِضاعَتَهُم فِی رِحالِهِم لَعَلَّهُم یَعرِفُونَها إِذَا انقَلَبُوا إِلی أَهلِهِم لَعَلَّهُم یَرجِعُونَ [۶۲] فَلَمّا رَجَعُوا إِلی أَبِیهِم قالُوا یا أَبانا مُنِعَ مِنَّا الکَیلُ فَأَرسِل مَعَنا أَخانا نَکتَل وَ إِنّا لَهُ لَحافِظُونَ [۶۳] -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱-۵۷۸ قال هَل آمَنُکُم عَلَیهِ إلّا کَما أمِنتُکُم عَلی أخِیهِ مِن قَبلُ فَاللّهُ خَیرٌ حافِظاً وَ هُوَ أرحَمُ الرّاحِمِینَ [۶۴] وَ لَمّا فَتَحُوا مَتاعَهُم وَجَدُوا بِضاعَتَهُم رُدَّت إلَیهِم قالُوا یا أبانا ما نَبغِی هذِهِ بِضاعَتُنا رُدَّت إلَینا وَ نَمِیرُ أهلَنا وَ نَحفَظُ أخانا وَ نَزدادُ کَیلَ بَعِیرٍ ذلِکَ کَیلٌ یَسِیرٌ [۶۵] قالَ لَن أُرسِلَهُ مَعَکُم حَتّی تُؤتُونِ مَوثِقاً مِنَ اللّهِ لَتَأتُنَّنِی بِهِ إلّا أن یُحاطَ بِکُم فَلَمّا آتَوهُ مَوثِقَهُم قالَ اللّهُ عَلی ما نَقُولُ وَکِیلٌ [۶۶] وَ قالَ یا بَنِیَّ لا تَدخُلُوا مِن بابٍ واحِدٍ وَ ادخُلُوا مِن أبوابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَ ما أُغنِی عَنکُم مِنَ اللّهِ مِن شَیءٍ إنِ الحُکمُ إلّا لِلّهِ عَلَیهِ تَوَکَّلتُ وَ عَلَیهِ فَلیَتَوَکَّلِ المُتَوَکِّلُونَ [۶۷] وَ لَمّا دَخَلُوا مِن حَیثُ أمَرَهُم أبُوهُم ما کانَ یُغنِی عَنهُم مِنَ اللّهِ مِن شَیءٍ إلّا حاجَةً فِی نَفسِ یَعقُوبَ قَضاها وَ إنَّهُ لَذُو عِلمٍ لِما عَلَّمناهُ وَ لکِنَّ أکثَرَ النّاسِ لا یَعلَمُونَ [۶۸] -قرآن-۱-۱۰۲۶ وَ لَمّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ آوی إلَیهِ أخاهُ قالَ إنِّی أنَا أخُوکَ فَلا تَبتَئِس بِما کانُوا یَعمَلُونَ [۶۹] فَلَمّا جَهَّزَهُم بِجَهازِهِم جَعَلَ السِّقایَةَ فِی رَحلِ أخِیهِ ثُمَّ أذَّنَ مُؤَذِّنٌ أیَّتُهَا العِیرُ إنَّکُم لَسارِقُونَ [۷۰] قالُوا وَ أقبَلُوا عَلَیهِم ما ذا تَفقِدُونَ [۷۱] قالُوا نَفقِدُ صُواعَ المَلِکِ وَ لِمَن جاءَ بِهِ حِملُ بَعِیرٍ وَ أنَا بِهِ زَعِیمٌ [۷۲] قالُوا تَاللّهِ لَقَد عَلِمتُم ما جِئنا لِنُفسِدَ فِی الأرضِ وَ ما کُنّا سارِقِینَ [۷۳] -قرآن-۱-۵۲۰ قالُوا فَما جَزاؤُهُ إن کُنتُم کاذِبِینَ [۷۴] قالُوا جَزاؤُهُ مَن وُجِدَ فِی رَحلِهِ فَهُوَ جَزاؤُهُ کَذلِکَ نَجزِی الظّالِمِینَ [۷۵] فَبَدَأَ بِأوعِیَتِهِم قَبلَ وِعاءِ أخِیهِ ثُمَّ استَخرَجَها مِن وِعاءِ أخِیهِ کَذلِکَ کِدنا لِیُوسُفَ ما کانَ لِیَأخُذَ أخاهُ فِی دِینِ المَلِکِ إلّا أن یَشاءَ اللّهُ نَرفَعُ دَرَجاتٍ مَن نَشاءُ وَ فَوقَ کُلِّ ذِی عِلمٍ عَلِیمٌ [۷۶] قالُوا إن یَسرِق فَقَد سَرَقَ أخٌ لَهُ مِن قَبلُ فَأسَرَّها یُوسُفُ فِی نَفسِهِ وَ لَم یُبدِها لَهُم قالَ أنتُم شَرٌّ مَکاناً وَ اللّهُ أعلَمُ بِما تَصِفُونَ [۷۷] قالُوا یا أیُّهَا العَزِیزُ إنَّ لَهُ أباً شَیخاً کَبِیراً فَخُذ أحَدَنا مَکانَهُ إنّا نَراکَ مِنَ المُحسِنِینَ [۷۸] -قرآن-۱-۷۲۲ قالَ مَعاذَ اللّهِ أن نَأخُذَ إلّا مَن وَجَدنا مَتاعَنا عِندَهُ إنّا إذاً لَظالِمُونَ [۷۹] فَلَمَّا استَیأسُوا مِنهُ خَلَصُوا نَجِیًّا قالَ کَبِیرُهُم أ لَم تَعلَمُوا أنَّ أباکُم قَد أخَذَ عَلَیکُم مَوثِقاً مِنَ اللّهِ وَ مِن قَبلُ ما فَرَّطتُم فِی یُوسُفَ فَلَن أبرَحَ الأرضَ حَتّی یَأذَنَ لِی أبِی أو یَحکُمَ اللّهُ لِی وَ هُوَ خَیرُ الحاکِمِینَ [۸۰] ارجِعُوا إلی أبِیکُم فَقُولُوا یا أبانا إنَّ ابنَکَ سَرَقَ وَ ما شَهِدنا إلّا بِما عَلِمنا وَ ما کُنّا لِلغَیبِ حافِظِینَ [۸۱] وَ سئَلِ القَریَةَ الَّتِی کُنّا فِیها وَ العِیرَ الَّتِی أقبَلنا فِیها وَ إنّا لَصادِقُونَ [۸۲] قالَ بَل سَوَّلَت لَکُم أنفُسُکُم أمراً فَصَبرٌ جَمِیلٌ عَسَی اللّهُ أن یَأتِیَنِی بِهِم جَمِیعاً إنَّهُ هُوَ العَلِیمُ الحَکِیمُ [۸۳] -قرآن-۱-۷۹۱ وَ تَوَلّی عَنهُم وَ قالَ یا أسَفی عَلی یُوسُفَ وَ ابیَضَّت عَیناهُ مِنَ الحُزنِ فَهُوَ کَظِیمٌ [۸۴] قالُوا تَاللّهِ تَفتَؤُا تَذکُرُ یُوسُفَ حَتّی تَکُونَ حَرَضاً أو تَکُونَ مِنَ الهالِکِینَ [۸۵] قالَ إنَّما أشکُوا بَثِّی وَ حُزنِی إلَی اللّهِ وَ أعلَمُ مِنَ اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ [۸۶] یا بَنِیَّ اذهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِن یُوسُفَ وَ أخِیهِ وَ لا تَیأسُوا مِن رَوحِ اللّهِ إنَّهُ لا یَیأسُ مِن رَوحِ اللّهِ إلَّا القَومُ الکافِرُونَ [۸۷] فَلَمّا دَخَلُوا عَلَیهِ قالُوا یا أیُّهَا العَزِیزُ مَسَّنا وَ أهلَنَا الضُّرُّ وَ جِئنا بِبِضاعَةٍ مُزجاةٍ فَأوفِ لَنَا الکَیلَ وَ تَصَدَّق عَلَینا إنَّ اللّهَ یَجزِی المُتَصَدِّقِینَ [۸۸] -قرآن-۱-۶۹۶ قالَ هَل عَلِمتُم ما فَعَلتُم بِیُوسُفَ وَ أخِیهِ إذ أنتُم جاهِلُونَ [۸۹] قالُوا أ إنَّکَ لَأنتَ یُوسُفُ قالَ أنَا یُوسُفُ وَ هذا أخِی قَد مَنَّ اللّهُ عَلَینا إنَّهُ مَن یَتَّقِ وَ یَصبِر فَإنَّ اللّهَ لا یُضِیعُ أجرَ المُحسِنِینَ [۹۰] قالُوا تَاللّهِ لَقَد آثَرَکَ اللّهُ عَلَینا وَ إن کُنّا لَخاطِئِینَ [۹۱] قالَ لا تَثرِیبَ عَلَیکُمُ الیَومَ یَغفِرُ اللّهُ لَکُم وَ هُوَ أرحَمُ الرّاحِمِینَ [۹۲] اذهَبُوا بِقَمِیصِی هذا فَألقُوهُ عَلی وَجهِ أبِی یَأتِ بَصِیراً وَ أتُونِی بِأهلِکُم أجمَعِینَ [۹۳] -قرآن-۱-۵۶۲ وَ لَمّا فَصَلَتِ العِیرُ قالَ أبُوهُم إنِّی لَأجِدُ رِیحَ یُوسُفَ لَو لا أن تُفَنِّدُونِ [۹۴] قالُوا تَاللّهِ إنَّکَ لَفِی ضَلالِکَ القَدِیمِ [۹۵] فَلَمّا أن جاءَ البَشِیرُ ألقاهُ عَلی وَجهِهِ فَارتَدَّ بَصِیراً قالَ أ لَم أقُل لَکُم إنِّی أعلَمُ مِنَ اللّهِ ما لا تَعلَمُونَ [۹۶] قالُوا یا أبانَا استَغفِر لَنا ذُنُوبَنا إنّا کُنّا خاطِئِینَ [۹۷] قالَ سَوفَ أستَغفِرُ لَکُم رَبِّی إنَّهُ هُوَ الغَفُورُ الرَّحِیمُ [۹۸] - قرآن-۱-۴۶۸ فَلَمّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ آوی إلَیهِ أبَوَیهِ وَ قالَ ادخُلُوا مِصرَ إن شاءَ اللّهُ آمِنِینَ [۹۹] وَ رَفَعَ أبَوَیهِ عَلَی العَرشِ وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً وَ قالَ یا أبَتِ هذا تَأوِیلُ رُءیایَ مِن قَبلُ قَد جَعَلَها رَبِّی حَقًّا وَ قَد أحسَنَ بِی إذ أخرَجَنِی مِنَ السِّجنِ وَ جاءَ بِکُم مِنَ البَدوِ مِن بَعدِ أن نَزَغَ الشَّیطانُ بَینِی وَ بَینَ إخوَتِی إنَّ رَبِّی لَطِیفٌ لِما یَشاءُ إنَّهُ هُوَ العَلِیمُ الحَکِیمُ [۱۰۰] رَبِّ قَد آتَیتَنِی مِنَ المُلکِ وَ عَلَّمتَنِی مِن تَأوِیلِ الأحادِیثِ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الأرضِ أنتَ وَلِیِّی فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ تَوَفَّنِی مُسلِماً وَ ألحِقنِی بِالصّالِحِینَ [۱۰۱] -قرآن-۱-۶۹۸ معنی لغات: یتبوّأ- مسکن میکند و جایگزین میشود. جهاز- نیازمندیها [صفحه ۲۰۰] برای خانه، عروسی، سفر جهّز- آماده کرد لوازم سفر و عروسی و خانه را، بضاعه- سرمایه‌ی تجارت و کسب، رحال- بکسر راء جمع رحل بمعنی پالان شتر، منزل و مأوی، اثاثیه‌ی سفر، نمیر- از مصدر میر بمعنی طعام و خوردنیهای ضروری زندگی دادن و مخارج کسی را دادن، اغنی عنکم- بینیاز میکنم و اقناع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میکنم، و بحدّ کفایت میرسانم برای شما، سقایهٔ و صواع- ظرف آبخوری، نجی- راز و سرّ و آنکه با او براز سخن می‌گویند، تفتؤ- از مصدر فتأ بسکون دوّم و فتح اوّل بمعنی آرام کردن، خودداری کردن، دست برداشتن از چیزی، حرض- بمعنی فساد بدن و دین و عقل، بث- پراکندگی، متفرّق کردن، اندوه شدید، تحسّسوا- کوشش کنید در دیدن و شنیدن و مطّلع شدن، تثریب- ملامت، زشت شمردن کار کسی را، تفنّدون- یعنی ضعیف و دروغ میشمارید رأی مرا و ملامتم میکنید، خرّوا- از مصدر خرور بضمّ اوّل و دوّم بمعنی از بالا- افتادن، برو در افتادن، سجده کردن، نزغ- از مصدر نزغ بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی فساد میان مردم کردن و تحریک کردن- شیطان مردم را بر یکدیگر. ترجمه: ۵۴ پادشاه گفت: یوسف را نزد من آرید که ویژه‌ی کار خود کنم، چون [یوسف برابر شاه رسید و] با او سخن گفت [خرد و درستی او بدانست] گفتش البته کنون تو به پیشگاه من فرمان روای درستکار هستی ۵۵ یوسف گفت: مرا نگهبان اندوخته‌های زمین کن [که بکشت و کار فراهم میشود و خوراک آدمیان راست تا بهفت سال خشکی بدرستی بکاریم و بهره برداریم و بهمه کس بدرستی بخش کنیم] که البتّه من نگهبان [حقوق مردم] هستم و دانا [بروش بهره برداری و تقسیم حقّ هر کس] ۵۶ به اینکه گونه [بود سرنوشت یوسف که پس از چاه و زندان، درستی و خرد او بپیش شاه نمودار شد و] او را بر سرزمین مصر دست گشاده کردیم تا بهر کجای خواهد جای گزین شود، و البتّه که ما هر کس را بخواهیم ز مهر خود بهره‌مند کنیم و مزد نکوکاران نابود نگردانیم ۵۷ و همانا کسان که بحقّ گرویدند و پرهیزگار بودند مزد سرای دیگر برای‌شان بهتر باشد ۵۸ و [سرنوشت ما چنین بود که] برادران [صفحه ۲۰۱] یوسف نزد او آمدند و او آنان را شناخت و ایشان نه ۵۹ و چون خواسته‌شان انجام داد و] فرمود کالای خوردنی بباربریشان دهند، بآنان گفت آن برادرتان که از سوی پدر شما است نزد من آرید [تا او را کالا باندازه‌اش دهم] مگر نه بینید: من پیمانه درست دهم و میزبانی بنکو کنم! ۶۰ و اگر او را نیاورید، نزد من گندم ندارید و بمن نزدیک نباشید ۶۱ گفتند: ما او را ز پدر بخواهیم و البتّه که چنین کنیم ۶۲ و یوسف [چاره‌ای اندیشید:] بغلامان خود گفت: کالای ایشان [که بجای پول نقد برای خرید آوردند] در جوالهاشان نهید تا چوبخانه‌ی خود رسند آنرا شناسند و شاید [برای پرداخت بهای گندم] به اینکه جا باز آیند [و آن برادر با خود بیارند] ۶۳ چون نزد پدر باز رفتند گفتند: بابا خوراکی را ز ما جلو گرفتند [تا که برادر خود نبریم] تو برادر ما با ما بفرست تا خوار و بار بگیریم و البتّه از او نگهبانی می‌کنیم، ۶۴ یعقوب گفت مگر توانم شما را درستکار باو شمارم چنانکه با برادرش در گذشته درستکارتان شمردم! [ولی من خدا را پشتیبان خود بدانم و او را نگهبان پسرم کنم] پس خدا بهتر نگهبان است و او مهربانتر ز همه مهربانان است ۶۵ و [ز آن پس] چون جوالهای کالای خود باز کردند سرمایه‌ی خود در آن دیدند گفتند ای بابا ما چه فزونی خواهیم اینکه سرمایه ما است که در جوالهای ما است و بما باز گردانده‌اند با ما ستم نکنیم اینکه سرمایه‌ی ما بما بازگشته باید بازگردانیم و برای مردم خود خوار و بار آوریم و برادر خود نگهبانی کنیم [و او را ببریم] و شتروارى گندم [بنام او] فزون بیاوریم و اینکه اندازه [که آورده‌ایم و یا برویم بگیریم] کم است یا آسان ۶۶ [یعقوب که ناگزیر از فرستادن بن یامین شد] گفت: هرگز او را با شما نفرستم مگر که پیمانی استوار خداوندی بمن سپارید که او را نزد من باز گردانید بجز [در پیش آمد ناگهان] که شما فراگیر شوید [و ز باز آوردن برادر فرومانید] پس چو پیمان خویش استوار کردند یعقوب گفت: خدا بر اینکه گفتارمان نگهبان باشد [که توانید پیمان خود بانجام رسانید آنگاه یعقوب پندی داد که] ۶۷ ای پسران من ز یک در درون نشوید و جدا جدا ز درها درون [شهر] شوید گرچه ز سرنوشت خدا نتانم چیزی را [صفحه ۲۰۲] برای‌تان جلوگیر شوم که جزا و فرمان روا نباشد و من پشتیبانی باو کنم و هر که آسودگی بخواهد باید او را نگهبان خود بداند ۶۸ و چون فرزندان یعقوب بدستور پدر بدرون شهر شدند چیزی ز سرنوشت خداوندی آنان را آسوده نداشت جز اینکه یعقوب اندیشه‌ی درونی خود را نمودار کرد، [چه سر انجام چنان شد که برادرشان را دزد خواندند و برده کردند] و همانا یعقوب آن بدانست که ما باو آموخته بودیم و بیشتر مردمان ز آن خبر ندارند ۶۹ و چون نزد یوسف رفتند او برادر تنی خود را نزد خویش جای داد و گفت: ز آنچه کردند دل بد مدار که من برادر تو هستم ۷۰ و آنگاه که نیازمندی آنان برآورد و آماده‌ی بازگشت‌شان کرد ظرف آبخوری را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در جوال برادر خود نهاد و سپس جارچی فریاد کرد: ای کاروانیان شما دزدید ۷۱ آنان روی بگرداندند و گفتند: چه گم کرده‌اید! ۷۲ گفتند پیمانه‌ی آبخوری شاه را می‌جوئیم و آن کس آن آورد شترواری پاداش گیرد و پرداخت آن ما را گردنگیر بود ۷۳ گفتند: بخدا سوگند شما خود بدانید که ما برای بدکاری بدین سرزمین نیامدیم و دزد نبودیم ۷۴ مصریان پرسیدند: چه سزای دزد باشد اگر دروغ بگوئید! ۷۵ کاروانیان پاسخ دادند: آنکه گم شده در جوالش پیدا شود خود او سزا باشد که ببندگیش گیرند که ما ستمکاران را چنین سزا دهیم ۷۶ یوسف دست اندر کار گشتن جوالهای آنان شد پیش از جوال برادر تا که گم شده را ز جوالهای خواربار برادرش درآورد، و ما چنین چاره‌گری برای یوسف کردیم [که برادر ببهانه‌ی دزدی نزد خود بدارد] چه بآئین پادشاه روا نبود برادر بغلامی بگیرد مگر خدای بخواهد [تا بهانه بدست آرد و بآئین یعقوبیان او را نزد خود بدارد] و ما هر که را بخواهیم پایه‌اش بالا- بریم [و راه چاره‌ی کارش باو بنمائیم] که برتر از هر دانشمندی دانائی بود ۷۷ برادران [که اینکه بدیدند] گفتند: اگر اینکه دزدی کرد همان خوی برادر او است که زین پیش دزدی کرد، [و اینکه سخنشان اشاره بآن بود که بکودکی یوسف را دزد خواندند] او اینکه سخن در دل نهان داشت و راز بر آنها فاش نکرد و گفت: شما را روشی باشد بد و خدا دانا است اینکه گوئید چه کرده بوده است! ۷۸ برادران گفتند: ای عزیز مصر [صفحه ۲۰۳] اینکه برادر ما را پدری پیر باشد تو یکی ز ما را بجای او بگیر [تا او را بآرامش دل پدر بریم] که البته تو را نکوکار دانیم ۷۹ او گفت: پناه بخدا که جز آنکه کالای خود نزد او یافتیم ببردگی بگیریم که ستمکار خواهیم بود. ۸۰ چون ایشان از او ناامید شدند با یکدیگر بکناری رفتند و براز گفتن شدند و بزرگترشان گفت: مگر فراموش کردید که پدر پیمان خداوندی از شما گرفته است [تا برادر باز برید] و زین پیش با یوسف چه بی‌اندازه بد کردید! پس من از اینکه سرزمین نروم تا دستوری ز پدرم رسد و یا فرمان خدائی باشد که بهترین فرماندهان است ۸۱ شما بسوی پدر بازگردید و بگوئید: ای بابا پسرت دزدی کرد و ما جز آنچه خود دیدیم نگوئیم چه از نهان اینکه کار چیزی ندانیم ۸۲ [و گر سخن ما باور نداری] از آن آبادی که بودیم بپرس وز کاروانی که با آن آمدیم چه جز براستی سخن نگوئیم ۸۳ یعقوب گفت: شاید خوی بد شما بکاری وادارتان کرد پس بناچار بهترین شکیبائی است [که بدوری دو پسر بمانم و] شاید خدا همگی را نزد من فراهم کند چه او دانای درستکار است، ۸۴ و پشت بفرزندان کرد و گفت: ای افسوس بر یوسف و چشمانش ز اندوه کور شد و او خوددار ز بیتابی بود ۸۵ پسران گفتند بخدا که دستبردار زیاد فرزند نیستی تا فرسوده شوی یا نابود گردی ۸۶ گفت: اندوه رنج خود بخدا می‌برم چه از او چیزی بدانم که شما نمی‌دانید ۸۷ ای پسران من بروید و پی یوسف بگردید، و برادرش و ز پرتو خداوندی ناامید نباشید چه جز بیدینان ز آن ناامید نباشند. [آنها بآرزوی برادر بمصر رفتند] ۸۸ پس چون نزد یوسف رسیدند گفتند: ای عزیز مصر ما و خاندان ما را سختی و تنگی بپسود و کالای ناچیز خود بیاوردیم. تو بر ما ببخشای و پیمانه‌ی پر بما بده که خدا بخشندگان را پاداش میدهد ۸۹ او گفت: میدانید با یوسف و برادرش چه کردید! آنگاه که نادان و بی‌خرد بودید، ۹۰ گفتند: مگر تو یوسفی! گفت: من یوسفم و اینکه بنیامین برادر من است که همانا خدا بر ما بخشش نمود و البتّه آنکه پرهیزگار بود و شکیبائی نمود [نکوکار است و] خدا مزد نیکوکاران نابود نمیکند، ۹۱ برادران گفتند سوگند بخدا که او تو را بر ما بگزید و ما براه [صفحه ۲۰۴] بد رفتیم ۹۲ گفت: امروز بر شما گناهی نیست و خدا شما را میآمرزد چه او مهربانترین مهربانان است، ۹۳ اکنون اینکه پیراهن من برید و بر صورت پدرم نهید که بینا میشود و همه‌ی خاندان‌تان را نزد من آرید ۹۴ و چون کاروان آنان ز مصر دور شد پدرشان گفت: من بوی یوسف میبابم اگر بی‌خردم نخوانید ۹۵ بپاسخ او گفتند: بخدا سوگند که تو در بد اندیشی دیرین خود باشی ۹۶ و چون جلودار کاروان رسید پیراهن به روی او انداخت و او بینا گشت و گفت: مگر بشما نگفتم من از سوی خدا چیزی بدانم که شما ندانید، ۹۷ پسران گفتند: ای بابا آمرزش گناه ما بخواه که ما بدکار بودیم، ۹۸ او گفت بهمین زودی آمرزش شما ز پروردگار خود بخواهم که او آمرزگار مهربان است، ۹۹ و چون خاندان یعقوب نزد یوسف رسیدند او پدر و مادر خود نزد خویش جای داد و [با برادران] گفت: بمصر روان شوید که بخواست خدا در آن آسوده بمانید ۱۰۰ و جایگاه پدر و مادر بر کرسی بالا برد و همگی به بزرگ- داشت یوسف بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زمین بسجده افتادند و او گفت: بابا اینکه راز خواب گذشته‌ی من است که خدا آن را درست و راست کرد و مرا ز زندان بدر آورد زان پس که دیو میان من و برادرانم آشوب کرد چه البتّه پروردگار من آنچه خواهد بخوبی انجام کند که او علیم است و حکیم ۱۰۱ پروردگارا تو بمن پادشاهی بخشیدی و دانش سرگذشتها و راز خوابدیده‌ها به من آموختی، تو پدید آورنده‌ی آسمانها و زمینی تو سرپرست دو سرای منی، ز تو خواهم که مرا سر بفرمان خود بمیرانی و پیوست به درستکارانم کنی. مفسّرین:لا که «قالَ المَلِکُ ائتُونِی بِهِ» ۵۴ مجمع: روایت کرده‌اند: چون یوسف از زندان درآمد که بحضور شاه برود، بر در زندان نوشت: اینجا گور زنده‌ها است و خانه‌ی اندوه و آزمایشگاه دوستان و جای سرزنش دشمنان. و چون بدربار رسید اینکه دعا خواند: ای خدای من از تو میخواهم بآن خوشیها و خیرات که آفریده ای از خوبی اینکه پادشاه بهره‌مندم کن و بپناه خودت از شرّ او و دیگرانم نگاه دار«۳۲». -قرآن-۱۵-۵۶-پاورقی-۴۴۴-۴۴۶ [صفحه ۲۰۵] «قالَ اجعَلنِی عَلی خَزائِنِ الأَرضِ» ۵۵ مجمع: یوسف که بحضور شاه رسید باو گفت: دوست دارم تفصیل خوابی که دیده‌ام از تو بشنوم، او آن طوری که شاه دیده بود بازگوی کرد، شاه پرسید علاج کار چیست! او جواب داد: در سالهای فراوانی زراعت زیاد کنید و با خوشه و ساقه ذخیره کنید و یک پنجم مصرف کنید که بس خواهد شد، و آنچه ذخیره شده است برای مردم مصر و اطراف آن کفایت است، و مردم از نواحی و دور میآیند و غلّه میبرند و سرمایه‌ای زیاد که برای دیگران نبوده برای تو فراهم خواهد شد. شاه پرسید به که میتوان اینکار واگذاشت! -قرآن-۱-۴۳ یوسف گفت: اینکه کار بمن واگذار و اختیار خزانه‌های اینکه سرزمین و ملک خود را بمن ده. «یَتَبَوَّأُ مِنها حَیثُ یَشاءُ» ۵۶ مجمع: إبن کثیر «نشاء» با نون بصیغه‌ی متکلّم خوانده است و دیگران بیاء بصیغه‌ی غایب قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۴ روح البیان: اینکه شعرها را از حافظ و جامی نقل کرده است: ماه کنعانی من مسند مصر آن تو شد || گاه آن است که بدرود کنی زندان را شب یوسف چو بگذشت از درازی || طلوع صبح کردش کار سازی چو شد کوه گران بر جانش اندوه || برآمد آفتابش از پس کوه ز هر چیزی که در عالم توان یافت || چو من دانا کفیلی کم توان یافت بمن تعویض کن تدبیر اینکه کار || که ناید دیگری چون من پدیدار «فَعَرَفَهُم وَ هُم لَهُ مُنکِرُون» ۵۸ ابو الفتوح: عبد اللّه عبّاس گفت: از آن روز که برادران یوسف را بچاه انداختند تا روزی که در مصر بحضور او آمدند چهل سال فاصله بود. و بعضی حکماء گفته‌اند: چون معصیت کرده بودند دیده‌ی بینائی آنها تاریک بود و چشم شناخت نداشتند، از اینکه جهت گفته شده است: یوسف شناخت و آنها او را نشناختند. -قرآن-۱-۴۱ «قالَ ائتُونِی بِأَخٍ لَکُم» ۵۹ ابو الفتوح: یوسف چنان نمود که برادران را نمی‌شناسد، از آنها پرسید: شما چه کاره هستید! آنها جواب دادند ما گوسفنددار -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۲۰۶] هستیم و گرفتار قحطی شده‌ایم و برای خرید خوراکی آمده‌ایم، او گفت: نکند که جاسوس باشید، گفتند: ما همه برادریم و پدر پیری داریم که پیغمبر است. پرسید: چند برادر هستید! گفتند: دوازده نفر بوده‌ایم و یکی در کوچکی نابود شد، پرسید آن دیگری کجا است! گفتند: چون گم شده محبوب پدر بود و اینکه یک با او از یک مادر است پدر ما او را بیاد گمشده برای تسلّی دل خود نزد خود نگاهداشته است یوسف پرسید کی شما را میشناسد تا درستی گفتارتان معلوم شود! جواب دادند: ما غریبیم و آشنا نداریم، او گفت: پس برای صدق سخن خود آن برادر که نزد پدر است با خود بیاورید و گر نه بشما طعام و خوراکی نخواهم داد. و همین است معنی اینکه جمله «قالَ ائتُونِی». -قرآن-۱۹۴-۲۱۱ روح البیان: بجای «باخیکم» گفته است: «بِأَخٍ لَکُم» برای اظهار کمال ناشناسی، چون جمله‌ی اوّل می‌فهماند آن برادرتان که می‌شناسم و جمله‌ی دوّم یعنی برادری که شما دارید. و شاید اینکه جمله را از اینکه جهت گفته است که آنها تقاضای یک شتر بار برای برادر دیگر خود خواستند، چون برای هر نفر بیش از یک بار شتر نمی‌داد، گفت: اینکه بار را برای او، میدهم مشروط به اینکه که خودش را بیاورید حسینی: هر یک را یک شتر بار دادند، گفتند: یک شتروار دیگر بجهت برادر ما که در خدمت پدر است بدهید، یوسف گفت: من بشمار مردم میدهم نه بشمار شتر، ایشان مبالغه نمودند. «قال ائتونی باخ لکم». -قرآن-۴۳-۵۹ «وَ قالَ لِفِتیانِهِ اجعَلُوا بِضاعَتَهُم فِی رِحالِهِم» ۶۳ تبیان: باین امید دستور داد سرمایه‌ی آنها را در جوال‌شان بگذارند تا آنگاه که بار خود بگشایند و به‌بینند سرمایه‌شان بآنها باز داده شده است از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چنین گذشت و کرم با سختی و قحطی عمومی طمع می‌کنند که دوباره بروند و ممکن است منظورش اینکه بوده است که آنها برای کشف علّت اینکه عمل برگردند که چه شده است سرمایه‌شان بجوالها برگشته است. و بعضی گفته‌اند: برای اینکه چنین دستوری داد تا برادران نپندارند که یوسف بطمع فروش متاع خود گفته است برادرتان را بیاورید. -قرآن-۱-۶۲ [صفحه ۲۰۷] مجمع: قاریهای کوفه بجز ابو بکر «فتیانه» قرائت کرده‌اند و دیگران «فتیته» خوانده‌اند. و علّت اینکه دستور یوسف ممکن است برای آن بوده است که پنداشته است آنها دیگر سرمایه ندارند که برگردند و معامله کنند، و ممکن است چون میدانسته که تقوی و پرهیزگاری‌شان وادار می‌کند که برگردند و بهای خوراکی که برده‌اند بپردازند، سرمایه را در جوال گذاشت تا به بینند و پندارند اشتباه شده است، و برگردند که آن را ردّ کنند. ابو الفتوح: بضاعت و سرمایه‌ی آنها بگفته‌ی إبن عبّاس کفش بود و چرم، و قتاده گفته است: درهم و پول بوده است. «فَأَرسِل مَعَنا أَخانا نَكتَل» ۶۳ مجمع: مردم کوفه «یکتل» با یاء و دیگران با نون خوانده‌اند و «خیر حافظا» قرائت کوفی است و دیگران «حفظا» بی‌الف خوانده اند، و «ردّت» با ضمّ راء قرائت عموم و با کسر قرائت شاذّ و نادر است. -قرآن-۱-۳۴ «ذٰلِكَ كَيلٌ يَسِيرٌ» ۶۵ فخر: مقاتل گفته است: یعنی مقدار بار یک شتر که برای برادر بگیریم آسان است و اندک در برابر بخشش و ذخیره‌ی مصری. و ممکن است معنی اینکه باشد: اینکه مقدار که آورده‌ایم کم است و باید دوباره با برادر برویم و بیش از اینکه بیاوریم. و ممکن است مقصود اینکه باشد که اینکه عمل آسان است آوردن اینکه مقدار خوراکی مشقّتی ندارد. - قرآن-۱-۲۴ «إِلّا أَن يُحاطَ بِكُم» ۶۶ طبری: یعنی طوری همگی مسلوب الاختیار شوید که نتوانید او را نزد من برگردانید، مجاهد گفته است: یعنی مگر همگی هلاک شوید. -قرآن-۱-۲۷ «يا بَنِيَّ لا تَدخُلُوا مِن بابٍ واحِدٍ» ۶۷ طبری: إبن عبّاس و ضحّاک و سدّی و قتاده گفته‌اند: چون فرزندان یعقوب مردانی زیبا صورت و تناور بودند او ترسید که اگر مردم مصر اینکه عده مردان را ببینند که فرزندان یک نفر هستند چشم زخمی بآنها بزنند از اینکه جهت بآنها سفارش کرد متفرّق وارد شهر شوند تا بصورت یک دسته دیده نشوند و بچشم مردم نیایند و آنها را بچشم نکنند. -قرآن-۱-۴۵ فخر: عموم مفسّرین گفته‌اند: مقصود یعقوب همین بوده است که فرزندانش [صفحه ۲۰۸] را چشم زخم نرسد، و هفت روایت از پیغمبر [ص] بر درستی چشم زخم نقل است و عقیده‌ی حکما بر درستی آن از اینکه جهت است که چون نیروی خیال در اعمال بدنی انسان مؤثّر است چنانکه می‌بینیم اگر تخته‌ای بر زمین باشد روی آن راه میروند و اگر آنرا بر دو دیوار مرتفع مانند پل قرار دهند میترسند و نمی‌روند و ممکن است اگر کسی برود از ترس بیفتد، پس همانطور که ممکن است نیروی خیال و مجسّم شدن سقوط در خود آدمی مؤثّر باشد و او را ساقط کند ممکن است در دیگری هم اثر کند و هم ممکن است در حیوانی اثر کند. و تجربه از قدیم الأیّام نشان داده است اثر چشم را و پیغمبران هم آن را گفته‌اند پس نباید در درستی آن شک داشت، نظر دیگر در مقصود از اینکه جمله گفته‌ی ابو علیّ جبّائی است که چون فرزندان یعقوب در مردم مصر شهرت داشتند و از آنها سخن می‌گفتند یعقوب بآنها سفارش کرد از یک دروازه بصورت دسته‌ی یازده نفری و وضع مخصوص خود وارد شهر نشوند که شاید موجب حسد و ناپسندی مردم شود و یا پادشاه از آن وضع اندیشناک شود و آنها را بگیرند و حبس کنند. و ابراهیم نخعی گفته است: چون یعقوب خبر داشت که آنها نزد یوسف میروند سفارش کرد همگی با هم وارد بر او نشوند تا برادر تنی او بنیامین تنها نزد یوسف برود. تأویلات: مقصود از «باب واحد» یکی از راههای فضیلت است. مثل سخاوت و شجاعت و یا یکی از روشهای صفات حقّ است که سر چشمه و موجب جمیع فضائل است، پس نتیجه‌ی جمله چنین است: ای فرزندان از راه شجاعت یا سخاوت تنها کسب فضیلت نکنید و از راههای متفرّق و متعدّد بسوی فضیلت بروید تا مردمانی عادل و کامل باشید و بر صفت عدالت مستقرّ شوید، و یا معنی جمله اینکه است: بر تمام صفات حقّ برای خود روش اتّخاذ کنید نه بر یکی از آنها تا برای شما حالت کشف و شهود فراهم شود چنانکه در حدیث است: خداوند در روز قیامت بصورت عقاید اشخاص برای آنها متجلّی است. «ما أُغنِي عَنكُم مِنَ اللّهِ» ۶۷ روح البیان: نوشته است: در لطائف آورده که -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۲۰۹] یعقوب در اوّل مهر پدری پیدا کرد و آخر عجز بندگی آشکار کرد که اینکه جمله را گفت: «ما كانَ يُغنِي عَنهُم مِنَ اللّهِ مِن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شَیءٍ إِلّا حاجَةً فِی نَفسِ یَعقُوبَ قَضاها»، ابو الفتوح: کلمه‌ی «من» در اوّل، بیان و توضیح است و در دوّم زیادی است یعنی ورود از درهای متعدّد فقطّ انجام حاجت درونی یعقوب بود که شفقت پدری بود و ترس از چشم مردم. -قرآن-۱-۹۵ مجمع: یعنی ورود آنها بمصر از درهای مختلف جلوگیر نبود از سرنوشت خداوند که حسد یا چشم زخم مردم باشد و خود یعقوب متوجّه باین حقیقت بود که حذر از قدر سود ندارد، لکن اضطراب دل خود را باین سخن آرام کرد. روح البیان: کمال خجندی گفته است: عقل باطل شمرد چشم تو هر خون که کند || ظاهرا بیخبر از نکته‌ی العین حق است بعضی گفته‌اند ممکن است اشخاص کور هم با توصیفی چیزی که در آنها مؤثّر شود آن را چشم زخم رسانند. و بعضی نفوس با توجّه همّت بچیزی آن را بمیل خود تغییر دهند. نقل کرده‌اند آنگاه که سلطان محمود غزنوی فتح هند میکرد یکی از شهرها را نتوانست بگشاید چون هر وقت حمله بآن جا میکرد مریض میشد. علّت آن را پرسید، گفتند: عدّه‌ای از هنود در آن شهر هستند که همّت خود را متوجّه تو می‌کنند، او دستور داد موقع حمله بوق و طبل زنند تا فکر آنها متمرکز نشود، چون چنین کردند شاه مریض نشد و موفّق شد، و در حیوان نیز اینکه اثر هست چون گزنده که کسی را گزید اگر کشته شود درد کم میشود، زیرا تنفّس او در آن کس مؤثّر است و پس از کشته شدن اثر آن نابود میشود و درد کم. فی ظلال: روایت و تفسیر در اینکه جمله بچند صورت در آمده است با اینکه روش قرآن بر خلاف آن است چون اگر جای نمودار کردن مطلب بود از روی دگر سخن میرفت ولی فقطّ گفته شده است «إِلّا حاجَةً الخ» که می‌رساند با اینکه یعقوب سر سپرده‌ی سرنوشت حتمّ بود در دلش چیزی می‌خلید که آن را سفارش به -قرآن-۲۱۶-۲۲۷ [صفحه ۲۱۰] بفرزندان کرد ولی دوباره عقیده‌ی خود را نمودار کرد که گفت: «ما أُغنِی عَنکُم مِنَ اللّهِ الخ. -قرآن-۷۱-۱۰۵ «جَعَلَ السِّقایَةَ» ۷۰ مجمع: ظرف آبخوری پادشاه بوده است که گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۲ طلا بوده است و طلا و نقره، و نقره‌ی مرصّع بجواهر نیز گفته‌اند. و همان بوده است که در سالهای قحط پیمانه‌ی غلّه قرار دادند، و همین است مقصود از «صُواعَ المَلِکِ» و کلمات «صواع، و وعاء، و یرفع، و درجات، و ذی علم» قرائت متعدّد شده است. -قرآن-۱۶۴-۱۸۳ «وَ أَنَا بِهِ زَعِیمٌ» ۷۲ فخر: کلبی گفته است: زعیم بلغت مردم یمن بمعنی کفیل است و مجاهد گفته است زعیم همان مؤذّن است که اعلام کرد پیمانه گم شده است. -قرآن-۱-۲۶ «لَقَد عَلِمتُم ما جِئنا لِنُفسِدَ» ۷۳ مجمع: یعنی از رفتار نیک و کردار نیک ما برای شما معلوم شده است مردمان درستی هستیم، و یا چون آنچه در جوالها- شان گذاشته شده بود آوردند و تسلیم کردند خود نشانه‌ی درستی آنها بود، و یا چون وارد سرزمین آنها شدند دهن حیوانات خود را بستند تا زراعت و علف کنار راه را آسیب نرسد، اینکه بالاتر دلیل است که برای دزدی نیامده‌اند. -قرآن-۱-۳۷ طبری: فساد در اینکه جمله بمعنی معصیت و نافرمانی است. [«قالُوا فَما جَزاؤُهُ إِن کُنتُم کاذِبِینَ» ابو الفتوح: گفتند: [یعنی گماشتگان یوسف]: چه جزا و پاداش بود آن را یعنی دزدی را یا آنکار که ذکر آن میرفت اگر دروغ بگوئید! گفتند [یعنی برادران یوسف]]: -قرآن-۳-۵۰ «مَن وُجِدَ فِی رَحلِهِ فَهُوَ جَزاؤُهُ» ۷۵ طبری: یعنی نتیجه‌ی دزدی آنکه مال در جوال او پیدا شده است خودش هست که در برابر دزدیش تسلیم بصاحب مال شود، تا او را زر خرید خود کند و بغلامی بگیرد. [«کَذلِکَ کِدنا» ابو الفتوح: ما همچنین کید کردیم یعنی تدبیر ساختیم برای یوسف. جمله دلیل آن میکند که آن بامر خدای تعالی بود]. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۲۳۲-۲۴۸ «ما کانَ لِیَأخُذَ أَخاهُ فِی دِینِ المَلِکِ إِلّا أَن یَشاءَ اللّهُ» ۷۶ مجمع: یعنی -قرآن-۱-۷۷ [صفحه ۲۱۱] در قانون و عدالت پادشاه مصر چنین مجوّزی نبود که برادر را بدزدیش بنده کند. مگر خداوند بخواهد برای یوسف عذری فراهم شود تا اینکه کار بکند. «إِن یَسرِق فَقَد سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِن قَبلُ» ۷۷ طبری: سعید بن جبیر گفت: پدر مادر یوسف بتی داشت که یوسف از او دزدید و شکست و دور انداخت، برادرانش او را باین دزدی سرزنش می‌کردند و اینکه جمله اشاره بآن قضیّه است. مجاهد گفته است: کمربند اسحاق بعنوان حقّ اکبر اولاد نزد عمّه‌ی یوسف بود که بزرگتر از یعقوب بود و چون هر دو یوسف را دوست داشتند و نمی‌توانستند از او جدا شوند عمّه- اش چنین تدبیر کرد که او را متّهم بدزدی کند و برسم مردم آن روز دزد را بعنوان غلامی نزد خود بدارد، کمربند را زیر لباس‌ها بر کمرش بست و گفت بگردید تا معلوم شود کمربند را که دزدیده است! چون همه را گشتند و بکمر یوسف یافتند آن زن او را نزد خود برد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تا زنده بود نگاه داشت و همین است معنی اینکه جمله. -قرآن-۱-۵۳ تبیان: یوسف برای فقرا در سر سفره غذا پنهان میکرد برادران متّهمش می- کردند. مجمع: همین قضیّه‌ی کمربند از امامهای ما روایت شده است و سفیان عیینه گفته است: مرغ یا تخم مرغی در خانه‌ی یعقوب بود یوسف آن را دزدید و بگدائی که چیزی میخواست بخشید، برادران او را سرزنش بدزدی کردند. «فَأَسَرَّها یُوسُفُ فِی نَفسِهِ وَ لَم یُبدِها لَهُم قالَ أَنتُم شَرٌّ مَکاناً وَ اللّهُ أَعلَمُ» ۷۷ طبری: یعنی یوسف اینکه کلمات را در دل پنهان کرد و با خود گفت: «أَنتُم شَرٌّ مَکاناً» تا آخر. -قرآن-۱-۱۰۸-قرآن-۱۹۲-۲۱۵ مجمع: یعنی سخن آنها را که گفتند: اگر اینکه دزدی کرده است همان است که در گذشته برادرشان دزدی کرده است در دل پنهان کرد و جواب آنها را آشکار نکرد و با خود گفت شما بد بوده‌اید که برادر خود را از پدر دزدیدید. ابو الفتوح: یعنی اینکه قضیّه را در دل نهان داشت و نگفت من یوسفم و دزدی نکرده‌ام و جمله‌ی «اللّهُ أَعلَمُ بِما تَصِفُون» نقل سخن یوسف نیست انشای قرآن است که در دنباله نقل اظهار شده است: خدا از توصیف آنها و چگونگی -قرآن-۱۰۹-۱۴۳ [صفحه ۲۱۲] قضایا خبردار است. [«قالُوا یا أَیُّهَا العَزِیزُ إِنَّ لَهُ أَباً شَیخاً کَبِیراً»- خذ أحدنا مکانه- الآیه» ابو الفتوح: پسران یعقوب گفتند ای عزیز مصر او پدری پیر و سالخورده دارد و مردی بزرگوار است اگر ممکن باشد یکی از ما را بجای او بازگیر که ما تو را از جمله نیکو کاران می‌بینیم و احسان تو عام است با ما و دیگران. -قرآن-۳-۶۸ «قالَ مَعاذَ اللّهِ» گفت پناه میبرم بخدا که آن را که متاع ما نزد او پیدا شده رها کنیم و آنرا بگیریم که متاع نزد او نبوده «إِنّا إِذاً لَظالِمُون» اگر چنین کنیم از ظالمان باشیم، نصب «معاذ» بر مصدر است ای «نعوذ باللّه معاذا» و فعلش در اینجا حذف شده است و مصدر بر مفعول فعل اضافه گشته مثل «سُبحانَ اللّهِ». -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۱۵۰-۱۷۶-قرآن-۳۴۷-۳۶۵ «فَلَمَّا استَیأَسُوا مِنه» ابو الفتوح: چون نومید گشتند از آنکه یوسف اجابت ایشان کند. -قرآن-۱-۳۰ «خَلَصُوا نَجِیًّا» تبیان: یعنی برادرها از دیگران جدا شدند و غیری با آنها نبود و با یکدیگر نجوی کردند. و اینکه جمله از آن عبارات فصیح و عجیب قرآن است که بر خلاف عادت است. -قرآن-۱-۲۰ ابو الفتوح: «نجیّا» ای مناجین، و نصب او بر حال است از فاعل خلصوا. و نجی مصدر است واحد و جمع و تذکیر و تأنیث در او یکسان است. و اینکه از جمله آیات مشار الیها است در فصاحت برای آنکه معانی بسیار در لفظ اندک آورده است.] «قالَ کَبِیرُهُم» ۸۰ طبری: مجاهد گفته است یعنی آنکه بعلم و عقل خود از دیگران جلو بود بنام شمعون، قتاده گفته است: روبیل گفت که عمرش از دیگران بیشتر بود و بزرگتر سنی بود. -قرآن-۱-۲۰ فَلَن أَبرَحَ الأَرضَ» ۸۳۳ من از اینکه زمین قدم برندارم تا اینکه پدرم دستوری دهد یا خداوند چاره‌ای کند و حکمی فرماید [یعنی تا مرگم فرا رسد] شما بنزد پدر بازگردید و بگوئید:«۳۳»].. -قرآن-۳-۲۹-پاورقی-۲۰۵-۲۰۷ [صفحه ۲۱۳] «إِنَّ ابنَکَ سَرَقَ» ۸۱ مجمع: کلمه‌ی «سرّق» بضمّ سین و تشدید راء بصورت مجهول قرائت شده است یعنی او را دزد خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۵ «بَل سَوَّلَت لَکُم أَنفُسُکُم أَمراً» ۸۳ روح البیان: یعنی من نمیدانم شما چه کرده‌اید. شاید در قانون آنها نبوده است که فرزندم را بجرم دزدی غلام خود کنند، و اگر شما آن را اظهار نمی‌کردید آنها چنین حکم نمی‌کردند. بقول سعدی: دروغ گفتن بضربت لازب ماند که اگر نیز جراحت درست شود نشان بماند چون برادران یوسف بدروغی موسوم شدند بر راست گفتن ایشان نیز اعتماد نماند قال اللّه تعالی «بَل سَوَّلَت لَکُم» الآیه. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۴۴۶-۴۶۹ کسی را که عادت بود راستی || خطا گر کند درگذارند از او و گر نامور شد بناراستی || و گر راست باور ندارند از او فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود یعقوب اینکه نبوده است که آنها دروغ و حیله‌ای بکار برده‌اند بلکه نظر اینکه بوده است که خواسته‌ی شما وادارتان کرد که فرزندم را ببرند تا سود بیشتر نصیبتان شود لکن از اینکه کار شرّ و زیان بمن و شما متوجه شد. و بعضی گفته‌اند: یعنی شما خیال کرده‌اید که او دزدی کرده- است ولی دزدی نکرده است. «فَصَبرٌ جَمِیل» ۸۴ طبری: شکیبائی من در برابر گرفتاری گم کردن فرزند -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۲۱۴] شکیبائی جمیل و کمال خوشخوئی است که هیچ بیقراری و شکوه کس از من نمیبیند. «وَ ابیَضَّت عَیناهُ مِنَ الحُزنِ» ۸۵ فخر: یعنی از غصّه آب در چشم یعقوب جمع بود و پیوسته بواسطه‌ی سفیدی آب چشم چشمانش سفید بود، و مقصود از اینکه جمله کوری چشم نیست چون اندوه و حزن موجب کوری چشم نیست. و بعضی گفته- اند: اندوه و گریه‌ی همیشگی موجب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کوری است و مقصود از اینکه جمله کوری یعقوب است. و بعضی گفته‌اند: کور نشد و دید چشمش بسیار ضعیف شد، و کلمه‌ی «حزن» با فتح حاء و زای نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۹ ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله کنایه است از مدّت انتظار، چنان که ما در فارسی میگوئیم: چشم ما براه از انتظار سفید شد. کشف نوشته است: گریستن که از بهر حقّ باشد دو قسم است: گریستن بچشم و گریستن بدل، گریستن بچشم گریستن تائبان است که از بیم اللّه بر دیدار معصیت خویش گریند، و گریستن بدل گریستن عارفان است که از اجلال حقّ بر دیدار عظمت گریند. گریستن تائبان از حسرت و نیازست، گریستن عارفان از راز و ناز است. «لا يَيأَسُ مِن رَوحِ اللّهِ إِلَّا القَومُ الكافِرُون» ۸۷ مجمع: حسن بصری و قتاده و عمر بن عبد العزیز «روح» با ضمّ راء خوانده‌اند بمعنی جان و مقصود آن حقیقت از سوی خدا است. -قرآن-۱-۶۳ روح البیان: در اینکه جمله اشاره است که ناامیدی و ترک طلب حقیقت کفر است، و در مثنوی است: گفت آن یعقوب با اولاد خویش || جستن یوسف کنید از جدّ بیش هر کسی خود را در اینکه جستن بجدّ ||هر طرف رانید شکل مستعد از ره حسّ دهان پرسان شوید || گوش را بر چار راه او نهید هر کجا بوی خوش آید بو برید|| سوی آنکه آشنای آن سرید [صفحه ۲۱۵] هر کجا لطفی ببینی از کسی || سوی اصل لطف ره یابی عسی اینهمه جوها ز دریائی است ژرف || جزء را بگذار و بر کل دار طرف «جِئنا بِبِضاعَةٍ مُزجاةٍ» ۸۸ طبری: مجاهد و عکرمه و ضحّاک گفته‌اند: یعنی اندک سرمایه آوردیم. و سرمایه‌ی ناقص و پست و نارواج و عبد اللّه بن حرث گفته است: یعنی اندک کالای عرب که پشم است و روغن. -قرآن-۱-۲۷ «تَصَدَّق عَلَينا» ۸۸ ابو الفتوح: اینکه دو جمله دو معنی شده است: اوّل- بر ما ببخش که جنس ما بد است و مزجاة و برای بدی متاع ما تو بما کم نده و نرخ کالای خود را تنزّل بده که با آنچه ما آورده‌ایم پیمانه‌ی تمام بدهی، دوّم- یعنی بر ما ببخش و برادرمان را آزاد کن. -قرآن-۱-۲۰ «هَل عَلِمتُم ما فَعَلتُم بِيُوسُفَ وَ أَخِيهِ إِذ أَنتُم جاهِلُون» ۸۹ مجمع: یعنی: -قرآن-۱-۷۶ آن زمان که آن رفتار با یوسف کردید و بچاهش انداختید و برادرش را از او جدا کردید که تنها ماند و همیشه در میان شما بیچاره بود و اندوهناک شما بچه بودید و نادان و یا چوپان و کم خرد که چنین کارها کردید، و در اینکه جمله طوری گفته شده است که نادانی مربوط بدوران انجام عمل بوده است نه موقع گفتگو چون آنگاه که یوسف آنها اینکه سخن را می‌گفت آنها پشیمان بودند و توبه کرده بودند و اینکه کمال بزرگواری یوسف است که در آن هنگام مقصرّشان بشمار نیاورد و نیز بآنها تلقین کرد: عذر بیاورند، در آن هنگام که چنین کارها کردند جوان بودند و کم- تجربه. «أَ إِنَّكَ لَأَنتَ يُوسُفُ» ۹۰ مجمع: بواسطه‌ی اختلاف تلفّظ همزه کلمات «أ انّک» به پنج صورت قرائت شده است. و نیز کلمه‌ی «یتّقی» با یای آخر نیز تلفّظ شده است. -قرآن-۱-۳۲ «اذهَبُوا بِقَمِيصِي هذا فَأَلقُوهُ عَلى وَجهِ أَبِي يَأتِ بَصِيراً» ۹۳ فخر: ممکن است بگوئیم: یوسف متوجّه بود که پدرش کور نیست و از اندوه زیاد چشمش ضعیف شده است و بواسطه‌ی رسیدن پیراهن یوسف خوشحال میشود و تقویت می‌شود و -قرآن-۱-۷۵ [صفحه ۲۱۶] بینائیش کامل میشود و بقوانین طب تا اینکه اندازه امکان دارد و قابل قبول است. ابو الفتوح: بعقیده‌ی آنها که گفتند: یعقوب کور نشد، معنی اینکه است که، پیراهن را بر او بیندازید تا وسیله‌ی چشم روشنی او بشود، چنانکه ما در فارسی می- گوئیم: چشم شما روشن از آمدن مسافر یا تولد فرزند و نظائر اینکه. «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ» ۹۴ کشف نوشته است: إبن برذوق عارفان همان نفخه‌ی الهی است که متواری‌وار گرد عالم میگردد بدر سینه‌های مؤمنان و موحّدان تا کجا سینه‌ی صافی بیند و سری خالی و آنجا منزل کند. و اشاره باین است حدیث «انّ لربّکم فی ایّام دهرکم نفخات» امّا یعقوب را اینکه کرامت بواسطه‌ی عشق یوسف نمودند و در تحت اینکه سرّی عظیم است و بیان دوّمی آن است که مشاهده‌ی یوسف یعقوب را بواسطه‌ی مشاهده‌ی حقّ بود جلّ جلاله، هر گه که یعقوب یوسف را به- چشم سر بدیدی بچشم سرّ مشاهده‌ی حقّ نگرستی، پس چون مشاهده‌ی یوسف از وی در حجاب شد مشاهده‌ی حقّ نیز از دل وی در حجاب شد، آن همه جزع نمودن یعقوب و اندوه کشیدن وی بر فوت مشاهده‌ی حقّ بود نه بر فوت مصاحبت یوسف، و آن تحسّر و تلهف وی بر فراق یوسف از آن بود که آئینه‌ی خود گم کرده بود نه ذات آئینه را میگریست، لا جرم آن روز که ویرا باز دید بسجود در افتاد که دلش مشاهده‌ی حقّ دید. -قرآن-۱-۳۵ روح البیان: هر چه طینت انسانی کثیف‌تر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد حواسّ و ادراکات او بیشتر از کار میماند و عاجز میشود و اگر لطیف بود بهمان اندازه قوی و حواسّ او پرتوانتر است و بسیاری از مردم هستند که بوی خوش از مسافت زیاد حسّ میکنند و شاید اشخاص با احساسات بسیار لطیف بوی خوش از چیزی درک کنند که در حسّ دیگر مردم چنین بوئی از اصل درک نشود، چنانکه یعقوب گفت: بوی پیرهن من می‌یابم و اینکه جور حسّ مخصوص آنها است که دارای مقام کشف و شهود هستند و در مثنوی است: بو، دوای چشم باشد نور ساز || شد ز بوئی دیده‌ی یعقوب باز بوی بد مر دیده را تاری کند || بوی یوسف دیده را یاری کند [صفحه ۲۱۷] بوی گل دیدی که آنجا گل نبود|| جوش مل دیدی که آنجا مل نبود می‌کشی بوی و بظاهر نیست گل || بی‌شکّ از غیب است و از گلزار گل گفت: بوی بو العجب آید بمن || همچنانکه مر نبی را از یمن که محمّد گفت: ب!!! دست صبا || از یمن می‌آیدم بوی خدا از اویس و از قرن بوی عجب || مر نبی را مست گردد پر طرب گفت: زین سو بوی یاری میرسد || اندرین ده شهریاری میرسد فی ظلال: ممکن است یافتن بوی یوسف از راه پیغمبری نباشد چون بسا پدر مادران از شدّت شوق، دیدار فرزند نزدیکی وصال در آینده‌ی نزدیک را حس می‌کنند. «فَارتَدَّ بَصِیراً» ۹۶ فخر: بعضی گفته‌اند: یعقوب کور بود و در موقع رسیدن پیراهن خدا او را بینا کرد، و بعضی گفته‌اند: از گریه و اندوه چشم او ضعیف شده بود، چون پیراهن یوسف باو رسید و از زندگی فرزند خبردار شد بسیار شاد شد و از شادی دل ضعف چشمش زایل شد. -قرآن-۱-۲۱ «قالَ أَ لَم أَقُل لَکُم إِنِّی أَعلَم» ۹۶ حسینی: اینکه سخن را یعقوب با احفاد و نتیجه‌های خود گفت: چون بشیر که پیراهن را آورد یهودا بود و دیگر فرزندان هنوز برنگشته بودند، پس بایستی از اینجهت روی سخن یعقوب با احفادش باشد. -قرآن-۱-۴۷ «سَوفَ أَستَغفِرُ لَکُم» ۹۸ ابو الفتوح: إبن عبّاس گفته است: یعنی وقت دیگر که شب جمعه باشد. برای شما دعا می‌کنم. عبد اللّه مسعود گفته است: -قرآن-۱-۲۷ یعنی بهنگام سحر دعا خواهم کرد. عطاء خراسانی گفته است: دست نیاز بسوی جوان دراز کردن بهتر است که از پیران حاجت خواستن زیرا چون برادران بیوسف گفتند: ما گناهکاریم او گفت: «لا تَثرِیب» امروز بر شما ملامتی نیست ولی چون فرزندان بیعقوب گفتند: -قرآن-۱۶۲-۱۷۶ «یا أَبانَا استَغفِر» بابا آمرزش ما را بخواه او گفت «سَوفَ أَستَغفِرُ» در آینده برای شما طلب مغفرت خواهم کرد. شعبی گفته است: جهت اینکه یعقوب خواهش -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۶۲-۸۱ [صفحه ۲۱۸] پسران را قبول نکرد و بوقت دیگر احاله کرد برای اینکه بود که بداند یوسف از آنها راضی هست یا نه. «آوی إِلَیهِ أَبَوَیهِ» ۹۹ مجمع: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: مادر یوسف مرده بود و خاله‌اش بجای مادرش زن پدر و پرستار آنها بود و مقصود یعقوب و خاله‌ی یوسف است. -قرآن-۱-۲۷ «ادخُلُوا مِصرَ» ۹۹ مجمع: وهب بن منبّه گفته است: آن روز که یوسف ببرادران اینکه جمله را گفت همگی هفتاد و سه تن بودند و آنگاه که با موسی از مصر بیرون رفتند ششصد هزار و پانصد و چند مرد بودند غیر از زن و بچه. -قرآن-۱-۱۷ «خَرُّوا لَهُ سُجَّداً» ۱۰۰ مجمع: از إبن عباس نقل شده است یعنی برای خدا و شکر بر نعمت سجده کردند. و از امام صادق [ع] نیز اینکه معنی روایت شده است کلبی گفته است یعنی بشکل رکوع برای احترام یوسف خم شدند مانند مردم دیگر غیر عربی زبان که امروز رسم دارند. -قرآن-۱-۲۵ «مِن بَعدِ أَن نَزَغَ الشَّیطانُ بَینِی وَ بَینَ إِخوَتِی» ۱۰۰ روح البیان: کمال احسان یوسف است ببرادران که کار آنها را در جلو پدر تحریک شیطان معرفی کرده است و بیگناهی آنها. -قرآن-۱-۶۶ «رَبِّ قَد آتَیتَنِی مِنَ المُلکِ» ۱۰۰ کشف نوشته است: گفته‌اند که ربّ- العالمین ملک مصر بدو کس داد: یوسف پیغامبر و فرعون دشمن، فرعون چون ملک مصر بر وی راست شد از قوّت خود دید اضافت با خود کرد گفت «الیس لی ملک مصر ما علمت لکم من اله غیری» لاـ جرم ذلیل و خوار گشت و امام اهل قدر و اعتزال گشت که گفتند «الطّاعة منّا لا من توفیق اللّه» و یوسف ملک از حقّ دید حول و قوّت خویش در میان ندید گفت: «ربّ قد آتیتنی من الملک» لا جرم بعزّ بینهایت و کرامت نبوّت رسید و امام اهل سنّت و جماعت گشت که گفتند «کلّ من عند اللّه» و گفته‌اند: آن ملک که یوسف اشارت بدان کرد ملک رضا و وفا است که بهر چه پیش آمد رضا داد و بهر چه روز «بلی» پذیرفت وفا نمود. -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۲۱۹] «تَوَفَّنِی مُسلِماً» ۱۰۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: هیچ پیغمبر تقاضای تعجیل مرگ خود نکرد جز یوسف که چون از نعمت دنیا برخوردار شد دیدار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دوست خواست. و بعضی گفته‌اند: یعنی تا هنگام مرگ بر ایمان پایدارم دار. -قرآن-۱-۲۳ سخن ما در اینکه سوره: ۱- در آیت ۴ کلمات «أَحسَنَ القَصَصِ» نه برای عرب آن روز می‌گوید قصّه‌ی یوسف بهتر قصّه‌ها است بلکه می‌بینیم هنوز هم بعد از سیزده قرن در شعر و داستان نام یوسف و زلیخا و یعقوب و یوسف بر قلم و زبان مردم دور میزند، و قبل از قرآن از قرون بسیار قدیم در تورات اینکه داستان با مختصر اختلاف نقل است و گویا در تلمود قدیم‌ترین کتاب یهود نیز اینکه داستان نقل شده است. -قرآن-۵۳-۷۳ شخصی بنام آقای علی خیّام‌پور رساله‌ی دکترای خود را در استانبول روی همین موضوع یوسف زلیخا بترکی نوشته است و خلاصه‌ی از آن را برای نشریّه‌ی دانشکده‌ی ادبیّات تبریز بفارسی ترجمه کرده است و یک نسخه از آنرا بوسیله‌ی دوست فاضل ارجمند آقای دکتر رجائی در اختیارم گذاشت، در اینکه رساله پنجاه و هفت یوسف زلیخای منظوم فارسی و ترکی احصا شده است با نمونه‌ای از شعر آنها که بعضی چاپ شده است و بعضی نسخه‌ی خطّی آنها در کتابخانه‌ها است و بعضی نسخه‌ی آن نایاب است و بعضی گوینده‌اش معلوم نیست، در همین رساله آنجا که زلیخا با یوسف خلوت می‌کند نوشته است [در تلمود بابلی نیز چنین آمده است: آن روز عید دینی مصریان بود و همه بعبادتگاه رفته بودند، زن دید که برای اقناع یوسف] تا آخر. باز در آنجا که یوسف را جذبه‌ی حقّ از پذیرش خواسته‌ی زلیخا نگاه داشت نوشته است [با اینکه فقره‌ی تلمود متوازی است: در آن هنگام شبح پدرش نمایان گردید که از پنجره درآمده گفت ....] و مقصود اینکه است که اینکه داستان از دیر زمان در نوشته‌های دینی و تربیتی و ادبی پیشینه‌ی درازی دارد که شاید از چهار هزار سال هم جلو باشد، چون دوران پیدایش بدرستی معلوم نیست، و هم فاصله‌ی مهاجرت یعقوب و پیدایش اینکه داستان تا ظهور موسی و تورات را بدّقت نمی‌توان تعیین کرد و شاید آغاز اینکه [صفحه ۲۲۰] داستان همان پیدایش تاریخ یهود باشد که متجاوز از پنج هزار و هفتصد سال می شمارند. و آنچه مورد نظر ما هست اهمیّت اینکه داستان است که در اینکه مدّت بشر را بخود جلب کرده است آیا علّت آن چه بوده است! شاید: مهاجرت یک تیره‌ی نامی یهود بسرزمین پر نعمت مصر بواسطه‌ی همین سرگذشت پر محنت یوسف و یعقوب بوده است که دنباله‌ی آن پیدایش موسی و تورات است و افتخارات یهود و موجب تثبیت آن در تورات شده است که قرآن هم بهمین جهت آن را بصورت احسن القصص یادآوری کرده است و پایگاه داستانهای عشقی و پند و عبرت و تربیت شده است و تا اکنون و آینده‌ی نامعلوم مجال کنجکاوی و ابراز احساس نویسندگان و گویندگان است. ۲- آیت ۶ «لا تَقصُص رُؤیاکَ» تا آخر راهنمائی است بپند گرفتن از کار دیگران و توجّه بخاصیّت نفسانی حسد و خودخواهی آدمی اگرچه پیغمبر زاده باشد، چنانکه در آیت ۸ گفته شده است قضیّه‌ی یوسف و برادرانش نشانه‌هائی است برای مردم چون که ده نفر جوان پیغمبرزاده و مشهور و با شخصیّت فقطّ بواسطه‌ی خوابی که یک بچه نقل کرد اوّل او را در نقل خواب تصدیق کردند، بعد مقهور واهمه‌ی خود شدند که اینکه خواب درست است و نشانه‌ی برتری او است از مادر نزد پدر. در مرتبه‌ی سوّم تصمیم گرفتند بر انتقام آنهم نسبت ببرادر و سپس اقدام کردند بآن کارها. -قرآن-۱۲-۳۳ هر یک اینکه حوادث خود نشانه‌ی بیچارگی انسان است که هر کس در برابر احساس و خواسته‌ی خود تا اینکه اندازه زبون است و باید همیشه در کوچکتر گفتار و کردار مواظب خود باشد. ۳- در آیت ۹ جمله‌ی «إِنَّ أَبانا لَفِی ضَلالٍ» نشان میدهد طرز قضاوت آدمی را که هر چه بسود خودش نیست زشت است و گمراهی با اینکه عطوفت پدری در دوران کودکی لطیف و رقیق است و در دوران بعد بصورت جدّ و شخصیّت و ارزش فرزند در نظر پدر است و اینکه خود از کمالات بشری است که در دوران اوّل با حیوان در اینکه خاصیّت شریک است که موجب بقای نسل است و در دوران بعد وسیله‌ی -قرآن-۲۵-۵۵ [صفحه ۲۲۱] تکمیل اجتماع و همکاری خانواده است، ولی آنها که بر خلاف میل خود خیالی کردند تمام اینکه مزایای انسانی را گمراهی نامیدند و بچاره جوئی پرداختند، اینهم یک غفلت و خود پرستی انسان. آیت ۳۴۰ جمله‌ی «وَ تَکُونُوا مِن بَعدِهِ قَوماً صالِحِین» استاد فلسفه‌ی ما رضوان اللّه علیه«۳۴» می‌فرمود: انسان در برابر مشتهیات خود قانون و احکام دین را کش میدهد. «یعنی بمیل خود تعبیر می‌کند و عذر می‌تراشد» اینکه جمله همین طرز فکر و خواسته‌ی آدمی را معرفی می‌کند که اینکه عدّه اقدام بر عملی می‌کنند که خود معتقد بر زشتی آن هستند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نابودی برادر را زشت میدانند و با خود چنین کنکاش می‌کنند که از پس اینکه عمل توبه می‌کنیم و صالح می‌شویم و زین پس کار زشت نخواهیم کرد، آیا اینکه قضاوت و عمل درست است که انسان سالیان دراز یک پیرمرد و فرزند آنهم پدر و برادر را بفراق و گریه و اسارت گرفتار کند فقطّ باین گمان که محبوب پدر می‌شود! و عذر اینکه گناه خودداری از گناهان دیگر باشد! البتّه اینکه هم یکی از زشتکاریهای آدمی است که باید همیشه از کار خود آگاه باشد تا گرفتار اینگونه کجرویها نشود.می‌فرمود: انسان در برابر مشتهیات خود قانون و احکام دین را کش میدهد. «یعنی بمیل خود تعبیر می‌کند و عذر می‌تراشد» اینکه جمله همین طرز فکر و خواسته‌ی آدمی را معرفی می‌کند که اینکه عدّه اقدام بر عملی می‌کنند که خود معتقد بر زشتی آن هستند و نابودی برادر را زشت میدانند و با خود چنین کنکاش می‌کنند که از پس اینکه عمل توبه می‌کنیم و صالح می‌شویم و زین پس کار زشت نخواهیم کرد، آیا اینکه قضاوت و عمل درست است که انسان سالیان دراز یک پیرمرد و فرزند آنهم پدر و برادر را بفراق و گریه و اسارت گرفتار کند فقطّ باین گمان که محبوب پدر می‌شود! و عذر اینکه گناه خودداری از گناهان دیگر باشد! البتّه اینکه هم یکی از زشتکاریهای آدمی است که باید همیشه از کار خود آگاه باشد تا گرفتار اینگونه کجرویها نشود. -قرآن-۲۱-۶۷-پاورقی-۱۰۸-۱۱۰ ۵- آیت ۱۴ جمله‌ی «أَخافُ أَن یَأکُلَهُ الذِّئبُ» که یعقوب در جواب تقاضای فرزندان بروانه کردن یوسف بگردش با آنها می‌گوید: «میترسم شما از او غافل شوید و گرگش بخورد» آیا اینکه چه جوابی است که آنها همین را بهانه کردند و شب برای پدر عذر آوردند مگر میخواست بآنها یاد بدهد که ممکن است با قصد سوء چنین بهانه آورد! و یا بقول مفسّرین سرزمین ددان بوده است و گرگ فراوان و جای چنین ترس بوده است! پس چرا در چنین جا و چنین احتمال اجازه داد!؟ و بعد چرا شب که گفتند: احتمال تو درست شد و گرگش خورد، گفت: -قرآن-۲۱-۵۶ «بَل سَوَّلَت لَکُم أَنفُسُکُم أَمراً» شما راست نمی‌گوئید و نفس شما بچیزی وادارتان کرده است! شاید بتوانیم چنین استفاده کنیم اصرار فرزندان و عاطفه پدری او را -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۲۲۲] با ترس از گرگ تسلیم کرد که یوسف را روانه کند ولی شب که پیراهن آلوده بخون دروغی را دید، نه احتمال حمله‌ی گرگ در فکر او باقی ماند و نه عطوفت پدری، و دانست که در اینکه پیش آمد سوء قصدی بوده است اینکه است که آنچه در دل داشت بزبان آورد و گفت: «بَل سَوَّلَت». -قرآن-۲۹۹-۳۱۵ ۶- آیت ۲۴ جمله‌ی «راوَدَتهُ الَّتی» می‌فهمانند که گاهی تحریکات جنسی بر خلاف اکثر، آثاری نمودار می‌کند. چون بواسطه‌ی خاصیّت انفعالی و پذیرش در جنس ماده همه حیوانات بعلاوه حجب و حیا در زن، طبیعت جنبش و تعقیب از خواسته جنسی را بنر واگذار کرده است ولی گاهی اینکه غریزه در زن بطوری شدید میشود که از خواهش و تسلیم که از جمله‌ی «راودته» فهمیده میشود تجاوز نموده بصورت حمله بمرد نمودار میشود که مفاد جمله‌ی «همّت به» است. و جمله‌ی «وَ هَمَّ بِها لَو لا أَن رَأی بُرهانَ رَبِّهِ» اشاره است بعنایت مخصوص ربّانی که گاهی برخلاف همه‌ی مقتضیات طبیعت جلوگیری برای آدمی فراهم میشود که او را از لب پرتگاه فساد دور میکند و نگاه میدارد ۷- دو آیت ۲۷ و ۲۸ «شَهِدَ شاهِدٌ تا- وَ هُوَ مِنَ الصّادِقِینَ» بگفته یکی از دوستان دانشگاهی اینکه دو آیه می‌فهماند از راه دیگر غیر از گواهی و سوگند نیز درست است چنانکه در دادگاهها، و دادگستری‌ها امروز از قرینه‌ها و نشانه‌ها حقیقت دعوی را روشن می‌کنند و در اینکه دعوی پاره شدن پیراهن از پشت سر خوب نمودار می‌کند که صاحب پیراهن میرفته است و او را از پشت کشیده‌اند تا پیراهنش پاره شده است ولی اگر از جلو پاره شده نشانه آنستکه با کسی گلاویز شده تا پیراهنش پاره شده است و اینکه خود نشانه‌ی نموداری است برای داوری که در اثبات دعوی نیازی بگواهی کسی و یا سوگند دیگری نیست و اگرچه آیه برای دستور و درستی اینگونه داوری نیست ولی روش سخن نشان میدهد که اینکه داوری از چنین راه شایسته بوده است که قضیّه را روشن کرده است و گناهکار را نمودار کرده است. -قرآن-۲۱-۴۲-قرآن-۵۰۰-۵۵۲-قرآن-۷۵۱-۷۶۳-قرآن-۷۷۲-۷۹۹ و نمی‌توان گفت آیه مورد خاص را نقل کرده است و در همه جای نمیتوان به اینکه گونه نشانه‌ها داوری کرد، چون نقل قضیه خود نشان میدهد که آن گوینده سخنی [صفحه ۲۲۳] طبیعی و ساده و خردمندانه گفت و خوب نتیجه گرفت پس در هر جا که چنین نشانه- ای باشد می‌توان از آن پوشیده‌ای را نمودار کرد. ۸-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیت ۲۹ جمله‌ی «إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ» که در دنباله‌ی آن رفتار با یوسف گفته شده است و بکلمه‌ی «کید» بمعنی مکر و حیله تعبیر شده اشاره است به اینکه که اینکه موجود ظریف و پر مدّعی فقطّ در آنجا که برای حیله‌گری و مبارزه‌ی با مردها است کارگر است و بس، بقول علی دشتی [یکی گفت: در موضوع فریب دادن مردها همه‌ی زنها مدبّر و فهیمند، دیگری گفت: زنها تقصیری ندارند، برای آنها یک وسیله بیشتر نگذاشته‌اند، باید از راه تمایل جنسی بر مرد مستولی شوند]. و جمله‌ی «إِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ» که در چند آیه بعد گفته شده است همین مطلب را تثبیت می‌کند که مکر آنها در خواهشهای نفسانی است. -قرآن-۲۱-۵۰-قرآن-۵۳۷-۵۷۲ ۹- جمله‌ی «قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» می‌فهماند زیبائی مرد در نظر زن بآن اندازه مؤثّر است که از خود بیخود میشود و دست خویشتن میبرد و خبردار نمی‌شود. -قرآن-۱۳-۳۸ - در آیت ۳۷ جمله‌ی «نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ» می‌فهماند که از چند هزار سال پیش انسان آنچه در خواب میدیده است مؤثّر میدانسته است و پی تعبیر آن بوده است، و سخن یوسف در آیت بعد «ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي» اشاره است که اینگونه افکار درست نیست و ارزش ندارد مگر در موقع مخصوص که شخصی مثل یوسف الهام از عالم دیگر بگیرد و خواب را از صورت خیالات متفرّق بصورت یک جریان حوادث ممتدّ نمودار کند«۳۵»، و آیات بعد که اقرار بتوحید و انکار بت‌پرستی است پشتیبان اینکه مطلب است، و بهمین جهت پس از برقراری و یادآوری اینکه حقایق تعبیر خواب شروع میشود. و آیات بعد که اقرار بتوحید و انکار بت‌پرستی است پشتیبان اینکه مطلب است، و بهمین جهت پس از برقراری و یادآوری اینکه حقایق تعبیر خواب شروع میشود. -قرآن-۲۷-۵۱-قرآن-۲۱۰-۲۴۵-پاورقی-۴۶۰-۴۶۲ [صفحه ۲۲۴] ۱۱- آیت ۴۳ جمله‌ی «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ» تا آخر اشاره است بیک حقیقتی که انسان در برابر آن عاجز است و موجبات و وسائل طبیعی هم برای آن نمیتوان پیدا کرد، و آن خاصیّت فراموشی است و غفلت که آدمی با همه کوشش خود در برابر فراموشی بیچاره است. -قرآن-۲۲-۴۶ ۱۲- آیت ۴۵ «قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» خوب می‌فهماند که در همان دوران قدیم مردمی بودند که خواب را جز صورت خیالات پراکنده چیز دیگر نمی‌دانستند. - قرآن-۱۴-۴۰ ۱۳- دو آیت ۴۸ و ۴۹ «تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ- تا- مِمَّا تُحْصِنُونَ» راهنمائی بشر آن روز است که در سالهای بارندگی زیاد باید باندیشه‌ی آینده بود و زراعت بیشتر برای روز مبادا ذخیره کرد و راه اندوختن آن زیادی نیز نشان داده شده است که گندم را با خوشه انبار کنند تا نابود نشود. -قرآن-۲۴-۵۰-قرآن-۶۲-۷۹ ۱۴- جمله‌ی «لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ» اگر سخن زلیخا باشد اشاره است به آثار مرموز عشق که با همه‌ی سر خوردگی و ناامیدی و خشم و دشمنی عاشق، باز عشق کار خود را می‌کند و راضی بتهمت و خیانت بمعشوق نمی‌شود. -قرآن-۱۴-۴۸ ۱۵- آیت ۸۴ جمله‌ی «ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» شاید اشاره باشد بآخرین درجه‌ی عطوفت و دلبستگی پدر بفرزند که از شدّت اندوه مفارقت ممکن است سیاهی از چشم پدر برود و فقطّ سفیدی آن بماند. -قرآن-۲۲-۵۷ ۱۶- در آیت ۹۷ جمله‌ی «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» تا آخر اشاره است به- حالت پشیمانی انسان که خود با هزار تدبیر و حیله و تزویر کاری انجام میدهد و چون شدّت و تندی میل آرام شد و خواسته‌اش انجام شد و آثار بد آن را مشاهده کرد با خجالت و تأسّف دست بدامان دعا می‌شود و اقرار بخطا و اینکه خود پندی است که پیش از پشیمانی و التماس و دعا کار خود را به سنجد و طوری رفتار کند که دنباله‌ی کارش بن بست نشود و بخواهش و زاری نکشد. -قرآن-۲۷-۵۳ [صفحه ۲۲۵]

[سوره یوسف [۱۲]: آیات ۱۰۲ تا ۱۱۱]

ذٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ [۱۰۲] وَ ما أَكْثَرُ النّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ [۱۰۳] وَ ما تَسْئَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلاّ ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ [۱۰۴] وَ كَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْها وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ [۱۰۵] وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللّهِ إِلاّ وَ هُمْ مُشْرِكُونَ [۱۰۶] -قرآن-۱-۴۳۴ أَ فَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غاشِيَةٌ مِنْ عَذابِ اللّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السّاعَةُ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ [۱۰۷] قُلْ هذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللّهِ عَلى بَصِيرَةٍ أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِي وَ سُبْحانَ اللّهِ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ [۱۰۸] وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ إِلاّ رِجالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرى أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لَدارُ الآخِرَةِ خَیرٌ لِلَّذِینَ اتَّقَوا أَ فَلا تَعقِلُونَ [۱۰۹] حَتّی إِذَا استَیأَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوا أَنَّهُم قَد کُذِبُوا جاءَهُم نَصرُنا فَنُجِّیَ مَن نَشاءُ وَ لا یُرَدُّ بَأسُنا عَنِ القَومِ المُجرِمِینَ [۱۱۰] لَقَد کانَ فِی قَصَصِهِم عِبرَةٌ لِأُولِی الأَلبابِ ما کانَ حَدِیثاً یُفتَری وَ لکِن تَصدِیقَ الَّذِی بَینَ یَدَیهِ وَ تَفصِیلَ کُلِّ شَیءٍ وَ هُدیً وَ رَحمَةً لِقَومٍ یُؤمِنُونَ [۱۱۱] -قرآن-۱-۸۸۸ معنی لغات: کأیّن- چه بسا و چه بسیار، غاشیهٔ- فراگیر و پوشاننده مقصود درجه‌ای از عذاب است، بغتهٔ- ناگهان. ترجمه: ۱۰۲ ای محمّد اینکه داستان که شنیدی سرگذشتی است ز پوشیده‌ها که ما در دلت می‌آوریم و تو نبودی تا بینی فرزندان یعقوب چه یکدلی و چاره‌جوئی در کار برادر داشتند ۱۰۳ [پس از اینکه کار خاندان یعقوب بسنج روش دگر مردم را که] با همه کوشش تو بیشترشان حقّ پذیر نباشند ۱۰۴ با اینکه تو بر [صفحه ۲۲۶] پیغامبری خود ز آنها نیرو نمی‌خواهی [و قرآنت] جز پند همه جهانیان نباشد ۱۰۵ و چه نشانه‌ها است در آسمانها و زمین [بر توان ما] که شب و روز بر آنان بگذرد، و ایشان آنها را ندیده گیرند، ۱۰۶ و بیشتر اینکه عربها [که قرآن برای‌شان بخوانی] بحقّ نمی‌گروند مگر که برای او انبازی پندارند [و بتان و دیگر آفریدگان را دست اندر کار آفرینش دانند و حوادث ناگوار آسمانی و زمینی را پدیده آنان انگارند] ۱۰۷، مگر اینکه بت‌پرستان آسوده‌اند که آزاری فراگیر از سوی حقّ برسد و یا رستاخیز بناگهان آید و ایشان ز همه جا بیخبر بوند ۱۰۸ تو بآنها بگو اینکه دین حقّ پرستی روش من است که با بینائی خود و پیروانم شما را بآن می‌خوانم. و البتّه خدا پاکیزه ز هر بدی باشد و من ز آنان نباشم که انبازی برای او پندارم ۱۰۹ ای محمّد، ما پیش از تو کسی نفرستادیم مگر مردانی ز هر سرزمین که پیامبری در دل‌شان می- آوردیم پس چرا نمی‌روند و گردش نمی‌کنند تا به بینند سر انجام آن مردم که ز ایشان جلو بوده‌اند بکجا رسیده [و چگونه پیامبران خود میآزردند و گرفتار میشدند]! و البتّه که سرای دیگر بهتر بود برای آنانکه پرهیزگار بودند [و سر بفرمان پیغمبران] پس چرا نمی‌اندیشند [تا بینند] ۱۱۰ که چون آن پیامبران ز ایمان مردم ناامید شدند و استوار داشتند که دروغگوشان می‌پندارند [و هرگز نخواهند بآنان گروید] یاری ما به پشتیبانیشان رسید و آنها را که خواستیم و بسرنوشت‌شان کردیم آسوده بداشتیم و آسیب ما ز ستمکاران برگشت نداشت ۱۱۱ و البتّه که در داستان اینگونه مردم پندی است برای خردمندان تا بدانند که قرآن گفتاری دروغ ساخته نباشد بلکه برای راست شمردن آن کتاب آسمانی است که جلو از آن بوده است و یکایک نمودن هر چیزی است [که رستگاری آدمیان است] و رهبری و مهربانی برای گروه مؤمنان. سخن مفسّرین: «وَ ما أَکثَرُ النّاسِ وَ لَو حَرَصتَ بِمُؤمِنِینَ» ۱۰۳ فخر: جهت ارتباط اینکه آیه را بآیات پیش چنین گفته‌اند که اعراب بنظر آزار و سختگیری قصّه یوسف را از پیغمبر خواستند تا شود بکاری دشوار گرفتار شود، آن حضرت که آیات -قرآن-۱۵-۶۹ [صفحه ۲۲۷] برای‌شان قرائت فرمود انتظار داشت که از پس چنین کار که دشوار می‌پنداشتند مؤمن شوند و چون باز اصرار بر انحراف و کفر خود داشتند اینکه آیه نازل شد. «وَ کَأَیِّن مِن آیَةٍ فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ یَمُرُّونَ عَلَیها» ۱۰۵ فخر: در مصحف عبد اللّه مسعود «و الارض یمشون علیها» بوده است و کلمه‌ی «الأَرضِ» را مرفوع قرائت کرده است. و سدّی با نصب قرائت کرده است تا اینکه طور معنی شود «و یطوفون الارض». -قرآن-۱-۷۶-قرآن-۱۶۲-۱۷۲ «وَ ما یُؤمِنُ أَکثَرُهُم بِاللّهِ إِلّا وَ هُم مُشرِکُونَ» ۱۰۶ تبیان: حسن بصری گفته است: اینکه آیه یهودی و مسیحی را معرّفی می‌کند که خدا را میپرستند با شریک در کار او. إبن عبّاس و مجاهد و قتاده گفته‌اند: یعنی با اقرار به اینکه که خداوند آفریننده است در عبادت‌شان بتها را شریک با او می‌کنند. -قرآن-۱-۶۵ : اینکه آیه در تلبیه که یکی از آداب حجّ است نازل شده است که مشرکین عرب باین عبارت می‌گفتند «لبّیک لا شریک لک الّا شریک هو لک تملکه و ما ملک» یعنی حاضر در حضور توام کسی که هیچ شریک نداری مگر شریکی که با هر چه مالک است در ملک و اختیار تو است. فی ظلال: بسا کسان که با عقیده خداپرستی، عوامل طبیعت را شریک در حوادث می‌دانند«۳۶» و قدرت حاکم و متنفّذ یا ستمگری را مؤثّر در سرنوشت خود می‌پندارند یا در عبادت و کار خیر غیر از خدا را درو قدرت حاکم و متنفّذ یا ستمگری را مؤثّر در سرنوشت خود می‌پندارند یا در عبادت و کار خیر غیر از خدا را در -پاورقی-۴۰۶-۴۰۸ [صفحه ۲۲۸] نظر دارند اینکه است که پیغمبر فرمود: می‌شود که شرک شما از راه رفتن مورچه پنهانتر باشد. ترمذی از عبد اللّه عمر نقل کرده است که پیغمبر [ص] فرمود:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هر که بغیر خدا سوگند یاد کند مشرک است. و احمد و ابو داود و دیگران از عبد اللّه مسعود نقل کرده‌اند: پیغمبر فرمود: عزائم و گردن‌بندهای جلوگیر از چشم زخم شرک است. «نُوحِی إِلَیهِم أَ فَلا تَعقِلُون» ۱۰۹ فخر: «یوحی» با یاء و فتح حاء بصیغه غایب مجهول نیز قرائت شده است، و «یعقلون» با یاء بصیغه‌ی غایب نیز قرائت شده است. -قرآن-۳-۱۹-قرآن-۲۰-۳۹ «حَتّی إِذَا استَیأَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوا أَنَّهُم قَد کُذِبُوا» ۱۱۰ طبری: یعنی پیغمبران از هدایت مردم مأیوس شدند و مردم هم گمان کردند که آنها آنچه اینها را می‌ترسانند و امیدوار می‌کنند و از جانب خدا می‌گویند جملگی دروغ است. -قرآن-۱-۷۱ کشف: قاریهای کوفه «کذبوا» بی‌تشدید ذال خوانده‌اند. یعنی مردم گمان کردند که پیغمبران دروغ میگویند و قرائت دیگر با تشدید ذال است و باین قرائت جمله‌ی «ظنّوا» بمعنی یقین کردند خواهد بود و معنی چنین است: تا آنگاه که پیغمبران مأیوس شدند و یقین کردند که اینکه مردم با ایشان دروغ می- گویند و هرگز تصدیق‌شان نمی‌کنند و مؤمن نمیشوند. «فَنُجِّیَ مَن نَشاءُ» ۱۱۰ کشف: قاریهای شام و عاصم و یعقوب با ضمّ نون و فتح یاء خوانده‌اند بصیغه‌ی مجهول ماضی یعنی نجات داده شد، و قرائت مشهور «ننجی» با دو نون و سکون یاء است بصیغه‌ی متکلّم مضارع یعنی نجات میدهیم و کسائی «فنّجی» با تشدید نون قرائت کرده است. -قرآن-۱-۲۵ «لَقَد کانَ فِی قَصَصِهِم عِبرَةٌ لِأُولِی الأَلبابِ» ۱۱۱ کشف: مقصود از عبرت آن است که انسان آنچه نیست و ندیده است با دیده و دانسته‌ی خود سنجد و بشناسد پس از جریان کار یوسف مردم پند بگیرند که مثل گرفتاری و رنج و پس از آن آسایش و مقام که برای یوسف بود ممکن است برای پیغمبر هم باشد و همان قدرت که برای یوسف در کار بود برای محمّد هم در کار است. -قرآن-۱-۵۹ [صفحه ۲۲۹] متن و حاشیه‌ی تفسیر حسینی: ممکن است مقصود از «قصصهم» سرگذشت پیغمبران پیشین باشد و یا سرگذشت یوسف و برادرانش باشد. سلمی از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است: مقصود از «اولی الالباب» صاحبان سرّ هستند که حقایق کلام حقّ در دل صاف ایشان منعکس شود و نیز آن حضرت فرموده است قرآن عبارات است و اشارات و لطایف و حقایق، که از عباراتش عوام استفاده می- کنند و اشارات برای خواصّ است و لطائفش برای اولیاء است و حقایق آن مخصوص پیغمبران است: شعر: دلی دریابد اسرار معانی || که روشن شد بنور جاودانی سنائی گفته است: اوّل و آخر قرآن ز چه با آمد و سین ||! یعنی اندر ره دین رهبر تو قرآن بس«-فرمت-۸۴-۸۶ سخن ما: ۱- آیت اوّل «أَنباءِ الغَیبِ نُوحِیهِ» تا آخر شاید اشاره باشد به- اینکه اینکه مطالب چیزی نیست که دیگران مطلع باشند و پیغمبر از آنها آموخته باشد چون در شور و پیدا کردن راه کشتن و نابودی یوسف تو نبودی که خود خبردار شوی و ما آن را برای تو روشن کردیم. -قرآن-۲۷-۵۵ ۲- آیت دوم «وَ ما أَکثَرُ النّاسِ» تا آخر شاید برای اینکه است که فرزندان یعقوب با همه‌ی سوابق خانوادگی و تربیت که چنین رفتاری داشتند پس حرص تو برهبری مردم نتیجه ندارد که بیشترشان چنین هستند. -قرآن-۱۵-۳۹ [صفحه ۲۳۰]

سوره رعد [۱۳]

اشاره

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الرعد [۱۳]: آیات ۱ تا ۲۶]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ المر تِلکَ آیاتُ الکِتابِ وَ الَّذِی أُنزِلَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ الحَقُّ وَ لکِنَّ أَکثَرَ النّاسِ لا یُؤمِنُونَ [۱] اللّهُ الَّذِی رَفَعَ السَّماواتِ بِغَیرِ عَمَدٍ تَرَونَها ثُمَّ استَوی عَلَی العَرشِ وَ سَخَّرَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ کُلٌّ یَجرِی لِأَجَلٍ مُسَمًّی یُدَبِّرُ الأَمرَ یُفَصِّلُ الآیاتِ لَعَلَّکُم بِلِقاءِ رَبِّکُم تُوقِنُونَ [۲] وَ هُوَ الَّذِی مَدَّ الأَرضَ وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ وَ أَنهاراً وَ مِن کُلِّ الثَّمَراتِ جَعَلَ فِیها زَوجَینِ اثنَینِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يُغشِي اللَّيلَ النَّهارَ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَومٍ يَتَفَكَّرُونَ [۳] وَ فِي الأَرضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ وَ جَنّاتٌ مِن أَعنابٍ وَ زَرعٌ وَ نَخِيلٌ صِنوانٌ وَ غَيرُ صِنوانٍ يُسقى بِماءٍ واحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعضَها عَلى بَعضٍ فِي الأُكُلِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَومٍ يَعقِلُونَ [۴] -قرآن-۱-۸۳۰ وَ إِن تَعجَب فَعَجَبٌ قَولُهُم أَ إِذا كُنّا تُراباً أَ إِنّا لَفِي خَلقٍ جَدِيدٍ أُولئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِم وَ أُولئِكَ الأَغلالُ فِي أَعناقِهِم وَ أُولئِكَ أَصحابُ النّارِ هُم فِيها خالِدُونَ [۵] وَ يَستَعجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبلَ الحَسَنَةِ وَ قَد خَلَت مِن قَبلِهِمُ المَثُلاتُ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغفِرَةٍ لِلنّاسِ عَلى ظُلمِهِم وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ العِقابِ [۶] وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَو لا أُنزِلَ عَلَيهِ آيَةٌ مِن رَبِّهِ إِنَّما أَنتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَومٍ هادٍ [۷] اللّهُ يَعلَمُ ما تَحمِلُ كُلُّ أُنثى وَ ما تَغِيضُ الأَرحامُ وَ ما تَزدادُ وَ كُلُّ شَيءٍ عِندَهُ بِمِقدارٍ [۸] عالِمُ الغَيبِ وَ الشَّهادَةِ الكَبِيرُ المُتَعالِ [۹] -قرآن-۱-۷۳۵ سَواءٌ مِنكُم مَن أَسَرَّ القَولَ وَ مَن جَهَرَ بِهِ وَ مَن هُوَ مُستَخفٍ بِاللَّيلِ وَ سارِبٌ بِالنَّهارِ [۱۰] لَهُ مُعَقِّباتٌ مِن بَينِ يَدَيهِ وَ مِن خَلفِهِ يَحفَظُونَهُ مِن أَمرِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَومٍ حَتّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنفُسِهِم وَ إِذا أَرادَ اللّهُ بِقَومٍ سُوءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ وَ ما لَهُم مِن دُونِهِ مِن والٍ [۱۱] هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ البَرقَ خَوفاً وَ طَمَعاً وَ يُنشِئُ السَّحابَ الثِّقالَ [۱۲] وَ يُسَبِّحُ الرَّعدُ بِحَمدِهِ وَ المَلائِكَةُ مِن خِيفَتِهِ وَ يُرسِلُ الصَّواعِقَ فَيُصِيبُ بِها مَن يَشاءُ وَ هُم يُجادِلُونَ فِي اللّهِ وَ هُوَ شَدِيدُ المِحالِ [۱۳] لَهُ دَعوَةُ الحَقِّ وَ الَّذِينَ يَدعُونَ مِن دُونِهِ لا يَستَجِيبُونَ لَهُم بِشَيءٍ إِلّا كَباسِطِ كَفَّيهِ إِلَى الماءِ لِيَبلُغَ فاهُ وَ ما هُوَ بِبالِغِهِ وَ ما دُعاءُ الكافِرِينَ إِلّا فِي ضَلالٍ [۱۴] -قرآن-۱-۸۸۶ وَ لِلّهِ يَسجُدُ مَن فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ طَوعاً وَ كَرهاً وَ ظِلالُهُم بِالغُدُوِّ وَ الآصالِ [۱۵] قُل مَن رَبُّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ قُلِ اللّهُ قُل أَ فَاتَّخَذتُم مِن دُونِهِ أَولِياءَ لا يَملِكُونَ لِأَنفُسِهِم نَفعاً وَ لا ضَرًّا قُل هَل يَستَوِي الأَعمى وَ البَصِيرُ أَم هَل تَستَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ أَم جَعَلُوا لِلّهِ شُرَكاءَ خَلَقُوا كَخَلقِهِ فَتَشابَهَ الخَلقُ عَلَيهِم قُلِ اللّهُ خالِقُ كُلِّ شَيءٍ وَ هُوَ الواحِدُ القَهّارُ [۱۶] أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَت أَودِيَةٌ بِقَدَرِها فَاحتَمَلَ السَّيلُ زَبَداً رابِياً وَ مِمّا يُوقِدُونَ عَلَيهِ فِي النّارِ ابتِغاءَ حِليَةٍ أَو مَتاعٍ زَبَدٌ مِثلُهُ كَذلِكَ يَضرِبُ اللّهُ الحَقَّ وَ الباطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذهَبُ جُفاءً وَ أَمّا ما يَنفَعُ النّاسَ فَيَمكُثُ فِي الأَرضِ كَذلِكَ يَضرِبُ اللّهُ الأَمثالَ [۱۷] لِلَّذِينَ استَجابُوا لِرَبِّهِمُ الحُسنى وَ الَّذِينَ لَم يَستَجِيبُوا لَهُ لَو أَنَّ لَهُم ما فِي الأَرضِ جَمِيعاً وَ مِثلَهُ مَعَهُ لافتَدَوا بِهِ أُولئِكَ لَهُم سُوءُ الحِسابِ وَ مَأواهُم جَهَنَّمُ وَ بِئسَ المِهادُ [۱۸] أَ فَمَن يَعلَمُ أَنَّما أُنزِلَ إِلَيكَ مِن رَبِّكَ الحَقُّ كَمَن هُوَ أَعمى إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الأَلبابِ [۱۹] -قرآن-۱-۱۲۴۴ الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهدِ اللّهِ وَ لا يَنقُضُونَ المِيثاقَ [۲۰] وَ الَّذِينَ يَصِلُونَ ما أَمَرَ اللّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ وَ يَخشَونَ رَبَّهُم وَ يَخافُونَ سُوءَ الحِسابِ [۲۱] وَ الَّذِينَ صَبَرُوا ابتِغاءَ وَجهِ رَبِّهِم وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَنفَقُوا مِمّا رَزَقناهُم سِرًّا وَ عَلانِيَةً وَ يَدرَؤُنَ بِالحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولئِكَ لَهُم عُقبَى الدّارِ [۲۲] جَنّاتُ عَدنٍ يَدخُلُونَها وَ مَن صَلَحَ مِن آبائِهِم وَ أَزواجِهِم وَ ذُرِّيّاتِهِم وَ المَلائِكَةُ يَدخُلُونَ عَلَيهِم مِن كُلِّ بابٍ [۲۳] سَلامٌ عَلَيكُم بِما صَبَرتُم فَنِعمَ عُقبَى الدّارِ [۲۴] -قرآن-۱-۶۰۹ وَ الَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهدَ اللّهِ مِن بَعدِ مِيثاقِهِ وَ يَقطَعُونَ ما أَمَرَ اللّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ وَ يُفسِدُونَ فِي الأَرضِ أُولئِكَ لَهُمُ اللَّعنَةُ وَ لَهُم سُوءُ الدّارِ [۲۵] اللّهُ يَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن يَشاءُ وَ يَقدِرُ وَ فَرِحُوا بِالحَياةِ الدُّنيا وَ مَا الحَياةُ الدُّنيا فِي الآخِرَةِ إِلّا مَتاعٌ [۲۶] -قرآن-۱-۳۴۳ [صفحه ۲۳۲] معنی لغات: عمد- جمع عماد و عمود بمعنی استوانه و پایه‌ی خانه. رواسی- جمع راسیهٔ بمعنی استوار و ثابت. صنوان- جمع صنو بمعنی مثل و همانند و مقصود چند شاخه است که از یک ریشه باشد. اکل- میوه، روزی، خوردنی بهره. مثلات- جمع مثلهٔ بمعنی آزاد سخت که ضرب المثل و داستان می‌شود. [صفحه ۲۳۳] تغیض- یعنی کم می کند و نقص دارد، بدو معنی متعدّی و لازم، سارب- ظاهر و نمودار بیرون آمده. محال- قوّت، غضب، انتقام، غدوّ- جمع غداهٔ بمعنی صبح. الآصال- مفرد آن اصیل که فاصله‌ی عصر و مغرب است، اودیهٔ- جمع وادی، بمعنی کف درّه و کانال و میان دو کوه که سیل در آن روان میشود، زبد- کف و آنچه روی مایعات بشکل حباب نمودار میشود، رابیا- بمعنی بلند و بالا و روی چیزی نمودار شده، جفاء- بیهوده، نابود شدنی، یدرؤون- دفع و جلوگیری می- کنند. ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان و مهربان بفرمانبران. ۱ الف، لام میم، را [و دیگر حروف سخنان مردم] است اینکه آیات قرآن، و هر آنچه از سوی پروردگارت بر تو نازل شده است حقّ است و درست ولی بیشتر آدمیان بآن نمی- گروند ۲ خدای [فرستنده‌ی قرآن] است که آسمانی را بی‌ستونی که شما ببینید بر سرتان بالا- برده است وز آن پس چیره‌ی بالاترین آفرینش بود و ماه و خورشید بزیر فرمان داشت که هر یک تا بهنگامی پیش بینی شده در جنبش بوند و او نشانه- های [یکتائی خود] یکایک نمودار میکند تا شاید رسیدن به پیشگاه پروردگار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود باور بدارید ۳ و اوست که زمین را بگسترد و در آن [کوهها بسان] لنگرهای کشتی نهاد و رودها [بر آن روان کرد] و از همه‌ی میوه‌ها بر زمین جفت کرد، دو تائی [نه طاق و یکتا و یگانه بلکه جور بجور و بچند گونه آفرید]، و شب را فراگیر روز می‌کند [که جهان بتاریکی می‌پوشد] و البتّه در اینکه دگرگونیها نشانه‌ها است [بر توان خداوندی] برای مردمی که می‌اندیشند [و داوری می‌کنند] ۴ و زمین پاره‌های پهلوی هم است [گوناگون ز کوه و شوره‌زار و دگر خاکها] و باغهای انگور و خرما و کشتزار و درختهای بچند ساقه و یک ساقه که همه را آبیاری یکی است و میوه و خوراکی آنان را بر یکدیگر برتری میدهیم پس در اینکه آفرینش نشانه‌ها است برای مردم با خرد که درست و نادرست ز هم جدا می‌کنند ۵ ای محمّد اگر ز بیدینی مردم شگفت داری، شگفت‌آورترین است که گویند: چه گونه شود که خاک شویم وز آن پس [صفحه ۲۳۴] آفریده‌ای دوباره باشیم! اینهایند که پروردگار خود را باور نداشتند و همینها هستند که بگردن زنجیرها دارند [باین جهان بسته‌ی بیخردی و بجهان دیگر بسته بآزار خداوندی] و یاران همیشگی آتش باشند ۶ ز تو میخواهند زود سزای بدی و بیدینی خود بینند زان بیش [که حقّ پذیر شوند] و با خوشی بسر برند با اینکه گروهی بمانندشان زین پیش رفته‌اند و گرفتاری‌شان زبانزد مردم شده است و همانا پروردگار تو با همه ستمکاری آدمیان آمرزنده‌ی آنها است و هم سخت آزار بود ۷ کافران گویند: چرا ز پروردگار محمّد نشانه‌ای بر او فرود نیامده است! البتّه که تو بیم و نویدآوری و برای هر گروهی رهنمائی است [که راه خوشی و نیک بختی- شان بنماید و تو با خود نشانه‌ی آسمانی داری که قرآن باشد و هر که خواهد براه راست تواند بود و به پیشگاه حقّ کمی و ناتوانی نیست چه] ۸ او بداند آنچه هر ماده در شکم دارد هم آنچه در بچه دانها کم و زیاد می‌شود که هر چیزی به پیشگاه او اندازه گیری شده است ۹ او است دانای نهان و آشکار و بزرگ برتر آفریدگان، ۱۰ و در توان او یک سان است آنکه از شما آدمیان سخن آهسته یا بلند گوید و هم آنکه شب پنهان می‌شود و روز نمودار گردد ۱۱ [که از سوی حقّ] برای آدمی نگهبانانی است که از جلو و دنبال او را بفرمان حقّ نگه میدارند و البتّه آنچه کسی را باشد، خدا دگرگون نکند مگر که آنچه در خود دارند دگرگون کنند [و از توان روان و تن خود بهره‌مند نشوند] و چون خدا بد بسرنوشت کس کند جلوگیری ز فرمانش نباشد و جز او دوست و سرپرست ندارند ۱۲ او است که برق و درخشیدن آتش آسمانی برای بیم و امید [ز سوختن و باران ریختن] بشما نشان میدهد و ابرهای سنگین [ز باران] پدیدار می‌کند. ۱۳ و آن تندر [که ز آسمان آوازش شنوید زبان گشاده] بپاس او ستایشگر است و هم فرشتگان ز ترس [بیچارگی در برابر توان] او واو است که صاعقه‌ها [و آتشهای آسمانی] فرو فرستد و بهر کس که سرنوشت او کرده میرساند [و می‌سوزاند] و هر چند کافران در فرمان خداوندی برابری و خود سری کنند او سخت خشم و کینه توز بود، ۱۴ خدا است که براستی و درستی او را می‌خوانند و آن [صفحه ۲۳۵] کسان که جز خدا را می‌خوانند پاسخی برای‌شان نمی‌رسد مگر بمانند آنکه دو دست خود بسوی آب دراز کند تا آب بدهان رساند و نه دستش بآب رسد و نه آب به- دهان او و چنین است که خواهش بیدینان بجز در گمراهی نباشد ۱۵ و آنچه در آسمانها و زمین است برای خدا سجده می‌کنند و فروتن هستند [بیدینان و دینداران] ز ناچاری و از دل و جان و نیز سایه‌هاشان بامداد و شامگاه [فزون و کم می‌شود و نموداری ز سجده و فروتنی آنان است در برابر فرمان حقّ] ۱۶ ای محمّد تو خود ز بیدینان بپرس: کی است پروردگار آسمانها! و خود بپاسخ بگو: [و در اندیشه‌ها جایگزین کن] خدای یگانه است آفریدگار همگان آنگاه بآنها بگو: پس چرا جزا و دوستانی گرفته‌اید [چون بت و فرشته و دیگر آفریده‌ها] که توان سود و زیان خود ندارند! و نیز بپرس: آیا کور و بینا و تاریکی و روشنی برابرند که شما آنها را از هم جدا نمی‌دانید یا بداندیشید و برای خدا انبازها پنداشتید که بمانند او چیزی میآفرینند و نتوانستید آفریده‌ی خدا ز بت آفریده جدا کنید! خود بپاسخ بگو! خدا است آفریننده‌ی همه چیز و او است یکتای چیره بر جهان و جهانیان ۱۷ [و او است که] ز آسمان آب فرود آرد و بکنج درّه‌های کوه آب روان شود و بر آن کفی باشد که نپاید و نابود گردد، و نیز از آنچه در کوه میگذارند تا کالای کارفرما و یا ابزار آرایش از آن کنند بمانند سیلاب کفی بماند [که نابود می‌شود]. به اینکه گونه خدا درست و نادرست می‌سنجد و نمودار می‌کند که آنچه کف روی آب- است [و یا ته مانده‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کوره‌ی گداز] نابود می‌شود [چنانکه کار بیدینان بود] و آنچه بسود آدمیان باشد پایدار است [و بمانند آن کار خردمند دین‌دار بود] اینکه چنین داستانها خدا برای سنجش خوب و بد آورد ۱۸ که مردم حقّ پذیر نیکی و رستگاری بینند و آنها که فرمان پروردگار خود نبردند اگر دو چندان همه‌ی آنچه در زمین است از آنها باشد بجانبهای خود دهند [تا خویشتن ز آزار بخرند] و شمار کارشان بد باشد و جایگاه‌شان دوزخ که ناگوار آسایشگاهی بود ۱۹ آیا کسی که هر چه بر تو فرود آمده درست بداند بمانند آن کوردل است! البتّه [صفحه ۲۳۶] خردمندان پند پذیر بوند ۲۰ همان کسان که پیمان حقّ استوار دارند و پیمان خود نمی‌شکنند ۲۱ و هم آن کسان که پیوند فرموده‌ی خدا را پیوسته میدارند و از پروردگار خود بدل اندیشناک‌اند و از شما بد ترسان ۲۲ و کسانی که شکیبا شدند تا سوی حقّ بیابند و نماز بپا داشتند و در نهان و آشکار ز آنچه روزی‌شان کردیم بخشیدند و بدی را بنیکی جلو گرفتند برای‌شان خانه‌ای نیک فرجام بود ۲۳ که در بهشت برین درون شوند با پدران درستکار خود و همسران و فرزندان‌شان و فرشتگان ز هر دری برایشان درآیند [و گویند] ۲۴ خوشی و تندرستی بر شما بپاداش شکیبائی شما که چه خوش خانه‌ای است سر انجام زندگی شما ۲۵ و آن کسان که پیمان حقّ از پس استواری شکستند و آن را که خدا فرمان پیوستگی داد گسستند و بهر جا که بودند تباهکاری کنند برای آنان راندگی ز پیشگاه خدا است و خانه‌ای بد بهره‌شان شود ۲۶ چه خدا است که برای هر کس خواهد و بسرنوشت کرده روزی گشاده میدارد ولی کافران بزیبائیهای زندگی خوشدل شدند با اینکه آن، بسرای دیگر جز کالائی کم بها نباشد بمانند یکبار بهره ز کاسه‌ای یا چمچه‌ای و دیگی. سخن مفسّرین: تبیان: قتاده گفته است: اینکه سوره بمدینه نازل شده- است مگر اینکه آیه «وَ لا یَزالُ الَّذِینَ کَفَرُوا تُصِیبُهُم بِما صَنَعُوا» ۳۱ تا آخر که بمکّه نازل شده است، مجاهد گفته است: تمام بمکّه نازل شده است. و در اینکه سوره آیات ناسخ و منسوخ نیست و شماره‌ی آیات اینکه چهل و سه تا چهل و پنج است بواسطه‌ی اختلاف نظر قاریها. -قرآن-۱۰۴-۱۶۵ نیشابوری: اینکه سوره بمکّه نازل شده است و بعضی گفته‌اند بمدینه بوده است مگر یک آیه که بجحفه نازل شده است، و قتاده گفته است: بمدینه نازل شده است. و بعضی گفته‌اند بمکّه بوده است مگر اینکه آیه «وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا» «المر» ۱ طبری: إبن عبّاس گفته است معنی اینکه حروف اینکه است: من خدایم می‌بینم، مجاهد گفته است آغاز سوره و کلام خداوند است. -قرآن-۲۳۵-۲۶۸-قرآن-۲۶۹-۲۷۵ [صفحه ۲۳۷] «تِلکَ آیاتُ الکِتابِ» ۱ فخر: یعنی آیات اینکه سوره که نامش «المر» است آیات کتابی است که بر پیغمبر نازل شده است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۷۲-۷۸ طبری: یعنی اینکه گفته‌های ما آیات کتابی است که پیش از اینکه بر پیغمبران گذشته فرستاده‌ایم، و بعضی گفته‌اند: مقصود از آیات الکتاب تورات و انجیل است. فی ظلال: یعنی اینکه حروف آیات قرآن است که راهنمای بوحی خداوند است نه گفته‌ی آدمی، و یا معنی اینکه است: اینکه حروف نشانه‌ها است بر آن کتاب که راهنمائی بوحی از سوی خدا است. «أَکثَرَ النّاسِ لا یُؤمِنُون» ۱ روح البیان: جامی گفته است: - قرآن-۱-۳۴ هیچ سودی نکند تربیت ناقابل || گرچه برتر نهی از خلق جهان مقدارش سبز و خرم نشود از نم باران هرگز || خار خشکی که نشانی بسر دیوارش «رَفَعَ السَّماواتِ» ۲ تا آخر آیه طنطاوی: اینکه نظام افلاک مقتضی است که عقول بشر هم قسمتی از آن را درک کند که البتّه اینکه آفرینش بیهوده و ببازی نیست چون بشر که اینکه زیبائی را درک کند خود پی جمال و زیبائی است همان- طور که علما و حکیمان اینکه را دریافتند و بپیغمبران الهام شد و از آن دنبال کردند و طالب جمال شدند و واصل بکمال و همین است معنی «یُدَبِّرُ الأَمرَ یُفَصِّلُ الآیاتِ» و نتیجه‌ی آن «لَعَلَّکُم بِلِقاءِ رَبِّکُم تُوقِنُون» است. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۴۲۰-۴۵۹-قرآن-۴۷۶-۵۲۰ مجمع: اینکه جمله‌ها «یُدَبِّرُ الأَمرَ یُفَصِّلُ الآیاتِ» تا آخر دلیل است بر وجوب فکر و دقت برای معرفت و زشتی تقلید و گر نه برای اینکه جمله‌ها هدف و نتیجه‌ای نخواهد بود. -قرآن-۲۳-۶۲ «زَوجَینِ اثنَینِ» ۳ تبیان: یعنی دو جور و دو رنگ، و کلمه‌ی «اثنین» یا برای تأکید است یا برای توضیح اینکه مقصود جفت نر و ماده نیست بلکه مقصود دو جور و دو رنگ است. -قرآن-۱-۲۱ کشف الأسرار: یعنی ترش و شیرین، تلخ و گوارا، سرد و گرم. [صفحه ۲۳۸] «قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ» ۴ مجمع: یعنی قسمتهای مختلف زمین با اینکه پهلوی یکدیگر هستند: بعضی کوه بعضی شوره زار و بعضی قابل کشت و زرع هستند. -قرآن-۱-۲۴ «وَ زَرعٌ وَ نَخِیلٌ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صِنوان» ۴ مجمع: إبن کثیر و ابو عمرو و یعقوب و حفص، اینکه سه کلمه را مرفوع خوانده‌اند و دیگران مجرور و صاد «صنوان» با ضمّ نیز قرائت شده است و «تسقی» با تاء بصیغه‌ی مؤنث مجهول هم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۳ «نُفَضِّلُ بَعضَها عَلی بَعضٍ» ۴ مجمع: «یفضّل» با یاء و نون بصیغه‌ی غایب و متکلّم هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۴ ابو الفتوح نوشته است: و جابر بن عبد اللّه انصاری گفت: از رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم شنیدم که حضرت امیر المؤمنین علیّ را علیه الصّلوة و السّلام گفت: مردم از درختهای گوناگون هستند، و من و تو از یک درخت آنگاه بخواند «وَ فِی الأَرضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ» تا «یُسقی بِماءٍ واحِدٍ». -قرآن-۲۶۷-۳۰۷-قرآن-۳۱۳-۳۳۵ «أَ إِذا کُنّا تُراباً أَ إِنّا» ۵ مجمع: کلمات «اذا، و إنّا» با یک همزه نیز قرائت شده است و نیز الفی میان دو همزه‌ی «أ ئذا» و «أ ئنّا» افزوده‌اند، و «آئذا» و «آئنّا» قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۳ «وَ یَستَعجِلُونَکَ بِالسَّیِّئَةِ قَبلَ الحَسَنَةِ» ۶ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: چون پاداش ایمان ثواب معیّن شده است و مجازات و تکذیب و کفر عقاب، اینکه مردم بتو میگویند زود بما عذاب برسد و پیش از ثواب ایمان میخواهند بعذاب کفر و تکذیب گرفتار باشند، زیرا میگویند «فَأَمطِر عَلَینا حِجارَةً» یعنی از آسمان بر ما سنگ بریز، و بعضی گفته‌اند: چون مهلت در اینکه عالم و آسودگی از مجازات کفر خودش حسنه است و احسان، همچنان که مهلت بشخص مقروض احسان است و نیکی باو، ولی کافران میخواهند اینکه مهلت و آسودگی را از دست بدهند و زود گرفتار شوند. -قرآن-۱-۵۵-قرآن-۳۰۰-۳۲۷ «خَلَت مِن قَبلِهِمُ المَثُلاتُ» ۶ مجمع: اینکه جمله دو معنی شده است: -قرآن-۱-۳۷ ۱- در گذشته هم عذابهائی بمردم رسید که موجب عبرت دیگران بوده است، [صفحه ۲۳۹] مثل غرق بطوفان و مرگ بزمین لرزه، ۲- عذاب آنها مثل و داستان شده است میان مردم. «رَبَّکَ لَذُو مَغفِرَةٍ لِلنّاسِ عَلی ظُلمِهِم» ۶ مجمع: سیّد مرتضی گفته است: -قرآن-۱-۵۳ اینکه جمله می‌فهماند: آنها که بر قبله‌ی مسلمین هستند آمرزیده‌اند اگرچه گناهکار باشند، چون «عَلی ظُلمِهِم» یعنی با ستمگری‌شان خدا آمرزنده است. -قرآن-۱۰۳-۱۲۰ «لِکُلِّ قَومٍ هادٍ» ۷ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی پیغمبر هادی و رهبر هر ملّتی است، سعید بن جبیر گفته است: یعنی خدا هادی و راهنمای مردم است. -قرآن-۱-۲۳ مجاهد گفته است: یعنی برای هر ملّتی پیغمبری و رهبری هست. إبن عبّاس گفته است: یعنی برای هر ملّتی امامی است و مقصود علیّ علیه السّلام است و چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر [ص] دست بر سینه‌ی خود گذاشت و فرمود «مُنذِرٌ» من هستم و اشاره بعلی کرد و فرمود: ای علیّ تو هادی و راهنما هستی که هر کس راه راست و هدایت بخواهد بوسیله‌ی تو می‌یابد. -قرآن-۲۵۱-۲۶۰ «لَهُ مُعَقِّباتٌ» ۱۱ مجمع: اینکه طور هم قرائت شده است «معاقیب من بین یدیه و رقباء من خلفه». -قرآن-۱-۲۱ «یَحفَظُونَهُ مِن أَمرِ اللّهِ» ۱۱ طبری: مقصود از اینکه جمله‌های «لَهُ مُعَقِّباتٌ» تا آخر اینکه است که ملائکه بامر خدا انسان را نگاه میدارد تا آنگاه که سرنوشت عوض شود و بدی باو برسد، بعضی گفته‌اند مقصود نگهبانان فرماندهان است که آنها را حفظ می‌کنند و اینکه معنی بهتر است چون در جمله‌های جلو است «مَن هُوَ مُستَخفٍ بِاللَّیلِ» یعنی آن که بشب پنهان است در دنباله‌ی آن گفته شده است: اینجور شخص «معقّبات» دارد یعنی پاسدارهای کشیکی دارد که بنوبت از پی یکدیگر نگاهبانش هستند، و در دنباله‌ی آن گفته شده است «إِذا أَرادَ اللّهُ بِقَومٍ سُوءاً فَلا مَرَدَّ» یعنی با همه‌ی اینکه پاسدارهای شبانه روزی اگر سرنوشت خدا بود که بدی برسد هیچ جلوگیری نخواهد بود. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۷۵-۹۵-قرآن-۳۵۳-۳۸۶-قرآن-۶۰۴-۶۵۴ کشف الأسرار: بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است که از سوی خدا برای [صفحه ۲۴۰] پیغمبر نگاهبان است که از شرّ دشمنان و بدخواهی‌شان او را نگهداری میکنند. مجمع: بعضی گفته‌اند «من امر» یعنی «عن امر» و مقصود اینکه است که از شرّ مخلوقات خدا نگاهش میدارند. «إِنَّ اللّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَومٍ حَتّی یُغَیِّرُوا» ۱۱ طبری: یعنی خوشی و آسودگی مردم گرفته نمی‌شود مگر که خود ستم و عدوان پیشه کنند. -قرآن-۱-۶۱ ابو الفتوح نوشته است: یعنی تا تو بعضیان حال بنگر، دانی حقّ تعالی: نعمت به نقمت بدل نکند و عافیت به بلیّت، و اینکه آیت دلیل است بر فساد و قول مجبّره که گفتند: خدای تعالی نامستحقّ را عقوبت کند و ثواب و عقاب نامعلّل باشد کشف الأسرار: عبد اللّه عمر گفت: پیغمبر فرمود: خداوند بندگانی دارد که بآنها نعمت داده است و تا از آن به بخشند پایدار خواهد بود و چون بخل کردند از آنها می‌گیرد و بکسی میدهد که بدیگران

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هم بهره برسانـد. جیراننا جاد الزّمان علیهم || لمّا أساءوا رعیّهٔ الجیران یعنی همسایگان ما گرفتار جور روزگار شدنـد که بـدرفتار با همسایه شدند و هم او نوشته است: ورد زبان و وارد دل در هم بسته و بهم پیوسته، تا اوراد، و اذکار بر زبان بنده روان است و ارادت انوار در دل وی تابان است، و برعکس اینکه تا بر زبان بنده بیهده میرود، دل وی در غفلت می‌بود. «یُرسِلُ الصَّواعِقَ فَیُصِیبُ بِها» ۱۳ مفسّرین گفته‌اند: اینکه جمله برای آن- کس است که با سختی منکر پیغمبر بود و یا قصد سوء بآن حضرت داشت، آتشی آسمانی فرود آمـد و او را سوخت و اینکه آیه نـازل شـد. -قرآن-۱-۴۰ «شَدِیدُ المِحالِ» ۱۳ مجمع: بـا فتـح میم «محال» قرائت أعرج است. - قرآن-۱-۲۰ «لا یَستَجِیبُونَ لَهُم بِشَیءٍ إلّا کَباسِطِ کَفَّیهِ إلَی الماءِ لِیَبلُغَ فاه» ۱۴ طبری: -قرآن-۱-۹۲ یعنی اینکـه مشرکین که از آن خـداها چیزی میخواهنـد ماننـد کسـی هسـتند که دست بسوی آب دراز کرده بی‌ظرف و وسـیله و بخواهد باشاره و خواندن و مشـت برهم گذاردن آن را بدهانش برساند، و در عرب رسم است به کسی که پی چیزی میرود [صفحه ۲۴۱] و بآن نمی‌رسد مثل میزند و تشبیه می‌کند بآن آب که بمشت می‌گیرد، مثل اینکه شعر: فانّی و ایّاکم و شوقا الیکم || کقابض ماء لم یسعه انامله«-فرمت-۶۵-۶۷ و اینکه شـعر: فاصـبحت ممّا کان بینی و بینها || من الودّ مثل القابض الماء بالیـد«-فرمت-۷۳-۷۵ و از حضـرت علیّ علیه السّلام نقل کرده‌انـد که در معنی اینکه جمله‌ها فرموده است: ماننـد مردی تشـنه که دست خود بسوی چاه دراز کنـد تا آب بالا بیاید و بدهانش برسـد و بمقصود خود نمی‌رسد. و مجاهد گفته است: یعنی مانند آنکه با دست بآب اشاره می‌کند و با زبان آن را آواز می‌کند ولی آب نمی‌آید. ابو الفتوح: از إبن عبّاس نقل شده است: اینکه مثل بت‌پرستان است که شخصـی بر کنار آب نشسته و چهره‌ی خود در آن می‌بیند و میخواهد بگیرد و نمی‌تواند و معنی دیگر کرده‌اند که بتپرست از معبود خود محروم است مانند تشـنه‌ای که دسـتش در آب اسـت و از تشـنگی نزدیـک بمرگ است و آب بـدهانش نمی‌رسـد. ضـحّاک از إبن عبّـاس نقـل کرده است یعنی داسـتان آنها داسـتان کسـی است که تشنه است و دستهای او در آب است و تا کفهای او گشاده است نمیتواند با دست گشاده آب بدهان برساند و اهـل معنی گفته‌انـد: معنی جملـه اینست که اسـتمداد از بتهـا مثـل آب به مشت گرفتن است و اینکه مثـل است در عرب برای کـار محال «کالقابض علی الماء» و حضـرت علیّ علیه السّـلام بهره‌های مادّی را باین بیت نشان داده است. و من یصـحب الـدّنیا یکن مثل قـابض || علی الماء خانته فروج الاصابع«-فرمت-۷۵-۷۷ «وَ ما دُعاءُ الکافِرِینَ إلّا فِی ضَـلالٍ» ۱۴ ابو الفتوح: یعنی چون از بتهـا چیزی میخواهند، محجوب از، حق هستند و بیراهه رفته‌اند و گفته‌اند: یعنی چون از خدا نخواسته‌اند گمراهند و دعاشان غیر مستجاب است. -قرآن-۱-۴۷ [صـفحه ۲۴۲] «وَ لِلّهِ یَسـجُدُ مَن فِی السَّمـاواتِ وَ الأَرضِ طَوعـاً وَ کَرهاً وَ ظِلالُهُم» ۱۵ مجمع: -قرآن-۱-۸۷ در معنی اینکه جمله‌هـا اختلاف است: ۱- یعنی لازم است سـجده بر هر شـخص عاقـل و ممیز ولی مؤمن بمیل خود و کافر بزور شمشیر، ۲- همگی برای خـدا فروتننـد، مؤمن از میل و پسـند خود، و کافر از ناچاری بیماری و درد. و بعضـی گفته‌انـد مقصود از «ظلالهم» خود اشـخاص هسـتند چون سایه‌ی هر کس با اوست و در سـجده جـدا نیست، حسن بصـری گفته است: کافر خودش سـجده نمی‌کنـد و سایه‌اش در سـجده است و مقصود اینکه است که کافر دل و حقیقت او با سـجده کار ندارد و فقط از ترس، ظاهر و سایه‌اش سـجده میرود، و بعضـی گفته‌انـد: یعنی سایه‌شـان مثل آدمی که سـجده می‌کنـد در فرمان است و باختلاف مواقع کم و زیاد، و کوتاه و بلند میشود. «بِالغُدُوِّ وَ الآصالِ» ۱۵ مجمع: «و الایصال» با یاء نیز قرائت شـده است که مصدر باشد از فعل آصل بر وزن افعل بمعنی «دخل فی الاصـیل و ادرکه» یعنی میـان نمـاز دیگر و شامگاه چنین کاری کرد چنین و چنان بود. -قرآن-۱-۲۶ تفسیر صفی علیشاه: سایه‌ی اهل سـماوات و زمین || صبح و شامش سجده آرند از یقین سرّ ایجاد اینکه نه بر پیرایه است || هر چه حادث باشد او را سایه است «أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَت أَودِیَهٌ- تا- فَیَمکُثُ فِی الأَرضِ» ۱۷ کشف نوشـته ابو بکر واسطی گفت: اینکه آیت مدار علم حقیقت و معرفت است، جلال احدیّت به- نعمت رحمت و رأفت فرو فرسـتاد از آسـمان بر پیغامبر راست و وحی پاک هم بسـمع شنیدند و هم بـدل دریافتنـد و همچنین اولیا را الهام داد و نور حکمت در دل ایشان افکنـد هر کس بقـدر خویش بر درجات و طبقات: یکی برتر، یکی میـانه، یکی فروتر، تفاضـل و تفـاوت بر همه پیـدا هر کسـی را آن داد که سـزا بـود و در هر دلی آن نهـاد که جـا بود، آن دلها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگرچه روشن است و افروخته خالی نباشد از وساوس و هواجس که شیطان پیوسته مترصّد نشسته تا کجا در دل ایشان راهی یابد تا شکّی و سهوی افکند، دروغی برسازد، حفظی برباید، آن صاحب الهام و صاحب معرفت یکی در -قرآن-۳-۵۰-قرآن-۶۲-۸۶ [صفحه ۲۴۳] بحر تفکّر بدست استنباط جواهر معانی از آیات و اخبار بیرون میآرد، یکی از روی تدبّر بنعمت الهام، حقایق کشف میجوید، و آنچه مردم را بکار آید که صلاح دل و دین در آن بود و باندازهی شریعت و حقیقت بود آن در دل راسخ گردد. و بر جمله اشارت آیت آن است که نور معرفت چون در دل تابد آثار ظلمت معصیت پاک ببرد و آن نورها مختلف است و آن معاصی متفاوت: نور یقین تاریکی شک ببرد، نور علم تهمت جهل ببرد، نور معرفت آثار نکوت محو کند نور مشاهدت، آثار ظلمت بشریّت ببرد و نور جمع آثار تفرّقت بردارد. باز بر سر همه نور توحید است، چون خورشید یگانگی از افق غیب سر برزند با شب دوگانگی گوید: شب رفت، تو ای صبح بیکبار بدم || تا کی ز صفات آدمی و آدم مذاهب التّفسیر: اخوان الصّفا اینکه آیه را چنین معنی کردهاند «أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ» یعنی قرآن را فرستاد «فَسالَت أَودِیَةٌ بِقَدَرِها» یعنی دلها باندازه کمی و زیادی گنج خود آن را حفظ کرد «فَاحتَمَلَ السَّیلُ زَبَداً رابِیاً» یعنی آنچه در ظاهر الفاظ آن است و معنیهای متشابه دارد دلهای منافقین شاکر و بد دل آنها را حفظ میکند «فَأَمَّا الزَّبَدُ فَیَذهَبُ جُفاءً» یعنی دو دلیها و بیهوده گوئیها در بارهی قرآن نابود میشود و کسی از آن سود نمیبرد «وَ أَمّا ما یَنفَعُ النّاسَ فَیَمکُثُ فِی الأَرضِ» یعنی کلمات قرآن در دل مؤمنین راست اندیش درست پندار بر جای میماند و حکمت و معرفت ببار میآورد. و هم در صفحهی ۳۸۲ مذاهب التّفسیر نقل کرده است: المنار اینکه جمله را «وَ أَمّا ما یَنفَعُ النّاسَ فَیَمکُثُ فِی الأَرضِ». -قرآن-۷۲-۹۸-قرآن-۱۲۴-۱۵۵-قرآن-۲۲۰-۲۵۹-قرآن-۳۷۶-۴۱۴-قرآن-۵۰۸-۵۶۴-قرآن-۷۵۸-۸۱۴ متضمّن مسئله تنازع بقا و انتخاب انسب دانسته است. اینکه شعر مثنوی در دفتر سوّم مناسب اینجا است: مغز، علم افزود کم شد پوستش || ز آنکه عاشق را بسوزد دوستش زان که مغزش چون درآکند و رسید || پوستها شد بس رقیق و واکفید قشر جوز و فستق و بادام هم || مغز چون آکندشان شد پوست کم وصف مطلوبی چو ضد طالبی است || وحی و برق نور، سوزان نبی است [صفحه ۲۴۴] چون تجلّی کرد اوصاف قدیم || پس بسوزد وصف حادث را کلیم «وَ مِمّا یُوقِدُونَ عَلَیهِ» ۱۷ مجمع: «یوقدون» با یاء بصیغهی غایب نیز قرائت شده است. و اینکه مثل دیگری است برای حقّ و باطل که فلزّات طلا و نقره و مس و غیره را در کوره ذوب میکنند برای آلات زینت و کارفرما و چون ذوب شد آنها هم مثل سیلاب کف دارد که خبث و جرم آن باشد. -قرآن-۱-۳۲ «أَ فَمَن یَعلَمُ أَنَّما أُنزِلَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ الحَقُّ کَمَن هُوَ أَعمی» ۱۹ روح البیان یعنی عمّار و حمزه که میدانند قرآن حقّ است مانند ابو جهل کور دل نیستند و اینکه جملهها شامل همهی مردم بینا و پیرو حقّ است و منکرین. مثنوی گفته است: -قرآن-۱-۸۹ در سر و رو در کشیده چادری || رو نهان کرده ز حشمت دلبری شاهنامه یا کلیله پیش تو || همچنان باشد که قرآن از عتو فرق آنگه باشد از حقّ و مجاز || که کند کحل عنایت چشم باز ورنه پشک و مشک پیش اخشمی || هر دو یکسان است چون نبود شمی «الَّذِینَ یَصِلُونَ ما أَمَرَ اللّهُ» ۲۱ مجمع: اینکه جمله چهار معنی شده است ۱- ایمان بهمهی پیغمبران، ۲- ایمان و کومک و جنگ بموافقت با پیغمبر ۳- صله رحم و رعایت خویشاوندان ۴- کلیّهی روابط با مسلمانان از کومک و جلوگیری آزار و دوستی، و البتّه صلهی رحم هم جزء اینها است. و از امام صادق [ع] روایت کردهاند که هنگام وفات وصیّت فرمود که بعموزادهی آن حضرت حسن بن حسین بن علیّ بن حسین ملقّب بافطس هفتاد دینار بدهند، یکی از کنیزان امّ ولد آن حضرت عرض کرد: اینکه مرد که با کارد بتو حمله کرده است چرا بسودش وصیّت میکنی! فرمود: -قرآن-۱-۴۲ اینکه آیه را نخواندهای «الَّذِینَ یَصِلُونَ» تا آخر. -قرآن-۳۱-۵۴ «یَخافُونَ سُوءَ الحِسابِ» ۲۱ طبری: یعنی چون میترسند از دقّت، و وارسی در حساب که هیچگونه گناهشان آمرزیده نشود در انجام وظائف میکوشند. -قرآن-۱-۲۹ «وَ یَدرَؤُنَ بِالحَسَنَةِ السَّیِّئَةَ» ۲۲ مجمع: چند معنی شده است: ۱- بکار -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۲۴۵] نیک بدیها را تلافی کنند. ۲- بدیهای مردم را بعفو و احسان برابری کنند. ۳- بتوبه جرم گناه را جبران کنند. «أُولئِکَ لَهُمُ اللَّعنَةُ» ۲۵ روح البیان: دو لعنت داریم: ۱- راندن از بهشت که نتیجهی کفر است، ۲- دوری از ساحت قرب حقّ که عاقبت مؤمنین ناقص است، پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن مسلمان که فساد در ارض کرد یعنی زمینه‌ی استعداد خود را فاسد و تباه کرد گرفتار قطعیت و هجران است اگرچه در جنان است، پس ممکن است بصورت کسی کامل باشد و بمعنی ناقص. جامی گفته است: -قرآن-۱-۳۱ چه غم ز منفعت صورت اهل معنی را || چو جان ز روم بود گو تن از حبش میباش «إِلّا مَتاعٌ» ۲۶ روح: یعنی چیز اندک مثل غذای فوری شخص سوار و توشه‌ی شبانان. صاحب عبّاد گفت: در قبیله‌ای می گذشتم، شنیدم زنی می گفت: -قرآن-۱-۱۶ «اینکه المتاع» پسر بچه‌ی کوچکش جواب داد «جاء الرّقیم و اخذ المتاع» یعنی کهنه‌ی ظرفشوی کجا است! او گفت: سگ آمد و آن را برگرفت.

[سوره الرعد [۱۳]: آیات ۲۷ تا ۴۳]

وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا- أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللّهَ یُضِلُّ مَنْ یَشاءُ وَ یَهْدِی إِلَیْهِ مَنْ أَنابَ [۲۷] الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِکْرِ اللّهِ أَلا بِذِکْرِ اللّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ [۲۸] الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ طُوبی لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ [۲۹] کَذلِکَ أَرْسَلْناکَ فِی أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِها أُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَیْهِمُ الَّذِی أَوْحَینا إِلَیْکَ وَ هُمْ یَکْفُرُونَ بِالرَّحْمنِ قُلْ هُوَ رَبِّی لا إِلهَ إِلّا هُوَ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ إِلَیْهِ مَتابِ [۳۰] وَ لَوْ أَنَّ قُرْآناً سُیِّرَتْ بِهِ الْجِبالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ کُلِّمَ بِهِ الْمَوْتی بَلْ لِلّهِ الْأَمْرُ جَمِیعاً أَ فَلَمْ یَیْأَسِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنْ لَوْ یَشاءُ اللّهُ لَهَدَی النّاسَ جَمِیعاً وَ لا- یَزالُ الَّذِینَ کَفَرُوا تُصِیبُهُمْ بِما صَنَعُوا قارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِیباً مِنْ دارِهِمْ حَتّی یَأْتِیَ وَعْدُ اللّهِ إِنَّ اللّهَ لا یُخْلِفُ الْمِیعادَ [۳۱] -قرآن-۱-۹۸۰ وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِکَ فَأَمْلَیْتُ لِلَّذِینَ کَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَکَیْفَ کانَ عِقابِ [۳۲] أَ فَمَنْ هُوَ قائِمٌ عَلی کُلِّ نَفْسٍ بِما کَسَبَتْ وَ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَکاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِما لا یَعْلَمُ فِی الْأَرْضِ أَمْ بِظاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مَکْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِیلِ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ [۳۳] لَهُمْ عَذابٌ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَ ما لَهُمْ مِنَ اللّهِ مِنْ واقٍ [۳۴] مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ أُکُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها تِلْکَ عُقْبَی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ عُقْبَی الْکافِرِینَ النّارُ [۳۵] وَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یَفْرَحُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ مِنَ الْأَحْزابِ مَنْ یُنْکِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّهَ وَ لا أُشْرِکَ بِهِ إِلَیْهِ أَدْعُوا وَ إِلَیْهِ مَآبِ [۳۶] -قرآن-۱-۹۴۳ وَ کَذلِکَ أَنْزَلْناهُ حُکْماً عَرَبِیًّا وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ ما لَکَ مِنَ اللّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا واقٍ [۳۷] وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ وَ جَعَلْنا لَهُمْ أَزْواجاً وَ ذُرِّیَّةً وَ ما کانَ لِرَسُولٍ أَنْ یَأْتِیَ بِآیَةٍ إِلّا بِإِذْنِ اللّهِ لِکُلِّ أَجَلٍ کِتابٌ [۳۸] یَمْحُوا اللّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ [۳۹] وَ إِنْ ما نُرِیَنَّکَ بَعْضَ الَّذِی نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّیَنَّکَ فَإِنَّما عَلَیْکَ الْبَلاغُ وَ عَلَیْنَا الْحِسابُ [۴۰] أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنّا نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها وَ اللّهُ یَحْکُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُکْمِهِ وَ هُوَ سَرِیعُ الْحِسابِ [۴۱] -قرآن-۱-۶۸۴ وَ قَدْ مَکَرَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّهِ الْمَکْرُ جَمِیعاً یَعْلَمُ ما تَکْسِبُ کُلُّ نَفْسٍ وَ سَیَعْلَمُ الْکُفّارُ لِمَنْ عُقْبَی الدّارِ [۴۲] وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ کَفی بِاللّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ [۴۳] -قرآن-۱-۲۹۱ [صفحه ۲۴۷] معنی لغات: طوبی- خوشی، شادی، نیکبختی، قارعة- نکبت مصیبت مهم، قیامت، املیت- از املی املاء یعنی عمرش را دراز کرد و بهره‌مندش کرد، شتر را آزاد گذارد و باو توسعه‌ی در خوراک و کار داد، دیکته کرد و گفت تا نوشتند، مآب- از مصدر أوب و مآب از سفر برگشتن، رو بچیزی آوردن و چسبیدن و ملازم شدن. جهت نزول: در صلح حدیبیه که پیمان نامه میان اعراب و پیغمبر [ص] نوشته شد، چون خواستند بنویسند «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ» آنها گفتند: ما رحمان را نمیشناسیم، برسم خود ما بنویسید «بسمک اللّهم» چون مسلمین خواستند با آنها معارضه کنند، پیغمبر فرمود: بمیل آنها بنویسید، باز نوشتند یک طرف صلح رسول- خدا است، عربها اعتراض کردند که اگر تو را بپیغمبر میدانستیم با تو جنگ نمیکردیم بنویسید محمّد بن عبد اللّه، مسلمین آهنگ معارضه با آنها کردند، پیغمبر فرمود: - قرآن-۱۰۷-۱۴۶ آن طور که می گویند بنویسید آیت ۲۹ «کَذلِکَ أَرْسَلْناکَ» تا آخر برای اینکه گفتگو- های انکار کلمه‌ی رحمان و پیغمبری آن حضرت نازل شد. و چون اعراب به پیغمبر گفتند: اگر میخواهی تو را بپیغمبری بشناسیم اینکه کوهها را از اطراف مکّه دور کن که بیابان ما وسیع شود و مثل سلیمان که مسافت یکماهه را در یک صبح طیّ میکرد ما را بسرزمین شام برسان که تجارت خود را زود انجام دهیم، و پدران مرده‌ی ما را زنده کن تا با آنها سخن بگوئیم، آیت ۳ «وَ لَوْ أَنَّ قُرْآناً سُیِّرَتْ» تا آخر در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جواب اینکه سخنان نازل شد. -قرآن-۳۹-۶۱-قرآن-۵۱۰-۵۴۳ ترجمه: ۲۷ آنها که کافرند گویند: چرا به محمّد ز سوی خدایش نشانه‌ای [صفحه ۲۴۸] [بر درستی سخنش] نمی‌رسد! تو بگو: [آنها که چشم بینائی ندارند از نشانه‌ی خداوندی سودی نمی‌برند و] آن کس را که سرنوشت بگمراهی است خدا بآن میدارد و آنکه روی دلش با اوست بسوی خود رهنما شود ۲۸ همان کسان که مؤمن هستند و با یاد خدا آرام دل: پس بدانید: یاد حقّ آسایش دلها است و سر انجام مردم مؤمن و نکوکار آسودگی است و شادی ۲۹ چنین است کار ما که تو را، میان مردمی فرستادیم از دیر زمان بوده و رفته و بجایش آمده تا اینکه قرآن که بتو الهام کردیم برای‌شان بخوانی هر چند که آنان خدای رحمان باور ندارند تو بگو: او پروردگار من است و جز او خدائی نیست و او را پشتیبان خود دارم و سر انجام و زاری بسوی او بود ۳۰ [مردم بدانند] اگر قرآنی باشد که با آیات آن کوهها را بگردش درآرند و یا مسافتهای بسیار بآن بپیمایند و یا بآن با مردگان کسی سخن گوید [همین قرآن خواهد بود] بلکه همه‌ی کارها بقدرت خدا است [که باید قرآنی دگر فرستد] پس چرا مؤمنان آسوده دل نیستند که اگر سرنوشت حقّ باشد همه‌ی مردم را براه راست برد ۳۱ و کافران بسزای کارشان بدور ز آزاری نباشند که آنان را بکوبد و یا در نزدیکی سرزمین‌شان بماند تا فرمان حقّ برسد که وعده‌ی او بگذر ندارد ۳۲ همانا پیامبران پیش از تو را بفسوس گرفتند و ما به کافران آزادی دادیم و سپس گرفتارشان کردیم پس بیندیش که آزار حقّ چگونه بود ۳۳ آیا آنکه دست اندر کار زندگی هر جنبنده بود برای آن انبازی میسازند! ای محمّد بگو: نام‌شان بیارید [که ساخته‌ی خود شما است] یا مگر خدا را از چیزی خبردار می‌کنید که او از آن خبر ندارد! یا سخنی بزبان گوئید! بلی چاره جوئی [و بیهوده سرائی] کافران آراسته برای‌شان شده است و از راه راست بمانده‌اند و آن را که فرمان خدا [بدنبال کج روی او] گمراه کند رهبری ندارد ۳۴ و برای اینکه گونه کسان آزاری است بدنیا و همانا گرفتاری سرای دیگر سخت‌تر بود کز داوری خدا جلوگیری نباشد ۳۵ [ولی از آن سوی] نمونه‌ی میعاد پرهیزگاران بهشت است که رودها ز آن روان است و میوه‌های خوردنی آن و [صفحه ۲۴۹] سایه‌اش همیشگی است چنین است سر انجام آنها که پرهیزکار شدند و پایان زندگی کافران آتش جاودان بود ۳۶ و [اکنون بدان] آنها که کتاب آسمانی- شان دادیم شادند از آنچه بتو فرو فرستادیم و دسته‌ای از گروه [کج اندیش] کسانی هستند که قسمتی ز قرآن را نمی‌پذیرند [ولی تو ای محمّد] بگو: من مأمورم خدا را پرستم و انبازی برای او نه پندارم و مردم را بسوی او می‌خوانم چه بازگشت همگان بسوی او خواهد بود ۳۷ و به اینکه گونه [که بینی] ما قرآن را برای دستور زندگی مردم بزبان عربی [خودشان] فرستادیم و البتّه تو اگر پس از اینکه دانشی که بتو رسید پیرو خواسته‌های بیدینان شوی برای تو از سوی خدا دوست و نگهبانی نباشد. جهت نزول: مجمع: إبن عبّاس گفت: اعراب پیغمبر را سرزنش کردند: اگر محمّد پیغمبر است کار او مجال نگهداری چند زن باو نمی‌دهد آیت ۳۸ «وَ لَقَد أَرسَلنا رُسُلًا» در جواب آنها نازل شد. -قرآن-۷۷-۱۰۴ ترجمه: [و گر کسی زبان درازی و یا فزونخواهی کند بداند] همانا پیش از تو پیغمبرانی فرستادیم که برای‌شان همسران و فرزندان بدادیم و هیچ پیمبری را نرسد که نشانه‌ای به پیغمبری خود آرد مگر که دستور خداوندی بود هر کاری را هنگامی بسرنوشت بود ۳۹ و آنچه را خدا خواهد نابود کند و آنچه شایسته داند استوار بدارد که برترین سرنوشت و امّ الکتاب به پیشگاه او است ۴۰ پس اگر چیزی ز آزاری که بکافران وعده داده‌ایم [در زندگی تو بر سرشان آریم] و بتو نشان دهیم و یا [آسوده بمانند و] بزندگی تو پایان دهیم [بهر روی] کار تو ابلاغ فرمان ما است و شما کارشان با ما ۴۱ مگر نمی‌بینند: ما سرزمینها را چنان کرده‌ایم که ز پیرامون آن کم کنیم [و بروزگاری بجوری درآوریم] و البتّه که خدا فرمان کند و کس را نرسد که فرمان او واپس زند که او شمار تیز دارد ۴۲ همانا آنها که پیش از اینان بودند چاره‌ها کردند ولی همه چاره جوئیها بقدرت خداوند است که هر که هر چه کند او بداند و اینکه بیدینان بزودی بیابند: سر انجام اینکه سرای بسود که [صفحه ۲۵۰] باشد! ۴۳ آنها بتو گویند: پیامبر نیستی، تو بپاسخ بگو: گواه میان من و شما خدا بس بود و هم آنکه بهره‌ای از دانش و کتاب دارد. سخن مفسّرین: «تَطمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِکرِ اللّهِ» ۲۸ کشف نوشته: اینجا دو قول گفته‌اند: یکی آن است که ذکر بمعنی وعد است می‌گوید: وعده‌هائی که اللّه تعالی داد مؤمنان را در غیب از نعیم بهشت و دیدار و رضای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باقی، دلهای ایشان بیگمان می‌پذیرد و استوار میدارد و میآرامد و بآن شاد می‌شود، قول دیگر آن است که باین، ذکر زبان خواهد یعنی دلهای ایشان آرام گیرد و بنازد چون ذکر و ثنای خدای تعالی بر زبان رانند یا از دیگری شنوند. بر لسان اهل اشارت اینکه آیت از دو کس خبر میدهد: یکی مرید و دیگر مراد یکی اوقات خویش مستغرق دارد به- ذکر زبان گهی نماز و گه تسبیح و گه خواندن قرآن. یکی مینازد بذکر حقّ در میان جان از غرقی که هست در بحر عیان او را پرداخت نیست با ذکر زبان. آن یکی در راه دین رونده در بند ذکر خویش بمانده، و اینکه یکی بر بساط قربت از اسباب و خلق ربوده و بجذبه‌ی الهی مخصوص گشته. لقمان سرخسی و بو الفضل سرخسی دو پیر بودند در عصر خویش فرید روزگار و یگانه‌ی وقت هر دو در سماع بودند، بو الفضل از دست خود رها شد باری چند بگردید همچون چرخی گردان آنگه بروی دیوار بر شد روی با لقمان کرد که نیائی تا در اینکه هوای جعلیّت پردازی کنیم! لقمان بانگ بر وی زد گفت: نامردی مکن آفرینش میدانی تنگ است پرواز ما را نشاید، اشارتی عظیم است بنقطه‌ی جمع کسی را که در دل آشنائی است و در جان روشنائی: -قرآن-۱۵-۵۶ جمال حضرت قرآن نقاب آنگه براندازد || که دار الملک ایمان را مجرّد بیند از غوغا تفسیر صافی: عیّاشی از امام صادق [ع] روایت کرده است که مقصود از ذکر «اللّه» پیغمبر است. و قمّی گفته است: «الَّذِینَ آمَنُوا» شیعیان هستند و «ذکر الله» علیّ علیه السّلام است. -قرآن-۱۲۷-۱۴۷ مجمع: باین آیه گفته شده است: یاد خدا وسیله‌ی آرامش دل است و در [صفحه ۲۵۱] آیت دیگر گفته شده است «إِذا ذُکِرَ اللّهُ وَجِلَت قُلُوبُهُم» که یاد خدا موجب ترس دلها معرّفی شده است از اینکه جهت است که یاد نعمتها و ثوابهای عالم دیگر دل را آرام می‌کند و یاد عقاب و انتقام حقّ دل را میلرزاند. -قرآن-۲۹-۷۱ «أَلا بِذِکرِ اللّهِ تَطمَئِنُّ القُلُوب» ۲۸ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه- عبّاس گفت: مراد سوگند است که آنکس را که هزار دینار یا بیشتر بر کسی باشد او منکر شود و اینکه مرد بر او گواه ندارد دلش بهیچ آرام نگیرد و چون او گوید: و اللّه که نباید دادن آن یک سوگند از او بستاند و دلش خوش شود از آنکه واثق باشد بعوض آن بر خدای، و گفتند: چون کسی سخنی می‌گوید و مردم از آن در شک باشند چون گوید «و اللّه» که چنین است او را باور دارند و دل‌شان ساکن گردد، و قولی دیگر آن است که دل دوستان او از همه رنجها متسلّی شود. -قرآن-۱-۴۶ مجمع: اینکه جمله وادار می‌کند که آدمی دل خود را بوعده‌های خوشیهای عالم دیگر آرام کند چون همه‌ی آنها راست است و درست و بهتر دستاویز دل آسودگی آن نوید است که راست است و انجام شدنی. تأویلات کاشانی: روان آدمی بواسطه‌ی حوادث و افکار بی‌قرار می‌شود و دل از جای کنده می‌شود و چون یاد خدا کند باز جای میآید و دغدغه‌اش آرام می گیرد چنانکه پیغمبر [ص] فرمود: شیطان خرطوم خود را بر دل آدمی می‌گذارد چون بیاد خدا افتاد او پس میرود و خود را جمع می‌کند و همین طور است آنگاه که دل انسان متوجّه عالم ملکوت شود و مطالعه‌ی انوار جبروت کند. روح: دل عوام بتسبیح و ثنای حقّ آرام میشود و دل خواصّ بتوجه سوی حقایق و اسماء الحسنی و دلهای مردم اخصّ بمشاهده‌ی حقّ آرام است. دلهای مردم بچهار دسته است: ۱- آن که گرفتار قساوت و سختی است که دل کافر و منافق است و ببهره‌های زندگی آرام می‌شود که چنین توصیف شده است «رَضُوا بِالحَیاةِ الدُّنیا وَ اطمَأَنُّوا بِها» ۲- دل مسلمان گناهکار که آرامش آن بتوبه است بموجب اینکه جمله‌ها «فَتابَ عَلَیهِ وَ هَدی»، ۳- دل مؤمنان مشتاق است که بیاد حقّ آرام -قرآن- ۳۱۴-۳۶۲-قرآن-۴۴۱-۴۶۸ [صفحه ۲۵۲] است که «أَلا بِذِکرِ اللّهِ تَطمَئِنُّ». ۴ قلب وحدانی منفرد بخود و یگانه روزگار که دل انبیاء و اولیاء است و بحقّ و صفات حقّ آرام است چنانکه برای ابراهیم خلیل گفته شده است «أَ وَ لَم تُؤمِن قالَ بَلی وَ لکِن لِیَطمَئِنَّ قَلبِی»، و اینجا است که نور اینکه گونه اطمینان دل منعکس بنفس میشود و دارای نفس مطمئنه خواهد بود و مستحقّ عنایت جذبه‌ی حقّ است و خطاب «أَیَّتُهَا النَّفسُ المُطمَئِنَّةُ ارجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَةً مَرضِیَّةً» جامی گفته است: -قرآن-۱۲-۴۶-قرآن-۲۰۲-۲۶۵-قرآن- ۴۱۴-۴۹۵ دلت آئینه‌ی خدای نما است || روی آئینه‌ی تو تیره چرا است! صیقلی وار صیقلی میزن || باشد آئینه‌ات شود روشن «طُوبی لَهُم» ۲۷ طبری: چند معنی کرده‌اند: خوشی، شادی، چشم- روشنی، و نیز گفته‌اند: اینکه کلمه بزبان هندی بمعنی بهشت و سرزمین آن است. -قرآن-۱-۱۶ «وَ لَو أَنَّ قُرآناً- تا- المَوتی» ۳۰ مجمع: جواب اینکه شرط در جمله نیست و معنی اینکه است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

البتّه همه‌ی اینکه آثار از همین قرآن خواهد بود، زجّاج گفته است: معنی اینکه است که اگر همه‌ی اینکه آثار هم مشاهده شود اینکه کافران مؤمن نمی‌شوند که ابو جهل و عبد اللّه بن امیّهٔ مخزومی و چند نفر دیگر بودند و چنین تقاضا از پیغمبر داشتند. چنانکه ما هم در جهت نزول و ترجمه نوشتیم، فی ظلال: اثر قرآن در آن مردمان که آن را بآن دوران پذیرفتند از بلند کردن کوهها و پاره کردن- زمین و زنده کردن مردگان بیش بود چون قرآن در روحیه‌ی آنها و دیگران بوسیله‌ی آنها کاری کرد که آثار حیاتی را دگرگون کرد بلکه شکل زمین را ز آبادی و تمدّن بصورتی دگر درآورد و اینکه از نفوذ خارق العاده‌ی قرآن بود در آن کسان که ذوق و بینائی درک اینگونه سخن داشتند چه بسا ملّتها بودند که هیچ گونه تغییری در روی زمین ز خود نشان ندادند. -قرآن-۳-۲۳-قرآن-۳۵-۴۳ «أَ فَلَم یَیأَسِ الَّذِینَ آمَنُوا» ۳۰ طبری: آنها که بزبان عرب آشنا هستند در معنی کلمه‌ی «ییأس» اختلاف کرده‌اند بعضی بصریّین گفته‌اند: علم و بیان -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۲۵۳] است بعضی مردم کوفیّین اینکه را منکر شده‌اند و گفته‌اند باین معنی نیست ولی در اینکه آیه مقصود اینکه است که: آیا برای مؤمنین ظاهر و معلوم نشد که اگر خدا بخواهد همه‌ی مردم را هدایت می‌کند و علیّ علیه السّلام نیز در معنی اینکه جمله فرموده است یعنی آیا مؤمنین معرفت و شناسائی پیدا نکردند، عکرمه گفته است: ن عبّاس چنین قرائت میکرده است «أ فلم یتبیّن الّذین آمنوا» و گفته است: آن قرائت دیگر تقصیر نویسنده است که در حال چرت بوده است و بجای «یتبیّن» «یعلم» نوشته است«۴۱». پس معنی آیه اینکه است: آیا برای مؤمنین روشن نشد که کندن کوهها و فراهم کردن زمینها و بسخن آوردن مردگان در قدرت خداوند هست ولی اگر خدا بخواهد همه را هدایت بایمان می‌کند با اینکه هیچیک از اینکه حوادث را ایجاد نکند پس چرا مؤمنین میخواهند اینکه تقاضاهای کافران قبول شود که شاید آنها مسلمان شوند با اینکه هدایت و گمراهی بقدرت خدا است که با آیت و معجزه ممکن است کسی را گمراه کند و بی‌آیت و معجزه کسی را هدایت کند. پس معنی آیه اینکه است: آیا برای مؤمنین روشن نشد که کندن کوهها و فراهم کردن زمینها و بسخن آوردن مردگان در قدرت خداوند هست ولی اگر خدا بخواهد همه را هدایت بایمان می‌کند با اینکه هیچیک از اینکه حوادث را ایجاد نکند پس چرا مؤمنین میخواهند اینکه تقاضاهای کافران قبول شود که شاید آنها مسلمان شوند با اینکه هدایت و گمراهی بقدرت خدا است که با آیت و معجزه ممکن است کسی را گمراه کند و بی‌آیت و معجزه کسی را هدایت کند. -پاورقی-۱۹۵-۱۹۷ مجمع: تیأس با تاء نیز قرائت شده است: و فرّاء گفته است: یعنی مگر مؤمنین آن قدر ندانسته‌اند که ممکن است آینده و حوادث برخلاف فکر و انتظار- شان باشد و مأیوس باشند از آنچه تا کنون معتقد بودند و منتظر آن، زجّاج گفته است: یعنی چرا مؤمنین از ایمان اینکه کافران مأیوس نشده‌اند. و جمله‌ی «أَن لَو یَشاءُ اللّهُ لَهَدَی النّاسَ جَمِیعاً» یعنی اگر خدا بخواهد همه را ببهشت رهبری می‌کند، ولی مردم را بوظائفی موظف کرده است تا بموجب استحقاق و اطاعت مزد خود بگیرند. و بعضی گفته‌اند: یعنی اگر خدا بخواهد اجبار و وادارشان می‌کند که -قرآن-۳۳۳-۳۸۵ [صفحه ۲۵۴] براه راست باشند، لکن روش بر تکلیف است تا اطاعت و هدایت باشد یا مخالف و ضلالت. فی ظلال القرآن: یعنی اگر مردمی را قرآن دلهاشان از جای نکند و براه نیاورد شایسته‌ی مؤمن است که ناامید از آن شود مگر سرنوشت حقّ دگرگون باشد و همه را فرشته کند. «أَم تُنَبِّئُونَهُ بِما لا یَعلَمُ فِی الأَرضِ» ۳۳ مجمع: یعنی آیا خدا را خبردار- می‌کنید که او در زمین شریکی دارد و خود خبر ندارد. -قرآن-۱-۵۴ «وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِیلِ» ۳۳ مجمع: با ضمّ صاد نیز قرائت شده است، پس بقرائت مشهور یعنی آنها مردم را جلوگیر از راه حق هستند و باین قرائت معنی اینکه است که خود محروم و ممنوع از آن هستند. -قرآن-۱-۳۱ «وَ مِنَ الأَحزابِ مَن یُنکِرُ بَعضَهُ» ۳۶ ابو الفتوح: یعنی قریش می‌گویند: تا کنون محمّد ما را بخدا پرستی دعوت می‌کرد اکنون رحمان هم آورده است و ما رحمان را نمی‌شناسیم و او را منکریم. -قرآن-۱-۴۴ «وَ لَئِنِ اتَّبَعتَ أَهواءَهُم» ۳۷ مجمع: اگرچه روی اینکه سخن با پیغمبر است ولی مقصود دیگران است، یعنی اگر مردم پیرو خواسته‌های کافران شوند. -قرآن-۱-۳۶ ابو الفتوح نوشته است: در متابعت اهواء خلاف کردند که در او چه معنی بود بعضی گفتند «فی شأن القبلهٔ» و بعضی «فی باب الملّهٔ». کشف: اینکه جمله‌ها اگرچه تهدید پیغمبر است ولی برای مأیوس کردن کافران است که هرگز پیغمبر میل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بفکر و کار آنها نمی‌کند و گر نه گرفتار می‌شود. «لِکُلِّ أَجَلٍ کِتابٌ یَمحُوا اللّهُ ما یَشاءُ وَ یُثبِتُ» ۳۹- ۳۸ طبری: یعنی، وقت و اجل هر حادثه‌ای نوشته است و معیّن و هر نوشته و کتابی اجلی دارد و وقتی معلوم. و مجاهد گفته است: چون اینکه جمله‌ها آمد «ما کانَ لِرَسُولٍ أَن یَأتِیَ بِآیَةٍ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ» قریش گفتند: ای محمّد تو هیچکاره هستی زیرا همه کار تمام است و هر چیزی وقتش معیّن است. برای جواب و تهدید آنها اینکه جمله‌ها آمد که -قرآن-۱-۶۵-قرآن-۲۳۵-۳۰۱ [صفحه ۲۵۵] آنچه بخواهیم از خوشی و ناگواری ایجاد می‌کنیم. مجمع: جمله‌ی دوّم چند معنی شده است: ۱- عدّه‌ای گفته‌اند مقصود: احکام ناسخ و منسوخ است، ۲- آنچه مباح است و جزائی ندارد محو میشود، و آن اطاعت و معصیت که ثواب و عقاب دارد ثبت میشود، ۳- بعضی گناهان را بفضل خود محو می‌کند و بعضی را بعدالت خود اثبات می‌کند، ۴- عدّه‌ای گفته‌اند: شامل همه‌ی سرنوشتها است چه روزی چه عمر چه سعادت چه شقاوت آنچه را که بخواهد محو می‌کند یا اثبات می‌کند، و از پیشوایان ما نیز در دعاشان اینکه معنی نقل شده مثل: «ان کنت کتبتنی فی الاشقیاء فامحنی»، ۵- گرفتاریهای روزانه است که معیّن شده است و بدعا و صدقه محو می‌شود، ۶- بوسیله‌ی توبه گناهان محو می‌شود، و بجای آن نیکیهائی برقرار می‌شود، ۷- قرون و دورانی محو می‌شود و دورانی دیگر مقرّر می‌شود. کشف نوشته: از دل خائف ریا می‌سترد و یقین می‌نهد، از دل راجی اختیار می‌سترد تسلیم می‌نهد، از دل محبّ رسوم انسانیّت می‌سترد شواهد حقیقت می‌نهد از شاهد بنده میکاهد و از شاهد خود می‌فزاید تا چنانکه باوّل خود بود بآخر هم خود باشد، پیر طریقت از اینجا گفت: الهی جلال عزّت تو جای اشارت نگذاشت محو و اثبات تو راه اضافت برداشت تا گم گشت هر چه رهی در دست داشت الهی زان تو میفزود و زان رهی می‌کاست تا آخر همان ماند که اول بود راست. در تفسیر حسینی در دنباله‌ی نقل اینکه گفته از کشف الأسرار اینکه رباعی را نوشته است: محنت همه در نهاد آب و گل ماست || پیش از دل و گل چه بود آن حاصل ماست در عالم غیب خانه‌ای داشته‌ایم || رفتیم بدان خانه که سر منزل ماست ولی در کشف الأسرار که تازه چاپ شده است شعر دوّم نوشته نیست. «وَ عِندَهُ أُمُّ الکِتابِ» ۳۹ ابو الفتوح: یعنی لوح محفوظ. و «امّ» در هر چیز اصل آن است. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: إبن عبّاس از کعب الأحبار معنی امّ الکتاب را پرسید او بجواب گفت: [صفحه ۲۵۶] خدا آفریده‌های خود و کار آفریدگان را میدانست، باین علم و اطّلاع خود خطاب کرد: بصورت کتابی باش آن هم کتابی شد و همین است لوح محفوظ. «نَأتِی الأَرضَ نَنقُصُها مِن أَطرافِها» ۴۱ کشف: یعنی بتدریج سرزمینها را برای مسلمین فتح می‌کنیم و از آبادی کافران کم می‌کنیم و برای مسلمین زیاد می‌کنیم بعضی گفته‌اند: تهدید است بر خرابی دنیا و نابودی مردم مثل «کُلُّ مَن عَلَیها فانٍ». و بعضی گفته‌اند: یعنی توجّه می‌کنیم بزمین و بمرگ عالم و دانشمند از آن کم می‌کنیم. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۲۴۴-۲۷۱ برهان: از امام صادق [ع] معنی اینکه جمله را پرسیدند فرمود: مقصود از دست دادن و نابودی عالم است. و ابی صالح گفته است روز قتل علیّ علیه السّلام عبد- اللّه عمر اینکه آیه را خواند و گفت: علم اسلام ناقص شد و پایه‌ی ایمان نابود. «وَ مَن عِندَهُ عِلمُ الکِتابِ» ۴۳ عموم مفسّرین: ۱- مقصود خداوند است که علم همه چیز از او است. ۲- ملائکه و روح القدس است. ۳- عبد اللّه بن سلام و سلمان فارسی است و آنها که مسلمان و عالم بکتاب آسمانی بوده‌اند. و بر اینکه معنی اعتراض شده است که اینکه آیه بمکّه نازل شده است و اینکه اشخاص در مدینه مسلمان شده‌اند ۳- بموجب روایات اهل بیت مقصود علی و امامهای اولاد او هستند. -قرآن-۱-۳۶ سخن ما: ۱- از جمله‌های آیات ۲۷- ۲۸ میتوان فهمید پیغمبر معجزه لازم ندارد چون از جمله‌های «یُضِلُّ مَن یَشاءُ» می‌توان فهمید گمراهی وابسته بمشیّت حقّ است که فطرت و طرز خلقت اشخاص است. و جمله‌های «یَهدِی إِلَیهِ مَن أَناب» شاید اشاره باشد بطرز فکر و تشخیص افراد که هدایت و راه راست پیشگرفتن مربوط بمعجزه نیست بلکه بهره‌ی آنکس است که با خدا رابطه داشته باشد و دلش متوجّه بحقّ باشد و مرد توبه و انابه شود. در دنباله‌ی اینکه جمله‌ها گفته شده است «الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَطمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِکرِ اللّهِ» که بمنزله‌ی صفت است برای «مَن أَناب» و می- فهماند هدایت و پیدا کردن راه حقّ برای اشخاص رو بخدا است که لجوج، و -قرآن-۱۰۵-۱۲۷-قرآن-۲۲۷-۲۵۸-قرآن-۵۲۳-۵۸۶-قرآن-۶۲۰-۶۳۴ [صفحه ۲۵۷] سرسخت نیستند و مرد ایمان و تسلیم هستند و بواسطه‌ی ذکر خدا و توجّه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بحقّ آسوده و آرامدل هستند. پس برای تشخیص حرف درست و نادرست و ایمان بسخن حقّ آمادگی و اطمینان قلب لازم است تا بتواند شخصیّت طرف و ارزش سخن او را درک کند و مؤمن باو و اوامر او بشود نه معجزه و کرامت، ۲- اوّل گفته شده است. «یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَو لا- أُنزِلَ عَلَیهِ آیَةٌ» و اینکه خود صریح است که فکر و مطالبه‌ی معجزه مولود کفر و انحراف است. و آن جمله‌ها که در دنباله‌ی اینها آمده است، نشانه است که افکار انحرافی و الحادی پاسخ ندارد و بجای جواب و موافقت با آنها بعلاج اصلی کار توجّه داده شده است و راهنمائی شده است که برای تربیت و هدایت آمادگی و آرامش دل لازم است! و گر نه آنکه لیاقت ندارد معجزه او را بیچاره می‌کند ولی مؤمن نمی‌شود و مصریهای جادوی پیر و فرعون که در برابر عصای موسی سجده کردند و مؤمن شدند در نهاد و فطرت خود متوجّه بحقّ بودند چون خود باختیار معارض موسی و داوطلب مسابقه‌ی با او نشدند و بفرمان فرعون اقدام بآن کردند و چون سرسختی نداشتند و دل‌شان آرام بود بموسی گفتند: -قرآن-۱-۶۲ «إِمّا أَن تُلقِیَ یعنی میخواهی اوّل تو دست بکار بشو تا پرده از روی کار برداشته شود و اگر حقیقتی باشد نمودار شود و آنها معارض با حقّ نشده باشند ولی فرعون و یارانش تسلیم نشدند چون آرامش دل نداشتند و سرسخت و لجوج بودند. -قرآن-۱-۲۱ ۳- امروز در سازمانهای تعلیم و تربیت برای تشخیص آمادگی و استعداد افراد وسائل آزمایش فکری بکار میرود تا معلوم شود در نهاد و خمیره‌ی آنکه میخواهند هدایت و تربیت کنند چه استعداد سرشته شده است و بچه راه مؤمن و تسلیم می- شود! و روش پیغمبر هم در دعوت نسبت بافراد مختلف بود: آنها که مصداق: «تَطمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِکرِ اللّهِ» بودند مثل بلال و عمّار و صهیب و أبو ذرّ و غیرهم بسخن پیغمبر [ص] و قرآن راه خود پیش گرفتند و عده‌ای بنوید بهشت و آسایش آینده فرمان پذیرفتند و باز مردمی بودند که بامید راستی گفتار آن حضرت و استفاده از نعمتهای روم و عجم و تسلّط بر آنها مسلمان شدند و نیز عدّه‌ای برای ترس از قدرت -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۲۵۸] پیغمبر و مسلمین تسلیم شدند و هم «مؤلفة قلوبهم» بودند که بطمع مال و سرمایه مطیع و فرمانبر شدند. ولی معجزه اثری نداشت چون بموجب روایات کسانی بودند که معجزه دیدند و نپذیرفتند و در جنگ بدر و غیره کشته شدند ۴- از آیات بعد نیز همین مطلب استفاده می‌شود: چون در جمله‌های «کَذلِکَ أَرسَلناکَ» تا آخر آیه باز هم پاسخی بمطالبه‌ی معجزه نیست و یادآوری شده است که پیغمبر هم مثل پیشینیان باید رهبری کند و جمله‌های «لِتَتلُوَا عَلَیهِم» تا آخر می‌فهماند که باید اینکه کار بوسیله‌ی قرآن باشد ولی باز آنها که آرامدل نیستند بر کفر می‌مانند، و در آیت بعد بجمله‌های «وَ لَو أَنَّ قُرآناً سُیِّرَت» تا آخر جواب درخواست معجزه باین طور داده شده است که آنچه کافرها میخواهند اگر در آن نظر سوء و مقاومت ندارند از همین قرآن استفاده کنند و شخصیّت پیغمبر را بشناسند و تسلیم شوند و گر نه با انجام همه‌ی آن معجزات که میخواهند باید متوجّه بود که آماده پذیرش نیستند، ۵- در آیت ۲۳- چون در دنباله‌ی اقدام بحیله و مکر و جلوگیری از راه حقّ گفته شده است «وَ مَن یُضلِلِ اللّهُ فَما لَهُ مِن هادٍ» شاید بتوان گفت: -قرآن-۳۰۵-۳۲۷-قرآن-۴۶۶-۴۸۹-قرآن-۶۳۸-۶۷۱-قرآن-۱۰۸۰-۱۱۲۷ چون اینکه فکر و کار گمراهی است پس آنکه بدنبال گمراهی بود از هیچ راهنمائی سودی باو نمی‌رسد. ۶- در آیت ۲۸ جمله‌ی «أَلا- بِذِکرِ اللّهِ تَطمَئِنُّ القُلُوب» شاید اشاره باشد باین خاصیّت فطری آدمی که بشر درک می‌کند که خود وابسته است بیک حقیقت مرموزی و نمی‌داند که چی هست و چگونه هست و برای چه و در سختیها که اختیارات و وسائل از او گرفته می‌شود دلبستگی و توجّه او بیشتر می‌شود و همین است نتیجه‌ی اینکه جمله که یاد خدا و توجّه بآنچه نمی‌داند وسیله‌ی آرامش دل است ۷- جمله‌های «یَمحُوا و یُثبِت» شاید اشاره بحوادث روز باشد که برخلاف تجربه و انتظار چیزی نمودار می‌شود و آنچه انتظار داریم و جریان طبیعت بر آن بوده است و انجام شدنی فرض می‌کنیم محو و نابود می‌شود و برخلاف آن چیزی ثابت و نمودار میشود و جمله‌ی «عِندَهُ أُمُّ الکِتابِ» علّت اینکه محو و اثبات را نشان میدهد که مادر کتاب و نوشته‌ی اصلی همان سرنوشت است و قدرت حقّ. و اصل ثابت و -قرآن-۱۳۵-۱۸۰-قرآن-۵۶۲-۵۶۸-قرآن-۵۷۱-۵۷۹-قرآن-۸۲۱-۸۴۸ [صفحه ۲۵۹] برجای هر حادثه نزد خدا است اگرچه برخلاف تجربه و علم شما است. و از آیات جلو و دنبال می‌توان فهمید که اینکه آیه اشاره بهمین مطلب است. مثل آیت بعد «وَ إِمّا نُرِیَنَّکَ بَعضَ الَّذِی»، ۷- جمله‌ی آخر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«مَن عِندَهُ عِلمُ الكِتابِ» شايد مقصود هر شخص مطّلع بكتاب آسمانى و افكار دينى باشد كه بر خوى لجاج و نافهمى نمانده و بواسطه‌ى شنيدن تورات و انجيل و قرآن و اطّلاع بر افكار و عقايد مربوط باينها فكر و سليقه‌اش تعديل شده است و آماده‌ى شهادت بپيغمبرى«۴۲». -قرآن-۱۸۴-۲۲۳-قرآن-۲۴۲-۲۷۴-پاورقى-۵۲۶-۵۲۸ -قرآن-۹۸-۱۳۰-قرآن-۷۴۰-۷۹۵ [صفحه ۲۶۰]

سوره ابراهيم [۱۴]

اشاره

-قرآن-۹۸-۱۳۰-قرآن-۷۴۰-۷۹۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره إبراهيم [۱۴]: آيات ۱ تا ۱۸]

-قرآن-۹۸-۱۳۰-قرآن-۷۴۰-۷۹۵ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ الر كِتابٌ أَنزَلناهُ إِلَيكَ لِتُخرِجَ النّاسَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ بِإِذنِ رَبِّهِم إِلى صِراطِ العَزِيزِ الحَمِيدِ [۱] اللّهِ الَّذِى لَهُ ما فِى السَّماواتِ وَ ما فِى الأَرضِ وَ وَيلٌ لِلكافِرِينَ مِن عَذابٍ شَدِيدٍ [۲] الَّذِينَ يَستَحِبُّونَ الحَياةَ الدُّنيا عَلَى الآخِرَةِ وَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَ يَبغُونَها عِوَجاً أُولئِكَ فِى ضَلالٍ بَعِيدٍ [۳] وَ ما أَرسَلنا مِن رَسُولٍ إِلّا بِلِسانِ قَومِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُم فَيُضِلُّ اللّهُ مَن يَشاءُ وَ يَهدِى مَن يَشاءُ وَ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۴] -قرآن-۱-۵۷۲ وَ لَقَد أَرسَلنا مُوسى بِآياتِنا أَن أَخرِج قَومَكَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكِّرهُم بِأَيّامِ اللّهِ إِنَّ فِى ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبّارٍ شَكُورٍ [۵] وَ إِذ قالَ مُوسى لِقَومِهِ اذكُرُوا نِعمَةَ اللّهِ عَلَيكُم إِذ أَنجاكُم مِن آلِ فِرعَونَ يَسُومُونَكُم سُوءَ العَذابِ وَ يُذَبِّحُونَ أَبناءَكُم وَ يَستَحيُونَ نِساءَكُم وَ فِى ذلِكُم بَلاءٌ مِن رَبِّكُم عَظِيمٌ [۶] وَ إِذ تَأَذَّنَ رَبُّكُم لَئِن شَكَرتُم لَأَزِيدَنَّكُم وَ لَئِن كَفَرتُم إِنَّ عَذابِى لَشَدِيدٌ [۷] وَ قالَ مُوسى إِن تَكفُرُوا أَنتُم وَ مَن فِى الأَرضِ جَمِيعاً فَإِنَّ اللّهَ لَغَنِىٌّ حَمِيدٌ [۸] أَ لَم يَأتِكُم نَبَؤُا الَّذِينَ مِن قَبلِكُم قَومِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِن بَعدِهِم لا يَعلَمُهُم إِلاَّ اللّهُ جاءَتهُم رُسُلُهُم بِالبَيِّناتِ فَرَدُّوا أَيدِيَهُم فِى أَفواهِهِم وَ قالُوا إِنّا كَفَرنا بِما أُرسِلتُم بِهِ وَ إِنّا لَفِى شَكٍّ مِمّا تَدعُونَنا إِلَيهِ مُرِيبٍ [۹] -قرآن-۱-۹۶۸ قالَت رُسُلُهُم أَ فِى اللّهِ شَكٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ يَدعُوكُم لِيَغفِرَ لَكُم مِن ذُنُوبِكُم وَ يُؤَخِّرَكُم إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى قالُوا إِن أَنتُم إِلّا بَشَرٌ مِثلُنا تُرِيدُونَ أَن تَصُدُّونا عَمّا كانَ يَعبُدُ آباؤُنا فَأتُونا بِسُلطانٍ مُبِينٍ [۱۰] قالَت لَهُم رُسُلُهُم إِن نَحنُ إِلّا بَشَرٌ مِثلُكُم وَ لكِنَّ اللّهَ يَمُنُّ عَلى مَن يَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ ما كانَ لَنا أَن نَأتِيَكُم بِسُلطانٍ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ وَ عَلَى اللّهِ فَلتَتَوَكَّلِ المُؤمِنُونَ [۱۱] وَ ما لَنا أَلّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّهِ وَ قَد هَدانا سُبُلَنا وَ لَنَصبِرَنَّ عَلى ما آذَيتُمُونا وَ عَلَى اللّهِ فَلتَتَوَكَّلِ المُتَوَكِّلُونَ [۱۲] وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِم لَنُخرِجَنَّكُم مِن أَرضِنا أَو لَتَعُودُنَّ فِى مِلَّتِنا فَأَوحى إِلَيهِم رَبُّهُم لَنُهلِكَنَّ الظّالِمِينَ [۱۳] وَ لَنُسكِنَنَّكُمُ الأَرضَ مِن بَعدِهِم ذلِكَ لِمَن خافَ مَقامِى وَ خافَ وَعِيدِ [۱۴] -قرآن-۱-۹۵۷ وَ استَفتَحُوا وَ خابَ كُلُّ جَبّارٍ عَنِيدٍ [۱۵] مِن وَرائِهِ جَهَنَّمُ وَ يُسقى مِن ماءٍ صَدِيدٍ [۱۶] يَتَجَرَّعُهُ وَ لا يَكادُ يُسِيغُهُ وَ يَأتِيهِ المَوتُ مِن كُلِّ مَكانٍ وَ ما هُوَ بِمَيِّتٍ وَ مِن وَرائِهِ عَذابٌ غَلِيظٌ [۱۷] مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِم أَعمالُهُم كَرَمادٍ اشتَدَّت بِهِ الرِّيحُ فِى يَومٍ عاصِفٍ لا يَقدِرُونَ مِمّا كَسَبُوا عَلى شَىءٍ ذلِكَ هُوَ الضَّلالُ البَعِيدُ [۱۸] -قرآن-۱-۴۴۰ [صفحه ۲۶۲] معنى لغات: يسومونكم- از مصدر سوم بفتح اوّل بمعنى خوار كردن و مكلف كردن، تأذّن- بمعنى قسم ياد كرد، اعلام كرد، از خطر ترساند. يسيغه- از- مصدر سوغ بفتح بمعنى با گوارائى از گلو فرو رفتن. ترجمه: بنام خداى رحمان و رحيم ۱ اى محمّد از همين الف لام راء فراهم است كتابى كه بتو فرو فرستاديم تا بفرمان و كومك خدا مردمان از تاريكى [كفر و نادانى] بروشنى [دانش و دين] رهبرى كنى همان راه خداى برتر ستوده ۲ آن خدائى كه آنچه در آسمان و زمين است مال او است و واى بر كافران از گرفتارى سخت [سر انجام‌شان] ۳، همان كسان كه بهره‌هاى اينكه عالم را برتر از آخرت بدانند و جلوگير راه حقّ باشند تا آن را بكج برند، اينانند كه بگمراهى خود ز راه حقّ بدورند ۴ [اينكه كج خواهان بدانند] ما هيچ پيامبرى را نفرستاديم جز بزبان مردم خود تا حقّ براى‌شان نمودار كند پس هر كه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را خدا بسرنوشت کرده راهنمائی کند [و بمانند شما پیغمبرشان دهد] و آن را که بسرنوشت کرده بگمراهی رها کند که او عزیز است و حکیم ۵ و همانا موسی را ما با نشانه‌ها ز سوی خود فرستادیم و دستورش دادیم: مردم خود را ز تیرگی مادّی بروشنی معنوی درآور و روزگاران خداوندی را بیادشان آر [که چگونه سرزمینها و مردمان را آسوده و گرفتار کردیم] که البتّه اینکه زیر و زبرها نشانه‌های توان خدا است برای هر که شکیبا باشد و پاس نعمت بدارد ۶ پس بیاد بدار که موسی بمردم خود گفت: بخشش خداوندی را بر خود فراموش نکنید آنگاه که شما را از شر فرعونیان آسوده کرد و آن بر سر بریدن فرزندان و بخدمت گرفتن زنان چه بلای بزرگی بود و چه نعمتی مهم بود رهائی شما از چنگ آنها ۷ ولی در برابر همه‌ی اینها بشما اعلام شد که اگر شکر اینکه نعمتها کنید البتّه افزون میشود، و گر ناسپاسی کنید عذاب خداوندی است و سختی ۸، [و بدنبال اینکه سخنان موسی گفت: بدانید که] اگر شما و همه مردم جهان کافر شوید خدا را بشما نیازی نیست که ستوده‌ی از هر نقص و احتیاج است. ۹ مگر خبردار نیستید که از رهبری و گفتگوهای پیغمبران با مردم است داستان مردم نوح و عاد [صفحه ۲۶۳] و ثمود و ملّتهای بعد از آن که شمار آنها را خدا میداند و بس که پیغمبرانی برای هدایت‌شان بودند با بینات و دلیلهای روشن ولی آنها سخن ایشانرا نپذیرفتند و گفتند: منکر شما هستیم و در گفته‌ی شما دو دلیم و شاکّ ۱۰ بپیغمبران میگفتند: مگر در آفریننده‌ی آسمان و زمین تردیدی هست و یا دعوت بحقّ غیر مقبول است با اینکه اینکه خود راهنمائی است برای آمرزش شما تا آنوقت که آسوده و زنده‌تان دارد، آنها بجواب گفتند: شما هم مثل ما بشر هستید و میخواهید ما را از روش پدران باز دارید، اگر راست میگوئید دلیلی بیاورید ۱۱ رسولان گفتند: البتّه که ما هم بشریم ولی خداوند آنرا که میخواهد مشمول انعام خود میکند و ما نمیتوانیم برای شما دلیلی بیاوریم مگر بامر حقّ چون مؤمن باید توکّلش باو باشد و همه چیز از او بخواهد، ۱۲ چرا باو توکل نکنیم که ما را رهنمون شده است و با همان توکّل در برابر آزار شما شکیبائیم ۱۳ کافران گفتند: ما شما را از سرزمین خود بیرون میکنیم مگر از دعوت خود دست بردارید و بآئین ما برگردید. آنگاه خداوند بآنها الهام کرد: ستمکاران را نابود میکنیم ۱۴ و شما را بجای آنها جایگزین میکنیم، ولی اینکه کرامت برای آنها است که مواظب خود باشند و از موقف آخرت و تهدید سوء عاقبت بترسند ۱۵ و گاهی گفتگو و کشمکش مردم با رهبران‌شان بآن جا میرسید که از خداوند پیروزی خود را درخواست میکردند، و البتّه زیان و شکست بر آن بود که گردنفراز بود و مبارز با حقّ ۱۶ و در دنبال اینکه زیان و شکست، عالم دیگر است و جهنّم که نوشابه‌ی او تراوش چرک و خون [تن او] است ۱۷ و چون بدهانش میبرد فرو نمیرود و از هر سو مرگ خود می‌بیند و مرگ باو حمله‌ور است و نمی‌میرد، و در پی آن عذابی است سخت‌تر ۱۸ داستان کار و کوشش اینکه کافران و مبارزین حقّ داستان آن خاکستری است که تند بادی بآن بوزد تا نشانی از آن نماند، چنین است آنچه کار نیک می‌پندارند که چیزی از آن در دست ندارند و همین بدترین گمراهی است. سخن مفسّرین: کشف الاسرار: اینکه سوره پنجاه و دو آیت است و بمکّه نازل شده است مگر دو آیت «أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ بَدَّلُوا» تا آخر که بمدینه برای -قرآن-۱۰۵-۱۴۷ [صفحه ۲۶۴] کشتگان بدر نازل شده است. و مفسّرین متّفق هستند که باین سوره ناسخ و منسوخ نیست و فقطّ عبد الرّحمان بن زید بن اسلم گفته است: اینکه سه کلمه «إِنَّ الإِنسانَ لَظَلُومٌ کَفّارٌ» نسخ شده است باین آیت که در سوره‌ی نحل است «وَ إِن تَعُدُّوا نِعمَةَ اللّهِ لا تُحصُوها إِنَّ اللّهَ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ». -قرآن-۱۶۸-۲۰۶-قرآن-۲۶۴-۳۴۵ «الر» ۱ یعنی من خدایم که میدانم و می‌بینم و «کِتابٌ أَنزَلناه»- یعنی «الر» کتابی است و یا معنی اینکه است: اینکه که می‌شنوید کتابی است که فرستادیم آنرا. -قرآن-۱-۶-قرآن-۵۴-۷۵-قرآن-۸۶-۹۱ تنویر المقباس: یعنی من خدایم که می‌بینم آنچه میگوئید و میدانید. و گفته- اند: اینکه سوگندی است از سوی خدا. و جمله‌ی بعد چنین معنی میشود: اینکه کتابی است که فرستادیم. کشف نوشته: ای محمّد اینکه چراغ قرآن که دردست تو است افروزنده‌ی آن مائیم راهبر به وی آن کس بود که ما خواهیم. فی ظلال: یعنی اینکه حروف نامه‌ای است که ما آن را بسوی تو فرستادیم نه تو خود آن را ساخته باشی و برای هدفی فرستادیم تا از تیرگیهای نفس و عقل و وهم و خرافه و تقلید و سرگردانی مردم را برون بری بسوی روشنی اندیشه و تفکّر و عالم ضمیر و دل. «اللّهِ الَّذِی» ۲ مجمع: قاریهای مدینه و شام کلمه‌ی «اللّهِ» را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرفوع خوانده- اند و بقیّه مجرور. در صورت رفع مبتدا است و خبرش الّذی له- تا آخر «وَ یَبغُونَها عِوَجاً»- مجمع: یعنی میخواهند که راه کج و منحرف از استقامت باشد، و بعضی گفته‌اند یعنی در راه زندگی کج میروند و بغیر مستقیم چون، استمداد روزی و نعمت بایستی باطاعت حقّ باشد نه بمعصیت. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۶۰-۶۹-قرآن-۱۷۳-۱۹۶ کشف: یعنی برای محمّد منتظر هلاکت و نابودیند. روح: یعنی بآنکه میخواهد پی حقّ برود میگویند: اینکه راه کج است و بمنزل نمیرسد. [صفحه ۲۶۵] «فَیُضِلُّ اللّهُ مَن یَشاءُ وَ یَهدِی» ۴ مجمع: یعنی آنها که مستحقّ عقاب هستند از راه بهشت ببیراهه‌شان میبرد، و بعضی گفته‌اند: یعنی آنها که مشمول لطف خدا نیستند از راه وصول بلطف محروم‌شان میکند و آنها که مشمول لطف هستند راهنمائیشان میکند بآن راه، پس آنکه فکر و تأمّل کند هدایت میشود و خدا او را ثابت در دین میدارد و آنکه توجّه نکرد و رو گرداند خوار و بیچاره‌اش میکند. -قرآن-۱-۴۴ کشف: چون در جمله‌ی جلو گفته شده است «لِیُبَیِّنَ لَهُم» پس نتیجه اینکه است که فرستادن پیغمبران برای بیان و توضیح وظائف است نه برای گمراه کردن و راه نمودن، چون اضلال و هدایت با خدا است. -قرآن-۴۶-۶۷ «وَ ذَکِّرهُم بِأَیّامِ اللّهِ» ۵ طبری: یعنی برای آنها یادآوری کن روزهای خوشی و نعمت خدا را که از دشمن نجات یافتند و سرزمین او را تصرّف کردند. و بعضی گفته‌اند: یعنی یادآوری کن دوران گرفتاری دیگران را مثل قضایای عاد و ثمود. -قرآن-۱-۳۵ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی یادآوری کن سرنوشت خداوندی را برای بندگان که خوشی بوده است و یا گرفتاری. کشف نوشته: ای محمّد با یادشان ده آن روزگار که شما نبودید و من شما را بودم بی‌شما من کار شما بساختم و عقد دوستی ببستم و رحمت از بهر شما بر خود نبشتم «کَتَبَ رَبُّکُم عَلی نَفسِهِ الرَّحمَةَ» اینکه آن رمز است که پیر طریقت در مناجات گفت: الهی آن روز کجا بازیابم که تو مرا بودی و من نبودم، تا بآن روز نرسم میان آتش و دودم و اگر بدو گیتی آن روز رای بازیابم برسودم، الهی خود برگرفتی و کس نگفت که بردار، اکنون که برگرفتی بمگذار و در سایه لطف خود میدار و جز بفضل و رحمت خود مسپار. -قرآن-۱۸۷-۲۳۲ «لَئِن شَکَرتُم لَأَزِیدَنَّکُم تا آخر آیه» ۷ ابو الفتوح نوشته است: حضرت امیر- المؤمنین صلوات اللّه و سلامه علیه فرمود: چون اوایل نعمت بشما رسد آخر آن را مرمانید باندکی شکر کردن، و بیان کردیم که شکر اعتراف بود بنعمت منعم با ضربی -قرآن-۳-۳۵ [صفحه ۲۶۶] تعظیم او. مجمع: ممکن است کفران نعمت بشرک و تشبیه حقّ بخلق باشد یا انکار پیغمبر و یا تردید و شکّ در احکام دین باشد. حسینی نوشته است: شیخ ابو عبد الرّحمان سلمی از ابو علیّ جرجانیّ قدّس اللّه روحهما نقل میکند که اگر شکر میکنید بر نعمت اسلام زیاد کنم آنرا بایمان و اگر سپاسداری کنید بر ایمان افزون گردانم باحسان و اگر بر آن شکر گوئید زیاده سازم بمعرفت، و اگر بر آن شاکر باشید برسانم بمقام وصلت، و اگر آنرا شکر گوئید بالا برم بدرجه‌ی قربت و بشکر آن نعمت درآرم بخلوتگاه انس و مشاهدت. مثنوی: شکر نعمت نعمتت افزون کند || کس زیان بر شکر کردن چون کند! شکر باشد دفع علّتهای دل || سود آرد شاکر از سودای دل کشف: روایت شده است که داود گفت: ای خدا چگونه شکر تو کنم که اینکه خود نعمتی است از تو که توفیق شکر بمن عنایت شده است. جواب شنید: ای داود اکنون تو مرد شاکر و سپاسگزار هستی. نیشابوری: حقیقت شکر اینکه است که انسان هر نعمتی را که خدا باو داده است بهمان راه بکار برد که برای آن داده شده است و هر نعمتی را بمصرف خود آن نعمت صرف کند. و اگر اینکه روش پیش گرفته شود همیشه آدمی در فکر و مطالعه اقسام نعمت حقّ و لطف صنع حقّ خواهد بود و اعضای بدن را هم بمصرف مناسب که اعمال خیر است بکار خواهد برد و تکرار اینکه کار موجب فزونی محبّت بمنعم و بخشنده نعمت میشود تا اینکه اندازه که بواسطه‌ی دوستی و توجّه بمنعم از نعمت صرف نظر و فراموش میشود و هر کار نیک عادت و طبیعت دوباره‌ی او خواهد شد، و با اینکه حالت ممکن است نور حقّ و وجود واجب طوری در او جلوه‌گر شود که راه تصرف در خلق از راه حقّ و درستی برای او ممکن و فراهم شود، و اگر روش انسانی برخلاف اینکه طریقه بود که نعمت را در راه خود بکار نبرد و کفران نعمت کرد البتّه احوال و افکار ضدّ حال شکر در چنین شخص نمودار میشود و همین است معنی «لَئِن کَفَرتُم -قرآن-۹۷۳-۹۹۲ [صفحه ۲۶۷] إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ». -قرآن-۱-۲۸ «أَ لَم یَأتِکُم نَبَؤُا الَّذِینَ مِن قَبلِکُم» ۹ مجمع: اختلاف است که اینکه جمله مربوط بآیت جلو است تا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نقل قول موسی باشد که او بمردم گفت: مگر نشنیده‌اید سرگذشت عاد و ثمود را تا عبرت بگیرید. و ممکن است آغاز جمله و خطاب باعراب باشد که از اینکه حوادث مگر اطّلاع ندارید و شاید شما هم گرفتار شوید. -قرآن-۱-۵۴ «لا یَعلَمُهُم إِلَّا اللّه» ۹ طبری: یعنی شماره‌ی پیغمبران را جز خدا کس خبر ندارد، و إبن مسعود گفت: پیغمبر اینکه آیه میخواند و در دنباله‌ی اینکه جمله فرمود «کذب النّسّابون» مقصود اینکه است که چون در آیه تصریح شده است که جز خدا کسی از شماره‌ی پیغمبران گذشته خبر ندارد. پس آنها که نسّابه و عالم به نسب و تیره و تبار مردم شناخته شده‌اند دروغ میگویند. -قرآن-۱-۳۲ «فَرَدُّوا أَیدِیَهُم فِی أَفواهِهِم» ۱۱ طبری در معنی اینکه جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۴۱ عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی چون آنها را دعوت بحقّ میکردند خشمناک می- شدند بطوری که انگشتان خود بدندان میگزیدند. و مجاهد گفته است: یعنی آن گفته‌های پیغمبران که در حقیقت نعمت و خوشی برای آن مردم بود بزبان رد می- کردند و نمی‌پذیرفتند و کلمه‌ی «ایدی» را نعمتها و «افواه» را زبانها که در دهان است معنی کرده است. مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی کافران دستهاشان را بدهان پیغمبران میگذاردند که آرام شوند و دعوت نکنند. کلبی گفته است: یعنی کافران دست بدهان خود میگذاشتند برای اشاره‌ی بسکوت پیغمبران از سخن و تبلیغ چنانکه ما برای جلوگیری از سخن کسی انگشت بر لب یا بر بینی میگذاریم برای کنایه از فرمان به آرام باش، دم نزن. دیگری گفته است: یعنی کافران دست پیغمبران را میگرفتند و بدهان آنها میگذاشتند تا سخن نگویند و دعوت نکنند. ابو مسلم گفته است: یعنی استدلال و دعوت پیغمبران را برمیگرداندند بخود آنها و نمی‌پذیرفتند و «ایدی» را بمعنی دلیل و برهان دانسته‌اند و «افواه» را بمعنی محلّ درآمد [صفحه ۲۶۸] حجّت و استدلال. مجاهد گفته است: نعمت رهبری و هدایت پیغمبران را بوسیله دهان خود رد کردند و گفتند: شما را قبول نداریم. فی ظلال: اینکه جمله کنایه است از نشر و اشاعه‌ی تکذیب پیغمبران که گفتار کافران تشبیه شده است بکار آن کس که دست بجلو دهان برد تا آوازش بیشتر و دورتر برود. «قالَت لَهُم رُسُلُهُم إِن نَحنُ إِلّا بَشَرٌ مِثلُکُم» ۱۳ امام فخر: مراتب تکامل انسان را بیان کرده است که اینکه پرورش انسان کار پیغمبر است و خلاصه‌ی سخن امام اینکه است: افراد انسان در قوّه‌ی نظری و عملی بسیار متفاوت هستند و آنکه در هر دو بمرتبه‌ی کمال باشد و بتواند دیگران را رهبری بآن کند پیغمبر است و اینکه استعداد و شخصیت نمیرساند که معجزه‌ای لازم باشد. فطرت سلیم و وجدان صحیح و تشنگی بحق مجال بحث و معارضه نمیدهد، مثنوی اینکه حالت حق طلبی را چنین تشبیه کرده است: -قرآن-۱-۶۲ تشنه‌ای را چون بگوئی تو شتاب || در قدح آب است بستان زود آب هیچ گوید تشنه کاین دعوی است رو || از برم ای مدّعی مهجور شو راغب اصفهانی در الذّریعه: از وسائل تصدیق نبوّت شخص به نسب عالی است و نور چهره و اخلاق و صفات که دلها را مسخر کند، تقریر و بیان او موجب آرامش دل شنونده و پذیرش سخن گوینده باشد، در سوره‌های یونس، رعد، انبیاء، انعام، اعراف، بنی اسرائیل، عنکبوت مطالبه‌ی معجزه و جواب آن گفته شده است. «وَ استَفتَحُوا وَ خابَ کُلُّ جَبّارٍ» ۱۵ طبری: یعنی پیغمبران در برابر منکرین و دشمنان از خداوند گشایش و یاری خواستند، و هر کس منحرف و رو گردان از اقرار بتوحید بود نابود شد. -قرآن-۱-۴۱ ابو الفتوح: إبن عبّاس و مقاتل گفته‌اند: یعنی کافران برای معارضه‌ی با پیغمبران بیاری و حکومت خداوند متوسّل شدند و گفتند: خدایا اگر اینها راست می- گویند تو ما را گرفتار و عذاب کن. [صفحه ۲۶۹] مجمع: «وَ استَفتَحُوا» با کسر تاء بصورت امر نیز قرائت شده است، و باین قرائت معنی میشود: خداوند بپیغمبران دستور داد که گشایش کار خود را از خدا بخواهند. و کلمات «فِی یَومٍ عاصِفٍ» بصورت اضافه خوانده شده است. -قرآن-۸-۲۴-قرآن-۱۸۵-۲۰۶ سخن و استفاده‌ی ما: ۱- در آیت ۵ جمله‌ی «ذَکِّرهُم بِأَیّامِ اللّهِ» شاید باین جهت گفته شده است که چون در دوران زندگی یکنواخت آدمی سرگرم کارهای روزانه‌ی خود است توجهی بمبدأ پیدایش خود و آغاز و انجامش ندارد چون همه روزش همانند است و یکی است، ولی در آن مواقع که از صورت متعارف خارج است و وضع خاصّ پیدا میشود که شدّت و سختی و یا خوشی و آسایش برخلاف انتظار مشاهده میکند متوجّه میشود و فکر میکند که اینها چی است و از کجا است و که آورده و چرا شده! و همین است که اینکه روزها روز خدا نامیده شده است که در اینکه جور مواقع انسان بیاد خدا میباشد و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گردش رسمی شب و روز که همیشه بوده است، و دیده است فکرش بالاتر میرود و علت دیگری درک میکند و اینکه حوادث را از او می- داند از اینکه جهت ایّام اللّه نامیده شده است و دستور داده شده است که اینگونه مواقع غیر عادی و خلاف عادت را بیاد مردم بیاورند تا وسیله‌ی تنبّه و یادآوری شود و بهمین مناسبت معنی «ایّام اللّه» موافق خواهد بود، با گفته‌ی ابو مسلم که در نقل اقوال مفسّرین نوشتیم. -قرآن-۴۸-۷۹ ۲- آیت ۷ جمله‌های «ان شکرتم» تا آخر چون بگفته‌ی متخصصین و نوشته‌های کتابهای لغت معنی شکر قدردانی از احسان است بهمه‌ی اعضای بدن یا فقط بوسیله‌ی زبان که ستایش و نقل احسان باشد، و البتّه در ارتباط مردم با یکدگر شکر لازم است و اگر بشر حس قدردانی نداشته باشد تمدّن نخواهد داشت و کسی توجّه بکسی نخواهد کرد و خاصیّت نوع دوستی و دستگیری که امتیاز آدمی است مصداق ندارد. ولی باید فهمید که اینکه قدردانی در برابر ایجاد و آفرینش حق، چه نتیجه دارد و مقصود از آیه چی است! در درجه‌ی اوّل بخصوص اگر اینکه جمله‌ها را دنباله‌ی سخن موسی علیه السّلام بدانیم ممکن است بگوئیم: چون قدر- [صفحه ۲۷۰] دانی اصل مسلّم بشری است اینکه آیه مردم آنروز را که فکرشان نارسا بوده و تشخیص نداشته‌اند ترسانده است و متوجّه کرده است بلزوم رعایت آن در برابر نعمتهای الهی که چنانچه دگر مردم در برابر کفران و ناسپاسی مجازات میکنند و انتقام می- کشند و در برابر شکر بر نعمت میفزایند و یا ادامه میدهند پس در قدرت حقّ نیز همین اصل را در نظر بگیرید که اگر قدردان و شاکر نبودید نعمتتان نابود میشود و آزار می‌بینید، و چون گفتگو در کفر و ایمان است که در آیت بعد گفته شده است «إِن تَكفُرُوا أَنتُم وَ مَن فِي الأَرضِ» شاید نظر بهمین باشد که بخاطر آورید دوران گرفتاری در چنگ فرعون و نعمت آزادی بعد آن را و بترسید که دوباره گرفتار شوید پس تسلیم باشید و مؤمن شوید، ولی اگر همه‌ی بشر کافر شوند و قدردان نباشند خداوند بی‌نیاز است و باکی نیست، در مرتبه‌ی دوّم که اینکه آیه سخن موسی نباشد همان طور که ابو الفتوح معنی کرده است، شاید اشاره باشد بیک اصل طبیعی و مقصود از شکر و کفر، قدردانی و توجّه و جمع‌آوری است و نابود کردن و بی‌اعتنائی است، و روی سخن با مردم مکّه است که متوجّه باشید خداوند اعلام کرده است: اگر شکر کردید و قدردان بودید و توجّه کردید و جمع‌آوری کردید برای شما میفزایم و قید و شرطی نشده است که شکر بر چه و قدردانی از چه باشد و هر چه بانسان عنایت شده است اگر قدردان بود البتّه زیاد میشود، بطور مثال از نعمت پیغمبر اگر قدردانی و اطاعت شد همه متمدّن و بصلاح خواهند بود و آسوده و اگر قدردانی نشد باختلاف و وحشیگری و جنگ و غارت گرفتار میشوند، اگر قدر نعمت اموال و سرمایه را بدانند و آنرا جمع‌آوری و وارسی کنند و بکار بیندازند البتّه زیاد و خوب میشود و اگر قدر ندانند و وارسی نکنند کفران است و بزودی نابود خواهد شد و همچنین سلامتی آدمی و دوستی او با دیگران هر یک نعمتی است که اگر شکر آن گذارده شود و مواظبت و نگهداری، پایدار و افزون خواهد شد و گر نه نابودی است و افسوس. پس نتیجه‌ی آیه اخطار است که آنچه انسان در اختیار دارد باید شکر و قدردانی و مواظبت و وارسی کند و هر چیزی در حدود خود و شکر و وارسی مخصوص بخود دارد که اگر ناشکری شد و قدردانی و وارسی نبود البتّه نابودی است، -قرآن-۵۴۲-۵۸۸ [صفحه ۲۷۱] و آزار محرومیّت از نعمت، اینکه بود استفاده‌ی ما از اینکه آیه ولی مثنوی در دفتر سوم بقضیه‌ی مردم سبا شکر را اینکه طور معنی کرده است: شکر منعم واجب آمد در خرد || ورنه بگشاید در خشم ابد سر ببخشد شکر خواهد سجده‌ای || یا ببخشد شکر خواهد قعده‌ای شکر نعمت نعمتت افزون کند ||صد هزاران گل ز خاری سر زند شکر نعمت خوشتر از نعمت بود || شکر باره کی سوی نقمت رود شکر جان نعمت و نعمت چو پوست || زان که شکر آرد تو را تا کوی دوست نعمت آرد غفلت و شکر انتباه || صید نعمت کن بدام شکر شاه نعمت شکرت کند بر چشم و سیر || تا کنی صد نعمت ایثار فقیر نعمت وهّاب را شکری کنید || تا سحر منحوس خود را نشکنید شکر جذب نعمت وافر کند || کفر نعمت مرد را کافر کند

[سوره إبراهيم [۱۴]: آیات ۱۹ تا ۳۴]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۹۸-۱۳۰-قرآن-۷۴۰-۷۹۵ أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّه خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ إِن يَشَأ يُذهِبكُم وَ يَأتِ بِخَلقٍ جَدِيدٍ [۱۹] وَ ما ذلِكَ عَلَى اللّهِ بِعَزِيزٍ [۲۰] وَ بَرَزُوا لِلّهِ جَمِيعاً فَقالَ الضُّعَفاءُ لِلَّذِينَ استَكبَرُوا إِنّا كُنّا لَكُم تَبَعاً فَهَل أَنتُم مُغنُونَ عَنّا مِن عَذابِ اللّهِ مِن شَيءٍ قالُوا لَو هَدانَا اللّهُ لَهَدَيناكُم سَواءٌ عَلَينا أَ جَزِعنا أَم صَبَرنا ما لَنا مِن مَحِيصٍ [۲۱] وَ قالَ الشَّيطانُ لَمّا قُضِيَ الأَمرُ إِنَّ اللّهَ وَعَدَكُم وَعدَ الحَقِّ وَ وَعَدتُكُم فَأَخلَفتُكُم وَ ما كانَ لِيَ عَلَيكُم مِن سُلطانٍ إِلاّ أَن دَعَوتُكُم فَاستَجَبتُم لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنفُسَكُم ما أَنَا بِمُصرِخِكُم وَ ما أَنتُم بِمُصرِخِيَّ إِنِّي كَفَرتُ بِما أَشرَكتُمُونِ مِن قَبلُ إِنَّ الظّالِمِينَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۲۲] وَ أُدخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها بِإِذنِ رَبِّهِم تَحِيَّتُهُم فِيها سَلامٌ [۲۳] -قرآن-۱-۹۹۳ أَ لَم تَرَ كَيفَ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصلُها ثابِتٌ وَ فَرعُها فِي السَّماءِ [۲۴] تُؤتِي أُكُلَها كُلَّ حِينٍ بِإِذنِ رَبِّها وَ يَضرِبُ اللّهُ الأَمثالَ لِلنّاسِ لَعَلَّهُم يَتَذَكَّرُونَ [۲۵] وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجتُثَّت مِن فَوقِ الأَرضِ ما لَها مِن قَرارٍ [۲۶] يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالقَولِ الثّابِتِ فِي الحَياةِ الدُّنيا وَ فِي الآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللّهُ الظّالِمِينَ وَ يَفعَلُ اللّهُ ما يَشاءُ [۲۷] أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعمَتَ اللّهِ كُفراً وَ أَحَلُّوا قَومَهُم دارَ البَوارِ [۲۸] -قرآن-۱-۶۳۶ جَهَنَّمَ يَصلَونَها وَ بِئسَ القَرارُ [۲۹] وَ جَعَلُوا لِلّهِ أَندادًا لِيُضِلُّوا عَن سَبِيلِهِ قُل تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُم إِلَى النّارِ [۳۰] قُل لِعِبادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلاةَ وَ يُنفِقُوا مِمّا رَزَقناهُم سِرًّا وَ عَلانِيَةً مِن قَبلِ أَن يَأتِيَ يَومٌ لا بَيعٌ فِيهِ وَ لا خِلالٌ [۳۱] اللّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزقاً لَكُم وَ سَخَّرَ لَكُمُ الفُلكَ لِتَجرِيَ فِي البَحرِ بِأَمرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الأَنهارَ [۳۲] وَ سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمسَ وَ القَمَرَ دائِبَينِ وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيلَ وَ النَّهارَ [۳۳] -قرآن-۱-۶۶۶ وَ آتاكُم مِن كُلِّ ما سَأَلتُمُوهُ وَ إِن تَعُدُّوا نِعمَتَ اللّهِ لا تُحصُوها إِنَّ الإِنسانَ لَظَلُومٌ كَفّارٌ [۳۴] -قرآن-۱-۱۲۸ [صفحه ۲۷۲] معنی لغات: محیص- از مصدر حیص و حیصه بفتح اوّل معنی مهرب و فرارگاه، مصرخ- از مصدر صراخ بضمّ اوّل بمعنی فریادرس، اجتث- از اصل و ریشه کنده شده. دائبین- از مصدر دأب بمعنی استمرار و کوشش و رنج در کار. [صفحه ۲۷۳] ترجمه: ۱۹ ای پیغمبر تو که می‌بینی و میدانی و دیگران هم متوجّه باشند که اینکه زمین و آسمانها بدرستی و تمامی آفریده‌ی قدرت خداوند است ۲۰ و اگر مقتضی باشد بر او دشوار نیست که شما را نابود کند و دیگری از نو بیافریند ۲۱ و البتّه روزی فرا میرسد که همگان بفرمان حقّ نمودار میشوند و آنها که بیچاره و فرمانبر بوده- اند بآن فرماندهان متکبّر خود میگویند: ما فرمانبر شما بودیم، ایا میتوانید امروز در عوض چیزی از اینکه آزارها بر خود هموار کنید تا ما کمی آسوده باشیم! بجواب گویند: اگر ما براه راست میبودیم شما را میبردیم، اکنون پناهی نداریم و شکیبائی و بیقراری هر دو یکسان است و سودی ندارد ۲۲ [و چون صحنه تمام شد و کار بآخر رسید و هر کس جزای خود دید] شیطان بپیروان خود چنین بگوید: وعده‌ی خداوند راست بود و درست ولی اغفال و تطمیع من خلاف بود و دروغ و من را بر اینکه ملامت نیست که شما خود پذیرفتید، چون تسلّط من همان بود که دیدید و تسلیم شدید و دیگر بیش از آن توانائی ندارم و نه من و نه شما نتوانیم بفریاد یکدگر برسیم و من خود پیش از گول و گمراهی منکر اینکه فرمان و بد راهی بودم و شما من را شریک خالق خود کردید و مطیع من شدید، البتّه عذاب کافر بسیار سخت است و دردناک ۲۳ و آنها که مؤمن و نیکوکار بوده‌اند و پیرو شیطان نشده‌اند بامر حقّ در بهشتی جایشان میدهند که رودهای آن جاری است و در آنجا پیوسته با خوشی و خوش آمد و سلامتی هستند ۲۴ اکنون تو ای پیغمبر توجّه کن که چگونه خداوند بیک داستان درستی و حقیقت را از نادرستی جدا میکند. سخن پاک و پسندیده همانند درختی است تناور که ریشه‌اش در اعماق زمین است و شاخه‌اش بآسمان ۲۵ و میوه‌اش بوقت میرسد و بهره میدهد ۲۶ اینکه داستان حقّ برای تذکر مردم و داستان گفتار زشت آن درخت ناچیز است که ریشه‌اش روی زمین است و بیکدم از جای کنده و نابود است ۲۷ و البتّه خداوند مؤمنین را بسخن حقّ و ثابت در دنیا استوار میدارد و هم در آخرت پایدار و گمراه میکند خداوند ستمکاران را [و قدرت خداوند بینهایت است] و هر چه مصلحت است میکند ۲۸ ای محمّد تو خود متوجّه شده‌ای بآن دسته [صفحه ۲۷۴] مردم که نعمت عقل و ایمان و همکاری را عوض کردند با انحراف و کفر و اختلاف و مردم خود را بجهنّم بردند ۲۹ جهنّمی که میسوزاند ایشانرا و بدترین جا است ۳۰ و با خداوند موجوداتی را برابر و شریک قرار دادند تا دیگران را منحرف از حقّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کردند، تو بآن سر دسته‌ها و پیشقدمان بگو: باین رفتار و زندگی خود خوش باشید که راهتان بسوی جهنّم است] ۳۱ و هم بمؤمنین بگو: پیش از فرا رسیدن آن روز که دوستی و معامله نتیجه ندارد نماز بخوانید و از مال و سرمایه که حقّ بشما عنایت کرده است بآشکار و نهان انفاق کنید ۳۲ و اینکه وظیفه‌ای است از سوی خداوند، همانکه آفریننده‌ی زمین است و آسمان که از آن باران فرود میآورد و از باران میوه‌های خوراکی و حیات شما را فراهم کرده است و کشتی را در اختیار شما گذارده که دریا را بشکافد و هم رودخانه‌ها را بفرمان‌تان کرد ۳۳ و نیز تا آنجا که بتوانید استفاده کنید ماه و خورشید و شب و روز را برای همیشه در اختیار شما گذارد ۳۴ و هر چه خواسته‌اید و مصلحت بوده است در طبیعت باختیار شما گذارده است که اگر اینکه نعمتها را بشمارید نتوانید بآخر رسانید، و با همه‌ی اینها آدمی را خوی کفر است و ستمگری. سخن مفسّرین: «أَنَّ اللّه خَلَقَ» ۱۹ مجمع: خالق نیز قرائت شده است. -قرآن-۱۵-۳۹ «لَو هَدانَا اللّه لَهَدَیناکُم» ۲۱ ابو الفتوح: یعنی اگر خدا بما راه خلاصی نشان میداد ما هم بشما راهنمائی میکردیم ولی خود راهی نشان نداریم تا بشما بنمائیم. -قرآن-۱-۳۶ «ما أَنتُم بِمُصرِخِیَّ» ۲۲ مجمع: حمزه مصرخی بکسر یاء و بقیه بفتح خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۷ «وَ أُدخِلَ الَّذِین» ۲۳ مجمع: «ادخل»؟ بضم لام بصیغه‌ی متکلّم قرائت حسن بصری است. -قرآن-۱-۲۵ «تَحِیَّتُهُم فِیها سَلام» ۲۳ کشف نوشته: نواخت ایشان در آن بهشت از اللّه و از یکدیگر سلام است، سخنی بسلامت، از اذی و جفا آزاد. -قرآن-۱-۳۰ «کَلِمَةً طَیِّبَةً کَشَجَرَةٍ طَیِّبَةٍ» ۲۴ مجمع: کلمه‌ی طیّبه «لا إِلهَ إِلَّا اللّه» است و -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۶۸-۹۴ [صفحه ۲۷۵] شجره طیبه مثال است برای بلندی و پایداری، و بموجب روایات درخت خرما و درختی در بهشت و پیغمبر [ص] و اولاد آن حضرت را هم گفته‌اند. کشف نوشته: قوام درخت بسه چیز است بیخی بر زمین فرو برده، اصلی بر جای ایستاده شاخی بهوا بر شده و درخت معرفت را اینکه سه چیز بر کمال است: «تصدیق بالجنان، و عمل بالأرکان، و قول باللّسان». «وَ مَثَلُ کَلِمَةٍ خَبِیثَةٍ کَشَجَرَةٍ خَبِیثَةٍ» ۲۶ مجمع: مقصود از کلمه‌ی خبیثه سخن شرک و کفر است و ابو الجارود از امام باقر علیه السّلام نقل کرده است که مقصود از شجره خبیثه بنی امیه است. -قرآن-۱-۵۳ کشف نوشته: اینکه شجره خبیثه میگویند شجره‌ی شهوات است زمین آن نفس امّاره، آب آن امل، اوراق آن کسل، میوه‌ی آن معصیت، غایت آن دوزخ. «یُثَبِّتُ اللّه الَّذِینَ آمَنُوا بِالقَولِ الثّابِتِ» ۲۷ مجمع: یعنی خداوند مؤمن را بواسطه‌ی گفتار ثابتش که ایمان است بر کرامت و ثواب پایدار میدارد. ابو مسلم گفته است: یعنی در دنیا فتح و ظفر و در آخر بهشت نصیب آنها است. و بیشتر مفسرین گفته‌اند اینکه آیه برای حالت آینده و قبر آدمی است و همین معنی از امامها روایت شده است. -قرآن-۱-۶۲ کشف نوشته: تثبیت عارف آن است که ویرا در دنیا زندگانی باستقامت دهد، زندگانی که دامن وی پاک دارد و چشم وی بیدار و راه وی راست، و مرکب وی تیز تا بدر مرگ، آنگه زندگانی حقیقت آغاز کند بحیات طیّبه رسد، از سایه‌ی انسانیّت و صفت کنودی خلاص یافته و بمقرّ عزّ و قرارگاه خود رسیده و شرف و صولت خود بر فرشتگان بدیده و هم نقل از کشف الاسرار است: از ابو یزید نقل است که اگر در قبر از من پرسند خدای تو کی است! خواهم گفت: از خدایم بپرسید: بنده‌ی تو کی است! از جعفر صادق علیه السّلام پرسیدند بجواب منکر و نکیر چه خواهی گفت! فرمود: منکر و نکیر بقبر کافر میروند و بقبر مؤمن مبشّر و بشیر میروند. «الَّذِینَ بَدَّلُوا نِعمَتَ اللّه کُفراً» ۲۸ طبری: یعنی قریش نعمت وجود پیغمبر -قرآن-۱-۴۷ [صفحه ۲۷۶] را قدردان نبودند. ع: از علیّ علیه السّلام مقصود از اینکه جمله را پرسیدند فرمود: مقصود بنی مغیره و بنی امیّه است که اوّلی در بدر مجازات شد، و دوّمی مهلت یافت تا موقع معیّن بسزای خود برسد. و بعضی گفته‌اند مقصود جبلة بن الایهم«۴۳» است که مرتدّ شد و فرار کرد و مردم خود را هم از دین برگردانـد.است که مرتدّ شد و فرار کرد و مردم خود را هم از دین برگردانـد. -پاورقی-۲۴۹-۲۵۱ «لِیُضِلُّوا عَن سَبِیلِهِ» ۳۰ ابو الفتوح: قاریهای کوفه «لیضلّوا» بفتح یاء خوانده‌اند یعنی تا خود گمراه شوند. -قرآن-۱-۳۰ «مِن کُلِّ ما سَأَلتُمُوه» ۳۴ مجمع: امام باقر و صادق علیهما السّلام و عدّه‌ای از قاریها «من کل» با تنوین قرائت کرده و بقیّه بی‌تنوین خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۱ سخن ما همان ترجمه و گفته‌ی مفسّرین است. [صفحه ۲۷۷]

[سوره إبراهیم [۱۴]: آیات ۳۵ تا ۵۲]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ إِذ قالَ إِبراهِيمُ رَبِّ اجعَل هَذَا البَلَدَ آمِناً وَ اجنُبنِی وَ بَنِیَّ أَن نَعبُدَ الأَصنامَ [۳۵] رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضلَلنَ کَثِیراً مِنَ النّاسِ فَمَن تَبِعَنِی فَإِنَّهُ مِنِّی وَ مَن عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۳۶] رَبَّنا إِنِّی أَسکَنتُ مِن ذُرِّیَّتِی بِوادٍ غَیرِ ذِی زَرعٍ عِندَ بَیتِکَ المُحَرَّمِ رَبَّنا لِیُقِیمُوا الصَّلاةَ فَاجعَل أَفئِدَةً مِنَ النّاسِ تَهوِی إِلَیهِم وَ ارزُقهُم مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُم یَشکُرُونَ [۳۷] رَبَّنا إِنَّکَ تَعلَمُ ما نُخفِی وَ ما نُعلِنُ وَ ما یَخفی عَلَی اللّهِ مِن شَیءٍ فِی الأَرضِ وَ لا فِی السَّماءِ [۳۸] الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الکِبَرِ إِسماعِیلَ وَ إِسحاقَ إِنَّ رَبِّی لَسَمِیعُ الدُّعاءِ [۳۹] -قرآن-۱-۷۴۵ رَبِّ اجعَلنِی مُقِیمَ الصَّلاةِ وَ مِن ذُرِّیَّتِی رَبَّنا وَ تَقَبَّل دُعاءِ [۴۰] رَبَّنَا اغفِر لِی وَ لِوالِدَیَّ وَ لِلمُؤمِنِینَ یَومَ یَقُومُ الحِسابُ [۴۱] وَ لا تَحسَبَنَّ اللّهَ غافِلاً عَمّا یَعمَلُ الظّالِمُونَ إِنَّما یُؤَخِّرُهُم لِیَومٍ تَشخَصُ فِیهِ الأَبصارُ [۴۲] مُهطِعِینَ مُقنِعِی رُؤُسِهِم لا یَرتَدُّ إِلَیهِم طَرفُهُم وَ أَفئِدَتُهُم هَواءٌ [۴۳] وَ أَنذِرِ النّاسَ یَومَ یَأتِیهِمُ العَذابُ فَیَقُولُ الَّذِینَ ظَلَمُوا رَبَّنا أَخِّرنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ نُجِب دَعوَتَکَ وَ نَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَ وَ لَم تَکُونُوا أَقسَمتُم مِن قَبلُ ما لَکُم مِن زَوالٍ [۴۴] -قرآن-۱-۶۲۸ وَ سَکَنتُم فِی مَساکِنِ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَنفُسَهُم وَ تَبَیَّنَ لَکُم کَیفَ فَعَلنا بِهِم وَ ضَرَبنا لَکُمُ الأَمثالَ [۴۵] وَ قَد مَکَرُوا مَکرَهُم وَ عِندَ اللّهِ مَکرُهُم وَ إِن کانَ مَکرُهُم لِتَزُولَ مِنهُ الجِبالُ [۴۶] فَلا تَحسَبَنَّ اللّهَ مُخلِفَ وَعدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللّهَ عَزِیزٌ ذُو انتِقامٍ [۴۷] یَومَ تُبَدَّلُ الأَرضُ غَیرَ الأَرضِ وَ السَّماواتُ وَ بَرَزُوا لِلّهِ الواحِدِ القَهّارِ [۴۸] وَ تَرَی المُجرِمِینَ یَومَئِذٍ مُقَرَّنِینَ فِی الأَصفادِ [۴۹] -قرآن-۱-۵۱۲ سَرابِیلُهُم مِن قَطِرانٍ وَ تَغشی وُجُوهَهُمُ النّارُ [۵۰] لِیَجزِیَ اللّهُ کُلَّ نَفسٍ ما کَسَبَت إِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الحِسابِ [۵۱] هذا بَلاغٌ لِلنّاسِ وَ لِیُنذَرُوا بِهِ وَ لِیَعلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ لِیَذَّکَّرَ أُولُوا الأَلبابِ [۵۲] -قرآن-۱-۲۷۳ [صفحه ۲۷۸] معنی لغات: اجنبنی- از مصدر جنب بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی دفع کردن و دور کردن. تشخص- از مصدر شخوص بضمّ اوّل و دوّم بمعنی بالا رفتن، از جائی کوچ کردن و از میان مردمی رفتن، بسوی چیزی رفتن، چشم بجائی دوختن مهطعین- از مصدر هطع بفتح اوّل و سکون دوّم و هطوع بضمّ هر دو بمعنی با ترس و شتاب بسوی چیزی رفتن و بچیزی نگاه کردن و چشم برنداشتن، مقنعی- از اقنع بمعنی صوت بلند کرد، سر بالا کرد، افئده- مفرد آن فؤاد بمعنی دل و بمعنی عقل نیز استعمال میشود. هواء- جوّ و هوای تنفّس و زندگی، «افئدتهم هواء» یعنی دلهاشان و عقل‌شان مانند هوا خالی است که چیزی نمیگیرد و درک نمی کند. اصفاد- جمع صفد بفتح اوّل و دوّم بمعنی بخشش و بند و زنجیر، سرابیل- جمع سربال بکسر اوّل بمعنی پیراهن یا پوشیدنی. قطران- با فتح و کسر اوّل و سکون دوّم و هم با فتح اوّل و کسر دوّم مادّه‌ای است روغنی که از درخت صنوبر یا غیر آن گرفته میشود و سیاه و بد بوی است و بفارسی «سیاهکندا» میگویند. ترجمه: ۳۵ ای محمّد، متوجّه باش باین سابقه‌ی تاریخی که ابراهیم با خدای خود چنین گفت: ای خدای من اینکه شهر مکّه را جای امن و آسایش کن، و من و فرزندانم را از بت‌پرستی دور بدار ۳۶ که بسیاری را از مردم باین گمراهی انداخته‌اند پس آنکه پیرو من شد طرف دار اویم و آنکه مخالف شد سرو کارش با تو که غفوری و رحیم ۳۷ ای خدا، دسته‌ای از فرزندان خود را بسرزمینی بی‌آب و علف جای دادم که نزد بیت الحرام و محترم خانه‌ی تو است تا نماز و مراسم دین بپای دارند، پس تو دلهای مردم را بسوی آنها کن و از هر بر و ثمر روزی‌شان ده که [صفحه ۲۷۹] شاید شکر تو گذارند ۳۸ خدایا تو از نهان و آشکار ما خبر داری که چیزی از زمین و آسمان بر تو پوشیده نیست ۳۹ ای خدا شکر که در سر پیری دو فرزند اسماعیل و اسحاقم عنایت کردی. و البتّه خدای من هر خواهشی و نیازی را میشنود. ۴۰ ای خدای من اولادم را نماز گذار کن و دعایم مستجاب ۴۱ و من و پدر و مادر و همه‌ی مؤمنین را بیامرز تا در روز قیامت و حساب آسوده باشند [اینکه بود فکر و ذکر ابراهیم با خدای خود، و در برابر او دسته‌ای ستمکارند] ۴۲ و تو مپندار که خدا از فکر و کار آنها بی‌خبر است، ۴۳ و البتّه رسیدگی بکارشان محوّل است بآن روز که بی‌اختیار گردن ها کشیده شده و چشمها بیکسوی دوخته که گوئی نتوانند چشم بگردانند و نه در دل فکری و خیری دارند ۴۴ تو مردم را بر حذر دار از چنین روز که چون عذاب رسد آن کافران که بخود ستم کرده‌اند گویند: خدایا چند روز مهلت بده تا آنچه گفتی بپذیریم و پیرو پیغمبران شویم [اینکه است جواب آنها]: نه سوگند یاد میکردید که شما را زوالی نیست ۴۵ نه جای ستمگران گذشته را گرفتید و دیدید چه بر سرشان آمده، نه چندین مثال برای‌شما گفتیم [و از چنین روز بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حذرتان داشتیم]! ۴۶ باز هم نتیجه‌ی پند و اندرز ما حیله‌ی آنها بود و تکذیب پیغمبران و البتّه سزای چنین فکر و کار در قدرت خداوند است بر فرض که مکر آنها تا آن اندازه باشد که کوهها از جای بکند ۴۷ پس ای محمّد تو گمان مکن خداوند بوعده‌ی خود با پیغمبران وفا نکند [و ستمگران را آسوده گذارد] که او با کمال قدرت انتقام می‌کشید و مجازات می‌کند ۴۸ در آن روز که زمین و آسمان دگرگون است، و همه‌ی بود و نبود بپیشگاه قدرت حقّ نمودار است ۴۹ آنجا خواهی دید که مجرمین را با شلوارهای از روغن سیاه و گندیده بزنجیر کشیده‌اند و صورتها از آتش پوشیده ۵۱ [تا خداوند هر که را بسزای کار خود رساند، که او بزودی همه حسابها را تصفیه میکند] ۵۲ اینکه سخنان ما ای محمّد اعلامی است بمردم که از آینده‌ی خود باندیشه باشند و کافران موحّد شوند، و خردمندان را یادآوری باشد. [صفحه ۲۸۰] مفسّرین: «رَبِّ اجعَل هَذَا البَلَدَ آمِناً»«۴۴» ۳۵ مجمع: دنباله‌ی اینکه دعای ابراهیم علیه السّلام است که در مکّه شخص قاتل پدر خود را می‌بینند و متعرّض او نمیشود.۳۵ مجمع: دنباله‌ی اینکه دعای ابراهیم علیه السّلام است که در مکّه شخص قاتل پدر خود را می‌بینند و متعرّض او نمیشود. -قرآن-۱۵-۵۲-پاورقی-۵۳-۵۵ روح البیان: یعنی مردم آنجا را آسوده کن از کشتار و غارت و بیماریهای واگیر. فخر: یعنی ای خدا اینکه سرزمینی است ترس‌آور، تو آن را جای امن و آسایش کن. «وَ اجنُبنِی وَ بَنِیَّ أن نَعبُدَ الأَصنام» ۳۵ مجمع: اینکه دعا در موقعی است که مطمئن بوده از ایمان اولادش چون در سرنوشت آنها ایمان بوده است، و از عالم اله مأذون بچنین دعائی بوده است و مستجاب شده است و عدّه‌ای از قاریها «اجنبنی» با همزه‌ی قطع قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۵۱ فخر: از اینکه اینکه دو جمله دو اشکال بنظر میآید: ۱- چگونه ابراهیم آسودگی مردم مکّه را خواست که اجابت نشد چون آنها گرفتار کشتار و غارت دگر چیزها شده‌اند! جواب اینکه است: اوّل: که آنجا را مأمون از خرابی قرار بده و تا کنون باقی است. دوم: جای آسایش قرار بده و تا کنون هم انسان و حیوان در آنجا آسوده و مأنوس هستند. سوّم: یعنی برای اینکه شهر حکم امن و آسودگی معین کن و اینکه حکم مقرّر شده است. اشکال دوّم که برای خود و فرزندانش [صفحه ۲۸۱] درخواست دوری از بت پرستی کرده است با اینکه خود و پسرانش پیغمبر بوده‌اند و نسل او اعراب بت پرست بوده‌اند، جواب اینکه است: که دعای پیغمبر شکسته- نفسی و اظهار فروتنی و نیاز است بپیشگاه قدرت. و نیز برای مصونیّت از شرک خفی است که وسائط میان خدا و خلق را در نظر نگیرد تا اختیار و قدرت را از حقّ بداند و بس نه بنظر مصون بودن از شرک ظاهری و بت پرستی است. و ممکن است دعای برای فرزندان بطور عموم نباشد بلکه برای آنها باشد که لایق خواهند بود، چنانکه خود گفته است: «فمن تبعنی فانّه منّی». «رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضلَلنَ کَثِیراً» ۲۶ طبری: یعنی بتها زیادی از مردم را از اله و دور از راه حقّ کردند. -قرآن-۱-۴۰ مجمع البیان: یعنی: مردم بواسطه‌ی پرستش بتها گمراه شدند. بیضاوی: اسناد اضلال ببتها از اینکه جهت است که آنها سبب گمراهی بودند چون مردم بآنها رو آوردند و گمراه شدند مثل «غرّتهم الحیوة الدّنیا» که خوشیهای زندگی خود کسی را مغرور نمیکند ولی انسان بواسطه‌ی آنها مغرور میشود. کشف نوشته: هر چه تو را از حقّ باز دارد آن صنم تو است و هر چه دلت بدان گراید و نگرد جز از حقّ آن هوای تو است. یکی را مالی و تجارتی در پیش، یکی زن و فرزند در پیش، یکی را جاه و حشمت در پیش، یکی در بند حرمت و پارسائی و خویشتن داری بماند، و از آنجا قدم برنگرفته، یکی طاعت و عبادت قبله‌ی خود ساخته و نگرستن بدان و تکیه بر آن حجاب راه وی گشته. جعفر صادق [ع] در تفسیر اینکه آیت گفت: ابراهیم گفت بار خدایا، مرا خلّت دادی، دیده‌ی من از دیدن آن بگردان تا نه از خود بینم. و فرزندان مرا نبوّت دادی ایشان را بسته‌ی فعل خود و دیدن خود مگردان. و گفته‌اند: ابراهیم رونده‌ای بکمال بود، امّا حدّ تلوین بهیئت تمکین هنوز نرسیده بود میان لطف حقّ و فقر نفس خود مانده بود، چون با لطف حقّ نگرستی میدان فضل فراخ دیدی بزبان بسط در حالت انس گفتی: [صفحه ۲۸۲] «وَ اغفِر لِأَبِی إِنَّهُ کانَ مِنَ الضّالِّین» باز بفقر نفس خود نگرستی عرصه‌ای تنگ دیدی و عقبه‌ای خطرناک، بزبان قبض در حالت خوف گفتی «و اجنبنی و بنیّ ...» اینکه است قاعده‌ی خوف و رجا اهل شریعت را و قبض و بسط اهل حقیقت را. و هم از گفته‌ی کشف الاسرار است که إبن عطا گفت: پس از ساختن کعبه چون ابراهیم گفت «تقبّل منّا» سرزنش شد که اینکه دستور ما و توفیق ما بود، تو چه کاره‌ای، از اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جهت گفت «و اجنبنی و بنیّ...» یعنی خود بینی و کاری از خود دانستن برای من و فرزندانم که پیغمبر هستم چون بت پرستی است تو ما را از آن نگاهدار. -قرآن-۳-۵۴ «وَ مَن عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ» ۳۶ ابو الفتوح نوشته است: تأویل بر دو وجه بود: امّا آنکه عصیان او بکفر و عبادت اصنام باشد آنگه اینکه مشروط باشد بتوبه، یعنی تو بیامرزی و رحمت کنی چون توبه کند که تو آمرزنده و بخشاینده‌ای. و وجه دیگر آنکه عصیان را حمل کنند بر دون کفر و گویند مراد آن است که هر که بمن ایمان آرد آنگه نافرمانی کند مرا بآنچه دون کفر باشد، تو خدای او را بیامرزی. -قرآن-۱-۴۷ ندَ بَیتِکَ المُحَرَّمِ» ۳۷ مجمع: یک معنی اینکه کلمات اینکه است: پهلوی خانه محترم تو که دو قبیله‌ی طسم و جدیس«۴۵» آن را خراب کردند. چون پیش از ابراهیم کعبه بوده است و دو قبیله باین نام آنرا خراب کردند.آن را خراب کردند. چون پیش از ابراهیم کعبه بوده است و دو قبیله باین نام آنرا خراب کردند. -قرآن-۱-۳۰-پاورقی-۱۳۴-۱۳۶ فخر: برای اینکه کلمات چند معنی گفته‌اند: ۱- آنجا که خداوند حرام کرده است تعرّض بآن جا و اخلال بآسایش و نظم هر که و هر چه آنجا هست ۲- از دوران قدیم سرزمینی بوده است که گردنکشان و جبابره رعایت میکرده‌اند، و متعرّض آنجا نمیشده‌اند مثل اینکه حرام است و احتراز از تجاوز بآن جا لازم است. ۳- خداوند آنجا را لازم الاحترام قرار داده است، ۴- محترم و مصون از وصول طوفان نوح بوده است و آب آنرا فرا نگرفته است. ۵- آنکه آنجا می‌رود چیزهائی بر خود حرام کند و دست بآن کارها نبرد که همان وظائف مدّت احرام [صفحه ۲۸۳] حاجّ است. کشف نوشته: عالمیان را باین آیت طریق توکّل و ترک اعتماد بر اسباب در- آموخت و باز نمود که خود را در ظل عنایت حقّ داشتن اولیتر از ظلّ نعمت وی بر خود خواستن که در همه حال نعمت تابع عنایت است. شب معراج هر چه خزائن نعمت بود فرا پیش مصطفی نهادند، و فرادیس اعلی و جنّات مأوی را درها باز نهادند که تا سیّد از آن چیزی خواهد و آرزوئی کند. سیّد بگوشه‌ی چشم بهیچ باز ننگرست، از جناب کرم ندا آمد که «ما زاغ البصر و ما طغی»: تا دل ز علایقت یگانه نشود || یک تیر تو را سوی نشانه نشود تا هر دو جهانت از میانه نشود || کشتی بسلامت بکرانه نشود «فَاجعَل أَفئِدَةً مِنَ النّاسِ تَهوِی إِلَیهِم» ۴۰ مجمع: از امام باقر [ع] روایت شده است مردم موظّف هستند دور اینکه سنگها طواف کنند زان پس بسوی ما آیند و دوستی و یاری خود را با ما در میان گذارند، و اینکه آیه را خواند. و حضرت علیّ و امام باقر و صادق علیهم السّلام و مجاهد «تهوی» با فتح واو خوانده‌اند و دیگران با کسر و عدّه‌ای از قاریها «و تقبّل دعائی» با یای متکلّم خوانده‌اند. و امام حسن و امام باقر علیهما السّلام و بعضی قاریها «و لولدی» و یحیی بن یعمر «لولدی» و سعید بن جبیر «و لوالدی» قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۵۴ الفتوح: سعید جبیر گفت: اگر نگفتی «افئدة من النّاس» و گفتی «افئدة النّاس» همه عالم از گبر و جهود و ترسا و مسلمان آنجا رفتندی بحج«۴۶». -پاورقی-۱۵۰-۱۵۲ «وَ أَفئِدَتُهُم هَواءٌ» ۴۳ طبری: عده‌ای از مفسرین گفته‌اند: یعنی دلهاشان کج است و گنجایش هیچ خیر و خوبی ندارد. و بعضی گفته‌اند: یعنی دل‌شان در درونشان آرام ندارد و پیوسته در موج و اضطراب است و بعضی گفته‌اند: یعنی دل‌شان بنای گلوشان آویخته که نه بالا میرود و نه فرو میفتد و بمناسبت کلمه‌ی «هواء» -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۸۴] معنی بهتر اینکه است: دلها خالی است که نه چیزی در آنها است و نه چیزی درک میکنند. روح البیان: اینکه شعر مثنوی را برای تناسب با «لا تحسبنّ اللّه بغافل عمّا یعمل الظّالمون» و توصیف ظالم نقل کرده است: آن یکی واعظ چو بر منبر شدی || قاطعان راه را داعی شدی دست برمیداشت، یا رب رحم ران || بر بدان و مفسدان و طاغیان می نکردی او دعا بر اصفیا || می نکردی جز خبیثان را دعا بر همه کافر دلان اهل دیر || بر همه تسخر کنان اهل خیر مرورا گفتند: اینکه معهود نیست ||دعوت اهل ضلالت جود نیست گفت نیکوئی از اینها دیده‌ام || من دعاشان زین سبب بگزیده‌ام خبث و ظلم و جور چندان ساختند || که مرا از شرّ بخیر انداختند هرگهی که رو بدنیا کردمی || من ز ایشان زخم و ضربت خوردمی کردمی از زخم آن جانب پناه || باز آوردندمی گرگان براه چون سبب ساز صلاح من شدند || پس دعاشان بر من است ای هوشمند «أَقسَمتُم مِن قَبلُ ما لَکُم مِن زَوالٍ» ۴۴ طبری: مجاهد گفته است: یعنی شما نبودید که در دنیا پیش از اینکه سوگند یاد میکردید که از دنیا بسوی آخرت منتقل نخواهید شد. -قرآن-۱-۴۸ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی زوال خوشی دنیا و گرفتاری بعذاب آخرت نخواهیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

داشت. «وَ سَكَنتُم فِي مَساكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا» طبری: قتاده و إبن زید گفته‌اند: یعنی در سرزمین ملّت نوح و عاد و ثمود و مدین و حجر جایگزین شدید و از سرگذشت آنها خبردار شدید. -قرآن-۱-۵۰ «وَ ضَرَبنا لَكُمُ الأَمثال» ۴۵ مجمع: یعنی برای شما از احوال گذشتگان همانند خودتان نقل کردیم و پند نگرفتید. -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۸۵] «وَ عِندَ اللّهِ مَكرُهُم» ۴۶ تنویر المقباس إبن عبّاس: یعنی عقوبت و سزای بدکارشان نزد خداوند است. -قرآن-۱-۲۹ «وَ إِن كانَ مَكرُهُم لِتَزُولَ مِنهُ الجِبال» ۴۶ مجمع: در قرائت شاذ از علیّ[ع] و ابیّ بن کعب نقل شده است کاد با دال آخر و معنی اینکه است: و البتّه نزدیک بود از حیله‌ی آنها کوهها از جای کنده شود. و کسائی «لتزول» بفتح لام اوّل و رفع دوّم خوانده است و معنی چنین است: البتّه حیله‌ی آنها بآن اندازه است که کوهها را از جای بکند. و مقصود اینکه است که کار مکر و حیله‌ی آنها بطوری بود که کسی بآن وسیله بخواهد کوه از جای بکند میتواند و بقرائت مشهور لام اوّل مکسور و دوّم منصوب است و معنی اینکه است: نه چنان است که از حیله‌ی آنها کوهها از جا کنده شوند. و مقصود اینکه است که کار نبوّت و تبلیغ رسالت مانند کوهها پابرجا است که حیله و تدبیر در آن راه ندارد. -قرآن-۱-۵۴ «سرابیلهم من قطران» ۵۰ مجمع: «قطرآن» هر دو و با تنوین جرّ قرائت شده است، و نتیجه‌ی معنی اینکه است: لباس‌شان از فلزّ مذاب و آماد برای کار است. «هذا بَلاغٌ لِلنّاسِ- وَ لِيُنذَرُوا بِهِ» ۵۲ ابو الفتوح نوشته: إبن زید و جماعتی مفسّران گفتند «هذا» اشارتست بقرآن [اینکه قرآن بلاغ است] یعنی بیانست مردمانرا. و گفته‌اند تبلیغ است، از تو بمردمان رسانیدن. «و لینذروا به» تا ایشانرا بترساند و اعلام کند با تخویف. -قرآن-۱-۴۸ «وَ لِيَعلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ» ۵۲ مجمع: اینکه جمله میفهماند که انسان باید عالم بتوحید باشد نه چنان که جبری مذهبها گفته‌اند: مسیحیها که معتقد باصول سه گانه‌اند مطلوب از آنها و وظیفه‌شان همان است و هم از آنها که معتقد بدو اصل نور و ظلمت، و خیر و شرّ هستند همین عقیده خواسته شده است و موظّف بآن هستند. -قرآن-۱-۴۴ کشف نوشته: اینکه باز دلیل است که ایمان سمعی است که توحید در بلاغ بست، و بلاغ سمعی است، پیغام شنیدنی است، اهل سنّت از اینجا گفتند: دین [صفحه ۲۸۶] مسموع است نه معقول«۴۷»، که ایمان را مسموع مایه است، و عقل آنرا پیرایه است. که ایمان را مسموع مایه است، و عقل آنرا پیرایه است. -پاورقی-۲۹-۳۱ «وَ لِيَذَّكَّرَ أُولُوا الأَلبابِ» ۵۲ مجمع: اینکه جمله میفهماند همه باید مرد تدبر و تفکر باشند و آنکه عقل ندارد نمیتواند فکر کند و پند بگیرد. -قرآن-۱-۳۷ سخن و استفاده‌ی ما: ۱- «إِذ قالَ إِبراهِيمُ- تا- يَومَ يَقُومُ الحِساب» اینکه چند آیه نشانه میدهد: در دوران بسیار قدیم مردی بنام ابراهیم که پدر شما عرب قریش بود باین سرزمین وارد شد که نه آب بود و نه آبادی، او چکاره بود و آنجا چه کار داشت! او مردی بود با خرد و معرفت، میخواست جائی پیدا کند که پای بیخردان و بت‌پرستان بآن نرسیده باشد، تا شاید بتواند سازمان توحید برقرار کند و خدا پرستی بمردم بیاموزد، او بت‌پرستی را گمراهی میدانست و از خدا مسئلت کرد که خود و اولادش گرفتار آن نشوند، او فرزند خود را آنجا جای داد و برای او و دنباله اش دعا کرد و هم از خدا توفیق نماز خواست و هم معتقد بقیامت بود اینکه است سابقه پیدایش شما در اینجا و آبادی اینکه شهر که برای دوری از بت‌پرستی و اعتقاد بتوحید پیدا شده است پس چگونه سزاوار است باز هم بتپرست باشید و منکر حقّ ۲- آیت ۴۲ «وَ لا تَحسَبَنَّ اللّهَ» تا آخر میفهماند که پس از اینکه سوابق تردید نیست که فکر و کار شما عربها ستم است و خدا از آن غافل نیست. -قرآن-۲۸-۵۰-قرآن-۶۲-۸۸-قرآن-۹۲۲-۹۴۹ [صفحه ۲۸۷] جزء چهاردهم

سوره‌ی حجر [۱۵]

اشاره

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم -قرآن-۱-۲۹

[سوره الحجر [۱۵]: آیات ۱ تا ۲۷]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الر تِلکَ آیاتُ الکِتابِ وَ قُرآنٍ مُبِینٍ [۱] رُبَما یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَو کانُوا مُسلِمِینَ [۲] ذَرهُم یَأکُلُوا وَ یَتَمَتَّعُوا وَ یُلهِهِمُ الأَمَلُ فَسَوفَ یَعلَمُونَ [۳] وَ ما أَهلَکنا مِن قَریَةٍ إِلّا وَ لَها کِتابٌ مَعلُومٌ [۴] -قرآن-۱-۲۶۱ ما تَسبِقُ مِن أُمَّةٍ أَجَلَها وَ ما یَستَأخِرُونَ [۵] وَ قالُوا یا أَیُّهَا الَّذِی نُزِّلَ عَلَیهِ الذِّکرُ إِنَّکَ لَمَجنُونٌ [۶] لَو ما تَأتِینا بِالمَلائِکَةِ إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ [۷] ما نُنَزِّلُ المَلائِکَةَ إِلّا بِالحَقِّ وَ ما کانُوا إِذاً مُنظَرِینَ [۸] إِنّا نَحنُ نَزَّلنَا الذِّکرَ وَ إِنّا لَهُ لَحافِظُونَ [۹] -قرآن-۱-۳۵۱ وَ لَقَد أَرسَلنا مِن قَبلِکَ فِی شِیَعِ الأَوَّلِینَ [۱۰] وَ ما یَأتِیهِم مِن رَسُولٍ إِلّا کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُنَ [۱۱] کَذلِکَ نَسلُکُهُ فِی قُلُوبِ المُجرِمِینَ [۱۲] لا یُؤمِنُونَ بِهِ وَ قَد خَلَت سُنَّةُ الأَوَّلِینَ [۱۳] وَ لَو فَتَحنا عَلَیهِم باباً مِنَ السَّماءِ فَظَلُّوا فِیهِ یَعرُجُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۳۲۸ لَقالُوا إِنَّما سُکِّرَت أَبصارُنا بَل نَحنُ قَومٌ مَسحُورُونَ [۱۵] وَ لَقَد جَعَلنا فِی السَّماءِ بُرُوجاً وَ زَیَّنّاها لِلنّاظِرِینَ [۱۶] وَ حَفِظناها مِن کُلِّ شَیطانٍ رَجِیمٍ [۱۷] إِلّا مَنِ استَرَقَ السَّمعَ فَأَتبَعَهُ شِهابٌ مُبِینٌ [۱۸] وَ الأَرضَ مَدَدناها وَ أَلقَینا فِیها رَواسِیَ وَ أَنبَتنا فِیها مِن کُلِّ شَیءٍ مَوزُونٍ [۱۹] -قرآن-۱-۳۶۵ وَ جَعَلنا لَکُم فِیها مَعایِشَ وَ مَن لَستُم لَهُ بِرازِقِینَ [۲۰] وَ إِن مِن شَیءٍ إِلّا عِندَنا خَزائِنُهُ وَ ما نُنَزِّلُهُ إِلّا بِقَدَرٍ مَعلُومٍ [۲۱] وَ أَرسَلنَا الرِّیاحَ لَواقِحَ فَأَنزَلنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَسقَیناکُمُوهُ وَ ما أَنتُم لَهُ بِخازِنِینَ [۲۲] وَ إِنّا لَنَحنُ نُحیِی وَ نُمِیتُ وَ نَحنُ الوارِثُونَ [۲۳] وَ لَقَد عَلِمنَا المُستَقدِمِینَ مِنکُم وَ لَقَد عَلِمنَا المُستَأخِرِینَ [۲۴] -قرآن-۱-۴۴۰ وَ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ یَحشُرُهُم إِنَّهُ حَکِیمٌ عَلِیمٌ [۲۵] وَ لَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ مِن صَلصالٍ مِن حَمَإٍ مَسنُونٍ [۲۶] وَ الجَانَّ خَلَقناهُ مِن قَبلُ مِن نارِ السَّمُومِ [۲۷] -قرآن-۱-۲۰۰ [صفحه ۲۸۸] معنی لغات: ذر- هم- یعنی رها کردن و مصدر آن [وذر] بفتح واو است ولی بمعنی پریدن چیزی و جراحی کردن زخم است و بمعنی رها کردن استعمال نشده است فقطّ مضارع و امر باین معنی استعمال شده است، یلههم- از مصدر الهاء بمعنی مشغول کردن، از ناتوانی رها کردن، لوما- امام فخر از فرّاء و زجّاج نقل کرده است: اینکه کلمه با «لو لا» و «هلّا» بمعنی اگر نه و چرا استعمال می‌شود و لام در «لو لا» با میم در «لوما» تبدیل شده است مثل «خاللته و خالمته» و «هو خلمی و خلّی» که از خلّت بمعنی دوستی است، شیع- جمع شیعه تابع و پیرو، دسته. بروج- جمع برج بمعنی منزل و مسکن عالی و با قدر و قیمت، و قسمتهای مسیر ماه و خورشید که بروج دوازده گانه‌ی حمل و ثور و جوزا باشد باصطلاح قدیم. شهاب- مادّه‌ی روشن و خیره کننده چشم مولود از آتش، که باصطلاح تیر شهاب که شب دیده میشود، و بقول میبدی در کشف الأسرار: شاخی آتش. صلصال- گل خشک شده‌ی صدادار که چون بر هم بخورد مثل سفال صدا میکند. حمأ- گل سیاه رنگ. مسنون- [قاموس:] «الحماء المسنون المنتن». ترجمه: بنام خدای رحمان و رحیم، ۱ الف لام راء اینکه که پیغمبر برای شما [صفحه ۲۸۹] میخواند آیات کتاب است و قرآن که وسیله‌ی نموداری مشکلات است. یا [از همین الف لام و راء دیگر حروف فراهم شده است اینکه آیات کتاب که قرآن است و وسیله نموداری مشکلات] ۲ ای پیغمبر فاصله‌ای نخواهد شد که اینکه کافران آرزو کنند: ایکاش مسلمان بودیم و گرفتار نمیشدیم ۳ ولی تو آنها را بخود گذار که بخورند و بهره برند و در کار آرزوی خود باشند تا عاقبت خبردار شوند ۴ چنانکه ملل دیگر نیز بوقت معیّن خود هلاک و نابود شدند ۵ چون در هیچ دسته مردمی اجل آنی زود و دیر نمیشود ۶ اینکه مردم میگویند تو دیوانه‌ای ۷ چون اگر با خردی و راستگو چرا ملائکه نیاوردی! ۸ البتّه ملائکه میآیند آنگاه که حقایق بی‌مهلت و فرصت بجلو چشم‌شان نمودار شود ۹ و ما که اینکه قرآن و یادآوری را برای تو فرستادیم، خود آنرا نگهبانیم ۱۰ [و بیهوده سرائی مردم اثر ندارد] ۱۱ چنانکه برای ملتهای پیشین قبل از تو پیغمبر نیامد مگر آنکه آنها مسخره میکردند ۱۲ اینکه چنین است دلهای مجرم که حقّ نمی‌پذیرد ۱۳ و روش گذشتگان نیز همین بوده است ۱۴ که از خدا و آدمگری بدور باشند بطوری که اگر دری بآسمان گشوده شود و بآن بالا روند ۱۵ گویند چشم ما را بسته‌اند و جادو شده‌ایم ۱۶ با اینکه اینکه بروج آسمان [و تقسیمات دوازده- گانه‌ی دوره‌ی سال ماه و خورشید] بقدرت ما و آفریده‌ی ما است و برای مردم که از زمین مینگرند زینت دادیم و آرایش ۱۷ و محفوظش ساختیم از شرّ و بداندیشی هر شیطان و مخالف نظم و حقیقت ۱۸ جز آنکه استراق سمعی باشد و اندیشه‌ی خبر گیری که در پی آن شهابی است و آتشی خیره کننده که نمودار میشود و نابود میکند ۱۹ و نیز بقدرت ما است اینکه زمین گسترده با کوههای همانند لنگر کشتی و انواع گیاه باندازه‌های معیّن در آن رویانده ۲۰ که زندگی شما وابسته‌ی آن است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هم آنچه از خوراک و روزیش خبر ندارید ۲۱ و بدانید مخزن و اندوخته‌ی هر چیز بقدرت ما است که باندازه‌ی معین فرود میآوریم ۲۲ و بیندیشید که بادها را برای آبستنی درختان معیّن کردیم و از آسمان باران دادیم تا سیراب‌تان کردیم با اینکه خود در آن اختیاری ندارید و نتوانسته‌اید چیزی اندوخته کنید ۲۳ البتّه هر مرگ و [صفحه ۲۹۰] زندگی باختیار ما است که وارث همه‌ی موجوداتیم ۲۴ و از گذشته و آینده‌تان خبر- داریم ۲۵ ای محمّد پروردگار تو همه‌شان را محشور و سر جمع میکند چه او حکیم است و علیم ۲۶ چون آدم را از سفاله‌ی گل گندیده پدید آوردیم ۲۷ و پیش از آن دسته جنّ را که مخلوق نادیده‌ی شما است از آتشی آفریدیم افروخته و بی‌دود. سخن مفسّرین: «الر» ۱ عموم مفسّرین سخن در حروف مقطّع اوائل سور را محوّل باوّل تفسیر خود کرده‌اند چنانکه ما هم در اوّل کتاب از آن مفصّل بحث کردیم. -قرآن-۱۵-۲۰ «تِلکَ آیاتُ الکِتابِ وَ قُرآنٍ مُبِینٍ» ۱ طبری: یعنی اینکه آیات، آیات کتابی است که پیش از قرآن بوده است مثل تورات و انجیل. -قرآن-۱-۴۶ مجمع: یعنی اینها آیات کتاب و آیات قرآن ممّیز میان حقّ و باطل است. کشف: یعنی اینکه حروف آیات کتابی است که قرآن مبین است. «رُبَما یَوَدُّ» ۲ مجمع: کلمه‌ی «ربما» با تشدید و تخفیف باء و «ربّتما» بزیادتی تاء قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۷ «وَ یُلهِهِمُ الأَمَل» ۳ مجمع: از علیّ علیه السّلام نقل شده است: دو چیز بیشتر موجب خوف از عاقبت است، ۱- پیروی از هوی و هوس، ۲- طول امل و آرزوی دور و دراز، چون اولی انسان را جلوگیر از حقّ و تمیز درست از نادرست میشود، و دوّمی آخرت از یاد انسان میبرد و توجّهی بعالم دیگر خود نمیکند. -قرآن-۱-۲۶ «ما أَهلَکنا مِن قَریَةٍ إِلّا وَ لَها کِتابٌ مَعلُومٌ» ۴ فخر: چون در آیت جلو تهدید شده است که کافران چند روزی بخورند و زندگی کنند و سرگرم آرزوهای خود باشند، در اینکه جمله یادآوری شده است که اگر اینکه دسته مردم آسوده میمانند برای آن است که اجل هر دسته و مرگ هر کس کتاب و نوشته معیّن دارد و سرنوشت بوقت خود خواهد رسید. -قرآن-۱-۵۹ «یا أَیُّهَا الَّذِی نُزِّلَ عَلَیهِ الذِّکرُ إِنَّکَ لَمَجنُونٌ» ۶ فخر: از جمله‌ی اوّل: دو معنی استفاده میشود: ۱- از نظر مسخره و استهزاء میگویند: ای کسیکه قرآن، باو نازل شده است، مثل سخن فرعون برای موسی «انّ رسولکم الّذی ارسل -قرآن-۱-۷۱ [صفحه ۲۹۱] الیکم لمجنون» یعنی پیغمبری است و پیشوائی دیوانه، ۲- یعنی ای کسیکه خود را چنان می‌پنداری که قرآن بدو نازل شده است، جمله‌ی دوّم نیز دو معنی دارد: اوّل: یعنی اضطراب و تغییر حالی که در پیغمبر هنگام نزول وحی مشاهده می- کردند گمان میکردند حال دیوانگی است چنانکه در آیت دیگر برای جلوگیری از اینکه جور خطا گفته شده است «وَ یَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجنُونٌ وَ ما هُوَ إِلّا ذِکرٌ لِلعالَمِین» یعنی: -قرآن-۲۰۴-۲۷۸ آنها میگویند: تو دیوانه‌ای، با اینکه اینکه قرآن وسیله‌ی تذکیر مؤمنین است و معلوم است که اینکه جمله‌ی دوم برای جلوگیری از خیال جنون مردم است بسبت بحال وحی و تلفّظ پیغمبر بقرآن که کافران اینکه حال و سخن تو را مولود دیوانگی میدانند با اینکه اینکه سخنان وسیله‌ی تذکّر است و قرآن، دوّم: آنها خطای خود را صواب و حقیقت میدانستند و معتقد بودند که پیغمبر راستی دیوانه است. «لَو ما تَأتِینا بِالمَلائِکَةِ» ۷ ابو الفتوح: چرا بما نیارید فرشتگان را، و «لو لا» و «لو ما» هر دو بمعنی هلّا است و «ما» نفی است. -قرآن-۱-۳۳ «ما نُنَزِّلُ المَلائِکَةَ إِلّا بِالحَقِّ» ۸ مجمع: عموم کوفیها «ننزّل» با دو نون و نصب ملائکه خوانده‌اند و نیز با تای اوّل مضموم و رفع ملائکه خوانده‌اند، و با تای مفتوح و رفع ملائکه هم خوانده‌اند، و إبن عبّاس جمله را چنین معنی کرده است: -قرآن-۱-۴۶ نمیفرستیم ملائکه را مگر که بحقّ که مرگ است و بیایند و جان شما را بگیرند، مجاهد و جبّائی گفته‌اند: یعنی بحقّ که عذاب و بیچارگی شما است میآیند و شما را گرفتار میکنند و نیز از مجاهد نقل شده است یعنی آنها میآیند برای رسالت و پیغام. «نَحنُ نَزَّلنَا الذِّکرَ وَ إِنّا لَهُ لَحافِظُون» ۹ مفسّرین دو معنی نقل کرده‌اند: -قرآن-۱-۵۶ ۱- ما قران را فرستادیم و آنرا نگاه میداریم از هر تغییر و تحریف و نابودی ۲- ما قرآن فرستادیم و ما محمّد را نگاه میداریم. کشف نوشته: نشر بساط توقیر قرآن است و اظهار شرف و عزّت آن بنزدیک خدای جهان، قرآنی که یادگار دل مؤمنان است و مونس [صفحه ۲۹۲] جان عارفان، و سلوت دوستان و آسایش مشتاقان، دلهای مؤمنان بدان آراسته عیب ایشان بدان پوشیده، دین ایشان بآن کوشیده، سعادت و پیروزی فردای ایشان در آن پیدا کرده، بشارتی عظیم است دانایان قرآن و خوانندگان آنرا از بهر آنک اطوار طینت ایشان خزینه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیات قرآن است و سویدای دل ایشان مستودع اسرار عزّت قرآن است، و معلوم است که جوهر تا در صدف بود صدف بعزّ جوهر عزیز بود از خطر ایمن و از آفت ضیاع محفوظ، حفظ تورات با بنی اسرائیل بود چون توصیف شده در قرآن «بما استحفظوا من کتاب اللّه» و آنها تحریف و تبدیل کردند، و قرآن را خود حافظ است که گفته شده است «انّا له لحافظون» پس چون خود حافظ آن است، البتّه «انّه لکتاب عزیز لا- یأتیه الباطل من بین یدیه و لا- من خلفه». و «کَذلِکَ نَسلُکُهُ فِی قُلُوبِ المُجرِمِینَ» ۱۲ طبری: یعنی همچنان که کفر در دل پیشینیان راه داشت و جایگرفته، در دل اینکه مشرکین ملّت تو نیز آن کفر و استهزای پیغمبران را داخل میکنیم و جای میدهیم. -قرآن-۲-۵۱ مجمع: بلخی و جبّائی گفته‌اند: یعنی وارد میکنیم قرآن را در دل مشرکین تا وسیله‌ی هدایت داشته باشند و خود مقصر باشند در انحراف و کفرشان. «فَظَلُّوا فِیهِ یَعرُجُونَ» ۱۴ طبری: بعضی مفسّرین معنی کرده‌اند: یعنی ملائکه بآسمان بروند، بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی خود کافران بآسمان بالا روند. -قرآن-۱-۳۱ [ابو الفتوح: «سلوک» فعل لازم است و «سلک» متعدّدی گفته میشود «سلک فلان الطّریق سلکته أنا» و فرق میان ایشان بمصدر پیدا شود، و مراد بسلک ادخالست علی تأویل الإحضار بالقلب [یعنی] تا بدل ایشان بگذرانیم، و یا در دل ایشان افکنیم. و در ضمیر «نسلکه» خلاف کردند که به چه کسی باز میگردد حسن بصری و بلخی و جبّائی گفتند که راجع است به «ذکر» که در «نزّلنا الذّکر» گذشت و مراد قرآن است یعنی ما حدیث قرآن و اندیشه‌ی در او در دل ایشان افکنیم تا به او ایمان آرند و نیارند. و بعضی دگر گفتند ضمیر راجع است به استهزاء که در آیه [صفحه ۲۹۳] قبل است «الّا کانوا به یستهزئون» یعنی ما استهزاء به قرآن در دل ایشان بگذرانیم تا اجتناب کنند نه برای آنکه استعمال کنند، اما ایشان بر کار گرفتند و اجتناب نکردند و نمیتوان گفت اینکه «سلک» بمعنی خلق کفر است در دل ایشان چنانکه جبریان گویند برای آنکه: «لا یؤمنون به» بنفی ایمان حوالت بخود ایشان است، و دلیل دیگر آنکه لفظ آیه در مورد ملامت و توبیخ و مذمت آمده است، و اگر خلق کفر در دل ایشان کردی بایستی تا ایشان معذور بودندی نه ملوم. «وَ لَو فَتَحنا عَلَیهِم باباً- الآیهٔ» ۱۴ اگر ما دری از درهای آسمان را بر ایشان بگشائیم و اینکه کافران هر روز بر آسمان شوند بر خرق عادت باز خواهند گفت:] «إِنَّما سُکِّرَت أَبصارُنا» ۱۵ مجمع: «سکّرت» با تشدید و تخفیف کاف قرائت شده است. -قرآن-۳-۳۲-قرآن-۱۸۸-۲۱۷ [ابو الفتوح گوید: حق تعالی در اینکه آیه قطع طمع رسول کرد از ایمان ایشان عند نزول آیات و ظهور معجزات]. «وَ لَقَد جَعَلنا فِی السَّماءِ بُرُوجاً فَأَتبَعَهُ شِهابٌ مُبِینٌ» ۱۸ تأویلات کاشانی: -قرآن-۳-۴۲-قرآن-۴۳-۷۲ یعنی در آسمان عقل و مقام و مرتفع خرد مراتب و مقاماتی قرار دادیم که اوّل عقل هیولانی و پس از آن عقل بالملکه و آنگاه عقل بالفعل و سپس عقل مستفاد است و آنرا آراسته کردیم بمعارف و علوم برای هر کس که مرد فکر و نظر باشد، و نیز اینکه عقل را محفوظ داشتیم از اوهام باطل که اگر قوّه‌ی واهمه بواسطه‌ی نزدیکی بافق عقلی چیزی از احکام آنرا برباید و حقّ و باطل بهم آمیخته شود در پی اینکه آمیختگی و حکم واهمه برهان واضح قرار دادیم تا دورش کند و حکم موهوم باطل شود. «وَ أَنبَتنا فِیها مِن کُلِّ شَیءٍ مَوزُونٍ» ۱۹ بیضاوی: یعنی در زمین و کوه از هر چیز بمقداری پسند و مناسب ایجاد کردیم چنان که می گویند کلام موزون یعنی مستحسن و متناسب. -قرآن-۱-۴۹ «وَ مَن لَستُم لَهُ بِرازِقِینَ» ۲۰ بیضاوی: یعنی روزی زن و فرزند و کارگر که می- پندارید بدست شما است، گمانی است خطا و از خزانه‌ی خدا است. -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۲۹۴] «وَ ما نُنَزِّلُهُ إِلّا بِقَدَرٍ مَعلُومٍ» ۲۱ فخر: یعنی پیدایش موجودات در زمان و مکان و به مقدار معیّن نشانه است که پدید آرنده‌ی اینها قادر است و مختار و گر نه نبایستی محدود باین حدود باشد. -قرآن-۱-۴۶ «وَ أَرسَلنَا الرِّیاحَ لَواقِحَ» ۲۲ طبری: عبد اللّه مسعود گفت: یعنی خداوند باد را میفرستد که ابر را آبستن کند، آنگاه از جائی بجائی منتقل میکند، سپس می- بارد، حسن بصری گفته است: یعنی درختان را آبستن بمیوه میکند. -قرآن-۱-۳۶ «وَ لَقَد عَلِمنَا المُستَقدِمِینَ مِنکُم وَ لَقَد عَلِمنَا المُستَأخِرِینَ» ۲۴ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- مجاهد گفته است: یعنی مردم گذشته و اکنون شما را میدانیم ۲ شعبی گفته است: از اوّل و آخر شما خبر داریم ۳- سعید بن مسیّب گفته است: میدانیم آنها را که در جنگ بصفهای جلو هستند، و آنها که در صفوف آخر ایستاده‌اند، ۴- حسن بصری گفته است: یعنی میدانیم آنها را که در خیرات پیش قدم هستند و آنها که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بکندی و سختی کاری میکنند ۵- إبن عبّاس گفته است یعنی میشناسیم آنهائی را که در صف اوّل نماز هستند برای درک فضیلت و آنهائی را که در صف آخرند برای تماشای زنها. -قرآن-۱-۸۰ «وَ لَقَد خَلَقنَا الإنسانَ مِن صَلصالٍ مِن حَمَإٍ مَسنُونٍ» ۲۶ تأویلات: یعنی آدمی را از چهار عنصر آب و باد و خاک و آتش آفریدیم، چون حمأ خاک است، و مسنون خاکی است که بر آن ریخته شده و ملایم شده است و آماده برای تبدیل بصورت مطلوب، و صلصال خاکی است که بواسطه‌ی آتش حرارت دیده است و خشک شده است و هو در آن داخل شده است. -قرآن-۱-۶۷ «وَ الجَانَّ خَلَقناهُ مِن قَبلُ مِن نارِ السَّمُومِ» ۲۷ تأویلات: یعنی جنّ را که جوهر روح حیوانی است و مولد قوّه‌ی وهم و خیال است از حرارت غریزی و مادّه‌ی آتش اصلی بانضمام لطافت و قابلیّت حالت تبخیر اخلاط چهار گانه که تبدیل به بخار شده است آفریدیم. و البتّه پیدایش حرارت و دیگر قوای مؤثّر در پیدایش، -قرآن-۱-۶۰ [صفحه ۲۹۵] موجودات قبل از آدم و دیگر موجودات بوده است چون اعضاء و ترکیبات بدن آدم و غیر آن مولود حرارت است که وسیله‌ی ترکیب و اختلاط مواد و پیدایش موجودات است.

[سوره الحجر [۱۵]: آیات ۲۸ تا ۵۰]

وَ إذ قالَ رَبُّکَ لِلمَلائِکَةِ إنّی خالِقٌ بَشَراً مِن صَلصالٍ مِن حَمَإٍ مَسنُونٍ [۲۸] فَإذا سَوَّیتُهُ وَ نَفَختُ فِیهِ مِن رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ [۲۹] فَسَجَدَ المَلائِکَةُ کُلُّهُم أجمَعُونَ [۳۰] إلّا إبلِیسَ أبی أن یَکُونَ مَعَ السّاجِدِینَ [۳۱] قالَ یا إبلِیسُ ما لَکَ ألّا تَکُونَ مَعَ السّاجِدِینَ [۳۲] - قرآن-۱-۳۶۰ قالَ لَم أکُن لِأسجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقتَهُ مِن صَلصالٍ مِن حَمَإٍ مَسنُونٍ [۳۳] قالَ فَاخرُج مِنها فَإنَّکَ رَجِیمٌ [۳۴] وَ إنَّ عَلَیکَ اللَّعنَةَ إلی یَومِ الدِّینِ [۳۵] قالَ رَبِّ فَأنظِرنِی إلی یَومِ یُبعَثُونَ [۳۶] قالَ فَإنَّکَ مِنَ المُنظَرِینَ [۳۷] -قرآن-۱-۲۹۰ إلی یَومِ الوَقتِ المَعلُومِ [۳۸] قالَ رَبِّ بِما أغوَیتَنِی لَأُزَیِّنَنَّ لَهُم فِی الأرضِ وَ لَأُغوِیَنَّهُم أجمَعِینَ [۳۹] إلّا عِبادَکَ مِنهُمُ المُخلَصِینَ [۴۰] قالَ هذا صِراطٌ عَلَیَّ مُستَقِیمٌ [۴۱] إنَّ عِبادِی لَیسَ لَکَ عَلَیهِم سُلطانٌ إلّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الغاوِینَ [۴۲] -قرآن-۱-۳۲۴ وَ إنَّ جَهَنَّمَ لَمَوعِدُهُم أجمَعِینَ [۴۳] لَها سَبعَةُ أبوابٍ لِکُلِّ بابٍ مِنهُم جُزءٌ مَقسُومٌ [۴۴] إنَّ المُتَّقِینَ فِی جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ [۴۵] ادخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِینَ [۴۶] وَ نَزَعنا ما فِی صُدُورِهِم مِن غِلٍّ إخواناً عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ [۴۷] -قرآن-۱-۲۸۹ لا یَمَسُّهُم فِیها نَصَبٌ وَ ما هُم مِنها بِمُخرَجِینَ [۴۸] نَبِّئ عِبادِی أنِّی أنَا الغَفُورُ الرَّحِیمُ [۴۹] وَ أنَّ عَذابِی هُوَ العَذابُ الألِیمُ [۵۰] -قرآن-۱-۱۷۲ [صفحه ۲۹۶] معنی لغات: ف- قعوا- امر از مصدر وقع بمعنی افتادن و سقوط کردن ترجمه: ۲۸ ای پیغمبر متذکّر باش: خدای تو بملائکه گفت: بشری خواهم آفرید از سفاله‌ی گل گندیده ۲۹ که چون خلقتش تمام شد و از عالم حقّ روحی باو دمیدم همگی او را سجده کنید ۳۰ همگی فرمان پذیرفتند و سجده کردند ۳۱ مگر ابلیس که خودداری کرد از شرکت با آنها ۳۲ خدا گفت ای ابلیس تو را چه میشود که با آنها موافق و همکار نشدی! ۳۳ او گفت: من سجده بآفریده از گل گندیده نمیکنم ۳۴ خدا باو گفت: بیرون شو از دستگاه رحمت و کرامت که رانده‌ی درگاهی ۳۵ و تا روز- حساب و جزا ملعون ۳۶ او گفت: ای خدا تا آنگاه که اولاد آدم برانگیخته شوند و از گور درآیند مهلتم ده و آزادم گذار ۳۷ خداوند گفت: تا روز معیّن تو آسوده‌ای و مهلت داری ۳۸ ابلیس گفت: ای خدا در برابر اینکه گمراهی که نصیب من بود برای آدمی خواسته‌ها نمایش میدهم و آرزو و آرایش و همگی را گمراه می‌کنم ۴۰ بجز بندگان مخلص خودت ۴۱ خدا گفت: همان اخلاص راه مستقیم من است که من بآنها نشان میدهم ۴۲ و تو را بچنین بندگان دسترسی نیست مگر آنها که از اینکه راه بگردند و پیرو تو شوند ۴۳ حتما میعادشان جهنم است ۴۴ دارای هفت در هر دری برای دسته‌ای معیّن ۴۵ ولی برای مردم با تقوی بهشت است با چشمه‌های آب ۴۶ که بآنها الهام میشود: داخل شوید با سلامتی و آسودگی ۴۷ که کینه‌ای در دل ندارند همگی برادرند و بر تخت نشسته برابر یکدیگر ۴۸ که نه رنجی دارند و نه از آنجا اخراج میشوند ۴۹ و تو ای پیغمبر مردمرا خبردار کن که خدای شما بخشنده‌ی گناهست و مهربان ۵۰ و البتّه عذاب و گرفتاری او هم سخت است و دردناک. سخن مفسرین: «إنِّی خالِقٌ بَشَراً» ۲۸ روح البیان: اینکه جمله بصورت شور با ملائکه است و امتحان آنها تا پاک و ناپاک و ملک و ابلیس نمودار شود که گفته‌اند «عند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الامتحان یکرم الرّجل او یهان». -قرآن-۱۴-۳۹ «فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِن رُوحِی» ۲۹ روح البیان: یعنی چشمه‌ی جود فیاض در محلّ قابل برای فیض که جسم و تن با اعتدال و تسویه است نور روح و -قرآن-۱-۵۳ [صفحه ۲۹۷] حیات را مشتعل میکند و معلوم است که نفخ بمعنی دمیدن نسبت بحقّ محال است و مقصود نتیجه‌ی نفخ است که افروختن پرتو روح است. و جوهر آدمی که دارای قوا و خواص زیاد است در اصطلاح صوفیها روح و قلب نامیده شده است و در زبان فلاسفه و حکما نفس ناطقه است، و اینکه اصطلاحات باختلاف جهات است که چون در بند اعمال طبیعت است نفس است، و چون از طبیعت جدا شود که نورش نمودار باشد عقل است، و چون بعالم قدسی برگردد و متوجّه بحقّ شود و مشاهده‌ی حقّ کند روح است، و چون معرفتش بحقایق اسماء و صفات الهی بطور تفصیل فراهم شود قلبش مینامند. در مراحل السّالکین محمّد جعفر کبودرآهنگی [از دهستانهای همدان در زمان فتحعلیشاه قاجار بوده] نوشته است: چون روح بقالب آدم درآمد خانه بس ظلمانی پر وحشت یافت بنای آن بر چهار اصل متضادّه نهاده دانست که آنرا بقا نباشد دل بر آن ننهاد چون در نگریست نفس امّاره را دید بر مثال ثعبانی با هفت سر اوّل حرص، دوّم حسد، سوّم شهوت، چهارم غضب، پنجم بخل، ششم حقد، هفتم کبر، هر هفت سر دهان باز کرده تا او را فرو برند روح نازنینی که چندین هزار سال در جوار قرب ربّ العالمین بصد ناز پرورش یافته، متوحّش گشت خواست که برگردد میسّر نشد، پس نیک شکسته دل شد باو گفتند ما از تو شکسته دلی میطلبیم، قبض بدو مستولی شد و آهی سرد برکشید بخار آن آه بکاخ دماغ آن برآمد در حال عطسه‌ای بر آدم افتاد گفت الحمد للّه، خطاب عزّت در رسیده که یرحمک اللّه و چون ذوق خطاب بازیافت اندک سکونی در وی پدید آمد، امّا هر وقت که ذوق قربت و انس حقّ را بر- اندیشید و وسعت عالم ارواح یاد کردی خواستی که قفس قالب بشکند: نظم: آن بلبل محبوس که نامش جان است || دستش بشکستن قفس می نرسد فی ظلال: چگونگی آفرینش شیطان را از آتش ما نمی‌توانیم دریابیم جز که پاره‌ای از خواصّ نار السّموم را در آن می‌یابیم که در عنصر خاکی اثر می‌کند و آزار میرساند و تندی و غرور گردنفرازی دارد که از تصوّر آتش نیز اینکه معانی دور از خاطر [صفحه ۲۹۸] نیست، و آفرینش آدمی از گل سفالین بود که او را بنفخه‌ی حقّ ز دیگر جانداران جدا و برتر کردند و نخستین برتریش قدرت بود که نردبان بالا- رفتن بدرجات و برتریهای آدمی است و همان نفخه‌ی الهیّه است که او را شایسته‌ی وصول بما فوق زمان و مکان می‌کند با اینکه نیازمند لوازم خاکی است از خوردن و نوشیدن و مانند آن و یک هم- آهنگی میان عناصر خاکی سفلی و نوری علوی که آدمی از اینکه دو سرشته شده است، کمال بشریت است که ویژه‌ی آدمیان است و از اینکه رو است که نتواند از عنصر خاکی خود جدا شود تا فرشته گردد و نه نسیم ربانی خود را از دست دهد تا بشمارد دان درآید و همین است که پیغمبر رهبانیّت را در اسلام منع فرمود. «فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ فَسَجَدَ المَلائِکَةُ» ۳۰ طنطاوی: روی سخن با ملائکه، و جنّ است و اوّل بملائکه‌ی مأمور تدبیر کارهای زمین گفته شده است: اینکه ابر و باد و باران و زمین و گیاه و حیوان کسی لازم دارد که در آن تصرف کند و منظّم نماید و بهره برد و چون چنین موجودی آفریدم همگی بدو سجده کنید و تمام بهره‌های زمینی را باختیار او بگذارید، آنها فرمان بردند که انواع گیاه و آب و حیوان و هوا را باختیار انسان گذارده‌اند تا از آنها استفاده کند و ملائکه دست اندر کار تدبیر هستند که هر یک از اینکه وسائل حیات بشری را در موقع خود درست کنند و کامل کنند، و عوض کنند و تغییر دهند، پس چون ملائکه متصدّی نظم شرائط و وسائل زندگی ما هستند حیوان و دگر موجودات زیر فرمان ما هستند، پس سجود ملائکه همین است و همیشه باقی است. -قرآن- ۱-۵۰ تبیان: مفسّرین گفته‌اند: سجده‌ی ملائکه بآدم برای احترام او بود به نیّت عبادت و فرمانبرداری حقّ ولی بعضی گفته‌اند: اینکه سجده مانند سجده‌ی بسوی قبله بوده است که آدم جهت و جانب عبادت بوده است و بس. روح البیان: اینکه سجده برای تعظیم آن نور بود که در آدم نهاده و منطبع شده و او آئینه و وسیله‌ی نمایش آن نور بود که نور محمّدی و حقیقت احمدی بود. حافظ گفته است: [صفحه ۲۹۹] هوا خواه توام جانا و میدانم که میدانی || که هم نادیده میدانی و هم ننوشته میخوانی ملامتگر چه دریابد ز راز عاشق و معشوق || نبیند چشم نابینا خصوص اسرار پنهانی ملک در سجده‌ی آدم زمین بوس تو نیّت کرد || که در حسن تو چیزی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یـافت غیر از طور انسانی خم زلفت بنام ایزد کنون مجموعه‌ی دلها است || از آن باد ایمنی بادت که انگیزد پریشانی «إِلّا إِبلیس» ۳۱ قاموس اللّغه: ابلیس یعنی ناامید شد و سرگردان ماند. -قرآن-۱-۱۸ لمه‌ی ابلیس از همین کلمه گرفته شـده است، و ممکن است که اینکه کلمه اعجمی باشـد و از زبان غیر عرب گرفته شده«۴۸». -پاورقی-۱۳۸-۱۴۰ فی ظلال: ابلیس از ملائکه جدا است و اینکه که گفته شـده است «الّا ابلیس» اسـتثنا حقیقی نیست و برای انـدک وابسـتگی آورده شـده است چون شـرکت در مکـان و یا همراهی با دسـته‌ی مسـتثنی منه و شاید که خطاب باو جداگانه بوده است ولی چون او ارزش نداشـته است یادی از آن خطاب نشده است و در هر صورت اینکه سـرگذشت در نظر ما بماننـد دگر حقایقی غیبی یقینی است که اندیشه‌ی ما نمی‌تواند چگونگی آن را دریابد خواه آنچه باین جمله توصـیف شده است موجودی خارجی باشد یا کنایه از قوای مرموز آفرینش و یا کیفیّات و صـفاتی از مخلوقات، در برابر نارسـائی خرد مـا یکسان است. «قالَ لَم أَکُن لِأَسـجُدَ لِبَشَـرٍ» ۳۳ حسینی: ابلیس نظر بظـاهر آدم داشت و -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۳۰۰] از باطن او غافل بود، صورتش را ویرانه‌ای دیـد و نـدانست که گنـج اسـرار در اینکه خرابه مدفون است، نظم: گنجی است در اینکه خانه که در کون نگنجد || اینکه کنج خراب از پی آن گنج نهان است فی الجمله هر آنکس که در اینکه خانه رهی یافت || سلطـان جهـان است و سـلیمان زمان است «فَاخرُج مِنها» ۳۴ اینکه جمله را مفسّـرین مختلف معنی کرده‌اند، در تفسـیر حسـینی نوشته است: از آسـمان یا از بهشت یا از زمره‌ی ملائکه یا از صورت ملکی یا از مرتبه‌ای که داشتی. -قرآن-۱-۱۷ «إِلی یَومِ الوَقتِ المَعلُومِ» ۳۸ فخر: در معنی اینکه کلمـات اختلاف است: -قرآن-۱-۳۶ ۱- مقصود روز دمیـده شـدن صور است که همه آفریده‌ها میمیرند. و چون معلوم است که همگی خواهنـد مرد باین نام گفته شده است. ۲- یعنی همـان روز که تو معلوم و معیّن کردی که «یوم یبعثون» یعنی قیامت باشد، ۳- مقصود آن روزی است که در علم حقّ معلوم است و کس را از آن خبر نیست. و مفاد اینکه جمله که خداوند بشـیطان مهلت داد موجب بحث شده است و آنها که با ما هم عقیده هسـتند گفته‌اند: شـیطان مهلت خواست تا زنده بماند و مردم را گمراه کنـد، خداونـد مهلتش داد پس معلوم شود که خـدا میخواسـته است بنی آدم گمراه شونـد و گر نه شـیطان را مهلت نمیـداد و مسلّطش نمیکرد بر اغـواء و وسـوسه، و چون پیغمـبران کوشـش در هـدایت مردم داشـتند و شـیطان در ضـلالت آنهـا پس اگر خـدا میخواست پیغمبران در مقصـد خود موفّق شونـد بایستی شـیطان را مهلت نمیداد و چون او را مهلت داده است، پس ضـلالت مردم را خواسـته است. و جبّائی جواب اینکه اشـکال را چنین داده است که خدا میدانست وسوسه‌ی شیطان بحال مردم منحرف تأثیر ندارد و اگر او نمی- بود بـاز هم آنهـائی که کافر و یا نافرمان هسـتند بکفر و نافرمانی خود اقـدام میکردنـد. و ابو هاشم معتزلی چنین جواب داده است که اگرچه خدا میدانست بعضـی مردم [صفحه ۳۰۱] بوسوسه‌ی شـیطان کافر یا نافرمان میشوند، ولی اینکه وسوسه آنها را مجبور باین اینکه کار نمیکنـد و خود بوسوسه‌ی شـیطان آنرا اختیار کرده‌انـد و فقطّ اگر وسوسه نمیبود ترک کفر و معصـیت آسانتر بود پس اینکه مهلت شـیطان دلیل نمیشود که خدا کفر و معصـیت خواسته باشد. «بِما أَغوَیتَنِی لَأُزَیِّنَنَّ لَهُم فِی الأَرضِ وَ لَأُغوِیَنَّهُم» ۳۹ مجمع: اینکه جمله‌ها را چنـد معنی کرده‌اند: ۱- همـان طـور که تو مرا گمراه کردی من مردم را گمراه می- کنم، ۲- در برابر اینکه که مرا از رحمت خود ناامیـد کردی من آنهـا را بمعصـیت دعوت میکنم تـا ناامیـد شونـد، ۳- چـون از راه بهشت ببیراهه و گمراهم کردی من مردم را گمراه میکنم و دعوت بنافرمانی، ۴- چون مرا بواسطه‌ی تکلیف بسجده گمراه کردی من مردم را گمراه میکنم، و بای «بما اغویتنی» در نظر ابو عبیده بمعنی سوگند است و بعضـی گفته‌اند معنی سـبب است، و مفعول «ازیّنن» ساقط شده است، یعنی باطل و چیزهای بیهوده را در نظرشان میآرایم. -قرآن-۱-۷۷ «مِنهُمُ المُخلَصِین» مجمع: یعنی آنها که عبادت خود را خالص کرده‌اند برای خـدا، و بقرائت بعضـی که «مخلص» بفتـح لام خوانده‌اند معنی اینکه است: -قرآن-۱-۲۵ آنهائی که خـدا موفّق باخلاص کرده است. کشف: مردم کوفه و مـدینه و شام بفتـح و صدای بالای لام خوانده‌اند و دیگران با کسـر و صدای زیر. روح: یعنی بآنها که از شرک جلیّ و خفی پاک هسـتند حیله و تزویر من کارگر نیست چون با بصـیرت و بیداری موحّد حقیقی هسـتند. و صادق و مخلص بیـک درجه است و از نیرنگهـای صـفات نفس پـاک است، و صـدّیق و مخلص بفتـح لام نیز بیک مرتبه است که جز حقّ نبینـد و از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تیرگی جدائی حقّ و مغایرت با حقّ پاک است و صاف و البتّه دسته‌ی دوّم دائره‌ی فکری و احاطه‌ی کمالی‌شان بیشتر است، و حافظ گفته است: طریق صدق بیاموز و آب صاف ای دل || براستی طلب آزادگی، ز سرو و چمن [صفحه ۳۰۲] مصباح الهدایهٔ صفحه ۲۶- ۲۷: در خطبه‌ی اوّل نهج البلاغه علیّ علیه السّلام فرموده است «کمال توحیده الاخلاص له و کمال الاخلاص له نفی الصّفات عنه لشهادهٔ کل صفهٔ انّها غیر الموصوف و شهادهٔ کلّ موصوف انّه غیر الصّفهٔ» ظاهر عبارت مقصود چنین مینماید: چون کسی از مرتبه‌ی توحید ناقص که در خور اوهام عوام است بالاتر رفت بمقام کمال توحید میرسد که درجه‌ی خواصّ است، و اینجا است که صفات و افعال ربوبی ملحوظ نیست و فقط تجلّی احدیّت است و بس و جلوه‌ی صفات و افعال در لحاظ غیب الغیوب و حقیقت منبسط لا- یتناهی مضمحلّ است و نابود. طنطاوی: جنّ و شیطان مخلوقی است سرشته از آتش و مثل مردم بی‌تربیت و نافرمان و حیوانات وحشی است که مطیع و فرمانبر انسان نمیشوند شیطان هم خود داری از سجده کرد و تسلیم بآدم نشد، پس ملائکه مثل انبیاء و علماء هستند که آماده‌ی کار انسان هستند و شیاطین مثل مردم بی‌تربیت و حیوانات وحشی هستند که آرام نمیشوند و اسیر تحریک غضب خود هستند، و از اینکه جهت شیطان اخراج شد همان طور که ما خار و خاشاک را از زمین آبادانی دور میکنیم و حیوانات و حشرات موذی را از خود میرانیم تا از شرّ آنها آسوده باشیم، و اشرار و مردم بی‌تربیت را بزندان میکنیم تا تربیت شوند و یا آزارشان بکسی نرسد. اینکه چنین است اخراج ارواحی که بواسطه‌ی گرفتاری بغضب از کومک و همراهی بشر خودداری میکنند، ولی بحکم بقای موجودیّت چنانکه نسل حیوانات موذی منقطع نشده است، شیاطین هم نیز مهلت یافته‌اند که با وسوسه آدمی را آزار کنند، و هم چنان که آدمی با وسائل خود را از شرّ موجودات موذی حفظ میکند و بنظافات و رفع کثافات و جلوگیری از درندگان و بد خویان آسوده و سالم میماند. بوسیله‌ی تهذیب اخلاق غضب شیطانی را از خود دور میکند و موجودی نورانی خواهد بود. و همچنان که حشرات با اشخاص و جاهای نظیف سرو کار ندارند شیطان هم بامخلصین کار ندارد چون با طبیعت و خوی او سازگار نیستند چنان که در جای لطیف خوراک حشرات پیدا نمیشود در دل مخلصین [صفحه ۳۰۳] جای وسوسه‌ی شیطان پیدا نمی‌شود. «هذا صِراطٌ عَلَیَّ مُستَقِیم» ۴۱ ابو الفتوح نوشته است: إبن سیرین و قیس إبن عبّاد و حمید خواندند «صراط علیّ» بتنوین بر آنکه «علیّ» صفت صراط باشد ای رفیع یعنی اینکه اخلاص راهی است بلند مرتبه، و عامّه خواندند «علیّ مستقیم» بر آنکه «علی» حرف جرّ باشد، آنگه در معنی آن دو قول گفتند: یکی آنکه معنی او تهدید و وعید است کقول القائل: «طریقک علیّ»، راه تو بر من است و گذر تو بر من است و من بر ره توام و تو را از من گریز نیست. و قولی دیگر آن است که اینکه راهی است که بیان آن و حجّت آن بر من است که روشن کنم تا مکلّفان در آن گمراه نشوند. -قرآن-۱-۳۴ روح البیان: یعنی اخلاص راهی است که پایانش وصول و قرب بمن است بدون کجی و گمراهی و کلمه‌ی «علی» برای تأکید معنی استقامت است. «لَیسَ لَکَ عَلَیهِم سُلطان» ۴۳ روح البیان: از شیطان پرسیدند با ابو مدین چگونه رفتار میکنی گفت: مثل آنکه بخواهد اقیانوسی را آلوده کند با بول خود و یا آنکه بخواهد خود جلو نور خورشید را بگیرد و تاریکش کند، و از دیگری پرسیدند با شیطان چگونه مجاهده میکنی! گفت: شیطان چی است و کجا است ما مردمی هستیم که همت خود بحقّ بستیم، او هم کفایت کرد ما را و مجال دیگری نماند. -قرآن-۱-۳۴ «لَها سَبعَهُ أَبواب» ۴۴ فخر: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- جهنّم هفت طبقه دارد در بالای یکدیگر که درکات مینامند، چون در آیت دیگر گفته شده است: «إِنَّ المُنافِقِینَ فِی الدَّرکِ الأَسفَلِ» یعنی مردم منافق بپائین‌تر درک نار هستند، ۲- قرار و ته جهنّم هفت قسمت است که هر یک را دری است. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۷۶-۲۲۵ طبری: علیّ [ع] پرسید میدانید درهای جهنّم چه گونه است، حاضرین گفتند: مانند همین درها که ما داریم فرمود: نه، و با دست خود نشان داد که هر یک بالای دیگری است. «ادخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِین» ۴۷ ابو الفتوح نوشته است: اینکه از جمله‌ی آن جایها است که گفتیم عرب اضمار قول کند و تقدیر آنستکه ایشانرا گویند که در اینکه -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۳۰۴] بهشتها روید بسلامت و ایمنی از همه آفت، و حسن بصری در شاذّ خواند «ادخلوها» بفعل مجهول بنابر خبریّت یعنی برند ایشان را بآن جا، و باقی قرّاء بصیغه‌ی امر خوانده‌اند]. «وَ نَزَعنا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما فِی صُدُورِهِم مِن غِلٍّ» ۴۷ طبری: اینکه جرموز که زبیر را در جنگ جمل کشت اجازه‌ی شرفیابی خواست بحضور علیّ علیه السّلام، پس از مدّتی اجازه‌ی ورود داد، او عرض کرد: ما که خدمت کرده‌ایم و خود را بخطر انداختیم چنین معطّل میکنی! فرمود خاک بر دهنت، من انتظار دارم که با طلحه و زبیر مشمول اینکه آیه باشیم، آنگاه قرائت فرمود «و نزعنا ما فی صدورهم» تا آخر. - قرآن-۱-۴۵ «أَنَا الغَفُورُ الرَّحِیمُ وَ أَنَّ عَذابِی هُوَ العَذابُ الأَلِیمُ» ۵۰ روح: در جمله‌ی اوّل گفته شده است: من آمرزنده و بخشنده‌ام و در دوّم گفته شده است عذاب من سخت و نظیر جمله‌ی اوّل گفته نشده است: من عذاب میکنم با درد و الم برای اشاره به اینکه که رحمت و مغفرت از شان خداوندی است ولی عذاب و الم بعلّت خارجی است: -قرآن-۱-۷۵ چه عجب گر عذاب ننماید || بر گنه پیشگان ببخشاید صفی علیشاه: پس جهنّم هست بی‌شک وعده‌گاه || پیروانت را که خود بردی ز راه هست دوزخ را همانا هفت در ||هر دری مقسوم بر اهل سقر باب‌های آن بود حرص و هوی || بخل و کبر و خشم و حقد و هم ریا وقت خشم ار حلم کردی رسته‌ای || یک در دوزخ بخود بربسته‌ای ور خضوع آری بجای کبر پیش || باب دیگر بسته‌ای بر روی خویش همچنین هر خلق بد را سر بری || از جهنّم بسته‌ای بر خود دری دوزخت نفسست و ابواب اینخصال || داعیت ابلیس بر ویل و وبال کن بوی لعنت مرو بر دعوتش || چون شدی واقف ز فعل و منتش حقّ فرستاد انبیاء را پی به پی || تا کنند آگاهت از تسویل وی [صفحه ۳۰۵] عقل باشد در توز ایشان نایبی || حاضر است او گر تو زیشان غایبی گر نگشتی متّفق با آن فریق || پس روی همراه دزدان در طریق پس منال از دوزخ از خود کن گله || زان که ماندی از رفیق و قافله پیشوایت عقل با تمییز کن || وز هوای نفس دون پرهیز کن سخن ما در اینکه آیات همان است که در مجلّد اوّل سوره بقره دنباله‌ی- آیت ۲۹ «إِذ قالَ رَبُّکَ لِلمَلائِکَةِ» ببعد مفصّل بحث کرده‌ایم. - قرآن-۹۶-۱۳۰

[سوره الحجر [۱۵]: آیات ۵۱ تا ۹۹]

وَ نَبِّئهُم عَن ضَیفِ إبراهِیمَ [۵۱] إِذ دَخَلُوا عَلَیهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ إِنّا مِنکُم وَجِلُونَ [۵۲] قالُوا لا تَوجَل إِنّا نُبَشِّرُکَ بِغُلامٍ عَلِیمٍ [۵۳] قالَ أَ بَشَّرتُمُونِی عَلی أَن مَسَّنِیَ الکِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ [۵۴] قالُوا بَشَّرناکَ بِالحَقِّ فَلا تَکُن مِنَ القانِطِینَ [۵۵] -قرآن-۱-۳۲۷ قالَ وَ مَن یَقنَطُ مِن رَحمَةِ رَبِّهِ إِلاَّ الضّالُّونَ [۵۶] قالَ فَما خَطبُکُم أَیُّهَا المُرسَلُونَ [۵۷] قالُوا إِنّا أُرسِلنا إِلی قَومٍ مُجرِمِینَ [۵۸] إِلاّ آلَ لُوطٍ إِنّا لَمُنَجُّوهُم أَجمَعِینَ [۵۹] إِلاَّ امرَأَتَهُ قَدَّرنا إِنَّها لَمِنَ الغابِرِینَ [۶۰] -قرآن-۱-۲۸۶ فَلَمّا جاءَ آلَ لُوطٍ المُرسَلُونَ [۶۱] قالَ إِنَّکُم قَومٌ مُنکَرُونَ [۶۲] قالُوا بَل جِئناکَ بِما کانُوا فِیهِ یَمتَرُونَ [۶۳] وَ أَتَیناکَ بِالحَقِّ وَ إِنّا لَصادِقُونَ [۶۴] فَأَسرِ بِأَهلِکَ بِقِطعٍ مِنَ اللَّیلِ وَ اتَّبِع أَدبارَهُم وَ لا یَلتَفِت مِنکُم أَحَدٌ وَ امضُوا حَیثُ تُؤمَرُونَ [۶۵] -قرآن-۱-۳۲۴ وَ قَضَینا إِلَیهِ ذلِکَ الأَمرَ أَنَّ دابِرَ هؤُلاءِ مَقطُوعٌ مُصبِحِینَ [۶۶] وَ جاءَ أَهلُ المَدِینَةِ یَستَبشِرُونَ [۶۷] قالَ إِنَّ هؤُلاءِ ضَیفِی فَلا تَفضَحُونِ [۶۸] وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ لا تُخزُونِ [۶۹] قالُوا أَ وَ لَم نَنهَکَ عَنِ العالَمِینَ [۷۰] - قرآن-۱-۲۷۳ قالَ هؤُلاءِ بَناتِی إِن کُنتُم فاعِلِینَ [۷۱] لَعَمرُکَ إِنَّهُم لَفِی سَکرَتِهِم یَعمَهُونَ [۷۲] فَأَخَذَتهُمُ الصَّیحَةُ مُشرِقِینَ [۷۳] فَجَعَلنا عالِیَها سافِلَها وَ أَمطَرنا عَلَیهِم حِجارَةً مِن سِجِّیلٍ [۷۴] إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلمُتَوَسِّمِینَ [۷۵] -قرآن-۱-۲۸۲ وَ إِنَّها لَبِسَبِیلٍ مُقِیمٍ [۷۶] إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِلمُؤمِنِینَ [۷۷] وَ إِن کانَ أَصحابُ الأَیکَةِ لَظالِمِینَ [۷۸] فَانتَقَمنا مِنهُم وَ إِنَّهُما لَبِإِمامٍ مُبِینٍ [۷۹] وَ لَقَد کَذَّبَ أَصحابُ الحِجرِ المُرسَلِینَ [۸۰] -قرآن-۱-۲۴۸ وَ آتَیناهُم آیاتِنا فَکانُوا عَنها مُعرِضِینَ [۸۱] وَ کانُوا یَنحِتُونَ مِنَ الجِبالِ بُیُوتاً آمِنِینَ [۸۲] فَأَخَذَتهُمُ الصَّیحَةُ مُصبِحِینَ [۸۳] فَما أَغنی عَنهُم ما کانُوا یَکسِبُونَ [۸۴] وَ ما خَلَقنَا السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَینَهُما إِلاّ بِالحَقِّ وَ إِنَّ السّاعَةَ لَآتِیَةٌ فَاصفَحِ الصَّفحَ الجَمِیلَ [۸۵] -قرآن-۱-۳۴۴ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ الخَلّاقُ العَلِیمُ [۸۶] وَ لَقَد آتَیناکَ سَبعاً مِنَ المَثانِی وَ القُرآنَ العَظِیمَ [۸۷] لا تَمُدَّنَّ عَینَیکَ إِلی ما مَتَّعنا بِهِ أَزواجاً مِنهُم وَ لا تَحزَن عَلَیهِم وَ اخفِض جَناحَکَ لِلمُؤمِنِینَ [۸۸] وَ قُل إِنِّی أَنَا النَّذِیرُ المُبِینُ [۸۹] کَما أَنزَلنا عَلَی المُقتَسِمِینَ [۹۰] -قرآن-۱-۳۴۰ الَّذِینَ جَعَلُوا القُرآنَ عِضِینَ [۹۱] فَوَ رَبِّکَ لَنَسئَلَنَّهُم أَجمَعِینَ [۹۲] عَمّا کانُوا یَعمَلُونَ [۹۳] فَاصدَع بِما تُؤمَرُ وَ أَعرِض عَنِ المُشرِکِینَ [۹۴] إِنّا کَفَیناکَ المُستَهزِئِینَ [۹۵] -قرآن-۱-۲۱۸ الَّذِینَ یَجعَلُونَ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ فَسَوفَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَعلَمُونَ [۹۶] وَ لَقَد نَعلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدرُكَ بِما يَقُولُونَ [۹۷] فَسَبِّح بِحَمدِ رَبِّكَ وَ كُن مِنَ السّاجِدِينَ [۹۸] وَ اعبُد رَبَّكَ حَتّى يَأتِيَكَ اليَقِينُ [۹۹] -قرآن-۱-۲۵۴ [صفحه ۳۰۶] معنى لغات: غابرين- جمع غابر بمعنى بقيّه، درگذشته، ممترين- از فعل امترى يعنى شكّ كرد و دو دل شد، يعمهون- از مصدر عمه و عموه بفتح اوّل و دوّم [صفحه ۳۰۷] و ضمّ اوّل و دوّم بمعنى حيرت، سرگردانى، سجّيل- گل خشك سخت مانند سنگ يا سنگ مانند گل خشك- متوسّمين- از فعل توسّم يعنى دقّت كرد تا بشناسد تفرّس كرد پى علامات چيزى گشت، ايكه- يك درخت پر شاخه بهم پيچيده، جمع آن «ايك» بدون تاى آخر. حجر- سرزمين قوم و دسته‌اى عرب بنام ثمود كه در قديم بوده‌اند، عضين- جمع عضهٔ بمعنى دروغ و جادو، و عضه، يعنى تهمت زد و دروغ گفت، فاصدع- از مصدر صدع بفتح اوّل و سكون دوّم بمعنى شكافتن چيزى بطورى كه جدا نشود، كشف و بيان كردن، حقّ را آشكار كردن. ترجمه: ۵۱ اى پيغمبر باز اينكه مردم را خبردار كن از سرگذشت مهمانان ابراهيم ۵۲ كه وارد شدند و سلام كردند، او گفت: براستيكه ما از شما بيمناك هستيم ۵۳ بجوابش گفتند: مترس و خوشدل باش كه پسرى دانا و بينا بتو عنايت ميشود ۵۴ ابراهيم گفت: چه خوشخبرى، در سر پيرى و فرزند دارى ۵۵ آنها گفتند: نااميد مباش كه اينكه خبر درست است و ناگزير ۵۶ او گفت: نااميدى از رحمت حقّ خوى گمراهان است ۵۷ و معلوم است كه شما ملك و مأمور خدا هستيد، بگوئيد: مأموريّت شما چيست ۵۸ گفتند: مأمور بر ملّت لوط هستيم كه مجرم هستند و گناهكار ۵۹ و فقط خانواده‌ى او كه درستكارند آسوده خواهند بود ۶۰ ولى همسرش با دگر مردم گرفتار ميشود ۶۱ چون ملائكه بخانه‌ى لوط وارد شدند ۶۲ او گفت: شما را نميشناسم ۶۳ آنها گفتند: ما براى انجام كارى آمده‌ايم كه مردم باور ندارند ۶۴ ولى درست است و ناگزير و ما راستگويانيم ۶۵ تو بتاريكى سحر خانواده‌ات را روانه كن و خود بدنبال آنها برو و كسى پس پشت خود ننگرد تا بآن جا كه فرمان ميرسد ۶۶ و آگاهش كرديم كه باوّل صبح دنباله‌ى اينكه مردم منقطع است و كسى باقى نخواهد ماند ۶۷ مردم آن شهر از اينكه تازه آمده‌ها خوشحال شدند و با شادى بخانه‌ى لوط رفتند ۶۸، او گفت: اينها ميهمان منند، از خدا بترسيد و فضاحت نكنيد ۶۹ و آبروى من نبريد ۷۰ آنها جواب دادند: نه تو را گفتيم كسى را حمايت و ضيافت مكن ۷۱ او گفت: اگر هوسى داريد اينكه دختران من باختيار شما ۷۲ لكن اى محمّد بجان خودت قسم كه آن [صفحه ۳۰۸] مردم در مستى و بيخبرى ۷۳ بصبحگاه فريادى فراگيرشان شد كه همه‌ى شهر زير و زبر شد ۷۴ و بر آنها كه جان بدر بردند سنگ و گل باريد و نابود شدند ۷۵ البتّه اينكه حوادث براى مردم صاحب نظر پند است و عبرت ۷۶ و راهى است هموار و برقرار ۷۷ [يا آن سرزمين لوط و شعيب براى آنكه از آنجا بگذرد راهى است راست و نمايان كه آثارش هنوز باقى است] و نيز موجب راهيابى است براى مؤمنين كه بينديشند و سرمشق گيرند ۷۸ و مردم شعيب كه از نعمت درخت و باغ و بستان بهره‌مند بودند عبرت نگرفتند و ستم پيشه بودند ۷۹ و ما انتقام كشيديم با اينكه هر دو دسته راهى واضح داشتند و رهبرى دلسوز [يا جايگاه مردم لوط و شعيب براهى راست است، و روشن كه هر كس بگذرد ميبينند] ۸۰ و نيز ساكنين حجر صالح و ديگر پيغمبران را دروغگو شمردند ۸۱ و هر آيه و نشانه كه بآنها نموديم نپذيرفتند ۸۲ و مغرور بودند كه در دل كوه خانه تراشيده‌اند و آسوده‌اند ۸۳، ولى بهنگام صبح ناگهان فريادى بآنها رسيد ۸۴ كه از هيچ فكر و كار خود فايده نبردند و جلوگير سرنوشت حقّ نشد ۸۵ اى محمّد، اينكه مردم بدانند: آفرينش آسمان ها و زمين نه بيهوده است كه براى حقّ و حقيقت است و عاقبت آن قيامت و تو بخوشخوئى و نيكوئى رفتار كن و از بدكاران درگذر ۸۶ كه خدا آفريدگار است و دانا ۸۷ بسود و زيان آنها و خود آسوده باش كه سبع المثانى و قرآن كريم بتو داديم ۸۸ و چشم دراز مكن باين بهره‌هاى زندگى و اندوه آن مردم را مدار و بمؤمنين نرم جانب باش و مهربان ۸۹ و بآنها اعلام كن كه من بزبانى آشكار و همه كس فهم بياد ميآورم و ميترسانم ۹۰ از همانند حادثه‌ى مقتسمين ۹۱ و آنها كه قرآن را بچند دسته تقسيم ميكنند و سخنانى پراكنده مى‌پندارند ۹۲ كه بخداى تو قسم همگى- شان مسئول كار خود ميشوند ۹۳ و تو وظيفه‌ى خود آشكار كن ۹۴ و اينكه مشركين را بچيزى مشمار ۹۵ و آنها كه استهزا ميكنند ۹۶ و خدايانى چند فرض ميكنند جلوگير شويم و از شرشان آسوده‌ات ميداريم و خواهند دانست كه چه كردند و چه مى- بينند، و البتّه خبر داريم كه از سخنان اينكه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم دلتنگی، ولی تو ا ستایش خداوندت تسبیح و تنزیه حقّ کن و در سجده و عبادت خدا باش که بمقام یقین برسی تا آنگاه که [صفحه ۳۰۹] حقیقت نمودار شود. سخن مفسّرین: «فَبِمَ تُبَشِّرُونَ» ۵۴ مجمع: جملهی «تبشّرون» بچهار جور قرائت شده است با نون مکسور بدون تشدید و با تشدید و با فتح نون بدون تشدید و نیز «تبشّرونّی» با یای آخر، و جهت تشدید نون اینکه است که کلمه «تبشّروننی» بوده است یای متکلّم ساقط شده است و نون جمع با نون قبل از یای متکلّم بصورت مشدّد تلفّظ شده است. -قرآن-۱۵-۳۸ «وَ مَن یَقنَطُ مِن رَحمَةِ» ۵۶ مجمع: «یقنط» با کسر و فتح نون قرائت شده است، و جملهی «منجوهم» با تشدید و تخفیف جیم خوانده شده است. -قرآن-۱-۳۱ «إِلی قَومٍ مُجرِمِینَ» ۵۹ مجمع: مجرم کسی است که از حقّ بریده و بباطل پیوندد و از نیکوئیها ببدیها. -قرآن-۱-۲۷ «إِلّا آلَ لُوطٍ» ۶۰ استثناء از ضمیر «مجرمین» است. و آل لوط مؤمنین باو هستند و معنی اینکه میشود که ما بسوی کسانیکه همه مجرم بودند فرستادیم فرستاده های خود را که همه را هلاک کنیم و نجات دهیم مؤمنین بلوط را همگی. - قرآن-۱-۱۹ «إِلَّا امرَأَتَهُ قَدَّرنا إِنَّها لَمِنَ الغابِرِینَ» اینکه استثناء از آل لوط است و «قَدَّرنا» ای حکمنا، و غابر بمعنی باقی است یعنی او را از بازماندگان در شهر قرار دادیم تا هلاک شود. -قرآن-۱-۵۹-قرآن-۹۷-۱۰۷ «وَ أَتَیناکَ بِالحَقِّ» ۶۴ مجمع: یعنی عذاب آوردیم و البتّه حقّ است، و آنها را گرفتار میکند. -قرآن-۱-۲۷ [«فَأَسرِ بِأَهلِکَ بِقِطعٍ مِنَ اللَّیلِ- تا آخر آیه» مجمع: اسراء سیر در شب است یعنی شب هنگام وقتی که پاسی از شب گذشت و کمی از آن باقی بود]. -قرآن-۵-۴۷ بیضاوی: قرّاء اهل حجاز «فاسر» بوصل خواندهاند و باقی بقطع و هر دو بیک معنی است. «وَ جاءَ أَهلُ المَدِینَةِ» ۶۷ کشف الاسرار و پاورقی: یعنی سدوم که شهر عظیم مدائن مؤتفکات است و لوط آن را محلّ سکنای خود کرده بود و بواسطهی سوء -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۳۱۰] رفتار ملّت او گرفتار عذاب شدند و آنجا ویران شد، و اکنون موضع آن معلوم نیست، و بموجب گفتهی کتاب قاموس مقدّس، اکثر احتمال دادهاند دریای لوط جایگاه شهر سدوم بوده است. «قالُوا أَ وَ لَم نَنهَکَ عَنِ العالَمِینَ» ۷۰ مجمع: یعنی مردم گفتند: مگر بتو نگفتیم کسی را پناه مده و مهمان مکن! -قرآن-۱-۴۸ فخر: آیا بتو نگفتیم: اگر با کسی آهنگ زشتی کنیم تو با ما چیزی مگو! «هؤُلاءِ بَناتِی إِن کُنتُم فاعِلِینَ» ۷۱ مجمع: بعضی گفتهاند: اینکه جمله را لوط برؤسای آنها گفت که جلوگیر از دیگر مردم بشوند، و بعضی گفتهاند: مقصود از بنات دختران مردم است و جون پیشوا و بزرگ آنها بود دختران‌شان را دختر خود نامیده است. -قرآن-۱-۴۳ «لَعَمرُکَ إِنَّهُم لَفِی سَکرَتِهِم یَعمَهُونَ» ۷۲ بیضاوی: ضمیر «انّهم» راجع به قریش است و جمله جمله معترضه است. -قرآن-۱-۵۴ «إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلمُتَوَسِّمِینَ» ۷۵ کشف نوشته: یعنی متفرّسین، فراست بر سه وجه است: یکی فراست تجربی و اینکه همه ممیزان بود، دیگر- فراست استدلالی و اینکه همه عاقلان را بود، سوّم فراست است بنظر دل بآن نور که مؤمن در دل دارد، چنانکه مصطفی گفت «اتّقوا فراسة المؤمن فانّه ینظر بنور اللّه» فراست نظری برقی است که در دل تابد و حجابها بسوزد تا لختی از آنچه غیب است بر او کشف شود. و اینکه خاصیّت انبیاء است و صدیقان و اولیاء، ابراهیم خوّاص در جامع بغداد با جماعتی مریدان گرد آمده جوانی از در مسجد درآمد سخت زیبا و ظریف و نیکو روی، ایشان او را بخود راه دادند، با ایشان بنشست و سخنها نیکو گفت، و خدمتها نیکو کرد چنان که بعضی دلهای ایشان صید کرد، ابراهیم با یکی از آن مریدان گفت: مرا چنین می‌افتد که اینکه جوان جهود است، اینکه سخن بگفت و از میان جمع برخاست و بیرون شد، جوان او را گفت: شیخ در حقّ من چه گفت! مرید با وی گفت آنچه شیخ گفته بود، جوان برخاست و بپای شیخ درافتاد و مسلمان گشت، -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۳۱۱] آنگه گفت: ما در کتب خویش خوانده بودیم که «الصّدّیق لا یخطئ فراسته» آمدم و امتحان کردم، گفتم: اگر در هیچ طایفهای صدیق صاحب فراست بود، درین طایفه بود، پس آن جوان از جملهی معروفان طریقت گشت. مجمع: حدیث است از پیغمبر [ص] که فرمود: مردمی هستند بندگان خدا که بتوسّم و زیرکی خود اشخاص را میشناسند، و از امام صادق [ع] نقل شده است که فرمود: متوسّمین ما هستیم و راه بسوی معرفت ما راست است و صاف. «وَ إِنَّها لَبِسَبِیلٍ مُقِیمٍ» ۷۶ ابو الفتوح نوشته است: یعنی مدینهی سدوم که هلاک کردند بعذاب راهی است مقیم ثابت و گفتند: یعنی آیات و دلالات زایل نیست بل برجای است آنرا که خواهد که درو اندیشه کند. -قرآن-۱-۳۵ «وَ إِن کانَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَصحابِ الأیکَةِ» ۷۸ طبری: یعنی مردمانی که درخت زیاد داشتند و در تابستان میوه‌ی تازه میخوردند و بزمستان میوه‌ی خشک. و قتاده گفته است: آنچه ما مطّلع شده‌ایم اینکه است که شعیب پیغمبر و مأمور بر دو دسته بود یکی اصحاب الایکه که درختهای زیاد و درهم شده داشتند و هفت روز گرمی سخت هوا آنها را آزرد و سپس ابری نمودار شد آنها خواستند از ابر استفاده‌ی سایه، و آسایش کنند، از آن آتش درآمد و همه را بسوخت، و همین است معنی آیه که در جای دیگر است «عَذابِ یَومِ الظُّلَّةِ» و دیگر از مأموریت شعیب بر مردم مدین بود که بفریاد آسمانی نابود شدند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۵۳۳-۵۶۰ ابو الفتوح نوشته است: و ان مخفّفه است از ثقلیه بدلالت لزوم لام در خبر او «و التّقدیر و انّه کان و انّ الشّأن و الامر». «وَ إِنَّهُما لَبِإِمامٍ مُبِینٍ» ۷۹ طبری: یعنی طریق ظاهر: مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی قضیّه‌ی نابودی اصحاب لوط و حجر در لوح محفوظ مکتوب است و نوشته. -قرآن-۱-۳۶ «وَ لَقَد کَذَّبَ أَصحابُ الحِجرِ» ۸۰ طبری: حجر شهر قبیله‌ی ثمود است عبد اللّه عمر گفت: با پیغمبر بودیم و از سرزمین حجر عبور کردیم، فرمود: بسرزمین -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۳۱۲] مردمی که بخود ستم کردند وارد نشوید مگر با حالت گریه که مبادا چون آنها گرفتار شوید، سپس شتر خود را بشتاب راند و از آنجا بیرون شد. «یَنحِتُونَ مِنَ الجِبالِ بُیُوتاً آمِنِینَ» ۸۲ مجمع: یعنی آسوده از خرابی آن خانه‌ها بودند، و یا آسوده از عذاب خدا و یا آسوده از مرگ بواسطه‌ی درازی عمر «وَ ما خَلَقنَا السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَینَهُما إِلّا بِالحَقِّ» انوار التنزیل: یعنی آسمان و زمین و آنچه میان آنها است همه را طوری آفریدیم که فساد در آن استمرار نخواهد یافت و بزودی فساد را از بین میبرد و شرور را نابود میکند و قیامت آمدنی است و انتقام از آنها گرفته خواهد شد. -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۱۸۶-۲۶۰ «فَاصفَحِ الصَّفحَ الجَمِیلَ» ۱۵ مجمع: از علیّ علیه السّلام روایت شده است صفح جمیل «الدّفع بلا عتاب» یعنی گذشت بی‌سرزنش و خرده گیری. -قرآن-۱-۳۳ «وَ لَقَد آتَیناکَ سَبعاً مِنَ المَثانِی» ۸۷ طبری: إبن عبّاس و إبن عمر، و إبن- مسعود گفته‌اند: مقصود هفت سوره‌ی طولانی اوّل قرآن است، و سعید بن جبیر گفته است: یعنی سوره‌های بقره و آل عمران، و نساء و مائده و انعام و اعراف و یونس، ناقل اینکه حدیث گفت از او پرسیدم اینکه معنی سبع است، پس مثانی چه معنی دارد! گفت: یعنی در اینکه سوره‌ها قضا، و قصص دوباره گفته شده است، و ربیع از ابو العالیه نقل کرده است که او گفت: سبع المثانی سوره‌ی فاتحه است که هفت آیه است من باو گفتم مردم میگویند: هفت سوره‌ی طولانی است، گفت: اینکه آیه وقتی نازل شد که از آن سوره‌ها چیزی نازل نشده بود. یعنی اینکه سور مدنی است. -قرآن-۱-۴۵ مجمع: از علیّ علیه السّلام و إبن عبّاس و سعید بن جبیر و مجاهد و قتاده و هم از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل شده است مقصود سوره‌ی فاتحه است که دو بار در هر نماز خوانده میشود و یا چون با سوره‌ی دیگر که در نماز خوانده میشود دو تا میشود، و یا برای اینکه دو بار نازل شده است. کشف الاسرار: چون سوره‌ی حمد هفت آیه است و یک نویت در مکّه اوائل نزول قرآن اینکه سوره نازل شد و یک بار در مدینه، و جهت اینکه بود که هفت قافله [صفحه ۳۱۳] یهود در یک روز وارد شد و انواع اجناس با خود آورد، مسلمین گفتند: چه خوب بود اینکه اموال در تصرّف ما بود که بمصرف خود و راه خدا برسانیم، اینکه سوره در جواب اینکه آرزو نازل شد و باین جور بآنها خطاب شد که هفت آیه از قرآن بشما دادیم که بهتر از هفت قافله مال التّجاره است. قول سوّم آن است که سبع مثانی همه‌ی قرآن است که هفت سبع قرآن است و بیشتر آن از دو دسته فراهم شده است: امر و نهی، وعد و وعید، محکم و متشابه، مجمل و مفسّر، ناسخ و منسوخ، تنزیل و تأویل، عام و خاص، و بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی مثانی از ثناه عن الامر است به معنی جلوگیری و برگرداندن چون آنکه قرآن بخواند بواسطه‌ی انواع تهدید او را از ارتکاب حرام باز میدارد. قول چهارم اینکه است که قرآن از هفت دسته مطالب فراهم است: ۱- امر ۲- نهی، ۳- بشارت ۴- تخویف، ۵- ضرب المثل، ۶- یادآوری نعمتها، ۷- اخبار گذشته. صفی علیشاه: قصد از سبع المثانی در شهود || رتبه‌های هفتگانه است از وجود ملک و هم ملکوت و جبروت و مثال || هم دگر اعیان و اسما بر کمال کشف گردد اینکه مراتب در صعود || پس فنای عارف است اندر وجود و آن مثانی را بقا بعد از فنا || گر که خوانی بس بود جانا بجا بهر آن سبع المثانی گفت حقّ || ای محمّد به ز جمله‌ی ما خلق گر که بر اسرار قرآن مدرکی || بر تمام آفرینش مالکی «وَ القُرآنَ العَظِیمَ»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۸۷ مجمع: توصیف به عظیم برای اینکه است که قرآن مشتمل است بر تمام آنچه مردم احتیاج دارند. -قرآن-۱-۲۶ «لا تَمُدَّنَّ عَینَیکَ إِلی ما مَتَّعنا بِهِ أَزواجاً مِنهُم» ۸۸ کشف نوشته: یا محمّد: -قرآن-۱-۶۸ اینکه زینت دنیا که از کافران دریغ داشته‌ایم تو نیک در آن منگر و بوی استیناس مگیر، چشم تو از آن عزیزتر است که آن نگرد که ما بآن ننگریسته‌ایم یا آن پسندد که ما نه پسندیده‌ایم، مصطفی باین خطاب چنان ادب گرفت که شب معراج نعیم [صفحه ۳۱۴] بهشت نیز بر او عرضه کردند در او هم ننگرست و بهر چه رسید و هر چه میدید همی میگفت «التّحیّات للّه» تا حق جلّ جلاله آن ادب از وی بپسندید، و بر وی ثنا کرد که «ما زاغ البصر و ما طغی» آنجا که دوستی بر کمال بود ناچار در آن غیرت بود، موسی دیدار خواست، جواب آمد که «لَن تَرانِی وَ لکِنِ انظُر إِلَی الجَبَلِ» ای موسی تو اکنون ما را نمی‌بینی بکوه همی نگر، بامصطفی گفت: ای محمّد، هان، دیده‌ای، که بدان بما نگری، نگر، نظر آن بعاریت بکس ندهی همی بمستلذّات دنیا و عقبی را چه محلّ آن بود که رخت خویش در دیده‌ی تو نهد و زبان حال سید بنعت تواضع همی گوید: -قرآن-۳۱۸-۳۶۶ بر بندم هر دو چشم و نگشایم نیز || تا روز زیارت تو ای یار عزیز «وَ لا تَحزَن عَلَیهِم» ۸۸ مجمع: اینکه جمله سه جور معنی شده است: -قرآن-۱-۲۶ ۱- اندوه مدار بر اینکه مردم که سرسختند و مؤمن نمیشوند، ۲- اندوه مدار که به عالم دیگر گرفتار خواهند بود، ۳- اندوه مدار که سرمایه دارند و از خوشی زندگی بهره‌مند هستند. «کَما أَنزَلنا عَلَی المُقتَسِمِین» ۹۰ ابو الفتوح: یعنی یهود و نصاری که قرآن را بدو دسته تقسیم کردند، قسمتی را پذیرفتند و دیگر را نپذیرفتند، عکرمه گفته است مقصود کفّار قریش است که از راه مسخره و استهزا قرآن را میان خود بخش کرده بودند و یکی میگفت اینکه سوره مال من است و دیگر میگفت فلان سوره مال من است مقاتل گفته است: شانزده نفر بودند که ولید بن مغیره آنها را مأمور کرده بود هنگام حجّ راههای مکه را میان خود قسمت کرده و هر کس براهی می‌نشست و بمسافرین حجّ که میگذشتند سفارش میکرد سخن اینکه مرد مدّعی پیغمبری را قبول نکنید که او جادو است و دیگری می گفت: شاعری بیش نیست و دیگری میگفت کاهن است و غیبگو و خود ولید مغیره بر در مسجد می‌نشست و چون از او می‌پرسیدند، سخن اینکه اشخاص را تصدیق میکرد. و بعضی گفته‌اند: مقصود آنها هستند که قرآن را بخش بخش کردند یکی میگفت جادو است دیگر میگفت افسانه است و دیگری میگفت دروغبافی قدیمیها -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۳۱۵] است و باز یکی میگفت محمّد از خود چنین سخنان میبافد. «فَاصدَع بِما تُؤمَرُ» ۹۴ یعنی آشکارا بدانچه مأموری از شرایع شروع کن و اصل «صدع» آشکار نمودن است و نشان دادن و جدا کردن حقّ از باطل و پاره‌ای فافرق معنی کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۴ نّا کَفَیناکَ المُستَهزِئِین» مجمع: گوید مستهزئین پنج تن از بزرگان قریش بودند که رسول خدا [ص] را مسخره میکردند. ولید بن مغیره و عاص بن وائل و حارث بن طلاطله و اسود بن عبد یغوث و اسود بن عبد المطّلب که همگی بعذابی و عقوبتی در دنیا گرفتار و هلاک شدند.«۴۹» [بپاورقی ص ۳۴۹۷ رجوع شود] «وَ اعبُد رَبَّکَ حَتّی یَأتِیَکَ الیَقِین» ۹۹ عموم مفسّرین یقین را معنی کرده‌اند. و در تأویلات کاشانی است: یعنی بواسطه‌ی تمامی دوران هستی تو عبادت تو بآخر برسد و عابد و معبود حقّ باشد و بس.[بپاورقی ص ۳۱۷ رجوع شود] «وَ اعبُد رَبَّکَ حَتّی یَأتِیَکَ الیَقِین» ۹۹ عموم مفسّرین یقین را معنی کرده‌اند. و در تأویلات کاشانی است: یعنی بواسطه‌ی تمامی دوران هستی تو عبادت تو بآخر برسد و عابد و معبود حقّ باشد و بس. -قرآن-۱-۳۶-پاورقی-۳۰۴-۳۰۶-قرآن-۳۳۵-۳۸۳ صفیعلیشاه: باشد اینکه موت ارادی در شهود || عارفش خواند بنای فی الوجود عابد و معبود آنجا یک ثمود || هر چه غیر از حق بود مندک شود شد دوئیت از میان باقی حقست|| بی‌تعین ذات پاک مطلق است نه مراتب ماند آنجا نه مقام || جز شهود ذات مطلق و السلام سخن ما: ۱- سرگذشت ابراهیم و لوط در آیت ۶۹ سوره‌ی هود نیز آورده شده است، تکرار آیات و مطالب با کمی تفاوت در قرآن زیاد است. در کتابها جهتی برای اینگونه تکرارها بنظر نرسید، ولی ممکن است بگوئیم در هر موقعی مناسبتی برای تکرار بوده است، و در اینکه قضیّه‌ی ابراهیم و لوط چون عربها سابقه‌ی بحال آنها داشتند و بخصوص یهود که بواسطه‌ی دین و تورات رابطه‌ی بیشتر با اینکه قضایا داشته‌اند در مرتبه‌ی اوّل با دسته‌ای از آنها سر و کار پیدا شده و اینکه مطلب بیان شده است و در نوبت دیگر موجب دیگری پیدا شده است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبر موظّف نبوده است آنچه در اوّل باو رسیده است بخواند و بوحی دیگر با جمله‌های شبیه بنوبت -قرآن-۵-۴۰ [صفحه ۳۱۶] اوّل باو الهام شده است. ۲- مفسّرین جمله‌ی «إِنَّها لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ» با جمله‌ی بعد «وَ إِنَّهُما لَبِإِمامٍ» را نظیر یکدیگر معنی کرده‌اند چنانکه از ابو الفتوح و طبری و مجمع نقل کردیم، ولی آنچه ما ترجمه کردیم شاید نزدیکتر بظاهر کلمات و جمله‌ها باشد چون در جمله‌ی اوّل شاید کلمه‌ی «ذلک» اشاره بمجموع آن مطالب و حوادث است یعنی اینکه حوادث خود نشانه است برای مردم باریکبین و اهل فراست، و در جمله‌ی دوم «و انّهما لبإمام مبین» شاید ضمیر «هما» بجای دو دسته مردم لوط و اصحاب الایکه باشد و واو اوّل جمله مفید معنی حال باشد و بای «بامام» بمعنی همراهی و معنی چنین باشد: ستمگر بودند و گرفتار شدند، در صورتی که آن دو دسته مردم با امام و پیشوای ظاهر و نمایان بودند که لوط و شعیب باشد که مقام و نبوّت آنها مخفی و پوشیده نبود، ۳- آیت ۸۸ «لا تمدّنّ عینیک» تا آخر شاید در خطاب بپیغمبر [ص] اشاره باشد بنگرانی آن حضرت از آسایش و غفلت مردم که آن سرمایه دارها با کمال غفلت سرگرم هوی و هوس خود هستند و از شرائط آدمگری بدور که نه گوش بسخن حقّ میدهند و نه قدمی بخیر و صلاح بر میدارند، و همیشه اینکه مال و خواسته‌های زندگی در اختیار دارند و مجال حقّ شنیدن ندارند از اینکه جهت اینکه نگرانی آن حضرت باین جور تسکین شده که تو چنین وسائل تربیتی داری که سبع المثانی و قرآن عظیم است پس بوسائل غفلت آنها منگر و از آنچه در اختیار داری استفاده کن و بکار ببر و مردم را رهبری کن و خاطر از موجبات بیخبری آنها آسوده بدار. و از دقّت در جمله‌ها و آیات دنباله‌ی اینکه جمله اینکه مطلب خوب واضح میشود مثل «وَ لا تَحزَن عَلَيهِم فَاصدَع بِما تُؤمَرُ و يَضِيقُ صَدرُک» که پیغمبر باید نگران نباشد و دنباله‌ی کار خویش گیرد، ۴- در آیت آخر «وَ اعبُد رَبَّک حَتّى يَأتِيَک اليَقِين» ممکن است بگوئیم: شاید کلمه‌ی «حَتّی» معنی علّت و جهت را می- فهماند تا معنی جمله چنین باشد: خدای خود را عبادت کن برای تحصیل یقین. -قرآن- ۵۲-۸۳-قرآن-۱۰۳-۱۲۹-قرآن-۱۶۲۳-۱۶۴۵-قرآن-۱۶۴۶-۱۶۶۷-قرآن-۱۶۷۰-۱۶۸۸-قرآن-۱۷۶۶-۱۸۱۵-قرآن-۱۸۵۰-۱۸۵۸ و اینکه معنی اگر چه برخلاف گفته‌ی مفسّرین است ولی استفاده‌ی دیگری میشود که عبادت موجب حصول یقین است، چون اگر انسان مدتی فکر خود را متوجّه بحقّ کرد [صفحه ۳۱۷] حالت آرامش و سکون برای او فراهم میشود و دلبستگی او بیشتر میشود و بتدریج افکار و عقاید دینی او قطعی و غیر قابل تردید خواهد شد، و شاید اینکه از علیّ علیه السّلام نقل شده است «لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا» یعنی اگر پرده برداشته شود و عوالم حقیقت دیده شود یقین من افزوده نمیشود، پیدایش چنین حالت باشد در نتیجه‌ی مراقبتها و عبادات که آن حضرت داشته است. [صفحه ۳۱۸]

سوره نحل [۱۶]

اشاره

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷

[سوره النحل [۱۶]: آیات ۱ تا ۳۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ أَتى أَمرُ اللّهِ فَلا تَستَعجِلُوهُ سُبحانَهُ وَ تَعالى عَمّا يُشرِكُونَ [۱] يُنَزِّلُ المَلائِكَةَ بِالرُّوحِ مِن أَمرِهِ عَلى مَن يَشاءُ مِن عِبادِهِ أَن أَنذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلّا أَنَا فَاتَّقُونِ [۲] خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ تَعالى عَمّا يُشرِكُونَ [۳] خَلَقَ الإِنسانَ مِن نُطفَةٍ فَإِذا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ [۴] -قرآن-۱-۳۶۹ وَ الأَنعامَ خَلَقَها لَكُم فِيها دِفءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنها تَأكُلُونَ [۵] وَ لَكُم فِيها جَمالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسرَحُونَ [۶] وَ تَحمِلُ أَثقالَكُم إِلى بَلَدٍ لَم تَكُونُوا بالِغِيهِ إِلّا بِشِقِّ الأَنفُسِ إِنَّ رَبَّكُم لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ [۷] وَ الخَيلَ وَ البِغالَ وَ الحَمِيرَ لِتَركَبُوها وَ زِينَةً وَ يَخلُقُ ما لا تَعلَمُونَ [۸] وَ عَلَى اللّهِ قَصدُ السَّبِيلِ وَ مِنها جائِرٌ وَ لَو شاءَ لَهَداكُم أَجمَعِينَ [۹] -قرآن-۱-۴۶۵ هُوَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الَّذِی أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً لَکُم مِنهُ شَرابٌ وَ مِنهُ شَجَرٌ فِیهِ تُسِیمُونَ [۱۰] یُنبِتُ لَکُم بِهِ الزَّرعَ وَ الزَّیتُونَ وَ النَّخِیلَ وَ الأَعنابَ وَ مِن کُلِّ الثَّمَراتِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَومٍ یَتَفَکَّرُونَ [۱۱] وَ سَخَّرَ لَکُمُ اللَّیلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ بِأَمرِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَومٍ یَعقِلُونَ [۱۲] وَ ما ذَرَأَ لَکُم فِی الأَرضِ مُختَلِفاً أَلوانُهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَومٍ یَذَّکَّرُونَ [۱۳] وَ هُوَ الَّذِی سَخَّرَ البَحرَ لِتَأکُلُوا مِنهُ لَحماً طَرِیًّا وَ تَستَخرِجُوا مِنهُ حِلیَةً تَلبَسُونَها وَ تَرَی الفُلکَ مَواخِرَ فِیهِ وَ لِتَبتَغُوا مِن فَضلِهِ وَ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۷۴۸ وَ أَلقی فِی الأَرضِ رَواسِیَ أَن تَمِیدَ بِکُم وَ أَنهاراً وَ سُبُلاً لَعَلَّکُم تَهتَدُونَ [۱۵] وَ عَلاماتٍ وَ بِالنَّجمِ هُم یَهتَدُونَ [۱۶] أَ فَمَن یَخلُقُ کَمَن لا یَخلُقُ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ [۱۷] وَ إِن تَعُدُّوا نِعمَةَ اللّهِ لا تُحصُوها إِنَّ اللّهَ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۸] وَ اللّهُ یَعلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعلِنُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۳۶۳ وَ الَّذِینَ یَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ لا یَخلُقُونَ شَیئاً وَ هُم یُخلَقُونَ [۲۰] أَمواتٌ غَیرُ أَحیاءٍ وَ ما یَشعُرُونَ أَیّانَ یُبعَثُونَ [۲۱] إِلهُکُم إِلهٌ واحِدٌ فَالَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُنکِرَةٌ وَ هُم مُستَکبِرُونَ [۲۲] لا جَرَمَ أَنَّ اللّهَ یَعلَمُ ما یُسِرُّونَ وَ ما یُعلِنُونَ إِنَّهُ لا یُحِبُّ المُستَکبِرِینَ [۲۳] وَ إِذا قِیلَ لَهُم ما ذا أَنزَلَ رَبُّکُم قالُوا أَساطِیرُ الأَوَّلِینَ [۲۴] -قرآن-۱-۴۶۵ لِیَحمِلُوا أَوزارَهُم کامِلَةً یَومَ القِیامَةِ وَ مِن أَوزارِ الَّذِینَ یُضِلُّونَهُم بِغَیرِ عِلمٍ أَلا ساءَ ما یَزِرُونَ [۲۵] قَد مَکَرَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم فَأَتَی اللّهُ بُنیانَهُم مِنَ القَواعِدِ فَخَرَّ عَلَیهِمُ السَّقفُ مِن فَوقِهِم وَ أَتاهُمُ العَذابُ مِن حَیثُ لا یَشعُرُونَ [۲۶] ثُمَّ یَومَ القِیامَةِ یُخزِیهِم وَ یَقُولُ أَینَ شُرَکائِیَ الَّذِینَ کُنتُم تُشاقُّونَ فِیهِم قالَ الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ إِنَّ الخِزیَ الیَومَ وَ السُّوءَ عَلَی الکافِرِینَ [۲۷] الَّذِینَ تَتَوَفّاهُمُ المَلائِکَةُ ظالِمِی أَنفُسِهِم فَأَلقَوُا السَّلَمَ ما کُنّا نَعمَلُ مِن سُوءٍ بَلی إِنَّ اللّهَ عَلِیمٌ بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۲۸] فَادخُلُوا أَبوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئسَ مَثوَی المُتَکَبِّرِینَ [۲۹] -قرآن-۱-۷۸۲ وَ قِیلَ لِلَّذِینَ اتَّقَوا ما ذا أَنزَلَ رَبُّکُم قالُوا خَیراً لِلَّذِینَ أَحسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنیا حَسَنَةٌ وَ لَدارُ الآخِرَةِ خَیرٌ وَ لَنِعمَ دارُ المُتَّقِینَ [۳۰] جَنّاتُ عَدنٍ یَدخُلُونَها تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ لَهُم فِیها ما یَشاؤُنَ کَذلِکَ یَجزِی اللّهُ المُتَّقِینَ [۳۱] الَّذِینَ تَتَوَفّاهُمُ المَلائِکَةُ طَیِّبِینَ یَقُولُونَ سَلامٌ عَلَیکُمُ ادخُلُوا الجَنَّةَ بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۳۲] هَل یَنظُرُونَ إِلاّ أَن تَأتِیَهُمُ المَلائِکَةُ أَو یَأتِیَ أَمرُ رَبِّکَ کَذلِکَ فَعَلَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم وَ ما ظَلَمَهُمُ اللّهُ وَ لکِن کانُوا أَنفُسَهُم یَظلِمُونَ [۳۳] فَأَصابَهُم سَیِّئاتُ ما عَمِلُوا وَ حاقَ بِهِم ما کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُنَ [۳۴] -قرآن-۱-۷۲۷ [صفحه ۳۲۰] معنی لغات: دفء- گرمی ملایم، برابر شدّت سرما، تریحون- از مصدر اراحهٔ بمعنی برگرداندن حیوان بشب در آسایشگاهش، تسرحون- از مصدر سرح بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بچرا رها کردن حیوان، تسیمون- از مصدر اسامه بمعنی بچرا بیرون کردن حیوان، ذرأ- از مصدر ذرأ بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی آفریدن، چیزیرا فراوان کردن، بزمین بذر کردن، مواخر- جمع ماخره بمعنی کشتی دریا شکاف، تمید- از مصدر میدبفتح اوّل بمعنی اضطراب جنبیدن، حاق بهم- احاطه کرد و فرا گرفت ایشانرا. جهت نزول: تنویر المقباس: چون اینکه آیه نازل شد «اقتَرَبَ لِلنّاسِ حِسابُهُم» تا آخر و نیز اینکه آیه نازل شد «اقتَرَبَتِ السّاعَةُ» تا آخر و مدّتی گذشت و عذابی نازل نشد، کافران گفتند: اینکه که گفته شده است کی میرسد! اینکه جمله نازل شدکه «أَتی أَمرُ اللّهِ» پیغمبر نشسته بود، از جای بلند شد بیقین اینکه اکنون عذابی میرسد، بدنبال اینکه جمله رسیدکه «فَلا تَستَعجِلُوهُ» پیغمبر بر جای نشست. -قرآن-۵۶-۸۸-قرآن-۱۲۷-۱۵۰-قرآن-۲۷۵-۳۰۰-قرآن-۴۰۲-۴۲۷ [صفحه ۳۲۱] ترجمه: ۱ بنام خدای مهربان، فرمان حق میرسد [و آنچه باید بشود شدنی است] شما مردم شتاب نکنید چه خداوند منزّه است و برتر از شرکت در کار آفرینش، [و عجز از ایجاد حوادث و مقدّرات] ۲ او است که میفرستد ملائکه را با روح [و حقیقت مصلحت] بر هر فرد از بندگان که مشیّت بوده است [و لایق اینکه مقام آفریده شده است] تا مردم را از بدی عاقبت بترساند و توحید بیاموزد و بتقوی هدایت کند ۳، و هم او آفریده است آسمان و زمین را با حقّ[و درستی و استواری] و برتر است از هر گفتار و فرض شریک در کارش ۴ با اینکه اینکه آدمیزاد را او از نطفه‌ای ساخته است خود خصم او میشود و منکر ۵ و نیز او چهار پایان آفرید که از آن وسیله‌ی آسایش و گرمی تن فراهم میکنید، و هم خوراکی و دیگر منافع ۶ و آرایش [و نموداری شخصیّت خود] که بصبح و شام آنها را بچرا میفرستید و بخانه میبرید ۷ و هم بارهای سنگین بپشت آنها میبرید که خود با هزاران رنج باید آنرا بسر برسانید، البتّه خداوند شما رءوف است و رحیم ۸ [چه می‌بینید] اسب و استر و الاغ برای سواری شما آفریده و هم برای آرایش و خودنمائی زندگی و نیز دگر چیزها میآفرینند که بفکر شما نمیرسد و خبر ندارید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۹ و البتّه خداوند راه میانین و راست زندگی معیّن کرده است که [مقتضای حکمت او است] و راه کج و انحراف نیز هست و البتّه در قدرت او بود که همگی را هدایت کند و براه راست بدارد ۱۰ و [نیز نشانه‌ی قدرت] او است که از آسمان باران میآورد که از آن مینوشید و درخت پدیدار میشود و چراگاه، و بهره‌ی حیوان شما است ۱۱ و هم او از باران پرورش میدهد برای شما کشتزار، و بستان زیتون و خرما و انگور و همه گونه میوه که خود نشانه‌ی قدرت خداوندی است برای آنها که مردم فکر و اندیشه‌اند ۱۲ و باز متوجّه باشید بشب و روز که آماده‌ی آسایش و کار شما است و ماه و خورشید و ستارگان که سر بفرمان اویند و هر یک نشانه ای است برای مردم خردمند ۱۳ و باز هر آنچه موجود مختلف روی زمین است و از آن بهره میبرید نشانه‌ی توحید است برای هر کس متذکر شود و در اندیشه‌ی آن باشد ۱۴ و هم خداوند بشما نیروی شناوری و تسلّط بر دریاها عنایت کرده است، [صفحه ۳۲۲] تا گوشت تازه و ابزار زینت [چون ماهی و مروارید] از آن بدر آورید، و کشتیها را ببینید که چگونه آب را میشکافد و جلو میرود تا سفر دریا کنید و از فضل حقّ بهره برید و شکر گذار باشید ۱۵ و بنگرید که کوهها را چون لنگری بر زمین استوار کرده است تا بجای باشد و آرام شما نبرد و هم رودهای آب و راههای ارتباط آبادی ها معیّن است که راه و مقصد خود بیابید، ۱۶ و نیز وسیله‌ی راهیابی شما ستاره است و علامتهای دیگر ۱۷ پس بیندیشید آنکه چنین خلقی کرد مانند آن بتها است! چرا بیاد نمی‌باشید و پند نمیگیرد! ۱۸ و بدانید اگر بخواهید نعمتهای خدا بشمارید از عهده بدر نیایید، [و هم از نعمتهای او است مغفرت و رحمت] ۱۹ با اینکه می‌داند آنچه را آشکار کنید یا نهان دارید ۲۰ مردم بت پرست بدانند: آنچه را میپرستید توانائی آفرینش ندارند و خود آفریده‌ای هستند ۲۱ بیجان که جاندار نمی‌شوند و خبر ندارند کی و کجا از زمین بلندشان میکنند، و برانگیخته میشوند ۲۲ ولی آن خدای شما است که یگانه است و آنان که روز جزا باور ندارند دل‌شان بیگانه از راستی و درستی است و گردنفرازند و حقّ ناپذیر، ۲۳ و شک نیست که خداوند از آشکار و نهان خبردار است و مردم گردنفراز را دوست ندارد [که تسلیم بحقایق نمیشوند] ۲۴ و اگر بپرسندشان که قرآن چی است و خداوند چه نازل کرده است! گویند: افسانه‌ی پیشینیان و داستان دروغ- پردازان ۲۵ البتّه با چنین سخنان بار خود سنگین کنند و هم از آنها که نسنجیده گمراهشان کرده‌اند تا بروز قیامت برسند، و چه باری بد و سنگین میبرند ۲۶ و از اینکه پیش نیز بداندیشان حیله میکردند تا دیگران را از راه ببرند ولی خداوند خانه‌هاشان را از بن برکند و بر سرشان کوبید و خود ندانسته گرفتار شدند ۲۷ و در قیامت خوارند و مسئول که انبازان خدا کجایند تا بیاری‌شان مخالف و مؤذی پیغمبران و مردمان شوید، اینجا است که مردم عالم و خردمند بگویند: امروز خواری و گرفتاری نصیب کافران است ۲۸ که بر خود ستم کردند و در قبضه‌ی ملائکه [و قدرت خداوندی] شدند، البتّه آن هنگام تسلیم باشند و اظهار کنند: ما بد نکردیم و [صفحه ۳۲۳] جواب شنوند: نه چنین است، خدا میداند میکردید ۲۹، اکنون برای همیشه ببخشهای جهنّم درون شوید که چه بد جائی است منزل گردنفرازان، ۳۰ در برابر اینکه کافران مردم پرهیزکارند که چون بگویندشان: خدای شما چه فرستاده است و محمّد چه میگوید! بپاسخ گویند: خیر و خوشی، یقین است آنکه در اینکه جهان نیکی کرد مزد خود برد و بسرای دیگر بهتر و چه خوش است سرای پرهیزکاران ۳۱ که بدرون بهشتند و از زیر رودها روان است و هر چه بخواهند فراوان است، چنین است پاداش خدا بپرهیزکاران ۳۲ که با ملائکه برخورد میکنند بخوشی، و پاکیزگی و میگویندشان سلام بر شما ببهشت درون شوید که پاداش کار گذشته شما است ۳۳ و آیا کافران انتظاری دارند جز اینکه با ملائکه و کارگران قدرت حقّ رو برو شوند و یا فرمانی برسد و نابود شوند چنانکه مردمان پیش از ایشان همین رفتار کردند و سزای خویش دیدند ۳۴ و نه خدا ستم کرد که بخود ستم کردند، و همانچه استهزاء میکردند و بریشخند میگرفتند دامنگیرشان شد. سخن مفسّرین:که «أَتی أَمرُ اللّهِ فَلا تَستَعجِلُوه» ۱ طبری: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- دستور احکام و فرائض بشما می‌رسد، تعجیل نکنید. -قرآن-۱۵-۶۰ ۲- خطاب بکافران است که عذاب و گرفتاری میرسد شتاب نداشته باشید. مجمع: چهل آیه از اوّل سوره تا «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللّهِ مِن بَعدِ» در مکّه نازل شده است و بقیّه در مدینه، بعضی گفته‌اند: همه‌ی سوره بمکّه نازل شده است بجز سه آیه که در موقع بازگشت پیغمبر از جنگ احد نازل شد «وَ إِن عاقَبتُم فَعاقِبُوا» تا آخر سوره، و در روایت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیگر از إبن عبّاس است که از اوّل سوره تا «وَ لَکُم عَذابٌ عَظِیمٌ» بمکّه نازل شده است و عدد آیات اینکه سوره یکصد و بیست و هشت آیه است بدون اختلاف. در معنی اینکه جمله جبّائی گفته است و از إبن عبّاس هم نقل شده است که مقصود قیامت است و چون یقین است که خواهد بود بصورت انجام شده گفته شده است. -قرآن-۴۰-۸۸-قرآن-۲۶۲-۲۹۲-قرآن-۳۷۹-۴۰۷ که «عَمّا یُشرِکُون» ۱ مجمع: با یاء و تاء بصورت غایب و مخاطب خوانده شده است. -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۲۴] «یُنَزِّلُ المَلائِکَةَ» ۲ مجمع: بفتح تاء و تشدید و فتح زای و رفع ملائکه قرائت شده است، و نیز با یاء و کسر زای و نصب ملائکه خوانده شده است، و در اینکه قرائت عموم قاریها با تشدید زای خوانده‌اند، و نیز «ینزل» با فتح یاء و تخفیف زای نقل شده است. -قرآن-۱-۲۶ «بِالرُّوحِ مِن أَمرِهِ» ۲ طبری: إبن عبّاس و مجاهد و قتاده گفته‌اند: روح یعنی وحی و الهام. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: اقسام روح: ۱- زندگی نفوس بشری بواسطه‌ی ارشاد، ۲- رحمت بدلیل اینکه جمله‌ی قرآن «فروح و ریحان» ۳- نبوت و پیغمبری که در اینکه آیه است «یلقی الرّوح من امره علی من یشاء»، ۴- عیسی روح اللّه نامیده شده- است چون از ترکیب نر و ماده پیدا نشده است. ۵- جبرئیل را روح نامیده‌اند، ۶- دمیدن از ترکیب و «پف» کرد را عرب روح نامیده است. ۷- بمعنی وحی مثل «وَ کَذلِکَ أَوحَینا إِلَیکَ رُوحاً مِن أَمرِنا»، ۸- فرشته‌ایست بآسمان که بزرگ- ترین آفریده‌هاست، ۹- روح انسانی. -قرآن-۴۲۹-۴۸۰ کشف الأسرار بدنباله‌ی بسم اللّه اینکه سوره چنین نوشته است: از باغ جمال تو دری بگشادند || تا خلق ز تو در طمعی افتادند بس جان عزیزان که بغارت دادند || و اندر سر کوی تو قدم ننهادند بو بکر شبلی روزی در مکاشفه‌ی جلال حقّ مستهلک شده بود و از خود بیخود گشته، حریق آتش معرفت، غریق دریای محبّت، همی گفت: الهی، اگرت بخوانم برانی، رو بروم بخوانی، پس چکنم من بدین حیرانی، هم تو مگر سامان کنی، راهم بخود آسان کنی، نه با تو مرا آرام، نه بی‌تو کارم بسامان، نه جای بریدن، نه امید رسیدن، فریاد از تو که اینکه جانها همه شیدای تو وین دلها همه حیران بتو. در دنباله‌ی که «أَتی أَمرُ اللّهِ» نوشته است: فرمان خدا رنگارنگ است و طاعت- داشت وی لونالون، ظاهر بنده را دیگر فرمودند و باطن ویرا دیگر، ظاهر را فرمودند که بر بساط معرفت بنعمت حرمت آهسته همی باش، دل را دوام مراقبت -قرآن-۱۵-۴۰ [صفحه ۳۲۵] فرمودند، سرّ را در مقام معرفت طلب صفاوت فرمودند، روح را در عین مشاهدت لزوم حضرت فرمودند که «فَلا تَستَعجِلُوه» دریافت مراد تعجیل مکنید و از اندازه‌ی فرمان در مگذرید که برسد هر که صادق است روزی بآنچه مراد است. -قرآن-۱۰۶-۱۳۱ در «یُنَزِّلُ المَلائِکَةَ بِالرُّوحِ» نوشته است: حقیقت روح آن است که حیاة دل و حیاة دین در آن است و آن جمال عزّت قرآن است که از حضرت الهیّت به نعت رسالت بسفارت جبرئیل بمصطفی میرسد: به بندگانم خبر ده که منم خداوند یکتا، بزرگی را پرسیدند که خدای را دوست داری! گفت: دارم، گفتند دشمن وی ابلیس را دشمن داری! گفت: ما را از محبّت حقّ چندان شغل افتاده است که با عداوت دیگری پرداخت نیست. -قرآن-۵-۴۲ «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ» ۳ مجمع: یعنی آسمان و زمین آفرید تا وسیله‌ی معرفت حقّ باشد و از نظر بآنها علم بکمال قدرت تحصیل شود، و بعضی گفته‌اند: یعنی برای انتفاع و عمل بحقّ. -قرآن-۱-۴۶ تنویر المقباس: یعنی آفرید برای حقّ و بعضی گفته‌اند: یعنی برای زوال و فنا. کشف: یعنی بواسطه‌ی گفتار حقّ خداوند که جمله‌ی «کن» باشد. نفحة الرّحمن نهاوندی: یعنی از راه حکمت و صواب آفرید و بجوری که فائق است و لایق و مقتضی هست. روح البیان: یعنی بحکمت و مصلحت آفرید نه بیهوده و ببازی. شعر: انّما الکون خیال || و هو حقّ فی الحقیقة «خَلَقَ الإِنسانَ مِن نُطفَةٍ فَإِذا هُوَ خَصِیمٌ» ۴ طبری: یعنی از، آبی پست و پلید آدمی با چنین صورت آفرید، ولی او خصومت با خدای خود کرد و گفت «مَن یُحیِ العِظامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ» یعنی که میتواند اینکه استخوانهای پوسیده را زنده کند! -قرآن-۱-۵۵-قرآن-۱۷۱-۲۱۲ کشف: ممکن است که مقصود ستایش آدمی باشد یعنی از آبی ناچیز آفریده‌ای شده است توانا که میتواند مخاصمه کند و درست از نادرست جدا نماید [صفحه ۳۲۶] و ممکن است مذمّت باشد که از آبی گندیده بجائی رسیده است که با اولیای حقّ خصومت و مبارزه میکند. و کلبی گفته است: آیه برای امیّة بن خلف جمحی نازل شد که استخوانی پیش پیغمبر آورد و گفت: که میتواند اینکه استخوان پوسیده را جان ببخشد!. «لَکُم فِیها دِفءٌ» ۵ طبری: مجاهد گفته است: یعنی شما از چهار پایان برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

منسوجات و لباس استفاده میکنید. و از إبن زید نقل شده است: یعنی لحاف و پوشاک شما از آنها است. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه وسیله‌ی گرمی است که لحاف و لباس و فرش باشد. «إِلّا بِشِقِّ الأَنفُسِ» ۷ فخر: با فتح و کسر شین قرائت شده است، اوّل به معنی دشواری و دوم بمعنی تقسیم و تنصیف شدن و هردو درست است و مقصود اینکه است: بمقصود نمیرسید مگر با رنج خود یا با از دست دادن نصف نیرو و توانائی خود. و بعضی گفته‌اند: مقصود از انعام شتر است بدلیل اینکه جمله «تَحمِلُ أَثقالَکُم» یعنی بار سنگین شما را میبرد. ولی اینکه درست نیست چون در اینکه منافع که گفته شده است با گاو نیز مناسب است مثل اینکه جمله «لکم فیها جمال». -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۳۳۷-۳۵۹ «وَ الخَیلَ وَ البِغالَ وَ الحَمِیرَ لِتَرکَبُوها» ۸ فخر: بعضی از اینکه جمله استفاده کرده‌اند که چون در جمله‌ی جلو گفته شده است چهار پایان گاو و گوسفند و شتر را آفرید تا از گوشت آنها استفاده کنید و در اینکه جمله گفته شده است: اسب و قاطر و الاغ را آفرید برای سواری شما پس معلوم میشود که خوردن گوشت اسب حرام است چون خوردن گوشت بآن دسته محدود شده است و سواری باین دسته و اگر گوشت اینها قابل خوردن میبود بایستی در آن جمله هم گفته شود و یادی از خوردن گوشت آنها بشود. -قرآن-۱-۵۳ مجمع: در اینکه جمله دلیلی بر حرمت گوشت اسب نیست. و در صحیح بخاری از اسماء دختر ابو بکر روایت شده است که در زمان پیغمبر ما گوشت اسب خوردیم. [صفحه ۳۲۷] «وَ یَخلُقُ ما لا تَعلَمُون» ۸ تفسیر صفی علیشاه: -قرآن-۱-۳۲ گفته‌اند از شرح ما لا تعلمون || هست اولیتر سکوت از چند و چون زان که دانش را بر آن سو راه نیست || ممکن از ایجاد خلق آگاه نیست جانورها هست در جوّ هوا || هم بخوف ارض بیحد و انتهاء هست اندر هر یکی آثارها || و آید از هر یک بخلقت کارها از مگس پرسید شخصی از امام || کز وجودش چیست حاصل در نظام گفت: باشد مایه و نر از نبات || هر چه روید از زمین در التفات بر گیاه نر نشیند چون ذباب || دست و پا آلوده سازد بر لعاب پس چو بر مایه فرود آید مگس || بارور گردد تو را نفع و بس. «وَ عَلَی اللّهِ قَصدُ السَّبِیلِ» ۹ طبری: یعنی خدا عهده‌دار است که راه حقّ را بشما بنمایاند. -قرآن-۱-۳۸ کشف نوشته: راه راست و طریق پسندیده آن است که سوی حقّ میشود و گذر بر حقّ دارد و آن راه بسه چیز توان بریدن: اوّل «علم» میانه «حال» و آخر «عین» علم بی‌استاد درست نیاید، حال بی‌موافقت راست نیاید، عین تنهائی است با علاقت بنسازد. در علم خوف باید، در حال رجا باید در عین استقامت بود. پیر طریقت گفت: هیچکس از دوستان او اینکه راه نبرید تا سه چیز بهم ندید: از سلطان نفس رسته، و دل با مولی پیوسته، و سر باطّلاع حقّ آراسته. «وَ مِنها جائِرٌ» ۹ طبری: یعنی بعضی از راهها کج است و منحرف مثل راه یهودی و مسیحی. -قرآن-۱-۱۸ مجمع: بعضی گفته‌اند معنی هر دو جمله چنین است: گذر و راه همگی بر خدا است که بعضی مستقیم است و بعضی منحرف ولی هیچیک از قدرت و سلطان او بیرون نیست. «وَ لَو شاءَ لَهَداکُم» ۹ فخر: اصمّ گفته است: یعنی اگر خدا بخواهد شما را مجبور بایمان کند راهنمائی بآن میکند ولی مشیّت و تقدیر ازلی بر اجبار نیست. -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۳۲۸] جبّائی گفته است: مقصود از هدایت راهنمائی بایمان نیست چون همه‌ی مردم خود میدانند و میتوانند مؤمن شوند، بلکه مقصود اینکه است که اگر خدا بخواهد همه شما را راهنمائی ببهشت و ثواب میکند، لکن مقرّر اینکه است که با استحقاق و عمل ببهشت بروند و بثواب برسند نه همه‌ی مردم. روح البیان: از حضرت شیخ اکبر قدّس سرّه الاطهر «شاید محیی الدّین باشد» نقل شده است که او گفت: در شهر قرطبه نشستم که خداوند، حقیقت و معنویت تمام پیغمبران از آدم تا خاتم را بمن نمود، از میان آنها هود پیغمبر روی سخن با من کرد و گفت: ما که اکنون مجتمع هستیم برای شفاعت منصور حلّاج به حضور پیغمبر است، چون او ادب نگاه نداشت و گفت: همت پیغمبر کمتر از مقامش بوده است، زیرا خداوند مقام او را بآن جا برد که گفت: «وَ لَسَوفَ یُعطِیکَ رَبُّکَ فَتَرضی» یعنی آن قدر خدا بتو بدهد که راضی شوی، پس حقّ اینکه بود که آن حضرت [ص] آرام نمیشد تا شفاعت او برای هر کافر و مؤمن قبول شود، لکن خود آن حضرت فرمود: -قرآن-۴۹۶-۵۳۷ من فقطّ مرتکبین گناه کبیره را شفاعت میکنم. چون منصور چنین جسارتی کرد، پیغمبر را بخواب دید که فرمود: تو چنین گفتی و شفاعت من کم پنداشتی! او گفت: چنین است یا رسول اللّه، فرمود: مگر نشنیده‌ای که من گفته‌ام خدا فرموده است: چون کسی را دوست داشتم، خود چشم و گوش و دست

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و زبان اویم! عرض کرد: بلی شنیده‌ام، فرمود: مگر نمیدانی منح جبیب اللّه هستم و دوست خدا! عرض کرد آری میدانم، فرمود: چون دوست خدا هستم پس او آن زبان است که من بشفاعت میگشایم، و او خود هم شفیع است و هم بشفاعت خواسته و من در پرتو جلال او هیچم ای پسر منصور اینکه چه خرده‌گیری است که بر من کردی! عرض کرد: یا رسول اللّه پشیمانم و توبه کردم، کفّاره‌ی گناهم بفرما که چه باشد، فرمود: خود را بقربانی خدا ببر و بشمشیر شریعت بکش، از آن پس بود که منصور گرتار تکفیر و دار شد. سخن بدینجا که رسید هود گفت: از آنگاه که منصور از دنیا رفت تاکنون از حضور پیغمبر محروم است، و ما برای شفاعت او بحضور پیغمبر فراهم شده‌ایم. [صفحه ۳۲۹] «یُنبِتُ لَکُم» ۱۱ مجمع: با نون بصیغه‌ی متکلّم نیز قرائت شده است و «الشّمس و القمر و النّجوم مسّخرات» اینکه چهار کلمه با رفع و نصب قرائت شده است و نیز با نصب شمس و قمر و رفع نجوم و مسّخرات نیز قرائت شده است بمناسبت عطف دو کلمه‌ی اوّل بکلمه‌ی «النّهار» که منصوب است و دو کلمه‌ی دوّم مبتدا و خبر است و جمله‌ای است مستقلّ. -قرآن-۱-۱۸ «هُوَ الَّذِی سَخَّرَ البَحرَ لِتَأکُلُوا مِنهُ» ۱۴ کشف: بظاهر یعنی خداوند دریا را بفرمان انسان کرده است که از آن استفاده کند، و بباطن در نفس آدمی دریاها آفریده که در آن غرق شده است: یکی دریای شغل، یکی دریای غم و اندوه، دیگر دریای حرص، چهارم دریای غفلت و از خود بیخبری، پنجم دریای تفرّقت، برای هر کدام از اینها کشتی معیّن شده است که وسیله‌ی نجات از آن است: توکّل وسیله نجات از مشغله است و دلگرانی، رضا کشتی آسودگی از غم و رنج است، قناعت، آسایش از حرص است، ذکر حقّ موجب دوری از غفلت است، کشتی توحید وسیله‌ی جمع است و نجات از تفرقت. -قرآن-۱-۵۱ حماً طَرِیًّا» یعنی گوشت تازه، مراد انواع ماهیهای حلال است«۵۰». -قرآن-۱-۱۸-پاورقی-۷۲-۷۴ «وَ تَستَخرِجُوا مِنهُ حِلیَةً» ۱۴ ابو الفتوح: «حلیّ» [زینت] که در پوشی از: -قرآن-۱-۳۳ لؤلؤ و مرجان و انواع خرز که از دریا برآرند، یحیی بن اسماعیل گفت مردی نزدیک باقر علیه السّلام آمد و او را گفت بر حلیّ زنان زکات باید داد! گفت نی هی کما قال اللّه تعالی «حلیة تلبسونها». «مواخر فیه» عبد اللّه عبّاس گفت: جواری یعنی رونده، سعید جبیر گفت: معترضه پدید آمده، قتاده و مقاتل گفتند: مقبلة و مدبرة [روی فرا کرده بهری و بهری پشت بر کرده بیکبار]، حسن بصری گفت: مواقر [گران بار]، فرّاء و اخفش گفتند: [صفحه ۳۳۰] شقّاقة للماء بصدورها [بسینه آب میشکافند] مجاهد گفت: مواخر: دافع الرّیاح و الرّیاح لا یدفعها [او باد را دفع کند و باد او را دفع نکند]، ابو عبیده گفت: «صوائح» [آواز کننده] و «مواخر» مفاعل باشد واحدتها ماخرة من المخر و هو الدّفع و الشّقّ و المخر: صوت هبوب الرّیاح اذا اشتدّ، و مخر الارض شقّها. «وَ عَلاماتٍ وَ بِالنَّجمِ هُم یَهتَدُون» ۱۶ مجمع: نجم با ضمّ نون قرائت حسن بصری است. و در معنی جمله بعضی گفته‌اند: یعنی خداوند کوهها را نشانه، و علامت پیدا کردن راه قرار داد که بروز از آن استفاده شود، و ستاره را برای راهیابی در شب. إبن عبّاس گفته است معنی جمله‌ی دوّم را از پیغمبر پرسیدم، فرمود: -قرآن-۱-۴۷ ستاره‌ی جدی که وسیله‌ی پیدا کردن قبله است و راه در خشکی و دریا، و امام صادق علیه السّلام فرمود: مقصود از «علامات» ما هستیم و مقصود از «نجم» پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است. «وَ الَّذِینَ یَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ» ۲۰ مجمع: عموم قاریها «تدعون» با تاء خوانده‌اند تا روی سخن با کافران باشد بمناسبت جمله‌های جلو که بصورت خطاب باشد. ولی با قرائت مشهور که از یعقوب است و ابو بکر و سهل روی سخن با پیغمبر است و اعلام حال و وصف کافران. -قرآن-۱-۴۶ «وَ إِذا قِیلَ لَهُم ما ذا أَنزَلَ رَبُّکُم» ۲۴ تنویر المقباس: مقصود مقتسمین هستند که در آخر سوره‌ی جلو گفته شده است و آنها ابو جهل و ولید بن مغیره‌ی مخزومی و حنظله بن ابو سفیان و عتبه و شیبه بودند که برای انحراف مردم از قبول سخن پیغمبر در راههای مسافرین حجّ میایستادند و چون کسی از آنها میپرسید: محمّد از جانب خدای شما چه آورده است! -قرآن-۱-۴۹ «قالُوا أَساطِیرُ الأَوَّلِین» ۲۴ آن مقتسمین بجواب مسافرین تازه وارد ناشناس میگفتند: افسانه‌های پیشینیان است [دروغهای گذشتگان] [ابو الفتوح نوشته است: اینکه برای آن گفتند که در قرآن بعض قصص پیشینیان است و خداوند اینکه قصص را بنوعی معجز فرستاد برون از مصلحت و لطف که در او هست برای اینکه -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۳۳۱] ایشان عالم بودند به احوال رسول علیه السّلام و ولادت او در میان ایشان بود و نشو و تربیت او پیش آنها بود، و دانستند که او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هرگز پیش کس نرفت که اینکه قصّه‌ها داند و بر کسی نخواند و با کسی ننشست و چیزی ننوشت، و نوشته‌ای بر نخواند آنگه همچنانکه در کتب ایشان بود از قرآن بر ایشان میخواند تا بدانند که آنچه میگوید از وحی میگوید و الّا او غیب از کجا میداند آنچه او بر سبیل اظهار معجز ایراد کرد ایشان بر سبیل طعن بازگفتند که آنچه خدای بر محمّد، باز فرستاد نیست الّا افسانه پیشینگان «لیحملوا» ابو الفتوح: لام صورت غرض دارد و بمعنی لام عاقبت است]. «قَد مَکَرَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم» تا آخر آیه ۲۶ مجمع: إبن عبّاس گفته است: -قرآن-۱-۳۹ مقصود نمرود است و همانطور که قریش با پیغمبر چاره جوئی میکردند، او هم با ابراهیم مکر و چاره‌جوئی میکرد که او را بیچاره کند و عمارتی ساخت بسیار بلند تا در آسمان با خدای ابراهیم بجنگد بادی وزید آنرا از جای برکند و سقفش بر او فرو ریخت. زجّاج و إبن انباری گفته‌اند: جمله‌های «فاتی اللّه بنیانهم» و «فخرّ علیهم السّقف» مثل است که سازمان فکر انحرافی و حیله‌ی آنها چنان بی‌نتیجه شد که گوئی عمارتی بود از بن کنده و بر صاحبش کوبیده. و کلمه‌ی «سقف» بقرائت مجاهد «سقف» با ضمّ اوّل و دوّم است. «کُنتُم تُشَاقُّون» ۲۷ مجمع: نافع «تشاقّون» با کسر نون خوانده است که بجای «تشاقّونی» با یای متکلّم کسره‌ی نون مانده است و یاء ساقط شده است و معنی چنین است: شما با من مخالفت میکردید. و قرائت دیگر قاریها با فتح نون است یعنی شما با مؤمنین مخالفت میکردید. «تتوفّیهم الملائکهٔ» با تاء قرائت عموم قاریهاست و قرائت حمزه و خلف «یتوفّیهم» با یاء بصیغه غایب مذکّر است. -قرآن-۱-۲۳ «فَأَلقَوُا السَّلَم» ۳۰ ابو الفتوح: گردن بنهادند و تن بدادند و ذلیل شدند و با مرگ حیله نداشتند جز آنکه گفتند «ما نعمل من سوء» ما بدکردار نبودیم. -قرآن-۱-۲۴ «وَ قِیلَ لِلَّذِینَ اتَّقَوا ما ذا أَنزَلَ رَبُّکُم قالُوا خَیراً لِلَّذِینَ أَحسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنیا حَسَنَةٌ» ۳۰ فخر: مفسّرین گفته‌اند: اینکه جمله‌ها در برابر -قرآن-۱-۱۲۴ [صفحه ۳۳۲] آنهای گذشته است که در موسم حجّ مسافرین از کافران میپرسیدند «ما ذا انزل ربکم» خدا چه فرستاده و محمّد چه میگوید! بجواب میگفتند: «اساطیر الاوّلین» چون از مؤمنین و مردم باتقوی اینکه پرسش میشد میگفتند: خیر و خوشی. و جمله‌ی «للّذین أحسنوا- تا آخر» ممکن است دنباله‌ی سخن مؤمنین باشد یعنی خدا خیر و خوشی فرستاده است که پاداش نیکی در دنیا خوشی در اینکه عالم است و در عالم دیگر از اینهم بهتر. و ممکن است جمله‌ای جدا باشد و اخبار به اینکه که چنین مردم نیکوکار که جواب مسافرین را راست و درست میگویند در اینکه عالم بپاداش نیک میرسند و چون تقوی پیشه کرده‌اند سرای دیگر نیز خانه‌ی خوب آنها است. «لَنِعمَ دارُ المُتَّقِین» ۳۰ در تفسیر حسینی نوشته است: و گفته‌اند: نیک سرائی است دنیا که درو تهیه‌ی زاد آخرت میتوان کرد، و نکته‌ی «الدّنیا مزرعهٔ الآخرهٔ» مؤیّد اینکه قول است، بزرگان گفته‌اند «زرع یومک حصد غدک» [یعنی کشت امروز تو درو فردای تو است]، نظم: -قرآن-۱-۳۰ بکوش امروز تا تخمی بپاشی || که فردا برخوری، قادر نباشی گر اینجا کشت کردن را نورزی || درین خرمن به نیم ارزن نیرزی روح البیان: حسن بصری گفته است: دار المتّقین دنیا است که در آن برای آخرت توشه فراهم میکنند، و خود بدنباله‌ی آن گفته است: در اینکه سخن ستایش دنیا است بمناسبت اینکه دنیا وسیله‌ی وصول بآخرت است، و اگر سرای غرور شد و آدمی گرفتار هوی و هوس شد مذموم است و ناپسند، چنانکه مثنوی گفته است: چی است دنیا از خدا غافل بدن || نی قماش و نقره و فرزند و زن مال را کز بهر دین باشی حمول || نعم مال صالح خواندش رسول آب در کشتی هلاک کشتی است || آب اندر زیر کشتی پشتی است چون که مال و ملکرا از دل براند || زان سلیمان خویش جز مسکین نخواند و در تأویلات نجمیّه است که اینکه جمله اشاره است باین که برای متّقین و اصل بقرب حقّ خانه‌ای غیر دنیا و آخرت است که «مقعد صدق عند ملیک مقتدر» [صفحه ۳۳۳] یعنی جای آنها آسایشگاه راستی و درستی بحضور قدرت بینهایت الهی است. و «لَهُم فِیها ما یَشاؤُن» ۳۱ حسینی: چون در بهشت غبطه و حسد نیست و هر کسی در آنجا بآنچه دارد راضی هست هرگز آرزوی مقام انبیاء و اولیاء نخواهد بود. -قرآن-۲-۲۹ سخن ما: چون حقّ بمعنی ثابت و واجب است، در آیت سوّم «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ» ممکن است ترجمه چنین باشد: آفرینش بموجب حقّ و حقیقت ثابتی است که لم یزل و لا یزال است و درست و استوار و بطلان و بیهودگی در آن راه ندارد، پس بالاتر از برابری با بت و شریک در آفرینش. -قرآن-۶۴-۱۰۹ [صفحه ۳۳۶]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره النحل [۱۶]: آیات ۳۵ تا ۷۶]

وَ قالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَو شاءَ اللّهُ ما عَبَدنا مِن دُونِهِ مِن شَيءٍ نَحنُ وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمنا مِن دُونِهِ مِن شَيءٍ كَذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم فَهَل عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا البَلاغُ المُبِينُ [۳۵] وَ لَقَد بَعَثنا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً أَنِ اعبُدُوا اللّهَ وَ اجتَنِبُوا الطّاغُوتَ فَمِنهُم مَن هَدَى اللّهُ وَ مِنهُم مَن حَقَّت عَلَيهِ الضَّلالَةُ فَسِيرُوا فِي الأَرضِ فَانظُرُوا كَيفَ كانَ عاقِبَةُ المُكَذِّبِينَ [۳۶] إِن تَحرِص عَلى هُداهُم فَإِنَّ اللّهَ لا يَهدِي مَن يُضِلُّ وَ ما لَهُم مِن ناصِرِينَ [۳۷] وَ أَقسَمُوا بِاللّهِ جَهدَ أَيمانِهِم لا يَبعَثُ اللّهُ مَن يَمُوتُ بَلى وَعداً عَلَيهِ حَقًّا وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يَعلَمُونَ [۳۸] لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَختَلِفُونَ فِيهِ وَ لِيَعلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُم كانُوا كاذِبِينَ [۳۹] -قرآن-۱-۸۶۸ إِنَّما قَولُنا لِشَيءٍ إِذا أَرَدناهُ أَن نَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ [۴۰] وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي اللّهِ مِن بَعدِ ما ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُم فِي الدُّنيا حَسَنَةً وَ لَأَجرُ الآخِرَةِ أَكبَرُ لَو كانُوا يَعلَمُونَ [۴۱] الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلى رَبِّهِم يَتَوَكَّلُونَ [۴۲] وَ ما أَرسَلنا مِن قَبلِكَ إِلّا رِجالاً نُوحِي إِلَيهِم فَسئَلُوا أَهلَ الذِّكرِ إِن كُنتُم لا تَعلَمُونَ [۴۳] بِالبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ أَنزَلنا إِلَيكَ الذِّكرَ لِتُبَيِّنَ لِلنّاسِ ما نُزِّلَ إِلَيهِم وَ لَعَلَّهُم يَتَفَكَّرُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۵۵۸ أَ فَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئاتِ أَن يَخسِفَ اللّهُ بِهِمُ الأَرضَ أَو يَأتِيَهُمُ العَذابُ مِن حَيثُ لا يَشعُرُونَ [۴۵] أَو يَأخُذَهُم فِي تَقَلُّبِهِم فَما هُم بِمُعجِزِينَ [۴۶] أَو يَأخُذَهُم عَلى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُم لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ [۴۷] أَ وَ لَم يَرَوا إِلى ما خَلَقَ اللّهُ مِن شَيءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلالُهُ عَنِ اليَمِينِ وَ الشَّمائِلِ سُجَّداً لِلّهِ وَ هُم داخِرُونَ [۴۸] وَ لِلّهِ يَسجُدُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ مِن دابَّةٍ وَ المَلائِكَةُ وَ هُم لا يَستَكبِرُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۵۵۶ يَخافُونَ رَبَّهُم مِن فَوقِهِم وَ يَفعَلُونَ ما يُؤمَرُونَ [۵۰] وَ قالَ اللّهُ لا تَتَّخِذُوا إِلهَينِ اثنَينِ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ فَإِيّايَ فَارهَبُونِ [۵۱] وَ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ لَهُ الدِّينُ واصِباً أَ فَغَيرَ اللّهِ تَتَّقُونَ [۵۲] وَ ما بِكُم مِن نِعمَةٍ فَمِنَ اللّهِ ثُمَّ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيهِ تَجئَرُونَ [۵۳] ثُمَّ إِذا كَشَفَ الضُّرَّ عَنكُم إِذا فَرِيقٌ مِنكُم بِرَبِّهِم يُشرِكُونَ [۵۴] -قرآن-۱-۴۷۲ لِيَكفُرُوا بِما آتَيناهُم فَتَمَتَّعُوا فَسَوفَ تَعلَمُونَ [۵۵] وَ يَجعَلُونَ لِما لا يَعلَمُونَ نَصِيباً مِمّا رَزَقناهُم تَاللّهِ لَتُسئَلُنَّ عَمّا كُنتُم تَفتَرُونَ [۵۶] وَ يَجعَلُونَ لِلّهِ البَناتِ سُبحانَهُ وَ لَهُم ما يَشتَهُونَ [۵۷] وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالأُنثى ظَلَّ وَجهُهُ مُسوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ [۵۸] يَتَوارى مِنَ القَومِ مِن سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمسِكُهُ عَلى هُونٍ أَم يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحكُمُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۴۸۶ لِلَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ مَثَلُ السَّوءِ وَ لِلّهِ المَثَلُ الأَعلى وَ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۶۰] وَ لَو يُؤاخِذُ اللّهُ النّاسَ بِظُلمِهِم ما تَرَكَ عَلَيها مِن دابَّةٍ وَ لكِن يُؤَخِّرُهُم إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذا جاءَ أَجَلُهُم لا يَستَأخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَستَقدِمُونَ [۶۱] وَ يَجعَلُونَ لِلّهِ ما يَكرَهُونَ وَ تَصِفُ أَلسِنَتُهُمُ الكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الحُسنى لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النّارَ وَ أَنَّهُم مُفرَطُونَ [۶۲] تَاللّهِ لَقَد أَرسَلنا إِلى أُمَمٍ مِن قَبلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيطانُ أَعمالَهُم فَهُوَ وَلِيُّهُمُ اليَومَ وَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۶۳] وَ ما أَنزَلنا عَلَيكَ الكِتابَ إِلّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اختَلَفُوا فِيهِ وَ هُدىً وَ رَحمَةً لِقَومٍ يُؤمِنُونَ [۶۴] - قرآن-۱-۷۷۲ وَ اللّهُ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحيا بِهِ الأَرضَ بَعدَ مَوتِها إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَومٍ يَسمَعُونَ [۶۵] وَ إِنَّ لَكُم فِي الأَنعامِ لَعِبرَةً نُسقِيكُم مِمّا فِي بُطُونِهِ مِن بَينِ فَرثٍ وَ دَمٍ لَبَناً خالِصاً سائِغاً لِلشّارِبِينَ [۶۶] وَ مِن ثَمَراتِ النَّخِيلِ وَ الأَعنابِ تَتَّخِذُونَ مِنهُ سَكَراً وَ رِزقاً حَسَناً إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَومٍ يَعقِلُونَ [۶۷] وَ أَوحى رَبُّكَ إِلَى النَّحلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الجِبالِ بُيُوتاً وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمّا يَعرِشُونَ [۶۸] ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَراتِ فَاسلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخرُجُ مِن بُطُونِها شَرابٌ مُختَلِفٌ أَلوانُهُ فِيهِ شِفاءٌ لِلنّاسِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَومٍ يَتَفَكَّرُونَ [۶۹] -قرآن-۱-۷۵۵ وَ اللّهُ خَلَقَكُم ثُمَّ يَتَوَفّاكُم وَ مِنكُم مَن يُرَدُّ إِلى أَرذَلِ العُمُرِ لِكَي لا يَعلَمَ بَعدَ عِلمٍ شَيئاً إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ [۷۰] وَ اللّهُ فَضَّلَ بَعضَكُم عَلى بَعضٍ فِي الرِّزقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزقِهِم عَلى ما مَلَكَت أَيمانُهُم فَهُم فِيهِ سَواءٌ أَ فَبِنِعمَةِ اللّهِ يَجحَدُونَ [۷۱] وَ اللّهُ جَعَلَ لَكُم مِن أَنفُسِكُم أَزواجاً وَ جَعَلَ لَكُم مِن أَزواجِكُم بَنِينَ وَ حَفَدَةً وَ رَزَقَكُم مِنَ الطَّيِّباتِ أَ فَبِالباطِلِ يُؤمِنُونَ وَ بِنِعمَتِ اللّهِ هُم يَكفُرُونَ [۷۲] وَ يَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ ما لا يَملِكُ لَهُم رِزقاً مِنَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ شَيئاً وَ لا يَستَطِيعُونَ [۷۳] فَلا تَضرِبُوا لِلّهِ الأَمثالَ إِنَّ اللّهَ يَعلَمُ وَ أَنتُم لا تَعلَمُونَ [۷۴] -قرآن-۱-۷۹۵ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا عَبداً مَملُوكاً لا يَقدِرُ عَلى شَيءٍ وَ مَن رَزَقناهُ مِنّا رِزقاً حَسَناً فَهُوَ يُنفِقُ مِنهُ سِرًّا وَ جَهراً هَل يَستَوُونَ الحَمدُ لِلّهِ بَل أَكثَرُهُم لا يَعلَمُونَ [۷۵] وَ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا رَجُلَينِ أَحَدُهُما أَبكَمُ لا يَقدِرُ عَلى شَيءٍ وَ هُوَ كَلٌّ عَلى مَولاهُ أَينَما يُوَجِّههُ لا يَأتِ بِخَيرٍ هَل يَستَوِي هُوَ وَ مَن يَأمُرُ بِالعَدلِ وَ هُوَ عَلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ [۷۶] -قرآن-۱-۴۴۹ معنی لغات:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لنبوّئنّهم- از بوّأ یعنی بجائی وارد شد و منزلی تهیّه کرد. زبر- جمع زبور بمعنی کتاب پادشاه، دسته، یخسف- از مصدر خسف بمعنی کسی را در زمین پنهان کردن، یتفیّؤ- از مصدر تفیّؤ- بمعنی برگشت سایه، از سایه‌ی درخت استفاده کردن، داخرون- از مصدر دخر بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی خواری و کوچکی، واصبا- از مصدر وصوب بمعنی دوام، مواظبت، نیکی، [صفحه ۳۳۷] تجئرون- از مصدر جأر بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی آواز بدعا بلند کردن، تضرّع صیحه زدن، کظیم- محزون، هون- خواری، ناچیزی، یدسّه- از مصدر دسّ، بمعنی بخاک پنهان کردن، حیله کردن، المثل- شبیه و نظیر، صفت، سخن دائر میان مردم، حدیث و خبر، بمعنی مثل بکسر میم بی‌تفاوت بجز در تلفّظ، لاـ جرم یعنی حقّ است، چاره‌ای نیست و بمنزله‌ی قسم است، فرث- پشگل و سرگین حیوانات نشخوار کن تا آنگاه که در شکمبه‌ی او است، حفدهٔ- جمع حافد، فرزند فرزند و خدمتگذار. ترجمه: ۳۵ اینکه مشرکین میگویند: اگر خدا میخواست ما و پدران ما بتپرست نمیشدیم و از فکر خود چیزیرا حرام نمیشمردیم، البتّه آن مردم که پیش از اینها بودند نیز همین کار و بهانه را داشتند، ولی پیغمبران بودند و اینکه انحرفها را گوشزد شان کردند مگر آنها جز ابلاغ اینکه حقایق کار دیگری داشتند ۳۶ چنانکه برای هر ملّتی پیغمبر بوده و گفته است خدا پرست باشید و خود را از بت‌پرستی و پیروی شیطان دور کنید، لکن بعضی هدایت میشدند و بعضی سزاوار ضلالت، شما خود بر روی زمین گردش کنید و به‌بینید عاقبت کار مردم منحرف و مخالف رهبران بکجا رسیده است ۳۷ و تو ای محمّد اگرچه دلباخته‌ی هدایت اینکه عربها هستی ولی خداوند آنها را که بگمراهی هستند راه نشان ندهد و چنین کسان ناصر و یاور ندارند ۳۸ چه بآن اندازه کج فکرند که با جد و کوشش سوگند یاد میکنند: خدا کسی را پس از مرگ زنده نمی‌کند، لکن اینکه وعده‌ای حقّ و درست که از آن گریزی نیست، اگرچه بیشتر اینکه کافران نادانند و از حقیقت بدور ۳۹، ولی باید اینکه اختلاف و انکار آشکار شود و کافران از دروغ خود خبردار شوند ۴۰ و همه‌ی مردم بدانند: دشواری پیدایش هر چیز بآن اندازه است که بگوئیم باش و آن پدیدار شود ۴۱ اینک پاداش آنها که ستم دیدند و برای حقّ پرستی ترک وطن کردند، بدنیا جایگاه خوب دارند، و مزد آخرت‌شان بالاترین بهره‌ها است اگر بتوانند تصورش کنند و بیندیشند ۴۲، چون اینها در برابر سختی صبر کردند و توکّل بخدا میکنند ۴۳ و نیز مردم بدانند [صفحه ۳۳۸] پیش از اینکه هر پیغمبر که فرستادیم مردی بود که دستور و وظیفه‌اش را باو وحی میکردیم، و اگر باور ندارید از آنها که باخبرند بپرسید تا بدانید چه دلیلهای روشن و کتابها داشته‌اند ۴۴ و تو ای محمّد مثل آن پیغمبرانی که اینکه وسیله‌ی تذکّر و قرآن را بتو فرستادیم تا آنچه موظّف هستند و احکامی برای‌شان نازل شده است روشن کنی و بفهمانی که شاید بیندیشند و بفکر خود باشند ۴۵ آن کسانی که برای بدکرداری خود حیله میکنند و چاره جوئی، مگر آسوده‌اند که زمین فروشان برد یا ناگهان عذابی سر وقت‌شان رسد ۴۶ یا در اینکه رفت و آمد و سفرهای تجارتی گرفتار شوند و بیچاره باشند، و یا با ترس و اضطراب گرفتار عذاب و زیان و مرگ بزرگان خود شوند ۴۷ ولی خداوند بخشنده و مهربان است که ممکن است آزاد گذارد و مهلت بدهد ۴۸ چرا نمی‌نگرند باین آفریده‌ها که سایه‌ی هر یک بچپ و راست میگردد، و بصورت سجده است و فروتنی در برابر طبیعت و بفرمان و قدرت خداوند همگی خوارند و فرمانبردار ۴۹، و نیز هر جنبنده که بآسمان است و زمین و هم ملائکه سجده خدا میکنند و گردنفرازی ندارند ۵۰ و از قدرت و تفوّق حقّ ترسانند و سر بفرمان ۵۱ البتّه خداوند گفته است دو معبود برای خود فرض نکنید که واحد حقیقی آن خدا است و باید حذر کنید از گرفتاری شرک و بت‌پرستی ۵۲ چه آنچه بآسمان و زمین است مال او و بقدرت او است و دین درست و دائمی پرستش او است، پس چگونه از نافرمانی دیگری میترسید ۵۳ و غیر حقّ می‌پرستید با اینکه آنچه دارید بقدرت خدا است و اگر گرفتار شوید باو میزارید ۵۴ و چون آسوده شوید یک عدّه از شما مشرک میشوند و ناسپاسی و کافر نعمت ۵۵، پس اکنون آسوده باشید و زندگی کنید تا نتیجه‌ی اینجور فکر و کار را به‌بینید ۵۶، اینکه مشرکین برای یک موجود مجهول بخشی از اینکه نعمت های ما جدا میکنند بادّعای اینکه وظیفه‌ای است و باید انجام شود بخدا سوگند که مسئول اینکه تهمت و دروغ خود خواهند شد ۵۷ و با اینکه خدا منزّه است از هر فکر و خیال بشری، فرزند مادینه و دختر برای او فرض میکنند و برای خود آنچه بخواهند ۵۸ و اگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیکی از اینگونه مردم خبر رسد که فرزندش دختر است از غصّه رنگ صورت او سیاه [صفحه ۳۳۹] میشود ۵۹ و خود را از خشم مردم پنهان میدارد و با دل خشمناک در اندیشه است که اینکه مایه‌ی ننگ را زنده بگور کند و یا خود بسوزد و بسازد، چه بد فکر و قضاوت است، ۶۰ [در برابر مصلحت و خیر خداوندی با اینکه] بهترین حدیث و صفت برای خدا است [و بقدرت او] و برای آنها که مؤمن بعالم دیگر نیستند مثل بد است [و صفت و اوصاف و حوادث حدیث زشت که گرفتاری است و بیچارگی] و برای خدا بهترین صفت و حدیث است [که همه چیز بقدرت او است] و عزیز است و حکیم ۶۱ و اگر خدا مردم را مسئول ستمشان کند [و در برابر فکر و کار مجازاتی در اینکه عالم قرار دهد] جنبنده‌ای بر زمین نمی‌ماند، ولی مهلت میدهد [که زندگی کنند و دوره‌ی عمر برگزار شود] و آنگاه که باید مرگ‌شان برسد دمی پس و پیش نمیشود ۶۲ [باز از افکار پلید اینکه کج اندیشان است] که آنچه برای خود نمی‌پسندند برای خدا معیّن میکنند [و ملائکه را دختران او میدانند] و دروغی برای خود میسازند که آنچه بهتر است بهره‌ی آنها است، البتّه [نتیجه‌ی اینکه فکر و انحراف] آتش است و محرومیّت، ۶۳ سوگند بحقّ که بملل گذشته هم پیغمبر فرستادیم و آنها گول شیطان خوردند و اکنون هم او دوست و اختیاردار آنها است و در آخرت نصیب‌شان عذابی است دردناک ۶۴ و اینکه قرآن که بتو فرستادیم فقط برای رهبری است و روشن کردن وظایف و اختلافات و اینکه خود وسیله‌ی هدایت است و رحمت برای هر شخص مؤمن ۶۵ [مگر نه اینکه] باران که از آسمان فرود میآید و جهان مرده را زنده میکند بقدرت خداوند است و نشانه‌ی توحید برای آنها که لایق باشند و بپذیرند ۶۶ و نیز در آفرینش اینکه چهار پایان پند است و عبرت که از میان خون و سرگین شکم شیر گوارا است برای شما که بنوشید ۶۷ و نیز میوه‌های خرما و انگور که از آن شراب می‌سازید و غذایی نیکو نیز از آن دارید، همه‌ی اینکه تنوّعات که در عالم است نشانه است برای مردم عاقل و خردمند ۶۸ و [نیز نشانه‌ی دیگر قدرت ازلی است] و خدای تو است که بزنبور عسل [غریزه‌ی شهد سازی بسرشت و] الهام کرد که از کوه و درخت و از سبد چوبی خانه بگیرد ۶۹ و از هر میوه و گل بهره‌مند باش و راه خدای خود را [صفحه ۳۴۰] با فروتنی بپیما [و زیر فرمان انگیزه‌ی خود باش] تا که از شکم او نوشیدنی [و عسل] رنگارنگ درآید و دارو و خوراک مردم باشد، اینکه جملگی نیز نشانه‌ای است برای مردم متفکّر ۷۰ [ای مردم] آفرینش و مرگ شما بقدرت خدا است که بعضی را زنده میگذارد و بدوران خواری زندگی میرساند و آنچه دانسته فراموش میکند، البتّه خدا عالم است و قادر بهمه‌ی اینکه تحوّلات ۷۱ چنانکه او برتری داده است بعضی را بر بعضی در روزی [و خوشی زندگی] نه آنکه اینکه سرمایه‌دارها از توانائی و قدرت خود بغلام و کنیزشان [و دیگر بیچارگان] چیزی میدهند بلکه خوان احسان حقّ گسترده است و جملگی از آن بهره‌مند هستند، پس چرا منکر نعمت حقّ هستند ۷۲ و نمی- اندیشند که] خداوند جنس آدمیزاد را جفت آفرید و از آن فرزند و وسیله‌ی شرف برایش فراهم کرد [و با فکر و تدبیر خودش] انواع خوراکهای خوب نصیبش کرد، باز ببت دل بسته میشود و بنعمت حقّ کافر ۷۳ چیزی را میپرستد که نه ملک دارد و نه توانائی روزی رساندن از باران آسمان و گیاه زمین ۷۴ [پس مواظب خود باشید] و برای خدا شبیه و مثل فرض نکنید که او دانا است و شما از همه جا بیخبر ۷۵ [اینک خداوند برای شما مثلی میآورد تا درست از نادرست جدا کنید] آیا یک غلام زر خرید که نه آزادی دارد و نه سرمایه، با آنکه آن قدر باو داده‌ایم که در نهان و آشکار میخورد و میبخشد برابرند! [البتّه چنین‌اند] پس ستایش شایسته‌ی خدا است [که همه چیز بقدرت او است] ولی اینکه مردم تشخصیص ندارند و نمیدانند ۷۶ [باز مثلی دیگر] دو مرد یکی گنگ ناتوان که بار است بر دوش دیگران و بهر سو میرود سودی نمیآورد، و دیگری مسلّط و بر راه راست است که بنیکی و عدالت میرود و فرمان میدهد! آیا هر دو برابرند! البتّه که نیستند پس درست بسنجید و براه راست باشید. سخن مفسّرین: «وَ قالَ الَّذِینَ أَشرَکُوا- تا- إِلَّا البَلاغُ المُبِین» ۳۵ فخر: -قرآن-۱۷-۴۵-قرآن- ۵۷-۸۴ جمله‌ی اوّل، اعترافی است از کافران بر پیغمبر که اگر خدا میخواست ما مشرک نمی- شدیم پس چون جلوگیر ما نشد خود اینرا خواسته است. معتزله گفته‌اند: جمله‌ی [صفحه ۳۴۱] آخر «فَهَل عَلَی الرُّسُلِ- تا آخر» جواب گفته‌ی کافران است که خدا کسی را مشرک نخواسته و منع از ایمان نکرده، و پیغمبران جز بتبلیغ وظیفه‌ای ندارند و چون آنها تبلیغ کرده‌اند اعتراض مشرکین غلط

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است زیرا اگر میخواست مشرک باشند پیغمبر نمیفرستاد. دسته‌ی اشعریّه که همفکر ما هستند گفته‌اند: پیغمبران موظّف بوده‌اند و کار خود را کرده‌اند، ولی پذیرفتن سخن آنها مطلب دیگری است که اگر احسان حقّ شامل کسی باشد او را هدایت میکند و میپذیرد، و آنکه را ذلیل بخواهد گمراه میکند و نمیپذیرد. -قرآن-۷-۳۰ «فَمِنهُم مَن هَدَی اللّه وَ مِنهُم مَن حَقَّت عَلَیهِ الضَّلالَةُ» ۳۶ طبری: یعنی از آنهائی که سخن رسولان شنیدند یک دسته را خدا توفیق داد که قبول کردند و مؤمن و رستگار شدند، و دسته‌ی دیگر گمراهی گردنگیرشان شد و منحرف و نابود شدند. -قرآن-۱-۷۷ «فَإِنَّ اللّه لا یَهدِی» ۳۷ مجمع: «یهدی» معلوم و مجهول هر دو قرائت شده است و قرائت دوّم از اینکه نظر است که «یهدی» بمعنی «یهتدی» باشد و معنی اینکه طور باشد: «من یظلّه اللّه لا یهتد» آنرا که خدا گمراه کرد خود هدایت نمیشود. -قرآن-۱-۳۰ أَقسَمُوا بِاللّهِ جَهدَ أَیمانِهِم لا یَبعَثُ اللّه مَن یَمُوت» ۳۸ طبری: ابو- العالیه گفت: مؤمنی از کافری طلبکار بود، در بین مطالبه باو گفت: امیدوارم در آخرت چنین و چنان شوی، کافر جواب داد: تو بدگمان داری و سوگند یاد کرد که چنین چیزی نخواهد بود، اینکه آیه برای آن گفتگو نازل شد، و نقل کرده‌اند: کسی بابن عبّاس گفت: یک عدّه مردم در عراق معتقد هستند که علیّ[ع] پیش از قیامت مبعوث خواهد شد و اینکه آیه را بمیل و عقیده‌ی خود معنی میکنند، إبن عبّاس گفت: آنها دروغ میگویند اینکه آیه عموم مردم را شامل است و اگر میبایستی علیّ پیش از قیامت زنده شود تقسیم اموال او جایز نبود و هم ازدواج زنهای او«۵۱». -قرآن-۱-۷۷-پاورقی-۷۱۶-۷۱۸ «کُن فَیَکُون»- مجمع: نون دوم بقرائت مشهور مرفوع است و کسائی منصوب -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۳۴۲] خوانده است که عطف بر «ان یقول» باشد «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللّهِ» ۴۱ فخر: إبن عبّاس گفته است: اینکه آیه برای شش نفر از اصحاب پیغمبر نازل شد: صهیب، بلال، عمّار، خبّاب، عابس، جبیر که اینها غلامان اعراب قریش بودند و در فشار اختیارداران خود چون مؤمن شده و بپیغمبر [ص] گرویده بودند، بعد از هجرت صهیب گفت: من پیرم و از من سودی و زیانی بشما نمیرسد آزادم گذارید تا آنچه دارم بشما گذارم، او را آزاد کردند بمدینه رفت و ابو بکر باو گفت: چه سودی نصیب تو شد که چنین آیه برایت نازل شد. و آن عدّه‌ی دیگر بمیل کافران رفتار کردند و آنچه نسبت بپیغمبر میخواستند اینها [به تقیّه] میگفتند، تا فرصت یافتند و هجرت کردند. -قرآن-۴۹-۸۶ «لَنُبَوِّئَنَّهُم فِی الدُّنیا حَسَنَةً» ۴۱ مجمع: روایت شده است: هر وقت عمر بیکی از مهاجرین چیزی میداد، میگفت: اینکه را بگیر که همان وعده‌ی خداوندی است و ذخیره‌ی آخرتی تو برتر از اینکه است، و اینکه آیه را میخواند «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا تا- لَنُبَوِّئَنَّهُم فِی الدُّنیا حَسَنَةً- الی آخر». -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۲۵۹-۲۸۰-قرآن-۲۸۹-۳۳۰ «فَسئَلُوا أَهلَ الذِّکرِ» ۴۳ طبری: جابر از امام باقر نقل کرده است: مقصود از اهل ذکر ما اهل بیت پیغمبر هستیم. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی از هر عالمی و مطّلعی اینکه را سؤال کنید إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: یعنی از علماء یهود و مسیحی بپرسید که مطّلع هستند إبن زید گفته است: یعنی از آنها که مطّلع بقرآن هستند بپرسید. «بِالبَیِّناتِ وَ الزُّبُرِ» ۴۴ طبری: یعنی نشانه‌های راستی ادّعای آنها و کتابها. -قرآن-۱-۳۰ «یَأتِیهِمُ العَذاب» ۴۵ مجمع: إبن عبّاس گفته است: مقصود اینکه است که عذابی بر سر وقت آنها برسد که جنگ بدر بود و نابودی کافران. -قرآن-۱-۲۴ «أو یَأخُذَهُم عَلی تَخَوُّفٍ» ۴۶ ابو الفتوح نوشته است: کلبی و ضحّاک گفتند: یعنی گروهی را بگیرد بعذاب و گروهی را رها کند تا آنان که مانده باشند -قرآن-۱-۳۵[صفحه ۳۴۳] باشد که بترسند بعذاب آن هلاک شدگان که مادا که مثل آن بایشان رسد. و دیگر مفسّران گفتند: مراد بتخوّف تنقّص است و مراد نقصان ایشان است بهلاک. یعنی «ننقصهم من اطرافهم و نواحیهم شیئا فشیئا» بتدریج کم‌شان می‌کنیم تا تمام شوند. کشف: سعید بن مسیّب گفت: عمر در منبر بود گفت: ای مردم معنی اینکه جمله چی است! کسی جواب نداد، شیخی بلند شد و گفت: ای امیر المؤمنین اینکه لغت ما قبیله‌ی بنی هذیل است و تخوّف بمعنی تنقّص است، عمر پرسید در شعر عرب اینکه معنی استعمال شده است! گفت: بلی شاعر ما ابو کبیر هذلی گفته است تخوّف السّیر منها تامکا قردا || کما تخوّف النّبعة السّفن«-فرمت-۶۴-۶۶ مقصود شاعر توصیف شتر است که از بسیاری بار و سواری کوهان چاق و بلندش چنان کم گوشت و سائیده و پشم ریخته شده است که گوئی آن را همانند چوب تیر، تراش داده و نازک کرده است: و بعضی گفته‌اند: مقصود از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تخوّف برخلاف ناگهان است که با حال ترس و بیقراری هستند مثل دیدن بادهای سخت و زلزله و از اینکه جهت در آخر گفته شده است: «لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ» که برای اینکه وضع تلافی ممکن است چون مهلت دارند و میتوانند خود را عوض کنند و مشمول رحمت شوند. -قرآن-۳۸۰-۴۰۰ «أَ وَ لَم یَرَوا» ۴۸ مجمع: «تروا» با تاء بصیغه‌ی مخاطب نیز قرائت شده است، و در نتیجه معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۲۰ «یَتَفَیَّؤُا ظِلالُهُ» ۴۸ مجمع: «تتفیؤا» با تاء قرائت مردم بصره است و با یاء قرائت دیگران است. -قرآن-۱-۲۵ «سُجَّداً لِلّهِ وَ هُم داخِرُون» ۴۸ تبیان: سایه‌دار و بیسایه شدن و تغییر حالت اشیاء مانند سجده‌ی آدمی است که حالت فروتنی آنها و ذلّت و فرمانبری -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۳۴۴] آنها نشانه‌ی احتیاج آنها است بآفریننده‌شان. تفسیر حسینی: نوشته است: در تفسیر زاهدی آورده که معنی سخن آن است که اگر کافران مرا سجده نکنند چه زیان که سایه‌های موجودات مرا خضوع و خشوع میکنند. «مِن فَوقِهِم» ۵۰ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی ملائکه که مافوق آن آدمیزادها هستند میترسند و دیگران گفته‌اند: یعنی ملائکه از خداوند که مسلّط و مافوق آفرینش است میترسند. -قرآن-۱-۱۷ مثنوی در دفتر سوّم در قصّه‌ی آنکه بزمان داود روزی حلال میخواست و روزی گاوی بخانه‌ی او وارد شد سجده‌ی موجودات را چنین ساخته است: نظم و تجنیس و قوافی ای علیم || بنده‌ی امر تواند از ترس و بیم چون مسبّح کرده‌ای هر چیز را || ذات بی‌تمییز و با تمییز را هر یکی تسبیح بر نوعی دگر || گوید و از حال آن اینکه بی‌خبر آدمی منکر ز تسبیح جماد || و آن جماد اندر عبادت اوستاد بلکه هفتاد و دو ملّت هر یکی || بیخبر از یکدگر اندر شکی چون دو ناطق را ز حال همدگر || نیست آگه چون بود دیوار و در چون من از تسبیح ناطق غافلم || چون بداند سبحه‌ی صاحب دلم هست سنّی را یکی تسبیح خاصّ || هست جبری را ضد آن در مناص سنّی از تسبیح جبری بی‌خبر || جبری از تسبیح سنّی بی‌اثر «وَ لَهُ الدِّینُ واصِباً» ۵۲ طبری: یعنی برای خداوند است اطاعت و اخلاص دائم و ثابت و واجب. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی برای خدا است دین خالص و اطاعت فقطّ و بعضی گفته‌اند: یعنی برای او است ملک ثابت بی‌زوال. «وَ یَجعَلُونَ لِما لا یَعلَمُون» ۵۶ مجمع: مجاهد و قتاده گفته‌اند: یعنی مشرکین از اینکه نعمتها که داده‌ایم بخشی معیّن میکنند برای چیزهائی که خود - قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۳۴۵] نمیدانند سود و زیان دارد، ابو علیّ فارسی گفته است: یعنی برای بت‌های نادان بهره‌ای از زراعتهای خود معیّن میکنند، یا برای آن بتها که خود آن را خدا نمیشناسند حقّ و بهره معیّن میکنند. «أَم یَدُسُّهُ فِی التُّرابِ» کشف نوشته: و ایشان که دختر را زنده در خاک مینهادند از بیم فقر میکردند و از بیم عار که اگر ناکفوی در وی طمع کند. و گفته‌اند صعصعه جدّ فرزدق صد و بیست موؤده از پدران بسته هر یکی بدو ناقه و ایشان را زنده بگذاشته، و فیه یقول الفرزدق: -قرآن-۱-۳۴ و جدّی الّذی منع الوائدات || و احیی الولید فلم توئد یعنی فرزدق افتخار میکند در اینکه شعر که میگوید: پدر بزرگ من از زنده- بگوری جلو گرفت و بگور کرده را زنده کرد و دگر زنده‌ای بگور نرفت. «أَلا ساءَ ما یَحکُمُون»- مجمع: یعنی بد حکم میکنند که برای خود آنچه میخواهند و برای خدا دختر معیّن میکنند و یا بد حکم میکنند که پسر را بر دختر ترجیح میدهند. -قرآن-۱-۲۷ «لِلَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ مَثَلُ السَّوءِ وَ لِلّهِ المَثَلُ الأَعلی» ۶۰ طبری: -قرآن-۱-۸۸ یعنی: برای مشرکین مثل زشتی است که برای هر کس بگویند بدش میآید، و برای خدا زیباتر مثل است که اقرار بتوحید و یکتائی او است. مجمع: یعنی برای کافران صفت بدی است که خواری و رو سیاهی باشد و برای خدا سلطنت است و قدرت. یا برای اینکه کافران صفات نقص است که جهل و کفر و ضعف و احتیاج بفرزند نرینه و پسر و کشتن دختر و رهائی از ننگ و فقر باشد و برای خدا ربوبیّت و استغنای از فرزند. «وَ لَو یُؤاخِذُ اللّهُ النّاسَ بِظُلمِهِم ما تَرَکَ عَلَیها مِن دَابَّةٍ» ۶۱ کشف: اینکه جمله سه جور معنی شده است: ۱- اگر خداوند کفّار را در دنیا مجازات میکرد جنبنده‌ای بر روی زمین نمیماند ۲- اگر مجازات کند کافری و ستمکاری بر زمین نمیجنبید، ۳- اگرستمکاران بدنیا مجازات شوند کسی باقی نمیماند و نسل آدم -قرآن-۱-۸۰ [صفحه ۳۴۶] نابود میشد. مجمع: از سدّی و عکرمه نقل شده است: یعنی اگر مردم در دنیا بمجازات گناه‌شان گرفتار شوند باران بر زمین نمیبارد تا همه‌ی جنبنده‌ها نابود شوند. «وَ لکِن یُؤَخِّرُهُم» مجمع: یعنی در دنیا مجازات نمیکند و رها میکند برای وقت معیّن که مصلحتی در زندگی آنها نباشد. -قرآن-۱-۲۵ «وَ أَنَّهُم مُفرَطُون» ۶۲ فخر: نافع و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کسائی «مفرطون» با سکون فاء و کسر راء خوانده‌اند. یعنی زیاده‌روی بزیان خود کردند در گناهکاری، یا در تهمت بر خدا افراط کردند، ابو علیّ گفته است یعنی دارای «فرط» هستند، و فرط بفتح راء بمعنی آنکه جلوتر از دیگران خود را بآب میرساند و مقصود اینکه است که آنها برای خود «فرط» و پیشقراول بسوی جهنّم فراهم کرده‌اند، و دیگر قاریها بفتح راء خوانده‌اند یعنی ترک شده و رها شده در آتش. -قرآن-۱-۲۷ «فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوم» ۶۳ فخر: ممکن است مفاد اینکه جمله برگرداندن سخن باشد از نقل گذشتگان بتوصیف اعراب، یعنی اکنون شیطان دوست اینکه اعراب است که مثل کافران گذشته تسلیم شیطان هستند. و ممکن است مقصود از «الیوم» قیامت باشد چون مشهور است، یعنی همان روز که همه میدانند کافران دوستی ندارند جز شیطان. -قرآن-۱-۳۱ «نُسقِيكُم مِمّا فِي بُطُونِهِ» ۶۶ مجمع: با ضمّ نون و فتح نون قرائت شده است. و بقرائت اوّل از مصدر اسقاء است بمعنی چیزیرا بکسی دادن که بنوشد و یا بمعنی یک نوبت نوشاندن و بقرائت دوّم از مصدر سقی است بمعنی آبرا برای نوشیدن معیّن کردن یا چیزیرا مکرر بکسی نوشاندن. -قرآن-۱-۳۵ «لَبَناً خالِصاً» فخر: آنکه مرد دقت است و تحقیق گفته است: پیدایش شیر در پستان نشانه‌ی علم و اراده و قدرتی است که بر طبیعت حیوان حکم فرما است. -قرآن-۱-۱۸ و هم نشانه و راهنما است برای تصدیق امکان زنده شدن مردگان، زیرا از آب و زمین و گیاه تولید میشود، و باز آن گیاه که حیوان میخورد تبدیل بخون میشود، و [صفحه ۳۴۷] آن خون تبدیل بشیر و بعد کره و پنیر میشود، پس آن قدرت که آب زمین را تبدیل بکره و پنیر میکند اجزاء بدن مردگان را نیز میتواند بصورت انسان تمام عقل و فکر تبدیل کند. «تَتَّخِذُونَ مِنهُ سَكَراً وَ رِزقاً حَسَناً» ۶۷ طبری: إبن عبّاس و سعید بن جبیر و حسن بصری و قتاده گفته‌اند: یعنی از انگور و خرما شراب حرام میسازید، و خوردنیهای حلال، و شعبی گفته است و اینکه معنی درست است که «سکر» نوشیدنی حلال است و «رزقا حسنا» دیگر خوردنیهای از خرما و انگور ساخته شده. -قرآن-۱-۴۹ «وَ أَوحى رَبُّكَ إِلَى النَّحلِ» ۶۸ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: یعنی خداوند بزنبور الهام کرد. از حسن بصری نقل شده است: یعنی در غریزه‌ی زنبور قرار داد بطوری که از دیگری اینگونه کار ساخته نیست، ابو عبیده گفته است وحی در زبان عرب بچند معنی استعمال شده است: ۱- وحی پیغمبران مثل «او یرسل رسولا فیوحی باذنه»، ۲- الهام و تلقین و در دل انداختن مثل «و اوحینا الی امّ موسی» ۳- اشاره، مثل «اوحی الیهم ان سبّحوا» مجاهد گفته است: یعنی اشاره کرد بآنها. ۴- ۵- نوشتن و براز و نهان گفتن، ضحاک گفته است «یوحی بعضهم الی بعض زخرف القول غرورا» یعنی براز و سرّ نوشت یکی بدیگران سخنی که موجب اغفال و گول زدن بود. -قرآن-۱-۳۸ «فِيهِ شِفاءٌ لِلنّاسِ» ۶۹ فخر: یعنی عسل برای مردم دارو است و البتّه مقصود اینکه نیست که برای همه‌ی امراض وسیله‌ی بهبود است و زیان ندارد با اینکه مضرّ بصفرا است و موجب سر گیجه میشود، بلکه مقصود اینکه است که در بعضی امراض و بعضی مردم وسیله‌ی بهبودی است، و دلیل اینکه که در قسمتی از بیماریها مؤثّر است، همین است که کمتر معجونی است که بوسیله‌ی عسل خمیر نشود و تکمیلش بآن نباشد بعلاوه شربتهائی از عسل میسازند برای دفع امراض بلغمی که فوق‌العاده مؤثّر است. مجاهد گفته است: مقصود قرآن است که موجب شفای مردم است، و از عبد- -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۳۴۸] اللّه مسعود روایت شده است: عسل داروی بیماریهای تن است. و قرآن داروی بیماریهای دل. «أَرذَلِ العُمُرِ» ۷۰ مجمع: از علیّ علیه السّلام نقل شده است: ارذل- العمر سنّ هفتاد و پنج سالگی است و همین معنی از پیغمبر [ص] روایت شده است، و قتاده گفته است: نود سالگی است. -قرآن-۱-۲۰ کشف: عمر و عمر و عمر هر سه بیک معنی است. «فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزقِهِم عَلى ما مَلَكَت أَيمانُهُم» ۷۱ طبری: یعنی آنها که خداوند در روزی برتری بدیگران داده و مال و خواسته‌ی بیشتر بآنها عنایت کرده است از مال و مزیت خود بغلامان‌شان نمیدهند، یعنی راضی نمیشوند که با زر خریدان خود در مال و روزی برابر شوند. ولی بندگان و آفریدگان مرا با من شریک قرار میدهند و میپرستند، و اینکه مثلی است برای مشرکین و بعضی گفته‌اند اینکه جمله‌ها اشاره بعقیده‌ی مسیحیها است که آن حضرت را فرزند خدا دانسته‌اند ابو الفتوح: معنی دیگر برای اینکه جمله گفته‌اند: یعنی آنها که برتری دارند بروزی نمیتوانند بآنها که غلام هستند و ندارند باختیار خود چیزی بدهند مگر بکومک و توفیق حقّ که همه کس دارا و نادار روزی خور و محتاج بخدا. -قرآن-۱-۸۰ «فَهُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فِيهِ سَواءٌ» ۷۱ طبری: یعنی مشرکین راضی نمیشوند که به زر خریدان خود از آن مزایا بدهند تا با ایشان مساوی شوند. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: یعنی آن سرمایه دارها که بروزی برتری بر غلامان خود دارند در بیچارگی و ناداری با آنها مساوی هستند و نمیتوانند بآنها چیزی بدهند که به خود- شان هم از خزانه‌ی خدا داده شده است. «أَ فَبِنِعمَةِ اللّهِ یَجحَدُونَ» ۷۱ مجمع: «تجحدون» با تاء بصیغه‌ی خطاب نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۷ «وَ جَعَلَ لَکُم مِن أَزواجِکُم بَنِینَ وَ حَفَدَةً» ابو الفتوح: إبن عبّاس و ضحّاک و مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: «حفدة» یعنی خدم و حشم و آنها که بشخص دل -قرآن-۱-۵۸ [صفحه ۳۴۹] دلبستگی دارند و خدمتگزارند و مدافع حقوق او. عبد اللّه مسعود و سعید جبیر گفته‌اند: یعنی دامادان و شوهران دختران. إبن حبیش گفته است: نزد عبد- اللّه مسعود قرآن میخواندیم، چون باین آیه رسیدیم، پرسید: میدانی «حفد» یعنی چه! گفتم یعنی چشم مرد، گفت نه، یعنی دامادان، ابو مالک گفت: یعنی انصار و اعوان. عطا گفت: یعنی فرزند و فرزند زاده‌ها، مقاتل و کلبی گفتند: بنین فرزندان کوچک هستند و حفدة فرزندان بزرگ. مجاهد و سعید جبیر گفتند: یعنی فرزند فرزند، إبن زید گفت: پسران زن باشند از شوهر دیگر، باصطلاح امروز ما «پیشزاده»، قتیبی گفت: اصل آن از حفد است و آن متابعت گام باشد و سرعت مشی و مقصود اینکه است که حفده یعنی آنها که در پی کسی بشتاب میروند برای آمادگی در انجام خدمت او. «فَلا تَضرِبُوا لِلّهِ الأَمثال» ۷۲ کشف نوشته: خدای تعالی را انباز مگوئید و او را همتا مسازید، که او را مثل و مانند نیست، شریک و انباز نیست، و گفته‌اند: یعنی همانند مخلوقاتش نکنید و با آنها قیاس نکنید و نسنجید، چون ضرب المثل بمعنی تشبیه چیزی است بدیگری در ذات او یا صفات او. -قرآن-۱-۳۶ «ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا عَبداً مَملُوکاً لا یَقدِرُ عَلی شَیءٍ تا آخر آیه» ۷۲ طبری: یعنی خداوند برای شما تشبیه کرده مؤمن و کافر را که کافر بواسطه‌ی بیچارگی و محرومیت از سعادت کار خیر نمیکند و از مال خود نمیگذرد چنان که گوئی غلامی است زر خرید عاجز و وامانده از انجام کار و بدست آوردن مال و سرمایه. ولی مؤمن مانند مرد آزاد سرمایه داری است که به نهان و آشکار میبخشد و فرمان خدا میبرد. -قرآن-۳-۶۶ مجمع: مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: یعنی اگر دو فرد همانند که یکی مالدار و قادر بر احسان باشد و دیگری نادار و ناتوان همانند نیستند، پس چگونه سنگی که جماد است و نیروی جنبش در او نیست برابر میکنید با خدای که جان و روزی بقدرت او است. ابو الفتوح: جمله «لا یستون الحمد للّه» یعنی اینکه دو دسته مساوی [صفحه ۳۵۰] نیستند بحمد اللّه و منّه. بعضی دیگر گفتند: الحمد اللّه یعنی آن بتها که معبود کافران است ارزش ندارند و حمد و ستایش برای آفریننده است نه برای آن بتها. «ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا رَجُلَینِ أَحَدُهُما أَبکَمُ- تا آخر آیه» مجمع: اینکه آیه مانند آیت جلو مثل کافر است که گنگ است و عاجز با مؤمن توانا بر نکوکاری و راهنمائی بعضی گفته‌اند: مقصود تشبیه بتها است بشخص گنگ و خداوند که همه‌ی خیر و عدل و استقامت از اوست. عطا گفته است: مقصود از ابکم، ابیّ بن، خلف است و «من یأمر بالعدل» حمزه عموی پیغمبر است و عثمان بن مظعون، مقاتل گفته است: -قرآن-۳-۵۶ «رجل ابکم» کنایه است از هاشم بن عمرو بن حرث قرشی که با پیغمبر دشمنی می‌کرد و مرد خیر و احسان نبود، و قرائت إبن مسعود «یوجّه» است با یک ها که حذف‌های دوم و مفعول جمله باشد و نیز با فتح جیم قرائت شده است. فخر: گفته‌اند: مقصود از «احدهما ابکم» غلام عثمان است که از اسلام بدش میآمد و کار خیر نداشت، و «من یأمر بالعدل» عثمان عفّان است. سخن ما: در اینکه آیات: ۱- آیت ۳۷ «إِن تَحرِص عَلی هُداهُم» تا آخر شاید برای دلداری پیغمبر باشد که تو خیرخواه مردمی و دلبسته و آزمند بهدایت آنها، ولی کسی که خود را گمراه کرد و از راه راست منحرف شد قابل هدایت نیست. -قرآن-۴۳-۷۲ و فاعل «یضل» باین معنی که ما گفتیم خود آن اشخاص گمراه خواهند بود. ۲- در آیت ۳۸ از جمله «بَلی وَعداً عَلَیهِ حَقًّا» تا آخر ۳۹ «کانُوا کاذِبِینَ» در دنباله‌ی سخن کافران است که با سوگند منکر معاد شده‌اند، و در اوّل که بکلمات «وعدا علیه حقّا» گفته شده است شاید برای اشعار باین مطلب باشد که بعث و معاد آدمی لازمه‌ی ساختمان بدنی او است چون کلمه‌ی «علی» مفهوم عهده داری و الزام است و بخصوص که با کلمه‌ی «حقّا» تأکید شده است، چنین استفاده میشود که اینکه وعده نه فقط راست است و تخلف ناپذیر بلکه ایجاد چنین موجود بر عهده دارد که بحقّ و درستی آنرا مبعوث کند و زنده نماید که نابود شدنی نیست. و جمله

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«لیبیّن» در آیت بعد شاید بمعنی «یتّضح و یظهر» باشد، یعنی اینکه وعده‌ی بعث و قیامت -قرآن-۲۸-۵۸-قرآن-۷۱-۹۰ [صفحه ۳۵۱] حقیقتی است در دنباله‌ی حیات بشر که باید اختلافات نمودار شود. و هم چنین از جمله‌ی «لیعلم الّذین کفروا» شاید بتوان معنی الزام و ناگزیری استفاده کرد، یعنی اینکه زندگی آدمی در دنیا جوری است که باید عاقبت آن علم و اطّلاع بر گفتار دروغ و انحراف در مدّت حیات و دوران گذشته باشد، ۳- آیات ۴۸- ۴۹ از «أَ وَ لَم یَرَوا إِلی ما خَلَقَ- تا- لا یَستَکبِرُونَ» شاید بتوان اشعار بیک مطلب استفاده کرد که شما دقّت کنید تا درک کنید که موجودات در برابر قدرت بیچاره و فروتن هستند شما آدمیزادها نیز تا آن اندازه که مشترک با دیگر موجودات هستید در برابر عوامل طبیعت زبون و ناتوانید ولی چون علاوه بر دیگر موجودات دارای فکر و اراده هستید و زندگی شما غیر دیگر موجودات است و وابسته‌ی بعلم و اراده‌ی شما است، پس باید علاوه بر دیگر موجودات بموجب علم و اراده نیز تسلیم بفرمان باشید و فروتنی کنید. -قرآن-۳۵۳-۳۸۶-قرآن-۳۹۸-۴۱۵ ۴- آیت ۶۱ از اوّل که گفته شده است «وَ لَو یُؤاخِذُ اللّهُ النّاس» تا آخر خوب می- توان فهمید تا چه حدّ اینکه عقیده‌ی عمومی غلط است که انسان در دنیا مجازات عملش را می‌بیند و میگویند کارهای انسان اثر وضعی دارد و سزای بدی و خوبی خود را در دنیا می‌بیند و مثلی دارند: بهر دست میدهی بهمان دست میگیری، و مقصود اینکه است که خداوند بهمین عالم بدکار را گرفتار میکند. اینکه آیه صریح است در بطلان اینکه عقیده که میگوید: اگر باین عالم مجازاتی در کار باشد هیچ کس معاف از آن نخواهد بود چون هر فرد آدمی بموجب ساختمان بدنی و خواهشهای نفسانی انحرافی دارد و ستم بخود و دیگران میکند، و جمله‌ی «ما ترک علیها من دابّهٔ-» ممکن است بر خلاف گفته‌ی مفسّرین چنین معنی شود: اگر خدا در برابر ستم مردم مسئول‌شان کند همه مسئول هستند و جنبنده‌ای را یعنی یک فرد را هم رها نخواهد کرد چون هر فرد آدمی ستمی دارد بخود یا دیگری و مستحقّ مؤاخذه است، و در برابر ستمش موآخذه و گرفتاری خواهد داشت، ولی مفسّرین بطوری که نقل کردیم گفته‌اند یعنی همه را نابود خواهد کرد، و باین معنی بهتر میتوان فهمید خلاف عقیده‌ی عموم را که نتیجه‌ی بدی هر کس در هیمن دنیا میرسد، چون گفته شده استکه اگر -قرآن-۴۷-۸۱ [صفحه ۳۵۲] مجازات میبود همه نابود میشدند پس معلوم میشود که گرفتاریهای بعضی بدکاران آن مجازات حقیقی نیست که مستحقّ آن شده‌اند و گر نه بایستی بمیرند و هلاک شوند، و فقط بعضی کارها جوری است که آثار ظاهری و مادّی آن نمودار میشود، بواسطه‌ی آمادگی اسباب آن مثل آن که دزدی میکند و گرفتار میشود اینکه گرفتاری سزای حقیقی بدی او نیست بلکه نتیجه‌ی طرز عمل او است که در دزدی مهارت نداشته است و رسوا شده است و هزاران دزدهای ماهر هستند که از دزدی سرمایه ها اندوخته میکنند و کسی متعرّض آنها نمیشود و بخوشی زندگی میکنند، و نیز یکی را می‌بینیم آزار مردم میکند و گرفتار میشود، چون نتوانسته است طوری کار خود را انجام دهد که راه احتمالات آینده را ببندد و جلو مسئولیت خود را بگیرد، و چندین اشخاص هزاران جرم و جنایت میکنند و آنها را وسیله‌ی تعالی و ترقّی خود قرار میدهند و بمقامات عالیه میرسند. [صفحه ۳۵۴]

[سوره النحل [۱۶]: آیات ۷۷ تا ۱۰۰]

وَ لِلّهِ غَیبُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما أَمرُ السّاعَهِ إِلّا کَلَمحِ البَصَرِ أَو هُوَ أَقرَبُ إِنَّ اللّهَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۷۷] وَ اللّهُ أَخرَجَکُم مِن بُطُونِ أُمَّهاتِکُم لا- تَعلَمُونَ شَیئاً وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمعَ وَ الأَبصارَ وَ الأَفئِدَهَ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۷۸] أَ لَم یَرَوا إِلَی الطَّیرِ مُسَخَّراتٍ فِی جَوِّ السَّماءِ ما یُمسِکُهُنَّ إِلَّا اللّهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَومٍ یُؤمِنُونَ [۷۹] وَ اللّهُ جَعَلَ لَکُم مِن بُیُوتِکُم سَکَناً وَ جَعَلَ لَکُم مِن جُلُودِ الأَنعامِ بُیُوتاً تَستَخِفُّونَها یَومَ ظَعنِکُم وَ یَومَ إِقامَتِکُم وَ مِن أَصوافِها وَ أَوبارِها وَ أَشعارِها أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ [۸۰] وَ اللّهُ جَعَلَ لَکُم مِمّا خَلَقَ ظِلالاً وَ جَعَلَ لَکُم مِنَ الجِبالِ أَکناناً وَ جَعَلَ لَکُم سَرابِیلَ تَقِیکُمُ الحَرَّ وَ سَرابِیلَ تَقِیکُم بَأسَکُم کَذلِکَ یُتِمُّ نِعمَتَهُ عَلَیکُم لَعَلَّکُم تُسلِمُونَ [۸۱] -قرآن-۱-۹۴۴ فَإِن تَوَلَّوا فَإِنَّما عَلَیکَ البَلاغُ المُبِینُ [۸۲] یَعرِفُونَ نِعمَتَ اللّهِ ثُمَّ یُنکِرُونَها وَ أَکثَرُهُمُ الکافِرُونَ [۸۳] وَ یَومَ نَبعَثُ مِن کُلِّ أُمَّهٍ شَهِیداً ثُمَّ لا یُؤذَنُ لِلَّذِینَ کَفَرُوا وَ لا هُم یُستَعتَبُونَ [۸۴] وَ إِذا رَأَی الَّذِینَ ظَلَمُوا العَذابَ فَلا- یُخَفَّفُ عَنهُم وَ لا هُم یُنظَرُونَ [۸۵] وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إِذا رَأَى الَّذِينَ أَشرَكُوا شُرَكاءَهُم قالُوا رَبَّنا هؤُلاءِ شُرَكاؤُنَا الَّذِينَ كُنّا نَدعُوا مِن دُونِكَ فَأَلقَوا إِلَيهِمُ القَولَ إِنَّكُم لَكاذِبُونَ [۸۶] -قرآن-۱-۵۴۱ وَ أَلقَوا إِلَى اللّهِ يَومَئِذِ السَّلَمَ وَ ضَلَّ عَنهُم ما كانُوا يَفتَرُونَ [۸۷] الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِيلِ اللّهِ زِدناهُم عَذاباً فَوقَ العَذابِ بِما كانُوا يُفسِدُونَ [۸۸] وَ يَومَ نَبعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً عَلَيهِم مِن أَنفُسِهِم وَ جِئنا بِكَ شَهِيداً عَلى هؤُلاءِ وَ نَزَّلنا عَلَيكَ الكِتابَ تِبياناً لِكُلِّ شَيءٍ وَ هُدىً وَ رَحمَةً وَ بُشرى لِلمُسلِمِينَ [۸۹] إِنَّ اللّهَ يَأمُرُ بِالعَدلِ وَ الإِحسانِ وَ إِيتاءِ ذِي القُربى وَ يَنهى عَنِ الفَحشاءِ وَ المُنكَرِ وَ البَغيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُم تَذَكَّرُونَ [۹۰] وَ أَوفُوا بِعَهدِ اللّهِ إِذا عاهَدتُم وَ لا تَنقُضُوا الأَيمانَ بَعدَ تَوكِيدِها وَ قَد جَعَلتُمُ اللّهَ عَلَيكُم كَفِيلاً إِنَّ اللّهَ يَعلَمُ ما تَفعَلُونَ [۹۱] -قرآن-۱-۷۶۹ وَ لا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَت غَزلَها مِن بَعدِ قُوَّةٍ أَنكاثاً تَتَّخِذُونَ أَيمانَكُم دَخَلاً بَينَكُم أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَربى مِن أُمَّةٍ إِنَّما يَبلُوكُمُ اللّهُ بِهِ وَ لَيُبَيِّنَنَّ لَكُم يَومَ القِيامَةِ ما كُنتُم فِيهِ تَختَلِفُونَ [۹۲] وَ لَو شاءَ اللّهُ لَجَعَلَكُم أُمَّةً واحِدَةً وَ لكِن يُضِلُّ مَن يَشاءُ وَ يَهدِي مَن يَشاءُ وَ لَتُسئَلُنَّ عَمّا كُنتُم تَعمَلُونَ [۹۳] وَ لا تَتَّخِذُوا أَيمانَكُم دَخَلاً بَينَكُم فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعدَ ثُبُوتِها وَ تَذُوقُوا السُّوءَ بِما صَدَدتُم عَن سَبِيلِ اللّهِ وَ لَكُم عَذابٌ عَظِيمٌ [۹۴] وَ لا تَشتَرُوا بِعَهدِ اللّهِ ثَمَناً قَلِيلاً إِنَّما عِندَ اللّهِ هُوَ خَيرٌ لَكُم إِن كُنتُم تَعلَمُونَ [۹۵] ما عِندَكُم يَنفَدُ وَ ما عِندَ اللّهِ باقٍ وَ لَنَجزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجرَهُم بِأَحسَنِ ما كانُوا يَعمَلُونَ [۹۶] -قرآن-۱-۸۵۴ مَن عَمِلَ صالِحاً مِن ذَكَرٍ أَو أُنثى وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَلَنُحيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً وَ لَنَجزِيَنَّهُم أَجرَهُم بِأَحسَنِ ما كانُوا يَعمَلُونَ [۹۷] فَإِذا قَرَأتَ القُرآنَ فَاستَعِذ بِاللّهِ مِنَ الشَّيطانِ الرَّجِيمِ [۹۸] إِنَّهُ لَيسَ لَهُ سُلطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِم يَتَوَكَّلُونَ [۹۹] إِنَّما سُلطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّونَهُ وَ الَّذِينَ هُم بِهِ مُشرِكُونَ [۱۰۰] -قرآن-۱-۴۳۷ معنی لغات: اللّمح- رسیدن چشم بچیزی و افتادن چشم و یک بار دیدن چیزی، ظعن- بمعنی کوچ کردن، گردش کردن، اکنانا- جمع کنّ بکسر کاف بمعنی قاب و پوش و غلاف چیزی، القوا الیهم القول- یعنی سخن را بآنها ابلاغ کردند، غزل- بسکون زای بمعنی رشتن پشم و مانند آن و هم رشته شده و نخ که بعربی مغزول مینامند، انکاث- جمع نکث بکسر نون بمعنی بافته یا رشته‌ای که آن را دوباره بصورت پشم یا پنبه درآورند برای دوباره رشتن، و سر ریسمان که رشته آن باز شده است، نکاثه بضم نون مینامند، دخلا- موجب فساد عقلی یا بدنی مکر و حیله، عیب در حسب و نسب، اسم آن جور مردم که خود را بدسته‌ای وابسته میدانند که از آنها نیستند، اربی- زیادتر و بیشتر. ترجمه: ۷۷ و بدانید که آنچه در زمین و آسمان غیب است و پوشیده از شما، [صفحه ۳۵۵] خداوند بآن مطّلع است و در قدرت او است، و پیدایش قیامت [که تاریکترین غیبها است] باندازه‌ی برهم زدن چشم است و یا کمتر که او توانای بر همه چیز است ۷۸، همو که از شکم مادرتان درآورد از همه جا بیخبر و گوش و چشم و دلداد تا شکر نعمت کنید ۷۹ [و بکمال آدمی برسید اینکه مردم] نمی‌بینند پرندگان در هوا سر بفرمان را، مگر جز خدا آنها را نگاه میدارد! البتّه اینکه هم نشانه‌ای است برای مردم [پاکدل] و مؤمن ۸۰ [شما در زندگی خود بنگرید]: در ساختمانها منزل میکنید و نیز از پوست حیوانات خانه‌ی سبک برای سفر درست میکنید و هم از پشم و کرک و موی آنها وسیله‌ی زندگی و اثاث خانه تا مدّتی قابل استفاده‌ی شما است ۸۱ [باز بنگرید بدیگر وسائل آسایش که از هر موجودی جوری استفاده میکنید:] آسایش سایه درخت، سکنای غار کوه، لباس جلوگیر گرما، و زره جنگ، برای دفع آسیب دشمن، اینکه چنین موجبات خوشی برای شما درست شده است که تسلیم و سر بفرمان باشید ۸۲ [لکن ای پیغمبر با همه‌ی اینکه راهنماها] اگر سخنت نپذیرند دلگیر مباش که وظیفه‌ات ابلاغ است و بس. جهت نزول: اسباب النّزول سیوطی: مجاهد گفته است: عربی حضور پیغمبر رسید، آن حضرت برای او اینکه آیه را تلاوت فرمود: «وَ اللّهُ جَعَلَ لَكُم مِن بُيُوتِكُم سَكَناً» عرب گفت: چنین است، باز قرائت فرمود «وَ جَعَلَ لَكُم مِن جُلُودِ الأَنعامِ» عرض کرد چنین است، آن حضرت اینکه آیات را میخواند و او تصدیق میکرد تا باین جمله‌ها رسید «كَذلِكَ يُتِمُّ نِعمَتَهُ عَلَيكُم لَعَلَّكُم تُسلِمُونَ» عرب پشت کرد و برفت، آیت: ۸۴ «يَعرِفُونَ نِعمَتَ اللّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَها» برای توصیف او نازل شد. -قرآن-۱۳۶-۱۸۸-قرآن-۲۳۱-۲۷۴-قرآن-۳۷۹-۴۴۳-قرآن-۴۷۶-۵۲۶ ترجمه: چون اینکه عربها حقایق برای‌شان روشن میشود انکار میکنند از آنجا که بیشترشان با کفر و کجی خوی گیرند ۸۴ [لکن منتظر آن روز باشند] که هردسته- ای با گواهانی از خود حاضر شوند و مجال سخن و پرسش نباشد ۸۵ و عذابی به‌بینند که نه کم شود و نه دیر برسد ۸۶ آن وقت است که اینکه مشرکین شریکان مجعول

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود را به‌بینند و بگویند: ای خدا اینها معبود ما هستند، آنها هم پاسخ دهند: شما [صفحه ۳۵۶] دروغگو هستید ۸۷ [و بداندیش که ما را شریک بآفرینش شمردید] پس همگی تسلیم بحقّ میشوند که می‌بینند آنچه دروغ و تهمت در زندگی بکار بردند نابود شد، و بیسود بود ۸۸ بلی کافرین مانعین راه حقّ بسزای تباهکاری خود عذابی بیشتر و سختتر دارند ۸۹ آن روز است که بر هر دسته‌ای گواهی از خودشان حاضر است و تو گواه اینکه بدکارانی، چون اینکه قرآن که بتو داده‌ایم وسیله‌ی گشایش مشکلات است، و راهنما و نعمتی است در زندگی و بشارت و خوشدلی بآینده برای مسلمانان ۹۰ و البتّه دستور خداوندی عدل است و احسان و نیکی بخویشان و جلوگیری از بدکاری و زشتی و نافرمانی و ستمکاری، که همگی پند است برای شما تا متذکر باشید [و بکار بندید] ۹۱ و [نیز دستور خداوندی است] که چون با او پیمان برقرار کردید بدان استوار بمانید و سوگند خود نشکنید که خدا را پشتیبان خود کرده‌اید و او میداند آنچه میکنید ۹۲ [و نیز کار و کوشش خود را نابود] نکنید و مثل زنی که آنچه بریسد پنبه کند نباشید که بسوگند حیله کنید و گول زنید تا با دسته‌ی دیگر که بیشتر و توانا هستند بپیوندید. اینکه پند و دستور وسیله‌ی آزمایش شما است، بخود باشید که بروز باز پسین، همه‌ی اختلافات از میان برداشته است و درست و نادرست نمودار میشود ۹۳ و البتّه ممکن بود همگی یک فکر و یک جور آفریده شوید، لکن اگر خواست خدا باشد آنکه پی بدی رفت خوار میشود، و دیگری موفّق بخیرات. [یا اگر بخواهد بد کار را محکوم بگمراهی میکند و آن را که بخواهد محکوم بهدایت میکند] و آخر کار همگی مسئول عمل خود خواهید شد ۹۴ و نیز سوگند خود را وسیله‌ی گول و اغفال نکنید که پس از ثبات قدم [و ایمان] بلغزید [و منحرف شوید] [یا مغضوب حقّ شوید با آنکه فکر و کارتان پسند بوده است] و ببد گرفتار شوید که مانع راه حقّ شده‌اید و بآخر عذابی سخت بانتظارتان باشد. جهت نزول: مجمع: إبن عبّاس گفته است: مردی از قبیله‌ی حضر موت به- پیغمبر [ص] شکایت کرد که «امرؤ القیس کندی» همسایه‌ی زمین من است و از آن مقداری گرفته است و مردم خبر دارند و از او جانبداری میکنند، پیغمبر از امرؤ القیس [صفحه ۳۵۷] پرسید حقیقت مطلب چیست! عرض کرد: من نمیدانم او چه میگوید، فرمود سوگند یاد کند، آن مرد عرض کرد اینکه شخصی است که از سوگند باک ندارد، پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: اگر شاهد نداری او را سوگند بده، چون امرؤ القیس آماده‌ی سوگند شد عرض کرد مرا مهلت بده و هر دو رفتند، دو آیت ۹۵- ۹۶ «وَ لا تَشتَرُوا بِعَهدِ اللّهِ ثَمَناً قَلِیلًا تا- بِأَحسَنِ ما کانُوا یَعمَلُون» نازل شد، و پیغمبر [ص] قرائت فرمود: امرؤ القیس گفت: اینکه من تصرّف کرده‌ام نابود شدنی است و باقی نمیماند، اینکه مرد راست میگوید، و چون نمیدانم چه قدر از ملک او گرفته‌ام او خود آنچه میخواهد بگیرد و بهمان اندازه از ملک من مال او، در برابر میوه‌ی آنجا که خورده‌ام، آنگاه آیت ۹۷ «مَن عَمِلَ صالِحاً» نازل شد. -قرآن-۳۴۰-۳۸۷-قرآن-۳۹۶-۴۲۸-قرآن-۷۵۴-۷۷۶ ترجمه ۹۵: [پس مواظب خود باشید دین خود] و پیمان حقّ را ببهای کم نفروشید که اگر بتوانید درک کنید بهترین سود آن است که نزد او است ۹۶ چون سرمایه‌های شما بی‌ثبات است، و ذخیره‌ی خزانه‌ی خدا همیشگی، و البتّه آنها که شکیبا هستند و بپیمان حقّ باوفا، مزدشان ببهترین صورت بآنها میرسد ۹۷ و بهر مرد و زن مؤمن نکوکار زندگی خوش عنایت میکنیم و بهتر از آنچه میکنند میبرند ۹۸ تو ای پیغمبر بهنگام قرائت قرآن از شیطان بخدا استعاذه کن ۹۹ که او را سلطنتی نیست بر مردم مؤمن متوکّل بخدا ۱۰۰ ولی آنها که [استعاذه ندارند و] دوست او هستند و مشرک حقّ [بفرمان او هستند] او بر آنها مسلّط است و بس. سخن مفسّرین: «وَ اللّهُ جَعَلَ لَکُم مِن بُیُوتِکُم سَکَناً» ۸۰ فی ظلال: با اینکه جمله فهمانده شده است که اسلام خانه را جای آسایش بدنی و روانی و اجتماعی قرار داده است تا آدمی در آن آسوده زندگی کند و فکرش فراهم باشد و افراد خانواده با یکدیگر مأنوس شوند و گفتگو و دشمنی و جنگ در آن نباشد، اینکه است که اسلام احترام خانه را لازم شمرده است و نباید بهیچ اسم و بهانه کسی بی‌دستور صاحب خانه در آن درون شود و یا از بالای آن سرکشی کند و مردم آن را نگران نماید. -قرآن-۱۵-۶۷ «أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ» ۸۰ مجمع: اثاث، یعنی مال و بعضی گفته‌اند -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۳۵۸] یعنی انواع کار ابزار خانه، و متاع بمعنی آنچه بهره‌مند از آن میشوند و وسیله‌ی زندگی و کسب است، و مقصود از «الی حین» قیامت است یا هنگام مرگ انسان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یا مرگ آن حیوانها که کرک و پشم‌شان وسیله‌ی استفاده است، یا مقصود وقت کهنگی آنها است. و در «أَ لَم یَرَوا إِلَی الطَّیرِ» با تاء بصیغه‌ی خطاب و با یاء بصیغه‌ی غائب هر دو قرائت شده است، و در «ظعنکم» مردم کوفه بسکون عین و دیگران با فتح خوانده‌اند «وَ اللّهُ جَعَلَ لَکُم مِمّا خَلَقَ- تا آخر» ۸۱ طبری: عطا گفته است: قرآن باندازه‌ی معرفت مردم سخن گفته است: چون یک جا اسم سایه برده شده است و گفته است «ممّا خلق ظلالا» یعنی یکی از نعمتهای خدا آفرینش سایه‌ها است، و باز گفته است «من الجبال اکنانا» یعنی در کوه غار و آسایشگاه درست کرده است با اینکه ساختمانها و آبادانیها بیش از آنها است که اسم برده شده است برای اینکه آن مردم که با اینکه آیات سر و کار داشته‌اند در کوهستان زندگی میکردند، و نیز گفته شده است «اصوافها و اوبارها»، با اینکه دیگر پارچه‌ها از آن بیشتر است ولی روی سخن با عربی بوده است که سر و کارش با پشم و موی بوده است. -قرآن-۲۹۳-۳۲۵-قرآن-۴۷۷-۵۱۵ «لَعَلَّکُم تُسلِمُون» ۸۱ طبری: از إبن عبّاس نقل شده است: «تسلمون» بفتح تاء و لام یعنی که سالم بمانید از شرّ اسلحه‌ی دشمن «فَإِنَّما عَلَیکَ البَلاغ» ۸۲ یعنی اگر حاضر بپذیرش دعوت تو نشدند و دست از بت پرستی برنداشتند تو تکلیف خود که ابلاغ رسالت بوده با کمال وضوح و روشنی انجام داده‌ای و غیر از اینکه وظیفه نداری، روح البیان: -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۱۴۹-۱۷۹ سعدی فرماید: ما نصیحت بجای خود کردیم || روزگاری در اینکه بسر بردیم گر نیاید بگوش رغبت کس || برسولان پیام باشد و بس و نیز گفته است: بگوی آنچه دانی سخن سودمند || و گر هیچ کس را نیاید پسند که فردا پشیمان برآرد خروش || که آوخ چرا حق نکردم بگوش [صفحه ۳۵۹] عرِفُونَ نِعمَتَ اللّهِ ثُمَّ یُنکِرُونَها «۵۳» ۸۳ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی می- شناسند ارزش نعمت وجود پیغمبر را و انکار میکنند، مجاهد گفته است: یعنی اینکه نعمتها که یادآوری شد میدانند از خدا است و منکر میشوند و میگویند: کوشش پدران ما است که بارث برده‌ایم. دیگری گفته است: مقصود از «ینکرونها» اینکه است که میدانند از خدا است و میگویند: اگر فلان کس نمیبود اینکه استفاده را نمیکردم، دیگری گفته است: یعنی اقرار میکنند: روزی، از خدا است و چون از آنها بپرسند میگویند بمیانجیگری بتان اینکه روزی بما رسیده است.۸۳ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی می- شناسند ارزش نعمت وجود پیغمبر را و انکار میکنند، مجاهد گفته است: یعنی اینکه نعمتها که یادآوری شد میدانند از خدا است و منکر میشوند و میگویند: کوشش پدران ما است که بارث برده‌ایم. دیگری گفته است: مقصود از «ینکرونها» اینکه است که میدانند از خدا است و میگویند: اگر فلان کس نمیبود اینکه استفاده را نمیکردم، دیگری گفته است: یعنی اقرار میکنند: روزی، از خدا است و چون از آنها بپرسند میگویند بمیانجیگری بتان اینکه روزی بما رسیده است. -قرآن-۱-۵۰-پاورقی-۵۱-۵۳ «أَکثَرُهُمُ الکافِرُون» ۸۳ مجمع: مقصود اینکه است که بیشتر کافرند و کمتر صغیر و غیر مکلف، یا ناقص عقل و بیخردند، یا از دین و وظیفه بیخبرند پس اینها را نمیتوان کافر دانست. -قرآن-۱-۲۸ «وَ یَومَ نَبعَثُ مِن کُلِّ أُمَّةٍ شَهِیداً» ۸۴ مجمع: یعنی پیغمبران و نیکان هر دوران بر کارهای مردمان آن دوره شهادت میدهند، امام صادق [ع] فرمود: هر زمان و هر ملّتی امام و پیشوائی دارد که بقیامت با همان پیشوا و رهبر بمحشر میروند، و فایده‌ی شهادت اینکه است که مردم بیشتر از فضاحت آن روز بترسند و خودداری کنند از بدکاری. -قرآن-۱-۵۰ «وَ لا هُم یُستَعتَبُون» ۸۴ مجمع: یعنی مجال اصلاح خود را ندارند و به آنها مهلت نمیدهند که رضای حقّ را فراهم کنند و خود را اصلاح کنند. -قرآن-۱-۲۸ روح البیان: اینکه جمله از «عتبی» مشتق است بمعنی رضا یعنی طلب «عتبی» از آنها نمیشود و بآنها نمیگویند بروید بدنیا و موجب رضای خدا را فراهم کنید. حافظ گفته است: کاری کنیم ورنه خجالت برآورد || روزی که رخت جان بجهان دگر کشیم «قالُوا رَبَّنا هؤُلاءِ شُرَکاؤُنَا» ۸۶ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی کافران می- -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۳۶۰] گویند: ای خدا اینها شریکان ما هستند در بهره‌ای از زراعت و حیوانات ما. و اینکه اشاره است برسم عرب بت پرست که قسمتی از محصول خود را نذر بت خود میکرد و آنرا با خود شریک در سود و استفاده قرار میداد. «فَأَلقَوا إِلَیهِمُ القَولَ إِنَّکُم لَکاذِبُون» ۸۶ کشف: یعنی بتها بت‌پرستان اینکه گفتار را القاء و اظهار میکنند که شما در ادّعای خود دروغگو هستید و ما دعوی خدائی نکردیم و شما را بپرستش خود نخواندیم، و ممکن است مقصود عزیر و عیسی و دیگر معبودهای انسانی و ملک باشد که چون کافران در جهنّم آنها را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ببهشت بینند گویند: اینها شرکای ما هستند که ما شریک در آفرینش و پرستش قرارشان دادیم آنها از بهشت بکافران اینکه گفتار القاء و اظهار کنند: شما دروغگو هستید. -قرآن-۱-۵۵ «وَ أَلقَوا إِلَی اللّهِ یَومَئِذِ السَّلَم» ۸۷ مجمع: یعنی معبودان مجعول در آن روز القاء و اظهار میکنند بخداوند تسلیم خود را. و بعضی گفته‌اند مقصود کافرانند که آن روز بخود میآیند و اظهار تسلیم و بندگی میکنند، ولی فایده ندارد چنانکه در دنباله‌ی اینکه جمله گفته شده است «و ضلّ عنهم ما کانوا یفترون» یعنی از دست آنها رفته است و باطل شده است آن انتظار دروغ که از بتها استفاده میکنند و برای‌شان شفاعت خواهند کرد. -قرآن-۱-۴۹ «الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِیلِ اللّهِ» ۸۸ مجمع: ابو مسلم گفته است یعنی آنها که مسلمین را مانع شدند از ورود بخانه‌ی خدا، بعضی گفته‌اند: یعنی رو گردان از حقّ بودند، دیگری گفته است: یعنی مانع مردم میشدند از پیروی حق. -قرآن-۱-۵۵ «زِدناهُم عَذاباً فَوقَ العَذابِ» ۸۸ کشف: یعنی یک عذاب برای کفر و یکی برای ممانعت از حق، و افساد و اخلال. -قرآن-۱-۳۷ «إِنَّ اللّهَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَ الإِحسانِ- ۹۰ مجمع: عدل یعنی انصاف با مردم و رفتار باعتدال که انحراف از حقّ و میل بیک طرف نباشد. و احسان نیکوکاری است و بخشش بی‌عوض و کمال کوشش برای کار مردم، إبن عبّاس گفته است: عدل یعنی توحید و احسان یعنی انجام وظائف دین بعضی گفته‌اند: عدل در گفتار است و احسان -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۳۶۱] بکردار، دیگری گفته است: عدل انصاف میان خود و مردم است و احسان انصاف با مردم است و صرف نظر از حقّ خود. کشف نوشته: عدل آن است که در ستد و داد راست ستانی و راست دهی. احسان آن است که چرب دهی و خشک ستانی، عدل حلال است و نیکو اما احسان نیکوتر. «إِیتاءِ ذِی القُربی» ۹۰ یعنی حقّی که خویشاوند بانسان دارند بایستی انجام و اداء شود. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: بعضی گفته‌اند مقصود خویشان پیغمبرند که در اینکه آیه گفته شده است، «فانّ للّه خمسه و للرّسول و لذی القربی» و از امام باقر علیه السّلام نقل شده است: که مقصود از ذی القربی ما خویشان و اولاد پیغمبر [ص] هستیم. «وَ یَنهی عَنِ الفَحشاءِ وَ المُنکَرِ وَ البَغیِ» فخر: بعضی گفته‌اند: فحشاء بزهکاری است، دیگری گفته است: بخل است، دیگری گفته است، همه‌ی گناهان چه صغیره و چه کبیره در شمار فحشاء است. خواه بزبان باشد یا بعمل و منکر معنی شده است: کفر بخداوند، و بقول دیگر آنچه در شریعت و سنّت پسند نباشد و ناپسند باشد. و بغی را کبر و ظلم معنی کرده‌اند، و بعضی گفته‌اند: یعنی تجاوز ببرادر خود. -قرآن-۱-۵۳ مجمع: سفیان عیینه گفته است: عدل یعنی نهان و آشکار آدمی برابر باشد احسان یعنی نهان او به از آشکارش باشد، و فحشاء و منکر آن است که آشکار آدمی به از نهان او باشد. و بغی آن عملی است که وسیله‌ی ترفّع و برتری بستم بر غیر باشد. إبن عبّاس گفته است: یعنی ستم و گردنفرازی. ابو الفتوح: نوشته است: عبد اللّه مسعود گفت: از اینکه جامع‌تر آیتی در قرآن نیست، شهر بن حوشب گفت از عبد اللّه عبّاس که یک روز رسول در خانه‌ی مکّه نشسته بود عثمان بن مظعون بگذشت و هنوز ایمان نیاورده بود، تبسّمی کرد با رسول [ص] حضرت گفت: بیا بنشین، بیامد و در برابر رسول بنشست و بار سول حدیث می‌کرد [صفحه ۳۶۲] رسول چشم در آسمان زد و مینگریست و چشم بتدریج فرود میآورد تا بجانب دست راست چشم فرود آورد و روی بآن جانب کرد چون کسی که گوش با کسی دارد و سر میجنبانید چون کسی که مستفهم باشد چیزیرا آنگه دگر بار چشم رها کرد در آسمان چون کسی که از پی چیزی نگرد ساعتی نیک، آنگه روی با من کرد و راست بنشست. عثمان بن مظعون گفت: یا محمّد تا من با تو می‌نشینم ندیدم که چنین کردی که امروز اینکه برای چه کردی! اینکه چشم در آسمان رها کردن بدو نوبت و گوش باز کردن و سر جنبانیدن چرا بود! با که میگفتی و از که میشنیدی! رسول خدای گفت: بدان که رسول خدای بمن آمد و پیغامی آورد مرا، گفت: چه پیغام آورد! گفت: اینکه آیه که «إِنَّ اللّهَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَ الإِحسانِ- الی قوله- لَعَلَّکُم تَذَکَّرُون» آیت بر او خواند. -قرآن-۳۸۱-۴۲۷-قرآن-۴۴۷-۴۷۲ عثمان مظعون گفت: اسلام از آن روز در دل من قرار گرفت و رسول علیه السّلام را دوست بداشتم، عکرمه روایت کرد که رسول علیه السّلام اینکه آیه بر ولید مغیره خواند گفت: یا اخ باز خوان، چون رسول علیه السّلام باز خواند گفت: و اللّه که در او حلاوتی هست و بر او طراوتی و نازکی هست و بالای او میوه دار است و زیر او شاخ آور است و اینکه نه کلام آدمیان است. مجمع: عثمان بن مظعون گفت: من اینکه آیه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برای ولید بن مغیره خواندم او گفت: اگر محمّد اینکه را از خود گفته است خوب گفته است، و اگر خدای او گفته است خوب گفته است، برای اینکه سخن او اینکه آیه نازل شد «أَ فَرَأَیتَ الَّذِی تَوَلّی وَ أَعطی قَلِیلًا وَ أَکدی» یعنی دیدی آن را که رو گردان بود و اعتنا نداشت کمی توجّه کرد و باز خودداری کرد و بحالت اوّل برگشت، و مقصود از «اعطی» سخن ولید است که گفت: خوب گفته است، و هم عثمان مظعون گفت: پیغمبر که اینکه آیه را خواند من نزد ابو طالب عموی پیغمبر [ص] رفتم و اینکه ماجری گفتم او گفت: ای مردم قریش، از پی محمّد بروید تا براه راست باشید که او جز بروش پسند، دستوری ندارد. -قرآن-۲۵۹-۳۲۱ «وَ أَوفُوا بِعَهدِ اللّهِ» ۹۱ طبری: بریده گفته است: اینکه آیه برای آن مسلمانان است که با پیغمبر بیعت کردند که مسلمان باشند، باین آیه موظف شده‌اند بآن -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۳۶۳] بیعت استوار بمانند که همانند عهد و سوگند با خدا است. مجمع: إبن عبّاس گفته است: وعده دادن بکسی یک عهد و پیمانی است با او، مفسّرین گفته‌اند: عهد آن است که وفای بآن لازم است و وعده آن است که انجامش پسند است و نیکو. تبیان: آن عهد لازم الوفاء است که بر کاری نیک مصمّم شود و انجامش را با خداوند معاهده کند. لا تَنقُضُوا الأَیمانَ بَعدَ تَوکِیدِها» ۹۵۴ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی سوگندی که ببیعت با پیغمبر استوار شده است درهم نشکنید، و کمی یاران پیغمبر و انبوه کافران شما را وادار بچنین کار نکند. إبن زید گفته است: مقصود سوگندی است که مردم با یکدیگر همسوگند شده بودند بعد از اینکه سوگند دسته‌ای بآنها گفتند که عده‌ی ما بیشتر است شما از وفای بسوگند بآنها بگذرید و با ما بپیوندید، آنها چنین کردند، آیه منع از اینکه کار کرده است«۵۴». -قرآن-۱-۴۶-پاورقی-۴۹۵-۴۹۷ کشف نوشته: آیت عام است اما خطاب با انصار است که با رسول بیعت کردند و احکام دین در پذیرفتند و خدای تعالی در آن عهد بر خود گواه گرفتند، اینکه است که گفت: «و قد جعلتم اللّه علیکم کفیلا» معنی آن است که رب العزه ایشان را گفت: بیعتی که با رسول خدای کردید و سوگند خوردید که ویرا نصرت کنید، و خدای را کفیل و ضمین خود کردید ببهشت اگر وفا کنید، اکنون آن عهد وفا کنید و سوگندان مغلظه را دروغ مسازید. حسینی: مرا عهد الست است یا عهودی که میان مردم معهود باشد و نظر صحیح اینکه است که تنی چند از مردم مکه با پیغمبر پیمان بستند سپس از کمی مسلمین و قدرت اعراب ترسیدند باین آیت آنها را بپیمان خود پا برجای کرد. و در پاورقی از مثنوی نقل کرده است: [صفحه ۳۶۴] ما در اینکه دهلیز قاضی قضا || بهر دعوی الستیم و بلی که بلی گفتیم و آن را ز امتحان || فعل و قول ما شهود است و بیان از چه در دهلیز قاضی تن زدیم || نی که ما بهر گواهی آمدیم! تا که ندهی اینکه گواهی ای شهید || تو از اینکه دهلیز کی خواهی رهید جرعه بر خاک وفا آنکس که ریخت || کی تواند صید دولت زو گریخت پس پیمبر گفت بهر اینکه طریق || باوفاتر از عمل نبود رفیق گر بود نیکی ابد یارت شود || ور بود بد در لحد بارت شود البیان: مقصود بیعت با پیغمبر است که بسوگند مقید کرده‌اند، و بیعت با پیغمبر بیعت با خدا است بموجب اینکه آیه «إِنَّ الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ إِنَّما یُبایِعُونَ اللّهَ» چون پیغمبر در خدا فانی است و بخدا باقی است و در حدیث است که حجر الاسود دست راست خدا است بر زمین و هر کس موفق ببیعت با پیغمبر نشد بپسودن حجر«۵۵» بیعت با خدا و پیغمبر کرده است، و بیعت با پیغمبر از جهت آن حضرت وعده‌ی رستگاری است و از طرف مردم التزام باطاعت در وظایف است، و معاهده را مبایعه نامیده‌اند بمناسبت شباهت با معامله‌ی مالی که یکی از وظائف انجام میدهد و طرف دیگر مزد و ثواب میدهد. و معنی وفاء انجام هر لازمی است چه از دیگری پذیرفته شده است یا نذر شده است، بعضی از علمای علم کلام گفته‌اند: اگر کسی باین درجه کرامت رسید که توانست بهوا پرواز کند و بر روی آب راه رود گول او را نخورید، ارزش را در اینکه بجوئید که کسی حدود و وظائف را مواظبت کند و بعهد و پیمان وفا نماید، و احکام دین را پیرو باشد. از حکیمی پرسیدند چه کند آدمی تا دم مرگ مسلمان بماند! گفت: موافقت با حق، و خیرخواهی خلق، و مخالفت نفس و دشمنی شیطان و وفاداری بدین.بیعت با خدا و پیغمبر کرده است، و بیعت با پیغمبر از جهت آن حضرت وعده‌ی رستگاری است و از طرف مردم التزام باطاعت در وظایف است، و معاهده را مبایعه نامیده‌اند بمناسبت شباهت با معامله‌ی مالی که یکی از وظائف انجام میدهد و طرف دیگر مزد و ثواب میدهد. و معنی وفاء انجام هر لازمی است چه از دیگری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پذیرفته شده است یا نذر شده است، بعضی از علمای علم کلام گفته‌اند: اگر کسی باین درجه کرامت رسید که توانست بهوا پرواز کند و بر روی آب راه رود گول او را نخورید، ارزش را در اینکه بجوئید که کسی حدود و وظائف را مواظبت کند و بعهد و پیمان وفا نماید، و احکام دین را پیرو باشد. از حکیمی پرسیدند چه کند آدمی تا دم مرگ مسلمان بماند! گفت: موافقت با حق، و خیرخواهی خلق، و مخالفت نفس و دشمنی شیطان و وفاداری بدین. -قرآن-۱۳۶-۱۹۹-پاورقی-۳۷۵-۳۷۷ «وَ لا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَت غَزلَها» ۹۲ طبری: خدای تعالی در دنباله‌ی امر بوفای عهد و نهی از سوگند شکستن تشبیه کرده است پیمان شکن را بآنکه پنبه‌ی -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۳۶۵] ه‌ی خود را باز کند و بصورت پنبه نماید. و إبن جریج گفته است: زنی بود در مکّه مشهور بخرقاء یا حمقاء«۵۶» که آنچه میرشت باز میکرد، قتاده گفته است: اینکه مثلی است برای پیمان و سوگند شکنی که اگر شنیدید زنی از پس رشتن نخ را بصورت پنبه کرد، خواهید گفت: چه زن احمقی است، اینکه کار همانند آن است.که آنچه میرشت باز میکرد، قتاده گفته است: اینکه مثلی است برای پیمان و سوگند شکنی که اگر شنیدید زنی از پس رشتن نخ را بصورت پنبه کرد، خواهید گفت: چه زن احمقی است، اینکه کار همانند آن است. -پاورقی-۱۲۴-۱۲۶ ابو الفتوح نوشته است: کلبیّ و مقاتل گفتند: اینکه زنی بود که کم خرد از قریش و او را ریطهٔ بنت عمرو گفتندی و لقب او جعل بود، او دوکی بکرده بود مقدار یک ارش و نهکی در سر آن کرده مقدار انگشتی«۵۷»، و با دریسه‌ای بزرگ در خور آن در او افکنده و پشم و موی رشتی بآن و پرستاران را فرمودی تا از آن میرشتندی از بامداد تا نماز پیشین، چون نماز پیشین بودی بفرمودی تا آنچه رشته بودندی تاب باز بدادندی خوی و عادات او بر اینکه بود. -پاورقی-۲۳۱-۲۳۳ «تَتَّخِذُونَ أَيمانَكُم دَخَلًا بَينَكُم أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَربى» ۹۲ مجمع: یعنی سوگند را وسیله‌ی خیانت قرار میدهید، و اینکه جمله‌ها برای آن مردم است که در پیمان خود سوگند بر وفاداری بآن یاد میکردند و در دل قصد خیانت داشتند و مردم بسوگند آنها مطمئن میشدند و گرفتار پیمان شکنی میشدند، نهی از اینکه عمل شده است که بواسطه‌ی زیادی عدد و قدرت یک دسته و ضعف خود و همسوگندتان نقض عهد نکنید و سوگند را وسیله‌ی مکر و حیله قرار ندهید. - قرآن-۱-۸۱ کشف الاسرار: مجاهد گفته است: برای مردمی است که با کسانی پیمان استوار کرده بودند، و چون با عده‌ی با شوکت قوی‌تر برابر شدند پیمان شکستند و باین عده [صفحه ۳۶۶] پیوستند. حسینی نوشته: میفرماید که چنانچه آن زن حمقاء رسن تاب داده‌ی خود را ضایع میکند مردم عاقل باید که سر رشته‌ی عقل خود را بسر انگشت نقض پاره نکنند. گرت هوا است که معشوق نگسلد پیوند || نگاه دار سر رشته تا نگه دارد دلا معاش چنان کن که گر بلغزد پای || فرشته‌ات بدو دست دعا نگه دارد «إِنَّما يَبلُوكُمُ اللّهُ بِهِ تا آخر آیه» ۹۲ طبری: یعنی اینکه دستور وفای بعهد، آزمایشی است از خدا که نمودار شود فرمانبر از نافرمان، و در قیامت بپاداش نیکوکار و مجازات بدکار برای هر کدام شما نتیجه‌ی اختلاف و دو دستگی کفر و ایمان نمودار خواهد شد. - قرآن-۳-۳۵ «وَ لَو شاءَ اللّهُ لَجَعَلَكُم أُمَّةً واحِدَةً» طبری: یعنی اگر اراده‌ی حقّ بود همه را یک ملّت میآفرید که اختلاف و افتراق نباشد، ولی بصورت ملل مختلف آفرید تا آن که موفّق شد بایمان مزد خود برد و آن که محروم شد و کافر سزای خود بیند. - قرآن-۱-۵۲ «وَ لكِن يُضِلُّ مَن يَشاءُ تا آخر» ۹۳ مجمع: یعنی: خداوند آنرا که بخواهد خوار و ذلیل میکند او هم گمراه میشود، یا آن را که بخواهد محکوم بگمراهی میکند، و آن را که بخواهد موفّق میدارد یا محکوم بهدایت میکند. -قرآن-۳-۳۱ «وَ لا تَتَّخِذُوا أَيمانَكُم دَخَلًا بَينَكُم فَتَزِلَّ قَدَمٌ تا آخر آیه» ۹۴ مجمع: یعنی سوگند را وسیله‌ی اغفال قرار ندهید که از راه راست بلغزید بسوی انحراف، و اینکه مثلی است از خداوند که مقصود از لغزش قدم برگشتن از خوبی و درستی است، و بعضی معنی کرده‌اند: سوگند را وسیله‌ی گول مردم نکنید که پس از رضای حقّ گرفتار خشم او میشوید. بعضی گفته‌اند: اینکه آیه برای آنهائی است که با پیغمبر [ص] بیعت کردند بر یاری اسلام، و یادآوری شده است که اگر باین بیعت رفتار نکنید مجازات میشوید چون مانع از پیشرفت دین شده‌اید، و از سلمان روایت است: اینکه مردم برای نقض پیمان هلاک خواهند شد، و از امام صادق [ع] روایت است که اینکه آیات برای مخالفین علیّ علیه السّلام است پس از سفارش پیغمبر که بعنوان امارت بر مسلمین -قرآن-۳-۶۸ [صفحه ۳۶۷] بآن حضرت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سلام کنند. «ما عِندَکُم یَنفَدُ وَ ما عِندَ اللّهِ باقٍ» ۹۶ کشف نوشته: امیر المؤمنین علی [ع] دیناری بر دست نهاد گفت: تو دیگری را فریب ده که پسر ابو طالب سر آن ندارد که در دام غرور تو آید: -قرآن-۱-۴۹ تا کی از دار الغروری سوختن دار السّرور || تا کی از دار الفراری ساختن دار القرار حسینی: در شرح گلشن راز گفته است: هر موجودی دارای دو جهت و دو اعتبار است: اوّل- از نظر حقیقت موجودیت که چون نور حق و افاضه‌ی الهی جلوه گر شده است، اینکه فرد در ضمن نموداری ممکنات است که تجلّی شهود نیز مینامند دوّم- از جهت اینکه یک فرد موجود معیّن است آنرا ممکن و مخلوق مینامند، و همه‌ی نواقص موجودات مربوط باین جهت دوّم است. از ره صورت نماید غیر دوست || چون نظر بمعنی جمله او است «ما عندکم ینفد» اشاره بجهت دوّمی است و م «عِندَ اللّهِ باقٍ» اشاره است باعتبار و جهت اوّلی. -قرآن-۵۰-۷۱ ای بوصف بیان ما همه هیچ || همه آن تو آن ما همه هیچ هر چه بیند خیال ما همه نقش || هر چه گوید زبان ما همه هیچ «مَن عَمِلَ صالِحاً مِن ذَکَرٍ أو أُنثی وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَلَنُحیِیَنَّهُ حَیاةً طَیِّبَةً» ۹۷ فخر: ظاهر آیه اینکه است که عمل صالح بشرط ایمان موجب ثواب است با اینکه در آیت دیگر است «فَمَن یَعمَل مِثقالَ ذَرَّةٍ خَیراً یَرَه» یعنی کمترین کار نیک مزدش میرسد و ایمان در آن شرط نشده است ممکن است نتیجه‌ی اوّل حیات طیّبه و خوشی همیشگی باشد و نتیجه‌ی دوّم باندازه‌ی خودش باشد که لااقلّ تخفیف عقاب است. -قرآن-۱-۹۸-قرآن-۲۱۱-۲۵۹ مجمع: حیات طیّبه چند معنی شده است: ۱- إبن عبّاس و سعید جبیر روزی حلال گفته‌اند، ۲- حسن بصری گفته است: یعنی قناعت و رضای بروزی که [صفحه ۳۶۸] قسمت آدمی شده است که از پیغمبر همین معنی روایت شده است، ۳- مجاهد و قتاده بهشت معنی کرده‌اند، ۴- روزی روزانه که روز بروز باندازه‌ی حاجت برسد ۵- آسایش در گور است. کشف نوشته: امروز حلاوت و طاعت است و نسیم قرب و یادگار ازل، و فردا در حظیره‌ی قدس بحضرت عندیّت طوبی و زلفی و حسنی. حسینی: یعنی روزی حلال باو میدهیم هم تا خوراک و پوشاک او پاک باشد و آلوده بحقّ دیگران نباشد، بعضی گفته‌اند: یعنی بهشت نصیب میکنیم چون دنیا آلوده است بکمی و جدائی و نابودی، و اهل تحقیق گفته‌اند: حیات طیّبه نصیب کسی است که دارای پنج صفت باشد: شناخت خدا، و صدق مقام با خدا، و وقوف بر نهج امر خدا، و اعراض از ما سوی اللّه، و تسلیم با صفا بحضرت اللّه. در حقایق گفته است: حیات طیّبه یعنی بواسطه‌ی توجّه و دلبستگی بحقّ از غیر حقّ بینیازی باشد مصراع: «چون تو دارم همه دارم و گرم هیچ نیاید» ابو الفتوح: مقاتل بن حیّان گفته است: حیات طیّبه زندگانی با اطاعت فرمان حقّ است. ضحّاک گفته است: آنکه مؤمن و نیکوکار باشد در حیات طیّبه است و زندگی خوشی دارد گرچه فقیر باشد، و آنکه بیاد خدا نبود بزندگی خوش نیست گرچه سرمایه دار باشد، ابو بکر ورّاق گفته است مراد حلاوت طاعت خدا است، والبی از إبن عبّاس نقل کرده است: یعنی سعادت. «و لنجزین» ۹۷ مجمع «یجزین» با یاء بصورت غایب نیز خوانده‌اند. «فَإذا قَرَأتَ القُرآن» ابو الفتوح: یعنی چون قرآن خواهی خواند تقدیر آنست «اذا اردت قراءة القرآن». -قرآن-۱-۲۸ «فَاستَعِذ بِاللّهِ مِنَ الشَّیطانِ» ۹۸ مجمع: استعاذه یعنی از عاملی بخواهند که جلوگیری کند از شرّ فرد دانی و پست، اینکه استعاذه چه در نماز و چه در غیر نماز مستحب است بدون اختلاف. -قرآن-۱-۴۰ «لَیسَ لَهُ سُلطان» ۹۹ مجمع: یعنی شیطان توانائی از راه بردن اینگونه -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۶۹] مردم را ندارد، و بعضی گفته‌اند: یعنی دلیلی برای گمراهی آنها در دست او نیست. و «هُم بِهِ مُشرِکُون» ۱۰۰ مجمع: یعنی آن مردم بواسطه‌ی فرمانبری شیطان مشرک بخدا شده‌اند، بعضی گفته‌اند: یعنی آنها که بخدا مشرک شده‌اند و بت- پرست و مانند آن هستند اسیر فرمان شیطان هستند. -قرآن-۲-۲۶ ابو الفتوح: جبیر بن مطعم نقل کرده است که دیدم پیغمبر [ص] بنماز میگفت «اللّه اکبر کبیرا و الحمد للّه کثیرا، سبحان اللّه بکرة و اصیلا، اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم من نفخه و نفثه و همزه» عبد اللّه مسعود گفت: نفخ شیطان کبر است و نفث او شعر است، و همز او دیوانگی است. الاسرار: کلبی گفته است جهت نزول آیت استعاذه «فاذا قرأت القرآن فاستعذ» اینکه بود که پیغمبر روزی بر در کعبه ایستاده بود و سورت «و النّجم» می- خواند و چون باین آیت رسید «أ فَرَأَیتُمُ اللّاتَ وَ العُزّی وَ مَناةَ الثّالِثَةَ الأُخری» اینکه جمله‌ها بزبانش آمد «تلک الغرانیق العلی منها الشّفاعة ترتجی» یعنی شما گمان دارید که اینکه صورتها قابل امید شفاعت هستند! و البتّه اینکه جمله بطور مسخره، و انکار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است ولی آنجا که پیغمبر مشغول تلاوت بود چند نفر کافر ایستاده بودند و حقیقت پنداشتند و چون پیغمبر بآیت سجده رسید و سجده کرد، آنجا در کعبه باز بود و بتها برابر آن حضرت نهاده بود کافران پنداشتند که اینکه جملهها ستایش بتها است و سجدهی پیغمبر برای آنها است ایشان نیز بپیروی پیغمبر سجده کردند اینکه قضیّه موجب دو انعکاس شد: ۵۸- مردم مکّه گفتند: محمّد بقرآن خود بتها را ستایش کرد و در آخر آنها را سجده کرد، ۲- بخارج شهر مکّه شهرت کرد: کافران به قرآن گوش دادند و سجده کردند و مسلمان شدند. جبرئیل بپیغمبر گفت: اینکه جمله تلقین شیطان بود تا مردمی بغلط بروند و تو را بدین خود دانند، آن حضرت اندوهناک شد، اینکه آیه نازل شد «وَ ما أَرسَلنا مِن قَبلِكَ مِن رَسُولٍ وَ لا نَبِيٍّ إِلّا إِذا تَمَنّى أَلقَى الشَّيطانُ فِي أُمنِيَّتِهِ»«۵۸». پیغمبر فرمود: اگر باز شیطان چنین کاری کند چه باید کرد! پیغمبر فرمود: اگر باز شیطان چنین کاری کند چه باید کرد! -قرآن- ۲۰۴-۲۷۳-قرآن-۱۱۷۹-۱۲۹۷-پاورقی-۱۲۹۸-۱۳۰۰ [صفحه ۳۷۰] اینکه آیه نازل شد «فَإِذا قَرَأتَ القُرآنَ فَاستَعِذ بِاللّهِ تا آخر» یعنی بازداشت خواهم و پناه گیرم بخدای از آن دیو نفریدهی رانده و نیز در کشف الأسرار نوشته است: آن روز که رایت جلال بسم اللّه از مکمن غیب بیرون دادند و جبرئیل امین بمحمّد عربی فرود آورد، گفت و گوی و جست و جوی در اهل آفرینش افتاد، آن زخم رسیدهی قهر ازل که او را ابلیس گویند دیدند در وجد آمده و مقهور سلطان سماع گشته، گفتند: ای مهجور مطرود ترا از اینکه خلعت و عزّ اینکه نام و عشق اینکه پیغام چه آگاهی است! گفت: آری، بآن مقتدای اهل سعادت چنین گفتند که چون قصد خواندن کلام مجید ما کنی بر سر کوی آن مهجور مطرود گذری کن و بگوی «اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم» ما را آن عزّ نه بس که پرده داری درگاه قرآن مجید، بما دادند! و آن شرف نه بس که تا بقیامت خوانندگان قرآن نام ما در پیش می- دارند، اگرچه قهر است از درگاه او، ما را با اینکه قهر خوش است. -قرآن-۲۵-۶۹ از دستت ار آتش بود ما را از گل مفرش || هرچ از تو آید خوش بود خواهی شفا خواهی الم موسی گفت «اعوذ باللّه» دو خلعت یافت یکی: قرب مناجات «و قرّبناه نجیّا» دیگر از دشمن خلاص و نجات «و نجّیناکم من آل فرعون» نوح گفت: «انّی اعوذ بک» دو خلعت یافت: یکی سلام و تحیّت « یا نوح اهبط بسلام» دیگر، برکات «و برکات- علیک و علی» یوسف صدیق گفت «معاذ اللّه» دو خلعت یافت: یکی حفظ و عصمت «کذلک لنصرف عنه» دیگر شرف اخلاص و تخصیص عبودیت «انّه من عبادنا [صفحه ۳۷۱] المخلصین» مریم گفت: «اعوذ بالرّحمن» دو خلعت یافت: یکی بشارت «لاهب لک غلاما» دیگر دیدار جبرئیل «انا رسول ربّک» مصطفی گفت «اعوذ بک من همزات» دو خلعت یافت: یکی رعایت و عصمت «و اللّه یعصمک» دیگر کرامت شفاعت «و لسوف یعطیک»، سزد از خداوند کریم بنده نواز که چون بندهی مؤمن گوید «اعوذ باللّه» در حال او را از دشمن عصمت دهد که میگوید «انّه لیس له سلطان». تأویلات کاشانی: چون نفس جایگاه تیرگی و پلیدی است مناسب است با وسوسهی شیطان و تسلیم باو، پس اگر انسان از مقام نفس یعنی دلبستگی بتیرگی و پلیدی بسوی ساحت قدس و جناب حقّ بالا رفت شیطان بر او تسلّط نخواهد داشت چون طاقت برابری نور حقّ ندارد، و قلب جایگاه فرود آمدن و جلوه کردن پرتو حقّ است و ناحیهی صفات قدس الهی است و از دسترس شیطان بدور، پس باید بدل پناه برد و بنور خداوندی که در آن هست تا پایگاه ایمان بوسیلهی یقین مستحکم شود و بمفاد «لَيسَ لَهُ سُلطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا» اوّل درجهی مصونیّت از شیطان بیقین و ایمان در دل صاف فراهم شود، ولی اینکه یقین جلوگیر کامل تسلّط شیطان نخواهد بود مگر بمقام شهود افعال برسد که آنچه بیند و باو رسد از جان و دل تصدیق کند که حقّ است و حقیقت و خیر و صلاح خود در آن مشاهده کند، و آن وقت است که بمقام توکّل رسیده است و مصداق اینکه جملهی آخر آیه است «وَ عَلى رَبِّهِم يَتَوَكَّلُون» و همین است که اهل سلوک گفتهاند: هیچ یک از مقامات کامل نیست مگر از پس ترقّی بمقام بالاتر، و از اینکه جهت در اینکه آیه پس از بالا رفتن از مقام نفس و رسیدن بمقام قلب و ساحت صفات حقّ درجهی کامل آن یاد شده است که مقام توکّل است، و چون دوستی وقتی فراهم میشود که میان دو فرد رابطه و تناسب باشد، مقام نفس که تیرگی و پلیدی است مناسب با شیطان است و صاحبان چنین مقام دوست او و بفرمان او هستند چنانکه گفته شده است «انّما سلطانه علی الّذین یتولّونه». -قرآن-۵۱۸-۵۶۷-قرآن-۹۴۳-۹۷۹ روح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

البیان: برای استعاذه چند فایده متصوّر است: ۱- یاد کردن شیطان [صفحه ۳۷۲] و عبرت گرفتن از سرگذشت او که چه بود و چه شد و بکجا رسید و در نتیجه آدمی تسلیم بفرمانبری حقّ میشود، ۲- پاک کردن دل از وسوسه‌های شیطان برای آسایش و اطمینان دل و توجّه بحقّ و درک حلاوت قرآن و عبادت، ۳- برای کلمات قرآن رموزی و اشارات و معانی هست که تا دل از وسوسه و تحریکات شیطان دور نشود آنها را درک نکند پس آدمی با استعاذه فکر خود را برای درک رموز کلمات قرآن آماده میکند، حافظ گفته است: در راه عشق وسوسه‌ی اهرمن بسی است || هش‌دار و گوش دل، به پیام سروش کن سخن ما: در آیت ۹۲ جمله‌های «إِنَّما یَبلُوکُمُ اللّهُ بِهِ وَ لَیُبَیِّنَنَّ‌َ الی آخر» شاید اشاره باشد به اینکه که خداوند برای شما پیمان و قرارداد و سوگند و وعده‌ها را وسیله‌ی تمرین اخلاقی و اجتماعی قرار داده است تا بتوانید گفتار و کردار خود را در اختیار خود بدارید و طوری زندگی خود را منظّم کنید که در موقع قرارداد یا سوگند و وعده آماده باشید برای وفای بآن و بواسطه‌ی شدت مواظبت در کوچکتر کار زندگی، نه آن وعده و پیمان را فراموش میکنید که بغفلت تخلّف از وفای بعهد و پیمان کنید و نه زیادی گرفتاری و ناچاری و بی‌نظمی زندگی وادار میکند که بدقول باشید و پیمان خود را انجام ندهید و پیوسته خود را از مردم پنهان کنید و بخانه بنشینید و هر کس در خانه‌تان بکوبد بگویند نیست. و نیز در نتیجه‌ی نظم و کار زندگی آدمی لاابالی و بی‌قید نخواهید بود که وفای بپیمان و شکستن آن برای شما فرق نکند و هم دیگران چه با شما پیمان شکن باشند یا با وفا بپیمان خود، برای شما فرق نکند و عاقبت چنین مردم و اجتماع دارای اینگونه افراد وحشیگری و ذلّت و رنج و محنت و زیر فرمان دیگران رفتن و اسارت و بندگی خواهد بود. -قرآن-۳۶-۸۷ و جمله‌ی «لیبیّننّ لکم» تا آخر ممکن است بیان نتیجه‌ی اینکه دستور باشد که در عالم دیگر سود و زیان اختلاف در وفای بپیمان و بیوفائی و شکستن آن نمودار میشود که پیمان شکن زیان کار خود را می‌بیند و پیماندار و درست قول سود کار خود را و شاید همان طور که از طبری نقل کردیم مقصود پیمان مردم باشد با پیغمبر در [صفحه ۳۷۳] ثبات باسلام و جمله‌ی «لَیُبَیِّنَنَّ» تا آخر برای نشان دادن اختلاف مردم باشد در کفر و اسلام که بقیامت معلوم خواهد شد. -قرآن-۲۵-۴۲ ۲- جمله‌ی اوّل آیت ۹۱ «أَوفُوا بِعَهدِ اللّهِ تا آخر» بطوری که از مفسّرین نقل کردیم «عهد اللّه» ینی بیعت با پیغمبر و معنی آیت بعد امتحان و نموداری نتیجه‌ی کفر و ایمان است در عالم دیگر، ولی اگر چنین معنی کردیم: بآن پیمان وفا کنید که خدائی و رحمانی است و بموجب وجدان درست و دستور دین برقرار گردید نه آنچه شیطانی است و مولود هوا و هوس معنی آیت بعد همان خواهد بود که تشریح کردیم. -قرآن-۲۹-۵۱ ۳- آیت ۹۷ «مَن عَمِلَ صالِحاً مِن ذَکَرٍ أو أُنثی وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَلَنُحیِیَنَّهُ حَیاةً طَیِّبَةً» چون نتیجه‌ی کار نیک مشروط بایمان حیاة طیّب معیّن شده است شاید اشاره باشد به اینکه که هر کار نیک اثر خوب خود را دارد ولی اگر مولود از ایمان بود البتّه عالیتر سود خواهد داشت که حیات طیّب باشد، و معنی حیات طیّب بقرینه‌ی جمله‌ی بعد «لنجزیّنهم باحسن» شاید آسایش مادی و معنوی هر دو باشد که در اینکه عالم سلامتی وجدان و آسایش از هر دغدغه و نگرانی است و بعالم دیگر بهترین پاداش عمل، و معلوم است حیات طیّب یا خوشی در زندگی یا خوشبختی، سرمایه و مقام نیست و نیز لاقیدی و بیباکی نیست که بد و خوب بحال شخص اثر نکند بلکه فراهم کردن شرایط زندگی باندازه‌ی اعتدال فراخور استعداد و ظرفیّت شخص با احتراز از دست زدن باعمال ناپسند که موجب ناراحتی خود شخص و دیگران شود و برخلاف وجدان و دین و رسم اجتماع باشد. -قرآن-۱۳-۱۱۰ ۴- آیت ۹۹ که امر باستعاذه شده است، شاید برای توجّه خاطر مردم، باشد که چون قرائت قرآن برای استفاده از معنویّت و حقایق روحانی قرآن است، و کسب وظیفه و اطّلاع از دستورهای زندگی برای اینکه عالم و عالم دیگر، بایستی با کمال آسایش خاطر و اطمینان و ایمان بمطالب و دستورهای قرآن توجّه شود، اینکه است که در آغاز اقدام باین کار لازم است هر کس از آنچه شرّ و بدی و موجب یأس و [صفحه ۳۷۴] حرمان است خود را دور کند تا بتواند بمقصود خود برسد و دوری از شیطان و پناه بردن بخدا توجّه کامل آدمی است باصل آفرینش و قدرت مطلق حقّ و تا هر وقت دل آدمی متوجّه باین حقیقت باشد و فکر و سخنش در جستجوی مفاد سخن حق البتّه از هر شرّ و تیرگی و دو دلی آسوده است و مستغرق در حلاوت و استفاده‌ی کلام حقّ خواهد بود، پس استعاذه و پناه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواستن از شیطان بخدا یعنی آن فکر و علم و عقل خدا داده را وسیله‌ی نگهبانی خود قرار دهید از هر وسوسه و انحراف و خواص شیطانی. [صفحه ۳۷۶]

[سوره النحل [۱۶]: آیات ۱۰۱ تا ۱۲۸]

وَ إِذا بَدَّلنا آيَةً مَكانَ آيَةٍ وَ اللّهُ أَعلَمُ بِما يُنَزِّلُ قالُوا إِنَّما أَنتَ مُفتَرٍ بَل أَكثَرُهُم لا يَعلَمُونَ [۱۰۱] قُل نَزَّلَهُ رُوحُ القُدُسِ مِن رَبِّكَ بِالحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هُدىً وَ بُشرى لِلمُسلِمِينَ [۱۰۲] وَ لَقَد نَعلَمُ أَنَّهُم يَقُولُونَ إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِي يُلحِدُونَ إِلَيهِ أَعجَمِيٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ [۱۰۳] إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِآياتِ اللّهِ لا يَهدِيهِمُ اللّهُ وَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۱۰۴] إِنَّما يَفتَرِي الكَذِبَ الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِآياتِ اللّهِ وَ أُولئِكَ هُمُ الكاذِبُونَ [۱۰۵] -قرآن-۱-۶۴۵ مَن كَفَرَ بِاللّهِ مِن بَعدِ إِيمانِهِ إِلاّ مَن أُكرِهَ وَ قَلبُهُ مُطمَئِنٌّ بِالإِيمانِ وَ لكِن مَن شَرَحَ بِالكُفرِ صَدراً فَعَلَيهِم غَضَبٌ مِنَ اللّهِ وَ لَهُم عَذابٌ عَظِيمٌ [۱۰۶] ذلِكَ بِأَنَّهُمُ استَحَبُّوا الحَياةَ الدُّنيا عَلَى الآخِرَةِ وَ أَنَّ اللّهَ لا يَهدِي القَومَ الكافِرِينَ [۱۰۷] أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّهُ عَلى قُلُوبِهِم وَ سَمعِهِم وَ أَبصارِهِم وَ أُولئِكَ هُمُ الغافِلُونَ [۱۰۸] لا جَرَمَ أَنَّهُم فِي الآخِرَةِ هُمُ الخاسِرُونَ [۱۰۹] ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هاجَرُوا مِن بَعدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ [۱۱۰] -قرآن-۱-۶۶۱ يَومَ تَأتِي كُلُّ نَفسٍ تُجادِلُ عَن نَفسِها وَ تُوَفّى كُلُّ نَفسٍ ما عَمِلَت وَ هُم لا يُظلَمُونَ [۱۱۱] وَ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً قَريَةً كانَت آمِنَةً مُطمَئِنَّةً يَأتِيها رِزقُها رَغَداً مِن كُلِّ مَكانٍ فَكَفَرَت بِأَنعُمِ اللّهِ فَأَذاقَهَا اللّهُ لِباسَ الجُوعِ وَ الخَوفِ بِما كانُوا يَصنَعُونَ [۱۱۲] وَ لَقَد جاءَهُم رَسُولٌ مِنهُم فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ العَذابُ وَ هُم ظالِمُونَ [۱۱۳] فَكُلُوا مِمّا رَزَقَكُمُ اللّهُ حَلالاً طَيِّباً وَ اشكُرُوا نِعمَتَ اللّهِ إِن كُنتُم إِيّاهُ تَعبُدُونَ [۱۱۴] إِنَّما حَرَّمَ عَلَيكُمُ المَيتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحمَ الخِنزِيرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَيرِ اللّهِ بِهِ فَمَنِ اضطُرَّ غَيرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ [۱۱۵] - قرآن-۱-۷۴۱ وَ لا تَقُولُوا لِما تَصِفُ أَلسِنَتُكُمُ الكَذِبَ هذا حَلالٌ وَ هذا حَرامٌ لِتَفتَرُوا عَلَى اللّهِ الكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفتَرُونَ عَلَى اللّهِ الكَذِبَ لا يُفلِحُونَ [۱۱۶] مَتاعٌ قَلِيلٌ وَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۱۱۷] وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمنا ما قَصَصنا عَلَيكَ مِن قَبلُ وَ ما ظَلَمناهُم وَ لكِن كانُوا أَنفُسَهُم يَظلِمُونَ [۱۱۸] ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابُوا مِن بَعدِ ذلِكَ وَ أَصلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ [۱۱۹] إِنَّ إِبراهِيمَ كانَ أُمَّةً قانِتاً لِلّهِ حَنِيفاً وَ لَم يَكُ مِنَ المُشرِكِينَ [۱۲۰] -قرآن-۱-۶۳۷ شاكِراً لِأَنعُمِهِ اجتَباهُ وَ هَداهُ إِلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ [۱۲۱] وَ آتَيناهُ فِي الدُّنيا حَسَنَةً وَ إِنَّهُ فِي الآخِرَةِ لَمِنَ الصّالِحِينَ [۱۲۲] ثُمَّ أَوحَينا إِلَيكَ أَنِ اتَّبِع مِلَّةَ إِبراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ المُشرِكِينَ [۱۲۳] إِنَّما جُعِلَ السَّبتُ عَلَى الَّذِينَ اختَلَفُوا فِيهِ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَيَحكُمُ بَينَهُم يَومَ القِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَختَلِفُونَ [۱۲۴] ادعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالحِكمَةِ وَ المَوعِظَةِ الحَسَنَةِ وَ جادِلهُم بِالَّتِي هِيَ أَحسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعلَمُ بِالمُهتَدِينَ [۱۲۵] -قرآن-۱-۶۳۶ وَ إِن عاقَبتُم فَعاقِبُوا بِمِثلِ ما عُوقِبتُم بِهِ وَ لَئِن صَبَرتُم لَهُوَ خَيرٌ لِلصّابِرِينَ [۱۲۶] وَ اصبِر وَ ما صَبرُكَ إِلاّ بِاللّهِ وَ لا تَحزَن عَلَيهِم وَ لا تَكُ فِي ضَيقٍ مِمّا يَمكُرُونَ [۱۲۷] إِنَّ اللّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوا وَ الَّذِينَ هُم مُحسِنُونَ [۱۲۸] -قرآن-۱-۳۰۱ معنی لغات: یلحدون الیه- توجّه باو میکنند و وابسته باو میدارند. اعجمی- آنکه زبانش غیر فصیح و نارسا است و آنکه از نژاد عرب نیست. لسان- زبان که عضو مخصوص باشد و لغت مثل فارسی که ما میگوئیم بزبان عرب سخن گفت یعنی بآن لغت. رغدا- زندگی بخوشی و وسعت در احتیاجات. انعم- جمع نعمت مثل «اشدّ» بتشدید دال که جمع شدّت است و یا جمع نعم است مثل ودّ که جمع آن اودّ بتشدید است و یا جمع نعماء است مثل بأساء و ضرّاء که جمع آنها اؤس و اضرّ است. لباس الجوع و الخوف- کنایه است از شدّت گرفتاری بگرسنگی و ترس که اثر آنها در بدن نمودار است مانند لباس و یا فراگیر انسان است مانند لباس که تمام بدن را میگیرد. جهت نزول: کشف: اعراب گفتند: محمّد مردم و پیروان خود را فسوس و مسخره دارد، امروز دستوری میآورد، فردا آنرا عوض میکند و آسانتر میآورد، چون به- میل خود چیزی میگوید و دروغ میسازد بر آن پایدار نمیماند. آیت صد و یک «وَ إِذا بَدَّلنا آيَةً» نقل سخن و جواب آنها است. -قرآن-۲۳۸-۲۶۲ [صفحه ۳۷۷] ترجمه: ۱۰۱ اینکه کافران دوست شیطانند که اگر حکمی از قرآن عوض کردیم: و آیتی منسوخ شد میگویند: محمّد از خود دروغ میسازد، ولی خداوند میداند چه میفرستد و ایشان بیشترشان بیخبرند که چه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میگویند و عاقبت کارشان چه میشود. ۱۰۲ تو ای محمّد بگو جان پاک و روح القدس قرآن را بفرمان خدا با درستی و راستی آورد تا مؤمن پای و دلش استوارتر شود و موجب رهبری و امیدواری مسلمانان باشد. جهت نزول: طبری: آهنگری مسیحی بنام بلعام بمکّه بود که پیغمبر نزد او میرفت و تربیتش میکرد و زبان او رسا نبود و اعجمی بود، مردم که پیغمبر را میدیدند آنجا میرود و برمیگردد گفتند از آن مرد اینکه چیزها میآموزد، عکرمه گفته است او غلامی از بنی مغیره اعجمی زبان بود که پیغمبر باو خواندن قرآن میآموخت، قتاده گفته است: او غلامی از بنی الحضرمی بود بنام یعیش که میتوانست خط بخواند، عبد- اللّه بن مسلم حضرمی گفته است: دو طفل از یمن غلام ما بودند بنام یسار و جبر که تورات میخواندند و پیغمبر [ص] نزد آنها می‌نشست، عربها گفتند: محمّد آنجا می‌نشیند که از آنها چیزی یاد بگیرد. ضحّاک گفته است: اعراب می‌گفتند: محمّد از سلمان فارسی مطالب خود را یاد میگیرد، سعید بن مسیّب گفته است: مردی بود که چون قرآن بر پیغمبر نازل میشد او مینوشت و در جمله‌های آخر آیه اتّفاق میشد که درست نمیشنید و دوباره از پیغمبر میپرسید مثل «سمیع علیم- عزیز حکیم» و غیر اینها، و ممکن بود پیغمبر در گرفتاری و لرزه‌ی وحی بود که او میپرسید و پیغمبر جواب میداد «عزیز حکیم یا سمیع علیم یا عزیز علیم» و میفرمود هر کدام نوشتی درست است. آن مرد نویسنده از اینکه فرمایش پیغمبر [ص] راه خود را گم کرد و بخود مغرور شد و گفت: محمّد اینها را بمن وامیگذارد و آنچه میخواهم مینویسم، و مقصود از قرائت هفتگانه و سبعهٔ احرف همین اختلاف مختصر در قرائت است، و باین نقل سعید بن مسیّب مقصود از «إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» همین مرد نویسنده است و آیت ۱۰۳ «وَ لَقَد نَعلَمُ أَنَّهُم يَقُولُون» برای جواب اینکه جور گفتگوها نازل شد. -قرآن-۱۴۵۲-۱۴۸۱-قرآن-۱۵۱۸-۱۵۵۹ ترجمه: ۱۰۳ ما خبر داریم که میگویند: محمّد از آن آدمی قرآن فرا میگیرد با اینکه او [صفحه ۳۷۸] اعجمی است و کند زبان و اینکه سخن فصیح عرب است ۱۰۴، آنها که [چنین فکر میکنند و] آیات حقّ را نمیپذیرند لایق هدایت نیستند و عاقبت‌شان عذابی است دردناک [تو ای محمّد دروغ نمیسازی و تهمت نمیبندی] ۱۰۵ آن کس تهمت میزند و دروغ می- بندد که خود دروغگو است و منکر آیات حقّ. جهت نزول: قتاده گفته است: اعراب بنو المغیره عمّار یاسر را در چاهی بنام «بئر میمون» فرو کردند که بمحمّد کافر شو، او هم با کمال کراهت پیروی آنها کرد. در آیت ۱۰۶ جمله‌ی «إِلّا مَن أُكرِهَ وَ قَلبُهُ مُطمَئِنٌّ بِالإِيمانِ» برای او نازل شد. -قرآن-۱۹۸-۲۵۶ ترجمه: ۱۰۶ آنکه ایمان در دل استوار دارد شاید از ناچاری کلمه‌ی کفری بر زبان آرد، ولی آنها که دل بکفر سپردند سزاوار خشم خدا و عذاب دردناکند ۱۰۷ چون دنیا را بر آخرت برگزیدند و قابل هدایت نیستند، ۱۰۸ اینگونه مردم را خداوند بر دل و چشم و گوش مهری نهاده که از همه چیز بی‌خبرند و خواه و ناخواه زیاندیده‌ی جهان آینده‌اند. جهت نزول: مجمع: نقل کرده‌اند که چند نفر از مردم مکه یکی عیّاش بن ابی ربیعه برادر بشیر [رضاعی] ابو جهل و دیگر ابو جندل بن سهیل بن عمرو و غیر اینها عدّه‌ای مسلمان بودند اعراب که آنها را آزار میکردند که کافر شوند، آنها بزبان پذیرفتند و چیزی گفتند که اعراب را راضی کردند و از مکّه بمدینه هجرت کردند و با مسلمین در جنگ کافران شرکت کردند، آیت ۱۱۰ «ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِين» برای اینها نازل شد، و نیز در مجمع نوشته است: اینکه جمله «من شرح بالکفر صدرا» در آیت ۱۰۶ برای عبد اللّه بن ابی سرح نازل شد که نویسنده‌ی پیغمبر [ص] بود و مرتدّ شد و بمکّه فرار کرد و پیغمبر روز فتح مکّه فرمود او را بکشند، عثمان میانجی شد پیغمبر معاف فرمود. -قرآن-۴۰۲-۴۳۸ ترجمه: ۱۰۹ لکن فضل و رحمت پروردگار تو برای آن مردمی است که گرفتار کافران شدند و خود را از چنان بلاء آسوده کردند و هجرت و ترک وطن نمودند و بر سختیها شکیبا شدند و با کافران جنگیدند ۱۱۰ و البتّه از پس گرفتاری و کفر اجباری و [صفحه ۳۷۹] چنین نکوکاری خدای تو آمرزنده است و مهربان ۱۱۱ در آن روز که هر کسی از خود دفاع کند و عذری برای گذشته‌ی خود بتراشد و آسایش خویشتن خواهد و بهر کس آن رسد که بزندگی کرده نه کم و نه زیاد که آنجا بر کس ستم نخواهد بود. ۱۱۲ اینک مثلی از خدا بشنوید [و حال خود بسنجید و پند گیرید] که مردم یک آبادی با آسودگی که از هر سو نعمت فراوان میرسید و بهره‌مند میشدند، چون مست نعمت شدند و نافرمان، خداوند بناامنی و گرسنگی گرفتارشان کرد ۱۱۳ و با داشتن پیغمبر و راهنمائی از خود ستم پیشه کردند و منحرف شدند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دچار عذاب خداوندی گشتند ۱۱۴ [و سزای کار خود دیدند اینک شما بهوش باشید] و از اینکه روزیهای پاک حلال که خدا نصیب کرده است بهره‌مند شوید و شکر او کنید که اگر خدا پرستید، قدر نعمت میدانید، ۱۱۵ ولی مردار و خون و خوک بر شما حرام است و آن کشتار که بنام غیر خدا سر بریده شود، البته اگر کسی بناچاری بخورد و تجاوز و عدوان نکند خداوند با مهربانی میآمرزد ۱۱۶ [ولی غافل نباشید که] آنچه را زبان شما بدروغ محکوم بحلال و حرام میکند تا تهمتی بخدا و دین ببندید، بدانید که اینگونه فکر و کار موجب رستگاری نخواهد شد ۱۱۷ و اگرچه چند روزی اندک بهره‌ای ببرید عاقبت بعذابی دردناک گرفتار شوید. ۱۱۸ [ای محمّد اینکه دستورها منحصر بشما نیست] و بر یهود نیز همانها که گفته‌ایم و خبردار هستی حرام بود. و ستم [و تکلیف سخت] در کار نبود ولی آنها بخود ستم کردند ۱۱۹ [و گرفتار شدند] و البتّه از پس همه‌ی اینکه جریان و حوادث آنها که بنادانی بدکار بودند و توبه کردند و صالح شدند خدای تو در دنباله‌ی چنین روش بخشنده و مهربان است. ۱۲۰ [اینکه اعراب مشرک و مخالف، یگانه افتخار خود ابراهیم را در نظر بیاورند که] پیشوائی بود یک تنه بجای یک ملّت رو گردان از هر انحراف و بدی و متوجّه بحقّ و فرمانبردار که هرگز مشرک و بتپرست نشد ۱۲۱ و پیوسته شکرگزار نعمت بود تا برگزیده‌ی حقّ شد و او براه مستقیم هدایتش کرد ۱۲۲ و در دنیا نیکی دید و بآخرت در شمار مردم صالح و رستگار است. ۱۲۳ از پس اینکه مدّت دراز که ابراهیم درگذشته است در منزلت او همین بس که بتو فرمان دادیم پیروی دین او کنی که متوجّه بحقّ بود و مشرک [صفحه ۳۸۰] نبود. ۱۲۴ البتّه برای نسل او دستور شنبه بود [ولی بزیان آنهائی تمام شد] که در انجام آن دو دسته شدند و مخالفت کردند، و البتّه در قیامت باین اختلافات رسیدگی میشود، ۱۲۵ و لکن وظیفه‌ی تو ای محمّد دعوت براه حقّ است با پند و حکمت و اگر بحث و استدلال شد با روشی نیکو باشد و زبانی ملایم [و بیش از اینکه وظیفه‌ای نداری] که خداوند خبر دارد که به راه است و که گمراه است. ۱۲۶ و [اگر از بد رفتاری کافران ناچار شدید] بآزار آنها از آن اندازه که با شما بد کرده‌اند تجاوز نکنید و اگر شکیبا باشید و مجازات نکنید نتیجه‌ی بهتر دارد، ۱۲۷ و تو خود ای محمّد شکیبا باش [که اینکه خود کومک و یاوری است از جانب خدا] و از کفر عرب اندوه مدار و از حیله‌شان در تنگنای مباش ۱۲۸ که خداوند با مردم با تقوی و نیکوکار است. سخن مفسّرین: «یَقُولُونَ إِنَّما یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» ۱۰۳ کشف: غلامی بود از مردم روم بنام یسار یا جبر که پیوسته با پیغمبر بود و از آنچه بانجیل خوانده بود برای آن حضرت نقل میکرد، عکرمه گفته است: او غلام بنی عامر بود بنام یعیش یا عابس بود و غلام حویطب بن عبد العزّی که مسلمان شد و مؤمن بود، و ضحّاک گفته است سلمان بود نحّاس گفته است: اینکه گفته‌ها همه ممکن است درست باشد و سخن کافران مربوط به اینکه اشخاص باشد. -قرآن-۱۵-۵۶ «لِسانُ الَّذِی یُلحِدُونَ إِلَیهِ أَعجَمِیٌّ» ۱۰۳ کشف: جمله‌ی «یُلحِدُون» با فتح و ضم یاء قرائت شده است یعنی زبان آنکه اینکه اعراب متوجّه باو شده‌اند و پنداشته اند معلم تو است غیر عربی است و الکن. -قرآن-۱-۵۲-قرآن-۷۱-۸۴ «لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِینٌ» ۱۰۳ فخر: اینکه جمله میفهماند که بر فرض دعوای دروغ شما درست باشد و مطلبی پیغمبر از آن مرد فرا گرفته باشد بر اعجاز او بس که بعربی فصیح گفته است. -قرآن-۱-۳۰ «إِنَّما یَفتَرِی الکَذِبَ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ» ۱۰۵ فخر: مقصود از اینکه جمله جواب دیگری است بر گفته‌ی اعراب که دیگری پیغمبر را تعلیم میدهد باین بیان که چون، بآیات حقّ ایمان ندارند تهمت میزنند و دروغ جعل میکنند و قرآن را مولود تعلیم -قرآن-۱-۵۶ [صفحه ۳۸۱] دیگران میشمارند و معلوم است آنکه ایمان ندارد و دروغ می‌بندد دشمن است و سخنش نامسموع. روح البیان: یعنی دروغسازی لایق آن کس است که مؤمن نیست چون، چنین کس باک ندارد و معتقد نیست که عاقبت گرفتار میشود، ولی مؤمن است که از تهمت و دروغ ترسان است و احتراز دارد. «وَ أُولئِکَ هُمُ الکاذِبُونَ» ۱۰۵ مجمع: یعنی عادت اعراب دروغ گفتن است و اینکه خوی بد منحصر بآنها است، و از پیغمبر روایت شده است که در پاسخ پرسش از حال مؤمن که ممکن است دزدی و بزهکاری کند! فرمود: ممکن است ولی در برابر پرسش از دروغ مؤمن فرمود: دروغ نمیگوید و اینکه آیه را قرائت فرمود. -قرآن-۱-۳۴ «مَن کَفَرَ بِاللّهِ مِن بَعدِ إِیمانِهِ إِلّا مَن أُکرِهَ» تا آخر آیه ۱۰۶ مجمع: اینکه جمله‌ها دو جور معنی شده است: -قرآن-۱-۶۶ ۱- آنکه از پس ایمان کافر شد و سینه‌ی خود برای پذیرش کفر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گشاده و آماده کرد مشمول غضب خداوندی است مگر آنکه مجبور شد و کلمه‌ی کفر از ناچاری بزبان آورد و دلش بر ایمان مستقرّ بود، گناهی ندارد. ۲- اینکه جمله‌ها دنباله‌ی جمله‌ی جلو است «إِنَّما یَفتَرِی الکَذِب» یعنی آنکس دروغ میسازد و تهمت میزند که از پس ایمان کافر شده است مگر آنکه دلش آرام باشد و ثابت بایمان و مجبور است که کلمه‌ی کفری بگوید او از اینکه مردم جدا است، لکن آنکه دلبسته‌ی کفر است و از آن خوشحال است غضب خداوند بر او خواهد بود. -قرآن-۴۹-۷۸ «لا جَرَمَ أَنَّهُم فِی الآخِرَةِ هُمُ‌الخاسِرُون» ۱۰۹ حسینی نوشته است: سرمایه عمر ضایع کرده در بازار دنیا سودی بدست نیاوردند و مفلس را در شهر قیامت جز دست تهی و دل پر حسرت و ندامت نخواهد بود. -قرآن-۱-۵۷ قیامت که بازار مینو نهند || منازل باعمال نیکو دهند بضاعت بچندانکه آری بری || و گر مفلسی شرمساری بری که بازار چندانکه آکنده‌تر || تهی دست را دل پراکنده‌تر [صفحه ۳۸۲] «مِن بَعدِ ما فُتِنُوا» ۱۱۰ مجمع: «فُتِنُوا» با ضم فاء و کسر تاء قرائت شده است: یعنی گرفتارشان کردند، و با فتح فاء و تاء خوانده‌اند یعنی خود را گرفتار کردند و آنچه نمیخواستند بگویند گفتند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۳۷-۴۷ ومَ تَأتِی کُلُّ‌نَفسٍ تُجادِلُ‌عَن نَفسِها» ۵۹۵۹۵۹ کشف نوشته: یعنی روز قیامت هر کسی خود را حجّتی میجوید و عذری میآورد، اهل فترت گویند که رسول ندیدیم دیوانه گوید: خبر نداشتم، طفل گوید: ببلوغ نرسیدم، جلّاد گوید: مأمور بودم، می- خواره گوید: علّت داشتم، بینماز گوید: شغل داشتم، نادان گوید: ندانستم، چاکر و شاگرد گوید: مستضعف بودم، عاشق گوید: نشگیفتم«۵۹». -قرآن-۱-۵۴-پاورقی-۳۹۵-۳۹۷ روح البیان: حافظ گفته است: دام سخت است مگر لطف خدا یار شود || ورنه آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم و نیز گفته: سزدم چو ابر بهمن که در اینکه چمن بگریم || طرب آشیان بلبل بنگر که زاغ دارد در تأویلات نجمیّه گفته است: هر نفسی باندازه‌ی بقای وجودی خود جدل و کوشش برای خود میکند یا بمنظور دفع ضرر یا جلب منفعت حتّی پیغمبران [ع] که در آن روز بخود مشغول هستند و میگویند: چه کنم! مگر شخص مقدّس محمّد [ص] که او از خود بیخبر و فانی است و بحقّ باقی است و در اندیشه‌ی افاضه‌ی خیر است و میگوید ای وای امّتم چه میشود! زیرا پیغمبر در مرتبه‌ی وجود بدنیا و عالم مادّی مقدّم است و در مقام آخرت مؤخّر است و آخرین موجود است و گناهش آمرزیده شده است، در شب معراج چون در آنجا باو خطاب شده است «و السّلام علیک ایّها النّبیّ و رحمة اللّه و برکاته» پس بسلام حقّ از وجود خود فانی شد و برحمت حقّ ببقاء حقّ باقی ماند، و همان رحمت باقیه حقّ است که مرسل بر کافّة النّاس و مأمور تربیت همه‌ی بشر است و در همان ضیافت معراجی عدّه‌ای از خواص- [صفحه ۳۸۳] پیروان خود را مستفیض و بهره‌مند کرد که گفت «السّلام علینا و علی عباد اللّه الصّالحین» یعنی آن سلام حقّ بر آن کسان که شایسته‌ی گذشت از خویشتن هستند برای وصول بحقّ و شمول سلام حقّ، و البتّه اینها هستند که در آن روز مجادله و دفاع از نفس خود ندارند و آن موقع که همه میگویند: نفسی نفسی، آنها می‌گویند: ربّی ربّی. «ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا قَریَةً تا آخر» ۱۱۲ طبری: مقصود مردم شهر مکّه است که غیر از دیگر عربها بودند و بجنگ و غارت بیابانهای چادر نشین گرفتار نبودند و چون در یکجا مستقرّ بودند که راه تجارت و رفت و آمد بود، آنچه احتیاج داشتند از خارج میرسید و ناچار از انتقالات فصلی و گشتن پی آب و علف نبودند. -قرآن-۳-۳۳ ابو الفتوح نوشته است: در «قَریَةً» سه قول گفتند: ۱- عبد اللّه عبّاس و قتاده و مجاهد گفتند: مکّه است، ۲- سلیمان بن حسن گفت که ما در آن وقت که مردمان بر عثمان خروج کردند با حفصه بنت عمر از مکّه میآمدیم، او در راه خبر عثمان پرسید از دو سوار که از مدینه میآمدند، گفتند: او در مدینه چون محبوسی است، سرای بر او حصار کرده‌اند، حفصه گفت: مدینه آن شهر است که خدا گفت: «ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا قَریَةً» تا آخر، ۳- دیگر مفسّران گفتند: مراد مدینه‌ای است نامعیّن هر شهری که باشد که غرض خدا مثل است. -قرآن-۳۱-۴۰-قرآن-۴۴۹-۴۸۲ فخر: عقلاء گفته‌اند: ثلاثة لیس لها نهایة || الامن و الصّحّة و الکفایة یعنی سه چیز است که باید همیشه باشد: آسودگی، تندرستی، روزی به- اندازه‌ی زندگی. و کلمه‌ی «آمنة» اشاره است بآسودگی و «مطمئنّة» مقصود تندرستی است که هوای مکّه مناسب با مزاج آنها بود و گرفتار بیماریها نبودند، و «یَأتِیها رِزقُها» اشاره است به سوّم. -قرآن-۱۴۸-۱۶۶ «فَکَفَرَت بِأَنعُمِ اللّهِ» ۱۱۲ فخر: مقصود بالاتر نعمت خداوند بر مردم مکّه -قرآن-۱-۳۲ [

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صفحه ۳۸۴] است که پیدایش پیغمبر باشد و آزار آن حضرت. «فَأَذاقَهَا اللّهُ لِباسَ الجُوعِ وَ الخَوفِ» ۱۱۲ مجمع: الخوف با نصب قرائت شده است که مفعول «اذاق» باشد ولی قرائت مشهور با جر است. فخر: -قرآن-۱-۵۱ مفسّرین گفته‌اند: یعنی خداوند هفت سال مردم مکّه را گرفتار گرسنگی کرد تا اینکه استخوان و موی آغشته بخون و مردار خوردند، و پیوسته از سرایا و دسته‌های مأمورین پیغمبر [ص] که در اطراف مکّه میگشتند و غارت میکردند ترسناک و بی‌آرام بودند. و نقل کرده‌اند: إبن راوندی«۶۰» بابن اعرابی ادیب مشهور گفت: مگر لباس چشیدنی است! و مقصودش اعتراض بر اینکه جمله بود «فَأَذاقَهَا اللّهُ لِباسَ الجُوعِ»«۶۱» او بجوابش گفت «لا- بأس و لا- لباس یا ایّها النّسناس هب انّک تشک انّ محمّدا ما کان نبیّا اما کان عربیّا»! یعنی اینگونه عبارت بد نیست و مقصود لباس نیست ای نسناس گیرم که در پیغمبری آن حضرت دو دل هستی، عرب بودن او که تردیدی ندارد و زبانش به اینکه گونه جمله روان بوده است و عرب آنرا درست میدانسته است، و چون مردم مکّه غذائی نداشته‌اند حال ایشان اینجور توصیف شده است که بجای خوردنی گرسنگی میچشیدند و چون اینکه گرسنگی زیاد بود تمام بدن‌شانرا فرا گرفته بود، پس گرسنگی و ترس طوری بر آنها فراگیر شده بود که بجای چشیدنی و پوشیدنی آنها بود، و اینکه دو حالت آن مردم بصورت چنین جمله نشان داده شده است.او بجوابش گفت «لا- بأس و لا- لباس یا ایّها النّسناس هب انّک تشک انّ محمّدا ما کان نبیّا اما کان عربیّا»! یعنی اینگونه عبارت بد نیست و مقصود لباس نیست ای نسناس گیرم که در پیغمبری آن حضرت دو دل هستی، عرب بودن او که تردیدی ندارد و زبانش به اینکه گونه جمله روان بوده است و عرب آنرا درست میدانسته است، و چون مردم مکّه غذائی نداشته‌اند حال ایشان اینجور توصیف شده است که بجای خوردنی گرسنگی میچشیدند و چون اینکه گرسنگی زیاد بود تمام بدن‌شانرا فرا گرفته بود، پس گرسنگی و ترس طوری بر آنها فراگیر شده بود که بجای چشیدنی و پوشیدنی آنها بود، و اینکه دو حالت آن مردم بصورت چنین جمله نشان داده شده است. -پاورقی-۲۹۴-۲۹۶-قرآن-۳۹۸-۴۳۶-پاورقی-۴۳۷-۴۳۹ [صفحه ۳۸۵] «فَکُلُوا مِمّا رَزَقَکُمُ اللّهُ» ۱۱۴ فخر: کلبیّ گفته است: چون بدستور پیغمبر [ص] روابط تجارتی اجناس بمکه از طرف پیغمبر [ص] ممنوع شد، و آنها سخت در تنگنای روزی و لوازم زندگی افتادند، رؤساء و بزرگان مکّه حضور پیغمبر عرض کردند: مردها با تو دشمن شدند، ولی زن و بچه چه تقصیر دارند! پیغمبر [ص] اجازه فرمود که نقل خوردنی بمکّه ممنوع نیست و مردم خوردنی بآن جا بردند، اینکه جمله در دنباله‌ی اینکه قضیّه است که اینها را خدا روزی شما کرده است بخورید و دست از کفر بردارید، إبن عبّاس گفته است: یعنی ای مسلمانان از اینکه غنیمتها که روزی شما کردیم بخورید که حلال است و پاک. -قرآن-۱-۳۷ «إِنَّما حَرَّمَ عَلَیکُمُ المَیتَةَ» ۱۱۵ فخر: احکام اینکه آیه در چهار سوره‌ی النّحل و انعام که بمکّه نازل شده است و بقره و مائده که بمدینه نازل شده است مکرّر شده است و در سوره‌ی انعام اوّل گفته شده است «لا أَجِدُ فِی ما أُوحِیَ إِلَیَّ مُحَرَّماً عَلی طاعِمٍ» یعنی هیچ چیز بر من حکم حرمتش نرسیده است مگر همان مردار و دنباله‌ی آن و هم در سوره‌ی مائده گفته شده است «أُحِلَّت لَکُم بَهِیمَةُ الأَنعامِ» یعنی چیزی از چهار پایان که در اختیار دارید حرام نیست در دنباله‌ی آن محرّمات بآن گفته شده است پس چون در چهار سوره‌ی قرآن خوردنیهای حرام همین چهار چیز است نمیتوان حکم بحرمت چیز دیگر کرد مگر باجماع و دلائل قطعی. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۲۴۸-۳۱۰-قرآن-۴۴۱-۴۸۰ «وَ لا تَقُولُوا لِما تَصِفُ أَلسِنَتُکُمُ الکَذِبَ هذا حَلالٌ» ۱۱۶ فخر: در دنباله‌ی تعیین محرّمات تأکید شده است که عربها خود سرانه چیزیرا حلال و حرام نکنند که عاقبت آن مجازات سخت است. -قرآن-۱-۶۸ مجمع: بقرائت شاذّ «الکَذِب» با کسر باء خوانده شده است که بدل و تابع باشد از «کم» که مضاف الیه است و مسلم بن محارب «الکَذِب» با رفع خوانده است که صفت و تابع السنهٔ باشد که فاعل است و جمع کاذب و معنی چنین خواهد بود: آنچه که زبانهای دروغگوی شما توصیف میکند. -قرآن-۲۰-۳۱-قرآن-۱۴۴-۱۵۵ «وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمنا» ۱۱۷ مجمع: ارتباط اینکه آیه و مناسبت ذکر -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۳۸۶] اینکه مطلب در اینجا برای اینکه است که آنچه اعراب محکوم بحلال و حرام میکردند نه در تورات است که بگویند در دین یهود بوده است، ما هم معیّن می‌کنیم و نه در قرآن است و بعضی گفته‌اند: برای اینکه گفته شده است تا مردم بفهمند که بر یهود فقط

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چیزهای معیّن حرام بوده است نه همه چیز خوب پس بر مسلمانان هم فقطّ چیزهای معدود حرام است. «إِنَّ إِبراهِیمَ کانَ أُمَّةً قانِتاً» ۱۲۰ طبری: ابو عبید نزد عبد اللّه مسعود رفت و گفت: اگر از تو نپرسم از که بپرسم! بمن بگو مقصود از امّت چی است! گفت آنکه چیزهای خوب بمردم یاد میدهد و «قانت» یعنی مطیع و فرمانبردار. -قرآن-۱-۴۳ مجمع: اینکه کلمه چند معنی شده است: إبن اعرابی گفته است: مرد عالم را «امت» مینامند و بیشتر مفسّرین اینکه طور معنی کرده‌اند. قتاده گفته است: یعنی پیشوای هدایت و براه بودن، دیگری گفته است: یعنی آنکه قوام مردم باو است، و گفته‌اند: یعنی کار یک ملّت را او انجام میداد، و هم گفته‌اند: چون ابراهیم بتنهائی موحّد و خدا پرست بود امّت نامیده شده است، و گفته‌اند: چون مسیحیها و یهود می‌گفتند: ابراهیم از ما بوده است، اینکه آیه برای ردّ ادّعای آنها است که مثل شما مشرک نبوده است. «أَنِ اتَّبِع مِلَّةَ إِبراهِیمَ ۱۲۳ ابو الفتوح: یعنی دعوت کن مردم را به روش ابراهیم که توحید و عدل و نهی از کفر و شرک باشد و بعضی گفته‌اند: مراد بملّت تکالیف عقلی است. -قرآن-۱-۳۶ کشف: بعضی گفته‌اند مقصود دستور مناسک حجّ است که بروش ابراهیم اعمال حجّ انجام شود. «إِنَّما جُعِلَ السَّبتُ عَلَی الَّذِینَ اختَلَفُوا فِیهِ» ۱۲۴ نیشابوری: در کشّاف، گفته است: کلمه‌ی «سبت» مصدر است از فعل «سبت الیهود» یعنی احترام کرد و بزرگ داشت روز شنبه را و معنی آیه اینکه است: خدا عاقبت بد روز شنبه را که مسخ و تبدیل بصورت بوزینه بود بر آنمردم وارد کرد که یک دل و یک عقیده باحکام و وظائف -قرآن-۱-۶۴ [صفحه ۳۸۷] روز شنبه رفتار نکردند و اختلاف با یکدیگر پیدا کردند و گاهی شکار ماهی را در آن روز حرام میشمردند و از آن خودداری میکردند و گاهی مجاز میدانستند و اقدام می- کردند. کشف: بعضی گفته‌اند: چون روز آدینه از جانب حقّ معیّن شد که محترم بدارند، و یهود گفتند: روز شنبه محترم است که خدا بیکار شده است، و از آفرینش عالم فارغ شده است، و عدّه‌ای گفتند: روز یک شنبه محترم است که روزی است که خداوند دست اندر کار آفرینش جهان شده است، اینکه اختلاف و نافرمانی موجب شد که از فضیلت آدینه محروم شدند و کار سخت در روز شنبه بر ایشان معیّن شد و اینکه است معنی اینکه آیه «جُعِلَ السَّبتُ عَلَی الَّذِین». -قرآن-۴۶۴-۵۰۱ «ادعُ إِلی سَبِیلِ رَبِّکَ بِالحِکمَةِ» ۱۲۵ طبری: یعنی مردم را دعوت باسلام کن همان طور که بتو وحی میشود و بآنچه در کتاب فرستاده‌ی بتو معیّن میشود. -قرآن-۱-۴۴ کشف: یعنی بوسیله‌ی سنّت دعوت کن باسلام و دین. ابو الفتوح: یعنی با سخن درست دعوت کن بدین. مجمع یعنی دعوت بدین کن بوسیله‌ی قرآن. و چون فرمان بنیک و جلو- گیری از بد میکند آنرا حکمت نامیده‌اند. و گفته‌اند: حکمت یعنی شناسائی نیک و بد و صلاح و فساد کار زندگی. فخر: یعنی دعوت کن بدلائل قطعی که موجب عقیده‌ی یقینی در دل بشود روح: یعنی بدلیل قطعی بر عقیده‌ی بحقّ که شبهه و تردید از دل ببرد و البتّه اینکه گونه دعوت مختصّ بخواصّ امت است که طالب حقایق هستند. «وَ المَوعِظَةِ الحَسَنَةِ» ۱۲۵ طبری: یعنی همان طور که در قرآن پند و عبرت یادآوری شده است و نعمتهای حقّ شمرده شده است و برای مردم استدلال شده است، تو مردم را دعوت کن. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: یعنی بطوری که از زشتی بدشان آید و مایل بترک آن شوند، و دلهاشان از قساوت بدکاری ملایم و نرم شود، و إبن عبّاس گفته است: حکمت [صفحه ۳۸۸] پیغمبری است و موعظه‌ی حسنه قرآن است. ابو الفتوح: یعنی با پند نیکو. فخر: یعنی بوسیله‌ی نشانه و علامتها که موجب خوشبینی مردم باشد، و استدلالها که آنها را قانع کند. روح البیان: وعظ یعنی یادآوری و گفتن مجازات و پاداش عالم دیگر که موجب نرمدل شدن باشد و اینکه کار بوسیله‌ی استدلال اقناعی و نقل حکایات و داستانها بایستی انجام شود و برای دعوت عوام و توده‌ی مردم بکار میرود. «وَ جادِلهُم بِالَّتِی هِیَ أَحسَن» ۱۲۵ طبری: یعنی با آنها خصومت و بحث کن و برتری خود را ثابت کن بطریق بهتر که از جرائم آنها درگذری و بآزاری که تو را کردند ننگری و در وظیفه‌ی خود و ابلاغ رسالت کوتاهی نکنی. -قرآن-۱-۴۱ تبیان: یعنی آنها را از عقیده‌ی خودشان منصرف کن بطوری که در استدلال و سخن از حقّ منحرف نشوی، و آرامش خود و ارفاق بآنها را رعایت کنی. مجمع: یعنی بوسیله‌ی قرآن و دلیلهای خوبی که در اختیار داری با آنها گفتگو کن. و بعضی گفته‌اند: یعنی با آنها بآن اندازه بحث و خصومت کن که بتوانند تحمل کنند و بر خود هموار نمایند. چنانکه در حدیث است: ما پیغمبرها مأمور هستیم با مردم باندازه‌ی خردشان سخن بگوئیم. ابو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الفتوح: یعنی مردم را آزار مکن و از کار خود نیز باز ممان، و بعضی گفته‌اند اینکه آیه نسخ شده است بآیت دستور جنگ. فخر: یعنی خصومت کن با دلیلهائی که دهان طرف بسته شود و ناچار بتسلیم باشد، و اینکه روش بایستی برای آن دسته از مردم بکار رود که پی حقیقت- شناسی و تحصیل یقین نیستند و فقطّ میخواهند جدل و خصومت کنند و آشوب بپا نمایند. حسینی: در ترجمه‌ی رشف [!] چنین تعبیر شده است که اینکه سه طریق اشاره بروشهای سه گانه‌ی وصول بحقّ است که حقیقت و شریعت و طریقت باشد و میگویند [صفحه ۳۸۹] حقیقت آن است که بیواسطه از حقّ بآدمی میرسد، شریعت آن است که بوسیله‌ی پیغمبران در دسترس انسان گذارده میشود، طریقت ادب و انضباط آدمی است در حقّ طلبی و حقیقت جوئی. و چون در دعوت بدین، سه راه معیّن شده است حکمت برای وصول بحقیقت است که بخشش و موهبت حقّ است بیواسطه در میان آن کرامت و بزرگواری را که بشر توانائی شرکت در آن ندارد. پس حکمت وسیله‌ی دعوت بحقیقت است، و موعظه‌ی حسنه مناسب است که وسیله‌ی دعوت بطریقت باشد چون اساس آن برعایت ادب است و خوشخوئی پس باید با پند و نصیحت ادب و انضباط آموخته شود. و مجادله و بحث با روش مستحسن مناسب است برای دعوت بشریعت که بیان احکام حلال و حرام است پس باید عوام مردم با منطق و استدلال و شاهد و مثال راهنمائی بسوی احکام و وظایف خود شوند. و از اینکه بیان معلوم میشود که پیغمبر باید بعموم خواصّ و عوام ابلاغ دین کند و هر کس بهر مرتبه باشد بواسطه‌ی آن حضرت رهبری و دعوت شود، و گفته‌ی شیخ عطار است: نور او چون اصل موجودات بود || ذات او چون معطی هر ذات بود واجب آمد دعوت هر دو جهانش || دعوت ذرّات پیدا و نهانش روح البیان: شیخ سمرقندی در تفسیر خود گفته است: اگر مردم جاهل و بیخرد بوسیله‌ی حکمت رهبری شوند سودی نبرند: نکته گفتن پیش کژ فهمان ز حکمت بیگمان || جوهری چند از جواهر ریختن پیش خر است و در مثنوی است: کی توان با شیعه گفتن از عمر || کی توان بر بط زدن در پیش کر و در تأویلات نجمیّه است که موعظه‌ی حسنه مدارا کردن است و با نرم زبانی سخن گفتن و در پرده مطلب را فهماندن و بخلوت بودن که نصیحت در جلو دیگران سرزنش است: [صفحه ۳۹۰] گر نصیحت کنی بخلوت کن || که جز اینکه شیوه‌ی نصیحت نیست هر نصیحت که بر ملا باشد || آن نصیحت بجز فضیحت نیست : در اینکه آیه اوّل گفته شده است: باید دعوت با حکمت باشد که دلیل قطعی است و نیز دعوت با موعظه‌ی حسنه باشد که استدلال ظنّی و توجّه فکری است، در مرتبه‌ی سوّم دستور بدعوت داده نشده است «و الجدل الاحسن» بلکه دستور داده شده است بجدال در راه نیکو و حسن برای اینکه جدال دعوت نیست و فقطّ الزام و بیچاره کردن طرف است در برابر انکار و مخالفتش«۶۲». -پاورقی-۴۱۳-۴۱۵ «إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعلَمُ بِمَن ضَلَّ ۱۲۵ فخر: چون روان انسان در هر کسی جوری است: بعضی صاف و نورانی و بی‌اعتنا بمادیّات است و بیشتر توجّهش به عالم معنوی و روحانی است. و بعضی دیگر تیره و گرفتار مادّیّات و اسیر خواسته‌های نفسانی که با عالم معنی سر و کار ندارد، و چون اینکه اختلاف استعداد جزء اصل خاصیّت هر فردی است و قابل انقلاب و تبدیل بدیگری نیست بپیغمبر دستور داده شده است که وظیفه‌ی تو دعوت است و جدل و توقّع هدایت جملگی مکن که او است که متلع از صفا و تیرگی نفوس است «وَ إِن عاقَبتُم فَعاقِبُوا بِمِثلِ ما عُوقِبتُم» ۱۲۶ فخر: اینکه آیه را سه جور معنی کرده‌اند: ۱- آنچه مشهور است که در جنگ احد پیغمبر [ص] دید با حمزه چنان -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۵۶۰-۶۱۳ [صفحه ۳۹۱] فصاحت کرده‌اند، فرمود با هفتاد نفر عرب اینکه رفتار خواهم کرد، جبرئیل اینکه آیات آخر سوره‌ی نحل را آورد که اگر کردار آنها را بخواهید دنبال کنید باید بهمان اندازه باشد، و اگر بگذرید بهتر است، پیغمبر از تصمیم خود منصرف شد و از اینکه جهت گفته- اند: اینکه چند آیه بمدینه بوده است و بقیّه سوره بمکّه نازل شده است. ۲- اینکه آیه پیش از دستور جهاد بوده است بآن زمان که بایستی فقطّ با کسی بجنگد که اقدام بجنگ کند و زیادی تجاوز نباشد باین آیه «قاتِلُوا فِی سَبِیلِ- اللّهِ الَّذِینَ یُقاتِلُونَکُم وَ لا تَعتَدُوا». -قرآن-۱۵۲-۲۳۰ ۳- برای نهی مظلوم است از انتقام بیش از اندازه‌ای که باو ستم شده است، و حقّ اینکه است که اینکه آیه در دنباله‌ی دعوت برای آن باشد که اگر در برابر دعوت و جدال تو مردم ناراضی شدند و آزاری کردند تو هم بهمان اندازه رفتار کن و تجاوز مکن و یا درگذر و شکیبا باش که نتیجه‌اش بهتر است.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«/ وَ اصبِر وَ ما صَبرُکَ إلّا بِاللّهِ» ۱۲۷ روح البیان: جعفر صادق علیه السّلام فرمود: پیغمبران موظّف بصبر شده‌اند و بهتر سود صبر نصیب پیغمبر ما است که صبر او بوسیله‌ی حقّ است نه خودش و باو گفته شده است «وَ ما صَبرُکَ إلّا بِاللّهِ». -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۲۳۴-۲۶۶ «وَ لا تَحزَن عَلَیهِم» ۱۲۷ مجمع: یعنی بر اینکه مردم اندوهناک مباش که منحرف هستند و حقّ ناپذیر، بعضی گفته‌اند: یعنی بر شهدای احد اندوه مدار و صبر کن که تلافی خواهد شد. -قرآن-۱-۲۶ «وَ لا تَکُ فِی ضَیقٍ» ۱۲۷ مجمع: «ضَیقٍ» با فتح و کسر ضاد تلفّظ شده است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۳۸-۴۶ «إنَّ اللّهَ مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوا وَ الَّذِینَ هُم مُحسِنُونَ» ۱۲۸ حسینی نوشته است: -قرآن-۱-۷۴ گفته‌اند: تقوی اشارت است بتعظیم امر خدا و احسان عبارت از شفقت بر خلق خدا و مدار کار اسلام و ایمان برین دو صفت است، نظم: ز احسان خاطر مردم شود شاد || بتقوی خانه‌ی دین گردد آباد بسوی اینکه صفتها گر شتابی || رضای خلق و خالق هر دو یابی روح البیان: معنی «مَع» در «مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوا» ولایت است و فضل خداوندی -قرآن-۲۱-۲۸-قرآن-۳۴-۶۱ [صفحه ۳۹۲] و معنی «مُحسِنُون» یا انجام هر کاری است بنیکی و خوبی و یا در برابر بدکاریست یعنی اگر کسی بد کند از او در میگذرند و مجازات نمیکنند و بدرفتاری ندارند. و در حدیث است: نیکوکار و محسن سه علامت دارد: مبادرت و پیشدستی در اطاعت و خودداری از معصیت و نیکی در برابر بدرفتاری با او، هنگام مرگ هرم إبن حیّان باو گفتند: وصیتی کن، گفت: آنکس وصیت کند که مال دارد، من که ندارم وصیّت بکنم آیات آخر سوره‌ی نحل را بخوانید و مقصودش از «ادعُ إلی سَبِیلِ» بوده است تا آخر. -قرآن-۹-۲۲-قرآن-۵۰۵-۵۲۷ سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۱۰۳ «وَ لَقَد نَعلَمُ أنَّهُم یَقُولُون» خوب نشان میدهد که اعراب کوچکتر حرکت پیغمبر را زیر نظر داشتند و نشستن آن حضرت را با مردی که فکری داشته یا چیزی میخوانده است راه بهانه یافته و قرآن و شخصیّت پیغمبر را وابسته باو کرده‌اند، و قرآن هم جلو بهانه‌ی آنها را گرفته است و اگر چیزی جز همینها که گفته‌اند و جواب شنیده‌اند قابل بهانه گیری میبود باز میگفتند و اعتراض میکردند، اینکه است که دعوی بعضی مسیحیها باستفاده‌ی پیغمبر از بحیرای راهب و یا استفاده در امثال قرآن از انجیل اگر اعراب می- توانستند سالها پیش اینکه تهمت را میزدند و بهانه را دست می‌گرفتند و قرآن هم جواب آنها را میداد پس معلوم میشود سفر شام پیغمبر و ملاقات با بحیرای راهب و دیگران بیش از دیدار بچه‌ی نابالغ و بی‌تمیز نبوده است، چنانکه در احوال آن حضرت نوشته‌اند و اعراب آنرا میدانسته‌اند و جای زباندرازی نداشته‌اند که نگفته‌اند، و معلوم است که اینکه سرگذشتها بوسیله‌ی همانها مانده و نقل شده است و نمیتوان ادّعا کرد که چون در دوران اسلام اینها را نوشته‌اند آنچه بر ضرر بوده است از قلم افتاده است و موارد ساده ضبط شده است، زیرا در آن دوران که پیغمبر [ص] رفته! و اعراب در قافله بوده‌اند و دیده‌اند اسلام نبوده و در موقع ادّعای پیغمبری همانها بوده‌اند و میتوانسته‌اند اعتراض کنندکه اینکه سخنان تو از آن ملاقات در مسافرت است ولی چون آن مسافرتها باندازه‌ی رفت و آمد با یک -قرآن-۴۳-۸۴ [صفحه ۳۹۳] نفر چیز فهم مکه نبوده است از آنها سخنی نگفته‌اند و اینرا بهانه کرده‌اند. ۲- جمله‌ی «هذا لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِین» شاید اشاره باین باشد که در اعجاز آن حضرت و بیچارگی شما عربها همین بس که اینکه مرد اعجمی در میان شما بوده و هست و شما با همه سخنوری خود نتوانسته‌اید اینگونه مطالب را درک کنید و باین زبان عربی آشکار درآورید، و برفرض که پیغمبر از او چیزی تعلیم گرفت درک آن و نموداری بزبان عربی باین فصاحت برای اعجاز و برتری او بر شما بس و همین عمل خود نشان میدهد که اصل فراگیری هم در کار نبوده است و اگر از او گرفته بود باین صورت نباید درآید و با سخنی مثل دگر مردم اظهار شود نه با چنین سبک و روش که در بالای آسمانها نظیرش را بجوئید و نیابید. -قرآن-۱۳-۴۶ ۳- آیت ۱۱۶ «وَ لا تَقُولُوا لِما تَصِف» اگر چه در ارتباط بجمله‌های جلو و دنبال همان است که از امام فخر نقل کردیم ولی دستوری است کلّی که احکام حلال و حرام و وظایف انسانی در اختیار او نیست که خود تعیین کند و باید از آنجا معیّن شود که خود او درست شده است چون راه اصلاح و نگهداری هر دستگاه با آنکس است که آنرا ساخته و متخصّص در آن است، پس آدمی باید از اصل آفرینش بوسیله‌ی وحی و پیغامبری وظایف خود را فرا گیرد و گر نه دنباله‌اش عذاب است و گرفتاری، چون عمل از غیر متخصّص بر غیر مصلحت بوده است و چنین عمل البته نتیجه‌ی بد بدنبال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دارد. -قرآن-۱۴-۴۴ ۴- آیات از ۱۲۰ تا ۱۲۴ «إِنَّ إِبراهِیمَ کانَ أُمَّةً- تا- فِیما کانُوا فِیهِ یَختَلِفُون» که سخن از شخصیّت ابراهیم است و دستور بپیغمبر که روش او را دنبال کند، و بمسئله‌ی سبت و روز شنبه ختم شده است، شاید باین مناسبت باشد که اعراب از ابراهیم و دوران بنای کعبه چیزها بخاطر داشته و میگفته‌اند. از اینکه جهت گفته شده است که او بتپرست نبود و دعوت پیغمبر بروش او است. و مسئله‌ی سبت از داستانهای قدیم یهود بوده است، که کمابیش اعراب مکه از مردم مدینه و یهود آنجا چیزی شنیده و شاید مذاکراتی داشته‌اند باین مناسبت -قرآن-۳۱-۶۲-قرآن-۷۴-۱۰۸ [صفحه ۳۹۴] ه شده است«۶۳»: آن سرگذشتی بوده مولود انحراف خود مردم و گر نه زندگی و راه حقّ مستلزم چنین حوادث و گرفتاریها نیست. آن سرگذشتی بوده مولود انحراف خود مردم و گر نه زندگی و راه حقّ مستلزم چنین حوادث و گرفتاریها نیست. -پاورقی-۱۹-۲۱ -قرآن-۲۳۱-۳۲۳-قرآن-۴۱۷-۴۶۲ [صفحه ۳۹۵]

سوره‌ی بنی اسرائیل [۱۷]

اشاره

-قرآن-۲۳۱-۳۲۳-قرآن-۴۱۷-۴۶۲ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۳۹۷]

[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۱ تا ۲۵]

-قرآن-۲۳۱-۳۲۳-قرآن-۴۱۷-۴۶۲ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ سُبحانَ الَّذِی أَسرَی بِعَبدِهِ لَیلاً مِنَ المَسجِدِ الحَرامِ إِلَی المَسجِدِ الأَقصَی الَّذِی بارَکنا حَولَهُ لِنُرِیَهُ مِن آیاتِنا إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ البَصِیرُ [۱] وَ آتَینا مُوسَی الکِتابَ وَ جَعَلناهُ هُدیً لِبَنِی إِسرائِیلَ أَلّا تَتَّخِذُوا مِن دُونِی وَکِیلًا [۲] ذُرِّیَّةَ مَن حَمَلنا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ کانَ عَبداً شَکُوراً [۳] وَ قَضَینا إِلی بَنِی إِسرائِیلَ فِی الکِتابِ لَتُفسِدُنَّ فِی الأَرضِ مَرَّتَینِ وَ لَتَعلُنَّ عُلُوًّا کَبِیراً [۴] -قرآن-۱-۵۰۰ فَإِذا جاءَ وَعدُ أُولاهُما بَعَثنا عَلَیکُم عِباداً لَنا أُولِی بَأسٍ شَدِیدٍ فَجاسُوا خِلالَ الدِّیارِ وَ کانَ وَعداً مَفعُولاً [۵] ثُمَّ رَدَدنا لَکُمُ الکَرَّةَ عَلَیهِم وَ أَمدَدناکُم بِأَموالٍ وَ بَنِینَ وَ جَعَلناکُم أَکثَرَ نَفِیراً [۶] إِن أَحسَنتُم أَحسَنتُم لِأَنفُسِکُم وَ إِن أَسَأتُم فَلَها فَإِذا جاءَ وَعدُ الآخِرَةِ لِیَسُوؤُا وُجُوهَکُم وَ لِیَدخُلُوا المَسجِدَ کَما دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِیُتَبِّرُوا ما عَلَوا تَتبِیراً [۷] عَسی رَبُّکُم أَن یَرحَمَکُم وَ إِن عُدتُم عُدنا وَ جَعَلنا جَهَنَّمَ لِلکافِرِینَ حَصِیراً [۸] إِنَّ هذَا القُرآنَ یَهدِی لِلَّتِی هِیَ أَقوَمُ وَ یُبَشِّرُ المُؤمِنِینَ الَّذِینَ یَعمَلُونَ الصّالِحاتِ أَنَّ لَهُم أَجراً کَبِیراً [۹] -قرآن-۱-۷۲۸ وَ أَنَّ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ أَعتَدنا لَهُم عَذاباً أَلِیماً [۱۰] وَ یَدعُ الإِنسانُ بِالشَّرِّ دُعاءَهُ بِالخَیرِ وَ کانَ الإِنسانُ عَجُولاً [۱۱] وَ جَعَلنَا اللَّیلَ وَ النَّهارَ آیَتَینِ فَمَحَونا آیَةَ اللَّیلِ وَ جَعَلنا آیَةَ النَّهارِ مُبصِرَةً لِتَبتَغُوا فَضلًا مِن رَبِّکُم وَ لِتَعلَمُوا عَدَدَ السِّنِینَ وَ الحِسابَ وَ کُلَّ شَیءٍ فَصَّلناهُ تَفصِیلًا [۱۲] وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلزَمناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخرِجُ لَهُ یَومَ القِیامَةِ کِتاباً یَلقاهُ مَنشُوراً [۱۳] اقرَأ کِتابَکَ کَفی بِنَفسِکَ الیَومَ عَلَیکَ حَسِیباً [۱۴] -قرآن-۱-۵۹۳ مَنِ اهتَدی فَإِنَّما یَهتَدِی لِنَفسِهِ وَ مَن ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزرَ أُخری وَ ما کُنّا مُعَذِّبِینَ حَتّی نَبعَثَ رَسُولاً [۱۵] وَ إِذا أَرَدنا أَن نُهلِکَ قَرِیَةً أَمَرنا مُترَفِیها فَفَسَقُوا فِیها فَحَقَّ عَلَیهَا القَولُ فَدَمَّرناها تَدمِیراً [۱۶] وَ کَم أَهلَکنا مِنَ القُرُونِ مِن بَعدِ نُوحٍ وَ کَفی بِرَبِّکَ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً [۱۷] مَن کانَ یُرِیدُ العاجِلَةَ عَجَّلنا لَهُ فِیها ما نَشاءُ لِمَن نُرِیدُ ثُمَّ جَعَلنا لَهُ جَهَنَّمَ یَصلاها مَذمُوماً مَدحُوراً [۱۸] وَ مَن أَرادَ الآخِرَةَ وَ سَعی لَها سَعیَها وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَأُولئِکَ کانَ سَعیُهُم مَشکُوراً [۱۹] -قرآن-۱-۶۷۰ کُلًّا نُمِدُّ هؤُلاءِ وَ هَؤُلاءِ مِن عَطاءِ رَبِّکَ وَ ما کانَ عَطاءُ رَبِّکَ مَحظُوراً [۲۰] انظُر کَیفَ فَضَّلنا بَعضَهُم عَلی بَعضٍ وَ لَلآخِرَةُ أَکبَرُ دَرَجاتٍ وَ أَکبَرُ تَفضِیلًا [۲۱] لا تَجعَل مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ فَتَقعُدَ مَذمُوماً مَخذُولاً [۲۲] وَ قَضی رَبُّکَ أَلّا تَعبُدُوا إِلّا إِیّاهُ وَ بِالوالِدَینِ إِحساناً إِمّا یَبلُغَنَّ عِندَکَ الکِبَرَ أَحَدُهُما أَو کِلاهُما فَلا تَقُل لَهُما أُفٍّ وَ لا تَنهَرهُما وَ قُل لَهُما قَولاً کَرِیماً [۲۳] وَ اخفِض لَهُما جَناحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحمَةِ وَ قُل رَبِّ ارحَمهُما کَما رَبَّیانِی صَغِیراً [۲۴] -قرآن-۱-۵۹۷ رَبُّکُم أَعلَمُ بِما فِی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نُفُوسِكَم إِن تَكَونُوا صالِحِينَ فَإِنَّهُ كانَ لِلأَوّابِينَ غَفُوراً [۲۵] -قرآن-۱-۱۱۲ معنی لغات: المسجد الاقصی- مسجد جامع بیت المقدس، خلال- جمع خلل بفتح اوّل و دوم بمعنی فاصله‌ی میان دو چیز، تباهی، سستی، پراکندگی، الکرّة- بمعنی حمله‌ی در جنگ، صبح و شام را کرّتان میگویند، تتبیرا- بمعنی هلاک و نابود کردن، هجوم کردن بقصد آزار و بدی، طائر- پرنده، بهره، روزی، آنچه وسیله‌ی فال نیک یا بد باشد که تطیّرهم از همین مادّه و معنی است، مترف- با سکون تاء و متّرف با فتح تاء و تشدید راء بمعنی ستمگر، خوشگذران، آنکه آنچه می- خواهد میکند و جلوگیری ندارد، یصلی- از مصدر صلی بفتح اوّل و سکون دوّم به معنی کباب کردن وارد آتش کردن، مدحورا- از مصدردحر بفتح اوّل و سکون دوّم و دحور با ضمّ اوّل و دوّم بمعنی از خود راندن، دور کردن، و جلوگیر شدن، اف- یعنی بدم میآید و دلگیر و ناراحت میشوم، تنهر- از مصدر نهر بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بسختی روان شدن خون، روان شدن آب بر زمین، نهر آب کندن و آب بآن روان کردن، گدا و خواهنده را محروم کردن و بآواز و سختی از پیش راندن. ترجمه: ۱ چه پاک است و ستوده آنکه آفریده‌ی خود را بشب از مسجد الحرام تا بقدس که اطرافش را برکت دادیم گردش داد تا بنماید باو نشانه‌ی قدرت حق را که بینا و شنوا است ۲ اینکه نه تازگی دارد چه که چندین قرن پیش بموسی نیز تورات دادیم و او را رهبر بنی اسرائیل کردیم، تا غیر خدا را پشتیبان خود ندانند ۳ آنها از نسل آنمردم بودند که با نوح بکشتی بردیم و از طوفان بسلامت ماندند چون او بنده‌ای شکر گزار بود ۴ ولی بوسیله‌ی نوشته و کتاب بنی اسرائیل را خبردار کردیم: در زندگی خود دو دوران برگزار خواهید کرد با فساد و آشوب و حکومت و رفعت منزلت ۵ چون دوران اوّل بسر رسید دسته‌ای از بندگان خود را بر سرتان فرستادیم [صفحه ۳۹۸] که هم سخت بودند و هم سختگیر و خانه بخانه گشتند و کشتند، البتّه اینکه وعده‌ای بود انجام شدنی و تخلّف ناپذیر ۶ از پس اینکه حوادث باز نوبت بشما دادیم و بمال و فرزند کومکتان کردیم و بر شمارتان افزودیم ۷ [اینک بدانید] اگر خوب کردید یا بد برای خود کردید، و چون دوران دیگر رسید بزرگان و اشراف شما بسختی گرفتار شدند و همانند آن دوران مسجد مقدّس شما را پایمال کردند و بر هر کس دست یافتند نابود کردند ۸ [اکنون امیدوار باشید و بکوشید] شاید مشمول رحمت شوید و اگر باز بد کنید به بد گرفتار شوید که جهنّم حصار کافران است ۹ [شما عربها هم بدانید] اینکه قرآن است که ببهترین راه زندگی رهبر است و هم مبشر است برای مؤمنین نیکوکار که بیشترین مزد مال آنها است ۱۰ ولی آن کسان که عالمی دیگر باور ندارند عذابی دردناک در انتظار دارند ۱۱ شما آدمها خود را بشناسید که چه عجولید ۱۲ و برای بد و خوب بیک سان دست بدعا برمیدارید [با اینکه نظام زندگی بر آهستگی است که می‌بینید]: شب و روز را و آیت بزرگ آفرینش کردیم و بشب تیرگی و بروز روشنی دادیم تا پی روزی بروید و از فضل خدای خود استفاده کنید و شماره‌ی کار و زندگی بسال و ماه نگاه دارید پس ما همه چیز را مفصل بیان کردیم [تا بدانید و بکار بندید] ۱۳ و فکر و کار هر کس را گردنگیر خودش کردیم که بعالم دیگر بصورت نامه‌ی سر گشاده می‌بیند و میشنود ۱۴ که باو میگویند: اینک بخوان که خود حساب دار خویشتنی ۱۵ پس هر که براه بود برای خود است و گر نه بر زیان خود رفته که دیگری گناه او را نبرد چه ما کسی را گرفتار نکنیم تا پیغمبری نفرستیم و راه ننمائیم ۱۶ و چون بسرمایه داران خوشگذران یک آبادی ابلاغ وظایف شد و آنها منحرف شدند، و مستحقّ سرنوشت حقّ و کار بآن جا رسید که باید هلاک شوند جملگی را یکباره نابود کنیم ۱۷ [البتّه شنیده‌اند و بخاطر دارند که] چه بسا مردم بعد از نوح [نیز بجرم جنایات خود] نابود شدند، چون خداوند از جرم مردمان خبردار است و همین بس است برای مجازات آنها ۱۸ [مردم بدانند] آنکه خوشنودی اینکه عالم بخواهد تا آن اندازه که مشیّت حقّ و سرنوشت او است بزودی میرسد ولی عاقبت سرازیر جهنّم [صفحه ۳۹۹] است و خوار و بیچاره ۱۹ و آنکه انتظار سرای دیگر دارد و با ایمان و کوشش می‌کند کارش پسندیده است و مزدش نیکو ۲۰ البتّه همه‌ی مردم مستمند از خداوند هستند و او بهمه کومک میکند و اینکه گروه و آن گروه بی‌تفاوت است که بخشش باین و آن میرسد و منعی در انعام او نیست ۲۱ ولی بنگر که تا چه اندازه یکی را برتر از دیگری کردیم و مردم چه قدر تفاوت دارند و بسرای دیگر تفاوت و برتری بیشتر است و بهتر ۲۲ تو و دیگران متوجه باشید که با آفریننده دیگری را شریک ندانید که عاقبت بملامت و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواری میکشاند ۲۳ و نیز فرمان و مصلحت خداوندی است برای تو و همه که باید یگانه پرست باشید و نیکوکار با پدر و مادر تا بآن جا که اگر پیر و ناتوان شدند دلگیر نشوید و رو بآنها ترش نکنید و بدرشتی سخن مگوئید و آنچه بگوئید با احترام باشد و تکریم ۲۴ و هم در رفتار خود بآنها مهربان باشید و فروتن و دعا کنید که ای خدا تو بآنها رحم کن که مرا بکوچکی پرورش دادند و تربیت کردند [و خبردار باشید که] ۲۵ خدا بنهان هر کس داناتر است و آنکه صالح است و تائب مشمول مغفرت خواهد بود. سخن مفسّرین: «سُبحانَ الَّذِی أَسری بِعَبدِهِ لَیلًا مِنَ المَسجِدِ الحَرامِ إِلَی المَسجِدِ الأَقصَی» ۱ طبری: یعنی بدور میدانم از نسبت شریک و رفیق داشتن آن کس را که گردش داد در شب بنده‌ی خود را از مسجد الحرام تا مسجد اقصی. و عبد اللّه مسعود و حذیفه خوانده‌اند «اسری یعبده من اللّیل» و مقصود از مسجد الحرام سرزمین حرم است و پیغمبر [ص] در آن شب بخانه‌ی امّ هانی دختر ابی طالب بخواب رفته بود، و انس مالک از صعصعه نقل کرده است که مردی از خویشان او نقل کرده است که پیغمبر [ص] فرمود: نزدیک کعبه بحال میان خواب و بیداری بودم که صدائی شنیدم و مرا بردند تا بیت المقدس و با پیغمبران نماز خواندم. و بعضی گفته‌اند: بدن پیغمبر بجائی نرفت و اینکه گردش روحی آن حضرت بوده است، و هر وقت از معاویه بن ابی سفیان چگونگی معراج را میپرسیدند، بجواب میگفته است خوابی بوده است از سوی خداوند که راست و درست بوده، و از عایشه نقل کرده‌اند -قرآن- ۱۵-۱۱۲ [صفحه ۴۰۰] که بدن پیغمبر بجائی نرفت و خداوند روح آن حضرت را گردش داد. تبیان: اینکه سیر و گردش پیغمبر [ص] وسیله‌ی زیادی بصیرت و استواری و شدت یقین آن حضرت بود، و از اینکه جهت گفته شده است «لِنُرِیَهُ مِن آیاتِنا» یعنی گردش برای اینکه بود که باو نشانه‌ها و آیات خود را بنمایانیم، و بعقیده‌ی ما و بیشتر معتقدین بتأویل و جبّائی اینکه است که پیغمبر [ص] را بآسمان بردند تا سدرهٔ- المنتهی بآسمان هفتم و از عجایب آسمان و زمین و آیات حقّ چندان باو نمودند که بر یقین آن حضرت افزود و جملگی اینکه گردش ببیداری بود نه بخواب، و آنچه قرآن شاهد است همان حرکت از مسجد الحرام تا مسجد اقصی است، و بیش از آن را از اخبار مطّلع شده‌اند. -قرآن-۱۴۳-۱۶۹ مجمع: همه‌ی اینکه سوره بمکّه نازل شده است، بعضی گفته‌اند: پنج آیه بمدینه نازل شده است: ۱- لا تَقتُلُوا النَّفس، ۲- لا تَقرَبُوا الزِّنی، ۳- أُولئِکَ الَّذِینَ یَدعُون، ۴- أَقِیمُوا الصَّلاةَ، ۵- وَ آتِ ذَا القُربی حَقَّه. -قرآن-۱۱۳-۱۳۵-قرآن-۱۴۲-۱۶۳-قرآن-۱۷۰-۲۰۰-قرآن-۲۰۷-۲۲۶-قرآن-۲۳۳-۲۶۲ و بعضی گفته‌اند هشت آیه بوده است از «إِن کادُوا لَیَفتِنُونَک» تا «وَ قُل رَبِّ أَدخِلنِی» که بمدینه نازل شده است، و بعضی گفته‌اند: اینکه آیه برای نقل معراج و گردش دادن آن حضرت نازل شده است که در مسجد الحرام نماز شام خواند و در همان شب گردشش دادند و برای نماز صبح بآن جا برگشت، و قصّه‌ی معراج را عدّه‌ای از اصحاب کم و زیاد نقل کرده‌اند مثل إبن عبّاس و إبن مسعود و انس بن مالک و جابر و حذیفه و عایشه و امّ هانی و دیگران که بعضی زیاد و بعضی کم که مجموع اینکه گفته‌ها بچهار دسته تقسیم میشود: ۱- آنهائی که بطور تواتر نقل شده است و یقین بدرستی آنها داریم که بطور مجمل یقین است که گردش و سیری برای آن حضرت بوده است، ۲- آنهائی که نتیجه‌اش مخالف با عقل نیست و با اصول معلوم در نزد ما سازگار است و ما آنها را می‌پذیریم و در نتیجه معتقد میشویم که اینکه حادثه در بیداری بوده است نه در خواب، مانند آن روایات که آن حضرت بآسمانها گردش کرد و پیغمبرها را دید و هم عرش و سدرهٔ المنتهی و بهشت و -قرآن-۴۵-۷۴-قرآن-۸۰-۱۰۷ [صفحه ۴۰۱] دوزخ و غیر آنها را، ۳- آن روایات که بظاهر مخالف با اصول عقاید ما است، ولی میتوان آنها را بمعنی درست و صحیح تأویل کرد و بهتر اینکه است که آنها را بمعنی صحیح تأویل کنیم، مثل آنچه نقل شده است که مردم بهشتی را در خوشی دید و دوزخیان را در سختی که اینکه دسته منقول‌ها را بگوئیم مقصود اینکه است که آن حضرت وصف و خصوصیات نیکان و بدان یا نام آنها را در آن موقع دید و تشخیص داد ۴- آن چیزها که نه بظاهر درست است و نه قابل تأویل و توجیه صحیح است مثل اینکه گفته‌ها که پیغمبر [ص] در معراج خود خدا را دید و بر تخت او بپهلوی او نشست و یا اینکه پیش از روانه شدن بسوی معراج چند نفر فرود آمدند و شکم آن حضرت را شکافتند و دلش را برداشتند و شستند و بر جای خود گذاردند و او را بطرف بیت المقدس بردند و بهتر اینکه است که اینگونه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته‌ها را نپـذیریم. الفتوح: «سُبحانَ اللّهِ» یعنی پاکیزه و دور داشـتن هر نالایق از خـدا، طلحـهٔ بن عبد اللّه گفته است: از پیغمبر [ص] معنی اینکه کلمه را پرسـیدم، فرمود: هربـدی را از خداونـد دور کردن. مقاتل گفته است: یک سال پیش از هجرت معراج واقع شده است، و بعضـی گفتند دوبار بوده است: یکبار از مسـجد الحرام و یکبار از خانه‌ی امّ هانی دختر ابو طالب، و بعضـی گفته‌اند چند بار بوده است، و مسـلمانان در معراج عقایـد مختلف دارنـد، بعضـی گفته‌انـد نبوده است، معتزله گفته‌انـد: تا بیت المقـدس بوده است و ظاهر قرآن نیز همین است، و بعضـی گفتنـد بخواب دید، و بعضـی گفتند روح بمعراج رفت و تن در مکّه بود. و اینکه درست اسـت که بدن آن حضرت را بآسمان بردند«۶۴» و بهشت و دوزخ را بر او عرضه شـد و بچشم خود دید چنانکه فرمود: بهشت راو بهشت و دوزخ را بر او عرضه شـد و بچشم خود دیـد چنانکه فرمود: بهشت را -قرآن-۱۳-۳۱-پاورقی-۷۲۳-۷۲۵ [صفحه ۴۰۲] بمن نمودند تا اینکه خواسـتم از میوه‌اش بچینم و جهنّم را نشانم دادند که از داغی آن دست خود پناه کردم، و قصّه‌ی معراج بروایت انس مالک است و ابو هریره و عبـد اللّه عبّاس و عـایشه و امّ هانی و مالک بن صعصعه که در ضـمن نقل اینکه سـرگذشت خود فرمود: در راه گروهی دیدم که چیزی میکاشـتند و آن دم میرسـید و درو میکردند و باز میکاشتند، از جبرئیل پرسیدم اینها که هستند و چه میکنند! گفت اینهـا در راه حقّ مجاهـدت میکننـد و مزد آنهـا است که هفتصـد برابر میشـود. بـاز بدسـته‌ای رسـیدم که سـرهاشان بـا سـنگ میکوبیدنـد چون نرم میشـد بـاز بصورت اوّل برمیگشت و دوبـاره میکوبیدنـد، از جبرئیـل پرسـیدم اینها چه کرده‌انـد! گفت: در نماز کوتاهی کرده‌اند، باز بدسـته‌ای رسـیدم که لخت بودند و بر شرم خود پاره‌ای بسته بودن و آنها را بسوی دوزخ میراندند، پرسیدم چه کرده‌انـد! گفت: زکـات مـال خود نداده‌انـد، از آنهـا گذشـتم بدسـتهای رسـیدم که گوشت پخته‌ای پـاکیزه در پیش داشـتند و پـاره گوشت پلیـد میخوردند، پرسـیدم: که هسـتند و چه میکنند! گفت: مردم هوا پرست که همسـر خوب پاکیزه دارند و با بیگانه آمیزش میکننـد، بـاز بچوبی رسـیدم که هر کس از نزدیـک آن میگـذشت جـامه و تن او بـآن میگرفت و پاره و خراشـیده میشـد، از جبرئیل پرسیدم اینکه چی است! گفت: مثل و نمونه‌ی راهزنان است که راه بر مردم میگیرند و بجان و مال آزارشان میکنند، از آنجا گذشتم بمردمی رسـیدم که لبهاشان را مقراض میکردند و باز بر جای خود بود و نمودار میشد، پرسیدم: اینها چه کاره‌اند گفت: خطباء الفتنهٔ اینها کسانی هسـتند که سـخنرانی میکنند و مردم را وادار بآشوب و انقلاب و آزار میکنند، از آن پس بسوراخی رسـیدم که کوچک بود و گاوی بزرگ از آن درمیآمد و [صفحه ۴۰۳] نمیتوانست دوباره برگردد، پرسیدم اینکه کجا است و چی است! جبرئیل گفت: اینکه مثال کسانی است که نسـنجیده سـخنی میگوینـد و نمیتواننـد جلو آنرا بگیرند که دیگران نشـنوند، در مراجعت از اینکه سـیر و گردش زنهائی دیـدم بپا و بعضـی بپسـتان آویخته نگونسار، پرسـیدم اینها که باشـند! جواب داد: زنهای بـدکار که آبسـتن شده‌اند و فرزنـد خود را کشـته‌اند. کشف: ممکن است مصـلحت معراج پیغمبر اینکه باشـد که چون از آسایش کافران و رنج مؤمنان خاطرش آزرده میشـد، او را گردش دادنـد و ملکوت را بر او عرضه کردنـد و عاقبت هر دو دسـته را باو نمودنـد و خاطرش را آرام کردند، و ممکن است از اینکه جهت بود که آنچه از چگونگی بهشت و دوزخ بمردم بگوید از نقل و شنیدن نباشد بلکه به‌بیند تا آنچه بگوید مشاهدات او باشد و در دلهای مردم جایگیرتر شود، و بزرگان صـحابه مثل انس، ابو سعید خدری، شداد اوس، ابو هریره، إبن عبّاس روایت کرده‌انـد که شب دوشـنبه سـیزدهم ربیع الاـوّل یک سال قبل از هجرت پیغمبر [ص] را بمعراج بردنـد. بروایتی دیگر نوزدهم رمضان و هجده ماه پیش از هجرت بوده است: فرمود و در هنگام گردش بآسـمان اوّل مردمی دیدم که کسی بر آنها گماشته شده و بـا دهره‌ای از آتش [ابزاری ماننـد داس] لبـان آنهـا را میبریـد و سـنگ آتشـین در دهـان آنهـا میکرد که از زیرشان بیرون میآمـد، از جبرئیل آنرا پرسیدم گفت: اینها کسانی هستند که بناحقّ مال یتیمان میخورند. دسته‌ای دیگر دیدم با شکمهای بزرگ، خانه مانند که بامـداد و شـبانگاه بـدوزخ میبرندشان و در اینکه راه از جلو معبر آل فرعون عبور میکنند که در زیر پای آنها مالیده و گرفته میشوند، جبرئیل گفت: اینها رباخوار هسـتند. دسـته‌ای دیگر دیدم که ملائکه مأمور آتش با دهره آتشـین از لب تا دوشهای ایشان میبریدند و باز بصورت خود درست میشد و پیوسته در اینکه کار بودند، پرسـیدم اینها چه مردمی هسـتند! جواب داد: اینها سخن‌چین هستند که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم را بهم میافکنند، دسته‌ی دیگر دیدم که با ناخنگیر آتشین لبهاشان را می- گرفتند، چون پرسیدم چه کرده‌اند! گفت: آنها هستند که سخنرانی میکنند و قرآن [صفحه ۴۰۴] میخوانند و بآن عمل نمیکنند. در آخر تفسیر اینکه آیه چنین نوشته است: لطیفه‌ای عجب شنو: آدم را گفتند: ای آدم بزمین فرو رو تا عالم خاک بهیئات جلال سلطنت تو قرار گیرد، ای محمّد تو بآسمان برآی تا ذروه‌ی افلاک بجمال مشاهده‌ی تو آراسته شود، از جسمانی و روحانی سفر کن، آنگه بما نظر کن، هدیه‌ی پاک «التّحیّات المبارکات، الصّلوات الطّیّبات للّه» بحضرت آر، قدح مالامال «السّلام علیک ایّها النّبیّ و رحمهٔ اللّه» که بر دست ساقی عهد فرستاده شد با نامل قبول بگیر و بکش، جرعه‌ای کریم‌وار بر ارض دلهای امت بریز که کریمان چنین گفته‌اند: هر کسی را جام او با جان او هم سان کنید || هر کسی را نقل او با عقل او هم بر نهید جعفر صادق علیه السّلام گفت: شب معراج که سیّد بحضرت رسید غایت قربت یافت و از غایت قربت غایت هیبت دید تا ربّ العزّه تدارک دل وی کرد بغایت لطف و کرامت بینهایت، او را بخود نزدیک کرد، الطاف کرم، گرد وی در آمد، بمنزل «ثُمَّ دَنا» رسیده، خلوت «أو أَدنی» یافته، راز شنیده، شراب چشیده، دیدار حق دیده، از هر دو کون رمیده و با دوست بیارمیده، رفت آنچ رفت و شنید و آنچ شنید و دید آنچ دید و کس را از آن اسرار خبر نه، عقول و اوهام از دریافت آن معزول کرده، رازی در پرده‌ی غیرت رفته بی‌زحمت اغیار بسمع نبوّت رسانیده نور فی نور و سرور فی سرور و حبور فی حبور، اخبرنا بالقصّهٔ اکراما و اخفی الاسرار اعظاما». -قرآن-۲۵۴-۲۶۷-قرآن-۲۸۲-۲۹۴ رازی است مرا با شب و رازی است عجب || شب داند و من دانم، من دانم و شب فخر: از پدرم عمر بن حسین شنیدم که شیخ ابو القاسم سلیمان انصاری گفت: چون پیغمبر [ص] بآخرین درجات عالیه‌ی معراج رسید باو وحی شد: چه شرافت میخواهی! گفت: بنده‌ی خودت بنامی، از اینکه جهت باو وحی شد «سُبحانَ الَّذِی أَسری بِعَبدِهِ»، و کلمه‌ی «لَیلًا» چون نکرده است، بمعنی مقداری از شب است و کنایه -قرآن-۲۳۰-۲۶۷-قرآن-۲۷۹-۲۸۷ [صفحه ۴۰۵] است که اینکه گردش بمدّت کم بوده است، و صاحب کشّاف از انس و حسین نقل کرده است که معراج پیش از بعثت بوده است، و بموجب دلیل عقلی معراج جسمانی قابل قبول است چون سریعترین حرکت که ما می‌بینیم یک دور حرکت فلک الافلاک است در تمام دائره‌ی عالم بمدّت بیست و چهار ساعت و در یک شب در حدود نصف اینکه فاصله را می‌پیماید، و چون نسبت طول قطر دائره مثل نسبت یک است بسه و یک هفتم، یعنی طول قطر دائره مساوی است با یک سوّم بعلاوه یک هفتم تمام طول دائره، و چون از زمین که مرکز عالم است بخواهیم ببالاترین جای عالم که فلک الافلاک است برویم مسافت نصف قطر عالم را باید طی کنیم که در حدود یک سوّم بعلاوه یک- هفتم مسافتی است که فلک الافلاک در نصف بیست و چهار ساعت طی کند که یک شب باشد، پس حرکت از مکّه تا مافوق فلک الافلاک در یک سوّم شب حرکتی است ممکن اگر اعتراض شود که حرکت مادّه‌ی جسمانی با اینکه سرعت بما فوق فلک ممکن نیست می- گوئیم: همین اعتراض خواهد بود در فرود آمدن جسم لطیف مثل ملک از آن مسافت بالا تا زمین و عموم مسلمین غیر از حکما تصدیق کرده‌اند که وحی پیغمبر بوسیله‌ی- جبرئیل بوده است که بیک لحظه از عرش و فوق فلک بمکّه حضور پیغمبر فرود می- آمده است. پس اگر منکر اینکه حرکت سریع از مکّه تا عرش بشویم باید منکر حرکت از عرش تا بمکه شویم و منکر نزول جبرئیل و وحی بشویم و مقام پیغمبری پیغمبران را متزلزل کنیم. و دلیل دیگر بر امکان اینکه اندازه سرعت حرکت، قضیّه‌ی سلیمان است که بقرآن گفته شده است «غدوّها شهر و رواحها شهر» یعنی صبح مسافت یک ماه را می‌پیمود، و شام همین اندازه را، و نیز اینکه آیه «قالَ الَّذِی عِندَهُ عِلمٌ مِنَ الکِتابِ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبلَ أَن یَرتَدَّ إِلَیکَ طَرفُکَ» یعنی آن عالم وعده کرده بسلیمان که بمدّت چشم بر هم نازده بلقیس را از یمن بشام نزد تو حاضر میکنم، پس در معراج جسمانی نباید تردید کرد و جای تعجب هم نیست چون اژدها شدن عصای موسی و بلعیدن هفتاد هزار ریسمان جادوهای فرعون که بصورت مار نمایان بودند و باز در دست موسی عصا شدن مانند معراج است و عجب‌تر است، و هم پیدایش شتر صالح از -قرآن-۱۷۰۲-۱۸۰۹ [صفحه ۴۰۶] سنگ و سایه افکندن کوه طور که از زمین کنده شده و بر بالا سر بنی اسرائیل متوقّف شده جملگی از یک گونه مطالب هستند، و دلیل نقلی بر درستی معراج اخباری است صحیح و مشهور. و آیت قرآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که «أَسری بِعَبدِهِ» گفته شده است و کلمه‌ی عبد مجموع روح و جسد است نه روح تنها. -قرآن-۲۲۴-۲۴۳ حسینی: اکثر علما برآنند که معراج سال دوازدهم بعثت بوده و در ماه آن اختلاف است که ربیع الاوّل یا رمضان یا شوّال یا ربیع الآخر بوده است و مشهورتر شب بیست و هفتم رجب است، و از مکّه تا بیت المقدس بنصّ قرآن است و منکر آن کافر است و بالا رفتن بآسمان و مقامات قرب حقّ باحادیث مشهور صحیح قریب بتواتر ثابت است و هر که منکر شود ضالّ است و مبتدع. شاهد معراج نبی وافر است || هر که مقرّ نیست، بدین کافر است دست گه سلطنت اینکه وصال || نیست بپا مردی خیل و خیال عقل چه داند چه مقام است اینکه ||! عشق شناسد که چه دام است اینکه و هر کس مدّعی شود که سنگینی و ثقل بدن پیغمبر [ص] مانع بالا رفتن او بآسمانها بوده است مرد بدعت است و منکر قدرت. آنکه سرشت تنش از جان بود || سیر و عروجش بتن آسان بود و در آن شب جبرئیل با یک دسته ملک آن حضرت را از خانه‌ی امّ هانی بمسجد الحرام برد و در آنجا سینه‌اش را شکافتند و شستند و بر براق سوار کردند و باندک فرصت ببیت المقدس رساندند. شبی رخ تافته زین دیر فانی || بخلوت در سرای امّ هانی رسیدش جبرئیل از بیت معمور || براق برق سیر آورد از نور قوی پشت و گران سیر و سبک خیز || براندن دور بین وقت شدن تیز شبی بر نشست از فلک برگذشت || بتمکین و جا از ملک در گذشت چنان گرم در تیه قربت براند || که در سدره جبریل از او باز ماند [صفحه ۴۰۷] بدو گفت سالار بیت الحرام || که ای حامل وحی برتر خرام چو در دوستی مخلصم یافتی || عنانم ز صحبت چرا تافتی بگفتا فراتر مجالم نماند || بماندم که نیروی بالم نماند از اینکه سدره بالاترم بهره نیست || تو بر شوکه جبریل را زهره نیست اگر یک سر موی برتر پرم || فروغ تجلّی بسوزد پرم و بروایت صحیح‌تر بر براق یا بر پر جبرئیل بمعراج رفت و در آسمانها پیغمبر ها را دید و سدرهٔ المنتهی و بیت المعمور و حوض کوثر و نهر الرّحمهٔ بنظر او آمد و جبریل در نزدیک حجاب ماند و گفت: «لو دنوت انملهٔ لاحترقت». چنان گرم در تیه قربت براند || که در سدره جبریل از او باز ماند از آنجا بتنهائی پرده‌های نور و ظلمت را برید و بجائی رسید که براق از رفتار ماند، بر رفرف سوار شد و بپای عرش رسید و هزار بار شنید «ادن معی» نزدیکتر شو و در هر یک از اینکه شنیدن درجه‌ای بالا میرفت، از اینجا اصل عبارت تفسیر حسینی است: تا قدم بر سر «دَنا» نهاده از آنجا بر منظر «فَتَدَلّی» جلوه‌گر شد پس بخلوت خاصّ «فَکانَ قابَ قَوسَینِ أو أَدنی»«۶۵» آمده، اسرار «فَأَوحی إِلی عَبدِهِ ما أَوحی» استماع فرمود:آمده، اسرار «فَأَوحی إِلی عَبدِهِ ما أَوحی» استماع فرمود: -قرآن-۲۹۱-۲۹۷-قرآن-۳۲۵-۳۳۷-قرآن-۳۶۷-۴۰۳-پاورقی-۴۰۴-۴۰۶-قرآن-۴۲۰-۴۵۵ کلام سرمدی بی‌نقل بشنید || خداوند جهان را بی‌جهت دید بدید آنچ از حد دیدن برون بود || مپرس از ما ز کیفیّت که چون بود و بنقل صحیح ثابت شده که آن حضرت ثنای الهی بکلمات التّحیّات الصّلواة الطّیّبات بجا آورد و باکرام السّلام علیک ایّها النّبی و رحمهٔ اللّه و برکاته مخاطب گشت و در تشریف اینکه سلام امّت خود را داخل ساخته فرمود: السّلام علینا و علی عباد اللّه الصّالحین. بیت: چو کرده وعده‌های لطف در گوش || نکرده امت خود را فراموش -قرآن-۱۰-۱۶-قرآن-۱۸-۳۰-قرآن-۳۲-۴۱ [صفحه ۴۰۸] و مدّت اینکه سفر سه ساعت و بقولی چهار ساعت بوده: نظم: راه ز اندازه برون رفته‌ای || پی نتوان برد که چون رفته‌ای عقل در اینکه واقعه حاشا کند || عشق نه حاشا که تماشا کند چون بامداد همین شب قصّه‌ی معراج فرمود مؤمنان تصدیق نمودند و کفّار استبعاد عظیم نموده نشانهای بیت المقدس پرسیدند و آن مسجد در پیش نظر وی متمثّل گشته از هر چه پرسیدند نشان باز داده و از کاروانهای خود خبر جستند به صریح با ایشان گفت. روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: کلمه‌ی سبحان معنی تعجب را میفهماند و اشاره است بشگفت‌آورتر چیزی که از کارهای حق میان او و حبیبش محمّد انجام شد. و امام در تفسیر خود گفته است: بندگی برتر است از پیغامبری چون در مقام بندگی از خلق بحقّ متوجّه شده است و در پیغامبری از حقّ متوجّه بخلق شده است و در اوّل در مقام جمع بوده است ولی در دوّم بمقام فرق و دوری بوده است، و بندگی بواگذاری کار خود است بحقّ که او عهده‌دار کار است و در پیغامبری خود عهده‌دار کار امّت است و فاصله‌ی اینکه دو کار و تکفّل، خوب معلوم است، و شیخ بزرگ گفته است [شاید محی الدّین باشد]: پیغمبر سی و چهار نوبت بمعراج رفت که یک نوبت با بدن و بقیّه فقطّ بروح خود رفته است بعضی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیش از رسیدن بمقام نبوت و بعضی بعد از آن که بصورت خواب نمایان میشد و خوابهای راست و درستی بود که مقدمه و آمادگی او بود برای رسیدن بمقام نبوت. و شب معراج دوشنبه بیست و هفتم رجب بوده است که عموم مردم در آن شب میدانند و گفته‌اند: ولادت آن حضرت و بعثت و معراج و خروج از مکّه و ورود بمدینه و فوت آن حضرت جملگی در روز دوشنبه بوده است. و چون اوّلین تعیّن و تحقّق وجود، و اوّل درجه هستی ذات حقّ است و تعیّن دوّم صفات حقّ است، پس ممکن است اینکه ارتباط حوادث مهم پیغمبر بروز دوشنبه اشاره باشد بمقام آن حضرت که در درجه‌ی تعیّن دوّم و مبدأ فیاضیّت است که رحمة للعالمین است. و جامی در وصف شب معراج گفته است: [صفحه ۴۰۹] ز قدر او مثالی لیلة القدر || ز نور او براتی لیلة البدر سواد طرّه‌اش خجلت ده حور || بیاض غرّه‌اش نور علی نور نسیمش جعد سنبل شانه کرده || هوایش اشک شبنم دانه کرده بمسمار ثوابت چرخ سیّار || ببسته در جهان درهای ادبار طرب را چون سخن خندان از او لب || گریزان روز محنت زو شبا شب و معراج در شب بود چون شب هنگام خلوت با دوست است و حظّ فراش و وصال در شب است و بهره‌ی فراق و لباس در روز است، شب مظهر بطون است و موقع بروز اسرار و روز مظهر ظهور است و نمودن آثار و اعمال و شب وقت آسایش است و آسایش از بهشت است، و روز وقت رنج است که از جهنّم است. تأویلات کاشانی: یعنی گردش داد لیلا در تیرگیهای پرده‌های مادّی بدنی از مسجد الحرام که مقام قلب است و خطاهای قوای بهیمی و سبعی حرام است بر آن تا مسجد اقصی که مقام روح است و بواسطه‌ی مشاهده‌ی تجلیات ذات حقّ دورترین مراحل است از عالم جسمانی. صافی: مقصود از مسجد اقصی، ملکوت آن مسجد است، و در آسمان است چنانکه از روایات فهمیده میشود یکی اینکه روایت: قمی نقل کرده است: امام باقر [ع] در مسجد الحرام نشسته بود نگاهی بآسمان کرد و بکعبه نگریست آنگاه سه نوبت گفت: سبحان الّذی- تا- مسجد الأقصی سپس متوجّه اسماعیل جعفی شد و فرمود ای عراقی، مردم عراق اینکه آیه را چه معنی میکنند! گفت: میگویند پیغمبر را از مسجد الحرام ببیت المقدس بردند. فرمود: چنین نیست که آنها میگویند، او را از اینجا تا آنجا بردند که اینکه میانه همگی حرم است و با دست خود بآسمان اشاره کرد. و نیز عیاشی نقل کرده است که مساجد با فضیلت را از حضرت امام صادق [ع] پرسیدند فرمود: مسجد الحرام است و مسجد مدینه، شخصی پرسید: پس مسجد اقصی در چه مرتبه فضیلت است! فرمود آن در آسمان است که پیغمبر را تا آنجا گردش دادند، بآن حضرت عرض شد: مردم میگویند: مسجد اقصی بیت المقدس است، فرمود ارزش مسجد [صفحه ۴۱۰] کوفه از آنجا بیشتر است. و در کافی نقل شده است که از امام صادق [ع] پرسیدند: پیغمبر [ص] چند معراج داشته است! فرمود: دو نوبت. و قمّی از امام صادق [ع] روایت کرده است که جبرئیل و میکائیل و اسرافیل براق آوردند و پیغمبر رفت و در راه خود ملکی دید که نیم بدنش یخ بود و نیم دیگر آتش و بیکدیگر اثر نداشتند و او می‌گفت: ای خدا که اینکه برف و آتش بیکجا جمع کرده‌ای دلهای آدمیان مؤمن را با هم جمع و متفق گردان، و باز دو ملک دید که فریاد میکردند یکی میگفت «اللّهمّ اعط کلّ منفق خلفا» یعنی: ای خدا بهر بخشنده‌ای عوض بده، و دیگری میگفت: «اللّهمّ اعط کلّ مسرف تلفا» یعنی ای خدا بهر مسرف که مال خود بیهود بکار میبرد تلف سرمایه نصیب کن. تفسیر برهان: صباح مزنی از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است: صد و بیست نوبت پیغمبر [ص] را بمعراج بردند و در هر نوبت خداوند بیش از آنچه برای وظایف دین باو سفارش کرد، بولایت علیّ و امامهای بعد از او سفارش کرد. و عبد- الرّحمان بن غنم از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است: پیغمبر [ص] در شب معراج که بتاریکی سوار براق بود و میرفت بمردی گذشت که پشته‌ای هیزم نمیتوانست بردارد باز بر آن میافزود و نمیتوانست و میافزود، پرسید جبرئیل اینکه کی است! جواب داد: اینکه مردی است مقروض که چون میخواهد قرض خود بدهد و نمیتواند باز قرض میکند و بر آن میافزاید. و علیّ بن ابی حمزه گفت: من حاضر بودم که ابو بصیر از امام جعفر صادق علیه السّلام پرسید چند مرتبه پیغمبر بمعراج رفت! فرمود دو مرتبه و جبرئیل او را بجائی متوقّف کرد و گفت که هیچ ملک و پیغمبری اینجا نرسیده است و پرده‌ای بود درخشان و پیغمبر [ص] از سوراخی مثل سوراخ سوزن نظر کرد هر چه دید نور و پرتو عظمت دید. نفحة الرّحمان نهاوندی: از انس روایت شده است که پیغمبر فرمود: آن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شب که بمعراجم بردند بزیر عرش خداوندی هفتاد شهر دیدم که هر شهری هفتاد برابر اینکه دنیا بود و همه پر از ملائکه بود که تسبیح و تقدیس میکردند و میگفتند: خدایا [صفحه ۴۱۱] بیامرز آنکه نماز جمعه کند و غسل جمعه کند. بعد گروهی دیدم که مردار میخوردند از جبرئیل پرسیدم: اینها که هستند! گفت آنها که گوشت مردم میخورند و غیبت میکنند. و مردمی دیدم که زبان آنها را از پشت سر و عقب‌شان بیرون میآورند پرسیدم اینها کی هستند! گفت مردمی که بخدا سوگند یاد میکنند و دروغ میگویند. تفسیر صفی علیشاه ره نیابد کس بوی هیچ از رهی || جز که از راه فنا گر آگهی وان نگنجد در بیان از چند و چون || جز که خود گردد بعبدی رهنمون مر مجرّد سازد او را عون حقّ || در عبودیّت ز وصف ما خلق از مقام قلب، او را در فتوح || میبرد تا مسجد الاقصای روح قلب را فرموده، زان بیت الحرام || کش محرم شد قوای نفس خام لیل یعنی اندرین ظلمات تن || وین غواشیّ طبیعت وین بدن زان که می‌نبود عروج و ارتقاء || ممکن الّا با همین طبع و قوی یعنی الّا آنکه در سیر و طلب || جسم باشد مر ترقّی را سبب یا ز شب شد قصد کان معشوق جان || عبد خود را داد رفعت در نهان برد از بیت الحرامش بی‌خلاف || جانب اقصای روح از انکشاف کان ز ملک جسم باشد دورتر || نیست خیرات و فضائل زان بدر تا که بنمائیمش از آیات خویش || کو سمیع است و بصیر از ذات خویش بشنود یعنی مناجات و ندا || در مقام سرّ بادراک فنا هم بصیر اعنی باستعداد او || قدر ادراکش کند امداد او رفته رفته تا که از غیب و شهود || وا رهد یابد فنای خود فی الوجود رتبه‌ها را طی کند ز ادنی مقام || تا مقام جمع ذات و وصل تام نظامی گنجوی سرگذشت معراج را چنین سروده است: نیم شبی کان ملک نیم روز || کرد روان مشعل گیتی فروز نه فلک از دیده عماریش کرد || زهره و مه مشعله داریش کرد [صفحه ۴۱۲] کرد رها در حرم کاینات || هفت خط و چار حد و شش جهات دیده‌ی اغیار گران خواب گشت || کو سبک از خواب عنان تاب گشت با قفس قالب از اینکه دامگاه || مرغ دلش رفته به آرامگاه مرغ پر انداخته یعنی ملک || خرقه در انداخته یعنی فلک مرغ الهیش قفس پر شده || قالبش از قلب سبکتر شده چون دو جهان دیده بر او داشتند || سر ز پی سجده فرو داشتند رخش بلند آخورش افکند پست || غایشه را بر کتف هر که هست بحر زمین کان شد و او گوهرش || برد سپهر از پی تاج سرش ستر کواکب قدمش میدرید || سفت ملایک علمش می‌کشید در شب تاریک بدان اتّفاق || برق شده پویه‌ی پای براق چون گل از اینکه پایه‌ی فیروزه فرش || دست بدست آمده تا ساق عرش همسفرانش سپر انداختند || بال شکستند و پر انداختند او بتحیّر چو غریبان راه || حلقه زنان بر در آن بارگاه پرده نشینان که درش داشتند || هودج او یکتنه بگذاشتند رفت بدان راه که همره نبود || اینکه قدمش زان قدم آگه نبود هر که جز او، بر در آن راز ماند ||او هم از آمیزش خود باز ماند تا تن هستی دم جان میشمرد || خواجه‌ی جان راه بتن می‌سپرد چون بنه‌ی عرش بپایان رسید|| کار دل و جان بدل و جان رسید تن بگهر خانه‌ی اصلی شتافت || دیده چنان شد که خیالش نیافت آیت نوری که زوالش نبود|| دید بچشمی که خیالش نبود دیدن او بی‌عرض و جوهر است || کز عوض و جوهر از آن سو تر است دیدن آن پرده مکانی نبود|| رفتن آن راه زمانی نبود خورد شرابی که حقّ آمیخته || جرعه‌ای آن در گل ما ریخته لطف ازل با نفسش همنشین || رحمت حقّ نازکش، او نازنین [صفحه ۴۱۳] لب بشکر خنده بیاراسته || امّت خود را بدعا خواسته پشت قوی گشته از آن بارگاه || روی درآورد بدین کارگاه زان سفر عشق نیاز آمده || در نفسی رفته و باز آمده مثنوی در دفتر چهارم حکایت نمودن جبرئیل خود را بپیغمبر [ص] بصورت اصلی خود اشاره باین قضّیه‌ی معراج کرده است: احمد ار بگشاید آن پرّ جلیل || تا ابد مدهوش باشد جبرئیل چون گذشت احمد ز سدره مرصدش || در مقام جبرئیل و از حدش گفت او را هین بپر اندر پیم || گفت رو رو که حریف تو نیم باز گفتا کز پیم آی و مایست || گفت رو زین پس مرا دستور نیست باز گفت او را بیار ای پرده سوز || من باوج خود نرفتستم هنوز گفت بیرون زین حدّ ای خوش فرّ من || گر زنم پرّی بسوزد پرّ من «بارَکنا حَولَهُ لِنُرِیَهُ مِن آیاتِنا» عموم مفسّرین در معنی اینکه دو جمله چنین گفته‌اند: دور و بر مسجد بیت المقدس را مبارک کردیم برای اینکه آب و درخت زیاد در اطراف آن سرزمین هست که مایه‌ی برکت مادّی است و هم پیغمبران در آنجا پیدا شدند که وسیله‌ی رهبری و برکت معنوی برای مردم بودند. و مقصود از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمله‌ی دوم همانها است که پیغمبر در آن شب دید و نقل کرد که در احادیث معراج گفته‌اند «أَلّا تَتَّخِذُوا» ۲ مجمع: ابو عمرو «یتّخذوا» با یاء بصیغه‌ی غایب خوانده است. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۴۵۲-۴۷۱ «ذُرِّيَّةَ مَن حَمَلنا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كانَ عَبداً شَكُوراً» ۳ تبیان: یعنی ای اولاد آن مردم که با نوح بکشتی سوار کردیم بدانید که نوح بنده‌ای سپاسگزار بود، و بعضی گفته‌اند: مربوط بجمله‌ی جلو است یعنی اولاد آن مردم را بجای من و کیل و پشتیبان خود قرار ندهید. -قرآن-۱-۷۰ نیشابوری: جمله‌ی «إِنَّهُ كانَ عَبداً شَكُوراً» بمنزله‌ی علّت است برای «أَلّا تَتَّخِذُوا» یعنی چون نوح خود بنده‌ی شکر گزار بود، پس مثل عزیر و عیسی را که -قرآن-۱۹-۵۱-قرآن-۸۱-۱۰۰ [صفحه ۴۱۴] از اولاد مردمی هستند که او را بکشتی بودند نباید بجای خداوند و کیل و خدای خود بدانید. «وَ قَضَينا إِلى بَنِي إِسرائِيلَ فِي الكِتابِ لَتُفسِدُنَّ فِي الأَرضِ مَرَّتَينِ» ۴ طبری: -قرآن-۱-۹۳ اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- در سرنوشت بنی اسرائیل در کتاب تکوین و امّ الکتاب معیّن کردیم که دو نوبت آشوب میکنید، ۲- اعلام کردیم بوسیله تورات ببنی اسرائیل. و إبن زید گفته است: مقصود از دو نوبت فساد یکی کشتن زکریا بود که شاپور پادشاه ایران بر آنها مسلّط شد، و دوّم کشتن یحیی بود که بخت نصّر بر آنها مسلّط شد. [ظاهر اینکه است که کتاب یا نقل غلط باشد چون شاپور پادشاه ساسانی با زکریا و یحیی که پیش از میلاد و یا مقارن آن بوده‌اند سازش ندارد]. مجمع: در معنی مرّتین و سرگذشت آن اختلاف زیاد است و در مرتبه‌ی اوّل که آنها متجاوز و نافرمان شدند پادشاه ایران یا بخت نصّر و یا پادشاه بابل بر آنها مسلّط شد و مسجد بیت المقدس را خراب کرد و تورات را سوزاند. زان پس پادشاه ایران که خدا پرست بود آنها را به بیت المقدس برگرداند و صد سال آسوده بودند باز سرکشی پیشه کردند و پادشاهی از روم بر آنها مسلّط شد. «بَعَثنا عَلَيكُم عِباداً لَنا» ۵ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی یک دسته از مردم خدا پرست را تحریک کردیم که بر شما مسلّط شدند و یا پیغمبری از پیغمبران با عدّه‌ای از مردم کافر سازش کرد و آنها را بر شما تحریک کردیم. جبّائی گفته است: -قرآن-۱-۳۳ یعنی عدّه‌ای خدا پرست را تحریک کردیم. حسن بصری گفته است: اینکه جمله مثل اینکه جمله است «أَنّا أَرسَلنَا الشَّياطِينَ عَلَى الكافِرِينَ» و معنی اینکه است فرستادیم عدّه‌ای از بندگان خود را که قدرتی داشتند. و جبّائی گفته است: «بعثنا و عبادا» میفهماند آن مردم که بر بنی اسرائیل مسلّط شدند خدا پرست بوده‌اند. و کلمه‌ی «عبادا» در قرائت علیّ علیه السّلام «عبیدا» نقل شده است. -قرآن-۱۱۱-۱۶۲ «ثُمَّ رَدَدنا لَكُمُ الكَرَّةَ» ۶ تنویر: یعنی دولت و تفوّق بر آنها را بشما دوباره میدهیم بوسیله‌ی کورش همدانی که بر بخت نصر چیره میشود. -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۴۱۵] «لِيَسُوؤُا» کسائی با نون بصورت متکلّم و قاریهای کوفه و شام غیر حفص با یاء بصیغه‌ی غایب خوانده‌اند و با فتح همزه و دیگران با ضمّ همزه و واو بر وزن «لیسوعوا» قرائت کرده‌اند و قرائت ابی بن کعب «لیسوءا» با تنوین است و جمله «لتفسدن» بقرائت إبن عبّاس با ضمّ تاء و فتح سین است. و عیسای ثقفیّ با یای مفتوح بصیغه‌ی غایب و فتح سین خوانده است، و جمله‌ی «جاسوا خلال» بقرائت ابی السّماک «حاسوا» یا حای مهمله است. -قرآن-۱-۱۳ «لِيَسُوؤُا وُجُوهَكُم» ۷ بیضاوی: یعنی بآن اندازه با شما بد رفتاری شود که نشانه‌ی آن در صورتهای شما نمودار باشد. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از کلمه‌ی وجوه «رؤساء» و بزرگان است، و معنی جمله اینکه است: تا آزار و ناراحت کنند بزرگان شما را و معلوم است بزرگان که گرفتار شدند دیگران بچه حالت خواهند بود. «جَعَلنا جَهَنَّمَ لِلكافِرِينَ حَصِيراً» ۸ بیضاوی: یعنی جهنّم را حصار و قلعه‌ی کافران کردیم و بعضی گفته‌اند: یعنی مانند فرش برای کفّار پهن و گسترده کردیم. -قرآن-۱-۴۴ «هذَا القُرآنَ يَهدِي لِلَّتِي هِيَ أَقوَمُ» نیشابوری: متخصّص علم بلاغت می- فهمد که جمله‌ی «هِيَ أَقوَمُ» چه ارزش دارد و تا چه اندازه رسا و وافی بخصوصیّت قرآن است که هر کس هر احتمال که در معنی «أَقوَمُ» بخاطرش برسد مطابق با ارزش قرآن است. -قرآن-۱-۵۰-قرآن-۱۰۷-۱۲۳-قرآن-۲۳۵-۲۴۵ روح البیان: کسی فکر کرد که آیا در قرآن آیتی هست که با اینکه حدیث مطابق شود: روح مؤمن بهنگام مرگ از بدنش مفارقت میکند بآن آسانی که موئی از خمیر کشیده شود، آنچه در قرآن اندیشید نیافت، بخواب پیغمبر را دید که فرمود: مقصود خود را از سوره‌ی یوسف بجوی، او باین آیه «فَلَمّا رَأَينَهُ أَكبَرنَهُ وَ قَطَّعنَ أَيدِيَهُنَّ» یعنی چون یوسف را دیدند او را موجودی عظیم و فوق العاده دیدند و دست خود بریدند، که رسید، فهمید که دیدن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ملائکه و خوشیهای عالم دیگر طوری مؤمن را بخود میکشانند که تلخی مرگ را حسّ نمیکنند چنان که بجمال یوسف درد بدن خود -قرآن-۳۱۴-۳۷۳ [صفحه ۴۱۶] را حس نکردند. «یَدعُ الإنسانُ بِالشَّرِّ دُعاءَهُ بِالخَیرِ» ۱۱ طبری: یعنی انسان فرق نمیگذارد میان نفرین و خیر خواهی که در هنگام خوشی دعای بخیر برای فرزند و خویشان خود میکند و در هنگام غضب آنها را نفرین میکند ولی خداوند بر او منّت دارد که دعای بد و نفرینش را مستجاب نمیکند و اگر نفرین او را مثل دعای خیرش مستجاب کند آدمی نابود خواهد شد. -قرآن-۱-۵۱ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- آدمی در سود طلبی عجول است و ندانسته طلب شرّ برای خود میکند، ۲- انسان شتاب در طلب میکند و مباح و ممنوع را بیکسان از خدا میخواهد و بهمان طور که در خواهش خوبی عجله میکند در دعای بشرّ هم شتاب میکند. ۳- آدمی زود منضجر و دلگیر میشود و در سختی و آسودگی بیطاقت است، ۴- مقصود آدم ابو البشر است که چون روح باو دمیدند هنوز روح از نافش نگذشته خواست بلند شود نتوانست و فرزند او هم مثل او است، که شتابنده است و هر چیزی را هنگام نارسیده میخواهد بدست آورد. تنویر المقباس: مقصود از انسان در اینکه آیه نضر بن حارث است. «وَ کُلَّ إنسانٍ أَلزَمناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ» ۱۳ کشف: طائر یعنی کار و بخت و عاقبت و ابو عبیده گفته است: یعنی بهره‌ای که در سرنوشت شخص معیّن شده است خوب باشد و سعادت یا بد باشد و شقاوت، سدّی گفته است: یعنی نامه‌ی کارش بقیامت بطرف او پرواز میکند و در گردنش مثل گردنبند میماند. مجاهد گفته است: یعنی هر فرزند که بدنیا آید در گردنش برگی است نوشته که اینکه مولود خوشبخت است یا بدبخت. و بعضی گفته‌اند: یعنی کار هر کس را برایش آسان کردیم که بخواهد نیک یا بد کند و بآن وادارش کردیم که کار خود را بکند. -قرآن-۱-۵۸ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی برای هر کس از خودش دلیل قرار دادیم که نیکوکار است یا بدکار، چون طائر بمعنی آن چیزی است که عرب خیر و شرّ آینده‌ی خود را معیّن میکند، پس هر کس دلیل شاهد آینده‌ی خود است. [صفحه ۴۱۷] «نُخرِجُ لَهُ یَومَ القِیامَةِ کِتاباً یَلقاهُ» ۱۳ مجمع: ابو جعفر «یخرج» بضمّ یاء و فتح راء بصیغه‌ی مجهول غایب خوانده است و یعقوب با فتح یاء و ضمّ راء و باقی با نون خوانده‌اند، و ابو جعفر و إبن عامر «یَلقاه» بضم و یا و فتح لام و تشدید قاف بصیغه‌ی مجهول از مصدر تلقیه خوانده‌اند و دیگران با فتح یاء و سکون لام قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۵۲-قرآن-۲۲۵-۲۳۵ کشف نوشته: هر کس را آنچه سزای او است در گردن او بستند و آن رقم بر وی کشیدند در ازل یکی را تاج سعادت بر فرق نهاده درخت امیدش ببر آمده، شب جدائی فرو شده و روز وصل برآمده، یکی بحکم شقاوت گلیم ادبار در سر کشیده بتیغ هجران خسته و بمیخ ردّ وابسته آری قسمتی است که در ازل رفته نه فزوده نه کاسته چه توان کرد قاضی ازل چنین خواسته، بیچاره آدمی که از ازل خویش خبر ندارد و از ابد خویش غافل نشیند میان بوده و بودنی او را خواب غفلت میگیرد از خواب غفلت آن روز بیدار گردد که نامه‌ی کردار وی بدست او دهند که «وَ نُخرِجُ لَهُ یَومَ القِیامَةِ کِتاباً یَلقاهُ». -قرآن-۶۰۴-۶۵۸ «وَ إذا أَرَدنا أَن نُهلِکَ قَریَةً أَمَرنا مُترَفِیها فَفَسَقُوا فِیها» ۱۶ فخر: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- چون ملّتی نافرمانی کردند و مستحقّ عقاب و هلاک شدند، بزودی آنها را گرفتار نمیکنیم بلکه آن مردم متنعّم خوشگذران آسوده خاطر را مأمور میکنیم که از نافرمانی توبه کنند و براه حقّ باز آیند و چون باز هم بر فسق خود بماندند و نافرمانی کردند، یکبارگی گرفتار خواهند شد. و قفّال نظیر اینکه معنی دیگر کرده است که چون ما میدانیم اهل یک آبادی جز سرکشی و بدکاری تسلیم نمیشوند و خیری ندارند و ما بخواهیم آنها را مجازات کنیم، بموجب علم خود آنها را عذاب نمیکنیم، بلکه مردم سرمایه‌دار و مترف را فرمانی میدهیم آنها هم معلوم است که فاسق و نافرمان میشوند و ما هم گرفتارشان میکنیم. ۲- صاحب کشّاف گفته است: چون گفته شده است «أَمَرنا مُترَفِیها فَفَسَقُوا» مقصود اینکه است که راه همه‌ی خیر و خوشی برای آنها باز میگذاریم و آنها آنچه بخواهند میکنند و فاسق می- -قرآن-۱-۷۶-قرآن-۸۳۷-۸۶۸ [صفحه ۴۱۸] شوند و ما نابودشان میکنیم. ابو الفتوح: جمله‌ی «أَرَدنا» بمعنی «کدنا» هست یعنی چون نزدیک شد هلاک مردم آبادی دوباره دستورهای آنها را تجدید میکنیم و چون نافرمانی کنند گرفتاری آنها قطعی میشود. -قرآن-۲۱-۳۰ مجمع: قرائت عامّه «أَمَرنا» بتخفیف میم است و همزه‌ی بی‌مدّ، و قرائت علیّ و حسین علیهما السّلام و ابی العالیه و قتاده و عدّه‌ای دیگر «آمرنا» با همزه‌ی کشیده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و ممدود و «امّرنا» با تشدید میم نیز خوانده‌اند و باین قرائت معنی چنین کرده- اند: آن مترفین و سرمایه‌دارها را امیر و فرمانروا کردیم و آنها فاسق شدند. -قرآن-۲۱-۳۰ «مَن کانَ یُرِیدُ العاجِلَةَ- تا آخر آیه» ۱۸ تنویر المقباس: اینکه آیه برای مرثد بن ثمامه نازل شد و آیت بعد «وَ مَن أرادَ الآخِرَةَ- تا آخر» برای بلال مؤذّن نازل شد. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۳۰-۱۵۵ «وَ قَضی رَبُّکَ» ۲۳ طبری: إبن عبّاس گفت: یعنی فرمان کرده است خدای تو. در قرائت إبن مسعود «وصّی ربّک» بوده است یعنی سفارش کرده است خدای تو، و هم در یک مصحف که بقرائت ابیّ بن کعب بوده است «وصّی ربّک» نوشته بوده است، یعنی خدای تو سفارش کرد، مجاهد معنی کرده است «اوصی ربّک» یعنی سفارش کرد خدای تو. و ابو اسحاق کوفی از ضحّاک بن مزاحم روایت کرده است که او میخوانده است «و وصّی ربّک» و گفته است: چون واو را بصاد متّصل می‌کرده‌اند بصورت قاف نمایان شده است و «قضی» خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ کشف: کلمه‌ی «قضی» بمعنی امر است مردی پیش حسن بصری آمد، گفت: زن خود را سه طلاق دادم، حسن گفت: بد کردی که نافرمانی خدا کردی و زن خود از خود جدا کردی آن مرد گفت: «قضی اللّه علیّ» حسن گفت «ما قضی اللّه» و اینکه آیه را خواند «وَ قَضی رَبُّکَ أَلّا تَعبُدُوا إِلّا إِیّاهُ» مقصود آن مرد اینکه بود که کار من به موجب قضی و قدر خدا بوده است، مقصود حسن اینکه بوده است که خدا بچنین چیز امر نمیکند و باین آیه استدلال کرد که قضی بمعنی امر است، مردم گمان -قرآن-۲۰۵-۲۵۵ [صفحه ۴۱۹] کردند که مقصود حسن همان قضا و قدر است و گفتن حسن در قضا و قدر سخن میگوید. کشف نوشته: و بدانک سالکان راه عبودیت سه مردانند: یکی عابد، نفس وی، مقهور خوف عقوبت، یکی عارف، دل وی مقهور سطوت قربت. یکی محب، جان وی مقهور کشف حقیقت. «إِمّا یَبلُغَنَّ عِندَکَ الکِبَرَ» مجمع: یعنی اگر پدر یا مادر بآن اندازه‌ی از عمر برسند که محتاج بسرپرستی تو باشند، و کلمه‌ی «کبر» برای اینکه گفته شده است که در حال کبر سنّ و پیری احتیاج آنها بسرپرستی بیشتر است و گر نه در همه حال فرمانبرداری آنها لازم است، و بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی «کبر» وصف فرزند است یعنی اگر در کبر سنّ و حال تکلیف تو پدر و مادرت بودند. و کلمه‌ی «یبلغنّ» با الف و نون با صدای زیر قرائت مردم کوفه است «یبلغان». -قرآن-۱-۳۸ فخر: در لزوم احسان بوالدین اعتراض شده است که زنی و مردی برای انجام خواسته‌ی جنسی خود کاری کرده‌اند و نتیجه‌ی آن پیدایش فردی شده است که پیوسته در جریان گرفتاریها و آسیبها است، پس چه حقّی و لزوم خدمتی دارند، چنانکه نقل کرده‌اند: مردی خود را حکیم میدانست و پدر خود را میزد که او من را در اینکه عالم کون و فساد آورده است و گرفتار کوری و بیچارگی و مرگ کرده است. و ابو علاء معرّی را پرسیدند: بر گورت چه نویسیم! گفت: هذا جناء ابی علیّ || و ما جنیت علی احد یعنی اینکه گور در دنباله‌ی گناهی است که پدرم بستم بر من روا داشت ولی من چنین ستمی نکرده‌ام. و نیز او در ترک ازدواج و نداشتن فرزند گفته است: و ترکت اولادی و هم فی نعمهٔ العدم || الّتی سبقت نعیم العاجل و لو انّهم ولدوا لعانوا شدّهٔ || ترمی بهم فی موبقات الآجل یعنی فرزندان خود را در همان خوشیهای نیستی رها کردم که پیشتر و جلوتر است از اینکه خوشیهای زندگی دنیا، و اگر بدنیا میآمدند اینقدر بسختی گرفتار میشدند که بی‌اختیار بطرف مهلکه‌های آینده‌ی دیگر پرتاب میشدند. [صفحه ۴۲۰] و از اسکندر پرسیدند که پدر بر تو بیشتر احسان کرد یا استاد! گفت: استاد رنج تربیت من برد، ولی پدر میل خود بکار برد و من را گرفتار کرد، و اینکه سخن مشهور است: بهترین پدرها معلّم است. و جواب از سخن ابو العلاء و مانند او اینکه است بالاترین خیرات و خوشیها که آدمی فرض کند همان سرپرستی پدر و مادر است در هنگام کوچکی برای آدمی و هم رنج آنها در اینکه کار بر خودشان. «فَلا تَقُل لَهُما أُفٍّ» ۲۳ طبری: یعنی کلمه‌ی «افّ» بآنها مگو که کنایه است از دلگیری و ملامت خاطر در برابر آنچه از آنها دیده شود موجب اذیت باشد بلکه صبر کن و مزد آن را از خدا بخواه همان طور که آنها در کوچکی تو در برابر همه چیزت صبر کردند. مجاهد گفته است: یعنی اگر بآن اندازه‌ی پیری برسند که نتوانند از فشار درون خوددار باشند و پلیدی کنند، تو از آن کراهت مدار و پاک کن که آنها در کوچکی تو با تو چنین میکردند. -قرآن-۱-۲۸ ع: از امام علیّ بن موسی الرّضا علیهما السّلام روایت شده است که پدرم از پدر بزرگم امام صادق علیهما السّلام روایت کرد: اگر کلمه‌ای مختصرتر از «افّ» میبود برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جلوگیری از خشونت با پدر و مادر البتّه آن کلمه گفته میشد. و در روایت دیگر است که کمترین درجه‌ی عقوق والدین و نافرمانی و اهانت بآنها گفتن اینکه کلمه است، و اعراب مثلی دارند «ابرّ من النّسر» یعنی از کرکس نکوکارتر است چون میگویند کرکس که پیر شد و پی روزی نتوانست رفت بچه‌هایش او را غذا میدهند و کلمه‌ی «افّ» چند قرائت شده است.«۶۶»۱» -پاورقی-۵۷۶-۵۷۸ «وَ لا تَنهَرهُما وَ قُل لَهُما قَولًا کَرِیماً» مجمع: یعنی سخنی که موجب دلگیری آنها شود مگو. و طبری از ابی الهداج نقل کرده است که به سعید بن مسیّب گفتم: -قرآن-۱-۵۰ دستورهای قرآن را برای پدر و مادر فهمیدم مگر معنی «قولا کریما» را، گفت: یعنی [صفحه ۴۲۱] با آنها چنان سخن بگو که غلام زر خرید گناهکار و مقصّر با آقای بدخوی خود سخن بگوید و عذر بخواهد. «وَ اخفِض لَهُما جَناحَ الذُّلِّ» ۲۴ ابو الفتوح نوشته: برای ایشان بال مذلّت از روی رحمت، و اینکه استعارتی لطیف است، یعنی تواضع کن با ایشان غایت تواضع. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: کلمه‌ی «ذلّ» با کسر ذال هم قرائت شده است. قُل رَبِّ ارحَمهُما» ۲۴ طبری: عدّه‌ای از اهل علم گفته‌اند: اینکه آیت سوره‌ی برائه: «ما کان للنّبیّ و الّذین آمنوا ان یستغفروا للمشرکین و لو کانوا اولی قربی» یعنی پیغمبر [ص] و مؤمنین نباید برای مشرکین آمرزش بخواهند اگرچه ایشان خویشان آنها باشند، موجب نسخ اینکه جمله است«۶۷» و محتمل است که معنی جمله اینکه باشد:و محتمل است که معنی جمله اینکه باشد: -قرآن-۱-۲۷-پاورقی-۳۲۰-۳۲۲ اگر آنها مؤمن بودند بگو: ای خدا آنها را بیامرز. مجمع: ابو اسید انصاری گفت: حضور پیغمبر [ص] بودم که مردی از بنی- سلمه آمد و عرض کرد: پس از مرگ پدر و مادر چه نیکی بآنها میتوان کرد! فرمود: استغفار و دعا برای آنها و انجام سفارشهای آنها و احترام دوستانشان و صله‌ی رحم که بوسیله‌ی آنها انجام می‌شود. «فَإِنَّهُ کانَ لِلأَوّابِینَ غَفُوراً» ۲۵ کلمه‌ی «اوّابین» را مفسّرین چند معنی کرده‌اند ابو الفتوح: یعنی اگر پیش از اینکه در حق مادر و پدر شما را هفوتی [لغزشی] رفته باشد یا جفائی آنکه توبه کنید و به سر صلاح شوید خدا بیامرزد شما را که او آمرزنده توبه کارانست، و فائده «کان» آنستکه استمرار است یعنی «لم یزل کذلک» همواره چنین است. سعید جبیر گفت: آیه در حقّ کسانی است که از ایشان در حق مادر و پدر لغزشی شده و غرض ایشان خیر بوده است، و اگرچه ایشان یعنی پدر و مادر خوش نداشته باشند [آمرزش پروردگار را] باز خدای تعالی بیامرزد آنرا. -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۴۲۲] و سعید بن مسیّب گفت: «اوّاب» آن بود که گناه کند پس توبه کند، پس گناه کند پس توبه کند. سعید جبیر گفت: «أوّاب» رجّاع باشد یعنی کثیر الرّجوع. مجاهد گفت: آنان باشند که گناه خود یاد کنند در خلوت و استغفار کنند از آن عمر بن دینار گفت: آن باشد که جائی بنشیند در آن مجلس حدیثها رود و گفتگوی شود و چون خواهد برخاست گوید پروردگارا بیامرز ما را از آنچه در اینکه مجلس گفتیم و کردیم. سخن ما در اینکه آیات: ۱- قضیّه‌ی معراج بهر صورت که بوده است ما نمی- توانیم با دلیل [عقل] و یقین چگونگی آن را احراز کنیم و بیشتر آنچه تا کنون در اینکه مطلب گفته شده است نقل کردیم تا هر کس ببیند و بتواند قضاوت کند، آنچه ما میتوانیم بگوئیم اینکه است: بموجب اینکه آیت «اسری» و دیگر آیات و اتّفاق عموم مطّلعین چه مسلمان و چه غیر مسلمان و احادیث منقول برای ما یقین است که علاوه بر نزول وحی و قرآن و سخنهای همیشگی پیغمبر یک پیش آمد مهمی برای آن حضرت بوده است و آیا اینکه سانحه چه آثاری از آن بجا مانده است که بتوانیم تشخیص بدهیم البتّه، برای ما فراهم نیست و نمیتوانیم بفهمیم که چگونه و بکجا انجام شده است فقطّ می دانیم که بعد از آن وظائف شبانه روزی که نماز باشد معین شد و بعضی رهبریهای آن حضرت که بمشاهدات معراج محوّل میفرمود از آثار آن پیش آمد بوده است، و جمله‌ی «لِنُرِیَهُ مِن آیاتِنا» خود دلیل است که اینکه حادثه و گردش برای زیادی معرفت آن حضرت بوده است که آیات و آفاق آفرینش را ببیند و بیناتر و هشیارتر شود و آیت بعد «وَ آتَینا مُوسَی الکِتاب» قرینه میشود که، همین حادثه و گردش مختصر پیغمبر برابر بوده است با تمام دوران تکامل و تربیتی موسی که مشمول فراگیری تورات شده است و لایق رهبری یهود. و آنچه بآن مدّت بموسی رسید فقطّ در همین مدت کم بپیغمبر رسید، و اگر شهرت نمیداشت که اینکه حادثه در دوران بعثت و مقارن هجرت آن حضرت بوده است، ممکن بود از اینکه آیه بفهمیم که آغاز وحی و نبوّت بوسیله‌ی اینکه حادثه بوده است. اینکه است که میگوئیم اینکه جمله‌های «اسری تا- آیاته» طوری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیان شده است که جز اقرار بمقام محمّدی [ص] و عجز در چگونگی -قرآن-۹۳۴-۹۶۰-قرآن-۱۱۲۵-۱۱۵۴ [صفحه ۴۲۳] آن چیزی نمیتوان گفت. آیات ۴- ۵- ۶ که خبر میدهد یهود و دوران گرفتاری برگزار خواهند کرد، در کتاب دوم پادشاهان باب هفدهم تورات شرحی از نافرمانی و معصیت یهود و گرفتاری آنها بدست پادشاه آشور نوشته شده است که شاید نوشته‌های مفسّرین و آنچه در اینکه آیات هست اشاره باشد به آنچه در تورات هست. ۲- آیت یازدهم «وَ یَدعِ الإنسان» خوب معرفی میکند طرز عمل مردم سست عنصر و سبک سر را که زبان‌شان در اختیارشان نیست چنانکه می‌بینیم بخصوص در زنها باندک ناملایم آه و ناله و نفرین بفرزند و کس و کار خود میکنند و باز با کمی آرامش خاطر دعا میکنند، و کلماتی بر زبان میآورند، اینکه آیه توبیخ میکند اینکه عمل و عجله را. -قرآن-۱۸-۴۰ ۴- دو آیت هجدهم و نوزدهم از «مَن کانَ یُرِیدُ- تا- مَشکُوراً» اگرچه به- ظاهر وصف دو دسته مردم دنیا پرست و منحرف و مؤمن و پرهیزگار است، ولی میتوان اینکه مطلب را استفاده کرد که آدمی در زندگی ممکن است سود موقّت و دم حاضر را بخواهد و باو برسد و پشیمانی و گرفتاری بعد زندگی را بر او جهنّم کند بواسطه‌ی عواقب بدی که برای آدمی فراهم میشود در دنباله‌ی سود فوری خواستن مانند: -قرآن-۳۵-۵۴-قرآن-۶۶-۷۶ امراض و فقر از دست دادن اعتبار و آبرو، و همین طور آن که عاقبت کار را بسنجد و بخواهد البتّه بهره‌ای بیشتر و آسودگی بهتر خواهد داشت چنانکه تجربه و وارسی کار مردم بخوبی اینکه حقیقت را آشکار میکند که مفاد اینکه آیه نه فقطّ برای آخرت است، بلکه برای دنیا هم باید اینکه دستور را در نظر گرفت، بخصوص که در آیت بعد «کُلًّا نُمِدُّ» اینکه مطلب روشن‌تر شده است که بخشش خداوند برای همه کس است، ولی اگر قدر دانست و بسود فوری حریص نشد بهره‌مند است و گر نه زیان برده. -قرآن-۳۶۴-۳۸۰ ۵- آیت ۲۲ «لا تَجعَل مَعَ اللّهِ» شاید اشاره باشد بافکار و طرز عمل مردم و اگرچه روی سخن با پیغمبر است تذکر برای دیگران باشد که اگر فکر و کار شما خواسته- های مادی و سرخ و زردهای هوس انگیز باشد که در حقیقت آنها را معبود بدانید -قرآن-۱۳-۳۹ [صفحه ۴۲۴] و پرستش کنید عاقبت ملامت و خواری دارید. چنانکه می‌بینیم مردمی که همت خویش بجمع مال و یا رسیدن بمقام متوجه دارند، بهیچ کار مصلحت فردی و اجتماعی انسانی نمی‌اندیشند و مانند یک فرد عابد زاهد که جز کلمه‌ی خدا از او شنیده نمی- شود اینگونه مردم هم پیوسته گفتار و رفتارشان در همان چیزها است که حوائج مادی و جاه و مال ایشان را تأمین میکند، و همین است که در اینکه آیه جلوگیری شده است، چون با خداوند معبود دیگر برای خود درست کرده‌اند که همیشه بیاد او و در کار او هستند. [صفحه ۴۲۶]

[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۲۶ تا ۶۰]

وَ آتِ ذَا القُربی حَقَّهُ وَ المِسکِینَ وَ ابنَ السَّبِیلِ وَ لا تُبَذِّر تَبذِیراً [۲۶] إِنَّ المُبَذِّرِینَ کانُوا إِخوانَ الشَّیاطِینِ وَ کانَ الشَّیطانُ لِرَبِّهِ کَفُوراً [۲۷] وَ إِمّا تُعرِضَنَّ عَنهُمُ ابتِغاءَ رَحمَةٍ مِن رَبِّکَ تَرجُوها فَقُل لَهُم قَولاً مَیسُوراً [۲۸] وَ لا تَجعَل یَدَکَ مَغلُولَةً إِلی عُنُقِکَ وَ لا تَبسُطها کُلَّ البَسطِ فَتَقعُدَ مَلُوماً مَحسُوراً [۲۹] إِنَّ رَبَّکَ یَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن یَشاءُ وَ یَقدِرُ إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً [۳۰] -قرآن-۱-۵۲۲ وَ لا تَقتُلُوا أَولادَکُم خَشیَةَ إِملاقٍ نَحنُ نَرزُقُهُم وَ إِیّاکُم إِنَّ قَتلَهُم کانَ خِطأً کَبِیراً [۳۱] وَ لا تَقرَبُوا الزِّنی إِنَّهُ کانَ فاحِشَةً وَ ساءَ سَبِیلاً [۳۲] وَ لا تَقتُلُوا النَّفسَ الَّتِی حَرَّمَ اللّهُ إِلاّ بِالحَقِّ وَ مَن قُتِلَ مَظلُوماً فَقَد جَعَلنا لِوَلِیِّهِ سُلطاناً فَلا یُسرِف فِی القَتلِ إِنَّهُ کانَ مَنصُوراً [۳۳] وَ لا تَقرَبُوا مالَ الیَتِیمِ إِلاّ بِالَّتِی هِیَ أَحسَنُ حَتّی یَبلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوفُوا بِالعَهدِ إِنَّ العَهدَ کانَ مَسؤُلاً [۳۴] وَ أَوفُوا الکَیلَ إِذا کِلتُم وَ زِنُوا بِالقِسطاسِ المُستَقِیمِ ذلِکَ خَیرٌ وَ أَحسَنُ تَأوِیلاً [۳۵] -قرآن-۱-۶۳۶ وَ لا تَقفُ ما لَیسَ لَکَ بِهِ عِلمٌ إِنَّ السَّمعَ وَ البَصَرَ وَ الفُؤادَ کُلُّ أُولئِکَ کانَ عَنهُ مَسؤُلاً [۳۶] وَ لا تَمشِ فِی الأَرضِ مَرَحاً إِنَّکَ لَن تَخرِقَ الأَرضَ وَ لَن تَبلُغَ الجِبالَ طُولاً [۳۷] کُلُّ ذلِکَ کانَ سَیِّئُهُ عِندَ رَبِّکَ مَکرُوهاً [۳۸] ذلِکَ مِمّا أَوحی إِلَیکَ رَبُّکَ مِنَ الحِکمَةِ وَ لا تَجعَل مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ فَتُلقی فِی جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدحُوراً [۳۹] أَ فَأَصفاکُم رَبُّکُم بِالبَنِینَ وَ اتَّخَذَ مِنَ المَلائِکَةِ إِناثاً إِنَّکُم لَتَقُولُونَ قَولاً عَظِیماً [۴۰] -قرآن-۱-۵۵۹ وَ لَقَد صَرَّفنا فِی هذَا القُرآنِ لِیَذَّکَّرُوا وَ ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَزِيدُهُم إِلاّ نُفُوراً [۴۱] قُل لَو كانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَما يَقُولُونَ إِذاً لابتَغَوا إِلى ذِى العَرشِ سَبِيلاً [۴۲] سُبحانَهُ وَ تَعالى عَمّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيراً [۴۳] تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبعُ وَ الأَرضُ وَ مَن فِيهِنَّ وَ إِن مِن شَىءٍ إِلاّ يُسَبِّحُ بِحَمدِهِ وَ لكِن لا تَفقَهُونَ تَسبِيحَهُم إِنَّهُ كانَ حَلِيماً غَفُوراً [۴۴] وَ إِذا قَرَأتَ القُرآنَ جَعَلنا بَينَكَ وَ بَينَ الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ حِجاباً مَستُوراً [۴۵] -قرآن-۱-۵۵۹ وَ جَعَلنا عَلى قُلُوبِهِم أَكِنَّةً أَن يَفقَهُوهُ وَ فِى آذانِهِم وَقراً وَ إِذا ذَكَرتَ رَبَّكَ فِى القُرآنِ وَحدَهُ وَلَّوا عَلى أَدبارِهِم نُفُوراً [۴۶] نَحنُ أَعلَمُ بِما يَستَمِعُونَ بِهِ إِذ يَستَمِعُونَ إِلَيكَ وَ إِذ هُم نَجوى إِذ يَقُولُ الظّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلاّ رَجُلاً مَسحُوراً [۴۷] انظُر كَيفَ ضَرَبُوا لَكَ الأَمثالَ فَضَلُّوا فَلا يَستَطِيعُونَ سَبِيلاً [۴۸] وَ قالُوا أَ إِذا كُنّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنّا لَمَبعُوثُونَ خَلقاً جَدِيداً [۴۹] قُل كُونُوا حِجارَةً أَو حَدِيداً [۵۰] -قرآن-۱-۵۴۳ أَو خَلقاً مِمّا يَكبُرُ فِى صُدُورِكُم فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنا قُلِ الَّذِى فَطَرَكُم أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنغِضُونَ إِلَيكَ رُؤُسَهُم وَ يَقُولُونَ مَتى هُوَ قُل عَسى أَن يَكُونَ قَرِيباً [۵۱] يَومَ يَدعُوكُم فَتَستَجِيبُونَ بِحَمدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِن لَبِثتُم إِلاّ قَلِيلاً [۵۲] وَ قُل لِعِبادِى يَقُولُوا الَّتِى هِىَ أَحسَنُ إِنَّ الشَّيطانَ يَنزَغُ بَينَهُم إِنَّ الشَّيطانَ كانَ لِلإِنسانِ عَدُوًّا مُبِيناً [۵۳] رَبُّكُم أَعلَمُ بِكُم إِن يَشَأ يَرحَمكُم أَو إِن يَشَأ يُعَذِّبكُم وَ ما أَرسَلناكَ عَلَيهِم وَكِيلاً [۵۴] وَ رَبُّكَ أَعلَمُ بِمَن فِى السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ لَقَد فَضَّلنا بَعضَ النَّبِيِّينَ عَلى بَعضٍ وَ آتَينا داوُدَ زَبُوراً [۵۵] -قرآن-۱-۷۲۳ قُلِ ادعُوا الَّذِينَ زَعَمتُم مِن دُونِهِ فَلا يَملِكُونَ كَشفَ الضُّرِّ عَنكُم وَ لا تَحوِيلاً [۵۶] أُولئِكَ الَّذِينَ يَدعُونَ يَبتَغُونَ إِلى رَبِّهِمُ الوَسِيلَةَ أَيُّهُم أَقرَبُ وَ يَرجُونَ رَحمَتَهُ وَ يَخافُونَ عَذابَهُ إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ كانَ مَحذُوراً [۵۷] وَ إِن مِن قَريَةٍ إِلاّ نَحنُ مُهلِكُوها قَبلَ يَومِ القِيامَةِ أَو مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِيداً كانَ ذلِكَ فِى الكِتابِ مَسطُوراً [۵۸] وَ ما مَنَعَنا أَن نُرسِلَ بِالآياتِ إِلاّ أَن كَذَّبَ بِهَا الأَوَّلُونَ وَ آتَينا ثَمُودَ النّاقَةَ مُبصِرَةً فَظَلَمُوا بِها وَ ما نُرسِلُ بِالآياتِ إِلاّ تَخوِيفاً [۵۹] وَ إِذ قُلنا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحاطَ بِالنّاسِ وَ ما جَعَلنَا الرُّؤيَا الَّتِى أَرَيناكَ إِلاّ فِتنَةً لِلنّاسِ وَ الشَّجَرَةَ المَلعُونَةَ فِى القُرآنِ وَ نُخَوِّفُهُم فَما يَزِيدُهُم إِلاّ طُغياناً كَبِيراً [۶۰] -قرآن-۱-۸۴۹ معنى لغات: محسورا- ناتوان، خسته، از كار مانده، يقدر- از مورد استعمال اينكه كلمه است باين صورت «قدر على عياله» يعنى زندگانى و كار خرج را بر آنها تنگ گرفت. و مقصود در اينكه آيه اينكه است كه خداوند بآنكه مصلحت است مى- دهد و گر نه محروم ميكند، املاق- فقير شدن بواسطه‌ى خرج كردن. اشدّ- با فتح همزه و ضمّ بمعنى كمال فهم و ادراك كه ميان سالهاى هجده تا سى سالگى است، و اينكه كلمه يا مفرد است بصورت جمع، و يا جمع است و مفرد ندارد، قسطاس- [صفحه ۴۲۷] با ضمّ و كسر قاف بمعنى ترازو. مرح- نشاط و فرح بيش از اندازه كه بكبر و گردنفرازى برسد، مدحورا- از مصدر دحر بفتح اوّل و سكون دوّم و دحور با ضمّ اوّل و دوّم بمعنى راندن و دور كردن، صرّفنا- از صرف الكلام، بمعنى بعضى كلمات را از بعضى ديگر مشتقّ كردن و به صيغه‌هاى مختلف تلفّظ كردن و نيز بمعنى بيان و روشن كردن آيات است، اكنّة- جمع كنان بكسر اوّل بمعنى روپوش و وسيله‌ى نگهدارى، وقرا- بمعنى شكاف استخوان و سنگينى و كرى گوش، رفات- آنچه در هنگام شكستن چيز خشك نرم ميشود و ميريزد. مثل خرده هيزم و خرده قند و مانند اينها كه بعربى آنرا حطام نيز مينامند و هر چيز كهنه و شكسته را هم رفات ميگويند. سينغضون- يعنى ميجنبند و مضطرب ميشوند و از تعجّب و مسخره سر خود حركت ميدهند. ينزغ- از نزغ الشّيطان يعنى تحريك كرد بعضى را بر آزار بعضى. ترجمه: ۲۶ تو اى محمّد موظّف هستى: حقّ خويشان را بخودشان دهى و هم حقّ بيچارگان و براه ماندگان، و از اسراف و زياده‌روى در خرج خودددارى كن ۲۷ كه اينكه كار نتيجه‌ى موافقت و برادرى شيطان كافر نافرمان است ۲۸ و اگر مالى نداشتى و بانتظار گشايشى بودى با نيازمندان گشاده‌رو باش و با زبان نرم و ملايم جواب‌شان بگو ۲۹ و البتّه آنچه دارى مضايقه مكن و بخيل مباش و نز جملگى مبخش كه بيچاره شوى و سرزنشت كنند ۳۰ چون روزى با خدا است كه با اندازه‌ى ظرفيت هر كس خبردار است و بينا و بموجب مصلحت ميبخشد و محروم ميكند ۳۱، و [باين مردم بگو] ترس فقر گردنگير شما نشود كه فرزندان خود را بكشيد [تا مبادا از خرج‌شان بمانيد] كه گناهى است بزرگ و با اينكه روزى شما و فرزندانتان با ما است [از چه باك داريد كه بچنين تنگ اقدام ميكنيد]! ۳۲ و نيز گرد زنا نگرديد كه تجاوز است و زشتى ۳۳ و هم آدم نكشيد مگر بموجب حكم و فرمان حقّ و گر كسى بناحق كشته شد وارث و ولى او اختياردار مجازات قاتل است، و البتّه ولى دم تجاوز بكشتار نكند كه خدا ياور مظلومان است، ۳۴ و در مال يتيمان تصرّف نكنيد مگر [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۲۸] بحکم شرع و مصلحت ایشان تا بحدّ رشد رسند [که بآن موقع در کار اموال خود آزادند] و بپیمان خود وفا کنید که مسئول آن هستید ۳۵ و بپیمانه‌ی تمام و ترازوی درست معامله کنید که خیر و صلاح همین است و عاقبت آن بهتر خواهد بود. ۳۶ [و تو خود و پیروانت] آنچه ندانید نگوئید و ندانسته را دنبال نکنید که دل و گوش و چشم آدمی در گرو کار او هستند ۳۷ و هم بناز بر زمین قدم مگذارید که هر چه باشید نه بدرازی کوه هستید و نه پای‌تان زمین میشکافد ۳۸ و البتّه اینکه جملگی ناپسند است و مکروه بپیشگاه خداوند، ۳۹ [ای محمّد] اینکه سخنان حکمت است و وحی الهی برای تو، پس در آفرینش شریکی مپندار که واژگون جهنّم شوی ۴۰ [تو از اینکه اعراب بپرس] آیا خداوند بشما پسر عنایت کرد و ملائکه را بدختری خود گرفت که چنین افکاری پلید از شما نمودار میشود! ۴۱ و با اینکه در قرآن بانواع سخن حقایق را نمودار کردیم تا متوجّه شوند [و چنین کج اندیش نباشند] سودی نبردند جز فضولی نفرت و گریز از حقّ ۴۲ تو ای محمّد باینها بگو: اگر چنان که می‌پندارید در آفرینش شرکتی باشد بایستی بسوی عرش خداوندی راهی بجویند تا شریک خود بیابند و بر او چیره شوند ۴۳ [و یا اینکه مشرکین او را بیابند تا بدو تقرّب بجویند] ولی خداوند منزّه است و برتر از چنین اندیشه‌های باطل ۴۴ که همه‌ی آفریدگان به زمین و آسمان تسبیح او میگویند و آنچه هست در ستایش او است لیکن نیروی درک آن ندارید. و البتّه خداوند حلیم است و غفور ۴۵ [که باین افکار پلید مجازات نمیکند و اگر براه راست روید میآمرزد. و تو ای محمّد آزرده خاطر مباش که] چون قرآن بخوانی پرده‌ای در جلو چشم اینکه کافران میگذاریم [تا تو را نبینند و آزار نکنند] و دل و گوش شان را بستیم تا قرآن را نشنوند و نفهمند ۴۶ [و تو آسوده بمانی و آنها بسزای کفر خود برسند زیرا بشنیدن آواز قرآن تو] میگریزند که چرا نام خدا یگانه بر زبان آوردی ۴۷ ما بهتر خبر داریم که ظالمین چگونه گوش فرا میدهند و با یکدگر براز میگویند: شما بسخنان مردی جادو گوش میدهید و پیرو جادو شده‌اید ۴۸ تو بنگر که چگونه مثلی دارند [و چه بهانه‌ای] چون راه خود گم کرده‌اند و نمیتوانند چاره‌ای کنند، [صفحه ۴۲۹] ۴۹ و [برای دلخوشی خود] میگویند: پس از آنکه بصورت استخوانی پوسیده شدیم چگونه از نو آدمیزاد و مخلوقی تازه خواهیم شد! ۵۰ تو بجواب بگو: [آنچه میتوانید مقاومت کنید] که بسختی سنگ و آهن باشید ۵۱ یا بزرگتر چیزی که باور دارید [بهر- صورت در اختیار ما هستید] باز میگویند: که دوباره زنده‌مان میکند! بگو: آنکه اول بار آفرید. باز بریشخند و تعجّب سر خود میجنبانند و میگویند: کی خواهد بود! بگو: ممکن است نزدیک باشد ۵۲ آن روز که شما را آواز دهند و با حمد و ثنای حق جواب گوئید و گمان برید که اندک مدتی در خاک بودید ۵۳ و تو ای محمّد ببندگان دستور بده [که از چنین سخنان کافران دوری کنند و] آن بگویند و بیندیشند که بهتر است و بصلاح نزدیکتر، چون شیطان میان‌شان آشوب میکند که او دشمن نمودار آدمی بوده ۵۴ و خداوند شما را بهتر از خودتان میشناسد [که صالح و مشمول رحمت کی است و ناصالح و مستحقّ عذاب چه کسی است] تا هر کدام را بمرتبه‌ی خود رساند [و تو را در آن کاری نیست] و مأمور نگهبانی ایمان مردم نیستی ۵۵ چون خدای بهتر میداند آنچه بآسمان و زمین است [و البتّه همه را یکسان نیافریده‌ایم] که پیغمبران را هم بعضی بر بعضی فضیلت دادیم چنانکه بداود زبور دادیم ۵۶ و بکافران بگو: از خدایان مجعول خود [حاجتی] بخواهید تا ببینید که نمیتوانند از شما رفع گرفتاری کنند و چیزیرا دگرگون نمایند ۵۷ اینها [معبودان جعلی] خود پی دست- آویزی هستند که نزدیک بحقّ شوند چون بامید رحمتند و در ترس از عذابی که محذور است و بهمه اعلام خطر شده ۵۸ و اینکه مردم بدانند که پیش از فرا رسیدن قیامت همه‌ی آبادیها خراب میشود و مردم آن نابود خواهند شد و یا گرفتار عذاب که اینکه سرنوشتی است انجام شدنی و تخلف ناپذیر ۵۹ و اگر ما نشانه‌ای [بر درستی اینکه سخنان] نمیفرستیم از آن جهت است که در گذشته دیدند و دروغ شمردند، چنانکه بقبیله‌ی ثمود شتری دادیم که وسیله‌ی بینائی آنها بود ولی ستمگری پیشه کردند با اینکه اینگونه آیات و علامات [بیدار باش مردم است که بخود آیند و بترسند که] نشانه‌ی عذاب است ۶۰ و بخاطر دار که بتو گفتیم: خدای تو بر مردم مسلّط است [صفحه ۴۳۰] [تو مترس و وظیفه‌ی خود انجام کن] چنانکه آنچه بتو [در خواب یا بمعراج نمودیم] فقط آزمایشی بود برای مردم پاکدل و بد دل، و هم آن درخت ملعونی که در قرآن یاد کرده‌ایم برای ترس مردم است ولی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[با همه‌ی اینکه تبلیغات مردم براه نمیروند و] بر سرکشی و طغیان خود می‌افزایند. سخن مفسّرین: «وَ آتِ ذَا القُربی حَقَّه» ۲۶ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: حسن بصری و عکرمه گفته‌اند: مقصود احسان بخویشان است. مردی از حسن پرسید: زکات مالم بخویشانم دهم! او بجواب گفت: آنها غیر زکات حقّی دارند و اینکه آیه را قرائت کرد، و سدّی از ابو دیلم نقل کرده است که حضرت سجاد [ع] بمردی شامی فرمود: تو قرآن خوانده‌ای! گفت: بلی، فرمود: اینکه را نخوانده‌ای «وَ آتِ ذَا القُربی» تا آخر! او عرض کرد: مگر شما هستید آن خویشان که خداوند فرمان داده است حقّشان ادا شود! فرمود: بلی. -قرآن-۱۵-۴۶-قرآن-۴۴۲-۴۶۴ ع: اصحاب امامیه از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت کرده‌اند و هم سید ابو الحمد مهدی بن نزار حسینی گفت: فضیل بن مرزوق از عطیّه‌ی عوفی از ابو سعید خدری روایت کرد: چون اینکه آیه نازل شد «وَ آتِ ذَا القُربی حَقَّه» پیغمبر [ص] فدک را بفاطمه علیها السّلام بخشید. عبد الرحمان بن صالح گفت: مأمون بعبید اللّه بن موسی نوشت که قصّه‌ی فدک چه بوده است! او همین حدیث فضیل بن مرزوق را بجواب مأمون نوشت. مأمون هم فدک را باولاد فاطمه [ع] داد.«۶۸»۱ -قرآن-۲۲۷-۲۵۸-پاورقی-۵۲۳-۵۲۵ -قرآن-۱۶۹-۲۰۰ [صفحه ۴۳۱] فخر: اینکه جمله مجمل است که روی سخن باکی است و چه حقّی باید داد نسبت بمعنی اول بعضی گفته‌اند: روی سخن با پیغمبر است که مأمور شده است از غنیمت و بهره‌ها که باو رسیده است حقّ خویشانش را بدهد و هم حقّ فقرا و براه ماندگان را از اینکه درآمد بپردازد. و بعضی گفته‌اند: روی سخن با عموم مسلمین است که در دنباله‌ی «أَلّا تَعبُدُوا إِلّا إِیّاه» گفته شده است و بعد از لزوم به نیکی با والدین دستور داده شده است بنیکی با خویشان و درماندگان و بیچارگان، و آن حق که باید داده شود بنظر شافعی مخارج فرزند است و پدر و مادر. و بعضی گفته‌اند: لازم است بهمه‌ی خویشان که محرم هستند اندازه‌ی احتیاج‌شان داده شود، و نسبت بغیر محارم مثل عمو زاده‌ها و مانندشان باتفاق فقها لازم نیست انفاق مال و فقط دوستی و حسن معاشرت با آنها لازم است و بس. -قرآن-۳۷۲-۴۰۴ تفسیر حسینی نوشته است: و گفته‌اند: مراد «بِذِی القُربی» اقارب حضرت رسولند و حقّ ایشان اعطای خمس است بدیشان از آنچه حقّ سبحانه مقرر فرموده. «وَ المِسکِینَ وَ ابنَ السَّبِیلِ» ۲۶ مجمع: یعنی حقّ فقیر و براه مانده را از زکات و غیر آن که در دین معیّن شده است بدهید. -قرآن-۱-۳۸ «وَ لا تُبَذِّر» ۲۶ طبری: عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی از بکار بردن مال بغیر شایسته خودداری کنید. و مجاهد گفته است: اگر کسی تمام سرمایه‌اش را به حق خرج کند تبذیر نیست ولی صرف یک مدّ در غیر حقّ تبذیر است. -قرآن-۱-۱۷ «کانُوا إِخوانَ الشَّیاطِینِ» ۲۷ حسینی: چون اعراب برای ریا و خودنمائی شتران بسیار میکشتند باین جمله کار آنها زشت شمرده شده است که همانند دیواند و سرمایه نابود میکنند. -قرآن-۱-۳۲ «وَ إِمّا تُعرِضَنَّ عَنهُمُ ابتِغاءَ رَحمَةٍ» تا آخر ۲۸ مجمع: یعنی اگر از اینکه دسته مردم که گفتیم حقّشان را بده نزد تو آمدند و نداشتی و از آنها رو گرداندی بانتظار گشایشی که بودی در زبان و سخن گفتن با آنها بنرمی باش. - قرآن-۱-۴۹ حسینی نوشته: آورده‌اند که بعد از نزول اینکه آیه از آن حضرت چون چیزی [صفحه ۴۳۲] طلبیدندی و حاضر نبودی فرمودی که «یرزقنا اللّه و ایّاکم». «فَتَقعُدَ مَلُوماً» مجمع: کلبی گفته است: یعنی آنچه داری همه را مده که دیگری بیاید و بخواهد و نداشته باشی و ملامت شوی، و روایت شده است: زنی پسرش را حضور پیغمبر فرستاد و سفارش کرد که بگو: مادرم از تو لباسی برای پوشاک خود میخواهد و اگر فرمود: هر وقت برسد میدهم تو بگو: مادرم همان پیراهن تن شما را می‌خواهد، چون او آمد و پیغام رساند آن حضرت پیراهن خود را بدر کرد و داد، و اینکه آیه نازل شد. نقل کرده‌اند: چون وقت نماز رسید و برهنه بود بخانه نشست کافران زبان درازی کردند که سرگرم بازی و خواب شده است و از نماز باز مانده است. -قرآن-۱-۲۱ «إِنَّ رَبَّکَ یَبسُطُ الرِّزقَ تا آخر» ۳۰ مجمع: تناسب اینکه آیه با جلو اینکه است که پس از دستور بمیانه‌روی در خرج وادار مطالعه‌ی در طبیعت شده است که بنگرید خداوند هم همیشه و بهمه، همه چیز نمیدهد با اینکه نه مضایقه است و نه کمبود. -قرآن-۱-۳۵ «إِنَّ قَتلَهُم کانَ خِطأً» ۳۱ مجمع: چند تلفّظ برای کلمه‌ی «خِطأً» نقل کرده است «وَ مَن قُتِلَ مَظلُوماً فَقَد جَعَلنا لِوَلِیِّهِ سُلطاناً فَلا یُسرِف فِی القَتلِ إِنَّهُ کانَ مَنصُوراً» ۳۳ مجمع: یسرف با یاء و تاء بصیغه‌ی غایب و مخاطب هر دو قرائت شده است، و اینکه جمله دو جور معنی شده است:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اوّل- یعنی هیچ کس مسرف و قاتل و متجاوز در کار قتل نشود چون ما او را که مظلوم کشته شده است و اسراف و تجاوز باو شده است یاری کرده‌ایم و بولیّ و صاحب خون او اختیار داده‌ایم که از قاتل او انتقام بکشد. دوّم- یعنی ولی و صاحب خون اسراف در کار کشتار نکند که بیش از آنچه حقّ دارد رفتار کند، چون ما او را یاری کرده‌ایم و حقّ قصاص و یا دیه و یا گذشت از جرم باو داده‌ایم. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۶۷-۷۴-قرآن-۹۲-۲۰۷ طبری: سعید بن جبیر گفت: اینکه آیه موقعی بود که پیغمبر بمکّه بود و اول قسمتی که در موضوع کشتن نازل شد همین آیه بود که اعراب بناگهان مسلمین [صفحه ۴۳۳] را میکشتند، باین آیه دستور داده شد که شما مسلمانان در مجازات آنها تجاوز از حقّ نکنید که خویشان قاتل و یا هر کس را که توانستید بجای قاتل بکشید. «وَ أَوفُوا بِالعَهدِ» ۳۴ طبری: یعنی بآخر برسانید و رفتار کنید بآن پیمان که با مردم برقرار میکنید در صلح میان مسلم و کافر حربی و هم در خرید و فروش و اجاره و دیگر قراردادها. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: یعنی قرارداد بوصیّت در مال یتیم را انجام دهید و هم غیر آن را. بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه خدا امر و نهی کرده است عهد است و باید بآن رفتار شود. فخر: عهد هر قراردادی است که برای استواری کاری معیّن میکنند و اینکه جمله مثل اینکه جمله است «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوفُوا بِالعُقُودِ» و مثل اینکه جمله «وَ المُوفُونَ بِعَهدِهِم إِذا عاهَدُوا» و مثل اینکه جمله است «الَّذِینَ هُم لِأَماناتِهِم وَ عَهدِهِم راعُونَ» که همه‌ی اینها میفهماند هر عقد و هر عهد لازم الالتزام است و دست برداشتن از آن جایز نیست. -قرآن-۱۱۲-۱۶۴-قرآن-۱۸۶-۲۲۸-قرآن-۲۵۶-۳۱۰ روح البیان: سلمی آورده که خدایرا عهد هست بر جوارح آدمی بملازمت آداب و بر نفس او باداء فرائض و بر دل او بخوف و خشیت و برجان او بآنکه از مقام قرب دور نشود و بر سرّ او بآنکه مشاهده‌ی ما سوی نکند و از هر عهدی خواهند پرسید مصراع: [تا کسی از عهده‌ی آن عهد چون آید برون] «بِالقِسطاسِ المُستَقِیمِ» ۳۵ مجمع: قسطاس با ضمّ و کسر قاف قرائت شده است و معنی مستقیم اینکه است: راست و درست که غبن و کمبود در آن نباشد. -قرآن-۳۲۲-۳۵۰ ابو الفتوح نوشته: زجّاج گفت: ترازو باشد اگر کوچک باشد و اگر بزرگ، حسن بصری گفت: قپان باشد، مجاهد گفت: عدل باشد بزبان رومی، بعضی دگر گفتند: شاهین ترازو باشد. «وَ لا تَقفُ ما لَیسَ لَکَ بِهِ عِلمٌ» ۳۶ طبری: مقصود شهادت بناحقّ است، و تهمت بمردم بر خلاف علم و حقیقت و ادّعای اطّلاع بشنیدن و یا دیدن چیزی که -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۴۳۴] ندیده و نشنیده. مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی اگر کسی از تو رد شد غیبت او مکن و در پشت سر کسی چیزی مگو، و اینکه جمله معنی عام دارد که برخلاف اطلاع چیزی اظهار نشود، و هر چه نمیدانند که جایز است انجامش نباید بآن دست ببرند و هم آنچه را نمیدانند جایز است معتقد شد نباید معتقد شوند. و عدّه‌ای بهمین جمله استدلال کرده‌اند که چون قیاس و خبر واحد موجب علم نیستند عمل بآنها جایز نیست زیرا عمل باین دو پیروی است از غیر معلوم. کشف نوشته: در اینکه آیت پند میدهد تا بنده از کار دین غافل نماند، در یاد میدهد تا بنده حقّ را فراموش نکند، بیم مینماید تا بنده دلیر نشود. بو سعید خرّاز گفت: هر آن دل که معرفت درو جای گرفت اندیشه‌ی هر دو سرای از او برخاست، بهر چه نگرد حقّ را بیند و هر چه شنود از حقّ شنود یکبارگی دل با حقّ پردازد، و بمهر وی نازد، از اینجا آغاز کند خدمت در خلوت و مکاشفت حقیقت و استغراق در مواصلت، خدمت در خلوت از آدمیان نهان، مکاشفت حقیقت از فرشتگان نهان، استغراق در مواصلت از خود نهان. ابو الفتوح: قرائت شاذّ «تقف» است بضمّ قاف و سکون فاء که مشتقّ از قاف یقوف شده است و اینکه مقلوب قفا یقفو است مثل جذب و جبذ که هر دو بیک معنی است اینکه دو قرائت هم یک معنی شده است که غیبت و تهمت باشد. حسینی: یعنی بتقلید و گمان از پی چیزی مرو و تا ندانی مگو دانستم. «إِنَّ السَّمعَ وَ البَصَرَ وَ الفُؤادَ» ۳۶ روح البیان: -قرآن-۱-۴۳ گذرگاه قرآن و پند است گوش || ببهتان و باطل شنیدن مکوش دو چشم از پی صنع باری نکو است || ز عیب برادر فرو گیر و دوست و مسئولیّت و ستمکاری دل بکینه و دشمنی و حسد است و دوستی دنیا، و اصلاح آن بتصفیه‌ی از اینکه رذائل است شعر: پیاپی بیفشان ز آئینه گرد || که صیقل نگیرد چو زنگار خورد [صفحه ۴۳۵] «کُلُّ ذلِکَ کانَ سَیِّئُهُ عِندَ رَبِّکَ مَکرُوهاً» ۳۸ مجمع: إبن عامر و قاریهای کوفه «سَیِّئُهُ» با همزه‌ی مضموم و های مضموم خوانده‌اند یعنی از تمام آنهائی که یاد شده است آنچه بد است نزد خداوند هم ناپسند است، و دیگر قاریها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«سیّئهٔ» خوانده‌اند با همزه‌ی مفتوح و تای آخر با تنوین نصب یعنی تمام آن چیزهائی که منع شده است از اقدام بآن، کار زشتی است ناپسند حقّ. -قرآن-۱-۵۸-قرآن-۹۷-۱۰۹ «لا تَجعَل مَعَ اللّهِ إلهاً» ۳۹ کشف: اینکه سخن اگرچه با پیغمبر است، ولی مقصود دیگران است و بعضی گفته‌اند: یعنی ای محمّد بگو بکافران «لا تَجعَل» تا آخر. -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۱۵۸-۱۷۰ «لَقَد صَرَّفنا فِی هذَا القُرآنِ» ۴۱ کشف نوشته: ما در اینکه قران سخن روی بروی گردانیدیم، توحید و صفات، حکم و آیات، وعد و وعید، امر و نهی، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، قصص و اخبار، حکم و امثال، حجج و اعلام، تنبیه و تذکیر، آنرا تا دریابند و پند پذیرند. و بعضی گفته‌اند: یعنی «اکثرنا صرف الجبرئیل» یک مرتبه قرآن نفرستادیم بلکه با رفت و آمد مکرّر جبرئیل بوده است. حسینی: یعنی در قرآن اینکه مطلب مکرّر شده است که خدا منزه است از زاد و ولد، تا بفهمند و بپذیرند. -قرآن-۱-۳۷ «لِیَذَّکَّرُوا» ۴۱ مجمع: با ذال ساکن بی‌تشدید قرائت شده است و هم با تشدید و فتح ذال و هم تشدید کاف و در معنی تفاوت نیست و مقصود فکر و فهم است نه بیاد سپردن در برابر فراموشی. -قرآن-۱-۱۷ ابو الفتوح نوشته است: حقّ تعالی گفت: ما در اینکه قرآن از هر گونه مثل زدیم و بیان کردیم تا مکلّفان تأمّل و تدبّر کنند. «وَ ما یَزِیدُهُم إلّا نُفُوراً» ۴۱ کشف نوشته: ایشان را نفرت از آن می‌افزود که اعتقاد نداشتند در قرآن که کلام حقّ است راست و درست، بلکه اعتقاد داشتند که باطل است و افسانه‌ی پیشینیان، شبیه حیل و داستان، پس هرچه که بیشتر می- شنیدند نفرت ایشان بیشتر می‌بود. -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۴۳۶] «کَما یَقُولُون» ۴۲ فخر: در اینکه جمله و جمله‌های بعد «عَمّا یَقُولُون» و «یُسَبِّحُ» إبن کثیر در هر سه با یاء بصورت غایب خوانده است، و حمزه و کسائی با تاء خوانده‌اند، بصورت خطاب. و نیز اوّل با تاء بصورت خطاب و دوّم و سوّم غایب با یاء خوانده‌اند، و نیز اوّل و دوّم با یاء بصیغه‌ی غایب و سوّم را با تاء خوانده‌اند، و در نتیجه‌ی معنی و افاده‌ی مطلب تفاوتی نیست. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۶۵-۸۴-قرآن-۸۷-۹۹ «لَابتَغَوا إلی ذِی العَرشِ سَبِیلًا» ۴۲ تبیان: اینکه جمله دو حور معنی شده است: ۱- اگر خداهای دیگر هم باشد بایستی مشرکین وسیله‌ای برای وصول بخدای بزرگ بدست آوردند که باو نزدیک شوند و از قدرت و غلبه‌اش مصون بمانند، ۲- اگر چنین باشد که مشرکین میگویند باید آن خداها راهی بسوی خدای صاحب عرش و کرسی پیدا کنند و بروند و با او بجنگند تا او را مغلوب کنند. -قرآن-۱-۴۲ «تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ» ۴۴ مجمع: همان طور که گفتن سبحان اللّه اظهار عظمت خداوندی است وجود آسمان و زمین نشانه‌ی عظمت حقّ است و توحید و عدل او، بلکه تسبیح آنها بیشتر است از تسبیح آدمی چون وجود آسمان و زمین وسیله علم بآفریننده و عظمت او است. -قرآن-۱-۳۲ کشف نوشته: هفت آسمان و هفت زمین و هر چه در آن دلیلند بر کمال قدرت و حکمت و جلال و عزّت و وحدانیّت آفریدگار همه او را طاعت‌دار و ستاینده و ربوبیّت او را گواهی دهنده، هر چه مؤمن است زبان او و دل او بپاکی اللّه تعالی گواهی میدهند و آنچ کافر است صورت او و دولت او و رزق او و کار و بار او بر توانائی و دانائی اللّه تعالی راه مینماید. فخر: تسبیح بزبان کلمه‌ی «سُبحانَ اللّهِ» است و تسبیح باحوال دلالت احوال یک موجود است بر یگانگی و عزّت حقّ سبحانه و تعالی. -قرآن-۲۷-۴۵ حسینی نوشته: امام قشیری فرموده که تسبیحی گویند زندگان از اهل زمین بزبان قال و باقی از ایشان بلسان حال یعنی دلالت میکنند با مکان و حدوث خود بر صانع واجب قدیم، و اینکه تنزیه است مرورا از لوازم امکان و توابع حدوث پس همه‌ی [صفحه ۴۳۷] اشیاء مسبّح وی باشند. و نعم ما قال: بذکرش هر چه بینی در خروش است || دلی داند درین معنی که گوش است نه بلبل بر گلش تسبیح خوانی است || که هر خاری بتسبیحش زبانی است در فتوحات در باب ثانی عشر از سفر ثانی فرموده که بگوش خود شنیدم که سنگی بزبان قال ذکر ملک متعال میگفت و با ما خطاب کرد چون مخاطبه‌ی عارفان و سخنانی ادا نمود که هر آدمی آنرا در نمی‌یابد، و در بحر الحقایق آورده است که هر ذرّه‌ای از ذرّات موجودات زبانی است ملکوتی که بتسبیح و حمد حضرت خداوند ناطق است و بدان زبان عصا در دست مصطفی [ص] تسبیح میگفت و شهادت اعضا که «أَنطَقَنَا اللّهُ الَّذِی أَنطَقَ کُلَّ شَیءٍ» اشارت بدان است، بهمین زبان خواهد بود روح البیان: مثنوی گفته است: -قرآن-۴۳۸-۴۹۰ استن حنّانه از هجر رسول«۶۹» -فرمت-۳۰-۳۲ گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون || گفت جانم از فراقت گشته خون مسندت من بودم از من تاختی || بر سر منبر تو مسند ساختی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت: خواهی که تو را نخلی کنند ||! شرقی و غربی ز تو میوه چنند یا در آن عالم تو را سروی کنند || تا تر و تازه بمانی از گزند گفت: آن خواهم که دائم شد بقاش || بشنو ای غافل کم از چوبی مباش آن ستون را دفن کرد اندر زمین || تا چو مردم حشر گردد یوم دین آنکه آنرا نبود از اسرار، راد || کی کند تصدیق، او ناله‌ی جماد «وَ لکِن لا تَفقَهُونَ تَسبِیحَهُم» ۴۴ فخر: چون یک دانه سیب را که ما در نظر -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۴۳۸] بگیریم از هزاران ذرّات کوچک تشکیل شده است که هر کدام جای و طعم و بوی و رنگ مخصوص بخود دارد که هر کدام آنها تسبیحی است و نشانه‌ی قدرت مافوق و بی‌نهایت الهی است، پس ما نمیتوانیم بفهمیم که تا چه حد و اندازه اجزا و صفات و شماره‌ی اینکه موجودات است و اینکه است معنی آیه. معنی دیگر اینکه چون کافران اندیشه‌ی در آثار قدرت و دلائل حکمت حقّ ندارد و نمیتوانند آنها را درک کنند روی سخن با آنها است که شما کافران آماده‌ی فهم تسبیح آنها نیستید. تأویلات کاشانی: چون برای هر موجودی خواص و کمالات است که پیوسته در جنبش و وصول بآن است پس نموداری آن خواص و کمالات است که پیوسته در جنبش و وصول بآن است پس نموداری آن خواص و کمالات خود تسبیح و تنزیه خداوند است از شریک و یاور و چون حال هر موجودی را بنگریم می‌بینیم که زبان حالش چنین است: او یکی است که یک فرد مثل من آفرید چون من پرورده‌ی آنم که کامل است و مکمّل. بمثل ماده شیری که بچه‌ی خود میلیسد حکایت رأفت و رحمت حقّ میکند و میگوید: آن یگانه مهربان مرا چنین دوستدار فرزندم کرده است و نیز پی روزی و شکار که میرود نموداری است از روزی بخشی خداوند که میگوید: یا رزّاق روزیم برسان. پس تسبیح آسمان بلندی و دوام و پرورش موجودات است و تسبیح زمین ثبات است و رویاندن و شفقت و روزی دادن و همچنین هستند دیگر موجودات. «وَ إِذا قَرَأتَ القُرآن- تا آخر آیه» ۴۵ ابو الفتوح: از سعید بن جبیر نقل شده است که چون سوره‌ی تبّت نازل شد، زن ابو لهب آهنگ آزار پیغمبر کرد، یکی از اصحاب که آنجا بود عرض کرد اگر از اینکه زن احتراز فرمائی بهتر است که او بد زبان است، فرمود: «سبحان اللّه» او آمد و آن حضرت را ندید چون اینکه کلمه پرده‌ای در جلو چشم او شد، و بآن صحابی گفت رفیق تو ما را هجو کرده است، او بجواب گفت: رفیق ما شاعر نیست که کسی را هجو کند. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: از ابو مسلم نقل شده است که معنی آیه چنین است: میان تو و کافران در قرائت قرآن فاصله و جدائی دادیم که برای تو و یارانت شفای دل و سینه است [صفحه ۴۳۹] و برای آنها موجب کری گوش و کوری دل و چشم است. اسباب النزول: إبن شهاب نقل کرده است که چون پیغمبر [ص] برای اعراب قرآن میخواند آنها میگفتند: دل ما آماده‌ی اینکه سخنان نیست و گوش ما کر است و ما از تو جدا هستیم، اینکه آیه برای جواب اینکه سخنان آنها نازل شد. «إِذا ذَکَرتَ رَبَّکَ- تا آخر» ۴۶ طبری: یعنی آنگاه که تو قرآن میخوانی و «لا- اله الّا اللّه» میگوئی اینکه کافران را بد میآید و پراکنده میشوند چون یگانگی حقّ در نظرشان غیر معقول است. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی چون بسم اللّه الرّحمن الرّحیم میگوئی آنها پشت میکنند و متنفّر میشوند. «نَحنُ أَعلَمُ بِما یَستَمِعُون- تا آخر» ۴۷ فخر: مفسّرین گفته‌اند: پیغمبر [ص] بعلی فرمود غذائی فراهم کرد و اشراف مشرکین را دعوت کرد و خود آن حضرت بر آنها وارد شد و قرآن برای‌شان خواند و فرمود: موحد شوید «لا اله الّا اللّه» بگوئید تا عرب و عجم مطیع شما شوند آنها با یکدیگر براز میگفتند: اینکه مرد جادو شده و خرد خود را از دست داده است، اینکه جمله‌ها نقل گفتار اعراب است. -قرآن-۱-۳۶ «انظُر کَیفَ ضَرَبُوا لَکَ الأَمثال» ۴۸ فخر: یعنی هر کسی از اینکه کافران تو را تشبیهی و توصیفی کرده است: یکی کاهن گفته، دیگری جادو، و آن یک معلّم، و باز دیوانه و هم شاعر گفته‌اند: [«فضلّوا» یعنی ترا نشناختند و آنچه گفتند با تو منطبق نبود «فَلا یَستَطِیعُونَ سَبِیلًا» پس راهی ندارند و ترا نمیتوانند شناخت چرا که در گفتار تو نظر نمی‌کنند و عقل خویش جز در راه ناصواب بکار میگیرند. «وَ قالُوا أَ إِذا کُنّا عِظاماً» آنگه که ما استخوان شدیم و پوسیده گردیم ما را پس از اینکه برانگیزند و خلقی نو گردیم و اینرا از روی تعجّب و استبعاد میگفتند: «قُل کُونُوا حِجارَةً أَو حَدِیداً» بگو هر چه باشید خواه سنگ و یا آهن و یا سختتر من شما را بمیرانم و زنده کنم و اگر بمثل مرگ شوید شما را مرگ بچشانم و بمیرانم. -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۲۷۸-۳۰۸-قرآن-۴۳۴-۴۶۷-قرآن-۶۱۴-۶۵۰ «فَسَیُنغِضُونَ إِلَیکَ رُؤُسَهُم تا آخر» ۵۱،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرهای خود را از روی استهزاء و سخریّه -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۴۴۰] بجنبانند و گویند کی خواهد بود اینکه برانگیختن و زنده گرداندن: بگو شاید خیلی نزدیک باشد، ابو الفتوح گوید: «عسی» برای آن گفت که ابهام وقت کند بر مکلّفان تا ملجأ و مجبور نباشند]. «یَومَ یَدعُوکُم فَتَستَجِیبُونَ بِحَمدِهِ» ۵۲ مجمع: یعنی شما را که در میان گورتان هستید آوازتان میکنند که بمحشر حاضر شوید شما بناچاری حمد خدا میگوئید و به- دنبال صدا میروید، و بعضی گفته‌اند: چون بآن عالم همگی دارای معرفت و حقّ شناس خواهند بود از اینکه جهت گفته شده است که آن روز منکر نخواهید شد و پاسخ شما با حمد خدا خواهد بود. -قرآن-۱-۴۸ تأویلات کاشانی: یعنی چون باراده‌ی حقّ در کمتر از لحظه بهمگی شما حیات و علم و قدرت و اراده عنایت میشود که از جای بلند میشوید نموداری اینکه اوصاف و کمالات شما خود حمد است و اظهار کمال و وصف و ستایش خداوندی است. حسینی: در تفسیر بصائر حمد را بمعنی امر دانسته مثل «فَسَبِّح بِحَمدِ رَبِّک» یعنی بفرمان خدای خود تسبیح بگو و نماز بخوان و معنی آیه اینکه است: آن روز که شما را دعوت میکنند بفرمان خداوند آنرا میپذیرید. -قرآن-۵۸-۸۶ «تَظُنُّونَ إِن لَبِثتُم إِلّا قَلِیلًا» ۵۲ حسینی: یعنی چون آن عالم را بینند زندگی خود را در دنیا نسبت بآن اندک بینند و ناچیز. -قرآن-۱-۴۴ «قُل لِعِبادِی یَقُولُوا الَّتِی هِیَ أَحسَن» ۵۳ مجمع: چون مشرکین در مکّه اصحاب پیغمبر را آزار میکردند آنها از پیغمبر اجازه میخواستند که با کافران بجنگند در جواب میفرمود: من چنین دستوری ندارم، اینکه جمله‌ها برای آن گفتگوها نازل شد. یعنی ای پیغمبر بگو: بندگان من بهترین مذهب و گفتار را اختیار کنند بعضی گفتند: یعنی بگو کلمه‌ی شهادتین را بگویند و آنچه خدا معیّن کرده است، حسن بصری گفته است: یعنی بآنچه خدا امر و نهی کرده است شما هم امر و نهی کنید، دیگری گفته است: یعنی با یکدگر بهترین سخن را بگوئید مثل «یرحمک اللّه و یغفر اللّه لک»، ابو مسلم گفته: یعنی: چون سخن درست تو را میشنوند و هم -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۴۴۱] سخن نادرست مشرکین را، آنرا بگویند و پیروی کنند که بهتر است و برتر مثل اینکه آیه «فَبَشِّر عِبادِ الَّذِینَ یَستَمِعُونَ القَولَ فَیَتَّبِعُونَ أَحسَنَه». -قرآن-۹۶-۱۷۴ حسینی: یعنی در برابر بد رفتاری کافران درشتی نکنند و دعا کنند که خدا شما را هدایت کند، و در تبیان است که یکی بعمر دشنام داد او خواست بدشنام تلافی کند، اینکه آیه نازل شد بدستور عفو و بخشش. «رَبُّکُم أَعلَمُ بِکُم إِن یَشَأ یَرحَمکُم أَو إِن یَشَأ یُعَذِّبکُم» ۵۴ طبری: روی سخن با اعرابی است که در آیت جلو گفته‌شان نقل شده است که پس از آنکه استخوانی پوسیده شدیم چگونه مخلوقی تازه خواهیم شد! در جواب گفته شده است: اگر خدا بخواهد بشما رحم میکند تا توبه کنید و از اینکه بیهوده گوئیها دست بردارید، و اگر بخواهد خوارتان میدارد و دور از ایمان تا بکفر بمانید و بعالم دیگر عذاب بچشید. -قرآن-۱-۷۸ مجمع: یعنی خداوند از حال شما خبردار است، و بر طبق مصلحت کارهای شما را معیّن میکند که اگر بخواهد رحمت و یا عذاب میکند. و جبّائی گفته است: یعنی اختیار رحمت و عذاب با او است تا مردم در بیم و امید باشند، حسن گفته است: یعنی اگر مشیّت حقّ و سرنوشت شما باشد توبه میکنید و مشمول رحمت میشوید، و گر نه پایدار در نافرمانی خواهید بود و گرفتار میشوید، بعضی گفته‌اند: یعنی اگر بخواهد بشما رحم میکند که از شر کافران نجات میدهد و از مکّه بیرون میبرد و گر نه گرفتار آزار آنها میکند، و گفته‌اند: اگر بخواهد بفضل خود رحم میکند و گر نه بموجب عدالت گرفتار میکند. [ابو الفتوح: اگر رحمت کند بفضل و کرم کند و اگر عذاب کند بعدل کند و او عالم است بتفاصیل اعمال شما و مقدار استحقاق شما. آنگاه خطاب کرد به رسول و گفت: ما أَرسَلناکَ عَلَیهِم وَکِیلًا» ما نفرستادیم ترا تا و کیل ایشان باشی و موکّل بر ایشان و ایشان را بقهر و جبر منع کنی از کفر و معاصی]« ۷۰». - قرآن-۱-۳۹-پاورقی-۱۶۲-۱۶۴ [صفحه ۴۴۲] «قُلِ ادعُوا الَّذِینَ زَعَمتُم- تا- کانَ مَحذُوراً» ۵۷ کشف: چون اعراب گرفتار قحطّ شدند و بپیغمبر شکایت کردند اینکه دو آیه بجواب آنها نازل شد که اینکه معبودهای شما که خود پی وسیله میگردند تا بحقّ تقرّب جویند چون از خود هیچ توانائی ندارد و از عذاب میترسند شما بهمانها متوسل شوید تا ببینید که کاری از آنها ساخته نیست. - قرآن-۱-۳۵-قرآن-۴۷-۶۳ فخر: اینکه آیه برای آنها بود که میگفتند: ما خود لیاقت عبادت خدا نداریم صورت ملائکه را که واسطه‌ی پرستش میدانستند خود مجسّمه ساخته و وسیله‌ی عبادت کرده بودند. و بعضی گفته‌اند: سخن با آنها است که ملائکه را یا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیغمبرها را مثل عزیر و مسیح میپرستیدند. «وَ إِن مِن قَریَةٍ- تا آخر-» ۵۸ فخر: یعنی هر آبادی با مردمش یا به عذاب نابود میشوند یا بخرابی و مرگ، و بعضی گفته‌اند: مقصود آبادیهای کافران است که یا نابود خواهند شد و گرفتار و یا مسلمین بر آنها مسلّط خواهند شد که بزرگان‌شان را بکشند و اموالشان بغنیمت ببرند و بعضی را اسیر کنند و از دیگران جزیه بگیرند. -قرآن-۱-۲۲ «وَ ما مَنَعَنا أن نُرسِلَ بِالآیاتِ» ۵۹ مجمع: اینکه آیه چند معنی شده است: -قرآن-۱-۴۲ ۱- در برابر تقاضای اعراب که کوه صفا و مروه را برای ما طلا- کن و از زمین مکّه چشمه آب جاری کن و مانند اینها ما نباید تسلیم شویم چون پیشینیان اینها مردم گذشته چنین تقاضاها کردند و پذیرفتیم و آنها بر کفر خود ماندند و گرفتارشان کردیم ولی، [صفحه ۴۴۳] نکه دوران نباید بآن روش رفتار کرد که محمّد برای نابودی مردم نیست بلکه برای رحمت است و رأفت.«۷۱» ۲- مانعی از موافقت با خواسته‌ی اعراب نیست جز اینکه کاری بیهوده است زیرا مردم در گذشته نیز همین چیزها را خواستند و پذیرفتیم و آنها مؤمن نشدند، ۳- ابو مسلم گفته است: یعنی چون سابقین و مردم پیش از شما معجزاتی خواستند و دیدند و باز هم سخن پیغمبر را دروغ شمردند شما هم از همان مردم پیروی میکنید و اگر ببینید نمی‌پذیرید.۲- مانعی از موافقت با خواسته‌ی اعراب نیست جز اینکه کاری بیهوده است زیرا مردم در گذشته نیز همین چیزها را خواستند و پذیرفتیم و آنها مؤمن نشدند، ۳- ابو مسلم گفته است: یعنی چون سابقین و مردم پیش از شما معجزاتی خواستند و دیدند و باز هم سخن پیغمبر را دروغ شمردند شما هم از همان مردم پیروی میکنید و اگر ببینید نمی‌پذیرید. -پاورقی-۱۱۴-۱۱۶ «وَ ما نُرسِلُ بِالآیاتِ إِلّا تَخوِیفاً» ۵۹ طبری: قتاده گفته است: یعنی خدا بوسیله‌ی حوادث مردم را میترساند تا شاید پند گیرند و از راه خود برگردند، در دوران إبن مسعود بکوفه زلزله شد او گفت: ای مردم با اینکه حادثه خدا از شما می خواهد که بر خلاف رضای او رفتار نکنید، مواظب خود باشید و از رضای حقّ تجاوز نکنید. -قرآن-۱-۴۴ کشف الاسرار: در زمان عمر بمدینه زلزله شد، او گفت: ای مردم اینکه حادثه دنباله‌ی عمل زشت شما است بخدا قسم اگر دوباره چنین پیش آمدی بشود با شما در جای زندگی نخواهم کرد، و از احمد حنبل معنی اینکه آیه پرسیدند، او گفت: آیات الهی: جوانی است و میانگی و پیری و تغییر حالات آدمی که از یکی پند بگیرید و [صفحه ۴۴۴] دیگری موجب عبرت شما باشد. : ممکن است گفته شود: مقصود از معجزه استدلال بر درستی دعوای پیغمبر است پس چگونه در اینکه جمله گفته شده است: معجزه فقط برای ترساندن مردم است، جواب اینکه است که چون معجزه نمودار شد معلوم نیست اینکه حادثه- ای که موجب خوف است و پیش آمده است یا عمل شخصی است برای اعجاز و چون فکر کنند حقیقت نمودار شود، و همین است معنی تخویف که اول تحریک شوند و نگران باشند و چون دقیق شوند دریابند پس خوف است که وسیله‌ی استدلال است.«۷۲»۱» -پاورقی-۵۰۸-۵۱۰ «وَ إِذ قُلنا لَکَ إِنَّ رَبَّکَ أَحاطَ بِالنّاسِ» ۶۰ مجمع: یعنی بیاد آر آنگاه که بتو گفتیم: خدا عالم باحوال مردم است و فکر و کارشان و در قبضه‌ی قدرت او بی‌اختیارند حسن گفته است: مقصود تحریک پیغمبر است بر ثبات دعوت و بیباکی از تهدید اعراب یعنی خدا مطّلع است که چون بتقاضای معجزات که آنها دارند توجّه نشود دشمن تو و مؤذی تو خواهند بود ولی خدا نگهبان تو است، مقاتل گفته است: یعنی خدا تو را خبردار کرد که بر مردم مکه مسلّط است و آنجا را در اختیار تو خواهد گذارد. -قرآن-۱-۵۵ جبّائی گفته است: یعنی خداوند مسلط است بر انجام خواسته‌ها و معجزات، و صلاح و فساد مردم، پس تو بکار تبلیغ خود باش که آنچه صلاح باشد انجام خواهد شد یا لطف و پیدایش معجزات یا مصلحت و منع از نموداری آنها. «وَ ما جَعَلنَا الرُّؤیَا» ۶۱ طبری: عدّه‌ای مثل إبن عبّاس و سعید بن جبیر و حسن بصری گفته‌اند: یعنی در معراج که بتو بسا چیزها نمایاندیم وسیله‌ی فتنه و گرفتاری و آزمایش مردم بود که نپذیرفتند و پیغمبر را دروغگو دانستند و بعضی از -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۴۴۵] اسلام دست برداشتند، و بعضی گفته‌اند: پیغمبر در مدینه خواب دید که وارد مکه شده است مردم گمان کردند بزودی انجام میشود و چون مشرکین جلوگیر شدند مردم منحرف شدند، و بعضی گفته‌اند: در خواب دید بنی امیه بر منبر او بالا میروند و از آن پس تا هنگام مرگ آن حضرت را خندان ندیدند. فخر: بعضی گفته‌اند: پیغمبر بخواب دید که اعراب در بدر بخاک افتاده و هر یک بجائی مرده، آنها که اینکه را شنیدند بریشخند گرفتند و مسخره کردند. «وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الشَّجَرَةَ المَلعُونَةَ فِی القُرآنِ» فخر: اینکه جمله با آیتهای جلو در معنی مقدّم و مؤخّر است و در معنی اینکه طور است «و ما جعلنا الرّؤیا الّتی اریناک و الشّجرة الملعونة فی القرآن الّا فتنة للنّاس» یعنی آنچه در خواب بتو نمودیم و درخت نفرین شده بقرآن جملگی موجب فتنه و برای آزمایش و گرفتاری مردم بود. و بعضی اینکه جمله را معنی کرده‌اند که درخت ملعون در قرآن نیز چنین است و موجب فتنه است. و بیشتر مفسّرین گفته‌اند: مقصود از الشّجرة الملعونة شجره الزّقّوم است که در اینکه آیه است «إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعامُ الأَثِیمِ» و مقصود از فتنه انکار و سرسختی ابو- جهل است که چون اینکه جمله را شنید گفت: یک بار محمّد میگوید آتش جهنّم سنگ را میسوزاند «النّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النّاسُ وَ الحِجارَةُ» اینجا میگوید در جهنّم درخت زقّوم است، و بعضی گفته‌اند: عبد اللّه بن الزّبعری گفت: بلغت بربر معنی «زقّوم» خرما و کره است، پس خوراک شما خرما و کره خواهد بود، و بعضی دیگر از مفسّرین گفته‌اند: مقصود از «شجره‌ی ملعونه» بنی امیّة هستند که إبن عبّاس گفته است:- «الشّجرة الملعونة» یعنی حکم بن ابی العاص که پیغمبر [ص] بخواب دید که اولاد او یکی پس از دیگر بر منبرش بالا میروند، ابو بکر و عمر در خلوت حضورش بودند اینکه خواب را نقل فرمود، سپس شنید که حکم اینکه خواب را برای مردم نقل میکند آن حضرت ناراحت شد و عمر را متّهم دانست که راز آشکار کرده است بعد معلوم شد حکم در آن نزدیکی بوده است و جاسوسی میکرده است، پیغمبر [ص] او را از مدینه اخراج فرمود. و مؤیّد اینکه معنی سخن عایشه است بمروان حکم که گفت: خداوند -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۵۷۱-۶۲۰-قرآن-۷۶۷-۸۱۹ [صفحه ۴۴۶] پدر تو را لعن کرده است و آن وقت تو هنوز متولّد نبودی و بتبع پدر خود ملعون خداوند هستی. عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: «الشَّجَرَةَ المَلعُونَةَ» یعنی یهود چون در آیت دیگر است «لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا». و تناسب اینکه آیه با آیت جلو که اعلام شده است: اظهار معجزات مصلحت نیست اینکه است: که آنها معجزه می- خواهند و تو اظهار میداری که مصلحت نیست آنها از اینکه جواب شاک و دو دل میشوند که سخن تو حقّ و درست باشد ولی اینکه تردید موجب سستی کار تو نیست و پیشرفت برای تو خواهد بود چنانکه در قضیّه‌ی رؤیا و شجره‌ی ملعونه تردید و فتنه و انکار شدید فراهم شد ولی عاقبت تسلیم شدند و تو موفّق شدی اکنون هم در برابر خواهش معجزه همین جواب را بگو و مترس که توفیق با تو رفیق است. -قرآن-۱۲۷-۱۵۳-قرآن-۱۹۲-۲۲۱ استفاده و سخن ما در اینکه آیات: ۱- در اینکه آیات از جمله‌ی «آتِ ذَا القُربی حَقَّه» تا «لَن تَبلُغَ الجِبالَ طُولًا» در ضمن دوازده آیه ده دستور معیّن شده است که اساس اجتماع در زندگی بشر است، که در هیچ تمدّن و تحوّل بشر قابل کم و زیاد نیست. -قرآن-۷۹-۱۰۵-قرآن-۱۱۳-۱۴۲ ۲- در دنباله‌ی اینها جمله‌ی «لا تَجعَل مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ» شاید اشاره باشد که از تخلّف از اینکه دستورها مستلزم شرک و انکار قدرت بینهایت حقّ است که ما را آفریده و صلاح و کمال ما در زندگی با اینکه دستورها معیّن کرده است، چون پس از آنها گفته شده است: اینها جملگی پند است و حکمت از جانب خدا بتو وحی میشود پس تو با خدا شریک قرار مده که وارونه‌ی جهنّم میشوی، اینکه طرز بیان و قرینه گفتن نشانه‌ی اینکه است که شریک قرار دادن معادل است با ترک اینکه دستورها و انکار مصلحت در انجام و اطاعت از اینکه دستورها مستلزم خود سری و انکار وحدانیّت حقّ است. و اینکه خود بیان کمال اهمیّت اینکه وظایف است. -قرآن-۳۴-۷۳ ۳- جمله‌ی «لا تَقفُ ما لَیسَ تا آخر» تمام کارهای آدمی را بنظر او آورده و توجّه داده او را که در اندیشه و گفتار و کردار خود با کمال علم و اطّلاع باشد، چون گفته است: دنبالگیری مکن آنچه را نمیدانی که گوش و چشم و دل مسئول هستند، خود -قرآن-۱۵-۳۳ [صفحه ۴۴۷] نشان میدهد که گوش دادن یا نگریستن یا اندیشیدن بهر چیز و پی آن رفتن بایستی با اطّلاع و بصیرت باشد و گر نه هر عملی بد دارای نتیجه‌ی بد، و آن عضو که مرتکب گناه و عمل بی‌اطّلاع شده است مجازات خود را خواهد دید، چه خوب می- توان پیدا کرد موجب انحراف و کجرویهای افراد و اجتماع را با مطالعه و تطبیق بر مفاد، اینکه جمله، آن کسان که هر کجا می‌نشینند و هر کس را می‌بینند، زبان به بیهوده گوئی میگشایند با بدگوئی اشخاص و مسخرگی و اهانت و تحقیر مردم و در نتیجه رنجش دیگران و حقارت خود را فراهم میکنند، اگر باخلاق مردم دقّت کنیم اینکه خوی زشت در بسیاری از افراد دیده میشود که مولود عدم تسلّط بر دل و اعصاب است که نسنجیده و ندانسته خوبی و بدی دیگران را بزبان میآورند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زشتی اینکه خوی آنها بفرزندان‌شان و دیگران سرایت میکند و علاوه بر انحراف خود وسیله‌ی ابقای اینکه خوی زشت در اجتماع میشوند که عموم مردم با اینکه شاید خود هم دارای چنین عیب هستند پیوسته رنجیده خاطر و آزرده میشوند و گاه در پی تلافی و بد- گوئی بوده و تولید شر و فساد میکنند و در آیه که گفته شده است: دل مسئول است همین عواقب بد اینگونه افکار است در دنیا و معلوم است که اینکه اخلاق زشت در عالم دیگر هم شخصی زشت درست میکند و نیز آنها که بسخنان بیهوده گویان گوش میدهند و بی‌اطّلاع و سنجش آنرا می‌پذیرند و خود را گرفتار افکار پراکنده و بدبینی نسبت بمردم میکنند و پیوسته در رنج گفته‌های اشخاص هستند اینکه خود گرفتاری است که از طریق گوش برای خود فراهم کرده‌اند، و خود مسئول آن هستند، هم در اینکه دنیا و هم در آخرت، و نیز تمام هوی پرستیها و پیروی خواهشهای نفسانی در نتیجه چشم دوختن بهر چیز است نسنجیده و ندانسته که همّت خود را صرف میکند در بچنگ آوردن آنها که بچشم دیده و بدل پسندیده ولی نسنجیده است که صلاح مالی و دینی و اخلاقی او در اینکه کار است یا نه و دنباله‌ی اینکه کوشش ورشکستگی و آزار مردم است و دربدری که همه‌ی اینکه گرفتاریها مولود اعمال بی علم و اطّلاع است که موجب انحطاط و خواری و بیچارگی افراد است [صفحه ۴۴۸] لتها«۷۳». -پاورقی- ۹-۱۱ ۴- آیت ۴۴ جمله‌ی «تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ تا آخر» برای آن مردم که روی سخن با آنها بوده است شاید تلقینی و تحریکی بوده است که شما مردم نادان خبر ندارید که آسمان و زمین و همه‌ی موجودات تسبیح خداوند میکنند و اقرار بتوحید دارند. چگونه شما که آدمیزاد هستید و مخالف! و برای عموم بشر که اینکه آیات را میخوانند وسیله‌ی تحریک است بر تحقیق و وارسی هر موجودی که چگونه در تسبیح و تنزیه حقّ است و سر بفرمان که طبق قانون طبیت کمترین تخلّف و خودسری، و نافرمانی از مقتضیات مقرّر خود ندارد و هر موجودی بموجب خاصیّتها و لوازم مواد ترکیبی خود در جنبش و تغییرات است و اگر تخلف و نافرمانی از قانون طبیعت مشاهده شود فقطّ در انسان است که دارای اراده است و میتواند خود سرانه کاری انجام دهد که بمصلحت او نباشد. -قرآن- ۲۱-۵۱ مثنوی دفتر سوّم: در قضیّه‌ی مار گیری که اژدهای سرمازده را مار پنداشته بود: جمله‌ی ذرّات عالم در نهان || با تو میگویند روزان و شبان ما سمیعیم و بصیریم و هشیم || با شما نامحرمان ما خامشیم چون شما سوی جمادی میروید || محرم جان جمادان کی شوید از جمادی در جهان جان روید || غلغل اجزای عالم بشنوید فاش تسبیح جمادات آیدت || وسوسه تأویلها بر بایدت بلکه هر بیننده را دیدار آن || وقت عبرت میکند تسبیح خوان [صفحه ۴۴۹] پس چو از تسبیح یادت میدهد || آن دلالت همچو گفتن می‌بود چون ز خس بیرون نیامد آدمی || باشد از تصویر غیبی اعجمی ۵- آیت ۵۳ «قُل لِعِبادِی یَقُولُوا» تا آخر یک دستور بزرگ اجتماعی و ادب معاشرت است که بایستی آدمی در گفتار خود پیوسته بهترین سخن را انتخاب کند که دشمن سرسخت قدیمی و شیطان در میان است و با اندک غفلت در طرز گفتگو موجب بیچارگی فراهم میشود. -قرآن-۱۴-۴۱ ۶- در آیت ۵۹ جمله «وَ ما نُرسِلُ بِالآیاتِ إلّا تَخوِیفاً» شاید اشاره باشد بیک اصل مهمّ اضطراری تربیتی که موجودات ناقابل سرسخت تربیت ناپذیر را فقطّ از طریق احساسات ظاهری و از آنسو که خود بیچاره و تسلیم شوند بایستی رهبری کرد و بوسیله‌ی ترساندن از حوادث ناگوار و گرفتاریها و یا محرومیّتها باید آنها را زیر فرمان آورد همانطور که دولتها مردم شرور را از پاسبان و زندان و مجازات می‌ترسانند، یا در مراکز تربیت جوانان خود سر را از کمبود نمره و رد شدن از امتحان میترسانند و نو آموزانی که از تربیت خانوادگی محروم بوده و خود سر بار آمده‌اند با چوب و دیگر مجازاتها می‌ترسانند، در اینکه جمله هم گفته شده است که پاره‌ای معجزات پیغمبران را برای ترساندن مردم مقرّر کردیم و فرستادیم پس برای پیغمبر [ص] معجزه لازم نیست و فقطّ در آنجا که چاره منحصر باشد بوسیله‌ی خارق عادات یا ترساندن که مردمی تسلیم شوند مثل جادوان فرعونی بناچار بایستی پیغمبر آیتی و معجزه‌ای نشان دهد که بترسند و فرمانبر شوند. و جمله‌ی جلو قرینه بر اینکه مطلب است که گفته شده است برای گذشتگان معجزه آوردیم دروغ شمردند و تسلیم نشدند برای قوم ثمود باعجاز شتری آوردیم در آنها مؤثّر نشد و منظور از اینکه آیات و معجزات ترس است و تسلیم پس چه سود در آوردن معجزه برای اینکه اعراب سرسخت که تسلیم نشوند و فقطّ چاره‌ی آنها کشتن است و اسیر کردن در بدر و دگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مواقع. -قرآن-۲۳-۶۶ ۷- آیت آخر «وَ إِذ قُلنا لَکَ إِنَّ رَبَّکَ» تا آخر ممکن است چنین بفهمانـد: -قرآن-۱۴-۵۰ ما بتو اطّلاعی از آینـده دادیم و نمایشـی هم بتو دادیم و حقایقی را در جلو چشـمت [صـفحه ۴۵۰] نمـودار کردیم، درخت ملعونی هم در قرآن یـاد کردیم تا مردم بترسـند و تسـلیم شوند ولی اینکه خود موجب فتنه و انحراف فکری آنها شد و بر سرکشـی و کج اندیشی افزود، زین پس وسائل تربیتی بکار تو نیاید و بایستی بزور و شمشیر متوسّل شوی و بس. [صفحه ۴۵۱]

[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۶۱ تا ۸۵]

وَ إِذ قُلنا لِلمَلائِکَةِ اسـجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاّ إِبلِیسَ قالَ أَ أَسجُدُ لِمَن خَلَقتَ طِیناً [۶۱] قالَ أَ رَأَیتَکَ هذَا الَّذِی کَرَّمتَ عَلَیَّ لَئِن أَخَّرتَنِ إِلی یَومِ القِیامَةِ لَأَحتَنِکَنَّ ذُرِّیَّتَهُ إِلاّ قَلِیلاً [۶۲] قالَ اذهَب فَمَن تَبِعَکَ مِنهُم فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُکُم جَزاءً مَوفُوراً [۶۳] وَ استَفزِز مَنِ استَطَعتَ مِنهُم بِصَوتِکَ وَ أَجلِب عَلَیهِم بِخَیلِکَ وَ رَجِلِکَ وَ شارِکهُم فِی الأَموالِ وَ الأَولادِ وَ عِدهُم وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیطانُ إِلاّ غُرُوراً [۶۴] إِنَّ عِبادِی لَیسَ لَکَ عَلَیهِم سُلطانٌ وَ کَفی بِرَبِّکَ وَکِیلاً [۶۵] -قرآن-۱-۶۳۱ رَبُّکُمُ الَّذِی یُزجِی لَکُمُ الفُلکَ فِی البَحرِ لِتَبتَغُوا مِن فَضلِهِ إِنَّهُ کانَ بِکُم رَحِیماً [۶۶] وَ إِذا مَسَّکُمُ الضُّرُّ فِی البَحرِ ضَلَّ مَن تَدعُونَ إِلاّ إِیّاهُ فَلَمّا نَجّاکُم إِلَی البَرِّ أَعرَضتُم وَ کانَ الإِنسانُ کَفُوراً [۶۷] أَ فَأَمِنتُم أَن یَخسِفَ بِکُم جانِبَ البَرِّ أَو یُرسِلَ عَلَیکُم حاصِباً ثُمَّ لا تَجِدُوا لَکُم وَکِیلاً [۶۸] أَم أَمِنتُم أَن یُعِیدَکُم فِیهِ تارَةً أُخری فَیُرسِلَ عَلَیکُم قاصِفاً مِنَ الرِّیحِ فَیُغرِقَکُم بِما کَفَرتُم ثُمَّ لا تَجِدُوا لَکُم عَلَینا بِهِ تَبِیعاً [۶۹] وَ لَقَد کَرَّمنا بَنِی آدَمَ وَ حَمَلناهُم فِی البَرِّ وَ البَحرِ وَ رَزَقناهُم مِنَ الطَّیِّباتِ وَ فَضَّلناهُم عَلی کَثِیرٍ مِمَّن خَلَقنا تَفضِیلاً [۷۰] -قرآن-۱-۷۴۶ یَومَ نَدعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِم فَمَن أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَأُولئِکَ یَقرَؤُنَ کِتابَهُم وَ لا یُظلَمُونَ فَتِیلاً [۷۱] وَ مَن کانَ فِی هذِهِ أَعمی فَهُوَ فِی الآخِرَةِ أَعمی وَ أَضَلُّ سَبِیلاً [۷۲] وَ إِن کادُوا لَیَفتِنُونَکَ عَنِ الَّذِی أَوحَینا إِلَیکَ لِتَفتَرِیَ عَلَینا غَیرَهُ وَ إِذاً لاتَّخَذُوکَ خَلِیلاً [۷۳] وَ لَو لا أَن ثَبَّتناکَ لَقَد کِدتَ تَرکَنُ إِلَیهِم شَیئاً قَلِیلاً [۷۴] إِذاً لَأَذَقناکَ ضِعفَ الحَیاةِ وَ ضِعفَ المَماتِ ثُمَّ لا تَجِدُ لَکَ عَلَینا نَصِیراً [۷۵] -قرآن-۱-۵۴۶ وَ إِن کادُوا لَیَستَفِزُّونَکَ مِنَ الأَرضِ لِیُخرِجُوکَ مِنها وَ إِذاً لا یَلبَثُونَ خِلافَکَ إِلاّ قَلِیلاً [۷۶] سُنَّةَ مَن قَد أَرسَلنا قَبلَکَ مِن رُسُلِنا وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحوِیلاً [۷۷] أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوکِ الشَّمسِ إِلی غَسَقِ اللَّیلِ وَ قُرآنَ الفَجرِ إِنَّ قُرآنَ الفَجرِ کانَ مَشهُوداً [۷۸] وَ مِنَ اللَّیلِ فَتَهَجَّد بِهِ نافِلَةً لَکَ عَسی أَن یَبعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحمُوداً [۷۹] وَ قُل رَبِّ أَدخِلنِی مُدخَلَ صِدقٍ وَ أَخرِجنِی مُخرَجَ صِدقٍ وَ اجعَل لِی مِن لَدُنکَ سُلطاناً نَصِیراً [۸۰] -قرآن-۱-۵۶۶ وَ قُل جاءَ الحَقُّ وَ زَهَقَ الباطِلُ إِنَّ الباطِلَ کانَ زَهُوقاً [۸۱] وَ نُنَزِّلُ مِنَ القُرآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحمَةٌ لِلمُؤمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظّالِمِینَ إِلاّ خَساراً [۸۲] وَ إِذا أَنعَمنا عَلَی الإِنسانِ أَعرَضَ وَ نَأی بِجانِبِهِ وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ کانَ یَؤُساً [۸۳] قُل کُلٌّ یَعمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ فَرَبُّکُم أَعلَمُ بِمَن هُوَ أَهدی سَبِیلاً [۸۴] وَ یَسئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِن أَمرِ رَبِّی وَ ما أُوتِیتُم مِنَ العِلمِ إِلاّ قَلِیلاً [۸۵] -قرآن-۱-۵۲۰ معنی لغات: لأحتنکنّ- از حنک و احتنک الفرس یعنی ریسـمان بدهان اسب کرد و بفرمانش آورد، استفزز- سبک و ناچیز بشمار، دعوت کن، مضطرب و بیقرار کن، اخراج کن. بکش، رجل- پیاده و آنکه بپای خود راه میرود. یزجی- از مصدر ازجاء بمعنی دفع کردن و بآرامی و نرمی جلو بردن، حاصب- باد سـخت که ریگ با خود میبرد، قاصف- باد بسیار تند و سخت، تبیع- یاور و پیرو، فتیل- آن رشـته [صفحه ۴۵۲] که در وسـط دانه خرمـا مشاهـد میشـود، چرکی که در دنبـالهی مـالش دست و انگشـتان جمع و فـتیله میشود، یفتنونک- از مصـدر فتن بفتح فاء و فتون بمعنی گرفتار دیوانگی و رنج رسوائی و آزار کردن، و اسـتمالت کردن، بشـگفت آوردن، تهجّد- از مصدر تهجّد خواب شب و بیداری برای نماز، نافله- بخشـش، غنیمت، عمل غیر واجب و لازم، زهوق- بیهوده و نابودی، نأی- از نأی بفتح نون بمعنی دوری، شاکلهٔ- ناحیه، جانب، روش، مذهب، خواسته، نیّت. ترجمه: [ای محمّد متوجّه آن روزگار باش که] ۶۲ بملائکه گفتیم: سـجده آدم کنید، آنها فرمان بردند مگر ابلیس که گفت: چگونه بآفریدهی خاکی فروتنی کنم! ۶۳ تو که او را بر من برتری دادی اگر بگذاریم تا قیامت زنده بمانم البتّه اولاد او را افسار میکنم مگر اندکی [که نیروی مقاومت دارند و اسیر من نمیشوند] ۶۴ خداونـد به جوابش گفت: برو که: جهنّم مجازات کامـل تو و پیروان تو است ۶۵ و هر آنکس که توانی بـآواز خود و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدستیاری فرمانبرانت از راه ببر و بسوی خود بخوان و شریک مال و اولادشان باش و بوعده‌های خود مغرورشان کن ولی قدرتی بر بندگان فرمانبر ما نداری که خداوند یگانه پشتیبان آنها است ۶۶ همان خدا که بدریاهای پهناور کشتی بنرمی میبرد تا بآسودگی مناطقی طی کنید و از فضل خدا و سفر دریا و تجارت بهره‌مند شوید که او است بشما مهربان و بس ۶۷ البتّه گرفتاری دریا و ترس است که هر معبود و معشوق را از یاد شما میبرد و جز با خدا دل بسوی دیگر نمیدارید ولی بعد از نجات و بساحل رسیدن رو گردان از حقّ میشوید و منحرف [که خوی آدمی پیروی شیطان است و کج فکری] ۶۸ لیکن شما آدمیزادها فکر کنید که ممکن است در خشکی زلزله باشد و بزمین فرو رفتن و یا تند بادهای آمیخته بسنگ که بجز خدای نگهبانی از اینکه حوادث نیست ۶۹ و آیا آسوده خاطر هستید که سرنوشت دگر بار گذار شما را بدریا برد و بادهای مهلک آن بمجازات کفر غرق‌تان کند و کومک و یاوری نیابید! ۷۰ با اینکه ما بنی آدم را بزرگ داشتیم که بر صحرا و دریا مسلّطش کردیم تا از خوشیهای زندگی بهره‌مند شد، و بربیشتر آفریدگان برترش نمودیم [صفحه ۴۵۳] ۷۱ [با خبر باشید: اینکه برترین و بزرگواری از آن است که] روزی در پیش دارید که هر کس با آنچه دلباخته‌ی او شده و پیشوای خود کرده حاضر شود [آنگاه نتیجه‌ی فکر و کارش] اگر بصورت نامه‌ای بدست راستش رسد میخواند و [آسوده میشود] چون بر کسی ستم نمیرود ۷۲ و آنکه در اینکه عالم کور دل است آن روز از همه کورها تاریکتر و گمراه تر است ۷۳ و تو را هم چه نزدیک بود که کافران بگردانند و بلغزانند و بگوئی جز آنچه بتو الهام میشود و غیر آن اظهار کنی تا دوست تو شوند ۷۴ البتّه فقطّ حفظ ما بود و گر نه [ممکن بود که] اندکی دلت بسوی آنها میرفت ۷۵ که در آن صورت گرفتاری سخت در زندگی و پس از مرگ برای تو بود، و یاوری در برابر فرمان ما نداشتی ۷۶ و نیز ممکن بود [بدنبال معارضه‌ی با کافران] دربدرت کنند و خود هم ز آن پس حلاوتی از زندگی نیابند و نابود شوند ۷۷، البتّه اینکه روشی است که با پیمبران پیشین بوده است و هرگز بآفرینش ما و خوی آدمیان دگرگونی و تغییر نخواهی دید ۷۸ اکنون وظیفه‌ی تو است که در فاصله‌ی نیمروز تا تیرگی شب نماز بخوانی و هم بصبحگاه که چه خوب نمودار است بسپیدی صبح روشنی دل آدمی بنماز و قرآن او ۷۹ و نیز بپاسی از شب هم بنماز برخیز که زیادتیست ترا تا رفعت منزلت تو باشد و وصول تو بمقام عالی آفرینش ۸۰ [و همیشه روی دل با خدا کن] و بگو: ای خدا بهر کجا پای مینهم و بدر میروم تو براستی و درستی بدار و [بر همه کجیها و ستمها] مسلّطم کن و یاورم باش ۸۱ و بمردم اعلام کن: حقّ آمد و باطل رفت که اینرا سزای نابودی است ۸۲ چون قرآن که میفرستیم وسیله‌ی بهبودی بیماری های دل است و رحمت حقّ و البتّه برای ستمگران و باطل طلبان زیان است و نابودی ۸۳ چون خوی انسان است که اگر خوشی دید و نعمتی باو رسید مغرور میشود و پی باطل میرود و اگر بد و ناراحتی دید ناامید است و خود باخته ۸۴ تو بگو تا مردم متوجّه باشند که هر کسی [چه حقّ جو و چه باطل طلب] بر خوی خود و اندیشه‌ی خود فکر و کار دارد و رفتار میکند و بعالم دیگر سود و زیان آن باو میرسد. و فقطّ خداوند می- شناسد آنرا که بهتر براه راست [و حقّ خواه] است [چنانکه نمونه‌ی دانش طلبی و حقّ [صفحه ۴۵۴] جوئی اینکه مردم است که] ۸۵ از تو میپرسند: روح چی است! تو بگو: کاریست خدائی و از آن کارهای خداوند است که شما نمیتوانید از آن خبردار شوید مگر اندکی که آثار زندگی شما است. مفسّرین«۷۴»: «أَ رَأَیتَکَ هذَا الَّذِی کَرَّمتَ عَلَیَّ» ۶۲ تبیان: یعنی مرا مطّلع کن از اینکه بر من برترش کردی چرا برتری دادی با اینکه او از خاک، است و من از آتش! و چون کلام دلالت بر آن دارد باختصار گفته شده است. «أَ رَأَیتَکَ هذَا الَّذِی کَرَّمتَ عَلَیَّ» ۶۲ تبیان: یعنی مرا مطّلع کن از اینکه بر من برترش کردی چرا برتری دادی با اینکه او از خاک، است و من از آتش! و چون کلام دلالت بر آن دارد باختصار گفته شده است. -پاورقی-۱۴-۱۶- قرآن-۱۸-۶۶ ابو الفتوح: در معنی آیه دو قول گفتند: یکی آنکه خبر ده مرا تا اینکه را که بر من تفضیل دادی چرا تفضیل داده‌ای! و اینکه وجهی ضعیف است، و وجهی دگر آن است که بینی اینکه را که بر من تکریم و تفضیل دادی اگر مرا تأخیر کنی و مهلت دهی. فخر: اینکه سرگذشت آدم و ابلیس در هفت سوره‌ی قرآن، تکرار شده است: ۱- بقره، ۲- الأعراف، ۳- الحجر، ۴- اینکه سوره‌ی بنی اسرائیل، ۵- کهف ۶- طه، ۷- ص. «وَ استَفزِز مَنِ استَطَعت» ۶۴ تا آخر آیه- مجمع: اینکه جمله تهدید است که بصورت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

امر گفته شده است مثل اینکه ما میگوئیم آنچه از دست تو بر میآید بکن. -قرآن-۱-۳۱ طبری: مجاهد گفته است: معنی بصوتک آواز غنا و لهو است، إبن عبّاس گفته است: هر آواز و دعوت بطرف معصیت خدا مشمول اینکه جمله و صوت شیطان است. و مقصود از «بِخَیلِکَ وَ رَجِلِکَ» هر سواره و پیاده که برای نافرمانی و معصیت میرود، و معنی «شارِکهُم فِی الأَموالِ وَ الأَولادِ» آن سرمایه‌ها که در معصیت خرج شود و به ربا و نزول گرفته شود و آنچه اعراب برای بتها معیّن میکردند مثل «بحیره و سائبه و حام» که شترهای نذری بتها بوده همگی اینها سرمایه‌هائی است که بشرکت شیطان جمع آوری و خرج شده است و فرزندانی که از فحشاء و گناه درست شده‌اند یا بر غیر دین تربیت شده‌اند یا بنام بتها نامیده میشدند مثل -قرآن-۱۷۹-۲۰۴-قرآن-۲۷۲-۳۱۲ [صفحه ۴۵۵] [عبد یغوث و عبد العزّی] اینکه گونه اولاد بشرکت شیطان فراهم شده است. مجمع: حفص «رَجِلِکَ» بکسر جیم خوانده است و دیگران با سکون جیم، و بعضی گفته‌اند: مقصود از اولاد در «شارِکهُم فِی الأَموالِ وَ الأَولادِ» آن فرزندان زنده بگور شده است که شیطان شریک شده است که باین کار زشت اقدام شده است. -قرآن-۱۲-۲۳-قرآن-۱۱۵-۱۵۵ «أَ فَأَمِنتُم أَن یَخسِفَ» ۶۸ مجمع: کلمه‌ی «یخسف و نرسل و نعید و نرسل و نغرق» هر پنج کلمه بقرائت إبن کثیر و ابو عمرو با نون بصورت متکلّم است و بقرائت ابو جعفر و یعقوب کلمه‌ی آخر «تغرق» با تاء بصورت غائب مؤنث است، و قرائت دیگران هر پنج کلمه با یاء بصورت غایب مذکر است. -قرآن-۱-۳۱ «وَ لَقَد کَرَّمنا بَنِی آدَمَ» ۷۰ کاشانی: یعنی بواسطه‌ی نطق و عقل و تمیز اولاد آدم را گرامی داشتیم یا بواسطه‌ی خداشناسی و یکتاپرستی برترش کردیم. -قرآن-۱-۳۴ کشف نوشته: بنده که کرامت حقّ یافت نه از آن یافت که طاعت داشت بلکه طاعت از آن داشت که کرامت یافت و نه دعاء بنده حقّ را بر اجانب داشت بلکه اجابت حقّ بنده را بر دعا داشت و بنده که حقّ را یافت نه از طلب یافت که طلب از یافتن یافت. «وَ حَمَلناهُم فِی البَرِّ وَ البَحرِ» تأویلات کاشانی: یعنی وسیله‌ی سعادت در دنیا و آخرت را برای او فراهم کردیم بموجب توانائی در کوشش و بچنگ آوردن آن یا معنی چنین است: او را بر جسم و روح سوار کردیم چون فراهم شده‌ی از هر دو است و سیر و کمالش در آن دو فراهم میشود. -قرآن-۱-۴۱ حسینی: گفته‌اند: برّ آن است که ظهور دارد از نعوت و صفات و بحر آنچه مستور است از حقایق ذات. «وَ فَضَّلناهُم عَلی کَثِیرٍ مِمَّن خَلَقنا» مجمع: یعنی بر بیشتر مخلوقات که ملائکه از آنها نیستند و آدمی بر ملک فضیلت ندارد، و ممکن است معنی کثیر «جمیع» باشد یعنی بنی آدم را بر جمیع مخلوقات برتری دادیم. -قرآن-۱-۴۸ [صفحه ۴۵۶] حسینی نوشته: و علی الجملهٔ اینکه آیت دلیل فضیلت و جامعیّت انسان- است که از همه‌ی مخلوقات مرآت صافی جهت انعکاس صفات الهی، او است و بس چنانچه از مضمون اینکه ابیات حقایق سمات فهم توان کرد. نظم: آمد آئینه جمله کون ولی || همچو آئینه‌اش نکرده جلیّ ننمود اندرو بوجه کمال || صورت ذوا الجلال و الإفصال زان که بود اینکه تفرق عددی || مانع از سرّ جمعی احدی گشت آدم جلای اینکه مرآت || شد عیان ذات او بجمله صفات مظهری گشت کلی و جامع || سرّ ذات و صفات او لامع شد تفاصیل کون را مجمل || بر مثال تعین اوّل بوی اینکه دائره مکمل شد ||آخرین نقطه عین اوّل شد «یَومَ نَدعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِم» ۷۱ مجمع: بقول بعضی مقصود از امام پیشوایان ادیان است که پیغمبران باشند و هم کتب دینی گفته‌اند که قرآن و یا تورات باشد، و نیز علماء و بزرگان مذاهب ممکن است چنانکه در حدیث مشهور از امام رضا علیه السّلام که پیغمبر فرمود: مردم را دعوت میکنند در قیامت که امام و پیشوای دوران‌شان و هم کتاب دینی و هم سنّت و روش پیغمبرشان را چگونه فرمان برده‌اند و رفتار کرده‌اند. و از إبن عبّاس و حسن بصری و ابو العالیه نقل شده است که مقصود از کتاب نامه‌ی عمل است. و کلمه‌ی «أعمی» و «ندعو» سه جور قرائت شده است. -قرآن-۱-۴۵ فخر: در کشّاف احتمال داده است که مقصود از امام جمع امّ بمعنی مادر باشد که در قیامت بواسطه‌ی حفظ مقام عیسی که پدر نداشته و حسنین که از مادر متّصل بپیغمبر هستند و آنها که به نامشروع درست شده‌اند آبروشان نرود همه‌ی اینکه مردم را بنام منتسب بمادر بمحشر دعوت میکنند و احتمال دیگر اینکه است که اخلاق فاضله و رذیله نفسانی انسانی محرّک او است باعمال ظاهری پس خویهای باطنی مثل شجاعت و عفّت و یا ترس و بخل بمنزله‌ی امام و پیشوا است [صفحه ۴۵۷] برای اعمال ظاهری مثل برابری با دشمن و خود داری از ناشایست و نیز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرار از دشمن و امساک و مضایقه‌ی در مال پس دعوت در قیامت و ثواب و عقاب باین کارها است که از آن اخلاق تولید میشود. روح البیان: در تأویلات نجمیّه است که اگر امام و مقصود و مقصد ملتی دنیا و خواسته‌های زندگی بود در محشر بان نام آوازشان میکنند و اگر خوشیها و درجات معنوی بود میگویند ای اهل آخرت. «وَ إِن کادُوا لَیَفتِنُونَکَ» ۷۳ طبری: قریش پیغمبر را از بوسیدن حجر الاسود منع کردند تا شاید با آنها موافقتی کند آنحضرت در دل گرفت که بظاهر با آنها موافق شود که مانع او از بوسیدن حجر نشوند اینکه آیه آن حضرت را یاد آور و جلوگیر شد. -قرآن-۱-۳۳ ده گفته است: شبی تا صبح قریش پیغمبر را استماله کردند که تو آقا و آقا زاده ما هستی چرا ادعائی میکنی که دیگری نکرده تا عاقبت نزدیک بود پیغمبر اظهار موافقتی فرماید که اینکه آیه نازل شد. إبن عبّاس گفته است: قبیله‌ی ثقیف از پیغمبر خواهش کردند یک سال آنها را مهلت بدهد که آنچه مردم نذر برای بت‌شان میآورند بگیرند و جمع‌آوری کنند آنگاه بت را بشکنند، پیغمبر در دل گرفت که مهلت دهد اینکه آیه منعش کرد.«۷۵»۱» -پاورقی-۴۷۴-۴۷۶ مجمع: حدیث صحیح است از پیغمبر که آنچه در دل آدمی از امت من بگذرد تا آنگاه که زبان بآن نگشاید و یا بآن اقدام نکند چیزی گردنگیر او نمی- شود. فخر: از اینکه آیات سوء استفاده کرده‌اند بر امکان معصیت پیغمبر و جواب [صفحه ۴۵۸] آن معلوم است که اگر حفظ خدا نمیبود تو میل بآنها میکردی پس چون پیوسته در حفظ خدا هستی معصومی. یَستَفِزُّونَکَ مِنَ الأَرضِ» ۷۶ مجمع: مجاهد و قتاده گفته‌اند: چون اعراب مکّه کوشش در اخراج پیغمبر کردند اینکه آیه بآن اشاره کرده است. إبن عبّاس گفته است: اشاره بسخن یهود مدینه است با آن حضرت که اگر تو پیغمبر هستی برو بشام که سرزمین پیغمبران است«۷۶». -قرآن-۱-۳۶-پاورقی-۲۹۹-۳۰۱ «لا یَلبَثُونَ خِلافَکَ إِلّا قَلِیلًا» ۷۶ مجمع: یعنی مخالفین تو مدّت کم زنده خواهند ماند که فاصله‌ی خروج پیغمبر [ص] از مکّه تا جنگ بدر باشد، یا عدّه‌ی کم از مخالفین تو باقی خواهند ماند که بعد از جنگ بدر مسلمان شدند. -قرآن-۱-۴۲ «أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوکِ الشَّمسِ إِلی غَسَقِ اللَّیلِ» ۷۸ طبری: عبد الرّحمن بن اسود از پدرش روایت کرده است که با عبد اللّه مسعود بر بامی بودیم که آفتاب غروب کرد او اینکه جمله را قرائت کرد تا آخر آیه سپس سوگند یاد کرد که معنی «لِدُلُوکِ الشَّمسِ» همین وقت است که افطار روزه شود و نماز گزارده شود، عبد اللّه عبّاس گفته است مقصود زوال شمس است که هنگام ظهر باشد. و إبن عبّاس و عکرمه گفته‌اند: «غسق اللّیل» نموداری شب است. و اشعث از جعفر از ابو جعفر [گویا مقصود طبری امام صادق و امام باقر علیهما السّلام است] نقل کرده است که، «إِلی غَسَقِ اللَّیلِ» یعنی نماز عصر. -قرآن-۱-۶۵-قرآن-۲۸۰-۳۰۲-قرآن-۶۳۰-۶۵۵ مجمع: از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است که دلوک شمس وقت زوال است و مقصود نماز ظهر است، و «غَسَقِ اللَّیلِ» بگفته‌ی إبن عبّاس آغاز نموداری شب است و بقول مجاهد غروب آفتاب است. و جبّائی گفته است تاریکی شب است، و از امام باقر و صادق [ع] نقل شده است که نصف شب است. و ظاهر آیه اینکه است که وقت ظهر و عصر از زوال است تا غروب، و مغرب و عشا از غروب است -قرآن-۱۲۵-۱۴۴ [صفحه ۴۵۹] تا تاریکی و نماز صبح بتنهائی در ضمن «قُرآنَ الفَجرِ» معیّن شده است پس اینکه آیه نمازهای پنجگانه و هنگام آنها را معیّن کرده است، و عیّاشی از عبید بن زراره نقل کرده است: امام صادق علیه السّلام در توضیح اینکه آیه فرمود: خداوند چهار نماز واجب کرده است از زوال خورشید تا نصف شب که دو تا از زوال تا غروب است یکی قبل از دیگری و دو تای دیگر از غروب است تا نصف شب که یکی پیش از دیگری است، و زجّاج گفته است: «قُرآنَ الفَجرِ» مطلب مهمّی می‌فهماند که نماز بی‌خواندن قرآن درست نیست، چون گفته شده است «أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوکِ ... وَ قُرآنَ الفَجرِ» یعنی «اقم قرآن الفجر» که نماز و قرائت با هم معیّن شده است. -قرآن-۴۴-۶۱-قرآن-۵۰۲-۵۱۹-قرآن-۶۰۸-۶۳۵-قرآن-۶۴۰-۶۵۸ «إِنَّ قُرآنَ الفَجرِ کانَ مَشهُوداً» ۷۸ مجمع: همه گفته‌اند: یعنی در هنگام نماز صبح ملائکه روز و شب حاضر هستند. -قرآن-۱-۴۱ ابو الفتوح: ابو برزه گفته است: چون روال میشد پیغمبر [ص] نماز ظهر میخواند، و جابر انصاری گفت: پیغمبر [ص] را با دسته‌ای از اصحاب بمهمان خواستم پس از غذا وقت زوال بود پیغمبر [ص] از منزل من بیرون شد و فرمود «اخرجوا فهذا حین دلکت الشّمس» یعنی بروید که هنگام زوال و ظهر است. و ابو هریره از پیغمبر [ص]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روایت کرده است که فرمود: جبرئیل اوّل زوال و ظهر آمد و نماز ظهر خواند و من در پشت سر او، و چون سایه‌ی هر چیزی بقدر آن شد باز آمد و نماز دیگر خواند و من باو اقتدا کردم، و چون آفتاب غروب کرد آمد و بهمان طریق نماز شام خواندیم و چون شفق غروب آفتاب تمام شد باز آمد و نماز خفتن کردیم، و هنگام طلوع صبح آمد و با او نماز صبح خواندم روز دیگر وقتی که سایه‌ی هر چیز باندازه‌ی خود شد آمد و نماز پیشین خواند و من در پشت سر او خواندم، باز سایه که دو برابر شد آمد، و نماز عصر خواند و من در پی او خواندم، و چون آفتاب غروب کرد آمد و نماز شام خوانیدم، و چون یک سوّم شب بگذشت آمد و نماز خفتن خواند و من با او و چون روز روشن شد آمد و نماز صبح خواندیم، و پس از آن گفت: اینکه نماز پیغمبران است و نماز روز اوّل در اوّل وقت خواندم و روز دوّم آخر وقت تا معلوم شود که تمام اینکه دو [صفحه ۴۶۰] موقع که من نماز خواندم وقت نماز است، و مثل اینکه حدیث را عبد اللّه عبّاس و جابر بن عبد اللّه انصاری نیز نقل کرده‌اند جز که در روایت جابر اینکه قسمت علاوه است، [جبرئیل نماز میخواند و من پشت سر او و مردم پشت سر من]. فخر: ممکن است از جمله‌ی «إِنَّ قُرآنَ الفَجرِ کانَ مَشهُوداً» چنین استفاده شود: خواب که شبیه بمرگ است و هم تاریکی شب که خود مرگ و بیخبری از هر چیز است در هنگام طلوع صبح که بیداری از خواب و نابودی تاریکی است مشهود هر عقل و خردی است بر قدرت بینهایت خداوندی و نماز در اینکه وقت خود حیاتی است که مولود بیداری از خواب و روشنی صبح است و اینکه نماز و قرائت خود سرمایه پند و عبرت است از هر تیرگی و ظلمت و جهل و بیخبری و هم موجب روشنی دل است از رنج خواب و تاریکی، احتمال دیگر اینکه است که چون نماز صبح بطوری که گفتیم بیشتر وسیله‌ی روشنائی دل آدمی است باین جمله وادار شده‌اند بانجام اینکه نماز بجماعت تا هر یک مشهود دیگری شوند و نور معرفت حقّ در دل هر یک بوسیله دیگری بتابد و مانند آئینه‌های در برابر یکدیگر باشند که انعکاس نور بیکدگر میکنند احتمال دیگر اینکه است که چون خواب و تاریکی موجب غفلت است و ترسیم خیالات فاسده مثل دوستی دنیا و شهوات، در صبح که بیداری است و روشنی است و توجّه بنماز و قرائت خیالات فاسد از لوح ضمیر نابود میشود و افکار صالح جایگزین آن خواهد شد اینکه است که قرآن فجر مشهود است و معلوم. -قرآن-۳۰-۷۰ «فَتَهَجَّد بِهِ نافِلَةً» ۷۹ فخر: مازنی گفته است: گمان مکنید که تهجّد بیدار شدن بشب است و بنماز بودن تا صبح بلکه تهجّد اینکه است که بیدار شوند و بنماز بایستند و بخوابند و باز بلند شوند و نماز بخوانند و بخوابند و بیدار شوند و مشغول نماز شوند که پیغمبر چنین نماز شب میخواند. -قرآن-۱-۲۸ روح البیان: خروسان در سحر گویند: «قم یا ایّها الغافل» تو از مستی نمیدانی کسی داند که هشیار است. «یَبعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحمُوداً» مجمع: مفسّرین متّفق هستند که مقصود از مقام -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۴۶۱] محمود مقام شفاعت آن حضرت است. فخر: چون آن حضرت کوشش در شفاعت مردم می‌کند و آنها او را بر اینکه عمل ستایش می‌کنند. پس مقام شفاعت آن حضرت مقامی است که بر آن ستایش می‌کنند. کشف نوشته: فرمان آمد که ای محمّد مقام شفاعت در قیامت مقامی بزرگوار است و تو را مسلّم است، اما راهش آن است که بشب خیزی و نماز کنی، ای محمّد اگر خوشنودی ما میخواهی بروز رسالت میگذار و اگر مقام محمود می‌خواهی بشب بیدار باش و نماز کن. تأویلات: مقام محمود یعنی مقام ختم ولایهٔ بوسیله‌ی ظهور مهدیّ[ع] که بر همه کس واجب است آن را ستایش کنند. حسینی نوشته: در عین المعانی آورده که «مقام محمود» مقامی است از عرش که پیغمبر را بدو گرامی کنند، قولی آن است که مقام محمود آنجا است که لوای حمد بدست آن حضرت دهند. نظم: نی همی زیر لوای دولتش مائیم و بس || آدم و من دونه تحت لوای مصطفی است صاحب فتوحات قدّس سره فرموده که مقام محمود مقامی است مرجع جمیع مقامات و مظهر تمام اسمای الهیّه و آن خاصّه‌ی حضرت محمّد است و باب شفاعت در اینکه مقام گشاده شود، و در بحر الحقایق فرموده که محمود اللّه است و قیام حضرت پیغمبر بحقّ نه بنفس خود بلسان اشارت مقام محمود است. نظم: ای ذات تو در دو کون مقصود وجود || نام تو محمّد و مقامت محمود «أَدخِلنِی مُدخَلَ صِدقٍ وَ أَخرِجنِی مُخرَجَ صِدقٍ» ۸۰ کشف: هر دو کلمه‌ی مدخل و مخرج مصدر هستند بمعنی ادخال و اخراج بعضی گفته‌اند: در موقع هجرت از مکّه بمدینه چون وارد غار ثور شد که از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چشم دشمنان پوشیده بماند جبرئیل اینکه آیه بآن حضرت الهام کرد، و بعضی گفته‌اند هنگام ورود بمدینه بود، و عدّه‌ای گفته‌اند: مقصود ورود بکار رسالت است و خروج از عهده‌ی وظیفه و انجام -قرآن-۱-۵۹ [صفحه ۴۶۲] آنچه بایستی انجام دهد. «وَ زَهَقَ الباطِلُ» ۸۱ کشف: قرآن باطل را بچهار معنی استعمال کرده است: اوّل- بمعنی تکذیب و دروغ شمردن مثل «خَسِرَ هُنالِکَ المُبطِلُون» یعنی آنها که عذاب قیامت را دروغ میشمارند زیان میبرند. دوّم- بمعنی نابودی مثل «لا تُبطِلُوا صَدَقاتِکُم بِالمَنِّ وَ الأَذی» یعنی مزد و اجر آنچه بمردم میبخشید بوسیله آزار و منّت بر آنها نابود نکنید، سوّم- بمعنی ستم مثل «لا تَأکُلُوا أَموالَکُم بَینَکُم بِالباطِلِ» یعنی بستم مال یکدیگر نخورید، چهارم- شرک و اعتقاد بشرکت موجودات در آفرینش مثل «جاءَ الحَقُّ وَ زَهَقَ الباطِلُ» یعنی اصل شرک و انحراف نابود شد. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۱۲۷-۱۵۹-قرآن-۲۵۵-۳۰۴-قرآن-۴۱۴-۴۶۲-قرآن-۵۵۴-۵۹۰ حسینی: امام قشیری گفته آنچه برای خدا است حق است و غیر آن باطل است، و صاحب تأویلات معتقد است که حق وجود واجب ثابت است و باطل وجود ممکن بشری است که قابل زوال و فنا است شعر: همه هر چه هستند از آن کمترند || که با هستیش نام هستی برند چو سلطان عزّت علم برکشد || جهان سر بجیب عدم درکشد «مِنَ القُرآنِ ما هُوَ شِفاءٌ» ۸۲ کشف: قرآن برای دانشمندان وسیله بهبود از نادانی است، و برای مؤمنین بهبودی از بیماری شک و تردید و برای عارفان داروی فکرت و بیخبری است. و برای مریدها و جویندگان راه حق بهبود از نا- امیدی و قنوط است و برای محبّین و دوستان مرهم سوزش دل است، و اینکه شعر را برای اینکه مطلب ساخته‌اند: - قرآن-۱-۳۳ رکبتک حولی لا تفارق مضجعی || و فیها شفاء للّذی انا کاتم «وَ لا یَزِیدُ الظّالِمِینَ إِلّا خَساراً» ۸۲ مجمع: چون کافران تدبّر و استفاده از قرآن نمی‌کنند زیان‌شان بیشتر میشود، و ممکن است باین مناسبت باشد که چون قرآن از شور و اندیشه‌ی بد آنها نسبت به پیغمبر خبردار می‌کند و آبروی آنها را میبرد زیان‌شان فزون میشود. -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۴۶۳] «نَأی بِجانِبِهِ» ۸۳ کلمه‌ی «نَأی» چند جور قرائت شده است که یکی «ناء» مثل «شاء» قرائت ابو جعفر است چنانکه مجمع نوشته است. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۳۲-۳۹ «کُلٌّ یَعمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ» ۸۴ ابو الفتوح: [هر کس کار در خور خود کند بر عادت و بر حالت خود چنانکه که باو ماند و در خور خود، و إبن عباس گفت «علی ناحیته» مجاهد گفت «علی حدّه» حسن و قتاده گفتند «علی نیّته»، إبن زید گفت «علی خلیقته» و اینکه اقوال متقاربست، و معنی آنکه در پیش بگفتیم، و] بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۶ یعنی هر کس روی اشتباه خود کار می‌کند و کلمه‌ی «شاکِلَتِهِ» را از اشکال گرفته است که بمعنی اشتباه باشد، و قول اوّل از شکل است و روشنتر است و درست، زیرا اینکه- جمله بجای اینکه مثل است [از کوزه همان برون تراود که دروست]. -قرآن-۵۶-۶۹ کشف نوشته: از آدمی چه آید جز از جفا، و از آب و گل چه آید جز از خطا! و از کرم ربوبیّت چه بینند جز از وفا! در همه‌ی قرآن هیچ آیت امیدوارتر از اینکه آیت نیست، میگوید: هر کس آن کند که از او آید و از هر کس آن آید که از او سزد، آن مهجور مملکت ابلیس نومید را گفتند آدم را سجود کن گفت نکنم که آدم از خاک است و من از آتش، گفتند: ای بدبخت لا جرم هر کس آن کند که سزای او است و هر از کس آن آید که در اوست، آتش چون فرو میرد خاکستر شود که هرگز نو نگردد و خاک اگرچه کهن شود آب بروی ریزند نو نگردد، ای ابلیس تو که از آتشی بیک فرمان که بگذاشتی مردی که هرگز زنده نشوی، و ای آدم تو که از خاکی هر چند گناه کردی بیک قطره آب حسرت که از دیده فرو باری گناهانت بیامرزم و بنوازم، ای ابلیس از آتش آن آید که کردی، ای آدم از خاک آن زاید که دیدی «قُل کُلٌّ یَعمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ». -قرآن-۸۱۶-۸۵۶ تأویلات کاشانی: یعنی کار هر کس مولود خوی و ملکه‌ی او است و اکر ملکات شخص در مقام نفس و طبع بود کار و فکر او ناامیدی است و اعراض از حق و اگر در مقام قلب و ملکات فاضله بود در شکر و صبر خواهد بود. [صفحه ۴۶۴] حسینی: از شبلی پرسیدند: کدام آیه امید آورتر است! گفت «کُلٌّ یَعمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ» که نتیجه‌ی لئیمی بندگان خطا و جفا است، و سزاوار کریمی خداوند وفا است و عطا: -قرآن-۶۵-۱۰۰ از من گنه آید و من آنم || وز تو کرم آید و تو آنی «یَسئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِن أَمرِ رَبِّی» ۸۵ مجمع: مفسّرین اختلاف کرده‌اند که آنچه از پیغمبر [ص] پرسیده‌اند مقصود چه بوده است! ۱- از روحی که در بدن انسان هست پرسیده‌اند چون نقل است یهود گفتند از محمّد معنی روح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را پرسید اگر جواب داد پیغمبر نیست و گر نه پیغمبر است که ما در کتب خود چنین خوانده‌ایم و پیغمبر [ص] از جواب خودداری کرد چون بصلاح و توجّه آنها به- دین نزدیکتر بود، ۲- مقصود اینکه بوده است که روح تازه است یا قدیمی است! -قرآن-۱-۶۷ در جواب گفته است مخلوق خداوند است، ۳- مقصود جبرئیل بوده است. ۴- سؤال از ملکی بوده است که هزاران صورت و زبان داشته، ۵- مورد سؤال عیسی بوده است، ۶- مقصود قرآن است که چگونه است و چرا برخلاف سخنان ما میباشد! جواب داده شده است از کارهای خداوندی و معجزه‌ی من است و از حدود توانائی شما و کار شما خارج است. فخر: بعضی گفته‌اند: روح اجسامی است هوائی آمیخته بحرارت غریزی که در دل یا در دماغ تولید میشود، و بعضی گفته‌اند: روح جسم نورانی لطیف آسمانی است که در تمام بدن راه یافته است مثل آتش در ذغال و روغن در دانه‌ی کنجد. تأویلات کاشانی: یعنی روح از عالم خلق نیست و بتوصیف و تشبیه بدیگر مخلوقات نمیتوان آنرا تعریف کرد تا مردمی که ادراک آنها از حدود محسوسات تجاوز نکرده است آنرا دریابند. بلکه از عالم امر است و ابداع یعنی ایجاد بدون ماده و مدّت که شکل و رنگ و اندازه و جهت ندارد، پس شما [صفحه ۴۶۵] انها نمیتوانید آنرا درک کنید«۷۷». -پاورقی-۳۴-۳۶ سخن و استفاده‌ی ما: ۱- گفتگوی با شیطان برای سجده بآدم چنانکه از امام فخر نقل کردیم چند جا مکرّر شده است شاید برای بیان اهمیّت و بیدار باش مردم است بتوجّه باین خوی سرکشی و خودخواهی و باصطلاح پر توقّعی تا همیشه متوجّه آن باشند و از گرفتاری بآن احتراز کنند و شاید برای همین بوده است که در سوره‌ی بقره فقط گفته شده است «أَبی وَ استَکبَرَ وَ کانَ مِنَ الکافِرِین» یعنی کافر بود که تکبّر و نافرمانی کرد، در اعراف جهت نافرمانی بصورت دیگر گفته شده است «أَنَا خَیرٌ مِنهُ خَلَقتَنِی مِن نارٍ وَ خَلَقتَهُ مِن طِینٍ» که چون من از آتشم و برتر از او هستم سجده‌ام ننگ است برای من، در حجر گفته شده است «لَم أَکُن لِأَسجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقتَهُ مِن صَلصالٍ مِن حَمَإٍ مَسنُونٍ» در اینجا آدم را خوار شمرده است که چون از گل گندیده درست شده مناسب نیست برای او سجده کنم. در اینکه سوره هم نظیر سوره‌ی حجر گفته شده است که چگونه من بمخلوق خاکی سجده کنم! اینکه گونه سخن و استدلال نشان میدهد که جهت تکرار همان زشتی خود پرستی است و فرض برتریها و پستیهای مجعول و مولود خوی زشت شیطانی که هنوز هم می- بینیم انسان مدّعی تمدّن اختلاف نژاد و رنگ را موجب افتخار خود میداند و یا درازی ریش و یا کهنگی لباس یا نداشتن کراوات را موجب حقارت می‌داند که چنین کس لایق احترام و جواب نیست تا چه رسد بدیگر امتیازات و برتریها که مردم برای خود فرض میکنند و دیگران را حقیر میشمارند. سرگذشتی مکرّر شنیده‌ام که وقتی رسم بوده است خانمهای اشراف لنگ حمام را از پارچه‌ای ابریشمی بافت داخله بنام دارائی درست میکرده‌اند، روزی زنی از طبقه‌ی غیر اشراف چنین لنگی در حمام داشته است، اینکه عمل او موجب غضب آنها شده است و امر کرده‌اند کلفتهاشان لنگها را تابیده و آن زن را سخت زدند و تأدیب کردند که لنگ دارائی و مختصّ اشراف بکار - قرآن-۳۸۱-۴۲۹-قرآن-۵۳۳-۶۰۱-قرآن-۷۱۱-۷۹۰ [صفحه ۴۶۶] نبرد، اینها است خوی شیطانی که قران آنرا مکرّر گوشزد مردم کرده است تا بخود آیند و به راه صلاح روند. ۲- در آیت ۶۲ جمله‌ی «اذهَب فَمَن تَبِعَکَ» در جواب سخن شیطان است «لَئِن أَخَّرتَنِ إِلی یَومِ القِیامَةِ لَأَحتَنِکَنَّ» که تقاضای مهلّت کرد و جواب موافق شنید، آیا اینکه موافقت و مهلت که او بر بنی آدم مسلّط شود و آنها را لجام بر سر بزیر فرمان آورد، بچه معنی است، و برای چه! اینهم یکی از آن تهییجات و تحریکات قرآن است که آغاز پیدایش آدمی را باو نمایش میدهد تا دشمنهای درونی خود را بشناسد و راه دوری از آنها را بجوید و بیابد. چون موافقت با تقاضای شیطان معرّفی ساختمان مادّی آدمی است که وسائل پیشرفت کار شیطان در اختیار او گذارده شده است و اجازه داده شده است که انسان را با سواره و پیاده‌ی خود از راه در ببرد و اینکه اجازه خود نشان میدهد که در هر دم لحظه وسیله‌ی بیچارگی و گرفتاری آدمی آماده است و باندک بیخبری گرفتار میشود و باز آواز او وسیله‌ی توجّه و دلباختگی آدمی معرّفی شده است باین جمله «وَ أَجلِب عَلَیهِم بصوتک» و اینمعرّفی مهلکه‌ی دیگری است از مهالک انسان که همیشه آوازهای شیطانی طنین انداز گوش او است و باندک غفلت منحرف میشود. و نیز با جمله‌های بعد شرکت در مال و فرزند آدمی برای شیطان مجاز شده است که انسان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بفهمد اینکه دوستی مال و دلباختگی بفرزند یکی از دامهای شیطان است که اگر نتوانست اینکه غریزه‌ی خود را تعدیل کند در دوران عمر گرفتار بدبختی و بیچارگی است، چنانکه تاریخ گذشته و مطالعه‌ی وضع کنونی مردم خوب اینکه حقیقت را روشن می‌کند که چه قدر مردم بواسطه دوستی بی‌خردانه فرزندان خود، و سوء تربیت آنها عمر خود و فرزند- شان را بتلخی و ناکامی برگزار کردند و اکنون هم دست بگریبان آن هستند. و نیز جمله‌ی «وَ عِدهُم» بشیطان اجازه میدهد که بنویدهای امید بخش و دلخوشکن آدمی را اغفال کند و اینکه خود معرّفی پرتگاه دیگری است در سر راه انسان و از همین جهت در آخر یادآوری شده است که وعده‌های شیطان جملگی غرور است و -قرآن-۲۶-۵۱-قرآن-۸۱-۱۴۱-قرآن-۹۶۴-۹۸۳-قرآن-۱۷۰۰-۱۷۱۲ [صفحه ۴۶۷] گول‌خوردن. و باز هزاران نمونه‌ی حاضر و گذشته داریم که چه قدر مردم گرفتار غرور شیطانی بوده‌اند و هستند که نه فقط موجب محرومیّت معنوی آنها شده است بلکه از جهت مادّی و کارهای روزانه زندگی هم خود را رنجور و محروم دارند، با اینکه در همان اوّل گفتگو باو اعلام شده است که مجازات خود او و پیروانش جهنّمی است فراوان و بیحساب تا آدمیزادها از عواقب شرور نفسانی خود باخبر باشند، و باز بجمله‌ی «هـذَا الَّذِی کَرَّمتَ عَلَیَّ» اشاره‌ای است بخوی بد خواهی دیگران و خود پرستی که چون دیگری بر من برتری دارد برای همیشه با نسل او دشمنی خواهم کرد و نیز جمله‌ی «أَ أَسجُدُ لِمَن خَلَقتَ طِیناً» اشاره است بطرز قضاوتهای غلط و سوء عواقب آن که عموم افراد گرفتار چنین اندیشه‌ی باطل هستند و هزاران دوستی و دشمنی بیجهت دنباله‌ی اینجور سنجشهای نابجا پیدا میشود چنانکه می‌بینیم اشخاصی نسنجیده و ندانسته کارهای دیگری را که مربوط بخود او هست زیر نظر گرفته و بسود یا زیان خود فرض میکند و او را محکوم میداند و از آن پس همه جا کا او را دشمنی با خود شمرده و بدگوئی میکند و دنباله‌ی آن عداوت و بدبینی میان افراد یک خانواده تولید میشود. همانطور که شیطان خاک را که ماده‌ی پیدایش جاندارها است پست و ناچیز دانست و نتیجه‌ی اینکه قضاوت غلط ادّعای برتری خود او بود که موجب اینهمه سر و صدا در آفرینش شد، و پس از اینکه معرّفیها بآیت ۶۵ جمله‌ی «إِنَّ عِبادِی» تا آخر انسان را متوجّه کرده است که اگر روح عبودیّت و فرمان- بری از حقّ و حقیقت در آدمی پیدا شد همه‌ی اینکه زشتیها از او سترده میشود و مجالی برای شیطان در اغفال او نخواهد بود. -قرآن-۴۵۳-۴۸۷-قرآن-۶۴۳-۶۷۸-قرآن-۱۴۱۷-۱۴۳۴ ۳- آیت ۷۰ «وَ لَقَد کَرَّمنا» تحریک دیگری است در برابر آن تحریکات گذشته که شیطان آدمی را چون از خاک است خوار شمرد باید انسان بخود امیدوار باشد و پیوسته در پس اصلاح نواقص و بهبود زندگی خود باشد زیرا مشمول کرامت حقّ شده است و نیروی فکر و اختراع و استخراج خوبیهای نهفته زمین باو عنایت شده است که جملگی کرامت حقّ است و برتری بر دیگر موجودات. -قرآن-۱۳-۳۲ [صفحه ۴۶۸] ۴- آیت ۷۱ «یَومَ نَدعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِم» تذکّری است برای رفع نقص مهمّ اجتماعی که انسان در فرمانبریها و پیرویهای خود از اشخاص و دلبستگیها بخواسته‌های مادّی و خیالی مواظب باشد که شخصیّت و ارزش مقتدا و دلباخته‌ی آدمی در سعادت و بدبختی او مؤثّر است و بد و خوب آنها موجب گرفتاری و آسایش او خواهد بود، و البتّه اینکه حقیقت ناگزیری است که انسان بهر چه دل بست اعصاب و عضلات و افکارش بمقتضای همان چیز پرورش می‌یابد و موجودیّت و شخصیّت او متناسب با همان هست که باو دلبسته است، شما فکر کنید آنکه همیشه بفکر کتابهای دینی و افکار خدا پرستی است با آنکه با کتابهای ادبی و زیبائیهای زندگی سر و کار دارد بسیار از هم جدا هستند که نه فکر و نه سلیقه و نه در کارهای زندگی با هم موافق میشوند و همچنین یک میکانیک با یک دامپرور فکر و سلیقه‌شان توافق نخواهد داشت. و نیز آنکه معتقد بپیشواهای دینی است با آنهائیکه پیرو احزاب مختلف هستند پیوسته از یکدگر جدا و مخالف هم هستند. و همین اختلاف فکر و سلیقه در عالم دیگر هم برای انسان اختلاف مراتب سعادت و شقاوت فراهم خواهد کرد و بهمین مناسبت در آیت بعد گفته شده است: هر که باین عالم کوردل و کجرفتار باشد بعالم دیگر کوری و گمراهیش نمودارتر است چون اینجا عالم ماده است، و تغییر و تحوّل و ممکن است اوضاع و احوال شخص کم و زیاد شود و عوض شود ولی آن عالم ثابت است و آنچه اینجا درست شده است آنجا ثابت است و عوض نشدنی. -قرآن-۱۶-۵۸ ۵- آیت ۷۳ «وَ إِن کادُوا لَیَفتِنُونَکَ» تا پنج آیه در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ضمن سخن گفتن با پیغمبر [ص] شخصیّت و مقام آن حضرت را تثبیت میکند و بمردم میفهماند که اگرچه شما عربها مردی مانند خود و از نژاد و خویشان خود می‌بینید و میشناسید ولی نه چنین است که او را مثل خود مردی عرب بپندارید و بآنچه بخواهید تسلیم خود کنید که او مشمول الهامات خداوندی است و معصوم است و در صیانت حقّ از هرچه شما بفکر خود تشخیص دهید. -قرآن- ۱۳-۴۵ ۶- آیت ۸۴ «کُلٌّ یَعمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ» خوب روشن میشود باین شعر مثنوی -قرآن-۱۳-۴۸ [صفحه ۴۶۹] در دفتر چهارم ضمن قصّه‌ی گور کنی آموختن قابیل: زان که خاک اینکه زمین با ثبات || باز گوید با تو ز انواع نبات در زمین گر نیشکر ور خورد نیست || ترجمان هر زمین نبت وی است پس زمین دل که نبتش فکر بود || فکرها اسرار دل وا می‌نمود جنبش هر کس بسوی جاذب است || جذب صادق نی چو جذب کاذبست میروی گه گمره و گه در رشد || رشته پیدا نی و آن کت می‌کشد اشتر کوری مهار تو متین || تو کشش میبین مهارت را مبین ۷- آیت آخر «الرُّوحُ مِن أَمرِ رَبِّی» میتوان روح را تعریف کرد باین عبارت حکماء: خاصیّت تکاملی اجسام آلی که روح نباتی و حیوانی و انسانی باشد یعنی آنچه موجب جلو رفتن و ماندن اینها است که اگر از آنها گرفته شود گیاه خشک می- شود و انسان و حیوان میمیرند و البتّه اینکه خاصیّت در انسان موجب تسلّط او است بر دیگر موجودات و همان است که برای او عالم دیگر فراهم میکند و در فلسفه بعربی نفس ناطقه و بفارسی روان نامیده شده است، و غیر از اینکه تعریف آنچه را در اطراف روح با حیات بخواهیم بگوئیم باید اعتراف کنیم که هنوز معمّای حیات و جاندار شدن حلّ نشده است و بآنچه در آیه گفته شده است سخن کوتاه کنیم. -قرآن-۱۵-۴۵ [صفحه ۴۷۱]

[سوره الإسراء [۱۷]: آیات ۸۶ تا ۱۱۱]

وَ لَئِن شِئنا لَنَذهَبَنَّ بِالَّذِی أَوحَینا إِلَیکَ ثُمَّ لا تَجِدُ لَکَ بِهِ عَلَینا وَکِیلًا [۸۶] إِلّا رَحمَةً مِن رَبِّکَ إِنَّ فَضلَهُ کانَ عَلَیکَ کَبِیراً [۸۷] قُل لَئِنِ اجتَمَعَتِ الإِنسُ وَ الجِنُّ عَلی أَن یَأتُوا بِمِثلِ هـذَا القُرآنِ لا یَأتُونَ بِمِثلِهِ وَ لَو کانَ بَعضُهُم لِبَعضٍ ظَهِیراً [۸۸] وَ لَقَد صَرَّفنا لِلنّاسِ فِی هذَا القُرآنِ مِن کُلِّ مَثَلٍ فَأَبی أَکثَرُ النّاسِ إِلّا کُفُوراً [۸۹] وَ قالُوا لَن نُؤمِنَ لَکَ حَتّی تَفجُرَ لَنا مِنَ الأَرضِ یَنبُوعاً [۹۰] -قرآن-۱-۵۳۴ أَو تَکُونَ لَکَ جَنَّةٌ مِن نَخِیلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الأَنهارَ خِلالَها تَفجِیراً [۹۱] أَو تُسقِطَ السَّماءَ کَما زَعَمتَ عَلَینا کِسَفاً أَو تَأتِیَ بِاللّهِ وَ المَلائِکَةِ قَبِیلًا [۹۲] أَو یَکُونَ لَکَ بَیتٌ مِن زُخرُفٍ أَو تَرقی فِی السَّماءِ وَ لَن نُؤمِنَ لِرُقِیِّکَ حَتّی تُنَزِّلَ عَلَینا کِتاباً نَقرَؤُهُ قُل سُبحانَ رَبِّی هَل کُنتُ إِلّا بَشَراً رَسُولًا [۹۳] وَ ما مَنَعَ النّاسَ أَن یُؤمِنُوا إِذ جاءَهُمُ الهُدی إِلّا أَن قالُوا أَ بَعَثَ اللّهُ بَشَراً رَسُولًا [۹۴] قُل لَو کانَ فِی الأَرضِ مَلائِکَةٌ یَمشُونَ مُطمَئِنِّینَ لَنَزَّلنا عَلَیهِم مِنَ السَّماءِ مَلَکاً رَسُولًا [۹۵] -قرآن-۱-۶۴۸ قُل کَفی بِاللّهِ شَهِیداً بَینِی وَ بَینَکُم إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً [۹۶] وَ مَن یَهدِ اللّهُ فَهُوَ المُهتَدِ وَ مَن یُضلِل فَلَن تَجِدَ لَهُم أَولِیاءَ مِن دُونِهِ وَ نَحشُرُهُم یَومَ القِیامَةِ عَلی وُجُوهِهِم عُمیاً وَ بُکماً وَ صُمًّا مَأواهُم جَهَنَّمُ کُلَّما خَبَت زِدناهُم سَعِیراً [۹۷] ذلِکَ جَزاؤُهُم بِأَنَّهُم کَفَرُوا بِآیاتِنا وَ قالُوا أَ إِذا کُنّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنّا لَمَبعُوثُونَ خَلقاً جَدِیداً [۹۸] أَ وَ لَم یَرَوا أَنَّ اللّهَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ قادِرٌ عَلی أَن یَخلُقَ مِثلَهُم وَ جَعَلَ لَهُم أَجَلًا لا رَیبَ فِیهِ فَأَبَی الظّالِمُونَ إِلّا کُفُوراً [۹۹] قُل لَو أَنتُم تَملِکُونَ خَزائِنَ رَحمَةِ رَبِّی إِذاً لَأَمسَکتُم خَشیَةَ الإِنفاقِ وَ کانَ الإِنسانُ قَتُوراً [۱۰۰] -قرآن-۱-۸۰۱ وَ لَقَد آتَینا مُوسی تِسعَ آیاتٍ بَیِّناتٍ فَسئَل بَنِی إِسرائِیلَ إِذ جاءَهُم فَقالَ لَهُ فِرعَونُ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یا مُوسی مَسحُوراً [۱۰۱] قالَ لَقَد عَلِمتَ ما أَنزَلَ هؤُلاءِ إِلّا رَبُّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ بَصائِرَ وَ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یا فِرعَونُ مَثبُوراً [۱۰۲] فَأَرادَ أَن یَستَفِزَّهُم مِنَ الأَرضِ فَأَغرَقناهُ وَ مَن مَعَهُ جَمِیعاً [۱۰۳] وَ قُلنا مِن بَعدِهِ لِبَنِی إِسرائِیلَ اسکُنُوا الأَرضَ فَإِذا جاءَ وَعدُ الآخِرَةِ جِئنا بِکُم لَفِیفاً [۱۰۴] وَ بِالحَقِّ أَنزَلناهُ وَ بِالحَقِّ نَزَلَ وَ ما أَرسَلناکَ إِلّا مُبَشِّراً وَ نَذِیراً [۱۰۵] -قرآن-۱-۶۰۷ وَ قُرآناً فَرَقناهُ لِتَقرَأَهُ عَلَی النّاسِ عَلی مُکثٍ وَ نَزَّلناهُ تَنزِیلًا [۱۰۶] قُل آمِنُوا بِهِ أَو لا تُؤمِنُوا إِنَّ الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ مِن قَبلِهِ إِذا یُتلی عَلَیهِم یَخِرُّونَ لِلأَذقانِ سُجَّداً [۱۰۷] وَ یَقُولُونَ سُبحانَ رَبِّنا إِن کانَ وَعدُ رَبِّنا لَمَفعُولاً [۱۰۸] وَ یَخِرُّونَ لِلأَذقانِ یَبکُونَ وَ یَزِیدُهُم خُشُوعاً [۱۰۹] قُلِ ادعُوا اللّهَ أَوِ ادعُوا الرَّحمنَ أَیًّا ما تَدعُوا فَلَهُ الأَسماءُ الحُسنی وَ لا تَجهَر بِصَلاتِکَ وَ لا تُخافِت بِها وَ ابتَغِ بَینَ ذلِکَ سَبِیلًا [۱۱۰] -قرآن-۱-۵۵۶ وَ قُلِ الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی لَم یَتَّخِذ وَلَداً وَ لَم یَکُن لَهُ شَرِیکٌ فِی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المُلكِ وَ لَم یَکُن لَهُ وَلِیٌّ مِنَ الذُّلِّ وَ کَبِّرهُ تَکبِیراً [۱۱۱] -قرآن-۱-۱۷۴ معنی لغات: تفجر- از مصدر فجر بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی راه و منفذ آب باز کردن و جاری کردن، ینبوع- چشمه، کسفا- اینکه کلمه جمع است، و مفردش کسفه است بمعنی قطعه و تکّه و پاره‌ی از هر چیز، رقیّ- مصدر است بمعنی بر کوه بالا رفتن، قتور- از مصدر قتر بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی سختی دادن بر خانواده در مخارج زندگی و چیزی را بدیگری منضمّ کردن و پیوستن، مثبورا- از مصدر ثبر بفتح اوّل و سکون دوّم و ثبور بضمّ اوّل و دوّم بمعنی نابود- کردن، محروم کردن، راندن، لعنت کردن. ترجمه: ۸۶ [ای محمّد تو بدان که] اگر مقدر باشد و ما بخواهیم آنچه را بتو وحی و الهام کرده‌ایم از سینه‌ها میزدائیم و نابود میکنیم که بهیچ وسیله نتوانی آنرا بازیابی ۸۷ بجز با رحمت حقّ که فضل او بر تو بسیار است [و بچنین مقامت رسانده] ۸۸ [و قرآنی نبوده است که] اگر جن و انس دست بهم دهند همانند اینکه قرآن نتوانند آورد، تو اینکه حقیقت را گوشزد کن [تا معارضه نکنند که در مانند] [صفحه ۴۷۲] ۸۹ ولی با اینکه از هر دری در آن سخن گفته‌ایم باز بیشتر مردم کافرند که ۹۰ می- گویند: سخن تو نمی‌پذیریم تا از زمین مکّه برای ما چشمه‌ی آب روان کنی ۹۱ و یا خود مالک باغهای انگور و خرما باشی که رودهای آب از میان درختان آن روان باشد ۹۲ و ۹۳ یا آسمان را پاره پاره کنی و بر سر ما فرود آری یا خدا را با ملائکه شاهد صدق خود آوری ، یا خودت خانه‌ای از طلا داشته باشی یا بآسمان بالا روی ولی نه بالا رفتن فقطّ کافی است بلکه آنگاه بتو مؤمن میشویم که با خود از آسمان نوشته‌ای بیاوری که ما بخوانیم، [تو بجواب همه‌ی اینها] بگو: بدور است خدا [که از انجام خواسته‌های شما عاجز باشد ولی] من فقطّ بشری هستم فرستاده حقّ[برای رهبری شما] ۹۴ البتّه مانع اینکه مردم از اطاعت پس از اینکه همه هدایت همین است که چگونه بشر فرستاده‌ی خدا باشد! ۹۵ تو هم [برای جلوگیری از اینکه فکر غلط] بگو: اگر ملائکه [باین اندازه آمیخته باشد] باشند که آسوده بر زمین راه روند بایستی از آسمان ملکی بفرستیم [که غیر از اینجور ملائکه باشد] و او ابلاغ رسالت کند ۹۶ و نیز بگو: در برابر شما یگانه شاهد بر درستی گفتارم خداوند است که از بد و خوب بندگانش خبردار است و بینا که ۹۷ بسرنوشت هر کس هدایت معیّن است او راه خود را پیدا میکند ولی آنها که گمراه شدند غیر خدا دوستی ندارند و بقیامت بجای پا با صورتها حرکتشان میدهیم و فراهم میشوند همگی کر و کور و گنگ و جایگاهشان جهنمی است که هر چند خاموش شود بر شعله‌اش میافزائیم ۹۸ [بلی] چنین است سزای آن مردم که آیات حقّ را نپذیرفتند و گفتند: از پس پوسیدن استخوانها چگونه از نو زنده خواهیم شد ۹۹! مگر اینکه مردم نمیتوانند بفهمند آن خدا که آسمان و زمین آفریده میتواند همانند آنها بیافریند، با اینکه برای هر یک مرگی معیّن کرده است که جای شک نیست پس ستمکارند اینکه مردم که منکرند و از کفر و انحراف دستبردار نیستند ۱۰۰ [تو باین مردم منحرف] بگو اگر خزانه‌های رحمت حقّ در اختیارتان باشد باز هم از ترس فقر مضایقه میکنید چون خوی انسان بخل است و امساک. ۱۰۱ [اینک نمونه‌ای از خوی آدمیزاد سرگذشت [صفحه ۴۷۳] موسی و فرعون است] که به موسی نه معجزه‌ی نمودار دادیم تو از اینکه یهود بپرس چگونه او نزد آنها رفت و فرعون بموسی گفت: چنین پندارم که تو را جادو کرده‌اند، ۱۰۲ او بجواب گفت: تو خود میدانی و انکار میکنی که آنچه میگویم و نشان میدهم موجبات بصیرت بشر است از سوی خدای آسمان و زمین و تو را هم [بواسطه‌ی سرسختی و لجاج] گرفتار و نابود شده می‌بینم ۱۰۳ فرعون [بانتقام از موسی] خواست او و مؤمنین را از آن سرزمین آواره کند ما هم خود و یارانش را جملگی غرق کردیم ۱۰۴ و از آن- پس ببنی اسرائیل گفتیم: [شما جای آنها را تصرّف کنید و] در آن منزل کنید که بقیامت جملگی را فراهم خواهید کرد [و هر کس بسزای کار خود خواهد رسید] ۱۰۵ البته که اینکه گفته‌های قرآن همگی را بحقّ و درستی فرستادیم و بحقیقت بجای میرسد [چون تو بتمام و کمال بمردم ابلاغ میکنی] و همین است وظیفه‌ی تو که مردم را بترسانی و امیدوار کنی [از عالمی که در پیش دارند] ۱۰۶ پس اینکه قرآن را که بتدریج میفرستیم برای همین است که حقایق را با مهلت و دقّت بگوش مردم برسانی و البتّه آنرا بتمام و کمال خواهیم فرستاد ۱۰۷ و بمردم بگو: چه شما بپذیرید یا نپذیرید آنها که علمی و عقلی داشته‌اند اکنون که قرآن برای‌شان خوانده شود سجده میکنند و فروتنی ۱۰۸ و میگویند: منزّه است خدای ما که وعده‌اش تخلّف ناپذیر است، ۱۰۹ و هم در سجده رفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میگرینـد چون خضوع‌شـان فزون میشود، و هم بمردم بگو: [که بهر اسم خـدا را بخوانیـد] چه رحمـان بگوئیـد یا اللّه بگوئیـد تفاوتی نیست چون او است اصـل هر خوبی و نـام نیـک مختصّ باو است و تو خود بنماز نه آواز بلنـد کن و نه آهسـته بگو بلکه راهی میانه پیش گیر ۷۸۷۸۷۸ و [بهمه حال شاکر باش و] بگو سـتایش مخصوص خدا است که نه فرزند دارد و نه در قدرت و ملک شـریکی و نـه از عجز و بیچـارگی دوسـت و معـاون دارد، پس او را بزرگ شـمار که برتر موجـودات است.«۷۸»۱» -پاورقی-۴۶۲-۴۶۴ جهت نزول: مجمع: اعراب شـنیدند پیغمبر [ص] در سـجده میگفت یـا رحمان -قرآن-۷۵-۹۲ [صفحه ۴۷۴] یا رحیم، اعتراض کردنـد که معتقد بتوحید است و نام دو نفر میبرد، و نقل کرده‌اند که مشرکین چون دعای پیغمبر [ص] را شنیدند گفتند: ما بنام رحمان کسی را نمی- شناسـیم، و ضـحّاک گفته است: یهود گفتنـد بتوارت کلمه‌ی رحمـان زیـاد آمـده است و در قرآن هم آیت صـد و ده بجواب اینکه سـخنان نازل شده است. سـخن مفسّرین: «وَ لَئِن شِئنا لَنَذهَبَنّ» ۸۶ ابو الفتوح: بعضـی گفته‌انـد: یعنی اگر بخواهیم اینکه دین که بتو وحی کرده‌ایم نسـخ میکنیم مانند دینهای- سابقین، قول دگر اینکه است که اگر بخواهیم قرآن را از میان مردم برمیداریم، و عبد اللّه مسـعود گفت: روزی خواهـد بود که قرآن در میان شـما نباشـد، پرسـیدند چگونه ممکن است با اینکه نوشـته داریم و بخاطر هم داریم و بفرزندان خود نیز میآموزیم! گفت از دلهای شما برمیدارند، آنگاه اینکه آیه را قرائت کرد. -قرآن-۱۵-۴۶ «قُل لَئِنِ اجتَمَعَتِ الإِنس» ۸۸ طبری: گروهی جهود نزد پیغمبر آمدند که اینکه قرآن تو ارزشـی ندارد تو برای گواهی بر درستی سخن خود نوشته‌ای و کتابی از آسـمان فرود آر تا بخوانیم و تو را بشناسـیم و گر نه ما هماننـد سـخن تو برایت میآوریم اینکه آیه بجواب آنها نازل شـد. - قرآن-۱-۳۶ «وَ لَقَد صَرَّفنا لِلنّاسِ- تا- إِلّا کُفُوراً» ۸۹ روح البیان: در حدیث است که سه دسـته بدنیا غریب هستند: اول قرآنی که در خاطره و حفظ فرد ظالم باشد. -قرآن-۳-۲۹-قرآن-۴۱-۵۵ دوّم مرد صالح و درستکار در میان مردم بدو خیانت پیشه، سوّم مصحف که در خانه مردم بی‌علاقه باشـد که آنرا نخواننـد، سـعدی گفته است: عالم اندر میان جاهل را || مثلی گفته‌اند صدّیقان شاهدی در میان کوران است || مصحفی در میان زندیقان یکی از فوائد اینکه آیه اینکه است که اینکه گونه کلام از توانائی انسان خارج است که الفاظ آن رسا و استوار است و اشارتش با دقّت و مهارت گفته شده است و ظرافتهای آن در کمال لطف و زیبائی است و مطالب واقعی و حقـایق آن در کمـال درستی و پـاکی است و جعفر بن محمّـد الصـادق [ع] فرموده است: عبارت قرآن برای [صـفحه ۴۷۵] اسـتفاده‌ی عـوام است و اشـارات آن برای خواصّ است و لطـائف آن برای اولیـاء است و حقـایق آن مختصّ پیغمـبران است. مثنوی: گفته است: خـوش بیـان کرد آن حکیم غزنـوی || بهر محجوبـان مثـال معنـوی که ز قرآن کو نبینـد غیر قـال || اینکه عجب نبود ز اصـحاب ضلال کز شعاع آفتاب پر ز نور || غیر گرمی می نیابد چشم کور تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین || دیو آدم را نبیند جز که طین ظاهر قرآن چو شـخص آدمیست || که نقوشـش ظاهر و جانش خفیست و هم مثنوی گفته است: پنـد گفتن با جهول خوابناک ||تخم افکنـدن بـود در شوره خـاک چـاک حمق و جهـل نپـذیرد رفو || تخم حکمت کم دهش ای پنـد گو «حَـتّی تَفجُرَ لَنـا» ۹۰ مجمع: قاریهای کوفه «تفجر» بفتح تاء و ضمّ جیم خوانده‌اند، و دیگران «تفجّر» با ضمّ تاء و تشدید جیم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۲ «أَو تُسـقِطَ السَّماءَ کَما زَعَمتَ عَلَینا کِسَفاً» ۹۲ مجمع: جمله‌ی کما زعمت دو معنی شـده است: ۱- چنانکه تو میپنـداری که پیغمبر هستی چنیـن معجزه کن. -قرآن-۱-۵۴ ۲- چنـان که تو پنداشـته‌ای آسـمان شقّ خواهـد شـد که گفته‌ای «إِذَا السَّمـاءُ انشَـقَّت و إِذَا السَّمـاءُ انفَطَرَت» و کلمه‌ی «کسـفا» با سـکون و فتح سین در اینکه سوره و دیگر سوره‌ها باختلاف قرائت قاریها خوانده شده است، و بروایت إبن عبّاس جهت نزول اینکه آیه چنان بود که عـدّه‌ای از سـران قریش مثل ابو سـفیان و عتبه و شـیبه و ابو جهل و دیگران بجلو کعبه جمع شدند و گفتند بفرستیم محمّد بیاید و با او بحث کنیم، چون آن حضـرت تشـریف آورد گفتند: تو کاری با ما کردی که کسی بـا خویشـان و قـبیله‌ی خـود نکرده است، تـو خـدایان مـا را بـد مینـامی و دین مـا را فاسـد میـدانی مردان مجرّب و آزمـوده را بیخرد میشـماری، افراد مردم را از یکدیگر متنفّر کردی، اگر مقصودت مال است بگو تا آنچه میخواهی بدهیم، اگر مقام و آقائی میخواهی تو را برتر و بهتر از خود میـدانیم اگر بیمـاری طبیبی دعوت کنیم تـا علاجت کنـد، بجواب -قرآن-۶۸-۹۲-قرآن-۹۵-۱۲۱ [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۷۶] فرمود: هیچیک از اینها نیست فقطّ خدا من را با اینکه قرآنم مأمور هدایت شما کرده است اگر بپذیرید بهره‌ی مادّی و معنوی خواهید داشت و گر نه من شکیبا هستم تا خدا میان من و شما حکومت کند، آنها گفتند: اکنون که چنین است اینکه سرزمین ما خشک است و بی‌آب از خدای خود بخواه که اینجا را هم مثل شام و عراق دارای رودخانه‌های پر آب کند، و نیز مرده‌های ما را زنده کند و قصیّ بن کلاب هم زنده شود تا معلوم کند حقّ چی است و باطل کدام است، آن حضرت فرمود من برای اینکه کارها معیّن نشده‌ام، باز چیزهای دیگر گفتند تا آخر آنچه در آیه یاد شده است، اینکه آیه برای جواب سخنان آنها نازل شد. «أَو تَأتِیَ بِاللّهِ وَ المَلائِکَةِ قَبِیلًا» ۹۲ طبری: کلمه‌ی «قبیلا» دو معنی شده است: ۱- مجاهد گفته است: یعنی خدا را با ملائکه بیاوری برای هر قبیله جدا جدا، ۲- إبن جریج گفته است: یعنی آنها را طوری برای ما حاضر کنی که بمعاینه و در جلو چشم خود ببینیم. -قرآن-۱-۵۰ ابو الفتوح: فرّاء گفته است: یعنی خدا و ملائکه را بضمانت و کفالت و پایبندی درستی گفتار و وعده‌های خود بیاوری. و بعضی دیگر گفتند: یعنی برابر ما بیاوری، و بعضی گفتند: یعنی خدا و ملائکه را بطور دسته جمعی جلو ما حاضر کنی. «قُل سُبحانَ رَبِّی» مجمع: بقرائت إبن کثیر و إبن عامر «قال» بصورت ماضی است و معنی جمله اینکه است: او منزّه و برتر است از اینکه که مصلحت را نداند و شما از او بخواهید و یا منزّه است از اینکه که محکوم شما باشد و آنچه بخواهید فرمان برد و بعضی گفته‌اند: در جواب خواسته‌ی آنها که بآسمان بالا برو و کتاب بیاور گفته شده است که خداوند برتر است از آنکه در جائی باشد و نزد او بروند، و بعضی گفتند یعنی منزّه است که معجزات را بدنبال خواسته‌های مردم نمودار کند. -قرآن-۱-۲۴ «فِی الأَرضِ مَلائِکَةٌ یَمشُونَ مُطمَئِنِّین» تا آخر ۹۵ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی اگر ملائکه در زمین ساکن شوند بایستی از آسمان ملک برای رسالت -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۴۷۷] بآنها فرود آوریم، جبّائی گفته است: یعنی اگر ملائکه بر زمین آسوده خاطر باشند و پایبند بدین و آئین نباشند ملک از آسمان برای تربیت آنها خواهد آمد. ابو مسلم گفته است: اگر همه‌ی مردم زمین ملک باشند برای آنها ملک میفرستم. بعضی گفته‌اند: اعراب میگفتند: ما گروهی بودیم آسوده و مطمئنّ محمّد آمد و ما را شوریده دل کرد، اینکه آیه بجواب آنها نازل شد که اگر شما ملک می‌بودید و آسوده خاطر برای رهبری بایستی ملک از آسمان باشد. «وَ نَحشُرُهُم یَومَ القِیامَةِ عَلی وُجُوهِهِم» ۹۷ ابو الفتوح: نوشته: و روز قیامت حشر ایشان برویهایشان کنم، قتاده گفت از انس مالک که او گفت از رسول علیه السّلام پرسیدم که خدای تعالی کافرانرا چگونه حشر کند بر رویها، گفت: آن خدای که قادر است ایشانرا بر پایها روانه کند قادر است که در قیامت برو برد، و أوس بن خالد روایت کرد از ابو هریره که رسول علیه السّلام گفت روز قیامت خلقان را حشر کنند بر سه صنف، صنفی از ایشان پیاده باشند و صنفی سوار، و صنفی را بر روی حشر کنند، گفتند یا رسول اللّه بر روی چگونه روند گفت: همان خدای که ایشان را بر پای‌ها روان کرده ایشانرا بر روی روانه کند. -قرآن-۱-۵۳ «عُمیاً وَ بُکماً وَ صُمًّا» ۹۷ کوران و گنگان و کران نصب او بر حال است از مفعول اگر گویند چگونه گفت که ایشان کور و گنگ و کر باشند و خدای تعالی میگوید: «وَ رَأَی المُجرِمُونَ النّارَ» و میگوید «سَمِعُوا لَها تَغَیُّظاً وَ زَفِیراً» و میگوید: «دَعَوا هُنالِکَ ثُبُوراً» و اینکه آیات مناقض اینکه آیت است، جواب گوئیم عبد اللّه عبّاس گفت معنی آنستکه ایشان کور باشند از اینکه چیزی نبینند که ایشانرا در آن خیری باید، و کر باشند که چیزی نشنوند که ایشانرا خوش آید، و گنگ باشند از حجّت سخنی نگویند که ایشان را در آن خیر باشد. حسن بصری گفت اینکه آن وقت باشد که فرشتگان جان ایشان را بردارند و آنگاه که ایشان را بموقف رانند روی‌ها سیاه و چشمها کور و بهری را چشم ها ازرق، مقاتل گفت اینکه آنگه باشد که ایشانرا گویند در دوزخ «اخسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ» پس از آن نه چیزی بینند و نه چیزی گویند و نه چیزی شنوند. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۱۷۹-۲۱۲-قرآن-۲۲۲-۲۶۰-قرآن-۲۷۱-۲۹۸-قرآن-۸۴۱-۸۷۶ [صفحه ۴۷۸] «وَ لَقَد آتَینا مُوسی تِسعَ آیاتٍ» ۱۰۱ طبری: إبن عبّاس و ضحّاک گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۹ یعنی نه معجزه بموسی دادیم که گرفتاری فرعونیان بود بطوفان و شپش، و خون و وزغ و اژدها و ید بیضا و گشایش زبان و سنگ شدن خوراکیها و خشک سالی، و مانند آن باختلاف روایات، و صفوان بن عسّال رازی گفته است: مردی یهودی به رفیق خود گفت: بیا برویم نزد پیغمبر و از او معنی اینکه آیه را بپرسیم، چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پرسیدند فرمود: منع از شرک بخدا و بزهکاری و دزدی و بنا حقّ کشتن و جادو و ربا خواری، و سخن چینی برای کشتن بیگناه و تهمت بزن پاکدامن یا فرار از جنگ و تجاوز در روز شنبه که شکارهای در آن روز باشد. «فَسئَل بَنِی إِسرائِیل- تا آخر آیه» ۱۰۱ طبری: حسن بصری گفته است: -قرآن-۳-۲۸ یعنی باخبار بنی اسرائیل که در قرآن هست دقّت کن. مجمع: اینکه جمله دستوری است به پیغمبر که از یهود حقیقت اینکه سرگذشت را بپرسد تا آنها بهتر پیغمبر و ارزش قرآن را به بینند و محکوم شوند، و از إبن عبّاس روایت شده است که او «سأل» بصورت ماضی خوانده است یعنی موسی از فرعون خواست که بنی اسرائیل را آزاد گذارد که با او بروند. فرعون بجوابش گفت: بتو جادو دادهاند که چنین کارها میکنی یا جادو هستی که بجادوئی خود چنین میکنی و یا خدعه شده و گولخورده هستی. کشف: یعنی از یهود قریضه و نظیر که علم و اطّلاع داشتند بپرس سرگذشت موسی و فرعون چه بوده است، و بعضی گفتند: اینکه جمله خطاب بموسی است یعنی بموسی نه ۹ آیت دادیم و گفتیم از فرعون بخواه که بنی اسرائیل را در پیروی تو آزاد گذارد و چون موسی نزد آنها رفت فرعون باو گفت ... تا آخر. «لَقَد عَلِمتَ ما أَنزَل» ۱۰۲ مجمع: کسائی «علمت» با ضمّ تاء بصیغهی متکلّم خوانده است. -قرآن-۱-۲۹ «وَ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یا فِرعَونُ مَثبُوراً» ۱۰۲ ابو الفتوح: و من گمان میبرم ترا ای فرعون که «مثبوری». عبد اللّه عباس گفت مثبور ملعون باشد. مجاهد گفت: «هالکا» -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۴۷۹] قتاده گفت: «مهلکا» إبن زید گفت: «مخبولا- لا عقل لک». مقاتل گفت: «مغلوبا علی عقله» إبن کیسان گفت: «بعیدا عن الخیرات». سعید جبیر گفت: حدث از تو صادر شود و در لباس خود خرابی کنی. مجاهد گفت: موسی به نزدیک فرعون شد در روز زمستانی، او خفته بود گلیمی بر خود گرفته، موسی عصا بیفکند اژدها شد و دهن بر سریر او نهاد، خواست تا او را فرو برد فرعون در جامه حدث کرد موسی علیه السّلام او را باین سرزنش کرد. «فَأَرادَ أَن یَستَفِزَّهُم» ۱۰۳ تا آخر کشف: سیاق اینکه آیه از اوّل تا آخر دلداری پیغمبر است که مثل موسی عاقبت تو ظفر است و پیشرفت چنانکه او با فرعون برابر شد و معجزاتش را جادو شمردند و عاقبت غرق شدند و سرزمینشان جایگاه پیروان موسی شد کار تو با مخالفین بهمان جور خواهد شد و دیدیم که عاقبت همان طور شد. -قرآن-۱-۳۱ «جِئنا بِکُم لَفِیفاً» ۱۰۳ ابو الفتوح: همه را بیاریم بیکجای با هم آمیخته تا با یکدیگر مخاصمه کنند. کلبی گفته مراد از «جاءَ وَعدُ الآخِرَةِ» نزول عیسی باشد از آسمان. ابو الفتوح نیز گوید: حقّ تعالی اینکه آیه برای تسلیت رسول [ص] فرستاد و گفت اگر کفّار قریش تو را از مکّه بیرون راندند فرعون هم موسی را از مصر بیرون کرد و من او و قومش را هلاک کردم و موسی و قومش را رهانیدم. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۳۹-۱۶۱ «بِالحَقِّ نَزَل» ۱۰۵ فخر: ممکن است باء بمعنی خودش باشد و حقّ بمعنی پیغمبر باشد یعنی قرآن نازل شد و ممکن است بمعنی مع باشد یعنی قرآن با حقّ و حقیقت و درستی نازل شد. -قرآن-۱-۲۱ «وَ قُرآناً فَرَقناه» ۱۰۶ مجمع: قرائت مشهور «فرقنا» بدون تشدید است و از علیّ علیه السّلام و إبن عبّاس و إبن مسعود و ابیّ بن کعب «فرّقنا» با تشدید راء نقل شده است. ابو مسلم گفته است قرآن را بصورت سورههای مختلف فرستادیم. -قرآن-۱-۲۴ حسن بصری گفته است: یعنی قرآن را وسیلهی جدائی درست و نادرست کردیم. بعضی گفتهاند: یعنی بقسمتهای مختلف مقرّرش کردیم: قسمتی امر است قسمتی نهی است، و هم نوید است، و هم بیم است. [صفحه ۴۸۰] کشف نوشته: تا شرف و کرامت مصطفی [ص] در آن پیدا شود که پیوسته از حضرت عزّت بوی پیغام و نامه میآید و تا بزرگوار و شریف بندهای نباشد او را اینکه تخصیص ندهد که پیوسته بسخنان و پیغام خود او را مینوازد. «أُوتُوا العِلمَ مِن قَبلِهِ» ۱۰۷ مجمع: یعنی آنها که پیش از نزول قرآن عالم بتورات بودند مثل عبد اللّه بن سلام و دیگران. و حسن بصری گفته است: یعنی آنها که پیروان محمّد و امّت او هستند، و بعضی گفتهاند: مقصود آنهائی هستند که تورات و انجیل را خوانده و دانستهاند. -قرآن-۱-۳۳ «یَخِرُّونَ لِلأَذقانِ» ۱۰۷ فخر: زجّاج گفته است: چون هنگام سجود چانه و ذقن آدمی نزدیکتر قسمت صورت است بزمین باین جمله گفته شده است دیگری گفته است «اذقان» کنایه است از ریشهای مردم و ممکن است برای کمال فروتنی ریش خود بر زمین بمالند و برای همین معنی است که اینجور گفته شده است، [در فارسی هم برای غلق و کمال تواضع میگویند: فلان کس ریش بپلاس میمالد]، قول سوّم اینکه است که چون انسان در هنگام ترس ممکن است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بی‌اختیار بر زمین بیفتد و بجای پیشانی چانه بر زمین برسد «للأذقان» گفته شده است. و تکرار اینکه جمله برای اختلاف دو حالت آدمی است که در اول حال سجده را میفهماند و در دوّم حالت گریه را نشان میدهد و از اینکه جهت در دنباله‌ی آن از زیادی خشوع یاد شده است باین جمله «یَزِیدُهُم خُشُوعاً». -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۸۱۴-۸۳۶ حسینی: گفته‌اند: سجده‌ی اوّل برای شکر و دوّم برای تأثّر از موعظه قرآنی است و شیخ سجده‌ی دوّم را سجود التّجلّی نامیده چون در دنباله‌ی آن گفته شده است «وَ یَزِیدُهُم خُشُوعاً» و چون خشوع مولود از تجلّی است پس، زیادی خشوع دلیل زیادی تجلّی است، شعر: -قرآن-۱۸۱-۲۰۶ لمعه‌ی نور تجلّی از قدم || بر حدوث افتد فرو ریزد ز هم برهان: محمّد بن یعقوب نقل کرده است که از امام صادق علیه السّلام پرسیدند اگر کسی در پیشانی آسیبی داشت که نتوانست آن را بسجده بگذارد چه کند [صفحه ۴۸۱] فرمود چانه‌ی خود بر زمین گذارد چون در قرآن است «وَ یَخِرُّونَ لِلأَذقانِ» «فَلَهُ الأَسماءُ الحُسنی» ۱۱۰ مجمع: نامهای خدا یا صفات حقّ را نشان میدهد مثل قادر، عالم، حیّ سمیع، بصیر، یا افعال را مثل خالق، رازق، عدل، محسن منعم، مجمل، رحمان، رحیم، و یا معانی نیک حقّ را نشان میدهد مثل صمد، و معبود و مشکور که بندگان فقط از او حاجت میخواهند و میپرستند و شکر میکنند. -قرآن-۶۰-۸۸-قرآن-۸۹-۱۱۷ نیشابوری: یعنی هر اسمی از اسمهای حقّ نیکو است شما آنرا بنیکی یاد کنید که دعای با اخلاص باشد. «وَ لا تَجهَر بِصَلاتِک» ۱۱۰ طبری: از عایشه و إبن عبّاس و مجاهد و غیره نقل شده است که مقصود از صلاة دعا است یعنی بلند دعا نکنید، و إبن عبّاس عامری نقل کرده است پس از آنکه پیغمبر سلام نماز میگفت عربها میگفتند: خدایا بما شتر و پسر نصیب کن اینکه آیه نازل شد که اینکه جور صدا بدعا بلند نکنید و آهسته هم نگوئید: و ضحّاک و سعید بن جبیر و عکرمه نقل کرده‌اند که چون پیغمبر [ص] در نماز آواز بقرائت بلند میکرد مشرکین بد زبانی میکردند باین آیه دستور رسید که آواز بلند نکند تا نشنوند و آزار نکنند و هم بسیار آهسته نگوید تا مسلمین که باو اقتدا می‌کنند بشنوند، و بعضی گفته‌اند: مقصود میانه گفتن تشهّد است که نه بلند و نه آرام باشد، و نقل کردند عرب آواز بلند میکرد باین جمله‌ها «التّحیّات للّه و الصّلوات للّه» آیه برای جلوگیری از اینکه کار نازل شد. إبن زید و حسن بصری گفته‌اند: مقصود اینکه است که برای ریا بلند مخوان و برای ترس آهسته مگو بلکه اندازه‌ی متوسّط را رعایت کن، و اگر سخن پیشینیان بر اینکه منقولات نبود بهتر معنی اینکه است که ای محمّد در نمازهای اخفاتی روز بجهر مخوان و در جهری شب باخفات مخوان. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی نه بآن اندازه بلند بخوان که مردم بنماز در نزدیک تو از خود باز مانند و نه بآن اندازه آرام بخوان که خود صدای خود نشنوی، و از امام صادق علیه السّلام نقل شده است که فرمود: جهر در نماز زیاد آواز بلند کردن است و اخفات آن است که آواز تو بگوش خودت نرسد. و هم از امام [صفحه ۴۸۲] باقر و صادق علیهما السلام نقل شده است که اینکه آیه بمکه نازل شد تا پیغمبر آواز بنماز بلند نکند و گرفتار آزار اعراب نشود. ابو الفتوح: إبن سیرین گفت: در حق دو صحابی آمد که یکی قرائت نماز سخت نرم خواند گفت: من با خدای مناجات میکنم چه حاجت است برفع صوت و دیگری نماز کردی و در جهر اسراف کردی، گفتی: تا شیطان برمد و خفته بیدار شود اینکه آیت آمد. إبن زید گفت: اهل کتاب را عادت آن بود که در نماز اخفات کردندی آنگه در میانه بحرفی آواز برداشتند هر کس که آن بشنیدی بآن حرف آواز برداشتی خدای تعالی نهی کرد رسول را از آنکه چنان کند که ایشان بعضی دیگر گفتند: اینکه در استغفار است که اعراب بیامدندی و بآواز بلند گفتندی «اللّهمّ اغفر لی الذّنب الفلانی» و تصریح و جهر میکردند بگناهانی که کرده بودند خدای تعالی نهی کرد ایشان را از آن. المیزان: در نمازهایت همه را بلند نخوان و همه را آهسته نیز مخوان بلکه بعضی را بلند و بعضی را آهسته بخوان، و گوید اینکه معنی مناسبتر است نظر بآنچه در سنت رسولخدا [ص] است که جهر در پاره‌ای مثل صبح و مغرب و عشاء و اخفات در پاره‌ای مثل ظهر و عصر. صفی در تفسیر منظوم: صوت خود را بر مدار اندر نماز || هم مکن آهسته بیش از حد تو باز جمع کن یعنی میان عالمین || کوست فرق و جمع، پس رو بین بین جمع صورت با حقایق بالتمام || ناید الا از تو ای فخر انام نیشابوری: هر پسری نوزاد از اولاد عبد المطلب که زبانش بسخن باز میشد پیغمبر اینکه آیه را باو میآموخت. سخن و استاده‌ی ما: ۱- آیت ۸۶ «وَ لَئِن شِئنا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لَنَذهَبَنّ» شاید اشاره باشد به اینکه که منکرین بدانند اینکه سخنان غیر از سخنان شاعر و نویسنده است بلکه از عالم غیب آمده است و ممکن است آن که فرستاده است پس بگیرد و شما -قرآن-۳۵-۶۶ [صفحه ۴۸۳] بهیچ وسیله نتوانید نگاهدارید. و نیز ممکن است در ضمن تثبیت دل پیغمبر باشد که اندک نگرانی در کار خود نداشته باشد و آسوده باشد اینکه گفته‌ها که در دلش القاء میشود و بوسیله‌ی وحی باو میرسد جملگی از عالم غیب است و الهامات خداوندی که ممکن است یکبارگی سترده شود و اثری از آن بر زمین نماند و آنوقت است که گرفتار بیچارگی شوند و فریادرسی نباشد. و بهمین مناسبت در آیت بعد باز تشجیع پیغمبر شده است که «قُل لَئِنِ اجتَمَعَتِ» یعنی تو خود آسوده باش و بمردم بگو: اگر پری و آدمی دست بدست هم دهند مانند اینکه سخن نتوانند آورد ۲- آیت ۹۵ «لَو کانَ فِی الأَرضِ مَلائِکَةٌ» تا آخر شاید اشاره باشد بجواب آنها که در آیت جلو سخن‌شان نقل شده است: «أَ بَعَثَ اللّهُ بَشَراً» چگونه آدمی فرستاده خدا باشد! گفته شده است: اگر آن موجودات که شما ملک مینامید جوری باشند که بواسطه‌ی مواد و ترکیبات بدنی بتوانند بر زمین زندگی کنند البتّه محتاج بتربیت خواهند بود و البتّه خودشان راه مستقیم را نخواهند یافت و محتاج خواهند بود به کسیکه از جنس خودشان باشد و ملک باشد و از عالم غیب صلاح و فساد حقیقی را بآنها بنمایاند. پس جای تعجّب نیست یک فرد انسان که از جنس شما آدمهاست مأمور و رسول خدا و رهبر شما باشد. -قرآن-۴۷۰-۴۹۶-قرآن-۶۲۴-۶۶۰-قرآن-۷۴۹-۷۷۷ ۳- آیت صدم «قُل لَو أَنتُم تَملِکُونَ» تا آخر شاید برای بخود آمدن آن مردم است در برابر خواهشهای ناپسند که گفتند «لَن نُؤمِنَ لَکَ حَتّی تَفجُرَ» تا آخر، یعنی آنگاه سخن تو می‌پذیریم که برای ما چشمه‌های آب بر زمین مکّه روان کنی. -قرآن-۱۵-۴۵-قرآن-۱۳۴-۱۷۰ بجواب گفته شده است شما که تا اینکه اندازه زبون و بیچاره‌اید که اگر همه چیز را مالک شوید باز از ترس درویشی بخششی نمیکنید چگونه چنین پایداری و سرسختی نشان میدهید و چشم میدارید که اینکه نشدنیها برای شما فراهم شود! ۴- از آیت ۱۰۵ «وَ بِالحَقِّ أَنزَلناه» تا آخر سوره شاید اینکه آیات در دنباله‌ی اشاره بسرگذشت موسی و فرعون برای استواری ارزش قرآن و آرامش دل پیغمبر و یادآوری مردم باشد که اینکه گفته‌ها جملگی درست است و بر حقّ، نشانه -قرآن-۱۹-۴۶ [صفحه ۴۸۴] اینکه هم دلنرمی و سجود مردم مؤمن که چون آدم آراسته و پیراسته اینکه سخنان بشنود خود بخود راست میداند و فروتن میشود و کمتر ایستادگی نمیکند، پس در برابر اینکه سخنان فرمانبر باشید و بهر اسم که خواهید خدا را بخوانید و ستایش او کنید و او را بزرگ شمارید که اصل آفرینش و ریشه‌ی موجودیّت شما است. مشهد مقدّس بیستم فروردینماه هزار و سیصد و چهل و یک شمسی هجری عنایت حقّ شامل شود که دنباله‌ی اینکه کار از سوره‌ی کهف گرفته شود و بآخر برسد بمنّه و کرمه. [صفحه ۴۸۵]

سوره کهف

اشاره

-قرآن-۷۵-۹۲ [۱۸] بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۶-۴۳ [صفحه ۴۸۷]

[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۱ تا ۲۶]

-قرآن-۷۵-۹۲ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی أَنزَلَ عَلی عَبدِهِ الکِتابَ وَ لَم یَجعَل لَهُ عِوَجاً [۱] قَیِّماً لِیُنذِرَ بَأساً شَدِیداً مِن لَدُنهُ وَ یُبَشِّرَ المُؤمِنِینَ الَّذِینَ یَعمَلُونَ الصّالِحاتِ أَنَّ لَهُم أَجراً حَسَناً [۲] ماکِثِینَ فِیهِ أَبَداً [۳] وَ یُنذِرَ الَّذِینَ قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَداً [۴] -قرآن-۱-۳۲۵ ما لَهُم بِهِ مِن عِلمٍ وَ لا لِآبائِهِم کَبُرَت کَلِمَةً تَخرُجُ مِن أَفواهِهِم إِن یَقُولُونَ إِلّا کَذِباً [۵] فَلَعَلَّکَ باخِعٌ نَفسَکَ عَلی آثارِهِم إِن لَم یُؤمِنُوا بِهذَا الحَدِیثِ أَسَفاً [۶] إِنّا جَعَلنا ما عَلَی الأَرضِ زِینَةً لَها لِنَبلُوَهُم أَیُّهُم أَحسَنُ عَمَلاً [۷] وَ إِنّا لَجاعِلُونَ ما عَلَیها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صَعِیداً جُرُزاً [۸] أم حَسِبتَ أنَّ أصحابَ الکَهفِ وَ الرَّقِیمِ کانُوا مِن آیاتِنا عَجَباً [۹] -قرآن-۱-۴۵۱ إذ أوَی الفِتیَةُ إلَی الکَهفِ فَقالُوا رَبَّنا آتِنا مِن لَدُنکَ رَحمَةً وَ هَیِّئ لَنا مِن أمرِنا رَشَداً [۱۰] فَضَرَبنا عَلَی آذانِهِم فِی الکَهفِ سِنِینَ عَدَداً [۱۱] ثُمَّ بَعَثناهُم لِنَعلَمَ أیُّ الحِزبَینِ أحصی لِما لَبِثُوا أمَداً [۱۲] نَحنُ نَقُصُّ عَلَیکَ نَبَأَهُم بِالحَقِّ إنَّهُم فِتیَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِم وَ زِدناهُم هُدیً[۱۳] وَ رَبَطنا عَلی قُلُوبِهِم إذ قامُوا فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ السَّماواتِ وَ الأرضِ لَن نَدعُوَا مِن دُونِهِ إلهاً لَقَد قُلنا إذاً شَطَطاً [۱۴] -قرآن-۱-۵۳۴ هؤُلاءِ قَومُنَا اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لَو لا یَأتُونَ عَلَیهِم بِسُلطانٍ بَیِّنٍ فَمَن أظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً [۱۵] وَ إذِ اعتَزَلتُمُوهُم وَ ما یَعبُدُونَ إلاَّ اللّهَ فَأوُوا إلَی الکَهفِ یَنشُر لَکُم رَبُّکُم مِّن رَحمَتِهِ وَ یُهَیِّئ لَکُم مِن أمرِکُم مِرفَقاً [۱۶] وَ تَرَی الشَّمسَ إذا طَلَعَت تَّزاوَرُ عَن کَهفِهِم ذاتَ الیَمِینِ وَ إذا غَرَبَت تَقرِضُهُم ذاتَ الشِّمالِ وَ هُم فِی فَجوَةٍ مِنهُ ذلِکَ مِن آیاتِ اللّهِ مَن یَهدِ اللّهُ فَهُوَ المُهتَدِ وَ مَن یُضلِل فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِیًّا مُرشِداً [۱۷] وَ تَحسَبُهُم أیقاظاً وَ هُم رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُم ذاتَ الیَمِینِ وَ ذاتَ الشِّمالِ وَ کَلبُهُم باسِطٌ ذِراعَیهِ بِالوَصِیدِ لَوِ اطَّلَعتَ عَلَیهِم لَوَلَّیتَ مِنهُم فِراراً وَ لَمُلِئتَ مِنهُم رُعباً [۱۸] وَ کَذلِکَ بَعَثناهُم لِیَتَسائَلُوا بَینَهُم قالَ قائِلٌ مِنهُم کَم لَبِثتُم قالُوا لَبِثنا یَوماً أو بَعضَ یَومٍ قالُوا رَبُّکُم أعلَمُ بِما لَبِثتُم فَابعَثُوا أحَدَکُم بِوَرِقِکُم هذِهِ إلَی المَدِینَةِ فَلیَنظُر أیُّها أزکی طَعاماً فَلیَأتِکُم بِرِزقٍ مِنهُ وَ لیَتَلَطَّف وَ لا یُشعِرَنَّ بِکُم أحَداً [۱۹] -قرآن-۱-۱۱۷۰ إنَّهُم إن یَظهَرُوا عَلَیکُم یَرجُمُوکُم أو یُعِیدُوکُم فِی مِلَّتِهِم وَ لَن تُفلِحُوا إذاً أبَداً [۲۰] وَ کَذلِکَ أعثَرنا عَلَیهِم لِیَعلَمُوا أنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ وَ أنَّ السّاعَةَ لا رَیبَ فِیها إذ یَتَنازَعُونَ بَینَهُم أمرَهُم فَقالُوا ابنُوا عَلَیهِم بُنیاناً رَبُّهُم أعلَمُ بِهِم قالَ الَّذِینَ غَلَبُوا عَلی أمرِهِم لَنَتَّخِذَنَّ عَلَیهِم مَسجِداً [۲۱] سَیَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُم کَلبُهُم وَ یَقُولُونَ خَمسَةٌ سادِسُهُم کَلبُهُم رَجماً بِالغَیبِ وَ یَقُولُونَ سَبعَةٌ وَ ثامِنُهُم کَلبُهُم قُل رَبِّی أعلَمُ بِعِدَّتِهِم ما یَعلَمُهُم إلاّ قَلِیلٌ فَلا تُمارِ فِیهِم إلاّ مِراءً ظاهِراً وَ لا تَستَفتِ فِیهِم مِنهُم أحَداً [۲۲] وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیءٍ إنِّی فاعِلٌ ذلِکَ غَداً [۲۳] إلاّ أن یَشاءَ اللّهُ وَ اذکُر رَبَّکَ إذا نَسِیتَ وَ قُل عَسی أن یَهدِیَنِ رَبِّی لِأقرَبَ مِن هذا رَشَداً [۲۴] -قرآن-۱-۹۰۲ وَ لَبِثُوا فِی کَهفِهِم ثَلاثَ مِائَةٍ سِنِینَ وَ ازدَادُوا تِسعاً [۲۵] قُلِ اللّهُ أعلَمُ بِما لَبِثُوا لَهُ غَیبُ السَّماواتِ وَ الأرضِ أبصِر بِهِ وَ أسمِع ما لَهُم مِن دُونِهِ مِن وَلِیٍّ وَ لا یُشرِکُ فِی حُکمِهِ أحَداً [۲۶] -قرآن-۱-۲۵۵ معنی لغات: قیّم- مستقیم، متصدّی کار مثل قیّم وقف یعنی متولّی آن و قیّم زن یعنی شوهر او، باخع- از مصدر بخع بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی از خشم یا اندوه نزدیک بهلاک بودن و نابودی، جرز- زمین بی‌گیاه که گیاه در آن نروید یا گیاهش خورده باشد، ضربنا علی آذانهم- از مصدر ضرب علی الاذن بمعنی منع از شنیدن و بخواب کردن، شطط- زیاده روی، دوری از حق، تزاور- یعنی کج میشد و روی بچیزی میآورد، تقرض- از مصدر قرض بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بطرف راست و چپ کج شدن، مجازات کردن، فجوة- فاصله‌ی میان دو چیز، فضای خانه، زمین فراخ، ورق کم- بفتح اوّل و کسر دوّم بمعنی پول سکّه دار. رجما بالغیب- یعنی بگمان سخن گفتن و بحقیقت چیزی نرسیدن. ترجمه: بنام خداوند بخشنده‌ی مهربان ۱ ستایش خاصّ آن خدا است که بر بنده‌ی خود کتابی چون قرآن فرستاد که مستقیم است [و نگهبان مردم] بی- اندک کجی و نارسائی ۲ تا بترساند از گرفتاری سخت خداوندی آنرا که نافرمان است و نوید دهد مؤمنین نیکوکار را که آینده‌ی خوب در پیش دارند ۳ و مزدشان زوال ندارد ۴ و هم بترساند آن مردم را که گفتند خدا فرزند دارد ۵ با اینکه نه خود علمی دارند و نه پدران‌شان داشتند چه زشت سخنی از دهان‌شان بیرون میشود که دروغ است و بس ۶ و شاید تو افسوس خوری که چرا مردمان ایمان ندارند ۷، [صفحه ۴۸۸] ولی آفرینش زمین چنین است که موجودات آنرا دلپذیر آفریدیم تا آدمیزاد را آزمایش کنیم و آنکه نکوکار است نمودار شود ۸ و بعاقبت همگی را شوره خاکی هموار و ویرانه کنیم ۹ [و اینکه آسان است و عجیب نیست پس چرا] حادثه‌ی مردم کهف و رقیم را [در بر قدرت ما] آیتی عجب پنداری! [با آنکه شمار عجبتر از آن را خدای داند و بس اکنون بشنو] ۱۰ در روزگاری گذشته چند نفر بغار پناه بردند [و برای خود چنین دعا کردند]: ای خدا از رحمت خود بما برسان و وسیله‌ی راستی و درستی کار ما را فراهم کن ۱۱ ما هم سالی چند آنها را بهمان غار بیهوش و در خواب رها کردیم ۱۲ و سپس باز گرداندیم تا معلوم شود کدام دسته بهتر میتوانند بدانند چه مدّت بر زندگی‌شان گذشته است ۱۳ و حقیقت مطلب اینکه است آنها مردمی بودند مؤمن که بر بصیرت‌شان افزودیم ۱۴ و دلبسته‌ی بخدا و دین کردیم تا از جای بلند شدند [و بر کیش و عقیده‌ی خود قائم و استوار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شدند] و گفتند آفریدگار ما خدای آسمان و زمین است و جز او نمیپرستیم که [اگر جز اینکه دعا کنیم] سخنی است دروغ و بیهوده ۱۵، و اینکه خویشان و کسان ما که برای خود خدایانی پنداشته‌اند چرا دلیلی روشن بر دعوی خود ندارند! [پس خود انصاف دهید] چه بزرگ ستمی است دروغسازی بر خدا [و انبازی با او] ۱۶ اکنونکه شما [ای یاران من] از مردم مشرک و خدایان‌شان کناره کردید، بغار پناه بردید که خداوند در رحمت خود بر شما بگشاید و گشایش در کارتان فراهم کند ۱۷ [ای محمّد بآنگاه که در غار بودند اگر بودی] میدیدی خورشید بهنگام برآمدن بسوی راست غار کج شد و هنگام فرو شدن بسوی چپ آن و خود آن مردم بفراخناکی درون آن غارند [البتّه] اینکه جملگی آیات خداوند است و نشانه‌های قدرت او که هر کس براه حقّ باشد هدایت یابد و آنکه بگمراهی رفت تو برای او دوست و راهنمای نتوانی یافت ۱۸ و اگر تو خود آنها را ببینی بخواب هستند و بچپ و راستشان میگردانیم و سگ‌شان، بر در غار خسبیده، بیدار پنداری و فرار کنی و سخت بترسی ۱۹ و از همین عجایب است که آنها را از جای بلند کردیم تا از هم بپرسند و یکی پرسید: چه مدّت بخواب بودیم [صفحه ۴۸۹] عدّه‌ای بپاسخ گفتند تمام روز یا قسمتی از آن، بعضی دیگر گفتند: خدای داناتر است که چه روزگار مانده‌ایم، اکنون کسی را با پولی که از خود دارید بفرستید به شهر و آبادی تا بهترین خوراکی برای شما بیاورد و باید بهوش باشد که کسی بر حالتان مطّلع نشود ۲۰ که اگر شما را بیابند یا بسختی بیازارند و یا بدین خویش باز برند که زان پس رستگاری نیابید ۲۱ [ولی در تقدیر چنین معین کرده بودیم و] نیز از شگفتیهای آفرینش اینکه بود که مردم را از سرگذشت آنها خبردار کردیم تا [نمونه باشد و] دریابند که وعده‌ی حقّ راست است و قیامت یقینی [اکنون بشنو چون مردم شهر آن گروه را دیدند] گفتگوی‌شان درگرفت [و دو دسته شدند] و گفتند: بر اینها بنائی بسازید [و در پناه ساختمانشان بدارید] که خدایشان نیک بداند که هستند و چگونه مانده‌اند، ولی آن دسته که چیره شدند گفتند: اینجا را نمازگاه میکنیم ۲۲ [اکنون خبردار باش که] بهمین زودی مردم با تو بگویند: شماره‌ی آنها سه مرد بوده است و چهارمین سگ‌شان و باز بگویند پنج نفر بوده‌اند، و ششم سگ شان که سخنی است بگمان و نسنجیده، و هم گویند: هفت تن بوده است و هشتمین سگ‌شان [ولی تو بجواب‌شان] بگو: خدای من شماره‌ی آنها را بدرستی داند و بس و دیگری از آنها خبر ندارد مگر اندکی پس بر تو روا نیست که در داستان آن مردم با کسی گفتگو کنی مگر همانچه نمودار است [و همه کس خبردار] و از اینها که ملایند و مرد کتاب هیچکدام‌شان در اینکه مقوله چیزی مپرس ۲۳ [و از خود هم اظهار عقیده مکن] و هرگز مگو من بفردا چنین کنم ۲۴ جز اینکه [جلوتر بگوئی] انشاء- اللّه و کار خود را بسرنوشت رها کنی و اگر چیزی را فراموش کردی [چون بیادت آید] پروردگار خود را بیاد آر و بگو: امیدوارم خدایم به راستتر و درستتر از اینکه [که هست وادار و] رهبریم کند ۲۵ و [مردم بدانند یا مردم میگویند:] روزگار درنگ پناهندگان غار سیصد و نه سال بوده است ۲۶ و بآنها بگو: خدای من داناتر است چه اندازه بآن جا مانده‌اند چون آنچه بآسمان و زمین پوشیده است او خبردار است و بس چه بینا و شنوا است آنکه مردم جز او دوستی و سرپرستی ندارند و او [صفحه ۴۹۰] بفرماندهی خود کسی را انباز نیارد. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر آیت «وَ اصبِر نَفسَکَ مَعَ الَّذِینَ یَدعُونَ رَبَّهُم تا آخر» که بمدینه نازل شده است در داستان عیینهٔ بن حصن فزاری و عدد آیاتش بحساب قاریهای بصره صد و یازده است و بحساب کوفیها صد و ده، و بحساب شامیها صد و شش و بحجاز صد و پنج آیه حساب شده است. -قرآن-۷۲- ۱۲۵ طبری: عکرمه از إبن عبّاس نقل کرده است: قریش نضر بن حارث و عقبهٔ- إبن أبی معیط را بمدینه فرستادند تا با علمای یهود ملاقات کند و اخلاق و گفتار پیغمبر را برای آنها نقل کنند و آنها درستی و نادرستی دعوای آن حضرت را روشن کنند، علمای یهود که اینکه ا شنیدند گفتند: شما از او بپرسید سرگذشت شگفت آور آن جوانان که بروزگار نخستین رفتند و مردند چه بوده است و نیز آن مرد که بهمه جا میرفت تا مشرق و مغرب زمین را دید که بود و چه کرد! و باز بپرسید که روح چی است! اگر جواب اینکه پرسشها را گفت او پیغمبر است پیروش شوید و گر نه دروغ- ساز است خود دانید با او. آن دو عرب بمکّه برگشتند و بیاران خود گفتند و همه- شان و پرسشها را بپیغمبر عرضه داشتند. آن حضرت فرمود بامداد پاسخ شما را میگویم و انشاء اللّه بر زبان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیاورد، آنها رفتند و پیغمبر پانزده روز از رسیدن جبرئیل و شنیدن وحی محروم شد و نتوانست جواب اعراب را بگوید آنها آغاز بدگوئی و زشتی کردند و آن حضرت سخت آزرده دل بود که جبرئیل اینکه سوره‌ی اصحاب کهف را برای پیغمبر آورد و خبردارش کرد که اندوه بر کفر و انحراف اعراب نیکو نیست و قصّه جوانان و آن مرد جهانگرد را برای او روشن کرد و در تعریف روح گفت «قُلِ الرُّوحُ مِن أَمرِ رَبِّی». -قرآن-۱۲۴۱-۱۲۷۷ «لَم یَجعَل لَهُ عِوَجاً قَیِّماً» ۲ طبری: چون عرب کلمه‌ی «عوج» با صدای زیر عین را برای کجیهای معنوی و غیر محسوس بکار میبرد مثل کجی در دین از اینکه جهت با کسر عین آورده شده است یعنی قرآن کجی و تمایل از حقّ ندارد و مستقیم -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۴۹۱] است که اختلاف و تفاوت در آن نیست. مجمع: إبن عبّاس گفته است «قیّما» یعنی برابر است و بی‌تناقض، فرّاء گفته است یعنی نگهبان دیگر کتابهای آسمانی است که آنها را درست میشناساند و آنچه بیهوده پنداشته‌اند از آنها دور میکند و احکام آنها را نسخ میکند، از أبی- مسلم نقل شده است: یعنی نگهبان کار دین است و اختیار دار آن مثل قیّم منزل که در کارهای خانه باو مراجعه میشود قرآن هم قیّم دین است که کارهای دین را از آن باید فهمید، از اصمّ نقل است که قیّما یعنی پابرجا و ثابت تا روز قیامت که نسخ نمیشود. کشف: دو کلمه‌ی «عِوَجاً قَیِّماً» ۲ جلو و عقب گفته شده است و معنی چنین است مستقیم است و معتدل که اختلاف و تناقض ندارد. -قرآن-۱۷-۳۵ «مِن لَدُنهُ» ۲ مجمع: کلمه‌ی «لَدُنه» با اشمام ضمّه‌ی دال و کسر هاء و نون قرائت شده است، و با ضمّ دال و سکون نون. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۳۴-۴۴ «فَلَعَلَّكَ باخِعٌ نَفسَكَ- تا آخر» مجمع: اینکه سخن درشتی است از سوی خدا با پیغمبرش بر آزمندی او بایمان مردم و خویشانش تا آنجا که خود را از غصّه هلاک کند. -قرآن-۳-۳۱ «أَم حَسِبتَ أَنَّ أَصحابَ الکَهفِ وَ الرَّقِیمِ کانُوا مِن آیاتِنا عَجَباً» ۹ طبری: کهف بمعنی غار است و معنی رقیم را چند جور گفته‌اند: إبن عبّاس گفته است نام آبادی است، عطیّه و قتاده گفته‌اند نام درّه‌ای که مردم اصحاب الکهف در آنجا بوده‌اند و ضحّاک گفته است: کهف غار میان درّه است و رقیم خود آن درّه است که آن مردم پناهنده بغار آن شدند، سعید بن جبیر گفته است: رقیم سنگ نبشته‌ای است که داستان آن مردم بر آن نبشته‌اند و بر در غار نهاده‌اند، إبن وهب گفته است: رقیم نوشته‌ای است که سرگذشتی دارد و ما را از آن خبردار نکرده‌اند، إبن جریج گفته است: رقیم نام آن کوه است که غار در آن بوده است، و عکرمه از إبن عبّاس نقل کرده است که او گفته: من همگی قرآن را میدانم بجز اینکه سه کلمه حنان و الأوّاه و الرّقیم -قرآن-۱-۸۴ [صفحه ۴۹۲] کشف: سعید بن جبیر گفته است: رقیم نام سگ آن گروه است، مجاهد گفته است نام لوحی است از مس که نام و چگونگی و سرگذشت آنها در آن نوشته است و در خبری از که نعمان بن بشیر از پیغمبر نقل کرده است رقیم نام آن گروه است که پیغمبر از آنها یاد کرده است و سرگذشتشان را برای نعمان بن بشیر نقل فرموده است. مجمع: معنی جمله اینکه است: تو گمان میبری که سرگذشت آن مردم از آیات عجیب ما است با اینکه آفرینش آسمان و زمین شگفت آورتر از آن است و ممکن است مقصود اینکه باشد که چون پیغمبر جواب پرسش اعراب قریش را نداد که سرگذشت آن جوانان چه بوده است، و تأخیر شد و ندانست چه بگوید و ناراحت شد بآن حضرت گفته شده است: تو گمان میبری که اینکه سرگذشت بسیار شگفت است و انگیزه‌ی ایمان آنها میشود که اینکه اندازه اصرار داری که بدانی و برای‌شان بگوئی و آنها مؤمن شوند. روح البیان: نقل شده است که صاحب بن عبّاد وزیر مشهور برای معنی «رقیم تبارک، متاع» در قبایل عرب میگشت که آنها را بدرستی بداند، روزی شنید: زنی میپرسد متاع کجا است، پسرش گفت: «جاء الرّقیم و اخذ المتاع و تبارک الجبل» چون تحقیق کرد معلوم شد که سگ پارچه‌ی ظرفشوی را که بآب نمناک میکنند و میمالند برداشته است و بکوه بالا رفته است. «فَضَربنا عَلَی آذانِهِم» تبیان: یعنی آنها را در غار بخواب کردیم مثل اینکه جمله «ضربک اللّه بالفالج» یعنی خدا تو را شل و زمینگیر کند، و بعضی گفته‌اند: یعنی جلو- گیر از شنوائی آنها شدیم و نتیجه همان است که بخواب‌شان کردیم. -قرآن-۱-۲۹ «ثُمَّ بَعَثناهُم لِنَعلَمَ أَیُّ الحِزبَینِ أَحصی لِما لَبِثُوا» تبیان: پس از روزگاری آن گروه را از جای بلند کردیم تا بندگان بنگرند و بدانند دو دسته مردمی که در مدّت خواب آن گروه بغار اختلاف داشتند کدامیک‌شان اینکه مدّت را بهتر احصا کرده‌اند. -قرآن-۱-۷۲ و شماره‌ی آنرا میدانند، و در مقصود از کلمه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حزبین اختلاف است مجاهد گفته است: از [صفحه ۴۹۳] مردم خود آن گروه دو دسته مردمی کافر بوده‌اند که اختلاف داشته‌اند آیا چه مدّت اینکه گروه باین غار باین جور هستند! دیگری گفته است: آن دو دسته یکی مؤمن و دیگری کافر بوده است. بعضی گفته‌اند: خود مردم پناهنده بغار دو دسته شدند، و دیگری گفته است: خود آنها یک دسته بوده‌اند و نظری داشته‌اند و قوم و مردم آنها هم در دسته‌ی مخالف بوده‌اند و نظری دیگر داشته‌اند. ابو الفتوح: یعنی اینکه عمل ما و بیدار کردن آنها مثل کار کسانی بود که نمیدانند و کاری میکنند تا بدانند. مجمع: یعنی تا بآن اندازه که بمردم تعلیم کرده‌ایم علم ما نمودار شود. و گویا پس از آنکه آن گروه بغار رفتند میان مردم اختلاف شد که آنها چه مدّت در غار هستند خداوند بیدارشان کرد تا درستی اینکه گفتگو نمودار شود. کشف: یعنی علم مشاهده و وجود و مقصود از ایّ الحزبین إبن بحر گفته است یکی خدا است و یکی خلق بدلیل اینکه آیه «أَ أَنْتُم أَعلَمُ أَمِ اللّه». -قرآن-۱۳۲-۱۶۷ حسینی: یعنی تا به‌بینند آنچه بعلم ازلی دانسته‌ایم، یا تا بدانند بندگان ما که در اینکه قصه کدام دسته حسابش درست‌تر است و مدّت توقّف در غار را بهتر معیّن کرده است. فخر: بعضی «لیعلم» بصورت غایب مجهول قرائت کرده‌اند و باین قرائت معنی اینکه است: آنها را برانگیختیم تا بعضی مردم از آن خبردار شوند. روح البیان: علم در اینکه جمله بمعنی آزمایش است بمعنی مجازی چون آزمایش موجب علم است و آزمایش هم بمعنی خود نیست بلکه آزمایش برای نموداری عجز و بیچارگی است مثل آنجا که ابراهیم بنمرود گفت: «فَأتِ بِها مِنَ المَغرِبِ» یعنی اگر میتوانی در بامداد خورشید را از باختر نمودار کن. پس معنی جمله اینکه است، آنها را بیدار کردیم تا با اینکه دو دسته‌ی مختلف رفتار آزمایشی شده باشد. -قرآن-۲۲۶-۲۵۶ «إِنَّهُم فِتيَةٌ» ۱۳ مجمع: چون ریشه‌ی جوانمردی ایمان است جوانمردان نامیده شده‌اند، مجاهد گفته است: فتوّت که صفت آن عدّه شمرده شده است، و -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۴۹۴] بکلمه‌ی فتیه توصیف شده‌اند، بمعنی بخشش و خودداری از آزار مردم و خودداری از گله در گرفتاری است، دیگری گفته است: یعنی دست برداشتن از ناروا و کوشش در بخشندگی و بزرگواری. کشف نوشته: با ایشان همان کرامت کرد که با خلیل خویش ابراهیم که او را جوانمرد خواند «قالُوا سَمِعنا فَتًى يَذكُرُهُم يُقالُ لَهُ إِبراهِيم» و یوشع بن نون را گفت: «وَ إِذ قالَ مُوسى لِفَتاه» و یوسف صدیق را گفت: «تُراوِدُ فَتاها» و سیرت و طریقت آن است که مصطفی با علیّ گفت: یا علیّ جوانمرد راستگوی بود، وفادار و امانت گذار و رحیم دل، درویشدار و پر عطا و مهمان نواز و نیکوکار و شرمگین، و گفته‌اند: سرور همه‌ی جوانمردان یوسف صدیق بود علیه السّلام که از برادران بوی رسید آنچ رسید از انواع بلیات، آنگه چون بر ایشان دست یافت گفت «لا تَثرِيبَ عَلَيكُمُ اليَوم» و در خبر است که رسول [ص] نشسته بود، سائلی برخاست و سؤال کرد رسول روی سوی یاران کرد گفت: با وی جوانمردی کنید. علیّ علیه السّلام برخاست و رفت چون باز آمد یک دینار داشت و پنج درم و یک قرص طعام، رسول [ص] گفت یا علیّ اینکه چه حال است! گفت: یا رسول اللّه چون سائل سؤال کرد، بر دلم بگذشت که او را قرصی بدهم باز در دلم آمد پنج درم بوی دهم باز بخاطرم بگذشت که یک دینار بوی دهم اکنون روا نداشتم که آنچه بخاطرم فراز آمد و بر دلم بگذشت نکنم، رسول [ص] گفت «لا فتی الّا علیّ» جوانمردی نیست مگر علی. -قرآن-۱۰۳-۱۶۴-قرآن-۱۹۵-۲۲۶-قرآن-۲۵۳-۲۷۰-قرآن-۶۲۲-۶۵۶ «وَ زِدناهُم هُدىً» ۱۳ طبری: یعنی بایمان و بینائی‌شان افزودیم که بر دوری زاد و بوم خود شکیبا شدند و از میان بیدینان گریختند و بزندگانی در غار ساختند. -قرآن-۱-۲۲ «وَ رَبَطنا عَلى قُلُوبِهِم» ۱۴، ابو الفتوح نوشته است: و دلهای ایشان باز بستیم بثبات توفیق و لطف تا بر ایمان و عمل استقامت کردند و استدامت نمودند «إِذ قامُوا» ۱۴ فخر: اینکه جمله چند معنی شده است: اوّل- مجاهد -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۶۸-۱۸۰ [صفحه ۴۹۵] گفته است آن گروه بزرگان شهرشان بودند که از شهر بیرون شدند و یکدگر را دیدند و گرد هم برآمدند و آنکه برتر همه بود گفت: من چیزی میاندیشم که گمان ندارم دگری دلش بآن رفته باشد، دگران پرسیدند چی است! گفت: من چنین در خود میبابم که آفریننده‌ی ما نه اینکه بتها است بلکه آن است که آسمان و زمین بیافرید. دوّم اینکه است که آنها در جلو پادشاه ستمگر خود از جای برخاستند و منکر شدند پرستش بتهائی را که او خدای خود میدانست و مردم را بدان میخواند و یگانه پرست شدند و خدا هم دل و گام‌شان را بر آن استوار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

داشت. سوّم- سخن عطا و مقاتل است که گفته‌اند: مقصود از جمله‌ی «قامُوا» اینکه است که آنها چون از خواب بیدار شدند گفتند: خدای ما آفریننده‌ی زمین و آسمان است. -قرآن-۶۷۷-۶۸۵ [«هؤُلاءِ قَومُنَا اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً» ۱۵ ابو الفتوح: اینکه هم حکایت ایشانست که ایشان عیب می‌کنند قوم خود را بعبادت اصنام گفتند: اینان قوم مایند بدون خدای تعالی اصنام را خدایان خود گرفتند. -قرآن-۳-۵۴ و لا یَأتُونَ عَلَیهِم بِسُلطانٍ بَیِّنٍ» چرا بر اینکه گفتار حجّتی روشن نیاورند آنگه گفتند: در جهان از آن ظالمتر که باشد که بر خدای تعالی دروغ گوید و با او انباز گیرد!؟ و در آیت دلیل است بر بطلان تقلید، و نیز دلیلست بر آنکه مقام نشاید در دار الفکر«۷۹»].. -قرآن-۱-۴۹-پاورقی-۳۰۲-۳۰۴ علی که «مِن أَمرِکُم مِرفَقاً» ۱۶ مجمع: کلمه‌ی «مرفق» با صدای زیر میم و صدای بالای فاء قرائت بیشتر قاریها است و مردم مدینه و إبن عامر و اعشی و برجمی با صدای بالای میم و صدای زیر فاء خوانده‌اند «مرفق». -قرآن-۱-۳۵ «وَ تَرَی الشَّمسَ إذا طَلَعَت تَتَزاوَرُ عَن کَهفِهِم- تا آخر» ۱۷ مجمع: جمله‌ی -قرآن-۳-۶۱ -قرآن-۲۴۹-۴۳۷ [صفحه ۴۹۶] «تزاور» با تشدید راء بی‌الف «تزورّ» قرائت إبن عامر و یعقوب است و «تزاور» با تخفیف زای و الف قرائت مردم کوفه است و «تزّاور» با الف و تشدید زای قرائت دیگر قاریها است و قرائت جحدری «تزوارّ» با الف بعد از واو و تشدید راء است. در اینکه آیه خداوند از مهربانی خود بآن گروه یاد کرده است که در گشادگی غار روی بسوی بنات النعش جای‌شان داده است که آفتاب در بامداد و شامگاه بآنها نتابد و آزارشان نکند و رنگ تن و جامه‌شان نابود و کهنه نشود و از نسیم و آسایش باد بهره‌مند باشند و در غار برابر قطب شمال بود. آلوسی: با اینکه برخلاف طبیعت چندین سال آنها زنده و بخواب بوده- اند، جلوگیری از تابش آفتاب و بچپ و راست گرداندن آنها برای اظهار قدرت است که بوسائل طبیعی و غیر طبیعی با آنها رفتار شده است یا چون عادت‌شان بوده است که در خواب می‌جنبیده‌اند در آن مدت هم بهمان خوی دیرینشان نگهداری شده‌اند و یا برای نموداری قدرت است که با خواب سنگین سیصد ساله بچپ و راست می‌جنبیدند. هُم فِی فَجوَةٍ مِنهُ» [ابو الفتوح: و ایشان در متّسعی و فراخی بودند از غار، حقّ تعالی در اینکه آیت وصف آن کرد که ما ایشانرا در آن غار از گرمای آفتاب نگاه میداشتیم تا ایشان را نرنجانند، و گونه روی ایشان بنگردانند و جامه‌ی ایشان کهنه نشود«۸۰»].. -قرآن-۱-۳۰-پاورقی-۲۸۹-۲۹۱ [صفحه ۴۹۷] «وَ تَحسَبُهُم أَیقاظاً» ۱۸ فخر: اینکه جمله و جمله‌ی «تَرَی الشَّمسَ» چنین معنی میشود: اگر خورشید آنجا را ببینی خواهی دید، یا و اگر آنها را ببینی می پنداری که بیدارند. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۵۹-۷۷ کشف نوشته: چون ظواهر ایشان نگری ایشان را ببینی مشغول در میدان اعمال، چون سرایر ایشان نگری ایشان را بینی فارغ در بستان لطف ذو الجلال، بظاهر در عمل بباطن در نظاره‌ی لطف ازل از «إیّاکَ نَعبُدُ» کمر مجاهدت بر میان بسته و از «إیّاکَ نَستَعِین» تاج مشاهدت بر سر نهاده در زیر، فوطه‌ی تسلیم پوشیده بر زبر، درّاعه‌ی عمل فرو کشیده، کرداری موافق امر، دیداری موافق حکم، پیری را پرسیدند که ایمان بی‌عمل تمام نیست و اصحاب کهف را عمل نبود که چون در روش آمدند در حال بخفتند پیر جواب داد که کدام عمل از اینکه بزرگوارتر که ربّ العزّه ایشان را گفت «إذ قامُوا» بر لسان اهل اشارت معنی آن است که از خود برخاستند و حاصل اعمال بندگان بدان باز آید که از خود برخیزید چون از خود برخاستند بحقّ رسیدند آنگه واسطه از میان برخیزد. تصرّف در ایشان خود کند کار ایشان خود سازد چنانک جوانمردانرا گفت «وَ نُقَلِّبُهُم ذاتَ الیَمِینِ وَ ذاتَ الشِّمالِ» ای نقلّبهم بین حالتی الفناء و البقاء و الکشف و الاحتجاب و التّجلّی و الاستتار. -قرآن-۲۱۶-۲۳۴-قرآن-۲۷۱-۲۹۳-قرآن-۶۴۶-۶۵۸-قرآن-۹۳۳-۹۸۸ [صفحه ۴۹۸] «وَ نُقَلِّبُهُم» مجمع: حسن بصری «تقلبهم» با فتح تاء و باء و ضمّ لام خوانده است. -قرآن-۱-۱۹ «وَ کَلبُهُم باسِطٌ» ۱۸ کشف نوشته: چون فرا راه بودند آن سگ بر پی ایشان افتاد که شما مهمانان عزیزید و مهمان عزیز طفیلی برتابد آن سگک در موافقت گامکی چند برداشت تا بقیامت مؤمنان در قرآن قصّه‌ی وی میخوانند و او را جلوه میکنند که «وَ کَلبُهُم باسِطٌ ذِراعَیهِ بِالوَصِیدِ» پس چه گوئی کسی که همه‌ی عمر خویش در صحبت اولیاء بسر آرد و در موافقت ایشان قدم باز پس ننهد گوئی در قیامت اللّه تعالی او را از ایشان جدا کند! «کلّا و لمّا». -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۷۱-۳۱۵ طبری: بعضی گفته‌اند: یکی از سگهاشان با آنها بود دیگری گفته است بدهقانی گذشتند که بآئین آنها بود و با سگ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نگهبان کشت خود همراه آنها شد، دیگری گفته است: سگ شکاری آنها بوده است، و بعضی گفته‌اند: مقصود آدمی است که طبّاخ انها بوده است و همراه شده است. ابو الفتوح: از امام صادق علیه السّلام روایت است که آن حضرت «کالبهم» قرائت میفرمود یعنی آنکه صاحب سگ بود بر در غار بود. روح البیان: چوپانی بر دین آنها بود چون از او گذشتند با سگ خود از پی آنها رفت و سعدی گفته است سگ اصحاب کهف روزی چند || پی نیکان گرفت و مردم شد و حسن بصری گفته است: در سگ خوئی چند است که شایسته است آدمی هم بر آن باشد: ۱- آن حیوان بیشتر گرسنه است و سزاوار است که انسان گرسنه باشد که روش صالحین است. ۲- او جای معیّن ندارد و اینکه خود از نشانه‌های متوکّلین است، ۳- اندکی از شب میخوابد و برای آدمی نشانه‌ی دوستی است، و علامت محبّین است. ۴- آنچه صاحبش بزند و آزارش کند باز میآید و اینکه از نشانه- های مریدین صادقین است، ۵- اگر او را برانند و باز پاره‌ای نان دهند سر سپرد و کینه ندارد و اینکه نشانه نرم دلی و علامت الخاشعین است، ۶- اگر سفره‌ای [صفحه ۴۹۹] ببیند دور نشیند و بنگرد و اینکه از خصال المساکین است، ۷- اگر از جائی کوچ، کند دوباره بدان ننگرد و اینکه از علامات المخزونین است. «وَ لَمُلِئتَ مِنهُم رُعباً» مجمع: مردم حجاز «ملّئت» بتشدید لام خوانده‌اند و معنی اینکه است که جای آنها ترس آور است یا خودشان از درازی موی و ناخن و دگرگونی چهره و اندام بیم آورند. إبن عبّاس گفته است: با معاویه در یکی از مسافرت ها بودم که بجنگ رومیان میرفت بسرزمین اصحاب کهف گذر کردیم او گفت اگر بتوانیم برویم آنها را ببینیم من گفتم پیغمبر که از تو بهتر بود و ممنوع از دیدن آنها بود بموجب اینکه آیه معاویه گروهی فرستاد تا خبری بیاورند، چون آنها بدرون غار رفته بودند باد بیرون‌شان کرده بود. -قرآن-۱-۳۱ کشف نوشته: علماء طریقت و خداوندان معرفت گفته‌اند که بناء کار تصوّف بروش و سیرت اصحاب کهف نهاده‌اند و نیک ماند آداب طریقت و حلیت اینان باحوال و سیرت ایشان از تحقیق قصد و تجرید ارادات و همّت و عزلت از خلق، و اسقاط علاقت و اخلاص در دعوت و انابت، از خود بیزار و از عالم آزاد و بحقّ شاد از تحکّم خویش و پسند خویش باز رسته و دست نیاز ببر اللّه تعالی زده گهی از صولت هیبت سوزان و گدازان، گهی در نسیم انس شادان و نازان. «وَ کَذلِکَ بَعَثناهُم لِیَتَسائَلُوا بَینَهُم» کشف: یعنی چنانکه دیر زمانی آنها را بخواب کردیم و نگاه داشتیم بهمان گونه از جای برانگیختیم تا ناچار از یکدگر بپرسند چه روزگاری مانده‌اند و خود آنها و دگر مردم آگاه شوند که چه بر سرشان گذشته و خداوند چه قدرتی دارد. -قرآن-۱-۵۱ «بِوَرِقِکُم» ۱۹ مجمع: قرائت عموم بکسر راء است و با سکون راء هم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۵ «فَلیَنظُر أَیُّها أَزکی» ۱۹ کشف: در اینکه جمله دو اشاره است: ۱- آنکه بنده‌ی پارسا تا هر اندازه که بحقیقت برسد باز هم باید احکام دین را گرامی بدارد و بآن رفتار کند، زیرا هر حقیقت که ظاهر شریعت گواه آن نباشد حیله شیطان است و غرور از اینکه رو است که جوانمردان گفتند: در طعامی که میخرد آن دوست -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۵۰۰] کوشش کند و جستجو تا غفلت و بیخبری او را گرفتار ناروا و ناپسند نکند، ۲- یوسف بن حسین بیکی از یاران گفت: اگر برای فقیری یا اهل معرفتی چیزی خواهی- ببری یا خوراکی بخری بهتر و لطیفترش را فراهم کن چون آن بمعرفت رسید جز نرم و لطیف نپسندد و با غیر نمکین خوی نگیرد، که بقرآن فرمود: «فَلیَنظُر أَیُّها أَزکی طَعاماً» ولی اگر برای زهّاد و عبّاد بخری آنچه رسید بخر که آنها هنوز در خواری نفسند و جلوگیری از شهوات. -قرآن-۳۳۷-۳۷۱ مجمع: کلبی گفته است: یعنی خوراک پاکیزه، عکرمه گفته است از آنچه که بیشتر است، بعضی گفته‌اند: چون خوراک مردم آن شهر جملگی مطبوع، و مطابق دین آنها نبود گفته‌اند غذای حلال بخر. «وَ لیَتَلَطَّف» ۱۹ مجمع: یعنی باید مواظب بود که کسی آگاه نشود که ما هستیم، یا مقصود ساده گرفتن کار است و سختی نکردن با صاحبان خوراک در بها و ارزش و باصطلاح چانه نزدن. -قرآن-۱-۱۸ روح البیان: یعنی دقّت کند تا مغبون نشود، و بعض متقدّمین گفته‌اند حروف قرآن را حساب کردم بدو بخش لام و دوّم «وَ لیَتَلَطَّف» در نصف اوّل است و از طاء و فاء نصف دوّم است. -قرآن-۱۲۶-۱۴۳ «وَ کَذلِکَ أَعثَرنا عَلَیهِم لِیَعلَمُوا أَنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ» ۲۱ طبری: یعنی چنانکه از پس روزگاری دراز آنمردم را از خواب بیدار کردیم و بهمان جور دگر مردم را از سرگذشت آنها خبردار کردیم تا شکّی که در دل داشتند و بقدرت خداوندی دو دل بودند که چگونه مرده زنده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میشود از دل بدر کنند و بدانند که وعده‌های خداوند راست- است و درست و روز واپسین آمدنی است و کس را در آن شک نماند. -قرآن-۱-۷۳ «إِذ یَتَنازَعُونَ بَینَهُم أَمرَهُم» ۲۱ تبیان: اینکه جمله دو جور معنی میشود: -قرآن-۱-۴۱ ۱- چون مردم در کار آن گروه گفتگو کردند ما آنها را براز ایشان آگاه کردیم ۲- ما مردم را از سرگذشت آن جوانمردان خبردار کردیم تا هنگام نزاع و گفتگو در سرنوشت پس از مرگ بدانند. [صفحه ۵۰۱] انوار التنزیل بیضاوی: یعنی مردم را از سرگذشت آن گروه خبردار کردیم در آن وقت که بکار دین خود نزاع و گفتگو میکردند و بعضی میگفتند بقیامت فقطّ روح زنده میشود و دیگران میگفتند روح با بدن زنده میشود، اینکه اطّلاع و خبردار کردن برای آن بود که آنها بچشم ببینند که روح با بدن زنده میشود و اختلاف نکنند. یا چنین معنی میشود: آنگاه که مردم در مسئله‌ی قیامت بحث و گفتگو داشتند بر وضع آن جوانمردان آگاه‌شان کردیم و اینکه وقتی بود که دوباره آنها را گرفتار مرگ کرده بودیم ولی آن زندگان در اینکه گفتگو بودند که بعضی معتقد بودند مرده‌اند و گروهی می گفتند مانند گذشته در خواب شدند و باید اینجا را ساختمان کنیم که آدم نشین و ده بشود. عدّه‌ای میگفتند باید مسجد بسازیم تا مردم در آن عبادت کنند. مجمع: از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی چون پادشاه آن زمان با مردم بسر وقت گروه رفتند، گفتگو میکردند که اینها چه مدّت اینگونه برگزار کرده- اند، و شماره‌شان چند بوده است و بآنها چه رفتار کنند در اینکه هنگام آنها مردند و بزمین افتادند پادشاه را شگفت آمد و پرسید چه کنیم با اینها عدّه‌ای گفتند: مانند مقابر ساختمانی برای‌شان بکنید عدّه‌ای دیگر گفتند: مسجدی بر در غار بسازید، و البتّه گفتگوها آنگاه بود که دانستند آنها مرده‌اند. «رَبُّهُم أَعلَمُ بِهِم» ۲۱ فخر: اینکه جمله دو جور معنی شده است: ۱- در دنباله‌ی گفتگوی آن مردم که آن جوانمردان چه مدّت و چند نفر و بچه نام بوده‌اند و چون اینکه سخن بجائی نرسید گفتند خدا از کار آنها بهتر خبردار است، ۲- پس از نقل بحث آنها گفته شده است: بیخردانه گفتگو میکردند که بچیزی آگاه نبودند و خداوند که آنها را آفریده خوب میداند که و چه و چه جور بوده‌اند. -قرآن-۱-۲۸ «سَیَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُم کَلبُهُم تا آخر» عموم مفسّرین اینکه جمله‌ها را برای آگاهی پیغمبر دانسته‌اند که در آینده‌ی نزدیک اینکه گفتگو در حضور تو خواهد شد و چون گروهی از مسیحیهای نجران که از سرزمین یمن است بحضورش رسیدند دو نفر عالم بزرگ آنها که یکی بمذهب یعقوبی بود و دیگری بر طریقه‌ی نسطوری -قرآن-۳-۴۵ [صفحه ۵۰۲] اینکه سخن آغاز کرده‌اند و یعقوبی گفت: شماره‌ی آن گروه سه بود سگ هم چهارمین و نسطوری گفت پنج نفر بودند و ششم سگ بود و مسلمانان گفتند هفت نفر بودند و هشتمین‌شان سگ‌شان. و امام فخر هفت دلیل آورده است که اندیشه‌ی درست همان است که مسلمین گفتند و بیشتر مفسّرین آنرا پسندیده‌اند. و نیز از علیّ[ع] هفت اسم برای آنها نقل شده است. «فَلا تُمارِ فِیهِم إِلّا مِراءً ظاهِراً» ۲۲ مجمع: اینکه جمله چند جور معنی شده است ۱- یعنی بهمان جور که بتو نموده‌ایم و دلیل نمودار برای تو نشان داده‌ایم با آنها سخن بگو، ۲- یعنی بهر یک بگو: دیگران برخلاف گفتار شما گفته‌اند پس درستی هیچ سخنی معلوم نیست مگر دلیلی روشن بر آن باشد، ۳- گفتگو و بحث تو با آنها در اینکه مطلب باید آشکار و نمودار در همگان باشد تا نتوانند چیزی بخود نسبت دهند و بمردم نادان بگویند ما چنین دانشی داریم و از گذشته آگاهیم. -قرآن-۱-۴۳ «وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیءٍ إِنِّی فاعِلٌ ذلِک غَداً إِلّا أَن یَشاءَ اللّه» ۲۴ طبری: بطوری که برای ما نقل کرده‌اند اینکه جمله آنگاه آمد که پیغمبر باعراب وعده کرد داستان آن جوانمردان را فردا برای آنها بگوید و ان شاء اللّه نگفت و چند روز گذشت، و الهامی نشد و نتوانست چیزی بفرمائید آنگاه اینکه آیه برای تأدیب آن حضرت نازل شد. -قرآن-۱-۸۴ ابو الفتوح: یعنی هر کاریرا که بگوئی خواهم کرد اوّل بگو ان شاء اللّه آنگاه بگو: چنین یا چنان کنم، فرّاء گفته است: یعنی مگو که من بفردا فلان کار کنم مگر آنچه خدای خواهد و خدا نخواهد مگر فرمانبردن و اطاعت کردن پس خلاصه‌ی معنی چنین است: آهنگ کاری مکن و مگو خواهم کرد مگر اطاعت خدا تا دیگران پیرو تو شوند، ابو علیّ گفت: ان شاء اللّه گفتن برای اینکه است که مردم آسوده باشند و بدانند اینکه وعده بانجام کار در آینده دروغ نیست چون اگر مانعی رسید، و انجام نشد معلوم است که مشیّت حقّ نبوده است ولی اگر ان شاء اللّه نگوید و انجام نشود ممکن است گمان بد رود که گوینده دروغ گفته است. [صفحه ۵۰۳] «وَ اذکُر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رَبَّکَ إِذا نَسِیت» ۲۴ کشف: عکرمه گفت: یعنی چون خشمگین شدی بیاد خدای خویشتن باش، ضحّاک و سدّی گفتند: یعنی اگر نماز فراموش کردی چون بیادت آید بخوان: بعضی گفته‌اند: یعنی اگر چیزی را فراموش کردی یاد خدا کن و بخواه که آنرا بهوش تو آرد و اگر باز هم بیاد نیامد بگو: «عسی الخ». -قرآن-۱-۳۴ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی اگر فراموش کردی «إِن شاءَ اللّه» بگوئی هر گاه بیادت آمد بگو و از امامهای ما نیز اینکه معنی روایت شده است. -قرآن-۶۰-۷۹ «عَسی أَن یَهدِیَنِ رَبِّی»- تا آخر آیه مفسّرین: در مقصود از اینکه جمله دو احتمال داده‌اند یکی در برابر فراموشی که گفتیم و دیگر آنکه پیغمبر از خدا بخواهد که بهتر از سرگذشت اصحاب کهف باو الهام کند همانطور که معجزات و اخبار واضحتر بهتر بآن حضرت الهام شد. -قرآن-۱-۳۲ «وَ لَبِثُوا فِی کَهفِهِم» ۲۵ طبری: قتاده گفته است: اینکه جمله نقل عقیده یهودیها و مسیحیها است و عبد اللّه مسعود چنین میخوانده است «قالوا لبثوا فی کهفهم» یعنی مردم چنین گفتند. -قرآن-۱-۲۹ مجاهد گفته است: اینکه جمله اخباری است بپیغمبر که مدّت خواب آنها در غار سیصد و نه سال بوده است، و ضحّاک گفته است که اینکه جمله اوّل اینکه جور نازل شد «لَبِثُوا فِی کَهفِهِم ثَلاثَ مِائَةٍ» مردم پرسیدند: آیا شماره‌ی سیصد روز است یا ماه یا سال آنگاه اینکه کلمات آمد «سِنِینَ وَ ازدَادُوا تِسعاً». -قرآن-۱۸۴-۲۲۵-قرآن-۳۱۹-۳۴۹ ابو الفتوح: مطورّاق گفت اینکه حکایت قول جهودان است و خدای بر ایشان ردّ کرد به «اللّه أَعلَمُ بِما لَبِثُوا»«۸۱» و بیشتر قاریهای کوفه «ثَلاثَ مِائَةٍ سِنِین» باضافه‌ی ثلاثمائة بسنین خوانده‌اند و دیگران ثلاثمائة با تنوین جرّ خوانده‌اند.«۸۲»۲ -قرآن-۹۷-۱۲۹-پاورقی-۱۳۰-۱۳۲-قرآن-۱۵۶-۱۸۲-پاورقی-۲۶۷-۲۶۹ -قرآن-۱۴۹۴-۱۵۳۲ [صفحه ۵۰۴] «قُلِ اللّه أَعلَم» ۲۶ ابو الفتوح: چون خداوند پیغمبر را از مدّت خواب آنها خبردار کرد دستور داد که اگر یهود از تو دلیل خواستند و بحث کردند بگو خدا داناتر است بمدّت خواب آنها در غار. -قرآن-۱-۲۵ نیشابوری: مقصود از اینکه جمله دستور بمردم است که از آنچه خدا خبر داده است تجاوز نکنید و بسخنان جوربجور مردم غیر مسلمان گوش فرا ندارید. و بگفته‌ی قتاده که اوّل آیه نقل عقیده‌ی یهود است اینکه جمله برای ردّ عقیده‌ی آنها است. مجمع: روایت شده است که جهودی از علیّ علیه السّلام پرسید: چه روزگار بغار بسر بردند! فرمود سیصد و نه سال او گفت در تورات سیصد است فرمود آن بتاریخ شمسی است، و اینکه بتاریخ قمری. و جمله‌ی «لا یُشرِکُ فِی حُکمِهِ» ۲۶ با یاء و مرفوع بصورت غائب قرائت عموم قاریها است یعنی خدا کسی را شریک نمی- کند و «لا تشرک» با تاء و مجزوم بصورت خطاب قرائت شده است یعنی تو کسی را شریک -قرآن-۲۲۲-۲۴۹ [صفحه ۵۰۵] مکن. سخن ما: ۱- در آیت اوّل و دوّم جمله‌های «لِیُنذِرَ و یُبَشِّرَ و ینذر» آشکارا اعلام میکند که قرآن یک کتاب تربیتی بشری است نظیر «هُدیً لِلمُتَّقِین» که در اوّل سوره‌ی بقره است. -قرآن-۵۱-۵۹-قرآن-۶۲-۷۱-قرآن-۱۴۶-۱۶۸ ۲- در آیت ششم جمله‌ی «فَلَعَلَّکَ باخِع» تا آخر یادآوری پیغمبر [ص] است و راهنمائی دیگران که مرد آموزش و پرورش نباید در کار خود تنگدل باشد و افسوس خورد و خود را بشکنجه دارد که چرا سخنش را نمی‌پذیرند و براه او نمیروند. و دو آیت هفت و هشت بجای استدلال بر اینکه تذکر است و دلداری پیغمبر [ص] و رهبران امّتش که ساختمان آدمی فراهم است از خواسته‌های زندگی که در اختیار او گذارده شده است و آفریده‌های روی زمین شایسته‌ی آرایش و بهره‌مندی او است و پیوسته گرفتار آنها است، پس نباید از همه‌ی مردم چشم نیک رفتاری داشت و ایمان و کار شایان آدمگری بلکه هر کس در برابر خواسته‌های خود سر سپرده نشد و نیکوکاری پیشه کرد قابل هدایت خواهد بود و سخن تو خواهد پذیرفت. -قرآن-۲۸-۵۰ ۳- جمله‌ی «لِنَبلُوَهُم أَیُّهُم أَحسَن» شاید لام اوّل جمله «لام» نتیجه باشد و مقصود از «نبلوهم» آزمایش نباشد بلکه نتیجه‌ی آزمایش باشد که نموداری کار خوب یا بد است و مقصود همین باشد که نوشتیم: اینکه آرایشهای مادی برای اینکه است که آدمی از آن بهره برد و در آزمایش و گرفتاری بآنها خود را خلاص کند و نیکوکار شود و فرمانبری خدا و رسول کند. -قرآن-۱۳-۴۷ ۴- در آیت ۹ «أَم حَسِبتَ أَنَّ أَصحابَ الکَهفِ تا آخر» فرید و جدی در دائرة المعارف دنباله‌ی کلمه‌ی [کهف] گفته است: اینکه آیات با روشنی سرگذشت اصحاب کهف را یاد کرده است که هیچ تأویل پذیر نیست و از قدرت حقّ دور نیست و اگر دریافتن و پذیرفتن آن بر ما دشوار باشد بایستی بامید آینده باشیم که چگونگی آنرا برای ما نمودار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کنـد. ماننـد دگر چیزها که نمیدانستیم و علم و هنر آدمی آنرا روشن کرد. -قرآن-۱۹-۵۶ [صفحه ۵۰۶] طنطاوی در تفسیر الجواهر خـود گفته است: خداونـد شـگفتیهای آفرینش را بالاـتر از قصّه‌ی اصـحاب کهف گفته است و مردم را وادار کرده است بر وارسـی آیات و موجودات تا فکر آنها باین شـگفتیهای آفرینش روشن شود و البته افراد کوچک مغز و مردان صغیر العقل باین داستانها خود را سـرگرم میکننـد و از مطـالعه و بهره‌منـدی کتـاب آفرینش محرومنـد. بـا توجه باین سـخنان ممکن است بگوئیم: اینکه داسـتان در خـاطره‌ی مردمان بوده است و بموجب آنچه از طبری نقل کردیم کمابیش آنها که علمی و کتابی داشـته‌اند از اینکه سـرگذشت هم خبری داشـته‌اند و اگرچه گفته‌ی طبری جملگی یقینی نیست ولی آغاز سخن در آیه خود نشان میدهد که مردم با اینکه داستان آشنا بوده‌انـد و آیت اوّل که روی سـخن با پیغمبر [ص] شـده آن حضـرت را متوجّه کرده است که تعجب از قصّه‌ی دوران قـدیم پنداری بیش نیست و چون بصورت پرسـش و استفهام گفته شده معنی انکار و نادرستی اینکه گمان را می- رساند که اینگونه داستانها مهمّ و شـگفت آور نیست چه در آفرینش حوادث غیر منتظر فراوان است. از آن پس دنباله‌ی سـخن به اینکه گونه آغاز شده است: «نَحنُ نَقُصُّ عَلَیکَ نَبَأَهُم بِالحَقِّ» اینکه داسـتان که میان مردم شـهرتی دارد و تو عجب میپنـداری ما درسـتش را برای تو میگوئیم: آنگاه با جمله‌هـای «إِنَّهُم فِتیَةٌ- تـا آخر-» معرّفی بجـوانمردان شده‌انـد که کنـایه است از کمـال شـهامت و بزرگـواری آنهـا چون ماننـد تو و مسـلمانان براه راست و مبارزه‌ی در یگانه پرستی بوده‌اند. از آن پس بجمله- های علی که «وَ إِذِ اعتَزَلتُمُوهُم» تا علی که «مِرفَقاً» شاید اشاره باشد، که آن مردان داسـتانی از پس مخالفت با زورمندان سـتمگر فرار کردند و پناهنده‌ی غار شدند و برای تو و مسلمانان هم چنین حوادث در پیش است. پس در نتیجه ممکن است چهار آیت از ۹ تا ۱۲ نقل داستان عجیب در نظر مردم باشد، و از آیت ۱۳ تا ۱۶ مقایسه حال مردان اینکه داسـتان با مسلمانان باشد. و در آیات بعد از آن از «وَ تَرَی الشَّمسَ» توقّف آنها در غار جوری بیان شده است که از نظر ظاهر بر خلاف طبیعت است و ناممکن ولی چون جز همانچه در سخن مفسّرین نقل کردیم حدیث صحیح مطمئنّ- قرآن-۱۱۲۷-۱۱۷۵-قرآن-۱۳۰۱-۱۳۱۷-قرآن-۱۵۲۶-۱۵۶۱-قرآن-۱۵۶۷-۱۵۸۶-قرآن-۱۹۷۵-۱۹۹۶ [صـفحه ۵۰۷] از معصـوم نـداریم که مقصود همین معـانی ظـاهری است، پس ممکن است بتوانیم اینکه چنـد آیه را طوری تأویـل کنیم که نزدیکـتر بعـادت و طبیعت عمومی آدمیزادها باشد و بگوئیم: پس از پناهندگی بغار و آسایش از دشمن، خستگی راه آنها را بخوابی دور و دراز گرفتار کرد که بقدرت حقّ از یک پهلو بدگر پهلوی خود می- گشتند و در جائی از گشادگی غار خوابیده بودند که تابش آفتاب در هیچ موقع روز بآنهـا نمیرسـید و البتّه اینکه آیـتی است بزرگ که چنـد نفر مـدّتی بخـواب بماننـد که بی- اختیـار از اینکه پهلو بـآن پهلو بگردنـد و چون بیدار شوند خود نفهمند چه مدّت در خواب بوده‌اند و معلوم است که اگر کسـی بآن صورت آنها را ببیند میترسد و فرار میکنـد بخصوص با آن سگ وفادار که روزگاری یکنواخت بر در غار خسبیده باشد. و بدنبال اینکه آیات جمله‌های «وَ کَذلِکَ أَعثَرنـا عَلَیهِم- تا- مسـجدا» میفهمانـد که خبر داری از چنین احوال آدمی موجب ایمان ببقای او است و درستی معاد و راستی گفتار پیغمبران و هم وسـیله‌ی عقیـده‌ی خاصّ به اینکه گونه مردم تا آنجا که غار و آرامگاهشان را مزار و معبـد میکنند. بعد از بیان وضـع آن گروه در غـار آیات ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ از جمله «سَیَقُولُونَ ثَلاثَةٌ- تا- مِن هـذا رَشَداً» دوباره نقل عقیده‌ی مردم در عدّه‌ی آنها شده است که چنـد نفر بوده‌انـد و بپیغمبر [ص] دسـتور رسـیده است که نه خود در اینکه زمینه بحثی کند و نه از کسـی چیزی بپرسد و نه اظهار انجام کاری بآینده بکند اگرچه فردا باشد بلکه خود را یک جا بمشیّت حقّ و سرنوشت بسپارد و بانتظار امر پروردگار باشد تا او هـدایتش کنـد بچیزی که برشـد و اسـتقامت نزدیکتر و رساتر است -قرآن-۸۳۲-۸۶۱-قرآن-۱۱۸۶-۱۲۰۷-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۳۵ . آنگاه آیت بعد باین جمله آغاز شده است «وَ لَبِثُوا فِی کَهفِهِم» تا آخر که بظاهر اخبار از مدّت توقّف سیصد و نه ساله‌ی آنها در غار است ولی بعـد «قُلِ اللّهُ أَعلَمُ بِما لَبِثُوا» گفته شـده است که موجب نقض ظهور آن جمله است اگرچه مفسّـرین گفته‌انـد: برای جواب مخـالفین است و دگر معـانی چنـانکه نوشتیم لکن ممکن است جمله‌ی «وَ لَبِثُوا فِی کَهفِهِم» مربوط بـآیت ۲۳ باشد که بپیغمبر دستور داده شده است، در اینکه داسـتان بحثی نکند و از کسـی چیزی نپرسد و دوباره باین جمله دسـتوری باشد که -قرآن-۴۹-۷۷-قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۷۴-۲۱۲-قرآن-۳۷۷-۴۰۵ [صفحه ۵۰۸] آنچه عقیده‌ی مردم است و مدّت توقّف را سیصد و نه سال میدانند تو نگو و بگو خدا از آن بهتر خبر دارد و هم ممکن است مربوط بجمله‌ی اوّل آیت ۲۲ «سَیَقُولُونَ ثَلاثَةٌ» باشد که چنین معنی شود، و نیز بزودی مردم خواهند گفت اصحاب کهف در غارشان سیصد و نه سال مانده‌اند، تو بگو خدا بهتر خبردار است، چنانکه قرائت إبن مسعود و احتمال مفسّرین را نوشتیم که نظیر اینکه معنی ما گفته‌اند. تا اینجا آنچه ممکن است در کلمات و جملات اینکه آیات سخن گفت نوشتیم و خلاصه‌اش اینکه است: از اوّل آیت ۱۳ جمله‌ی «نَحنُ نَقُصُّ عَلَیکَ- تا آخر آیت کلمه‌ی علی که «مِرفَقاً» صریح است در آنچه از اینکه سرگذشت مشهور میان مردم، حقیقت است و راست و درست و از آیت ۱۷ جمله‌ی «وَ تَرَی الشَّمسَ» تا آخر آیات باین صراحت نیست و راه احتمال معانی دیگر باز میشود با اینکه تفاوت که در بعضی احتمال معانی غیر ظاهر و مشهور قوی‌تر است و در بعضی پوشیده‌تر، بخصوص که نقل صریح و مطمئنّ از معصوم در تفسیر آنها نیست. ۵- در آیت ۲۳ و ۲۴ «وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیءٍ» تا آخر اگرچه روی سخن با پیغمبر است شاید برای راهنمائی باشد که نباید بآن دستاویز ها که مردم برای خود فراهم میکنند مغرور بود که ناگزیر فلان کار خواهم کرد، و چون مشیّت حقّ و خواست خدا همین توانائیها است که بافراد عنایت شده است پس با گفتن اینکه جمله تقویت نیروی اراده است و خویشتن داری که با خواست خدا و آنچه او بما داده اینکه کار انجام خواهد شد. و اگرچه ممکن است خرده گیری شود که گفتن اینکه جمله نشانه‌ی دو دلی است و ضعف اراده و گر نه از اینکه گفتار چه رهبری است و چه کارگشائی! ولی انصاف اینکه است که اگر با ایمان و دلبستگی بحقّ اینکه جمله گفته شود مانند عبادات وسیله‌ی ارادی و اختیاری است برای وابستگی بقدرت ازلی و آرامش وجدان که از هیچ پیش آمد و حادثه دغدغه و نگرانی یا غرور و خود پرستی برای آدمی نیست و پیوسته خود را آسوده و خوشدل دارد و از کسی یا چیزی باک ندارد و دلباخته‌ی آن هم نیست و شاید از جمله‌ی «وَ اذکُر رَبَّکَ» تا آخر اشاره باشد بهمین مطالب که اگر وابستگی و تسلیم بحقّ و حقیقت که شایسته‌ی آدمی است -قرآن- ۱۶۳-۱۸۷-قرآن-۵۶۹-۵۹۲-قرآن-۶۱۸-۶۳۷-قرآن-۷۵۳-۷۷۴-قرآن-۱۰۴۶-۱۰۷۴-قرآن-۲۰۶۲-۲۰۸۱ [صفحه ۵۰۹] فراموشت شد چون بخود آمدی که دانائی و توانائی تو وابسته بحقیقت ثابت بینهایت است پیوسته آنرا بیاد خود بدار و باز هم امیدوار باش که از قدرت و اراده حق پیش از آنچه داری بتو عنایت شود. [صفحه ۵۱۱]

[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۲۷ تا ۵۹]

-قرآن-۱۴۹۴-۱۵۳۲ وَ اتلُ ما أُوحِیَ إِلَیکَ مِن کِتابِ رَبِّکَ لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ وَ لَن تَجِدَ مِن دُونِهِ مُلتَحَداً [۲۷] وَ اصبِر نَفسَکَ مَعَ الَّذِینَ یَدعُونَ رَبَّهُم بِالغَداةِ وَ العَشِیِّ یُرِیدُونَ وَجهَهُ وَ لا تَعدُ عَینَاکَ عَنهُم تُرِیدُ زِینَةَ الحَیاةِ الدُّنیا وَ لا تُطِع مَن أَغفَلنا قَلبَهُ عَن ذِکرِنا وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ کانَ أَمرُهُ فُرُطاً [۲۸] وَ قُلِ الحَقُّ مِن رَبِّکُم فَمَن شاءَ فَلیُؤمِن وَ مَن شاءَ فَلیَکفُر إِنّا أَعتَدنا لِلظّالِمِینَ ناراً أَحاطَ بِهِم سُرادِقُها وَ إِن یَستَغِیثُوا یُغاثُوا بِماءٍ کَالمُهلِ یَشوِی الوُجُوهَ بِئسَ الشَّرابُ وَ ساءَت مُرتَفَقاً [۲۹] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ إِنّا لا نُضِیعُ أَجرَ مَن أَحسَنَ عَمَلاً- [۳۰] أُولئِکَ لَهُم جَنّاتُ عَدنٍ تَجرِی مِن تَحتِهِمُ الأَنهارُ یُحَلَّونَ فِیها مِن أَساوِرَ مِن ذَهَبٍ وَ یَلبَسُونَ ثِیاباً خُضراً مِن سُندُسٍ وَ إِستَبرَقٍ مُتَّکِئِینَ فِیها عَلَی الأَرائِکِ نِعمَ الثَّوابُ وَ حَسُنَت مُرتَفَقاً [۳۱] -قرآن-۱-۹۹۸ وَ اضرِب لَهُم مَثَلاً رَجُلَینِ جَعَلنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَینِ مِن أَعنابٍ وَ حَفَفناهُما بِنَخلٍ وَ جَعَلنا بَینَهُما زَرعاً [۳۲] کِلتَا الجَنَّتَینِ آتَت أُکُلَها وَ لَم تَظلِم مِنهُ شَیئاً وَ فَجَّرنا خِلالَهُما نَهَراً [۳۳] وَ کانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقالَ لِصاحِبِهِ وَ هُوَ یُحاوِرُهُ أَنَا أَکثَرُ مِنکَ مالاً وَ أَعَزُّ نَفَراً [۳۴] وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ وَ هُوَ ظالِمٌ لِنَفسِهِ قالَ ما أَظُنُّ أَن تَبِیدَ هذِهِ أَبَداً [۳۵] وَ ما أَظُنُّ السّاعَةَ قائِمَةً وَ لَئِن رُدِدتُ إِلی رَبِّی لَأَجِدَنَّ خَیراً مِنها مُنقَلَباً [۳۶] -قرآن-۱-۵۶۳ قالَ لَهُ صاحِبُهُ وَ هُوَ یُحاوِرُهُ أَ کَفَرتَ بِالَّذِی خَلَقَکَ مِن تُرابٍ ثُمَّ مِن نُطفَةٍ ثُمَّ سَوّاکَ رَجُلاً [۳۷] لکِنّا هُوَ اللّهُ رَبِّی وَ لا أُشرِکُ بِرَبِّی أَحَداً [۳۸] وَ لَو لا إِذ دَخَلتَ جَنَّتَکَ قُلتَ ما شاءَ اللّهُ لا قُوَّةَ إِلاّ بِاللّهِ إِن تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنکَ مالاً وَ وَلَداً [۳۹] فَعَسی رَبِّی أَن یُؤتِیَنِ خَیراً مِن جَنَّتِکَ وَ یُرسِلَ عَلَیها حُسباناً مِنَ السَّماءِ فَتُصبِحَ صَعِیداً زَلَقاً [۴۰] أَو یُصبِحَ ماؤُها غَوراً فَلَن تَستَطِیعَ لَهُ طَلَباً [۴۱] -قرآن-۱-۵۴۲ وَ أُحِیطَ بِثَمَرِهِ فَأَصبَحَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يُقَلِّبُ كَفَّيهِ عَلى ما أَنفَقَ فِيها وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها وَ يَقُولُ يا لَيتَنِي لَم أُشرِك بِرَبِّي أَحَداً [۴۲] وَ لَم تَكُن لَهُ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللّهِ وَ ما كانَ مُنتَصِراً [۴۳] هُنالِكَ الوَلايَةُ لِلّهِ الحَقِّ هُوَ خَيرٌ ثَواباً وَ خَيرٌ عُقباً [۴۴] وَ اضرِب لَهُم مَثَلَ الحَياةِ الدُّنيا كَماءٍ أَنزَلناهُ مِنَ السَّماءِ فَاختَلَطَ بِهِ نَباتُ الأَرضِ فَأَصبَحَ هَشِيماً تَذرُوهُ الرِّياحُ وَ كانَ اللّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ مُقتَدِراً [۴۵] المالُ وَ البَنُونَ زِينَةُ الحَياةِ الدُّنيا وَ الباقِياتُ الصّالِحاتُ خَيرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَواباً وَ خَيرٌ أَمَلاً [۴۶] -قرآن-۱-۶۷۴ وَ يَومَ نُسَيِّرُ الجِبالَ وَ تَرَى الأَرضَ بارِزَةً وَ حَشَرناهُم فَلَم نُغادِر مِنهُم أَحَداً [۴۷] وَ عُرِضُوا عَلى رَبِّكَ صَفًّا لَقَد جِئتُمُونا كَما خَلَقناكُم أَوَّلَ مَرَّةٍ بَل زَعَمتُم أَلَّن نَجعَلَ لَكُم مَوعِداً [۴۸] وَ وُضِعَ الكِتابُ فَتَرَى المُجرِمِينَ مُشفِقِينَ مِمّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيلَتَنا ما لِهذَا الكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلاّ أَحصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظلِمُ رَبُّكَ أَحَداً [۴۹] وَ إِذ قُلنا لِلمَلائِكَةِ اسجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاّ إِبلِيسَ كانَ مِنَ الجِنِّ فَفَسَقَ عَن أَمرِ رَبِّهِ أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَولِياءَ مِن دُونِي وَ هُم لَكُم عَدُوٌّ بِئسَ لِلظّالِمِينَ بَدَلاً [۵۰] ما أَشهَدتُهُم خَلقَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ لا خَلقَ أَنفُسِهِم وَ ما كُنتُ مُتَّخِذَ المُضِلِّينَ عَضُداً [۵۱] -قرآن-۱-۸۴۹ وَ يَومَ يَقُولُ نادُوا شُرَكائِيَ الَّذِينَ زَعَمتُم فَدَعَوهُم فَلَم يَستَجِيبُوا لَهُم وَ جَعَلنا بَينَهُم مَوبِقاً [۵۲] وَ رَأَى المُجرِمُونَ النّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُم مُواقِعُوها وَ لَم يَجِدُوا عَنها مَصرِفاً [۵۳] وَ لَقَد صَرَّفنا فِي هذَا القُرآنِ لِلنّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ وَ كانَ الإِنسانُ أَكثَرَ شَيءٍ جَدَلاً [۵۴] وَ ما مَنَعَ النّاسَ أَن يُؤمِنُوا إِذ جاءَهُمُ الهُدى وَ يَستَغفِرُوا رَبَّهُم إِلاّ أَن تَأتِيَهُم سُنَّةُ الأَوَّلِينَ أَو يَأتِيَهُمُ العَذابُ قُبُلاً [۵۵] وَ ما نُرسِلُ المُرسَلِينَ إِلاّ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ يُجادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالباطِلِ لِيُدحِضُوا بِهِ الحَقَّ وَ اتَّخَذُوا آياتِي وَ ما أُنذِرُوا هُزُواً [۵۶] -قرآن-۱-۷۰۷ وَ مَن أَظلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ فَأَعرَضَ عَنها وَ نَسِيَ ما قَدَّمَت يَداهُ إِنّا جَعَلنا عَلى قُلُوبِهِم أَكِنَّةً أَن يَفقَهُوهُ وَ فِي آذانِهِم وَقراً وَ إِن تَدعُهُم إِلَى الهُدى فَلَن يَهتَدُوا إِذاً أَبَداً [۵۷] وَ رَبُّكَ الغَفُورُ ذُو الرَّحمَةِ لَو يُؤاخِذُهُم بِما كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ العَذابَ بَل لَهُم مَوعِدٌ لَن يَجِدُوا مِن دُونِهِ مَوئِلاً [۵۸] وَ تِلكَ القُرى أَهلَكناهُم لَمّا ظَلَمُوا وَ جَعَلنا لِمَهلِكِهِم مَوعِداً [۵۹] -قرآن-۱-۴۹۶ معنی لغات: ملتحدا- پناهگاه، سرادق- خیمه و چادر موئی که روی فضای منزل میکشند، اکل- میوه، خوردنی، روزی فراخ، تبید- از مصدر بید بفتح اوّل و سکون دوم و بیاد بفتح اوّل بمعنی نابودی، حسبان- حساب کردن، تیر های کوچک و دانه‌های تگرگ و هم یخ ریزه که از آسمان فرود میآید، خاویه- خراب [صفحه ۵۱۲] و برهم ریخته، هشیم- شکسته، گیاه خشک و نرم شده، درخت و گیاه خشک، موبق- آنچه حامل میان دو شیء است و جلوگیری یکی از دیگری، محبس، موعد جای هلاک و نابودی، عداوت و دشمنی، موئل- پناهگاه. جهت نزول: طبری: إبن زید گفته است: اعراب بپیغمبر گفتند: اینکه مردم که حضور تو میآیند مناسب شأن ما نیستند آنها را دور کن و با اشراف عرب آمیزش و هم نشینی کن، سلمان گفته است که اعراب گفتند بوی پشم جبّه‌های اینکه مردم مانند اباذر و سلمان و همانندان‌شان ما را آزار میکند اگر آنها را دور کنی با تو همنشین و مأنوس میشویم، آیت ۲۸ «وَ اصبِر نَفسَكَ» برای جواب اینکه تقاضای آنها نازل شد. -قرآن-۳۸۳-۴۰۲ ترجمه: ۲۷ [پس در برابر سخنان جوربجور مردم و اخبار درست و نادرست] تو بایستی آنرا بخوانی [و خود بدانی و بمردم بگوئی] که از کتاب خدا بتو میرسد چه کسی [حقایق و] کلمات او را نتواند دگرگون کند و بجزا و پناهی برای تو نیست، ۲۸ و نیز باید خود را محدود کنی بآمیزش با آن مردم که صبح و شام خدایرا میخوانند و جز رضای او چیزی نمیخواهند و چشم از آنها مگردان و بغیر آنها برای بهره‌های زندگی توجه مکن و سخن آن کس مپذیر که دلش از یاد خود غافل کردیم [چون] پی هوس خود میرود و در کارش مفرط است و متجاوز ۲۹ و [با چنین مردم] بگو: حقّ و درست آن است که از سوی خداوند است، هر که میخواهد مؤمن باشد و بپذیرد و آنکه نخواهد خود داند و کفرش [ولی بدانند:] برای ستمکاران آتشی مهیّا است، که دود و شعله‌اش چون خیمه برفرازشان فراگیر است و اگر کومک بخواهند آبی چون قیر و مس گداخته‌شان میدهند که صورتها را کباب میکند، اینکه چنین بد شرابی و بد مجمع و آسایشی دارند ۳۰ ولی آنها که مؤمنند و نیکوکاری کردند البتّه ما مزد ایشان که عمل نیکو کنند نابود نخواهیم کرد ۳۱ و اینان جز ایشان بهشت جاودان است که رودها در آن روان، و زینت شده‌اند به دستبندهای طلا- و پوشاک از پارچه‌های ابریشم لطیف و متنوع و تکیه گاه‌شان اریکه‌ها و تختهای آراسته و [صفحه ۵۱۳] گرانبها است که [جملگی] ثوابی است خوب و سود و آسایشی است خوش ۳۲ [اکنون] برای اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود پرستان [که از همنشینی با فقیران احتراز دارند] مثلی بزن [و بگو داستان شما و من داستان آن] دو مرد است یکی دو باغ انگوری باو عنایت شده است که دور آنها درخت خرما است و فاصله‌شان زمینهای کشت شده [بانواع غله و میوه] ۳۳ و بی‌کسر و کم هنگام بهره برداری هر دو رسیده و از میان آن دو رودی روان است ۳۴ و هم او را ثمری است [و مالی، چنین مردی با اینکه سرمایه] با آن دیگری گفتگو میکند که من از تو هم سرمایه‌ام بیش است و هم خویش و قبیله‌ام ۳۵ [زان پس با اینکه غرور باموال و خویشان] و با ستمگری بر خود [و کفر و انکار حقّ] ببستانش میرود و میگوید: گمان ندارم هرگز اینکه خوشی بزوال آید ۳۶ و گمان نکنم قیامتی باشد و اگر چنین چیزی باشد و بسوی خدا بازگردم بهره‌ام و جایگاهم در آنجا از سوی خدا بهتر از اینکه خواهد بود ۳۷ رفیق او آغاز سخن کرده که مگر تو کافر شدی و منکر آنکه از خاک تو را نطفه کرد و آنگاه چنین مردی درستت نمود! ۳۸ ولی من میدانم آفریننده‌ام همان خدا است که شریک ندارد و برای او انباز نگیرم هیچ کس را ۳۹ تو چرا چون بباغت میروی نمیگوئی: آنچه خدا بخواهد شدنی است، و هیچ توانی جز بفرمان او نیست! و اگر مرا در مال و فرزند کمتر از خود می‌بینی ۴۰ من امید دارم که بهتر از باغ تو حقّ بمن عنایت کند و [بسزای کفر تو] از آسمان [و سرنوشت حقّ آنجور بحساب باغت برسند و] آفتی بآن برسد که همگی خاکی شود هموار ۴۱ و یا آبش فرو رود که نتوانی آنرا باز یابی ۴۲ [زان پس] همگی آنچه داشت نابود شد و او دست بر دست میمالید که چه خرجی کردم و چه جور بر هم ریخته شد و میگفت ایکاش مشرک نبودم ۴۳، لیکن نه دار و دسته‌ای دارد که در برابر سرنوشت خدائی باو کومکی کنند و نه خود از هیچ راهی تواند کاری انجام دهد ۴۴ اینجا است که [نمودار است] اختیار برای خدا است چون بهترین عاقبت و ثواب از او است و بس ۴۵ باز مثلی دیگر بزن برای اینکه مردم که داستان زندگی دنیا داستان آن بارانی است از آسمان فرود آمده تا انواع گیاه زمین بهم آمیخته نمودار شود، [صفحه ۵۱۴] سپس همگی نرم شده باد پراکنده‌شان کند چون خداوند بهر چیزی توانا است ۴۶ [همین طور است] مال و فرزند که زیبائیهای زندگیند ولی آنچه شایسته است و دائم نزد خدا است که بهتر ثواب است و بهترین آرزو ۴۷ و باز اینکه مردم را خبردار کن که روزی فرا رسد، کوهها بگردش درآمده، زیر و زبر زمین نمودار شده آدمیزاد ها را فراهم کنیم آن طور که کسی رها نشود ۴۸ و همگی در نمایشگاه قدرت خداوند به صف شوند و [شما منکرین] همان مخلوق نخستین بار هستید که می‌پنداشتید چنین روزی در پیش ندارید ۴۹ و [آنجا] کتابی نهاده است که تو ای محمّد خواهی دید مردم بدکار از مفاد آن اندیشناکند و میگویند: ای وای بر ما که اینکه کتاب [عمل] کوچک و بزرگی را رها نکرده جز اینکه جملگی را نوشته است، و هر آنچه کرده‌اند بچشم خود در آن می‌بینند ۵۰ که از سوی حق بکس ستم نشده است. [اکنون مردم را متوجه کن بداستان ابلیس و آدم که] روزی بملائکه گفتیم: آدم را سجده کنید، همگی پذیرفتند مگر ابلیس که جنّی بود و از فرمان حقّ سر پیچید. آیا شما [مردم خود پرست] در برابر خداوند دوست شیطان و نسل او هستید با اینکه دشمنند و بد عوضی [بجای خداوند] برای ستمکاران! [چگونه اینکه موجودات را پشتیبان خود میدانید] ۵۱ با اینکه آنها را کومک و شاهد نگرفتیم نه بآفرینش آسمان و زمین و نه در خلقت خودشان و نه گمراهان را یاور خود کردیم [که وسیله‌ی ابلاغی و انجام کاری باشند] ۵۲ [پس چنین مردمی منتظر باشند] روزی که از سوی حقّ ندا رسد: بخوانید آنها را که شریک خدا پنداشتید، چون بخوانند پاسخی نیابند که میاشان فاصله‌ای کردیم مهلک ۵۳ [همانجا که] ستمکاران آتش را به‌بینند و خود را در آن سرازیر شده و برگشتی از آن نیابند ۵۴ و با اینکه در اینکه قرآن برای مردم از هر دری مثلی زده‌ایم ولی آدمی از هر چیز سختتر است و لجوج ۵۵ مگر اینکه مردم را چه جلو گرفته است که مؤمن شوند بآن راه راست که بایشان نمودند و از خدای خود آمرزش بخواهند! مگر [منتظرند] که بر سرشان آن آید که بر گذشتگان رسید و یا گرفتاری در جلو خود ببینند ۵۶ با اینکه پیغمبران وظیفه‌ای نداشتند. [صفحه ۵۱۵] جز تهدید و نوید ولی اینکه کافران بیهوده جدل میکنند تا حقّ را نابود کنند، [چون باندیشه‌ی بیهوده‌ی خود] آیات خدائی و آنچه را پیغمبران بر حذرشان داشتند [منکر شدند و] بازیچه گرفتند ۵۷ [خود انصاف دهند] کی ستمکارتر است از آنکه آیات پروردگارش [و نشانه‌های قدرت لا یزال] برای او یادآوری شد و او رو گرداند و آنچه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

انجام داد فراموش کرد! البتّه [نتیجه‌ی فکر و کار اینکه مردم بود که] دل‌شان را در غلافی کردیم از درک حقیقت و گوشهاشان سنگین و هر چندشان براه راست بخوانی راه حقّ نپویند ۵۸ ولی خدای تو بخشنده‌ی گناه است و مهربان چه اگر در برابر فکر و کار مردم مسئول‌شان کند البتّه بی‌درنگ گرفتارشان میکند لیکن هنگامی معیّن برای آنها است کز آن گریز ندارد ۵۹ [چه خود] اینکه آبادیها [ی اعراب قدیمه را میشناسند که] چون ستم کردند سر وقت معیّن نابودشان کردیم. سخن مفسّرین: «وَ اتلُ ما أُوحِیَ إِلَیکَ» ۲۷ مجمع: یعنی آنچه از سرگذشت اصحاب کهف و دیگران بتو وحی و الهام میشود همان را برای مردم بخوان که حقیقت همان است. -قرآن-۱۵-۴۶ فخر: از اینکه آیه تا داستان موسی و خضر جملگی دنباله‌ی یک مطلب است که اعراب از پیغمبر [ص] خواستند مردم فقیر را از خود دور کند تا آنها باو نزدیک شوند، از اینکه جهت تکیه‌گاه و پایه‌ی کار آن حضرت را قرآن قرار داد و زان پس با چندین آیه جملگی اندیشه و کار آنها را زشت شمرد. «لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ» ۲۷ طبری: یعنی وعده‌های خداوند بگرفتاری کافران دگرگون نخواهد شد و تخلّف ناپذیر است. -قرآن-۱-۳۰ مجمع: یعنی در احکام کلمات خداوند تغییری نیست چه آنچه امر کرده و چه آنچه خبر داده است. کشف: یعنی هرگز روزی نخواهد رسید که کس بتواند قرآن را عوض کند چنان که یهود تورات را عوض کردند. «وَ اصبِر نَفسَکَ مَعَ الَّذِین» ۲۸ ابو الفتوح نوشته: ای احبس نفسک خویشتن -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۵۱۶] باز دار کشف نوشته: ای محمّد: بنفس با درویشان باش که دل در قبضه‌ی صفت است با صحبت ایشان نپردازد و محبّت اغیار در آن نگنجد. بیضاوی: یعنی حبس کن و ثابت بدار. «بِالغَداةِ وَ العَشِیِّ» ۲۸ تبیان: إبن عامر «بالغدوة» با ضم غین و واو و سکون دال قرائت کرده است و دیگران با فتح غین و دال با صدای الف خوانده‌اند: -قرآن-۱-۲۷ «وَ لا تَعدُ عَیناکَ» ۲۸ بیضاوی بعضی «لا تعدوا لا تعدّ» بضمّ تاء و کسر دال خوانده‌اند و هم با دال مشدّد که از وزن افعل و فعّل ثلاثی مزید باشد. -قرآن-۱-۲۳ «تُرِیدُ زِینَةَ الحَیاةِ الدُّنیا» ۲۸ طبری: مقصود از زینة الحیاة همنشینی با اشراف و بزرگان آنها است، مجمع: چون پیغمبر دلبسته‌ی بایمان اشراف عرب بود. گاهی بآنها اظهار تمایل میفرمود که شاید مسلمان شوند، اینکه جمله دستور میدهد که چشم از فقراء بر مدار بطمع اسلام اینکه مشرکین. -قرآن-۱-۳۶ «لا تُطِع مَن أَغفَلنا قَلبَه» ۲۸ مجمع: جمله‌ی «أَغفَلنا قَلبَه» اغفلنا قلبه بفتح لام اوّل و رفع باء قرائت شده است، یعنی آنکه دل او ما را بیخبر پنداشته است و در مقصود و نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست. و اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- آنکه دلش را در معرض غفلت قرار دادیم و زندگی او جوری بود که ممکن بود از یاد ما غافل شود ۲- آنکه دلش را منتسب بغفلت کردیم و غافل نامیدیم. ۳- آنکه دل او را با غفلت دیدیم و او با حال غفلت دل برابر ما شد، ۴- یعنی دلش را غافل قرار دادیم و بعلامت دل مؤمنین نشانه‌دار نکردیم که ملائکه او را بشناسند، ۵- ما خود را از دل او بیخبر نمودیم و رها کردیم که شیطان با او آنچه خواهد بکند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۵۴-۷۳ طبری: اینکه جمله توصیف عیینة بن حصن و الأقرع بن حابس و رفقای آنها است که از پیغمبر تقاضا کردند مسلمین فقیر را از خود دور کند، و بان حضرت دستور داده شده است که بسخنان آنها گوش ندهد. فخر: یاد حقّ نور است و روشنی چون اصل وجود است و همیشگی است و خیر است [صفحه ۵۱۷] و یاد خلق و غیر حقّ تیرگی است چون قابل زوال و نیستی و بدی است، پس آنکه از یاد حقّ بیخبر شد و بیاد خلق افتاد. در ظلمت است و تیرگی و آن خود بالاتر غفلت است و جمله‌ی بعد «وَ اتَّبَعَ هَواه» نشان میدهد که مقصود از غفلت دل پیروی خواسته‌های زندگی است. -قرآن-۲۰۵-۲۲۷ «قُلِ الحَقُّ مِن رَبِّکُم» ۲۹ مقصود از حقّ قرآن است، زجّاج گفته است: یعنی گفتار پیغمبر از سوی خدا است و حق است و درست نه بمیل خود دیگری گفته: حقّ و حقیقت از سوی خداوند نمودار شد و راهی برای شکّ و دو دلی نماند. -قرآن-۱-۳۲ «وَ اضرِب لَهُم مَثَلًا رَجُلَینِ» ۳۲ ابو الفتوح نوشته: گفتند: اینکه آیات در حقّ دو برادر آمد از اهل مکّه از بنی مخزوم یکی مؤمن و یکی کافر، و گفتند: آیات بر سبیل مثل در رسول آمد و مشرکان مکّه گفتند: اینکه مثل برای عیینة بن حصن زد و برای سلمان فارسی که قصّه‌ی ایشان برفت خدای مثلی زد ایشان را بدو مرد در بنی اسرائیل، دو برادر یکی مؤمن و یکی کافر. -قرآن-۱-۳۸ «وَ کانَ لَهُ ثَمَرٌ» ۳۲ مجمع: کلمه‌ی ثمر با فتح ثاء و میم است و هم با ضمّ هر دو با ضمّ الثّاء و سکون میم قرائت ابو عمرو است. -قرآن-۱-۲۴ طبری: در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- یعنی او طلا و نقره داشت، ۲- انواع مال و سرمایه داشت ۳- باغ و درخت او میوه داشت. نَّا هُوَ اللّهُ رَبِّی» ۳۸ طبری: کلمه‌ی «لکِنَّا»«۸۳» دو جور قرائت شده است، اوّل با الف آخر که چون در معنی «لکن انّا» میباشد همزه‌ی «أنا» ساقط شده است و بجای آن الف بآخر افزوده شده و هر دو نون ادغام شده است، قرائت دوّم «لکن» با تشدید نون و بدون الف زائده آخر و معنی اینکه است: ولی من میگویم او خدای من است.دو جور قرائت شده است، اوّل با الف آخر که چون در معنی «لکن انّا» میباشد همزه‌ی «أنا» ساقط شده است و بجای آن الف بآخر افزوده شده و هر دو نون ادغام شده است، قرائت دوّم «لکن» با تشدید نون و بدون الف زائده آخر و معنی اینکه است: ولی من میگویم او خدای من است. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۵۰-۵۹-پاورقی-۶۰-۶۲ «وَ یُرسِلَ عَلَیها حُسباناً مِنَ السَّماءِ» ۴۰ طبری: یعنی خدا بر آنها عذاب -قرآن-۱-۴۷ -قرآن-۱۷-۲۶ [صفحه ۵۱۸] بفرستد و موجب گرفتاری بر او پرتاب شود مثل تیری که بسوی کسی پرتاب کنند. مجمع: زجّاج گفته است: یعنی عذاب حساب کاری که کرده است باو برسد. «هُنالِکَ الوَلایَةُ لِلّهِ الحَقِّ» ۴۴ مجمع: واو «الوَلایَةُ» با فتح و کسر خوانده شده است و کلمه‌ی «الحَقِّ» با رفع و جرّ قرائت شده است و معنی چنین است: در هنگام گفتگوی کافر و مؤمن اختیار یاری و کومک با خدا است، قتیبی گفته است یعنی در قیامت خدا را دوست میدارند و از پرستش غیر او بیزار میشوند، و دیگری گفته است: یعنی بقیامت اختیار داری خالص و حقیقی برای خدا است که مؤمن را یاری میکند و کافر را مخذول و بیچاره، و کلمه‌ی عقبا، عقبا با سکون و ضمّ قاف قرائت شده است. - قرآن-۱-۴۰-قرآن-۵۵-۶۷-قرآن-۱۱۴-۱۲۴ ابو الفتوح نوشته است: در مصحف عبد اللّه هست «للّه و هو الحق» برای آنکه حقّ صفت خدای باشد، و در مصحف ابیّ هست «هنالک الولایة الحقّ للّه» چنانکه حقّ صفت ولایت باشد. «وَ یَومَ نُسَیِّرُ الجِبالَ» ۴۷ فخر: تسیّر بضم تاء و فتح یاء و رفع لام قرائت إبن کثیر و ابو عمرو و إبن عامر است که فعل غایب مجهول باشد یعنی گردش داده میشود و دیگران «نُسَیِّرُ» با ضمّ نون و کسر یاء و نصب لام خوانده‌اند یعنی ما گردش میدهیم کوهها را، و صاحب کشّاف نقل کرده است «تسیر الجبال» با فتح تاء و کسر سین غیر مشدّد و رفع لام، یعنی کوهها خود میجنبند، و در معنی ممکن است دنباله‌ی سخن جلو باشد یعنی باقیات صالحات در آن روز که کوهها حرکت می- کنند از هر چیزی بهتر است و ممکن است آغاز جمله باشد یعنی در چنین روز چنین و چنان خواهد بود. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱۹۲-۲۰۳ [صفحه ۵۱۹] «وَ تَرَی الأَرضَ بارِزَةً» ۴۷ طبری: یعنی در آن روز همه‌ی زمین را نمودار میبینی چون کوه و درختی جلوگیر نیست، و بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه در دل زمین هست آن روز همه را بیرون آمده و نمودار می‌بینی. -قرآن-۱-۳۰ «وَ عُرِضُوا عَلی رَبِّکَ صَفًّا» ۴۸ تبیان: یعنی آن روز صف بصف و بصورت چند رده نمودار میشوند یا بمعنی یک صف است که همگی در حضور هستند مثل اینکه در یک صف ایستاده‌اند یا آنها را در یک صف باز میدارند و بمعرض حساب میآیند. -قرآن-۱-۳۶ «لَقَد جِئتُمُونا کَما خَلَقناکُم» ۴۸ ابو الفتوح: یعنی باز هم زنده و حاضر شدید و تردید در زندگی بعد از مرگ باقی نماند و معنی دیگر اینکه است که مثل روز اوّل برهنه و دست خالی حاضر شدید. -قرآن-۱-۳۶ «لا یُغادِرُ صَغِیرَةً وَ لا کَبِیرَةً» ۴۹ ابو الفتوح: سعید بن جبیر گفت صغیرهٔ با غیر مشروع چشمک زدن و اشاره کردن و دست بر بدن او مالیدن است و کبیره عمل جنسی با او است، و در نظر ما صغیره و کبیره اضافی و نسبی است و هر گناه نسبت به مهم‌تر که عذابش بیشتر است صغیره است و نسبت بصغیرتر که عذابش کمتر است، کبیره است. -قرآن-۱-۴۰ «إِلّا إِبلِیسَ کانَ مِنَ الجِنِّ» ۵۰ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی از آن دسته ملائکه بود که نام آنها جنّ است، و بعضی گفته‌اند: چون از نظر بنی آدم پنهان است جنّ نامیده شده است که از «جن» بر وزن فعل گرفته شده بمعنی پوشیدن. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: آنها که گفته‌اند: ابلیس ملک نبود باین آیه استدلال کرده‌اند چون جن موجودی است نه آدمی نه فرشته. أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّیَّتَهُ أَولِیاءَ مِن دُونِی» ۵۰ ابو الفتوح: مجالد روایت کرد از شعبی که گفت: روزی حمالی با کوله بارش بیامد و آنرا بر زمین نهاد و گفت: شعبی آیا ابلیس را زن بود گفتم بعروسیش حاضر نبودم دگر باره اینکه آیه بیادم آمد دانستم که فرزند بی‌زن نباشد گفتیم بلی زن بود او را و فرزندان«۸۴»].. -قرآن-۳-۶۵-پاورقی-۳۵۹-۳۶۱ [صفحه ۵۲۰] تأویلات کاشانی: جمله‌ی «کانَ مِنَ الجِنِّ» بجای پاسخ اینگونه پرسش است، چرا ابلیس سجده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نکرد! گفته شده است از جنّ بود یعنی از قوای بدنی بود که در موادّ طبیعت پنهان است و از اینکه جهت پس از آن گفته شده است: -قرآن-۲۶-۴۸ «فَفَسَقَ» که چون گرفتار مادّه و عوارض آن بود در امر حقّ فاسق و نافرمان شد. -قرآن-۱-۱۲ «ما أَشهَدتُهُم خَلقَ السَّماواتِ» ۵۱ مجمع: «اشهدناهم» نیز قرائت شده است و ارتباط اینکه آیه بآیت جلو برای استدلال بر زشتی پیروی شیطان است که او و نسل او در موقع آفرینش حاضر نبودند تا از جائی خبری داشته باشند و شما از آنها استمداد کنید. -قرآن-۱-۳۸ الفتوح: بیشتر مفسّران گفتند ضمیر «هم» در «أَشهَدتُهُم» راجع است با شیاطین، و کلبی گفت راجعست با فرشتگان، و بعضی دیگر گفته‌اند راجعست با کافران، و وجهی دگر در معنی آیه آن گفتند: من ایشان را حاضر نکردم در وقت خلق آسمان و زمین تا از ایشان یاری جویم و کومک من باشند، چنانکه فرمود «وَ ما کُنتُ مُتَّخِذَ المُضِلِّینَ عَضُداً» [من گمراه کنندگان را بیار و یاور معاون نگیرم]]«۸۵». - قرآن-۵۱-۶۵-قرآن-۳۳۸-۳۸۴-پاورقی-۴۴۰-۴۴۲ [صفحه ۵۲۱] «وَ جَعَلنا بَینَهُم مَوبِقاً» ۵۲ مجمع: موبق نام درّه‌ای است بسیار گود، مجاهد گفته است: یعنی میان مؤمنین و کافرین چنین دره‌ای فاصله است، إبن اعرابی گفته است: یعنی میان مشرکین و معبودشان جهنم فاصله خواهد بود، چون مسیح و ملائکه که معبود کافران هستند ببهشت میروند و کافران بجهنّم، فرّاء گفته است: مقصود از کلمه‌ی بین رابطه است نه فاصله و معنی چنین است: روابط کافران با یکدگر موجب هلاک آنها است، حسن بصری گفته است: موبق بمعنی دشمنی است یعنی میان کافران دشمنی قرار دادیم. -قرآن-۱-۳۲ «أَکثَرَ شَیءٍ جَدَلًا» ۵۳ فخر: یعنی آدمی بمطالب جدل و گفتگو زیاد توجّه دارد. -قرآن-۱-۲۵ نیشابوری: بواسطه‌ی خوی جدل که در انسان است گاهی در توحید، گاه در نبوّت بحث میکنند گاه در اصول و گاه در فروع و از اینکه جهت ادیان و مذاهب متعدّد پیدا شده است. [صفحه ۵۲۲] «أَو یَأتِیَهُمُ العَذابُ قُبُلًا» ۵۵ کشف: «قُبُلًا» با ضمّ قاف و باء جمع قبیل به- معنی دسته دسته است، و قرائت مردم کوفه است، و قرائت دیگران بکسر قاف و فتح باء بمعنی برابری و مقابله است، و مقصود از اینکه جور عذاب پیش آمد روز بدر است. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۴۷-۵۶ «وَ مَن أَظلَمُ مِمَّن ذُکِّرَ» ۵۶ فخر: عجب است که اینکه چند جمله‌ی اوّل آیه دلیل قدریّه است و آخر آیه «إِنّا جَعَلنا عَلی قُلُوبِهِم أَکِنَّةً» دلیل جبریّه است و کمتر آیتی است در قرآن که برای عقیده‌ی یک دسته دلیل باشد و باز نظیر آن آیه دلیل عقیده‌ی دسته‌ی دیگر نباشد، و اینکه روش برای آزمایش مردم عالم و متفکّر است نسبت بآنها که مقلّد هستند و نسنجیده سخن میگویند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۱۲۴-۱۶۷ «وَ تِلکَ القُری أَهلَکناهُم» ۵۹ کشف: مقصود مردم نوح و عاد و ثمود است. -قرآن-۱-۳۳ «وَ جَعَلنا لِمَهلِکِهِم مَوعِداً» کشف: حفص با فتح میم و کسر لام خوانده است که اسم زمان باشد یعنی برای وقت هلاک و نابودی‌شان میعاد معیّن بود و با فتح هر دو قرائت شده است تا مصدر باشد، یعنی برای نابودی‌شان و با ضمّ میم و فتح لام قرائت شده است که اسم مفعول باشد یعنی برای مهلک و نابود شدگی‌شان. -قرآن-۱-۳۶ سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۲۷ «اتلُ ما أُوحِیَ» تا آخر، شاید اشاره باشد بآنچه در مفاد داستان اصحاب کهف نوشتیم و دنباله‌ی همان مطالب باشد که اینکه مردم از آنچه شنیده‌اند و در خاطر دارند با تو در میان میگذارند و باز خود هم اظهار نظر میکنند، ولی نباید دل تو با اینکه مردم و سخن آنها باشد بلکه هر چه از سوی پروردگارت میرسد همان را بخوان و بس، و اینکه جور جمله بخصوص «لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ» خود نشانه است که گفته‌های مردم در داستان اصحاب کهف مناسب مقام تو نیست چون همه تبدیل شده است و بچند جور نقل شده ولی تو همان الهام الهی را بخوان که درست است و پایدار ۲- جمله‌ی «لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ» چنانکه در مواقع مناسب گفته شده است همان طور که سخن نمودار و مظهر اراده‌ی آدمی است آفرینش و آفریده‌ها مظهر قدرت و اراده‌ی حقّ هستند و در برابر آن قدرت لا یزال چیزی متصوّر نیست تا تغییر و تبدیل آنها متصوّر باشد، و اینکه گفتار مخالف -قرآن-۴۲-۶۱-قرآن-۴۴۱-۴۷۰-قرآن-۶۸۷-۷۱۶ [صفحه ۵۲۳] نیست با دگرگونیهای آفریده‌ها چون اینکه تحوّلات خود نتیجه‌ی همان اراده‌ی ازلی و کلمات الهی است که تبدیل پذیر نیست و بهر طور که در علم لا یزال معیّن است که باید بموجب زمان و مکان و مقتضی تغییر کند تغییر خواهد کرد و هر گونه وقفه یا تحوّلی دیگر محال است و ناشدنی، ۳- از آیت ۲۸ جمله‌ی «وَ اصبِر نَفسَکَ» تا آیت ۳۱ جمله‌ی «وَ حَسُنَت مُرتَفَقاً» اگرچه روی سخن با پیغمبر است ولی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یادآوری و راهنمائی آن کسان است که بزرگترند و رهبر و اختیاردار شهری و مملکتی و یا لااقلّ چند نفری و افراد خانواده‌ای که اینکه دسته مردم نباید ارزش واقعی نفرات خود را از نظر دور بدارند و چشم برنگ آمیزیهای زندگی بدوزند و بافراد هوا پرست و مفرط دل ببندند و مطیع مردم غافل بشوند و نیروی مادی و معنوی خود را برای آنها بکار برند و بهمین مناسبت در آیت ۲۹ گفته شده است: «أَعتَدنا لِلظّالِمِینَ ناراً» تا اشاره باشد که چشم دوختن بمفرط و هوا پرست ستم است و او هم خود ستمکار است پس چنین راهنما و پیروانش ستمکارند و سزاشان آتش و در آیت بعد جمله‌ی «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا» تا آخر اشاره است که ارزش معنوی ایمان است و آنکه بافراد مؤمن توجّه دارد خودش و پیروانش مؤمن هستند و پاداش آنها بهشت است، ۴- آیت ۳۲ «وَ اضرِب لَهُم مَثَلًا رَجُلَینِ»- تا آخر آیت ۴۵ «عَلی کُلِّ شَیءٍ مُقتَدِراً» دو تشبیه است و داستان برای روشن شدن دستورهای گذشته که کار مردم بیخبر و هوا پرست را بسنجد با آنکه براه راست است و با اندیشه‌ی درست آن یک باغ درست میکند و سرمایه فراهم دارد و گرفتار حادثه میشود و جز افسوس و اندوه چیزی در دست ندارد و یا مثل گیاه بهاری که از باران سرسبز است و آفتاب تموز خشک و پراکنده- اش میکند، ولی اینکه یک با ایمان و دل استوار، ناداری را عیب نمیداند و پیوسته امیدوار است و خوشدل و هرگز اندوه تلف سرمایه‌اش ندارد، ۵- در آیت ۴۰ که گفته شده است «فَعَسی رَبِّی أَن یُؤتِیَنِ خَیراً مِن جَنَّتِکَ وَ یُرسِلَ عَلَیها حُسباناً» یعنی امید دارم خدا بهتر از باغ تو بمن بدهد و آن تو را آسیب برساند و نابود کند جای اندیشه است که چرا مرد پارسا بد دیگری را بخواهد! ولی با دقت در جمله- -قرآن-۳۳۹-۳۵۸-قرآن-۳۸۰-۴۰۴-قرآن-۸۶۹-۸۹۹-قرآن-۱۰۷۶-۱۱۰۳-قرآن-۱۲۶۱-۱۲۹۸-قرآن-۱۳۱۹-۱۳۵۱-قرآن-۱۹۰۲-۱۹۸۷ [صفحه ۵۲۴] های جلو معلوم میشود: جمله‌ی «یُرسِلَ عَلَیها» دلسوزی است و بیدار باش که چون آنکه مؤمن است می‌بیند طرف سخنش مغرور است و منکر همه‌ی حقایق که گفته است: -قرآن-۳۲-۵۰ «ما أَظُنُّ السّاعَةَ قائِمَةً و ما أَظُنُّ أَن تَبِیدَ هذِهِ أَبَداً» یعنی قیامت و نابودی سرمایه برای من مشکوک است، او در جوابش گفته است: بدین اندیشه مباش که ممکن است خدا برای من که هیچ ندارم بهتر بدهد و مال تو را نابود کند، آنگاه اینکه پند و احتمال نمودار شد و معلوم شد دلسوزی او بجا بوده است، ۶- در آیت ۴۷ جمله «حَشَرناهُم فَلَم نُغادِر» چون در دنباله‌ی سخن از مردان کافر و مؤمن و داستان و مرد کافر و مؤمن گفته شده است قرینه است که حشر و فراهم شدن در قیامت منحصر است بانسان که بحدّ وظیفه و تمیز دین و کفر باشد. ولی آدم غیر ممیز و حیوانات حشر و قیامت ندارند. ۷- در آیت ۵۰ گفته شده است «فَسَجَدُوا إِلّا إِبلِیس- کانَ مِنَ الجِنِّ فَفَسَقَ» دو احتمال در اینکه جمله بنظر میرسد: اوّل- چون در فکر آن مردم که قرآن برای‌شان خوانده میشد جنّ موجودی بوده است منفور و مهیب و مؤذی بآنها یادآوری شده است که همان ابلیس که از دسته‌ی جنّ سهمناک است و از آن گریزان هستید از آغاز پیدایش شما آدمیزادها دشمن بوده است تا آن اندازه که فرمان خدا را نبرده است و فروتنی بپدر شما نکرده است، ولی شما در برابر چنین دشمن تسلیم باو هستید چون هوا پرستی و زیاده روی در زندگی مولود وسوسه و تلقین شیطان است که او شرّ است و زشتی و مخالف با سعادت و جلوگیر از اطاعت پیغمبر و رسیدن بدرجات عالیه‌ی انسانی است، دوّم- چون کلمه‌ی جنّ بمعنی نهانی و پوشیده است، و در برابر ملائکه که آفریده‌های مهربان و خوب هستند گفته شده است، شاید بتوان فهمید که در برابر فرشته‌ها و همه‌ی مهربانیها و خوشیها که برای آدم آماده و با سجود و فروتنی هستند یک چیز نهانی و پوشیده‌ای است که دشمن است و نافرمان و اینکه نافرمانی شما دنباله‌ی رابطه و دوستی با همان خاصیّت نهانی است که شما را مفرط کرده است و ستمکار که از همنشینی با مسلمانان فقیر ننگ دارید، ۸- در آیت ۵۷ جمله‌ی «وَ مَن أَظلَمُ مِمَّن ذُکِّرَ» تا آخر شاید اشاره باشد -قرآن-۳-۳۲-قرآن-۳۵-۷۴-قرآن-۳۷۶-۴۰۴-قرآن-۷۰۲-۷۶۴-قرآن-۱۹۴۱-۱۹۷۵ [صفحه ۵۲۵] به اینکه که ستمکارترین مردم آنهائی هستند که عالم شده‌اند و بوسائل کتب و تبلیغات خوب و بد دانسته‌اند ولی از علم خود رو گردان هستند و کار خود را فراموش میکنند و بقدری منحرف و بداندیش میشوند که حرف حساب بخرج‌شان نمیرود و در نتیجه دلپوشیده و گوش سنگینند. در نقل سخن مفسّرین ص ۵۲۲ از امام فخر نقل کردیم که اوّل آیه دلیل است بر اختیار انسان در خیر و شرّ چون گفته شده است: آنکه آیات را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شنید و رو گردان شد ستمکارتر از او نیست و جمله‌های بعد دلیل است که مردم مجبور ببدکاری هستند چون گفته شده است: دلها را در پرده کردیم و گوشها را سنگین از فهم و دریافت سخن حق، لیکن ما میگوئیم: آیات قرآن جملگی یادآوری است و روشنی تاریکیهای درونی آدمی و راهنمائی است بحقّ و حقیقت. و شاید جمله‌های اینکه آیه از اول تا آخر اشاره باشد به اینکه که اگر بکسی حقایق گفته شد و او رو گرداند در نتیجه سختدل و گوشه‌گیر میشود و هرگز راه خود را نمیتواند پیدا کند، و البتّه در برابر اینجور آدم آنکس است که از همه جا بیخبر است و سر خود گرفته، و بهر کاری دست میزند آنچه میتواند میکند معلوم استکه خواه و ناخواه سود یا زیان آن را میبرد، و همان طور که آدمی در کارهای زندگی باندازه‌ی وسائل مادّی و معنوی بهره‌مند و محروم است در عالم دیگر هم بهمین طور است که آنچه داشته و استفاده کرده نتیجه‌ی آنرا می‌بیند و آنچه نداشته یا از دست داده زیانش را می‌بینند، و البتّه چه در اینکه عالم و چه بعالم دیگر آنکه از اوّل وسائل نداشته است رنجش کمتر است و آنکه داشته و از دست داده و بخود ستم کرده است سخت گرفتار میباشد و معلوم است که در اینکه آیه سخن از همین دسته‌ی آخر است، ۹- آیت ۵۸ «وَ رَبُّکَ الْغَفُورُ» تا آخر شاید بفهماند نادرستی اینکه قضاوت مردم را که اینکه دنیا دار مجازات است و هر کاری اثر وضعی دارد و هر که آنچه بد و خوب کند مزد و سزای خود را در همین دوران زندگی می‌بینند. چون خداوند اصل وجود هستی و خیر و رحمت است پس گرفتاری و نیستی و بدی وابسته است به اینکه -قرآن-۱۷۱۶-۱۷۳۹ که مراتب وجودی چگونه برگزار شود و پایان کار بچه صورت درآید، و جمله‌ی «بَل لَهُم مَوعِدٌ» شاید اشاره بهمین انتظار -قرآن-۷۸-۹۹ [صفحه ۵۲۶] آخر مرتبه‌ی تکامل باشد که خیر و رحمت مقتضی وجود است و بقا تا آنگاه که ابزار بدنی در کار است و ممکن است مانند بیماری که نیروی بدنی موجب بهبودی او میشود نیروی علم و ایمان و تربیت او را درست کند و براه راست آرد و چون موعد معیّن آنها رسیده راه رستگاری بپایان رسیده است و هنگام بهره‌برداری از کارهای دوره‌ی زندگی است، پس صریح اینکه آیه است که اگر خدا بازخواست کند از آنچه مردم انجام میدهند باید بشتاب همگی را گرفتار کند ولی آفرینش بر رحمت است که بمانند و از وسائل اختیاری استفاده کنند تا هنگام ناگزیر و مرگ، اینکه است که می- گوئیم: اگر بدکار گرفتار بوده یا نیکوکار در آسایش، هزاران موجب برای زندگی آنها در کار بوده است که باین نتایج رسیده‌اند و گر نه تجربه ثابت کرده است که نیکوکاران و هم شخصیّت‌های بزرگ و پیغمبر و امامان گرفتار بودند ولی ستمکاران و جبّاران بهره‌مند بوده‌اند و شاه و وزیر شده‌اند. [صفحه ۵۲۷]

پاورقی

[۱] مغبون شدن. [۲] بمعنی قطع و گسیختن. [۳] از «آیه» مرادشان معجزه نبود بلکه عذاب بود مانند امم گذشته که در صورت مخالفت با پیغمبران عذاب بر ایشان نازل میشد. [مصحّح] [۴] از اینکه جمله معلوم میشود تقاضای آنان اینکه بوده که چرا عذاب بر ما نازل نمیکنی اگر راست میگوئی. [مصحّح] [۵] تعبیر «بمعبودهای مرده خود متوجّه میشوند» بطور اطلاق درست نیست زیرا معلوم نیست که هر کس از کسی استمداد کرد او را معبود خود گرفته باشد، و نیز لفظ «مرده» صحیح نیست، چه ممکن است از روح آنان کمک خواسته باشد، و روح نمی‌میرد، و استغاثه و فریاد رسی از زنده و مرده شرک و پرستش غیر خدا نیست و غالبا مردم در اینکه گونه مواقع از ارواح کسانیکه در حال حیات بمردم کمک میکردند و بدادشان میرسیدند التماس دعا میکنند نه اینکه آنها را بعنوان دادرس و نجات دهنده مستقلّ در عمل و ناجی مختار در فعل بخوانند. و اینکه نحوه تفکر بیشتر در اثر عدم دقّت در مسئله است، شرک یعنی برای غیر خدا اراده مستقل قائل بودن و از کجا اهل کشتی دارای چنین فکری بوده‌اند، و اینکه خود سوء ظن بمسلمین است و حمل فعل آنان بأسوء آری میتوان گفت از غیر خدا پناه خواستن صحیح نیست و فائده‌ای هم ندارد، و البتّه هر کس فائده دید در مقام اینکه من یا دیگری آنرا صحیح بداند یا نداند نخواهد بود و اگر فائده‌ای ندید خود میفهمد که از شیخ عبد القادر و امثالش کاری ساخته نیست. [مصحّح] [۶] صیغه أمر غائب را با لام ذکر کنند مانند «لیضرب» و امّا امر حاضر صیغه خاصّ دارد مثل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«اضرب» و «لتفرحوا» که امر است و با تاء قرائت شده لغهٔ فصیح نیست. و ابو الفتوح گوید: ابو یعقوب فلیفرحوا را بیاء خواند و موافقت کرد با جمله قرّاء برای آنکه لام امر غائب را باشد، و تاء خطاب را و جمع ایشان درست نباشد. [مصحّح] [۷] ید: بمعنی دست و قدرت و نیرو که در اینکه شعر بمعنای دوّم استعمال شده است.[۱] [۹] «باذن اللّه» یعنی ایمان جز بأمر و اذن و تمکین و آزاد گذاردن و اختیار دادن من بندگانرا نباشد و همه اینکه امور را به آنها داده‌ام، و چنین خواسته‌ام که بزور کسی مؤمن نشود، و ایمان جز بهمان طریق که خواسته‌ام حاصل نخواهد شد. [مصحّح] ۱[۱] [۱۱] آیه مکّی است یعنی قبل از هجرت نازل شده و سوره بقره و آل عمران و مائده و انفال و توبه مدنی است یعنی پس از هجرت نازل شده و لازمه کلام اینستکه مانند سوره‌هائی که تا کنون نازل شده خواسته شود نه آنهائیکه بعدا نازل میشود. [مصحح] [۱۲] چون احباط بمذهب ما باطل است و قبلا ذکر شد، و ابو الفتوح گوید: آنچه کرده باشند در دنیا محبط بود ایشان را یعنی واقع بود بر وجهی که بر او هیچ ثواب نباشد از آنجا که علی خلاف ما أمر به ایقاع کرده باشند چون چنین بود وقوع ندارد و بر آن استحقاق ثوابی نبود، آنگه آنرا بر توسّع حبوط خواند و اینکه تفسیر هر لفظی است که در قرآن و اخبار آید که احباط باشد یا آنچه معنی احباط دارد و آنچه کرده باشند باطل بود از اینکه وجه که گفتیم نه از طریق احباط که ما بطلان در اینکه مجموع بیان کردیم. [مصحّح] ۱ [۱۳] ابو الفتوح گوید: گفتند نام اینکه پسر «کنعان» بود و گفتند «یام» بود و دور بود از او و در کشتی نبود- انتهی. و استاد ما مرحوم شعرانی گوید: بقول اهل کتاب «کنعان» نواده نوح است، و آنها یام را نمیشناسند و از اینکه یک پسر نوح مخالفت پدر کرد و غرق شد خبر ندارند، و اینکه واقعه خاصّ قرآن است و اینکه اهل کتاب گویند حکایات قرآن از تورات گرفته شده صحیح نیست و اگر چنین بود هیچ علّت نداشت اینکه حکایت بر آن مزید شود. [مصحّح] [۱۴] کنعان نام پسر ناصالح نوح است. [۱۵] استاد شعرانی [ره] فرموده: علماء نصاری و مفسّران انجیل گویند طوفان نوح عام نبود و همه‌ی زمین را فرا نگرفت بلکه همان نواحی ارمنستان و عراق و اطراف آن بود و گویند مراد بهمه زمینی است که در حوزه‌ی دعوت نوح بود چنانکه در کتاب تورات آمده است همه مردم جهان برای خرید گندم بمصر آمدند. امّا معترفند که کشتی بر کوه آرارات نشست پس از فرو رفتن آب. و کوه آرارات بیش از پنج هزار متر از سطح دریا مرتفع است و اگر آب چنان بود که از کوه بالا رفته بود باید اکثر دنیای آنروز یا همه آنرا آب گرفته باشد مگر گویند کشتی بر مرتفعترین قلّه آرارات ننشست بلکه بر یکی از قلال دامنه آنکه از نواحی اطراف عراق بلندتر بود اما نسبت بممالک مجاور مانند آذربایجان و کردستان و شام گودتر بود نشست و علمای طبیعی و معرفهٔ الارض گویند در دوره چهارم طوفان عام در اکثر نواحی کره زمین پدید آمد و آثار و علائم آن هنوز پیداست و آنرا نسبت بآب شدن توده‌های متراکم یخ و برفهای بسیار قدیم میدهند که بعللی یکباره ذوب شد و رودها و چشمه‌ها روان گردید و آب باران بسیار مزید بر ذوبان آنها گردید و معتقدند بسیاری دریاچه‌ها که در میان کوهستانهای مرتفع موجود است از آن دوره است، و اللّه اعلم. [مصحّح] [۱۶] آنانکه بفتح خوانده‌اند گویند از مضاف الیه کسب مبنیت کرده است. و توضیح مطلب آنستکه بعض اسماء شایعه‌اند برای همه چیز و بعضی مخصوصند و اسماء شایعه بر دو قسمند پاره‌ای مبنی هستند مثل «أین» و «کیف» و «متی» چون متضمّن معنی حرفند، و بعضی معربند مانند «مثل» و «یوم» و اینکه قسم دوّم شدید الاستعدادند برای مبنی شدن چون شبیهند به اسماء شایعه مبنیّه و با اندک بهانه‌ای مبنی میشوند، و امّا اسماء مخصوصه که شایع نیستند مانند «غلام» و «رجل» استعداد مبنی شدن ندارند از اینکه جهت «مثل» و «حین» با آنکه معربند ممکن است باضافه بمبنی مبنی شوند و اما «غلام» و «رجل» باضافه بمبنی مبنی نمیشود. و آنانکه بکسر خوانده‌اند گویند مضاف الیه «خزی» است. [مصحّح] [۱۷] مر: با ضم اول و تشدید دوم بمعنی تلخ. [۱۸] بنظر میرسد که مراد از «إِلّا ما شاءَ رَبُّکَ»آن باشد که خداوند پاره‌ای از موحّدین را که بسببی در دوزخ معذّب شده‌اند ببخشد و پس از آنکه لختی عذاب دیدند بشفاعت انبیاء و اولیاء و ملائکه آنها را نجات دهد چنانکه در حدیث حمران بن اعین از حضرت باقر [ع] در تفسیر برهان نقل شده است. [مصحّح] [۱۹] مردم همه مختار آفریده شده‌اند و خداوند چنین خواسته است لذا هر چه از انسان سر زند چه طاعت چه معصیت به اختیار خود اوست و خداوند نخواسته که کسی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجبور در پـذیرش حق باشـد و اگر چنین نبود همه یـک ملت بودنـد ولی بـا جبر و انسان مجبور دیگر انسان نیست بلکه ماننـد جماد است و در آن صورت تکلیف و ثواب و عقاب معنی نداشت. [مصحّح] [۲۰] علم الهی صفت ذاتی حقّ است و معلول و مولود نیست و ظاهرا مراد از لفظ «مولود» «مطابق» باشد. [مصحّح] [۲۱] یعنی برای رحمت و آمرزش آفریده، اگر گفته شود «رحمت» مؤنّث است و بایستی «لتلک» میگفت، گوئیم تأنیث رحمت حقیقی نیست و اشـکالی ندارد مانند «إِنَّ رَحمَتَ اللّهِ قَرِیبٌ مِنَ المُحسِنِینَ» که «قریبهٔ» نیست. و همچنین «هـذا رحمـهٔ ربّی» که «هذه» نیست چون مراد فضل و انعام است. [مصـحّح] [۲۲] اگر پرسـی آیه‌ی «وَ لَو شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النّاسَ أُمَّةً واحِدَةً»[اگر خداونـد میخواست همه‌ی مردم را یـک ملت قرار میـداد] بـا آیـات «کانَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِیِّینَ‌بقره ۲۱۳» و نیز آیه «وَ مـا کـانَ النّاسُ إِلّا أُمَّةً واحِدَةً فَاختَلَفُوا»آیا منافات نـدارد! گوئیم: نه زیرا اینکه دو آیه حکایت و خبر از دوران قبل از نوح [ع] میباشد چنانکه در روایت کافی از حضرت باقر علیه السّلام است و مردم در آنوقت بحسب عقل و فطرت خود رفتار می‌کردنـد نه مؤمن بودنـد و نه کافر و دوران ابتـدائی را می‌گذراندنـد و اختلافی پیش نیامـده بود تا محتاج به احکام و قوانین اجتماعی مضبوط باشـند و در سایه‌ی آن زندگانی کنند و چون جمعیت بسیار شد اختلاف و تنازع کم کم در گرفت و نیاز بقانون پیـدا شـد، خداونـد انبیاء را فرسـتاد. چنانکه در ذیل آیه دارد «فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِیِّینَ مُبَشِّرِینَ وَ مُنذِرِینَ وَ أَنزَلَ مَعَهُمُ الکِتابَ بِالحَقِّ لِیَحکُمَ بَینَ النّاسِ فِیمَا اختَلَفُوا فِیهِ»و در آیه دیگر فرمود «شَرَعَ لَکُم مِنَ الـدِّینِ مـا وَصّی بِهِ نُوحاً الایه» پس معلوم شود مراد از اینکه دو آیه زمانیست که هنوز برخوردهای اجتماعی پیش نیامده بود تا نیازی بوضع قوانین اجتماعی باشد. و مراد از آیه‌ی «وَ لَو شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النّاسَ أُمَّةً واحِدَةً وَ لا یَزالُونَ مُختَلِفِینَ»اختلافی است که پس از ارسال رسل شده چنانکه در ذیل آیه‌ی سوره بقره بعد از «لِیَحکُمَ بَینَ النّاسِ فِیمَا اختَلَفُوا فِیهِ»گویـد «وَ مَـا اختَلَفَ فِیهِ إِلَّا الَّذِینَ أُوتُوهُ مِن بَعـدِ ما جاءَتهُمُ البَیِّناتُ بَغیاً بَینَهُم الایه» و اینکه اختلاف غیر از آن اختلافی است که قبـل از ارسـال رسل بود بلکه اختلافی است که با انبیاء داشـتند و در پـذیرش حق و دین خـدا اختلاف میکردنـد، دسته‌ای بـدلیل عقل یا بهر دلیل دیگر ایمان می‌آوردند و دسـته‌ای از روی بغی و در اثر هواهای نفسانی و عدم پیروی عقل مخالفت میکردنـد و چون خداونـد خواسـته است که انسـان در انتخـاب آزاد باشـد و به الزام و اجبار او را وادار بپـذیرش راهی نکنـد تا بحق مسـتوجب عقاب یا مستحق ثواب شود لذا او را مختار آفریده و باو عقل داده و راه راست را توسط انبیا نموده است. و اگر میخواست همه را آنطور می‌آفریـد که چاره‌ای جز قبول حق نداشـته باشـند و در آنصورت امـهٔ واحده بودند و اختلافی نبود اما از جمله‌ی «وَ لا یَزالُونَ مُختَلِفِینَ»پیدا است که چنین چیزی نخواسـته است. و ممکن است «لَجَعَلَ النّاسَ أُمَّةً واحِدَةً»را بر یک آئین مثل آئین ابراهیم یا موسی یا عیسی معنی کرد چنانکه در سوره‌ی مائده: ۵۰ «لِکُلٍّ جَعَلنا مِنکُم شِرعَةً وَ مِنهاجاً وَ لَو شاءَ اللّهُ لَجَعَلَکُم أُمَّةً واحِدَةً»را بعضی چنین معنی کرده‌اند. [مصحّح] [۲۳] ممکن است تأویل الاحادیث بمعنی باز گرداندن حادثه‌ها، و یا پیشـگیری از ضررهای لازمه‌اش باشد چنانکه در قضیّه قحطی هفت سال، انبار کردن گندمها را با خوشه در سالهای فراوانی قبل از قحطی دسـتور داد و بدین وسـیله جلوگیری نمود. [مصحّح] [۲۴] مراد از «غیابت الجب» جائی است که قبل از رسیدن بآب برای لایروبی یا جهات دیگر تهیّه می‌کنند، و میتوان در آنجا کسـی را زندانی و پنهان کرد. [مصحّح] [۲۵] «و همّ بها» را میتوان چنین معنی کرد که بر آن شـد که زنک را بزند و از خود برانـد و نیز «همّت» را میتوان گفت چون یوسف تن در نـداد زن خواست او را با فشار وادار کند و علماء علم ادب گفته‌اند جواب «لو لا» بر آن مقدّم نمیشود. [مصـحّح] [۲۶] برهان ربّ همان مقام عصـمت است و عقل سرشاری که خداونـد باو داده بود تا بفهمـد که چنانچه با او دست بگریبان شود و بخواهـد او را ز خود برانـد خواهنـد گفت که برای عمل قبیح با وی گلاویز شده و لذا فرار کرد و زلیخا یا راعیل از پس پشت پیراهن او را کشـید و پیراهن درید و دلیل شد بر امتناع یوسف. [مصـحّح] [۲۷] اینکه کلام با آیه‌ی شـریفه‌ی «إِنَّ عِبادِی لَیسَ لَکَ عَلَیهِم سُلطانٌ»[ای شیطان تو بر بندگان مخلص من سلطه و غلبه نخواهی داشت] سازگار نیست، و اساسا «فَأَنساهُ الشَّیطانُ ذِکرَ رَبِّهِ»بقرینه‌ی «وَ ادَّکَرَ بَعدَ أُمَّةٍ»ضـمیر مفعولش راجع بآن مردی است که از زندان نجات یافت نه یوسـف صدیق علیه السلام. [۲۸] فرعون خواب دید نه عزیز. [مصحّح] [۲۹] «ادّکر» یعنی بیادش آمد آنچه را که شیطان از یادش برده بود، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ضمیر مستتر در «ادّکر» بهمان کس بر میگردد که ضمیر مفعول در «أنساه» برمیگردد، و روایاتی که در ذیل اینکه آیات در تفاسیر ذکر شده و ضمیر مفعول «انساه» را به یوسف برگردانده اکنون احادیث مرسلی هستند که سند آن بتمامی ذکر نشده و نمیدانیم که راویان آن چگونه مردمی هستند لذا هیچگونه قابل اعتماد برای مردم دانشمند و اهل فن نیست، و در اینکه مختصر مجال آن نیست که بیش از اینکه سخنی گفته شود جز اینکه لازم بتذکر است که کلمه «رب» در اینکه آیات در چندین موضع ذکر شده و مراد از همه یکی است و آن فرعون مصر است نه خداوند متعال مثل «فَیَسقِی رَبَّهُ خَمراً» «اذکُرنِی عِندَ رَبِّک» «فَأَنساهُ الشَّیطانُ ذِکرَ رَبِّهِ» «ارجِع إِلی رَبِّک» که در همه اینکه موارد مراد ملک مصر است نه خداوند، و چنانچه مراد «خدا» بود مناسب بود «ذکر اللّه» گفته می‌شد. [مصحح] [۳۰] کلام جبّائی بحقیقت نزدیکتر است از گفتار دیگران و همه میدانند که شخص متّهم اگر کوچکترین کلامی بگوید که از آن کمترین احساسی بجرم شود قاضی او را تبرئه نخواهد کرد، و اینکه یوسف علیه السّلام صریحا بگوید «من خود را از گناه بری نمیدانم» خود نحوه اقراری است، و هرگز شخص عامی چنین کلامی در چنین موقعیّتی نخواهد گفت تا چه رسد به پیغمبری مانند یوسف صدیق که با آنهمه عقل سرو کارش با وحی و الهام خداوندی است. [مصحح] [۳۱] صاحب کشف الاسرار عامی مذهب و صوفی است و اینکه سخنان از وی بعید نیست زیرا که آزاد است و هرچه بذهنش آمده نوشته است. [مصحح] [۳۲] اصل دعا اینگونه ذکر شده «اللّهمّ انّی اسألک بخیرک من خیره، و اعوذ بک من شرّه و شرّ غیره» [۳۳] در اینکه مجلّدات آنچه در مقام تفسیر و توضیح آیات [نه در ترجمه] میان دو قلاب [] آوردیم از مصحّح است. و ما بدانجهت آوردیم که مطالبی بود که ناگزیر باید در جای خود گفته شود تا نتیجه‌ی مطلوب حاصل شود و اخلال بآن را جائز نمیدانستیم. و در اینجا خاطر نشان ساختن اینکه مطلب لازم است که توجّه کنیم برادران یوسف یکروز میگفتند یوسف را باید نابود کرد چرا که مزاحم ما است و محبّت پدر یکسره معطوف باوست. و امروز میگویند «خذ احدنا مکانه» یعنی خود را فدای برادر میکنند، و نتیجه‌ی آن طرز تفکّر آنهمه اندوه، و ناراحتی و بدبختی و مذلّت بود که بر ایشان پیش آورد و روزگارشان را سیاه ساخت. و در اثر اینکه فکر اخیر که فداکاری و ایثار است همه‌ی از دست رفته‌ها بآنان بازگشت و یوسف گم گشته هم پیدا شد. و اینکه خود درسی است برای هر جمعیّت و امّتی که اگر قدرتمندان بخواهند دیگران را فدای خود کنند بدبختی و عدم امنیّت و همه شرور بر آنها چون باران میبارد، و اگر بعکس خود را برای جامعه خواهند نه آنانرا فدای خود همه نوع خیرات و خوشیها و امنیتها و موجبات سعادت برایشان فراهم خواهد شد. [مصحّح] [۳۴] ظاهرا مراد مرحوم حکیم سیّد آقا بزرگ شهیدی معروف باشد که در فلسفه استاد وی بوده است. [مصحّح] [۳۵] خواب و رؤیای صادقه مخصوص بانبیاء و مردمان مؤمن نیست زیرا بسیار دیده شده که اشخاص غیر مؤمن خوابی دیده‌اند و بعد بصورتی تحقّق خارجی یافته و خواب ملک مصر خود نمونه‌ی خوبی برای عدم انحصار خواب صحیح و رؤیای صادقه برای مؤمن است. [مصحّح] [۳۶] استاد ما مرحوم شعرانی در پاورقیهای تفسیر ابو الفتوح فرموده «بمذهب خداپرستان هیچ چیز مؤثّر نیست در ایجاد، غیر اراده پروردگار، و اینکه اسباب طبیعی که مشاهده می‌کنیم مانند ابر و باد و ماه و خورشید در پرورش حیوان و نبات و دیگر چیزها هیچیک خود مؤثّر نیستند و حکما آنها را معدّ گویند [یعنی مهیّا کننده] مانند آنکه خاک و گل را کسی مهیّا کند تا سازنده خانه سازد و از اینکه جهت معدّات و اسباب معدوم می‌شوند و مسبّبات میمانند، و اگر اینها علت وجود بودند پس از معدوم شدن آنها مسبّبات هم معدوم می‌شدند، بلکه بناء هم معدّ است برای بقای خانه و فرشتگان خداوند مأمور حفظ و نگهداری همه چیزند و همچنانکه قوای غیر شاعره مانند کهربا و برق و امثال آن ما را احاطه کرده قوای شاعره که ملائکه‌اند هم هر موجودی را احاطه کرده است. [مصحّح] [۳۷] مقصود بای بسم اللّه فاتحهٔ الکتاب است و سین و النّاس در سوره‌ی آخر قرآن. [۳۸] داستان من و شما و عشقم داستان او است که آب بمشت گرفته و انگشتانش کنج آن ندارد. [۳۹] از دوستی چنانم که گوئی آب بدست نگاه میدارم. [۴۰] آنکه دنیا را دوست بدارد مانند کسی است که آب در چنگ گرفته و شکاف انگشتان بدو خیانت کنند. [۴۱] اینکه نقل که از إبن عبّاس شده معتبر نیست و از کتاب وحی چنین عملی معقول نیست زیرا رسولخدا صلّی اللّه علیه و آله خود مراقبت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مینموده و آیا ترا پس از ضبط نویسندگان وحی خود مکرّر چه در نماز و چه در غیر نماز میخوانده و مسلمین می‌شنیدند اگر چنین عیبی رخ میداد همه می‌فهمیدند و تذکّر میدادند و اینکه مطلبی نیست که بخبر یکتن از روات و یا قرّاء بتوان پذیرفت. [مصحّح] [۴۲] در روایاتی چند از طریق مخالف و موافق یعنی شیعه و سنّی آمده است که مراد از «مَن عِندَهُ عِلمُ الکِتابِ»علی [ع] است و پاره‌ای اشکال کرده‌اند که چون اینکه سوره مکّی است و علیّ[ع] در آن زمان بسیار جوان بوده سران قریش و پیران قوم که حاضر بپذیرفتن نبوت پیغمبر نبوده‌اند چگونه به شهادت جوانی نبوّت پیغمبر را میپذیرفته‌اند!؟ بخصوص اینکه پسر عمّ و از خویشان نزدیک پیغمبر است و در اینصورت شهادتش چه فایده‌ای برای مشرکین دارد. و نیز گفته‌اند شهادت خدای نادیده بر نبوت پیغمبر برای کافران چه سودی خواهد داشت!، در جواب از مکّی بودن سوره گوئیم آن مسلم نیست، و از قتاده نقل کرده‌اند که گفته است اینکه سوره مدنی است جز یک آیه «لا یَزالُ الَّذِینَ کَفَرُوا تُصِیبُهُم بِما صَنَعُوا الایهٔ» و جواب از اشکال دیگر آنکه شهادت خداوند به ترویج آئین پیغمبر است و فرستادن آیات و معجزات، و شهادت علی [ع] به اقامه برهان و دلیل. [مصحّح] [۴۳] اینکه مرد آخرین فرد از ملوک غسّان است، تاریخ الخمیس گوید: رسول خدا [ص] به وی نامه نوشت و او ایمان آورد و تا ایّام خلافت عمر باقی بود، به حجّ آمد در طواف مردی فزاری پایش بر حاشیه‌ی عبای وی رفت و عبا از دوشش بیفتاد، جبله برگشت و بر وی سیلی زد، صورت فزاری آسیب دید، به عمر شکایت برد، عمر جبله را حاضر و جریان را پرسید، جبله اقرار کرد. گفت: اکنون اینکه مرد میتواند ببخشد و نیز حقّ دارد همچنان قصاص نماید، جبله گفت: «انا ملک و هذا سوقی» من پادشاهم و او مردی عادی است چگونه چون منی را قصاص کند، عمر گفت: «الاسلام سوّی بینکما» اسلام هر دو را در احکام مساوی دانسته، جبله گفت: پس من به نصرانیّت باز خواهم گشت، عمر گفت آنگاه باید توبه کنی و گر نه گردنت را خواهم زد. جبله ساکت شد. گویند چون به دیار خود بازگشت مرتدّ شد. [مصحّح] [۴۴] خانه کعبه در طول تاریخ مورد احترام همه‌ی ملیین یعنی آنها که به انبیاء خدا ایمان آورده‌اند بوده و همه در وجوب احترام آن متفقند، و در دین مقدّس اسلام بسیار محترم شمرده شده تا آنجائیکه اگر بدهکار فراری را طلبکارش در حرم دید حقّ تعرّض باو ندارد بلکه از سلام کردن باو که مبادا بترسد نهی شده است. سماعهٔ بن مهران گوید از امام صادق علیه السّلام پرسیدم مردی بمن بدهکار بود و نمیداد مدّتی او را ندیدم تا روزی در مکّه در طواف او را یافتم میتوانم از وی در آنجا حقّ خود را مطالبه نمایم، فرمود: «لا، لا تسلّم علیه و لا تروّعه حتّی یخرج من الحرم» نه نمیتوانی و سلام هم باو مکن مبادا بترسد و او را بگذارد تا از حرم خارج شود آنگاه میتوانی مطالبه حقّ خود کنی. [کافی] [مصحّح] [۴۵] نام دو قبیله از قبائل عرب است که در زمانهای قدیم در مکه سکنی داشتند. [مصحح] [۴۶] اینکه کلام آنگاه درست است که «تهوی الیه» باشد و حال آنکه «تهوی الیهم» است و ضمیر جمع بذریّه باز گردد نه بخانه. [مصحّح] [۴۷] ظاهرا مراد از «دین ما» احکام تکلیفیّه باشد نه اصول اعتقادیّه که اگر عقل صحّت آنرا درک نکند ایمان محقق نمیشود. [مصحّح] [۴۸] نظیر اینکه آیات در سوره بقره از آیه ۲۹ به بعد گذشت با اینکه فرق که در آنجا نسبت بآدم داد و در اینجا نسبت به بشر و نوع انسان، و بنظر میرسد که در آنجا مراد جنس باشد نه اسم خاص، و اگر چنین نظری درست باشد منافاتی میان آیات آن سوره و اینکه سوره نیست. [مصحح] [۴۹] «إِنّا کَفَیناکَ المُستَهزِئِینَ» آیه ۹۵ رسولخدا [ص] را دلداری میدهد و نیرو میبخشد که حوصلهات از گفتار اینکه جهال تنگ نگردد و ناراحت مشو که ما بحساب آنها در همین دنیا بزودی خواهیم رسید، مورخین گویند عاص بن وائل در روز بارانی با دو پسرش سواره بگردش رفت و بدره‌ای پیاده شد همینکه از شتر پای بر زمین نهاد فریادی کشید که کژدمی پایم را گزید هر چه جستجو کردند چیزی نیافتند و پایش چون گردن شتری شد و مرد. و اما حارث بن قیس بن طلاطله ماهی شوری خورد و تشنگی سختی بر او دست داد و مرتب آب میخورد و رفع نمیشد و فریاد میکشید و میگفت خدای محمّد مرا کشت. و اما اسود بن عبد المطلب را پیغمبر [ص] نفرین کرد که کور شود و فرزندش را نبیند، روزی کنار درختی بانتظار آمدن فرزندش از سفر نشسته بود که گویا چیزی با چشمش تصادم کرد و نابینا گشت و پیوسته سر خود را بدرخت میکوفت و فریاد میکشید و فرزندش را ندیده مرد. و اما ولید بن مغیره از کنار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردیکه تیر میتراشید گذشت لاشه‌ای پایش را بخراشید و چیزی نمینمود لکن پس از اندکی آماس کرده و از همان درد بمرد. و اما اسود بن عبد- یغوث روزی از سرای خود بیرون شد و باد سموم روی او را سیاه کرد و چون بمنزل بازگشت او را نشناخته بیرون کردند وی همی رفت و فریاد میکرد که خدای محمّد مرا کشت [مصحّح]. [۵۰] یکتن از مفسّرین اواخر از جمله و الخیل و البغال- لترکبوها استفاده کرده است که گوشت آنها حرام است و از جمله «لحما طریا» استفاده کرده که همه گونه حیوانات دریائی و ماهیها چه با فلس چه بی‌فلس همه حلالند و اینکه نوع فتاوی معوج از مردم بی‌اطلاع در زمان ما بسیار دیده میشود و «لحما طریا» مجمل است نه مطلق. [مصحح] [۵۱] اهل عراق معتقد به رجعت بودند و اشکال منقول از إبن عباس واضح البطلان است. [۵۲] تامک: کوهان بلند و فربه، و قرد: شاخه‌ی باریک و پشم و موی ریخته، نبعه: شاخه‌ی درختی که از آن تیر می‌سازند، سفن: رنده و ابزار تراش. [۵۳] اینکه جمله بیان «تولوا» است ایشان با اینکه نعمت خدا را دیدند باز رو میگردانند و زیر بار حقّ نمیروند. [مصحّح] [۵۴] نهی از نقض عهد اختصاص بعهد مؤکّد ندارد که چنانچه مؤکد نبود نقص جایز باشد، بلکه در اینکه مقام گناه سوگند و پیمان مؤکّد را گوشزد مینماید که بزرگتر و سخت‌تر است. [مصحّح] [۵۵] پسودن حجر بمعنی دست مالیدن یا بوسیدن حجر الاسود است. [۵۶] خرقاء و حمقاء هر دو لفظ مؤنث است و مذکر آن أخرق و احمق میباشد، بنا بر اینکه وصف‌اند نه اسم و پاره‌ای گویند نام آن زن ریطه بنت عمرو بوده است. و لکن حقیقت آنستکه اشاره بزنی معهود و مخصوص نیست بلکه مثلی است زیرا اگر زنی معروف بود اختلاف در اسم پیدا نمیشد. [مصحح] [۵۷] نهک ترجمه «حجنه» است که بر سر دوک مینهند، و با دریسه تخته‌ی گردی است که بر آخر دوک نصب میکنند برای جلوگیری از ریختن رشته‌ها از بیخ دوک. [مصحح] [۵۸] اینکه گونه اخبار از جمله اخبار آحاد است که قابل اعتماد نیست و سید مرتضی رضوان اللّه علیه اینکه قصّه را در تنزیه الانبیاء بنحوی نقل کرده و بحث مفصلّی نموده و میفرماید «اذا تمنی» یعنی اذا تلاـ و بشعر حسان بن ثابت تمسک جسته است که گفته. «تمنّی کتاب اللّه اوّل لیله || و آخره لاقی حمام المقادر» یعنی در اول شب کتاب خدا را قراءت میکرد، و در پایان شب مرگ وی رسید. و ظاهرا چنانکه بعضی گفته‌اند پیغمبر اکرم [ص] که مشغول قراءت بود و کفار تماشا می‌کردند رسول خدا قراءت فرمود «و مناهٔ الثالثهٔ الاخری» آنان گفتند تلک الغرانیق تا آخر و شنونده سهو کرد و گمان کرد که از رسول خدا است و سهو بر راوی جایز است [مصحح]. [۵۹] یعنی نتوانستم شکیبائی کنم. [۶۰] إبن الراوندی احمد بن یحیی مروزی است که ساکن بغداد بوده و از متکلّمین معتزله است و بر مذهبی استقرار نداشته، لذا برخی او را زندیق دانند و چنانکه از إبن ندیم نقل شده گوید ابتداء خوش سیرت و نیکو مذهب بود و با شرم، لکن اینکه صفات را از دست داد. بسبب جهاتی که بر او عارض شد و اینکه علمش از عقلش بیش بود. وی در سال ۲۵۰ یا ۲۴۵ درگذشت. و إبن اعرابی محمّد بن زیاد کوفی مردی است ادیب و لغوی و شاعر و راوی شعر و حافظ که در ۲۳۱ وفات کرده است [مصحّح]. [۶۱] تعبیر به «اذاقه لباس» شده که بمعنی چشاندن است و لباس چشاندنی نیست لذا گویند در اینکه مقام به اصطلاح علمای بیان تجرید استعاره است، چون لباس پوشش است برای شخص از گرما و سرما، حوادث روزگار هم چون بر انسان فرود آید او را همچنان مانند لباس فرا گیرد و چشیدن بمعنی درک و احساس است [مصحّح]. [۶۲] استاد ما مرحوم شعرانی در پاورقی تفسیر ابو الفتوح فرماید: «حکما گویند اقسام علم منطق از جهت ماده پنج است اوّل آنکه ببرهان و دلیل یقینی مطلبی را بر دیگری ثابت کنند. دوّم آنکه بدلیل ظنی و مرغوب. سوّم آنکه مسلّمات خصم وی را مجاب کنند بوجه نیکو. چهارم آنکه مغالطه کنند و بسخنان باطل بر خصم فائق گردند، پنجم آنکه بشعر و تخییل حجّت آورند. خداوند بسه وجه اوّل امر فرمود، چون مغالطه و شعر مناسب اثبات اصول و فروع دین نیست. اوّل فرمود سوی پروردگار خویش خوان بعقل و دلیل و حکمت، و آنرا حکماء برهان گویند، دوّم بدلیل ظنی و مرغوب و موعظه و پند، و آنرا حکما خطابه گویند و از اینکه دو گذشته مجادله در سخن و اسکات مخالف را بوجه نیکو کن، و آنرا حکما جدل گویند، و اینکه از معجزات علمی قرآن است. [مصحّح] [۶۳] قصّه‌ی «سبت» را مؤلّف محترم رضوان اللّه علیه در سوره بقره ذیل آیه ۶۵ و اعراف آیه ۱۶۱ اجمالا بیان کرده و مسخ شدن یعنی بصورت بوزینگان درآمدن آنها را تقریبا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مسخ معنوی گرفته نه صوری، ولی از آیه «وَ لَو نَشاءُ لَمَسَخناهُم عَلی مَکانَتِهِم فَمَا استَطاعُوا مُضِیًّا وَ لا یَرجِعُون»در سوره یس آیه ۶۷ چنان فهمیده می‌شود که تهدید بمسخ ظاهری و صوری است زیرا میفرماید «فَمَا استَطاعُوا مُضِیًّا وَ لا یَرجِعُون»یعنی نخواهند توانست حرکت کنند و نه بصورت اوّل بازگردند. در هر حال مسخ یکی از عقوبتهائی است که بموجب اخبار و تواریخ در امّتهای گذشته بعضا صورت گرفته، و اگر مراد مسخ معنوی باشد عقوبتی نیست بدانسان که خود انسان توجّه کند و موجب سرشکستگی و رسوائی خود میان مردم بداند، و چنانچه عقوبت باشد ناگزیر باید نوعی باشد که معلوم دیگران باشد و عبرت گیرند، و مسخ معنوی چنین نیست. و دو مطلب دیگری که باید تذکر داده شود یکی اینستکه اینکه قصّه را یهود زمان نزول قرآن میدانستند و نزد آنان معروف بوده ولی امروز از آن خبر ندارند و نه در تورات و نه در احادیث آنان چنین قصّه‌ای روایت نشده و اینکه دلیلست که قصص قرآن از تورات مأخوذ نیست. و دوّم آنکه اینکه عقوبت بجهت آن حیله و مکری است که یهود با احکام خدا کردند و روز شنبه ممنوع از گرفتن ماهی بودند با حیله‌ای که اختراع کردند بماهی گرفتن پرداختند و چنین می‌پنداشتند که مخالفتی با احکام الهی نشده و بریء الذّمه خواهند بود، خداوند آنها را مسخ نمود تا دیگران بدانند که حیله در احکام جایز نیست، و اگر گوئی: پس معنی اینکه حدیث که امام علیه السّلام می‌فرماید «نعم الحیلة الفرار من الحرام الی الحلال» چیست! گوئیم معنی اینستکه از حرام دست باز داشتن و دوری گزیدن و بسوی حلال رفتن بهترین حیله‌ها است. و حیله مشروع ترک حرام کردن و بجای آن حلالرا انجام دادن است. نه با حیله حرام را حلال کردن [مصحّح]. [۶۴] استاد ما مرحوم شعرانی اعلی اللّه مقامه در پاورقی ابو الفتوح فرموده است «اینکه آسمانها که در اخبار معراج است نه بوصف آسمانهای هیئت قدیم است و نه آنکه متجدّدین مانند شهرستانی در الهیئة و الاسلام و غیر آن گفته‌اند چون در هیئت قدیم افلاک را قابل خرق و التیام نمیدانستند که بتوان از آن گذشت هر چند دلیل آن منحصر بفلک نهم بود و در اصطلاح شهرستانی آسمان عبارت از مدارات و خطوط موهومی است یا طبقات فضا که گذشتن از همه جای آن ممکن است و محتاج به در گشودن و بستن نیست مگر تأویل کنند بتمثیل و تشبیه و امکان گذشتن از یکجا و عدم عبور از جای دیگر، و اینگونه تأویل را عامه مسلمانان نمی‌پذیرند برای آنکه نظیر اینکه را از قدمای معتزله در معراج روحانی و آسمان روحانی نپذیرفتند پس طریق صحیح آنست که آسمانهای معراج را نه بر افلاک هیئت قدیم تطبیق کنیم و نه بر طبقات فضا که متجددان گویند بلکه معنی آنرا بخدا و رسول واگذاریم و بظاهر آن اعتراف کنیم و گرد فضول نگردیم [مصحح]. [۶۵] ضمیر «دَنا»و «فَتَدَلّی»و «فَکان»جملگی بنا بر ظاهر قرآن و گفتار بزرگان مفسّرین به جبرئیل باز میگردد نه برسول خدا صلّی اللّه علیه و آله [مصحّح]. [۶۶] إبن عامر و یعقوب خواندند «افّ» بفتح فاء مشدّد بی‌تنوین، و اهل مدینه و حفص «افّ» بکسر فاء مشدّد و تنوین، و باقی قراء «افّ» بکسر فاء مشدّد بی‌تنوین. و همین اختلاف نیز در سوره احقاف در اینکه کلمه هست [مصحّح]. [۶۷] ابو الفتوح بعد از نقل اینکه مطلب گوید: درست آنست که آن آیت ناسخ اینکه نیست بلکه مخصّص اینکه است [مصحّح]. [۶۸] روایاتی از طریق شیعه و سنّی رسیده که سرزمین فدک جزء انفال و «ما لم یوجف علیه بخیل و لا رکاب» بوده و رسول خدا [ص] پس از نزول آیه‌ی «وَ آتِ ذَا القُربی حَقَّه» آنرا بدستور آیه داد به فاطمه علیها السّلام، و فاطمه [ع] آنرا تصرّف کرد و پس از رسول خدا ابو بکر که به خلافت رسید، از همان روزهای اول مصلحت دید که آنرا از فاطمه [ع] باز ستاند لذا دستور داد گماشتگانش ریختند و کارگران فاطمه علیها السّلام را بیرون کردند، و آنجا را تصرّف نمودند، و نیز روایت شده که حضرت زهرا در مقام مطالبه‌ی حق به ابی بکر می‌گفت «هذه نحلة ابی» و «انّها لی و انّ ابی دفعها الیّ» و اینکه جملات در مقام مطالبه‌ی حق دلالت صریح دارد که آنرا ملک خویش میدانسته. و هر چه مخالفین در اینکه مقام گویند و از پاره‌ای سخنان استفاده کنند اجتهاد در مقابل نصّ است [مصحّح]. [۶۹] ستون حنانه تنه نخل خشکی بود در مسجد رسول [ص] گویند حضرتش هنگام سخن بر آن تکیه میداد، تا آنکه مردی منبری برای آن حضرت ساخت و چون رسولخدا برای سخن بمنبر رفت و مشغول شد از آن نخل خشک صدائی شنیده شد ناله مانند و سپس از ریشه درآمد و بر زمین فرود آمد و پیغمبر [ص] از منبر بزیر آمد و او را نوازش کرده و دستور فرمود در همانجا آن تنه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نخل را دفن کردند [مصحح]. [۷۰] استاد ما میرزا ابو الحسن شعرانی اعلی اللّه مقامه: فرموده: چون خدا باراده خود انسانرا مختار آفریده است، و جبر خلاف طبیعت او است و تربیت اجباری مانند آنستکه درختی را زیر سرپوش پرورند، پیغمبران خدا هم بمردم راه حقّ را تعلیم میدادند و داعی خیر ایجاد میکردند تا آنها خود باختیار خود طریقه درست را برگزینند، و از بدی باراده خود اجتناب کنند، اما ستمکاران مانند فرعون و دیگر دشمنان دین انسان را مانند جماد آلت اجرای مقاصد خویش قرار میدهند که خواه و ناخواه اراده جبّاران را اجرا کنند و اینکه خلاف طریقه‌ی انبیاء است و مخالف طبیعت باین جهت که جبّاران بر دینداران پیروز نخواهند شد چون قسر بر طبیعت غلبه نمی‌کند [مصحح]. [۷۱] حاصل معنی آنکه آنچه اینکه مردم از اینکه قبیل معجزات می‌خواهند و می‌گویند اگر چنان معجزه‌ای آوری ما ایمان خواهیم آورد، یا اگر راست می‌گوئی فلان عمل را انجام ده بهانه‌ای بیش نیست زیرا گذشتگان هم از اینکه چیزها می‌گفتند و ما آنچه خواسته بودند آوردیم لکن ایمان نیاوردند، و چون ما چنین خواسته‌ایم که اگر معجزاتی که خواسته‌اند برای‌شان آوردیم باز ایمان نیاوردند همه را هلاک کنیم، هلاکشان کردیم، ولی اینکه امت چون امت مرحومه است و نباید بدانگونه عذابها هلاک شود لذا معجزات اقتراحی را نخواهیم آورد. و البته انبیاء باید با معجزه باشند اما نه هر معجزه‌ای که مردم بخواهند بلکه همان معجزاتیکه خداوند بآنها داده است کفایت خواهند کرد و دلیل بر راستی و درستی آنها خواهد بود، و هر مدعی برای صدق گفتار خود باید دلیل داشته باشد اما نه هر دلیلی را که خصم از وی مطالبه کند [مصحّح]. [۷۲] پیغمبران از جانب خداوند برای ارشاد مردم آمده‌اند و برای صدق گفتار خود آیات و معجزاتی آورده‌اند لذا تقاضای معجزه غیر از آنچه آورده‌اند تقاضای کودکانه است و چنانچه خداوند آنچه آنها بخواهند بیاورد جز برای تخویف و عذاب معنی دیگری نخواهد داشت، و در صفحات قبل گفتیم که مدعی خود باید دلیل و بینه داشته باشد اما نه هر دلیلی که خصم از او بخواهد، و اگر بنا بود هر کس جداگانه دلیلی بخواهد باید همه عمر پیغمبر برای اینکه و آن معجزه بیاورد و مجالی برای بیان دعوت خود نجوید [مصحح]. [۷۳] اضافه میکنیم بر آنچه مؤلف گفته پیروی کردن تقلیدی مردم را از دستور کسانیکه برای جاه و مال به رغبای خود بتهمت و افتراء نسبتهای ناروا میدهند و در نظر مردم ساده لوح آنها را دشمن خدا معرّفی میکنند و مردم هم بدون فهم و فکر و تأمّل و دقّت حرفهای آنان را می‌پذیرند و بشتم و لعن آندسته می‌پردازند چنانکه با علی علیه السّلام و یارانش مخالفین همین عمل را انجام دادند و تا هزار ماه علیّ را بر منابر دشنام میدادند و مردم احمق هم از آنها پیروی میکردند و آنرا بهترین عبادت میشمردند تا رفته رفته و با گذشت زمان معلوم شد که همه برای قدرت طلبی و ریاست بنی امیّه جهنّمی شده‌اند [مصحّح]. [۷۴] آیه پیش از اینکه را مؤلّف رحمه اللّه در عنوان «سخن ما» بعدا بیان کرده است. [۷۵] آیه دلالت بر آن ندارد که پیغمبر میل بموافقت آنان کرد و خداوند او را بازداشت بلکه بعکس دلالت دارد که او را نگاه داشت تا متابعت نکند. استاد ما مرحوم شعرانی فرموده عصمت انبیا بلطف الهی است و اگر پیغمبر نبودند و اینکه لطف الهی در باره آنان نبود مانند دیگر مردمان میل بباطل میکردند چون در عصمت مستقل و بی‌نیاز از خداوند نیستند، مانند آنکه گوئیم اگر خورشید را خدا نور نداده بود تاریک بود معنی‌اش آن نیست که خورشید قبلا تاریک بود [مصحح]. [۷۶] رسول خدا در مدینه با یهود رو برو شد و آیه در مکه قبل از هجرت نازل شده و سخن منقول از إبن عباس صحیح بنظر نمیرسد و قول درست قول مجاهد و قتاده است [مصحح]. [۷۷] صاحب المیزان در بیان «روح» در اینکه آیه تحقیقی دارد و حاصل آن اینکه مراد از روح در اینجا امر وحی و تلقی قرآن است نه روح مصطلح [مصحّح]. [۷۸] «کبره تکبیرا» یعنی خداوندا را در نهایت بزرگی یاد کن. یا «اللّهِ أَکبَرُ»بسیار گوی. [۷۹] مراد تقلید در اصول دین است که باتفاق علماء کلام جایز نیست مگر اندکی از ظاهریان و اخباریان. و نیز مسکن گزیدن در بلاد کفر که انسان نتواند دین خود را حفظ کند و فرزندان را از سرایت کفر محفوظ بدارد جایز نیست و آیه «الَّذِینَ تَوَفّاهُمُ المَلائِکَةُ ظالِمِی أَنفُسِهِم قالُوا فِیمَ کُنتُم قالُوا کُنّا مُستَضعَفِینَ فِی الأَرضِ قالُوا أَ لَم تَکُن أَرضُ اللّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِیها» صریح در امر بخروج است از بلاد کفر [مصحح]. [۸۰] استاد ما مرحوم شعرانی فرموده: از اینکه آیه چنان مستفاد میشود که حفظ ایشان با اعجاز علت طبیعی هم داشت و خداوند آنها را از مغیرات و مفسدات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طبیعی حفظ میکرد و اگر کسی گوید: بنای کار ایشان بر اعجاز و خرق عادت و قهر طبیعت بود از جانب پروردگار زیرا بدن را هر چه از آفتاب و مغیرات طبیعت حفظ کنند و بدن آنها را از یک پهلو بپهلوی دیگر بگردانند ۱ صد و پنجاه سال یا سیصد و نه سال زنده نمیمانند و اگر بنابر اعجاز باشد گردانیدن آفتاب از آنها و راندن نسیم و از اینکه پهلو به آن پهلو کردن لازم نیست خداوند قادر است آنان را در عین آفتاب به یک پهلو خوابیده زنده نگهدارد، در جواب گوئیم گاهی اعجاز و اظهار قدرت پروردگار همراه با اسباب طبیعی نادر الوقوعی است که فکر غالب بشر بآن نرسیده و از آن خبر ندارد مانند آمدن باران از ابر که علّت طبیعی است بدعای پیغمبر و امام در استسقای باران با آنکه خدا قادر است بی‌ابر باران رای از هوا ایجاد کند. و تصرّف نفوس اولیاء در جمع شدن ابر از اسباب خفیه است که نوع مردم از آن خبر ندارند و اینکه معانی رای ابو علی سینا در اشارات بتفصیل ذکر کرده است، در اینجا هم زنده نگاهداشتن اصحاب کهف در مدّتی که مقدار آن برای ما معلوم نیست گرچه بقدرت الهی و اعجاز بود اما بی‌دخالت اسباب طبیعی نبوده نظیر آمدن باران از ابر بدعای امام [ع] و بقای حیات. خود حافظ بدن است اگر حاجت به غذا نداشته باشد، تا حیات هست بدن نمیگندد و لو هزار سال بگذرد و استغنای از غذا خصوصا در خواب از محالات نیست تا کسی گوید اراده خدا بمحال تعلق نمیگیرد، و نیز مدت خواب از قرآن فهمیده نمیشود [مصحح]. [۸۱] اینکه حکایت از احادیث نصاری است و ذکر نام جهودان یا یهود سهو است و ظاهرا در اصل «اهل کتاب» بوده و راوی بفهم خود یهود دانسته است [مصحّح]. [۸۲] نصاری صد و پنجاه و هفت سال گویند و اقوال دیگر معروف نیست چون آنان خواب اصحاب کهف را به عهد دقیانوس گویند و بیدار شدن را به عهد تئودوسیس و میان آنها آنقدر فاصله است و اگر اینکه تاریخ آنها درست نباشد سخت گیری و شکنجه و آزار عیسویان که آخرین عذاب آنها بود در عهد دیوکلسین امپراطور روم است و آن سخت‌ترین دوره‌ها و پر آزارترین شکنجه‌ها بود چنانکه نصاری عهد او را عصر شهدا و عهد شهادت گویند و آن تا سال ۳۱۱ میلادی کشید و زمان او بدتر از زمان دقیانوس بود، دو سال پس از آن قسطنطین که متعصّب در دین عیسی [ع] بود در جنگ میلان فاتح شد و دین عیسی [ع] از مذلّت بیرون آمد و اینکه امپراطور تازه دین او را رسمی کرد. در عرائس ثعلبی نام او را قسطنطی ضبط کرده است و ملک صالح نامیده و دعائی از تئدوسیس نقل کرده است که خداوند را به نعمت و رحمت وی که بر قسطیطوس و آبادی وی عنایت فرموده است ثنا گفته و توفیق برای خود میطلبد، اما سیصد و نه سال با تفاصیلی که مفسّران ما آورده‌اند درست نمی‌آید چون از زمان دقیانوس تا تئدوسیس از صد و پنجاه و هفت سال تجاوز نمیکند و اگر سخت گیریهای دیگر و آزادی قسطنطین را در نظر آریم مدّت از آنهم کمتر می‌شود، پس قول ورّاق در تفسیر آیه که گوید- «مقدار سیصد و نه سال» قول آن مرد کتابی است که با رسول [ص] سخن میگفت نه قول خدا- صحیح است و خداوند تعالی مدّت خواب آنها را معیّن نفرموده چون حاجت بدین تفصیل نبود. قال تعالی «قُلِ اللّهُ أَعلَمُ بِما لَبِثُوا» [نقل از پاورقیهای تفسیر ابو الفتوح بقلم استاد شعرانی رحمه اللّه] [۸۳] در کتابت «لکِنَّا»باین صورت همه اتفاق دارند اما در قرائت چنانکه در متن است اختلاف دارند و آنانکه «لکن» خوانده‌اند جایز ندانسته‌اند صورت کتابت را تغییر دهند تا قرآن از تصرّف و تحریف مصون ماند و اینکه خود دلیل مواظبت مسلمانان است در حفظ الفاظ قرآن [مصحّح]. [۸۴] ذریّه داشتن شیطان یا ابلیس مستلزم زن داشتن نیست چون معلوم نیست توالد و تناسلی مانند بنی آدم داشته باشند و قیاس آنها و همچنین فرشتگان با آدمیزاد قیاس صحیح نیست و خداوند هر نوع مخلوقیرا با شرائط خاصّی میآفریند مثلا در حدیث معراج است که فرشته در آب فرو میرود و برمیآید و از قطرات آبی که ازو چکیده میشود خداوند فرشتگانی میآفریند یا مثلا ابلیس پای بهم میساید و شیاطین خلق میشوند چه اینکه اخبار صحیح است یا نه علی ای حال قیاس شیاطین با بنی آدم قیاس مع الفارق است [مصحّح]. [۸۵] استاد شعرانی در حاشیه تفسیر منهج فرموده «گروهی از امم جاهلیت برای شیاطین الوهیّت قائل بودند، خدای تعالی را فاعل خیر و اهریمن را فاعل شر میدانستند، و خداوند در اینکه آیات رد آن جماعت می‌کند که شیاطین نه در مبدء خلقت علت فاعلی بودند و نه در قیامت علت غائی هستند و نه هرگز خدای را در کاری یاری کردند زیرا که فاعل شرّ و ضلال را خدا بیاری خود نمی‌پذیرد» اه. پس اینکه آیه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مفهوم اینکه ندارد که غیر مضلّین را عضد و معاون میگیرم، اساسا پروردگار متعال در کار خلقت شریک ندارد و اسباب هر چیز هم خود مخلوق خدا است، بنابراین کسانیکه پنداشته‌اند از آیه میتوان حکمی استفاده کرد و آن دستور است بما که غیر خودی‌ها را بمشورت در کارها راه ندهید بکلّی از فهم آیه دور رفته‌اند و حنفی‌وار تفقّه کرده‌اند زیرا چنانچه صدر و ذیل آیه را رویهم مورد دقّت قرار دهیم خواهیم فهمید که در مقام حکم نیست و تعیین تکلیف نمیکند، و اگر چنین چیزی بود رسولخدا [ص] که بهتر از دیگران میدانست و نبایست منافقین را بلکه پاره‌ی کفار را در کارها دخالت دهد و حال آنکه می‌داد، و همچنین امیر المؤمنین علیه السّلام. مثلا پیغمبر معاذ بن جبل را با اینکه از اصحاب صحیفه‌ی ملعونه است برهبری بیمن می- فرستد و عمامه‌ی خویش را بدست خود بر سر او مینهد و او را تا مسافتی پیاده در حالیکه او سوار بود بدرقه میکند و میفرماید معاذ مرا دیگر نخواهی دید. با اینکه معاذ از کسانیستکه آنچه توانست در پای تعهّد خود نسبت بصحیفه ملعونه کذائی تا آخر عمر پافشاری کرد و در آخر عمر چنانکه عبد الرحمن بن غنم که از فامیلش بود نقل کرده در حال احتضار میگفت «ویل لی ویل لی لموالاتی عدو اللّه علی ولیّ اللّه». و در اینکه مختصر جای آن نیست که موارد مشورت و نظر خواهی و همیاری خواستن پیغمبر و علی [ع] را نقل کنم ولی بسیار است. و اگر کسی گوید معاذ از مضلّین نبود گوئیم اگر از تاریخش اطّلاع داشته باشی خود یقین کنی که از بزرگترین مضلین بود قیافه‌ای حقّ بجانب داشت و ظاهر الصلاح و متظاهر بتقوی و عدالت بود چندانکه گویند دو زن داشت در طاعون عمواس هر دو با هم مردند وی برای رعایت عدالت قرعه کشید که کدامیک را در تجهیز جلو اندازد [مصحح].

جلد ۶

فهرست

۸۲- ۶۰ وَ إِذ قالَ مُوسی لِفَتاهُ لا أَبرَحُ حَتّی أَبلُغَ ۲ ۸۲- ۶۰ سخن در حتّی ابلغ مجمع البحرین ۶ ۸۲- ۶۰ سخن در مجمع بینهما و نسیا حوتهما] ۸ ۸۲- ۶۰ ذلِکَ ما کُنّا نَبغِ ۱۰ ۸۲- ۶۰ سخن در عَلَّمناهُ مِن لَدُنّا و سخن مراحل السالکین ۱۱ ۸۲- ۶۰ گفته‌ی کشف الاسرار در [أ خرقتها] ۱۲ ۸۲- ۶۰ سخن کشف در [أقتلت نفسا] ۱۳ ۸۲- ۶۰ گفته‌ی کشف در [فوجدا فیه جدارا] ۱۴ ۸۲- ۶۰ [کلّ سفینهٔ] ۱۵ ۸۲- ۶۰ سخن در [فاراد ربّک ان یبلغا] ۱۶ گفته طنطاوی ۱۷ ۸۲- ۶۰ سخن ما در اینکه آیات ۲۰ ۱۱۰- ۸۳ وَ یَسئَلُونَکَ عَن ذِی القَرنَینِ قُل سَأَتلُوا عَلَیکُم ۲۳ ۱۱۰- ۸۳ سخن مفسّرین در ذو القرنین ۲۷ ۱۱۰- ۸۳ سخن شهرستانی در آیات ذو القرنین ۲۹ ۱۱۰- ۸۳ سخن ابو الکلام آزاد در ذو القرنین ۳۱ ۱۱۰- ۸۳ سخن آقای کامبوزیا که ذو القرنین از سلاطین چین است ۳۱ ۱۱۰- ۸۳ سخن دهخدا در لغتنامه ۳۲ ۱۱۰- ۸۳ از [فاتبع سببا تا یموج فی بعض] ۳۳ ۱۱۰- ۸۳ و نفخ فی الصّور. و شعر مثنوی. -قرآن-۹-۶۶- قرآن-۱۷۵-۱۹۷-قرآن-۲۲۰-۲۴۴-قرآن-۵۵۱-۶۱۴ ۳۹۱۱۰- ۸۳ سخن از [أ فحسب الّذین کفروا تا بشر مثلکم] ۴۰ سخن ما در اینکه آیات ۴۲ [صفحه ۴۹۳] ۴۲ سوره‌ی مریم ۴۰- ۱ ذِکرُ رَحمَتِ رَبِّکَ عَبدَهُ زَکَرِیّا ۴۵ ۴۰- ۱ نوشته‌ی کشف در آغاز سوره ۴۹ ۴۰- ۱ نقل حدیثی در [نداء خفیّا] ۵۰ ۴۰- ۱ سخن طنطاوی در [آیتک الّا تکلّم النّاس ثلث] ۵۳ ۴۰- ۱ سخن روح البیان در گفتگوی زکریّا و تولّد یحیی ۵۵ ۴۰- ۱ معنی انتبذت من اهلها ۵۶ از [کذلک قال ربّک تا فیه یمترون] ۵۷ ۴۰- ۱ سخن در [انّ اللّه ربّی] و شعر هاتف: در کلیسا بدلبری ترسا. -قرآن-۲۵-۶۷ ۶۰۴۰- ۱ سخن و استفاده‌ی ما ۶۱ ۴۰- ۱ گفتار فرید وجدی در عقیده بخداوندی مسیح ۶۲ ۴۰- ۱ سخن طنطاوی در ذلک عیسی بن مریم و پیدایش فرزند از یک فرد ۶۳ ۷۷- ۴۱ وَ اذکُر فِی الکِتابِ إِبراهِیمَ إِنَّهُ کانَ صِدِّیقاً نَبِیًّا ۶۴ ۷۷- ۴۱ گفته‌ی مفسّرین. -قرآن-۱۸۱-۲۵۰ ۶۹۷۷- ۴۱ معنی [لسان صدق و جانب الطّور الایمن] ۷۰ ۷۷- ۴۱ سخن تاویلات در تلاوت آیات رحمان ۷۲ ۷۷- ۴۱ مقصود از [ما نتنزّل الّا بامر] ۷۳ ۷۷- ۴۱ اقوال در [ان منکم الّا واردها] ۷۵ ۷۷- ۴۱ سخن در [من کان فی الضّلالهٔ] ۷۸ ۷۷- ۴۱ سخن ما در اینکه آیات ۷۹ ۹۸- ۷۸ أ فرأیت الّذی کفر بآیاتنا و قال لأوتینّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۸۰ [صفحه ۴۹۴] ۸۰ ۹۸- ۷۸ سخن مفسّرین. ۸۲۹۸- ۷۸ نوشته‌ی کشف الأسرار در [و نحشر المتّقین الی الرّحمن] ۸۳ ۹۸- ۷۸ سخن در [نسوق المجرمین تا آخر] ۸۴ ۹۸- ۷۸ مقصود از [سیجعل لهم الرّحمن ودّا] ۸۵ ۹۸- ۷۸ استفاده و سخن ما ۸۶ [سوره‌ی طه] ۷۹- ۱ ما انزلنا علیک القرآن لتشقی ۸۸ ۷۹- ۱ سخن کشف الاسرار در «طه» ۹۵ ۷۹- ۱ فاخلع نعلیک ۹۷ ۷۹- ۱ سخن در وادی المقدّس طوی ۹۸ سخن در [و اهشّ بها] ۱۰۰ ۷۹- ۱ سخن فخر در [ولی فیها مآرب] ۱۰۱ ۷۹- ۱ معنی [و اضمم یدک الی جناحک] ۱۰۲ ۷۹- ۱ مثنوی در [اذهب الی فرعون] ۱۰۳ ۷۹- ۱ سخن نیشابوری در [ربّ اشرح لی صدری] ۱۰۴ ۷۹- ۱ معنی [و احلل عقدهٔ من لسانی] ۱۰۵ ۷۹- ۱ سخن کشف در [قد اوتیت سؤلک یا موسی] ۱۰۵ ۷۹- ۱ گفتار کشف در [و فتنّاک فتونا] ۱۰۷ ۷۹- ۱ سخن در [ان هذان لساحران] ۱۱۰ ۷۹- ۱ سخن و استفاده‌ی ما ۱۱۱ ۱۳۵- ۸۰ یا بنی اسرائیل قد انجیناکم من عدوّکم ۱۱۳ ۱۳۵- ۸۰ معنی [واعدناکم جانب الطّور] ۱۲۰ ۱۳۵- ۸۰ در مقصود [اضلّهم السّامری] ۱۲۲ [صفحه ۴۹۵] ۱۲۲ ۱۳۵- ۸۰ فقذفناها فکذلک القی السّامری ۱۲۳ ۱۳۵- ۸۰ معنی [قالوا هذا الهکم و اله موسی] ۱۲۴ ۱۳۵- ۸۰ سخن در [فقبضت قبضهٔ من اثر الرّسول] ۱۲۵ ۱۳۵- ۸۰ سخن در [یوم ینفخ فی الصّور] ۱۲۷ ۱۳۵- ۸۰ معنی [لا تعجل بالقرآن قبل ان یقضی الیک] ۱۲۹ ۱۳۵- ۸۰ سخن در [لقد عهدنا الی آدم فنسی فلم نجد له عزما] ۱۳۰ ۱۳۵- ۸۰ گفتار کشف در نافرمانی و فراموشی آدم ۱۳۲ ۱۳۵- ۸۰ سخن در [قال اهبط بعضکم] ۱۳۳ ۱۳۵- ۸۰ سخن در [لا تمدّن عینیک الی ما متّعنا] ۱۳۵ ۱۳۵- ۸۰ مقصود از [و امرا هلک] ۱۳۶ ۱۳۵- ۸۰ سخن ما در اینکه آیات ۱۳۷ [سوره‌ی انبیاء] ۳۵- ۱ اقتَرَبَ لِلنّاسِ حِسابُهُم وَ هُم فِی غَفلَةٍ مُعرِضُونَ ۱۴۱ ۳۵- ۱ معنی [اسرّوا النّجوی] ۱۴۵ ۳۵- ۱ سخن در [ما خلقنا السّماء و الارض لاعبین] ۱۴۷ ۳۵- ۱ معنی [لو اردنا ان نتّخذ لهوا] ۱۴۸ ۳۵- ۱ بَل نَقذِفُ بِالحَقِّ عَلَی الباطِلِ ۱۴۸ ۳۵- ۱ [انّ السّموات کانتا رتقا] و سخن طنطاوی ۱۴۹ ۳۵- ۱ سخن در [و جعلنا من الماء کلّ شیء حیّ] ۱۵۰ ۳۵- ۱ وَ هُم عَن آیاتِها مُعرِضُونَ ۱۵۲ ۳۵- ۱ وَ نَبلُوکُم بِالشَّرِّ وَ الخَیرِ فِتنَةً ۱۵۳ سخن ما در اینکه آیات ۱۵۳ ۱۱۲- ۳۶ وَ إِذا رَآکَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِن یَتَّخِذُونَکَ إِلّا هُزُواً ۱۵۵ -قرآن-۶۱۳-۶۷۶-قرآن-۸۳۱-۸۷۲-قرآن-۹۹۸-۱۰۳۰-قرآن-۱۰۴۳-۱۰۸۶-قرآن-۱۱۳۳-۱۲۰۲ [صفحه ۴۹۶] ۱۵۵ ۱۱۲- ۳۶ سخن مفسّرین در [خلق الانسان من عجل] ۱۵۸ ۱۱۲- ۳۶ معنی [نَأتِی الأَرضَ نَنقُصُها مِن أَطرافِها]. -قرآن-۷۹- ۱۲۳ ۱۵۹۱۱۲- ۳۶ معنی [یا نارکونی بردا] بگفته‌ی کشف الاسرار ۱۶۸ ۱۱۲- ۳۶ مقصود از [وَهَبنا لَهُ إِسحاقَ وَ یَعقُوبَ نافِلَةً]. - قرآن-۸۹-۱۳۶ ۱۷۰۱۱۲- ۳۶ سخن در [اذ یحکمان فی الحرث] ۱۷۰ ۱۱۲- ۳۶ معنی [سخّرنا مع داود الجبال] ۱۷۱ ۱۱۲- ۳۶ معنی [و لسلیمان الرّیح] و گفتار کشف الاسرار ۱۷۲ ۱۱۲- ۳۶ سخن در [وَ أَیُّوبَ إِذ نادی رَبَّهُ]. -قرآن-۱۸۱-۲۱۵ ۱۷۴۱۱۲- ۳۶ مقصود از [وَ ذَا النُّونِ إِذ ذَهَبَ مُغاضِباً]. -قرآن-۲۴-۶۵ ۱۷۶۱۱۲- ۳۶ و تقطّعوا امرهم بینهم کلّ الینا راجعون ۱۸۱ ۱۱۲- ۳۶ مقصود از إنّکم و ما تعبدون حصب جهنّم ۱۸۴ ۱۱۲- ۳۶ سخن در [یرثها عبادی الصّالحون] ۱۸۷ ۱۱۲- ۳۶ سخن کشف و روح البیان و شعراء ۱۸۸ ۱۲۱- ۳۶ سخن در [و ان ادری اقریب ام بعید] ۱۸۹ ۱۲۱- ۳۶ سخن ما و مقصود از [یا نار کونی بردا و سلاما] ۱۹۰ [سوره‌ی حجّ] ۲۴- ۱ یا أَیُّهَا النّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُم إِنَّ زَلزَلَةَ السّاعَةِ شَیءٌ عَظِیمٌ ۱۹۲ ۲۴- ۱ سخن در [زلزلة السّاعة شیء عظیم] ۱۹۶ ۲۴- ۱ سخن در [و من النّاس من یجادل] ۱۹۷ ۲۴- ۱ معنی [فلیمدد بسبب الی السّماء] ۲۰۱ ۲۴- ۱ معنی [ا لم تر انّ اللّه یسجد له من فی السماوات] ۲۰۲ ۲۴- ۱ مقصود از [هذان خصمان اختصموا] ۲۰۳ ۲۴- ۱ معنی [یحلّون فیها من اساور] ۲۰۴ -قرآن-۳۶۱-۴۴۳ [صفحه ۴۹۷] ۲۰۴ ۷۸- ۲۵ انّ الّذین کفروا و یصدّون عن سبیل اللّه ۲۰۵ ۷۸- ۲۵ جهت نزول [و ما ارسلنا قبلک من رسول] ۲۱۲ ۷۸- ۲۵ سخن در [الّذین یصدّون عن سبیل اللّه] ۲۱۶ ۷۸- ۲۵ معنی [سواء العاکف فیه و الباد] و سخن کشف الاسرار ۷۸- ۲۵ مقصود از [و یذکروا اسم اللّه فی ایّام معلومات] ۲۲۱ ۷۸- ۲۵ معنی [و لیطوّفوا بالبیت العتیق]. ۲۲۳۷۸- ۲۵ معنی [اجتنبوا قول الزّور]. ۲۲۶۷۸- ۲۵ معنی [و من یعظّم شعائر اللّه]. ۲۲۶۷۸- ۲۵ معنی [وجلت قلوبهم و الصّابرین علی ما اصابهم] و شعر حافظ. ۲۲۹۷۸- ۲۵ معنی [یوما عند ربّک کالف سنهٔ] ۲۳۱ ۷۸- ۲۵ معنی [إذا تمنّی القی الشّیطان] ۲۳۲ سخن سید مرتضی. ۲۳۳۷۸- ۲۵ معنی [لیجعل ما یلقی الشّیطان فتنهٔ] و سخن کشف ۲۳۳ ۷۸- ۲۵ معنی [ضرب مثل]. ۲۳۵۷۸- ۲۵ مقصود از [حقّ جهاده] و شعر مثنوی در معنی اینکه آیه ۲۳۷ ۷۸- ۲۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقصود از [ما جعل علیکم فی الدّین من حرج]. ۲۳۸۷۶- ۲۵ مقصود از [ملّة ابیکم ابراهیم]. ۲۳۹۷۶- ۲۵ مقصود از [و اعتصموا باللّه] ۲۴۰ ۷۶- ۲۵ سخن ما در اینکه آیات ۲۴۰ [صفحه ۴۹۸] ۲۴۰ [سوره مؤمنون] ۳۰- ۱ قد افلح المومنون الّذین هم فی صلاتهم خاشعون ۲۴۴ ۳۰- ۱ سخن در معنی [الّذین هم فی صلاتهم خاشعون] ۲۴۷ ۳۰- ۱ سخن کشف الاسرار در معنی بسم اللّه ۲۴۸ ۳۰- ۱ مقصود از [عن اللّغو معرضون] ۲۴۹ ۳۰- ۱ معنی [تبارک اللّه احسن الخالقین] ۲۵۰ ۳۰- ۱ معنی [شجرة تخرج من طور سیناء] ۲۵۲ ۳۰- ۱ سخن ما در اینکه آیات ۲۵۳ ۶۱- ۳۱ ثمّ انشأنا من بعدهم قرنا آخرین فارسلنا فیهم رسولا ۲۵۵ ۶۱- ۳۱ سخن در [ثمّ أنشأنا من بعدهم] ۲۵۹ ۶۱- ۳۱ معنی [و آویناهما الی ربوة ذات قرار] ۲۶۱ ۶۱- ۳۱ مقصود از [یا ایّها الرّسل کلوا من الطّیّبات] ۲۶۱ ۶۱- ۳۱ سخن حسینی در حلال خوردن ۲۶۲ ۶۱- ۳۱ روح البیان در معنی طیّب. ۲۶۳۶۱- ۳۱ شعر مثنوی در لقمه حلال ۲۶۴ ۶۱- ۳۱ سخن مجمع و کشف در [انّ هذه امّتکم امّة واحدة] ۲۶۴ ۶۱- ۳۱ مقصود از [فتقطّعوا امرهم بینهم] ۲۶۵ ۶۱- ۳۱ مقصود از [کلّ حزب بما لدیهم فرحون] ۲۶۵ ۶۱- ۳۱ سخن کشف در [هم لها سابقون] ۲۶۷ ۹۰- ۶۲ لا نکلّف نفسا الّا وسعها و لدینا کتاب ینطق بالحقّ ۲۶۸ ۹۰- ۶۲ جهت نزول [لقد اخذناهم بالعذاب] ۲۷۰ ۹۰- ۶۲ سخن در [لا نکلّف نفسا الّا وسعها] ۲۷۱ ۹۰- ۶۲ معنی [و لو اتّبع الحقّ اهواءهم] ۲۷۴ [صفحه ۴۹۹] ۲۷۴ ۹۰- ۶۲ معنی [سیقولون للّه تا فانّی تسحرون] ۲۷۵ ۹۰- ۶۲ شعر مثنوی ۲۷۶ سخن ما در اینکه آیات ۲۷۷ ۱۱۸- ۹۱ ما اتّخذ اللّه من ولد و ما کان معه من اله ۲۷۸ ۱۱۸- ۹۱ سخن در [عالم الغیب و الشّهادة] ۲۸۱ ۱۱۸- ۹۱ معنی [من ورائهم برزخ] ۲۸۲ ۱۱۸- ۹۱ سخن در [نفخ فی الصّور] ۲۸۴ ۱۱۸- ۹۱ حکایت اصمعی از امام سجّاد [ع] ۲۸۴ ۱۱۸- ۹۱ سخن در [ا فحسبتم انّما خلقناکم عبثا] ۲۸۶ ۱۱۸- ۹۱ نقل حسینی از لطایف قشیری در معنی عبث ۲۸۷ ۱۱۸- ۹۱ سخن روح البیان و شعر مثنوی ۲۸۸ ۱۱۸- ۹۱ سخن ما در اینکه آیات و بحث در برزخ ۲۸۹ ۱۱۸- ۹۱ نقل سخن غزالی از گوهر مراد در بحث از برزخ ۲۹۱ ۱۱۸- ۹۱ سخن ما در خلقناکم عبثا ۲۹۲ سخن عین القضاة همدانی در علّت آفرینش ۲۹۵ [سوره نور] ۲۰- ۱ سورة انزلناها و فرضناها و انزلنا فیها آیات ۲۹۷ ۲۰- ۱ جهت نزول [الزّانی لا ینکح] ۲۹۸ ۲۰- ۱ جهت نزول [الّذین یرمون المحصنات] و حکم لعان ۲۹۹ ۲۰- ۱ جهت نزول [انّ الّذین جاءوا بالافک] و تهمت بعایشه ۳۰۱ سخن در [سورة انزلناها] ۳۰۵ ۲۰- ۱ سخن در [الزّانیة و الزّانی فاجلدوا] ۳۰۶ [صفحه ۵۰۰] ۳۰۶ احکام زنا و لعان ۳۰۶ سخن در [الّذین جاءوا بالافک] و گفتار تأویلات ۳۰۸ ۲۰- ۱ سخن در لو لا اذ سمعتموه ۳۱۰ ۲۰- ۱ مقصود از [لو لا فضل اللّه علیکم] ۳۱۲ مقصود از [انّ الّذین یحبّون ان تشیع الفاحشة] ۳۱۳ ۲۰- ۱ سخن ما در [تلقّونه بالسنتکم] ۳۱۳ یا ایّها الّذین آمنوا لا تتّبعوا خطوات الشّیطان ۳۱۴ ۴۰- ۲۱ سخن در [لا یأتل اولوا الفضل] ۳۲۰ ۴۰- ۲۱ سخن در [الخبیثات للخبیثین] و شعر مثنوی ۳۲۱ ۴۰- ۲۱ معنی [لا تدخلوا بیوتا غیر بیوتکم] ۳۲۲ ۴۰- ۲۱ سخن در [یغضّوا من ابصارهم] و گفتار کشف ۳۲۴ ۴۰- ۲۱ معنی [و لا یبدین زینتهنّ] ۳۲۴ ۴۰- ۲۱ مقصود از [و لیضربن بخمرهنّ] ۳۲۵ ۴۰- ۲۱ معنی [او ما ملکت ایمانهنّ] ۳۲۷ ۴۰- ۲۱ مقصود از [اللّه نور السماوات] ۳۳۰ ۴۰- ۲۱ معنی [مثل نوره کمشکاة] ۳۳۱ ۴۰- ۲۱ معنی [الزّجاجة کأنّها کوکب درّیّ] ۳۳۲ ۴۰- ۲۱ معنی [یکاد زیتها یضیء] ۳۳۴ ۴۰- ۲۱ سخن در [فی بیوت آذن اللّه] ۳۳۵ ۴۰- ۲۱ معنی [او کظلمات] ۳۳۶ ۴۰- ۲۱ سخن ما در اینکه آیات و مسئله در پرده شدن زن ۳۳۷ ۴۰- ۲۱ ا لم تر انّ اللّه یسبّح له من فی السماوات و الارض ۳۴۰ ۶۴- ۴۱ سخن در [کلّ قد علم صلاته و تسبیحه] ۳۴۵ [صفحه ۵۰۱] ۳۴۵ ۶۴- ۴۱ معنی [خلق کلّ دابّة من ماء] ۳۴۶ ۶۴- ۴۱ معنی [لیستأذنکم الّذین] ۳۴۹ ۶۴- ۴۱ سخن در [لیس علیهنّ جناح] ۳۵۱ ۶۴- ۴۱ معنی [لیس علی الاعمی حرج] ۳۵۱ ۶۴- ۴۱ معنی [ان تأکلوا من بیوتکم] ۳۵۳ ۶۴- ۴۱ سخن در [او صدیقکم] و گفته فتح موصلی و معنی دوستی ۳۵۴ ۶۴- ۴۱ معنی [لیس علیکم جناح ان تأکلوا] ۳۵۴ ۶۴- ۴۱ معنی [و اذا دخلتم بیوتا فسلّموا] ۳۵۵ ۶۴- ۴۱ معنی [قد یعلم اللّه الّذین یتسلّلون] ۳۵۶ ۶۴- ۴۱ سخن ما در اینکه آیات ۳۵۷ [سوره فرقان] ۲۰- ۱ تبارک الّذی نزّل الفرقان ۳۶۰ ۲۰- ۱ سخن مفسّرین ۳۶۳ ۲۰- ۱ معنی [فقدّره تقدیرا] ۳۶۴ ۲۰- ۱ سخن فخر و طبری در [اساطیر الأوّلین] ۳۶۵ ۲۰- ۱ معنی [قل انزله- تا یوم نحشر] ۳۶۶ ۲۰- ۱ سخن ما در [جعلنا بعضکم لبعض فتنة] ۳۶۹ ۵۲- ۲۱ [و قال الّذین لا یرجون لقاءنا] ۳۷۱ ۵۲- ۲۱ سخن مفسّرین ۳۷۵ ۵۲- ۲۱ معنی [یوم تشقّق السّماء]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳۷۷ ۵۲- ۲۱ مقصود از [یوم یعضّ الظّالم] ۳۷۷ ۵۲- ۲۱ معنی [اتّخذوا هذا القرآن] و شعر روح البیان] ۳۷۹ [صفحه ۵۰۲] ۳۷۹ ۵۲- ۲۱ سخن در [لو لا نزّل علیه القرآن جملهٔ] و شعر صفی ۳۸۰ ۵۲- ۲۱ شعر مثنوی در [ان هم الّا کالانعام] ۳۸۳ ۵۲- ۲۱ سخن در [انزلنا من السّماء تا آخر آیات] ۳۸۵ ۷۷- ۵۳ [و هو الّذی مرج البحرین] ۳۸۶ ۷۷- ۵۳ سخن روح البیان در معنی آیه و شعر مثنوی ۳۸۹ ۷۷- ۵۳ مقصود از [جعل فی السّماء بروجا- الآیه] ۳۹۳ ۷۷- ۵۳ سخن در [اذا انفقوا لم یقتروا] ۳۹۶ ۷۷- ۵۳ روایهٔ معاذ ۳۹۶ ۷۷- ۵۳ مقصود از [الّا من تاب- الآیه] ۳۹۷ ۷۷- ۵۳ معنی [اذا مرّوا باللّغو مرّوا کراما] ۳۹۹ مقصود از [و اجعلنا للمتّقین اماما] ۴۰۰ ۷۷- ۵۳ سخن ما در [مرج البحرین] و [و جعله نسبا و صهرا]. ۴۰۲ [سوره شعراء] ۶۸- ۱ [طسم تلک آیات الکتاب المبین] ۴۰۴ ۶۸- ۱ معنی [لا- ینطلق لسانی- تا- عبّدت بنی اسرائیل] ۴۱۱ ۶۸- ۱ شعر مثنوی در مجاوبات موسی ۴۱۲ ۶۸- ۱ سخن در [لعلّنا نتّبع السّحرهٔ] ۴۱۳ ۶۸- ۱ شعر مثنوی در اینکه عمارت در ویرانی است ۴۱۳ ۶۸- ۱ معنی [قالوا لا ضیر] و شعر مثنوی ۴۱۴ ۶۸- ۱ معنی [انّ معی ربّی سیهدین] و سخن حسینی ۴۱۵ ۶۸- ۱ سخن ما ۴۱۶ ۱۰۴- ۶۹ [و اتل علیهم نبا ابراهیم اذ قال لابیه] ۴۱۷ ۱۰۴- ۶۹ سخن در [ا فرایتم- تا- انّهم عدوّ لی] ۴۱۹ [صفحه ۵۰۳] ۴۱۹ ۱۰۴- ۶۹ معنی [الّذی یمیتنی ثمّ یحیین] و سخن کشف و حسینی] ۴۲۱ ۱۰۴- ۶۹ سخن در [الّا من اتی اللّه بقلب سلیم] ۴۲۳ ۱۹۱- ۱۰۵ [کذّبت قوم نوح المرسلین] ۴۳۱ ۱۹۱- ۱۰۵ معنی [اذ قال لهم اخوهم هود] ۴۳۲ ۱۹۱- ۱۰۵ سخن در [ما اسالکم علیه من اجر] ۴۳۴ ۱۹۱- ۱۰۵ معنی [أ تبنون بکلّ ریع آیهٔ] ۴۳۴ ۱۹۱- ۱۰۵ داستان ساختمان انصاری ۴۳۵ ۱۹۱- ۱۰۵ [ان هذا الّا خلق الاوّلین] ۴۳۶ ۱۹۱- ۱۰۵ سخن در [فعقروها فاصبحوا نادمین] ۴۳۷ ۱۹۱- ۱۰۵ سخن ما ۴۳۹ ۲۲۷- ۱۹۲ [و انّه لتنزیل ربّ العالمین] ۴۴۱ ۲۲۷- ۱۹۲ معنی [نزل به الرّوح الامین] ۴۴۳ ۲۲۷- ۱۹۲ سخن کشف الاسرار ۴۴۴ ۲۲۷- ۱۹۲ [و لو نزّلناه علی بعض الاعجمین] ۴۴۵ ۲۲۷- ۱۹۲ سخن در [و انذر عشیرتک الاقربین] ۴۴۶ ۲۲۷- ۱۹۲ سخن ابو الفتوح و حدیث براء بن عازب ۴۴۷ ۲۲۷- ۱۹۲ نقل طبری از علیّ علیه السّلام و انذار بنی هاشم ۴۴۸ ۲۲۷- ۱۹۲ مقصود از [یراک حین تقوم و تقلّبک فی السّاجدین] ۴۴۹ ۲۲۷- ۱۹۲ سخن در [اکثرهم کاذبون] و نقل سواد بن قارب ۴۵۱ ۲۲۷- ۱۹۲ معنی [الشّعراء یتّبعهم الغاوون] و گفتار إبن عبّاس ۴۵۲ ۲۲۷- ۱۹۲ سخن ما ۴۵۴ [صفحه ۵۰۴] ۴۵۴ [سوره نمل] ۴۴- ۱ [طس تلک آیات القرآن و کتاب مبین] ۴۵۶ ۴۴- ۱ سخن مفسّرین ۴۶۲ ۴۴- ۱ معنی [بورک من فی النّار] ۴۶۳ ۴۴- ۱ سخن صاحب کشف در مقصود از نار ۴۶۴ ۴۴- ۱ مقصود از [آتینا داود و سلیمان علما] ۴۶۵ ۴۴- ۱ سخن در [ایّکم یأتینی بعرشها] و شعر مثنوی ۴۶۶ ۴۴- ۱ سخن ما در دیدار ملکه سبا. ۴۶۸۹۳- ۴۵ معنی [علّمنا منطق الطّیر] ۴۶۹ ۹۳- ۴۵ [و لقد ارسلنا الی ثمود اخاهم صالحا- الآیهٔ] ۴۷۲ ۹۳- ۴۵ سخن فخر در [طائرکم عند اللّه] ۴۷۹ ۹۳- ۴۵ نوشته کشف در [جعل بین البحرین حاجزا] ۴۸۰ ۹۳- ۴۵ نوشته کشف در [امّن یجیب المضطرّ] و شعر مثنوی ۴۸۱ سخن در [یعام من فی السّماوات و الارض الغیب الّا اللّه] ۴۸۳ ۹۳- ۴۵ سخن منجّم با حجّاج بن یوسف ۴۸۳ ۹۳- ۴۵ معنی [تری الجبال تحسبها جامدهٔ] و داستان جعفر خلدی ۴۸۷ ۹۳- ۴۵ نوشته کشف الاسرار در معنی [سیریکم آیاته] ۴۸۸ ۹۳- ۴۵ سخن ما در [طائرکم عند اللّه] ۴۸۹ ۹۳- ۴۵ سخن در [امّن یجیب المضطرّ] ۴۸۹ ۹۳- ۴۵ سخن در دابّهٔ الارض ۴۹۰

بقیّه از سوره کهف

اشاره

بسمه تعالی اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم

[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۶۰ تا ۸۲]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ إِذ قالَ مُوسى لِفَتاهُ لا أَبرَحُ حَتّى أَبلُغَ مَجمَعَ البَحرَينِ أَو أَمضِيَ حُقُباً [۶۰] فَلَمّا بَلَغا مَجمَعَ بَينِهِما نَسِيا حُوتَهُما فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي البَحرِ سَرَباً [۶۱] فَلَمّا جاوَزا قالَ لِفَتاهُ آتِنا غَداءَنا لَقَد لَقِينا مِن سَفَرِنا هذا نَصَباً [۶۲] قالَ أَ رَأَيتَ إِذ أَوَينا إِلَى الصَّخرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ وَ ما أَنسانِيهُ إِلَّا الشَّيطانُ أَن أَذكُرَهُ وَ اتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي البَحرِ عَجَباً [۶۳] قالَ ذلِكَ ما كُنّا نَبغِ فَارتَدّا عَلى آثارِهِما قَصَصاً [۶۴] -قرآن-۱-۵۴۰ فَوَجَدا عَبداً مِن عِبادِنا آتَيناهُ رَحمَةً مِن عِندِنا وَ عَلَّمناهُ مِن لَدُنّا عِلماً [۶۵] قالَ لَهُ مُوسى هَل أَتَّبِعُكَ عَلى أَن تُعَلِّمَنِ مِمّا عُلِّمتَ رُشداً [۶۶] قالَ إِنَّكَ لَن تَستَطِيعَ مَعِيَ صَبراً [۶۷] وَ كَيفَ تَصبِرُ عَلى ما لَم تُحِط بِهِ خُبراً [۶۸] قالَ سَتَجِدُنِي إِن شاءَ اللّهُ صابِراً وَ لا أَعصِي لَكَ أَمراً [۶۹] -قرآن-۱-۳۷۴ قالَ فَإِنِ اتَّبَعتَنِي فَلا تَسئَلنِي عَن شَيءٍ حَتّى أُحدِثَ لَكَ مِنهُ ذِكراً [۷۰] فَانطَلَقا حَتّى إِذا رَكِبا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَها قالَ أَ خَرَقتَها لِتُغرِقَ أَهلَها لَقَد جِئتَ شَيئاً إِمراً [۷۱] قالَ أَ لَم أَقُل إِنَّكَ لَن تَستَطِيعَ مَعِيَ صَبراً [۷۲] قالَ لا تُؤاخِذنِي بِما نَسِيتُ وَ لا تُرهِقنِي مِن أَمرِي عُسراً [۷۳] فَانطَلَقا حَتّى إِذا لَقِيا غُلاماً فَقَتَلَهُ قالَ أَ قَتَلتَ نَفساً زَكِيَّةً بِغَيرِ نَفسٍ لَقَد جِئتَ شَيئاً نُكراً [۷۴] -قرآن-۱-۴۹۹ قالَ أَ لَم أَقُل لَكَ إِنَّكَ لَن تَستَطِيعَ مَعِيَ صَبراً [۷۵] قالَ إِن سَأَلتُكَ عَن شَيءٍ بَعدَها فَلا تُصاحِبنِي قَد بَلَغتَ مِن لَدُنِّي عُذراً [۷۶] فَانطَلَقا حَتّى إِذا أَتَيا أَهلَ قَريَةٍ استَطعَما أَهلَها فَأَبَوا أَن يُضَيِّفُوهُما فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقامَهُ قالَ لَو شِئتَ لاتَّخَذتَ عَلَيهِ أَجراً [۷۷] قالَ هذا فِراقُ بَينِي وَ بَينِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأوِيلِ ما لَم تَستَطِع عَلَيهِ صَبراً [۷۸] أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَت لِمَساكِينَ يَعمَلُونَ فِي البَحرِ فَأَرَدتُ أَن أَعِيبَها وَ كانَ وَراءَهُم مَلِكٌ يَأخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصباً [۷۹] -قرآن-۱-۶۳۳ وَ أَمَّا الغُلامُ فَكانَ أَبَواهُ مُؤمِنَينِ فَخَشِينا أَن يُرهِقَهُما طُغياناً وَ كُفراً [۸۰] فَأَرَدنا أَن يُبدِلَهُما رَبُّهُما خَيراً مِنهُ زَكاةً وَ أَقرَبَ رُحماً [۸۱] وَ أَمَّا الجِدارُ فَكانَ لِغُلامَينِ يَتِيمَينِ فِي المَدِينَةِ وَ كانَ تَحتَهُ كَنزٌ لَهُما وَ كانَ أَبُوهُما صالِحاً فَأَرادَ رَبُّكَ أَن يَبلُغا أَشُدَّهُما وَ يَستَخرِجا كَنزَهُما رَحمَةً مِن رَبِّكَ وَ ما فَعَلتُهُ عَن أَمرِي ذلِكَ تَأوِيلُ ما لَم تَسطِع عَلَيهِ صَبراً [۸۲] -قرآن-۱-۴۸۲ [صفحه ۳] معنی لغات: «لفتاه» کلمه فتی یعنی جوان، تازه سن، غلام، بخشنده. «حقبا» روزگار، سال یا چندین سال یا هشتاد سال یا بیشتر. «سربا» غار دراز و با کشش که وحوش در آن جای میگیرند، پناهگاه زیر زمینی، مجرای زیر زمین که آب از آن روان میکنند [شاید باصطلاح خراسانی زرنا] و طریق سرب یعنی راهی که مردم پشت سرهم از آنجا می‌روند. «قصصا» بمعنی مصدری دنبال چیزی را اندک اندک گرفتن و پی آن رفتن «امرا» بمعنی شگفت‌آور، ناپسند و منکر. «ترهقنی» از مصدر ارهاق یعنی بکار دشوار وادار کردن، ستم رساندن، بگناه وادار کردن. جهت نزول: مجمع: علی بن ابراهیم در تفسیر خود گفته است، چون پیغمبر [ص] سرگذشت اصحاب کهف را برای اعراب گفت آنها پرسیدند کدام عالم بود [صفحه ۴] که از سوی خدا فرمان رسید پیروی او کنند و داستان او چه بود! اینکه آیات بجواب آنها نازل شد. ترجمه: ۶۰ [اکنون متوجّه اینکه سرگذشت باش که] وقتی موسی بملازم تربیت شده و یا شاگرد و مستخدم خود گفت: دست از سفر ندارم تا بآن جا که دو دریا بهم رسند رسم و یا مسافتی دراز بپیمایم ۶۱ [چون روانه شدند و مسافتی طی کردند و] رسیدند بآن جا که مجمع آن دو بود ماهی خود را [که زاد سفرشان بود] فراموش کردند و او راه خود بدریا گرفت و چون غاری آب را شکافت و فرو رفت ۶۲ پس چون [از آنجا] گذشتند موسی گفت: خوراک صبح ما را بیاور که از اینکه سفر برنج افتادیم ۶۳ [آن رفیق راهش] گفت: دیدی که چون پهلوی آن سنگ منزل کردیم [سرگذشت] ماهی را فراموش کردم که شیطان از یادم برد تا بگویم، و چه عجیب بود که او راه خود بدریا گرفت [و رفت] ۶۴ موسی گفت: ما پی همین میگشتیم [که عجایب جهان بینیم] پس از همان راه که آمده بودند ردّ خود گرفتند و برگشتند ۶۵ و بنده‌ای از بندگان ما را دیدند که از رحمت خود باو عنایت کرده بودیم و آموخته علم لدنّی شده ۶۶ موسی باو گفت: ممکن است من در پی تو افتم تا از آن رشد [و صلاح] که بتو آموخته‌اند مرا بیاموزی ۶۷ او گفت: تو نمیتوانی با من صبر کنی [و بسازی] ۶۸ و چگونه شکیبا میشوی در برابر آنچه خبر نداری! ۶۹ موسی گفت: انشاء اللّه مرا شکیبا خواهی دید و بهیچ کارنافرمانی تو نمیکنم ۷۰ او گفت: پس اگر بدنبال من آمدی [و همراه من شدی هر چه می‌بینی هیچ مگو] چیزی را از من مپرس تا خودم آغاز سخن کنم ۷۱ پس هر دو روانه شدند تا سوار کشتی شدند او آنرا سوراخ کرد، موسی گفت: کشتی را سوراخ کردی که مردمش را غرق کنی! چه عجیب و ناپسند بود کاری که تو کردی ۷۲، آن مرد گفت: نه بتو گفتم: شکیبائی با من نداری! ۷۳

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موسی گفت: از من بازخواست مکن که فراموش کردم و در فشارم مگذار ۷۴ پس روانه شدند تا بپسری برخوردند و او را کشت، موسی گفت: چرا بیگناهی را کشتی که او نه کسی کشته [و نه مستحقّ مجازات بود]! چه کار [صفحه ۵] بدی کردی ۷۵، آن عالم گفت: نه بتو گفتم توانائی صبر با من نداری! ۷۶ موسی گفت: اگر از اینکه پس از تو چیزی پرسیدم با من رفیق و همراه مشو که معذوری ۷۷ باز روانه شدند تا بمردم دهی رسیدند و خوراکی خواستند، آنها خودداری از پذیرائی کردند [اینکه دو تازه وارد] در آنجا دیواری دیدند که نزدیک است بیفتد و میخواهد خراب شود رفیق موسی آنرا راست کرد موسی گفت: اگر میخواستی می- توانستی اینکار را با مزد انجام دهی ۷۸ او گفت: اینـدم آغاز جدائی من و تو است و خبردارت میکنم بر از کارهائی که نیروی شکیبائی آنرا نداشتی ۷۹، اما کار کشتی [از آن روی بود] که چند کارگر فقیر در آن شریک بودند و سرمایه‌ی کاسبی‌شان بدریا بود و پادشاهی بود در پی تصرّف هر کشتی [سالم] بغصب و اجحاف و من خواستم معیوب باشد [تا او متعرّض آن نشود] ۸۰ و داستان آن پسر چنین بود که پدر و مادرش مؤمن بودند و ترسیدم که او آنها را گرفتار کفر و طغیان کند ۸۱ [من به اینکه کارم] خواستم که خداوند بجای او فرزندی صالحتر و مهربانتر بآنها عنایت کند ۸۲ امّا دیوار مال دو پسر یتیم در آن شهر بود که در زیر آن گنجی است از آنها و پدر و مادرشان [مردمی] صالح [و درستکار] بودند، و من اینکار نه از پیش خود کردم [چون] اراده‌ی پروردگارت اینکه بود که آنها برشد برسند و گنج خود را در آورند تا رحمت خدای تو بآنها رسد، اینکه است راز آنچه توانائی شکیبائیش را نداشتی. سخن مفسّرین: «قالَ مُوسی لِفَتاهُ». ۶ طبری: مقصود از فتا یوشع است مجمع: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: مقصود موسی بن عمران پیغمبر مشهور است و یوشع بن نون و جهت اینکه در معرّفی او «فتیه» گفته شده است برای اینکه است که در سفر و حضر همراه و ملازم موسی بوده است تا از او چیزی بیاموزد و نیز گفته‌اند برای اینکه خدمت موسی میکرد توصیف باین کلمه شده است و چون خدمت- گزار او بود گفتش «آتِنا غَداءَنا» نهار ما را بیاور. و محمّد بن اسحاق گفته است: پیروان تورات و انجیل معتقدند آنکه پی خضر رفت موسی نواده یوسف بود که یکی از -قرآن-۱۵-۳۹-قرآن-۴۴۸-۴۶۴ [صفحه ۶] پیغمبران یهود است و پیش از موسی بوده است. ولی آنچه عقیده‌ی عموم است. همین است که مقصود موسی بن عمران است. ابو الفتوح نوشته: و گفته‌اند غلامی بود درم خریده‌ی او و گفته‌اند خدمت- گزاری بود از آن او و عرب غلام و خدمتگزار را فتی خوانند و اگرچه پیر بود. فخر: تناسب اینکه داستان با مطالب گذشته‌ی اینکه سوره یکی از اینکه رو است که چون کافران بر مسلمین افتخار میکردند که مال و منال زیاد دارند باین آیات یادآوری شده است که اینکه مفاخرات غلط است چون موسی با همه‌ی آن موجبات برتری و مقام پیغمبری و معجزات فروتن شد و رفت تا عالمی بیابد و از او چیزی یاد بگیرد، و ارتباط بداستان اصحاب کهف اینکه است که یهود بکافران عرب گفتند: اگر محمّد داستان اصحاب کهف را برای شما نقل کرد پیغمبر است و گر نه پیغمبر نیست، بنقل اینکه داستان موسی فهمانده شده است که اینکه قضاوت یهود غلط است چون موسی پیغمبر عالی رتبه بود و از چندین چیز بی‌خبر بود پس ممکن است کسی پیغمبر باشد و داستانی را خبردار نباشد. «حَتّی أَبلُغَ مَجمَعَ البَحرَینِ». ۶ طبری: مجاهد و قتاده گفته‌اند: یعنی فراهمی و اجتماع دریای فارس از طرف مشرق و دریای روم از سوی مغرب، و محمّد- إبن کعب گفته است: مقصود از مجمع البحرین طنجه است [بطوری که در اعلام المنجد نوشته شده است طنجه بندری است در تنگه‌ی جبل الطارق بطرف شمال غربی که بکتابت لاتینی چنین است:. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: از محمّد بن کعب نقل شده است که مجمع البحرین در افریقاست ابو الفتوح نوشته: ابیّ بن کعب گفت: افریقیه است. روح البیان: سعد المفتی گفته است: جای تلاقی دریای فارس و روم محیط غربی است [مقصود او اقیانوس اطلس است]. نبیان: حسن بصری گفته است: دریای فارس و روم است که فراگیر اینکه خلق است. [صفحه ۷] کشف: آنجا که دریای فارس و دریای روم تلاقی میکنند. محمّد بن کعب گفته است اسم آن طنجه است، ابیّ بن کعب گفته است: افریقیه است، بعضی گفته- اند: مقصود از «البحرین» دو دریای مغرب و مشرق است که زمین را فرا گرفته‌اند. و بعضی گفته‌اند: مقصود جای ارتباط و اتّصال آب شور و شیرین است، و گفته‌اند: مقصود دو دریای علم است که موسی و خضر باشند. فخر: در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الفاظ اینکه جمله نشانه‌ای بر تعیین اینکه دو دریا نیست و اگر بخبر صحیح چیزی معیّن نشد بهتر اینکه است که از سخن گفتن در اینکه مطلب خودداری شود. تفسیر حسینی نوشته: و آن ملتقای بحر فارس و روم بوده گویند آن موضع آخر بقعه‌ی او است، و در زاد المسیر طنجه‌ی مغرب آورده و در بند شروان نیز گفته‌اند. تنویر المقباس إبن عبّاس: گوارا و شور که دریای فارس و روم است. بیضاوی: مجمع البحرین آنجا است که دو دریای فارس و روم از سوی مشرق بهم میرسند. برهان: محمّد بن مسلم از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل کرده است: بموسی زنبیلی ماهی نمکسود دادند که اینکه ماهی تو را بآن کس که می‌خواهی راهنمائی خواهد کرد، در نزدیک چشمه‌ی مجمع البحرین که هر مرده‌ای بآن برسد زنده میشود و آنرا چشمه‌ی زندگانی مینامند. تفسیر واضح از محمود حجازی: آن دو بحر اسود و ابیض هستند، و اردن و قلزم هم گفته‌اند. سی: ابو حیّان گفته است: مقتضای سخن إبن عطیّه اینکه است که مجمع البحرین دو سوی بیابان شام است و گفته‌اند بحر قلزم است و بحر ازرق.«۱»۱ -پاورقی-۱۵۹-۱۶۱ [صفحه ۸] «أَو أَمضِیَ حُقُباً» ۶۰ طبری: یعنی یا گردش کنم زمانی و روزگاری از عبد- اللّه عمر نقل است که «حقب» هشتاد سال است، و مجاهد گفته است: هفتاد سال است. -قرآن-۱-۲۳ فَلَمّا بَلَغا مَجمَعَ بَینِهِما نَسِیا حُوتَهُما» ۶۱ طبری: یعنی ماهیشان را جا گذاشتند، بعضی گفته‌اند: یعنی ماهی‌شان را گم کردند، و با اینکه ماهی در دست یوشع بود و او فراموش کرد یا گم کرد گفته شده است «نسیا» یعنی هر دوشان فراموش کردند بمناسبت اینکه است که برداشتن ماهی با نظر هر دو و بمنفعت هر- دو بوده است از اینکه جهت فراموشی هم بهرد و نسبت داده شده است. -قرآن-۱-۵۱ فخر: عموم مفسّرین دو کلمه‌ی «مجمع بینهما» را فراهمی دو دریا معنی کرده‌اند، ولی اینکه معنی بهتر است که چون موسی و یوشع رسیدند بآن جا که میان او و آنکه میخواست ببیند فراهم میشد، زیرا آنجا ماهی فراموش شد و دوباره بآن جا برگشت و همانجا خضر را پیدا کرد. تفسیر ابو الفدا مشهور بابن کثیر: یعنی رفتند تا رسیدند بآن جا که چشمه- ای بود مشهور بعین الحیاة و هر دو بخواب رفتند. تفسیر نیشابوری: شاید فایده‌ی کلمه‌ی «بین» برای فهماندن اینکه معنی باشد: چون رسیدند بآن مجمع که در وسط دو دریا بود، یا «بین» بمعنی جدائی باشد و اینکه جور معنی شود: رسیدند بدو دریای از هم جدا که در آنجا بهم جمع میشدند. یا کلمه‌ی «بین» بمعنی وصل باشد چون از لغات اضداد است و فایده‌ی آن زیادی تأکید باشد مثل «جدّ جدّه». «فَاتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی البَحرِ سَرَباً» ۶۱ طبری: یعنی ماهی راه خود را که بدریا میرفت در پیش گرفت. و اختلاف است در مقصود از سرب و چگونگی راهی که بدریا بصورت سرب گرفته است: إبن عبّاس گفته است: یعنی مانند سنگ ردّ راه ماهی باقی ماند و ابیّ بن کعب از پیغمبر [ص] نقل کرده است: آب مانند سوراخی شکافته شد و پس رفت تا آنکه موسی برگشت و آنرا دید و گفت «ذلک ما کنّا»، قتاده -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۹] گفته است: بهر جا میرفت آب بصورت منجمد و بسته نمودار میشد، إبن زید گفته است در خشکی ماهی زنده شد و در راهی بصورت سرب رفت تا بدریا رسید. «آتِنا غَداءَنا» مجمع: نقل است که آن روز و شب را راه رفتند روز بعد موسی گفت غذای روز ما را بیاور، چون عشاء غذای شب است و غدا غذای روز و انسان در روز بیشتر از شب احتیاج بغذا دارد. -قرآن-۱-۱۷ «إِذ أَوَینا إِلَی الصَّخرَةِ» طبری: عبّاس بن ولید برای من نقل کرد که از محمّد بن مفضّل شنیدم و او از پدرش نقل کرد که آن سنگ جای موسی همین سنگ است که نزدیک نهر الذّئب است در کنار راه. -قرآن-۱-۳۲ ابو الفتوح نوشته است: هفل بن زیاد گفت آن صخره است که پیش نهر- الزّیت است. «وَ ما أَنسانِیهُ» مجمع: بضمّ هاء قرائت حفص است و با کسر هاء قرائت دیگران است. -قرآن-۱-۲۰ طبری: از مصحف عبد اللّه مسعود نقل شده است که «ما انسانیه ان اذکره إلّا الشّیطان» بوده است. «اتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی البَحرِ عَجَباً» ۶۳ مجمع: یعنی راه عجیبی بود که آبها پس رفت و مانند سوراخی راه باز ماند، و گفته‌اند: سخن یوشع در «فی البحر» تمام است و کلمه‌ی «عجبا» گفتار موسی است که چگونه چنین شد. از إبن عبّاس نقل شده است یعنی موسی با کمال تعجّب دنبال کرد آن راه را که ماهی رفته بود. -قرآن-۱-۴۳ روح البیان: علماء گفته‌اند: یوشع بقدری از موسی معجزه دیده بود که زنده شدن ماهی برای او ارزشی نداشت و فراموش کرد، و احتمال است که شاید اینکه مطلب مهمّ را خداوند از خاطر او برد تا موسی که علم خود را زیاد میپنداشت تنبیه شود و بداند که باید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خداوند در دل بیاورد و نگاهدارد، و بعضی گفته‌اند: شاید اینکه حادثه‌ی مهم که زنده شدن ماهی و باز شدن آب مثل طاق طوری او را مجذوب کرد که چیزی بخاطرش نماند «ذلِکَ ما کُنّا نَبغِ» چون جمله‌ی «نبغ» فعل مضارع -قرآن-۴۶۹-۴۹۳ [صفحه ۱۰] است از مصدر بغیه بمعنی طلب و حرف آخر آن یاء است و باید «نبغی» با یای آخر تلفّظ شود. ابو الفتوح: علّت سقوط یای آخر را چنین نوشته است: و یاء از «نبغ» بیفکندند بتخفیف اکتفاء بالکسرهٔ عنها کقوله «اجیب دعوهٔ الدّاع اذا دعان» اتّباعا للمصحف، چنین یافتند نبشته. «فَوَجَدا عَبداً مِن عِبادِنا» ۶۵ طبری: قتاده گفته است: جهت اینکه سفر موسی و دیدار مرد عالم آن بود که از او پرسیدند: از تو عالمتر هست! گفت: نه، یا با خود اندیشید که از او عالمتری نیست برای اینگونه اندیشه او را باین سفر فرستادند تا بداند از او عالمتر هست. إبن عبّاس گفته است: موسی گفت ای خدا عالمتر مردم کی است! جواب رسید: آنکه پی علم مردم بگردد تا بر دانش خود کلمه‌ای بیفزاید که شاید براه خوب رهبریش کند یا از بدی نگهدارش باشد، پرسید چنین کس کی است و کجا است! گفتند او خضر است در ساحل نزد آن سنگ که ماهی در نزدیکی آن خود رها میشود و میرود. -قرآن-۱-۳۲ «وَ عَلَّمناهُ مِن لَدُنّا عِلماً» کشف نوشته: هر که صفات خود تابع شرع مقدّس تواند کرد ما اسرار علوم حقیقت در دل او نقش گردانیم که «وَ عَلَّمناهُ مِن لَدُنّا عِلماً» گوینده‌ی اینکه علم محقّق است که از یافت سخن گوید، نور بر سخن وی پیدا و آشنائی بر روی وی پیدا و عبودیّت در سیرت وی پیدا، برقی از نور اعظم در دل وی تافته و چراغ معرفت وی افروخته و اسرار غیبی او را مکشوف شده چنانکه خضر را بود در کار کشتی و غلام و دیوار، نگر تا ظنّ نبری که موسی کلیم با آنکه او را بدبیرستان خضر فرستادند خضر را بروی مزید بود کلّا و لمّا که بردرگاه عزّت بعد از مصطفی [ص] هیچ پیغامبر را آن مباسطت و قربت نبود که موسی را بود امّا خضر را کوره‌ی ریاضت موسی گردانید چنانک کسی خواهد تا نقره با خلاص برد در کوره‌ی آتش نهد آنگه فضل نقره را بود بر کوره‌ی آتش نه کوره و آتش را بر نقره و آنچ خضر گفت «إِنَّکَ لَن تَستَطِیعَ مَعِیَ صَبراً» بر معنی فهم اشارت میکند که یا موسی سرّ فطرت تو با شواهد الهیّت چندان -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۱۵۷-۱۹۳-قرآن-۹۳۶-۹۷۸ [صفحه ۱۱] انبساط دارد که گوئی «أَرِنِی أَنظُر إِلَیکَ» و من که خضرم قدرت و قوّت آن ندارم که اینکه حدیث را بر دل خود گذرد هم یا اندیشه‌ی خود با آن پردازم سلطنت تو با غصّه‌ی حرمان من در نسازد «إِنَّکَ لَن تَستَطِیعَ مَعِیَ صَبراً». -قرآن-۲۴-۵۰-قرآن-۲۳۱-۲۷۳ مجمع: امام صادق علیه السّلام فرمود: او علمی داشت که در الواح موسی نوشته نشده بود و موسی گمان میکرد که همه علوم در الواح او نوشته است. تفسیر حسینی نوشته: در حقایق سلمی از ذو النّون مصاری قدّس سرّه نقل میکند که علم لدنّی آن است که حکم کنند بخلق بمواقع توفاق و خذلان و گفته‌اند: علمی است که حاصل شود بی‌واسطه کسب و تلقین حرف، در فتوحات از سلطان العارفین قدّس سرّه نقل میکند که با جمعی از دانشمندان گفته‌اند «اخذتم علمکم میّتا عن میّت و اخذنا علمنا عن الحیّ الّذی لا یموت». نظم: گلشنی کز نقل روید یکدم است || گلشنی کز عشق روید خرّم است گلشنی کز گل دمد گردد تباه || گلشنی کز دل دمد وافر حباه علم چون بر دل زند یاری شود || علم چون بر گل زند باری شود در صفحه ۷۹ مراحل السّالکین تألیف محمّد جعفر کبودر آهنگی دهستانی است از شهرستان همدان و او بزمان فتحعلیشاه قاجار بوده است نوشته: بر آنکه جناب ربّ الأرباب حضرت خضر رای اثبات مقام شیخی و مقتدائی کرد و موسی را بمریدی و تعلّم علم لدنّی بر او فرستاد و از استحقاق شیخوخیّت او خبر میدهد که «عَبداً مِن عِبادِنا آتَیناهُ رَحمَةً مِن عِندِنا وَ عَلَّمناهُ مِن لَدُنّا عِلماً» پنج مرتبه خضر را اثبات میفرماید: اوّل: اختصاص عبدیّت حضرت که «من عبادنا»، دوّم: -قرآن-۳۳۶-۴۲۴ استحقاق قبول حقایق از اتیان حضرت بیواسطه که «آتَیناهُ رَحمَةً» سوّم: خصوصیّت یافت رحمت خاصّ از مقام عبودیّت که «رَحمَةً مِن عِندِنا»، چهارم: شرف تعلّم علم از حضرت بیواسطه که «علّمناه»، پنجم: تعلّم علم لدنّی که «مِن لَدُنّا عِلماً». -قرآن-۵۴-۷۳-قرآن-۱۳۳-۱۵۵-قرآن-۲۵۰-۲۷۲ «قالَ لَهُ مُوسی هَل أَتَّبِعُکَ» ۶۶ فخر در جمله‌های اینکه آیه دوازده- نشانه شمرده است بر ادب موسی برای شاگردی خضر. -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۱۲] «کَیفَ تَصبِرُ عَلی ما لَم تُحِط بِهِ خُبراً» ۶۸ فخر: اینکه آیه میفهماند که اگر معلّم تشخیص داد سخن نرم و سازش موجب غرور شاگرد است بایستی بسخن درشت با او گفتگو کند تا وسیله‌ی ارشاد و رهبری او شود. -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱-۵۰ «خَرَقَها قالَ أَ خَرَقتَها» ۷۱ کشف نوشته: گفته‌اند که دریا دریای معرفت است که صد هزار و بیست و اند هزار نقطه‌ی عصمت هر یکی با امّت خویش و قوم خویش در آن دریا غوّاصی کردند بامید آنکه مگر جواهر توحید از آن دریا در دامن طلب گیرند که «من عرف نفسه فقد عرف ربّه» و آن کشتی کشتی انسانیّت است که خضر میخواست تا بدست شفقت آنرا خراب کند و بشکند و خداوندان آن سفینه مساکین بودند، سکینه صفت ایشان و از بارگاه قدم با ایشان اینکه خطاب رفته که «هُوَ الَّذِی أَنزَلَ السَّکِینَةَ فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِینَ»، و مصطفی چون اقبال تجلّی جلال حقّ دید بر دلهای ایشان گفت «اللّهمّ احینی مسکینا و امتنی مسکینا و احشرنی فی زمرة المساکین». خضر چون بدست شفقت کشتی انسانیّت خراب کرد موسی ظاهر آن بپیرایه شریعت و طریقت آراسته و آبادان دید گفت «أَ خَرَقتَها لِتُغرِقَ أَهلَها» خضر جواب داد که «وَ کانَ وَراءَهُم مَلِکٌ» از پس اینکه آبادانی ملکی است شیطانی که در جوار کشتی کمین قهر ساخته تا بقهر و مکر خود سفینه را بستاند و روز و شب دوری راه کند که «انّ الشّیطان یجری من إبن آدم مجری الدّم» اینکه آراستگی و آبادانی بدست شفقت برداریم تا چون شیطان بیاید ملک‌وار ظاهر خراب بیند پیرامن آن نگردد. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۵۱۴-۵۷۹-قرآن-۸۳۸-۸۷۱-قرآن-۸۹۱-۹۲۰ «أَ قَتَلتَ نَفساً زَکِیَّةً» ۷۴ مجمع: در اینکه چند آیت گذشته اینکه کلمات باختلاف قرائت شده است، ۱- «رشدا» با فتح راء و شین و ضمّ راء و سکون شین، ۲- «فلا تسألنی» با تشدید و تخفیف نون، و همه‌ی قاریها یای آخر را ثابت گذارده‌اند چه در وصل و چه در وقف چون در همه‌ی مصحفها یاء نوشته شده است. ولی در تفسیر امام فخر چنین است: در قرائت إبن عامر «فلا تسألنّ» با حرکت لام و تشدید نون بدون یاء، و از او روایت شده است «لا تسألنّی» با تشدید نون و ثبوت -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۱۳] یاء، و قرائت نافع نیز همین است و در قرائت دیگران چنین است «لا تسألن» با تخفیف نون بدون یاء و در معنی تفاوت نیست. ۳- «لیغرق أهلها» با فتح یاء و راء و رفع لام یعنی تا غرق شوند مردمش و با ضمّ تاء و کسر راء و نصب لام یعنی تا مردم آن را غرق کنی، ۴- «زکیّة» بدون الف، و زاکیة با الف، ۵- «نکرا» با ضمّ نون و کاف و با ضمّ نون و سکون کاف. کشف نوشته: آن غلام که خضر او را کشت و موسی بروی انکار کرد اشارت است به «منی» و پنداشت، که در میدان ریاضت و کوره‌ی مجاهدت از نهاد مرد سر برزند گفت: ما را فرموده‌اند تا هر چه نه نسبت ایمان است سرش بتیغ غیرت برداریم نتیجه‌ی پنداشت چون در پنداشت خویش ببلوغ رسد کافر طریقت گردد، ما خود در عالم بدایت راه کفر بروی زنیم تا بحدّ خویش باز رود. ابو الفتوح نوشته: ضحّاک گفت: غلام بالغ بود و مفسد و مادر و پدر از او در رنج بودند، کلبی گفت: برنائی بود ره زدی و مال با مادر و پدر بردی ایشان سوگند بخوردندی که او نکرد. تأویلات کاشانی: غلام کنایت است از نفس که بصفات مختلف خود نمودار میشود و جلو دل را از درک حقایق میگیرد و نفس «امّارة بالسّوء» میشود و کشتن او کنایت است از کشتن غضب و شهوت و دیگر صفات نفسانی. «فَلا تُصاحِبنِی قَد بَلَغتَ مِن لَدُنِّی» ۷۶ مجمع «تصحبنی» بدون الف نیز قرائت شده است، و «لدنّی» با تشدید و تخفیف نون قرائت شده است. -قرآن-۱-۴۷ طبری: ابیّ بن کعب گفته است: چون پیغمبر [ص] نام کسی میبرد که دعا برایش کند اوّل برای خود دعا میکرد یک روز فرمود: رحمت خدا بر ما و بر موسی که اگر با رفیقش موافقت و صبر میکرد چیزهای عجیب میدید ولی گفت «إِن سَأَلتُکَ عَن شَیءٍ بَعدَها فَلا تُصاحِبنِی قَد بَلَغتَ مِن لَدُنِّی عُذراً» و کلمه‌ی «لدنّی» را با نون مشدّد قرائت فرمود. -قرآن-۲۴۱-۳۳۰ نفحة الرّحمان نهاوندی: از حضرت صادق علیه السّلام روایت است که [صفحه ۱۴] خضر گفت: عقلها نسبت بحکم خدا حکم فرما نیستند بلکه امر خدا حاکم بر عقلها است، پس آنچه از من بینی صبر کن و تسلیم باش. «أَتَیا أَهلَ قَریَةٍ» ۷۷ مجمع: إبن عبّاس گفته است: آن قریه انطاکیه بود إبن سیرین و محمّد بن کعب گفته‌اند أبلّه‌ی بصره بود. و گفته‌اند دهی در ساحل دریا بود بنام ناصره که بهمان مناسبت نصاری و پیروان عیسی باین نام خوانده شده‌اند و از امام صادق علیه السّلام همین معنی روایت شده است. -قرآن-۱-۲۴ یر حسینی نوشته: چون آمدند باهل دیهی که انطاکیه بود یا ایله‌ی بصره«۲» یا با جروان ارمنیّه یا برقه از روم یا ببربر زمین. یا با جروان ارمنیّه یا برقه از روم یا ببربر زمین. -پاورقی-۸۵-۸۷ «فَأَبَوا أَن یُضَیِّفُوهُما» فخر: در کتابهای حکایت دیده‌ام که چون اینکه آیه بگوش مردم آن آبادی رسید یک بار طلا خدمت پیغمبر [ص] بردند و عرض کردند ما باین بار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طلا با شما معامله میکنیم که بای جملهی «ابوا» را تبدیل بتاء کنی تا چنین قرائت شود «فاتوا ان یضیّفوهما» و باین معنی باشد: چون آن دو نفر تقاضای غذا کردند مردم آن ده آمدند که آنها را پذیرائی کنند. و مقصود ما از اینکه معامله اینکه است که ننگ راندن مهمان آنهم چنین مردم از ما اهل اینکه آبادی برداشته شود، پیغمبر [ص] قبول نفرمود که تغییر اینکه نقطه از کلام حقّ موجب ایجاد دروغ در آن میشود. -قرآن-۱-۳۱ «فَوَجَدا فِیها جِداراً یُرِیدُ أَن یَنقَضَّ فَأَقامَه» ۷۷ کشف نوشته: و امّا دیوار که آنرا عمارت کرد اشارت است بنفس مطمئنّهٔ، چون دید که در کورهی مجاهدت پاک و پالوده گشته و نیست خواهد شد گفت: یا موسی مگذار که نیست گردد که او را بر آن درگاه حقوق خدمت است عمارت ظاهر او و مراعات باطن او فرض عین است که -قرآن-۱-۶۰ [صفحه ۱۵] «انّ لنفسک علیک حقّا» و در تحت وی خزائن اسرار قدم نهادهاند اگر اینکه دیوار نفسانی پست شود خزینهی اسرار ربّانی بر صحرا افتد و هر بیقدری، و ناکسی در وی طمع کند و سرّ اینکه کلمات آن است که گنج حقیقت را در صفات بشریّت نهادهاند اطوار طینت درویشان پردهی آن ساخته همان است که آن جوانمرد گفت: دین ز درویشان طلب زیرا که شاهان را مدام|| رسم باشد گنجها در جای ویران داشتن مجمع: «ینقضّ» با ضمّ یای مضارع و «ینقاص» با الف و صاد بی نقطه نیز قرائت شده است که دوّم قرائت علیّ علیه السّلام و عکرمه و یحیی بن یعمر است. «لَاتَّخَذتَ عَلَیهِ» مجمع: «لتخذت» با کسر خاء و تخفیف تاء نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۴ کانَت لِمَساکِین» ۷۹ فخر: شافعی باین آیه استدلال کرده است که فقیر نادارتر از مسکین است چون آن مردم با اینکه دارای کشتی بودند در آیه مسکین نامیده شدهاند«۳». -قرآن-۱-۲۴-پاورقی-۱۹۰-۱۹۲ «وَ کانَ وَراءَهُم مَلِکٌ یَأخُذُ کُلَّ سَفِینَةٍ» مجمع: قتادهٔ و إبن عبّاس گفتهاند: -قرآن-۱-۵۵ یعنی در جلو آنها پادشاهی بود که هر کشتی درست را میگرفت، عبّاد بن صهیب گفت بکوفه رفتم تا از اسماعیل بن خالد سخنی و علمی فراگیرم در راهم شیخی نشسته بود نشانی خانهی اسماعیل از او پرسیدم او گفت «ورائک» گفتم: برگردم! جواب داد: من میگویم «ورائک» تو میگوئی: برگردم! گفتم: مگر وراء پشت سر نیست! گفت: نه. [صفحه ۱۶] کشف: عثمان آیه را چنین قرائت میکرد «کلّ سفینهٔ صالحهٔ» و نقل کردهاند که او گفت: برای من ثابت شده است که آیه اینکه طور بوده است و دستور داد بولایات نوشتند که کلمهی «صالحهٔ» را در قرآنها بنویسند ولی چون اینکه دستور در آخر عمر او بود اجرا نشد. مثنوی در دفتر چهارم داستان فرعون و هامان گفته: خضر کشتی را برای آن شکست || تا تواند کشتی از فجّار رست چون شکسته میرهد اشکسته شو || امن در فقر است اندر فقر رو در تفسیر حسینی اینکه شعر را نوشته است: خضر گر در بحر کشتی را شکست || صد درستی در شکست خضر هست «وَ أَمَّا الغُلامُ فَکانَ أَبَواهُ مُؤمِنَینِ» ۸۰ مجمع: از إبن عبّاس و ابیّ بن کعب نقل است که آنها چنین قرائت میکردهاند «امّا الغلام فکان کافرا و ابواه مؤمنین» و از امام صادق علیه السّلام نیز اینکه قرائت نقل شده است. -قرآن-۱-۵۲ مثنوی در دفتر اوّل بداستان کشتن مرد زرگر: آن پسر را کش خضر ببرید حلق || سرّ آن را در نیابد عام خلق آنکه از حقّ یابد او وحی و خطاب || هر چه فرماید بود عین صواب «فاراد ربّک ان یبدلهما» مجمع: روایت است که در عوض آن پسر مقتول خداوند دختری باو داد که هفتاد پیغمبر از او پیدا شد و از امام صادق علیه السّلام هم اینرا روایت کردهاند. و جملهی «یبدل» از باب افعال و تفعیل هر دو قرائت شده است و «اقرب رحما» با ضمّ حاء و سکون آن قرائت شده است. «کانَ تَحتَهُ کَنزٌ» ابو الفتوح نوشته: صادق جعفر بن محمّد الباقر [ع] گفت: -قرآن-۱-۲۳ لوحی بود از زر بر او نوشته بسم اللّه الرّحمن الرّحیم عجب از آنکسکه او بقضا و قدر ایمان دارد چگونه غم خورد، و عجب از آنکس که روزی بیقین داند چرا رنج برد، و عجب از آنکه ایمان دارد بحساب چگونه غافل شود، و عجب از آنکه دنیا بیند و داند و تقلّب او باهلش شناسد چگونه ساکن شود. عکرمه گفت: آن گنج مالی بود [صفحه ۱۷] و ابو درداء روایت کرد از رسول علیه السّلام او گفت: زر و سیم بود. «فَأَرادَ رَبُّکَ أَن یَبلُغا» ۸۲ کشف: در شکستن کشتی خضر گفت: «فَأَرَدتُ أَن أَعِیبَها» یعنی من خواستم کشتی را معیوب کنم و کار را بخود نسبت داد چون عیب بود، در کشتن غلام گفت «اردنا» یعنی ما خواستیم و مقصودش ارادهی حقّ بود با کار خودش چون کشتن از سوی او بود و عوض دادن از جانب خدا. در درست کردن دیوار گفت «اراد ربّک» یعنی خدای تو چنین خواست و ارادهی خود را در انجام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن مؤثّر نـدانست چون در نتیجه‌ی آن کار و بقای گنج و رشد پسـرها خضـر هیچ کاره بود، إبن عطا گفته است: چون خضـر بنوبت اوّل گفت «اردت ان اعیبهـا» من خواسـتم نـادرست باشـد باو الهام شـد: تو چه کاره‌ای که از خود میل و اراده داشـته باشـی! از اینرو نوبت دوّم گفت «اردنـا» من و موسـی خواستیم باز الهام شـد: تو و موسـی چه اراده و خواهش از خود داریـد! اینکه بود که در نوبت سوّم یکسـره کار را بخـدا محوّل کرد و گفت «فَأَرادَ رَبُّکَ» خدای تو خواست. چون موسـی از خضـر جدا میشد باو گفت: مرا پندی ده، خضـر گفت: ای موسـی همیشه سودمنـد بـاش نه زیـان- آور، از لجاج و سرسـختی دست بـدار و جز بسوی نیاز گام بر مـدار، تا شگفتی نبینی خنـده مکن، و هرگز بیگناهی را سـرزنش مکن. و نقل کرده‌انـد چون موسـی از خضـر جـدا شد و نزد مردم خود رفت آنها در بیابان تیه و سـرگردان بودند. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۷۲-۹۹-قرآن-۹۱۷-۹۳۶ روح البیان: چون هنگام جدائی موسـی و خضر شد، گفت: ای موسـی اگر شکیبا بودی هزاران شگفتیها دیدی که هر یک ز دیگر شگفت‌آورتر، موسی گریست و گفت: مرا پندی ده گفت: ای موسـی دانش بجوی که خود از آن سود بری نه برای مردم بگوئی که سودش برای دیگران است نه برای تو. طنطـاوی: خضـر کشـتی سوراخ کرد و بچه کشت بـا اینکه هر دو کـاری است زشت و حرام ولی چون برای کشـتی خطر در پیش بود زنـدگی غلام موجب فسـاد بود لازم بود که از آنهـا جلوگیری شود، و البتّه جـایز نیست که بطور کلّی ظـاهر کارهـا را- بنگریم و در هر جا اقـدام بچنین کارها کنیم بلکه اگر در نظر خردمنـدان یک ملّت [صـفحه ۱۸] ت شـد ضـرر یک کاری و حکمی لازم است بموجب مصـلحت آنرا بصورت خوب عوض کننـد چون دین برای رنـج و زیان مردم نیست و احکام شـرعی که از ادلّه‌ی تفصـیلی اسـتخراج میشود ظنّی است و نتیجه‌ی آن فقطّ گمان است و البتّه اگر یقین پیـدا شـد بیک مصـلحت و یا مفسـده‌ای در برابر و بر خلاف احکام ظنّی شـرعی البتّه آن یقین مقدّم است، برای نمونه میگوئیم گرفتن و دادن ربابی شک در اسـلام حرام است، ولی چون اکنون هشـتاد ملیون لیره سـرمایه‌داران مصـری بیگانگان سپرده‌اند و سالی بیش از سه ملیون تومان سود آنرا فرنگیها از مردم میگیرند و برای تفوّق و برتری بر مسـلمین بکـار اسـلحه و غیر آن صـرف میکننـد و چون وسائل تولیـدی زراعت و صـناعت در مصـر فراهم نیست و اینکه سرمـایه‌ی مسـلمین در دست اجانب بر باد داده میشود و بر ضـرر مسـلمین بکار میرود، پس اگر اینکه سـرمایه در اختیار دولت مصـر باشد که همین معامله‌ی ربا و اسـتفاده‌ی آن بوسیله‌ی دولت انجام شود و به مصرف مستمندان مسلمان برسد بحتم بهتر است از اینکه اکنون مسـلمین سـرمایه‌ی خود را بـدیگران داده‌انـد و آنها از آن اسـتفاده‌ی ربا میکننـد و آنرا بر ضـرر مسـلمین خرج می کننـد، من نمیگویم ربا حلال است ولی بحکم عقل آن ربا که بسود فقرای مسلمین بکار رود بهتر است«۴» از آن که بدست اجنبی وصول شود و بزیان مسـلمان بکار رود، خداوند اینکه آیات را نازل کرد تا به اساس و اصول دین اسلام آشنا شویم و عقل خود را در پرده تقلید از سخن فقها قرار ندهیم. [اینکه گفته‌های طنطاوی از چند صفحه خلاصه و مقدّم و مؤخّر شده است].از آن که بدست اجنبی وصول شود و بزیان مسـلمان بکار رود، خداوند اینکه آیات را نازل کرد تا به اساس و اصول دین اسـلام آشنا شویم و عقل خود را در پرده تقلید از سـخن فقها قرار ندهیم. [اینکه گفته‌های طنطاوی از چند صفحه خلاصه و مقدّم و مؤخّر شده است]. -پاورقی-۱۲۴۷-۱۲۴۹ فی ظلال: موسـی دیـد و تا چنـدی چیزی نفهمیـد و ما که میخوانیم، میمانیم و چیزی درک نمیکنیم که آن مرد صالـح که بود! و از کجا بود و اینکه کارها چه بود! قرآن نشانی از آن نداد تا سـرگردانی اسرار غیبی حق که ما را فراگرفته است بیشتر و سخت‌تر باشد، و حکمت عالیه حق که با فکر ما سر و کار ندارد نمودارتر شود، و بآن [صفحه ۱۹] هدفهای عالی رهبری کند که حواس محدود ما درک آن نمیتوانـد، پس در اینکه سـرگذشت همه جـا قـوای غیـبی کـار میکنـد که موسـی روانه میشـود تـا ز دیـدار مردی ناشـناس برخوردار شود، دوست او غذا را فراموش میکند تا ناچار شود و برگردد و او را ببیند و اگر دوباره گذارش بآن سـنگ نمیافتاد، او را نمیدیـد، پس همه اینکه سـرگذشت مرموز است و تاریـک تـا آنجـا که فقـطّ نشـان میدهـد سوراخ کردن کشـتی برای جلوگیری از تصـرّف آن بود که به زیان کوچک از زیان بزرگ جلوگیری میشد، و نیز چون تخم تباهی در نهاد آن پسـر سرشـته بود باید کشـته شود تا پـدر و مادر او از بـدی او بر کنار بماننـد، و نیز دیوار خرابه بایـد بی‌مزد درست شود تا سـرمایه طفلان صـغیر نهفته به زیر آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمودار نشود و ذخیره آینده آنها باشد. در اینکه میان که گوشه‌ای از اینکه کارهای حیرت‌آور نشان داده میشود، آن مرد ناپدید می‌شود و بهمان گونه که از تاریکی آمده بود بتاریکی فرو رفت و سرگذشتی بجای ماند نشان‌آور از حکمت پنهانی خداوندی که تا کجا در پشت پرده‌های تاریکی فرو رفته است [۱]. [صفحه ۲۰] سخن ما: در آیت اوّل «إِذ قالَ مُوسی لِفَتاه» تا آخر ممکن است با چند پرسش رو برو شویم: اوّل- مجمع البحرین کجا بوده است که مناسب باشد با منطقه عمل موسی و با فهم مردمی که بزمان نزول اینکه آیه بودند و با آنچه ما از اینکه دو کلمه می‌فهمیم! البتّه سخن مفسّرین نقل شد و بعضی اهل نظر نیز چنین احتمال دادند که یکی از فواصل دریاچه‌های سر چشمه نیل باشد و یا کناره‌ی بیابان سینا که فاصل خلیج عقبه و سینا است، ولی معلوم نیست در آن دوران اینکه آبها و خشکیها بصورت امروز بوده و مردم از سر چشمه‌های نیل خبردار بوده‌اند یا نه! -قرآن-۲۷-۵۵ دوّم- اگر مجمع البحرین همان باشد که نوشته‌اند آن اهمیّت را ندارد که موسی -پاورقی-۸۱۱-۸۱۳[صفحه ۲۱] بگوید: یا بآن جا برسم یا روزگاری و مدّتی بس دراز در حرکت باشم. سوّم- بآب رفتن ماهی چه بوده است که بگفته‌ی مفسّرین نشانه‌ی پیدا کردن عالم بوده است برای موسی! چهارم- آن گفتگوی موسی و عالم و رفتار او بصورت معمّی برای چه و چرا از اوّل حقایق را بموسی نگفت تا او بیچاره شد و بآن جور از او کناره کرد! پنجم- با آنکه موسی تقاضای تعلیم کرد چرا آن عالم با آن سه عمل عجیب بتقاضای او خاتمه داد، و اینکه رنج سفر و دیدار جز خرده‌گیری و ناراحتی برای موسی چه نتیجه داشت! ششم- بطوری که آلوسی در روح المعانی نوشته است: موسی در تیه از دنیا رفت پس اینکه مسافرت و ملاقات کی بوده است که یهود از آن خبر ندارند! و خود جواب اینکه سؤال را چنین گفته است: شاید موسی در همان غیبتهای مناجاتی خود اینکه سفر را جوری برگزار کرده است که کس خبردار نشده است چنانکه از کشف الأسرار نقل کردیم: موسی از آن عالم که جدا شد بسوی بیابان تیه نزد مردم خود رفت. اینکه پرسشها و تردیدها مسیر فکر آدمی را عوض میکند که شاید جملگی اینکه آیات برای نشان دادن گردش معنوی است و باصطلاح سیر انفسی بوده است نه راهپیمائی و سیر آفاقی، و شاید بتوان گفت: معنی آیت اوّل با اینکه شعر حافظ روشن میشود: دست از طلب ندارم تا کام دل برآید || یا جان رسد به جانان یا جان ز تن درآید و موسی را دغدغه و خارخارکی درونی بی‌آرام کرد و بیکی از نزدیکان خود گفت: من آرام نگیرم تا برسم بآن جا که فراهمی دو دریا است یعنی آنجا که نه فکر کسی بآن رسد و نه پائی آنرا بساید، بقول مثنوی: «آنچه‌اند روهم ناید آن شوم» و یا روزگاری دراز بسفر باشم گرچه تا پایان زندگیم باشد. و با وارسی بکلمات اینکه آیه بخوبی میتوان اینکه معنی را تشخیص داد چون کلمه‌ی مجمع البحرین در هنگام نزول آیه جای معیّن نبوده است و نه اسم یک سرزمین پهناوری بوده است، و همانطور که از طبری نقل کردیم با معنی مصدری مناسب است که فراهمی دو دریا [صفحه ۲۲] باشد و وصفیّت نه اسم مکان خاص، و از روح البیان نقل کردیم که سعد المفتی اوقیانوس اطلس دانسته است، و البتّه مقصودش اینکه بوده است که فراهمی دو دریا دل آبهای جهان است که در آن زمان نه کس بآن جا رفته بود و نه اندیشه‌ی آن می کرد، و هم کلمه‌ی «حقبا» که چند معنی شده است نشانه است که مطلوب موسی جای معیّن نبوده است و گر نه چرا هدف خود را بوقتی نامعیّن و سفری دور و دراز وابسته کند!. ۲- در آیت دوّم «فَلَمّا بَلَغا مَجمَعَ بَینِهِما» همان سخن گذشته نیز راه دارد چون دو کلمه‌ی «بین» و «هما» چه مقصودی را و کجا را نشان میدهد و کدام دو فرد دریا بوده، پس شاید اینهم کنایه باشد از مقامی معنوی برای موسی، یعنی چون بسوی مقصود روانه شد و بمیان دو دریا و آنجا که میخواست و باید برسد رسید خود و همراهش چنان مدهوش و بیخود شدند که ماهی خوراکی خود را فراموش کردند. -قرآن-۲۱-۵۶ ۳- «نَسِیا حُوتَهُما فَاتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی البَحرِ سَرَباً» اگرچه بظاهر میفهمانند که ماهی راه خود را بدریا پیش گرفت و کنایه است از زنده شدن آن حیوان، ولی ممکن است کنایه باشد از بآب افتادن. و کلمه‌ی «عجبا» برای شگفتی از فراموشی باشد نه از زنده شدن ماهی. -قرآن-۵-۶۶ ۴- «ذلِکَ ما کُنّا نَبغِ فَارتَدّا عَلی آثارِهِما» شاید چنین باشد که چون از آن مقام مجمع البحرین گذشت و باز مقصود خود را دنبال کرد خاصیّت مادّی اثر بخشید و خسته شد و گرسنگی نمودار گردید و غذا خواست، آن فتی گفت غذای ما آن ماهی بود که بآب افتاد و عجب فراموشی بود، اینجا موسی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

متوجّه شد که چه خوش حالتی بوده است و ممکن است از همان حال بمقصود برسد از اینکه جهت شدّت شوق، خستگی و گرسنگی را برطرف کرد و گفت: «ذلِکَ ما کُنّا- الخ» ما همان وضع و حال را میخواستیم و برگشتند تا بدانند چه رازی و حالتی بوده است که ماهی از دست برود و نفهمند، و شاید جملهی «وَ ما أَنسانِیهُ إِلَّا الشَّیطانُ» کنایه از همین بیخودی باشد که بطوری مجذوب بودم تا شیطان هم مسلّط شد و خوراکی را از یاد برد. -قرآن-۵-۵۵-قرآن-۴۸۰-۴۹۶-قرآن-۶۴۸-۶۸۶ [صفحه ۲۳] ۵- جملهی «فَارتَدّا عَلی آثارِهِما» شاید اشاره باشد به اینکه که موسی و رفیقش از شگفتی فراموشی ماهی و بآب افتادن آن برگشتند بآن حال بیخودی و تمرکز فکر و اندیشهی در حقایق عالم تا آن اندازه که «فَوَجَدا عَبداً- الی آخر» یعنی برخورد با چنین حقیقتی کردند که علم لدنی و دانش بیتعلیم بود و شخصیّتی بنظرشان آمد که علل و موجبات حوادث و حقایق در آن نمودار بود، ولی از آن پس رفیق موسی ظرفیتش تمام شد و بیش از آن نتوانست استفاده کند و نامی از او نیست ولی موسی روش خود را دنبال کرد و گفت «هَل أَتَّبِعُکَ عَلی- تا آخر» که کنایه است از اینکه بعالم کشف حقایق و اسرار حوادث فرو رفت دید کشتی سوراخ شد عجبش آمد که لطف خداوندی کجا است و چرا عدّهای مردم بیچاره بچنین پیشامد گرفتار شوند! باز دید نوجوان بخیال خود بیگناهی را کشتند، باندیشه فرو رفت و رنج برد باز کوشش بیمزد و درست کردن دیوار و مضایقه از مهمانداری و دون همّتی مردم را دید بیتاب شد و متفکّر که اینها چه حوادثی است و چرا بر خلاف آنچه میدانیم و موظّف هستیم نمودار میشود! اینجا بود که ظرفیّت موسی بآخر رسید و تا همین اندازه او را بسیر حوادث و اسرار آفرینش آشنا کردند و باو فهماندند که در هر پیش آمدی هزاران راز نهفته است و هر خرابی وسیلهی آبادی است و هر درستی مولود نابودی است و برای هر پیدایشی بینهایت وسائل نهانی در کار است که تو را از آن خبری نیست. و اکنون ما هم بعد از چندین قرن از اینکه سرگذشت موسی باید پند بگیریم و از چون و چرا خودداری کنیم و ناگواریها و خلاف انتظارهای زندگی را بفکر ناقص خود نسنجیم و قضاوت غلط نکنیم که اینکه کرهی زمین و جایگاه زندگی ما بر علّت و معلول و کون و فساد نهاده شده است و بیش از آنچه باین خاصیّتها پی ببریم دخالت نکنیم. -قرآن-۱۴-۴۱-قرآن-۲۳۲-۲۴۸-قرآن-۵۸۴-۶۰۸

[سوره الکهف [۱۸]: آیات ۸۳ تا ۱۱۰]

وَ یَسئَلُونَکَ عَن ذِی القَرنَینِ قُل سَأَتلُوا عَلَیکُم مِنهُ ذِکراً [۸۳] إِنّا مَکَّنّا لَهُ فِی الأَرضِ وَ آتَیناهُ مِن کُلِّ شَیءٍ سَبَباً [۸۴] فَأَتبَعَ سَبَباً [۸۵] حَتّی إِذا بَلَغَ مَغرِبَ الشَّمسِ وَجَدَها تَغرُبُ فِی عَینٍ حَمِئَةٍ وَ وَجَدَ عِندَها قَوماً قُلنا یا ذَا القَرنَینِ إِمّا أَن تُعَذِّبَ وَ إِمّا أَن تَتَّخِذَ فِیهِم حُسناً [۸۶] قالَ أَمّا مَن ظَلَمَ فَسَوفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ یُرَدُّ إِلی رَبِّهِ فَیُعَذِّبُهُ عَذاباً نُکراً [۸۷] -قرآن-۱-۴۹۲ وَ أَمّا مَن آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلَهُ جَزاءً الحُسنی وَ سَنَقُولُ لَهُ مِن أَمرِنا یُسراً [۸۸] ثُمَّ أَتبَعَ سَبَباً [۸۹] حَتّی إِذا بَلَغَ مَطلِعَ الشَّمسِ وَجَدَها تَطلُعُ عَلی قَومٍ لَم نَجعَل لَهُم مِن دُونِها سِتراً [۹۰] کَذلِکَ وَ قَد أَحَطنا بِما لَدَیهِ خُبراً [۹۱] ثُمَّ أَتبَعَ سَبَباً [۹۲] -قرآن-۱-۳۳۱ حَتّی إِذا بَلَغَ بَینَ السَّدَّینِ وَجَدَ مِن دُونِهِما قَوماً لا یَکادُونَ یَفقَهُونَ قَولاً [۹۳] قالُوا یا ذَا القَرنَینِ إِنَّ یَأجُوجَ وَ مَأجُوجَ مُفسِدُونَ فِی الأَرضِ فَهَل نَجعَلُ لَکَ خَرجاً عَلی أَن تَجعَلَ بَینَنا وَ بَینَهُم سَدًّا [۹۴] قالَ ما مَکَّنِّی فِیهِ رَبِّی خَیرٌ فَأَعِینُونِی بِقُوَّةٍ أَجعَل بَینَکُم وَ بَینَهُم رَدماً [۹۵] آتُونِی زُبَرَ الحَدِیدِ حَتّی إِذا ساوی بَینَ الصَّدَفَینِ قالَ انفُخُوا حَتّی إِذا جَعَلَهُ ناراً قالَ آتُونِی أُفرِغ عَلَیهِ قِطراً [۹۶] فَمَا اسطاعُوا أَن یَظهَرُوهُ وَ مَا استَطاعُوا لَهُ نَقباً [۹۷] -قرآن-۱-۵۹۹ قالَ هذا رَحمَةٌ مِن رَبِّی فَإِذا جاءَ وَعدُ رَبِّی جَعَلَهُ دَکّاءَ وَ کانَ وَعدُ رَبِّی حَقًّا [۹۸] وَ تَرَکنا بَعضَهُم یَومَئِذٍ یَمُوجُ فِی بَعضٍ وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَجَمَعناهُم جَمعاً [۹۹] وَ عَرَضنا جَهَنَّمَ یَومَئِذٍ لِلکافِرِینَ عَرضاً [۱۰۰] الَّذِینَ کانَت أَعیُنُهُم فِی غِطاءٍ عَن ذِکرِی وَ کانُوا لا یَستَطِیعُونَ سَمعاً [۱۰۱] أَ فَحَسِبَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَن یَتَّخِذُوا عِبادِی مِن دُونِی أَولِیاءَ إِنّا أَعتَدنا جَهَنَّمَ لِلکافِرِینَ نُزُلاً [۱۰۲] -قرآن-۱-۵۰۳ قُل هَل نُنَبِّئُکُم بِالأَخسَرِینَ أَعمالاً [۱۰۳] الَّذِینَ ضَلَّ سَعیُهُم فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ هُم یَحسَبُونَ أَنَّهُم یُحسِنُونَ صُنعاً [۱۰۴] أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِم وَ لِقائِهِ فَحَبِطَت أَعمالُهُم فَلا نُقِیمُ لَهُم یَومَ القِیامَةِ وَزناً [۱۰۵] ذلِکَ جَزاؤُهُم جَهَنَّمُ بِما کَفَرُوا وَ اتَّخَذُوا آیاتِی وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رُسُلِی هُزُواً [۱۰۶] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ کانَتْ لَهُمْ جَنّاتُ الفِرْدَوسِ نُزُلاً [۱۰۷] -قرآن-۱-۴۸۸ خالِدِینَ فِیها لا یَبْغُونَ عَنها حِوَلاً [۱۰۸] قُلْ لَوْ کانَ البَحرُ مِداداً لِکَلِماتِ رَبِّی لَنَفِدَ البَحرُ قَبلَ أَنْ تَنفَدَ کَلِماتُ رَبِّی وَ لَوْ جِئنا بِمِثلِهِ مَدَداً [۱۰۹] قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثلُکُمْ یُوحی إِلَیَّ أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَمَنْ کانَ یَرجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلیَعمَلْ عَمَلاً صالِحاً وَ لا یُشرِکْ بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً [۱۱۰] -قرآن-۱-۳۸۹ [صفحه ۲۵] معنی لغات: «ردم» آنچه از دیوار خرابه میریزد، آنچه موجب بستن و جلوگیری باشد از رخنه و سوراخ، «سبب» وسیله، ریسمان، راه، «زبر» مفرد آن زبره بمعنی پاره‌گنده‌ی آهن. «صدفین» مفرد آن صدف با فتح و ضم صاد و ذال و نیز فتح صاد و ضمّ دال و بعکس بچهار تلفّظ بمعنی آنجا که کوه بریده میشود یا جانب کوه، «دکّاء» توده‌ی خاک نرم، «ضلّ» مصدر آن ضلال و ضلالهٔ بمعنی راه گم کردن، چیزی گم کردن، رستگار نشدن و بمقصود نرسیدن، «حبط» سر خود و بیهوده رفت و نابود شد. جهت نزول: طبری: بعضی گفته‌اند: مشرکین عرب از پیغمبر [ص] داستان ذو القرنین را پرسیدند، بعضی گفته‌اند: مردمی از یهود و مسیحی اینکه سؤال را کردند آیات ذو القرنین در جواب آنها نازل شد. و مجاهد نقل کرده است: مردی خدمت پیغمبر [ص] رسید عرض کرد دوست دارم جهاد کنم و کار خوب کنم و صدقه بدهم و مردم اینکه کارهای من را ببینند، آیت آخر «فَمَنْ کانَ یَرجُوا لِقاءَ رَبِّهِ» برای جواب او نازل شد. -قرآن-۳۷۹-۴۱۷ کشف: مردم مکّه بتلقین و تحریک یهود از پیغمبر داستان ذو القرنین را پرسیدند آیات بجواب‌شان آمد. [صفحه ۲۶] ترجمه: ۸۳ ای پیغمبر از تو میپرسند: ذو القرنین که بوده است و چه کرده است! بگو اینک [بقرآن] از او برای شما یادی و قصّه‌ای میخوانم: ۸۴ ما باو سلطنت و قدرت دادیم و در روی زمین از هر وسیله‌ای در اختیارش گذاردیم ۸۵ او هم بدنبال وسیله‌ای رفت [که بکارش بود] ۸۶ تا بآن جا رسید که غروبگاه آفتاب بود دید خورشید بچشمه‌ای گل آلود و گرم غروب میکند [و چنین بنظر میآید که آفتاب به آبهای تیره و گرم دریا فرو میرود و در آنجا] مردی دید که باو گفتیم: [میخواهی] آنها را عذاب و گرفتار کن و یا خوشرفتاری با آنها را پیشه کن، ۸۷ او گفت: آنکه ستمکار است آزارش میکنم سپس بعالم خداوندی برش میگردانند و او عذابی میکندش منکر [که کسی از آن خبری ندارد] ۸۸ و آنکه مؤمن شده است و نیکوکار پاداش خوب دارد سپس باو میگوئیم آنچه آسان است انجام دهد [و در کارش تسهیل خواهد بود] ۸۹ از آن پس ذو القرنین رشته‌ای دیگر دنبال کرد ۹۰ تا رسید بآن جا که آفتاب نمودار میشود دید خورشید بمردمی میتابد که پوشش و پرده‌ای برای آنها در جلو آفتاب قرار ندادیم [و جلوگیر از تابش آفتاب ندارند] ۹۱ البتّه چنین است- موجودات و حوادث جهان چه ما بآنچه در جلو او بود احاطه داشتیم و خبردار بودیم ۹۲ سپس دنبال سببی دیگر رفت [و از اختیارات خود استفاده کرد] ۹۳ تا چون رسید میان دو سدّ [دو کوه یا رخنه‌ی میان دیوار سدّ] در جلو آن دو مردمی دید که آمادگی فهم سخن ندارند [مگر بدشواری] ۹۴ و باو عرض کردند: یأجوج و مأجوج در اینکه سرزمین مفسدند و خرابکار آیا ممکن است با تو پیمان هزینه‌ای استوار کنیم که میان ما و آنها سدّی بسازی! ۹۵ او گفت: آنچه خدایم در اختیارم گذارده به [از سرمایه شما] است پس با نیرو [و کارگر] کومکم کنید تا میان شما و آنها جلوگیری استوار کنم ۹۶ [اکنون] پاره‌های آهن بیاورید، [چون آوردند] تا میان دو کناره را برابر کرد [و فاصله پر شد] گفت [آتش کنید و] بدمید تا آهن تافته و بصورت آتش شد، گفت: مس گداخته بیاورید تا بر آن بریزیم ۹۷ پس [بآن اندازه استوار شد که] نتوانستند بر آن بالا روند و نه نقبی زنند و سوراخ کنند [صفحه ۲۷] ۹۸ [آنگاه] گفت: اینکه عمل من رحمت پروردگار من است که هرگاه فرمان و میعاد او برسد آنرا بصورت توده‌ای از خاک نرم کند چون وعده‌ی پروردگار من راست است، و درست و آن روز است ۹۹ که آفریدگان را رها میکنیم و مانند موج بیکدگر برمیخورند و بنفخه‌ی صور بیکجا بصورت اجتماع فراهم‌شان میکنیم ۱۰۰ و همان روز است که دوزخ را بکافران نمایش میدهیم ۱۰۱ به آنها که چشم‌شان از یاد حقّ در پرده بوده و توانائی شنیدن آن نداشتند ۱۰۲ آیا اینکه کافران میپندارند [خوب میکنند] که بندگان ما را بجای ما دوست خود میگیرند [بدانند که] ما برای مردم کافر جهنّم را منزلگاه و جای پذیرائی قرار دادیم ۱۰۳ تو بمردم بگو: میخواهید شما را آگاه کنم از زیان دیده‌ترین مردم! ۱۰۴ آنها هستند که کوششان در زندگی تباه شده است ولی خود میپندارند که خوب میکنند ۱۰۵ آنها کسانی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هستند که آیات و دیدار حقّ را منکر شدند و همه‌ی کار و کوششان نابود شد و بقیامت و زن و مقداری برای ایشان معیّن نمیکنیم ۱۰۶ اینکه چنین است سزای آنها که جهنّم است برای کفر و بمسخره گرفتن آیات ما و پیغمبران ما ۱۰۷ و البتّه آنها که مؤمن و نیکوکار شدند بهشت برین جایگاه پذیرائی آنها بوده است که بآن جاویدان هستند ۱۰۸ و در اندیشه انتقال از آن نخواهند بود ۱۰۹ تو باین مردم بگو: اگر دریا مرکّب شود برای نوشتن کلمات پروردگار من [و احصای آفریده‌های خداوند] البتّه پیش از تمام شدن کلمات خدای من، آب دریا تمام میشود هر چند مانند دریا بآن کومک بیاوریم [و همانند دریاها مرکّب فراهم کنیم] ۱۱۰ و باز بگو: من هم مثل شما آدمیزاد هستم [با اینکه برتری] که بمن الهام میشود خدای شما یکی است پس آنکس که امیدوار دیدار حقّ است باید کار نیکو کند و در عبادت خدای خود هیچ فردی را شریک نکند. سخن مفسّرین: ۸۳ «یَسئَلُونَکَ عَن ذِی القَرنَینِ» طبری: خالد کلاعیّ نقل کرده است: از پیغمبر [ص] پرسیدند ذو القرنین کی است! فرمود: فرشته‌ای بوده است که با اسباب و وسائل زمین را پیموده است، در جهت مناسبت اسم ذو القرنین اختلاف است: بعضی گفته‌اند: چون ضربتی بر یک طرف سرش زدند و مرد و زنده -قرآن-۱۸-۵۵ [صفحه ۲۸] شد و دوباره برطرف دیگر سرش زدند و مرد باین نام نامیده شد، بعضی گفته‌اند: چون بر فارس و روم مسلّط شد باین نام نامیده شد، و بعضی گفته‌اند در سرش مانند دو شاخ بود از اینرو او را صاحب دو شاخ نامیدند چون یک معنی قرن شاخ است. کشف: یک قول آن است که چون رسید بدو قرن زمین که مشرق و مغرب است باین نامش نامیدند. و گفته‌اند در سرش دو گیسو بود بمروارید بافته و گیسو را عرب قرن مینامد، بعضی گفته‌اند: چون پدر و مادرش نجیب بودند و بزرگوار و محترم باین نام مشهور شد، و گفته‌اند: چون علم ظاهر و باطن داشته است، و گفته‌اند: چون بنور و ظلمت و جای روشن و جای تاریک رفته است. و گفته‌اند: بخواب دید که از دو طرف سر و شاخ خورشید را گرفته است و او اینکه خواب را نقل کرد و بر او اینکه اسم نهادند. فخر: در شخصیّت ذو القرنین سه قول است: ۱- همان اسکندر یونانی است بدلیل اینکه آیات که بمشرق و مغرب رفت و سدّ یأجوج ساخت که در شمال است پس بر ممالک آباد زمین مسلّط شده است و در تاریخ چنین کسی جز اسکندر مقدونی نیست زیرا اگر دیگری باین قدرت میبود بایستی نامش در تاریخ بماند. ۲- ابو- ریحان بیرونی منجّم در کتاب خود بنام آثار الباقیه گفته است: نقل است ذو القرنین ابو کرب شمر بن عبیر بن افریقش حمیری است که بسرزمینهای مشرق و مغرب رفته- است و یکی از شعرای حمیر باو افتخار کرده است در اینکه شعر: قد کان ذو القرنین قبلی مسلما || ملکا علا فی الارض غیر مفند بلخ المشارق و المغارب یبتغی || اسباب ملک من کریم و سیّد و ابو ریحان در دنبال اینکه سخن خود گفته است: ممکن است اینکه نظر نزدیکتر بصواب باشد چون در اوّل نام سلاطین یمن کلمه‌ی «ذو» بوده است مثل ذو نواس و ذو النّادی و ذو النون و غیر ذلک. ۳- مردی بود درستکار که خداوند سلطنت روی زمین به او عنایت کرد و هم علم و حکمت و هیبت و سهمناکی باو داد اگرچه ما چنین شخصی در تاریخ سراغ نداریم. آلوسی: بعضی گفته‌اند: او ملکی بوده است که خداوند بزمین فرود آورده [صفحه ۲۹] است و از هر وسیله در اختیارش گذارده، چون إبن انباری در کتاب اضداد نقل کرده است: عمر در منی شنید مردی آواز میکرد « یا ذا القرنین» او گفت: شما نام پیغمبران بر خود نهادید دیگر بنام فرشتگان چه کار دارید! و اینکه حکایت بر فرض صحّت دلیل نیست که ذو القرنین ملک بوده چه ممکن است مقصود عمر اینکه بوده باشد که اگرچه پیش از شما آدمیان باین نام نامیده شده‌اند ولی اینکه اسم ملک است و شما خود را بآن نامید. دیگری گفته است: او همان فریدون نواده‌ی جمشید است که پنجمین پادشاه سلسله‌ی پیشدادیان ایران است، و در کتاب صور الأقالیم ابو زید بلخی است که باو وحی میشده است. دیگری گفته است او اسکندر رومی بوده است که مدّتی زیاد پیش از اسکندر پسر فیلیپ یونانی میزیسته است ولی مورّخین که تحقیق و دقّتی در کار خود داشته‌اند گفته‌اند: هر دو یک نفر هستند. شهرستانی در آیات ذو القرنین: عالم شهیر سیّد هبهٔ الدّین شهرستانی شرحی در جواب سؤال از معنی اینکه آیه نوشته است که در ضمن انتشارات تبلیغات اسلامی چاپ شده است اینک قسمتی از آن: «ذو القرنین یکی از پادشاهان بزرگ یمن بوده که چندین قرن پیش از اسکندر یونانی بوده و از سلسله تبابعه و اذواء یمن بوده است که مردان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مسمّی بتبّع یا ذو یزن، ذو همدان، ذو غمدان رای تبابعه و اذواء مینامیدند. تاریخ ذو القرنین بطوری که در کتاب شمس العلوم تألیف امیر یمن نشوان بن سعید از مؤلّفین قرن ششم و هم در منتخبات از آن که در مطبعه لیدن از مطابع اروپا سال ۱۹۱۶ میلادی صفحه ۸۴ چاپ شده است اینکه است حملات لشکری و تدبیرهای کشوری او رای در آفریقا و منتهای معموره در ممالک روسیّه ذکر نموده‌اند و شهر سمرقند رای نیز با شهر افریقیه از مبانی و مؤسّسات آن بزرگوار شمرده‌اند و سمرقند رای مصحّف دانسته‌اند از شمر کند یعنی شمر شاه آنرا کنده و بنا کرده است و گفته‌اند که او در شمال بلاد روم وفات یافته و مدفون شده و قبر او تا حال موجود است، و چون از وطن خود حرکت کرد بسوی مغرب آفتاب نسبت بملک خود که یمن بود و مصر و آفریقا رای فتح کرد و رسید بدریا تا محیط آتلانتیک که منتهای معموره [صفحه ۳۰] کره بود در آن زمان از امریکا نشانی نبود و آنچه در دریا حرکت کرد جز آفتاب و آب چیزی نیافت که آفتاب همه روزه بآن جا فرو میرود یعنی همان آب سیاه رنگ که عرب آنرا عین حمئه میخواندند. چون از مغرب مأیوس شد راه مشرق رای پیش گرفته از راه مصر و عقبه و ارض روم و قفقاز که تمام خشکی متّصل است بسوی مشرق زمین شتافت تا رسید بدامنه دیوار چین و در آنجا بقدری امم وحشی سر و پا برهنه یافت که نه، بر تنها، ساتری داشتند و نه، از چشمه آفتاب، مستور بودند، چون در فنّ سدّسازی مهارتی داشت که مثل سدّ مأرب ساخته بود اقوام متمدّن چین از او تقاضای اصلاح سدّ میان خود و آن وحشیها کردند و مقصود از سدّ ما بین السدّین اصلاح و ترمیم خرابیهای سدّ سابق بوده و اصل آن سدّ از سلاطین چین و خیلی قدیمی بوده است و در تاریخ امپراطور چین که اسمش «شیه تونک» بوده ساخته شده است، و اینکه قوم وحشی همان نژاد ترکی است که بنام خزر، تتر، ترک، مشهور بوده‌اند، و چون عربها کلمه «یأجوج و مأجوج» را اعجمی دانسته‌اند باید جیم آن مصاری و کاف عجمی باشد که «یاکوک و ماکوک» باشد که گاهی بغین تبدیل میکنند مثل گرام، جرام، غرام، گمرک، جمرک، و تلگرام و تلغراف، بنابراین می‌شود اصل آن قوم، یاکو و از اسلاف یاغور و ماکو از اسلاف باکور که در حدود قفقاز می- زیسته‌اند باشد». معجم البلدان در کلمه طوس باختصار: میان طوس و نشابور قصاری شگفت- آور است که گویند تبّع پادشاه یمن که آهنگ چین داشت اینکه رای ساخت و خزانه و خانواده خود رای بآن جا گذاشت و چون از چین برگشت آنها رای با خود برد. طنطاوی: بیشتر علما معتقدند که ذو القرنین اسکندر رومی پسر فیلیپ است که تاریخ او رای در مدارس درس میدهند. و أبو ریحان گفته است از قبیله حمیر است و نامش ابو کرب بن افریقش بوده و اینکه افریقش قشون خود رای تا کناره مدیترانه برد و از آنجا بتونس و دگر سرزمینها، از اینکه جهت همه آن قارّه رای بنام او «افریقیا الحمیری» نامیده‌اند. و اگر از من بپرسید که کدامیک از اینکه دو نظر [صفحه ۳۱] درست‌تر است میگویم: از نظر قرآن تفاوت ندارد چون اینکه آیات برای تاریخ نیست و قرآن بالاتر است که بخواهد تاریخ یونان یا حمیر رای بیان کند، و چون مردم آنرا پرسیدند جوابی داده شده است که پاسخ آنها باشد و هم پند و عبرت و استفاده دینی از آن بشود. مرحوم ابو الکلام آزاد سیاستمدار دانشمند هند شرحی در آیات اسکندر نوشته است که چاپ شده است و در لغتنامه دهخدا در کلمه ذو القرنین مفصّل نوشته شده است و خلاصه سخن آن مرحوم اینکه است که اینکه پرسش از سرگذشت ذو القرنین از طرف یهود بوده است چون در تورات یادی از آن هست، و ذو- القرنین همان کورش کبیر پادشاه هخامنشی است که یهود رای از اسارت بابل نجات داد چنانکه تورات در الهامات انبیای بنی اسرائیل از پیدایش او و کارهای او خبر داده است و با دقّت در قسمتهائی از تورات بخوبی نمودار است که سؤال یهود از پیغمبر [ص] و جواب که در اینکه آیات است مربوط بگفته تورات است که همان منجی یهود است و کورش کبیر و سدّی که او ساخته دیوار چین نیست بلکه سدّی بوده است میان کوههای قفقاز در فاصله دریای سیاه و بحر خزر. در سالنامه هزار و سیصد و بیست و پنج نور دانش ص ۴۸۳- ۵۱۹ شرحی است بقلم آقای امیر توکّل کامبوزیا که بقرن سوّم پیش از میلاد در چین پادشاهی بوده است بنام «تسن شی هوانک تی» و پای تخت او شهر «هیان یانک» بوده است و عرب جاهلی او رای ذو القرنین نامیده است او غرب و شرق چین رای طی کرده و چشمه‌های لجنی سوزان در مغرب چین بایالت وسیع «سه چوان» هست و مقصود از «عین حمئه» همانها است که ذو القرنین دید و باز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بطرف شمال رفت و ملّت وحشی نژاد زرد چین شمالی رای مغلوب کرد و مستشرقین گویند بواسطه پیروزیها که نصیب او شده است باید او رای ناپلئون چین شمرد و در ۳۱۴ قبل از میلاد بر اثر فشار قبائل یأجوج و مأجوج سلطان استان «چئو» سدّی از رود «هوانک هو» تا ساحل خلیج «پچیلی» کشیده است و در همان زمان سلطان «ین» هم سدّی از [صفحه ۳۲] ایالت «شانسی» تا بفاز «لیانونک» واقعه در مرز فعلی مانچوری کشیده است، و محلّ تلاقی اینکه دو سدّ که یکدگر را قطع نموده‌اند در نزدیکی بندر فعلی «یونک ییک» واقعه در ساحل خلیج پچیلی است و درست اینکه نقطه است که «تسن» از مسافرت شرق رسیده و دریاچه شمال بین السدّین قدیم رای برای طرح سدّ استوار نوین بازدید نموده است که خداوند فرموده «حَتّی إِذا بَلَغَ بَینَ السَّدَّینِ» و ساختمان سدّ شش هزار کیلومتری بطور حصار مستدیر از شمال پکن بخلیج بچیلی ختم شده است و سدّ غربی برود غربی «هوانک هو» تمام شده است و در زبان عرب قرن را بر حصار و باروهای بزرگ میگویند و بودن چنین دو حصار بانی آنرا در نظر اعراب مستحقّ لقب ذو القرنین کرده است. و با همه توسعه‌ی روابط ملل و فرهنگ جز چند نفر مورّخ چین و مستشرق خاور دور که با هزاران مرارت و تلفات مغرب چین را طی کرده‌اند هنوز کسی آن قبائل وحشی را نشناخته است. در اینکه چند صفحه با نشاندادن نقشه و نامبردن کتاب کوشش شده است که یکایک جملات اینکه آیات با آن سرزمین و کارهای آن پادشاه تطبیق شود. و البتّه آنچه اینکه آقا نوشته است بهتر از آنچه از دیگران نقل کردیم قابل تطبیق با اینکه آیات است ولی آیا عرب جاهلی در آن دوران از آن سر دنیا چگونه خبردار شده است که از پیغمبر بپرسد! -قرآن-۳۹۴-۴۳۵ لغتنامه‌ی دهخدا حرف دال ص ۱۰۵: «نولدکه» گفته است منشأ اصلی روایت ذو القرنین در قرآن اسطوره‌ی سریانی است که در قرن ششم میلادی دیده میشود و آن خطاب اسکندر است بخداوند که میدانم تو بر سرم شاخهائی رویانیده‌ای تا بتوانم ممالک جهان را مسخّر کنم و بعید نیست که اسطوره‌ی ذیل مؤثّر باشد در لقب ذو القرنین برای اسکندر، چون در اساطیر یونانی است که خدای ردّ شناسان و فالگیران با خدای گله‌ها و گوسفندان در نواختن سازی اختلاف داشتند که کدامیک از سازهای افولن و موسیقار بهتر است اینکه قضاوت را بمیداس پادشاه افروغیه ارجاع دادند او آهنگ موسیقار را بهتر دانست، خدای محکوم گوشهای میداس را بگوش خر تبدیل کرد او از خجالت بزیر کلاه بزرگی پنهان میکرد، ولی [صفحه ۳۳] سلمانی او از اینکه راز خبردار شد و چون نتوانست آنرا در دل نگاهدارد سر بر چاهی کرد و گفت و چاه را بخاک انباشت، سال دیگر از آنجانی سبز شد که چون باد بشاخ آن میوزید آواز میکرد: شاه میداس را دو گوش خر است || لیک آوخ بزیر تاج در است و سنائی اینکه داستان را بنظم آورده و در آخر آن گفته است: شه سکندر دو گوش خر دارد || خلق از اینکه راز کی خبر دارد نظامی هم در اسکندرنامه گفته است: چنان بود بر ناله‌ی نی بر از || که دارد سکندر دو گوش دراز نظیر اینکه داستان که مرحوم دهخدا نقل کرده است بخاطر دارم در کودکی پیرزنی یزدی خدمتگزار ما بود و شبها برای ما قصّه میگفت و چنین داستانی که در روستای یزد مشهور بوده است نقل میکرد و اینکه جمله در خاطرم مانده است: سر در چاه میکرد و میگفت: اسکندر شاخ دارد شاخ دارد. «مَکَّنّا لَهُ فِی الأَرضِ» ۸۴ مجمع: یعنی گردش بر زمین را برای او آسان کردیم و راهها را قابل عبور او نمودیم. - قرآن-۱-۳۱ «وَ آتَینَاهُ مِن کُلِّ شَیءٍ سَبَباً» ۸۴ طبری: یعنی آنچه وسیله‌ی کار است باو دادیم که علم باشد. -قرآن-۱-۴۲ ابو الفتوح: یعنی هر چه بآن محتاج بود باو دادیم. «فَأَتبَعَ سَبَباً» ۸۵ مجمع: إبن عامر و قاریهای کوفه با همزه‌ی قطع و تخفیف تاء بر وزن «افعل» خوانده‌اند و دیگران با همزه‌ی وصل و تشدید تا بر وزن «افتعل» خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۱ ابو الفتوح: یعنی راهی را دنبال کرد که او را بمقصود برساند. مجمع: یعنی از آن وسائل که باو داده بودند آن دسته را دنبال کرد که وسیله‌ی مسافرت بمغرب بود. «بَلَغَ مَغرِبَ الشَّمسِ» ۸۶ مجمع: یعنی رسید بآن جا که آخر عمارت از طرف -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۳۴] مغرب و جای زندگی مردم مغرب زمین بود که بعد از آن کسی زندگی نمیکرد. «وَجَدَها تَغرُبُ فِی عَینٍ حَمِئَةٍ» ۸۶ مجمع: «حامیه» بر وزن فاعله با الف و یاء نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۴۱ طبری: بموجب اختلاف در قرائت اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- دید که خورشید در گل سیاه فرو میرود. ۲- بمعنی قرائت دوّم: دید که در چشمه‌ای گرم فرو میرود. کشف: نوشته: گفته‌اند: معنی آیت آن است که ذو القرنین را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چنان نمود که آفتاب بآن چشمه فرو میشود همچون کسی که در دریا بود چنان نماید که آفتاب از دریا برمی‌آید و هم بدریا فرو میشود، یا در بیابان بود چنان نماید که آفتاب از بیابان برمی‌آید و هم ببیابان فرو میشود، بچشم نگرند چنین نماید و حقیقت خلاف اینکه باشد. «وَ وَجَدَ عِندَها قَوماً» ۸۶ فخر: بعضی گفته‌اند: یعنی نزدیک خورشید مردمی دید و معلوم است که چون انسان گمان میکند که خورشید در آنجا غروب کرد مردمان آنجا را هم ساکنین نزدیک خورشید میپندارد، و بعضی گفته‌اند: یعنی نزدیک آن چشمه مردمی دید. -قرآن-۱-۲۷ حسینی نوشته: در ناسک مذکور است که ایشان قومی بودند بتپرست، سبز چشم. سرخ موی تناور با هیبت، لباس ایشان پوست حیوانات و طعام ایشان گوشت و حوش و جانوران آبی. طبری در اینکه جمله چنین نوشته است: «ذکر انّ اولئک القوم یقال لهم ناسک» یعنی نقل شده است: که نام آن مردم ناسک بوده است. «إِمّا أَن تُعَذِّبَ وَ إِمّا أَن تَتَّخِذَ» ۸۶ طبری: یعنی یا آنها را میکشی اگر خداپرست و فرمانبردار تو نشدند یا آنها را اسیر میکنی و تربیت میکنی و راه راست بآنها مینمائی. - قرآن-۱-۴۸ مجمع: آنها که گفته‌اند: ذو القرنین پیغمبر بود باین جمله استدلال [صفحه ۳۵] کرده‌اند که از سوی حقّ باو خطاب شده است و گفته شده است: «قُلنا یا ذَا القَرنَینِ إِمّا أَن تُعَذِّبَ» ولی از اینکه استدلال جواب داده‌اند. -قرآن-۷۳-۱۲۱ «فَلَهُ جَزاءً الحُسنی» ۸۸ مجمع: کلمه‌ی «جزا» با نصب قرائت شده که مصدر باشد و حال یعنی «له الحسنی جزاء» و برفع هم خوانده شده است. -قرآن-۱-۲۶ «سَنَقُولُ لَهُ مِن أَمرِنا یُسراً» ۸۸ تبیان: یعنی با او بنیکی سخن میگوئیم. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: بآنچه برای او آسان است دستور میدهیم و بر کفر دوران گذشته مسئول نمیکنیم. «بَلَغَ مَطلِعَ الشَّمسِ» ۹۰ مجمع: یعنی بآغاز آبادانیها در طرف مشرق. -قرآن-۱-۲۹ «لَم نَجعَل لَهُم مِن دُونِها سِتراً» ۹۰ طبری: یعنی سرزمین آنها نه کوه داشت نه درخت، نه قابل ساختمان بود و آنها یا در آب فرو میشدند یا زیر نقبها میخزیدند. -قرآن-۱-۴۲ مجمع: ابو بصیر از امام باقر علیه السّلام نقل کرد: یعنی یاد نداشتند خانه بسازند. فخر: معنی دیگر اینکه جمله اینکه است که لباس نداشتند و مانند حیوانات همیشه برهنه بودند. «کَذلِکَ وَ قَد أَحَطنا بِما لَدَیهِ خُبراً» ۹۱ فخر: در اینکه آیه چند معنی است اوّل- او اینگونه کارکرد و از وسائل تعقیب کرد تا رسید بآن جا که باید برسد و آنگاه که باو اینکه تسلّط دادیم میدانستیم تا چه اندازه صلاحیّت دارد. دوّم- اینکه چنین مقرّر کرده است خداوند حال اینکه مردم را چنانکه پیغمبرش را بر آن مطّلع کرده است. -قرآن-۱-۴۷ سوّم- رفتار ذو القرنین با مردم مشرق زمین همین طور بود که با مردم مغرب رفتار کرده بود، و ما هم میدانستیم که قضایا اینکه طور است. مجمع: قول دیگر اینکه است: بسوی مشرق همان سبب را دنبال کرد که بطرف مغرب کرده بود، و در «کذلک» کلام قطع میشود و دوباره آغاز سخن شده است که «وَ قَد أَحَطنا» یعنی ما به عدد قشون و اسلحه و وسائل کار که در نزد او بود مطّلع -قرآن-۱۷۰-۱۸۶ [صفحه ۳۶] بودیم. «حَتّی إِذا بَلَغَ بَینَ السَّدَّینِ» ۹۳ طبری: کلمه‌ی «سدین» با ضمّ سین و فتح آن قرائت شده است. و عکرمه گفته است با فتح سین آن است که آدمی بسازد و آنچه در طبیعت بصورت بند و سدّ است با ضمّ سین است ولی کسائی گفته است: -قرآن-۱-۴۲ دو تلفّظ است بیک معنی و «السَّدَّینِ» یعنی دو کوه که بوسیله‌ی سدّ میان آنها بسته شده است، و قتاده و ضحّاک گفته‌اند: «سدین» یعنی دو کوه. -قرآن-۲۸-۴۲ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از «سدین» جایگاه سدّ است که اکنون در آنجا سدّ ساخته شده است. و در کشف الأسرار است که آنجا میان دو کوه ارمنستان و آذربایجان است. حسینی نوشته: یعنی چون برسید در منقطع ارض ترک، میان دو کوه که از پس آنها زمین یأجوج و مأجوج است. «لا یَکادُونَ یَفقَهُونَ قَولًا» ۹۳ طبری: کلمه‌ی «یَفقَهُونَ» با فتح یاء و قاف خوانده‌اند. یعنی میفهمند و با ضمّ یاء و کسر قاف از باب افعال قرائت شده است، یعنی میفهماندند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۵۴-۶۷ «قالُوا یا ذَا القَرنَینِ إِنَّ یَأجُوجَ وَ مَأجُوجَ» ۹۴ طبری: یأجوج و مأجوج با الف بر وزن فاعول نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۵۸ کشف: ممکن است اشکال شود که اگر سخن نمیفهمیدند چگونه بذو القرنین گفتند که یأجوج و مأجوج تا آخر! جواب اینکه است که معنی جمله‌ی «لا یَکادُونَ یَفقَهُونَ» اینکه است که آنها خوب و بد یا هدایت و گمراهی با غیر زبان خود نمی- دانستند مگر مترجم و در مصحف عبد اللّه مسعود اینکه طور بوده است «قال الّذی من دونهم یا ذا القرنین انّ یأجوج-» تا آخر» یعنی کسیکه در آنجا مترجم بود گفت. -قرآن-۱۵۲-۱۷۹ فخر:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ممکن است معنی «لا یکادون» اینکه باشد: نزدیک بفهم نبودند ولی با مشقّت میفهمیدند. تفسیر حسینی در معرّفی یأجوج و مأجوج نوشته: نظم: [صفحه ۳۷] بکوتاه چشمی سگی جیفه جوی || بگوش دراز از خران برده گوی نه شرمی بپیشانی دلنواز || در آن چشم کوتاه و گوش دراز بهنگام خفتن بخسبند سیر || یکی گوش بالا- و دیگر بزیر شکن بر شکن چین بر ابروی‌شان || کشان ریش تا زیر زانوی‌شان برون آمده اشکشان چون گراز || شکم پهن پا خورد و گردن دراز چو بوزینگان آمده در وجود || مژه زرد و رو سرخ و دیده کبود ندارند جز خواب و خور هیچ کار || نمیرد یکی تا نزاید هزار و در پاورقی همین کتاب در صفحه‌ی بعد از اینکه شعر نوشته است، و گفته- اند: یأجوج و مأجوج خوی نکوهیده و کردار ناپسندیده است که چون بر آن بند شریعت و طریقت نهاده شد اقلیم باطنی که آنرا با سکندر تعبیر نموده است در حصن حصین قرار گرفته آدمی را از زیانکاری بازمیدارد. «فَهَل نَجعَلُ لَکَ خَرجاً» ۹۴ مجمع: «خراجا» با الف نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۱ «ما مَکَّنِّی» ۹۵ مجمع: ادغام و فک نون هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۶ معجم البلدان در کلمه‌ی «سدّ» اسکندر از آن مردم پرسید خوراک یأجوج و مأجوج چی است! گفتند هر سال از دریا دو ماهی بیرون میافتد که درازی هر کدام ده روز راهپیمائی است یا بیشتر و آنرا میخورند او گفت «ما مَکَّنِّی فِیهِ رَبِّی خَیرٌ». -قرآن-۲۳۳-۲۶۹ «ردماء آتونی- قال آتُونِی أُفرِغ» مجمع: بعضی قاریها میم «رَدماً» را بهمزه‌ی «آتونی» متّصل قرائت کرده‌اند و عموم قاریها جدا، و با همزه‌ی قطع خوانده‌اند. -قرآن-۱۸-۴۱-قرآن-۶۷-۷۵ «بَینَ الصَّدَفَینِ» ۹۶ مجمع: اینکه کلمه با ضمّ صاد و دال، و با فتح هر دو، و ضمّ صاد و سکون دال قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۳ «فَمَا اسطاعُوا» ۹۷ مجمع: با تشدید طاء نیز قرائت شده است و عموم- قاریها با تخفیف طاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۷ «جَعَلَهُ دَکّاءَ» ۹۸ مجمع: مردم کوفه با مدّ و همزه‌ی آخر خوانده‌اند و دیگران -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۳۸] «دکّا» با تنوین نصب قرائت کرده‌اند. «وَ تَرَکنا بَعضَهُم یَومَئِذٍ یَمُوجُ فِی بَعضٍ» کشف: در معنی اینکه جمله سه قول است: ۱- إبن عبّاس گفته است: دنباله‌ی جمله‌ی جلو است و در معنی اینجورست «حتّی اذا ساوی بین الصّدفین ترکنا بعضهم» یعنی رها کرد یأجوج و مأجوج را که موج میزدند بعضی در میان بعضی دیگر، و زجّاج گفته است: یعنی از تعجّب موج میزدند و ممکن است که اینکه تعجّب برای یأجوج و مأجوج باشد که چه سدّی در جلوشان ساخته شد یا آنها که برای ساختن آن آمده بودند تعجّب کردند که چگونه درست شد!. -قرآن-۱-۵۴ ۲- یعنی پس از ساختن سدّ یک دسته از آنها را در بیرون از بند رها کرد که میان مردم بودند و در آنها موج میزدند و همان ترکها هستند که چون ذو القرنین از آنها مثل دیگران نمیترسیدند ترکشان کرد و از اینکه جهت بترک که مشتق از «ترک» است نامیده شدند. مقصود اینکه است که پس از خرابی سدّ گذاشتیم که آنها بیایند در میان مردم مخلوط شوند و مثل موج با آنها مصادف شوند. و بعضی گفته‌اند: اینکه جمله متّصل بکلام ذو القرنین است، یعنی او گفت: اکنون که اینکه بند را بستم آنها را آنجا رها کردم که خود در میان خود موج زنند و راه بجائی نداشته باشند.«۵»۱» -پاورقی-۳۵۷-۳۵۹ [صفحه ۳۹] «وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ» ۱۰۰ ابو الفتوح نوشته: عبد اللّه عمر و عبد اللّه عبّاس گفتند: صور شبه شاخی است یک سر او در دهن اسرافیل و یک سر او در زیر عرش. -قرآن-۱-۲۷ ابو عبیده گفت: صور جمع صورت باشد من باب تمر و تمره، و مراد بنفخ نفخ ارواحست یعنی آنگه که روحها در کالبد دمند تا زنده شود یعنی روز قیامت. مثنوی در دفتر اوّل بداستان پیر چنگی که در عهد عمر در گورستان چنگ میزد گفته است: سازد اسرافیل روزی ناله را|| جان دهد پوسیده‌ی صد ساله را اولیاء را در درون هم نغمها است || طالبان را ز آن حیات بی‌بهاست نشنود آن نغمها را گوش حسّ || کز سخنها گوش حسّ باشد نجس [صفحه ۴۰] ای همه پوسیده«۶» -فرمت-۱۸-۲۰ گر بگویم شمّه‌ای ز آن نغمها|| جانها سر بر زند از دخمه‌ها گوش را نزدیک کن کان دور نیست || لیک نقل آن بتو دستور نیست هین که اسرافیل وقتند اولیا|| مرده راز ایشان حیات است و نما جانهای مرده اندر گور تن || بر جهد ز آوازشان اندر کفن گوید اینکه آوا، ز آواها جداست|| زنده کردن کار آواز خدا است ما بمردیم و بکلّی کاستیم || بانگ حقّ آمد همه برخاستیم مطلق آواز خود از شه بود || گرچه از حلقوم عبد اللّه بود «أَ فَحَسِبَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَن یَتَّخِذُوا عِبادِی مِن دُونِی أَولِیاءَ» ۱۰۲ طبری: -قرآن-۱-۸۴ یعنی آیا کافران گمان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده‌اند: بندگان ما را که معبود خود کرده‌اند دوست خود قرار داده‌اند! نه چنین است بلکه آن معبودها دشمن اینکه کافران هستند و از علیّ علیه السّلام و عکرمه و مجاهد نقل شده است «فحسب» با سکون سین و ضمّ باء قرائت فرموده یعنی آیا کافی است و بس است برای کافران که بنده و مخلوق ما را دوست و معبود خود بدانند!. «بِالأَخسَرِینَ أَعمالًا» ۱۰۳ طبری: عبد اللّه بن قیس گفت: شنیدم که علیّ علیه السّلام میفرمود: مقصود آن راهب‌ها هستند که خود را در دیرها زندانی می‌کنند. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: عیّاشی نقل کرده است: إبن الکواء از علیّ علیه السّلام مقصود از اینکه آیه را پرسید، فرمود: آن اهل کتاب هستند که کافر شدند و از خود چیزها در دین آوردند و مردم خوارج نیز از آنها بدور نیستند. «ذلِکَ جَزاؤُهُم جَهَنَّم» ۱۰۶ طبری: یعنی آن کافران سزاشان جهنّم است مجمع: یعنی قضیّه و مطلب همین است که گفتیم اینکه گونه مردم همه کارشان بیهوده است و بپیشگاه حقّ ارزش ندارند جمله‌ی بعد آغاز سخن است که سزای -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۴۱] ایشان جهنّم است. ابو الفتوح نوشته است: اینکه جزا و پاداش ایشان دوزخ است. فخر: یعنی اینکه چیزها که گفتیم از انواع تهدید سزای آنها است بر کار- های باطل‌شان و آن سزا جهنّم است بواسطه‌ی کفر و استهزاء. «قُل لَو کانَ البَحرُ مِداداً» ۱۰۹ ابو الفتوح: عبد اللّه عبّاس گفت جهودان خرده‌گیری کردند که در یک آیه گفته‌اید «یُؤتِی الحِکمَةَ مَن یَشاءُ وَ مَن یُؤتَ الحِکمَةَ فَقَد أُوتِیَ خَیراً کَثِیراً» و پیغمبر میگوید: بمن حکمت داده‌اند با اینکه در آیات دیگر گفته است: «وَ ما أُوتِیتُم مِنَ العِلمِ إِلّا قَلِیلًا» اینکه آیه در جواب اینکه اعتراض جهودان آمد. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۱۳۱-۲۱۸-قرآن-۲۹۷-۳۴۵ «قَبلَ أَن تَنفَدَ کَلِماتُ رَبِّی» ۱۰۹ مردم کوفه «ینفد» با یاء خوانده‌اند، و دیگران با تاء که فعل مؤنّث باشد بمناسبت کلمات. -قرآن-۱-۴۰ تأویلات: چون هر چه دریا باشد و هر چه بآن کومک شود باز هم متناهی است و پایان پذیر ولی کلمات حقّ که معانی و حقایق و اعیان و ارواح است نامتناهی است و البتّه متناهی هرگز بنامتناهی نمیرسد. «قُل إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثلُکُم» ۱۱۰ طبری: عمرو بن قیس کندی گفت: معاویهٔ- إبن ابی سفیان اینکه آیه را خواند و گفت: اینکه آخرین آیت قرآن است که به پیغمبر نازل شد. -قرآن-۱-۳۸ «فَلیَعمَل عَمَلًا صالِحاً وَ لا یُشرِک بِعِبادَةِ رَبِّهِ» ۱۱۰ حسینی نوشته: عمل صالح متابعت رسول [ص] است و سلوک منهاج سنّت او بظاهر که ترک دنیا و اختیار فقر و دوام عبودیّت است و بباطن که بریدن است از خلق و پیوستن است بحقّ و دیده‌ی همّت از مشاهده‌ی ما سوی بر بستن و جز بشهود حضرت مولی ناگشودن نظم: -قرآن-۱-۶۳ روی از همه برتافتم و سوی تو کردم ||چشم از همه بر بستم و دیدار تو دیدم سعدی شیرازی در اینکه باب فرموده: [صفحه ۴۲] عبادت با خلاص نیّت نکو است || و گر نه چه آید ز بی مغز پوست چه زنّار مغ در میانت چه دلق || که در پوشی از بهر پندار خلق بروی ریا خرقه سهل است دوخت ||گرش با خدا در توانی فروخت مراحل السّالکین: مقصود از عمل صالح آن ذکر و فکر است که حقّ الیقین فراهم کند و وصول بحقّ و رفع آن تعیّنات بشری کند که وجودشان موجب شرک است. استفاده و سخن ما در اینکه آیات: ۱- تردید نیست که در دوران نزول قرآن مردی داستانی در خاطره‌ها بوده است بنام ذو القرنین چه اعراب خود آنرا شنیده بودند یا تلقین از یهود بوده چنانکه بعضی مفسّرین نوشته‌اند ولی چون اینکه سوره بمکّه نازل شده است درست‌تر همین است که خود شنیده بودند و آنها که ایمان داشتند خواستند از پیغمبر [ص] درست و خوب آنرا بدانند و آنها که منکر بودند خواستند آزار و خجلت‌زده کنند، بهر صورت سخنی تازه و بیسابقه نبوده است، پس از آیت ۸۳ «یَسئَلُونَکَ عَن ذِی القَرنَینِ» تا آیت ۹۸ «جَعَلَهُ دَکّاءَ وَ کانَ وَعدُ رَبِّی» که مربوط بهمین مرد داستانی است مطلبی است که مردم خود، اندک توجّهی داشته‌اند و تفصیل آنرا پرسیده‌اند و جواب شنیده‌اند، و چون از اینگونه آثار عرب قبل از اسلام مثل داستانهای عاد و ثمود و غیره چیزی نمانده و در دست نداریم پس همانچه از ظاهر الفاظ استفاده کردیم و نوشتیم برای فهم اینکه آیات کافی است و آنچه مفسّرین برای یأجوج و مأجوج نوشته‌اند بقدری دور از عقل و بقول خراسانیها لا یتچسبک است که ما فقطّ برای نمونه چند شعر تفسیر حسینی را نقل کردیم و مفصّل‌تر از همه بطوریکه نوشتیم سخن مرحوم ابو الکلام است که در لغتنامه‌ی دهخدا بدنبال کلمه‌ی ذو القرنین نقل شده است، ولی ما اینطور گمان میکنیم که اینکه اختلافها در شخصیّت و سرگذشت ذو القرنین که فرشته گفته‌اند و پیغمبر دانسته‌اند و مرد صالح گفته‌اند و کورش هخامنشی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ایرانی تا اسکندر شرور مقدونی نوشته‌اند موجب تقویت اینکه اندیشه میشود که اینکه آیات -قرآن-۵۳۵-۵۷۲-قرآن-۵۸۶-۶۲۸ [صفحه ۴۳] نه برای روشن کردن تاریکیهای یک شخصیّت گذشته است که مردم از چگونگی او مطّلع نبوده‌اند، بلکه چون مطلبی و داستانی در خاطره‌ها بوده که بنام ذو القرنین گفته میشده است و از پیغمبر [ص] پرسیده‌اند البتّه بایستی چیزی میفرمود که نه انکار باشد و نه تصدیق داستان خاطره‌های مردم باشد از اینکه جهت الهام شد که در اوّل جواب بفرماید «سَأَتلُوا عَلَیکُم مِنهُ ذِکراً» یعنی یادی و نمونه‌ای از اینکه افکار و محفوظات شما برای شما میگوئیم، آنگاه نه بطور نقل و داستان سرائی، بلکه بصورت ایجاد و و احداث با جمله‌هائی معجزآسا که آنها خود دلباخته‌ی آن سخنان می- شدند آغاز مطلب شده است از نهایت قدرت و عظمت که ما دادیم و ما گفتیم و همان چیزها که مردم بخاطر داشتند در لابلای سخن اظهار شده است با کمال ایجاز و بلاغت که پسندیدند و پذیرفتند و اینکه نه اغفال است و نه دروغ بلکه اعجاز در آرامش و پذیرش و تسلیم خصم است و بهترین وسیله است برای جواب گفتن و قانع کردن اینکه دسته مردم که افسانه میخواهند و مردی داستانی را جستجو میکنند چنانکه أبو جهل را با شمشیر جواب دادند که جز خودفروشی و فزون‌طلبی چیزی نمیخواست باز ابو سفیان را که مردی تاجر پیشه و پولدوست بود با پول طلا و شتر قانع و تسلیم میکنند، اینها اساس تمدّن بشری و رهبری انسانها است که هزاران سال سرمشق بوده است و خواهد بود. -قرآن-۳۸۳-۴۱۸ ۲- آیت ۸۶ جمله‌های «قُلنا یا ذَا القَرنَینِ»- تا آخر آیت ۸۸ «مِن أَمرِنا یُسراً» با اینکه دنباله‌ی پاسخ پرسش آن مردم است هدف کلّی خود را دنبال کرده است که تربیت و رهبری است و یادآوری کرده است که همان مرد داستانی شما شخصیّتی داشته است که در آخرین نقطه آبادانی دنیا هم، اینکه سخنان و تبلیغات ما را دنبال میکرد و میگفت: ستمکار در شکنجه‌ی من و عذاب آخرت خواهد بود و نیکوکار را بهرد و سرا پاداش نیکو است. -قرآن-۲۳-۴۹-قرآن-۷۰-۹۱ ۳- در جمله‌ی «سَنَقُولُ لَهُ مِن أَمرِنا یُسراً» اختلاف مفسّرین را نوشتیم، ولی چون نه جمله‌ی «نقول» بمعنی سخن و اصوات است و نه «امرنا» بمعنی فرمان و -قرآن-۱۸-۵۶ [صفحه ۴۴] دستور بزبان است پس شاید مقصود اینکه است: بزودی نمایان میکنیم که امر و تکوین و سرنوشت ما برای آن جور مردم یسر است و سهولت و بعالم دیگر از دشواریهای زندگی آسوده‌اند و از همه جهت در آسایشند و آسانی. ۴- در آیت ۹۹ جمله‌ی «وَ تَرَکنا بَعضَهُم یَومَئِذٍ یَمُوجُ»- تا آخر» شاید دنبالگیری از هدف اصلی و یادآوری خطر آینده و گرفتاری بقیامت باشد که زمینه‌ی سخن عوض شده است و گفتار ذو القرنین تمام شده است و با عالیترین شاهکار ادبی طوری سخن آغاز شده است که شنونده خود را ناگهان در برابر مطلب دیگری می- بیند که همان مرد با اینکه قدرت و آن سدّ و آن مخلوق عجیب مفسد و دیگران همه یکبارگی گرفتار نفخه‌ی صور و آماده‌ی بحضورند و مقاومتی در برابر نیست و یک نواخت و بی‌اراده بصورت موجی هستند که بیکدیگر برخورد میکنند. -قرآن-۲۶-۶۶ ۵- در آیت ۱۰۶ جمله‌ی «وَ اتَّخَذُوا آیاتِی وَ رُسُلِی هُزُواً» و جمله‌ی «کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِم» در آیت جلو ۱۰۵ شاید بر خلاف گفته‌ی مفسّرین برای معرّفی نمودن «اخسرین اعمالا» باشد باین که زیاندیده‌ترین مردم آنها هستند که تدبّر و اندیشه‌ی در اسرار آفرینش را که آیات حقّ است بریشخند میگیرند و بگفتار راهنمایان گوش نمیدهند و از دائره‌ی محسوسات و عادات خود پای بیرون نمینهند و گمان میکنند که سعادت در همان است که آنها می‌پندارند، البتّه زیاندیده‌ترین طبقات اینگونه مردمند که خود گمراهند و دیگران را بد راهی میدهند. -قرآن-۲۷-۷۰-قرآن-۸۱-۱۱۰ ۶- از آیت ۱۰۹ «قُل لَو کانَ البَحرُ» تا آخر آیات «لا یُشرِک بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً» پس از معرّفی ذو القرنین و پاسخ پرسش مردم شاید اشاره باشد به اینکه که گرچه آن مرد داستانی عجیب و کارهای شگفت‌آور او را شنیدید ولی حقیقت مطلب چیز دیگری است و آفرینش خداوند بینهایت است و اینگونه اشخاص و کارهاشان در ظرف روزگار هزاران هزار نمونه و نظائر داشته است و دارد و مأموریّت پیغمبر [ص] برای جوابگوئی باین پرسشها و داستانسرائی نیست بلکه برای اعلام وحی است که اقرار بتوحید است و عمل بنیکوکاری. -قرآن-۱۹-۴۳-قرآن-۵۹-۹۹ [صفحه ۴۵]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

- ۱۹- بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره مريم [۱۹]: آيات ۱ تا ۴۰]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ كهيعص [۱] ذِكرُ رَحمَتِ رَبِّكَ عَبدَهُ زَكَرِيّا [۲] إِذ نادى رَبَّهُ نِداءً خَفِيًّا [۳] قالَ رَبِّ إِنِّى وَهَنَ العَظمُ مِنِّى وَ اشتَعَلَ الرَّأسُ شَيباً وَ لَم أَكُن بِدُعائِكَ رَبِّ شَقِيًّا [۴] -قرآن-۱-۲۱۹ وَ إِنِّى خِفتُ المَوالِىَ مِن وَرائِى وَ كانَتِ امرَأَتِى عاقِراً فَهَب لِى مِن لَدُنكَ وَلِيًّا [۵] يَرِثُنِى وَ يَرِثُ مِن آلِ يَعقُوبَ وَ اجعَلهُ رَبِّ رَضِيًّا [۶] يا زَكَرِيّا إِنّا نُبَشِّرُكَ بِغُلامٍ اسمُهُ يَحيى لَم نَجعَل لَهُ مِن قَبلُ سَمِيًّا [۷] قالَ رَبِّ أَنّى يَكُونُ لِى غُلامٌ وَ كانَتِ امرَأَتِى عاقِراً وَ قَد بَلَغتُ مِنَ الكِبرِ عِتِيًّا [۸] قالَ كَذلِكَ قالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ وَ قَد خَلَقتُكَ مِن قَبلُ وَ لَم تَكُ شَيئاً [۹] -قرآن-۱-۵۱۱ قالَ رَبِّ اجعَل لِى آيَةً قالَ آيَتُكَ أَلّا تُكَلِّمَ النّاسَ ثَلاثَ لَيالٍ سَوِيًّا [۱۰] فَخَرَجَ عَلى قَومِهِ مِنَ المِحرابِ فَأَوحى إِلَيهِم أَن سَبِّحُوا بُكرَةً وَ عَشِيًّا [۱۱] يا يَحيى خُذِ الكِتابَ بِقُوَّةٍ وَ آتَيناهُ الحُكمَ صَبِيًّا [۱۲] وَ حَناناً مِن لَدُنّا وَ زَكاةً وَ كانَ تَقِيًّا [۱۳] وَ بَرًّا بِوالِدَيهِ وَ لَم يَكُن جَبّاراً عَصِيًّا [۱۴] -قرآن-۱-۳۹۱ وَ سَلامٌ عَلَيهِ يَومَ وُلِدَ وَ يَومَ يَمُوتُ وَ يَومَ يُبعَثُ حَيًّا [۱۵] وَ اذكُر فِى الكِتابِ مَريَمَ إِذِ انتَبَذَت مِن أَهلِها مَكاناً شَرقِيًّا [۱۶] فَاتَّخَذَت مِن دُونِهِم حِجاباً فَأَرسَلنا إِلَيها رُوحَنا فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِيًّا [۱۷] قالَت إِنِّى أَعُوذُ بِالرَّحمنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا [۱۸] قالَ إِنَّما أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلاماً زَكِيًّا [۱۹] -قرآن-۱-۴۱۶ قالَت أَنّى يَكُونُ لِى غُلامٌ وَ لَم يَمسَسنِى بَشَرٌ وَ لَم أَكُ بَغِيًّا [۲۰] قالَ كَذلِكِ قالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ وَ لِنَجعَلَهُ آيَةً لِلنّاسِ وَ رَحمَةً مِنّا وَ كانَ أَمراً مَقضِيًّا [۲۱] فَحَمَلَتهُ فَانتَبَذَت بِهِ مَكاناً قَصِيًّا [۲۲] فَأَجاءَهَا المَخاضُ إِلى جِذعِ النَّخلَةِ قالَت يا لَيتَنِى مِتُّ قَبلَ هذا وَ كُنتُ نَسياً مَنسِيًّا [۲۳] فَناداها مِن تَحتِها أَلّا تَحزَنِى قَد جَعَلَ رَبُّكِ تَحتَكِ سَرِيًّا [۲۴] -قرآن-۱-۴۷۴ وَ هُزِّى إِلَيكِ بِجِذعِ النَّخلَةِ تُساقِط عَلَيكِ رُطَباً جَنِيًّا [۲۵] فَكُلِى وَ اشرَبِى وَ قَرِّى عَيناً فَإِمّا تَرَينَّ مِنَ البَشَرِ أَحَداً فَقُولِى إِنِّى نَذَرتُ لِلرَّحمنِ صَوماً فَلَن أُكَلِّمَ اليَومَ إِنسِيًّا [۲۶] فَأَتَت بِهِ قَومَها تَحمِلُهُ قالُوا يا مَريَمُ لَقَد جِئتِ شَيئاً فَرِيًّا [۲۷] يا أُختَ هارُونَ ما كانَ أَبُوكِ امرَأَ سَوءٍ وَ ما كانَت أُمُّكِ بَغِيًّا [۲۸] فَأَشارَت إِلَيهِ قالُوا كَيفَ نُكَلِّمُ مَن كانَ فِى المَهدِ صَبِيًّا [۲۹] -قرآن-۱-۵۰۳ قالَ إِنِّى عَبدُ اللّهِ آتانِىَ الكِتابَ وَ جَعَلَنِى نَبِيًّا [۳۰] وَ جَعَلَنِى مُبارَكاً أَينَ ما كُنتُ وَ أَوصانِى بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ ما دُمتُ حَيًّا [۳۱] وَ بَرًّا بِوالِدَتِى وَ لَم يَجعَلنِى جَبّاراً شَقِيًّا [۳۲] وَ السَّلامُ عَلَىَّ يَومَ وُلِدتُ وَ يَومَ أَمُوتُ وَ يَومَ أُبعَثُ حَيًّا [۳۳] ذلِكَ عِيسَى ابنُ مَريَمَ قَولَ الحَقِّ الَّذِى فِيهِ يَمتَرُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۴۰۸ ما كانَ لِلّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ سُبحانَهُ إِذا قَضى أَمراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ [۳۵] وَ إِنَّ اللّهَ رَبِّى وَ رَبُّكُم فَاعبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُستَقِيمٌ [۳۶] فَاختَلَفَ الأَحزابُ مِن بَينِهِم فَوَيلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِن مَشهَدِ يَومٍ عَظِيمٍ [۳۷] أَسمِع بِهِم وَ أَبصِر يَومَ يَأتُوننا لكِنِ الظّالِمُونَ اليَومَ فِى ضَلالٍ مُبِينٍ [۳۸] وَ أَنذِرهُم يَومَ الحَسرَةِ إِذ قُضِىَ الأَمرُ وَ هُم فِى غَفلَةٍ وَ هُم لا يُؤمِنُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۵۰۰ إِنّا نَحنُ نَرِثُ الأَرضَ وَ مَن عَلَيها وَ إِلَينا يُرجَعُونَ [۴۰] -قرآن-۱-۷۳ [صفحه ۴۷] معنى لغات: «نادى» از مصدر نداء و مناداة بمعنى آواز كردن و بكسى راز خود آشكار كردن، «موالى» جمع مولى كه در حدود بيست معنى دارد يكى از آنها بمعنى خويشاوند بطور كلّى، «عاقر» از عقر است و مرد يا زن نازاينده را عاقر گويند. «عتيّا» با كسر عين از اندازه زيادى و تجاوز از حدّ، خود را بزرگ شمردن و تكبّر كردن، «محراب» جاى بالا- و محترم خانه و مجلس باصطلاح صدر مجلس، شخص دلير و جنگجو، و محراب المسجد جايگاه پيشنماز است، «حنان» رحمت، روزى، فرخندگى، نرمدلى، «انتبذت» بكنارى رفت، [أجاء از مادّه «جاء» بمعنى آوردن، «المخاض» اصل معنايش تحرّك فرزند در رحم است هنگام خروج از رحم و در اينجا بمعنى درد زائيدن است]. «سرى» جوانمرد، آقا، بزرگوار، قسمت- خوب از هر چيز، «هزّى» از مصدر «هزّ» بفتح اوّل بمعنى تكانيدادن، بر كارى تهييج و تحريك كردن «فرى» شكافته شده چيزى از خود ساخته و از خود در آورده عجيب و شگفت‌آور، «يمترون» از ماضى امترى يعنى شك كرد. «احزاب» جمع حزب بمعنى گروهى از مردم. «أَسمِع بِهِم وَ أَبصِر» فعل تعجّب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است یعنی چقدر آنها بینا و شنوا هستند. -قرآن-۱۰۲۱-۱۰۴۷ ترجمه: ۲ [ای پیغمبر اینکه سخنان] یادی است از رحمت و مهربانی خدای تو بر بنده‌اش زکریّا ۳ آنگاه که او بپنهانی خدای خود را آواز کرد ۴ و گفت: ای خدای من استخوانم سست شده است و خاکستر پیری بر سرم نشسته ولی از دعای بدرگاه تو ناامید و محروم نبوده‌ام ۵ [ایخدا] اندیشناکم که از پس مرگم وارثی ندارم و همسرم سترون است و نازای، پس تو از [وسائل غیبی] نزد خود بمن فرزندی ببخش ۶ که وارث من و آل یعقوب باشد و او را فردی صالح و پسندیده خوی [صفحه ۴۸] کن ۷ [پس آوازی از عالم غیب رسید] ای زکریّا ما بتو خوش خبری میدهیم به پسری یحیی نام که زین پیش همنامش نبوده ۸ او گفت: ای خدا فرزند از کجا که زنم نازای است و خودم از پیری سالخورده‌ام و از بچه مانده! ۹ [آواز غیبی] گفت: همین طور است ولی سرنوشت است و گفته‌ی خدای تو است که چنین کار برای من آسان است [چونکه] از اینکه پیش تو را که هیچ نبودی آفریدم ۱۰ او گفت: ای خدا نشانه‌ای برای من [و پیدایش فرزند] قرار بده [تا شاد خاطر و آسوده دل باشم] گفت: نشانه‌ات اینکه سه روز با تندرستی نتوانی با کس سخن بگوئی ۱۱ پس [او با همین حال وظیفه‌ی خود را انجام داد و] از محراب بیرون آمد بجلو مردم و با آنها الهام کرد [و با اشاره یا کتابت فهماند] بصبح و شام خدایرا تسبیح کنید ۱۲ [چون یحیی را مادر بزاد و او رشید شد باو گفتیم] ای یحیی با کوشش و نیرو تورات را بگیر و [فرمانش را بکاربر چون] بخردسالی باو خرد و دانش دادیم ۱۳ که او رحمتی بود از ما و هم پاکیزه و پرهیزکار ۱۴ و بپدر و مادر نکوکار، نه ستمکار بود و نافرمان ۱۵ [او مشمول] سلام و آمرزش است روز ولادت و روز مرگ و آنگاه که از گورش زنده بلند کنند ۱۶ [اکنون ای پیغمبر] یاد کن از آن روز که مریم از خویشان خود بسمت مشرق [بیت المقدس] شد ۱۷ و از جلوشان پرده‌ای گرفت، پس فرستادیم بسویش روح خود را که بصورت آدمی درست اندام در نظرش نمودار گشت ۱۸، مریم گفت: از تو بخدا پناه میبرم اگر پرهیزگاری [و خداشناس] ۱۹ او گفت من فرستاده‌ی خدای توام تا پسری پاکیزه و شایسته‌ات بخشم ۲۰ مریم گفت: مرا که آدمی نپسوده و بزهکار نبوده‌ام فرزند از کجا باشد! ۲۱ جوابش داد: همین است که میگویم [چون] خدای تو گفته است: اینکه کار بر من آسان است و باید چنین فرزندی را برای مردم نشانه [ی قدرت] کنم و هم رحمتی از سوی خود و اینکه کاری بوده است بسرنوشت شده ۲۲ پس مریم بعیسی آبستن شد و بار خود بکناری دور برد ۲۳ پس در پای تنه‌ی درخت خرما دردش گرفت و گفت: ایکاش زین پیش مرده بودم و از یاد رفته ۲۴ [در اینکه اندیشه بود که] از زیر و جلو پایش [سروش یا نوزاد] [صفحه ۴۹] آوازش کرد: اندوه مدار که پروردگار تو در پیشت پیغمبری و شریفی یا جلوت نهری روان کرد ۲۵ و اینکه بن خرما برای خود بجنبان تا خرمای تازه بر تو افتد ۲۶ پس بخور و بنوش و چشم روشن باش و اگر کسی دیدی بگو: امروز نذر روزه دارم و هرگز با کسی سخن نخواهم گفت ۲۷، پس مریم فرزند را برداشته بسوی مردم خود برد ۲۸ و آنها گفتند: ای مریم کاری زشت کرده‌ای، ای خواهر هارون نه پدرت مرد بدی بود و نه مادرت بزهکار ۲۹، او اشاره بسوی فرزند خود کرد [که از اینکه بپرسید] گفتند با کودکی که در بغل و یا گهواره است چگونه سخن کنیم! ۳۰ [لکن آن کودک چنین] گفت: من بنده‌ی خدایم که او کتابم داده است و پیغمبرم کرده است ۳۱ و فرخنده بهر کجا که باشم و سفارشم کرده بنماز و زکات تا هرگاه که زنده باشم ۳۲ و نیکوکاری با مادرم و مرا بدبخت و ستمکار نکرده است ۳۳، و سلام [تندرستی و آسودگی از هر بدی از سوی حق] بر من است از روزی که بدنیا آمدم تا آن روز که بمیرم و هم روزی که از گور زنده برخیزم ۳۴ همین است سخن درست [در پیرامون] عیسای مریم که مردم در آن شک میکنند [و جدل و بیهوده‌گوئی] ۳۵ البتّه سزاوار خداوند نیست و او منزّه است که فرزندی برای خود اختیار کند، چه هرگاه چیزیرا اراده کرده همین است که بگوید: باش، پس آن موجود شود ۳۶ [از اینکه روی بود که مسیح گفت] همانا خداوند آفریدگار من و شما است، پس او را بپرستید که اینکه است راه راست ۳۷ [ولی] دسته‌های مردم میان خود اختلاف کردند پس وای بر آن کسان که کافر شدند از آن روز بزرگ که هنگام حضور و مشهد همگان است ۳۸ چه بینا و شنوا باشند آن روز که بپیشگاه عدل ما آیند لکن گمراهی ستمکاران بآن روز آشکار است [که راه بجائی ندارند] یا اگرچه امروز ستمکاران آشکارا بگمراهیند [و دست بر نمیدارند] ۳۹ تو ای پیغمبر از آن روز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حسرت و افسوس مردم را بترسان چون فرمان حقّ انجام شده است اگرچه آنها در بیخبری رو گردان از حقیقت هستند ۴۰ و ایمان نمیپذیرند بدانند: ما وارث زمین و موجودات روی آن هستیم و جملگی را بسوی ما [که جهان جاودان است] برگشت میدهند. سخن مفسّرین: کشف الأسرار: اینکه سوره نود و هشت آیه است که جمله بمکّه [صفحه ۵۰] نازل شده است مگر آیت سجده بقول بعضی و مگر آیت «فَخَلَفَ مِن بَعدِهِم خَلفٌ تا- لا یُظلَمُونَ شَیئاً» بقول دستهای دیگر. -قرآن-۵۷-۸۹-قرآن-۹۸-۱۲۰ «کهیعص» ۱ کشف نوشته: سماع حروف مقطّعات در مفتتح سور و آیات شرابی است در قدح فرح ریخته، در کأس استیناس کرده، جلال احدیّت بنعت صمدیّت دوستان خود را داده، چون دوستان حقّ در بوستان لطف اینکه شراب انس از جام قدس بیاشامند در طرب آیند، چون در طرب آیند در طلب آیند قفس کون بشکنند به پر عشق بر افق غیب پرواز کنند تا بکعبهی وصل رسند. -قرآن-۱-۹ حسینی نوشته: از مواهب الهی که بر حضرت شیخ رکن الدّین علاء الدّولهٔ سمنانی قدّس سرّه فرود آمده مذکور است که حضرت رسالت پناه صلوات اللّه و سلامه علیه را سه صورت است: یکی صورت بشری کقوله تعالی «إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثلُکُم» دوّم صورت ملکی چنانکه فرموده است: «لست کاحدکم ابیت عند ربّی» سوّم حقّی کما قال: «بی مع اللّه وقت لا یسعنی فیه ملک مقرّب و لا نبیّ مرسل» و از اینکه روشنتر «من رآنی فقد رأی الحق» و حقّ سبحانه را با او در هر صورتی سخن بعبارتی دیگر واقع شده است: در صورت بشری کلمات مرکّبه چون «قُل هُوَ اللّهُ أَحَدٌ» و در صورت ملکی حروف مفرده مانند «کهیعص» و اخواته و در صورت حقّی کلامی مبهم که «فَأَوحی إِلی عَبدِهِ ما أَوحی». بیت: -قرآن-۲۳۱-۲۶۳-قرآن-۶۰۶-۶۳۲-قرآن-۶۷۱-۶۷۹-قرآن-۷۲۷-۷۶۲ در تنگنای ذوق نگنجد بیان ذوق || زانسوی حرف و نکته حکایات دیگرست پس حروف مقطّعه رمزی است میان حقّ سبحانه و حبیب او. «ذِکرُ رَحمَتِ رَبِّکَ عَبدَهُ» ۲ [ابو الفتوح: حقّ تعالی گفت اینسوره یا اینکه قسم یا اینکه قرآن یا اینکه حدیث یا اینکه ثنا، یاد کردن خداست رحمتی و بخشایشی را که بر بندهاش زکریّا کرد، یا ذکر زکریّا است که خدای کرد او را برحمت. -قرآن-۱-۳۵ مجمع: یعنی خبر مستجاب کردن پروردگار تو دعای بندهی خود را و مقصود از رحمت اجابت دعا است. «نِداءً خَفِیًّا» ۳ کشف نوشته: بر خواند خدای خود را در سرّ بآوازی نه بلند -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۵۱] و خبر درست است که قومی دعا کردند بآواز بلند و پیغامبر گفت: «انّکم لا تدعون اصمّ و لا غائبا انّکم تدعون سمیعا قریبا» و گفتهاند: زکریّا از بهر آن در سرّ دعا کرد، از قوم خود پنهان داشته که از ایشان شرم داشت که گویند بپیرانه سر فرزند میخواهد از زنی نازاینده، و گفتهاند زکریّا دانست: که آواز بلند و آواز نرم بنزدیک حقّ سبحانه و تعالی یکسان است امّا آواز نرم بخضوع و خشوع نزدیکتر است و از ریا دورتر، از آن نرم گفت. [«إِنِّی وَهَنَ العَظمُ مِنِّی» ۴ ابو الفتوح: گفت: بار خدا یا استخوان من ضعیف شد یعنی بیقوّت شدم. و تخصیص استخوان برای آن کرد که در اندام آدمی استخوان سختتر باشد، چون او سست شود حال گوشت و عصب و عروق چه باشد]. -قرآن-۳-۳۷ «اشتَعَلَ الرَّأسُ شَیباً» ۴ طبری: یعنی پیری در سرم همه جاگیر شد. -قرآن-۱-۲۹ [ابو الفتوح: و سرم به پیری پیچید و آتش پیری در سرم گرفت]. مجمع: إبن انباری گفته است: یعنی پیری در سرم درخشان است از بسکه فراوان است. فخر: ابو عمرو خوانده است «رأس الشّیبا» بادغام سین در شین. «لَم أَکُن بِدُعائِکَ رَبِّ شَقِیًّا» ۴ طبری: یعنی از دعا بدبخت نبودم که هر وقت دعا کردم اجابت کردی و حاجتم روا نمودی، و إبن جریج گفته است: یعنی در گذشته بمن فهماندهای که دعایم بپذیری. -قرآن-۱-۴۲ «خِفتُ المَوالِیَ مِن وَرائِی» ۵ طبری: روایت است که عثمان «خِفتُ المَوالِیَ» قرائت کرده است با فتح خاء و تشدید فاء. و کلمهی «موالی» فاعل باشد و در محلّ رفع بسکون یاء، و مشتقّ از خفّ بمعنی سبکی است و مقصود اینکه است که خویشان و وارثها سبک شده و رفتهاند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۷۰-۹۰ مجمع: از امام باقر علیه السّلام نقل شده است که مقصود از موالی عمو و عموزادگان است. فخر: در جهت ترس زکریّا اختلاف است: بعضی گفتهاند: یعنی میترسم که [صفحه ۵۲] دین را تباه کنند، دیگری گفته است: یعنی میترسم که بعد از من امور مالی و غیر مالی محوّل بآنها شود با اینکه فهم و توانائی اینکه کار را ندارند. «یَرِثُنِی وَ یَرِثُ» ۶ مجمع: «یرثنی» با جزم قرائت شده است و بر اینکه قرائت جمله صفت برای «ولی» خواهد بود و جواب امر و گر نه فعلی است مستقلّ نه بعنوان جواب امر و نیز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«یرثنی وارث» قرائت امام علیؑ و امام صادق علیهما السّلام و دیگران است. -قرآن-۱-۲۴ «لَم نَجعَل لَهُ مِن قَبلُ سَمِیًّا» ۷ مجمع: اینکه جمله دو معنی شده است: -قرآن-۱-۴۲ ۱- تاکنون کسی بدین نام نبوده است و عنایت حقّ است بزکریّا که اسم او را معیّن کرده است. ۲- زنهای نازا تاکنون همانند او نزائیده‌اند. «أَنّی یَکُونُ لِی غُلامٌ» ۹ طبری اینکه پرسش زکریّا که با پیری خودم و سترون بودن همسرم فرزند از کجا! برای استخبار است که آیا هر دو تقویت میشویم بجوری که فرزندی درست شود یا خودم همسری دیگر باید اختیار کنم! سدّی گفته است جبرئیل او را آواز داد که فرزندی بنام یحیی خواهی داشت، شیطان نزد او رفت و گفت:- اینکه آواز شیطان است گول مخور که اگر از سوی رحمان میبود مانند دگر وقتها باید بوحی و الهام بتو باشد، زکریّا از اینکه سخن دو دل شد و گفت «أَنّی یَکُونُ- تا آخر». -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۵۲۵-۵۴۱ «عتیّا» فخر: «عتیّا» با ضمّ عین قرائت شده است و از ابیّ بن کعب و إبن عبّاس نقل شده است «عسیّا» با سین مهمله که بمعنی عتیّا و بنهایت رسیده است. «قالَ کَذلِکَ قالَ رَبُّکَ» ۹ فخر: اینکه جمله بچهار جور معنی میشود: -قرآن-۱-۳۲ ۱- آواز غیبی گفت: همین طور است که میگوئی ولی خدای تو گفته است اینکه کار آسان است، ۲- او گفت: اینکه چنین گفته است خدای تو که اینکه کار بر من آسان است، ۳- او گفت: چه تعجّبی و پرسشی! که خدای تو چنین گفته است و گفته او خلاف ندارد، اینکه کار بر من که خدای توام آسان است، ۴- در جواب سؤال زکریّا که با پیری خود و نازائی همسرم بچه وسیله فرزند خواهم داشت! گفته شده است: او گفت: خدای تو گفته است که اینکه چنین خواهد بود پیدایش فرزند [صفحه ۵۳] برای تو با همین حال خودت و همسرت. «وَ قَد خَلَقتُکَ» ۹ مجمع: «خلقناک» بصیغه‌ی جمع متکلّم نیز قرائت شده- است. -قرآن-۱-۲۰ «قالَ رَبِّ اجعَل لِی آیَةً» ۱۰ طبری: یعنی زکریّا خواست که خداوند برای او نشانه‌ای معیّن کند که اینکه بشارت از جانب او است تا خاطرش آسوده باشد. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: یعنی زکریّا گفت: ای خدا علامتی و نشانه‌ای برای هنگام پیدایش اینکه فرزند بمن عنایت کن. «آیَتُکَ أَلّا تُکَلِّمَ النّاسَ» ۱۰ فخر: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۷ ۱- توانائی هیچگونه سخن نداشته باشی، ۲- با مردم نتوانی سخن بگوئی و بتوانی ذکر خدا کنی و تورات بخوانی. طنطاوی: نگهداری زبان دشوارتر است از نگهداری دیگر عضوهای بدن بکتابی در علم النّفس دست یافتم که از فرنگی بعربی ترجمه شده بود در آن روشن کرده است اثر پرگوئی را در ضعف حال و کمی روزی آدمی و بدل نگاهداشتن افکار مانند نگهداری آب در دریا و خوراک بگنجینه است، چون خاصیّت کهربائی بدن آدمی بواسطه‌ی سکوت ذخیره میشود و بسخن گفتن نابود میشود. و عموم مردم پیوسته در انتظار نقل فعّالیتهای خود هستند برای دوستانشان تا شخصیّت خود را نمودار کنند و اینکه فکر و کار مولد امواج مغناطیسی روانی است که بیفایده و هدر میشود و چون مکرّر شود الکتریسته‌ی روانی ضعیف میشود و نمی‌تواند چیزیرا بخود جذب کند و دریا بد، چون ظرفیّت کهربائی آن خالی شده است، پس سکوت نگهبان اینکه خاصیّت است و حسّ تملّق و خودپسندی باین وسیله آرام میشود، و نتیجه‌ی سکوت در غیر ضرورت بزودی بدو صورت نمودار میشود، اوّل- خود برای خود حرمت و وثوقی حسّ میکنی و بر هیبت و وقار خویش میفزائی، دوّم که در دوستان خود تغییری مییابی که ارادت‌شان بتو فزون میشود، چون نیروی باطنیت آنها را بخود کشیده و ایشان از آن بیخبرند، باز اینکه سخن را مکرّر کرده است و گفته است [صفحه ۵۴] اگر در درون خود تحریک بر سخن گفتن احساس کنی تو بر خود مسلّط باش و آن را حفظ کن که اندک اندک آثار کار تو نمودار میشود و میبینی که مردم تو را دوست دارند و احتیاجات تو برآورده میشود. «ثَلاثَ لَیالٍ سَوِیًّا» ۱۰ فخر: یعنی در مدّت سه شب با سلامتی زبان تو توانائی سخن نخواهی داشت و بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی «سویّا» صفت است برای لیال یعنی تا سه شب تمام از سخن ناتوان شوی. -قرآن-۱-۲۷ «فَخَرَجَ عَلی قَومِهِ مِنَ المِحرابِ فَأَوحی إِلَیهِم أَن سَبِّحُوا بُکرَةً وَ عَشِیًّا» ۱۱ کشف: در آیه تقدیم و تأخیر است و در معنی چنین است: «من المحراب بکرة و عشیّا فاوحی الیهم- تا آخر» چون زکریّا صبح و شام مردم را پند میداد و وادار به نماز و تسبیح میکرد در اینکه سه روز بر عادت خود صبح و شام میآمد و باشاره یادآوری میکرد که بنماز و تسبیح خود بپردازید. و گفته‌اند که وحی در اینجا بمعنی کتابت است یعنی در نامه‌ای برای آنها مینوشت. و بعضی گفته‌اند: یعنی بر زمین مینوشت، و وحی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در زبان عرب بمعنی اعلام است چه بسخن یا اشاره یا نوشتن باشد. و در قصّه‌ی نحل بمعنی الهام استعمال شده است. -قرآن-۱-۹۸ «یا یَحیی خُذِ الکِتاب» ۱۲ مجمع: در اینکه جمله اختصار عجیبی است که معنی چنین است: پس زکریّا یحیی عنایت کردیم که فهم و عقل داشت و باو گفتیم بگیر اینکه کتاب یعنی تورات را. -قرآن-۱-۲۷ فخر: مقصود از کتاب تورات است اگرچه ممکن است کتاب مخصوص بیحیی باشد ولی ظاهر برای فهم مردم تورات است. «آتَیناهُ الحُکم» ۱۲ فخر: در اینکه جمله سه قول است: ۱- یعنی باو حکمت دادیم که فهم در تورات و فقه در دین بود، ۲- یعنی باو عقل دادیم، ۳- یعنی باو پیغمبری دادیم. -قرآن-۱-۲۱ «وَ حَناناً مِن لَدُنّا» ۱۳ مجمع: إبن عبّاس و قتاده و حسن بصری گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۶ یعنی از سوی ما عطوفت و رحمت باو عنایت شد، جبّائی گفته است: یعنی باو عطوفت [صفحه ۵۵] و دلنرمی بر مردم دادیم تا آنها را بعبادت حقّ دعوت کند. از امام باقر علیه السّلام روایت شده است: یعنی خدا باو تحنّن و عطوفت کرد که چون میگفت: ای خدا، پاسخ میشنید، مجاهد گفته است: یعنی او تعطّف و مهربانی از سوی ما بود. سَلامٌ عَلَیهِ یَومَ وُلِدَ- تا آخر» ۷۵ کشف نوشته است: ثنائی است که اللّه بر یحیی کرد و او را در زنهار و پناه خود گرفت در سه جایگاه بسه وقت: یکی بوقت زادن او را نگاه داشت از همز و طعن شیطان، دیگر بوقت وفات از هول مطّلع و ضغطه‌ی قبر، سه دیگر روز قیامت از فزع اکبر«۷». -قرآن-۱-۳۵-پاورقی-۳۲۹-۳۳۱ روح البیان: اینکه آیات اشاراتی است بحقایق معنوی آدمی: زکریّا روح آدمی است، زن او بدن آدمی است که با روح جفت است، فرزند قلب آدمی است که معنویّت و حقیقت حاصله‌ی از روح و بدن است، و تعجّب از پیدایش فرزند کنایه است از شدّت دلبستگی روح ببدن در زمانی دراز که گرفتار خواسته‌های خود بوده است اکنون چگونه قلب قابل فیض حقّ برای او فراهم میشود! همان [صفحه ۵۶] دلی که گفته شده است: «لا یسعنی ارضی و لا سمائی و لکن یسعنی قلب عبدی المؤمن» یعنی آسمان و زمین جای من نیست ولی دل بنده‌ی مؤمن گنجایش من دارد. جامی گفته است: ملایک را چه سود از حسن طاعت || چو فیض عشق بر آدم فرو ریخت و تقاضای آیه و نشانه کنایه است از اینکه کشف شود پیدایش چنین حالتی. و خودداری سه روزه از سخن اشاره است باعراض از سه مرتبه‌ی ما دون حقّ که جمادات و حیوانات و روحانیّات باشد، و گرفتن کتاب اشاره است باستفاضه‌ی قلب از فیض حقّ بقوّه‌ی ربّانی، و نیکی بوالدین کنایه است اوّل از لطافت روح و نگهبانی و مواظبت او از فیض حقّ که باو عنایت شده است و بجای پدر است و نیکی بمادر کنایه است از مواظبت پاره‌های بدن در انجام وظایف دین، و چون بصفای روح فیض حقّ را میگیرد و با مواظبت اعمال بدنی آنرا نگاه میدارد، مانند آینه است که تابش نور را میگیرد و بواسطه‌ی کثافت و ضخامت قطر شیشه آنرا نگاه میدارد، ولی هوا چون لطیف است میگیرد و چون ضخامت نگهبانی ندارد نمیتواند نگاه دارد و همین است سرّ «إنّا عَرَضنَا الأَمانَةَ عَلَی السَّماواتِ ...- فَأَبَینَ أن یَحمِلنَها ...- وَ حَمَلَهَا الإنسان» که ملائکه بواسطه‌ی صفای خود که ضخامت نداشت نتوانست بار امانت فیض حقّ را ببرد لیکن آدمی بواسطه‌ی دو جانب روح و بدن آنرا تحمّل کرد، و جمله‌ی «لَم یَکُن جَبّاراً-» تا آخر» اشاره است بنفس امّاره که چون یحیای قلب پیدا شد و فیض حقّ سرکشی و هواخواهی مجال ندارد، و نفس امّاره‌ی بسوء نخواهد بود. -قرآن-۷۱۷-۷۶۳-قرآن-۷۷۱-۷۹۷-قرآن-۸۰۵-۸۲۹-قرآن-۹۹۴-۱۰۱۹ کشف نوشته: گفته‌اند: یحیی و عیسی بهم رسیدند یحیی گفت: یا عیسی از بهر من آمرزش خواه از حقّ جلّ جلاله که تو از من بهی، عیسی گفت: لا بل تو از من بهی نه بینی که ربّ العزّه بر تو ثنا کرد و من بر خود ثنا کردم من خود را گفتم «وَ السَّلامُ عَلَیَّ یَومَ وُلِدتُ وَ یَومَ أَمُوتُ وَ یَومَ أُبعَثُ حَیًّا» و ربّ العزّه از بهر تو گفت «وَ سَلامٌ عَلَیهِ یَومَ وُلِدَ وَ یَومَ یَمُوتُ وَ یَومَ یُبعَثُ حَیًّا». -قرآن-۲۸۲-۳۶۷-قرآن-۴۰۱-۴۸۲ «انتَبَذَت مِن أَهلِها» ۱۶ طبری: سدّی گفت: چون بعادت زنانه -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۵۷] تار شد«۸»، از محراب بکنار رفت و دور از کس و کار خود. از محراب بکنار رفت و دور از کس و کار خود. - پاورقی-۱۱-۱۳ مجمع: جبّائی گفته است: بکناری رفت تا سخن مردم از عبادت بازش ندارد، اصمّ و ابو مسلم گفته‌اند: از کسان خود دور شد تا او را نبینند، عطا گفته است: هوا سرد بود و او آهنگ غسل داشت دور از مردم بجانب شرقی و جای تابش آفتاب رفت و «فَاتَّخَذَت مِن دُونِهِم حِجاباً» ۱۷ برای همین است که از آنها دور شد و خود را در پرده کرد تا او را نبینند. إبن عبّاس گفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: چون در هنگام ولادت مسیح مادرش بجانب مشرق رفت مسیحیها نماز بسوی مشرق میخوانند و آن سمت را قبله‌ی خود قرار دادند. [و اینکه قول مفهوم صحیحی ندارد]. -قرآن-۲۶۷-۳۰۴ «لِأَهَبَ لَكِ» ۱۹ مجمع: «لیهب» بصیغه‌ی غایب قرائت ابو عمرو است. -قرآن-۱-۱۸ «قالَ كَذلِكِ قالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» ۲۱ مجمع: یعنی جبرئیل گفت: -قرآن-۱-۵۵ همین است که بتو گفتم، خدای تو گفته است: اینکه کار آسان است. کشف: یعنی جبرئیل گفت همین طور است که تو میگوئی، با مردی رابطه نداشتی ولی خدای تو گفته است: اینکه کار آسان است. و بعضی چنین معنی کرده‌اند: جبرئیل گفت که خدای تو چنین گفته است که اینکه کار آسان است. «وَ كُنتُ نَسياً» ۲۳ مجمع «نسیا» با کسر نون نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۹ «فَناداها مِن تَحتِها» ۲۴ مجمع: «من» بفتح میم نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۴ و معنی آن اینکه است او را آواز کرد از زیر او یا از جائی پائینتر از او یا کسیکه در زیر او بود یا پائینتر از او بود و مقصود ممکن است جبرئیل باشد یا مسیح. «قَد جَعَلَ رَبُّكِ تَحتَكِ سَرِيًّا» ۲۴ ابو الفتوح نوشته است: خدای تعالی در زیر تو سری کرد، جمله‌ی مفسّران گفتند: مراد جوی کوچک است و حسن بصری گفت مراد به سری عیسی است و سرّی مرد صالح گزیده باشد. -قرآن-۱-۴۱ -قرآن-۱۲۴-۱۷۷ [صفحه ۵۸] «هُزِّي إِلَيكِ بِجِذعِ النَّخلَةِ تُساقِط» ۲۵ فخر: بای «بجذع» زائده است و فرّاء گفته است: «باء» زائد است و عرب میگوید: «هزّه و هزّ به و زوّجتک فلانهٔ و بفلانهٔ» و تفسیر کشّاف گفته است: در «تساقط» نه قرائت است. -قرآن-۱-۴۷ «جَنِيًّا» ۲۵ مجمع: با کسر جیم نیز قرائت شده است و جمله‌ی «ترین» با سکون و تخفیف یاء «ترین» خوانده شده است. -قرآن-۱-۱۱ «وَ قَرِّي عَيناً» ۲۶ طبری: با کسر قاف «قرّی» نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۰ «فَقُولِي إِنِّي نَذَرت» ۲۶ فخر: جهت اینکه سخن و نذر مریم روزه با سکوت که آئین ادیان قدیم بوده است یا برای اینکه بوده است که جواب سؤال مردم از طرف کودک داده شود و اثرش بیشتر باشد یا برای اینکه مریم طرف سخن مردم و اعتراض و گفتگو نشود و گرفتار بیخردان نباشد، و با اینکه نذر روزه و سکوت کرده جواب مردم گفتن یا بوسیله‌ی اشاره بوده است، و یا مقصود اینکه بوده است که چون کسی را دیدی و مسئول شدی اینکه جمله را بگو و زان پس بروزه و سکوت برگذار کن. -قرآن-۱-۲۹ طبری: سدّی گفته است: یعنی روزه بدار و همین اندازه سخن بر تو روا است که بجواب مردم بگوئی «انّی نذرت» تا آخر. «يا أُختَ هارُون» ۲۸ طبری: اینکه سخن کنایه است از صلاح و خوبی مریم که اشخاص خوب را هارون مینامیدند. یعنی ای خواهر خوبان و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۱ چون از اولاد هارون برادر موسی بوده است برسم عرب که نسل قبیله‌ای را میگویند اخو مضر و اخو تیم اینکه را هم اخت هارون نامیده‌اند. و بعضی گفته‌اند: هارون نام مردی مشهور ببدکاری بوده است و باین مناسبت گفته‌اند ای که در بدکاری مانند خواهر او هستی. «كَيفَ نُكَلِّمُ مَن كانَ فِي المَهدِ» ۲۹ طبری: «کان» بمعنی «وجد» است یعنی آنکه اکنون در گهواره آرام است و کلمه‌ی «مهد» بمعنی بغل مادر است. -قرآن-۱-۴۴ «وَ بَرًّا بِوالِدَتِي» ۳۲ مجمع: «برّا» با کسر باء قرائت شاذّ و نادر است. به قرائت مشهور بمعنی نیکوکار است که فعل بمعنی فاعل باشد یعنی قرار داد مرا -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۵۹] نیکوکار و بقرائت کسر بمعنی مصدر است و عطف بر جلو یعنی سفارش کرد بنیکوکاری. «قَولَ الحَقِّ» ۳۴ مجمع: کلمه‌ی «قول» با رفع و صدای جلو قرائت شده- است که خبر مبتدا باشد، یعنی اینکه سخنان گفتاری است حق، و با نصب و صدای بالا نیز خوانده‌اند که مفعول فعل محذوف باشد یعنی میگوئیم و تثبیت میکنیم سخن حق را. -قرآن-۱-۱۸ يه يَمتَرُون» ۳۴ کشف: إبن عبّاس گفته است: بعد از عیسی پیروان او اختلاف کردند در شخصیّت عیسی عاقبت برای چهار نفر تسلیم شدند. یعقوب، نسطور، اسرائیل، ملکا. از یعقوب پرسیدند: عیسی که بود و چه بود! گفت: خدا بود که بزمین آمد و باز بآسمان رفت، از نسطور پرسیدند جواب داد: او پسر خدا بود که تا هر وقت خدا خواست در میان ما نمودارش گذاشت و چون نخواست بسوی خود بالا برد. از اسرائیل پرسیدند گفت: او خدا است مادرش هم خدا است، و خدای هم خدا است. بملکا گفتند: عقیده‌ی تو چی است! گفت: اینها دروغ است او آفریده‌ی خدا بود و پیغمبر«۹». -قرآن-۱-۲۱-پاورقی-۶۳۹-۶۴۱ [صفحه ۶۰] «وَ إِنَّ اللّهَ رَبِّي» ۳۶ مجمع: عموم قاریها با فتح همزه خوانده‌اند و مردم کوفه و إبن عامر با کسر خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۸ طبری: از ابیّ بن کعب نقل شده است که در قرائت او «واو» نبوده است «ان الله ربی» میخوانده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. در تفسیر حسینی در ذیل اینکه آیات نوشته است: سیّد احمد هاتف اصفهانی فرموده است: در کلیسا بدلبر ترسا || گفتم ای دل بدام تو پیوند ره بوحدت نیافتن تا کی ||! سنگ تثلیث هر یکی تا چند! نام حقّ یگانه چون شاید || که أب و امّ و روح قدس نهند لب شیرین گشود و با من گفت || وز شکر خنده ریخت از لب قند که گر از سرّ وحدت آگاهی || تهمت کافری بما مپسند در سه آئینه شاهد ازلی || پرتو از روی تابناک افکند سه نگردد بریشم از او را || پرنیان خوانی و حریر و پرند ما درین گفتگو که از یکسو || شد ز ناقوس اینکه ترانه بلند که یکی هست و هیچ نیست جز او || وحده لا اله الّا هو و از خیالی هروی است: [صفحه ۶۱] حاجی بره کعبه و من طالب دیدار || او خانه همی جوید و من صاحب خانه گه معتکف دیرم و گه ساکن مسجد || یعنی که تو را میطلبم خانه بخانه مقصود من از کعبه و بتخانه توئی تو || مقصود توئی کعبه و بتخانه بهانه «أَسمِع بِهِم وَ أَبصِر» ۳۸ فخر: برای اینکه جمله سه معنی شده است: -قرآن-۱-۲۷ ۱- در عالم دیگر جای تعجّب است که اینکه منکرین کور و کر آنجا بینا و شنوای حقّ میشوند و یا اینطور معنی میشود: خبردار باشند که آنجا تا چه اندازه بینا و شنوا خواهند بود که چشم و دل خود ببازند، ۲- قاضی گفته است: یعنی مردم را بینا و شنوا کن بحال آن منکرین که بقیامت حاضر و گرفتارند تا اینها پند گیرند و خود را گرفتار نکنند، ۳- مقصود بینا و شنوا کردن مردم است بحال بدکرداران که در جلو چشمشان است یعنی حال اینها را که درآینده گرفتار میشوند بگو تا بدانند و خود اقدام بآن نکنند. «لکِنِ الظّالِمُونَ الیَومَ فِی ضَلالٍ» ۳۸ فخر: در معنی اینکه جمله دو قول است: ۱- ولی ستمکاران امروز گمراهند و بسرای دگر حقّ را خواهند شناخت. -قرآن-۱-۴۵ ۲- امروز از حقّ گمراهند و در عالم دیگر از راه بهشت، ولی مؤمنین چنین نیستند. «نَحنُ نَرِثُ الأَرض» ۳۹ حسینی نوشته است: در کشف الأسرار آورده که اشارت است ببقای احدیّت و فنای خلقیّت یعنی چون سطوات ازلی از روی هیبت لم یزلی اطلال و رسوم کون را آتش بی‌نیازی در زند و غبار اغیار از دامن قدرت بیفشاند و لجام عدام بر سر مرکب وجود کند ندای کبریا در رسد که لمن الملک! نظم: -قرآن-۱-۲۶ صرصر قهر چو از ممکن وحدت بوزید || خس و خاشاک تعیّن همه را باد ببرد هرچه در عرصه‌ی امکان بوجود آمده بود || سیل غیرت همه را تا عدم آباد ببرد سخن و استفاده ما از اینکه آیات: ۱- آیات داستان زکریّا تذکّری است از گذشته و توجّه دادن مردم است بکمال قدرت حقّ که تجربه و تعمیم در بعضی اعمال [صفحه ۶۲] طبیعت کشف نمیکند از قانون کلّی غیر قابل تغییر چنانکه سرگذشت زکریّا که در پیری با نازا بودن همسرش فرزندی چون یحیی باو عنایت شد اینکه مطلب را ثابت میکند و باز هم ممکن است نظیرش پیدا شود. ۲- جمله‌های «خِفتُ المَوالِیَ مِن وَرائِی هب لی وَلِیًّا یَرِثُنِی- تا آخر» نشانه است بر تقویت غریزه‌ی حبّ بقای شخصیّت برای آدمی که میخواهد کمالات و نمودهای وجودی او بماند و ببیند، از اینکه جهت نقل شده است که زکریّا گفت «یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِن آلِ یَعقُوبَ وَ اجعَلهُ رَبِّ رَضِیًّا» که اوّل کمالات خود را بعد افتخاراتی که از پدران خود آل یعقوب داشته است تقاضا کرده که بوارثش برسد و در آخر با کلمه‌ی «رضیّا» نتیجه‌ی خواسته‌های خود را اظهار کرده است که اینکه وارث پسند و از عهده درآ و لایق نمایاندن سوابق من و پدرانم باشد. و با نقل اینکه تقاضای زکریّا اعلام ضمنی است بمردم که از دیر زمان مربّیهای بشر هم اینکه غریزه را داشته‌اند و از سوی حقّ تقویت شده‌اند پس باید مردم پند بگیرند در تربیت اولاد، و نسلی که جانشین علم و هنر گذشتگان باشند بعلاوه که «رضی» و پسند روز هم باشند که از مراتب سابقین جلو و در ترقّی و پیشرفت باشند. و آیات ۱۲ تا ۱۵ از جمله‌ی «یا یَحیی خُذِ الکِتاب- تا- یُبعَثُ حَیًّا» همین استفاده ما را تقویت میکند که وارث و نماینده‌ی شخصیّت زکریّا و آل یعقوب که او خواسته بود چنین فرزندی با اینکه امتیازات بود. -قرآن-۱۵-۴۸-قرآن-۵۷-۷۶-قرآن-۲۶۸-۳۳۹-قرآن-۱۰۲۳-۱۰۴۸-قرآن-۱۰۶۰-۱۰۷۶ ۳- آیت ۱۰ که زکریّا گفته است «رَبِّ اجعَل لِی آیَةً- تا آخر» ظاهر اینکه است که تقاضای او نشانه‌ی پیدایش وعده است نه درستی اینکه گفتگو چنانکه اختلاف مفسّرین را نقل کردیم چونکه پس از چند بار پرسش زکریّا و جواب شنیدن جای تردید نباید برای او باشد که اینها خیالات و آرزوهای باطل است بلکه برای او اینکه نوید درست و استوار شد و خواست هنگام رسیدن وعده را بداند امّا بند آمدن زبان و ناتوانی در سخن با تندرستی او فقط باید گفت: از دسته‌ی کارهای پیغمبری است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شاید روزی رمزش برای بشر کشف شود. -قرآن-۳۷-۶۲ [صفحه ۶۳] ۴- آیات مربوط بمریم و پیدایش مسیح در سوره‌ی مائده از معجزات او را نقل کردیم و اینجا فقط قسمتی از گفته‌ی فرید وجدی در دائرة المعارف حرف «ع» مربوط بعیسی را نقل میکنیم: «نقد علمی امروز روشن کرده است که عقیده بخداوندی مسیح از بقایای افکار قدیم است که در فارس و آشور و لیدی و بابل و ماد و هند معتقد بوده‌اند بخداوندی موجوداتی که معظّم و بزرگوار میدانسته‌اند، چنانکه غلات مسلمین معتقد بخداوندی محمّد و علیّ شده‌اند و دکتر «استروس» آلمانی در کتاب خود بنام حیات مسیح گفته است عیسای مسیح وجود خارجی نداشته است شخصیّت موهومی بوده است که در قرن اوّل عدّه‌ای با خود قرار داد کردند که مجموعه‌ی صفات کمالی آدمی را در فردی بنام مسیح فراهم بدانند و پیشوای مقاصد خود شمارند و اینکه فرض تا امروز بهمان اسم و وصف باقی است. مسیو «میرن» سویسی گفته است: شخصیّت سقراط برتر از مسیح بوده است چه او در هنگام نوشیدن زهر بیتابی نکرد ولی بگفته‌ی انجیل مسیح در جلو دشمن و گرفتاری اظهار انزجار کرده و بیقرار بوده است. «عیسی چه آورد!» وارسی علمی در دین مسیح باین نتیجه رسیده است که او نه یک اصل تازه و نه عبادت مخصوص غیر معروفی برای مردم آورد ولی او یک کار کرده است که پیش از آن نشده است او اعلان کرد که میان بشر و خدا فاصله نیست و آدمی بخدای خود بسیار نزدیک است و مقرّر کرد که خداوند پدر مهربان انسان است و آدمیان فرزندان حقّ و در پناه او هستند، و با اینکه بیان خود آن پرده‌های آهنین که میان خدا و خلق پنداشته بودند او برداشت و نابود کرد و اگر پیشوایان دین او مداخله در اینکه رابطه نمیکردند و خود را واسطه‌ی میان خدا و خلق نمی‌پنداشتند، دین مسیح بچندین برابر امروز بر دلها مسلّط میشد. لیکن اینکه کشیشها ولادت و مسیحیّت و نماز و ازدواج و توبه و مرگ را بر کسی روا نداشتند و حرام دانستند مگر در حضور و بوسیله‌ی یکی از خود آنها و معلوم است که اینکه عمل بر خلاف آن اصل عالی است که مسیح بشر را بآن متوجّه کرده است». [صفحه ۶۴] اینکه بود گفته‌ی فرید وجدی. طنطاوی در تفسیر آیت «ذٰلِکَ عِیسَی ابنُ مَریَمَ» میگوید داستان پیدایش عیسی از مریم برای راهنمائی بشر است با مکان پیدایش دسته‌های مختلف موجودات از یک فرد واجد مادّه‌ی نر و ماده چنانکه در بعضی گیاهها مادّه‌ی هر دو در یک گل فراهم است. و هم در حیوان نظیر دارد چونکه در سواحل دریا حیوانی است صدفی بنام «محار» که مردم اسکندریه‌ی مصر آنرا «امّ الخلول» مینامند و شکارش میکنند و از آن غذا میپزند و چند جور است و اعضای تناسل نر و ماده در یک فرد فراهم است که یک فرد پدر و مادر نسل بعد است و تخمهای بیشمار زرد رنگ میگذارد و بعضی جستجو از شماره‌ی آن کرده‌اند و تا دو ملیون تخم برای یکی شمرده‌اند و صدف اینکه حیوان را ظرف روغن چراغ می کنند و هم رقاصه‌های سودانی از آن چیزی میسازند که بر کمر میبندند و در هنگام رقص صدائی مطبوع بگوش میرسانند و یک نوع آن را «ودع» مینامند. -قرآن-۵۹-۹۰ اینکه بود سخن طنطاوی. و ممکن است تخلّفات طبیعت را اگر بخواهیم در نظر بگیریم افراد خنثی را نام ببریم که یک انسان آلت تناسلی نر و ماده دارد و شنیده شده است یک نفر بربری از زنی اولاد داشته است و از مردی آبستن شده است.

[سوره مریم [۱۹]: آیات ۴۱ تا ۷۶]

وَ اذکُر فِی الکِتابِ إبراهِیمَ إنَّهُ کانَ صِدِّیقاً نَبِیًّا [۴۱] إذ قالَ لِأَبِیهِ یا أَبَتِ لِمَ تَعبُدُ ما لا یَسمَعُ وَ لا یُبصِرُ وَ لا یُغنِی عَنکَ شَیئاً [۴۲] یا أَبَتِ إنِّی قَد جاءَنِی مِنَ العِلمِ ما لَم یَأتِکَ فَاتَّبِعنِی أَهدِکَ صِراطاً سَوِیًّا [۴۳] یا أَبَتِ لا تَعبُدِ الشَّیطانَ إنَّ الشَّیطانَ کانَ لِلرَّحمنِ عَصِیًّا [۴۴] یا أَبَتِ إنِّی أَخافُ أَن یَمَسَّکَ عَذابٌ مِنَ الرَّحمنِ فَتَکُونَ لِلشَّیطانِ وَلِیًّا [۴۵] -قرآن-۱-۴۸۲ قالَ أَ راغِبٌ أَنتَ عَن آلِهَتِی یا إبراهِیمُ لَئِن لَم تَنتَهِ لَأَرجُمَنَّکَ وَ اهجُرنِی مَلِیًّا [۴۶] قالَ سَلامٌ عَلَیکَ سَأَستَغفِرُ لَکَ رَبِّی إنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا [۴۷] وَ أَعتَزِلُکُم وَ ما تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ وَ أَدعُوا رَبِّی عَسی أَلّا أَکُونَ بِدُعاءِ رَبِّی شَقِیًّا [۴۸] فَلَمَّا اعتَزَلَهُم وَ ما یَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ وَهَبنا لَهُ إسحاقَ وَ یَعقُوبَ وَ کُلًّا جَعَلنا نَبِیًّا [۴۹] وَ وَهَبنا لَهُم مِن رَحمَتِنا وَ جَعَلنا لَهُم لِسانَ صِدقٍ عَلِیًّا [۵۰] -قرآن-۱-۵۳۳ وَ اذکُر فِی الکِتابِ مُوسی إنَّهُ کانَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مُخلَصاً وَ كانَ رَسُولاً نَبِيًّا [۵۱] وَ نادَيناهُ مِن جانِبِ الطّورِ الأيمَنِ وَ قَرَّبناهُ نَجِيًّا [۵۲] وَ وَهَبنا لَهُ مِن رَحمَتِنا أَخاهُ هارُونَ نَبِيًّا [۵۳] وَ اذكُر فِي الكِتابِ إِسماعِيلَ إِنَّهُ كانَ صادِقَ الوَعدِ وَ كانَ رَسُولاً نَبِيًّا [۵۴] وَ كانَ يَأمُرُ أَهلَهُ بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ وَ كانَ عِندَ رَبِّهِ مَرضِيًّا [۵۵] – قرآن–۱–۴۱۴ وَ اذكُر فِي الكِتابِ إِدريسَ إِنَّهُ كانَ صِدّيقاً نَبِيًّا [۵۶] وَ رَفَعناهُ مَكاناً عَلِيًّا [۵۷] أُولئِكَ الَّذِينَ أَنعَمَ اللّهُ عَلَيهِم مِنَ النَّبِيّينَ مِن ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَ مِمَّن حَمَلنا مَعَ نُوحٍ وَ مِن ذُرِّيَّةِ إِبراهِيمَ وَ إِسرائِيلَ وَ مِمَّن هَدَينا وَ اجتَبَينا إِذا تُتلى عَلَيهِم آياتُ الرَّحمنِ خَرُّوا سُجَّداً وَ بُكِيًّا [۵۸] فَخَلَفَ مِن بَعدِهِم خَلفٌ أَضاعُوا الصَّلاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ فَسَوفَ يَلقَونَ غَيًّا [۵۹] إِلّا مَن تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِكَ يَدخُلُونَ الجَنَّةَ وَ لا يُظلَمُونَ شَيئاً [۶۰] –قرآن–۱–۶۰۳ جَنّاتِ عَدنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحمنُ عِبادَهُ بِالغَيبِ إِنَّهُ كانَ وَعدُهُ مَأتِيًّا [۶۱] لا يَسمَعُونَ فِيها لَغواً إِلّا سَلاماً وَ لَهُم رِزقُهُم فِيها بُكرَةً وَ عَشِيًّا [۶۲] تِلكَ الجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِن عِبادِنا مَن كانَ تَقِيًّا [۶۳] وَ ما نَتَنَزَّلُ إِلّا بِأَمرِ رَبِّكَ لَهُ ما بَينَ أَيدِينا وَ ما خَلفَنا وَ ما بَينَ ذلِكَ وَ ما كانَ رَبُّكَ نَسِيًّا [۶۴] رَبُّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَينَهُما فَاعبُدهُ وَ اصطَبِر لِعِبادَتِهِ هَل تَعلَمُ لَهُ سَمِيًّا [۶۵] –قرآن–۱–۵۲۳ وَ يَقُولُ الإِنسانُ أَ إِذا ما مِتُّ لَسَوفَ أُخرَجُ حَيًّا [۶۶] أَ وَ لا يَذكُرُ الإِنسانُ أَنّا خَلَقناهُ مِن قَبلُ وَ لَم يَكُ شَيئاً [۶۷] فَوَ رَبِّكَ لَنَحشُرَنَّهُم وَ الشَّياطِينَ ثُمَّ لَنُحضِرَنَّهُم حَولَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا [۶۸] ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُم أَشَدُّ عَلَى الرَّحمنِ عِتِيًّا [۶۹] ثُمَّ لَنَحنُ أَعلَمُ بِالَّذِينَ هُم أَولى بِها صِلِيًّا [۷۰] –قرآن–۱–۴۱۷ وَ إِن مِنكُم إِلّا وارِدُها كانَ عَلى رَبِّكَ حَتماً مَقضِيًّا [۷۱] ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَ نَذَرُ الظّالِمِينَ فِيها جِثِيًّا [۷۲] وَ إِذا تُتلى عَلَيهِم آياتُنا بَيِّناتٍ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الفَرِيقَينِ خَيرٌ مَقاماً وَ أَحسَنُ نَدِيًّا [۷۳] وَ كَم أَهلَكنا قَبلَهُم مِن قَرنٍ هُم أَحسَنُ أَثاثاً وَ رِءياً [۷۴] قُل مَن كانَ فِي الضَّلالَةِ فَلَيمدُد لَهُ الرَّحمنُ مَدًّا حَتّى إِذا رَأَوا ما يُوعَدُونَ إِمَّا العَذابَ وَ إِمَّا السّاعَةَ فَسَيَعلَمُونَ مَن هُوَ شَرٌّ مَكاناً وَ أَضعَفُ جُنداً [۷۵] –قرآن–۱–۵۸۳ وَ يَزِيدُ اللّهُ الَّذِينَ اهتَدَوا هُدىً وَ الباقِياتُ الصّالِحاتُ خَيرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَواباً وَ خَيرٌ مَرَدًّا [۷۶] –قرآن–۱–۱۲۵ [صفحه ۶۶] معنی لغات: «ملیّا» زمانی و روزگاری، «جثیّا» بزانو در آمده، «صلیّا» وارد شدن و چسبیده‌ی چیزی بودن، «عتیّا» سرکشی و کفر و زیادروی در انحراف. «ندیّا» انجمن و مجلس، «رئیا» صورت ظاهر و نموداری ظاهری آدمی. ترجمه: ۴۱ و باز تو ای محمّد در اینکه قرآن یادی از ابراهیم کن که او مردی بود راستگو و پیغمبر ۴۲ [تو متوجّه باش] همان هنگام که بپدرش گفت: چرا تو چیزی را میپرستی که نابینا و ناشنوا است و تو را از هیچ چیز بینیاز نمی کند! ۴۳ ای بابا بمن علمی آموخته‌اند که بتو نداده‌اند پس تو پیرو من شو تا براه راستت ببرم، ۴۴ ای پدر شیطان پرست مباش که او سخت نافرمان خدا بود، ۴۵ پدر جان من میترسم عذابی از سوی حقّ بتو رسد که دوست و همدم شیطان شوی، ۴۶ او [بجوابش] گفت: ای ابراهیم مگر تو از خدایان من و معبودهایم رو گردانی! اگر از اینکه فکر و سخن خود برنگردی البتّه دشمنت میدارم و بروزگاران [صفحه ۶۷] از من دور باش، ۴۷ ابراهیم گفت: تو بسلامت باشی که من از خدای خود آمرزش تو میخواهم که او بمن مهربان است و بسخن من میرسد و دعایم میپذیرد ۴۸ ولی از شما و معبودهای مجعولتان کناره گیرم و خدای خود را میخوانم و امیدوارم که بدرگاه حقّ بدبخت و ناامید نباشم ۴۹ پس چون او از کافران و معبودشان کناره کرد ما باو اسحاق و یعقوب بخشیدیم و همگی را بمقام نبوّت رساندیم ۵۰ و از رحمت خود بآنها عنایت کردیم و برای آنها زبانی راست و [ذکری] رفیع مقرّر کردیم [که همه جا نامشان براستی و بزرگی برند] ۵۱ و هم در اینکه کتاب خود یادی از موسی بکن که او رسولی بود با اخلاص و نبیّ[و مخبر از وحی الهی] بود ۵۲ و او را در [وادی] طور از طرف راستش آواز کردیم و مقرّبش کردیم ۵۳ و مرتبه‌اش را بالا بردیم تا آنکه براز با او سخن گفتیم و از رحمت خود باو چون هارون پیغمبر برادری دادیم ۵۴ و اسماعیل را هم در اینکه کتاب یادآور که او درست پیمان بود و فرستاده و پیغامبر ۵۵ و مردم خود را وادار بنماز و زکاة می- کرد و بپیشگاه خدای خود درستکردار و پسندیده خصال بود ۵۶ و هم از ادریس نیز در اینکه کتاب یاد کن که او صدّیق بود و پیغمبر ۵۷ و او را بجائی بلند و به- منزلتی رفیع بالا- بردیم ۵۸ اینکه جملگی که نامبردیم کسانی هستند مشمول انعام حقّ از پیغمبران نسل آدم و از آنها که با نوح بکشتی بردیم و هم از آن دسته‌ی اولاد ابراهیم و اسرائیل بودند که برگزیدیم و راهنمائی کردیم [بآن طور] که اگر آیاتی از حقّ تلاوت میشد با گریه بسجده میافتادند ۵۹ ولی پس از آنها کسانی بجایشان آمدند که نماز را ضایع کردند و رو بدان نمینمودند و بدنبال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواسته‌های خود میرفتند البتّه روزگاری خواهد رسید که بسوء تباهی و گمراهی خود برسند. ۶۰ مگر کسیکه توبه کرد و مؤمن بود و نیکوکار، که اینگونه مردم هیچ ستم نمی‌بینند ۶۱ [و بهره‌شان] بهشتی است جاوید و غیبی و نادیده که خداوند نوید به بندگانش داده و ناگزیر وعده‌ی حقّ آماده است و آمدنی ۶۲ که در آن هیچ بیهوده و لغوی بگوششان نمیرسد و فقط سلام است و سلامتی و بصبح و شام روزی‌شان [صفحه ۶۸] فراهم است ۶۳ و چنین بهشتی نصیب آن بندگان ما است که پرهیزگار بودند. نزول اینکه آیات و ارتباط آنها: کشف الاسرار: مقاتل و کلبی و قتاده و ضحّاک و عکرمه گفته‌اند: چون از پیغمبر [ص] قصّه‌ی اصحاب کهف و ذو القرنین و روح را پرسیدند و فرمود فردا بیائید تا جوابتان بگویم و «ان شاء الله»« ۱۰» نفرمود مدّت چهل روز وحی نازل نشد و جبرئیل و ملک نیامد، پیغمبر از اینکه دلتنگ بود و چون ملک آمد و وحی آورد آیت‌نفرمود مدّت چهل روز وحی نازل نشد و جبرئیل و ملک نیامد، پیغمبر از اینکه دلتنگ بود و چون ملک آمد و وحی آورد آیت -پاورقی-۲۴۵-۲۴۷ ۶۴ «وَ ما نَتَنَزَّلُ إِلّا بِأَمرِ رَبِّکَ» را آورد یعنی: بگو بپیغمبر که ما ملائکه و مأمورین حقّ وقتی فرود میآئیم که فرمان پروردگار باشد. -قرآن-۳-۴۶ و بعضی گفته‌اند: اینکه آیه دنباله‌ی مطلب گذشته است که آن مردم که بسوی بهشت میروند میگویند: ما وارد اینکه بهشت نمیشویم مگر باذن خداوند. بقیّه ترجمه: ۶۴ [البتّه آن آفریده‌ها که صالح هستند میگویند]: ما نیائیم بجائی فرود مگر بفرمان خدای تو که بقدرت او است آنچه در جلو داریم و آنچه بپشت سر گذارده‌ایم و آنچه در اینکه میان است که [چیزی از او پنهان نمانده] و او فراموشکار نیست ۶۵ چون که خدای آسمان و زمین است و آنچه میان آن دو است، پس [ای محمّد] تو او را بپرست و در عبارتش پایدار و شکیبا باش که نه همنام و همتائی برای او سراغ داری [و نه آفریدگاری جز او تصوّر داری] ۶۶ آن آدمی است که [منکر است و] میگوید: مگر از پس آنکه مردم، زنده از گور بدرم میکنند! ۶۷ چرا بخاطر نمیآورد که او را هیچ نبوده آفریدیم! ۶۸ پس بخدای تو سوگند که اینکه آدمها و هم دیوها را زنده خواهیم کرد، سپس جملگی را بکناره جهنّم بزانو درآمده فراهمشان میکنیم ۶۹ آنگاه از هر دسته آنرا جدا میکنیم که بنافرمانی حقّ سختتر است و دلیرتر ۷۰ ز آن پس ما داناتریم بآنها که شایسته‌ی آتشند ۷۱ و البتّه همه‌ی شما به آن وارد شوید و با آن سر و کار دارید که سرنوشت ناگزیر خدای تو است. ۷۲ [ولی] ز آن پس پرهیزگاران را آسوده میکنیم و ستمکاران را در آن میان -قرآن-۲۴-۶۱-قرآن-۶۳-۹۴ [صفحه ۶۹] بزانو نشسته رها میکنیم ۷۳ اینکه کافران را [خوی چنین است] که اگر آیاتی روشن برایشان بخوانند با مردم مؤمن میگویند: کدام دسته از ما و شما [بهتر زندگی میکنیم] و جای و انجمن بهتر داریم! ۷۴ [چه بیخبرند] از اینکه بسیاری از مردم دوران پیش را نابود کردیم با همه برتری در خوشی و زیبائی که داشتند ۷۵ ای پیغمبر تو باین مردم بگو: آنکه بگمراهی است خداوند البتّه بایستی [بمقتضای رحمانیّت] باو مهلت دهد و آزادش گذارد تا روزی که ببینند آن وعده‌های شکنجه را [در دنیا] یا در رستاخیز پس بزودی ببینند کدام دسته جایشان بدتر و یارانشان بیچاره‌ترند ۷۶ و باز خداوند بیفزاید هدایت آنها را که هدایت شده‌اند چه آنچه بشایستگی بماند و باقیات الصّالحات باشد در پیشگاه حقّ بهترین مزد است و نکوتر نتیجه. مفسّرین: «إِذ قالَ... لِأَبِیهِ آزَرَ» ۴۱۱ نقل اقوال مفسّرین در ذیل آیه ۷۵ سوره انعام راجع به «أب» گذشت«۱۱». -قرآن-۱۵-۲۵-قرآن-۳۰-۴۷-پاورقی-۱۲۵-۱۲۷ «قَد جاءَنِی مِنَ العِلمِ ما لَم یَأتِکَ» ۴۳ کشف: یعنی علم توحید و خدا- شناسی و عاقبت آدمی از پس مرگ او. -قرآن-۱-۴۷ «إِنِّی أَخافُ أَن یَمَسَّکَ عَذابٌ» ۴۵ کشف: خوف در اینکه جمله بمعنی علم است«۱۲» مثل «فَإِن خِفتُم أَلّا یُقِیما حُدُودَ اللّهِ» یعنی اگر دانستید. و ممکن است معنی چنین باشد: من میترسم سخن من نپذیری و گرفتار شوی. -قرآن-۱-۴۲-پاورقی-۹۴-۹۶-قرآن-۱۰۲-۱۴۸ «لَأَرجُمَنَّکَ» ۴۶ مجمع: حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی سنگسارت میکنم، سدّی و إبن جریج گفته‌اند، یعنی دشنامت میدهم، و گناهکار و زشت میشمارمت. -قرآن-۱-۱۸ «وَ اهجُرنِی مَلِیًّا» ۴۶ مجمع: مجاهد و سدّی و سعید بن جبیر گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۴ یعنی روزگاری دراز از من دور باش. إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: یعنی زمن [صفحه ۷۰] دور شو تا از آزار من بسلامت باشی. [ابو الفتوح: یعنی از بر من برو و از من ببر مدّتی دراز. «سَلامٌ عَلَیکَ» ۴۷ ابو الفتوح: گفتند معنی آنستکه سلامت باد ترا بحقّ پدری و تربیت، و گفتند بر سبیل وداع گفت که در حال وداع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سلام کنند یکدیگر را، و گفتند جواب آن گفت که او گفت «لَأَرجُمَنَّک» تا اینکه کار بسته باشد که خدا گفت: -قرآن-۱-۱۹- قرآن-۲۱۰-۲۲۷ «إذا خاطَبَهُمُ الجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً» بجواب سفاهت سفیهان حلیمان سلام گویند تا سلامت یابند. -قرآن-۱-۴۷ «سَأَستَغفِرُ لَکَ رَبِّی» ۴۷ ابو الفتوح: در ظاهر مطلق است ولی در معنی مشروط و تقدیر آنستکه «ان ترکت الأوثان و آمنت باللّه» اگر بت‌ها را رها کنی و بخدای واحد ایمان آری، و ممکن است که آزر باو وعده ایمان داده بود پنهانی چنانکه از آیه «وَ ما کانَ استِغفارُ إبراهِیمَ لِأَبِیهِ إلّا عَن مَوعِدَةٍ وَعَدَها إیّاه» استفاده میشود]. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۲۷۶-۳۶۱ «جَعَلنا لَهُم لِسانَ صِدقٍ» ۵۰ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی ستایش خوب و خوشنامی یا بزبان خراسانیها «مردم تعریفش میکنند» و کلمه‌ی «علیّا» برای فهماندن اینکه است که در همه‌ی مذاهب از او بنیکی یاد میکنند، و عرب میگوید «جاءنی لسان فلان» یعنی بدگوئی یا تعریف فلان کس بمن رسید. -قرآن-۱-۳۲ «إنَّهُ کانَ مُخلَصاً» ۵۱ ابو الفتوح: بیشتر قاریهای کوفه با کسر لام خوانده- اند یعنی با اخلاص و بی‌ریا، و با فتح خوانده شده است یعنی برگزیده برای پیغمبری، و روا بود که مخلص معصوم باشد. -قرآن-۱-۲۶ «مِن جانِبِ الطُّورِ الأَیمَنِ» طبری: یعنی از طرف راست موسی چون کوه چپ و راست ندارد. -قرآن-۱-۳۵ ع: طور کوهی است بشام و بعضی گفته‌اند: مقصود از «ایمن» طرف راست کوه است که بجانب مدین است و موسی از آنجا بطور رسید«۱۳». -پاورقی-۱۴۰-۱۴۲ [صفحه ۷۱] «وَ قَرَّبناهُ نَجِیًّا» ۵۲ فخر: یعنی نزدیکش کردیم و مقامش را بالا بردیم برای مناجات و راز گفتن. و بعضی گفته‌اند: یعنی از دشمن نجات دادیم و آسوده‌اش کردیم. -قرآن-۱-۲۶ «إنَّهُ کانَ صادِقَ الوَعدِ» ۵۴ طبری: یعنی بهر کس وعده میداد تخلّف نمیکرد. و نقل کرده‌اند: اسماعیل بکسی وعده کرد بجائی او را ببیند، اسماعیل آمد و او فراموش کرد اسماعیل شب بآن جا ماند تا بامداد که او آمد و پرسید: تو اینجا ماندی! گفت: بلی، گفت: من فراموش کردم، او گفت: نمیرفتم تا بیائی. از اینکه رو او را صادق الوعد نامیدند. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: بعضی گفته‌اند: یک سال در وعده‌گاه بانتظار وعده نشست، و گفته‌اند اسماعیل پسر ابراهیم پیش از پدر مرد و اینکه که باین آیه نام برده شده است اسماعیل بن حزقیل است. فخر: شعبی گفته است: اگر روز بکسی وعده کردید باید تمام روز بانتظار وعده باشید و اگر شب بود تمام شب. ابراهیم بن زید گفته است: اگر بوقت نماز وعده کردی باید تا وقت نماز دیگر بانتظار باشی. «یَأمُرُ أَهلَه» ۵۵ ابو الفتوح: از قرائت إبن مسعود نقل شده است «یأمر قومه». -قرآن-۱-۱۹ «وَ کانَ عِندَ رَبِّهِ مَرضِیًّا» ۵۵ فخر: اینکه بالاترین ستایش است چون پسند خدا بود یعنی در همه‌ی بندگیهای خود ببالاترین پایه‌ها رسید. -قرآن-۱-۳۶ «وَ رَفَعناهُ مَکاناً عَلِیًّا» ۵۷ فخر: ممکن است معنی اینکه جمله اینکه باشد: -قرآن-۱-۳۳ مقام و پایه او را بالا بردیم، چون پیغمبر شده است، و سی صحیفه بر او نازل شده است، و اوّل کسی است که قلم بدست گرفته و نوشتن آموخته است و نیز او اوّل متوجّه ستاره‌شناسی و علم نجوم شده است و هم علم حساب و هم او اوّل دوختن و [صفحه ۷۲] پوشیدن لباس دانسته که پیش از او با پوست، بدن خود میپوشاندند. و گفته‌اند: مقصود بالا- بردن بجای بلند است که آسمان باشد. «إذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُ الرَّحمنِ» ۵۸ طبری: یعنی چون میخواندند برای آنها آن ادلّه و براهین خداوندی که برای‌شان نازل شده بود. -قرآن-۱-۴۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی چون قرآن برای آنها خوانده میشد. ابو الفتوح: نوشته است: گفتند: آیت در شأن مؤمنان اهل کتاب آمد،: عبد اللّه بن سلام و قوم او. فخر: مقصود از آیات الرّحمن کتابهائی است که مخصوص بخودشان نازل شده است. تأویلات کاشانی: یعنی از هر یک آیتی بوسیله‌ی نفس ظاهرش را میشنوند و با قلب باطن و درون آنرا میشنوند و با نیروی سرّ و راز دانی حق، اندازه و حدود آن آیت را میفهمند و روح خود را بجایگاه پدیداری آن آیت بالا- میبرند تا باین پایه که گوینده‌ی آیت را مشاهده میکنند بآن صفت که خود در آن جلوه‌گر شده است. «یَلقَونَ غَیًّا» ۵۹ فخر: ممکن است مقصود شرّ و بدی باشد چون عرب هر شرّی را «غی» مینامد و هر خیری را رشاد. -قرآن-۱-۱۹ «بُکرَةً وَ عَشِیًّا» ۶۲ فخر: حسن بصری گفته است: چون برای هر گروه چیزی مطلوب است همان را بآنها وعده داده‌اند چنانکه دستبند طلا و نقره و پوشاک ابریشمین برای ایرانی پسند است «أَساوِرَ مِن ذَهَبٍ- الی آخر» برای آنها است و مردم یمن تختهای آراسته و زیبا پسندشان بود «مُتَّکِئِینَ فِیها عَلَی الأَرائِکِ-» الخ» گفته شده است، و عرب را بهتر از شام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و نهار چیزی نیست از اینرو برای آنها «رِزقُهُم فِیها بُکرَةً وَ عَشِیًّا» گفته شده است، و ممکن است اینکه جمله کنایه باشد از دوام روزی نه وقت معیّن مقصود باشد. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۰۱-۲۲۳-قرآن-۳۰۹-۳۴۸-قرآن-۴۴۹-۴۸۶ «نُورِثُ مِن عِبادِنا مَن کانَ تَقِیًّا» ۶۳ فخر: ممکن است کلمه‌ی «نورث» -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۷۳] بجای «نبقی» باشد. یعنی همان طور که مال را برای وارث بجای می گذاریم بهشت هم برای اینکه مردم بجای میگذاریم و نگاه میداریم، و ممکن است مقصود اینکه باشد: نتیجه‌ی کارهای گذشته‌ی زندگی بهشت باشد که از آنها به اینکه صورت باقی مانده است، و از تقوی و پرهیزکاری خود بارث میبرند چنانکه از اموال مانده‌ی میّت ارث میبرند. مجمع: «نورّث» با فتح واو و تشدید راء از باب تفعیل نیز قرائت شده است. «ما نَتَنَزَّلُ إِلّا بِأَمرِ رَبِّکَ» ۶۴ مجمع: إبن عبّاس گفته است: پیغمبر [ص] بجبرئیل فرمود: چرا کم بدیدار ما میآئی، اینکه جمله بجواب آن حضرت آمد که هرگاه بما امر شود میآئیم. ابو مسلم گفته است: اینکه سخن مردم بهشت است یعنی ما بجائی از بهشت فرود نمیآئیم مگر بفرمان خدا. -قرآن-۱-۴۱ تأویلات: فرود آمدن ملائکه اتّصال نفس است بحقایق ثابته‌ی آفرینش و ملأ اعلی و از برای اینکه اتّصال دو شرط است: ۱- آمادگی در نهاد و فطرت شخص که مناسب باشد روح آدمی با عالم ملائکه و حقایق ثابته، ۲- حال و وضع آدمی بواسطه‌ی تصفیه و تزکیه که برای او ملکه و حالت ثابت فراهم شود تا شایسته‌ی نزول ملائکه شود چنانکه در آیت دیگر است «إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللّهُ ثُمَّ استَقامُوا- تَتَنَزَّلُ عَلَیهِمُ المَلائِکَةُ» که اقرار بخداوندی و استقامت در آن پیدایش ملکه و حالت ثابت نفسانی است که موجب نزول ملائکه شده است، و همچنین در عکس اینکه مطلب که نزول شیاطین باشد گفته شده است. «تَنَزَّلُ [الشَّیاطین] عَلی کُلِّ أَفّاکٍ أَثِیمٍ» یعنی شیاطین نازل میشوند بر آنکس که ملکه و حالت زشتی ثابت داشته باشد و بسیار دروغگو و سخت گناهکار باشد. پس اگر استعداد فطری و حالی تولید ملکه نمود نشانه‌ای اجازه‌ی حقّ است بر نزول ملائکه و وصول فیض، پس اگر تأخیر در نزول فیض باشد برای آن است که امر و آمادگی کامل نیست اینکه است که چون در نزول وحی تأخیر میشد در نظر آن حضرت وحی دیر میرسید و صبرش کم میشد بیتابی میکرد، اینکه جمله نازل میشد که «ما نَتَنَزَّلُ» یعنی باختیار ما -قرآن-۳۹۰-۴۹۱-قرآن-۶۹۳-۷۰۴-قرآن-۷۱۸-۷۴۹-قرآن-۱۲۲۳-۱۲۴۰ [صفحه ۷۴] نیست و افاضه باختیار و امر حقّ است. «وَ ما کانَ رَبُّکَ نَسِیًّا» ۶۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله دنباله سخن ملائکه یا مردم بهشت است که گفتند «وَ ما نَتَنَزَّلُ إِلّا بِأَمرِ رَبِّکَ» و بعضی گفته‌اند در آن جمله مطلب تمام است و اینکه جمله آغاز سخن خدای تعالی است، یعنی ای پیغمبر خدای تو فراموشت نمیکند اگرچه وحی و الهام بتو تأخیر شود، ابو- مسلم گفته است: یعنی خدایت فراموشکار نیست که کسی را بقیامت محشور نکند و فراموشش کند. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱۲۹-۱۷۲ [«هَل تَعلَمُ لَهُ سَمِیًّا» ۶۵ ابو الفتوح: او را همتامی دانی! عبد اللّه عبّاس گفت: یعنی مثلی و عدلی، کلبی گفت: معنی آنستکه کسی را دانی که او را اللّه خواندند جز او را، و حقیقت آنکه کس را دانی که استحقاق عبادت دارد بآنکه قادر باشد بر آنچه او قادر است از اصول نعم]. -قرآن-۳-۳۳ «وَ یَقُولُ الإِنسانُ» ۶۶ مجمع: کلبی گفته است: اینکه آیه برای امیّة بن خلف جمحی نازل شد که استخوان پوسیده را نرم کرد و بر باد داد و گفت: محمّد میپندارد که ما چون چنین شدیم باز زنده خواهیم شد! عطا گفته است روی اینکه سخن با ولید بن مغیره است که چنین گفت. -قرآن-۱-۲۵ «أَ وَ لا یَذکُرُ» ۶۷ طبری: بعضی قاریهای مدینه و کوفه با تخفیف ذال- خوانده‌اند، و عموم قاریهای کوفه و بصره و حجاز «یذکر» بتشدید ذال و کاف خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۹ «حَولَ جَهَنَّمَ جِثِیًّا» ۶۸ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی دسته دسته بکنار جهنّم میآوریم. سدّی گفته است: یعنی بزانو درآمده چون جای تنگ است که نمیتوانند بنشینند. -قرآن-۱-۲۹ تأویلات کاشانی: یعنی چون نفوسشان کج است و منحرف بدنهاشان هم بمناسبت روحشان کج است و نمیتوانند راست بایستند. «لَنَنزِعَنَّ مِن کُلِّ شِیعَةٍ أَیُّهُم أَشَدُّ» ۶۹ ابو الفتوح نوشته است: یعنی -قرآن-۱-۵۴ [صفحه ۷۵] ابتدا بآن کنیم که او طاغی‌تر و یاغی‌تر باشد. مجمع: قتاده گفته است: یعنی از مردم هر دینی رؤساء و پیشوایان آنها را جدا میکنیم. «وَ إِن مِنکُم إِلّا وارِدُها» ۷۱ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی نیکوکار و بدکار بجهنّم میروند چنانکه در آیات دیگر هم گفته شده است: در وصف فرعون «فَأَورَدَهُمُ النّارَ» و در آیت دیگر است «وَ نَسُوقُ المُجرِمِینَ إِلی جَهَنَّمَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وِرداً» کـه در اینکـه آیـات «ورود» و «ورد» بمعنی دخـول اسـتعمال شـده است. و عبـد اللّه- إبن رواحه در بیمـاری مرگ میگریسـت همسـرش هم بپیروی او گریه کرد عبد اللّه از او پرسید چرا گریه میکنی! گفت: چون تو گریه کردی، عبد اللّه گفت: اینکه آیه بیادم آمـد که همه بجهنّم داخـل میشویـد، ولی نمیـدانم از آنجا رهائی دارم یا نه!. قتاده گفته است: یعنی جهنّم گـذرگاه همه کس است، عبد اللّه مسـعود گفته است: که مقصود از اینکه آیه آن پل مانند دم شمشـیر است که بر روی جهنّم است و طبقه‌ی اوّل مانند برق از آنجا میگذرنـد، و دوّم ماننـد باد، و سوّم چون اسـبهای تیز رومی گذرنـد، و چهارمین ماننـد گاو و شتر و گوسـفند چاق و چابک از روی آن می‌روند، سـپس فرشتگان میگذرند و میگویند «اللّهمّ سلّم سلّم». عکرمه گفته است: روی سخن با کافران است یعنی همه‌ی شمـا مردم بیـدین بجهنّم میرویـد، إبـن زیـد گفتـه است: -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۱۷۳-۱۹۷-قرآن-۲۲۱-۲۷۲ یعنی مسـلمان از جهنّم میگـذرد و کـافر بـدرون آن میشود. مجاهـد گفته است یعنی مسلمان بآتش تب و بیمـاری در زنـدگی گرفتار میشود و کافر بآتش جهنّم. سدّی از إبن مسـعود نقل کرده است: یعنی همه داخل جهنّم میشوید سـپس نیکوکاران بواسطه‌ی حسن عمل خود از آنجا بدر میرونـد. و امّ مبشّر همسـر زیـد بن حـارثه گفت: پیغمبر در خانه‌ی حفصه دختر عمر بود و فرمود هیچکس از آنها که بجنگ بـدر و حـدیبیه بوده‌انـد بجهنّم نمیروند، حفصه گفت: مگر در قرآن خدا نگفته است «وَ إِن مِنکُم ...» فرمود: چنین مپندار که در دنباله‌ی آن گفته شده است: «ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوا». -قرآن-۵۰۳-۵۲۴-قرآن-۵۸۹-۶۲۷ [صفحه ۷۶] مجمع: إبن مسعود و حسن بصری و قتاده گفته‌انـد: معنی «واردها» رسـیدن و مطّلع شـدن از جهنّم است نه بـدرون آن شـدن بدلیل اینکه آیه «وَ لَمّا وَرَدَ ماءَ مَدیَنَ» که جمله‌ی «ورد» یعنی رسـید او بآب مدین نه توی آب رفتن و زجّاج گفته است: بهتر دلیل بر اینکه مقصود اینکه نیست که همه‌ی مردم بجهنّم داخـل شونـد اینکه آیه است «إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَت لَهُم مِنَّا الحُسنی أُولئِکَ عَنها مُبعَدُونَ لا یَسمَعُونَ حَسِیسَها» که تصـریح شـده اسـت نیکوکاران بآن اندازه از آتش دور هسـتند که کمترین صدا بگوشـشان نمیرسد. و بعضی گفته‌اند: یعنی همگی بصحرای محشر وارد خواهیـد شـد و ضـمیر «ها» بجای «عرصـهٔ القیامـهٔ» است، و از إبن عبّاس روایت شده است که او چنین میخوانده است «و ان منهم الّا» یعنی کسـی از آنها که کافر باشـند باقی نخواهد ماند. -قرآن-۱۴۸-۱۷۹-قرآن-۳۶۸-۴۷۲ کشف نوشـته: ورد برد و ضرب است دو گروه را یکی ورود أدب و تهذیب و دیگر ورود غضب و تعذیب، ادب و تهذیب مؤمنان را است، غضب و تعذیب کافران را، مؤمن بگناه آلوده گشـته از آن که دنیا سـرای پرغبار است درن و وسـخ معاصـی برو نشسـته از دوزخ گرمابه‌ای ساختنـد او را تا از او ساخ مطهّر گردد و مهـذّب شود آنگه بمحلّ کرامت و منزل سـعادت رسـد، و نیز جوهر آب و گـل تـا خـام بود بی‌قیمت بود چون بآتش بگذشت آنگه قیمت گیرد پیرایه‌ی شـراب شود و حضرت ملوک را بشاید، و گفته‌اند حکمت ربّانی بآوردن مؤمنان در آتش آنست که تا جودت عنصـر و قوّت حال موحّدان بمشـرکان نماید که جوهر چون اصـلی بود آتش آنرا تباه نکند بلکه روشـنتر و افروخته‌تر گردد، چنان است که با ابلیس میگوید: تو بر طینت آدم تکبّر آوردی، اکنون در نگر تا شرف طینت بینی، آن طینت بتمکین و تربیت احـدیّت بـآن جـا رسـد که دوزخ از وی بفریـاد آیـد که «جز فقـد اطفـأ نورک لهبی» یعنی بگـذر که پرتوت شـراره‌ام خاموش کرد. تأویلات: یعنی هر کسـی بناچار در هنگام رسـتاخیز بایستی بجهان طبیعت قدم بگذارد چون گذرگاه عالم قدس است. [صـفحه ۷۷] روح البیان: مؤمن فسون چو داند بر آتشـش بخواند || سوزش در او نماند گردد چو نور روشن و شکّی نیست که اهل معرفت جهنّم را صورت نفس امّاره میداننـد، پس در دنیـا هر یـک از انبیـاء و اولیـاء و مؤمنین و کـافرین بقـدم طبیعت داخل پرتگاه هوی و هوس میشونـد، ولی پیغمـبران کـه دارای نفس مطمئنّه هسـتند و روح آرام دارنـد آن جهنّم را خـاموش میبابنـد، و اولیـاء داخـل میشونـد و افروخته‌اش می‌بیننـد، و کوشـش میکننـد بوسـیله‌ی پرتو هدایت و رهبری آنرا خاموش کنند، و دسـته‌ای از مؤمنین که معفو هسـتند و اسـتحقاق مؤاخذه ندارند نیز جزء اولیاء و وابسـته بآنها میشوند که هیچیک از اینکه دسـته‌ها بآتش نمیرسند و هرگز در آن نمیسوزند لکن کافران چون در دوران زندگی کبریت و آتشزنه‌ی هوی و هوس هستند پس البتّه در آخرت بدرون آتش میشوند و بافروختگی آن میسوزند و پیوسـته با آن سر و کار دارند که خود کبریت و وسیله‌ی سوختن هستند و عدّه‌ای معصیت کار و فاسق هم همدسته‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کافران هستند و با آنها بآتش میروند ولی بواسطه‌ی نور اجتناب از کفر، آتش خود را خاموش میکنند و بدر میروند. صافی: در تفسیر قمّی از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است که معنی آیه بدرون آتش رفتن نیست چون عرب میگوید: «وردنا ماء بنی فلان» یعنی وارد آب فلان قبیله شدیم و معلوم است که مقصود رفتن بر کنار آن آب است نه بدرون آب شدن. طنطاوی: اقوالی که در تفسیر اینکه آیه نقل شده است و هم احادیث مثل اینکه از پیغمبر [ص] نقل شده است که چون مؤمن بجهنّم برسد آتش باو میگوید: زود بگذر که نور تو شراره‌ی من را خاموش کرد. جملگی کنایه است از گرفتاریها و بیماریها و صبر و ثبات و مقاومت در برابر خواسته‌ها و خاموش کردن آتش شهوت و غضب. [صفحه ۷۸] مثنوی: در معنی اینکه حدیث که آتش جهنّم بمؤمن میگوید «جز فان نورک اطفأ ناری». ز آتش مؤمن از اینکه رو ای صفی || می‌شود دوزخ ضعیف و منطفی گویدش بگذر سبک ای محتشم ||ورنه ز آتشهای تو مرد آتشم کفر که کبریت دوزخ او است و بس || بین چه بخسانید او را اینکه نفس زود کبریتت بدینسو وا سپار || تا نه دوزخ بر تو تا زدنی شرار گویدش جنّت گذر کن همچو باد || ورنه گردد هر چه من دارم کساد که تو صاحب خرمنی من خوشه‌چین || من بتی‌ام تو ولایتهای چین هست لرزان زو جحیم و هم جنان || نی مر اینکه را نی مرآنرا زو امان «ثُمَّ نُنَجِّی» ۷۲ با تخفیف و تشدید جیم قرائت شده است و کلمه‌ی «مقاما» با ضمّ و فتح میم اوّل قرائت شده است و کلمه‌ی «رئیا» چند جور قرائت شده است ۱- با یای مشدّد، ۲- با همزه و یاء، ۳- با یاء فقط بدون همزه و تشدید. -قرآن-۱-۱۹ ۴- با زای معجم. ن کانَ فِی الضَّلالَةِ فَلْیَمْدُدْ لَهُ الرَّحمنُ مَدًّا» ۷۵ فخر: جمله‌ی «فلیمدد» بصورت امر گفته شده است برای فهماندن اینکه البتّه انجام خواهد شد، و چنین معنی میشود: آنکه در گمراهی است البتّه خداوند مهلتش خواهد داد«۱۴». -قرآن-۱-۶۴-پاورقی-۲۴۵-۲۴۷ [ابو الفتوح: بگو ای محمّد که آنکس که او در ضلالت کفر باشد «فَلْیَمْدُدْ لَهُ الرَّحمنُ» رها کن او را تا خدای او را فراگذارد، و مهلت دهد و مدد خذلان دهد او را]. -قرآن-۷۳-۱۰۱ «إِمَّا العَذابَ وَ إِمَّا السّاعَةَ» ۷۵ مجمع: اصمّ گفته است: معنی عذاب گرفتاری و بیچاره شدن است در دوران زندگی، دیگری گفته است: یعنی بیچارگی و گرفتاری آنگاه که از همه چیز مأیوس میشوند. دیگری گفته است: یعنی -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۷۹] گرفتاری در هنگام قبر، دیگری گفته است: یعنی گرفتاری در هنگام جنگ مسلمین و کشته شدن بشمشیر آنها. «وَ یَزِیدُ اللّهُ الَّذِینَ اهتَدَوا» ۷۶ طبری: یعنی آنکه براه رشد و صلاح رفت و مؤمن شد و آیات حقّ را راست شمرد و بوظائف خود عمل کرد ایمانش بفرائض و وظائفی که بر او معیّن شده است بواسطه‌ی مواظبت بر وظیفه زیاد میشود و اینکه خود هدایتی است و تجدید ایمان و زیادتی ایمان او است از طرف خداوند که هدایتی بر هدایتش افزوده است، و بعضی گفته‌اند: یعنی همان طور که بآیات منسوخ مؤمن بودند بآیات ناسخ هم مؤمن میشوند و اینکه خود زیادی ایمان است از سوی حقّ بر ایمان سابق. -قرآن-۱-۴۱ کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی پاداش نکوکاریشان اینکه است که در فزونی یقین و اطمینان بر هدایت و راهیابی‌شان افزوده شود چنانکه فاسقین را بواسطه فسق بر گمراهی فزوده میشود. سخن ما در اینکه آیات: آیت ۷۱ «إِن مِنکُم إِلّا وارِدُها» سخن مفسّرین را نقل کردیم که همه ضمیر «کم» را خطاب بعموم مردم دانسته‌اند و کلمه‌ی «واردها» را بمعنی عبور و نزدیک شدن معنی کرده‌اند، تا مؤمنین از ورود به آتش آسوده باشند و فقط از جهنّم عبور میکنند، ولی چون آیات جلو وصف بدکاران است ممکن است در اینکه جمله روی سخن با آنها باشد که ای مردم نافرمان که میشناسیم بآتش نزدیک هستید هیچکدام از آتش رهائی ندارید، و جمله‌ی بعد «ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوا» یعنی سپس آنهائی را که از شما مردم نافرمان تقوی پیشه کردند و سر بفرمان شدند نجات میدهیم. و اگر صحّت روایاتی که نقل کردیم قابل اطمینان نباشد اینکه تعبیر ما بهتر است از آنچه مفسّرین برای معنی «واردها» زحمت کشیده‌اند. نظر ما در بقیّه‌ی آیات همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم. -قرآن-۳۷-۶۶-قرآن-۵۰۵-۵۴۳ [صفحه ۸۰]

[سوره مریم [۱۹]: آیات ۷۷ تا ۹۸]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَ فَرَأَيتَ الَّذِی کَفَرَ بِآیاتِنا وَ قالَ لَأُوتَینَّ مالاً وَ وَلَداً [۷۷] أَطَّلَعَ الغَیبَ أَمِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحمنِ عَهداً [۷۸] کَلّا سَنَکتُبُ ما یَقُولُ وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ العَذابِ مَدًّا [۷۹] وَ نَرِثُهُ ما یَقُولُ وَ یَأتِینا فَرداً [۸۰] وَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللّهِ آلِهَةً لِیَکُونُوا لَهُم عِزًّا [۸۱] -قرآن-۱-۳۴۴ کَلّا سَیَکفُرُونَ بِعِبادَتِهِم وَ یَکُونُونَ عَلَیهِم ضِدًّا [۸۲] أَ لَم تَرَ أَنّا أَرسَلنَا الشَّیاطِینَ عَلَی الکافِرِینَ تَؤُزُّهُم أَزًّا [۸۳] فَلا تَعجَل عَلَیهِم إِنَّما نَعُدُّ لَهُم عَدًّا [۸۴] یَومَ نَحشُرُ المُتَّقِینَ إِلَی الرَّحمنِ وَفداً [۸۵] وَ نَسُوقُ المُجرِمِینَ إِلی جَهَنَّمَ وِرداً [۸۶] -قرآن-۱-۳۳۰ لا یَملِکُونَ الشَّفاعَةَ إِلاّ مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحمنِ عَهداً [۸۷] وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحمنُ وَلَداً [۸۸] لَقَد جِئتُم شَیئاً إِدًّا [۸۹] تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرنَ مِنهُ وَ تَنشَقُّ الأَرضُ وَ تَخِرُّ الجِبالُ هَدًّا [۹۰] أَن دَعَوا لِلرَّحمنِ وَلَداً [۹۱] -قرآن-۱-۲۸۵ وَ ما یَنبَغِی لِلرَّحمنِ أَن یَتَّخِذَ وَلَداً [۹۲] إِن کُلُّ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ إِلاّ آتِی الرَّحمنِ عَبداً [۹۳] لَقَد أَحصاهُم وَ عَدَّهُم عَدًّا [۹۴] وَ کُلُّهُم آتِیهِ یَومَ القِیامَةِ فَرداً [۹۵] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ سَیَجعَلُ لَهُمُ الرَّحمنُ وُدًّا [۹۶] -قرآن-۱-۳۲۲ فَإِنَّما یَسَّرناهُ بِلِسانِکَ لِتُبَشِّرَ بِهِ المُتَّقِینَ وَ تُنذِرَ بِهِ قَوماً لُدًّا [۹۷] وَ کَم أَهلَکنا قَبلَهُم مِن قَرنٍ هَل تُحِسُّ مِنهُم مِن أَحَدٍ أَو تَسمَعُ لَهُم رِکزاً [۹۸] -قرآن-۱-۲۰۶ معنی لغات: «تؤزّ- هم» از مصدر «أزّ» بفتح همزه بمعنی وادار کردن، آتش زیر دیگ افروختن. «ادّا» مصیبت سخت، پیش آمد ناگوار، «هدّا» خرابی با سختی و صدای زیاد، «لدّا» جمع «الدّ» بمعنی دشمنی سخت و شدید الخصومهٔ «رکز» صدای آهسته. جهت نزول: مجمع: و اسباب النّزول: از خباب بن ارت نقل است که او [صفحه ۸۱] گفت: از عاص بن وائل سهمی طلبی داشتم و مطالبه کردم، گفت: اگر منکر محمّد شوی و از او برگردی طلب تو را میدهم، گفتم تا مرگ و رستاخیز از آن حضرت [ص] دست بر نمیدارم، گفت: پس در همانجا که بسر مال و فرزند خود باز آمدم طلب تو را میدهم، اینکه چند آیه برای توصیف او نازل شد. ترجمه: ۷۷ ای محمّد دیدی آن مرد را که بآیات ما کافر شد و گفت: ناچار [بعالم دیگر] مال و فرزند بمن خواهد رسید! ۷۸ مگر او از غیب خبر دارد یا از خدا پیمان گرفته است [که آنچه دلخواه او است همان بشود] ۷۹ البتّه نه چنین است [که او خود را خوشدل دارد] بلکه هر چه بگوید مینویسیم و پیرسته بر گرفتاری و آزارش میفزائیم ۸۰ و آنچه برای خود میگوید و بانتظار آن هست ما بارث میبریم و او میمیرد، و تنها نزد ما میآید ۸۱ [و مال و فرزند بگذارد و یکّه و تنها به محشر حاضر شود] ۸۲ [اینگونه مردم کافر که] جز خدای معبودی گرفتند تا وسیلهی یاریشان باشد، نه چنین است که آنها میپندارند چون بزودی خود منکر پرستش آنها میشوند و ناسازگار و ضدّ آنها خواهند بود ۸۳ ای محمّد تو مگر نمیدانی که ما دیوان را فرستادیم تا کافران را ببدی وا دارند ۸۴ پس تو شتاب بر گرفتاریشان مکن که ما روز و دم ایشان را میشماریم ۸۵ تا آن روز که پرهیزگاران را بسوی حقّ روانه کنیم چنانکه پنداری بدیدار سلطان میروند ۸۶ و بدکاران را بسوی دوزخ برانیم چنانکه حیوان را برانند و فرود آرند ۸۷ و آنجا است که کس شفاعت نتاند مگر آنکه در نزد حقّ پیمان استوار کرد ۸۸ و [چگونه شفاعت شوند آنها که] گفتند: خداوند [آفریدهای] بفرزندی گرفته است، ۸۹ چه زشت سخنی است گفتهی شما مردم کافر ۹۰ که ممکن است آسمان پاره شود و زمین بشکافد و کوهها بشکند و درهم ریزد ۹۱ که برای خدا فرزند پنداشتهاند ۹۲ چه، سزاوار خدائی نیست که فرزند بیارد ۹۳ چونکه در آسمان و زمین موجودی نماند مگر که [بقیامت] بندهوار بپیشگاه حقّ آید ۹۴ که جملگی را شمرده است و معلومند نزد او ۹۵ و روز قیامت هر یک بتنهائی [بیکومک و یاور] بحضور حقّ [صفحه ۸۲] خواهند بود ۹۶ و آنها که ایمان دارند و کارهای خوب کردهاند بزودی خداوند برایشان دوستی و یگانگی قرار میدهد ۹۷ پس اینکه قرآن را که بر زبان تو آسان کردیم [و بلغت خودت فرستادیم] برای اینکه است که مردم پرهیزگار را خبر خوش بدهی و لجوج و سرسخت را از عاقبت بدش بترسانی ۹۸ که چه بسا مردم دوران پیش از آنها را نابود کردیم. آیا اکنون کسی از آنها را میبینی و یا کمترین صداشان را میشنوی!. سخن مفسّرین: [«أَطَّلَعَ الغَیبَ» ۷۸ ابو الفتوح: همزه مفتوحه همزه استفهامست و همزه افتعال را بینداختند تا دو همزه مجتمع نباشد و تقدیر آن «ء أطلع» بوده است، آیا بر غیب مطّلع شده است، عبد اللّه عبّاس گفت: بر لوح محفوظ، مجاهد گفت علم غیب بدانسته است تا میداند که ببهشت خواهد شد یا بدوزخ. -قرآن-۱۷-۳۸ «أَمِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحمنِ عَهداً» مجاهد گفت: اینکه عهد گفتن «لا إِلهَ إِلَّا اللّهُ» است یعنی آیا او اینکه کلمه را بگفته است و ایمان آورده، یعنی بهشت برای آنکس باشد که اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کلمه گوید، قتاده گفت عملی صالح از پیش فرستاده است، کلبی گفت عهدی دارد از خدای که او را ببهشت برد «کلّا» هرگز چنین نباشد، «سَنَکتُبُ ما یَقُولُ» تا آخر ما بنویسیم آنچه گوید، و او را از عذاب مدد دهیم و بیفزائیم، و گفته‌اند «کلّا» در مقام قسم نهاده است و معنی آن اینستکه: حقّا که بنویسم آنچه می‌گوید]. -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۷۳-۹۹-قرآن-۳۶۵-۳۹۲ «وَ نَرِثُهُ ما یَقُولُ» ۸۰ أبو الفتوح: یعنی او بمیرد و مال و فرزندان که ملک خود میداند رها کند، یعنی بمیراث بگذارد. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: إبن عبّاس و إبن زید گفته‌اند: یعنی نابودش میکنیم و مالی که ادّعا میکند از اختیارش خارج میکنیم. «أَرسَلنَا الشَّیاطِینَ عَلَی الکافِرِینَ» ۸۳ نیشابوری: معتزله گفته‌اند یعنی آزاد گذاشتیم شیاطین و کافران را و حاصل سخن‌شان اینکه است که پیغمبران -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۸۳] و شیاطین را خداوند فرستاد و هر دو دسته را با مردم آزاد گذاشت آنگاه بدوستان خود لطفی کرد که سخن پیغمبران پذیرفتند و دشمنان را از اینکه لطف محروم کرد. مجمع: جمله‌ی «ارسلنا» مجاز است و کنایه از آزاد گذاردن است و منع و اجبار نکردن. «نَحشُرُ المُتَّقِینَ إِلَی الرَّحمنِ وَفداً» ۸۵ کشف نوشته: بهشت‌جویان دیگرند و خدای جویان دیگر، بهشت جویانرا بهشت اضافت کرد «إِنَّ أَصحابَ الجَنَّةِ الیَومَ فِی شُغُلٍ فاکِهُونَ» و خدا جویان را گفت «یَومَ نَحشُرُ المُتَّقِینَ إِلَی الرَّحمنِ» ممشاد دینوری در نزع بود درویشی پیش وی ایستاده و دعا میکرد: بار خدایا بر وی رحمت کن و بهشت او را کرامت کن، ممشاد بر او نگرست بانگی بر وی زد: ای غافل سی سال است بهشت پر طرف و غرف و حور و قصور جلوه میکند، «فما اعرتها طرفی» اکنون بسر مشرب حقیقت میرسم تو رحمت آورده و مرا بهشت و رحمت میخواهی! ای جوانمرد اینکه حدیث در حوصله‌ی هر کسی نگنجد اینکه جوانمردانی را رسد که در سرادقات مطالعات و در مقامات کرامات عین طلبند زمانی در حلّه‌ی مجاهدت، زمانی در قرطه‌ی مشاهدت، گاهی در سکر شکر، گاهی در صحو محو هم نیست و هم هست هم هشیار و هم مست، دلهاشان حریق نار غیرت، جانها- شان غریق بحر حیرت، ساکنان پوینده، خامشان گوینده، فردا که خلق را بحضرت ذی الجلال حشر کنند هر کسی را مرکبی باشد یکی را نجیب طاعت یکی را براق همّت و ایشان را قبضه‌ی عزّت احدیّت. پیر طریقت گفته که اینکه محبّت تعلّق بخاک ندارد، و محبّت وی تعلّق بنظر ازلی دارد اگر علّت محبّت خاک بودی در عالم خاک بسیار است، و نه هر جای محبّت است لکن قرعه‌ای از قدرت خود بزد ما برآمدیم، فالی از حکمت بیاورد آن ما بودیم، او جلّ جلاله که بتو نگرد بحکم ازل نگرد نه بحکم حال. بو سلیمان دارانی به بو یزید نوشت که کسی که از و غافل باشد!!! بود که بمنزل رسد! بو یزید جواب نبشت «اذا -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۱۳۷-۱۹۷-قرآن-۲۲۴-۲۷۲ [صفحه ۸۴] هبّت ریاح العنایة بلغ المنزل من غیر کلفة» یعنی اگر باد لطف ازلیّت از هوای فردانیّت بر دل او وزد بمنزل رسد بی‌کلفت. أبو الفتوح: یعنی دسته دسته بسوی خداوند محشورشان میکنیم، و بعضی گفته‌اند: یعنی سواره میآیند، و خبری است که بر حیواناتی که بدنیا قربانی کرده‌اند سوار میشوند، چون پیغمبر [ص] فرموده بقربانی اهمیّت بدهید که وسیله‌ی سواری شما است بقیامت. و روایت است که علیّ علیه السّلام بپیغمبر [ص] عرض کرد: وفد و واردین بر پادشاه و امیر سواره باشند پس وفد «ورود» بر خداوند بچه گونه است فرمود: ملائکه مؤمنین را استقبال کنند با شتران که پالان و افسارشان از طلا است. حسینی نوشته: یعنی ایشانرا سواره ببهشت برند، چنانچه وافدان را به- درگاه ملوک میبرند. امام قشیری قدّس سرّه فرموده: بعضی بر نجائب طاعات و عبادات باشند و قومی بر مراکب همم و نیّات آنانکه بر مراکب طاعات باشند بهشت- جویانند ایشانرا بروضه‌ی جنان برند و آنانکه بر نجائب همّت باشند خدا طلبانند ایشان را بقرب رحمن خوانند، جنان جوی دیگر است و رحمن جوی دیگر. «نَسُوقُ المُجرِمِینَ إِلی جَهَنَّمَ وِرداً» ۸۶ مجمع: إبن عبّاس و حسن بصری و قتاده گفته‌اند: یعنی گناهکاران را وادار میکنیم که تشنه و پیاده بسوی دوزخ روند مانند شتر تشنه که وارد بر آب میشود و کلمه‌ی «وردا» بجای عطاشا استعمال شده است برای اینکه است که مردم تشنه هم برای آب قدم بآبگاه مینهند و اینکه کار را ورود مینامند، و بعضی گفته‌اند: «ورد» بمعنی نصیب و بهره است یعنی بهره‌ی آنها جهنّم است. -قرآن-۱-۴۹ «لا یَملِکُونَ الشَّفاعَةَ» ۸۷ فخر: یعنی امکان شفاعت نیست یا از دیگران برای آنها یا از آنها برای دیگران. - قرآن-۱-۲۹ «إِلّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحمنِ عَهداً» ۸۷ مجمع: عهد ایمان است و اقرار بتوحید و تصدیق پیغمبران. یعنی کسی اختیار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شفاعت ندارد مگر آنهائی که چنین پیمانی استوار کرده‌اند و اهل ایمان یکدگر را شفاعت میکنند. -قرآن-۱-۴۷ [صفحه ۸۵] «تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرن» ۹۰ مجمع: در کلمات «نحشر و نسوق، ادّا، یکاد، یتفطّرن» اختلاف قرائت است. -قرآن-۱-۳۶ [أبو الفتوح: بعض اهل معانی گفتند: خدای تعالی انفطار آسمان و انشقاق زمین و خرور کوهها بر سبیل مثل گفت برای آنکه عرب هر کار سخت و هولناک که پیش آید چنین کلماتی گویند. «آتِیهِ یَومَ القِیامَةِ فَرداً» ۹۵ همه در رستاخیز تنها بی‌مال و بی‌فرزند و بی لشکر و سپاه و بی‌یار و یاور و پیرو، نزد خدای حاضر آیند]. -قرآن-۱-۳۵ «سَیَجعَلُ لَهُمُ الرَّحمنُ وُدًّا» ۹۶ مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است ۱- اینکه جمله مخصوص حضرت علیّ علیه السّلام است چون هر مؤمنی محبّتی از آن حضرت در دل دارد، ۲- مقصود عموم مؤمنین است که محبّت یکدگر را در دل دارند ۳- یعنی بزودی خداوند دوستی مؤمنین را بدل دشمنان و مخالفین‌شان می‌گذارد تا آنها هم مؤمن شوند و موجب تقویت اینها بشوند، ۴- دوستی مؤمنین را در دل یکدیگر قرار میدهد که پشتیبان یکدگر باشند و یکدل و یک صدا باشند ۵- در جهان دیگر بدل مؤمنین دوستی‌شان گذارده میشود که همه یکدگر را دوست بدارند. - قرآن-۱-۳۹ فخر: یعنی خدا در دلها دوستی مؤمنین را قرار میدهد بدون اسباب ظاهری مثل آشنائی و نکوکاری و خوش آمد و چرب زبانی و مانند اینها چنانکه در دل دشمنان ترس میگذارد بی‌اسباب ظاهری از قبیل سرمایه و عدّه و اسلحه و جمله‌ی «سیجعل» با سین گفته شده است که بمعنی بزودی است یا برای اینکه است که سوره در مکّه نازل شده است و آنجا مسلمانان گرفتار بودند بآنها نوید داده شده است که بزودی تقویت میشوند و دوستیشان بدلها جای میگیرد و یا مقصود بعالم دیگر است که کارهای خوب‌شان در آنجا نمودار میشود و موجب دوستی با یکدگر نمودار میشود، و ابو مسلم گفته است: مقصود از کلمه‌ی «ودّ» آن چیزی است که دوست میدارند و معنی جمله اینکه است: آنچه دوست میدارند بزودی خداوند [صفحه ۸۶] بآنها خواهد داد. «تُنذِرَ بِهِ قَوماً لُدًّا» ۹۷ مثنوی در دفتر چهارم دنباله‌ی مأموریّت جوان هذلی از طرف پیغمبر [ص]: -قرآن-۱-۳۰ هر کسی کو از صف اینکه سرکش است || میرود سوی صفی کان ناخوش است گر مسی گردد ز گفتارت نفیر || کیمیا را هیچ از وی وا مگیر اینکه زمان گرم است نفس کافرش || گفت تو شورش دهد در آخرش قل تعالوا، قل تعالوا، ای غلام || هین که انّ اللّه یدعوا بالسّلام [«وَ کَم أَهلَکنا- الی قوله- هَل تُحِسُّ مِنهُم ... رِکزاً» ۹۸ چقدر ما هلاک کردیم پیش از ایشان مردمی را که بودند و نافرمانی میکردند، آیا هیچ اثری از آنان حسّ میکنی پس با اینان همان معامله کنیم که با آنها رفت]. -قرآن-۳-۲۰-قرآن-۴۰-۶۱-قرآن-۶۶-۷۳ گفتار و سخن ما: ۱- آیت ۸۳ «أَنّا أَرسَلنَا الشَّیاطِینَ عَلَی الکافِرِین» شاید اشاره باشد به اینکه که کفر موجب تحریک شیطان و چیرگی او بر کافر میشود و جمله‌ی «ارسلنا» استعمالی است مثل «ارسل کلبه علی الصّید» که شیطان مانند سگ بجان کافر بیفتد و روان و خاصیّت انسانیّت او را بواسطه‌ی افکار و اعمال بد پاره پاره و نابود میکند، و چون از پذیرش سخن رهبران و ایمان سرباز میزند خود وسیله‌ی بیگانگی و سگ فرستادن ما را بر خود فراهم میکند. و جمله‌ی «تؤزهم» کنایه است از کمال بیباکی او در بدی و نابودی موجبات انسانیّت او، ۲- آیت ۸۵ «نَحشُرُ المُتَّقِینَ إِلَی الرَّحمنِ» گفته شده است در برابر «الی جهنّم» که برای کافران گفته شده است چون کلمه‌ی رحمن کنایه است از کمال خوشی که رحمت عام است و فراگیر همه چیز برای همه کس از اینکه جهت گفته شده است که بعالم دیگر پرهیزگاران با رحمن سر و کار دارند همان طور که بدکاران با دوزخ، و دلیل مذهب مجسّمه بر دیدن خداوند و یا رسیدن باو نیست چون «الینا- یا - الی اللّه» نگفته است و ورود بر رحمت و احسان عام گفته شده -قرآن-۳۱-۸۲-قرآن-۶۱۲-۶۵۳ [صفحه ۸۷] است نه بر شخص محدود و معیّن، ۳- آیت ۸۷- «لا یَملِکُونَ الشَّفاعَةَ» آنچه دیگران نوشته‌اند نقل کردیم لکن ممکن است بطوری که در سوره‌ی بقره گفتیم: -قرآن-۵۳-۸۱ مقصود از شفاعت میانجیگری اعمال حسنه باشد میان خواسته‌های آدمی و نفس سرکش او با وصول بسعادت و روح و ریحان. و در اینکه آیه شاید اشاره باشد به اینکه از اینکه دو دسته‌ی متّقین و مجرمین کسی مالک و دارای خاصیّت میانجی و فاصل و رهبر از شرور نفسانی بسعادت روحانی نیست مگر آنکه در پیشگاه رحمانیّت و رحمت واسعه پیمان استوار کرده باشد و بپیمان ازلی تسلیم بوده است و فطرت اصلی انسانی را نگهداری کرده است و مؤمن بوده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که البتّه چنین کسی ایمانش شفیع و رهبر و میانجی و ناجی او خواهد بود. [صفحه ۸۸]

سوره طه

اشاره

- ۲۰- بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره طه [۲۰]: آیات ۱ تا ۷۹]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ طه [۱] ما أَنزَلنا عَلَیکَ القُرآنَ لِتَشقی [۲] إِلّا تَذکِرَةً لِمَن یَخشی [۳] تَنزِیلاً مِمَّن خَلَقَ الأَرضَ وَ السَّماواتِ العُلی [۴] -قرآن-۱-۱۴۸ الرَّحمنُ عَلَی العَرشِ استَوی [۵] لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ ما بَینَهُما وَ ما تَحتَ الثَّری [۶] وَ إِن تَجهَر بِالقَولِ فَإِنَّهُ یَعلَمُ السِّرَّ وَ أَخفی [۷] اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ لَهُ الأَسماءُ الحُسنی [۸] وَ هَل أَتاکَ حَدِیثُ مُوسی [۹] -قرآن-۱-۲۹۰ إِذ رَأی ناراً فَقالَ لِأَهلِهِ امکُثُوا إِنِّی آنَستُ ناراً لَعَلِّی آتِیکُم مِنها بِقَبَسٍ أَو أَجِدُ عَلَی النّارِ هُدیً [۱۰] فَلَمّا أَتاها نُودِیَ یا مُوسی [۱۱] إِنِّی أَنَا رَبُّکَ فَاخلَع نَعلَیکَ إِنَّکَ بِالوادِ المُقَدَّسِ طُویً [۱۲] وَ أَنَا اختَرتُکَ فَاستَمِع لِما یُوحی [۱۳] إِنَّنِی أَنَا اللّهُ لا إِلهَ إِلّا أَنَا فَاعبُدنِی وَ أَقِمِ الصَّلاةَ لِذِکرِی [۱۴] -قرآن-۱-۴۰۴ إِنَّ السّاعَةَ آتِیَةٌ أَکادُ أُخفِیها لِتُجزی کُلُّ نَفسٍ بِما تَسعی [۱۵] فَلا یَصُدَّنَّکَ عَنها مَن لا یُؤمِنُ بِها وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَتَردی [۱۶] وَ ما تِلکَ بِیَمِینِکَ یا مُوسی [۱۷] قالَ هِیَ عَصایَ أَتَوَکَّؤُا عَلَیها وَ أَهُشُّ بِها عَلی غَنَمِی وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ أُخری [۱۸] قالَ أَلقِها یا مُوسی [۱۹] -قرآن-۱-۳۴۱ فَأَلقاها فَإِذا هِیَ حَیَّةٌ تَسعی [۲۰] قالَ خُذها وَ لا تَخَف سَنُعِیدُها سِیرَتَهَا الأُولی [۲۱] وَ اضمُم یَدَکَ إِلی جَناحِکَ تَخرُج بَیضاءَ مِن غَیرِ سُوءٍ آیَةً أُخری [۲۲] لِنُرِیَکَ مِن آیاتِنَا الکُبری [۲۳] اذهَب إِلی فِرعَونَ إِنَّهُ طَغی [۲۴] -قرآن-۱-۲۷۲ قالَ رَبِّ اشرَح لِی صَدرِی [۲۵] وَ یَسِّر لِی أَمرِی [۲۶] وَ احلُل عُقدَةً مِن لِسانِی [۲۷] یَفقَهُوا قَولِی [۲۸] وَ اجعَل لِی وَزِیراً مِن أَهلِی [۲۹] -قرآن-۱-۱۶۷ هارُونَ أَخِی [۳۰] اشدُد بِهِ أَزرِی [۳۱] وَ أَشرِکهُ فِی أَمرِی [۳۲] کَی نُسَبِّحَکَ کَثِیراً [۳۳] وَ نَذکُرَکَ کَثِیراً [۳۴] -قرآن-۱-۱۳۶ إِنَّکَ کُنتَ بِنا بَصِیراً [۳۵] قالَ قَد أُوتِیتَ سُؤلَکَ یا مُوسی [۳۶] وَ لَقَد مَنَنّا عَلَیکَ مَرَّةً أُخری [۳۷] إِذ أَوحَینا إِلی أُمِّکَ ما یُوحی [۳۸] أَنِ اقذِفِیهِ فِی التّابُوتِ فَاقذِفِیهِ فِی الیَمِّ فَلیُلقِهِ الیَمُّ بِالسّاحِلِ یَأخُذهُ عَدُوٌّ لِی وَ عَدُوٌّ لَهُ وَ أَلقَیتُ عَلَیکَ مَحَبَّةً مِنِّی وَ لِتُصنَعَ عَلی عَینِی [۳۹] -قرآن-۱-۳۷۵ إِذ تَمشِی أُختُکَ فَتَقُولُ هَل أَدُلُّکُم عَلی مَن یَکفُلُهُ فَرَجَعناکَ إِلی أُمِّکَ کَی تَقَرَّ عَینُها وَ لا تَحزَنَ وَ قَتَلتَ نَفساً فَنَجَّیناکَ مِنَ الغَمِّ وَ فَتَنّاکَ فُتُوناً فَلَبِثتَ سِنِینَ فِی أَهلِ مَدیَنَ ثُمَّ جِئتَ عَلی قَدَرٍ یا مُوسی [۴۰] وَ اصطَنَعتُکَ لِنَفسِی [۴۱] اذهَب أَنتَ وَ أَخُوکَ بِآیاتِی وَ لا تَنِیا فِی ذِکرِی [۴۲] اذهَبا إِلی فِرعَونَ إِنَّهُ طَغی [۴۳] فَقُولا لَهُ قَولاً لَیِّناً لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَو یَخشی [۴۴] -قرآن-۱-۴۹۸ قالا رَبَّنا إِنَّنا نَخافُ أَن یَفرُطَ عَلَینا أَو أَن یَطغی [۴۵] قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَکُما أَسمَعُ وَ أَری [۴۶] فَأتِیاهُ فَقُولا إِنّا رَسُولا رَبِّکَ فَأَرسِل مَعَنا بَنِی إِسرائِیلَ وَ لا تُعَذِّبهُم قَد جِئناکَ بِآیَةٍ مِن رَبِّکَ وَ السَّلامُ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الهُدی [۴۷] إِنّا قَد أُوحِیَ إِلَینا أَنَّ العَذابَ عَلی مَن کَذَّبَ وَ تَوَلّی [۴۸] قالَ فَمَن رَبُّکُما یا مُوسی [۴۹] -قرآن-۱-۴۲۸ قالَ رَبُّنَا الَّذِی أَعطی کُلَّ شَیءٍ خَلقَهُ ثُمَّ هَدی [۵۰] قالَ فَما بالُ القُرُونِ الأُولی [۵۱] قالَ عِلمُها عِندَ رَبِّی فِی کِتابٍ لا یَضِلُّ رَبِّی وَ لا یَنسی [۵۲] الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الأَرضَ مَهداً وَ سَلَکَ لَکُم فِیها سُبُلاً وَ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخرَجنا بِهِ أَزواجاً مِن نَباتٍ شَتّی [۵۳] کُلُوا وَ ارعَوا أَنعامَکُم إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِأُولِی النُّهی [۵۴] -قرآن-۱-۴۳۰ مِنها خَلَقناکُم وَ فِیها نُعِیدُکُم وَ مِنها نُخرِجُکُم تارَةً أُخری [۵۵] وَ لَقَد أَرَیناهُ آیاتِنا کُلَّها فَکَذَّبَ وَ أَبی [۵۶] قالَ أَ جِئتَنا لِتُخرِجَنا مِن أَرضِنا بِسِحرِکَ یا مُوسی [۵۷] فَلَنَأتِیَنَّکَ بِسِحرٍ مِثلِهِ فَاجعَل بَینَنا وَ بَینَکَ مَوعِداً لا نُخلِفُهُ نَحنُ وَ لا أَنتَ مَکاناً سُویً [۵۸] قالَ مَوعِدُکُم یَومُ الزِّینَةِ وَ أَن یُحشَرَ النّاسُ ضُحًی [۵۹] -قرآن-۱-۴۰۷ فَتَوَلّی فِرعَونُ فَجَمَعَ کَیدَهُ ثُمَّ أَتی [۶۰] قالَ لَهُم مُوسی وَیلَکُم لا تَفتَرُوا عَلَی اللّهِ کَذِباً فَیُسحِتَکُم بِعَذابٍ وَ قَد خابَ مَنِ افتَری [۶۱] فَتَنازَعُوا أَمرَهُم بَینَهُم وَ أَسَرُّوا النَّجوی [۶۲]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قالُوا إِن هذانِ لَساحِرانِ يُرِيدانِ أَن يُخرِجاكُم مِن أَرضِكُم بِسِحرِهِما وَ يَذهَبا بِطَرِيقَتِكُمُ المُثلى [۶۳] فَأَجمِعُوا كَيدَكُم ثُمَّ ائتُوا صَفًّا وَ قَد أَفلَحَ اليَومَ مَنِ استَعلى [۶۴] -قرآن-۱-۴۵۶ قالُوا يا مُوسى إِمّا أَن تُلقِيَ وَ إِمّا أَن نَكُونَ أَوَّلَ مَن أَلقى [۶۵] قالَ بَل أَلقُوا فَإِذا حِبالُهُم وَ عِصِيُّهُم يُخَيَّلُ إِلَيهِ مِن سِحرِهِم أَنَّها تَسعى [۶۶] فَأَوجَسَ فِي نَفسِهِ خِيفَةً مُوسى [۶۷] قُلنا لا تَخَف إِنَّكَ أَنتَ الأَعلى [۶۸] وَ أَلقِ ما فِي يَمِينِكَ تَلقَف ما صَنَعُوا إِنَّما صَنَعُوا كَيدُ ساحِرٍ وَ لا يُفلِحُ السّاحِرُ حَيثُ أَتى [۶۹] -قرآن-۱-۴۰۵ فَأُلقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّداً قالُوا آمَنّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى [۷۰] قالَ آمَنتُم لَهُ قَبلَ أَن آذَنَ لَكُم إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيدِيَكُم وَ أَرجُلَكُم مِن خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُم فِي جُذُوعِ النَّخلِ وَ لَتَعلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبقى [۷۱] قالُوا لَن نُؤثِرَكَ عَلى ما جاءَنا مِنَ البَيِّناتِ وَ الَّذِي فَطَرَنا فَاقضِ ما أَنتَ قاضٍ إِنَّما تَقضِي هذِهِ الحَياةَ الدُّنيا [۷۲] إِنّا آمَنّا بِرَبِّنا لِيَغفِرَ لَنا خَطايانا وَ ما أَكرَهتَنا عَلَيهِ مِنَ السِّحرِ وَ اللّهُ خَيرٌ وَ أَبقى [۷۳] إِنَّهُ مَن يَأتِ رَبَّهُ مُجرِماً فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لا يَمُوتُ فِيها وَ لا يَحيى [۷۴] -قرآن-۱-۷۱۰ وَ مَن يَأتِهِ مُؤمِناً قَد عَمِلَ الصّالِحاتِ فَأُولئِكَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ العُلى [۷۵] جَنّاتُ عَدنٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ مَن تَزَكّى [۷۶] وَ لَقَد أَوحَينا إِلى مُوسى أَن أَسرِ بِعِبادِي فَاضرِب لَهُم طَرِيقاً فِي البَحرِ يَبَساً لا تَخافُ دَرَكاً وَ لا تَخشى [۷۷] فَأَتبَعَهُم فِرعَونُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُم مِنَ اليَمِّ ما غَشِيَهُم [۷۸] وَ أَضَلَّ فِرعَونُ قَومَهُ وَ ما هَدى [۷۹] -قرآن-۱-۴۶۵ [صفحه ۹۱] معنی لغات: «العلی» جمع علیا «الثری» رطوبت و نم «الثّراء» بالف ممدود: خاك نمناك، و خیر و خوبی، «قبس» و مقباس آن شعله‌ی آتش است که از آتش بر میدارند، «فتردی» از مصدر «ردی» یعنی نابود شد، افتاد، «اهش» از مصدر «هش» بمعنی بسختی با چوبدستی ببرگ زدن تا فرو ریزد، «مآرب» جمع مأرب و مأربة از مادّه «أرب» بمعنی حاجت، «ازر» پشت، نیرو، «اقذفیه» از مصدر «قذف» بفتح اوّل بمعنی پراندن و پرتاب کردن، «یم» دریا، مار «تنیا» از مصدر «ونی» بمعنی سستی و ناتوانی، «ضحی» هنگام روشنی خورشید «یسحت- کم» یعنی هلاك و نابودتان میکند، «مثلی» مؤنّث أمثل بمعنی افضل، «عصی» بکسر عین جمع عصا بمعنی چوبدستی و بفتح جمع عاصی، و نافرمان، «تلقف» از مصدر لقف بمعنی بسرعت و تندی گرفتن و ربودن، «اوجس» یعنی دریافت و پنهان کرد. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان ۲ ای محمّد نه اینکه قرآن را بر تو فرو فرستادیم که به رنج باشی ۳ بلکه برای یادآوری آنکس است که نرمدل است و باندیشه‌ی کار خود ۴ فرو فرستادنی است از آنکه زمین را آفرید و آسمانهای بلند را ۵ همانکه رحمان است و بر عرش مستولی و مسلّط [و بر فراز سقف آفرینش] ۶ و بقدرت او است آنچه در آسمانها و زمین است و میانه‌ی آن دو و آنچه در زیر زمین است ۷ و اگر تو بلند سخن بگوئی او بنهان و نهانتر از آن خبردار است ۸ همان خداوند است که جز او خدائی نیست و هر نامی که نکو است مختص باو است. ۹ [پس اینکه قرآن از سر چشمه‌ی خیر است تا وسیله‌ی خیرات شود اکنون با تو سخنی داریم] آیا از سرگذشت موسی خبر داری! ۱۰ که آتشی دید و بخانواده‌ی خود گفت: بمانید که من از دور آتشی می‌بینم شاید بتوانم شعله‌ای از آن برای‌تان [صفحه ۹۲] بیاورم و یا راهی بآن پیدا کنم ۱۱ چون بآن رسید آوازی شنید که ای موسی ۱۲ همانا من پروردگار توام پس کفش خود بگذار که تو در وادی مقدّس طوی هستی ۱۳ و من ترا برگزیدم پس گوش فرا دار بآنچه بتو وحی میشود، ۱۴ همانا من خدایم که جز من خدائی نیست پس مرا ستایش کن و نماز بخوان تا بیاد من باشی ۱۵ [چه که] رستاخیز لا محاله آمدنی است و بحکمت خود پوشیده دارم [زمان] آنرا تا هر کسی جزای آنچه کرده بیند ۱۶ پس [بهوش باش] تا از آن بازت ندارد آنکه منکر است و در پی هوای خود میرود که هلاك و نابود میشوی ۱۷ ای موسی چی است آن که بدست راست داری! ۱۸ گفت: اینکه عصای من است برای تکیه‌ام و برای گوسفندم از درخت برگ فرو میریزم و هم حوائج دیگرم بآن است ۱۹ گفت: [و از سوی حق ندا رسید] ای موسی بیندازش، ۲۰ چو او انداخت ناگهان عصا ماری شد که بهر سو بشتاب میرفت ۲۱ خداوند گفت: بر دارش و مترس که بصورت اوّل بازش گردانیم و عصایش کنیم ۲۲ نشانه‌ی دیگر [برای محکومی مخالف] دست در بغل کن و برآر که سفید باشد و نورانی نه از پیسی و بدی و اینکه نشانه ای دیگر ۲۳ تا بتو نشان دهیم یکی از آیات بزرگ خود را ۲۴ [اکنون که باین مقام رسیدی] برو بسوی فرعون که نافرمان شد و گرد نفر از ۲۵ موسی گفت: خدای من بمن شرح صدر عنایت کن [که نه از چیزی بترسم و نه از کاری بمانم] ۲۶ و اینکه کار بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

من آسان کن ۲۷ و گره از زبانم بگشای ۲۸ تا سخنم دریابند ۲۹ و برایم وزیری از خاندان خودم معیّن کن ۳۰ [همین] هارون برادرم [از همه مناسبتر است] ۳۱ پشتم باو قوی کن ۳۲ و در کارم شریکش کن ۳۳ تا تو را تسبیح بسیار کنیم ۳۴ و یاد تو بسیار بر زبان آریم ۳۵ که البتّه تو بما بینائی ۳۶ گفت: [و باز چنین شنید]: ای موسی آنچه خواستی بتو رسید ۳۷ چنانکه نوبتی دیگر بر تو منّت گزاردیم [و بتو احسان کردیم] ۳۸ آنگاه که آنچه بایستی الهام شود بمادرت الهام کردیم ۳۹ که نوزادت بتابوت گذار و بدریا انداز که دریا آنرا بساحل بیندازد، و دشمن من وا میگیردش و [بدانکه] من از سوی خود محبّتی [صفحه ۹۳] بر تو افکندم [که هر که تو را ببیند دوستت بدارد] و در جلو چشم من [و باراده‌ی من] پرورده شوی ۴۰ آنگاه که خواهرت میرفت و [بآن خانواده که در اختیارشان بودی] میگفت: میخواهید رهبری‌تان بکنم بیک خانواده‌ای که اینکه کودک را پرستاری کند! پس [از اینکه راه] تو را بمادرت برگرداندیم تا روشنی چشمش باشی و اندوهناک نباشد و [بخاطر داری که] کسی را کشتی و ما تو را از اندوه [و گرفتاری چنین حادثه] نجات دادیم! و هم بچندین آزمایش و گرفتاری تو را آزمودیم [تا ورزیده و آزموده‌ات کردیم] پس چند سال در میان مردم مدین بودی سپس ای موسی ۴۱ بتقدیر و سرنوشت معیّن [بدینجا] آمدی و تو را برای خود [و پیغمبریم] انتخاب کردم ۴۲ [اکنون] تو و برادرت با نشانه‌ها [معجزات] که از من دارید بروید و سستی در [کار خود و] یاد من نکنید ۴۳ بروید بسوی فرعون که متجاوز و گردنفراز شد ۴۴ پس با او بنرمی سخن بگوئید که شاید پند بگیرد یا بترسد ۴۵ [موسی و هارون] گفتند: ای خدای ما، میترسیم که ما را آزار کند و بکشد و یا بر کفر خود بیفزاید ۴۶ گفت [از سوی حقّ ندا رسید]: مترسید که من با شمایم میشنوم و می‌بینم ۴۷ پس بروید پیش او و بگوئید: ما فرستادگان خدای توایم پس بنی- اسرائیل را با ما روانه کن و آزارشان مکن که [بر درستی خواسته‌مان] نشانه‌ای از خدای تو برایت آورده‌ایم، و درود و سلام بر آنکس که پیروی هدایت کرد و براه راست بود ۴۸ و همانا بما وحی شده است و گفته‌اند: عذاب بر آنکس است که [حقایق را] دروغ شمارد و پشت بآن کند ۴۹ فرعون گفت: ای موسی خدای شما کیست! ۵۰ گفت: خدای ما آنکس است که بهر چیزی خلقت همانرا داد [که شایسته بود] و سپس راهنمائی کرد [بآنچه شرط زندگی او بود] ۵۱ فرعون گفت: پس حال گذشتگان چیست! ۵۲ بپاسخ گفت: علم باحوال گذشتگان نزد خدای من است در نوشته‌ای [ثابت] که نه او گم میکند و نه فراموش ۵۳ همانکه زمین را آسایشگاه شما کرد و بر روی آن برای شما راهها درست کرد و از آسمان آبی فرود آورد [پس بدانید] که ما بوسیله‌ی آن، جفت جفت گیاهان جور بجور بیرون آوردیم [صفحه ۹۴] ۵۴ [تا از آن] بخورید و چهارپایان خود بچرانید که البتّه در اینکه پدیده‌ها نشانه‌هائی است [بر قدرت خداوند] برای خردمندان ۵۵ و شما را از همان آفریدیم و بآن باز میگردانیم و نوبتی دیگر شما را از آن بدر آوریم ۵۶ و البتّه همه‌ی آیات [نه گانه‌ی] خود را بفرعون نمایش دادیم ولی او دروغ شمرد و [از پذیرش آن] خودداری کرد ۵۷ گفت: ای موسی مگر تو اینجا آمده‌ای که با جادوئی خود ما را از سرزمین‌مان بیرون کنی! ۵۸ البتّه ما هم مثل جادوئی تو نشانت میدهیم پس تو وقتی معیّن کن و جائی بیک فاصله‌ی معیّن میان ما و خود که نه ما و نه تو از آن تخلّف نکنیم ۵۹ موسی گفت: میعاد روز عید و آرایش، بهنگام نیمروز که مردمان فراهم شوند ۶۰ پس فرعون پشت بگرداند [و سخنی نگفت] و حیله و جادوی خود فراهم کرد و سپس [بمیعاد] آمد ۶۱ [ولی] موسی نصیحت کرد و گفت: وای بر شما دروغ بخدا مبندید و تهمت نزنید که بشکنجه بیچاره‌تان میکند و هر که چنین کرد ناامید شد ۶۲ آنگاه در کار خود گفتگو کردند و شور خود پنهان داشتند ۶۳ گفتند که اینکه دو جادو هستند که میخواهند با جادوئی خود شما را از سرزمین‌تان بیرون کنند و روش بهتر و برتر شما را ببرند و نابود کنند [یا اشراف شما را مغلوب خود کنند و ببرند] ۶۴ پس همگی در حیله‌ی خود هم آهنگ باشید و سپس با صف و دسته- جمعی بیائید که امروز آنکه برتر شود درستکار است ۶۵ [چون فراهم شدند] گفتند ای موسی تو [اوّل ابزار جادوئی خود را] می‌اندازی یا ما اوّل باشیم! ۶۶ او گفت: بلکه شما بیندازید ناگهان چوب و ریسمان‌شان از جادوئی بگمان موسی رسید که زنده‌اند و بجنب و جوشند و باو نهیب میکنند ۶۷ پس در دل ترسی یافت ۶۸ ما [باو] گفتیم: مترس که تو برتری ۶۹ و آنچه بسمت راست داری بینداز تا فرو برد آنچه درست کرده‌اند که ساخت ایشان حیله‌ی جادو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و جادو هر جا که آید رستگار نشود ۷۰ پس [چون عصا بزمین رسید] جادوها بسجده افتاده بودند و خود گفتند: مؤمن بخدای موسی و هارون شدیم ۷۱ فرعون گفت: چرا پیش از آنکه بشما اجازه دهم باو ایمان آوردید [معلوم میشود] او بزرگ شما است که بشما [صفحه ۹۵] جادوئی آموخته است، پس البتّه دست و پای شما را بعکس میبرم و بر تنه درختان خرما میآویزم تا بدانید کدامیک از ما و خدای موسی عذابش سختتر و پاینده‌تر است، ۷۲ آنها گفتند: ما بر آن نشانه‌های درست که دیدیم و بر خدائی که ما را آفرید تو را برنمیگزینیم پس آنچه توانی بکن که فرمانت باین جهان روان است ۷۳ و ما مؤمن بخدای خود شدیم تا گناهان ما را بیامرزد و هم آن جادو که تو ما را وادار و مجبور بآن کردی، و خدا بهتر است و [عذابش] پاینده‌تر، ۷۴ البتّه آنکه گناهکار بپیشگاه خدای خود حاضر شود سزایش دوزخی است که نه بمیرد و نه بآسودگی زنده بماند ۷۵ ولی اگر کسی با ایمان و نکوکاری حاضر شود پس برای اینگونه مردم درجات عالیه‌ی بهشت جاودانی است ۷۶ که رودهای آب از آن روان است، و همیشه در آنجا هستند، و همین است پاداش آنکه خود را پاک و پاکیزه داشت. ۷۷ و [از آن پس] بموسی الهام کردیم بندگان مرا ببر و راهی خشک از دریا برای آنها معیّن کن که نه از فرا رسیدن دشمن بترسی و نه بیمناک باشی از غرق و ناراحتی ۷۸ [موسی روانه شد] پس فرعون با لشکریان خود آنها را دنبال کرد [تا بدریا رسید] و چندان آب آنها را فراگرفت [که خدای داند و بس] ۷۹ پس فرعون مردمش را گمراه کرد و خود هم راه بجائی نبرد [چه همگی غرق شدند]. سخن مفسّرین: «طه» کشف الأسرار: آیات اینکه سوره بحساب قاریهای کوفه صد و سی و دو آیه است و بحساب قاریهای بصره صد و سی پنج است، و همه‌ی اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر آیت ۱۳۱ «وَ لا تَمُدَّنَّ عَینَیک» که گفته‌اند در مدینه نازل شده است. -قرآن-۲۰۹-۲۳۸ و در قرائت اینکه کلمه «طه» اختلاف است: حمزه و کسائی با کسر طاء و هاء خوانده‌اند. و ابو عمر بفتح طاء و کسر هاء خوانده و دیگران با ضمّ هر دو و معنی اینرا گفته‌اند: یا رجل است بزبان سریانی یا حبشی و یا نبطی باختلاف نظرها و مقصود پیغمبر است که بجراب ابو جهل و نضر بن حارث نازل شد چون، آنها گفتند محمّد از دین ما دست برداشت و خود را بدبخت و رنجور کرد که شب و روز در [صفحه ۹۶] نماز و عبادت است با اینکه جمله‌ها بآن حضرت الهام شد که ای مرد قرآن را برای رنج تو نفرستادیم. و بعضی گفته‌اند: نام خدا است و هم نام قرآن و نام سوره و نام پیغمبر هم گفته‌اند. طبری: چون اینکه کلمه در اینکه شعر عرب بمعنی « یا رجل» استعمال شده است: انّ السّفاهۀ طه من خلائقکم || لا- بارک اللّه فی القوم الملاعین یعنی ای مردم بیخردی خوی شما است بس ملعون و نفرین شده هستید و خداوند چنین مردمی را فرخنده و مبارک نکناد. و چون عدّه‌ای از مفسّرین هم اینکه معنی را گفته‌اند، پس معنی اینکه است: ای مرد قرآن را بتو نفرستادیم که خود را برنج بداری. [«تَنزِیلًا مِمَّن خَلَقَ» ۴ ابو الفتوح: «تنزیلا» بدل از «تذکرۀ» است، یعنی اینکه قرآن تنزیل از خدای که خالق زمین است و آسمانهای بلند]. -قرآن-۳-۳۰ [«الرَّحمنُ عَلَی العَرشِ استَوی» ۵ در سوره اعراف آیه ۵۴ گذشت بصحفه ۱۶۹ ج ۳ مراجعه شود]. -قرآن-۳-۳۹ «یَعلَمُ السِّرَّ وَ أَخفی» ۷ طبری: سعید جبیر گفته است: یعنی خدا میداند راز را و آنچه را که او در دلت میندازد و تو بآن عمل نمیکنی، و از إبن عبّاس نقل است که «اخفی» آنست که درآینده خواهد بود و جز خدا کس را از آن خبر نیست. -قرآن-۱-۳۰ إبن زید گفته است: «اخفی» فعل است یعنی آنچه را خدا پنهان کرده است. [أبو الفتوح: إبن عبّاس گفت: سرّ آن باشد که با کسی بگوئی پنهان، و «اخفی» پوشیده‌تر از سرّ آن باشد که در دل داری و با کس نگوئی]. «لَهُ الأَسماءُ الحُسنی» ۸ مجمع: یعنی هر نامی که دلالت بر توحید و انعام حقّ دارد مختصّ باو است. - قرآن-۱-۲۷ «إِذ رَأی ناراً» ۱۰ تأویلات: مقصود از آتشی که موسی دید روح القدس است که از او روشنائی و نور در میآید و روان انسانی را روشن میکند و موسی بواسطه -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۹۷] نور هدایت با چشم بصیرت آنرا دید. روح البیان: چون مطلوب موسی آتش بود خداوند بصورت مطلوب مجازی او نمودار شد تا توجّه بحقّ کند و رو گردان از آن نشود. [«أَو أَجِدُ عَلَی النّارِ هُدیً» ۱ ابو الفتوح: گفتند «هدی» بمعنی هادی است یعنی یا کسی را یابم که مرا بآتش راه نماید]. -قرآن-۳-۳۷ اخلَع نَعلَیک» ۱۵۲ طبری: عکرمه گفته است: چون کفش موسی از پوست خر مرده بود باو امر شد که نعلین خود بدر کن، حسن بصری گفت: کفش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موسی پوست گاو بود ولی چون در سرزمین مقدّسی بود برای تماسّ پای او با زمین مأمور باین کار شد تا برکت زمین بپای او برسد«۱۵». -قرآن-۱-۲۱-پاورقی-۳۰۱-۳۰۳ کشف نوشته: یعنی ای موسی یگانه را یگانه باش، از دو گیتی بیزار شو تا نسیم انس از صحرای لم یزل دمیدن گیرد حجاب تقسیم از پیش برخاسته و ندای لطف بجان رسیده. تفسیر حسینی نوشته: نظم: گنجی که زمین و آسمان طالب او است || چون در نگری برهنه پایان دارند و گفته‌اند: دل خود را از فکر اهل و ولد فارغ کن. مجمع: در اینکه آیات چند اختلاف قرائت است: ۱- «إِنِّی أَنَا رَبُّکَ» با فتح همزه در «انّی» و کسر آن، ۲- «لِأَهلِهِ امکُثُوا» با ضمّه‌ی ضمیر أهله و کسر آن. -قرآن-۵۷-۸۱-قرآن-۱۲۸-۱۴۹ ۳- «انّا اخترناک و أَنَا اخترتُک» بصورت متکلّم مع الغیر و متکلّم وحده ۴- «طوی -قرآن-۲۲-۳۹ -قرآن-۱۵۴-۱۷۴ [صفحه ۹۸] و طوی» با تنوین نصب و هم بصورت مقصوره ۵- «اخفیها» با ضمّ همزه‌ی متکلّم و فتح آن. «إِنَّکَ بِالوادِ المُقَدَّسِ طُوی» ۱۲ طبری: یعنی تو در وادی مبارک بنام طوی هستی. إبن عبّاس گفته است: کلمه‌ی «طوی» بمعنی پیمودن و راه طی کردن است، و معنی چنین است: ای موسی تو وادی مقدّس را طی کرده‌ای و ببالای آن رسیده‌ای، چونکه موسی بشب آنجا را پیمود تا ببالای آن درّه رسید. -قرآن-۱-۴۰ و بعضی گفته‌اند: طوی یعنی دو نوبت و معنی اینکه است: موسی را دو نوبت آواز دادند. بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی وادی دو نوبت مقدّس شده است. مجاهد گفته است: طوی اسم همان درّه است که موسی رفت، سعید جبیر گفته است: یعنی پای برهنه قدم بگذار که وادی مقدّس است. «فَلا یَصُدَّنَّکَ عَنها مَن لا یُؤمِنُ بِها» ۱۶ مجمع: یعنی جلوگیرت از نماز نشود آنکه بقیامت عقیده ندارد، بعضی گفته‌اند: یعنی آنکه بقیامت عقیده ندارد تو را از اینکه عقیده باز ندارد، و گفته‌اند: یعنی آنکه بعبادت و دعوت مردم بآن معتقد نیست مواظب باش تو را منحرف نکند. -قرآن-۱-۴۹ «وَ ما تِلکَ بِیَمِینِکَ» ۱۷ کشف نوشته: چون خطاب «إِنِّی أَنَا رَبُّکَ» بسمع موسی رسید سلطان هیبت بر او تاختن آورد، در حیرت و دهشت افتاد، از صولت آن هیبت آرام را جای نماند، نه تن صبر بر تافت نه دل با عقل پرداخت، تا ربّ العالمین بندای لطف تدارک دل وی کرد حدیث عصا در میان آورد. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۵۶-۸۰ «قالَ هِیَ عَصایَ» ۱۸ کشف نوشته: گفت: عصای من است، فرمان آمد که بیفکن اینکه عصا که میگوئی عصای من است، موسی بیفکند، آن عصا مار گشت، موسی چون آهنگ مار دید که قصد وی کرد بترسید و بهزیمت شد، ندا آمد که ای موسی برگیر و مترس اینکه همان عصا است که تو گفتی و دعوی کردی که عصای من است، ترا با دعوی چه کار بود! مردان راه دعوی نکنند و هیچ چیز بخود اضافت نکنند آن صفت هستی و آثار دعوی موسی بود که در آن حضرت روی بوی آورد. -قرآن-۱-۲۲ روح البیان: عصا اشاره است که پیغمبران شبانان خلق هستند و مردم [صفحه ۹۹] چون چهارپایان نیازمند بسبزه و چراگاهند و هم نگهبان از گزند شیر نفس سرکش و گرگ شیطانی. حافظ گفته است: شبان وادی ایمن گهی رسد بمراد || که چند سال بجان خدمت شعیب کند«۱۶». -فرمت-۷۳-۷۵ و راغب اصفهانی در کتاب محاضرات گفته است که امام شاذلی صاحب کتاب ضرب البحر گفت در مسجد اقصی بخواب دیدم در وسط حرم قدس خارج مسجد تختی گذارده‌اند و مردم دسته دسته میآیند پرسیدم چه خبر است! گفتند: چون حلّاج سوء ادبی کرده است پیغمبرها میآیند که از حضور حضرت پیغمبر تقاضای عفو او را بکنند، ناگاه دیدم آن حضرت بر تخت نشسته و پیغمبران مثل ابراهیم و نوح و موسی و عیسی در پای تخت نشسته‌اند ایستادم و گوش بسخنان آنها دادم شنیدم موسی گفت: شما فرموده‌ای: علمای امّت من از پیغمبران بنی- اسرائیل برترند یکی از آنها را بما بنما، آن حضرت اشاره بغزالی فرمود، موسی از او سؤالی فرمود: او ده جواب داد آن حضرت اعتراض کرد که یک سؤال یک جواب لازم دارد نه ده جواب، غزالی گفت: پس تو چرا در جواب «وَ ما تِلکَ بِیَمِینِکَ» چند جواب دادی«۱۷»!. -قرآن-۵۸۱-۶۰۸-پاورقی-۶۲۵-۶۲۷ -قرآن-۳۹۹-۴۱۷ [صفحه ۱۰۰] فخر: عصی و عصای هر دو قرائت شده است. «وَ أَهُشُّ بِها» مجمع: عکرمه با سین بی‌نقطه «اهسّ» خوانده است، و «اهشّ» با کسر هاء نیز قرائت شده است. و با سین بمعنی راندن گوسفندان باشد. -قرآن-۱-۱۹ فخر: ممکن است بگویند در اینکه گفتگوی با موسی شرفی است که برای پیغمبر [ص] ما نبوده است. جواب اینکه است که چنین گفتگوی مستقیم با آن حضرت نیز بوده است که «فَأَوحی إِلی عَبدِهِ ما أَوحی» گفته شده است بعلاوه که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفتگوی با موسی روشن شده است که چه بوده است ولی آنچه با پیغمبر گفته شد دگران را لیاقت نیست که بدانند سر بسته یادآوری شده است. و باز برتری دیگر اینکه موسی متوجّه بعصای خود و منافع آن بود که همه را شمرد ولی پیغمبر ما در آنمقام بآن اندازه دلباختهی حقّ بود که چنین توصیف شد «ما زاغَ البَصَرُ وَ ما طَغی» یعنی از سوی حقّ کج نشد و از اندازه در نگذشت. و باز حضرت موسی گفت به عصا تکیه -قرآن-۱۹۴-۲۲۹-قرآن-۵۹۶-۶۲۷ [صفحه ۱۰۱] میکنم یعنی اتّکاء و اعتمادم بآن است ولی برای پیغمبر [ص] در قرآن گفته شده است «حَسبُکَ اللّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ المُؤمِنِین» یعنی خدا کافی است برای تو و مؤمنین پیرو تو، و نیز حضرت موسی [ع] اوّل منفعت خود را در نظر گرفت که گفت: بعصا تکیه میکنم بعد سود دیگران را که گفت: برای گوسفندانم برگ میریزم لکن پیغمبر [ص] سود دیگران را جلو میداشت که در قرآن بآن حضرت چنین گفته شد: «ما کانَ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُم وَ أَنتَ فِیهِم» یعنی تا تو باشی خدا مردم را عذاب نمیکند پس آنحضرت سپر بلا است و جلوگیر عذاب مردم، از اینروی در قیامت حضرت موسی اوّل نجات خود میخواهد و پیغمبر ما عرض میکند «امّتی امّتی». -قرآن-۹۷-۱۵۶-قرآن-۴۵۸-۵۱۰ «وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ» ۱۸ فخر: اینجا چند نکته است: ۱- چون از موسی پرسیدند چه در دست داری! دانست در اینکه پرسش بسی رازها نهفته است از اینکه رو دو جواب معیّن داد و بسوّمی سر بسته گفت: با او دگر کارها دارم چون یک یک آنها را نمیدانست، ۲- موسی از اینکه پرسش فهمید که در عصا سود فراوانی است گفت: من که چیزی نمیدانم جز تکیه کردن و بگوسفند برگ دادن ولی چون تو پرسیدی البتّه بسی سود در آن خواهد بود نیازمندیهای دیگر بآن انجام میکنم، ۳- اینکه جمله را برای اینکه گفت که باز هم از او بپرسند چیست آنها و اینکه مکالمه بدرازا بکشد و از آن لذّت برد، ۴- اوّل مشمول لطف شد و زبانش باز شد و گفت: فواید عصا را یکایک شمرد در اینکه میان ترس او را گرفت و نتوانست جواب دهد سر بسته پاسخ داد. -قرآن-۱-۲۶ «قالَ أَلقِها» ۱۹ فخر: چون موسی کفش در پا داشت که پا وسیلهی فرار است و بدست عصا داشت و دست و پا وسیلهی طلب است باو گفتند کفش بینداز تا فرار نکنی و عصا بینداز تا پی دیگری نباشی و از همه جهت آمادهی معرفت حقّ باشی. -قرآن-۱-۱۶ «فَإِذا هِیَ حَیَّةٌ تَسعی» ۲۰ تأویلات: یعنی عصا ماری شد که از خشم میجنبید و چون موسی روحی خشمناک داشت آنگاه که بمقام تجلّی صفات حقّ -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۱۰۲] رسید بناچار استعداد او برای بهره و حظّ از تجلّی قهر حقّ و صفت قهّاریّت بیشتر از دیگر تجلّیات بود پس در هنگام فنای موسی بصفات حقّ خوی غضب او تبدیل بغضب الهی و قهر ربّانی شد و بصورت اژدهائی نمودار شد که هر چه میدید میبلعید. «سَنُعِیدُها سِیرَتَهَا الأُولی» ۲۱ تأویلات: یعنی آن را بصورت اوّلش برمیگردانیم که بدرجهی مرتبهی نباتی باز گردد و عقلی و ادّعائی نداشته باشد و چون موسی قوّهی غضبی حیوانی خود را در تربیت شعیب نابود کرده بود و مانند قوّهی نباتی آنرا ضعیف کرده بود آنرا عصا نامیدهاند و از اینکه جهت گفته- اند: عصا را شعیب بموسی داد. -قرآن-۱-۳۴ «وَ اضمُم یَدَکَ إِلی جَناحِکَ تَخرُج بَیضاءَ» ۲۲ کشف نوشته: معجزهی موسی یکی بیرون از نفس وی بود عصا، دیگری در نفس وی بودید بیضاء عصا نمودگاری است از آیات آفاق و ید بیضاء نمودگاری است از آیات انفس و ربّ العالمین راه توحید خود بر شناخت اینکه دو طرف نهاده میگوید جلّ جلاله: «سَنُرِیهِم آیاتِنا فِی الآفاقِ وَ فِی أَنفُسِهِم حَتّی یَتَبَیَّنَ لَهُم أَنَّهُ الحَقُّ». -قرآن-۱-۵۲-قرآن-۳۲۴-۴۲۴ تأویلات: چون روح بال راست آدمی است و نفس بال چپ او است در تدبیر معاش و عقل بواسطهی ارتباط باقوّهی واهمه در کار زندگی خشک و تیره میشود و از قبول حقایق الاهیّه و مواهب ربّانی دور میافتد از اینکه جهت برای صفای روح و پذیرش نور قدسی اینکه جمله گفته شده است یعنی عقل خود را بروح خود بپیوند تا بنور هدایت حقّ روشن شود. «اذهَب إِلی فِرعَونَ» ۲۴ [أبو الفتوح: آنگه چون او را نبوّت داده بود و اظهار معجزات کرده بود بر دست او، او را گفت: اکنون بسوی فرعون رو و او را دعوت کن که او طاغی شده است و پای از حدّ خود بیرون نهاده]. -قرآن-۱-۲۵ مثنوی در دفتر چهارم ضمن تمامی حدیث در توبیخ فرعون گفته است: گر تو را عقلی است کردم لطفها || ور خری، آوردهام خر را عصا [صفحه ۱۰۳] آنچنان زین آخورت بیرون کنم || کز عصا گوش و سرت پر خون کنم اندر اینکه آخور خران و مردمان || می‌نیابند از جفای تو امان نک عصا آوردهام بهر أدب || هر خری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را کو نباشد منتجب اژدهائی می‌شود در قهر تو || کاژدهائی گشته‌ای در فعل و خو اینکه عصا از دوزخ آمد چاشنی || بر تو و بر مؤمن آمد روشنی مر تو را گوید که ای گبر دنی || که هلا بگریز اندر روشنی ورنه درمانی تو در زندان من || مخلصت نبود ز در بندان من آن عصائی بود اینـدم اژدهاست || تا نگوئی دوزخ یزدان کجا است ظاهر است اینکه دوزخ امّا بر دلت || هست پوشیده یقین ز آب و گلت هر کجا خواهد خدا دوزخ کند || اوج را بر مرغ دام و فخ کند هم ز دندانت بر آرد دردها || تا بگوئی دوزخست و اژدها یا کند آب دهانت را عسل || تا بگوئی که بهشت است و حلل پس بدندان بیگناهان را مگز || فکر کن از ضربت نا محترز «قالَ رَبِّ اشرَح لِی صَدرِی» ۲۵ طبری: یعنی نیروئی بمن ده که بتوانم آنچه بمن وحی میشود نگاه دارم و بفرعون، جری و بیباک باشم. -قرآن-۱-۳۵ کشف نوشته: و اینکه از بهر آن گفت که موسی را آن ساعت دل بتنگ آمده بود و باری بر دل وی نشسته که از چنان مقام مناجات میبایست شدن و با دشمن سخن میبایست گفت پس از آنکه با حقّ تعالی جلّ جلاله سخن گفته بود، گفت: بار خدایا چون با دشمن سخن میباید گفت نخست اینکه بار از دل من فرو نه و دلم. برگشای و فراخ گردان تا رسالت بتوانم گذارد و جواب بتوانم شنید. از بهر موسی چنین گفت: باز از بهر مصطفی [ص] گفت «أَ لَم نَشرَح لَکَ صَدرَکَ» باز مؤمنان امّت را گفت: «فَمَن یُرِدِ اللّهُ أَن یَهدِیَهُ یَشرَح صَدرَهُ لِلإِسلامِ» موسی پس از آنکه بخواست او را بداد، مصطفی [ص] را ناخواسته بداد امّا منّت بر وی نهاد باز مؤمنان امّت را بی‌خواست و بی‌منّت اینکه نعمت در کنار نهاد نه از آنکه ایشان را بر پیغامبر -قرآن-۱۳۰-۱۶۲-قرآن-۱۹۳-۲۶۱ [صفحه ۱۰۴] فضلی و شرفی است لکن ضعیفانند و گناهکاران و مفلسان و ضعیفان را بیشتر نوازند و عاصیان را بیشتر خوانند، نبینی پدری که فرزندان دارد و یکی از ایشان ناخلف بود، آن ناخلف را بیشتر خواند و به نگرد، پیوسته دلش با وی میگراید، و از حوادث روز بر وی میترسد. نیشابوری: چون بموسی چندین مطلب القاء شد، ۱- توحید بوسیله‌ی «لا اله الّا انا» ۲- عبادت حقّ باین جمله «فَاعبُدنِی وَ أَقِمِ الصَّلاةَ-» الخ. -قرآن-۱۱۷-۱۵۴ ۳- انجام‌شناسی که گفت «إِنَّ السّاعَةَ آتِیَةٌ أَکادُ-» الخ، ۴- اسرار نهانی در موجودات «ما تِلکَ بِیَمِینِکَ-» تا آخر» ۵- نمایش آیات حقّ «لِنُرِیَکَ مِن آیاتِنَا» ۶- مأموریّت و مقابله‌ی با بزرگترین کافران «اذهَب إِلی فِرعَون». توجّه بکلام حقّ و آمادگی برای اینکه تکالیف موسی [ع] را بفشرد و ناراحت کرد و زاری نمود که ای خدا «اشرَح لِی-» الخ، و اینجا نکته‌ای است که شرح صدر وسیله پیدایش نور حقّ است در دل، و گوش فرا دادن وسیله‌ی فهم مطلب است. و چون بموسی گفتند: «فَاستَمِع لِما یُوحی» بوحی الهی گوش فرا ده، او خود را آماده‌ی فهم کرد و گفت: «رَبِّ اشرَح-» الخ ولی پیغمبر ما صلی اللّه علیه و آله خطاب شد «أَ لَم نَشرَح لَکَ» و پس از پیدایش آن یادش دادند که نتیجه‌ی شرح صدر را بخواه باین جمله: -قرآن-۲۹-۶۵-قرآن-۱۰۴-۱۳۱-قرآن-۱۶۵-۱۹۲-قرآن-۲۴۳-۲۶۷-قرآن-۳۸۵-۴۰۱-قرآن-۵۵۰-۵۷۴-قرآن-۶۴۴-۶۶۲-قرآن-۷۱۹-۷۴۲ «وَ قُل رَبِّ زِدنِی عِلماً» و هم آن حضرت توصیف شد بچراغ روشنی بخش «سراجا منیرا» ولی شرح صدر یعنی آمادگی برای روشنی، پس تفاوت پیغمبر ما [ص] با حضرت موسی علیه السّلام اینکه است که آن حضرت بخشنده‌ی نور است و موسی گیرنده‌ی آن. و چون به موسی امر شد گوش به وحی خداوندی دهد، و هم امر شد عبادت و نماز کند فهمید که باید هم خدمت خالق کند و هم خدمت بمخلوق و توجّه بهر یک جلوگیر از توجّه بدیگری است، اینکه بود که شرح صدر خواست تا بهر دو برسد. -قرآن-۱-۳۲ تأویلات: یعنی ای خدای من، در مقام تجلّی صفات، دلم را بنور یقین و تمکین روشن کن تا در برابر آزار مردم تنگدل نشوم و از بیخردی‌شان روحم آزرده نشود و همان طور که سخن تو را بآنها میگویم با گوش تو هم سخن آنها را [صفحه ۱۰۵] بشنوم و گفتار و کردار آنها را کار تو بینم و شنوم و شکیبا باشم و روح من در برابر مردم از خود چیزی نمودار نکند که پرده‌ای باشد میان من و حقایق تو. «وَ احلُل عُقدَةً مِن لِسانِی» ۲۷ مجمع: در زبان موسی گرفتگی بود که نمیتوانست بخوبی حروف را ظاهر کند و سخن خود را بفهماند از اینکه جهت دعا کرد که خدایا اینکه را از زبانم بردار. -قرآن-۱-۳۴ نیشابوری: فضیلت بزرگ انسان سخن گفتن است و از اینکه جهت گفته شده است، «خَلَقَ الإِنسانَ عَلَّمَهُ البَیان» که آفرینش آدمی ببیان و نطق اوست و اگر آن نباشد گویا آفریده نشده است و از علیّ علیه السّلام نقل شده است که «ما الانسان لو لا اللّسان الّا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صورهٔ مصّورهٔ او بهیمهٔ مهملهٔ» یعنی آدمی زبان است و بس که اگر زبانش نباشد نقشی است بر دیوار یا حیوانی است بیصاحب، پس زبان وسیله‌ی زندگی آدمی است از اینکه جهت موسی برای آسانی و پیشرفت کارش اینکه جمله را گفت تا بتواند بخوبی سخن حقّ را بمردم بفهماند. -قرآن-۸۷-۱۲۸ «اشدُد بِهِ أزرِی وَ أَشرِکهُ» ۳۲ مجمع: إبن عامر با همزه قطع مفتوح در اوّل و همزه‌ی مضموم در دوّم خوانده است و دیگران بضمّ همزه در اوّل و فتح آن در دوّم قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۵ «قَد أُوتِیتَ سُؤلَکَ یا مُوسی» ۳۶ مجمع: ۲ مام صادق علیه السّلام فرمود پدرم از جدّم علیهما السّلام روایت کرد که علیّ علیه السّلام فرمود: بآنچه انتظار نداری امیدوارتر باش از آنچه بانتظارش هستی و طمع آنرا داری چون موسی برای آتش رفت و با پیغمبری برگشت، و ملکه‌ی سبا رفت بدیدار سلیمان و بمسلمانی رسید، جادوهای فرعون بکومک او رفتند و خود مؤمن شدند. -قرآن-۱-۳۵ کشف نوشته: موسی در مقام مناجات مست شراب شوق گشته بود، دریای مهر در باطن وی بموج آمده همی ترسید که مناجات بسر آید و سخن بریده گردد همی در سخن و سؤال آویخته بود از پس هر سؤالی سؤالی دیگر میکرد از «رَبِّ اشرَح لِی صَدرِی» تا آنجا که گفت: «وَ أَشرِکهُ فِی أَمرِی» تا ربّ العزّه درد عشق -قرآن-۲۳۸-۲۶۶-قرآن-۲۸۹-۳۱۶ [صفحه ۱۰۶] و سوز عشق و شوق ویرا اینکه مرهم نهاد که «قد اوتیت سؤلک»، و هم در کشف- الأسرار است: آنچه بموسی عنایت شده است اینکه امّت را هم نیز شامل است چنانکه برای مؤمنین گفته شده است: «وَ آتاکُم مِن کُلِّ ما سَأَلتُمُوه» آنچه بخواهید خدا برای شما مهیّا کرده است، بموسی گفته شد: «أَلقَیتُ عَلَیکَ مَحَبَّةً مِنِّی» برای مؤمنین است «یُحِبُّهُم وَ یُحِبُّونَه» بموسی گفتند «لا تَخَف إِنَّکَ مِنَ الآمِنِین» بمؤمنین گفتند «أُولئِکَ لَهُمُ الأَمن» برای او گفتند «قَرَّبناه» برای اینها گفتند: «وَ اسجُد وَ اقتَرِب» با او گفتند «أُجِیبَت دَعوَتُکُما» برای اینها گفته شده است «فَاستَجابَ لَهُم رَبُّهُم» او را گفتند «أَنجَینا مُوسی وَ مَن مَعَه» مؤمنین مشمول اینکه آیه شدند «وَ کَذلِکَ نُنجِی المُؤمِنِین»، موسی خود گفت «عَجِلتُ إِلَیکَ رَبِّ لِتَرضی» ولی برای مؤمنین گفته است «لَقَد رَضِیَ اللّهُ عَنِ المُؤمِنِین». -قرآن-۲۱۸-۲۵۹-قرآن-۳۲۹-۳۶۷-قرآن-۳۸۹-۴۱۹-قرآن-۴۳۳-۴۷۱-قرآن-۴۸۷-۵۱۵-قرآن-۵۳۴-۵۴۷-قرآن-۵۶۸-۵۹۰-قرآن-۶۰۷-۶۳۰-قرآن-۶۶۲-۶۹۲-قرآن-۷۰۹-۷۴۲-قرآن-۷۷۷-۸۱۲-قرآن-۸۳۲-۸۶۷-قرآن-۹۰۰-۹۴۴ «أَنِ اقذِفِیهِ فِی التّابُوتِ» ۳۹ طبری: إبن اسحاق گفت: چون فرعون فرمان کرد بچه‌های نوزاد آن سال را بکشند، مادر موسی او که نوزاد بود بتابوت کوچک نهاد و به رود نیل انداخت صبح که فرعون با همسرش در کنار رود نشسته بود آنرا روی آب دید دستور داد از آب گرفتند، چون باز کرد و کودک را در آن دید بفرمان حقّ دوستی او در دلش افتاد. -قرآن-۱-۳۶ «وَ أَلقَیتُ عَلَیکَ مَحَبَّةً مِنِّی» ۳۹ مجمع: عکرمه گفته است: یعنی تو را جوری آفریدیم که هر کس ببیندت دوستت بدارد چنانکه فرعون تا او را دید پسندید. -قرآن-۱-۴۲ قتاده گفته است: زیبائی در چشم موسی بود که هر که او را میدید دوستش می- داشت. أبو الفتوح: یک معنی اینکه است که تو را دوست خود گرفتیم. «وَ لِتُصنَعَ عَلی عَینِی» ۳۹ أبو الفتوح: نوشته است: و تا تو را تربیت و غذا و طعام و شراب بنظر من باشد، اینکه قول قتاده است. -قرآن-۱-۳۰ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی تربیت و غذای تو باحاطه و حفظ من باشد. و با جزم آخر «لتصنع» و با کسر لام و نصب آخر «لتصنع» و با کسر لام و فتح [صفحه ۱۰۷] تاء «لتصنع» هم قرائت شده است. «وَ فَتَنّاکَ فُتُوناً» ۴۰ کشف نوشته است: ای موسی تو را در کوره‌ی بلا بردیم و باخلاص نهادیم تا در دلت جز مهر ما و بر زبانت جز ذکر ما نماند، اوّل که ویرا زادند متواری زادند در خانه‌ی تاریک بی‌چراغ، بی‌نوا، و بی‌کام، مادر را نمی- بایست که پسر بود از بیم فرعون که پسران را میکشت، او را در تابوت کرد و بدریا افکند منزل اوّلش دریا بود دشمن او را برگرفت، منزل دوّم شمشیر و نطع و دیدار دشمن منزل سوّم بیم از قبطیان که از ایشان یکی را کشته بود، وانگه بگریخته بپس وانگران دل آشفته و جان حیران، پای برهنه و شکم گرسنه هیچ ندانست که کجا میرود تا رسید بمدین بمزد وری شعیب و شبانی، از سر سوز و حسرت بر توالی محنت گفت: -قرآن-۱-۲۵ بهر کوئی مرا تا کی دوانی || ز هر زهری مرا تا کی چشانی وزان پس افکنی او را بغربت || بمزدوری شعیب و به شبانی شبانی را کجا آنقدر باشد || که تو بیواسطه ویرا بخوانی پس او را آوری بر طور سینا || هزاران تو سخن با وی برانی او را چنین در بلاء لطف آمیغ میداشت و بزخم شفقت‌آمیز می‌پیراست،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و بانواع بلیّات می‌شست، آن همه از چه بود! از آن کش خود را میبایست همان است که گفت: «وَ اصطَنَعتُکَ لِنَفسِی» ای موسی، نه در میبایستی، کم میبایستی تو را بگزیدم نه تو را بلکه خویشتن را، از آن بود که سر برادر گرفت و او را بقهر بخود کشید و از او نگفت چرا کردی! الواح تورات بر زمین زد نگفت چرا زدی! آری در پرده دوستی کارها رود که آن همه بیرون از پرده‌ی دوستی تاوان بود، و در پناه دوستی محتمل بود، شعر: -قرآن-۱۸۷-۲۱۴ و اذا الحبیب اتی بذنب واحد || جاءت محاسنه بالف شفیع اگر دوست گناهی کرد نیکیهای او هزاران میانجی او باشند. [صفحه ۱۰۸] «فَقُولا لَهُ قَولًا لَیِّناً» ۴۴ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی بنرمی با فرعون سخن بگوئید و با او درشتی در سخن نکنید، سدّی گفته است: با کنیه‌اش بخوانید نه باسم که بدش نیاید. مقاتل گفته است مقصود از اینکه جمله همان است که در جای دیگر است: «هَل لَکَ إِلی أَن تَزَکّی وَ أَهدِیَکَ إِلی رَبِّکَ-» الخ و اینکه جمله دلالت دارد بر وجوب مدارا و نرمزبانی در امر بمعروف و نهی از منکر تا برای طرف بهتر قابل قبول باشد و بدش نیاید و رو نگرداند. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۲۹۴-۳۵۸ کشف نوشته: گفته‌اند: او را برفق فرمود یعنی حقّ تربیت وی بجای آر که او تو را پرورده، حقّ تربیت بر تو دارد. «لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَو یَخشی» ۴۴ فخر: یعنی بروید و امیدوار باشید که شاید او متذکّر شود و یا بترسد. صافی: در کافی از علیّ علیه السّلام روایت است: اینکه جمله برای تحریص و ترغیب موسی است بر رفتن پیش فرعون با اینکه معلوم بود که فرعون قبول نمیکند. -قرآن-۱-۳۶ مجمع: مراد از اینکه جمله بیان غرض از اینکه مأموریّت است که او خبردار شود از آنچه تا کنون بیخبر بود که خدائی هست و او آفریده‌ی خدا است و یا از تهدید بآینده و عذاب بترسد. «قالا رَبَّنا إِنَّنا نَخافُ أَن یَفرُطَ» ۴۵ فخر: ممکن است گفته شود: با شرح صدر و آسانی کار که بموسی عنایت شد اینکه جمله چه معنی دارد که «إِنّا نَخافُ» یعنی ما میترسیم! جواب اینکه است که شرح صدر و آسانی کار حفظ دستورها و مصون بودن از خطا و نابودی است ولی ترس از دشمن چیز دیگر است و وسیله‌ی دیگر لازم دارد. و هم ممکن است گفته شود: با اینکه موسی تنها بمناجات در وادی مقدّس بود چرا گفته است ما میترسیم! چنانکه در آیت جلو گفته شده است «اذهبا» شما دو نفر بروید، جواب اینکه است که چون هارون هم در اینکه مأموریّت شریک بوده است و پیرو موسی خطاب بموسی شده است و آنکه بعد با او خواهد بود. و از قرآن عبد اللّه مسعود نقل است و هم از حفصه «قال ربّنا انّنا نخاف» که معنی -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۱۵۹-۱۷۴ [صفحه ۱۰۹] اینکه است موسی گفت: من و برادرم میترسیم. «أَعطی کُلَّ شَیءٍ خَلقَهُ» ۵۰ مجمع خلق با فتح و هم سکون لام قرائت شده است و «لَکُمُ الأَرضَ مَهداً» «مهادا» با الف نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۹۶-۱۲۱ «مَوعِداً لا نُخلِفُهُ» ۵۸ مجمع: ابو جعفر با جزم و دیگران با رفع «نخلفه» خوانده‌اند، و هم کلمه‌ی «سوی» با کسر سین قرائت مردم حجاز است و ضمّ سین قرائت دیگران است. -قرآن-۱-۲۵ «مَکاناً سُوی» ۵۸ فخر یعنی جائی که بیک فاصله از هر دو دسته‌ی ما و شما باشد، یا مستوی و هموار باشد که همه یکدیگر را ببینیم. -قرآن-۱-۱۷ «یَومُ الزِّینَةِ» ۵۹ تبیان قتاده و إبن جریج و إبن زید گفته‌اند: مقصود روز عید آنها است. و فرّاء گفته است: روز شریفی داشتند که خود را میآراستند. -قرآن-۱-۲۰ أبو الفتوح: سعید بن مسیّب گفت: مقصود روز بازاری است که مردم خود را میآراستند و بآن بازار میرفتند، و بعضی گفته‌اند: روز نوروز بوده است، حسن بصری با نصب «یوم» و دیگران با رفع آن خوانده‌اند. «یُحشَرَ النّاسُ ضُحًی» ۵۹ حسینی نوشته است: جمع کرده شوند مردمان در چاشتگاه که روشنتر است از باقی روز، حضرت موسی آن روز را تعیین کرد تا ظهور حقّ و زهوق باطل علی رءوس الأشهاد سمت وقوع پذیرد. -قرآن-۱-۲۶ «فَیُسحِتَکُم» ۶۱ مجمع: با فتح یاء و ضمّ آن هر دو قرائت شده است چون سحت و اسحت بیک معنی است. أبو الفتوح: یعنی بیخ شما برکند، و شما را مستأصل کند. -قرآن-۱-۱۶ به که «وَ أَسَرُّوا النَّجوی» ۶۲ فخر: در اینکه جمله پنج احتمال است: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی راز خود از فرعون پنهان کردند و با یکدگر گفتند: اگر موسی بر ما چیره شد پیروش میشویم ۲- قتاده گفت: راز نهانی‌شان اینکه بود که اگر موسی جادو باشد ما بر او چیره میشویم و اگر مرد آسمانی باشد خودش بکار خود بینا است، ۳- وهب گفته است چون موسی گفت «وَیلَکُم لا تَفتَرُوا» آنها با -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۴۱۹-۴۴۳ [صفحه ۱۱۰] یکدیگر گفتند: اینکه سخن جادوها نیست، ۴- سدّی گفته است: یعنی بنهان از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موسی و فرعون گفتند: «إِن هذانِ لَساحِرانِ»، ۵- ضحّاک گفته است: یعنی از همه پنهان کردند و شور کردند که چگونه سحری کنند تا بر موسی چیره شوند. -قرآن-۱۰۷-۱۳۲ «إِن هذانِ لَساحِرانِ» ۶۳ فخر: قرائت مشهور همین است که با کسر همزه و تشدید نون است و چند جور دیگر نیز قرائت شده است، ۱- «انّ هذین» با یاء که اینکه را قرائت عثمان و عایشه و إبن زبیر و سعید بن جبیر و امام حسن مجتبی [ع] دانسته‌اند، و نقل است که عایشه گفته است: قرائت مشهور خطای نویسندگان است، و از عثمان نقل است که بقرآن نگاه کرد و گفت: من در اینکه غلطی مشاهده میکنم که بهمین زودی عرب بزبان خودش آنرا درست خواهد کرد و از ابو عمرو روایت است که او گفت من خجالت میکشم چنین بخوانم «إِن هذانِ لَساحِرانِ» ۲- قرائت إبن کثیر است «ان هذان» بتخفیف نون اوّل و تشدید نون دوّم، ۳- قرائت حفص است بتخفیف هر دو نون، ۴- قرائت عبد اللّه مسعود است «ان هذان ساحران» بفتح همزه و تخفیف نون و سقوط لام، ۵- از ابیّ بن- کعب نقل است «ما هذان الّا ساحران». -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۵۷۸-۶۰۳ مجمع: از عایشه نیز گفتار عثمان را نقل کرده است و اظهار نظر نموده که قرائت «انّ هذین» با یاء از عمرو بن العلا است و اهل نظر قبول ندارند که مثل ابو عمرو و آنها که روش او را پذیرفته‌اند از پیش خود در کتاب خدا تصرّف کنند و آنها فقطّ آن طور میخوانده‌اند که از مردم ثقهٔ و مطمئنّ فرا گرفته‌اند. «وَ یَذهَبا بِطَرِیقَتِکُمُ المُثلی» ۶۳ ابو الفتوح نوشته است: أمیر المؤمنین [ع] گفت: مراد آن است که روی مردمان با خود گردانند، عبد اللّه عبّاس گفت: سادات و اشراف را ببرند، عکرمه گفت: بهینه شما را ببرند. قتاده گفت: مراد بنی اسرائیل بودند که بنی اسرائیل به از ایشان بودند. کسائی گفت: یعنی سنّت و سمت و هدی نیکوترین شما. - قرآن-۱-۳۹ «فَأَجمِعُوا کَیدَکُم» ۶۴ مجمع: با همزه‌ی قطع و کسر میم و نیز با وصل همزه -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۱۱۱] و فتح میم قرائت شده است و نیز «تخیّل». «فَأَوجَسَ فِی نَفسِهِ خِیفَةً» ۶۷ کشف: یعنی موسی در دل خود احساس ترس کرد، یا بموجب فطرت بشری، یا از اینکه مردم جادوی آنها را حقّ و درست بپندارند، یا برای اینکه الهام بافکندن عصا دیر از انتظار موسی شد. -قرآن-۱-۳۵ «تلقف» ۶۹ مجمع: با جزم و رفع و هم با تشدید قاف قرائت شده است، و «کید ساحر» «سحر» بدون الف نیز قرائت مردم کوفه است. «قالَ آمَنتُم لَهُ» ۷۱ ابو الفتوح: مردم کوفه با دو همزه «أ آمنتم» و دیگر قرّاء با یک همزه خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۳ [«قالُوا لَن نُؤثِرَکَ» ۷۲ ایشان گفتند ما تو را بر نگزینیم بر آنچه بما آمد از بیّنات و معجزات و براهین و نه بر خدای که ما را آفرید، بنابر اینکه «واو» «وَ الَّذِی فَطَرَنا» واو عطف باشد و اگر «واو» را واو قسم بگیریم چنانکه پاره‌ای از مفسّرین گرفته‌اند معنی چنین میشود: بحقّ آنخدائیکه ما رای آفرید «فَاقضِ ما أَنتَ قاضٍ» ۷۲. -قرآن-۳-۲۷-قرآن-۱۸۲-۲۰۴-قرآن-۳۴۹-۳۷۴ «وَ اللّهُ خَیرٌ وَ أَبقی» ۷۳ ابو الفتوح: و خدای جلّ جلاله بهتر است و باقی تر و ما اختیار بهتر کردیم بر بتر و باقی بر فانی. -قرآن-۱-۲۹ «فَغَشِیَهُم مِنَ الیَمِّ ما غَشِیَهُم» ۷۷ یعنی بدیشان رسید از دریا آنچه رسید و اینکه ابهام برای استعظام و استهوال بزرگی خطر و هولناکی است یعنی آنچه بایشان رسید بحدّی بود که آنرا وصف نتوان کرد و باز نتوان گفت و مراد غرق شدن ایشان بود در دریا]. -قرآن-۱-۴۴ «لا تَخافُ دَرَکاً» ۷۷ مجمع: «لا تخف» بسقوط الف نیز خوانده شده است که فعل نهی باشد یعنی بزن و مترس. -قرآن-۱-۲۱ سخن ما: ۱- سرگذشت موسی و دیدن آتش و شنیدن آواز و مار شدن عصا هزاران سال است که انسان از اینکه دسته مطالب گفتگو کرده است یا منکر شده است و یا پذیرفته است، ولی معمّای آنرا حلّ نکرده است. طنطاوی میگوید اینکه جمله‌ها تعبیراتی است مجازی و کنائی و ممکن است معنی حقیقی آن منظور [صفحه ۱۱۲] باشد ولی ما باید از آن پند بگیریم که قصّه برای استفاده‌ی از حقایق است و نظر بواقعیّات تحوّلات بشری و بحث از چگونگی عصای موسی خود گمراهیست و اتلاف وقت چنانکه در قرآن است «یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً وَ یَهدِی بِهِ کَثِیراً» آنها که پی بحث در چگونگی اینکه مطالب هستند از دسته‌ی گمراهانند و آنها که پی مقصود از اینکه کنایات هستند هدایت شده‌اند اینکه بود نظر طنطاوی، و البتّه اینکه آیات برای تربیت مسلمین است که بدانند اینها غیر از مردم گذشته‌اند و باید مرد تحقیق و تتبّع باشند چون آن دوران مردم جاهل، بجادو منحرف شدند و خردمندان باعجاز موسی براه راست رفتند، باز بیخردان بسحر سامری و گوساله‌ی او منحرف شدند و موسی خردمندان‌شان را براه برد آن روز موسی و محمّد علیهما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

السّلام بودند و برای بیخردان معجزه مینمایاندند پس فایده‌ی اینکه مطالب موقّت بوده است برای همان دوران و برای ما پند و عبرت از آنها بجای گذاردند که حقایقست و همیشگی. -قرآن-۲۱۰-۲۶۱ ۲- آیت ۱۶ «فَلا یَصُدَّنَّکَ عَنها» راهنمائی بشر است بدوری از همنشین بد که بموسی سفارش شده است مواظب باش جلوگیر تو نشود آنکسکه مؤمن بمعاد نیست یعنی از آدم بی‌ایمان دوری کن، و معلوم است که مقصود اینکه است تحت نفوذ و تأثیر آدم بیدین قرار نگیر، ۳- از بقیّه‌ی آیات تا آخر فهمیده می‌شود که علم در خدمت ستمکاران و تحصیل علم برای نوکری ارباب قدرت عاقبتش مغلوب شدن و بیچارگی است ولی اثر شرافت علم هر وقت باشد خودش نمودار میشود چنانکه آن جادوها علم‌شان برای خدمت بفرعون ستمکار بود و از حقّ و درستی دور بود مغلوب موسی شدند ولی سود شرافت علم بآنها رسید که حقیقت را فهمیدند و تابع موسی شدند، ۴- داستان غرق فرعون هم نمونه‌ای است از عاقبت ستمکاری و پند و عبرت که ظلم دوام نمیکند، و عاقبت چوپانی با برادرش آن دستگاه را ویران کرد، ۵- مسئله‌ی گذر کردن موسی و مردمش از راه خشکی میان دریا و غرق شدن فرعون و پیروانش شاید اعجاز و بر خلاف انتظار باشد، و یا باین جمله «فَاضرِب لَهُم طَرِیقاً فِی البَحرِ یَبَساً» مقصود براهنمائی موسی باشد بیک طرف خشک از دریا و کناره- -قرآن-۱۳-۳۹-قرآن-۱۰۱۱-۱۰۵۸ [صفحه ۱۱۳] ای که آب جزر دارد و آسوده از رسیدن دشمن است و آنها مطّلع بر آن نیستند ولی آنها خودسرانه و بغرور اینکه گودی کم است و آب زیاد نیست موسی را دنبال کردند و آب فراگرفتشان و شاید جمله‌ی آخر «وَ أَضَلَّ فِرعَونُ قَومَهُ» اشاره بهمین غرور و غفلت فرعون باشد که نیندیشیده مردم را بدنبال موسی برد و براه غلط رفت، و آنها را گمراه کرد که نه براه راست و ایمان رفتند و نه براه نجات و جای کم آب تا غرق نشوند بلکه هم از دین منحرفشان کرد و هم در گذراندن از دریا و خودش نیز هدایت نشد نه بهدایت معنوی چون مخالف بود و نه بهدایت ظاهری چون بدریا رفت و غرق شد. -قرآن-۲۲۰-۲۵۲

[سوره طه [۲۰]: آیات ۸۰ تا ۱۳۵]

یا بَنِی إِسرائِیلَ قَد أَنجَینـاکُم مِن عَدُوِّکُم وَ واعَدناکُم جانِبَ الطُّورِ الأَیمَنَ وَ نَزَّلنا عَلَیکُمُ المَنَّ وَ السَّلوی [۸۰] کُلُوا مِن طَیِّباتِ ما رَزَقنـاکُم وَ لا تَطغَوا فِیهِ فَیَحِلَّ عَلَیکُم غَضَبِی وَ مَن یَحلِل عَلَیهِ غَضَبِی فَقَد هَوی [۸۱] وَ إِنِّی لَغَفّارٌ لِمَن تـابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهتَدی [۸۲] وَ ما أَعجَلَکَ عَن قَومِکَ یا مُوسی [۸۳] قالَ هُم أُولاءِ عَلی أَثَرِی وَ عَجِلتُ إِلَیکَ رَبِّ لِتَرضی [۸۴] -قرآن-۱-۴۹۳ قالَ فَإِنّا قَد فَتَنّا قَومَکَ مِن بَعدِکَ وَ أَضَلَّهُمُ السّامِرِیُّ [۸۵] فَرَجَعَ مُوسی إِلی قَومِهِ غَضبـانَ أَسِفاً قالَ یا قَومِ أَ لَم یَعِدکُم رَبُّکُم وَعداً حَسَناً أَ فَطالَ عَلَیکُمُ العَهدُ أَم أَرَدتُم أَن یَحِلَّ عَلَیکُم غَضَبٌ مِن رَبِّکُم فَأَخلَفتُم مَوعِدِی [۸۶] قالُوا ما أَخلَفنا مَوعِدَکَ بِمَلکِنا وَ لکِنّا حُمِّلنا أَوزاراً مِن زِینَةِ القَومِ فَقَذَفناها فَکَذلِکَ أَلقَی السّامِرِیُّ [۸۷] فَأَخرَجَ لَهُم عِجلاً جَسَداً لَهُ خُوارٌ فَقالُوا هذا إِلهُکُم وَ إِلهُ مُوسی فَنَسِیَ [۸۸] أَ فَلا یَرَونَ أَلّا یَرجِعُ إِلَیهِم قَولاً وَ لا یَملِکُ لَهُم ضَرًّا وَ لا نَفعاً [۸۹] -قرآن-۱-۶۴۸ وَ لَقَد قالَ لَهُم هارُونُ مِن قَبلُ یا قَومِ إِنَّما فُتِنتُم بِهِ وَ إِنَّ رَبَّکُمُ الرَّحمنُ فَاتَّبِعُونِی وَ أَطِیعُوا أَمرِی [۹۰] قالُوا لَن نَبرَحَ عَلَیهِ عاکِفِینَ حَتّی یَرجِعَ إِلَینا مُوسی [۹۱] قالَ یا هارُونُ ما مَنَعَکَ إِذ رَأَیتَهُم ضَلُّوا [۹۲] أَلّا تَتَّبِعَنِ أَ فَعَصَیتَ أَمرِی [۹۳] قالَ یَا بنَ أُمَّ لا تَأخُذ بِلِحیَتِی وَ لا بِرَأسِی إِنِّی خَشِیتُ أَن تَقُولَ فَرَّقتَ بَینَ بَنِی إِسرائِیلَ وَ لَم تَرقُب قَولِی [۹۴] -قرآن-۱-۴۸۹ قالَ فَما خَطبُکَ یا سامِرِیُّ [۹۵] قالَ بَصُرتُ بِما لَم یَبصُرُوا بِهِ فَقَبَضتُ قَبضَةً مِن أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذتُها وَ کَذلِکَ سَوَّلَت لِی نَفسِی [۹۶] قالَ فَاذهَب فَإِنَّ لَکَ فِی الحَیاةِ أَن تَقُولَ لا مِساسَ وَ إِنَّ لَکَ مَوعِداً لَن تُخلَفَهُ وَ انظُر إِلی إِلهِکَ الَّذِی ظَلتَ عَلَیهِ عاکِفاً لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُ فِی الیَمِّ نَسفاً [۹۷] إِنَّما إِلهُکُمُ اللّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلاّ هُوَ وَسِعَ کُلَّ شَیءٍ عِلماً [۹۸] کَذلِکَ نَقُصُّ عَلَیکَ مِن أَنباءِ ما قَد سَبَقَ وَ قَد آتَیناکَ مِن لَدُنّا ذِکراً [۹۹] -قرآن-۱-۵۹۶ مَن أَعرَضَ عَنهُ فَإِنَّهُ یَحمِلُ یَومَ القِیامَةِ وِزراً [۱۰۰] خالِدِینَ فِیهِ وَ ساءَ لَهُم یَومَ القِیامَةِ حِملاً [۱۰۱] یَومَ یُنفَخُ فِی الصُّورِ وَ نَحشُرُ المُجرِمِینَ یَومَئِذٍ زُرقاً [۱۰۲] یَتَخافَتُونَ بَینَهُم إِن لَبِثتُم إِلّا عَشراً [۱۰۳] نَحنُ أَعلَمُ بِما یَقُولُونَ إِذ یَقُولُ أَمثَلُهُم طَرِیقَةً إِن لَبِثتُم إِلّا یَوماً [۱۰۴] -قرآن-۱-۳۷۴ وَ یَسئَلُونَکَ عَنِ الجِبالِ فَقُل یَنسِفُها رَبِّی نَسفاً [۱۰۵] فَیَذَرُها قاعاً صَفصَفاً [۱۰۶] لا تَری فِیها عِوَجاً وَ لا أَمتاً [۱۰۷] یَومَئِذٍ یَتَّبِعُونَ الدّاعِیَ لا عِوَجَ لَهُ وَ خَشَعَتِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الأصواتُ لِلرَّحمنِ فَلا تَسمَعُ إِلّا هَمساً [۱۰۸] يَومَئِذٍ لا تَنفَعُ الشَّفاعَةُ إِلّا مَن أَذِنَ لَهُ الرَّحمنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَولاً [۱۰۹] -قرآن-۱-۳۶۵ يَعلَمُ ما بَينَ أَيدِيهِم وَ ما خَلفَهُم وَ لا يُحِيطُونَ بِهِ عِلماً [۱۱۰] وَ عَنَتِ الوُجُوهُ لِلحَيِّ القَيُّومِ وَ قَد خابَ مَن حَمَلَ ظُلماً [۱۱۱] وَ مَن يَعمَل مِنَ الصّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَلا يَخافُ ظُلماً وَ لا هَضماً [۱۱۲] وَ كَذلِكَ أَنزَلناهُ قُرآناً عَرَبِيًّا وَ صَرَّفنا فِيهِ مِنَ الوَعِيدِ لَعَلَّهُم يَتَّقُونَ أَو يُحدِثُ لَهُم ذِكراً [۱۱۳] فَتَعالَى اللّهُ المَلِكُ الحَقُّ وَ لا تَعجَل بِالقُرآنِ مِن قَبلِ أَن يُقضى إِلَيكَ وَحيُهُ وَ قُل رَبِّ زِدنِي عِلماً [۱۱۴] -قرآن-۱-۵۳۳ وَ لَقَد عَهِدنا إِلى آدَمَ مِن قَبلُ فَنَسِيَ وَ لَم نَجِد لَهُ عَزماً [۱۱۵] وَ إِذ قُلنا لِلمَلائِكَةِ اسجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلّا إِبلِيسَ أَبى [۱۱۶] فَقُلنا يا آدَمُ إِنَّ هذا عَدُوٌّ لَكَ وَ لِزَوجِكَ فَلا يُخرِجَنَّكُما مِنَ الجَنَّةِ فَتَشقى [۱۱۷] إِنَّ لَكَ أَلّا تَجُوعَ فِيها وَ لا تَعرى [۱۱۸] وَ أَنَّكَ لا تَظمَؤُا فِيها وَ لا تَضحى [۱۱۹] -قرآن-۱-۳۷۸ فَوَسوَسَ إِلَيهِ الشَّيطانُ قالَ يا آدَمُ هَل أَدُلُّكَ عَلى شَجَرَةِ الخُلدِ وَ مُلكٍ لا يَبلى [۱۲۰] فَأَكَلا مِنها فَبَدَت لَهُما سَوآتُهُما وَ طَفِقا يَخصِفانِ عَلَيهِما مِن وَرَقِ الجَنَّةِ وَ عَصى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوى [۱۲۱] ثُمَّ اجتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَيهِ وَ هَدى [۱۲۲] قالَ اهبِطا مِنها جَمِيعاً بَعضُكُم لِبَعضٍ عَدُوٌّ فَإِمّا يَأتِيَنَّكُم مِنِّي هُدىً فَمَنِ اتَّبَعَ هُدايَ فَلا يَضِلُّ وَ لا يَشقى [۱۲۳] وَ مَن أَعرَضَ عَن ذِكرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً وَ نَحشُرُهُ يَومَ القِيامَةِ أَعمى [۱۲۴] -قرآن-۱-۵۶۴ قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرتَنِي أَعمى وَ قَد كُنتُ بَصِيراً [۱۲۵] قالَ كَذلِكَ أَتَتكَ آياتُنا فَنَسِيتَها وَ كَذلِكَ اليَومَ تُنسى [۱۲۶] وَ كَذلِكَ نَجزِي مَن أَسرَفَ وَ لَم يُؤمِن بِآياتِ رَبِّهِ وَ لَعَذابُ الآخِرَةِ أَشَدُّ وَ أَبقى [۱۲۷] أَ فَلَم يَهدِ لَهُم كَم أَهلَكنا قَبلَهُم مِنَ القُرُونِ يَمشُونَ فِي مَساكِنِهِم إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِأُولِي النُّهى [۱۲۸] وَ لَو لا كَلِمَةٌ سَبَقَت مِن رَبِّكَ لَكانَ لِزاماً وَ أَجَلٌ مُسَمًّى [۱۲۹] -قرآن-۱-۴۸۹ فَاصبِر عَلى ما يَقُولُونَ وَ سَبِّح بِحَمدِ رَبِّكَ قَبلَ طُلُوعِ الشَّمسِ وَ قَبلَ غُرُوبِها وَ مِن آناءِ اللَّيلِ فَسَبِّح وَ أَطرافَ النَّهارِ لَعَلَّكَ تَرضى [۱۳۰] وَ لا تَمُدَّنَّ عَينَيكَ إِلى ما مَتَّعنا بِهِ أَزواجاً مِنهُم زَهرَةَ الحَياةِ الدُّنيا لِنَفتِنَهُم فِيهِ وَ رِزقُ رَبِّكَ خَيرٌ وَ أَبقى [۱۳۱] وَ أمُر أَهلَكَ بِالصَّلاةِ وَ اصطَبِر عَلَيها لا نَسئَلُكَ رِزقاً نَحنُ نَرزُقُكَ وَ العاقِبَةُ لِلتَّقوى [۱۳۲] وَ قالُوا لَو لا يَأتِينا بِآيَةٍ مِن رَبِّهِ أَ وَ لَم تَأتِهِم بَيِّنَةُ ما فِي الصُّحُفِ الأُولى [۱۳۳] وَ لَو أَنّا أَهلَكناهُم بِعَذابٍ مِن قَبلِهِ لَقالُوا رَبَّنا لَو لا أَرسَلتَ إِلَينا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آياتِكَ مِن قَبلِ أَن نَذِلَّ وَ نَخزى [۱۳۴] -قرآن-۱-۷۳۵ قُل كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعلَمُونَ مَن أَصحابُ الصِّراطِ السَّوِيِّ وَ مَنِ اهتَدى [۱۳۵] -قرآن-۱-۱۱۳ [صفحه ۱۱۶] معنی لغات: «المَنّ وَ السَّلوی» در سوره‌ی بقره مفصّل گفته شد که مقصود چیزی است همانند ترنجبین و مرغ بلدرچین، «اوزار» جمع «وزر» چیزهای زیادی، چیزهای سنگین، «خوار» آواز گاو، «ترقب» از مصدر رقوب با ضمّ اوّل و دوّم و رقابة با کسر اوّل بمعنی حراست و مواظبت. «مساس» در قاموس بهر سه حرکت حرف اوّل گفته است از مصدر مسّ بمعنی پسودن و دو کلمه‌ی «لا مساس» یعنی با من تماسّ مکن و من هم با تو تماسّ نمیکنم و نه بپسای و نه بپسایم. «نسفا» خرد کردن، از ریشه کندن، غربال کردن. «قاع» زمین هموار که در آن کوه و تپه نباشد، «صفصف» زمین صاف، پست هموار، «امت» جای بلند، ناتوانی، دو- دلی و شک، «همس» آهسته‌ترین صدا، «هضم» شکستن، هضم کردن، عصب کردن، «تضحی» از مصدر «ضحا و ضحاء» بمعنی بآفتاب رفتن و مکشوف شدن. -قرآن-۱۳-۳۶ «یخصفان» از مصدر «خصف» بمعنی چسباندن و بر هم منطبق کردن. ترجمه: [از پس نابودی فرعون گفتیم] ۸۰ ای بنی اسرائیل [بهوش باشید که چگونه] شما را از شرّ دشمن آسوده کردیم و با [پیغمبر] شما وعده کردیم که در سوی راست کوه طور [با او سخن گفتیم] و ترنجبین و مرغ برای شما فرستادیم ۸۱ پس از اینکه خوراکیهای لذیذ بخورید که روزی شما کردیم و در آن ناشکری، و طغیان نکنید که خشم من بر شما جایگیر شود، و هر که خشم من او را گرفت فرو افتاده است و بگودال جهنّم شده ۸۲ [ولی] من البتّه آمرزنده‌ام آنرا که توبه کرد و مؤمن شد و نیکوکاری پیشه کرد و سپس هدایت شد و راه راست پیش گرفت ۸۳ و [چون موسی برای مناجات حاضر شد باو گفتیم] ای موسی چه چیز تو را وادار کرد که شتاب کردی و از مردم خود [جلو افتادی]! ۸۴ گفت آنها همینها هستند که در دنبال من هستند و خود بسوی تو شتاب کردم تا رضای تو بیابم ۸۵ خدا- گفت: امّت تو را پس از آنکه از آنها جدا شدی ما آزمودیمشان و سامری گمراهشان کرد ۸۶ پس موسی برگشت بطرف مردم خود اندوهناک و خشمگین و گفت: ای مردم مگر خدایتان بشما وعده‌ی خوب و مساعدت نداد! مگر آن وعده‌ی برگشت و قرار داد [صفحه ۱۱۷] بر شما گران و دراز آمد یا خواستید خشم خداوندی بر شما فرود آید که از قرار داد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وعده‌ی با من تخلّف کردید! ۸۷ [بجوابش] گفتند: به اختیار و توانائی خود از میعاد تو تخلّف نکردیم و لکن چیزهای سنگین که از زینتهای مردم فرعون با خود برداشتیم همه را ریختیم و سامری [نیز آنچه داشت] انداخت ۸۸ پس او مجسمه گوساله‌ای برای آنها درست کرد که صدای گوساله میکرد، و گفتند همین است خدای شما و موسی، و او فراموش کرد [راه وصول بخدای خود را که برای مناجات بجای دگر رفت] ۸۹ مگر اینکه مردم نمی‌بینند که گوساله پاسخ گفتارشان نمی- دهد و اختیار سود و زیان آنها را ندارد ۹۰ و با اینکه پیش از آن هارون بآنها گفته بود ای مردم باین گوساله امتحان و آزموده شدید ولی آفریدگار شما خدای رحمان است ۹۱ پس در پی من باشید و فرمان من ببرید، آنها گفتند: ما دستبردار از اینکه گوساله نیستیم تا موسی بسوی ما باز آید ۹۲ [پس از گفتگوی با مردم موسی رو به هارون کرد و] گفت: ای هارون چون دیدی بنی اسرائیل گمراه شدند ۹۳ چه جلوگیرت شد که دنبال من بیائی مگر باندیشه‌ی نافرمانیم بودی! ۹۴ او گفت: ای فرزند مادر سر و ریشم مگیر [و اهانت و آزارم مکن] که من ترسیدم بگوئی: سخن من در نظر نداشتی و میان بنی اسرائیل جدائی انداختی [که از آنها جدا شدی و هر کسی بدسته‌ای پیوست ۹۵ آنگاه روی بسامری کرد و] گفت: ای سامری اینکه چه کار است از تو! ۹۶ او گفت: من چیزی دیدم که دیگران ندیدند و مشتی از ردّ پای رسول گرفتم و آنرا افکندم، و نفسم چنین بخاطرم آورد [از ردّ پای جبرئیل که از آن آواز شنیدم مشتی خاک بردارم و بدرون گوساله زرین بریزم تا آواز کند و مردم شیفته‌ی آن شوند، کردم و بهدف خود رسیدم یا من چیزی فهمیدم که دیگران نفهمیدند و قسمتی از اثر و روش رسول که موسی باشد گرفتم و بدور انداختم و آنچه بسلیقه‌ام مفید و بدرد خور بود بکار بردم و خاطره‌ی خودم بمن کومک کرد که اینکار را کردم نه با فکر دیگری] ۹۷ موسی گفت برو که در زندگی بگوئی: بمن دست نزنید [که هر کس با تو تماسّ کند هر دو گرفتار تب [صفحه ۱۱۸] شوید] و تو را میعادی است که البتّه از آن بر کناری نداری، و بنگر بخدای ساخته خود که چسبیده [و فریفته] اش هستی لا جرم بسوزانیم او را و خاکسترش بر دریا بفشانیم چه سوزاندن و چه افشاندی ۹۸ [پس ای مردم] همانا خدای شما همو است که جز او خدائی نیست و علمش گشاده و فراگیر همه چیز است، ۹۹ ای محمّد اینکه چنین میسرائیم برای تو اخبار گذشتگان را که تذکّری است از سوی خود برای تو آورده‌ایم ۱۰۰ [ولی] آنکس که از آن روی گرداند روز قیامت باری سنگین بر دوش خواهد برد ۱۰۱ و [چنین کسان] پیوسته در زیر آن میمانند و آن روز بد باری برای آنها است ۱۰۲ روزی که بصور دمیده میشود و بآن روز بد- کاران را با چشم سبز و زشت فراهم میکنیم ۱۰۳ و آهسته با یکدگر میگویند: فقط ده روز زنده ماندید ۱۰۴ لیکن ما بهتر میدانیم که چه میگویند، زیرا مردمی که روش بهتر دارند و فهمیده‌ترند میگویند فقط یک روز بیش نماندید [که آسوده بودید و ز آن پس گرفتار شدید] ۱۰۵ اکنون ای محمّد در جواب آنها که می‌پرسند [با اینکه سختی قیامت پس] عاقبت کوهها چه میشود! بگو: خدای من آنها را بسختی از جای میکند ۱۰۶ و بیابانی میکند هموار ۱۰۷ که نه، در آن کجی بینی و نه بلندی ۱۰۸ بآن روز مردم دنبال آواز دعوت کننده خواهند رفت [بی‌اختیار بعرصه محشر] بی‌خطا، و قدرت فرار، و آوازها پست شده است، در برابر عظمت خداوندی پس چیزی نمیشنوی مگر صدائی نرم و آهسته [که مردم راه میروند و نفس میکشند] ۱۰۹ و در آن روز میانجیگری سود ندارد مگر برای آنکه از سوی حقّ برایش اجازه رسیده است و سخنش را حقّ پسندیده است ۱۱۰ چون او میداند آنچه در پیش روی مردم است و آنچه در پس آنها است که خود از آن خبر ندارند ۱۱۱ و همه‌ی نفوس و صورتها و روی و روانها درمانده‌اند و وابسته بآنکه جاودان زنده است و پاینده و آنکه با خود ستمی برد ناامید خواهد بود ۱۱۲ و آنکه کارهای نیک کند و مؤمن باشد نه از ستم بترسد و نه از کسر و نقص کار [یا جزای] خود، ۱۱۳ و اینکه چنین است [بیان حقایق و عواقب که بصورت] قرآن و بزبان عرب آنرا فرود [صفحه ۱۱۹] آوردیم و مردم را بجمله‌های گوناگون آن بیم دادیم تا شاید پرهیزگار شوند و یا تذکّر و یاد حقّ در دلشان پیدا شود، ۱۱۴ پس بلند مرتبه خداوندی است که بدرستی و حقیقت او است پادشاه و بس، و تو ای محمّد برسیدن و خواندن قرآن شتاب مکن پیش از آنکه الهام آن بر تو برگذار شود و انجام یابد و [بجای آن] بگو: ای خدا بدانشم بیفزای ۱۱۵ و [اینکه یادآوری و راهنمائی نه امروزی است که] پیش از اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بآدم سفارش کردیم و از او پیمان گرفتیم و او فراموش کرد و استقامتی در او نیافتیم ۱۱۶ و چون بملائکه گفتیم برای آدم سجده کنید و آنها سجده کردند مگر ابلیس که خودداری کرد ۱۱۷ بآدم گفتیم: البتّه اینکه ابلیس دشمن تو و همسرت هست پس [مواظب باشید] از بهشت بیرونتان نکند که گرفتار و رنجور شوی ۱۱۸ چون بهره‌ی تو در آنجا اینکه است که نه، گرسنه شوی، نه برهنه ۱۱۹ و نه تشنه شوی، و نه در آفتاب باشی ۱۲۰ پس شیطان بدل او خلاند و وسوسه‌اش کرد که ای آدم میخواهی راهنمائیت کنم بدرخت جاودانی و سلطنتی که کهنه و نابود نشود! ۱۲۱ [آدم پذیرفت] پس هر دو خوردند از آن [که او راهنمائی‌شان کرد] پس برای آنها زشتی و عورت‌شان نمودار شد و [بناچار] از برگهای بهشت میگرفتند و بر خود میچسباندند، پس اینکه بود که آدم نافرمانی خدای خود کرد و [درخواسته خود] گمراه شد، ۱۲۲ سپس خدایش او را برگزید و توبه‌اش بپذیرفت و راهنمائیش کرد ۱۲۳ [آنگاه] گفت: همگی از آن فرود روید که دسته‌ای دشمن دیگری است [و از اینکه] پس اگر از من بشما راهنمائی رسید آنکه دنبال کرد هدایت مرا نه گمراه میشود و نه بدبخت ۱۲۴ و آنکه از یاد من رو گرداند البتّه زندگی برای او تنگ است و سخت و بمحشر او را کور میآوریم [که دلیلی و عذری ندارد] ۱۲۵ او گوید: خدای من، چرا مرا کور بمحشر آوردی با اینکه بینا بوده‌ام [و بهر کار راه و چاه آن دانستم] ۱۲۶ خدای گوید: همان طور که پیغام و نشانه‌ی ما آمد و فراموش کردی امروز فراموشت کنند ۱۲۷ به اینکه گونه سزا میدهیم آن- کس را که اسراف و تجاوز کرده است و ایمان بآیات و نشانه‌های توحید خدای [صفحه ۱۲۰] خود نیاورده است و البتّه گرفتاری آخرت سختتر است و پاینده‌تر ۱۲۸ مگر راهنما [و موجب عبرت] نشد برای اینکه کافران که چندان ملّتهای پیش از ایشانرا نابود کردیم با اینکه در جایگاه خود آسوده میگشتند [یا هنوز هم بجایگاه آنها قدم می- گذارند و می‌بینند چه بر آنها گذشته است] البتّه در اینکه حوادث نشانه‌ها است برای [پند و عبرت] خردمندان ۱۲۹ و اگر نه اینکه سخنی از خدای تو در پیش گذشته است [و سرنوشت معیّن شده است] البتّه الزام بود [و گرفتاری‌شان ناگزیر ولی] ۱۳۰ تو بر گفتار آنها شکیبا باش و بستایش خدای خود او را تسبیح کن قبل از دمیدن خورشید و هم پیش از غروب و پنهانی آن و هم از قسمتی از ساعات شب تسبیح کن و نیز باطراف و کناره‌های روز [بیاد خدا باش] تا شاید خرسند شوی [و از زندگی بهره‌مند] ۱۳۱ و چشمان خود مدوز بآنچه از زینتها و شکوفه‌های زندگی بهره‌ی زن و مرد اینکه مردم کردیم تا شیفته و آزموده‌شان کنیم که روزی پروردگارت بهتر است و پاینده‌تر ۱۳۲ تو خانواده‌ی خود را فرمان بنماز کن و بر آن شکیبا باش که ما از تو روزی نمیخواهیم و خود تو را روزی میدهیم و [البتّه بهره‌مندی از زندگی و خوبی] عاقبت بتقوی و پرهیزگاری است ۱۳۳ اینکه کافران میگویند. چرا محمّد برای ما نشانه‌ای از جانب خدای خود نمیآورد! مگر بآنها نرسیده است خبر درست آنچه در نامه‌ها و کتب پیشینیان بوده است! [و از اخبار پیغمبران و کتابهای آنها و گرفتاری کافران اینها خبردار نیستند که چنین توقّعی دارند] ۱۳۴ و اگر پیش از اینکه خبر و یادآوری اینکه کافران را بگرفتاری و عذاب نابود میکردیم البتّه میگفتند: ای خدای ما چرا برای ما رسولی نفرستادی تا پیش از اینکه خوار و رسوا شویم آیات و نشانه‌های تو را پیروی کنیم ۱۳۵ تو بآنها بگو: همگی چشم براهند پس شما بانتظار باشید که بزودی میدانید که براه هموار است و که هدایت شده. سخن مفسّرین: «وَ واعَدناکُم جانِبَ الطُّورِ الأَیمَنَ» ۸۰ تنویر المقباس: یعنی بشما وعده کردیم که در کوه طور از طرف راست موسی کتابی برای شما بدهیم. -قرآن-۱۵-۵۹ [صفحه ۱۲۱] مجمع: یعنی خدا بعد از غرق فرعون بموسی وعده کرد که بطرف راست کوه طور برود تا باو تورات را بدهند که در او احکام و مقرّرات باشد. و جمله‌های «واعدنا. و انجینا، و رزقنا» بصورت متکلّم وحده «انجیت و واعدت و رزقت» نیز قرائت شده است و نیز «وعدنا» بدون الف نیز خوانده‌اند و جمله‌های «یحلّ و یحلل» با ضمّ حاء در اوّل و ضمّ لام دوّم قرائت شده است، و هم با کسره و صدای زیر در هر دو «یحلّ و یحلل». «ثُمَّ اهتَدی» ۸۲ مجمع: ابو القاسم حسکانی و عیّاشی نقل کرده‌اند که امام باقر [ع] فرمود: مقصود از اینکه جمله بعد از توبه و ایمان و عمل صالح ولایت ما خانواده‌ی پیغمبر است. -قرآن-۱-۱۷ کشف: یعنی بسنّت پیغمبر رفتار کند، و روش آن حضرت را پیش گیرد. «وَ ما أَعجَلَکَ عَن قَومِکَ» ۸۳ طبری: بما خبر رسیده است که چون بنی- اسرائیل نجات یافتند خداوند بموسی و بنی اسرائیل وعده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرد که آنها بطرف- راست طور بروند ولی موسی تعجیل کرد و هارون را میان آنها گذارد که از دنبال موسی ببردشان و همین است مقصود از اینکه جمله‌ها تا «لترضی». -قرآن-۱-۳۳ ابو الفتوح: نوشته است: یعنی آن هفتاد کس که با او بودند که ایشان را برگزید تا کلام خدای بشنوند موسی علیه السّلام ایشان را در راه رها کرد و او از پیش برفت و ایشانرا گفت: بر اثر من میآئید که من مشتاق شده‌ام بحضرت خدای تعالی. «هُم أُولاءِ عَلی أَثَرِی» فخر: بهر سه حرکت همزه قرائت شده اثر، اثر، اثر. -قرآن-۱-۳۰ «عَجِلتُ إِلَیکَ رَبِّ لِتَرضی» ابو الفتوح: برای آن شتافتم تا طلب رضای تو کنم. -قرآن-۱-۳۶ روح البیان: اینکه جمله اشاره است که سالک باید در سلوک بسوی حقّ شتاب کند و چیزی جلوگیرش نشود چنانکه موسی را چیزی جلوگیر نشد و عدّه‌ی بنی- اسرائیل را که مانع از سرعت او بودند رها کرد و خود جلو رفت که آنها از دنبال برسند و جامی در شتاب مجنون بسوی لیلی و چشم پوشیدن از موانع چنین ساخته است: راه نزدیک و بماندم سخت دیر || سیر گشتم زین سواری سیر سیر [صفحه ۱۲۲] سرنگون خود را ز اشتر در فکند || گفت سوزندم ز غم تا چند چند تنگ شد بر وی بیابان فراخ || خویشتن افکند اندر سنگلاخ چون چنان افکند خود را سوی پست || از قضا آن لحظه پایش هم شکست پای را بربست و گفتا گو شوم || در خم چوگانش غلطان میروم عشق مولی کی کم از لیلی بود || گوی گشتن بهر او اولی بود گوی شو میگرد بر پهلوی صدق || غلط غلطان برخم چوگان عشق «قَد فَتَنّا قَومَکَ ...- وَ أَضَلَّهُمُ السّامِرِیُّ» ۸۵ مجمع: در اینکه آیه گمراه کردن کار سامری شمرده شده است و فتنه کار خداوند تا معلوم شود فتنه غیر از گمراهی است. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۳۰-۶۰ فخر: «و اضلّهم» بضمّ لام قرائت شده است یعنی گمراه‌ترین آن عدّه سامری بود. کشف: گفته‌اند: نسبت فتنه و امتحان بحقّ از نظر سرنوشت و قضا و قدر است و گمراه کردن مربوط بسامری شده است برای اینکه تدبیر و نقشه کار از او بوده است. روح البیان: خدا بموسی گفت: میدانی چرا اینکه بر سرت آمد که مردمت را سامری گمراه کرد! گفت: نه ای خدا، گفت چون خواستی بیائی ببرادرت- هارون اطمینان کردی و مرا بخاطر نیاوردی که باو گفتی «اخلُفنِی فِی قَومِی». -قرآن-۲۲۲-۲۴۶ «فَأَخلَفتُم مَوعِدِی» ۸۶ أبو الفتوح: یعنی از آن وعده تخلّف کردند که با موسی قرار داده بودند که بدستور موسی و پیمان با او استوار بمانند تا او برگردد. -قرآن-۱-۲۵ «ما أَخلَفنا مَوعِدَکَ بِمَلکِنا» ۸۷ أبو الفتوح: یعنی بقدرت و طاقت خود تخلّف وعده‌ی تو نکردیم و کلمه‌ی «بِمَلکِنا» را با ضمّ و صدای جلو میم و هم فتح و صدای بالا- و هم کسر و صدای زیر میم قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۱۱۸-۱۲۹ تأویلات کاشانی: آزمایش بنی اسرائیل بوسیله‌ی سامری از آن روی بود که نمودار و جدا شوند آنهائی که آماده‌ی برای تجرید هستند و میتوانند خود را از همه [صفحه ۱۲۳] دلبستگیها خالی و دور کنند برای وصول بکمالات معنوی، و نیز نمودار شوند آنها که ناتوانند و فرو رفته‌اند در خاصیّتهای مادّی که فقط با حواسّ ظاهر ادراک میشود و بآنچه دور از مادّی است و معقول است سر و کاری ندارند و آماده‌ی فهم آن چیز ها نیستند، و از همین جهت بود که آنها خود گفتند «ما أَخلَفنا مَوعِدَکَ بِمَلکِنا». -قرآن-۳۲۲-۳۵۶ «وَ لکِنّا حُمِّلنا أَوزاراً مِن زِینَةِ القَومِ» ۸۷ طبری: چون بموسی امر شد بنی- اسرائیل را ببرد بآنها فرمان داد که از کالاها و اسباب آرایش مردم فرعون بعاریه بگیرند و اینکه است مقصود از اینکه جمله‌ها که آنها بجواب گفتند. و عموم قاریهای مدینه و بعضی از مردم مکّه با ضمّ حاء و تشدید و کسر میم خوانده‌اند یعنی ما وادار باین کار شدیم چون تو فرمان کرده بودی، و قاریهای کوفه و بصره و بعض مردم مکّه بفتح و صدای بالای حاء و میم خوانده‌اند یعنی ما برداشتیم آنها را. -قرآن-۱-۵۲ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی گناهانی بر گردنمان بار شد از زینتهای آن مردم، چون برای آرایش عید بعاریه گرفته بودند و آنگاه که خواستند از مصر فرار کنند ترسیدند که اگر بصاحبانش برگردانند آنها از فرارشان خبردار شوند از اینکه جهت با خود بردند و در نتیجه مرتکب گناه خیانت در امانت شدند. «فَقَذَفناها فَکَذلِکَ أَلقَی السّامِرِیُّ» ۸۷ طبری: قتاده گفته است: خداوند برای موسی سی شب معیّن کرد و آنگاه ده شب بر آن افزود و چون موسی دیر کرد و برنگشت سامری بمردم گفت: دیر کردن موسی برای اینکه زینتهای فرعونیان است که در دست شما است آنها جملگی را فراهم کردند و بسامری دادند. سدّی گفته است: در غیبت موسی هارون بآنها گفت: اینکه زیورها غنیمت است و جایز نیست تصرّف کنید، آنها را در گودالی دفن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کنید چون موسی آمد اگر اجازه داد بردارید و گر نه وظیفه‌ی خود را انجام داده‌اید. -قرآن-۱-۴۷ کشف نوشته: مفسّران گفتند: موسی که بمیعاد حقّ تعالی رفت با ایشان وعده کرده بود که بچهل روز بازگردد سامری روز و شب هر دو می‌شمرد، چون بیست روز گذشته بود گفت: وعده بسر آمد و چهل گذشت بیست روز و بیست [صفحه ۱۲۴] شب امّا موسی وعده خلاف کرد و نیامد از آنکه شما پیرایه‌ی حرام دارید از قبطیان بعاریت سته، ایشان گفتند: اکنون چه تدبیر است و رأی تو در آن چی است! گفت آتشی سازیم و همه در آتش افکنیم، سامری حفره‌ای بکند و آتش برافروخت، و آنچه داشت از پیرایه در آتش افکند و بنو اسرائیل آنچه داشتند همه در آتش افکندند. اینکه است که ربّ العالمین از ایشان حکایت کرد «فَقَذَفناها فَکَذلِکَ أَلقَی السّامِرِیُّ». -قرآن-۲۳۷-۲۸۳ [«عِجلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ» ۸۸ أبو الفتوح: مجاهد گفت: سامری آن گوساله چنان ساخته بود که درون گلوی آن چنان بود که چون بادی در زیر آن دمیدی از گلوی او آواز گاو بیرون آمدی چنانکه آواز «نی» و مزمار]. -قرآن-۳-۳۲ «فَقالُوا هذا إِلهُکُم وَ إِلهُ مُوسی فَنَسِیَ» ۸۹ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- إبن عبّاس و قتاده و مجاهد و سدّی و ضحّاک گفته‌اند: یعنی مردم گفتند: اینکه گوساله خدای موسی است و سامری فراموش کرده است اینکه مطلب را، ۲- یعنی گفتند: موسی اینکه را گم کرده است و رفته است دنبالش می‌گردد. -قرآن-۱-۵۲ موسی خطا کرده است و اینکه خدای خود را نشناخته و براه دیگر رفته است، ۴- از إبن عبّاس نقل است که جمله در «هذا إِلهُکُم وَ إِلهُ مُوسی» تمام میشود که سخن آن مردم است و جمله‌ی «فنسی» آغاز مطلب است یعنی خدا میفرماید که سامری دست برداشت و فراموش کرد دین و آئین خود را که موسی آورده بود و گوساله پرستی را رواج داد. ۵- سامری فراموش کرد که گوساله پدیده‌ی تازه‌ای است، و قابل پرستش نیست، ۶- یعنی سامری منافق شد و دین خود را کنار گذاشت«۱۸». -قرآن-۱۳۹-۱۷۱-پاورقی-۵۳۱-۵۳۳ -قرآن-۸۸۵-۹۱۵-قرآن-۱۰۴۹-۱۱۰۰ [صفحه ۱۲۵] «قالَ لَهُم هارُونُ مِن قَبلُ» ۹۰ طبری: یعنی پیش از بازگشت موسی، هارون بگوساله پرستان گفته بود اینکه مطلب را «یا قَومِ إِنَّما»- تا آخر. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۱۳۴-۱۵۳ [ابو الفتوح: هارون قبلا بقوم گفت که اینکه جهالت را مکنید که اینکه فتنه و امتحانی است که میشوید، و خدای شما رحمن است که روزی دهنده است و از من پیروی کنید]. «لا تَأخُذ بِلِحیَتِی وَ لا بِرَأسِی» ۹۴ طبری: چون از کلام اینکه مطلب فهمیده میشود که موسی سر و ریش هارون را گرفت و بسوی خود کشید، در آیه حذف شده است و سخن هارون نقل شده است. -قرآن-۱-۴۰ «قالَ بَصُرتُ بِما لَم یَبصُرُوا بِهِ» ۹۶ فخر: با کسر و صدای زیر صاد نیز قرائت شده است و حمزه و کسائی «تبصروا» با تاء بصیغه‌ی خطاب خوانده‌اند یعنی من چیزی دیدم که شما ندیدید، و دیگران با یاء بلفظ غایب خوانده‌اند یعنی مردم ندیدند آنچه من دیدم. و بعضی «بصر» بمعنی «علم» گفته‌اند و چنین معنی کرده‌اند: من چیزی دانستم که دیگران ندانستند. -قرآن-۱-۴۳ تأویلات: یعنی از خوّاص علوم ریاضی و طبیعی که وسیله‌ی طلسم و نیرنگ است چیزی دیدم که دیگران ندیدند. «فَقَبَضتُ قَبضَةً مِن أَثَرِ الرَّسُولِ» ۹۶ فخر: حسن بصری خوانده است: -قرآن-۱-۴۵ «قبضة» یعنی خاک در مشت شده، و هر دو را با صاد بی‌نقطه خوانده‌اند [صفحه ۱۲۶] بمعنی با سر انگشت گرفتن، و از إبن مسعود نقل است که میخوانده است «من اثر فرس الرّسول» و عموم مفسّرین گفته‌اند: مقصود اینکه است که از خاک ردّ پای اسب جبرئیل برداشت و مقصود از رسول جبرئیل است، و از علیّ علیه السّلام نقل است که چون جبرئیل آمد موسی را بطور ببرد از میان آن مردم فقط سامری او را دید و شناخت، و آنهائی که جمله‌ی «بصرت» بمعنی «علمت» گفته‌اند با اینکه جمله درست میشود یعنی دانستم که ردّ پای اسب جبرئیل خاصیّت حیاتی است که دیگران نفهمیدند و من یک مشت از آن خاک برداشتم. ابو مسلم اصفهانی گفته است: در قرآن تصریح باین معنی که مفسّرین گفته‌اند نیست، و وجه دیگری در اینکه جمله متصوّر است که مقصود از رسول موسی است و مقصود از اثر، رسم و روش او است که دستور داده است و معنی جمله‌ها اینکه طور میشود که چون موسی بسامری اعتراض کرد که «فَما خَطبُکَ یا سامِرِیُّ» اینکه چه کار است ای سامری! او بجواب گفت: من آن چیزی فهمیدم که دیگران نفهمیدند و حقّ را از باطل تمیز ندادند، اینکه بود که من قسمتی از اثر و روش و سنّت رسول را که موسی است گرفتم و دور انداختم. -قرآن-۲۸۰-۳۰۹ «وَ کَذلِکَ سَوَّلَت لِی نَفسِی» ۹۶

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کشف: یعنی چون دیدم مردم مایل ببت‌پرستی هستند و بتو میگویند: «اجعَل لَنا إلهاً کَما لَهُم آلِهَةٌ» یعنی ای موسی همین طور که بت‌پرستان خداهائی دارند برای ما نیز خدائی درست کن نفسم مرا بر اینکه واداشت که برای‌شان خدائی از گوساله بسازم. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۱۰۹-۱۴۹ «لَکَ فِی الحَیاةِ أن تَقُولَ لا مِساسَ» ۹۷ نیشابوری: ۱۹- یعنی حرام است بر تو تماسّ با مردم، ۲- ممنوع شدن مردم و اخراج او از میان بنی اسرائیل«۱۹»، ۳- ابو مسلم گفته است: یعنی بهره‌ی زندگی تو محرومیّت تماسّ با زن است و قطع نسل«۲۰». -قرآن-۱-۴۷-پاورقی-۱۷۵-۱۷۷-پاورقی-۲۷۶-۲۷۸ [صفحه ۱۲۷] «لَکَ مَوعِداً لَن تُخلَفَهُ» ۹۷ مجمع «تخلف» را با تاء و کسر لام و فتح لام، و «نخلف» با نون و کسر لام خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۳ «لَنُحَرِّقَنَّهُ» فخر: قرائت عامّه با ضمّ و صدای جلو نون و تشدید راء است، یعنی میسوزانیم آنرا، و ابو جعفر بفتح نون و ضمّ راء بدون تشدید خوانده است، یعنی با سوهان میسائیم آنرا و نرمش میکنیم. -قرآن-۱-۲۰ «یَومَ یُنفَخُ فِی الصُّورِ» ۱۰۲ فخر: ۱- یعنی آن روز بشاخی میدمند تا بآوازش مردم را بمحشر حاضر کنند، ۲- با فتح و صدای بالای و او قرائت شده است که جمع صورت باشد یعنی روزی که بصورتها روح دمیده میشود، و زنده میشوند و معنی اوّل مناسب آیت دیگر است که گفته شده است «فَإذا نُقِرَ فِی النّاقُورِ» یعنی آنگاه که در بوق میدمند، چون خداوند کارهای عالم دیگر را بمانند آنچه- مردم در دنیا می‌بینند بآنها معرّفی میکند جنبش محشر مردم را مانند جنبش برای سفر و قشون که با بوق تحریک میکنند همانندکرده است که آنجا هم مثل اینجا با بوق شما را فراهم میکنند. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۳۱۷-۳۴۸ [صفحه ۱۲۸] «زرقا» کشف یعنی سبزی چشم که زشتترین صفات چشم است و عرب آر شوم میداند. بعضی گفته‌اند: یعنی از تشنگی چشمها سبز میشود. [أبو الفتوح: اینکه علامت دوزخیان باشد و گفتند بزرقه چشم کوری خواست، و قول اوّل ظاهر است چون در خبر است که اهل دوزخ سیاه روی و سبز چشم باشند و اینکه به را زشتی خلق گفت که روی ایشان زشت باشد. تَخافَتُونَ بَینَهُم إن لَبِثتُم إلّا عَشراً» ۲۱۰۲ با یکدیگر بسرّ و آواز نرم گویند چون جرأت بلند گفتن ندارند از هول آنروز گویند مقام نکردید مگر ده روز، برای آن «عشرا» گفت و «عشرة» نگفت که لیالی خواست زیرا عرب حساب بر ماه کنند و ماه بشب برآید، «أَمثَلُهُم طَرِیقَةً إن لَبِثتُم إلّا یَوماً» آنانکه روش بهتری داشتند گفتند شما پیش از یکروز درنگ نکردید، و از آیه چنان پیداست که قول اینکه دسته درست تر باشد].«۲۱»۱» -قرآن-۱-۵۵-قرآن-۲۸۱-۳۳۲-پاورقی-۴۷۱-۴۷۳ «لا عِوَجَ لَهُ» ۱۰۸ مجمع: ابو مسلم گفته است یعنی کجی و انحراف برا آن صدا و دعوت نیست که از کسی بگذرد و رهایش کند و آوازش نکند برای محشر جبّائی گفته است: یعنی کجی برای مردم نیست که بتوانند از پیروی آن صد منحرف شوند و بدنبال آن بمحشر نروند. -قرآن-۱-۱۹ «لا تَنفَعُ الشَّفاعَةُ إلّا مَن أذِنَ لَهُ الرَّحمنُ وَ رَضِیَ» ۱۰۹ تأویلات: یعنی برای شفاعت دو شرط است اوّل اذن یعنی قدرت لیاقت آنکه شفیع میشود. دوّم آمادگی آنکه برایش شفاعت میشود در اینکه شفاعتش کنند. -قرآن-۱-۷۳ مجمع: یعنی آنکه از طرف خدا مجاز باشد و سخنش در پیشگاه حق پسندیده باشد مثل انبیاء و اولیاء. «وَ عَنَتِ الوُجُوهُ» ۱۱۱ مجمع: یعنی صورتها در آنروز خوار است، و تخصیص صورت برای اینکه است که آثار فروتنی و ذلّت در صورت بیشتر نمایان است، و -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۱۲۹] بعضی گفته‌اند: مقصود از وجوه اعیان و رؤسا هستند، یعنی آنها هم در آن روز از همه چیز دست کشیده و رو بسوی حقّ هستند و بیچاره. «فَلا یَخافُ ظُلماً» مجمع: إبن کثیر «یخف» با سقوط الف و جزم آخر خوانده است یعنی نباید بترسد. -قرآن-۱-۲۲ «وَ کَذلِکَ أنزَلناهُ» ۱۱۳ مجمع: یعنی همان طور که قصّه پیشینیان برایت گفتیم قرآن برایت فرستادیم. -قرآن-۱-۲۶ کشف: یعنی همانطور که بموسی تورات دادیم برای تو قرآن فرود آوردیم. «لا تَعجَل بِالقُرآنِ مِن قَبلِ أن یُقضی إلَیکَ» ۱۱۴ طبری: یعنی پیش از آنکه آنچه نازل میشود تمام شود مخوان و برای مردم مگو، یا پیش از آنکه بیان و روشن شود برای تو بر دیگری مخوان. -قرآن-۱-۵۸ اسباب النزول سیوطی: سدّی گفته است: چون آیتی بر پیغمبر علیه السّلام نازل میشد بر خود رنج میداد در حفظ آن که مبادا هنوز بخاطر نسپرده جبرئیل برود و یا وحی تمام شود، باین آیه باو دستور داده شد که ناراحت نباش. مجمع: یعقوب «نقضی وحیه» خوانده است که فعل متکلّم است و معلوم و اسم بعد مفعول آن و منصوب یعنی بر گذار کنیم وحی آنرا، و قرائت دیگر بفعل غایب مجهول است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و اسم نـایب فاعـل و مرفوع یعنی وحی آن برگـذار شود و بـآخر برسـد. و معنی سوّمی برای اینکه جمله است: یعنی تعجیـل مکن در خواهش نزول قرآن که ما بموجب مصلحت نازل میکنیم. «وَ قُل رَبِّ زِدنِی عِلماً» ۱۱۴ یعنی بر حفظ و نگهداریم بیفزا که آنچه بمن وحی میشود فراموش نکنم، ۲- بر علم من بقرآن و معـانی آن بیفزا ۳- معلومات من را زیاد کن، و نقل است که عبد اللّه مسعود در دنبال اینکه آیه میگفت «ربّ زدنی ایمانا و یقینا». -قرآن-۱-۳۲ و هم او نوشته: فرق است میان مصطفی و موسای کلیم، موسی چون دعوی علم کرد، ربّ العزّه حوالت او بر خضـر کرد و بدبیرسـتان خضـر فرسـتاد تـا میگفت «هَل أَتَّبِعُکَ -قرآن-۱۶۱-۱۸۱ [صفحه ۱۳۰] عَلی أن تُعَلِّمَنِ» و مصـطفی را حوالت بر خود کرد گفت «قُل رَبِّ زِدنِی عِلماً». -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۶۹-۹۷ مجمع: عایشه نقل کرده است که پیغمبر فرمـود آن روزی که بر علم من افزوده نشـود که من را بحقّ نزدیـک کنـد خورشـید آن روز بر من فرخنـده و مبارک مباد. و معنی اینکه جمله را گفته‌انـد یعنی بر علم من بسـر گذشت پیغمبران بیفزای، و کلبی گفته است: یعنی بر قرآن بیفزای که موجب افزایش علم من است. تأویلات: یعنی چون شوقت انگیخته میشود بر فرا گرفتن علم لـدنّی از نهان- خانه‌ی جمع وحـدت در آن شـتاب مکن تا خود برسد که پیدایش علم و حکمت در دنباله‌ی پیشـرفت و ترقّی تو است بمراتب قبول و از طلب و استفاضـه خودداری مکن که فیض بینهـایت است و فزونی آن بآمـادگی است و حـال، نه بشـتاب و سؤال. فخر: در ارتباط اینکه جمله بجلو دو جهت گفته‌اند: ۱- ابو مسـلم گفته است از «یَسئَلُونَکَ عَنِ الجِبـالِ» تـا اینجـا مطلب تمـام میشود و از اینجا آغاز میشود و نتیجه چنین میشود میپرسـند کوههـا چه میشود تو در قرآن شـتاب مکن، ۲- چون سـخن از قرآن و آثـار آن بمیـان است گفته شـده است تو بآن عجله مکن چون خـدا که اینکه را بتو فرسـتاده از فراموشـی و نابودی آن جلو میگیرد. -قرآن-۸۶-۱۱۷ «وَ لَقَد عَهِدنا إِلی آدَمَ» ۱۱۵ فخر: ارتباط اینکه آیه بگذشـته: ۱- ممکن است برای انجام وعـده‌ی در آیت جلو باشـد که گفته شـده است «نَقُصُّ عَلَیکَ مِن أَنباءِ» یعنی از سرگذشت گذشتگان برایت میگوئیم، ۲- چون گفته شـده است که اقسام نوید و تهدید در قرآن هست باین آیات نقل شده است بر جذر داشتن آدم و همسرش از شیطان «عَدُوٌّ لَکَ وَ لِزَوجِکَ». -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۱۵۵-۱۸۷-قرآن-۳۷۴-۴۰۳ «فَنَسِیَ وَ لَم نَجِد لَهُ عَزماً» ۱۱۵ طبری: إبن عبّاس گفت: یعنی عهـد و پیمـان را رها کرد و مجاهـد گفت: یعنی فرمان خـدای خود را رها کرد، و قتاده گفته است: عزم یعنی صبر نـداشت. عطیّه گفته است: یعنی آنچه امرش کردیم نگهبانی آنرا نداشت، إبن زید گفته است: یعنی عزم نگهـداری و چنگ زدن باوامر حقّ نـداشت، بروایت دیگر إبن عبّاس گفته است: یعنی قرار نـدادیم برای او عزم -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۱۳۱] و تصـمیم. مجمع: إبن زیـد و جمـاعتی گفته‌انـد: یعنی فراموش کرد ولی آهنـگ گنـاه نـداشت چون خطا کرد و بعمد کاری نکرد. در مورد فراموشی چند قول است: ۱- یعنی فراموش کرد آن تهدید را که باو گفته بودند اگر بخوری از بهشت بیرونت میکنند، ۲- فراموش کرده بود که شـیطان را دشـمن معرّفی کردنـد باین آیه «إِنَّ هـذا عَدُوٌّ لَکَ»، ۳- فراموش کرد که برای رعـایت وظیفه‌ی خود اسـتدلال کنـد، و آنرا تشـخیص دهد چون گمان کرد از فرد معیّن نهی شده است در صورتی که از جنس و عموم آن مادّه نهی شـده بود. -قرآن-۱۷۵-۲۰۱ أبو الفتوح: بنزدیک بیشتر مفسّران آنسـتکه اینکه فراموشـی بمعنی ترک است چنانکه گفت: «نَسُوا اللّهَ فَنَسِیَهُم» یعنی طـاعت خـدا را ترک کردنـد و خـدای هم ثواب ایشان را. -قرآن-۹۶-۱۲۵ کشـف: نهی یـا تنزیهی است یا تحریمی، و معنی جمله اینکه است که عهـد مـا و نهی از خوردن تحریمی بود ولی آدم فراموش کرد و پنـداشت که تنزیهی است، و إبن کیسـان گفته است یعنی اصـرار بـبرگشت بگنـاه دوبـاره نـداشت. و هم کشـف نوشـته: آری کـاری است رفته و حکمی در ازل پرداخته هنـوز آدم زلّت نیـاورده که خیـاط لطـف صـدره‌ی تـوبه‌ی او دوخته هنوز ابلیس قـدم در معصـیت ننهـاده بود که پیلور قهر، معجون زهر لعنت وی آمیخته، پیری را پرسـیدند از پیران طریقت که آدم صـفی بـا آنهمه دولت و رتبت منزلت و قربت که او را بود نزدیـک حقّ جـلّ جلالـه، نـداء «وَ عَصـی آدَمُ» بر وی زدن چه حکمت داشت! پیر بزبـان حکمت بر ذوق معرفت جواب داد که تخم محبّت در زمین دل آدم افکندنـد و از کـاریز دیـدگان، آب حسـرت برو گشادنـد آفتـاب «وَ أَشرَقَتِ الأَرضُ بِنُورِ رَبِّها» بر آن تافت طینتی خوش بود قابـل تخم در و آمـد، شـجره‌ی محبّت بررست، هوای «فنسـی» آنرا در صـحرای بهشت بپرورد آفتاب «وَ لَم نَجِد لَهُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عَزماً» آنرا خشک کرد پس بداس «ثُمَّ اجتَباهُ رَبُّه» بدرود، آنگه بباد «فَتابَ عَلَیهِ وَ هَدی» پاک کرد آنگه خواست که -قرآن-۳۷۲-۳۸۹-قرآن-۵۶۰-۶۰۰-قرآن-۷۳۲-۷۶۰-قرآن-۷۸۶-۸۱۳-قرآن-۸۳۲-۸۵۹ [صفحه ۱۳۲] آنرا بآتش پخته گرداند تنوری از سیاست «وَ عَصی آدَمُ» بتافت و آن قوت عشق در آن پخته کرد هنوز طعم آن طعام بمذاق آدم نرسیده بود که زبان نیاز برگشاد گفت: «رَبَّنا ظَلَمنا أَنفُسَنا». و گفته‌اند که آدم را دو وجود بود: وجود اوّل دنیا را بود نه بهشت. وجود دوّم بهشت را، فرمان آمد که ای آدم از بهشت بیرون شو بدنیا رو و تاج و کلاه و کمر در راه عشق در باز و با درد و محنت بساز آنگه تو را بدین وطن عزیز و مستقرّ بقا باز رسانیم با صد هزار خلعت لطف و انواع کرامت علی رءوس- الاشهاد فردا آدم را بینی با ذریّت خود که در بهشت میرود و ملائکه‌ی ملکوت به- تعجّب مینگرند و میگویند اینکه مرد فرد است که بی‌نوا و بی‌برگ از فردوس رخت برداشت، ای آدم بیرون آوردن تو از بهشت پرده‌ی کارها و سرّ رازها است. -قرآن-۴۴-۶۱-قرآن-۱۸۳-۲۱۰ «فَلا یُخرِجَنَّکُما مِنَ الجَنَّةِ فَتَشقی» ۱۱۷ طبری یعنی از بهشت بیرون‌تان نکند که زندگی تو با رنج و کار و کاسبی خواهد بود، و سعید جبیر گفت: بآدم گاوی قرمز دادند که با او شیار میکرد و عرق از پیشانی خود پاک مینمود. و همین است معنی اینکه جمله «فَلا یُخرِجَنَّکُما-» تا آخر. -قرآن-۱-۴۷-قرآن-۲۸۶-۳۱۰ فخر: معنی «فتشقی» از جمله‌های بعد «لا تجوع، لا تعری، لا تظمأ» فهمیده میشود، چون تا در بهشت است با اینکه خوشیها برگذار میکند، پس اگر از آنجا بیرون شد اینکه خوشیها را نخواهد داشت و معنی شقاوت نمودار میشود. «أَنَّکَ لا تَظمَؤُا» ۱۱۹ مجمع همزه‌ی انّک با صدای بالا و صدای زیر هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۳ «مِن وَرَقِ الجَنَّةِ» أبو الفتوح نوشته: گفتند: «ورق» برگ انجیر بود. -قرآن-۱-۲۵ «وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ فَغَوی» ۱۲۱ مجمع: یعنی بامر استحبابی و فرمان غیر الزامی کار نکرد از سود آن محروم شد، و ممکن است معنی «غوی» اینکه باشد که آنچه انتظار داشت از خوردن درخت ممنوع استفاده کند که بهشت جاودان باشد محروم و ناامید شد. -قرآن-۱-۳۵ کشف: یعنی آنچه کار او نبود انجام داد. و گفته‌اند: یعنی بخطا رفت، و [صفحه ۱۳۳] بمقصود نرسید. إبن اعرابی گفته است: یعنی: زندگی بر خود تباه کرد و از عزّت و راحت، برنج و ذلّت گرفتار شد. إبن قتیبه گفته است: گناه آدم در دنباله‌ی اعتقاد صحیح و ثابت نبوده است و نمیتوان گفت: آدم گمراه است و گناهکار. فخر: اینکه حوادث پیش از پیغمبری آدم بوده است و زیانی بمقام نبوّت او ندارد بعلاوه که توبه کرد و بعد از توبه او را گمراه و نافرمان نمیتوان نامید. عیون اخبار الرّضا باب ۱۴: أبا صلت هروی گفت: چون مأمون دانشمندان مذاهب را دعوت کرد و با حضرت رضا [ع] بحث کردند و محکوم شدند، علیّ بن جهم گفت: شما معتقد هستید که پیغمبران را خطا نباشد! فرمود: بلی. عرض کرد: اینکه آیه «وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ» چه معنی دارد! فرمود: خدا آدم را برای زمین آفرید تا خلیفه و نماینده‌ی او باشد نه برای بهشت ولی معصیت او در بهشت بود نه در زمین و پیغمبر باید در زمین معصوم باشد تا دستورهای خداوندی بدرستی ابلاغ شود و چون بزمین آمد از خطا محفوظ شد چنانکه در قرآن است: «إِنَّ اللّهَ اصطَفی آدَمَ وَ نُوحاً-» الخ. -قرآن-۲۵۲-۲۷۸-قرآن-۵۸۴-۶۲۸ «فَتابَ عَلَیهِ وَ هَدی» ۱۲۲ أبو الفتوح: یعنی توبه‌ی او را پذیرفت و راهنمائیش کرد و اینکه توبه‌ی آدم خود عبادتی است که موجب ثوابست نه پشیمانی از گناه و اسقاط عقاب، و توبه‌ی پیغمبران خضوع و خشوع است و روی برگرداندن از هر چیز بسوی خدا برای تحصیل ثواب. -قرآن-۱-۲۸ کشف: یعنی از او در گذشت و راه توبه باو نمود تا گفت «رَبَّنا ظَلَمنا». -قرآن-۶۷-۸۴ فخر: یعنی دوباره مورد توجّه حقّ شد و بخشیده شد و راهنمائی شد تا توبه کرد و قبول شد. «قالَ اهبِطا مِنها جَمِیعاً بَعضُکُم» فخر: اوّل روی سخن با آدم و حوّاء است و چون وسیله‌ی پیدایش مردم هستند که دشمن یکدگر میشوند پس بجای -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۱۳۴] بشر فرض شده و بلفظ جمع خطاب شده است. «مَن أَعرَضَ عَن ذِکرِی فَإِنَّ لَهُ مَعِیشَةً ضَنکاً» ۱۲۴ طبری: یعنی در منزل و مکان و زندگی در سختی است. -قرآن-۱-۶۱ مجمع: مجاهد و قتاده و جبّائی گفته‌اند: یعنی روزی بر او تنگ باشد و اگر گشایشی برایش فراهم شود او خود بر خود تنگ میگیرد و از حرص جمع مال همیشه در تنگنای زندگی است. إبن مسعود و سعید بن جبیر گفته‌اند: یعنی در عذاب و فشار قبر گرفتار خواهد بود. إبن عبّاس گفته است: یعنی زندگی او تیره است که آنچه ببخشد و امید برگشت نداشته باشد خاطرش آسوده نیست. عکرمه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ضحّاک گفته‌اند: یعنی زندگی او از مال حرام خواهد بود که عاقبت آن گرفتاری بعالم دیگر است. ابو مسلم گفته است: گرفتار کمی معاش و تیرگی آن میباشد و یا گرفتار ناراحتی و آشوب کار زندگی خواهد بود. فخر: از علیّ علیه السّلام نقل شده است که پیغمبر [ص] فرمود: سزای معصیت و گناه سه چیز است: ۱- زندگی بتنگی و ناراحتی برگذار میشود ۲- در سختی و گرفتاری با مشکلات بیشتر رو برو میشود و راه گشایش کار پیدا نمیشود!. ۳- وسیله‌ی روزی و راه کاسبی از طرق حرام و کارهای نامشروع است. «وَ نَحشُرُهُ یَومَ القِیامَةِ أَعمی» ۱۲۴ فخر: جبّائی گفته است: یعنی در آن روز طوری سرگردان است که هیچ راهی برای خود پیدا نمیکند و مانند کورها بجای خود میایستد و نمیداند چه بکند. -قرآن-۱-۴۱ «کَذلِکَ أَتَتکَ آیاتُنا-» تا آخر فخر: آن ارواح بشری که از ارتباط با معنویات خود را دور داشته‌اند و بحقایق روحانی و آفرینش توجّه نکرده‌اند، پس از مرگ راه بجائی نمیبرند چون چیزی نمیشناسند و رابطه‌ای ندارند، از اینکه جهت در اینکه آیه بجواب سؤال او که میپرسد چرا کور محشور شده‌ام! گفته شده است چون در آن عالم رابطه نداشتی اکنون هم رابطه نداری. -قرآن-۱-۳۱ «یَمشُونَ فِی مَساکِنِهِم» ۱۲۸ طبری: قتاده گفت: مقصود از «یمشون» -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۱۳۵] اعراب هستند که بشام بتجارت میرفتند و مقصود از «مَساکِنِهِم» سرزمین عاد و ثمود است که در راه تجارت اعراب بود و از آن گذر میکردند و متوجّه میشدند که آن ملّتها چه بر سرشان گذشت و چگونه نابود شدند. -قرآن-۵۴-۶۸ «لَکانَ لِزاماً وَ أَجَلٌ مُسَمًّی» ۱۲۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از «أَجَلٌ مُسَمًّی» روز مرگ است و قیامت هم گفته‌اند: و در اینکه جمله کلمات جلو و دنبال آورده شده است و معنی اینکه است: اگر سرنوشت خداوندی نبود که مدّتی زنده بمانند و در آخرت گرفتار شوند البتّه آن کشتار که در جنگ بدر برای یک عدّه بود، برای همه‌ی کافران در هر موقع لازم و اجباری میشد. -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۷۸-۹۷ «وَ سَبِّح بِحَمدِ رَبِّکَ» ۱۳۰ مجمع: اینکه آیه بعقیده‌ی قتاده و جبّائی برای تعیین اوقات نماز است و «أَطرافَ النَّهارِ» مقصود نماز ظهر است چون وقت آن از اوّل زوال است و چون ظهر و زوال کناره‌ی نصفه‌ی اوّل است که از صبح تا ظهر باشد و هم کناره‌ی نصفه‌ی دوّم است که از زوال تا غروب باشد اطراف النّهار گفته شده است، ولی آنکه گفته است مقصود از «و سبّح» نماز معیّن نیست و مقصود تسبیح بطور کلّی است، اینکه جمله‌ها را برای تعمیم دانسته است که همیشه اوقات متوجّه بحمد و تسبیح باشند. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۱۱۷-۱۳۷ «لَعَلَّکَ تَرضی» ۱۳۰ مجمع: با ضمّ تاء و فتح آن خوانده‌اند و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۲۰ «وَ لا تَمُدَّنَّ عَینَیکَ» ۱۳۱ طبری: ابو رافع گفته است: برای پیغمبر مهمان رسید من را نزدیک نفر از یهود مدینه فرستاد که چیزی بقرض بگیرم او گفت: تا گروگان نباشد ندهم، پیغمبر ناراحت شد و فرمود زره من را ببر و گرو بده، اینکه آیه نازل شد و هم اینکه آیه «وَ لَقَد آتَیناکَ سَبعاً مِنَ المَثانِی-» تا آخر. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۲۹۹-۳۴۶ کشف نوشته: چه داری مهر بی‌مهری کزو بی‌جان شد اسکندر || چه بازی عشق با یاری کزو بی‌ملک شد دارا! [صفحه ۱۳۶] لقمان سرخسی را وقتی موی دراز گشته بود بر خاطر او بگذشت که کاشکی در می‌بودی که بگرمابه شدی و موی باز کردی هنوز اینکه در خاطر تمام در نیاورده بود که یک صحرا همه زر دید، لقمان دیده فراز کرد و با خود گفت: گر من سخنی بگفتم اندر مستی|| اشتر بقطار ما چرا دربستی «زَهرَةَ الحَیاةِ الدُّنیا» ۱۳۱ مجمع: «زهرة» با فتح هاء و سکون آن هر دو قرائت شده است، و در خبر است که چون عروة بن زبیر نزد سلطانی زیبائیها و دلخوشیها را میدید بدرون خانه‌ی خود میشد و اینکه آیه را از اوّل قرائت میکرد: - قرآن-۱-۲۸ «لا تَمُدَّنَّ-» تا آخر آنگاه میگفت ای مردم مواظب نماز باشید که خدا شما را بیامرزد. -قرآن-۱-۲۰ أبو الفتوح: نوشته است: و اینکه معنی شاعر بپارسی گفته و نیکو گفته: زمانه پندی آزاد وار داد مرا || زمانه را چو نکو بنگری همه پندست زبان ببند مرا گفت و چشم دل بگشای || کرا، زبان نه ببندست پای در بندست بدانکسی که فزون از تو آرزو چکنی || بدان نگر که بحال تو آرزومندست [ابو رافع گفت: سبب نزول آیه آن بود که رسول صلّی اللّه علیه و آله مرا نزد جهودی فرستاد و از او قرض خواست جهود گفت: من جز برهن قرض ندهم. رسول را علیه السّلام سخت آمد خدای تعالی برای تسلّی او اینکه آیه فرستاد «لِنَفتِنَهُم فِیهِ» تا ایشان را در آن امتحان و اختبار کنیم]. -قرآن-۲۶۱-۲۸۳ «وَ أمُر أَهلَکَ بِالصَّلاةِ» ۱۳۲ ابو سعید خدری گفته است: پس از نزول

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه آیه مدّت نه ماه پیغمبر [ص] هنگام هر نماز بدر خانه‌ی فاطمه و علیّ علیهما السّلام میرفت و می- فرمود: خدا شما را بیامرزد آماده‌ی نماز باشید که خداوند میخواهد شما خانواده‌ی. -قرآن-۱-۳۱ پیغمبر را از هر پلیدی پاک بدارد و همیشه پاکیزه‌تان نگاه دارد. و حضرت امام باقر علیه السّلام فرمود: برای اینکه مردم بدانند: خانواده‌ی پیغمبر [ص] امتیازی از دیگران دارند یک نوبت با همه‌ی مردم مأمور بنماز شدند و یک نوبت جدا و به عنوان خودشان اینکه دستور رسید. [صفحه ۱۳۷] «أَ وَ لَم تَأتِهِم بَيِّنَةُ ما فِي الصُّحُفِ الأُولى» ۱۳۳ مجمع: «یأتهم» با یاء و تاء هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۶۱ فخر: سه معنی در اینکه آیه متصوّر است: ۱- در جواب آنها که مانند گذشتگان علامت و نشانه بر راستی سخن پیغمبر خواسته‌اند، گفته شده است: که مگر در قرآن همان اخبار گذشتگان گفته نشده است، پس چون اینکه کتاب با آن صحف گذشته مطابق است از پیغمبری که درس نخوانده است معجزه است پس همین قرآن نشانه‌ی راستی است، ۲- یکی از آنچه در صحف و کتب گذشته بوده است بشارت بآمدن پیغمبر است و چون گفته‌ی آن کتب و وعده‌ی آنها آمدن پیغمبر است که آشکارا آمده است پس چه انتظاری دارند! ۳- طبری و قفّال گفته- اند: یعنی مگر در کتب گذشتگان ندیده‌اند که آنها مطالبه‌ی نشانه کردند و نشانه رسید و نپذیرفتند و نابودشان کردیم، پس اینها چگونه آیه و نشانه میخواهند که بسرنوشت آنها گرفتار شوند!. سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۸۳ «وَ ما أَعجَلَكَ عَن قَومِكَ» و دنباله‌ی آن با آنچه در تورات نقل شده است تفاوت دارد، و شاید مقصود از اینکه آیات و نقل آن سرگذشت باین صورت برای فهماندن بیهود آن روز است که دین شما و اخبار و حوادث آن که از چندین قرن آنرا به ارث برده‌اید و میگوئید از همان دوران، نوشته‌اند و بیادگار گذاشته‌اند، اکنون بیندیشید و تصدیق کنید که مطلب درست اینکه است که ما میگوئیم نه آنچه شما وسیله‌ی اغفال قرار داده‌اید و به اسم تورات موسی بمردم مینمائید، و نیز در تورات قضیّه‌ی گوساله ساختن از طلا را بهارون نسبت میدهد، در سفر خروج باب سی و دوّم مینویسد: چون دید موسی بموقع معیّن از کوه پائین نیامد از هارون خواستند که برای‌شان خدائی بسازد که در جلو چشمشان راه برود. هارون از گوشواره‌هاشان گوساله ساخت، تا آخر. -قرآن-۴۲-۷۴ اینکه است که میتوان احتمال داد نقل اینکه مطالب از اوّل تا بآخر برای پرده برداری از مجعولات و یا خطاهای یهود آن روز است که آنچه میان شما مشهور [صفحه ۱۳۸] است درست نیست، پس ما در مطالب اینکه چند آیه چیزی نمیتوانیم بفهمیم جز همینکه سخنی است میان پیغمبر [ص] و یهود آن روز با آنچه در کتابها و خاطره- های خود داشته‌اند. ۲- آیت ۱۰۹ «لا تَنفَعُ الشَّفاعَةُ-» تا آخر» صریح است در اینکه شفاعت قابل پیشبینی نیست و فقط مربوط است به اینکه که رحمت و رضای حقّ شامل حال کسی بشود و معلوم است که رضا و رحمت در دنباله‌ی آمادگی و لیاقت مخصوص فراهم میشود. -قرآن-۱۴-۴۲ ۳- آیت ۱۱۱ «وَ عَنَتِ الوُجُوهُ-» تا آخر» شاید اشاره باشد به اینکه که چون در اینکه عالم آدمی گرفتار نیازمندیهای زندگی است رو بهر طرفی دارد هم بجانب آنچه فناپذیر است بموجب نهاد و فطرت مادّی خود و هم سوی حقّ و بقا و ثبات بموجب استعداد نفسی و روانی و ساختمان معنوی خود، ولی در آن عالم حوائج زندگی نیست و روی بسوی حقّ و قیّوم است و بس و وسیله هم جز عمل صالح نیست و اگر ستمی با کسی بود بموجب گرفتاری و ناامیدی است، و اینکه خود توضیح آیت جلو است که شفاعت تصوّر ندارد مگر بار ظلم نباشد و عمل صالح و ایمان همراه باشد. - قرآن-۱۴-۴۰ ۴- آیت ۱۱۴ «وَ لا- تَعجَل بِالقُرآنِ-» تا آخر» نشانه‌ی بزرگی است که پیغمبر اینکه سخنان را از خود نمیسازد و ریا و تدلیس در آن نیست و فقط بالهام است و بس، و نیز ممکن است علاوه بر آنچه نقل کردیم دستور و یادآوری بآن- حضرت باشد که مختصر تحریک تو را مغرور نکند و نپنداری که وحی است و القاء قرآن تا جریان حالت وحی انجام شود و آیات در خاطره‌ات مستقرّ شود، و احتمال دیگر اینکه است که شاید آن حضرت بواسطه‌ی گفته‌ها و خواسته‌های مردم ناراحت میشد و آرزو میکرد آیتی از قرآن برسد که بتواند جواب مردم را بدهد، برای آسایش خاطر شریفش گفته شده است تو پیش از موقع شتاب مکن و چنین توقّعی مدار که آنچه لازم است بموقع میرسد. -قرآن-۱۴-۴۴ ۵- آیت ۱۱۵ «عَهِدنا إِلى آدَمَ-» الی آخر» شاید اشاره باین مطلب هم -قرآن-۱۴-۳۹ [صفحه ۱۳۹] باشد که پدر بشر فراموشکار و بی‌تصمیم بود و اینکه خاصیّت نهادی بشری است، و در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فطرت او نهاده شده است و ممکن است معنی «لم نجد» از سوی خداوند «لم نوجد» باشد، یعنی در او ایجاد عزم نکردیم و بقیّه‌ی اینکه آیات تا آخر ۱۲۳ «فَلا یَضِلُّ وَ لا یَشقی» اگرچه در سوره‌ی بقره مفصّل نوشته‌ایم اینجا هم میگوئیم: -قرآن-۲۶۶-۲۹۴ سجده‌ی ملائکه و سکنای بهشت و آسایش همیشگی که گرسنگی و تشنگی و برهنگی نداشته باشد شاید کنایه باشد از امکان آنگونه زندگی برای انسان بشرط اینکه تمرکز فکری با اراده‌ی ثابت داشته باشد تا ابلیس و وسیله‌ی یأس و ناامیدی و بدی هم باو تسلیم باشد و همه‌ی افکار و اعمال، مثبت و درست و نتیجه بخش باشد و هرگز بدی و بدخواهی و دشمنی و محرومیّت در کار و فکر مردم متصوّر نباشد و همه‌ی بشر در هر زمان و در هر جای دنیا که باشند با صلح و صدق و خیرخواهی و کومک یکدیگر باشند، و همان است مردمی. و زمانی که حکومت معصوم نمودار شود و بشر لایق باشد برای یک حکومت جهانی که حاکم آن مصون از خطا باشد، ولی چون نیروی حفظ و اراده‌ی آدمی ناقص بود، بملائکه و نیروی عاقله گفتیم به آدم سجده کنید یعنی فروتن و بفرمان او باشید، آنها پذیرفتند ولی دیگر نیروهای سرکش آدمی که نتیجه‌ی آن محرومیّت و ناسازگاری است نافرمان شد و موجب غرور و انحراف آدمی شد و عورت و زشتی او که اخلاق رذیله‌اش باشد نمودار شد، و بهمین مناسبت گفته شده است چون اینکه نواقص در کار بود گفتیم از آن مقام و آن- جور زندگی فرود آئید که بعضی دشمن بعضی هستند، و چون از شرافت نهادی عمومی نتوانستید استفاده کنید بایستی هادی و راهنما برای شما بفرستیم و اگر پیروی او کردید گمراه و بدبخت نخواهید بود. و شاید بهمین مناسبت آیت ۱۲۴ «وَ مَن أَعرَضَ عَن ذِکرِی» اشاره بهمین مطالب باشد که نتیجه‌ی فکر و کار آدم اینکه شد که راهنما بفرستیم تا پیروان آن راه خود بیابند و خوشبخت باشند، ولی اگر باز هم آن خوی بد بجای ماند و ناسازگاری پیشه کردند البتّه زندگی در اینکه عالم بتنگی است و بعالم دیگر کوری خواهد بود. پس شاید جمله‌ی «لَهُ مَعِیشَةً ضَنکاً» -قرآن-۱۳۶۱-۱۳۹۲- قرآن-۱۷۰۲-۱۷۲۶ [صفحه ۱۴۰] در برابر «إِنَّ لَکَ أَلّا تَجُوعَ-» تا آخر باشد که حدّ اعلای بهره‌ی حیاتی آدمی بوده است و حدّ متوسّط «فَإِمّا یَأتِیَنَّکُم مِنِّی هُدیً» می‌باشد که پیروی راهنمایان کنند، و پست‌ترین درجه و محرومیّت اینکه قسمت سوّم است «مَن أَعرَضَ» که پشت بحق کردن است و گرفتاری. -قرآن-۱۲-۴۴-قرآن-۱۲۳-۱۶۲-قرآن-۲۵۶-۲۷۱ ۶- آیت ۱۳۱ «لا تَمُدَّنَّ عَینَیکَ» اگرچه جهت نزول نقل کرده‌اند ولی بقرینه‌ی جمله‌های بعد ممکن است برای آرامش خاطر پیغمبر باشد که آرزو کرده است مال و سرمایه میداشت تا مردم دنیاپرست باین وسیله مسلمان شوند و موجب تقویت دیگران باشند، اینکه است که یادآوری شده است: مال تولید ایمان نمیکند و هر که بیشتر دارد گرفتاریش بیشتر است و همانها که به روزی خدا داده ساخته‌اند و مؤمن شده‌اند بهترند و پاینده‌تر، و ما از تو دین بروزی و سرمایه نمیخواهیم چون روزی تو را هم ما میدهیم و ممکن بود بهمه روزی بدهیم که مؤمن شوند ولی آن جور دینداری بدرد نمیخورد و تو هم باندیشه‌ی آن مباش و همان کس و کار خود را که بدرستی مؤمن هستند سرپرستی کن و وادار بنماز کن که عاقبت خوب نتیجه‌ی تقوی است که آنها دارند نه آنکه بطمع مال مسلمان شود. -قرآن-۱۴-۴۰ ۷- آیت ۱۲۳ «قالُوا لَو لا یَأتِینا بِآیَةٍ» شاید بیان مطلب اینکه طور باشد که کافران معجزه خواسته‌اند در جواب آنها گفته شده: «أَ وَ لَم تَأتِهِم بَیِّنَةُ» مگر آنچه در کتب گذشته بوده است، برای اینکه مردم بطور واضح و آشکار نرسیده است که باز هم علامت و نشانه‌ی درستی سخن و معجزه میخواهند، پس اگر مرد فکر و دین و صلاح هستند همانها که تاکنون دیده‌اند و شنیده‌اند روشن و درست و نمایان اکنون در قرآن برای‌شان آورده شده است و اگر بهانه است و فرار از حق، ما برای بستن راه عذر، پیغمبران و وسائل رهبری فرستادیم که عذری نداشته باشند و آنگاه که نتیجه‌ی بدکار خود را می‌بینند نگویند چرا راه خوب بما نشان ندادند. پس از اینکه ببعد گوش بسخن اینکه کافران نباید کرد که همه گفته‌ی آنها بهانه است فقط بآنها بگو جواب شما را بآینده واگذار میکنم و چشم براه هستم تا از پرده‌ی غیب و سرنوشت ما و شما چه نمودار شود. -قرآن-۱۴-۴۶-قرآن-۱۴۵-۱۷۷ [صفحه ۱۴۱] جزء هفدهم

سوره انبیاء

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

- ۲۱- بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره الأنبياء [۲۱]: آيات ۱ تا ۳۵]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ اقتَرَبَ لِلنّاسِ حِسابُهُم وَ هُم فِي غَفلَةٍ مُعرِضُونَ [۱] ما يَأتِيهِم مِن ذِكرٍ مِن رَبِّهِم مُحدَثٍ إِلاَّ استَمَعُوهُ وَ هُم يَلعَبُونَ [۲] لاهِيَةً قُلُوبُهُم وَ أَسَرُّوا النَّجوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَل هذا إِلاّ بَشَرٌ مِثلُكُم أَ فَتَأتُونَ السِّحرَ وَ أَنتُم تُبصِرُونَ [۳] قالَ رَبِّي يَعلَمُ القَولَ فِي السَّماءِ وَ الأَرضِ وَ هُوَ السَّمِيعُ العَلِيمُ [۴] -قرآن-۱-۴۰۲ بَل قالُوا أَضغاثُ أَحلامٍ بَلِ افتَراهُ بَل هُوَ شاعِرٌ فَليَأتِنا بِآيَةٍ كَما أُرسِلَ الأَوَّلُونَ [۵] ما آمَنَت قَبلَهُم مِن قَريَةٍ أَهلَكناها أَ فَهُم يُؤمِنُونَ [۶] وَ ما أَرسَلنا قَبلَكَ إِلاّ رِجالاً نُوحِي إِلَيهِم فَسئَلُوا أَهلَ الذِّكرِ إِن كُنتُم لا تَعلَمُونَ [۷] وَ ما جَعَلناهُم جَسَداً لا يَأكُلُونَ الطَّعامَ وَ ما كانُوا خالِدِينَ [۸] ثُمَّ صَدَقناهُمُ الوَعدَ فَأَنجَيناهُم وَ مَن نَشاءُ وَ أَهلَكنَا المُسرِفِينَ [۹] -قرآن-۱-۴۶۷ لَقَد أَنزَلنا إِلَيكُم كِتاباً فِيهِ ذِكرُكُم أَ فَلا تَعقِلُونَ [۱۰] وَ كَم قَصَمنا مِن قَريَةٍ كانَت ظالِمَةً وَ أَنشَأنا بَعدَها قَوماً آخَرِينَ [۱۱] فَلَمّا أَحَسُّوا بَأسَنا إِذا هُم مِنها يَركُضُونَ [۱۲] لا تَركُضُوا وَ ارجِعُوا إِلى ما أُترِفتُم فِيهِ وَ مَساكِنِكُم لَعَلَّكُم تُسئَلُونَ [۱۳] قالُوا يا وَيلَنا إِنّا كُنّا ظالِمِينَ [۱۴] -قرآن-۱-۳۶۳ فَما زالَت تِلكَ دَعواهُم حَتّى جَعَلناهُم حَصِيداً خامِدِينَ [۱۵] وَ ما خَلَقنَا السَّماءَ وَ الأَرضَ وَ ما بَينَهُما لاعِبِينَ [۱۶] لَو أَرَدنا أَن نَتَّخِذَ لَهواً لاتَّخَذناهُ مِن لَدُنّا إِن كُنّا فاعِلِينَ [۱۷] بَل نَقذِفُ بِالحَقِّ عَلَى الباطِلِ فَيَدمَغُهُ فَإِذا هُوَ زاهِقٌ وَ لَكُمُ الوَيلُ مِمّا تَصِفُونَ [۱۸] وَ لَهُ مَن فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ مَن عِندَهُ لا يَستَكبِرُونَ عَن عِبادَتِهِ وَ لا يَستَحسِرُونَ [۱۹] - قرآن-۱-۴۶۸ يُسَبِّحُونَ اللَّيلَ وَ النَّهارَ لا يَفتُرُونَ [۲۰] أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الأَرضِ هُم يُنشِرُونَ [۲۱] لَو كانَ فِيهِما آلِهَةٌ إِلاَّ اللّهُ لَفَسَدَتا فَسُبحانَ اللّهِ رَبِّ العَرشِ عَمّا يَصِفُونَ [۲۲] لا يُسئَلُ عَمّا يَفعَلُ وَ هُم يُسئَلُونَ [۲۳] أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً قُل هاتُوا بُرهانَكُم هذا ذِكرُ مَن مَعِيَ وَ ذِكرُ مَن قَبلِي بَل أَكثَرُهُم لا يَعلَمُونَ الحَقَّ فَهُم مُعرِضُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۴۵۲ وَ ما أَرسَلنا مِن قَبلِكَ مِن رَسُولٍ إِلاّ نُوحِي إِلَيهِ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلاّ أَنَا فَاعبُدُونِ [۲۵] وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحمنُ وَلَداً سُبحانَهُ بَل عِبادٌ مُكرَمُونَ [۲۶] لا يَسبِقُونَهُ بِالقَولِ وَ هُم بِأَمرِهِ يَعمَلُونَ [۲۷] يَعلَمُ ما بَينَ أَيدِيهِم وَ ما خَلفَهُم وَ لا يَشفَعُونَ إِلاّ لِمَنِ ارتَضى وَ هُم مِن خَشيَتِهِ مُشفِقُونَ [۲۸] وَ مَن يَقُل مِنهُم إِنِّي إِلهٌ مِن دُونِهِ فَذلِكَ نَجزِيهِ جَهَنَّمَ كَذلِكَ نَجزِي الظّالِمِينَ [۲۹] -قرآن-۱-۵۰۱ أَ وَ لَم يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الأَرضَ كانَتا رَتقاً فَفَتَقناهُما وَ جَعَلنا مِنَ الماءِ كُلَّ شَيءٍ حَيٍّ أَ فَلا يُؤمِنُونَ [۳۰] وَ جَعَلنا فِي الأَرضِ رَواسِيَ أَن تَمِيدَ بِهِم وَ جَعَلنا فِيها فِجاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُم يَهتَدُونَ [۳۱] وَ جَعَلنَا السَّماءَ سَقفاً مَحفُوظاً وَ هُم عَن آياتِها مُعرِضُونَ [۳۲] وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسبَحُونَ [۳۳] وَ ما جَعَلنا لِبَشَرٍ مِن قَبلِكَ الخُلدَ أَ فَإِن مِتَّ فَهُمُ الخالِدُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۵۵۷ كُلُّ نَفسٍ ذائِقَةُ المَوتِ وَ نَبلُوكُم بِالشَّرِّ وَ الخَيرِ فِتنَةً وَ إِلَينا تُرجَعُونَ [۳۵] -قرآن-۱-۱۰۳ [صفحه ۱۴۲] معنى لغات: «محدث» تازه، نو، جديد و نقيض قديم «قصمنا» از مصدر قصم بفتح اوّل و سكون دوّم بمعنى شكستن و نابود كردن، «فيدمغه» از مصدر دمغ بفتح اوّل و سكون دوّم بمعنى شكستن سر تا بمغز رسيدن. ترجمه: بنام خداى مهربان. [قيامت و] ۱ رسيدگى بحساب مردم نزديك است و خود در بيخبرى از آن رو گردانند، ۲ [چون] هر سخن و تذكّر تازه كه از [صفحه ۱۴۳] خدايشان ميرسد گوش فرا ميدهند و ببازى ميگيرند ۳ و دلهاشان بجاى ديگر مشغول است، و آنها كه ستم پيشه بودند در نهانى براز گفتند: اينكه محمّد جز بشرى مثل شما نيست، پس جادوئى او ميپذيريد با اينكه آنرا بچشم مى‌بينيد! ۴ [تو در برابر فكر و سخن آنها] بگو: خداى من همه‌ى گفته‌ها را كه در آسمان و زمين است ميداند كه او بينا و شنوا است ۵ باز اينمردم گفتند: چيزهاى پراكنده و پاره- هاى در خواب ديده است [كه محمّد ميگويد و نيز ميگويند] بلكه مفترى است، و قرآن را از خود ساخته است، نه بلكه او شاعر است و بايد براى ما نشانه‌اى بياورد چنانكه فرستادگان پيشين كردند، ۶ [ولى] ايمان نياوردند مردم آباديها كه پيش از اينكه كافران بودند و ما نابودشان كرديم، پس تو چه انتظار دارى كه اينها حق‌پذير و مؤمن باشند! ۷ و ما پيش از تو كسى نفرستاديم مگر مردانى كه بآنها وحى ميكرديم، [تو بمردم بگو اگر خود خبر نداريد] پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بپرسید از آنها که اهل ذکر و تاریخ هستند، ۸ ما پیغمبران را تن بیروح نکردیم که بینیاز از غذا باشند و هم زنده و جاوید ۹ [ولی] وعده‌ی نجات آنها را راست کردیم و آنها را با هر که معیّن کردیم و در سرنوشتش بود نجات دادیم و مردم متجاوز و مسرف را هلاک و نابود کردیم ۱۰ و البتّه برای شما عربها هم کتابی فرستادیم که در آن یاد شما است [و افتخارات شما] مگر خود خرد ندارید که بیندیشید و تصدیق کنید! ۱۱ [لکن بدانید] چه آبادیها که چون مردمش ستمکار بودند نابودشان کردیم و بجای- شان ملّتی دیگر نمودار کردیم ۱۲ که چون احساس سختی از سوی ما می‌کردند جست و خیز و فرار آغاز میشد [که شاید راه نجاتی باشد ۱۳ ولی بمسخره و ریشخند بآنها گفته میشد] نگریزید و بجای خود و نعمت و جاه و مال خود آسوده و خوش برگردید که شاید با شما کاری داشته باشند و از شما چیزی بپرسند ۱۴ [کار به اینکه جا که میرسید] میگفتند: ای وای که ما ستمکار و گناهکار بودیم ۱۵ و همین سخن و پشیمانی بر دل و زبان‌شان بود تا چون گیاه درو شده خاموش میشدند ۱۶ پس آسمان و زمین و آنچه در اینکه میان است ببازی [و هوس] نیافریدیم ۱۷ و اگر [صفحه ۱۴۴] میخواستیم سر بندی و هوس باشد البتّه از آنچه در نزد ما و از عالم ما هست [و ما فوق اندیشه‌ی شما است] انتخاب میشد بر فرض که چنین کاری از سوی ما قابل انجام بود ۱۸ [ولی نه چنین است] بلکه چنان حقّ را بر باطل میزنیم که آنرا نیست و نابود کند و سود شما از اینکه گفتار افسوس است و اندوه ۱۹ [چون] برای حقّ است [و تسلیم اراده‌ی او است] آنچه بآسمان و زمین است و هم آنها که نزد او از عالم علوی او هستند از بندگی او ننگ ندارند و از آن خسته و وامانده نمیشوند ۲۰ بشب و روز تسبیح حقّ میگویند و از آن نمیمانند ۲۱ مگر آنانکه اینکه عربها خدای خود میدانند مرده زنده میکنند [و از گور بمحشر میبرند!] ۲۲ اگر جز خدای دیگری بآسمان و زمین خدائی کند هر دو نابود میشوند پس پاکیزه است آفریننده‌ی عرش از آنچه کافران توصیف کنند ۲۳ و کس نتواند او را مسئول کند که همه مسئول او هستند، ۲۴ [ولی] کافران جز او چندین خدا فرض کردند، تو بآنها بگو برهان خود بیاورید اینک اینکه قرآن یادآوری است برای مؤمنین که با من هستند و هم کتب گذشته که تذکّر بوده است برای مردم پیش از من، شما اگر میتوانید از اینها دلیل بر درستی سخن خود بیاورید لیکن بیشتر اینکه مردم از حقّ بیخبرند و رو گردان ۲۵ و ما پیش از تو پیغمبری نفرستادیم جز اینکه باو الهام کردیم خدائی غیر من نیست پس تنها مرا بپرستید [که جملگی وحی و پیغمبری برای رهبری بیکتاشناسی است ولی]، ۲۶ مردم منحرف گفتند: خدا فرزند برای خود انتخاب کرد، او منزّه از اینکه اندیشه- ها است بلکه [آنچه فرزند خدا پنداشتند] بندگان گرامی و ملائکه‌ی او هستند ۲۷ که در سخن جلو نمیشوند و بفرمان او کار میکنند ۲۸ چون او میداند آنچه در جلو آنها و آنچه پشت سر گذارده‌اند، و میانجی نمیشوند مگر برای آنکه او میپسندد و از بیم او اندیشناکند ۲۹ [پس بدانید که] هر کس از آفریدگان گویند من خدایم نه دیگری او را سزای جهنّم دهیم که چنین است سزای ستمکاران ۳۰ مگر کافران ندیده‌اند و خبر ندارند که آسمانها و زمین بسته بود و ما از هم گشودیم [و باران بر زمین فرستادیم] و مدار زندگی و حیات هر چیز زنده را بر آب مقرّر کردیم، پس چرا مؤمن نمیشوند ۳۱ و [صفحه ۱۴۵] هم در زمین کوهها درست کردیم تا [جنبش آن] مردم را کج نکند [و از زمین لرزه آسوده باشند] و در میان کوهها راههای گشاده و درّه‌ها معیّن کردیم تا امیدوار باشند [و راه رفت و آمد و روابط و مقاصد خود را پیدا کنند] ۳۲ و آسمان را سقفی محفوظ کردیم [باز هم] اینکه کافران از آیات و نشانه‌های قدرت آفرینش رو گردانند، [و در آن تدبّر نمیکنند] ۳۳ پس خداوند است که آفرید شب و روز را و ماه و خورشید را که هر کدام فلکی دارند و در آن شناورند [و بمدار خود جنبشی و سیری دارند] ۳۴ [اینکه مردم خبردار باشند که همه‌ی موجودات فنا میشوند] و هیچ بشری را پیش از تو جاودان نکردیم، پس چگونه میشود که تو بمیری و اینکه کافران بمانند! ۳۵ [بلکه] هر جانداری مرگ را چشنده است و شما را به نیک و بد زندگی میآزمائیم تا در فتنه و گرفتاری ورزیده شوید و آنگاه بازگشته بسوی ما خواهید شد. سخن مفسّرین: مجمع: همه‌ی اینکه سوره بمکّه نازل شده است و مردم کوفه آیات اینرا یک صد و دوازده دانسته‌اند و دیگران صد و یازده. [«مِن رَبِّهِم مُحدَثٍ إِلَّا استَمَعُوه-» الخ ۲ هیچ مطلب تازه و یاد کردنی نو از جانب خدا نیامد مگر بگوش ظاهر می‌شنیدند در حالیکه بدل غافل بودند و نمی- اندیشیدند و ببازی می‌گرفتند]. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۳-۵۱ «وَ أَسَرُّوا النَّجوَی» ۳ مجمع: یعنی دو مطلب با یکدگر براز گفتند: ۱- اینکه مردی است آدمی نه ملک، ۲- جادو است و چگونه شما سخن مرد جادو و ساحر را می‌پذیرید! و بعضی گفته‌اند: «اسرّوا» بمعنی «اظهروا» استعمال شده است، یعنی راز خود چنین آشکار کردند. -قرآن-۱-۲۶ «قل ربّی یعلم القول» ۴ مجمع: حمزه و کسائی و حفص «قال» و دیگران «قل» بصیغه‌ی امر خوانده‌اند که بقرائت اوّل یعنی پیغمبر گفت و بقرائت دوّم یعنی ای پیغمبر بگو. -قرآن-۵۷-۶۴ «فَسئَلُوا أَهلَ الذِّکرِ» ۷ طبری: یعنی از آنها که با تورات و انجیل آشنا هستند بپرسید که پیغمبران گذشته هم انسانی بودند مثل دیگران، و جابر- -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۱۴۶] جعفی گفته است علی [ع] فرمود: «اهل الذّکر» ما هستیم، و إبن زید گفته است مقصود از ذکر قرآن است، قتاده گفته است: اهل الذّکر آنها هستند که تورات و انجیل میدانند. [«ما جَعَلناهُم جَسَداً- الخ» ۸ ما پیغمبرانمان را پیکری که چیزی نخورند و نیاشامند، قرار ندادیم، و آنها جاوید نخواهند بود]. -قرآن-۳-۲۹ «ثُمَّ صَدَقناهُمُ الوَعدَ» ۹ طبری: یعنی آنچه پیغمبران پیشین بمردم خود وعده کردند ما آنرا راست کردیم و بآن وفا نمودیم و آیات و نشانه‌ها فرستادیم. -قرآن-۱-۳۰ أبو الفتوح: یعنی آن وعده که از دشمن نجات دهیم و فتح و ظفر نصیب کنیم و دشمنان نابود شوند همه‌ی اینکه وعده‌ها را راست کردیم و بانجام رساندیم. «وَ کَم قَصَمنا مِن قَریَةٍ» ۱۱ مجمع: نقل کرده‌اند که اینکه آیه شرح حال آبادانی است که در یمن بوده و پیغمبری بنام حنظله داشته‌اند و نافرمانی او کرده‌اند و همه‌شان نابود شده‌اند. -قرآن-۱-۳۱ أبو الفتوح: مفسّران گفتند اینکه آیات در حقّ اهل حضور آمد و آن دهی است در یمن و اهل آن عرب بودند خداوند پیغمبری بایشان فرستاد تا ایشان را بخدای خواند، او را تکذیب کردند و بکشتند خدای تعالی بخت النّصر را برایشان گماشت تا ایشان را بکشت و خانه‌های ایشان را غارت کرد و زن و فرزند ایشانرا ببردگی برد، چون چنان دیدند پشیمان شدند در وقتی که پشیمانی سودی نداشت «فَلَمّا أَحَسُّوا بَأسَنا إِذا هُم مِنها یَرکُضُون» گریختن گرفتند. - قرآن-۴۲۳-۴۷۸ فخر: إبن عبّاس گفته است مقصود دو ده است در یمن بنام حضور و سحول که پارچه بافی داشته‌اند، و در حدیث است که پیغمبر را درد و پارچه‌ی سحولی کفن کردند، و در روایت دیگر در دو پارچه‌ی حضوری نقل شده است. «وَ ارجِعُوا إِلی ما أُترِفتُم فِیهِ ... لَعَلَّکُم تُسئَلُون» ۱۳ فخر: چند معنی تصوّر دارد: ۱- برگردید بسوی خوشی و نعمت که شاید خود مردم بیایند و از حال شما بپرسند و بچشم خود ببینند و جواب دهید چه بر سر شما آمده است، ۲- برگردید -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۴۵-۶۹ [صفحه ۱۴۷] که شاید غلامان و نوکرهایتان بیایند و از شما کسب تکلیف کنند، البتّه اینکه جمله بطور استهزا و مسخره است، ۳- برگردید که شاید ارباب حوائج بیایند و از شما چیزها بپرسند و مشورتها بکنند و کمکهای مالی از شما بخواهند. [«قالُوا یا وَیلَنا إِنّا کُنّا ظالِمِین» ۱۴ و وای بر ما، ما ستمکار بودیم. -قرآن-۳-۴۵ «فَما زالَت تِلکَ دَعواهُم» ۱۵ پیوسته همین کلام [یا ویلنا] را تکرار میکردند تا جملگی را بنابودی سپردیم مانند گیاه درو شده]. -قرآن-۱-۳۱ «وَ ما خَلَقنَا السَّماءَ وَ الأَرضَ وَ ما بَینَهُما لاعِبِین» ۱۶ کشف: بازی پدیده جهل است که باوّل دل میبرد ولی ثبات و بقا ندارد، پس آفرینش آسمان و زمین نه ببازی است که برای پاداش نیکوکار و سزای بدکار است و برای استدلال بر وحدانیّت و قدرت خداوند است، و بعضی گفته‌اند: یعنی اینها را نیافریدیم که مردم بخورند و بنوشند و خوش باشند و آنچه میخواهند بکنند و بآخر بمیرند و دیگر هیچ، و دیگری گفته است: یعنی اینکه آفرینش نه برای اینکه بوده است که از میان اینها زن و فرزند و شریک برای خود انتخاب کنیم. -قرآن-۱-۶۶ فخر: ارتباط اینکه آیه بجلو اینکه است: چون نقل شد که منکرین را بگذشته نابود کردیم باین آیه بیان عدالت شده است که اینکه آفرینش بیهوده نیست، و هر کس وظیفه‌ای دارد پس آنکه منحرف است مجازات میشود. حسینی نوشته است: بلکه برای تبصره‌ی اهل بینش و تذکره‌ی ارباب دانش مشحون گردانیدیم بانواع بدایع و غرایب و اصناف صنایع و عجایب. بیت: بنگر بچشم فکر که از عرش تا بفرش || در هیچ ذرّه نیست که سرّی عجیب نیست در پاورقی آن نوشته است حکیم سنائی غزنوی فرموده: «اندرین ملک چو طاوس بکار است مگس» هاتف اصفهانی: دل هر ذرّه را که بشکافی || آفتابیش در میان بینی گویا مصراع اوّل اینکه فرد شعر که در پاورقی تفسیر حسینی نقل کرده است [صفحه ۱۴۸] اینکه باشد: «گرچه خوبی بسوی زشت بخواری منگر». «لَو أَردنا أَن نَتَّخِذَ لَهواً لَاتَّخَذناهُ مِن لَدُنّا» ۱۷

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تبیان: حسن بصری و مجاهد گفته‌اند: لهو یعنی زن و همسر مرد، و اینکه جمله برای جلوگیری از افکار پلیدی است که ملائکه را دختر خدا و مسیح را پسر او دانسته‌اند. و از حسن بصری نقل شده است که لهو یعنی فرزند. و «لدنّا» یعنی موجودات آسمانی. و زجّاج گفته است: یعنی آنچه بیافرینیم. -قرآن-۱-۶۴ «إِن كُنّا فاعِلِينَ» ۱۷ تبیان: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- معنی «ان» نفی است یعنی از ما نیست چنین کاری، ۲- بمعنی شرط است یعنی اگر چنین کاری میکردیم از آن دسته میگرفتیم که در نزد ما هستند ولی چنین کاری نمیشود. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: یعنی اگر زن و فرزند میبایست انتخاب کنیم از آنها که نزد ما و بآسمان هستند انتخاب میکردیم نه از آنها که نزد شما هستند چون که اختیار کردن زن و فرزند با خود شخص میباشد نه با دیگران و اگر چنین کار میکردیم جوری نبود که شما باخبر شوید. «بَل نَقذِفُ بِالحَقِّ عَلَى الباطِلِ فَيَدمَغُهُ» ۱۸ ابو الفتوح: نوشته است: -قرآن-۱-۵۷ حقّ را بر باطل زنیم تا مغز از او بردارد، و اینکه بر سبیل تشبیه گفت: یعنی حجّت ما شبهت مبطلان را چنان قاهر و غالب باشد که اگر مجسّم شود بر مغز او آید و دماغ و دمار از او برآرد. مجمع: تأویل آیه اینکه است که خداوند حقّ را با دلیل نمودار میکند و باطل را نابود میکند پس چگونه خود بباطل و بازی اقدام میکند!. [«لا يَستَحسِرُونَ» ۱۹ أبو الفتوح: قتادهٔ گفت: معنی آنستکه خسته نشوند إبن زید گفت: ملال نیاید ایشانرا، کعب گفت: سهل آید برایشان چنانکه چشم زدن بر ما. -قرآن-۳-۲۲ «يَفتُرُونَ» سستی نباشد ایشان را و کوتاهی ننمایند. -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۱۴۹] «أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الأَرضِ هُم يُنشِرُونَ» بکسر شین، استفهام انکاری است یعنی اینان از زمین [مراد سنگ و چوب است و فلز] خدایان میسازند که احیای موتی ایشان کنند و مردگان را زنده نمایند. در شاذّ «ینشرون» بفتح شین خوانده‌اند بصیغه مجهول یعنی ایشان خدایانی گرفته‌اند که زنده نمانند و بمیرند. -قرآن-۱-۵۹ [«لَو كانَ فِيهِما آلِهَةٌ- الخ» ۲۲ متکلّمان از اینکه آیه دلیل یکتائی خداوند استفاده کنند و آنرا برهان تمانع گویند]. -قرآن-۳-۳۲ «فَسُبحانَ اللّهِ رَبِّ العَرشِ» ۲۲ مجمع: چون عرش بزرگترین آفریده‌ها است نام آن برده شده است تا معلوم شود آنکه توانائی آفریدن آنرا دارد بر دیگر آفریده‌های فروتر از آن، توانا خواهد بود. -قرآن-۱-۳۷ «هذا ذِكرُ مَن مَعِيَ وَ ذِكرُ مَن قَبلِي» ۲۲ طبری: یعنی اینکه قرآن که از سوی حقّ برای شما آورده‌ام خبر و یاد آنهائی است که در اینکه دوران بواسطه‌ی فرمانبری و نافرمانی مستحقّ پاداش و مجازات هستند، و نیز یاد آن مردم در گذشته است که بدنیا چه دیدند و بآخرت چه خواهند دید. -قرآن-۱-۴۷ فخر: اینکه جمله سه معنی شده است: ۱- اینکه قرآن است که برای مردم همزمان من وارد شده است و اینکه تورات و انجیل است که بر آنهای پیش از من نازل شده است، شما خود بنگرید که در کدام اینها اجازه‌ی شرک و عقیده‌ی بتعدّد خدایان بوده است، ۲- یعنی بقرآن یاد اینکه مردم است و مردم پیشین، ۳- در اینکه قرآن یاد موافقین و مخالفین من هست و هم یاد موافقین و مخالفین پیغمبران گذشته، پس شما هر کدام می‌پسندید انتخاب کنید تا نتیجه‌ی آنرا ببینید. روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: اینکه جمله اشاره است به اینکه اثبات توحید و یگانه‌پرستی بکشف و عیان کار علمای تحقیق و جدّ جهد است که با من هستند و در سیر مقامات و وصول بحقّ از من جدا نیستند چنانکه همین توحید با کشف و عیان از خصوصیّات پیغمبران پیش از من بود و همین است فرموده‌ی پیغمبر [ص] «علماء امّتی کانبیاء بنی اسرائیل» یعنی در درستی و [صفحه ۱۵۰] راستی حقّ جستن و از همه چیز رو گرداندن همانند پیغمبرانند. «إِلّا نُوحِي إِلَيهِ» ۲۵ مجمع: «نوحی» با یاء و نون هر دو قرائت شده است یعنی و وحی میکردیم. -قرآن-۱-۲۵ «وَ لا يَشفَعُونَ إِلّا لِمَنِ ارتَضى وَ هُم مِن خَشيَتِهِ مُشفِقُونَ» ۲۸ آن عباد مکرمون [فرشتگان یا عزیر و عیسی] در حقّ کسی شفاعت نکنند مگر آنکس که خدا رضا دهد که در باره او شفاعت شود. و ایشان از ترس او همواره ترسان باشند یعنی آن عباد مکرمون همیشه از خوف خداوند وجودشان لبریز است. -قرآن-۱-۷۸ «ا و لم» أبو الفتوح: إبن کثیر «الم» خواند بی واو و باقی قرّاء با واو خواندند. «يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الأَرضَ كانَتا رَتقاً فَفَتَقناهُما» فخر: با اینکه کلمه‌ی «سماوات» جمع است و «الارض» مفرد «کانتا» بصورت مثّنی برای دو فرد گفته شده است چون مقصود جنس است نه عدد، و اخفش گفته است: سماوات، یک نوع است و ارض یک نوع و در معنی جمله چند قول است که چهارمین آنها گفتار ابو- مسلم است که مقصود از رتق پیش از پیدایش است و از فتق ایجاد و اظهار آنها است. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۱-۸۷ ع: عکرمه و عطیّه و إبن زید گفتند: یعنی آسمان و زمین بهم بسته و استوار بودند که نه از آن باران میریخت و نه از اینکه گیاه برمیآمد، پس هر دو را شکافتیم تا باران و گیاه بدهند، و از امام باقر و صادق علیهما السّلام نیز اینکه معنی روایت شده است«۲۲». -پاورقی-۲۹۱-۲۹۳ طنطاوی: یعنی آنها را از هم جدا کردیم، چنانکه مردم اروپا در اینکه علم -قرآن-۳۶۲-۴۰۸ [صفحه ۱۵۱] مقرّر داشتهاند که خورشید کرهی آتشین بوده است و ملیونها سال بدور خود می- چرخیده است و زمین و دگر ستارگان و سیّارات آن پیوسته بآن بودهاند، سپس اینکه کرهی زمین از آن جدا شده و هم دگر سیّارات که در سرعت چرخش خورشید بدور خود از خطّ استوای آن همگی جدا شدند و هر کدام بفاصلهای از آن ماندند و بطور تخمین و اندازهگیری بگمان گفتهاند که کمتر از سیصد ملیون کرهی زمین و مسکون در جهان آفرینش نیست و ثابت شده است که زمین سکنای ما از خورشید جدا شده است و خورشید جدا شدهی از خورشید بزرگتری است و باز آن یک از دیگری که بزرگتر از آن است جدا شده است و هریک از اینها که جدا شدهاند دور آن اصل جدا شدهی خود میچرخند و اینکه جدائی و گردش تا آنجا است که فکر از کار میافتد و عقل مدهوش میشود. «وَ جَعَلنا مِنَ الماءِ کُلَّ شَیءٍ حَیٍّ» ۳۰ طنطاوی: علمای اینکه زمان میگویند پیدایش اینکه جاندار در آب شده است و اصل همهی پرندگان و جنبندگان و حیوانات خشکی از دریا بوده است که باوّل زمان خوی خاکی و زندگی در خشکی بخود گرفته و انواع آن پدیدار شده است، و در اینکه مطلب سخنانی زیاد دارند. -قرآن-۱-۴۷ جَعَلنا فِی الأَرضِ رَواسِیَ أن تَمِیدَ بِهِم«۲۳» «أن تَمِیدَ بِهِم».«أن تَمِیدَ بِهِم». -قرآن-۱-۵۶-پاورقی-۵۷-۵۹-قرآن-۶۰-۸۲ «وَ هُم عَن آیاتِها مُعرِضُون» ۳۲ روح البیان: یعنی وارسی بآیات حقّ نمیکنند تا بکفر و گمراهی خود واقف شوند، و در اخلاق ابدال ده اصل گفتهاند: -قرآن-۱-۳۵ ۱- سلامتی دل، ۲- بخشندگی بمال، ۳- شکیبائی در سختیها، ۴- گریه و اندیشهی حال خود در خلوت، ۵- راستی در زبان، ۶- فروتنی در نفس، ۷- خیرخواهی مردم، ۸- رحمت و دلنرمی برای مؤمنین، ۹- بهر چیزی باریکبین شدن و فکر کردن، ۱۰- از هر چیزی پند گرفتن، و در مثنوی است: پیش خر خر مهره و گوهر یکی است || آن اشک را درّه و دریا یکی است منکر بحر است و گوهرهای او || کی بود حیوان در او پیرایه جو در سر حیوان خدا ننهاده است || کو بود در بند لعل و درّ پرست مر خرانرا هیچ دیدی گوشوار ||گوش و هوش خر بود در سبزهزار [«وَ جَعَلنَا السَّماءَ سَقفاً مَحفُوظاً» ۳۲ أبو الفتوح: در آن خلاف کردند بعضی گفتند محفوظ است از آنکه بیفتد چنانکه گفت «إنَّ اللّه یُمسِکُ السَّماواتِ وَ الأَرضَ أن تَزُولا» بعضی دیگر گفتند: از آنکه کسی تعرّض تواند کرد آنرا بنقض و هدم یا طمع آن داشته باشد، قولی دیگر آنستکه محفوظ است از شیاطین برجوم«۲۴»]. -قرآن-۳-۴۳-قرآن-۱۳۹-۲۰۲-پاورقی-۳۵۵-۳۵۷ «فِی فَلَکٍ یَسبَحُون» ۳۳ طنطاوی: یعنی هر یک در مدار مخصوص بخود بتندی میروند. -قرآن-۱-۲۷ ابو الفتوح نوشته است: حسن بصری گفت: فلک آسیائیست بر شکل با دریسه دوک و برای استداره آنرا فلک خوانند و منه الفلک للسّفینهٔ، و منه فلکهٔ المغزل و در [صفحه ۱۵۳] لغت عبارت باشد از هر چه گردنده باشد. «وَ ما جَعَلنا لِبَشَرٍ مِن قَبلِکَ الخُلدَ» ۳۴ کشف نوشته: اینکه جواب مشرکان قریش است که هلاک پیغمبر [ص] بآرزو میخواستند میگفتند: چشم نهادهایم بآنکه او بمیرد و باز رهیم از او، ربّ العزّهٔ گفت: تو بمیری، نه ایشان خواهند بود که ایشان هم بمیرند. -قرآن-۱-۴۷ «وَ نَبلُوکُم بِالشَّرِّ وَ الخَیرِ فِتنَهً» ۳۵ طبری: إبن زید گفته است: یعنی بآنچه دوست میدارند و آنچه نمیپسندند آنها را میآزمائیم تا معلوم شود چگونه در برابر خوشیها شاکر هستند و در برابر مکروهات صابر. -قرآن-۱-۴۶ مجمع: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: که علیّ علیه السّلام مریض شد دوستانش ببیمار پرسیش رفتند و گفتند: خود را چگونه میبینی! فرمود: با بدی، گفتند اینکه بسخن تو نماند که امثال تو اینگونه سخن نگویند، فرمود: خداوند چنین فرموده است «وَ نَبلُوکُم بِالشَّرِّ وَ الخَیرِ فِتنَهً» خیر تندرستی و سرمایه است و شرّ ناداری و بیماری است. -قرآن-۲۷۹-۳۲۴ سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۷ «فَسئَلُوا أَهلَ الذِّکرِ إن کُنتُم لا تَعلَمُون» اگرچه موضوع سخن جواب اندیشهی باطل آن مردم منحرف است که آدمی قابل الهام خداوندی نیست و باید موجودی غیر آدمی باشد تا شایستهی وحی و پیغمبری باشد باین اندیشهی بیهوده چنین پاسخ داده شده است که اگر خود از جائی خبر ندارید از مردم با خبر و مطّلع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بپرسید که پیغمبران گذشته هم نیز مردانی بوده‌اند که بآنها وحی میشده است، ولی فقها از اینکه آیه استدلال کرده‌اند بر لزوم تقلید مجتهد یعنی اگر کسی خود عالم بوظائف دینی نبود باید از آنکه کوشش در اینکه علم کرده است و عالم شده است بپرسد و بنظر و علم او عمل کند. -قرآن-۴۱-۹۶ و البتّه اینکه خود دستور دامنه‌دار همگانی است که آدمی برای جبران نادانی خود بایستی بعالم روی آورد و از علم او نادانی خود را تلافی کند و در هر کار و پیش آمد رجوع بخبره و کارشناس آن کار بکند که هر فرد متخصّص در یک علم و صنعت [صفحه ۱۵۴] و هنر اهل ذکر آن علم و عالم بآن شمرده میشود. ۲- آیت ۱۸ «بَل نَقذِفُ بِالحَقِّ» یعنی چون اندیشه و سخن شما باطل است که جنبشهای آفرینش را بحرکات غریزی موجودات تشبیه کنید و زن و فرزند و سرگرمی و بازی بپندارید پس همیشه حقّ ثابت است و جلوگیر بیهوده و باطل که هرگز نشود چنین اباطیل در برابر حقّ نمودار شود. -قرآن-۱۳-۳۹ ۳- مسئله رتق و فتق آسمان و زمین و پیدایش حیات از آب امروز در علم طبیعی کتابهای مفصّل دارد که بمدارس درس میدهند و در حدود فکر و کار ما نیست. ۴- آیت ۳۵ «وَ نَبلُوکُم بِالشَّرِّ وَ الخَیرِ فِتنَةً» امام فخر گفته است: با اینکه اعمال مردم بپیشگاه قدرت حقّ از دیر زمان معلوم بوده است چنین جمله‌ای برای اینکه گفته شده است که بصورت اختبار و آزمایش نمودار میشود، و در کشّاف است که کلمه‌ی «فتنة» تأکید جمله‌ی «بلونا» است. ولی ممکن است ما بگوئیم اینکه آیه تا آخر بما میفهماند یادآوری و واداری آدمی را در کارهای زندگی باستواری و پایداری تا آخر عمر، چون همه‌ی جنبشهای آفرینش وابسته بقدرت بینهایت است و بصیغه‌ی متکلّم گفته شده است یعنی همه‌ی خوبی و بدی بقدرت ما و از سوی ما هست و شما که در زندگی بخوبی یعنی آنچه میپسندید و بدی یعنی آنچه نمی‌پسندید پیوسته رو برو و گرفتار هستید نه نشانه‌ی خوبی و نه نشانه‌ی بدی شما است بلکه عالم حیات مادّه و تزاحم است و شما در اینکه گیرودار خوب و بد زندگی راه آنرا بیابید و ورزیده شوید و استقامت کنید که تا «إِلَینا تُرجَعُون» یعنی هنگام مرگ، زندگی شما وابسته‌ی بخیر و شرّ و فتنه است و هر کاری چه پسند یا ناپسند باشد وسیله‌ی تجربه و آزمایش بعدی است و سعدی که فرموده است: -قرآن-۱۳-۵۸-قرآن-۹۳۸-۹۵۹ مرد خردمند هنرپیشه را || عمر دو بایست در اینکه روزگار تا ز یکی تجربه آموختن || با دگری تجربه بردن بکار مقصودش همین است که کار امروز، اندوختن تجربه است برای کار فردا و [صفحه ۱۵۵] مصراع: «عمر دو بایست در اینکه روزگار» یعنی شخص عاقل کاردان در زندگی دو جور عمر دارد: یکی کار اوّل که موجب تجربه‌ی امروز است و دیگری نتیجه‌ی فردا است از تجربه‌ی امروز تا آخر زندگی که مقصود از جمله‌ی «إِلَینا تُرجَعُون» است مرد خردمند با هنر را کار همین است که پیوسته با خیر و شرّ و فتنه است، چه مطلوب و چه نامطلوب او آزمایش است و تجربه برای آینده‌ی او است. و در زبان ما خراسانیها که شاید در جای دیگر هم باشد، مثلی است: میگویند فلان کس دو بار بدنیا آمده است، البتّه اینکه جمله کنایه است از کمال زیرکی و هشیاری که کمترین نکته و دقیقه را از نظر دور نمیدارد و وارسی میکند مثل اینکه وقتی دیگر هم با آن سر و کار داشته است و اینکه عمر دوباره‌ی او است که با کارهای زندگی رو برو شده است. -قرآن-۲۳۶-۲۵۷ ۵- ارتباط اینکه جمله بجلو شاید اینکه باشد که بعد از روشن کردن حقیقت یکتاپرستی و رهبری بآثار قدرت در پیدایش موجودات یادآوری شده است که در برابر مرگ هیچ موجود مقاومت ندارد و همگی بآن مرحله میرسند و اگر کسی بخوب یا بد گرفتار شود اینکه گرفتاریها فتنه و آزمایش زندگی است، و اینکه دگرگونیها و فراز و نشیبها شرط زندگی است نه نشانه‌ی خوبی است نه نشانه‌ی بدی.

[سوره الأنبیاء [۲۱]: آیات ۳۶ تا ۵۰]

وَ إِذا رَآکَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِن یَتَّخِذُونَکَ إِلاّ هُزُواً أَ هـذَا الَّذِی یَذکُرُ آلِهَتَکُم وَ هُم بِذِکرِ الرَّحمنِ هُم کـافِرُونَ [۳۶] خُلِقَ الإِنسانُ مِن عَجَلٍ سَأُرِیکُم آیاتِی فَلا تَستَعجِلُونِ [۳۷] وَ یَقُولُونَ مَتی هـذَا الوَعـدُ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۳۸] لَو یَعلَمُ الَّذِینَ کَفَرُوا حِینَ لا یَکُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ النّارَ وَ لا عَن ظُهُورِهِم وَ لا هُم یُنصَرُونَ [۳۹] بَل تَأتِیهِم بَغتَةً فَتَبهَتُهُم فَلا یَستَطِیعُونَ رَدَّها وَ لا هُم یُنظَرُونَ [۴۰] -قرآن-۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۵۲۰ وَ لَقَدِ استُهزِئَ بِرُسُلٍ مِن قَبلِكَ فَحاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنهُم ما كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُنَ [۴۱] قُل مَن يَكلَؤُكُم بِاللَّيلِ وَ النَّهارِ مِنَ الرَّحمنِ بَل هُم عَن ذِكرِ رَبِّهِم مُعرِضُونَ [۴۲] أَم لَهُم آلِهَةٌ تَمنَعُهُم مِن دُونِنا لا يَستَطِيعُونَ نَصرَ أَنفُسِهِم وَ لا هُم مِنّا يُصحَبُونَ [۴۳] بَل مَتَّعنا هؤُلاءِ وَ آباءَهُم حَتّى طالَ عَلَيهِمُ العُمُرُ أَ فَلا يَرَونَ أَنّا نَأتِي الأَرضَ نَنقُصُها مِن أَطرافِها أَ فَهُمُ الغالِبُونَ [۴۴] قُل إِنَّما أُنذِرُكُم بِالوَحيِ وَ لا يَسمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ إِذا ما يُنذَرُونَ [۴۵] -قرآن-۱-۶۰۲ وَ لَئِن مَسَّتهُم نَفحَةٌ مِن عَذابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يا وَيلَنا إِنّا كُنّا ظالِمِينَ [۴۶] وَ نَضَعُ المَوازِينَ القِسطَ لِيَومِ القِيامَةِ فَلا تُظلَمُ نَفسٌ شَيئاً وَ إِن كانَ مِثقالَ حَبَّةٍ مِن خَردَلٍ أَتَينا بِها وَ كَفى بِنا حاسِبِينَ [۴۷] وَ لَقَد آتَينا مُوسى وَ هارُونَ الفُرقانَ وَ ضِياءً وَ ذِكراً لِلمُتَّقِينَ [۴۸] الَّذِينَ يَخشَونَ رَبَّهُم بِالغَيبِ وَ هُم مِنَ السّاعَةِ مُشفِقُونَ [۴۹] وَ هذا ذِكرٌ مُبارَكٌ أَنزَلناهُ أَ فَأَنتُم لَهُ مُنكِرُونَ [۵۰] -قرآن-۱-۵۱۱ [صفحه ۱۵۶] معنی لغات: «یکلؤکم» از مصدر کلاء بفتح اوّل بر وزن فعل و هم کلاء، بکسر اوّل بر وزن فعال، و کلائة: بر وزن فعاله بکسر اوّل بمعنی نگهداری و با تازیانه زدن، چشم دوختن بچیزی، خیرگی کردن، «تبهتهم»: مبهوت و متحیّرشان کند، از مصدر بهت بمعنی دهشت زدگی. ترجمه: ۳۶ [ای محمّد نگران مباش که] چون کافران تو را بینند بمسخره‌ات گیرند و با یکدگر گویند: آیا همین است که خدایان شما را بزبان میآورد و بد میگوید! با اینکه آنها خود از یاد خدا رو گردان هستند. جهت نزول: اسباب النزول سیوطی: سدّی گفته است: پیغمبر گذر کرد بابو جهل و ابو سفیان أبو جهل خندید و بمسخره بابو سفیان گفت: اینکه پیغمبر قبیله‌ی عبد مناف است، ابو سفیان گفت: تو نمیخواهی از آنها پیغمبری باشد، پیغمبر اینکه سخنان شنید نزدیک ابو جهل شد و فرمود: دست از کار خود بر نمیداری تا بگرفتاری دیگران گرفتار شوی آیت ۳۶ «إِذا رَآکَ الَّذِینَ کَفَرُوا» تا آخر برای اینکه گفتگو نازل شد، و در کشف الاسرار است که نضر بن حارث باستهزاء میگفت: اگر -قرآن-۳۷۳-۴۰۶ [صفحه ۱۵۷] محمّد راست میگوید از آسمان سنگ بر من آید، و مؤمنین هم تعجیل می‌کردند و میخواستند زود کافران گرفتار شوند از آیت ۳۷ [خلق الانسان] ببعد برای جواب آنها نازل شد. ترجمه: ۳۷ آدمی ساخته‌ی شتاب است ولی شتاب نکنید که بزودی آیات خود [و نشانه‌های درستی پیغمبر را] بشما نشان میدهیم. ۳۸ و باز میگویند: اگر راست میگوئید اینکه وعده‌ها کی خواهد بود! ۳۹ اگر کافران بدانند آنگاه که نمی- توانند آتش را از صورت و پشت خود دور کنند و کسی یاری‌شان نمیکند [چنین مسخره و اعتراض نمیکنند] ۴۰ بلکه ناگهان آتش بآنها میرسد و درمانده و دهشت زده- شان میکند که نه جلو آنرا میتوانند بگیرند و نه مهلت‌شان میدهند ۴۱ [پس دلگیر مباش] که پیغمبران پیش از تو را هم بمسخره و فسوس میگرفتند و همان استهزاء مسخره چیان را فراگرفت [و آنچه مینمودند خود گرفتارش شدند] ۴۲ بآنها بگو در شب و روز که جلوگیر قدرت خداوند و نگهبانی شما میکند! بلی اینها رو گردان از یاد حقّ هستند ۴۳ یا یک دسته خدا دارند که از ما محفوظشان میدارند، ولی نه خود را توانند نگاهدارند و نه از سوی ما یار و یاوری دارند ۴۴ بلی خود و پدرانشان را بهره‌مند کردیم تا زندگی‌شان بدرازا کشید [و مغرور شدند و دلبسته‌ی بتها] مگر نمی‌بینند که ما میآئیم و زمین را برای زندگی آماده میکنیم و باز از دور و برش کم میکنیم [که مردمی را میبریم و قسمتی را بموج و سیل خراب میکنیم و قسمتی را میگیریم و باختیار دیگران میگذاریم] آیا باز هم کافران چیره‌اند و قدرتی دارند! ۴۵ تو بگو بآنها: من بوسیله‌ی وحی [نه از پیش خود] شما را خبردار میکنم و میترسانم ولی مردم کر را که از چیزی بترسانند و خبردار کنند نه آنها میشنوند و نه خبردار میشوند ۴۶ و اگر اندکی از عذاب پروردگارت آنها را بپساید خواهند گفت: ای وای که ما ستمکار بودیم ۴۷ ولی ما بقیامت ترازوهای عدالت مینهیم و اندک ستم بکس نخواهد شد چه اگر کسی باندازه‌ی دانه‌ی خردل [کاری کرده] باشد آنرا میآوریم و می‌سنجیم که ما خود حسابگری کافی هستیم [و بسیم برای رسیدگی [صفحه ۱۵۸] بحساب آفریدگان] ۴۸ و [از راهنمائی آدمیزادها اینکه بود که] بموسی و هارون فرقان دادیم [و وسیله جدائی درست از نادرست] و هم روشنائی و یادآوری برای آنها که مرد تقوی و پرهیزگاری هستند ۴۹ همانها که نادیده از خدای خود میترسند و از قیامت اندیشناکند ۵۰ اینکه قرآن هم یادآوری است و فرخنده تذکّری که ما فرو فرستادیم، آیا شما میتوانید انکارش کنید! سخن مفسّرین «خُلِقَ الإِنسانُ مِن عَجَلٍ» ۳۷ طبری: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است: بعضی گفته‌اند: یعنی در ساختمان او شتاب نهاده شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است، و سدّی گفته است: چون روح باو دمیدند و چشمش بمیوه‌های بهشت افتاد و روح بشکمش رسید و اشتها بمیوه پیدا کرد هنوز روح بپایش نرسیده خواست از جای برخیزد که از میوه‌ها استفاده کند نتوانست، اینکه است که گفته شده است «خُلِقَ الإِنسانُ مِن عَجَلٍ» بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی خلقت انسان با تعجیل شده است. و مجاهد گفته است: روزی که آفریدگان آفریده شده‌اند آخر روز نوبت بآدم رسید و چون روح بچشم و زبان و سرش رسید گفت «استعجل بخلقی فقد غربت الشّمس» ای خدا زود باش که آفتاب غروب کرد. -قرآن-۱۴-۴۷-قرآن-۴۱۴-۴۴۷ مجمع: عرب رسم دارد برای مبالغه صفاتی که در انسان زیاد است و بآن اصرار دارد میگوید: از آن آفریده شده است: مثل «ما خلق الّا من نوم و ما خلق الّا من شرّ» برای مردم شرور و پرخواب و اینکه جمله‌ی قرآن بروش کلام عرب گفته شده است، یعنی طوری آفریده شده است که دلش میخواهد بهر کاری شتاب کند. «سَأُرِيكُم آياتِي» ۳۷ فخر ۱- بزودی در دنیا هلاک میشوید و در آخرت گرفتار. -قرآن-۱-۲۲ ۲- ادلّه‌ی توحید و راستی پیغمبر بزودی بشما نشان داده خواهد شد، ۳- آثار دوران گذشته را بشام و یمن خواهید دید. [«لَو يَعلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا-» تا آخر» اگر بدانند کافران آنهنگام را که از احاطه آتش در پیرامون خود جلوگیری نتوانند کرد آنوقت راستی وعده‌ها را خواهند دانست. -قرآن-۳-۴۰ [صفحه ۱۵۹] «قُل مَن يَكلَؤُكُم-» تا آخر» ۴۳ أبو الفتوح: بگو ای محمّد که کیست که شما را نگاه میدارد بشب و روز از خدای تعالی یعنی از عذاب خدای و گفتند از عوارض آفاتی که باشد در شب و روز، حق تعالی تذکّر نعمتی کرد از نعمتهای او، گفت: که کیست که شما را بشب و روز و بگاه و بیگاه در خفتگی و بیداری نگاه میدارد. -قرآن-۱-۲۷ ذو النّون مصری گفت: شبی از شبها بیرون آمدم شبی بود ماهتاب و روشن بر کنار رود نیل میرفتم کژدمی را دیدم که میرفت بشتاب چنانکه من بدو نمی‌رسیدم با خود گفتم در اینکه حکایتی باشد بر اثر او رفتم تا بکنار آب رسیدم وزغی بیامد و پشت بداشت تا آن کژدم بر پشت او نشست و عبور کرد، من گفتم سبحان اللّه آن خدای که کژدم را بی‌سفینه رها نکرد، من نیز عبور کردم چون بخشکی رسید دگر باره تاختن گرفت من بر اثر او میرفتم نگاه کردم جوانی را دیدم مست افتاده و ماری عظیم سیاه بر سینه او شده و آهنگ دهان او کرده، آن کژدم بیامد و بر پشت مار شد و او را نیشی بزد و بکشت و بینداخت و بازگردید، من از آن بشگفت فرو ماندم بر بالین جوان بایستادم و اینکه بیتها بخواندم: يا نائما و الخليل يحرسه || من كلّ سوء يدبّ في الظّلم كيف ينام العيون عن ملك || تأتيك منه فوائد النّعم! یعنی ای خفته که دوست نگهبان تو است از هر آفتی که در تاریکی شب سوی تو آهسته آهسته آید چگونه چشمها خواب رود از یاد پادشاهی که نعمتها و سودها از وی بجانب تو پیوسته است. جوان بآواز من بیدار شد، من حال را حکایت کردم و او بر دست من توبه کرد]. «أَ فَلا يَرَونَ أَنّا نَأتِي الأَرضَ نَنقُصُها مِن أَطرافِها» ۴۴ کشف: یعنی برای محمّد مکّه را میگشائیم و از دست مشرکین خارج میکنیم و آنها را در آن اختیاری نیست و از منطقه‌ی نفوذشان کم میشود و گفته‌اند: یکی یکی‌شان میمیرانیم و نابود میکنیم و در هر دورانی قسمتی کم میشود. إبن عبّاس گفته است: مقصود از «نقص» مرگ علما و فقها و نیکمردان است، چون آبادانی هر سرزمینی وابسته بعلماء و -قرآن-۱-۶۷ [صفحه ۱۶۰] نیکان آنجا است، و معنی اینکه است که چون نیکان و دانشمندان نماندند برای اشرار و کفّار مجالی و جائی نخواهد بود. و بعضی گفته‌اند: نقصان یعنی ستم حکّام، و باز گفته‌اند: نقص یعنی بی‌برکت شدن میوه‌ها و گیاهها. «وَ لا يَسمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ» ۴۵ مجمع: إبن عامر «تسمع الصم» بضمّ تاء و نصب «صم» قرائت کرده است یعنی ای محمّد تو نمیتوانی بگوش اینمردم کر برسانی و دیگران با فتح یاء بصیغه‌ی غایب و ضمّ «صم» خوانده‌اند یعنی مردم کر نمیشنوند. -قرآن-۱-۳۷ [«المَوازِينَ القِسطَ» ۴۷ مراد از موازین اصول و قواعدیست که با آن درست و نادرست و حقّ و باطل و زشت و زیبائی هر چیز را معیّن کنند]. -قرآن-۳-۲۵ «مِثقالَ حَبَّةٍ» ۴۷ مجمع: کلمه‌ی «مثقال» با رفع و نصب قرائت شده است که اسم کان باشد یا خبر باشد و اسم کان کلمه‌ی «ظلامه» باشد که ساقط شده است. -قرآن-۱-۱۹ سخن ما: در اینکه آیات: ۱- آیه ۳۷ «خُلِقَ الإِنسانُ مِن عَجَلٍ» علاوه بر آنچه گفته شد و از دیگران نقل کردیم شاید اشاره باشد باین مطلب که آدمی برای میل بکار و کوشش و هم دلباختگی بنمایاندن برتریهای خود میخواهد بزودی و شتاب بمقصود خود برسد، یعنی ریشه تمدّن و همزیستی آدمی شتاب در کار است ولی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگر اینکه روح شتابزدگی برای کار شایسته و درست باشد نیکو است و سرمایه پیشرفت که در لسان قرآن سعی و سبق تعبیر شده است، مانند «سابِقُوا إِلی مَغفِرَةٍ مِن رَبِّکُم» و «فَاسعَوا إِلی ذِکرِ اللّهِ» و اگر بغیر صلاح و حقیقت بود عجله نامیده شده است، مثل «لا تَعجَل بِالقُرآنِ» وبه «أَتی أَمرُ اللّهِ فَلا تَستَعجِلُوه» و «تَستَعجِلُونَ بِالسَّیِّئَةِ قَبلَ الحَسَنَةِ» پس اینکه اندیشه باطل است که در آیه بعد گفته‌اند «مَتی هذَا الوَعدُ إِن کُنتُم صادِقِین» یعنی میگویند اگر تهدیدات پیغمبر درست است چرا نمیرسد، چون هر حادثه‌ای وقتی معیّن دارد و روح شتابزدگی در آن اثر ندارد و روزی خواهد رسید که آتش را از خود دور نتوانند ساخت. -قرآن-۴۲-۷۵-قرآن-۴۹۷-۵۳۸-قرآن-۵۴۱-۵۷۱-قرآن-۶۳۸-۶۶۲-قرآن-۶۶۵-۷۱۰-قرآن-۷۱۳-۷۶۲-قرآن-۸۲۵-۸۶۹ ۲- جمله «أَنّا نَأتِی الأَرضَ نَنقُصُها-» تا آخر» چون «نأتی» از مصدر «اتیان» بمعنی تمام کردن و انجام دادن چیزی است، ممکن است اینکه جمله -قرآن-۱۰-۴۷ [صفحه ۱۶۱] کنایه باشد از کلیّه تحوّلات روی زمین که بواسطه‌ی عمران و آبادی و حوادث قسمتی را درست می‌کنیم با اینکه در همان وقت بواسطه‌ی سیلابها و زلزله‌ها و دیگر جریانات از قسمتهای دیگر آن کم می‌کنیم، و اینکه خود نشانه قدرتیست که انسان در برابرش عاجز است پس چرا وعده‌های پیغمبر و رسیدن عذاب را بمسخره میگیرند، و چون بگفته قاموس در معنی کلمه «طرف»، اطراف الارض یعنی اشراف و علمای آن، پس ممکن است چنین معنی کنیم مگر کافران نمینگرند که در زمین شهر و آبادی درست میکنیم و پس از چندی اشراف و بزرگان آنجا را نابود می‌کنیم پس چرا پند نمیگیرند و پیغمبران را مسخره میکنند.

[سوره الأنبیاء [۲۱]: آیات ۵۱ تا ۹۲]

وَ لَقَد آتَینا إِبراهِیمَ رُشدَهُ مِن قَبلُ وَ کُنّا بِهِ عالِمِینَ [۵۱] إِذ قالَ لِأَبِیهِ وَ قَومِهِ ما هذِهِ التَّماثِیلُ الَّتِی أَنتُم لَها عاکِفُونَ [۵۲] قالُوا وَجَدنا آباءَنا لَها عابِدِینَ [۵۳] قالَ لَقَد کُنتُم أَنتُم وَ آباؤُکُم فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۵۴] قالُوا أَ جِئتَنا بِالحَقِّ أَم أَنتَ مِنَ اللّاعِبِینَ [۵۵] -قرآن-۱-۳۵۲ قالَ بَل رَبُّکُم رَبُّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ الَّذِی فَطَرَهُنَّ وَ أَنَا عَلی ذلِکُم مِنَ الشّاهِدِینَ [۵۶] وَ تَاللّهِ لَأَکِیدَنَّ أَصنامَکُم بَعدَ أَن تُوَلُّوا مُدبِرِینَ [۵۷] فَجَعَلَهُم جُذاذاً إِلاّ کَبِیراً لَهُم لَعَلَّهُم إِلَیهِ یَرجِعُونَ [۵۸] قالُوا مَن فَعَلَ هذا بِآلِهَتِنا إِنَّهُ لَمِنَ الظّالِمِینَ [۵۹] قالُوا سَمِعنا فَتًی یَذکُرُهُم یُقالُ لَهُ إِبراهِیمُ [۶۰] -قرآن-۱-۴۱۷ قالُوا فَأتُوا بِهِ عَلی أَعیُنِ النّاسِ لَعَلَّهُم یَشهَدُونَ [۶۱] قالُوا أَ أَنتَ فَعَلتَ هذا بِآلِهَتِنا یا إِبراهِیمُ [۶۲] قالَ بَل فَعَلَهُ کَبِیرُهُم هذا فَسئَلُوهُم إِن کانُوا یَنطِقُونَ [۶۳] فَرَجَعُوا إِلی أَنفُسِهِم فَقالُوا إِنَّکُم أَنتُمُ الظّالِمُونَ [۶۴] ثُمَّ نُکِسُوا عَلی رُؤُسِهِم لَقَد عَلِمتَ ما هؤُلاءِ یَنطِقُونَ [۶۵] -قرآن-۱-۳۶۶ قالَ أَ فَتَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ ما لا یَنفَعُکُم شَیئاً وَ لا یَضُرُّکُم [۶۶] أُفٍّ لَکُم وَ لِما تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۶۷] قالُوا حَرِّقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَکُم إِن کُنتُم فاعِلِینَ [۶۸] قُلنا یا نارُ کُونِی بَرداً وَ سَلاماً عَلی إِبراهِیمَ [۶۹] وَ أَرادُوا بِهِ کَیداً فَجَعَلناهُمُ الأَخسَرِینَ [۷۰] -قرآن-۱-۳۶۳ وَ نَجَّیناهُ وَ لُوطاً إِلَی الأَرضِ الَّتِی بارَکنا فِیها لِلعالَمِینَ [۷۱] وَ وَهَبنا لَهُ إِسحاقَ وَ یَعقُوبَ نافِلَةً وَ کُلًّا جَعَلنا صالِحِینَ [۷۲] وَ جَعَلناهُم أَئِمَّةً یَهدُونَ بِأَمرِنا وَ أَوحَینا إِلَیهِم فِعلَ الخَیراتِ وَ إِقامَ الصَّلاةِ وَ إِیتاءَ الزَّکاةِ وَ کانُوا لَنا عابِدِینَ [۷۳] وَ لُوطاً آتَیناهُ حُکماً وَ عِلماً وَ نَجَّیناهُ مِنَ القَریَةِ الَّتِی کانَت تَعمَلُ الخَبائِثَ إِنَّهُم کانُوا قَومَ سَوءٍ فاسِقِینَ [۷۴] وَ أَدخَلناهُ فِی رَحمَتِنا إِنَّهُ مِنَ الصّالِحِینَ [۷۵] -قرآن-۱-۵۳۷ وَ نُوحاً إِذ نادی مِن قَبلُ فَاستَجَبنا لَهُ فَنَجَّیناهُ وَ أَهلَهُ مِنَ الکَربِ العَظِیمِ [۷۶] وَ نَصَرناهُ مِنَ القَومِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا إِنَّهُم کانُوا قَومَ سَوءٍ فَأَغرَقناهُم أَجمَعِینَ [۷۷] وَ داوُدَ وَ سُلَیمانَ إِذ یَحکُمانِ فِی الحَرثِ إِذ نَفَشَت فِیهِ غَنَمُ القَومِ وَ کُنّا لِحُکمِهِم شاهِدِینَ [۷۸] فَفَهَّمناها سُلَیمانَ وَ کُلًّا آتَینا حُکماً وَ عِلماً وَ سَخَّرنا مَعَ داوُدَ الجِبالَ یُسَبِّحنَ وَ الطَّیرَ وَ کُنّا فاعِلِینَ [۷۹] وَ عَلَّمناهُ صَنعَةَ لَبُوسٍ لَکُم لِتُحصِنَکُم مِن بَأسِکُم فَهَل أَنتُم شاکِرُونَ [۸۰] -قرآن-۱-۵۹۶ وَ لِسُلَیمانَ الرِّیحَ عاصِفَةً تَجرِی بِأَمرِهِ إِلَی الأَرضِ الَّتِی بارَکنا فِیها وَ کُنّا بِکُلِّ شَیءٍ عالِمِینَ [۸۱] وَ مِنَ الشَّیاطِینِ مَن یَغُوصُونَ لَهُ وَ یَعمَلُونَ عَمَلاً دُونَ ذلِکَ وَ کُنّا لَهُم حافِظِینَ [۸۲] وَ أَیُّوبَ إِذ نادی رَبَّهُ أَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ وَ أَنتَ أَرحَمُ الرّاحِمِینَ [۸۳] فَاستَجَبنا لَهُ فَکَشَفنا ما بِهِ مِن ضُرٍّ وَ آتَیناهُ أَهلَهُ وَ مِثلَهُم مَعَهُم رَحمَةً مِن عِندِنا وَ ذِکری لِلعابِدِینَ [۸۴] وَ إِسماعِیلَ وَ إِدرِیسَ وَ ذَا الکِفلِ کُلٌّ مِنَ الصّابِرِینَ [۸۵] -قرآن-۱-۵۶۳ وَ أَدخَلناهُم فِی رَحمَتِنا إِنَّهُم مِنَ الصّالِحِینَ [۸۶] وَ ذَا النُّونِ إِذ ذَهَبَ مُغاضِباً فَظَنَّ أَن لَن نَقدِرَ عَلَیهِ فَنادی فِی الظُّلُماتِ أَن لا إِلهَ إِلّا أَنتَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سُبحانَکَ إنّی کُنتُ مِنَ الظّالِمینَ [۸۷] فَاستَجَبنا لَهُ وَ نَجَّیناهُ مِنَ الغَمِّ وَ کَذلِکَ نُنجِی المُؤمِنینَ [۸۸] وَ زَکَریّا إذ نادی رَبَّهُ رَبِّ لا تَذَرنی فَرداً وَ أَنتَ خَیرُ الوارِثینَ [۸۹] فَاستَجَبنا لَهُ وَ وَهَبنا لَهُ یَحیی وَ أَصلَحنا لَهُ زَوجَهُ إنَّهُم کانُوا یُسارِعُونَ فِی الخَیراتِ وَ یَدعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً وَ کانُوا لَنا خاشِعینَ [۹۰] -قرآن-۱-۶۰۴ وَ الَّتی أَحصَنَت فَرجَها فَنَفَخنا فِیها مِن رُوحِنا وَ جَعَلناها وَ ابنَها آیَةً لِلعالَمینَ [۹۱] إنَّ هذِهِ أُمَّتُکُم أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّکُم فَاعبُدُونِ [۹۲] -قرآن-۱-۱۸۶ [صفحه ۱۶۳] معنی لغات: «جذاذ» با هر سه حرکت جیم بمعنی شکسته و ریزه‌ی هر چیز، «نُکِسُوا عَلی رُؤُسِهِم» یعنی عاجز و ناتوان شده سر بزیر افکندند، «نفشت» از مصدر نفش با فتح و سکون فاء بمعنی چریدن گوسفند و شتر در شب بی‌شبان و سرپرست و باصطلاح ما خراسانیها مالدارهای خراسان: شب بخرابی رفتن. -قرآن-۷۹-۱۰۶ ترجمه: آری ما پیش از اینکه هم بابراهیم که عالم بشخصیّت او بودیم راه رشد و صلاح نشان دادیم ۵۲ آنگاه که بپدر خود و مردمش گفت: چیست اینکه مجسّمه و تندیسه‌ها که از آنها دست بر نمیدارید! ۵۳ بجوابش گفتند: پدران خود را دیدیم که اینها را میپرستیدند ۵۴ گفت: شما و پدران‌تان آشکارا گمراه بودید ۵۵ از او پرسیدند: آیا بجدّ میگوئی و مطلب حقّی برای ما آورده‌ای یا بازی میکنی و خود سرگرم داری! ۵۶ گفت: [بازی چرا! اینها که خدا نیستند] بلکه خدای شما او است که آفریننده‌ی آسمانها و زمین است همانکه اینها را آفرید و من بر اینکه جملگی گواهم ۵۷ و سوگند بخداوند که چون پشت کنید و از اینجا بروید در کار بتان شما چاره‌ای خواهم کرد ۵۸ پس [آنگاه که فرصت شد] همه را نرم کرد مگر بت بزرگ را که شاید [اینکه ببینند و] که باو مراجعه کنند [و او یکجا با همه رو برو شده و حرفهای خود را بگوید] یا بسوی حقّ گروند ۵۹ [چون آمدند و دیدند] گفتند: که با خدا- یان ما چنین کرده است! البتّه او از ستمکاران است ۶۰ پاره‌ای گفتند: ما از جوانی [صفحه ۱۶۴] که ابراهیمش میگفتند شنیدیم اینها را ببدی یاد میکرد ۶۱ [عدّه‌ای] گفتند: او را بیاورید جلو چشم مردم که شهادت دهند [او چنین کرده است و شاهد مجازات او باشند ۶۲ چون حاضر شد] گفتند: ای ابراهیم آیا تو با خداهای ما چنین کردی ۶۳ او بجواب گفت: بلکه همین مهترشان چنین کاری کرده است، اگر سخن می- گویند از خودشان بپرسید ۶۴ آن مردم بخود آمدند و با هم گفتند: شما خود ستمکار هستید ۶۵ سپس از روی شرم سر فرود آوردند و گفتند: تو خود میدانی که اینها سخن نمیگویند: ۶۶ او گفت: آیا چیزیرا میپرستید که نه سود دارد نه زیان ۶۷ افّ بر شما و آنچه جز خدا میپرستید مگر خرد ندارید که چنین میکنید! ۶۸ آنها با یکدگر گفتند: اگر میخواهید کاری بکنید او را بسوزانید و خدای خود را یاری کنید، و بآنها خدمتی کنید ۶۹ [چون او را بآتش انداختند] گفتیم: ای آتش خنک و آسایش باش بر ابراهیم ۷۰ پس آنها حیله و آزار او خواستند و ما زیاندیده‌ترین مردمشان کردیم ۷۱ و ابراهیم و لوط را رهانیدیم و روانه کردیم بسوی آن سرزمین که برای همگان فرخنده‌اش داشتیم و مبارک ۷۲ و بخشیدیم باو اسحاق را و هم یعقوب که نواختی دیگر بود و همگی‌شان را مردمی نیک و صالح داشتیم، و مقرّر داشتیم تا پیشوایان مردم باشند و بفرمان ما آنها را رهبری کنند و هم بآنها راه نیکوکاری الهام کردیم و اقامه‌ی نماز و ادای زکاة چه جملگی از عبادت کنندگان برای ما بودند ۷۴ و به لوط دانش و بینش دادیم و او را از آن ده که پلیدکار بودند رهاندیم چه آنها مردمی بدو بدکار بودند ۷۵ و بدرون رحمت و بخشش خود درش آوردیم که او خود از مردمان شایسته و نیک کردار بود ۷۶ و هم نوح پیغمبر ما بود که پیش از دیگران درخواست کرد و ما پذیرفتیم و رهاندیم خود او و مردمش را از اندوهی بزرگ [و گرفتاری بچنگ دشمن بیخرد] ۷۷ و در برابر آن مردم که آیات ما را دروغ شمردند او را یاری کردیم و آنها را همگی بآب غرق نمودیم که مردمی بد بودند ۷۸ و [هم تو بیاد] داود و سلیمان [باش] آنگاه که داوری کردند بآن کشتزار که گوسفند مردم آنرا چریده بود و ما گواه داوری آنها بودیم ۷۹ و بسلیمان داوری را فهماندیم [که [صفحه ۱۶۵] چگونه رفتار کند] و هر یک‌شان را علم و حکمت دادیم و با داود کوه و مرغ را زیر فرمان آوردیم که ستایش کنند و ما بودیم که اینها را انجام دادیم ۸۰ و نیز باو آموختیم ساختن لباس [جنگ و زره] برای شما تا از گزند یکدگر نگاه‌تان دارد، پس آیا شکر- گذار اینکه نعمتها هستید! ۸۱ و باز برای سلیمان بفرمان آوردیم باد سخت را که بامر او میوزید و میرفت بآن سرزمین که فرخنده‌اش کردیم و در آن برکت دادیم چه بهر چیز دانا بودیم [و توانا] ۸۲ و دسته‌ای از دیوان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بفرمان او کردیم که برایش بآب فرو میرفتند [و نفائس دریا بدر میکردند] و جز اینکه کار دیگر میکردند و ما نگهبان شان بودیم ۸۳ و [همچنین در یادآور که] ایّوب بروزگاری خدای خود را آواز کرد: ای خدای من بمن گزند و آسیب رسید و تو از همه مهربانتری ۸۴ ما هم خواسته- اش پذیرفتیم و گرفتاری از او برداشتیم و کسان او را بهمان اندازه فزون باو دادیم [تا کس و کارش دو برابر شدند] و اینکه رحمتی از ما بود و یادی و خاطره‌ای برای مردم خداپرست و عابد ۸۵ [و باز در نظر آر که] اسماعیل و ادریس و ذا الکفل همگی مردمی شکیبا بودند ۸۶ و برحمت خود درونشان کردیم که از دسته‌ی صالحین و درستکاران بودند ۸۷ و [یاد کن و متوجّه باش به] ذو النّون و همدم ماهی که خشمگین رفت و گمان کرد تقدیری بر او نکردیم و سرنوشتی ندارد پس در تاریکی گرفتار شد و آواز کرد: جز تو خدائی نیست که تو پاکی و من از ستمکاران ۸۸ ما هم سخنش پذیرفتیم و او را از اندوه رهاندیم و باین گونه هر مؤمنی را نجات می- دهیم و از غصّه آسوده میکنیم ۸۹ و نیز زکریّا از پیغمبران بود آنگاه که خدای خویش را چنین خواند: ای خدای من مرا تنها [و بی‌فرزند] مگذار که تو بهترین وارثانی ۹۰ ما هم اجابت کردیم و [فرزندی بنام] یحیی باو بخشیدیم و همسرش را برایش شایسته و درست کردیم [که زاینده شد] چه آنها در نیکوکاری شتاب داشتند و با بیم و امید ما را میخواندند و فروتن و فرمانپذیر ما بودند ۹۱ و [نیز آن زن را بخاطر آور] که دامن خویش از ناشایست نگاهداشت پس ما از روح خود در آن دمیدیم [تا فرزندی شد] و خودش را با پسرش [نشانه‌ی قدرت خود و] آیتی برای جهانیان [صفحه ۱۶۶] کردیم ۹۲ البتّه اینها که نام بردیم از دسته‌ی شما هستند که یکتاپرست بودند و یک ملّت هستید و من خدای شمایم پس فقطّ مرا بپرستید. سخن مفسّرین: «وَ لَقَد آتَینا إبراهِیمَ رُشدَهُ مِن قَبلُ» ۵۱ مجمع: یعنی بابراهیم ادلّه‌ی حقّ را نشان دادیم که وسیله‌ی رشد بتوحید بود و بعضی گفته‌اند یعنی باو پیغمبری دادیم. و مقصود از «من قبل» دوران کوچکی او است، و بعضی گفته‌اند پیش از موسی [ع] یا پیش از محمّد [ص]. - قرآن-۱۵-۶۵ «فَجَعَلَهُم جُذاذاً» ۵۸ مجمع: کلمه‌ی «جذاذ» با کسر و ضمّ جیم قرائت شده است و با فتحه قرائت إبن عبّاس است که قرائت شاذّ است. -قرآن-۱-۲۳ «لَعَلَّهُم إلَیهِ یَرجِعُون» ۵۸ فخر: ۱- یعنی شاید برگردند باین گفتار ابراهیم و سخن او را بپذیرند و از انحراف خود دست بردارند، ۲- شاید بآن بت بزرگ رو آورند و آن را آن جور به بینند و بخود آیند. -قرآن-۱-۳۵ «قالُوا مَن فَعَلَ هذا بِآلِهَتِنا» ۵۹ مجمع: «من» موصول است یعنی کسیکه و بعضی گفته‌اند استفهامی است یعنی چه کسی! أبو الفتوح نوشته است: «من» استفهام است. -قرآن-۱-۳۸ أتُوا بِهِ عَلی أَعیُنِ النّاسِ لَعَلَّهُم یَشهَدُون» ۶۲۵ فخر: یعنی او را بمنظره مردم بیاورید، تا آنها او را ببینند که چه کرده و چه استحقاقی دارد، محمّد بن اسحاق گفته است: یعنی تا ببینند و عبرت بگیرند و کس جرأت اقدام بچنین کاری نکند.«۲۵»۱» -قرآن-۱-۶۴-پاورقی-۲۸۱-۲۸۳ [«بَل فَعَلَهُ کَبِیرُهُم هذا-» تا آخر ۶۳ أبو الفتوح: اینکه آن بت مهتر کرده است، و اگر گویند اینکه دروغ بود و پیمبران دروغ نگویند! گوئیم: ظاهر کلام ظاهر خبر است معنی او فرض و تقدیر، یعنی انگار که کسی بیاید و چنین کند و گوید بت بزرگ کرده از او می‌پذیرید یا می‌گوئید محال است! زیرا بت سخن نمیگوید. تا حجّت برایشان تمام شود، دیگر اینکه امر را مشروط کرده به اینکه که بتان سخن گویند -قرآن-۳-۳۸ [صفحه ۱۶۷] یعنی اگر اینان حرف میتوانند زد پس بت بزرگ اینکار کرده- انتهی، و در یک روایت آمده کلام در «بل فعله» ختم میشود، و از «کَبِیرُهُم هذا» ابتدای سخن و قرائتی «فعلّه» بتقدیر «فلعلّه» آمده که دیگر در اینکه وجه اشکالی نیست]. -قرآن-۱۴۲-۱۵۹ «ثُمَّ نُکِسُوا عَلی رُؤُسِهِم» ۶۵ طبری: یعنی در استدلال و احتجاج بر ابراهیم کار را وارونه کردند و آنچه برای او بود و بر ضرر آنها دلیل خود گرفتند، و گفتند: - قرآن-۱-۳۵ میدانی که اینها نمیتوانند سخن بگویند، ولی خودشان بهمین جوابشان مغلوب بودند. فخر: یعنی اوّل بخود آمدند که فکر و کار زشتی دارند بموجب آیت جلو «فَرَجَعُوا إلی أَنفُسِهِم» سپس وارونه شدند و بجدل پرداختند و بیهوده‌گوئی آغاز کردند. معنی دیگر اینکه است که از بسیاری شرمندگی و درماندگی سر بزیر انداختند و سرگردان شدند و ندانستند چه بگویند جز آنچه بضرر آنها و دلیل ابراهیم بود. و جمله‌ی «نکسوا» با ضمّ نون و کسر کاف قرائت شده است و نیز بفتح نون و تشدید کاف خوانده‌اند. -قرآن-۷۲-۱۰۲ «قالُوا حَرِّقُوه» ۶۸ طبری: یعنی گفته‌اند: ابراهیم را بسوزانید و مجاهد گفته است: آنکه اینکه جمله را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت مردی از اعراب فارس یعنی از کردها بود، و هم مجاهد گفت: اینکه آیه را نزد عبد اللّه عمر خواندم او گفت: میدانی که وادار کرد بسوزاندن ابراهیم! گفتم: نه، گفت: مردی از اعراب فارس، پرسیدم مگر فارس عرب دارد! گفت: بلی کردها اعراب فارس هستند. -قرآن-۱-۲۱ [أبو الفتوح: اینکه مرد را باید سوزانید نمرود گفت تا ابراهیم را بگرفتند و در خانه‌ای باز داشتند و ایشان ساز آتش پیش گرفتند، حایطی بساختند چون حظیره و هیزمهای سخت خشک در آنجا می‌افکندند تا هر کس را که حاجتی بودی یا بیماری که امید شفا داشت برای تقرّب و قضاء حاجت و دسته‌ای برای تبرّک هیمه بیاوردند و در آنجا ریختند، محمّد بن اسحاق گفت یک ماه هیزم جمع میکردند چندان جمع کردند که از بالای حظیره چون کوهی بنمود، آنگه از جوانب آتش در [صفحه ۱۶۸] او نهادند تا در گرفت و سخت تیز شد چنانکه مرغان در هوا نیارستند پریدن، آنگه منجنیقی ساختند و بر بالا نهادند و ابراهیم را دست و پای ببستند و بآن جا نهادند و در آتش انداختند- انتهی. گویند در آنساعت که ابراهیم را بآتش می‌افکندند جبرئیل آمد و خلیل را گفت «هل لک من حاجهٔ» آیا حاجتی داری! ابراهیم [ع] فرمود آری «امّا الیک فلا» البتّه حاجتی دارم امّا نه از تو. مولوی گوید: او ادب ناموخت از جبریل راد || که بپرسد از خلیل حقّ مراد که مرادت هست تا یاری کنم || ورنه بگریزم سبکباری کنم گفت ابراهیم نی رو از میان || واسطه زحمت بود بعد العیان بهر اینکه دنیاست مرسل رابطه || مؤمنان را زان که هست او واسطه]. «قُلنا یا نارُ کُونِی بَرداً» ۶۹ کشف نوشته: اصحاب معارف و ارباب حقایق را در اینکه آیات رمزی دیگر است گفتند: اینکه ندا آتشی است که در کانون جان خلیل تعبیه بود چون نمرود او را در منجنیق نهاد خلیل نیز سر خویش در منجنیق مشاهدت نهاد راست که بنزدیک آتش نمرود رسید از سوز شهود حقّ خواست که آه کشد و آتش نمرود را تباه کند، ندا آمد که « یا نار» ای آتش مشهودی «کُونِی بَرداً» بر آتش نمرودی سرد باش سلطنت خود بر وی مران که ما قضا کرده‌ایم که از میان آتش بستانی پر ازهار و انوار برآریم کرامت خلیل خود را، و اظهار معجزه‌ی وی را، و اگر تو آن را تباه کنی بستان نباشد و معجزه پیدا نگردد. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۴۲۱-۴۳۷ لطیفه‌ای دیگر شنو از اینکه عجیبتر، نفس تو بر مثال نمرود است و هواء نفس آتش است و آن دل سوخته‌ی تو خلیل است، نفس آتش هوی برافروخته و دل را با سلاسل مکر و اغلال شهوت در منجنیق معاصی نهاده و بآتش هوی انداخته، هنوز یک گام نارفته که عقل چون شیفتگان میآید بچاکری دل که «هل لک من حاجهٔ»! دل جواب میدهد «امّا الیک فلا» ای عقل یاد داری که تو را گفتند: بیا، بیامدی گفتند برو، برفتی، گفتند تو کیستی! فرو ماندی آن روز را بخود ندانستی، امروز بمن چون دانی راست! چون دل بآتش هوی فرود آید فرمان در آید که «یا نارُ کُونِی -قرآن-۲۴۲-۲۶۰ [صفحه ۱۶۹] بَرداً» ای آتش هوی سرد باش بر دل که او خود سوخته‌ی محبّت ما است، سوخته را دیگر باره نسوزند، چون آتش هوی را از اینکه فرمان آید در ساعت فرو میرود و از میان جان عارف بوستانی عجب پدید آید با صد هزار بدایع و لطایف انواع ازهار و اشجار پرثمار بر هوای بوستان سحاب افضال میریزد باران اقبال، بر نفس: -قرآن-۱-۹ باران کفایت تا از و طاعت و وفا روید، بر دل: باران هدایت تا از و شوق و صفا روید، بر زبان: باران لطافت تا از او حمد و ثنا روید، بر چشم: باران کرامت تا از او رؤیت و لقاء روید. مثنوی: دفتر پنجم در بیان اینکه ثواب عمل عاشق از خدا است: عاشقان را شادمانی و غم اوست || دستمزد و اجرت خدمت هم اوست غیر معشوق ار تماشائی بود || عشق نبود هرزه سودائی بود عشق آن شعله است کو چون بر فروخت || هر چه جز معشوق باقی جمله سوخت و در جلد اوّل قصّه‌ی طوطی و تاجر گوید: در پناه لطف حقّ باید گریخت || کو هزاران لطف بر ارواح ریخت تا پناهی یا بی آنگه چه پناه || آب و آتش مر تو را گردد سپاه نوح و موسی را نه دریا یار شد ||! نی بر اعداشان بکین قهّار شد! آتش ابراهیم را نی قلعه بود ||! تا برآورد از دل نمرود دود! «وَ أَرادُوا بِهِ کَیداً فَجَعَلناهُمُ الأَخسَرِین» ۷۰ روح البیان: چون کوشش آن مردم در جلوگیری از حقّ نتیجه‌ی معکوس داشت واضح شد که ابراهیم حقّ است و آنها باطل و زیاندیده‌تر، و در مثنوی است: -قرآن-۱-۵۶ هر که بر شمع خدا آرد تفو || شمع کی میرد بسوزد پوز او چون تو خفّاشان بسی بینند خواب || کین جهان ماند یتیم از آفتاب ای بریده آن لب و حلق و دهان || که کند تف سوی مه بر آسمان [صفحه ۱۷۰] تف برویش باز گردد بی‌شکی || تف سوی گردون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیابد مسلکی تا قیامت تف برو بارد ز ربّ || همچو تبّت بر روان بو لهب «وَ وَهَبنا لَهُ إِسحاقَ وَ یَعقُوبَ نافِلَةً» ۷۱ طبری: بعضی گفته‌اند مقصود از نافله یعقوب است، و إبن عبّاس گفته است: معنی آیه اینکه است: اسحاق فرزند ابراهیم است و یعقوب فرزند فرزند است و نافله، عطاء گفته است: یعنی بخشیدیم باو اسحاق و یعقوب را که عطیّه و بخشش خداوندی هستند. -قرآن-۱-۵۰ «نَجَّیناهُ مِنَ القَریَةِ الَّتِی کانَت تَعمَلُ الخَبائِث» ۷۴ طبری: یعنی لوط را نجات دادیم از آن عذاب که برای مردم آبادی بنام سدوم رسید و آنها بدکار بودند که در مجالس ضرطه میزدند و انحراف جنسی داشتند و بمردم ریگ میزدند و آزار و استهزا میکردند. -قرآن-۱-۶۷ «فَنَجَّیناهُ وَ أَهلَهُ مِنَ الکَربِ العَظِیمِ» ۷۶ مجمع: کرب عظیم آن اندوه است که سوزش بدل میرسد، و چون نوح مدّتی دراز از مردمی پست و بیخرد آزار و خاری میدید «کرب عظیم» گفته شده است که خداوند او را از آن خواری و آزار نجات داد. -قرآن-۱-۵۴ «وَ داوُدَ وَ سُلَیمان» ۷۸ مجمع: یعنی بداود و سلیمان حکم و علم دادیم بعضی گفته‌اند: یعنی متوجّه باش بآن هنگام که داود و سلیمان حکم میکردند. -قرآن-۱-۲۶ «إِذ یَحکُمانِ فِی الحَرثِ إِذ نَفَشَت فِیهِ غَنَمُ القَومِ» ۷۸ کشف نوشته: إبن- عبّاس و قتاده و زهری گفتند: دو مرد آمدند و از داود حکم خواستند یکی برزگر بود صاحب کشتزار و دیگر شبان بود صاحب گوسفند آن برزیگر گفت: اینکه شبان گوسفندان خویش را فرا کشتزار من گذاشت تا همه تباه کرد و از آن هیچ چیز نماند، داود میان ایشان داوری بربرید گوسفند به برزگر داد بعوض آنکه زرع وی تباه کرده بود آن دو مرد از پیش داود بیرون آمدند و بر سلیمان برگذشتند و سلیمان هنوز کودک بود یازده ساله گفت: داود شما را چون حکم کرد! ایشان سلیمان را خبر کردند از آن حکم که داود کرد، سلیمان گفت: اگر اینکه حکم من کردمی و ولایت قضا مرا بودی من -قرآن-۱-۶۸ [صفحه ۱۷۱] جز آن حکم کردمی، داود او را بخواند گفت: تو حکم ایشان چون کنی! گفت: گوسفندان یک چندی بصاحب زرع دهم تا بآن روز رسد که زرع وی تباه کرده بودند تا بدرّ و نسل آن منتفع میشود و صاحب غنم تخم کارد از بهر صاحب زرع تا بحال خود باز آید با صاحب خویش دهد و گوسفندان با خداوند خویش، داود گفت: صواب اینکه است که تو گفتی، پس داود همان حکم کرد که وی گفت: اینکه است که رب العالمین گفت «داوُدَ وَ سُلَیمان». -قرآن-۱۱۵-۱۳۷ ع: همین قضیّه از امام باقر و صادق علیهما السّلام نیز نقل شده است و جبّائی گفته است: اینکه حکومت داود وظیفه و دستور او بوده است ولی بموجب وحی و الهام بسلیمان طریقه‌ی قضاوت داود نسخ شده است و روش سلیمان بجای او آمده است«۲۶». -پاورقی-۲۶۷-۲۶۹ «وَ سَخَّرنا مَعَ داوُدَ الجِبالَ یُسَبِّحنَ وَ الطَّیرَ» ۷۹ فخر: در معنی اینکه جمله چند سخن است: ۱- مقاتل گفته است: یعنی چون داود نام خدا میبرد و ذکر میگفت کوه و مرغ با او بیاد خدا میبودند، ۲- کلبی گفته است: یعنی چون تسبیح میگفت کوه جوابش میداد، ۳- سلیمان حیّان گفت: چون داود سستی در خود میدید کوه بفرمان خدا تسبیح میگفت او بر تحریک و شوقش افزوده میشد، ۴- اهل معنی گفته‌اند: ممکن است اینکه جمله‌ها همانند اینکه جمله باشد «وَ إِن مِن شَیءٍ إِلّا یُسَبِّحُ بِحَمدِهِ» و نام داود از اینکه رو بمیان آمده است که او تسبیح دیگر آفریدگان میشناخت و بایمان و یقین او افزوده میشد. -قرآن-۱-۶۱-قرآن-۵۰۸-۵۵۷ در تفسیر حسینی دنباله‌ی اینکه آیات اینکه شعر را از امیر خسرو دهلوی نوشته است: قطره‌ی آبی نخورد ماکیان || تا نبرد سر بسوی آسمان -قرآن-۱۶۱-۱۹۶ [صفحه ۱۷۲] «وَ عَلَّمناهُ صَنعَةَ لَبُوسٍ لَکُم لِتُحصِنَکُم مِن بَأسِکُم» ۸ ابو الفتوح نوشته است: و بیاموختیم او را کردن درع برای شما، و لبوس بنزدیک عرب همه‌ی سلاح باشد و هی فعول بمعنی المفعول کالرّکوب و الحلوب، قتاده گفت: اوّل کس که درع کرد داود بود و پیش از او درع نکرده بودند. -قرآن-۱-۷۰ «لِتُحصِنَکُم مِن بَأسِکُم» طبری: بیشتر قاریها «یحصن» با یاء خوانده‌اند یعنی تا لبوس و پوشاک شما را نگهدارد، و ابو جعفر یزید بن قعقاع با تاء بصیغه‌ی مؤنّث خوانده است یعنی تا آن صنعت که بداود آموختیم شما را نگهدارد و بمناسبت تأنیث لفظی فعل مؤنّث گفته شده است و عاصم بن ابی النّجود «نحصن» با نون خوانده است یعنی تا ما نگهداریم شما را. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: یعنی تا نگهدارد شما را از فشار و برخورد ابزار جنگ با بدن شما و بعضی گفته‌اند: یعنی تا نگهدارد شما را از سختی جنگ. و گفته‌اند: داود پادشاه بود و پیغمبر و در مملکت بطور ناشناس گردش میکرد و از رفتار مأمورین خود خبر میگرفت روزی با جبرئیل رو برو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شد و پرسید: رفتار داود چطور است با مردم جبرئیل جواب داد فقطّ یک عیب دارد که از بیت المال مردم و خزانه‌ی دولت زندگی میکند، داود از او تشکّر کرد و ستایش او کرد و سوگند یاد کرد که تا زنده باشد از بیت المال خرج نکند و چون راست میگفت و چنین تصمیم داشت خداوند آهن را در اختیار او گذاشت که زره بسازد و سرمایه‌ی زندگی خود کند چنانکه در آیت دیگر است «وَ أَلَنّا لَهُ الحَدِیدَ» یعنی آهن را برای او نرم کردیم، و نقل است که لقمان نزد داود رفت و دید دست اندر کار ساختن زره است ندانست و نپرسید تا کارش تمام شد و آنرا پوشید و گفت: چه خوش نگهبانی است و سپری برای جنگ، لقمان گفت: خاموشی پنداست و مواظبش اندک. -قرآن-۷۰۱-۷۲۹ لِسُلَیمانَ الرِّیحَ»«۲۷» ۸۲۷ کشف نوشته است: مقاتل گفت: شیاطین از بهر۸۱ کشف نوشته است: مقاتل گفت: شیاطین از بهر -قرآن-۱-۲۸-پاورقی-۲۹-۳۱ -قرآن-۱۵۶-۱۸۴ [صفحه ۱۷۳] وی بساطی ساخته بودند یک فرسنگ طول آن و یک فرسنگ عرض آن، زر و ابریشم درهم بافته و تختی زرّین ساخته در میان بساط و گرد بر گرد آن تخت سه هزار کرسی زرّین و سیمین نهاده. سلیمان بر آن تخت نشستی و انبیاء بر آن کرسیهای زرّین و علماء بر کرسیهای سیمین و از پس ایشان عامّه‌ی مردم و از پس عامّه‌ی مردم جنّ و شیاطین صفها بر کشیده و مرغان در هوا جمع آمده و پر در پر کشیده چنانکه آفتاب بر سلیمان و اصحاب وی نتافتی، وهب بن منبّه گفت: ما را خبر کردند که در نواحی دجله در منزلی از منزلها نبشته‌ای یافتند که کسی از اصحاب سلیمان نبشته بود یا جنّی نبشته بود یا انسی: که ما در اینکه منزل فرود آمدیم و بنا نکردیم و خود بنا ساخته دیدیم بامداد از اصطخر برفته و درین منزل قیلوله کرده و بر عزم آنیم که شبانگاه از اینجا برویم و شب را بشام باشیم. و هم در کشف الأسرار نوشته است: سلیمان پیغمبر با آنهمه مرتبت و منزلت او را گفتند: ای سلیمان بدست تو جز بادی نیست و آن باد نیز بدست سلیمان نبود بلکه بامر خداوند جهان بود بامداد مسافت یکماهه راه می‌برید و شبانگاه همچنان و اگر سلیمان خواستی که بر آن مسافت بقدر یک گز بیفزاید نتوانستی و بدست وی نبودی زیرا که تقدیر الهی آن بود نه تدبیر سلیمانی- مملکتی بدان عظیمی بر هوا میبرد و بکشتزاری برگذشتی یک پر کاه نجنبانیدی. روح البیان: سلیمان زنبیل میبافت و زندگی میکرد و از بیت المال خرج نمیکرد و موسی و شعیب و پیغمبر ما شبانی میکردند و روزی میخوردند و اینکه خود راه کاستن از درشتی خوی آدمی است که سرپرستی بیچاره‌ترین حیوانات ایجاد مهربانی در دل میکند. و اینکه شعر سلطان سلیم اوّل پادشاه عثمانی خود موهم اهانت بمقام نبوّت است که گفته است: یک گدا بود سلیمان بعصا و زنبیل || یافت از لطف تو آن حشمت و ملک آرائی [صفحه ۱۷۴] مصطفی بود یتیمی ز عرب پست درت || دادش انعام تو تاج شرف بالائی و شیخ سعدی گفته است: نه بر باد رفتی سحرگاه و شام ||سریر سلیمان علیه السّلام بآخر ندیدی که بر باد رفت || خنک آنکه با دانش و داد رفت. «وَ مِنَ الشَّیاطِینِ مَن یَغُوصُونَ لَهُ وَ یَعمَلُونَ» ۸۲ فخر: یعنی شیاطین برای سلیمان بدریاها فرو میرفتند و جواهر بیرون میآوردند و هم دگر کارها میکردند مثل ساختن شهرها و قصرها و اختراع صنایع عجیب. و جبّائی اعتراض کرده است که آن موجودات بالطافت جسمی چگونه چنین کارهای دشوار می- کرده‌اند! خود چنین جواب داده است: برای دوران سلیمان خداوند آنها را درشت و توانا کرد تا خواسته‌های او را انجام دهند و معجزه‌ی او باشد، و از پس مرگ او آنها را بنخستین اندام‌شان برگرداند. -قرآن-۱-۶۳ طنطاوی: تسخیر شیاطین برای غوّاصی و شهر و قصر ساختن کنایه است از لزوم تقسیم کار بکارگر لایق و آنها که تن‌شان گنده است و خردشان ناچیز بایستی کار شناوری و ساختمان انجام دهند. «کُنّا لَهُم حافِظِینَ» فخر: در معنی اینکه جمله چند احتمال است: -قرآن-۱-۲۶ ۱- خداوند مأمورین بر آنها گماشت که نگاهشان دارد تا فرار نکنند و کار کنند. ۲- دوستی و ترس سلیمان در دل آنها بود که میخواستند فرمانش ببرند و از نافرمانی او میترسیدند، ۳- چنان آنها را زیر فرمان آوردیم که نه توانائی فرار و نه بیکاری و نه آزار کس داشتند. «وَ أَیُّوبَ إِذ نادی رَبَّهُ» ۸۳ روح البیان: اتّفاق کرده‌اند که تبار او می‌پیوندد بروم پسر عیص پسر اسحاق پسر ابراهیم خلیل و برای مردم حرّان که از شهرستانهای دمشق است پیغمبر بوده است، او را مال و فرزند زیاد شد که هفت دختر و هفت پسر داشت و چهارپایان بیشمار، ابلیس بر او حسد برد و گفت: -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۱۷۵] بنده‌ی تو در عافیت وسعت عیش است مال بسیار و فرزندان بزرگوار دارد اگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او را بانتزاع مال و اولاد مبتلا- سازی زود از تو بگردد حقّ سبحانه و تعالی فرمود: او ما را بنده‌ای است پسندیده اگر هزار بار در بوته‌ی ابتلا بگداختم بی‌غشّ و خالص العیار آید: چنان در عشق یکرویم که گر تیغم زنی بر سر بروز امتحان باشم چو شمع استاده پا برجا پس حقّ سبحانه و تعالی اقسام محن بر وی گماشت و هر سحر اینکه خطاب مستطاب بایّوب مکروب رسیدی که ای ایّوب چگونه‌ای! و ایّوب بذوق اینکه پرسش کوه بلا- بجان میکشید و بآن بیماری خوش بود: گر بر سر بیمار خود آئی بعیادت || صد سال بامّید تو بیمار توان بود چون دوران گرفتاری بآخر رسید و مقام فنای تمام برای ایّوب فراهم شد باو الهام کردند دعا کند تا بمقام بقا برسد و جمال و لقای حقّ برای او جلوه کند از پس جلوه‌ی جلال و آزار، اینکه است که گفت: «أَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ» برای حفظ ادب فقط اعلام کرد که ای خدا گرفتارم و درخواست نکرد چنانکه بیشتر درخواست پیغمبران از راه تعریض است: -قرآن- ۲۲۳-۲۵۲ و فی النّفس حاجات و فیک فطانهٔ || سکوتی بیان عندها و خطاب حافظ گفت: ارباب حاجتیم و زبان سؤال نیست || در حضرت کریم تمنّی چه حاجتست و در تأویلات نجمیّه است که اینکه جمله اشاره است باین که در آن حال شکر و شکایت ایّوب با خدا بود و تن و خاصیّت مادّی او در آزار و گرفتاری بود که آنرا نقل میکرد و خاصیّت روحانی او وابسته بحقّ بود و آن گرفتاری را کمال عنایت حقّ نسبت بخود میدید و از نقل حال خود وصول بمقام صبر و بندگی میخواست که صبر از صفات اللّه است نه از صفات خلق چنانکه در قرآن است «وَ اصبِر وَ ما -قرآن-۴۳۷-۴۵۴ [صفحه ۱۷۶] صَبرُکَ إِلّا بِاللّهِ». -قرآن-۱-۲۸ «وَ ذَا الکِفلِ» ۸۵ مفسّرین کلمه‌ی «الکفل» را بمعنی حظّ و بهره و هم کفالت و عهده‌داری گفته‌اند، و او را پیغمبر و بعضی صالح دانسته‌اند، و در مجمع البیان از امام باقر [ع] نقل کرده است که او پیغمبری بود بعد از سلیمان و میان مردم قضاوت میکرد و خشمگین نمیشد. - قرآن-۱-۱۸ ذَا النُّونِ إِذ ذَهَبَ مُغاضِباً» ۸۷ طبری: نون بمعنی ماهی است، و مقصود یونس پیغمبر است که گرفتار ماهی شد و در معنی اینکه جمله اختلاف است ۲۸- إبن عبّاس و ضحّاک گفته‌اند: یعنی ذو النّون از میان مردم خشمگین بر آنها رفت که امر خدا را گردن ننهاده بودند، ۲- و بعضی گفته‌اند: یعنی با خشم بر خداوند از میان مردم رفت، چون خدا وعده کرده بود آن مردم که فرمان او نبرده‌اند عذاب کند و نکرد، و آنها سلامت ماندند یونس روی ماندن در میان آنها نداشت از اینکه حادثه خشمگین بود و بیرون رفت که شیطان او را لغزانده بود. و یا چون تندخوی بود و بار پیغمبری سنگین، نتوانست آنرا بر خود هموار کند خشمگین براه افتاد«۲۸». حسن بصری گفته است: باو امر شد برود و مردمش را بخدا دعوت کند، او تقاضا کرد مهلتی داشته باشد که آماده‌ی اینکه کار شود اجازه نرسید که کار فوتی است تا اینکه مجال پوشیدن کفش باو ندادند، او براه افتاد و خشمگین بود که خدا دستپاچه‌ام کرد تا یک کفش هم نپوشیدم. حسن بصری گفته است: باو امر شد برود و مردمش را بخدا دعوت کند، او تقاضا کرد مهلتی داشته باشد که آماده‌ی اینکه کار شود اجازه نرسید که کار فوتی است تا اینکه مجال پوشیدن کفش باو ندادند، او براه افتاد و خشمگین بود که خدا دستپاچه‌ام کرد تا یک کفش هم نپوشیدم. -قرآن-۱-۴۱-پاورقی-۷۲۲-۷۲۴ أبو الفتوح: إبن عبّاس گفت: یونس در بنی اسرائیل بزمین فلسطین بود [صفحه ۱۷۷] پادشاهی بر آنها چیره شد و از دوازده سبط نه و نیم سبط را با سیری برد بوسیله شعیای پیغمبر بحزقیاء که پادشاه آنها بود دستور رسید که یکی از پیغمبران را بفرستید اسیران را باو تسلیم خواهند کرد تا او آنها را بر گرداند، حزقیا یونس را مأمور اینکه کار کرد او گفت در اینکه قوم پنج نفر پیغمبرند من چرا بروم! چون مجبورش کرد خشمگین بیرون شد که مجبورش کرده‌اند و دستور نبوده است که بخصوص او برود، از آنجا که بیرون شد بدریای روم رسید بکشتی نشست کشتی طوفانی شد گفتند در اینکه کشتی گناهکاری است که چنین شده است سه نوبت قرعه زدند قرعه بنام یونس برابر شد او خود را بدریا انداخت ماهی فرو بردش. «فَظَنَّ أَن لَن نَقدِرَ عَلَیهِ» ۸۷ مجمع: عطا و عدّه‌ای مفسّر گفته‌اند: یعنی گمان برد که بر او تنگ نخواهیم گرفت. مجاهد و قتاده و کلبی و جبّائی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۸ «نقدر» از قضا و قدر بمعنی سرنوشت گرفته شده است و معنی اینکه است پس گمان کرد قضا و قدر و سرنوشت معیّن را بر او انجام نمیدهیم. أبو الفتوح: یعقوب «یقدر» بفعل مجهول غایب خوانده است، زهری «نقدّر» بصیغه‌ی متکلّم از مصدر تقدیر خوانده است، قتاده و عبید بن عمر «یقدّر» بصیغه‌ی غایب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجهول از مصدر تقدیر خوانده و دیگران «نقدر» بصیغه متکلّم معلوم مجرّد خوانده‌اند و در معنی آن بعضی گفته‌اند: یعنی یونس پنداشت که خدا بر او قادر نباشد. [و بعضی گفته‌اند: گمان برد که ما بر او تضییق و تشدید نکنیم در تکلیف، نقدر من القدر کما فی قوله «فَقَدَرَ عَلَیهِ رِزقَه» و «أَنَّ اللّه یَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن یَشاءُ وَ یَقدِرُ» و اینکه قول نیکو است هم بر لغت راست است و هم لایق پیغمبر و قول سوّم آنستکه من القدر الّذی هو التّقدیر یعنی پنداشت ما بر او حکم نکنیم و با او مسامحه و مساهله کنیم و قدر بمعنی قضا است در اینکه قول]. -قرآن-۴۶۳-۴۹۱-قرآن-۴۹۴-۵۵۳ فخر: نقل است که إبن عبّاس وارد بر معاویه شد او گفت: دیشب امواج قرآن مرا غرق کرد و نجاتم را بوسیله‌ی تو دانستم، إبن عبّاس پرسید چی است! گفت: آیا پیغمبر چنین گمان میکند که خدا را بر او قدرتی نیست! إبن عبّاس گفت [صفحه ۱۷۸] اینکه کلمه از قدر بمعنی سرنوشت است نه از قدرت بمعنی توانائی، و إبن زید گفته است: معنی جمله اینکه است: آیا یونس چنین گمان میکرد که ما بر او توانا نیستیم! هرگز چنین نبوده است. «فَنادی فِی الظُّلُماتِ» ۸۷ فخر: صاحب کشّاف گفته است: مقصود از «ظلمات» تاریکی متراکم است یا تاریکی شب و دریا و شکم ماهی، یا شکم ماهی در شکم ماهی دیگر که او را بلعیده بود. -قرآن-۱-۲۸ «إِنِّی کُنتُ مِنَ الظّالِمِین» ۸۷ روح البیان: در مثنوی است: -قرآن-۱-۳۷ چون بگوئی جاهلم تعلیم ده || اینچنین انصاف از ناموس به از پدر آموز ای روشن جبین || ربّنا گفت و ظلمنا پیش از اینکه نی بهانه کرد و نی تزویر ساخت || نی لوای مکر و حیلت بر فراخت و در کتاب عرائس ثعلبی است که خداوند برای یونس معراج و مشاهده‌ای خواست که در شکم ماهی انجام شود او را امر و نهی کرد و مقصود قربت و مشاهدت بود، حقّ را در طبقات زمین میان تاریکی شکم ماهی باو نمایش داد چنانکه پیغمبر در بالای عرش دید و چون حقّ را دید سرگردان شد و بکار خود ماند و گفت «سُبحانَکَ إِنِّی کُنت» تا آخر یعنی تو پاکیزه‌تری از آنچه بگمان و وهم مردم آید و من در وصف جلال تو ستمکارم که آنچه بگویم شایسته عزّت و وحدانیّت تو نیست. -قرآن-۳۳۷-۳۶۴ «وَ نَجَّیناهُ مِنَ الغَمِّ» ۸۸ روح البیان: از پس چهار ساعت با سه روز یا چهل روز که ماهی یونس را بدریاهای دور دست و اعماق زمین برد بکناره انداختش. -قرآن-۱-۳۲ «وَ کَذلِکَ نُنجِی المُؤمِنِین» ۸۸ مجمع: از باب افعال و تفعیل هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۶ «وَ الَّتِی أَحصَنَت فَرجَها» ۹۱ روح البیان: امام سهیلی گفته است: مقصود از فرج چاک و درز پیراهن است و گمان بعضو بدن نرود که اینکه تعبیر لطیفی است برای پاکدامنی آن حضرت که دستی بچاک پیراهنش نرسیده است. -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۱۷۹] «إِنَّ هذِهِ أُمَّتُکُم أُمَّةً واحِدَةً» ۹۳ یعنی اینکه دین شما است که یک دین است چه اصل امّت بمعنی جماعتی است که بر یک مقصد باشند، و گفته‌اند یعنی اینکه پیغمبران که نامبرده شدند از گروه شما هستند که باید پیرو آنها باشید در حالت پیروی از حقّ. -قرآن-۱-۴۵ ابو الفتوح: ابو اسحاق چنین خوانده است «أُمَّتُکُم أُمَّةً واحِدَةً» با رفع و صدای بالا- در «امّة و واحدة» یعنی اینکه یک ملّت است. -قرآن-۴۴-۷۴ سخن ما: ۱- «قُلنا یا نارُ کُونِی بَرداً-» تا آخر» در تورات یادی از چنین سرگذشتی برای ابراهیم نشده است و از آغاز پیدایش ابراهیم و رهبری او بآنچه در اینکه آیات است هیچ تناسب نیست و خلاصه‌ی گفته‌ی تورات فقط ریاست قبیله و خداشناسی و سرمایه‌داری او است و در باب پانزدهم قسمت هفدهم اینکه است [و واقع شد که چون آفتاب غروب کرده بود و تاریک شد تنوری پردود و چراغی مشتعل از میان آن پاره‌ها گذر نمود. در آن روز خداوند با ابرام عهد بست و گفت اینکه زمین را- الخ] و چون تورات نام او را ابرام میداند تا آنگاه که ساره همسر او حامله می‌شود خدا باو می‌گوید: زین پس تو ابراهیم هستی، و اگر آنچه قرآن گفته است در آن زمان برای مردم آن روز قابل قبول نبود منکرین اعلان مخالفت میکردند بخصوص که سوره مکّی است و موقع ضعف اسلام نازل شده است و یهودی که با اعراب مکّه رابطه داشتند و رفت و آمد میکردند اینکه سخنان بگوششان میرسید تکذیب میکردند که با تورات و دین مخالف است و مجعول و ناچار قرآن جواب آنها را میداد چنانکه چندین بار چنین شده است و آنها را آرام کرده است پس بیقین چنین سرگذشتی که برای ابراهیم بوده است اعراب و یهود قبول داشته‌اند و تحوّلات زمان و زبان آنرا از تورات موسی سقط کرده است و امّا اینکه چگونه آتش برای ابراهیم خنک و آسایش شد! برای جواب مناسب است ترجمه‌ی عبارت عین القضاة همدانی در فصل دوّم کتاب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او بنام شکوی الغریب که میگوید: آخر مرتبه‌ی عقل اوّل درجه‌ی ولایت است که درک حقیقت ولایت از عقل -قرآن-۱۵-۴۸ [صفحه ۱۸۰] در پرده است و آخر مرتبه‌ی ولایت اوّل مقام نبوّت است یعنی پیدایش کمالاتی برای پیغمبرها که وصول بآن کمالات با سرمایه عقل غیر متصوّر است و طور ولایت و رای طور عقل است و طور نبوّت و رای طور ولایت است، و خلاصه بزبان خودمانی باید گفت: معلوم نیست چه میشود که آدمی فردی بسیار عاقل میشود و چون عاقل کامل شد تازه قابل ولایت میشود و معلوم نیست چه میشود که ولیی کامل میشود و قابل پیغمبری و چون پیغمبر شد درک هویّت او اوّل مرتبه شدّت همه‌ی اینکه مجهولات است برای آدمی، و شاید بمرور زمان تا اندازه‌ای پرده از روی اینکه مجهولات برداشته شود. ۲- از آیت ۷۸ تا ۸۲ «وَ داوُدَ وَ سُلَیمانَ إِذ یَحکُمانِ- تا- وَ کُنّا لَهُم حافِظِینَ» فقطّ میتوان گفت که اشاره است به اینکه که ممکن است آن پیغمبران در آغاز قضاوت خود اشتباه کنند ولی چون بمقام رهبری رسیدند خطای آنها مرتفع میشود بواسطه‌ی ارائه‌ی طریق صواب که گفته شده است «فَفَهَّمناها سُلَیمانَ» و جمله‌های «سَخَّرنا مَعَ داوُدَ الجِبالَ یُسَبِّحنَ وَ الطَّیرَ» شاید همان تسبیح تکوینی باشد و مقصود از تسخیر اینکه باشد که کوه و پرنده هم مثل داود بضمیمه‌ی داود زیر فرمان بودند و تسبیح میکردند با اینکه تفاوت که از آنها بحکم طبیعت ساده بود که بموجب تکوین ما آواز میکردند و تسبیح، ولی داود علاوه بر اقتضای تکوین حیوانی بمقتضای خرد انسان، خود هم تسبیح میگفت پس همه‌ی موجودات از همه وقت در فرمان ما بوده‌اند بجز شما قریش منحرف، و جمله‌های «لِسُلَیمانَ الرِّیحَ عاصِفَةً تَجرِی بِأَمرِهِ» مانند آیت ۶۹ «یا نارُ کُونِی» است که سلیمان شخصیّت نموداری در تاریخ یهود داشته است و آنچه امتیاز برای او نقل شده است مردم آن زمان انکار نکرده‌اند و همچنین آیت بعد «مِنَ الشَّیاطِینِ مَن یَغُوصُون» که آنهم نیز از نموداریهای شخصیّت سلیمان است بعلاوه که اگر اینکه کلمه‌ی شیاطین در نظر آن مردم هنگام نزول آیه کنایه باشد از افراد چابک و زیرک و حیله باز، ممکن است بگوئیم که اینکه آیه تا آخر کنایه است از کمال قدرت سلیمان که چنین افرادی را -قرآن-۲۶-۶۵-قرآن-۷۷-۱۰۴-قرآن-۳۳۴-۳۵۹-قرآن-۳۷۲-۴۲۹-قرآن-۸۷۶-۹۲۸-قرآن-۹۴۳-۹۶۰-قرآن-۱۱۲۵-۱۱۶۳ [صفحه ۱۸۱] از ممالک مجاور و دوردست استخدام میکرد تا برای او چنین کارها بکنند. ۳- آیت ۸۳ «وَ أَیُّوبَ إِذ نادی- تا آخر» بتورات نیز داستان سرمایه- داری أیّوب و سخن شیطان و گرفتاری او که از مفسّرین نقل کردیم مفصّل بحث شده است و چهل و دو باب بنام ایّوب در گرفتاری و سخن او با دیگران است که معلوم میشود سرگذشت ایّوب در آن دوران بخاطره‌ها و یاد مردم بوده است که آنهمه طول و تفصیل تورات با دو جمله‌ی مختصر بسیار زیبا حقیقت سرگذشت او بیان شده است. -قرآن-۱۳-۳۶ ۴- آیات ۸۷ و ۸۸ «وَ ذَا النُّونِ إِذ ذَهَبَ مُغاضِباً» در تورات چهار باب بنام یونس، إبن متای هست که او را خدا مأمور نینوی می‌کند ولی او از حضور خداوند برخاست تا بترشیش فرار کند، بکشتی نشست و او را بدریا انداختند و ماهی بلعید و بعد از سه روز خداوند بماهی امر کرد که او را بکناری قئ کرد و در آنجا تا چهار صفحه برای او چیزهائی گفته است که نشان میدهد یهود و با سواد- های آن دوران مطالبی از چنین شخصی بخاطر داشته‌اند که خلاصه‌ی آنها با سبک مخصوص بخود قرآن در دو آیه گفته شده است. -قرآن-۱۹-۵۹ ۵- آیت ۹۲ «إِنَّ هذِهِ أُمَّتُکُم» بطوری که از مجمع البیان نقل کردیم شاید اشاره باین مطلب باشد که اینکه بزرگان گذشته که از آنها یاد کردیم همگی با شما یک ملّت و پیرو یک مقصد هستید که یکتاپرستی باشد و تسلیم بقدرتی مرموز، نه آنچه اینکه یهودیها و نصاری خدا را بصورت موجودی مادّی معرّفی میکنند، و در نقل سرگذشت پیغمبران خاصیّتهای مادّی برای آفریننده میتراشند. -قرآن-۱۳-۴۰

[سوره الأنبیاء [۲۱]: آیات ۹۳ تا ۱۱۲]

وَ تَقَطَّعُوا أَمرَهُم بَینَهُم کُلٌّ إِلَینا راجِعُونَ [۹۳] فَمَن یَعمَل مِنَ الصّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَلا کُفرانَ لِسَعیِهِ وَ إِنّا لَهُ کاتِبُونَ [۹۴] وَ حَرامٌ عَلی قَریَةٍ أَهلَکناها أَنَّهُم لا یَرجِعُونَ [۹۵] حَتّی إِذا فُتِحَت یَأجُوجُ وَ مَأجُوجُ وَ هُم مِن کُلِّ حَدَبٍ یَنسِلُونَ [۹۶] وَ اقتَرَبَ الوَعدُ الحَقُّ فَإِذا هِیَ شاخِصَةٌ أَبصارُ الَّذِینَ کَفَرُوا یا وَیلَنا قَد کُنّا فِی غَفلَةٍ مِن هذا بَل کُنّا ظالِمِینَ [۹۷] -قرآن-۱-۴۷۷ إِنَّکُم وَ ما تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُم لَها وارِدُونَ [۹۸] لَو كانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ [۹۹] لَهُم فِيها زَفِيرٌ وَ هُم فِيها لا يَسمَعُونَ [۱۰۰] إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَت لَهُم مِنَّا الحُسنى أُولئِكَ عَنها مُبعَدُونَ [۱۰۱] لا يَسمَعُونَ حَسِيسَها وَ هُم فِي مَا اشتَهَت أَنفُسُهُم خالِدُونَ [۱۰۲] -قرآن- ۱-۳۸۶ لا يَحزُنُهُمُ الفَزَعُ الأَكبَرُ وَ تَتَلَقّاهُمُ المَلائِكَةُ هذا يَومُكُمُ الَّذِي كُنتُم تُوعَدُونَ [۱۰۳] يَومَ نَطوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلكُتُبِ كَما بَدَأنا أَوَّلَ خَلقٍ نُعِيدُهُ وَعداً عَلَينا إِنّا كُنّا فاعِلِينَ [۱۰۴] وَ لَقَد كَتَبنا فِي الزَّبُورِ مِن بَعدِ الذِّكرِ أَنَّ الأَرضَ يَرِثُها عِبادِيَ الصّالِحُونَ [۱۰۵] إِنَّ فِي هذا لَبَلاغاً لِقَومٍ عابِدِينَ [۱۰۶] وَ ما أَرسَلناكَ إِلّا رَحمَةً لِلعالَمِينَ [۱۰۷] -قرآن-۱-۴۶۹ قُل إِنَّما يُوحى إِلَيَّ أَنَّما إِلهُكُم إِلهٌ واحِدٌ فَهَل أَنتُم مُسلِمُونَ [۱۰۸] فَإِن تَوَلَّوا فَقُل آذَنتُكُم عَلى سَواءٍ وَ إِن أَدرِي أَ قَرِيبٌ أَم بَعِيدٌ ما تُوعَدُونَ [۱۰۹] إِنَّهُ يَعلَمُ الجَهرَ مِنَ القَولِ وَ يَعلَمُ ما تَكتُمُونَ [۱۱۰] وَ إِن أَدرِي لَعَلَّهُ فِتنَةٌ لَكُم وَ مَتاعٌ إِلى حِينٍ [۱۱۱] قالَ رَبِّ احكُم بِالحَقِّ وَ رَبُّنَا الرَّحمنُ المُستَعانُ عَلى ما تَصِفُونَ [۱۱۲] -قرآن-۱-۴۴۲ [صفحه ۱۸۲] معنی لغات: «حدب» قوز بودن، آب برهم انباشته روان مثل سیلابهای تند، زمین سنگی بلند، «ینسلون» از مصدر «نسل» بسکون دوّم و نسل بفتحتین بمعنی شتاب در راه رفتن، «حصب» سنگ و سنگریزه، و آنچه بآتش میزنند مثل هیزم. ترجمه: ۹۳ [ولی مردم در کار دین و تمدّن] از هم بپراکندند و [هر دسته‌ای طریقه‌ای پیش گرفت و عاقبت] بازگشت همگی بسوی ما است ۹۴ پس اگر کسی بچیزی از نکوکاریها اقدام کرد و مؤمن بود کار و کوشش او کفران نمیشود [و ناسپاسی و نابودی ندارد] و ما نویسنده [کار او] برای او هستیم [و نگهبان سود کارش] ۹۵ ولی مردم آبادی که بسرنوشت‌شان نابودی است و هلاک‌شان کردیم حرام است که از کفر خود برگردند و توبه کنند یا باین عالم برگردند و خود را اصلاح کنند و یا بعالم [صفحه ۱۸۳] دیگر بهره‌مند باشند که آنها از کفر و انحراف خود برنمیگردند ۹۶ تا آنگه که [رستاخیز باشد و] باز شود راه یأجوج و مأجوج و آنها از هر بلندی و تپه‌ای بدوند ۹۷ و نزدیک شود هنگام وعده‌ی حقّ و حقیقت و ناگهان چشمان کافران گشاده شود که ای وای همانا در غفلت از اینکه سرنوشت بودیم، یا بلکه میدانستیم و ستمکار بودیم، ۹۸ آنوقت است که بآنها میگویند یا تو ای محمّد بآنها بگو: شما و آنچه جز خدا میپرستید هیزم دوزخید و شایسته‌ی در آن افتادن و شما خود بآن درون میشوید [و چاره ندارید] ۹۹ و اگر آنها خدا بودند اینها بآتش نمیرفتند با اینکه همگی بآتشند جاودانی ۱۰۰ که در آن ناله و نفیر دارند و در آن [سخنی بخوشی و خوبی] نخواهند شنید ۱۰۱ ولی آنها که از [سرنوشت] ما خوشی و خوبی از پیش برای‌شان معیّن بوده است البتّه از آتش بدورند ۱۰۲ که صدای آن نشنوند و درخواسته‌های خود جاودان بمانند ۱۰۳ و آن ترس و بی- قراری بزرگ‌اند و هگین‌شان نکند و فرشتگان رو بروشان شوند و گویند اینکه است آن روز که بشما وعده شده است ۱۰۴ [و بدانید: خواهد بود] روزی که آسمان را چو نامه‌ی نبشته در هم پیچیم چنانکه نخستین آفرینش را آغاز کردیم بازش میگردانیم و اینکه وعده‌ای است بر ما البتّه انجام شدنی [که گزیری از آن نخواهد بود] و ما انجام دهنده‌ی آنیم ۱۰۵ و هم پس از یادآوریها و تذکّرات در کتاب آسمانی خود نوشتیم [و بسرنوشت معیّن کردیم] که زمین را بندگان صالح بارث خواهند برد، و زندگی در روی زمین منحصر بصالحین خواهد شد [یعنی آنانکه صلاحیّت داشته باشند] ۱۰۶ و البتّه در اینکه گفته‌ها و یادآوریها ابلاغ است، و تذکّری برای مردم عابد و خداپرست [که قدر خود بشناسند و عاقبت خود بدانند] ۱۰۷ و تو را هم فقط برای رحمت و بخشایش بسوی جهانیان فرستادیم ۱۰۸ پس بمردم بگو: جز اینکه نیست که بمن وحی میشود خدای شما یکی است، آیا میتوانید تسلیم باین باشید یا نه! ۱۰۹ پس اگر پشت بتو کنند و سخنت نپذیرند تو بگو من شما را آگاه کردم تا در مسئولیّت حقّ هر دو برابر باشیم ولی خود خبر [صفحه ۱۸۴] ندارم آنچه شما را از آن ترسانده‌اند نزدیک است [و بزودی گرفتار خواهید شد] یا دور است و مدّتی آسوده‌اید! ۱۱۰ ولی البتّه خداوند میداند سخن آشکار را و هم آنچه شما میپوشید و در دل نهان میکنید [و سخن حقّ را ببازی میگیرید] ۱۱۱ و من خود بیخبرم که شاید اینکه آسایش [و استهزای شما] آزمایشی است و بهره‌ای از زندگی برای اندک زمانی ۱۱۲ [و در آخر سخنان خود] گفت: ای پروردگار من خود بدرستی فرمان کن که خدای ما بخشاینده است و دادرس برابر آنچه شما توصیف میکنید و کافر میشوید [که آنچه توصیف و کفر شما فزون باشد رحمت و اعانت او افزون است] سخن مفسّرین: «وَ حَرامٌ عَلى قَريَةٍ أَهلَكناها أَنَّهُم لا يَرجِعُونَ» ۹۵ مجمع: -قرآن-۱۵-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۷۷ حرم بکسر حاء و سکون راء بدون الف و حرام با الف هر دو قرائت شده است، و در معنی اینکه جمله چند احتمال است: ۱- گفته‌ی جبّائی و عطا و عکرمه و قتاده و کلبی است که «لا» زاید است یا حرام بمعنی واجب است و خلاصه‌ی سخن اینها چنین است که کفّار مکّه بترسند و خبردار باشند که فرمان ناگزیر خداوندی است بر اینکه آن مردمی که هلاک شدند دوباره بدنیا باز نگردند، ۲- آن مردم آبادی که بواسطه‌ی گناهان‌شان نابود شدند حرام است که از آنها عملی قبول شود چون آنها توبه نمیکنند و از عمل بد خود دست بردار نیستند، ۳- ابو مسلم گفته است: یعنی بر آنها که هلاک شدند حرام است که برنگردند بلکه زنده میشوند و برای مجازات برمیگردند. «حَتّی إِذا فُتِحَت یَأجُوجُ وَ مَأجُوجُ وَ هُم مِن کُلِّ حَدَبٍ یَنسِلُون» ۹۵ مجمع: -قرآن-۱-۸۶ «فتحت» با تشدید و تخفیف تاء خوانده شده است، و قرائت با تشدید از وزن تفعیل است برای معنی کثرت یعنی بسیار در گشاده شود، و کلمه‌ی «حدب» «جدث» نیز با جیم و ثاء خوانده شده است بمعنی گور در لغت مردم حجاز، و به لغت قبیله‌ی تمیم «جدف» با جیم و فاء بمعنی گور است. «إِنَّکُم وَ ما تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ حَصَبُ جَهَنَّم» ۹۸ فخر: إبن زبعری -قرآن-۱-۶۹ [صفحه ۱۸۵] به پیغمبر اعتراض کرد که در اینکه آیه گفته‌ای: شما مشرکین و آنچه معبود شما است در آتش هستید با اینکه مسیح و عزیر و ملائکه معبود مردم بوده‌اند پس بایستی آنها هم در آتش باشند، جواب اینکه سخن از چند راه است: ۱- روی سخن با مردم مکّه است که بتپرست بوده‌اند و مقصود اینکه است که اعراب مکّه با بتهاشان در جهنّم خواهند بود بدلیل «انّکم» یعنی شما عربها و آنچه میپرستید، ۲- کلمه «ما» بمعنی آنچه، متوجّه بغیر انسان است، ۳- بجمله‌ی بعد «إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَت لَهُم» تا آخر اینکه دسته از مخلوق که مشمول عنایت حقّ هستند استثنا شده است و گفته شده است «أُولئِکَ عَنها مُبعَدُون» یعنی آنها از آتش بدورند، ۴- جوابی است که پیغمبر [ص] باو فرمود: اینکه مردم شیطان پرستیده‌اند که بآنها فرمان داده است مشرک بشوند، و مقصود از اینکه آیه و تهدید کافران که با معبود خود در آتش خواهند بود چند جهت تصوّر دارد: ۱- از دیدار آنها که موجب عذاب کافران شده‌اند رنج و آزارشان افزوده میشود، ۲- چون از آنها امید میانجیگری داشتند و اکنون خود را با آنها گرفتار می‌بینند در آزار خواهند بود، ۳- آنها را به آتش بردن استهزائی است بکافران که اینکه است عاقبت خدائی اینها، و کلمه‌ی «حصب» با سکون صاد و با ضاد معجمه و با طای مؤلّف «حضب و حطب» نیز قرائت شده است. -قرآن-۵۲۲-۵۵۷-قرآن-۶۶۲-۶۹۱ «إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَت لَهُم مِنَّا الحُسنی» ۱۰۱ کشف نوشته است: در بدایت عنایت باید تا در نهایت ولایت بود، او را که نواختند در ازل نواختند، کارها در ازل کرده و امروز کرده مینماید، سخنها در ازل گفته و امروز گفته میشنواند، دیر است تا با تو راز میگویند تو اکنون میشنوی. قیم که مال کودک در دست دارد بنیابت او دارد پس چون کودک بالغ شود بوی دهد میگوید از روی اشارت که شما اطفال عدم بودید که لطف قدم کار شما میساخت و نیابت شما میداشت، بلطف قدم تکلیف بسمع رسانید، حکم بدل فرستاد، راز با جان گفت، رقم طاعت بر اطراف کشید، تو را منتظر واردات غیب گردانید، اینکه حقیقت حسن ازلی که دوستان را سابق -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۱۸۶] شد و ربّ العزّه برایشان منّت نهاد که «سَبَقَت لَهُم مِنَّا الحُسنی». -قرآن-۴۴-۷۸ مجمع: مقصود از «حسنی» وعده‌ی ببهشت است، و إبن زید گفته است: مقصود سعادت است. أبو الفتوح نوشته است: آنان که ایشان را از ما توفیق سابق شده باشد. روح البیان: بعضی گفته‌اند: حسنی یعنی عنایت و اختیار و هدایت و عطا و توفیق که عنایت موجب کفایت است از ما سوی و اختیار وسیله‌ی رعایت است و شمول رحمت و بوسیله‌ی هدایت راه ولایت باز میشود و عطاء نتیجه‌ی پیدایش حکمت است. و عاقبت توفیق است که اسباب استقامت است شیخ سعدی گفته است: نخست او ارادت بدل بر نهاد || پسین بنده بر آستان سر نهاد چه اندیشی از خود که فعلم نکوست || از آن در نگه کن که توفیق اوست برو بوستان بان بایوان شاه || بتحفه ثمر هم ز بستان شاه «لا یَسمَعُونَ حَسِیسَها» ۱۰۲ روح البیان: در تأویلات نجمیّه است: از آثار عنایت سابق ازلی اینکه است که حسیس جهنّم قهر حقّ را نمیشنوند، و حسیس قهر خداوندی گفتار مردم هواپرست و اهل بدعت است و ادلّه‌ی فلاسفه است که بگمان باطل و تیرگی طبیعت خود، آنها را میپرورانند. -قرآن-۱-۲۷ «یَومَ نَطوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلکُتُبِ» ۱۰۴ بگفته‌ی مجمع در کلمات اینکه جمله و در جمله‌ی «رَبِّ احکُم»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اختلاف قرائت است. -قرآن-۱-۵۹-قرآن-۱۲۰-۱۳۵ «وَ لَقَد کَتَبنا فِی الزَّبُورِ مِن بَعدِ الذِّکرِ» ۱۰۵ أبو الفتوح: سعید بن جبیر و مجاهد و إبن زید گفتند مقصود از زبور همه‌ی کتابهای آسمانی و ذکر لوح محفوظ است و عبد اللّه عبّاس و ضحّاک گفتند: زبور کتاب داود است و «ذکر» تورات است، و بعضی گفته است: «ذکر» قرآن است و زبور کتاب داود است و کلمه‌ی «بعد» بمعنی قبل است. - قرآن-۱-۵۵ فخر: ممکن است مقصود از ذکر علم باشد یعنی بعد از آنکه عالم بودیم [صفحه ۱۸۷] و سهوی در کار نبود در زبور نوشتیم. «أَنَّ الأَرضَ یَرِثُها» ۱۰۵ فخر: بعضی گفته‌اند: یعنی زمین بهشت را بارث میبرند، و بعضی گفته‌اند یعنی عاقبت زمین و دنیا در دست مؤمنین و صالحین خواهد بود، و دیگری گفته است: یعنی زمین مقدّس بارث در تصرّف صالحین خواهد بود. -قرآن-۱-۲۷ بادِیَ الصّالِحُون» ۲۹۰۵ کشف نوشته است: کتب اینجا بمعنی «اخبار» است و «ذکر» تورات است، و صالحون امّت محمّدند، میگوید موسی را و داود را و امّت ایشان را خبر دادیم که امّت محمّد شایستگان و برگزیدگان مانند، خاصّگیان حضرت مانند هر چند بصورت بیگاه خاستند امّا بمعنی بگاه خاستند. نحن الآخرون السّابقون بیگاه خیزان بودند در عالم قدرت امّا بگاه خیز بودند در عالم مشیّت صبح مشیّت سر برمیزد که ایشان برخاسته بودند لکن آفتاب اظهار قدرت فرو میشد که پیراهن عدم را چاک کردند در خلقت مؤخّر بودند امّا در خلقت«۲۹» مقدّم بودند همه را باوّل آوردیم و ایشان را بآخر تا ذلّت همه با ایشان بگوئیم، و رازهای ایشان با کس نگوئیم. همه را اندک دادیم و ایشان را مالامال، نبینی در مجلس شراب چون قومی بآخر رسند ساقی را گویند: ایشان را قدح مالامال ده تا بما، در رسانی! «مثل امّتی مثل القطر لا یدری اوّله خیر ام آخره کیف تهلک امّهٔ انا فی اوّلها و عیسی فی آخرها».مقدّم بودند همه را باوّل آوردیم و ایشان را بآخر تا ذلّت همه با ایشان بگوئیم، و رازهای ایشان با کس نگوئیم. همه را اندک دادیم و ایشان را مالامال، نبینی در مجلس شراب چون قومی بآخر رسند ساقی را گویند: ایشان را قدح مالامال ده تا بما، در رسانی! «مثل امّتی مثل القطر لا یدری اوّله خیر ام آخره کیف تهلک امّهٔ انا فی اوّلها و عیسی فی آخرها». -قرآن-۱-۲۶-پاورقی-۵۷۳-۵۷۵ «وَ ما أَرسَلناکَ إِلّا رَحمَهً لِلعالَمِین» ۱۰۷ طبری: سعید بن جبیر گفته است: یعنی آنکه مؤمن بپیغمبر شد مشمول رحمت خداوندی است، و آنکه سخن پیغمبر را نپذیرفت از گرفتاری و آزار مردم گذشته که بزمین فرو میرفتند و آتش آسمانی آنها را میسوخت آسوده هستند و هرگز برای آنها چنین حوادثی نخواهد بود. إبن زید گفته است: مقصود از عالمین مسلمین هستند. - قرآن-۱-۴۸ [صفحه ۱۸۸] کشف نوشته است: از رحمت وی بود که تو را در هیچ مقام فراموش نکرد اگر در مکّه بود و اگر در مدینه، گر در مسجد بود و گر در حجره همچنین برد روه‌ی عرش و «قاب قوسین» تو را فراموش نکرد در مکّه میگفت: «وَ اعفُ عَنّا» در غار میگفت «إِنَّ اللّهَ مَعَنا» در صدر قاب قوسین میگفت «السّلام علینا و علی عباد اللّه الصّالحین» در وقت وفات میگفت «اللّه خلیفتی علیکم» فردا در مقام محمود بساط شفاعت گسترده میگوید «امّتی امّتی». -قرآن-۲۴۱-۲۵۷-قرآن-۲۷۴-۲۹۷ تفسیر حسینی نوشته است نظم: عاصیان پر گنه در دامن آخر زمان || دست در دامان تو دارند و جان بر آستین ناامید از حضرتت با نصرتت نتوان شدن || چون توئی در هر دو عالم رحمهٔ للعالمین روح البیان: در تأویلات نجمیّه است در سوره‌ی مریم برای عیسی گفته شده است «وَ رَحمَهً مِنّا» که با من بمعنی یک قسمت گفته شده است و معنی اینکه است که قسمتی از رحمت ما مسائل عیسی است که فقط برای آنها است که مؤمن باو و پذیرای سخن او هستند، تا پیغمبر ما ظاهر شد و دین آنحضرت نسخ شد برای اینکه حضرت گفته شد «رَحمَهً لِلعالَمِین» یعنی برای مردم دنیا رحمت است که دین او نسخ نمیشود و برای عالم دیگر رحمت است که نیازمند بشفاعت او هستند: -قرآن-۹۳-۱۱۱-قرآن-۳۷۸-۴۰۱ علّت غائیّ دو عالم هموست || سرور اولاد بنی آدم او است واسطه‌ی فیض وجودی بود ||رابطه‌ی بود و نبودی بود مولانا جامی گفته است: ز مهجوری بر آمد جان عالم || ترحّم یا نبیّ اللّه ترحّم نه آخر رحمهٔ للعالمینی ||از محرومان چرا فارغ نشینی! ز خاک ای لاله‌ی سیراب برخیز || چو نرگس چند خواب از خواب برخیز [صفحه ۱۸۹] اگرچه غرق دریای گناهم || فتاده خشک لب بر خاک راهم تو ابر رحمتی آن به که گاهی || کنی در حال لب خشکان نگاهی «فَإِن تَوَلَّوا فَقُل آذَنتُکُم عَلی سَواءٍ» ۱۰۹ فخر: در کشّاف گفته است: -قرآن-۱-۵۰ «آذَنتُکُم» بجای «انذرتکم» استعمال شده است، یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خبردار کردم و ترساندم شما را، مفسّرین در معنی اینکه جمله چند وجه گفته‌اند: ۱- ابو مسلم گفته است یعنی آشکارا همگی را دعوت بجنگ کردم تا گمان نرود که فقط با قریش معارضه داشته است و با آنها در جنگ بوده است. ۲- یعنی وظائف و احکام را بهمه شما عربها ابلاغ کردم و تبعیض در کار نبوده است و جای عذر برای کسی نمانده است که بگوید من خبردار نشده‌ام، ۳- «عَلی سَواءٍ» یعنی علی اظهار و اعلان یعنی همگی را بیک نسبت خبردار کردیم و ابلاغ وصیّت نمودیم، ۴- علی سواء یعنی بر مهلت و آسایش بدون تعجیل که شاید بخود بیائید و مسلمان شوید. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۴۸۴-۴۹۸ «وَ إِن أَدرِی أَ قَرِیبٌ أَم بَعِیدٌ ما تُوعَدُون» ۱۱۱ فخر: ۱- یعنی اینکه که شما را از گرفتاری دنیا و آخرت ترسانده‌اند، و ناگزیر بر شما خواهد آمد، من نمیدانم بزودی میرسد یا دور است و فاصله دارد، ۲- اینکه شما را از جنگ و گرفتاری ترسانده‌ام نمیدانم که بهمین زودی فراهم خواهد شد یا مدّتی آسوده خواهید بود، ۳- اینکه بیم که شما را داده‌اند از چیرگی مسلمانان و بیچارگی شما من بیخبرم که کی خواهد بود بهمین زودی خوار و زبون آنها میشوید یا فاصله دارد و وقت دگر است. -قرآن-۱-۵۸ «وَ إِن أَدرِی لَعَلَّهُ فِتنَةٌ» تا آخر فخر: ۱- یعنی شاید آسایش شما و آن گرفتاری که شما را از آن بیم داده‌اند فتنه‌ای است و تأخیری که بوقت دیگر محوّل شده است، ۲- شاید اینکه وقت گرفتاری معیّن نشده است و دیر و نزدیکی آن معلوم نیست. فتنه و آزمایشی است برای شما تا شاید در اینکه مدّت بخود آئید و پشیمان شوید و چاره‌ی کار خود کنید، ۳- شاید بیخبری از وقت گرفتاری، فتنه‌ای باشد که شما با اینکه خبردار از گرفتاری هستید در کجروی و نافرمانی -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۱۹۰] بیشتر اصرار کنید و موجب سختی کار شما باشد. «قالَ رَبِّ احکُم بِالحَقِّ» ۱۱۲ مجمع: «قالَ رَبِّ» خوانده‌اند یعنی خدا گفت. و بعضی گفته‌اند «قل رب» یعنی تو ای پیغمبر بگو: -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۴۵-۵۹ «رَبُّنَا الرَّحمنُ المُستَعان» تفسیر صفی علیشاه: -قرآن-۱-۳۵ ای پیمبر امر خود با حقّ گذار || گو تو: ربّ احکم بحقّ لیل و نهار زان همی میگفت در میدان کین || حکم کن ما بین ما و مشرکین ربّنا الرّحمن خدای مستعان || بر هر آنچه میکنید اوصاف آن ما ز حقّ خواهیم یاری دمبدم || بر هر آنچه ثبت لوح است از قدم یعنی آنچه کان بوفق مشیت است || حکم آن صادر ز کلک قدرت است بر خلاف حقّ بود آنچه شما || میلتان باشد به مغلوبیّ ما بلکه ما غالب شویم و کامکار || هم شما مغلوب ما در کارزار «عَلی ما تَصِفُون» روح البیان: اعراب میگفتند اسلام نابود خواهد شد و ما نیرومند میشویم، و اگر اینکه ترس و تهدید محمّد درست باشد بایستی بزودی ما را فراگیرد. اینکه آیه خلاصه‌ی سخن کافران است و جواب آنها. -قرآن-۱-۲۲ یعنی شما سخن ناسزا میگوئید و ما از خدای بر آن یاری خواهیم و امیدواری از درگاه حضرت او داریم. سخن ما: ۱- آیت ۹۶ «فُتِحَت یَأجُوجُ وَ مَأجُوجُ» در سوره کهف آیه ۹۴ بحث شده است. ۲- آیت ۱۰۵ «یَرِثُها عِبادِیَ الصّالِحُون» شاید کنایه یا اشاره باشد به اینکه که در سرنوشت ازلی معیّن است روزی فرا خواهد رسید که کره‌ی زمین بارث بمردم صالح برسد که بشر صالح و سازگار برای همزیستی مسالمت- آمیز بشود و همگی یک جهت و یک دل شوند و کج اندیشان و کج رفتاران هوی- پرست نابود شوند و مردم درست‌اندیش و درست کار و درست‌رفتار در جهان باقی بمانند و ممالک زمین بآنها بارث برسد و در پیروی از یک دستور همگانی زندگی کنند، ۳- آیت ۱۰۷ «وَ ما أَرسَلناکَ إِلّا رَحمَةً لِلعالَمِین» معلوم است که در هنگام -قرآن-۲۳-۵۶-قرآن-۱۱۳-۱۴۷-قرآن-۶۰۷-۶۵۴ [صفحه ۱۹۱] ل آیه عالم و جهان برای آن مردم دو مملکت ایران و روم بوده است و دگر سرزمینها مثل هند و حبشه کسی استقلال نداشت و پیرو آن دو مملکت بود، و قانون پیغمبر [ص] و رفتار آنحضرت برای همه‌ی آن ملّتها وسیله‌ی رحمت بود چون یگانه دستور رفتار بعدل و احسان در آن سرزمین بود که از آنجا پایگاه تمدّن اسلامی را استوار کرد، شخصیّت محمّد و قرآن او بود که پیشقدم تمدّن شد و با همه‌ی معابد و دیر و کلیسا و تورات و انجیل توحید حقیقی و آئین اجتماع و با یکدیگر با آدمگری زندگی کردن و به سعادت ابدی رسیدن بوسیله‌ی او در دنیا منتشر شد و اینکه است معنی رحمة للعالمین که هنوز دنباله‌ی آن باقی است و روز بروز افزون میشود«۳۰». -پاورقی-۷۰۱-۷۰۳ -قرآن-۳۶۳-۳۸۶-قرآن-۲۳-۴۸ [صفحه ۱۹۲]

سوره حجّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

-قرآن-۲۳-۴۸ - ۲۲- بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره الحج [۲۲]: آيات ۱ تا ۲۴]

-قرآن-۲۳-۴۸ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ يا أَيُّهَا النّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُم إِنَّ زَلزَلَةَ السّاعَةِ شَيءٌ عَظِيمٌ [۱] يَومَ تَرَونَها تَذهَلُ كُلُّ مُرضِعَةٍ عَمّا أَرضَعَت وَ تَضَعُ كُلُّ ذاتِ حَملٍ حَملَها وَ تَرَى النّاسَ سُكارى وَ ما هُم بِسُكارى وَ لكِنَّ عَذابَ اللّهِ شَدِيدٌ [۲] وَ مِنَ النّاسِ مَن يُجادِلُ فِي اللّهِ بِغَيرِ عِلمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيطانٍ مَرِيدٍ [۳] كُتِبَ عَلَيهِ أَنَّهُ مَن تَوَلّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهدِيهِ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ [۴] -قرآن-۱-۴۸۰ يا أَيُّهَا النّاسُ إِن كُنتُم فِي رَيبٍ مِنَ البَعثِ فَإِنّا خَلَقناكُم مِن تُرابٍ ثُمَّ مِن نُطفَةٍ ثُمَّ مِن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُضغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَ غَيرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُم وَ نُقِرُّ فِي الأَرحامِ ما نَشاءُ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخرِجُكُم طِفلاً ثُمَّ لِتَبلُغُوا أَشُدَّكُم وَ مِنكُم مَن يُتَوَفّى وَ مِنكُم مَن يُرَدُّ إِلى أَرذَلِ العُمُرِ لِكَيلا يَعلَمَ مِن بَعدِ عِلمٍ شَيئاً وَ تَرَى الأَرضَ هامِدَةً فَإِذا أَنزَلنا عَلَيهَا الماءَ اهتَزَّت وَ رَبَت وَ أَنبَتَت مِن كُلِّ زَوجٍ بَهِيجٍ [۵] ذلِكَ بِأَنَّ اللّهَ هُوَ الحَقُّ وَ أَنَّهُ يُحيِ المَوتى وَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۶] وَ أَنَّ السّاعَةَ آتِيَةٌ لا رَيبَ فِيها وَ أَنَّ اللّهَ يَبعَثُ مَن فِي القُبُورِ [۷] وَ مِنَ النّاسِ مَن يُجادِلُ فِي اللّهِ بِغَيرِ عِلمٍ وَ لا هُدىً وَ لا كِتابٍ مُنِيرٍ [۸] ثانِيَ عِطفِهِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللّهِ لَهُ فِي الدُّنيا خِزيٌ وَ نُذِيقُهُ يَومَ القِيامَةِ عَذابَ الحَرِيقِ [۹] -قرآن-۱-۱۰۰۴ ذلِكَ بِما قَدَّمَت يَداكَ وَ أَنَّ اللّهَ لَيسَ بِظَلّامٍ لِلعَبِيدِ [۱۰] وَ مِنَ النّاسِ مَن يَعبُدُ اللّهَ عَلى حَرفٍ فَإِن أَصابَهُ خَيرٌ اطمَأَنَّ بِهِ وَ إِن أَصابَتهُ فِتنَةٌ انقَلَبَ عَلى وَجهِهِ خَسِرَ الدُّنيا وَ الآخِرَةَ ذلِكَ هُوَ الخُسرانُ المُبِينُ [۱۱] يَدعُوا مِن دُونِ اللّهِ ما لا يَضُرُّهُ وَ ما لا يَنفَعُهُ ذلِكَ هُوَ الضَّلالُ البَعِيدُ [۱۲] يَدعُوا لَمَن ضَرُّهُ أَقرَبُ مِن نَفعِهِ لَبِئسَ المَولى وَ لَبِئسَ العَشِيرُ [۱۳] إِنَّ اللّهَ يُدخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ إِنَّ اللّهَ يَفعَلُ ما يُرِيدُ [۱۴] -قرآن-۱-۶۳۷ مَن كانَ يَظُنُّ أَن لَن يَنصُرَهُ اللّهُ فِي الدُّنيا وَ الآخِرَةِ فَلمدُد بِسَبَبٍ إِلَى السَّماءِ ثُمَّ لِيَقطَع فَلمنظُر هَل يُذهِبَنَّ كَيدُهُ ما يَغِيظُ [۱۵] وَ كَذلِكَ أَنزَلناهُ آياتٍ بَيِّناتٍ وَ أَنَّ اللّهَ يَهدِي مَن يُرِيدُ [۱۶] إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصّابِئِينَ وَ النَّصارى وَ المَجُوسَ وَ الَّذِينَ أَشرَكُوا إِنَّ اللّهَ يَفصِلُ بَينَهُم يَومَ القِيامَةِ إِنَّ اللّهَ عَلى كُلِّ شَيءٍ شَهِيدٌ [۱۷] أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ يَسجُدُ لَهُ مَن فِي السَّماواتِ وَ مَن فِي الأَرضِ وَ الشَّمسُ وَ القَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ كَثِيرٌ مِنَ النّاسِ وَ كَثِيرٌ حَقَّ عَلَيهِ العَذابُ وَ مَن يُهِنِ اللّهُ فَما لَهُ مِن مُكرِمٍ إِنَّ اللّهَ يَفعَلُ ما يَشاءُ [۱۸] هذانِ خَصمانِ اختَصَمُوا فِي رَبِّهِم فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَت لَهُم ثِيابٌ مِن نارٍ يُصَبُّ مِن فَوقِ رُؤُسِهِمُ الحَمِيمُ [۱۹] -قرآن-۱-۹۵۰ يُصهَرُ بِهِ ما فِي بُطُونِهِم وَ الجُلُودُ [۲۰] وَ لَهُم مَقامِعُ مِن حَدِيدٍ [۲۱] كُلَّما أَرادُوا أَن يَخرُجُوا مِنها مِن غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها وَ ذُوقُوا عَذابَ الحَرِيقِ [۲۲] إِنَّ اللّهَ يُدخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ يُحَلَّونَ فِيها مِن أَساوِرَ مِن ذَهَبٍ وَ لُؤلُؤاً وَ لِباسُهُم فِيها حَرِيرٌ [۲۳] وَ هُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ القَولِ وَ هُدُوا إِلى صِراطِ الحَمِيدِ [۲۴] -قرآن-۱-۴۷۱ [صفحه ۱۹۳] معنى لغات: «تذهل» از مصدر ذهل بفتح ذال و سكون هاء و ذهول بضمّ هر دو بمعنى فراموش كردن چيزى بواسطه‌ى كارى ديگر، «مضغة» پاره گوشت يا دگر چيز كه جويده شده است، «هامدة» از مصدر همد و هموذ بفتح اوّل و سكون دوّم و ضمّ هر دو چند معنى دارد «ارض هامدة» يعنى بى گياه و باران و چوب و موجود زنده «ثانى عطفه» يعنى دو تا كرده پهلو و كنايه است از تكبّر و روى [صفحه ۱۹۴] از چيزى گرداندن و بغرور بدان نگريستن، «حرف» كناره و تيزى هر چيزى، و «على حرف» كنايه است از بى ثباتى در كار. «عشير» قبيله، خويشاوند، دوست، همسر زن و مرد. «يصهر» از مصدر صهر بفتح اوّل و سكون دوّم بمعنى ذوب كردن و در آفتاب داغ كردن. ترجمه: بنام خداى بخشنده‌ى مهربان ۱ اى مردم؟ بپرهيزيد از نافرمانى حقّ كه زمين لرزه‌ى رستاخيز پيش آمدى است بسيار بزرگ، چه روزى است كه هر زنى از شيرخوار خود باز مانده و بى‌خبر است و هر بارداری سقط جنين كند و مردم بصورت مستان بچشم آيند با اينكه مست نيستند بلكه عذاب خداوند سخت است ۳ از مردم كسانى هستند كه ندانسته در كار خداوندى و قدرت جهانى جدال ميكنند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و پیرو شیطان و نافرمان و سرکش میشوند ۴ که بسرنوشت او معیّن است که دوستان و پیروان خود را گمراه کند و رهبری کند او را به آتش سوزان، [ولی متوجّه باشید] ۵ ای مردم که اگر از رستاخیز و زندگی دوباره دو دل هستید بیندیشید که [چگونه] ما شما را آفریدیم اوّل از خاک و سپس از نطفه و از پس آن خون بسته و بعد از آن [بصورت] پاره‌ای گوشت جویده‌ی تمام چهره و یا تمام ناشده تا [قدرت خود و اندازه‌ی توانائی شما را] برایتان نمودار کنیم و آنچه را بسرنوشت معیّن کرده- ایم در بچه دانها جای میدهیم تا هنگامی نامبرده و مقدّر، و ز آن پس بیرونتان میآوریم نوزادی و بدنبال آن بایستی باندازه‌ی رشد خود برسید و پاره‌ای از شما دچار مرگ میشوید و چندی از شما میرسد به ناتوانتر پایه‌ی زندگی و خرفتی تا آنجا که تمام دانسته‌ها را از دست می‌دهد و چیزی نداند و نفهمد [و تو ای محمّد بیندیش] که می‌بینی زمین را ویرانه و بی‌گیاه و چون آب باران بر آن فرود آمدم بجنبد و فزون شود و از هر دسته و جفتی گیاهی نیکو و خوشنما برویاند ۶ که اینکه خود نشانه است که خداوند حقّ است و زنده میکند مردگان را و بر هر چیز توانا است ۶ و رستاخیز حتمی خواهد بود و بآن شکّ و گمان راه ندارد و خداوند همه‌ی بگور شدگان را برانگیزد، ۸ ولی بعضی از اینکه آدمها، بی‌علم و هدایت و نوشته‌ای روشن، در کار خدائی [صفحه ۱۹۵] جدل میکند ۹ و روی خود میچرخاند [و بزرگی میفروشد] تا مرد مرا از راه حقّ بگرداند و بیراهه برد، بهره‌ی چنین کس در دنیا خواری است و برستاخیز آتشی سوزان باو میچشانیم ۱۰ [و بگویندش] اینکه می‌بینی در برابر آن است که بدست خود پیش از اینکه فرستاده‌ای نه که خداوند ببندگانش ستم روا دارد هرگز ۱۱ و دسته‌ای [دیگر] از مردم بخداپرستی کناره رو است و تماشاگر که اگر خیر و خوش دید دلگرم بدین خود میباشد و اگر گرفتاری و آزمایشی دید برمیگردد و روی بیدینی خود نمودار می- کند. او بدنیا و آخرت زیاندیده است که اینکه زیانی است آشکار ۱۲ [چه چنین کس برای خواسته‌ی خود] غیر خدا چیزی میپرستد که نه سودش میرساند و نه زیانش، و اینکه خود گمراهی است بسیار دور از درستی [که راه خود نمییابد] ۱۳ البتّه او آنرا میخواند که زیانش نزدیکتر از سود آن است چقدر بد پیشوا و فرمانده و بد فرمانبران و همسازانند ۱۴ [ولی] البتّه خداوند مردم مؤمن و نیکوکار را بدرون بهشتی میبرد که رودها در آن روان است. زیرا خداوند آنچه بخواهد میکند. جهت نزول: طبری: نقل است که دو قبیله‌ی اسد و غطفان در پذیرش اسلام کند و بد دل بودند و گفتند میترسیم که خدا، محمّد را یاری نکند و رابطه‌ی میان ما و هم‌پیمان ما که یهود است بریده شود و نان و آب خود را از ما باز گیرند، آیت ۱۵ «مَن کانَ یَظُنُّ» یعنی آیه ایکه ترجمه‌اش میآید اکنون برای جواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۶۵-۲۸۶ ترجمه: اگر کسی گمان میکند خدا بدنیا و آخرت یاریش نمیکند پس بایستی وسیله و ریسمانی ببالا کشد [و استوار کند] سپس [از اینطرف دیگر] آنرا ببرد و بنگرد آیا اینکه چاره‌گری خشم او را میبرد [و بدبینی او را آرام میکند] ۱۶ اینطور [بامثال و نشان دادن حقیقت بجمله‌های ساده و مختصر] قرآن فرستادیم که آیات بیّنات است و البتّه خداوند آنرا که بخواهد هدایت میکند ۱۷ [از اینکه جهت] آنها که مؤمن هستند و آنها که یهودند و هم صابیها و مسیحیها و مردم مغ و گبر و نیز آن کسان که مشرک و بتپرست شدند، البتّه خداوند بقیامت میان آنها جدائی اندازد و حکومت کند که او بر هر چیزی گواه است و آگاه ۱۸ مگر [ندانی] و نبینی که برای [صفحه ۱۹۶] خدا سجده میکند آنچه بآسمان و زمین است و هم ماه و خورشید و ستارگان و کوهها و درخت و جنبندگان و بسیاری از آدمیان [ولی] بسیاری هم [سرباز زنند] و گرفتاری برایشان درست و بر جا شده است چه که هر کس خدا او را خوار گرداند هیچ کس نتواند او را بچیزی بشمرد و گرامی بدارد و البتّه خدا آنچه بخواهد میکند ۱۹ پس اینکه دو [دسته‌ی مؤمن و کافر] با هم در جنگ هستند که در دین خدای خود با یکدگر دشمنی میکنند و میجنگند، پس آنها که کافر شدند لباسهائی از آتش برای- شان میبرند و از بالای سرشان آب جوش میریزند ۲۰ بطوری که پوست بدن آنها و آنچه در شکم دارند از آن گداخته میشود ۲۱ و هم برای‌شان گرزهای آهنین است ۲۲ که چون بخواهند از آن گرفتاری بیرون روند و اندوه خود کم کنند با آن گرزها ایشانرا باز گردانند [و بگویندشان] بچشید آزار آتش را ۲۳ و البتّه آنهائی که مؤمن و نیکوکار شدند خداوند بدرون بهشتی میبرد که رودها از زیر آن روان است، و در آنجا بدستبندهائی از طلا و مروارید آنها را میآرایند و پوشاک‌شان بآن جا پارچه- های نرم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ابریشمین است ۲۴ و هم راه نمائی شده‌اند بسخن خوش و راه پسندیده و قابل ستایش. سخن مفسّرین: مجمع: از إبن عبّاس نقل است که اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر چند آیه، حسن بصری گفته است: بمدینه نازل شده است مگر آنچه در سفر نازل شده است. و بعضی گفته‌اند جز شش آیه بقیّه بمدینه نازل شده است، و بعضی گفته‌اند فقط چهار آیه در مدینه نبوده است، و عدد آیات اینکه سوره را قاریهای کوفه هفتاد و هشت دانسته‌اند و مکّیان هفتاد و هفت، و مدینه هفتاد و پنج و بصره هفتاد و چهار دانسته‌اند. «زَلزَلَةَ السّاعَةِ» ۱ مجمع: بعضی گفته‌اند یعنی زمین لرزه که بقیامت وصل است، و بعضی گفته‌اند: یعنی از مقدّمات و علامات قیامت است. -قرآن-۱-۲۲ [«وَ تَضَعُ کُلُّ ذاتِ حَملٍ حَملَها» ۲ هر آبستنی بی‌وقت بچه خویش سقط کند أبو الفتوح گوید: اینکه عبارتست از شدّت و سختی آن روز نه آنکه آنجا حامل یا -قرآن-۳-۴۳ [صفحه ۱۹۷] مرضعی باشد- انتهی، یعنی شاید در آنهنگام حامل و مرضعی نباشد، و غرض بیان سختی و هول قیام قیامت است]. «تَرَی النّاسَ سُکاری» ۲ مستی ترس نه مستی شراب. مجمع: مردم کوفه جز عاصم «سکری» بصورت مفرد خوانده‌اند در هر دو جمله و دیگران در هر دو «سکاری» بصورت جمع خوانده‌اند، و مناسبت قرائت مردم کوفه اینکه است که وزن «فعلی» مختصّ بجمع اوصافی است که معنی بلاء و گرفتاریرا بفهماند مثل «صرعی و جرحی و مرضی و سقمی و هلکی». -قرآن-۱-۲۶ «وَ مِنَ النّاسِ مَن یُجادِلُ» ۳ طبری: گفته‌اند که اینکه آیه برای نضر بن حارث نازل شد که او بحث میکرد و میگفت: اینکه استخوانهای خاک شده را کی می‌تواند دوباره زنده کند!. -قرآن-۱-۳۵ [ابو الفتوح گوید: نضر گفتی فرشتگان دختران خدایند و قرآن افسانه پیشینیان، و خدای قادر نیست بر زنده کردن مردگان]. «کُتِبَ عَلَیهِ أَنَّهُ مَن تَوَلّاهُ فَأَنَّهُ یُضِلُّهُ» ۴ مجمع: یعنی در لوح محفوظ نوشته شده است که هر کس شیطان را دوست بدارد او گمراهش میکند، و بعضی گفته‌اند یعنی خدا دوست شیطان را گمراه میکند، و بعضی گفته‌اند: مقصود از «علیه» آن شخص است که جدال میکند و معنی اینکه است که در سرنوشت اینچنین شخص معیّن است که دوست و پیرو خود را گمراه میکند. -قرآن-۱-۶۶ «فِی رَیبٍ مِنَ البَعثِ» ۵ فخر: «بعث» با فتح عین نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۹ «خَلَقناکُم مِن تُرابٍ» ۵ فخر: یعنی اصل شما را که آدم است از خاک آفریدیم یا از نطفه و خون آفریدیم که آنها از غذاها درست میشوند و غذاها از موادّ زمین است و اصل آنها از خاک است. -قرآن-۱-۲۷ «مُخَلَّقَةٍ وَ غَیرِ مُخَلَّقَةٍ» ۵ فخر: «غَیرِ مُخَلَّقَةٍ» با نصب هر دو کلمه نیز قرائت شده است و در معنی اینکه چند قول است: ۱- تمام و کامل خلقت و ناقص الخلقهٔ که موجب تفاوت مردم است در شکل و اندازه و غیره، ۲- یعنی تمام آفریده و -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۴۳-۶۲ [صفحه ۱۹۸] ناقص که سقط میشود و نابود است، ۳- یعنی دارای صورت و خلقت و پاره‌ی گوشت بدون شکل و صورت، ۴- یعنی خلقتهای پی در پی میشود و بدون خلقتهای پی- در پی که ناقص الخلقه میمانند و متولّد میشوند. «لِنُبَیِّنَ لَکُم» ۵ کشف: لام «لنبیّن» مربوط است بترتیب خلقت یعنی شما را از صورت نطفه بصورتهای پی در پی تغییر دادیم تا نشان دهیم که قدرت بر اینکه کار- ها برای ما آسان است با اینکه ممکن بود یک دفعه بدون تغییر بیافرینیم، و معنی دیگر گفته‌اند که اینکه تغییر برای آن است که بشما بنمایانیم همچنان که بر اینکه دگر- گونیها در آغاز آفرینش شما توانا هستیم میتوانیم دوباره شما را برگردانیم، و گفته‌اند یعنی با اینکه تغییرات آفریدیم تا خوب و بد را بدانید و آنچه برای حق‌پرستی شما لازم است دریابید و بشناسید. -قرآن-۱-۲۲ فخر: اینکه جمله‌ی «نبیّن» و دو جمله‌ی بعد از آن «نقرّ و نخرج» چند جور قرائت شده است. و نیز در کلمه‌ی «یتوفّی و عمر» دو قرائت است با ضمّ و فتح یاء و سکون و ضمّ میم. «لِکَیلا یَعلَمَ مِن بَعدِ عِلمٍ» ۵ ابو الفتوح نوشته است: لام عاقبت راست بر آن تأویل که گفته‌ایم تا کار او بجائی باز آید که هیچ نداند پس از آنکه دانست و آن از نقصان فهم و عقل و ذکر او باشد که او را کم شود و نسیان بر او غالب شود. -قرآن-۱-۳۷ «وَ رَبَت» ۵ مجمع: ابو جعفر چنین خوانده است: «ربأت» با همزه یعنی از ارتفاعی بر چیزی مسلّط شد. - قرآن-۱-۱۲ «مِن کُلِّ زَوجٍ بَهِیجٍ» ۵ طبری: یعنی از هر نوع و دسته. -قرآن-۱-۳۰ أبو الفتوح نوشته است: از هر جنس و صنف گیاه و نبات نیکو. «ذلِکَ بِأَنَّ اللّهَ هُوَ الحَقُّ-» تا آخر آیه» ۶ کشف: یعنی اینکه تحوّلات که پیدایش انسان و گیاه از آن است که خداوند به درستی ثابت است و همیشگی و چنانکه زمین مرده‌ی زمستانی را ببهار زنده میکند مردگان را هم بقیامت زنده می- کند. و بعضی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته‌اند: یعنی خداوند اینکه کارها را میکند چونکه او شایسته است -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۱۹۹] و حقّ است برای هر کمال و برتری. «وَ مِنَ النّاسِ مَن یُجادِلُ فِی اللّهِ بِغَیرِ عِلمٍ وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ» ۸ کشف نوشته: علمی که حاصل آید بنده را از اینکه سه وجه حاصل آید: یا از کتابی منزل، یا از سنّتی متّبع، یا از برهان عقل، چون اینکه سه هیچ نباشد، جز جهل محض نبود، ربّ العالمین بو جهل را و نضر حارث را و مشرکان را میگوید: که بجهل محض در خدای تعالی سخن میگویند و با رسول خصومت میگیرند. -قرآن-۱-۹۸ «ثانِیَ عِطفِهِ» ۹ طبری: خداوند اینگونه مردم سرسخت را چنین برشمرده است که از گرد نفرازی او است که اگر کسی او را بسوی خدا بخواند او گردن خود بگرداند و رو گردان از او شود و گوش بکلام حقّ فرا ندهد. -قرآن-۱-۱۹ [«وَ أَنَّ اللّهَ لَیسَ بِظَلّامٍ لِلعَبِیدِ» ۱۰ و براستی که خداوند به بندگان خود ظلم کننده نباشد هرگز]. -قرآن-۳-۵۱ «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَعبُدُ اللّهَ عَلی حَرفٍ-» تا آخر آیه» ۱۱ طبری: إبن عبّاس گفته است: مدینه سرزمینی بود که بیماری وبا در آن زیاد بود بعضی کسان بودند که بآن جا هجرت میکردند و اگر مزاج‌شان سالم میماند و مادیان‌شان کره اسب قشنگ میزائید و زن‌شان پسر میآورد خورسند و آسوده دل میشدند و میگفتند: از آنگاه که بر اینکه دین خود هستیم جز نیکی و خوشی ندیده‌ایم. و اگر گرفتار بیماری آنجا می- شدند و زن‌شان دختر میزائید و دیرتر ببهره‌ی کار خود میرسیدند شیطان بآنها میگفت: سوگند بخدا که از آن روز که باین دین درآمدی جز بدی چیزی ندیدی و اینکه است مقصود از فتنه که در آیه است، و بمعنی بلا و گرفتاری است. مجاهد گفته است «عَلی حَرفٍ» یعنی خداپرستی بعضی مردم بر شکّ و دو دلی است. إبن جریج گفته است: مردمی از قبایل عرب و آبادیهای دوربرشان میگفتند: ما میرویم نزد محمّد اگر وضع زندگی و روزی‌مان بهتر شد با او میمانیم و گر نه بر میگردیم بسوی خویشان خود. -قرآن- ۱-۵۷-قرآن-۷۲۰-۷۳۴ مجمع: علیّ بن عیسی گفته است: «عَلی حَرفٍ» یعنی بر ضعف و سستی است عبادت‌شان مثل کسی که بکناره‌ی پرتگاه کوه ایستاده است ناتوان از خودداری -قرآن-۳۷-۵۱ [صفحه ۲۰۰] است چونکه دلیل استوار بر دین خود پیدا نکرده است در دین خود بیقرار است، و بهر اشتباه کاری و مغلطه تسلیم میشود. مجاهد گفته است: یعنی بعضی خدا- پرستیشان بر شکّ است، حسن بصری گفته است: یعنی بر زبان است نه در دل- آنها چون دین دو طرف دارد زبان آدمی و دل او پس آنکه در زبان اسلام دارد نه در دل خداپرستیش بر یک کناره است. فخر: ابو سعید خدری گفته است: مردی یهودی مسلمان شد از آن پس کور شد و فرزندش مرد و سرمایه‌اش نابود شد، بپیغمبر گفت: مرا نادیده انگار و ببخش چون از اینکه دین خیری ندیدم که بی‌چشم و مال و فرزند شدم، پیغمبر فرمود: دین اسلام چیزی نیست که من ببخشم و نادیده پندارم ولی دین اسلام مانند کوره است که موادّ خارجی طلا و نقره و آهن را از آنها جدا میکند، از پس اینکه گفتگو اینکه آیه نازل شد. «خَسِرَ الدُّنیا وَ الآخِرَةَ» ۱۱ مجمع: «خاسر الدّنیا و الآخرة» با الف در خاسر و با جرّ و صدای زیر در کلمه‌ی آخرت نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۱ حسینی نوشته است: زیان کرد در دنیا که بمراد نرسید و زیان کند در آخرت که عملهای او نابود شده است. بیت: نی مال و نه اعمال نه دنیا و نه دین || نی لامعه‌ی صدق نه انوار یقین در هر دو جهان منفعل و خوار و حزین || البتّه زیانی نبود بدتر از اینکه «یَدعُوا لَمَن ضَرُّهُ» ۱۳ أبو الفتوح: در معنی اینکه لام اختلاف است: -قرآن-۱-۲۶ ۱- زیادی است، ۲- بمعنی تأکید است یعنی میخواند آنکه را البته زیانش بیش از سود او است، ۳- جواب دو قسم است که از جمله فهمیده میشود یعنی یدعو لمن ضرّه ۴- «یدعو» دنباله‌ی «الضَّلالُ البَعِیدُ» جمله‌ی جلو است و لام ابتداء است و «من» مبتداء، و جمله‌ی بعد خبر است و معنی چنین است: اینکه است آن گمراهی -قرآن- ۲۰۹-۲۳۱ [صفحه ۲۰۱] دوری که آنرا میخواند البتّه آنکه زیانش جلو است بد یاور و بد همکاری است. طبری: نقل شده است که إبن مسعود میخوانده است «لَمَن ضَرُّهُ» بدون لام. -قرآن-۵۷-۷۴ «لَبِئسَ المَولی وَ لَبِئسَ العَشِیرُ» فخر: اینکه جمله میفهماند که مقصود از جمله جلو «یَدعُوا لَمَن ضَرُّهُ أقرَبُ» فرمانبری از بزرگان است چون «مولی» یعنی دوست و یاور و «عشیر» آنکه آمیزش دارد و همراه آدم است، و آیت پیش «یَدعُوا مِن دُونِ اللّهِ» مقصود پرستش بتها است و اینکه آیه سرزنش آنها است در پیروی از رؤساشان. -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۹۶-۱۳۰-قرآن-۲۵۳-۲۸۲ «مَن کانَ یَظُنُّ أن لَن یَنصُرَهُ اللّهُ» ۱۵ طبری: در مقصود از های «ینصره»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اختلاف است که ضمیر بجای کی است: قتاده گفته است مقصود پیغمبر است یعنی کسی که میپندارد که خدا محمّد و دینش را یاری نخواهد کرد: مجاهد گفته است: -قرآن-۱-۵۱ مقصود خود شخص بدگمان است یعنی آنکه میپندارد خدا یاریش نمی‌کند و روزیش نمیدهد. «فَلیَمدُد بِسَبَبٍ إِلَی السَّماءِ ثُمَّ لیَقطَع-» تا آخر آیه» ۱۵ طبری: نقل است که اینکه آیه برای دو قبیله‌ی غطفان و بنی اسد نازل شد که از پذیرش اسلام خود- داری میکردند و میگفتند: شاید محمّد موفّق نشود و یهود با ما دشمن شوند و آب و نانی که از آنها بما میرسد جلوگیری کنند، اینکه آیه برای آنها نازل شد، و إبن زید گفته است مقصود از سماء آسمان است، إبن عبّاس گفته است: مقصود سقف خانه است. -قرآن-۱-۵۸ مجمع: مردم بصره و إبن عامر «لیقطع» با کسر لام خوانده‌اند، و در معنی آیه اختلاف است: ۱- بیشتر مفسّرین گفته‌اند کلمه‌ی «ما» در «ما یغیظ» مصدری است و معنی اینکه است آنکه میپندارد خدا محمّد را بدنیا و آخرت یاری نمیکند ریسمانی بسقف ببندد و آنرا بکشد تا پاره شود و خود خفه شود پس بنگرد که اینکه چاره‌گری خشم او را میبرد. ۲- جبّائی گفته است: یعنی وسیله‌ای بخواهد که بآسمان رود و الهام و یاری خدا را از محمّد ببرد و قطع کند، ۳- ابو مسلم گفته است: یعنی آنکه میپندارد خدا از آسمان او را یاری نمیکند خود کوشش کند و به [صفحه ۲۰۲] ان بالا- رود و اینکه مسافت را بپیماید و بنگرد که اینکه چاره‌گری سودی برای او دارد و خشم او را که با سلام دعوتش میکنند و آزرده میشود آرام میکند! ۴- بعضی گفته‌اند معنی آیه اینکه است: آنکه میپندارد خدا او را بدنیا و آخرت روزی نمیدهد خود را خفه کند که نمیتواند بروزی خود بیفزاید، و اینکه مثل است برای آن بیخردی که به آنچه خدا باو داده است راضی نیست یعنی داستان اینگونه مردم مثل داستان آنکس است که خود را خفه کند، و «ینصره» بمعنی «یرزقه» است چون عرب میگوید «ارض منصورة» یعنی «ممطورة» زمین منصوره بمعنی باران رسیده و روزی یافته است«۳۱». -پاورقی-۶۴۵-۶۴۷ [«إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هادُوا وَ الصّابِئِین-» تا آخر آیه» ۱۷ أبو الفتوح حق تعالی گفت اینکه جماعت را از مسلمانان و جهودان و گبرکان و ترسایان و مشرکان من فردای قیامت میان ایشان فصل کنم، در معنی فصل دو قول گفتند: یکی آنکه حکم کنیم، دیگر آنکه جدا کنیم و مایز نمائیم از یکدیگر تا محقّ از مبطل شناخته شود روی محقّ سفید کنیم و روی مبطل سیاه تا مردمان خود فرق کنند میان ایشان بضرورت]. -قرآن-۳-۷۱ «أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّه یَسجُدُ لَهُ مَن فِی السَّماواتِ-» تا آخر» ۱۸ کشف: مجاهد گفت: سجود جمادات همان تحوّل سایه‌ی آنها است. -قرآن-۱-۷۰ أبو الفتوح نوشته است: نمیبینی یعنی نمیدانی و اینکه رؤیت بمعنی علم است. خدای را سجده میکند هر که در آسمان و هر که در زمین است، آنچه عقلایند سجده‌ی ایشان بر حقیقت است و آنچه جماد است از آفتاب و ماه و ستارگان و کوهها و درختان و ناعاقلان از چهارپایان سجود ایشان از جهت ذلّت و خشوع و مسخّر [صفحه ۲۰۳] شدن خدایرا با آنچه دلیل کند که آنرا صانعی هست قادر و عالم پس چون عاقلان عند نظر در اینکه چیزها خدایرا بشناختند و بدانستند که او باین نعمتها که کرد مستحقّ عبادت و سجود است پنداشتی اینکه سجده ایشان کردند از آنجا که بدعوت ایشان بود. فخر: یک معنی سجود اینکه است که چون همه‌ی موجودات ممکن هستند که باشند یا نباشند پس در پیدایش نیازمند بخداوند هستند و همین نیازمندی ناگزیر موجودات برتر و نمایانتر است بفروتنی و سجود و خضوع آنها برای خداوند از پیشانی بر زمین نهادن آدمیان. حسینی نوشته: سجده نشان خضوع دل و نهایت تواضع و تضرّع و غایت تعظیم و تکریم است و همه‌ی ذوات عالم مر خدای را خاضع و خاشع‌اند بدلالت حال که افصح است از دلالت مقال، بیت: در نگر تا بینی از عین شهود || جمله ذرّات جهان را در سجود «وَ مَن یُهِنِ اللّه-» تا آخر» ۱۸ کشف: یعنی آنرا که خدا کومک و یاری نکرد و تنها گذارد ارزشی و توفیقی برای او نخواهد بود. -قرآن-۱-۲۹ «هذانِ خَصمانِ اختَصَمُوا» ۱۹ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۲۹ ۱- از أبو ذرّ غفاری نقل شده است که مقصود دو دسته‌ی جنگ‌آور روز جنگ بدر است که حمزه و علیّ و عبیدة بن الحارث بودند و با عتبه و شیبه و ولید بتپرست و مشرک در راه دین جنگ کردند. ۲- إبن عبّاس گفته است: یک دسته مؤمنین بودند و دسته‌ی دیگر یهود و مسیحی بودند که با یکدیگر برابر میشدند آنها دین و کتاب خود را برتر میدانستند چون جلوتر بوده‌اند و مسلمین میگفتند ما به محمّد و به پیغمبر شما مؤمن هستیم و شما از حسد منکر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن حضرت میشوید با اینکه او را میشناسید، اینکه معنی خصومت دو دسته است در فکر خداپرستی خود، ۳ مجاهد و عدّه‌ای دیگر گفته‌اند: مقصود کافر و مؤمن است که با یکدیگر نزاع میکنند و هر کدام روش و دین خود را برتر میدانند. [صفحه ۲۰۴] فخر: از کسائی نقل است که او «خصمان» بکسر خاء خوانده است، و اینکه کلمات که تا آخر آیت بیست و سوم است باختلاف قرائت شده است: ۱- «قُطِّعَت» با تشدید و تخفیف طاء، ۲- «یُصهَرُ» با تشدید و تخفیف هاء، ۳- «لُؤلُؤاً» با همزه آخر و واو آخر خوانده شده است، و نیز در آیت بیست و دوّم جمله‌ی «أُعِیدُوا» به قرائت اعمش «ردّوا» بوده است و در اصل معنی اینکه قرائتهای مختلف تفاوتی نیست. -قرآن-۱۶۱-۱۷۲-قرآن-۲۰۳-۲۱۲-قرآن-۲۴۳-۲۵۳-قرآن-۳۳۷-۳۴۸ [«یُصهَرُ بِهِ ما فِی بُطُونِهِم» ۲۰ أبو الفتوح: بگدازند بآن حمیم آنچه در شکم ایشان باشد، ابو هریره روایت کرد از رسول خدا [ص] که فرمود چون «حمیم» بسر ایشان فرو ریزند بمغز ایشان فرو رود تا بپهلو و بشکم ایشان رسد و امعاء و احشای ایشان گداخته کند و همچنین در همه اندام ایشان برود تا بقدم ایشان رسد، آنگه گفت اینکه صهر باشد بار دگر باز از سر گیرند و پیوسته با او چنین کنند، و صهر در لغت گداختن پیه بود. «وَ لَهُم مَقامِعُ مِن حَدِیدٍ» مقامع جمع مقمعه و آن مقرعه باشد که بفارسی گرز گویند]. -قرآن-۳-۳۸-قرآن-۴۷۶-۵۱۰ «یُحَلَّونَ فِیها-» تا آخر آیه» ۲۳ کشف نوشته: چنانکه امروز اهل معرفت در معرفت متفاوتند و مؤمنان در زیادت و نقصان ایمان، فردا در سرای بقاء هر کس بر حسب حال خویش و برازنده معرفت خویش نواخت و کرامت بیند، عابدان را لباس حریر و دستینه‌های زر و مروارید با حور و قصور و عارفان را لباس تفرید در بحر عیان غرقه‌ی نور، قومی را بزیور بهشت بیارایند، باز قومی‌اند که بهشت را بنور جمال ایشان بیارایند. -قرآن-۱-۲۳ و اذا الدّرّ زاد حسن وجوه || کان للدّرّ حسن وجهک زینا [چون گوهر بزیبائی چهره‌ها می‌افزاید زیبائی چهره‌ی تو آرایش گوهر است]. [مترجم] «وَ هُدُوا إِلَی الطَّیِّبِ مِنَ القَولِ» ۲۴ کشف نوشته: سخن راست و کلمه‌ی پاک آن است که از دعوی پاک است و از عجب دور و بنیاز نزدیک، بعجز خویش اقرار -قرآن-۱۰-۵۵ [صفحه ۲۰۵] دادن و بگناه خویش معترف بودن و بسوز و نیاز در گفت «ظَلَمنا أَنفُسَنا» اقتداء بآدم کردن. سهل تستری گفت: در اینکه کار نظر کردم هیچ راه بحق نزدیکتر از نیاز ندیدم و هیچ حجاب صعب‌تر از دعوی نیافتم، براه ابلیس فرونگر تا همه دعوی بینی، براه آدم فرونگر تا همه نیاز بینی. -قرآن-۶۰-۷۹ فخر: در اینکه جمله چند وجه است: ۱- مقصود از قول کلمه شهادت است که «لا إِلهَ إِلَّا اللّه» باشد چون جای دیگر گفته شده است «مَثَلًا کَلِمَةً طَیِّبَةً» و باز در جای دیگر گفته شده است «إِلَیهِ یَصعَدُ الکَلِمُ الطَّیِّبُ» ۲- سدّی گفته است مقصود قرآن است، ۳- إبن عبّاس: مقصود اینکه سخن مردم بهشت است «الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی صَدَقَنا وَعدَه» ۴- مقصود آن خبرهای خوشی است که در عالم دیگر بآنها میرسد و رهبری میشوند بنعمتهای دائمی و شادی و تندرستی، ۵- چون گرفتاریهای مادّی و بدنی مانند پرده‌ای است که جلوگیر از وصول روح بشری است بعوالم قدس الهی ولی از پس جدائی روح از بدن پرده برداشته میشود و نور خداوندی نمودار میشود، و همین است معنی اینکه جمله که مؤمنین رهبری و هدایت میشوند بطیّب من القول و بصراط الحمید و آن پرتو الهی است که بهترین سخن و پسندیده- ترین راه است. -قرآن-۸۴-۱۱۰-قرآن-۱۵۱-۱۷۹-قرآن-۲۱۹-۲۵۹-قرآن-۳۵۸-۴۰۲ استفاده و سخن ما همان است که در ترجمه و نقل سخن دیگران نوشتیم.

[سوره الحج [۲۲]: آیات ۲۵ تا ۷۸]

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ یَصُدُّونَ عَن سَبِیلِ اللّهِ وَ المَسجِدِ الحَرامِ الَّذِی جَعَلناهُ لِلنّاسِ سَواءً العاکِفُ فِیهِ وَ البادِ وَ مَن یُرِد فِیهِ بِإِلحادٍ بِظُلمٍ نُذِقهُ مِن عَذابٍ أَلِیمٍ [۲۵] وَ إِذ بَوَّأنا لِإِبراهِیمَ مَکانَ البَیتِ أَن لا تُشرِک بِی شَیئاً وَ طَهِّر بَیتِیَ لِلطّائِفِینَ وَ القائِمِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُودِ [۲۶] وَ أَذِّن فِی النّاسِ بِالحَجِّ یَأتُوکَ رِجالاً وَ عَلی کُلِّ ضامِرٍ یَأتِینَ مِن کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ [۲۷] لِیَشهَدُوا مَنافِعَ لَهُم وَ یَذکُرُوا اسمَ اللّهِ فِی أَیّامٍ مَعلُوماتٍ عَلی ما رَزَقَهُم مِن بَهِیمَةِ الأَنعامِ فَکُلُوا مِنها وَ أَطعِمُوا البائِسَ الفَقِیرَ [۲۸] ثُمَّ لیَقضُوا تَفَثَهُم وَ لیُوفُوا نُذُورَهُم وَ لیَطَّوَّفُوا بِالبَیتِ العَتِیقِ [۲۹] -قرآن-۱-۷۷۸ ذلِکَ وَ مَن یُعَظِّم حُرُماتِ اللّهِ فَهُوَ خَیرٌ لَهُ عِندَ رَبِّهِ وَ أُحِلَّت لَکُمُ الأَنعامُ إِلّا ما یُتلی عَلَیکُم فَاجتَنِبُوا الرِّجسَ مِنَ الأَوثانِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ اجتَنِبُوا قَولَ الزُّورِ [۳۰] حُنَفاءَ لِلّهِ غَيرَ مُشرِكِينَ بِهِ وَ مَن يُشرِك بِاللّهِ فَكَأَنَّما خَرَّ مِنَ السَّماءِ فَتَخطَفُهُ الطَّيرُ أَو تَهوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكانٍ سَحِيقٍ [۳۱] ذلِكَ وَ مَن يُعَظِّم شَعائِرَ اللّهِ فَإِنَّها مِن تَقوَى القُلُوبِ [۳۲] لَكُم فِيها مَنافِعُ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّها إِلَى البَيتِ العَتِيقِ [۳۳] وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَكاً لِيَذكُرُوا اسمَ اللّهِ عَلى ما رَزَقَهُم مِن بَهِيمَةِ الأَنعامِ فَإِلهُكُم إِلهٌ واحِدٌ فَلَهُ أَسلِمُوا وَ بَشِّرِ المُخبِتِينَ [۳۴] -قرآن-۱-۷۴۷ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللّهُ وَجِلَت قُلُوبُهُم وَ الصّابِرِينَ عَلى ما أَصابَهُم وَ المُقِيمِي الصَّلاةِ وَ مِمّا رَزَقناهُم يُنفِقُونَ [۳۵] وَ البُدنَ جَعَلناها لَكُم مِن شَعائِرِ اللّهِ لَكُم فِيها خَيرٌ فَاذكُرُوا اسمَ اللّهِ عَلَيها صَوافَّ فَإِذا وَجَبَت جُنُوبُها فَكُلُوا مِنها وَ أَطعِمُوا القانِعَ وَ المُعتَرَّ كَذلِكَ سَخَّرناها لَكُم لَعَلَّكُم تَشكُرُونَ [۳۶] لَن يَنالَ اللّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لكِن يَنالُهُ التَّقوى مِنكُم كَذلِكَ سَخَّرَها لَكُم لِتُكَبِّرُوا اللّهَ عَلى ما هَداكُم وَ بَشِّرِ المُحسِنِينَ [۳۷] إِنَّ اللّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوّانٍ كَفُورٍ [۳۸] أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُم ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللّهَ عَلى نَصرِهِم لَقَدِيرٌ [۳۹] -قرآن-۱-۷۸۵ الَّذِينَ أُخرِجُوا مِن دِيارِهِم بِغَيرِ حَقٍّ إِلاّ أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللّهُ وَ لَولا دَفعُ اللّهِ النّاسَ بَعضَهُم بِبَعضٍ لَهُدِّمَت صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ يُذكَرُ فِيهَا اسمُ اللّهِ كَثِيراً وَ لَيَنصُرَنَّ اللّهُ مَن يَنصُرُهُ إِنَّ اللّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ [۴۰] الَّذِينَ إِن مَكَّنّاهُم فِي الأَرضِ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ وَ أَمَرُوا بِالمَعرُوفِ وَ نَهَوا عَنِ المُنكَرِ وَ لِلّهِ عاقِبَةُ الأُمُورِ [۴۱] وَ إِن يُكَذِّبُوكَ فَقَد كَذَّبَت قَبلَهُم قَومُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ ثَمُودُ [۴۲] وَ قَومُ إِبراهِيمَ وَ قَومُ لُوطٍ [۴۳] وَ أَصحابُ مَديَنَ وَ كُذِّبَ مُوسى فَأَملَيتُ لِلكافِرِينَ ثُمَّ أَخَذتُهُم فَكَيفَ كانَ نَكِيرِ [۴۴] -قرآن-۱-۷۲۹ فَكَأَيِّن مِن قَريَةٍ أَهلَكناها وَ هِيَ ظالِمَةٌ فَهِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها وَ بِئرٍ مُعَطَّلَةٍ وَ قَصرٍ مَشِيدٍ [۴۵] أَ فَلَم يَسِيرُوا فِي الأَرضِ فَتَكُونَ لَهُم قُلُوبٌ يَعقِلُونَ بِها أَو آذانٌ يَسمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعمَى الأَبصارُ وَ لكِن تَعمَى القُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ [۴۶] وَ يَستَعجِلُونَكَ بِالعَذابِ وَ لَن يُخلِفَ اللّهُ وَعدَهُ وَ إِنَّ يَوماً عِندَ رَبِّكَ كَأَلفِ سَنَةٍ مِمّا تَعُدُّونَ [۴۷] وَ كَأَيِّن مِن قَريَةٍ أَملَيتُ لَها وَ هِيَ ظالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذتُها وَ إِلَيَّ المَصِيرُ [۴۸] قُل يا أَيُّهَا النّاسُ إِنَّما أَنَا لَكُم نَذِيرٌ مُبِينٌ [۴۹] -قرآن-۱-۶۳۳ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَهُم مَغفِرَةٌ وَ رِزقٌ كَرِيمٌ [۵۰] وَ الَّذِينَ سَعَوا فِي آياتِنا مُعاجِزِينَ أُولئِكَ أَصحابُ الجَحِيمِ [۵۱] وَ ما أَرسَلنا مِن قَبلِكَ مِن رَسُولٍ وَ لا نَبِيٍّ إِلاّ إِذا تَمَنّى أَلقَى الشَّيطانُ فِي أُمنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللّهُ ما يُلقِي الشَّيطانُ ثُمَّ يُحكِمُ اللّهُ آياتِهِ وَ اللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ [۵۲] لِيَجعَلَ ما يُلقِي الشَّيطانُ فِتنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ وَ القاسِيَةِ قُلُوبُهُم وَ إِنَّ الظّالِمِينَ لَفِي شِقاقٍ بَعِيدٍ [۵۳] وَ لِيَعلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا العِلمَ أَنَّهُ الحَقُّ مِن رَبِّكَ فَيُؤمِنُوا بِهِ فَتُخبِتَ لَهُ قُلُوبُهُم وَ إِنَّ اللّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ [۵۴] -قرآن-۱-۷۴۶ وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِريَةٍ مِنهُ حَتّى تَأتِيَهُمُ السّاعَةُ بَغتَةً أَو يَأتِيَهُم عَذابُ يَومٍ عَقِيمٍ [۵۵] المُلكُ يَومَئِذٍ لِلّهِ يَحكُمُ بَينَهُم فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فِي جَنّاتِ النَّعِيمِ [۵۶] وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَأُولئِكَ لَهُم عَذابٌ مُهِينٌ [۵۷] وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَو ماتُوا لَيَرزُقَنَّهُمُ اللّهُ رِزقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللّهَ لَهُوَ خَيرُ الرّازِقِينَ [۵۸] لَيُدخِلَنَّهُم مُدخَلاً يَرضَونَهُ وَ إِنَّ اللّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ [۵۹] -قرآن-۱-۵۹۰ ذلِكَ وَ مَن عاقَبَ بِمِثلِ ما عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيهِ لَيَنصُرَنَّهُ اللّهُ إِنَّ اللّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ [۶۰] ذلِكَ بِأَنَّ اللّهَ يُولِجُ اللَّيلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيلِ وَ أَنَّ اللّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ [۶۱] ذلِكَ بِأَنَّ اللّهَ هُوَ الحَقُّ وَ أَنَّ ما يَدعُونَ مِن دُونِهِ هُوَ الباطِلُ وَ أَنَّ اللّهَ هُوَ العَلِيُّ الكَبِيرُ [۶۲] أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَتُصبِحُ الأَرضُ مُخضَرَّةً إِنَّ اللّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ [۶۳] لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ وَ إِنَّ اللّهَ لَهُوَ الغَنِيُّ الحَمِيدُ [۶۴] -قرآن-۱-۶۳۳ أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ سَخَّرَ لَكُم ما فِي الأَرضِ وَ الفُلكَ تَجرِي فِي البَحرِ بِأَمرِهِ وَ يُمسِكُ السَّماءَ أَن تَقَعَ عَلَى الأَرضِ إِلاّ بِإِذنِهِ إِنَّ اللّهَ بِالنّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ [۶۵] وَ هُوَ الَّذِي أَحياكُم ثُمَّ يُمِيتُكُم ثُمَّ يُحيِيكُم إِنَّ الإِنسانَ لَكَفُورٌ [۶۶] لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَكاً هُم ناسِكُوهُ فَلا يُنازِعُنَّكَ فِي الأَمرِ وَ ادعُ إِلى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلى هُدىً مُستَقِيمٍ [۶۷] وَ إِن جادَلُوكَ فَقُلِ اللّهُ أَعلَمُ بِما تَعمَلُونَ [۶۸] اللّهُ يَحكُمُ بَينَكُم يَومَ القِيامَةِ فِيما كُنتُم فِيهِ تَختَلِفُونَ [۶۹] -قرآن-۱-۶۱۷ أَ لَم تَعلَم أَنَّ اللّهَ يَعلَمُ ما فِي السَّماءِ وَ الأَرضِ إِنَّ ذلِكَ فِي كِتابٍ إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللّهِ يَسِيرٌ [۷۰] وَ يَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ ما لَم يُنَزِّل بِهِ سُلطاناً وَ ما لَيسَ لَهُم بِهِ عِلمٌ وَ ما لِلظّالِمِينَ مِن نَصِيرٍ [۷۱] وَ إِذا تُتلى عَلَيهِم آياتُنا بَيِّناتٍ تَعرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا المُنكَرَ يَكادُونَ يَسطُونَ بِالَّذِينَ يَتلُونَ عَلَيهِم آياتِنا قُل أَ فَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِن ذلِكُمُ النّارُ وَعَدَهَا اللّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ بِئسَ المَصِيرُ [۷۲] يا أَيُّهَا النّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ لَن يَخلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجتَمَعُوا لَهُ وَ إِن يَسلُبهُمُ الذُّبابُ شَيئاً لا يَستَنقِذُوهُ مِنهُ ضَعُفَ الطّالِبُ وَ المَطلُوبُ [۷۳] ما قَدَرُوا اللّهَ حَقَّ قَدرِهِ إِنَّ اللّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ [۷۴] -قرآن-۱-۸۸۳ اللّهُ يَصطَفِي مِنَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المَلائِكَةِ رُسُلًا وَ مِنَ النّاسِ إِنَّ اللّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ [۷۵] يَعلَمُ ما بَينَ أَيدِيهِم وَ ما خَلفَهُم وَ إِلَى اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ [۷۶] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارکَعُوا وَ اسجُدُوا وَ اعبُدُوا رَبَّكُم وَ افعَلُوا الخَيرَ لَعَلَّكُم تُفلِحُونَ [۷۷] وَ جاهِدُوا فِي اللّهِ حَقَّ جِهادِهِ هُوَ اجتَباكُم وَ ما جَعَلَ عَلَيكُم فِي الدِّينِ مِن حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُم إِبراهِيمَ هُوَ سَمّاكُمُ المُسلِمِينَ مِن قَبلُ وَ فِي هذا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيكُم وَ تَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ اعتَصِمُوا بِاللّهِ هُوَ مَولاكُم فَنِعمَ المَولى وَ نِعمَ النَّصِيرُ [۷۸] -قرآن-۱-۷۰۸ [صفحه ۲۰۹] معنی لغات: «العاکف» کسی که بجائی اقامت گزیده و ماندگار شده است «الباد» آنکه در جائی وارد شود و آنجا را ترک کند، «تفثهم» یعنی چرک خودشان «قول الزّور» سخن دروغ و تهمت، «البدن» جمع بدین و بدنه بمعنی شتر گنده‌ی چاق و پرگوشت، «صواف» جمع صاف بمعنی در صف شونده و شتری که چهار دست و پای خود را بیک صف گذارده است. «بیع» جمع بیعه معبد مسیحیان. ترجمه: ۲۵ و آن مردم که کافر شده‌اند و جلوگیر راه خدا هستند و هم از ورود بمسجد الحرام که ما آنرا برای همه‌ی مردم یکسان معیّن کردیم چه مردم شهرنشین آنجا یا بیابانی و بیگانه، و نیز آنکه با انحراف باشد و ببدی آهنگ آنجا کند، ما به اینکه گونه مردم عذابی دردناک میچشانیم ۲۶ چه که بروزگاری اینکه خانه را برای ابراهیم معیّن کردیم [و باو گفتم] که شریک و انبازی برای من مگیر، و اینکه خانه‌ی مرا پاک بدار برای آنها که طواف میکنند [و میروند] و هم آنها که بآن جا ماندگارند و نمازگزاران بسجده و رکوعند ۲۷ [و هم بابراهیم گفتیم] مردم را آواز کن که آهنگ اینکه خانه کنند و بحجّ نزد تو آیند پیاده و سواره بر شتر لاغر میان از راه دور ۲۸ تا سود و منافع خود بچشم ببینند و چند روزی معیّن یاد خدا کنند بشکرانه‌ی اینکه از چهار پایان زبان بسته روزی‌شان کرده است پس شما مردم هم از آن حیوانات بخورید و بمردم بیچاره و نادار بدهید ۲۹ از آن پس باید چرک و پلیدی خود پاک کنند [و از احرام بدر آیند] و بنذر خود وفا کنند و وظایف خود را انجام دهند و هم باین خانه‌ی دیرینه که از هر گزندی آزاد است طواف کنند، ۳۰ اینکه است وظایف شما و هر که آنها را که حرمات خدا است بزرگ دارد و محترم شمارد پس اینکه بهترین چیز است برای او در نزد خداوند و [اکنون بدانید] روا شده است بر شما استفاده [صفحه ۲۱۰] از چهارپایان مگر آنچه برای شما [در قرآن] بخوانند [و حرام کنند] پس دوری کنید از پلیدی بت‌پرستی و از سخن دروغ [و از احکام حلال و حرام ساخته‌ی خود] ۳۱ تا مخلص و یکدل برای خدا باشید و موحّد واقعی نه که مشرک باشید و برای خدا انباز بسازید، چون هر کس مشرک بخدا شد مانند آن است که از آسمان پرت شده و مرغی در هوا او را ربوده و یا باد او را بجائی دور پرتاب کرده است، و نابود شده است، ۳۲ اینکه چنین است که هر کس نشانه‌های خداوندی و آثار دینی را بزرگ بدارد نشانه است که بدل پرهیزگار است ۳۳ و برای شما در اینکه آداب و شعائر دین سودهای [مادّی و معنوی] است تا وقت معیّن و سپس جای انجام اینکه وظایف همان خانه‌ی قدیمی آزاد از گزند است، یا در اینکه چهارپایان حلال برای شما منافعی است تا وقت معیّن که باید قربانی شوند و جای آن هم بطرف خانه‌ی عتیق است که بآن جا برسد ۳۴ و برای هر ملّتی جای انجام وظایف [و قربانگاه] معیّن کردیم تا در برابر آنچه از حیوانات روزی‌شان کرده‌ایم نام خدا یاد کنند، پس خدای همه‌ی شما خدای یگانه است که باید جملکی سرسپرده و تسلیم باو باشید و تو [ای پیغمبر] بشارت بده و خوشدل کن مردم مؤمن و مخلص را ۳۵ آنها که چون یادی از خدا شود دلهاشان بلرزد و بترسد و آنها در گرفتاریها شکیبایند و بیاد ارندگان نمازند و از آنچه روزی‌شان کرده‌ایم بدیگران ببخشند ۳۶ و [بدانید] شتران چاق قربانی را از شعائر اللّه و نشانه‌های دین خدا برای شما معیّن کردیم که خیر و خوشی شما در آنها است پس وقتی که آنها را برای قربانی [بطریق نحر] دست چپ‌شان ببندید و بر یک دست و دو پای بدارید و یا با صفا و خلوص نیّت برای قربانی مهیّا کنید و یا آنها را بصف کنید برای کشتن، نام خدا بر آنها یاد کنید و چون نحرشان کردید و افتادند و پهلوشان بزمین رسید، خود از گوشت آنها بخورید و بگدا و مردم چشم براه نیز بدهید. ما اینکه حیوانات را چنین بزیر فرمان شما آوردیم که شکرگزار باشید و پاس نعمت بدارید ۳۷ چون هرگز گوشت و خون آنها سودی بخداوند ندارد ولی [صفحه ۲۱۱] آنچه بسوی حقّ میرسد [و برای شما میماند] پرهیزگاری است و پاکدلی شما، اینکه است که ما آنها را بفرمان‌تان کردیم تا خدا را ببزرگی یاد کنید که شما را راهنمائی کرده است و روش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دین و زندگی آموخته است، و تو ای محمّد بمردم نیکوکار نوید بده و خاطرشان شاد بدار ۳۸ که همانا خداوند مدافع مؤمنین است و مردم نادرست و ناسپاس را دوست ندارد ۳۹ [از اینکه جهت] اجازه‌ی جنگ داده شده است برای آنها که آماده‌ی جنگ هستند چون ستمدیده‌اند و خداوند هم بر یاری‌شان توانا است ۴۰ آنها همان مردم هستند که آنانرا بناروا از خانمان‌شان بیرون کردند [و گناهی نداشتند] مگر که میگفتند: آفریدگار ما خداوند است [پس چاره‌ای جز جنگ با دشمن نیست] چون اگر خداوند بوسیله‌ی یکدسته مردم جلو دیگران را نگیرد البتّه صومعه‌ی راهبان و کنیسه‌ی ترسایان و صلوات و معابد یهود و مساجدی که بسیار در آن نام خدا برده میشود [جملگی بدست مردم بدخو] خراب میشد و البتّه خداوند کسانی را یاری میکند که دین او را یاری کنند چون که نیرومند است، و برتر از هر چیز ۴۱ آن کسان را [خداوند یاری میکند] که اگر بر زمین توانائی و فرماندهی‌شان دادیم [خود را نمیبازند] و نماز میخوانند و زکات میدهند و امر بمعروف و نهی از منکر میکنند ولی سر انجام و پایان همه‌ی کارها بسوی خداوند است [که کس را از آغاز و انجام آن آگهی نیست جز که باید بوظیفه‌ی خود رفتار کند] ۴۲ و اگر کافران تو را [در اینکه سخنان] دروغزن شمارند [تازگی ندارد] که پیش از اینها مردم نوح و عاد و ثمود ۴۳ و مردم ابراهیم و گروه لوط ۴۴ و اصحاب مدین [همگی گفتار پیغمبران را] دروغ شمردند و هم موسی را دروغگو شمردند و ما هم آنها را چندی بخود گذاشتیم که آسوده بودند سپس گرفتارشان کردیم پس [خود بیندیشند] که عاقبت انکار و سرسختی چگونه بود و بکجا انجام شد! ۴۵ و چه بسیار آبادیها که مردمش ستمکار بودند و نابودشان کردیم و آن ساختمانها سقف افتاده و دیوارها بروی سقف خراب شده بود و یا سر پا مانده و خالی از آدمی بود و چاه آب بجای مانده بی‌استفاده و هم قصر بلند آراسته تهی مانده [صفحه ۲۱۲] از آدمی ۴۶ پس چرا مردم بشهرها و سرزمینها گردش نمیکنند تا دلهاشان هوشیار شود و بفهمند و یا گوشهاشان باز شود و سخن حقّ بشنوند چه آنها چشمشان کور نیست ولی دیده‌ی دل کور است [و شاید با پند و عبرت بینا شوند و شنوا] ۴۷ ای محمّد اینکه کافران از تو میخواهند که عذاب و گرفتاری تکذیبشان زود برسد [بدانند] خداوند وعده‌ی خود هرگز خلاف نکند [و مشیّتش تغییر نکند و او از گفته‌ی خود در نگذرد [ولی] بپیشگاه سرمدی خداوند هر روز برابر است با هزار روزی که شما میشمارید [و حساب سال و ماه نگاه میدارید پس عذاب دیر نمیشود] ۴۸ که بسیار آبادانیها با اینکه مردمش ستمکار بودند بجای گذاشتیم و مهلت دادیم و از آن پس گرفتارشان کردیم چون سر انجام همه بسوی ما است [و از قدرت ما بیرون نتوان شد] ۴۹ تو بآنها بگو ای مردم [من بگرفتاری شما و دیر و زود آن کار ندارم] فقط من به- آشکار شما را [از آینده‌تان] میترسانم [تا بفکر کار خود باشید و متوجّه باشید] ۵۰ آن کسان که مؤمن و نیکوکار شدند برای‌شان آمرزش است و روزی خوب و با ارزش ۵۱ و آنها که کوشش دارند آیات و نشانه‌های توحید را نابود کنند و مردم را بیچاره نمایند یاران و همنشینان آتشند. جهت نزول: آیه ۵۲ «وَ ما أَرسَلنا مِن قَبلِکَ» طبری: محمّد بن کعب قرظیّ و محمّد بن قیس نقل کرده‌اند: روزی پیغمبر [ص] در یکی از انجمنهای قریش بمکّه نشسته بود و در دل آرزو کرد که چیزی بر خلاف میل اعراب بر آن حضرت نازل نشود و چیزی نباشد که آنها را بد آید. در آنجا سوره‌ی و النّجم نازل شد و قرائت فرمود تا باین آیه رسید «أَ فَرَأَیتُمُ اللّاتَ وَ العُزّی وَ مَناةَ الثّالِثَةَ الأُخری» در اینکه میان شیطان اینکه دو جمله را به زبان پیغمبر داد «تلک الغرانقةُ العلی و انّ شفاعتهنّ لترتجی» و دنباله‌ی اینها بقیّه‌ی سوره را خواند و بآیت سجده رسید و سجده کرد و قریش از اینکه سخن و کار پیغمبر خوشدل شدند و جملگی با پیغمبر سجده کردند و ولید بن مغیره که پیر بود و توان سجده نداشت خاکی برداشت و بر پیشانی نهاد و گفتند ما هم میدانیم که مرگ و زندگی با خداوند است ولی اینکه بتها در پیشگاه خدا شفاعت -قرآن-۱۹-۴۹-قرآن-۳۷۶-۴۴۵ [صفحه ۲۱۳] میکنند همینطور که تو در قرآنت گفتی و ما اینکه را قبول داریم و با تو همفکر هستیم، چون جبرئیل اینکه سوره بپیغمبر عرضه کرد و آن دو جمله در آن نبود پیغمبر اندوهناک شد آیت ۵۲ «وَ ما أَرسَلنا مِن قَبلِکَ مِن رَسُولٍ» تا آخر برای آرامش دل پیغمبر نازل شد. -قرآن-۲۰۲-۲۴۶ مجمع: از إبن عبّاس نظیر همین قضیّه را نقل کرده است و در آخر گفته است: اگر اینکه قضیّه از اصل دروغ نباشد باید اینکه طور باشد که چون پیغمبر آیات را مکرّر میفرمود و بتها را بزشتی یاد میکرد چون اینکه آیه را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوانـد و بکلمـات «لات و عزّی و مناة» که نام بتهای عرب است رسـید یکی از کافران از ترس اینکه مبادا پیغمبر کلمه‌ی زشتی برای توصـیف آن بتها بفرمایـد، صـدای خود را بلنـد کرد و اینکه کلمات را «تلك الغرانیق یا غرانقة» تا آخر بمیان قرائت پیغمبر آورد که مردم بپندارنـد از قرآن است و گفته‌ی پیغمبر، و در آیه که گفته شـده است «أَلقَی الشَّیطـانُ فِی أُمنِیَّتِهِ» مقصود از شـیطان همـان مرد عرب است که بخیال خام و آرزوی خود چنین سـخنی را بقرآن و بپیغمبر نسـبت داده است. و سیّد مرتضی اینکه مطلب را در کتاب تنزیه الأنبیـای خود آورده است و اصـل اینکه احتمال از النّاصـر للحقّ یکی از پیشوایان زیـدیّه است، و اینکه تأویل خوبی است برای اینکه آیه. -قرآن-۵۳۳-۵۷۳ ترجمه: ۵۲ و [تو ای محمّـد از رفتـار اینکه کافران دلگیر مباش که] هیـچ پیغمبری پیش از تو نبود مگر که در هنگام فکر و سـخنش دیو [و آدم دیوخوی] چیزی در آن می افکنـد [و خود را خوشـدل داشـته که او را جلوگیر شـده اسـت ولی] خداونـد آنچه را که شـیطان بیفکنـد نسخ و نابود میکند و از آن پس آیات خود را اسـتوار میدارد که او دانا است و حکیم ۵۳ [اینکه حوادث] برای آن است که خداوند مداخلات شـیطانی را وسـیله‌ی آزمایش قرار دهد برای مردم بیمار دل و آنها که دلهاشان دارای قساوت و سـختی است و البتّه [اینگونه مردم سـتمکارند] و سـتمکاران در دو دسـتگی و دوری از یکدیگرند [که هرگز یکدل نمیشوند] ۵۴ و نیز برای آن است که مردم عالم و خردمنـد بدانند که اینکه آیات بدرستی از سوی خدای تو است و بآن مؤمن شوند و دلهاشـان در برابر آن نرم شود که البتّه خداونـد براه راست راهنمای مؤمنان [صـفحه ۲۱۴] است ۵۵ [ولی] کافران همیشه از اینکه قرآن و آیاتش دو دل هستند تا که ناگهان رستاخیزشان برسد یا گرفتاری روز عقیم و سترون که خوشی از پس آن نیست بر سرشان آید ۵۶ و آن روز است که پادشـاهی با خـدا است و او حکم میکنـد میان مردم [و دگر دسـتاویزهای آدمی از کار افتاده است] پس آنهـا که مؤمن و نیکوکارنـد در بهشت بنـاز و خوشـی هسـتند ۵۷ و آنهـا که کـافر شدنـد و آیـات حقّ را دروغ شـمردند برای‌شـان گرفتاری است بخواری و آن مردم که در راه خـدا و حقّ میهن خود را رها کردنـد و مهاجرت نمودنـد و از آن پس کشـته شدنـد یا مردنـد البتّه خداونـد روزی نیکو بآنها میدهد که او بهترین روزی دهندگان است ۵۹ و هم آنها را بآن جا میبریم که خود بپسـندند و راضـی باشـند چون خداوند دانا و حلیم است [که نگذارد از حدّی و حقّی تجاوز شود]. جهت نزول: آیه ۶۰ «ذلِكَ وَ مَن عاقَب-» تا آخر» طبری: بعضـی گمان کرده‌اند که چند نفر عرب مشرك با چند نفر مسلمان در دو شب بآخر ماه محرّم رو برو شدند و مسلمانها بواسـطه‌ی ماه حرام نمیخواسـتند دست بجنگ دراز کنند و بآنها پیشـنهاد کردند حرمت ماه حرام بدارید و متعرّض ما نشوید، کافران نپذیرفتند و سرکشـی و طغیان کردند و دست بجنگ بردند و خداوند مغلوبشان کرد و مسلمین بر آنها چیره شدند: آیت ۶۰ «ذلِكَ وَ مَن عاقَب» تا آخر برای اینکه قضیّه نازل شد. -قرآن-۲۱-۴۸-قرآن-۴۳۰-۴۵۴ ترجمه: ۶۰ اینکه [چنین است فرمان حقّ که] هر کس برابر آنچه آزارش کرده‌انـد مجـازات کنـد و آزار رسانـد، زان پس که بر او سـتم شـده است البتّه خداونـد او را یـاری میکنـد. [و از مؤمنان] در میگذرد و میآمرزدشان [زیرا که او قادر بر همه چیز است] ۶۱ چونکه خداوند شب را بروز میآورد و روز را شب میکند و او است شـنوا و بینا ۶۲ چه حقّ و حقیقت خداونـد است. و آنچه را که مردم مشـرك میپرسـتند بیهوده است و نـابود و بزرگتر و برتر همان خداوند است و بس ۶۳ مگر نمی‌بینی ای محمّـد که خـدا از آسـمان آب فرود میآورد و زمین سبز میشود و بیامداد روی زمین سبز است [صفحه ۲۱۵] پس البتّه خداونـد لطیف است و خبیر ۶۴ و برای او و بقـدرت او است آنچه در آسـمان و زمین است که او است بینیاز شایسـته‌ی ستایش ۶۵ [ای محمّـد] مگر نمی‌بینی که خـدا بفرمـان شـما [آدمیزادها] کرده است آنچه در زمین است و هم کشتی بفرمان او بـدریا روان میشود و آسـمان را نگاه میـدارد از اینکه بر زمین بیفتـد مگر بفرمان خودش [بهنگام معیّن چه] خداوند بخشـنده و مهربان بمردم است ۶۶ و همو است که شـما را زنـده کرده است و سـپس میمیرانـد و از آن پس زنـده‌تان میکنـد، و البتّه انسان است که بسـیار ناسپاس است [و منکر قدرت]. جهت نزول: آیه بعد «لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَكاً» کشف الأسرار: بدیل بن- ورقاء و بشـر بن سـفیان و یزیـد بن خنیس باصـحاب پیغمبر خورده‌گیری میکردند که حیوانات را بدست خود میکشـید و میخورید که حلال است و آنچه را خـدا میکشد مردار میدانید و حرام، آیت ۶۷ «لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَكاً» تا آخر بجواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۲-۵۷-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۲۸۴-۳۱۹ ترجمه: ۶۷ [و بدانید] که هر دسته‌ای و مردمی را روشی مقرّر کردیم که بر آن میروند پس کسی نباید با تو در کارت ستیزه کند و تو [مردم را] بسوی خدا خود بخوان که البتّه براه راست تو رهنمائی ۶۸ و اگر با تو جدال کردند بگو: خدا بهتر میداند که شما چه میکنید ۶۹ و بروز رستاخیز خدا در اختلاف شما داوری خواهد کرد ۷۰ آیا تو نمیدانی که خداوند عالم است بآنچه در آسمان و زمین است چه که جملگی در نوشته‌ی خداوندی است و آنهم برای خدا آسان است ۷۱ [ولی اینکه کافران] چیزی جز خدا میپرستند که دلیلی بر درستی آن نرسیده است و خود هم از آن آگهی ندارند [البتّه اینکه بزرگ ستم است] و برای ستمکاران یاوری نخواهد بود ۷۲ [اینکه کافران چنان گمراهند که] چون آیات و سخنان روشن ما را برای- شان بخوانند تو در صورتهاشان انکار و ناپسندی مشاهده میکنی و گوئی میخواهند خود را بر آنها افکنند که آیات ما برای‌شان میخوانند، تو هم بآنها بگو: آیا آگاه کنم شما را ببدتر از اینکه [که می‌اندیشید و می‌پندارید! بدانید] آتش است که خدا نویدش را داده است بآنها که کافر شدند، و آن بد جایی برای بازگشت است، و [صفحه ۲۱۶] سر انجام کار ۷۳ ای مردم گوش کنید که مثلی زده‌اند و داستانی آورده‌اند: آنها که بجز خدا میپرستند هرگز مکسی نیافریده‌اند و اگر مکس چیزی از آنها جدا کند نتوانند آنرا بازستانند [پس] خواهان و خواسته و دنبالگیر و دنبال شده و عابد و معبود هر دو چقدر بیچاره‌اند ۷۴ و حقّ خداوند را چنانکه باید ندانستند که برایش شریک ساختند با اینکه او توانا است و کس را باو رسائی نیست ۷۵ و او [برای ابلاغ بانسان قابل وحی و الهام] از فرشتگان فرستاده‌ای برمیگزیند و هم از آدمی- زادها [برای پیغامبری بمردم] و البتّه خداوند بینا است و شنوا ۷۶ که می‌داند آنچه در پیش روی انسانها است و آنچه در عقب‌شان [از گذشته و آینده] که بازگشت همه بسوی او است ۷۷ پس ای مؤمنین رکوع و سجود کنید [نماز بخوانید] و خدای خود را بپرستید و کار نیک انجام دهید [و نیکوکار باشید] بدان امید که شما رستگار شوید ۷۸ و هم جهاد در راه خدا کنید بآنجور که شایسته اوست که او شما را برگزید و در وظیفه‌ی دین بار سنگینی بر دوشتان نگذاشت [چه که مانند]: کیش پدرتان ابراهیم است و او پیش از اینکه شما را مسلمان نامید و هم در اینکه قرآن [چون تسلیم هستید و سر بفرمان حقّ و در آخر کار] پیغمبر گواه شما خواهد بود و شما گواه مردمان [بر ابلاغ رسالت] پس شما نماز کنید و زکات بدهید و [اطاعت] خدا را دستاویز خود کنید و از قدرت او کومک بخواهید که او آقا و خدای شما است و چه نیکو آقا و چه نیکو یاوری است. سخن مفسّرین: «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ یَصُدُّونَ عَن سَبِیلِ اللّهِ وَ المَسجِدِ الحَرامِ» ۲۵ تنویر المقیاس إبن عبّاس: یعنی آنها که مردم را از اطاعت خدا باز میدارند و پیغمبر و اصحابش را در سال حدیبیّه از عمره مانع شده‌اند. -قرآن-۱۵-۱۰۳ «سَواءً العاکِفُ فِیهِ وَ البادِ» ۲۵ طبری: إبن سابط گفت حاجّ که وارد مکّه میشدند کسی را در خانه‌های آنجا تقدّم نبود و اگر در خانه‌ای کسی جا پیدا میکرد بآن جا وارد میشد و جای میگرفت. اندک اندک مردم منحرف شدند و از اموال همخانه- های خود میدزدیدند کسی برای جلوگیری از دزدی، خانه‌ی خود را در گذاشت -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۲۱۷] و بست، عمر نزد او فرستاد و اعتراض کرد که چرا بروی زائر خانه‌ی خدا در خانه‌ی خود بسته‌ای! او گفت: در بروی حاجّ نبسته‌ام بلکه برای نگهداری مال مردم در گذارده‌ام و همین است معنی «سَواءً العاکِفُ فِیهِ وَ البادِ» إبن عبّاس گفته است یعنی مردم مکّه و غیر آنها هر دو برای ورود مسجد الحرام مساوی هستند. -قرآن-۲۱۴-۲۴۹ مجاهد گفته است: یعنی در آداب و احکام حجّ و احترام مسجد الحرام مردم مکّه و آنها که از خارج بآن جا میروند مساوی هستند. مجمع: زجّاج گفته است: یعنی وقف عام کردیم برای همه، إبن عبّاس و سعید إبن جبیر و قتاده گفته‌اند: اجاره و فروش خانه‌های مکّه جایز نیست و مقصود از مسجد الحرام ممکن است تمام زمین حرم باشد، و حسن بصری و مجاهد و جبّائی گفته‌اند: مقصود فقط مسجد الحرام است و مشرکین مسلمانان را از نماز و طواف بمسجد الحرام جلوگیر میشدند و میگفتند: ما اختیاردار و صاحب اینجا هستیم و کلمه‌ی «سواء» با نصب و رفع هر دو قرائت شده است. «وَ مَن یُرِد فِیهِ بِإِلحادٍ بِظُلمٍ نُذِقهُ مِن عَذابٍ» ۲۵ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی آنکه در آنجا مشرک باشد و غیر خدا را بپرستد، مجاهد گفته است: -قرآن-۱-۶۴ یعنی در آنجا عمل بد انجام دهد، حبیب بن أبی ثابت گفته است: مقصود آنهائی هستند که در مکّه احتکار میکنند و خوراکیها را نمیفروشند تا گران

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شود. عبد اللّه عمر در مكّه دو چادر براى خود بر پا ميكرد يكى در داخل حرم و يكى در خارج حرم كه هر وقت خواستى كس و كار خود را بعملى سرزنش كند در چادر خارج حرم ميرفت و ميگفت ما از دوران گذشته چنين گفتگو ميكرديم كه سوگند و تعرّض مثل «لا و اللّه و بلى و اللّه» همان الحادى است كه در اينكه آيه گفته شده است. تنوير المقباس: بعضى گفته‌اند: اينكه جمله براى عبد اللّه بن انس بن حنظل وارد شد كه او مردى از انصار را بعمد در مدينه كشت و از دين برگشت و فرار كرد و بمكّه پناهنده شد آيه حكم او را معيّن كرد كه مشرك قاتل ستمكار را عذاب ميكنيم و آب و خوراك و مسكن از او باز ميداريم تا از حرم بيرون رود و سزاى نافرمانيش را [صفحه ۲۱۸] باو بدهند و بآنچه معيّن شده است مجازات شود. [أبو الفتوح: عبد اللّه مسعود گفت هيچكس نباشد كه او همّت كند بگناهى و بر او نويسند و اگر مردى به عدن يا شهرى دورتر از عدن اگر نيّت كند كه در مكّه كسى را بكشد در آنجا [عدن يا دورتر] بدين عزم كه كرده بر او گناه نويسند و داخل باشد تحت اينكه آيه و خداى او را عذاب بچشاند- انتهى. يعنى نيّت گناه در هيچ كجا بر انسان ننويسند جز در مكّه كه بهر حال موجب عذاب خواهد بود]. كشف الأسرار: بعضى گفته‌اند: يعنى كسى كه بخواهد در مكّه ميل و انحراف را از حقّ خواه بطور ستمكارى يا غير ستمكارى، و بعضى گفته‌اند باء زايد است و معنى چنين است: كسى كه در مكّه انحراف بستمكارى بخواهد. و خبر «انّ» و نتيجه‌ى مطلب در «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» بعضى گفته‌اند جمله‌ى «وَ يَصُدُّون» است و «واو» آن زايد است، و معنى چنين است: آنها كه كافر شدند جلوگير راه خدا و مسجد الحرام هستند، و بعضى گفته‌اند: نتيجه‌ى مطلب از قرينه معلوم است و در جمله آورده نشده است و معنى چنين است: آنها كه كافر هستند و جلوگير، هلاك و نابود شده‌اند. -قرآن-۲۷۳-۳۰۱-قرآن-۳۲۵-۳۴۱ و هم كشف الأسرار نوشته است: محمّد بن على ترمذى: اينكه جمله‌ى «سَواءً العاكِف» تا آخر اشاره بفتوّت است و جوانمردى كه خودى و بيگانه و هموطن و غريبه نزد شخص يكسان باشند كه خداوند خانه‌ى خود را چنين وصف كرده است هر زينهارى و هر خواهنده‌اى را بسراى جوانمردان و پناه كريمان جاى بود و آنگه كه باز گردانند هر كه شكسته‌تر او را بيشتر نوازند و هر كه دورتر او را نزديكتر دارند. -قرآن-۷۵-۹۳ و باين معنى حكايت كنند كه در بغداد مردى بود خداوند كام و نعمت روزگار بى- وفا تجمّل از روى وى فرو كشيد آن كام و نعمت همه از دست وى برفت و بدحال گشت، روزى از دلتنگى و بيكامى بر شطّ دجله نشست و در كار خويش انديشه ميكرد، ملّاحى فراز آمد و زورقى بياورد در آن زورق نشست چون بميان دجله رسيد ملّاح از وى پرسيد كه كجا [صفحه ۲۱۹] خواهى رفت! گفت: ندانم، ملّاح عاقل بود گفت: اينكه مرد يا مفلس است يا بيدل يا گرفتار، آنگه گفت حال خود با من بگو، حال خود بگفت: ملّاح گفت: تو را بدان جانب برم باشد كه فرجى پديد آيد او را بدان جانب برد مرد از كشتى بيرون آمد و بر شطّ دجله مسجدى بود در آن مسجد رفت بعد از ساعتى قاضى شهر با جماعتى عدول درآمدند و نشستند خادمى درآمد از سراى خليفه ايشان را گفت: امير المؤمنين را اجابت كنيد قاضى و جماعت عدول رفتند و اينكه مرد خود را در ميان ايشان تعبيه كرد و رفت چون در سراى خليفه رفتند فرمان آمد كه امير المؤمنين فلانه را به فلان ميدهد عقد ببنديد، عقد بستند، آنگه خادم آمد با ده طبق پر از زر و بر سر هر يك نافه‌اى مشك نهاده هر طبقى پيش يكى بنهاد اينكه مرد را طبق نبود خادم، امير المؤمنين را گفت مردى مانده است كه ويرا طبق نبود، گفت: نه نامها نبشته بودم! گفت: بلى، ماده تن را خوانديم يازده تن آمدند امير المؤمنين گفت: آن مرد را پيش من آريد، چون پيش تخت رسيد دعائى لطيف بگفت، امير المؤمنين گفت: ما تو را نخوانديم چون است كه در حرم ما ناخوانده آمدى! گفت: يا امير المؤمنين نا خوانده نيامدم گفت: تو را كه خواند! گفت: ايشان را كه خواند! گفت: ايشان را خدم ما ميخواند گفت: مرا كرم تو ميخواند. چنان مدان كه من اينجايگه خود آمده‌ام || مرا مكارم تو شهريار، گفت: تعال امير المؤمنين گفت: مرحبا بداعيك آنگه امير المؤمنين دوات و قلم بخواست و بخطّ خويش منشور ولايتى نبشت و به وى داد و خلعتى نيكو فرمود و مركب خاصّ به وى داد آنگه گفت كه هر كدام را خدم ما خواند خلعت چنان يافت و هر كه را كرم ما خواند خلعت چنين بيند. «وَ طَهِّر بَيتِيَ لِلطّائِفِينَ وَ القائِمِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ» ۲۶ فخر: إبن عبّاس -قرآن-۱-۷۸ [صفحه ۲۲۰] گفت: يعنى آنها كه ميآيند بمكّه و طواف ميكنند و ميروند، و آنها كه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم مکّه هستند و بآن جا اقامت دارند و آنها که بآن جا نماز و رکوع و سجود دارند، و بعضی گفته‌اند: مقصود از قائمین نمازگزاران هستند که در نماز باید رکوع و سجود باشد. حسینی نوشته: بزبان اهل اشارت میفرماید: دل خود را که دار الملک کبریای من است از همه چیز پاک کن و غیری را بدو راه مده که او پیمانه‌ی شراب محبّت ما است. وحی آمد بداود که برای من خانه‌ای پاک ساز که نظر عظمت من به وی فرود آید، گفت: کدام خانه است که عظمت و جلال تو را شاید! فرمود: که دل بنده‌ی من است، داود فرمود که او را چگونه پاک گردانم! گفت: آتش عشق در دل زن تا هر چه غیر ما است بسوزاند، بیت: خوش آن آتش که در دل بر فروزد || بجز حقّ هر چه پیش آید بسوزد روح البیان: شیخ مغربی گفته است: گل توحید نروید ز زمینی که در او || خار شرک و حسد و کبر و ریا و کینست مسکن دوست ز جان میطلبیدم گفتا || مسکن دوست اگر هست دل مسکینست أَذِّن فِی النّاسِ بِالحَجِّ ۲۷ مجمع: عموم مفسّرین و علیّ[ع] و إبن عبّاس گفته‌اند: روی سخن با ابراهیم است که باو فرمان شده است مردم را دعوت بحجّ کند«۳۲»، حسن بصری و جبّائی گفته‌اند اینکه سخن با پیغمبر است که مردم را وا دارد بحجّ و آن حضرت در حجّة الوداع وجوب حجّ را بمردم اعلام فرمود. حسن بصری و جبّائی گفته‌اند اینکه سخن با پیغمبر است که مردم را وا دارد بحجّ و آن حضرت در حجّة الوداع وجوب حجّ را بمردم اعلام فرمود. -قرآن-۱-۳۸-پاورقی-۱۸۷-۱۸۹ کشف نوشته: حجّ دو حرف است: حاء و جیم، حاء اشارت است به حلم [صفحه ۲۲۱] خداوند، جیم اشارت است بجرم بنده فکأنّه قال: «جئت بجرمی الی حلمک فاغفر لی». «یَأتُوکَ رِجالًا» ۲۷ بسوی تو آیند پیاده مجمع: از امام صادق علیه السّلام و إبن عبّاس و مجاهد و حسن بصری نقل شده است: «رجّالا» بضمّ راء و تشدید جیم و با ضمّ راء و تخفیف جیم نیز نقل شده است. و «ضامر» شتر لاغر را گویند. -قرآن-۱-۲۰ «مِن کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ» ۲۷ طبری: إبن عبّاس گفت: یعنی از هر راه دور. -قرآن-۱-۳۰ «لِیَشهَدُوا مَنافِعَ لَهُم» ۲۸ طبری: از إبن عبّاس نقل است: یعنی تا ببازار هاشان حاضر شوند و سود تجارت برند، مجاهد گفته است: یعنی سود تجارتی برند و آنچه رضای خدا است در دنیا و آخرت بآنها رسد، و جابر از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است: یعنی عفو و مغفرت خداوندی مشاهده کنند. -قرآن-۱-۳۱ فخر: کلمه‌ی «منافع» بصورت نکره و نامعیّن گفته شده است تا بفهمانند که سودی مادّی و معنوی نتیجه‌ی اینکه عبادت است که دیگر عبادات آن سود ندارد. «وَ یَذکُرُوا اسمَ اللّهِ» ۲۸ مجمع: زجّاج گفته است: ذکر و یاد اسم خدا در اینکه جمله دلالت دارد که مقصود نام خدا بر زبان آوردن است، بهنگام سر بریدن حیوان. و بعضی گفته‌اند که مقصود از ذکر در اینکه جمله اشاره‌ی بسر بریدن حیوان است چون کشتار وقتی مشروع است که نام خدا برده شود پس اینکه جمله کنایه است از کشتار مشروع، و از امام جعفر صادق علیه السّلام نقل است که فرمود: -قرآن-۱-۲۹ مقصود از اینکه جمله اینکه است که بعد از نماز ظهر روز قربانی در منی اینکه تکبیرها را بر زبان آورد «اللّه اکبر اللّه اکبر لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر اللّه اکبر، و للّه الحمد اللّه اکبر علی ما هدینا و الحمد للّه علی ما اولینا، و اللّه اکبر علی ما رزقنا من بهیمة الانعام» و بعد از چهار نماز دیگر هم همین تکبیرها را بگوید که در دنبال پنج نماز گفته شود. نوشته است: ذکر اینجا تلبیه است«۳۳». -پاورقی-۴۲-۴۴ -قرآن-۱۲-۳۴-قرآن-۲۹۵-۳۴۲-قرآن-۶۱۳-۶۴۷ [صفحه ۲۲۲] تبیان: ذکر تکبیرات در ایّام تشریق است. فخر: اینکه جمله کنایه از سر بریدن حیوان است با بزبان آوردن نام خدا چونکه مردم مسلمان بهنگام سر بریدن حیوانات ممکن نیست نام خدا بر زبان نیارند و در اینجور سخن تنبیه مردم است بر اینکه غرض اصلی در اینکه قربانیها و تقرّب به خدا نام خدا بردن است و در عمل مخالفت کردن با بت‌پرستان که آنها برای معبودهای مجعول خود قربانی داشتند. و مقاتل گفته است: بهنگام سر بریدن حیوان بایستی رو بقبله اینکه کلمات گفته شود «بسم اللّه و اللّه اکبر اللّهمّ منک و الیک» و کلبی اینکه کلمات را هم علاوه بر آنها دانسته است «إِنَّ صَلاتِی وَ نُسُکِی وَ مَحیایَ وَ مَماتِی لِلّهِ رَبِّ العالَمِینَ» و قفال گفته است: در اینکه عمل قربانی شخص طوری است که آنرا عوض جان خود و برای گذشت از تقصیرات خود قرار میدهد. -قرآن-۶۰۵-۶۸۶ حسینی نوشته است: و یاد کنند نام خدایرا یعنی لبیک گویند. «فِی أَیّامٍ مَعلُوماتٍ» ۲۸ ابو الفتوح. حسن و قتاده گفته‌اند: یعنی ده روز اوّل ذیحجّه. -قرآن-۱-۲۸ : بیشتر علماء گفته‌اند«۳۴»: ایّام معلومات دهه اوّل ذیحجه است و ایّام معدودات ایّام تشریق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و دلیل آنها بر اینکه مطلب آن است که اینکه روزها در نزد اعراب معلوم بوده است بواسطه‌ی دلبستگی آنها بحجّ که در روزهای آخر اینکه ده روز بوده است حساب آنرا نگاه میداشتند و آن روزها در نظرشان معلوم بوده است، و موقع استفاده و منافع آنها نیز معلوم بوده است که در اینکه ده روز بوده است، مثل روز عرفه و مشعر و هم روز قربان، و ابو مسلم و عدّه‌ای گفته‌اند: ایّام ایّام معلومات دهه اوّل ذیحجه است و ایّام معدودات ایّام تشریق است و دلیل آنها بر اینکه مطلب آن است که اینکه روزها در نزد اعراب معلوم بوده است بواسطه‌ی دلبستگی آنها بحجّ که در روزهای آخر اینکه ده روز بوده است حساب آنرا نگاه میداشتند و آن روزها در نظرشان معلوم بوده است، و موقع استفاده و منافع آنها نیز معلوم بوده است که در اینکه ده روز بوده است، مثل روز عرفه و مشعر و هم روز قربان، و ابو مسلم و عدّه‌ای گفته‌اند: ایّام -پاورقی-۲۶-۲۸ [صفحه ۲۲۳] معلومات روز قربان است و سه روز بعد از آن چون در آن روزها قربانی میکردند و یوم النّحر میگفتند و همه‌ی عرب آنرا میدانسته‌اند و روزهای معلوم و معیّن‌شان شده است. «فَکُلُوا مِنها» ۲۸ طبری: کسی نگفته است که اینکه دستوری است لازم که از گوشت قربانی خود بخورند بلکه برای اجازه است یعنی جایز است از آن گوشت قربانی بخورید. -قرآن-۱-۱۷ [أبو الفتوح: اینکه برای آن گفت که در جاهلیّت چون چیزی بکشتندی برای!!! خانه از آن نخوردندی]. «ثُمَّ لیَقضُوا تَفَثَهُم» ۲۹ طبری: یعنی آنچه از آداب و وظایف حجّ بر عهده دارند باید انجام دهند که تراشیدن سر است و گرفتن موی پشت لب و رمی جمره و طواف خانه. و محمّد بن کعب قرظی گفته است: رمی جمره است و قربانی و موی شارب و ریش گرفتن و ناخن گرفتن و طواف خانه و سعی صفا و مروه است، إبن عبّاس گفته است: تراشیدن سر است و موی پشت لب گرفتن و ناخن چیدن و از موی ریش کم کردن و زیر بغل و پشت ظهار تراشیدن و رمی جمره و توقّف بعرفه و مزدلفه. -قرآن-۱-۲۹ «وَ لیَطَّوَّفُوا بِالبَیتِ العَتِیقِ» ۲۹ طبری: مجاهد گفته است: یعنی بآن خانه طواف کنند که از ستم ستمکاران آزاد است، و دیگری گفته است یعنی آن خانه!!! از ملك مردم آزاد است و کسی را در آن حقّی نیست، إبن زید گفته است: یعنی خانه‌ای که از دیر زمان بوده است و قدیمی است، و مقصود از طواف در اینکه جمله طواف زیارت است که در روز قربان یا بعد از آن یا هنگام وداع باشد. -قرآن-۱-۴۱ مجمع: اصحاب ما روایت کرده‌اند که مقصود از اینکه امر بطواف طواف نساء است که چون طواف زیارت انجام شد احرام تمام میشود و همه چیز حلال می‌شود حتی آمیزش با زن جایز نیست مگر پس از اینکه طواف که برای جواز آمیزش با زنان واجب شده است. أبو الفتوح نوشته است: مراد طواف حجّ است که آنرا طواف الزّیاره خوانند [صفحه ۲۲۴] و اینکه قول باقر است علیه السّلام و بیشتر مفسّران. و به اجماع رکن است و واجب است و اینکه طواف بعد الافاضهٔ من عرفات باشد امّا بروز عید و امّا پس از آن. تبیان: اینکه طواف که در آیه حکم بآن شده است بعضی گفته‌اند بعد از روانه شدن از عرفات و مشعر است بروز قربانی یا بعد از آن و همین است طواف زیارت که رکن است و اگر انجام نشود حجّ باطل است و اصحاب ما روایت کرده‌اند که مقصود از اینکه طواف همان طواف نساء است که برای جواز معاشرت با زنان لازم است و اینکه طواف علاوه بر طواف زیارت است. صافی: از امام صادق علیه السّلام پرسیدند مقصود از اینکه طواف چی است! فرمود: اینکه طواف نساء است. کشف الأسرار: اینکه طواف واجب است بروز قربان پس از رمی جمره و سر تراشیدن و اینکه طواف را طواف افاضت مینامند یعنی موقع روانه شدن همگان از مکّه و بطور کلّی حجّ سه طواف دارد: اوّل طواف ورود بمکّه است که باید حاجّ چون وارد مکّه شود طواف کند، و عایشه گفت: پیغمبر که وارد مکّه شد اوّل کاری که کرد وضو گرفت و زان پس طواف خانه کرد و اینکه طواف را قدوم مینامند و مستحب است، و اگر نکند تقصیر نشده است، طواف دوّم طواف افاضت است بروز قربان و رکن است که اگر انجام نشود حجّ و عمره درست نیست تا انجام نشود از احرام نمیتوان خارج شد، سوّم طواف وداع است که هر کس بخواهد باندازه‌ی سفر و قصر در نماز از مکّه دور شود بی‌طواف وداع جایز نیست و باید اوّل طواف کند و بعد خارج شود و گر نه بروی قربانی واجب است. و إبن عبّاس از پیغمبر [ص] روایت کرده است که فرمود باید آخرین رابطه‌ی مردم در مکّه با کعبه و طواف بآن باشد مگر زن گرفتار عادت زنانه که مجاز است بی‌طواف برود. روح البیان: ای که در اینکه کوی قدم مینهی || روی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

توجّه به حرم مینهی پای باندازه در اینکه کوی نه || پای اگر سوده شود روی نه [صفحه ۲۲۵] چرخ زنان طوف کنان بر حضور|| تو شده پروانه و او شمع نور عادت پروانه ندانی مگر || چرخ زند اوّل و سوزد دگر کعبه کزو در ره دلها ره است || جزئی از اعضای یمین اللّه است در مثنوی است: خوش بکش اینکه کاروانرا تا بحجّ || ای امیر، الصّبر مفتاح الفرج حجّ زیارت کردن خانه بود || حجّ ربّ البیت مردانه بود «ذلِکَ وَ مَن یُعَظِّم حُرُماتِ اللّهِ» ۳۰ کشف: کلمه‌ی «ذلک» در قرآن زیاد استعمال شده است برای خاتمه‌ی سخن و «حُرُماتِ اللّهِ» را إبن زید گفته است: -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۱۳۱-۱۵۰ مقصود بیت الحرام و بلد الحرام و مسجد الحرام و مشعر الحرام و شهر الحرام و احرام است، و بعضی گفته‌اند: حرمات حجّ است و عمره و دیگر مناسک حجّ و معنی حرمت که نام اینها گذارده شده است و مجموع آنها را حرمات میگویند اینکه است که واجب است توجّه بآنها و حرام است دست برداشتن و هدر کردن آنها. طبری: «ذلک» اشاره است بآن دستورها که معیّن شده است و معنی اینکه است اینها که موظّف شده‌اید واجب است بر شما که در حجّ از آنها تخلّف نکنید و هر کس اینکه دستورها را محترم بشمارد و در هنگام احرام رعایت کند. و مجاهد گفته است: حرمات مکّه و حجّ و عمره است و هر آنچه معصیت خدا است و از آن منع شده است. فخر: در کشّاف گفته است: «ذلک» خبر مبتدای محذوف است که «الشّأن ذلک» باشد یعنی مطلب همین است که گفتیم. «إِلّا ما یُتلی عَلَیکُم» ۳۰ مجمع: یعنی مگر آنچه در سوره‌ی مائده برای شما گفته شده است «المُنخَنِقَةُ وَ المَوقُوذَةُ» تا آخر. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۱۰۷-۱۳۸ [أبو الفتوح: بعضی دیگر گفته‌اند معنی آنستکه در حال احرام گوشت اینکه چهارپایان از گاو و گوسفند و شتر بر شما حلال کردند الّا آنچه بر شما خوانند که حرام است از صید و گوشت او که در آیه «وَ حُرِّمَ عَلَیکُم صَیدُ البَرِّ ما دُمتُم حُرُماً»]. -قرآن-۲۲۲-۲۷۸ [صفحه ۲۲۶] «وَ اجتَنِبُوا قَولَ الزُّورِ» ۳۰ فخر: «زور» از مصدر «ازورار» بمعنی انحرافست، و مفسّرین اینکه جمله را چهار جور معنی کرده‌اند: ۱- بپرهیزید از سخن اعراب که تهمت میزدند و میگفتند: فلان چیز حرام است و آن دیگری حلال و اینگونه احکام مجعول ۲- شهادت دروغ و از پیغمبر روایت است که آن حضرت روزی نماز صبح خواند و زان پس بپا ایستاد رو بمردم و فرمود: شهادت دروغ برابر است با بت‌پرستی و شریک برای خدا قرار دادن و اینکه آیه را قرائت فرمود: «فَاجتَنِبُوا الرِّجسَ مِنَ الأَوثانِ وَ اجتَنِبُوا قَولَ الزُّورِ»، ۳- دروغ گفتن و بکسی دروغ بستن و گمان بد بردن ۴- سخن مردم جاهلیّت که بجای تلبیه که از آداب حجّ است میگفتند: «لبّیک لا شریک لک الّا شریک هو لک تملکه و ما ملک» و در اینکه آیه شرک و قول زور را با هم منع کرده است چونکه شرک هم یک جور قول زور شمرده میشود و مشرک بت‌پرستی را حقّ میداند و اینکه برترین گفتار زور است، و شرک و بت‌پرستی در آیه «رجس» معرّفی شده است نه برای اینکه پلیدی و نجس است بلکه برای اینکه است که دوری از بت‌پرستی لازمتر و مهمتر است از لزوم دوری از پلیدی و نجس و گرفتاری ببت‌پرستی از هر آلودگی بنجاست بدتر است. و اصمّ گفته است: توصیف بت بپلیدی بمناسبت آن است که در قربانی بت را بخون قربانی آلوده میکردند از اینکه جهت گفته شده است: از پلیدی که بت است پرهیز کنید، و بعضی گفته‌اند از جهت پستی و ناچیزی بت‌پرستی گفته شده است: از پلیدی که بت است بپرهیزید. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۴۹۸-۵۶۹ «فَتَخطَفُهُ الطَّیرُ» تا آخر مجمع: با فتح خاء و تشدید طاء و هم با سکون و تخفیف طاء قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۴ [أبو الفتوح: تشبیه کرد حال کافران را بآنکس که او از آسمان بیفتد یا او را مرغی در رباید یا بحال کسیکه باد او را در گودالی اندازد که بسیار گود باشد و دور و در آنکه او مالک نبود خود را و نتواند نفعی بخود رساند یا دفع مضرّتی کند همچنین کافر بقیامت اسیر باشد و درمانده و بی‌پناه و بی‌هیچ قدرت]. «وَ مَن یُعَظِّم شَعائِرَ اللّهِ» طبری: مقصود اطاعت از دستورهای گذشته -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۲۲۷] است که دوری از بت‌پرستی و قول زور و انجام مناسک حجّ و اهمیّت دادن بقربانی است. مجمع: یعنی کسیکه آداب و نشانه‌های دین را بزرگ بدارد، و در معنی شعائر اختلاف است، ۱- مناسک و آداب حجّ ۲- شتر قربانی را اهمیّت دادن و چاق و خوب انتخاب کردن، ۳- دین خدا که اهمیّت بدهند و بآن رفتار کنند. روح البیان: از اهمیّت و تعظیم شعائر اللّه بود که پیغمبر [ص] صد شتر برای قربانی بمکّه برد که یکی از آنها شتر نر أبو جهل بود و در بینی او حلقه‌ای طلا بود، عمر شتر ماده‌ای بقربان برد که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سیصد دینار قیمت داشت. هر کسی از همّت والای خویش || سود بردارد، خور کالای خویش جنید گفت: از تعظیم شعائر اللّه توکّل است و تفویض و تسلیم که اینها علامات و نشانه‌های حقّ و حقیقت است در اسرار و نهانیهای دوستان زیرا آنکه شعائر خداوندی را بزرگ شمارد و محترم بدارد خداوند او را باین آداب نیکو میآراید. «فَإِنَّها مِن تَقوَی القُلُوبِ» ۳۲ فخر: در اینکه جمله تقوی وابسته بقلوب شده است برای اینکه شخص منافق ممکن است اظهار تقوی کند ولی چون در دلش تقوی نیست کوشش در انجام آن نمیکند ولی آنکه تقوی در دلش جایگیر شده است با اخلاص میکوشد در انجام وظائف که بهتر انجام دهد. -قرآن-۱-۳۶ روح البیان: یعنی چون دل مرکز تقوی است و اگر در آنجا تقوی پایدار شد نتیجه‌اش در دیگر پاره‌های بدن نمودار میشود. «لَکُم فِیها مَنافِعُ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی» ۳۳ مجمع: باختلاف در معنی شعائر معنی اینکه جمله مختلف شده است: ۱- عطاء گفته است: و از امام باقر علیه السّلام نیز روایت شده است و مذهب شافعی نیز همین است که معنی جمله اینکه است: برای شما در شتر که بقربانی میبرید استفاده‌هائی است که سواری آنها و شیر آنها است تا هنگام معیّن که آنها را قربانی کنید ۲- مجاهد و قتاده و ضحّاک گفته‌اند: - قرآن-۱-۴۹ یعنی برای شما در اینکه شترها بهره‌هائی هست از پشم و بچه و شیر و سواری [صفحه ۲۲۸] تا هنگام معیّن که آنها را شعائر قرار میدهید و برای قربانی در حجّ علامت گذاری میکنید که از آن پس استفاده‌ی از آنها جایز نیست، ۳- بعضی گفته‌اند: یعنی برای شما در اینکه مناسک و آداب حجّ سود تجارت است تا هنگام معیّن که حجّ تمام میشود و از مکّه برمیگردید، ۴- و بعضی گفته‌اند: یعنی در دین حقّ و خداپرستی برای شما سودی است که ثواب و مزد معنوی باشد تا هنگام معیّن که روز رستاخیز است. أبو الفتوح: شما را در اینکه شتران منافعی هست تا بوقتی معیّن و معلوم از رکوب و حمل بارگران، برایشان نشینید و بار گران بردارند از شما، عبد اللّه- عبّاس گفت و مجاهد: اینکه پیش از آن باشد که نام هدی و تضحیه بر آن نهند، عطا گفت: پیش از آنکه اشعار و تقلید کنند، و اشعار آن بود که کارد در کوهان شتر زنند و خون آلود کنند، و تقلید آن بود که یکتای نعل بر گردن او بندند تا هر که بیند داند که آن هدی است، و بعضی دیگر گفتند پس از آنکه اینکه کار کرده باشند اگر محتاج شد بانتفاع از او از جهت رکوب یا شیر آن بعد الاشعار و التّقلید روا باشد که منتفع شود بآن و اینکه روایت کرده‌اند از باقر علیه السّلام، و بعضی گفتند مراد منافع تجارت است. و اجل مسمّی تا هنگام از مکّه بیرون آمدن است، بعضی هم گفتند: منافع ثواب است. «لِکُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَکاً» ۳۴ امّت بمعنی جماعت است آنها که بر یک دین و روش باشند، [ابو الفتوح گوید: گفت ما هر امّتی را منسکی کردیم، کوفیان جز عاصم خواندند «منسکا» بکسر سین و اینکه آیه و آیه ۶۷ اینکه سوره بمعنی موضع مانند مجلس و مشرق یعنی مذبح و جایگاه ذبح. و باقی قرّاء بفتح سین خواندند علی المصدر یعنی ذبح برای قربانی، حسن گفت «منسکا» أی شریعهٔ یعنی ما هر امّتی را از امم سلف شریعتی کردیم که بآن متعبّد بودندی و بر آن عبادت کردندی مجاهد گفت عبادهٔ فی الذّبح، عبادتی کردیم ایشانرا در ذبح، و نسیکه ذبیحه باشد، در شرع جمله افعال حجّ را از طواف و سعی و رمی و ذبح و غیر آن همه را -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۲۲۹] مناسک خوانند]. «وَ بَشِّرِ المُخبِتِینَ» حسینی نوشته: سلمی رحمه اللّه فرموده که مژده ده مشتاقان را بسعادت لقاء که هیچ مژده از اینکه فرح افزاتر نیست. -قرآن-۱-۲۷ أبو الفتوح: مخبتین متواضعان باشند. «وَجِلَت قُلُوبُهُم» ۳۵ روح البیان: و جل، دل را بترس داشتن است. -قرآن-۱-۲۳ یعنی چون پرتو جلال حقّ بر دلهاشان تابیده است و روشنائی بزرگی آله از دل- شان نمودار شده است. و و جل در هنگام ذکر حقّ بآن اندازه است که حقّ در دل شخص تجلّی کند. هر که را نور تجلّی شد فزون || خشیت و خوفش بود از حدّ برون «وَ الصّابِرِینَ عَلی ما أَصابَهُم» روح البیان: در تأویلات نجمیّه است: یعنی آنها که در زیر انجام حکم خداوندی و سرنوشت او خاموشند و آنرا بد نمیدانند و نه آرزوی آسایش از آن دارند و نه چشم بگشایش دارند بلکه از دل و جان تسلیم بتقدیر هستند، چنانکه حافظ گفته است: -قرآن-۱-۳۹ اگر بلطف بخوانی مزید الطاف است || و گر بقهر برانی درون ما صاف است بدرد و صاف تو را حکم نیست دم در کش || که هر چه ساقی ما کرد عین الطاف است عاشقان را گرد در آتش مینشاند قهر دوست|| تنگ چشمم گر نظر در چشمه‌ی کوثر کنم آشنایان ره عشق اگر خون بخورند || ناکسم گر بشکایت سوی بیگانه روم حافظ از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جور تو حاشا که بنالد روزی || که از آن روز که در بند توام دلشادم «فَاذکُرُوا اسمَ اللّهِ عَلَیها صَوافَ» ۳۶ فخر: یعنی بر کشتن آنها نام خدا -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۲۳۰] را ببرید، و مفسّرین گفته‌اند: هنگام سر بریدن اینکه جمله‌ها را بگویند «بسم اللّه و اللّه اکبر اللّهمّ منک و الیک» و معنی صوافّ ۱- ایستاده بصفّ چهار دست و پا، ۲- صوافن خوانده‌اند یعنی بر سه دست و پا ایستاده و یکی بسته، ۳- صوافی خوانده‌اند یعنی خوالص لوجه اللّه و مقصود اینکه است که هنگام سر بریدن حیوان نام خدا را با اخلاص و بی‌ریا بر زبان آرند. «القانِعَ وَ المُعتَرَّ» طبری: در معنی اینکه دو کلمه اختلاف است و مقصود فقیری است که چیزی میخواهد و آنکه اظهار نمیکند و بانتظار است که باو بدهند. -قرآن-۱-۲۶ «لَن یَنالَ» مجمع: «تنال» با تاء بصورت غایب مؤنّث نیز خوانده‌اند و همچنین در جمله‌ی بعد «و لکن تناله». -قرآن-۱-۱۵ [«فَإِذا وَجَبَت جُنُوبُها» ۳۶ أبو الفتوح: چون بر پهلوفتد، و وجوب بمعنی سقوط است و وقوع و فعل را اضافه کرد با جنوب اضافه حقیقی یعنی نسبت فعل بفاعل حقیقی داد نه مجازی چنانکه گویند بدست خود کردی و بزبان گفتی]. -قرآن-۳-۳۰ «إِنَّ اللّهَ یُدافِعُ» ۳۸ مجمع: «یدفع» بدون الف نیز قرائت شده است [و هر دو بیک معنی است چنانکه گویند «عافاک اللّه» و در اینجا دفاع از یکجانب است، یعنی جانب حقّ و باب مفاعله در اینجا همان معنی مجرّد را دارا است]. -قرآن-۱-۲۷ «لا یُحِبُّ کُلَّ خَوّانٍ کَفُورٍ» ۳۸ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی دوست ندارد آنها را که خیانت کردند و شریک برای خدا پنداشتند، زجّاج گفته است: -قرآن-۱-۳۸ یعنی آنها که خیانتکار هستند و در هنگام سر بریدن حیوان نام غیر خدا میبرند. «أُذِنَ لِلَّذِینَ یُقاتَلُونَ» ۳۹ ابو الفتوح: «اذن» با فتح و ضمّ همزه خوانده شده است معلوم و مجهول و «یقاتلون» با فتح و کسر تاء خوانده شده است بر فعل مجهول و در نتیجه‌ی معنی تفاوتی نیست و در کلام حذفی شده است یعنی مسلمین اجازه دارند بجنگند با آنها که میجنگند و از وطن‌شان بیرون‌شان میکنند، و اینکه اوّل آیه بود که در مدینه برای اجازه‌ی جنگ با کفّار نازل شد، و بعضی از مفسّرین گفته‌اند اینکه آیه برای چند نفر مسلمان نازل شد که بعد از هجرت پیغمبر [ص] به- -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۲۳۱] مدینه آنها خواستند بدنبال پیغمبر بمدینه روند اعراب جلوگیرشان شدند، اینکه آیه بآنها اجازه داد که با اعراب بجنگند. «الَّذِینَ أُخرِجُوا مِن دِیارِهِم بِغَیرِ حَقٍّ إِلّا أَن یَقُولُوا رَبُّنَا اللّهُ» ۴۰ فخر: -قرآن-۱-۹۲ معنی اینکه جمله باین طور واضح میشود: از وطن‌شان بیرون شده‌اند بیجهت بجز عقیده‌ی بتوحید که باید اینکه عقیده و سخن موجب نگهداری و احترام آنها در وطن‌شان باشد نه اخراج و تبعید از وطن. «لَهُدِّمَت صَوامِعُ وَ بِیَعٌ وَ صَلَواتٌ» تا آخر» ۴۰ مجمع: «هدّمت» با تشدید و تخفیف دال قرائت شده است و از امام صادق علیه السّلام نقل است که «صلوات» بضمّ صاد و لام قرائت فرموده است، و جبّائی و کلبی بضمّ صاد و فتح لام خوانده‌اند. -قرآن-۱-۵۱ صوامع جمع صومعه است، و بیع کلیساهای نصاری و ترسایان، و صلوات معابد جهودان و کنشتهای ایشان و مراد مواضع صلاة باشد. «فَهِیَ خاوِیَةٌ عَلی عُرُوشِها» ۴۵ فخر: در کشّاف است که هر ساخته‌ی سایه- دار را عرب عرش میگوید چه سقف خانه باشد یا خیمه و چادر باشد یا سایبان، و خاوی بمعنی ساقط و افتاده است و هم بمعنی خالی و تهی. پس اگر کلمه‌ی خاویه بمعنی ساقطه باشد معنی اینکه جمله اینکه است که اوّل سقف خانه‌ها خراب شده است و دیوار خانه پس از آن روی سقف افتاده است. و اگر بمعنی خالی باشد معنی جمله چنین است: آن خانه‌ها خالی است با درستی سقفها، و ممکن است هر دو خبر باشند برای «هی» و چنین معنی شود: آن سقفها افتاده و دیوارها بی سقفها مانده است و آماده‌ی افتادن است. -قرآن-۱-۳۵ «وَ یَستَعجِلُونَکَ بِالعَذابِ» ۴۷ تنویر المقباس: مقصود نضر بن حارث است که بپیغمبر [ص] میگفت: چرا خدای تو من را ببلای ناگهانی گرفتار نمیکند و معنی جمله اینکه است: از تو میخواهند که بزودی عذاب نازل شود. -قرآن-۱-۳۴ «وَ إِنَّ یَوماً عِندَ رَبِّکَ کَأَلفِ سَنَةٍ مِمّا تَعُدُّونَ» ۴۷ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- یعنی یک روز از آخرت مثل هزار سال دنیا است که شما -قرآن-۱-۶۸ [صفحه ۲۳۲] بحساب میآورید، ۲- یکی از روزهای آفرینش آسمان و زمین باندازه‌ی هزار روز بحساب شما است و مقصود اینکه است که یک روز عذاب و گرفتاری کافران باندازه‌ی هزار روز دنیا و حساب شما است، ۳- شدّت و سختی عذاب جوری است که یک روز آن باندازه‌ی هزار سال از سالهای حساب شما است در دنیا چنانکه میگویند روز خوشی کوتاه است و روز گرفتاری دراز است، ۴- یک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روز بپیشگاه قدرت خداوند با هزار سال که شما حساب میکنید یکی است و برابر، پس دیر یا زود رسیدن عذاب در قدرت حقّ تفاوتی نیست و هر وقت باشد میرسد. و «تعدّون» با تاء و یاء به صورت غایب و حاضر هر دو قرائت شده است و نیز جمله‌ی «اهلکناها» در آیت جلو «اهلکتها» بصورت متکلّم وحده نیز قرائت شده است و هم کلمه‌ی «معاجزین» در آیت بعد «معجّزین» با تشدید جیم که از مصدر بر وزن تفعیل باشد نیز خوانده- اند و اینکه اختلاف قرائتها در معنی تأثیر ندارد. «ما أَرسَلنا مِن قَبلِکَ مِن رَسُولٍ وَ لا- نَبِیٍّ» ۵۲ کشف: کلمه‌ی «من» زاید است و معنی خاصّ ندارد و برای تعمیم معنی نفی است، و در معنی رسول و نبیّ اختلاف است: -قرآن-۱-۵۷ ۱- هر دو بیک معنی است، ۲- رسول بالاتر است چون هر رسول نبیّ است و هر نبیّ رسول نیست، ۳- رسول آنکه دین میآورد و نبیّ نگهبان دین است، ۴- رسول از ملک مطلب میگیرد و نبیّ در خواب می‌بیند و فرا میگیرد. مجمع: فرق بین اینکه دو کلمه فقطّ باین است که رسول او است که خدا فرستاده است و بدون اضافه و قید بغیر حضرت رسول خدا گفته نمیشود ولی نبیّ او است که بمقام شریف رسالت رسیده است، بعضی گفته‌اند: رسول آن است که مأمور تبلیغ یک ملّت باشد ولی نبیّ مأموریت و رسالت ندارد. ولی مطلب درست، معنی اوّل است که در قرآن بهر دو لفظ بپیغمبر خطاب شده «یا أَیُّهَا الرَّسُولُ» و یا «أَیُّهَا النَّبِیُّ» ولی رسول برای ملک و انسان گفته میشود و نبیّ فقط بانسان گفته می‌شود. -قرآن-۴۰۸-۴۳۳-قرآن-۴۴۳-۴۶۵ «إِذا تَمَنّی أَلقَی الشَّیطانُ فِی أُمنِیَّتِهِ» ۵۲ طبری: در معنی اینکه جمله -قرآن-۱-۵۵ [صفحه ۲۳۳] اختلاف است: ۱- اگر پیغمبر در دل خود اندیشد که با مردم نزدیک باشد، و خدایان آنها را بدگوید شیطان در آرزوی او چیزی داخل میکند، ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی اگر پیغمبر و نبیّ حدیثی کنند و سخنی گویند و چیزی بخوانند شیطان در آن چیزی اندازد و دخالت کند. مجمع: سیّد مرتضی [ره] گفته است: کلمه‌ی «تمنّی» یا بمعنی تلاوت کرد و خواند میباشد و یا بمعنی بدل آرزو کرد، اگر بمعنی اوّل باشد معنی چنین میشود: پیغمبران پیشین چون برای ملّت خود چیزی میآوردند و میگفتند مردم آنرا دگرگون میکردند و کم و زیاد مینمودند چنانکه یهود با موسی و تورات او کردند و مقصود از شیطان مردمی است که پیرو شیطان شدند و گول او را خوردند و خداوند اینکه عمل مردم را نابود می کند بوسیله‌ی پیغمبری دیگر و ادلّه و براهین روشن. و اینکه آیه بصورت تسلیت برای دل پیغمبر است که اعراب بتلاوت آن حضرت و آیت قرآن که می‌خواند افزودند و خدا بوسیله‌ی اینکه آیه بطلان کار آنها را نمودار کرد، و اگر بمعنی دوّم باشد معنی آیه اینکه خواهد بود: که چون پیغمبر چیزی را در دل آرزو کند شیطان او را وسوسه میکند و بطرف باطل و بیهوده میکشاند و خداوند آن وسوسه‌ی شیطانی را نابود می کند بوسیله‌ی راهنمائی بسوی صلاح و نافرمانی شیطان. «لِیَجعَلَ ما یُلقِی الشَّیطانُ فِتنَةً لِلَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ» ۵۲ أبو الفتوح: -قرآن-۱-۸۱ یعنی تا آنچه را که شیطان القاء کرده فتنه و امتحان و تشدید تکلیف کند برای مردم بیمار دل. و معنی دیگر گفته‌اند که کلمه‌ی «یجعل» بمعنی نامید و استوار کرد باشد و نتیجه چنین باشد: خدا القای شیطان را نسخ میکند تا آنچه را شیطان برای فتنه القا کرده است خداوند آنرا استوار و نامدار کند برای مردم بیمار دل. و معنی دیگر گفته‌اند که کلمه‌ی «نسخ» از جمله افتاده است و معنی چنین است: خدا نسخ می- کند تا اینکه نسخ القای شیطانی آزمایش مردم بیمار دل باشد. کشف: چون کافران القاءات شیطان را شنیدند شیفته شدند و پسندیدند و چون حقیقت معلوم شد و افکار شیطانی منسوخ شد آنها بر سختی خود افزودند و [صفحه ۲۳۴] گفتند: محمّد از خود چیزی میگوید و پشیمان میشود و عوض میکند، اینکه جمله اشاره بآن فکر و کار کافران است. و هم در کشف الأسرار نوشته است: انبیاء و رسل که علم سعادت و رایت اقبال بر درگاه سینه‌های ایشان نصب کرده و مفاتیح کنوز خیرات و خزائن طاعات در کف کفایت ایشان نهاده و اینکه حائط عصمت بگرد روزگار ایشان در کشیده که «إِنَّ عِبادِی لَیسَ لَکَ عَلَیهِم سُلطانٌ» کی صورت بندد که صولت غوغای لشکر شیطان راه بساحت اقبال ایشان برد یا سطوت مکر ابلیس پیرامن دل ایشان گردد، بلی آن مهتر عالم و سیّد ولد آدم او را در قرائت قرآن سکتها بود که در آن سکتها در بحار عزّت معانی قرآن غوص کردی، شیطان در آن میان همی در جست و بلفظ خویش آن کلمات در افکند، آن کلمات لفظ شیطانی بود نه لفظ نبوی ربّ العزّه خواست که قومی را در آن بفتنه افکند منافقان و مشرکان در آن بفتنه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

افتادند و در نفاق و شقاق بیفزودند و مؤمنان بتوفیق الهی و عصمت ربّانی، حقّ از باطل بشناختند و در صراط مستقیم راست رفتند. - قرآن-۲۵۳-۳۰۲ فخر: جهت اینکه مردم بیمار دل مصرف فتنه‌ی القاءات شیطان شده‌اند آن است که چون آنها درک حقیقت نکرده‌اند و کافرند باید بیندیشند و درست از نادرست جدا کنند و همین خود فتنه است و شور دل برای آنها ولی مؤمنین میدانند و راه مستقیم را پیدا کرده‌اند و به اینکه گونه نمودارهای شیطانی روی نمی‌آورند، و برای آنها فتنه نمیشود. «عَذابَ یَومٍ عَقِیمٍ» ۵۵ تفسیر نیشابوری: اینکه آیت از «لا یزال الّذین» تا آخر میفهماند که دوران زندگی بشر تا روز رستاخیز انسان دور از حقّ و حقیقت می- پروراند و هرگز روی زمین از مردم دو دل و شکّاک خالی نخواهد بود، و در معنی «یوم عقیم» اختلاف است: ۱- مقصود روز جنگ بدر است که همانندش در اهمیّت و شکست کافران نبود. و یا چون از پس آن برای کافران خوشی نبود مثل «ریح عقیم» یعنی باد نازا که پس از آن باران و خوشی نیست و یا چون مردان در آن کشته -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۳۵] شده‌اند زنها عقیم از همانند آنها بودند و یا چون مردان فرزندان جنگ هستند، و کشته شدند جنگ بی‌فرزند و عقیم ماند، ۲- ضحّاک گفته است مقصود روز رستاخیز است که در آن خیر و خوشی برای کافران نیست و یا چون بآن روز هر آبستنی بچه میندازد پس عقیم است، و یا چون شب ندارد مثل و مانند نازا بی‌دنباله و جانشین است. کُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَکاً» ۶۷ کشف: «منسکا» با کسر و صدای زیر سین قرائت حمزه و کسائی است، و اسم مکان است یعنی جای همگانی برای کار خوب یابد و با فتح و صدای بالای سین قرائت عموم قاریها است و بمعنی مصدر است یعنی شریعت و دینی که بآن عمل میکنند [و کلام در معنی آن قبلا گذشت در آیه ۳۴ «فَلا یُنازِعُنَّکَ فِی الأَمرِ» نباید در باب قربانی با تو منازعت کنند گفته‌اند آیه در باره جماعتی آمد از مشرکان که می گفتند چون است که ذبیحه‌ای که شما بدست خود میکشید حلال است و می‌خورید و آنچه میمیرد و خدای میکشد نمی‌خورید خدای تعالی در اینکه آیه فرمود اینانرا منازعت نرسد].«۳۵» و از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی عیدی که بآن روز عبادت میکنند.و از إبن عبّاس نقل شده است: یعنی عیدی که بآن روز عبادت میکنند. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۳۳۹-۳۷۳-پاورقی-۶۶۴-۶۶۶ [«إذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُنا بَیِّناتٍ تَعرِفُ فِی وُجُوهِ الَّذِینَ کَفَرُوا المُنکَرَ یَکادُون» ۷۲ چون آیات ما را با اینکه روشن است برایشان خوانند در روی آنان انکاربینی یعنی روی ترش کنند و خیال حمله در سر پرورانند]. -قرآن-۳-۱۰۹ «ضُرِبَ مَثَلٌ» ۷۳ کشف: در اینکه جمله «ضرب» بمعنی جعل است مثل ضرب جزیه بمعنی قرار داد جزیه، و اخفش گفته است اینجا مثل و داستان نیست و مقصود اینکه است که مثل و همانندی قرار داده شده است که مشرکین بتها را مثل و همانند خدا و شریک او فرض کرده‌اند، و بعضی گفته‌اند نتیجه و معنی اینکه جمله مثل است -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۲۳۶] چون گفته شده است داستان پرستش بت داستان پرستش موجودی است که توان آفرینش مکسی ندارد و در برابر مکس عاجز است. «تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ» ۷۳ کشف: یعقوب «یدعون» با یاء بلفظ غایب و دیگران با تاء بصیغه‌ی مخاطب خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۲ «وَ لَوِ اجتَمَعُوا لَه» ۷۳ کشف: یعنی اگر چه بتها گرد هم آیند برای آفرینش مکس، بعضی گفته‌اند: یعنی اگر چه شیطانها گرد آیند که مکس بیافرینند. دیگری گفته است: یعنی اگر چه رئیسها و بزرگتران بخواهند مکس بیافرینند و دور هم جمع شوند. -قرآن-۱-۲۷ «وَ إِن یَسلُبهُمُ الذُّبابُ شَیئاً لا یَستَنقِذُوه» ۷۳ کشف: إبن عبّاس گفت: -قرآن-۱-۵۸ اعراب بتهای خود را بزعفران میآلودند و مکس بر آن مینشست و میبرد، سدّی گفت: خوراکی جلو آنها میگذاشتند و مکس آنرا میخورد، إبن زید گفته است: آنها را بجواهر میآراستند و بموادّ خوشبو میاندودند و اگر از آن جواهر می‌فتاد و پرنده‌ای میبرد یا مکس آن عطرها را میخورد اینکه بتها نمیتوانستند آنها را پس بگیرند. «ضَعُفَ الطّالِبُ وَ المَطلُوب» ۷۳ کشف: طالب بتپرست که از بت میانجی- گری و شفاعت میخواهد و مطلوب بت است، یا طالب بت است که برده‌ی مکس را میخواهد و مطلوب مکس است، یا طالب مکس است که آرایش بت را میخواهد و مطلوب بت است. -قرآن-۱-۳۶ تفسیر حسینی: نظم: عاجزان که عاجزان را بنده‌اند || چون فتد کاری ز هم شرمنده‌اند عجز و امکان لازم یکدیگرند || پس همه خلقان ز هم عاجزترند قوّت از حقّست و قوّت، حقّ اوست || آن او مغز است و آن خلق پوست [«ما قَدَرُوا اللّهَ حَقَّ قَدرِه» ۷۴ أبو الفتوح: یعنی خدایرا تعظیم نکردند حقّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تعظیمش و نشناختند حقّ شناختن اگر شناختندی او را و قدر و عظمت او دانستندی باو شرک نیاوردندی و اصنام و بتها را شریک او نکردندی که قدرت مکس -قرآن-۳-۴۰ [صفحه ۲۳۷] راندن از خود را ندارند]. «إِنَّ اللّهَ لَقَوِیٌّ عَزِیزٌ» ۷۴ فخر: یعنی نه کاری بر او دشوار است و نه کس را بر او چیرگی است، کلبی گفته است: عدّه‌ای یهود که مالک بن ضیف و کعب بن اشرف و همفکرانشان بودند میگفتند: چون خداوند آفرینش را تمام کرد خسته بود بپشت خوابید و یک پای خود بر دیگری افکند تا اندکی بیاساید، اینکه جمله برای پاسخ بیهوده‌گوئی آنها نازل شد. -قرآن-۱-۳۶ «اللّهُ یَصطَفِی مِنَ المَلائِکَةِ رُسُلًا وَ مِنَ النّاسِ» ۷۵ فخر: مقاتل گفت: ولید- إبن مغیره اعتراض کرد که چه شده است از میان همه‌ی ما بمحمّد وحی و قرآن نازل شود! [«أَ أُنزِلَ عَلَیهِ الذِّکرُ مِن بَینِنا» آیا از میان ما خدای پیغمبری بمحمّد یتیم ابو طالب داد]! اینکه آیه بجواب او است که خداوند از ملک و انسان فرستاده خود را برمیگزیند. -قرآن-۱-۶۵-قرآن-۱۹۵-۲۴۱ «حَقَّ جِهادِهِ» یعنی چنانکه واجب باشد بر بلیغترین وجهی که ممکن است و بحسب جهد و طاقت، کشف: إبن عبّاس گفته است یعنی از ملامت کس نترسید، بعضی گفته‌اند: یعنی به نیّت پاک و خالص باشید، عبد اللّه مبارک گفته است: یعنی جهاد نفس کنید که خواسته پرست نباشید که آن است جهاد اکبر و پیغمبر [ص] پس از بازگشت از تبوک فرمود: از جهاد کوچک برگشتیم و جهاد بزرگ در پیش داریم. -قرآن-۱-۱۹ و نیز در کشف نوشته است: جهاد بر سه قسم است یکی بنفس، یکی بدل، یکی بمال جهاد بنفس آن است که از خدمت و ریاضت نیاسائی و گرد رخص و تأویلات نگردی و امر و نهی را بتعظیم پیش روی، و جهاد بدل آن است که خواطر ردی را بخود راه ندهی و بر مخالفت عزم مصمّم نداری و از تفکّر در آلاء و نعماء نیاسائی و جهاد بمال ببذل است و سخا وجود و ایثار، سخا آن است که بعضی بذل کند و بعضی خود را بگذارد وجود آن است که بیشترین بذل کند و اندکی خود را بگذارد، و ایثار آن است که همه بدهد و بر فقر و فاقت زندگانی کند، و قیل: «حقّ الجهاد ان لا تفتر عن مجاهدة النّفس لحظة قال قائلهم: [صفحه ۲۳۸] یا ربّ إنّ جهادی غیر منقطع || فکلّ أرضک لی ثغر و طرسوس«۳۶».-فرمت-۷۱-۷۳ مثنوی در دفتر أوّل حدیث نبوی إبن مبارک را که نقل شد چنین بیان کرده: أی شهان کشتیم ما خصم درون || ماند خصمی زان بتر در اندرون کشتن اینکه کار عقل و هوش نیست || شیر باطن سخره خرگوش نیست دوزخست اینکه نفس و دوزخ اژدهاست || کو بدریاها نگردد کمّ و کاست چون که وا گشتم ز پیکار برون || روی آوردم به پیکار درون قد رجعنا من جهاد الاصغریم || با بتی اندر جهاد اکبریم قوّتی خواهم ز حقّ دریا شکاف || تا بناخن بر کنم اینکه کوه قاف سهل شیری دان که صفها بشکند || شیر آن است آنکه خود را بشکند تا شود شیر خدا از عون او || وا رهد از نفس و از فرعون او «ما جَعَلَ عَلَیکُم فِی الدِّینِ مِن حَرَجٍ» ۷۸ طبری: یعنی در اینکه دین اسلام شما را بتنگنا نگذاشته‌ایم که راه آسایش از دشواریهای دین نداشته باشید بلکه راه گشایش کار برای شما باز است یا بتوبه برای یک دسته گناهان و سزاهای بنام قصاص برای دسته‌ی دیگر، و کفّاره و پرداخت مال برای چیزهای دیگر سعید إبن جبیر گفته است: إبن عبّاس گفت اگر در معنی قرآن گیر کردید و نفهمیدید معنی آنرا در شعر جستجو کنید که شعر زبان عرب است، آنگاه إبن عبّاس اعرابی را آواز کرد و پرسید «حرج» چیست! او گفت: بمعنی ضیق است و تنگی، إبن عبّاس گفت: -قرآن-۱-۵۱ راست گفتی، عبد اللّه بن ابی یزید گفته است: شنیدم کسی از إبن عبّاس معنی اینکه جمله را پرسید «ما جَعَلَ تا آخر»، او گفت: آیا از قبیله‌ی «هذیل» کسی اینجا هست! مردی گفت: من از آن قبیله‌ام، إبن عبّاس باو گفت: کلمه‌ی «حرجه» را قبیله‌ی شما چه معنی میکنند! گفت: آنچه تنگ است گفت: همینطور است. و بعضی گفته‌اند: معنی آیه اینکه است که خداوند در هنگام معیّن وظائف، مثل اوّل ماه رمضان و ایّام حجّ بر شما تنگ نگرفته است که اگر شک کردید تکلیفی ندارید -قرآن-۱۱۵-۱۲۶ [صفحه ۲۳۹] تا آنگاه که بوقت وظیفه‌ی خود یقین کنید. کشف: مقاتل گفته است: یعنی در ناچاری آزاد هستید مثل روزه و نماز در سفر و تیمّم در بیماری و بی‌آبی و خوردن مردار در ناداری، و نماز نشسته در ناتوانی. مجمع: یعنی در دین اسلام وظیفه‌ی بنبستی نیست که هیچ راه آسایش از گرفتاری و عذاب قیامت نداشته باشد و راه عذر برای کس نمانده است که بهانه کند و خود را آماده‌ی سعادت آخرت نکند. حسینی: یعنی تکلیف بچیزی که توانائی آن نباشد در دین اسلام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقرّر نشده است. «مِلَّةَ أَبِيكَم إِبراهِيم» ۷۸ طبری: یعنی در دین بر شما تنگی نیست چنانکه ملّهٔ ابراهیم بر تنگی نیست و چون کاف عامل جرّ بکلمه‌ی «ملّهٔ» وصل نشده است و از جمله ساقط شده است آنرا منصوب خوانده‌اند و در اصل «کملّهٔ ابیکم» بوده است و ممکن است دنباله‌ی جمله‌های جلو باشد باین طور که رکوع و سجود کنید و ملازم ملّت پدرتان ابراهیم شوید و باین معنی کلمه‌ی «ملّهٔ» مفعول فعل مقدّر خواهد بود که «الزموا» باشد. -قرآن-۱-۳۲ مجمع: مقصود از «ملّهٔ ابراهیم» دین ابراهیم است که جزء دین اسلام است، و کلمه‌ی «ابیکم» یعنی پدر شما برای اینکه است که احترام ابراهیم بر مسلمین لازم است مثل احترام پدر بر فرزند چنانکه در قرآن زنهای پیغمبر مادران مسلمین نامیده شده‌اند باین جمله «وَ أَزواجُهُ أُمَّهاتُهُم» و بعضی گفته‌اند: چون ابراهیم پدر اسماعیل است که عرب از اولاد او هستند و هم زیادی از مردم غیر عرب از اولاد ابراهیم هستند از اینکه جهت «ابیکم» گفته شده است. -قرآن-۲۹۱-۳۲۰ فخر: ممکن است کلمه‌ی «ملّهٔ» منصوب بمدح و تعظیم باشد و معنی چنین باشد: مقصود از دین آسان بی‌حرج ملّت پدر شما ابراهیم است. و چون عرب ابراهیم را دوست میداشت گفته شده است: اینکه دین همان ملّت ابراهیم است تا مردم بیشتر آنرا گردن نهند و بپذیرند. [صفحه ۲۴۰] «هُوَ سَمّاكُمُ المُسلِمِين» ۷۸ فخر: بعضی گفته‌اند: یعنی ابراهیم شما را مسلمان نامیده چنانکه در آیت دیگر از ابراهیم نقل شده است که او دعا کرد خدا فرزندانش را مسلمان کند باین جمله «وَ مِن ذُرِّيَّتِنا أُمَّةً مُسلِمَةً لَكَ» عطا از إبن عبّاس نقل کرده است: یعنی خدا شما را در دیگر کتابها و در قرآن مسلمان نامیده است، و قرائت ابیّ بن کعب چنین بوده «اللّه سمّاکم». -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۲۱۷-۲۶۳ کشف: اگر بگوئیم: معنی اینکه جمله اینکه است که ابراهیم شما را مسلمان نامیده است، معنی کلمات «مِن قَبلُ وَ فِي هذا» اینکه خواهد بود که ابراهیم در سابق گفت: «مِن ذُرِّيَّتِنا أُمَّةً مُسلِمَةً لَكَ» و در اینکه کتاب که قرآن است نیز یادی از آن گفته‌ی ابراهیم هست که «مِن ذُرِّيَّتِنا» تا آخر باشد. -قرآن-۱۱۶-۱۴۱-قرآن-۱۹۴-۲۳۷-قرآن-۳۲۳-۳۴۲ «لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيكُم وَ تَكُونُوا شُهَداءَ» ۷۸ طبری: یعنی خدا شما را برگزید و مسلمان نامید تا بروز قیامت پیغمبر شاهد بر شما باشد که پیغمبری خود را ابلاغ کرده است و شما شاهد بر دیگران باشید که پیغمبران انجام وظیفه‌ی خود نسبت بملّت‌شان کرده‌اند. -قرآن-۱-۶۶ «وَ اعتَصِمُوا بِاللّهِ هُوَ مَولاكُم» ۷۸ حسینی نوشته است: سلمی قدّس سرّه- فرمود که: اعتصام بحبل اللّه امر عوام است و باللّه کار خواص، اما اعتصام بحبل- اللّه وقوف است برسول خدا و اوامر و نواهی، و اعتصام باللّه خلوّ است از ما سوای حضرت الهی، او است یار بندگان و متولّی کار درماندگان، بیاری عیبها پوشد و بمددکاری، گناهان ببخشد. نظم: -قرآن-۱-۴۱ از یاری خلق بگذر ای مرد خدا || یاری طلب آنچنان که از روی وفا کار تو تواند که بسازد همه وقت || دست تو تواند که بگیرد همه جا تأویلات کاشانی: یعنی در کار نماز و زکات خود را نبینید و آنرا از خدا بدانید و باخلاق ربوبی خود را بیارائید. سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۳۱ جمله «وَ مَن يُشرِك بِاللّهِ فَكَأَنَّما- تا آخر» یادآوری زشتی شرک است که اگر آدمی یکتاپرست نبود موجودی است. -قرآن-۴۷-۸۵ [صفحه ۲۴۱] بیچاره که حقیقت و آدمگری خود را نابود کرده است و اگر با هزاران بهره و خوشی در زندگی باشد هیچ ثبات و بقا و موجودیّت برای خود فراهم نکرده است و با کمال سختی براه نابودی خود میرود که پنداری در حال سرنگونی از بلندی بچنگال مرغ شکاری و یا تند باد مهلک گرفتار است چون بدرجه‌ی آدمی رسیده و دارای خرد و نیروی جدائی خوب و بد شده است و از اصل خرد و اراده و خوبی که قدرت خداوندی است بدور مانده است و آنرا درک نکرده است، پس بیچاره و درمانده و سرنگون به پرتگاه نابودی است. ۲- آیت ۳۱ «وَ مَن يُعَظِّم شَعائِرَ» تا آخر نشانه‌ی پاکدلی و مردم پاکدل را مینمایاند که بزرگداشت نشانه‌های دین یعنی رفتار بآنچه دین دستور داده است نشانه‌ی اینکه است که دل بدین سپرده است و روان و روح چنین آدم با خداپرستی سرشته شده است، و در دل پرهیزگار و خداپرست است، که آداب خداپرستی را احترام میگذارد و رفتار میکند و اگر دلش سپرده بحقّ نباشد، بدلخواه و پسند خود با فرمان حقّ بازی میکند و دستور دین را دستاویز خود میسازد. -قرآن-۱۳-۴۱ ۳- آیت ۳۴ «وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَكاً» ممکن است معنی «جعلنا» اینکه باشد بموجب احساسات در نتیجه‌ی محیط و خانواده روش قرار دادیم، و ممکن است قرار- داد بموجب دین و گفتار پیغمبران باشد و در هر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صورت مقصود اینکه است که اینکه پیدایش روشهای ملّتها برای اینکه است که نام خدا برند و موحّد باشند و قربانی و کشتارشان برای حقّ باشد. و جملهی «لِیَذکُرُوا اسمَ اللّهِ» تا آخر نشان میدهد که روشهای ملّتها وقتی مجاز است و درست که با یاد خدا باشد و تسلیم بحقّ باشند و گر نه همه باطل است و بیهوده. -قرآن-۱۳-۵۱-قرآن-۴۰۲-۴۲۹ ۴- در آیت ۳۷ جملهی «وَ لکِن یَنالُهُ التَّقوی» تا آخر شاید برای فهماندن اینکه مطلب باشد که قربانی مادّی است و نابود شدنی که چیزی از آن نمیماند ولی آنچه پایدار است و شما را بخوشی و خوشبختی همیشگی میرساند پرهیزگاری و دلدادگی شما است که بدستور دین رفتار میکنید و روان خود را متوجّه بحقّ و حقیقت -قرآن-۲۶-۵۶ [صفحه ۲۴۲] می کنید. ۵- آیت ۴۰ «وَ لَو لا دَفعُ اللّهِ» تا آخر نشان میدهد خوی سرکشی و دست درازی آدمی را بدیگران که خوی او چنین است تا آنجا که بتواند و اگر جلوگیر نداشته باشد تا آنجا میرود که همهی انگیزهها و احساسات بشری را در برابر خواسته های خود نابود کند و از دیر و کنشت نشانهای نمیگذارد چنانکه تاریخ نشان میدهد دستههای متجاوز و ستمکار بچه اندازه بملّتهای مغلوب ستم میکردند و دستبردار نبودند تا بجلوگیر برمیخوردند و دیگران راه را بر آنها می‌بستند. -قرآن-۱۳-۳۹ ۶- آیت ۴۷ «وَ إِنَّ یَوماً عِندَ رَبِّکَ- تا آخر» شاید اشاره باشد بآنچه قدیمی ها میگفتند «الحوادث عند الاوائل ثابتات باقیات» یعنی آنچه در نظر مردم تازه است بپیشگاه قدرت حقّ همیشگی است، پس اگر گرفتاری و عذاب در نظر شما دیر میشود و از وقت آن میگذرد به احاطه و تسلّط خداوند چنین نیست و آنجا دیر و زود تصوّر ندارد چونکه هزار سال شما مانند یک روز است آنهم نه بدرستی و حقیقت بلکه برای سنجش و توجّه خاطر شما است و گر نه کم و زیاد و دیر و زود با قدرت لا یزال تصوّر ندارد. -قرآن-۱۳-۴۵ ۷- آیت ۵۲ جملهی «إِذا تَمَنّی أَلقَی الشَّیطانُ-» تا آخر» شاید اشاره باشد به اینکه که چون پیغمبران مانند دیگران آدمی هستند دارای خواسته و آرزو و ممکن است خوی بشری آنها آرزومندشان کند بچیزی که وسوسهی شیطانی باشد و دور از مصلحت باین آیه اعلام شده است که اگر چنین چیزی باشد خاصیّت عصمت و نگهبان خداوندی و فرّ ایزدی آنها را نگهبان است و خداوند خار خارک شیطانی را از دل آنها بدر میکند و آیات و نشانههای قدرت خود را استوار میکند، و در آیت بعد جملهی «لِیَجعَلَ ما یُلقِی- تا آخر» آیت ۵۴ ممکن است بیان نتیجهی اینگونه پیش آمد باشد که اگر آرزوی شیطانی بدل پیغمبر افتاد او معصوم است و آسیبی برای او و پیروانش نیست ولی نتیجهاش شور دل و کج اندیشی مردم بیمار دل و سختدل است و برای دانا و خردمند موجب تشخیص حقّ و حقیقت است و دلباختگی بآن. -قرآن-۲۱-۵۹-قرآن-۵۴۱-۵۶۳ [صفحه ۲۴۳] ۸- آیت ۶۷ «لِکُلِّ أُمَّةٍ جَعَلنا مَنسَکاً هُم ناسِکُوه» اشاره است به برتری اسلام و نابودی دیگر دینها که اگرچه بموجب طبیعت و یا قرار دادن ادیان برای هر ملّت روشی معیّن کردهایم ولی چون تو آمدی نباید با تو نزاع کنند و دین خود بهتر بدانند و باید تو آنها را بسوی حقّ بخوانی و بپذیرند از دیگر دین و آئین چشم بپوشند که راه راست همین است که تو بر آن میروی. - قرآن-۱۴-۶۵ ۹- آیت ۷۶ «یَصطَفِی مِنَ المَلائِکَةِ رُسُلًا» قبلا از تفسیر ابو الفتوح نقل شد که ولید بن مغیره گفت: چه شده است که از میان ما فقطّ محمّد باید پیغمبر باشد و قرآن باو نازل شود، اینکه آیه بجواب او نازل شد. ممکن است بگوئیم: چون در آیات پیش اشاره بشرک و غیر خداپرستی شده است اینکه آیه در اینجا باین مناسبت گفته شده است که ملائکه و انسانها قابل پرستش نیستند و معبود خداوند است که از اینکه مخلوق خود فردی برسالت برای شما می‌فرستد. -قرآن-۱۳-۵۱ ۱۰- آیت آخر جملهی «ما جَعَلَ عَلَیکُم فِی الدِّینِ مِن حَرَجٍ مِلَّةَ» تا آخر اینکه را میفهماند که اینکه دستور جهاد وظیفهی دشواری نیست که نتوانید انجام دهید چون دستورهای ما مطابق طبیعت و توان آدمی است نه تنگی و دشواری چنانکه اصول همین دین در روزگارهای گذشته بوسیلهی پدر شما ابراهیم بمردم ابلاغ شد و انجام دادند. -قرآن-۲۳-۸۱ [صفحه ۲۴۴]

سوره مؤمنون

اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

- ۲۳- بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره المؤمنون [۲۳]: آيات ۱ تا ۳۰]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ قَد أَفلَحَ المُؤمِنُونَ [۱] الَّذِينَ هُم فِي صَلاتِهِم خاشِعُونَ [۲] وَ الَّذِينَ هُم عَنِ اللَّغوِ مُعرِضُونَ [۳] وَ الَّذِينَ هُم لِلزَّكاةِ فاعِلُونَ [۴] -قرآن-۱-۱۷۲ وَ الَّذِينَ هُم لِفُرُوجِهِم حافِظُونَ [۵] إِلاّ عَلى أَزواجِهِم أَو ما مَلَكَت أَيمانُهُم فَإِنَّهُم غَيرُ مَلُومِينَ [۶] فَمَنِ ابتَغى وَراءَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ العادُونَ [۷] وَ الَّذِينَ هُم لِأَماناتِهِم وَ عَهدِهِم راعُونَ [۸] وَ الَّذِينَ هُم عَلى صَلَواتِهِم يُحافِظُونَ [۹] -قرآن-۱-۳۱۱ أُولئِكَ هُمُ الوارِثُونَ [۱۰] الَّذِينَ يَرِثُونَ الفِردَوسَ هُم فِيها خالِدُونَ [۱۱] وَ لَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ مِن سُلالَةٍ مِن طِينٍ [۱۲] ثُمَّ جَعَلناهُ نُطفَةً فِي قَرارٍ مَكِينٍ [۱۳] ثُمَّ خَلَقنَا النُّطفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقنَا العَلَقَةَ مُضغَةً فَخَلَقنَا المُضغَةَ عِظاماً فَكَسَونَا العِظامَ لَحماً ثُمَّ أَنشَأناهُ خَلقاً آخَرَ فَتَبارَكَ اللّهُ أَحسَنُ الخالِقِينَ [۱۴] -قرآن-۱-۴۰۸ ثُمَّ إِنَّكُم بَعدَ ذلِكَ لَمَيِّتُونَ [۱۵] ثُمَّ إِنَّكُم يَومَ القِيامَةِ تُبعَثُونَ [۱۶] وَ لَقَد خَلَقنا فَوقَكُم سَبعَ طَرائِقَ وَ ما كُنّا عَنِ الخَلقِ غافِلِينَ [۱۷] وَ أَنزَلنا مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ فَأَسكَنّاهُ فِي الأَرضِ وَ إِنّا عَلى ذَهابٍ بِهِ لَقادِرُونَ [۱۸] فَأَنشَأنا لَكُم بِهِ جَنّاتٍ مِن نَخِيلٍ وَ أَعنابٍ لَكُم فِيها فَواكِهُ كَثِيرَةٌ وَ مِنها تَأكُلُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۴۲۲ وَ شَجَرَةً تَخرُجُ مِن طُورِ سَيناءَ تَنبُتُ بِالدُّهنِ وَ صِبغٍ لِلآكِلِينَ [۲۰] وَ إِنَّ لَكُم فِي الأَنعامِ لَعِبرَةً نُسقِيكُم مِمّا فِي بُطُونِها وَ لَكُم فِيها مَنافِعُ كَثِيرَةٌ وَ مِنها تَأكُلُونَ [۲۱] وَ عَلَيها وَ عَلَى الفُلكِ تُحمَلُونَ [۲۲] وَ لَقَد أَرسَلنا نُوحاً إِلى قَومِهِ فَقالَ يا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَكُم مِن إِلهٍ غَيرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ [۲۳] فَقالَ المَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَومِهِ ما هذا إِلاّ بَشَرٌ مِثلُكُم يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيكُم وَ لَو شاءَ اللّهُ لَأَنزَلَ مَلائِكَةً ما سَمِعنا بِهذا فِي آبائِنَا الأَوَّلِينَ [۲۴] -قرآن-۱-۶۱۲ إِن هُوَ إِلاّ رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتّى حِينٍ [۲۵] قالَ رَبِّ انصُرنِي بِما كَذَّبُونِ [۲۶] فَأَوحَينا إِلَيهِ أَنِ اصنَعِ الفُلكَ بِأَعيُنِنا وَ وَحيِنا فَإِذا جاءَ أَمرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ فَاسلُك فِيها مِن كُلٍّ زَوجَينِ اثنَينِ وَ أَهلَكَ إِلاّ مَن سَبَقَ عَلَيهِ القَولُ مِنهُم وَ لا تُخاطِبنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُم مُغرَقُونَ [۲۷] فَإِذَا استَوَيتَ أَنتَ وَ مَن مَعَكَ عَلَى الفُلكِ فَقُلِ الحَمدُ لِلّهِ الَّذِي نَجّانا مِنَ القَومِ الظّالِمِينَ [۲۸] وَ قُل رَبِّ أَنزِلنِي مُنزَلاً مُبارَكاً وَ أَنتَ خَيرُ المُنزِلِينَ [۲۹] -قرآن-۱-۶۱۳ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ وَ إِن كُنّا لَمُبتَلِينَ [۳۰] -قرآن-۱-۶۰ [صفحه ۲۴۵] معنى لغات: «سلالة» قسمت خالص از هر چيز و آنچه را پوشيده از چيزى جدا كنند و ببرند، نسل و اولاد، «طرائق» جمع طريقه بمعنى روش، مذهب حالت، «صبغ» مادّه‌ى رنگ و خورش نان. ترجمه: بنام خداى بخشنده‌ى مهربان ۱ البتّه آن مؤمنين خوش و رستگارند ۲ كه در نماز بدل شكسته و بتن آرامند ۳ و هم از بيهوده رو گردانند و بآنچه لغو است سر و كار ندارند، ۴ و زكات مال خود ميدهند ۵ و شرم نگاه ميدارند ۶ مگر از جفت و كنيز خود كه بر آن سرزنشى نيست ۷ پس آنانكه جز اينكه روشى پيش گيرند ستمكارند و سركش ۸ و آن كسان كه پايبند سپرده و پيمان هستند ۹ و آنها كه نمازها را به هنگام خود نگهبانى و محافظت ميكنند ۱۰ اينان خود وارث [كار و سرمايه‌ى دوران زندگى] خواهند بود [كه آنچه كافران از مال و عمر نابود كردند] ۱۱ چنين كسان [بجاى آنان] بهشت برين بارث ميبرند كه در آن پاينده و جاودانه‌اند ۱۲ و ما هستيم كه جنس آدميزاد را از يك مادّه‌ى گل خالص و تصفيه شده آفريديم ۱۳ و سپس آن را نطفه‌اى كرديم در جايگاهى آسوده و استوار ۱۴ از آن پس نطفه را خون بسته كرديم [صفحه ۲۴۶] و خون را پاره‌اى گوشت كرديم و ديگر پاره‌ى گوشت را بصورت استخوانى چند در- آورديم و استخوانها را بگوشت پوشانديم سپس آنرا آفرينش ديگرى كرديم [تا آدمى درست نمودار شد] پس چه فرخنده و بزرگ است بهترين آفريدگاران ۱۵ كه از پى اينكه پيدايشها [مرگ است و] شما مردگانيد ۱۶ و ز آن پس بروز رستاخيز از گور برانگيخته شده ۱۷ و البتّه [قدرت ما بر آفرينش است كه] آسمان را در بالاى سر شما بهفت طبقه كرديم و بيخبر از آفريده‌ى خود نبوده‌ايم ۱۸ چه باندازه و حساب از آسمان آبى فرود آورديم و آنرا در زمين جاى داديم با اينكه ما توان آن نداريم كه آنرا نابود كنيم [و شما را محروم] ۱۹ ولى آنرا در زمين نگهداشتيم و بوستانها از آن براى شما نمودار كرديم از درختان خرما و انگور كه ميوه‌هاى فراوان هست كه از آن ميخوريد ۲۰ و هم درختى از طور سينا در آورديم كه چون مى‌روييد روغن و خورش نان مردمان دارد ۲۱ و نيز براى شما در [آفرينش] اينكه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چهارپایان عبرتی است و پندی که از آنچه در شکم‌شان [تولید شود] بشما مینوشانیم و دگر سودهای بسیار برای شما از آنها است و هم از گوشتشان میخورید ۲۲ و بر پشتشان سوار می- شوید و هم بر کشتی [که شما را از جائی بجای دیگر میبرند] ۲۳ و [هم از نشانه- های قدرت ما و عبرت شما است که] ما نوح را فرستادیم بسوی مردم خودش و بآنها گفت: ای مردم خدا را بپرستید که جز او خدائی ندارید، پس چرا [از اینکه فکر و کار خود] ترس و پرهیز ندارید ۲۴ بزرگان کافران ملّتش گفتند: اینکه مرد هم مثل شما آدمیزاد است و فقط میخواهد بر شما برتری و آقائی کند، و اگر خدا میخواست [بشما دستوری بدهد] ملائکه میفرستاد و ما در روزگار پدرانمان چنین چیز نشنیده بودیم ۲۵ [که آدمی پیغمبر باشد] اینکه کسی نیست فقط مردی است که در او دیوانگی [و گمان ریاست پیدا شده است شما چندی با او بسر برید] تا بهبود یابد یا بمیرد یا دیوانگیش بدرستی نمودار شود [نوح که از آنها نا امید شد] ۲۶ گفت: ای خدا در برابر اینکه مردم که مرا دروغ زن شمردند تو یاریم کن ۲۷ ما باو الهام کردیم که در جلو چشم ما و الهامات و تعالیم ما کشتی بساز و چون سرنوشت [صفحه ۲۴۷] ما فرا رسید و از تنور آب جوشید تو بکشتی درون کن از هر جفت نر و ماده دو تا و هم کس و کار خود را مگر آن کس که بر گرفتاریش سخن حق از پیش رفته است [و در سرنوشت محکوم بنابودی است] و در باره ستمکاران با من سخن مگو که آنها از- هم اکنون بآب مرده‌اند و غرق شده‌اند ۲۸ و چون خود و همراهانت بکشتی آرام گرفتید بگو: ستایش برای خدا که ما را از ستمکاران رها کرد ۲۹ و بگو ای خدا تو مرا فرود آر بجایگاهی فرخنده که تو بهترین فرود آورندگانی [و توانی ما را بمکانی خوب فرود آوری] ۳۰ و البتّه در اینکه [سرگذشت نوح] نشانه‌ها است برای راه- یابی چون] ما آزمایش کننده‌ایم البتّه [معلوم شود که براه میرود و که گمراه است]. سخن مفسّرین: «الَّذِینَ هُم فِی صَلاتِهِم خاشِعُون» ۲ طبری: محمّد بن سیرین گفت: پیغمبر در نماز چشم بآسمان میداشت چون اینکه آیه نازل شد صورت خود بسجده گاه میکرد، و از علی علیه السّلام معنی اینکه جمله را پرسیدند فرمود: -قرآن-۱۵-۵۹ در نماز بچیزی ننگری، حسن بصری گفت: یعنی بنماز چشم فرو آرند و دل نرم و آرام کنند و گفته‌اند: یعنی در نماز با ترس باشند. تبیان: در اینکه سوره هیچ آیت ناسخ و منسوخ نیست مگر آنچه نقل است، مردم بنماز باطراف خود مینگریستند و جایز میدانستند بجمله «فِی صَلاتِهِم خاشِعُون». -قرآن-۱۴۱-۱۶۹ موظّف شدند که بجز بسجده گاه خود نگاه نکنند. مجمع: شماره‌ی آیات اینکه سوره بحساب کوفیها یک صد و هیجده است، و بشمار دیگران یک صد و نوزده است. و کلمات «امانات و صلاة» بصورت مفرد و جمع هر دو قرائت شده است. کشف: اینکه سوره بمکّه نازل شده است و دو آیت «فَذَرهُم فِی غَمرَتِهِم» و «ادفَع بِالَّتِی هِیَ أَحسَن» منسوخ است بآن آیات که دستور بجنگ داده است. -قرآن-۵۵-۸۳-قرآن-۸۶-۱۲۰ و هم در کشف الأسرار برای بسم اللّه نوشته است: یاد وی دلها را شمع تابان است، و مهر وی زندگانی دوستان است، و نام وی عالم را روح و ریحان است و عارف را غارت جان است. حسین منصور را پرسیدند که معنی نام اللّه تعالی چیست! گفت: گدازنده‌ی تن، رباینده‌ی دل، غارت کننده‌ی جان، امّا اینکه [صفحه ۲۴۸] معاملت نه با هر خسی و دون همّتی رود که اینکه جز با جوانمردان طریقت و راضیان حضرت نرود و بزبان حال گویند: اکنون باری بعشق دردی دارم || کان درد بصد هزار درمان ندهم طریقت گفت: من چه دانستم که بر کشته‌ی دوستی قصاص است، چون بنگرستم اینکه معاملت تو را با خاصّ است. مؤمن اوست که همّتی دارد به از دنیا، مرادی به از عقبی. اشتیاقی بدیدار مولی، گهی در برّ برّ«۳۷» او سرگشته گهی در بحر لطف او غرق شده، گهی بر وفق شریعت در حضرت نماز بر مقام راز ایستاده، گهی در میدان حقیقت بنعت خشوع تن در داده و دل برده و جان بسته، اینکه است که ربّ العالمین گفت: «الَّذِینَ هُم فِی صَلاتِهِم خاشِعُون».او سرگشته گهی در بحر لطف او غرق شده، گهی بر وفق شریعت در حضرت نماز بر مقام راز ایستاده، گهی در میدان حقیقت بنعت خشوع تن در داده و دل برده و جان بسته، اینکه است که ربّ العالمین گفت: «الَّذِینَ هُم فِی صَلاتِهِم خاشِعُون». -پاورقی-۲۴۰-۲۴۲-قرآن-۴۷۳-۵۱۷ حسینی نوشته: گفته‌اند که خشوع آنست که مصلّی نداند که بر دست راست و چپ او کی است. واسطی قدّس سرّه- فرموده که خشوع أدای نماز است «للّه فی اللّه» بی‌ملاحظه‌ی اغراض و اعواض. محقّقی فرموده که، در نماز اوّل از خود بیزار باید باشد پس طالب وصول بقرب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یار باید گشت. قطعه: یار بیزار است از تو تا توئی || اوّل از خود خویش را بیزار کن گر ز تو یک ذرّه باقی مانده است || خرقه و تسبیح با زنّار کن خوش بترک هر دو عالم گیر و رو || ذرّه‌ای مندیش و چون عطّار کن نیشابوری: بعضی گفته‌اند: خشوع کار دل است همان طور که خوف و رهبت کار دل است، و بعضی گفته‌اند: دست برداشتن از کارهای دیگر پاره- های بدن است که توجّه بچپ و راست باشد و جمع کردن لباس و خمیازه کشیدن و چیزی بدست گرفتن و مانند اینها. «الَّذِینَ هُم عَنِ اللَّغوِ مُعرِضُون» طبری: یعنی از آنچه بیهوده است، و ناپسند حقّ رو گردان هستند. -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۲۴۹] ابو الفتوح نوشته است: از سخن بیهده و کار عبث اعراض کنند، عبد اللّه- عبّاس گفت: لغو باطل باشد، سدّی گفت: دروغ باشد، کلبی گفت: خلف وعده باشد. تفسیر نفحهٔ الرّحمان نهاوندی: قمّی گفته است که لغو غنا و ملاهی است: یعنی آواز و ساز، و از امام صادق علیه السّلام نیز اینکه معنی روایت شده است، و چون میان خشوع و خودداری از لغو کمال تناسب است از اینروی بدنبال یکدگر گفته شده است. مجمع: مقاتل گفته است: لغو بمعنی دشنام است و چون کفّار مکّه پیغمبر و یارانش را دشنام میدادند باین جمله جلوگیری از جوابگوئی بآنها شده است. کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از لغو انجمنهای مردم مبتدع است که از پیش خود دین درست میکنند. حسینی نوشته: امام قشیری- رحمهٔ اللّه علیه- فرموده که هر چه برای خدا نیست حشو است و آنچه از خدا باز دارد سهو است، و آنچه بنده را از آن حظّی باشد لهو است و آنچه از خدا نبود لغو است. «وَ الَّذِینَ هُم لِفُرُوجِهِم حافِظُونَ إِلّا عَلی أَزواجِهِم» ۵ تبیان: چون «متعه» زن بعقد انقطاع هم زوج است باین آیه جواز آمیزش با آنها هم معلوم میشود. -قرآن-۱-۷۰ فخر: چون متعه زوجه شمرده نمیشود از اینکه آیه حرمت عقد انقطاع معلوم میشود. «فَمَنِ ابتَغی وَراءَ ذلِکَ فَأُولئِکَ هُمُ العادُون» ۷ روح البیان: در بعضی حواشی صحیح بخاری است که استمناء حرام است بدلیل اینکه آیه که از غیر همسر و کنیز تجاوز است و عدوان. -قرآن-۱-۶۱ کشف: از انس مالک حکم استمناء پرسیدند او باین آیه استدلال بر حرمت کرد. «لِأَماناتِهِم وَ عَهدِهِم راعُون» ۸ مجمع: یعنی امانت خداوندی که عبادات - قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۲۵۰] است و امانت مردم که معاملات و قرار دادهای عاریه و سپرده و شهادت است، و عهد، اوامر خدا است و نذر آدمی و پیمانها و عقود مرسوم میان مردم که انجام و وفای!!! اینها واجب است. «عَلی صَلَواتِهِم یُحافِظُون» فخر: تکرار صلاهٔ برای اینکه است که خشوع غیر از محافظت است در آیت اوّل حال نمازگزار معیّن شده است که شخص در نماز با خشوع باشد و در اینکه آیه وضع نماز یادآوری شده که نگهبانی آن باشد و با تمام مقدّمات و اجزاء و شرائط انجام شود. -قرآن-۱-۳۴ «یَرِثُونَ الفِردَوس» ۱۱ مجمع: فردوس یکی از نامهای بهشت است، و نام باغهای بهشت و نیز بهشت مخصوص گفته‌اند و اینکه کلمه را رومی معرّب و هم عربی دانسته‌اند چون نام بستان مو انگور است، جبّائی جمله را چنین معنی کرده است: چنانکه میراث بی‌رنج کار و کاسبی بوارث میرسد بهشت و خوشیهای آن بی- رنج کسب و کار بمؤمنین میرسد. -قرآن-۱-۲۵ کَسَونَا العِظام» مجمع: العظم بصورت مفرد نیز قرائت شده است.«۳۸»۱» -قرآن-۱-۲۳-پاورقی-۷۴-۷۶ «فَتَبارَکَ اللّهُ أَحسَنُ الخالِقِین» ۱۴ مجمع: یعنی خداوند بلند مرتبه است و خیرش همیشگی و مستحقّ تعظیم که از ازل تا ابد ثابت و بی‌زوال و تفاوتی در خلقت او نیست که هر چه مصلحت است میآفریند و اصل خلق بمعنی اندازه‌گیری و بریدن است مثل «خلقت الادیم» یعنی چرم را اندازه گرفتم تا چیزی از آن جدا -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۲۵۱] کنم و حذیفه گفت: اینکه آیه میفهمانند که شما چیزی درست میکنید و خدا هم میسازد ولی او بهترین صانع است و درست کننده، و در روایت است که عبد اللّه بن سعد بن ابی سرح برای پیغمبر [ص] چیز مینوشت و اینکه آیه را او مشغول نوشتن بود چون نوشت «خلقا آخر» در دلش گذشت «فَتَبارَکَ اللّهُ أَحسَنُ الخالِقِین» و چون اینکه جمله را پیغمبر فرمود او با خود اندیشید که چه جدائی میان من و محمّد که بهر دو- مان وحی میشود و فرار کرد بمکّه و مرتدّ شد. و اگر اینکه نقل درست باشد مهمّ نیست که برای هر کس ممکن است یکی دو جمله مانند جمله‌های قرآن بگوید ولی او چون در دل کافر و دشمن پیغمبر بود نتوانست درست بسنجد و کافر شد. -قرآن-۳۱۷-۳۶۰ حسینی: با اینکه عرش و کرسیّ و ملائکه و زمین و آسمان آفریده شده است در دنبال یادآوری آفرینش هیچیک آنها چنین جمله‌ای گفته نشده است که از پس نقل خلقت انسان گفته شده است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه خود نشانه‌ی برتری و بزرگواری انسان است و آن که آفریننده‌ی آدمی احسن الخالقین است. نظم: بر ورق روی تو لطف خدا ||آیت حسن است که تحریر کرد و در مثنوی معنوی است: ای رخ چون زهره‌ات شمس الضّحی || ای گدای رنگ تو گلگون بها گر بگویم قیمت آن ممتنع || من بسوزم هم بسوزد مستمع یکی از اهل وجدان گفته است: چون تحوّلات آدمی و ترقّی او گفته شد و او خود زبان سپاس اینکه را نداشت از جانب انسان اینکه جمله گفته شد که «فَتَبارَکَ اللّه». -قرآن-۱۷۰-۱۹۱ «خَلَقنا فَوقَکُم سَبعَ طَرائِقَ» ۱۷ طبری: چون عرب آنچه در بالای دیگر باشد طریقه مینامد و آسمانها هفت طبقه روی یکدیگر است از اینروی سبع طرائق گفته -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۲۵۲] شده است که هفت طبقه باشد. «وَ شَجَرَةً تَخرُجُ مِن طُورِ سَیناءَ» ۲۰ أبو الفتوح: یعنی آفریدیم درختی که از کوه طور سینا در میآید و بعضی «سینا» با کسر سین و بعضی با فتح و صدای بالای سین خوانده‌اند و در معنی آن اختلاف است: ۱- مجاهد گفته است به- معنی فرخنده است، ۲- قتاده گفته است: یعنی کوه خوب، ۳- معمر گفته است: -قرآن-۱-۴۲ کوهی که درخت بسیار دارد، ۴- بعضی گفته‌اند: مشتقّ از سنا است بمعنی ارتفاع ۵- إبن زید گفته است: یعنی کوه میان مصر و ابله که موسی بر آن مناجات کرده. و مقاتل گفت: نام طور سینا باین مناسبت بمیان آمده است که آغاز پیدایش زیتون از اینکه کوه بوده است. و گفته‌اند: از پس طوفان نوح نخستین درختی که بر زمین سبز شده درخت زیتون بوده است. مجمع: کلمه‌ی سینا اسم جای کوه طور است بلغت نبطی یا حبشی. «تَنبُتُ بِالدُّهنِ» ۲۰ مجمع: «تنبت» بصدای جلو و ضمّ تاء و کسر باء از وزن افعل قرائت شده و هم با فتح تاء و ضمّ باء از وزن فعل ثلاثی مجرّد خوانده‌اند، و بقرائت اوّل باء زائد است، و بقرائت دوّم حرف وسیله‌ی متعدّی شدن فعل است و وجوه دیگر نیز محتمل است که در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست، و از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم روایت است که فرمود: زیتون درختی است فرخنده روغن آنرا خورش نان کنید و برای روغن مالی از آن استفاده کنید. -قرآن-۱-۲۳ فخر: اینکه جمله معنی حالت را میفهماند و با جمله‌ی جلو اینکه طور معنی میشود: آفریدیم درختی را که از کوه طور سینا بیرون میآید و با خود روغن دارد چون میروید و یا میرویاند زیتون را که در آن روغن است. «وَ اصنَعِ الفُلکَ بِأَعیُنِنا» ۲۷ فخر: یعنی بنگهداری ما که مأمورین ما با چشمان خود حافظ تو هستند که کشتی بسازی. -قرآن-۱-۳۴ «وَ فارَ التَّنُّورُ» ۲۷ فخر: در مقصود از تنّور اختلاف است: ۱- تنور مشهور که جای نان پختن است که بنوح گفتند: چون از تنور نان آب جوشید بکشتی برو -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۲۵۳] ۲- مقصود سطح زمین است، ۳- بالاتر جای زمین، ۴- از علیّ[ع] نقل است که مقصود طلوع آفتاب است، ۵- کنایه است مثل اینکه میگویند تنور معرکه گرم شد ۶- حسن بصری گفته است: یعنی جای گود کشتی که آب جمع میشود. «فَإِذَا استَوَیتَ أَنتَ وَ مَن مَعَکَ» ۲۸ کشف: در قرآن استوا بپنج معنی استعمال شده است: ۱- بمعنی برابری مثل «هَل یَستَوِی الَّذِینَ یَعلَمُونَ وَ الَّذِینَ لا- یَعلَمُونَ» ۲- اعتدال و اندازه‌ی خود مثل «وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ استَوی» یعنی چون موسی برشد خود رسید و باندازه‌ی مقتضی، ۳- توقّف و آرام گرفتن و بجای ماندن مثل «وَ استَوَت عَلَی الجُودِیِّ» یعنی کشتی نوح برای مدّتی بر کوه جودی ایستاد و آرام گرفت، ۴- بمعنی آهنگ چیزی کردن مثل «ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ» یعنی خداوند آهنگ ساختن آسمان کرد، ۵- بمعنی استقرار و آرامش مثل «ثُمَّ استَوی عَلَی العَرشِ» و «فَإِذَا استَوَیتَ أَنتَ وَ مَن مَعَکَ» یعنی چون تو و همراهانت بکشتی آرام گرفتید و جایگزین شدید. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۱۳۰-۲۰۱-قرآن-۲۳۸-۲۷۸-قرآن-۳۸۱-۴۱۳-قرآن-۵۱۹-۵۵۲-قرآن-۶۲۶-۶۵۸-قرآن-۶۶۱-۷۰۴ «أَنزِلنِی مُنزَلًا مُبارَکاً» ۲۹ کشف: «منزل» با فتح و صدای بالای میم و کسر و صدای زیر زای خوانده‌اند بمعنی جایگاه که مقصود اینکه باشد: مرا بجائی فرخنده منزل بده یا پس از سواری بکشتی که آنجا آسوده باشد یا پس از بیرون- شدن از کشتی که زمینی خوش باشد، و بعضی با ضمّ و صدای جلو میم و فتح زای خوانده‌اند که اسم مکان یا مصدر میمی از مصدر انزال باشد و در نتیجه‌ی معنی تفاوتی نیست. -قرآن-۱-۳۲ «وَ إِن کُنّا لَمُبتَلِینَ» ۳۰ أبو الفتوح: «ان» مخفّفه است بمعنی «انّ» و البتّه و ضمیر شأن از جمله ساقط شده است، و معنی اینکه است: البتّه آنها را آزمایش کردیم، و کوفیان گفتند: معنی اینکه است که «ما کنّا الّا مبتلین» یعنی جز آزمایش ما چیز دیگری نبود. -قرآن-۱-۳۰ سخن و استفاده‌ی ما: ۱- از آغاز سوره تا آیت ۱۱ «الَّذِینَ یَرِثُونَ» همگی فروع دین و قسمت عملی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اسلام نشان داده شده است، و مؤمن یعنی آنکه بدل -قرآن-۵۷-۸۰ [صفحه ۲۵۴] و پاره‌های تن مسلمان است باین کارها معرّفی شده است و اگر یادی از روزه و حجّ و جهاد و دیگر واجبات نشده است با جمله‌ی «لِأَماناتِهِم وَ عَهدِهِم راعُون» بطوریکه سر بسته گفته شده است که مؤمن پیمان خود را وارسی میکند و از نظر دور نمیدارد و اوّل پیمان مسلمان قبول اسلام است که مجموعه‌ی افکار و اعمال اینکه دین باشد پس پیمان داری و رعایت عهد یعنی مواظبت و انجام تمام وظائف، نفسانی و اجتماعی و همچنین امانتداری موجب انجام بسیاری از وظائف انسانی است که آدمی بواسطه‌ی خردی که دارد در میابد که آنچه در اختیار دارد سپرده‌ای است باو که باید بدرستی آنها را وارسی کند و هر یک را بجای خود بدارد اگرچه پاره‌های بدنش باشد که نباید با آنها بیباک باشد و با بی‌اعتنائی بنگرد و رعایت بهداشت نکند و سلامتی بدن و پاره‌های بدن را نگاه ندارد و یا بیش از اندازه کار بفرماید مثل بار سنگین برداشتن و پرخوردن و بیش از طاقت کار کردن و چیز خواندن و نگریستن اگرچه عبادت باشد چنانکه در قرآن است «وَ لا تُلقُوا بِأَیدِیکُم إِلَی التَّهلُکَةِ» یعنی خود را بدست خود بنابودی نیندازید. و «ما جَعَلَ عَلَیکُم فِی الدِّینِ مِن حَرَجٍ» یعنی در دین اسلام وظیفه‌ی دشوار بر شما نیست و «إِنَّ السَّمعَ وَ البَصَرَ وَ الفُؤادَ کُلُّ أُولئِکَ کانَ عَنهُ مَسؤُلًا» یعنی همانا آدمیرا در برابر گوش و چشم و دلش بازخواست میکنند، و همچنین اموال و سرمایه و دیگر روابط آدمی با خارج از خودش سپرده‌هائی است باو که در گرو آنها است هم بحکم انگیزه‌ی وجدانی و هم بحکم آداب اجتماع و قانون زندگی که نگهداری و وارسی اموال در حیوان و حشرات نیز مشاهده میشود و تخلّف از آن را سفاهت و جنون میشمارند! و برای آنکه سفیه و بیباک در حفظ مال است بموجب قانون و حکم دین محکوم است که تصرّف در آنها نکند و نیز از آنکه بحقوق مردم دیگر توجّه نکند و آنرا انجام ندهد او را وادار بانجام وظیفه میکند پس آدم مؤمن آن کس است که پای بند همه چیز باشد و آنچه را که در اختیار دارد امانتی بداند که مدّت نگهداری آن دوران زندگی او است که خود نمیداند کی بسر میرسد و باید همه‌ی آنها را رها کند و یا بزندگان واگذارد، و برود، و البتّه اینکه چنین -قرآن-۱۴۲-۱۸۰-قرآن-۱۰۳۹-۱۰۸۷-قرآن-۱۱۳۹-۱۱۸۹-قرآن-۱۲۴۸-۱۳۲۹ [صفحه ۲۵۵] امانت را چنین کسان رعایت میکنند و آنجور که بموجب وجدان و دین و قانون باید امانتها را نگاهدارند نگاهداری میکنند. ۲- آیت ۳ جمله‌ی «عَنِ اللَّغوِ مُعرِضُون» اشاره بیک مواظبت و باریکبینی است که کمتر بآن توجّه میشود چون بگفته‌ی جوهری در صحاح اللّغه: سوگند لغو آن است که از دل نباشد و توجّهی بمعنی و نتیجه‌ی آن نکنند. و نیز بچه شتری که ارزش برای خونبهای مقتول نداشته باشد لغو مینامند. و در قاموس لغو را معنی کرده است «السّقط و ما لا یعتدّ به» یعنی چیز نابود و بی‌ارزش. و آنچه از مفسّرین نقل کردیم نزدیک بهمین دو معنی است، پس آنچه از نظر عرف و عادت مردم ارزش و قدر و منزلتی ندارد لغو شمرده میشود و در اینکه آیه یادآوری شده است که آدم مؤمن همیشه مواظب خود هست و کارهای خود را جوری انجام میدهد و وقت خود را بچیزی صرف میکند که ارزشی و منزلتی داشته باشد و از کار و سخن بیهوده و بی‌ارزش خود داراست و رو گردان، و با توجّه بمفاد اینکه آیه بسیاری از انجمنهای مردم که بشکایت از زمانه و اهل زمان برگزار میشود یا بنقل افسانه‌های بی‌ارزش که نه پند و عبرت است و نه ذوقی دارد و فرح‌آور است صرف میشود و یا بنمایشهای غیر حرام که سودی تربیتی و اجتماعی ندارد و ملال‌آور و خسته‌کننده است وقت را تلف میکنند اعراض کنندگان از لغو نیستند و مؤمن رستگار شمرده نمی شوند و دین اسلام آدمی را با اینکه آیات طوری راهنمائی کرده است که دقایق زندگی بکار مفید و با ارزش مصرف شود تا مؤمن رستگار باشد. -قرآن-۲۰-۴۸

[سوره المؤمنون [۲۳]: آیات ۳۱ تا ۶۱]

ثُمَّ أَنشَأنا مِن بَعدِهِم قَرناً آخَرِینَ [۳۱] فَأَرسَلنا فِیهِم رَسُولاً مِنهُم أَنِ اعبُدُوا اللّهَ ما لَکُم مِن إِلهٍ غَیرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ [۳۲] وَ قالَ المَلَأُ مِن قَومِهِ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ الآخِرَةِ وَ أَترَفناهُم فِی الحَیاةِ الدُّنیا ما هذا إِلّا بَشَرٌ مِثلُکُم یَأکُلُ مِمّا تَأکُلُونَ مِنهُ وَ یَشرَبُ مِمّا تَشرَبُونَ [۳۳] وَ لَئِنِ أَطَعتُم بَشَراً مِثلَکُم إِنَّکُم إِذاً لَخاسِرُونَ [۳۴] أَ یَعِدُکُم أَنَّکُم إِذا مِتُّم وَ کُنتُم تُراباً وَ عِظاماً أَنَّکُم مُخرَجُونَ [۳۵] -قرآن-۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۵۵۵ هَیهاتَ هَیهاتَ لِما تُوعَدُونَ [۳۶] إِن هِیَ إِلاّـ حَیاتُنَا الـدُّنیا نَمُوتُ وَ نَحیا وَ ما نَحنُ بِمَبعُوثِینَ [۳۷] إِن هُوَ إِلاّـ رَجُلٌ افتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً وَ ما نَحنُ لَهُ بِمُؤمِنِینَ [۳۸] قالَ رَبِّ انصُرنِی بِما کَذَّبُونِ [۳۹] قالَ عَمّا قَلِیلٍ لَیُصبِحُنَّ نادِمِینَ [۴۰] -قرآن-۱-۳۱۵ فَأَخَذَتهُمُ الصَّیحَةُ بِالحَقِّ فَجَعَلناهُم غُثاءً فَبُعداً لِلقَومِ الظّالِمِینَ [۴۱] ثُمَّ أَنشَأنا مِن بَعدِهِم قُرُوناً آخَرِینَ [۴۲] ما تَسبِقُ مِن أُمَّةٍ أَجَلَها وَ ما یَستَأخِرُونَ [۴۳] ثُمَّ أَرسَلنا رُسُلَنا تَترا کُلَّ ما جاءَ أُمَّةً رَسُولُها کَذَّبُوهُ فَأَتبَعنا بَعضَهُم بَعضاً وَ جَعَلناهُم أَحادِیثَ فَبُعداً لِقَومٍ لا یُؤمِنُونَ [۴۴] ثُمَّ أَرسَلنا مُوسی وَ أَخاهُ هارُونَ بِآیاتِنا وَ سُلطانٍ مُبِینٍ [۴۵] -قرآن-۱-۴۵۷ إِلی فِرعَونَ وَ مَلائِهِ فَاستَکبَرُوا وَ کانُوا قَوماً عالِینَ [۴۶] فَقالُوا أَ نُؤمِنُ لِبَشَرَینِ مِثلِنا وَ قَومُهُما لَنا عابِدُونَ [۴۷] فَکَذَّبُوهُما فَکانُوا مِنَ المُهلَکِینَ [۴۸] وَ لَقَد آتَینا مُوسَی الکِتابَ لَعَلَّهُم یَهتَدُونَ [۴۹] وَ جَعَلنَا ابنَ مَریَمَ وَ أُمَّهُ آیَةً وَ آوَیناهُما إِلی رَبوَةٍ ذاتِ قَرارٍ وَ مَعِینٍ [۵۰] -قرآن-۱-۳۶۴ یا أَیُّهَا الرُّسُلُ کُلُوا مِنَ الطَّیِّباتِ وَ اعمَلُوا صالِحاً إِنِّی بِما تَعمَلُونَ عَلِیمٌ [۵۱] وَ إِنَّ هـذِهِ أُمَّتُکُم أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّکُم فَاتَّقُونِ [۵۲] فَتَقَطَّعُوا أَمرَهُم بَینَهُم زُبُراً کُلُّ حِزبٍ بِما لَدَیهِم فَرِحُونَ [۵۳] فَذَرهُم فِی غَمرَتِهِم حَتّی حِینٍ [۵۴] أَ یَحسَبُونَ أَنَّما نُمِدُّهُم بِهِ مِن مالٍ وَ بَنِینَ [۵۵] -قرآن-۱-۳۹۳ نُسارِعُ لَهُم فِی الخَیراتِ بَل لا یَشعُرُونَ [۵۶] إِنَّ الَّذِینَ هُم مِن خَشیَةِ رَبِّهِم مُشفِقُونَ [۵۷] وَ الَّذِینَ هُم بِآیاتِ رَبِّهِم یُؤمِنُونَ [۵۸] وَ الَّذِینَ هُم بِرَبِّهِم لا یُشرِکُونَ [۵۹] وَ الَّذِینَ یُؤتُونَ ما آتَوا وَ قُلُوبُهُم وَجِلَةٌ أَنَّهُم إِلی رَبِّهِم راجِعُونَ [۶۰] -قرآن-۱-۳۲۵ أُولئِکَ یُسارِعُونَ فِی الخَیراتِ وَ هُم لَها سابِقُونَ [۶۱] -قرآن-۱-۶۷ [صفحه ۲۵۷] معنی لغات: «قرن» چندین معنی دارد که مناسب اینکه آیه اینکه معنی‌ها است: ۱- آن دسته از مردم که نابود شده و کس از آن نمانده- ۲- مردم یک زمان ۳- دسته‌ای از پس دسته‌ای، «غثاء» کف روی آب و برگ و خاشاک پوسیده‌ی آمیخته بکف روی آب، «تترا» از وترا وترا گرفته شده است بمعنی یکی پس از دیگر. «ربوة» مکان مرتفع و بلندتر از مکانهای دیگر. ترجمه: ۳۱ بعد از ملّت نوح دسته‌ای دیگر آفریدیم ۳۲ و از میان خودشان کسی برای پیغامبری‌شان فرستادیم که [بآنها میگفت] خدا را بپرستید چه جز او خدائی ندارید مگر آماده‌ی پرهیزگاری نیستید! ۳۳ بزرگان و اعیان‌شان که آسایش و خوشی بآنها داده بودیم و آنها کافر و منکر قیامت بودند [و بیدین و خوشگذران] با دیگران گفتند: اینکه [مرد که خود را پیغمبر میداند] جز آدمی همانند شما نیست که آنچه شما میخورید و مینوشید او نیز میخورد و مینوشد ۳۴ و البتّه اگر مانند خودی را فرمان برید زیان برده‌اید ۳۵ آیا او بشما وعده میدهد که چون مردید و استخوان و خاک شدید از گور بدرتان میآورند! ۳۶ چه دور و بیهوده و عده‌ای بشما داده‌اند ۳۷ [با اینکه] جز اینکه زندگی دنیا که زنده‌ایم و میمیریم دگر چیزی نیست و ما برانگیخته نمیشویم و زندگی دوباره ندایم ۳۸ و اینکه شخص فقطّ مردی است که بخدا دروغ میبندد [و خود را پیغمبر میداند] و ما مؤمن باو نیستیم ۳۹ او دعا کرد که ای خدا در برابر آنها که سخنم دروغ شمردند تو یاریم کن، ۰ [خداوند بجوابش] گفت: بهمین زودی [از کار و سخن خود] پشیمان خواهند شد، ۴۱ ز آن پس بحقّ و عدالت آنها را فریادی بر سر آمد که چون خاشاک روی آب‌شان کردیم چون دوری [از فیض حقّ و نابودی] سزای ستمکاران است، یا دوری و هلاک باد جمعیّت ستمکار و بیدادگر را ۴۲ پس از اینکه حوادث دورانهائی دیگر ایجاد کردیم ۴۳ که هیچ دسته‌ای نه از مرگ خود جلو افتاد و نه واپس ماند. ۴۴ و آنگاه پیغامبران خود را یکی از پس دیگری فرستادیم و هر کدام که برای ملّتی مأمور میشد تکذیبش میکردند دروغ زنش میخواندند و ما هم هر دسته‌ای از آنها را به [صفحه ۲۵۸] بدنبال دسته‌ای دیگر نابود کردیم و سرگذشت‌شان را مثل و داستان دیگران کردیم پس [بدانید که] کافران را که ایمان نمی‌آورند [سزای] دوری از رحمت است و محرومی ۴۵ بعد از آن موسی و برادرش هارون را با نشانه‌ها و دلیل روشن [بسوی فرعون و مردمش] فرستادیم ۴۶ و آنها [فرعون و طرفدارانش] گردنفرازی کردند که مردمی بودند ترفّع طلب و از خود راضی و متکبر ۴۷ و گفتند مگر میشود بگرویم بدو نفر آدمیزاد همانند خود که ملّت آنها خود ما را میپرستند و خدمت ما میکنند ۴۸ پس آنها را دروغگو خواندند و لا جرم خود هلاک شدند ۴۹ ولی ما بموسی کتاب تورات دادیم تا که [فرعونیان] براه راست روند ۵۰ و هم پسر مریم و مادرش را نشانه‌ی قدرت خود کردیم و بر زمینی بلند و هموار و دارای آب روان جای‌شان دادیم ۵۱ [و دستور ما بهمه‌ی پیغمبران اینکه بود]: ای پیغامبران از آن چیزها بخورید که پاک است و پسند و آن کار بکنید که صالح است و شایسته که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

من میدانم شما چه میکنید ۵۲ و اینکه آدمیزادها همگی ملّت شما هستند، یا همین است دین و دستور شما که برای همگان یکی است. چه من آفریدگارتان هستم و باید پرهیزگار باشید [و متّفق ۵۳ ولی مردم آنها] کار دین خود را از هم جدا کردند که هر دسته‌ای براهی رفتند و البتّه هر که هر چه دارد و دلبسته است بآن دلشاد است ۵۴ پس تو ای محمّد اینگونه مردم بی‌ثبات را بخودگذار در غرقاب بیخودی و نادانی تا بهنگام سرنوشت معیّن ۵۵ گویا اینها میپندارند که آنچه بمال و فرزندشان می- افزائیم ۵۶ شتاب در خوبی و نیکی بآنها است [نه چنین است] بلکه آنها در نمی- یابند و نمیدانند [که اینهم یک جور گرفتاری است برای‌شان، بلی] ۵۷ آنها که از ترس خدای خود اندیشناکند ۵۸ و آنها که بآیات و نشانه‌های قدرت خدای خود مؤمن هستند ۵۹ و هم آنها که مشرک بپروردگار خود نمیشوند ۶۰ و نیز آنها که آنچه کنند و دهند باز اندیشناکند که بسوی خدای خود برمیگردند [و مبادا تقصیری کرده باشند] ۶۱ اینگونه مردم شتاب بنیکی میکنند و آنها هستند پیشقدمان نیکوکاری. [صفحه ۲۵۹] سخن مفسّرین: «ثُمَّ أَنشَأنا مِن بَعدِهِم قَرناً آخَرِین» ۳۱ مجمع: یعنی پس از ملّت نوح گروه دیگری آفریدیم و معنی قرن مردم یک دوران است که هر دسته‌ای پس از دسته‌ی دیگر و نزدیک بآن باشد، و مقصود از «قرنا آخرین» بعضی گفته‌اند یعنی ملّت ثمود که پیغمبرشان هود بوده و بعد از نوح، و جبّائی گفته است: مقصود ملّت ثمود است که بفریاد آسمانی و صیحه نابود شدند. -قرآن-۱۵-۶۴ «أَ یَعِدُکُم أَنَّکُم إِذا مِتُّم وَ کُنتُم تُراباً وَ عِظاماً أَنَّکُم» ۳۵ مجمع: تکرار «انّکم» بنظر سیبویه بدل است از اوّل. و مبرّد و عدّه‌ای گفته‌اند برای تأکید است. -قرآن-۱-۷۹ : در قرائت عبد اللّه مسعود «انّکم» دوّم نیست«۳۹». -پاورقی-۵۷-۵۹ «هَیهاتَ هَیهاتَ» ۳۶ فخر: اینکه دو کلمه با فتح و کسر، با تنوین و بی‌تنوین قرائت شده است و با سکون آخر که بصورت وقف است نیز خوانده‌اند. [و هیهات از جمله اسماء افعال است اسمی که معنیش فعل ماضی است یعنی «بعد» و لکن لفظ هیهات بلیغتر است]. -قرآن-۱-۲۰ کشف: عرب اینکه کلمه را برای دوری و یا زشتی پیدایش چیزی بکار میبرد و تکرار آنرا خوب میداند. «فَأَخَذَتهُمُ الصَّیحَةُ بِالحَقِّ» ۴۱ طبری: یعنی چون پیغمبر [ص] را دروغ- گو شمردند و کافر شدند مستحقّ عذاب شدند، و ما باستحقاق‌شان عذاب‌شان کردیم. -قرآن-۱-۳۹ فخر: در معنی اینکه صیحه چند قول است: ۱- جبرئیل چنان فریادی سخت کرد که همگی مردند، ۲- زلزله‌ای بود و از آن فریادی، ۳- مقصود گرفتاری و مرگ است چنانکه برای مرگ کسی میگویند «دعی فاجاب» یعنی او را برای مرگ دعوت کردند و او پذیرفت، ۴- مقصود گرفتاری سخت است چنانکه در اینکه شعر است. صاح الزّمان بآل برمک صیحة || خرّوا لشدّتها علی الاذقان [صفحه ۲۶۰] یعنی روزگار بر فرزندان برمک فریادی کشید که از سختی آن همگی بی‌اختیار بخاک افتادند. و در مقصود از حقّ دو احتمال است: ۱- یعنی عدالت که نابودی آنها بحقّ و عدالت بود، ۲- بمعنی درستی و ناگزیری که برای آنها جلوگیری از اینکه پیش آمد نبود. «فَبُعداً لِلقَومِ الظّالِمِین» ۴۱ کشف: اینکه سخن کسی است که نه در کار خود بخطا رفته است و نه از کار خود پشیمان است و اینکه است که در قرآن چنین جمله بچند جا آمده است. -قرآن-۱-۳۵ فخر: اینکه جمله بجای نفرین است که دوری از خیر و خوبی باشد و برای خواری و سبک شمردن آنها گفته شده است و پس از رسیدن عذاب اینکه جمله نشانه است که آنچه بعالم دیگر در انتظار آنها است برتر و بیشتر از اینکه است که در اینکه عالم دیده‌اند و گرفتار شده‌اند تا عبرت و پند دیگران باشد. «ثُمَّ أَرسَلنا رُسُلَنا تَترا» ۴۵ مجمع: «تتری» با تنوین و با الف هر دو قرائت شده است. و اینکه کلمه بر وزن فعلی است از مصدر متواترة بمعنی خبر از پی خبر و نامه از دنبال نامه. -قرآن-۱-۳۳ کشف: در معنی اینکه جمله دو احتمال است: ۱- یعنی یکی پس از دیگری که میان‌شان فاصله باشد، ۲- یعنی پی‌درپی که از هم کنده نباشند. «وَ جَعَلناهُم أَحادِیثَ» ۴۵ مجمع: یعنی چنان نابودشان کردیم که جز افسانه‌ای از آنها اثری و نشانه‌ای نماند. -قرآن-۱-۲۸ ابو الفتوح: یعنی آنها را مثل و داستان میان مردم کردیم که بدیشان مثل زنند و پند و عبرت گیرند، و کلمه‌ی «احادیث» جمع احدوثه است و در بدی بکار میرود و نمیگویند «جعلته احدوثة فی الخیر». حسینی نوشته است: بزرگی گفته است: تفنی و تبقی عنک احدوثة || فاجهد بان تحسن احدوثتک و در ترجمه‌ی آن فرموده‌اند: [صفحه ۲۶۱] پس از تو إبن یمین چون فسانه خواهد ماند || در آن بکوش که نیکو بماند افسانه «وَ قَومُهُما لَنا عابِدُون» ۴۷ حسینی: یعنی بنی اسرائیل که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ملّت و قوم موسی و هارون هستند در فرمان ما هستند مانند غلام در برابر آقای خود، و در بعضی تفسیرها نقل است که آنها فرعون را میپرستیدند و او خود بتپرست یا گوساله پرست بود، پس معنی جمله اینکه خواهد بود که ملّت بنی اسرائیل ما را خدای خود می- دانند. -قرآن-۱-۳۱ طبری: چون مردم حیره فرمانبر پادشاهان ایران بودند آنها را بندگان میگفتند و هر فرمانبر پادشاه را عرب عابد میگوید، از اینکه روی کلمه‌ی عابدون در اینکه جمله بمعنی فروتنان و فرمان بران است. «وَ آوَیناهُما إِلی رَبوَةٍ ذاتِ قَرارٍ» طبری: یعنی مریم و فرزندش را بجائی مرتفع جای دادیم، و در مقصود آیه اختلاف است که کجا بوده است: ۱- ابو هریره گفته است اینکه ریگستان فلسطین را محترم شمارید که «ربوهٔ ذات قرار» همین است ۲- سعید بن مسیّب گفته است: مقصود دمشق است، ۳- سرزمین مصر است که مکانی مرتفع و هنگام بالا آمدن آب نیل از آب بلند میماند و غرق نمیشود ۴- قتاده گفته است: یعنی بیت المقدس و «قرار» بمعنی میوه است و مقصود بیت المقدس است که میوه فراوان دارد. -قرآن-۱-۴۳ کشف: «ربوهٔ» با صدای جلو راء و هم صدای بالا- خوانده شده است و بهنگام ولادت عیسی هیرودوس پادشاه بنی اسرائیل بود او خواست عیسی را بکشد خدا ملکی فرستاد که بیوسف نجّار گفت: مریم و عیسی را بسرزمین مصر ببر او آنها را بر خری نشاند و سوی مصر رفت و اینکه است معنی اینکه جمله «آویناهما» تا آخر، و دوازده سال آنجا ماندند و مریم بخوشه‌چینی زندگی میکرد و فرزند پرورش میداد. «یا أَیُّهَا الرُّسُلُ کُلُوا مِنَ الطَّیِّباتِ» ۵۱ طبری: مقصود عیسای مسیح است و عرب برای سخن با یک نفر بلفظ جمع میگوید و عیسی از دستمزد نخریسی مادر -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۲۶۲] زندگی میکرد. مجمع: سدّی گفته است: مقصود همه‌ی پیغمبران است که مأمور شده‌اند تا جز حلال نخورند. و قتاده و حسن بصری و مجاهد گفته‌اند: روی سخن با پیغمبر است بعادت عرب که برای یک نفر بلفظ جمع میگوید و البتّه اینکه جمله وظیفه‌ی دیگر پیغمبران را هم نشان میدهد که همگی موظّف بودند بخوردن حلال. فخر: اینکه جمله خطاب بپیغمبران است با اینکه آنها در یک زمان و یکجا نبوده‌اند که بهمه گفته شود. برای اینکه گفته شده است که مردم بدانند همه پیغمبران اینکه وظیفه را داشته‌اند پس آنها هم نباید از آن تخلّف کنند، و روایت شده است از امّ عبد اللّه خواهر شدّاد بن أوس که تابستانی بود هوا بسیار گرم و پیغمبر بروزه او کاسه‌ای شیر برای افطارش فرستاد پیغمبر آنرا برگرداند که اینکه را از کجا آورده- ای! او پیغام داد که از گوسفند خودم دوشیده‌ام، باز پس فرستاد که گوسفند از کجا است! باز فرستاد و عرض کرد که آنرا بسرمایه‌ی خود خریده‌ام، آنگاه قبول فرمود آنگاه وی بخدمت پیغمبر [ص] رفت و عرض کرد: چرا برگرداندی! فرمود: پیغمبران موظّف هستند حلال بخورند و کار شایسته بکنند. حسینی: در آیه حلال خوردن أوّل گفته شده است پس کار خوب کردن چون کار خوب نتیجه حلال خوردن است شیخ الإسلام گفته است لقمه تخم است و عمل صالح بر آن و هر چه تخم پاکتر برش بهتر خواهد بود، و در مناهج آورده که هر غذائی که شرع آن را حلال داشته است حکم عدالت و استقامت که میزان شرع است در آن منظور شده است، پس از خوردن غذای مشروع اثر عدالت در روان و پاره‌های تن نمودار میشود، و آن لقمه که در شرع حرام است یا پوشیده و مشتبه که حلال و حرامش معیّن نیست انحراف و مخالفت شرع در آن منظور شده است، و خوردن آن موجب انحراف روان آدمی است و پیدایش نافرمانی و اخلاق رذیله، و در حدیث است «انّ اللّه طیّب و لا- یقبل الّا طیّبا» و صاحب روضهٔ الانوار فرموده است: [صفحه ۲۶۳] دست و دل از زمزم و کوثر بشوی || آب ز سر چشمه‌ی تقوی بجوی لقمه که در اصل نبود آن حلال ||زو نفتد مرد مگر در ضلال قطره‌ی باران تو چون صاف نیست || گوهر دریای تو شفّاف نیست فخر: در معنی «طیّبات» دو احتمال است: ۱- حلال و شایسته که گفته‌اند: روزی پاک و «طیّبات رزق» آن است که حلال و صاف و با قوام و خاصیّت نگهبانی باشد، پس حلال آن است که در آن معصیت خدا نباشد، و صاف آنست که موجب فراموشی از حقّ نباشد. و باقوام آن است که جلو نفس را از بدی بگیرد، و خرد آدمی را نگهبانی کند که بکج نرود، ۲- مقصود آن چیزها است که آدمی میپسند و از آن لذّت میبرد و اگرچه دوش پیغمبران در زیر بار فرمان حقّ گرفتار است ولی از بهره بردن خوشیهای زندگی محروم نیستند چنانکه دیگر مردم مؤمن محروم نیستند. روح البیان: راغب گفته است: طیّب یعنی آنچه حواسّ و نفس آدمی از آن لذّت برد و خوراک «طیّب»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در دین آن است که از راه شایسته باندازه‌ی شایسته باشد و اگر اینکه جور باشد گوارا و طیّب خواهد بود هم در اینکه عالم و هم بعالم دیگر و موجب تخامه و سوء هضم نمیشود و گر نه طیّب و گوارا نخواهد بود و اگرچه باین عالم گوارا باشد بدیگر سرای خوش نخواهد بود، و غزالی گفته است: اگر ظاهر آدمی بر درستی و پرده‌پوشی باشد پس باید او را خوب دانست که نماز و صدقه‌ی او پذیرفتنی است و نباید جستجو کرد که کسب و کار او چی است که اینکه بدگمانی است و باید بمسلمان خوشبین بود که وظیفه‌ی دینی است، و ابو سلیمان دارانی گفت: اگر روزی حلال بخورم و روزه نگیرم برای من بهتر است از روز بروزه بودن و شب بنماز گذراندن، و هرگز خورشید توحید بر آن دل نتابد که لقمه‌ای از حرام بدرون آن باشد، و إبن جوزی گفت: بیاد مباح بودن دل را تیره میکند پس چه خواهد شد اگر در اندیشه‌ی حرام باشد. و یکی از بزرگان گفت: آنکه عادت بچیزهای مباح دارد از لذّت مناجات محروم است. [صفحه ۲۶۴] مثنوی در دفتر اوّل بدنبال اظهار جادوها بموسی که اوّل تو عصا بینداز گفته است: طفل جان از شیر شیطان باز کن || بعد از آنش با ملک انباز کن تا تو تاریک و ملول و تیره‌ای || دان که با دیو لعین همشیره‌ای لقمه‌ای کان نور افزود و کمال || آن بود آورده از کسب حلال روغنی کآید چراغ ما کشد || آب خوانش چون چراغی وا کشد علم و حکمت زاید از لقمه حلال || عشق و رقّت زاید از لقمه حلال چون ز لقمه تو حسد بینی و دام || جهل و غفلت زاید آن را دان حرام هیچ گندم کاری و جو بردهد || دیده‌ای اسبی که کره‌ی خر دهد لقمه تخم است و برش اندیشه‌ها || لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها زاید از لقمه حلال اندر دهان || میل خدمت عزم سوی آن جهان زاید از لقمه حلال ای مه حضور || در دل پاک تو و در دیده نور «وَ إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُم أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُم فَاتَّقُونِ» ۵۲ مجمع: با فتح همزه و تشدید نون «انّ» و تخفیف نون خوانده‌اند و نتیجه‌ی معنی اینکه است: چون ملّت شما یکی است و من خدای شما هستم پس تقوی پیشه کنید، و با کسر همزه و تشدید نون قرائت عموم قاریها است و اینکه طور معنی میشود: و البتّه ملّت شما یکی است و من آفریدگار شمایم، و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست و بگفته‌ی حسن بصری و إبن- جریج معنی «امّت» دین است یعنی اینکه دین شما یکی است، جبّائی گفته است: -قرآن-۱- ۸۰ یعنی گروه شما همگی یکی است که مخلوق من هستید و باید همگی پرهیزگار باشید. کشف نوشته: از روی اشارت میگوید: دین اسلام دینی یگانه و شما امّتی یگانه و من خداوند شما خداوند یگانه، بپرهیزید از خشم من که دینی دیگر گزینید، و خدائی دیگر گیرید، اینکه اسلام که هست جبّار صفت است، جبّار همّتی باید تا جمال اسلام بر وی اقبال کند و جبّار همّت آن است که سر بدنیا و عقبی فرو نیاورد، [صفحه ۲۶۵] خلیل را گفتند: یا خلیل اسلم اسلام را باش و با اسلام درساز، گفت: اسلام جبّار صفت است متعلّقان را بخود راه ندهد، از بند علاقت بیرون آیم، مال بمهمان داد و فرزند بقربان و نفس خود بآتش سوزان، آنگه گفت: «أَسلَمتُ لِرَبِّ العالَمِین» اکنون که از همه برگشتم تو را گشتم، تا از همه باز ماندم و تو را ماندم. -قرآن-۲۴۰-۲۷۳ «فَتَقَطَّعُوا أَمرَهُم بَینَهُم زُبُراً» ۵۳ ابو الفتوح: قتاده و مجاهد گفتند یعنی بعد از آنکه همگی در دین یا در خلقت یکی بودند کار دین خود را بپراکندند، و هر گروه، دینی غیر دیگری و کتابی غیر دیگران اختیار کرد چنانکه یهود بموسی و بتورات مؤمن بودند و عیسی و انجیل را منکر و مسیحیها بتورات و موسی مخالف شدند و عیسی و انجیل را پذیرفتند و هر دو دسته منکر محمّد [ص] و قرآن شدند، و بعضی گفته‌اند: یعنی در کار دین میان خود پراکندگی فراهم کردند به اینکه جور که هر دسته- ای نوشته‌ای برای خود درست کرد و بدرستی مذهب خود بآن استدلال کرد و کلمه «زبر» جمع زبور است بمعنی کتابها، و قاریهای «شام» «زبرا» با صدای بالای باء خوانده‌اند که جمع «زبر» بصدای بالای زای و سکون باء بمعنی پاره‌های آهن و مقصود اینکه است که کار دین خود را و ملّت خود را مانند پاره‌های آهن ریز ریز کردند. -قرآن-۱-۴۴ کشف: یعنی با اینکه موظّف بودند بر یک دین باشند کار دین خود را به- دسته‌های مختلف بخش کردند و گروههای پراکنده شدند و هر گروهی غیر اسلام پذیرفتند که مشرکان و یهودیان و مسیحیان باشند و احتمال است که مقصود اختلاف مسیحیها باشد در دین خود که بسه دسته شدند و بعضی گفته‌اند: «زبر» جمع زبور است بمعنی کتاب یعنی هر دسته‌ای کتابی پذیرفت که یهودی تورات و مسیحی انجیل، و بعضی گفته‌اند: یعنی کتابهای دین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود را از هم جدا کردند و یک قسمت آنرا پذیرفتند و قسمتی را رها کردند. «کُلُّ حِزبٍ بِما لَدَیهِم فَرِحُون» ۵۳ روح البیان: یعنی هر دسته شاد است و معتقد که آنچه او پذیرفته است حقّ است و درست، یکی از بزرگان گفت: چگونه شاد میشود آنکه نداند بسرنوشت چه دارد و شخص عارف از زیرین طبقات زمین تا -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۲۶۶] بالای عرش بچیزی که فرود حقّ است شاد نمیشود بلکه عارف صادق که غرق معرفت است اندوه او بیش از شادی است چون می‌بیند که نمی‌تواند دریابد، سعدی گفته است: عاکفان کعبه‌ی جلالش بتقصیر عبادت معترفند که «ما عبدناک حقّ عبادتک» و واصفان حلیه‌ی جمالش بتحیّر منسوب که «ما عرفناک حقّ معرفتک». گر کسی وصف او زمن پرسد || بی‌دل از بی‌نشان چه گوید باز عاشقان کشتگان معشوقند || برنیاید ز کشتگان آواز [«أَ یَحسَبُونَ أَنَّما نُمِدُّهُم بِهِ مِن مالٍ وَ بَنِینَ نُسارِعُ لَهُم فِی الخَیراتِ» ۵۶- ابو الفتوح: آیا می‌پندارند اینکه کافران که اینکه مدد و زیادت که ایشانرا دادیم در مال و فرزند مسارعت در خیر است در حقّ ایشان]. -قرآن-۳-۱۰۱ «بَل لا یَشعُرُون» ۵۶ روح البیان: یعنی نمیدانند که اینکه مال و فرزند وسیله‌ی زیادی گرفتاری است نه سرعت در خیر، و از سخنان سلطان ولد است: -قرآن-۱-۲۲ [فرزند ملّای رومی صاحب مثنوی]: بگذار جهان را که جهان آن تو نیست || وین دم که همی زنی بفرمان تو نیست گر مال جهان جمع کنی شاد مشو || ور تکیه بجان کنی، جان آن تو نیست و شیخ سعدی گفته است: بر مرد هشیار دنیا خس است || که هر مدّتی جای دیگر کس است برفتند و هر کس درود آنچه کشت || نماند بجز نام نیکو و زشت «مِن خَشیَةِ رَبِّهِم مُشفِقُون» ۵۷ کشف: خشیت ترس است با بزرگ داشت و حرمت آنکه از او ترس در دل دارند و اشفاق ترس از ناپسند است و معنی اینکه است که مؤمن با اینکه بدل ترسناک است از عقاب و بدی آینده اندیشناک است. حسن بصری گفت: مؤمن هم نیکوکار است و هم بدل ترسناک، و منافق با بدکاری آسوده- -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۲۶۷] دل است. [و در آن کتاب نوشته است: پیر طریقت گفت: الهی آمدم با دو دست تهی بسوختم بر امید روز بهی چه بود اگر از فضل خود بر اینکه خسته دلم مرهم نهی. «بِرَبِّهِم لا یُشرِکُون» ۵۹ فخر: مقصود از جمله‌ی «لا یشرکون» ایمان و توحید نیست چون بجمله‌ی جلو گفته شده است: «بِآیاتِ رَبِّهِم یُؤمِنُون» پس مقصود اینکه است که مردم مؤمن بآیات حقّ و متفکّر در صنع و قدرت الهی و عارف بمعارف قدرت بیتناهی که بموجب آن فکر و معرفت ایمان در دل و اقرار بزبان فراهم شده است از شرک خفی و بیدینی پنهانی هم اینگونه مردم بدورند و با اخلاص روی ببندگی حقّ میکنند و جز بسوی او و رضای او نمیجویند. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۱۳۰-۱۶۲ «وَ الَّذِینَ یُؤتُونَ ما آتَوا وَ قُلُوبُهُم وَجِلَةٌ أَنَّهُم إِلی رَبِّهِم راجِعُون» ۶۰- ابو الفتوح: یعنی آنهائی که آنچه میدهند با دلی ترسناک میدهند چونکه- بازگشت‌شان بسوی خداوند است. و عموم قاریها چنین خوانده‌اند ولی عایشه از پیغمبر روایت کرده است که آن حضرت چنین میخواند «الّذین یأتون ما اتوا» که از مصدر اتیان است بمعنی آوردن یعنی آنچه میکنند دلهاشان ترسان است و من عرض کردم: آیا اینگونه مردم همانها هستند که شراب خورند و بزهکار باشند، و دزدی کنند و بر اینکه گناهان خود از خدا بترسند! فرمود: نه، آنها هستند که نماز کنند و روزه دارند و صدقه دهند و میترسند که قبول نباشد. -قرآن-۱-۹۶ کشف: حسن بصری گفت: مردمی دیدم که ترس‌شان از نامقبولی عبادت خود بیش از ترس شما بود از عذاب بر معاصی‌تان. «وَ هُم لَها سابِقُون» ۶۱ کشف: یعنی مؤمنین بواسطه‌ی خوبیها پیشقدم هستند و جلو میروند بسوی بهشت و بعضی گفته‌اند لام «لها» بمعنی «الی» هست، یعنی بسوی خیرات و خوبیها پیشقدم و جلو هستند، کلبی گفته است: یعنی از دیگران جلو افتاده‌اند که کار خوب انجام دهند، إبن عبّاس گفته است: از خداوند سعادتی جلوتر برای آنها بوده است از اینکه جهت آنها شتاب بنیکوکاری کردند. -قرآن-۱-۲۶ فخر: ممکن است معنی اینکه باشد: که مؤمنین در دنیا بخوبیها میرسند [صفحه ۲۶۸] پیش از آنکه بعالم دیگر بروند یا اینکه طور باشد. مؤمنین برای خیرات هستند، و ایشان مردمی جلو و پیشقدم هستند. سخن ما-: همان است که ترجمه کرده‌ایم و از دیگران نوشته‌ایم.

[سوره المؤمنون [۲۳]: آیات ۶۲ تا ۹۰]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ لا نُكَلِّفُ نَفساً إِلاّ وُسعَها وَ لَدَينا كِتابٌ يَنطِقُ بِالحَقِّ وَ هُم لا يُظلَمُونَ [۶۲] بَل قُلُوبُهُم فِي غَمرَةٍ مِن هـذا وَ لَهُم أَعمالٌ مِن دُونِ ذلِكَ هُم لَها عامِلُونَ [۶۳] حَتّى إِذا أَخَذنا مُترَفِيهِم بِالعَذابِ إِذا هُم يَجأَرُونَ [۶۴] لا تَجأَرُوا اليَومَ إِنَّكُم مِنّا لا تُنصَرُونَ [۶۵] قَد كانَت آياتِي تُتلى عَلَيكُم فَكُنتُم عَلى أَعقابِكُم تَنكِصُونَ [۶۶] -قرآن-۱-۴۱۸ مُستَكبِرِينَ بِهِ سامِراً تَهجُرُونَ [۶۷] أَ فَلَم يَدَّبَّرُوا القَولَ أَم جاءَهُم ما لَم يَأتِ آباءَهُمُ الأَوَّلِينَ [۶۸] أَم لَم يَعرِفُوا رَسُولَهُم فَهُم لَهُ مُنكِرُونَ [۶۹] أَم يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَل جاءَهُم بِالحَقِّ وَ أَكثَرُهُم لِلحَقِّ كارِهُونَ [۷۰] وَ لَوِ اتَّبَعَ الحَقُّ أَهواءَهُم لَفَسَدَتِ السَّماواتُ وَ الأَرضُ وَ مَن فِيهِنَّ بَل أَتَيناهُم بِذِكرِهِم فَهُم عَن ذِكرِهِم مُعرِضُونَ [۷۱] -قرآن-۱-۴۵۷ أَم تَسأَلُهُم خَرجاً فَخَراجُ رَبِّكَ خَيرٌ وَ هُوَ خَيرُ الرّازِقِينَ [۷۲] وَ إِنَّكَ لَتَدعُوهُم إِلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ [۷۳] وَ إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ عَنِ الصِّراطِ لَناكِبُونَ [۷۴] وَ لَو رَحِمناهُم وَ كَشَفنا ما بِهِم مِن ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغيانِهِم يَعمَهُونَ [۷۵] وَ لَقَد أَخَذناهُم بِالعَذابِ فَمَا استَكانُوا لِرَبِّهِم وَ ما يَتَضَرَّعُونَ [۷۶] -قرآن-۱-۴۰۲ حَتّى إِذا فَتَحنا عَلَيهِم باباً ذا عَذابٍ شَدِيدٍ إِذا هُم فِيهِ مُبلِسُونَ [۷۷] وَ هُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمعَ وَ الأَبصارَ وَ الأَفئِدَةَ قَلِيلاً ما تَشكُرُونَ [۷۸] وَ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُم فِي الأَرضِ وَ إِلَيهِ تُحشَرُونَ [۷۹] وَ هُوَ الَّذِي يُحيِي وَ يُمِيتُ وَ لَهُ اختِلافُ اللَّيلِ وَ النَّهارِ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۸۰] بَل قالُوا مِثلَ ما قالَ الأَوَّلُونَ [۸۱] -قرآن-۱-۴۱۰ قالُوا أَ إِذا مِتنا وَ كُنّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنّا لَمَبعُوثُونَ [۸۲] لَقَد وُعِدنا نَحنُ وَ آباؤُنا هذا مِن قَبلُ إِن هذا إِلاّ أَساطِيرُ الأَوَّلِينَ [۸۳] قُل لِمَنِ الأَرضُ وَ مَن فِيها إِن كُنتُم تَعلَمُونَ [۸۴] سَيَقُولُونَ لِلّهِ قُل أَ فَلا تَذَكَّرُونَ [۸۵] قُل مَن رَبُّ السَّماواتِ السَّبعِ وَ رَبُّ العَرشِ العَظِيمِ [۸۶] -قرآن-۱-۳۶۴ سَيَقُولُونَ لِلّهِ قُل أَ فَلا تَتَّقُونَ [۸۷] قُل مَن بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيءٍ وَ هُوَ يُجِيرُ وَ لا يُجارُ عَلَيهِ إِن كُنتُم تَعلَمُونَ [۸۸] سَيَقُولُونَ لِلّهِ قُل فَأَنّى تُسحَرُونَ [۸۹] بَل أَتَيناهُم بِالحَقِّ وَ إِنَّهُم لَكاذِبُونَ [۹۰] -قرآن-۱-۲۷۶ [صفحه ۲۶۹] معنی لغات: «غمرة» سختی و انبوهی از هر چیز، ضلالت و گمراهی، حیرت و سرگردانی، «یجئرون» زاری میکنید و آواز بدعا بلند میکنید، «تنکصون» به عقب برمیگردید، «سامرا» بشب‌نشینی، «ناکبون» از مصدر نکب بفتح اوّل و سکون دوّم و نکوب بضمّ هر دو بمعنی عدول کردن، برگشتن، «مبلسون» مردم سرگردان و نا-امید در کار خود. ترجمه: ۶۲ [بدانید] ما بر دوش کسی باری نمی‌نهیم و کاری نمیفرمائیم مگر بگنجایش و توان او و نزد ما نوشته‌ای است که [هر که هر چه کرده] بدرستی نگاه میدارد و بازگو می‌کند، و بر هیچکس ستم نمیشود ۶۳ ولی دلهای کافران از اینکه سخنان حقّ در پرده است، و بغیر اینکه در قرآن ذکر شد یا بغیر اینکه افکار و اعمال که مؤمنین برآنند کافران دست اندر کارند ۶۴ تا آن دم که ناز پرورده‌هاشان را گرفتار و عذاب کنیم ناگهان آواز بزاری برآرند [و جواب بشنوند] ۶۵ امروز آواز خود بزاری بلند نکنید که از سوی ما بشما یاری نرسد ۶۶ چون آیات [و نشانه‌های قدرت] ما بر شما خوانده میشد [و نمایش داده میشد] و شما باز پس میگشتید [و نمیپذیرفتید] ۶۷ و خود را در برابر آنها بزرگ میشمردید و گرد نفرازی میکردید و در شبنشینی خود دشنام میدادید و بیهوده میگفتید ۶۸ آیا اینکه مردم اندیشه در اینکه سخنان حقّ [صفحه ۲۷۰] نمیکنند یا چیزی برای اینها آمده است که برای پدران‌شان نبوده است [و بیسابقه هستند که نمیتوانند بپذیرند، با اینکه برای گذشتگان‌شان هم اینکه پند و راهنمائی بوده است] ۶۹ و یا پیغمبر خود را نشناخته‌اند که منکر او شده‌اند ۷۰ یا میگویند او را دیوانگی بر سر آمده است [نه چنین است و اینکه اندیشه‌ها بیهوده است] بلکه او برای‌شان درستی و حقّ و حقیقت آورده است ولی بیشتر آنها حقّ را نمیپسندند ۷۱ و اگر حقّ پیرو خواسته‌های اینکه مردم میبود البتّه آسمان و زمین و هر آنکه در اینکه میان است تباه شده بود و با اینکه ما برای آنها پند و اندرز آوردیم و موجب فخرشان را فراهم کردیم پس خود از آن رو گردانند ۷۲ [که گویا] تو از آنها مزدی میخواهی! با اینکه مزد خداوندت برای تو بهتر است و او خیر الرّازقین است ۷۳ و البتّه تو آنها را دعوت براه راست میکنی ۷۴ و آن دسته‌شان که ایمان به رستاخیز ندارند کجروند و از راه راست منحرفند ۷۵ و اگر بآنها ببخشیم و آن گرفتاری که برای آنها است بر کنار کنیم باز در سرکشی و نافرمانی بستیزه و لجاج سرگردانند [و خود نمیدانند چه میخواهند و چه میکنند]. جهت نزول: طبری: از إبن عبّاس نقل شده است که چون إبن اثال- حنفی را اسیر کردند و حضور پیغمبر آوردند او را رها کرد، او بمکّه رفت و کاروان خوار و بار که از یمامه بمکّه وارد میشد جلو گرفت و مردم مکّه بگرسنگی گرفتار شدند تا اینکه قریش ناچار شدند خون و کرک بهم آمیخته بنام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«علهز» خوردند، أبو سفیان حضور پیغمبر رفت و گفت: نه تو میپنداری که برای رحمت و مهربانی بمردم پیغمبر شده‌ای حضرت فرمود چنین است، گفت: تو پدرها را بشمشیر کشتی و فرزندها را بگرسنگی، آیت ۷۶ «وَ لَقَد أَخَذناهُم بِالعَذابِ» برای توصیف آن اعراب نازل شد. -قرآن-۵۳۲-۵۶۶ ترجمه: ۷۶ و با اینکه کافران را گرفتار عذاب کردیم بآفریدگار خود فروتن نشدند و [بپیشگاه حقّ] زاری نکردند ۷۷ تا اینکه دری از عذاب سخت بر آنها گشودیم که ماندند ناامید و اندوهگین ۷۸ و [روی سخن ما با شما کافران است که نیندیشیدید که] خدا است برای شما ایجاد شنوائی و دل بیداری و بینائی کرده است و شما [صفحه ۲۷۱] شکر اینکه نعمتها را جز اندکی نکردید ۷۹ با اینکه همو است که شما را بر روی زمین آفرید و زیاد کرد و باز بسوی او از گور بیرون و فراهم میشوید ۸۰ و او است که زندگی و مرگ بقدرت او است و هم اختلاف کم و زیاد و روشن و تاریک روز و شب بفرمان اوست پس چرا نمی‌اندیشید [و درک حقیقت نمیکنید!] ۸۱ بلکه [اینکه کافرها بجای درک حقیقت و تسلیم بحقّ] سخنانی می‌گویند مانند مردم جلوتر از خود ۸۲ میگویند: آیا چون مردیم و استخوان و خاک شدیم باز از زمین بلندمان میکنند! ۸۳ البتّه درگذشته هم بما و پدران ما چنین وعده‌ای داده‌اند ولی اینها جز افسانه‌های پیشین نیست ۸۴ [تو ای پیغمبر بآنها] بگو: اگر شما چیزی میدانید [بگوئید] اینکه زمین و آنکه در آن است از کی است! ۸۵ زود جواب خواهند داد: از خدا است، و آفریده‌ی اوست، تو بگو: پس چرا پند نمیگیرید و بیاد حقّ نمیباشید! ۸۶ باز بپرس کی است آفریدگار هفت آسمان و عرش بزرگ! ۸۷ خواهند گفت: اللّه است. تو بگو پس چرا پرهیزگار نیستید! ۸۸ باز بگو: اگر علمی دارید بگوئید: در دست کی است فرماندهی بر همه چیز که او زینهار میدهد و کس شایسته نیست او را پناه دهد ۸۹ خواهند گفت: از آن خدا، بگو: پس چگونه جادو میشوید و گول میخورید ۹۰ بلکه دروغگو هستند [نه گول و جادو، چه] ما حقیقت را برای آنها نمودار کردیم [و نپذیرفتید]. سخن مفسّرین: «لا نُکَلِّفُ نَفساً إِلّا وُسعَها» ۶۲ کشف نوشته: شاهراه دین را بدایتی و نهایتی، بدایت اهل شریعت راست و نهایت ارباب حقیقت را، عمل اهل شریعت خدمت است بر شریعت، صفت ارباب حقیقت را غربت است بر مشاهدت، قاعده‌ی اعمال شریعت بر سهولت نهادند، اما روش ارباب حقیقت بر ریاضت و صعوبت نهاد و با ایشان خطاب رفت که «جاهِدُوا فِی اللّهِ حَقَّ جِهادِهِ» «اتَّقُوا اللّهَ حَقَّ تُقاتِهِ» خلق را بمعرفت خویش بر قدر طاعت و اندازه‌ی استطاعت ایشان تکلیف کرد نه بر قدر جلال و عزّت خویش هر کسی بر قدر خویش او را تواند شناخت. -قرآن-۱۵-۵۱-قرآن-۳۷۴-۴۱۴-قرآن-۴۱۵-۴۵۰ [صفحه ۲۷۲] و الفتوح: آنگه خداوند گفت اینکه صفات که ما برشمردیم نه تکلیفی ما لا یطاق است که باین نمیتوان رسید بلکه کاری سهل و آسانست چه در عدل ما نباشد که تکلیف ما لا یطاق کنیم الّا بمقدار وسع و طاقت او، و نباید پنداشت که خدای فوق طاقت تکلیف فرموده زیرا هفده رکعت نماز در شبانه‌روز کمتر از طاقت است و اگر بیش تکلیف می‌فرمود ما را باز طاقت بود اینکه بدانجهت است که بدانند او تعالی تکلیف کم از آن کند که آلت دهد چنانکه امیر المؤمنین علیه السّلام فرموده «انّ اللّه تعالی أمر عباده تخییرا، و نهاهم تحذیرا، و کلّفهم یسیرا، و لم یلزم عسیرا، و أعطی علی القلیل کثیرا، و لم یطع مکرها، و لم یعص مغلوبا، و لم یرسل الانبیاء لعبا، و لم ینزل الکتاب عبثا، و لم یخلق السماوات و الارض وَ ما بَینَهُما باطِلًا ذلِکَ ظَنُّ الَّذِینَ کَفَرُوا فَوَیلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنَ النّارِ» «۴۰»].. -قرآن-۷۸۹-۸۹۱-پاورقی-۸۹۲-۸۹۴ «وَ لَدَینا کِتابٌ یَنطِقُ بِالحَقِّ» ۶۲ مجمع: یعنی نزد ملائکه‌ی مقرّبین ما نامه‌ی عمل مردم است که بسود و زیان شهادت میدهد بحقّ و درستی و آنرا ملائکه بفرمان ما نوشته‌اند. -قرآن-۱-۴۱ «قُلُوبُهُم فِی غَمرَةٍ مِن هذا» ۶۳ طبری: یعنی دلهاشان در پرده است از فهم اینکه قرآن. -قرآن-۱-۳۶ مجمع: جبّائی و حسن بصری گفته‌اند: یعنی دلهاشان در نادانی و سر- گردانی است. [صفحه ۲۷۳] کشف: بعضی گفته‌اند یعنی دلها در پرده است از درک نامه‌ی اعمال. «وَ لَهُم أَعمالٌ مِن دُونِ ذلِکَ» طبری: یعنی کافران کارهائی میکنند غیر کار مؤمنین. -قرآن-۱-۴۰ مجمع: یعنی کافران غیر از اینکه جهل و نادانی کارهای دیگری هم دارند که مستحقّ آزار و عقوبت میشوند، قتاده و مجاهد گفته‌اند: یعنی آنها غیر اینکه حقّ است و درست خطاهائی دارند، حسن بصری گفته است: یعنی جلوتر از اینکه اجل و مرگی که برای کافران معیّن است ناچار کارهائی انجام خواهند داد، و بعضی گفته‌اند: یعنی کارهائی کمتر از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه کفر و انکارشان دارند. «حَتّی إِذا أَخَذنا مُترَفِیهِم بِالعَذابِ» ۶۴ ابو الفتوح نوشته است: در اینکه عذاب خلاف کردند: عبد اللّه عبّاس گفت: یعنی بشمشیر روز بدر، ضحّاک گفت: -قرآن-۱-۴۷ یعنی قحط و گرسنگی و اینکه آنگه بود که رسول علیه السّلام برایشان دعا کرد: خدای تعالی ایشانرا بقحط مبتلی کرد تا حال ایشان بجائی رسید که هر کجا مرداری یا سگی بودی بخوردندی و استخوان سوخته و پوست بر آتش نهاده تا بعضی فرزندان خود بخوردند. «عَلی أَعقابِکُم تَنکِصُون» ۶۶ ابو الفتوح: یعنی پس پس میروید و پشت شما به- آن سوی است که میروید و اینکه طور راه رفتن بدتر روش است، و سیبویه گفته است: -قرآن-۱-۳۲ اینکه تشبیه برای آن است که چنین کس جای پای خود را نمی‌بیند و نمیفهمد کجا میرود و آسوده نیست که کارش چه جور انجام میشود. «مُستَکبِرِینَ بِهِ» ۶۷ طبری: یعنی مردم مکّه خودفروشی و گرد نفرازی بمکّه و حرم میکردند که ما مردم حرم هستیم و کس را بر ما دسترس و چیرگی نیست. -قرآن-۱-۲۳ «سامِراً تَهجُرُون» ۶۷ مجمع: «سمرا» بدون الف قرائت شده است، و نیز «تهجرون» با ضمّ تاء و کسر جیم بمعنی فحش و سخن زشت که آنها نسبت بپیغمبر و مسلمین داشتند و هم با فتح تاء و ضمّ جیم خوانده‌اند بمعنی ترک و دوری که آنها از سخن پیغمبر و قرآن دوری میکردند. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۲۷۴] اسباب النزول سیوطی: سعید بن جبیر گفت: قریش دور کعبه بمهتاب شب می‌نشستند و قصّه میگفتند و طواف نمیکردند و بآن جا افتخار میکردند اینکه آیت ۶۷ برای توصیف آنها نازل شد. [«أَم یَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَل جاءَهُم بِالحَقِّ» ۷۰ ابو الفتوح: می گویند دیوانه است نه اینطور نیست بلکه ایشان از پذیرفتن حقّ کراهت دارند و حاضر نیستند حقّ را قبول کنند و اینکه پیغمبر هم حقّ آورده و بحقّ دعوت میکند لذا او را متّهم بدیوانگی می کنند. و ممکن است اینطور معنی شود که اینکه حقّ آورده خود دلیل بر اینستکه او دیوانه نیست چون کسی که سخن صحیح و درست و منظّم گوید و آنچه گوید بصلاح باشد در همه امور او دیوانه نیست]. -قرآن-۳-۶۰ «وَ أَکثَرُهُم لِلحَقِّ کارِهُون» ۷۰ فخر: یعنی بیشتر اینکه اعراب حقّ را بد میدارند ولی عدّه‌ی کمی از آنها چنین نیستند که حقّ را نپسندند لکن از سرزنش دیگران باک داشتند که بگویند بیخرد بودی و سخن محمّد پذیرفتی از اینکه جهت دین حقّ را نمی‌پذیرند. -قرآن-۱-۳۸ «وَ لَوِ اتَّبَعَ الحَقُّ أَهواءَهُم لَفَسَدَتِ السَّماواتُ» ۷۱ مجمع: سدّی و إبن جریج و ابو صالح گفته‌اند: مقصود از کلمه‌ی «الحق» خداوند است و معنی چنین است: -قرآن-۱-۶۶ اگر خداوند خواهش کافران را دنبال کند و برای خود شریک بگیرد و بتها را شریک خود کند البتّه نظام آفرینش بر هم میخورد و آسمان و زمین تباه میشود چون روی حکمت درست شده است نه روی میل بت‌پرستان. کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از حقّ قرآن است، یعنی اگر قرآن دنبال خواسته‌ی کافران باشد و بمیل آنها نازل شود، البتّه ادلّه‌ی توحید قرآن که اساس آفرینش را نشان میدهد و رهبری میکنند نابود خواهد شد و بمیل کافران رهبر بشرک میشود و تصدیق تعدّد خدایان که موجب فساد آسمان و زمین است و آنچه میان آنها است. [ابو الفتوح: اگر چنانچه حقّ متابعت هوی و رأی ایشان کردی آسمان و [صفحه ۲۷۵] زمین تباه شدی و هر چه در آسمان و زمین است، و اینکه برای آن گفت که حقّ چون داعی حسنات باشد و هوا داعی قبایح، و اگر حقّ متابعت هوا کند آنچه داعی حسن بود داعی قبیح گردد و فساد و اختلاط پدید آید و ادلّه باطل شود و وثوق برخیزد از استدلال بر مدلول بأدلّه، و مردم ایمن نباشند از وقوع ظلم، و وثاقت برخیزد بوعد و وعید و ایمن نباشند از انقلاب حال حکیم]. «أَتَیناهُم بِذِکرِهِم» ۷۱ کشف: إبن عبّاس گفته است: یعنی چیزی برای آنها آوردیم که در آن یاد شرف و فخرشان است که قرآن باشد مثل «فیه ذکرکم» و «إِنَّهُ لَذِکرٌ لَکَ وَ لِقَومِکَ» که در دو جای دیگر قرآن بهمین معنی فخر و شرف استعمال شده است. و بعضی گفته‌اند: یعنی برای آنها قرآن آوردیم که در آن یاد حقیقتی است که اگر پیروی آن کنند بهره و سودشان در آن است. - قرآن-۱-۲۶-قرآن-۱۷۷-۲۱۵ «أَم تَسأَلُهُم خَرجاً فَخَراجُ رَبِّکَ خَیرٌ» ۷۲ مجمع: یعنی آیا تو باین قرآن و رهبری از آنها مزدی میخواهی که مضایقه کنند و تو را متّهم به مالدوستی کنند! رزق پروردگارت بهتر است. و حسن بصری گفته است: یعنی مزد تو در آخرت بهتر است. -قرآن-۱-۵۱ : حمزه و کسائی «خراجا» با الف خوانده‌اند در هر دو کلمه و إبن عامر هر دو را بدون الف خوانده است«۴۱». -پاورقی-۱۲۰-۱۲۲ «إِذا فَتَحنا عَلَیهِم باباً ذا عَذابٍ» ۷۷ کشف: إبن عبّاس گفته است یعنی چون بکشتار روز بدر بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کافران دری بگشائیم. و دیگران گفته‌اند: یعنی در قیامت بر آنها در گرفتاری را بگشائیم. -قرآن-۱-۴۲ ابو الفتوح: مجاهد گفته است: یعنی اگر گرفتار قحطی‌شان کنیم. «سَیَقُولُونَ لِلّهِ قُل أَ فَلا تَتَّقُون» ۸۷- و «سَیَقُولُونَ لِلّهِ قُل فَأَنّی تُسحَرُون» ۸۹ ابو الفتوح: لفظ «اللّه» با لام و بدون لام در هر دو قرائت شده است، با لام -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۵۸-۱۰۷ [صفحه ۲۷۶] برای آن است که سؤال «مَن رَبُّ السَّماواتِ» و «مَن بِیَدِهِ مَلَکُوت» چنین معنی شده است «لمن السماوات و لمن الملکوت» در جواب گفته شده است «اللّه» و قرائت بدون لام معنی روشن است که بگو پروردگار کی است! و ملکوت بدست کی است! در جواب میگویند: خدا است و جمله‌ی آخر «قُل فَأَنّی تُسحَرُون» یعنی بگو: چگونه شما را فریب میدهند یا شما را بکجا برمیگردانند! و کلمه‌ی «ملکوت» بر وزن فعلوت از ملک گرفته شده است که واو و تاء برای مبالغه است مثل جبروت. -قرآن-۲۹-۵۵-قرآن-۵۸-۸۵-قرآن-۳۲۰-۳۴۷ روح البیان: اگر کافران گول نخورده باشند چنین رفتار ندارند پس شیطان و خواسته‌ها و امیال آنها را گول زده است، شعر: ای که پی نفس و هوا میروی || راه نه اینکه است خطا میروی راهروان زان ره دیگر روند || پس تو بدین راه چرا میروی منزل مقصود از آن جانب است || پس تو از اینکه سو بکجا میروی تنویر المقباس: اگر «تسحرون» بضمّ تاء بصیغه‌ی مجهول خوانده شود روی سخن با پیغمبر است یعنی تو ای محمّد بنگر که چگونه حقّ را برمیگردانند و بصورت دروغ نمایش میدهند. و اگر با فتح تاء بصیغه‌ی معلوم خوانده شود، یعنی اینکه دروغ را از کجا میآورید و بخدا نسبت میدهید! مناسب سؤال و جواب اینکه آیات و نیز آیات دوازدهم تا بیستم اوّل سوره گفتار مثنوی در دفتر چهارم داستان بلقیس است که از قید ملک آزاد و مست شوق ایمان شد: تا بداند در چه بود آن مبتلا- || از کجاها در رسید او تا کجا خاک را و نطفه را و مضغه را || پیش چشم ما همی دارد خدا کز کجا آوردمت ای بد نیت || که از آن آید همی خفرنجیت«-فرمت-۶۴-۶۶ تو بدان عاشق بدی در دور آن || منکر اینکه فضل بودی آن زمان اینکه کرم چون دفع آن انکار تست || که میان خاک میکردی نخست [صفحه ۲۷۷] حجّت انکار شد انشار تو || از دوا بدتر شد اینکه بیمار تو خاک را تصویر اینکه کار از کجا || نطفه را خصمی و انکار از کجا چون در آندم بیدل و بیسر بدی || فکرت و انکار را منکر بدی از جمادی چونکه انکارت برست || هم از اینکه انکار حشرت شد درست پس مثال تو چو آن حلقه زنیست || کز درونش خواجه گوید خواجه نیست پس هم انکارت مبیّن می‌کند || کز جماد او حشر صد فنّ می‌کند استفاده‌ی ما: ۱- آیت ۶۲ و ۶۳ «لا نُکَلِّفُ نَفساً-» تا آخر» شاید اشاره باین باشد که وظیفه‌های دین بسیار ساده است و بکلمات «فِی غَمرَةٍ مِن هذا» اشاره باشد به اینکه که دل مردم از درک اینکه حقیقت عاجز است که برای آرامش دغدغه دل و آسایش همیشگی آدمی چند وظیفه‌ی ساده بر او معیّن شده است، و امروز هم نمونه همان مردم که در اینکه آیه یاد شده‌اند می‌بینیم که بتنبلی یا بانکار از انجام وظائف دین خودداری میکنند با اینکه اگر آماده‌ی فکر و سنجش باشند خود می- پذیرند که آنچه وظائف شخصی و عبادت است کارهای ساده و مختصر است که جز آسودگی وجدان و خوشبختی آینده ضرری ندارد و آنچه وظایف اجتماعی و اقتصادی است مجبور هستند بیشتر آنها را انجام دهند، پس تیرگی دل است که جلوگیر از تسلیم و عمل بدین است. -قرآن-۳۵-۶۰-قرآن-۱۴۵-۱۶۸ ۲- آیت ۷۱ «وَ لَوِ اتَّبَعَ الحَقُّ أَهواءَهُم» شاید اشاره باشد باین اصل کلّی خوی انسانی که باصطلاح یا بفرموده‌ی علیّ علیه السّلام «رضا النّاس لا یملک» دل مردم را نمیتوان بدست آورد قوانین و مقرّرات و وظائف مردم را نمیتوان بمیل مردم معیّن کرد تا چه رسد بمقرّرات کلّی جهانی چه بسیار کسان را می‌بینیم بر دستور های دینی اعتراض و خرده‌گیری دارند برای وظایف عمومی توقّع و تقاضای بیش از اندازه دارند بر پدیده‌های طبیعت خرده‌گیری و انکار دارند و اینکه خوی بشر است و از اینکه جهت برای وضع قوانین و آئینهای زندگی مردم مجرّب و فهمیده را -قرآن-۱۳-۵۳ [صفحه ۲۷۸] انتخاب میکنند و از آن پس رأی اکثر را پیروی میکنند و بسخن و توقّع توده مردم گوش نمیدهند و در وظائف دین که بایستی بوسیله‌ی وحی و الهام از عالم لا یزال باشد جای چون و چرا و موافقت و مخالفت مردم نیست، پس بطور کلّی حقّ را بمیل مردم نمیتوان گذاشت و گر نه آنچه آنها میخواهند در کلیّات و چون و چراها در آفرینش موجب فساد آسمان و زمین است و در کارها، و وظایف روزانه موجب نابودی موجودات دیگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است.

[سوره المؤمنون [۲۳]: آیات ۹۱ تا ۱۱۸]

مَا اتَّخَذَ اللّهُ مِن وَلَدٍ وَ ما كانَ مَعَهُ مِن إِلهٍ إِذاً لَذَهَبَ كُلُّ إِلهٍ بِما خَلَقَ وَ لَعَلا بَعضُهُم عَلى بَعضٍ سُبحانَ اللّهِ عَمّا يَصِفُونَ [۹۱] عالِمِ الغَيبِ وَ الشَّهادَةِ فَتَعالى عَمّا يُشرِكُونَ [۹۲] قُل رَبِّ إِمّا تُرِيَنِّى ما يُوعَدُونَ [۹۳] رَبِّ فَلا تَجعَلنِى فِى القَومِ الظّالِمِينَ [۹۴] وَ إِنّا عَلى أَن نُرِيَكَ ما نَعِدُهُم لَقادِرُونَ [۹۵] ادفَع بِالَّتِى هِىَ أَحسَنُ السَّيِّئَةَ نَحنُ أَعلَمُ بِما يَصِفُونَ [۹۶] وَ قُل رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِن هَمَزاتِ الشَّياطِينِ [۹۷] وَ أَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحضُرُونِ [۹۸] حَتّى إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ المَوتُ قالَ رَبِّ ارجِعُونِ [۹۹] لَعَلِّى أَعمَلُ صالِحاً فِيما تَرَكتُ كَلاّ إِنَّها كَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها وَ مِن وَرائِهِم بَرزَخٌ إِلى يَومِ يُبعَثُونَ [۱۰۰] -قرآن-۱-۳۹۶ فَإِذا نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلا أَنسابَ بَينَهُم يَومَئِذٍ وَ لا يَتَساءَلُونَ [۱۰۱] فَمَن ثَقُلَت مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ هُمُ المُفلِحُونَ [۱۰۲] وَ مَن خَفَّت مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم فِى جَهَنَّمَ خالِدُونَ [۱۰۳] تَلفَحُ وُجُوهَهُمُ النّارُ وَ هُم فِيها كالِحُونَ [۱۰۴] أَ لَم تَكُن آياتِى تُتلى عَلَيكُم فَكُنتُم بِها تُكَذِّبُونَ [۱۰۵] -قرآن-۱-۳۹۸ قالُوا رَبَّنا غَلَبَت عَلَينا شِقوَتُنا وَ كُنّا قَوماً ضالِّينَ [۱۰۶] رَبَّنا أَخرِجنا مِنها فَإِن عُدنا فَإِنّا ظالِمُونَ [۱۰۷] قالَ اخسَؤُا فِيها وَ لا تُكَلِّمُونِ [۱۰۸] إِنَّهُ كانَ فَرِيقٌ مِن عِبادِى يَقُولُونَ رَبَّنا آمَنّا فَاغفِر لَنا وَ ارحَمنا وَ أَنتَ خَيرُ الرّاحِمِينَ [۱۰۹] فَاتَّخَذتُمُوهُم سِخرِيًّا حَتّى أَنسَوكُم ذِكرِى وَ كُنتُم مِنهُم تَضحَكُونَ [۱۱۰] -قرآن-۱-۳۹۷ إِنِّى جَزَيتُهُمُ اليَومَ بِما صَبَرُوا أَنَّهُم هُمُ الفائِزُونَ [۱۱۱] قالَ كَم لَبِثتُم فِى الأَرضِ عَدَدَ سِنِينَ [۱۱۲] قالُوا لَبِثنا يَوماً أَو بَعضَ يَومٍ فَسئَلِ العادِّينَ [۱۱۳] قالَ إِن لَبِثتُم إِلاّ قَلِيلاً لَو أَنَّكُم كُنتُم تَعلَمُونَ [۱۱۴] أَ فَحَسِبتُم أَنَّما خَلَقنـاكُم عَبَثاً وَ أَنَّكُم إِلَينا لا تُرجَعُونَ [۱۱۵] -قرآن-۱-۳۶۳ فَتَعالَى اللّهُ المَلِكُ الحَقُّ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ رَبُّ العَرشِ الكَرِيمِ [۱۱۶] وَ مَن يَدعُ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ لا بُرهانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّما حِسابُهُ عِندَ رَبِّهِ إِنَّهُ لا يُفلِحُ الكافِرُونَ [۱۱۷] وَ قُل رَبِّ اغفِر وَ ارحَم وَ أَنتَ خَيرُ الرّاحِمِينَ [۱۱۸] -قرآن-۱-۲۹۹ [صفحه ۲۷۹] معنى لغات: «همزات» جمع همز بمعنى ضرب و دفع، يعنى اشارات و وسوسه‌ها، «برزخ» جلوگير و نگاهدار ميان دو چيز، حدّ فاصل ميان دنيا و آخرت از هنگام مرگ تا قيامت، «كالحون» از مصدر كلوح و كلاح با صداى جلو كاف بمعنى دندان نمايان كردن با ترشروئى، و كالح آنكس را گويند كه لبش دندانش را نپوشيده است، «اخسئوا» از مصدر «خسأ» بصداى بالاى خاء، و سين بى‌صدا بمعنى راندن و چخ كردن سگ. ترجمه: ۹۱ [اينكه كافران و منكرين بدانند]: خداوند نه فرزندى گرفته است و نه ديگر خدائى با او است كه اگر چنين بودى البتّه هر يک با آنچه آفريده راهى پيش ميگرفت و بر يكدگر برترى ميخواستند ولى خداوند پاكيزه است از آنچه كافران ميپندارند، ۹۲ او است داناى بهر نهانى و ديدنى پس برتر است از آنچه انباز او ميكنند ۹۳ تو اى محمّد بگو: [و از خداى خود بخواه كه] اى پروردگار اگر آنچه بكافران وعده داده شده نشانم دهى ۹۴ بار الها مرا بشمار آن ستمكاران مگذار، [و بدان گرفتارم مكن] ۹۵ و البتّه ميتوانيم آنچه را كه بآنها وعده داده‌ايم هم اكنون بتو بنمائيم و آنها را گرفتار كنيم، ۹۶ ولى تو [آزار و تكذيب و] بدى آنها را ببهترين صورت جلوگير باش كه ما بهتر ميدانيم [تو را بچگونه نام ميبرند و] چه توصيف ميكنند ۹۷ [و دلت بسوى حقّ باشد و] بگو: اى خدا پناه بتو از وسوسه‌هاى [صفحه ۲۸۰] شيطان و خارخارك ديوان ۹۸ و هم بتو پناه ميبرم از همدمى و حضور آنان ۹۹ [و تو نگران مباش كه اينكه كافران بكفر خود هستند] تا آنگاه كه يكى از ايشان را مرگ فرا رسد گويد: اى خدا مرا بدنيا بازگردان ۱۰۰ تا آن كار خوب بكنم كه نكرده‌ام [ولى] اينكه ناشدنى است كه او خود سخنى گويد و از پس آن بگور شدن است و ماندن تا آن روز كه از جاى‌شان بلند كنند ۱۰۱ و چون بصور دميدند [و زنده‌شان كردند] نه ميان آنها خويشاوندى است و نه از يكدگر پرسشى دارند ۱۰۲ فقط آنانكه ترازوى عملشان سنگين بود رستگارند ۱۰۳ و آنها را كه ترازوشان سبك بود در وجود خود زيانديده‌اند و بدوزخ جاودان ۱۰۴ كه آتش روى‌شان را بسوزد و در آن سخت زشت چهره باشند، ۱۰۵ [و بآنها گويند] مگر نه آيات و نشانه‌هاى ما براى شما خوانده شد و آن را دروغ شمرديد! ۱۰۶ گويند: اى خدا بدبختى بما چيره شد و گمراه بوديم ۱۰۷ اى خدا از اينكه دوزخ ما را بدر آر و اگر [دگر بار ببدكارى] برگرديم ستمكار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواهیم بود، ۱۰۸ بجواب‌شان گوید چون سگ دور شوید و سخن نگوئید ۱۰۹ [چه شما بودید که اگر] کسی از بندگان حقّ میگفت ای خدا ما مؤمن شدیم پس ما را بیامرز و بر ما ببخشای که تو بهتر بخشندگانی ۱۱۰ شما آنها را بریشخند میگرفتید تا آنکه آن فسوس و مسخره ها یاد من را از خاطر شما بردند و شما بآنها میخندیدید ۱۱۱ اینک امروز پاداش صبرشان را میدهیم البتّه اینان همان رستگاران هستند ۱۱۲ [آنگاه از سوی حقّ بکافران] گویند: چند سال بزمین درنگ داشتید و زنده بودید! ۱۱۳ بپاسخ گویند که ما روزی یا پاره‌ای از یک روز بیش نماندیم از آنها بپرس که شمار شب و روز مردم را دارند ۱۱۴ او گوید جز اندکی نماندید اگر خود میدانستید ۱۱۵ آیا میپنداشتید که شما را ببازی آفریدیم و بسوی ما برتان نمیگردانند ۱۱۶ پس برتر است خداوندی که بدرستی پادشاه است و جز او خدائی نیست و پروردگار عرش مکرّم بزرگ است ۱۱۷ و آنکه جز خدای میپرستد و دلیلی برای خود بر آن ندارد پس شما کار او بپیشگاه خدای او است که البتّه کافران رستگار نیستند ۱۱۸ [پس برای آسایش از گرفتاری بگویند و تو هم] بگو: ای خدای من بیامرز و ببخشای که تو بهترین بخشندگانی. [صفحه ۲۸۱] سخن مفسّرین: «عالِمِ الغَیبِ وَ الشَّهادَةِ» ۹۲ مجمع: کلمه‌ی «عالم» با صدای جلو قرائت مردم مدینه و کوفه است که خبر مبتدای محذوف باشد، یعنی او عالم الغیب است و دیگران با جرّ و صدای زیر خوانده‌اند که صفت اللّه باشد یعنی خدائی که عالم الغیب است. و معنی جمله اینکه است که خدا آنچه را حاضر است و یا غایب است میداند. -قرآن-۱۵-۴۸ صدر الدّین شیرازی در کتاب شواهد ربوبی در صفحه سی‌ام اشراق هفتم میگوید: همه‌ی حقایق ممکنه داخل در حدّ کلمه‌ی «اللّه» است و وجود ممکنات نشانه آن است پس جهان بینهایت صورت حقّ است و نام حقّ، و غیب معنی اسم باطن است و شهادت معنی اسم ظاهر. «إِمّا تُرِیَنِّی ما یُوعَدُون-» تا آخر» ۹۳ عموم مفسّرین: اینکه آیه برای اظهار تواضع است و فروتنی و شکسته نفسی از پیغمبر که دعا میکند اگر خدا گرفتاری کافران را برساند که پیغمبر ببیند خود آن حضرت را بآنها گرفتار نکند. -قرآن-۱-۳۸ «نُرِیَکَ ما نَعِدُهُم» ۹۵ فخر: بعضی گفته‌اند: مقصود گرفتاری دنیا است، برای آنها که بعد از پیغمبر گرفتار شدند، چون مسخره میکردند و منکر حوادث بودند برای آنها گفته شد که بتوانیم آن وعده‌ی گرفتاری آینده را اکنون انجام دهیم، بعضی گفته‌اند: مقصود گرفتاری آخرت است یعنی عذابی که بعالم دیگر برای مخالفین وعده کرده‌ایم میتوانیم هم اکنون بتو بنمایانیم که چگونه گرفتارشان میکنیم. -قرآن-۱-۲۶ [أبو الفتوح و دیگران نوشته‌اند: خداوند فرمود: ای پیغمبر ما البتّه قدرت آن داریم که عذاب و هلاک برایشان فرستیم در زنده بودن تو، لکن برای مصلحت تأخیر کرده‌ایم تا بقیامت امّا تو خود مأموری، دفع سیّئه بنحوی بنما که نیکوتر است جواب ایشان را بتندی مده و چون ایشان سخنان ناهنجار گویند تو موعظه کن و با برهان جواب ده و اگر آنها تو را بخشم آوردند بخدا پناه بر و بگو «أَعُوذُ بِکَ مِن هَمَزاتِ الشَّیاطِینِ وَ أَعُوذُ بِکَ رَبِّ أَن یَحضُرُونِ» پناه میبرم بتو از اینکه شیطانها مرا -قرآن-۴۲۵-۵۱۰ [صفحه ۲۸۲] اغوا کنند و از راه صحیح دور نمایند و مرا احاطه کنند]. «ادفَع بِالَّتِی هِیَ أَحسَنُ-» تا آخر» فخر: یعنی ما میدانیم آنها تو را دروغ گو میدانند و آزارت میکنند ولی تو بنیکوتر صورت از رفتار آنها دفاع کن که هم از گناه شان چشم بپوشی و هم هر چه توانی بایشان نیکی کنی، و بعضی گفته‌اند اینکه آیه منسوخ است بآیت فرمان بجنگ، و بعضی گفته‌اند منسوخ نیست چون خوشرفتاری با هر کسی لازم است مگر از اندازه‌ی دین و مردانگی تجاوز کند. -قرآن-۱-۳۸ حسینی نوشته: قشیری فرمود: دفع کن جفا را بوفا، یا اشارت را ببشارت قلب، یا ظلمت خلایق را بنور حقایق، یا حظوظ خود را بحقوق خدا، طی کن تیر حوادث را بقدم سلوک در طریق معرفت، نظم: چو طی گشت تیه حوادث از آنجا || بملک قدم ران بیک حمله محمل در آن قلزم نور شو غوطه زن || فرو شوی از خویشتن ظلمت ظلّ یکی خوان یکی دان یکی جو یکی گو || سوی اللّه، و اللّه زور است و باطل بِ ارجِعُونِ» ۹۹ مجمع: بهمان گونه که در اوّل شخص مفرد بصیغه‌ی جمع آورده شده است مثل «إِنّا نَحنُ نَزَّلنَا» و «إِنّا أَنزَلنا» اینکه را عرب می‌پسندند بهمین گونه هم در اینکه آیه که دوّم شخص مفرد است بصورت جمع آورده شده است، چون روی سخن با مقام بلندی است. و ما زنی گفته است: اینکه واو نه برای بلندی مقام است بلکه برای تأکید است و بجای تکرار جمله است یعنی «ربّ ارجعنی ارجعنی«۴۳»».. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۱۰۸-۱۳۲-قرآن-۱۳۵-۱۵۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پاورقی-۴۶۲-۴۶۴ «وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ» ۹۹ طبری: یعنی در جلو کافران مانع و جلوگیری -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۲۸۳] است از برگشتن آنها بدنیا تا روز قیامت که از قبر بلند شوند، و برزخ و حاجز و مهلت در معنی نزدیک هستند، جنازه‌ای را بگور کردند، ابو امامه آنجا بود اشاره بگور کرد و گفت: اینکه است «بَرْزَخٌ إِلی یَومِ یُبعَثُون». -قرآن-۲۰۹-۲۴۵ مجمع: إبن زید گفته است: یعنی در جلوشان فاصله‌ای است میان مرگ و زندگی قیامت، و گفته‌اند: برزخ مهلت تا قیامت است که بگور ماندن باشد. أبو الفتوح: وراء دو معنی دارد: ۱- عقب، ۲- جلو و در اینکه آیه بمعنی جلو است، و سدّی گفته است: معنی برزخ اجل و مرگ است، قتاده گفته: بقیّه‌ی دنیا است، ابو امامه گفته است: مقصود گور است. فخر: یعنی کافران بیک حالتی میشوند که جلوگیر آنها است از تلافی خطای گذشته، تنویر المقباس: یعنی در جلوشان گور است. روح البیان: اینکه برزخ که در آیه هست غیر از آن برزخ است که فاصله میان عالم ارواح مثالی و عالم عنصری و مادّی است. تاویلات کاشانی: یعنی بجلو کافران جلوگیری است از برگشتن بدنیا چون آنوقت برای آنها هیئتی است مادّی و تاریک مناسب با وضع و طرز بدکاری دوره‌ی زندگی‌شان که اینکه وضع و هیئت برزخ و فاصله است میان دو دریای روشن و تاریک و نور و ظلمت عالم ارواح مجرّد و عالم ابدان مرکّب و مادّی که در اینکه برزخ و فاصله بسختتر عذاب گرفتارند، تا بصورت کثیف در هنگام قیامت و زندگی ابدان نمودار شوند. تفسیر صافی: قمّی گفته است: برزخ یعنی ثواب و عقاب میان دنیا و آخرت، و در کافی از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است که فرمود از عالم برزخ شما میترسم که چه بر سرتان آید، عرض کردند: برزخ چی است! فرمود: بگور ماندن از مرگ تا بروز رستاخیز، و در خصال است که امام سجّاد [ع] اینکه آیه را تلاوت کرد و فرمود برزخ گور است که مردم در آن بتنگی برگذار میکنند. بخدا سوگند که گور یا گودالی از آتش است یا باغی از بهشت. [صفحه ۲۸۴] «فَإِذا نُفِخَ فِی الصُّورِ» ۱۰۱ فخر: اینکه جمله سه جور معنی شده است: - قرآن-۱-۳۱ ۱- بوقی است که صدای آن موجب خرابی و مرگ و زندگی دوباره‌ی مردم است، ۲- جمع صورت است یعنی چون روح بصورتهای آدمیزادها دمیده شود، و حسن بصری با فتح واو خوانده است تا صور جمع صورت باشد، ۳- اینکه جمله کنایه است از زندگی دوباره‌ی عمومی. «فَلا أَنسابَ بَینَهُم» ۱۰۱ روح البیان: اصمعی گفت: شب مهتابی بدور کعبه طواف میکردم آوازی سوزناک شنیدم بسوی آن رفتم جوانی زیبا و ظریف دیدم که بپرده‌ی کعبه چنگ زده بود و دعا میکرد: چشمها بخواب رفت و ستارگان بسوی مغرب سرازیر شدند و پادشاهان درهای خانه‌ی خود بستند و نگهبانان بر آن گماشتند ولی در حاجت بسوی تو باز است تا آخر آنگاه اینکه شعرها را خواند: -قرآن-۱-۲۶ یا من تسمع دعاء المضطرّ فی الظّلم || یا کاشف الضّرّ و البلوی مع السقم قد نام و فدک حول البیت و انتبهوا || و انت یا حیّ یا قیّوم لم تنم تا آخر. و باز دعا کرد و اینکه شعرها را خواند: الا ایّها المأمول فی کلّ شدّة || الیک شکوت الضّرّ فارحم شکایتی و در آخر اینکه شعر را گفت: اتیت باعمال قباح ردیئة || و ما فی الوری خلق جنی کجنایتی اینکه شعرها را مکرّر کرد تا آنکه غش کرد بر زمین افتاد، من نزدیک رفتم دیدم علیّ بن حسین بن علیّ بن ابی طالب علیه السّلام است سر او را بزانو گذاشتم و از آن حال که او داشت گریه‌ام گرفت اشکی از چشمم بصورتش افتاد بهوش آمد و چشم باز کرد و فرمود: کیستی که مرا از یاد دوست بگرداندی، گفتم اصمعیم«۴۴»، ای ای -پاورقی-۳۵۵-۳۵۷ [صفحه ۲۸۵] آقای من، اینکه گریه و بی‌قراری چرا! تو که از خاندان پیغمبر و کانون رسالتی مگر نه برای شما قرآن گفته است «لِیُذهِبَ عَنکُمُ الرِّجسَ أَهلَ البَیتِ وَ یُطَهِّرَکُم تَطهِیراً» چون اینکه سخن بگفتم از جای خاست و راست نشست و فرمود ای اصمعی اینکه چه سخن است؟؟ خداوند بهشت را برای فرمانبران آفرید گرچه غلامی سیاه باشد و آتش برای بدکاران آفرید اگرچه پادشاه باشند و از اولاد قریش مگر اینکه آیه را نشنیدی «فَإِذا نُفِخَ فِی الصُّورِ فَلا أَنسابَ بَینَهُم». -قرآن-۱۲۷-۲۰۱-قرآن-۴۶۹-۵۲۴ و در تأویلات نجمیّه است: اینکه آیه اشاره است که چون نسیم عنایت پروردگار بر پنجره‌های دل آدمی وزید همه‌ی دستاویزهای آدمی از او بریده است و کس بکس نگردد نه خویش و نه فرزند که همگی در چنین هنگام در پی حقّ هستند و غرق دریای دوستی و از کس سراغ مال و زن و دوست خود نگیرید و چون از همه‌ی آنها جدا شدید آنجا است که برای هر یک مقامی است و منزلتی در حقجوئی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حق‌پرستی که از همه چیز بینیازش دارد و از کسی طلبی نکند و چیزی نخواهد. [«تَلفَحُ وُجُوهَهُمُ النّارُ» ۱۰۴ أبو الفتوح: آتش رویهای ایشان می‌سوزد و لفح سوختن باشد «وَ هُم فِیها کالِحُون» و ایشان بدوزخ ترش روی باشند اینکه قول إبن- عبّاس است، بعض دیگر گفتند که کلوح آن باشد که لبها از دندانها باز شود، آن چنانکه دندانها پدید آید، عبد اللّه مسعود را گفتند کلوح چه باشد! گفت سر گوسفند بریان کرده دیده باشی دندانها پیدا شده همچنان باشد]. -قرآن-۳-۳۴-قرآن-۱۰۴-۱۳۰ «غَلَبَت عَلَینا شِقوَتُنا» ۱۰۶ مجمع: «شقاوت» با صدای بالا- فتح شین- با الف خوانده‌اند و دیگران با کسر: صدای زیر شین بی‌الف خوانده‌اند. و هم کلمه‌ی- «سخریّا» با ضمّ و کسر سین هر دو خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۹ روح البیان: قرطبی گفته است: چون خواسته‌های نفسانی بر آنها چیره بوده است آنها را بکنایه شقاوت نامیده‌اند، چون نتیجه‌ی آن شقاوت است و بدبختی، و معنی اینکه است که خواسته‌های نفسانی ما بر ما چیره شد. و ابو تراب گفت: شقوه یعنی خوشبینی و حسن ظنّ بخود و سوء ظنّ و بدگمانی بمردمان. [صفحه ۲۸۶] «أَنَّهُم هُمُ الفائِزُون» «قالَ کَم لَبِثتُم»، «قالَ إِن لَبِثتُم» ۱۱۲ مجمع: همزه‌ی انّ با کسر و فتح هر دو قرائت شده است که با کسر آغاز جمله است و با فتح مفعول فعل جلو است یا بسقوط لام است یعنی «لانّهم هم ..» و دو کلمه‌ی «قال» «قل» [بصورت امر] نیز قرائت شده است و نقل است که بقرآنهای مردم کوفه «قل» بصورت امر نوشته بوده است و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست که بگوئیم ای کسیکه از حال آنها میپرسی بگو چند بدنیا ماندید و در جواب‌شان بگو: نماندید، یا بگوئیم گوینده ای با آنها میگوید چند ماندید و بجواب‌شان میگوید نماندید. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۳۲-۵۴-قرآن-۵۶-۷۸ «فَسئَلِ العادِّین» فخر: در اینکه جمله چند احتمال است: ۱- از آنها که حساب را نگاه میدارند و هنگام مرگ و زندگی مردم را ضبط میکنند، ۲- «عادّین» با تخفیف دال خوانده‌اند یعنی از ستمکاران بپرس که چه مدّت بدنیا مانده‌اند چه آنها نیز سخن ما را خواهند گفت: ۳- «عادّیین» با دو یاء خوانده‌اند بمعنی منسوب بعاد که کنایه است از زیادی عمر یعنی از آنها بپرس که مدّتی دراز زندگی کرده‌اند و کم بنظرشان گذشته است تا چه رسد بما کوتاه عمرها. -قرآن-۱-۲۳ «أَ فَحَسِبتُم أَنَّما خَلَقناکُم عَبَثاً وَ أَنَّکُم إِلَینا لا تُرجَعُون» ۱۱۵ ابو الفتوح: -قرآن-۱-۸۱ محمّد بن خالد برقی از پدرش نقل کرد که محمّد بن ابی نصر گفت از امام صادق علیه السّلام پرسیدند خدا چرا مردم را آفرید! فرمود برای آنکه نعمتهای مقدّر خود را در بینهایت گذشته در بینهایت آینده بمردم افاضه و بخشش کند آنگاه فرمود: «انّ اللّه تعالی خلق الخلق و کان غنیّا عن خلقهم لم یخلقهم لجرّ منفعهٔ و لا لدفع مضرّهٔ و لکن خلقهم و احسن الیهم و ارسل الیهم الرّسل لیفصلوا بین الحقّ و الباطل فمن احسن کافأه بالجنّهٔ و من أساء کافأه بالنّار». یعنی خداوند مردم را آفرید نه برای سود و نه جلوگیری از زیان چه از آنها بی‌نیاز بود ولی بآنها نیکی کرد که آفریدشان و پیغمبری برای‌شان فرستاد تا درست و نادرست را از هم جدا کنند و نیکوکار پاداش خود بیند و بدکار سزای بدی خود را. [صفحه ۲۸۷] مجمع: یعنی می‌پندارید که شما را ببازی و بیهوده بدون هدف و مصلحت آفریدیم که آنچه بخواهید بکنید و از شما پرسشی نباشد! و معنی عبث اینکه است که نه خود و نه دیگری از کارش استفاده کند. کشف نوشته است: داود پیغامبر در مناجات خویش گفت: اینکه خلق چرا آفریدی و در وجود ایشان حکمت چی است! جواب آمد که یا داود «کنت کنزا مخفیّا فاحببت ان اعرف» احببت ان اعرف اشارت است که بناء معرفت بر محبّت است، نشناسد او را مگر کسی که حقّ جلّ جلاله خود را باو یکتا نماید، عبارت ترجمان سرّ است و سرّ نظاره‌ی حقّ نخست بینند آنگه زبان از آنچه سر دید عبارت کند، زبان نشان اهل معاملت است امّا اهل حقیقت را عبارت و اشارت نیست. پیر طریقت گفت هر که را مشاهدت باطن درست گشت نخواهد که زبان از آن عبارت کند یا ظاهر وی از آن با خبر شود، شبلی گفت: آن شب که حسین منصور را کشته بودند همه شب با حقّ مناجات داشتم تا سحرگاه پس سر بر سجده نهادم گفتم: خداوندا بنده‌ای بود از آن تو، مؤمن و موحّد و معتقد در عداد اولیاء اینکه چه بلا بود که به وی فرود آوردی و از کجا مستوجب اینکه فتنه گشت! گفتا بخواب اندر شدم چنان نمودند مرا که ندای عزّت بسمع من رسیدی که: «هذا عبد من عبادنا اطلعناه علی سرّ من اسرارنا فافشاه فانزلنا به ما تری» آن تره‌فروش است که او را بر بقله‌ی خود ندا کردن مسلّم است امّا جوهری را بر جوهر شب افروز ندا کردن محال است. حسینی نوشته:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در لطایف قشیری مذکور است که عبث مشغولی باشد بچیزی که از حقّ باز دارد و خدای ما را برای آن نیافریده و بدان امر نکرده، شیخ ابو بکر واسطی قدّس سرّه روزی اینکه آیت میخواند فرمود نی نی خلق را عبث نیافرید بلکه خواست که هستی وی آشکارا شود و از مصنوعات وی بصفات کمالیه‌ی او راه برند و گفته‌اند: که شما را ببازی نیافریده‌ام بلکه برای ظهور نور محمّدی آفریده‌ام چه در ازل مقرّر شده بود که آن گوهر تابان از صدف جنس انس بیرون آید پس او اصل است و شما چون فرع اویید. نظم: [صفحه ۲۸۸] هفت و نه و چار که پرداختند || خاصّ پی موکب او ساختند اوست شه و آدمیان جمله خیل || اصل وی و جمله‌ی عالم طفیل و گویند ملائکه را آفرید تا مظهر قدرت باشند و آدمیان را خلق کرد تا مخزن جوهر محبّت باشند. روح البیان: بهلول گفت: روزی در یکی از کوچه‌های بصره دیدم بچه‌ها گردو بازی میکنند و یک بچه‌ای ایستاده و میگرید با خود خیال کردم که چون وسیله شرکت در بازی با دیگران ندارد میگرید، باو گفتم پسر جان میخواهی برایت گردو بخرم که تو نیز با بچه‌ها همکاری کنی! او چشم بمن دوخت و گفت: ای بیخرد ما را برای بازی نیافریدند، گفتم پس برای چه آفریدند! گفت: برای علم و عبادت، گفتم: تو اینکه را از کجا دانستی! گفت: از اینکه آیه «أَ فَحَسِبْتُم أَنَّما خَلَقناکُم» تا آخر، گفتم: -قرآن-۴۹۶-۵۳۲ می‌بینم که اهل حکمت و دانش هستی من را پندی ده، او چند شعر خواند و بآسمان نگریست و باز شعری خواند و گریه کرد تا افتاد، من سرش را بر زانو نهادم و گفتم: تو را که کودکی و گناه نداری چه میشود که چنین بیقراری! گفت: ای بهلول از من دست بدار که دیدم مادرم چون آتش روشن میکند هیزمهای بزرگ روشن نمی‌شود مگر که اوّل بهیزم کوچک آتش بزنند و آن را روشن کنند و من میترسم که از هیزم های کوچک آتش جهنّم باشم، چون جستجو از شخصیّت و اصل و نسب او کردم، گفتند: از اولاد حسین بن علیّ بن ابی طالب علیهم السّلام است. تفسیر صافی: از امام صادق علیه السّلام روایت است: خداوند خلق را نه ببازی آفرید و نه سر خود رها کرد بلکه آفرید تا قدرتش نمایان شود و موظّف کرد تا سزاوار رضوان شوند. مثنوی در دفتر اوّل ضمن سخن از سبوی آب عرب پذیرفتن خلیفه چنین گفته- است: کلّ عالم را سبو دان ای پسر || کان بود از لطف و خوبی تا بسر قطره‌ای از دجله‌ی خوبی اوست || کآن نمیگنجد ز پرّی زیر پوست [صفحه ۲۸۹] گنج مخفی بد ز پرّی چاک کرد || خاک را تابانتر از افلاک کرد گنج مخفی بد ز پرّی جوش کرد || خاک را سلطان اطلس پوش کرد ور بدیدی قطره از دجله جدا || آن سبو را او فنا کردی فنا و آنکه دیدندش، همیشه بیخودند || بیخودانه بر سبو سنگی زدند ای ز غیرت بر سبو سنگی زده || آن سبو ز اشکست کاملتر شده خم شکسته آب از آن ناریخته || صد درستی اینکه شکست انگیخته جزء جزء خم برقص است او بحال || عقل جز وی را نموده اینکه مجال نه سبو پیدا در آن حالت نه آب || خوش ببین و اللّه اعلم بالصّواب چون در معنی زنی بازت کنند || پرّ فکرت زن که شهبازت کنند پرّ فکرت شد گل آلود و گران || زان که گل خواری تو را گل شد چونان نان گل است و گوشت، کمتر خور از اینکه || تا نمانی همچو گل اندر زمین چون گرسنه میشوی، سگ میشوی || تند و بد پیوند و بد رگ میشوی چون شدی تو سیر مرداری شوی || بیخبر چون نقش دیواری شوی پس دمی مردار و دیگر دم سگی || چون کنی در راه شیران همتکی آلت آشکار خود جز سگ مدان || کمترک‌اند از سگ را استخوان زان که سگ چون سیر شد سرکش شود || کی سوی صید شکاری خوش رود سخن ما در اینکه آیات: آیت ۹۳ و ۹۴ «قُل رَبِّ إِمّا تُرِیَنِّی- تا الظّالِمِین» دستوری است به پیغمبر [ص] که اگرچه مقام نبوّت و عصمت او برتر از خیر و شرّ است ولی بمناسبت خاصیّت امکانی بشری که دارای خواصّ بشری است و امکان هرگونه تحوّل در بشر هست باید از خدا بخواهد که از شرور ستمکاری و عواقب سوء ستم- کاران نگاهش بدارد و خاصیّت عصمت او را نگهبانش کند تا در ردیف ستمکاران گرفتار نشود. -قرآن-۴۳-۷۳-قرآن-۸۲-۹۶ ۲- آیت ۹۶ و ۹۷ «قُل رَبِّ أَعُوذُ بِکَ مِن هَمَزاتِ الشَّیاطِینِ- تا یَحضُرُونِ» کلمه‌ی همزات جمع است و مفرد آن همز است بمعنی بشدّت دور کردن فشردن، با -قرآن-۱۸-۷۳-قرآن-۸۲-۹۴ [صفحه ۲۹۰] سیخ بپهلوی حیوان زدن که تند برود مثل اسب مهمیز کردن و معلوم است که همز شیطان تحریکات سخت درونی او است که پیوسته انسان را سیخ میکند یا مهمیز میزند چنانکه در صافی از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است یعنی وسوسه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شیطان، و در مجمع البیان آیه را معنی کرده است پناه میبرم از وسوسه‌ی شیطان بنافرمانی حقّ و هم از شرّ و بدی او در هر چیز که آدمی از آن ترسناک باشد، در اینکه آیات هم مثل گذشته میگوئیم اینکه سخن با پیغمبر که بگو: ای خدا بتو پناه میبرم از وسوسه‌ی شیطان. برای اینکه است که آنحضرت با همه‌ی نبوّت و عصمت بمناسبت عالم بشری خود در معرض وسوسه‌ی شیطان است پس باید بزبان هم بخواهد که از شرّ او محفوظ بماند، و البتّه اینکه دستوری است برای دیگران که آدمی همیشه خود را در پناه حقّ بدارد از بدی و وسوسه‌ی شیطان، و البتّه تحریک و وسوسه‌ی شیطان نه در اعمال و عبادات است بلکه در کلّیّه‌ی مظاهر حیاتی انسان راه دارد چنانکه از مجمع نقل کردیم معنی آیه نگهداری است از هر چه آدمی از آن ترسناک است و همیشه با افکار پراکنده یا پلید سر و کار دارد مثل بدبینی و بد- گمانی بزندگی خود یا برفتار دیگران نسبت بخود و بداندیشی برای دیگران و با کمی رسیدگی بسخن و اندیشه‌ی مردم درست پی میبریم که بسیاری اشخاص گرفتار اینکه همزات الشّیطان هستند و باید با کوشش و توجّه باین دستور به پیغمبر که باید مثل او شخصی بگوید خدایا پناه بتو میبرم از وسوسه‌ی شیطان، پس ما انسانها باید پیوسته مواظب خود باشیم که از افکار شیطانی خود را نگاهداریم تا گرفتار آن دسته گفتار و کردار نشویم که فکر و سخن‌مان شیطانی باشد و بخصوص جمله‌ی آخر «أَعُوذُ بِکَ رَبِّ أَن یَحضُرُونِ» خوب نشان میدهد که شیطان همیشه آماده‌ی نزد آدمی است، که اندیشه‌های پلید از انسان دست بردار نیست جز بعنایت حقّ و مواظبت از خود. -قرآن-۱۷۱۱-۱۷۵۰ ۳- آیت صدم «وَ مِن وَرائِهِم بَرزَخٌ- تا آخر» در معنی برزخ آنچه گفته‌ی مفسّرین و حدیث در مقصود از آن بود نقل کردیم. در حکمت الاشراق افلاک را برزخ قاهر و مسلّط بر ما دون آن مینامد و عناصر را برزخ قابس مینامد که از افلاک ما فوق اقتباس -قرآن-۱۵-۴۳ [صفحه ۲۹۱] قوّت و نور میکند و متخیّلات آدمی را مثل خشم و دیگر شواغل او را از طریق حقّ برزخ شاغل مینامد یعنی فاصل میان انسان و سعادت او و بحثی از برزخ آدمی پس از مرگ ندارد، لاهیجی در گوهر مراد بآخر گفتگو از معاد و نقل نظر صدر المتألّهین بمعاد جسمانی مخصوصی که تجرّد خیال است از موادّ بدنی و بقای او با نفس ناطقه برای همیشه نوشته است که غزالی هم باین میل کرده است در رساله‌ی خود بنام «المضنون علی غیر أهله» و در آنجا چنین گفته است: چون روح از بدن جدا شد البتّه دارای قوّه‌ی واهمه و تخیّل و ادراک معانی و روابط هست و در آن حال که هیچ خصوصیّت بدنی با او نیست و همه را رها کرده است خود را درک میکند که همان بدن مرده‌ی بگور شده است چنانکه بدوران زندگی هنگام خواب خود را می- اندیشید و میدانست و لذّت می‌برد و ناراحت میشد در آن موقع پس از مرگ نیز همان بدن را که با او بوده است در میابد که چگونه عقیده داشته است و فکر می‌کرده است اگر بجنّات و انهار و حدایق معتقد بوده است از آنها بهره‌مند است و اگر بخلاف اینکه بوده است همان درد و رنجهای حسّی را درک میکند و از آنها در آزار و عذاب میباشد و همین است ثواب و عذاب قبر چون حقیقت قبر همین صورتهای مجسّم از نیروی خیال و وهم آدمی است و برای همین پیغمبر فرموده است «القبر روضهٔ من ریاض الجنّهٔ او حفرهٔ من حفر النّیران» و عالم آخرت و قیامت خروج نفس است از غبار و تیرگی اینکه هیأت و طرز موجودیّت همان طور که بچه در شکم متولّد میشود و از آن طور موجود بودن آسوده میشود. پس از نقل کلام غزالی و بحث در آن و هم در تناسخ، از برزخ بحث میکند و میگوید: برزخ از هنگام مرگ است تا رستاخیز که هر کس بمیرد ببرزخ میرود چنانکه در احادیث صحیح است و ثبوت احوال برزخ پس از ثبوت بقای ارواح است، پس از اظهار اینکه مطلب چند حدیث برای وضع آدمی در برزخ نقل میکند که بر فرض اطمینان بصحّت صدور آنها در دلالت بر ادّعای حالتی میان مرگ و رستاخیز، صریح و موجب اطمینان نیست، مگر برای کسی که فقط از تلقین و گفتار سابقین و بزرگتران خود مطمئن باشد و گر نه [صفحه ۲۹۲] ث منقول از پیغمبر [ص] که فرمود: گور گودالی است از آتش یا باغی از بهشت بر فرض درستی صدور آن از پیغمبر [ص] حالت سوّمی را میان زندگی دنیا و عالم قیامت ثابت نمیکند بلکه فقط دنباله‌ی زندگی آدمی را نشان میدهد که پس از مرگ چون بگورش کردند نتیجه‌ی اعمال دوران زندگی خود را می‌بیند و هم آن روایات منقول از تفسیر صافی صریح در حالت سوّمی میان زندگی و رستاخیز نیست فقط اینکه جمله‌ی آیه «مِن وَرائِهِم بَرزَخٌ إِلی یَومِ یُبعَثُون» و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

منقول از امام صادق علیه السّلام که ما از تفسیر صافی نقل کردیم که فرمود: برزخ بگور ماندن از مرگ است تا بروز قیامت که البتّه مفاد حدیث و آیه یکی است ولی حالت مخصوص و دوران سوّم میان مرگ و قیامت را نشان نمیدهد و فقط میفهماند که فاصله است از مرگ تا روزی که همه‌ی بشر محشور بقیامت شوند و بخصوص آیه که در جواب تقاضای کافران است که بدنیا برگردند تا نیکوکار شوند گفته شده است برگشتن نیست و تا روزی که همگی مبعوث شوند آنها ممنوع از برگشتن هستند و آن روز هم که همگی محشور میشوند حیات مادّی و دنیا مصداقی ندارد که آنها بخواهند بآن جا برگردند، و در هر صورت از اینکه آیه و روایات منقوله نه حالت سوّمی را میتوان تصوّر کرد و نه تصدیقی قطعی«۴۵» و آنچه از گوهر مراد نقل کردیم که غزالی گفته و صاحب کتاب در بحث قیامت نقل کرده است، با توجّه بقسمت آخر گفته‌ی غزالی با حال برزخ مناسبتر است تا قیامت چون عبارت منقول از غزالی در کتاب گوهر مراد، اینکه است: «فالقبر الحقیقی هذه الهیآت وو آنچه از گوهر مراد نقل کردیم که غزالی گفته و صاحب کتاب در بحث قیامت نقل کرده است، با توجّه بقسمت آخر گفته‌ی غزالی با حال برزخ مناسبتر است تا قیامت چون عبارت منقول از غزالی در کتاب گوهر مراد، اینکه است: «فالقبر الحقیقی هذه الهیآت و -قرآن-۴۶۳-۵۱۴-پاورقی-۱۲۷۸-۱۲۸۰ عذاب القبر و ثوابه، ما ذکرناهما و النشأة الآخرة خروج النّفس عن غبار هذه الهیأت کما یخرج الجنین من القرار المکین» که ترجمه‌ی اینها را نوشتیم و [صفحه ۲۹۳] اینکه جمله که گفته است: «النّشأة الآخرة خروج النّفس عن غبار هذه الهیئات» یعنی رستاخیز انسانی اینکه است که اینکه صورت تخیّل و ادراک بدن خود و خواصّ آن که خواب و غبار مانندی است نفس ناطقه را رها کند و از آن بیرون رود. و بر اینکه تعبیر غزالی اشکال است که پس از بیرون شدن نفس ناطقه از چنین غبار آیا آنچه بقیامت حاضر میشود روح تنها است که اینکه خلاف عقیده بمعاد جسمانی است و اگر مقصود صورت متخیّل همان انسان با تمام مشخّصات است که جز آن همان صورت غبار مانند مفروض رها شده چیز دیگر قابل تصوّر نیست بعلاوه آن وسیله که نفس را از غبار آن رها کند کدام است! چه بدوران زندگی موادّ بدنی تکامل خود را طی میکند تا نفس دارای مرتبه‌ی تخیّل مستغنی از مادّه میشود و بدن را رها میکند و مرگ فرا میرسد ولی از آن پس که نفس بصورت مدرک متخیّل درآمد چه نقصی را با چه وسیله تکمیل میکند و چگونه آن را از خود دور میکند و باز بچه صورت به- رستاخیز حاضر میشود! پس ظاهر مطلب اینکه است که همان سخن اوّل غزالی را برای رستاخیز قابل قبول بدانیم و کلمه‌ی «برزخ» که در آیه است بهمان معنی که گفتیم تصوّر کنیم یعنی جلوگیری برای کافران هست از برگشتن بدنیا و تلافی گذشته تا روزی که برانگیخته میشوند، و همه‌ی مردم روی زمین بسزای کار دوران زندگی خود میرسند. ۴- آیت ۱۱۵ «أَ فَحَسِبْتُم أَنَّما خَلَقناکُم عَبَثاً» میفهماند که آفرینش بشر بازیچه و بیهدف نبوده است، برای روشن شدن اینکه مطلب میگوئیم در هر کاری دو جور هدف و نتیجه میتوان تصوّر کرد: ۱- تمام شدن و بآخر رسیدن کار مثل نجّار چوبی میتراشد و هدف او و نتیجه‌ی اینکه کارش درست کردن و ساختن در است. -قرآن-۱۴-۵۸ ۲- سودی که از یک کار برای کننده فراهم میشود چنانکه در مثال بالا نجار چوب را میتراشد تا درب بسازد و بهای آنرا بگیرد و هزینه‌ی زندگیش کند یا آنکه بنجّار دستور میدهد تا در بسازد برای حفظ اطاق از سرما و گرما و غیره پس هدف اوّل تمام شدن کار است و دوّم آخر هدف است که بهره و سود بردن است، در آیه اشاره [صفحه ۲۹۴] بهدف اوّل است یعنی شما می‌پندارید که آفرینش شما یک عمل بازی بوده است که درست شوید و نابود شوید و دنباله نداشته باشد! و بخصوص جمله‌ی «إِلَینا لا تُرجَعُون» خوب اینکه مطلب را روشن میکند که مگر هدف آفرینش و آخرین کار همین است که بیایید و بروید و تمام شود و بازگشت بسوی ما و عوالم اعلی و برتر از اینکه زندگی برای شما نباشد! و همچنین اینکه جمله «أَ یَحسَبُ الإِنسانُ أن یُترَکَ سُدی» یعنی آیا آدمی می‌پندارد که سر خود رها شود و از پی اینکه زندگی، عالم دیگر نخواهد داشت و آخر کارش همینجا است! خوب میفهماند که هدف و آخر کار همین زندگی نیست، و بیشتر آیات و روایاتی که در اینکه مطلب وارد شده، برای روشن کردن هدف اوّل است و بیان اینکه هدف آفرینش شما و آخر کارتان نه همین زندگی است و بس، چنانکه گفته‌ی بیشتر مفسّرین و روایات که آنها نقل کرده‌اند متوجّه بهمین هدف اوّل است، و نیز آنچه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از تفسیر حسینی نقل کردیم که آفرینش بشر برای ظهور نور محمّدی است و هم اینکه جمله‌ی مشهور: -قرآن-۱۶۱-۱۸۵-قرآن-۴۰۷-۴۵۲ «لو لاک لما خلقت الافلاک» یعنی ای محمّد اگر تو نبودی آسمانها را نیافریده بودم و آنچه در اینکه معنی نقل شده است همگی اشاره بهدف اوّل و آخر کار آفرینش است که آخرین درجه‌ی اینکه آدمیزاد و فرد برتر که بمنزله‌ی میوه و بهره‌ی از اینکه موجود است در اینکه عالم مادّی محمّد است که بالاتر فرد جنس آدمیزاد است و آخر مرتبه‌ی خلقت آدم از نظر رتبه نه از نظر زمان نموداری نور محمّد [ص] و نیز در اینکه آفرینش جهان ما اینکه استعداد هست که آدمی بعالیترین مراتب امکان خود برسد و رهبری بسوی آن عالیترین مرتبه بوسیله‌ی پیغمبر انجام می‌شود، پس اگر موجودی مثل محمّد قابل پیدایش نبود بقیّه موجودات هم قابل آفرینش نبودند چنانکه در مثال گذشته اگر شکل در نبود آن جور تراش تخته نبود. پس سخن بدینجا رسید که نتیجه‌ی آفرینش آدمی و آخر خلقت او نه حالت مرگ است بلکه رسیدن بسعادت همیشگی است، اکنون جای اینکه پرسش است که آفریننده خود چه هدف داشت و سود او از اینکه آفرینش چی است! یعنی هدف دوّم و [صفحه ۲۹۵] آخرین نتیجه برای آفریننده چی است! برای جواب میگوئیم: از عبد اللّه بن محمّد مشهور بعین القضاة همدانیّ که در نیمه‌ی اوّل قرن پنجم بوده است کتابی تازگی چاپ شده است بنام زبدة الحقایق که اینکه مطلب از فصل نهم و دهم آن ترجمه و تلخیص میشود: ممکن است کسی چنین فکر کند که چرا خدا اینکه جهان را آفرید! اگر سودی میخواست که درست نیست اگر بی‌هدف بوده است باز ممکن نیست مگر عمل طبیعت و بی‌اراده که خدا از آن منزّه است، جواب اینکه است که بیشتر اهل دانش در پاسخ اینکه پرسش سرگردانند و همین حیرت، داود پیغمبر را وادار به پرسش کرد و پاسخی که شنید و شاید جمله‌ی «فاحببت ان اعرف» که بپاسخ او است کنایه باشد از آنچه مقتضی بود موجودات پدیدار شوند. و آنچه را که خرد آدمی میتواند دریابد اینکه است که از مطالعه‌ی موجودات پی میبریم بوجود واجب و اصل وجود و هستی و بینهایت که همه‌ی آنها با تمام اجزاء و جزئیّات‌شان حاضر و معلوم برای او هستند، و چون او اصل وجود است و موجودات پدیده و معلوم و حاضر برای او هستند ناگزیر ایجاد و آفرینش از او جدا نیست و چون هر موجودی وابسته باو و پدیده از اصل وجود است پس او قدیم است و در گذشته‌ی بی‌آغاز تحقّق داشته است، و با تصدیق اینکه مقدّمات دیگر غلط است که بپرسند چرا موجب پیدایش شد و عالم را آفرید زیرا اصل وجود یا واجب قدیم باید موجب پیدایش و آفریننده باشد و پیدایش و خلقت یعنی نموداری از واجب قدیم، پس اینکه پرسش که چرا آفرید! مثل اینکه پرسش است که چرا قدیم قدیم است و چرا واجب واجب است و اصل وجود است! و چون تصدیق کردیم که پیدایش و ایجاد وابسته باو است ناچار قابل جدائی از او نیست و پرسش چرا آفرید درست نیست زیر آفرینش و ایجاد در آن مقام صفت زاید نیست که وقتی باشد و وقتی نباشد چون زیادی با معنی واجب و قدیم سازش ندارد پس در گذشته‌ی بی‌آغاز اصل وجود و آفریننده‌ی موجودات بوده است و هست و خواهد بود، و واجب الوجود است، و موجودات را میآفریده است و میآفریند و خواهد آفرید. و اینکه حقیقت نیز روشن است که پدیده‌های جهان اگر مقدّر نبودند پیدا نمیشدند پس مقدور هستند، و پدید- [صفحه ۲۹۶] آرنده‌ی آنها که اصل وجود و واجب الوجود است قادر است و چون آنها مقدور هستند و او قادر پس آنها مراد هستند و متعلّق اراده چون اگر اراده نبود موجود نمیشدند، پس واجب الوجود مرید است و دارای اراده و موجودات پدیده‌هائی از اراده هستند و هر یک وابستگی و نسبتی بحقّ دارد و در حضور او است و حقّ جلّ شأنه بهر یک توجّهی دارد و نگهبان او است که «لو لا وجه القیّوم لم یکن للموجودات اصلا وجود». اینکه بود نتیجه‌ی گفته‌ی آن مرد در آن کتاب و در قدرت و اراده که او گفته است جای سخن است و توضیح که قدرت و اراده هم نحوه وجودی از وجود است که در یک دسته‌ی بسیار برجسته‌ی موجودات نمودار است و آن انسان است که برترین موجود است چون دارای قدرت و اراده است و از اینکه جهت در قرآن و تورات به خلیفه و جانشین خدا در زمین معرّفی شده است باین آیه سوره‌ی بقره «إِنِّی جاعِلٌ فِی الأَرضِ خَلِیفَةً» و هم در سفر پیدایش تورات بجمله‌های مفصّل‌تر از قرآن پس اینکه قدرت و اراده‌ی آدمی که بوسیله مغز و عضلات در زمین نمودار است نمونه‌ای از قدرت و اراده‌ی ازلی بی‌آغاز و انجام خالی از مادّه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مدّت است و گر نه اینکه ترکیب بدنی آدمی قدرت و اراده را از کجا آورده است و چگونه متصوّر است که در هر جاندار و موجود زنده کم و زیادی از آن باشد و در اصل وجود و واجب الوجود نباشد! با اینکه او هستی مطلق است و آنچه بنام موجود و هست نامیده شود پدیده و آفریده‌ی او است. پس وقتی میتوان پرسید چرا آفریده است که بتوانیم میان اصل وجود و موجودات فاصله فرض کنیم با اینکه بقول صدر المتألّهین شیرازی در شواهد ربوبیّه همه پدیده ها را، اصلی است که خود بخودی خود فیض بخش است و بحقیقت خود تحقّق دهنده‌ی موجودات است و بپراکندگی نورش پدیداری و روشنی آسمان و زمین است پس او است حقیقت و غیر او شئون مراتب متنزّله‌ی از او هستند و او اصل است و دیگران اسم و صفتند و او ریشه‌ی وجود است و دیگر موجودات شاخه‌ها و جورهای وجود و هستی میباشند که همه نابود شدنی هستند بجز او که واحد است و قهّار و از نامهای او است « یا هو یا من هو یا من لا هو الّا هو». -قرآن-۴۴۲-۴۸۳ [صفحه ۲۹۷]

سوره نور

اشاره

- ۲۴- بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره النور [۲۴]: آیات ۱ تا ۲۰]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ سُورَةٌ أَنزَلناها وَ فَرَضناها وَ أَنزَلنا فِیها آیاتٍ بَیِّناتٍ لَعَلَّکُم تَذَکَّرُونَ [۱] الزّانِیَةُ وَ الزّانِی فَاجلِدُوا کُلَّ واحِدٍ مِنهُما مِائَةَ جَلدَةٍ وَ لا تَأخُذکُم بِهِما رَأفَةٌ فِی دِینِ اللّهِ إِن کُنتُم تُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ لیَشهَد عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ المُؤمِنِینَ [۲] الزّانِی لا یَنکِحُ إِلّا زانِیَةً أَو مُشرِکَةً وَ الزّانِیَةُ لا یَنکِحُها إِلّا زانٍ أَو مُشرِکٌ وَ حُرِّمَ ذلِکَ عَلَی المُؤمِنِینَ [۳] وَ الَّذِینَ یَرمُونَ المُحصَناتِ ثُمَّ لَم یَأتُوا بِأَربَعَةِ شُهَداءَ فَاجلِدُوهُم ثَمانِینَ جَلدَةً وَ لا تَقبَلُوا لَهُم شَهادَةً أَبَداً وَ أُولئِکَ هُمُ الفاسِقُونَ [۴] -قرآن-۱-۶۶۸ إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِن بَعدِ ذلِکَ وَ أَصلَحُوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۵] وَ الَّذِینَ یَرمُونَ أَزواجَهُم وَ لَم یَکُن لَهُم شُهَداءُ إِلّا أَنفُسُهُم فَشَهادَةُ أَحَدِهِم أَربَعُ شَهاداتٍ بِاللّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصّادِقِینَ [۶] وَ الخامِسَةُ أَنَّ لَعنَتَ اللّهِ عَلَیهِ إِن کانَ مِنَ الکاذِبِینَ [۷] وَ یَدرَؤُا عَنهَا العَذابَ أَن تَشهَدَ أَربَعَ شَهاداتٍ بِاللّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الکاذِبِینَ [۸] وَ الخامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللّهِ عَلَیها إِن کانَ مِنَ الصّادِقِینَ [۹] -قرآن-۱-۵۳۰ وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَیکُم وَ رَحمَتُهُ وَ أَنَّ اللّهَ تَوّابٌ حَکِیمٌ [۱۰] إِنَّ الَّذِینَ جاؤُ بِالإِفکِ عُصبَةٌ مِنکُم لا تَحسَبُوهُ شَرًّا لَکُم بَل هُوَ خَیرٌ لَکُم لِکُلِّ امرِئٍ مِنهُم مَا اکتَسَبَ مِنَ الإِثمِ وَ الَّذِی تَوَلّی کِبرَهُ مِنهُم لَهُ عَذابٌ عَظِیمٌ [۱۱] لَو لا إِذ سَمِعتُمُوهُ ظَنَّ المُؤمِنُونَ وَ المُؤمِناتُ بِأَنفُسِهِم خَیراً وَ قالُوا هذا إِفکٌ مُبِینٌ [۱۲] لَو لا جاؤُ عَلَیهِ بِأَربَعَةِ شُهَداءَ فَإِذ لَم یَأتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِکَ عِندَ اللّهِ هُمُ الکاذِبُونَ [۱۳] وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَیکُم وَ رَحمَتُهُ فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ لَمَسَّکُم فِیما أَفَضتُم فِیهِ عَذابٌ عَظِیمٌ [۱۴] -قرآن-۱-۶۸۷ إِذ تَلَقَّونَهُ بِأَلسِنَتِکُم وَ تَقُولُونَ بِأَفواهِکُم ما لَیسَ لَکُم بِهِ عِلمٌ وَ تَحسَبُونَهُ هَیِّناً وَ هُوَ عِندَ اللّهِ عَظِیمٌ [۱۵] وَ لَو لا إِذ سَمِعتُمُوهُ قُلتُم ما یَکُونُ لَنا أَن نَتَکَلَّمَ بِهذا سُبحانَکَ هذا بُهتانٌ عَظِیمٌ [۱۶] یَعِظُکُمُ اللّهُ أَن تَعُودُوا لِمِثلِهِ أَبَداً إِن کُنتُم مُؤمِنِینَ [۱۷] وَ یُبَیِّنُ اللّهُ لَکُمُ الآیاتِ وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۱۸] إِنَّ الَّذِینَ یُحِبُّونَ أَن تَشِیعَ الفاحِشَةُ فِی الَّذِینَ آمَنُوا لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ وَ اللّهُ یَعلَمُ وَ أَنتُم لا تَعلَمُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۶۰۷ وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَیکُم وَ رَحمَتُهُ وَ أَنَّ اللّهَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ [۲۰] -قرآن-۱-۸۸ [صفحه ۲۹۸] معنی لغات: افک دروغ یا تهمت ناگهان. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان ۱ اینکه سوره‌ای از قرآن است که فرو فرستادیم و [دستورهای] آنرا معیّن کردیم و هم آیات و نشانه‌های روشن در آن فرستادیم تا شاید بیاد دارید و پندپذیر باشید ۲ هر مرد و زن بدکار را صد زخم تازیانه زنید و اگر بخدا و رستاخیز مؤمن هستید در اجرای دستور دین حقّ مهر و محبّت آنها دامنگیر نشود و بایستی که بهنگام مجازات‌شان دسته‌ای مؤمن شاهد اجرای حکم باشند.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جهت نزول: طبری: مجاهد گفت: زنهائی بودند مشهور ببدکاری و مرد فقیر مسلمان با یکی از آنها ازدواج میکرد که آن زن مخارج او را بدهد، آیت سوّم «الزّانِی لا یَنکِحُ» برای جلوگیری از اینکه کار نازل شد. سعید بن مسیّب گفت: در مدینه زنهائی بودند که مردها بخانه‌ی آنها میرفتند آیه برای آنها نازل شد، عمرو بن شعیب گفت: مرثد مردی دلاور و نیرومند بود که بمکّه میرفت، و – قرآن-۱۶۴-۱۸۷ [صفحه ۲۹۹] و مسلمانان ناتوان را بمدینه خدمت پیغمبر [ص] میآورد، او در آنجا محبوبه‌ای داشت بنام عناق که روزی او را دید و او مرثد را بخود خواند، مرثد گفت: خدا بزه را حرام کرده است، او گفت: کی خبردار خواهد شد! مرثد ترسید که سخن آن زن در او کارگر شود بمدینه برگشت و بپیغمبر عرض کرد محبوبه‌ای در جاهلیّت و قبل از اسلام داشتم آیا مجازم که با او همسر شوم! اینکه آیه بجواب او نازل شد، عطا گفته است: پیش از اسلام زنهای مشهور بودند که نشانه‌دار و بزهکار فلان قبیله و فلان قبیله بودند و آیه برای جلوگیری از ازدواج با آنها است. ترجمه: ۳ و مرد بدکار همسر نمیشود مگر با زن بزهکار، یا بی‌دین، و زن بد- کار را همسر خود نمیکند مگر مرد بی‌دین یا بزهکار و اینکه کار بر مسلمانان ناروا است ۴ و آنها که زنان پرهیزکار و پاکدامن را متّهم کنند و دشنام بد دهند و چهار گواه بر گفته‌ی خود نیارند بهشتاد زخم تازیانه مجازات‌شان کنید و هرگز گواهیشان نپذیرید که اینگونه مردم فاسقند و از راه بدر ۵ مگر آنها که از آن پس پشیمان شدند و درستکار البتّه خداوند آمرزنده است و بایشان مهربان است. جهت نزول: طبری: عکرمه گفته است: چون آیت «وَ الَّذِینَ یَرمُونَ المُحصَناتِ» نازل شد، سعد بن عباده که بزرگتر انصار بود گفت: ای پیغمبر اگر مردی را بینم که با همسرم در آمیخته باید دم نزنم تا چهار نفر حاضر کنم که شاهد باشند و گر نه که بی‌شاهد بخواهم نسبتی باو بدهم باید مرا هشتاد تازیانه بزنند و اگر بروم پی شاهد تا رسیدن آنها موضوع شهادت نخواهد ماند، پیغمبر بانصار فرمود: بنگرید که اینکه رئیس شما چه میگوید، آنها گفتند: او مردی با غیرت و حرارت است و با غیر دختر همسر نمیشود و همسر خود را هرگز طلاق نمیدهد که با مرد دیگر همسر شود، پیغمبر فرمود: دستور خداوندی همین است سعد بن عباده گفت: گفتار خدا و رسول او راست است در اینکه سخن بودند که عموزاده‌ی سعد آمد و گفت: من زنم را با بیگانه دیدم مردم از اینکه واقعه اندیشناک شدند او گفت بخدا سوگند مشمول اینکه آیه نیستم و خداوند مرا گرفتار هشتاد ضربه تازیانه نخواهد کرد -قرآن-۴۹-۸۷ [صفحه ۳۰۰] چون نگاه کردم و دیدم و یقین کردم در اینکه موقع آیات ۶ تا ۱۰ «الَّذِینَ یَرمُونَ أَزواجَهُم» تا آخر برای حکم لعان نازل شد و باو گفتند: سوگند یاد کن او سوگند یاد کرد مطابق دستور آیه و چون چهار نوبت سوگند یاد کرد پیغمبر فرمود: برای نوبت پنجم متوقّف شود که اگر آن را هم یاد کرد دیگر راه برگشت ندارد او گفت: -قرآن-۷۵-۱۰۹ باین سخنم خدا مرا مسئول نمیکند چنانکه از ضربت هشتاد تازیانه نجاتم داد و آیت مخصوص برای لعان فرستاد و سوگند یاد کرد که نگاه کردم و گوش دادم و یقین کردم، آنگاه بهمسر او گفتند: تو هم سوگند یاد کن او هم چهار نوبت مطابق دستور آیه سوگند یاد کرد، پیغمبر فرمود برای نوبت پنجم متوقّف شود که اگر آنرا هم گفت راه برگشت ندارد، بآن زن گفتند پیغمبر چنین میفرماید او اندکی دو دل ماند توقّف کرد آنگاه گفت: قبیله‌ی خود را بدنام نمیکنم و سوگند پنجم را یاد کرد و پیغمبر آنها را محکوم بفسخ رابطه‌ی زناشوئی کرد و از یکدیگر جداشان کرد، و عامر گفت چون آیت چهارم «الَّذِینَ یَرمُونَ المُحصَناتِ» برای حکم اتّهام زنان نازل شد عاصم بن عدی گفت: اگر چیزی از همسرم ببینم و سخنی بگویم باید هشتاد تازیانه ام بزنند و اگر دم نزنم باید ساکت بمانم و خون جگر بخورم! اینکه آیت ۶ تا ۱۰ «الَّذِینَ یَرمُونَ أَزواجَهُم» برای حکم لعان نازل شد، و هفته‌ای بیش فاصله نشد که مردی از خویشان عاصم با همسرش چنین گفتگوئی و نسبتی داشت و به پیغمبر مراجعه شد و آن حضرت مفاد آیه و دستور لعان را میان آن دو اجرا فرمود. -قرآن-۶۲۹-۶۶۴-قرآن-۸۷۷-۹۱۱ ترجمه ۶: و آنها که همسران خود را بزهکار میگویند و جز خود شاهدی ندارند پس شهادت یکنفری [که جلوگیر مجازات اتّهام او شود] به اینکه جور است که مرد چهار نوبت بخدا شهادت دهد و سوگند خورد که او راستگو است ۷ و بنوبت پنجم گوید: لعنت و نفرین خدا بر او اگر در اینکه دعوی دروغگو باشد ۸ و زن آزار مجازات را به اینکه جور از خود دور میکند که چهار نوبت بخدا گواهی دهد و سوگند یاد کند که آن مرد دروغگو است ۹ و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بنوبت پنجم گوید: خشم خدا بر او اگر مرد در اینکه تهمت راستگو باشد، ۱۰ پس بدانید که گرفتار و رسوا بودید اگر نه فضل [صفحه ۳۰۱] خدا و رحمت او بود، چون که او است توّاب حکیم. جهت نزول: طبری: عروهٔ بن زبیر و سعید بن مسیّب و دیگران از عایشه نقل کرده‌اند که گفت: پیغمبر برای سفرهای خود میان زنانش قرعه میکشید و بنام هر کدام درمیآمد او را با خود بسفر میبرد، در یکی از جنگها قرعه بنام من آمد و با خود برد، و اینکه سفر جنگی پس از حکم حجاب بود و من در کجاوه‌ی خود بودم که: سوار و پیاده‌ام میکردند، چون جنگ تمام شد و امر ببرگشت صادر شد شبی در راه هنگام اعلان حرکت من بلند شدم و از جایگاه لشکریان دور شدم و پس از انجام نیاز برگشتم نزدیک که رسیدم بسینه‌ی خود دست کردم متوجّه شدم گردنبند جزع ظفارم گمشده است [بگفته‌ی صاحب قاموس جزع ظفار مهره‌هائی است بنام جزع که از سرزمین ظفار [بفتح ظاء] نزدیک صنعاء یمن جمع میکنند] برگشتم که آن را پیدا کنم دیر زمانی سرگردان آن بودم و آن دسته که متصدّی سواری من بودند آمدند و کجاوه‌ی من را بر شتری که برای اینکار بود نهادند و بلندش کردند و روانه شدند و متوجّه نشدند که کجاوه سبک است و کسی در آن نیست. چون که آن موقع خوراک زنها فقط علقه بود [یعنی آنچه برای جلوگیری گرسنگی یا سر بندی پیش از غذا میخورند و چیز اندک و باصطلاح ما: ته بندی] و پرگوشت و چاق نبودند، و سبک بودند و بخصوص که من جوانی کم عمر بودم، من وقتی گردنبند را پیدا کردم که همه رفته بودند، آمدم بمنزلگاه آنها هیچ کس نبود فکر کردم بجای خود بمانم تا خبردار شوند و برگردند و مرا بیابند در آن مدّت که آنجا بودم خوابم گرفت و خوابیدم تا صبح. چون صفوان بن معطّل سلمی ذکوانی در دنباله بود و بسحر روانه شده بود بروشنی روز بجایگاه من رسید و چون سیاهی انسان دید نزدیک من شد و از دوران پیش از حجاب که من را میدید شناخت و من از سخن او که میگفت «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُون» از خواب بیدار شدم و با جلبابم [پیراهن یا لباس گشاد] صورت خود را پوشاندم و سوگند بخدا که نه کلمه‌ای گفتم باو و نه شنیدم جز اینکه می‌گفت: «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیهِ راجِعُون» شتر خود را خواباند – قرآن–۱۳۹۰–۱۴۳۴–قرآن–۱۵۹۹–۱۶۴۳ [صفحه ۳۰۲] و پای خود را روی دستهای آن حیوان گذاشت و من سوار شدم او افسار شتر را گرفت و براه افتاد و آن را میکشید تا وقتی بآنها رسیدیم که هنگام شدّت گرما بود، و منزل کرده بودند، و مردم در کار من خود را نابود کردند و بیش از همه آنکه سهم بزرگ داشت عبد اللّه بن ابیّ سلول منافق بود، و چون وارد مدینه شدیم من یک ماه بیمار بودم و از سخن مردم بی‌خبر فقط چیزی که من را ناراحت داشت تغییر روش پیغمبر بود که آن لطف دیگر مواقع بیماریم را نسبت بمن نداشت و می‌آمد و سلام میکرد و میفرمود: «کیف تیکم» آن دخترتان یا بیمارتان چطور است! چون از بستر بیماری بلند شدم و در دوران نقاهت بودم و آن زمان هنوز مستراح در داخل منزل نداشتیم و بروش عرب اوّل بودیم که بد میدانستیم و از آن ناراحت بودیم با امّ- مسطح بطرف مناصع [که جائی در خارج برای مستراح بود مثل رسم پاره‌ای از دهات امروز ما] رفتیم که فقط در شب از خانه خارج میشدیم و بآن جا میرفتیم تا شب دیگر، چون از کار خود آسوده شدیم روی بخانه آوردیم و روانه شدیم پای امّ مسطح بمرط او [بالا پوشی از پارچه‌ی نادوز که بر خود می‌پیچیدند مثل زنهای افغانی و هندی که هنوز دارند] گیر کرد و بزمین افتاد و گفت: «تعس مسطح» با کسر میم بر وزن منبر یعنی هلاک و نابود باشد مسطح [نام پسرش بود] من گفتم: چرا مردی را بد میخواهی که در جنگ بدر حاضر شده است! گفت: مگر نشنیده‌ای که چه میگوید! گفتم نه، او تهمت مردم و زبان درازی‌شان را بمن نقل کرد، من را بیماری زیاد شد و چون پیغمبر آمد و همان سؤال «کیف تیکم» را کرد من اجازه خواستم که نزد پدر و مادرم بروم تا تحقیق کنم که مردم چه میگویند چون اجازه فرمود و رفتم، بمادرم گفتم: مردم از چه سخن میگویند! او گفت: ای دخترک اهمیّت مده بخدا کمتر زن زیبای مورد علاقه‌ی شوهر و هوودار است که زبانزد نشود، گفتم سبحان اللّه مگر چیزی گفته‌اند و پیغمبر هم شنیده است! گفت: بلی، من را آن شب تا صبح نه خواب گرفت و نه گریه‌ام آرام شد، صبح پدرم آمد و پرسید چرا میگرید! او گفت: از سخن مردم بی‌خبر بوده است و اکنون شنیده است و میگرید، او هم گریست و [صفحه ۳۰۳] گفت: دخترک آرام بگیرد و شب بعد هم بمثل گذشته با گریه بسر بردم پدر و مادرم پنداشتند آخر اینکه گریه جگر مرا میشکافد، و چون چند روز بود وحی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نرسیده بود پیغمبر با اسامهٔ بن زید و علیّ بن ابی طالب در کار من مشورت کرد اسامه گفت: ها خانوادهی تو هستند و ما جز خوبی خبری نداریم، علیّ عرض کرد: خدا تو را محدود نکرده است و زن زیاد است و اگر از بریره بپرسی او راست خواهد گفت، آن حضرت از او پرسید او عرض کرد: من هرگز چیز قابل خرده‌گیری و عیبجوئی در او ندیدم جز اینکه دختری است کمسال و از خمیر خانه غافل میشود و نان کهنه و مانده میخورد، آنگاه پیغمبر بر منبر رفت و فرمود: ای گروه مسلمین مردی خانوادهام را بد نام کرده است و مرا آزرده است و بخدا سوگند که من در او جز خوبی سراغ ندارم کی میتواند اینکه بدنامی را از خانوادهی من دور کند! سعد بن معاذ از جا برخاست«۴۶» و عرض کرد: اگر آن مرد از قبیلهی اوس است او را میکشیم و اگر از قبیله ماست آنچه بفرمائی فرمانبریم، سعد بن عباده بلند شد و باو گفت: تو چنین توانائی نداری و مردم بهم ریختند و نزدیک شد هم را بکشند و پیغمبر بر منبر آنها را جلوگیر میشد تا آرام شدند و من هنوز نزد پدر و مادرم بودم و میگریستم که زنی از انصار اجازه خواست و وارد شد و او هم با من بگریه پرداخت و پدرم و مادرم هم نشسته بودند که پیغمبر وارد شد و پهلوی من نشست و از آنروز که اینکه سخنان میگفتند پیغمبر نزد من ننشسته بود و یک ماه بود که برای اینکه قضیّه بپیغمبر دستور و وحی نرسیده بود، چون نشست اوّل شهادت بتوحید گفت و آنگاه فرمود: امّا بعد ای عایشه من از تو چیزهائی شنیدهام که اگر دروغ است بزودی خداوند تو را تبرئه خواهد کرد و اگر توجّه بگناهی کردهای استغفار کن که خداوند پس از اعتراف وو عرض کرد: اگر آن مرد از قبیلهی اوس است او را میکشیم و اگر از قبیله ماست آنچه بفرمائی فرمانبریم، سعد بن عباده بلند شد و باو گفت: تو چنین توانائی نداری و مردم بهم ریختند و نزدیک شد هم را بکشند و پیغمبر بر منبر آنها را جلوگیر میشد تا آرام شدند و من هنوز نزد پدر و مادرم بودم و میگریستم که زنی از انصار اجازه خواست و وارد شد و او هم با من بگریه پرداخت و پدرم و مادرم هم نشسته بودند که پیغمبر وارد شد و پهلوی من نشست و از آنروز که اینکه سخنان میگفتند پیغمبر نزد من ننشسته بود و یک ماه بود که برای اینکه قضیّه بپیغمبر دستور و وحی نرسیده بود، چون نشست اوّل شهادت بتوحید گفت و آنگاه فرمود: امّا بعد ای عایشه من از تو چیزهائی شنیدهام که اگر دروغ است بزودی خداوند تو را تبرئه خواهد کرد و اگر توجّه بگناهی کردهای استغفار کن که خداوند پس از اعتراف و -پاورقی-۶۳۰-۶۳۲ [صفحه ۳۰۴] توبه میآمرزد، از اینکه سخن پیغمبر اشک در چشمانم خشکید و بهر کدام از پدر و مادرم گفتم که جواب پیغمبر را بدهید گفتند بخدا سوگند نمیدانیم چه بگوئیم آنگاه خودم که دختری کوچک بودم و از قرآن چیزی یاد نداشتم گفتم: دانستم که آنچه شنیدهاید در روحیّهی شما جایگیر شده است و اگر بآنچه که من از آن بدور هستم و خدا هم شاهد است اقرار کنم شما میپذیرید و اگر بگویم من از آن پاکم و خدا شاهد پاکی من است قبول نخواهید کرد پس بهتر مثل من و شما همان است که پدر یوسف گفت «فَصَبرٌ جَمِیلٌ وَ اللّهُ المُستَعانُ عَلی ما تَصِفُون» و پس از آن پشت بآنها کردم و در فراش خود خوابیدم و بخدا سوگند که میدانستم چون بیگناهم از سوی حقّ بیگناهیم اعلان خواهد شد ولی انتظار نزول آیه نداشتم و خود را لایق نمیدانستم که خدا برای من سخنی بگوید که مردم بخوانند و منتظر بودم که در خواب پیغمبر بیگناهیم معلوم شود و بخدا سوگند که پیغمبر از آنجا آهنگ کاری نکرده بود و کسی از خانه بیرون نرفته بود که آن سختی حال وحی آن حضرت را درگرفت که در روز سرما عرق مثل مروارید از صورتش میریخت، چون آن حضرت بحال خود باز آمد میخندید و اوّل سخنش اینکه بود: ای عایشه خوشدل باش که خدا تو را از گناه بدور کرد، مادرم گفت: بلند شو بحضور پیغمبر، گفتم: از جای نمیخیزم و فقط حمد میکنم خدا را که پاکدامنی مرا فرستاد، و اینکه آیات «إِنَّ الَّذِینَ جاؤُ بِالإِفکِ عُصبَةٌ» تا ده آیه نازل شد. -قرآن-۵۵۳-۶۱۵-قرآن-۱۴۱۰-۱۴۵۳ ترجمه: ۱۱ آنها که دروغی گفتند و بنادرستی سخنی آوردند گروهی از خود شما بودند پس آنرا بد نپندارید که خیر شما در آن بود چه هر کدامشان میرسد به سزای آن گناه که کرده است و آنکه بزرگتر و بیشتر اینکه گناه را مرتکب شد بآزاری بزرگ گرفتار میشود ۱۲ [ای مؤمنین] چرا آنگاه که اینکه دروغ را شنیدید بزن و مرد همکیش خود خوشبین نبودید و نگفتید: اینکه سخنان آشکار تهمتی است ۱۳ چرا آنها بر گفتهی خود چهار گواه نیاوردند و چون نیاوردند در پیشگاه خداوند بشمار دروغگویانند ۱۴ و اگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فزون‌بخشی خداوندی در دو جهان بر شما [مردم بد-] [صفحه ۳۰۵] اندیش] بود البتّه باین سخنان که میگفتید شما را آزاری بزرگ میرسید ۱۵ [مگر بخاطر ندارید] آنگاه که از زبان یکدگر میگرفتید و میگفتید با اینکه از آن خبردار نبودید و میپنداشتید سبک سخنی است و ساده گفتاری لکن آنگونه سخن بپیشگاه خدائی بسیار بزرگ است ۱۶ و چرا آنگاه که آنرا شنیدید نگفتید: ما را نمیرسد که از اینکه در سخنی بگوئیم، خدایا تو پاکی و اینکه تهمتی است بس کلان ۱۷ [اینک] خداوند بشما پند میدهد که اگر مؤمن هستید هرگز دوباره گرد اینگونه سخن نگردید ۱۸ و خداوند آیات و نشانه‌های حقّ را برای شما آشکار میکند چون علیم است و حکیم ۱۹ البتّه آنها که دوست دارند زشتی و بدکاری در میان مؤمنین فاش باشد در دنیا و آخرت برای‌شان عذابی است دردناک چه خدا میداند و شما نمیدانید ۲۰ و اگر نه فضل و رحمت خدا بر شما بود و هم اینکه او مهربان است و بخشاینده [برای اندیشه و سخن زشت نابودتان میکرد]. سخن مفسّرین: «سُورَةٌ أَنزَلناها وَ فَرَضناها» طبری: «فَرَضنا» با تشدید راء قرائت مردم حجاز و بصره است، یعنی احکام مفصّل و مختلف برای شما آوردیم یا برای مردم مختلف که شما باشید و آنها که پس از شما باشند، و قرّاء مدینه و کوفه و شام بی‌تشدید خوانده‌اند یعنی احکامی بر شما واجب و لازم کردیم. -قرآن-۱۵-۴۸-قرآن-۵۶-۶۵ مجمع: اختلاف نیست که همه‌ی اینکه سوره بمدینه نازل شده است و شماره آیات آن بحساب عراقیها و شامیها شصت و چهار است و بحساب حجازیها شصت و دو است و کلمه‌ی «سوره» یا از «سور» بلد بمعنی دیوار شهر گرفته شده است که بمناسبت ارتفاع مقام آن است در نفوس مردم که تشبیه بآن شده است، و با رفع و صدای جلو خوانده‌اند که خبر مبتدای محذوف باشد یعنی «هذه سورة» و با نصب و صدای بالا خوانده شده است که مفعول فعل محذوف باشد، و در هر صورت معنی چنین است قسمتی و پاره‌ای از قرآن نازل کردیم. «آیاتٍ بَیِّناتٍ لَعَلَّکُم تَذَکَّرُونَ» ۱ کشف نوشته: درویشی را پرسیدند چه دلیل است بر هستی خدای! گفت: آفتاب بر آمد، بچراغ حاجت نیست، همه -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۳۰۶] عالم دلیل است نگرنده میباید، همه عالم ریا حین است بوینده میباید، همه عالم تریاق است مارگزیده میباید، همه عالم آیات و رایات قدرت او است: و فی کلّ شیء له آیة || تدلّ علی انّه واحد «الزّانِیَةُ وَ الزّانِی فَاجلِدُوا» ۲ مجمع: یعنی مرد و زن بزهکار را بزنید اگر بسنّ بلوغ رسیده باشند و همسر نداشته باشند و گر نه آنکه بالغ نباشد مجازات ندارد و اگر هر کدام همسری داشت که با او معاشرت داشته باشد او را محصن می- گویند و مجازاتش رجم است، و اینکه مجازات وظیفه‌ی امام است یا نماینده‌ی امام نه دیگری. -قرآن-۱-۳۸ فخر: کلمه‌ی زنا تعریف شده است بداخل کردن آلت تناسل و عورتی در عورتی، و لواط را شافعی با حکم زنا مساوی دانسته است، و قول دیگر او حکم بکشتن هر دو است چه محصن باشند یا نباشند، و ابو حنیفه حکم کرده است که در لواط فقط تعزیر است و تنبیه. «وَ لا تَأخُذکُم بِهِما رَأفَةٌ» ۲ فخر: «رأفة» با سکون، همزه و فتح آن و «رآفة» بر وزن فعالة سه جور قرائت شده است. و معنی جمله ممکن است اینکه باشد که مهربانی شما بآن دو بدکار موجب تعطیل حکم خدا نشود چنانکه مجاهد و سعید- إبن جبیر گفته‌اند و سعید بن مسیّب و حسن بصری گفته‌اند: یعنی مهربانی گردنگیر شما نشود که از اندازه‌ی مجازات‌شان کم کنید. -قرآن-۱-۳۴ «وَ لیَشهَد عَذابَهُما طائِفَةٌ» مجمع: یعنی هنگام اجرای حکم مؤمنین ناظر آن باشند. و در عدد و اندازه‌ی طائفه اختلاف است که از یک نفر تا چهار گفته‌اند و از امام باقر علیه السّلام نقل است که یک نفر هم کافی است، و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۳ اندازه‌ی معیّن ندارد و بسته بنظر امام است. «الزّانِی لا یَنکِحُ إلّا زانِیَةً- تا- وَ حُرِّمَ ذلِکَ عَلَی المُؤمِنِینَ» ۳ فخر: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- معرّفی است که بیشتر مردان بدکار مایل بزنان بدکار هستند و بر عکس و اصرار به اینکه که آنکس که جز با بدکار همسر نشود بر مؤمن حرام است. ۲- اینکه آیه مختصّ است بآن مورد که زنهای معروفه و بدکاری بودند -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۵۰-۹۰ [صفحه ۳۰۷] و مسلمانی میخواست با یکی از آنها همسر شود از پیغمبر سؤال کرد اینکه آیه بجواب آمد، ۳- یعنی حرام است همسری پاکدامن ببدکار در آغاز بازدواج و گفته‌اند: اینکه حکم نظر علیّ علیه السّلام و عمرو عبد اللّه مسعود و عایشه و ابو بکر بوده است و هم در بسر بردن با اینطور زنها چنانکه بعضی گفته‌اند: اگر همسر کسی بد کار شد جایز نیست که با او بماند و باید از او جدا شود، و از إبن عبّاس پرسیدند که جایز است ازدواج

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با زنی که باو زنا کرده است! او گفت: جایز است چون مانند کسی است که خرمائی بدزد آنگاه آنرا بخرد. «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا» ۵ مجمع: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- چون در جلو گفته شده است: هر کس پاکدامنی را بدکار خواند تنبیه شود و فاسق است و شهادت او پذیرفته نیست با اینکه جمله گفته شده است که اگر توبه کرد فاسق نخواهد بود ولی پس از توبه هم شهادتش قبول نیست، ۲- گفته‌ی مجاهد و زهری و سعید بن جبیر و عدّه‌ای دیگر و هم امام باقر و صادق [ع] است که پس از توبه فاسق نیست و شهادتش پذیرفتنی است. -قرآن-۱-۲۷ روح البیان: اینکه آیه اشاره بپرده‌پوشی خداوندی است که اگر کسی عیب دیگری نمودار کرد و درستی سخنش معلوم نشد در سه مرحله تأدیب میشود تا بصفت ستّاری و پرده‌پوشی خوی بگیرد و عیب برادران خود بپوشد و پرده‌ی آنها را پاره نکند. سعدی گفته است: منه عیب خلق ای فرومایه پیش || که چشمت فرو دوزد از عیب خویش گرت زشتخوئی بود در سرشت || نه بینی ز طاووس جز پای زشت طریقی طلب کز عقوبت رهی || نه حرفی که انگشت بر وی نهی «فَشَهادَةُ أَحَدِهِم أَربَعُ شَهاداتٍ» ۶ کشف: کلمه‌ی «اربع» با صدای جلوی عین خوانده شده است یعنی شهادت هر یک نفر که جلوگیر مجازات است چهار نوبت شهادت است، و با نصب و صدای بالا- خوانده‌اند یعنی هر یک چهار نوبت شهادت!!!. - قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۳۰۸] «وَ الخامِسَةُ أَنَّ لَعنَتَ اللّهِ» کشف: کلمه‌ی «انّ» با تشدید و نصب لعنت قرائت شد و با تخفیف نون «أن» و رفع لعنت نیز خوانده‌اند و نیز کلمه‌ی «غضب» بصورت فعل ماضی و هم بصورت مصدر خوانده‌اند و کلمه‌ی اللّه مرفوع و مجرور خوانده شده است. -قرآن-۱-۴۰ «وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَیکُم- تا آخر» ۱۰ کشف: جواب اینکه شرط در جمله آورده نشده است چون از سخن، مقصود معلوم میشود و معنی چنین است: اگر فضل و رحمت خدا نبود دروغگو گرفتار رسوائی و آزار بود و هم اگر خدا توبه نمی- پذیرفت برای او راه نجات نبود. -قرآن-۱-۳۶ «الَّذِینَ جاؤُ بِالإِفکِ عُصبَةٌ مِنکُم» ۱۱ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی آنهائی که عایشه را متّهم کردند عبد اللّه بن أبیّ بود و حسّان بن ثابت و مسطح- إبن اثاثه و حمنهٔ بنت جحش، و عبد اللّه بن جحش گفت: عایشه و زینب مفاخره کردند: زینب گفت پیمان همسری من از آسمان رسید، عایشه گفت: پس از آنکه صفوان بن معطّل مرا بر شتر نشاند و به منزل رساند بیگناهی من در کتاب آسمانی گفته شد، زینب پرسید آنگاه که سوار شتر شدی چه گفتی! گفت: اینکه چنین گفتم: -قرآن-۱-۴۵ «حسبی اللّهُ وَ نِعمَ الوَکِیلُ» زینب گفت: اینکه سخن مؤمنین است که تو گفتی. -قرآن-۸-۳۷ مجمع: یعنی آنهائی که دروغی بزرگ گفتند که سرگذشت را از آنچه بود برگرداندند و بر وی دگر نمودار کردند عبد اللّه بن ابیّ و همدستانش بودند و جمله‌ی «لا تَحسَبُوهُ شَرًّا لَکُم» روی سخن با عایشه است و صفوان بن معطّل که بدنامشان کرده بودند و هر کس که از اینکه گفتگو غمگین شده بود یعنی شما اینکه سخنان مردم را بد خود نپندارید که خداوند پاکی شما را نمودار میکند و پاداش شکیبائی میدهد و آنها را بسزای گناه‌شان میرساند. حسن بصری گفته است: در اینکه جمله روی سخن با آنها است که اینکه دروغ را درست کردند، یعنی ای مردمی که چنین دروغی گفتید و ادب شدید اینکه تأدیب را برای خود بد نپندارید که اینکه وسیله‌ی تربیت و توبه‌ی شما است که دوباره چنین کاری نکنید. -قرآن-۱۷۲-۲۰۲ [صفحه ۳۰۹] تأویلات کاشانی: در اینکه آیه بگناه تهمت بیشتر توبیخ و تهدید شده است از آنچه برای بزهکاری و آدمکشی در آیات دیگر گفته شده است برای اینکه بزهکاری از خوی بد حیوانی است و آدمکشتن از خوی زشت درندگی است لکن تهمت بستن و بدنام کردن از خوی شیطانی و دیو سیرتی است که در برابر آدمگری و خوی ملکوتی است، و استواری روش حیوانی و درندگی آدمی را چون چرنده‌ای یا درنده- ای نمودار میکند که تربیت او و بجای باز آوردنش آسان است و شدنی ولی دیو- سیرتی را برگرداندن و آدمی درست کردن کاری است بس سخت و دشوار که تیرگی فراگیر شده است و پرتو معرفت نابود شده است و گرفتاری بآتش برای چنین کس ناگزیر است، از اینکه رو است که گفته شده است: «لَهُ عَذابٌ عَظِیمٌ». -قرآن-۷۵۲-۷۷۶ «وَ الَّذِی تَوَلّی کِبرَهُ» ۱۱ طبری: «کبر» با صدای زیر کاف قرائت شده است یعنی اینکه گناه بزرگ اینکه کار را مرتکب شد، و بضمّ کاف یعنی قسمت بزرگ و عمده‌ی آن را برگردن گرفت، و در مقصود از آن کس و موصوف باین جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۳۲ ۱- مقصود حسّان بن ثابت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است چون مسروق گفت: نزد عایشه بودم حسان آمد او دستور داد برای حسّان فرشی انداختند چون بیرون رفت من بعایشه گفتم: اینکه مرد را احترام میکنی با آن آیه که برایش گفته شده است! او گفت: خدا فرمود «وَ الَّذِی تَوَلّی کِبرَهُ مِنهُم لَهُ عَذابٌ عَظِیمٌ» ولی اکنون او کور است و شاید عذابی که خدا فرموده است همین کوری او باشد و او از پیغمبر دفاع میکرد، ۲- إبن زید گفته است: مقصود عبد اللّه ابیّ است که آغاز اینکه سخن کرد و بمردم میگفت: زن پیغمبر شما با مردی تا صبح بود و صبح که شد آن مرد افسار شتر را میکشید و او را بر آن نشانده آوردش. و إبن وکیع از ابو اسامه برای من نقل کرد که چون پیغمبر برای توضیح اینکه تهمت از آن کنیزک رفتار عایشه را در خانه پرسید او گفت من در او عیبی نمی‌بینم مگر که میخوابد تا گوسفند بخانه میآید و حصیرش یا خمیرش را میخورد. و چون بآن مرد که طرف اینکه اتّهام بود خبر اینکه تهمت رسید گفت: سبحان اللّه من هرگز از بدن هیچ زنی لباس پس نکرده‌ام و بازو و سینه‌ی زنی را برهنه نکرده‌ام -قرآن-۱۰۳-۱۶۵ [صفحه ۳۱۰] و او در یکی از جنگها بجهاد در راه خدا کشته شد. أبو الفتوح: نقل کرده‌اند که اینکه جمله برای حسّان است و صفوان بن معطّل که اینکه تهمت را شنید شمشیر برداشت و نزد حسّان رفت و او را ضربتی زد و اینکه شعر را گفت: تلقّ ذباب السّیف منّی فانّنی || غلام اذا هیّجت لست بشاعر و لکنّنی احمی حمای و ابتغی || من الباهت الرّامی البراء الظّواهر یعنی اینکه دم شمشیر را از من بگیر که من جوانی هستم بهنگام تحریک و تعصّب و آشفتگی مانند تو افکار شاعرانه ندارم بلکه کسی هستم که نگهداری آبروی خود میکنم و برای زنهای پاک بیگناه از مردم بدگو و بدزبان انتقام میگیرم و سزاشان را میدهم. مردم جمع شدند و حسّان را از دست او رها کردند او فرار کرد و پیش پیغمبر رفت آن حضرت بحسّان غلامی رومی و باغستانی خرما در عوض آن ضربت که صفوان زده بود عنایت فرمود و آن ضربت را باین مال خرید که دنباله‌ی قضّیه بریده شود و آن خرما زار را حسّان در حکومت معاویه ببهای زیاد باو فروخت. و لا إِذ سَمِعتُمُوهُ- تا آخر آیه» ۴۷۲ کشف: یعنی شما مردان و زنان مؤمن که حسّان و مسطح و حمنهٔ بنت جحش باشید چون چنین تهمتی شنیدید، چرا بآن مرد و زن متّهم که مثل خود شما مؤمن هستند و گویا خودتان هستید که یک روح در چند قالب هستید گمان نیک نبردید و نگفتید: چنین خبری تهمت است و دروغ«۴۷»، و بعضی گفته‌اند معنی جمله‌ی «ظَنَّ المُؤمِنُونَ وَ المُؤمِناتُ بِأَنفُسِهِم خَیراً» اینکه است که چون زنهای پیغمبر مادران مؤمنین هستند، پس چرا بخودتان و بعضی گفته‌اند معنی جمله‌ی «ظَنَّ المُؤمِنُونَ وَ المُؤمِناتُ بِأَنفُسِهِم خَیراً» اینکه است که چون زنهای پیغمبر مادران مؤمنین هستند، پس چرا بخودتان -قرآن-۱-۲۶- پاورقی-۳۳۴-۳۳۶-قرآن-۳۶۹-۴۲۸ [صفحه ۳۱۱] خوشبین نیستید که اگر با مادرتان و پسرتان تنها باشید چگونه هستید! پس با آنها هم خوشبین باشید که دو مرد و زن و پسر و مادر بودند، و بعضی گفته‌اند: همسر ابو ایّوب انصاری باو گفت: اینکه چه سخن است که برای عایشه میگویند! او گفت: اینکه دروغ است، تو هرگز چنین کاری میکنی! گفت: نه بخدا، ابو ایّوب گفت بخدا سوگند که عایشه از تو بهتر است سبحان اللّه اینکه سخن تهمتی است بزرگ، اینکه آیه پس از اینکه گفتگو نازل شد و مقصود اینکه است که آن دسته مرد و زن که بچنین سخنان گوش میدهند و نقل میکنند چرا مثل ابو ایّوب و زنش فکر نمی‌کنند و خوشبین نیستند و آن جور حرف نمیزنند! «قالُوا هذا إِفکٌ مُبِینٌ» ۱۲ طبری: بصری گفته است: یعنی بایستی میگفتند اینگونه سخن سزاوار در باره کسی نیست مگر برای آن کس که چهار نفر بر کارش شهادت دهند و حدّ و تنبیه شرعی بر او اجرا شده باشد. -قرآن-۱-۲۹ «لَمَسَّکُم فِیما أَفَضتُم فِیهِ عَذابٌ عَظِیمٌ» ۱۱ کشف: إبن عبّاس گفته است: یعنی برای اینکه گفتگو بر شما آزاری بزرگ در قیامت میرسید که هرگز آسایش از آن نباشد چون آزار در دنیا بآیت جلو گفته شده است «تَوَلّی کِبرَهُ مِنهُم لَهُ عَذابٌ عَظِیمٌ» و آنها را تنبیه کردند زیرا بگفته‌ی عمره از عایشه که چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر اینکه چهار نفر را حدّ زد: عبد اللّه بن ابیّ، حسّان بن ثابت، مسطح بن اثاثه و حمنهٔ- بنت جحش. -قرآن-۱-۵۴-قرآن-۲۴۲-۲۹۲ «إِذ تَلَقَّونَهُ بِأَلسِنَتِکُم» ۱۵ أبو الفتوح: ابیّ بن کعب «تتلقّون» با دو تاء قرائت کرده است و قرائت عایشه «تلقون» با فتح تا و کسر لام از مصدر «ولق» به- معنی دروغ خوانده است، و محمّد بن سمیع «تلقون» بضمّ تاء و قاف از مصدر القاء بمعنی انداختن قرائت کرده است. -قرآن-۱-۳۶ مجمع: اینکه جمله سه معنی شده است: ۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مجاهد و مقاتل گفته‌اند یعنی بعضی شما از بعضی دیگر نقل و روایت میکنید، ۲- بعضی گفته‌اند: یعنی آن تهمت را بدون دلیل میپذیرید و بهمین مناسبت گفته شده است: بزبان میگیرید ۲- زجّاج [صفحه ۳۱۲] گفته است: یعنی آنرا بیکدگر القاء میکنید و متوجّه بآن میکنید. «وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَیکُم- تا آخر» ۱۴ أبو الفتوح: جواب و نتیجه‌ی اینکه جمله ساقط شده است مثل جمله‌ی آیات جلو چون قرینه بر مقصود هست یعنی: اگر فضل خدا نمیبود زود گرفتارتان میکرد. -قرآن-۱-۳۶ تفسیر حسینی: در ترجمه آیت ۱۸ جمله‌ی «وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ» نوشته است: -قرآن-۴۲-۷۲ خدا دانا است بطهارت ذیل عایشه حکم کننده ببرائت ذمّه‌ی او از عیب و عار. بیت: تا گریبان دامنش پاک است از لوث خطا || وز مذلّت عیبجو آلوده از سر تا بپا و چه زیبا گفته است: که را رسد که کند عیب دامن پاکت || که همچو قطره که بر برگ گل رسد پاکی! و در تأویلات نجمیّه است: برای وصول بخدا دو راه است: راه سلامت و راه ملامت راه اوّل ببهشت میرسد و مردمش در زندان وجود و موجودیّت خود زندانی هستند، راه دوّم بخدا میرسد چون ملامت کلید در زندان وجود است و ملامت آفتاب است و وجود در برابر آن برف است که ذوب میشود و آنچه ملامت باشد از وجود کاسته میشود و بخدا نزدیک میشود و خدا عایشه را اکرام نمود و بملامت گرفتار کرد تا از زندان موجودیّت و شخصیّت خود بیرون رود و از راه سلامت گام فراتر نهد، حافظ میگوید: وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم || که در طریقت ما کافری است رنجیدن [«وَ لَو لا إِذ سَمِعتُمُوهُ قُلتُم- تا- هذا بُهتانٌ عَظِیمٌ» ۱۶ أبو الفتوح: چرا چون اینکه سخن بشنیدید نگفتید ما حقّ سخن در اینکه موضوع نداریم و منزّهی تو ای خدای ما اینکه بهتانی است بزرگ، و بهتان دروغی است که کسیکه مورد تهمت واقع شده چون بشنود مبهوت و متحیّر ماند]. -قرآن-۳-۳۹-قرآن-۵۱-۷۳ [صفحه ۳۱۳] «إِنَّ الَّذِینَ یُحِبُّونَ أَن تَشِیعَ الفاحِشَةُ فِی الَّذِینَ آمَنُوا» ۱۹ کشف نوشته اینکه آیت در قذف عایشه فرو آمد امّا حکم آن عام است در زانی و قاذف و مظهر و هر کس که عیب مؤمنان جوید و زشت نامی ایشان طلب کند. -قرآن-۱-۸۱ فخر: از پیغمبر [ص] روایت است: مردمی را میشناسم که چنان بر سینه‌شان زنند که همه‌ی جهنّمیان آنرا بشنوند و آنها کسان عیبجوی مردم هستند که زشتی مردم را میجویند و پرده‌شان را میدرند و زشتیها که در آنها نیست آشکار میگویند: و فرمود مسلمان کسی است که مسلمانان از دست و زبان او آسوده باشند و مهاجر کسی است که آنچه خدا نهی کرده است رها کند و ترک آنها کند. سخن و استفاده‌ی ما: همان ترجمه و سخن مفسّرین است فقط میگوئیم در دو آیت ۱۵ و ۱۶ «إِذ تَلَقَّونَهُ بِأَلسِنَتِکُم- تا- بُهتانٌ عَظِیمٌ» راهنمائی است برای غائبین و یادآوری حاضرین است که اینکه تهمت را شنیدند و نقل کردند و جلوگیر انتشار آن نشدند، چون بجمله‌های «لَیسَ لَکُم بِهِ عِلمٌ وَ تَحسَبُونَهُ هَیِّناً وَ هُوَ عِندَ اللّهِ عَظِیمٌ» بخوبی نشان داده شده است خوی بیشتر مردم را که چون دور هم می‌نشینند بد مردم را بسخنان پوچ که از دیگران شنیده‌اند نقل می- کنند و فرض میکنند ساده سخنی است که میگویند و میگذرند با اینکه بپیشگاه حقّ و حقیقت بسیار زشت است چون نه با خوی انسانی سازگار است که باید همه خوبی بیندیشد و بیند و بخواهد و بگوید و بد و منفی و زشتی، کج روی است از راه آدمی و نموداری حیوانی است پس فکر و سخن بد نتیجه روح بد و خوی بد است که از روش انسانی بدور است و نیز برای همزیستی و زندگی با دیگران ناسازگار است که بد آنها را بشنود و بیندیشد و بگوید و وسیله‌ی رنج و آزار و هم انزجار دیگران را فراهم نماید و بدبینی آنها را بخود متوجّه کند، پس برای بدی نفسانی و اجتماعی اینگونه اخلاق است که گفته شده است «وَ هُوَ عِندَ اللّهِ عَظِیمٌ» و باز پس از دو آیه بجور دیگر تهدید بر اینکه خوی زشت شده است و گفته شده است «یُحِبُّونَ أَن تَشِیعَ الفاحِشَةُ ... لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ» که انتشار کار زشت مولود خوی زشت‌پسندی -قرآن-۹۳-۱۲۷-قرآن-۱۳۹-۱۵۷-قرآن-۳۰۲-۳۸۷-قرآن-۱۱۹۱-۱۲۲۳-قرآن-۱۳۲۰-۱۳۵۷-قرآن-۱۳۶۲-۱۳۸۶ [صفحه ۳۱۴] معرّفی شده است و سزای آنهم آزار دردناک در دو سرای معیّن شده است.

[سوره النور [۲۴]: آیات ۲۱ تا ۴۰]

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیطانِ وَ مَن یَتَّبِع خُطُواتِ الشَّیطانِ فَإِنَّهُ یَأمُرُ بِالفَحشاءِ وَ المُنکَرِ وَ لَو لا فَضلُ اللّهِ عَلَیکُم وَ رَحمَتُهُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما زَکی مِنکُم مِن أَحَدٍ أَبَداً وَ لکِنَّ اللّهَ یُزَکّی مَن یَشاءُ وَ اللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ [۲۱] وَ لا یَأتَلِ أُولُوا الفَضلِ مِنکُم وَ السَّعَةِ أَن یُؤتُوا أُولِی القُربی وَ المَساکِینَ وَ المُهاجِرِینَ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ لیَعفُوا وَ لیَصفَحُوا أَ لا تُحِبُّونَ أَن یَغفِرَ اللّهُ لَکُم وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۲۲] إِنَّ الَّذِینَ یَرمُونَ المُحصَناتِ الغافِلاتِ المُؤمِناتِ لُعِنُوا فِی الدُّنیا وَ الآخِرَةِ وَ لَهُم عَذابٌ عَظِیمٌ [۲۳] یَومَ تَشهَدُ عَلَیهِم أَلسِنَتُهُم وَ أَیدِیهِم وَ أَرجُلُهُم بِما کانُوا یَعمَلُونَ [۲۴] یَومَئِذٍ یُوَفِّیهِمُ اللّهُ دِینَهُمُ الحَقَّ وَ یَعلَمُونَ أَنَّ اللّهَ هُوَ الحَقُّ المُبِینُ [۲۵] -قرآن-۱-۸۹۹ الخَبِیثاتُ لِلخَبِیثِینَ وَ الخَبِیثُونَ لِلخَبِیثاتِ وَ الطَّیِّباتُ لِلطَّیِّبِینَ وَ الطَّیِّبُونَ لِلطَّیِّباتِ أُولئِکَ مُبَرَّؤُنَ مِمّا یَقُولُونَ لَهُم مَغفِرَةٌ وَ رِزقٌ کَرِیمٌ [۲۶] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَدخُلُوا بُیُوتاً غَیرَ بُیُوتِکُم حَتّی تَستَأنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلی أَهلِها ذلِکُم خَیرٌ لَکُم لَعَلَّکُم تَذَکَّرُونَ [۲۷] فَإِن لَم تَجِدُوا فِیها أَحَداً فَلا تَدخُلُوها حَتّی یُؤذَنَ لَکُم وَ إِن قِیلَ لَکُمُ ارجِعُوا فَارجِعُوا هُوَ أَزکی لَکُم وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ عَلِیمٌ [۲۸] لَیسَ عَلَیکُم جُناحٌ أَن تَدخُلُوا بُیُوتاً غَیرَ مَسکُونَةٍ فِیها مَتاعٌ لَکُم وَ اللّهُ یَعلَمُ ما تُبدُونَ وَ ما تَکتُمُونَ [۲۹] قُل لِلمُؤمِنِینَ یَغُضُّوا مِن أَبصارِهِم وَ یَحفَظُوا فُرُوجَهُم ذلِکَ أَزکی لَهُم إِنَّ اللّهَ خَبِیرٌ بِما یَصنَعُونَ [۳۰] -قرآن-۱-۸۳۷ وَ قُل لِلمُؤمِناتِ یَغضُضنَ مِن أَبصارِهِنَّ وَ یَحفَظنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لا یُبدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلاّ ما ظَهَرَ مِنها وَ لیَضرِبنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلی جُیُوبِهِنَّ وَ لا یُبدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلاّ لِبُعُولَتِهِنَّ أَو آبائِهِنَّ أَو آباءِ بُعُولَتِهِنَّ أَو أَبنائِهِنَّ أَو أَبناءِ بُعُولَتِهِنَّ أَو إِخوانِهِنَّ أَو بَنِی إِخوانِهِنَّ أَو بَنِی أَخَواتِهِنَّ أَو نِسائِهِنَّ أَو ما مَلَکَت أَیمانُهُنَّ أَوِ التّابِعِینَ غَیرِ أُولِی الإِربَةِ مِنَ الرِّجالِ أَوِ الطِّفلِ الَّذِینَ لَم یَظهَرُوا عَلی عَوراتِ النِّساءِ وَ لا یَضرِبنَ بِأَرجُلِهِنَّ لِیُعلَمَ ما یُخفِینَ مِن زِینَتِهِنَّ وَ تُوبُوا إِلَی اللّهِ جَمِیعاً أَیُّهَا المُؤمِنُونَ لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۳۱] وَ أَنکِحُوا الأَیامی مِنکُم وَ الصّالِحِینَ مِن عِبادِکُم وَ إِمائِکُم إِن یَکُونُوا فُقَراءَ یُغنِهِمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ [۳۲] وَ لیَستَعفِفِ الَّذِینَ لا یَجِدُونَ نِکاحاً حَتّی یُغنِیَهُمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ وَ الَّذِینَ یَبتَغُونَ الکِتابَ مِمّا مَلَکَت أَیمانُکُم فَکاتِبُوهُم إِن عَلِمتُم فِیهِم خَیراً وَ آتُوهُم مِن مالِ اللّهِ الَّذِی آتاکُم وَ لا تُکرِهُوا فَتَیاتِکُم عَلَی البِغاءِ إِن أَرَدنَ تَحَصُّناً لِتَبتَغُوا عَرَضَ الحَیاةِ الدُّنیا وَ مَن یُکرِههُنَّ فَإِنَّ اللّهَ مِن بَعدِ إِکراهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۳۳] وَ لَقَد أَنزَلنا إِلَیکُم آیاتٍ مُبَیِّناتٍ وَ مَثَلاً مِنَ الَّذِینَ خَلَوا مِن قَبلِکُم وَ مَوعِظَةً لِلمُتَّقِینَ [۳۴] اللّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ مَثَلُ نُورِهِ کَمِشکاةٍ فِیها مِصباحٌ المِصباحُ فِی زُجاجَةٍ الزُّجاجَةُ کَأَنَّها کَوکَبٌ دُرِّیٌّ یُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُبارَکَةٍ زَیتُونَةٍ لا شَرقِیَّةٍ وَ لا غَربِیَّةٍ یَکادُ زَیتُها یُضِیءُ وَ لَو لَم تَمسَسهُ نارٌ نُورٌ عَلی نُورٍ یَهدِی اللّهُ لِنُورِهِ مَن یَشاءُ وَ یَضرِبُ اللّهُ الأَمثالَ لِلنّاسِ وَ اللّهُ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۳۵] -قرآن-۱-۱۸۷۴ فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللّهُ أَن تُرفَعَ وَ یُذکَرَ فِیهَا اسمُهُ یُسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالغُدُوِّ وَ الآصالِ [۳۶] رِجالٌ لا تُلهِیهِم تِجارَةٌ وَ لا بَیعٌ عَن ذِکرِ اللّهِ وَ إِقامِ الصَّلاةِ وَ إِیتاءِ الزَّکاةِ یَخافُونَ یَوماً تَتَقَلَّبُ فِیهِ القُلُوبُ وَ الأَبصارُ [۳۷] لِیَجزِیَهُمُ اللّهُ أَحسَنَ ما عَمِلُوا وَ یَزِیدَهُم مِن فَضلِهِ وَ اللّهُ یَرزُقُ مَن یَشاءُ بِغَیرِ حِسابٍ [۳۸] وَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَعمالُهُم کَسَرابٍ بِقِیعَةٍ یَحسَبُهُ الظَّمآنُ ماءً حَتّی إِذا جاءَهُ لَم یَجِدهُ شَیئاً وَ وَجَدَ اللّهَ عِندَهُ فَوَفّاهُ حِسابَهُ وَ اللّهُ سَرِیعُ الحِسابِ [۳۹] أَو کَظُلُماتٍ فِی بَحرٍ لُجِّیٍّ یَغشاهُ مَوجٌ مِن فَوقِهِ مَوجٌ مِن فَوقِهِ سَحابٌ ظُلُماتٌ بَعضُها فَوقَ بَعضٍ إِذا أَخرَجَ یَدَهُ لَم یَکَد یَراها وَ مَن لَم یَجعَلِ اللّهُ لَهُ نُوراً فَما لَهُ مِن نُورٍ [۴۰] -قرآن-۱-۸۶۳ [صفحه ۳۱۶] معنی لغات: «و لا یأتل» از ائتلاء بر وزن افتعال بمعنی سوگند یاد کردن «و الوءٌ» بفتح و ضمّ همزه و سکون لام بمعنی سوگند است، «خمرهن» جمع خمار با صدای زیر خاء بمعنی روسری زنانه و آنچه زن سر خود را بآن میپوشاند، «جیوب- هن» جمع جیب بفتح جیم و سکون یاء بمعنی طوق پیراهن و یقه‌ی آن، «اربه» بکسر همزه بمعنی زیرکی و حیله‌گری «أیاما» جمع ایّم با صدای بالا همزه و صدای زیر یاء با تشدید بمعنی آنکه همسر خود را از دست داده چه مرد چه زن، «مشکوة» هر سوراخی که نافذ نباشد و از طرف دیگر راه نداشته باشد، چراغدان و آنچه روی آن یا میان آن چراغ میگذارند. «مصباح» چراغ «کوکب درّی» با هر سه صدای دال بمعنی گذرا و بسیار روشن که پرتوش از موانع عبور میکند. «آصال» جمع أصیل بصدای بالای همزه بمعنی هنگام میان عصر و مغرب، ب- قیعة قیعه جمع قاع است که بمعنی بیابان هموار بدون کوه و تپه، «لجّی» منسوب بلجّه با ضمّ لام و تشدید جیم بمعنی قسمت مهمّ آب. ترجمه: ۲۱ ای مؤمنین بدنبال گامهای شیطان مروید که هر کس پی آن رود او بکار زشت و ناپسندش وا میدارد و اگر فضل خداوندی نبود کسی از شما پاک نبود و نجات نمییافت ولی آنرا که خداوند بسرنوشت معیّن کرده پاک میکند چه او شنوا است و دانا ۲۲ نباید از شما مردمیکه بیش از نیاز خود دارند و دارای معیشتی فراخند سوگند یاد کنند که از احسان بخویشان و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فقیران و مهاجران براه خدا خودداری کنند و باید از آنها درگذرند و ببخشندشان مگر خود دوست [صفحه ۳۱۷] ندارید خدا شما را بیامرزد با اینکه خداوند آمرزنده و مهربان است ۲۳ و آنها که زنهای مؤمن پاکدامن از همه جا بیخبر را متّهم و بد نام میکنند البتّه بدنیا و آخرت ملعون هستند و عذابی بزرگ برای آنها مهیّا است ۲۴ در آن روز که بآنچه کرده- اند زبان و دست و پای‌شان شهادت دهد ۲۵ و آن روز است که خدا بدرستی پاداش مردم را وفا میکند حسابشان را بحقّ میدهد و همه خواهند دانست که خدا است حقّ واضح و بس ۲۶ و سخنان زشت و زنهای پلید مال مردان خبیث و پلیدند و هم مردان خبیث باب و مناسب سخنان زشت و زنان پلیدند. و سخنان خوب و زنان پاک برای مردان پاکیزه خویند و هم مردان پاک با زنان و سخنان خوب سرو کار دارند و اینگونه مردم از هر بد که برای‌شان بگویند بدورند و از آمرزش و روزی باشرف و بیرنج بهره‌مندند ۲۷ [اینک وظیفه‌ای برای شما] مؤمنین که بهیچ خانه‌ی غیر خود وارد نشوید تا اینکه بدانید در خانه کسی است که بشما اذن میدهد و بر اهل خانه سلام کنید، البتّه اینکه رفتار برای شما بهتر است و امید است متذکّر باشید [و تخلّف نکنید] ۲۸ و اگر کسی نیافتید داخل نشوید مگر اجازه‌ای بشما برسد و اگر گفتند برگردید شما هم بپذیرید که اینکه ادب در زندگی برای شما بهتر است و پاکتر و خداوند بکار شما عالم است [و میداند چگونه انجام وظیفه میکنید ولی] ۲۹ بر شما باکی نیست اگر بدرون آن خانه‌ها شوید که سکنای کسی نیست و شما را در آن مالی است و سودی و [بدانید:] آنچه نهان کنید یا آشکار نمائید خدا خبر- دار است ۳۰ [ای پیغمبر اینک وظیفه‌ی دیگر] تو بگو بمؤمنین که چشمها فرو گیرند و شرمها نگاهدارند که اینکه برای‌شان بهتر است و پاکیزه‌تر و البتّه خداوند هم از کارشان خبردار است [که چگونه اینکه دستورها را فرمانبرند! یا نافرمان] ۳۱ و هم به زنهای مؤمن بگو چشم بپوشند و شرم نگاهدارند و آرایش خویش جز آنچه نمودار است ننمایند و چهار قد و روسری خود را بدور گردن و گریبان پیچند و زینت پنهان خود را نمودار نکنند مگر در جلو شوهران و پدران و پدر شوهران و پسران خود و پسران شوهران خود و پیشزادگان [پسر شوهران] و برادران و برادرزادگان [صفحه ۳۱۸] و پسران خواهر و زنان [همانند و یا همکیش] خود و هم از کنیزان و غلامان خود و نیز از مردان پیر و زنان که [همانند آنهایند] و تمایل جنسی ندارند و نیز از کودکان که بر شرم زنان چیره نشده [و آنرا تصوّر نکرده و خاصیّت جنسی‌شان نمودار نشده است] و نیز بایستی که زنها آن چنان پای خود بر زمین نزنند که از آرایش نهانیشان مردان خبردار شوند، و همه‌ی شما ای مؤمنین بسوی حقّ توبه کنید تا شاید رستگار شوید ۳۲ و آن زنان و مردان که همسر ندارند و هم غلامان و کنیزان صالح و لایق خود را زن و شوهر دهید و اگر فقیر و نادار بودند [اندیشناک نباشند که] خداوند موجب بینیازی‌شان را بفضل خود فراهم خواهد کرد چه گشایش و بخشندگی و علم او بینهایت است ۳۳ و آنها که دسترس بازدواج ندارند بایستی خوددار باشند و عفّت پیشه کنند تا خداوند از فضل خود بینیازی آنها را فراهم کند و اگر زر خریدان و غلامان شما تقاضای پیمان خرید خود کردند و صالح و خوب تشخیص دادید ایشانرا برای انجام پیمان با آنها پیمان استوار کنید و از آنچه خدا بشما عنایت کرده بهره‌مندشان کنید و کنیزان و زر خریدگان خود را اجبار ببدکاری مکنید با آنکه آنها میخواهند خود را از بدی نگاهدارند و شما برای بچنگ آوردن مال دنیا آنها را وسیله قرار ندهید و آنکه آنها را وادار بچنین کار کرده [و پشیمان شده] از پس اینکه اجبار خداوند آنها را که مجبور شده یا پشیمان شده و توبه کرده آمرزنده است و مهربان ۳۴ [اینکه است] آیات نمودار که برای شما فرو فرستادیم و هم [در اینکه قرآن است] داستان و مثلی از آن مردم که پیش از شما در گذشته‌اند تا موعظه‌ای باشد برای پرهیزگاران ۳۵ پس متوجّه باشید که خداوند پرتو زمین و آسمان است [و موجب روشنی همه چیز] داستان نور خداوندی داستان آن چراغدانی است که در آن چراغی است و آن چراغ به- درون شیشه نهاده و آن شیشه [از پرتو چراغ] همانند ستاره‌ای است درخشان که افروخته بشود از میوه‌ی درخت فرخنده‌ی زیتون که [در منطقه‌ی معتدل پرورده شده است و] نه در شرق است [که نارسیده باشد] و نه در غرب [پرورده است [صفحه ۳۱۹] که آفتاب سوخته باشد] بطوری که انتظار میرود خود زیتون آتش ندیده و شعله نداشته روشنی دهد [که چون فتیله و شعله بآن رسد] نور علی نور میشود [و دو روشنائی دست بهم میدهند و جهانی روشن میکنند] و اینکه چنین است که خداوند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنکه را خواهد بنور خود رهبری میکند و برای مردم مثل میزند و تشبیه می- کند چون او دانای بهمه چیز است ۳۶ [اینگونه چراغ] در خانه‌هائی است، یا تسبیح میکنند خدا را در خانه‌هائی که باجازه‌ی حقّ قدرش را بلند میدارند و در آن بصبح و شام ۳۷ مردانی ذکر خدا میکنند که هیچ بازرگانی و خرید و فروش از یاد خدا و هم از نماز و زکات بازشان نمیدارد اینکه مردان از روزی میترسند که دلها و چشمان آدمی قرار ندارد [و دلها شور میزند و چشمها دور بر میدارد] ۳۸ و بانتظار هستند تا شاید خداوند پاداش نکوکاری‌های‌شان را بدهد و از فضل خود بر آن بیفزاید چه که خداوند آن را که مقدّر کرده بیحساب [یعنی فراوان از خیرات و حسنات] روزی میدهد ۳۹ ولی آنها که کافر شدند اعمال‌شان مانند بیابانهای هموار آبنمائی است که مرد تشنه آن را آب میپندارد و چون نزدیک می‌رود چیزی نمی‌یابد [ولی کافر] خداوند را مییابد که حسابش را بخوبی میرسد و البتّه خداوند است که شمار کارها را بتندی انجام میدهد ۴۰ و یا [نتیجه‌ی کار کافران] مانند تاریکی در گودی دریا است که امواجی بر زبر یکدگر آن را فراگرفته و بالا را ابر پوشانده و تاریکیها در بالای یکدگر طوری است که اگر کسی دست خود درآورد نمیتواند آنرا ببیند [چه معلوم است] آن را که خداوند نورانی نکرد هرگز روشنی ندارد. سخن مفسّرین: «لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیطانِ» ۲۱ فخر: یعنی در نقل و گوش دادن و نشر اینکه تهمت عایشه پیرو شیطان نشوید. و کلمه‌ی «خطوات» با ضمّ و سکون طاء قرائت شده است. -قرآن-۱۵-۵۳ «یَأمُرُ بِالفَحشاءِ وَ المُنکَرِ» فخر: فحشاء آن است که بدی آن اندازه ندارد و منکر آن است که مردم را ناپسند و بد باشد. -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۳۲۰] «ما زَکی مِنکُم» ۲۱ کشف: یعنی کسی از شما از گناه پاک نمیشد یا کارش رو براه نمیشد، یا توبه‌اش قبول نمیشد، یا مسلمان نمیشد و راه راست پیدا نمیکرد. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: کلمه‌ی «زکی» با تشدید و تخفیف کاف خوانده شده است. «وَ لا یَأتَلِ أُولُوا الفَضلِ» ۲۲ مجمع: از إبن عبّاس و عایشه نقل است که مسطح إبن اثاثه از مهاجرین و مجاهدین بدر و پسر خاله‌ی ابو بکر بود و ابو بکر بواسطه فقرش باو کومک میکرد و چون در آن تهمت بعایشه شرکت کرد ابو بکر آن کومک مالی را از او برید و سوگند یاد کرد که دیگر باو کومک نکند آیت ۲۲ «وَ لا یَأتَلِ أُولُوا الفَضلِ-» تا آخر برای جلوگیری از تصمیم ابو بکر نازل شد. و حسن بصری و مجاهد گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۳۳۹-۳۷۵ اینکه سوگند برای یتیمی بوده است که ابو بکر سرپرستیش میکرده است و آیه برای جلوگیری از آن سوگند است، و از إبن عبّاس و دیگران نقل شده است: گروهی از اصحاب پیغمبر سوگند یاد کردند که بآن مردم زبان دراز بتهمت عایشه کومک نکنند آیه برای آنها نازل شده است و یأتلّ و نیز یتألّ قرائت شده است که اوّل از وزن افتعال است و اصل آن از «الیّة» بمعنی سوگند است و یا از «الیا» بمعنی قصور و کوتاهی است، و دوّم از وزن تفعّل است بمعنی سوگند یاد کردن. «وَ لیَعفُوا وَ لیَصفَحُوا» ۲۲ مجمع: اینکه دو کلمه با یاء بصیغه‌ی غایب و بتاء بصیغه‌ی خطاب نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۸ «الَّذِینَ یَرمُونَ المُحصَناتِ» ۲۳ أبو الفتوح: ابو حمزه ثمالی گفته است: -قرآن-۱-۳۶ پس از هجرت پیغمبر آن زنان مسلمان که مکّه را ترک کردند و بمدینه هجرت کردند مشرکین زبان ببد آنها گشودند که برای بدکاری میروند اینکه آیه اشاره بآن سخنان است و سزای آن مردم، و بعضی گفته‌اند: برای آنها است که بتهمت عایشه سخن گفتند. «تَشهَدُ عَلَیهِم أَلسِنَتُهُم وَ أَیدِیهِم» ۲۴ تا آخر- مجمع: یعنی خداوند قدرت سخن گفتن جوارح میدهد، یا ایجاد سخنی در زبان و دگر پاره‌های تن میکند که شهادت است و در واقع سخن خداوند است که بپاره‌های بدن نسبت -قرآن-۱-۴۸ [صفحه ۳۲۱] داده شده است و یا نشانه‌ای در آن برقرار میکند که خود بجای سخن و گواهی است، و یا اینکه در آیت دیگر گفته شده است «الیَومَ نَختِمُ تا آخر» یعنی در روز قیامت دهان‌شان را مهر میکنیم و اینجا گفته شده است زبان‌شان گواهی میدهد ممکن است زبان‌شان بیرون آید و دهان‌شان مهر شود و آن زبان در خارج از دهن شهادت بدهد و ممکن است وقتی که دیگر پاره‌های بدن شهادت می- دهند دهان مهر باشد و موقع شهادت زبان مهر آن برداشته شود. -قرآن-۱۴۸-۱۶۶ [و شاید مقصود از مهر کردن زبان در آن آیه اینکه باشد که کارهای بد زندگی موجب مهر بر زبان است که نتوانند از خود دفاع کنند]. «یُوَفِّیهِمُ اللّهُ دِینَهُمُ الحَقَّ» ۲۵ طبری: یعنی خداوند بدرستی سزا و حساب آنها را انجام میدهد و کلمه‌ی دین در اینکه آیه بمعنی حساب و جزا است و کلمه‌ی حقّ با صدای بالا خوانده شده است تا صفت دین باشد و با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صدای جلو و رفع نیز خوانده‌اند تا صفت برای اللّه باشد. -قرآن-۱-۴۴ مجمع: ممکن است دین بمعنی آئین و عقیده باشد و معنی چنین باشد: خدا پاداش دین حقّ و درست را بآنها خواهد داد. خَبِيثاتُ لِلخَبِيثِينَ و الطَّيِّباتُ لِلطَّيِّبِينَ» کشف: زجّاج گفته است: یعنی سخنان پلید از مردان پلید است که عایشه را بد نام کردند و سخنان خوب از مردان خوب است که او را پاک از بدی شمردند، و إبن زید گفته است: یعنی زنان بد و ناپارسای برای مردان بد هستند مثل عبد اللّه بن ابیّ و امثال او، و زنان خوب و پارسا برای مردان خوب و پاکیزه هستند که عایشه و پیغمبر باشند«۴۸». -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۳۲-۶۲-پاورقی-۴۴۰-۴۴۲ [صفحه ۳۲۲] مجمع: ابو مسلم و جبّائی گفته‌اند: یعنی مردان پلید و زنان پلید برای یکدگر هستند و زنان و مردان پاک برای یکدگرند چنانکه در آیت دیگر است «الزّانِيَةُ لا يَنكِحُها إِلّا زانٍ أو مُشرِكٌ» و همین معنی از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است، و إبن زید گفته است: یعنی کارهای بد از مردان پلید است و کارهای نیکو از مردان نیک است. -قرآن-۱۵۴-۲۰۵ مثنوی در آغاز دفتر دوّم چنین گفته است: طیّبات از بهر که، للطّیّبین || خوب را خوبی کند جذب از یقین در هر آنچیزی که تو ناظر شوی || می‌کند با جنس سیر ای معنوی در جهان هر چیز چیزی جذب کرد || گرم گرمی را کشید و سرد و سرد قسم باطل باطلان را می‌کشد || باقیان را می‌کشد اهل رشد ناریان مر ناریان را جاذبند || نوریان مر نوریان را طالبند صاف را هم صافیان طالب شوند || درد را هم تیرگان جاذب بوند زنگ را هم زنگیان باشند یار || روم را با رومیان افتاد کار «لا تَدخُلُوا بُيُوتاً غَيرَ بُيُوتِكُم حَتّى تَستَأنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا» ۲۷ طبری: إبن عبّاس «حتّی تستأذنوا و تسلّموا» میخوانده است و میگفته است: کلمه‌ی «تستأنسوا» خطای نویسندگان بوده است و ابیّ بن کعب نیز اینکه طور میخوانده است و در مصحف عبد اللّه مسعود چنین بوده است «حتّی تسلّموا علی اهلها و تستأذنوا». -قرآن-۱-۷۷ و عدیّ بن ثابت گفت: زنی از انصار بپیغمبر عرض کرد: گاهی در وضعی هستیم که نمیخواهم کسی مرا ببیند و مردانی از خویشانم بهمان وضع وارد میشوند، بعد از اینکه سخن آن زن اینکه آیه نازل شد «لا تَدخُلُوا بُيُوتاً- تا آخر» و عطاء بن یسار نقل کرده است مردی بپیغمبر عرض کرد: باید وقتی بخانه وارد میشوم بر مادرم که جز من کسی ندارد باز هم اذن بگیرم! فرمود: میخواهی وارد شوی و مادرت را برهنه ببینی! عرض کرد: نه فرمود: پس اذن بگیر. و إبن زید گفته است: معنی «حَتّى تَستَأنِسُوا» اینکه است که سرفه کنید و راه گلو صاف کنید تا بفهمند کسی می- -قرآن-۲۱۹-۲۴۱-قرآن-۵۲۴-۵۴۵ [صفحه ۳۲۳] خواهد بخانه درآید. «فَإِن لَم تَجِدُوا فِيها أَحَداً فَلا تَدخُلُوها» ۲۸ مجمع: یعنی اگر کسی نبود که بشما اجازه‌ی ورود بدهد شما وارد نشوید که شاید در آنجا چیزی باشد که نباید شما از آن خبردار شوید و باین جمله دستور داده شده است که بی‌اجازه صاحب خانه نباید وارد شد و اگر در بسته بود و کسی نبود جایز نیست نگاه کردن و خبر گیری که کسی هست تا اجازه بدهد یا نیست برای فرموده‌ی پیغمبر که اینکه اذن خواستن برای اینکه است که خود نگاه نکنند و کنجکاوی از داخل منزل مردم نکنند ولی اگر در باز بود نشانه است که صاحب خانه اجازه داده است که بدرون آنجا بنگرند و از آن مستحضر شوند. -قرآن-۱-۵۳ فخر: در حدیث است که اگر کسی پیش از اجازه بدرون خانه‌ی کسی نگاه کند وسیله‌ی هلاک و دمار فراهم کرده است. کشف: إبن عبّاس بدر خانه‌های انصار میرفت برای فراگرفتن حدیث و آنجا می‌نشست تا صاحب خانه بیرون میآمد و باو میگفت: چرا مرا خبر نکردی! جواب میداد برای فراگرفتن علم چنین وظیفه داریم. «لَيسَ عَلَيكُم جُناحٌ أن تَدخُلُوا بُيُوتاً غَيرَ مَسكُونَةٍ فِيها مَتاعٌ لَكُم» ۲۹ طبری: -قرآن-۱-۸۹ محمّد بن حنفیّه و مجاهد گفته‌اند: یعنی باکی نیست بر شما که بدون اجازه وارد شوید بکاروانسراها و خانه‌های میان راه که کسی در آن نیست و در راه مدینه خانه‌های غیر مسکونی بوده است که پالان شتر و دیگر کالاها بآن جا میگذاشته‌اند مقصود ورود بدون اجازه‌ی بآن خانه‌ها است، و بعضی گفته‌اند: مقصود خانه‌های مکّه است، عطا گفته است: مقصود استفاده از خرابه‌ها است برای قضای حاجت، إبن زید گفته است: مقصود دکّانها و تجارتخانه‌ها است که کالای مردم در آن است بدون اذن، ورود بآنها جایز است. مجمع: از امام صادق علیه السّلام نقل شده است: مقصود کاروانسراها، و حمّامها و آسیاها است. [صفحه ۳۲۴] «يَغُضُّوا مِن أَبصارِهِم وَ يَحفَظُوا فُرُوجَهُم» ۳۰ أبو الفتوح یعنی چشم بپوشید از آنکه در عورت کسی نگرید و مراد آن نیست که پلک چشم برهم نهید بلکه مراد آن است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چشم نگاهداریـد از نگـاه کردن بعـورت دیگری و حفـظ نمائیـد عورت خود را از نگریسـتن دیگری بـآن. و أمیر المؤمنین علیّ علیه السّـلام از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله روایت کرد که نگاه کردن بزیبائیهای زنان تیری است از تیرهای زهرآلود شـیطان. -قرآن-۱-۵۴ مجمع: إبن زیـد گفته است: و از امـام صـادق علیه السّـلام هم نقـل شـده است که آنچه در قرآن فرمان بنگهـداری عورت اسـت مقصود بزهکـاری است مگر در اینکه آیه که مقصود جلوگیری از نگاه کردن است. کشف نوشـته است: جوانمردان طریقت ایشانند که بغیر می‌ننگرنـد، دیـده‌ی همّت بکس باز نکننـد، در دریای هیبت بموج دهشت غرق گشـته خردها حیران، و دلها یاوان، بی‌سـر و بی‌سامـان، بی‌نام و بی‌نشان. پویان و دواننـد و غریوان بجهان در || در صومعه کوهان، در غار و بیابان یکسـر همه محونـد به دریای تحیّر || بر خوانـده بخود بر همه لاخان و لامان صافی: از امام باقر علیه السّـلام نقل شده است: جوانی از انصار رو برو شد با زنی که برسم آنروز پشت گوش خود را میپوشاندند. او به وی مینگریست و چون از او ردّ شد از پشت سـر او نگاهش میکرد و متوجّه نبود و میرفت و بینی آن جوان باسـتخوان یا شـیشه‌ای که بدیوار بود اصابت کرد و خونین شد و چون آن زن از نظرش پنهان شد بخود آمد که سـینه و لباسـش را خون گرفته است حضور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله رفت و سرگذشت خود را نقل کرد و اینکه آیه نازل شد. و هماننـد اینکه حـدیث را آلوسـی در تفسـیر خود از إبن مردویه از علیّ علیه السّـلام نقل کرده است. «وَ لا یُبـدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلّا ما ظَهَرَ مِنها» ۳۱ طبری: إبن مسعود گفته است: -قرآن-۱-۵۴ آرایش و زینت زن دو دسته است یکی پوشیده که گوشواره و دستبند است و دیگری [صـفحه ۳۲۵] نمودار که لبـاس باشـد و مقصود از «مـا ظهر» لبـاس است که نمودار است، و سـعید بن- جبیر و عطـا و قتـاده گفته‌انـد: مقصـود از اینکه جمله اینکه است که جـایز است نمودار کردن زینتهـای ظـاهر و نمودار که صورت و دسـتبند و گوشواره باشـد، و إبن جریـج نقل کرده است از عایشه که پیغمبر [ص] فرمود: چون زن بـدوران قاعـدگی رسـید روا نیست بر او که چیزی از بـدن خود نمودار کنـد مگر صورت خود را و آنگاه بمقـدار یک قبضه از بنـد دست بالاتر، دست خود را گرفت و فرمود از اینکه به پـائین را و مقصود اینکه است که کف دست و انگشـتان نیز پوشـیدنش لاـزم نیست. مجمع: معنی اینکه جمله‌ها اینکه است که جای زینتها را نمودار نکنند و گر نه پوشـیدن اصل زینت بتنهائی لازم نیست و نظر بآن حرام نیست، و در تفسـیر علیّ إبن ابراهیم است که مقصود از «الّا ما ظهر منها» اینکه است که دو کف دست، و انگشـتان را لازم نیست بپوشـند و نمودار نکنند. کشف: مقصود از زینت آن عضو است که زینت بر آن است و آرایش، و باید آنچه بر آن زینت و زیور است از نامحرم بپوشانند. و بعضـی گفته‌اند: مقصود از جمله‌ها اینکه است: عطر و لباسـهای رنگارنگ و چهار قد نازک که موی از زیر آن نمایان است باید پوشیده باشد و آنچه نمودار است و پوشـیدنش لازم نیست صـدای خلخال است [زینتی است مخصوص اعراب در ساق پا که ماننـد زنگ صـدا میکند]، و از إبن سیرین نقـل شـده است که زنهـا بـا نقـاب بیرون میآمدنـد و جز نصف از یـک چشم‌شـان را نمودار نمیکردنـد و چون با مرد برخورد میکردند میایسـتادند تا مردها ردّ شوند. «وَ لیَضرِبنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلی جُیُوبِهِنَّ» ۳۱ طبری: یعنی روسـری و چهار قد خود را بر زیر گردن بپیچند تا گردن و موی و گوشواره‌شان پوشـیده باشد. و صفیّه دختر شبیه از عایشه نقل کرده است که او گفت: چون اینکه آیه نازل شـد زنها کناره‌ی بردهای خود را پاره کردند و آنرا خمار و پوشاک سر خود قرار دادند، و هم عروه از عایشه نقل کرده است که او گفت خدا بیامرزد زنهای مهاجره اوّل را که چون اینکه آیه نازل شد ضـخیم‌تر و کلفت‌تر پارچه‌ای که داشتند پاره کردند و از آن‌ها -قرآن-۱-۵۱ [صفحه ۳۲۶] روسـری و چهار قـد برای خود درست کردند. کشف: نقل است که یقه‌ی پیراهن زنها از جلو مانند بالا پوش بـاز بود که سـینه‌هاشان از آن نمودار بود از اینکه جهت بوسـیله‌ی اینکه آیه دسـتور به پوشـیدن آن صادر شـد. مجمع: کلمه‌ی [خمر] کـه در اینکـه آیـه اسـت جمـع خمـار است که پوشـاک سـر زنهـا است بطـوری که روی پیشانیشـان را میگیرد و آن را مقنعه میگویند و دسـتور باین آیه برای آن است که مقنعه‌ی خود را بر وی سـینه بیاورند تا زیر گلوشان پوشـیده شود چون نقل شده اسـت که زنها روسـری خود را بپشت سـر میانداختند و سینه‌هاشان نمودار میشد از اینکه جهت کلمه‌ی «جیوبهن» که گفته شده است کنایه است از سینه و چون «جیوب» بمعنی گریبانها روی سینه را میپوشاند دستور داده شد که سینه‌ها را باز نکنند و مقنعه و روسری را جلو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بکشند و سینه‌ی خود بپوشانند. و بعضی گفته‌اند مقصود از اینکه آیه آن است که موی و گوشواره و گردن را بپوشانند، إبن عبّاس گفته- است: مقصود پوشاندن موی است و گردن و سینه و گودی زیر گردن. «وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» ۳۱ طبری: یعنی نباید زنها نمودار کنند آن آرایش و زیور خود را که نمودار نیست مثل خلخال و گوشواره و بازو بند و آنچه از بدن را که باید بروسری بپوشانند، و هم آنچه در نماز و در جلو بیگانه روا نیست نمودار شود همه‌ی اینها را باید پوشیده بدارند و نمودار نکنند مگر در جلو شوهران خود و آنها که در آیه تصریح شده است و در ترجمه گذشت. -قرآن-۱-۵۶ مجمع: یعنی آرایشها و زیورهای نهانی که در نماز نمایاندنش جایز نیست. باید در جلو غیر شوهر و آنها که نام برده شده‌اند نمودار نکنند، و از إبن عبّاس نقل است یعنی جلباب و خمار خود را بر ندارند. «أَوْ نِسائِهِنَّ» طبری: گفته‌اند: یعنی آنچه را که زن در جلو شوهر خود و دیگران میتواند نمودار کند در جلو زنهای همانند خود که مسلمان هستند میتواند نمودار کند و از زن بیگانه که زنهای مشرکه هستند باید بپوشاند، و بعضی گفته‌اند -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۲۷] پوشاندن زن مسلمان خود را غیر مسلمان مستحّب است نه واجب. مجمع: یعنی جایز است برای زن مسلمان که جلو زن مسلمان زیور و آنچه پنهان است از بدن و آرایش خود نمایان کند ولی در جلو زن یهودی و مسیحی و مجوس جایز نیست که برهنه شود. أبو الفتوح نوشته است: عبادهٔ بن صامت گفت: عمر خطاب نامه نوشت بابو- عبیده‌ی جراح آنجا که او عامل بود [یعنی حاکم آنجا بود] و گفت که شنیدم که زنان اهل کتاب با زنان مسلمان به یکجای بگرمابه میروند تمکین مکن ایشان را از آنکه با زنان مسلمانان بگرمابه روند و اندام ایشان بینند، او کس فرستاد و منع کرد. «أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُنَّ» ۳۱ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه را که از تن و زیور بجلو مردان خویشان نامبرده‌ی خود میتواند نمودار کند بجلو غلامان خود هم میتواند نمودار کند و پوشاندن آنها را از غلام خود لازم نیست. و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۲ معنی اینکه جمله مربوط بجمله‌ی جلو است که چون گفته شده است: پوشیدن از زنهای همانند خود و مسلمان لازم نیست یعنی از زن غیر مسلمان پوشیدن لازم است و بدنباله‌ی آن گفته شده است: از زن غیر مسلمان پوشاندن لازم نیست در صورتی که کنیز و زر خرید باشد و اینکه جمله شامل کنیز و غلام هر دو نیست و فقط مقصود کنیزی است که مسلمان نباشد. مجمع: بعضی گفته‌اند: معنی اینکه جمله اینکه است که پوشیدن از زر خرید لازم نیست چه غلام و مرد باشد چه زن و کنیز و همین معنی از امام صادق [ع] نقل شده است، جبّائی گفته است: مقصود از اینکه جمله غلام نابالغ است که پوشیدن از او لازم نیست. «أَوِ التّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجالِ» ۳۱ طبری: یعنی لازم نیست زن خود را بپوشاند از آن مردها که دنبال دیگران میروند فقط برای خوردن و از خاصیّت جنسی چیزی در آنها نیست و میلی بزنان ندارند. -قرآن-۱-۶۲ مجمع: إبن عبّاس و سعید بن جبیر گفته‌اند مقصود آن کودکی است که در [صفحه ۳۲۸] تحت اختیار و سرپرستی دیگری است و همین معنی از امام صادق علیه السّلام نقل شده است، عکرمه و شعبی گفته‌اند: مقصود آن مردان عنّین است که از انجام عمل جنسی عاجز هستند، شافعی گفته است: یعنی آنها که اخته شده‌اند و میل بزن در آنها نمانده است و بعضی گفته‌اند: مقصود مرد پیر از کار مانده است، و از ابو حنیفه و همفکرهای او نقل شده است که مقصود غلام غیر بالغ است و کلمه‌ی [غیر] در اینکه جمله با صدای بالا و نصب و هم با صدای زیر و جرّ خوانده شده و نتیجه‌ی معنی به- هر دو قرائت یکی است. «وَ لا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ ما يُخْفِينَ» ۳۱ طبری: حضرمی گفته است: -قرآن-۱-۵۸ زنی چند دانه مهره بخلخال نقره‌ی خود بست و چون بگروهی مردان رسید پای خود بر زمین کوبید و صدای آن بلند شد، اینکه آیه برای جلوگیری از آن کار نازل شد. إبن زید گفته است: زنها بجای خلخال زنگهائی بپا میکردند در اینکه آیه جلوگیری شده است که پای بر زمین نکوبند که صدای زنگها بگوش برسد. «وَ أَنْكِحُوا الْأَيامى مِنْكُمْ وَ الصّالِحِينَ» ۳۲ أبو الفتوح: نوشته است: حق- تعالی در اینکه آیه امر کرد مکلّفان را بآنکه بیوگانی که بایشان متعلّق باشند و ولایت ایشان بدست ایشان بود ایشان را بشوهر دهند. امّا اخباری که آمده است در آداب نکاح و زفاف عایشه روایت کرد که رسول علیه السّلام گفت: که نکاح آشکارا کنید و در مسجدها کنید و در وقت زفاف روا است تا دف زنید و ولیمه بکنید و اگر همه بگوسفندی باشد، و عایشه گفت: دخترکی انصاری در حجره‌ی من بود و من او را می‌پروردم، او را بشوهری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دادم آن شب که بخانه‌ی شوهر شد در همسایگی ما رسول علیه السّلام گفت: چرا هیچ آوازی نیست اینجا و شعری نمیخوانند! که انصاریان را اینکه عادت باشد و دوست دارید. -قرآن-۱-۵۰ «إِن یَکُونُوا فُقَراءَ یُغنِهِمُ اللّهُ مِن فَضلِهِ» ۳۳ مجمع: امام صادق [ع] فرمود هر که از ترس عیالمندی ازدواج نکند او بخداوند بد گمان است چون باین آیه گفته شده است که مردان بی‌زن و زنان بی‌شوهر را بهمسر دهید و اگر فقیر بودند -قرآن-۱-۵۹ [صفحه ۳۲۹] خداوند از فضل خود و خزانه‌ی پر و فراوان خود آنها را بینیاز خواهد کرد. [«وَ الَّذِینَ یَبتَغُونَ الکِتابَ مِمّا مَلَکَت أَیمانُکُم» ۳۳ أبو الفتوح: آنانکه طلب مکاتبه کنند از بردگان شما پس شما با آنها موافقت کنید معنی مکاتبه آنستکه غلام یا کنیز از صاحب خویش بخواهد که مبلغی نقد یا به اقساط بدهد و آزاد شود، آیه فرمان میدهد که با آنها مساعدت کنید و ایشانرا اجابت، و پاره‌ای گویند اینکه کار واجب است و بعضی گویند مستحب]. -قرآن-۳-۶۷ «وَ لا تُکرِهُوا فَتَیاتِکُم عَلَی البِغاءِ» ۳۳ طبری: عبد اللّه ابیّ کنیز خود را وادار میکرد که با مردان همبستر شود و مالی بگیرد و باو بدهد، آن کنیز شکایت از اینکه کار کرد آیه برای او نازل شد. -قرآن-۱-۴۷ «إِن أَرَدنَ تَحَصُّناً» مجمع: نقل شده است که عبد اللّه بن ابیّ شش کنیز داشت که وادارشان میکرد از بدکاری برای او کسب کنند، چون آیت حرمت زنا نازل شد آنها به پیغمبر [ص] شکایت کردند اینکه آیه نازل شد، و معنی اینکه جمله‌ها چنین است که اگر کنیزان شما بخواهند خوددار از بدکاری باشند شما آنها را وادار بآن نکنید و اینکه شرط برای آن است که اگر آنها خوددار نباشند اکراه و واداری او معنی ندارد چه خود آنکار را میکنند، پس اگر آنها نخواهند شما مجبورشان نکنید. -قرآن-۱-۲۷ «وَ مَن یُکرِههُنَّ فَإِنَّ اللّهَ مِن بَعدِ إِکراهِهِنَّ غَفُورٌ» طبری: از سعید بن جبیر نقل است که او چنین قرائت میکرد «بعد اکراههنّ لهنّ غفور» و معنی اینکه است آنکه زنها را اکراه و وادار بزشتی میکند خداوند پس از عمل اجباری آن زنها را می- آمرزد. -قرآن-۱-۷۳ مجمع: از إبن عبّاس و سعید جبیر نقل است و هم از امام صادق علیه السّلام که چنین میخوانده‌اند «لهنّ غفور». فخر: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- خداوند آن زنها را که مجبور شده‌اند میآمرزد، ۲- آنها را که وادار میکنند میآمرزد اگر توبه کنند. «وَ لَقَد أَنزَلنا إِلَیکُم آیاتٍ مُبَیِّناتٍ وَ مَثَلًا مِنَ الَّذِینَ خَلَوا» ۳۴ فخر: کلمه‌ی -قرآن-۱-۸۵ [صفحه ۳۳۰] «مبیّنات» با فتح و کسر یاء قرائت شده است یعنی فرستادیم نشانه‌هائی که برای مردم حقیقت را روشن و بیان میکند، یا آیاتی که حقّ را از باطل جدا کرده است، و ضحّاک گفته است کلمه‌ی «مثلا» بمعنی همانند است یعنی در قرآن آورده‌ایم مثل آنچه در تورات و انجیل برای مردم پیش از شما آوردیم، مقاتل گفته است: یعنی بقرآن بیان کردیم داستان گذشتگان و گرفتاری آنها را تا بدانید که شما هم مانند آنها گرفتار میشوید اگر مثل آنها از اینکه دستورها سرپیچی و نافرمانی کنید. و کلمه‌ی «مثلا» بگفته‌ی ضحّاک بمعنی همانند است و بگفته‌ی مقاتل بمعنی داستان است. «اللّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ» ۳۵ طبری: یعنی آنچه بزمین و آسمان است خداوند هدایت میکند و بنور او براه درست میروند، و إبن عبّاس گفته است: یعنی کار ماه و خورشید و ستارگان زمین و آسمان را خداوند تدبیر میکند. -قرآن-۱-۴۱ أبو الفتوح: ضحّاک و قرظی گفته‌اند: یعنی خداوند بوسیله‌ی روشنی ماه و خورشید و ستارگان زمین و آسمان را روشن میکند، و بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی هر نور که بآسمان و زمین است از اوست، و بغضی اهل معنی گفتند: اصل کلمه‌ی نور بمعنی پاکی و صافی است و باین معنی نتیجه‌ی آیه اینکه است که خداوند از هر عیب پاک است، و از علیّ [ع] نقل است که: «نوّر» بصور فعل ماضی قرائت میفرمود. و معنی چنین است: خداوند روشن کرد آسمان و زمین را. مجمع: ابیّ بن کعب گفته است: یعنی خداوند آرایش میدهد آسمانها را بملائکه و زمین را به پیغمبران و دانشمندان، و مقصود از توصیف خداوند بنور اینکه است که هر سود و نیکی و بخشش از او است. تأویلات کاشانی: نور یعنی آنچه خود نمودار است و دگر چیزها بوسیله‌ی آن نمودار است و اینکه کلمه یکی از اسمهای حقّ تعالی است بمناسبت کمال ظهور حقّ و نموداری همه موجودات بوجود او چنانکه گفته‌اند: خفیّ لافراط الظّهور تعرّضت || لادراکه ابصار قوم اخافش [صفحه ۳۳۱] و حظّ العیون الزّرق من نور وجهه || کشدهٔ حظّ للعیون العوامش و چون موجودات بوجود حقّ موجود شده‌اند و باو نمودار شده‌اند خداوند نور آسمان و زمین است یعنی نمودار کننده‌ی آسمان ارواح و زمین اجسام، خود وجود مطلق است و پیدایش پدیده‌ها باو است. روح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

البیان: غزالی در شرح کلمه‌ی نور گفته است: چون وجود را با عدم برابر کنیم، ناچار وجود نمودار است و تیرگی عدم است، پس آنکه از تیرگی عدم بنموداری وجود میآورد سزاوار اسم نور است. در ظلمت عدم همه بودیم بی‌خبر || نور وجود سرّ شهود از تو یافتیم حسینی نوشته: امام زاهد رحمه اللّه فرموده که خدای را نور توان گفت ولی بپارسی روشنی نشاید گفت چه روشنی ضدّ تاریکی است و خدای آفریدگار هر دو ضدّ است. بیت: از نهانخانه‌ی احسان تو هر جا همه کس || کلّ حزب فرحوا اند زهی لطف عمیم «مَثَلُ نُورِهِ کَمِشکاةٍ» ۳۵ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی داستان نور مؤمن که در دل او است از ایمان و قرآن داستان چراغدان است. و إبن عبّاس نزد کعب الاحبار رفت و اینکه آیه را از او پرسید، او گفت: یعنی مثل نور حقّ مثل محمّد است که مانند مشکاة است، و بعضی گفته‌اند: یعنی داستان راهنمائی خداوند و آیات قرآن و موعظه‌های آن که بآنها مردم راهنمائی میشوند و در دل مؤمنین است مانند چراغدان است، و بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی داستان نور خدا و اطاعت خداوند مثل چراغدان است. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی داستان ادلّه‌ی توحید و عدل خداوند مانند مشکات است، که مقصود از نور دلیل و برهان است. «کَمِشکاةٍ فِیها مِصباحٌ المِصباحُ فِی زُجاجَةٍ- الخ» ۳۵ أبو الفتوح مشکاة بمعنی سوراخی است در دیوار که بیک طرف باشد و از جای دیگر سوراخ نباشد و -قرآن-۱-۵۱ [صفحه ۳۳۲] بآن چراغ گذارند، و بعضی گفته‌اند: پایه‌ی قندیل است که در آن فتیله می‌نهند، مجاهد گفته است مشکاة قندیلی است که در آن چراغ باشد. طبری: إبن عبّاس نزد کعب الأحبار رفت و گفت: از اینکه جمله برای من توضیحی بده و حدیثی بکن، او گفت: مشکاة پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مصباح دل آن حضرت است و زجاجه سینه‌ی او است که دل در آن است و سینه‌ی آن حضرت همانند شده است بستاره‌ی درخشان، و چراغ که دل آن حضرت است توصیف شده است بروشنی از درخت زیتون فرخنده که با خورشید نه از طرف شرق و نه از غرب برابر نشده است و نورانی است برای اینکه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله مردم را رهبری میکند اگرچه نگوید که من پیغمبرم همان طور که زیتون روشنی میدهد اگرچه آتش بآن نرسد. أبو الفتوح نوشته است: حقّ تعالی مثل زد نور خود را در دل مؤمن بچراغی در آبگینه که آن آبگینه در چراغدانی باشد یا در کوّه بر دیواری، دل او بجای آبگینه است و صدر او بجای مشکاة، و اینکه «مثل» برای آن صیانت آورد که آن نور به جائی نهادند حصین که آفات باو نرسد و خیرش ممنوع نباشد. آنگه آن آبگینه را تشبیه کرد بستاره‌ی درخشان گفت: «الزُّجاجَةُ کَأَنَّها کَوکَبٌ دُرِّیٌّ» آن آبگینه پنداری ستاره‌ای است درخشان، و گفتند: مؤمن از برکت اینکه نور در میان چهار خصلت است: اگر بدهندش شکر کند، اگرش ابتلا کنند صبر کند، و اگر حکم کند عدل کند و اگر گوید راست گوید. -قرآن-۴۰۵-۴۴۷ «الزُّجاجَةُ کَأَنَّها کَوکَبٌ دُرِّیٌّ یُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُبارَکَةٍ زَیتُونَةٍ لا شَرقِیَّةٍ وَ لا غَربِیَّةٍ»، أبو الفتوح: توصیف شجره بکلمه‌ی مبارکه برای سودهائی است که در آن درخت است. و بروایت حفص از عاصم و إبن عامر و نافع «یوقد» با یاء خواندند و دیگران «توقد» بتاء و در شاذّ «توقد» بتشدید قاف قرائت شده. -قرآن-۱-۱۱۸ نیشابوری: معنی «من شجرة مبارکة» اینکه است که آغاز افروختن چراغ از درخت پر سود زیتون بوده است که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هم دستور فرموده است که از آن استفاده بهداشتی و استعلاجی کنند. و بعضی گفته‌اند: معنی «مبارکه» اینکه است [صفحه ۳۳۳] که آن درخت در زمین فرخنده روئیده است که خداوند برای مردم جهان در آن زمین برکت قرار داده است یا هفتاد پیغمبر آن سرزمین را مبارک کرده‌اند که یکی ابراهیم خلیل است. کشف: یعنی شیشه‌ی که در آن چراغ است مثل ستاره‌ی درخشان است در صافی و درخشندگی. و بعضی گفته‌اند: کوکب درّی یکی از پنج ستاره‌ی عطارد و زهره، مریخ و مشتری و زحل است و معنی «توقد من شجرة» یعنی آن ستاره از روغن درختی روشن میشود و کلمه دهن بمعنی روغن در جمله آورده نشده است، و توصیف درخت بمبارکه بواسطه‌ی سود آن است که میوه و خورش است و روغن آن صاف‌تر از دیگر موادّ روغنی است و نیاز بدستگاه روغنگیری ندارد و هر کس میتواند روغن آنرا بگیرد، و اوّل درختی است که بعد از طوفان روئیده است، و هیچ درختی عمرش از آن بیشتر نیست که بعد از هزار سال باز هم سرسبز است و تازه، و در معنی «لا شَرقِیَّةٍ وَ لا غَربِیَّةٍ» إبن عبّاس گفته است: یعنی نه در یک کنار شرقی است که نزدیک غروب آفتاب بآن نتابد،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و نه در کنار غربی است که هنگام صبح آفتاب بآن نرسد بلکه در جائی است که تمام روز آنرا آفتاب بگیرد و نیز میوه‌اش بهتر و کاملتر خواهد بود، و بعضی گفته‌اند یعنی اینکه درخت نه در ممالک شرقی است و نه در غربی بلکه در منطقه‌ی متوسّط زمین است که سرزمین شام است، و حسن بصری گفته است: اینکه جمله‌ها کنایه است از اینکه از درختان دنیا نیست بلکه از درختهای بهشتی است که اگر درختی زمینی باشد یا در مشرق است یا در مغرب. -قرآن-۶۹۰-۷۲۲ ع: در کلمات «درّی و توقد» اختلاف قرائت است، و معنی «لا شَرقِیَّةٍ وَ لا غَربِیَّةٍ» یعنی نه از مسیحیها است که بسوی مشرق نماز میخوانند و نه از یهود است که بسوی مغرب نماز میگذارند«۴۹». -قرآن-۶۴-۹۶-پاورقی-۲۱۱-۲۱۳ [صفحه ۳۳۴] «یَکادُ زَیتُها یُضِیءُ وَ لَو لَم تَمسَسهُ نارٌ نُورٌ عَلی نُورٍ» ۳۵ طبری: یعنی روغن اینکه درخت زیتون بی‌فتیله و آتش بواسطه‌ی صفا و خوبی خود نور میدهد و روشن می کند پس اگر فتیله و آتش باو برسد چه اندازه روشنائی خواهد داشت، و مقصود از اینکه جمله اینکه است که ادلّه و برهانهای خداوندی بقدری روشن است که خود بخود بچشم میخورد و درک میشود چه کسی در آن بیندیشد و باریک بین شود یا روی بگرداند و خود را از آن منصرف کند اگرچه بوسیله‌ی قرآن و توضیح کسی اینکه آیات را روشن و نمودار بمردم نکند، پس اگر کسی آنها را روشن کند بوسیله‌ی قرآن و بیان برتر و روشنتر نور علی نور خواهد بود. -قرآن-۱-۷۱ مجمع: یعنی ادلّه‌ی قرآن روشن است اگرچه کسی آنرا نخواند و بعضی گفته‌اند یعنی نزدیک است حجّت و دلیل خداوند بر مردم روشن کند دل آنرا که در آن فکر کند و بیندیشد اگرچه قرآنی نازل نشود، و معنی «نور علی نور» اینکه است که قرآن با دیگر ادلّه دل را بیشتر نورانی میکند و بر روشنائی آن می‌افزاید. هدِی اللّهُ لِنُورِهِ مَن یَشاءُ» ۳۵ کشف: یعنی خدا بوسیله‌ی نورش بقدرتش راهنما است و بوسیله‌ی قدرت بغیبش راهنما است، و با غیبش بسوی دیرینه و قدم راهنمائی میکند و بقدمش بسوی ازل و ابدش هدایت میکند و بازل و ابد خود رهنما است بوحدانیتش«۵۰». -قرآن-۱-۴۱-پاورقی-۲۷۴-۲۷۶ -قرآن-۱۱۲۱-۱۱۴۶ [صفحه ۳۳۵] «فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللّهُ أَن تُرفَعَ» ۳۷ طبری: یعنی آن مصباح که مثل ستاره درخشان است در آن خانه‌ها است که خداوند اجازه داده ساخته شود و محترم باشد یعنی مسجدها و بعضی گفته‌اند: مقصود از بیوت هر خانه‌ای است و اختصاص بمسجد ندارد و مقصود از کلمه‌ی «ترفع» بقول مجاهد ساختن است و بگفته‌ی حسن بصری محترم و گرامی داشتن است. -قرآن-۱-۴۶ مجمع: یعنی اینکه مشکاة و چراغدان در آن خانه‌ها است که مأذون از جانب خدا است و مسجدها است چنانکه نقل از پیغمبر است «المساجد بیوت اللّه فی الارض و هی تضیء لاهل السّماء کما تضیء النّجوم لاهل الارض» و بعضی گفته‌اند: مقصود از بیوت خانه‌های پیغمبران است و معنی «رفع» احترام آنها است از پلیدی و هم از معصیت خدا. و نقل است که چون پیغمبر اینکه آیه را خواند پرسیدند مقصود کدام خانه‌ها است! فرمود: خانه‌ی پیغمبران، ابو بکر پرسید خانه علیّ و فاطمه [ع] هم از آنها است! فرمود: بلی از خوبان آنها است، و نشانه‌ی درستی اینکه حدیث آیت «لِیُذهِبَ عَنکُمُ الرِّجسَ أَهلَ البَیتِ» است و نیز آیت «رَحمَتُ اللّهِ وَ بَرَکاتُهُ عَلَیکُم أَهلَ البَیتِ». و بعضی‌ها گفته‌اند: مقصود از «ترفع» بالا- بردن حوائج در آن مساجد بسوی خداوند است و اظهار نیاز و دعا کردن. -قرآن-۶۲۸-۶۷۵-قرآن-۶۹۳-۷۵۲ کشف: یعنی آن چراغ بفرمان خداوند روشن میشود در مسجدها که باید آنها را محترم شمارند و سخن بیهوده بآن جا نگویند و جز از نام خدا در آنجا نبرند. «یُسَبِّحُ لَهُ» ۳۶ مجمع: با صدای بالای باء بصورت فعل مجهول نیز خوانده شده است، و قرائت عموم با کسر و صدای زیر بصورت فعل معلوم است، و کلمه‌ی «رجال» که بعد از اینکه جمله است بقرائت مشهور فاعل «یسبّح» میباشد، و -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۳۶] بقرائت فتح باء بمنزله‌ی جواب سؤالی است که از جمله فهمیده میشود و گویا کسی میپرسد: کی تسبیح خدا میکند! بجواب گفته شده است «رجال» یعنی تسبیح میکند برای خدا مردانی. «حَتّی إِذا جاءَهُ لَم یَجِدهُ شَیئاً» ۳۹ فخر: اوّل اینکه جمله میفهماند که نزدیک آن رفت یعنی چیزی بود که نزدیک آن رفت و قسمت بعد میفهماند چیزی نیافت، پس اوّل و آخر اینکه جمله موافق نیست. و جواب اینکه است: -قرآن-۱۹۶-۲۳۸ ۱- یعنی کافر آنرا که انجام داده است، چیزی سودمند نیافت، ۲- یعنی سراب و آبنما را که نزدیکش میشود چیزی نمی‌یابد. «وَ وَجَدَ اللّهَ عِندَهُ فَوَفّاهُ» ۳۵ مجمع: یعنی بقیامت در پهلوی کارهای خود عذاب خدا را میابد یا رسیدگی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مواظبت خداوندی را می‌بیند. و گفته‌اند: اینکه آیه برای عتبه بن ربیعهٔ نازل شد که پیش از اسلام در پی دین بود و میخواست بآداب دین رفتار کند چون اسلام آمد او کافر شد و منکر. -قرآن-۱-۴۰ «أو کَظُلُماتٍ» ۴۰ فخر: اینکه جمله دنباله‌ی جمله‌ی جلو است و چند جور معنی میشود: ۱- کار کافر یا خوب است مثل سراب است یا بد است مثل تاریکیها است، ۲- یا مثل سراب است و آبنماد در عالم دیگر یا مثل تاریکیها است در اینکه عالم ۳- یا مثل سراب بیهوده است و افکار و عقایدشان مثل تاریکیهای انبوه است، و جمله‌ی «لم یکد یراها» دو جور معنی میشود، ۱- «کاد» در اثبات منفی و در منفی اثبات معنی میشود مثل «نزدیک بود» در فارسی پس معنی جمله اینکه است: می‌بیند آنرا. -قرآن-۱-۱۸ ۲- معنی «کاد» نزدیکی است، و معنی جمله اینکه است: دیدنش نزدیک نیست و مقصود کنایه است از کمال جهل و نادانی. «سَحابٌ ظُلُماتٌ» ۴۰ مجمع: عموم قاریها هر دو کلمه را با تنوین رفع خوانده اند و اوّل با رفع و دوّم با تنوین جرّ که مضاف و مضاف إلیه باشند خوانده شده است و نیز اوّل با تنوین رفع و دوّم با تنوین جرّ خوانده‌اند که اوّل مربوط بجلو است که «من فوقه» باشد و «ظلمات» بدل است از «ظلمات» در اوّل آیه. -قرآن-۱-۲۱ «بَعضُها فَوقَ بَعضٍ» ۴۰ حسینی: یعنی کافر عکس مؤمن است که او نور -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۳۷] علی نور است و اینکه تاریکیها روی تیرگیهای دیگر. نظم: مؤمنین از تیرگی دور آمدند || لا جرم نور علی نور آمدند کافر تاریک دل را نکبت است || حال و کارش ظلمت اندر ظلمت است سخن ما: در اینکه آیات: ۱- آیت ۲۱ «لا یَأتَلِ- تا آخر» ممکن است که «یأتل» از مصدر «ایتلاء» بمعنی کوتاهی در کار و خطای در کار باشد و اگر بمعنی سوگند باشد و آنچه در جهت نزول نقل کردیم درست باشد، در هر صورت شاید اینکه آیه یک راهنمای عمومی است که هر کس دارای فضل یعنی زیادی یا باقی ماندهٔ مال بود اگر آمرزش و آسایش میخواهد باید بمردم فقیر و خویشاوندان از مال خود بدهد و هم بمهاجرین در راه خدا که نادار باشند مثل آنها که برای کارهای مفید بحال خود و مردم ترک خانه و میهن خود میکنند. -قرآن-۴۴-۵۶ ۲- آیت ۲۳ «إنَّ الَّذِینَ یَرمُونَ المُحصَناتِ-» تا آخر خوب نشان میدهد نتیجه‌ی فکر و سخن بسیاری از مردم که دور هم می‌نشینند و از روی حسد و عداوت یا تعصّب یا فقط بیهوده سرائی زن و مرد بیگناه را بزبانهای جوروا جور بکارهای زشت و ناپسند متّهم میکنند و مجلسی از اینگونه مردم فراهم نمیشود مگر که کسی را مردم فراهم نمیشود مگر که کسی را متّهم میکنند و میگویند و میخندند و خود را مؤمن میدانند و از مسجد و عبادت مستحب غفلت نمیکنند، جمله‌های «یَومَ تَشهَدُ عَلَیهِم- تا آخر» میگوید اعضای بدن اینگونه مردم جملگی شاهد بر اینکه کار زشتشان خواهد شد و بآزاری سخت گرفتارشان خواهد کرد. -قرآن-۱۳-۵۸-قرآن-۵۰۹-۵۳۴ ۳- آیت ۲۶ «الخَبِیثاتُ لِلخَبِیثِینَ- تا آخر» مردم را جور میکند و معرّفی مینماید که زشت پسند با مردم و خوی زشت سر و کار دارد و آنکه پاک است و از خوی بد بدور با افکار و اشخاص پاک و منظّم آمیزش میکند و خوی میگیرد، چنانکه اگر بافراد یک جمعیّت یا یک دستگاه یا یک تشکیلات باریکبین شویم می‌بینیم حدّ مشترک، و رابطه‌ی مخصوصی میان افراد آن بوده است که دور هم جمع شده‌اند یا جمع‌شان کرده‌اند و سازمانی درست کرده‌اند تا آن حدّ مشترک و نشانه‌ی همگانی آنها به -قرآن-۱۳-۴۱ [صفحه ۳۳۸] کومک یکدگر انجام شود. ۴- دو آیت ۳۰- ۳۱ «قُل لِلمُؤمِنِینَ یَغُضُّوا- تا- یُخفِینَ مِن زِینَتِهِنَّ» دستور بپوشیدن بدن زنان است و خودداری زنان و مردآن از نظربازی و چشم- چرانی، و هم دوری کردن زنان از خودنمائی بزیبائی و آرایش در جلو مردان، اینکه است خلاصه‌ی دستورهای اینکه دو آیه ولی آنچه امروز مرسوم است مناسب با مفاد اینکه آیه‌ها نیست، چون یک دسته کوشش در نمایش زیبائی و آرایش خود دارند بنام تمدّن و پیروی از مردم غیر مسلمان متمدّن جهان و دیگری کوشش در خود- نمائی بپاکی و دینداری و پوشاندن از نامحرم میکنند باین اندازه که صورت خود با نقاب و روبنده میپوشند بجوری که جلو پای خود نمیتوانند به بینند و بشکلی عجیب و ترس‌آور در کوچه و خیابان بتک و پو میباشند و اینکه کار خود را یک وظیفه‌ی دینی میپندارند با اینکه هر دو دسته افراط در رذیلت و فضیلت میکنند و اگر از سوی دین مسلمانی بخواهیم بسنجیم وظیفه‌ی مرد و زن همین خلاصه‌ی آیات است که نوشتیم و با دقّت بیشتر می‌بینیم همین حدودی که در دین معیّن شده است برابر است با آنچه رسم و روش زنهای روستائیهای ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هست یعنی آنها که با تمدّن بمعنی خوش- گذرانی و انواع وسائل خوشی و تفریح سر و کار ندارند و نیز با آنچه از روش پیغمبر و زن و مرد مسلمان آن دوره نقل شده است تفاوت زیاد ندارد، پس با توجّه باین آیات و آداب و سنن میتوآن گفت: اگر زن مسلمان فقطّ با دست و صورت باز و سر و گردن، پوشیده و لباس ساده که نمایش بزیبائی و ناهمواری‌های بدن نداشته باشد می- تواند بکارهای زندگی خارج از داخله‌ی خانه بپردازد البتّه تا آنجا که با ساختمان بدنی و فکری او سازگار باشد و مقیاس اینکه سازگاری خوب بدست میآید وقتی خصوصیات بدنی و فکری هر دو را بسنجیم زیرا در نهاد مرد خاصیّت انجام است و در زن خاصیّت پذیرش و باصطلاح فلسفه مرد دارای کیفیّت فعل است و زن دارای کیفیّت انفعال یعنی آنچه از کارهای زندگی وابسته بزور پاره‌های تن و کوشش همیشگی و حلم و بردباری و اندیشه‌ی عمیق و ژرف‌بینی است خاصیّت مرد است و آنچه پدیده‌ی -قرآن- ۲۲-۵۲-قرآن-۶۴-۹۳ [صفحه ۳۳۹] دقّت و پایداری و شکیبائی و جمال پسندی و ظرافت و تیزبینی است خاصیّت زن است. پس طبیعت خود، کار زندگی مرد و زن را تقسیم کرده است و شاید اندکی از بعضی اینکه خواصّ در یکی دو دسته از حیوانات اهلی مثل اسب و گاو هم دیده شود و اگر زندگی ساده‌ی مردم بیابانی را وارسی کنیم در میبابیم که از اندازه‌ی اینکه تقسیم بیرون نیست و البتّه اینکه تقسیم حدّ فاصل معیّن ندارد و در بعضی خواصّ و کارهای پدیده‌ی آن هر دو دسته مشترک هستند چه در زندگی شهری و چه در بیابانی بخصوص آنجا که آخرین روش اقتصادی بنام کمونیسم یا سوسیالیسم اجرا میشود، لکن برای کار زن بیرون از خانه ناچار از برابری با مرد است پساوش با او است که در دین ناروا است و اینکه در آنجا که از رسم و روش همگانی زیاد شود و موجب جنبشهای جنسی باشد و گر نه سخن و گفتگو و رو برو شدن باندازه حوائج و زندگی روزانه که هیچگونه نمایش بزیبائی و دلفریبی نباشد، نه موجب تحریکات منافی عفّت است و نه در دین ممنوع است چنانکه در سوره‌ی سی و سوّم بنام احزاب آیات ۳۳ و و ۵۹ دستور نموداری زن بجلو مرد و سخن گفتن با او یادآوری شده است: بطور مرسوم سخن بگوئید که با ناز و کرشمه نباشد تا بیمار دلان بشما بد دل نشوند، و در خانه نیز با سنگینی و آرامش باشید و مانند زنان دوران جاهلیّت خودنمائی بآرایش و زیبائی نکنید و روپوش خود ببدن نزدیک کنید تا مردم هرزه شما را از آنها که منظور- شان هست باز بشناسند و آزارتان نکنند. اینها است که از نظر اهل دین میتوان اظهار کرد لیکن کارهای بیرون از منزل وقتی برای زن جایز است که کار خانه‌داری نیازمندیهای زندگی او را فراهم نکند و تمام وقت او را نگیرد و ناچار از کار در خارج از خانه باشد و گر نه کار اصلی زندگی را تعطیل کردن و زیان بردن و بکار خارج- پرداختن نه با خرد سازگار است و نه با دین، البتّه آنچه کار اختصاصی زن است، مانند فرهنگ و بهداشت زنان وظیفه‌ی انحصاری او است که در بعضی مواقع میتوان گفت واجب کفائی است برای آنها. ۵- مفاد آیه ۳۵ مشهور بآیت نور آنچه مفسّرین نوشته‌اند و امام فخر در [صفحه ۳۴۰] حدود ده معنی برای آن گفته است شاید بتوان گفت: نتیجه‌ی آن منطبق است با اصطلاح مشهور میان حکما که وجود و نور و علم هر سه یک حقیقت هستند که خود نمودارند و دیگر چیزها را نمودار میکنند.

[سوره النور [۲۴]: آیات ۴۱ تا ۶۴]

أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ یُسَبِّحُ لَهُ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ الطَّیرُ صَافّاتٍ کُلٌّ قَد عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسبِیحَهُ وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِما یَفعَلُونَ [۴۱] وَ لِلّهِ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ إِلَی اللّهِ المَصِیرُ [۴۲] أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ یُزجِی سَحاباً ثُمَّ یُؤَلِّفُ بَینَهُ ثُمَّ یَجعَلُهُ رُکاماً فَتَرَی الوَدقَ یَخرُجُ مِن خِلالِهِ وَ یُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ مِن جِبالٍ فِیها مِن بَرَدٍ فَیُصِیبُ بِهِ مَن یَشاءُ وَ یَصرِفُهُ عَن مَن یَشاءُ یَکادُ سَنا بَرقِهِ یَذهَبُ بِالأَبصارِ [۴۳] یُقَلِّبُ اللّهُ اللَّیلَ وَ النَّهارَ إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبرَةً لِأُولِی الأَبصارِ [۴۴] وَ اللّهُ خَلَقَ کُلَّ دَابَّةٍ مِن ماءٍ فَمِنهُم مَن یَمشِی عَلی بَطنِهِ وَ مِنهُم مَن یَمشِی عَلی رِجلَینِ وَ مِنهُم مَن یَمشِی عَلی أَربَعٍ یَخلُقُ اللّهُ ما یَشاءُ إِنَّ اللّهَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۴۵] -قرآن-۱-۹۰۳ لَقَد أَنزَلنا آیاتٍ مُبَیِّناتٍ وَ اللّهُ یَهدِی مَن یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۴۶] وَ یَقُولُونَ آمَنّا بِاللّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعنا ثُمَّ یَتَوَلّی فَرِیقٌ مِنهُم مِن بَعدِ ذلِکَ وَ ما أُولئِکَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِالمُؤمِنِينَ [۴۷] وَ إِذا دُعُوا إِلَى اللّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحكُمَ بَينَهُم إِذا فَرِيقٌ مِنهُم مُعرِضُونَ [۴۸] وَ إِن يَكُن لَهُمُ الحَقُّ يَأتُوا إِلَيهِ مُذعِنِينَ [۴۹] أَ فِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ أَمِ ارتابُوا أَم يَخافُونَ أَن يَحِيفَ اللّهُ عَلَيهِم وَ رَسُولُهُ بَل أُولئِكَ هُمُ الظّالِمُونَ [۵۰] -قرآن-۱-۵۶۰ إِنَّما كانَ قَولَ المُؤمِنِينَ إِذا دُعُوا إِلَى اللّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحكُمَ بَينَهُم أَن يَقُولُوا سَمِعنا وَ أَطَعنا وَ أُولئِكَ هُمُ المُفلِحُونَ [۵۱] وَ مَن يُطِعِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخشَ اللّهَ وَ يَتَّقهِ فَأُولئِكَ هُمُ الفائِزُونَ [۵۲] وَ أَقسَمُوا بِاللّهِ جَهدَ أَيمانِهِم لَئِن أَمَرتَهُم لَيَخرُجُنَّ قُل لا تُقسِمُوا طاعَةٌ مَعرُوفَةٌ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِما تَعمَلُونَ [۵۳] قُل أَطِيعُوا اللّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوا فَإِنَّما عَلَيهِ ما حُمِّلَ وَ عَلَيكُم ما حُمِّلتُم وَ إِن تُطِيعُوهُ تَهتَدُوا وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا البَلاغُ المُبِينُ [۵۴] وَعَدَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُم وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَيَستَخلِفَنَّهُم فِي الأَرضِ كَما استَخلَفَ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُم دِينَهُمُ الَّذِي ارتَضى لَهُم وَ لَيُبَدِّلَنَّهُم مِن بَعدِ خَوفِهِم أَمناً يَعبُدُونَنِي لا يُشرِكُونَ بِي شَيئاً وَ مَن كَفَرَ بَعدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الفاسِقُونَ [۵۵] -قرآن-۱-۱۰۰۰ وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُم تُرحَمُونَ [۵۶] لا تَحسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعجِزِينَ فِي الأَرضِ وَ مَأواهُمُ النّارُ وَ لَبِئسَ المَصِيرُ [۵۷] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَستَأذِنكُمُ الَّذِينَ مَلَكَت أَيمانُكُم وَ الَّذِينَ لَم يَبلُغُوا الحُلُمَ مِنكُم ثَلاثَ مَرّاتٍ مِن قَبلِ صَلاةِ الفَجرِ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيابَكُم مِنَ الظَّهِيرَةِ وَ مِن بَعدِ صَلاةِ العِشاءِ ثَلاثُ عَوراتٍ لَكُم لَيسَ عَلَيكُم وَ لا عَلَيهِم جُناحٌ بَعدَهُنَّ طَوّافُونَ عَلَيكُم بَعضُكُم عَلى بَعضٍ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمُ الآياتِ وَ اللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ [۵۸] وَ إِذا بَلَغَ الأَطفالُ مِنكُمُ الحُلُمَ فَلَيَستَأذِنُوا كَما استَأذَنَ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُم آياتِهِ وَ اللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ [۵۹] وَ القَواعِدُ مِنَ النِّساءِ اللّاتِي لا يَرجُونَ نِكاحاً فَلَيسَ عَلَيهِنَّ جُناحٌ أَن يَضَعنَ ثِيابَهُنَّ غَيرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِينَةٍ وَ أَن يَستَعفِفنَ خَيرٌ لَهُنَّ وَ اللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ [۶۰] -قرآن-۱-۱۰۵۹ لَيسَ عَلَى الأَعمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الأَعرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى المَرِيضِ حَرَجٌ وَ لا عَلى أَنفُسِكُم أَن تَأكُلُوا مِن بُيُوتِكُم أَو بُيُوتِ آبائِكُم أَو بُيُوتِ أُمَّهاتِكُم أَو بُيُوتِ إِخوانِكُم أَو بُيُوتِ أَخَواتِكُم أَو بُيُوتِ أَعمامِكُم أَو بُيُوتِ عَمّاتِكُم أَو بُيُوتِ أَخوالِكُم أَو بُيُوتِ خالاتِكُم أَو ما مَلَكتُم مَفاتِحَهُ أَو صَدِيقِكُم لَيسَ عَلَيكُم جُناحٌ أَن تَأكُلُوا جَمِيعاً أَو أَشتاتاً فَإِذا دَخَلتُم بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلى أَنفُسِكُم تَحِيَّةً مِن عِندِ اللّهِ مُبارَكَةً طَيِّبَةً كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمُ الآياتِ لَعَلَّكُم تَعقِلُونَ [۶۱] إِنَّمَا المُؤمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِذا كانُوا مَعَهُ عَلى أَمرٍ جامِعٍ لَم يَذهَبُوا حَتّى يَستَأذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَستَأذِنُونَكَ أُولئِكَ الَّذِينَ يُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِذَا استَأذَنُوكَ لِبَعضِ شَأنِهِم فَأذَن لِمَن شِئتَ مِنهُم وَ استَغفِر لَهُمُ اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ [۶۲] لا تَجعَلُوا دُعاءَ الرَّسُولِ بَينَكُم كَدُعاءِ بَعضِكُم بَعضاً قَد يَعلَمُ اللّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُم لِواذاً فَلَيحذَرِ الَّذِينَ يُخالِفُونَ عَن أَمرِهِ أَن تُصِيبَهُم فِتنَةٌ أَو يُصِيبَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۶۳] أَلا إِنَّ لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ قَد يَعلَمُ ما أَنتُم عَلَيهِ وَ يَومَ يُرجَعُونَ إِلَيهِ فَيُنَبِّئُهُم بِما عَمِلُوا وَ اللّهُ بِكُلِّ شَيءٍ عَلِيمٌ [۶۴] -قرآن-۱-۱۴۴۳ [صفحه ۳۴۲] معنی لغات: «یزجی» میرانند و بآرامی جلوگیر میشود، «رکام» ریگ یا ابر- بر هم انباشته، «ودق» باران، «یتّقه» از مصدر اتّقاء بمعنی پرهیز کردن «یتّقیه» بوده است در جواب شرط مجزوم شده است و های آخر ضمیر است و مفعول. «ظهیرة» حدّ نصف روز و نیمروز «تحیّة» یعنی خواهش زنده ماندن و درازی عمر شخص از خداوند، «یتسلّلون» پنهانی از ازدحام مردم خود را کنار کشیدن، «لواذ» خود پنهان کردن. ترجمه: ۴۱ ای محمّد مگر نمی‌بینی و نمیدانی که آنچه بزمین و آسمان است خدا را تسبیح میکند و هم پرنده‌های در پرواز که هر یک میداند راه و رسم نماز و تسبیح خود را و خدا هم دانای بکار آنها است ۴۲ و پادشاهی آسمان و زمین برای خدا است و برگشت آفریدگان بسوی او است ۴۳ مگر نمی‌بینی خداوند ابر را جلو میبرد و پاره‌های آنرا فراهم کرده و بر هم انباشته میکند پس می‌بینی که باران از لای آن بیرون میآید و از کوههای آسمانی تگرگ فرو میریزد و میرسد بهر کس که [صفحه ۳۴۳] در سرنوشت او است و از آنکه نبایدش برمیگرداند و چنان از آن ابر برقی روشن است که ممکن است چشمها را خیره کند ۴۴ و خداوند شب و روز را میگرداند و در اینکه [تحوّلات جهان] پندی است برای مردمان بینا ۴۵ و هم خداوند است که هر جنبنده‌ای را از آب آفریده که دسته‌ای با شکم راه میروند و دسته‌ای با دو پاو دیگر بر چهار پا، چون خدا هر چه بخواهد میآفریند که او بر هر چیز توانا است ۴۶ و البتّه اینها که فرستادیم نشانه‌ای است نمودار [ولی] خداوند آنرا که بخواهد [و بسرنوشت او معیّن کرده است] براه راست میبرد ۴۷ [و بدانید: کسانی که] میگویند مؤمن بخدا و پیغمبر هستیم و فرمانبردار پس از آن یک دسته‌شان رو گردان از حق میشوند ۴۸ البتّه آنها ایمان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ندارنـد که چون برای تسـلیم بحکومت خـدا و پیغمبر دعوت‌شان میکننـد جمعی نمی‌پذیرند و روی میگردانند ۴۹ لکن اگر حکم به سود آنها شود می‌پذیرند و با کمال تسلیم روی میآورند و از دل و جان شادند ۵۰ پس اینگونه مردم یا بدل بیمارند یا دو دل هستند و در شکّ، و یا میترسـند از سوی خدا و پیغمبر بر آنها سـتم شود [ولی هیچ نیست مگر که] سـتم پیشه‌اند و بس ۵۱ لکن مؤمنین که بحکومت خدا و پیغمبر دعوت میشوند سـخن‌شان اینکه است که میگویند: شـنیدیم و فرمان برداریم و ایشان مردمی رسـتگارند ۵۲ و البتّه آنها که فرمانبر خـدا و پیغمبر باشـند و بترسـند از خـدا و پرهیز از نافرمانی او کنند اینانند که در آسایشـند و بمقصود رسـیده ۵۳ [لکن کافران] با کمال کوشـش سوگند یاد می‌کنند که اگر فرمانشان کنی از وطن بیرون میروند، تو بآنها بگو: سوگند یاد نکنید که فرمان بردن بـدرستی [بهتر است از سوگند و نادرستی] و خدا میداند آنچه میکنید، ۵۴ و نیز بآنها بگو: فرمانبریـد از خدا و پیغمبر که اگر نکنیـد او مسـئول کار خود است و شـما مسـئول کار خود و اگر فرمان بردیـد راه خود پیـدا کرده‌ایـد و پیغمبر جز تبلیغ وظیفه‌ای ندارد ۵۵ و البتّه خداونـد بآنها که مؤمن هسـتند از شـما و نکوکار وعده کرده است که ایشان را بر روی زمین جانشـین دیگران کند چنانکه ملّتهای پیش از آنها را جانشـین یکـدیگر کرد و نیز پا بر جای بدارد برای آنها دینی که [اسـلام است و] برای‌شان پسـندیده [صفحه ۳۴۴] و بجای ترس و بیمناکی از دشـمن آسوده دل‌شان کنـد [و فرمود اینکه بـدانجهت کنم] تا مرا عبادت کنند و بهیچ روی انبازی برای من نیندیشـند و آنها که از پس اینکه کام- یابیها کافر شدند خود بد دل و فاسق هستند ۵۶ و شما مسلمانان نماز بخوانید و زکات بدهید و فرمانبر رسول باشید که شما مورد رحمت او واقع شوید ۵۷ و تو ای محمّد مپندار که کافرآن بتوانند ما را در روی زمین بیچاره کنند جز اینکه جای- شان آتشـی خواهد بود که بدترین عاقبت است ۵۸ ای مسلمانان [اینک وظیفه‌ای دیگر:] که پیش از نماز صبح و نیمروز هنگام کندن لباس و پس از نماز عشا بایستی زر خریدان و فرزندان نابالغتان اجازه بگیرند و بدرون خانه آیند که اینکه سه موقع عورت برای شـما است و شـرم از برابری با مردم دارید و بغیر اینکه اوقات گناهی نیست نه از شـما و نه از آنها که دور و بر یکدیگر باشند و رفت و آمد کنند [و اجازه نگیرند] و خداوند است که به اینکه گونه آیات و وظایف را معیّن کند که دانا است و حـاکم بـدرستی و حقّ است ۵۹ و چون کودکـان شـما بالغ شدنـد بایـد بهر وقت اجازه بگیرنـد و وارد شونـد چنانکه آن دو دسته‌ی دیگر بهنگام معیّن بایـد اجازه بگیرنـد و خداونـد بچنین دسـتورهای معیّن آیات خود را برای شـما معیّن میکند که او حکیم است و علیم ۶۰ و [اینرا هم بدانید:] آن زنهای پیر که خواهش جنسی‌شان نمانده است و دیگر آبستن نمیشوند و مردآن را میلی بآنها نیست میتواننـد روپوش و چـادر خود را [در برابر مردان] بردارنـد بشـرطی که خودنمـائی و نمایش و آرایش نباشـد و اگر خودداری کنند و [همه‌ی بدن را بپوشـند] برای‌شان بهتر است و خداوند دانا و شـنوای [به- فکر و کار مردم] است آنها که کور و لنگ و بیمار هسـتند [بدانند که بمانند تن- درسـتان وظیفه دار نیسـتند و بازخواست نمیشوند«۵۱»] و نیز همه‌ی شـما میتوانیـد از آنچه در خانه‌تان هست بخوریـد [اگرچه ندانیـد که از کجا است و مال شـما است] و هم و نیز همه‌ی شـما میتوانید از آنچه در خانه‌تان هست بخورید [اگرچه ندانیـد که از کجـا است و مال شـما است] و هم -پاورقی-۱۱۳-۱۱۵ [صفحه ۳۴۵] از خـانه‌ی پـدر و مادر و خواهر و برادر خود و نیز عمو و عمّه و خالو و خاله‌ی خود جایز است چیزی بخورید و هم از آنجا که باختیار شما گذارده‌اند و کلیدش بدست شما است و از خانه‌ی دوست خود نیز میتوانید چیزی بخورید و بر شما روا میباشد که بهنگام خوردن گرد هم باشید و یا هر کسی تنها، و پراکنده باشـید، ولی چون بخانه‌ای درون شدید سلام کنید بر یکدگر و همجنسان خود که سلامتی مبارکست و خواهشی از خداوند بر تندرستی [شـما] با پاکی و فرخندگی. [پس مواظب خود باشـید که] خداوند به اینکه گونه سخنان آیات [و راه و رسم زندگی] را برای شـما روشن میکند و امید است که عاقل باشید [و بسنجید و بکار برید ولی] ۶۲ البتّه مؤمن بدرستی آن کسان هستند که بخدا و بپیغمبرش گرویدنـد و هرگـاه برای کـار همگـانی [چون بنمـاز جمعه و جنگ و یا شور در کارها] با پیغمبر بودنـد بجای می‌ماننـد و نمی‌رونـد تا اجازه بگیرند البتّه اینگونه مردم مؤمن بخدا و بپیغمبر هسـتند، پس [ای محمّد] اگر کسـی اجازه گرفت پی کار شخصـی خود رود بهر کـدام خواستی اجـازه بـده و از خداونـد آمرزش- آنهـا را بخواه که خـدا آمرزنـده است و مهربان ۶۳ [اینک وظیفه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیگر شما:] دعوت پیغمبر و سخن او را [سبک مشمارید] و مانند سخنان و دعوتهای با یکدگر مپندارید و خدا میداند آنهائی را که پوشیده و در پناه یکدیگر فرار میکنند، پس آنها که سرپیچی از فرمان او میکنند بترسند که گرفتار سختی شوند و یا بآزاری دردناک برسند ۶۴ پس خبردار باشید که آنچه بزمین و آسمان است ملک خدا است و میداند آنچه را در دل دارید و آن روز را که بازگشت بسوی او است و خبردارشان می کند از آنچه بزندگی کرده‌اند چه او دانای بهر چیزی است. سخن مفسّرین: «وَ الطَّیرُ صَافّاتٍ کُلٌّ قَد عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسبِیحَهُ» ۴۱ طبری: -قرآن-۱۵-۸۲ اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- خدا میداند نماز و تسبیح همه را، ۲- همگی نماز و تسبیح خود را میدانند، ۳- همه میدانند که خدا چه نماز و تسبیح برای‌شان معیّن کرده است. و مقصود از «صلاة» کار آدمی را دانسته‌اند، و مقصود از «تسبیح» عبادت غیر آدمی یا همه‌ی آفریده‌ها است. [صفحه ۳۴۶] ابو الفتوح: یعنی پرنده در حال پرواز تسبیح میکند و خدا همه را میداند و قید تسبیح بحال پرواز برای اینکه است که در آن حال قدرت خداوند نمودارتر است که حیوان را نیروی حرکت در هوا داده است و معنی تسبیح اهل آسمان و زمین اینکه است که آنها بواسطه‌ی خلقت عجیب و جالب خود دلیل هستند بر خالق و آفریننده. مجمع: یعنی پرواز مرغ نشانه‌ای است که حادث است و نبوده است، و آفریده شده است و معنی تسبیح اینکه است که آفریدگان آسمان و زمین بزبان خود خدا را بدور میشمارند از آنچه شایسته‌ی او نیست، و بعضی گفته‌اند: مقصود از «مَن فِی السَّماواتِ» بمناسبت کلمه‌ی «من» موجودات عاقل است، ولی غیر عاقل بمناسبت تغلیب عاقل بر غیر عاقل از کلمه‌ی «من» فهمانده شده است. -قرآن-۲۵۵-۲۷۹ «من خلاله» طبری: «من خلله» بی‌الف نیز خوانده‌اند. «یُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ مِن جِبالٍ فِیها مِن بَرَدٍ» ۴۳ طبری: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- خدا از کوههای یخ که در آسمان هست تگرگ بزمین می‌فرستد، ۲- از یخی که در آسمان هست باندازه‌ی کوه بزمین میفرستد. -قرآن-۱-۶۰ مجمع: بلخی گفته است: ممکن است مقصود اینکه باشد که یخ در ابر باندازه‌ی کوه انباشته میشود و فرو میریزد. و ممکن است مقصود از «سماء» ابر باشد چون هر چه در بالا و طبقه طبقه باشد آنرا «سماء» مینامند. «یَذهَبُ بِالأَبصارِ» ۴۳ طبری: «یذهب» با ضمّ یاء و کسر هاء و هم با فتح هر دو قرائت شده است ولی قرائت دوّم بهتر است چون عرب اگر باء زیاد کرد، همزه زیاد نمیکند و نمیگوید «اذهب به و یذهب به» بلکه میگوید «ذهب به و یذهب به». -قرآن-۱-۲۳ «خَلَقَ کُلَّ دَابَّةٍ مِن ماءٍ» ۴۵ طبری: «خالق کل» نیز خوانده‌اند که با الف و کسر کلمه‌ی «کلّ» باشد. -قرآن-۱-۳۶ مجمع مقصود از «ماء» نطفه است که همه را از آن آفریده است و بعضی [صفحه ۳۴۷] گفته‌اند: یعنی اصل همه را آب قرار داد و قسمتی از آنرا بصورت آتش کرد و جنّ درست کرد و قسمتی را بصورت باد درست کرد و ملک کرد و قسمتی را خاک کرد و آدم از آن درست کرد پس اصل همه آب است. فخر: یعنی هر جنبنده که موجود از آب است آفریده‌ی خدا است، و قفّال. همین معنی را گفته است، و ممکن است معنی چنین باشد: هر جنبنده‌ی بر روی زمین یا در آب است یا از نطفه است پس هر دو دسته از آب هستند. «وَ یَقُولُونَ آمَنّا بِاللّهِ- تا آخر» ۴۷ مجمع: نقل است که مردی یهودی با مردی از منافقین دعوا داشتند، یهودی گفت: بحکومت پیغمبر راضی هستم، منافق گفت: نزد کعب بن اشرف که رئیس یهود و دشمن پیغمبر بود بحکومت میرویم، اینکه آیات برای نموداری نفاق آن مرد نازل شد و گفته‌اند: عثمان از علیّ علیه السّلام زمینی خرید که در آن سنگهائی درآمد و او خواست پس بدهد، چون سنگ دارد معیوب است علیّ قبول نکرد و فرمود آنچه میان من و تو پیغمبر صلی اللّه علیه و آله بفرماید درست است، حکم بن ابی العاص بعثمان گفت: نزد پسر عموی علی [ع] بحکومت مرو که او بسود پسر عموی خود حکم خواهد کرد اینکه آیات برای او نازل شد و همانند اینکه قضیّه از امام صادق علیه السّلام برای نزول آیه نقل شده است. - قرآن-۱-۳۳ فخر: ضحّاک گفته است: اینکه گفتگو با علیّ و مغیرة بن وائل بوده است که او گفته است: پیغمبر دشمن با من است و بر زبانم حکم میکند. «یَخشَی اللّهَ وَ یَتَّقهِ» ۵۲ کشف: «یتّقه» بکسر و سکون «قاف» بکسر و سکون «قاف با اختلاس هاء» قرائت شده است و «یتّقهی» با «هاء» مکسور و «یاء» ساکن نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۰ «طاعَةٌ مَعرُوفَةٌ» ۵۲ مجمع یعنی فرمانبری پیغمبر با دل پاک و راستی بهترست از سوگند به دروغ، و بعضی گفته‌اند: یعنی باید از شما فرمانبری از پیغمبر [ص] باشد بطور شایسته و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

درست. -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۳۴۸] کشف: مجاهد گفته است: یعنی اینکه سخن شما اطاعتی است بزبان که شناخته شده‌ی بدروغ است و معروف نزد همه کس. «وَعَدَ اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنکُم وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَیَستَخلِفَنَّهُم» ۵۵، کشف: چون مسلمانان پیوسته چه در مکّه و چه در مدینه ترسناک و با سلاح بودند تا یکی از مهاجرآن گفت: کی باشد که آسوده باشیم و سلاح از خود باز کنیم اینکه آیه برای آرامش دل آنها نازل شد و معنی اینکه است که مسلمین را بر زمینهای کافران مسلّط کند تا بسر زمینهای آنها حکمران و جانشین‌شان شوند. -قرآن-۱-۸۹ «کَما استَخلَفَ الَّذِین» ۵۵ مجمع: مقاتل گفته است: یعنی همانطور که بنی- اسرائیل را بجای سلاطین ستمگر مصر جانشین کرد شما را هم جانشین کافران خواهد کرد. «استخلف» با ضمّ تاء و کسر لام بصیغه‌ی مجهول نیز خوانده‌اند و قرائت مشهور با فتح هر دو است. -قرآن-۱-۳۰ [أبو الفتوح [بطور خلاصه]: خدای تعالی در اینکه آیه وعده داد آنانرا که ایمان آوردند از شما و عمل صالح کردند ایشانرا خلیفه کند در زمین چنانکه خلیفه کرد آنانرا که پیش از ایشان بودند، و ایشانرا تمکین کند از دینی که پسندیده است برای ایشان، و بجای بیم و ترس ایمنی دهد آنانرا تا خدایرا پرستند و شرک نیاورند و چنانچه کسی کفر آورد فاسق و خارج باشد از فرمان خداوند، در اینکه مراد بآیه کیانند سه قول گفتند: ۱- مراد جمله امّت مصطفی‌اند که خدای ایشانرا جانشین امّتهای گذشته کرد چنانکه آدمرا خلیفه جنّیان کرد، پاره‌ای گفتند مراد صحابه‌اند که خلافت کردند بعد از رسول [خلفاء راشدین]. قول سوّم آنستکه در تفسیر اهل- بیت آمد که مراد باین خلیفه صاحب الزّمان است علیه السّلام که رسول خبر داده بخروج او در آخر الزّمان و او را مهدی خوانند و امّت بر خروج او اجماع دارند الّا اینکه در شخص او اختلاف است، و دلیل بر صحّت قول اخیر و عدم صحّت قول دیگر، آن است که خدای وعده فرمود و وعده بچیزی باشد که نبود و اگر مراد دولت و ملّت رسول اللّه بود که اینکه نقد بود نه وعده، و دیگر اینکه تمکین از دین پسندیده خدا بآن [صفحه ۳۴۹] حدّ نیست که باید و الّا در همان زمان بود چنانکه امنیّت از خوف و تبدیل آن به امن چنانکه شاید نیز حاصل نیست بر حدّیکه گفت و نیز «یَعبُدُونَنِی لا یُشرِکُونَ بِی شَیئاً» در همه جا هنوز حاصل نگشته است و تنها آیه چنانچه از جمیع جهات مورد دقّت باشد منطبق با همانست که در روایات بسیاری از رسولخدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل شده که فرمود: -قرآن-۱۵۵-۱۹۸ اگر از دنیا نماند مگر یکروز خدای تعالی آنروز را طولانی کند تا بیاید از اولاد من فردی که همنام من است و زمین را پر کند از عدل و انصاف پس از آنکه پر از ظلم و جور شده باشد و اینکه خبر مخالف و مؤالف نقل کرده‌اند و خلاف تنها در شخص است که آیا مراد شخص معیّن و معلومی است یا شخص نوعی، و وعده خداوند در عهد او بوقوع خواهد پیوست]. «لَیُبَدِّلَنَّهُم» ۵۵ مجمع: با تشدید دال از مصدر تبدیل قرائت مشهور است و با تخفیف از مصدر ابدال قرائت ابو بکر و یعقوب و سهل است. -قرآن-۱-۲۱ «لا تَحسَبَنَّ الَّذِین» ۵۷ مجمع: إبن عامر با یاء بصیغه‌ی غایب خوانده است و دیگر قاریها با تاء بصیغه‌ی خطاب خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۸ «لِیَستَأذِنکُمُ الَّذِینَ مَلَکَت- تا آخر» ۵۸ کشف: إبن عبّاس گفته است: -قرآن-۱-۳۸ پیغمبر [ص] غلامی از انصار را بنام مدلج بن عمرو بهنگام ظهر نزد عمر فرستاد، او عمر را در وصفی دید که ناپسند او بود بآن حالت دیده شود، چون خدمت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله رسید عرض کرد: ای کاش خداوند برای درون شدن بخانه‌های یکدیگر دستوری میداد، اینکه آیه نازل شد. مقاتل گفته است: اسماء بنت مرثد غلامی بزرگ داشت و او در وقتی که ناپسند اسماء بود بدرون خانه شد او نزد پیغمبر رفت و عرض کرد: غلام و نوکر ما در وقت نامناسب وارد میشوند اینکه آیه نازل شد. طبری: بعضی گفته‌اند: مقصود از «مَلَکَت أَیمانُکُم» غلام است، و بعضی گفته- اند. معنی عام است در غلام و کنیز هر دو. -قرآن-۳۴-۵۶ مجمع: از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل شده است که مقصود فقط غلام است. [صفحه ۳۵۰] «ثَلاثُ عَوراتٍ» ۵۸ مجمع: کلمه‌ی «ثلاث» با نصب و رفع قرائت شده است، و از اعمش «عورات» با فتح واو نقل شده است. و مقصود اینکه است که اینکه سه وقت لباس خود میکنید و عورت شما نمودار میشود. -قرآن-۱-۱۹ «طَوّافُونَ عَلَیکُم بَعضُکُم عَلی بَعضٍ» ۵۸ مجمع: یعنی اینکه دو دسته خدمت- گزار شما هستند که شب و روز میآیند و میروند و نمیتوانند هر دم اذن بگیرند و بعضی که غلام باشد بر بعضی که شما باشید وارد میشوند و میروند و چاره ندارند که در غیر اینکه اوقات بی‌اجازه باشند. -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱-۴۷ «کَمَا استَأذَنَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم» ۵۸ مجمع: یعنی چنانکه مردم پیش از اینها که بالغ و آزاد هستند مأمور شدند همیشه اذن بگیرند. -قرآن-۱-۴۵ کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی چنانکه مردم پیش از اینها که با موسی و عیسی بودند اذن میگرفتند. و سعید بن مسیّب گفت: اینکه آیه برای تکلیف بوجوب اجازه از مادر در هنگام ورود نازل شده است. نیشابوری: «الَّذِینَ مِن قَبلِهِم» یعنی مردانی که پیش از اینها یاد شده- اند در اینکه آیه «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَدخُلُوا بُیُوتاً تا آخر» و حدّ بلوغ که چون بآن سنّ برسد باید اذن بگیرد احتلام و خواب دیدن است باتّفاق همه‌ی علماء و اگر محتلم نشد عموم علماء گفته‌اند حدّ بلوغ رسیدن بپانزده سال است و شافعی نیز اینرا گفته است چون روایت است که إبن عمر را روز احد برای جنگ بر پیغمبر [ص] عرضه کردند اجازه نفرمود و او کمتر از پانزده سال داشت و برای جنگ خندق عرضه کردند و او پانزده ساله بود و پیغمبر اجازه‌اش داد که در جنگ شرکت کند، و از بعضی پیشینیان نقل شده و از علیّ علیه السّلام نیز روایت است که پنج وجب قدّ نشانه‌ی بلوغ است. و اینکه شعر فرزدق متوجّه باین معنی است: -قرآن-۱۱-۳۸-قرآن-۱۱۱-۱۶۴ ما زال من عقدت یداه ازاره || فسما و ادرک خمسهٔ الاشبار یعنی همیشه از آنگاه که توانسته است بدست خودش بند شلوارش را ببندد، پیوسته در ترقّی و تعالی بوده است تا باندازه‌ی پنج وجب قد رسیده است. [صفحه ۳۵۱] «القَواعِدُ مِنَ النِّساءِ» ۶۰ طبری: یعنی آن زنها که از زیادی عمر نه بچه- دار میشوند و نه قاعده‌ی زنانه دارند و نه امید شوهرداری. -قرآن-۱-۲۹ «فَلَیسَ عَلَیهِنَّ جُناحٌ أن یَضَعنَ ثِیابَهُنَّ» ۶۱ مجمع: إبن مسعود و سعید إبن جبیر گفته‌اند: یعنی باکی نیست که بردارند جلباب روی خمارشان را و جابر إبن یزید گفته است: یعنی میتوانند بردارند خمار و ردای خود را و بعضی گفته‌اند معنی آن مقانع که روی خمار هست و غیر مقانع هر چه باشد، و از پیغمبر [ص] روایت شده است: «للزّوج ما تحت الدّرع و للابن و الاخ ما فوق الدّرع و لغیر ذی محرم اربعهٔ اثواب درع و خمار و جلباب و ازار». -قرآن-۱-۵۸ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی زن میتواند در خانه بنشیند با پیراهن، و خمار و جلبابش را بردارد، ضحّاک گفته است: یعنی جلباب که قناع باشد و باکی نیست بر اینگونه زنها که روی خمار، جلباب نداشته باشند و امّا زنهای مسلمان بحدّ قاعده که رسیدند باید روی خمار جلباب داشته باشند. مجاهد گفته است: مقصود از ثیاب جلابیب است. إبن زید گفته است: یعنی باکی نیست که خمار خود را بردارند، سفیان گفته است: من شک دارم که عبد اللّه عمر ثیاب در اینکه آیه را جلباب معنی کرده است یا رداء. عبد الرّحمان بن زید از عبد اللّه عمر نقل کرده است که او گفته «ثیابهن» یعنی ردای خود را و نیز از عبد اللّه نقل کرده‌اند که مقصود ملحفه است، ابو وائل گفته است: عبد اللّه عمر گفته است مقصود جلباب است. و از إبن مسعود و سعید بن جبیر نقل است که مقصود از ثیاب رداء است، و شعبی از ابیّ بن کعب نقل کرده که او چنین قرائت میکرده است «ان یضعن من ثیابهن» با زیادی «من». أبو الفتوح نوشته است: گفتند: مراد مقنعه است که از بالای خمار باشد و آن رداء که از بالای جامه باشد، دلیل اینکه قول قرائت ابیّ است و بعضی اهل بیت «ان یضعن من ثیابهن». «لَیسَ عَلَی الأَعمی حَرَجٌ وَ لا عَلَی الأَعرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَی المَرِیضِ حَرَجٌ» ۶۱ طبری: در مقصود از نزول اینکه آیه اختلاف است: ۱- إبن عبّاس گفته است چون -قرآن-۱-۹۷ [صفحه ۳۵۲] اینکه آیه نازل شد «لا تَأکُلُوا أَموالَکُم بَینَکُم بِالباطِلِ» مردم احتراز کردند از غذای اشخاص کور و لنگ و بیمار و زمینگیر باین جهت که بهترین اموال خوردنیها است، و خدا از خوردن اموال نهی کرده است. اینکه آیه تا «ما مَلَکتُم مَفاتِحَه» برای اجازه در خوردن غذای آنها نازل شد، ضحّاک گفته است: پیش از اسلام مردم مدینه دوری میکردند از غذا خوردن با اینگونه اشخاص گرفتار، و بعضی میگفتند: طبع آدمی بدش میآید که همسفره‌ی اینگونه کسان باشد چون مواظب نظافت نیستند، دسته‌ای میگفتند: اینها نمیتوانند مثل تندرستها از سفره بهره‌مند شوند، اینکه آیه برای اجازه‌ی غذا خوردن با آنها نازل شد و معنی آیه باین جهت که ضحّاک گفته است اینکه است: باکی نیست که شما مسلمانان از مال اینکه دسته مردم و با اینکه دسته مردم غذا بخورید و کلمه‌ی «علی» بمعنی «فی» خواهد بود و مقصود نه اینکه است که آنها مسئول نیستند، بلکه شما در خوراک آنها و همسفره شدن با آنها مسئول نیستید، ۲- مجاهد گفته است: چون کسی یکی از اینکه گرفتاران را بخانه میبرد و چیزی آماده نداشت میبرد بخانه‌ی خویشان خود که از آنچه بخانه‌شان هست باو بدهد و او احتراز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میکرد از خوردن چون او را بخانه‌ی دیگری برده است، و مال خود آن کس نیست اینکه آیه برای آزادی در اینکه کار و اجازه‌ی خوردن در هر یک از خانه‌های خویشان نامبرده‌ی در آیه نازل شد، ۳- زهری گفته است: -قرآن-۲۴-۷۲-قرآن-۲۵۰-۲۷۶ چون مسلمین بجنگ میرفتند اینگونه کسان ناتوان را بخانه میگذاردند و کلید آنرا بآنها میدادند و میگفتند از آنچه در اینکه خانه است خوردنش بر شما روا است، ولی آنها از خوردن خودداری میکردند و میگفتند بخانه‌ای «که صاحبش نیست» وارد نمیشویم اینکه آیه برای اجازه‌ی بآنها نازل شد، ۴- إبن زید گفته است: اینکه آیه دو قسمت است از اوّل آیه تا «عَلَى المَرِيضِ حَرَجٌ» برای وظیفه اینکه مردم ناتوان است که معاف از جهاد شده‌اند و از «وَ لا عَلى أَنفُسِكُم أن تَأكُلُوا- تا- أو صَدِيقِكُم» حکمی دیگر است که امروز مورد ندارد چون اوّل خانه‌ها در نداشت و پرده‌ای افتاده بود و کسی بدرون میشد و گرسنه بود و خوراکی میدید باین قسمت از آیه - قرآن-۳۹۴-۴۲۱-قرآن-۵۰۰-۵۳۹-قرآن-۵۵۱-۵۶۷ [صفحه ۳۵۳] بآنگونه مردم اجازه داده شده که از آن غذا که در آنجا است بخورند ولی اکنون آن روش دیگر نیست و خانه‌ها در دارد چون از خانه بیرون میروند آنرا قفل میکنند ۵- قیس بن مسلم نقل کرده است از مقسم که مردم دوری میکردند با اینکه سه دسته غذا بخورند باین آیه فهمانده شد که باکی نیست بر شما تنها غذا بخورید یا با آنها. مجمع: جبّائی گفته است: اینکه آیه منسوخ است باین آیه «لا تَدخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلّا أن يُؤذَنَ لَكُم إِلى طَعامٍ غَيرَ ناظِرِينَ إِناهُ» و بفرموده‌ی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «لا یحلّ مال امرء مسلم الّا بطیب نفسه». و از امام هادی ما علیهم السّلام روایت است که روا است از خانه‌های اینکه نامبردگان چیزی بخورند اگرچه اجازه نگرفته باشند ولی باید باندازه‌ی نیازشان باشد و زیادروی نکنند. -قرآن-۶۷-۱۶۸ «أن تَأكُلُوا مِن بُيُوتِكُم» ۶۱ مجمع: مقصود از «بیوتکم» خانه‌ی همسر است که مثل خانه‌ی خود شخص است یعنی جایز است که از خانه‌ی همسر خود چیزی بخورند، و بعضی گفته‌اند: مقصود خانه‌ی فرزند است که سرمایه و کار فرزند مثل سرمایه و کار پدر است و بجای آن شمرده میشود چون پیغمبر [ص] بکسی فرمود: -قرآن-۱-۳۴ «انت و مالک لا بیک» یعنی تو با سرمایه‌ات مال پدرت هستی و بهمین مناسبت همه خویشان نزدیک در آیه نام برده شده‌اند بجز فرزند. «مَلَكتُم مَفاتِحَهُ» ۶۱ فخر: «مفتاحه» بصورت مفرد نیز خوانده شده است و چند معنی شده است: ۱- إبن عبّاس گفته است مقصود آن کسی است که اختیار دار آب و زمین و حیوان از طرف دیگری است میتواند از میوه یا شیر آنها بخورد و اینکه جمله کنایه است از تصرّف داشتن و نگهبان بودن، ۲- ضحّاک گفته است: -قرآن-۱-۲۴ مقصود مردم گرفتار است که صاحبان اموال بجنگ می‌رفتند و اینکه بیچارگان را به نگهبانی اموال خود میگماشتند باین جمله اجازه داده شده است که آنها می- توانند از آن بخورند، ۳- مقصود از اینکه جمله که کلید آنرا داشته باشید خانه‌ی زر خریدان است که در حکم خانه‌ی خود شخص است و میتواند از خانه‌ی آنها چیزی [صفحه ۳۵۴] بخورد. «أو صَدِيقِكُم» ۶۱ کشف: یعنی آنکه در دوستیش راستگو باشد، بعضی گفته‌اند آنکه بدل و زبان با تو یکی باشد و عبد اللّه بن ادریس از ملکی برمیگشت و شکر در آستین داشت اعمش دست در آن کرد و مقداری از آن برداشت اینکه قسمت از آیه را خواند «أو صَدِيقِكُم». -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۲۸۳-۳۰۰ حسینی نوشته: فتح موصلی بدر خانه‌ی دوستی آمد و او حاضر نبود و کیسه‌ای از جاریه‌ی او طلبید و دو درم برداشت و باقی بکنیزک داد آن دوست چون بخانه رسید و صورت واقعه از جاریه شنید بشکرانه‌ی آن انبساط کنیزک را آزاد کرد و بنواخت. و در نگارستان آورده: شبی گفتم جهان فرسوده‌ای را|| که بود آسوده در کنج رباطی ز لذّتها چه خوشتر در جهان! گفت || میان دوستداران انبساطی و در عوارف المعارف فرموده که چون کسی یار خود را گوید «اعطنی من مالک» و او جواب گوید «لم ترید»! دوستی را نمیشاید باید که هر چه دارد در میان آورد و از استفسار چند و چون بگذرد چه دوست جانی بهتر است از مال فانی و در اینکه باب گفته‌اند: ای دوست برو بهر چه داری|| یاری بخر و بهیچ مفروش «لَيسَ عَلَيكُم جُناحٌ أن تَأكُلُوا جَمِيعاً أو أشتاتاً» ۶۱ طبری: قتاده گفت: -قرآن-۱-۶۴ بعضی از قبایل عرب رسم داشتند که تنها غذا نخورند و بسا میشد که مردی مدّتی از روز غذا نمیخورد تا کسی پیدا شود و با او غذا بخورد و گویا اینکه رسم در قبیله‌ی بنی کنانه بوده است، اینکه جمله برای آنها نازل شد که باکی نیست بر شما تنها و یا با جماعت غذا خوردن. عکرمه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و ابو صالح گفتند: انصار رسم داشتند که اگر مهمانی میرسید غذا نمیخوردند تا آنکه مهمان هم با آنها غذا بخورد اینکه جمله برای آنها نازل شد. مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی باکی نیست که مالدار شما با نادار غذا [صفحه ۳۵۵] بخورد چون بسیار میشد که توانگری بخانه‌ی خویش یا دوست فقیر خود میرفت و او دعوتش میکرد که با او غذا بخورد آن توانگر نمی‌پذیرفت اینکه جمله برای جلوگیری از اینکه قید نازل شد. «فَإِذا دَخَلتُم بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلى أَنفُسِكُم» ۶۱ طبری: زهری و قتاده، و گروهی دیگر گفته‌اند: یعنی چون بدرون خانه‌ی خود شدید بزن و فرزند و کس و کار خود سلام کنید، إبن عبّاس گفته است: یعنی چون بمسجدی رفتید بگوئید «السّلام علینا و علی عباد اللّه الصّالحین» حسن بصری گفته است: یعنی چون بخانه‌ی کسی وارد شدید بمردم آنجا سلام کنید. -قرآن-۱-۵۸ مجمع: ابراهیم گفت: چون بخانه‌ای رفتی که کسی نبود بگو «السّلام علینا و علی عباد اللّه الصّالحین». و امام صادق علیه السّلام فرمود: مقصود اینکه است: که آدمی هنگام ورود، بمردم خانه سلام کند و آنها جواب سلام بگویند و جواب آنها بجای سلامی است که شما بر خودتان میکنید. «تَحِيَّةً مِن عِندِ اللّهِ مُبارَكَةً طَيِّبَةً» مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی اینکه سلام کردن درودی است که خدا شما را بآن تحیّت و درود گفته است، بعضی گفته اند: چون عرب پیش از اسلام بجای سلام میگفتند «عم صباحا» باین جمله گفته شده است که سلام کردن درودی است بدستور خداوند بر عهده‌ی شما بجای «عم صباحا» و معنی «مُبارَكَةً طَيِّبَةً» اینکه است که چون سلام کردی خوشی و مزد شما فرخنده و خوب و بسیار خواهد بود. -قرآن-۱-۵۲-قرآن-۳۷۵-۳۹۷ «اذا کانوا علی امر جامع لم یذهبوا حتّی یستأذنوه» ۶۲ مجمع: ارتباط اینکه آیه با آیات جلو اینکه است که آنها برای دستور زندگی و رفتار با یکدگر بود و اینکه آیه آغاز شده است برای دستور برفتار با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. ابو الفتوح: ابو حمزه ثمالی گفته است: چون بروز جمعه پیغمبر [ص] بر منبر بود و کسی را نیازی و فشاری بود از قضای حاجت خود بیرون نمی‌رفت تا برابر پیمبر می‌شد و با اشارت اذن می گرفت و آنگاه بیرون میرفت اینکه است که اینکه مردم با جمله [صفحه ۳۵۶] بعد توصیف شده‌اند «إِنَّ الَّذِينَ يَستَأذِنُونَكَ-» تا آخر». -قرآن-۲۲-۶۱ «استَأذَنُوكَ لِبَعضِ شَأنِهِم» ۶۲ طبری: یعنی آنهائی که مؤدّب هستند و بی‌اذن تو بیرون نمی‌روند اگر برای احتیاجات خود اذن گرفتند تو بآنها اجازه بده. -قرآن-۱-۳۵ «وَ استَغفِر لَهُم» ۶۲ فخر: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- چون اجازه گرفتن خوب نیست و باید بمانند تا آخر و اجازه نگیرند و نروند ولی اگر اجازه گرفتند تو بآنها اجازه بده و برای جبران اینکه کار بد برای‌شان استغفار کن، ۲- یعنی چون آنها مؤدّب هستند و اذن میگیرند تو بپاداش آنها خود کومک بآینده‌شان بکن بوسیله‌ی استغفار و دعا. -قرآن-۱-۲۲ «لا تَجعَلُوا دُعاءَ الرَّسُولِ بَينَكُم كَدُعاءِ بَعضِكُم بَعضاً» ۶۳ طبری: إبن عبّاس گفت: -قرآن-۱-۷۰ یعنی گمان نکنید که نفرین پیغمبر مانند دیگران است و از آن بپرهیزید که اگر نفرین کند ناگزیر انجام خواهد شد. مجاهد و قتاده گفته‌اند: یعنی پیغمبر را مثل یکدگر آواز نکنید و نام نبرید بلکه با احترام و فروتنی آواز کنید. فخر: إبن عبّاس گفته است یعنی برسم خودتان با آواز بلند و فریاد، آن حضرت را آواز نکنید و نام نبرید مثل «إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصواتَهُم عِندَ رَسُولِ اللّهِ». -قرآن-۱۲۰-۱۸۶ کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی دعوت پیغمبر را مثل دعوتهای خود ساده و سبک مشمارید و فوری انجام دهید. «قَد يَعلَمُ اللّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُم لِواذاً» ۶۳ مجمع: إبن عبّاس گفته است: اینکه جمله برای تهدید منافقین است که خطبه‌ی پیغمبر [ص] بروز جمعه بر آنها ناگوار بود و در پناه دوستان خود بدون اجازه بنهانی بیرون میرفتند. - قرآن-۱-۶۶ ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: مقصود روز جنگ خندق است که پیغمبر دستور کندن خندق داد و مسلمین مشغول بودند و منافقین در پناه و پنهان فرار میکردند. «فَلیَحذَرِ الَّذِينَ يُخالِفُونَ عَن أَمرِهِ أَن تُصِيبَهُم فِتنَةٌ أَو يُصِيبَهُم عَذاب» ۶۳ -قرآن-۱-۱۰۰ [صفحه ۳۵۷] ۶۳ فخر: فتنه یعنی گرفتاری در دنیا و عذاب گرفتاری در جهان دیگر است. حسن بصری گفته فتنه نموداری نفاق منافقین است، إبن عبّاس گفته است کشته شدن است، و بعضی گفته‌اند فتنه پیدایش زلزله و حوادث هولناک است، از امام صادق علیه السّلام نقل است: یعنی پادشاهی ستمگر بر آنها چیره خواهد شد. [«أَلا إِنَّ اللّه» ۶۴ ابو الفتوح: «الا» استفتاح است و غرض هشدار دادن سامع. «قَد يَعلَمُ ما أَنتُم عَلَيهِ» ۶۴ داند آنچه شما بر آیند از احوال ظاهر و باطن و اخلاص و نفاق. «فَيُنَبِّئُهُم بِما عَمِلُوا» ۶۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روز که باو رجوع شوند خبر دهد ایشانرا بآنچه کرده باشند از خیر و شرّ، و اینکه بر سبیل تهدید و وعید گفته است]. -قرآن-۳-۲۴- قرآن-۸۸-۱۲۲-قرآن-۱۹۶-۲۲۷ سخن ما: ۱- آیت ۴۱ «أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّه یُسَبِّحُ لَه»- تا آخر» آیه روی سخن با پیغمبر است برای رهبری دیگران باین بیان که ای محمّد تو که امتحان داده و دیده و شناخته‌ی اینکه مردم هستی مگر نمی‌دانی و یقین است که میدانی همه آفریده‌ها تسبیح میکنند پس مردم بموجب ایمان براستی و درستی تو باید بپذیرند که همگی در تسبیح او و یکتاپرستی هستند چون تسبیح یعنی پاک شمردن خدا از شریک و تکیه داشتن باو. و آنها که مشرک هستند تکیه‌شان ببتها و خداها است و نافرمان هستند، ولی بموجب طبیعت همه آفریده‌ها تسبیح میکنند و شریکی برای خدا نمی‌پندارند زیرا سر بفرمانند و از نهاد خود سرپیچی و نافرمانی نمیکنند و انتظاری از کسی ندارند و شرائط تکامل خود را برگذار میکنند و انسان هم بمقتضای طبیعت بی‌اراده تسبیح میکند و براه تکامل خود میرود ولی با اراده و اندیشه‌ی کج مشرک و نافرمان میشود. -قرآن-۲۳-۶۹ از آیت ۴۳ «أَنَّ اللّه یُزجِی سَحاباً- تا آخر» آیت ۵۲» اشاره است به توضیح آیت ۴۱ که تسبیح موجودات است باین بیان که نشانه‌ی قدرت حقّ و تسبیح و تسلیم آفریدگان همین است که تو ای محمّد و دگر مردم می‌بینید لکّه‌های ابر در آسمان صاف نمودار میشود و کم‌کم بهم نزدیک میشوند و آنگاه بر هم انباشته میشود و برقهای خیره کننده‌ی چشم و صداهای کر کننده‌ی گوش از آن دیده و شنیده‌شاره است به توضیح آیت ۴۱ که تسبیح موجودات است باین بیان که نشانه‌ی قدرت حقّ و تسبیح و تسلیم آفریدگان همین است که تو ای محمّد و دگر مردم می‌بینید لکّه‌های ابر در آسمان صاف نمودار میشود و کم‌کم بهم نزدیک میشوند و آنگاه بر هم انباشته میشود و برقهای خیره کننده‌ی چشم و صداهای کر کننده‌ی گوش از آن دیده و شنیده -قرآن-۱۸-۵۲ [صفحه ۳۵۸] میشود و از لابلای آن باران سرازیر میشود و گاهی چون کوه یخ از آن میریزد با اینکه طبیعت و نیروی بی‌اراده شایسته‌ی چندین تحوّل یکبارگی و باز بجای آمدن نیست پس اراده و قدرت خدا است که اینکه دگرگونی و تغییرها را تدبیر میکند و آنها بفرمانش متغیّر و متبدّل میشوند. ۳- آیت ۴۵ «وَ اللّه خَلَقَ کُلَّ دَابَّةٍ مِن ماءٍ» باز نشانه‌ی دیگر وحدانیّت حقّ و تسبیح موجودات است که یک مادّه‌ی ساده‌ای که بیش از یک چهارم سطح زمین را فراگرفته است و در اصل طبیعت ارزشی ندارد و فراوان است معدن و کانون تمام جنبنده‌ها است و آخرین تحقیقات بشر آنرا ثابت کرده است چنانکه در کتاب- های کلاس علوم طبیعی هم مینویسند و درس میدهند که اوّل موجود زنده و جاندار از کف دریاها بوده است و کامل شده است تا بانسان رسیده است. -قرآن-۱۳-۵۹ ۴- آیت ۴۶ «أَنزَلنا آیاتٍ مُبَیِّناتٍ» شاید دو مطلب از آن فهمیده شود: -قرآن-۱۳-۴۳ اوّل- در دنباله‌ی اینکه جمله که گفته شده است: «وَ اللّه یَهدِی مَن یَشاءُ» باین مناسبت باشد که اگر اعتراض شود چگونه اینکه آیات مبیّنات است و روشن بسیاری هستند آنها را نمی‌پذیرند و تسلیم نیستند! جواب اینکه است که سرنوشت و تقدیر ازلی بر اختلاف استعداد و فهم اشخاص است و آنکس که در سرنوشتش هدایت است و فهم، اینکه آیات بقدری روشن است که او را رهبری بحقیقت میکند، دوّم- اگر اعتراض شود که چرا اینکه آیات بوسیله‌ی محمّد باشد با اینکه مردان هوشیار و مالدار و با نفوذ در عرب هستند که بواسطه‌ی اینکه امتیازات بهتر میتوانند اختیار مردم را بدست بگیرند، بجمله‌ی «یَهدِی مَن یَشاءُ» جواب داده شده است که همه کس آمادگی همه کار را ندارند و هدایت و راهیابی که وسیله‌ی رهبری باشد بسرنوشت و مشیّت الهی است که شامل محمّد [ص] شده است و دیگری را چنین شایستگی نیست. -قرآن-۶۲-۹۴-قرآن-۶۶۷-۶۸۸ ۵- در آیت ۵۳ «قُل لا تُقسِمُوا طاعَةٌ مَعرُوفَةٌ» شاید برای رهبری به اینکه مطلب باشد که انجام وظیفه کاری است وجدانی و مربوط باحساس درونی انسانی نه -قرآن-۱۸-۵۵ [صفحه ۳۵۹] مربوط بمردم و ردّ و قبول دیگران، پس سوگند بر آن یاد کردن نشانه‌ی دروغ و اغفال است که خود شخص در پی انجام وظیفه‌ی خود نیست و با اینکه خودنمائی میخواهد مردم را گول بزند و خود را وظیفه‌شناس معرّفی کند چنانکه ما هم امروز بسیاری از مردم بی‌بند و بار را می‌بینیم که بهیچ روی با وظیفه‌ی وجدانی خود سر و کار ندارند و در برابر دیگران بسوگندهای سخت «و ژست‌های مخصوص» خود را وظیفه‌شناس معرّفی میکنند. اینکه آیه خوب نشان میدهد که اینگونه کسان همان خوی عرب سیزده قرن گذشته‌ی وحشی را نمایش میدهند. ۶- آیت ۶۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمله‌ی «أن تَأکُلُوا مِن بُیُوتِکُم» که اختلاف گفته‌ی تفسیر نویسان را نوشتیم شاید اینجوری معنی بشود که شما مسئول نیستید اگر در خانه‌ی خود چیزی را بخورید که نمیدانید مال خود شما هست یا نه. -قرآن-۲۱-۵۴ ۷- در آیت ۶۲ «وَ إِذا کانُوا مَعَهُ عَلی أَمرٍ جامِعٍ» می‌توان استفاده کرد که اگر انجمن شوری باصطلاح کمیسیونی برای مصالح مردم در حضور حاکم عادل تشکیل شود باید تا آخر شرکت کرده مگر در فشار با اجازه‌ی آن حاکم. -قرآن-۱۸-۶۲ بتاریخ دوشنبه نوزدهم فروردین هزار و سیصد و چهل و دوی شمسی هجری سوره نور را خاتمه دادیم. [صفحه ۳۶۰]

سوره فرقان

اشاره

- ۲۵- بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الفرقان [۲۵]: آیات ۱ تا ۲۰]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ تَبارَکَ الَّذِی نَزَّلَ الفُرقانَ عَلی عَبدِهِ لِیَکُونَ لِلعالَمِینَ نَذِیراً [۱] الَّذِی لَهُ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ لَم یَتَّخِذ وَلَداً وَ لَم یَکُن لَهُ شَرِیکٌ فِی المُلکِ وَ خَلَقَ کُلَّ شَیءٍ فَقَدَّرَهُ تَقدِیراً [۲] وَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لا یَخلُقُونَ شَیئاً وَ هُم یُخلَقُونَ وَ لا یَملِکُونَ لِأَنفُسِهِم ضَرًّا وَ لا نَفعاً وَ لا یَملِکُونَ مَوتاً وَ لا حَیاةً وَ لا نُشُوراً [۳] وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِن هَذا إِلّا إِفکٌ افتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیهِ قَومٌ آخَرُونَ فَقَد جاؤُ ظُلماً وَ زُوراً [۴] -قرآن-۱-۵۷۹ وَ قالُوا أَساطِیرُ الأَوَّلِینَ اکتَتَبَها فَهِیَ تُملی عَلَیهِ بُکرَةً وَ أَصِیلًا [۵] قُل أَنزَلَهُ الَّذِی یَعلَمُ السِّرَّ فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ إِنَّهُ کانَ غَفُوراً رَحِیماً [۶] وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ یَأکُلُ الطَّعامَ وَ یَمشِی فِی الأَسواقِ لَو لا أُنزِلَ إِلَیهِ مَلَکٌ فَیَکُونَ مَعَهُ نَذِیراً [۷] أَو یُلقی إِلَیهِ کَنزٌ أَو تَکُونُ لَهُ جَنَّةٌ یَأکُلُ مِنها وَ قالَ الظّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلّا رَجُلًا مَسحُوراً [۸] انظُر کَیفَ ضَرَبُوا لَکَ الأَمثالَ فَضَلُّوا فَلا یَستَطِیعُونَ سَبِیلًا [۹] -قرآن-۱-۵۶۶ تَبارَکَ الَّذِی إِن شاءَ جَعَلَ لَکَ خَیراً مِن ذلِکَ جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ وَ یَجعَل لَکَ قُصُوراً [۱۰] بَل کَذَّبُوا بِالسّاعَةِ وَ أَعتَدنا لِمَن کَذَّبَ بِالسّاعَةِ سَعِیراً [۱۱] إِذا رَأَتهُم مِن مَکانٍ بَعِیدٍ سَمِعُوا لَها تَغَیُّظاً وَ زَفِیراً [۱۲] وَ إِذا أُلقُوا مِنها مَکاناً ضَیِّقاً مُقَرَّنِینَ دَعَوا هُنالِکَ ثُبُوراً [۱۳] لا تَدعُوا الیَومَ ثُبُوراً واحِداً وَ ادعُوا ثُبُوراً کَثِیراً [۱۴] -قرآن-۱-۴۴۶ قُل أَ ذلِکَ خَیرٌ أَم جَنَّةُ الخُلدِ الَّتِی وُعِدَ المُتَّقُونَ کانَت لَهُم جَزاءً وَ مَصِیراً [۱۵] لَهُم فِیها ما یَشاؤُنَ خالِدِینَ کانَ عَلی رَبِّکَ وَعداً مَسؤُلًا [۱۶] وَ یَومَ یَحشُرُهُم وَ ما یَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ فَیَقُولُ أَ أَنتُم أَضلَلتُم عِبادِی هؤُلاءِ أَم هُم ضَلُّوا السَّبِیلَ [۱۷] قالُوا سُبحانَکَ ما کانَ یَنبَغِی لَنا أَن نَتَّخِذَ مِن دُونِکَ مِن أَولِیاءَ وَ لکِن مَتَّعتَهُم وَ آباءَهُم حَتّی نَسُوا الذِّکرَ وَ کانُوا قَوماً بُوراً [۱۸] فَقَد کَذَّبُوکُم بِما تَقُولُونَ فَما تَستَطِیعُونَ صَرفاً وَ لا نَصراً وَ مَن یَظلِم مِنکُم نُذِقهُ عَذاباً کَبِیراً [۱۹] -قرآن-۱-۶۳۷ وَ ما أَرسَلنا قَبلَکَ مِنَ المُرسَلِینَ إِلّا إِنَّهُم لَیَأکُلُونَ الطَّعامَ وَ یَمشُونَ فِی الأَسواقِ وَ جَعَلنا بَعضَکُم لِبَعضٍ فِتنَةً أَ تَصبِرُونَ وَ کانَ رَبُّکَ بَصِیراً [۲۰] -قرآن-۱-۱۹۸ [صفحه ۳۶۱] معنی لغات: «تغیّظ» سختی و زیادی گرمی، جوش از خشم، «زفیر» آواز در گرفتن آتش و سوختن هیزم آن، اوّل آواز الاغ که میخواهد عرعر کند و آخر آنرا شهیق میگویند. «ثبورا» هلاک و نابودی، «بور» تباه، نابود، بی‌خیر. ترجمه: بنام خدای بخشنده و مهربان ۱ [همه‌ی مردم بدانند:] خداوند فرخنده‌ی بزرگوار دائمی است که اینکه کتاب [ممیز حق و باطل] را فرستاد بر بنده‌ی خود محمّد تا بیم دهنده همگان باشد و از دنباله‌ی زندگی آگاه‌شان کند ۲ همان خدا است که پادشاهی آسمان و زمین با او است با اینکه نه شریکی در ملک خود دارد و نه فرزندی برای خود برگزیده و هر چه که آفرید آنرا باندازه‌ی خود بداشت ۳ [در برابرش کافران] آفریده‌ها را خدا پنداشتند که نه توان سود و زیان خود دارند و نه قدرت آفریدن و نه اختیار مرگ و زندگی و نه نیروی زنده از گور برآوردن ۴ و همان کسان که کافر بودند گفتند: اینکه قرآن دروغی است که محمّد خود با کومک دیگران

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ساخته است و البتّه [بدین سخن] هم ستم کردند و هم دروغ [صفحه ۳۶۲] گفتند ۵ [چنانکه نوبت دیگر] گفتند: اینکه سخنان افسانه‌های پیشینیان است که [بخواست خودش] صبح و شام برایش میخوانند ۶ [ای محمّد تو بآنها] بگو: اینکه سخنان فرستاده‌ی کسی است که از نهانی آسمان و زمین خبردار است و آمرزنده و مهربان است [که قرآن برای رهبری‌تان فرستاده و بر کفر و سر سختی‌تان گرفتار نکرده] ۷ و هم اینکه کافران گفتند: چگونه پیغمبری است که [همانند ما] غذا میخورد و [مانند همه] ببازارها میرود [و دیده میشود] پس چرا ملکی بر او فرود نیامد تا کومک او باشد و مردم را بترساند ۸ و چرا گنجی بسویش نیفتاد و چرا باغی ندارد که از میوه‌اش بخورد! و ستمکاران [بمؤمنین] گفتند شما پیروی میکنید مردی را که [هیچ برتری ندارد و] جادو شده است [که خود را پیغمبر میداند] ۹ بنگر که چه مثلها برای تو میآورند و چه جور متحیّر شده‌اند که نمیتوانند راهی برشد و صواب پیدا کنند یا اینکه کفّار هیچ راهی برای ابطال امر تو نمی‌یابند و متحیّرند در کار تو ۱۰ فرخنده و توانا است خدا اگر بخواهد میتواند به از آنچه میگویند باغها با کاخها و رودهای روان برای تو بسازد ۱۱ [ولی] اینکه کافران عالم دیگر و قیامت را قبول ندارند [که چنین آرزوها دارند] و البتّه برای آنها که منکر قیامت هستند آتشی آماده کرده ایم چنان سوزان ۱۲ که چون با آن برابر شوند از دور جوش و خروش آن بشنوند ۱۳ و آنگاه که در تنگنای آن بیفتند دستها بگردن بسته و اویلاکشان آرزوی مرگ کنند ۱۴ بآنها بگویند نه بیک نوبت آرزوی مرگ کنید که بچندین نوبت چنین آرزوئی کنید، ۱۵ تو ای محمّد باین کافران بگو: آیا چنین سرنوشتی بهتر است یا بهشت جاودان که وعده‌گاه پرهیزگاران است و برای آنها پاداش و آخرین جایگاه است ۱۶ که آنچه بخواهند بیابند و همیشه در آن بمانند و البتّه اینکه وعده‌ای است که مسئولیّت آن با خدا است [و انجام شده ۱۷ لکن برای کافران] روزی است که از گورشان بدرآوریم با بتها و بپرسیم که شما بندگان ما را بگمراهی و عبادت خود رهبری کردید یا خود گمراه شدند! ۱۸ بجواب گویند: ای خدا تو پاکتری و سزاوار نیست ما را که جز تو دوستی بگیریم لکن تو خود آنها و پدران‌شان را از نعمتهای خود بهره‌مند نمودی [صفحه ۳۶۳] تا همه ذکر [قرآن] را فراموش کردند و مردمی گشتند نابود شده ۱۹ پس بآن روز معبودان دروغ شما نمودار کنند چنانکه نتوانید آنرا از خود بدور کنید و یا کومکی برای خود بیاورید و ستمکاران شما را بعذابی سخت گرفتار کنیم ۲۰ [اینکه کافران که میگویند: چرا پیغمبر آدمی مانند ما باشد که میخورد و گردش میکند! مگر نبود که] پیش از تو هم پیغمبرانی فرستادیم که در بازارها گردش میکردند و غذا میخوردند [از اینکه رو است که ما] دسته‌ای را وسیله‌ی آزمایش دسته‌ی دیگر کردیم [که یکی گرفتار شد و دیگری تندرست ماند یکی حاکم شد و دیگری محکوم و یکی رهبر و دیگری پیرو و دیگری نافرمان و هر دسته موجب پند و عبرت دسته‌ی دیگر است] آیا شما مردم شکیب خواهید کرد [و میتوانید با اینکه تفاوتهای گوناگون که بر خلاف میل خود می‌بینید براه کج نروید و بوظیفه‌ی خود رفتار کنید!] و خدای تو بینا بوده و غافل و بی‌خبر نبوده و نیست [بلکه آگاه است به آنکه صبر میکند یا نمیکند، ایمان می‌آورد یا نه!]. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره همگی بمکّه فرود آمده است مگر بگفته‌ی إبن عبّاس که سه آیت آن بمدینه نازل شده است از آیت ۶۸ «وَ الَّذِینَ لا یَدعُونَ مَعَ اللّهِ- تا- غَفُوراً رَحِیماً» آیت ۷۰، و شماره‌ی آیات اینکه سوره هفتاد و هفت است باتّفاق همه‌ی قاریها. -قرآن-۱۵۰-۱۹۱-قرآن-۲۰۳-۲۲۱ تنویر المقباس: «و من السّورة الّتی یذکر فیها الفرقان و هی کلّها مکّیة». «تَبارَکَ الَّذِی نَزَّلَ الفُرقانَ» تفسیر حسینی نوشته است: صاحب کشف الاسرار سه معنی اختیار فرمود: اوّل- آنکه برکت از او است و اینکه اشارت بکارسازی و بنده‌نوازی حقّ است، دوّم- آنکه بزرگوار و برتر است و اینکه بیان صفت سرمدی و نشان عزّت ازلی و ابدی او است، سوّم- آنکه دائم و ثابت است و آن عبارت از دوام ذات او است «لم یزل و لا یزال» که فرو فرستاد قرآن را که جداکننده است میان حقّ و باطل و حلال و حرام. -قرآن-۱-۴۱ تنویر المقباس: یعنی صاحب برکت و بعضی گفته‌اند: یعنی بالاتر است و [صفحه ۳۶۴] دور است خدا از فرزند و شریک که فرو فرستاد جبرئیل را با قرآن. تفسیر صافی: تبارک از برکت است که بمعنی خیر است و معنی اینکه است: خیرش بسیار است. «لِیَکُونَ لِلعالَمِینَ نَذِیراً» ۱ بعضی گفتند ضمیر «لیکون» راجعست به رسول- خدا [ص] و بعضی گفتند راجع است به قرآن. -قرآن-۱-۳۶ «فَقَدَّرَهُ تَقدِیراً» ۲ ابو الفتوح نوشته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: یعنی آنچه آفریده است به اندازه است بحسب حاجت بر وفق مصلحت چنانکه در او هیچ خلل و تفاوت و عیب نیست. - قرآن-۱-۲۵ مجمع: تقدیر یعنی روشن کردن اندازه‌ی چیزها برای مردم، پس معنی جمله اینکه است که معیّن کرد بوسیله‌ی نوشتن ملائکه اندازه‌ی همه چیز را تا لطفی بر خلق باشد، و حسن بصری گفته است: یعنی آفرید هر چیزی را و اندازه‌ی آنرا معیّن کرد از درازی و پهنی و رنگ و زندگی و دیگر صفات. [«لا یَملِکُونَ لِأَنفُسِهِم- تا آخر» ۳ قدرت ندارند بجلب هیچ نفعی برای خود و دفع ضرری از خود، و آنکه برای خود مالک چیزی نیست چگونه برای دگران تواند باشد «نشورا» نشور: زنده کردن پس از مرگ است و اینکه تنها خدای تواند و همو شایسته پرستش است و لا غیر]. -قرآن-۳-۳۲ «إِن هَـذا إِلّا إِفکٌ افتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیهِ قَومٌ آخَرُون» ۴ طبری: یعنی اینها که محمّد میآورد یهود یادش میدهند. -قرآن-۱-۷۴ مجمع: یعنی قرآن را محمّد از پیش خود ساخته با کومک اینکه اشخاص: عداس مولای حویطب بن عبد العزّی و یسار غلام العلاء بن الحضرمی و حبر مولی عامر که اینها خطّ نوشتن و خواندن یاد داشتند. فخر: کلبی و مقاتل گفته‌اند: اینکه سخن را نضر بن حارث گفت چون اینکه سه نفر تورات میدانستند و اخباری از آن نقل میکردند و مسلمان شدند و پیغمبر آنها را سرپرستی میکرد و او اینکه سخن را گفت. «فَقَد جاؤُ ظُلماً وَ زُوراً» ۴ فخر: اینکه تهمت بزرگ اعراب باین یک جمله -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۳۶۵] جواب گفتن برای آن است که آنها کوشش کردند با قرآن معارضه کنند و چندین نوبت در قرآن دعوت بمعارضه شدند و نتوانستند عاقبت دست بدین تهمتها زدند با اینکه اگر پیغمبر یکنفری میتوانست از آن سه نفر استفاده کند و اینکه سخنان را بسازد آن اعراب بهتر و بیشتر میتوانستند از آنها استفاده کنند و چندین نفر بهم کومک کنند و بیشتر و بهتر از قرآن بسازند، پس معلوم است که اینکه تهمتها از بیچارگی و ناتوانی است از اینکه جهت بیک جمله‌ی مختصر گفته شده است که اینکه سخن ستم است و دروغ«۵۳». -پاورقی-۵۵۵-۵۵۷ حسینی: ممکن است اینکه جمله دنباله‌ی سخن کافران باشد یعنی اینها که بمحمّد کومک میکنند ستمی بدروغ درست می‌کنند، ولی آغاز سخن و توصیف کافران باشد بهتر است. «قالُوا أَساطِیرُ الأَوَّلِینَ اکتَتَبَها فَهِیَ تُملی عَلَیهِ بُکرَةً وَ أَصِیلًا» طبری: ابو کریب از یونس بن بکیر از محمّد بن اسحاق برای من حکایت کرد که چهل سال پیش شیخی از مصر آمد و او از عکرمه نقل کرد که إبن عبّاس گفت: نضر بن حارث بن کلده مردی از شیاطین قریش بود که پیوسته پیغمبر را اذیّت میکرد و مدّتی در حیره بود و در آنجا استانهای -قرآن-۱-۸۸ [صفحه ۳۶۶] پادشاهان ایران و سرگذشت رستم و اسفندیار را یاد گرفته بود، و چون پیغمبر مردم را گرد خود جمع میکرد و از سرگذشت ملل سابقه و گرفتاریهای آنها پند و اندرز میداد و دلها را بخدا متوجّه میکرد، پس از برگزاری مجلس و سخن آنحضرت اینکه مرد شیطان موذی بجای پیغمبر مینشست و میگفت: ای مردم بیائید تا من بهتر از محمّد سخن بگویم و برای شما افسانه نقل کنم آنگاه داستان رستم و اسفندیار برای‌شان میگفت: اینکه آیه برای او نازل شد و آنچه در قرآن نقل کلمه‌ی «أَساطِیرُ» شده است برای جواب سخنان آن مرد شیطان صفت است و معنی اینکه جمله‌ها اینکه است که او و رفقای او میگویند: اینها که محمّد برای ما آورده است همان داستانهای قدیم است که نوشته‌اند و محمّد از یهود میگیرد و آنها صبح و شام برایش میخوانند. -قرآن-۶۷-۷۸ فخر: معنی «اکتتبها» در اینکه آیه فرمان بنوشتن است مثل «احتجم، و افتصد» یعنی فرمان داد بحجامت و رگ زدن، و مقصود اینکه است که میگفتند محمّد سواد ندارد، برای او مینویسند و میخوانند تا از بر کند و همین است معنی «تُملی عَلَیهِ» چون طرز گفتن برای آنکه میخواهد از بر کند مثل گفتن برای کسی است که میخواهد بنویسد. حسن بصری گفته است: جمله‌ی «فَهِیَ تُملی عَلَیهِ-» تا آخر» سخن کافران نیست بلکه جواب آنهاست که اینکه قرآن اساطیر الأوّلین نیست بلکه صبح و شام از سوی حقّ باو املاء میشود. و اینکه معنی درست نیست چون بجمله‌ی جلو مربوط است و توضیح جمله‌ی جلوتر است که ادّعا کردند او را دیگران کومک میکنند، و باز اینجا گفتند آن کومک به اینکه جور است که صبح و شام برایش میخوانند بعلاوه که جواب کافران در آیت بعد است. -قرآن-۲۴۶-۲۶۳-قرآن-۳۹۶-۴۲۴ ل أَنزَلَهُ الَّذِی یَعلَمُ السِّرَّ» ۶ فخر: ابو مسلم گفت: یعنی آنکه عالم به- اسرار است قرآن را فرستاده است و اگر پیغمبر از خود و کومک دیگران بسازد، خداوند از اینکه راز خبردار میشود و او را مجازات میکند«۵۴». -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱-۴۵-پاورقی-۲۴۷-۲۴۹ -قرآن-۴۲۹-۴۶۶ [صفحه ۳۶۷] «کانَ غَفُوراً رَحِیماً» ۶ فخر: ابو مسلم گفت: یعنی چون خدا آمرزنده و مهربان است قرآن را فرستاد تا شما را بترساند و راهنمائی کند و زود گرفتار سرسختی نشوید. -قرآن-۱-۲۶ «تَکُونُ لَهُ جَنَّةٌ یَأْکُلُ مِنها» ۹ مجمع: «نأکل» با نون بصیغه‌ی متکلّم نیز قرائت شده است و نیز جمله «یَجعَل لَکَ» با رفع و جزم لام هر دو قرائت شده است که جزم بمناسبت عطف بر «إِن شاءَ جَعَلَ» چون إن حرف شرط و جازم است و رفع بمناسبت قطع از جمله‌ی جلو و آغاز کردن جمله‌ی دیگر. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۱۱۹-۱۳۴-قرآن-۲۱۳-۲۳۲ «إِن شاءَ جَعَلَ لَکَ خَیراً مِن ذلِکَ» ۱۱ طبری: مجاهد گفته است: یعنی خدا میتواند از آن باغ میوه و عمارت که کافران میگویند بهترش را بتو بدهد، عکرمه از إبن عبّاس نقل کرده است یعنی بهتر از راه رفتن در بازار و چیز خوردن میتواند خدا بتو بدهد و معنی اوّل مناسبتر است چون اعراب راه رفتن در بازار و خوردن را نقص میدانستند و باغ و عمارت را کمال از اینکه جهت مناسب است که گفته شود بهتر از کمالی که آنها میپندارند ممکن است بتو بدهیم. -قرآن-۱-۴۵ «إِذا رَأَتهُم مِن مَکانٍ بَعِیدٍ» ۱۲ ابو الفتوح نوشته است: و اینکه مجاز باشد و حقیقت او بر وجهی باشد از دو درجه: امّا آنکه «رأتهم خزنة النّار» چون خازنان -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۳۶۸] دوزخ ایشان را ببینند، و امّا آنکه «رأت» بمعنی ملاقات و مقابله و مقاربه باشد «کقولهم الجبلان یتراءان ای یتقابلان». «دَعَوا هُنالِکَ ثُبُوراً» ۱۳ مجمع: یعنی خود را نفرین میکنند که ای کاش هلاک و نابود شویم. و بعضی گفته‌اند: یعنی فریاد میکنند: ای وای که ما از فرمان حقّ رو- گردان بودیم. -قرآن-۱-۲۸ «و یوم نحشرهم و ما یعبدون» ۱۷ طبری: یعنی روزی که کافران را زنده میکنیم با آنهائی که پرستیده‌اند، چون ملائکه و عیسی و عزیر و جمله‌ی بعد «قالُوا سُبحانَکَ ما کانَ یَنبَغِی» سخن همین کسان پرستیده شده است که میگویند: ای خدا تو پاکتر هستی از اینکه ما دیگری را بپرستیم. -قرآن-۱۶۱-۱۹۹ مجمع: «یَحشُرُهُم» با یاء بصیغه‌ی غایب و نون بصیغه‌ی متکلّم قرائت شده است و نیز کلمه‌ی «فَیَقُولُ أَ أَنتُم» با یاء و نون بصورت غایب و متکلّم هر دو خوانده‌اند و هم «ما کان لنا ان نتّخذ» با فتح نون و کسر خاء بصورت معلوم و با ضمّ نون و فتح خاء بصورت مجهول قرائت کرده‌اند و قرائت اوّل از امام صادق [ع] و زید بن علیّ هم نقل شده است که بقرائت اوّل یعنی شایسته‌ی ما نیست که غیر تو دوستی بگیریم تا ما را بپرستند، و بقرائت دوّم یعنی ما لایق نیستیم که دوست و معبود مردم شویم. -قرآن-۷-۲۰-قرآن-۱۰۲-۱۲۵ «فَقَد کَذَّبُوکُم بِما تَقُولُون» ۱۹ طبری: مجاهد گفته است: یعنی عیسی و دیگر معبودهای شما کافران تکذیبتان کردند و آنچه ادّعا میکردید دروغ دانستند. -قرآن-۱-۳۸ إبن زید گفته است: روی سخن با مسلمانان است و معنی اینکه است که ای مسلمانان آنچه شما از درستی اسلام و راستی محمّد میگفتید آن کافران دروغ شمردند. ولی معنی مجاهد با ارتباط جمله‌ها مناسبتر است. مجمع: «بما یقولون» با یاء بصورت غایب نیز خوانده‌اند یعنی عیسی و عزیر و ملائکه شما را دروغگو معرّفی کردند بوسیله‌ی آنچه میگفتند که اینکه جمله‌های جلو باشد «سُبحانَکَ ما کانَ یَنبَغِی لَنا». -قرآن-۱۸۰-۲۱۶ [صفحه ۳۶۹] «و ما یستطیعون صرفا» مجمع: با یاء بصیغه‌ی غایب خوانده‌اند یعنی آن معبودها نمیتوانند عذاب را از شما دور کنند و با تاء بصیغه‌ی خطاب قرائت حفص است یعنی شما کافران نمیتوانید عذاب را از خود دور کنید. «وَ جَعَلنا بَعضَکُم لِبَعضٍ فِتنَةً أَ تَصبِرُون» ۲۰ طبری: در برابر اعتراض کافران که چرا پیغمبر در بازار پی کسب و کار میرود و باغ و عمارت ندارد! اینکه جمله گفته شده است که ما بعضی را وسیله‌ی آزمایش بعضی دیگر قرار دادیم که یکی پیغمبر و دیگری پادشاه و دیگری فقیر است تا معلوم شود کدامیک بسرنوشت خود راضی است و چگونه سازگار و شکرگزار است و از پیغمبر پیروی میکند و با اینکه او چیزی ندارد که بمردم بدهد فقط برای اطاعت امر فرمانش را میپذیرد و طمعی ندارد و البتّه اگر پیغمبر سرمایه- دار بود بطمع مال، بسیاری از مردم پیرو او میشدند تا از او استفاده‌ی مادّی کنند. -قرآن-۱-۵۵ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی مالدار را وسیله‌ی آزمایش فقیر کردیم که میگوید: اگر خدا میخواست من را هم مثل او سرمایه‌دار میکرد و همچنین کور را ببینا و بیمار را بتندرست میآزمائیم که معلوم شود شکیبا هستند یا بی‌تابی می‌کنند. مقاتل گفته است: یعنی مسلمین فقیر را بأعراب سرسخت میآزمائیم که میگفتند: اینکه پیروان محمّد مردم پست و زیر دستان ما هستند که سخن او پذیرفتند تا معلوم شود که شما فقرای مسلمان چه اندازه شکیبا هستید. إبن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جریج گفته است یعنی هر- دسته‌ای را آزمایش میکنیم تا معلوم شود که فقیر در فقر خود شکیبا است و نافرمانی نمیکند و سرمایه‌دار نیز فرمانبر است و سرکشی و طغیان نمیکند و جمله‌ی بعد «کانَ رَبُّکَ بَصِیراً» دنباله‌ی همین مطلب است که خدا می‌بیند و میداند که مصلحت برای یکی ناداری است و برای دیگری بینیازی است و هم می‌بینید کی در اینکه آزمایش شکیبا و سر براه است و کی بیتاب است و از راه زندگی بدر میرود. -قرآن-۴۴۵-۴۷۰ ابو الفتوح: مقاتل گفته است: اینکه آیه برای أبو جهل و ولید بن عقبه و عاص إبن وائل و نضر بن حارث نازل شد که چون دیدند عبد اللّه مسعود و عمّار یاسر و صهیب، و بلال و عامر بن فهر مسلمان شده‌اند گفتند: شایسته نیست که مسلمان [صفحه ۳۷۰] شویم و با اینان برابر شویم. سخن ما در اینکه آیات: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم فقط آیت آخر جمله‌ی «جَعَلنا بَعضَکُم لِبَعضٍ فِتنَةً- تا آخر» چون کلمه‌ی «فتنه» در لغت چندین معنی دارد و جلیش تفلیسی در وجوه القرآن پانزده معنی برای آن نقل کرده است. میشود از اینکه جمله معانی بیشتر و راهنمائیهای مفصّلتر از آنچه مفسّرین نوشته‌اند استفاده کرد و از اینرو میشود گفت: ۱- اینکه جمله اخطار و بیدار باش برای مردم است که شما آدمیزادها در زندگی و ارتباط با یکدگر طوری هستید که خواه و ناخواه یکی موجب آزمایش است برای دیگری اگر مافوق و اختیاردار هستید رفتارتان با آنها که در اختیار شما هستند فتنه و آزمایش شما است که چگونه رفتار کنید و وظیفه‌ی خود را نسبت بآنها انجام دهید و در مقام و ریاست و اختیارات خود نسبت بمردم سودمند یا زیان‌آور، دادگستر یا ستمگر باشید، و اگر ما دون، و وظیفه‌دار انجام دستور از کسی هستید آنهم دگر آزمایشی است که بطمع استفاده از اختیارات یا خوف از سختگیری تا چه اندازه فرمانبری میکنید و بدستور مافوق خود، مردم آزاری و کارشکنی برای دیگران میکنید یا چون او آدم نرمخوئی است در کار خود تا چه اندازه سهل انگار هستید و در انجام آن کوتاهی میکنید. یا اگر فرمانروا فرمان بمردم آزاری و ناروا و تجاوز و تعدّی بدیگران داد شما دستورات او را اطاعت می کنید یا فرمان خدا را میبرید که فرموده «إِنَّ اللّهَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَ الإِحسانِ ... وَ یَنهی عَنِ- الفَحشاءِ وَ المُنکَرِ وَ البَغیِ». ۲- یادآوری و آرام کردن دل مردم است که ممکن است گرفتار آزار یک دسته از همجنس خود باشید مثل همسایه‌ی بد و یا خویشاوند بد- رفتار و یا شریک مال و طرف معامله‌ی بدحساب و کج اندیش که انسان در زندگی گرفتار یک یا چند دسته‌ی از اینها میشود و راه فرار و آسایش هم ندارد اینکه است که اینکه آیه یادآوری میکند که اینگونه عذاب و آزار در زندگی هست و در برابر شکیبائی و پایداری لازم است که نه زندگی را بر خود تلخ کند و نه از حدود وظیفه و معاشرت با مردم نادرست متجاوز و بدرفتار شود!. -قرآن-۱۰۷-۱۴۲-قرآن-۱۴۱۵-۱۴۶۳-قرآن-۱۴۶۸-۱۵۲۲ [صفحه ۳۷۱] ۳- در زندگی بعضی موجب گرفتاری و مشغله‌ی دیگری میشود مثل فرزند و سرمایه [اگرچه کلمه‌ی «بعضکم» با غیر انسان مناسب نیست ولی در ضمن مفید اینکه معنی هست] که پیوسته دل آدمی را روی بخود دارد و در اندیشه‌ی آنها است و اینکه خود گرفتاری بزرگی است برای انسان بلکه ریشه‌ی همه‌ی گرفتاریها و سختی زندگی همین دو دسته‌ی وابسته باو است که همیشه بفکر کم و زیاد سرمایه است و خوب و بد فرزند، از اینکه جهت در آیه یادآوری شده است که مواظب اینکه دو ریسمان پایبند خود باشید و مفت نبازید که با تمام شخصیّت و معنویّت خود را فدای آنها کنید و یا چنان آنها را رها کنید که از برترین و استوارترین پایه‌ها زندگی خود را محروم کنید، چنانکه در آیت دیگر است «أَنَّما أَموالُکُم وَ أَولادُکُم فِتنَةٌ» و بطور کلّی روابط آدمی در زندگی با مردم با بیشتر معنیها که برای کلمه‌ی فتنه نوشته‌اند مصادف، میشود و باید خود را بسازد و تربیت کند و از خود با خبر باشد تا در حوادث آمیزش با مردم نابود نشود. -قرآن-۷۶۱-۸۰۵ جزء نوزدهم

[سوره الفرقان [۲۵]: آیات ۲۱ تا ۵۲]

-قرآن-۴۲۹-۴۶۶ وَ قالَ الَّذِینَ لا یَرجُونَ لِقاءَنا لَو لا أُنزِلَ عَلَینَا المَلائِکَةُ أَو نَری رَبَّنا لَقَدِ استَکبَرُوا فِی أَنفُسِهِم وَ عَتَوا عُتُوًّا کَبِیراً [۲۱] یَومَ یَرَونَ المَلائِکَةَ لا بُشری یَومَئِذٍ لِلمُجرِمِینَ وَ یَقُولُونَ حِجراً مَحجُوراً [۲۲] وَ قَدِمنا إِلی ما عَمِلُوا مِن عَمَلٍ فَجَعَلناهُ هَباءً مَنثُوراً [۲۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أصحابُ الجَنَّةِ يَومَئِذٍ خَيرٌ مُستَقَرًّا وَ أَحسَنُ مَقِيلًا [۲۴] وَ يَومَ تَشَقَّقُ السَّماءُ بِالغَمامِ وَ نُزِّلَ المَلائِكَةُ تَنزِيلًا [۲۵] -قرآن-۱-۵۰۰ المُلكُ يَومَئِذٍ الحَقُّ لِلرَّحمنِ وَ كانَ يَوماً عَلَى الكافِرِينَ عَسِيراً [۲۶] وَ يَومَ يَعَضُّ الظّالِمُ عَلى يَدَيهِ يَقُولُ يا لَيتَنِي اتَّخَذتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا [۲۷] يا وَيلَتى لَيتَنِي لَم أَتَّخِذ فُلاناً خَلِيلًا [۲۸] لَقَد أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكرِ بَعدَ إِذ جاءَنِي وَ كانَ الشَّيطانُ لِلإِنسانِ خَذُولًا [۲۹] وَ قالَ الرَّسُولُ يا رَبِّ إِنَّ قَومِي اتَّخَذُوا هذَا القُرآنَ مَهجُوراً [۳۰] -قرآن-۱-۴۴۳ وَ كَذلِكَ جَعَلنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ المُجرِمِينَ وَ كَفى بِرَبِّكَ هادِياً وَ نَصِيراً [۳۱] وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَو لا نُزِّلَ عَلَيهِ القُرآنُ جُملَةً واحِدَةً كَذلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَكَ وَ رَتَّلناهُ تَرتِيلًا [۳۲] وَ لا يَأتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلّا جِئناكَ بِالحَقِّ وَ أَحسَنَ تَفسِيراً [۳۳] الَّذِينَ يُحشَرُونَ عَلى وُجُوهِهِم إِلى جَهَنَّمَ أُولئِكَ شَرٌّ مَكاناً وَ أَضَلُّ سَبِيلًا [۳۴] وَ لَقَد آتَينا مُوسَى الكِتابَ وَ جَعَلنا مَعَهُ أَخاهُ هارُونَ وَزِيراً [۳۵] -قرآن-۱-۵۳۳ فَقُلنَا اذهَبا إِلَى القَومِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَدَمَّرناهُم تَدمِيراً [۳۶] وَ قَومَ نُوحٍ لَمّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغرَقناهُم وَ جَعَلناهُم لِلنّاسِ آيَةً وَ أَعتَدنا لِلظّالِمِينَ عَذاباً أَلِيماً [۳۷] وَ عاداً وَ ثَمُودَ وَ أَصحابَ الرَّسِّ وَ قُرُوناً بَينَ ذلِكَ كَثِيراً [۳۸] وَ كُلًّا ضَرَبنا لَهُ الأَمثالَ وَ كُلًّا تَبَّرنا تَتبِيراً [۳۹] وَ لَقَد أَتَوا عَلَى القَريَةِ الَّتِي أُمطِرَت مَطَرَ السَّوءِ أَ فَلَم يَكُونُوا يَرَونَها بَل كانُوا لا يَرجُونَ نُشُوراً [۴۰] -قرآن-۱-۵۱۷ وَ إِذا رَأَوكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلّا هُزُواً أَ هذَا الَّذِي بَعَثَ اللّهُ رَسُولًا [۴۱] إِن كادَ لَيُضِلُّنا عَن آلِهَتِنا لَو لا أَن صَبَرنا عَلَيها وَ سَوفَ يَعلَمُونَ حِينَ يَرَونَ العَذابَ مَن أَضَلُّ سَبِيلًا [۴۲] أَ رَأَيتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنتَ تَكُونُ عَلَيهِ وَكِيلًا [۴۳] أَم تَحسَبُ أَنَّ أَكثَرَهُم يَسمَعُونَ أَو يَعقِلُونَ إِن هُم إِلّا كَالأَنعامِ بَل هُم أَضَلُّ سَبِيلًا [۴۴] أَ لَم تَرَ إِلى رَبِّكَ كَيفَ مَدَّ الظِّلَّ وَ لَو شاءَ لَجَعَلَهُ ساكِناً ثُمَّ جَعَلنَا الشَّمسَ عَلَيهِ دَلِيلًا [۴۵] -قرآن-۱-۵۸۲ ثُمَّ قَبَضناهُ إِلَينا قَبضاً يَسِيراً [۴۶] وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيلَ لِباساً وَ النَّومَ سُباتاً وَ جَعَلَ النَّهارَ نُشُوراً [۴۷] وَ هُوَ الَّذِي أَرسَلَ الرِّياحَ بُشراً بَينَ يَدَي رَحمَتِهِ وَ أَنزَلنا مِنَ السَّماءِ ماءً طَهُوراً [۴۸] لِنُحيِيَ بِهِ بَلدَةً مَيتاً وَ نُسقِيَهُ مِمّا خَلَقنا أَنعاماً وَ أَناسِيَّ كَثِيراً [۴۹] وَ لَقَد صَرَّفناهُ بَينَهُم لِيَذَّكَّرُوا فَأَبى أَكثَرُ النّاسِ إِلّا كُفُوراً [۵۰] -قرآن-۱-۴۵۷ وَ لَو شِئنا لَبَعَثنا فِي كُلِّ قَريَةٍ نَذِيراً [۵۱] فَلا تُطِعِ الكافِرِينَ وَ جاهِدهُم بِهِ جِهاداً كَبِيراً [۵۲] -قرآن-۱-۱۲۳ [صفحه ۳۷۳] معنی لغات: «حِجراً مَحجُوراً» یعنی ممنوع و جلوگیر شده «تَتبِیراً» هلاک و نابود کردن، «سبات» خواب، «طهور» مصدر است و نام آنچه وسیله‌ی پاک کردن است یا آنچه در ظاهر پاک کننده است. -قرآن-۱۳-۳۱-قرآن-۶۱-۷۲ ترجمه: ۲۱ آنها که سرای دیگر و دیدار حقّ را قبول ندارند میگویند: چرا برای ما فرشته فرود نمیآید و چرا خدا را نمی‌بینیم! [که وظائف مان را بگوید] البتّه آنها بدل گردنفرازی کردند و بزبان تجاوز و سرکشی از حدّ بیرون بردند که چنین توقّعهائی کردند ۲۲ و آن روز که ملائکه را ببینند مژده و خبر خوش نمیشنوند ولی فریادشان بلند میشود و میگویند ایکاش جلو اینها را بگیرند و ما را آسوده کنند ۲۳ و چنین روزی آنچه را که نیکی پنداشته‌اند جملگی را نابود کنیم و بباد دهیم ۲۴ و آنها که بهشتی هستند جائی نیکو و خوابی و آسایشی خوش دارند ۲۵ و آنروز که آسمان و ابرش بشکافد و فرشتگان را فرو آرند ۲۶ در آنروز پادشاهی بحقّ و عدالت مختصّ خداوند است و بر کافران روزی است بس دشوار ۲۷ و در آن روز است که ستمگر دست خود را ز افسوس بدندان بگزد و گوید: ای کاش براهی که پیغمبران گفتند می-رفتم ۲۸ و گول دوستی اینکه و آن را نمیخوردم ۲۹ که مرا جلوگیر شد و گمراه ساخت از پیروی قرآن و حقیقت بعد از آنکه درستی آنرا شناختم البتّه شیطان است که آدمی را بیچاره میکند [و رو گردان از دین تا آنجا که] ۳۰ پیغمبر شکایت میکند و میگوید: ای خدا اینکه مردم قرآن را رها کردند و بیهوده پنداشتند و متروک گذاشتند ۳۱ [البتّه چنین است آئین آفرینش که] هر پیغمبری را دشمنی از گناهکاران و نافرمانان بوده است لکن خدای تو کافی رهبر است و بهتر یاور ۳۲ اینکه کافران و منکرین تو میگویند چرا قرآن بیکبارگی بر محمّد نازل نشد! بلی چنین است که آنرا اندک اندک آوردیم تا در دل تو جایگیر شود و آرامشی برای تو باشد ۳۳ و نیز نیاوردند برای تو داستانی [صفحه ۳۷۴] را جز اینکه ما نیز حقّ را برای تو آوردیم با بهترین تفسیر و بهره‌برداری ۳۴ آنانکه بر انگیخته شوند بر رویهایشان بسوی جهنّم اینان بدترین جایگاه را خواهند داشت و گمراه‌ترین مردم خواهند بود ۳۵ [داستان آنها و تو داستان] موسی است که باو تورات دادیم و برادرش هارون را بوزارت همراه او کردیم ۳۶ و گفتیم: بروید بسوی آن مردم که نشانه‌ی حقّ و آیات ما را دروغ شمردند و زان پس بسختی آن مردم را نابود کردیم ۳۷ و هم ملّت نوح را که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چون گفتار پیغمبران را دروغ شمردند غرق- شان کردیم و نشانه و عبرت برای دیگران‌شان ساختیم و البتّه همه‌ی ستمگران را عذابی سخت آماده کرده‌ایم ۳۸ [چون] مردمان عاد و ثمود و اصحاب رسّ و هم در فاصله‌ی میان اینکه ملّتها بسیاری از مردم آن روزگاران [جملگی‌شان را گرفتار کردیم] ۳۹ و برای همه‌شان داستان و مثل آوردیم [و چون براه راست نرفتند] همه را بسختی هلاک کردیم ۴۰ و البتّه اینکه اعراب را گذر افتاده بدان سرزمین که باران عذاب بر آن باریده است مگر آنرا ندیده‌اند! آیا ندیده‌اند و البتّه دیده‌اند و لکن رستاخیز را باور ندارند بلکه بامید آن نیستند ۴۱ که چون تو را می‌بینند جز آنکه مسخره‌ات کنند بتو نمی‌نگرند و گویند: آیا همین است که خدا برسالت فرستاده ۴۲ و چیزی نمانده بود که ما را از خدایان‌مان بگرداند اگر صبر و پایداری ما نبود بر آن، آری آنگاه که گرفتار شوند خبردار گردند که کدامیک از شما و آنها گمراهترید، ۴۳ [البتّه دیگری از] آنها را دیده‌ای که خواسته‌ی خود میپرستد و تو هم گماشته بر او نیستی و اختیارش بدست تو نیست [که براه راستش ببری] ۴۴ مگر گمان می- کنی که اینگونه مردم حقّ را میشنوند و دیده حقّ بین دارند و فکر می‌کنند [هرگز، آسوده باش] که بیشترشان چهارپائی بیش نیستند و بلکه بگمراهی از آن هم پست‌ترند ۴۵ مگر تو ندیده‌ای [و هم اینکه کافران] که چگونه خدای سایه را دراز کرد تا وسیله‌ی آسایش باشد و اگر خواست خدا [و مصلحت مردم] بود آنرا ثابت و آرام میگذاشت ولی خورشید را نشانه‌ی آن قرار داد تا [سایه را از آفتاب باز شناسند و قدرت خداوندی را ببینند] ۴۶ و ز آن پس بمهلت و آرامش آنرا بسوی خود کشیدیم [صفحه ۳۷۵] [و دامنه‌ی آفتاب را بگستردیم و اینکه خود نشانه‌ی دیگر قدرت خداوندی است] ۴۷ همانکه [شب را چون پوشاکی] فراگیر و خواب را وسیله‌ی آسایش شما نبود و روز را برای براه افتادن و تکاپوی زندگی معیّن کرد ۴۸ و [نیز از قدرت] او است که بادها را فرستاده تا وسیله‌ی خوشخبری و امیدواری [بباران و رحمت حقّ] باشد و از آسمان آبی فرود آوردیم پاک و پاکیزه ۴۹ تا سرزمینهای مرده و بایر را بدان زنده کنیم و از آن آب بسیاری از آدم و حیوان را سیراب نمائیم ۵۰ و البتّه همه چیز را دگرگون میکنیم [و چیزی همیشگی بجای نیست] تا مردم قدرت خداوند را بیاد داشته باشند امّا آنها هم بجز کفران نعمت بحقّ تسلیم نشدند و نپذیرفتند، ۵۱ البتّه اگر بخواهیم و مصلحت شما بدانیم برای هر آبادی مربّی و پیغمبری می‌فرستیم ۵۲ [لکن تو ای محمّد] فرمان کافران مبر و با آنها [با اینکه قرآن] مبارزه‌ای دامنه دار و بزرگ و نمایان کن. سخن مفسّرین: «لَو لا أُنزِلَ عَلَینَا المَلائِکَةُ أو نَری رَبَّنا» ۲۱ پاورقی تفسیر حسینی: خداوند با تمام قدرتی که دارد انجام اموری را صلاح نمیداند و ملتمس بندگان خود را بر نمیآورد و آنها میبایستی در قبال خواست خداوندی سر تسلیم و رضا پیش آورند. شیخ عطّار فرموده است: -قرآن-۱۵-۷۲ مگر دیوانه‌ای شوریده‌ای خاست || برهنه بد ز حقّ کرباس میخواست کالهی پیرهن در تن ندارم || و گر تو صبر داری من ندارم خطابی آمد آن بی‌خویشتن را || که کرباست دهم امّا کفن را زبان بگشاد آن مجنون مضطرّ || که من دانم تو را ای بنده‌پرور که تا اوّل نمیرد مرد عاجز || تو ندهی هیچ کرباسیش هرگز بباید مرد اوّل مفلس و عور || که تا کرباس یابد از تو در گور «حِجراً مَحجُوراً» ۲۲ طبری: ضحّاک گفته است: یعنی چون اینکه مردم که دیدار خدا و نزول ملائکه میخواهند بقیامت با ملائکه رو برو شوند ملائکه بآنها میگویند: بر شما حرام و ناروا است بشارتی و خبر خوشی، إبن جریج گفته است: -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۷۶] عرب که با ناپسندی برابر شود میگوید «حجرا» و چون بقیامت ملائکه را ببینند اینکه جمله را میگویند: یعنی پناه میخواهیم یک پناه کاملی از شرّ اینکه ملائکه. مجمع: خلیل بن احمد گفته است: عرب در هنگام احرام اگر کسی را میدید که از او میترسد میگفت «حِجراً مَحجُوراً» یعنی در اینماه حرام آزار من بر شما حرام است و ممنوع. -قرآن-۱۱۱-۱۲۹ امام فخر: معنی اینکه است که از خدا میخواهم بخوبی آنرا جلو بگیرد. «وَ قَدِمنا إلی ما عَمِلُوا مِن عَمَلٍ فَجَعَلناهُ هَباءً مَنثُوراً» ۲۳ مجمع: در اینکه جمله بلاغت عجیبی است و مقصود اینکه است: آهنگ کاری کردیم که انتظارش نمی‌رفت نسبت بآنچه کافران بدنیا کرده‌اند و کار نیک پنداشته‌اند مثل قربانی برای بتها و یاری مظلوم و آنرا مانند غباری کردیم که در برابر آفتاب از سوراخ افتاده بچشم میآید و دیده میشود. -قرآن-۱-۷۴ [أبو الفتوح: در اینکه کلام معنی و بلاغت هست و آن آنستکه تشبیه کرد خود را بر طریق توسّع بقادمی یعنی تازه واردی که تقدّم کند بر آنچه بیند و نپسندد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنرا بر هم زنـد و نـابود کنـد، فرمود چون عمل ایشانرا نزد ما آورنـد و موافق خواست ما نباشـد ما آنرا باطل گردانیم و بکار نگیریم. بماننـد آنکه خـاک نرم در روز باد سـخت گرد هوا شود و ثباتی او را نباشـد و حاصـلی]. «أَحسَنُ مَقِیلًا» ۲۴ تبیـان: یعنی بهترین موقع قـائله است و اسـتراحت در نیمروز بهنگـام گرمی هـوا و اگرچه در بهشت خواب معنی نـدارد برای اینکه گفته شـده است که کمـال آسایش و آمادگی فهمانـده شود چون بسـلیقه و میل اعراب است، هم- چنانکه در جای دیگر گفته شده است «لَهُم رِزقُهُم فِیها بُکرَةً وَ عَشِیًّا» که چون عـادت اعراب غـذای صبح و شب بوده است اینجور توصـیف شـده است و بلخی گفته است کلمه «خیر مسـتقرّا و احسن» اسم تفضـیل نیست که از کـار و سود دیگران بهتر باشـد بلکه مقصود اینکه است که بجای خود خوب و نیکو است مثل «هُوَ أَهوَنُ عَلَیهِ» یعنی آن بر خـدا آسـان است نه که آسـانتر از دیگران است. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۳۰۲-۳۴۶-قرآن-۵۹۷-۶۲۱ [صفحه ۳۷۷] طبری: دو جمله‌ی «خَیرٌ مُستَقَرًّا وَ أَحسَنُ مَقِیلًا» یعنی مؤمنین جای‌شان در بهشت بهتر از جای کافران سـرمایه‌دار است در دنیا و مـدّت حسـاب و بـازجوئی آنهـا بقیـامت بهتر است از آن مـدّت آسـایش و خواب نیمروزشان در دنیا مثل «یُحاسَبُ حِساباً یَسِیراً». - قرآن-۱۹-۵۹-قرآن-۲۵۳-۲۸۱ ومَ تَشَقَّقُ السَّماءُ بِالغَمامِ» ۲۵ أبو الفتوح: یعنی ای محمّـد از آن روز یـاد کن که آسـمان بشـکافد و برآن ابر باشد«۵۵» و یـا از بالای آن ابر نمودار شود.و یا از بالای آن ابر نمودار شود. -قرآن-۱-۴۲-پاورقی-۱۳۸-۱۴۰ مجمع: تشقق با تخفیف شین قرائت مردم کوفه و ابو عمرو است و دیگران با تشدید شین خوانده‌اند و گفته‌اند چون باید تتشقّق با دو تاء و مضارع باشـد یـک تـاء ساقـط شـده است و بجای آن شـین مشـدّد شـده است. و معنی جمله‌ی بگفته‌ی فرّاء اینکه است: که آسـمان از ابری سفیدی شـکافته میشود. فخر: چون در یک آیه گفته شده است «یَأتِیَهُمُ اللّهُ فِی ظُلَلٍ مِنَ الغَمامِ» و در آیت دیگر «إِذَا السَّماءُ انفَطَرَت» پس اینکه جمله‌ی «تَشَقَّقُ السَّماءُ بِالغَمامِ» معنی هر دو جمله را میفهماند، و قاضی گفته است: ممکن است که ابری ایجاد شود که از فشار آن، آسـمان شـکافته شود. -قرآن-۴۳-۹۴-قرآن-۱۱۲-۱۴۰-قرآن-۱۶۲-۱۹۶ حسـینی نوشـته: یعنی آسـمان بشکافد از غمام و دور شود تا غمام فرود آید و اینکه آن غمام است که حقّ سبحانه فرمود «ظُلَلٍ مِنَ الغَمامِ». -قرآن-۱۲۸-۱۵۳ نفحهٔ الرّحمان نهاوندی نوشـته: آسـمانها شـکافته شود بسـبب ابر سـفید نـازک بنابر گفته‌ی بعضـی یا بسـبب ابر کلفتی بکلفتی همه‌ی هفت آسـمان بگفته‌ی دیگری. «وَ نُزِّلَ المَلائِکَةُ» ۲۶ مجمع: با دو نون بـدون تشدید و نصب ملائکه قرائت إبن کثیر است و با یک نون و تشدید زای و رفع ملائـکه قرائـت دیگران است، و در نـتیجه‌ی معنی تفـاوت نیست. -قرآن-۱-۲۷ «یَومَ یَعَضُّ الظّالِمُ عَلی یَدَیهِ» ۲۷ مجمع: إبن عبّـاس گفته است: اینکه آیه برای عقبـهٔ بن ابی معیط و ابیّ بن خلف نازل شـد، چون آنها دوست هم بودند و -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۳۷۸] عقبه هر وقت از سـفری برمیگشت سـفره‌ای میگسترد و بزرگان قبیله‌ی خود را دعوت می- کرد، روزی از سفری بر گشت و چون با پیغمبر زیاد همنشین میشد آنحضرت را هم بسفره‌ی مرسوم خود دعوت کرد، چون بر سفره نشستند پیغمبر از خوردن خودداری کرد و فرمود از خوراکی تو نمیخورم تـا شـهادت بر زبـان نیاری و مسـلمان نشوی عقبه گفت: «أشـهد ان لا اله الّا اللّه و انّ محمّـدا رسول اللّه». چون ابیّ بن خلف اینکه را شـنید گفت: تو از دین پدر مادری خود دست برداشتی و بی‌دین شدی او گفت: بی‌دین نشدم ولی مردی بر سـفره‌ام نشست و از خوراکی من خودداری کرد تا گواهی بر یگانگی و پیغمبری دهم من شرمنده بودم که از خانه‌ام بیرون رود و غـذای من را نخورد، برای او شـهادت دادم و او غـذا خورد. ابیّ گفت من از تو خوشـنود نخواهم شد تا بر وی و آب دهن بر روی او بیندازی، عقبه اینکه کار را کرد و مرتدّ شد و پیغمبر او را تهدید فرمود که اگر در بیرون از مکّه با تو رو برو شدم شمشیر بر روی سـر تو خواهم داشت و روز جنگ بدر کشـته شد، و ابیّ بن خلف در جنگ احد بدست پیمبر کشـته شد. ضحّاک گفته است: چـون عقبه آب دهـان انـداخت آن آب برگشت به- صورت خودش و آنرا بجوری سوخت که نشـانه‌ی سوختگی آن تـا دم مرگش مانـده بود و امام صادق علیه السّـلام فرمود برای هر مردی از قریش یک یا دو آیت قرآن نازل شده است که او را بخوبی یا بدی یاد کرده است و بسوی بهشت یـا جهنّم میرانـدش و برای هر کسـی که بعـد از او باشـد همین نتیجه خوب یـا بـد را دارد و بر آنها تطبیق میکنـد. «یقول یـا وَیلَتی لَیتَنِی لَم أَتَّخِذ فُلاناً خَلِیلًا» أبو الفتوح: یعنی عقبه میگویـد: ای کاش ابیّ بن خلف را بـدوستی خود انتخاب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمیکردم. مجاهد گفته است: مقصود از «خلیل» شیطان است. -قرآن-۸-۶۱ تفسیر حسینی: بعضی گفته‌اند: اینکه آیه برای دستور بمردم است بدوری از دوستی نااهل و در حدیث است: همنشین خوب مثل عطر فروش است که اگر بتو عطر ندهد از همنشینی با او از بوی عطرش بهره‌مند میشوی و دوست بد مثل [صفحه ۳۷۹] صاحب کوره است که آتش او اگرچه تو را نمیگیرد امّا گند دود آن بر جامه‌ی تو می‌ماند سعدی گفته است: همنشین تو از تو به باید || تا تو را عقل و دین بیفزاید و باز گفته است: منشین با بدان که صحبت بد || گرچه پاکی تو را پلید کند آفتاب بدین بزرگی را || لکّه‌ی ابر ناپدید کند و مولوی گفته است: حقّ ذات پاک اللّه الصّمد || که بود به مار بد از یار بد مار بد جانی ستاند از سلیم«۵۶» -فرمت-۳۰-۳۲ از قرین بی‌قول و گفت و گوی او|| خوب دزد در نهان از خوی او ای خنک آن مرد کز خود رسته شد || در وجود زنده‌ای پیوسته شد و ای آن زنده که با مرده نشست || مرده گشت و زندگی از وی بجست «اتَّخَذُوا هذَا القُرآنَ مَهجُوراً» ۳۰ طبری: مجاهد گفته است: یعنی سخن زشت نسبت بقرآن میگویند و آنرا جادو مینامند. إبن زید گفته است: یعنی گوش فرا- نمیدهند و مردم را جلوگیر از توجّه بآن میشوند و خود را از آن دور میکنند. -قرآن-۱-۳۸ روح البیان: در اینکه جمله اشاره است که مؤمن وظیفه دارد با قرآن زیاد سر و کار داشته باشد و آنرا بخواند و حفظ کند. دل پر درد را دوا قرآن || جان مجروح را شفا قرآن هر چه جوئی ز نصّ قرآن جوی || که بود گنج علمها قرآن و در مثنوی است: شاهنامه یا کلیله پیش تو || همچنان باشد که قرآن از عتو«-فرمت-۷۰-۷۲ فرق آنکس باشد از حقّ و مجاز ||که کند کحل عنایت چشم باز [صفحه ۳۸۰] ورنه پشک و مشک پیش اخشمی«۵۸» -فرمت-۳۰-۳۲ خویشتن مشغول کردن از ملال || باشدش قصد کلام ذو الجلال کآتش وسواس را و غصّه را || زان سخن بنشاند و سازد دوا «لَو لا نُزِّلَ عَلَیهِ القُرآنُ جُملَةً واحِدَةً کَذلِکَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَکَ وَ رَتَّلناهُ تَرتِیلًا» ۳۲ طبری: إبن عبّاس و إبن جریج و حسن بصری چنین معنی کرده‌اند: کافران گفتند چرا قرآن مثل تورات موسی یکبارگی بر محمّد فرود نیامد! در جواب گفته شده است: اینکه چنین است که آیتی میآمد و چون پیغمبر آنرا یاد میگرفت آیتی دیگر میآمد تا در دلش جایگیر شود و بدرستی همه‌ی قرآن را یاد گیرد و نیز متوجّه باشد که چون کافری خرده‌گیری کند جوابش بدرستی خواهد رسید و عزم و دلیری آن حضرت پا بر جا شود و اینکه روش از اوّل تا آخر نزدیک بیست سال دوام داشت. -قرآن-۱-۱۱۷ إبن زید گفته است: «وَ رَتَّلناهُ تَرتِیلًا» یعنی آنرا بتمام و کمال تفسیر کردیم و بعضی «رَتِّلِ» بصورت مفرد غایب مجهول خوانده‌اند. -قرآن-۲۳-۴۹-قرآن-۹۸-۱۰۸ مجمع: بعضی گفته‌اند: از اینروی یکبارگی نازل نشد مثل کتابهای آسمانی گذشته که چون آن پیغمبران میتوانستند بخوانند نوشته‌ای یکجا تحویل آنها شد ولی چون پیغمبر ما خواندن نتوانست اندک اندک نازل شد و نیز چون حکمی میآمد و نسخ میشد و چیزی میپرسیدند آیتی برای جوابش میآمد، و رسومی زشت داشتند زشتی آن بآیتی یادآوری میشد و آیاتی سرگذشت گذشتگان را نقل میکرد سپس مقتضی چنین بود که برای هر مطلبی در موقع خود آیتی نازل شود. تفسیر صفی: زان که در تجدید وحی از کردگار || دل بهر روزی ز نو یابد قرار اینکه تجدّد خاصّ اینکه پیغمبرست || در خصوصیّت دلیل دیگر است گر که شاهی با امیر مؤتمن || راز گوید روز و شب در انجمن یا فرستد دمبدم بر وی پیام || که چنین کن یا چنان در انتظام [صفحه ۳۸۱] اینکه دلیل برتری باشد بر آن || که رسد حکمی بسویش یکزمان گفت زانرو حقّ بوجه احسنی || بر تو خواندیم اینکه پیاپی خواندنی ناورند از بهر قدحت آن مثال || که بود مشکل جوابش در مقال جز که ما آریم بر وجه صریح || آن جوابی کوست بر حقّ و صحیح [«وَ لا یَأتُونَکَ بِمَثَلٍ إلّا جِئناکَ بِالحَقِّ- تا آخر» ۳۳ مراد آنستکه هر آنچه از اینگونه اعتراضات کنند و داستانی برای تو آورند، ما هم حقّ و درست را برای تو آوردیم با بهترین تفسیر و پرده‌داری از مشکلات و اینکه کافران گمراه‌ترین مردمند که چهره بر زمین بسوی بدترین جایگاه جهنّم روانه‌شان میکنیم]. -قرآن-۳-۵۷ «فَدَمَّرناهُم» ۳۶ مجمع: فدمّرنّاهم با نون تأکید نیز قرائت شده است، و «فدمّراهم» بصورت مثّنی نقل از قرائت علیّ علیه السّلام شده است یعنی بامر خدا موسی و هارون فرعون را هلاک کردند. -قرآن-۱-۱۷ «أَصحابَ الرَّسِّ» ۳۸ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی مردمی از آبادی ملّت ثمود. -قرآن-۱-۲۱ قتاده گفته است: یعنی مردمی از آبادی بنام فلج در یمامه. عکرمه گفت: رسّ چاهی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که یک ملّتی پیغمبر خود را در آن زندانی کردند، مجاهد گفته است: نام چاهی است که یک طایفه و گروهی بر سر آن زندگی میکردند. و نزدیک بدرستی همین است که نام چاهی باشد چون بزبان عربی هر چه گود شده است مثل چاه و گور «رسّ» نامیده میشود. حسینی: «رسّ» چاهی است بیمامه یا آذربایجان یا انطاکیه. فخر: هشت معنی برای اصحاب الرّسّ نقل کرده‌اند که معنی هفتمش اینکه است: اصحاب الرّس نام ملّتی است که آبادانیها داشته‌اند در کنار رودخانه ای بنام رسّ در سمت مشرق و پیغمبری مأمور آنها شد از اولاد یهود ای پسر یعقوب و فرمان او نبردند و او را در چاهی فرو کردند و عاقبت در آنجا مرد. و از همه‌ی اینکه معانی بهترین سخن ابو مسلم است که دلیل درست بر هیچکدام نیست جز [صفحه ۳۸۲] همانچه در آیه است که ملّتی بواسطه‌ی کفر و کجی نابود شدند. «لَقَد أَتَوا عَلَى القَريَةِ الَّتِي أُمطِرَت مَطَرَ السَّوءِ» ۴۰ یعنی آبادانی سدوم در منطقه‌ی شام از قوم لوط بوده‌اند که گرفتار سنگ باران شده‌اند و اعراب در تجارت شام مکرّر از آنجا گذر کرده‌اند. -قرآن-۱-۶۷ حسینی در پاورقی: رودکی میگوید: هر که ناموخت از گذشت روزگار || هیچ ناموزد ز هیچ آموزگار «خَذَ إِلهَهُ هَواهُ» فخر: یعنی آنچه را میخواهد میپرستد یا خدائی انتخاب کرده است که میخواهد، و بعضی گفته‌اند: یعنی خواسته‌ی خود را خدای خود کرده است، سعید جبیر گفته است: عرب بتی میپرستید و چون بهتر از آن چیزی میدید آن را رها میکرد و اینکه را میپرستید«۵۹». -قرآن-۱-۲۸-پاورقی-۳۰۷-۳۰۹ پاورقی حسینی: اگر کسی بخواب بیند که خدا مرده است تعبیرش اینکه است که آن کس را حضوری با خدا و توجّه قلبی بوده است و آن حضور و توجّه از دل او بیرون شده است. ولی جامی گفته است بمقتضای اینکه آیه که کسی خواسته خود را خدای پندارد ممکن است چون یکی از اینگونه خواسته‌ها از دل او بیرون شود در خواب بیند که اینکه خدای او مرده است و نشانه‌ی اینکه باشد که حضور قلب او و توجّهش بحقّ بیشتر شده است. «أَ فَأَنتَ تَكُونُ عَلَيهِ وَكِيلًا» ۴۳ فخر: یعنی گمان میکنی که میتوانی از پیروی هوی و هوس جلوگیر چنین کسان باشی با اینکه چنین توانائی نداری، و نظیر اینکه آیه اینکه آیات است: «لَستَ عَلَيهِم بِمُصَيطِرٍ ...، ما أَنتَ عَلَيهِم بِجَبّارٍ ...، لا إِكراهَ فِي الدِّينِ» و کلبی گفته است اینکه آیه بآیات دستور جنگ نسخ شده است«۶۰». -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۲۱۰-۲۳۹-قرآن-۲۴۵-۲۷۴-قرآن-۲۸۰-۳۰۷-پاورقی-۳۷۷-۳۷۹ -قرآن-۴۴-۷۴-قرآن-۳-۳۱-قرآن-۴۸۲-۱۲۴۱-قرآن-۱۵۵۶-۱۵۹۱-قرآن-۹۶۶-۱۰۴۴-قرآن-۱۰۵۲-۱۱۰۰ [صفحه ۳۸۳] «إِن هُم إِلّا كَالأَنعامِ» ۴۴ مثنوی دفتر چهارم در تفسیر حدیث «انّ اللّه خلق الملائکهٔ و رکّب فیهم العقل» چنین گفته است: -قرآن-۱-۳۱ در حدیث آمد که یزدان مجید || خلق عالم را سه گونه آفرید یک گره را جمله عقل و علم وجود || آن فرشته است و نداند جز سجود نیست اندر عنصرش حرص و هوی || نور مطلق زنده از عشق خدا یک گروه دیگر از دانش تهی || همچو حیوان از علف در فربهی [صفحه ۳۸۴] او نبیند جز که اصطبل و علف || از شقاوت غافل است و از شرف وان سیم هست آدمیزاد و بشر || از فرشته نیمی و نیمی ز خر نیم خر خود مایل سفلی بود || نیم دیگر مایه‌ی علوی شود تا کدامین غالب آید در نبرد || زین دو گانه تا کدامین برد نرد عقل اگر غالب شود پس شد فزون || از ملایک اینکه بشر در آزمون شهوت ار غالب شود پس کمتر است || از بهائم اینکه بشر زان ابتر است آن دو قوم آسوده از جنگ و خراب || وین بشر با دو مخالف در عذاب وین بشر هم ز امتحان قسمت شدند || آدمی شکلند و سه امّت شدند یک گره مستغرق مطلق شده || همچو عیسی با ملک ملحق شده نقش آدم لیک معنی جبرئیل || رسته از خشم و هوا و قال و قیل از ریاضت رسته و ز زهد و جهاد || گوئیا کز آدمی او خود نزاد قسم دیگر با خران ملحق شدند || خشم محض و شهوت مطلق شدند وصف جبریلی در ایشان بود رفت || تنگ بود آن خانه و آن وصف زفت او ز حیوان‌ها فزونتر جان کند || در جهان باریک کاریها کند مکر و تلبیسی که او تاند تنید || آن ز حیوان دگر ناید پدید [صفحه ۳۸۵] جامه‌های زرکشی را بافتن || درّها از قعر دریا یافتن خردکاریهای علم هندسه || یا نجوم و علم طبّ و فلسفه که تعلّق با همین دنیی‌ستش || ره بهفتم آسمان بر نیستش اینکه همه علم بنای آخر است || که عماد بود گاو اشتر است بهر استبقای حیوان چند روز || خوانده علمش احمقان بی‌فروز علم راه حقّ و علم منزلش || صاحب دل داند آنرا با دلش پس در اینکه ترکیب حیوان لطیف || آفرید و کرد با دانش الیف نام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

كالانعام كرد آن قوم را || ز انكه نسبت كو، بيقظه نوم را روح حيوانى ندارد غير نوم || حسهاى منعكس دارند قوم زان كه استعداد تبديل و نبرد || بودش از پستى و آنرا فوت كرد باز حيوان را چو استعداد نيست || عذر او اندر بهيمى روشنى است ماند يك قسم دگر در اجتهاد || نيم حيوان نيم حىّ بارشاد روز و شب در جنگ و اندر كشمكش || كرده چالش اوّلش با آخرش همچو مجنون در تنازع با شتر || گه شتر چربيد و گه مجنون حرّ «وَ أَنزَلنا مِنَ السَّماءِ ماءً طَهُوراً لِنُحيِيَ» ۴۸ طبرى يعنى آب پاك فرستاديم تا زمين خشك را كه چيزى نروئيده زنده كنيم. -قرآن-۱-۵۵ مجمع: يعنى آبى كه خود پاك است و هم پاك كننده‌ى دگر چيزها است. «صَرَّفناهُ بَينَهُم» ۵۰ طبرى: إبن زيد گفته است: يعنى گاهى بجائى و گاهى بجائى ديگر ميباريم، فخر: چند جور معنى شده است: ۱- باران به رود هاروان كرديم تا مردم در زراعت و نوشيدن و ديگر سودها از آن بهره‌مند شوند ۲- ابو- مسلم گفته است: يعنى اينكه نشانه‌هاى توحيد كه ابر و باد و باران و آفتاب و سايه و ديگر نشانه‌هاى توحيد است ميان مردم ميگردانيم، ۳- اينگونه يادآوريها را ميان مردم بوسيله‌ى قرآن و ديگر كتب آسمانى گردانديم و بهمه رسانديم. -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۸۶] «لَو شِئنا لَبَعَثنا فِي كُلِّ قَريَةٍ نَذِيراً» ۵۱ مجمع: يعنى اگر ميخواستيم براى هر آبادى كسى ميفرستاديم كه آنها را خبردار كند ولى تو را فرستاديم چون مقام تو در پيشگاه ما بسى بلند است و معنى نذير اينكه است كه كسى بچيزى دعوت كند كه با پذيرش دعوت او از گرفتارى آسودگى باشد، و بعضى گفته‌اند: اينكه آيه براى اخبار از قدرت حقّ است كه ممكن است مانند باران پيغمبران هم بهر سر- زمينى دسته‌اى فرستاده شوند همچنانكه باران بملّتها تقسيم ميشود. -قرآن-۱-۵۱ «جاهِدهُم بِهِ جِهاداً كَبِيراً» ۵۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: يعنى بوسيله‌ى قرآن مبارزه‌ى سخت كن، و در اينكه جمله كه جهاد كبير و بزرگ گفته شده است نشانه‌ى اينكه است كه جنگ و كوشش با زبان و كار سخنگويان براى نشاندادن راه حقّ بزرگتر و با ارزشتر است از جنگ جويان. و ممكن است فرمايش پيغمبر را كه فرمود «رجعنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر» يعنى كار مهمّ با زبان و بيان راهنمائى كردن است نه با شمشير كشتن اشاره باشد. -قرآن-۱-۳۵ سخن ما در اينكه آيات همان است كه در ترجمه و نقل سخن مفسّرين نوشتيم.

[سوره الفرقان [۲۵]: آيات ۵۳ تا ۷۷]

-قرآن-۴۸۲-۱۲۴۱-قرآن-۱۵۵۶-۱۵۹۱ وَ هُوَ الَّذِي مَرَجَ البَحرَينِ هذا عَذبٌ فُراتٌ وَ هذا مِلحٌ أُجاجٌ وَ جَعَلَ بَينَهُما بَرزَخاً وَ حِجراً مَحجُوراً [۵۳] وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الماءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهراً وَ كانَ رَبُّكَ قَدِيراً [۵۴] وَ يَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ ما لا يَنفَعُهُم وَ لا يَضُرُّهُم وَ كانَ الكافِرُ عَلى رَبِّهِ ظَهِيراً [۵۵] وَ ما أَرسَلناكَ إِلاّ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً [۵۶] قُل ما أَسئَلُكُم عَلَيهِ مِن أَجرٍ إِلاّ مَن شاءَ أَن يَتَّخِذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلاً- [۵۷] -قرآن-۱-۵۱۰ وَ تَوَكَّل عَلَى الحَيِّ الَّذِي لا- يَمُوتُ وَ سَبِّح بِحَمدِهِ وَ كَفى بِهِ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِيراً [۵۸] الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَينَهُما فِي سِتَّةِ أَيّامٍ ثُمَّ استَوى عَلَى العَرشِ الرَّحمنُ فَسئَل بِهِ خَبِيراً [۵۹] وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اسجُدُوا لِلرَّحمنِ قالُوا وَ مَا الرَّحمنُ أَ نَسجُدُ لِما تَأمُرُنا وَ زادَهُم نُفُوراً [۶۰] تَبارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّماءِ بُرُوجاً وَ جَعَلَ فِيها سِراجاً وَ قَمَراً مُنِيراً [۶۱] وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيلَ وَ النَّهارَ خِلفَةً لِمَن أَرادَ أَن يَذَّكَّرَ أَو أَرادَ شُكُوراً [۶۲] -قرآن-۱-۶۰۴ وَ عِبادُ الرَّحمنِ الَّذِينَ يَمشُونَ عَلَى الأَرضِ هَوناً وَ إِذا خاطَبَهُمُ الجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً [۶۳] وَ الَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِم سُجَّداً وَ قِياماً [۶۴] وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصرِف عَنّا عَذابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذابَها كانَ غَراماً [۶۵] إِنَّها ساءَت مُستَقَرًّا وَ مُقاماً [۶۶] وَ الَّذِينَ إِذا أَنفَقُوا لَم يُسرِفُوا وَ لَم يَقتُرُوا وَ كانَ بَينَ ذلِكَ قَواماً [۶۷] -قرآن-۱-۴۲۳ وَ الَّذِينَ لا يَدعُونَ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ وَ لا يَقتُلُونَ النَّفسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلاّ بِالحَقِّ وَ لا يَزنُونَ وَ مَن يَفعَل ذلِكَ يَلقَ أَثاماً [۶۸] يُضاعَف لَهُ العَذابُ يَومَ القِيامَةِ وَ يَخلُد فِيهِ مُهاناً [۶۹] إِلاّ مَن تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلاً صالِحاً فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللّهُ سَيِّئاتِهِم حَسَناتٍ وَ كانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِيماً [۷۰] وَ مَن تابَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللّهِ مَتاباً [۷۱] وَ الَّذِينَ لا- يَشهَدُونَ الزُّورَ وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغوِ مَرُّوا كِراماً [۷۲] - قرآن-۱-۵۷۲ وَ الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِآياتِ رَبِّهِم لَم يَخِرُّوا عَلَيها صُمًّا وَ عُمياناً [۷۳] وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا هَب لَنا مِن أَزواجِنا وَ ذُرِّيّاتِنا قُرَّةَ أَعيُنٍ وَ اجعَلنا لِلمُتَّقِينَ إِماماً [۷۴] أُولئِكَ يُجزَونَ الغُرفَةَ بِما صَبَرُوا وَ يُلَقَّونَ فِيها تَحِيَّةً وَ سَلاماً [۷۵] خالِدِينَ فِيها حَسُنَت مُستَقَرًّا وَ مُقاماً

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۷۶] قُل ما یَعبَؤُا بِکُم رَبِّی لَو لا دُعاؤُکُم فَقَد کَذَّبتُم فَسَوفَ یَکُونُ لِزاماً [۷۷] -قرآن-۱-۴۶۸ [صفحه ۳۸۷] معنی لغات: «مرج» از مصدر مرج بفتح و سکون راء بمعنی اضطراب و بیقرار شدن و هم رها کردن حیوان برای چریدن و النگ و مرغزار که چراگاه حیوان است، «فرات» آب گوارا، «اجاج» شوری زیاد، تلخ مانند، «صهر» خویشاوندی و شوهر دختر و خواهر، «بروج» جمع برج بهمان معنی فارسی که ساختمان بشکل یک استوانه، یا چهار ضلعی جدا و منفرد و قسمتهای دوازده گانه آسمان باصطلاح نجوم مثل برج حمل و برج ثور، «غراما» دلباختگی و دوستی مهلک، «انفقوا» از [صفحه ۳۸۸] مصدر انفاق خرج کردن، «یفتروا» در مخارج زندگی تنگ میگیرند، «زور» بیهوده خرد، دروغ، شرک، انجمن ساز و آواز، «یبیتون» از مصدر بیت و بیتوته و بیت بمعنی شب بجائی ماندن و شب نزد کسی ماندن و نزد کسی بودن تا که شب فرا رسد و در شب کار کردن، «یعبأ» از مصدر عبأ بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی آماده کردن کالا، مجهّز کردن لشکر، اهمیّت دادن و توجّه کردن کسی بکسی یا چیزی. ترجمه: ۵۳ و [آنها را متوجّه کن]: خدا است که دو جور دریای موّاج و مضطرب رها کرد اینکه یک گوارا و لذیذ و آن دگر شور و تلخ و در میان آنها فاصله و جلوگیر از آمیختن بیکدگر قرار داد ۵۴ و همو است که از آب آدمی آفرید و میان- شان خویشاوندی و روابط زناشوئی برقرار کرد و خدای تو توانا بود [که چنین کرد ۵۵ باز هم] کافران بجز خدای میپرستند که نه سود و نه زیان دارد و خوی کافر است که در برابر خدا پشتیبان و یاور است [برای شیطان و دشمنان حقّ و خدای را نادیده میانگارد ولی] ۵۶ ما تو را فقط برای بیم و نوید فرستادیم پس تو بآنها بگو: من از شما مزد نمیخواهم شما سود خود بسنجید و بسوی خدا راه«۶۱» بیابیدبیابید -پاورقی-۹۴-۹۶ ۵۸ و تو خود توکّل کن بر آنکه زنده است و نگهبان جاودانی و با ستایش او پاکش بشمار که او خود بهترین خبردار از گناهان بندگان است ۵۹ همانکه آسمانها و زمین و آنچه میان آنها است بشش روز آفرید پس چیره بر بالای آفرینش شد رحمان است بزرگ بخشنده [و اگر در دین دو دل هستی] از او بپرس که از آفریدگان خبر دارد ۶۰ و اگر باین کافران بگوئید: برای آن رحمان سجده کنید گویند: ما رحمان نشناسیم، مگر بآنکه تو گوئی باید سجده کنیم! و [اینکه دعوت بسجده حقّ] نفرت‌شان را افزون کند ۶۱ [لیکن] بزرگ است آنکه در آسمان بروجی قرار داد و در آنها خورشید و ماه را چراغ نورانی کرد ۶۲ و همان خدا است که شب و روز را پی- - قرآن-۱۶-۷۲ [صفحه ۳۸۹] هم کرد و اینکه خود پندی است برای آنکه جویای حقّ باشد و خواستار سپاسگزاری ۶۳ و بندگان حقّ آن کسان هستند که بر زمین با کمال آرامی و فروتنی میروند و چون با بیخردی برابر شوند سلام بگویند ۶۴ و آنانکه در شب برای خدای خود بپا ایستاده و در سجده باشند ۶۵ همانها که میگویند: ای خدا گرفتاری و آزار جهنّم را از ما دور کن که عذاب زیان است و نابودی ۶۶ و بد جایی است برای ایستادن و ماندن ۶۷ و نیز آنها هستند که چون مالی خرج کنند اندازه نگاه میدارند و زیاد و کم نمی کنند و میانه رو هستند ۶۸ و نیز یکتا پرستند و جز آفریننده را نمیپرستند و بر خلاف حقّ کسی را نمیکشند و بزهکار نیستند و هر که از اینکه کارها کند سزای گناه خود بیند ۶۹ و بقیامت عذاب و گرفتاریش دو چندان شود و [چون بی‌دین است و بد کار] از آن گرفتاری و خواری خلاصی ندارد ۷۰ مگر کسی که توبه کرد و مؤمن شد و نکوکاری را پیشه کرد خدا هم بدیها را بدل بنیکی میکند که او همیشه غفور است و رحیم، ۷۱ و آنکه از بدی بازگشت و نکوکار شد البتّه توبه‌ی بسوی حقّ بزرگترین توبه است ۷۲ و نیز بندگان حقّ شاهد زور نمیشوند [و در بیهوده کاری و بدی همکاری نمیکنند] و چون بر لغوی و گناهی بگذرند با بزرگی از آن گذر کنند و بآن توجّه نکنند ۷۳ و اگر آیات حقّ را بیادشان آورند مانند کوران و کران بدون تعقّل و اندیشه بآن روی نیارند و نپذیرند [بلکه از آنها استفاده کنند و در آنها دقّت نمایند و هدایت خود و همگان را بینند] ۷۴ و آنها هستند که میگویند: خدای ما، زنان و فرزندان ما را روشنی چشم ما کن و ما را پیشوای پرهیزگاران کن ۷۵ چنین کسانی را است پاداش غرفه [و ساختمانی بلند پایه] بپاداش شکیبائی که در زندگی داشتند و در آن به سلام و سلامتی با یکدیگر رو برو میشوند و در آن جاودانند ۷۶ خوش منزل و جایگاهی دارند ۷۷ [پس از اینکه یادآوریها بکافران] بگو: خداوند جز دعوت و رهبری با شما کاری ندارد [که اینکه آیات را میفرستد] پس چون آنها را دروغ دانستید بزودی گناهتان دامنگیر خواهد شد. سخن مفسّرین: «مَرَجَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

البَحرَینِ» ۵۳ طبری: مرج بمعنی آمیختن، و -قرآن-۱۵-۳۶ [صفحه ۳۹۰] ریختن یکی بر دیگری و «أَمرٍ مَرِیجٍ» که در قرآن است بمعنی کار درهم آمیخته است و مرج بمعنی مرغزار بهمین مناسبت که چهارپایان در آنجا با یکدیگر مخلوط و آمیخته میشوند، و مقصود از اینکه آیه نمایاندن نعمت است که آب شیرین دریا را با آب شور آن بهم میآمیزد و جلوگیر آنها میشود که آمیخته شوند برای اینکه آنها که در آبهای شور بکشتی هستند از آب محروم نباشند. -قرآن-۲۷-۴۳ «عَذبٌ فُراتٌ و مِلحٌ أُجاجٌ» ۵۳ مجمع: فرات یعنی بسیار مطبوع و خوب و ملح اجاج یعنی بسیار شور. بعضی گفته‌اند: یعنی سرد و گرم، و قتاده گفته است: -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۱۹-۳۴ اجاج بمعنی تلخ است. «جَعَلَ بَینَهُما بَرزَخاً» ۵۳ طبری: حسن بصری گفته است: یعنی خشکی را میان دو آب شور و شیرین فاصله قرار داده است و إبن عبّاس گفته است: یعنی زمین را فاصله‌ی میان آن دو قرار داده است. مجاهد گفته است: یعنی جلوگیری درست کرده است که کس نمی‌بیند و آن دو بهم آمیخته نمیشود، و إبن جریج گفته است: من دریای شیرین سراغ ندارم مگر رودخانه‌های آب شیرین که بدریا میریزند مثل نیل و دجله که شخصی مطّلع گفت: دجله که بدریا میریزد آمیخته بآن نمیشود و مانند رشته‌ای سیاه و سفید در میان‌شان هست. -قرآن-۱-۲۹ فخر: مقصود از آب شور و شیرین دریاها است و رودخانه‌ها و حاجز زمینهای میان اینها است. حسینی: بحرین یعنی فارس و روم و اهل معرفت گفته‌اند: مقصود از بحرین خوف و رجا است در دل مؤمن و برزخ عنایت حقّ است که نگهبان هر دو است و از دل آدمی بدر نمیرود که «لو وزن خوف المؤمن و رجاءه لاعتدلا». روح البیان: بعضی گفته‌اند: مقصود از بحرین دریای معرفت است و دریای انکار. و دریای معرفت و شیرین دریای صفات است که بر یک دسته از روح و دل و عقل میتابد و آنها که اهل معرفت هستند باین تابش آماده‌ی تکامل میشوند. و دریای انکار و شور دریای ذات است و قدیم بی‌نشان که عقل و دل و روح بآن [صفحه ۳۹۱] نمیرسد و هیچ تندروی در بحار قدم نمیتواند گردش کند پس دریای ذات قدیم نکره است که کس را با آن کاری نیست و میان اینکه دو دریای معرفت و نکرت برزخ و جلوگیری است که مشیّت باشد و سرنوشت و آنها که با دریای صفات سر و کار دارند وارد دریای ذات نمیشوند، و آنها که میخواهند از ذات خبردار شوند وارد بحر ذات نمیشوند و نیز بحرین دلهای اهل معرفت است که روشن است بنور موافقت و دلهای اهل نکرت است و ناشناسی که بتیرگی مخالفات تیره است، و برزخ و فاصل میان اینکه دو دلهای مردم عامّه است که علم و صورتی بر آنها وارد نمیشود که نه با آنها خطابی است و نه برای آنها جوابی و در مثنوی است: ماهیان را بحر نگذارد برون || خاکیان را بحر نگذارد درون اصل ماهی آب و حیوان از گلست || حیله و تدبیر اینجا باطل است قفل زفت است و گشاینده خدا || دست در تسلیم زن اندر رضا قطره با قلزم چه استیزه کند || ابله است و ریش خود بر میکند مثنوی در دفتر اوّل تفسیر مرج البحرین: اهل نار و اهل نور آمیخته || در میان‌شان کوه قاف انگیخته اهل نار و نور با هم در میان || در میان‌شان بحر ژرفی بیکران همچو در کان خاک و زر کز اختلاط || در میان‌شان صد بیابان و رباط صالح و طالح بصورت مشتبه || دیده بگشا بو که گردی منتبه بحر را نیمیش شیرین چون شکر || طعم شیرین رنگ روشن چون قمر نیم دیگر تلخ همچون زهر مار || طعم تلخ و رنگ مظلم قیر وار هر دو برهم میزنند از تحت و اوج || بر مثال آب دریا موج موج صورت بر هم زدن از چشم تنگ || اختلاط جانها در صلح و جنگ موجهای صلح بر هم می‌زنند || کینه‌ها از سینه‌ها برمی‌کنند موجهای جنگ بر شکل دگر || مهرها را میکند زیر و زبر مهر تلخان را بشیرین میکشد || زان که اصل مهرها باشد رشد [صفحه ۳۹۲] قهر شیرین را بتلخی می‌برد || تلخ با شیرین کجا اندر خورد تلخ و شیرین زین نظر ناید پدید || از دریچه‌ی عاقبت تانند دید چشم اوّل ابو الفتوح غرور است و خطاست || چشم آخر ابو الفتوح تواند دید راست ای بسا شیرین که چون شکّر بود || لیک زهر اندر شکر مضمر بود آنکه زیرک تر بود بشناسدش || چونکه دید از دورش اندر کشمکش و آن دگر بشناسدش چون بو کند || و آندگر چون بر لب و دندان زند و اندگر را در گلو پیدا کند || و آندگر را در بدن رسوا کند و اندگر را در حدث سوزش دهد || خرج آن از دخل آموزش دهد واندگر را بعد ایّام و شهور || و اندگر را بعد مرگ از قعر گور ور دهندش مهلت اندر قعر گور || لا بدّ آن پیدا شود یوم النّشور هر نبات و شکّری را در جهان || مهلتی پیدا است از دور زمان سالها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بایـد که تا از آفتاب || لعل یابـد رنگ رخشانی و تاب باز تره در دو ماه انـدر رسـد || باز تا سالی گل احمد رسد نکته‌ای دیگر تو بشـنو ای رفیق || همچو جان او سـخت پیـدا و رقیق در مقامی هست اینکه هم زهر مار || از تصاریف خـدائی خوشـگوار در مقامی زهر و در جـائی دوا || در مقامی کفر در جائی روا در مقامی خار و در جائی چو گل || در مقامی سـرکه در جائی چو مل آب در غوره ترش باشـد و لیک || چون بانگوری رسد شـیرین و نیک باز در خم او شود تلخ و حرام || در مقام سـرکگی نعم الادام اینکه چنین باشد تفاوت در امور || مرد کامل اینکه شناسد در ظهور «وَ کانَ الکافِرُ عَلی رَبِّهِ ظَهِیراً» ۵۵ طبری: یعنی کافر در برابر خدا و بر نافرمـانی او پشتیبـان شـیطان است که نافرمانی میکنـد. و بعضـی گفته‌انـد: معنی ظهیر به پس پشت قرار دادن است و معنی آیه اینکه است که کافر بخـدای خود پشت کرده است. -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۳۹۳] «خَلَقَ السَّماواتِ ...- فِی سِتَّةِ أَیّامٍ» ۵۶ ج چهارم ص ۱۶۴ سوره‌ی اعراف- آیات ۵۵- ۵۱ اینکه مطلب مفصّل بحث شده است. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۷-۵۲ «فَسئَل بِهِ خَبِیراً» ۵۵ فخر: در اینکه جمله چند جور معنی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۵ ۱- کلبی گفته است: یعنی آفرینش زمین و آسـمان را از آن بپرس که خبردار هست و آن خدای تعالی است. ۲- اخفش گفته است: بـاء بمعنی «عن» است یعنی از آن بـپرس که خـبردار است، ۳- إبن جریج گفته است: یعنی او را بپرس در حـالی که با خبر است، ۴- به بمعنی سوگنـد است مثل «وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ». -قرآن-۳۲۹-۳۷۸ «قالُوا وَ مَا الرَّحمن» ۶۰ مجمع: یعنی ما رحمان را نمیشناسیم، زجّاج گفته است: یکی از اسـماء خداوندی است که در کتب گذشتگان بوده است و اعراب نمیدانسـته‌اند و انکار کرده‌اند و اهل لغت رحمان را چنین معنی کرده‌اند دارای رحمت بینهایت که بالاتر از آن تصوّر ندارد. و فعلان از بناهای مبالغه است، مثل ریّان و عطشان بمعنی زیادی در سیراب بودن و زیادی در تشنگی و مثل خذلان و فرحان بمعنی سختی در خوشی و خواری. -قرآن-۱-۲۷ «أ نَسجُدُ لِما تَأمُرُنا» ۶۰ مجمع: «تأمر» با تاء بصیغه‌ی مخاطب و با یاء بصیغه‌ی غایب نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۸ «جَعَلَ فِی السَّماءِ بُرُوجاً» ۶۱ طـبری: معنی بروج قصور است و ابی صالـح گفته است: یعنی در آسـمان قصـرهائی است که در آنهـا نگهبان است. مجاهـد گفته است: کواکب است. قتاده گفته است: نجوم است و معنی قصـر بکلام عرب نزدیکتر است از معنی سـتاره چون در شـعر عرب برج بمعنی ساختمان استعمال شده است مثل اینکه شعر أخطل: -قرآن-۱-۳۴ کأنّه برج رومی یشیّده || بان بجصّ و آجر و احجار و در قرآن است: «وَ لَو کُنتُم فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَةٍ». -قرآن-۲۱-۶۳ أبو الفتوح: عطاء گفته است: مقصود درهای آسـمان است که آنرا شـرج و مجرّه مینامند. [صـفحه ۳۹۴] مجمع: مقصود منازل هفت سیّاره است که زحل، مشـتری و مرّیـخ و بقیّه باشـد، و آن منـازل بروج دوازده گـانه‌ی حمـل و ثور و جوزا و غیره است و حسن بصـری و مجاهـد و قتـاده گفته‌انـد: مقصود سـتاره‌های بزرگ است و بواسـطه‌ی نموداری بروج نامیـده شـده است. تفسـیر برهـان: ابو الجارود از امام باقر علیه السّـلام نقـل کرده است: مقصود بروج دوازده گانه است. «سـراجا» ۶۱ مجمع: «سـرج» که جمع باشـد نیز قرائت شـده است و مقصود خورشـید است اگر مفرد باشد و اگر «سـرج» بصورت جمع باشد مقصود خورشـید است و دیگر سـتاره‌ها. را که «جَعَلَ اللَّیلَ وَ النَّهارَ خِلفَةً» ۶۲ طبری: یعنی هر یک از شب و روز را جانشـین دیگری کرده است که اگر کاری برای خـدا در شب بایـد میشـد و نشد در روز انجام شود و اگر بایـد بروز میبود و نشد در شب بعد از آن باشد. مردی بعمر گفت: -قرآن-۱-۴۹ نمازم بشب از دست رفت او گفت بروز انجام ده که خداوندرا که «جَعَلَ اللَّیلَ وَ النَّهارَ خِلفَةً» و مجاهد گفته است: یعنی هرکدام را بر خلاف دیگری کرده اسـت کـه یکی سـفید است و دیگری سیاه. إبن زیـد گفته است: هر کـدام را بجـای دیگری گـذارده- است. -قرآن-۶۶-۱۱۴ را کـه «أن یَذَّکَّرَ» ۶۲ طـبری: بـا تخفیف و تشدیـد ذال قرائت شـده است و هر دو بیک معنی است و عرب میگویـد «ذکرت حـاجته و تـذکّرت حاجته». -قرآن-۱-۲۶ «یَمشُونَ عَلَی الأَرضِ هَوناً» ۶۲ طبری: مجاهـد گفته است: یعنی با سـنگینی و بردباری راه میرونـد. إبن عبّاس گفته است: یعنی با فرمانبری و فروتنی بر روی زمین راه میروند. زید بن أسـلم گفت: معنی اینکه جمله را از هر که خواسـتم نیافتم تا بخواب رفتم و شـنیدم کسـی بمن گفت: «هم الّـذین لاـ یریـدون أن یفسـدوا فی الارض» یعنی آنهـا که در پی آشوب و خرابکـاری نیستند. -قرآن-۱-۳۵ مجمع: امـام صـادق علیه السّـلام فرمود: مقصود آن کس است که بر خوی و [صـفحه ۳۹۵] نهاد اصلی خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد و نه گردنفرازی کند و نه تکلّفی که خود را وادار بر خلاف خوی خود کند، حسن بصری گفته است: یعنی با علم و حلم هستند که اگر کسی با آنها با بیخردی رفتار کند آنها تلافی نمیکنند و بکاری دور از خرد دست نمیزنند. «إِذا خاطَبَهُمُ الجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً» ۶۳ مجمع: مجاهد گفته: یعنی اگر نادانی با آنها سخنی بگوید که ناگوارشان باشد در جوابش سلام و درست و استوار سخنی میگویند نه زشت و دشنامی که او گفته است، دیگری گفته است: یعنی سخنی میگویند که سلام و آسودگی از گناه باشد، قتاده گفته است: یعنی با مردم نادان بنادانی سخن نمیگویند بلکه بسلام و آسایش سخن میگویند. -قرآن-۱-۴۷ حسینی نوشته: مراد ترک تعرّض سفها است و اعراض از مجادله و مکالمه‌ی- ایشان کما قال المحقّق الرّومی: اگر گویند زرّاقی و سالوس || بگو هستم دو صد چندان و میرو و گر از خشم دشنامی دهندت || دعا کن خوشدل و خندان و میرو «یَبِیتُونَ لِرَبِّهِم سُجَّداً وَ قِیاماً» ۶۴ طبری: برای خدای خود نماز میخوانند بجوری که گاهی بسجده‌اند و گاهی بقیام هستند. -قرآن-۱-۴۶ مجمع: زجّاج گفته است: هر کس بشب برسد عرب میگوید «بات» خواه بخوابد یا نخوابد و معنی جمله اینکه است: چون بشب رسیدند در نماز سجده و قیام دارند برای ثواب و در جای سجده بسجده هستند و در جای قیام ایستاده هستند. فخر: یعنی شب نماز میخوانند، و بعضی گفته‌اند: هر کس در شب چیزی از قرآن بنماز بخواند میتوان گفت: «بات ساجدا و قائما» و بعضی گفته‌اند: اینکه جمله برای آنها است که دو رکعت بعد از مغرب و چهار رکعت بعد از عشای آخر نماز بخوانند ولی بهتر اینکه است که توصیف آنهائی باشد که شب را بیشتر آنرا در نماز باشند. أبو الفتوح: إبن عبّاس گفته است: هر کس بشب دو رکعت نماز خواند مشمول مفاد اینکه آیت است. [صفحه ۳۹۶] عضی گفتند: مقصود نماز نافله‌ی شام و خفتن است«۶۲» ولی درست اینکه است که مقصود نماز شب باشد.ولی درست اینکه است که مقصود نماز شب باشد. -پاورقی-۵۵-۵۷ «إِنَّ عَذابَها کانَ غَراماً» ۶۵ تفسیر علیّ بن ابراهیم از ابو الجارود از امام باقر علیه السّلام نقل کرده است: یعنی عذاب جهنّم چسبنده است که از آدمی جدا نمیشود. -قرآن-۱-۳۲ «إِذا أَنفَقُوا لَم یُسرِفُوا وَ لَم یَقتُرُوا» ۶۷ طبری: بعضی گفته‌اند: اسراف خرج در معصیت خدا است اگرچه کم باشد و اقتار جلوگیری از حقوق خداوندی است و بعضی گفته‌اند: اسراف از اندازه زیاد خرج کردن و اقتار کوتاهی در مخارج لازم، و عدّه‌ای گفته‌اند: اسراف خوردن مال غیر است بدون حقّ و بهتر معنی اینکه است که اسراف در خرج تجاوز از آن اندازه است که خدا برای بندگان مجاز کرده است: و اقتار کم کردن است از آن اندازه که مجاز شده است. -قرآن-۱-۵۰ مجمع: از معاذ روایت شده است که گفت: از پیغمبر [ص] پرسیدم فرمود: آنکه بغیر حقّ بدهد اسراف کرده است و کسیکه بدون حقّ جلو بگیرد «قتر» است، و تنگ‌گیری در زندگی است، و از علیّ علیه السّلام نقل است که در خوردن و نوشیدن اسراف نیست اگرچه زیاد باشد. أبو الفتوح «یقتروا» با ضمّ یاء و کسر تاء از وزن افعال خوانده‌اند و با فتح یاء و کسر تاء قرائت عموم قاریها است و با فتح یاء و ضمّ تاء نیز خوانده‌اند و مقاتل در معنی اینکه جمله‌ها گفته است: یعنی از حلال استفاده کنند و باندازه‌ی خرج خود کنند و زیادی را ببخشند و بعضی اصحاب پیغمبر [ص] گفته‌اند: یعنی چنین نباشد که هر چه بخواهد بخرد و بخورد. صافی: در کافی از امام صادق علیه السّلام نقل است که اسراف آن است که بمال و جان زیان رساند، پرسیدند اقتار چه معنی دارد! فرمود: خوردن نان و [صفحه ۳۹۷] گوشت با نمک با آنکه توانائی چیز بهتر دارد، پرسیدند میانه‌روی کدام است فرمود: نان و نمک و شیر و سرکه و روغن که بنوبت خورده شود. و نیز از آن حضرت روایت است که اینکه آیه را خواند و یک مشت ریگ برداشت و همه را نگاه داشت و فرمود: اینکه است اقتار که در آیه گفته شده است، دوباره مشتی گرفت و همه را ریخت و فرمود اینکه است اسراف سوّم بار مشتی گرفت و قسمتی ریخت و بخشی را نگاه داشت و فرمود اینکه است معنی قوام در جمله‌ی آخر «ابو الفتوح ذلک قواما». «ابو الفتوح ذلک قواما» ۶۷ مجمع: معنی قوام در زندگی آن است که تو را بنیاز نگاهدارد. و بعضی گفته‌اند: قوام بفتح عدل و استقامت است و بکسر وسیله‌ی بجای ماندن و سر پای خود ایستادن هر چیزی است. «وَ لا یَقتُلُونَ النَّفسَ الَّتِی حَرَّمَ اللّهُ إِلّا بِالحَقِّ وَ لا یَزنُونَ» ۶۸ طبری: یعنی آنرا که خدا کشتنش را حرام کرده است نمیکشند مگر بحقّ و عدالت که مسلمان باشد و کافر شده باشد و جفتی داشته باشد و بزه کند و یا کسی را کشته باشد، و نیز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زنا نمی- کند یعنی با زنی که جفت او نیست بطریق مرسوم جفت نمیشود. -قرآن-۱-۸۹ مجمع: مقصود از کلمه‌ی «بالحق» که جایز است، کشتن کسی است که با مسلمین در جنگ باشد که کافر حربی گویند یا در برابر جنایت یا برای ارتداد که مسلمان باشد و کافر شود و بزهکاری جفت دار و آشوب و فتنه بر پا کردن که سر راه بگیرد و بروی مردم اسلحه بکشد و مقصود از زنا بزه است با زن در فرج، و اینکه جمله‌ها می- فهماند بدترین گناهان بعد از شرک آدمکشی و بزهکاری است. «إِلّا مَن تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُولئِکَ یُبَدِّلُ اللّهُ سَیِّئاتِهِم حَسَناتٍ» ۷۰ طبری: یعنی آنها که توبه کردند و نیکوکار شدند خدا عوض‌شان میکند در اسلام بکارهای خوب مسلمانی، و بعضی گفته‌اند یعنی چون مسلمانان نکوکار شدند در عالم دیگر بدیهاشان بخوبی عوض میشود و اینکه معنی از عقل بدور است. -قرآن-۱-۱۱۱ مجمع: در کلمات یضاعف و یخلد و یبدّل اختلاف قرائت است. حسینی: یعنی نافرمانی گذشته را بتوبه نابود میکند و فرمانبریهای بعد را [صفحه ۳۹۸] ی آن میگذارد، یا معنی چنین است که ملکه و خوی نافرمانی را بخوبی فرمانبری عوض میکند یا اینجور که خدا توفیق میدهد تا بر خلاف گذشته رفتار کند یا کفر را به- ایمان عوض میکند در دنیا و بدکاری را بخوبی در آخرت«۶۳». -پاورقی-۲۶۳-۲۶۵ حافظ گفته است: ای بیخبر بکوش که صاحب خبر شوی || تا راه دان نباشی کی راهبر شوی در مکتب حقایق و پیش ادیب عشق || هان ای پسر بکوش که روزی پدر شوی -قرآن-۵۲۸-۷۶۲-قرآن-۸۸۳-۹۵۴ [صفحه ۳۹۹] دست از مس وجود چو مردان ره بشوی || تا کیمیای عشق بیابی و زر شوی خواب و خورت ز مرتبه عشق دور کرد || آندم رسی بدوست که بیخواب و خور شوی بنیاد هستی تو، چو زیر و زبر شود || در دل مدار هیچ که زیر و زبر شوی «وَ مَن تاب- الی قوله- یَتُوبُ إِلَی اللّهِ مَتاباً» ۷۱ مجمع: علیّ بن عیسی گفته است: جمله‌ی پیش که گفته شده «مَن تابَ وَ عَمِلَ» بمعنی بازگشت از گناه است و اینکه جمله بمعنی مراجعت بخداوند برای تحصیل ثواب پس تکرار نیست. -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۳۵-۶۷-قرآن-۱۳۸-۱۶۱ «وَ الَّذِینَ لا یَشهَدُونَ الزُّورَ» ۷۲ طبری: إبن زید گفته است: مقصود مهاجرین هستند و الزّور کار کافران است که خدایان خود را تعظیم میکردند، مجاهد گفته است: «الزّور» یعنی غنا و آواز موسیقی إبن جریج گفته است: یعنی سخن دروغ و چون اصل معنی «زور» خوب نمایاندن چیزی است و ستودن چیزی بغیر آنچه هست. تا آنکه بیند یا شنود غیر آن بداند که هست. و شرک در اینکه دسته است که حقّ مینماید ولی باطل است و آهنگ موسیقی نیز همین طور است که برای شنونده خوب نمایش داده میشود و گمان میکند چیزی است خوب، و هم دروغ که نادرست را درست مینماید. پس همه‌ی اینها از دسته‌ی زور است و بهمه‌ی اینکه معانی صدق میکند. -قرآن-۱-۴۰ مجمع: یعنی در مجالس باطل حاضر نمیشوند که شرک بخدا باشد و هم دیگر کارهای بیهوده مثل مجالس رقص و فحش، و بعضی گفته‌اند: مقصود عید و جشن اهل ذمّه است که غیر مسلمین باشند. صافی: از امام صادق علیه السّلام نقل شده است: یعنی در مجالس غنا و آواز حاضر نمیشوند. «وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغوِ مَرُّوا کِراماً» ۷۲ طبری: بعضی گفته‌اند: مقصود از لغو سخنان زشت کافران است که بمؤمنین میگفتند و آزارشان میکردند. و معنی اینکه است: اگر گرفتار بیهوده سرائیهای مشرکین شوند با بزرگواری در میگذرند. و -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۴۰۰] مجاهد گفته است: یعنی از سخن گفتن در نکاح و عمل جنسی خودداری میکنند. إبن زید گفته است از کارهای بیهوده‌ی مشرکین رو گردان هستند. حسن بصری گفته است: یعنی از همه‌ی معصیتها رو گردان هستند. و حقّ اینکه است که مقصود اینکه باشد: در هیچ چیز بیهوده و ناروا مداخله نمیکنند چون لغو با همه‌ی اینکه معانی تطبیق میکند و گفتگوی در مسئله‌ی جنسی که بی‌پرده و آشکار گفته شود چون در بعضی مواقع زشت شمرده میشود آنهم در اینکه دسته است. مجمع: «لغو» بمعنی کار بی‌فائده است و جمله‌ی معصیتها و معنی اینکه است که چون مصادف با مردم بیهوده کار و نافرمان شوند با بزرگواری میگذرند و بکار آنها راضی نمیشوند. و از امام باقر علیه السّلام نقل شده است که در گفتن نام اعضای شرم بکنایه نام میبرند. صافی: در کافی از امام صادق علیه السّلام نقل شده است که از عدّه‌ای از اصحاب خود پرسید: کجا منزل کردید! گفتند: بخانه‌ی فلان کس که کنیزان آواز خوان دارد. فرمود «کونوا کراما» بعد فرمود: مگر اینکه آیه را نشنیده‌اید که «إِذا مَرُّوا بِاللَّغوِ مَرُّوا کِراماً»!. -قرآن-۲۵۷-۲۹۸ «وَ اجعَلنا لِلمُتَّقِینَ إِماماً» ۷۴ طبری: إبن عبّاس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته است: یعنی ما را پیشوای پرهیزگاران کن تا آنها که بعد از ما خواهند آمد روش ما را پیش گیرند، و إبن زید گفته: یعنی همان طور که بابراهیم گفته شده است «إِنِّی جاعِلُکَ لِلنّاسِ إِماماً». مجاهد گفته است: یعنی ما را پیرو پرهیزگاران گذشته و پیشوای پرهیزگاران آینده کن. و بعضی مردم بصره کلمه‌ی «اماما» در آیه را بمعنی جماعت دانسته‌اند و معنی چنین میشود: ما را از گروه پرهیزگاران کن، و بعضی مردم کوفه گفته‌اند: اینکه کلمه مفرد و جمع آن ائمّه است و معنی اینکه است که ما را پیشوا کن. و ظاهر آیه اینکه است که همین معنی مقصود باشد. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۲۵۱-۲۸۸ [أبو الفتوح نوشته است: یعنی با ما الطافی کن که چون ذکر متّقیان رود ما پیش آهنگ باشیم]. [صفحه ۴۰۱] مجمع: کلمه‌ی «ذُرِّیّاتِنا» در جلو اینکه جمله بصورت مفرد «ذُرِّیَّتِنا» قرائت شده است. -قرآن-۱۶-۳۰-قرآن-۶۶-۸۰ صافی: در تفسیر قمّی نقل است: اینکه آیه بحضور امام صادق علیه السّلام خوانده شد فرمود: توقّع زیادی کرده‌اند که پیشوای پرهیزگاران باشند، پرسیدند پس چگونه است! فرمود: آیه چنین است «و اجعل لنا من المتّقین اماما» یعنی ما را پیرو پرهیزگاران کن. «یُلَقَّونَ فِیها» ۷۵ أبو الفتوح: مردم کوفه با فتح یاء و تخفیف قاف خوانده اند از مصدر «لقاء» و قرائت دیگران با ضمّ یاء و تشدید قاف از مصدر تلقیه است. -قرآن-۱-۲۰ «ما یَعبَؤُا بِکُم رَبِّی لَو لا دُعاؤُکُم» ۷۷ ابو الفتوح: إبن عبّاس و مجاهد گفته اند: یعنی خدا با شما کاری ندارد مگر دعا و عبادت شما مثل «ما خَلَقتُ الجِنَّ وَ الإِنسَ إِلّا لِیَعبُدُونِ» دیگری گفته است: یعنی ارزش شما بدعا است که اگر دعا نباشد در پیشگاه خدا عذاب شما کار بزرگ و مهمّی نیست. ضحّاک گفته است: -قرآن-۱-۴۷-قرآن-۱۶۰-۲۱۴ یعنی خدا بآمرزش شما اهمیّت نمیدهد اگر شما مؤمن شاکر باشید، ولید بن ولید گفت: یعنی خدا بشما احتیاج ندارد ولی برای آن آفرید که دعا کنید تا بپذیرد و بیامرزد. مجمع: ۱- یعنی چه سود و زیان و ارزشی بپیشگاه خدا دارید که شما را دعوت بدین و ایمان کند! ولی بمقتضای حکمت و مصلحت پیغمبر و کتاب فرستاد. ۲- بلخی گفته است: یعنی اگر یکدیگر را ببیدینی و بدکاری دعوت نکنید خداوند چه کار دارد که شما را عذاب کند! «فَقَد کَذَّبتُم» ۷۷ مجمع: إبن عبّاس و عبد اللّه بن زبیر چنین خواندند: -قرآن-۱-۱۹ «فقد کذّب الکافرون». «فَسَوفَ یَکُونُ لِزاماً» ۷۷ ابو الفتوح: إبن عبّاس گفته است: یعنی در آینده تکذیب شما مرگ است، إبن زید گفت: گرفتاری بجنگ است. ابو عبیده گفت: هلاک است، بعضی گفتند: یعنی سزای تکذیب دائم و ناگزیر است چه خوب چه بد. و -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۴۰۲] عذاب دائم و عذاب آخرت هم گفته‌اند، و عدّه‌ای از مفسّرین گفته‌اند: مقصود گرفتاری آنهاست در روز بدر. سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیه ۵۳ جمله‌ی «مَرَجَ البَحرَینِ- تا آخر» اگرچه امروز نمیتوانیم روشن کنیم که دو دریای شور و شیرین مقصود کدام است ولی بقرینه‌ی الف و لام برای آنها که در آن زمان بوده‌اند روشن بوده و می‌فهمیده‌اند و متوجّه بمقصود میشده‌اند چون برای توجّه افکار و عقاید مردم بوده است بقدرت و اراده‌ی لا یزال که در روی زمین اینجور چیزها درست کرده است، و برای فهم ما اثری ندارد که مقصود کجا است چون اینکه دسته آیات که مردم را متوجّه میکند بانواع آفرینش برای تصدیق باراده‌ی خداوندی است و امروز اسرار و عجائب بیشتری در انواع گیاه و حیوان کشف شده است و برای بشر امروز فقط اینگونه آیات نمونه است که باین اسرار بیندیشند و بفهمند که در اینکه آفرینش اراده حکم فرما است نه فقط خاصیّت فیزیکی و روابط پدیده‌ها با یکدیگر موجب پیدایش اینکه موجودات است. -قرآن-۴۹-۶۹ ۲- آیه ۵۳ «فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهراً» مفسّرین با ازدواج حضرت فاطمه و علیّ علیهما السّلام تطبیق کرده‌اند و ابو الفتوح تاریخ آن را مفصّل نوشته است ولی ما از اینکه جمله چنین استفاده می‌کنیم که توجّه دادن افکار است بیک خاصیّت بسیار مهمّ عاطفی آدمی که همگی از آب و یک دسته موجود هستید، ولی عواطف در خویشاوندی بصورتی شدیدتر از او نمودار میشود و باز با یک بیگانه‌ی از جنس خود که هیچ آشنائی با او ندارد تا مصاهرت بر قرار شد کمال دوستی و یگانگی میان آنها پیدا میشود. و نیز در تاریخ عرب میخوانیم که برای جلوگیری از دشمنی و خونریزی میان دو قبیله بمصاهرت توسّل میکرده‌اند و دختر میدادند و میگرفتند تا عواطف میان افراد دو دسته نسبت بیکدیگر تولید شود و از کشتن یکدیگر خودداری کنند، چنانکه اینکه کار در میان سلاطین دنیا و رؤسای قبایل بسیار مرسوم بوده است و از وسائل مهمّ سازش افراد بشر است با یکدیگر که اینکه جمله بآن اشاره می‌کند. -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۲-۴۳ [صفحه ۴۰۳] ۳- آیه ۶۱ جمله «فِی السَّماءِ بُرُوجاً» اگرچه گفته مفسّرین با علم امروز چندان مطابقت ندارد ولی میتوان گفت آن روز که اینکه جمله نازل شد و مردم که شنیدند مطلب خلاف علم و عقل آنها نبود و افکارشان متوجّه شد بعوالم بالا و آفریننده‌ی چیزهای جور بجور و عوالم مختلف و متعدّد و راه فکر و تدبّر و کنجکاوی و تعلیم و تربیت برای آنها باز شد و بهترین نتائج از اینکه جمله‌ها گرفته شد و ما هم امروز ممکن است از اینکه جمله چنین استفاده کنیم که خداوند در آسمان یعنی عالم بالا و کرات دیگر بروج یعنی کاخها و عمارات محکم قرار داده است، چنانکه در اینکه زمین برای چنین چیزها خدا بما آدمها وسیله داده است، و درست کرده است. -قرآن-۱۹-۴۴ ۴- آیت ۷۱ جمله‌ی «مَن تاب» که مفسّرین تکرار تصوّر کرده‌اند، و جواب داده‌اند شاید بتوان چنین گفت: آیت جلو راه اصلاح بدکاران را نشان میدهد و اینکه آیه چنین میفهماند که توبه و نکوکاری نتیجه‌ی پشیمانی کامل آدمی است از کار بد گذشته و بازگشت کامل بسوی خداوند است چونکه کلمه‌ی «متابا» در آخر آیه تأکید است برای یتوب و معنی توبه برگشت و پشیمانی است بموجب نوشته‌ی لغت و استعمال قرآن و حدیث در کتاب مجمع البحرین. پس نتیجه‌ی آیت اینکه است که تا بازگشت و پشیمانی درست و کامل نباشد توبه و نکوکاری معنی ندارد. -قرآن-۲۱-۳۳ ۵- آیت ۷۴ جمله‌ی «وَ اجعَلنا لِلمُتَّقِین» اگر نقل قرائت اهل بیت [ع] که از صافی فرموده امام نقل شد درست نباشد و چنین مطلبی امام نفرموده باشد میتوان گفت اینکه جمله راه‌نمائی بنظر بلندی و علوّ همّت عباد الرّحمن است که میخواهد باین اندازه در زندگی با تقوی و درست کار باشند که عمل‌شان سرمشق برای دیگران باشد و صاحب مکتب تربیتی شوند. -قرآن-۲۱-۴۸ [صفحه ۴۰۴]

سوره شعراء

اشاره

- ۲۶- بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۱ تا ۶۸]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ طسم [۱] تِلکَ آیاتُ الکِتابِ المُبِینِ [۲] لَعَلَّکَ باخِعٌ نَفسَکَ أَلّا یَکُونُوا مُؤمِنِینَ [۳] إِن نَشَأ نُنَزِّل عَلَیهِم مِنَ السَّماءِ آیَةً فَظَلَّت أَعناقُهُم لَها خاضِعِینَ [۴] -قرآن-۱-۲۰۲ وَ ما یَأتِیهِم مِن ذِکرٍ مِنَ الرَّحمنِ مُحدَثٍ إِلّا کانُوا عَنهُ مُعرِضِینَ [۵] فَقَد کَذَّبُوا فَسَیَأتِیهِم أَنبؤُا ما کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُنَ [۶] أَ وَ لَم یَرَوا إِلَی الأَرضِ کَم أَنبَتنا فِیها مِن کُلِّ زَوجٍ کَرِیمٍ [۷] إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکثَرُهُم مُؤمِنِینَ [۸] وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ [۹] -قرآن-۱-۳۶۷ وَ إِذ نادی رَبُّکَ مُوسی أَنِ ائتِ القَومَ الظّالِمِینَ [۱۰] قَومَ فِرعَونَ أَ لا یَتَّقُونَ [۱۱] قالَ رَبِّ إِنِّی أَخافُ أَن یُکَذِّبُونِ [۱۲] وَ یَضِیقُ صَدرِی وَ لا یَنطَلِقُ لِسانِی فَأَرسِل إِلی هارُونَ [۱۳] وَ لَهُم عَلَیَّ ذَنبٌ فَأَخافُ أَن یَقتُلُونِ [۱۴] -قرآن-۱-۲۹۵ قالَ کَلّا فَاذهَبا بِآیاتِنا إِنّا مَعَکُم مُستَمِعُونَ [۱۵] فَأتِیا فِرعَونَ فَقُولا إِنّا رَسُولُ رَبِّ العالَمِینَ [۱۶] أَن أَرسِل مَعَنا بَنِی إِسرائِیلَ [۱۷] قالَ أَ لَم نُرَبِّکَ فِینا وَلِیداً وَ لَبِثتَ فِینا مِن عُمُرِکَ سِنِینَ [۱۸] وَ فَعَلتَ فَعلَتَکَ الَّتِی فَعَلتَ وَ أَنتَ مِنَ الکافِرِینَ [۱۹] -قرآن-۱-۳۳۶ قالَ فَعَلتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضّالِّینَ [۲۰] فَفَرَرتُ مِنکُم لَمّا خِفتُکُم فَوَهَبَ لِی رَبِّی حُکماً وَ جَعَلَنِی مِنَ المُرسَلِینَ [۲۱] وَ تِلکَ نِعمَةٌ تَمُنُّها عَلَیَّ أَن عَبَّدتَ بَنِی إِسرائِیلَ [۲۲] قالَ فِرعَونُ وَ ما رَبُّ العالَمِینَ [۲۳] قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُما إِن کُنتُم مُوقِنِینَ [۲۴] -قرآن-۱-۳۶۶ قالَ لِمَن حَولَهُ أَ لا تَستَمِعُونَ [۲۵] قالَ رَبُّکُم وَ رَبُّ آبائِکُمُ الأَوَّلِینَ [۲۶] قالَ إِنَّ رَسُولَکُمُ الَّذِی أُرسِلَ إِلَیکُم لَمَجنُونٌ [۲۷] قالَ رَبُّ المَشرِقِ وَ المَغرِبِ وَ ما بَینَهُما إِن کُنتُم تَعقِلُونَ [۲۸] قالَ لَئِنِ اتَّخَذتَ إِلهاً غَیرِی لَأَجعَلَنَّکَ مِنَ المَسجُونِینَ [۲۹] -قرآن-۱-۳۴۰ قالَ أَ وَ لَو جِئتُکَ بِشَیءٍ مُبِینٍ [۳۰] قالَ فَأتِ بِهِ إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ [۳۱] فَأَلقی عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعبانٌ مُبِینٌ [۳۲] وَ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیضاءُ لِلنّاظِرِینَ [۳۳] قالَ لِلمَلَإِ حَولَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیمٌ [۳۴]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱-۲۷۵ يُرِيدُ أن يُخرِجَكُم مِن أرضِكُم بِسِحرِهِ فَما ذا تَأمُرُونَ [۳۵] قالُوا أَرجِه وَ أَخاهُ وَ ابعَث فِي المَدائِنِ حاشِرِينَ [۳۶] يَأتُوكَ بِكُلِّ سَحّارٍ عَلِيمٍ [۳۷] فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقاتِ يَومٍ مَعلُومٍ [۳۸] وَ قِيلَ لِلنّاسِ هَل أَنتُم مُجتَمِعُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۲۹۲ لَعَلَّنا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِن كانُوا هُمُ الغالِبِينَ [۴۰] فَلَمّا جاءَ السَّحَرَةُ قالُوا لِفِرعَونَ أَ إِنَّ لَنا لَأَجراً إِن كُنّا نَحنُ الغالِبِينَ [۴۱] قالَ نَعَم وَ إِنَّكُم إِذاً لَمِنَ المُقَرَّبِينَ [۴۲] قالَ لَهُم مُوسى أَلقُوا ما أَنتُم مُلقُونَ [۴۳] فَأَلقَوا حِبالَهُم وَ عِصِيَّهُم وَ قالُوا بِعِزَّةِ فِرعَونَ إِنّا لَنَحنُ الغالِبُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۳۸۶ فَأَلقى مُوسى عَصاهُ فَإِذا هِيَ تَلقَفُ ما يَأفِكُونَ [۴۵] فَأُلقِيَ السَّحَرَةُ ساجِدِينَ [۴۶] قالُوا آمَنّا بِرَبِّ العالَمِينَ [۴۷] رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ [۴۸] قالَ آمَنتُم لَهُ قَبلَ أَن آذَنَ لَكُم إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحرَ فَلَسَوفَ تَعلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيدِيَكُم وَ أَرجُلَكُم مِن خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُم أَجمَعِينَ [۴۹] -قرآن-۱-۳۹۶ قالُوا لا ضَيرَ إِنّا إِلى رَبِّنا مُنقَلِبُونَ [۵۰] إِنّا نَطمَعُ أَن يَغفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَن كُنّا أَوَّلَ المُؤمِنِينَ [۵۱] وَ أَوحَينا إِلى مُوسى أَن أَسرِ بِعِبادِي إِنَّكُم مُتَّبَعُونَ [۵۲] فَأَرسَلَ فِرعَونُ فِي المَدائِنِ حاشِرِينَ [۵۳] إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرذِمَةٌ قَلِيلُونَ [۵۴] -قرآن-۱-۳۱۷ وَ إِنَّهُم لَنا لَغائِظُونَ [۵۵] وَ إِنّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ [۵۶] فَأَخرَجناهُم مِن جَنّاتٍ وَ عُيُونٍ [۵۷] وَ كُنُوزٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ [۵۸] كَذلِكَ وَ أَورَثناها بَنِي إِسرائِيلَ [۵۹] -قرآن-۱-۲۰۰ فَأَتبَعُوهُم مُشرِقِينَ [۶۰] فَلَمّا تَراءَا الجَمعانِ قالَ أَصحابُ مُوسى إِنّا لَمُدرَكُونَ [۶۱] قالَ كَلّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهدِينِ [۶۲] فَأَوحَينا إِلى مُوسى أَنِ اضرِب بِعَصاكَ البَحرَ فَانفَلَقَ فَكانَ كُلُّ فِرقٍ كَالطَّودِ العَظِيمِ [۶۳] وَ أَزلَفنا ثَمَّ الآخَرِينَ [۶۴] -قرآن-۱-۳۰۸ وَ أَنجَينا مُوسى وَ مَن مَعَهُ أَجمَعِينَ [۶۵] ثُمَّ أَغرَقنَا الآخَرِينَ [۶۶] إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكثَرُهُم مُؤمِنِينَ [۶۷] وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ العَزِيزُ الرَّحِيمُ [۶۸] -قرآن-۱-۲۰۶ [صفحه ۴۰۶] معنى لغات: «وليد» كودك بچه، «ارجه» از وقت خود بوقت ديگر بگذار مهلت بده، «ازلفنا» ازلف يعنى چيزى را نزديك كرد و عدّه‌اى را فراهم كرد. «طود» پا بر جا بودن، كوه بزرگ. ترجمه: طسم ۲ [اينكه كه بتو اى محمّد نازل ميشود] آيات كتاب نمودار است [و قابل فهم آدميان] ۳ شايد روان تو برنج باشد كه اينكه مردم [آنرا نميپذيرند و] مؤمن نميشوند ۴ [تو آسوده باش كه] اگر بخواهيم و مصلحت باشد آياتى ميفرستيم از آسمان كه در برابر آن بزانو در آيند و بدان گردن بنهند، ۵ [لكن] هيچ تذكّرى تازه از سوى حقّ براى آنها نميرسد جز كه از آن رو گردان هستند ۶ البتّه آنها دروغ شمردند و بزودى خبرش براى‌شان ميرسد ۷ چرا بزمين نگاه نميكنند كه چند گونه گياه با ارزش جوربجور بر آن آفريده‌ايم ۸ كه البتّه اينكه خود نشانه‌اى است [بر توحيد و قدرت باز هم] بيشترشان مؤمن نميشوند ۹ و البتّه پروردگار تو او است كه غالب و قاهر است [بر غير مؤمنين] و مهربانست [بر مؤمنين]. ۱۰ [اكنون متوجّه باش داستان آنمردم كج انديش گذشته را] آنگاه كه خداى تو موسى را آواز كرد و فرمان داد كه برو نزد گروه ستمكاران آن فرعونيان چرا كه [صفحه ۴۰۷] تقوى و پرهيز ندارند ۱۲ موسى گفت: اى خداى من ميترسم سخنم را دروغ پندارند ۱۳ و سينه‌ام تنگ شود و زبانم بگيرد [و نتوانم اداء رسالت كنم] پس اينكه پست را به برادرم متوجّه ساز ۱۴ و هم نزد آنها گناهى بگردن دارم و ترسم كه بمجازات آن مرا بكشند ۱۵ خداوند گفت: نه چنين است پس تو و برادرت هر دو آيات مرا نزد فرعون بريد كه ما همراه شمائيم و شاهد گفتارتان هستيم ۱۶ نزد فرعون رويد و بگوئيد: ما فرستاده خداوند جهانيم بسوى تو ۱۷ كه بنى اسرائيل را آزاد كنى و همراه ما فرستى ۱۸ [چون رفتند و پيغام رساندند] فرعون بموسى گفت: مگر نه تو نوزادى بودى كه پرورشت دادم و سالها از زندگى خود را نزد ما گذراندى ۱۹ و بكردى آنكار [زشت] كه كردى و اكنون كافر نعمت و ناسپاسى ۲۰ موسى گفت: روزى كه او را كشتم راه خود ندانستم و خطا كردم ۲۱ و از شما ترسيدم و گريختم و خداوند بمن علم و حكمت بخشيد و پيغمبرم كرد ۲۲ توجه منّتى بر من دارى كه بزرگم كردى با اينكه همه‌ى بنى اسرائيل را بنده‌ى خود كرده‌اى [و جملگى در اختيار تو بودند] ۲۳ فرعون گفت: كى است پروردگار جهانيان كه تو ميگوئى! ۲۴ موسى گفت: آنكه آفريدگار آسمان و زمين است و آنچه ميان آنها است اگر بتوانيد يقين پيدا كنيد [و وابستگى جهان را بجهان آفرين استوار بداريد] ۲۵ او بمردم گفت: مگر نميشنويد [چه بيهوده مى گويد!] ۲۶ موسى گفت: خداوند يكه آفريدگار شما است و پدران گذشته‌ى شما، ۲۷ فرعون گفت براستيكه پيامبرتان كه بسوى شما فرستاده‌اند ديوانه است، ۲۸ او گفت همو پروردگار مشرق و مغرب و آفريدگار آنچه ميان از مشرق تا بمغرب است اگر خرد داريد ۲۹ فرعون گفت: اگر جز من خدائى

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[برای خویش] بگیری زندانیت میکنم ۳۰ موسی گفت: اگر نشانه‌ای نمودار برایت بیاورم چه میکنی! ۳۱ او گفت: بیاور آنرا اگر از راستگویانی ۳۲ موسی عصای خود انداخت که ناگهان آن بصورت اژدهائی نمودار شد ۳۳ و باز دست از گریبان خود بدر کرد و آن برای بینندگان چون چراغی روشن بود ۳۴ فرعون بمردم اطراف خود گفت: اینکه مرد جادوی عالمی است ۳۵ که میخواهد آنرا دستاویز خود کند و شما را از [صفحه ۴۰۸] سرزمینتان در بدر کند شما را در اینکه چه میندیشید! ۳۶ آنها گفتند: روزگاری او و برادرش را [بحال بازداشت] بگذار و کسانی را بفرست ۳۷ تا همه‌ی جادو- های دانا را فراهم کنند حضورت [آنگاه او را بیچاره کن] ۳۸ پس جادوها بروز معیّن گرد آمدند ۳۹ مردم را هم خبر کردند: آیا جمع میشوید [که هنر جادوها را ببینید] ۴۰ امید است که آنها چیره شوند و ما تسلیم بآنها شویم [و مقام‌شان بالا رود] ۴۱ چون جادوها نزد فرعون گرد آمدند باو گفتند: اگر ما چیره شویم مزدی خواهیم داشت! ۴۲ او گفت: بلی در آنصورت از مقرّبان درگاه من خواهید بود ۴۳ [اینجا بود که] موسی بجادوها گفت: بیفکنید آنچه را افکندگانید. یعنی آنچه دارید بیندازید [و بنمایانید] ۴۴ آنها ریسمانها و عصاها [که ابزار جادوئی بود] بینداختند و گفتند: سوگند بپایگاه بلند فرعون که ما بر موسی چیره‌ایم ۴۵ پس از آنها موسی عصای خود را بیفکند و آن جملگی آنچه را نمودار کرده بودند فرو برد، ۴۶ جادوها [چون چنین دیدند] برو افتادند سجده کننده ۴۷ گفتند ما ایمان آوردیم بخدای جهانیان ۴۸ هموکه پروردگار موسی و هارون است ۴۹ او بآنها گفت: باو ایمان آوردید پیش از اذن من [یعنی چرا پیش از اجازه‌ی من مؤمن بموسی شدید] البتّه او آموزگار جادوئی شما بوده است که چنین تسلیم شدید بزودی [سزای خود] خواهید دانست که دست و پای شما را از راست و چپ می- برم و بدارتان میآویزم همگی را ۵۰ گفتند [ما را ز آزار تو باکی نیست که ما] بسوی خدای خود باز گردندگانیم ۵۱ و چشم داریم که او گناهان ما بیامرزد چون اوّل مؤمن باو هستیم ۵۲ ما هم بموسی فرمان کردیم: بندگان ما بنی اسرائیل را بشب ببرکه فرعونیان شما را دنبال خواهند کرد [آنها رفتند] ۵۳ و فرعون فرستاد مردم شهر را فراهم کنند [و اعلام کنند:] ۵۴ که پیروان موسی دسته‌ای اندک هستند که با ما ناسازگارند ۵۵ و موجب خشم ما هستند ۵۶ و ما هم همگی آماده و مواظبیم ۵۷ عاقبت فرعون و پیروانش آهنگ دنبالگیری موسی کردند و ما آنها را از باغ- ها و چشمه‌های آب بیرون آوردیم ۵۸ و از اندوخته‌های گرانبهاشان بیرون [صفحه ۴۰۹] کردیم ۵۹ و اینچنین همه آنها را بمیراث ببنی اسرائیل رساندیم ۶۰ و فرعونیان بسپیدی صبح یا دمیدن آفتاب ملّت موسی را دنبال کردند ۶۱ چون نزدیک دریا هر دو بهم رسیدند و یکدیگر را بدیدند مردم موسی گفتند ما گرفتار شدیم ۶۲ او گفت: نه چنین است که خدای من با من است و هم اکنون راه نشانم میدهد ۶۳ ما هم آندم باو الهام کردیم: عصای خود را بدریا زن [چون عصا بدریا رسید] آب شکافت و [چند قسمت شد] هر قسمتی چون کوهی بزرگ نمایان شد ۶۴ و دیگران یعنی فرعونیان را بآنها نزدیک نمودیم ۶۵ و موسی و پیروانش را نجات دادیم همه [از آب گذشتند] ۶۶ و فرعون و همراهانش همگی را بآب سپردیم و غرق کردیم ۶۷ و البتّه در اینکه سرگذشت نشانه‌ی قدرت است ولی باز هم بیشتر مردم مؤمن نشدند [و منکر موسی بودند] ۶۸ و البتّه خدای تو برتر و غالب است و مهربان [که نابودشان نکرد و مهلت‌شان داد و زنده‌شان گذاشت]. سخن مفسّرین: «طسم»: مجمع: آیات اینکه سوره دویست و هفت آیه است که همگی بمکّه نازل شده است جز چند آیت آخر «وَ الشُّعَراءُ یَتَّبِعُهُمُ» الخ» و ابو جعفر و حمزه «طسین میم» خوانده‌اند و نون سین را نمودار کرده‌اند و دیگران سین را به میم وصل و ادغام کرده‌اند. و در معنی اینکه چند قول است علاوه بر آنچه در اوّل کتاب گفته‌ایم: قتاده و ضحّاک گفته‌اند اینکه اسمی است از اسمهای قرآن، إبن عبّاس گفته است: سوگندی است از خداوند و از علیّ علیه السّلام نقل است که پیغمبر [ص] فرمود: طور سینا است و سین اسکندریه است و میم مکّه است، و نیز گفته است: «ط» درخت طوبی «سین» سدرة المنتهی و «میم» محمّد است. -قرآن-۱۲۸-۱۶۲ تأویلات کاشانی: «ط» اشاره بطاهر است «سین» سلامتی و «میم» محیط بموجودات بوسیله‌ی علم ربّانی و کتاب مبین محمّد است که دارای علم است و حکمت چنانکه علیّ علیه السّلام فرموده است: و فیک الکتاب المبین الّذی || باحرفه یظهر المضمر و معنی اینکه سه آیه از «تِلکَ آیاتُ» تا «أَلّا یَکُونُوا مُؤمِنِینَ» چنین میشود -قرآن-۳۲-۴۷-قرآن-۵۳-۸۲ [

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صفحه ۴۱۰] که چون پیغمبر ملاحظه فرمود که مردم براه نمیآیند چنان فهمید که نقصی در خود آن حضرت است و از سوی مردم کمبودی نیست از اینکه روی بر ریاضت و مجاهده و فنای در مشاهدات خود افزود که شاید کمبودی مرتفع شود و سخنش در مردم بگیرد، و آنها بپذیرند از اینروی بآن حضرت باین جملهها خطاب شد که تو پاکی از پلیدی کمی اثر سخن، و سلامتی از هر نقص و ناتوانی در انجام مأموریّت و نیز احاطه و چیرکی بتمام مراتب علم خاصیّت ذات تو است که کتاب مبین است و نمایندهی حقایق معانی و اسماء و صفات حقّ، پس تو خود را برنج مدار و نابود مکن که خودداری آنها از ایمان یا از نقص در عقل آنها است یا هوی و هوس است که جلوگیر آنها است. حسینی: چون کافران قرآن را نمیپذیرفتند اینکه بر خاطر مبارک پیغمبر گران آمد اینکه سوره برای تسلیت آن حضرت نازل شد. روح البیان: تو را مهر حقّ بس ز جمله جهان || برو از نقوش سوی ساده باش بهار و خزان را همه در گذر || چو سرو سهی دائم آزاده باش [«أَعناقُهُم لَها خاضِعِينَ» ۴ ابو الفتوح: گفته شده حقّ کلام آنستکه «خاضعهٔ» بود زیرا خبر از اعناق است و اینکه بدانجهت است که وصف عقلا است لذا جمع ذوی العقول آورد چنانکه عقلا را گویند و نظیر آن «وَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ رَأَيتُهُم لِي ساجِدِينَ» گفت، و نگفت «ساجدهٔ» یا اینکه مراد اصحاب الأعناق است و حذف شده]. -قرآن-۳-۳۲- قرآن-۲۲۹-۲۸۳ «وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ العَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۹ فخر: مقصود اینکه است که خدای تو با اینکه بر هر کار چیره و توانا است و میتواند اینکه کافران را با اینکه خوشیها که بآنها داده و انواع گیاهها که یاد شد برای آنها آفریده باز هم نافرمان هستند آزارشان کند ولی رحیم است و مهربان. که خوشی و تندرستی را از آنها باز نگرفته است. -قرآن-۱-۵۰ نیشابوری: بعضی آیات در اینکه سوره مکرّر شده است برای تأکید و پا بر جا کردن در دلها و یکی از آن همین است که از «إِنَّ فِي ذٰلِكَ تا- الرَّحِيمُ» هشت -قرآن- ۱۴۱-۱۶۰-قرآن-۱۶۹-۱۸۱ [صفحه ۴۱۱] جا مکرّر شده است. «قَومَ فِرعَونَ أَ لا يَتَّقُونَ» ۱۱ فخر: اینکه جمله برای تحریک تعجّب موسی است از شدّت قساوت و کفر آنها که ای موسی خبردار باش آنها مرد تقوی نیستند و ممکن است معنی اینکه باشد: چرا پرهیزگار نیستند! ای مردم با تقوی باشید مثل «الا یسجدوا» یعنی «اسجدوا» و «تتّقون» با تاء بصورت خطاب قرائت شده است به اینکه جور که در میان سخن گفتن با موسی جمله طوری بیان شده است که گویا آنها حاضرند و بآنها گفته شده است که چرا شما مردم فرعون تقوی پیشه نمیکنید. -قرآن-۱-۳۷ «وَ لا يَنطَلِقُ لِسانِي» روح البیان: ترسم زبان من گشاده نباشد و عقده که دارد زیاده گردد. چون فرعون برای آزمایش هوشیاری موسی آتش بجلوش گذاشت او زبان خود را سوخت عطار گفته است: -قرآن-۱-۲۸ همچو موسی اینکه زمان در طشت آتش ماندهایم || طفل فرعونیم ما، کام و دهن پر اخگر است مجمع: جملهی «یضیق» که قبل از اینکه است و اینکه جمله با رفع عموم قاریها خواندهاند و با نصب قرائت یعقوب است. «وَ فَعَلتَ فَعلَتَكَ» ۱۹ مجمع: «فعلتك» با کسر و فتح فاء خوانده شده است و با کسر فاء معنی حالت را میفهماند یعنی با آن وضعی که کار خود را انجام دادی. -قرآن-۱-۲۵ «وَ أَنتَ مِنَ الكافِرِينَ» ۱۹ طبری: سدّی گفته است: یعنی آنروز که چنین کاری کردی کافر بودی. إبن زید گفته است: یعنی با اینکه تو را تربیت کردیم کافر و ناسپاس نکوکاری ما شدی. و ممکن است بگویند: اکنون کافر بنعمت تربیت ما شدی و یا چنین معنی کنند: آن روز که آن کار را کردی باین دین که امروز آوردهای خود هم معتقد نبودی و کافر بودی. و بهتر معنی إبن زید است که کفران نعمت باشد. -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۴۱۲] «أَنَا مِنَ الضّالِّينَ» ۲۰ طبری: عرب ضلال را بجای جهل بکار میبرد. و مجاهد گفته است: یعنی من نادان بودم. -قرآن-۱-۲۷ «تِلكَ نِعمَةٌ تَمُنُّها عَلَيَّ أَن عَبَّدتَ» فخر: اینکه جمله چند معنی شده است برای ارتباط جمله جلو که فرعون گفت «أَ لَم نُرَبِّكَ» آیا کودکی نبودی و ما ترا پروردیم موسی گفت: ۱- چه منّتی داری که تو بنی اسرائیل را غلام کردی و گر نه نیازی نداشتم بتربیت تو. ۲- چه منّتی که یک روز آنها را آزار میکنی و ببردگی میبری و روزی پرورش میدهی و منّت میگذاری، ۳- چه منّتی که آنچه دادهای از مال بنی اسرائیل بوده که غلام خود کردهای، ۴- چه منّتی داری که بنی اسرائیل را غلام کردی و آنها که خویشان و مادر خودم بودند تربیتم کردند، ۵- چه منّتی بر من داری که بنی اسرائیل را زر خرید خود کردهای و باید زر خریدان خود را سرپرستی کنی. -قرآن-۱-۵۱-قرآن-۱۳۴-۱۵۴ مثنوی در دفتر چهارم بعنوان مجاوبات موسی که صاحب عقل بود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و فرعون که صاحب وهم بود، اینکه گفتگوی موسی و فرعون را چنین گفته است: رفت موسی بر طریق نیستی || گفت فرعونش بگو تو کیستی گفت من عقلم رسول ذو الجلال || حجّهٔ اللّه‌ام امان از هر ضلال گفت: نی خامش رها کن گفتگوی || نسبت و نام قدیمت را بگوی گفت موسی نبستم از خاکدانش || نام اصلم کمترین بنده‌گانش گفت غیر اینکه نسب نامیت هست || مر تو را خود اینکه نسب اولیتر است بنده‌ی فرعون و بنده بندگانش || که از او پرورد اوّل جسم و جانش بنده‌ی طاغی و باغی ای ظلوم|| زین وطن بگریخته از فعل شوم خونی و غدّاری و حقّ ناشناس || هم برین اوصاف خود میکن قیاس گفت حاشا که بود با آن ملیک || در خداوندی کس دیگر شریک بلکه آن غدّار و آن طاغی توئی || لاف شرکت میزنی باغی توئی گر بکشتم من عوانی را بسهو || نی برای نفس کشتم نی بلهو من زدم مشتی و ناگه اوفتاد || آنکه جانش خود نبدجانی بداد [صفحه ۴۱۳] من سگی کشتم تو مرسل زادگان || صد هزاران طفل بیجرم و زیان کشته‌ای ذریّت یعقوب را || بر امید قتل من مطلوب را کوری تو حقّ مرا خود برگزید || سرنگون شد آنچه نفست میپزید ل فَأتِ بِها إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِین- تا آیه ۶۴» نظیر اینکه آیات با اندکی تفاوت لفظ در سوره اعراف گذشت بمجلّد ۴ ص ۲۰۸ مراجعه نمائید.ظیر اینکه آیات با اندکی تفاوت لفظ در سوره اعراف گذشت بمجلّد ۴ ص ۲۰۸ مراجعه نمائید. -قرآن-۸-۵۱ «هَل أَنتُم مُجتَمِعُونَ لَعَلَّنا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ» ۴۰ طبری: کلمه‌ی «لعل» در- اینکه جمله «تا اینکه» معنی میشود، یعنی شما مردم فراهم شوید تا کار جادوها ببینیم و بصیرت و ایمان ما بآنها بیشتر شود و در دین خود ثابتتر و پابرجا شویم. -قرآن-۱-۶۲ نیشابوری: آنها که اینکه جمله را گفته‌اند نه مقصودشان پیروی دین جادوها بوده است، بلکه چون در برابر موسی بوده‌اند اینکه جمله گفته شده است برای کنایه از اینکه اگر جادوها چیره شدند پیرو موسی نخواهیم شد و او بیچاره میشود و ما همان هستیم که بودیم و جادوها را محترم میشماریم. «إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیم» ۳۴ مثنوی در دفتر چهارم بحث اینکه عمارت در ویرانی است و جمعیّت در پریشانی: -قرآن-۱-۳۱ گفت الحقّ سخت استا جادوئی || که در افکندی بمکر اینکه جادوئی خلق یکدل را تو کردی دو گروه || جادوئی رخنه کند در سنگ و کوه گفت هستم غرق پیغام خدا || جادوئی که دید با نام خدا! غفلت و کفر است مایه‌ی جادوئی || مشعله‌ی دین است جان موسوی من بجادویان چه مانم ای وقیح || کز دمم پر رشک میگردد مسیح من بجادویان چه مانم ای خبیث || کز خدا نازل شود بر من حدیث چون تو با پرّ هوا بر میپری || لا جرم بر من گمان بد می‌بری هر که را افعال دام و دد بود || بر کریمانش گمان بد بود چون تو جزء عالمی، پس ای مهین || کلّ آن را، همچو خودبینی یقین [صفحه ۴۱۴] گر تو باشی تنگدل از ملحمه«۶۵» -فرمت-۳۲-۳۴ ای بسا کس رفته تا شام و عراق || او ندیده هیچ جز کفر و نفاق ای بسا کس رفته ترکستان و چین || او ندیده هیچ الّا مکر و کین طالب هر چیز ای یار رشید || جز همان چیزی که میجوید ندید چون ندارد مدرکی جز رنگ و بو || جمله‌ی اقلیمها را گو بجو گاو در بغداد آید ناگهان || بگذرد از اینکه سران تا آن سران از همه عیش و خوشیها و مزه || او نبیند غیر قشر خربزه خشک بر میخ طبیعت چون قدید«۶۶» -فرمت-۳۲-۳۴ و آن فضای خرق اسباب و علل || هست ارض اللّه ای صدر اجل هر زمان مبدل شود چون نقش جان || نو بنو بیند جهانی در عیان چنبره دید جهان ادراک تو است || پرده‌ی پاکان، حسّ ناپاک تو است مدّتی حسّ را بشو ز آب عیان || اینکه چنین دان جامه شوئی صوفیان ای ز غفلت از سبب تو بیخبر || بنده‌ی اسباب گشتستی تو خر «قالُوا لا ضَیرَ» ۵۰ فخر: ضرّ و ضیر یک معنی دارد [یعنی باکی نیست] و مقصود آنها نه اینکه بوده است که اگر کاری با ما بکنی بما زیان نمیرسد بلکه نظر به اینکه است که با آنچه در سرای دیگر بما میرسد اینکه برای ما سود است. -قرآن-۱-۱۸ مثنوی بدفتر پنجم در بیان معنی لا ضیر و خطاب سحره چنین گفته: نعره‌ی لا ضیر بشنید آسمان || چرخ گوئی شد پی آن صولجان ضربت فرعون ما را نیست ضیر || لطف حقّ غالب بود بر قهر غیر گر بدانی سرّ ما را ای مضلّ || میرهانی مان ز رنج ای کور دل سر برآر و ملک بین زنده‌ی جلیل || ای شده غرّه بملک مصر و نیل گر تو ترک اینکه نجس خرقه کنی || نیل را در نیل جان غرقه کنی [صفحه ۴۱۵] شکر آن کز دار فانی می‌رهیم || بر سر اینکه دار پندت می‌دهیم اندرین بحث ارخرد ره بین بدی || فخر رازی راز دان دین بدی لیک چون من لم یذق لم یدر بود || عقل و تخییلات او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حیرت فزود «وَ إِنّا لَجَمِیعٌ حاذِرُونَ» ۵۶ فخر: ما همگی اکنون برحذریم و حزم داریم که اسم فاعل از مصدر «حذر» باشد و معنی حدوث را برساند و بفهماند که در برابر موسی ما هم خود را آماده کرده‌ایم و بعضی «حذرون» بی‌الف خوانده‌اند و باین قرائت صفت مشبهه است یعنی ما همیشه برحذر و مواظب بوده‌ایم و بعضی «حادرون» با دال بی‌نقطه خوانده یعنی ما نیرومند و با مقاومت هستیم و هرگز باک از کس نداریم. -قرآن-۱-۳۳ مجمع: «فَأَتبَعُوهُم» ۶۰ بهمزه‌ی وصل و تشدید تاء، و همزه قطع و سکون تاء هر دو قرائت شده است. و نیز «لَمُدرَکُون» بتشدید دال قرائت شده است. -قرآن-۷-۲۳-قرآن-۱۱۲-۱۲۷ «قالَ کَلّا إِنَّ مَعِی رَبِّی سَیَهدِینِ» ۶۲ پاورقی حسینی: در کشف- الأسرار مینویسد: موسی خود را در اینکه حکم فرمود که گفت: «مَعِی رَبِّی» و نگفت «معنا ربّنا» زیرا که در سابقه‌ی حکم رفته بود که قومی از بنی اسرائیل بعد از هلاک فرعون و قبطیان گوساله پرست خواهند شد باز مصطفی علیه السّلام چون در غار بود با صدّیق اکبر، از احوال صدّیق آن حقایق معانی ساخته که او را با نفس خود قرین کرد و در حکم معیّت آورده گفت «إِنَّ اللّه مَعَنا» و گفته‌اند موسی خود را گفت «إِنَّ مَعِی رَبِّی سَیَهدِینِ» و ربّ العزّة امّت محمّد را گفت «إِنَّ اللّه مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوا» موسی آنچه خود را گفت اللّه او را بکرد، و او را راه نجات نمود، و کید دشمن از پیش برداشت، چگونگی آنکه تعالی بخودی خود امّت محمّد را گفت و وعده‌ای که داد اولی که وفا کند، از غم گناه برهاند، و برحمت و مغفرت خود رساند. -قرآن-۱-۴۸-قرآن-۱۵۱-۱۶۷-قرآن-۵۰۱-۵۲۴-قرآن-۵۵۹-۵۹۴-قرآن-۶۳۲-۶۷۴ حسینی نوشته: محقّقان گفته‌اند که موسی علی نبیّنا و علیه السّلام در کلام خود معیّت را متقدّم داشت که «إِنَّ مَعِی رَبِّی» و حضرت پیغمبر ما صلّی اللّه علیه و سلّم در قول خود که «إِنَّ اللّه مَعَنا» معیّت را تأخیر فرمود تا بر ضمایر عرفا روشن گردد -قرآن-۱۲۳-۱۴۶-قرآن-۲۱۵-۲۳۸ [صفحه ۴۱۶] که کلیم از خود بحق نگریست و اینکه مقام مرید است و حبیب از حق بخود نظر کرد و اینکه رتبه‌ی مراد است، مرید را هر چه گویند آن کند و مراد هر چه گوید چنان کنند: آن یکی را روی او در روی دوست || وان دگر را روی او خود، روی اوست. «أَزلَفنا ثَمَّ الآخَرِینَ» ۶۴ فخر: در اینکه جمله چند معنی است: ۱- جای آب شکافته مردم فرعون را ببنی اسرائیل نزدیک کردم، ۲- آنجا فرعونیان را بهم نزدیک کردیم که همه غرق شوند و کسی جان بدر نبرد، ۳- آنها را آنجا به دریا نزدیک‌شان کردیم. و بعضی گفته‌اند یعنی حبس کردیم فرعونیان را که نتوانند از موسی دنبال کنند بواسطه‌ی ابری تیره که سرگردان مانده بودند و «ازلقنا» با قاف نیز خوانده‌اند یعنی عزّت و شخصیّت آنها را بردیم و ممکن است اینجور معنی شود که فرعونیان را از غیر راهی بردیم که برای موسی خشک بود و در آنجا آنها را لغزاندیم و نابود کردیم. -قرآن-۱-۳۰ سخن ما در اینکه آیات: ۱- حروف اوّل سوره در مقدّمه‌ی اینکه کتاب بحث شده است ولی اینجا بمناسبت آیت بعد که روی سخن با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم شده است و گفته شده است: «لَعَلَّکَ باخِعٌ نَفسَکَ» تو خود را رنجور میداری برای اینکه مردم مؤمن نمیشوند و چون اینکه آیات در مکّه نازل شده است برای کافران عرب نشانه است که آغاز اینکه سخن باین حروف برای توجّه خاطرها است که گوش بگفته پیغمبر فرادارند تا بفهمند سرسختی و نافرمانی آنها بیش از آن است که پیغمبر ناراحت است و هیچ وسیله برای راهنمائی آنها نیست چون استعداد اصلی خود را از دست داده‌اند و در دنباله‌ی معرّفی خوی آنها داستان موسی و فرعون یادآوری شده است که آنها نیز مردمی کج اندیش بودند و تسلیم بگفته‌های موسی نشدند تا غرق شدند برای شما همان سرنوشت است که جنگ بدر و حوادث دنباله‌ی آن باشد. -قرآن-۲۲۴-۲۵۳ ۲- آیت ۳ و ۴ «إِن نَشَأ نُنَزِّل- تا- مُعرِضِینَ» معرّفی اعراب مکّه است که اگر هر پندی و هر نشانه‌ای بر درستی گفتار پیغمبر [ص] بیاید آنها خوی و -قرآن-۱۶-۳۷-قرآن-۴۹-۶۱ [صفحه ۴۱۷] اندیشه‌شان پایداری است و نافرمانی اگرچه ناچار شوند و بظاهر گردن بنهند در دل کافر و رو گردان هستند پس ظرفیّت‌شان همین است و سرنوشت آنها همان است که برای مردم فرعون بوده است.

[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۶۹ تا ۱۰۴]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ اتلُ عَلَيهِم نَبَأَ إبراهِيمَ [۶۹] إذ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَومِهِ ما تَعبُدُونَ [۷۰] قالُوا نَعبُدُ أَصناماً فَنَظَلُّ لَها عاكِفِينَ [۷۱] قالَ هَل يَسمَعُونَكُم إذ تَدعُونَ [۷۲] أو يَنفَعُونَكُم أو يَضُرُّونَ [۷۳] -قرآن-۱-۲۳۶ قالُوا بَل وَجَدنا آباءَنا كَذلِكَ يَفعَلُونَ [۷۴] قالَ أَ فَرَأَيتُم ما كُنتُم تَعبُدُونَ [۷۵] أَنتُم وَ آباؤُكُمُ الأَقدَمُونَ [۷۶] فَإِنَّهُم عَدُوٌّ لِي إلّا رَبَّ العالَمِينَ [۷۷] الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهدِينِ [۷۸] -قرآن-۱-۲۴۱ وَ الَّذِي هُوَ يُطعِمُنِي وَ يَسقِينِ [۷۹] وَ إذا مَرِضتُ فَهُوَ يَشفِينِ [۸۰] وَ الَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحيِينِ [۸۱] وَ الَّذِي أَطمَعُ أَن يَغفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَومَ الدِّينِ [۸۲] رَبِّ هَب لِي حُكماً وَ أَلحِقنِي بِالصّالِحِينَ [۸۳] -قرآن-۱-۲۶۳ وَ اجعَل لِي لِسانَ صِدقٍ فِي الآخِرِينَ [۸۴] وَ اجعَلنِي مِن وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ [۸۵] وَ اغفِر لِأَبِي إنَّهُ كانَ مِنَ الضّالِّينَ [۸۶] وَ لا تُخزِنِي يَومَ يُبعَثُونَ [۸۷] يَومَ لا يَنفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ [۸۸] -قرآن-۱-۲۴۵ إلّا مَن أَتَى اللّهَ بِقَلبٍ سَلِيمٍ [۸۹] وَ أُزلِفَتِ الجَنَّةُ لِلمُتَّقِينَ [۹۰] وَ بُرِّزَتِ الجَحِيمُ لِلغاوِينَ [۹۱] وَ قِيلَ لَهُم أَينَ ما كُنتُم تَعبُدُونَ [۹۲] مِن دُونِ اللّهِ هَل يَنصُرُونَكُم أو يَنتَصِرُونَ [۹۳] -قرآن-۱-۲۴۹ فَكُبكِبُوا فِيها هُم وَ الغاوُونَ [۹۴] وَ جُنُودُ إبلِيسَ أَجمَعُونَ [۹۵] قالُوا وَ هُم فِيها يَختَصِمُونَ [۹۶] تَاللّهِ إن كُنّا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ [۹۷] إذ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ العالَمِينَ [۹۸] -قرآن-۱-۲۱۳ وَ ما أَضَلَّنا إلَّا المُجرِمُونَ [۹۹] فَما لَنا مِن شافِعِينَ [۱۰۰] وَ لا صَدِيقٍ حَمِيمٍ [۱۰۱] فَلَو أَنَّ لَنا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ المُؤمِنِينَ [۱۰۲] إنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكثَرُهُم مُؤمِنِينَ [۱۰۳] - قرآن-۱-۲۳۵ وَ إنَّ رَبَّكَ لَهُوَ العَزِيزُ الرَّحِيمُ [۱۰۴] -قرآن-۱-۵۳ [صفحه ۴۱۸] معنی لغات: «کبکبوا» از مصدر کبکبه با فتح و کسره هر دو کاف بمعنی در گودال انداختن، بر زمین زدن، وارونه کردن، فراهم کردن، «حمیم» خویشاوندی که کوشش میکند در انجام کار کسی، دوست، «کرّة» حمله‌ی در جنگ، بامداد و شامگاه. ترجمه ۶۹ [ای محمّد، در قرآن برای کافران] سرگذشت ابراهیم را بخوان ۷۰ که بپدر و خویشان خود گفت: چه میپرستید و معبود شما کیست! ۷۱ گفتند: بتهائی را می‌پرستیم و مرتّب سر بآستان آنهائیم، ۷۲ وی گفت: مگر آنها می توانند دعا و خواهشی بشنوند و پاسخ دهند ۷۳ و یا سود و زیانی رسانند، ۷۴ جواب دادند: پدران ما چنین کردند [ما هم پیروشان شدیم] ۷۵ ابراهیم گفت: مگر گمان دارید پرستش شما و پدران‌تان حقّ و درست بوده است! ۷۶ و آیا دیدید و وارسی کردید آنچه خود و پدران پیشین شما پرستیدند! ۷۷ بدانید که همه‌ی آنها در چشم من دشمنند مگر آفریننده‌ی جهان ۷۸ که مرا آفرید و راهنمائیم کرد. ۷۹ و آنکه آب و نانم داد ۸۰ و چون بیمار شدم او شفایم میدهد ۸۱ و مرگ و زندگی بدست او است ۸۲ و آمرزش گناهانم را بقیامت از او میخواهم ۸۳ [آنگاه برای خود دعا کرد و گفت:] ای خدا معرفتم بده و مرا بصالحان ملحق ساز ۸۴ و زبان مردم آینده را بستایشم باز کن ۸۵ و بهشت برین نصیبم کن ۸۶ و پدرم را بیامرز که گمراه بود ۸۷ و برستاخیز خوارم مفرما ۸۸ آن روز که مال و فرزند سود ندارد ۸۹ مگر آنرا که با دلی درست و آرام خدا بمحشر آورد ۹۰ همان روز که بهشت نزدیک پرهیزگاران شود ۹۱ و دوزخ برای گمراهان نمودار شود ۹۲ و از آنها بپرسند: کجا هستند آنهائی که میپرستیدید غیر خدا ۹۳ آیا میتوانند شما را کومک کنند یا برای خود کومک بگیرند و دفع آزاری! ۹۴ آنجا است که گمراهان و خدایشان وارونه‌ی جهنّم شوند ۹۵ و هم لشکریان شیطان جملگی ۹۶ و با خصومت و جنگجوئی بیکدگر گویند: ۹۷ سوگند بخدا که گمراهی ما آشکار بود [و ما خود خبردار نبودیم] ۹۸ که شما بتها را با آفریننده‌ی جهان برابر دانستید ۹۹ البتّه بجز اینکه جنایتکاران نبودند که ما را گمراه کردند ۱۰۰ [افسوس که اکنون] واسطه و میانجی نداریم ۱۰۱ و نه [صفحه ۴۱۹] دوستی دلسوز و کارگشا ۱۰۲ ایکاش روزگار بازگردد که مؤمن شویم و از اینکه گرفتاری آسوده باشیم ۱۰۳ اینکه است سرنوشت مردم منحرف و بداندیش، و البتّه اینکه سخنان ابراهیم راهی بود و نشانه‌ای برای پند و هدایت ولی بیشتر- شان مؤمن نشدند، ۱۰۴ آری خدای تو هم عزیز و غالب است و هم رحیم و مهربان [که زنده‌شان گذارد و آسوده‌شان داشت]. سخن مفسّرین: «هَل يَسمَعُونَكُم» ۷۲ مجمع: یعنی آیا میشنوند دعای شما را، و مقصود پذیرفتن خواهش آنها است که آیا خداهای شما خواهش شما را میپذیرند و دعاتان را مستجاب میکنند یا نه!. -قرآن-۱۵-۳۶ أبو الفتوح: قتاده «یسمعون» خوانده است با ضمّ یاء و کسر میم از مصدر اسماع یعنی آیا بتها وقتی که آنها را میخوانید صدائی بگوش‌تان میرسانند و جواب میدهند!. «أَ فَرَأَيتُم ما كُنتُم- تا- فَإِنَّهُم عَدُوٌّ لِي- تا آخر آیه» ۷۷ أبو الفتوح: یعنی دانستید که آنچه خود و پدران گذشته‌ی شما میپرستید همه دشمن من هستند! -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۳۹-۶۳ و معنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عداوت آنها با ابراهیم اینکه است که در قیامت همه‌ی اینکه معبودها دشمنی خود نمودار میکنند با بندگان خود بموجب اینکه آیه «كَلّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبادَتِهِم وَ يَكُونُونَ عَلَيهِم ضِدًّا» و فرّاء گفته است: اینکه جمله مقلوب است و معنی اینکه است که من با آنها دشمن هستم و نمیپرستم. -قرآن-۱۵۷-۲۲۵ روح البیان: یعنی آنرا که میپرستید، وارسی کردید و دانستید و یا نگاه کردید و خوب دیدید چون فقط پرستش پدران گذشته دلیل درستی کار آنها و خداوندی بتها نیست. «الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهدِينِ» ۷۸ کشف نوشته: بسا فرقا که میان دو قوم است یکی ارباب حوائج دیگر اصحاب حقایق، ارباب حوائج جهد کنند و طاعت آرند و اوراد شمرند و آنگه حاجتهای خود بر پی آن عرضه کنند. موسی بر اینکه مقام بود آنگه که میگفت «رَبِّ اشرَح لِي صَدرِي- تا آخر» و برتر از اینکه مقام اصحاب حقایق -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۲۷۷-۳۰۴ [صفحه ۴۲۰] است که از ذکر و ثناء محبوب را حاجت خواست نپردازند گهی زبان در ثنا آویخته گهی دل در مشاهده آمیخته و سرّ بمواصلت رسیده در خود فانی گشته و بحقّ باقی شده اینکه است حال خلیل که میگفت «الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهدِينِ» پیر طریقت از اینجا گفت: الهی را هم نمای بخود و باز رهان مرا از بند خود، ای رساننده، بخود برسانم که کس نرسید بخود، الهی یاد تو عیش است و مهر تو سور است، صحبت تو روح است، و قرب تو نور، جوینده‌ی تو کشته‌ی با جان است، و یافت تو رستخیز بی‌صور. -قرآن-۲۲۲-۲۶۰ «وَ الَّذِي هُوَ يُطعِمُنِي وَ يَسقِينِ» ۷۹ کشف نوشته: یکی در بند قوت نفس است، یکی در آرزوی قوت دل، قوت نفس طعام و شراب است، قوت دل معرفت و محبّت، یکی زنده بنفس، زندگی وی بقوت است و بباد، یکی زنده بحقّ، زندگی وی بمهر است و بیاد. ذو النّون مصری هر گه که اینکه آیت خواندی گفتی: یطعمنی طعام المعرفة و یسقینی شراب المحبّة و اینکه شعر خواندی: -قرآن-۱-۴۴ شراب المحبّة خیر الشّراب || و کلّ شراب سواه سراب«-فرمت-۵۶-۵۸ «وَ إِذا مَرِضتُ فَهُوَ يَشفِينِ» ۸۰ مجمع: ابراهیم گفت چون خود مریض شوم و نگفت: چون خدا بیمارم کند برای رعایت ادب. -قرآن-۱-۳۶ کشف نوشته: آن شفاء دل خلیل که بوی اشارت می‌کند آن است که جبرئیل گاه گاه آمدی بفرمان حقّ جلّ و علا گفتی «یقول مولاک کیف کنت البارحة» و زبان حال خلیل بجواب میگوید: خرسندم بدانکه گوئی یکبار || ای خسته‌ی روزگار دوشت چون بود! أبو الفتوح نوشته: یکی از جمله‌ی بزرگان گفت: به بیمارستانی در شدم مردی طبیب را دیدم نشسته و جماعتی بیماران بر او گرد آمده و هر کس علّت خود شرح میداد او هر کس را دوائی میکرد در خور او، برنائی برخاست بنزد او فراز آمد، زرد روی و اثر عبادت و سیمای صلاح بر او پیدا، گفت یا استاد تو مرد طبیب زیرکی و هر یک را از بیماران دوائی فرمودی مرا نیز بیمارئی است دوای آن دانی! گفت آن [صفحه ۴۲۱] است! گفت: بیماری گناه را دوا چه باشد! گفت: بشنو هلیله‌ی صبر را بگیر با بلیله‌ی تواضع و در هاون ندم و پشیمانی افکن و بدسته‌ی قهر هوای نفس خرد بکوب و از آنجا در پاتیلچه‌ی صحّت عزم افکن، و آب حیا و شرم بر او ریز، و به- آتش محبّت بجوشان و بملعقه‌ی عصمت بگردان تا حباب حکمت برآرد، آنگه به راووق صفا بپالا«۶۸» و بمروحه‌ی استرواح باد کن آنرا، و در وقت سحر شربتی از آن نوش کن و دیگر گرد گناه مگرد تا راحت یابی.و بمروحه‌ی استرواح باد کن آنرا، و در وقت سحر شربتی از آن نوش کن و دیگر گرد گناه مگرد تا راحت یابی. -پاورقی-۳۶۶-۳۶۸ روح البیان: سلمی رحمه اللّه فرمود: که مرض برؤیت اغیار است، و شفا بمشاهده‌ی انوار واحد قهّار، و در بحر آورده که بیماری بتعلّقات کونین است و شفا بقطع تعلّق و آن وابسته‌ی بجذبه عنایت است که چون در رسد سالک را از همه منقطع ساخته بیکی پیوند دهد یعنی بشربت تجرید از مرض تعلّقش باز رهاند. چه گویمت که چه خوش آمدی مسیح صفت || به یک نفس همه درد مرا دوا کردی «وَ الَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحيِينِ» ۸۱ کشف نوشته: هر که نه باو باقی است بحقیقت فانی است، هر که نه باو زنده او مرده‌ی جاودانی است. -قرآن-۱-۴۳ غم کی خورد آنکه شادمانیش توئی || یا کی مرد آنکه زندگانیش توئی در نسیه‌ی آن جهان کجا دل بندد || آنکس که بنقد اینکه جهانیش توئی حسینی نوشته: در حقایق سلمی آورده که بمیراند مرا از نفس خود و زنده گرداند بخود، و نزد بعضی از محقّقان اماته و احیاء بخوف و رجا است یا بغفلت و ذکر یا باستتار و تجلّی، و صاحب بحر فرموده که بمیراند مرا از اوصاف بشریّت، و زنده سازد باخلاق روحانیّت، و باز بمیراند از سمات روحانیّت و زنده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گرداند بصفات ربانیّت و حقیقت آن است که بمیراند مرا از «انّیّت» من و زنده سازد بهویّت [صفحه ۴۲۲] خود که حیات حقیقی عبارت از آن است. نظم: نجویم عمر فانی را توئی عمر عزیز من || نخواهم جان پر غم را توئی جانم بجان تو «وَ الَّذِی ... یَغفِرَ لِی خَطِیئَتِی» ۸۲ أبو الفتوح: اینکه سخن ابراهیم که گناهم را میآمرزد برای فروتنی و دوری از هر چیزی بجز خداوند گفته است چون پیغمبران گناه ندارند. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۱۸-۴۳ : مقصود گناه صغیره‌ی او است که از خدا خواسته است بیامرزد، و اینکه دلیل بر امکان صغیره است بر پیغمبران، و بعضی گفته‌اند: مقصود ابراهیم آمرزش گناهان امّت او است مثل «لِیَغفِرَ لَکَ اللّهُ ما تَقَدَّمَ مِن ذَنبِکَ وَ ما تَأَخَّرَ» که به پیغمبر گفته شده است. تا خدا گناه گذشته و آینده‌ی تو را بیامرزد، مقصود آمرزش گناه امّت است«۶۹». - قرآن-۲۰۴-۲۷۳-پاورقی-۳۹۳-۳۹۵ فخر: مقصود از گناه ترک اولی است یعنی ممکن است کاری که بهتر است، پیغمبران آن را ترک کنند. «رَبِّ هَب لِی حُکماً» ۸۳ کشف: یعنی بمن بده مقام پیغمبری را، و بعضی گفته‌اند: یعنی دانش و فهم و گفتار صواب و درست. -قرآن-۱-۲۶ [أبو الفتوح: مرا حکمت ده و حکم بیان چیزی باشد بر آن وجه که حکمت اقتضا کند، مقاتل گفت: فهما و علما، کلبی گفت: بحکم نبوّت خواست]. «وَ أَلحِقنِی بِالصّالِحِینَ» ۸۳ مرا بآن صالحان گذشته در رسان از پیامبران و بمنزلت و درجه ایشان رسان. و عبد اللّه عبّاس گفت مرا باهل بهشت رسان]. -قرآن-۱-۳۲ «وَ اجعَل لِی لِسانَ صِدقٍ فِی الآخِرِینَ» تبیان: چند معنی شده ۱- بعضی گفته‌اند: یعنی از فرزندان من کسانی را داعی بحقّ قرار بده که مردم را دعوت -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۴۲۳] بتوحید کند و رفتار بحقّ کند که محمّد باشد و اینکه معنی بهتر است، ۲- در آینده مرا بنیکی یاد کنند، و خدا دعای او را مستجاب کرد که یهود و مسیحی و مسلمان او را قبول دارند. کشف: یعنی مقام پیغمبری در نسل من بماند. «وَ اغفِر لِأَبِی- تا آخر» تبیان: مقصود اینکه است که خدا او را بیامرزد بواسطه کفر و گمراهی او که نادان و جاهل بوده است نه معاند و لجوج و سرسخت و علماء شیعه مذهب ما گفته‌اند: چون پدران پیغمبران نباید کافر باشند مقصود از کلمه‌ی «أبی» جدّ مادری او است. -قرآن-۱-۱۹ أبو الفتوح: یعنی بیامرز عموی مرا. «إِلّا مَن أَتَی اللّهَ بِقَلبٍ سَلِیمٍ» تبیان: یعنی آنکه با دل درست از گناه و تباهی باشد و چون تباهی دل موجب تباهی دیگر پاره‌های تن میشود و هر کاری با قصد از دل انجام میشود پس سلامتی دل کنایه است از سلامتی از کارهای زشت و چون دل اصرار بر گناه ندارد پاره‌های تن هم سلامت و دور از گناه خواهند بود. -قرآن-۱-۴۶ طبری: یعنی روزی که جز دل درست سودی ندارد و آن دلی است که دو دلی و شک بتوحید در آن راه نداشته باشد. کشف نوشته: جریر بغدادی گوید: دلها سه قسم است: قلب منیب، قلب شهید، و قلب سلیم. قلب منیب آن است که گفت «مَن خَشِیَ الرَّحمنَ بِالغَیبِ وَ جاءَ بِقَلبٍ مُنِیبٍ» هر بنده‌ای که او ترسید و عیب خود دید و با مولای خود گروید دل وی منیب است، و قلب شهید آن است که گفت: «إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکری لِمَن کانَ لَهُ قَلبٌ أو أَلقَی السَّمعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ» میگوید اینکه پیغام که دادم و اینکه در که گشادم یادگار او است که دلی دارد زنده، و گوشی گشاده، و آن دل مرا حاضر گشته، و قلب سلیم آن است که گفت «إِلّا مَن أَتَی اللّهَ بِقَلبٍ سَلِیمٍ» طوبی او را که دلی دارد سلیم از شک شسته و با مولی پیوسته و از دنیا و خلق آسوده و از غیر اورسته. و گفته‌اند: دل سلیم با سلامت بود هر چه بدو دهند قبول کند و بآن قانع شود. امّا دل منیب معدن درد -قرآن-۱۲۳-۱۸۵-قرآن-۳۱۵-۴۰۸-قرآن-۵۸۷-۶۳۲ [صفحه ۴۲۴] ت، نه هیچ چیز قبول کند و نه بهیچ خلعت قانع شود، دل سلیم در مقام لطف دارند، ولی منیب در قید دل، منیب دردزدگان ولایت طریقتند، ایشانند که بقعر بحر فقر رسیده‌اند و هیچ خبر باز نداده‌اند اگر بهر چه در کونین خلعت است، اینکه دل بیارایند هر لحظه که بر آید برهنه‌تر بود، و اگر کلّ کونین مائده‌ای سازند، و پیش دل منیب نهند او را از آن نزل«۷۰» چاشتی نیابد، در امتلاء آن لقمه طالب فقر و فاقت گردد که «أجوع یوما و أشبع یوما» نوشش باد، بو یزید بسطامی که هر دو کون لقمه‌ای ساختند و بر حوصله‌ی دل پر درد وی نهادند، هنوز روی سیری نمی‌دید، فریاد میداشت که «هَل مِن مَزِیدٍ». قال ابو یزید: قطعت المفاوز حتّی بلغت البوادی و قطعت البوادی حتّی وصلت الی الملکوت و قطعت الملکوت حتّی بلغت الی الملک فقلت الجائزة قال: قد وهبت لک جمیع ما رأیت. قلت: انّک تعلم انّی لم أر شیئا من ذلک قال: فما ترید، قلت: ارید ان لا ارید، قال: قد اعطیناک، بو یزید گفت: بیابانها بریدم تا بکویرهای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بی‌آب و علف رسیدم آنها را هم طی کردم تا بملکوت حقّ رسیدم، از آن هم گذشتم و بعالم ملک رسیدم و جایزه خواستم جواب شنیدم: هر چه دیدی بتو دادیم، گفتم: نه دیدم تا بگیرم، باز شنیدم که گفتند: پس چه خواهی! گفتم: آن خواهم که هیچ نخواهم، گفتند: دادیم.چاشتی نیابد، در امتلاء آن لقمه طالب فقر و فاقت گردد که «أجوع یوما و أشبع یوما» نوشش باد، بو یزید بسطامی که هر دو کون لقمه‌ای ساختند و بر حوصله‌ی دل پر درد وی نهادند، هنوز روی سیری نمی‌دید، فریاد میداشت که «هَل مِن مَزِیدٍ». قال ابو یزید: قطعت المفاوز حتّی بلغت البوادی و قطعت البوادی حتّی وصلت الی الملکوت و قطعت الملکوت حتّی بلغت الی الملک فقلت الجائزة قال: قد وهبت لک جمیع ما رأیت. قلت: انّک تعلم انّی لم أر شیئا من ذلک قال: فما ترید، قلت: ارید ان لا ارید، قال: قد اعطیناک، بو یزید گفت: بیابانها بریدم تا بکویرهای بی‌آب و علف رسیدم آنها را هم طی کردم تا بملکوت حقّ رسیدم، از آن هم گذشتم و بعالم ملک رسیدم و جایزه خواستم جواب شنیدم: هر چه دیدی بتو دادیم، گفتم: نه دیدم تا بگیرم، باز شنیدم که گفتند: پس چه خواهی! گفتم: آن خواهم که هیچ نخواهم، گفتند: دادیم. -پاورقی-۳۹۶-۳۹۸-قرآن-۶۳۴-۶۵۳ تأویلات کاشانی: درستی و سلامتی دل بدو چیز است: اوّل- در فطرت و نهاد آن استعداد کم نباشد و آماده باشد تا نورپذیر شود، دوّم- از پرده و جلوگیر خواسته‌های نفسانی بدور باشد و در زندگی خود را از هر پلیدی پاک دارد. نیشابوری: معنی دو آیه اینکه است: آن روز که مال و فرزند برای هیچ کس سودمند نیست مگر آنکه با دل درست بیاید که گرفتار مال و فرزند نباشد و مال خود را براه خیر بکار برده و در تربیت فرزند کوتاهی نکرده باشد، و یا دلش از گرفتاری مال و فرزند سالم باشد که گناهکار و کافر نباشد برای جمع مال و دوستی فرزند. أبو الفتوح: پاره‌ای گفته‌اند مراد بسلیم، لدیغ [مار گزیده] باشد و مار گزیده [صفحه ۴۲۵] را سلیم خوانند بر سبیل تفأّل، یعنی دل دردناک دارد از ترس خدای، چون مار گزیده. [«فَلَو أَنَّ لَنا کَرَّةً فَنَکُونَ مِنَ المُؤمِنِینَ» ۱۰۲ أبو الفتوح: کفّار پس از گفتگوهای زیاد در قیامت تمنّای محال کردن گیرند که اگر ما را بدنیا باز گشتنی باشد و ما بدنیا شویم تا از جمله مؤمنان باشیم و ایمان آوریم، و «لو» در جای «لیت» نهاد برای آن جواب آنرا بفاء منصوب کرد و تقدیر آنستکه «فلیت لنا کرّة فنکون» برای آن «لو» بجای «لیت» نهاد که متضمّن معنی تمنّی است یعنی کاشکی مرا بدنیا باز گردانندی]. -قرآن-۳-۶۱ سخن ما در اینکه آیات همان ترجمه و گفتار دیگران است.

[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۱۰۵ تا ۱۹۱]

کَذَّبَت قَومُ نُوحِ المُرسَلِینَ [۱۰۵] إذ قالَ لَهُم أَخُوهُم نُوحٌ أ لا تَتَّقُونَ [۱۰۶] إِنِّی لَکُم رَسُولٌ أَمِینٌ [۱۰۷] فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ [۱۰۸] وَ ما أَسئَلُکُم عَلَیهِ مِن أَجرٍ إِن أَجرِیَ إِلاّ عَلی رَبِّ العالَمِینَ [۱۰۹] -قرآن-۱-۲۷۰ فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ [۱۱۰] قالُوا أ نُؤمِنُ لَکَ وَ اتَّبَعَکَ الأَرذَلُونَ [۱۱۱] قالَ وَ ما عِلمِی بِما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۱۲] إِن حِسابُهُم إِلاّ عَلی رَبِّی لَو تَشعُرُونَ [۱۱۳] وَ ما أَنَا بِطارِدِ المُؤمِنِینَ [۱۱۴] - قرآن-۱-۲۴۸ إِن أَنَا إِلاّ نَذِیرٌ مُبِینٌ [۱۱۵] قالُوا لَئِن لَم تَنتَهِ یا نُوحُ لَتَکُونَنَّ مِنَ المَرجُومِینَ [۱۱۶] قالَ رَبِّ إِنَّ قَومِی کَذَّبُونِ [۱۱۷] فَافتَح بَینِی وَ بَینَهُم فَتحاً وَ نَجِّنِی وَ مَن مَعِیَ مِنَ المُؤمِنِینَ [۱۱۸] فَأَنجَینَاهُ وَ مَن مَعَهُ فِی الفُلکِ المَشحُونِ [۱۱۹] -قرآن-۱-۳۱۸ ثُمَّ أَغرَقنا بَعدُ الباقِینَ [۱۲۰] إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکثَرُهُم مُؤمِنِینَ [۱۲۱] وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ [۱۲۲] کَذَّبَت عادٌ المُرسَلِینَ [۱۲۳] إِذ قالَ لَهُم أَخُوهُم هُودٌ أ لا تَتَّقُونَ [۱۲۴] -قرآن-۱-۲۵۳ إِنِّی لَکُم رَسُولٌ أَمِینٌ [۱۲۵] فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ [۱۲۶] وَ ما أَسئَلُکُم عَلَیهِ مِن أَجرٍ إِن أَجرِیَ إِلاّ عَلی رَبِّ العالَمِینَ [۱۲۷] أ تَبنُونَ بِکُلِّ رِیعٍ آیَةً تَعبَثُونَ [۱۲۸] وَ تَتَّخِذُونَ مَصانِعَ لَعَلَّکُم تَخلُدُونَ [۱۲۹] -قرآن-۱-۲۷۸ وَ إِذا بَطَشتُم بَطَشتُم جَبّارِینَ [۱۳۰] فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ [۱۳۱] وَ اتَّقُوا الَّذِی أَمَدَّکُم بِما تَعلَمُونَ [۱۳۲] أَمَدَّکُم بِأَنعامٍ وَ بَنِینَ [۱۳۳] وَ جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ [۱۳۴] -قرآن-۱-۲۱۲ إِنِّی أَخافُ عَلَیکُم عَذابَ یَومٍ عَظِیمٍ [۱۳۵] قالُوا سَواءٌ عَلَینا أ وَعَظتَ أم لَم تَکُن مِنَ الواعِظِینَ [۱۳۶] إِن هذا إِلاّ خُلُقُ الأَوَّلِینَ [۱۳۷] وَ ما نَحنُ بِمُعَذَّبِینَ [۱۳۸] فَکَذَّبُوهُ فَأَهلَکناهُم إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکثَرُهُم مُؤمِنِینَ [۱۳۹] -قرآن-۱-۳۰۷ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ [۱۴۰] کَذَّبَت ثَمُودُ المُرسَلِینَ [۱۴۱] إذ قالَ لَهُم أَخُوهُم صالِحٌ أ لا تَتَّقُونَ [۱۴۲] إِنِّی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لَکُم رَسُولٌ أَمِینٌ[۱۴۳] فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ[۱۴۴] -قرآن-۱-۲۲۹ وَ ما أَسئَلُکُم عَلَیهِ مِن أَجرٍ إِن أَجرِیَ إِلّا عَلی رَبِّ العالَمِینَ[۱۴۵] أَ تُترَکُونَ فِی ما هاهُنا آمِنِینَ[۱۴۶] فِی جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ[۱۴۷] وَ زُرُوعٍ وَ نَخلٍ طَلعُها هَضِیمٌ[۱۴۸] وَ تَنحِتُونَ مِنَ الجِبالِ بُیُوتاً فارِهِینَ[۱۴۹] -قرآن-۱-۲۶۹ فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ[۱۵۰] وَ لا تُطِیعُوا أَمرَ المُسرِفِینَ[۱۵۱] الَّذِینَ یُفسِدُونَ فِی الأَرضِ وَ لا یُصلِحُونَ[۱۵۲] قالُوا إِنَّما أَنتَ مِنَ المُسَحَّرِینَ[۱۵۳] ما أَنتَ إِلّا بَشَرٌ مِثلُنا فَأتِ بِآیَةٍ إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ[۱۵۴] -قرآن-۱-۲۷۶ قالَ هذِهِ ناقَةٌ لَها شِربٌ وَ لَکُم شِربُ یَومٍ مَعلُومٍ[۱۵۵] وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأخُذَکُم عَذابُ یَومٍ عَظِیمٍ[۱۵۶] فَعَقَرُوها فَأَصبَحُوا نادِمِینَ[۱۵۷] فَأَخَذَهُمُ العَذابُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکثَرُهُم مُؤمِنِینَ[۱۵۸] وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ[۱۵۹] -قرآن-۱-۳۲۸ کَذَّبَت قَومُ لُوطٍ المُرسَلِینَ[۱۶۰] إِذ قالَ لَهُم أَخُوهُم لُوطٌ أَ لا تَتَّقُونَ[۱۶۱] إِنِّی لَکُم رَسُولٌ أَمِینٌ[۱۶۲] فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ[۱۶۳] وَ ما أَسئَلُکُم عَلَیهِ مِن أَجرٍ إِن أَجرِیَ إِلّا عَلی رَبِّ العالَمِینَ[۱۶۴] -قرآن-۱-۲۶۸ أَ تَأتُونَ الذُّکرانَ مِنَ العالَمِینَ[۱۶۵] وَ تَذَرُونَ ما خَلَقَ لَکُم رَبُّکُم مِن أَزواجِکُم بَل أَنتُم قَومٌ عادُونَ[۱۶۶] قالُوا لَئِن لَم تَنتَهِ یا لُوطُ لَتَکُونَنَّ مِنَ المُخرَجِینَ[۱۶۷] قالَ إِنِّی لِعَمَلِکُم مِنَ القالِینَ[۱۶۸] رَبِّ نَجِّنِی وَ أَهلِی مِمّا یَعمَلُونَ[۱۶۹] -قرآن-۱-۳۲۲ فَنَجَّیناهُ وَ أَهلَهُ أَجمَعِینَ[۱۷۰] إِلّا عَجُوزاً فِی الغابِرِینَ[۱۷۱] ثُمَّ دَمَّرنَا الآخَرِینَ[۱۷۲] وَ أَمطَرنا عَلَیهِم مَطَراً فَساءَ مَطَرُ المُنذَرِینَ[۱۷۳] إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکثَرُهُم مُؤمِنِینَ[۱۷۴] -قرآن-۱-۲۵۰ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ[۱۷۵] کَذَّبَ أَصحابُ الأَیکَةِ المُرسَلِینَ[۱۷۶] إِذ قالَ لَهُم شُعَیبٌ أَ لا تَتَّقُونَ[۱۷۷] إِنِّی لَکُم رَسُولٌ أَمِینٌ[۱۷۸] فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ[۱۷۹] -قرآن-۱-۲۳۰ وَ ما أَسئَلُکُم عَلَیهِ مِن أَجرٍ إِن أَجرِیَ إِلّا عَلی رَبِّ العالَمِینَ[۱۸۰] أَوفُوا الکَیلَ وَ لا تَکُونُوا مِنَ المُخسِرِینَ[۱۸۱] وَ زِنُوا بِالقِسطاسِ المُستَقِیمِ[۱۸۲] وَ لا تَبخَسُوا النّاسَ أَشیاءَهُم وَ لا تَعثَوا فِی الأَرضِ مُفسِدِینَ[۱۸۳] وَ اتَّقُوا الَّذِی خَلَقَکُم وَ الجِبِلَّةَ الأَوَّلِینَ[۱۸۴] -قرآن-۱-۳۴۱ قالُوا إِنَّما أَنتَ مِنَ المُسَحَّرِینَ[۱۸۵] وَ ما أَنتَ إِلّا بَشَرٌ مِثلُنا وَ إِن نَظُنُّکَ لَمِنَ الکاذِبِینَ[۱۸۶] فَأَسقِط عَلَینا کِسَفاً مِنَ السَّماءِ إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ[۱۸۷] قالَ رَبِّی أَعلَمُ بِما تَعمَلُونَ[۱۸۸] فَکَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُم عَذابُ یَومِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ کانَ عَذابَ یَومٍ عَظِیمٍ[۱۸۹] -قرآن-۱-۳۵۲ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکثَرُهُم مُؤمِنِینَ[۱۹۰] وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ[۱۹۱] -قرآن-۱-۱۲۲ [صفحه ۴۲۷] معنی لغات: «المرجومین» از مصدر رجم بفتح اوّل و سکون ثانی: بکسی سنگ پراندن، دشنام دادن، لعن و نفرین کردن، دوری کردن، «ریع» تپه‌ی بلند، جای بلند، راهی که در میان کوه برای رفت و آمد باز میشود، مسیل و آبریز درّه ها، صومعه، برج کبوتر و کبوتر خانه و بقول مشهدیها چخ کفتر، «مصانع» جمع مصنعه، جای فراهمی آب مثل حوض و غیره، ده و قصر و قلعه‌ی محکم، «بطشتم» از مصدر بطش بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بسختی حمله کردن و با چیرگی کسی را گرفتن و ناگهانی و سختی کشتن، «طلع» شکوفه‌ی خرما، «هضیم» هضم شدنی مساعد، بخشنده، «فارهین» از فره بفتح اوّل و دوّم بمعنی نشاط و غرور بنعمت [صفحه ۴۲۸] و خوشگذارنی، «القالین» از مصدر «قلو» بفتح اوّل و سکون دوّم یعنی در ماهی‌تابه کباب کردن، «لا تعثوا» از مصدر «عثو» بر وزن فعول بضمّ اوّل و دوّم بمعنی کوشش در خرابکاری و گردنفرازی و بیدینی، «کسفا» جمع کسفه بکسر اوّل و سکون دوّم بمعنی پاره و تکّه از هر چیز. ترجمه: ۱۰۵ [و نیز از مردم کج اندیش] ملّت نوح بود که سخن پیغمبران را دروغ میدانست ۱۰۶ آنگاه که نوح [پیغمبری] از خودشان بود گفت: چرا پرهیزگار نیستید! ۱۰۷ من براستی فرستاده خدایم بر شما و درستکردارم ۱۰۸ از خدا بترسید و سخن من گوش کنید ۱۰۹ از شما اجر و پاداشی نمیخواهم چه آنرا آفریدگار جهانیان عهده‌دار است ۱۱۰ پس از او بترسید و از من بپذیرید ۱۱۱ آنها گفتند: ما ایمان آوریم بتو و حال آنکه پیروان تو مردمی فرومایه‌اند [پس چگونه شود که پیرو تو و پیوست بآنها شویم] ۱۱۲ او گفت: [اگر خردی دارید میدانید] من از کار آنها خبر ندارم ۱۱۳ و رسیدگی آن با خدای من است اگر بیندیشید ۱۱۴ و من نتوانم آنها را از خود برانم ۱۱۵ چه وظیفه‌ای ندارم جز که بیم و نوید دهنده‌ام ۱۱۶ آن مردم گفتند: ای نوح اگر از سخنان خود دست بر نداری تو را از خود میرانیم و آزارت میکنیم ۱۱۷ او بخدا نالید که قبیله‌ی من مرا دروغگو نامیدند ۱۱۸ تو برای من گشایشی فراهم ساز و با مؤمنین از اینکه گرفتاری آسوده‌ام کن ۱۱۹ ما هم او و هم یارانش را در یک کشتی که پر بود نجات دادیم ۱۲۰ و سپس دگران را بآب خفه و غرق کردیم ۱۲۱ البتّه در اینکه حادثه نشانه‌ای از قدرت ما بود و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیشترشان ایمان نیاوردند [و هلاک گشتند] ۱۲۲ و آری خدای تو البتّه هم قاهر و غالب است و هم رحیم و مهربان ۱۲۳ مردم عاد هم پیغمبران را تکذیب کردند ۱۲۴ آنزمان که همشهری و فامیلشان آنها را گفت آیا دست از شرک بر نمیدارید ۱۲۵ من برای شما پیغمبری امین هستم ۱۲۶ از خدا بترسید و دعوت مرا بپذیرید ۱۲۷ من از شما هیچگونه بهره‌ای و مزدی نمیخواهم تنها خدا است که بمن پاداش خواهد داد که پروردگار همه جهانیان است ۱۲۸ آیا سر هر تپه و بلندی علامتی بنا میکنید برای بازی و لهو ۱۲۹ و قصرها برای خود [صفحه ۴۲۹] میگیرید بامید آنکه جاوید بمانید ۱۳۰ و چون به کسی حمله کنید و در افتید چون ستم- گران در افتید [و رحم نکنید اگر ضعیفش یابید] ۱۳۱ بس است از خدا بترسید و حرفم را گوش دهید ۱۳۲ از آن کس بترسید که شما را بدانچه خود بهتر خبردارید مدد کرده است ۱۳۳ شما را به فراوانی چهارپایان و زیادی فرزندان مدد کرده ۱۳۴ و بباغستانها و چشمه‌ها ۱۳۵ من میترسم بر شما از عاقبت کار که عذاب روزی بزرگ است و گریبان گیرتان می‌شود ۱۳۶ آنها گفتند برای ما یکسان است که پندمان دهی یا ندهی ۱۳۷ چه اینها همان روش گذشتگان یا دروغ آنها است ۱۳۸ و ما را عذابی در جلو نیست ۱۳۹ هر چه گفت تکذیبش کردند و لا جرم ما گرفتارشان کردیم و همه را هلاک نمودیم که اینکه خود نشانه‌ای بود [از قدرت ما] و بیشترشان مؤمن نشدند ۱۴۰ ولی خدای تو برتر است و مهربان [که گناهکار را گرفتار میکند و توبه پرهیزگار را میپذیرد] ۱۴۱ و ملّت ثمود هم پیغمبران را تکذیب کردند ۱۴۲ چون مردی از آنها بنام صالح گفت: چرا پرهیزگار نیستید! ۱۴۳ من از سوی خدا پیامبرم با امانت و درستی برای شما ۱۴۴ پس از عذاب خدا بپرهیزید و آنچه گویم گوش کنید ۱۴۵ و مزد هم نمیخواهم که پروردگار جهان عهده‌دار آن است، [شما بخود آئید و بیندیشید که] ۱۴۶ آیا شما در آنچه اینجاست [از آبها و باغها و درختان خرمای بارور لطیف و مطبوع] در امن و امان بجای میمانید و عاقبتی ندارید ۱۴۷ در اینکه باغستانها در اینکه چشمه‌سارها ۱۴۸ در اینکه مزرعه‌ها و نخلستانهای زیبا! ۱۴۹ خیال میکنید که ماندنی هستید که از سنگ کوه خانه‌ها میتراشید تا با غرور نشاط در آن بسر برید! ۱۵۰ از خدا بترسید و سخنان من را بپذیرید ۱۵۱ و روش مسرفین پیش نگیرید ۱۵۲ که شیوه‌ی آنها فساد ملک و ملّت است و با صلح و سازش سر و کار ندارند ۱۵۳ آنها گفتند تو جادو شده‌ای [و خرد خود گم کرده‌ای] ۱۵۴ تو جز آدمی همانند ما نیستی و برتری نداری و اگر از راستگویان هستی نشانه‌ای بما بنما ۱۵۵ او گفت: اینک اینکه شتر ماده نشانه است که یک نوبت اینکه آبرا او بنوشد و روز معیّنی هم مال شما ۱۵۶ و البتّه او را آزار نکنید که بعذاب روزی هولناک گرفتار [صفحه ۴۳۰] خواهید شد ۱۵۷ آنها نشنیدند و آنرا کشتند و بامدادان پشیمان بودند ۱۵۸ که کار بد انجام کشید که عذاب ما نازل شد و آنها را گرفت البتّه در اینکه ابلاغ و نافرمانی و گرفتاری پندی است [برای خردمندان ولی] بیشتر مردم ایمان ندارند ۱۵۹ و همانا پروردگار تو عزیز است و برتر، مهربان است و بخشنده ۱۶۰ و از آنهائی که سخنان پیغمبران نپذیرفتند مردم لوط بودند که تکذیب کردند پیامبران را و لوط از خودشان بود ۱۶۱ و بآنها گفت: چرا بیباک هستید! و از خدای نمی‌ترسید! ۱۶۲ من برای شما فرستاده‌ای امینم ۱۶۳ از خدا بترسید و فرمان من ببرید ۱۶۴ و مزدی [بر گفته‌ام و رسالتم] از شما نمیخواهم که جز پروردگار عالم کسی عهده‌دار آن نیست ۱۶۵ شما از همه‌ی مردم جهان با جنس نر سر و کار دارید ۱۶۶ و از آنچه خداوند جفت شما آفریده است رو گردانید! اینکه تجاوز از مرز انسانیّت است و شما ستم بر خود روا میدارید ۱۶۷ آنها گفتند: اگر از اینکه گفتهای خود برنگردی و دست برنداری از اینجا بیرون خواهی شد ۱۶۸ لوط گفت: من از اینکه کار شما خشمگین و با آن دشمن هستم ۱۶۹ [آنگاه دعا کرد و گفت]: ای خدا، من و خانواده‌ام را از مجازات کار زشت اینها نجات ده ۱۷۰ ما هم او و کس و کارش را بدر بردیم ۱۷۱ جز پیرزنی که در آنجا بجای ماند و او ۱۷۲ با دیگران جملگی نابود شدند ۱۷۳ و بر- سرشان چون باران گرفتاری ریختیم و چه بدریزشی است برای آنها که حقّ بایشان رسید و نپذیرفتند ۱۷۴ البتّه [اینهم دیگر] نشانه‌ای است بر قدرت ولی بیشتر افراد مؤمن نشدند ۱۷۵ با اینکه خدای تو توانا است و برتر و مهربان ۱۷۶ و نیز از بدبینان بپیغمبران مردم ایکه بودند که شعیب [پیغمبرشان بود] ۱۷۷ و بآنها گفت: چرا پرهیزگار نیستید! ۱۷۸ من برای شما پیغامبر امینی هستم ۱۷۹ از خدا بترسید و سخنم بپذیرید ۱۸۰ و مزد نمیخواهم که جز خدای عالمیان کس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عهـده دار آن نیست ۱۸۱ و با پیمانه‌ای درست معامله کنیـد و از کمفروشان مباشـید ۱۸۲ و با ترازوی درست وزن کنیـد ۱۸۳ و چیز کس کم نکنید و در زندگی کوشـش و کارتان بر خرابی و بیدینی نباشد ۱۸۴ و بپرهیزید از نافرمانی آنکه شـما و مردم گذشته را [صفحه ۴۳۱] آفرید ۱۸۵ آنها گفتنـد تو را جادو کرده‌اند ۱۸۶ و تو ماننـد ما آدمی هستی و تفاوت نـداری پس اینکه میگوئی دروغ است ۱۸۷ و گر نه چیزی از آسمان بر سرمان فرود آر اگر از راستگویانی ۱۸۸ او گفت: [مرا با شما کاری نیست که] خدای من بهتر میداند شما چه میکنید [و او با شما چه باید بکند] ۱۸۹ باز هم سخنش را دروغ شمردند و گرفتارشان کردیم به گرفتاری یوم الظّلّة و آن بسـر وقت‌شان رسید که چه سخت روزی و بزرگ گرفتاری بود ۱۹۰ اینکه هم خود نشانه‌ای است [بر قدرت ما و بیچارگی آنها باز هم] بیشترشان مؤمن نشدنـد ۱۹۱ ولی خـدای تو مهربـان است و نـابود نکنـد با اینکه برتر است و کس جلوگیر او نباشـد. سـخن مفسّـرین: «أَ نُؤمِنُ لَکَ وَ اتَّبَعَکَ الأَرذَلُون» ۱۱۱ مجمع: یعقـوب «اتباعـک» بصـورت جمع خوانـده است یعنی پیروان تو، دیگران بصـورت فعـل خوانده‌انـد یعنی تـو را پیروی کرده است. -قرآن-۱۵-۶۳ مجمع: قتـاده گفته است یعنی چگونه سـخنت بپـذیریم که پیروان تو مردم پست و سفله‌اند، عطا گفته است: یعنی پیروان تو مردم فقیر و پست هستند که مال و جاه ندارند. ضحّاک گفته است: یعنی پیروان تو جولاـه و کفشـگرند. «وَ مـا عِلمِی بِما کانُوا یَعمَلُونَ إِن حِسابُهُم-» تا آخر» ۱۱۳ نیشـابوری: یعنی از کار تن و پاره‌های آن آگاه نیسـتم چون آنها کارگران جهان مادّه و دیدنی- هستند و من مأمور جهان نهان و معنی هستم و کارهای نیازمندی تن آنچه ناچاری است خود میامرزد و آنچه شـهوت و سرکشـی است او بازخواست میکنـد اگر شـما شاعر و با شـعور باشـید و بتوانیـد تفاوت اینکه دو را دریابید. -قرآن-۱-۵۹ «إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً» ۱۲۱ حسـینی نوشته: یعنی بدرستی که در صبر او بر ایذای قوم هر آینه دلالتی است بر آنکه صـبر مـوجب ظفر است. -قرآن-۱-۲۹ در مثنوی است: چون نپرسـی زودتر کشـفت شود || مرغ صـبر از جمله پرّان‌تر شود ور بپرسـی دیرتر حاصل شود || سهل از بی‌صبریت مشکل شود [صفحه ۴۳۲] صد هزاران کیمیا حقّ آفرید || کیمیائی همچو صبر آدم ندید «وَ ما کانَ أَکثَرُهُم مُؤمِنِین» ۱۲۱ مجمع: اینکه جمله که تکرار شده است برای آن که در سـرگذشت هر یک از اینکه پیغمبران نـامبرده بجوری مجـازات مخـالفین شـده است غیر آن دیگری و هریـک جـداگانه آیت نموداری است بر قـدرت، از اینکه جهت در دنبـاله‌ی هر یـک معرّفی شـده است که اینهم آیتی دیگر است. -قرآن-۱-۳۸ «وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ العَزِیزُ الرَّحِیم» مجمع: یعنی عزیز است که از مخـالفین نوح انتقـام گرفته است و غرق‌شـان کرده است، رحیم است که موافقین او را بکشتی نجـات داده است. - قرآن-۱-۵۰ «کَذَّبَت عادٌ المُرسَلِین» أبو الفتوح: از حسن بصـری پرسـیدند که در اینکه آیات کلمه‌ی «مرسـلین» بصورت جمع برای نوح و هود و صالـح هر یک جداگانه گفته شده است با اینکه ملّتهای آنها یک نفر پیغمبر خود را دروغزن گفته‌اند! او بجواب گفته است: چون هر پیغمبری گفته‌ی دیگران را دنبال کرده است که توحیـد و عـدل و نبوّت و راهنمائی براه درست بوده است و مخالفت با هر یک مخالفت با همه‌ی آنها است و با تلفّظ بصـیغه‌ی جمع اینکه مطلب فهمانـده شـده است. -قرآن-۱-۳۱ کشف: عاد و ثمود برادر بودند از فرزندان ارم بن سام بن نوح و سام پنج پسـر داشته است که ارم از همه بزرگتر بوده است، و ارم هفت پسر داشته است بنام «عاد و ثمود و صـحار و طسم و جدیس و جاسم و وبار». عاد بیمن بوده، ثمود بحجاز و شام، طسم بعمّان و بحرین مسکن داشته، جدیس بزمین یمامه بوده است، صـحار میان طایف و کوههای قبیله‌ی طی بوده است، سـکنای جاسم میان حرم تا سفوان بوده است، مسـکن و بار زمینی بهمین نام بوده است که زبان اینها عربی بوده است و همگی آنها نابود شده‌انـد و نسـلی از آنها نمانده است. «إِذ قالَ لَهُم أَخُوهُم هُودٌ أَ لا تَتَّقُون» ۱۲۴ کشف: نوشـته «الاـ تتّقون» فرمـان است بتقوی و تقوی اصل همه‌ی هنرها است و مایه‌ی همه‌ی طاعتها، و عورت- پوش قیامت را جز لباس تقوی لباسـی نیست «وَ لِباسُ التَّقوی ذلِکَ خَیرٌ» لباسـها -قرآن-۱-۵۳-قرآن-۲۱۸-۲۵۳ [صفحه ۴۳۳] انواع است آن لباس که خود در توان پوشید و خود بیرون توان کرد سهل است، کار لباس تقوی دارد که حقّ تعالی در کسـی پوشـد. یکی را لباس اسـلام پوشـند که افتان بود و گه خیزان آخر بعاقبت رسـته شود، یکی را لباس ایمان دهند هم افتد و هم خیزد أمّـاکم افتـد و بیش خیزد و زود رسـته شود، یکی را لبـاس تقوی پوشـند شـاد زیـد و شـاد میرد و شاد خیزد، یکی را لباس مهر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پوشند بی‌قرار زید. مشتاق میرد و مست خیزد، و بدانکه وجوه تقوی در قرآن بسیار است و مرجع آن با پنج معنی است اوّل تقوی است بتوحید از شرک چنانکه اللّه با موسی گفت: «فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ» [یعنی رحمت در آخرت را معیّن میکنم برای آنها که از شرک بپرهیزند] دیگر تقوی است باخلاص از نفاق چنانکه گفت: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّه» اخلاص در کردار خویش بنفاق و شک میامیزید تا بآتش قطیعت نسوزید. سه دیگر تقوی«۷۱» ۱» است بصدق از ریا چنانکه ربّ العزّه گفت در قصّه‌ی هابیل: «إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» آری کار از شایستگان شایسته است و از شستگان شسته. چه پسندیده آید از مجتهدی که او را نخواهند! کجا رسد او که پای او ببند نبایست ببندند! نه مشک بوی خریده و نه عسل حلاوت جسته، حنظل و خرما در یک تربت و بیک آب رسته، پس کار در عنایت بسته نه در طاعت بسته، آن کند که خود خواهد و آنچه خواست نه افزاید نه کاهد، ارادت ارادت او است و مشیّت مشیّت او. چهارم: تقوی است بسنّت از بدعت چنان که ربّ العزّة گفت «امْتَحَنَ اللّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوى» خالص کرد و پاک اللّه دلهای سنّیان«۷۲» پرهیزگار را دلهای از بدعت زدوده و بسنّت آراسته، بخشیت دباغت داده، بشرم زنده کرده باخلاص روشن کرده از بهر صحبت خویش را. پنجم: تقوی است باجتناب از معاصی چنانکه در قصّه‌ی یوسف گفت: «إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَ يَصبِر» اینکه تقوی اشارت است بروز خلوت راعیل«۷۳» و اینکه صبرو اینکه صبر -قرآن-۵۹۱-۶۳۰-قرآن-۷۶۵-۸۱۴-پاورقی-۹۰۴-۹۰۶-قرآن-۹۷۶-۱۰۲۶-قرآن-۱۵۰۷-۱۵۴۹-پاورقی-۱۵۸۹-۱۵۹۱-قرآن-۱۸۰۹-۱۸۴۳-پاورقی-۱۸۸۹-۱۸۹۱ [صفحه ۴۳۴] اشارت است بروز در چاه افکندن یوسف. «إِنِّي لَكُم رَسُولٌ أَمِينٌ» ۱۲۵ تأویلات کاشانی: یعنی بشما بدرستی تحویل میدهم آنچه معانی یقین و حکم الهی از عالم حقّ و حقیقت فرا میگیرم بآنجور که هیچ آمیختگی بخیالات و اوهام ندارد. -قرآن-۱-۳۵ ما أَسئَلُكُم عَلَيهِ مِن أَجرٍ- تا آخر آیه» ۷۴۲۷ کشف نوشته: هر که در راه خدا روزی قدمی بردارد مبادا که اگر طمع ثواب دارد بغیر او دارد یا حاجت خود بغیر او بردارد. بموسی وحی آمد که یا موسی حاجت خود بمن بردار و هر چه خواهی از من خواه «حتّی ملح عجینک و علف شاتک«۷۴»» اینکه خود درجه‌ی مزدوران است که عمل کنند و گوش بپاداش دارند، باز عارفان را حال دیگر است و کار دیگر، ایشان که عمل کنند نه از بهر پاداش کنند و پاداش بر روی عمل تاش کنند پیر طریقت گفت: شمار، علی کلّ حال با مزدوران است با عارف چه شمار است! عارف خود مهمان مزد مزدور و نزل مهمان در خور میزوان است، مایه‌ی مزدور حیرت، و مایه‌ی عارف عیان است، جان عارف در سر مهر او تاوان است. اینکه خود درجه‌ی مزدوران است که عمل کنند و گوش بپاداش دارند، باز عارفان را حال دیگر است و کار دیگر، ایشان که عمل کنند نه از بهر پاداش کنند و پاداش بر روی عمل تاش کنند پیر طریقت گفت: شمار، علی کلّ حال با مزدوران است با عارف چه شمار است! عارف خود مهمان مزد مزدور و نزل مهمان در خور میزوان است، مایه‌ی مزدور حیرت، و مایه‌ی عارف عیان است، جان عارف در سر مهر او تاوان است. -قرآن-۱-۳۹-پاورقی-۳۲۹-۳۳۱ مزدور را نور امید در دل تاود، و عارف را نور عیان در جان: تسبیح رهی«۷۵» -فرمت-۱۲-۱۴ اندر دل هر کسی جدا مقصودی‌ست || مقصود دل رهی خیال تو بس است تأویلات: یعنی: خواستهای مادّی و مدرکات جزئی را از شما نخواهم که از آن بی‌نیازم، و مزدم از خدا است که معانی و حکمتهای عالی کلّی و اشراق انوار مقدّس همیشه لذیذ را بمن القا میفرماید. «أَ تَبنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعبَثُونَ» ۱۲۸ طبری: ریع بگفته‌ی إبن عبّاس و مجاهد و قتاده و ضحّاک زمین بلندی است که مسلّط بر اطراف خود هست و مشرف بر آنها، و راه و درّه است «آیه» بمعنی ساختمانی است که نشانه و علامت باشد و بگفته مجاهد -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۴۳۵] ساختمان لأنه‌ی کبوتر است و «تعبثون» یعنی بازی میکنید. أبو الفتوح: اینکه جمله چند جور معنی شده است: ۱- إبن عبّاس گفته است یعنی بر هر بلندی علامتی میسازید، ۲- قتاده و مقاتل و ضحّاک گفته‌اند: بهر راهی میان دو کوه علامت میسازید، و نیز از مجاهد نقل است بر هر تپه‌ای میسازید ۴- بر هر منظره‌ای علامتی میسازید، ۵- مقاتل گفته است: چون وسیله‌ی راهیابی آنها ستاره بوده است و همه کس ستاره‌شناس نبوده است میلها در راهها می‌ساختند برای رهیابی همگانی. و در کشف الأسرار علّت اینکه در آیه توبیخ بر اینگونه ساختمانها شده است اینکه است که آنها قصرهای بلند در راههای میساختند برای راهیابی ولی بآن فخر میکردند و بر دیگران

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خودفروشی میکردند که اینکه سرزمین فلان کس است و آن سر منزل فلان قبیله است. مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی در اینکه جایها ساختمانهائی میسازید که برای سکنای خود نیاز ندارید جز بیهوده کاری و لهو و عبث، و مؤیّد اینکه معنی روایتی است از انس بن مالك از پیغمبر [ص] که روزی در گذرگاه ساختمان گنبدی دید که مشرف اطراف بود فرمود: اینکه چیست! یاران عرض کردند: مال مردی از انصار است، حضرت آنجا ایستاد تا صاحب خانه آمد و سلام کرد و آن حضرت از او رو بگرداند و چون اینکه کار تکرار شد دانست که پیغمبر خشمگین است، بحاضرین شکایت کرد از خشم آن حضرت که جهت آن نمیدانم چیست و من چه کرده‌ام! آنها گفتند: اینکه ساختمان را دید و از صاحب آن پرسید و ما گفتیم مال تو است. آن مرد که اینکه را شنید رفت آنجا را با زمین برابر کرد، پیغمبر [ص] روزی از آنجا گذر فرمود پرسید: آن ساختمان چه شد! عرض کردند: آن مرد از خشم شما بر او پرسید و ما گفتیم و او نیز اینرا خراب کرد. فرمود: هر ساختمانی در قیامت باری است بر دوش صاحب آن، مگر آنچه برای زندگی او لازم باشد. ضحّاك و کلبیّ گفته‌اند: یعنی در جاهای بلند ساختمان میکردند تا مسلّط بر راهگذران و خواهندگان باشند و آنها را مسخره کنند. مجاهد و سعید بن جبیر گفته‌اند یعنی لانه‌ی کبوتر میسازید برای کبوتر بازی. [صفحه ۴۳۶] تنویر المقباس: یعنی در راه نشانه میسازید تا آنکه غریب است و از آنجا می- گذرد بزنید و لباس او را بگیرید، و مقصود باج‌گیران و راه دارها هستند. «تَتَّخِذُونَ مَصانِعَ لَعَلَّكُم تَخلُدُون» ۱۲۹ فخر: یعنی آب انبارها میسازید یا کاخهای بلند بگمانی که همیشه زنده‌اید، یا رفتار شما مانند آن کس است که امید زندگی جاودانی دارد. و سرزنش بر اینکه کار اگر آب انبار باشد برای اینکه که نشانه‌ی آرزوی دو رود راز است و از خود بیخبری، و اگر کاخ است برای اسراف است یا گردنفرازی. -قرآن-۱-۵۰ «وَ إِذا بَطَشتُم- تا آخر» ۱۳۰ کشف: یعنی در هنگام انتقام مانند ستمگران مهربانی و دلنرمی ندارید. بعضی گفته‌اند: یعنی مانند متکبرین یا تازیانه میزنید یا میکشید. -قرآن-۱-۱۹ «إِن هذا إِلّا خُلُقُ الأَوَّلِين» ۱۳۷ کشف: إبن کثیر و نافع «خلق» بفتح اوّل و سکون دوّم خوانده‌اند و باین قرائت دو معنی ممکن است: ۱- اینکه که تو میگوئی جز دروغ گذشتگان نیست که خلق بمعنی اختلاق و کذب باشد، ۲- خلق به معنی آفرینش باشد یعنی اینکه ما در آن هستیم جز همان زندگی گذشتگان چیز دیگر نیست که مثل آنها بدنیا میآئیم و میمیریم و تمام میشود. و باقی قاریها «خلق» با ضمّ اوّل و دوّم خوانده‌اند و بدو معنی ممکن است باشد: ۱- اینگونه گوئی خوی گذشتگان است که همین دروغها و ادّعای پیغمبری داشتند، ۲- اینکه ما میکنیم و تو ما را بآن سرزنش میکنی خوی گذشتگان است که کاخهای بلند و سختی در انتقام داشتند و ما هم خواهیم داشت. -قرآن-۱-۳۹ «طَلعُها هَضِيم» ۱۴۸ أبو الفتوح: یعنی میوه‌ی آن لطیف باشد، إبن عبّاس گفت: یعنی رسیده و بار آورده باشد عکرمه گفت: یعنی تر و نرم باشد مجاهد گفت: یعنی تا دست بآن زنند بترکد و شکافته شود. ابو العالیه گفته است: یعنی در دهن آب شود. -قرآن-۱-۱۹ «بُيُوتاً فارِهِين» ۱۴۹ أبو الفتوح: إبن عبّاس در یک قول گفته است یعنی - قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۴۳۷] با مهارت خانه‌ها را درست میکنید، و در دیگر گفته بخود بالنده و ناز و تبختر کننده، ضحّاك گفته است یعنی با عجب و خودپسندی آنها را میتراشید. ابو عبیده گفته است: یعنی فرحین که شاد و خرّم بآن هستید چون عرب «هاء» و «حاء» را گاه بجای یکدیگر تلفظ می‌کند مثل مدح و مده و اینکه را ابدال حرفی بحرف قریب المخرج آن گویند و مردم شام و کوفه بالف خوانده‌اند و دیگران فرحین بی‌الف قرائت کرده‌اند. «أَنتَ مِنَ المُسَحَّرِين» ۱۵۳ مجمع: یعنی تو را چند بار جادو کرده‌اند، و خرد خود را از دست داده‌ای و نمیفهمی چه میگوئی، بعضی گفته‌اند: یعنی بواسطه جادوی گول‌زده و فریب خورده هستی، بعضی گفته‌اند: یعنی مثل ما آفریده‌ای نیازمند بخوردن و نوشیدن هستی، بعضی گفته‌اند: یعنی دارای شش و ریه هستی مثل دیگر آدمها پس چه برتری و موجب پیغمبری داری!. -قرآن-۱-۳۱ «فَعَقَرُوها فَأَصبَحُوا نادِمِينَ فَأَخَذَهُمُ العَذاب» ۱۵۷ فخر: یعنی آنها شتر را کشتند و پشیمان شدند و گرفتاری و عذاب گریبانشان را گرفت و جهت اینکه پس از پشیمانی عذاب آمده اینکه است که پشیمانی از گناه نبوده است بلکه پشیمانی برای ترس از عذاب است. و ممکن است پشیمانی از گناه باشد و توبه کرده باشند ولی وقتی باشد که در غیر موقع خود بوده است مثل «لَيسَتِ التَّوبَةُ لِلَّذِينَ يَعمَلُونَ السَّيِّئات». -قرآن-۱-۶۱-قرآن-۴۲۳-۴۸۲ مثنوی در دفتر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اوّل بعنوان حقیر دیدن خصمان صالح ناقه را چنین گفته است: بشنو اکنون قصّه‌ی صالح روان || بگذر از صورت طلب معنی آن زان که صورت بین نبیند عاقبت || عاقبت‌بینی، بیابی عافیت ناقه‌ی صالح بصورت بد شتر || پی بریدندش ز جهل آن قوم مر از برای آب جو خصمش شدند || آب کور و نان ثبور ایشان بدند [صفحه ۴۳۸] ناقهٔ اللّه آب خورد از جوی میع || آب حقّ را داشتند از حقّ دریغ ناقه‌ی صالح چو جسم صالحان || شد کمینی در هلاک طالحان شحنه‌ی قهر خدا زیشان بجست || خونبهای اشتری شهری درست روح صالح بر مثال اشتری است || نفس گمره مرد را چون پی‌بری است روح همچون صالح و تن ناقه است ||روح اندر وصل و تن در فاقه است روح صالح قابل آفات نیست || زخم بر ناقه بود بر ذات نیست روح صالح قابل آزار نیست ||نور یزدان سغبه‌ی کفّار نیست زان تعلّق کرد با جسمش اله || تا که گردد جمله عالم را پناه کس نیابد بر دل ایشان ظفر || بر صدف آید ضرر نی بر گهر ناقه‌ی جسم ولی را بنده باش || تا شوی با روح صالح خواجه تاش صحابهٔ الأَیکَةِ» ۷۶۷۶ مجمع: «لیکهٔ» بدون همزه با نصب قرائت مردم حجاز و شام است و «الایکهٔ» با همزه و جرّ قرائت دیگران است«۷۶» و معنی اینکه کلمه بیشه‌ی پر از درخت بر هم پیچیده است. إبن عبّاس گفته است: اصحاب الایکه همان مردم مدین هستند. قتاده گفته است شعیب پیغمبر برای دو دسته مردم بود اهل مدین و صاحبان بیشه. و جهت اینکه برای دیگران «اخوهم» گفته شده است و برای شعیب گفته نشده است اینکه است که شعیب از آنها نبوده استو معنی اینکه کلمه بیشه‌ی پر از درخت بر هم پیچیده است. إبن عبّاس گفته است: اصحاب الایکه همان مردم مدین هستند. قتاده گفته است شعیب پیغمبر برای دو دسته مردم بود اهل مدین و صاحبان بیشه. و جهت اینکه برای دیگران «اخوهم» گفته شده است و برای شعیب گفته نشده است اینکه است که شعیب از آنها نبوده است -قرآن-۱-۲۱- پاورقی-۱۴۲-۱۴۴ [صفحه ۴۳۹] [«وَ الجِبِلَّةَ الأَوَّلِین» أبو الفتوح: یعنی و خلقان اوّل را. و الجبلّ و الجبلّ: -قرآن-۳-۳۳ الخلق. و الجبلّة: الخلقهٔ]. «عَذابهِ یَومِ الظُّلَّةِ» ۱۸۹ طبری: مفسّرین گفته‌اند: دچار گرما شدند بسراب و غیر آن پناه بردند، آسوده نشدند. در اینکه میان ابری نمودار شد همگی به امید آسایش از گرما بسایه‌ی آن ابر جمع شدند که زلزله در زمین پیدا شد یا آتش، و یا عذاب از آن ابر بر آنها ریخت و نابود شدند، اینکه است معنی عذاب یوم الظّلّهٔ. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: ۱- آیت ۱۱۳ «إِن حِسابُهُم إِلّا عَلی رَبِّی لَو تَشعُرُون» شاید اشاره باشد به اینکه که نوح بجواب آنها که او را پست میدانند برای اینکه پیروانش پست هستند چنین جواب داد که اگر بتوانید تشخیص دهید، پستی و بلندی بجاه و مال که شما حساب میکنید حقیقت را نشان نمیدهد بلکه خداوند است که باید اینکه حساب را در عالم معنی روشن کند تا معلوم شود که پست است و که بلند است از اینکه جهت در دنباله‌ی آن گفته است: من مؤمنین را دور نمیکنم چون ایمان نشانه‌ی بلندی مرتبه و استعداد برای تکامل بسوی آدمگری است. - قرآن-۲۴-۷۷ ۲- آیت ۱۲۳ «کَذَّبَت عادٌ» البتّه اینکه ملّت در نظر عرب سابقه داشته و آنرا بسیار قدیم میدانسته‌اند و چیزهای قدیمی را بعاد نسبت میداده‌اند، ولی بسیاری از علمای تاریخ اعراب قدیمی را که نسل آنها نیست مثل عاد و ثمود و طسم و جدیس و غیره منکر شده و مجعول اعراب نزدیک پیدایش اسلام دانسته‌اند، جرجی زیدان در کتاب انساب- العرب گفته است و بموجب نوشته‌های مورخین و جغرافی‌نویسان یونان قدیم مثل استرابون و بطلیموس و دیگران، اعراب قدیم که اکنون جز نامی از آنها نیست در دوران قدیم بوده‌اند که اهمّ آنها عاد است و ثمود و عاد را «عاد ارم» نامیده‌اند و آدارمیتی نوشته‌اند و همین که در تورات بنام هدورام یاد شده است، و قلقشندی در کتاب معرفهٔ انساب العرب گفته است: در قدیم دو دسته بنام عاد بوده‌اند اوّل عاد اولی که بین یمن و عمان جای داشته‌اند و اوّل پادشاه عرب بنام عاد بود است که عمر دراز کرده است و هود پیغمبر از همین عاد است. دسته دیگر عاد اخری نامیده -قرآن-۱۴-۳۰ [صفحه ۴۴۰] شده است که از بطن همان عاد اولی بوده‌اند و بنو بکر بن معاویه بن بکر بن عاد آنها هستند. و قبیله‌ی ثمود در کتب روم و یونان مکرّر یاد شده است و در قسمتهای علیای حجاز آثار آن را پیدا کرده‌اند و سنگ نبشته‌های آن را خوانده‌اند و بموجب آنچه از خرابه‌های آشور پیدا کرده‌اند در ضمن اخبار جنگها و کشورگشائیها نشان میدهد که در حدود قرن هشتم قبل از میلاد مردمی معتبر و دارای شخصیّت در آن روزگار بوده‌اند، و بعضی محقّقین در آثار یمن و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حضر موت معتقدند که تمدّن عرب قدیم اصل تمدّن مصر قدیم است و فراعنه‌ی مصر تمدّن خود را از یمن گرفته‌اند و بهر اندازه که اینکه نظر درست باشد اینرا میرساند که از هزاران سال پیش عرب در تمدّن با سابقه و ریشه‌دار بوده است، و بعضی معتقدند که نژاد سامی اوّل در جزیرهٔ العرب نمودار شده است و عبرانیها و آرامیها از آنجا خارج شده در آن دور و بر بآبادانی بر شهرنشینی پرداخته‌اند و عرب در آنجا بیابان‌نشین مانده است. اینکه بود سخن جرجی زیدان و در هر صورت اینکه چند گروه که در اینکه آیات نامبرده شده است با پیغمبران‌شان برای مردم زمان پیغمبر که روی سخن با آنها دارد معلوم بوده خواه از تورات و یهود آنجا و یا از خاطره‌های گذشتگان و نقل هرنسل برای بعد شنیده باشند اینکه سرگذشتها را باور داشته و منکر نشده‌اند و در هر یک از اینکه قسمتها زشتترین کار آن مردم یادآوری شده است و پند پیغمبرشان و نافرمانی آنها و گرفتاری در دنباله‌ی آن تا اینکه چند قسمت موجب عبرت از گذشته باشد و راهنمای بعمل در آینده. ۳- آیات ۱۲۸ تا ۱۳۰ «أَ تَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ- تا- جَبّارِينَ» سرزنش میکند آنهائی را که در هوی پرستی و بکار بردن خواسته‌ها بآن اندازه فزونخواهی میکنند که در هر جائی آثاری از بزرگی و شخصیّت خود درست میکنند و برتری خود را بر دیگران بواسطه‌ی ساختمانهای عالی در هر شهر و آبادی بمردمان نشان میدهند و در هنگام انتقام از آن بیچاره که اندک کوتاهی در فرمانبرداری کرده است از هیچ زجر و آزار خود- داری نمی‌کنند عاقبت گرفتار عذاب می‌شوند چنان که امروز آنهائی که ملیونها سرمایه و آب و زمین فراهم کرده و در داخل و خارج کشور عمارات و ساختمانهای با نهایت -قرآن-۲۴-۵۳-قرآن-۶۵-۷۷ [صفحه ۴۴۱] اسراف و بیباکی مهیّا کرده، از هیچ سمی بر بیچارگان دریغ نداشته‌اند اکنون نوبت گرفتاری آنهاست که دل کندن از آن کاخهای فرعون مآبی است و چاپلوسی از هر ناکسی تا شاید جائی را برای خودش بگذارند و از اختیارش خارج نکنند. ۴- تکرار دو آیت «إِنَّ فِي ذٰلِكَ- تا- لَهُوَ العَزِيزُ الرَّحِيمُ» در دنباله‌ی سرگذشت هر کدام‌شان جداگانه گفته شده است شاید از اینکه روی باشد که هر یک آنها گرفتاری مخصوص داشته‌اند که نشانه‌ی قدرت بینهایت الهی است و با اینکه عزّت و چیرگی حقّ آنها را نابود کرده است باز هم رحمت او فراگیر است که وسائل آسایش بشر را فراهم کرده است تا امیدوار باشند و مثل گذشتگان خود را گرفتار نکنند. -قرآن-۱۹-۳۸-قرآن-۵۰-۷۹

[سوره الشعراء [۲۶]: آیات ۱۹۲ تا ۲۲۷]

وَ إِنَّهُ لَتَنزِيلُ رَبِّ العالَمِينَ [۱۹۲] نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ [۱۹۳] عَلى قَلبِكَ لِتَكُونَ مِنَ المُنذِرِينَ [۱۹۴] بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ [۱۹۵] وَ إِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الأَوَّلِينَ [۱۹۶] -قرآن-۱-۲۲۴ أَ وَ لَم يَكُن لَهُم آيَةً أَن يَعلَمَهُ عُلَماءُ بَنِي إِسرائِيلَ [۱۹۷] وَ لَو نَزَّلناهُ عَلى بَعضِ الأَعجَمِينَ [۱۹۸] فَقَرَأَهُ عَلَيهِم ما كانُوا بِهِ مُؤمِنِينَ [۱۹۹] كَذٰلِكَ سَلَكناهُ فِي قُلُوبِ المُجرِمِينَ [۲۰۰] لا يُؤمِنُونَ بِهِ حَتّى يَرَوُا العَذابَ الأَلِيمَ [۲۰۱] -قرآن-۱-۳۰۵ فَيَأتِيَهُم بَغتَةً وَ هُم لا يَشعُرُونَ [۲۰۲] فَيَقُولُوا هَل نَحنُ مُنظَرُونَ [۲۰۳] أَ فَبِعَذابِنا يَستَعجِلُونَ [۲۰۴] أَ فَرَأَيتَ إِن مَتَّعناهُم سِنِينَ [۲۰۵] ثُمَّ جاءَهُم ما كانُوا يُوعَدُونَ [۲۰۶] -قرآن-۱-۲۲۰ ما أَغنى عَنهُم ما كانُوا يُمَتَّعُونَ [۲۰۷] وَ ما أَهلَكنا مِن قَريَةٍ إِلّا لَها مُنذِرُونَ [۲۰۸] ذِكرى وَ ما كُنّا ظالِمِينَ [۲۰۹] وَ ما تَنَزَّلَت بِهِ الشَّياطِينُ [۲۱۰] وَ ما يَنبَغِي لَهُم وَ ما يَستَطِيعُونَ [۲۱۱] -قرآن-۱-۲۳۴ إِنَّهُم عَنِ السَّمعِ لَمَعزُولُونَ [۲۱۲] فَلا تَدعُ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ المُعَذَّبِينَ [۲۱۳] وَ أَنذِر عَشِيرَتَكَ الأَقرَبِينَ [۲۱۴] وَ اخفِض جَناحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ المُؤمِنِينَ [۲۱۵] فَإِن عَصَوكَ فَقُل إِنِّي بَرِيءٌ مِمّا تَعمَلُونَ [۲۱۶] -قرآن-۱-۲۹۷ وَ تَوَكَّل عَلَى العَزِيزِ الرَّحِيمِ [۲۱۷] الَّذِي يَراكَ حِينَ تَقُومُ [۲۱۸] وَ تَقَلُّبَكَ فِي السّاجِدِينَ [۲۱۹] إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ العَلِيمُ [۲۲۰] هَل أُنَبِّئُكُم عَلى مَن تَنَزَّلُ الشَّياطِينُ [۲۲۱] -قرآن-۱-۲۳۱ تَنَزَّلُ عَلى كُلِّ أَفّاكٍ أَثِيمٍ [۲۲۲] يُلقُونَ السَّمعَ وَ أَكثَرُهُم كاذِبُونَ [۲۲۳] وَ الشُّعَراءُ يَتَّبِعُهُمُ الغاوُونَ [۲۲۴] أَ لَم تَرَ أَنَّهُم فِي كُلِّ وادٍ يَهِيمُونَ [۲۲۵] وَ أَنَّهُم يَقُولُونَ ما لا يَفعَلُونَ [۲۲۶] -قرآن-۱-۲۵۳ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ ذَكَرُوا اللّهَ كَثِيراً وَ انتَصَرُوا مِن بَعدِ ما ظُلِمُوا وَ سَيَعلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ [۲۲۷] -قرآن-۱-۱۸۸ [صفحه ۴۴۲] ترجمه: ۱۹۲ البتّه اینکه قرآن فرود آمده از سوی آفریدگار جهانیان است ۱۹۳ که روح الأمین آنرا آورد ۱۹۴ بدل تو تا از بیم دهندگان باشی ۱۹۵ و بزبان عربی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آشکار خودشان است [تا آنرا در بیم و نوید بداری] ۱۹۶ چنانکه در کتابهای گذشتگان هم یاد شده است ۱۹۷ مگر [باز هم] برای آنها نشانه‌ی درستی قرآن نیست که علمای یهود اینها را میدانند [و برای‌شان میگویند] ۱۹۸ اگر اینکه قرآن را بیک نفر عجمی میفرستادیم [که زبانش روان بعربی نباشد ۱۹۹ و بهمین شیوائی عربی] آنرا برای‌شان بخواند باز هم مؤمن نمیشدند ۲۰۰ چنین است دلهای مجرمین که خوی سرسختی در رگ و خون‌شان روان است ۲۰۱ و قرآن را نمیپذیرند تا آن روز که بینند آن عذاب سخت را ۲۰۲ ناگهان رسیده است و خود از آن بیخبرند ۲۰۳ و گویند: ممکن است ما را مهلتی دهند ۲۰۴ با اینکه اکنون مسخره میکنند و طلب زود رسیدن عذاب ما را مینمایند ۲۰۵ ای محمّد آیا فکر میکنی اگر سالها از زندگی برخوردارشان داریم ۲۰۶ آنگاه که میعاد حقّ فرا رسد ۲۰۷ از درازی زندگی و فراخی آن سودی خواهند برد نه ۲۰۸ [اینکه سخنان تو برای کافران تازه نیست] چه هیچ ملّتی نابود نشد مگر که رهبران بیم [و نوید] دهنده داشته‌اند ۲۰۹ تا یادآورشان باشد و از سوی ما بر آنها ستمی نبوده است ۲۱۰ [پس بدانند] قرآن پدیده‌ی شیطان نیست ۲۱۱ چه نه شایستگی آن را دارند و نه توانائی آن ۲۱۲ چون از شنیدن آن حقایق بر کنارشان کرده‌اند ۲۱۳ پس نه تو [و نه مردم] غیر حقّ را [صفحه ۴۴۳] نپرستید که چون گذشتگان گرفتار شوید ۲۱۴ و تو [اینک به اینکه اعراب توجّه مکن و] خویشان نزدیک خود را از سر انجام بد زندگی خبردار کن ۲۱۵ و با پیروان مؤمن خود فروتن باش ۲۱۶ و هر که نافرمان تو شد بگو: من از کار شما بیزارم ۲۱۷ و توکّل بر خدای توانای مهربان کن ۲۱۸ آنکه تو را می‌بیند آنگاه که خود بنماز ایستاده‌ای ۲۱۹ و یا دل بآنها داری که بسجده هستند، یا در میان آنها که بسجده و نمازند ۲۲۰ چون او شنوا است و دانا. ۲۲۱ [اکنون باین مردم بگو] خبردارتان کنم که دیو و شیطان برکه فرود میآید! ۲۲۲ بهر دروغگوی گناهکار فرود میآید ۲۲۳ که استراق سمع کنند، یا شنیدنیها در دل اندازند با اینکه بیشترشان دروغگویند ۲۲۴ [و هم از اینکه گروهند] شاعران [که پیشوای گمراهانند] و ابلهان و جاهلان پیرویشان کنند ۲۲۵ مگر نبینی که هر دری بکوبند و بهر سوراخی سرکنند ۲۲۶ و آن گویند که نکنند ۲۲۷ بجز آنها که مؤمن و نیکوکارند و بیشتر بیاد حقّ هستند و بشعر خود یاری حقّ خواهند با اینکه خود ستمدیده‌اند که چنین شاعران در شمار مؤمنانند ولی آنها که ستمکارند بزودی خواهند دانست که به چه برگشت ناگواری دچار خواهند شد. سخن مفسّرین: «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِین» ۱۹۳ طبری: مردم حجاز و بصره «نزل روح» با تخفیف زای و رفع «روح» خوانده‌اند یعنی روح الامین قرآن را آورد و قاریهای کوفه با تشدید و نصب «روح» خوانده‌اند، یعنی خدا روح الأمین را با قرآن فرستاد. -قرآن-۱۵-۵۱ «عَلی قَلبِکَ» ۱۹۴ طبری: یعنی روح الأمین قرآن را برای تو بآنجور خواند که از دل و جان فراگرفتی. -قرآن-۱-۱۷ مجمع: امین نامیده شده است برای اینکه با امانت بی‌تغییر و تبدیل ابلاغ میکند و روح است چون وسیله‌ی حیات دین است، بعضی گفته‌اند چون ارواح بوسیله‌ی او زنده میشوند و نیز گفته‌اند: چون از عالم ارواح است و بدنش روحانی است، و بعضی گفتند: مقصود از «قلبک» در دل انداختن خداوند است برای پیغمبر تا بدرستی یاد بگیرد و دلش جایگاه آن شود. [صفحه ۴۴۴] کشف نوشته: جبرئیل پیک حضرت، برید رحمت، پیغام رسان حقّ جلّ جلاله چون پیغام گذاردی گه گه بصورت ملک بودی و گه‌گه بصورت بشر، اگر وحی و پیغام بیان احکام شرع بودی و ذکر حلال و حرام بصورت بشر آمدی آیت آوردی که «هُوَ الَّذِی أَنزَلَ عَلَیکَ الکِتاب» «أَ وَ لَم یَکفِهِم أَنّا أَنزَلنا عَلَیکَ الکِتاب» و ذکر قلب در میان نبودی باز چون وحی پاک حدیث محبّت و عشق بودی اسرار و رموز عارفان بودی ذکر دل دلارام بودی، جبریل بصورت ملک آمدی روحانی و لطیف، تا بدل رسول پیوستی و اطّلاع اغیار در آن نبودی، حقّ تعالی چنین گفت: «نَزَّلَهُ عَلی قَلبِکَ» بدان که دل را حالهاست و مقامها: اوّل مکاشفه است پس آن مشاهدت، پس آن معاینت، پس آن استیلای قرب بر دل، پس آن استهلاک در قرب، تا در مکاشفه است و مشاهدت جبریل در میان گنجد امّا چون بمعاینت رسد و استیلای قرب جبرئیل و غیر او در نگنجد. ازینجا گفت مصطفی: «لی مع اللّه وقت لا یسعنی فیه ملک مقرّب و لا نبیّ مرسل» جبرئیل آنجا گرت زحمت کند خونش بریز خونبهای جبرئیل از گنج رحمت بازده. -قرآن-۲۴۱-۲۸۴-قرآن-۲۸۵-۳۴۱-قرآن-۵۹۳-۶۲۰ أبو الفتوح «عَلی قَلبِکَ» برای اینکه گفته است که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله خواننده نبود لذا جبرئیل قرآن بر او بخواند تا در دلش جایگیر شد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و یاد گرفت. -قرآن-۱۴-۳۰ «بِلِسانٍ عَرَبِیٍّ مُبِینٍ» ۱۹۵ مجمع ۱- یعنی بزبان عرب که برای مردم نیازمندیهای دین‌شان را نمودار میکند ۲- بزبان قریش تا نفهمند و نگویند: ما سخن محمّد را نمیفهمیم ۳- یعنی زبان قبیله‌ی جرهم. -قرآن-۱-۳۲ «وَ إِنَّهُ لَفِی زُبُرِ الْأَوَّلِینَ» ۱۹۶ فخر: در مقصود از اینکه جمله چهار احتمال است: ۱- اینکه سرگذشت ملّتهای در گذشته که نقل کردیم در کتابهای پیشینیان نیز یاد شده است ۲- توصیف قرآن در کتب گذشتگان هم گفته شده است ۳- یاد و صفت محمّد در کتب گذشته آمده ۴- اینکه یادآوری و بیم دادن از بدی آینده در کتب نخستین آسمانی هم بوده است. -قرآن-۱-۴۲ «أَ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ آیَةً أَنْ یَعْلَمَهُ عُلَماءُ بَنِی إِسْرائِیلَ» ۱۹۷ مجمع: علمای- -قرآن-۱-۷۷ [صفحه ۴۴۵] بنی اسرائیل مقصود عبد اللّه بن سلام است و یاران او و مقصود از آیه اینکه است که کتابخوانده‌ها از آمدن پیغمبر خبر میدادند و یهود از فشار و آزار اعراب بانتظار گشایش بوسیله‌ی اسلام بودند و دو قبیله‌ی اوس و خزرج که در مدینه پیش از دیگران مسلمان شدند برای همین آگاهی کتابخوانده‌های یهود بوده است. «وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلی بَعْضِ الْأَعْجَمِینَ» ۱۹۹ طبری اگر کسی را بخواهند بغیر عرب نسبت دهند میگویند «عجمی» یعنی غیر عرب و اگر بخواهند او را توصیف کنند که عرب فصیح نیست و زبانش مانند دگر اعراب روان بعربی نیست میگویند «أعجمی» با همزه پس مقصود از اینکه آیه اینکه است که اگر بحیوانی که یارای سخن گفتن بعربی ندارد قرآن را بفرستیم و بیاید و برای اینکه اعراب بخواند باز هم مؤمن نمیشوند. و محمّد بن ابی موسی گفت: در عرفات پهلوی عبد اللّه بن مطیع ایستاده بودم او اینکه آیه را خواند و گفت: اگر قرآن بهمین شتر من داده میشد و اینکه حیوان برای آن اعراب میخواند آنها مؤمن نمی‌شدند. -قرآن-۱-۴۸ مجمع: یعنی اگر قرآن را بغیر عربی نژاد یا بعرب غیر فصیح که زبانش رسا نیست میفرستادیم اینها مؤمن نمیشدند ولی بزبان عربی فصیح بر مردمی که از قریش و افصح قبائل آنهاست و هم از شریفترین خانواده‌هاست فرستادیم تا بهتر بتوانند بیندیشند و بپذیرند، و از عبد اللّه مسعود نقل است که او بر شتری سوار بود معنی آیه را پرسیدند اشاره بشترش کرد و گفت: «بعض الاعجمین» اینگونه حیوانات هستند. «کَذلِکَ سَلَکْناهُ فِی قُلُوبِ تا آخر» ۲۰۰ طبری: یعنی همچنانکه ناگزیرند اعراب که مؤمن بقرآن نشوند اگرچه آن را بیک اعجمی بدهیم که برایشان بخواند همچنین وارد کردیم کفر و دست برداشتن از قرآن را در دلهای آنها. -قرآن-۱-۳۵ «أَ فَبِعَذابِنا یَسْتَعْجِلُونَ» ۲۰۴ کشف: مقاتل گفته است: چون اینکه آیت نازل شد «فَیَأْتِیَهُمْ بَغْتَةً» اعراب گفتند: تا کی ما را بعذاب میترسانی و قیامت که تو میگوئی کی خواهد بود! اینکه آیه بجواب‌شان آمد. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۹۱-۱۱۴ «ما أَغْنی عَنْهُمْ ما کانُوا یُمَتَّعُونَ» ۲۰۷ حسینی: میمون مهران بآرزوی دیدار حسن- -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۴۴۶] بصری بود تا عاقبت او را بطواف دید گفت: مرا پندی ده، حسن اینکه آیت خواند مهران گفت: چه خوب پندی دادی: جهان بیوفای است و مردم فریب || که از دل ربایند قرار و شکیب نگر تا بجاهش نگردی اسیر || نیفتی پی مالش اندر زخیر که آن دم که مرگ اندر آید ز راه || نه مالت کند دستگیری نه جاه «لَها مُنْذِرُونَ ذِکْری- الخ» ۲۰۹ کشف: کلمه ذکری ممکن است مصدر باشد و منصوب و معنی تأکید را بفهماند یعنی میترسانند و یادآوری میکنند و ممکن است مرفوع و خبر مبتدای محذوف باشد یعنی ترساندنهای ما تذکّر است و یادآوری. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: یعنی منذرون برای تذکّر و یادآوری بودند. «إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ» ۲۱۲ مجمع: مقاتل گفته است: قریش گفتند اینکه قرآن را شیطان برای محمّد میآورد از اینکه روی باین آیه جواب آنها داده شده است که شیطانها از فرا گرفتن قرآن بر کنار و محروم هستند. -قرآن-۱-۴۳ کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی کافران از شنیدن قرآن بآنجور که از آن استفاده کنند و راه خود بیابند محروم هستند و بر کنار. «فَلا تَدْعُ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ» ۲۱۳ نیشابوری: اینکه آیه اگرچه خطاب بپیغمبر است ولی مقصود دگر مرد مانند مانند آیات دیگر «وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ» و نظائر آن. -قرآن-۱-۴۱-قرآن-۱۴۰-۱۷۵ «وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ» ۲۱۴ طبری: چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر آواز فرمود ای قریش، ای آل عبد مناف، ای آل عبد المطّلب، ای فاطمه دختر محمّد، ای صفیّه دختر عبد المطّلب شما خود را مواظب باشید تا از سوی حقّ گرفتار نشوید که من نتوانم جلوگیر حوادث برای شما باشم، و نیز نقل کرده‌اند که آن حضرت پس از نزول اینکه آیه بالای کوه روی بلندترین سنگ رفت و انگشتان در گوش کرد و فریاد کشید «وا صباحاه»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یعنی بیامداد گرفتاری سخت در پیش است، چون مردم اینکه را شنیدند یا خود آمدند و یا کس فرستادند که چه خبر شده است! آن حضرت فرمود: ای بنی هاشم ای بنی- عبد المطّلب، ای فلان و ای فلان اگر بگویم دشمنی در پناه اینکه کوه آهنگ غارت شما -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۴۴۷] دارد آیا سخنم باور میدارید یا نه! گفتند بلی راست میدانیم فرمود: بهوش باشید و بترسید از عذابی سخت که در جلو دارید. أبو لهب گفت «تبّا لکم» خدا شما را گرفتار زیان و نابودی کند که ما را برای چنین سخنان فرا خواندید. آیت «تَبَّت یَدا أَبِی لَهَبٍ» آنجا نازل شد. -قرآن-۲۵۸-۲۸۷ و الفتوح: براء بن عازب گفت: چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر اولاد عبد المطّلب را در منزل ابو طالب فراهم کرد و بعلیّ علیه السّلام دستور داد یک ران گوسفند با یک مدّ گندم غذا درست کرد و یک صاع شیر هم در سفره نهاد و چهل نفر جمع شدند یا یک نفر کم یا زیاد، و در میان اینها کسانی بودند که مشهور بود که یک شتر پنج ساله با شصت صاع شیر در یک نوبت خوراک آنها است«۷۷»، چون چشم آنها بآن غذای کم افتاد خنده کردند و گفتند: ای محمّد اینکه خوراک کم را که بخورد که اندازه‌ی یک نفر ما هم نیست! چون چشم آنها بآن غذای کم افتاد خنده کردند و گفتند: ای محمّد اینکه خوراک کم را که بخورد که اندازه‌ی یک نفر ما هم نیست! -پاورقی-۴۳۱-۴۳۳ پیغمبر [ص] فرمود با نام خدا بخورید و همه از آن خوراک خوردند و از آن شیر نوشیدند و همگی از نان و آب سیر شدند. پس از غذا پیغمبر بر پا ایستاد و فرمود: ای فرزندان عبد المطّلب خداوند مرا برای همه مردم پیغمبر کرده است و برای شما بخصوص که دستور داده است «أَنذِر عَشِیرَتَک» و من شما را بد و کلمه‌ی سبک دعوت میکنم که نتیجه آن سنگین است و سود آن تسلّط بر عرب و غیر عرب است که ملّتهای دنیا مطیع شما شوند و بقیامت از آتش دوزخ آسوده باشید و ببهشت بروید. و آن دو کلمه شهادت به توحید است و پیغمبری من و هر کس اینکه سخن من بپذیرد و کمک در اینکه کارم باشد جانشین و وصیّ و وزیر و برادر من خواهد بود. کسی جواب آن حضرت را نداد جز علیّ که از همه کوچکتر بود و ساق پایش از همه باریکتر بود و از همه بیشتر گرفتار ناراحتی -قرآن-۲۹۶-۳۱۷ [صفحه ۴۴۸] و درد چشم بود بلند شد و عرض کرد: من با تو همکاری میکنم، پیغمبر [ص] فرمود: بنشین و تا سه مرتبه پیغمبر سخن خود بازگو کرد و کسی جز علیّ جواب نداد، در نوبت سوّم پیغمبر [ص] فرمود بنشین که تو برادر و وصی و وزیر و وارث و جانشین من هستی بعد از من، مردم از جای برخاستند و بابو طالب گفتند مبارکت باد که اگر دین برادر زاده‌ی خود بپذیری پسرت فرماندهت خواهد بود، و هم ثعلبی که پیشوای اصحاب حدیث است در تفسیر خود اینکه حدیث را نقل کرده و در کتب اصحاب ما نیز هست. طبری: از نوفل بن حارث بن عبد المطّلب نقل است که إبن عبّاس از علیّ علیه- السّلام نقل کرده است چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر [ص] بمن فرمود: مأمور شده‌ام که خویشان نزدیک خودم را انذار کنم و از بدی عاقبت بترسانم، من از اینکه فرمایش پیغمبر به بن بست ماندم و خودم را در اینکه کار عاجز دیدم چون میدانستم اگر اینکه سخن را با آنها در میان گذاریم آزارمان میدهند و ناراحت میکنند از اینکه روی چیزی نگفتم تا دوباره بپیغمبر امر شد اینکه دستور را اجرا کند، بمن فرمود غذائی برای ما فراهم کن از یک صاع گندم و ران گوسفند و هم یک عس و ظرفی بزرگ و یا قدحی شیر در سفره بگذار و اولاد عبد المطّلب را جمع کن تا دستوری که بمن رسیده است به آنها بگویم، من آن چیزها را فراهم کردم و آنها را نیز دعوت کردم که چهل نفر بودند یا یک نفر کمتر از چهل یا یک نفر بیشتر بود که عموهای آن حضرت، عبّاس و حمزه و ابو طالب نیز در آن میان بودند، چون همه فراهم شدند فرمود آن خوراکی که آماده کردی بیاور من آن را آوردم آن حضرت دست دراز کرد و پاره‌ای گوشت بر داشت و با دندان آن را پاره کرد و بر کناره‌های کاسه بخش کرد و هر پاره‌ای بجائی نهاد و فرمود بنام خدا بر گیرید و بخورید همه تا آنچه نیاز داشتند خوردند و جای انگشتان‌شان نمودار بود و سوگند بخدا که جان علیّ بقدرت او است آن خوراک که برای همه آوردم کسی بود در آن میان که برای یک نوبت او بس بود آنگاه فرمود آن نوشیدنی را بآنها بده من قدح شیر را آوردم همه نوشیدند و سیر شدند با اینکه همه‌ی آن شیر را یک نفر بود که برای یک نوبت شراب خود کند و بنوشد و چون از [صفحه ۴۴۹] خوردن و نوشیدن آسوده شدند و پیغمبر خواست سخنی بگوید أبو لهب گفت: اینکه دوست و رفیق‌تان خوب همه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شما را جادو کرد و دیگران بدنبال سخن او جای خالی کردند و همه پراکنده شدند و مجال سخن برای پیغمبر نماند و بمن فرمود: اینکه مرد مرا نگذاشت که چیزی بگویم، فردا همین خوراک را فراهم کن و همین مردم را دعوت کن، من روز بعد همه‌ی آنچه روز پیش گذشته بود انجام دادم تا پس از آنکه همه شیر نوشیدند پیغمبر آغاز سخن فرمود که ای فرزندان عبد المطّلب کسی سراغ ندارم که چیزی بیاورد بهتر از اینکه من برای شما آورده‌ام چون من خوشی اینکه جهان و آن جهان برای شما آورده‌ام و خداوند بمن فرمان داده است که شما را بهمان راه خوب و خوش دعوت کنم کدامیک از شما آماده است که در اینکه مأموریّت و دستور خداوندی با من همکاری کند و در برابر اینکه تسلیم برادر و جانشین و وزیر من باشد همگی آن گروه سر بزیر انداختند و جواب ندادند و من که از همه کوچکتر و ناتوانتر در پاره‌های بدنم بودم گفتم من همکار تو خواهم بود، آن حضرت گردن من را گرفت و فرمود: اینکه برادر من است و چنین است و چنان است و شما آنچه گوید بشنوید و فرمان برید. آن گروه از جای برخاستند و میخندیدند و بابو طالب میگفتند: تو را مأمور کرد که فرمانبردار فرزندت باشی، و إبن جریج گفته است: چون اینکه آیه نازل شد و پیغمبر با خویشان خود روی آورد بر مسلمانان گران آمد که پیغمبر ما را بحساب نیاورده و توجّهی نمیکند اینکه جمله برای آرامش خاطر آنها نازل شد «وَ اخفِض جَناحَکَ لِمَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ المُؤمِنِین» یعنی با آن مؤمنین که پیرو تو هستند مهربان و نرمدل باش. - قرآن-۱۵۲۴-۱۵۸۵ مجمع: از إبن مسعود نقل شده است که او چنین میخواند: «و انذر عشیرتک الاوّلین و رهطک منهم المخلصین» و از امام صادق علیه السّلام نیز اینکه قرائت روایت شده است «یَراکَ حِینَ تَقُومُ وَ تَقَلُّبَکَ فِی السّاجِدِین» ۲۱۹ مجمع: إبن عبّاس گفته است یعنی آنگاه بنماز ایستاده هستی، و بعضی گفته‌اند: یعنی چون نیمه شب در عبادتی و کس جز خدا تو را نمی‌بینند و بعضی گفته‌اند: چون بکار انجام پیغامبری خود میپردازی خداوند تو را می‌بیند. و إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: یعنی خدا تو را می‌بیند چه -قرآن-۱۹۰-۲۵۰ [صفحه ۴۵۰] آنگاه که تنها بنماز هستی چه وقتی که در تقلّب و احوال مختلف نماز در میان نماز گذاران هستی، و از عطا و عکرمه نقل شده است: مقصود از جمله‌ی دوّم اینکه است «ساجدین» یعنی پیغمبران و خداپرستان گذشته و «تقلّبک» یعنی احوال مختلف تو در پشت آن پدران یعنی در پشت پدران تو که پیغمبران بوده‌اند خدا ترا میدید تا از پشت پدرت بیرونت آورد. و همین معنی از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است. روح البیان: یعنی می‌بیند وارسی تو را که بوضع عبادت و رفتار مسلمین توجّه میکنی. «تَنَزَّلُ عَلی کُلِّ أَفّاکٍ أَثِیمٍ» مجمع: یعنی بر تو شیطان نازل نمیشود بلکه ملائکه و روح الأمین نازل میشود و شیطان بر مردم دروغگوی بد کار فرود میاید که غیبگویان و جادوها باشند. مقاتل گفته است مقصود طلیحه و مسیلمه‌ی کذّاب هستند که مدّعی پیغمبری شدند. -قرآن-۱-۴۴ طبری: مجاهد گفته است: مقصود مردم دروغگو است سعید بن وهب گفت نزد عبد اللّه زبیر بودم که کسی گفت: مختار گمان میکند که باو وحی میرسد عبد اللّه گفت: راست گفته است، آنگاه اینکه آیه را خواند «هَل أُنَبِّئُکُم عَلی مَن تَنَزَّل- تا آخر» کشف نوشته: فرود آیند بر هر کاهنی، اخترگوئی، دروغ زنی، کژسخنی، چون مسیلمه و طلیحه. -قرآن-۲۲۶-۲۶۷ «یُلقُونَ السَّمعَ» ۲۲۳: فخر، اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند: ۱- شیاطین از عالم بالا چیزی میشنوند و آنرا در دل دوستان خود می‌اندازند ۲- دروغگویان گوش بشیطان میدهند و آنها در دل اینکه دروغگویان وسوسه‌های خود را القا میکنند ۳- آنچه دروغگویان از شیطان شنیده‌اند بمردم تلقین میکنند. -قرآن-۱-۲۲ «أَکثَرُهُم کاذِبُون» ۲۲۳ کشف: اینکه گفته شده است بیشترشان دروغگو هستند برای اینکه است که چند کاهن بودند بنام سطیح و شقّ و سواد بن قارب که میگفتند سخن پیغمبر راست است پس برای جدا کردن اینکه چند نفر نگفته همه‌شان -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۴۵۱] غگو هستند.«۷۸» و روزی عمر با گروهی در مسجد بود مردی از آنجا گذر کرد، یک نفر از حضّار بعمر گفت: ای خلیفه اینکه مرد را که از اینجا گذشت تو میشناسی! گفت: نه، گفت:و روزی عمر با گروهی در مسجد بود مردی از آنجا گذر کرد، یک نفر از حضّار بعمر گفت: ای خلیفه اینکه مرد را که از اینجا گذشت تو میشناسی! گفت: نه، گفت: -پاورقی-۱۵-۱۷ اینکه مردی است از مردم یمن بنام سواد بن قارب که در میان آنمردم شرف و مقامی دارد و همین است که دوست جنّی او خبردارش کرد: پیغمبر پیدا شده است و پیرویش لازم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. عمر احضارش کرد و پرسید دوست جنّی تو از پیدایش پیغمبر خبردارت کرد گفت: بلی. پرسید: همان توانائی غیبگوئی آن روزگار را داری! او سخت خشمگین شد و گفت: از آن روز که مسلمان شدم کس با من چنین سخن نگفته، عمر گفت: پیش از اسلام بت‌پرستی ما از غیبگوئی تو بدتر بود چرا خشمناک شدی! بگو ببینم دوست پریزاد تو چگونه از پیدایش پیغمبر آگاهت کرد! گفت بسیار خوب: شبی میان خواب و بیداری بودم که آن دوستم سر وقتم رسید و با پای خود بمن زد و گفت: ای سواد بن قارب اگر خردمندی بفهم و بیندیش که از نسل لؤیّ بن غالب پیغمبری آمده است که مردم را بخداپرستی میخواند سپس چند شعری خواند که پریزادها دو دسته‌اند و خوب و بد هستند و تو برو و آن پیغمبر را دریاب، من از سخن او سر خود را از جای بلند نکردم و گفتم امشب خوابم نبرده بگذار بخوابم، باز شب دوّم آمد و همان جمله‌ها را مکرّر کرد و چند شعری همانند شعرهای شب پیش خواند و من سر خود بلند نکردم چون شب سوّم همین کار را کرد: دوستی اسلام در دلم افتاد و صبح شترم را آماده کردم و روانه‌ی مکّه شدم و براه شنیدم که پیغمبر بمدینه رفته است و من بمدینه وارد شدم و از آن حضرت پرسیدم گفتند در مسجد است شترم را بستم و وارد مسجد شدم و او با گروهی نشسته بود، گفتم ای پیغمبر خدا سخنم بشنو، فرمود بیا نزدیک، رفتم تا جلوش نشستم و شعر خود که سر- گذشت و سخن جنّی و اقرار بمسلمانی و خواهش شفاعت بود خواندم و آن حضرت و [صفحه ۴۵۲] یارانش شاد شدند، عمر گفت: دوست داشتم اینکه سرگذشت را از خودت بشنوم بگو بدانم آن دوست پریزاد اکنون هم نزد تو میآید! گفت: از آن روز که قرآن خوانده‌ام او را ندیده‌ام و چه بهتر عوضی است قرآن از جنّ. صافی: از امام باقر علیه السّلام در کافی نقل شده است که هر شب و روز شیطانها و جنّها همگی نزد پیشوایان گمراهی و ائمّه‌ی ضلال حاضر میشوند، و بشماره‌ی اینها فرشته نزد پیشوایان حقّ و راستی حاضر میشوند. «وَ الشُّعَراءُ یَتَّبِعُهُمُ الغاوُون» ۲۲۴- طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی آنها که شعر نقل میکنند و راوی شعر هستند گمراهانی هستند پیرو شاعران. مجاهد گفته است: یعنی شیطانها پیرو شاعرها هستند. عکرمه گفته است: یعنی جنّهای کافر و نافرمان دنبال شاعرانند ضحّاک گفته است: در زمان پیغمبر دو مرد بودند یکی از انصار و یکی از دگر مردم که یکدیگر راهجو میکردند و با هر کدام اینکه دو، دسته‌ای مردم فاسد و هواپرست بود، از اینکه روی اینکه آیه آمد. إبن زید گفته است مقصود از «غاوون» مشرکین هستند. و حقّ اینکه است که اینکه کلمه همه اینکه معانی را میفهمانند. -قرآن-۱-۴۳ أبو الفتوح نوشته است: صادق علیه السّلام گفت: مراد شاعران کفّارند چون عبد اللّه بن الزّبعری و هبیره بن ابی وهب و مسافع بن عبد مناف و عمرو بن عبد اللّه الجمحی و امیّهٔ بن ابی الصلت که ایشان رسول علیه السّلام را هجو کردند و مردم در دنبال ایشان ایستادندی بوقت انشاد آن اشعار. أبو عطیف روایت کرد از رسول علیه السّلام که گفت «من احدث هجاء فی الاسلام فاقطعوا لسانه» هر که در اسلام کسی را بشعری نو هجو کند زبانش را ببرید. سعید جبیر گفت از عبد اللّه عبّاس: که چون رسول علیه السّلام مکّه بگشاد ابلیس ناله کرد و نعره زد سخت، اصحاب او بر او مجتمع شدند گفتند او را، چه بود که نعره و فریادی از سوز درون برآوردی! گفت: پس از امروز طمع مدارید که کفر را قوّتی بود و لیکن در عرب شعر و نوحه منتشر کنید. مجمع: عیّاشی از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است: یعنی آنانکه اظهار دانائی و فقاهت میکنند با اینکه از علم بهره‌ای ندارند و خود گمراهند و دیگران [صفحه ۴۵۳] هم گمراه کرده‌اند«۷۹». -پاورقی-۲۷-۲۹ «أَ لَم تَرَ أَنَّهُم فِی کُلِّ وادٍ یَهِیمُون» ۲۲۵ مجمع: یعنی در هر جور سخنی بحث میکنند و در هر باطلی مداخله میکنند و در مدح و ذمّ مردم غلوّ میکنند. و کلمه‌ی وادی مثل است برای قسمتهای مختلف سخن. و یهیمون یعنی در انواع سخن به دروغ سرگردان هستند. -قرآن-۱-۵۴ حسینی نوشته: در هر وادی سرگردان میشوند چون نسیب و تشبیب و هزل و مطایبه و طعن در انساب و مدح نامستحقّ و هجو نالایق و افراط در مدح و ذمّ و امثال آن. در پاورقی از کمال الدّین اصفهانی نقل کرده است: هجا گفتن ار چه پسندیده نیست || مبادا کسی کالت آن ندارد چو آن شاعری کو هجا گو نباشد || چو شیری که چنگال و دندان ندارد «إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا- تا آخر» ۲۲۷ اسباب النزول سیوطی ابو الحسن برّاد گفت: چون اینکه آیه نازل شد «الشُّعَراءُ یَتَّبِعُهُمُ- تا آخر» عبد اللّه بن رواحه و کعب بن مالک و حسّان ثابت حضور پیغمبر [ص] رفتند و گفتند: ما شاعریم و خدا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چنین گفته است و نابودیم. اینکه جمله‌ها نازل شد و پیغمبر برای آنها خواند. -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۱۳۱-۱۵۸ «وَ سَيَعلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۲۲۷ فخر: اینکه آیه را برای معرّفی عمل شعرا گفته- اند. ولی بهتر اینکه است که برای دنباله‌ی تمام مطالب اینکه آیه باشد که گرفتاری پیغمبران گذشته و آزار مردم نسبت بپیغمبر که کاهن است و شاعر و دلداری آن حضرت، در آخر نتیجه‌ی بدکاری مخالفین پیغمبران را باین جمله معیّن کرده است که اینها بواسطه رفتارشان ستمگرند و عاقبت کار خود را خود بزودی خواهند دانست. -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۴۵۴] سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۲۱۳ «فَلا تَدعُ مَعَ اللّهِ تا آخر» نیشابوری و دیگران چنانکه نوشتیم گفته‌اند: برای تربیت مردم است ولی شاید برای تقویت قلب پیغمبر هم باشد چون اینکه آیه جزء سوره‌های مکّی است که در مکّه نازل شده است و بقرینه آیت بعد «وَ أَنذِر عَشِيرَتَكَ الأَقرَبِينَ» معلوم میشود از آیات سالهای اوّل بعثت و نزول قرآن است و چون در آن دوران هنوز دل پیغمبر قوی و نیرومند بحدّ کافی بر مبارزات سخت کافران نبوده و در انتظار وسائلی بهتر برای کار خود بوده است، و آنها قرآن را پدیده‌ی شیطان مینامیدند و گاهی تمسخر میکردند که زود بر آنها عذاب رسد ممکن است اینکه مقاومت و تهمت آنها موجب شده است که در دل پیغمبر گذشته باشد مدّتی ساکت بماند و دعوت بتوحید نکند تا گشایشی برسد، از اینکه جهت برای جلو گیری از اینکه اندیشه‌ی آن حضرت ابلاغ شده است که اندیشه‌ی سکوت مکن و حاضر مباش که بشنوی با خدا دیگری پرستش شود که تو خود هم گرفتار میشوی برای تسلیم به شرک چند روزه‌ی آنها. و شاید بهمین جهت که نمیتوانست با کافران سخنی بگوید و در انتظار گشایشی بود که او را از سکوت منع کردند و گفتند اینهم بمنزله شرک است که تو خود با خدا دیگری را پرستیده باشی و گرفتار خواهی شد پس باو دستور رسید اکنون که نمیتوانی با همه‌ی آن مردم سخن بگوئی و راهنمائی‌شان کنی آرام منشین و لکن خویشان نزدیک خود را پند بده و آنها را از بد حادثه بترسان. -قرآن-۴۳-۶۹-قرآن-۲۹۹-۳۳۷ ۲- آیت ۲۲۴ «وَ الشُّعَراءُ يَتَّبِعُهُمُ تا آخر» راهنمائیست در برابر احسان انسان که شعر و شاعری مولود لطافت طبع است و شدّت احساس و قدرت بیان که «فی کلّ واد یهیمون» از هر دری سخن میراند ولی تسلیم به اینکه گونه احساس موجب غوایت است و راه گم کردن و سرگردانی، ولی اینکه لطف طبیعت و حسن خداداد را نباید منکر شد و نادیده انگاشت، و هر شعر و شاعری را نباید غوایت دانست چون آنها که مرد تقوی و ایمان هستند از آن دسته جدایند که بیهوده سرایند و مردم آزار و -قرآن-۱۴-۴۴ [صفحه ۴۵۵] قُولُونَ ما لا يَفعَلُونَ» بلکه آنگونه مردم نکوکارند و اینکه موهبت الهی را بیهوده نمیگذارند و یاری حقّ میکنند و زشتی ستم را نمایان میسازند، و بستایش صاحبان قدرت و سلطنت نمی‌پردازند و نواقص ملک و فرد و اجتماع را در قالبهای الفاظ شیرین و مطبوع لابلای مضمونهای دلفریب و مهیّج بگوش عالمیان میرسانند، و در تاریخ تمدّن و تربیت بشر بجای میگذارند«۸۰». -قرآن-۱-۳۲- پاورقی-۳۸۸-۳۹۰ سوره شعرا در اینجا بپایان رسید و سوره نمل آغاز میگردد -قرآن-۵۹-۱۰۱-قرآن-۳۵۰-۴۰۳-قرآن-۶۰۰-۶۴۴- قرآن-۵-۳۶-قرآن-۳۳۳-۳۸۱ [صفحه ۴۵۶]

سوره نمل

اشاره

- ۲۷- بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره النمل [۲۷]: آیات ۱ تا ۴۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ طس تِلكَ آياتُ القُرآنِ وَ كِتابٍ مُبِينٍ [۱] هُدىً وَ بُشرى لِلمُؤمِنِينَ [۲] الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤتُونَ الزَّكاةَ وَ هُم بِالآخِرَةِ هُم يُوقِنُونَ [۳] إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ زَيَّنّا لَهُم أَعمالَهُم فَهُم يَعمَهُونَ [۴] -قرآن-۱-۲۸۰ أُولئِكَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الَّذِينَ لَهُم سُوءُ العَذابِ وَ هُم فِي الآخِرَةِ هُمُ الأخسَرُونَ [۵] وَ إِنَّكَ لَتُلَقَّى القُرآنَ مِن لَدُن حَكِيمٍ عَلِيمٍ [۶] إِذ قالَ مُوسى لِأَهلِهِ إِنِّي آنَستُ ناراً سَآتِيكُم مِنها بِخَبَرٍ أَو آتِيكُم بِشِهابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُم تَصطَلُونَ [۷] فَلَمّا جاءَها نُودِيَ أَن بُورِكَ مَن فِي النّارِ وَ مَن حَولَها وَ سُبحانَ اللّهِ رَبِّ العالَمِينَ [۸] يا مُوسى إِنَّهُ أَنَا اللّهُ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۹] -قرآن-۱-۴۶۷ وَ أَلقِ عَصاكَ فَلَمّا رَآها تَهتَزُّ كَأَنَّها جانٌّ وَلّى مُدبِراً وَ لَم يُعَقِّب يا مُوسى لا تَخَف إِنِّي لا يَخافُ لَدَيَّ المُرسَلُونَ [۱۰] إِلّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسناً بَعدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ [۱۱] وَ أَدخِل يَدَكَ فِي جَيبِكَ تَخرُج بَيضاءَ مِن غَيرِ سُوءٍ فِي تِسعِ آياتٍ إِلى فِرعَونَ وَ قَومِهِ إِنَّهُم كانُوا قَوماً فاسِقِينَ [۱۲] فَلَمّا جاءَتهُم آياتُنا مُبصِرَةً قالُوا هذا سِحرٌ مُبِينٌ [۱۳] وَ جَحَدُوا بِها وَ استَيقَنَتها أَنفُسُهُم ظُلماً وَ عُلُوًّا فَانظُر كَيفَ كانَ عاقِبَةُ المُفسِدِينَ [۱۴] -قرآن-۱-۵۷۸ وَ لَقَد آتَينا داوُدَ وَ سُلَيمانَ عِلماً وَ قالا الحَمدُ لِلّهِ الَّذِي فَضَّلَنا عَلى كَثِيرٍ مِن عِبادِهِ المُؤمِنِينَ [۱۵] وَ وَرِثَ سُلَيمانُ داوُدَ وَ قالَ يا أَيُّهَا النّاسُ عُلِّمنا مَنطِقَ الطَّيرِ وَ أُوتِينا مِن كُلِّ شَيءٍ إِنَّ هذا لَهُوَ الفَضلُ المُبِينُ [۱۶] وَ حُشِرَ لِسُلَيمانَ جُنُودُهُ مِنَ الجِنِّ وَ الإِنسِ وَ الطَّيرِ فَهُم يُوزَعُونَ [۱۷] حَتّى إِذا أَتَوا عَلى وادِ النَّملِ قالَت نَملَةٌ يا أَيُّهَا النَّملُ ادخُلُوا مَساكِنَكُم لا يَحطِمَنَّكُم سُلَيمانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُم لا يَشعُرُونَ [۱۸] فَتَبَسَّمَ ضاحِكاً مِن قَولِها وَ قالَ رَبِّ أَوزِعنِي أَن أَشكُرَ نِعمَتَكَ الَّتِي أَنعَمتَ عَلَيَّ وَ عَلى والِدَيَّ وَ أَن أَعمَلَ صالِحاً تَرضاهُ وَ أَدخِلنِي بِرَحمَتِكَ فِي عِبادِكَ الصّالِحِينَ [۱۹] -قرآن-۱-۷۸۹ وَ تَفَقَّدَ الطَّيرَ فَقالَ ما لِيَ لا أَرَى الهُدهُدَ أَم كانَ مِنَ الغائِبِينَ [۲۰] لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذاباً شَدِيداً أَو لَأَذبَحَنَّهُ أَو لَيَأتِيَنِّي بِسُلطانٍ مُبِينٍ [۲۱] فَمَكَثَ غَيرَ بَعِيدٍ فَقالَ أَحَطتُ بِما لَم تُحِط بِهِ وَ جِئتُكَ مِن سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ [۲۲] إِنِّي وَجَدتُ امرَأَةً تَملِكُهُم وَ أُوتِيَت مِن كُلِّ شَيءٍ وَ لَها عَرشٌ عَظِيمٌ [۲۳] وَجَدتُها وَ قَومَها يَسجُدُونَ لِلشَّمسِ مِن دُونِ اللّهِ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيطانُ أَعمالَهُم فَصَدَّهُم عَنِ السَّبِيلِ فَهُم لا يَهتَدُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۵۶۶ أَلّا يَسجُدُوا لِلّهِ الَّذِي يُخرِجُ الخَبءَ فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ يَعلَمُ ما تُخفُونَ وَ ما تُعلِنُونَ [۲۵] اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ رَبُّ العَرشِ العَظِيمِ [۲۶] قالَ سَنَنظُرُ أَ صَدَقتَ أَم كُنتَ مِنَ الكاذِبِينَ [۲۷] اذهَب بِكِتابِي هذا فَأَلقِه إِلَيهِم ثُمَّ تَوَلَّ عَنهُم فَانظُر ما ذا يَرجِعُونَ [۲۸] قالَت يا أَيُّهَا المَلَأُ إِنِّي أُلقِيَ إِلَيَّ كِتابٌ كَرِيمٌ [۲۹] -قرآن-۱-۴۲۶ إِنَّهُ مِن سُلَيمانَ وَ إِنَّهُ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ [۳۰] أَلّا تَعلُوا عَلَيَّ وَ أْتُونِي مُسلِمِينَ [۳۱] قالَت يا أَيُّهَا المَلَأُ أَفتُونِي فِي أَمرِي ما كُنتُ قاطِعَةً أَمراً حَتّى تَشهَدُونِ [۳۲] قالُوا نَحنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَ أُولُوا بَأسٍ شَدِيدٍ وَ الأَمرُ إِلَيكِ فَانظُرِي ما ذا تَأمُرِينَ [۳۳] قالَت إِنَّ المُلُوكَ إِذا دَخَلُوا قَريَةً أَفسَدُوها وَ جَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهلِها أَذِلَّةً وَ كَذلِكَ يَفعَلُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۴۷۰ وَ إِنِّي مُرسِلَةٌ إِلَيهِم بِهَدِيَّةٍ فَناظِرَةٌ بِمَ يَرجِعُ المُرسَلُونَ [۳۵] فَلَمّا جاءَ سُلَيمانَ قالَ أَ تُمِدُّونَنِ بِمالٍ فَما آتانِيَ اللّهُ خَيرٌ مِمّا آتاكُم بَل أَنتُم بِهَدِيَّتِكُم تَفرَحُونَ [۳۶] ارجِع إِلَيهِم فَلَنَأتِيَنَّهُم بِجُنُودٍ لا قِبَلَ لَهُم بِها وَ لَنُخرِجَنَّهُم مِنها أَذِلَّةً وَ هُم صاغِرُونَ [۳۷] قالَ يا أَيُّهَا المَلَؤُا أَيُّكُم يَأتِينِي بِعَرشِها قَبلَ أَن يَأتُونِي مُسلِمِينَ [۳۸] قالَ عِفرِيتٌ مِنَ الجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبلَ أَن تَقُومَ مِن مَقامِكَ وَ إِنِّي عَلَيهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ [۳۹] -قرآن-۱-۵۹۰ قالَ الَّذِي عِندَهُ عِلمٌ مِنَ الكِتابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبلَ أَن يَرتَدَّ إِلَيكَ طَرفُكَ فَلَمّا رَآهُ مُستَقِرًّا عِندَهُ قالَ هذا مِن فَضلِ رَبِّي لِيَبلُوَنِي أَ أَشكُرُ أَم أَكفُرُ وَ مَن شَكَرَ فَإِنَّما يَشكُرُ لِنَفسِهِ وَ مَن كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ [۴۰] قالَ نَكِّرُوا لَها عَرشَها نَنظُر أَ تَهتَدِي أَم تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لا يَهتَدُونَ [۴۱] فَلَمّا جاءَت قِيلَ أَ هكَذا عَرشُكِ قالَت كَأَنَّهُ هُوَ وَ أُوتِينَا العِلمَ مِن قَبلِها وَ كُنّا مُسلِمِينَ [۴۲] وَ صَدَّها ما كانَت تَعبُدُ مِن دُونِ اللّهِ إِنَّها كانَت مِن قَومٍ كافِرِينَ [۴۳] قِيلَ لَهَا ادخُلِي الصَّرحَ فَلَمّا رَأَتهُ حَسِبَتهُ لُجَّةً وَ كَشَفَت عَن ساقَيها قالَ إِنَّهُ صَرحٌ مُمَرَّدٌ مِن قَوارِيرَ قالَت رَبِّ إِنِّي ظَلَمتُ نَفسِي وَ أَسلَمتُ مَعَ سُلَيمانَ لِلّهِ رَبِّ العالَمِينَ [۴۴] -قرآن-۱-۸۶۶ [صفحه ۴۵۹] معنی لغات: «یعمهون» از مصدر عمه بفتح اوّل و دوّم بمعنی سرگردانی، «شهاب» جرقه‌ی آتش، «قبس» آن شعله و آتشی که از آتش زیاد برای هیزم افروختن برمیدارند «یوزعون» از وزع بصدای بالای واو و سکون زای بمعنی جلوگیری و نگهداری، قشونی را منظّم کردن که دنبال یکدگر باشند و پراکنده نشوند، «یحطمنّکم» از حطم بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی شکستن «اوزعنی» از «اوزع» یعنی تقسیم و الهام و اصلاح کرد. «تفقّد» پی گم شده و غایب رفت و جستجوی آن کرد «صرح» کاخ و قصر، «ممرّد» از مصدر تمرید بمعنی صاف کردن، هموار کردن، دراز ساختن ساختمان، از برگ پیراستن شاخه. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان ۱ اینکه بر دل تو میرسد آیات قرآن است و نامه‌ای آشکار ۲ که هدایت است و بشارت برای مردم با ایمان ۳ آنانکه نماز میگذارند و زکات میدهند و بزندگی در عالم دیگر یقین دارند [و آماده‌ی آن میشوند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ولی] ۴ آنها که ایمان بآخرت ندارند فکر و کارشان را در نظرشان میآرائیم تا آنجا که سرگردان میشوند و بکج میروند ۵ اینگونه مردم در زندگی بسختی گرفتارند و بعالم دیگر زیانی بیشتر دارند ۶ [اکنون بیقین بدان که] تو اینکه قرآن را از سوی دانای حکیم فرا میگیری ۷ [و بخاطرت میآورد که بشب در بیابان] موسی بخانواده خود گفت: آتشی از دور می‌بینم [بمانید] تا بزودی از آن خبری آرم یا شعله آتشی که شاید خود را گرم کنید ۸ چون بآن جا رسید اینکه آواز شنید: فرخنده است آنکه درون اینکه آتش است و آنکه بر کناره‌ی آن و پاکیزه است خداوند جهانیان [که اینهم نمای قدرت است] ۹ ای موسی من خدای عزیز و حکیم هستم [که سخنم میشنوی] ۱۰ عصای خود بینداز [تا قدرت ما بینی او انداخت] و چون دید که- همچو ماری در جنبش است پشت کرده رو بفرار و برنگشت [که آنرا بردارد باو گفتیم] ای موسی مترس که پیغمبران را پیش ما ترسی نیست ۱۱ فقط او میترسد که ستم کرده و از پس بدی نکوکار شده است که من [باین کسان] آمرزنده و مهربانم ۱۲ ای موسی دست خود را در گریبانت کن تا درخشنده بیرون کنی بی‌آتش و سوزش [پس با [صفحه ۴۶۰] اینها که بتو عنایت میکنیم برو] با نه نشانی بسوی فرعون و ملّت او که مردمی فاسق هستند ۱۳ آنها چون اینکه نشانیها را دیدند گفتند: چه آشکار جادوئی است ۱۴ نپذیرفتند آنرا از روی ظلم و سرکشی با آنکه بدل استوار داشتند و تو بینديش که دنباله‌ی کار تباهکاران بکجا انجامید [و بچه سرنوشتی گرفتار شدند] ۱۵ [اینکه بود نمونه‌ای از سرگذشت موسی اکنون گوش دار که] بداود و سلیمان علم و پیغمبری دادیم و آنها هم گفتند: ستایش خدای را است که ما را بر بیشتر بندگان صالح خود برتری داد ۱۶ و سلیمان جانشین و وارث داود شد و بمردم اعلام کرد: زبان پرندگان بمن آموخته‌اند و از هر چیز بهره‌مندم کرده‌اند و البتّه اینکه عنایتی است و فضلی آشکار که کس منکر آن نتواند شد ۱۷ [بلی] برای سلیمان از جنّ و انس و پرنده قشونی فراهم شد که همگی جمع و جور بودند و با هم مرتّب بدون پراکندگی روانه میشدند ۱۸ روزی او با گروه فرمانبرانش بسر زمین مورچگان رسیدند و موری گفت: ای موران بجایگاه خود درون شوید تا شکوه سلیمان و لشکرش شما را پایکوب نکند چون اینان بی‌خبرند ۱۹ سلیمان از اینکه سخن خندید و گفت: ای خدا شکر خود بمن الهام کن تا پاس بدارم آن نعمت که بمن و مادر و پدرم داده‌ای [که اینکه پیغمبر شد و آن همسر و مادر پیغمبر] و کومکم کن بآن کار نیک که تو پسندی و مرا در دسته‌ی بندگان صالح خود بشمار بیاور ۲۰ [روزی گروه سلیمانی فراهم بودند] سلیمان هدهد را جست و نیافت و گفت: چرا آنرا نمی‌بینم مگر از غایبان است! ۲۱ البتّه سخت آزارش خواهم کرد یا سرش را میبرم مگر عذری درست و موجّه داشته باشد ۲۲ کوتاه درنگی کرد و چیزی نگذشت که هدهد [حاضر شد و] باو گفت: از جائی خبر دارم که تو نمیدانی و آن ملک ملکه‌ی سبا است که آگاهی درست آن را من برای تو آورده‌ام ۲۳ دیدم آنجا زنی حکومت میکند که از همه چیز بهره‌مند است و سریری بزرگ دارد ۲۴ دیدم بجای خداپرستی خود و مردمش خورشیدپرست هستند و شیطان آنها را گمراه و از راه بگردانده است و اینکارشان را نیکو نمایانده است تا که خود راه خویشتن را نیابند ۲۵ چرا آن مردم خدای را سجده نمیکنند که نهانی در آسمان و زمین را او [صفحه ۴۶۱] بیرون میآورد و او است دانای کارهای نهان و آشکار شما ۲۶ همان خدائی است که جز او خدائی نیست و او پروردگار عرش بزرگ است ۲۷ [سخن مرغک که به اینجا رسید] سلیمان گفت: بنگریم که راست گفتی یا دروغی پرداختی ۲۸ [اینک] نامه- ای از من بآنها رسان و خود بازگشته در کناری بانتظار بمان تا بشنوی با یکدگر چه شور کنند و جواب دهند ۲۹ [هدهد نامه را رساند و شنید که ملکه‌ی سبا با مردم خویش گفت] ای بزرگان گرانمایه نامه‌ای بمن رسیده است از سلیمان که در آن چنین- نوشته است ۳۰ بنام خداوند بخشنده‌ی مهربان ۳۱ بمن برتری نجوئید و همگی سر سپرده بدر بارم آئید ۳۲ اکنون شما بمن راه بنمائید، چه هرگز کاری انجام نداده‌ام جز آنکه شما حضور داشته و همفکر بوده و رأی داده‌اید ۳۳ گفتند: ما مردمی سخت و نیرومند هستیم و کار بدست تو است بنگر که چه خواهی و چه فرمان کنی ۳۴ او گفت: شک نیست که پادشاهان بهر جای فرود آیند کارشان ویرانی آنجا است و خوار نمودن عزیزان آن و البتّه جز اینکه کاری ندارند، ۳۵ اکنون هدیّه ای برای او میفرستیم تا ببینم فرستادگان بچه روی برمیگردند ۳۶ چون هدیّه‌ی او بسلیمان رسید گفت: مگر میخواهید با هدیّه‌ی خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمن کومک کنید با اینکه آنچه خدا بمن داده است بهتر است از آنچه بشما داده است، شما هستید که باین چیزها خوشدلید ۳۷ برو بسوی ملّت خود که من لشکری بر سرشان آورم که با آن برابر نتوانند شد و از آن سرزمین بخواری و اسیری بیرون‌شان میآورم ۳۸ [آنگاه] گفت: ای گروه حاضرین کدامیک از شما میتواند تخت ملکه‌ی سبا را پیش از آنکه خودشان سرسپرده بیایند بیاورید! ۳۹ عفریتی از اجنّه و دیوی زبردست گفت: ای سلیمان پیش از آنکه از جای بلند شوی آن را نزد تو آرم زیرا هم قدرت دارم و امینم [یعنی نه سستی در کار من باشد و نه کمبود تا شکستی در تخت پدید آید] ۴۰ دیگری که دانشی از کتاب الهی داشت و از لوح محفوظ خبردار بود گفت: پیش از آنکه چشم بر هم زنی آنرا نزد تو آرم، چون سلیمان نگاه کرد تخت را جلو خود گذارده دید گفت: اینهم بخششی است از پروردگارم تا مرا بیازماید که شاکرم یا کافر نعمت [صفحه ۴۶۲] و البتّه آنکه پاس نعمت بدارد برای خود شکر کرده است که خدای من [از شکر مردم] بینیاز است و کریم ۴۱ آنگاه گفت: تخت ملکه را تغییری دهید تا بنگریم که آنرا می- شناسد یا نه! ۴۲ چون ملکه بپیشگاه آمد از او پرسیدند: آیا تخت تو اینکه چنین بود! او گفت: گویا که اینکه همان است و پیش از اینکه نمایش و آزمایش ما را از حشمت سلیمان خبردار کرده بودند و تسلیم باو بودیم ۴۳ سلیمان هم او را که کافر بود از شرک و پرستش غیر حقّ جلوگیر شد و [دستور داد] ۴۴ باو گفتند: باین کاخ [که فضای آن از درخشندگی و زیبائی چون دریا موج میزند] وارد شو، او آنجا را که دید پنداشت آبی است انباشته بناچار ساق خود برهنه کرد [که لباس‌تر نشود] سلیمان باو گفت [مترس که آب نیست] کوشکی است صاف و درخشنده از بلّور [در اینکه- موقع] ملکه گفت: ای پروردگار من بر خود ستم کردم و با سلیمان تسلیم خداوند جهانم. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه نازل شده است و آیات آن بحساب قاریهای حجاز نود و پنج است، و بحساب قرّاء بصره چهار و کوفیها نود و سه دانسته- اند، و در «اولوا بأس شدید» و در «قواریر» اختلاف کرده‌اند که آیت جداگانه است یا نه!. «طس» ۱ کشف: طاء اشاره است بطهارت قدس حقّ، و سین اشاره بپرتو عزّت او است و خداوند بطهارت قدس خود و بپرتو عزّت خود سوگند یاد میکند که هر کس برحمت من امیدوار است ناامید نمیشود. طنطاوی: طاء اشاره بطائر است و سین اشاره بسلیمان که در اینکه سوره سلیمان تفقّد حال پرنده میکند و راه تفقّد را بما یاد میدهد. «زَیَّنّا لَهُم أَعمالَهُم» ۴ فخر: یعنی خداوند در دل آنها علم بسود و لذّت هر چیز آفرید و علم بزیان آن نیافرید. -قرآن-۱-۳۰ أبو الفتوح: در معنی اینکه جمله و دنباله‌ی آن دو معنی گفته‌اند: ۱- حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی وظایف ایشان را آراستیم بامر و نهی و بیم و نوید و [صفحه ۴۶۳] ترساندن و وادار کردن. ولی آنها چون رفتار نکرده‌اند سرگردان مانده‌اند، ۲- یعنی ما کار آنها را در نظرشان آراستیم بوسیله‌ی ایجاد شهوت در آنها ولی خود نیندیشیدند و آنرا که موظّف بودند عمل نکردند و سرگردان ماندند. «بِشِهابٍ قَبَسٍ» ۷ مجمع: هر دو کلمه با تنوین جرّ قرائت شده است تا صفت و موصوف باشند و اوّل بدون تنوین نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۰ «بُورِکَ مَن فِی النّارِ» ۸ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی نور خداوند است که در درخت دیده میشود، قتاده گفته است: یعنی نور خداوند بوده است که گفته شده است: فرخنده باشد آنکه در آتش است، و مقصود از «مَن حَولَها» موسی است یا موسی و ملائکه. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۲۴۳-۲۵۷ مجمع: حسن بصری و سعید جبیر گفته‌اند: یعنی فرخنده است آنکه روشن کرده است اینکه نور و آتش را، و بعضی گفته‌اند: یعنی «بورک من فی طلب النّار» فرخنده است آنکه در پی آتش است که موسی باشد. کشف: در مقصود از کلمه‌ی نار دو قول است: ۱- آتشی بوده است با روشنائی و سوزندگی مانند دیگر آتشها که بگفته‌ی سعید بن جبیر یکی از حجابهای خداوندی بوده است چون پیغمبر [ص] فرموده است «حجابه النّور لو کشفها لا حرقت سبحات وجهه کلّ شیء ادرکه بصره» یعنی پرده‌ی حقّ نوری است که اگر او آنرا بردارد جلال و عظمت او بسوزاند هر آنچه آنرا بیند، و زان پس اینکه جمله را قرائت فرموده است: «أن بُورِکَ مَن فِی النّارِ» پس معلوم میشود آنجا که موسی رفته است حجاب خداوندی بوده است که بصورت آتش نمایان بوده است، ۲- آن پرتوی بوده است که سوزاندنی نبوده است چون از درختی سبز افروخته بود که آن درخت خود کبود رنگ بود و هر چه افروختگی بیشتر میشد سبزی درخت نمودارتر بود و مفسّرین گفته‌اند: نار که در آیه است نور خداوند بوده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که موسی آنرا آتش پنداشته است. -قرآن-۴۵۰-۴۸۳ و هم در کشف الأسرار نوشته است: آن شب که موسی در آن بیابان در تحیّر [صفحه ۴۶۴] افتاد از مدین برفته و روی بمصر نهاده و بقصد آن که تا مادر خویش و دو خواهر یکی زن قارون و دیگر زن یوشع نون از آنجا بیارد و بیم فرعون در دل وی بود همی ناگاه در آن بیابان راه گم کرد، با شبی بود تاریک و راه باریک، شبی دیجور و موسی سخت رنجور، در آن بیابان متحیّر مانده میان با دو باران و سرمای بی‌کران و برق درخشان و رعد غرّان، وزن وی از درزه نالان، خواست تا آتشی افروزد، سنگ و آتش زنه برداشت بسیار بزد و آتش بیرون نداد، از سر تیزی و تندی سنگ و آتشزنه هر دو به- زمین زد، ربّ العالمین هر دو را با وی بسخن آورد گفتند: یا موسی صفرا مکن و خشم مگیر که ما در امر پادشاهیم، باطن ما پر از آتش است أما فرمان نیست که یک ذرّه بیرون دهیم، آن شب فرمان رسید همه آتشهای عالم را که در معدن خود همی باشید هیچ بیرون میائید که امشب شبی است که دوستی را بآتش بخود راه خواهیم داد و نواختی بر وی خواهیم نهاد، اینکه است که ربّ العزّه گفت: «آنَسَ مِن جانِبِ الطُّورِ ناراً» ربّ العالمین در قرآن شش آتش یاد کرد: یکی آتش منفعت، قوله «أَ فَرَأَیتُمُ النّارَ الَّتِی تُورُونَ» دگر آتش معونت قوله «قالَ انفُخُوا حَتّی إِذا جَعَلَهُ ناراً» دیگر آتش مذلّت قوله «خَلَقتَنِی مِن نارٍ وَ خَلَقتَهُ مِن طِینٍ» چهارم آتش عقوبت «النّارُ وَعَدَهَا اللّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا» پنجم آتش کرامت «یا نارُ کُونِی بَرداً وَ سَلاماً» ششم آتش معرفت و هدایت «إِنِّی آنَستُ ناراً» عامّه‌ی خلق از آتش منفعت معیشت یافتند ذو القرنین از آتش معونت نظام ولایت یافت، ابلیس از آتش مذلّت لعنت یافت؟،؟، کافر از آتش عقوبت مزید عذاب یافت، ابراهیم از آتش کرامت سلامت یافت، موسی از آتش معرفت و هدایت قربت یافت، موسی را باوّل نداء بود «نودی» و به آخر نجوی بود «قَرَّبناهُ نَجِیًّا» باز مصطفای عربی باوّل چه بود! «أَسری بِعَبدِهِ» با وسط چه بود! -قرآن-۹۹۰-۱۰۲۶-قرآن-۱۰۹۶-۱۱۴۰-قرآن-۱۱۶۴-۱۲۰۸-قرآن-۱۲۳۳-۱۲۸۲-قرآن-۱۳۰۲-۱۳۴۹-قرآن-۱۳۶۸-۱۴۰۳-قرآن-۱۴۳۰-۱۴۵۳-قرآن-۱۷۷۳-۱۷۹۵-قرآن-۱۸۳۲-۱۸۵۱ «عند سدرهٔ المنتهی» و بآخر چه بود. «دَنا فَتَدَلّی فَکانَ قابَ قَوسَینِ أَو أَدنی». -قرآن-۳۹-۹۱ قال که «بَیضاءَ مِن غَیرِ سُوءٍ» ۱۲ طبری: یعنی سفیدی که از پیسی و بیماری برص نیست. ولی ما در ترجمه روشنی بی‌سوزش نوشتیم. -قرآن-۱-۳۶ قال که «فِی تِسعِ آیاتٍ إِلی فِرعَونَ» ۱۲ طبری: إبن زید گفته است: یعنی عصاء دست - قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۴۶۵] نورانی، و شپش و ملخ و وزغه و طوفان و خون و سنگ که بر سرشان بارید و طمس که صورتهاشان دگرگون شد. «مُبصِرَةً» ۱۳ مجمع: از امام زین العابدین علیه السّلام و قتاده نقل شده است که «مبصرهٔ» با فتح میم و صاد خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۲ «وَ لَقَد آتَینا داوُدَ وَ سُلَیمانَ عِلماً» ۱۵ کشف نوشته: بر لسان اهل معرفت اینکه علم فهم است و علم فهم علم حقیقت است. جنید را پرسیدند علم حقیقت چیست! -قرآن-۱-۴۶ گفت آن علمی است لدنّی ربّانی، صفت بشده، حقیقت بمانده، حال عارف همین است: صفت بشده حقیقت بمانده، عامّه‌ی خلق بر مقامی‌اند که ایشان را صفت پیدا شده و حقیقت از ایشان روی بپوشیده باز اهل خصوص را صفات نیست گشته و حقیقت بمانده، نیکو سخنی که آن جوانمرد گفته در شعر: نیست عشق لا یزالی را در آن دل هیچ کار || کو هنوز اندر صفات خویش ماند است استوار اوّل علم حقیقت است و برتر از آن عین حقیقت و وراء آن حقّ حقیقت، علم حقیقت معرفت است، عین حقیقت وجود است، حقّ حقیقت فنا است، معرفت شناخت است و وجود یافت است و از شناخت تا بیافت هزار وادی بیش است. حلّاج گفت: او که بنور ایمان اللّه را جوید همچنان است که بنور ستاره خورشید را جوید. او جلّ جلاله بقدر خود قائم است، و در عزّ خود قیّوم، بعزّ خود بعید، بلطف خود قریب. «أَتَوا عَلی وادِ النَّملِ» ۱۸ مجمع: وادی نمل را گفته‌اند در شام بوده و بگفته‌ی دیگری در طایف بوده است. -قرآن-۱-۳۰ حسینی نوشته: نظم. نه بر باد رفتی سحرگاه و شام || سریر سلیمان علیه السّلام بآخر ندیدی که بر باد رفت || خنک آنکه با دانش و داد رفت و در بحر الحقایق تشبیه میکند وادی نمل را بهوای نفس حریص بر دنیا و [صفحه ۴۶۶] نمله‌ی منذره را بنفس لوّامه، و سلیمان را بقلب، و مساکن را بحواسّ خمس: بیت: چون ندیدی دمی سلیمان را || تو چه دانی زبان مرغان را «لا یَحطِمَنَّکُم سُلَیمانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُم لا یَشعُرُونَ» ۱۸ کشف: سلیمان بمور گفت: -قرآن-۱-۶۸ حشمت من بر روی هوا حرکت میکند و خود پیغمبرم و عادل چگونه شما موران را پایمال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میکنم! او گفت: مقصود من از «لا یشعرون» همین است که تو عادلی ولی لشکریان تو ندانسته ممکن است پای بر موری نهند. و مقصودم از پایمال کردن قشون پایمال شدن دل است که چون حشمت تو بینند آرزوی خوشی دنیا کنند و برای درویش آن بهتر که جاه و مال اغنیا را نبینند که در قرآن است «لا تَمُدَّنَّ عَینَیکَ إِلی ما مَتَّعنا» «أَو لَیَأتِیَنِّی بِسُلطانٍ» ۲۱ مجمع: «لیأتینّنی» با دو نون که اوّل مشدّد است و مفتوح. و با یک نون که مشدّد است نیز قرائت شده است، و نیز «مکث» با فتح و ضمّ کاف هر دو خوانده شده است، و «سبأ» بدون همزه و با همزه‌ی مفتوح قرائت شده و قرائت دیگران با همزه‌ی مجرور منوّن است. و [الا یسجدوا] بالام بی‌تشدید و «أَلّا یَسجُدُوا» با نون قرائت شده است، «ما تُخفُونَ وَ ما تُعلِنُون» قرائت کسائی و حفص و عاصم با تاء بصیغه‌ی خطاب و دیگران با یاء بصیغه‌ی غایب خوانده‌اند. -قرآن-۴۲۱-۴۶۵-قرآن-۴۶۶-۴۹۷-قرآن-۸۲۶-۸۴۳-قرآن-۸۷۴-۹۰۶ [«أُلقِیَ إِلَیَّ کِتابٌ کَرِیمٌ» ۲۹ أبو الفتوح: قتاده گفت: کریم یعنی نیکو مثل «مقام کریم» و عبد اللّه عبّاس گفت شریف برای شرف صاحبش، ضحّاک گفت: برای آن کریمش خواند که مهری بر او نهاده بود چنانکه عبد اللّه خود از رسول [ص] خدا نقل کرده که فرمود «کرم الکتاب ختمه» و از انس روایت شده که گفت چون رسول [ص] خواست که برای عجم نامه نویسد، گفتند عجم را عادت آنست که نامه بی‌مهر را حرمت ندارند رسول علیه السّلام فرمود مهری بساختند و نامه را مهر کرد]. -قرآن-۳-۳۹ «وَ کَذلِکَ یَفعَلُون» ۳۴ فخر: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله دنباله‌ی سخن ملکه سبا است که برای تأکید گفتار خود گفته است، بعضی گفته‌اند: دنباله‌ی نقل سخن او نیست بلکه جمله‌ای است جداگانه برای تثبیت و تصدیق سخن آن زن. -قرآن-۱-۲۶ [«أَیُّهَا المَلَؤُا أَیُّکُم یَأتِینِی بِعَرشِها» ۳۷ أبو الفتوح: غرض او آن بود تا معجزه -قرآن-۳-۵۴ [صفحه ۴۶۷] باشد خارق عادت و آیتی و دلالتی بود بلقیس را بر نبوّت و صدق سلیمان]. روح البیان: نقل است که چون فرستادگان بلقیس از نزد سلیمان برگشتند و او را خبردار کردند از حشمت و مقام سلیمان گفت: من میدانستم که او پادشاه نیست بلکه پیغمبر است و بسلیمان پیغام داد که من با مردان ملک خود نزد تو می- آیم تا سخنت را بشنوم و تخت خود را در خانه‌ای پنهان کرد و نگهبانان بر آن گماشت و کلید آن را با خود برداشت و روانه‌ی ملک سلیمان شد، و چون او را از دور دید که با جماعتش میآید و میدانست که او میخواهد تسلیم شود ولی لازم دانست که باو نمایشی بدهد تا پیغمبری خود و قدرت خداوند را نمودار کند از اینروی گفت کی میتواند تخت او را که با کوشش زیاد پنهان کرده است پیش از آمدنش اینجا بیاورد. و در مثنوی است: چونکه بلقیس از دل و جان عزم کرد || بر زمان رفته هم افسوس خورد ترک مال و ملک کرد او آنچنان || که ببرگ نام و ننگ آن عاشقان هیچ مال و هیچ مخزن هیچ رخت || می دریغش نامد الّا جز که تخت پس سلیمان از دلش آگاه شد ||کز دل او تا دل او راه شد دید از دورش که آن تسلیم کیش || تلخش آمد فرقت آن تخت خویش آن بزرگی تخت کز حدّ میفزود || نقل کردن تخت را امکان نبود خرده کاری بود و تفریقش خطر || همچو او صال بدن با همدگر پس سلیمان گفت گرچه فی الأخیر || سرد خواهد شد بر او تاج و سریر لیک خود با اینهمه بر نقد حال || جست باید تخت او را انتقال تا نگردد خسته هنگام لقا || کودکانه حاجتش گردد روا «قالَ عِفرِیتٌ- تا- الَّذِی عِندَهُ عِلمٌ مِنَ الکِتابِ» ۳۹ تأویلات کاشانی عفریت قوّه‌ی واهمه است که نفس را باختیار خود میگیرد بوسیله‌ی بیم و امید و وادارش میکند بهدفهای موهوم و آرزوهای خواستنی او «وَ مَن عِندَهُ عِلمُ الکِتابِ» عقل عملی آدمی است که از علم و حکمت انجام کار شایسته و احکام دین بوسیله لوح محفوظ، -قرآن-۱-۱۷- قرآن-۲۹-۷۰-قرآن-۲۳۴-۲۶۹ [صفحه ۴۶۸] خبری دارد و نفس را نزدیک میکند بدوستی شرف و نام نیک، و وادارش میکند بعبادات و کرامات معنوی. صافی از امام هادی علیه السّلام نقل است که سلیمان خود پیغمبر و عالم توانا بود بر احضار تخت بلقیس ولی واگذار کرد بآن کس که «عِندَهُ عِلمٌ مِنَ الکِتابِ» تا او را بجنّ و انس معرّفی کند که عالم و جانشین من است و او آصف بن برخیا بود که از علم سلیمان فرا گرفته و عالم شده بود. -قرآن-۱۴۹-۱۸۲ [«وَ أُوتِینَا العِلمَ مِن قَبلِها» ۴۲ اختلافست که اینکه قول کیست، بعضی گفتند قول قوم سلیمان است، و جمعی گفتند کلام بلقیس است و گفت ما پیش از اینکه دانسته بودیم قدرت خدایرا بر هر چیز که بخواهد و اسلام آورده بودیم، و بعضی گفته‌اند کلام سلیمان است یعنی برای ما آگاهی بود که وی اسلام آورده قبل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از آنکه نزد ما بیاید. -قرآن-۳-۳۹ «وَ صَدَّها ما کانَت تَعبُدُ مِن دُونِ اللّهِ» ۴۳ أبو الفتوح: یعنی باز داشت سلیمان بلقیس را از پرستش آفتاب و آنچه بدون خدای می‌پرستیدند، و بعضی گفته‌اند «ما» در محلّ رفع است فاعل «صدّ» یعنی آنچه غیر خدای می‌پرستید ویرا از پرستش خدای باز داشت و اینکه لا یقتر است بسیاق کلام بر ظاهر خود]. -قرآن-۱-۵۱ سخن ما: ۱- دو آیت ۶- ۷ «وَ إِنَّکَ لَتُلَقَّی القُرآنَ، و قال موسی إِنِّی آنَستُ ناراً» آدمی را باین نکته متوجّه میکند که ارتباط اینکه دو آیه بیکدیگر و الهام آن دو بدل پیغمبر شاید برای تقویت دل و آرامش خاطر حضرتش بوده است که اینکه حروف و الفاظ و کلمات که قرآن درست میکند و بر زبان تو روان میشود اندیشه‌ی بیهوده نیست، فراگیری از عالم علم و حکمت بینهایت است چنانکه موسی هم آتش دید و رفت بپندار آتش ولی آواز «ان بورک» بگوشش رسید پس همانگونه که موسی روشنی را آتش پنداشت و آن پرتو حقّ بود و او را معرفت آموخت اینکه سخنان هم نه کلمات فصیح و سخنان شیوای عربی است بلکه دانش و بینش گفتنی و خواندنی است از سوی آنکه دانش و بینش را آفرید و تو را بآنها رهبری کرد. -قرآن-۳۰-۶۴-قرآن-۸۰-۱۰۲ [صفحه ۴۶۹] ۲- آیت ۱۶ «وَ وَرِثَ سُلَیمانُ داوُدَ» تا آخر سرگذشت سلیمان، در تورات نمونه‌ای از دو مطلب است: ۱- دانستن زبان مرغان را آنجا بصورت دیگر آورده باین بیان که سلیمان مردی عالم و حکیم بود و سه هزار مثل گفت و در باره درختان سخن گفت از سرو آزاد لبنان تا زوفائی که بر دیوارها میروید و در باره‌ی بهائم و مرغان و حشرات و ماهیان نیز سخن گفت. -قرآن-۱۴-۴۴ ۳- دیدار ملکه‌ی سبأ را چنین نقل کرده است: ملکه‌ی سبا آوازه سلیمان را در باره‌ی اسم خداوند شنید با حشمت تمام آمد تا او را بمسائلی امتحان کند. سلیمان جواب تمام مسائل او را داد او قدردانی و شکر زیاد کرد از سلیمان و آنقدر اموال داد که بآن اندازه برای سلیمان نیامده بود، و ما برای نقل اینکه قضیّه باین تفصیل همان را میگوئیم که چند جا گفته‌ایم: چون سلیمان و مقام او بگوش عرب رسیده بود چه از راه افسانه‌های قدیم که با ملکه‌ی سبا و سرزمین یمن سر و کار داشته است و چه بوسیله‌ی یهود که آمیزش با آنها داشته‌اند و او را پادشاه و پیغمبر بزرگ بنی اسرائیل میشناخته‌اند، از اینروی خاطرات ناقص و افسانه مانند آنها در اینکه آیات بصورت حقیقت تربیتی تبدیل شده و با جمله‌هائی شیوا و جالب که میتوانند آنرا همیشه در خاطر بدارند و از خواندنش لذّت ببرند وسیله‌ی پند و عبرت و تعلیم و تربیت شده است. ۴- جمله‌ی «عُلِّمنا مَنطِقَ الطَّیرِ» در آیت ۱۶ شاید اشاره باشد به اینکه که شخصیّتهای بزرگ و رهبران بخصوص که اگر پیشوای دین و سیاست بودند بایستی آشنای باحوال مردم باشند و عموم طبقات تحت سرپرستی خود را بشناسند و کوچکترین افراد را از نظر دور ندارند و زبان آنها را بدانند و از احتیاجات و مقتضیات سرزمین آنها آگاه باشند تا بتوانند برای هر گروه آنچه بایستنی داد و مهربانی است فراهم کنند و با آنها بآن جور رفتار نمایند، و نیز ممکن است زبان دانستن کنایه باشد از بینائی احوال یک موجود چنانکه مردی از اهل دانائی و بینائی میگفت گلهای گلدان خانه‌ی من با من سخن میگویند، یعنی احتیاجات -قرآن-۱۳-۴۱ [صفحه ۴۷۰] و نواقص آنها را درک میکنم. ۵- آیت ۲۰ جمله‌ی «تَفَقَّدَ الطَّیرَ» شاید اشاره به اینکه که کوچکترین افراد که در سرپرستی کسی هستند نباید از نظر دور باشند و نقل اینکه عمل سلیمان برای راهنمائی و تذکّر بدیگران است که پدر و یا مسئول یک بنگاه و هر که رسیدگی بکاری را عهده‌دار است نباید از آنها غافل باشد چنانکه امروز می‌بینیم پدرها تا آن اندازه توجّه بفرزند خود دارند که صبح از خانه بمدرسه برود و از طرز کار و رابطه‌ی او با محیط و مدرسه هیچ خبردار نیستند، و یا رئیس یک کارخانه و یا اداره اگر خیلی باریکبین باشد همان آمدن اوّل وقت و رفتن آخر وقت را در نظر میگیرد و بطرز کار و رفتار و انجام- وظیفه‌ی آنها هیچ توجّه نمیکند، و بیشتر عیب کارهای ما از همین سهل انگاری در کارها است با اینکه میتوان گفت: اینکه جمله‌ی قرآن وادار میکند بوارسی وضع ساده- ترین جزء یا فردی که بکاری وادار شده است. باز مبالغه نخواهد بود اگر بگوئیم: -قرآن-۲۱-۴۱ میتوانیم از اینکه جمله بفهمیم که یک راننده و یا متخصّص دستگاه ماشین مسئول رسیدگی بیک پیچ و مهره و چرخ ماشین خود میباشد. ۶- آیت ۲۱ «لَیَأتِیَنِّی بِسُلطانٍ» شاید برای رهبری باین باشد که هر کس در هر کار و سخن خود باید متّکی بدلیل باشد و نسنجیده و بدون استدلال نباید چیزی گفت و کاری کرد، و نیز میفهماند که باید همیشه نظم کار را رعایت کرد و تخلّف از آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدون جهت موجب آزار و گرفتاری است بخصوص در کارهای اجتماعی و روابط افراد با یکدگر که اگر با کسی وعده‌ای دارد و یا در انجام وظیفه‌ای هست تخلّف از آن موجب استحقاق عذاب است و باید آنکه مواظب اینکه وظیفه‌ی خود نیست تنبیه و مجازات شود که تقصیر بزرگی کرده است و البتّه سلیمان که حشمت او ضرب- المثل در شخصیّت است و مقام هدهدی را از نظر دور نمیدارد و تفقّد می‌کند و بر غیبت او تهدید میکند و نتیجه‌ی اینکه باریکبینی و وارسی آن میشود که ملکه‌ی سبأ پادشاه مشهور و معتبر تسلیم او میشود، پس جای تعجّب نیست که کار او وسیله‌ی راهنمائی باشد برای یک استاد ماشین که اگر پیچ و چرخ ماشین خود را وارسی -قرآن-۱۳-۴۰ [صفحه ۴۷۱] کند کارش بخوبی بگردش و انجام میباشد. ۷- آیت ۲۴ جمله‌ی «زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیطانُ» تا آخر آیت بعد اشاره باشد به اینکه که پرندگان هم زشتی شرک و پرستش غیر خدا را در میابند چون بموجب فطرت و نهاد اصلی روی بخدا هستند و آفریننده‌ی خود را میشناسند تا آنجا که هدهد آن- ملّت را بر آفتاب پرستی سرزنش میکند پس سزاوار است که آدمی چشم و گوش خود باز کند و بدریافت حقیقت از پرنده‌ی کوچک کمتر نباشد. -قرآن-۲۱-۵۱ ۸- آیت ۲۵ جمله‌های «تُخفُونَ و تُعلِنُونَ» چنانکه نوشتیم با تاء بصیغه‌ی خطاب هم قرائت شده است و شاید اگر چنین باشد برای اظهار معرفت آن مرغک است در انجمن جانوران بحشمت سلیمانی، که آفریننده‌ی شما دام و دد از آشکار و نهان‌تان خبردار است. -قرآن-۲۵-۳۳-قرآن-۳۶-۴۷ ۹- آیت ۳۲ جمله‌ی «ما کُنتُ قاطِعَةً أَمراً» تا آخر شاید برای آگاهی و راهنمائی سرپرستان و پادشاهان مستبدّ و خودپرست باشد که از دوران قدیم تاریخ بشریّت پادشاهان خردمند هر کاری را با مشورت انجام میدادند تا راه درست از نادرست نمودار باشد. -قرآن-۲۱-۴۸ ۱۰- آیت ۲۴ جمله‌ی «وَ کَذلِکَ یَفعَلُونَ» اختلاف نظر مفسّرین را نوشتیم، ولی ممکن است نظر دوّم درست باشد که تأکید و تصدیق سخن ملکه باشد که پس از نقل سخن او اینکه اظهارش استوار داشته شده است که کار پادشاهان و خود-خواهان مستبدّ همین است و پیمودن سرزمینها و ممالک برای خرابی آبادانیها است و بیچارگی مردمان چنانکه دوران تاریخ اینکه را نشان میدهد و هنوز هم اینکه خوی زشت آدمی بجای مانده است که حکمرانها و رؤسای ممالک در تصرّف سرزمینهای ملّتهای ضعیف جز خرابی و خواری منظوری ندارند. -قرآن-۲۲-۴۷ ۱۱- آیت ۳۹ جمله‌ی «إِنِّی عَلَیهِ لَقَوِیٌّ أَمِینٌ» شاید اشاره باشد به اینکه که عفریت و غول و موجودات مادّی سرسخت انعطاف ناپذیر هم ارزش امانت را قبول دارند و برای خودستائی امانت خود را بزبان میآورند و بیاد دیگران میدهند. -قرآن-۲۲-۶۰ [صفحه ۴۷۲] ۱۲- آیت ۴۰ جمله‌ی «فَلَمّا رَآهُ مُستَقِرًّا» تا آخر مفسّرین گفته‌اند: فاصله‌ی تخت بلقیس تا جایگاه سلیمان زمین دورهم پیچیده شد و تخت بجلو سلیمان نمودار و آرام گذارده شد و نیز گفته‌اند از آنجا نیست شد و در حضور سلیمان دوباره فراهم و پدیدار شد، و باصطلاح متکلّمین از طریق ایجاد و اعدام انجام شده است، و طنطاوی در تفسیر الجواهر خود اعمال مانیتیسمی و تصرّف در اشخاص را نقل کرده و نمونه قرار داده است برای اینکه سرگذشت که آوردن تخت بلقیس یک عمل مانیتیسمی بوده است ولی ما جز اینکه نمیتوانیم بگوئیم که بوسیله‌ی قرآن و وحی کار غیر طبیعی از یک شخص سیاسی و روحانی مشهور جهانی نقل شده است و در آن موقع کسی انکار نکرده است تا جواب و راه حلّ آن بوسیله‌ی قرآن گفته شود پس ما نیز آن را درست میدانیم اگرچه چگونگی آن را نمیدانیم. -قرآن-۲۳-۵۱ ۱۳- آیات ۴۱ و ۴۴ جمله‌های «نَکِّرُوا لَها عَرشَها» تا آخر و «قِیلَ لَهَا ادخُلِی الصَّرحَ» تا آخر مفسّرین گفته‌اند برای آزمایش هوش او و رسیدگی و دیدن پای او بوده است ولی چون کاری است که در حدود سی قرن بر آن گذشته است و سخنی مطمئن از امام بر چگونگی آن نداریم و مربوط بوظائف و کار زندگی ما نیست از اظهار نظر در آن عاجزیم. -قرآن-۳۰-۵۴-قرآن-۶۶-۹۹ ۱۴- آیت ۲۲ که گفته‌ی هدهد نقل شده است «أَحَطتُ بِما لَم تُحِط بِهِ» یعنی از آنچه تو اطّلاع نداری من خبردار شدم، طنطاوی گفته است: اینکه جمله از مرغکی ناتوان بپیشگاه سلیمان میفهماند کمال آزادی رعیّت او را در حضور او تا حقایق روشن شود و عدالت بجای بماند. -قرآن-۴۹-۸۱

[سوره النمل [۲۷]: آیات ۴۵ تا ۹۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ لَقَد أَرسَلنا إِلى ثَمُودَ أَخاهُم صالِحاً أَنِ اعبُدُوا اللّهَ فَإِذا هُم فَرِيقانِ يَختَصِمُونَ [۴۵] قالَ يا قَومِ لِمَ تَستَعجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبلَ الحَسَنَةِ لَو لا تَستَغفِرُونَ اللّهَ لَعَلَّكُم تُرحَمُونَ [۴۶] قالُوا اطَّيَّرنا بِكَ وَ بِمَن مَعَكَ قالَ طائِرُكُم عِندَ اللّهِ بَل أَنتُم قَومٌ تُفتَنُونَ [۴۷] وَ كانَ فِي المَدِينَةِ تِسعَةُ رَهطٍ يُفسِدُونَ فِي الأَرضِ وَ لا يُصلِحُونَ [۴۸] قالُوا تَقاسَمُوا بِاللّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَ أَهلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ ما شَهِدنا مَهلِكَ أَهلِهِ وَ إِنّا لَصادِقُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۵۸۹ وَ مَكَرُوا مَكراً وَ مَكَرنا مَكراً وَ هُم لا يَشعُرُونَ [۵۰] فَانظُر كَيفَ كانَ عاقِبَةُ مَكرِهِم أَنّا دَمَّرناهُم وَ قَومَهُم أَجمَعِينَ [۵۱] فَتِلكَ بُيُوتُهُم خاوِيَةً بِما ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَومٍ يَعلَمُونَ [۵۲] وَ أَنجَينَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ [۵۳] وَ لُوطاً إِذ قالَ لِقَومِهِ أَ تَأتُونَ الفاحِشَةَ وَ أَنتُم تُبصِرُونَ [۵۴] -قرآن-۱-۳۹۲ أَ إِنَّكُم لَتَأتُونَ الرِّجالَ شَهوَةً مِن دُونِ النِّساءِ بَل أَنتُم قَومٌ تَجهَلُونَ [۵۵] فَما كانَ جَوابَ قَومِهِ إِلاّ أَن قالُوا أَخرِجُوا آلَ لُوطٍ مِن قَريَتِكُم إِنَّهُم أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ [۵۶] فَأَنجَيناهُ وَ أَهلَهُ إِلاّ امرَأَتَهُ قَدَّرناها مِنَ الغابِرِينَ [۵۷] وَ أَمطَرنا عَلَيهِم مَطَراً فَساءَ مَطَرُ المُنذَرِينَ [۵۸] قُلِ الحَمدُ لِلّهِ وَ سَلامٌ عَلى عِبادِهِ الَّذِينَ اصطَفى آللّهُ خَيرٌ أَمّا يُشرِكُونَ [۵۹] - قرآن-۱-۴۷۲ أَمَّن خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ أَنزَلَ لَكُم مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنبَتنا بِهِ حَدائِقَ ذاتَ بَهجَةٍ ما كانَ لَكُم أَن تُنبِتُوا شَجَرَها أَ إِلهٌ مَعَ اللّهِ بَل هُم قَومٌ يَعدِلُونَ [۶۰] أَمَّن جَعَلَ الأَرضَ قَراراً وَ جَعَلَ خِلالَها أَنهاراً وَ جَعَلَ لَها رَواسِيَ وَ جَعَلَ بَينَ البَحرَينِ حاجِزاً أَ إِلهٌ مَعَ اللّهِ بَل أَكثَرُهُم لا يَعلَمُونَ [۶۱] أَمَّن يُجِيبُ المُضطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ يَكشِفُ السُّوءَ وَ يَجعَلُكُم خُلَفاءَ الأَرضِ أَ إِلهٌ مَعَ اللّهِ قَلِيلاً ما تَذَكَّرُونَ [۶۲] أَمَّن يَهدِيكُم فِي ظُلُماتِ البَرِّ وَ البَحرِ وَ مَن يُرسِلُ الرِّياحَ بُشراً بَينَ يَدَي رَحمَتِهِ أَ إِلهٌ مَعَ اللّهِ تَعالَى اللّهُ عَمّا يُشرِكُونَ [۶۳] أَمَّن يَبدَؤُا الخَلقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ مَن يَرزُقُكُم مِنَ السَّماءِ وَ الأَرضِ أَ إِلهٌ مَعَ اللّهِ قُل هاتُوا بُرهانَكُم إِن كُنتُم صادِقِينَ [۶۴] -قرآن-۱-۹۰۲ قُل لا يَعلَمُ مَن فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ الغَيبَ إِلاَّ اللّهُ وَ ما يَشعُرُونَ أَيّانَ يُبعَثُونَ [۶۵] بَلِ ادّارَكَ عِلمُهُم فِي الآخِرَةِ بَل هُم فِي شَكٍّ مِنها بَل هُم مِنها عَمُونَ [۶۶] وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَ إِذا كُنّا تُراباً وَ آباؤُنا أَ إِنّا لَمُخرَجُونَ [۶۷] لَقَد وُعِدنا هذا نَحنُ وَ آباؤُنا مِن قَبلُ إِن هذا إِلاّ أَساطِيرُ الأَوَّلِينَ [۶۸] قُلِ سِيرُوا فِي الأَرضِ فَانظُرُوا كَيفَ كانَ عاقِبَةُ المُجرِمِينَ [۶۹] -قرآن-۱-۴۷۹ وَ لا تَحزَن عَلَيهِم وَ لا تَكُن فِي ضَيقٍ مِمّا يَمكُرُونَ [۷۰] وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الوَعدُ إِن كُنتُم صادِقِينَ [۷۱] قُل عَسى أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم بَعضُ الَّذِي تَستَعجِلُونَ [۷۲] وَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضلٍ عَلَى النّاسِ وَ لَكِنَّ أَكثَرَهُم لا يَشكُرُونَ [۷۳] وَ إِنَّ رَبَّكَ لَيَعلَمُ ما تُكِنُّ صُدُورُهُم وَ ما يُعلِنُونَ [۷۴] -قرآن-۱-۳۷۹ وَ ما مِن غائِبَةٍ فِي السَّماءِ وَ الأَرضِ إِلاّ فِي كِتابٍ مُبِينٍ [۷۵] إِنَّ هذَا القُرآنَ يَقُصُّ عَلى بَنِي إِسرائِيلَ أَكثَرَ الَّذِي هُم فِيهِ يَختَلِفُونَ [۷۶] وَ إِنَّهُ لَهُدىً وَ رَحمَةٌ لِلمُؤمِنِينَ [۷۷] إِنَّ رَبَّكَ يَقضِي بَينَهُم بِحُكمِهِ وَ هُوَ العَزِيزُ العَلِيمُ [۷۸] فَتَوَكَّل عَلَى اللّهِ إِنَّكَ عَلَى الحَقِّ المُبِينِ [۷۹] -قرآن-۱-۳۸۲ إِنَّكَ لا تُسمِعُ المَوتى وَ لا تُسمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوا مُدبِرِينَ [۸۰] وَ ما أَنتَ بِهادِي العُمىِ عَن ضَلالَتِهِم إِن تُسمِعُ إِلاّ مَن يُؤمِنُ بِآياتِنا فَهُم مُسلِمُونَ [۸۱] وَ إِذا وَقَعَ القَولُ عَلَيهِم أَخرَجنا لَهُم دابَّةً مِنَ الأَرضِ تُكَلِّمُهُم أَنَّ النّاسَ كانُوا بِآياتِنا لا يُوقِنُونَ [۸۲] وَ يَومَ نَحشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوجاً مِمَّن يُكَذِّبُ بِآياتِنا فَهُم يُوزَعُونَ [۸۳] حَتّى إِذا جاؤُ قالَ أَ كَذَّبتُم بِآياتِي وَ لَم تُحِيطُوا بِها عِلماً أَمّا ذا كُنتُم تَعمَلُونَ [۸۴] -قرآن-۱-۵۶۲ وَ وَقَعَ القَولُ عَلَيهِم بِما ظَلَمُوا فَهُم لا يَنطِقُونَ [۸۵] أَ لَم يَرَوا أَنّا جَعَلنَا اللَّيلَ لِيَسكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبصِراً إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَومٍ يُؤمِنُونَ [۸۶] وَ يَومَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَن فِي السَّماواتِ وَ مَن فِي الأَرضِ إِلاّ مَن شاءَ اللّهُ وَ كُلٌّ أَتَوهُ داخِرِينَ [۸۷] وَ تَرَى الجِبالَ تَحسَبُها جامِدَةً وَ هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ صُنعَ اللّهِ الَّذِي أَتقَنَ كُلَّ شَيءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِما تَفعَلُونَ [۸۸] مَن جاءَ بِالحَسَنَةِ فَلَهُ خَيرٌ مِنها وَ هُم مِن فَزَعٍ يَومَئِذٍ آمِنُونَ [۸۹] -قرآن-۱-۶۰۰ وَ مَن جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّت وُجُوهُهُم فِي النّارِ هَل تُجزَونَ إِلاّ ما كُنتُم تَعمَلُونَ [۹۰] إِنَّما أُمِرتُ أَن أَعبُدَ رَبَّ هذِهِ البَلدَةِ الَّذِي حَرَّمَها وَ لَهُ كُلُّ شَيءٍ وَ أُمِرتُ أَن أَكُونَ مِنَ المُسلِمِينَ [۹۱] وَ أَن أَتلُوَا القُرآنَ فَمَنِ اهتَدى فَإِنَّما يَهتَدِي لِنَفسِهِ وَ مَن ضَلَّ فَقُل إِنَّما أَنَا مِنَ المُنذِرِينَ [۹۲] وَ قُلِ الحَمدُ لِلّهِ سَيُرِيكُم آياتِهِ فَتَعرِفُونَها وَ ما رَبُّكَ بِغافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ [۹۳] -قرآن-۱-۵۰۲ [صفحه ۴۷۵] ترجمه: [اکنون ای محمّد داستان یک پیغمبر و ملّت او را متوجّه شو که] ۴۵ بگروه ثمود مردی از خودشان را بنام صالح فرستادیم [که بگوید:] خدا را بپرستید، ولی آنها دو دسته شدند بجنگ با یکدگر ۴۶ صالح بدسته‌ی مخالف گفت: چرا پیش از نکوکاری شتاب ببدی میکنید و کفر و سرسختی را بر ایمان و حقّ پرستی جلو میدارید چرا آمرزش از خدا نمیخواهید تا شاید رحمت او فراگیر شما شود! ۴۷ آنها گفتند: ما تو را و هر که با تو هست شوم می‌دانیم [چه از آنگاه که تو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آمده‌ای و مردمی پیروت شده- اند ما گرفتار شده‌ایم] او گفت: اینکه شومی و بدبختی شما از جانب خداوند است برای نافرمانی شما و اکنون در آزمایش و گرفتاری هستید [تا نمودار شود چگونه پند- پذیر هستید و براه راست میروید] ۴۸ و در آبادی ملّت ثمود نه دسته آشوب طلب بودند که پی اصلاح و درستی نبودند ۴۹ [آنها با یکدیگر چنین شور کرده] گفتند همسوگند شوید: شبانه سر وقت صالح و خانواده‌اش رویم و شبیخون زده و کارشان [صفحه ۴۷۶] بسازیم سپس بآنکس که خونخواهی کند خواهیم گفت: باور کن که ما را از اینکه حادثه خبری نیست. و بی‌شک ما راستگوئیم ۵۰ آنها چنین حیله کردند و ما هم با آنها جوری حیله کردیم که خود خبردار نبودند ۵۱ [کنون ای محمّد] تو بیندیش که پایان حیله‌شان چگونه بود! که آنها و گروه‌شان همگی را نابود کردیم ۵۲ و اینک اینکه خانه‌هاشان است که ویران و تهی از آدمی است بسزای آن ستم که خود روا داشتند و البتّه اینکه سرگذشت نشانه [ی حقیقت و درستی صالح و مردم او است] برای آنها که دانا و دور اندیشند ۵۳ و نجات دادیم آنانکه ایمان آورده بودند و پرهیزگاری کردند، [اینکه بود سرگذشت صالح اکنون بشنو که] ۵۴ لوط روزی به مردم خود گفت: با اینکه از زشتی کار خبر دارید چرا چنین میکنید ۵۵ چرا بجای زنان با مردان سر و کار دارید! آری شما مردمی نادانید [و اینکه نشانه‌ی نادانی شما است] ۵۶ آنها پاسخی نداشتند جز که با یکدیگر گفتند: خانواده لوط را از آبادی خود بیرون کنید که خود را مرد تقوی و طهارت میدانند. ۵۷ ما او و اهلش را رهانیدیم مگر همسرش را که بسرنوشت و تقدیر بشمار بیچارگانش کرده بودیم ۵۸ و بر همگی‌شان بارانی ریختیم که چه بد بارشی بود آنچه بر سر آمد منذرین و بیم شدگان را [که فرمان پیغمبر خود نبردند] ۵۹ پس تو ای پیغمبر بگو: الحمد للّه ستایش مخصوص خداوند است و سلام [و تندرستی و آسودگی] بر بندگان برگزیده‌ی او، [و اکنون شما مردم بیندیشید] آیا خدا بهتر است یا آنچه انباز او میکنند! ۶۰ آیا آنکه آسمان و زمین آفریده و برای شما آبی از آسمان فرستاد که بستانهای سرسبز و خرّم از آن آفرید که خود یک درخت آن را نتوانید سبز کنید، آیا باز هم دیگری با خدا است بلکه مشرکین کج میروند ۶۱ آیا آنکه زمین را جایگاه آرامش کرد و در لابلای آن رودها جاری کرد، و کوهها را لنگر آن کرد و میان دو دریا مانع جلوگیری گذارد دیگری با او همکار است یا بیشتر کافران تهی از دانشند ۶۲ آیا آن بیچاره که از دل خدای را میخواند آنکه اجابتش میکند و از بدی آسوده‌اش مینماید و شما مردم را بر روی زمین جانشین یکدیگر میکند که یکی میرود و دیگری جای او را میگیرد آیا با خدا دیگری در اینکه کارها شریک است! چه کم [صفحه ۴۷۷] میسنجید و متذکّر قدرت خداوندی میشوید ۶۳ آیا که در تاریکیهای دریا و صحرا رهبریتان میکند، و چه کسی بادهای نشانه‌ی باران و رحمت برای شما میفرستد! آیا دیگری با او درین کارها شریک است! چه بلند است خداوند از [گفتار اینکه مردم و] شرکت دادن دیگری را در آفرینش یا در پرستش او ۶۴ [ای محمّد بپرس از اینکه مردم] کیست آنکه اوّل میافریند و ز آن پس باز میگرداند و کیست که از آسمان و زمین به شما روزی میرساند اگر جز خدا کسی هست دلیل خود و نشانه‌ی آنرا بیاورید [تا سخن راست شما نمودار شود] اگر واقعا راستگوئید ۶۵ [بگو پس بدانید] هیچ موجودی در آسمان و زمین خبر از غیب ندارد جز خدا و نیز نخواهند دانست روز رستاخیز خود و خبردار نیستند [و خداوند است که دانای بهر نهان و آشکار است] ۶۶ بلی آگاهی و دانش مردم در جهان دیگر فراهم میشود و اکنون دو دل هستند و سرگردان و از آخرت و علم آن کورند ۶۷ [از اینرو است که] کافران گویند: چگونه از آن پس که ما و پدران ما خاک شدیم از زمین سر بدر میکنیم و زنده میشویم! ۶۸ البتّه بما و پدران ما چنین وعده‌ها داده‌اند ولی اینکه سخن همان کهنه داستانی است که همه گفته‌اند و شنیده‌اند ۶۹ [تو ای محمّد بپاسخ آنها] بگو: گردشی در روی زمین بکنید [و از تاریخ و سرگذشت ملّتها خبردار شوید] تا به بینید پایان کار بدکاران به کجا انجامید. ۷۰ ولی تو خود اندوهگین مباش و از گفتار و رفتار و مکرشان دلگیر مشو ۷۱ و گویند: اینکه وعده قیامت کی میرسد اگر راستگو هستید! ۷۲ بگو: امید است که نزدیک باشد بهمین زودی پشت سرتان باشد آنچه بدان شتاب می‌کنید ۷۳ و البتّه خدای تو بخشنده‌ی بمردم است ولی بیشترشان پاس نعمت ندارند [و نافرمانند] ۷۴ [چونکه پروردگار تو] میداند آنچه بدل پوشیده دارند و یا بآشکار میگویند ۷۵ و نیست آنچه در آسمان و زمین نهان است جز آنکه در نامه‌ی روشن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[خداوند استوار و] آشکار است. ۷۶ همین قرآن تو است که بیشتر اختلافهای یهود را روشن میکنـد و نمودار میکند حقّ و درستی را که خودشان از یکدیگر نمیپذیرند ۷۷ و نیز وسیلهی هدایت است و آسایش برای آنکه مؤمن است و حقّپذیر ۷۸ و البتّه خداوند تو بفرمان [صفحه ۴۷۸] درست و استوار خود با آنها داوری خواهـد کرد چون که او برتر است و داناست. ۷۹ و تو خداوند را پشتیبان خود بـدان چون براه درست و روشن میروی [و اندیشناک مباش] ۸۰ تـو البتّه نمیتـوانی مرده را خـبردار کنی و نه آنهـا را که کرند آوازت را بگوشـشان برسانی هنگامیکه پشت کردهانـد [و نمیخواهند بفهمند] ۸۱ و نیز کوردلان را نتوانی هـدایت نمائی از گمراهی براه راست بری فقطّ میتوانی سخن حقّ را بگوش آنهائی برسانی که مؤمن بآیات ما هستند و سرسپردهی بحقّ ۸۲ اینکه کافران بدانند آن روز که سرنوشـتشان برسـد و بایـد گرفتار شونـد جنبنـدهای از زمین بـدر میاوریم تا با آنها سـخن بگویـد و بفهماند که گرفتاری دنبالهی آن است که مردم بگفتار درست گوش ندادنـد و آیات ما را خودباور نداشـتند و آن روز که از هر گروه آن کسان را گرد آوریم که آیات ما را منکرند جملگیشان بهم می- رسند«۸۱»۱ -پاورقی-۱۱۷-۱۱۹ ۸۴ با پیشگاه عدل خداوندی آیند و از آنها از سر توبیـخ بپرسد: شـما که عالم باسـرار آفرینش و آیات حقّ نبودید چگونه آنرا دروغ شـمردید [و بدوران زندگی] چه کار و عملی داشتید! ۸۵ [آنجاست که] سـزای ستمشان واگیرشان شود و مجال سخن ندارند ۸۶ مگر خود نمیدیدند [که قدرت نهائی خداوندی] شب را برای آنکه آرامش گیرنـد درست کرده است، و روز برای دیـدن و جنبیـدن! البتّه در اینکه تـدبیر نشـانهی قـدرت است برای مردمیکه مرد [اندیشه] و ایمانند ۸۷ ولی روزی [اینکه حقایق نمودار شود] که در صور دمیده شود و بجز آنکه بمشیّت خداوند آرام است همهی آفریـدگان آسـمان و زمین بیقرار شونـد و بپیشـگاه حقّ فروتن آیند ۸۸ و کوههـا را که آرام میپنـداری خواهی دیـد که مانند ابر در گذرند. البتّه اینکه ساخت خداوندی است که هر چیزی را اسـتوار درست کرده است و او البتّه از کار شـما مردم خبردار است ۸۹ پس آنکه با کار نیک آیـد به از آن را خواهـد یافت و اینان از اضـطراب روز رسـتاخیز آسودهانـد ۹۰ و آنکس که بـا کار زشت آیـد پس اینان در دوزخ برو در افتادهانـد، مگر انتظار داریـد جز آنکه میکنید [صـفحه ۴۷۹] جزا ببینید! ۹۱ [ای محمّد بمردم بگو] من مـأمورم و مرا فرمـان دادهانـد که آفرینندهی اینکه خـانه را بپرسـتم همانکه اینکه را بیت الحرام کرده است و گرامی داشـته است و همه چیز مال او است و نیز مأمورم که از دستهی مسـلمانان باشم ۹۲ و نیز قرآن بخوانم [که مردم بشـنوند و بفهمند] پس هر که راه راست یافت سودش برای خود او است و آنکه گمراه شود [مرا با او کاری نیست] فقط کار من بیم و نویـد بآینده است و بس ۹۳ [و باز بآنها بگو:] سـتایش برای خدا است که بزودی آثار قدرت خود را بشما نشان میدهد تا آنها را بشناسید، چه او بیخبر از کار شما نیست. سـخن مفسّرین: «لِمَ تَستَعجِلُونَ بِالسَّیِّئَةِ قَبلَ الحَسَنَةِ» ۴۵ أبو الفتوح: چرا شـتاب- زدگی میکنیـد بگناه و بدی یعنی به بلا و عقوبت پیش از حسـنه یعنی عـافیت و رحمت «لَو لا تَسـتَغفِرُونَ اللّه- الآیه» یعنی چرا آمرزش نخواهیـد از خـدای تا باشـد که بر شـما رحمت کنـد کشف: کلمهی «قبل» بمعنی «تقدّم» بدرجه است نه بزمان و مقصود اینکه است که چرا بدی و نافرمانی و عذاب آخرت را بهتر و برتر میدانیـد از فرمانبری و نیکی و شـتاب داریـد که بـد بکنیـد و از خوبیهای آینـده محروم باشـید. -قرآن-۱۵-۷۰-قرآن-۱۹۲-۲۲۲ «قالَ طائِرُکُم عِندَ اللّهِ» ۴۷ فخر: صاحب کشّاف گفته است: چون عرب در سفر از پریدن پرنده فال نیک و بد میزد کلمهی «طـائر» که بمعنی پرنـده است در اینکه جمله برای سـبب نیک و بـد بکار رفته است. و معنی اینکه است که صالـح بآنها گفت: آنچه مـوجب خیر و شـرّ برای شـما میشود در نزد خداونـد است که قضـا و قـدر او است و اگر بایـد خوشـی برسانـد میرسانـد و اگر بـدی بسـرنوشت دارید خواهد رسید: و بعضی گفتهاند یعنی سزای اینکه شما من را شوم میدانید و بآمدن من فال بد میزنید در نزد خداوند ذخیره است و شـما را بآن مجازات میکند. -قرآن-۱-۳۳ «قالُوا تَقاسَـمُوا بِاللّهِ لَنُبَیِّتَنَّهُ وَ أَهلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ» ۴۹ کشف: «تقاسموا» فعل امر است یعنی همسوگند شوید، و دو جملهی بعد بصیغهی خطاب قرائت شده است یعنی شب سر وقتش بروید و بعد بگوئید. و بصیغهی متکلّم نیز خوانـده شـده اسـت یعنی هم قسم شویـد که برویم و بعـد بگـوئیم. -قرآن-۱-۸۱ [صـفحه ۴۸۰] «مَهلِکَ أَهلِهِ» ۴۹ فخر: «مهلک» با ضمّ میم و فتح میم و کسر لام و فتح آن سه قرائت شده است که از مصدر مجرّد یا مزید باشد و خود کلمه ممکن اسـت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مصدر باشد یا اسم زمان یا مکان که هیچکدام در نتیجه معنی اثری ندارد. -قرآن-۱-۲۰ «وَ مَکَرُوا مَکراً وَ مَکَرنا» ۵۰ طبری: إبن زید گفته است: یعنی آنها گفتند: چون صالح بمعبد خود رود او را آنجا میکشیم و میرویم خانواده‌اش را میکشیم و چون صالح رفت بمعبد خود که در کنار کوه بود آنها در جلو غاری بانتظار او بودند که سنگی از کوه بجلو شان سرازیر شد آنها از فرود آمدن سنگ بدرون غار پناهنده شدند سنگ جلو غار را گرفت و کسی از سرنوشت آنها خبردار نشد. «أَنّا دَمَّرناهُم» ۵۱ مجمع: با فتح و کسر همزه قرائت شده است که آغاز جمله باشد و یا دنباله‌ی جمله‌ی جلو باشد و از ابیّ بن کعب نقل است که «ان» بدون الف قرائت کرده است با فتح همزه. «قُلِ الحَمدُ لِلّهِ وَ سَلام» ۵۸ مجمع: دو جور معنی شده است: ۱- بگو ستایش برای خدا که ما را موفّق بایمان کرد و مثل گذشتگان گرفتار نکرد ۲- مقاتل گفته است: یعنی ستایش برای خدا که کافران را نابود کرد و بسلامت داشت پیغمبران را یا اصحاب پیغمبر ما را با اولاد آن حضرت که مانند آن کافران گرفتار نکرد. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۴۲۶-۴۴۶-قرآن-۶۵۲-۶۸۶ [أبو الفتوح: فرّاء گفت اینکه خطا بست با لوط خدای او را گفت بگو «الحَمدُ لِلّهِ» و باقی مفسّرین برآنند که خطاب با رسول است علیه السّلام یعنی بگو ای محمّد: -قرآن-۸۱-۹۸ «الحَمدُ لِلّهِ]. -قرآن-۱-۱۸ «وَ جَعَلَ بَینَ البَحرَینِ حاجِزاً» ۶۱ کشف نوشته: در نهاد آدمی هم کعبه‌ی دل است هم مصطبه‌ی نفس، دو جوهر متضادّند در خلقت بهم پیوسته و در طریقت از هم گسسته، هر دو در هم گشاده، و میان هر یکی از قدرت حاجزی نهاده، هر گه که آن نفس امّاره در سراپرده‌ی دل شبیخون برد آن دل محنت زده بتظلّم بدرگاه عزّت میشود و از جنات قدیم خلعت نظر بدو میآید. اینکه است سرّ آن خبر که «انّ للّه تعالی فی کلّ یوم و لیلة ثلاثمائة و ستّین نظرة فی قلوب العباد». نظیر اینکه آیت در سورة الفرقان است- «هُوَ الَّذِی مَرَجَ البَحرَینِ هذا عَذبٌ فُراتٌ وَ هذا مِلحٌ أُجاجٌ» -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۵۷۵-۶۵۱ [صفحه ۴۸۱] بر لسان اهل معرفت اینکه دو دریا صفت دل مؤمن است و آن دو آب صفت آنچه در او است از دو معنی متضادّ: خوف و رجاء، شکّ و یقین، ضلالت و هدایت، حرص و قناعت غفلت و یقظت، ربّ العزّه میان هر دو ضدّ حاجزی و مانعی پیدا کرده میان خوف و رجا از حسن ظنّ حاجزی است تا تلخی ترس خوشی امید تباه نکند، میان شکّ و یقین از معرفت حاجزی است تا ملوحت شکّ عذوبت یقین تباه نکند، میان ضلالت و هدایت از عصمت حاجزی است تا ملوحت شکّ عذوبت یقین تباه نکند، میان ضلالت و هدایت از عصمت حاجزی است تا مرارت ضلالت حلاوت هدایت تباه نکند. میان حرص و قناعت از تقوی حاجزی است تا کدورت حرص صفاوت قناعت تباه نکند. میان غفلت و یقظت از مطالعت نظر حاجزی است تا ظلمت غفلت نور یقظت تباه نکند. «أَمَّن یُجِیبُ المُضطَرَّ» ۶۲ کشف نوشته: گفته‌اند: مضطّر آن کودک است که در شکم مادر بیمار است و مادر از بیماری وی بیخبر آن کودک در آن ظلمت رحم از آن بیماری بنالد و جز اللّه کس حال وی نداند ربّ العزّه آن نالیدن و زاریدن وی بنیوشد، و برأفت و رحمت خود در دل ما در افکند تا آن طعام که شفاء کودک در آن بود بآرزوی بخواهد و بخورد کودک از آن بیماری شفا یابد. «و قیل انّ داود الیمانیّ دخل علی مریض من اصحابه فقال له المریض یا شیخ ادع اللّه لی، فقال الشّیخ للمریض: ادع لنفسک انک المضطرّ و قد قال اللّه عزّ و جلّ «أَمَّن یُجِیبُ- الخ» یحیی معاذ عجب سخنی گفته و در مناجات خویش گفت: الهی مرا اعتماد بر گناه است نه بر طاعت زیرا که در طاعت اخلاص میباید و آن مرا نیست و در معصیت فضل میباید و آن تو را هست. -قرآن-۷۸۰-۸۰۹-قرآن-۱۳۹۶-۱۴۱۶ «قَلِیلًا ما تَذَکَّرُونَ» ۶۲ کشف بتاء بصورت خطاب و با یاء بصورت غایب و با تشدید و تخفیف ذال قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۸ حسینی: مضطرّ کسی است که جز حقّ هیچ وسیله‌ی مادّی نداشته باشد. و بعضی گفته‌اند آن است که از زندگی ناامید است مثل گرفتار غرقاب، یا بیابان بی پایان، یا بیماری بی‌علاج. مثنوی در دفتر سوّم آنجا که بموسی دستور میرسد: بآن زبان مرا بخوان که گناه نکرده [صفحه ۴۸۲] باشی: گر نداری تو دم خوش در دعا || رو دعا میخواه ز اخوان صفا بهر اینکه فرمود با موسی خدا || وقت حاجت خواستن اندر دعا کای کلیم اللّه زمن میجو پناه || با دهانی که نکردی تو گناه گفت موسی من ندارم آن دهان || گفت: ما را از دهان غیر خوان آن چنان کن که دهانها مر تو را || در شب و در روزها آرد دعا از دهان غیر کی کردی گناه || از دهان عیر بر خوان کای اله آن دهانی که نکردی تو گناه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

||آن دهان غیر باشد عذر خواه یا دهان خویشتن را پاک کن || روح خود را چابک و چالاک کن ذکر حقّ پاک است و چون پاکی رسید || رخت بر بندد برون آید پلید چون بر آمد نام پاک اندر دهان || رخت بربندد برون آید پلید چون برآمد نام پاک اندر دهان || نی پلیدی ماند و نی آن دهان آن یکی اللّه میگفتی شبی || تا که شیرین گردد از ذکرش لبی گفت شیطانش خمش ای سخت رو || چند گوئی آخر ای بسیار گو اینهمه اللّه گفتی از عتو || خود یکی اللّه را لبّیک کو از شکسته دل شد و بنهاد سر ||دید در خواب او خضر را در خضر گفت: همین از ذکر چون وامانده‌ای || چون پشیمانی از آن کش خوانده‌ای گفت: لبّیکم نمیآید جواب || زان همی ترسم که باشم ردّ باب گفت خضرش که خدا گفت اینکه بمن || که برو با او بگو ای ممتحن نی که آن اللّه تو لبّیک ما است ||! آن نیاز و سوز و دردت پیک ما است! نی تو را در کار من آورده‌ام ||! نه که من مشغول ذکرت کرده‌ام حیله‌ها و چاره جوئیهای تو || جذب ما بود و گشاد آن، پای تو ترس و عشق تو کمند لطف ما است || زیر هر یا ربّ تو لبّیکها است جان جاهل زین دعا جز دور نیست || زان که یا رب گفتنش دستور نیست [صفحه ۴۸۳] بر دهان و بر دلش قفل است و بند || تا ننالد بر خدا وقت گزند داد او فرعون را صد ملک و مال || تا بکرد او دعوی عزّ و جلال در همه عمرش ندید او دردسر ||تا ننالد سوی حقّ آن بد گهر زان که درد و رنج و بار آن دهان || شد نصیب دوستانش در جهان خواندن بی‌درد از افسردگی است || خواندن با درد از دل بردگی است «لا یَعلَمُ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ الغَیبَ إِلَّا اللّه» ۶۴ کشف: مقصود از غیب علم بپیدایش رستاخیز است که از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پرسیدند: اینکه وعده تو کی خواهد بود! باین آیه جواب‌شان رسید که آن غیب است و جز خدا آنرا نداند و بعضی گفته‌اند: غیب آگاهی از پیش آمدهای فردا است، و عایشه گفت: آنکه گمان کند از فردا خبردار است بخدا دروغ بسته چون خود فرموده «لا یَعلَمُ مَن- تا آخر» منجّمی نزد حجّاج یوسف ثقفی بود او چند ریگ شمرد و بمشت خود گرفت و از منجّم پرسید چند ریگ در مشت دارم! او بحسابی که یاد داشت حساب کرد و گفت و درست درآمد حجّاج مشتی دیگر ناشمرده برداشت و پرسید و او هر چه حساب میکرد جواب درست نمیآمد، آخر بحجّاج گفت: گمان دارم که تو خود هم شماره‌ی اینها را ندانی، او گفت چه تفاوت است میان اینکه و آن نوبت اوّل! منجّم گفت: چون تو شمرده بودی معلوم بود و من آنرا معیّن کردم و اکنون نامعلوم است و غیب. و غیب را خدا داند و بس. -قرآن-۱-۷۳-قرآن-۴۴۳-۴۶۰ «بَلِ ادّارَکَ عِلمُهُم فِی الآخِرَةِ» ۶۶ أبو الفتوح: عبد اللّه عبّاس «بلی» با الف مقصوره خوانده است، و گفته است: معنی آیه ریشخند است و استهزاء یعنی بلی آنها از ما داناتر بآخرت هستند، مثل کسی که بگوید بلی علم تو بیش از من است و غرض عکس اینکه باشد. و همه‌ی قاریها «بل» خوانده‌اند که همان معنی بلکه باشد و کلمه‌ی «ادّراک»، عدّه‌ی قاریها دال را وصل کرده‌اند بلام «بل» و همزه را در تلفّظ انداخته‌اند و «بلدّراک» تلفّظ کرده‌اند، و دیگران با همزه و سکون لام از مصدر «ادراک» «بَلِ ادّارَکَ» قرائت کرده‌اند، یعنی علم ایشان در آخرت فراهم خواهد -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۵۵۷-۵۷۴ [صفحه ۴۸۴] شد و آنچه اینجا نمیدانند آنجا تلافی میشود، و بعضی گفتند: معنی جمله اینکه است که علم آنها در آخرت برابر و بهم پیوسته شود چون در دنیا شکّ و اختلاف دارند و درست و درست بهم آمیخته است، در قیامت همگی همانند و یکنواخت میشوند و حقیقت را درک خواهند کرد. مجمع: بعضی گفته‌اند: بل بمعنی استفهام است و مقصود از آن نفی است و انکار یعنی علم بآخرت را نیافته‌اند و فکرشان بآن جا نمیرسد و بعضی گفته‌اند: نی دریافته است علم عقلا حقیقت قیامت را چون با استدلال عقلی، درستی قیامت معلوم میشود«۸۲». -پاورقی-۱۰۴-۱۰۶ فخر: از تفسیر کشّاف دوازده قرائت برای «ادّارک» نقل کرده است. مجمع: در کلمات أ إذا وا انّا در «أَ إِذا کُنّا تُراباً وَ آباؤُنا أَ إِنّا لَمُخرَجُون» اختلاف قرائت است. -قرآن-۴۰-۹۷ «رَدِفَ لَکُم بَعضُ الَّذِی تَستَعجِلُون» ۷۲ مجمع: یعنی مرگ و اسیری در جنگ بدر و آزار بعد از مرگ، جبّائی گفته است: یعنی ناراحتی مرگ و گرفتاری در گور قسمتی است و بعضی است از بدی که آنها شتاب در رسیدنش دارند و آن نزدیک و پشت سر آنها است. -قرآن-۱-۴۸ -قرآن-۵-۳۱-قرآن-۳۶۰-۴۲۲ [صفحه ۴۸۵] «هذَا القُرآنَ یَقُصُّ» ۷۶ مجمع: اینکه آیه برای دلداری پیغمبر است که یهود در شخصیّت مسیح اختلاف داشتند و هم در آنکه تورات نوید بظهورش داده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که میگفتند: یوشع بوده است و یا هنوز نیامده است و دیگر اختلاف آنها را اینکه قرآن نمودار میکند و علاوه اعجازی است از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله که با نخواندن کتابهای آنها حقایق آنها را روشن میکند. -قرآن-۱-۲۶ [«وَ لا تُسمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ» ۸۰ أبو الفتوح: إبن کثیر «تسمع» را بفتح تاء و میم و رفع الصّمّ قرائت کرده است یعنی کران دعاء نشنوند، و بقرائت معروف یعنی تو نتوانی شنوانید کران را. -قرآن-۳-۳۹ «إِذا وَلَّوا مُدبِرِینَ» ۸۰ هنگامیکه پشت کنند و بروند، اگر شنوا باشد و پشت کند و برود نشنود تا چه رسد به کسی که کر باشد]. -قرآن-۱-۲۷ خرَجنا لَهُم دَابَّةً مِنَ الأَرضِ» ۸۲ فخر: مردم در دابّة الإرض چهار بحث دارند ۸۳- در اندازه‌ی او ۲- در شکل او و چگونگی خلقت او ۳- در طرز خروج او از زمین ۴- در جائی که او از آن بیرون میاید. و از نشانه‌های پیدایش قیامت همین بیرون آمدن دابّة الإرض است«۸۳». -قرآن-۱-۴۲-پاورقی-۳۱۶-۳۱۸ تفسیر صفی علیشاه: در زمان آخر از دور وجود || آنچنان جنبنده‌ای کامل نمود اندر آرد از زمین ناچار سر || هست شرحش اندر اخبار و سیر آمد از ارض بدن یعنی برون || دابه‌ای کو بود پنهان در قرون نفس کلّی آن زمان مشهود تو است || وان بوجهی مهدی موعود تو است [صفحه ۴۸۶] آن نپنداری که از تو خارج است || بینی آن وقتش که روحت عارج است زین گذشتم شرحش ار گویم تمام || عامیان گیرند را هم در کلام مجمع: در کلمات «لا تسمع الصّمّ و هادی العمی. و تکلّمهم و انّ النّاس» اختلاف قرائت است. «فهم مسلمون» حسینی نوشته: گردن نهادگان فرمانند و متخصّصان عالم ایقان. شعر: گوش باطن نهاده بر فرمان || دیده‌ی دل گشاده بر عرفان زنده از نفحه‌های گلشن قدس || معتکف در رضای معبد انس «وَ یَومَ یُنفَخُ فِی الصُّورِ» ۸۷ فخر: در اینکه آیه سه احتمال است: ۱- بوقی است که ملکی در آن میدمد و از سختی آواز آن آفریدگان جملگی بی‌آرام می‌شوند و میمیرند و اکثر چنین معنی کرده‌اند. ۲- ممکن است مقصود زنده شدن مردگان باشد که بدمیدن بوق بقشونی مانند شده‌اند که از آواز شیپور بلند میشوند و یکجا فراهم میشوند، مردگان هم در موقع معیّن فراهم میشوند ۳- مقصود از صور جمع صورت است یعنی آنگاه که بصورتهای مردم دمیده شود تا زنده شوند. -قرآن-۱-۳۵ «أَتَوهُ داخِرِینَ» ۸۷ مجمع: بصورت مفرد ماضی و جمع اسم فاعل هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۲ «وَ تَرَی الجِبالَ تَحسَبُها جامِدَةً وَ هِیَ تَمُرُّ» ۸۸ أبو الفتوح نوشته: قتیبی گفت: -قرآن-۱-۵۸ معنی آن است که تو پنداری که اینکه کوهها ایستاده است و آن رونده باشد و هر چیز که بزرگ بود چنین نماید بخیال، چون کشتی که اهل کشتی پندارند که ایستاده است و آن رونده باشد. مجمع: چون کوهها از جای خود کنده میشوند بدلیل اینکه آیه وَ تَکُونُ الجِبالُ کَالعِهنِ المَنفُوشِ» و بسیار دامنه‌دار و دور هستند مانند ابر هستند که جنبش آنها دیده نمیشود. -قرآن-۶۸-۱۱۳ [صفحه ۴۸۷] فخر: اینکه جمله سوّمین نشانه‌ی قیامت را خبر میدهد که بجنبش در آوردن کوهها باشد. روح البیان: جعفر خلدی گفت: جنید بغدادی با یاران خود در مجلس سماعی حاضر شد و همگی شادی کردند و جنبیدند و جنید آرام بود، باو گفتند چرا چون دیگران شادی نکردی! گفت: «تَرَی الجِبال-» تا آخر» و محقّقی فرموده که اولیا در میان خلق بآداب و رسوم پا بر جا و آرام هستند و مردم خبر ندارند که در باطن بهر دمی هزار عالم را میپیمایند. مثنوی: -قرآن-۱۸۷-۲۰۸ تو مبین اینکه پایها را بر زمین || زان که بر دل میرود عاشق یقین از ره و منزل ز کوتاه و دراز || دل چه داند کوست مست دلنواز آن دراز و کوته اوصاف تن است || رفتن ارواح دیگر رفتن است دست نی و پای نی رو تا قدم || آنچنان که تاخت جانها از عدم إبن عطا گفته است: ایمان چون کوهها در دل مؤمن ثابت است و نور آنها پرده‌های عالم اعلی را پاره میکند و امام جعفر صادق علیه السّلام گفته است: هنگام خروج روح، نفوس آرام و بیجنبش هستند ولی روح در عالم قدس گردش میکند تا بجایگاه خود در زیر عرش خداوندی آرام گرد. «إِنَّهُ خَبِیرٌ بِما تَفعَلُونَ» ۸۸ مجمع «تفعلون» با تاء بصیغه‌ی خطاب و با یاء بصیغه‌ی غایب قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۶ «مَن جاءَ بِالحَسَنَةِ فَلَهُ خَیرٌ ...- وَ مَن جاءَ بِالسَّیِّئَةِ فَکُبَّت» ۸۹ طبری: مقصود از حسنه کلمه‌ی توحید است با ایمان در دل، و سیّئه شرک است و انکار. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۴۶-۸۴ مجمع: چند روایت از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و امام باقر علیه السّلام است که مقصود از حسنه و سیّئه دوستی و دشمنی علیّ علیه السّلام است. «فزع یومئذ» مجمع: در هر دو کلمه اختلاف قرائت است باضافه فزع بیوم و به تنوین فزع و فتح یوم بظرفیّت. [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۸۸] «هَل تُجزَونَ إلّا ما کُنتُم تَعمَلُونَ» ۹۰ حسینی در پاورقی: در مثنوی میگوید -قرآن-۱-۴۶ گرچه دیوار افکند سایه دراز || باز گردد سوی او آن سایه باز اینجهان کوهست و فعل ما صدا || سوی ما آید صداها را نداء «سَیُرِیکُم آیاتِهِ فَتَعرِفُونَها» ۹۳ أبو الفتوح: گفتند مراد از نشاندادن آیات روز بدر است مانند «سَأُرِیکُم آیاتِی فَلا تَستَعجِلُونِ» مجاهد گفت من آیات خود بشما بنمایم در تن‌های شما و در آسمان و زمین و احوال و ارزاق شما. مراد آنستکه شما را به مرض و قحط و غلا و دشمنی با یکدیگر و خونریزی مبتلا سازم مانند «سَنُرِیهِم آیاتِنا فِی الآفاقِ وَ فِی أَنفُسِهِم» و مورد آیه مورد تهدید است و وعید. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۱۰۹-۱۵۰-قرآن-۳۵۵-۴۱۰ مجمع: یعنی بشما در قیامت نشان دهم آیات خود را تا بشناسید که آن با آنچه بشما گفته بودند مطابق بود. کشف نوشته: اینکه راه بسه منزل توان برید: اوّل نمایش پس روش پس کشش نمایش اینکه است که «سَیُرِیکُم آیاتِهِ فَتَعرِفُونَها» روش آن است که گفت «وَ قَد خَلَقَکُم أَطواراً» «لَترکَبُنَّ طَبَقاً عَن طَبَقٍ» کشش آن است که گفت «دنی فتدلّی». نمایش در حقّ خلیل گفت «نُرِی إبراهِیمَ مَلَکُوتَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ» روش از موسی باز گفت «إنَّ مَعِی رَبِّی سَیَهدِینِ» کشش در حقّ مصطفای عربی گفت «اسری بعبده» ای مسکین تو راه گم کرده‌ای در خود بمانده ای راه براه نمیبری عمرها در خود برفتی هنوز بجائی نرسیدی روش تو چنان است که آن پیر عزیز گفت: -قرآن-۱۰۸-۱۴۵-قرآن-۱۷۳-۲۰۱-قرآن-۲۰۲-۲۳۸-قرآن-۳۱۱-۳۶۷-قرآن-۳۹۴-۴۲۹ بر نابودم که گفت خوش باد شبت || در عشق شدم پیرو شبم روز نشد ای جوانمرد از خود قدمی بیرون نه تا راه بر تو روشن شود و هم راهت پدید آید. روح البیان: مقاتل گفته است: یعنی بهمین روزها آیات خود را بشما نشان میدهم پس خوشا حال آنکه پیش از وقت و مرگ از کجی خود برگردد، و وای بر آنکه بماند تا وقت بگذرد، دستش بجائی نرسد. سعدی گفته است: کنون باید ای خفته بیدار بود || چو مرگ اندر آرد ز خوابت، چه سود تو غافل در اندیشه‌ی سود و مال || که سرمایه‌ی عمر شد پایمال [صفحه ۴۸۹] گرت چشم عقل است، تدبیر گور || کنون کن که چشمت نخورده است مور کنون کوش کآب از کمر در گذشت || نه وقتی که سیلاب از سرگذشت سکندر که بر عالمی حکم داشت || در آن دم که بگذشت عالم گذاشت میسّر نبودش کز و عالمی ||ستانند و مهلت دهندش دمی سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۴۷ جمله‌ی «قالَ طائِرُکُم عِندَ اللّهِ» جمله‌ای است تربیتی برای جلوگیری از یک قاعده خرافی جهانی که عموم بشر بسعد و نحس و یا فرخنده و شوم و یا فال بد و نیک گرفتارند چنانکه عدد سیزده را عموم مردم تا انگلیسها نحس میدانند یا نعل وارونه که روی در بند درها برای چشم زخم میکوبند، و هزاران از اینگونه افکار که اگر کسی کنجکاوی کند کتابها برای فال بد و نیک ملّتها نوشته میشود باین جمله بعموم بشر اعلام شده است که اینکه اندیشه‌ی بیهوده را از سر خود بیرون کنید که طائر شما و آنچه در چشم و دل شما از آینده‌ی بد خبر میدهد و آنرا شوم مینمایاند بپیشگاه حقّ و قدرت خداوندی است که اگر کار بد یا خوب بکنید سزای آنرا میبینید و فال نیک و بد شما در سرنوشت و تقدیر ازل اثر ندارد. از اینرو است که در دنباله اینکه جمله گفته است «بَل أَنتُم قَومٌ تُفتَنُونَ» که از آن مقصود اینکه است فال شما اثر ندارد و بلکه شما را گرفتار بد کاری‌تان کرده‌اند پس هرگز گرفتار افکار فاسد خود نباشید بلکه در بند رهبری خرد و وظیفه‌ی خود باشید. ۲- آیت ۶۲ جمله‌ی «أَمَّن یُجِیبُ» شاید اشاره باشد به اینکه که پذیرش دعا مشروط است باضطرار و نهایت بیچارگی چنانکه معنی آنرا از مفسّرین نقل کردیم پس هر دعا و از هر کس پذیرفتنی نیست و بعلاوه که سبک جمله نمیفهماند که البتّه دعای شخص بیچاره پذیرفته میشود و از ناچاری نجات بیابد چون گفته شده است: جز خداوند دیگری دعای مضطرّ را نمیتواند بپذیرد ولی گفته نشده است: خدا هر دعای مضطرّ را میپذیرد، پس شاید مفاد آیه اینکه باشد که دعا اگرچه از شخص بیچاره باشد، همیشه پذیرفتنی نیست و اگر بایستی دعای شخص مضطرّ پذیرفته شود البتّه از سوی خداوند است و بس. -قرآن-۵۱-۸۳-قرآن-۸۸۹-۹۲۲-قرآن-۱۱۳۹-۱۱۵۷ ۳- آیت جمله‌ی «بَلِ ادّارَکَ عِلمُهُم فِی الآخِرَةِ» اگرچه موضوع سخن دو دلی -قرآن-۱۸-۶۰ [صفحه ۴۹۰] مردم است در پیدایش قیامت که گفته شده است: چون قیامت فرا رسد آنها که دو دل هستند از شکّ بیرون خواهند شد و علم‌شان قطعی و روشن بپیدایش قیامت خواهد بود، ولی شاید بتوان گفت که چون کلمات «علمهم» مقیّد بموضوع خاصّ نشده است اینکه جمله

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بما میفهمانـد که در آن عـالم تمـام مجهولاـت بشـری برداشـته میشود و هر چه را ندانسـته یا دو دل بوده است معلوم و یقینی آدمی میشود. ۴- آیت ۸۲ «وَ إِذا وَقَعَ القَولُ عَلَیهِم أَخرَجنا لَهُم دَابَّةً مِنَ الأَرضِ» عموم مفسّرین اینکه آیه را برای نشاندادن نشانه‌های قیامت دانسته‌اند و مطالبی شگفت‌آور نوشته‌اند که خلاصه آن را از امام فخر نقل کردیم و در بعضی کتابها نوشته‌اند حدیث است که دابّهٔ الارض علیّ علیه السّلام است. ولی آنچه بنظر میرسد سیاق و سبک آیه حکایت از حادثه‌ی عمومی نمیکند و موضوع سخن هم مربوط بقیامت نیست چون پیش از اینکه آیه سخن در توصیف قرآن است و دلداری پیغمبر و شناساندن کافران که در حکم مرده و کر و کورند، و پس از اینکه معرّفی گفته شده است که چون سرنوشت حقّ بر آنها برسد جنبنده‌ای را از زمین در میاوریم که بآنها بگوید: مردم آیات ما را استوار نداشتند پس شاید اینکه آیه بیدار باش و تخویف است برای مردم کر و کوری که سخن پیغمبر نشنیده‌اند و هم اعلام بدسته چهارم است که مسلمانان باشند تا بدانند پیش از فرارسیدن گرفتاری اتمام حجّت میشود و مردم نافرمان مستحقّ عذاب را یادآوری میکنند که مردم نافرمان و بی‌ایمان که آیات حقّ را استوار نمیدانند سزاوار حوادث ناگوارند. و شاید بیان اینکه مطلب بچنین جمله که جنبنده‌ای از زمین در میآوریم تا با آنها سخن بگوید تعبیری است مختصّ بسبک ادبی عربی قرآن برای تحریک احساسات آن مردم و گر نه شاید مقصود از دابّهٔ الارض عموم دانشمندان بیدار دل باشد در هر دورانی که مردم را پند و اندرز میدهند و اگر آنچه نقل شده است که مقصود علیّ علیه السّلام است درست باشد ممکن است در آن دوران نزول آیه مقصود آن حضرت بوده است و برای روزگارهای پس از آن اشاره بشیعیان عالم و مواظب آن حضرت باشد که مردم را رهبری میکنند. ۵- آیت ۸۸ جمله‌های «تَرَی الجِبالَ تَحسَبُها -قرآن-۱۳-۸۹-قرآن-۱۷۲۹-۱۷۵۸ [صفحه ۴۹۱] جامِدَةً وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ» را مفسّرین برای نشانه‌های رستاخیز دانسته‌اند و چون آیات پس و پیش اینکه آیه در توصیف قیامت است ظاهر در همان است که آنها گفته‌اند اگرچه کسانی که خواسته‌اند برای حرکت زمین از قرآن دلیل داشته باشند باین جمله استدلال کرده‌اند که مقصود منحصر بآن هنگام نیست بلکه میفهمانـد که اینکه جنبش همیشگی است. ولی شاید بتوان از اینکه جمله‌ها بقرینه‌ی جمله‌ی «تحسبها» و جمله‌ی بعد چنین استفاده کرد که در رستاخیز اینکه کوهها که اکنون تو آنها را آرام می‌پنداری در صورتی که اکنون هم میجنبند و نمی‌بینی خواهی دید که ابر در حرکت است چون ساخت مستحکم خداوندی است که بموجب طبیعت معیّن بر محور معیّن حرکت میکند و تو نمی‌بینی ولی آن روز که در صور دمیده شد و موجودات آسمان و زمین بیقرار شدند آن ساخت خداوندی و نیروی معیّن که زمین و کوهها را حرکت میداد و تو نمیدیدی اکنون همگی از هم پاشیده و مانند ابر نامنظّم و بیقرار حرکت میکنند. و بطوری که نقل کردیم جمله‌ی «تَحسَبُها جامِدَةً» را مفسّرین برای همان هنگام دانسته‌اند که آن روز کوهها جوری هستند که گمان میرود آرام هستند ولی مانند ابر هستند بچشم آرام میآیند ولی بتندی در گردش هستند. لکن اینکه معنی دور از ذهن است چون هنگام هول و فزع است و تیرگی کرات آسمانی و شکافتن آسمان، پس باید اگر بیننده‌ای باشد جنبش کوهها را هم بیند آنجا طوری نخواهد بود که کسی باشد و چیزی را آرام ببیند پس ظاهر اینکه است که مقصود چنین باشد همان کوههای متحرّک که آرام میپنداری آن روز باندازه‌ای تند می‌بینی که مانند جنبش ابرها است و شاید جهت همانند کردن جنبش کوهها را بابر همان دوری و دامنه‌داری آنها است که بحرکت جنبندگان کوچک مناسب نبوده است از اینکه جهت تشبیه شده است به حرکت موجودات مهمّ و عالی طبیعت که ابر باشد. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۱۰۳۴-۱۰۵۴ پایان مجلّد ششم. [صفحه ۴۹۲]

پاورقی

[۱] استاد ما مرحوم شعرانی فرموده است «مناسبتر آن مینماید که آن تنگه‌ای بوده است در حوالی شام و فلسطین میان دریای قلزم و بعض خلیجهای آن، یا جائی نزدیک دریای روم، یا بحر المیت و خلیجی متّصل بآن و فروع آن». [مصحح] [۲] أیلهٔ- با فتح همزه و سکون یاء- شهری است در ساحل قلزم در طرف شام، و گفته‌اند مرز حجاز است با شام و در بصره أیله‌ای نیست، و ظاهرا لفظ بصره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زائد است یا - أبلّه- بضم همزه و باء و تشدید لام و فتحش، که شهری است در کنار دجله نزدیک بصره- بوده و تصحیف شده است. [مصحّح] [۳] ابو الفتوح گوید: آیه دلیل آن می‌کند که مسکین آن باشد که او را چیزی باشد و کفایتش نباشد و زکاهٔ باو توان دادن چون چیزی دارد و بآن تصرّف نتواند کردن، و در اخبار ما چنین آمده که اگر هفتاد درم دارد و تصرّف داند کردن بآن، زکاهٔ مر او را نشاید دادن، و اگر هفتصد درم دارد و تصرّف نداند کردن زکاهٔ مر او را شاید داد، و در شاذ خواندند «کانت لمساکین» بتشدید سین یعنی از آن بخیلان بود و اینکه قرائت وجهی ندارد. [مصحّح] [۴] بهتری آن در واقع معلوم نیست ولی میتوان گفت: بحسب ظاهر ضررش کمتر است. [مصحّح] استاد ما مرحوم شعرانی در پاورقی ابو الفتوح میگوید: اینکه حکایت از موسی [ع] خاصّ قرآن است و در تورات و سایر کتب یهود و نصاری نیست و موسی [ع] صاحب شریعت و فقه بود و خداوند او را بدین واقعه از مرتبه فقه و شریعت آگاه ساخت تا تنبیهی باشد برای اتباع وی که بفقه ننازند و خضر را در علم برتر از وی نهاد چنانکه در صدر قصّه گذشت و چنانکه معلوم است مبنای فقه غالبا بر سه اصل عمده است، اوّل- حرمت نفوس که احکام قصاص و دیات بر آن مبتنی است، دوّم- حرمت مال مردم که احکام بیع و معاملات مطلقا مبنی بر آنست، سوّم- احترام عمل دیگران که احکام اجاره و جعاله و حرمت تسخیر بندگان خدا و جبر و قهر آنان ناشی از آنست، و خضر هر سه اصل را نقض کرد، غلامی بیگناه را کشت، و کشتی را هنگام خطر شکست، و خود و موسی را بکار بی‌اجرت برای ناکسان مشغول ساخت و از فقه غیر ابواب عبادت و نکاح را باقی نگذاشت تا بدانند بالاتر از فقه نیز علمی هست، چون فقه برای نظم ظاهر زندگی دنیوی است و چون بشر از غیب خبر ندارد خداوند برای آنان شریعت فرستاد و حکم شریعت بر ظاهر نهاد نه بر واقع، پس آنکه از واقع آگاه است مقامش برتر است از آنکه تنها ظاهر داند الّا آنکه مردم طاقت تحمّل فکر وی را ندارند، و اگر اتّفاقا کسی بر حقیقت آگاه گردد و حکم ظاهر فقه بر خلاف آن باشد باید متابعت واقع کند. و معامله که به عقد ظاهر موافق حکم شرع صحیح واقع شود و تو بدانی صاحب آن راضی نیست بر تو حرام است. و آنکه بر تو اعتماد کند در گزیدن بهترین متاع و ارزانترین قیمت و تو رعایت صلاح او نکنی بهای آنکه میستانی بر تو مباح نیست که «غبن المسترسل سحت»، و زنی که بلفظ گوید بنکاح دائم تو درآمدم و تو بدانی بدوام نکاح راضی نیست بر تو حرام است«۱» و چون بدهکار باشی بکسی که او نداند اصل یا مقدار آن را، و تو بدانی و نگوئی و باندک مالی صلح کنی باز بر تو حرامست و غیر ذلک، صحّت ظاهری برای جاهل بواقع است.[۱] مثلا آنزن که شوهرش او را سه طلاقه کرده بر شوهرش حرام است مگر اینکه شوی دیگر بعقد دوام کند و با او همبستر شود. و چنانچه شوهر دوّم با او نساخت و ویرا طلاق داد او محلّل واقع خواهد شد، و زن پس از عدّه طلاق می‌تواند با شوهر اوّل ازدواج کند. ولی اگر بعقد دوام و همیشگی بنکاح شوهر دوّم در نیامده بود مثلا شوهر لفظا گفته بود که بعقد دوام بزناشوئی با تو حاضرم ولی قصدش اینکه بود که وی را پس از اندکی طلاق دهد یا او طلاق گیرد اینکه قصد عقد دائم با نیّت طلاق مباین است و در اینصورت عقد دائمی معلوم نیست منعقد شده باشد زیرا «العقود تابعهٔ للقصود» و لذا محلّل واقع نمیشود. [مصحّح] [۵] مرحوم استاد شعرانی اعلی اللّه مقامه فرموده: نام مأجوج در تورات و انجیل نیز آمده است و آنها چنانکه تورات گوید از فرزندان یافث إبن نوحند، و از کتاب حزقیل باب ۳۸ و ۳۹ معلوم می‌گردد که فساد و فتنه بسیار می‌کردند و حضرت حزقیل بر آنها نبوّت کرده، و در مکاشفات یوحنا خبر میدهد در آخر الزّمان بار دیگر بر زمین مستولی شوند و فساد کنند، و مورّخان نصاری گویند اینکه طائفه «سیت» ها هستند که در نواحی شمال آنسوی آسیای صغیر و یونان میزیستند، و بعضی گویند: «سقلابیان» هم از آنانند که امروز «اسلاو» میگویند، و در قرن هفتم پیش از میلاد بر جنوب تاختند و «آشور» و «لیدی» را گرفتند و فساد بسیار کردند و تا مصر رفتند و کسی نتوانست آنها را از پیشروی باز دارد. و قومی وحشی بودند، از گوشت و شیر اسب تغذیه میکردند، و خدای جنگ را در صورت حربه میپرستیدند، و اگر یکی از رؤسای آنها میمرد، زن و بستگان او را با او می‌کشتند و دفن می‌کردند. و بعضی گویند ناحیه میان بحر خزر و بحر سیاه مسکن اینکه قوم بود، و بعضی مانند امام رازی معتقدند که یأجوج و مأجوج از نژاد زرد بودند از جنس مغولان. باری اصل وجود آنان در تاریخ معلوم است هر چند ندانیم با کدام یک از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طوائف معروفه زمان ما منطبق میشونـد. أما آنچه مفسّـرین از شـقیق و اعمش نقل کردهانـد افسانهای بیاصل است و از معصومی و یا تاریـخ معتبری نقل نشده. باری مردم زمان اسـکندر ترس از طغیان مأجوجیان در دل داشـتند چون در نزدیکی زمان آنها که هنوز از خاطرها محو نشده بود طغیان کردند و باز از تاختن مجدّد آنها بیمناک بودند، و چون در آنوقت حمله شدید و فتنه، غیر حمله سیتها نقل نشده و نبوده است قول کسانیکه یأجوج و مأجوج را همان سـیتها و بازماندگان آنها میدانند بنظر صحیحتر میآید و پس از آن قول آنها که ایشانرا از نژاد مغول دانند هم بنظر بعید نمیرسد گرچه از جانب آسـیای صـغیر و قفقاز بجنوب تاخته باشند- انتهی. [۶] در پاورقی تفسـیر حسـینی «پوشـیده» با شـین نقطهدار است. [عاملی] [۷] یحیی را کشـتند و قصّه آن چنـانکه میـان مسـلمین و نصاری مشـهور است اینست که یحیی مردم را بعمـل بشـریعت و اطـاعت خـدا دعـوت میکرد و از منکرات نهی میفرمود، رئیس کشور یهود موسوم به «هرودیس» که از جانب رومیان حکومت بنی اسـرائیل بدو داده شده بود یحیی را بزندان افکند و یحیی ویرا از مباشـرت با زنی «هیرودیـا» نـام که از محـارم وی بـود منـع مینمـود و هرودیس بفحشـاء اصـرار داشت تـا زن حیله کرد و فرمـان قتـل یحیی را از هیرودیس گرفت و او را کشت و سـر مقدّس او را پس از کشـتن در مجلس او آورد در طبقی و پیش او نهاد، خداوند بدین عمل بر آنان خشم گرفت و طیطوس را بر آنها مسلّط کرد و در آنعهد عادت و رسوم رومیان در میان امّت موسـی علیه السّلام رسوخ کرد و در احکام شـریعت سـست شده بودند و نصایح متدیّنان در آنها اثر نداشت و طالب کسـی بودند ظاهر شود و دین حقّ را رواج دهد، خداوند در همان زمان عیسی علیه السّلام را فرستاد و دین او، رومیان و اتباع آنها را تسخیر کرد و از اینکه جهت قصّه یحیی و عیسی بهم مربوط است [از مرحوم اسـتاد شـعرانی] [مصـحّح]. [۸] اینکه قول را علمـاء مـا درست ندانند زیرا مریم علیها السّـلام را از اینکه جهت مطهّر داننـد و به آیه شـریفه «إِنَّ اللّه اصـطَفاکِ وَ طَهَّرَکِ وَ اصـطَفاکِ» تمسّـک نماینـد. چنـانکه بآیه تطهیر در باره أهل البیت علیهم السلام. [مصحح]. [۹] از سـیاق معرّفی عیسـی علیه السّـلام در اینکه آیات پیدا است که در هنگام نزول قرآن که شـش قرن از میلاد مسیح بیش نگذشته بود آنچه غالب نصاری در باره عیسی قائل بودند همه پوچ و نادرست بوده، و اوهامی بیش نبوده، و بکلّی شخصـیّت عیسـی علیه السّـلام که نمونه خـداپرستی و اخلاـق و زهـد و توجّه تـام بحقّ و منقطع از علائق مادّی بود،- و بهمین سـبب وجودش یکپارچه خیر و برکت و آگاهی، و دسـتش شـفابخش بیماران بود- تحریف گشـته و پسـر خـدا و جزء خدا و بلکه یکی از معبودان ثلاـثه مسیحیّت شـده بود، و بجهت اینکه تحریف بـا همه خیراتی که در وجود مسیح بود در اذهـان به بتی مبـدّل گشت و دیگر نمونه و سـرمشق و الگو نبود، و لذا همه فیوضاتیکه از اینکه رهگذر نصیب نسـلها بود تبدیل بشـرک و شـرّ و شـقاء شد، قرآن مجیـد در اینکه آیـات اینکه مطلب را تلویحـا گوشـزد و خاطرنشان میسازد و هشـدار میدهـد که مبادا شـما مسـلمین بسـرنوشت شوم مسـیحیان گرفتار شوید، و شخصیّتهای مذهبی را که خود نمونه- کاملی از انسان الهی هستند بدلیلی تحریف کنید و شخصیّتی بدلی و بیخاصـیّت و موهوم. بسازیـد و بنسـل آینـده معرّفی نمائیـد، آنوقتی از برکت اینکه وجودات اسـتفاده میشود که شخصـیّت آنـان درست همانطور که بوده بدون تصـرّف و تحریف معرّفی شوند و الگوی انسانیّت قرار گیرند، اگر پیغمبر [ص] و علیّ علیه السـلام و فرزنـدانش [ع] همچنانکه بودند معرّفی شوند و زندگانی آنها همانطور که بوده ترسـیم گردد خود بزرگترین سـرمایهای برای تربیت نسـلهاست، امّا چنانچه بدلیل نفهمی یا افراط در محبّت، یا بدلیل دشـمنی، و یا اغراض سیاسـی دیگر شخصیّتی جعلی و تحریف شده از آنها بسازیم و بدنیا معرّفی کنیم خیانتی بسـیار بزرگ به بشـریّت کردهایم و نمونههای حقیقی و الهی را تحریف کردهایم، و اینکه کـار خطرش کمـتر از خطر تحریـف قرآن نیست یعنی همـانطور که تحریف آیـات قرآن موجب گمراهی و ضـلالت نسـل موجود و آینده است همچنین تحریف اینکه اشـخاص موجب گمراهی خواهد بود. [مصحّح] [۱۰] اینکه کلام با «یَسئَلُونَکَ عَنِ ذِی القَرنَینِ» و «یَسـئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ» بصیغه فعل مضارع که معنیش «خواهنـد پرسـید» است سازگار نیست. [مصـحّح] [۱۱] مجلّـد سوّم ص ۴۸۰ و ۴۸۱. [۱۲] ابـو الفتـوح اینکه قول را از فرّاء نقـل کرده است. [۱۳] «الاـیمن» صـفت «جانب» است نه اسم وادی یعنی از طرف راسـت وادی که همان سـمت راست موسـی میشده که از مدین بجانب مصر میرفته است. و أهل معرفت گویند: سروش اگر از جانب راست

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یا مقابل شنیده شود از جانب حقّ است و اگر از جانب چپ یا پس پشت باشد از سوی شیطان. [مصحّح] [۱۴] جمله «قل من کان» شرطیّه است و «فلیمدد» بصیغه أمر جواب آن، و امر در اینجا بمعنی خبر است. و بلیغتر است زیرا متضمّن معنی لزوم است. [مصحّح] [۱۵] علل الشرایع: صدوق [ره] بسند صحیح از یعقوب بن شعیب از امام صادق علیه السّلام روایت کرده که فرمود: «قال اللّه تعالی لموسی: «فَاخلَع نَعلَیک»لأنّها کانت من جلد حمار میّت» برای اینکه از پوست خر مرده بوده. و اینکه بعید نیست زیرا استعمال اجزاء میته معلوم نیست در شریعت موسی علیه السلام حرام بوده بخصوص پوست دباغی شده که حرمت استعمالش بین مسلمین هم اختلافی است. [مصحّح] [۱۶] مراد از وادی ایمن وادی طور است و ایمن صفت «جانب» یا «شاطئ» است یعنی سمت راست وادی طور. [مصحّح]. [۱۷] اینکه نوع بذله‌گوئیها مربوط به تفسیر قرآن نیست، و ضمنا از رسولخدا [ص] یا دیگر معصومین علیهم السّلام خبری دیده نشده که «علماء امّتی افضل من انبیاء بنی اسرائیل» چنانکه در السنه عوام و گاهی خواصّ متداول است، بلکه اصل کلام در صورت صحّت صدور چنین است «علماء امّتی کأنبیاء بنی اسرائیل» چنانکه از غوالی اللّئالی إبن أبی جمهور احسائی [ره] آنهم بدون سند نقل شده، و اگر بلفظ «افضل» باشد باید حمل بر اهل بیت عصمت علیهم السّلام نمود زیرا فرمود «نحن العلماء و شیعتنا المتعلّمون و سائر النّاس غثاء» و فرق بین دو لفظ واضح است، چه افضلیّت غیر از همانندی است و همانندی لازم نیست از تمام جهات باشد بلکه یک جهت هم کافی است، انبیاء بنی اسرائیل مردم را به راه راست و توحید. و پرستش معبود یکتا دعوت میکردند و علماء هم همین کار را میکنند. و تفضیل غیر معصوم بر معصوم از هر جهت که باشد عقلا نادرست است، و نیز امام شاذلی «سامحه اللّه» و همفکرانش اینگونه تفضیلها را که شاید از همان روایت ساختگی الهام گرفته باشند برای امثال غزالی و اضرابش باید در خواب ببینند که وی را بر پیغمبری اولو العزم و برگزیده خداوند که فرموده «أَنَا اختَرتُک»به به قال «وَ اصطَنَعتُکَ لِنَفسِی» در شأن اوست تفضیل دهند، بعلاوه پاسخ موسی کاملا مطابق سؤال بود، زیرا او میدانست که خداوند آگاه است و محتاج به سؤال نیست، بلکه وجه سؤال را اینگونه فهمید که: «اینکه چوب چیست بدست گرفته‌ای»! جواب داد: برای تشریفات و حشمت و پر کردن چشم عوام و شخصیّت مصنوعی چنانکه کار مردم اهل دنیا است نیست، بلکه چوبی عادی است و ابزار کار و شغل من است، و هر عاقلی بهمان گونه که موسی علیه السّلام پاسخ داد باید جواب میداد. و واضح است که خداوند از اینکه جهت پرسید که موسی خود توضیح دهد که اینکه یک قطعه چوب عادی است تا آنگاه که همچون اژدها شود، موسی بداند که مأموریّت بزرگی دارد و کار بزرگی در پیش است، و خداوند بوسائلی از جمله همین چوب، وی را در مأموریّت خود موفّق خواهد ساخت و دلگرم باشد و خدا را پشتیبان خود بداند. [مصحح]. [۱۸] اگر بپرسند سامری از اینکه کار چه نتیجه‌ای در نظر داشت! گوئیم همان نظر که همه دین سازان در نظر دارند: یا دشمنی با حقّ و حقیقت است، یا طلب برتری و ریاست و سواری گرفتن، و رسیدن بمال و منال دنیا، یا هماهنگی با مردمیکه در ظاهر زندگی جلو افتاده و بصورت متمدّن قلمداد شده‌اند، و یا از بار تکلیف یکسره شانه خالی کردن و مانند حیوانات آزاد و بدون قید و شرط و پایبندی بقانون در اینکه دنیا چریدن و عمری بسر آوردن و مزاحم نداشتن در اینکه طرز زندگی، چون در آنزمان هم جز بنی اسرائیل همه دولتهای مقتدر بت‌پرست بودند و هماهنگی با آنها خود برای مردم احمق افتخاری بزرگ بود، و نکته جالب اینستکه مردم وامانده همیشه پیرو همین اشخاصند و فکر نمیکنند که سامری کیست و حرفش چیست، درست می‌گوید! یا حقّه‌بازی میکند! و آیا واقعا هارون درست میگوید یا او! و شاید معنی جمله «بَصُرتُ بِما لَم یَبصُرُوا»[من چیزی را دانستم و فهمیدم که دیگران نفهمیدند] اینکه باشد که من بنفهمی و بی‌عقلی اینکه مردم آنگاه که گفتند «یا مُوسَی اجعَل لَنا إِلهاً کَما لَهُم آلِهَةٌ»آگاه شدم و دانستم که از اینکه مردم براحتی میتوان سواری گرفت چون نقطه ضعفشان را خوب شناختم، از همانراه برایشان مسلّط شدم. [مصحّح] [۱۹] ابو الفتوح: در یک قول گوید: موسی بنی اسرائیل را نهی کرد از آنکه با او آمیزش کنند و امر کرد، او را از خود برانند و در میان خود راه ندهند و از آبادانی بیرون کنند. [۲۰] أبو الفتوح از قتاده نقل کرده که هنوز نسل او مانده‌اند و استاد شعرانی [ره] فرموده: گروهی از یهود بنام سامری هم‌اکنون هستند و از فلسطین و اردن خارج نمیشوند غالبا در شهر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نابلس ساکنند و آنان جز به پنج سفر موسی علیه السلام بکتب مقدسه دیگر یهود اعتقاد ندارند و غیر از حضرت موسی و هارون و یوشع بن نون انبیای دیگر بنی- اسرائیل را بر حق ندانند، و با کسی معاشرت نمیکنند، و در عمل باحکام شریعت موسی سخت پای بندند و تقشف میورزند، و قتاده که گفته «هنوز نسل او که مانده‌اند» اینکه جماعت را از اولاد سامری معاصر حضرت موسی دانسته اما بنظر بعید میرسد، و غیر تشابه اسمی اشتراکی میان آنان نیست، اینکه سامریان منسوب بشهر سامره‌اند که پس از حضرت داود ساخته شده و آن سامری زمان موسی مرد دیگر است، اما بعید نیست آن شهر که بعد از اینکه بنام سامره ساخته شده نام آن از مردی یا طائفه که زمان حضرت موسی بودند مأخوذ باشد، و گویا قتاده عدم معاشرت سامریان را با سایر مردم اثر آن «لا مساس» دانست که سامری میگفت و از دست زدن بدیگر مردمان احتراز میجست، و صرف اینکه تشابه در عادت و اشتراک در اسم را نمیتوان دلیل فرزندی اینان دانست، در اصل مردم سامره از ده سبط بنی اسرائیل بودند، و مردم بیت المقدس از دو سبط دیگر، و البته نباید سامره یهود را با سامره‌ای که بنای خلیفه عباسی است اشتباه کرد. [مصحح] [۲۱] قیاس زمان و مکان عالم دنیا با عالم برزخ صحیح نیست هر کدام حسابی مناسب خود دارند. [مصحّح] [۲۲] اینکه معنی با صدر و ذیل آیه سازگارتر است زیرا صدر آیه عتاب با کفّار است که آیا ندیدند! لا جرم باید بچیزی احتجاج کند که آنها دیده باشند و آنان آمدن باران و روئیدن گیاه را مکرّر دیده‌اند، امّا اینکه روزی اینکه زمین و آسمان بهم چسبیده بود رتق بود و ایجاد فتق شد کسی ندیده بود، زیرا آخر آیه که میفرماید «وَ جَعَلنا مِنَ الماءِ کُلَّ شَیءٍ حَیٍّ»هر چیز زنده را از آب آفریدیم. واضح است که مراد فرستادن باران و روئیدن گیاه است نه فتق و رتق اوّلیّه آسمانها و زمین. [مصحّح] [۲۳,۲۴] جماعتی بظاهر لفظ تمسّک کنند و آسمانرا جسم مادّی جامد دانند نظیر سقف خانه. و حقّ آنستکه در احکام عملی تنها باید بظاهر لفظ تمسّک شود نه در همه امور، و آسمان بعدی بغایت لطیف است که آنرا بأثیر تعبیر کنند. [مصحّح] [۲۵] «علی اعین النّاس» یعنی در حضور مردم محاکمه شود تا خود مردم در صحنه در باره‌اش تصمیم بگیرند و در عقوبتش شرکت کنند. [مصحّح] [۲۶] از آیات قرآن چنان استفاده میشود که حکم سلیمان مخالف حکم داود نبود بلکه سلیمان چاره‌ای اندیشید برای طرفین دعوی، زیرا خود قرآن میفرماید «وَ کُلًّا آتَینا حُکماً وَ عِلماً»پس حکم داود حق و درست بود. و نسخ پس از حکم صحیح معنی ندارد. [۲۷] از آیه میتوان استفاده کرد که اختراع بادبان برای کشتی که بنیروی باد حرکت کند باید در زمان سلیمان علیه السلام باشد، همچنانکه «وَ أَلَنّا لَهُ الحَدِیدَ»برای داود زیرا. دانشمندان مورخ می‌گویند ذوب آهن هزار سال تقریبا قبل از میلاد مسیح بوده و آن خود در زمان داود علیه السّلام است. [مصحّح] [۲۸] ابو الفتوح پس از نقل اینکه قول گوید: اینکه قول درست نیست برای آنکه اینکه بر پیغمبران روا نباشد و نه بر آنکس که او خدایرا شناسد چه غضب ارادت عقاب و مضرّت باشد بغیری، و آنکس که او بر خدای مضرّت و عقاب روا دارد خدایرا نشناسد، امّا عذر آنکس که او گفت که خشم برای آن بود که خدای تعالی چرا عقوبت نکرد ایشانرا با آنکه ایمان آورده بودند، هم چیزی نیست برای اینکه اینکه هم جهل باشد بخدای و عدل و حکمت او. [مصحّح] [۲۹] خلقت بکسر: فطرت و هیبت بصفتی متصف کردن، از دیگران جدا کردن، ۲- بفتح خاء: از نیستی هستی بخشیدن، ایجاد کردن. [۳۰] برای اینکه درست مطلب روشن شود که دنیا در زمان بعثت اینکه پیغمبر بزرگوار صلّی اللّه علیه و آله در چه وضعی بسر میبرد و بشریّت در چه منجلابی گرفتار شده و وضع مردم تا چه حدّ نابسامان و تاریک و هولناک بود بکتاب «ما ذا خسر العالم بانحطاط المسلمین» تألیف ابو الحسن ندوی یا ترجمه‌اش مراجعه کنید تا حقیقت معنی «رَحمَةً لِلعالَمِین»بودن آنحضرت صلّی اللّه علیه و آله تا حدودی روشن شود. و نیز ممکن است از «عِبادِیَ الصّالِحُون»مراد بندگانی باشند که شایستگی اداره امور دنیای مردم را بواقع داشته باشند و بتوانند با قدرت خدا دادی تحت لوای توحید و رهبری خدائی بر مردم سرپرستی کنند و ظلم و ستمکاری را ریشه کن کرده و عدل و قسط را بتمام معنی در عرصه گیتی بگسترند. و اینکه معنی از پاره‌ای روایات فریقین [شیعه و سنّی] که در تفاسیر مختلف در ذیل همین آیه ذکر شده بدست میآید. [مصحّح]. [۳۱] استاد ما مرحوم شعرانی فرموده: «تمثیلی است برای حسودان که خویش را برنج می‌افکنند بگمان آنکه رنج آنها سبب زوال نعمت از محسود است، و فرموده: خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را بریسمان بیاویز و نزدیک مرگ ببر، آنگاه ریسمان را ببر و خود را از مرگ نجات ده تا عقلت بتو باز گردد و ببین آیا اینکه خود رنجانی و لو منجرّ بمرگ شود نعمت را از محسود زائل می‌کند؟» [مصحّح] [۳۲] اینکه قول از قول بعد بسیاق آیه اقرب است، خداوند متعال پس از آنکه ابراهیم [ع] با پسرش اسماعیل دیوار خانه را بالا برد مأمورش کرد که مردم را بزیارت آن خانه دعوت کند در خبر است ابراهیم گفت خداوندا مگر ندا و آواز من تا کجا رسد! حق تعالی فرمود «علیک النّداء و علیّ البلاغ» بر تو خواندن است و بر من رساندن آواز تو. ابراهیم بر مقام بایستاد و یا بر کوه ابو قبیس رفت و آواز داد و خداوند آوازش را به نسلها رسانید و گوئی «لبّیک لبّیک» حاجیان جواب ندای ابراهیم علیه السّلام است. [مصحّح] [۳۳] بقرینه «أَیّامٍ مَعلُوماتٍ» که ایام تشریق است روشن است که مراد تلبیه نیست زیرا تلبیه از اوّل در واجبات احرام است. و صواب همان است که از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است، و اگر گوئی ایّام معلومات از کجا ایّام تشریق است! گوئیم بقرینه «عَلی ما رَزَقَهُم مِن بَهِیمَةِ الأَنعامِ» که در دهه ذی الحجّه نباشد بلکه روزهای آخر حجّ است. و ایّام معدودات نیز چند روز آخر ایّام زیارت و حجّ است و بطور اعمّ، و فرقی نیست میان ایّام معلومات و ایّام معدودات جز اینکه بگوئیم یکی اعمّ است و دیگر أخصّ که ایّام تشریق است بقرینه «فَمَن تَعَجَّلَ فِی یَومَینِ» [۳۴] یعنی علماء اهل سنّت و جماعت. [۳۵] کلام مشرکین ظاهرش بسیار عوام فریب است. و عوام مردم غالبا استدلالشان در امور همینطور است و نمیتوانند بدانند یا نمیخواهند بفهمند که حیوان که مرد در اثر مرض یا عارضه ایست که جان خود را از دست داده، و ذبح امریست دیگر و حیوان مذبوح مریض نبوده و در اثر ذبح جان داده و اینکه دو طریق بسیار با هم فرق میکنند. [مصحّح] [۳۶] پروردگارا براستی که کوشش من در راه تو تمامی ندارد و متوقّف نشود، و همه زمین تو برای من مرز است که باید شبانه‌روز بیداری کشم و پاسداری نمایم. و طرسوس نام شهری است در سر حدّ شام میان انطاکیه و حلب و قبر مأمون الرشید در آنجا است. [مصحّح]. [۳۷] «برّ» اوّل بفتح باء بمعنی بیابان و خشکی است در مقابل «دریا». و «بر» دوّم بکسر باء بمعنی خیر و نیکوئی. [۳۸] استاد ما مرحوم شعرانی فرموده: مقصود از ذکر اینکه مراتب که در آیه رفته است نعمتی است که خداوند به انسان داده از مرتبه خاکی او را ترقّی داده تا بمرتبه فرشتگان رسانیده، و اینکه فرمود گوشت بر استخوان پوشانیدیم مقصود ترتیب ذکری است نه تأخیر زمانی زیرا جنین اوّل استخوانی بی‌پوشش نیست تا بعد از آن گوشت بر آن پوشند، بلکه اوّل گوشت هست و استخوان در باطن گوشت محکم میشود، و اینکه عوام هر تقدیم و تأخیر را نسبت بزمان میدهند صحیح نیست چنانکه شاعر گفت: انّ من ساد ثمّ ساد ابوه || ثمّ قد ساد قبل ذلک جدّه [مصحّح]. [۳۹] یعنی آیه چنین است «ا یعدکم انّکم اذا متّم و کنتم ترابا و عظاما مخرجون». [۴۰] مرحوم شعرانی اعلا اللّه درجته فرموده: خداوند باجبار بکار خیر وادار نکرد چون مصلحت در اینکه بود که انسان بالطبیعه مختار باشد، و جبر برخلاف طبیعت او است، هر موجود را که برخلاف طبیعت او مجبور کنند آثار او پدید نیاید مانند نهالی که زیر سرپوش نهند نروید و رشد نکند، و هر مردمی که در اختیار ستمکاران باشند و استقلال در اراده فردی نداشته باشند برخلاف طبیعت انسانیّت، البته فوائد وجود انسانی که ترقّی علم و اخلاق و صنعت و هنر است بر او مترتّب نشود، از اینکه جهت همه گونه ترقّی در امّتهائی است که از استبداد ظلمه مصون باشند. [مصحّح]. [۴۱] نضر بن شمیّل گوید از عمرو بن علا پرسیدم آیا فرقی هست میان «خرج» و «خراج» گفت خراج آن بود که بر تو واجب بود اخراج آن از مال، و خرج آن باشد که تبرّع کنی باخراج آن [ابو الفتوح]. [۴۲] در حاشیه معنی کرده است «خفرنجی بر وزن شطرنجی سنگینی و گرانی که در آدمی پیدا میشود». [۴۳] گویند «ارجعونی» که بحسب قواعد باید «ارجعنی» باشد زیرا خطاب با فرد است نه با جماعت، از اینکه جهت است که شخص معصیت‌کار و کافر در آنحال خود را باخته و بجای اینکه یکبار بگوید «ربّ ارجعنی» مکرّر میگوید «ربّ ارجعنی ربّ ارجعنی ربّ ارجعنی» و فصحا در نقل چنین کلامی تنها یک جمله نقل می‌کنند لکن بصورت جمع. [مصحّح]. [۴۴] اصمعی [عبد الملک بن قریب بن علی بن اصمع] در سنّ ۸۸ سالگی در سنهٔ ۲۱۵ یا ۲۱۶ یا ۲۱۷ وفات یافته و حضرت سجّاد [ع] در سال ۹۵ هجری از دنیا رفته و ملاقات اصمعی با امام سجّاد [ع] درست نیست مگر اینکه بگوئیم یکی از فرزندان حضرت را ملاقات کرده یا «اصمعی» شخص دیگری است به اینکه نام و لکن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه بسیار بعید است. [مصحّح] [۴۵] مرحوم شعرانی در پاورقی تفسیر أبو الفتوح فرموده: «خواه برزخ در آیه کریمه بمعنی مدّت میان مرگ و بعث قیامت باشد یا بمعنی دیگر، وجود اینکه عالم متوسّط در نزد مسلمانان محقّق است بدلیل آنکه روایات در خیرات برای مردگان و دعای برای آنها و عذاب و ثواب قبر و زیارت و سلام بر قبور و اموری که دلالت بر بقای نفوس دارد پس از مرگ متواتر است». [مصحّح] [۴۶] سعد بن معاذ در غزوه بنی قریظه در سال پنجم هجرت از دنیا رفته بود، و ماجرا که عائشه گفته در غزوه بنی المصطلق است که در شعبان سال ششم هجری است. و نیز در غزوه بنی المصطلق بجهت اتّفاقی که روی داده بود پیغمبر [ص] دستور فرمود جز برای نماز هیچ کجا فرود نیایند، و ظاهرا قصّه ساختگی است. [مصحّح]. [۴۷] اگر وظیفه مسلمانان اینکه بود که بمجرّد شنیدن اینکه ماجرا تکذیب کنند و باور نکنند و سوء ظن نبرند پس روایتی که در ترجمه آیات مؤلّف از عائشه نقل کرد که رسولخدا [ص] تردید کرد و با اسامه و علی [ع] در باره وضع او مشورت کرد و آنها هر یک چیزی گفتند، نادرست است زیرا پیغمبر و علی سلام اللّه علیهما اولیتر بودند بانکار کردن حرف مردم و حسن ظن داشتن. [مصحّح] [۴۸] اینکه معنی اخیر نادرست بنظر می‌رسد زیرا زن نوح و زن لوط کافره بودند و فاسد و زن فرعون صالحه. مگر اینکه بگوئیم مراد آنستکه زنان پاک شایسته مردان پارسا و پاکند و مردان پاک شایسته و سزاوار زنان پارسا و پاکند و همچنین بعکس زنان ناپاک همکفو مردان ناپارسایند و مردان ناپارسای همکفو زنان بدو مشرک. [مصحّح] [۴۹] معلوم نیست چگونه نصاری بجانب مشرق و یهودان بجانب مغرب نماز میخوانند و مراد یهودان و ترسایان کدام سرزمین‌اند. [مصحّح] [۵۰] أبو الفتوح گوید: «حسن بصری و عبد الرحمن بن زید گفتند: معنی آنستکه مثل قرآن در دل مؤمن همچون چراغ است که بروشنائی او منتفع شوند و از او چراغها افروزند، بی‌آنکه در او نقصانی باشد، مصباح قرآن است، و آبگینه دل مؤمن است، و مشکاهٔ دهن و زبان او است، و درخت مبارک درخت وحی است «یکاد زیتها یضیء» یعنی نزدیک است برهان و دلائل قرآن روشن شود او را پیش از آنکه بر او خوانند چون در آن تأمّل و تفکّر کند، اینکه قرآن نور است بر نور، یعنی در اینکه قرآن ادلّه سمعی است بعلاوه ادلّه عقلی که پیش از قرآن هست- الخ» و استاد ما مرحوم شعرانی در ذیل اینکه کلام فرموده: «نزدیک باین تأویل را إبن سینا و حکمای دیگر کرده‌اند: که نور خدا، علم است و تعقّل در دل انسان که بتدریج از استعداد صرف ترقّی میکند تا مقام عقل بالملکه و عقل بالفعل و بقوّه قدسیّه میرسد، مشکاهٔ عقل هیولائی است، و زجاجه عقل بالملکه، و مصباح عقل مستفاد و «نور علی نور» عقل بالفعل، و درخت زیتون فکر است که ماده روشنائی است دورتر، و زیت حدس است که آن نیز مایه روشنی است و نزدیکتر، و «یَکادُ زَیتُها یُضِیءُ»قوّه قدسیّه است، و «نار» عقل فعّال- و اللّه العالم». [مصحّح] [۵۱] جمله بین دو قلاب بنظر صواب نمیباشد زیرا مطلب را بحکم سابق عطف میکند و اینکه خلاف سیاق و ظاهر آیه است. [مصحّح] [۵۲,۵۳] رسولخدا [ص] هر آیه که بر او فرود می‌آمد بار اوّل که میخواند نویسندگان وحی می‌نوشتند و گاهی چندین آیه یا یک سوره تمام بر رسولخدا [ص] نازل می‌شد و کتّاب وحی می‌نوشتند و تا آخر عمرش هر بار که آن سوره یا آیه را قراءت می‌فرمود عینا مثل بار اوّل بود بدون یک کلمه یا یک نقطه کم و زیاد، مثلا سوره انعام که نزدیک بیک جزء قرآن است یکبار نازل شد و رسولخدا [ص] بر مردم قراءت فرمود و تا آخر عمر هر بار که میخواند همانطور بوده مثل اینکه از روی نوشته می‌خواند، و اینکه گفتند از دیگری یاد گرفته و باو تعلیم کرده‌اند. معلّمین خود اینکه قدر قدرت نداشتند و نمی‌توانستند اینمقدار مطلب را با اینهمه فصاحت اگر یکبار گفتند دیگر بار بدون کم و زیاد تکرار کنند و اینکه خود محال عادی است، پس اینکه راستی زور و ظلم است که کسی بگوید از دیگری یاد گرفته. زیرا خود شخص یاد دهنده بهتر میتوانست ادّعای نبوّت کند و با دانسته خود تحدّی نماید و آنرا معجزه خود بداند. [مصحّح] [۵۴] مرحوم استاد شعرانی فرموده: اگر کسی توهّم کند که قصّه‌های پیشینیان را کسی بر او القا کرده، در مطالب دقیق توحید و معاد و احتجاجات و احکام دیگر چه گوید! که دانای راز نهان عالم غیب و شهادت میداند و بس، مثلا حکایت ابراهیم [ع] و آمدن فرشتگان نزد او و آوردن گوساله برای پذیرائی آنان در تاریخ پیشینیان هست امّا در کتب آنان آمده که فرشتگان از آن گوساله خوردند و آنکه «یَعلَمُ السِّرَّ فِی السَّماواتِ»عالم بملکوت آسمانها و زمین است میداند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که فرشتگان مجرّد طعام مادّی نمیخورند و او قصّه حضرت ابراهیم را برای پیغمبر نقل کرده و فرموده دست آنان بطعام نمیرسید و ابراهیم را واهمه آمد و وحشت، و نیز در تورات گوید: هارون خود برای بنی اسرائیل گوساله ساخت و خداوند که از اسرار اینکه عالم زمینی با خبر است فرمود سامری گوساله ساخت و هارون منع کرد و هکذا. [مصحّح] [۵۵] یعنی ابرهای آسمان بشکافد. [۵۶] سلیم شخص مار گزیده را گویند. [۵۷] عتو سرکشی و نادانی. [۵۸] اخشمی آنکه بوی نمیشنود و شامّه ندارد. [۵۹] بت‌پرست در حقیقت هوی‌پرست است زیرا آنچه هوای او خواسته پیروی کرده و الّا هیچ دلیل عقلی و منطقی بر عقیده خود ندارد و برهانی نمیتواند آورد بر درستی اینکه اندیشه خود لذا معبودش هوای نفس اوست. [مصحّح] [۶۰] آیه مورد بحث و اینکه سه آیه که «لَستَ عَلَیهِم بِمُصَیطِرٍ»«هو«هو قال «ما أَنتَ عَلَیهِم بِجَبّارٍ» و «لا إِکراهَ فِی الدِّینِ» باشد منافاتی با آیات جهاد ندارد تا اینکه قائل بنسخ آنها شویم. چه اینکه گونه آیات حقیقتی لا یتغیّر را بیان میکند و آن اینکه نمیشود بزور عقیده‌ای را تحمیل کرد هر چند حقّ و درست باشد، زیرا باید دل شخص منکر آنرا بپذیرد و با زور کار بعکس میشود و راه پذیرش بر او بیشتر بسته می‌شود، و أمّا آیات جهاد با کفّار نه برای اینستکه آنها بزور عقیده بتوحید را قبول کنند بلکه برای ترساندن معاندین است که بترسند و مزاحم دعوت پیغمبر نباشند و برای دفع است نه برای جذب لذا می‌بینیم که میفرماید «قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ الَّذِینَ یُقاتِلُونَکُم وَ لا تَعتَدُوا إِنَّ اللّهَ لا یُحِبُّ المُعتَدِینَ. وَ اقتُلُوهُم حَیثُ ثَقِفتُمُوهُم وَ أَخرِجُوهُم مِن حَیثُ أَخرَجُوکُم وَ الفِتنَةُ أَشَدُّ مِنَ القَتلِ، وَ لا تُقاتِلُوهُم عِندَ المَسجِدِ الحَرامِ حَتّی یُقاتِلُوکُم فِیهِ فَإِن قاتَلُوکُم فَاقتُلُوهُم کَذلِکَ جَزاءُ الکافِرِینَ. فَإِنِ انتَهَوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ. وَ قاتِلُوهُم حَتّی لا تَکُونَ فِتنَةٌ وَ یَکُونَ الدِّینُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَوا فَلا عُدوانَ إِلّا عَلَی الظّالِمِینَ. الشَّهرُ الحَرامُ بِالشَّهرِ الحَرامِ وَ الحُرُماتُ قِصاصٌ فَمَنِ اعتَدی عَلَیکُم فَاعتَدُوا عَلَیهِ بِمِثلِ مَا اعتَدی عَلَیکُم وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ مَعَ المُتَّقِینَ» سوره بقره ۱۹۰ الی ۱۹۴ [ترجمه آیات در مجلّد اوّل گذشت] هر کس در اینکه آیات و نظائرش تأمّل کند خواهد دید که فشار و اعمال قدرت آنوقت است که دشمن ابتدا کرده باشد لذا برای دفع خطر و رفع شرّ او دستور جهاد آمده و هرگاه طرف دست از مقاتله برداشت حکم عوض می‌شود چنانکه فرمود «فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ»چچقال «فَإِنِ انتَهَوا فَلا عُدوانَ إِلّا عَلَی الظّالِمِینَ» و آنانکه زور را یکی از عوامل تبلیغ دانسته‌اند سخت در اشتباه‌اند و از اصول مذهب حقّ که «جبر نیست» غافلند، خداوند نخواسته است هیچکس از افراد انسان اجبارا ایمان آرد یا عقیده‌ای را بپذیرد. پس در اینکه صورت هیچگونه منافاتی میان آیات جهاد و اینکه آیات نیست، و بالاخره در زمان پیغمبر اکرم [ص] جنگ تهاجمی برای ایمان آوردن کفّار نداریم و اگر در موردی بعض مورخین چنین چیزی نقل کرده باشد باید تحقیق کرد آیا تمام مطلب را نقل کرده و مقدّمات آن را هم ذکر کرده یا فقط اکتفا بلشکر کشی پیغمبر اسلام کرده و مقدّمات آنرا رها کرده و نگفته که اینکه توهّم پیش آمده است. و اینکه را هم باید دانست که اگر عقیده تحمیل شود و بزور کسی را وادار کنیم ایمان آرد جز اینکه کافریرا منافق کرده‌ایم کاری صورت نگرفته و منافقین خود خطرشان از کفّار بمراتب بیشتر است. و آیاتیکه ظاهرش بر خلاف آیات ذکر شده از سوره بقره است و عموم و اطلاق دارد مثل «قاتِلُوا الَّذِینَ یَلُونَکُم مِنَ الکُفّارِ وَ لیَجِدُوا فِیکُم غِلظَةً» یا «فَاقتُلُوا المُشرِکِینَ حَیثُ وَجَدتُمُوهُم» و نظائرش همه باین آیات تخصیص خورده و مقیّد شده. و البتّه فقهاء عظام از ظاهر آیات و روایات استفاده کرده و بدون ذکر شرطی قتال با مشرکین را جائز بلکه واجب میشمرند ولی در کتب کلامی ذکر میکنند که ایمان باید بطوع و رغبت باشد نه الجائی و اجباری. [مصحّح] [۶۱] در ترجمه «إِلّا مَن شاءَ أَن یَتَّخِذَ إِلی رَبِّهِ سَبِیلًا»بنظر نقصی میرسد و ترجمه کامل آیه اینستکه من از شما برای تبلیغ رسالت مزدی نمی‌طلبم اما اگر کسی بخواهد بقصد تقرّب بخدا هدیه‌ای کند من مانع او نیستم. [مصحّح] [۶۲] یعنی دو دو رکعت نافله مغرب که ایستاده خوانند. و یک دو رکعت نافله عشاء که نشسته خوانده میشود، بر خلاف قول بعض که از فخر رازی نقل شد. [مصحّح] [۶۳] در اینکه چگونه ممکن است سیّئات بحسنات تبدیل شود گفتگو بسیار است و اشکال زیاد و بیشتر اختلاف و اشکال در اثر اینستکه «سیّئه» را بمعنی معصیت گرفته‌اند و «حسنه» را بمعنی عمل خیر و صالح، و لذا اشکال شده که چگونه قتل نفس حرام باحیاء نفس محترمهٔ تبدیل شود یا گناه آن، بثواب اینکه، و برای رفع اشکال گفته‌اند شاید معنی اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد که گناهان از صحیفه عمل محو میشود و بجای آن ثواب اعمال خیر ثبت میشود. و اینکه واضح است که تبدیل نیست. بعضی دیگر برای رفع اشکال گفته‌اند که خداوند ذات پلید او را تبدیل بفطرت پاک میکند که دیگر منشأ خیرات میشود پس از آنکه منشأ شرور بود. و اینکه نیز با ظاهر لفظ منافی است. و پاره‌ی گفته‌اند ملکه سیّئه را تبدیل بملکه حسنه کند، اینکه هم مانند سابق غیر ظاهر لفظ است، بنظر میرسد اینکه بحثها در اثر انحصار کردن «سیئه» بمعصیت، و «حسنه» بعمل صالح است حسنه کند، اینکه هم مانند سابق غیر ظاهر لفظ است، و اینکه انحصار موجب اختلاف شده و اگر معنی «سیّئه» و «حسنه» را تعمیم دهیم و «سیّئه» را بمعنی نکبت و نقمت و «حسنه» را بمعنی فراخی و سعه بگیریم اشکال بر طرف میشود و هر دو در قرآن بمعانی مختلف آمده‌اند، در سوره اعراف آیه ۹۵ میفرماید «وَ ما أَرسَلنا فِی قَریَةٍ مِن نَبِیٍّ إِلّا أَخَذنا أَهلَها بِالبَأساءِ وَ الضَّرّاءِ لَعَلَّهُم یَضَّرَّعُونَ ثُمَّ بَدَّلنا مَکانَ السَّیِّئَةِ الحَسَنَةَ حَتّی عَفَوا وَ قالُوا قَد مَسَّ آباءَنَا الضَّرّاءُ وَ السَّرّاءُ الایه» که ظاهر است از نقمت بسیّئه تعبیر شده و از نعمت و فراخی بحسنه، و همچنین در آیه ۱۶۸ همین سوره «وَ بَلَوناهُم بِالحَسَناتِ وَ السَّیِّئاتِ لَعَلَّهُم یَرجِعُون» که نیز از حسنات سعد عیش و آزادی و رفاه اراده شده و از سیّئات تنگی معیشت و ناامنی و سائر بدبختیها. بنابراین تبدیل سیّئات بحسنات تبدیل گرفتاریها و ظلمتهای زندگی است بأمنیت و خوشی و خوشبختی و نور. و در اینصورت دیگر اشکالی بنظر نمیرسد. [مصحّح] [۶۴] ملحمه بفتح اوّل جنگ و جدال، پیش آمد بزرگ جمع ملاحم. [۶۵,۶۶] گوشت خشک شده بگرما و آفتاب. [۶۷] شراب دوستی بهترین نوشیدنی است و هر نوشیدنی جز آن سرابی است. [۶۸] راووق آبکش یا غربال نرم است و پالیدن یعنی غربال کردن و نرمه را از زبره جدا نمودن و بقرینه وقت سحر لفظ استرواح باید تصحیف «استغفار» باشد یا مراد از آن استغفار سحرگاهی است. [مصحّح] [۶۹] أبو الفتوح که گوید: ابراهیم اینکه کلامرا بر سبیل خشوع و خضوع و انقطاع با خدای گفت کلامی پسندیده است و باید دانست که «ما تقدّم و ما تأخّر» بمعنی گذشته و آینده نیست بلکه بمعنی قدیم و جدید است زیرا هر دو فعل ماضی است. فتأمّل. [مصحّح] [۷۰] اسباب پذیرائی میهمان را «نزل» گویند بضم نون و زای. [مصحّح] [۷۱] یعنی سوّم. [۷۲] مراد آنانند که سنّت‌های پیغمبر را بکار بندند و عمل بر وفق آن نمایند. [۷۳] راعیل نام همسر عزیز مصر است. [۷۴] یعنی آنچه خواهی از من خواه حتّی نمک برای خمیرت و علف برای گوسفندت. [۷۵] رهی تخلّص شاعر است. [۷۶] مرحوم استاد ما میرزا ابو الحسن شعرانی فرموده‌اند: «چون در تمام مصاحف عهد اوّل «لیکه» نوشته شده است نه «الایکه» إبن کثیر و نافع و إبن عامر موافق مکتوب قراءت کردند و دیگران موافق رسم الخطّ نخواندند، و در قراءت «لیکه» گوئی حروف اصلی آن لام و یاء و کاف است و در لغت باید از «لیک» گرفت و الف و لام تعریف ندارد و غیر منصرف است و بفتح هاء آخر خوانده میشود، و در قراءت دوّم حروف اصلی آن همزه و یاء و کاف است و در لغت از «ایک» باید گرفت و هاء آن مکسور است زیرا الف و لام اثر منع صرف را از بین ببرد. [مصحّح] [۷۷] برای هر کس واضح است که بشکه‌ای که یکصد و هشتاد لیتر شیر گنجایش داشته باشد بسیار بزرگ خواهد بود و شکم انسان چنین گنجایش ندارد، و معلوم است که سخن در مقام مبالغه است، و مراد آنستکه مردمی پرخور بودند، و نیز شتر پنج ساله خود از آدمی بمراتب بزرگتر است، و اینکه نوع مبالغات در میان مردم بسیار است، مثلا گویند فلانی را شصت پاتیل سیر نمی‌کند، و اینرا همه میدانید که میخواهد بگوید زیاد پرخور است. [مصحّح] [۷۸] استاد شعرانی- رحمه اللّه- فرموده: اینکه علامت که خداوند برای فرق میان کاهن و نبی، یا وحی و القاء شیاطین بیان فرموده محی الدّین در فتوحات مفصل بیان کرده که القای جن و شیاطین آنها است که مشتمل بر کذب و باطل و سهو باشد یا راجع بصنایع دنیوی. و وحی ملائکه حق و علوم الهی و ترغیب بمکارم اخلاق و از امور آخرتی است. [مصحّح] [۷۹] خداوند در اینجا دو نشانه برای فرق میان شاعر و پیغمبر ذکر کرده یکی پیروانشان که فاسد و گمراهند و پیروان انبیاء صالح و دارای اخلاق نیکو، دوّم اینکه انبیاء قوانین و احکامی دارند و خود بدان عمل می‌کنند و روی آن ایستادگی دارند و لو خونشان ریخته شود، ولی شعرا غالبا هر روز هر چه. تقاضا کرد و پسندیدند عمل می‌کنند و می‌گویند، و طریقه‌ای ثابت ندارند و ممدوح خود رای باندک چیز که از آن ناراحت شوند هجو میکنند، و بکارهای نکرده فخر می‌کنند و اینکه حالت عمومی شعرا است. [مصحّح] [۸۰] علیّ بن ابراهیم-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رحمه اللّه- در تفسیر آیه «وَ الشُّعَراءُ یَتَّبِعُهُمُ الغاوُون» گوید امام علیه السلام فرمود: هرگز دیده‌ای شاعری را که کسی از او متابعت و تقلید کند، پس ناگزیر مراد کسانی هستند که بنظر و رأی خود دین میسازند و جماعتی بی‌فکر از آنها پیروی میکنند، و تأیید میکند اینکه معنی را جمله «أَ لَم تَرَ أَنَّهُم فِی کُلِّ وادٍ یَهِیمُون» یعنی با مخالفشان با ادله پوچ و باطل ستیزه می‌کنند و با اصول و مبانی گمراهان مجادله میکنند، و در هر راهی گام می‌نهند یعنی برای رسیدن بهدف هر راهی که پیش آید میروند «وَ أَنَّهُم یَقُولُونَ ما لا یَفعَلُون» یعنی با اینکه مرتّب مردم را پند می‌دهند خود عمل نمی‌کنند و نهی از منکر می‌کنند ولی خود از منکر دست بردار نیستند، و مردم را بمعروف می‌خوانند ولی خود بدان عمل نمی‌کنند- انتهی. جمله «یَقُولُونَ ما لا یَفعَلُون» اشاره است به اینکه اینکه جماعت کسانی هستند که بدون هیچ امتیاز و فعالیّت در راه خیر تنها بگفتن بسنده کرده و بدون اینکه قدمی مثبت در راه آن بردارند توقّع دارند که مردم آنانرا در عداد فاعلان کارهای نیک محسوب دارند و ستایش کنند چنانکه در آیه دیگر می‌فرماید «یُحِبُّونَ أَن یُحمَدُوا بِما لَم یَفعَلُوا» و ممکن است معنی اینکه باشد که زیاد دروغ می‌گویند و هر چه را که مردم دوست دارند آنها ادّعا می‌کنند و بخود می‌بندند. در عصر ما از اینگونه مردم شاعرمنش فراوانند و چنین می‌پندارند که واقعا مردم آنها را نمی‌شناسند. [مصحّح] [۸۱] اینکه جمله معنی «فهم یوزعون» است و دیگر مفسّرین هم اینکه چنین معنی کرده‌اند لکن بنظر میرسد معنی درست آن اینکه باشد که: پس از آنکه همه را گرد آوردیم در آنحال توسّط مأمورین عذاب محاصره شوند چنانکه نتوانند پراکنده شوند و بگریزند. [مصحّح] [۸۲] «بَل هُم مِنها عَمُون» مرحوم استاد شعرانی فرموده: حق اینستکه مردم مؤمن که بوجود آخرت ایمان دارند از فهم حقیقت آن عاجزند، و آنچه تصوّر می‌کنند قیاس بدنیا است، مسلمانان معاد جسمانی گویند و یونانیان روحانی، و همه آنها همین لذّات روحانی و جسمانی دنیا را بیاد میآورند و خداوند میفرماید: حقایق آنجا را کسی ادراک نمیکند «قُل لا یَعلَمُ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ الغَیبَ» تا بدانجا نروی حقیقت آنرا درک نمی‌کنی، نه جسمانی آنجا از جسم کثیف و متغیّر دنیا است، و نه روحانی آن بی‌ثبات و غیر اصیل چون لذّات روحانی اینکه جهان. [مصحّح] [۸۳] در تفسیر دابّة الارض روایات مختلف است و مفسّرین نیز اقوال مختلفی دارند و استاد ما مرحوم شعرانی أعلی اللّه مقامه گوید: در مکاشفات یوحنّا ذکر دابّة الإرض نیز آمده است و مسیحیان آنرا حمل بر فتنه‌های آخر الزّمان میکنند که بدینصورت برای یوحنّا متمثّل شد، نه بر موجودی معیّن و مشخّص و آنرا نظیر دجّال میشمارند، و لیکن معترفند که تفسیر کامل آن ممکن نیست و باید آنرا خواند و حقیقت را بخدا واگذار کرد و چون روایات ما در تفسیر آن مختلف است ما نیز توقّف کنیم اولی باشد. [مصحّح]

جلد ۷

فهرست

جزء بیستم سوره قصص- ۲۸ ۴۳- ۱ طسم- تِلکَ آیاتُ الکِتابِ المُبِینِ ۲ ۳ سخن کشف در [نَتلُوا عَلَیکَ مِن نَبَإِ مُوسی] ۱۱ ۴ معنی [وَ نُرِیدُ أَن نَمُنَّ عَلَی الَّذِینَ] ۱۲ ۱۴ معنی [هذا مِن عَمَلِ الشَّیطانِ] ۱۳ ۲۰ معنی [وَ لَمّا تَوَجَّهَ تِلقاءَ مَدیَنَ] ۱۴ ۲۹ سخن کشف در [سارَ بِأَهلِهِ] ۱۷ ۳۲ معنی [وَ اضمُم إِلَیکَ جَناحَکَ مِنَ الرَّهبِ] ۱۸ ۳۸ شعر مثنوی در [ما عَلِمتُ لَکُم مِن إِلهٍ غَیرِی] ۲۰ ۴۱ معنی [وَ جَعَلناهُم أَئِمَّةً] و سخن ما ۲۱ ۸۸- ۴۴ و ما کنت بجانب الغربیّ اذ قضینا ... -قرآن-۳۵-۷۷-قرآن-۹۷-۱۳۴-قرآن-۱۴۶-۱۹۰-قرآن-۲۰۳-۲۳۳-قرآن-۲۴۶-۲۸۴-قرآن-۳۰۶-۳۲۳-قرآن-۳۳۶-۳۸۲-قرآن-۴۰۵-۴۴۵-قرآن-۴۵۸-۴۸۴ ۲۳- ترجمه آیات ۲۷- جهت نزول [إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَیکَ القُرآنَ] ۳۱ ۴۵ سخن در [فَتَطاوَلَ عَلَیهِمُ العُمُرُ] ۳۲ ۵۲ معنی [الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ] ۳۳ ۵۵ معنی [إِذا سَمِعُوا اللَّغوَ أَعرَضُوا] ۳۳ ۵۵ معنی [سَلامٌ عَلَیکُم لا نَبتَغِی الجاهِلِینَ] ۳۴ ۵۶ نوشته کشف در [إِنَّکَ لا تَهدِی مَن أَحبَبتَ] ۳۴ ۷۷ معنی [و لا تنس نصیبک] و فرموده علیّ [ع] ۳۷ ۷۹ معنی [فَخَرَجَ عَلی قَومِهِ فِی زِینَتِهِ] ۳۸ ۸۲ معنی‌های [وَیکَأَنَّ اللّهَ یَبسُطُ الرِّزقَ] ۳۹ -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳۵-۷۹-قرآن-۹۶-۱۲۹-قرآن-۱۴۲-۱۷۶-قرآن-۱۸۹-۲۲۳-قرآن-۲۳۶-۲۸۱-قرآن-۳۰۴-۳۴۰-قرآن-۴۰۶-۴۴۸-قرآن-۴۶۵-۵۰۴
[صفحه ۵۵۷] ۳۹ ۸۳ مقصود از آیه [لا یُریدُونَ عُلُوًّا فِی الأَرضِ] ۴۰ ۸۵ معنی [الَّذِی فَرَضَ عَلَیکَ القُرآنَ] ۴۰ ۸۸ مقصود از [کُلُّ
شَیءٍ هالِکٌ إِلّا وَجهَهُ] ۴۱- سخن حسینی و روح البیان در بیان هالک ۴۲- سخن و استفاده ما در اینکه آیات ۴۳ ۲۷- ۱ سوره
عنکبوت- ۲۹ ۲۷- ۱ الم- أحسب النّاس أن یترکوا .... -قرآن-۲۱-۶۰-قرآن-۷۳-۱۱۰-قرآن-۱۲۸-۱۶۶ ۴۹- معنی [أَ حَسِبَ النّاسُ
....] -قرآن-۱۲-۳۸ ۵۳- نوشته کشف در [الم] و نقل حسینی ۵۴ ۱۰ معنی [وَ مِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ آمَنّا] ۵۶ ۱۹ سخن در [أَ وَ لَم یَرَوا
کَیفَ یُبدِئُ اللّهُ] ۵۷- سخن ما در اینکه آیات ۵۹ ۴۵- ۲۸ و لوطا اذ قال لقومه انّکم لتأتون .... -قرآن-۵۵-۹۵-قرآن-۱۱۲-۱۵۵
۶۰۲۸ معنی [لَتَأتُونَ الفاحِشَةَ ما سَبَقَکُم] ۶۴ ۴۵ معنی [الصَّلاةَ تَنهی عَنِ الفَحشاءِ] ۶۶ ۴۵ سخن کشف در [وَ لَذِکرُ اللّهِ أَکبَرُ] ۶۸-
سخن ما در شش قسمت از آیات ۶۹ ۶۹- ۴۶ وَ لا تُجادِلُوا أَهلَ الکِتابِ إِلّا بِالَّتِی هِیَ أَحسَنُ ۷۲ ۴۶ معنی [لا تُجادِلُوا أَهلَ الکِتابِ] ۷۷
۴۸ سخن در [ما کُنتَ تَتلُوا مِن قَبلِهِ] ۷۷- شعر حسینی در قلم بدست گرفتن پیغمبر ۷۷ ۵۱ جهت نزول [أَ وَ لَم یَکفِهِم أَنّا أَنزَلنا عَلَیکَ
الکِتابَ] ۷۹ -قرآن-۱۱-۴۹-قرآن-۶۲-۹۶-قرآن-۱۱۸-۱۴۶-قرآن-۲۰۰-۲۶۵-قرآن-۲۷۸-۳۱۰-قرآن-۳۲۷-۳۶۰-قرآن-۴۲۵-
۴۸۱ [صفحه ۵۵۸] ۷۹ ۵۹ معنی [کَأَیِّن مِن دَابَّةٍ لا تَحمِلُ رِزقَهَا] ۸۰ ۶۶ سخن کشف در [و لیتمتّعوا] و شعر مثنوی ۸۲- سخن فخر و
نقل گفتار متکلّمین ۸۴- سخن روح البیان و سخن ما ۸۵ سوره روم- ۳۰ ۲۷- ۱ الم- غُلِبَتِ الرُّومُ .... -قرآن-۱۲-۵۸-قرآن-۲۰۷-
۲۳۹ ۸۹۱ سخن حسینی در [الم] ۹۳ ۴- ۳ معنی [سَیَغلِبُونَ فِی بِضعِ سِنِینَ] ۹۴ ۱۷ سخن در [فَسُبحانَ اللّهِ حِینَ تُمسُونَ] ۹۵ ۲۷ معنی [لَهُ
المَثَلُ الأَعلی فِی السَّماواتِ] ۹۶- سخن ما در سه قسمت ۹۶ ۴۶- ۲۸ ضَرَبَ لَکُم مَثَلًا مِن أَنفُسِکُم .... -قرآن-۴۴-۸۰-قرآن-۹۷-
۱۳۴-قرآن-۱۴۷-۱۹۱-قرآن-۲۳۴-۲۷۸ ۹۹۲۸ معنی [ضَرَبَ لَکُم مَثَلًا مِن أَنفُسِکُم] ۱۰۳ ۳۸ معنی [فَآتِ ذَا القُربی حَقَّهُ] ۱۰۵ ۴۳
سخن در [یَومٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّهِ] ۱۰۶- سخن و استفاده ما در آیه ۴۱ ۱۰۶ ۶۰- ۴۷ وَ لَقَد أَرسَلنا مِن قَبلِکَ رُسُلًا إِلی قَومِهِم ۱۰۷ ۴۷
سخن در [کانَ حَقًّا عَلَینا نَصرُ المُؤمِنِینَ] ۱۱۰ ۶ سخن کشف در [وَ لا یَستَخِفَّنَّکَ الَّذِینَ لا یُوقِنُونَ] ۱۱۲ جزء بیست و یکم سوره
لقمان- ۳۱ ۳۴- ۱ الم- تِلکَ آیاتُ الکِتابِ الحَکِیمِ ۱۱۴ -قرآن-۱۱-۵۲-قرآن-۶۶-۹۶-قرآن-۱۱۴-۱۵۳-قرآن-۲۰۵-۲۶۰-قرآن-
۲۷۸-۳۲۰-قرآن-۳۴۲-۳۹۲-قرآن-۴۴۰-۴۸۲ [صفحه ۵۵۹] ۱۱۴ ۳ سخن کشف در [هُدیً وَ رَحمَةً] ۱۲۰ ۱۲ سخن در [وَ لَقَد آتَینا
لُقمانَ الحِکمَةَ] ۱۲۳- شعر مثنوی در قضیّه لقمان ۱۲۴ ۱۹ سخن در [إِنَّ أَنکَرَ الأَصواتِ] ۱۲۶ ۲۰ سخن کشف و حسینی در [وَ أَسبَغَ
عَلَیکُم نِعَمَهُ] ۱۲۷ ۲۷ مقصود از [وَ لَو أَنَّ ما فِی الأَرضِ مِن شَجَرَةٍ] ۱۲۸- سخن حسینی نقل از مثنوی ۱۲۹ ۳۴ سخن در [إِنَّ اللّهَ عِندَهُ
عِلمُ السّاعَةِ] ۱۳۰- سخن ما در حروف آغاز سوره و سخنان لقمان ۱۳۱ سوره سجده- ۳۲ ۳۰- ۱ الم- تَنزِیلُ الکِتابِ لا رَیبَ فِیهِ. -
قرآن-۲۱-۴۰-قرآن-۵۸-۹۴-قرآن-۱۴۸-۱۷۵-قرآن-۲۰۷-۲۴۰-قرآن-۲۵۹-۳۰۵-قرآن-۳۵۹-۴۰۱-قرآن-۴۸۵-۵۲۹ ۱۳۵۳ معنی
[أَم یَقُولُونَ افتَراهُ بَل هُوَ الحَقُّ] ۱۳۹ ۵ سخن در [ثُمَّ یَعرُجُ إِلَیهِ فِی یَومٍ کانَ ....] -قرآن-۱۱-۵۸-قرآن-۷۵-۱۲۴ ۱۴۰۱۱ نوشته کشف
در [یَتَوَفّاکُم مَلَکُ المَوتِ ...] -قرآن-۲۲-۵۸ ۱۴۲۱۱ سخن تأویلات در اینکه آیه ۱۴۳ ۱۵ معنی [إِنَّما یُؤمِنُ بِآیاتِنَا الَّذِینَ ....] -
قرآن-۵۲-۹۷ ۱۴۴۱۷ مقصود از [ما أُخفِیَ لَهُم مِن قُرَّةِ أَعیُنٍ ....] -قرآن-۱۷-۶۴ ۱۴۵- استفاده و سخن ما در اینکه آیات ۱۴۷ سوره
احزاب- ۳۳ ۲۷- ۱ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ اتَّقِ اللّهَ وَ لا تُطِعِ الکافِرِینَ ... -قرآن-۷۶-۱۴۶ ۱۴۹۴ معنی [ما جَعَلَ اللّهُ لِرَجُلٍ مِن قَلبَینِ] ۱۵۷ ۵
سخن در [ما جَعَلَ أَدعِیاءَکُم أَبناءَکُم] ۱۵۸ -قرآن-۱۱-۵۶-قرآن-۷۳-۱۱۱ [صفحه ۵۶۰] ۱۵۸ ۶ نقل حسینی از مثنوی در النّبی اولی
بالمؤمنین ۱۵۹ ۸ مقصود از [لِیَسئَلَ الصّادِقِینَ] ۱۶۱ ۲۱ سخن در [کانَ لَکُم فِی رَسُولِ اللّهِ أُسوَةٌ حَسَنَةٌ] ۱۶۳ ۲۳ معنی [رِجالٌ صَدَقُوا
ما عاهَدُوا اللّهَ ....] -قرآن-۷۷-۱۰۳-قرآن-۱۲۱-۱۷۴-قرآن-۱۸۸-۲۳۱ ۱۶۴۲۵ معنی [وَ رَدَّ اللّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا ...] و جنگ خندق
۱۶۵ ۲۷ معنی [وَ أَرضاً لَم تَطَؤُها] و قضیّه ابو لبابه ۱۶۷- سخن ما در اینکه آیات ۱۶۹ ۵۲- ۲۸ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل لِأَزواجِکَ إِن کُنتُنَّ
تُردنَ ... -قرآن-۱۲-۵۴-قرآن-۸۱-۱۰۶-قرآن-۱۷۴-۲۴۳ ۱۷۲۳۳ مقصود از [إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُذهِبَ عَنکُمُ الرِّجسَ] ۱۸۰ ۳۷ سخن
در [وَ تُخفِی فِی نَفسِکَ مَا اللّهُ مُبدِیهِ] ۱۸۱ ۵۰ معنی [یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنّا أَحلَلنا لَکَ ...] -قرآن-۱۷-۷۲-قرآن-۹۰-۱۳۸-قرآن-۱۵۲-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۰۲ ۱۸۴۵۱ معنی [تُرجِی مَن تَشاءُ مِنهُنَّ وَ تُؤوِی إلَیکَ] ۱۸۴- سخن ما در اینکه آیات و جمله «لِکَیلا یَکونَ عَلَیکَ» ۱۸۵ ۷۳- ۵۳ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَدخُلُوا بُیُوتَ النَّبِیِّ إلّا أن یُؤذَنَ ۱۸۷ ۵۳ سخن در [لا تَدخُلُوا بُیُوتَ النَّبِیِّ إلّا أن یُؤذَنَ لَکُم] ۱۹۱ ۵۳ مقصود از [ما کانَ لَکُم أن تُؤذُوا رَسُولَ اللّهِ] و سخن طلحه تیمی ۱۹۲ ۵۶ سخن در [إنَّ اللّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ] و سخن روح البیان ۱۹۲ ۵۷ معنی [إنَّ الَّذِینَ یُؤذُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّهُ ...] -قرآن-۱۲-۶۳-قرآن-۱۰۶-۱۳۳-قرآن-۱۴۷-۲۳۱-قرآن-۲۴۹-۳۱۱-قرآن-۳۳۰-۳۷۷-قرآن-۴۱۴-۴۵۹-قرآن-۴۹۳-۵۶۸ ۱۹۵- سخن ضحّاک در شأن مردم چشم چران ۱۹۵ [صفحه ۵۶۱] ۱۹۵ ۵۹ معنی [یُدنِینَ عَلَیهِنَّ مِن جَلابِیبِهِنَّ] و سخن کشف در کنیز و زن آزاد ۱۹۶ ۵۹ مقصود از [ذلِکَ أَدنی أن یُعرَفنَ فَلا یُؤذَینَ ...] -قرآن-۱۳-۵۸-قرآن-۱۱۰-۱۵۹ ۱۹۶تهدید شایعه پراکنان ۱۹۷ ۷۲ نوشته کشف الاسرار در [إنّا عَرَضنَا الأَمانَةَ عَلَی السَّماواتِ ...] -قرآن-۵۶-۱۰۷ ۱۹۸سخن تأویلات در عرض امانت ۲۰۰ سخن روح البیان و شعر جامی در باره امانت ۲۰۰ شعر صفی در عرض امانت ۲۰۱ سخن ما در آزار مؤمنین و دستور به پیغمبر [قُل لِأَزواجِکَ] ۲۰۲ ۳۰- ۱ سوره سبأ- ۳۴ ۱ الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ ... -قرآن-۱۶۷-۱۸۶-قرآن-۲۱۶-۲۹۱ ۲۰۴سخن مفسّرین و معنی عالم الغیب ۲۰۹ ۱۰ نوشته کشف الاسرار در [آتَینا داوُدَ مِنّا فَضلًا ...] -قرآن-۶۹-۱۰۱ ۲۱۰۱۱ سخن در [لِسُلَیمانَ الرِّیحَ] ۲۱۱ شعر مثنوی در همصدا شدن کوه با داود [ع] ۲۱۲ ۱۹ معنی [فَجَعَلناهُم أَحادِیثَ] و شعر مثنوی ۲۱۳ ۲۰ سخن در [صَدَّقَ عَلَیهِم إبلِیسُ ظَنَّهُ] و شعر سعدی ۲۱۵ سخن ما در اینکه آیات و شعر صفی ۲۱۶ ۵۴- ۳۰ وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَن نُؤمِنَ بِهذَا القُرآنِ ... -قرآن-۱۶-۴۰-قرآن-۱۰۵-۱۳۱-قرآن-۱۶۲-۲۰۱-قرآن-۲۷۰-۳۳۳ ۲۱۷سخن مفسّرین ۲۲۱ [صفحه ۵۶۲] ۲۲۱ ۵۳ معنی [یَقذِفُونَ بِالغَیبِ مِن مَکانٍ بَعِیدٍ] ۲۲۲ سخن ما در [یَعبُدُونَ الجِنَّ] و [ما آتَیناهُم مِن کُتُبٍ ...] -قرآن-۱۳-۵۸-قرآن-۷۷-۹۹-قرآن-۱۰۲-۱۳۴ ۲۲۳سوره فاطر- ۳۵ ۲۶- ۱ الحَمدُ لِلّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ جاعِلِ المَلائِکَةِ ... -قرآن-۲۷-۹۹ ۲۲۶سخن مفسّرین و معنی [یَزِیدُ فِی الخَلقِ ...] -قرآن-۲۵-۵۲ ۲۳۰۲ معنی [ما یَفتَحِ اللّهُ لِلنّاسِ ...] و نوشته کشف ۲۳۲ ۱۲ نوشته کشف در [وَ ما یَستَوِی البَحرانِ هذا عَذبٌ فُراتٌ] ۲۳۴ ۱۵ نوشته کشف در أن به [أَنتُمُ الفُقَراءُ إلَی اللّهِ] ۲۳۵ سخن ما در [أُولِی أَجنِحَةٍ] و معنی بال ملک ۲۳۶ سخن ما در [اللّهُ الَّذِی أَرسَلَ الرِّیاحَ] و جهت تکرار آیات ۲۳۷ ۴۵- ۲۷ أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخرَجنا بِهِ ...] -قرآن-۱۱-۴۶-قرآن-۸۳-۱۳۰-قرآن-۱۵۴-۱۹۸-قرآن-۲۱۷-۲۳۶-قرآن-۲۷۳-۳۱۱-قرآن-۳۴۴-۴۲۳ ۲۳۷۲۸ سخن مفسّرین در [یَخشَی اللّهَ مِن عِبادِهِ العُلَماءُ ...] -قرآن-۲۵-۷۲ ۲۴۱۳۲ مقصود از [ظالِمٌ لِنَفسِهِ] و سخن کشف الاسرار ۲۴۲ سخن کشف و ابو الفتوح در اینکه باره ۲۴۳ سخن فخر و حسینی در اینکه باره ۲۴۴ ۳۷ معنی [أَ وَ لَم نُعَمِّرکُم] و شعر حسینی در توصیف پیری ۲۴۵ سخن ما در [أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ- و- أَ وَ لَم نُعَمِّرکُم] ۲۴۶ سوره یس- ۳۶ ۴۴- ۱ یس وَ القُرآنِ الحَکِیمِ- إنَّکَ لَمِنَ المُرسَلِینَ ۲۴۸ -قرآن-۱۷-۳۷-قرآن-۱۵۹-۱۸۴-قرآن-۲۳۴-۲۵۹-قرآن-۲۶۸-۲۹۲-قرآن-۳۲۰-۳۸۱ [صفحه ۵۶۳] ۲۴۸ ۱ سخن مفسّرین در معنای [یس] ۲۵۲ ۸ مقصود از [إنّا جَعَلنا فِی أَعناقِهِم أَغلالًا- الخ] ۲۵۳ ۱۳ مقصود از [وَ اضرِب لَهُم مَثَلًا أَصحابَ القَریَةِ ...] -قرآن-۳۲-۳۷-قرآن-۵۵-۹۹-قرآن-۱۲۴-۱۷۳ ۲۵۵مقصود از [وَ جاءَ مِن أَقصَا المَدِینَةِ رَجُلٌ ...] -قرآن-۱۴-۵۹ ۲۵۵جزء بیست و سوّم ۳۲ سخن در [وَ ما عَمِلَتهُ أَیدِیهِم ...] -قرآن-۳۴-۶۷ ۲۵۶۳۸ سخن در [وَ الشَّمسُ تَجرِی لِمُستَقَرٍّ لَها ذلِکَ تَقدِیرُ] ۲۵۷ ۳۹ مقصود از [وَ القَمَرَ قَدَّرناهُ مَنازِلَ حَتّی عادَ کَالعُرجُونِ القَدِیمِ] ۲۵۸ سخن ما در «لِتُنذِرَ قَوماً» و دیگر آیات در نه شماره ۲۶۰ ۸۳- ۴۵ وَ إذا قِیلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَینَ أَیدِیکُم وَ ما خَلفَکُم لَعَلَّکُم تُرحَمُونَ ۲۶۳ ۴۵ سخن مفسرین در [اتَّقُوا ما بَینَ أَیدِیکُم ...] -قرآن-۱۶-۷۲-قرآن-۹۱-۱۶۳-قرآن-۱۸۲-۲۰۰-قرآن-۲۴۳-۳۳۵-قرآن-۳۶۱-۳۹۶ ۲۶۷۵۳ شعر مثنوی در [ما یَنظُرُونَ إلّا صَیحَةً واحِدَةً ...] -قرآن-۲۲-۶۵ ۲۶۸۶۵ معنی [تُکَلِّمُنا أَیدِیهِم ...] از ابو الفتوح ۲۷۰ ۶۹ سخن در [وَ ما عَلَّمناهُ الشِّعرَ وَ ما یَنبَغِی لَهُ ...] -قرآن-۱۲-۴۰-قرآن-۷۵-۱۲۹ ۲۷۱۸۰ گفتار در باره [الَّذِی جَعَلَ لَکُم مِنَ الشَّجَرِ- الأَخضَرِ ناراً ...] -قرآن-۲۲-۸۶ ۲۷۳سخن ما در [وَ ما عَلَّمناهُ الشِّعرَ] و [لِیُنذِرَ مَن کانَ حَیًّا] و رفتار پیغمبر [ص] با کافران ۲۷۴ سوره صافّات- ۳۷ ۷۴- ۱ وَ الصَّافّاتِ صَفًّا. فَالزّاجِراتِ زَجراً ۲۷۸ -قرآن-۱۷-۴۵-قرآن-۴۸-۷۷-قرآن-۱۴۲-۱۸۷ [صفحه ۵۶۴] ۲۷۸ ۱ سخن مفسّرین در معنای [وَ الصَّافّاتِ]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۸۲ ۲۱ سخن در [هذا یَومُ الفَصلِ ...] -قرآن-۳۲-۴۹-قرآن-۶۷-۹۲ ۲۸۵۳۲ سخن در [فَأَغوَیناکُم إنّا کُنّا غاوِینَ] ۲۸۶ ۴۹ معنی [کَأَنَّهُنَّ بَیضٌ مَکنُونٌ] ۲۸۶ ۶۱ نوشته کشف در [لِمِثلِ هذا فَلیَعمَلِ العامِلُونَ] ۲۸۸ ۶۲ سخن در [شَجَرَةُ الزَّقُّومِ. إنّا جَعَلناها فِتنَةً ..] - قرآن-۱۶-۵۳-قرآن-۶۷-۹۹-قرآن-۱۲۳-۱۶۲-قرآن-۱۸۰-۲۳۱ ۲۸۹سخن ما در مورد آغاز سوره و بیم و نویدهای آخر سوره ۲۹۰ ۱۸۲- ۷۵ وَ لَقَد نادانا نُوحٌ فَلَنِعمَ المُجِیبُونَ ۲۹۱ ۷۵ سخن مفسّرین و معنی [نادانا نُوحٌ ...] -قرآن-۷۵-۱۲۲-قرآن-۱۵۲-۱۷۱ ۲۹۷۷۸ معنی و مقصود از [تَرَکنا عَلَیهِ فِی الآخِرِینَ] ۲۹۸ ۹۹ نوشته کشف در [إنِّی ذاهِبٌ إلی رَبِّی سَیَهدِینِ] و تفاوت ابراهیم و موسی و محمّد علیهم السّلام ۲۹۹ ۱۰۷ معنی [فَدَیناهُ بِذِبحٍ عَظِیمٍ] ۳۰۱ ۱۳۰ تحقیق در [سَلامٌ عَلی إلیاسِینَ] ۳۰۳ ۱۴۰ مقصود از [إذ أَبَقَ إلَی الفُلکِ المَشحُونِ] ۳۰۳ ۱۶۴ نوشته کشف در [وَ ما مِنّا إلّا لَهُ مَقامٌ مَعلُومٌ] ۳۰۵ ۱۷۲ شعر صفی در [جُندَنا لَهُمُ الغالِبُونَ] ۳۰۶ سخن ما در تکرار یاد از پیغمبران گذشته ۳۰۶ سخن ما در مورد دو آیه ۳۰۶ ۴۴- ۱ سوره ص- ۳۸ ۱ ص- وَ القُرآنِ ذِی الذِّکرِ بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا ... ۳۱۰ -قرآن-۲۵-۶۰-قرآن-۸۵-۱۲۸-قرآن-۱۹۴-۲۲۴-قرآن-۲۴۵-۲۷۳-قرآن-۲۹۳-۳۳۴-قرآن-۳۶۰-۴۰۳-قرآن-۴۲۶-۴۵۶-قرآن-۵۶۸-۵۷۳-قرآن-۵۷۴-۶۳۰ [صفحه ۵۶۵] ۳۱۰ ۱ سخن مفسّرین در معنی [ص] ۳۱۵ ۱ مقصود از [وَ القُرآنِ ذِی الذِّکرِ] ۳۱۶ ۶ معنی [إنَّ هذا لَشَیءٌ یُرادُ] و سخن عقبه بن ابی معیط ۳۱۷ ۱۱ معنی [جُندٌ ما هُنالِکَ مَهزُومٌ] و مقصود از احزاب ۳۱۷ ۱۲ معنی [فِرعَونُ ذُو الأَوتادِ] ۳۱۸ ۱۶- ۱۳ معنی [الأَحزابِ- ... فَواقٍ ...- قِطَّنا] ۳۱۸ ۱۸ معنی و مقصود از [إنّا سَخَّرنَا الجِبالَ مَعَهُ] ۳۱۹ ۲۰ معنی [فصل الخطاب] ۳۲۰ ۲۴ سخن مجمع در [أَنَّما فَتَنّاهُ] و مقصود از فتنه ۳۲۱ معنی [وَ خَرَّ راکِعاً وَ أَنابَ] و سخن فقها ۳۲۲ ۲۶ معنی و مقصود از [فَاحکُم بَینَ النّاسِ] و شعر [سلسلة الذهب] ۳۲۳ ۳۲ معنی [إنِّی أَحبَبتُ حُبَّ الخَیرِ] و سخن ابو الفتوح و امام فخر ۳۲۴ ۴۴ سخن طبری و مجمع در [خُذ بِیَدِکَ ضِغثاً] ۳۲۶ سخن ما در ۴ شماره و داستان چوب زدن ایّوب ۴۵ به همسر خود ۳۲۷ ۴۵ وَ اذکُر عِبادَنا إبراهِیمَ وَ إسحاقَ وَ یَعقُوبَ ...] -قرآن-۳۱-۳۵-قرآن-۵۳-۸۱-قرآن-۹۴-۱۲۲-قرآن-۱۶۴-۱۹۴-قرآن-۲۲۸-۲۵۳-قرآن-۲۷۳-۲۸۴-قرآن-۲۹۲-۲۹۹-قرآن-۳۰۷-۳۱۵-قرآن-۳۴۲-۳۷۷-قرآن-۴۲۹-۴۴۹-قرآن-۴۷۹-۵۰۸-قرآن-۵۴۷-۵۷۳-قرآن-۶۰۸-۶۴۲-قرآن-۷۰۵-۷۲۷-قرآن-۸۰۸-۸۶۷ ۳۲۸۴۵ معنی «أُولِی الأَیدِی» و سخن روح البیان در معنی بشر ۳۳۲ ۷۴ مقصود از [إلّا إبلِیسَ استَکبَرَ وَ کانَ مِنَ الکافِرِینَ] ۳۳۴ -قرآن-۱۲-۳۱-قرآن-۸۵-۱۴۰ [صفحه ۵۶۶] ۳۳۴ ۷۵ معنی «خَلَقتُ بِیَدَیَّ». -قرآن-۱۳-۳۴ ۳۳۵۷۶ سخن در [أَنَا خَیرٌ مِنهُ] و گفتگوی با یزید و درویش ۳۳۶ سخن فخر در قیاس ابلیس و شعر مثنوی و روایت امام صادق [ع] ۳۳۷ ۸۸ سخن در [لَتَعلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعدَ حِینٍ] و مقصود از [لو کشف الغطاء] ۳۳۹ سخن ما در اینکه آیات ۳۴۰ ۲۶- ۱ سوره زمر- ۳۹ ۳۴۲ ۳ سخن کشف الأسرار در [أَلا لِلّهِ الدِّینُ الخالِصُ] ۳۴۷ ۱۸ معنی [یَستَمِعُونَ القَولَ] ۳۴۹ ۲۲ مقصود از [شَرَحَ اللّهُ صَدرَهُ] و سخن کشف ۳۵۱ ۲۳ معنی متشابه و مثانی ۳۵۳ سخن ما در اینکه آیات ۳۵۴ ۷۵- ۲۷ [وَ لَقَد ضَرَبنا لِلنّاسِ فِی هذَا القُرآنِ] ۳۵۵ ۳۳ معنی [الَّذِی جاءَ بِالصِّدقِ وَ صَدَّقَ بِهِ] ۳۶۳ ۳۶ سخن فخر در [وَ مَن یُضلِلِ اللّهُ] ۳۶۵ ۴۲ مقصود از [اللّهُ یَتَوَفَّی الأَنفُسَ] ۳۶۵ ۴۲ گفتار مثنوی در [قَضی عَلَیهَا المَوتَ ...] -قرآن-۱۶-۳۶-قرآن-۱۵۳-۱۹۱-قرآن-۳۱۳-۳۴۷-قرآن-۳۶۱-۳۸۵-قرآن-۴۰۴-۴۳۰-قرآن-۵۱۸-۵۶۶-قرآن-۵۸۰-۶۲۵-قرآن-۶۴۷-۶۷۳-قرآن-۶۹۲-۷۲۴-قرآن-۷۵۰-۷۷۹ ۳۶۷۵۳ گفتار در [إنَّ اللّهَ یَغفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً] ۳۶۸ ۶۸ سخن ابو الفتوح در [إلّا مَن شاءَ اللّهُ] ۳۷۱ سخن ما در پنج قسمت ۳۷۲ -قرآن-۱۷-۶۲-قرآن-۹۲-۱۱۷ [صفحه ۵۶۷] ۳۷۲ سوره مؤمن- غافر- ۴۰ ۸۵- ۱ حم ۳۷۵ ۱ گفتار مفسّرین در [حم] ۳۸۷ ۴ جهت نزول [ما یُجادِلُ] و فرموده پیغمبر در بحث و جدال ۳۸۹ ۱۱ بحث مفسّرین در [أَمَتَّنَا اثنَتَینِ] ۳۹۰ ۱۵ معانی [رَفِیعُ الدَّرَجاتِ] ۳۹۱ ۵۵ گفتگو در [استَغفِر لِذَنبِکَ] ۳۹۴ ۵۵ شعر حسینی و دلیل منکرین عصمت پیغمبران [ص] ۳۹۵ ۵۶ سخن در [لَخَلقُ السَّماواتِ] ۳۹۶ ۶۰ بحث مفسّرین در [ادعُونِی أَستَجِب لَکُم] ۳۹۷ ۶۴ سخن در [صَوَّرَکُم فَأَحسَنَ] که اینکه جمله سرزنش ملائکه است. -قرآن-۶۷-۷۲-قرآن-۹۰-۱۰۴-قرآن-۱۶۵-۱۸۸-قرآن-۲۰۳-۲۲۶-قرآن-۲۴۵-۲۶۶-قرآن-۳۳۹-۳۶۲-قرآن-۳۸۹-۴۱۷-قرآن-۴۳۵-۴۵۹ ۳۹۹۶۴ گفتار در [رَزَقَکُم مِنَ الطَّیِّباتِ] و سخن بو علی- دقّاق ۴۰۰ ۸۳ سخن در [فَرِحُوا بِما عِندَهُم مِنَ العِلمِ] ۴۰۲ ۸۳ شعر در [حاقَ بِهِم ما کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُنَ] ۴۰۳ سخن ما در ذی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الطّول که بسیط الحقیقه است و ایمان عوامل طبیعت و ارتباط موجود عاقل ۴۰۳ به عقل کلّی و امکان معجزه نه لزوم آن سوره فصّلت- ۴۱ ۵۴- ۱ [حم-] تنزیل من الرّحمن الرّحیم ۴۰۹ -قرآن-۱۷-۴۹-قرآن-۹۳-۱۳۳-قرآن-۱۵۰-۱۹۴-قرآن-۳۷۱-۳۷۹ [صفحه ۵۶۸] ۴۰۹ ۱ سخن مجمع در آغاز اینکه چند سوره به حم ۴۱۸ ۹ سخن در [خَلَقَ الأَرضَ فِی یَومَینِ] ۴۲۰ ۱۰ مقصود از [فِی أَربَعَةِ أَیّامٍ ....] -قرآن-۷۰-۱۰۳-قرآن-۱۲۲-۱۵۲ ۴۲۱۱۱ معنی [ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ ....] -قرآن-۱۲-۵۰ ۴۲۲۲۰ معنی [شَهِدَ عَلَیهِم سَمعُهُم] و سخن طنطاوی ۴۲۴ ۳۰ معنی [ثُمَّ استَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیهِمُ المَلائِکَةُ] ۴۲۶ ۳۷ شعر مثنوی در [لا تَسجُدُوا لِلشَّمسِ] ۴۲۸ ۵۳ سخن در [سَنُرِیهِم آیاتِنا فِی الآفاقِ وَ فِی أَنفُسِهِم] ۴۳۰ سخن ما در [خَلَقَ الأَرضَ فِی یَومَینِ] و یازده مطلب دیگر ۴۳۱ ۵۳- ۱ سوره شوری- ۴۲ ۵۳- ۱ [حم- عسق- کَذلِکَ یُوحِی إِلَیکَ] ۴۳۷ ۲ سخن در [حم عسق] ۴۴۵ ۳ معنی [کَذلِکَ یُوحِی] ۴۴۶ ۱۵ مقصود از [أُمِرتُ لِأَعدِلَ] ۴۴۸ ۲۳ در [قُل لا أَسئَلُکُم عَلَیهِ أَجراً] ۴۴۹ ۲۷ معنی [لَو بَسَطَ اللّهُ الرِّزقَ] ۴۵۱ ۳۷ سخن در [کَبائِرَ الإِثمِ] ۴۵۲ ۵۱ مقصود از [ما کانَ لِبَشَرٍ] ۴۵۵ ۵۱ سخن در [یُرسِلَ رَسُولًا] ۴۵۶ سخن ما در ۱۱ شماره ۴۵۸ -قرآن-۱۲-۴۰-قرآن-۶۹-۱۲۵-قرآن-۱۴۹-۱۷۴-قرآن-۱۹۲-۲۴۷-قرآن-۲۶۶-۲۹۹-قرآن-۳۵۷-۳۹۹-قرآن-۴۱۶-۴۲۶-قرآن-۴۳۹-۴۵۷-قرآن-۴۷۶-۴۹۷-قرآن-۵۱۰-۵۴۷-قرآن-۵۶۱-۵۹۱-قرآن-۶۰۹-۶۲۸-قرآن-۶۴۷-۶۶۶-قرآن-۶۸۴-۷۰۳ [صفحه ۵۶۹] ۴۵۸ سوره زخرف- ۴۳ ۸۹- ۱ [حم وَ الکِتابِ المُبِینِ] ۴۶۵ ۱ سخن در حم و شعر صفی ۴۷۴ ۳۵ معنی [إِن کُلُّ ذلِکَ لَمّا مَتاعُ] ۴۷۹ ۳۶ [وَ مَن یَعشُ عَن ذِکرِ الرَّحمنِ] ۴۷۹ ۳۶ سخن کشف در اینکه آیه ۴۸۱ ۵۷ در معنی [وَ لَمّا ضُرِبَ ابنُ مَریَمَ] ۴۸۳ ۶۷ معنی [الأَخِلّاءُ یَومَئِذٍ] ۴۸۵ ۷۷ سخن در [نادَوا یا مالِکُ] ۴۸۷ ۸۱ سخن در [إِن کانَ لِلرَّحمنِ وَلَدٌ] ۴۸۸ ۸۶ معنی [وَ لا یَملِکُ الَّذِینَ یَدعُونَ] ۴۸۹ سخن ما در اینکه آیات ۴۹۰ ۵۹- ۱ سوره دخان- ۴۴ ۴۹۴ سخن مفسّرین ۴۹۸ ۲۹ معانی [فَما بَکَت عَلَیهِمُ السَّماءُ] ۵۰۱ سخن ما در اینکه آیات ۵۰۳ سوره جاثیه- ۴۵ ۳۷- ۱ [حم تَنزِیلُ الکِتابِ مِنَ اللّهِ العَزِیزِ الحَکِیمِ] ۵۰۵ سخن مفسّرین ۵۱۰ ۴ معنی [وَ ما یَبُثُّ مِن دابَّةٍ] ۵۱۰ ۲۴ سخن در [وَ ما یُهلِکُنا إِلَّا الدَّهرُ] ۵۱۵ سخن ما در اینکه آیات ۵۱۶ -قرآن-۲۹-۵۸-قرآن-۱۰۳-۱۳۷-قرآن-۱۴۵-۱۸۳-قرآن-۲۳۸-۲۷۱-قرآن-۲۸۵-۳۰۸-قرآن-۳۲۶-۳۴۵-قرآن-۳۶۳-۳۹۴-قرآن-۴۰۸-۴۴۵-قرآن-۵۳۹-۵۷۳-قرآن-۶۳۶-۶۹۶-قرآن-۷۲۷-۷۵۶-قرآن-۷۷۴-۸۰۷ [صفحه ۵۷۰] ۵۱۶ جزء بیست و ششم سوره احقاف- ۴۶ ۵۱۸ سخن مفسّرین ۵۲۴ ۴ معنی [أَو أَثارَةٍ مِن عِلمٍ] ۵۲۵ ۹ مقصود از [ما کُنتُ بِدعاً مِنَ الرُّسُلِ] ۵۲۶ ۲۱ معنی [أَنذَرَ قَومَهُ بِالأَحقافِ] ۵۳۰ ۲۹ معنی [وَ إِذ صَرَفنا إِلَیکَ نَفَراً مِنَ الجِنِّ] ۵۳۲ ۳۵ مقصود از [أُولُوا العَزمِ مِنَ الرُّسُلِ] ۵۳۳ سخن ما در اینکه آیات ۵۳۴ سوره محمّد [ص]- ۴۷ ۳۸- ۱ [الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِیلِ اللّهِ ...] -قرآن-۶۹-۹۵-قرآن-۱۱۳-۱۴۸-قرآن-۱۶۲-۱۹۳-قرآن-۲۰۷-۲۵۵-قرآن-۲۷۴-۳۰۹-قرآن-۳۷۶-۴۳۴ ۵۳۷سخن مفسّرین ۵۴۳ ۴ سخن در [فَإِمّا مَنًّا] ۵۴۴ ۱۵ معنی [مَثَلُ الجَنَّةِ الَّتِی وُعِدَ المُتَّقُونَ] ۵۴۶ ۱۹ گفتار فخر در [فَاعلَم أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا اللّهُ] ۵۴۸ ۱۹ سخن کشف در اینکه آیه ۵۴۹ ۲۲ مقصود از [عَسَیتُم إِن تَوَلَّیتُم] ۵۵۱ ۳۸ معنی [یَستَبدِل قَوماً] ۵۵۴ سخن ما در اینکه آیات -قرآن-۳۳-۴۹-قرآن-۶۳-۱۱۲-قرآن-۱۳۵-۱۷۹-قرآن-۲۳۴-۲۶۳-قرآن-۲۷۷-۲۹۶ ۵۵۴

سوره قصص

اشاره

۴۹۰ - ۱۸ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۷-۴۴

[سوره القصص [۲۸]: آیات ۱ تا ۴۳]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ طسم [۱] تِلکَ آیاتُ الکِتابِ المُبِینِ [۲] نَتلُوا عَلَیکَ مِن نَبَإِ مُوسی وَ فِرعَونَ بِالحَقِّ لِقَومٍ یُؤمِنُونَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۳] إنَّ فِرعَونَ عَلا فِی الأرضِ وَ جَعَلَ أهلَها شِیَعاً یَستَضعِفُ طائِفَةً مِنهُم یُذَبِّحُ أبناءَهُم وَ یَستَحیِی نِساءَهُم إنَّهُ کانَ مِنَ المُفسِدِینَ [۴] - قرآن-۱-۳۱۱ وَ نُرِیدُ أن نَمُنَّ عَلَی الَّذِینَ استُضعِفُوا فِی الأرضِ وَ نَجعَلَهُم أئِمَّةً وَ نَجعَلَهُمُ الوارِثِینَ [۵] وَ نُمَکِّنَ لَهُم فِی الأرضِ وَ نُرِیَ فِرعَونَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنهُم ما کانُوا یَحذَرُونَ [۶] وَ أوحَینا إلی أُمِّ مُوسی أن أرضِعِیهِ فَإذا خِفتِ عَلَیهِ فَأَلقِیهِ فِی الیَمِّ وَ لا تَخافِی وَ لا تَحزَنِی إنّا رَادُّوهُ إلَیکِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ المُرسَلِینَ [۷] فَالتَقَطَهُ آلُ فِرعَونَ لِیَکُونَ لَهُم عَدُوًّا وَ حَزَناً إنَّ فِرعَونَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما کانُوا خاطِئِینَ [۸] وَ قالَتِ امرَأَتُ فِرعَونَ قُرَّتُ عَینٍ لِی وَ لَکَ لا تَقتُلُوهُ عَسی أن یَنفَعَنا أو نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ هُم لا یَشعُرُونَ [۹] -قرآن-۱-۷۱۶ وَ أصبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسی فارِغاً إن کادَت لَتُبدِی بِهِ لَو لا أن رَبَطنا عَلی قَلبِها لِتَکُونَ مِنَ المُؤمِنِینَ [۱۰] وَ قالَت لِأُختِهِ قُصِّیهِ فَبَصُرَت بِهِ عَن جُنُبٍ وَ هُم لا یَشعُرُونَ [۱۱] وَ حَرَّمنا عَلَیهِ المَراضِعَ مِن قَبلُ فَقالَت هَل أدُلُّکُم عَلی أهلِ بَیتٍ یَکفُلُونَهُ لَکُم وَ هُم لَهُ ناصِحُونَ [۱۲] فَرَدَدناهُ إلی أُمِّهِ کَی تَقَرَّ عَینُها وَ لا تَحزَنَ وَ لِتَعلَمَ أنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ وَ لکِنَّ أکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۱۳] وَ لَمّا بَلَغَ أشُدَّهُ وَ استَوی آتَیناهُ حُکماً وَ عِلماً وَ کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ [۱۴] -قرآن-۱-۶۲۳ وَ دَخَلَ المَدِینَةَ عَلی حِینِ غَفلَةٍ مِن أهلِها فَوَجَدَ فِیها رَجُلَینِ یَقتَتِلانِ هذا مِن شِیعَتِهِ وَ هذا مِن عَدُوِّهِ فَاستَغاثَهُ الَّذِی مِن شِیعَتِهِ عَلَی الَّذِی مِن عَدُوِّهِ فَوَکَزَهُ مُوسی فَقَضی عَلَیهِ قالَ هذا مِن عَمَلِ الشَّیطانِ إنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِینٌ [۱۵] قالَ رَبِّ إنِّی ظَلَمتُ نَفسِی فَاغفِر لِی فَغَفَرَ لَهُ إنَّهُ هُوَ الغَفُورُ الرَّحِیمُ [۱۶] قالَ رَبِّ بِما أنعَمتَ عَلَیَّ فَلَن أکُونَ ظَهِیراً لِلمُجرِمِینَ [۱۷] فَأَصبَحَ فِی المَدِینَةِ خائِفاً یَترَقَّبُ فَإذَا الَّذِی استَنصَرَهُ بِالأمسِ یَستَصرِخُهُ قالَ لَهُ مُوسی إنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ [۱۸] فَلَمّا أن أرادَ أن یَبطِشَ بِالَّذِی هُوَ عَدُوٌّ لَهُما قالَ یا مُوسی أ تُرِیدُ أن تَقتُلَنِی کَما قَتَلتَ نَفساً بِالأمسِ إن تُرِیدُ إلّا أن تَکُونَ جَبّاراً فِی الأرضِ وَ ما تُرِیدُ أن تَکُونَ مِنَ المُصلِحِینَ [۱۹] -قرآن-۱-۹۱۶ وَ جاءَ رَجُلٌ مِن أقصَی المَدِینَةِ یَسعی قالَ یا مُوسی إنَّ المَلَأَ یَأتَمِرُونَ بِکَ لِیَقتُلُوکَ فَاخرُج إنِّی لَکَ مِنَ النّاصِحِینَ [۲۰] فَخَرَجَ مِنها خائِفاً یَترَقَّبُ قالَ رَبِّ نَجِّنِی مِنَ القَومِ الظّالِمِینَ [۲۱] وَ لَمّا تَوَجَّهَ تِلقاءَ مَدیَنَ قالَ عَسی رَبِّی أن یَهدِیَنِی سَواءَ السَّبِیلِ [۲۲] وَ لَمّا وَرَدَ ماءَ مَدیَنَ وَجَدَ عَلَیهِ أُمَّةً مِنَ النّاسِ یَسقُونَ وَ وَجَدَ مِن دُونِهِمُ امرَأَتَینِ تَذُودانِ قالَ ما خَطبُکُما قالَتا لا نَسقِی حَتّی یُصدِرَ الرِّعاءُ وَ أبُونا شَیخٌ کَبِیرٌ [۲۳] فَسَقی لَهُما ثُمَّ تَوَلّی إلَی الظِّلِّ فَقالَ رَبِّ إنِّی لِما أنزَلتَ إلَیَّ مِن خَیرٍ فَقِیرٌ [۲۴] -قرآن-۱-۶۹۴ فَجاءَتهُ إحداهُما تَمشِی عَلَی استِحیاءٍ قالَت إنَّ أبِی یَدعُوکَ لِیَجزِیَکَ أجرَ ما سَقَیتَ لَنا فَلَمّا جاءَهُ وَ قَصَّ عَلَیهِ القَصَصَ قالَ لا تَخَف نَجَوتَ مِنَ القَومِ الظّالِمِینَ [۲۵] قالَت إحداهُما یا أبَتِ استَأجِرهُ إنَّ خَیرَ مَنِ استَأجَرتَ القَوِیُّ الأمِینُ [۲۶] قالَ إنِّی أُرِیدُ أن أُنکِحَکَ إحدَی ابنَتَیَّ هاتَینِ عَلی أن تَأجُرَنِی ثَمانِیَ حِجَجٍ فَإن أتمَمتَ عَشراً فَمِن عِندِکَ وَ ما أُرِیدُ أن أَشُقَّ عَلَیکَ سَتَجِدُنِی إن شاءَ اللّهُ مِنَ الصّالِحِینَ [۲۷] قالَ ذلِکَ بَینِی وَ بَینَکَ أیَّمَا الأجَلَینِ قَضَیتُ فَلا عُدوانَ عَلَیَّ وَ اللّهُ عَلی ما نَقُولُ وَکِیلٌ [۲۸] فَلَمّا قَضی مُوسَی الأجَلَ وَ سارَ بِأهلِهِ آنَسَ مِن جانِبِ الطُّورِ ناراً قالَ لِأهلِهِ امکُثُوا إنِّی آنَستُ ناراً لَعَلِّی آتِیکُم مِنها بِخَبَرٍ أو جَذوَةٍ مِنَ النّارِ لَعَلَّکُم تَصطَلُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۹۰۷ فَلَمّا أتاها نُودِیَ مِن شاطِئِ الوادِ الأیمَنِ فِی البُقعَةِ المُبارَکَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أن یا مُوسی إنِّی أنَا اللّهُ رَبُّ العالَمِینَ [۳۰] وَ أن أَلقِ عَصاکَ فَلَمّا رَآها تَهتَزُّ کَأَنَّها جَانٌّ وَلّی مُدبِراً وَ لَم یُعَقِّب یا مُوسی أقبِل وَ لا تَخَف إنَّکَ مِنَ الآمِنِینَ [۳۱] اسلُک یَدَکَ فِی جَیبِکَ تَخرُج بَیضاءَ مِن غَیرِ سُوءٍ وَ اضمُم إلَیکَ جَناحَکَ مِنَ الرَّهبِ فَذانِکَ بُرهانانِ مِن رَبِّکَ إلی فِرعَونَ وَ مَلائِهِ إنَّهُم کانُوا قَوماً فاسِقِینَ [۳۲] قالَ رَبِّ إنِّی قَتَلتُ مِنهُم نَفساً فَأَخافُ أن یَقتُلُونِ [۳۳] وَ أخِی هارُونُ هُوَ أفصَحُ مِنِّی لِساناً فَأَرسِلهُ مَعِی رِدءاً یُصَدِّقُنِی إنِّی أخافُ أن یُکَذِّبُونِ [۳۴] -قرآن-۱-۷۴۰ قالَ سَنَشُدُّ عَضُدَکَ بِأَخِیکَ وَ نَجعَلُ لَکُما سُلطاناً فَلا یَصِلُونَ إلَیکُما بِآیاتِنا أنتُما وَ مَنِ اتَّبَعَکُمَا الغالِبُونَ [۳۵] فَلَمّا جاءَهُم مُوسی بِآیاتِنا بَیِّناتٍ قالُوا ما هذا إلّا سِحرٌ مُفتَریً وَ ما سَمِعنا بِهذا فِی آبائِنَا الأوَّلِینَ [۳۶] وَ قالَ مُوسی رَبِّی أعلَمُ بِمَن جاءَ بِالهُدی مِن عِندِهِ وَ مَن تَکُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدّارِ إنَّهُ لا یُفلِحُ الظّالِمُونَ [۳۷] وَ قالَ فِرعَونُ یا أیُّهَا المَلَأُ ما عَلِمتُ لَکُم مِن إلهٍ غَیرِی فَأَوقِد لِی یا هامانُ عَلَی الطِّینِ فَاجعَل لِی صَرحاً لَعَلِّی أطَّلِعُ إلی إلهِ مُوسی وَ إنِّی لَأَظُنُّهُ مِنَ الکاذِبِینَ [۳۸] وَ استَکبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِی الأرضِ بِغَیرِ الحَقِّ وَ ظَنُّوا أنَّهُم إلَینا لا یُرجَعُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۷۷۵ فَأَخَذناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذناهُم فِی الیَمِّ فَانظُر کَیفَ کانَ عاقِبَةُ الظّالِمِینَ [۴۰] وَ جَعَلناهُم أئِمَّةً یَدعُونَ إلَی النّارِ وَ یَومَ القِیامَةِ لا یُنصَرُونَ [۴۱] وَ أتبَعناهُم فِی هذِهِ الدُّنیا لَعنَةً وَ یَومَ القِیامَةِ هُم مِنَ المَقبُوحِینَ [۴۲] وَ لَقَد آتَینا مُوسَی الکِتابَ مِن بَعدِ ما أهلَکنَا القُرُونَ الأُولی بَصائِرَ لِلنّاسِ وَ هُدیً وَ رَحمَةً لَعَلَّهُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

يَتَذَكَّرُونَ [۴۳] -قرآن-۱-۴۴۲ [صفحه ۵] معنی لغات: «شیع» جمع شیعه بمعنی دسته و یار و همراه. «یستحیی» زنده میگذارد. «قصّیه» از مصدر قصصا بفتح اوّل و دوّم بمعنی خبری را نقل کردن و کسی را دنبال کردن. جنب: دور، غریب، نافرمان، گرفتار جنابت و نجاست، «وکز» از مصدر وکز بفتح اوّل و سکون دوّم با تمام دست بکسی زدن مانند مشت و سیلی زدن، از خود دور کردن. «یأتمرون» از مصدر ائتمار بمعنی شور کردن، و ائتمروا به یعنی همّت بکشتن او بستند و یکدگر را بکشتن کسی وادار کردند. «حجج»: سالها. «ردأ» یاور، کومک، همانگه. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان. طسم -قرآن-۳۹-۴۳ ۲ اینکه سخنان که به دل تو الهام میشود آیات کتاب مبین است [و نشانه‌ی نموداری، از سرنوشت ازلی] ۳ [اکنون] داستان موسی و فرعون را براستی و درستی بر تو میخوانیم بشنو تا [صفحه ۶] اهل یقین از آن بهره‌مند شوند. ۴ آری فرعون [مردی خودخواه بود که] خود را برترین مردم روی زمین میشمرد. او مردم را چند دسته کرده بود و یک دسته را چنان خوار و زبون داشت که پسر بچه‌های ایشان را میکشت و زنهاشان را باقی و بخدمت میگماشت [خلاصه] او از تباهکاران [بنام جهان] بود ۵ لکن اراده‌ی ما چنین است که بمردم خوار و ضعیف منّت نهیم و نیکی کنیم و پیشوا قرارشان دهیم و هم وارث ستمکارانشان کنیم ۶ و بر سرزمین خودشان قدرت و توانائی دهیم [از اینروی بود] که آنچه را فرعون و دوستش هامان و لشکریانش از آن بیچارگان اندیشناک بودند [که مبادا در برابرشان بپا خیزند و با آنها در آویزند بر سرشان آوردیم و] بآنها نشان دادیم. ۷ [آغاز اینکه حادثه چنین بود که] بمادر موسی الهام کردیم: نوزاد خود را شیر بده و اگر ترسیدی [که فرعون او را مثل دیگر بچه‌ها بکشد] او را بدریا بینداز و مترس و اندیشه و اندوه مدار که بسوی تو بازش گردانیم و پیغمبرش کنیم ۸ [او فرزند خود را برود نیل انداخت] پس دسته‌ی فرعونیان او را از آب گرفتند و سر انجام و نتیجه‌اش دشمنی با آنها و اندوه آنها شد زیرا که فرعون و هامان و لشکریانشان مردمی خطاکار بودند. ۹ همسر فرعون [که بچه‌ای از آبگرفته دید] گفت: نور چشم من است و تو، اینکه را مکشید که باشد که از او سود بریم و یا فرزند خود کنیم در حالیکه آنها [از عاقبت کار] خود خبردار نبودند [که بنابودی خود کومک میکنند] ۱۰ و امّا مادر موسی خوشدل و آسوده خاطر شد و اگر دلش را استوار نداشتیم که او هم از مؤمنین بأسرار ازلی باشد نزدیک بود که راز خود آشکار کند [و از خوشحالی بچه‌ی خود را معرّفی کند] و یا در دل مادر موسی صبر و شکیبائی نمانده بود [و از فراق فرزند] نزدیک بود راز خود آشکار کند اگر دلش را محکم نکرده بودیم تا از دسته‌ی مؤمنین بوعده ما باشد ۱۱ او بدختر خود خواهر موسی گفت: بدنبال برادرت برو [و از او خبردار باش] او از دور موسی را دید ولی درباریان فرعون خبردار نبودند [که اینکه خواهر او است] ۱۲ و چون خوی موسی را از پیش جوری آفریده بودم [صفحه ۷] که شیر دایگان ناپسند او بود [و پستان هیچ زنی را نمیگرفت] خواهر موسی به آنها گفت: اگر بخواهید شما را بخانواده‌ای راهنمائی کنم که سرپرست او و خیر- خواهش باشند. ۱۳ [آنها پذیرفتند و از اینکه راه] او را بمادرش باز گرداندیم تا چشم او روشن باشد و اندوهناک مباشد و بداند که نوید خدائی درست است و استوار ولی بیشتر مردم دانا باین حقایق نیستند. ۱۴ و چون نیروی بدنی و عقلی موسی کامل شد علم و فهم و پیغمبری باو عنایت کردیم که ما به نیکوکاران چنین پاداش میدهیم. ۱۵ [از آن پس برای موسی اتّفاقی افتاد که در خارج شهر بود] و بهنگامی وارد شهر شد که مردم بی‌خبر بودند، دید دو مرد که یکی هوا خواه او بود و دیگری دشمن با هم میجنگند. آنکه دوست موسی بود از او کومک خواست و موسی هم با مشتی باو زد که در جای بمرد. موسی [با خود گفت] اینکه کار شیطان بود که او دشمنی است آشکارا، مردم را گمراه میکند به واسطه تحریک قوّه‌ی غضبیه‌ی آدمی ۱۶ [و با خدای خود گفت] ای پروردگار من بر خود ستم کردم تو ببخشای پس خداوند او را آمرزید که او غفور است و رحیم ۱۷ و موسی گفت: ای خدا در برابر انعام تو هرگز پشتیبان مجرمین نخواهم شد. ۱۸ [ولی موسی از اندیشه‌ی اینکه کار] هراسان بود و [روز بعد که] در شهر میگشت دید همان مرد دیروزی باز از او کومک میخواهد، موسی باو گفت: چنین معلوم میشود که تو راه بدی پیش گرفته‌ای [که هر روز با کسی میجنگی]. ۱۹ و چون آهنگ حمله بدشمن کرد او گفت: ای موسی میخواهی مرا هم مثل دیروز بکشی [پس معلوم میشود] در فکری جز ستمگری نیستی و پی خیر خواهی و صلح جوئی نمی‌باشی ۲۰ [در اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میان] مردی از آن سر شهر بموسی رسید و گفت: مأمورین دولت در اندیشه‌ی کشتن تو هستند از اینکه شهر بیرون برو که من خیرخواه توام ۲۱ او هم با ترس و مواظبت از خود از شهر بیرون رفت و گفت: ای پروردگار مرا از دست اینکه مردم ستمکار برهان ۲۲ و چون روی کرد بآنسوی که شهر مدین بود گفت: امیدوارم که خدایم مرا بجادّه‌ی راست و درست رهبری [صفحه ۸] کند [که راه خود گم نکنم]. ۲۳ چون بسر آب مدین رسید دید گروهی مشغولند بچهار پایان یا حشم خود آب میدهند، و دید در کنار دور از آنها دو زن جلو حیوانات خود را گرفته‌اند. او از آنها پرسید: شما چه کار دارید و چرا جلو نمیروید! گفتند ما حیوانات خود را آب نمیدهیم تا مردان از آبگاه بیرون روند و پدر ما پیر است و سالخورده [و توان کار ندارد ناچار ما آمده‌ایم و به انتظار مانده‌ایم] ۲۴ موسی برای آنها آب کشید و حشمشان را آب داد و سپس به سوی سایه رفت و گفت: ای خدای من نیازمندم که خیری بمن رسانی. ۲۵ از آن پس یکی از آن دو زن که در کمال آرامش و حیا قدم بر میداشت نزد او آمد و گفت: پدر من از تو دعوت میکند که مزد آبدادنت را بدهد. چون موسی نزد او رفت و سرگذشت خود را نقل کرد او گفت: ترس بدل خود راه مده که از دست ستمکاران آسوده شدی ۲۶ [در اینکه میان] یکی از آن دو دختر گفت: بابا اینمرد را مزدور خود کن که بهترین مزدور توانا و درستکار است. ۲۷ آن مرد به موسی گفت: میخواهم یکی از اینکه دو دختر خود را با تو همسر کنم باین شرط که هشت سال مزدور من باشی و اگر بخواهی تا ده سال تمام کار خود را دنبال کنی باختیار تو است و [بدان که] نمیخواهم بتو سخت بگیرم ان شاء اللّه بزودی خواهی دید که من مردی شایسته و خوشرفتارم. ۲۸ موسی گفت: [پذیرفتم و] پیمان من و تو همین باشد که تا هر یک از اینکه دو مدّت کار کنم نه من بتو ستم کرده‌ام و نه تو را بر من حقّی است و خداوند شاهد گفتار ما است و کار ما با او است. ۲۹ چون موسی مدّت قرارداد خود را بآخر رساند [آنجا را ترک کرد] و با خانواده‌ی خود روانه شد [شبی سرد در راه] از سوی طور آتشی دید بکس و کار خود گفت: اینجا بمانید که من [از دور] آتشی دیدم شاید برای شما از آنجا خبری [و راه گشایشی] یا آتشی بیاورم که خود را گرم کنید ۳۰ او چون بآن جا رسید بکنار درّه‌ای در سرزمین مبارک از سوی راست آوازی از میان درخت شنید: که ای موسی من خداوند پروردگار همه‌ی آفریدگانم. ۳۱ [بتو فرمان میدهم] که عصای خود [صفحه ۹] بینداز، او چون [عصا انداخت] دید گویا ماری است که میجنبد پشت بعصا کرد و رو بفرار و بر نگشت [که آنرا ببیند و شنید که گفتند]: ای موسی مترس برو بسویش که تو [در امانی و] از جمله ایمنان باشی ۳۲ دست خود بگریبان بر تا چون بیرون آری سفید و درخشان باشد بدون بدی و پیسی یا اینکه نه بد بینی و نه آزاری. و [بهنگام ترس] بازوی خود بپهلو استوار بدار [دستها به پهلو بچسبان و ترس بخود راه مده و آماده بکار باش که] اینکه مار عصا و سفیدی دست دو دلیل تو هستند از سوی خدای تو پس [با اینکه دو پشتیبان استوار برو] بسوی فرعون و درباریانش که مردمی فاسق و از راه منحرف هستند. ۳۳ موسی گفت: ای خدا من کسی از آنها را کشته‌ام و میترسم که مرا بکشند ۳۴ و برادرم هارون که زبانش از من رساتر است برای یاوری همراهم کن تا او [با زبان فصیحش و منطق گویایش] تصدیقم کند که میترسم آنها سخنم دروغ پندارند و مرا تکذیب کنند ۳۵ خدا گفت [او شنید که گفتند] ای موسی پشتت را ببرادرت محکم میکنیم و شما را مسلّط بر آنها میکنیم چه با اینکه نشانه‌ها که از ما دارید دست آنها بشما نخواهد رسید و شما و هر که پیروتان باشد همگی چیره و مسلّط خواهید بود. ۳۶ چون موسی با آن آیات [معجزات] روشن که از ما داشت نزد فرعونیان رفت گفتند: اینکه کار موسی جز جادوی ساختگی چیزی نیست و چنین چیزی از پدران و گذشتگان خود نشنیده‌ایم ۳۷ موسی گفت: خدای من بهتر میداند کی راه درست از سوی او آورده [و صلاح اندیش است] و پایان اینکه زندگی بسود چه کسی خواهد بود! ولی مطمئن باشید که ستمکار رستگار نخواهد بود ۳۸ فرعون با اعیان و درباریان خود گفت: من جز خود برای شما خدائی نمیدانم پس [رو به هامان کرده گفت] ای هامان برای من بر گل آتش بیفروز [و آجر بساز] و کاخی بلند بساز تا شاید [از بالای آن] از خدای موسی خبردار شوم زیرا گمان میکنم او هم یکی از آن مردم دروغگو است ۳۹ [بلی] فرعون و لشکریانش بی‌جهت و بدون لیاقت خود را برترین مردم روی زمین میدانستند و میپنداشتند [صفحه ۱۰] که آنها بسوی ما بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمیگردند [و زندگی دوباره و حساب و کتابی در کار نیست]. ۴۰ ما هم خود او و لشکریانش را بچنگال قدرت گرفتیم و بدریا پرتاب کردیم [اکنون ای محمّد] تو بنگر که سر انجام کار ستمکاران چگونه شد ۴۱ ابتدا در دنیا پیشوای مردم‌شان کردیم که بسوی دوزخ رهبری میکردند و در روز رستاخیز یاری نشوند و کسی یاریشان نکند ۴۲ و از دنبالشان لعنت و نفرین قرار دادیم [که هر کس نامشان شنید از آنها ببدی یاد کرد] و اینان در قیامت از دسته‌ی محرومین زشت رو و گرفتار خواهند بود ۴۳ و پس از آنکه بدکاران دوران گذشته را نابود کردیم بموسی کتاب تورات دادیم برای بینائی و راهیابی و خوشی مردم تا شاید بخود آیند و بیاد حقّ باشند. سخن مفسّرین: کشف: إبن عبّاس گفته است: سوره‌ی قصص در مکّه نازل شده است مگر آیت «إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَیْکَ القُرآن» تا آخر که پیش از هجرت بجحفه نازل شد. مقاتل گفته است چهار آیت از «الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ تا- لا نَبتَغِی الجاهِلِین» بمدینه نازل شده است و بقیّه به مکّه، و آیات اینکه سوره هشتاد و هشت آیه است. -قرآن-۹۸-۱۴۲-قرآن-۲۲۴-۲۵۷-قرآن-۲۶۶-۲۹۲ «بسم اللّه» کشف نوشته: بشنو سرّی از اسرار بسم اللّه: «بسم» در اصل باسم بوده الف راست بود و شکل وی مستقیم و باء در نهاد خود منحرف و منعطف الف، در لوح اوّل بود و باء، ثانی چون در آیت تسمیت آمد «باء» اوّل گشت و «الف» ثانی، فراتو مینماید که کار الهی نه بر وفق مراد تو بود تو یکی را اوّل داری و من آخر گردانم، اشارت است که من یکی را بفضل بپذیرم، یکی را بعدل ردّ کنم تا بدانی که کار بعدل و فضل ما است نه بهنجار عقل شما، نکته‌ای دیگر شنوا از اینکه عجیبتر: در شکل باء بسم اللّه اشارتی است و اندر آن اشارت بشارتی است: نقش «باء» حقیر و صغیر بود چون با نام حقّ پیوسته شد علوّ گرفت و خلعت دنو یافت. از روی اشارت میگوید: ای بنده‌ی مؤمن حرفی که بنام ما پیوسته شد قدر و جمال یافت و خطر و کمال گرفت تا بدانی که هر که بما [صفحه ۱۱] پیوست از قطیعت ما رست و هر که دل در غیر ما بست در نهاد خود بشکست. «طسم» ۱ کشف نوشته «طاء» اشارت بطهارت دل عارفان از غیر او «سین» اشارت است بسرّ او با دوستان در شهود جلال و جمال او «میم» اشارت است بمنّت او بر مؤمنان در آلاء و نعماء او. بو سعید خرّاز گفت: در عرفات بودم روز عرفه و حاجّ را دیدم که دعاها میکردند و نیکو همی زاریدند: بر هر زبانی ذکری و در هر دلی شوری و در هر جانی عشقی. با خود گفتم چه دعا کنم و چه خواهم! هر چه میباید ناخواسته خود داده ناگفته خود ساخته و پرداخته، آخر قصد کردم تا از راه حقیقت بر او باز شوم و دعا کنم بسرّ من الهام داد که پس وجود ما از ما چه چیزی خواهی! -قرآن-۱-۷ از تعجّب هر زمان گوید بنفشه کای عجب || هر که زلف یار دارد چنگ چون در ما زند! بو سعید از آن قدم بر گشت و اینکه بیت همی گفت: وفاؤک لازم مکنون قلبی || و حبّک غایتی و الشّوق زادی «نَتلُوا عَلَیکَ مِن نَبَإِ مُوسی» ۲ کشف نوشته: موسی عاشقی تیزرو بود و راز- داری مقرّب یقول اللّه تعالی «وَ قَرَّبناهُ نَجِیًّا» رقم خصوصیت برو کشیده، و داغ دوستی برو نهاده که «وَ أَلقَیتُ عَلَیکَ مَحَبَّةً مِنِّی» در عالم هر کجا عاشقی سوخته بینی دوست داری قصّه‌ی وی شنیدن. از اینجا است که ربّ العزّه در قرآن ذکر وی بسیار کرد و قصّه‌ی وی جایها باز گفت تا عارفان سوخته را و دوستان دل- شده را سلوت و سکون افزاید. اینکه چنان است که گویند: -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۱۲۲-۱۴۷-قرآن-۲۰۳-۲۴۴ در شهر دلم بدان گراید صنما || کو قصّه‌ی عشق تو سراید صنما «یُذَبِّحُ أَبناءَهُم» ۳ مجمع: سدّی گفت: فرعون بخواب دید که از بیت المقدس آتشی آمد که خانه‌های مصر را فرا گرفت و نژاد قبطی سوخت و اسرائیلی آسوده ماند. او از دانشمندان پرسید راز اینکه خواب چیست! گفتند: -قرآن-۱-۲۵ مردی از آنجا بیرون میآید که مصر ما را نابود میکند. و بعضی گفته‌اند: اختر- [صفحه ۱۲] شناسان برای او پیش بینی کرده بودند: مردی از بنی اسرائیل پیدا میشود که پادشاهی او را نابود میکند از اینروی او بچه‌های بنی اسرائیل را که پسر بودند میکشت. «وَ نُرِیدُ أَن نَمُنَّ عَلَی الَّذِینَ استُضعِفُوا»- تا آخر» ۴ طبری: قتاده گفت: -قرآن-۱-۵۷ یعنی بنی اسرائیل را حاکم و پادشاه و وارث ملک فرعون میکنیم. مجمع: از حضرت علیّ و زین العابدین و امام باقر علیهم السّلام نقل کرده است: داستان ما داستان بنی اسرائیل و فرعونیان است و ما مشمول اینکه آیه هستیم. «وَ نُرِیَ فِرعَونَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما» ۵ مجمع: «یری» با یای مفتوح و الف آخر بصیغه غایب ثلاثی مجرّد. و نون مضموم و یای منصوب آخر قرائت شده است و نیز بصیغه متکلّم ثلاثی مزید، و اسماء سه گانه بقرائت اوّل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرفوع تلفّظ شده است و بقرائت دوّم منصوب. -قرآن-۱-۴۹ «أَرضِعِیهِ- تا- مِنَ المُرسَلِین» ۶ مجمع: در اینکه آیه دو امر و دو نهی و دو خبر خوش است، و نقل است که عربی بیابانی چند شعری گفت باو گفتند: -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۲۵-۴۵ تو چه مرد فصیحی هستی، او گفت: فصاحت مختصّ سخن خداوند است و اینکه آیه را خواند. «وَ حَزَناً» ۷ مجمع: با فتح اوّل و دوّم قرائت عموم قاریها است، و به ضمّ اوّل و سکون دوّم «حزن» قرائت مردم کوفه است. -قرآن-۱-۱۳ «قُرَّتُ عَینٍ لِی وَ لَکَ» ۸ طبری: محمّد بن قیس گفت: چون زن فرعون گفت ممکن است اینکه بچه نور چشم من و تو باشد فرعون گفت: برای تو نور چشم باشد و برای من نیست، و پیغمبر صلی اللّه علیه و آله فرمود: اگر فرعون هم میپذیرفت که برای او نور چشم باشد البتّه از موسی استفاده میکرد و بآن سرنوشت گرفتار نمیشد. -قرآن-۱-۳۲ «فُؤادُ أُمِّ مُوسی فارِغاً»- تا- لَو لا أن رَبَطنا عَلی قَلبِها» ۹ طبری: مجاهد و عدّه‌ای از مفسّرین گفته‌اند: یعنی دل مادر موسی از همه چیز خالی و بیخبر -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۴۳-۷۷ [صفحه ۱۳] بود جز از یاد موسی. إبن وهب گفته است: یعنی: دل مادر موسی خالی شد از آن الهام که باو کردیم و فهماندیم پسرش را باو بر میگردانیم و آنرا فراموش کرد و بیقرار شد و نزدیک بود که آشکار کند فرزندی موسی را. و بعضی از مطّلعین به زبان عرب گفته‌اند: یعنی دل مادر موسی آسوده از نگرانی بود که میدانست بچه‌اش در آب نمرده است. مجمع: در کلمه‌ی «فارِغاً» سه قرائت است و معنی جمله بعد اینکه است: نزدیک بود از غصّه نام موسی رای آشکار کند و گوید: وای فرزندم، مقاتل گفته است: از ترس غرق فرزندش نزدیک بود فریاد کند و نام او رای بر زبان آرد. -قرآن-۲۰-۲۹ جعفر بن حرب گفته است: یعنی چون شنید که فرعون میخواهد فرزندش رای برای شیر دادن باو سپارد نزدیک بود از خوشحالی بگوید: اینکه فرزند من است. زجّاج گفته است: یعنی اگر دلش رای محکم نکرده بودیم نزدیک بود آن وحی که باو کردیم آشکار کند و جملگی رای بگوید. «وَ کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِین» ۱۴ روح البیان: اینکه جمله میفهماند که از اوّل زندگی با یقین و نیکوکار بوده است. -قرآن-۱-۳۶ «هذا مِن شِیعَتِهِ وَ هذا مِن عَدُوِّهِ» ۱۵ طبری: قتاده گفته است: یعنی یکی از بنی اسرائیل بود و دیگری از قبطی و دسته‌ی فرعونی. -قرآن-۱-۴۵ «هذا مِن عَمَلِ الشَّیطانِ» ۱۵ فخر: ۱- چون در موقع قدرت، کشتن کافر بهتر بود پس در اینکه موقع که موسی قدرت نداشت ترک اولی و تعجیل در کشتن کرده است که از کارهای شیطانی است. ۲- مقصود از کلمه‌ی «هذا» شخص کشته شده است یعنی اینکه من کشتم پدیده‌ای کار شیطان و منحرف بود و از دسته شیطان بود. ۳- مقصود عمل شخص مقتول است که کفر و مبارزه با اسرائیلی کار شیطانی بود که من جلوگیر شدم و او رای کشتم. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۲۳۸-۲۴۳ «فَلَن أَکُونَ ظَهِیراً لِلمُجرِمِین» ۱۷ کشف: یعنی از اینکه بعد مثل گذشته با فرعونیان آمیزش نخواهم کرد. -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۱۴] «أَ تُرِیدُ أَن تَقتُلَنِی کَما قَتَلتَ» ۱۹ فخر: اختلاف است که اینکه جمله سخن اسرائیلی است که چون دید موسی غضبناک است و آهنگ حمله دارد ولی به او میگوید «إِنَّکَ لَغَوِیٌّ» تو مردی از راه بدر هستی گمان کرد میخواهد باو حمله کند از اینروی گفت: میخواهی من رای مثل دیروزی بکشی قبطی که اینکه رای شنید دانست که کشته دیروزی بوسیله موسی بوده است رفت و خبر داد و موسی را تعقیب کردند، و یا سخن خود قبطی است که خبر دار شده بودند موسی آدم کشته اینکه بود که گفت میخواهی من رای هم مثل دیروزی بکشی و ظاهر اینکه است که مقصود همین باشد که قبطی اینکه سخن رای بموسی گفت چون قصد حمله به او داشته و جمله «إِن تُرِیدُ إِلّا أَن تَکُونَ» مناسب با سخن دشمن است نه دوست. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۱۸۲-۲۰۳-قرآن-۷۱۵-۷۴۹ «جاءَ رَجُلٌ مِن أَقصَی» ۲۰ طبری: آن مرد مؤمن آل فرعون بوده است. -قرآن-۱-۲۸ «تَوَجَّهَ تِلقاءَ مَدیَنَ» ۲۲ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی براهی رفت که بمدین برخورد کرد و هشت روز تا مصر فاصله داشت و چون راه را نمیدانست گفت «عَسی رَبِّی أَن یَهدِیَنِی» بعضی گفته‌اند: جای معیّن در نظر نداشت و راهی که پیش گرفت بطرف مدین بود. عکرمه گفته است: بچهار راه برخورد و سرگردان شد از اینروی گفت «عَسی رَبِّی». -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۱۶۹-۲۰۱-قرآن-۳۶۰-۳۷۵ طبری: یعنی روی خود بسوی مدین داشت و چون راه آنجا را بلد نبود گفت «عَسی رَبِّی». -قرآن-۸۰-۹۵ کشف نوشته: موسی بشخص سوی مدین رفت بخدمت شعیب افتاد و بدل سوی حقّ رفت بنبوّت و رسالت افتاد. حسینی نوشته: سلمی فرموده که روی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بناحیه‌ی مدین داشت امّا دلش متوجّه حضرت ذو المنّ بود و مسالک بیدای مدین را بهمراهی شوق لقا تنها میپیمود. غمت تا یار من شد روی در راه عدم کردم || خوش است آوارگی آنرا که همراهی چنین باشد «یَهدِیَنِی سَواءَ السَّبِیلِ» ۲۲ کشف نوشته: «سَواءَ السَّبِیلِ» مواظبت -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۵۰-۷۰ [صفحه ۱۵] نفس است بر خدمت و آرام دل بر استقامت و مرد راه رو تا منازل اینکه راه باز نبرد بسر کوی توحید نرسد. خلیل در بدء کار که او را بدرگاه آوردند بکوی ستاره فرستادند تا می گفت «هذا رَبِّی» هر کوئی را رخنه‌ای دید دانست که اینکه نه شاهراه استقامت است و نه سر کوی توحید، همه راه بر وی بسته شد بقدم تفکّر بر سر کوی تحیّر بایستاد حیران و عطشان و دوست جویان: -قرآن-۲۰۲-۲۱۵ خاک سر کوی دوست برگ سمن گشت || هر که بر آن خاک بر گذشت چو من گشت خلیل چون همه راهها بسته دید دانست که حضرت یکی است آواز بر آورد که «وَجَّهتُ وَجهِیَ» مرد مردانه نه آنست که بر شاهراه سواری کند مرد آن است که در شب تاریک بر راه باریک بی‌دلیلی بسر کوی دوست شود. - قرآن-۸۲-۱۰۲ «وَ لَمّا وَرَدَ ماءَ مَدیَنَ» ۲۳ کشف نوشته: ورد بظاهره ماء مدین و ورد بباطنه موارد الانس، و موارد الأنس ساحات التّوحید، فاذا ورد العبد ساحات التّوحید کوشف بأنوار المشاهدهٔ فتغیّب عن الاحساس بالنّفس فعند ذلک الولایهٔ للّه و لا نفس و لا حسّ و لا قلب و لا انس، استهلاک فی الصّمدیّهٔ و فناء بالکلّیّهٔ. -قرآن-۱-۳۲ بنده چون بساحت توحید رسید در نور مشاهدت غرق گردد، از خود غایب شود، بحقّ حاضر گردد. باران که بدریا رسید برسید، پیر طریقت گفت ای یافته و یافتنی از مست چه نشان دهند جز بی‌خویشتنی همه خلق رای محنت از دوری است و اینکه بیچاره رای از نزدیکی، همه رای تشنگی از نایافت آب است و ما رای از سیرابی، الهی همه دوستی میان دو تن باشد، سه دیگر در نگنجد درین دوستی، همه توئی من در نگنجم، گر اینکه کار، سر از منست مرا بدین کار نه، کار و سر از تو است همه توئی من فضولی رای بدعوی چه کار! «یُصدِرَ الرِّعاءُ» ۲۳ مجمع: با ضمّ یاء و کسر دال بصیغه‌ی مزید یعنی شبانان گوسفندان را بیرون آورند و با فتح یاء و ضمّ دال قرائت شده است یعنی شبانان بیرون آیند. - قرآن-۱-۲۰ «إِنِّی لِما أَنزَلتَ إِلَیَّ مِن خَیرٍ فَقِیرٌ» ۲۳ فخر: چون خیر و خوشی -قرآن-۱-۵۳ [صفحه ۱۶] حقیقی دین بمن عنایت کردی از مال فقیر هستم که در مصر بدربار فرعون همه چیز داشتم و اینجا آنها را با دین برای من عوض کردی. اینکه جمله را برای شکر اینکه نعمت گفت. روح البیان: بعضی از اهل معرفت گفته‌اند: موسی تا آنگاه که کودک حقّ و در دامن کبریائی پرورش حقّ بود اندازه‌ی خود نگاه میداشت که گفت «إِنِّی لِما أَنزَلتَ تا آخر» و چون بدرجه‌ی مردان حقیقت رسید ببهره‌ی کودکان قناعت نکرد و گفت «أَرِنِی أَنظُر إِلَیکَ» پس در آغاز سلوک خوراک خواست و در پایان آن دیدار دوست آرزو کرد. -قرآن-۱۶۲-۱۸۵- قرآن-۲۶۸-۲۹۴ تفسیر برهان: زمخشری در ربیع الأبرار از علیّ علیه السّلام نقل کرده است که موسی باین سخن خود فقطّ باندازه‌ی خوراک خود نان میخواست چون گیاه زمین خورده بود که سبزی آن بواسطه‌ی لاغری از پرده‌ی شکم او نمودار بود. «یا أَبَتِ استَأجِرهُ» ۲۶ طبری: پدر دخترها که موسی را مزدور خود کرد بگفته‌ی ابو عبیده برادر زاده‌ی شعیب بنام شیرون بوده است. إبن عبّاس گفته است: نامش شیری بوده است و بزرگ و اختیار دار مردم مدین. حسن- بصری گفته است: نام او شعیب بوده است. - قرآن-۱-۲۵ «القَوِیُّ الأَمِینُ» ۲۶ ابو الفتوح: یکی از آن دو دختر موسی را توصیف کرد بقوّت و امانت. پدرش پرسید اینکه را از کجا دانستی! گفت: سنگ سر چاه را که چند نفر باید بر دارند او بتنهائی برداشت و امانتش اینکه بود که بر من بچشم طمع نگاه نکرد و در راه که میآمدم گفت: از دنبال من بیا، برای اینکه بمن نگاه نکند. -قرآن-۱-۲۴ «إِنِّی أُرِیدُ أَن أُنکِحَکَ- تا- ثَمانِیَ حِجَجٍ- تا- فَمِن عِندِکَ» ۲۷ مجمع یعنی من یکی از اینکه دو را بتزویج تو در میآورم بشرط اینکه هشت سال اجیر من باشی و اگر بخواهی ده سال تمام باشی باختیار تو است، موسی گفت اینکه گفتی و شرط کردی بر من بعهده من و آنچه در مقابل تعهّد کردی بعهده تو برای من -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۴۵-۶۵-قرآن-۷۴-۹۰ [صفحه ۱۷] [صافی: در کافی و فقیه از امام صادق علیه السّلام نقل شده که فرمود: علیّ علیه السّلام فرموده: نکاح امروز در اسلام باجاره اینطور جایز نیست که بگوید من چند سال برای تو کار میکنم و تو بعوض دختر یا خواهر خود را به زوجیّت بمن دهی، و اینکه حرام است زیرا چنان است که قیمت زوجه را بپدر یا برادر زوجه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

داده باشد و اینکه قیمت نیست، بلکه مهر زن است و مهرش مربوط بخودش میباشد نه برادر یا پدرش حاصل اینکه با کنیز فرق دارد]. مجمع: «ایما» با تخفیف و سکون یاء قرائت حسن بصری است: از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله روایت است که موسی علیه السّلام مدّت بیشتر را عمل کرد. «وَ اللّهُ عَلی ما نَقُول» ۲۸ طبری: إبن اسحاق گفته است: اینکه سخن پدر دختر است که چون موسی گفت: اگر هشت سال یا ده سال کار کنم حقّ بر من نداری، او گفت بسیار خوب خدا باین گفته‌ی ما شاهد باشد. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: اینکه جمله دنباله‌ی سخن موسی است. «وَ سارَ بِأَهلِهِ» ۲۹ کشف نوشته: نماز پیشین فرا راه بود همی رفت تا آمد که ای راه پنهان گرد، و ای ابر ریزان گرد، و ای گرگ پاسبان کرد، و ای اهل موسی نالان گرد، موسی شبی دید قطران رنگ، ندید در آسمان شباهنگ ابر میبارید، رعد مینالید، برق میدرخشید، گوسفند از ترس میرمید، آتش زنه برداشت و هر چند که کوشید آتش ندید آخر سوی طور نگاه کرد و از دور آتش دید موسی بر سر درخت آتش صورت دید، و در سویداء دل خویش آتش عشق دید آتشی بس تیز، سلطانی بس قاهر، سوختنی بس بی‌محابا: -قرآن-۱-۲۱ آتش بدل اندر زدی و نفط بجان|| آنکه گوئی که راز ما دار نهان موسی سوخته‌ی عشق غارتیده‌ی فقر، ساعتی زیر آن درخت بایستاد درختی که در باغ وصلت بود برگش زلفت و قربت بود، شکوفه‌اش نسیم روح و بهجت بود میوه‌اش «إِنِّی أَنَا اللّه» بود. موسی زیر آن درخت متلاشی صفات - قرآن-۱۷۲-۱۹۵ [صفحه ۱۸] شده، فانی ذات گشته همگی وی سمع شده تفرقت وی جمع گشته، ناگاه ندا آمد از خداوند ذو الجلال که «یا مُوسی إِنِّی أَنَا اللّه». آن ساعت شاخ عنایت بر هدایت داد، بحر ولایت در کفایت افکند: -قرآن-۱۱۲-۱۴۵ سقیا لمعهدک الّذی لو لم یکن || ما کان قلبی للصّبابهٔ معهدا موسی خلعت قربت پوشید، شراب الفت نوشید، صدر وصلت دید، ریحان رحمت بوئید: ای عاشق دلسوخته اندوه مدار || روزی بمراد عاشقان گردد کار «او جذوهٔ» ۲۹ مجمع: با حرکات سه گانه‌ی جیم قرائت شده است و به معنی قطعه هیزم بزرگی است که آتش زده باشند. نیشابوری: جذوه بمعنی چوب کلفتی است که در سرش آتش باشد. «نُودِیَ مِن شاطِئِ» ۳۰ طبری: مجاهد گفته است: یعنی از کناره‌ی درّه از طرف راست موسی در جلو کوه طور او را آواز کردند. -قرآن-۱-۲۴ «فِی البُقعَهِ المُبارَکَهِ» ۳۰ نیشابوری: چون پیغمبر و سخن گفتن با آدمی از آنجا آغاز شد مبارک نامیده شد. - قرآن-۱-۳۰ «مِنَ الشَّجَرَهِ» ۳۰ حسینی نوشته: موسی بدرخت نگاه کرد آتشی سفید و بیدود دید، و بدل فرو نگریست شعله‌ی آتش شوق لقای معبود مشاهده نمود از شهود اینکه دو آتش نزدیک بود که شمع وجودش بتمام سوخته گردد. نظم: -قرآن-۱-۲۰ هست در من آتشی روشن نمیدانم که چی است ||! اینکه قدر دانم که همچون شمع میکاهم دگر روح البیان: بعضی گفته‌اند: فرق است میان شجره‌ی آدم و موسی که آن رنج و گرفتاری بدنبال داشت و اینکه پیغمبری و نمایندگی حقّ. «وَ اضمُم إِلَیکَ جَناحَکَ مِنَ الرَّهبِ» ۳۲ مجمع: کلمه‌ی «رهب» با فتح راء و هاء و فتح راء و سکون هاء و ضمّ راء و سکون هاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۴۷ ابو الفتوح: یعنی چون از عصا و دست سفید خود ترسیدی دوباره دست [صفحه ۱۹] بگریبان کن تا ترس از دلت برود، بعضی گفتند: اینکه جمله کنایه است از آرام کردن خوف یعنی «اخفض علیک جاشک». بعضی دگر گفتند: یعنی چون بدلت ترسی راه یافت دست بر دل بگذار تا ترست آرام شود چون آدم ترسیده دلش آرام ندارد، و ضمّ جناح کنایه است از آرامش و سکون. فرّاء گفت: مقصود از جناح عصا است، و بعضی گفتند: «رهب» بزبان قبیله‌ی حمیر آستین است، اصمعی گفت: اعرابی را دیدم که با کسی گفت «اعطنی بما فی رهبک» من پرسیدم: «رهب» چه باشد! گفت: آستین است و چون موسی عصا که بدست میگرفت دست در آستین میکرد باو گفتند: دست از آستین بیرون آر. مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از «اضمم جناحک» چسباندن به بدن نیست بلکه تحریک بر کار و جدّ و جهد است که ترس جلوگیرش نشود در کارهائیکه مأمور میشود مثل «اشدد حیازیمک للموت» یعنی میان سینه‌ی خود برای مرگ استوار کن که کنایه است از صبر و ثبات، و ابو عبیده گفته است: جناح بمعنی دست، و دیگر گفته است بمعنی بازو است و از کلمه‌ی «جناح» هر دو دست مقصود است مثل «سنشدّ عضدک باخیک» و بعضی گفته‌اند: چون کسی که میترسد دست خود از ترس دراز میکند باین جمله او را خبردار کرده‌اند که مترس و دست خود جمع کن و پناه خود قرار مده، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ممکن است معنی چنین باشد: که چون انسان از ترس از جای کنده میشود و همچون پرنده که بال میزند آدم ترسیده هم آرام ندارد باین جمله کنایه شده است از آرامش که مثل مرغ سرکنده اینکه طرف و آن طرف مزن و بال خود ببدن بچسبان و آرام بگیر که جای ترس و بیقراری نیست. کشف: گفته‌اند: بسیار فاصله است از موسی علیه السّلام تا محمّد صلّی اللّه علیه و آله او با عصا و اژدها بر گشت تا بر دشمن چیره شود ولی محمّد صلّی اللّه- علیه و آله از آسمان بر گشت که آنچه باو وحی شد کس را از آن خبر نشد و چون آمد با خود نماز آورد که مناجات و راز امّت او است با خداوند، و به او گفتند: [صفحه ۲۰] السّلام علیک ایّها النّبی- تا آخر و او گفت السّلام علینا و علی- تا آخر. «ما عَلِمتُ لَکُم مِن إِلهٍ غَیرِی» ۳۸ مثنوی در دفتر سوّم در داستان ادّعای طاووسی کردن شغال اینکه ادّعای فرعون را چنین گفته است: -قرآن-۱-۴۱ آن شغال رنگ رنگ اندر نهفت || بر بناگوش ملامتگر بگفت بنگر آخر در من و در رنگ من || یک صنم چون من ندارد خود دشمن چون گلستان گشته‌ام صد رنگ و خوش || مر مرا سجده کن از من سرنکش ای شغالان همین نخوانیدم شغال || کی شغالی را بود چندین جمال آن شغالان آمدند آنجا بجمع || همچو پروانه بگرداگرد شمع جمله گفتندش چه خواندیمت هدی || گفت: طاووس نر چون مشتری پس بگفتندش که طاووسان جان || جلوه‌ها دادند اندر گلستان تو چنان جلوه کنی گفتا که نی || بادیه نارفته چون گویم منی«-فرمت-۶۹-۷۱ بانگ طاووسان کنی گفتا که لا ||پس نه ای طاووس خواجه بو العلا خلعت طاووس آید ز آسمان || کی رسی از رنگ و دعویها بدان همچو فرعون مرصّع کرده ریش || پرتو از موسی پریده از خریش او هم از نسل شغال ماده زاد || در خم مالی و جاهی اوفتاد هر که دید آن مال و جاهش سجده کرد || سجده‌ی افسوسیان را او بخورد گشت مستک آن گدای ژنده دلق || از سجود و از تبخترهای خلق هان ای فرعون ناموسی مکن || تو شغالی هیچ طاووسی مکن سوی طاووسان اگر پیدا شوی || عاجزی از جلوه و رسوا شوی موسی و هارون چو طاووسان بدند || پرّ جلوه بر سر و رویت زدند زشتیت پیدا شد و رسوائیت || اوفتادی پست از بالائیت چون محک دیدی سیه گشتی چو قلب || نقش شیرین رفت و پیدا گشت کلب «وَ جَعَلناهُم أَئِمَّةً یَدعُونَ إِلَی النّارِ» ۴۱ فخر: یعنی آزادشان قرار -قرآن-۱-۵۲ [صفحه ۲۱] یم و بر کفر و انحراف در اینکه عالم مجازاتشان نکردیم تا دعوت کردند مرد مرا بکارهائی که آنها را بسوی آتش میبرد. ابو مسلم گفت: امامت بمعنی جلو افتادن است یعنی چون آنها اوّل بد کردند و گرفتار شدند جلو افتادند از آنها که بعد آمدند و بدنبال آنها رفتند.«۲»۱» -پاورقی-۲۹۸-۳۰۰ «وَ أَتبَعناهُم فِی هذِهِ الدُّنیا لَعنَةً» ۴۲ فخر: یعنی در دنیا خداوند و ملائکه لعنت‌شان میکنند و هم دستور لعنت آنها که بمؤمنین داده شده است جملگی لعنتهائی است که در دنبال آنها برای شان فرستاده میشود. -قرآن-۱-۴۷ سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۵ «وَ نُرِیدُ أَن نَمُنَّ» تا آخر» دلداری است و امیدواری برای ملّتهای ضعیف که در فشار دولتهای بزرگ و صاحبان قدرت هستند امیدوار باشند و خود را آماده کنند برای ایستادگی و نشان دادن ارزش خود و سرپیچی از فرمان و برتری آنها که ممکن است اگر با خرد و سنجش ارزش خود را نمودار کنند جانشین و وارث آنها بشوند، البتّه در صورتی که روش آنها را پیش نگیرند تا ستمگر شوند و دیگران را خورد کنند، و در اینکه دوران زندگی ما ملّتها و مردم زبون زیاد بودند که از زیر بار بیچارگی رها شدند. -قرآن-۴۱-۶۶ ۲- آیت ۱۲ جمله‌ی «حَرَّمنا عَلَیهِ المَراضِعَ- تا آخر» اشاره است به اینکه چون در سرنوشت تکامل موسی اینکه بود که از شیر مادر زندگی کند و نیز به مادرش برای همین خاصیت شیر او وعده کردیم که موسی را باو برگردانیم از اینکه روی دگر شیرها را بر او ناپسند کردیم تا فرعونیان بناچار او را بمادرش سپارند. -قرآن-۲۱-۵۱ ۳- آیت ۱۴ «وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ استَوی- تا- المُحسِنِینَ آنچه مفسّرین نوشته‌اند نقل کردیم ولی شاید معنی «استوی» کنایه از حالت متوسّط اخلاقی باشد که چون موسی بالغ شد و نیروی بدنی او سخت و کامل شد و قوای معنوی -قرآن-۱۳-۵۵-قرآن-۶۴-۷۷ -قرآن-۲۳-۴۸ [صفحه ۲۲] و اخلاقی او باندازه‌ی متوسّط رسید که خویهای او زیاده از اندازه و کم از حدّ لازم نبود و دارای ملکه‌ی عدالت شد که حدّ استوای اخلاقی است باو فهم و دانش دادیم و مردم نکوکار ار که در حدّ متوسّط اخلاقی باشند چنین پاداش میدهیم چون لازمه‌ی عدالت فهم و علم بطور کلّی است. و اگرچه مفسّرین گفته‌اند مقصود از حکم، نبوّت است و امام فخر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اعتراض کرده است که اگر مقصود از حکم نبوّت باشد باید همه‌ی نیکوکاران پیغمبر باشند، چون گفته شده است «کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ» یعنی همین طور که بموسی پاداش پیغمبری دادیم بهمه‌ی نیکوکاران میدهیم، و اینکه طور که ما احتمال دادیم مقصود همان رفتار عادلانه موسی است و پاداش او علم و حکمت است، ولی مقام پیغمبری او بعد از نقل اینکه قسمت از دوران زندگی او است که رفتن بدنبال آتش و شنیدن آواز «إِنِّی أَنَا اللّه» است و اینکه آیه برای مقام کمالات درجه‌ی اوّل موسی است نه مقام نهائی و پیغمبری او که پس از چند سال باو عنایت شد. -قرآن-۴۹۹-۵۳۱-قرآن-۸۴۵-۸۶۸ ۴- آیت ۲۴ جمله‌ی «رَبِّ إِنِّی لِما أَنزَلتَ- تا آخر» شاید بتوان گفت: -قرآن-۲۱-۵۱ چون زاری موسی از سوز دل بود بزودی مستجاب شد که آن دختر آمد و او را نزد پدر برد. ۵- آیت ۲۶ جمله‌ی «خَیرَ مَنِ استَأجَرتَ القَوِیُّ الأَمِین» یک روش عمومی نفسانی و اجتماعی را نشان میدهد که برای پذیرش کار مردم و مزدوری باید نیروی آن کار در شخص باشد با درستی، که بتواند کار انجام دهد، و با درستی انجام دهد، و البتّه در اینکه شرط جدائی میان کارها نیست رئیس جمهور و نخست وزیر مزدور ملّت هستند چنانکه کارگر بیل بدست مزدور افراد است، و هر کدام توانائی کار یا امانت در کار نداشته باشند شایستگی ندارند. -قرآن-۲۱-۶۸ ۶- آیت ۲۷ جمله‌ی «سَتَجِدُنِی- تا- مِنَ الصّالِحِین» وظیفه کار فرما را نشان میدهد که چون در دنباله‌ی قرار داد مزدوری موسی بپدر دختر گفته است نمیخواهم بر تو سخت بگیرم و پس از آن گفته است: مرا مردی درستکار خواهی -قرآن-۲۱-۳۴-قرآن-۴۶-۶۶ [صفحه ۲۳] دید میفهماند که اگر کسی بکارگر سخت بگیرد ناصالح است و بد آدمی است، پس وظیفه‌ی کار فرما است که سختگیر نباشد و گر نه ناصالح بی لیاقت است. ۷- آیت ۴۲ جمله‌ی «أَتبَعناهُم- تا آخر» شاید اشاره بیک خاصیت طبیعی باشد که بد کاران رهبر ببدی بواسطه‌ی ناگواری که پیروان شان و دیگران از آنها می‌بینند پس از مرگشان نفرین شان میکنند چنانکه اینکه حقیقت را بسیار خوانده‌ایم و دیده‌ایم. - قرآن-۲۱-۳۷ ۸- آیت ۴۳ «وَ لَقَد آتَینا- تا آخر» شاید اشاره باشد بتحوّل روحی انسانی که در قرون اولی و روزگار پیشین آدمها آمادگی تربیت نداشتند و به دنبال بد کاری‌شان نابود میشدند. اندک اندک بشر کامل و لایق تربیت شد از اینروی وسائل تعلیم و تربیت برایش آماده کردیم، و موسی و کتاب به آنها دادیم و اینکه خود نشانه است که آنچه پیغمبران پیشین داشته‌اند به ارزش تورات موسی نبوده است. -قرآن-۱۳-۳۲

[سوره القصص [۲۸]: آیات ۴۴ تا ۸۸]

-قرآن-۲۳-۴۸ وَ ما کُنتَ بِجانِبِ الغَربِیِّ إِذ قَضَینا إِلی مُوسَی الأَمرَ وَ ما کُنتَ مِنَ الشّاهِدِینَ [۴۴] وَ لکِنّا أَنشَأنا قُرُوناً فَتَطاوَلَ عَلَیهِمُ العُمُرُ وَ ما کُنتَ ثاوِیاً فِی أَهلِ مَدیَنَ تَتلُوا عَلَیهِم آیاتِنا وَ لکِنّا کُنّا مُرسِلِینَ [۴۵] وَ ما کُنتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذ نادَینا وَ لکِن رَحمَةً مِن رَبِّکَ لِتُنذِرَ قَوماً ما أَتاهُم مِن نَذِیرٍ مِن قَبلِکَ لَعَلَّهُم یَتَذَکَّرُونَ [۴۶] وَ لَو لا أَن تُصِیبَهُم مُصِیبَةٌ بِما قَدَّمَت أَیدِیهِم فَیَقُولُوا رَبَّنا لَو لا أَرسَلتَ إِلَینا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ وَ نَکُونَ مِنَ المُؤمِنِینَ [۴۷] فَلَمّا جاءَهُمُ الحَقُّ مِن عِندِنا قالُوا لَو لا أُوتِیَ مِثلَ ما أُوتِیَ مُوسی أَ وَ لَم یَکفُرُوا بِما أُوتِیَ مُوسی مِن قَبلُ قالُوا سِحرانِ تَظاهَرا وَ قالُوا إِنّا بِکُلٍّ کافِرُونَ [۴۸] -قرآن-۱-۸۱۶ قُل فَأتُوا بِکِتابٍ مِن عِندِ اللّهِ هُوَ أَهدی مِنهُما أَتَّبِعهُ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۴۹] فَإِن لَم یَستَجِیبُوا لَکَ فَاعلَم أَنَّما یَتَّبِعُونَ أَهواءَهُم وَ مَن أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَیرِ هُدیً مِنَ اللّهِ إِنَّ اللّهَ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ [۵۰] وَ لَقَد وَصَّلنا لَهُمُ القَولَ لَعَلَّهُم یَتَذَکَّرُونَ [۵۱] الَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ مِن قَبلِهِ هُم بِهِ یُؤمِنُونَ [۵۲] وَ إِذا یُتلی عَلَیهِم قالُوا آمَنّا بِهِ إِنَّهُ الحَقُّ مِن رَبِّنا إِنّا کُنّا مِن قَبلِهِ مُسلِمِینَ [۵۳] -قرآن-۱-۵۶۵ أُولئِکَ یُؤتَونَ أَجرَهُم مَرَّتَینِ بِما صَبَرُوا وَ یَدرَؤُنَ بِالحَسَنَةِ السَّیِّئَةَ وَ مِمّا رَزَقناهُم یُنفِقُونَ [۵۴] وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغوَ أَعرَضُوا عَنهُ وَ قالُوا لَنا أَعمالُنا وَ لَکُم أَعمالُکُم سَلامٌ عَلَیکُم لا نَبتَغِی الجاهِلِینَ [۵۵] إِنَّکَ لا تَهدِی مَن أَحبَبتَ وَ لکِنَّ اللّهَ یَهدِی مَن یَشاءُ وَ هُوَ أَعلَمُ بِالمُهتَدِینَ [۵۶] وَ قالُوا إِن نَتَّبِعِ الهُدی مَعَکَ نُتَخَطَّف مِن أَرضِنا أَ وَ لَم نُمَکِّن لَهُم حَرَماً آمِناً یُجبی إِلَیهِ ثَمَراتُ کُلِّ شَیءٍ رِزقاً مِن لَدُنّا وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۵۷] وَ کَم أَهلَکنا مِن قَریَةٍ بَطِرَت مَعِیشَتَها فَتِلکَ مَساکِنُهُم لَم تُسکَن مِن بَعدِهِم إِلّا قَلِیلاً وَ کُنّا نَحنُ الوارِثِینَ [۵۸] -قرآن-۱-۷۴۷ وَ ما کانَ رَبُّکَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مُهلِكَ القُرى حَتّى يَبعَثَ فِي أُمِّها رَسُولاً يَتلُوا عَلَيهِم آياتِنا وَ ما كُنّا مُهلِكِي القُرى إِلاّ وَ أَهلُها ظالِمُونَ [۵۹] وَ ما أُوتِيتُم مِن شَيءٍ فَمَتاعُ الحَياةِ الدُّنيا وَ زِينَتُها وَ ما عِندَ اللّهِ خَيرٌ وَ أَبقى أَ فَلا تَعقِلُونَ [۶۰] أَ فَمَن وَعَدناهُ وَعداً حَسَناً فَهُوَ لاقِيهِ كَمَن مَتَّعناهُ مَتاعَ الحَياةِ الدُّنيا ثُمَّ هُوَ يَومَ القِيامَةِ مِنَ المُحضَرِينَ [۶۱] وَ يَومَ يُنادِيهِم فَيَقُولُ أَينَ شُرَكائِيَ الَّذِينَ كُنتُم تَزعُمُونَ [۶۲] قالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيهِمُ القَولُ رَبَّنا هؤُلاءِ الَّذِينَ أَغوَينا أَغوَيناهُم كَما غَوَينا تَبَرَّأنا إِلَيكَ ما كانُوا إِيّانا يَعبُدُونَ [۶۳] -قرآن-۱-۶۹۶ وَ قِيلَ ادعُوا شُرَكاءَكُم فَدَعَوهُم فَلَم يَستَجِيبُوا لَهُم وَ رَأَوُا العَذابَ لَو أَنَّهُم كانُوا يَهتَدُونَ [۶۴] وَ يَومَ يُنادِيهِم فَيَقُولُ ما ذا أَجَبتُمُ المُرسَلِينَ [۶۵] فَعَمِيَت عَلَيهِمُ الأَنباءُ يَومَئِذٍ فَهُم لا يَتَساءَلُونَ [۶۶] فَأَمّا مَن تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسى أَن يَكُونَ مِنَ المُفلِحِينَ [۶۷] وَ رَبُّكَ يَخلُقُ ما يَشاءُ وَ يَختارُ ما كانَ لَهُمُ الخِيَرَةُ سُبحانَ اللّهِ وَ تَعالى عَمّا يُشرِكُونَ [۶۸] -قرآن-۱-۴۸۴ وَ رَبُّكَ يَعلَمُ ما تُكِنُّ صُدُورُهُم وَ ما يُعلِنُونَ [۶۹] وَ هُوَ اللّهُ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ لَهُ الحَمدُ فِي الأُولى وَ الآخِرَةِ وَ لَهُ الحُكمُ وَ إِلَيهِ تُرجَعُونَ [۷۰] قُل أَ رَأَيتُم إِن جَعَلَ اللّهُ عَلَيكُمُ اللَّيلَ سَرمَداً إِلى يَومِ القِيامَةِ مَن إِلهٌ غَيرُ اللّهِ يَأتِيكُم بِضِياءٍ أَ فَلا تَسمَعُونَ [۷۱] قُل أَ رَأَيتُم إِن جَعَلَ اللّهُ عَلَيكُمُ النَّهارَ سَرمَداً إِلى يَومِ القِيامَةِ مَن إِلهٌ غَيرُ اللّهِ يَأتِيكُم بِلَيلٍ تَسكُنُونَ فِيهِ أَ فَلا تُبصِرُونَ [۷۲] وَ مِن رَحمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيلَ وَ النَّهارَ لِتَسكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبتَغُوا مِن فَضلِهِ وَ لَعَلَّكُم تَشكُرُونَ [۷۳] -قرآن-۱-۶۷۷ وَ يَومَ يُنادِيهِم فَيَقُولُ أَينَ شُرَكائِيَ الَّذِينَ كُنتُم تَزعُمُونَ [۷۴] وَ نَزَعنا مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً فَقُلنا هاتُوا بُرهانَكُم فَعَلِمُوا أَنَّ الحَقَّ لِلّهِ وَ ضَلَّ عَنهُم ما كانُوا يَفتَرُونَ [۷۵] إِنَّ قارُونَ كانَ مِن قَومِ مُوسى فَبَغى عَلَيهِم وَ آتَيناهُ مِنَ الكُنُوزِ ما إِنَّ مَفاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالعُصبَةِ أُولِي القُوَّةِ إِذ قالَ لَهُ قَومُهُ لا تَفرَح إِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ الفَرِحِينَ [۷۶] وَ ابتَغِ فِيما آتاكَ اللّهُ الدّارَ الآخِرَةَ وَ لا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنيا وَ أَحسِن كَما أَحسَنَ اللّهُ إِلَيكَ وَ لا تَبغِ الفَسادَ فِي الأَرضِ إِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ المُفسِدِينَ [۷۷] قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلمٍ عِندِي أَ وَ لَم يَعلَم أَنَّ اللّهَ قَد أَهلَكَ مِن قَبلِهِ مِنَ القُرُونِ مَن هُوَ أَشَدُّ مِنهُ قُوَّةً وَ أَكثَرُ جَمعاً وَ لا يُسئَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ المُجرِمُونَ [۷۸] -قرآن-۱-۹۰۶ فَخَرَجَ عَلى قَومِهِ فِي زِينَتِهِ قالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الحَياةَ الدُّنيا يا لَيتَ لَنا مِثلَ ما أُوتِيَ قارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ [۷۹] وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا العِلمَ وَيلَكُم ثَوابُ اللّهِ خَيرٌ لِمَن آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ لا يُلَقّاها إِلاَّ الصّابِرُونَ [۸۰] فَخَسَفنا بِهِ وَ بِدارِهِ الأَرضَ فَما كانَ لَهُ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللّهِ وَ ما كانَ مِنَ المُنتَصِرِينَ [۸۱] وَ أَصبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوا مَكانَهُ بِالأَمسِ يَقُولُونَ وَيكَأَنَّ اللّهَ يَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن يَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ يَقدِرُ لَو لا أَن مَنَّ اللّهُ عَلَينا لَخَسَفَ بِنا وَيكَأَنَّهُ لا يُفلِحُ الكافِرُونَ [۸۲] تِلكَ الدّارُ الآخِرَةُ نَجعَلُها لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الأَرضِ وَ لا فَساداً وَ العاقِبَةُ لِلمُتَّقِينَ [۸۳] -قرآن-۱-۸۲۰ مَن جاءَ بِالحَسَنَةِ فَلَهُ خَيرٌ مِنها وَ مَن جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ إِلاّ ما كانُوا يَعمَلُونَ [۸۴] إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيكَ القُرآنَ لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ قُل رَبِّي أَعلَمُ مَن جاءَ بِالهُدى وَ مَن هُوَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ [۸۵] وَ ما كُنتَ تَرجُوا أَن يُلقى إِلَيكَ الكِتابُ إِلاّ رَحمَةً مِن رَبِّكَ فَلا تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِلكافِرِينَ [۸۶] وَ لا يَصُدُّنَّكَ عَن آياتِ اللّهِ بَعدَ إِذ أُنزِلَت إِلَيكَ وَ ادعُ إِلى رَبِّكَ وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ المُشرِكِينَ [۸۷] وَ لا تَدعُ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ كُلُّ شَيءٍ هالِكٌ إِلاّ وَجهَهُ لَهُ الحُكمُ وَ إِلَيهِ تُرجَعُونَ [۸۸] -قرآن-۱-۷۰۲ [صفحه ۲۶] معنی لغات: «ثاویا» جایگزین. «نتخطّف»: از مصدر تخطّف، بمعنی جدا کردن، کندن، کشیدن، ربودن. «یجبی» از جباوه و جبایه بمعنی جمع و فراهم کردن. «بطرت» از بطر بفتح اوّل و دوّم بمعنی مدهوش و سرگردان شدن، از زیادی خوشی طغیان و سرکشی کردن، و سبک شمردن نعمت. «امّ» اصل و قسمت مهّم و عمده از هر چیز. «تنوء» از مصدر نوء بفتح اوّل با کوشش و رنج [صفحه ۲۷] جنباندن و تحریک کردن و بلند کردن. ترجمه: ۴۴ تو که نبودی و ندیدی آنگاه که از سوی مغرب بموسی فرمان دادیم و پیغمبرش کردیم ۴۵ و ۴۶ و روزگارها بر آن گذراندیم و مردم آن دوران زندگی دراز کردند. و هم تو در میان مردم مدین نبودی که آیات ما برای‌شان بخوانی [و از سرگذشت آنها خبردار شوی] و نیز تو در کنار طور نبودی آنگاه که موسی را آواز دادیم [و بگوش او صدا رساندیم] لیکن ما پیغمبرها فرستادیم چنانکه رحمتی از سوی خدای تو بتو رسید که پیغمبرت کردیم تا [اینکه سرگذشت ها را بدانی و] خبردار کنی آن مردم را که پیش از تو کسی آنها را بیم و نوید نداده و تربیت نکرده تا شاید باندیشه‌ی کار خود باشند ۴۷ و اگر بدنبال بد کاری خود گرفتار شوند بهانه‌ای نباشد که بگویند: چرا پیغمبر نفرستادی تا پیرو آیات تو شویم و از مؤمنین باشیم! ۴۸ ولی چون حقّ و حقیقت از سوی ما برای‌شان رسید گفتند: چرا مانند آنچه بموسی دادند، باو [که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ادّعای پیغمبری میکند] نداده‌اند! [البتّه اینکه بهانه است] مگر آنها با اینکه موسی اینها را داشت منکر او نشدند و نگفتند: دو جادوی نمایان است و ما منکر همه‌ی آنها هستیم! ۴۹ [تو در برابر اینکه فکر و سخن کافران] بگو: اگر راست میگوئید شما کتابی از سوی خداوند بیاورید که از قرآن بهتر راهنمائی کند تا من پیرو آن شوم. ۵۰ اگر اینکه سخن نپذیرند و نیاورند بدان که پیرو هوای نفس خویشند [و از هوای نفس خود سخن میگویند] و البتّه آنکه پی هوا و هوس برود و رهبری و هدایت خداوندی را نپذیرد گمراه‌ترین مردم است و خداوند چنین گمراهان و ستمکاران را که بخود ستم میکنند هدایت نخواهد کرد ۵۱ [لکن ما گفتار پند و هدایت را از آنها قطع نکردیم] و البتّه سخنی بسخنی پیوستیم [آیات را پی در پی فرستادیم] تا شاید بیاد حقّ باشند و خود را اصلاح کنند ۵۲ چنانکه بآن مردمی که پیش از اینکه قرآن کتاب آسمانی دادیم قرآن را پذیرفتند ۵۳ و چون آنرا برای شان میخوانند میگویند پذیرفتیم که حقّ است [صفحه ۲۸] از سوی پروردگار ما چه پیش از اینکه ما سر سپرده و مسلمان بودیم ۵۴ اینگونه مردم مزد خود را دو بار میگیرند برای اینکه شکیبائی کردند و بدی را بنیکی جلو میگیرند و از آنچه بآنها داده‌ایم میبخشند ۵۵ و اگر سخن بیهوده [منحرفین] بشنوند رو میگردانند و میگویند: سود کار ما برای خودمان و از شما برای خودتان شما از ما بسلامت باشید که ما با مردم نادان سر و کار نداریم ۵۶ پس تو نمیتوانی آن را که بخواهی هدایت کنی خداوند است که هدایت میکند آن را که بسرنوشت معیّن کرده است و بخواهد و بهتر میداند آنها را که لایق هدایت هستند ۵۷ [از اینکه روی که اینکه کافران لایق هدایت نیستند] میگویند: اگر پیرو تو شویم [کافران عرب] ما را از سرزمین مان بیرون میکنند [البتّه اینکه هم بهانه جوئی است] مگر آنها را در سرزمین امن [و آسوده‌ی] حرم جای ندادیم که از هر گونه ثمر و بهره بآن جا میبرند و از عنایت ما روزی آنها میشود ولی بیشتر اینکه مردم نمیدانند [و توجّه باین حقایق ندارند ۵۸ و البتّه اینکه کج اندیشی و سرسختی منحصر باینها نیست که] چه بسیاری از آبادیها بواسطه آسایش و خوشی زندگی مردمش سرکش و متجاوز شدند و نابودشان کردیم و اینکه سرزمینهاشان هست که اکنون ویرانه است و جز اندکی کسی در آن جای نکرد و ما وارث آنها بودیم و بس ۵۹ البتّه خدای تو مردم هیچ آبادی را هلاک نمیکند مگر بمرکز آنجا پیغمبری فرستد و او آیات ما برای شان بخواند و آنها ستم پیشه کنند ۶۰ [پس خبردار باشید] آنچه دارید و داده شده‌اید بهره‌ی زندگی زود گذر دنیا و زیور آن است و [چون مردم گذشته مغرور نشوید که] آنچه نزد خداوند است [و ذخیره‌ی آخرت] بهتر است و همیشگی مگر خود نمیسنجید تا بفهمید ۶۱ آنرا که وعده‌ی خوب داده‌ایم و بآن میرسد همانند نیست با آنکه درین زندگی زود گذر بهرمندش کردیم و بجهان دیگر از آنها است که حاضرش میکنند تا بحسابش برسند ۶۲ و در همان روز است که به مشرکین آواز رسد: کجایند آنها که شریک حقّ پنداشتید ۶۳ [به جای آنها [صفحه ۲۹] شیاطین و رهبران بگمراهی و] آنها که سزاوار عذاب هستند جواب گویند: اینها کسانی هستند که ما گمراه‌شان کردیم چنانکه خود گمراه بودیم. ای خدا بپیشگاه تو خود را بدور میداریم از اینکه که آنها ما را پرستیدند یا اینان ما را نپرستیدند بلکه هوای خود را پرستش نمودند ۶۴ و نیز بکافران بگویند: آنها را که خدا و شریک در آفرینش پنداشتید بخوانید [تا بفریادتان رسند] آنها را میخوانند و جواب نمیشنوند و گرفتاری و عذاب بینند و آرزو کنند که ایکاش از راه یافتگان بودیم [و براه راست میرفتیم] و چنین روزی نداشتیم ۶۵ و همان روز است که مردم نافرمان را آواز دهند: که چگونه سخن پیغمبران را پذیرفتید ۶۶ [آنها بجواب بمانند چون] نه خبری بآنها میرسد و نه توانند از یکدگر بپرسند [تا پاسخی فراهم کنند] ۶۷ لکن آنکه توبه‌ی از بدی کرد و مؤمن و نیکوکار شد امیدوار باشد که از رستگاران است ۶۸ چون خدای تو آنچه میخواهد میآفریند و بر میگزیند [تا کسان تائب و رستگار پیدا میشوند] و مردم در کارشان اختیار انتخاب ندارند چه خداوند پاکیزه‌تر و برتر است که کسی انباز کار او باشد ۶۹ و او میداند آنچه مردم بسینه پنهان دارند و یا آشکار میکنند ۷۰ چه او خدای یگانه است که جز او خدائی نیست و از آغاز تا بانجام ستایش مختصّ باو است و حکومت و فرماندهی از او است و بازگشت کنید همگی بسوی او ۷۱ ای پیغمبر [از منکرین حقّ] بپرس: اگر خداوند شب را تا برستاخیز همیشگی کند کی است جز خداوند که روشنی برای شما بیاورد! پس چرا سخن حقّ نمیشنوید و نمی- پذیرید! ۷۲ و نیز بگو: اگر خدا روز شما تا بقیامت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همیشگی میکرد کی بود جز خدا که شب آورد تا شما آرام بگیرید و آسوده بمانید مگر دید و بینائی ندارید [که حقیقت را دریابید]! ۷۳ پس از رحمت خدا است که شب و روز برای شما درست کرده است تا در آن یک آرامش داشته باشید و بدلگرمی از فضل خدا پی روزی بروید تا شاید سپاسگزار باشید ۷۴ و ۷۵ و [خود را آماده کنید برای] روزی که از هر ملّتی افرادی صالح و رهبران شان را جدا میکنیم تا شاید [کار داران [صفحه ۳۰] زندگی] آنها باشند و آن مشرکین را آواز میرسد کجا هستند آنها که شریک ما میپنداشتید! [اکنون در برابر اینکه گواهان] بیاورید دلیل و گواه خود را آنوقت است که بدانند حقّ برای خداوند است و آنچه بدروغ و تهمت میساختند از دست داده‌اند و خدای پندار خود را گم کرده‌اند. ۷۶ [اینک نمونه‌ای از کجرفتاران بیچاره شده]: قارون مردی بود از ملّت موسی که خود را برتر از آنها دانست [و در دین سرکشی آغاز کرد] با اینکه [مشمول عنایت ما بود و] به او آن اندازه اندوخته بخشیدیم که برداشتن کلیدهای آن گروهی نیرومند را به زحمت میداشت. روزی همان مردمش باو گفتند: [ای قارون باین سرمایه خود] دلخوش مباش که خداوند آنهائی که بمال خود شاد هستند دوست ندارد. ۷۷بلکه از اینها که خدا بتو داده سرای آخرت خود درست کن و بهره‌ی همیشگی خود را که سود اینکه خواسته‌ها است فراموش مکن و بدیگران نیکی کن چنانکه خدا به تو نیکی کرده است. و در زمین خدا پی فساد مرو که خداوند تباه- کاران را دوست ندارد. ۷۸ او بپاسخ گفت: آنچه دارم از خرد خود فراهم کرده‌ام. آیا چرا او نمیدانست در گذشته خداوند کسانی را نابود کرده است که بمال و مرد، از او فزون بودند و چنین است که مردم مجرم پرسش ناشده بدوزخ روانه‌اند ۷۹ او [برای نمایش] خود را بزیورها آراسته بجلو خویشان خود نمودار شد و آنها که آرزوی زیبائی زندگی داشتند گفتند: ایکاش ما هم مثل قارون بودیم که چه زندگی خوش و نصیبی بزرگ دارد ۸۰ لکن آنها که مؤمن و عالم بودند گفتند: ای وای که مزد خداوندی برای مرد مؤمن نیکوکار از همه‌ی اینها بهتر است و البتّه آنجور مزد بهره‌ی مردم شکیبا است و بس. ۸۱ [و آخر کار قارون اینکه شد که] او را با خانه و زندگیش بزمین فرو بردیم که از کسانش در برابر فرمان حقّ کسی بدادش نرسید و نتوانست کسی را بکومک خود بخواهد. ۸۲ اینجا بود که مردمیکه دیروز آرزومند مال و منال او بودند گفتند: ای وای که گویا خداوند آن بنده را روزی دهد که خود خواهد و بسرنوشت کند و اگر منّتی و سپاسی بر ما [صفحه ۳۱] نداشت بزمین فرو میبرد مان، ای وای که برای کافران رستگاری نیست. ۸۳ [البتّه چنین است که رستگاری در] آن سرای برای آنها است که برتری نجویند و فساد و تباهی نخواهند چه سر انجام نیکو برای چنین مردم پرهیزگار است. ۸۴ پس آنکه نکوکار بود بهره‌ای بهتر از آن دارد و آنها که بد کردند جز آنچه کرده‌اند سزا نبینند. شأن نزول: اسباب النّزول: سیوطیؒ: إبن ابی حاتم از ضحّاک نقل کرده است: چون پیغمبر صلی اللّه علیه و آله از مکّه برای هجرت بمدینه بیرون رفت بجحفه که رسید بیاد میهن خود افتاد و مشتاق مکّه شد آیت ۸۵ «إِنَّ الَّذِی فَرَضَ- تا آخر» برای آرامش دل آن حضرت نازل شد. -قرآن-۲۳۴-۲۶۱ ترجمه: ۸۵ البتّه آنکه قرآن را بتو داد و خواندنش بر تو لازم کرد تو را بر میگرداند بآن جا که خوی گرفته‌ای و جای بازگشت تو است [و بپاسخ بد اندیشان] بگو: پروردگار من داناتر است: کی براه راست دعوت میکند و چه کسی گمراهیش آشکار است! ۸۶ [و چنانکه تو را خدا برگزیده] و خود امید نداشتی که اینکه قرآن بتو نازل شود و جز مهربانی خدا چیزی نبود پس پشتیبانی کافران مکن ۸۷ که پس از فرود آمدن قرآن از رساندن آیات خداوندی جلوگیرت نشوند و تو خود مردم را بسوی حقّ بخوان و از دسته‌ی مشرکین مباش. ۸۸ و در دعا دیگری را با خدا شریک مکن که جز او آفریدگاری نیست و هر چه هست نیست شود مگر او، و حکم و فرمان مختصّ باو است و همگی شما را باو باز میگردانند. سخن مفسّرین: «ما کُنتَ بِجانِبِ الغَربِیِّ» ۴۴ فخر: مقصود از اینکه آیه و دو آیت بعد اینکه است که اینکه حوادث را تو خود ندیده‌ای و اعجازی است از تو که ما ترا از آن مطّلع کرده‌ایم و برای مردم نقل میکنی، و نیز میفهماند که برای هر ملّتی پیغمبری بوده است چنانکه شعیب برای مردم مدین و تو برای عرب‌ها. -قرآن-۱۵-۴۸ کشف: حضرت موسی در وادی مقدّس هنگام سخن خداوند روی کوه طور [صفحه ۳۲] بود و کوه در مغرب آن وادی بود و آن کوه را غربیّ الجبل میگفتند، و ممکن است غربیّ صفت وادی باشد یعنی آن وادی در جانب مغرب بود. «فَتَطاوَلَ عَلَیهِمُ العُمُرُ» ۴۵ کشف: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بعد از موسی روزگارها گذشت و پیغمبری و تبلیغ متوقّف شد و دین گذشته را دگرگون کردند که ممکن بود ارزش خود را از دست بدهد از اینکه روی ما تو را فرستادیم تا آنها را نو کنی و حقّ را نمودار کنی، و بعضی گفته‌اند: یعنی تو نبودی و مدّتها گذشت و اکنون آنرا باعجاز و وحی از سوی ما برای مردم نقل میکنی. -قرآن-۱-۳۴ «لِتُنذِرَ قَوماً ما أَتاهُم مِن نَذِيرٍ مِن قَبلِكَ» ۴۶ ابو الفتوح: یعنی برای مردم مکّه پیش از تو پیغمبری نیامده است. -قرآن-۱-۵۸ ی: یعنی برای عرب پیغمبری نیامده است.«۳»۱» - پاورقی-۵۰-۵۲ «فَلَمّا جاءَهُمُ الحَقُّ» ۴۸ ابو الفتوح: یعنی چون محمّد صلی اللّه علیه و آله پیغمبری برای آنها معیّن شد. -قرآن-۱-۲۹ [مجمع: چون محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم و قرآن و اسلام برای آنها آمد]. «قالُوا سِحرانِ تَظاهَرا» ۴۹ طبری: کلمه‌ی «سحران» ساحران با الف هم خوانده شده است و بهر قرائت چند معنی شده است با الف به معنی جادو بعضی گفته‌اند: نقل از سخن یهود است که آنها گفتند موسی و هارون ساحر هستند، و بعضی گفته‌اند: نقل سخن عرب است یعنی موسی و محمّد ساحر هستند، و بعضی گفتند یعنی اعراب گفتند: عیسی و محمّد دو جادوگر بودند. -قرآن-۱-۲۷ و سحران بی الف بمعنی جادوئی است و نقل سخن عرب است که قرآن و تورات دو کار جادوها است و یا قرآن و انجیل دو جادوئی و عمل جادوها است. «وَصَّلنا لَهُمُ القَولَ» ۵۱ ابو الفتوح: یعنی پیوسته برای آنها سخن ما -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۳۳] بوده است. إبن زید گفت: یعنی خبر دنیا بخبر آخرت برای آنها پیوستیم که گمان کنی در دنیا آخرت را بچشم می‌بینند. «الَّذِينَ آتَيناهُمُ الكِتابَ» ۵۲ مجمع: قتاده گفته است: اینکه آیه برای عبد اللّه بن سلام و تمیم الدّاری و الجارود العبدی و سلمان فارسی نازل شد که مسلمان شدند و اینکه آیه توصیف‌شان کرد، و بعضی گفته‌اند: آیه برای چهل نفر مسیحی نازل شد که پیش از بعثت پیغمبر بموجب خبر انجیل مؤمن باو شده بودند که سی و دو نفر از حبشه بودند و با جعفر بن ابی طالب از حبشه آمدند و هشت نفر از شام آمدند که بحیرا و ابرهه و اشرف و عامر و ایمن و ادریس و نافع و تمیم نام آنها بود. و مقصود از کتاب تورات و انجیل است و جمله‌ی «من قبله» که بعد از اینکه جمله است مقصود پیش از بعثت پیغمبر صلی اللّه علیه و آله است یعنی آنها که مؤمن بتورات و انجیل هستند پیش از پیغمبر چگونگی آن حضرت را در آن کتابها دیده‌اند و مؤمن بآن حضرت هستند و بعضی گفته‌اند: مقصود از «من قبله» پیش از نزول قرآن است. -قرآن-۱-۳۵ «بِما صَبَرُوا» ۵۴ طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است، قتاده گفته است بواسطه‌ی صبر بر گفته‌ی کتابهای پیشین تا آمدن پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم و گرویدن باو. ضحّاک بن مزاحم گفته است: یعنی پیش از آمدن پیغمبر صلی اللّه علیه و آله مؤمن به او بودند و صبر کردند تا آمد و باو گرویدند. -قرآن-۱-۱۶ مجاهد گفته است: گروهی بتپرست مسلمان شدند و مردم‌شان آنها را اذیّت کردند و آنها صبر کردند و اینکه جمله آنها را توصیف کرد. «وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغوَ أَعرَضُوا» ۵۵ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی در برابر مردم نادان و بیهوده گو بسخن شان گوش نمیدهند و رو میگردانند، و بعضی گفته‌اند: مقصود از لغو آن است که پیروان کتب گذشته چیزهائی که نبوده به آنها افزوده‌اند و اینکه مؤمنین چون آن سخنان بشنوند رو بگردانند. -قرآن-۱-۳۸ «سَلامٌ عَلَيكُم لا نَبتَغِي الجاهِلِينَ» ۵۵ مجمع: یعنی شما از ما آسوده‌اید -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۳۴] که بیخردی شما را جوابی بیخردانه گوئیم. بعضی گفته‌اند: اینکه سخنی است که میان مؤمن و کافر برای بردباری است و بر خود هموار کردن کار و عقیده‌ی طرف و میان مؤمنین تحیّت است و خوش آمد گفتن. وجوه القرآن تفلیسیّ: سلام در قرآن بپنج معنی بکار رفته است: ۱- خداوند، در سوره‌ی حشر «هُوَ المَلِكُ القُدُّوسُ السَّلامُ» یعنی به دور از هر بدی. -قرآن-۳۰-۶۹ ۲- بمعنی بهتر، در سوره‌ی فرقان «إِذا خاطَبَهُمُ الجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً» یعنی پاسخ سخن آنها را بخوبی بر میگردانند و قصص «لَنا أَعمالُنا- تا- سَلامٌ عَلَيكُم» یعنی در برابر لغو جواب خوب میگویند. - قرآن-۳۸-۸۴-قرآن-۱۴۴-۱۵۹-قرآن-۱۷۱-۱۸۹ ۳- ثنای نیکو، در سوره‌ی و الصّافات «سَلامٌ عَلى نُوحٍ» یعنی ستایش و ثنای خوب برای نوح. -قرآن-۴۲-۶۴ ۴- سلامت و آسودگی در سوره‌ی هود «سَلامٌ عَلى نُوحٍ» یعنی ستایش و ثنای خوب برای نوح. -قرآن-۳۹-۶۱ ۴- سلامت و آسودگی در سوره‌ی هود «يا نُوحُ اهبِط بِسَلامٍ» یعنی ای نوح آسوده از ترس غرق و غیره پیاده شو و بزمین فرود آی. -قرآن-۳۹-۶۶ ۵- سلام کردن بیکدیگر، در سوره‌ی نور «فَسَلِّمُوا عَلى أَنفُسِكُم» یعنی بر یکدیگر سلام کنید. -قرآن-۴۳-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۷۴ کشف: اینکه سلام خوش آمد و ثنا نیست بلکه سلام جدائی و بیزاری است و گفته‌اند: یعنی میان ما و شما متارکه است. «إِنَّکَ لا تَهدِی مَن أَحبَبت» ۵۶ ابو الفتوح: مقصود اینکه است که آنچه لطف خداوندی است و موجب هدایت مانند عقل و توانائی و دیگر شرایط راهیابی کار پیغمبر نیست، و مخالفین اینکه آیه را برای کفر ابو طالب گفته‌اند و اینکه درست نیست چون اگر ابو طالب کافر بود از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله شایسته نبود دوستی کافر. -قرآن-۱-۳۷ کشف نوشته: توفیق سعادت و تحقیق هدایت از خصائص ربوبیّت است بشریّت را بدان راه نه، و جز جلال احدیّت بدین صفت سزا نه، نیکو سخنی که آن پیر طریقت گفت: کار نه آن دارد که از کس کسل آید و از کسی عمل، کار آن [صفحه ۳۵] دارد که ناشایسته آمد در ازل آن مهمتر مهجوران که او را ابلیس گویند چندین سال در کارگاه عمل بود اهل ملکوت همه طبل دولت او میزند و ندانستند که در کارگاه عمل بود اهل ملکوت همه طبل دولت او میزدند و نداستند که در کارگاه ازل او را جامه دگرگون بافته‌اند، ایشان در کارگاه عمل او مقراضی و دیبا همه دیدند و از کارگاه ازل او را خود گلیم سیاه آمد «وَ کانَ مِنَ الکافِرِین». -قرآن-۴۱۵-۴۴۴ اینکه قصّه نه ز آن روی چو ماه آمده است || کاین رنگ گلیم ما سیاه آمده است حسینی: بیت: هدایت هر که را داد از بدایت || بدو همراه باشد تا نهایت روح البیان: حافظ گفت: به آب زمزم و کوثر سفید نتوان کرد || گلیم بخت کسی را که بافتند سیاه شیخ سعدی گفت: گرت صورت حال بد یا نکو است || نگاریده‌ی دست تقدیر او است خدا کشتی آنجا که خواهد برد || و گر ناخدا جامه بر تن درد و صائب گفت: با اختیار حقّ نبود اختیار ما || با نور آفتاب چه باشد شرار ما «إِن نَتَّبِعِ الهُدی مَعَکَ نُتَخَطَّف» ۵۷ طبری: حرث بن نوفل بود بگفته‌ی إبن عبّاس یا گروهی دیگر از قریش بپیغمبر گفتند اگر پیروی تو کنیم اعراب بر جنگ با ما همدست میشوند اینکه آیه نقل سخن او است، و در دنباله اینکه سخن جواب او گفته شده است «أَ وَ لَم نُمَکِّن- تا آخر» یعنی آنها را در سرزمین حرم جای دادیم که مردم از کشتار و یغما آسوده‌اند. -قرآن-۱-۴۶-قرآن-۲۹۹-۳۲۳ «یُجبی إِلَیهِ ثَمَرات» ۵۷ مجمع: با تاء و یاء بلفظ مذکّر و مؤنّث هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۸ «وَ ما کانَ رَبُّکَ مُهلِکَ» ۵۹ طبری: قتاده و إبن عبّاس گفته‌اند: مقصود مردم مکّه است و پیغمبر صلی اللّه علیه و آله که مأمور برای آنها بوده است. -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۳۶] «أَ فَلا تَعقِلُون» ۶۰ مجمع: بصیغه‌ی غایب با یاء و حاضر با تاء قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۲ «أَ فَمَن وَعَدناه» ۶۱ مجمع: اینکه آیه را برای پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و ابو جهل دانسته‌اند، و هم برای حمزه و علیّ علیه السّلام با ابی جهل، و برای عمّار و ولید بن مغیره نیز گفته‌اند، و ظاهر اینکه است که مفاد آن فراگیر هر کسی است که بر او منطبق شود. -قرآن-۱-۲۳ُلاءِ الَّذِینَ أَغوَینا- الخ» ۶۳ نیشابوری: یعنی ما اینها را وادار بگمراهی کردیم آنها هم مثل ما گمراه شدند. اهل حدیث گفته‌اند: یعنی همان طور که دیگران ما را بزور و فشار گمراه کردند ما هم اینها را با وسوسه و هر وسیله که ممکن بود گمراهشان کردیم«۴». معتزله گفته‌اند: یعنی ما باختیار خود گمراه شدیم اینها هم باختیار خود گمراه شدند که ما مجبورشان نکردیم، و در گمراهی خود آزاد بودند. و جمله‌ی بعد «ما کانُوا إِیّانا یَعبُدُون» یعنی آنها ما را نپرستیدند بلکه خواهشهای نفسانی خود را پرستیدند و پی هوا و هوس رفتند. معتزله گفته‌اند: یعنی ما باختیار خود گمراه شدیم اینها هم باختیار خود گمراه شدند که ما مجبورشان نکردیم، و در گمراهی خود آزاد بودند. و جمله‌ی بعد «ما کانُوا إِیّانا یَعبُدُون» یعنی آنها ما را نپرستیدند بلکه خواهشهای نفسانی خود را پرستیدند و پی هوا و هوس رفتند. -قرآن-۱-۲۹-پاورقی-۲۹۶-۲۹۸-قرآن-۴۷۰-۵۰۱ «لَو أَنَّهُم کانُوا یَهتَدُون» ۶۴ مجمع: جواب «لو» محذوف است یعنی اگر راه یافته بودیم امروز مقابل با اینکه عذاب نبودیم، و بعضی گفته‌اند: «لو» برای تمنّی است. -قرآن-۱-۳۵ «وَ یَومَ یُنادِیهِم فَیَقُولُ ما ذا أَجَبتُمُ المُرسَلِین» ۶۵ در روز قیامت از مشرکین یکبار سؤال میشود کجایند آن معبودان ساختگی که شما با من شریکشان می پنداشتید، و بار دیگر پرسیده میشود جواب انبیاء و فرستادگان را چه دادید «فَعَمِیَت عَلَیهِمُ الأَنباءُ»- الخ» ۶۶ مجمع: راه جواب از هر سو بر آنها بسته شود در آنروز و همچنین راه پرسش از یکدیگر. -قرآن-۱-۶۶-قرآن-۲۵۶-۲۸۹ [صفحه ۳۷] «وَ رَبُّکَ یَخلُقُ ما یَشاءُ» ۶۸ کشف: ولید بن مغیره گفت: چرا بمن که در مکّه هستم و ابو مسعود ثقفی که در طایف است و دو نفر با شخصیّت اینکه دو آبادی هستیم قرآن نازل نمیشود! اینکه آیت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در جواب او است که خدا آنچه مصلحت باشد می‌آفریند و بر میگزیند. -قرآن-۱-۳۳ صافی: بروایت از امام اینکه آیه برای فهماندن بمردم است که امام را خدا باید معیّن کند و باختیار مردم نیست. «إِنَّ قارُونَ کانَ مِن قَومِ مُوسی» ۷۶ طبری: إبن جریج گفته است: یعنی پسر عموی موسی بود. مجمع: یعنی از طائفه بنی اسرائیل بود. -قرآن-۱-۴۳ «فَبَغی عَلَیهِم» ۷۶ کشف: یعنی قارون بر موسی و بنی اسرائیل برتری جست برای مال فراوان خود، و بعضی گفته‌اند: او مأمور فرعون بود در جمع مالیات و در آن کار ستم بر بنی اسرائیل میکرد و از آنچه باید بدهند فزون می‌خواست و گفته‌اند: برای برتری یک وجب لباس خود را بلندتر از دیگران درست میکرد و بر زمین میکشید و نیز سبک شمردن فقرا و هم حسد بر پیغمبری موسی علیه- السّلام را موجب بغی او شمرده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ «ما إِنَّ مَفاتِحَه» ۷۶ کشف: «مفاتحه» دو جور معنی شده است: -قرآن-۱-۲۴ ۱- جمع مفتاح بمعنی کلید. ۲- جمع مفتح بفتح میم بمعنی اندوخته و خزانه مثل «وَ عِندَهُ مَفاتِحُ الغَیبِ» یعنی اندوخته‌های نهانی پیشگاه خداوند است و روایت است «خزائن السّماء المطر و خزائن الارض النّبات». یعنی اندوخته‌های آسمانی باران است و اندوخته‌های زمینی گیاه است. و اینمعنی مناسبتر با آیه است. -قرآن-۸۷-۱۱۹ لا تَنسَ نَصِیبَکَ مِنَ الدُّنیا»«۵» ۷۷ ابو الفتوح: از علیّ علیه السّلام نقل است که فرمود: یعنی فراموش مکن که بهره‌ی تو در زندگی آن اندازه است که از راه حلال روزی تو را بس باشد.۷۷ ابو الفتوح: از علیّ علیه السّلام نقل است که فرمود: یعنی فراموش مکن که بهره‌ی تو در زندگی آن اندازه است که از راه حلال روزی تو را بس باشد. -قرآن-۱-۴۱-پاورقی-۴۲-۴۴ [صفحه ۳۸] کشف: علیّ علیه السّلام فرمود: یعنی تندرستی و جوانی و نیروی کار و سرمایه‌ی خود را فراموش مکن که باید براه دست آوردن آخرت بکار ببری. حسینی نوشته: یعنی نصیب تو در وقت رحلت از اینکه جهان تنها کفنی خواهد بود و بس، از آن حال بر اندیش و بمال و منال غرّه مشو. رباعی: گر ملک تو تا شام و یمن خواهد بود || و ز سر حد روم تا ختن خواهد بود آن روز کزین جهان کنی عزم سفر || همراه تو چند گز کفن خواهد بود [«قالَ إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلمٍ عِندِی. أَ وَ لَم یَعلَم أَنَّ اللّهَ قَد أَهلَکَ» الخ» ۷۸ یعنی قارون میگوید اینکه ثروت در اثر معلوماتی است که من تحصیل کرده‌ام و بجهت علم من است آیا او که ادّعا میکند علم اینکه را ندارد که خداوند بسیاری از امم و طوایف را که بیش از او قوی و ثروتمند بودند در اثر مخالفت با حقّ نابود کرد بدون اینکه محاکمه کند چون خود عالم بود]. -قرآن-۳-۹۹ «فَخَرَجَ عَلی قَومِهِ فِی زِینَتِهِ» ۷۹ روح البیان: یعنی زیبائی خود را نمایاند. إبن عطا گفته است: بهترین آرایش بنده معرفت است و از آن کمتر طاعت پروردگار است و آنکه بآرایشهای مادّی خود را بیاراید بزینت خود گول خورده است. -قرآن-۱-۴۳ حافظ گفته است: قلندران حقیقت به نیم جو نخرند || قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست و در مثنوی است: افتخار از رنگ و بوی و از مکان || هست شادی و فریب کودکان شیخ عطّار گفته است: همچو طفلان منگر اندر سرخ و زرد || چون زنان مغرور رنگ و بو مگرد سعدی گفته است: کرا جامه پاک است و سیرت پلید || در دوزخش را نباید کلید مولی جامی گفته است: [صفحه ۳۹] وصلش مجو در اطلس شاهی که دوخت عشق || اینکه جامه بر تنی که نهان زیر ژنده بود «فَخَسَفنا بِهِ وَ بِدارِهِ الأَرض» ۸۱ روح البیان: بعضی از اهل معرفت گفته‌اند: قارون فضل خداوندی را فراموش کرد و پنداشت که خود فضیلتی دارد او را بزمین فرو بردند. -قرآن-۱-۴۰ آنرا که زمین در کشدش چون قارون || نی موسیش آورد برون نه هارون حافظ گفته است: گنج قارون که فرو می‌رود از قهر هنوز || خوانده باشی که هم از غیرت درویشانست و گفته است: احوال گنج قارون کایّام داد بر باد || با غنچه باز گوئید تا زر نهان ندارد و گفته است: توانگرا دل درویش خود بدست آور ||که مخزن زر و گنج درم نخواهد ماند «فَما کانَ لَهُ مِن فِئَةٍ یَنصُرُونَه- تا- المُنتَصِرِین» ۸۱ ابو الفتوح: معنی اینکه آیه چنین است: نه کسی داشت که یاریش کند و نه توانائی انتقام از من یا از موسی داشت. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۵۶-۷۲ «وَیکَأَنَّ اللّهَ یَبسُطُ» ۸۲ ابو الفتوح: در معنی کلمه‌ی «ویکأن» اختلاف است: ۱- مجاهد گفت: یعنی آیا نمیدانی! ۲- قتاده گفت: یعنی آیا نمی‌بینی! ۳- فرّاء گفت: بمعنی واداری با قرار است چون حکایت کرده‌اند زنی اعرابی از شوهر پرسید: پسرت کجا است! گفت: «ویکأنّه وراء البیت» یعنی مگر نمی‌بینی در پشت خانه است! ۴- إبن عبّاس گفت بمعنی تحقیق است. ۵- دیگری گفته است: بمعنی تعجّب است. ۶-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قطرب گفته است: -قرآن-۱-۳۰ «ویلک» بوده است و لام برای تخفیف افتاده است. ۷- بعضی گفته‌اند: برای تنبیه است مثل «ألا» خبردار باش. ۸- خلیل و سیبویه و کسائی گفته اند [صفحه ۴۰] باید کلمه‌ی «وی» را جدا بنویسند و بمعنی تأسّف و افسوس است، یعنی ایوای که پنداری خداوند روزی میدهد بآنکه بخواهد. مجمع: «خسف» با ضمّ خاء و کسر سین بصورت مجهول نیز خوانده شده است و هم کلمه‌ی «ویکأنّه» بصورت «ویک أنّه» از یکدگر جدا خوانده شده است. «لا یُرِیدُونَ عُلُوًّا فِی الأَرضِ وَ لا فَساداً» ۸۳ مجمع: إبن جریج و مقاتل گفته‌اند: -قرآن-۱-۵۴ یعنی آنها که ستم و گرد نفرازی بر مردم ندارند و از بندگی خدا ننگ ندارند و آهنگ نافرمانی و معاصی خدا ندارند. و زاذان از علیّ علیه السّلام نقل کرد که آن حضرت در بازار راه میرفت و گم شده‌ها را راهنمائی میکرد و بمردم ناتوان کومک میفرمود و از جلو فروشندگان میگذشت و اینکه آیه را برای آنها می‌خواند و میفرمود: اینکه آیه برای فرماندهان فروتن و دادگر است و برای دیگر مردم که قدرت و توانائی دارند. و ابو سلّام اعرج از آنحضرت نقل کرده است که فرمود: ممکن است برای کسی بند کفش او موجب خودپسندی و مفاخرت او شود و داخل در معنی اینکه کلمات «عُلُوًّا فِی الأَرضِ» باشد. و کلبی گفته است: «فسادا فی الإرض» یعنی بپرستش غیر خداوند دعوت کردن، عکرمه گفته است: یعنی به ناروا مال از کسی گرفتن. -قرآن-۱۰۷-۱۳۱ «إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَیکَ القُرآنَ لَرادُّکَ إِلی مَعادٍ» ۸۵ تبیان: روی سخن با پیغمبر است، یعنی آنکه قرآن را بتو نازل کرد و امتثال دستورهای آن را بر تو لازم داشت تو را بر میگرداند بمعاد خودت، حسن بصری گفت: یعنی به سوی روز قیامت، مجاهد گفت: بسوی بهشت، إبن عبّاس گفت: به سوی مرگ- و بروایت دیگر- بسوی مکّه، و اینکه معنی پسند بیشتر مفسّرین است. -قرآن-۱-۶۹ تأویلات کاشانی: یعنی آنکه در ازل بموجب استعداد کامل عقلی بر تو ناگزیر کرد قرآن را که فراگیر همه‌ی کمالات و حکمتها است تو را بر میگرداند بفناء در احدیّت ذات و یگانگی حقیقی بسوی بقای بحقّ بتحقّق جمیع صفات. حسینی نوشته: و بر سالک مستبصر اینجا سرّ «منه یبدأ و الیه یعود» [صفحه ۴۱] روشن میگردد. مثنوی: چون از او بد اینکه و آن را ابتدا || هم بدو باید که باشد انتهی نورهائی را که کرد از حقّ طلوع || جمله را هم سوی او باشد رجوع «کُلُّ شَیءٍ هالِکٌ إِلّا وَجهَهُ» ۸۸ ابو الفتوح: إبن کیسان گفت: یعنی همه چیز نابود شود جز ملک خداوندی. سعید بن جبیر گفت: مردی از علیّ علیه السّلام چیزی خواست و گفت «اسئلک بوجه اللّه» یعنی بروی خدا از تو میخواهم. فرمود: دروغ گفتی بروی مردم از من خواستی که وجه اللّه بمعنی حقّ است مگر اینکه آیه نخوانده‌ای! «کُلُّ شَیءٍ هالِکٌ إِلّا وَجهَهُ» یعنی همه چیز نابود شود مگر حقّ. ابو العالیه گفته است: مقصود عمل باخلاص است. -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۳۷۰-۴۰۸ کشف: مقصود وجود حقّ است که باقی است و دیگر همه فانی، و عرب صفت بجای ذات استعمال میکند امیّه گفته «تبارک سمع ربّکم فصلّوا» یعنی فرخنده است خدای شما. وجوه القرآن تفلیسیّ: وجه در قرآن به چهار معنی آمده است: ۱- بمعنی دین مثل سوره‌ی بقره «مَن أَسلَمَ وَجهَهُ لِلّهِ» یعنی کسیکه بسپارد دین خود را بخدا. -قرآن-۳۶-۶۸ ۲- بمعنی خداوند مثل سوره‌ی بقره «فَثَمَّ وَجهُ اللّهِ» یعنی خدا آنجا است، و سوره‌ی قصص «کُلُّ شَیءٍ هالِکٌ إِلّا وَجهَهُ» یعنی همه چیز نابود است مگر او. -قرآن-۳۸-۶۳-قرآن-۱۰۴-۱۴۲ ۳- بمعنی اوّل مثل سوره‌ی آل عمران «وَجهَ النَّهارِ» یعنی اوّل روز. -قرآن-۴۲-۶۰ ۴- بمعنی روی مثل سوره‌ی بقره «تَقَلُّبَ وَجهِکَ فِی السَّماءِ» یعنی: -قرآن-۳۶-۷۲ گرداندن صورت تو بآسمان. کشف نوشته: نه کس را با تو انبازی و نه کس را از تو بینیازی، نه از کس به تو نه از تو بکس همه از تو بتو، همه توئی و بس «الا کلّ شیء ما خلا اللّه باطل» علایق منقطع و خلایق فانی حقّ یکتا بحقّ خود باقی. [صفحه ۴۲] حسینی نوشته: در شرح عوارف مذکور است که نگفت «یهلک» تا معلوم شود که وجود همه‌ی اشیاء در وجود او امروز هالک است و حواله‌ی مشاهده‌ی اینکه حال بفردا در حقّ محجوبان است. مصراع: «با وجود تو زمن راست نیاید که منم» روح البیان: بعضی از بزرگان عرفا گفته‌اند: چون هر چیزی و موجودی از جهت موجود شدن و موجبات امتیاز فردی از دیگران، حادث است و ممکن است و قابل زوال که آنرا ماهیّت آن موجود مینامند و همان موجود از جهت هستی و وجود فناپذیر نیست و عین وجود است از اینروی ضمیرهای «وجهه» بجای شیء است و معنی اینکه است که هر چیزی نابود شدنی است مگر وجه و حقیقت آن چیز که متوجّه بحقّ است و اصل وجود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او است. پس معنی جمله اینکه میشود که هر چیز از جهت ماهیّت و چیز بودنش نابود شدنی است و از جهت وجود و سوی حقّ فنا ناپذیر است و دائم چنانکه بعضی از عرفا گفته‌اند: اعیان و فرد فرد موجودات از جهت خصوصیّاتی که نبوده و پیدا شده وابسته بعدم و نیستی است و از سوی حقیقت و وجود عین وجود ثابت است پس اگر شنیدی که عارفی گفت: مخلوق و آفریده خودش، نیست و نبود است و هستی و بودن ویژه‌ی خداوند است اینکه سخن او را بپذیر که مقصودش مفاد همین آیه است که ما گفتیم، و مغربی گفته است: غیر تو نیست امّا، هستی همه نماید || چون پیش چشم تشنه در بادیه سرابی مولانا جامی گفته است: شهود یار در اغیار مشرب جامی است || کدام غیر! که لا شیء فی الوجود سواه شیخ ابو الحسن بکری گفت: «استغفر اللّه ممّا سوی اللّه» یعنی آنکه نابود شدنی است استغفار میکند از اینکه برای خود وجودی ثابت کند و ادّعای هستی کند چون که عارف چشم بوجود موهوم ندارد، و آن را در حقیقت توحید فانی و نیست شده می‌بیند و خود را پدیدار وحدت ذاتی و هویّت الهی میکند و میدارد. [صفحه ۴۳] کشف الأسرار گفته است: مردان راه دین و خداوندان عین الیقین که دلهای صافی دارند و همّتهای عالی و سینه‌های خالی، چون از قعر سینه‌ی ایشان اینکه کلمه «هو» سر بزند مقصود و مفهوم ایشان جز حقّ جلّ جلاله نبود تا چنین جوانمردی نبود خود حقیقت هویّت بر وی مکشوف نگردد. آن عزیزی که در راهی میرفت درویشی پیش وی باز آمد و گفت: از کجا میآئی! گفت: هو. گفت: کجا میروی! گفت: هو، گفت: مقصدوت چی است! گفت: هو. از هر چه سؤال میکردی می گفت: هو، اینکه چنان است که گفته‌اند: از بس که دو دیده در خیالت دارم || در هر چه نگه کنم توئی پندارم سخن و استفاده ما: ۱- آیت ۵۰ جمله‌های «فَاعلَم أَنَّما یَتَّبِعُون»- تا آخر» آن روز برای شناساندن مردم کج اندیش و ناسازگار با پیغمبر بود، و امروز برای آنها است که نسنجیده ادّعائی میکنند و روشی برای خود می گزینند و رهبری نه از خرد خود دارند و نه از دیگران و رهبران خردمند میپذیرند. ناچار اینگونه مردم بر خود و هر کس پیرو آنها باشد ستم میکنند و جمله‌ی آخر «إِنَّ اللّه لا یَهدِی» تا آخر خوب نشان میدهد نتیجه‌ی اینگونه روش را که از سوی حقّ راهنمائی نمیشوند یعنی راه خود را گم میکنند و رشته‌ی زندگی را از دست میدهند و تا چنین باشند با همین گرفتاری دست بگریبانند. و نمونه‌ی آنرا در جامعه‌ها البتّه بسیار کم ولی در افراد بسیار می‌بینیم که همیشه گرفتار و در آزارند چون به پیروی از هوای نفس انس گرفته‌اند و دستبردار از آن نیستند. -قرآن-۴۴-۷۹-قرآن-۴۲۰-۴۴۷ ۲- آیت ۵۱ «لَقَد وَصَّلنا- تا آخر» علاوه بر آنچه آن روز اعراب را خبردار کرده است که قول و وسیله‌ی رهبری ناگسیخته ببشر میرسیده است تا بتوانند راه خوشبختی خود را بیابند. در امروز نیز همان یادآوری برای مردم هست که قول و وسیله‌ی هدایت یعنی قرآن و پرتوهای آن که گفتار پیشوایان دین است، و دانشمندان و خردمندان الهام گرفته‌ی از قرآن همگی بیکدیگر پیوسته در همه‌ی روزگاران گذشته و آینده پا بر جای بوده است و هست فقطّ مردم باید مرد تذکّر -قرآن-۱۳-۳۱ [صفحه ۴۴] و یادآوری باشند و پی آنها بروند و استفاده کنند. ۳- آیت ۵۵ «وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغوَ» تا آخر شاید علاوه بر معرّفی مؤمنین آن روز، دستور ضمنی باشد برای مردم مؤمن خردمند که باید از هر چه لغو و بیهوده شمرده شود رو گردان باشند و با مردم بیهوده کار شریک نشوند و معلوم است که اینکه دستور برای کارهای نفسانی است که با اجتماع بستگی نداشته باشد و از امر بمعروف و نهی از منکر نیز شمرده نشود و گر نه از نهی کار خلاف قانون اجتماع رو گرداندن جایز نیست بلکه جلوگیری از آن لازم است البتّه در امر بمعروف که شرط آن فراهم نباشد و هم کار مخالف حکم اجتماعی در آنجا که موظّف مخصوص داشته باشد یا اگر هم نیست یک نفر جلوگیر آن نمیتواند باشد باز مفاد همین آیه را برای چنین موقعی وظیفه‌ی یک فرد مؤمن میتوانیم بدانیم و قرینه‌ی اینکه اینکه دستور ضمنی با اینکه شرایط است جمله‌های بعد است که طرز سخن گفتن مؤمن با بیهوده کاران نشان داده شده است که میگویند «لَنا أَعمالُنا- تا آخر» که نشانه است بر اینکه در کارهای نفسانی و غیر اجتماعی است که زیانی به اجتماع ندارد و یا توانائی جلوگیری ندارند چون در آخر با جمله‌ی «لا نَبتَغِی الجاهِلِین» ختم شده است و نشانه است که آنچه لغو است و از آن رو گردان باید بود کارهای مولود نادانی است نه آنچه زیان آور بهمگان است و جلوگیری از آن ممکن است زیرا معلوم است گفتن اینکه سخن: [کار ما برای خودمان و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کار شما برای خودتان که ما با مردم نادان کار نداریم] نشانه است بر اینکه اینگونه رفتار محدود است بآنچه زیان همگانی ندارد، و نیز قابل اصلاح نیست و آیات بعد که به پیغمبر صلی اللّه علیه و آله اعلام شده است هدایت کار خدا است نه کار تو نیز نشانه‌ی بر همین است که ما استفاده کردیم. -قرآن-۱۳-۴۰-قرآن-۹۴۱-۹۵۶-قرآن-۱۱۳۶-۱۱۶۳ ۴- آیت ۵۷ «قالُوا إِن نَتَّبِعِ الهُدی- تا آخر آیت ۵۹ وَ أَهلُها ظالِمُون» مطلب طوری بیان شده است که میتوان گفت کجرویها و نتایج سوء آن همگی به دنبال گنجایش هر کس می‌باشد و ظرفیّت و اندازه‌ی وجودی او، زیرا در اوّل نقل -قرآن-۱۳-۴۴-قرآن-۶۵-۸۷ [صفحه ۴۵] سخن اعراب است که اگر مسلمان شویم دیگران در بدرمان میکنند. بدنبال اینکه نقل یادآوری شده است که سرزمین‌شان امن است و همه چیز فراهم، بدنبال اینکه یادآوری، آنها معرّفی شده‌اند که اینکه سخن با اینکه وسائل آسایش در نتیجه نادانی است. پس از اینکه نقل و معرّفی گفته شده است «وَ کَم أَهلَکنا مِن قَریَةٍ» تا آخر که خراب کردیم آبادیهائی را که برای آسایش و خوشی، تنبل و خودخواه شدند. پس اینکه اخبار آخری با آن معرّفی آیت جلو که بیشتر مردم عالم نیستند نشان میدهد که جهل و تنبلی و خودخواهی نتیجه‌ی بد خود را دارد و اگرچه کسی در کار خود تقصیر نکند لیکن ظرفیّت و اندازه‌ی او کار خود را میکند و ستمی هم بکسی نیست چون بیش از جهل و تنبلی چیزی نداشته است که آبادیش سالم بماند و در آیت بعد که گفته شده است «ما کانَ رَبُّکَ مُهلِکَ» تا آخر باز هم بیش از اینکه را نمیفهمانند که نابودی پس از آماده کردن وسیله‌ی هدایت است و چون ستمکار بودند که براه راست نرفتند نابودشان کردیم و معلوم است که اینکه ستمکاری پدیده گنج هر کس است و ظرفیّت او و اندازه‌ی وجودی هر کس و مکرّر شدن کلمات «مُهلِکَ القُری» شاید اشاره بهمین استفاده‌ی ما باشد که اوّل گفته شده است: در تاریخ گذشته هر مردمی که خود و آبادیشان نابود شد بدون رهبر و وسیله‌ی هدایت نبوده است چه با علم و فهم سرپیچی از فرمان رهبر کرده باشند یا ناتوان بوده‌اند و ارزش هدایت را نفهمیده‌اند دوباره اینکه مطلب ببیان دیگر تکرار شده است و شاید برای اعراب و ترساندن آنها باشد که اینکه نابودی مردم در دنبال ستم خواهد بود چه بتوانند بفهمند که ستمکارند یا جاهل باشند در هر صورت ستم نتیجه‌ی بد خود را دارد. -قرآن-۳۳۴-۳۶۵-قرآن-۸۴۵-۸۷۳-قرآن-۱۱۷۰-۱۱۸۸ ۵- آیات ۶۲ تا ۶۶ «یَومَ یُنادِیهِم- تا- فَهُم لا یَتَساءَلُون» ظاهر اینکه آیات بطوری که از مفسّرین نقل کردیم سرنوشت عالم دیگر بت پرستان و پیروان شیطان را نشان میدهد لکن ما میتوانیم از آنها چنین استفاده کنیم: برای آنها که تسلیم بمال و جاه اربابهای خود هستند روزی خواهد بود که دستگاه -قرآن-۲۲-۴۱-قرآن-۵۳-۷۸ [صفحه ۴۶] اربابها واژگون شود و از آن سر سپردگان بپرسند کجا هستند آنها که خدا را از یاد شما بردند و شما مال و جان مردم را برای نزدیکی بآنها پایمال کردید! آن روز در باز پرسی، اربابها گناه را بآنها نسبت میدهند و آن بیچارگان نه دسترس بارباب دارند که انتقام از او بگیرند و نه بیکدگر نزدیک هستند که بتوانند وسیله‌ی دفاع خود را فراهم کنند. اینکه است که اینکه اختیار دارهای چند روزی شیفته‌ی جاه خود نشوند و از اینکه آیات پند بگیرند و یکبارگی خود را بزور و زر نسپارند و اینکه جمله‌ها «تَبَرَّأنا إِلَیکَ ...- فَلَم یَستَجِیبُوا لَهُم ...- فَعَمِیَت عَلَیهِمُ الأَنباءُ» یعنی آن اربابهای محکوم خود را از اینها بدور میدارند و جواب آنها را نمیدهند و آنها دسترس باخبار و وسائل دفاع ندارند. خوب اینگونه مردم را معرّفی میکند و تاریخ حاضر و تحوّلات سیاسی از اینگونه پیش آمدها زیاد برای ما نشان میدهد. -قرآن-۳۸۱-۴۰۱-قرآن-۴۰۹-۴۳۵-قرآن-۴۴۳-۴۷۵ ۶- آیت ۶۸ «رَبُّکَ یَخلُقُ» تا آخر از تفسیر صافی نقل کردیم که روایاتی آورده است برای مقصود از آیه که انتخاب امام با خداوند است و کس را اختیاری نیست ولی چون بآن روایات اطمینان صحّت نداریم میتوان گفت روش سخن در اینکه آیه در برابر گفتار کافران است که آنها بهر چیزی بهانه میگرفتند و اظهار نظر میکردند بطوریکه از کشف الأسرار ولید بن مغیره را نقل کردیم از اینروی اینکه آیه بطور کلّی اعلام کرده است که کس را نرسد که خود را شریک خدا بداند و اظهار نظر کند و اگرچه جمله‌ی «ما کانَ لَهُمُ الخِیَرَةُ» تا آخر میفهماند که در هیچ کار مردم اختیاری ندارند ولی مطلب معلوم است که در کارهای زندگی عقل آدمی را خدا وسیله و راه اختیار برای او قرار داده است و چون در آخر گفته شده است «تَعالی عَمّا یُشرِکُون» معلوم است که تمام اینکه آیه برای آنگونه اظهار نظر و هرزه-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

درائی کافران است ولی ممکن است بگوئیم از مفاد عموم نفی اختیار در کارها استفاده میشود که مسئله‌ی امامت هم از کارهای کوچک روزانه‌ی مردم نیست که -قرآن-۱۳-۳۲-قرآن-۵۶۷-۵۹۶-قرآن-۸۱۱-۸۳۸ [صفحه ۴۷] ل خود تشخیص دهند و اختیاری در آن ندارند و باید از سوی خداوند معیّن شود«۶». -پاورقی-۸۸-۹۰ ۷- آیت ۷۶ «إِنَّ قارُون» تا آخر آیات که سخن از قارون در میان آمده است اگرچه در تورات آنچه تفحّص کردم نشانه‌ای از چنین کس نیافتم ولی سبک جمله نشان میدهد که تا زمان نزول آیه او مردی معروف بوده است از اینکه روی در میان سخنان پند و یادآوری‌ها او را هم بیاد مردم آورده است و پایان کار او را تا عبرتی باشد و گول مال و آرایش زندگی نخورند و جمله‌ی آخر آیه «إِنَّ اللّه لا یُحِبُّ الفَرِحِین» چنین دلالت ندارد که فرح و شادی بکلّی ناپسند است بلکه شادی و دلگرمی بآرایشهای مادّی ناپسند است چون در دنباله‌ی نقل مال و اندوخته‌ی او پندش داده‌اند که یعنی باین مال و اندوخته شاد مباش که خدا چنین شادی را دوست ندارد. -قرآن-۱۳-۳۰-قرآن-۴۳۷-۴۷۸ ۸- آیت ۸۱ جمله‌ی «فخسفنا» تا آخر اگرچه مفسّرین مطالبی نوشته‌اند تا آنجا که میگویند: تا بقیامت بزمین فرو میرود ولی آنچه میتوان گفت شاید چنین باشد که همان مرد معروف با همان سرمایه و اندوخته و آرایش که هر کس او را میدید آرزوی دارائی او را میکرد خودش و آنچه داشت بزمین فرو رفت و اثری از آن نماند چنانکه امروز هم بسیاری از صاحبان مال و جاه را دیدیم که بزمین رفتند و همه‌ی آن دارائی و زیبائی نابود شد و موجب عبرت برای دیگران شدند. ۹- آیت ۸۳ «تِلکَ الدّارُ الآخِرَةُ» تا آخر یک پیوستگی ناگزیر نهادی آدمی را نشان میدهد که سرای دیگر و کمال انسانی وابسته است بخودداری از فساد و اعتلا، و سرشت انسان جوری است که اگر در زندگی پی تباهی و برتری رفت ناتمام و ناقص میماند و بکمال مقتضی خود نمیرسد و مانند گیاه آسیب دیده -قرآن-۱۳-۳۹ [صفحه ۴۸] خشک و بی‌ثمر میشود و جمله‌ی آخر «العاقِبَةُ لِلمُتَّقِین» معنی تقوی را روشن میکند که برتری جستن و تباهی خواستن ناسازگار با پرهیزکاری است، و تقوی یعنی خود را با دیگران برابر شمردن و کوشش کردن در خیر و صلاح خود و دیگران و اینکه است حقیقت تقوی که آدمی را بکمال ممکن او میرساند. -قرآن-۳۴-۶۱ [صفحه ۴۹]

سوره عنکبوت

اشاره

- ۲۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره العنکبوت [۲۹]: آیات ۱ تا ۲۷]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الم [۱] أَ حَسِبَ النّاسُ أَن یُترَکُوا أَن یَقُولُوا آمَنّا وَ هُم لا یُفتَنُونَ [۲] وَ لَقَد فَتَنَّا الَّذِینَ مِن قَبلِهِم فَلَیَعلَمَنَّ اللّهُ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ لَیَعلَمَنَّ الکاذِبِینَ [۳] أَم حَسِبَ الَّذِینَ یَعمَلُونَ السَّیِّئاتِ أَن یَسبِقُونا ساءَ ما یَحکُمُونَ [۴] -قرآن-۱-۳۰۴ مَن کانَ یَرجُوا لِقاءَ اللّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۵] وَ مَن جاهَدَ فَإِنَّما یُجاهِدُ لِنَفسِهِ إِنَّ اللّهَ لَغَنِیٌّ عَنِ العالَمِینَ [۶] وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَنُکَفِّرَنَّ عَنهُم سَیِّئاتِهِم وَ لَنَجزِیَنَّهُم أَحسَنَ الَّذِی کانُوا یَعمَلُونَ [۷] وَ وَصَّینَا الإِنسانَ بِوالِدَیهِ حُسناً وَ إِن جاهَداکَ لِتُشرِکَ بِی ما لَیسَ لَکَ بِهِ عِلمٌ فَلا تُطِعهُما إِلَیَّ مَرجِعُکُم فَأُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۸] وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَنُدخِلَنَّهُم فِی الصّالِحِینَ [۹] -قرآن-۱-۶۱۵ وَ مِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ آمَنّا بِاللّهِ فَإِذا أُوذِیَ فِی اللّهِ جَعَلَ فِتنَةَ النّاسِ کَعَذابِ اللّهِ وَ لَئِن جاءَ نَصرٌ مِن رَبِّکَ لَیَقُولُنَّ إِنّا کُنّا مَعَکُم أَ وَ لَیسَ اللّهُ بِأَعلَمَ بِما فِی صُدُورِ العالَمِینَ [۱۰] وَ لَیَعلَمَنَّ اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیَعلَمَنَّ المُنافِقِینَ [۱۱] وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِیلَنا وَ لنَحمِل خَطایاکُم وَ ما هُم بِحامِلِینَ مِن خَطایاهُم مِن شَیءٍ إِنَّهُم لَکاذِبُونَ [۱۲] وَ لَیَحمِلُنَّ أَثقالَهُم وَ أَثقالاً مَعَ أَثقالِهِم وَ لَیُسئَلُنَّ یَومَ القِیامَةِ عَمّا کانُوا یَفتَرُونَ [۱۳] وَ لَقَد أَرسَلنا نُوحاً إِلی قَومِهِ فَلَبِثَ فِیهِم أَلفَ سَنَةٍ إِلاّ خَمسِینَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عاماً فَأَخَذَهُمُ الطُّوفانُ وَ هُم ظالِمُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۷۸۰ فَأَنجَيناهُ وَ أَصحابَ السَّفِينَةِ وَ جَعَلناها آيَةً لِلعالَمِينَ [۱۵] وَ إِبراهِيمَ إِذ قالَ لِقَومِهِ اعبُدُوا اللّهَ وَ اتَّقُوهُ ذلِكُم خَيرٌ لَكُم إِن كُنتُم تَعلَمُونَ [۱۶] إِنَّما تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ أَوثاناً وَ تَخلُقُونَ إِفكاً إِنَّ الَّذِينَ تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ لا يَملِكُونَ لَكُم رِزقاً فَابتَغُوا عِندَ اللّهِ الرِّزقَ وَ اعبُدُوهُ وَ اشكُرُوا لَهُ إِلَيهِ تُرجَعُونَ [۱۷] وَ إِن تُكَذِّبُوا فَقَد كَذَّبَ أُمَمٌ مِن قَبلِكُم وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا البَلاغُ المُبِينُ [۱۸] أَ وَ لَم يَرَوا كَيفَ يُبدِئُ اللّهُ الخَلقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللّهِ يَسِيرٌ [۱۹] -قرآن-۱-۶۶۴ قُل سِيرُوا فِي الأَرضِ فَانظُرُوا كَيفَ بَدَأَ الخَلقَ ثُمَّ اللّهُ يُنشِئُ النَّشأَةَ الآخِرَةَ إِنَّ اللّهَ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۲۰] يُعَذِّبُ مَن يَشاءُ وَ يَرحَمُ مَن يَشاءُ وَ إِلَيهِ تُقلَبُونَ [۲۱] وَ ما أَنتُم بِمُعجِزِينَ فِي الأَرضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ ما لَكُم مِن دُونِ اللّهِ مِن وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ [۲۲] وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللّهِ وَ لِقائِهِ أُولئِكَ يَئِسُوا مِن رَحمَتِي وَ أُولئِكَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۲۳] فَما كانَ جَوابَ قَومِهِ إِلّا أَن قالُوا اقتُلُوهُ أَو حَرِّقُوهُ فَأَنجاهُ اللّهُ مِنَ النّارِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَومٍ يُؤمِنُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۶۴۷ وَ قالَ إِنَّما اتَّخَذتُم مِن دُونِ اللّهِ أَوثاناً مَوَدَّةَ بَينِكُم فِي الحَياةِ الدُّنيا ثُمَّ يَومَ القِيامَةِ يَكفُرُ بَعضُكُم بِبَعضٍ وَ يَلعَنُ بَعضُكُم بَعضاً وَ مَأواكُمُ النّارُ وَ ما لَكُم مِن ناصِرِينَ [۲۵] فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّي مُهاجِرٌ إِلى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۲۶] وَ وَهَبنا لَهُ إِسحاقَ وَ يَعقُوبَ وَ جَعَلنا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَ الكِتابَ وَ آتَيناهُ أَجرَهُ فِي الدُّنيا وَ إِنَّهُ فِي الآخِرَةِ لَمِنَ الصّالِحِينَ [۲۷] -قرآن-۱-۵۲۴ [صفحه ۵۱] ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان. «الم» ۲ آیا مردم چنین میپندارند که چون گفتند: مؤمن هستیم آزادند و نباید گرفتار و آزموده شوند ۳ با اینکه مردم در گذشته‌ی پیشین را بگرفتاریهای جور بجور آزمودیم تا از پیشگاه خداوند نمودار شوند آنها که راستگو هستند و آنها که دروغ میگویند ۴ و آیا آنها که بد میکنند گمان میکنند از ما جلو رفته‌اند [و دسترسی بآنها نداریم!] چه بد قضاوتی بسود خود میکنند. ۵ ولی هر کس امیدوار بدیدار حقّ است بداند هنگام معیّن خداوندی خود فرا میرسد چه خداوند شنوا است و دانا ۶ پس هر کس کوششی کند بسود خود کرده است چون خدای بینیاز از همه جهانیان است ۷ و آنها که مؤمن شدند و نکوکاری پیشه کردند البتّه گناهان شان سترده میشود و بهتر از آنچه کرده‌اند پاداش میگیرند ۸ و [بهترین نکوکاری اینکه است که ما] بانسان سفارش کردیم با پدر و مادر خوشرفتار باش تا آنجا که اگر با تو بستیزند که مشرک شوی و آنرا که خدای خود نمیدانی آفریننده خود بنامی، فرمان‌شان مبر که روزی خواهد رسید همگی‌تان بسوی من باز گردید و خبردارتان کنم چه میکردید ۹ و [چه سزا می بینید. و آن روز است که] مؤمنین نیکو کار را به شمار صالحین در میآوریم ۱۰ ولی دسته‌ای از مردم میگویند: مؤمن هستیم و چون در راه حقّ آزاری ببینند میپندارند که اینکه گرفتاری از سوی مردم همان عذاب خداوندی است [و در ایمان خود سستی میکنند] و اگر از سوی حقّ کومکی رسد و آسایشی باشد میگویند: ما با شما بودیم و مسلمان هستیم ولی چه کوته فکری [مگر خدا نمیداند مردم چه در دل دارند!] ۱۱ البتّه خدا میداند آنها که مؤمن هستند و آنها که منافق هستند ۱۲ [چنانکه خبردار است از [صفحه ۵۲] سخنان] کافران که بمؤمنین گفتند: شما با ما همفکری کنید و پیرو ما شوید و ما گناهان شما را بر دوش میکشیم. البتّه آنها دروغ میگویند که هرگز نتوانند چیزی از گناهان دیگران را بگردن خود بگیرند ۱۳ چه باید بار سنگین گناهان خود را ببرند و هم سنگینی گناهان آنها را که گمراه کرده‌اند. و برستاخیز درگیر تهمت و دروغ خود هستند ۱۴ [اینک یادی از گذشته:] ما نوح را برای مردم خودش بپیغمبری فرستادیم و او سالیانی هزار و پنجاه کم بمیان آنها بماند و پندشان داد ولی ستم کار بودند و گرفتار طوفان شدند ۱۵ و او را با آنها که به کشتی بودند از طوفان رهاندیم و نشانه‌ی عبرت جهانیان کردیم ۱۶ و نیز ابراهیم را فرستادیم و او بمردم خود گفت: خدا را بپرستید و تقوی پیشه کنید که اینکه برای شما بهتر است اگر [خیر و صلاح خود را تشخیص دهید و] بدانید ۱۷ جز اینکه نیست که شما بتهائیرا غیر خدا میپرستید و خود خدائی از پیش خود به دروغ میسازید! چه آنها را که بغیر خدا میپرستید اختیار ندارند که روزی بشما رسانند. پس روزی خود از خدا بخواهید و او را بپرستید و شکرش کنید که بسوی او باز میگردید ۱۸ و اگر سخنم باور ندارید [مرا باکی نیست] که پیش از شما نیز چنین بودند، و بر فرستاده نیست جز که بدرستی پیغام رساند و بس ۱۹ [آیا مردمیکه منکر پیغمبرانند] نظر نکرده‌اند و نیندیشیده‌اند که خداوند چگونه آغاز خلقت کرد! [پس همینطور] پدیدار میکند پیدایش واپسین را و اینکه کار بپیشگاه قدرت پروردگار آسان است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زحمتی ندارد ۲۰ [ای محمّد باز برای بیداری اینکه مردم] بگو: در زمین گردش کنید و بنگرید چگونه اینکه آفریده‌ها آغاز شده است پس باز هم همو دوباره پدیدار میکند آن پیدایش که در آخرت است [و دنباله‌ی اینکه زندگی است] چون خداوند توانای بر همه چیز است. ۲۱ و او است که هر کس را بسرنوشت معیّن کرده گرفتار میکند و آنرا که بخواهد میبخشد چون شما را بسوی او بر میگردانند ۲۲ پس چه در زمین باشید یا بآسمان نتوانید او را بیچاره کنید و جز خدا دوست و یاور ندارید ۲۳ [پس] آنها که [صفحه ۵۳] منکر آیات خدا و روز رستاخیز هستند اینان ناامید از مهر و رحمت ما هستند و آزار دردناک در انتظار دارند ۲۴ و ملّت ابراهیم و مردم او [از همین گونه کسان بودند که] سخنان او را پاسخی نداشتند جز اینکه با یکدگر گفتند: ابراهیم را بکشید یا بسوزانید ولی خداوند او را از آتش نجات داد و البتّه در اینکه سرگذشت نشانه‌ها است برای مردمی که مؤمن هستند [تا بیندیشند و باور کنند ۲۵ که او چیزی نمیخواست و باری بر دوش کسی نمیگذاشت جز اینکه] ابراهیم گفت: اینکه بت‌پرستی شما در برابر حقّ جز اظهار دوستی و سازگاری چند روزه‌ی زندگی با یکدگر نیست و سپس رستاخیز است که منکر یکدگر شوید و دسته‌ای نفرین بدسته‌ی دیگر کند و جایتان آتش باشد و برای شما یاور و فریادرسی نباشد. ۲۶ [از آن گروه] لوط بابراهیم گروید و گفت: من بسوی پروردگار خود هجرت میکنم [و از اینکه مردم و افکارشان دست بر میدارم برای رسیدن بحقّ] که او برتر است و داناتر ۲۷ و ما بابراهیم اسحاق را دادیم و یعقوب و در نسل آنها پیغمبری و کتاب معیّن کردیم و در دنیا مزد نیکوکاری او را دادیم و بسرای دیگر در دسته‌ی صالحین و رستگاران شمرده خواهد شد. سخن مفسّرین: تبیان: شماره آیه‌های اینکه سوره را همگی شصت و نه آیه گفته‌اند ولی در تفصیل آیه‌ها اختلاف است یعنی هر کسی جمله یا کلمه ایرا آخر آیه دانسته است. مجمع: در شماره‌ی آیه‌ها اختلاف نیست و مردم کوفه «الم» را آخر آیت اوّل دانسته‌اند و قاریهای حجاز جمله‌ی «تَقطَعُونَ السَّبِیلَ» را آخر آیه دانسته‌اند. و در بصره و شام «مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ» را آخر آیه دانسته‌اند. -قرآن-۱۱۸-۱۴۳-قرآن-۱۹۱-۲۲۰ و عکرمه گفته است: تمام اینکه سوره بمکّه نازل شده است. و قتاده و إبن عبّاس گفته‌اند: همگی بمدینه آمده است. حسن بصری گفته است: ده آیه از اوّل به مکّه بوده است و بقیّه بمدینه و روایت دیگر از إبن عبّاس نیز همین است. «الم أَ حَسِبَ النّاسُ أَن یُترَکُوا» ۲ تبیان: قتاده گفته است گروهی از مردم -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۵۴] مکّه از آنجا بیرون شدند تا میهن خود رها کنند و بمدینه حضور پیغمبر صلی اللّه علیه و آله روند کافران جلوشان را گرفتند و آنها بر گشتند و اینکه آیت برای اینکه سستی آنها آمد و باز چون اینکه آیه شنیدند از آنجا بیرون شدند و پاره‌ای شان کشته شدند و پاره‌ای آسوده ماندند برای آنها اینکه آیه نازل شد «وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا» تا آخر، و بعضی گفته‌اند: آیه برای عمّار و آنها که نزدیک مکّه بودند نازل شد، بعضی دیگر گفته‌اند: برای آنهائی نازل شد که مسلمان شدند که مسلمان شدند و چون جهاد و زکات واجب شد از انجام آن خودداری کردند. و در معنی «الم» بهترین نظرها اینکه است که اسم سوره باشد مثل دیگر حروف مقطّعه‌ی اوّل سوره‌ها. -قرآن-۳۴۷-۳۷۷ کشف نوشته: الف اشارت است فرا اللّه، لام اشارت است فرا جبرئیل، میم اشارت است فرا محمّد، ربّ العزّه سوگند یاد میکند بالهیّت خویش و به امانت جبرئیل و بصدق نبوّت محمّد که وحی کننده منم و آرنده جبرئیل و پذیرنده محمّد از حقّ جلّ جلاله میل روانه، از جبرئیل خیانت روا نه، از مصطفی محمّد تهمت روا نه. حسینی نوشته: حروف مقطّعه جهت تأخیر خلق است تا دانند که کسی را بحقایق اینکه کتاب راه نیست و عقل هیچ کامل از کنه معرفت اینکه کلام آگاه نی مصراع: «خرد عاجز و فهم در وی گم است» و در حروف اوّل اینکه سوره گفته‌اند الف، اشارت است باسم اللّه، و لام بلطیف و میم بمجید. میفرماید که «اللّه» منم روی بطاعت من آر «لطیف» منم اخلاص در عبادت فرو مگذار. «مجید» منم بزرگی دیگران را مسلّم مدار. تأویلات کاشانی: آن حقیقتی که در برابر غیر، علم است و بس و رابطه‌اش با دیگران آفرینش است و آغاز چنین اقتضا کرده است که رها نکند مردم را بآنچه در ظاهر سخنی بحقّ میگویند و کاری میکنند تا در نقصان و غفلت خود بمانند و پرده‌ی پندار در جلو چشم بدارند بلکه بگرفتاریهای جور بجور و سختیها آنها را میآزماید تا آمادگی که در نهاد خود دارند نمودار شود و بآن مقام که میشود برسند [صفحه ۵۵] برسند و بالا روند چون حقّ جلّ و علا دوست دارد آن کمالات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اندوخته‌ی در عین جمع و وحدت بصورت کثرت و تعدّد نمودار شود آنها را در اعیان ثابته‌ی بنی آدم بودیعت نهاد و در عالم کثرت و شهود بصورت افراد نمودار کرد چنانکه حدیث قدسی است «کنت کنزا مخفیّا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق کی اعرف» و حقیقت حقّ پرستی و ایمان آنها را بخوشیها و گرفتاریها در نظرشان یکسان کرد تا نموداری صفات حقّ در وجود آنها موجب شناسائی و معرفت آنها شود و در آخر کمالات خود مظهر صفات حقّ شوند، چنانکه در آغاز پیدایش معدن و مخزن صفات حقّ بودند چون بآنجوری میتوانند رسید که در آغاز مناسب با آن بوده‌اند. روح البیان: در کتاب بوستان در وصف عاشقان گفته است: دما دم شراب الم در کشند || و گر تلخ بینند دم در کشند بلای خمار است در عیش مل || سلحدار خار است با شاه گل نه تلخ است صبری که بر یاد اوست || که تلخی شکر باشد از دست دوست اسیرش نخواهد رهائی ز بند || شکارش نجوید خلاصی ز بند صافی: از امام موسی علیه السّلام روایت است که عبّاس عموی پیغمبر صلی اللّه علیه و آله حضور علیّ علیه السّلام رفت و گفت بیا با هم برویم تا مردم با تو بخلافت بیعت کنند فرمود: یقین داری که مردم با من بیعت میکنند! گفت: بلی، فرمود: پس نتیجه‌ی اینکه آیه و آزمایش مردم کجا نمودار میشود! «فَلَیَعلَمَنَّ اللّهُ الَّذِین- تا آخر» ۳ مجمع: از علیّ علیه السّلام نقل است که بضمّ یاء و کسر لام دوّم قرائت فرموده است تا از مصدر اعلام باشد و معنی چنین باشد خداوند اعلام معرّفی میکند راستگویان و دروغگویان را و همین قرائت از امام صادق علیه السّلام و محمّد بن عبد اللّه بن الحسن و زهری نقل شده است. -قرآن-۱-۳۹ «مَن کانَ یَرجُوا لِقاءَ اللّهِ» ۵ کشف نوشته: پیر طریقت گفت: الهی تو را آن کس بیند که تو را در ازل دید و وی تو را دید که دو گیتی او را نابدید و تو را - قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۵۶] او دید که نادیده پسندید. عبد العزیز بن عمر گفت: شما را توانا کردم تا دیدار من بر تاوستید، و اشنوا کردم تا سخن من برتاوستید، و بوی خویش بر شما دمانیدم تا از من آگاه شدید و با من بماندید. «فَإِنَّ أَجَلَ اللّهِ لَآتٍ» طبری: یعنی هنگامیکه خداوند برای برانگیختن مردم و رسیدگی بحساب و پاداش و سزای آنها معیّن کرده است بزودی میرسد. -قرآن-۱-۳۴ «وَ مَن جاهَدَ فَإِنَّما یُجاهِدُ لِنَفسِهِ» ۶ کشف: یعنی آنکه با نفس جنگید بدستیاری شکیبائی در فرمانبری خداوند و با کافرین بشمشیر جنگید و با شیطان بجلوگیری از خار خارك او چنین کس همه‌ی اینکارهای او برای خود او است. -قرآن-۱-۴۷ «وَ إِن جاهَداکَ- تا آخر» ۸ طبری: قتاده گفته است: اینکه آیه برای سعد وقّاص آمد که چون ترك میهن خود کرد و بمدینه رفت مادرش گفت: زیر سایه نمیروم تا او از دینی که پذیرفته است بر گردد، اینکه آیه نازل شد که بآنها نیکی کن و در شرك و کفر فرمانشان را مبر. - قرآن-۱-۲۲ «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ آمَنّا- تا آخر» ۱۰ طبری: إبن عبّاس گفته است: گروهی از مردم مکّه مسلمان شدند و دین خود پوشیده میداشتند، در جنگ بدر اعراب آنها را با خود بجنگ مسلمانان بردند و چند نفر از آنها در جنگ کشته شدند، مسلمانان با یکدگر گفتند: اینها که کشته شده‌اند مسلمان و مجبور بوده‌اند باید برای آنها از خداوند آمرزش بخواهیم اینکه آیه برای اینکه گفتگو نازل شد «إِنَّ الَّذِینَ تَوَفّاهُمُ المَلائِکَةُ ظالِمِی أَنفُسِهِم» و آنها که در مدینه بودند اینکه آیه را برای آن عدّه که از جنگ سلامت رستند و در مکّه بودند نوشتند چون اینکه آیه سرزنش آنگونه مردم بود و عذر و بهانه‌ای برایشان نماند که در مکّه بمانند از آنجا بیرون شدند که بمدینه روند اعراب آنها را دنبال کردند و به آنها رسیدند و آنها هم سازش کردند. اینکه آیه نازل شد «مِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ» مسلمانان بآنها نوشتند که چنین آیتی برای شما فرود آمده است. آنها از مکّه بیرون رفتند و ناامید بودند که عاقبت خوبی داشته باشند. آنگاه اینکه آیه برای -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۴۳۷-۵۰۳-قرآن-۸۷۲-۹۰۲ [صفحه ۵۷] اینکه عدّه نازل شد «ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هاجَرُوا مِن بَعدِ ما فُتِنُوا- تا آخر» مسلمانان برای‌شان نوشتند که چنین آیتی برای شما آمده است آنها قوی دل شدند و روانه‌ی مدینه شدند و اعراب و مشرکین دنبال‌شان کردند و با آنها جنگیدند تا گروهی جان بدر بردند و گروهی کشته شدند. - قرآن-۲۴-۹۱ «اتَّبِعُوا سَبِیلَنا وَ لنَحمِل خَطایاکُم» ۱۲ طبری: ضحّاك گفته است: رؤسا و اعیان مکّه بمردم توده که شخصیّتی نداشتند و مسلمان شدند گفتند: شما راه ما را پیش بگیرید که عالم دیگری نیست و اگر بود و شما مسئول گناهان خود شدید ما آنرا عهده دار میشویم. -قرآن-۱-۴۶ وَ لَیَحمِلُنَّ أَثقالَهُم وَ أَثقالًا مَعَ أَثقالِهِم» ۱۳ مجمع: یعنی بار گناهان که خود کرده‌اند و بار ستمی که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدیگری کرده‌اند بقیامت بدوش خود می برند و یا گناه که خود کرده و هم بار گناه گمراه کردن دیگران را بدوش میبرند. -قرآن-۱-۵۹ «وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا البَلاغُ المُبِینُ» ۱۸ فخر: اینکه آیه نشان میدهد اینکه قاعده اصولی را که تأخیر بیان از وقت حاجت جایز نیست. چون بپیغمبر صلّی اللّه علیه و آله گفته شده است: وظیفه رسول ابلاغ مبین و آشکار است که اگر ابلاغش آشکار نباشد و بیان را تأخیر کند انجام وظیفه رسالت نکرده است پس جایز نیست بیان مطلب را تأخیر کند. -قرآن-۱-۵۵ «أَ وَ لَم یَرَوا کَیفَ یُبدِئُ اللّهُ الخَلقَ ثُمَّ یُعِیدُه» ۱۹ مجمع: «ا و لم یروا» با تاء هم قرائت شده است بتقدیر «قل لهم». -قرآن-۱-۷۱ کشف نوشته: ابداء و اعادت خلق از روی ظاهر نشأه اولی و نشأه اخری است و از روی باطن اشارت است فرا تغیّر اوقات و تکرّر احوال، ارباب القلوب گهی در قبض باشند و گهی در بسط، گهی در هیبت، گهی در انس، ساعتی غیبت برایشان غالب، ساعتی حضور، ساعتی سکر، ساعتی صحو، ساعتی بقا، ساعتی فنا. بنده آن ساعت که در قبض باشد و در هیبت حدودی در اظهار بندگی تا طمع مغفرت بود و خوف عقوبت چنانک ربّ العزّه گفت «یَدعُونَنا رَغَباً -قرآن-۴۶۰-۴۸۱ [صفحه ۵۸] وَ رَهَباً» باز چون قدم در عالم بسط نهد و شواهد انس بیندازد حول و قوّت خویش محرّر شود، از ارادت و قصد خویش مجرّد گردد، بفتوح تجرید زندگانی کند «یریدون وجهه» مقصد و قبله‌ی همّت وی گردد. نفس وی درین حال چنان باشد که شبلی گفت از سرمستی و بیخودی که در قیامت هر کسی را خصمی خواهد بود و خصم آدم منم تا چرا بر راه من عقبه [تپه و گدار] کرد تا در گلزار او بماندم. گاهی که در بسط بود چنین میگفت، و گاهی که در قبض بود میگفت: «ذلّی عطّل ذلّ الیهود»«۷»،۱»، باز دیگر باره او را با بسط و انس دادند تا میگفت: «اینکه السّماوات و الأرضون حتّی احملها علی شفرهٔ جفن عینی»«۸» ۲» اینکه است معنی تکرّر احوال که «ابداء و اعادت» بوی اشارت است، و مصداق اینکه، از عدت قرآن است که گفت جلّ جلاله «لَترکَبُنَّ طَبَقاً عَن طَبَقٍ» ای حالا بعد حال و از سیرت و روش مصطفی صلی اللّه علیه و آله آن است که روزی میگفت: «انا سیّد ولد آدم» [یعنی من برترین فرزند آدمم] باز در حال قبض میگفت: «ما أدری ما یفعل بی و لا بکم لیت ربّ محمّد لم یخلق محمّدا»«۹» باز در حالت انس میگفت: «لست کاحدکم اظلّ عند ربّی یطعمنی و یسقینی»«۱۰». پیر طریقت اینکه معنی برمزی عجیب بیرون داده و گفته: الهی بر هزاران عقبه بگذرانیدی و یکی ماند، دل من خجل ماند از بس که تو را خواند. الهی به هزاران آب بشستی تا آشنا کردی با دوستی، و یک شستنی ماند آنکه مرا از من بشوی تا از پس خود بر خیزم و تو مانی. الهی هرگز بینما روزی بی‌محنت خویش! تا چشم باز کنم و خود را ببینم در پیش. و جمله «ا و لم یروا» با یاء بلفظ غایب و با تاء بصیغه خطاب خوانده شده است. پیر طریقت اینکه معنی برمزی عجیب بیرون داده و گفته: الهی بر هزاران عقبه بگذرانیدی و یکی ماند، دل من خجل ماند از بس که تو را خواند. الهی به هزاران آب بشستی تا آشنا کردی با دوستی، و یک شستنی ماند آنکه مرا از من بشوی تا از پس خود بر خیزم و تو مانی. الهی هرگز بینما روزی بی‌محنت خویش! تا چشم باز کنم و خود را ببینم در پیش. و جمله «ا و لم یروا» با یاء بلفظ غایب و با تاء بصیغه خطاب خوانده شده است. -قرآن-۱-۱۳-پاورقی-۵۲۸-۵۳۰-پاورقی-۶۵۹-۶۶۱-قرآن-۷۹۹-۸۳۵-پاورقی-۱۰۹۳-۱۰۹۵-پاورقی-۱۱۷۳-۱۱۷۵ [صفحه ۵۹] «فَانظُرُوا کَیفَ بَدَأَ الخَلقَ» ۲۰ فخر: تکرار مطلب در آیت جلو پرسش از علم بوسیله‌ی حدس و تیز بینی است که آیا خود نگاه نکرده‌اند تا به هوشیاری و تیز بینی خود آنرا دریابند، و در اینکه آیت دستور است که اگر بوسیله حدس و تیز بینی علم ندارید پس باطراف بنگرید تا بوسیله‌ی فکر و استدلال عالم شوید. -قرآن-۱-۳۶ «یُنشِئُ النَّشأَهَ» ۲۰ کشف: کلمه‌ی «نشأهٔ» با فتح شین و الف ممدود «نشاهٔ» نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۲۲ «بِمُعجِزِینَ فِی الأَرضِ وَ لا فِی السَّماءِ» ۲۲ از دست و حیطه قدرت ما نتوانید خارج شد هر چند در زمین یا آسمان متواری شوید و ناچار بسوی ما باز خواهید گشت بغیر از ما پناهگاه و یاور ندارید. -قرآن-۱-۵۱ «مودّهٔ بینکم» ۲۵ کشف: با رفع «مودّهٔ» بصورت اضافه به «بینکم» یعنی اینکه کار دوستی است میان شما. ۲- با نصب نیز خوانده‌اند که مفعول باشد برای فعل «اتّخذتم» و معنی چنین میشود: یعنی پنداشتید دوستی میان خود. ۳- «مودّهٔ» با تنوین نصب و «بینکم» منصوب است و ظرف «مودّهٔ» است و معنی چنین است: گرفتید دوستی را در میان خودتان. «یَکفُرُ بَعضُکُم بِبَعضٍ- الخ» ۲۵ مجمع: یعنی رؤسا و پیشوایان کفر از مریدان و اتباع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود تبرّی جویند «وَ یَلعَنُ بَعضُکُم بَعضاً» و اتباع و کسانیکه کفر را برای آنها جلوه داده‌اند لعن و نفرین کنند. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۱۱۷-۱۴۷ «إِنِّی مُهاجِرٌ إِلی رَبِّی» ۲۶ کشف: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: اینکه جمله نقل سخن ابراهیم است که با همسر خود ساره و پسر عموی خود لوط از دور و بر کوفه بنام سرزمین کوثی یا از سرزمین حرّان بسوی فلسطین مهاجرت کرد. -قرآن-۱-۳۳ سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت دوّم و سوّم «أَ حَسِبَ النّاسُ أَن یُترَکُوا تا آخر» برای آن روز همان است که از مفسّرین نقل کردیم و شاید برای دیگر مردم اینکه مطلب را بفهماند که گمان نبرید بهر چه ایمان داشتید همان ایمان -قرآن-۵۳-۸۸ [صفحه ۶۰] شما همه‌ی راههای کار را در زندگی هموار میکند بلکه لازم است با ایمان نیروی مقاومت با دشواریها و گرفتاریهای زندگی داشته باشید که برای همه کس گرفتاری بوده است. و جمله‌های آخر «فلیعلمن» شاید اشاره بهمین سختی‌های زندگی باشد و ایستادگی در برابر آنها که مقاومت یا سستی و از کار ماندن نتیجه‌ی خود را نمودار میکند و خداوند نشان خواهد داد که هر کس ادّعای ایمان کرد و کاری دنبال کرد اگر در سختی‌های آن، ایمان و دلدادگی خود را حفظ کرد و هدف را از دست نداد راستی ایمانش نمودار میشود و گر نه معلوم میشود سخنی دروغ گفته است و بدرستی ایمان نداشته است. ۲- آیت ۱۷ «إِنَّما تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ أَوثاناً- تا آخر» خوب نشان میدهد خوی متملّقین و نوکرهای ارباب قدرت و مقام امروز را که اینگونه مردم خود را بنده‌ی آنها میدانند و مانند بت میپرستندشان، با اینکه آنچه برای آنها برتری میشمارند دروغ و تملّق ساخته و پرداخته‌ی خود اینکه مردم است و آن اربابها اختیار سود و زیان خود را ندارند تا چه رسد که روزی و زندگی اینها را بگردن بگیرند با اینکه پس از چند صباح خودشان و اربابشان به پیشگاه عدل برابر، هستند و باید سزای آنچه کرده‌اند ببینند. -قرآن-۱۳-۶۵ و نیز آیت ۲۵ «وَ قالَ إِنَّمَا اتَّخَذتُم مِن دُونِ اللّهِ أَوثاناً» همین گونه مردم را با اربابهاشان معرّفی میکند که پایان سرسپردگی و بندگی اینها نفرین بیکدگر است و گرفتاری بآتش دوزخ و کسی نیست بدادشان برسد که همه را برای خدمت به اربابها گزیده‌اند و آزار کرده‌اند. -قرآن-۱۴-۷۴

[سوره العنکبوت [۲۹]: آیات ۲۸ تا ۴۵]

وَ لُوطاً إِذ قالَ لِقَومِهِ إِنَّکُم لَتَأتُونَ الفاحِشَةَ ما سَبَقَکُم بِها مِن أَحَدٍ مِنَ العالَمِینَ [۲۸] أَ إِنَّکُم لَتَأتُونَ الرِّجالَ وَ تَقطَعُونَ السَّبِیلَ وَ تَأتُونَ فِی نادِیکُمُ المُنکَرَ فَما کانَ جَوابَ قَومِهِ إِلاّ أَن قالُوا ائتِنا بِعَذابِ اللّهِ إِن کُنتَ مِنَ الصّادِقِینَ [۲۹] قالَ رَبِّ انصُرنِی عَلَی القَومِ المُفسِدِینَ [۳۰] وَ لَمّا جاءَت رُسُلُنا إِبراهِیمَ بِالبُشری قالُوا إِنّا مُهلِکُوا أَهلِ هذِهِ القَریَةِ إِنَّ أَهلَها کانُوا ظالِمِینَ [۳۱] قالَ إِنَّ فِیها لُوطاً قالُوا نَحنُ أَعلَمُ بِمَن فِیها لَنُنَجِّیَنَّهُ وَ أَهلَهُ إِلاَّ امرَأَتَهُ کانَت مِنَ الغابِرِینَ [۳۲] -قرآن-۱-۶۶۱ وَ لَمّا أَن جاءَت رُسُلُنا لُوطاً سِیءَ بِهِم وَ ضاقَ بِهِم ذَرعاً وَ قالُوا لا تَخَف وَ لا تَحزَن إِنّا مُنَجُّوکَ وَ أَهلَکَ إِلاَّ امرَأَتَکَ کانَت مِنَ الغابِرِینَ [۳۳] إِنّا مُنزِلُونَ عَلی أَهلِ هذِهِ القَریَةِ رِجزاً مِنَ السَّماءِ بِما کانُوا یَفسُقُونَ [۳۴] وَ لَقَد تَرَکنا مِنها آیَةً بَیِّنَةً لِقَومٍ یَعقِلُونَ [۳۵] وَ إِلی مَدیَنَ أَخاهُم شُعَیباً فَقالَ یا قَومِ اعبُدُوا اللّهَ وَ ارجُوا الیَومَ الآخِرَ وَ لا تَعثَوا فِی الأَرضِ مُفسِدِینَ [۳۶] فَکَذَّبُوهُ فَأَخَذَتهُمُ الرَّجفَةُ فَأَصبَحُوا فِی دارِهِم جاثِمِینَ [۳۷] -قرآن-۱-۵۷۷ وَ عاداً وَ ثَمُودَ وَ قَد تَبَیَّنَ لَکُم مِن مَساکِنِهِم وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیطانُ أَعمالَهُم فَصَدَّهُم عَنِ السَّبِیلِ وَ کانُوا مُستَبصِرِینَ [۳۸] وَ قارُونَ وَ فِرعَونَ وَ هامانَ وَ لَقَد جاءَهُم مُوسی بِالبَیِّناتِ فَاستَکبَرُوا فِی الأَرضِ وَ ما کانُوا سابِقِینَ [۳۹] فَکُلاًّ أَخَذنا بِذَنبِهِ فَمِنهُم مَن أَرسَلنا عَلَیهِ حاصِباً وَ مِنهُم مَن أَخَذَتهُ الصَّیحَةُ وَ مِنهُم مَن خَسَفنا بِهِ الأَرضَ وَ مِنهُم مَن أَغرَقنا وَ ما کانَ اللّهُ لِیَظلِمَهُم وَ لکِن کانُوا أَنفُسَهُم یَظلِمُونَ [۴۰] مَثَلُ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللّهِ أَولِیاءَ کَمَثَلِ العَنکَبُوتِ اتَّخَذَت بَیتاً وَ إِنَّ أَوهَنَ البُیُوتِ لَبَیتُ العَنکَبُوتِ لَو کانُوا یَعلَمُونَ [۴۱] إِنَّ اللّهَ یَعلَمُ ما یَدعُونَ مِن دُونِهِ مِن شَیءٍ وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۴۲] -قرآن-۱-۸۲۹ وَ تِلکَ الأَمثالُ نَضرِبُها لِلنّاسِ وَ ما یَعقِلُها إِلاَّ العالِمُونَ [۴۳] خَلَقَ اللّهُ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِلمُؤمِنِینَ [۴۴] اتلُ ما أُوحِیَ إِلَیکَ مِنَ الکِتابِ وَ أَقِمِ الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ تَنهی عَنِ الفَحشاءِ وَ المُنکَرِ وَ لَذِکرُ اللّهِ أَکبَرُ وَ اللّهُ یَعلَمُ ما تَصنَعُونَ [۴۵] -قرآن-۱-۳۶۴ [صفحه ۶۲] ترجمه [و نیز از مردم بد اندیش و نافرمان مردم لوط بودند که] ۲۸ وقتی که لوط بآنها گفت: چرا شما کار زشتی میکنید که پیش از شما کس بجهان نکرده ۲۹ چرا با مردها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میآمیزید و راه پیدایش فرزند را رها میکنید و جلو نسل را میگیرید و در انجمنهای خود از کار زشت خودداری نمیکنید! آن مردم به او جواب ندادند جز اینکه گفتند: اگر راست میگوئی عذابی از خدا برای ما بیاور. ۳۰ او گفت: ای خدا در برابر اینکه تباهکاران یاریم کن ۳۱ و [از اینروی بود که] چون فرستادگان ما برای خوشخبری ابراهیم رفتند باو گفتند: ما مردم اینکه ده را نابود خواهیم کرد که از دیر زمان مردمی ستمگر بودند ۳۲ ابراهیم گفت: در آنجا لوط هست [که مردی صالح است] آنها گفتند: ما بدرستی از مردم آنجا خبر داریم و لوط و خانوادهاش را نجات میدهیم بجز همسرش که در سر- نوشت بشمار گرفتاران است ۳۳ و چون آنها نزد لوط آمدند او از آنها در اندیشه شد و از آنها تنگدل گشت [چون بصورتهای زیبا نمودار بودند و او نشناخت و از سوء قصد مردم نسبت بآنها ترسید ولی] آنها باو گفتند: ترس و اندوه بخود راه مده که ما تو و خانوادهات را نجات میدهیم مگر زنت را که در شمار ماندگان است [گرفتاران] ۳۴ و از آسمان بر اینکه مردم ده عذابی فرود میآوریم بسزای نافرمانی و کجرفتاریشان ۳۵ و بخشی از آن ده را بجای گذاردیم تا نشانهی نمودار باشد برای مردم خردمند که از آن پند گیرند ۳۶ و [نیز از مردم بدرفتار، اهل آبادی مدین بودند که] شعیب هم میهنشان را بر آنها برسالت فرستادیم و او گفت: ای مردم تنها خدا را بپرستید و معتقد به قیامت [صفحه ۶۳] و امیدوار بروز باز پسین باشید و در زندگی بفساد و خرابکاری نگرائید ۳۷ آنها گفتار او را دروغ شمردند و زمین لرزهای سخت آنها را فرا گرفت که جملگی در خانهها نگون شده خشک شدند ۳۸ و نیز عاد و ثمود [از همین گونه مردم بودند که] هنوز نشانهای از خانه و سرزمینشان برای شما نمودار است که شیطان کارهاشان را در نظرشان جلوه داد و از راه راست بازشان داشت و با اینکه میتوانستند بفهمند و آگاه شوند بیدار دل نگشتند ۳۹ و [باز بیاد آرید سرنوشت] قارون و فرعون و هامان را که موسی نشانههای روشن برای رهبری شان آورد آنها خود را برتر مردم زمین شمردند و از پذیرش حقّ امتناع ورزیدند و نتوانستند از گرفتاری خدائی پیشی گیرند و فرار کنند ۴۰ پس همهشان را بسزای گناه گرفتار کردیم که یک دسته را سنگ ریزه بر سر ریختیم و دستهای را فریاد آسمانی کشت و پارهای را بزمین فرو بردیم و دیگری را بآب غرق کردیم ولی خداوند به آنها ستم نکرد بلکه خود بر خود ستم کردند. [اینگونه مردم دلبسته بخداوند نبودند] ۴۱ و داستان آنها که بجز خدا اربابها و دوستانی گزیدهاند داستان عنکبوت است و خانه تنیدنش و چه سخت سست خانهای است خانهی عنکبوتی اگر خود خبردار میبودند ۴۲ چون خداوند میداند آنچه را که جز او میپرستیدند که او برتر است و حکیم ۴۳ البتّه اینکه داستانها برای بیداری مردم است که جز خردمندان درک آن نمیکنند ۴۴ [و چون] خداوند است که آفرینندهی آسمانها و زمین است بدرستی، و البتّه در اینکه آفرینش برای مؤمنین نشانه راهیابی است ۴۵ [و کجروی دیگران زیان بآنها ندارد، پس ای محمّد تو و مسلمانان اندیشه کافران مدارید] و از اینکه قرآن که بتو الهام میشود بخوان و نماز بپا دار زیرا که نماز جلوگیر از هر بدی و زشتی است و البتّه یاد خدا است که بزرگترین ذکرها است و او میداند آنچه شما میکنید. سخن مفسّرین: «ائنّکم» ۲۸ کشف: ابو عمرو و حمزه و کسائی و ابو بکر با همزه بصورت استفهام خواندهاند و دیگران بیهمزهی استفهام به صورت [صفحه ۶۴] اخبار خواندهاند. «لَتَأتُونَ الفاحِشَةَ ما سَبَقَکُم بِها مِن أَحَدٍ» ۲۸ فخر: مقصود از فاحشه هر کاری است که زشتیش نمودار باشد و انحراف جنسی از هر زشتی زشتتر است و چون در قرآن گفته شده است «لا تَقرَبُوا الزِّنی إِنَّهُ کانَ فاحِشَةً» پس زنا و لواط هر دو بنام فاحشه نامیده شده است و چون زنا حدّش رجم است پس حد لواط هم رجم است چون زنا فاحشه نامیده شده و حدش رجم معیّن شده است پس اینهم که فاحشه نامیده شده است حدّش رجم است، بعلاوه که مردم لوط برای همین کارشان خداوند سنگبارانشان کرد پس باید آنکه چنین کاری کند سنگباران شود. و مقصود از «ما سبقکم» ممکن است مقصود اینکه باشد که تاکنون کسی چنین کاری نکرده است، یا بمثل آنها همگانی نبوده و اصرار در آن نداشتهاند. -قرآن-۱-۵۶-قرآن-۲۰۶-۲۵۳ «وَ تَقطَعُونَ السَّبِیلَ» ۲۹ کشف: یعنی بانحراف جنسی راه پیدایش فرزند را قطع میکنید. بعضی گفتهاند: یعنی راهزنی میکنید و مال مردم را میگیرید و آنها را میکشید، و یا چون با تازه وارد و غریب بمنافی عفّت نیز رفتار میکنید راه را بر مردم میبرید که از اینجا گذر نکنند و از راه دیگر بروند. -قرآن-۱-۲۹ «تَأتُونَ فِی نادِیکُمُ المُنکَرَ» ۲۹ کشف: نادی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

انجمن دوستانه و شبنشینی است، و مقصود از منکر را امّ هانی خواهر حضرت علیّ علیه السّلام از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله پرسید فرمود: بمردم فسوس و مسخره میکردند و با سر شصت و انگشت میانین ریگ بمردم میزدند، بعضی گفته‌اند: در حضور یکدگر باد رها میکنید عبد اللّه إبن سلام گفت خیو بر یکدگر می‌انداختند. مکحول گفت خوی‌شان بود کبوتر بازی و سوت زدن، سنگ پراندن سغّچ جویدن، سر انگشتان حنّاء کردن. -قرآن-۱-۳۸ فخر: معنی جمله اینکه است که شما با اینکه چنین کاری میکنید، آنرا در انجمنهای خود نمودار میکنید. حسینی: یعنی آنچه بخرد و پیش مردم زشت است انجام میدهید مثل دشنام دادن و شوخی با سخن زشت و دشنام. [صفحه ۶۵] «لننجّینّه» ۳۲ کشف: حمزه و یعقوب و کسائی: با تخفیف جیم خوانده‌اند و دیگران با تشدید. و نیز جمله‌های «مُنَجُّوکَ و مُنزِلُون» در آیه بعد، هم با تشدید جیم و زای قرائت شده است و هم با تخفیف آنها. -قرآن-۱۱۶-۱۲۶- قرآن-۱۲۹-۱۴۰ «وَ لَمّا أن جاءَت رُسُلُنا لُوطاً سِیءَ بِهِم وَ ضاقَ بِهِم ذَرعاً» ۳۳ مجمع: -قرآن-۱-۷۶ «سیء بهم» یعنی پریشان حال شد از ترس سوء رفتار قوم چون بصورت جوانان زیبا روی بودند. «ضاقَ بِهِم ذَرعاً» بیضاوی: یعنی بسبب آنها و تدبیر امر آنها اندوهگین گردید و طاقت نیاورد، و اینکه جمله مثل است و ذرع بمعنی طاقت استعمال شده در برابر «رحب ذرعه بکذا» که برای سهل و آسانی کار برای شخص استعمال میشود زیرا بلند دست بآنچه دسترسی دارد کوتاه دست ندارد. -قرآن-۱-۲۲ [«رِجزاً مِنَ السَّماءِ» ۳۴ بیضاوی: رجز بمعنی اضطراب است و عذاب باین لفظ نامیده شده زیرا معذّب را باضطراب افکند و ناراحت سازد انتهی- و گفته‌اند سنگ باران شدند و چون کسی را که سنگباران کنند نمی‌داند چه کند و مضطرب خواهد بود]. -قرآن-۳-۲۷ «فَأَخَذَتهُمُ الرَّجفَةُ فَأَصبَحُوا» ۳۷ فخر: داستان شعیب در سوره اعراف و هود و اینکه سوره تکرار شده است ولی در اعراف و اینجا «الرّجفة» گفته شده است و در سوره هود «الصّیحة» گفته شده است با اینکه همه یکی بوده است ولی میان اینکه دو موجب نابودی ناسازگاری نیست چون صیحه موجب رجفه میشود و ممکن است صدائی در آسمان بوده است که زلزله در زمین انداخته یا در دلها باندازه‌ای لرزه انداخته که مرده‌اند. -قرآن-۱-۴۰ [«فِی دارِهِم جاثِمِین» ۳۷ یعنی از شدّت سختی زلزله همه آنها را در خانه‌های خود مرگ بزانو در آورد] [«فَمِنهُم مَن أَرسَلنا عَلَیهِ حاصِباً» یعنی بادیکه ریگها را بر سر آنها ریخت «وَ مِنهُم مَن أَخَذَتهُ الصَّیحَةُ وَ مِنهُم مَن خَسَفنا بِهِ الأَرضَ وَ مِنهُم مَن أَغرَقنا» ۴۰ -قرآن-۳-۲۹-قرآن-۱۲۵-۱۶۷-قرآن-۲۱۵-۳۱۸ [صفحه ۶۶] ۴۰ پاره‌ای را بادهای سخت و شدید هلاک کردیم مانند قوم عاد، و پاره‌ای را به صدای شدید آسمانی مانند قوم ثمود و پاره‌ای را بخسف مانند اهل مدین و قارون و پاره‌ای را به آب و دریا غرق نمودیم مانند قوم نوح و فرعون و فرعونیان]. «وَ لکِن کانُوا أَنفُسَهُم یَظلِمُون» ۴ حسینی: نظم: - قرآن-۱-۴۲ ای که حکم شرع را ردّ میکنی || راه باطل می‌روی بد می‌کنی چون تو کردی بد بدی یابی جزا || پس بدیها جمله با خود می‌کنی در پاورقی نوشته: سعدی فرماید: عامل ظالم به سنان قلم || دزدی بی‌تیر و کمان میکند آنکه بدی میرسد از وی بخلق ||فهم ندارد که زیان میکند «اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللّهِ أَولِیاءَ» ۴۱ فخر: در اینکه آیه کلمه‌ی «اولیاء» بجای «آلهه» گفته شده است چون دوستی غیر خدا شرک نهانی است و پرستش غیر خدا شرک آشکار است، و با اینکه کلمه فهمانده شده است که عبادت بریا و نظر مردم دوستی مردم است نه دوستی خدا و داستان چنین کسان داستان لانه‌ی عنکبوت باشد که بسیار سست است و از آن بهره نمیبرد. -قرآن-۱-۴۳ «إِنَّ اللّهَ یَعلَمُ ما یَدعُونَ مِن دُونِهِ مِن شَیءٍ» ۴۲ فخر: از گفته زمخشری فهمیده میشود کلمه‌ی «ما» در اینکه جمله به معنی نفی است یعنی خدا میداند که آنها چیز با ارزشی را نمیپرستند پس مثل خانه‌ی عنکبوت است در سستی. -قرآن-۱- ۶۵ کشف: جمله‌ی «یدعون» به یاء بصورت غایب و بتاء بصیغه‌ی خطاب قرائت شده است و نتیجه‌ی معنی یکی است که آنچه آنها می‌پرستند است یا آنچه شما میپرستید. [«خَلَقَ اللّهُ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ» ۴۴ یعنی بآفرینش اینکه جهان قصد بازی نداشت و غرض صحیح و بحقّ از روی حکمت آفرید]. -قرآن-۳-۵۶ «الصَّلاةَ تَنهی عَنِ الفَحشاءِ وَ المُنکَرِ» ۴۵ کشف: إبن عبّاس و إبن مسعود -قرآن-۱-۴۸ [صفحه ۶۷] گفته‌اند: آنرا که نماز جلوگیر از بدی نشود و وادار بخوبی نکند بهره‌اش از نماز جز دوری از خداوند نیست. إبن عون گفته است: یعنی تا آنگاه که آدمی در نماز است نماز او را از بد نگهدار است، و بعضی گفته‌اند: چون در نماز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن باید خوانده شود مقصود اینکه است که قرآن جلوگیر از بدی است. و روایت است که بپیغمبر صلی اللّه علیه و آله عرض کردند فلان کس روز نماز میخواند و شب دزدی میکند فرمود: نمازش جلوگیرش خواهد شد. و هم فرموده است: آنکه فرمان نماز نبرد چنان است که نماز نخوانده است و فرمانبری از نماز دست برداشتن از زشتی و بدی است، و معنی آیه اینکه است که شأن و شخصیّت مؤمن و نمازگزار دست برداشتن از زشتی است مثل «عَلَى اللّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنتُم مُؤمِنِينَ» یعنی از شأن مؤمن است که توکّل بخدا کند و اگر کسی توکّل نداشت از ایمان بدر نمیرود همین گونه است آنکه نمازش جلوگیر از زشتی نبود بی نماز شمرده میشود، و گفته است نماز بدرستی همان است که جلو گیر از زشتی باشد و گر نه بصورت نماز است نه به حقیقت، و گفته‌اند: معنی فحشاء دنیا است و معنی منکر نفس است که نماز جلوگیر از تمایل به اینها است. و بعضی گفته‌اند: فحشاء نافرمانی است و منکر حظوظ و بهره‌ها است و هم گفته‌اند: فحشاء بزرگداشتن عبادات خود است و منکر پاداش بآن خواستن است و نماز جلوگیر است از اینگونه فکر و خوی آدمی. -قرآن-۷۲۱-۷۷۶ فخر: فحشاء و منکر یعنی برای آفریننده انبازی پنداشتن و او را بیکار مانده و معطّل از آفرینش دانستن، و نماز جلوگیر از اینکه دو پندار است چون از آغاز که «اللّه اکبر» است تا انجام یا اقرار بتوحید است یا ستایش و کمک خواستن از او است که اقرار است بکمال قدرت و اختیار در همه چیز، و ایستادن و نشستن در نماز نمایش بزرگی حقّ و حقارت آدمی است که به آغاز چون بنده به پیشگاه سلطان می‌ایستد و عرض ستایش و نیاز خود میکند آنگاه باو اجازه می‌دهند که بنشیند و سخن خود بگوید. حسینی نوشته: صاحب تأویلات فرموده که هر یکی را از تن و نفس و دل [صفحه ۶۸] و سرّ و روح و خفی نمازی است بازدارنده: نماز تن ناهی است از معاصی و ملاهی، و صلاة نفس مانع است از رذائل و علایق و اخلاق ردیّه و هیئت مظلمه، و نماز دل باز دارد ظهور و فضول و وفور غفلت را، و صلاة سرّ منع مینماید التفات بما سوای حضرت را، و صلاة روح نهی کند از استقرار بملاحظه‌ی اغیار، و صلاة خفی بگذارند سالک را از شهود اثنیّیت و ظهور أنانیّت یعنی برو ظاهر گردد که از روی حقیقت، بیت: جز یکی نیست نقد اینکه عالم || باز بین و بعالمش مفروش «وَ لَذِكرُ اللّهِ أَكبَرُ» ۴۵ کشف: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- یاد خدا بزرگ است مثل «هُوَ أَهوَنُ عَلَيهِ» یعنی او آسان است بر خدا، و بمعنی زیادی و اسم تفضیل نیست، و از اینکه گونه در قرآن زیاد است که اسم تفضیل به معنی برتری بکار نرفته است. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۱۰۷-۱۳۱ ۲- یعنی یاد خدا بنده‌ی خود را، بزرگتر است از یاد بنده، خدای خود را، و همین سخن از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله روایت شده است که فرمود: یاد خدا برتر است از آنکه شما خدا را یاد کنید. و حکماء گفته‌اند: چون یاد خدا از بینیازی است و یاد بنده از نیازمندی است، و یاد بنده برای سود و زیان است و یاد حقّ برای بخشش و نیکی است، و گفته‌اند: چون یاد خدا بی‌جهت و موجب است و یاد بنده آمیخته بجهات و موجبات است، و گفته‌اند: چون یاد بنده آفریده است و یاد خدا آفریده‌ی کس نیست، و گفته‌اند: یعنی یاد خدا در نماز برتر است از یاد او در غیر نماز و ممکن است مقصود از ذکر نماز باشد یعنی نماز خدا برتر است از دیگر عبادات خدا. حسینی: ذکر خدا برتر است چون یاد او طاعت است و یاد غیر او طغیان است و سرکشی، و یا آنکه ذکر خدا دائمی است و ذکر بنده موقّت است. ذو النّون گفته است: از آن جهت ذکر خدا برتر که تو وقتی او را یاد میکنی که او تو را یاد کرده است. بیت: [صفحه ۶۹] تو یاد کنی خدای را در خور خود || او یاد کند تو را ولی در خور خویش سخن ما: آیت ۲۹ جمله «وَ تَأتُونَ فِي نادِيكُمُ المُنكَرَ» برای روش مردم امروز هم قابل تطبیق است که بهمان معانی منکر منقول از مفسّرین رفتار میکنند و فضیلت خود میدانند و بخصوص دربار پادشاهان که کانون فساد بوده است پاره‌های نهانی بدن را نمایش میدادند، و نام مسابقه بر آن مینهادند و به دربار محمّد علیشاه قاجار پادشاه مستبدّ مخلوع زنها شلواری بنام شلیته‌ی کوتاه و پائین افتاده میپوشیدند که بهنگام جنبش و رقص از بالا و پائین پارهای نهانی بدن نمودار باشد [شلیته شلواری بوده است که بوسیله چین دادن پارچه بکمر میچسبیده و دامن آن از بدن جدا بوده است شبیه به لنگ چین دار کوتاه و مرسوم عموم بوده است که روی شلوار میپوشیدند برای تجمّل]. -قرآن-۲۵-۶۵ ۲- آیت ۳۵ «تَرَكنا مِنها آيَةً بَيِّنَةً- تا آخر» تا دوران نزول قرآن آثار آن به خوبی نمودار بوده است که اعراب در مسافرت آنرا میدیدند و گر نه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سر و صدا میکردند و خرده میگرفتند، و قرآن جواب میداد چنانکه چند جا گفته‌اند و جواب شنیده‌اند. -قرآن-۱۳-۴۳ ۳- آیت ۴۰ جمله‌های «أَرسَلنا عَلَیهِ حاصِباً» و بعد از آن شاید اشاره باشد بحوادث جوّی سخت مثل بادهای بسیار تند از روی ریگزار که سنگ ریزه بهوا بلند کند و بسختی فرود آرد و یا یخ و تگرگ با باد شدید بریزد و صداهای رعد و تند هولناک جگر شکاف در هوا پیدا شود و زلزله‌های بسیار سخت که زمین را بشکافد و در هوا آوازهای سهمناک ایجاد کند که همگی اینها را بصورت ساده تر و بی‌آزار بیشتر مردم هر چند سال یک بار می‌بینند و گاهی هم سخت و کشنده‌ی آنها شنیده میشود. -قرآن-۲۳-۵۰ ۴- آیت ۴۱ «مَثَلُ الَّذِینَ اتَّخَذُوا- تا آخر» خوب نشان میدهد خوش آمد و دوستی جاه طلبان را که اگر علمی یا آبروئی یا هنری دارند به اختیار ارباب قدرت میگذارند و بامید رسیدن بمقام مطلوب خود از دین و آبرو و -قرآن-۱۳-۴۳ [صفحه ۷۰] شخصیّت نداشته‌ی خود بآنچه دارند میگذرند و باختیار معبود خود میگذارند و چندی نگذشته او از مقام خود می‌افتد و خانه‌ی عنکبوت خراب میشود و به مثل و داستان بچه‌های خراسانی: در خانه‌ی پادشاه نو پاک، دوباره کسی دیگر و نوچه‌هائی دیگر. اینکه است مقامی که در برابر دین و آبرو و شخصیّت فراهم شود همان خانه‌ی عنکبوت است و سستی آن. اینجا داستان کوچکی به نظر رسید که نوشتنش بد نیست: دوستعلی خان معیّر الممالک نواده‌ی دختری ناصر الدّین شاه بعنوان هشتاد و پنج سال زندگی در چند صفحه به مجله‌ی یغما که در تهران نوشته و چاپ میشود در چند شماره‌ی سال هزار و سیصد و سی و هشت هجری شمسی مطالبی نوشته است اینک خلاصه‌ای و مختصری از یک سرگذشت آن: امین السّلطان علیّ اصغر خان که باصطلاح آن روز صدر- اعظم بوده است و چهار دوره برای سه سلطان ناصر الدّین شاه و مظفّر الدّین شاه و محمّد علی شاه نخست وزیر بوده است پدر زن اینکه مرد بوده است که در پرتو دامادی او و خویشی نزدیک با شاه از اوّل جوانی باصطلاح آن روز وزیر مخزن نظام بوده است و بگفته‌ی خودش: روزگار بکام و بر مرام میگذشت. در سال ۱۳۲۱ هجری قمری علیّ اصغر خان از مقام خود بر کنار شد که در تاریخ مشروطیّت ایران نوشته شده است عین الدّوله نخست وزیر شد که سوابق ننگین او هم در تاریخ مشروطه ثبت است عین الدّوله را با معیّر الممالک بواسطه دامادی اتابک روابط تیره بود بعلاوه که او مردی خود خواه و متکبّر بود، و معیّر مرد چاپلوسی نبود از اینروی مظفّر الدین شاه را نسبت بعمّه زاده‌ی او معیّر الممالک بدبین کرد و پس از آن حساب چند ساله‌ی مخزن نظام را از او خواست. به نوشته‌ی خود معیّر: گرچه حساب روشن و پاک بود ولی در محاسبه‌ام باک بود، زیرا پای بدخواهی در میان بود که دستی دراز داشت. بهانه گیریهای عین الدّوله او را ناچار کرد که بخانه‌ی امام جمعه‌ی وقت که نواده‌ی دختری ناصر الدّین شاه و دوست عین الدّوله بود به بست نشست و پناهنده باو شد، [صفحه ۷۱] عاقبت پس از سرگذشتی او را خود عین الدّوله پیش شاه میبرد و شاه دستی به شانه او میزند و جبّه‌ای ترمه با سردوشی طغرای الماس نشان با دست عین- الدّوله بعنوان خلعت و جایزه سلطنتی بدوش او می‌اندازد. اینکه چند سطر نوشته‌ی خود او است: «من پس از اظهار تشکّر یک نسخه از طومار حسابهای مخزن را برابر شاه نهاده ضمنا استعفای خود را نیز نه تنها از وزارت مخزن بلکه از خدمت نظام تقدیم داشتم زیرا یک تجربه‌ی تلخ مرا بس بود میل نداشتم نظیر آن هرگز تجدید شود. از آن پس هرگز گرد خدمت دولت نگشتم». اینکه داستان خوب نشان میدهد که چون صاحب مقام عوض شد وابستگان او هر چند اعتباری و وسائلی داشته باشند بچه سرنوشت گرفتار میشوند و چگونه وابستگی و دوستی آنها خانه‌ی عنکبوت است. ۵- آیت ۴۲ «إِنَّ اللّهَ یَعلَمُ ما یَدعُونَ» شاید مقصود از جمله‌ی «یدعون» نه فقط دعای بمعنی بت‌پرستی باشد بلکه خواندن بطور کلّی است که اظهار بندگی و پرستش آفریننده باشد یا چاپلوسی از خداوندان جاه و مال و کلمات «من شیء» قرینه است که هر جور خواندن و دعا کردن را خدا می‌بیند که پرستش بت یا تملّق ارباب باشد و از اینرو است که بر هرگونه پرستش و تملّق تهدید شده است که خدا میداند و عزیز و حکیم است که با تسلّط بر همه چیز بموجب مصلحت انجام کار میدهد خواه شما همه چیز خود را تقدیم آنکه میخوانید بکنید یا نکنید اختیار کار در قدرت خداوند است و بس. -قرآن-۱۳-۵۱ ۶- آیت ۴۵ جمله‌های «إِنَّ الصَّلاةَ تَنهی عَنِ الفَحشاءِ» تا آخر شاید اشاره باشد به اینکه که چون کمال آدمی در انجام نماز با همه‌ی شرایط است پس اینگونه بندگی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

البتّه جلوگیر از زشتی و بـدی خواهد بود. و چون «ذکر اللّه» بمعنی یاد خدا است و نماز برترین تذکّر آدمی است از آفریننده‌ی خود پس از معرّفی نماز بجلوگیری از فحشاء و منکر با حرف لام که به معنی تأکیـد است گفته شـده است که البتّه نماز برترین تـذکّرات آدمی است از آفریننده. -قرآن-۲۳-۶۴ [صفحه ۷۲]

[سوره العنکبوت [۲۹]: آیات ۴۶ تا ۶۹]

وَ لا- تُجـادِلُوا أَهلَ الکِتابِ إِلاّ بِالَّتِی هِیَ أَحسَنُ إِلاَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنهُم وَ قُولُوا آمَنّا بِالَّذِی أُنزِلَ إِلَینا وَ أُنزِلَ إِلَیکُم وَ إِلهُنا وَ إِلهُکُم واحِدٌ وَ نَحنُ لَهُ مُسلِمُونَ [۴۶] وَ کَذلِکَ أَنزَلنـا إِلَیکَ الکِتابَ فَالَّذِینَ آتَیناهُمُ الکِتابَ یُؤمِنُونَ بِهِ وَ مِن هؤُلاءِ مَن یُؤمِنُ بِهِ وَ ما یَجحَدُ بِآیاتِنا إِلاَّ الکافِرُونَ [۴۷] وَ مـا کُنتَ تَتلُوا مِن قَبلِهِ مِن کِتـابٍ وَ لا- تَخُطُّهُ بِیَمِینِکَ إِذاً لارتـابَ المُبطِلُونَ [۴۸] بَل هُوَ آیاتٌ بَیِّناتٌ فِی صُدُورِ الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ وَ ما یَجحَدُ بِآیاتِنا إِلاَّ الظّالِمُونَ [۴۹] وَ قالُوا لَو لا أُنزِلَ عَلَیهِ آیاتٌ مِن رَبِّهِ قُل إِنَّمَا الآیاتُ عِندَ اللّهِ وَ إِنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ [۵۰] -قرآن-۱-۷۷۳ أَ وَ لَم یَکفِهِم أَنّا أَنزَلنا عَلَیکَ الکِتابَ یُتلی عَلَیهِم إِنَّ فِی ذلِکَ لَرَحمَةً وَ ذِکری لِقَومٍ یُؤمِنُونَ [۵۱] قُل کَفی بِاللّهِ بَینِی وَ بَینَکُم شَـهِیداً یَعلَمُ مـا فِی السَّمـاواتِ وَ الأَرضِ وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِالباطِلِ وَ کَفَرُوا بِاللّهِ أُولئِکَ هُمُ الخاسِرُونَ [۵۲] وَ یَستَعجِلُونَکَ بِالعَذابِ وَ لَو لا- أَجَلٌ مُسَمًّی لَجاءَهُمُ العَذابُ وَ لَیَأتِیَنَّهُم بَغتَةً وَ هُم لا- یَشعُرُونَ [۵۳] یَستَعجِلُونَکَ بِالعَذابِ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَةٌ بِالکافِرِینَ [۵۴] یَومَ یَغشـاهُمُ العَذابُ مِن فَوقِهِم وَ مِن تَحتِ أَرجُلِهِم وَ یَقُولُ ذُوقُوا مـا کُنتُم تَعمَلُونَ [۵۵] -قرآن-۱-۶۵۷ یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرضِی واسِعَةٌ فَإِیّایَ فَاعبُدُونِ [۵۶] کُلُّ نَفسٍ ذائِقَةُ المَوتِ ثُمَّ إِلَینا تُرجَعُونَ [۵۷] وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحـاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِنَ الجَنَّةِ غُرَفاً تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها نِعمَ أَجرُ العامِلِینَ [۵۸] الَّذِینَ صَبَرُوا وَ عَلی رَبِّهِم یَتَوَکَّلُونَ [۵۹] وَ کَأَیِّن مِن دَابَّةٍ لا- تَحمِلُ رِزقَهَا اللّهُ یَرزُقُهـا وَ إِیّاکُم وَ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۶۰] -قرآن-۱-۴۹۳ وَ لَئِن سَأَلتَهُم مَن خَلَقَ السَّمـاواتِ وَ الأَرضَ وَ سَخَّرَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ لَیَقُولُنَّ اللّهُ فَأَنّی یُؤفَکُونَ [۶۱] اللّهُ یَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن یَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ یَقدِرُ لَهُ إِنَّ اللّهَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۶۲] وَ لَئِن سَأَلتَهُم مَن نَزَّلَ مِنَ السَّمـاءِ مـاءً فَأَحیـا بِهِ الأَرضَ مِن بَعدِ مَوتِها لَیَقُولُنَّ اللّهُ قُلِ الحَمدُ لِلّهِ بَل أَکثَرُهُم لا یَعقِلُونَ [۶۳] وَ ما هـذِهِ الحَیاةُ الدُّنیا إِلاّ- لَهوٌ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدّارَ الآخِرَةَ لَهِیَ الحَیَوانُ لَو کـانُوا یَعلَمُونَ [۶۴] فَإِذا رَکِبُوا فِی الفُلکِ دَعَوُا اللّهَ مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ فَلَمّا نَجّاهُم إِلَی البَرِّ إِذا هُم یُشرِکُونَ [۶۵] -قرآن-۱-۷۰۱ لِیَکفُرُوا بِمـا آتَیناهُم وَ لِیَتَمَتَّعُوا فَسَوفَ یَعلَمُونَ [۶۶] أَ وَ لَم یَرَوا أَنّا جَعَلنا حَرَماً آمِناً وَ یُتَخَطَّفُ النّاسُ مِن حَولِهِم أَ فَبِالباطِلِ یُؤمِنُونَ وَ بِنِعمَةِ اللّهِ یَکفُرُونَ [۶۷] وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً أَو کَذَّبَ بِالحَقِّ لَمّـا جـاءَهُ أَ لَیسَ فِی جَهَنَّمَ مَثوًی لِلکافِرِینَ [۶۸] وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهدِیَنَّهُم سُبُلَنا وَ إِنَّ اللّهَ لَمَعَ المُحسِنِینَ [۶۹] -قرآن-۱-۴۷۴ [صفحه ۷۳] معنی لغات: «لارتـاب» از مصـدر ارتیـاب و مجرّد آن ریب بمعنی شـک و دو دلی است. «لنبوّئنّهم» یعنی آنهـا را جای و منزل میدهیم. «یتخطّف» از مصدر خطف بمعنی گرفتن چیزی بسرعت. ترجمه: ۴۶ [اینک وظیفه‌ی شما مسلمانان است که] با یهودی و مسیحی بـدرشتی سـخن نگوئیـد و با گفتار خوب و خوی خوش برابرشان رویـد مگر با آنها که سـتم کردنـد [و حقّ پـذیر نیسـتند خشونت و تندی روا است و با دیگرانشان] بگوئید ما مؤمنیم بآنچه خدا برای ما و شما فرستاده است چون خدای ما و شما یکی است و ما سرسپرده‌ی او هستیم ۴۷ [پس ای محمّد بدان] چنانکه برای دیگران [صفحه ۷۴] کتاب آسمانی بوده است برای تو اینکه قرآن را فرستادیم. پس آنهائی که کتاب آسـمانی دارند به قرآن هم مؤمن هستند و دسته‌ای هم از اینکه اعراب مؤمن به قرآن هستند فقط آنانکه کافرنـد منکر آیات ما هسـتند ۴۸ [بـا اینکه بهـترین نشـانه درستی آیـات قرآن اینکه است که] تو پیش از نزول قرآن توانـائی خواندن و نوشـتن نداشتی و اگر میداشتی اینکه بد اندیشان میشد که در کار تو دو دل باشـند ۴۹ [ولی چه جای تردید است که] آن قرآن آیات روشـنی است در سـینه‌های آنها که بهره‌ای از دانش دارند و منکرین فقط ستمگرانند و بس ۵۰ و [همینگونه مردمند که] گفتنـد: چرا نشانه‌هائی [برای درستی پیغمبری محمّد چون عصای موسـی و مانند آن] از سوی پروردگار محمّد بر او فرود نمیآید! تو بجواب بگو: البتّه آیات بپیشـگاه خدا است [آماده و آسان و من را با آن کاری نیست] فقط من وسـیله نموداری برای بیم و نوید شما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هستم و بس ۵۱ مگر اینکه مردم را [همین] قرآن که بتو فرستادیم و بر ایشان خوانده میشود بسشان نیست با اینکه در آن هم رحمت خداوندی است و هم یادآوری [حقّ و حقیقت] برای مؤمنین ۵۲ [تو به اینکه کافران بهانه‌گیر] بگو: خدا میان من و شما است و او بس است برای شهادت چونکه میداند آنچه بزمین و آسمانها است و آنهائی که حقّ را منکرند و بباطل گرویدند از زندگی زیان برده هستند ۵۳ و از تو میخواهند که بزودی عذابی بآنها رسد البتّه اگر میعاد معیّن نبود و هر کاری را هنگامی معلوم، عذاب بر سرشان میآمد ولی روزی نابهنگام آنها را فرا میگیرد که خود از آن بیخبر باشند ۵۴ اینکه کافران از تو عذاب بشتاب میخواهند با اینکه جهنّم از هم اکنون فراگیر کافران است ۵۵ و روز [پایان کارشان نمودار است] که میپوشاند آنها را عذابی از بالای سرشان و از زیر پاهاشان و میشنوند که بچشید سزای آنچه به زندگی میکردید ۵۶ پس ای بندگان حقّ پرست من [از کافران مترسید] و باید مرا بپرستید و اینکه زمین من پهناور است [و بهر کجا روید عنایت من بشما میرسد] ۵۷ و پایان زندگی هر کس مرگ است که چشنده آن خواهد بود و سپس بسوی [صفحه ۷۵] ما برتان میگردانند ۵۸ و آنها که مؤمن بودند و نکوکاری کردند به درجات و غرفه‌های بهشت جایشان میدهیم که رودها از زیر آن روان است و پیوسته در آنجایند و چه خوب مزدی است برای کارگران ۵۹ آنها که صبر کردند و تکیه به پروردگار خود نمودند ۶۰ [پس ای مؤمنین از روزی خود نگران نباشید که] چه بسیار جنبندگان زمین روزی با خود نمیبرند و اندوخته نمی‌کنند و خدا شما و آنها را روزی میدهد چونکه او شنوا است و دانا ۶۱ و اگر از آنها [که منکر اینکه حقایق هستند] بپرسید که آسمان و زمین را چه کس آفرید! و ماه و خورشید را که بفرمان کرد! البتّه جواب خواهند داد: خدا، پس چرا تهمت میزنند و دروغ میبندند [و آفریده‌ها را میپرستند با اینکه میدانند] ۶۲ خدا است که دامنه‌ی روزی را میگستراند برای هر یک از بندگان خود که میخواهد و برای هر که خواهد بسرنوشت تنگ میکند چون او است دانای بهمه چیز ۶۳ و باز اگر از آنها بپرسی چه کسی از آسمان آب فرود میآورد و زمین را از پس مردگی زنده میکند! البتّه میگویند: خدا میکند. تو [در برابر] بگو: ستایش ویژه‌ی [چنین] خدا است و بس ولی بیشتر اینکه مردم حقایق را نمیسنجند و در اندیشه‌ی آن نیستند. ۶۴ [و باید سرگرم زندگی و غافل نباشند و بدانند] که زیست در اینکه جهان جز بازی و سر بندی نیست و زندگی درست و همیشگی سرای دیگر است اگر مردم متوجّه باشند و بدانند ۶۵ [و البتّه بآن اندازه از خود بیخبر و سرگرم زندگی هستند که تا بکشتی سوار نشوند و از همه جا ناامید نباشند بیاد حقّ نیستند] و چون سوار کشتی شدند خدا را با دل پاک میخوانند و چون بکناره رساند و آسوده شان کرد باز برای خدا انباز میپندارند ۶۶ [اینگونه مردم خود دانند و آنچه خواهند و] کافر باشند بنعمتهای ما و از زندگی بهره‌مند که بزودی میدانند [چه بد کرده‌اند] ۶۷ مگر ندیدند که مردم اطراف مکّه گرفتار جنگ و غارت هستند و آنها که درون مکّه هستند در حرمند و آسوده! آیا شایسته است پی بیهوده روند و به نعمت حقّ ناسپاس باشند! ۶۸ پس کیست از اینگونه مردم ستمکارتر که به خدا [صفحه ۷۶] تهمت میزند و یا اگر راه حقّی باو نشان دهند دروغ میشمارد آیا جای اینکافران دوزخ نخواهد بود! ۶۹ و البتّه آنها را که برای ما و راه حقّ کوشش کنند راهنمائی میکنیم چون خداوند همراه نکوکاران است. مفسّرین: لا تُجادِلُوا أَهلَ الکِتابِ» ۴۶ کشف: مفسّرین اینکه آیه را سه معنی کرده‌اند: ۱۱- قتاده گفته است: اینکه دستوری موقّت بوده است که بخوشی با اهل کتاب رفتار شود و نسخ شده است باین آیه «قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ لا بِالیَومِ الآخِرِ» که میگوید: بجنگید با آنهائیکه مؤمن به خدا و روز قیامت نیستند.«۱۱»۱» -قرآن-۱۵-۴۶-قرآن-۲۳۳-۳۰۴-پاورقی-۳۷۸-۳۸۰ ۲- إبن زید گفته است: مقصود از آیه رفتار با مؤمنین اهل کتاب است مثل عبد اللّه بن سلام و دوستان او که با زبان ملایم و خواندن قرآن آنها را با سلام آشنا کنند. ۳- مجاهد گفت: مقصود از اهل کتاب آنها هستند که اهل ذمّه هستند و با اسلام پیمان دارند، و مقصود از «هی احسن» رفتار با شرائط ذمّه و قرار داد است و مجادله‌ی با آنها که منع شده است جنگ با شمشیر است و نتیجه اینکه است با آنهائی که قرار داد ذمّه دارید جنگ نکنید و بشرایط ذمّه با آنها رفتار کنید. و بعضی گفته‌اند: اینکه آیه برای رفتار با مسیحیهای نجران که حضور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله آمدند نازل شد. فخر: بعضی از مفسّرین گفته‌اند: یعنی جدال با شمشیر نکنید اگرچه [صفحه ۷۷] مؤمن نباشند مگر علاوه بر کفر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رفتار ستمگرانه داشته باشند ولی معنی لطیف‌تر از آن استفاده میشود: چون یهودی و مسیحی در اقرار بتوحید و نبوّت و معاد با ما موافق هستند و فقط منکر پیغمبر صلی اللّه علیه و آله ما هستند باید با آنها درشتی نکرده و آنها را گمراه و بیدین ننامید، ولی مشرکین را باید بر کج اندیشی‌ها و کفرشان سرزنش کرد و جمله‌ی «إِلَّا الَّذِینَ ظَلَمُوا» جدا میکند از اینکه دستور بخوشرفتاری آنهائی را که همانند مشرکین هستند و برای خدا فرزندی مانند مسیح درست میکنند و باصول سه گانه معتقدند. -قرآن-۳۸۲-۴۱۰ «وَ قُولُوا آمَنّا بِالَّذِی أُنزِلَ- تا آخر» ۴۶ کشف: یعنی اگر آنها که قرارداد با شما دارند و جزیه میدهند از کتابهای خود چیزی برای شما گفتند نه تصدیق کنید و نه تکذیب و بگوئید: ما مؤمن بقرآن و کتابهای آسمانی هستیم و خدای ما یکی است. و از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله روایت است که فرمود: آنچه اهل کتاب برای شما حدیث کنند تصدیق و تکذیب نکنید و اینکه آیه را بخوانید. إبن عبّاس گفت: از یهودی و مسیحی چیزی نپرسید که کتاب آسمانی شما تازه است و دست نخورده. -قرآن-۱-۴۲ «وَ ما یَجحَدُ بِآیاتِنا- تا آخر» ۴۷ کشف: مقصود یهود است که پیغمبر را شناختند و منکرش شدند چون معنی جحود انکار بزبان است با شناسائی در دل. -قرآن-۱-۲۵ «ما کُنتَ تَتلُوا مِن قَبلِهِ مِن کِتابٍ» ۴۸ حسینی: إبن ابی شیبه نقل کرده است پیغمبر صلی اللّه علیه و آله در اواخر زندگی خواندن و نوشتن میتوانست، و اینکه حدیث را با معنی اینکه آیه میتوان درست کرد که آیه برای روزگار پیش از فرود آمدن قرآن است و حدیث دوران آخر زندگی آن حضرت را گفته است. نظم: -قرآن-۱-۴۷ به قلم گر نرسید انگشتش || بود لوح و قلم اندر مشتش از سواد خط اگر دیده ببست || بکمالش نرسد هیچ شکست بود او نور، و خط تیره ظلم || نشود نور و ظلم جمع بهم «بَل هُوَ آیاتٌ بَیِّناتٌ فِی صُدُورِ الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ» ۴۹ کشف: اینکه آیه سه معنی شده است: ۱- حسن بصری گفته است: مقصود از «أُوتُوا العِلمَ» -قرآن-۱-۷۱-قرآن-۱۵۸-۱۷۶ [صفحه ۷۸] مؤمنین است و در جواب آنهائی گفته شده است که میگفتند قرآن ساخته‌ی دروغی محمّد است یعنی دروغ ساختگی نیست بلکه سخنی است روشن از جانب خدا در سینه‌های مسلمانان. ۲- مقصود از «اوتوا العلم» اصحاب پیغمبر صلی اللّه علیه و آله هستند که قرآن را حفظ داشتند و از جان و دل پذیرفته بودند و سخن خدا میدانستند. و مقصود از آیه اینکه است که تو خواندن و نوشتن نتوانی و چنین دستورها و داستان گذشتگان میگوئی و مردم دانا و بینا آنرا بخاطر میسپرند پس اینکه خود اعجاز است، و نشانه پیغمبری تو. ۳- مقصود از کلمه‌ی «هو» خود پیغمبر است و «اوتوا العلم» مسیحی و یهود است و معنی چنین است: پیغمبر دارای آیات روشنی است، که در سینه‌ی اهل کتاب و علمای مسیحی و یهودی محفوظ است چون آنها از کتب خود او را شناخته بودند. فخر: در اینکه آیه اشاره‌ای است لطیف که چون قرآن ساخته‌ی خود پیغمبر نیست که از سینه‌ی او باشد و نه یاد گرفته‌ی از دیگری است تا از سینه آنها باشد بلکه آیاتی است واضح و روشن از سوی حقّ و فرود شده در سینه‌های مردم عالم. مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از «اوتوا العلم» امامهای اولاد پیغمبر علیهم السّلام هستند و اینکه معنی را نقل از امام صادق و امام باقر علیهما السّلام کرده‌اند. ابو الفتوح: در قرائت إبن مسعود «بل هی آیات بیّنات» بوده است و باین قرائت کلمه‌ی «هی» بجای علامات و صفات پیغمبر صلی اللّه علیه و آله میشود یعنی آن علامات و صفات در سینه‌های علمای اهل کتاب هستند که آنها را خوانده‌اند و به صفات و علامات آن حضرت عالم هستند. «وَ ما یَجحَدُ بِآیاتِنا» ۴۹ کشف: تکرار اینکه جمله در دو آیه برای اینکه -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۷۹] است که در اوّل منکرین یکتا پرستی را بشناساند، و در دوّم مخالفین پیغمبر را. تأویلات کاشانی: یعنی منکرین یا کافرند که شایستگی دریافت اینکه حقایق را ندارند و یا ستمگرند که شایستگی خود را بستم از دست داده‌اند. «آیاتٌ مِن رَبِّهِ». ۵ مجمع: إبن کثیر و کوفیها «آیهٔ» خوانده‌اند و دیگران «آیات» بلفظ جمع. و مراد مانند ناقه صالح و عصای موسی، و از ابیّ بن کعب اینکه طور نقل قرائت است «زعموا لو ما یأتینا بآیات من ربّه». -قرآن-۱-۲۳ «أَ وَ لَم یَکفِهِم أَنّا أَنزَلنا عَلَیکَ الکِتاب» ۵۱ کشف: گفته‌اند جهت نزول آیه اینکه بود که عمر نوشته‌ای از یهود حضور پیغمبر صلی اللّه علیه و آله آورد که بخواند فرمود اگر از آن تورات است که بموسی نازل شده است بخوان، او میخواند و رنگ پیغمبر تغییر میکرد تا عبد اللّه بن ثابت انصاری که جوانی بود خدمتگزار پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و پیوسته با آن حضرت، دست بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پهلوی عمر زد و گفت مادرت بمرگت بگریـد نمیبینی چگونه رنگ پیغمبر دگرگون میشود! عمر آن را انداخت اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱-۵۷ فخر: در اینکه آیه که گفته شده است مگر قرآن که بتو فرستادیم بس نیست در برابر معجزه‌های پیغمبران دیگر که از تـو آیـه و معجزه میخواهنـد! برای اینکـه اسـت کـه قرآن از سه جهت برتر دیگر معجزات است: ۱- آنهـا همیشـگی نبود مثل عصای موسی و زنده کردن مرده. ۲- در یک جای معیّن اینکه کارها انجام شـد. ۳- در آنهـا راه اعتراض جادو و وسائل مادّی مثل دواها و مانند آن امکان داشت ولی قرآن در سراسـر جهان برای همه روزگاران است، و سـخن است و راه خرده‌گیری بسـته. [«یَستَعجِلُونَکَ بِالعَذابِ» ۵۴ بیضاوی: مثل اینکه میگفتند «فَأَمطِر عَلَینا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ» از آسـمان بر سـر ما سنگ‌ریزه آید]. -قرآن-۳-۳۳-قرآن-۶۶-۱۰۹ «وَ یَقُولُ ذُوقُوا» ۵۵ مجمع: «نقول» بـا نون بصورت متکلّم نیز خوانـده شـده است یعنی ما میگوئیم. -قرآن-۱-۲۲ «یا عِبادِیَ الَّذِینَ» ۵۶ ابـو الفتوح: مردم کوفه «عبـاد» بی‌یـاء و دیگران -قرآن-۱-۲۶ [صـفحه ۸۰] «عبادی» با یای آخر خوانده‌انـد. «ارضـی» ابو الفتوح: با فتح و سـکون یاء خوانده شده است. مقاتل و کلبی گفتند: برای مردم مسـلمان بیچاره‌ی مکّه نازل شد که نمیتوانسـتند دین خود آشکار کنند باین آیه دستور رسید هجرت کنید که سرزمین مدینه فراخ است بآن جا بروید. حسینی: نظم: سفر کن چو جای تو نـاخوش بود || کزین جـای رفتن، بـدان، ننـگ نیست و گر تنـگ گردد تو را جایگـاه || خـدای جهـان را جهـان تنگ نیست «إِلَینا تُرجَعُونَ ۵۷- و لَنُبَوِّئَنَّهُم» ۵۸ مجمع: هر دو جمله اختلاف قرائت دارد که بـا یـاء بصـیغه‌ی غایب و با نون بلفظ متکلّم خوانـده شـده است. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۳۰-۴۹ «وَ کَأَیِّن مِن دَابَّةٍ لا تَحمِلُ رِزقَهَا» ۵۹ مجمع: جهت نزول اینکه آیه را چنین گفته‌انـد: گروهی از مسـلمانان در آزار اعراب بودنـد و فرمان رسـید که بمدینه کوچ کنند آنها گفتند: ما بآن جا خانه و سامان نداریم کی بما آب و نان خواهد داد! -قرآن-۱-۵۰ اینکه آیه بجوابشان فرود آمـد. و حسن بصـری گفته است: یعنی بسـیار از جنبندگان هسـتند که روزیشان ذخیره و آماده نشـده است و هرگز گرسـنه و بی‌روزی نمانده‌اند مجاهد گفته است: یعنی نمیتوانند روزی خود را ببرند و جز آنچه با دهان خود میخورنـد بهره‌ی دیگر ندارند و زندگی میکنند. إبن عبّاس گفته است: یعنی هیچکدام از جنبندگان روزی فردای خود را اندوخته نمیکنند بجز آدمی و موش و مورچه و دیگران فقط باندازه‌ای که بسـشان باشد میخورند. بیضاوی: یعنی آنها را با ضـعفشان و شـما را با همه قـدرتتان هر دو را خـدا روزی میدهـد و در روزی دادن کسـی را جز خداونـد ندارید و هر دو محتاج به خداوندید. کشف: از إبن مسـعود روایت شده است: پیغمبر صـلی اللّه علیه و آله فرمود که خدا میگوید: ای فرزند آدم روزیت همه روز میرسـد باز تو اندوه آن داری با اینکه از [صـفحه ۸۱] عمر تو یک روز کم شـده، و با آنچه تو را بس باشـد میتوانی خوشدل باشـی، باز پی چیزی میروی که از اندازه تو بیشتر است و متجاوزت میکند، نه بکم میسازی و نه از زیاد سیر میشوی. و نیز از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله روایت است که اگر آدمی آنجور که باید بخدا توکّل کند مانند پرنده او را روزی میدهد که بامداد گرسـنه بر خیزد و بشام سیر باشـد. و نافع از عبـد اللّه عمر روایت کرده است که پیغمبر علیه السّـلام فرمود روح القدس در دلم الهام کرد: کسـی تا روزیش تمام نشود نمی‌میرد. پس به خوبی پی روزی روید و دیر رسـیدن آن وادارتان نکند که بخشش خداوندی را از راه نافرمانی او بجوئید که بـآنچه نزد خـدا است دسـترس نداریـد مگر بفرمـانبری او و برای هر کس روزی است که خواه نخواه بـاو میرسـد، پس هر که از آن خشـنود بود آن روز فرخنـده و گشاده‌ی بر او است و گر نه، نه. حسـینی نوشـته زمخشـری از بعضـی نقل میکند که بلبل را دیدم که خوردنی در زیر بالهـای خود نهـان میکرد. مثنوی: هست ز فیض کرم ذو الجلال || مشـرب ارزاق پر آب زلال شاه و گـدا روزی از آن میخورنـد || مور و ملخ قسـمت از آن می‌برند «فَأَنّی یُؤفَکُون» ۶۱ فخر: یعنی با اینکه عقیـده دارنـد همه را خدا آفریده چگونه از بندگی او بر میگردند و بت میپرسـتند. -قرآن-۱-۲۳ «وَ لَئِن سَـأَلتَهُم مَن نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً- تا- قُلِ الحَمـدُ لِلّهِ بَل أَکثَرُهُم لا یَعقِلُون» ۶۳ فخر: در مقصـود از «قـل الحمـد للّه» سه احتمـال است: -قرآن-۱-۶۱-قرآن-۷۰-۱۲۴ ۱- ستایشـی است که در میان سـخن گفته شده است بی‌ربط بپیش و پس جمله و باصـطلاح جمله معترضه است. ۲- بگو ستایش برای خدا است بر نعمت باران و بهره‌های آن ولی دیگران نمیدانند که سـتایش برای خدا است و دیگری را ستایش میکنند. ۳- چون آنها در پاسخ میگویند اینکه حوادث از خدا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و معتقد بخدائی بتها هستند پس ناسازگاری فکر و سخن‌شان و پستی دینشان نمودار است تو بگو الحمد للّه که خود، خود را رسوا میکنند و بیشترشان [صفحه ۸۲] ناسازگاری عقیده‌ی خود و زشتی آن را درک نمیکنند. «ما هذِهِ الحَیاةُ الدُّنیا إِلّا لَهوٌ وَ لَعِب» ۶۴ ابو الفتوح: فرق لهو و لعب اینکه است که لهو کار جوانان است برای نشاطی که دارند گرچه انجام خواسته‌های نفسانی باشد، و لعب بازی کودکان است. و مقصود از «حیوان» حیات و زندگی است که روی قاعده‌ی توسّع در لغت بجای حیات آورده شده است و ابو عبیده گفته است: حیوان و حیات یکی است و بیک معنی. -قرآن-۱-۵۳ «فَلَمّا نَجّاهُم- تا آخر» کشف: عکرمه گفت: عرب پیش از اسلام چون به کشتی می‌نشستند بتهاشان را با خود بر میداشتند و اگر بادی تند میوزید و بر آنها سخت میشد آنها را بدریا می‌انداختند و میگفتند: ای پروردگار ما ای پروردگار ما. -قرآن-۱-۲۲ «وَ لِیَتَمَتَّعُوا» ۶۶ ابو الفتوح: با صدای زیر لام و با جزم آن قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۱ کشف نوشته: دنیا معشوقه ای فتّان است، و رعنائی بی‌سر و سامان، دوستی بی‌وفا، دایه‌ای بی‌مهر، دشمنی پر گزند، هر که را بامداد بنوازد شبانگاهش بگدازد، هر که را دل بشادی بیفروزد دیگر روزش بآتش هلاک بسوزد. اگر در قصر مشتاقان تو را یک روز با رستی || تو را با اندهان عشق اینکه جادو چه کارستی و گر رنگی ز گلزار حدیث او ببینی تو|| بچشم تو همه گلها که در باغ است خارستی حسینی نوشته: زندگانی دنیا بر بازی کودکان میماند که بیکجا جمع آیند و ساعتی بدان مبتهج میگردند و اندک زمانی را ملول و مانده گشته مستغرق گردند چه زیبا گفته‌اند: بیت: بازیچه‌ای طفل فریب اینکه متاع دهر || بی عقل مردمان که بدان مبتلا شوند مثنوی در دفتر اوّل ببیان ترجیح شیر جهد را بر توکّل گفته است: چیست دنیا از خدا غافل شدن || نی قماش و نقره و فرزند و زن [صفحه ۸۳] مال را گر بهر دین باشی حمول || نعم مال صالح گفت آن رسول آب در کشتی هلاک کشتی است || آب در بیرون کشتی پشتی است چونکه مال و ملک را از دل براند || ز آن سلیمان خویش جز مسکین نخواند «جَعَلنا حَرَماً آمِناً- تا آخر» ۶۷ کشف: یعنی عرب یکدگر را اسیر میکردند و مردم مکّه آسوده بودند و بعضی گفته‌اند: یعنی از برکت رسولخدا مردم مکّه را از اسارت آسوده کردیم و پیش از آمدن آن حضرت آسوده نبودند چنانکه در اینکه آیه است «أَطعَمَهُم مِن جُوعٍ وَ آمَنَهُم مِن خَوفٍ». -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۲۷۳-۳۲۳ «أَ فَبِالباطِلِ» ۶۸ کشف: یعنی آیا بت میپرستند و گفته‌اند: قریش به ایران نامه مینوشتند و داستانهای پادشاهان را میخواستند و آنها برایشان می- فرستادند، اینکه اعراب قرآن پیغمبر را نمی‌پذیرفتند و آن داستانها را میخواندند. -قرآن-۱-۱۹ «مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ» ۶۸ ابو الفتوح: یعنی کی است ستمکارتر از آنکه کارهای زشت را از خدا بداند چنانکه در اینکه آیه است «وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدنا عَلَیها آباءَنا وَ اللّهُ أَمَرَنا بِها». - قرآن-۱-۴۸-قرآن-۱۷۰-۲۵۳ فخر: چون ستم یعنی چیزی را بجای خود بکار نبردن، ولی اگر چیزی را به جائی نشدنی بکار برند، برترین ستم خواهد بود. و چون انباز خداوندی ممکن نیست پس آنها که مشرک هستند از هر ستمگری ستمکارترند. «وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهدِیَنَّهُم سُبُلَنا» ۶۹ ابو الفتوح: در مقصود از مجاهده و هدایت اختلاف است: ۱- ابو سوره گفته است: مقصود جنگ در راه خدا است یعنی آنکه بخواهد در راه حقّ بجنگ برود ما راه شهید شدن و آمرزیدنش را باو نشان میدهیم یعنی آنکه بخواهد در راه حقّ بجنگ برود ما راه شهید شدن و آمرزیدنش را باو نشان میدهیم یعنی توفیق جهاد باو عنایت میشود. -قرآن-۱-۵۷ ۲- سفیان بن عیینه گفت: اگر میان مردم اختلافی شد روش مأمورین سر حدّ و مرزبانان را دنبال کنید چون در قرآن است «وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهدِیَنَّهُم سُبُلَنا» پس از اینکه آیه معلوم میشود مرزبانان که جهاد در راه حقّ می‌کنند بهدایت و راه راست نزدیکترند. -قرآن- ۱۳۳-۱۸۹ [صفحه ۸۴] ۳- فضل گفت: یعنی آنها که در یاد گرفتن علم ما کوشش کنند توفیق میدهیم که بعلم خود عمل کنند. ۴- عبد اللّه عبّاس گفت: یعنی آنکه در فرمانبری ما کوشش کند راه بهشت خود را باو نشان میدهیم. ۵- ضحّاک گفت: آنکه کوشش در صبر بر گرفتاری‌ها کند راه رسیدن به موهبتهای خود را باو مینمائیم. حسین بن فضل گفت: جمله پس و پیش شده است و معنی چنین است: آنرا که توفیق دادیم و راهنمائی کردیم در اطاعت ما مجاهدت خواهد کرد کشف نوشته: در اینکه موضع بیان سه منزل است: یکی جهد اندر باطن با هوی و با نفس، دیگر جهاد بظاهر با اعدای دین و کفّار زمین. سه دیگر«۱۲» اجتهاد بإقامت حجّت در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیان حقّ و حقیقت. هرچه بر تن ظاهر شود در دفع کفّار آنرا جهاد گویند. و هر چه در اقامت حجّت و طلب حقّ باشد مر آنرا اجتهاد گویند.اجتهاد بإقامت حجّت در بیان حقّ و حقیقت. هرچه بر تن ظاهر شود در دفع کفّار آنرا جهاد گویند. و هر چه در اقامت حجّت و طلب حقّ باشد مر آنرا اجتهاد گویند. -پاورقی-۳۱۱-۳۱۳ و هر چه اندر باطن بود اندر رعایت عهد الهی مرآن را جهد گویند. اینکه «جاهدوا فینا» بیان هر سه حال است: او که بظاهر جهاد کند رحمت نصیب وی، او که با اجتهاد بود عصمت بهره‌ی وی، او که اندر نعت جهد بود کرامت وصل نصیب وی و شرط هر سه کس آن است که آن جهد فی اللّه بود تا هدایت خلعت وی بود. فخر: متکلّمین همفکر ما گفته‌اند: نظر کردن و کوشش کردن در فهم حقایق شرط است برای تحصیل علم با دلیل و هر کس به چیزی باریک بین شود و کوششی کند خداوند هم علم آنرا باو عنایت میکند. و فلاسفه در اینکه مطلب موافق با متکلّمین هستند و گفته‌اند: دقّت و باریک بینی روان آدمی را آماده میکند برای دریافت حقایق معنوی و عقلی و چون آمادگی برای کس فراهم شد علم از عالم حقّ باو عنایت میشود و در اینکه آیات اینکه مطالب بیان شده است که اوّل گفته شده [صفحه ۸۵] است «مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری» آنها که تهمت میزنند و دقّت نمیکنند ستمکار و محرومند پس از آن گفته شده است «وَ الَّذِینَ جاهَدُوا» که اگر کوشش بود و تعصّب و سرسختی نبود بالأخره راه را پیدا میکند. و بجمله‌ی «إِنَّ اللّهَ لَمَعَ المُحسِنِینَ» فهمانده شده است که اگر کوشش و نظر بآن جا رسید که همیشه خود را نزدیک به حقّ کند خدا با او است و هر چیزی را باو افاضه میکند و از او دگران را میشناسد نه از دگران او را. -قرآن-۶-۳۸-قرآن-۱۳۰-۱۵۴-قرآن-۲۴۴-۲۸۲ حسینی نوشته: امام قشیری گفته: آنان که بیارایند ظاهر خود را به مجاهدات آرایش دهیم باطن ایشان را بمشاهدات. در بحر آورده که هر که کوشش نماید در طلب ما بنمائیم او را راه دریافت ما «الا من طلبنی وجدنی». بیت: اگر در جستجوی ما شتابی || مراد خود بزودی باز یابی تنویر المقباس: یعنی هر که بآنچه دانست کار کرد راه ندانسته‌ها را برای او باز میکنیم و توفیق میدهیم که آنچه نمیداند بداند و بکند. روح البیان: هدایت دو جور است یکی هدایت موهبتی خداوندی، دیگری هدایت اکتسابی انسانی. و هدایت موهبتی جلوتر است از اکتسابی و جمله‌ی «جاهدوا» اشاره است که هدایت موهبتی اوّل بآدمی عنایت میشود تا او پی کوشش میرود پس از آن نوبت هدایت اکتسابی است که مجاهده و کوشش در راه حقّ میکند و بنتیجه‌ی «لنهدینّهم» میرسد که راه حقّ را مییابد. حافظ گفته است: قومی بجدّ و جهد نهادند وصل دوست || قومی دگر حواله به تقدیر می‌کنند سخن ما: ۱- آیت ۴۸ «وَ ما کُنتَ تَتلُوا مِن قَبلِهِ مِن کِتابٍ- تا آخر» آنچه اینکه آیه نشان میدهد و مفسّرین گفته‌اند در دوره‌ی اوّل نموداری پیغمبری آنحضرت است که خواندن و نوشتن نمیدانسته است چنانکه بخاطر ندارم که در کجا دیدم آنگاه که پیمان صلح حدیبیه نوشته شد علیّ علیه السّلام نوشت: اینکه صلح میان محمّد -قرآن-۲۴-۷۲ [صفحه ۸۶] رسول اللّه و فلان. نماینده اعراب اعتراض کرد که اگر تو را رسول اللّه بدانیم با تو نمیجنگیم آن را بردار، علیّ علیه السّلام فرمود: کلمه‌ی «رسول اللّه» را یارای پاک کردن ندارم. پیغمبر صلی اللّه علیه و آله فرمود: آن کلمه را بمن بنما تا خود پاک کنم، علیّ علیه السّلام انگشت آن حضرت را بر آن گذاشت تا خود پاک کرد. ولی آیا بعد و چگونه فرا گرفته است محتاج تتبّع تاریخی است، و در مجمع البیان از سیّد مرتضی نقل کرده است که خواندن و نوشتن آن حضرت ممکن است و با اینکه آیه ناسازگار نیست. و از گفتار سیّد معلوم میشود که در آن روزگار اینکه گفتگو بوده است و مطلب روشن نبوده است. ۲- آیت ۴۹ «بَل هُوَ آیاتٌ- تا آخر» ممکن است اینکه معنی را استفاده کرد که اینکه آیات انکار شده‌ی کافران حقایق و روشنیها است که در سینه‌های عالمها است یعنی اینکه مطالب قرآن تا آن اندازه حقیقت است و درست که مردم خردمند میتوانند آن را دریابند و سینه‌های آنها آمادگی اندوختگی اینکه حقایق را دارد و چون بشنوند در می‌یابند و درست میدانند پس آنکه نمیپذیرد نه از نادرستی قرآن است و نه از ناتوانی او است بلکه از ستمگری است و سر سختی که آماده اندیشه و پذیرش نمیشود. -قرآن-۱۳-۳۰ ۳- آیت ۵۰ «قالُوا لَو لا- أُنزِلَ عَلَیهِ آیاتٌ- تا آخر» شاید اشاره باشد به اینکه نشانه‌ی پیغمبری من همین قرآن است که برترین معجزات است و خود همیشه پایدار است نه مثل دیگر معجزات‌پیامبران که نقل آن در در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیشگاه قدرت حقّ آماده است ولی در برابر قرآن ارزشی نداشته است و بمن نداده‌اند و من مأمورم که با همین قرآن شما را رهبری کنم ۴- آیت ۵۶ «یا عِبادِیَ الَّذِین- تا آخر» اگرچه نقل کردیم که آن روز برای مسلمین گرفتار فشار اعراب بوده است ولی میتوان برای همه روزگاران اینکه استفاده را کرد که اگر ایمان هست و دل وابسته‌ی بحقّ همه‌ی روی زمین ملك -قرآن-۱۳-۵۲-قرآن-۴۱۴-۴۳۸ [صفحه ۸۷] و آثار قدرت او است و عبادت خدا هم جنبش انسانی است بآنجور که شایسته او است پس نتیجه استفاده از آیه اینکه است: ای آفریدگان، همه سطح زمین آفریده حقّ است و پهناور و شما به اینکه جا و آنجا دلبسته نباشید و در هر جا که شد جنبش و کار و کوشش خود را دنبال کنید«۱۳» پس خلاصه‌ی زندگی جنبش بر سطح پهناور زمین است و ایمان شما بقدرت ما، و غیر آن خیالی است بیهوده.پس خلاصه‌ی زندگی جنبش بر سطح پهناور زمین است و ایمان شما بقدرت ما، و غیر آن خیالی است بیهوده. -پاورقی-۳۱۵-۳۱۷ و آیات پس از اینکه «کُلُّ نَفسٍ ذائِقَةُ المَوتِ» تا آیت ۶۰ «کَأَیِّن مِن دَابَّةٍ» شاید توضیح همین مطلب باشد که چون معنی زندگی زوال است آنکس بهدف میرسد که شکیبا باشد و روزی خود را مانند دیگر جنبندگان از قدرت بینهایت حقّ بخواهد و بآخر رستگار شود. -قرآن-۲۶-۵۹-قرآن-۷۳-۹۸ ۵- آیت ۶۴ «ما هذِهِ الحَیاةُ الدُّنیا إِلّا لَهوٌ- تا آخر» میشود گفت همانطور که آدمی در برابر هزاران نیازمندی و آماده کردن وسیله‌ی آسایش خود کوشش میکند در برابر همه‌ی اینها کوششی هم برای اسباب بازی و سرگرمی خود میکند و آنرا برای موقع بیکاری و سر بندی آماده میگذارد زندگی روزانه‌ی انسان همان بازی و سرگرمی است و همه‌ی کار و کوششهای در زندگی باید همانند آماده کردن بازیچه و ابزار سرگرمی باشد که سرای دیگر اصل زندگی است و کار و کوشش آدمی باید برای آماده کردن وسائل آنجا باشد، و چون انسان در اینکه کره‌ی زمین بالاترین نمای قدرت حقّ است پس کمال او و رفع احتیاج آن سرای او بکار بردن و نمایاندن حقیقت خود است که قدرت و توانائی او باشد از هر کس به اندازه‌ی خود در آنچه که عقل ظاهر و دین حکم کند یا عقل باطن و خرد آدمی، و آنچه از اینکه دستور بیرون باشد یا منفی و زیان آور است یا بازی است و نابود کردن وقت. -قرآن-۱۳-۵۳ ۶- آیت ۶۷ جمله‌های «جَعَلنا حَرَماً آمِناً وَ یُتَخَطَّفُ النّاس» راهنمائی مردم است برمزی از اسرار قدرت که میل و عاطفه‌ی آدمی است و آنها را یادآور شده است که عرب غارتگر آدمکش را در یک محوّطه‌ی معیّن و کوچک محدودش -قرآن-۲۳-۷۲ [صفحه ۸۸] کرده‌اند که چون پای بحرم نهد خویش دگرگون شود و از شرّش آسوده شوند و البتّه قدرتی دیگر است که بر اینکه خوی درندگی نهادی عرب برتری دارد که آن را در آنجا دگرگون میکند. ۷- آیت آخر «وَ الَّذِینَ جاهَدُوا- تا آخر» معانی مختلف دیگران نقل شد، ولی ممکن است معنی عمومی‌تر از آیه استفاده کرد، چون زندگی مجاهده است و کار و کوشش و ایستادگی. و دو کلمه «فینا» در اینکه آیه یعنی در راه و فرمان ما، پس کوشش در راه خدا همان چیزها است که خیر و صلاح و کمال آدمی است و معلوم است که کوشش در راه زندگی بآنجور که دستور است و خیر و صلاح موجب هدایت است و رستگاری از هر کس باندازه گنج خود و توانائیش و اگر بهدف نرسد و ناامیدی داشته باشد بواسطه‌ی مزاحمات و عوارض مادّی است که خلاف هدایت و رستگاری نیست و کمترین سود اینگونه کوشش آرامش وجدان است که انجام وظیفه باشد و جمله‌ی آخر «إِنَّ اللّهَ لَمَعَ المُحسِنِین» شاید برای روشن کردن همین مطلب باشد که اگر کوشش در راه حقّ سود ظاهریش کم باشد یا بی‌نتیجه شود سود اصلی آن پابرجاست که نیکو کاری است و همراهی خداوند و نگهدارنده حقیقت انسانیّت او است. -قرآن-۱۴-۳۷-قرآن-۷۰۷-۷۴۵ [صفحه ۸۹]

سوره روم

اشاره

- ۳۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الروم [۳۰]: آیات ۱ تا ۲۷]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الم [۱] غُلِبَتِ الرُّومُ [۲] فِی أَدنَی الأَرضِ وَ هُم مِن بَعدِ غَلَبِهِم سَیَغلِبُونَ [۳] فِی بِضعِ سِنِینَ لِلّهِ الأَمرُ مِن قَبلُ وَ مِن بَعدُ وَ یَومَئِذٍ یَفرَحُ المُؤمِنُونَ [۴] -قرآن-۱-۲۰۵ بِنَصرِ اللّهِ یَنصُرُ مَن یَشاءُ وَ هُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ [۵] وَعدَ اللّهِ لا یُخلِفُ اللّهُ وَعدَهُ وَ لکِنَّ أَکثَرَ النّاسِ لا یَعلَمُونَ [۶] یَعلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الحَیاةِ الدُّنیا وَ هُم عَنِ الآخِرَةِ هُم غافِلُونَ [۷] أَ وَ لَم یَتَفَکَّرُوا فِی أَنفُسِهِم ما خَلَقَ اللّهُ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَینَهُما إِلّا بِالحَقِّ وَ أَجَلٍ مُسَمًّی وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النّاسِ بِلِقاءِ رَبِّهِم لَکافِرُونَ [۸] أَ وَ لَم یَسِیرُوا فِی الأَرضِ فَینظُرُوا کَیفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم کانُوا أَشَدَّ مِنهُم قُوَّةً وَ أَثارُوا الأَرضَ وَ عَمَرُوها أَکثَرَ مِمّا عَمَرُوها وَ جاءَتهُم رُسُلُهُم بِالبَیِّناتِ فَما کانَ اللّهُ لِیَظلِمَهُم وَ لکِن کانُوا أَنفُسَهُم یَظلِمُونَ [۹] -قرآن-۱-۷۵۷ ثُمَّ کانَ عاقِبَةَ الَّذِینَ أَساؤُا السُّوای أَن کَذَّبُوا بِآیاتِ اللّهِ وَ کانُوا بِها یَستَهزِؤُنَ [۱۰] اللّهُ یَبدَؤُا الخَلقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ ثُمَّ إِلَیهِ تُرجَعُونَ [۱۱] وَ یَومَ تَقُومُ السّاعَةُ یُبلِسُ المُجرِمُونَ [۱۲] وَ لَم یَکُن لَهُم مِن شُرَکائِهِم شُفَعاءُ وَ کانُوا بِشُرَکائِهِم کافِرِینَ [۱۳] وَ یَومَ تَقُومُ السّاعَةُ یَومَئِذٍ یَتَفَرَّقُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۴۰۰ فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فَهُم فِی رَوضَةٍ یُحبَرُونَ [۱۵] وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ لِقاءِ الآخِرَةِ فَأُولئِکَ فِی العَذابِ مُحضَرُونَ [۱۶] فَسُبحانَ اللّهِ حِینَ تُمسُونَ وَ حِینَ تُصبِحُونَ [۱۷] وَ لَهُ الحَمدُ فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ عَشِیًّا وَ حِینَ تُظهِرُونَ [۱۸] یُخرِجُ الحَیَّ مِنَ المَیِّتِ وَ یُخرِجُ المَیِّتَ مِنَ الحَیِّ وَ یُحیِ الأَرضَ بَعدَ مَوتِها وَ کَذلِکَ تُخرَجُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۴۹۰ وَ مِن آیاتِهِ أَن خَلَقَکُم مِن تُرابٍ ثُمَّ إِذا أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ [۲۰] وَ مِن آیاتِهِ أَن خَلَقَ لَکُم مِن أَنفُسِکُم أَزواجاً لِتَسکُنُوا إِلَیها وَ جَعَلَ بَینَکُم مَوَدَّةً وَ رَحمَةً إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَومٍ یَتَفَکَّرُونَ [۲۱] وَ مِن آیاتِهِ خَلقُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ اختِلافُ أَلسِنَتِکُم وَ أَلوانِکُم إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلعالِمِینَ [۲۲] وَ مِن آیاتِهِ مَنامُکُم بِاللَّیلِ وَ النَّهارِ وَ ابتِغاؤُکُم مِن فَضلِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَومٍ یَسمَعُونَ [۲۳] وَ مِن آیاتِهِ یُرِیکُمُ البَرقَ خَوفاً وَ طَمَعاً وَ یُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ ماءً فَیُحیِی بِهِ الأَرضَ بَعدَ مَوتِها إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَومٍ یَعقِلُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۷۳۲ وَ مِن آیاتِهِ أَن تَقُومَ السَّماءُ وَ الأَرضُ بِأَمرِهِ ثُمَّ إِذا دَعاکُم دَعوَةً مِنَ الأَرضِ إِذا أَنتُم تَخرُجُونَ [۲۵] وَ لَهُ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ کُلٌّ لَهُ قانِتُونَ [۲۶] وَ هُوَ الَّذِی یَبدَؤُا الخَلقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ وَ هُوَ أَهوَنُ عَلَیهِ وَ لَهُ المَثَلُ الأَعلی فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۲۷] -قرآن-۱-۳۸۱ [صفحه ۹۰]

معنی لغات: «بضع» از سه تا نه، پاره‌ای از شب. «اثاروا» یعنی گرد و خاک بلند کردند و شخم و زراعت کردند. «یبلس» یعنی بنا امیدی و سرگردانی گرفتار میشود. «یحبرون» یعنی شاد و گشاده رو میباشد. شأن نزول: اسباب النّزول سیوطی: ترمذی نقل کرده است: همزمان با روز جنگ بدر که مسلمانان بر اعراب چیره شدند دولت روم ایران را شکست داد [صفحه ۹۱] اینکه آیه نازل شد «الم غُلِبَتِ الرُّوم» بفتح غین یعنی روم چیره شد، و إبن حاتم نقل کرده است که چون دولت ایران روم را شکست داد هنوز پیغمبر صلی اللّه علیه و آله در مکّه بود، اعراب گفتند: با اینکه مردم روم میگویند: دارای کتاب آسمانی هستند از ایرانیها شکسته شدند پس شما هم که میگوئید پیغمبرتان کتاب آسمانی دارد مانند رومیها از ما شکسته خواهید شد. اینکه آیه نازل شد با ضمّ و صدای جلو غین یعنی رومیها مغلوب شدند ولی پس از چندی غالب خواهند شد، و بروایت اوّل یای «یغلبون» با فتح و صدای بالا باید تلفّظ شود یعنی پس از چندی رومی‌های غالب بر ایران، مغلوب مسلمین خواهند شد. -قرآن-۲۴-۵۰ ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی بر درستکاران و مهربان بر همگان. ۱ الم ۲ مردم روم در نزدیکی اینکه سرزمین شکست خوردند ۳ و بزودی پس از چندی چیره میشوند ۴ چه از گذشته و آینده فرمان فرمان خداوند است و به آن روز که بیاید مؤمنین شاد بیاری خداوندی میشوند که یاری از او است ۵ چه او هر که را میخواهد یاری میکند و او است برترین مهربانان ۶ البتّه چنین وعده از سوی خدا است که دیگرش نمیکند ولی بیشتر مردم [از وعده‌ی خداوند] خبردار نیستند [که خلاف ندارد و دیگر نمیشود] ۷ چه آنها نمودهای زندگی را میدانند و از پایان کار خود [و قدرت خداوند] بیخبرند و غافل ۸ چرا با خود نمی‌اندیشند [تا غافل نباشند] که خداوند آسمانها و زمین و آنچه در آن میان است بدرستی و عدالت و روزگاری نامبرده و معیّن آفریده است [و بهنگام خود دمی پس و پیش ناشده جملگی را نابود میکند] و البتّه بیشتر مردم [ویرانی آنها و] دیدار پروردگار خود را باور ندارند ۹ چرا [اینکه منکرین] در زمین گردش نمیکنند تا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ببینند دنباله‌ی کار مردم پیش از خود را که نیرومندتر بودند و بیش از آنچه اینها آبادی میکنند آنها زمین را زیر و زبر کردند و آباد، و پیغمبرهاشان دلیل روشن برایشان آوردند و [آنها نپذیرفتند و گرفتار شدند و البتّه] خداوند بآنها ستم نکرد بلکه خود بخود ستم کردند ۱۰ چون آنها که با بدی سر و کار داشتند بد [صفحه ۹۲] عاقبتی داشتند زیرا چنان شدند که نشانه‌های حقّ را دروغ پنداشتند و به بازیچه گرفتند ۱۱ با اینکه آفرینش را خدا آغاز میکند و سپس بر میگرداند و از آن پس شما را بسوی او بازگشت میدهند ۱۲ و آن روز است که رستاخیز بپا میشود و مجرمین وا مانده ۱۳ و آنها را که انباز حقّ پنداشتند منکر میشوند که یکی هم از آنها میانجی شان نخواهد بود ۱۴ و آن روز که قیامت بپا شود همگی پراکنده‌ی از یکدگر شوند ۱۵ و مؤمنین نیکوکار در بستانهای سرسبز و خرّم دلخوشند ۱۶ و آنها که کافرند و نشانه‌های خدا و رستاخیز باور ندارند آماده‌ی عذاب و حاضرشان میکنند ۱۷ پس [از هر کمی و ناتوانی] بدور است خداوند که [به سرنوشت او] هنگام صبح و شام را میگذرانید ۱۸ و ستایش [از همه آفریدگان] در آسمانها و زمین برای او است هم بشبانگاه و هم به نیمروز ۱۹ [همان خدا] است که زنده از مرده در میآورد و مرده از زنده و زمین را از پس مردگی زنده میکند و شما را همچنین بمثل گیاه بهاری از زمین بدر میآورند ۲۰ و از نشانه‌های قدرت او است که از خاک آفریدتان و اکنون آدمی هستید بر روی زمین بهر سو پراکنده میشوید و زندگی میکنید. ۲۱ و از نشانه‌های قدرت او است که از جنس خودتان برایتان جفت آفرید تا آرامش و آسودگی شما بآنها باشد و میان شما دوستی و مهربانی بر جای کرد، و البتّه در اینگونه آفرینش نشانه‌ها است برای آنها که خردی دارند و می‌اندیشند ۲۲ و دیگر از نشانه‌های توان بی‌پایان او است آفرینش آسمانها و زمین و اختلاف رنگ و زبان شما که البتّه در اینکه هم نشانه‌ها است برای همه‌ی دانشمندان ۲۳ و از آیات خداوندی است خواب شب و روز شما و کوششتان برای زندگی تا از فضل حقّ بهره‌مند شوید و در اینکه نیز نشانه‌ها است برای آنها که [سخن حقّ] میشنوند ۲۴ و نیز از نشانه‌های قدرت او است که بشما برق ابر را نشان میدهد تا در بیم و امید باشید و از آسمان آب فرود می‌فرستد که زمین را از پس مرگش زنده میکند و البتّه در اینکه نیز نشانه است بر قدرت خداوندی برای مردم خردمند ۲۵ و یکی دیگر از نشانه‌های [صفحه ۹۳] او است که آسمان و زمین بفرمانش بجای ایستاده است و پس از آنکه شما را از دل زمین آواز کنند ناگهان همگی بیرون آئید ۲۶ [پس] آنها که در آسمانها و زمین هستند بفرمان اویند و به پیشگاه او خاضعند ۲۷ و همو است که آغاز آفرینش میکند و سپس برش میگرداند و آن [بر گرداندن از اینکه آفریدن] بر او آسانتر است و بی‌اهمیّت تر چون برای او است و به فرمان او است برترین مثل و نمونه و صفت که در آسمانها یا در زمین باشد و او است چیره و برتر و دانای درست کار. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره جملگی بمکّه نازل شده است. حسن بصری گفته است آیت «فَسُبحانَ اللّهِ حِینَ تُمسُون» تا آخر بمدینه نازل شده است و بقیّه بمکّه، و شماره‌ی آیات آن شصت است و بعضی ۵۹ آیه گفته‌اند. -قرآن-۹۷-۱۳۴ «الم» حسینی: از إبن عبّاس نقل است که هر یک از اینکه حروف اشارت بیکی از صفات خدا است که ثنای او کنند چنانکه الف کنایت است از الوهیّت، و لام از لطف، و میم اشارت بملک است، و گفته‌اند: الف اشاره به اللّه است، و لام بجبرئیل، و میم بمحمّد. یعنی خدا بوسیله‌ی جبرئیل به محمّد صلی اللّه علیه و آله وحی کرد. فخر: چون در اوّل اینکه سوره إخبار از غیب است و غلبه‌ی دولتها، باین حروف مقطّع آغاز شده است تا شنونده از خود بیخبر نباشد و چیزی بر خلاف عادت بشنود و فکر خود را فراهم کند که همگی مطلب را بخوبی دریابد. تأویلات کاشانی: یعنی ذات احدیّت با صفات علم و مبدئیّت چنین اقتضا کرد که «غُلِبَتِ الرُّومُ- الخ». - قرآن-۸۶-۱۰۶ روح البیان: در تأویلات نجمیّه گفته است: الف اشارت است به الفت و انس خوی مؤمنین با یکدگر، و لام بلؤم و دون همّتی کافران، و میم اشارت به مغفرت خداوندی است که مؤمنین به اهل کتاب الفت و انس دارند چون با اینکه آنها کافرند برای داشتن کتاب بآنها انس دارند و کافران لئیم هستند چون با [صفحه ۹۴] اینکه هر دو دسته کافر هستند لئامت و دونی آنها اقتضای جنگ و غلبه دارد ولی مغفرت و بخشش خداوند فراگیر هر دو دسته است. «غُلِبَتِ الرُّومُ» ۲ طبری: اگر جمله‌ی «غلبت» با ضمّ و فتح غین قرائت شده است و بهتر قرائتها ضمّ و صدای جلو غین است تا بفهمانند که روم مغلوب فارس شده است و کلمه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«غلبهم» از مصدر غلبه است که تای مصدری بواسطه اضافه از آن ساقط شده است. -قرآن-۱-۲۲ «سَیَغلِبُونَ فِی بِضعِ سِنِینَ» ۳ طبری: اگر جمله‌ی «غلبت» بفتح غین قرائت شود باید «سیغلبون» با ضمّ یا بصورت مجهول قرائت شود یعنی آن رومیها از پس غلبه‌شان برابر آن مغلوب مسلمین خواهند شد، و گر نه در اینکه جمله معنی نخواهد بود. سعید بن جبیر از إبن عبّاس نقل کرده است: مسلمانان میخواستند که رومیها چون اهل کتاب هستند بر ایرانیها غالب شوند که کتاب و دین ندارند و اعراب میخواستند ایرانیها غالب شوند. اینکه سخنها را با ابو بکر در میان گذاردند او به پیغمبر صلی اللّه علیه و آله عرض کرد آن حضرت فرمود آنها در آینده شکست خواهند یافت. ابو بکر به اعراب گفت: پیغمبر صلی اللّه علیه و آله چنین فرموده است آنها با ابو بکر شرط بستند که اگر تا پنج سال دیگر ایرانیها غالب شوند که کتاب و دین ندارند و اعراب میخواستند ایرانیها غالب شوند. اینکه سخنها را با ابو بکر در میان گذارند او به پیغمبر صلی الله علیه و آله عرض کرد آن حضرت فرمود آنها در آینده شکست خواهند یافت. ابو بکر به اعراب گفت: پیغمبر صلی الله علیه و آله چنین فرموده است آنها با ابو بکر شرط بستند که اگر تا پنج سال دیگر ایرانیها مغلوب‌شدند ابو بکر چیزی از آنها بگیرد و اگر رومیها مغلوب شدند شرط را باخته است و او به آنها بپردازد. چون پنج سال گذشت و ایران بچیرگی خود باقی ماند ابو بکر بپیغمبر صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد آن حضرت فرمود: چرا در حدود ده سال شرط نبستی! و سعید بن جبیر گفته است: بضع کمتر از ده است و آخر رومیها غالب شدند و آیه اشاره بآن است. و عبد اللّه مسعود گفته است: پنج سوره است که مفاد آن انجام شده است سوره الدّخان، و اللّزام و البطشة و القمر و الرّوم. -قرآن-۱-۳۷ «یَومَئِذٍ یَفرَحُ المُؤمِنُونَ» ۴ طبری ابو سعید گفته است: روز جنگ بدر دولت روم بر ایران چیره شد و اینکه آیه نازل شد و مسلمین شاد شدند. -قرآن-۱-۳۵ «ما خَلَقَ اللّهُ السَّماواتِ- ... إِلّا بِالحَقِّ» ۸ طبری: یعنی آسمان و زمین را -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۴۱-۵۸ [صفحه ۹۵] بعدالت و بپاداشتن حقّ آفرید. ابو الفتوح: یعنی بحقّ آفرید نه بیهوده و بازیچه بلکه تا در آن بیندیشند و خدا را بشناسند. مجمع: زجّاج گفته است: یعنی للحق، و مقصود برای اقامه حقّ است. «کانَ عاقِبَةَ الَّذِینَ» ۱۰ مجمع: «عاقبة» با رفع و صدای جلو خوانده شده است تا اسم کان باشد و خبر آن جمله‌ی «ان کذّبوا» یا کلمه‌ی «السّوءی» است و هم با نصب و صدای بالا خوانده‌اند تا خبر کان باشد و اسم آن یا کلمه‌ی «السّوءی» است یعنی بود بدی عاقبت بدکاران را و یا جمله‌ی «ان کذّبوا» اسم «کان» است یعنی بود دروغ شمردن آنها عاقبت بدکاری‌شان. -قرآن-۱-۲۸ «إِلَیهِ تُرجَعُونَ» ۱۱ مجمع: جمله بصورت غایب با یاء و بصورت خطاب با تاء خوانده شده است. -قرآن-۱-۲۳ «فَسُبحانَ اللّهِ حِینَ تُمسُونَ- وَ حِینَ تُصبِحُونَ» ۱۷ طبری: یعنی نماز برای خدا بگذارید بهنگام شب که نماز مغرب باشد و بهنگام صبح که نماز بامداد باشد. و از همه آفریده‌هائی که جز خودش هستند ستایش برای او است و نیز بهنگام عصر نماز بخوانید و آنگاه که در نیمروز و ظهر هستید. و مجاهد گفته است «فَسُبحانَ اللّهِ حِینَ تُمسُونَ» مقصود مغرب است و عشاء و «حِینَ تُصبِحُونَ» مقصود نماز صبح است و «عشیّا» نماز عصر است و «حِینَ تُظهِرُونَ» ظهر است و هر سجده که در قرآن است مقصود نماز است. و نافع بن ازرق از إبن عبّاس پرسید نمازهای پنجگانه در کجای قرآن است! اینکه آیه را با چهار نماز عصر و مغرب و صبح و ظهر تطبیق کرد و در آخر اینکه جمله را خواند «وَ مِن بَعدِ صَلاةِ العِشاءِ ثَلاثُ عَوراتٍ لَکُم» و در روایت دیگر جمله‌ی «حِینَ تُمسُونَ» را با نماز مغرب و عشاء هر دو تطبیق کرد. -قرآن-۱-۶۳-قرآن-۳۴۱-۳۷۸-قرآن-۴۰۶-۴۲۶-قرآن-۴۷۶-۴۹۶-قرآن-۷۵۱-۸۰۶-قرآن-۸۳۴-۸۵۲ فخر: چون در آیت جلو گفته شده است: مؤمنین نیکوکار در بهشت هستند در اینکه آیه بدنباله‌ی آن گفته شده است برای رسیدن بآن بهشت در [صفحه ۹۶] اینکه اوقات نماز بخوانید، و جهت محدود شدن نماز باین اوقات و رکعات برای اینکه است که در صبح و ظهر و عصر و مغرب و عشا هفده رکعت نماز خوانده میشود که هر رکعت در برابر یک ساعت از عمر شمرده میشود و بعد از عشاء تا صبح پس از هفده ساعت هفت ساعت تا بیست و چهار ساعت میماند برای خواب و آسایش پس چنان است که آدمی بخواندن هفده رکعت در اینکه اوقات دوره‌ی زندگی در عبادات است. «وَ کَذلِکَ تُخرَجُونَ» ۱۹ مجمع: با صدای جلو تاء و صدای بالای راء به صورت مجهول خوانده شده است و در آیت جلو نمازهای شب باسم تسبیح نامیده شده است چونکه آدمی بشب در برابر بدی‌ها است باید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدا را از هر بدی به دور بداند و تسبیح کند و چون در روز احوال و افعال مختلف دارد باید خدا را حمد بر آن احوال کند از اینکه روی نمازهای روز باسم حمد نامیده شده است. -قرآن-۱-۲۶ «وَ جَعَلَ بَینَکُم مَوَدَّةً وَ رَحمَةً» ۲۱ کشف: گفته‌اند: «مودّة» یعنی رابطه‌ی زن و مرد در دوره‌ی جوانی. و «رحمة» رابطه‌ی روزگار پیری. إبن عبّاس گفت: مودّت با بزرگها است و رحمت با کوچکها و صغار. -قرآن-۱-۴۴ فخر: بعضی گفته‌اند: محبّت یعنی آن رابطه‌ی احتیاج شخص بطرف مقابل خود، و رحمت حال احتیاج طرف مقابل بشخص. «وَ اختِلافُ أَلسِنَتِکُم وَ أَلوانِکُم» ۲۲ کشف: وهب بن منبّه گفته است: همه آدمیان بهفتاد و دو زبان سخن میگویند که نوزده زبان اولاد سام است و هفده زبان اولاد حام است و سی و شش زبان اولاد یافت است، و مقصود از اختلاف الوان بعضی گفته‌اند رنگهای نژادهای مختلف است و بعضی گفته‌اند: یعنی با اینکه همه را بیک صورت آفرید در هر یک چیزی آفرید که چهره‌ی او از دیگری جدا است و شناخته میشود و بهم آمیخته نمیشوند. -قرآن-۱-۴۴ فخر: «اختِلافُ أَلسِنَتِکُم» یعنی اختلاف صداها که بسیاری از مردم بیک زبان سخن میگویند و هر یک از دیگران شناخته میشود. -قرآن-۵-۳۰ [صفحه ۹۷] «إِذا دَعاکُم دَعوَةً مِنَ الأَرضِ» ۲۵ کشف: بعضی گفته‌اند: در دعوة باید وقف شود که آخر جمله است و «مِنَ الأَرضِ» اوّل جمله است، و پس و پیش گفته شده است و نتیجه چنین میشود: چون شما را خواندند همگی از زمین بیرون می‌آئید یعنی از گورها، و بعضی گفته‌اند: وقف در «مِنَ الأَرضِ» است که آخر جمله است و «إِذا أَنتُم تَخرُجُون» اوّل جمله است یعنی چون شما را که در دل زمین هستید آوازتان کنند ناگهان بیرون میشوید. -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۱۱۲-۱۲۸-قرآن-۳۰۵-۳۲۱-قرآن-۳۵۱-۳۷۷ «کُلٌّ لَهُ قانِتُون» ۲۶ کشف: یعنی فرمانبرند، و مقصود فرمانبری در ایجاد و پیدایش است که بهر جور آفریده شدند چه توانا یا ناتوان، عزیز یا ذلیل، و مرگ و زندگی و تندرستی و بیماری بهمان جور نمودار میشوند که کمترین تخلّف از آن نمیشود. و بعضی گفته‌اند یعنی «قائمون» یعنی همگی در قیامت به پا خاسته‌اند. و بعضی گفته‌اند: یعنی همه بنماز و طاعت ایستاده‌اند و مقصود مؤمنین هستند. -قرآن-۱-۲۶ «وَ لَهُ المَثَلُ الأَعلی» ۲۷ کشف: اینکه جمله دو معنی شده است: -قرآن-۱-۳۰ ۱- «مثل» معنی صفت مانند «مَثَلُ الجَنَّةِ الَّتِی وُعِدَ المُتَّقُون» و «مَثَلُهُم فِی التَّوراةِ» یعنی صفت بهشت موعود و صفت مؤمنین در تورات یاد شده است. -قرآن-۲۹-۷۸-قرآن-۸۱-۱۰۹ پس اینجا هم یعنی بالاتر صفت که یکتائی است مال خداوند است و فارسی مثل «سان» است. ۲- مقدّمه‌ی آیت بعد است که بالاتر مثل مال خدا است که برای شما مثل میزند. ابو الفتوح نوشته است: و او را است مثل بلندتر و وسیع‌تر یعنی او را است صفات برتر، عبد اللّه عبّاس گفت: یعنی مثل اعلی در آنکه او را مثل نیست. سخن ما: ۱- آیت اوّل جمله‌ی «غُلِبَتِ الرُّوم» خواه بقرائت مشهور یا غیر مشهور باشد که نقل کردیم بهر صورت اشاره بتاریخ جنگ ایران و روم است که از سالهای ۶۰۳ تا سال ۶۲۷ میلادی طول کشید و شاید جمله‌ی اوّل که مغلوب شدن روم باشد در سال ۶۱۱ بوده است و چیرگی او بر ایران در سال آخر -قرآن-۳۴-۵۵ [صفحه ۹۸] جنگ است که ۶۲۷ باشد و اگر بقرائت غیر مشهور بخوانیم که چیره شدن روم و مغلوب شدن ایران باشد اشاره بسال ۶۲۷ است که دولت روم چیره شد و آن جنگ میان هرقلیس و خسرو پرویز بود، و مغلوب شدن روم از سال دوازدهم هجرت شروع شد. ۲- آیت ۶ و ۷ «وَعدَ اللّهِ لا یُخلِفُ- تا- هُم غافِلُون» شاید تکرار ضمیر «هم» برای تأکید مخصوص باشد به اینکه جور که اوّل گفته شده است ایشان مردمی غافل هستند ولی جمله تمام نشده دوباره کلمه «هم» آورده شده تا فهمانده شود که غفلت ایشان از سوی خودشان است یعنی آنها از سوی خود غافل شده‌اند و گر نه راه بیداری و خود آگاهی باز بوده است و آنها آن راه را رها کرده‌اند و بیخبر مانده‌اند، و ارتباط آیت دوّم که علم بظواهر زندگی و بی‌خبری از عاقبت است با آیت جلو که وعده‌ی خدا دگرگون نمیشود شاید اینکه باشد که اوّل گفته شده است: وعده‌ی یاری و دگر وعده‌های خداوند انجام شدنی است بعد گفته شده است ولی توجّه مردم بهمین نماهای زندگی است و متوجّه بحقایق عالم و قدرت بینهایت حقّ نیستند و از عاقبت و پایان کار خود را بی‌خبر میدارند که آینده‌شان چه خواهد شد خواه در زندگی و خواه پس از مرگ و آماده‌ی درک حقایق و وعده‌های حقّ نیستند که سرنوشت آینده‌ی زندگیشان چی است و پایان زندگیشان بکجا است. و باین احتمال از کلمه‌ی آخرت معنی عام استفاده میشود. -قرآن-۱۶-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۵-قرآن-۵۴-۷۰ ۳- آیت ۱۰ «ثُمَّ کانَ عاقِبَةَ- تا آخر» شاید اشاره باین باشد که بدی و کجی در هر کار و هر چیز موجب نقص و نقض کمی و شکستگی آن میشود. یک نهال اگر کج یا کم آب شد خاصیّت پیشرفتن و بلند شدن آن کم یا نابود میشود و به آن اندازه افزایش که آمادگی آن را دارد نخواهد رسید. یا حیوانی که در کوچکی کم شیر یا بیمار باشد نیروی نموّ خود را از دست میدهد و کوچک و ناچیز می‌ماند و هم چنین کودک و فرزند آدم که در کوچکی بهداشت و خوراک لازم نداشت موجودی بیچاره و ناتوان خواهد بود پس در افزایش معنوی و پیشرفت آدمگری -قرآن-۱۳-۳۵ [صفحه ۹۹] هم چنین است که اگر کسی آن آمادگی تعالی و ترقّی انسانیّت خود را در آغاز کار خود از دست داد و دنبال نکرد فردی نافهم و کند و گول خواهد شد پس در تصوّرات و تصدیقات حقایق الهی نیز آنکه از اوّل نسنجیده هر کاری کرد و خود- داری از خواسته‌های خود نداشت و بکار بد بدیده‌ی اغماض نگریست اندک اندک با بدی خوی میگیرد و قبحی که دیگران درک میکنند او نمی‌بیند و سپس کارش بآن جا میرسد که دستور بزشتی را زشت نمیپندارد و اوامر و نواهی را لغو و یا آزار مردم میداند و همین است مفاد آیه که پایان بدکاری، دروغ پنداشتن دستور و نشانه‌های خداوندی است. ۴- آیت ۲۷ جمله‌ی «وَ لَهُ المَثَلُ الأَعلی فِی السَّماواتِ» تا آخر» شاید برای تأکید مطلب اوّل آیه باشد که گفته شده است: خدا بر میگرداند آنرا که آفریده است و بر گرداندن آسانتر از آفریدن است بدنباله‌ی آن گفته شده است مثال و نمونه بالاتر از آسانتر بودن هم در پیشگاه خداوند است و برای او است که در آسمان و زمین آنچه اندیشه شود و نمونه و مثال آورده شود برای خداوند برتر از آن آماده است و درست چون آنچه موجودات بیندیشند و مثال و نمونه بیاورند آفریده‌ی فکر آنها است و نتیجه احساسات آنها است ولی آفرینش به پیشگاه حقّ نتیجه «کُن فَیَکُونُ» است که بهر چیز اراده باشد و گفته شود باش خواهد بود و موجود خواهد شد پس آنچه در آسمان و زمین بیندیشند و آسان و یا آسانتر بشمارند در برابر قدرت حقّ ناچیز است و برتر از اینجور مثالها برای خدا و در قدرت او است. -قرآن-۲۱-۶۸-قرآن-۶۲۵-۶۴۲

[سوره الروم [۳۰]: آیات ۲۸ تا ۴۶]

ضَرَبَ لَکُم مَثَلاً مِن أَنفُسِکُم هَل لَکُم مِن ما مَلَکَت أَیمانُکُم مِن شُرَکاءَ فِی ما رَزَقناکُم فَأَنتُم فِیهِ سَواءٌ تَخافُونَهُم کَخِیفَتِکُم أَنفُسَکُم کَذلِکَ نُفَصِّلُ الآیاتِ لِقَومٍ یَعقِلُونَ [۲۸] بَلِ اتَّبَعَ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَهواءَهُم بِغَیرِ عِلمٍ فَمَن یَهدِی مَن أَضَلَّ اللّهُ وَ ما لَهُم مِن ناصِرِینَ [۲۹] فَأَقِم وَجهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً فِطرَتَ اللّهِ الَّتِی فَطَرَ النّاسَ عَلَیها لا تَبدِیلَ لِخَلقِ اللّهِ ذلِکَ الدِّینُ القَیِّمُ وَ لکِنَّ أَکثَرَ النّاسِ لا یَعلَمُونَ [۳۰] مُنِیبِینَ إِلَیهِ وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ لا تَکُونُوا مِنَ المُشرِکِینَ [۳۱] مِنَ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُم وَ کانُوا شِیَعاً کُلُّ حِزبٍ بِما لَدَیهِم فَرِحُونَ [۳۲] -قرآن-۱-۷۶۰ وَ إِذا مَسَّ النّاسَ ضُرٌّ دَعَوا رَبَّهُم مُنِیبِینَ إِلَیهِ ثُمَّ إِذا أَذاقَهُم مِنهُ رَحمَةً إِذا فَرِیقٌ مِنهُم بِرَبِّهِم یُشرِکُونَ [۳۳] لِیَکفُرُوا بِما آتَیناهُم فَتَمَتَّعُوا فَسَوفَ تَعلَمُونَ [۳۴] أَم أَنزَلنا عَلَیهِم سُلطاناً فَهُوَ یَتَکَلَّمُ بِما کانُوا بِهِ یُشرِکُونَ [۳۵] وَ إِذا أَذَقنَا النّاسَ رَحمَةً فَرِحُوا بِها وَ إِن تُصِبهُم سَیِّئَةٌ بِما قَدَّمَت أَیدِیهِم إِذا هُم یَقنَطُونَ [۳۶] أَ وَ لَم یَرَوا أَنَّ اللّهَ یَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن یَشاءُ وَ یَقدِرُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَومٍ یُؤمِنُونَ [۳۷] -قرآن-۱-۵۷۱ فَآتِ ذَا القُربی حَقَّهُ وَ المِسکِینَ وَ ابنَ السَّبِیلِ ذلِکَ خَیرٌ لِلَّذِینَ یُرِیدُونَ وَجهَ اللّهِ وَ أُولئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ [۳۸] وَ ما آتَیتُم مِن رِباً لِیَربُوَا فِی أَموالِ النّاسِ فَلا یَربُوا عِندَ اللّهِ وَ ما آتَیتُم مِن زَکاةٍ تُرِیدُونَ وَجهَ اللّهِ فَأُولئِکَ هُمُ المُضعِفُونَ [۳۹] اللّهُ الَّذِی خَلَقَکُم ثُمَّ رَزَقَکُم ثُمَّ یُمِیتُکُم ثُمَّ یُحیِیکُم هَل مِن شُرَکائِکُم مَن یَفعَلُ مِن ذلِکُم مِن شَیءٍ سُبحانَهُ وَ تَعالی عَمّا یُشرِکُونَ [۴۰] ظَهَرَ الفَسادُ فِی البَرِّ وَ البَحرِ بِما کَسَبَت أَیدِی النّاسِ لِیُذِیقَهُم بَعضَ الَّذِی عَمِلُوا لَعَلَّهُم یَرجِعُونَ [۴۱] قُل سِیرُوا فِی الأَرضِ فَانظُرُوا کَیفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِن قَبلُ کانَ أَکثَرُهُم مُشرِکِینَ [۴۲] -قرآن-۱-۷۷۹ فَأَقِم وَجهَکَ لِلدِّینِ القَیِّمِ مِن قَبلِ أَن یَأتِیَ یَومٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّهِ یَومَئِذٍ یَصَّدَّعُونَ [۴۳] مَن کَفَرَ فَعَلَیهِ کُفرُهُ وَ مَن عَمِلَ صالِحاً فَلِأَنفُسِهِم یَمهَدُونَ [۴۴] لِیَجزِیَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ مِن فَضلِهِ إِنَّهُ لا یُحِبُّ الکافِرِینَ [۴۵] وَ مِن آیاتِهِ أَن یُرسِلَ الرِّیاحَ مُبَشِّراتٍ وَ لِیُذِیقَکُم مِن رَحمَتِهِ وَ لِتَجرِیَ الفُلکُ بِأَمرِهِ وَ لِتَبتَغُوا مِن فَضلِهِ وَ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۴۶] -قرآن-۱-۵۱۳ [صفحه ۱۰۱] معنی لغات: «یصّدّعون» پراکنده میشوند. ترجمه ۲۸ [اکنون ای مردم بشنوید که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خداوند] برای شما داستانی میآورد و مثلی میزند از [روش زندگی] خود شما که آیا بردگان و زر خریدان شما میتوانند در اموال و خواستهها که روزی شما کردهایم شریک شما باشند و با هم برابر باشید و آیا بهمان گونه که میترسید در اموال یکدگر تصرّف کنید از بردگان خود می‌ترسید! [البتّه نه چنین است پس چگونه آفریدگان خدا را انباز او میگیرید!] به اینگونه [نمونه و مثل] آیات حقّ را جدا و روشن میکنیم برای مردمی که خرد را به کار اندازند و بیندیشند. ۲۹ ولی آنها که ستمگرند [نه مرد عقل و منطق] نسنجیده و بنادانی پی خواستههای خود رفتند. پس آنرا که [خود نیندیشند و در نیافت و] خدا گمراهش کرد کی است که هدایتش کند! و برای چنین مردم [البتّه نه راهنمائی است و] نه یاوری است ۳۰ پس ای محمّد تو روی [دل] خود به سوی دین بدار که پاک و بدور باشی از کج اندیشی دیگران که خداوند پیدایش آدمی را بر همین نهاده است و پیدایش خدائی جانشین ندارد و همین است دین استوار و نگهبان آدمی ولی بیشتر مردم اینرا ندانند ۳۱ پس شما مؤمنین از گناه رو بسوی حقّ کنید و از نافرمانی او دوری کنید و نماز بپا دارید و از دستهی مشرکین نباشید ۳۲ از آنها که در دین تفرقه انداختند و بچند دسته شدند و هر دسته شاد بپندار خود بود ۳۳ اینکه گونه مردم را اگر آزاری بپساید با دلدادگی خدای خود را میخوانند و اگر او از مهربانی خود بآنها چشاند دستهای مشرک به پروردگار خود میشوند ۳۴ [و عدّهای دیگر ممکن است عبرت بگیرند و مؤمن شوند و آنها بدنبالهی شرک خود] عاقبت ناسپاس نعمت ما میشوند. پس شما بیخردان در زندگی بهرمند باشید که بزودی خواهید دانست [چه کردهاید] ۳۵ مگر [صفحه ۱۰۲] دلیلی [گوینده و زباندار] از آسمان فرستادیم که سخنی گوید تا آنها به پروردگار خود مشرک شوند! ۳۶ [دستهای از مردم چنین است خویشان که] اگر به آنها خوشی و آسایش چشاندیم دلشاد بآن هستند، و اگر بسزای کارشان بدی بآنها رسید ناگهان [و نیندیشیده و جهت آن پیدا نکرده] نا امید از رحمت حقّ میشوند ۳۷ [و چرا ناامید میشوند!] مگر نمی‌بینند و نمیدانند که خداوند روزی فراخ میکند بهر کس که بخواهد و بسرنوشت کند. البتّه در اینکه رموز زندگی نشانههای قدرت است برای مردمی که ایمان میآورند و می‌پذیرند ۳۸ پس تو [ای محمّد که مؤمن حقیقی تو هستی] آنچه بایسته و حقّ خویشان و ناداران و براه ماندگان است بده که اینکه بخشش بهتر [اندوخته و سرمایه] است برای آنها که خواهان جانب حقّ هستند و رستگار چنین مردمند و بس ۳۹ و [لی ای مردم] اگر چیزی بسود و ربا دادید که سرمایهای از مردم بدست شما آید و فزون شود بدانید که بپیشگاه خداوندی افزایش ندارد، و امّا آنچه بزکات در راه رضای خدا دادید [البتّه شما و] چنین مردمی سود خود دو چندان کنندگانند ۴۰ خداوند است که شما را آفرید سپس روزی داد و زان پس بمیراند و از پس مرگ دوباره زندهتان کند. آیا از آنها که انباز خدا گرفتهاید کسی چیزی از اینکه کارها تواند بکند! پس خداوند پاکیزهتر است و برتر از آن چیزهائیست که با او شریک میدانند یا اینکه شریکی داشته باشد ۴۱ [و اگر] در صحرا و دریاها، یا در شهرها و دهات فساد و تباهی نمودار شد برای سزای بدکاری خود مردم است که خداوند بآنها بچشاند [تلخی] پارهای از آنچه کردند تا شاید از راه بد برگردند ۴۲ [ای پیغمبر باین مردم] بگو گردشی بروی زمین کنید تا ببینید پایان آنها که پیش از اینکه بیشترشان مشرک بودند بکجا انجام یافت! ۴۳ پس تو ای محمّد [در برابر اینکه مشرکین] روی خود بسوی اینکه دین نگهبان آدمی راست بدار زان پیش که روزی فرا رسد که راه بازگشت از فرمان حقّ نباشد و همگی از هم جدا باشند ۴۴ و هر کس کافر شده زیان کفرش بر خودش خواهد بود و آنها که کار نیک کردند آنرا [صفحه ۱۰۳] برای خود آماده کردهاند ۴۵ تا آنها که مؤمن و نکوکارند از فضل حقّ پاداش برند، و البتّه خدا کافران را دوست ندارد ۴۶ [و سزای آنها را میدهد و شما مسلمانان بنگرید که] از آیات خداوندی است فرستادن بادهائی که نوید خوشی با خود دارد تا از رحمت خود بشما بچشاند و کشتیهای بادی بفرمان او به دریا روان شوند و شما بامید بخشش او پی کسب روزی روید تا شاید شکرگزار اینکه نعمتها باشید. مفسّرین: «ضَرَبَ لَکُم مَثَلًا» ۲۸ حسینی نوشته است: ملخّص سخن آن است که آیا ای خواجگان شما بندگان را در مال و ملک خود شریک می‌سازید تا در تصرّف در آن و تسلّط بر آن مساوی باشید و از استبداد و استقلال ایشان ترسان شوید! در عین المعانی و بعضی دیگر از تفاسیر هست که چون حضرت رسالت صلی اللّه علیه و سلّم اینکه آیت بر صنادید قریش خواند گفتند: حاشا که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هرگز اینکه تواند بود، آن حضرت فرمود که شما بندگان را در مال خود شرکت نمی‌دهید پس چگونه آفریدگانرا در ملک او شریک می‌سازید!«۱۴». -قرآن-۱۵-۳۹-پاورقی-۵۷۷-۵۷۹ «لا تَبدِیلَ لِخَلقِ اللّهِ» ۳۰ فخر: در معنی اینکه جمله چند معنی است: - قرآن-۱-۳۲ ۱- بعضی از مفسّرین گفته‌اند: اینکه جمله برای دلداری پیغمبر صلی اللّه علیه و آله است که از سرسختی کافران و خودداری از ایمان آنها اندوهناک نباشد که آنها بدبخت آفریده شده‌اند و بسوی خوشبختی و ایمان نمیروند. ۲- یعنی حسّ توحید و [صفحه ۱۰۴] یکتا شناسی از سرشت آنها بدر نمیرود و تا آن اندازه است که اگر از آنها بپرسند آسمان و زمین را که آفرید! میگویند: خدا. ولی اینکه ایمان نهادی و فطری بس نیست. ۳- و ممکن است اینجور در معنی جمله گفته شود: آفریدگان همگی بندگان خدایند که تبدیلی در آن نیست مانند دگر بندگان که عوض می‌شوند و از بندگی بیرون میروند. حسینی: از اینکه جمله مقصود نهی است و جلوگیری یعنی بر فطرت اصلی باشید و دینی که بر آن آفریده شده‌اید عوض نکنید. «وَ لا تَکُونُوا مِنَ المُشرِکِینَ» ۳۱ فخر: یعنی شرک خفی هم نداشته باشید و در بندگی جز راه حقّ خواهان راه دیگری نباشید که رضای خدا و آخرت را برای شما فراهم میکند. -قرآن-۱-۳۸ حسینی: از شیخ محمّد اسلمیّ طوسیّ که از عرفای قرن دوّم و سوّم هجری است و گویند وی هم کجاوه‌ی حضرت رضا علیه السّلام بوده است در سفر خراسان، نقل است که او گفت: چون اینکه حدیث را شنیده بودم که آنچه از ما نقل کنند اگر با کتاب خدا موافق بود بپذیرید. من خواستم اینکه حدیث را که «من ترک الصّلاة متعمّدا فقد کفر» از قرآن پیدا کنم، سی سال تأمّل کردم تا از اینکه آیه استفاده کردم که «أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ لا تَکُونُوا مِنَ المُشرِکِینَ». -قرآن-۴۷۰-۵۲۷ «مِنَ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُم» ۳۲ کشف: حمزه و کسائی با الف خوانده‌اند «فارقوا» یعنی یهود و مسیحی که از دین خود جدا شدند. و اگر بقرائت «فرّقوا» بخوانند یعنی آنها که بدعت آوردند و دین خود پاره پاره کردند و قسمتی را پذیرفتند و قسمتی را ردّ کردند مثل «أَ فَتُؤمِنُونَ بِبَعضِ الکِتابِ وَ تَکفُرُونَ بِبَعضٍ». -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۲۹۴-۳۵۵ فخر: ممکن است مقصود اینکه باشد بعضی برای دین و بعضی برای بهشت و بعضی برای فرار از جهنّم دین را پذیرفتند. «بِما لَدَیهِم فَرِحُونَ» ۳۲ حسینی: شعر: -قرآن-۱-۲۸ هر کسی را در خور مقدار خویش || هست نوعی خوشدلی در کار خویش [صفحه ۱۰۵] میکنند اثبات خویش و نفی غیر|| چه امام صومعه چه پیر دیر «وَ إِذا مَسَّ النّاسَ ضُرٌّ» ۳۳ کشف: یعنی چون مردم مکّه گرفتار گرسنگی و قحطی و بی‌بارندگی شوند. - قرآن-۱-۳۲ «إِذا فَرِیقٌ مِنهُم بِرَبِّهِم یُشرِکُونَ» ۳۳ کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از کلمه‌ی «النّاس» در جمله‌ی جلو عموم مردم است که مؤمن و کافر باشد و کلمه «فریق» در اینکه جمله مختصّ است بکافران. -قرآن-۱-۴۸ «إِذا هُم یَقنَطُونَ» ۳۶ کشف: «یقنطون» با صدای بالای نون و صدای جلو نون هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۴ «فَآتِ ذَا القُربی حَقَّهُ» ۳۸ فخر: چون در آیات جلو مردم منحرف معرّفی شدند که در گرفتاری ناامید میشوند و در خوشی شادند و بآیت جلوتر گفته شده است «إِذا مَسَّ النّاسَ ضُرٌّ دَعَوا» که اگر گرفتار شوند خدا را میخوانند در اینکه آیه یادآوری شده است که نباید نظر بتنگی معیشت و آسودگی داشت بلکه باید به اندیشه‌ی فرمانبری و انجام وظیفه باشند. و مناسبت دیگر برای وابستگی اینکه آیه بآیات گذشته اینکه است که چون گفته شده است روزی از خداوند است در اینکه آیه دستور داده شده است که خودداری از نیکی بدیگران نکنید که از خزانه‌ی خدا کم نمیشود و همانکه بسط رزق برای شما میکند همیشه هست و میرساند، و چون اینکه آیه برای دستور بزکات نیست و برای احسان بمستحقّ است اینکه سه دسته نام برده شده است نه دیگر مستحقّین زکات تا هر کس چه موظّف به زکات یا غیر موظّف باینها احسان کند و ببخشد. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۱۷۰-۲۰۵ «وَ ما آتَیتُم مِن رِباً» ۳۹ کشف: ربا بمعنی زیادی است و دو جور است: -قرآن-۱-۲۸ ۱- آنچه در معامله معیّن میکنند که زیادی بدهند و اینکه ربای حرام در دین است و در سوره‌ی بقره شرح آن گذشته است، و سدّی گفته است اینکه آیه برای همین ربا است که حرام کرده و ثقیف اینجور معامله داشته‌اند و آنها را منع کرده است. ۲- آنچه کسی از راه هدیّه و بخشش چیزی میدهد که بیش از آنچه [صفحه ۱۰۶] داده باو بدهند اینکه روا است ولی مزد ندارد و همین است معنی «فَلا یَربُوا عِندَ اللّهِ و اینجور ربا بر پیغمبر حرام بوده است که در قرآن بآن حضرت گفته شده است «لا تَمنُن تَستَکثِرُ» یعنی بآن جور

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بخشش مکن که بیشتر بخواهی و بیشتر مفسّرین مثل سعید جبیر و مجاهد و غیرهم گفته‌اند مقصود از اینکه آیه همین قسم از ربا است و جمله‌ی «اتیتم» با فتح همزه خوانده شده است یعنی انجام دادید ربا را، و با همزه‌ی ممدود خوانده‌اید که از مصدر «إیتاء» بمعنی بخشش باشد یعنی آنچه ربا دادید. و جمله‌ی «لتربوا» با صدای جلو تاء و سکون واو خوانده شده است یعنی تا شما زیاد ببرید، و با صدای بالای یاء و واو مفتوح بصیغه‌ی غایب خوانده شده است یعنی تا زیاد شود. -قرآن-۷۰-۹۷-قرآن-۱۸۶-۲۰۹ «ظَهَرَ الفَسادُ فِی البَرِّ وَ البَحرِ» ۴۱ کشف: ظهور بچهار جور است: -قرآن-۱-۴۲ ۱- از نبود بود شدن. ۲- از ظرف در آمدن. ۳- بواسطه دلیل نمودار شدن. ۴- برای چیرگی و غلبه نمودار شدن، و معنی آیه پیدایش قحطی و گرسنگی است که مردم تباهی صحرا و دریا میدانند و مقصود از برّ بیابان است و از بحر شهرهائی که آب جاری دارد چون عرب هر شهر آب داری را بحر مینامد. و بعضی گفته‌اند: برّ و بحر کنایه از روی زمین است. «یَومٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّهِ» ۴۳ کشف: جمله پس و پیش است باین جور «یوم من اللّه لا مردّ له» یعنی روزی از روزهای خدا که جلوگیر ندارد یا اینطور معنی شود: روز رستاخیز که چون خدا آنرا بیاورد برش نمیگرداند. - قرآن-۱-۴۰ [«یَومَئِذٍ یَصَّدَّعُونَ» ۴۳ بیضاوی: در چنین هنگامی و در چنین روزی مؤمن و کافر از یکدیگر بخوبی ممتاز هستند و جدا شده‌اند و هر کس بجزای عمل خویش چه ایمان و چه کفر خواهد رسید چنانکه شرحش در آیه‌ی بعد است]. -قرآن-۳-۲۹ استفاده ما: آیت ۴۱ «ظَهَرَ الفَسادُ فِی البَرِّ- تا آخر» گفتار مفسّرینرا نقل کردیم ولی جای تأمّل است که اینکه جمله آیا برای نقل یک پیشامد مخصوص است و یادآوری پند و عبرت از آن یا نه! ظاهر اینکه است که اشاره به قضیّه‌ی -قرآن-۲۲-۵۱ [صفحه ۱۰۷] نباشد و گر نه کسی آنرا نوشته بود ولی اثری از آن دیده نشد، پس شاید برای توجّه دادن افکار است بخاصیّت عمومی طبیعت بشری و فساد برّ و بحر فساد اخلاقی مردم بصحرا و دریا است که پیدایش جنگ و خونریزی و گرفتاریهای مردم از رفتار یکدیگر است که خود بد کرده‌اند و نتیجه‌اش بدی و فساد شده است و گر نه تا آنگاه که بشر آزاد و آرام بود و سرکشی و تجاوز بحق و حدّ دیگری نداشت از فساد و خرابی نمونه‌ای نبود و چون بد کردند فساد نمودار شد تا نتیجه‌ی بد کار خود را ببینند و پند گیرند و از بدکاری دست بر دارند چنانکه مصداق اینکه احتمال از آیه امروز خوب نمایان شده است که کشمکشهای سیاسی ملّتها و خون-ریزیها و خرابیهای جنگهای جهانی در دنیا و مبارزات و نمایشهای قدرتها در برابر یکدیگر بآن جا رسیده است که بفکر برگشتن از آن تباهکاری هستند و سازش و دست برداشتن از ساختن اسلحه‌های شدید که جهانی ویران میکند و آماده شده‌اند که متّفق شوند در خودداری و جلوگیری از ساختن و آزمایش کردن آنجور ابزار جنگ و آدمکشی و شاید اشاره بهر دو مطلب باشد و فساد برّ و بحر کنایه از فشار اقتصادی باشد که خشکی و گرسنگی بگفته‌ی مفسّرین است و هم فساد اجتماعی و سیاسی که احتمال ما بود، و البتّه قرآن برای پند و عبرت است و در همه گونه حوادث باید از آن استفاده کرد.«۱۵»۱ -پاورقی-۱۳۱۲-۱۳۱۴ -قرآن-۴۰-۱۰۴ [صفحه ۱۰۸]

[سوره الروم [۳۰]: آیات ۴۷ تا ۵۹]

-قرآن-۴۰-۱۰۴ وَ لَقَد أَرسَلنا مِن قَبلِکَ رُسُلًا إِلی قَومِهِم فَجاؤُهُم بِالبَیِّناتِ فَانتَقَمنا مِنَ الَّذِینَ أَجرَمُوا وَ کانَ حَقًّا عَلَینا نَصرُ المُؤمِنِینَ [۴۷] اللّهُ الَّذِی یُرسِلُ الرِّیاحَ فَتُثِیرُ سَحاباً فَیَبسُطُهُ فِی السَّماءِ کَیفَ یَشاءُ وَ یَجعَلُهُ کِسَفاً فَتَرَی الوَدقَ یَخرُجُ مِن خِلالِهِ فَإِذا أَصابَ بِهِ مَن یَشاءُ مِن عِبادِهِ إِذا هُم یَستَبشِرُونَ [۴۸] وَ إِن کانُوا مِن قَبلِ أَن یُنَزَّلَ عَلَیهِم مِن قَبلِهِ لَمُبلِسِینَ [۴۹] فَانظُر إِلی آثارِ رَحمَتِ اللّهِ کَیفَ یُحیِ الأَرضَ بَعدَ مَوتِها إِنَّ ذلِکَ لَمُحیِ المَوتی وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۵۰] وَ لَئِن أَرسَلنا رِیحاً فَرَأَوهُ مُصفَرًّا لَظَلُّوا مِن بَعدِهِ یَکفُرُونَ [۵۱] -قرآن-۱-۷۲۹ فَإِنَّکَ لا تُسمِعُ المَوتی وَ لا تُسمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوا مُدبِرِینَ [۵۲] وَ ما أَنتَ بِهادِ العُمیِ عَن ضَلالَتِهِم إِن تُسمِعُ إِلّا مَن یُؤمِنُ بِآیاتِنا فَهُم مُسلِمُونَ [۵۳] اللّهُ الَّذِی خَلَقَکُم مِن ضَعفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعدِ ضَعفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعدِ قُوَّةٍ ضَعفاً وَ شَیبَةً یَخلُقُ ما یَشاءُ وَ هُوَ العَلِیمُ القَدِیرُ [۵۴] وَ یَومَ تَقُومُ السّاعَةُ یُقسِمُ المُجرِمُونَ ما لَبِثُوا غَیرَ ساعَةٍ کَذلِکَ کانُوا یُؤفَکُونَ [۵۵] وَ قالَ الَّذِینَ أُوتُوا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

العِلمِ وَ الإِیمـانَ لَقَـد لَبِثتُم فِی کِتابِ اللّهِ إِلی یَومِ البَعثِ فَهـذا یَومُ البَعثِ وَ لکِنَّکُم کُنتُم لا تَعلَمُونَ [۵۶] -قرآن-۱-۶۸۱ فَیومَئِذٍ لا یَنفَعُ الَّذِینَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُم وَ لا هُم یُستَعتَبُونَ [۵۷] وَ لَقَد ضَرَبنا لِلنّاسِ فِی هذَا القُرآنِ مِن کُلِّ مَثَلٍ وَ لَئِن جِئتَهُم بِآیَةٍ لَیَقُولَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا إِن أَنتُم إِلاّ مُبطِلُونَ [۵۸] کَذلِکَ یَطبَعُ اللّهُ عَلی قُلُوبِ الَّذِینَ لا یَعلَمُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۳۲۵ ترجمه: ۴۷ و البتّه پیش از تو هم پیغمبرانی بسوی ملّت خودشان فرستادیم [صفحه ۱۰۹] که دلیلهای روشن برای آنها آوردند و از کسانی که مجرم شدند انتقام کشیدیم و [مؤمنین را یاری کردیم] البتّه پشتیبانی مؤمنین حقّی بوده است بر ما [ناگزیر و انجام شده چون مقرّرات آفرینش تغییر ناپذیر است و حوادث بقدرت او است پس]. ۴۸ خداوند است آن که بادها را میفرستد تا ابرها را برانگیزد و در آسمان بآنجور که مصلحت باشد میگستراندش و پاره‌های آنرا روی هم انباشته میکند و آن گاه می‌بینی که از لابلای آن باران بیرون میآید و چون برسد بهر کس از بندگان که بخواهد، آن وقت است که آنها دلشاد میشوند و روی خوشی میبینند ۴۹ گرچه پیش از اینکه ابر و باران، مأیوس و بجای مانده و ناامید بودند ۵۰ پس تو ای محمّد بنگر بآثار رحمت خداوند که چگونه زمین را از پس مردگی زنده میکند [و سبز و خرّم مینمایاند] البتّه همو است که زنده کننده‌ی مردگان است و بر هر چیز توانا است. ۵۱ [ولی] اگر بادی فرستادیم [ناسازگار با کشت و زرع مردم بد دل] و آن را زرد و نابود دیدند بر میگردند و بنعمتهای خدا کافر میشوند [و بجای اینکه در بلا صابر باشند بکفر میگرایند، آری چنین است حال و خوی مردم مرده دل]. ۵۲ پس تو بمرده نتوانی سخن بشنوانی و نه آواز بگوش کر رسانی در حالی که بخواهند پشت کنند و سخن حقّ نشنوند ۵۳ [نیز] و نتوانی کور دلان را از گمراهی براه‌آوری فقط بآنهائی میتوانی سخن حقّ برسانی که مؤمنند و تسلیم بآیات ما میشوند [پس اینگونه مردم تسلیم بحقّ هستند و درک میکنند که] ۵۴ خداوند است آنکه شما را آفرید از ابتدا موجودی ناتوان و از پس ناتوانی نیرومند کرد و باز از پس قوّت و توانائی ضعف و ناتوانی مقرّر کرد و پیری و آنچه بخواهد و مصلحت باشد می‌آفریند که او علیم است و قدیر ۵۵ و آن روز که رستاخیز بر پا شود بد کاران سوگند یاد کنند که جز ساعتی بیش بدنیا یا بگور نمانده‌اند. بلی بهمین جور در دوران زندگی دروغ میگفتند و حقایق را دگرگون میکردند. ۵۶ و آنها که علم و ایمان دارند میگویند آری [بآنجور که] در کتاب خداوندی است [و سرنوشت حقّ] شما بماندید تا روز رستاخیز که اکنون همانروز است ولی شما بیخبر بودید ۵۷ پس [صفحه ۱۱۰] آن روز بستمکاران پوزش شان سود ندارد و مجاز نمیشوند خود را از مسئولیّت بدر آورند [بآنها گفته نخواهد شد بیایید توبه کنید و خداوند را راضی نمائید و همه عذرها قطع خواهد گشت] ۵۸ [ای محمّد] با اینکه برای اینکه مردم در قرآن از هر دری مثلی آوردیم اگر آیتی [هم که تقاضا می‌کنند] برای شان بیاوری باز آنها که کافر شده‌اند میگویند: شما مسلمانان بغلط میروید و بیهوده میگوئید ۵۹ اینکه گونه [نادانی و سر سختی] مهری است که خداوند بر دلهای مردم بیخرد نهاده است ۶۰ پس [تو ای پیغمبر در برابر آنها] شکیبا باش که وعده خداوندی درست است و بگاه خود میرسد و کسانی که رستاخیز باور ندارند تو را سبک نشمارند [و از بردباریت کم نکنند]. سخن مفسّرین: «کانَ حَقًّا عَلَینا نَصرُ المُؤمِنِینَ» ۴۷ فخر: در اینکه جمله دو احتمال است: ۱- جمله‌ی «کانَ حَقًّا» دنباله مطلب جلو باشد یعنی انتقام ما درست بود نه ستم و ظلم بود. و جمله‌ی «عَلَینا نَصرُ» آغاز جمله‌ی دیگر است یعنی خوشخبر باشید و مژده باد شما را که ما عهده دار یاری مؤمنین هستیم. -قرآن-۱۵-۵۷-قرآن-۱۱۶-۱۳۰-قرآن-۲۱۹-۲۳۴ ۲- یعنی انتقام از مجرمین برای آن بود که ما بدرستی و عدالت عهده دار یاری هستیم و شما هم آسوده باشید که خدا شما را یاری میکند. «یُرسِلُ الرِّیاحَ» ۴۸ کشف: إبن کثیر و حمزه و کسائی «الرّیح» بصیغه‌ی مفرد خوانده‌اند و دیگران بصورت جمع «الرّیاح» خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۲ «إِن کانُوا مِن قَبلِ أَن یُنَزَّلَ عَلَیهِم مِن قَبلِهِ لَمُبلِسِینَ» ۴۹ فخر: بعضی گفته‌اند: تکرار من قبل برای تأکید است مثل «أَنَّهُما فِی النّارِ خالِدَینِ فِیها» که «فیها» برای تأکید «فی النّار» است و بهتر اینکه است که کلمه‌ی «قبل» مقصود پیش از فرستادن باران باشد و دو کلمه‌ی قبله یعنی پیش از پیدایش ابر است چون ناامیدی پیش از باد و ابر است و چون باد و ابر پیدا شد امید باران هست از اینکه جهت بهتر است که چنین معنی شود: پیش از پیدایش باران و جلوتر از پیدایش ابر ناامید بودند. -قرآن-۱-۸۰-قرآن-۱۴۵-۱۸۶ [صفحه ۱۱۱] حسینی نوشته: و بدرستی که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بودند پیش از آنکه فرو فرستاده شود بدیشان باران پیش از ظهور سحاب ناامیدان از آن باران. «وَ لَئِن أَرسَلنا رِیحاً فَرَأَوهُ مُصفَرًّا» ۵۱ کشف: اینکه آیه توصیف آن مردم است به اینکه که ایمانشان ضعیف است و پشتیبانی پروردگار خود ندارند. -قرآن-۱-۴۹ «إِذا وَلَّوا مُدبِرِین» ۵۲ فخر: یعنی چون آدم که اگر رو برو باشد ممکن است از جنبش لب چیزی بفهمد ولی چون پشت کرد بهیچ روی در نمییابد. -قرآن-۱-۲۷ «مِن ضَعفٍ» و «بَعدِ ضَعفٍ» ۵۴ مجمع: عاصم و حمزه با ضمّ ضاد یعنی بصدای جلو خوانده‌اند و بقیّه با فتح ضاد در هر دو. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۱۷-۳۱ «کَذلِکَ کانُوا یُؤفَکُون» ۵۵ فخر: یعنی از حقّ و راستی بباطل و دروغگوئی برشان گردانده بودند. -قرآن-۱-۳۰ حسینی: یعنی باین عالم و عالم دیگر کارشان دروغ گفتن است. «لَقَد لَبِثتُم فِی کِتابِ اللّهِ» ۵۶ کشف: یعنی در علم و حکم خداوندی که در لوح محفوظ ثبت است. و بعضی گفته‌اند: یعنی در آنچه بعلم سابق خدائی برای شما نوشته شده است. بعضی گفته‌اند: جمله پس و پیش شده است و اینکه طور است یعنی آنهائی را که علم و ایمان در کتاب خدا داده‌اند گفتند: شما ماندید. -قرآن-۱-۳۹ فخر: یعنی در کتاب خدا مدّتی معیّن بوده است تا روز رستاخیز. «وَ لا هُم یُستَعتَبُون» ۵۷ کشف: یعنی آسایش از موجب گرفتاری بر ایشان فراهم نمیشود و راه برون شدن از گرفتاری پذیرفته نمیشود، و مقصود اینکه است که توبه شان قبول نمیشود و خواهش برگشت بدنیا برای تلافی گذشته پذیرفته نیست. -قرآن-۱-۲۸ «وَ لَئِن جِئتَهُم بِآیَةٍ لَیَقُولَنَّ» ۵۸ کشف: یعنی با اینکه قرآن که همه موجبات رهبری در آن فراهم است اگر آیت دیگری بیاوری باز هم هدایت نمیشوند چنانکه از قرآن استفاده نکردند و هدایت نشدند. -قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۱۱۲] «کَذلِکَ یَطبَعُ اللّهُ عَلی قُلُوبِ» ۵۹ کشف: یعنی همانند اینکه کافران که توصیف کردیم دلهای مهر شده‌ی کافران نیز چنین است که بواسطه‌ی کفرشان مهر بر دل شده‌اند و از حقیقت دین بیخبرند مانند اینکه کافران توصیف شده. -قرآن-۱-۴۳ فخر: یعنی آنها که اکنون عالم نیستند، خداوند جلوتر دلهاشان را مهر کرده است. «وَ لا یَستَخِفَّنَّکَ- تا آخر» ۶۰ کشف: یعنی مردم بی‌ایمان تو را وادار به نادانی و پیروی از گمراهی خود نکنند. بعضی گفته‌اند: یعنی رأی و حلم تو را سبک نشمارند. و بعضی گفته‌اند: یعنی از خشم بر کافران تو را شتابزدگی و سبکی نشمارند. و بعضی گفته‌اند: یعنی از خشم بر کافران تو را شتابزدگی و سبکی گردنگیر نشود که بر خلاف فرمان خدا رفتار کنی. -قرآن-۱-۲۴ سخن و استفاده‌ی ما: ۱- از دو آیت ۵۲ و ۵۳ «فَإِنَّکَ لا تُسمِعُ المَوتی- تا- فَهُم مُسلِمُون» شاید بتوانیم چنین استفاده کنیم که آن روز باین آیات پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله را دلداری دادند که در برابر مردم مادّی که از باران خوشدلند و از باد گرم که زراعت شان را زرد و خشک میکند کافر میشوند آن حضرت آزرده- خاطر نشود امروز هم آنها که در پی رهبری و تربیت هستند دلسرد از کار خود نشوند اگر ببینند مردم کوتاه نظر با یک خوش آمد و یا کومک مادّی از هر شرافت و آدمگری دست برمی دارند و سر بفرمان ارباب زر و زور میگذارند و یا اگر آرزوئی داشتند و بآن نرسیدند راه کج پیش میگیرند و همه‌ی حقایق را منکر می‌شوند چون راهنمائی و تربیت آمادگی لازم دارد و چنین مردمی آماده‌ی فراگیری نیستند و در حکم کر و کور هستند پس آنکه مربّی است و نظری عالی تر دارد باید منتظر فرصت و پیدا شدن شرائط کار و افراد شایسته باشد. -قرآن-۴۹-۸۱-قرآن-۹۳-۱۱۲ ۲- آیت ۵۸ و ۶۰ «وَ لَقَد ضَرَبنا لِلنّاسِ- تا آخر» معرّفی خاصیّت روانی آدمی است که پاره‌ای از مردم با اینکه در محیط علم و تمدّن زندگی میکنند و به اندیشه‌ی خود با عقل و کتاب سر و کار داشته‌اند هرگز سخنی بر خلاف آنچه خود آنرا درست دانسته‌اند نمیپذیرند و با همه‌ی اصول طبیعت و عرف اجتماع -قرآن-۱۸-۴۵ [صفحه ۱۱۳] مخالفت میکنند، هر علم و رسم و آئین را که خود نداشته‌اند زشت و یا بی‌ارزش میدانند، اینکه است که در اینکه آیه امروز هم باین گونه مردم اشاره شده است که اگر هر آیه و نشانه‌ای به بینند بیهوده نامند و همین است معنی «یَطبَعُ اللّهُ عَلی قُلُوبِ» که اینگونه خوی کج اندیشی و بدبینی بجای مهری است که روی دلها نهاده شده است و قابل گشودن و دریافتن چیزهائی غیر آنچه خود بدان خوی گرفته‌اند نیست چنانکه بسیاری از مدّعیان علم و دین تمام علوم و صنایع بشری را منکرند و میگویند آنها علم نیست و کسانی که با اینکه چیزها سر و کار دارند جاهل و ناچیز هستند. اینکه گونه مردم نمودار داستان مشهورند که با دست عقب میزنند و با پا جلو میکشند. از همه‌ی خوشیهای علم و صنعت روز بهرمند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هستند و اگر برقشان خاموش باشد یا تلفنشان کار نکند یا اتومبیل برایشان فراهم نشود و هزاران وسائل زندگی دیگر اگر گران یا کم شود داد فریادشان بلند است و گویا از همه بیشتر بآنها ستم شده است که اندک کمبودی در اینکه وسائل زندگی شان پیدا شده است و از بهترین پزشک و دارو باید آنها استفاده کنند ولی در مقام همکاری و تصدیق بارزش اینکه علوم بقول مشهور از بیخ عرب هستند و یک پزشک درس خوانده را با یک کارگر برابر میدانند و گویا جز آنچه خود خوانده‌اند و پذیرفته‌اند علمی و فضیلتی در عالم نیست. -قرآن-۲۶۶-۲۹۹ [صفحه ۱۱۴]

سوره لقمان

اشاره

-قرآن-۴۰-۱۰۴ - ۳۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره لقمان [۳۱]: آیات ۱ تا ۳۴]

-قرآن-۴۰-۱۰۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الم [۱] تِلکَ آیاتُ الکِتابِ الحَکِیمِ [۲] هُدیً وَ رَحمَةً لِلمُحسِنِینَ [۳] الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤتُونَ الزَّکاةَ وَ هُم بِالآخِرَةِ هُم یُوقِنُونَ [۴] -قرآن-۱-۱۸۱ أُولئِکَ عَلی هُدیً مِن رَبِّهِم وَ أُولئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ [۵] وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشتَرِی لَهوَ الحَدِیثِ لِیُضِلَّ عَن سَبِیلِ اللّهِ بِغَیرِ عِلمٍ وَ یَتَّخِذَها هُزُواً أُولئِکَ لَهُم عَذابٌ مُهِینٌ [۶] وَ إِذا تُتلی عَلَیهِ آیاتُنا وَلّی مُستَکبِراً کَأَن لَم یَسمَعها کَأَنَّ فِی أُذُنَیهِ وَقراً فَبَشِّرهُ بِعَذابٍ أَلِیمٍ [۷] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَهُم جَنّاتُ النَّعِیمِ [۸] خالِدِینَ فِیها وَعدَ اللّهِ حَقًّا وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۹] -قرآن-۱-۵۲۶ خَلَقَ السَّماواتِ بِغَیرِ عَمَدٍ تَرَونَها وَ أَلقی فِی الأَرضِ رَواسِیَ أَن تَمِیدَ بِکُم وَ بَثَّ فِیها مِن کُلِّ دابَّةٍ وَ أَنزَلنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنبَتنا فِیها مِن کُلِّ زَوجٍ کَرِیمٍ [۱۰] هذا خَلقُ اللّهِ فَأَرُونِی ما ذا خَلَقَ الَّذِینَ مِن دُونِهِ بَلِ الظّالِمُونَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۱۱] وَ لَقَد آتَینا لُقمانَ الحِکمَةَ أَنِ اشکُر لِلّهِ وَ مَن یَشکُر فَإِنَّما یَشکُرُ لِنَفسِهِ وَ مَن کَفَرَ فَإِنَّ اللّهَ غَنِیٌّ حَمِیدٌ [۱۲] وَ إِذ قالَ لُقمانُ لِابنِهِ وَ هُوَ یَعِظُهُ یا بُنَیَّ لا تُشرِک بِاللّهِ إِنَّ الشِّرکَ لَظُلمٌ عَظِیمٌ [۱۳] وَ وَصَّینَا الإِنسانَ بِوالِدَیهِ حَمَلَتهُ أُمُّهُ وَهناً عَلی وَهنٍ وَ فِصالُهُ فِی عامَینِ أَنِ اشکُر لِی وَ لِوالِدَیکَ إِلَیَّ المَصِیرُ [۱۴] -قرآن-۱-۷۷۱ وَ إِن جاهَداکَ عَلی أَن تُشرِکَ بِی ما لَیسَ لَکَ بِهِ عِلمٌ فَلا تُطِعهُما وَ صاحِبهُما فِی الدُّنیا مَعرُوفاً وَ اتَّبِع سَبِیلَ مَن أَنابَ إِلَیَّ ثُمَّ إِلَیَّ مَرجِعُکُم فَأُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۱۵] یا بُنَیَّ إِنَّها إِن تَکُ مِثقالَ حَبَّةٍ مِن خَردَلٍ فَتَکُن فِی صَخرَةٍ أَو فِی السَّماواتِ أَو فِی الأَرضِ یَأتِ بِهَا اللّهُ إِنَّ اللّهَ لَطِیفٌ خَبِیرٌ [۱۶] یا بُنَیَّ أَقِمِ الصَّلاةَ وَ أمُر بِالمَعرُوفِ وَ انهَ عَنِ المُنکَرِ وَ اصبِر عَلی ما أَصابَکَ إِنَّ ذلِکَ مِن عَزمِ الأُمُورِ [۱۷] وَ لا تُصَعِّر خَدَّکَ لِلنّاسِ وَ لا تَمشِ فِی الأَرضِ مَرَحاً إِنَّ اللّهَ لا یُحِبُّ کُلَّ مُختالٍ فَخُورٍ [۱۸] وَ اقصِد فِی مَشیِکَ وَ اغضُض مِن صَوتِکَ إِنَّ أَنکَرَ الأَصواتِ لَصَوتُ الحَمِیرِ [۱۹] - قرآن-۱-۷۹۰ أَ لَم تَرَوا أَنَّ اللّهَ سَخَّرَ لَکُم ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ أَسبَغَ عَلَیکُم نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً وَ مِنَ النّاسِ مَن یُجادِلُ فِی اللّهِ بِغَیرِ عِلمٍ وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ [۲۰] وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنزَلَ اللّهُ قالُوا بَل نَتَّبِعُ ما وَجَدنا عَلَیهِ آباءَنا أَ وَ لَو کانَ الشَّیطانُ یَدعُوهُم إِلی عَذابِ السَّعِیرِ [۲۱] وَ مَن یُسلِم وَجهَهُ إِلَی اللّهِ وَ هُوَ مُحسِنٌ فَقَدِ استَمسَکَ بِالعُروَةِ الوُثقی وَ إِلَی اللّهِ عاقِبَةُ الأُمُورِ [۲۲] وَ مَن کَفَرَ فَلا یَحزُنکَ کُفرُهُ إِلَینا مَرجِعُهُم فَنُنَبِّئُهُم بِما عَمِلُوا إِنَّ اللّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۲۳] نُمَتِّعُهُم قَلِیلاً ثُمَّ نَضطَرُّهُم إِلی عَذابٍ غَلِیظٍ [۲۴] -قرآن-۱-۷۵۸ وَ لَئِن سَأَلتَهُم مَن خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ لَیَقُولُنَّ اللّهُ قُلِ الحَمدُ لِلّهِ بَل أَکثَرُهُم لا یَعلَمُونَ [۲۵] لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ إِنَّ اللّهَ هُوَ الغَنِیُّ الحَمِیدُ [۲۶] وَ لَو أَنَّ ما فِی الأَرضِ مِن شَجَرَةٍ أَقلامٌ وَ البَحرُ یَمُدُّهُ مِن بَعدِهِ سَبعَةُ أَبحُرٍ ما نَفِدَت کَلِماتُ اللّهِ إِنَّ اللّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ [۲۷] ما خَلقُکُم وَ لا بَعثُکُم إِلّا کَنَفسٍ واحِدَةٍ إِنَّ اللّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ [۲۸] أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ یُولِجُ اللَّیلَ فِی النَّهارِ وَ یُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیلِ وَ سَخَّرَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ کُلٌّ یَجرِی إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی وَ أَنَّ اللّهَ بِما تَعمَلُونَ خَبِیرٌ [۲۹] -قرآن-۱-۷۰۹

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ذلِکَ بِأَنَّ اللّه هُوَ الحَقُّ وَ أَنَّ ما یَدعُونَ مِن دُونِهِ الباطِلُ وَ أَنَّ اللّه هُوَ العَلِیُّ الکَبِیرُ [۳۰] أَ لَم تَرَ أَنَّ الفُلکَ تَجرِی فِی البَحرِ بِنِعمَتِ اللّه لِیُرِیَکُم مِن آیاتِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبّارٍ شَکُورٍ [۳۱] وَ إِذا غَشِیَهُم مَوجٌ کَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّه مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ فَلَمّا نَجّاهُم إِلَی البَرِّ فَمِنهُم مُقتَصِدٌ وَ ما یَجحَدُ بِآیاتِنا إِلّا کُلُّ خَتّارٍ کَفُورٍ [۳۲] یا أَیُّهَا النّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُم وَ اخشَوا یَوماً لا یَجزِی والِدٌ عَن وَلَدِهِ وَ لا مَولُودٌ هُوَ جازٍ عَن والِدِهِ شَیئاً إِنَّ وَعدَ اللّه حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّکُمُ الحَیاةُ الدُّنیا وَ لا یَغُرَّنَّکُم بِاللّه الغَرُورُ [۳۳] إِنَّ اللّه عِندَهُ عِلمُ السّاعَةِ وَ یُنَزِّلُ الغَیثَ وَ یَعلَمُ ما فِی الأَرحامِ وَ ما تَدرِی نَفسٌ ما ذا تَکسِبُ غَداً وَ ما تَدرِی نَفسٌ بِأَیِّ أَرضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللّه عَلِیمٌ خَبِیرٌ [۳۴] -قرآن-۱-۹۵۱ [صفحه ۱۱۶] معنی لغات: «لطیف» باریک بین و دقیق. «تصعّر» از صعر یعنی صورت خود از کبر بر مردم کج کردن. «و لج» از مصدر لجه بکسر لام بمعنی داخل کردن و داخل خانه شدن. «ختّار» مبالغه‌ی در مکر و حیله‌ی بزشتی و خبث «یجزی» از مصدر جزاء بفتح جیم بمعنی مکافات بخوبی و انجام حقّ و حقّ گذاری. ترجمه: بنام خداوند بخشنده بهمگان که مؤمنان از مهر او بهرمندند و بس. «الم» رمز از یا محمّد ۲ اینکه آیات کتاب راست و درست است ۳ که وسیله‌ی رهبری است و خوشبختی برای نیکوکاران ۴ همانها که نماز میخوانند و زکات میدهند و از آنچه روزی‌شان کردیم بدیگران میدهند و اینان به روز [صفحه ۱۱۷] رستاخیز کاملا ایمان دارند ۵ چنین مردمی از سوی پروردگار خود براه راستند و رستگاران همین مردمند. شأن نزول: کشف: مقاتل گفت: نضر بن حارث کافری سر سخت با پیغمبر بود و بازرگان پیشه که بسرزمین ایران سفر میکرد و در آنجا داستانهای رستم و اسفند یار میخرید و بمکّه با قریش میگفت چنانکه محمّد از سرگذشت عاد و ثمود بقرآن خود برای شما میگوید من نیز داستان پادشاهان و پهلوانان ایران برای شما میگویم. آنها که بسخن او گوش میدادند از قرآن رو گردان میشدند. آیت ۶ «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشتَرِی ...- لِیُضِلَّ- تا آخر» برای او و کارش نازل شد. إبن عبّاس و مجاهد گفتند: کسانی که کنیزان خنیاگر میخریدند که برای مردم مطربی کنند آیه بنکوهش آنها نازل شد. -قرآن-۴۱۴-۴۴۷-قرآن-۴۵۵-۴۶۵ ترجمه: ۶ [ولی در برابر اینکه کتاب راست و درست] شخصی از اینکه مردم پی سخنان بیهوده میرود تا دگران را بنادانی از راه حقّ بگرداند و آنرا ببازیچه بگیرد ۷ و اگر برای او آیات حقّ خوانده شود با گردنفرازی پشت بآن می‌کند و نشنیده میگیرد که گویا آن را نشنیده است و گوشش سنگین است. تو ای محمّد او را بعذابی دردناک بشارت ده ۸ که بی‌تردید بهره‌ی چنین کسان آزار است و خاری. و البتّه برای آنها که ایمان آوردند و نکوکار شدند بهشت است و خوشگذرانی ۹ که در آن جاودان بمانند و اینکه وعده‌ی خداوندی است [و تخلّف ناپذیر] که او عزیز است و حکیم ۱۰ آسمانها را می‌بینید که بی‌استوانه آفرید یا بی‌پایه و استوانه‌ی دیدنی شما آفرید و در زمین لنگرها بینداخت و کوهها آفرید تا شما را کج نکند، و از جنبش آن جلوگیری شود و از هر جنبنده‌ای بر روی آن بپراکند و از آسمان آبی فرود آورد که در زمین از هر نوع گیاهی ارزنده برویاند ۱۱ اینکه است آفرینش خداوندی پس شما کافران بمن نشان دهید آنها که جز خدا معبود شما هستند چه آفریدند! بلی ستمکارانند که بآشکار در گمراهی هستند ۱۲ [و در برابر اینکه گمراهان ستمکار] براستی که لقمان بود که [صفحه ۱۱۸] باو حکمت آموختیم که شکر خدا کن و هر که شکر کند سودش برای خودش باشد و آنکه کافر شد البتّه [زیانی بآفرینش ندارد] که خداوند حمید است و بینیاز از ستایش ۱۳ [بتو خاطر نشان میکنم که از حکمتهای او اینست که] روزی لقمان پسرش را پند میداد باو گفت: ای پسر مشرک مشو که انباز آوردن بخدا ستمی بزرگ است ۱۴ [و حکمت دیگر اینکه] بآدمی سفارش پدر و مادرش را کردیم. چه مادر که باو بارور شد به سستیهای پی در پی از ابتدای حمل تا پایان دو سال دوران شیر خوارگی گرفتار بود [و پدر رنج روزی و پرورش برد پس باید] برای خدا و پدر و مادرت شکرگزار باشی که بازگشت همگی بسوی ما خواهد بود ۱۵ ولی اگر با تو ایستادگی کردند که وادارت کنند تا مشرک بحقّ شوی و آنچه خود ندانی بپذیری فرمانشان مبر، ولی برسم و آئین مردمی با آنها رفتار کن و پیرو راه آن کس باش که انابه‌ی بما کرده [و راه اخلاص پیش گرفته] چه زین پس بازگشت شما بسوی ما است و خبردارتان میکنیم از آنچه میکردید ۱۶ [و پند دیگر لقمان اینکه] ای پسر جان بدان هر کاری اگرچه باندازه‌ی دانه خردل در دل سنگ باشد یا بآسمان و زمین خدا آنرا بیاورد [و بترازوی عملت گذارد] و البتّه خداوند باریکبین است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باخبر ۱۷ ای پسر جان نماز بخوان و امر به معروف کن و نهی از منکر و در برابر سختیهائی که بتو رسد شکیبا باش که اینکه کاری است استوار و ناگزیر ۱۸ و بگردنفرازی روی خود از مردم مگردان و هم بر زمین بکبر و ناز راه مرو که خداوند مردم گردنفراز و خودستای را دوست ندارد. ۱۹ و براه رفتن میانه رو باش و آواز خود کوتاه کن که زشت‌ترین آوازها صدای خر است. [اینکه پندها از سوی خدا است و بسود شما] ۲۰ مگر نمی‌بینید که خداوند برای شما بفرمان آورد آنچه بآسمانها و زمین است و نعمتهای نهانی و نمودار خود را فراوان بر شما ریخت. ولی بعضی از مردم در [درستی پند و رهنمائی و نعمت] حقّ جدال میکنند و سرسختی نشان میدهند با اینکه نه علمی دارند و نه راه راست، و نه نامه‌ای روشن و روشنی‌بخش ۲۱ و اگر بآنها بگویند [صفحه ۱۱۹] بدنبال آن روید که خدا فرستاده است گویند: بدنبال آن میرویم که پدران خود را بر آن یافتیم. آیا اگر شیطان آنها را بآتش سوزان بخواند [باید پیروی کنند بلی] ۲۲ آنکس که روی دل خود بخدا میسپارد و نیکوکار است چنگ‌آویزی استوار به دست دارد، چه پایان همه کار بسوی خداوند است ۲۳ ای محمّد اگر کسی کافر شد کفر او تو را اندوهناک نکند که بازگشت همگی بسوی ما است و از کارشان خبر- دارشان میکنیم که البتّه خداوند سخت دانا است بآنچه در سینه‌ها است ۲۴ و ما چنین مردمی را اندکی بهره‌مند داریم و سپس بیچاره‌شان میکنیم که به آزاری سخت روی آور شوند ۲۵ و اگر از آنها بپرسی آسمانها و زمین را که آفریده البتّه میگویند: خدا. تو بگو: پس ستایش برای او است و بس ولی بیشتر آنها نمیدانند [و فکر و سخن خود برابر نمیکنند] ۲۶ و پدیده و بقدرت خدا است آنچه در زمین و آسمانها است و البتّه خداوند بینیاز است و ستوده ۲۷ چون اگر آنچه درخت زمین است قلم شود و هفت دریای دیگر بکومک دریاها [مرکّب شود] آمار علم و آفرینش او بپایان نمیرسد پس البتّه خداوند است که عزیز است و حکیم ۲۸ [و بپیشگاه او] آفرینش و برانگیختن شما همگی مانند یک نفر است چه او شنوا است و بینا ۲۹ مگر تو آدمی نمینگری [بنشانه‌ی توان بی‌پایان حقّ] که خداوند شب را بروز و روز را بشب درون میکند [بهر فصلی از یکی به دیگری میفزاید] و خورشید و ماه را بفرمان کرد که هر یک تا بهنگامی معیّن در جنبشند پس البتّه بهر چه میکنید خدا کاملا خبردار است ۳۰ برای اینکه او حقّ است و درست و آنچه بجز او میپرستند بیهوده است و نابود. و او است برتر و بالاتر. ۳۱ مگر نمی‌بینید [نشانه‌ی دیگر قدرت را که] بنعمت خداوندی کشتی بدریا روان میشود تا از آیات خود بشما نشان دهد. البتّه در اینکه [اعمال طبیعت] نشانه‌های قدرت است برای هر شکیبائی که سپاسگزار باشید ۳۲ [ولی کج- اندیشان را] اگر موجی چون سایه‌های تیره و کوه پیکر آنها را فرا گرفته بپوشدشان از دل خدا را میخوانند و چون بساحل رساند و آسوده‌شان کند یک [صفحه ۱۲۰] دسته‌ی میانه رو در دین هستند و انکار نمیکند آیات ما را مگر هر پیمان شکن غدّار و ناسپاس ۳۳ پس ای مردم از نافرمانی خدا پرهیز کنید و بترسید از آن روز که نه پدر برای فرزندش بکار آید و چاره جوئی کند و نه فرزند بدرد پدر خورد و مشکلش را چاره نماید و البتّه وعده‌ی خداوندی حقّ است و درست پس زندگانی اینکه جهانی گولتان نزند و فریبنده و شیطان بکرم خداوند شما را نفریبد ۳۴ که همانا آگهی از رستاخیز بپیشگاه خداوند است و او باران فرود میآورد و میداند آنچه در بچه دانها نهاده شده است ولی کس نداند که فردا چه میکند و چه بدست میآورد و بچه سرزمینی جان میدهد و البتّه خدا است که علیم است و خبیر. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره سی و چهار آیه است، و پانصد و چهل و دو کلمه، و دو هزار و صد و ده حرف. همگی بمکّه نازل شده است مگر سه آیت ۲۷ ببعد «وَ لَو أَنَّ ما فِی .... أَقلامٌ» تا آخر» و حسن بصری گفته است چون نماز و زکوة بمدینه واجب شد اینکه آیه بمدینه نازل شد «الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ» تا آخر و بقیّه بمکّه فرود آمده است. و هیچ آیه از اینکه سوره نسخ نشده است مگر اینکه جمله «مَن کَفَرَ فَلا یَحزُنکَ کُفرُه» که بآیات حکم جنگ نسخ شده است. و معنی کتاب الحکیم محکم و جلوگیر شده از فساد است و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱۶۵-۱۸۷-قرآن-۱۹۳-۲۰۵-قرآن-۳۰۶-۳۴۰-قرآن-۴۵۱-۴۸۸ یعنی دارای حکمت و پند است. «الکِتابِ الحَکِیمِ» ۲ فخر: یعنی کتاب دارای حکمت مثل «عِیشَةٍ راضِیَةٍ» یعنی ذات رضا. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۶۲-۸۰ «هُدیً وَ رَحمَةً» ۳ کشف: عموم قاریها «و رحمة» با نصب و صدای بالا- خوانده‌اند و از کلمه‌ی «هدی» جدا کرده‌اند و حال دانسته‌اند یعنی راه هدایت است در صورتی که برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نکوکاران رحمت است و حمزه با صدای جلو خوانده است که عطف بر هدی باشد یعنی اینکه کتاب هدایت است و رحمت و هدی در قرآن بهجده معنی بکار رفته است که نتیجه‌ی همه دو معنی است: ۱- دعوت که کار انبیاء گفته شده است: مثل وصف پیغمبر «لِکُلِّ قَومٍ هادٍ» و هم برای امامها -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۴۶۱-۴۸۳ [صفحه ۱۲۱] است مثل «جَعَلناهُم أَئِمَّةً یَهدُونَ بِأَمرِنا» و برای شیطان هم هدایت به معنی دعوت گفته شده است مثل «فَأَنَّهُ یُضِلُّهُ وَ یَهدِیهِ إِلی عَذابِ السَّعِیرِ» یعنی شیطان انسان را گمراه میکند و دعوت بآتش. -قرآن-۱۲-۵۵-قرآن-۱۲۴-۱۸۵ بمعنی توفیق و روشنی دل که مختص خداوندی است مثل «إِنَّ اللّهَ لَهادِ الَّذِینَ آمَنُوا»، «وَ ما أَنتَ بِهادِی العُمیِ». و چون هدی در لغت بمعنی امانت و کج کردن است معنی «هدی اللّه» اینکه خواهد بود که خداوند کج و متمایل کند دلها را بایمان. و اینکه جمله نشان میدهد که هدایت از سوی خداوند است و بر خلاف عقیده‌ی معتزله است که میگویند: آدمی خود هدایت میشود«۱۶». -قرآن-۶۴-۱۰۶-قرآن-۱۰۸-۱۴۰-پاورقی-۴۲۳-۴۲۵ و هم کشف الاسرار نوشته است: عابدان را هدی و رحمت است عارفان را دلیل و حجّت است هر که را قرآن طبیب بود، اللّه او را حبیب بود، هر که را قرآن انیس بود، اللّه او را جلیس بود، هر که را قرآن رفیق بود قرینش توفیق بود، هر که را قرآن امام بود مقرّش دار السّلام بود. آدمیان دو گروهند آشنایان و بیگانگان آشنایان را قرآن سبب هدایت است بیگانگان را سبب ضلالت است کما قال تعالی: «یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً وَ یَهدِی بِهِ کَثِیراً». -قرآن-۱-۵۲ «یَشتَرِی لَهوَ الحَدِیثِ» ۶ کشف: ابو امامه روایت کرده است: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: روا نیست یاد دادن کنیزها را آواز خواندن و خرید و فروش آنها و بهای -قرآن-۱-۲۹ -قرآن-۵-۷۲ [صفحه ۱۲۲] آنها حرام است. و برای چنین کاری اینکه آیه نازل شده است «وَ مِنَ النّاسِ مَن یَشتَرِی لَهوَ الحَدِیثِ». -قرآن-۷۴-۱۲۵ «لِیُضِلَّ عَن سَبِیلِ اللّهِ» ۶ کشف: سبیل اللّه بگفته‌ی سعید جبیر قرآن است، یعنی مردم را بساز و آواز از گوش دادن قرآن بگرداند. و با فتح یاء به صیغه‌ی مجرّد خوانده‌اند یعنی تا اینکه خود باین کارش از راه حقّ بگمراهی رود «بِغَیرِ عِلمٍ وَ یَتَّخِذَها هُزُواً» ۶ فخر: یعنی بدون علم میخرد و راه خدا را بمسخره میگیرد. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۲۶۱-۳۰۰ کشف نوشته است: تا گمراه میگرداند بنادانی. و جمله‌ی «یتّخذها» با نصب و صدای بالا قرائت حمزه و کسائی است تا عطف بر «لیضل» باشد. یعنی تا گمراه کند و بمسخره بگیرد، و دیگران با رفع و صدای جلو خوانده‌اند، تا عطف بر «یشتری» باشد یعنی میخرد و مسخره میکند. «وَعدَ اللّهِ حَقًّا» ۹ کشف: کلمه‌ی «وعد» مصدر است و منصوب و حقّا حال است و منصوب، و معنی چنین است: وعده داده است خدا وعده‌ای را که درست است و حقّ. -قرآن-۱-۲۳ «وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیم» ۹ کشف: عزیز یعنی منیع است که مغلوب و مقهور نمیشود و حکیم یعنی در کار خود نه سهو میکند و نه بغلط میرود. -قرآن-۱-۳۱ تفسیر حسینی: بیت: نه در وعده‌ی او است نقص و خلاف || نه در کار او هیچ لاف و گزاف «بِغَیرِ عَمَدٍ تَرَونَها» ۱۰ کشف: یعنی آسمانها را بی‌استوانه بقدرت خود نگاه داشته است و شما آنها را بهمین طور می‌بینید. -قرآن-۱-۲۷ فخر: اینکه جمله بدو جور معنی میشود: ۱- آنها استوانه ندارد و شما هم آنها را بی‌استوانه می‌بینید. ۲- بی استوانه‌ی دیدنی شما است اگرچه استوانه‌های نادیدنی هست که قدرت و اراده‌ی خدا است. «هذا خَلقُ اللّهِ فَأَرُونِی» ۱۱ حسینی: نظم: -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۱۲۳] هر که هست آفریده، او بنده است || بنده در بند آفریننده است پس کجا بنده‌ای که در بند است || لایق شرکت خداوند است «آتَینا لُقمانَ الحِکمَةَ» ۱۲ کشف: او حکیمی از بنی اسرائیل بود باتّفاق مفسّرین بجز عکرمه که گفته است: او پیغمبر بود. روزی برای بنی اسرائیل سخنرانی میکرد و پندشان میداد، مردی بآن جا گذشت و گفت: مگر تو آن نیستی که بفلان جای با من گوسفند میچراندی پس چه شد که باین مقام رسیدی! گفت: براست گفتن و امانت نگاهداشتن و از آنچه بکار نیاید خودداری کردن. او غلام بود آقای او ویرا آزمایشش کرد و گوسفندی باو داد که اینکه را سر ببر و شریفتر پاره بدن او را بیاور. لقمان دل و زبان آنرا بجلو او آورد. بار دیگر گوسفندی داد و گفت: پست‌ترین پاره‌ی بدنش را بیاور. باز لقمان دل و زبان آورد خواجه‌ی او پرسید چه حکمت است که دل و زبان بهتر و بدتر باشد! جواب داد: اگر دل و زبان پاک بود پاکترین عضو است و اگر پلید بود پلیدترین اعضاء است. و سرانه‌ی حکمتها شکر خدا است از آن پس ترس از او و سپس آماده‌ی فرمان او بودن. -قرآن-۱-۲۸ و بعضی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته‌اند: حکمت یعنی گفتار و کردار درست و دانستن و فهمیدن احکام دین. حسینی: ثعلبی نقل کرده است: روزی خواجه‌ی لقمان او را با دیگر غلامان بباغ خود فرستاد تا میوه بیاورند آنها میوه‌ها را خوردند و او را متّهم کردند که خورده است. چون آقا پرسید و لقمان چگونگی را گفت راه روشن شدن اینکه تهمت را از او پرسید لقمان گفت: بهمه‌ی ما آب گرم بنوشان و در بیابان بدوان تا آنکه میوه خورده آنرا قیء کند و آنکه نخورده است آب از حلق او بریزد. مثنوی اینکه حکایت را آورده و اینک چند شعر آن: گشت ساقی خواجه از آب حمیم || مر غلامان را و خوردند آن ز بیم بعد از آن میراندشان در دشتها || میدویدند آن نفر تحت و علا در قی افتادند ایشان از عنا || آب می‌آورد ز ایشان میوه‌ها [صفحه ۱۲۴] چون که لقمان را درآمد قی ز ناف || می برآمد از درونش آب صاف حکمت لقمان چو اینکه تاند نمود || تا چه باشد حکمت ربّ ودود یوم تبلی و السّرائر کلّها || بان منکم کامن لا یشتهی چون سقوا ماء حمیما قطّعت || جملهٔ الأسرار ممّا افضحت هر چه پنهان باشدش پیدا شود || هر که او خائن بود رسوا شود تفسیر صافی: امام صادق علیه السّلام فرمود: لقمان پیغمبر نبود ولی مردی بود پر فکر و خوش یقین. «أَنِ اشکُر لِلّهِ» ۱۲ کشف: زجّاج گفته است: یعنی بلقمان حکمت دادیم تا شکر خدا کند. بعضی گفته‌اند: اینکه جمله بدل از حکمت است یعنی بجای حکمتی که باو دادیم شکر خدا بود و گفته‌اند: اینکه جمله تفسیر حکمت است باین جور: حکمت دادیم یعنی فرمان بشکر خدا کردیم. -قرآن- ۱-۲۲ « یا بنی» ۱۳ کشف: یای آخر اینکه کلمه در هر سه مورد اختلاف قرائت دارد بفتح و کسر و سکون. تفسیر حسینی: اینکه کلمه تصغیر شده است برای اظهار مرحمت و مهربانی. «لا تُشرِک بِاللّهِ إِنَّ الشِّرک» ۱۳ کشف: بعضی در «لا تشرک» وقف کرده‌اند و «باللّه» را آغاز جمله دانسته‌اند و معنی چنین میشود: مشرک مشو. -قرآن-۱-۴۰ سوگند بخدا که شرک ستم بزرگی است. «حَمَلَتهُ أُمُّه- تا آخر» ۱۴ فخر: در آیه سفارش برای پدر و مادر شده است و موجبات استحقاق مادر نقل شده و از پدر چیزی گفته نشده است چون پدر هم در رنج و کار فرزند شریک است که نطفه‌ی او را در پشت داشته و برای پرورش او از کسب و کار خود بکار برده است پس اینکه جمله‌ها برای استحقاق پدر رساتر و بلیغ‌تر است و تناسب اینکه آیه با آیت جلو اینکه است که چون در آن از شرک و عبادت غیر حقّ جلوگیری شد بدین آیه فهمانده شد که پس از خداوند کسی هست که باید او را بظاهر عبادت یعنی خدمت کرد و آن پدر و مادر است -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۱۲۵] «وَ فِصالُهُ فِی عامَینِ» ۱۴ کشف: «و فصله» بی‌الف نیز قرائتی است. - قرآن-۱-۲۹ «وَ إِن جاهَداکَ عَلی أَن تُشرِک» ۱۵ کشف: اینکه آیه و آن آیه که بسوره عنکبوت- نظیر اینکه است برای مردمی نازل شد که مسلمان شدند و پدر و مادرشان آنها را از اسلام باز میداشتند. و نقل شده است که از پیغمبر پرسیدند: چه کسی شایسته‌تر است برای حقّ‌گزاری و خوشرفتاری! تا سه مرتبه فرمود: مادر، در مرتبه‌ی چهارم که پرسیدند پس از آن کی شایسته‌تر است! فرمود: پدر. پس از آن خویشاوندان هر چه نزدیکتر شایسته‌تر. -قرآن-۱-۴۰ «ما لَیسَ لَکَ بِهِ عِلمٌ» ۱۵ فخر در آیت ۸ عنکبوت: یعنی آنچه را که از درست و نادرست آن خبر نداری مپذیر که تقلید در دین درست نیست تا چه رسد بتقلید در بیدینی و کفر که پدر مادر تو را بآن بخوانند. -قرآن-۱-۳۱ «أَقِمِ الصَّلاةَ وَ أمُر بِالمَعرُوفِ وَ انهَ عَنِ المُنکَرِ وَ اصبِر» ۱۷ فخر: پس از آنکه لقمان فرزند خود را بتوحید رهنمائی کرد و فکر او را اصلاح کرد باحکام دین وادارش کرد و دستور نماز باو داد و اینکه نشانه است که نماز در دیگر دین‌ها بوده است و پس از آنکه کمالات نفسانی او را فهماند وادارش کرد برهبری دیگران که امر بمعروف و نهی از منکر باشد، و چون اینکه کار بر خلاف میل مردم است آنرا که امر و نهی کند ممکن است آزار کنند از اینکه روی او را امر بصبر کرد که ناگزیر از آن است. -قرآن-۱-۷۶ «وَ لا تُصَعِّر خَدَّک» ۱۸ کشف: «تصعّر» با تشدید عین و «تصاعر» با الف خوانده شده است و در معنی تفاوت نیست، و عکرمه گفته است: اینکه وصف آن کس است که چون باو سلام کنند از کبر و گردنفرازی گردن خود کج بگیرد. و صعر بمعنی پیچیدگی و کجی کردن است برای مرض یا کبر یا در اصل خلقت. -قرآن-۱-۲۶ «وَ اقصِد فِی مَشیِک» ۱۹ کشف: قصد و اقتصاد بمعنی میانه‌روی در کار است و گفته‌اند: شیطان دو راه بآدمی دارد که از هر کدام برسد او را بس است یکی افراط و زیاده‌روی در هر کار، و دیگری تفریط و هدر کردن و چیزی را به -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۱۲۶] اندازه‌ی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود نرساندن، و گفته‌اند: دو طرف قصد ناپسند است که کمتر یا بیشتر از اندازه باشد. «وَ اغضُض مِن صَوتِكَ» ۱۹ کشف: در حکمت گفته‌اند: آوازت برای تو به آن اندازه لازم است که بگوش مردم یک انجمن برسانی. -قرآن-۱-۲۶ حسینی نوشته: یعنی فریاد کننده و دراز زبان و سخنگوی مباش. «إِنَّ أَنكَرَ الأَصواتِ لَصَوتُ الحَمِيرِ» ۱۹ کشف: سفیان ثوری گفت: آواز هر حیوان تسبیح خداوند است مگر خر که آوازش برای دیدن شیطان است و از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله نقل است که سه آواز ناپسند است آواز خر، آواز سگ، و آواز نوحه سرائی بر کشته برای دعوت بجنگ و خونخواهی. -قرآن-۱-۴۷ حسینی: در عین المعانی نقل کرده است که عرب مشرک بآواز بلند خود افتخار میکرد باین آیه جلو خوی او گرفته شد که صدای بلند صدای خر است که ناپسندترین آواز است و در حدیث است: چون آواز خر شنیدید پناه بخدا ببرید از شرّ شیطان رجیم که آن حیوان شیطان دیده است و آواز خود را بلند کرده است و از مولوی در فیه ما فیه نقل کرده‌اند: آواز خر بیشتر برای خواستن کاه و جو است یا برای برگزاری خواهش جنسی یا جنگ با درازگوشی دیگر و صدائی که از پیدایش صفات بهیمی و سبعی باشد زشتترین صداها است. و از اینجا معلوم میشود آوازی که از شخص دارای اخلاقی ربّانی و ملکوتی شنیده شود خوبترین آوازها خواهد بود. بیت: نغمه‌های عاشقان بس دلکش است || استماع نغمه‌ی ایشان خوش است «وَ أَسبَغَ عَلَيكُم نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً» ۲۰ کشف: نافع و ابو عمرو و حفص «نعمه» بفتح و صدای بالای عین خوانده‌اند که جمع نعمت باشد و دیگران بصورت مفرد با تنوین خوانده‌اند. إبن عبّاس گفته است: نعمت ظاهر اسلام است و قرآن، و نعمت باطن گناهان پوشیده که بمجازاتش گرفتار نمی‌شوند. -قرآن-۱-۵۵ و بعضی گفته‌اند: نعمت ظاهر آن است که در جلو چشم مردم است چون جاه [صفحه ۱۲۷] و مال و اولاد. و باطن خلق و دانائی و توانائی و آنچه آدمی خود خبر دارد نه دیگری. و گفته‌اند: ظاهر آن است که شخص خودش از خودش خبردار است، و باطن آن که جز خداوند کس آنرا نمیداند. و حارث محاسبیّ گفته است نعمت ظاهری خوشیهای اینکه جهان است، و باطنی آن که بعالم دیگر بانسان میرسد. فخر: نعمتهای ظاهری تندرستی و سلامتی پاره‌های بدن است و باطنی درستی کار آنها است که گوش کر نباشد و بینی کار دریافت بویها را بخوبی انجام دهد و همین طور دیگر پاره‌های بدن، و اینکه معنی مناسب با جمله‌ی جلو است که اوّل آدمی را بنعمتهای آفاقی توجّه داده و آن بهره‌های آسمانی و زمینی است، و باین جمله بنعمتهای انفسی توجّه داده است که پاره‌های بدن باشد. حسینی نوشته: یونس سجاوندی گفته که نعمت ظاهر انصاف گدایان دادن است بروز، و نعمت باطن انصاف گدائی دادن است بشب. «وَ مِنَ النّاسِ مَن يُجادِلُ» ۲۰ کشف: یعنی با همه‌ی اینکه نعمتهای ظاهری و باطنی کسانی هستند که در دین خدا خصومت میکنند و مقصود نضر بن حارث است که میگفت: ملائکه دختران خدا هستند. و بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه آیه مردی یهودی است که با پیغمبر صلی اللّه علیه و آله دشمنی میکرد. -قرآن-۱-۳۵ «قُلِ الحَمدُ لِلّهِ» ۲۵ کشف: یعنی بگو «الحمد لله» که بر ادّعای خود دلیل ندارند و اقرار میکنند که خدا آفریننده‌ی آسمان و زمین است و گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۴ یعنی ستایش برای خدا که آسمان و زمین آفریده نه برای آنکس که خود آفریده شده است و توان آفریدن ندارد و گفته‌اند: یعنی بگو: «الحمد لله» بر نعمت علم و رهبری که بما عنایت شده است. «أَكثَرُهُم لا يَعلَمُونَ» ۲۵ فخر: یعنی علمی ندارند که جلوگیرشان شود از تکذیب تو با اینکه اقرار میکنند بمطالبی که مستلزم تصدیق تو هست و مفعول -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۱۲۸] معیّن در اینکه جمله برای فعل «یعلمون» نیست بلکه مقصود نادانی بطور کلّی است. و ممکن است جمله‌ی اوّل مفعول باشد یعنی بیشترشان نمیدانند که ستایش برای خدا است. «لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ» ۲۶ کشف: ممکن است «ما» مفعول «یعلمون» در جمله‌ی جلو باشد یعنی نمیدانند که آنچه در آسمان و زمین است مال خدا است. -قرآن-۱-۳۱ «الغَنِيُّ الحَمِيدُ» ۲۵ فخر: چون آسمان و زمین بقدرت او است پس بینیاز از هر جهت است، و معنی حمید محمود است یعنی ستوده. -قرآن-۱-۲۳ «وَ لَو أَنَّ ما فِي الأَرضِ مِن شَجَرَةٍ أَقلامٌ» ۲۷ کشف: قتاده گفت: مشرکین گفتند ممکن است اینکه قرآن محمّد تمام شود و دنباله‌اش بریده شود. اینکه آیه به جواب آنها آمد که کلمات حقّ پایان ناپذیر است. -قرآن-۱-۵۶ فخر: چون بآیت جلو گفته شده است آسمان و زمین مال خدا است جای اینکه گمان بود که ملک خدا از آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیشتر نیست از اینروی اینکه آیه برای جلوگیری از اینکه گمان نازل شد که ملك او بی‌پایان است، و «کلمات» بمعنی عجایب صنع خدائی است که بکلمه‌ی «کن» پیدا میشود و چون کلمه‌ی «کن» سبب پیدایش آفریده‌ها است پس بجای آفریده‌ها سبب آن که کلمه‌ی «کن» بکار برده شده است، پس معنی «ما نَفِدَت کَلِماتُ اللّهِ» [۲۷] اینکه است: آنچه بوسیله کلمات «کن» از سوی خداوند پیدا میشود تمام نخواهد شد. و گفته‌اند: یهود میگفتند همه چیز در تورات هست و چیزی ناگفته نمانده است اینکه آیه برای جواب به آن ادّعا نازل شد و نیز گفته‌اند: کسی بپیغمبر صلی اللّه علیه و آله عرض کرد: یکجا گفته‌ای «ما أُوتِیتُم مِنَ العِلمِ إلّا قَلِیلًا» یعنی کمی بشما آموخته‌ایم. و در جای دیگر گفته‌ای «مَن یُؤتَ الحِکمَةَ فَقَد أُوتِیَ خَیراً کَثِیراً» یعنی بآنکه حکمت آموختیم بهره فراوان باو رسیده است و اینکه دو سخن تو ناسازگار با هم است. اینکه آیه به جواب آن خرده گیری نازل شد که خیر کثیر و بهره‌ی فراوان از نظر مردم است ولی از سوی علم حقّ اندك است. -قرآن-۴۴۷-۴۷۸-قرآن-۷۸۳-۸۲۸-قرآن-۸۸۵-۹۳۹ [صفحه ۱۲۹] حسینی: بپاورقی نوشته است: در مثنوی معنوی در قصّه‌ی عذر گفتن فقیر با شیخ خانقاه بدو آیت مذکور اشاره مینماید و چنین میگوید: بینهایت چون ندارد دو طرف || کی بود آنرا میانه منصرف اوّل و آخر نشان کس نداد || گفت: لو کان له البحر مداد هفت دریا گر شود کلّی مدید || نیست مر پایان شدن را هیچ امید باغ و بیشه گر شود یکسر قلم || زین سخن هرگز نگردد هیچ کم اینهمه حبر و قلم فانی شود || وین حدیث بیحد و باقی شود «مِن بَعدِهِ سَبعَةُ أَبحُرٍ» ۲۷ فخر: چون عرب هفت را شماره‌ی تمام میداند و چیزی را که میشمارد چون بهشت برسد و او زیاد میکند و میگوید: «ستّة سبعة، و ثمانیة» و فرّاء گفته است اینکه «واو» ثمانیه است که برای آغاز عدد است بعد از هفت از اینکه روی کلمه‌ی «سَبعَةُ أَبحُرٍ» گفته شده است. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۲۹۲-۳۰۹ «یُولِجُ اللَّیلَ فِی النَّهارِ» ۲۹ کشف: یعنی بتابستان از ساعتهای شب بساعتهای روز می‌افزاید و بزمستان از ساعات روز بشب می‌افزاید. - قرآن-۱-۳۶ «أَنَّ اللّهَ بِما تَعمَلُونَ خَبِیرٌ» ۲۹ کشف: اینکه جمله تهدید است که پس از رسیدن اجل جنبش ماه و خورشید که از جنبش باز ایستاد و تیره شد و از هم پاشید خدا از کار شما خبر دار است و سزایتان را میدهد. -قرآن-۱-۴۲ «فَمِنهُم مُقتَصِدٌ» ۳۲ کشف: إبن عبّاس گفت: یعنی عادل است و بعهد خود که در کشتی استوار کرده است و ایمان آورده است پا بر جای میماند و مقصود عکرمه پسر ابو جهل است که در فتح مکّه بطرف دریا فرار کرد و بادی سخت وزید و او ترسید و با خود عهد کرد که اگر از اینکه گرفتاری آسوده شدم بسوی محمّد میروم و دست خود در دست او مینهم چون باد آرام شد و او آسوده شد و بمکّه برگشت و مسلمان شد و در مسلمانی درست و خوب شد، مجاهد گفته است: یعنی میانه رو است که بزبان اظهار دین میکند و در دل بی‌دین است. -قرآن-۱-۲۲ «لا یَغُرَّنَّکُم بِاللّهِ الغَرُورُ» ۳۳ کشف: یعنی شیطان شما را خوشبین نکند -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۱۳۰] که بد کنید و گمان کنید که با شما بخوبی رفتار خواهد شد. و سعید جبیر گفت: یعنی نافرمانی کند و بانتظار آمرزش باشد. حسینی: یعنی شیطان شما را بآرزوهای دور و دراز از راه نبرد و بمعصیت دلیر نکند که بگوید: امروز گنه کنید و فردا توبه، و شما مغرور نشوید که عذر فردا را عمر فردا میباید و کسی پذیرفتار آن نیست. بیت: کار امروز بفردا مگذاری زینهار || روز چون یافته‌ای کار کن و عذر میار «إِنَّ اللّهَ عِندَهُ عِلمُ السّاعَةِ» ۳۴ کشف نوشته: خبر درست است که اعرابی پیش مصطفی صلی اللّه علیه و آله آمد، گفت: یا رسول اللّه متی السّاعة! اعرابی آن ساعت از محبّت حقّ جلّ جلاله میسوخت و دریای عشق در باطن وی بموج آمده میدانست که علم هنگام رستاخیز بنزدیک مصطفی نیست که اینکه آیت آمده بود که «إِنَّ اللّهَ عِندَهُ عِلمُ السّاعَةِ» امّا میخواست که از سر درد و سوز عشق خویش در آرزوی دیدار حقّ نفسی برآرد. گفت: یا رسول اللّه شربتی که چندین سال است تا بر دست نیاز خویش نهاده‌ایم و وعده‌ی نوشیدن آن بقیامت میدهند کی باشد آنهنگام که ما اینکه شربت را نوش کنیم و در مشاهده جمال با کمال بی‌نهایت بی‌بدایت بیاسائیم! مصطفی صلی اللّه علیه و آله دانست که درد وی از کجا است و شفای وی چی است گفت: چه ساخته‌ای آن منزل را که میپرسی و به چه طمع میداری! اعرابی گفت: -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۳۶۲-۴۰۴ نماز و روزه‌ی بسیار نساخته‌ام لکن خدا و رسول را دوست دارم حضرت مصطفی فرمود که فردا هر کسی با او آن بود که امروز او را دوست میدارد. پیر طریقت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت دلیل یافت دوستی دو گیتی بدریا انداختن است نشان تحقیق دوستی با غیر حقّ نپرداختن است. اوّل دوستی داغ است و آخر چراغ. اوّل دوستی اضطرار است و میانه انتظار و آخر دیدار. چه باشد گر خوری صد سال تیمار || چو بینی دوست را یک روز دیدار با دل گفتم که هیچ اندیشه مدار || بگشاید کار ما گشایندهی کار حارث بن عمرو محاربی از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله پرسید: رستاخیز کی خواهد بود! [صفحه ۱۳۱] باران کی میبارد تا تخمی که کاشتهام سبز شود. زنم باردار است آیا فرزند او دختر است یا پسر. از کار دیروزم خبر دارم بگو فردا چه خواهم کرد، میدانم بکجا بدنیا آمدهام تو بگو در چه سرزمینی خواهم مرد! اینکه آیه در جواب اینکه پنج پرسش آمد که اینها را جز خدا نداند. سخن ما: ۱- حروف اوّل اینکه سوره را رمز خدا با پیغمبر معنی کردیم برای اینکه زیادی از مفسّرین آنها را رمز میان خدا و پیغمبر دانستهاند، و چون وحی قرآن بپیغمبر راز گفتن با پیغمبر است از اینکه روی آغاز سوره را چنین معنی کردیم که رمز میان خدا و پیغمبر جز همین وحی قرآنی چیز دیگر نیست که از آن بالاتر و بهتر باشد پس رمز راز خدا با پیغمبر فرستادن همین آیات قرآن است. ۲- در آغاز نقل سخن مفسّرین نوشتیم که کشف الأسرار گفته است: در آیت ۲۳ جملهی «مَن کَفَرَ فَلا یَحزُنکَ- تا آخر» نسخ شده است بآیت جهاد ولی ظاهر اینکه است که نسخ برداشتن حکم و وظیفهی عملی است و اینکه آیه دستور اخلاقی است بلکه سخنی است از مهربانی که دل پیغمبر صلی اللّه علیه و آله آرام باشد اگرچه موظّف باشد که با آنها بجنگد بلکه با دستور بجنگ مفاد اینکه آیه استوارتر است که آن حضرت دلگیر نباشد: چرا کافر شدند تا گرفتار شمشیر مسلمانان شوند و باید همیشه دلش آرام باشد چه اسلام نپذیرند و سر خود بمانند یا در جنگ کشته شوند. پس نسخ اینکه جمله معنی درستی ندارد. -قرآن-۹۴-۱۲۱ ۳- آیت ۱۰ جملهی «بِغَیرِ عَمَدٍ تَرَونَها» چنانکه از امام فخر نقل کردیم شاید اشاره بقوای مرموز طبیعت و خاصیّت جاذبه و دافعهی اجسام باشد یعنی قدرت بینهایت حقّ است که اینکه موجودات بالای سر شما بنام آسمان را با استوانههای طبیعت نگاهداشته که آن استوانهها را شما لیاقت دیدن ندارید. -قرآن-۲۱-۴۷ ۴- آیت ۱۳ «إِذ قالَ لُقمانُ- تا آخر» در کتب تفسیر و دیگران معرّفی و نقل سخنان خردمندانه از مردی بنام لقمان زیاد است. مرحوم دهخدا در لغتنامه چندین شعر بعنوان مثل از ناصر خسرو و دیگران نقل میکند مثل اینشعر -قرآن-۱۳-۳۲ [صفحه ۱۳۲] و گر از خانه و از اهل جدا ماندم || جفت گشتستم با حکمت لقمانی در لاروس فرانسه شخصی را بنام ازپ و بعنوان مرد داستانی یونانی نام میبرد که بسیار همانند یا خود آن داستانها که ما از مفسّرین نقل کردیم نقل کرده و دیگران نوشتهاند و در پانصد قبل از میلاد مسیح دانستهاند. منظور از نقل اینکه مطالب اینکه است که شاید آوردن اینکه نام در آیه و یاد پندهای او از اینکه روی بوده است که مردم آنجا بخصوص یهود و مسیحیهای کتابخوانده چنین کسی را میشناختهاند و بآنها فهمانده شده است که چنان شخصی که چنین شهرت تاریخی دارد سرمایهی اصلی او یکتا شناسی بوده است که ابتدای همهی پندهای او سفارش بتوحید بوده است و بدنبال بیان اینکه حقیقت وظایف اوّلی اخلاقی بشر از زبان چنین شخصیّتی برای مردم یادآوری شده است چنان که به پیروی از قرآن در کتب اخلاقی از زبان لقمان دستورهای زندگی نقل شده است سعدی میگوید: لقمان را گفتند: حکمت از که آموختی! گفت: از نابینایان که تا جائی را نبینند قدم ننهند. ۵- دو آیت ۱۴ و ۱۵ «وَ وَصَّینَا الإِنسانَ بِوالِدَیهِ- تا- بِما کُنتُم تَعمَلُونَ» که در میان سخنان لقمان آورده شده است ربط آنرا با آیات جلو از امام فخر نقل کردیم و در مجمع البیان نیز نظیر آن گفته است چنانکه ما هم بعنوان پند دیگر آنها را بیکدگر مربوط کردیم ولی برای ارتباط آیات بیکدگر که مجمع بعنوان النظم بسیار باین کار کوشش کرده است و امام فخر هم آیات و مطالب را تا توانسته است خواسته است بهم مربوط کند و ما هم تا اینجا آنچه ترجمه کردهایم کوشیدهایم که مطالب و آیات از یکدگر جدا نشود تا ترجمه برای عموم مردم بهتر قابل استفاده باشد اگر اینکه منظور نباشد ادّعای ارتباط و بهم پیوستگی آیات و مطالب قرآن را نمیتوان پذیرفت زیرا که یقین است آیات بتدریج نازل شده است و هم بغیر اینکه ترتیب که اکنون نوشته شده است فقط یک چیز را در مقدّمهی کتاب نقل کردهایم که گفتهاند: اینکه ترتیب آیات بدستور پیغمبر صلی اللّه علیه و آله بوده است و اگر اینکه نقل درست -قرآن-۲۱-۵۸-قرآن-۷۰-۹۵ [صفحه ۱۳۳] باشد ما بنظم و جهت ارتباط احتیاج

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نداریم چون عمل خود آن حضرت است که بالاترین ربط است. پس اگر طوری ترجمه شود که مطالب وابسته بهم شود تا نزدیکتر بفهم عموم باشد بجائی ضرر ندارد چنانکه اساتید گذشته اینکار را کرده‌اند بلی اگر کسی بطرز ترجمه و مربوط کردن آیات و مطالب اعتراض داشته باشد باید گفتگو شود تا مطلب روشن شود. ۶- آیت آخر «عِندَهُ عِلمُ السّاعَةِ- تا آخر» که پنج مطلب غیر قابل درک بشر یاد شده است، میگوئیم بشر امروز چنین خیال میکند که با وسائل علمی و محاسبات دقیق گوشه‌ای از اینکه آینده‌های پوشیده را بتواند با احتمال بسیار ضعیف پیش بینی کند چنانکه میگویند: از روی حساب تا مدّتی معیّن حرارت ضعیف پیش بینی کند چنانکه میگویند: از روی حساب تا مدّتی معیّن حرارت خورشید باقی است که بآخر آن مدّت سرد میشود و همان خواهد بود که در قرآن گفته است «إِذَا الشَّمسُ کُوِّرَت» سرد میشود و از هم میپاشد و اینکه تازه آخر عمر عالم ما خواهد بود و آیا با چه فاصله رستاخیز خواهد بود! و نیز دستگاه‌های هوا شناسی که در موقع با رادیو خبر میدهد و با احتمال حوادث جوّی تا بیست و چهار ساعت آینده را پیش بینی میکند. و شاید در آیه که برای قیامت تصریح شده است علم آن نزد خدا است و در فرود آمدن باران گفته شده است: خدا باران فرود میآورد، برای همین امکان پیش بینی مختصر بوده است که تصریح نشده است. خدا میداند کی باران میآید. در جمله‌ی سوّم «یَعلَمُ ما فِی الأَرحامِ» گفته شده است و مثل جمله‌ی اوّل ظهور در حصر ندارد که بفهماند خدا میداند و نه دیگری ولی هنوز بشر نتوانسته است باین راز پی ببرد اگرچه امروز چند وسیله برای اینکه مطلب دارند که با احتمال بسیار ضعیف پیش بینی می‌کنند که جنین نر است یا ماده و میگویند سلولهای نر دو جور است یک جور اگر با سلول ماده ترکیب شود فرزند نر میشود و اگر سلولهای جور دیگر باشد و با سلول ماده ترکیب شود بچه دختر میشود، و میگویند آنهائی که غذای فسفر دار بیشتر مصرف میکنند احتمال پسر شدن فرزندشان بیشتر است و نیز میگویند: چون سلول ماده -قرآن-۱۴-۴۰-قرآن-۵۱۵-۵۴۲-قرآن-۱۰۸۵-۱۱۱۴ [صفحه ۱۳۴] در حدود یک هفته بعد از دوران قاعدگی بیشتر زنده نمیماند میگویند اگر در موقع جفتگیری رعایت اینکه حساب بشود احتمال پیش بینی نر و مادگی جنین تا صدی ده امکان دارد و نیز میگویند: در حدود گذشت سه ماه از جفتگیری جنس نر و ماده معیّن و نمودار میشود و از ضربان قلب مادر تا اندازه‌ای تشخیص نر و مادگی جنین احتمال میرود. و البتّه اینکه مطالب گفتگوهای علمی و کلاسی و درسی است و در مقام عمل «لا یعلم الغیب الّا هو». [صفحه ۱۳۵]

سوره سجده

اشاره

-قرآن-۵-۷۲ - ۳۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره السجده [۳۲]: آیات ۱ تا ۳۰]

-قرآن-۵-۷۲ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الم [۱] تَنزِیلُ الکِتابِ لا رَیبَ فِیهِ مِن رَبِّ العالَمِینَ [۲] أَم یَقُولُونَ افتَراهُ بَل هُوَ الحَقُّ مِن رَبِّکَ لِتُنذِرَ قَوماً ما أَتاهُم مِن نَذِیرٍ مِن قَبلِکَ لَعَلَّهُم یَهتَدُونَ [۳] اللّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَینَهُما فِی سِتَّةِ أَیّامٍ ثُمَّ استَوی عَلَی العَرشِ ما لَکُم مِن دُونِهِ مِن وَلِیٍّ وَ لا شَفِیعٍ أَ فَلا تَتَذَکَّرُونَ [۴] -قرآن-۱-۴۱۸ یُدَبِّرُ الأَمرَ مِنَ السَّماءِ إِلَی الأَرضِ ثُمَّ یَعرُجُ إِلَیهِ فِی یَومٍ کانَ مِقدارُهُ أَلفَ سَنَةٍ مِمّا تَعُدُّونَ [۵] ذلِکَ عالِمُ الغَیبِ وَ الشَّهادَةِ العَزِیزُ الرَّحِیمُ [۶] الَّذِی أَحسَنَ کُلَّ شَیءٍ خَلَقَهُ وَ بَدَأَ خَلقَ الإِنسانِ مِن طِینٍ [۷] ثُمَّ جَعَلَ نَسلَهُ مِن سُلالَةٍ مِن ماءٍ مَهِینٍ [۸] ثُمَّ سَوّاهُ وَ نَفَخَ فِیهِ مِن رُوحِهِ وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمعَ وَ الأَبصارَ وَ الأَفئِدَةَ قَلِیلًا ما تَشکُرُونَ [۹] -قرآن-۱-۴۸۴ وَ قالُوا أَ إِذا ضَلَلنا فِی الأَرضِ أَ إِنّا لَفِی خَلقٍ جَدِیدٍ بَل هُم بِلِقاءِ رَبِّهِم کافِرُونَ [۱۰] قُل یَتَوَفّاکُم مَلَکُ المَوتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُم ثُمَّ إِلی رَبِّکُم تُرجَعُونَ [۱۱] وَ لَو تَری إِذِ المُجرِمُونَ ناکِسُوا رُؤُسِهِم عِندَ رَبِّهِم رَبَّنا أَبصَرنا وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سَمِعنا فَارجِعنا نَعمَل صالِحاً إِنّا مُوقِنُونَ [۱۲] وَ لَو شِئنا لَآتَينا كُلَّ نَفسٍ هُداها وَ لكِن حَقَّ القَولُ مِنِّی لَأَملَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الجِنَّةِ وَ النّاسِ أَجمَعِينَ [۱۳] فَذُوقُوا بِما نَسِيتُم لِقاءَ يَومِكُم هذا إِنّا نَسِيناكُم وَ ذُوقُوا عَذابَ الخُلدِ بِما كُنتُم تَعمَلُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۶۲۸ إِنَّما يُؤمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمدِ رَبِّهِم وَ هُم لا يَستَكبِرُونَ [۱۵] تَتَجافى جُنُوبُهُم عَنِ المَضاجِعِ يَدعُونَ رَبَّهُم خَوفاً وَ طَمَعاً وَ مِمّا رَزَقناهُم يُنفِقُونَ [۱۶] فَلا تَعلَمُ نَفسٌ ما أُخفِيَ لَهُم مِن قُرَّةِ أَعيُنٍ جَزاءً بِما كانُوا يَعمَلُونَ [۱۷] أَ فَمَن كانَ مُؤمِناً كَمَن كانَ فاسِقاً لا يَستَوُونَ [۱۸] أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فَلَهُم جَنّاتُ المَأوى نُزُلاً بِما كانُوا يَعمَلُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۵۳۲ وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأواهُمُ النّارُ كُلَّما أَرادُوا أَن يَخرُجُوا مِنها أُعِيدُوا فِيها وَ قِيلَ لَهُم ذُوقُوا عَذابَ النّارِ الَّذِی كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ [۲۰] وَ لَنُذِيقَنَّهُم مِنَ العَذابِ الأَدنى دُونَ العَذابِ الأَكبَرِ لَعَلَّهُم يَرجِعُونَ [۲۱] وَ مَن أَظلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعرَضَ عَنها إِنّا مِنَ المُجرِمِينَ مُنتَقِمُونَ [۲۲] وَ لَقَد آتَينا مُوسَى الكِتابَ فَلا تَكُن فِی مِريَةٍ مِن لِقائِهِ وَ جَعَلناهُ هُدىً لِبَنِی إِسرائِيلَ [۲۳] وَ جَعَلنا مِنهُم أَئِمَّةً يَهدُونَ بِأَمرِنا لَمّا صَبَرُوا وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۶۲۸ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفصِلُ بَينَهُم يَومَ القِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَختَلِفُونَ [۲۵] أَ وَ لَم يَهدِ لَهُم كَم أَهلَكنا مِن قَبلِهِم مِنَ القُرُونِ يَمشُونَ فِی مَساكِنِهِم إِنَّ فِی ذلِكَ لَآياتٍ أَ فَلا يَسمَعُونَ [۲۶] أَ وَ لَم يَرَوا أَنّا نَسُوقُ الماءَ إِلَى الأَرضِ الجُرُزِ فَنُخرِجُ بِهِ زَرعاً تَأكُلُ مِنهُ أَنعامُهُم وَ أَنفُسُهُم أَ فَلا يُبصِرُونَ [۲۷] وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الفَتحُ إِن كُنتُم صادِقِينَ [۲۸] قُل يَومَ الفَتحِ لا يَنفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُم وَ لا هُم يُنظَرُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۵۶۱ فَأَعرِض عَنهُم وَ انتَظِر إِنَّهُم مُنتَظِرُونَ [۳۰] -قرآن-۱-۵۷ [صفحه ۱۳۷] معنی لغات: «سلالهٔ» جدا شده، خلاصه، اولاد. «نزل» آنچه برای میهمان آماده میشود، بخشش سود و افزایش زراعت. «جرز» زمینی که گیاه نمیروید یا گیاهش چریده شده است. ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان و مهربان بصالحان ۱ الهام مرموز بپیغمبر صلّی اللّه علیه و آله ۲ فرستادن اینکه کتاب است که بی‌شک از پروردگار جهانیان است. ۳ آیا مردم میگویند محمّد از خود آنرا ساخته است [نه چنین است] بلکه سخنی است درست از پروردگار تو، تا مردمی را از بد و خوب خبر دار کنی که تا کنون پیش از تو کسی خبر دارشان نکرده است تا شاید براه آیند و براه راست روند ۴ خداوند همان است که آسمانها و زمین و آنچه میان آنها است به شش روز آفرید سپس چیره و مستولی و برتر از عرش شد و برای شما آدمها جز از جانب او هیچ دوستی نیست و کس را نرسد که میانجی شود. [که نه بتها و نه دیگری تواند شما را شفاعت کند] آیا باز هم متذکر نمیشوید و حقّ را نمی‌یابید ۵ [با اینکه او] کار از آسمان تا بزمین را میسازد و تدبیر میکند و سپس بروزی که بحساب شما هزار سال است بسوی او باز میگردد ۶ اینکه است دانای بنادیدنی و دیدنی که چیره بر دشمن است و مهربان بدوست ۷ آنکه هر چه آفرید خوب کرد و آغاز آفرینش آدمی را از خاک نمود ۸ سپس فرزند و نسل او را از آب ناچیز [جدا شده‌ی او] بساخت ۹ آنگاه درست اندامش کرد و از روح خود در آن دمید و برای شما [که همان ساخته از آب ناچیز هستید] گوش و چشم و دل درست کرد [پس] چه کم است شکر گزاری شما ۱۰ [که یک دسته‌تان] گفتند: مگر آنگاه که در دل [صفحه ۱۳۸] زمین گم و ناپدید شدیم میشود که آفریده‌ای تازه باشیم و نو! [نه چنین است که پنداشته‌اند و نه جای انکار] بلکه آنها هستند که منکر دیدار پروردگارند. ۱۱ تو ای پیغمبر بآنها بگو: ملک الموت که گماشته بر شما است سر وقتتان میرسد سپس بسوی پروردگارتان بازگشت‌تان میدهند ۱۲ و اگر آنگاه مجرمین را بینی که به پیشگاه پروردگار خود سر بزیرند [بشنوی که گویند] ای پروردگار ما دیدیم و شنیدیم [آنچه منکر بودیم] پس ما را باز گردان تا نکوکاری کنیم که ما موقن هستیم [و گفتار پیغمبران را باور داریم] ۱۳ البتّه اگر میخواستیم و اراده و سرنوشت چنان بود بهمه کس راه راست میدادیم ولی اینکه وعده‌ی ما درست است که باید دوزخ را از پری و آدمی همگی پر کنیم ۱۴ [و بگوئیم] پس بچشید اینرا در برابر آنکه برخورد با چنین روز را از خاطر خود بردید. و ما هم شما را رها و فراموش کردیم [و رحمت ما بشما نرسید] و بچشید گرفتاری دائمی را بسزای آنچه میکردید ۱۵ البتّه آن کسان مؤمن بآیات ما هستند که چون آنرا بیادشان آرند بسجده میفتند و بستایش خدای خود تسبیح گویند و گردنفرازی نکنند ۱۶ و پهلوهایشان از بستر بر کنار میشود تا از بیم و امید، خدای خود را بخوانند و از آنچه روزیشان کردیم بدیگران می‌بخشند ۱۷ و ندانند که بپاداش آنچه کرده‌اند چه مایه‌ی روشنی چشم برایشان نهان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شده است ۱۸ مگر ممکن است به آن روز مؤمن و فاسق برابر باشند! ۱۹ البتّه نه چنین است پس آنها که مؤمن بودند و نکوکاری کردند بر ایشان جایگاه بهشتی است جهت پذیرائی بعوض آنچه به دنیا می‌کردند ۲۰ و آنها که بدکار بودند بآتشی جای دارند که چون بخواهند بیرون روند بازشان میگردانند و بگویندشان آن عذاب و آزاری که دروغ میشمردید اکنون بچشید ۲۱ و البتّه بیش از فرا رسیدن عذاب بزرگ عالم دیگر از گرفتاریهای کوچک اینکه جهان [چون گرسنگی و بیماری] بآنها می‌چشانیم تا شاید از راه کج خود باز گردند [زیرا بخود ستم میکنند] ۲۲ و چه کسی ستمکار تر است از آنکه آیات پروردگارش را بیادش می‌آورند و او رو گردان میشود! پس البتّه ما از مردم [صفحه ۱۳۹] مجرم و ستمکار انتقام میگیریم ۲۳ و البتّه [فرستادن پیغمبر و کتاب و اینکه سخنان برای انسان منحصر بتو نیست ای محمّد] آری بموسی هم تورات دادیم پس تو از دیدنش دو دل مباش که وسیله‌ی رهنمائی بنی اسرائیلش کردیم. ۲۴ و دسته‌ای از بنی اسرائیل را که شکیبائی کردند و آیات ما را استوار دانستند پیشواشان کردیم تا مردم را رهبری بفرمان ما کنند ۲۵ و البتّه پروردگار تو است که برستاخیز مؤمن و کافر را جدا میکند و در ناسازگاریها که داشتند حکومت میکند. ۲۶ مگر برای کافران روشن نشد که چند گروه مردم پیش از آنها را که در سرزمین خود بجنب و جوش بودند نابود کردیم! در اینها نیز نشانه‌های قدرت ما است. مگر نمی‌شنوند [و از گذشته خبر ندارند] ۲۷ و مگر ندیدند که زمینهای بایر را آبیاری میکنیم و گیاه از آن بدر میکنیم تا چهار پایان شان و خود آنها از آن بخورند. پس چرا دیده‌ی بصیرت ندارند! ۲۸ و میگویند: اگر راست میگوئید روز گشایش و داوری کی خواهد بود! ۲۹ تو ای محمّد بگو: روز داوری و گشایش اینکه گرفتاریها [دیر یا زود میرسد ولی] ایمان آنها که کافر شدند سودی برایشان ندارد و مهلتشان نخواهند داد. ۳۰ پس روی از آنها بگردان [و پرواشان مدار] و چشم براه آینده باش که آنها هم [بگمان خود] انتظاری دارند. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره را سجده و سجدهٔ القرآن نامیده‌اند تا از حم سجده جدا باشد. و شماره‌ی اینکه آیات بحساب قاریهای بصره بیست و نه آیه است و بحساب دیگران سی آیه است، و اختلافشان در «الم» است که یک آیه شمرده‌اند و کوفیها و حجازیها در «لَفِی خَلقٍ جَدِیدٍ» یک آیه را آخر شمرده‌اند و همه‌ی اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر سه آیت از «أَ فَمَن کانَ مُؤمِناً» تا آخر آیت سوّم که بمدینه نازل شده است. -قرآن-۲۹۰-۳۱۳- قرآن-۴۰۹-۴۳۵ کشف: اینکه سوره را «سورهٔ المضاجع» نیز نامیده‌اند و آیت آخر «فَأَعرِض عَنهُم» منسوخ است بآیات دستور بجهاد. -قرآن-۶۹-۸۸ «أم یَقُولُونَ افتَراه» ۳ طبری: در سخن عرب رسم است که اگر در میان -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۱۴۰] کلام استفهام و پرسشی بخواهد بکند با «ام» استفهام میکند بجای دیگر حروف استفهام، و در اینکه جمله استفهام برای تقریر است. و بعضی گفته‌اند: بمعنی واو است و معنی چنین است: کتاب از سوی خدا است و کافران می‌گویند: محمّد بدروغ ساخته است. مجمع: «ام» برای استفهام است بمعنی «بل». تبیان: «ام» وابسته بجلو نیست و باصطلاح «ام منقطعه» است. و به معنی «بل» استعمال شده است، یعنی بلکه کافران میگویند. کشف: بعضی گفته‌اند: «ام» منقطع از جلو نیست و معنی چنین است «ا یصدّقونه ام یقولون» یعنی اینکه کتاب را راست میدانند یا میگویند ....! «ما أَتاهُم مِن نَذِیرٍ» ۳ مجمع: یعنی برای قریش پیغمبری نیامد اگرچه برای دیگر قبایل عرب پیغمبری بوده است بنام خالد بن سنان عبسی. و بعضی گفته‌اند: یعنی میان عیسی و محمّد صلّی اللّه علیه و آله پیغمبری برایشان نیامد. - قرآن-۱-۲۷ «فِی سِتَّةِ أَیّامٍ ثُمَّ استَوی» ۴ در سوره‌ی اعراف ج ۴ ص ۱۶۴ الی ۱۷۰ آیات ۵۱ تا ۵۵ آنچه ممکن بوده است از اقوال نقل شده است. -قرآن-۱-۳۹ «ثُمَّ یَعرُجُ إِلَیهِ فِی یَومٍ کانَ- تا آخر» ۵ طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است: مجاهد گفته است چون میان آسمان و زمین پانصد سال راه است تدبیر کار از زمین بآسمان و از آسمان بزمین بمدّت هزار سال انجام می‌شود. -قرآن-۱-۴۴ إبن عبّاس گفته است: یعنی تدبیر کار آفرینش که در شش روز بوده است هر روزی باندازه‌ی هزار سال بحساب شما است. مجمع: مجاهد گفته است: یعنی بمدّت هزار سال شما کار زمین تدبیر میشود و ساز میگردد و به ملائکه سپرده میشود و چون بآخر رسید کار بسوی او بر میگردد و باز برای روز دیگر که هزار سال است فرمان صادر میشود. إبن عبّاس گفته است: مقصود از «یَعرُجُ إِلَیهِ فِی یَومٍ» روز قیامت است که چون تدبیر کار دنیا تمام شد همه‌ی تدبیرها و حکومتها بسوی حقّ باز میگردد، بروز قیامت که -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۲۶۲-۲۹۳ [صفحه ۱۴۱] برابر هزار سال روزهای دنیا است. کشف: یعنی: جبرئیل وحی را از آسمان بزمین میآورد و بر میگردد به سوی حقّ در یک روز که مسافت طی شدهی در یک روز باندازهی هزار سال است که شما آدمها بخواهید طی کنید. نفخهٔ الرّحمان نهاوندی: بعضی گفتهاند: یعنی فرمان خود را بر بندگان از آسمان بزمین میفرستد سپس آن نکوکاریهای مردم بسوی او بآسمان برمی گردد که مطابق اوامر نازله عمل شده است، و بجای اینکه گفته شود اعمال نیکو بالا میرود گفته شده است اوامر بالا میرود، چون امر سبب نکوکاری و عمل اثر امر است یعنی اثر او بالا- میرود و بالا- رفتن اثر و نتیجهی امر است که فرمانبری باشد. تفسیر صفی علیشاه: میکند تدبیر هر امری یقین || او ز اسباب سماوی در زمین پس کند آن امر کامد در وجود || سوی او از ارض در معنی صعود «أَحسَنَ کُلَّ شَیءٍ خَلَقَه» ۷ مجمع: «خلقه» با سکون لام و فتح و صدای بالای آن هر دو خوانده شده است. و اینکه جمله سه معنی شده است: -قرآن-۱-۳۵ ۱- محکم و استوار آفرید. ۲- پیش از آفرینش میدانست چگونه بسازد بیآنکه کسی باو بیاموزد. ۳- هر چیزی را بحکمت و خوبی آفرید، و اینکه معنی میفهمانند که خدا کفر و زشتیها را نیافریده است. «بَدَأَ خَلقَ الإِنسانِ مِن طِینٍ» ۷ کشف نوشته: چه زیان دارد اینجوهر حرمت را که نهاد وی از گل بوده چون کمال وی در دل نهاده. قیمت او هم که هست از روی تربیت است نه از روی تربت. شرف او که هست از لطف قدم الهی است نه از رفت قدم بندگی. آن سر که او را جلّ جلاله با آدمیان بود نه با عرش بود نه با کرسی نه با فلک نه با ملک، زیرا که همه بندگان مجرّد بودند و آدمیان هم بندگان بودند و هم دوستان، «نَحنُ أَولِیاؤُکُم فِی الحَیاةِ الدُّنیا». -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۴۹۲-۵۳۷ مجمع: «بدأ خلق» با الف بدون همزه قرائت زهری است. و جملهی [صفحه ۱۴۲] «ضللنا» با کسر لام قرائت علیّ علیه السّلام است و چند نفر. کشف: قرائت بر خلاف استعمال «صللنا» بصاد بینقطه است یعنی در خاک گوشت ما متعفّن و گندیده شد. [ابو الفتوح: «ضللنا» ای هلکنا و بطلنا هلاک و نابود شدیم و خاک گشتیم و ناچیز و ناپدید شدیم، و إبن محیصن «ضللنا» بکسر لام، و حسن بصری خواند «صللنا» بصاد غیر منقوط از «صلّ اللّحم و أصلّ» یعنی چون ما در زمین مردار شویم]. «یَتَوَفّاکُم مَلَکُ المَوتِ» ۱۱ کشف نوشته: اینکه خطاب بر قدر فهم ارباب رسوم و عادات است که از غفلت راه بحقایق حقّ نمیبرند و لطایف اسرار ازل میدرنیابند لا جرم شربت ایشان بر قدر حوصلهی ایشان آمد و گر نه از آنجا که حقیقت است و خطاب با جوانمردان طریقت ملک الموت خاکبیز مملکت است خاک میبیزد تا تو در خاک چه پرورده‌ای: یاقوتی! لعلی! پیروزه‌ای! یا نه که نفطی! قیری! سنگریزه‌ای! -قرآن-۱-۳۳ کلمهی طیّبه‌ای یا کلمهی خبیثه‌ای!. او را بر آن ودیعت پاک چه دست بود و با وی چه کار دارد که نه او نهاد تا او بر گیرد «اللّهُ یَتَوَفَّی الأَنفُسَ حِینَ مَوتِها». -قرآن-۱۵۵-۲۰۲ خیر نساج بیمار بود ملک الموت خواست که جان او بر دارد مؤذّن گفت وقت نماز شام که: اللّه اکبر اللّه اکبر. خیر گفت: یا ملک الموت باش تا فریضهی نماز شام بگزاریم که اینکه فرمان بر من فوت میشود و فرمان تو فوت نمیشود. چون نماز بگزارد و سر بر سجود نهاد گفت: الهی آن روز که اینکه ودیعت مینهادی زحمت ملک- الموت در میان نبود چه باشد که امروز بیزحمت او بر داری!؟ یا ربّ ار فانی کنی ما را به تیغ دوستی || مر فرشته مرگ را با ما نباشد هیچ کار هر که از جام تو روزی شربت شوق تو خورد || چون نماند آن شراب او داند آنرنج خمار ابو الفتوح نوشته است: اگر گویند: چگونه جمع کنی میان اینکه آیات تا مناقض نشود: «اللّهُ یَتَوَفَّی الأَنفُسَ حِینَ مَوتِها» و قوله: «یَتَوَفّاکُم مَلَکُ المَوتِ» و قوله: «تَوَفَّتهُ رُسُلُنا» و قوله: «وَ هُوَ الَّذِی یَتَوَفّاکُم بِاللَّیلِ» یکجای میگوید: -قرآن-۹۵-۱۴۲-قرآن-۱۵۳-۱۸۵-قرآن-۱۹۶-۲۱۸-قرآن-۲۲۹-۲۷۳ [صفحه ۱۴۳] جانها من بر دارم. یک جا میگوید ملک الموت بر دارد، و یک جا میگوید فرشتگان و یک جا میگوید بشب جانها بر دارم نه اینکه ظاهرا مناقضه است! جواب گوئیم: ا توفّی فرشتگان بمعنی قبض و نزع باشد و امّا توفّی ملک الموت بمعنی دعوت و اشارت باشد که در خبر چنین است که او دعا کند جانها او را اجابت کنند، و توفّی خدای تعالی بتخریب بنیهی حیاة باشد، و توفّی اللّیل مراد خواب او است آنرا توفّی خواند بر سبیل مجاز، و توفّی تمام بستدن باشد«۱۷». -پاورقی-۳۳۰-۳۳۲ تأویلات کاشانی: ملک الموت کنایت است از نفس کلّی انسانی که اینکه نفوس جزئی افراد بشر باو باز میگردند که اگر نهاد اصلی و خاصیت بشری خود را از دست ندادند و از فطرت خود سقوط

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نکردند بر میگردند و پیوسته میشوند بیک واقعیّت معنوی ثابت که نه خواصّ مادّی دارد و نه نقص و عیب و انتظار، و معنی «تَوَفّاهُمُ المَلائِکَةُ» همین اتّصال و برگشت نفوس جزئی است بآن نفس کلّی. -قرآن-۳۳۵-۳۶۲ روح البیان: بعضی از محقّقین گفته‌اند: ملک آن یک از ملائکه است که دست اندرکار سیاست و تدبیر امور آفرینش است که در قرآن اشاره بآنها است «فَالمُدَبِّراتِ» ...، «فَالمُقَسِّماتِ» ...، «وَ النّازِعاتِ» و ملک الموت هم یکی از آنها است. -قرآن-۱۶۴-۱۸۲-قرآن-۱۸۸-۲۰۶-قرآن-۲۱۲-۲۲۹ و کاشفی گفته است: عجب از آدمی که با وجود چنین حریفی در کمین، چگونه لاف آسایش تواند زد. آسودگی مجوی که از صدمت اجل || کس را نداده‌اند برات مسلّمی و مرگ باصطلاح اهل حقیقت بیرون کردن هوای نفس است پس هر که از خواسته‌های نفسانی بمرد، بزندگانی حقیقی رسیده است. امام جعفر بن محمّد الصادق رضی اللّه عنه فرمود: مرگ یعنی توبه که خدا گفته است: «فَتُوبُوا إِلی -قرآن-۲۳۲-۲۴۸ [صفحه ۱۴۴] بِکُم فَاقتُلُوا أَنفُسَکُم» پس هر که توبه کرد چنان است که نفس سرکش خود را کشته است«۱۸». -قرآن-۱-۳۵-پاورقی-۱۱۲-۱۱۴ صفی علیشاه: گو بمیرانند شما را لاـ محال || مر فرشته‌ی موت وقت ارتحال آن فرشته که موکّل از خدا || گشته او بر قبض ارواح شما پس بسوی ربّ خود گردید باز || بر حقیقت رو نمائید از مجاز «ناکِسُوا رُؤُسِهِم» ۱۳ روح البیان: چون بدوران زندگی سرهای خود بر خواسته‌های نفسانی فرود آورده و دلباخته بودند، برستاخیز هم از خجلت آن سر بزیر خواهند بود شعر: -قرآن-۱-۲۲ سر از جیب غفلت بر آور کنون || که فردا نماند بخجلت نگون کنونت که چشمی است اشکی ببار || زبان در دهان است عذری بیار نه پیوسته باشد روان در بدن || نه همواره گردد زبان، در دهن «وَ لَو شِئنا لَآتَینا کُلَّ نَفسٍ- تا آخر» ۱۴ مجمع: یعنی اگر می‌خواستیم جوری راه کار را درست میکردیم که وادار باقرار و یکتا پرستی شوند. جبّائی گفته است: یعنی اگر میخواستیم خواهش آنها را که ما را بدنیا بر گردان تا نیکوکار شویم میپذیرفتیم. دیگری گفته است: یعنی اگر میخواستیم براه بهشت رهبریشان میکردیم. -قرآن-۱-۳۷ «إِنَّما یُؤمِنُ بِآیاتِنَا- تا آخر» ۱۵ ابو الفتوح: بعقیده‌ی ما شیعه‌ها بر کسی که اینکه آیه را بخواند و گوش دهد سجده واجب است ولی بر آنکه بگوشش برسد واجب نیست. -قرآن-۱-۲۹ روح البیان: باتّفاق همه اینکه آیه جای سجده است. کاشفی گفته است: [صفحه ۱۴۵] بگفته‌ی امام اعظم اینکه سجده‌ی نهم است، و بگفته‌ی شافعی دهم است، و آن که سجده میکند باید متذکّر باشد آنچه را که غافل بوده و درست بداند آنچه را که بر وجود واحد دلالت دارد و در همه چیز موجود است: همه ذرّات از مه تا بماهی || بوحدانیّتش داده گواهی همه اجزاء کون از مغز تا پوست || جو و گندم دلیل وحدت اوست «تَتَجافی جُنُوبُهُم عَنِ المَضاجِعِ» ۱۶ مجمع: مجاهد و حسن بصری و عطا گفته‌اند: یعنی آنها که بشب از جای خواب خود بلند میشوند برای نماز، و همین معنی از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل شده است. انس مالک گفت: اینکه آیه برای ما گروه انصار رسید که پس از نماز مغرب بجایگاه خود بر نمیخاستیم تا نماز عشا را با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله میخواندیم. قتاده گفته است: مقصود آنها است که میان نماز مغرب و عشا مشغول نماز هستند و آنرا نماز اوّابین مینامند، و گفته‌اند: مقصود آنها است که نماز عشا و صبح را بجماعت میخوانند. -قرآن-۱-۴۲ روح البیان: به نیمشب که همه مست خواب خوش باشند || من و خیال تو و ناله‌های درد آلود«-فرمت-۸۵-۸۷ «ما أُخفِیَ لَهُم مِن قُرَّةِ أَعیُنٍ» ۱۷ مجمع: «اخفی» را با سکون و صدای بالای یاء هر دو خوانده‌اند، و هم «قرّات اعین» با الف نیز خوانده‌اند و جهت اینکه «اخفی» گفته شده است یا برای اینکه است که چون چیزی بسیار ارزنده بود توصیفش تفصیل لازم دارد اینکه است که سر بسته گفتن ارزش آن را بیشتر میکند. -قرآن-۱-۴۳ و یا برای اینکه است که موجبات روشنی چشم بینهایت است، و یا چون عبادت به [صفحه ۱۴۶] شب است و پنهان مزدش نیز پنهان شده است و از امام صادق علیه السّلام نقل است که مزد نکوکاریها بقرآن یاد شده است بجز نماز شب که چون بزرگ است پنهان است که خود فرموده است «أُخفِیَ لَهُم». -قرآن-۲۱۰-۲۲۷ «أَ فَمَن کانَ مُؤمِناً- تا آخر» ۱۸ طبری: عطاء بن یسار گفته است: اینکه آیه برای علیّ علیه السّلام و ولید بن عقبهٔ بن ابی معیط نازل شد که او بآنحضرت گفت: -قرآن-۱-۲۶ زبان من بسخن از تو گشاده تر است، و نیزه‌ام تیزتر، و بجلوگیری و بر گرداندن یک دسته لشکری ز تو تواناترم. آن حضرت فرمود: دم نزن که تو فاسقی. اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آیه نازل شد که مؤمن و فاسق برابر نیستند. «مِنَ العَذابِ الأدنی» ۲۱ طبری: مقصود از اینکه گرفتاری کم و نزدیک، گرفتاریهای دنیا است. بعضی گفته‌اند: یعنی بشمشیر کشته شدن در جنگ بدر. -قرآن-۱-۲۷ عبد اللّه بن حرث گفته است: هر چه در قرآن وعده‌ی عذاب ادنی داده شده است مقصود بشمشیر گرفتار شدن است. و سالهای قحطی و هم عذاب قبر را معنی اینکه کلمات دانسته‌اند. «إنّا مِنَ المُجرِمِینَ مُنتَقِمُون» ۲۲ طبری: یعنی گناهکاران را سزا میدهیم. -قرآن-۱-۴۲ یزید بن رفیع گفته: مقصود معتقدین بقدر و جبری مذهبها هستند بدلیل اینکه آیه «إنَّ المُجرِمِینَ فِی ضَلالٍ وَ سُعُرٍ- تا- خَلَقناهُ بِقَدَرٍ». و معاذ بن جبل گفت: شنیدم پیغمبر صلی اللّه علیه و آله فرمود: سه کار است که جرم است و آنکه کند مجرم است. ۱- کسی که پرچمی بدست گیرد و گروهی فراهم کند برای پیشرفت کاری نادرست و بغیر حق. ۲- آنکه عاق والدین و پدر و مادر باو خشمگین باشند. -قرآن-۸۵-۱۲۹-قرآن-۱۴۱-۱۶۱ ۳- آنکه با ستمگری بیاری او میرود و خداوند فرمود: «إنّا مِنَ المُجرِمِینَ مُنتَقِمُون». -قرآن-۵۸-۹۹ «وَ لَقَد آتَینا مُوسَی الکِتابَ فَلا تَکُن فِی مِریَةٍ مِن لِقائِهِ» ۲۴ طبری: یعنی چنانکه به تو قرآن دادیم بموسی تورات دادیم پس تو از دیدار موسی دو دل مباش که به شب معراج او را دیده‌ای یا خواهی دید. -قرآن-۱-۷۶ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی شک مدار که موسی بقیامت تو را می‌بیند. [صفحه ۱۴۷] زجّاج گفت: شک مدار که موسی تورات را دید. حسن بصری گفته است: دو دل مباش از آزاری که می‌بینی چنانکه موسی دید. و ارتباط اینکه آیه بجلو اینکه است که چنانکه بتو قرآن دادیم و دروغ شمردند بموسی هم تورات دادیم و دروغزنش خواندند. ابو الفتوح: یعنی از دیدار سزا و پاداش دو دل مباش. سدّی گفته است یعنی شک مکن که موسی از ما تورات گرفت. «لَمّا صَبَرُوا» ۲۴ طبری: از إبن مسعود نقل است که او «بما صبروا» با باء بجای لام قرائت میکرده است. -قرآن-۱-۱۷ نیشابوری: حمزه بکسر و صدای زیر لام و تخفیف میم خوانده است و دیگران با فتح لام و تشدید میم. «إلَی الأَرضِ الجُرُزِ» ۲۷ کشف: در بعضی تفسیرها است که مقصود سر- زمین معیّنی است در یمن که بآن جا باران نباریده بود. -قرآن-۱-۲۷ «یَومَ الفَتحِ» ۲۹ نیشابوری: مفسّرین گفته‌اند: مسلمانان میگفتند: بزودی خداوند برای ما بر مشرکین گشایشی در کار میآورد. مشرکین شتاب در آن میکردند که اگر راست میگوئید کی خواهد بود! و مقصود از «یوم الفتح» باختلاف نقل مفسّرین یا روز جنگ بدر است یا فتح مکّه یا روز رستاخیز. -قرآن-۱-۱۸ استفاده و سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۴ جمله‌ی «ثُمَّ استَوی» شاید بکلمه‌ی «ثم» که بمعنی سپس و دنباله‌ی با فاصله است برای اینکه گفته شده است که طرف رابطه، پس از پیدایش آسمان و زمین است. چون خداوند همیشه برتر از بالاترین موجود است و کلمه‌ی «ثم» معنی ندارد مگر به اعتبار پیدایش زمین و آسمان که پس از پیدا شدن آنها خداوند برتر از عرش شد زیرا تا آنها نبودند برتری معنی نداشت. -قرآن-۶۰-۷۶ ۲- آیت ۷ جمله‌ی «أَحسَنَ کُلَّ شَیءٍ خَلَقَه» شاید اشاره باشد به اینکه اصل کلّی فلسفه که میگویند: در آفرینش هر چه هست خوب است و بد مطلق وجود -قرآن-۲۰-۵۴ [صفحه ۱۴۸] ندارد، و خدا است که همه چیز را نیکو آفریده است. آیت ۲۰۳ «لَو شِئنا لَآتَینا- تا آخر» شاید در اوّل اشاره به اصل تشکیک وجود باشد که آدمها همه بیک جور آفریده نشده‌اند و جمله «حقّ القول»«۲۰» اشاره بهمین سرنوشت ازلی است که یک عدّه در درجه‌ی نازله‌ی وجود هستند و باید بجهنّم بروند. و جمله‌ی «لأملئن» شاید اشاره باین حقیقت باشد که بدی و آثار و مجازات بدی محدود است چون گفته شده است جهنّم را پر میکنیم، پس معلوم میشود که در آفرینش افراد بد و مجازات شان که جهنّم است محدود است و معیّن که پر میشود و گناهکار و جای مجازات نمیماند. ولی برای بهشت چنین خصوصیّتی گفته نشده است که نیکوکاران باندازه‌ای هستند که بهشت را پر کنند پس معلوم میشود خوبی بینهایت است و پاداش آن نامحدود است.اشاره بهمین سرنوشت ازلی است که یک عدّه در درجه‌ی نازله‌ی وجود هستند و باید بجهنّم بروند. و جمله‌ی «لأملئن» شاید اشاره باین حقیقت باشد که بدی و آثار و مجازات بدی محدود است چون گفته شده است جهنّم را پر میکنیم، پس معلوم میشود که در آفرینش افراد بد و مجازات شان که جهنّم است محدود است و معیّن که پر میشود و گناهکار و جای مجازات نمیماند. ولی برای بهشت چنین خصوصیّتی گفته نشده است که نیکوکاران باندازه‌ای هستند که بهشت را پر کنند پس معلوم میشود خوبی بینهایت است و پاداش آن نامحدود است. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۱۳-۳۲-پاورقی-۱۶۱-۱۶۳ ۴- آیت ۲۳ در آتینا موسی و جمله‌ی «فَلا تَکُن فِی مِریَةٍ مِن لِقائِهِ» سخن مفسّرین نقل شد و در ترجمه طوری نوشتیم که با همه‌ی آن گفته‌ها برابر شود، ولی بهتر معانی همان است که ابو الفتوح از سدّی نقل کرده است باین جور که ای محمّد تو از دیدن تورات دو دل و شاک در آن مباش که از اصل دروغ و مجعول باشد و یا شک مدار در اصل تورات که موسی از ما تلقّی کرده و گرفته است. و اگر از جهت استعمال لغت اشکالی نباشد که «لقاء» در غیر انسان بکار نمی‌رود بهتر همان اوّلی است که از دیدن اینکه تورات در دست یهود دو دل مشو و شک مکن که توراتی برای موسی بوده است. -قرآن-۴۰-۸۱ -قرآن-۱۵-۴۰-قرآن-۲۴۰-۳۱۴ [صفحه ۱۴۹]

سوره احزاب

اشاره

-قرآن-۱۵-۴۰-قرآن-۲۴۰-۳۱۴ - ۳۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الأحزاب [۳۳]: آیات ۱ تا ۲۷]

-قرآن-۱۵-۴۰-قرآن-۲۴۰-۳۱۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ اتَّقِ اللّهَ وَ لا تُطِعِ الکافِرِینَ وَ المُنافِقِینَ إِنَّ اللّهَ کانَ عَلِیماً حَکِیماً [۱] وَ اتَّبِع ما یُوحی إِلَیکَ مِن رَبِّکَ إِنَّ اللّهَ کانَ بِما تَعمَلُونَ خَبِیراً [۲] وَ تَوَکَّل عَلَی اللّهِ وَ کَفی بِاللّهِ وَکِیلاً [۳] ما جَعَلَ اللّهُ لِرَجُلٍ مِن قَلبَینِ فِی جَوفِهِ وَ ما جَعَلَ أَزواجَکُمُ اللّائِی تُظاهِرُونَ مِنهُنَّ أُمَّهاتِکُم وَ ما جَعَلَ أَدعِیاءَکُم أَبناءَکُم ذلِکُم قَولُکُم بِأَفواهِکُم وَ اللّهُ یَقُولُ الحَقَّ وَ هُوَ یَهدِی السَّبِیلَ [۴] -قرآن-۱-۵۴۸ ادعُوهُم لِآبائِهِم هُوَ أَقسَطُ عِندَ اللّهِ فَإِن لَم تَعلَمُوا آباءَهُم فَإِخوانُکُم فِی الدِّینِ وَ مَوالِیکُم وَ لَیسَ عَلَیکُم جُناحٌ فِیما أَخطَأتُم بِهِ وَ لکِن ما تَعَمَّدَت قُلُوبُکُم وَ کانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِیماً [۵] النَّبِیُّ أَولی بِالمُؤمِنِینَ مِن أَنفُسِهِم وَ أَزواجُهُ أُمَّهاتُهُم وَ أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولی بِبَعضٍ فِی کِتابِ اللّهِ مِنَ المُؤمِنِینَ وَ المُهاجِرِینَ إِلّا أَن تَفعَلُوا إِلی أَولِیائِکُم مَعرُوفاً کانَ ذلِکَ فِی الکِتابِ مَسطُوراً [۶] وَ إِذ أَخَذنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُم وَ مِنکَ وَ مِن نُوحٍ وَ إِبراهِیمَ وَ مُوسی وَ عِیسَی ابنِ مَریَمَ وَ أَخَذنا مِنهُم مِیثاقاً غَلِیظاً [۷] لِیَسئَلَ الصّادِقِینَ عَن صِدقِهِم وَ أَعَدَّ لِلکافِرِینَ عَذاباً أَلِیماً [۸] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذکُرُوا نِعمَةَ اللّهِ عَلَیکُم إِذ جاءَتکُم جُنُودٌ فَأَرسَلنا عَلَیهِم رِیحاً وَ جُنُوداً لَم تَرَوها وَ کانَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیراً [۹] -قرآن-۱-۹۶۹ إِذ جاؤُکُم مِن فَوقِکُم وَ مِن أَسفَلَ مِنکُم وَ إِذ زاغَتِ الأَبصارُ وَ بَلَغَتِ القُلُوبُ الحَناجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللّهِ الظُّنُونَا [۱۰] هُنالِکَ ابتُلِیَ المُؤمِنُونَ وَ زُلزِلُوا زِلزالاً شَدِیداً [۱۱] وَ إِذ یَقُولُ المُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللّهُ وَ رَسُولُهُ إِلّا غُرُوراً [۱۲] وَ إِذ قالَت طائِفَةٌ مِنهُم یا أَهلَ یَثرِبَ لا مُقامَ لَکُم فَارجِعُوا وَ یَستَأذِنُ فَرِیقٌ مِنهُمُ النَّبِیَّ یَقُولُونَ إِنَّ بُیُوتَنا عَورَةٌ وَ ما هِیَ بِعَورَةٍ إِن یُرِیدُونَ إِلّا فِراراً [۱۳] وَ لَو دُخِلَت عَلَیهِم مِن أَقطارِها ثُمَّ سُئِلُوا الفِتنَةَ لَآتَوها وَ ما تَلَبَّثُوا بِها إِلّا یَسِیراً [۱۴] -قرآن-۱-۶۸۷ وَ لَقَد کانُوا عاهَدُوا اللّهَ مِن قَبلُ لا یُوَلُّونَ الأَدبارَ وَ کانَ عَهدُ اللّهِ مَسؤُلاً [۱۵] قُل لَن یَنفَعَکُمُ الفِرارُ إِن فَرَرتُم مِنَ المَوتِ أَوِ القَتلِ وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلّا قَلِیلاً [۱۶] قُل مَن ذَا الَّذِی یَعصِمُکُم مِنَ اللّهِ إِن أَرادَ بِکُم سُوءاً أَو أَرادَ بِکُم رَحمَةً وَ لا یَجِدُونَ لَهُم مِن دُونِ اللّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً [۱۷] قَد یَعلَمُ اللّهُ المُعَوِّقِینَ مِنکُم وَ القائِلِینَ لِإِخوانِهِم هَلُمَّ إِلَینا وَ لا یَأتُونَ البَأسَ إِلّا قَلِیلاً [۱۸] أَشِحَّةً عَلَیکُم فَإِذا جاءَ الخَوفُ رَأَیتَهُم یَنظُرُونَ إِلَیکَ تَدُورُ أَعیُنُهُم کَالَّذِی یُغشی عَلَیهِ مِنَ المَوتِ فَإِذا ذَهَبَ الخَوفُ سَلَقُوکُم بِأَلسِنَةٍ حِدادٍ أَشِحَّةً عَلَی الخَیرِ أُولئِکَ لَم یُؤمِنُوا فَأَحبَطَ اللّهُ أَعمالَهُم وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللّهِ یَسِیراً [۱۹] -قرآن-۱-۸۵۵ یَحسَبُونَ الأَحزابَ لَم یَذهَبُوا وَ إِن یَأتِ الأَحزابُ یَوَدُّوا لَو أَنَّهُم بادُونَ فِی الأَعرابِ یَسئَلُونَ عَن أَنبائِکُم وَ لَو کانُوا فِیکُم ما قاتَلُوا إِلّا قَلِیلاً [۲۰] لَقَد کانَ لَکُم فِی رَسُولِ اللّهِ أُسوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن کانَ یَرجُوا اللّهَ وَ الیَومَ الآخِرَ وَ ذَکَرَ اللّهَ کَثِیراً [۲۱] وَ لَمّا رَأَ المُؤمِنُونَ الأَحزابَ قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقَ اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ ما زادَهُم إِلّا إِیماناً وَ تَسلِیماً [۲۲] مِنَ المُؤمِنِینَ رِجالٌ صَدَقُوا ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عاهَدُوا اللّه عَلَيهِ فَمِنهُم مَن قَضى نَحبَهُ وَ مِنهُم مَن يَنتَظِرُ وَ ما بَدَّلُوا تَبدِيلاً [۲۳] لِيَجزِيَ اللّهُ الصّادِقِينَ بِصِدقِهِم وَ يُعَذِّبَ المُنافِقِينَ إِن شاءَ أَو يَتُوبَ عَلَيهِم إِنَّ اللّه كانَ غَفُوراً رَحِيماً [۲۴] -قرآن-۱-۸۰۴ وَ رَدَّ اللّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيظِهِم لَم يَنالُوا خَيراً وَ كَفَى اللّهُ المُؤمِنِينَ القِتالَ وَ كانَ اللّهُ قَوِيًّا عَزِيزاً [۲۵] وَ أَنزَلَ الَّذِينَ ظاهَرُوهُم مِن أَهلِ الكِتابِ مِن صَياصِيهِم وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعبَ فَرِيقاً تَقتُلُونَ وَ تَأسِرُونَ فَرِيقاً [۲۶] وَ أَورَثَكُم أَرضَهُم وَ دِيارَهُم وَ أَموالَهُم وَ أَرضاً لَم تَطَؤُها وَ كانَ اللّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيراً [۲۷] -قرآن-۱-۴۴۳ [صفحه ۱۵۱] معنی لغات: «تظاهرون» از مصدر «ظهار» بمعنی همسر را همانند یکی از محارم چون مادر و خواهر خواندن یعنی باو بگوید: پشت تو برای من همانند [صفحه ۱۵۲] پشت مادر یا خواهر من است، و اینکه سخن در فقه احکامی دارد بعنوان کتاب ظهار. «ادعیاء» فرزند خواندگان، و آنها که فرزندان کس نیستند ولی مردم میگویند پسر فلان کس. «زاغت الأبصار» یعنی چشمها دور میزد و خیره شده بود «عورة» از عوار بمعنی عیبناک و دارای رخنه و خرابی. «بادون» از بادیه و بادی، یعنی صحرا نشینان. «اسوة» بدنبال کس رفتن و پیروی از او کردن «نحب» نذر و پیمان درونی. «صیاصیهم» جمع صیصیة بمعنی پارهای از ابزار بافندگی قدیم، خارپشت پای خروس، شاخ گاو و آهو، قلعه و حصار که اینجا بهمین معنی است. شأن نزول: مجمع: ابو سفیان و عکرمه بن ابی جهل و ابو الأعور السّلمی بعد از جنگ احد بمدینه نزد عبد اللّه بن ابیّ آمدند و امان از پیغمبر خواستند که با آنحضرت گفتگو کنند و با عبد اللّه ابیّ و عبد اللّه بن أبی سرح و طعمة بن ابیرق حضور پیغمبر صلی اللّه علیه و آله رفتند و گفتند: تو تصدیق کن که بتهای ما برای هر کس بپرستدشان شفاعت خواهند کرد و تو خود دانی و خدای خودت و به تو کاری نداریم. عمر از پیغمبر اجازه خواست که آنها را بکشد، فرمود چون امان دادهام روا نیست و دستور داد از مدینه بیرونشان کردند. اینکه آیات از اوّل سوره برای آنها نازل شد. و بعضی گفتهاند: قبیلهی ثقیف نزد پیغمبر صلی اللّه علیه و آله آمدند و خواستند که مدّت یک سال پیغمبر لات و عزّی که بت آنها بود محترم شمارد که آنها از آن بهره مند باشند و هم در چشم قریش قبیلهی ثقیف آبرومند و مورد علاقه پیغمبر شمرده شود، اینکه آیات برای جواب آنها نازل شد. اسباب النزول سیوطی: إبن عبّاس گفته است: مردم مکّه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله را تطمیع کردند که پارهای از سرمایهی خود را میدهیم تا تو از سخن و ادّعای خود برگردی و یهود مدینه آن حضرت را تهدید بکشتن کردند آیات در برابر اینکه سخنان نازل شد. [صفحه ۱۵۳] ترجمه: بنام خداوند مهربان بخشنده بهمگان: ۱ ای پیغمبر پرهیزگار خدا باش و فرمان کافران و منافقان مبر که همیشه خدا دانا و درست کردار است ۲ و آنچه از او که پروردگار تو هست الهام بتو میشود دنبال کن که او بکار شما خبر دار است ۳ و باو توکّل کن که پشتیبانی او برای همه کس کافی است. شأن نزول: طبری: إبن عبّاس گفت: روزی پیغمبر نماز میخواند و گروهی منافق با او نماز میخواندند از آن حضرت جنبشی مشاهده شد که منافقین گفتند: اینکه نشانه است که محمّد دو دل دارد یکی با ما و یکی با دیگران. اینکه آیه برای جواب آنها است «ما جَعَلَ اللّهُ لِرَجُلٍ مِن قَلبَينِ» و دگری گفته است: -قرآن-۱۱۹-۱۶۴ ی از قریش میگفت: من بدرون خود دو دل دارم که بهر کدام بیش از محمّد چیز میفهمم. آیه برای جواب او نازل شد. زهری گفته است: اینکه آیه بعنوان مثل است برای زید بن حارثه که او را پسر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله میدانستند در آیه گفته شده یک نفر پسر دو نفر نمیشود چنانکه یک نفر دو دل ندارد«۲۱». -پاورقی- ۳۵۰-۳۵۲ مجمع: مردی بود بنام ابو معمر جمیل بن معمر فهری که زیرک و خوش- حافظه بود که آنچه میشنید بیادش میماند و قریش او را ذو القلبین یعنی دارای دو دل میگفتند چون ادّعا داشت که بدرون من دو دل است و بهر دلی بیش از محمّد میفهمم، و در روز جنگ بدر که مشرکین گریختند ابو سفیان او را دید که یک کفش در پای و دیگری بدست گرفته و فرار میکند از او پرسید: چرا یک کفش بدست داری! او جواب داد که تا اینکه دم نفهمیدم که یک کفش بدستم گرفتهام و گمان میکردم هر دو بپای من است از آن روز دانستند که او هم مانند دیگران یک دل دارد آیه برای اینکه مرد نازل شده است. ترجمه: ۴ و بدان که خداوند بدرون یک مرد دو دل درست نکرده است و آن همسرهای خود را که بمادرانتان همانند میکنید خدای مادر شما نکرده است [صفحه ۱۵۴] [و مادر شما نمیشوند]. و نیز پسر خواندههای شما را فرزند شما نکرده است [که اولاد مرد دیگری هستند]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینگونه سخنان گفتاری است بزبان [که بی‌معنی و نادرست] و سخن درست همان است که خدا میگوید و براه راست هدایت میکند ۵ و فرزند خواندگان خود را شما فرزندان پدران خودشان بنامید که اینکه بحقّ است نزد خداوند، و اگر پدران آنها را نشناسید برادران دینی شما هستند و دوستان شما [و در آنچه بخطا رفتید] و کسی را فرزند دیگری خواندید باکی بر شما نیست ولی در آنچه از دل و بعمد گفتید [و اکنون دانستید باز هم فرزند کسی را بنام دیگری خواندید گناهکار هستید] و خدا آمرزنده و مهربان است [که چنین رهبری میکند] ۶ و بدانید که پیغمبر بیشتر از مؤمنین اختیار دار آنها است [و فرمان او مقدّم است بر عقل و تشخیص خودشان] و همسران او مادران مؤمنین هستند و بموجب نامه‌ی حقّ دسته‌ای از خویشاوندان مقدّم هستند بر دیگران از مؤمنین و مهاجرین و وارسی آنها بایسته تر است از دیگران مگر بکسی از دوستان خودکار خیری کنید و احسان نمائید، و البتّه اینکه دستورها در کتاب خداوندی نوشته شده است ۷ و ای محمّد متذکّر باش [ابلاغ رسالت] پیمانی است که از همه پیغمبران گرفتیم: از تو و از نوح و ابراهیم و موسی و عیسی بن مریم پیمانی سخت استوار گرفتیم ۸ و راستگویان را نیز از راستی شان سؤال شود و برای کافران که منکر شدند و دروغ گفتند عذابی دردناک آماده کرده است. شأن نزول: طبری: قتاده گفت: روز احزاب که ابو سفیان با پیروان خود آمدند بفضای دور و بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله، و عیینهٔ بن حصن که رئیس یکی از قبایل بدر است او هم با آنها که پیرو او بودند از دیگر سوی آمد و دور پیغمبر صلی اللّه علیه و آله را گرفتند، و ابو سفیان با یهود مکاتبه کرد و آنها هم پشتیبانی کردند و پیغمبر نیز سر راه آنها خندق کند و یک ماه آن حضرت در محاصره بود اینکه است که در آیه گفته شده است «إِذ جاؤُکُم مِن فَوقِکُم وَ مِن أَسفَلَ مِنکُم» تا اینکه خداوند بادی سخت -قرآن-۵۰۱-۵۵۵ [صفحه ۱۵۵] فرستاد که هر چه آتش روشن میکردند خاموش میشد و چنان ترس و ناراحتی آنانرا فراگرفته بود که بزرگتر هر قبیله افراد خود را آواز میکرد و میگفت: زود خود را از اینجا برهانید و فرار کنید. ترجمه: ۹ ای مؤمنین بیاد آرید نعمت خدا را آنگاه که لشکرها بر سرتان آمدند و ما آنها را گرفتار باد کردیم و لشکری که شما ندیده بودید، ولی شما آنچه بکنید خدا دیده است و دانسته ۱۰ آن هنگام بود که از پائین و بالای شهر شما را بمیان گرفتند که چشمها تیره شد و دلها بگلوها رسید تا آنجا که به خدای خود هم بدگمان شدید ۱۱ همان وقت بود که مؤمنین آزمایش شدند و آرامش خود یکبارگی از دست دادند ۱۲ و منافقین و مردم بیمار دل گفتند: وعده‌های خدا و پیغمبر جز إغفال و گول زدن ما چیزی نبود ۱۳ و گروهی دیگر از ایشان گفتند: ای مردم اینکه سرزمین یثرب دیگر جای ماندن شما نیست برگردید از برابری دشمن و یاری محمّد، و نیز دسته‌ای دیگر از پیغمبر اجازه میخواستند که بر گردند بخانه‌شان که مخروبه است و در و دیوار ندارد و آسوده از دشمن نیستیم ولی نه چنین است که خانه شان ویرانه باشد و جز فرار از جنگ هدفی ندارند ۱۴ چونکه اگر از همه‌ی دور و بر شهر و خانه‌شان دشمن بر سرشان آید و بخواهند که مشرک شوند و آزار مسلمین کنند می‌پذیرند لکن [اینکه نفاق و بد اندیشی دنباله ندارد و] چندان درنگ ناکرده [بیچاره و در بدر خواهند شد] ۱۵ با اینکه از ین پیش با خدا و پیغمبر پیمان استوار کرده‌اند و پیمان حقّ بر گشت ندارد ۱۶ پس ای پیغمبر بآنها بگو: فرار شما هرچند فرار کنید از مرگ و یا از جنگ سود ندارد و بعد جز اندکی از زندگی بهره‌مند نخواهید بود. ۱۷ و نیز بگو: اگر خداوند بشما بدی یا مهربانی بسرنوشت کرده باشد چه کسی شما را نگهبان است! البتّه جز او برای خود دوست و یاوری نمی‌یابند ۱۸ چه خدا میداند آنها را که جلوگیر از یاری پیغمبر میشوند و آنها که به دوستان خود میگویند بسوی ما آئید [و خود را گرفتار نکنید] و خود هم در سختیها آماده‌ی [صفحه ۱۵۶] کومک نمیشوند مگر اندکی [برای خود نمائی و اغفال مؤمنین] ۱۹ و دون همّت و کوته بین هستند که یاری شما کنند و اگر پیش آمدی هولناک باشد چنان به تو مینگرند و چشمهاشان میچرخد مانند آنکس که مرگش رسیده از ترس مرگ و چون از خطر جستند با زبان تیز و تند خود آزار شما میکنند و بهر سود و غنیمت که به شما رسد زبانی دراز و چشمی تنگ دارند اینها از دیر زمان بی‌ایمان بودند و خدا هم آنچه کردند و کومک بدین شمردند باطل و بیهوده نمود و اینکه به پیشگاه حقّ آسان است [که سودمند را از بیهوده جدا کند] ۲۰ اینکه منافقان چنان ترسناکند که با رفتن لشکر احزاب [گمان میکنند که آنها] احزاب هنوز هستند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و اگر احزاب بر گردند اینها دلشان میخواهد [که از صحنه بر کنار و] میان اعراب صحرانشین باشند و اخبار شما را از دور بشنوند. و اگر در میان شما بمانند شرکت در جنگ نکنند جز اندکی ۲۱ [ولی بدانید] برای آنکه بیاد خدا و انتظار رستاخیز است بهترین راه پیروی از روش و کار پیغمبر است ۲۲ [خوی مؤمنین است که دلدادهی پیغمبرند] و چون احزاب را دیدند که آنها را فرا گرفتهاند گفتند: همین است که خدا و پیغمبرش بما وعده کردهاند و راست است و درست و اینکه خود برایمان و تسلیمشان میافزاید ۲۳ و باز دستهای از مؤمنین مردانی هستند که پیمان خداوندی را درست و راست داشتند و بنذر و عهد خود وفا کردند و بجنگ کشته شدند عدّهای دیگر چشم براهند که هنگام آن برسد که نه پیمان خود دگر کردند و نه بداندیش بودند. ۲۴ و [البتّه عاقبت اینکه فکر و کار است که] خداوند راستگویان را بسود راستیشان رساند و اگر مصلحت باشد و بخواهد منافقین را عذاب کند و یا توبهشان را بپذیرد که او آمرزنده است و مهربان ۲۵ چون کافران را بهره نابرده خشمگین بر گرداند و مؤمنین را از رنج جنگ آسوده داشت و البتّه خداوند برتر است و توانا ۲۶ که آن [یهود بنی قریظه و] پشتیبان کافرانرا از قلعه و حصارشان فرود آورد و در دلشان ترسی ایجاد کرد که گروهی از آنها را شما کشتید و گروهی را اسیر کردید ۲۷ و زمین و خانه و سرمایهشان را خدا میراث [صفحه ۱۵۷] شما کرد و هم آن سرزمین که پایتان بآن نرسیده بود [و گمان آن نداشتید] چه خداوند بر همه چیز توانا است. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمدینه نازل شده است و هفتاد و سه آیه است. «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ اتَّقِ اللّه» ۱ مجمع: یعنی ای پیغمبر بر تقوی و پرهیزگاری خود پا برجای باش، بعضی گفتهاند: یعنی از خدا بترس که خواستهی کافرانرا بپذیری. دیگری گفته است: چون چند نفر کافر با پیمان و امان حضور پیغمبر رفتند و مسلمانان خواستند آنها را بکشند اینکه جمله برای جلوگیری از آن کار مسلمانان است یعنی از خدا بترس که پیمان شکنی کنی. -قرآن-۱-۴۲ «بِما تَعمَلُونَ خَبِیراً» ۲ مجمع: ابو عمرو با یاء بصیغهی غایب خوانده است، و دیگران بتاء بصورت خطاب خواندهاند. -قرآن-۱-۲۸ «ما جَعَلَ اللّهُ لِرَجُلٍ مِن قَلبَینِ» ۴ مجمع: بعضی گفتهاند: اینکه جمله وابسته بجملهی جلو است «وَ اتَّبِع ما یُوحی» که چون در آن دستور داده شده است که پیرو آن باشد که باو وحی میشود در اینکه جمله گفته است: کسی دو دل ندارد که با یکی پیرو وحی شود و با دیگری بدنبال کافران و منافقان رود. و امام صادق علیه السّلام فرموده است: یعنی کسی دو دل ندارد که با یکی اینکه دسته را دوست بدارد و با آن یک آن دسته را. -قرآن-۱-۴۶-قرآن-۱۱۳-۱۳۶ «ما جَعَلَ أَزواجَکُمُ اللّائِی تُظاهِرُونَ مِنهُنَّ أُمَّهاتِکُم» ۴ طبری: یعنی آن همسران را که شما همانند مادران میکنید مادر نمیشوند. -قرآن-۱-۷۳ کشف: عرب پیش از اسلام طلاقی داشت به اینکه جور که بهمسر خود میگفت: «انت علیّ کظهر امّی» یعنی تو همانند مادری برمن. و اسلام از آن جلو گرفت و بر آن کفّاره معیّن کرد، و در فقه اینکه کار و سخن را «ظهار» نامیدند. مجمع: دو کلمهی «اللّائِی و تُظاهِرُون» چند جور قرائت شده است. -قرآن-۱۸-۲۸-قرآن-۳۱-۴۴ نیشابوری: اینکه جمله که عرب به همسر خود میگفته است «انت علیّ کظهر [صفحه ۱۵۸] امّی» کلمهی ظهر بمعنی پشت است و کنایه است از بطن بمعنی شکم، و چون نمیخواسته است نام شکم ببرد که نزدیک است به اعضای نهانی از اینروی کلمهی ظهر بجای آن آورده است. و بعضی گفتهاند: چون عرب معتقد بوده است که عمل جنسی از پشت موجب میشود فرزند لوچ متولّد بشود آنرا زشت میدانسته و عمل جنسی با همسری که میخواسته از او جدا شود همانند میکرده است به اینکه جور کار و به آن هم اکتفا نکرده برای تشدید منظور خود آنرا به پشت مادر همانند میکرده است که خلاصهی معنی چنین میشود: زین پس زشتی رابطهی من با تو چنان است که کس از پشت با مادر چنین کند. «وَ ما جَعَلَ أَدعِیاءَکُم أَبناءَکُم» ۴ مجمع: زید بن حارثه بن شراحیل کلبیّ اسیر شد و او را ببازار عکاذ برای فروش بردند، وی را پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله خرید و او را دعوت باسلام نمود و او پذیرفت چون پدرش به مکّه آمد بابو طالب عموی پیغمبر صلی اللّه علیه و آله گفت: به برادرزادهات بگو: یا فرزند مرا به من بفروشد و یا آزادش کند. پیغمبر صلی اللّه علیه و آله فرمود: آزادش کردم بهر جا خواهد برود، او گفت: از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله جدا نمیشوم پدرش [حارثه] غضبناک شد و گفت: ای مردم قریش شاهد باشید که اینکه فرزند من نیست. پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شاهد باشید که او پسر من است، اینکه زید همسری داشت بنام زینب و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

او را طلاق داد و او با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله ازدواج کرد و یهود زبان دراز کردند که محمّد صلّی اللّه علیه و آله میگوید زن فرزند بر شخص حرام است و خود زن فرزندش زید را بزنی گرفته است، اینکه جمله بجواب آنها نازل شد که خداوند آنرا که پدرش معیّن است و شما فرزند خود میخوانید پسر شما نکرده است که خداوند آنرا که پدرش معیّن است و شما فرزند خود میخوانید پسر شما نکرده است و کسیرا فرزند خود خواندن سخنی است بزبان که حقیقت ندارد. و هم زن خود را مادر خواندن درست نیست و سخنی است که بزبان گفته میشود و حقیقت ندارد. -قرآن-۱-۴۲ «ادعُوهُم لِآبائِهِم- تا آخر» ۵ ابو الفتوح: یعنی اگر پدرشان معلوم باشد بپدر نسبت دهید و اگر نشناسید برادران دینی شما هستند و یا آزاد کردهی شما و اگر بخطا فرزند خود بنامید گناه نکردهاید و اگر بعمد و قصد گفتید از شما باز- -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۱۵۹] خواست میشود. و در جاهلیّت عادت بود که اگر کسی فرزند دیگری را پسر خود میخواند او را پسر میگفتند و از او ارث میبرد، تا اینکه آیه آمد و آن عادت برداشته شد. نَّبِیُّ أَولی بِالمُؤمِنِینَ مِن أَنفُسِهِم» ۶ طبری: یعنی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله مقدّم است از خود مؤمنین که به آنچه بخواهد در میان ایشان حکم کند. و حسن بصری و قتاده گفتهاند: که بعضی اینکه جمله را چنین قرائت کردهاند: «اولی بالمؤمنین من انفسهم و هو اب لهم» و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر مؤمنی که از دنیا برود آنچه سرمایه از او بماند مال وارث او است و آنچه ضیاع و زمین حاصلخیز و سود آور از او بماند شایستهی من است و من مقدّم هستم به تصرّف آن«۲۲»، و از ابو هریره است که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود سرمایهی مؤمن مال وارث و خویشاوند او است و اگر دین و ضیاع بجای گذارد نزد من بیاورند که اختیار آن بدست من است. و از ابو هریره است که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود سرمایهی مؤمن مال وارث و خویشاوند او است و اگر دین و ضیاع بجای گذارد نزد من بیاورند که اختیار آن بدست من است. -قرآن-۱-۵۴-پاورقی-۵۶۴-۵۶۶ حسینی: نقل کردهاند که چون پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله امر فرمود بحرکت بسوی تبوک برای جنگ بعضی گفتند: باید از پدر و مادر خود اذن بگیریم اینکه آیه به جواب آنها نازل شد، که فرمان او لازمتر است از فرمان پدر و مادر. مثنوی: امّتان را در دو عالم او است دوست || دوستیّ دیگران بر بوی او است دوستی با اصل باید کرد و بس || فرع را بهر چه دارد دوست کس اصل داری، فرع گو، هرگز مباش || تن بمان و جان بگیر ای خواجه تاش ابو الفتوح: عمر شنید که نوجوانی اینکه آیه را چنین میخواند «النّبیّ اولی بالمؤمنین من انفسهم و هو اب لهم» گفت اینرا پاک کن که در قرآن نیست، او گفت: اینکه قرآن ابیّ بن کعب است، عمر نزد او رفت و گفت: چرا اینرا در قرآن نوشتی! ابیّ گفت: آنگاه که شما ببازار داد و ستد میکردید کوشش و کار من به قرآن و علم قرآن بود. عبد الرّحمن بن ابی عمر گفت: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر که از دنیا برود قرضی داشته باشد یا ضیاعی از او بماند نزد من آورید که من مولی و اختیار دار اویم. و معنی اینکه حدیث اینکه است که اگر چنین کس وارث نداشت [صفحه ۱۶۰] اختیار کارش با من است. تنویر المقباس: یعنی پس از مرگ مؤمن پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله اختیار دار کار او است چون فرمود: اگر کسی مرد و از او یتیم ماند او را نزد من آرید و اگر قرضی گذاشت بر عهدهی من است و اگر مالی گذاشت برای وارث او است. «وَ أَزواجُهُ أُمَّهاتُهُم» ۶ مجمع: از إبن مسعود و إبن عبّاس نقل است: -قرآن-۱-۳۰ که چنین میخواندند: «و ازواجه امهاتهم و هو اب لهم» و در مصحف ابیّ بن کعب نیز چنین بوده است، و از امام باقر و صادق علیهما السّلام نیز اینکه قرائت نقل شده است. ابو الفتوح: بعضی از مفسّرین نقل کردهاند: گروهی منافق گفتند که چرا محمّد زنهای مطلقه ما را بهمسری میگیرد و ما نتوانیم، بخدا سوگند که چون بمیرد با زنان او همسر شویم. اینکه جمله برای اینکه سخنان آمد که زنان پیغمبر چون مادران شما هستند که همسریشان حرام است. «وَ أُولُوا الأَرحامِ بَعضُهُم أَولی» ۶ کشف: قتاده گفت: در اوّل اسلام مهاجرین از یکدگر ارث میبردند، و کلبی گفته است: پیغمبر میان هر دو نفر دو نفر مسلمین برادری برقرار کرد و هر یک از آن دو نفر که میمرد آن دیگری وارث او بود و به خویشانش چیزی نمیرسید. چون اینکه آیه نازل شد آن حکم برداشته شد و دستور اینکه شد که خویشاوندان مقدّم هستند از مؤمن که برادر مؤمن مرده است، و هم از مهاجر که وارث مهاجر دیگر میشد، و همین است- مقصود از «مِنَ المُؤمِنِینَ وَ المُهاجِرِین». -قرآن-۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۱-قرآن-۵۰۹-۵۴۸ «إِلّا أَن تَفعَلُوا إِلى أَولِيائِكُم مَعرُوفاً» ۶ مجمع: سدّی گفته است: مقصود وصیّت است برای برادران دینی یعنی اگرچه خویشاوندان در ارث بعضی مقدّم بر بعضی هستند و دیگری حقّ ارث ندارد ولی میتوانید برای دوستان خود که برادران دینی شما هستند نیکی کنید و به چیزی وصیّت نمائید. -قرآن-۱-۵۳ طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- محمّد بن الحنفیّه گفته [صفحه ۱۶۱] است: یعنی جایز است که وصیّت کنید برای خویشان مشرک خود. ۲- مجاهد گفته است: یعنی آنهائی را که پیغمبر میانشان دوستی برقرار کرد و همسوگند بودند میتوانند عادت و رسم میان خود را رعایت کنند که یاری آنها کنند و در جرائم کومک مالی کنند و جریمه‌ای که رسم داشتند در موقع جنایت از جانب آن دوست خود می‌پرداختند اکنون هم انجام دهند. ۳- إبن زید گفته است: یعنی میتوانید برای دوستان خود وصیّت کنید. «وَ إِذ أَخَذنا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثاقَهُم» ۷ فخر: ارتباط اینکه آیه بجلو اینکه است که چون در اوّل گفته شد ای پیغمبر از خدا بترس و بعد گفته شد که اختیار دیگران هم با پیغمبر است و او از کسی باک ندارد باین آیه تأکید مطلب شده است که از خدا بترس و از کسی باک مدار که از همه‌ی پیغمبران اینکه پیمان گرفته شده است که در ابلاغ رسالت فقط خدا را در نظر داشته باشند و ترس و طمع از مردم جلوگیرشان نشود. -قرآن-۱-۵۰ «وَ أَخَذنا مِنهُم- تا آخر» ۷ مجمع: اینکه جمله برای تأکید و تثبیت جمله جلو است بعلاوه غلظت و سختی، یعنی از آنها پیمان گرفتیم و اینکه پیمان گرفتن بسیار سخت و استوار بود. -قرآن-۱-۲۰ «لِيَسئَلَ الصّادِقِينَ- الخ» ۸ مجمع: اینکه جمله برای نتیجه‌ی پیمان گرفتن است که در آیت جلو گفته شده است. یعنی تا از اینکه مردم راستگو بپرسند که آیا خدا هر یک را به نتیجه‌ی فکر و کارشان رساند یا نه! و آنها بجواب بگویند بلی نیکوکار و بدکار بمزد خود رسیدند و به کس ستم نشد، و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است: تا از راستگویان بزبان تحقیق شود که آیا بدل نیز راستگو بودند یا نه! و دیگری گفته است: یعنی از راستگویان سؤال شود که آیا برای خدا و حقّ و حقیقت راست گفتید یا بمنظور دیگر. و چون از راستگو بپرسند که از چه رو راست گفتی و به مقتضای هدفش در راست گفتن با او رفتار شود، پس سرنوشت دروغگویان چه خواهد بود! -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۱۶۲] «وَ تَظُنُّونَ بِاللّهِ الظُّنُونَا» ۹ طبری: بعضی قاریها «ظنونا، و رسولا، و سبیلا» با الف آخر خوانده‌اند، و بعضی «ظنون و رسول و سبیل» بی‌الف و آنها که با الف خوانده‌اند گفته‌اند: در قرآن‌های مسلمین اینکه کلمات با الف نوشته بوده است و معنی جمله اینکه است: هر کسی بفکر خود گمانی داشت منافقین می‌پنداشتند محاصره‌ی پیغمبر و هجوم کافران عرب و یهود بر پیغمبر او را نابود خواهد کرد و مسلمانان آسوده دل بودند که عاقبت اینکه گرفتاری پیروزی است. -قرآن-۱-۳۹ «يا أَهلَ يَثرِبَ لا مُقامَ لَكُم» ۱۳ طبری: اینکه سخن را مردی بنام اوس بن قیظی و همفکرهای او گفتند و کلمه‌ی «مقام» با ضمّ و صدای جلو میم خوانده‌اند یعنی ای مردم یثرب ماندن برای شما جائز نیست [که مصدر بمعنی اقامه باشد] و آرامش برای شما نیست، و با فتح و صدای بالای میم خوانده‌اند که قرائت مشهور است و اسم مکان است یعنی جایگاه ماندن و مکان آرامش برای شما نیست. -قرآن-۱-۳۹ «إِنَّ بُيُوتَنا عَورَةٌ» ۱۳ مجمع: «عورة» با کسر واو نیز خوانده شده است و معنی بهر دو قرائت غیر مستحکم است که خاطر آسوده از ورود دشمن نیست. -قرآن-۱-۲۷ «كانُوا عاهَدُوا اللّه» ۱۵ طبری: مقصود بنی حارثه هستند که بجنگ احد با بنی سلمه آهنگ فرار کردند و پس از آن با خدای خود عهد کردند که دیگر چنین نباشند و در جنگ احزاب همانها بودند که دوباره پیمان خود شکستند چنانکه در آیت جلو توصیف شده‌اند «إِن يُرِيدُونَ إِلّا فِراراً» یعنی اجازه‌ی برگشت به خانه‌ها برای فرار از جنگ است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۲۷۸-۳۱۰ «قَد يَعلَمُ اللّهُ المُعَوِّقِينَ- تا- هَلُمَّ- تا آخر» ۱۸ طبری: إبن زید گفته است در روزهای جنگ احزاب مردی از نزد پیغمبر رفت برادرش را دید نشسته نان و کباب و نبید در پیش دارد گفت: تو با چنین خوشی برگذار میکنی و پیغمبر میان شمشیر و نیزه گرفتار است. او گفت: بیا و با من شرکت کن که کار تو و محمّد تمام است دیگر او روی آسایش نمی‌بینند، او گفت دروغ میگوئی سوگند بخدا که -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۵۰-۵۸ [صفحه ۱۶۳] پیغمبر را از اینکه سخن خبردار میکنم و چون حضور پیغمبر رسید اینکه آیه نازل شده بود که خدا میشناسد آنهائی را که شما را از پیغمبر برکنار میکنند و برادران خود را میگویند نزد ما بیائید. «فَأَحبَطَ اللّهُ أَعمالَهُم» ۱۹ طبری: إبن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زید گفته است: مردی از آنها که در جنگ بدر حاضر شده بود و آن ثواب بزرگ اوّلین جنگ نصیبش شده بود در جنگ احزاب منافق شد و اینکه جمله توصیف او است که خدا آن عمل خیر جنگ در بدر را بواسطه‌ی نفاق در اینکه جنگ باطل و بیهوده کرد. -قرآن-۱-۳۲ «یَحسَبُونَ الأَحزابَ لَم یَذهَبُوا» ۲۰ طبری: از قرائت إبن مسعود نقل شده است که او چنین میخوانده است «یحسبون الاحزاب قد ذهبوا فاذا وجدوهم لم یذهبوا». و جمله «یَسئَلُونَ عَن أَنبائِکُم» یسّاءلون با تشدید سین نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۱۸۷-۲۱۷ «لَقَد کانَ لَکُم فِی رَسُولِ اللّهِ أُسوَةٌ حَسَنَةٌ» ۲۱ ابو الفتوح: عاصم «اسوة» با ضمّ و صدای جلو همزه خوانده است و دیگران با کسر و صدای زیر و معنی جمله اینکه است که باید شما مسلمانان به پیغمبر نگاه کنید و پیرو کار او باشید، در جنگ احد دندانش شکست و عمویش حمزه و عبیدهٔ بن حارث کشته شدند و او بجای ماند و بی‌تابی نکرد و آنچه آزار دید و ستم کشید بر خود هموار کرد و بجای ماند شما هم باید چنین باشید. و اینکه جمله اگرچه بصورت خبر است ولی بمعنی امر است. -قرآن-۱-۶۰ «صَدَقَ اللّهُ وَ رَسُولُه» ۲۲ مجمع: اینکه جمله دو معنی شده است: -قرآن-۱-۳۲ ۱- جبّائی گفته است: پیغمبر فرموده بود اعراب دسته جمعی بر سر ما میآیند و میجنگند و بآخر ما چیره میشویم. و چون بجنگ احزاب اعراب از هر طرف مدینه را در میان گرفتند و پیغمبر و مسلمانان را در محاصره داشتند مسلمانان که اینکه را دیدند چون ایمان بپیغمبر داشتند گفتند: همین است وعده‌ی خدا و پیغمبر و راست است که بآخر ظفر با ما است. ۲- قتاده و دیگران گفته‌اند: چون به سوره‌ی بقره گفته شده است «أم حَسِبتُم أن تَدخُلُوا الجَنَّةَ وَ لَمّا یَأتِکُم- تا- إنَّ -قرآن-۴۶۰-۵۱۹-قرآن-۵۳۱-۵۳۹ [صفحه ۱۶۴] رَ اللّهِ قَرِیب» که نتیجه اینکه است: خوشبختی و بهشت را گمان نبرید بیگرفتاری و سختی فراهم میشود ولی البتّه پایان کار آسایش و یاری خداوندی است که به زودی خواهد رسید. بروز خندق و جنگ احزاب که مسلمانان گرفتار شدند چون ایمان بوعده‌ی قرآن و مفاد اینکه آیه داشتند گفتند وعده‌ی خدا و پیغمبر راست است و اینکه گرفتاری عاقبت خوش خواهد داشت«۲۳». -قرآن-۱-۲۵-پاورقی-۳۹۲-۳۹۴ حسینی: بیت: هر که دارد چون قلم سر بر خط احکام او می‌نویسد بخت، طغرای شرف بر نام او «رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّه- تا آخر» ۲۳ مجمع: یعنی از مؤمنین مردانی هستند که با پیغمبر بیعت کردند از جنگ رو نگردانند و به پیمان و بیعت خود وفا کردند، و معنی «قَضی نَحبَه» اینکه است که بر پیمان خود بود تا مرد یا در جنگ کشته شد و بآرزوی خود رسید. بعضی گفته‌اند: مقصود شهدای احد است که کشته شدند و وظیفه‌ی خود انجام دادند و به پروردگار خود رسیدند. -قرآن-۹۰-۱۲۷-قرآن-۲۸۳-۲۹۹ حسن بصری گفته است: یعنی عمر خود را براستی و وفاکاری بآخر رساندند، و در صحیح بخاری از انس مالک نقل کرده است که عموی من در جنگ بدر حاضر نبود و پس از آن گفت: ای خدا پوزش میخواهم که چون دگر مسلمین کاری نکردم و اگر چنین روزی پیش آید خدا داند که چه خواهم کرد. چون بروز جنگ احد مسلمین فرار کردند او گفت: خدایا از کار کافران بیزارم و از فرار مسلمین بپیشگاه تو عذر میخواهم و بدشمن حمله کرد و چنان کوشید که در کشته او هشتاد زخم تیر و نیزه و شمشیر بود. و ما میگفتیم: برای او و آنها که با او کشته شدند اینکه آیت آمد «فَمِنهُم مَن قَضی» و إبن اسحاق گفت: اینکه جمله برای آنها است که -قرآن-۶۱۴-۶۳۶ [صفحه ۱۶۵] در بدر و احد کشته شدند و جمله‌ی «مِنهُم مَن یَنتَظِرُ» برای آنها است که چشم براهند تا مثل دوستان در گذشته شان کشته شوند یا بمانند و چیرگی پیغمبر را ببینند. و ابو القاسم حسکانی از علیّ علیه السّلام نقل کرده است که اینکه آیه برای ما نازل شد و سوگند بخدا که «مَن یَنتَظِرُ» و چشم براه من هستم که در انتظارم. -قرآن-۳۶-۶۰-قرآن-۳۱۰-۳۲۶ الفتوح: مقصود از «مَن قَضی نَحبَه» حمزه عموی پیغمبر و عبیدهٔ بن حارث و جعفر بن ابو طالب هستند که در احد و موته شهید شدند و «من ینتظر» علیّ علیه السّلام است.«۲۴»۱» -قرآن-۲۴-۴۵-پاورقی-۱۸۸-۱۹۰ «وَ یُعَذِّبَ المُنافِقِینَ إن شاءَ أو یَتُوبَ عَلَیهِم» ۲۴ مجمع: یعنی اگر بخواهد عذاب میکند و اگر نه توبه شان می‌پذیرد به تفضّل و بخشش، چون مذهب صحیح اینکه است که بواسطه‌ی توبه عقاب ساقط نمیشود، و بر خدا اسقاط عقاب لازم نیست ولی میشود به بخشش و فضل خود عقاب را ساقط کند، پس آیه میفهماند همین حکم عقل را که توبه موجب بخشش گناه نمیشود ولی با جماع و آیه و حدیث ثابت است که بواسطه‌ی توبه ممکن است فضل حقّ شامل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شود و عقاب آخرت نباشد. -قرآن-۱-۶۴ «وَ رَدَّ اللّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا»- تا آخر آیت ۲۶ طبری: ابو سعید خدری گفت: -قرآن-۱-۳۹ بجنگ خندق ما چنان در محاصره بودیم که نماز ظهر و عصر و مغرب و عشاء را نخواندیم«۲۵» و اندکی پس از وقت نماز عشا اینکه آیه نازل شد که خدا شر کافران بگرداند و جنگ ناکرده شما را آسوده کرد و آنها رفتند و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود بلال اذان گفت و مثل همیشه با آرامش نماز گذشته را یکی پس از دیگری انجام داد و اینکه ترک نماز و قضای آن پیش از آمدن دستور بنماز خوف بود «فَإِن خِفتُم فَرِجالًا أو رُکباناً» از اینکه جهت نماز نخواندیم تا آسوده شدیم. قتاده گفته است مقصود از اهل کتاب که در آیت بعد گفته شده است یهود بنی قریظه است که با -پاورقی-۹۲-۹۴-قرآن-۴۴۱-۴۸۰ [صفحه ۱۶۶] ابو سفیان مکاتبه کردند و پیمان پیغمبر شکستند و پشتیبان او شدند و پس از رفتن احزاب و آسایش مسلمانان پیغمبر در خانه‌ی زینب دختر جحش بود و سر خود می‌شست که بآن حضرت فرمان رسید بطرف قریظه روانه شود و سزای پیمان شکنی بدهد. و پیغمبر لباس جنگ پوشید و از کوچه بنی غنم رفت و مردم بدنبالش روانه شدند و به قلعه‌ی بنی قریظه رسید و فریاد کرد: ای برادران بوزینه و آنها را محاصره کرد و گفتند: ای ابو القاسم تو مرد بد دهن نبودی و راضی شدند که آنچه سعد بن معاذ انصاری برای آنها حکومت کند تسلیم شوند چون قبیله‌ی سعد با بنی قریظه همسوگند بودند از او انتظار کومک داشتند و او حکم کرد آن مردان که با ابو سفیان و دیگر مهاجمین همکاری در جنگ کرده‌اند مردان جنگی آنها کشته شوند و دیگران اسیر مسلمین باشند و آب و زمینشان میان مسلمانان مهاجر تقسیم شود. قبیله‌ی سعد گفتند: چرا مهاجرین را بر خویشان خود برتر شمردی! او گفت: شما انصار پیغمبر اهل اینکه شهر هستید و آب و زمین دارید و مهاجرین غریب و وارد اینکه شهر هستند و مستحقّ آب و زمین هستند و چون پیغمبر اینکه را شنید فرمود: اینکه حکم سعد حکم خداوندی است. و إبن اسحاق از کعب بن مالک انصاری نقل کرده است که پیغمبر بیست و پنج شب یهود بنی قریظه را در محاصره داشت. و علقمهٔ بن وقّاص لیثی گفته است پس از آنکه یهود تسلیم به حکومت سعد بن معاذ شدند و آنها را از حصارشان بیرون آوردند در خانه‌ی ابنهٔ الحرث که زنی از بنی نجّار بود زندانی کردند و پیغمبر آمد ببازار مدینه که امروز هم بازار آنجا است و چند خندق کندند و یهود را آوردند و در میان آن خندقها کشتند که حیی بن اخطب و کعب بن أسد سران یهود و دشمنان سرسخت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله در میان آنها بودند و شماره‌ی اینکه کشتگان ششصد تا هفتصد بوده است و آنکه از همه بیشتر شماره‌ی آنها را گفته است از هشتصد تا نهصد گفته است. و إبن زید گفته است: معنی اینکه جمله‌ها «أَنزَلَ الَّذِینَ ظاهَرُوهُم- تا- تَقتُلُونَ وَ تَأسِرُون» تسلیم بنی قریظه است که -قرآن-۱۹۱۸-۱۹۵۰-قرآن-۱۹۶۲-۱۹۸۹ [صفحه ۱۶۷] یدند و از قلعه‌های خود بزیر آمدند و مردها کشته شدند و «تَأسِرُونَ فَرِیقاً» مقصود زن و بچه‌ی آنها است که اسیر مسلمانان شدند. إبن اسحاق گفته است چون اعراب از دور مدینه رفتند و مسلمانان و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بخانه شان برگشتند و ابزار جنگ خود باز کردند و نیمروز شد به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمان رسید به طرف بنی- قریظه برود، و إبن شهاب زهری گفته است: پیغمبر دستور داد میان مردم آواز کردند: هر کس گوش بفرمان پیغمبر است نماز عصر نخواند تا بسرزمین بنی قریظه انجام نماز کند، و علیّ علیه السّلام را با پرچم خود بآن سوی روانه کرد و خود بر سر چاهی که متعلّق به بنی قریظه و بنام «أنا» بود فرود آمد و مردم پشت سر یکدگر رسیدند و بعضی پس از هنگام عشا رسیدند و نماز عصر نخوانده بودند چون دستور پیغمبر بود که نماز عصر بسر زمین بنی قریظه بخوانند و تا بآن جا رسیدند نماز عصرشان قضا شد و قضای آن را خواندند و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بآنها اعتراض نکرد که چرا نماز را بوقت خود نخواندید!«۲۶» «وَ أَرضاً لَم تَطَؤُها» ۲۷ طبری: یعنی علاوه بر خانه و مال و زمین بنی قریظه دیگر سرزمینها که هنوز قدم شما بآن جا نرسیده است در آینده بتصرّف شما در خواهد آمد، و در مقصود از آن سرزمین که بعد تصرّف خواهند کرد اختلاف است: ۲۶- حسن بصری گفته است: مقصود سرزمین روم و ایران است. ۲- یزید«وَ أَرضاً لَم تَطَؤُها» ۲۷ طبری: یعنی علاوه بر خانه و مال و زمین بنی قریظه دیگر سرزمینها که هنوز قدم شما بآن جا نرسیده است در آینده بتصرّف شما در خواهد آمد، و در مقصود از آن سرزمین که بعد تصرّف خواهند کرد اختلاف است: ۱- حسن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بصری گفته است: مقصود سرزمین روم و ایران است. ۲- یزید -قرآن-۶۴-۸۶-پاورقی-۱۰۳۴-۱۰۳۶-قرآن-۱۰۳۷-۱۰۶۲ [صفحه ۱۶۸] إبن رومان گفته است: قلعه خیبر است. ۳- دیگری گفته است: چون یهود بنی قریظه یقین کردند پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله دستبردار از آنها نیست کعب بن اسد به آنها گفت: ای گروه یهود می‌بینید بچه بلا گرفتار شده‌اید اکنون یکی از سه پیشنهاد مرا بپذیرید: یا مسلمان میشویم چون یقین شد که او پیغمبر است گفتند: از دین و تورات خود دستبردار نیستیم. گفت: پس زنها و بچه‌ها را میکشیم و شمشیر بدست از قلعه بیرون میرویم و حمله بدشمن میکنیم و از پشت سر خود آسوده‌ایم که زن و بچه نداریم تا اسیر شوند و کوشش میکنیم تا سرنوشت ما معلوم شود و اگر چیره شدیم میتوانیم دوباره زن و بچه فراهم کنیم. آنها بجواب گفتند: چنین چیزی نمیشود که اینکه بیچارگان را بکشیم چه پس از مرگ آنها زندگی بر ما تلخ است. او گفت: اکنون که اینکه دو را نمی‌پذیرید پس امشب شنبه است و ممکن است محمّد و یارانش از ما آسوده خاطر باشند که بشنبه دست باسلحه نمیبریم، اکنون بآنها شبیخون بزنیم و شبانه بر سرشان بتازیم شاید گشایشی در کار ما پیدا شود. گفتند: کاری که گذشتگان ما نکرده‌اند بر ما روا نیست و بشنبه اقدام به کاری نمیکنیم که عاقبت بد دارد و تو خود خبر داری که هر که بروز شنبه اقدامی کرده است گرفتار شده است. کعب گفت: یک نفر شما در همه‌ی زندگی دور اندیش و خردمند نبوده است. زان پس بپیغمبر پیغام دادند که برای مشورت ابو لبابه را نزد ما فرست چه قبیله‌ی او همسوگند با یهود بودند. پیغمبر او را فرستاد، چون او بآن جا رسید زنها و بچه‌ها بجلوش گریه و زاری کردند و مردها پرسیدند: ای ابا لبابه صلاح میدانی تسلیم بفرمان محمّد شویم! او گفت: بلی و با دست اشاره به گلوی خود کرد یعنی فرمان او سر بریدن شما است. ابو لبابه گفت: چون اینکه سخن را گفتم هنوز گام برنداشته دانستم خیانت بخدا و پیغمبر کرده‌ام. و او از آنجا رفت و نزد پیغمبر هم نرفت و یکسره بمدینه بسوی مسجد رفت و خود را بیکی از ستونهای مسجد بست که آنجا بماند تا خدا اینکه گناه او را ببخشد. حسینی در دنباله‌ی جنگ احزاب نوشته است: بیت: [صفحه ۱۶۹] باد صبا ببست میان، نصرت تو را || دیدی چراغ را که کند باد یاوری بی‌درد سر نیزه و آمد شد شمشیر || آن فتح که مفتاح امان بود بر آمد سخن ما: ۱- آیت ۴ جمله‌ی «ما جَعَلَ اللّهُ لِرَجُلٍ مِن قَلبَینِ» راهنمائی تربیتی دامنه داری است که در قضاوتهای آدمی برای خود و دیگران میتوان از آن استفاده کرد: اوّل در زمینه‌ی خود آیه شاید مقصود چنین باشد که عاطفه‌ی عمومی نوع دوستی غیر از غریزه‌ی فرزند دوستی است و نیز روابط زناشوئی و احساسات نر و مادگی غیر از عواطف و دلباختگی مادر و فرزندی است و شما مردم که پسر خوانده را بشمار فرزند میآورید و همسر را مادر میدانید فقط سخنی است که بر زبان آسان است و در نهاد و طبیعت آدمی نشدنی است و یک فرد دو دل ندارد که با یک دل عواطف بشری دریابد و با دیگری دوستی فرزند نگهدارد و همچنین در همسر و مادر، پس اینکه گفتار پنداری است بر خلاف طبیعت. در مرتبه دوّم چون کلمه‌ی «قلبین» کنایه است از ابزار دریافتهای درونی و ادراکات و انفعالات انسان باین کلمه فهمانده شده است که آدمی در خوب و بد و پسند و ناپسندش شرایطی دارد که نمیتواند چند ناسازگار را در یک شرط و موقع مخصوص فراهم کند و روی آور بآنها شود. بطور مثال اگر کسی با دو نفر دشمن یکدگر اظهار دوستی کند یا دروغ میگوید یا نمی‌فهمد چون آنچه موجب دوستی اینکه یکی است همان هم موجب دشمنی دیگری است مگر حدّ مشترکی بیابد که هر دو را بیک سوی راهنمائی کند. پس آنها که با همه کس و هر جور آدم می‌سازند و میجوشند یا بی‌خردند یا منافق که او هم بیخرد درجه‌ی دوّم است. و در مرتبه‌ی سوّم: اینکه جمله راهنمائی بکارهای شخصی میکند که بقول مشهور با یک دست چند هندوانه نمیتوان برداشت و خدا بآدم دو دل نداده است که با یکی نجّاری بداند و با دیگری خیّاطی و همین است مثل مشهور که میگویند همه کاره هیچ کاره است، و باز میگویند: چند زراعت مختلف در یک دوره در یک زمین -قرآن-۳۱-۷۶ [صفحه ۱۷۰] بهره نمی‌دهد و همه‌ی اینها مفاد رهبری اینکه جمله است که خدا دو دل قرار نداده است و برای هر چیزی شرطی است و وسیله‌ای مخصوص. ۲- آیت ۵ جمله‌ی «لَیسَ عَلَیکُم جُناحٌ- تا آخر»: صریح است که مسئولیّت و مجازات بدنباله‌ی اراده و توجّه مخصوص است و گر نه خطا و یا اعمال انعکاسی مشمول ثواب و گناه و پرسش نمی‌شود. -قرآن-۲۰-۴۵ ۳- آیت ۱۱ «هُنالِکَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ابتُلِیَ المُؤمِنُون- تا آخر» خوب نشان می‌دهد آزمایشهای آدمی را که پیشامدها و گرفتاریها و آنچه از حساب جریان روزانه‌ی انسان کم یا زیاد شد خود آزمایشی است برای اندازه‌ی گنج فکر و خوی و کار هر کس که در برابر اینکه کم و زیادیهای زندگی چگونه میماند یا میبازد. -قرآن-۱۳-۴۷ ۴- آیت ۲۱ «لَقَد کانَ لَکُم فِی رَسُولِ اللّهِ أُسوَةٌ حَسَنَةٌ- تا آخر» صریح است که پیغمبر عقل ظاهر مردم است و بطور کلّی انتظار سعادت و امیدواری بآخرت وابسته است به متابعت پیغمبر همانطور که پیشرفت در زندگی به پیروی از عقل و خرد است. و آیت ۶ جمله‌ی «النَّبِیُّ أَولی بِالمُؤمِنِینَ مِن أَنفُسِهِم» وابستگی کامل باین آیه دارد که چون اختیار دار بود و از خود مردم جلوتر در کار آنها پس معلوم است که پیروی از او در همه جا وسیله‌ی سعادت است چون او از خود مردم بهتر میداند و میگوید. و شاید از مجموع اینکه دو جمله بتوان خاصیت عصمت و مصونیّت پیغمبر را از خطا استفاده کرد. برای آنکه در کار مردم شایسته تر از خود آنها است و نیز پیروی از او موجب سعادت است پس معلوم میشود که او بخطا نمیرود و اگر احتمال خطا در کار او باشد پس بر عقلای مؤمنین در کار خودشان لا اقلّ مقدّم نیست و پیروی از او برای خردمندان کار خوبی نخواهد بود. -قرآن-۱۳-۷۱-قرآن-۲۹۶-۳۴۹ ۵- آیت ۲۴ جمله‌ی «یُعَذِّبَ المُنافِقِینَ إِن شاءَ» سخن طبرسی را از مجمع البیان نقل کردیم. اگرچه امروز نقل اینگونه سخنان درست نیست ولی برای آشنایی بطرز آن افکار و سنجش مطلب بد نیست که بگوئیم: آنچه متکلّمین وظایف - قرآن-۲۱-۵۸ [صفحه ۱۷۱] ای خدا معیّن کرده‌اند که لطف بر خدا واجب است یا قبول توبه‌ی گناهکار واجب نیست، سخنانی است که مناسب با مادّیات و اشخاص است و برای یک پادشاه میتوان چنین وظایف پیش بینی کرد و گر نه باید در برابر اینگونه مطالب طبیعت را مطالعه کرد که چگونه آفریده شده است و لازمه‌ی اینکه آفرینش چنین کارها است. و در اینکه جمله معنی «ان شاء» سرنوشت و تقدیر ازلی است و معنی جمله‌ی بعد «أَو یَتُوبَ عَلَیهِم» برگشت منافقین است از راه بد و نفاق که از جان و دل برگردند. پس نتیجه اینکه است که اگر بسرنوشت آنها هدایت در راه راست رفتن نباشد البتّه بهمان نفاق میمانند و عذاب میشوند و اگر مقدّر و سرنوشت حقّ چنین باشد که از راه کج برگردند البتّه توبه میکنند و پذیرفته می‌شود. حقّ چنین باشد که از راه کج برگردند البتّه توبه میکنند و پذیرفته می‌شود. و چون توبه به معنی بازگشت است در هر انحراف توبه و برگشت قابل تصوّر است آنکه ناپرهیزی کرده و بیمار شده با توبه یعنی برگشت از روش ناپسند و رسیدگی به بهداشت تندرست میشود و همچنین در دیگر موجودات«۲۷». پس اگر معنی وجوب قبول توبه بر خداوند پیدایش اثر توبه است که جای شک نیست توبه اثر خود را دارد پس قبول توبه بر خدا واجب است و اگر غیر از بازگشت از نافرمانی و گرایش بخوبی و فرمانبری مقصود چیز دیگری است که از جای گفتگوی ما بیرون است. پس اگر معنی وجوب قبول توبه بر خداوند پیدایش اثر توبه است که جای شک نیست توبه اثر خود را دارد پس قبول توبه بر خدا واجب است و اگر غیر از بازگشت از نافرمانی و گرایش بخوبی و فرمانبری مقصود چیز دیگری است که از جای گفتگوی ما بیرون است. -قرآن-۴۴۸-۴۷۲-پاورقی-۱۱۰۵-۱۱۰۷ و نیز اینکه میگویند لطف بر خدا واجب است سخنی است نسنجیده، چون اصل وجود و قدرت بینهایت جز لطف چیزی تصوّر نمیشود تا بتوان گفت غیر لطف [صفحه ۱۷۲] درست نیست و لطف واجب است و آنچه بموجب آن قدرت بینهایت نمودار شده است لطف است و خوبی و اگر چیزی را بدمینامیم از نظر محدود و سود خود ما است، و گر نه همه‌ی آفریده‌ها در اندازه و گنج خود خوب هستند و اگر یکی دیگری را نابود میکند از نظر ما چنین است و گر نه آنرا هم در واقع نابودی نباید دانست بلکه تغییر صورت و قدمی بسوی کمالی دیگر است و فعل و انفعال طبیعت است که در هستی و وجود جز آن تصوّر ندارد. و گر نه ساده‌ترین عوامل آفرینش حقّ آفتاب است و دریا، که تابش آفتاب و تبخیر آب دریا باران میآورد و گیاه میروید و همان آفتاب گیاه را خشک میکند و آن آب و باران را زمین بخود فرو میبرد و نابود میکند، پس در اوّلین عمل طبیعت نابودی بچشم میخورد که از تابش آفتاب تولید امواج و بالا رفتن بخار میشود و بر هم خوردن آرامش سطح آب دریا. بلی تفاوت در اینکه است که اینها چون همیشگی است و بسود ما است از آن چیزی نمیگوئیم، ولی اگر طفلی پدرش مرد و خانه‌اش سوخت ستم روزگار میدانیم با اینکه عوامل طبیعت همه یک زنجیر بهم پیوسته است که برشته‌ها و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دانه‌هائی ریز بخش میشود و رشته‌ی اصلی و بزرگ جنبشها و عوامل کلّی طبیعت است و بدنبال آن اینکه حوادث و دگرگونیهای کوچک و کوچکتر پیدا میشوند تا باشتعال آتش در خانه‌ی یتیم میرسد و پیش بینیها و جلوگیریهای علمی نیز از همین عوامل و جنبشهای طبیعت است که سالیان دراز در تغییر و تبدیل بوده است تا شرط آن فراهم شده است که کمال فکر آدمی باشد و پیدا کردن راه گشایش دشواریهای زندگی بگفته‌ی حاج ملّا هادی سبزواری یعنی: آفرینش خود بر نظم نهاده شده است و افراد موجودات هم هر یک بنوبت نظمی دارد که از آن جدا نمیشود. [صفحه ۱۷۳]

[سوره الأحزاب [۳۳]: آیات ۲۸ تا ۵۲]

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل لِأَزواجِکَ إِن کُنتُنَّ تُردنَ الحَیاةَ الدُّنیا وَ زِینَتَها فَتَعالَینَ أُمَتِّعکُنَّ وَ أُسَرِّحکُنَّ سَراحاً جَمِیلاً [۲۸] وَ إِن کُنتُنَّ تُردنَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الدّارَ الآخِرَةَ فَإِنَّ اللّهَ أَعَدَّ لِلمُحسِناتِ مِنکُنَّ أَجراً عَظِیماً [۲۹] یا نِساءَ النَّبِیِّ مَن یَأتِ مِنکُنَّ بِفاحِشَةٍ مُبَیِّنَةٍ یُضاعَف لَهَا العَذابُ ضِعفَینِ وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللّهِ یَسِیراً [۳۰] وَ مَن یَقنُت مِنکُنَّ لِلّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تَعمَل صالِحاً نُؤتِها أَجرَها مَرَّتَینِ وَ أَعتَدنا لَها رِزقاً کَرِیماً [۳۱] یا نِساءَ النَّبِیِّ لَستُنَّ کَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ إِنِ اتَّقَیتُنَّ فَلا تَخضَعنَ بِالقَولِ فَیَطمَعَ الَّذِی فِی قَلبِهِ مَرَضٌ وَ قُلنَ قَولاً مَعرُوفاً [۳۲] -قرآن-۱-۷۶۱ وَ قَرنَ فِی بُیُوتِکُنَّ وَ لا تَبَرَّجنَ تَبَرُّجَ الجاهِلِیَّةِ الأُولی وَ أَقِمنَ الصَّلاةَ وَ آتِینَ الزَّکاةَ وَ أَطِعنَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُذهِبَ عَنکُمُ الرِّجسَ أَهلَ البَیتِ وَ یُطَهِّرَکُم تَطهِیراً [۳۳] وَ اذکُرنَ ما یُتلی فِی بُیُوتِکُنَّ مِن آیاتِ اللّهِ وَ الحِکمَةِ إِنَّ اللّهَ کانَ لَطِیفاً خَبِیراً [۳۴] إِنَّ المُسلِمِینَ وَ المُسلِماتِ وَ المُؤمِنِینَ وَ المُؤمِناتِ وَ القانِتِینَ وَ القانِتاتِ وَ الصّادِقِینَ وَ الصّادِقاتِ وَ الصّابِرِینَ وَ الصّابِراتِ وَ الخاشِعِینَ وَ الخاشِعاتِ وَ المُتَصَدِّقِینَ وَ المُتَصَدِّقاتِ وَ الصّائِمِینَ وَ الصّائِماتِ وَ الحافِظِینَ فُرُوجَهُم وَ الحافِظاتِ وَ الذّاکِرِینَ اللّهَ کَثِیراً وَ الذّاکِراتِ أَعَدَّ اللّهُ لَهُم مَغفِرَةً وَ أَجراً عَظِیماً [۳۵] وَ ما کانَ لِمُؤمِنٍ وَ لا مُؤمِنَةٍ إِذا قَضَی اللّهُ وَ رَسُولُهُ أَمراً أَن یَکُونَ لَهُمُ الخِیَرَةُ مِن أَمرِهِم وَ مَن یَعصِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَد ضَلَّ ضَلالاً مُبِیناً [۳۶] وَ إِذ تَقُولُ لِلَّذِی أَنعَمَ اللّهُ عَلَیهِ وَ أَنعَمتَ عَلَیهِ أَمسِک عَلَیکَ زَوجَکَ وَ اتَّقِ اللّهَ وَ تُخفِی فِی نَفسِکَ مَا اللّهُ مُبدِیهِ وَ تَخشَی النّاسَ وَ اللّهُ أَحَقُّ أَن تَخشاهُ فَلَمّا قَضی زَیدٌ مِنها وَطَراً زَوَّجناکَها لِکَی لا یَکُونَ عَلَی المُؤمِنِینَ حَرَجٌ فِی أَزواجِ أَدعِیائِهِم إِذا قَضَوا مِنهُنَّ وَطَراً وَ کانَ أَمرُ اللّهِ مَفعُولاً [۳۷] -قرآن-۱-۱۴۱۰ ما کانَ عَلَی النَّبِیِّ مِن حَرَجٍ فِیما فَرَضَ اللّهُ لَهُ سُنَّةَ اللّهِ فِی الَّذِینَ خَلَوا مِن قَبلُ وَ کانَ أَمرُ اللّهِ قَدَراً مَقدُوراً [۳۸] الَّذِینَ یُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللّهِ وَ یَخشَونَهُ وَ لا یَخشَونَ أَحَداً إِلَّا اللّهَ وَ کَفی بِاللّهِ حَسِیباً [۳۹] ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِن رِجالِکُم وَ لکِن رَسُولَ اللّهِ وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ وَ کانَ اللّهُ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیماً [۴۰] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذکُرُوا اللّهَ ذِکراً کَثِیراً [۴۱] وَ سَبِّحُوهُ بُکرَةً وَ أَصِیلاً [۴۲] -قرآن-۱-۵۵۰ هُوَ الَّذِی یُصَلِّی عَلَیکُم وَ مَلائِکَتُهُ لِیُخرِجَکُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ کانَ بِالمُؤمِنِینَ رَحِیماً [۴۳] تَحِیَّتُهُم یَومَ یَلقَونَهُ سَلامٌ وَ أَعَدَّ لَهُم أَجراً کَرِیماً [۴۴] یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنّا أَرسَلناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً [۴۵] وَ داعِیاً إِلَی اللّهِ بِإِذنِهِ وَ سِراجاً مُنِیراً [۴۶] وَ بَشِّرِ المُؤمِنِینَ بِأَنَّ لَهُم مِنَ اللّهِ فَضلاً کَبِیراً [۴۷] -قرآن-۱-۴۳۷ وَ لا تُطِعِ الکافِرِینَ وَ المُنافِقِینَ وَ دَع أَذاهُم وَ تَوَکَّل عَلَی اللّهِ وَ کَفی بِاللّهِ وَکِیلاً [۴۸] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نَکَحتُمُ المُؤمِناتِ ثُمَّ طَلَّقتُمُوهُنَّ مِن قَبلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَما لَکُم عَلَیهِنَّ مِن عِدَّةٍ تَعتَدُّونَها فَمَتِّعُوهُنَّ وَ سَرِّحُوهُنَّ سَراحاً جَمِیلاً [۴۹] یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنّا أَحلَلنا لَکَ أَزواجَکَ اللّاتِی آتَیتَ أُجُورَهُنَّ وَ ما مَلَکَت یَمِینُکَ مِمّا أَفاءَ اللّهُ عَلَیکَ وَ بَناتِ عَمِّکَ وَ بَناتِ عَمّاتِکَ وَ بَناتِ خالِکَ وَ بَناتِ خالاتِکَ اللّاتِی هاجَرنَ مَعَکَ وَ امرَأَةً مُؤمِنَةً إِن وَهَبَت نَفسَها لِلنَّبِیِّ إِن أَرادَ النَّبِیُّ أَن یَستَنکِحَها خالِصَةً لَکَ مِن دُونِ المُؤمِنِینَ قَد عَلِمنا ما فَرَضنا عَلَیهِم فِی أَزواجِهِم وَ ما مَلَکَت أَیمانُهُم لِکَیلا یَکُونَ عَلَیکَ حَرَجٌ وَ کانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِیماً [۵۰] تُرجِی مَن تَشاءُ مِنهُنَّ وَ تُؤوِی إِلَیکَ مَن تَشاءُ وَ مَنِ ابتَغَیتَ مِمَّن عَزَلتَ فَلا جُناحَ عَلَیکَ ذلِکَ أَدنی أَن تَقَرَّ أَعیُنُهُنَّ وَ لا یَحزَنَّ وَ یَرضَینَ بِما آتَیتَهُنَّ کُلُّهُنَّ وَ اللّهُ یَعلَمُ ما فِی قُلُوبِکُم وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَلِیماً [۵۱] لا یَحِلُّ لَکَ النِّساءُ مِن بَعدُ وَ لا أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِن أَزواجٍ وَ لَو أَعجَبَکَ حُسنُهُنَّ إِلَّا ما مَلَکَت یَمِینُکَ وَ کانَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ رَقِیباً [۵۲] -قرآن-۱-۱۳۸۶ [صفحه ۱۷۵] معنی لغات: «سرحا» رها بودن و طلاق زن، بمعنی اسمی و مصدر آن تسریح بمعنی طلاق دادن. «تبرّج» نشاندادن زن آرایش و زیبائی خود را بدیگران. «وطر» حاجت و مطلوب. «اصیل» هنگام میان عصر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و مغرب. أفاء سود رساند چه از جنگ یا کسب. شأن نزول: طبری: نقل کرده‌اند که عایشه از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله تقاضای اضافه مخارج روزانه کرد یا چیزی دیگر خواست که گفته‌اند تا یک ماه از زن‌های خود اعراض فرمود. اینکه آیه نازل شد «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل لِأَزواجِک». -قرآن-۲۲۷-۲۷۰ ترجمه: ۲۸ ای پیغمبر بهمسران خود بگو: اگر خوشی اینکه جهان و زیبائیهای آنرا میخواهید بیائید که با گشاده روئی و بهره‌های مالی از بند زناشوئی خود آزادتان کنم ۲۹ و اگر با خدا و رسول سر و کار دارید و سرای دیگر میخواهید که خداوند برای هر کدام از شما که نیکو کار است مزدی بزرگ فراهم کرده است ۳۰ ای همسران پیغمبر هر کس از شما دست به کاری زشت نمودار برد، آزار او دو برابر است، و بر خدا آسان است که مجازات شما را سختتر کند ۳۱ و هر کدامتان روی بخدا بدارد و پیغمبرش نیز و نکو کاری کند مزدش را دو [صفحه ۱۷۶] برابر دهیم و روزی ارزنده ذخیره برای او است ۳۲ ای زنان پیغمبر شما نه مانند دیگر زنانید اگر تقوی پیشه باشید پس با مردان با صدای نرم و نازک سخن نگوئید تا بیمار دلان بر شما طمع نکنند و مانند دگر مردان و برسم همگانی سخن بگوئید ۳۳ و بخانه‌های خود بمانید، و بمانند دوران پیشین جاهلیّت خود نمائی نکنید، و آرایش خود بمردان نشان ندهید و نماز بخوانید و زکات بدهید و فرمانبر خدا و رسول باشید. او میخواهد از شما خانواده‌ی پیغمبر پلیدی بدور کند و بدرستی پاکیزه‌تان بدارد ۳۴ و بخاطر بدارید آیات حقّ و حکمتها که در خانه‌های شما خوانده میشود که خداوند باریکبین است و خبر دار ۳۵ البتّه زنان و مردان مسلمان و مؤمن و سر سپرده‌ی بفرمان خدا و راستگویان و آنها که شکیبا هستند و دلنرمند و صدقه میدهند و روزه میدارند و شرم خود از بدنگاه میدارند و از یاد خدا بیخبر نمیشوند او برای شان آمرزش و مزدی بزرگ آماده کرده است. شأن نزول: طبری: قتاده گفت: پیغمبر بزینب بنت جحش دختر عمّه‌ی خود پیشنهاد ازدواج کرد، او پنداشت که پیغمبر برای خود میگوید و پذیرفت ولی پیغمبر برای زید بن حارثه میخواست و زینب فهمید و بدش آمد و نپذیرفت، اینکه آیه برای او نازل شد «ما کانَ لِمُؤمِنٍ وَ لا مُؤمِنَةٍ إِذا قَضَی- تا- ضَلالًا مُبِیناً». -قرآن-۲۶۸-۳۱۶-قرآن-۳۲۸-۳۴۵ ترجمه: ۳۶ و بدانید بر هیچ مرد و زن مسلمان روا نیست که در فرمان خدا و رسول اظهار نظر کند و برای خود چیزی گزیند و آنکه نافرمانی خدا و رسول کند بآشکار گمراه شده است. شأن نزول: طبری: إبن زید گفته است: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله زید بن حارثه را با زینب بنت جحش همسر کرد. روزی رفت برای دیدن زید و جلو در خانه پرده‌ای موئین آویخته بود و زینب سر برهنه بدرون خانه بود. باد پرده را برداشت و چشم پیغمبر باو افتاد و شگفتش آمد از زیبائی او و چون زید دانست که آنزن بچشم پیغمبر جلوه کرد نخواست که دیگر با او بسر برد و با پیغمبر در میان گذاشت و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: او را رها مکن ولی پیغمبر میخواست اگر او از زید جدا شود [صفحه ۱۷۷] خودش همسر شود و از چشم داشت بزبان مردم که گویند زن فرزند خوانده‌ی خود را بزنی گرفت آنچه در دل داشت پنهان کرد و بزبان فرمود: زن خود را طلاق مده آیت ۳۷ «وَ إِذ تَقُولُ لِلَّذِی أَنعَمَ» برای اینکه گفتگو نازل شد«۲۸». -قرآن-۱۸۸-۲۲۴-پاورقی-۲۵۵-۲۵۷ ترجمه: ۳۷ ای محمّد بیاد بدار که با [زید بن حارثه] پرورده‌ی نعمت خود و خدا نصیحت میکردی که از خدا بترس و با همسر خود بساز و از او جدا مشو و تو خود بدل اندیشه‌ای نهان میداشتی که از ترس مردم آشکار نمیکردی، و خداوند آنرا نمودار کرد چه خداوند سزاوارتر است که از او بترسی و [سرنوشت ما اینکه بود که] چون زید بن حارثه از همسر خود بی‌نیاز گشت و جدا شد ما آن زن را همسر تو کردیم تا اگر پسر خوانده‌ها از همسرشان جدا شدند مؤمنین را از ازدواج با آنها بیم نباشد، و اینکه فرمان انجام شده‌ی خداوندی است ۳۸ پس پیغمبر گناهی نکرده است در برابر وظائفی که خدا بر او معیّن کرده است چون سنت حقّ است برگذشتگان پیشین و فرمان او اندازه گیری شده است و ناگزیر ۳۹ و در گذشته نیز مردمی بودند که ابلاغ رسالتهای خدا میکردند و جز او از کس باک نداشتند که خداوند بس است برای حساب کار مردم ۴۰ [محمّد هم چون آنها وظیفه‌ی خود انجام میدهد و بسخنان بیهوده گوش نمیدهد و همسری با زنی که وقتی همسر پسر خوانده‌اش بوده است ازدواج با زن پسرش نیست چون] محمّد را پسری نبوده است ولی رسول خدا و پدر امّت است و خاتم پیغمبران چه خدای از پیش بهمه چیز دانا است ۴۱ پس ای مؤمنین [شما را با وظایف پیغمبر کاری نباشد] و بسیار بیاد خدا باشید ۴۲ و بصبح و شام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تسبیحش کنید ۴۳ که او و فرشتگانش بر شما درود میرساند تا از تاریکی نادانی بدر آورد شما را و بسوی روشنی و دانش روید چه خداوند مهربان بمؤمنان است ۴۴ و آن روز که همگی به پیشگاه حقّ باشند با سلام رو برو شوند و مزدی ارزنده برای شان مهیّا کرده [صفحه ۱۷۸] است ۴۵ ای پیغمبر [بخود باش که] رسالت تو برای گواهی حال مردم [و حقایق جهانی] است و هم بیم و نوید ۴۶ و چراغ روشن که مردم را باذن حقّ بسوی او بخوانی ۴۷ و مؤمنین را خوشخبر کنی که از سوی خدا بخششی بزرگ دارند ۴۸ و فرمان کافران و منافقان مبر و آزارشان بچیزی مشمار و بخدا تکیه کن که پشتیبانی او بس است تو را ۴۹ ای مؤمنین [روی سخن با شما است] چون با زنان با ایمان همسر شدید و همبستر ناشده از هم جدا شدید آنها نباید برای جدائی با ایمان همسر شدید و همبستر ناشده از هم جدا شدید آنها نباید برای جدائی از شما عدّه بدارند و زمانی بیشوهر بمانند و باید با گشاده روئی و خوشرفتاری بهره‌ای بآنها رسانید و طلاقشان دهید و آزادشان گذارید ۵۰ و ای پیغمبر همسری با اینکه زنها را بر تو روا کردیم: آنها که مهرشان پرداختی و آنها که کنیز تو هستند و خدا سود تو کرده و هم دختران عمو و عمّه و خالو و خاله‌ی تو و آنها که ترک وطن کردند و با تو بمدینه آمدند و نیز هر زن مؤمن که خود را بپیغمبر ببخشد اگر او نیز همسری او را بخواهد و اینگونه همسری فقط برای تو هست و نه دیگر مؤمنین که ما میدانیم چه وظائفی در ازدواج و نگهداری کنیز بر مردم معیّن کرده‌ایم تا تو را [وظائفی خاصّ باشد و] در کار خود تنگی نباشد چه خداوند مهربان است و آمرزنده [که زندگی شما را منظّم میدارد و از پس مرگ آسوده‌تان دارد] ۵۱ پس تو ای پیغمبر هر یک از اینکه زنان خود که بخواهی میتوانی از خود دور بداری و آن را که خواهی نزد خود بداری و هم آنرا که دور کردی باز خوانی در هیچکدام باک و تنگی بر تو نیست و بآسایش و دل- خوشی آنها نزدیکتر است و نباید از کار تو اند و هناک باشند و بایستی جملگی به آنچه بدهی و رفتار کنی راضی باشند چون خدا میداند آنچه در دل شما است و او دانای بردبار است ۵۲ ای محمّد بدان که زین پس نه دیگر زنی بر تو روا است گرچه زیبائیش تو را بشگفت آرد و نه توانی اینها که هستند دیگری به جای شان بگزینی مگر زر خریدی بیابی و [مواظب اینکه دستورها باشید که] خداوند مراقب بر همه آفرینش است و می‌بیند. [صفحه ۱۷۹] سخن مفسّرین: «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل لِأَزواجِکَ- تا آخر» ۲۸ طبری: قتاده گفت: پیغمبر نه زن داشت عایشه، و حفصه، و امّ حبیبه دختر ابو سفیان، و سوده، و امّ سلمه، و زینب، و صفیّه دختر حییّ بن اخطب یهودی، و میمونه، و جویریه، روزی عایشه از آن حضرت تقاضائی کرد. خداوند اینکه آیه فرستاد که زنهای خود را مخیر کن که یا طلاق بگیرند یا بآنچه باشد بسازند پیغمبر اوّل اینکه آیه را برای عایشه خواند که بیشتر او را دوست داشت و او اختیار کرد که بماند و بسازد و پیغمبر خوشحال شد و دیگر زنها هم اینرا پذیرفتند. -قرآن-۱۵-۵۷ «یُضاعَف لَهَا العَذاب» ۳۰ مجمع: «نضعّف» با نون و تشدید العین به صیغه‌ی متکلّم مزید و نصب عذاب قرائت إبن کثیر و إبن عامر است یعنی عذاب را برای او دو برابر میکنیم. و «یضعّف» با یاء و رفع عذاب قرائت مردم بصره است یعنی عذاب زیاد میشود و دیگران یضاعف خوانده‌اند که در معنی فرق نمی‌کند چون ضاعف و ضعف بیک معنی است. -قرآن-۱-۲۷ «مَن یَقنُت- ... وَ تَعمَل صالِحاً» ۳۱ طبری: عموم مردم حجاز و بصره با تاء بصیغه‌ی مؤنّث خوانده‌اند چون مقصود از کلمه‌ی من در «مَن یَقنُت» زنها است و مردم کوفه با یاء خوانده‌اند برای عطف بر «یَقنُت». -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۲۲-۴۱-قرآن-۱۴۷-۱۶۱-قرآن-۲۲۴-۲۳۳ مجمع: «تقنت» با تاء بصیغه‌ی مؤنّث نیز خوانده شده است و آنکه با یاء بصیغه‌ی مذکّر خوانده است برای اینکه است که فاعل آن ضمیر مستتری است که فاعل آن در لفظ معیّن نیست. «فَیَطمَعَ الَّذِی» ۳۲ بر خلاف قاعده با کسر عین قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۲ «وَ قَرنَ فِی بُیُوتِکُنَّ» ۳۳ مجمع: «قَرن» با فتح و کسر قاف هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۴۲-۵۰ «تَبَرُّجَ الجاهِلِیَّةِ» ۳۳ طبری: ابو درداء گفت پیغمبر فرمود: سه کار رسم مردم جاهلیّت بوده است و از آن دست بر نداشته‌اند: ۱- بنسب و تبار کس طعن زدن و خرده گیری کردن. ۲- بستاره شناسی باران خواستن و هنگام -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۱۸۰] بارش نشاندادن. ۳- بر مرده نوحه و داد و فریاد بپا کردن. «إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُذهِبَ عَنکُمُ الرِّجس» ۳۳ طبری: یعنی خدا از شما زشتی و بدی را میزداید. و إبن زید گفته است: رجس شیطان است. و انس مالک گفت شش ماه بود که هر وقت پیغمبر بنماز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میرفت از خانه‌ی فاطمه ۴ میگذشت و میفرمود: -قرآن-۱-۵۶ ای صاحبان خانه وقت نماز است و اینکه آیه را میخواند. و ابو سعید از امّ سلمه زن پیغمبر نقل کرده است که اینکه آیه بخانه‌ی او نازل شد و بدرون خانه پیغمبر بود و علیّ و فاطمه و حسن و حسین علیهم السّلام و من بر در خانه نشسته بودم عرض کردم ای پیغمبر مگر من از اهل بیت نیستم! فرمود تو بصلاح و سر براه خوبی هستی و از زنهای پیغمبر هستی. و عبد اللّه بن وهب بن زمعه گفت امّ سلمه بمن خبر داد که پیغمبر علیّ و حسن و حسین را بزیر لباس خود جمع کرد و به خدا زاری کرد و عرض کرد: ای خدا اینها اهل بیت من هستند. من گفتم: من را هم با آنها داخل کن فرمود: تو از خانواده‌ی منی. و علقمه گفت: عکرمه در بازار آواز میکرد بقرائت اینکه آیه و میگفت اینکه آیه برای زنهای پیغمبر نازل شده است. «إِنَّ الْمُسلِمِینَ وَ الْمُسلِماتِ- تا آخر» ۳۵ مجمع: مقاتل بن حیّان گفت: -قرآن-۱-۳۸ اسماء بنت عمیس با همسرش جعفر بن ابی طالب از سفر هجرت بحبشه بر گشت و رفت نزد همسران پیغمبر و پرسید: برای ما زنها آیتی از قرآن آمده است یا نه! آنها گفتند: نه، او حضور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و رفت و عرض کرد: زنها محروم و زیانبرده در زندگی خود هستند. پرسید چرا! عرض کرد چون مانند مردها نام نیکی از آنها در قرآن نیست. اینکه آیه برای آنها نازل شده است. و مفسّرین فرق نگذاشته‌اند میان مسلم و مؤمن و تکرار مسلمین و مؤمنین در آیه برای تکرار و بیان اختلاف لفظی است. و بعضی گفته‌اند: مسلم او است که بزبان اسلام خود بنمایاند و مؤمن او است که در دل اسلام پذیرفته است. و اینکه آیه «قالَتِ الْأَعرابُ آمَنّا قُل لَم تُؤمِنُوا وَ لکِن قُولُوا أَسلَمنا» موافق با اینکه تفاوت است و بلخی گفته است اسلام نام دین است و ایمان پذیرش و راست دانستن آن است. و پیغمبر مسلم را معرّفی فرموده -قرآن-۵۲۴-۵۹۷ [صفحه ۱۸۱] است: بکسی که مردم مسلمان از دست و زبانش آسوده باشند و مؤمن را فرموده است: کسی است که همسایه از شرّ و آشوب او آسوده باشد و آنکه بشب سیر باشد و بخوابد و همسایه‌اش گرسنه بخواب رود مؤمن بمن نیست. «أَن یَکُونَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ» ۳۶ مجمع: «یَکُون» با یاء و تاء بصیغه‌ی غایب مذکّر و مؤنّث هر دو خوانده شده است. - قرآن-۱-۳۵-قرآن-۴۶-۵۶ «وَ تُخفِی فِی نَفسِکَ مَا اللّهُ مُبدِیهِ- تا آخر» ۳۷ طبری: حسن بصری گفت: -قرآن-۱-۴۸ هیچ آیه در قرآن از اینکه سختتر بر پیغمبر نیست و اگر پیغمبر چیزی از وحی و قرآن را میخواست از مردم پوشیده بدارد البتّه اینکه را نمیخواند و بمردم ابلاغ نمیکرد. مجمع: جمله‌ی جلو «أَمسِکْ عَلَیکَ زَوجَکَ» ۳۷ یعنی با همسر خود بساز و او را طلاق مده اقتضا دارد که میان آنها گفتگوئی باشد. و بگفته‌ی علیّ بن ابراهیم در تفسیر خود: چون پیغمبر زید را بسیار دوست میداشت و اگر او روزی دیرتر بزیارت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله میرفت آنحضرت از او خبر میگرفت. یک روز زید دیر کرد در زیارت پیغمبر آنحضرت رفت از او خبر میگرفت. یک روز زید دیر کرد در زیارت پیغمبر آنحضرت رفت بخانه‌ی زید و زینب در وسط اطاق عطری یا چیزی دیگر میسائید و پیغمبر در را پس کرد و چشمش به زینب افتاد فرمود: سبحان اللّه خالق النّور تبارک اللّه أَحسَنُ الخالِقِینَ و از آنجا برگشت چون زید بخانه آمد زینب اینکه سرگذشت را برای او نقل کرد او گفت: شاید تو در دل پیغمبر جائی پیدا کردی! اگر موافقت کنی طلاقت بدهم تا همسر پیغمبر شوی او گفت میترسم پیغمبر مرا نپذیرد و از هر دو بمانم. زید حضور پیغمبر رفت و اینکه گفتگو را نقل کرد پیغمبر فرمود «أَمسِکْ عَلَیکَ- تا آخر». و بعضی گفته‌اند: معنی اینکه جمله «تُخفِی فِی نَفسِکَ تا آخر» اینکه است که چون به پیغمبر خبر داده بودند که زینب همسر او خواهد شد و زید او را طلاق خواهد داد و زید گفت میخواهم زینب را طلاق دهم پیغمبر فرمود: او را طلاق مده، با اینکه جمله به پیغمبر گفته شده است آنچه را که خدا آشکار کرده و تو را از آن خبر دار کرده است که زینب از زید -قرآن-۱۹-۴۶-قرآن-۶۳۱-۶۶۰-قرآن-۹۸۰-۱۰۰۰-قرآن-۱۰۵۰-۱۰۷۲ [صفحه ۱۸۲] جدا و همسر تو میشود آن را در دل پوشیده میداری. و اینکه معنی از امام سجّاد زین العابدین ۴ هم نقل شده است. ابوری: ظاهر آیه میفهماند که در اینکه مورد دل و زبان پیغمبر یکی نبوده است ولی اینکه درست نیست چون آنچه دل میخواهد از اختیار بیرون است که نه بر آن ملامتی است و نه به آن دستوری است که نمودار کنند. و آنچه پیغمبر بر خلاف دل خود اظهار کرد بمقتضای پند و خیر خواهی برای زید بود و هم حفظ آبرو و جلو گیری از زبان درازی مردم. و در آیه که بآنحضرت بدرشتی گفته شده است «وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللّه أَحَقُّ أن تَخشاه» برای اینکه است که گفته‌انـد «حسـنات الابرار سیّئات المقربین» پس شایـد بمقام پیغمبر مناسب بوده است که از نگهـداری و یا طلاق چیزی با زیـد نمیگفت و چون گفت: او را نگهـدار، اینکه سـخن خلاف مناسب مقام او بوده است و در آیه بر آن خرده گیری شده است«۲۹». -قرآن-۴۴۰-۴۷۵-پاورقی-۷۷۴-۷۷۶ -قرآن-۷۹۵-۸۷۲ [صفحه ۱۸۳] «ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِن رِجالِکُم» ۴۰ کشف نوشـته: بحکم آنکه در ازل رفته که پدران از پسـران بگریزند آن روز، او را پدر نخواند تا از ایشان نگریزد و از بهر ایشان شـفاعت کنـد، لطیفه‌ای دیگر شـنو: او را پـدر نخوانـد که اگر پـدر بودی گواهی پدر مر پسـر را قبول نکنند در شـرع و او فردای قیامت به عـدالت امّت گواهی خواهـد داد، که بقرآن است: «وَ یَکُونَ الرَّسُولُ عَلَیکُم شَـهِیداً». -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۳۹۶-۴۴۰ «وَ خاتَمَ النَّبِیِّین» ۴۰ طبری: یعنی آخر پیغمبران است که مقام پیغمبری باو تمام و مهر شده است و اینکه در سـر بمهر تا رستاخیز برای کس گشوده نخواهـد شـد. و عاصم و حسن بصـری بفتـح تاء خوانده‌انـد یعنی آخر پیغمبران چنانکه میگویند «مختوم خاتمه مسک» یعنی بپایان رسیده که با مشک آخر شده است و دیگران بکسر خوانده‌اند یعنی پیغمبری را بآخر رساند و تمام کرد، و در قرائت إبن مسـعود چنین بوده است «و لکن نبیّا ختم النّبیّین». -قرآن-۱-۲۸ «مِنَ اللّهِ فَضـلًا کَبِیراً» ۴۷ کشف نوشـته است: فضل کبیر خود حالی دیگر است و نواختی دیگر عیشـی روحانی با صد هزار طبل نهانی و رستاخیز جاودانی نفسی بصحبت آمیخته جانی در آرزو آویخته دلی بنور یافت غرق گشـته. از غرقی که هست طلب از یافت باز نمیداند و از شعاع وجود عبارت نمیتواند. در آتش مهر میسوزد و از ناز بآز نمیپردازد. بزبان همی گوید: -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۱۸۴] بر آتش عشق، جان همی عود کنم || جان بنـده‌ی تو، نه من همی جـود کنم چون پـاک بسوخت عشق تو جـان رهی || صـد جـان دگر به حیله موجود کنم «وَ دَعَ أَذاهُم- تـا آخر» ۴۸ تبیان: یعنی از آزارشـان باک مـدار که چون تکیه‌ی تو بما باشـد جلو آسـیب آنها را میگیریم و دفع شـرّشان میکنیم. -قرآن-۱-۱۸ تنویر المقباس: یعنی ای محمّـد آنهـا را مکش. «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنّا أَحلَلنا لَکَ- تا آخر» ۵۰ ابو الفتوح: سـدّی از ابو- صالـح نقل کرده است: پیغمبر بام هـانی دختر ابو طـالب عموی خود پیشـنهاد ازدواج کرد اینکه آیت آمـد که بر تو حلال هسـتند بهمسـری آن خویشان که از مکّه به مـدینه هجرت کرده‌انـد و چـون او هجرت نکرده بـود پیغمبـر از پیشـنهاد خـود ممنوع شـد. -قرآن-۱-۴۶ «إِن وَهَبَت نَفسَـها» ۵۰ ابو الفتوح: با صـدای زیر و صـدای بالای همزه «ان» قرائت شـده است. و مقصود از آیه اینکه است که اگر زنی بی‌مهر خود را به پیغمبر ببخشد زن او خواهد بود و برای دیگران نکاح بصیغه‌ی هبه جایز نیست یعنی اگر زنی خود را بمردی ببخشد زن او نخواهد شد. ولی ابو حنیفه و عـدّه‌ای از فقهـای کوفه اینکه را درست دانسـته‌اند در صورتی که مهر معیّن شود. و اختلاـف است که کـدام زن خود را بپیغمبر بخشـید و همراه او شـد. -قرآن-۱-۲۴ طبری: از إبن مسـعود نقل شـده است که او «وهبت نفسـها» بـدون «إن» خوانـده است. «تُرجِی مَن تَشاءُ- تا آخر» ۵۱ ابو الفتوح: «تُرجِی» با همزه‌ی آخر خوانده شده است و بتخفیف بصورت یاء نیز قرائت شده است و در مقصـود از اینکـه جمله اختلاـف است: ۱- إبن زیـد و ابو رزین گفته‌انـد: زنهـای پیغمبر بیکـدگر رشـک میبردنـد و هر کـدام چیزی میخواستند و پیغمبر از آنها بمدّت یک ماه دوری کرد تا اینکه آیه آمد که «قُل لِأَزواجِکَ إِن کُنتُنَّ تُردنَ الحَیاةَ الدُّنیا» زنهای خود را مخیّر کن که دنیا بخواهنـد و برونـد و یا آخرت بخواهنـد و با تو بسازنـد، و پس از -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۵۱-۶۰-قرآن-۳۶۴-۴۲۵ [صفحه ۱۸۵] آن سـخن اینکه مطلب دنبال شده است که اگر بفرمان تو تسـلیم شدند هر کدام را بخواهی نزد خود بداری و هر کدام را بخواهی در مخـارج و آمیزش برتری دهی و پیغمبر پس از اینکه آیه میـان آنهـا بتسـاوی رفتـار فرموده و فقـطّ سوده دختر زمعه را خواست طلاق دهـد او قبول کرد که از همه‌ی مزایای خود بمنفعت عایشه صـرف نظر کند و در بند همسـری باشد. ۲- مجاهد گفته است: هر کـدام را بخواهی برکنـار کنی و آنرا که برکنار کردی اگر خواهی دوباره نزد خود برگردانی. و بعضـی گفتنـد: چون آیت ۲۸ «قُل لِأَزواجِکَ إِن کُنتُنَّ» نازل شد و پیغمبر آنها را مخیّر کرد. ترسیدند که نتیجه‌ی اینکه اختیار بطلاق آنها تمام شود تسلیم شدند که آنچه پیغمبر فرمایـد اطـاعت کننـد. پس از آن اینکه آیه «تُرجِی مَن تَشاءُ» نازل شـد که پیغمبر مختار است در انتخاب، آنگاه آن حضـرت چهار نفر [عایشه و حفصه و امّ سـلمه و زینب] را نزد خود نگهداشت و در قسمت آنها را برابر کرد و پنج نفر دیگر جویریه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و صفیّه و میمونه و امّ حبیبه و سوده را از خود برکنار کرد. ۳- إبن عبّاس گفته است: یعنی هر کدام را خواهی طلاق دهی و هر کدام را خواهی نگهداری. -قرآن-۵۴۷-۵۸۱-قرآن-۷۶۳-۷۸۴ «لا یَحِلُّ لَکَ النِّساءُ» ۵۲ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی بعد از اینکه زنها که داری زن دیگر مگیر. ابیّ بن کعب گفته است: جز آنها که در آیات جلو حلال کرده‌ایم کسی دیگر بر تو حلال نیست. مجاهد گفته است: یعنی همسری با زنهای غیر مسلمان بر تو حلال نیست. -قرآن-۱-۳۰ سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۳۶ «ما کانَ لِمُؤمِنٍ وَ لا مُؤمِنَةٍ إذا قَضَی- تا آخر» آشکارا اعلام کرده است که بشر خود نمیتواند مقرّرات زندگی برای خود معیّن کند و نیز خیر و شرّ خود را تمیز نمی‌دهد پس باید از سوی حقّ پیغمبر معیّن کند و کسی حقّ ندارد در برابر دستور پیغمبر اختیاری داشته باشد و اظهار ارزیابی بکند، چون دستورهای او از آن کانون صادر میشود که آدمی ساخته شده است و مقتضیات حیات و بقای او معیّن شده است پس آنچه پیغمبر بگوید یعنی آنچه در آفرینش فکر و بدن انسان بکار رفته است، باید نگهداری و تکمیل - قرآن-۴۲-۹۰ [صفحه ۱۸۶] شود. و بهمین آیه استدلال کرده‌اند که باید حکومت مسلمین از جانب خدا باشد. ۲- آخر آیت ۳۷ جمله‌ی «کانَ أَمرُ اللّهِ مَفعُولًا» در دنباله‌ی اجازه بیک کار کوچک در زندگی که گفته شده است: همسری با زن پسر خوانده ممنوع نیست آیا چه تناسب دارد! ممکن است بگوئیم: چون «أَمرُ اللّهِ» فرمان خداوند است، چه از جهت تشریع یعنی وظیفه و چه از جهت تکوین یعنی تقدیر و سرنوشت. -قرآن-۲۵-۵۶-قرآن-۲۱۸-۲۳۳ پس در هر صورت فرمان حقّ انجام شده است زیرا آنچه خدا امر کرده است که انجام شود مصلحت است و خیر در آفرینش حقّ جز خیر و صلاح چیزی نیست و نافرمانی افراد بخیر و صلاح اصلی و عمومی آسیب ندارد بلکه از خیر و صلاح خود منحرف میشوند و نیز آنچه امر کرده است و سرنوشت شده است البتّه انجام شده است و تخلّف ناپذیر، پس در دنباله‌ی اینکه اجازه‌ی ازدواج اعلام شده است که اوامر حقّ از هر جهت انجام شده است و محترم و کوچک و بزرگی موضوع در پیشگاه حقّ تفاوت ندارد که پریدن پشه و آفریدن یک منظومه‌ی شمسی در برابر آن قدرت بینهایت یکسان است. ۳- آیت ۴۶ جمله‌ی «داعِیاً إِلَی اللّهِ بِإِذنِهِ» چنین میفهماند که اراده پیغمبر غیر از اراده‌ی دیگران است و در هر دعوت و سخنی که با مردمان دارند مستقیم الهام و اجازه دارد و سر خود و نسنجیده نیست مثل دیگر افراد بشر که دستگاه فرماندهی و تشخیص مغزشان نسنجیده تشخیصی میدهد و فرمانی صادر میکند. -قرآن-۲۱-۵۶ ۴- آیت ۵۰ جمله‌ی «لِکَیلا یَکُونَ عَلَیکَ حَرَجٌ» شاید مقصود از حرج و تنگی اینکه باشد که آمیزش و نگهداری زنها برای پیغمبر غیر از دیگران است، چون از نظر سیاست و روابط با قبایل مختلف عرب باید در نگهداری زنها آزاد باشد که باین وسیله دلهای اعراب را بخود بکشد و با آنها خویشاوندی استوار کند از اینکه رو گفته شده است که میدانیم دیگران را چگونه مکلّف کرده‌ایم در آمیزش با زن و کنیز ولی تکلیف تو را در اینکه موضوع از دیگران جدا کردیم با اینکه در تمام -قرآن-۲۱-۵۶ [صفحه ۱۸۷] وظائف آنچه بر تو هست بر دیگران نیز هست برای اینکه دستت باز باشد و در تنگنا گیر نکنی و بتوانی بمقتضای مصلحت با زنهای مختلف رابطه برقرار کنی و شاید آیت آخر که گفته شده است «لا یَحِلُّ لَکَ النِّساءُ» یعنی زین پس زن دیگر بر تو روا نیست بدنباله‌ی همین مطلب باشد که چون نگهداری و آمیزش با زن بسیار دقیق است و مقرّرات لازم دارد و آن مصلحت که تاکنون تو را مجاز میکرد که در رابطه‌ی با زنها آزاد باشی اکنون دوران آن مقتضیات و مصالح تمام شده است و تو هم باید در معاشرت با زنها محدود باشی. -قرآن-۲۰۶-۲۳۵

[سوره الأحزاب [۳۳]: آیات ۵۳ تا ۷۳]

-قرآن-۷۹۵-۸۷۲ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَدخُلُوا بُیُوتَ النَّبِیِّ إِلّا أَن یُؤذَنَ لَکُم إِلی طَعامٍ غَیرَ ناظِرِینَ إِناهُ وَ لکِن إِذا دُعِیتُم فَادخُلُوا فَإِذا طَعِمتُم فَانتَشِرُوا وَ لا- مُستَأنِسِینَ لِحَدِیثٍ إِنَّ ذلِکُم کانَ یُؤذِی النَّبِیَّ فَیَستَحیِی مِنکُم وَ اللّهُ لا یَستَحیِی مِنَ الحَقِّ وَ إِذا سَأَلتُمُوهُنَّ مَتاعاً فَسئَلُوهُنَّ مِن وَراءِ حِجابٍ ذلِکُم أَطهَرُ لِقُلُوبِکُم وَ قُلُوبِهِنَّ وَ ما کانَ لَکُم أَن تُؤذُوا رَسُولَ اللّهِ وَ لا أَن تَنکِحُوا أَزواجَهُ مِن بَعدِهِ أَبَداً إِنَّ ذلِکُم کانَ عِندَ اللّهِ عَظِیماً [۵۳] إِن تُبدُوا شَیئاً أَو تُخفُوهُ فَإِنَّ اللّهَ کانَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیماً [۵۴] لا جُناحَ عَلَیهِنَّ فِی آبائِهِنَّ وَ لا أَبنائِهِنَّ وَ لا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إخوانِهِنَّ وَ لا أَبناءِ إِخوانِهِنَّ وَ لا نِسائِهِنَّ وَ لا ما مَلَكَت أَيمانُهُنَّ وَ اتَّقِينَ اللّهَ إِنَّ اللّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيءٍ شَهِيداً [۵۵] إِنَّ اللّهَ وَ مَلائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيهِ وَ سَلِّمُوا تَسلِيماً [۵۶] إِنَّ الَّذِينَ يُؤذُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّهُ فِي الدُّنيا وَ الآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُم عَذاباً مُهِيناً [۵۷] -قرآن-۱-۱۲۲۴ وَ الَّذِينَ يُؤذُونَ المُؤمِنِينَ وَ المُؤمِناتِ بِغَيرِ مَا اكتَسَبُوا فَقَدِ احتَمَلُوا بُهتاناً وَ إِثماً مُبِيناً [۵۸] يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِأَزواجِكَ وَ بَناتِكَ وَ نِساءِ المُؤمِنِينَ يُدنِينَ عَلَيهِنَّ مِن جَلابِيبِهِنَّ ذلِكَ أَدنى أَن يُعرَفنَ فَلا يُؤذَينَ وَ كانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِيماً [۵۹] لَئِن لَم يَنتَهِ المُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ وَ المُرجِفُونَ فِي المَدِينَةِ لَنُغرِيَنَّكَ بِهِم ثُمَّ لا يُجاوِرُونَكَ فِيها إِلاّ قَلِيلاً [۶۰] مَلعُونِينَ أَينَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقتِيلاً [۶۱] سُنَّةَ اللّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوا مِن قَبلُ وَ لَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّهِ تَبدِيلاً [۶۲] -قرآن-۱-۶۸۲ يَسئَلُكَ النّاسُ عَنِ السّاعَةِ قُل إِنَّما عِلمُها عِندَ اللّهِ وَ ما يُدرِيكَ لَعَلَّ السّاعَةَ تَكُونُ قَرِيباً [۶۳] إِنَّ اللّهَ لَعَنَ الكافِرِينَ وَ أَعَدَّ لَهُم سَعِيراً [۶۴] خالِدِينَ فِيها أَبَداً لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً [۶۵] يَومَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُم فِي النّارِ يَقُولُونَ يا لَيتَنا أَطَعنَا اللّهَ وَ أَطَعنَا الرَّسُولا [۶۶] وَ قالُوا رَبَّنا إِنّا أَطَعنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلا [۶۷] -قرآن-۱-۴۶۰ رَبَّنا آتِهِم ضِعفَينِ مِنَ العَذابِ وَ العَنهُم لَعناً كَبِيراً [۶۸] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوا مُوسى فَبَرَّأَهُ اللّهُ مِمّا قالُوا وَ كانَ عِندَ اللّهِ وَجِيهاً [۶۹] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ قُولُوا قَولاً سَدِيداً [۷۰] يُصلِح لَكُم أَعمالَكُم وَ يَغفِر لَكُم ذُنُوبَكُم وَ مَن يُطِعِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَد فازَ فَوزاً عَظِيماً [۷۱] إِنّا عَرَضنَا الأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ الجِبالِ فَأَبَينَ أَن يَحمِلنَها وَ أَشفَقنَ مِنها وَ حَمَلَهَا الإِنسانُ إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولاً [۷۲] -قرآن-۱-۶۰۱ لِيُعَذِّبَ اللّهُ المُنافِقِينَ وَ المُنافِقاتِ وَ المُشرِكِينَ وَ المُشرِكاتِ وَ يَتُوبَ اللّهُ عَلَى المُؤمِنِينَ وَ المُؤمِناتِ وَ كانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِيماً [۷۳] -قرآن-۱-۱۸۲ [صفحه ۱۸۹] معنی لغات: «انیه» نزدیک شدن او و آماده شدن آن. «جَلَابِيبِهِنَّ» جمع جلباب با کسر جیم: لباس و جامه‌ی گشاد و چادر یا پیراهن. -قرآن-۵۸-۷۶ شأن نزول: کشف: چون پیغمبر زینب بنت جحش را بزنی گرفت ولیمه‌ای دستور فرمود. انس مالک گفت: پیغمبر من را مأمور کرد که برو و هر کس از یاران را که دیدی بر سفره‌ی ما بخوان. من رفتم و دعوت کردم و دسته دسته آمدند و خوردند و رفتند و عرض کردم هر کس بود آمد و دیگر کسی نماند. چون همه رفتند سه نفر ماندند و با یکدگر از هر دری سخن میگفتند. چون مدّتی گذشت پیغمبر شرم داشت که عذر آنها را بخواهد و یکبار و دو بار بلند شد و از خانه رفت و برگشت و آنها بجای خود بودند اینکه هنگام آیت ۵۳ «وَ اللّهُ لا يَستَحيِي مِنَ الحَقِّ» نازل شد و پیغمبر خواند و آنها برخاستند. -قرآن-۵۵۶-۵۹۷ ترجمه: ۵۳ ای مؤمنین بی‌اجازه بخانه‌ی پیغمبر وارد نشوید و به انتظار آماده شدن غذا ننشینید ولی چون بمهمانیتان خواندند بروید و چون غذا خوردید بیرون روید و انجمن انس و سخن فراهم نکنید که پیغمبر ناراحت میشود و از شما شرم میکند ولی خدا را از حقّ نمایاندن حیائی نیست و اگر از همسران پیغمبر چیزی خواستید از پس پرده باشد که بپاکدلی شما و آنها نزدیکتر است و [شما مردمی که بدل دارید پس از مرگ پیغمبر با زنان او همسر شوید بدانید] روا نیست بر شما که پیغمبر را بیازارید و هم از پس مرگش هرگز روا نیست با زنانش همسر شوید. که بپیشگاه حقّ سخت ناهنجارکاری است ۵۴ و چه خود چیزی را پنهان کنید یا آشکار همه را خدا میداند ۵۵ و بدانید که بر زنان روا است: بی‌پرده باشند با پدران خود و هم پسران و برادران و برادر زادگان و خواهر زادگان و نیز زنان همکیش خود و کنیزان خود و از خدا بپرهیزید و فرمان او را اطاعت کنید که او بر همه چیز گواه است و بینا ۵۶ و بدانید که خدا و فرشتگانش به پیغمبر درود می فرستند پس شما مسلمانان هم بر او درود فرستید و سلام کنید با تسلیم و سرسپردگی ۵۷ که هر کس [از اینکه خودداری کند تا] خدا و پیغمبر را بیازارد [صفحه ۱۹۰] خداوند آنها را بهر دو عالم لعنت کرده و عذابی دردناک بر ایشان آماده کرده است ۵۸ و نیز آن کسان که مرد و زن مسلمان بیگناه را بیازارند بآشکار بار تهمتی و دروغی بر دوش میبرند ۵۹ پس تو ای پیغمبر بهمسران و دختران خود و زنهای مؤمنین سفارش کن تا چادرها بر خود بچسبانند که نشانه‌های شناسائی آنها است بآزادگی و پاکی تا از آزار بلهوسان بدور باشند چه خداوند بخشنده است و مهربان [که وادار باین کار میکند] ۶۰ پس اگر منافقان و بیماردلان و دروغپردازان شهر دست از کار خود ندارند تو را بر ایشان میشوریم تا نتوانند بشهر و همجواری تو بمانند و رانده باشند مگر کمی ۶۱ و بهر کجاشان بیابند گرفتار شوند و بسختی کشته شوند ۶۲ که اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روش خداونـد است در همه‌ی گذشـتگان پیشـین و هرگز دگرگونش نیابی ۶۳ [اینگونه کج اندیشان] از تو میپرسـند: رسـتاخیز کی خواهـد بـود! تـو بگوی: خـدای دانـد و بس. و البتّه کس تو را از آن آگـاه نکرده است و شایـد که نزدیـک باشـد ۶۴ [کـافران را با رسـتاخیز چه کار که] خدا نفرینشان کرده است و آتش سوزان بر ایشان آماده کرده است که ۶۵ در آن جا جاودان بمانند و دوست و یاور نیابند ۶۶ و بـآن روز چهره شـان بآتش زیر و زبر شود و گوینـد: ای کاش فرمانبر خـدا و پیغمبر بودیم ۶۷ [پوزش خواهند] و گویند: ای خدا ما فرمان بزرگان و سروران خود بردیم و آنها گمراهان کردند ۶۸ خدایا آزار آنها را دو برابر کن و بزرگ لعنتی بر ایشان فرست ۶۹ [اینک تذکّری و نصیحتی] ای مسلمانان شما پیغمبر را نیازارید و مثل آن دسته‌ی بنی اسرائیل نباشید که آزار موسی کردند و خداوند او را از زیان زبان آنها آسوده بداشت که او بپیشـگاه حقّ ارجمند مردی بود ۷۰ پس ای مؤمنین تقوی پیشه کنید و درست سـخن بگوئید ۷۱ تـا خـدا کارهای شـما رو براست کنـد و گناهانتان بیامرزد که هر کس فرمان خـدا و پیغمبر برد رسـتگاری بزرگ نصیب او است ۷۲ [و شـما مردم بدانیـد: اینکه بنـد دین که بگردن گرفته‌اید] امانتی است که ما بر آسـمانها و زمین و کوهها عرضه کردیم و آنها سـر، باز زدند و از آن ترسـیدند و آدمی آنرا برداشت که سـتمکار بود [صفحه ۱۹۱] و نادان ۷۳ تا که خداوند مرد و زن مشـرک و منـافق را [که بـار برداشـتند و بمنزل نرساندنـد] بآزار گرفتار کنـد، و مرد و زن مؤمن را [که بـدرستی بار امانت بردند] براه بازشان آرد و با خود دارد که خدا غفور است و رحیم. سـخن مفسّرین: «لا تَدخُلُوا بُیُوتَ النَّبِیِّ إِلّا أَن یُؤذَنَ لَکُم إِلی طَعامٍ غَیرَ ناظِرِین» ۵۳ مجمع: یعنی بی‌اجازه وارد خانه‌ی پیغمبر نشویـد مگر به غـذائی شـما را دعوت کننـد ولی پیش از آماده شـدن غـذا نرویـد که آنجـا بانتظـار پختن غـذا مـدّتی بنشـینید و انجمن شـما بـدرازا کشـد. و بعضـی از علما گفته است: باین جمله «فَإِذا طَعِمتُم فَانتَشِرُوا» خداونـد مردمان ثقیل و آنها که بیش از انـدازه در خانه مردم میمانند ادب کرده است. -قرآن-۱۵-۱۰۸-قرآن-۳۵۰-۳۸۱ کشف: إبن عبّاس گفته است: دسـته ای از مسـلمانان گاه گاه به خانه‌ی پیغمبر میرفتند و غذا میخوردند و پیش از موقع غذا میرفتند و مـدّتی می‌نشسـتند تا غذا آماده شود و پیغمبر شـرم داشت که بآنها بگوید از اینکه کار شـما ناراحت میشوم تا اینکه آیه نازل شد. «وَ إِذا سَأَلتُمُوهُنَّ- تا آخر» ۵۳ طبری: مجاهد گفته است: چند نفر از اصحاب با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله غذا میخوردند در اینکه میان دست یکی از آنهـا بـدست عـایشه خورد، بر پیغمبر نـاگوار آمـد و اینکه آیه نازل شـد. و انس مالک گفته است عمر گفت: بپیغمبر عرض کردم همه جور آدم خوب و بـد نزد زنهای تو میآینـد چه خوب است امر کنی آنها در حجاب باشـند. اینکه آیه بعـد از اینکه عرض عمر نازل شد حسینی: نظم: -قرآن-۱-۲۶ دیده بپوشید ز نامحرمان || دور شوید از ره وهم و گمان در پس زانوی حیا و وقار ||خوش بنشـینید بصبر و قرار ابو الفتوح نوشته است: بعضی دیگر گفتند: روزی جماعتی بحجره عایشه پیش رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حاضـر بودنـد و او بفرمود تا طعامی بیاوردند در میانه عایشه میآمد و میشد و چون طعام میآورد و بکسـی میداد دست آن مرد [صفحه ۱۹۲] بدست او باز آمد، و رسول را خوش نیامد خدای تعالی آیت حجاب بفرستاد. «ما کانَ لَکُم أَن تُؤذُوا رَسُولَ اللّهِ وَ لا أَن تَنکِحُوا- تا آخر» ۵۳ طبری: چون پیش از آیت حجاب مردها بخانه‌ی پیغمبر رفت و آمد داشتند مردی گفت: اگر پیغمبر بمیرد من فلان زن او را بهمسری میگیرم، اینکه خبر بگوش پیغمبر رسید و آزرده خاطر شد. اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱-۶۸ روح البیان: طلحه بن عبیـد اللّه تیمیّ گفت: محمّـد با عموزاده‌های ما، همسـر میشود و ما را منع میکنـد که بخانه‌های آنها برویم پس از مرگ او من با عایشه همسـر خواهم شـد. اینکه آیه در برابر سـخن او نازل شـد. و سـیوطی گفته است: من در درستی اینکه خبر شک داشـتم چون طلحه از آن ده نفر بود که بآنهـا نویـد بهشت داده بودنـد، و او چنین سـخن نمی‌گویـد تـا اینکه معلوم من شـد: اینکه سـخن از مردی دیگر بوده است که در نام و نسب همانند اینکه مرد بوده است. «وَ لا نِسائِهِنَّ» ۵۵ طبری: یعنی لازم نیست که زنهای مؤمنین از یکـدگر در حجاب باشـند. و إبن زیـد گفته است: یعنی باک نیست که بزنهای مؤمن آرایش خود را بنماینـد. -قرآن-۱-۲۱ «وَ لا ما مَلَکَت أَیمانُهُنَّ» ۵۵ کشف: اختلاف است در مقصود از اینکه آیه که آیـا غلام زن بر او محرم است یـا نه! بعضـی گفته‌انـد: بمفـاد اینکه آیه زر خریـد زن بر او محرم است چه مرد باشد چه زن. بعضـی گفته‌اند: اینکه جمله مخصوص بزنی است که زر خرید باشد.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱-۳۴ مجمع: معنی جمله اینکه است که زر خرید زن بر او محرم است و لازم نیست که از او در پرده شود خواه کنیز باشد یا غلام. «إِنَّ اللّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ- تا آخر» ۵۶ طبری: یعنی خدا و ملائکه برای پیغمبر پیشرفت و خوشبختی میخواهند یا معنی چنین است: خدا بپیغمبر رحم میکند و ملائکه برای او دعا و استغفار میکنند و شما مؤمنین برای او دعا کنید و بروش اسلام بر او سلام کنید. -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۱۹۳] مجمع: حسن بصری چنین قرائت کرده است « یا ایّها الّذین آمنوا فصلّوا علیه» که «فاء» در آن افزوده شده است برای اینکه از اینکه جملهها معنی شرط استفاده میشود یعنی چون خدا و ملائکه درود میفرستند پس شما هم بر او سلام کنید. تأویلات کاشانی: معنی درود و آفرین خدا و ملائکه بر پیغمبر اینکه است که آن حضرت را کومک و پشتیبانی میکنند و کمالات و حقایق را فراگیر بر او میکنند. و تفاوت درود خدا و درود ملائکه بجمع و تفصیل است که از سوی حقّ اصل است و کلّی و از ملائکه شاخهها است و جزئیات که واسطههای در افاضت حقایق هستند. و درود و سلام مؤمنین نیز از شاخهها و دنبالههای درود ملائکه است و حقیقت درود مردم بر پیغمبر پذیرش رهبریهای او است و دستورهای تکمیلی آن حضرت، و هم دوست داشتن خود آنحضرت و خوی او. و اینکه هم کومکی است به پیغمبر چون اگر گفتار او پذیرفته نشد کمالات پیغمبر نمایان نمیشود و بیهوده میماند، و چنان است که نبوده است. پس درود خدا که کومک و پشتیبانی آن حضرت است از طرف حقّ ببخشش و افاضه است بر پیغمبر و درود از سوی خلق که فرمان شده است «صَلُّوا عَلَیهِ» پذیرش و تسلیم به پیغمبر است و جملهی «صلّ علی محمّد» بمعنی پذیرفتن دوستی و دستور آن حضرت است و «السّلام علی محمّد» بمعنی سلامتی و درستی پیغمبر است از هر کم و نقص و عیب در کار رهبری و ارشاد. -قرآن-۶۹۶-۷۱۴ صافی: علیّ بن ابراهیم قمّی نقل کرده است: صلوات خدا بر پیغمبر پاک کردن آن حضرت است و ستودن او، و از سوی مردم دعا کردن برای او است و اقرار بفضل او و تصدیق فرمودهی او است. و سلام بر آن حضرت یعنی تسلیم بولایت و هر چه او آورده است. تفسیر حسینی: یا سیّد الأنام درود جناب تو || ورد زبان ما است: مه و سال و صبح و شام [صفحه ۱۹۴] نزدیک تو چه تحفه فرستیم ما ز دور || در دست ما همین صلوات است و السّلام روح البیان: در فتوحات مکّی است که چون پیغمبر مردم را امر و نهی میکند ممکن است در دل از او نگران باشند از اینروی سلام بر پیغمبر به معنی آسودگی آن حضرت است از دلنگرانی و اعتراض مردم، و نیز در «السّلام علینا و علی عباد اللّه» چون ممکن است آدمی بر خود خرده گیری داشته باشد و هم بر دیگران از اینکه جهت آسایش خود و بندگان خدا را از اینگونه حوادث و افکار باین جمله اظهار میکند. و در هیچ روایتی ندیدیم که پیغمبر در نماز مانند ما بتشهّد میگفت یا نه. اگر میگفته است «السّلام علیک ایّها النّبیّ» در معنی آن دو احتمال است: ۱- پیغمبر ترجمهی خطاب حقّ میکرده است، و از زبان خداوند بخود چنین میگفته است مثل «سمع اللّه لمن حمده» که نقل خطاب خداوند است ببنده یعنی من شنیدم ستایش تو را. ۲- خود را در نماز بجای ملائکه نهاده است و از خود شخص ملکوتی دیگر میساخته است و از زبان مقام ملکوتی بشخص ناسوتی خود خطاب میکرده است: که ای پیغمبر بسلامت باشی. و اینکه شرافت که خدا بپیغمبر عنایت کرده است برتر است از شرافت آدم که ملائکه را فرمان بسجدهی او داد. چون در آنجا خود شریک نتواند بود، ولی در اینجا حقّ با ملک در صلوات بر پیغمبر شرکت کرده است، و اوّل از خود گفته است و بعد از ملائکه. عقل دور اندیش میداند که تشریفی چنین || هیچ دین پرور ندید و هیچ پیغمبر نیافت یصلّی علیه اللّه جلّ جلاله || بهذا بل العالمین کماله بجامه خانهی دین خلعت درود و سلام || چو گشت دوخته بر قامت تو آمد راست [صفحه ۱۹۵] نشان حرمت صلّوا علیه بر نامت || نوشتهاند و چنین منصبی شریف تو را است «إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّهُ» ۵۷ طبری: عکرمه گفته است: یعنی آنها را که آزار خدا و پیغمبر میکنند بمجسّمه و صورت ساختن و میخواهند کار خدائی و آفرینشی بکنند خدا لعنت کرده است. و مقصود از آزار کنندگان پیغمبر آنها هستند که آن حضرت را سرزنش کردند بر همسری با صفیّه دختر حییّ بن اخطب یهودی. -قرآن-۱-۷۲ مجمع: یعنی آنها که نافرمانی خدا میکنند موجب آزار پیغمبر میشوند. و برای احترام و مقام پیغمبر اذیّت او با اذیّت خدا وابسته شده است. «الَّذِینَ یُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِینَ- تا آخر» ۵۸ مجمع: یعنی آنها که مؤمن بیگناه را میآزارند گناهشان بیشتر است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که مانند تهمت است و بالاترین گناه است و بعضی گفته‌اند: مقصود از «بُهتاناً وَ إثماً مُبیناً» که در دنباله‌ی آیه است آزار مؤمن است بزبان و تهمت بستن باو. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۲۰۵-۲۳۴ ابو الفتوح: مقاتل گفته است: آیه برای علیّ علیه السّلام است که چند نفر منافق آزارش کردند باین آیه اعلام شد که آزار مؤمن بیگناه مانند تهمت است و گناه بزرگ. ضحّاک و سدّی و کلبی گفتند: مقصود مردم چشم چران و هوس باز است که شب در گذرگاه میایستادند و زنها که برای کاری از خانه بیرون میرفتند اذیّت میکردند و با انگشت میزدند اگر آنها میایستادند اینها بمقصود خود می- رسیدند و اگر آنها خرده‌گیری و داد و فریاد میکردند اینها میگریختند. چون زنها شکایت از اینها کردند اینکه آیه نازل شد «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ». -قرآن-۵۵۵-۵۸۰ اسباب النزول سیوطی: إبن سعد در طبقات گفته است: چون زن‌های پیغمبر بشب برای کاری بیرون میرفتند چند نفر منافق آنها را اذیّت میکردند. آنها شکایت کردند، چون از منافقین بازخواست شد عذر آوردند که ما با کنیزان بودیم نه با زنان آزاد. آنگاه اینکه آیه نازل شد «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل»- الخ. -قرآن-۲۹۸-۳۲۸ [صفحه ۱۹۶] «یُدنِینَ عَلَیهِنَّ مِن جَلَابِیبِهِن» ۵۹ طبری: یعنی ای پیغمبر باین زنها که نام بردیم بگو: چون برای کاری از خانه بیرون روند صورت و موی خود نمودار نگذارند و در لباس همانند کنیزان نباشند تا مردان بددل بدانند که کنیز نیستند و آزاد زنند و متعرّض‌شان نشوند و بزبان آنها را نیازارند. -قرآن-۱-۴۶ و در طرز پوشیدن سر و موی و مقصود از اینکه جمله اختلاف است: اوّل: إبن عون گفته است: یعنی جلباب و بالاپوش خود را بر سر و صورت بکشد که یک چشم او باز باشد. ۲- قتاده گفته است: یعنی سر و پیشانی را تا روی ابرو ببندند. ۳- مجاهد گفته است: یعنی جلباب و چادر بپوشند تا شناخته شوند که کنیز نیستند و مردان بدکار آنها را نیازارند. ابو الفتوح نوشته است: تا چادر بخویشتن در پیچند و سر تا پای بدان بپوشند تا از پرستاران پیدا شوند. و اینکه آنگه بود که زنان آزاد و برده به یک زیّ و شکل بودندی خدای تعالی اینکه آیه بفرستاد تا زنان آزاد چیزی بتن کنند که به آن ممیّز باشند از بردگان. کشف نوشته: آزاد زنان را نهی کردند که بشب کنیزکان روی گشاده از خانه بیرون آیند. ایشان را فرمودند تا گلیمهای سیاه در سرکشیدند و بچادرها رویهای خود بپوشیدند. و جلابیب جمع جلباب است و آن ملاءة و لباسی است که زن روی پیراهن و چهارقد بر خود میکرد. تنویر المقباس: یعنی مقنعه و ردای خود را بر گلو و گریبان بیاویزند. «ذلِکَ أَدنی أن یُعرَفن» ۵۹ ابو الفتوح نوشته: آن نزدیکتر باشد که ایشان را باز شناسند پس نرنجانند ایشان را بگمان بردگی و پرستاری، چون زنان آزاد در آن عهد اختیار زنا نکردندی از رشک. -قرآن-۱-۳۱ کشف: انس مالک گفت: کنیزی از جلو عمر ردّ شد و با مقنعه خود را پوشیده بود. عمر تازیانه‌ی خود بر سر او بلند کرد و گفت: ای پست نهاد چرا خود را به آزاد زنان همانند کرده‌ای! مقنعه‌ی خود از سر بینداز. [صفحه ۱۹۷] فخر: یعنی مردان آنها را بشناسند که کنیز نیستند. در پی‌شان نیفتند و آزارشان نکنند، و ممکن است چنین معنی شود: چون رویهای خود را پوشیدند شناخته میشوند که پاکدامن هستند، زیرا آنکه صورت خود میپوشد البتّه تسلیم نمیشود که پاره‌های نهانی بدن خود نمودار کند. «إِن لَم یَنتَهِ المُنافِقُون»- الخ ۶۰ مجمع: یعنی اگر اینکه بلهوسها از آزار زنان دستبردار نشوند و اگر دروغپردازان از اینکه سخنان خودداری نکنند که میگویند: کافران بفلان جا دسته شده‌اند که بمسلمانان بتازند یا فلان دسته مأمورین پیغمبر را کشتند، تو را وادار میکنیم که آنها را بکشی.«۳۰» -قرآن-۱-۳۸- پاورقی-۳۳۵-۳۳۷ «أَطَعنا سادَتَنا- تا- لَعناً کَبِیراً» ۶۷ و ۶۸ مجمع: کلمه‌ی «سادَتَنا» با الف «سادات» بصورت جمع نیز قرائت شده است، و «کثیر» با ثای سه نقطه بمعنی بسیار نیز خوانده‌اند. و مقصود از ساده آنها هستند که پیشوا و بزرگ در میان مردم خود هستند و آنها را گمراه میکنند. و نیز کلمه‌ی «تقلّب» با تای مضموم و تشدید لام و نیز فتح تاء و کسر لام و نون مضموم و کسر لام سه جور قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۳۰-۴۶-قرآن-۷۰-۸۰ «لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ آذَوا مُوسی»- الخ ۶۹ فخر: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- گفتند: در بدن موسی عیبی نهانی است خداوند آنرا آشکار کرد که معلوم شد در بدن او عیبی نیست. ۲- قارون وادار کرد زنی را که نسبت بزه با او بموسی بدهد. و او در حضور جمع اقرار کرد که اینکه نسبت دروغ است. -قرآن-۱-۴۱ ۳- بنی اسرائیل از موسی خواستند که خدا را ببینند. ۴- گفتند: ما بیک جور [صفحه ۱۹۸] خوراک نمیسازیم و غذاهای جوربجور

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برای ما بیاور. ۵- گفتند: ما شرکت در جنگ نمیکنیم تو با خدای خود برو و با دشمن بجنگ. «عِندَ اللّه ِوَجِیهاً» ۶۹ مجمع: عبد اللّه مسعود کلمه‌ی «عند» را به باء یعنی «عبد» خوانده است، یعنی موسی بنده‌ی آبرومند خدا بود. -قرآن-۱-۲۵ «إِنّا عَرَضنَا الأَمانَةَ- تا آخر» ۷۲ مجمع: در مقصود از امانت اختلاف است: ابو العالیه گفته است مقصود وظایف دینی است. و دیگری گفته است:- مقصود امانتها و سپرده‌های مردم است: و نیز اختلاف است که عرضه داشتن امانت بآسمان و زمین و کوه چی است!: ۱- ابو علی جبّائی گفته است: یعنی وظایف و بارهای زندگی را برای مخلوقات در زمین و آسمان و کوهها که جنّ و انس و ملک هستند تعریف کردیم و فهماندیم که تخلّف از آنها چه نتایج بد بدنبال دارد آنها از خیانت در اینکه امانت و بردن بار گناه آن بر دوش سرباز زدند و خودداری کردند ولی انسان که ستمکار بر خود است و گناه میکند و نادان به ارزش اینکه امانت است که خیانت در آن موجب گرفتاری است امانت را برد و خیانت در آن کرد، و معنی جهل امانت، نابود کردن آن است. و زجّاج گفته است: هر که خیانت در امانت کرده است و آن را برده است و هر کس امانت را نبرد آن را انجام داده است و ادای امانت کرده است. -قرآن-۱-۲۷ ۲- ابو مسلم گفته است: معنی «عرضنا»، «عارضنا» هست یعنی مقابل و برابر قرار دادیم و سنجیدیم. و مقصود اینکه است که وظایف زندگی و احکام دین را با آسمان و زمین و کوه سنجیدیم و آنها برابری با سنگینی اینکه بار بزرگ نکردند و در برابر آن ناتوان و بیچاره شدند. و انسان چنین بار سنگین را پذیرفت و نتوانست نگاه دارد و نابودش کرد چون نادان است و ستمکار. ۳- اینکه جمله‌ها بطور شرط و فرض گفته شده است یعنی اگر آسمان و زمین و کوه شایستگی میداشتند که اینکه امانت و وظیفه دین را بآنها عرضه کنیم با همه‌ی سنگینی خود آن را نمیپذیرفتند که مبادا نتوانند بدرستی انجام دهند. [صفحه ۱۹۹] ولی آدمی با اینکه کوچکی و ناتوانی آن را پذیرفت و از بدی عاقبت آن نترسید چون نادان بآن بود و ستمکار بخود. ۴- اینکه جمله‌ها تعبیری است برای نشان دادن اهمیّت امانت نه سخن گفتن با موجودات بیجان چنانکه عرب رسم دارد که میگوید از پی دیوار خرابه پرسیدم و با خانه‌ی دوست سخن گفتم و آنها جواب ندادند. پس معنی آیه چنین است: امانت که نشانه‌های توحید و آثار قدرت حقّ در آسمان و زمین و کوه نهفته است آنها آن آثار را در خود نمودار کردند و آدمی از ستمگری و نادانی دلایل توحید و قدرت خدا را پنهان کرد و منکر شد. کشف: از عبد اللّه مسعود نقل است: وظایف آدمی و امانت به صورت سنگی درست شده بر زمین افتاد و بآسمان و زمین و کوه گفتند: نزدیک آن سنگ بروید آنها گفتند: ما نتوانیم اینکه سنگ را برداریم و نرفتند. آدم ناخوانده بآن نزدیک شد و آن را تکان داد و گفت اگر بمن میگفتند، اینرا بر میداشتم. به او گفتند: سنگ را بردار. او تا زانو بلند کرد و گذاشت و گفت: اگر میخواستم، بیشتر بلند میکردم. باو گفتند: بردار دوباره برداشت تا پهلوی خود و گذاشت و گفت: سوگند بخدا اگر میخواستم بیشتر بلند میکردم. باز باو گفتند: بردار، او سنگ را بلند کرد و بر دوش خود گذاشت. چون خواست بر زمین گذارد به او خطاب شد: بر جای خود بدار و از دوش نگذار که تا دامنه‌ی قیامت باری است نهاده بر دوش آدم و اولادش، و هم در کشف الاسرار نوشته است: اینکه بار امانت نه کوه طاقت آن داشت نه زمین نه عرش نه کرسی، و آن بیچاره آدمی زادی را بینی پوستی در استخوانی کشیده بی‌باک‌وار شربت بلا در قدح ولا کشیده و در وی هیچ تغیّر نامده. آن چرا است! زیرا که صاحب دل است. «و القلب یحمل ما لا یحمل البدن». آدم صفیّ که بدیع فطرت بود و بسیج ارادت چون دید که آسمان و زمین بار امانت برنداشتند مردانه‌وار درآمد و بار امانت برداشت گفت: ایشان بعظیمی بار نگریستند از آن سروازدند و ما به کریمی [صفحه ۲۰۰] نهنده‌ی امانت نگریستیم و بار امانت کریمان بهمّت کشند نه بقوّت. و اینکه را در ظاهر مثالی هست: درختانی که اصل ایشان مستحکم‌تر است و شاخ ایشان بیشتر بار ایشان خردتر و سبکتر. باز درختانی که ضعیف‌ترند و سست‌تر بار ایشان شگرفتر است و بزرگتر، چون خربزه و کدو و مانند آن. لکن اینجا لطیفه‌ای است: آن درختی که بار او شگرفتر و بزرگتر است و طاقت کشیدن آن ندارد او را گفتند: بار گران از گردن خویش بر فرق زمین نه تا عالمیان بدانند که هر کجا ضعیفی است مربّی او لطف حضرت عزّت است. اینکه است سرّ «وَ حَمَلناهُم فِی البَرِّ وَ البَحرِ». -قرآن-۵۷۳-۶۱۳ تأویلات کاشانی با شرح و بسط: امانت حقیقت وجود است، و عرض امانت بآسمان و زمین سپردن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حقیقت الوجود است بآنها، و حمل امانت یعنی نمودار شدن حقیقت از آنها پس تأویل آیه اینکه است ما حقیقت وجود را بآسمان و زمین و کوهها عرضه کردیم و آنها از پذیرفتن و نمودار کردن آن امتناع کردند چون استعداد پذیرش و قدرت نمایاندن در آنها نبود ولی آدمی بواسطه استعداد بر قدرت نمایاندن آنرا نمایان کرد و بخود نسبت داد و وابسته بخود دانست چون ستمگر بود و مانع از حقّ شد که حقایق را از خودش دانست و نادان بود که در پشت پرده‌ی خود پرستی و پندار مانده بود. روح البیان: بعضی گفته‌اند: آن بار که از بردن آن عرش ابا کرد || با قوّت او حامل آن بار توان بود راه او را بدان توان پیمود || بار او را بدو توان برداشت و در روح البیان است که مولی جامی گفته است: غیر انسان کسش نکرد قبول || زان که انسان ظلوم بود و جهول ظلم او آنکه هستی خود را || ساخت فانی بقای سرمد را جهل او آنکه هر چه جز حقّ بود || صورت آن ز لوح دل بزدود [صفحه ۲۰۱] نیک ظلمی که عین معدلت است || نغز جهلی که مغز معرفت است ای نکرده دل از علایق صاف || مزن از دانش خلایق لاف زان که در عالم خدا دانی || جهل علم است و علم نادانی: تفسیر صفی علیشاه: در امانت حرفها باشد زیاد || عارفان گویند عشق است و وداد حمل عشق، آدم تواند کرد و بس || غیر او را نیست اینکه تاب و نفس چون ز حمل عشق آمد بر ستوه || اینکه سپهر با شکوه و ارض و کوه گشت پیدا زان میان دیوانه‌ای || هم ز دانش هم ز دل بیگانه‌ای آمد از میخانه بیرون محو و مست || کف بلب، آتش بجان، ساغر بدست ما سوی را هشته زیر پا تمام || فارغ از دنیا و دین و ز ننگ و نام تن مجرّد از لباس ما خلق || کم زمین و آسمانش از پرّ بق«-فرمت-۶۷-۶۹ سر نه او را بر کف از بهر نثار || بلکه سر را کرده زیر پا غبار گفت حمل بار عشق آن خاص ماست || آنکه زیبد شانه‌ی ما را کجاست! فرض ما اینکه کار در لولاک بود || خاص کی! بر ارض و بر افلاک بود! عقل تا بد در شگفت از کار عشق || رفت عاشق پیشه زیر بار عشق آدمی آمد طلسم گنج ذات || مظهر کلّ شرح اسماء و صفات ظلم و جهلش عین عدل و دانشست || وضع شیء بر موضعش از بینش است نفخهٔ الرّحمان نهاوندی: نقل است که آدم گفت: اینکه بار امانت را بنیروی خود بردارم یا بیاری حق! پاسخ شنید: هر که آنچه بردارد بیاری ما است چون آنچه از ما هست بجز بکومک ما نمیشود برداشت. و نیز نقل است: چون وقت نماز میشد علیّ علیه السّلام بیقرار میشد و بخود میپیچید، چون جهت اینحالترا میپرسیدند میفرمود: هنگام ادای امانتی است که آسمان و زمین و کوه از برداشتن [صفحه ۲۰۲] آن خودداری کردند. سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۵۸ «وَ الَّذِینَ یُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِینَ-» تا آخر» شاید چنانکه از ابو الفتوح نقل کردیم اشاره باشد برفتار زشت مردم هوسباز که زنها را در گذرها میآزردند و شوهرهاشان هم از اینکه جهت آزرده میشدند و جمله‌ی «بِغَیرِ مَا اکتَسَبُوا» شاید برای همین است که آزردن زنهای پاکدامن که نموداری از ناپرهیزی در آنها نیست البتّه بار سنگین گناه و تهمت بر دوش بردن است و ممکن است برای آسایش همین زنها آیت بعد بدنبال اینکه آیه آمده است و راه علاج کار نشان داده شده است که مجازات چنان مردها با خدا است و آسایش اینکه زنها بجلباب بر خود گرفتن است. -قرآن-۴۲-۸۴-قرآن-۲۷۱-۲۹۵ ۲- آیات ۵۳ جمله‌ی «وَ إِذا سَأَلْتُمُوهُنَّ- تا آخر» و ۵۹ «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل لِأَزواجِکَ وَ بَناتِکَ- تا آخر» که دستور بپرده شدن زنها است از مردها در جزء ۱۸ سوره‌ی نور آیات ۳۰ و ۳۱ مفصّل بحث کرده‌ایم در اینکه دو آیه نیز میگوئیم شاید دستور به اینکه که مردها از پشت پرده از زنها چیزی بخواهند و دستور بزنها که چادر خود بر تن بچسبانند برای جلوگیری از تحریکات جنسی است چون علّت آن در هر دو گفته شده است که در اول بجمله‌ی «ذلِکُم أَطهَرُ لِقُلُوبِکُم- تا آخر» فهمانده شده است که از پشت پرده چیزی از زنها خواستن برای پاکی دل است از بد اندیشی و سوء نیّت، و در دوّم بجمله‌ی «یُعرَفنَ فَلا یُؤذَینَ» فهمانده شده است که جلباب گرفتن برای آسایش از آزار بد دلان است. پس اگر بد اندیشی و آزار نبود، ممکن است، گفته شود پوشیدن تمام بدن و از پشت پرده چیز خواستن لازم نباشد چنانکه در علم اصول میگویند: منصوص العلّهٔ در غیر مورد علّت حجّت نیست. و همان طور که در سوره‌ی نور گفته‌ایم هر جا در قرآن از اینکه مطلب سخن گفته شده است چنین استفاده میشود که خودنمائی بآرایش و تحریک جنسی ممنوع و حرام است چنانکه آیت ۶۰ سوره‌ی نور «غَیرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِینَةٍ» و آیت ۳۳ همین سوره «وَ لا- تَبَرَّجنَ تَبَرُّجَ الجاهِلِیَّةِ» جلوگیری از خود نمائی کرده -قرآن-۲۲-۴۷-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۶۶-۱۲۱-قرآن-۵۱۱-۵۴۱-قرآن-۶۹۵-۷۲۱-قرآن-۱۲۱۶-۱۲۴۸-قرآن-۱۲۷۱-۱۳۱۵ [صفحه ۲۰۳] است. ۳- آیت ۷۲ «إِنّا عَرَضنَا الأَمانَةَ»- الخ: چون پرتو حقّ جلوه گر شد و آفریدهها نمودار شدند بهر موجودی باندازهی ظرفیّت آن خاصیّتی و صفتی عنایت شد و خواستن و توانستن که امانت است چون برترین عنایت خداوندی است نیز در معرض جلوه و نمایش آمد تا بکدام دسته عنایت شود. و چون بسر- نوشت ازلی در دیگر موجودات شایستگی پذیرش اینکه گونه شعاع و نور وجود نبود نتوانستند آن را بپذیرند و سر باز زدند ولی آن دسته از آفریدهها که از مغز و عصب مخصوص بنام انسان درست شد شایستگی پذیرش داشت، پس توانستن و خواستن یا اراده و قدرت را بفطرت و طینت خود پذیرفت. و البتّه اینگونه فطرت و طینت مستلزم ظلم و جهل است چون ممکن است خواستن بیش از توانستن باشد و پی خواسته رفتن که توانائی از هر جهت نباشد بدبختی و محرومیّت هر دو عالم فراهم میکند. -قرآن-۱۳-۴۰ [صفحه ۲۰۴]

سوره سبأ

اشاره

- ۳۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره سبإ [۳۴]: آیات ۱ تا ۳۰]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ لَهُ الحَمدُ فِی الآخِرَةِ وَ هُوَ الحَکِیمُ الخَبِیرُ [۱] یَعلَمُ ما یَلِجُ فِی الأَرضِ وَ ما یَخرُجُ مِنها وَ ما یَنزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما یَعرُجُ فِیها وَ هُوَ الرَّحِیمُ الغَفُورُ [۲] وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لا تَأتِینَا السّاعَةُ قُل بَلی وَ رَبِّی لَتَأتِیَنَّکُم عالِمِ الغَیبِ لا یَعزُبُ عَنهُ مِثقالُ ذَرَّةٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الأَرضِ وَ لا أَصغَرُ مِن ذلِکَ وَ لا أَکبَرُ إِلّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ [۳] لِیَجزِیَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ أُولئِکَ لَهُم مَغفِرَةٌ وَ رِزقٌ کَرِیمٌ [۴] -قرآن-۱-۶۳۶ وَ الَّذِینَ سَعَوا فِی آیاتِنا مُعاجِزِینَ أُولئِکَ لَهُم عَذابٌ مِن رِجزٍ أَلِیمٌ [۵] وَ یَرَی الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ الَّذِی أُنزِلَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ هُوَ الحَقَّ وَ یَهدِی إِلی صِراطِ العَزِیزِ الحَمِیدِ [۶] وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا هَل نَدُلُّکُم عَلی رَجُلٍ یُنَبِّئُکُم إِذا مُزِّقتُم کُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّکُم لَفِی خَلقٍ جَدِیدٍ [۷] أَفتَری عَلَی اللّهِ کَذِباً أَم بِهِ جِنَّةٌ بَلِ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ فِی العَذابِ وَ الضَّلالِ البَعِیدِ [۸] أَ فَلَم یَرَوا إِلی ما بَینَ أَیدِیهِم وَ ما خَلفَهُم مِنَ السَّماءِ وَ الأَرضِ إِن نَشَأ نَخسِف بِهِمُ الأَرضَ أَو نُسقِط عَلَیهِم کِسَفاً مِنَ السَّماءِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِکُلِّ عَبدٍ مُنِیبٍ [۹] -قرآن-۱-۷۴۲ وَ لَقَد آتَینا داوُدَ مِنّا فَضلًا یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیرَ وَ أَلَنّا لَهُ الحَدِیدَ [۱۰] أَنِ اعمَل سابِغاتٍ وَ قَدِّر فِی السَّردِ وَ اعمَلُوا صالِحاً إِنِّی بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۱۱] وَ لِسُلَیمانَ الرِّیحَ غُدُوُّها شَهرٌ وَ رَواحُها شَهرٌ وَ أَسَلنا لَهُ عَینَ القِطرِ وَ مِنَ الجِنِّ مَن یَعمَلُ بَینَ یَدَیهِ بِإِذنِ رَبِّهِ وَ مَن یَزِغ مِنهُم عَن أَمرِنا نُذِقهُ مِن عَذابِ السَّعِیرِ [۱۲] یَعمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِن مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ وَ جِفانٍ کَالجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِیاتٍ اعمَلُوا آلَ داوُدَ شُکراً وَ قَلِیلٌ مِن عِبادِیَ الشَّکُورُ [۱۳] فَلَمّا قَضَینا عَلَیهِ المَوتَ ما دَلَّهُم عَلی مَوتِهِ إِلّا دَابَّةُ الأَرضِ تَأکُلُ مِنسَأَتَهُ فَلَمّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الجِنُّ أَن لَو کانُوا یَعلَمُونَ الغَیبَ ما لَبِثُوا فِی العَذابِ المُهِینِ [۱۴] -قرآن-۱-۸۴۲ لَقَد کانَ لِسَبَإٍ فِی مَسکَنِهِم آیَةٌ جَنَّتانِ عَن یَمِینٍ وَ شِمالٍ کُلُوا مِن رِزقِ رَبِّکُم وَ اشکُرُوا لَهُ بَلدَةٌ طَیِّبَةٌ وَ رَبٌّ غَفُورٌ [۱۵] فَأَعرَضُوا فَأَرسَلنا عَلَیهِم سَیلَ العَرِمِ وَ بَدَّلناهُم بِجَنَّتَیهِم جَنَّتَینِ ذَواتَی أُکُلٍ خَمطٍ وَ أَثلٍ وَ شَیءٍ مِن سِدرٍ قَلِیلٍ [۱۶] ذلِکَ جَزَیناهُم بِما کَفَرُوا وَ هَل نُجازِی إِلَّا الکَفُورَ [۱۷] وَ جَعَلنا بَینَهُم وَ بَینَ القُرَی الَّتِی بارَکنا فِیها قُرًی ظاهِرَةً وَ قَدَّرنا فِیهَا السَّیرَ سِیرُوا فِیها لَیالِیَ وَ أَیّاماً آمِنِینَ [۱۸] فَقالُوا رَبَّنا باعِد بَینَ أَسفارِنا وَ ظَلَمُوا أَنفُسَهُم فَجَعَلناهُم أَحادِیثَ وَ مَزَّقناهُم کُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبّارٍ شَکُورٍ [۱۹] -قرآن-۱-۷۳۹ وَ لَقَد صَدَّقَ عَلَیهِم إِبلِیسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلّا فَرِیقاً مِنَ المُؤمِنِینَ [۲۰] وَ ما کانَ لَهُ عَلَیهِم مِن سُلطانٍ إِلّا لِنَعلَمَ مَن یُؤمِنُ بِالآخِرَةِ مِمَّن هُوَ مِنها فِی شَکٍّ وَ رَبُّکَ عَلی کُلِّ شَیءٍ حَفِیظٌ [۲۱] قُلِ ادعُوا الَّذِینَ زَعَمتُم مِن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دُونِ اللّهِ لا- يَملِكونَ مِثقالَ ذَرَّةٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الأرضِ وَ ما لَهُم فِيهِما مِن شِرْكٍ وَ ما لَهُ مِنهُم مِن ظَهِيرٍ [۲۲] وَ لا تَنفَعُ الشَّفاعَةُ عِندَهُ إلاّ- لِمَن أذِنَ لَهُ حَتّى إذا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِم قالُوا ما ذا قالَ رَبُّكُم قالُوا الحَقَّ وَ هُوَ العَلِيُّ الكَبِيرُ [۲۳] قُل مَن يَرزُقُكُم مِنَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ قُلِ اللّهُ وَ إنّا أو إيّاكُم لَعَلى هُدىً أو فِي ضَلالٍ مُبِينٍ [۲۴] -قرآن-۱-۷۷۳ قُل لا تُسئَلُونَ عَمّا أجرَمنا وَ لا نُسئَلُ عَمّا تَعمَلُونَ [۲۵] قُل يَجمَعُ بَينَنا رَبُّنا ثُمَّ يَفتَحُ بَينَنا بِالحَقِّ وَ هُوَ الفَتّاحُ العَلِيمُ [۲۶] قُل أَرُونِيَ الَّذِينَ أَلحَقتُم بِهِ شُرَكاءَ كَلاّ بَل هُوَ اللّهُ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۲۷] وَ ما أَرسَلناكَ إلاّ كَافَّةً لِلنّاسِ بَشِيراً وَ نَذِيراً وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يَعلَمُونَ [۲۸] وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الوَعدُ إن كُنتُم صادِقِينَ [۲۹] - قرآن-۱-۴۵۰ قُل لَكُم مِيعادُ يَومٍ لا تَستَأخِرُونَ عَنهُ ساعَةً وَ لا تَستَقدِمُونَ [۳۰] -قرآن-۱-۸۴ [صفحه ۲۰۶] معنی لغات: «اوّبی» از تأویب بمعنی برگشتن از چیزی و اینجا به معنی برگرداندن صدا است پی در پی. «سابغات» جمع سابغ بمعنی گشاد «سرد» بافتن زره جنگ و خود زره و حلقه‌های آن. «محاریب» جمع محراب: مرد شجاع بالا- و صدر مجلس، بهترین جای خانه، جایگاه امام در مسجد. «جفان» جمع جفنهٔ کاسه‌ی بزرگ. «جواب» جمع جابیه حوضی که آب برای شتر در آن فراهم میکنند. «راسیات» جمع راسی ثابت و پا برجا و «قدور راسیات» یعنی دیگها که بواسطه‌ی بزرگی قابل حمل و نقل نیست. «منسأة» چوبدستی چوپانان «عرم» جمع عرمه سدّی که در جلو درّه بسته میشود، و باران تند و سخت. خمط چیز ترش یا تلخ، بار کم و میوه‌ی اندک درخت. «اثل» درختی است زیبا که چوب آن سخت است و از آن کاسه میسازند. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان. ۱ ستایش آن خدا را است که هر [صفحه ۲۰۷] چه بآسمان و زمین است برای او است و بسرای دیگر هم ستایش مال او است چون که او حکیم است و خبیر ۲ او میداند آنچه بزمین فرو میشود و آنچه از آن بیرون میشود و آنچه از آسمان فرود آید و آنچه بآن بالا- رود و همواست بخشنده و آمرزنده [ی نعمت و گناه] ۳ کافران میگویند: رستاخیز درست نیست. ای محمّد تو بآنها بگو سوگند بپروردگارم که درست است و البتّه بر سرتان آید چه او دانای هر نهانی است و آنچه بآسمان و زمین است ذرّه‌ای از دید او پنهان نیست و هر چه باشد کمتر یا بیشتر از ذرّه در نامه‌ی آشکار ازلی نمودار است ۴ تا که به رستاخیز آنها را که مؤمن شدند و نکوکاری کردند پاداش دهد چه برای چنین کسان آمرزش و روزی ارزنده و بیرنج فراهم است ۵ و برای آن مردم که کوشش به نابودی آیات ما دارند تا بیچاره‌مان کنند برایشان آزاری است سخت ناپسند و دردناک ۶ ولی بآنها که علم و تورات رسیده اینکه آیات نازل شده‌ی بر تو را از سوی خدا میدانند و اوست که رهبری میکند براه خداوند ستوده و برتر و گرامی ۷ مردم کافر با یکدگر میگویند: میخواهید شما را راهنمائی بمردی کنیم که به شما خبر میدهد: چون بزیر خاک بتمامی نرم و پراکنده شدید باز شما را آفرینش نو خواهد بود! [و بدین سخن خود فسوس و مسخره‌ی پیغمبر میکردند] ۸ آیا او از خود بخدا دروغ ببندد یا دیوانگی گریبان او گرفته است! [ولی نه چنین است] بلکه کافران که رستاخیز باور ندارند اکنون چنان گمراهند که بسیار از آن بدورند و بسرای دیگر بآزار گرفتار شوند ۹ مگر نمینگرند باین آسمان و زمین که پس و پیش- شان را فرا گرفته است اگر بخواهیم توانیم که بهمین زمین فروشان بریم یا از همان آسمان بالای سرشان سنگی بر آنها فرود آریم. البتّه هر بنده که دل با ما دارد اینکه نشانه‌های قدرت را می‌بیند و میسنجد ۱۰ [مگر اینکه کافران خبر ندارند که] بداود از فضل خود عنایت کردیم و مرغ و کوه را با او هم آواز بتسبیح کردیم و آهن در کفش نرم نمودیم ۱۱ و باو فرمودیم زرههای دامن گشاده بساز و باندازه میخ بر حلقه‌های آن بزن [تا زره محکم و یکنواخت شود] و همه‌ی شما مردم آنچه [صفحه ۲۰۸] کنید نیکو کنید که من بهر چه میکنید بینایم ۱۲ و هم بسلیمان احسان کردیم که باد را باختیارش گذاردیم تا بیک شب و روز راه یک ماهه می‌پیمود و برای او [از معدن چون] چشمه مس روان کردیم و دیوها را بفرمان او کردیم تا باذن حقّ بپیش روی او کار میکردند و چنان فرمانبر بودند که اگر کمی کندی میکردند بآتش سوزان آزارشان میکردیم ۱۳ و هر چه میخواست برای او میساختند: معبدها و تندیسه و تمثالها و کاسه‌هائی همچون حوض و دیگها که از جای نتوانستند بردارند. و آل داود را گفتیم شکر اینکه نعمتها کنید و البتّه بندگان سپاسگزار ما کمند ۱۴ [چنین بود انعام ما بر سلیمان ولی] چون فرمان بمرگ او دادیم کس از آن خبر دار نشد جز جنبنده و کرمی از زمین که درون عصای او بخورد تا او مرده بر زمین افتاد و دیو خبر دار شد که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگر خبر از غیب داشت [و بمرگ سلیمان آگاه بود] بآزار و خواری نمیماند [و رنج کار بر خود هموار نمیکرد] ۱۵ و نیز اینکه عربها شنیده‌اند که مردم سرزمین سبا در جایگاه شان نشانه قدرت حقّ [به جلو چشم شان] بود که دو بستان از چپ و راست خود داشتند و بآنها گفتیم [و بحکم انگیزه‌ی حیوانی و یا بوسیله‌ی پیغمبران آگاه شان کردیم] از اینکه روزی خدای خود بخورید و سپاس او دارید که پروردگارتان آمرزنده است و سرزمین‌تان خوش ۱۶ ولی آنها رو گردان از فرمان حقّ شدند و ما سیلاب تند باران بر سرشان ریختیم و دو بستان چپ و راستشان را برگرداندیم بدو سرزمین درخت بی‌بر و میوه‌ی جنگلی و کمی سدر ۱۷ چنین جزاشان دادیم در برابر کفرشان و مگر جز کافر نعمت و ناسپاس از ما چنین سزا دیده است! ۱۸ با اینکه در فاصله آنها و سرزمین مبارک قدس ده‌های آباد نمودار درست کردیم که اندازه‌ی راه پیمودن روزانه شان نشان داده بود تا بشب و روز آسوده روند [و دوری منزلگاه نپیمایند] ۱۹ گفتند: خدایا سفرهای ما را دور و دراز کن و یا دور و دراز کردی و [باین سخن ناسپاس شدند و] بر خود ستم کردند و ما هم آنها را بتاریخ داستان عبرت کردیم و بهر گونه پراکندگی و بی‌سر و سامانی گرفتارشان [صفحه ۲۰۹] کردیم و البتّه در اینکه سرگذشت نشانه‌های قدرت است برای هر شکیبای سپاس- گزار ۲۰ و البتّه باین مردم شیطان گمان درست برد که پیروش شدند بجز یک دسته مؤمن ۲۱ چون نه او بر آنها چیره بود که ما باید نمودار کنیم آنکه رستاخیز استوار دارد و سپاسگزار است از آنکه دو دل است و دیو پرست چون پروردگارت بهر چیزی نگهبان است [تا زشت و زیبا ز هم جدا باشد] ۲۲ [ای پیغمبر به منکرین که اینکه داستانها شنیدند] بگو: بآنها که جز خدا آفریدگار پنداشتید نیاز برید تا بینید بآسمان و زمین چندان مورچه‌ی کوچک دارائی ندارند و نه شرکتی و نه پشتیبان و کومک خداوند هستند ۲۳ [و اگر پنداشته‌های خود را میانجی پیشگاه حقّ پندارید بدانید] میانجیگری بجز دستور او و سرنوشت او سود نمیدهد تا بیم از دل رستگاران برند و گویندشان: خدای شما بزندگیتان با شما چه گفت! بپاسخ گویند: حقّ گفت و درست که او بزرگ است و بلند مرتبه است ۲۴ تو از بت پرستان بپرس: از آسمان و زمین کی بشما روزی میرساند! تو خود بگو: روزی ده خداوند است و یکی از ما و شما درست فهمیده است و دیگری گمراه است که روزی رسان خود نمیشناسد ۲۵ [و گر باز بکجروی خود بمانند] بگو: [ما را با شما کاری نیست که] شما را ز جرم ما نمیپرسند و نه ما را از کار شما ۲۶ چون پروردگار ما فراهم مان میکند برستاخیز و بدرستی مشکل ما میگشاید که او است دانای کارگشا و بس ۲۷ [و باز ناامید از کار خود مباش و به آنها] بگو: بمن بنمائید آنها را که شریک حقّ کرده‌اید. ولی نتوانید که او است دانای گرامی ۲۸ چون ترا برای بیم و نوید همه‌ی مردم فرستاده است لیکن بیشتر مردمان ناداننـد که سخن تو نمی‌پذیرند ۲۹ از تو میپرسند: اگر وعده رستاخیز درست است آیا کی است! ۳۰ بپاسخشان بگو: روزی که میعاد شما است ساعتی پیش و پس نتوانید کرد. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر یک آیت «وَ یَرَی الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ»، و پنجاه و چهار آیه است که همگی محکمات است که معنی -قرآن-۷۳-۱۱۲ [صفحه ۲۱۰] روشن است بجز اینکه آیه «قُل لا تُسئَلُونَ عَمّا أَجرَمنا» که منسوخ است بآن آیات که برای جنگ با کافران نازل شده است«۳۲» مجمع: قاریهای شام جمله «عَن یَمِینٍ وَ شِمالٍ» را یک آیتی جدا دانسته‌اند که بحساب آنها مجموع آیات اینکه سوره پنجاه و پنج آیه است.مجمع: قاریهای شام جمله «عَن یَمِینٍ وَ شِمالٍ» را یک آیتی جدا دانسته‌اند که بحساب آنها مجموع آیات اینکه سوره پنجاه و پنج آیه است. -قرآن-۳۶-۷۲-پاورقی-۱۵۰-۱۵۲-قرآن-۱۸۰-۲۰۶ «عالِمِ الغَیبِ» ۳ مجمع: مردم شام و مدینه «عالم» با رفع و صدای جلو خوانده‌اند تا خبر مبتدای محذوف باشد، یعنی «هو عالم» یا مبتدا باشد برای جمله‌ی «لا یَعزُبُ». و دیگران با جرّ و صدای زیر خوانده‌اند تا صفت و تابع باشد برای «اللّه» در اوّل سوره یا برای ضمیر «ربّی» که اوّلی مجرور بلام است و دوّمی مجرور باضافه است، و کسائی و حمزه «علّام» بصیغه مبالغه و مجرور خوانده‌اند و در «رجز الیم» کلمه‌ی «الیم» با رفع خوانده شده تا صفت باشد برای «عذاب»، و با جرّ خوانده‌اند تا صفت باشد برای «رجز». -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۱۷۷-۱۹۰ «إِن نَشَأ نَخسِف بِهِمُ الأَرضَ أَو نُسقِط» ۹ مجمع: فعلهای «نَشَأ ...، نَخسِف ...، -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۶۷-۷۳-قرآن-۷۹-۸۶ نُسقِط» با یاء بصیغه‌ی غایب، و با نون بصیغه‌ی متکلّم خوانده شده، و در نتیجه معنی تفاوت ندارد. -قرآن-۱-۷ «آتَینا داوُدَ مِنّا فَضلًا»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۰ مجمع: یعنی بداود احسان کردیم که پیغمبری و حکومت و سخن کوه و پرنده باشد. -قرآن-۱-۲۹ کشف نوشته: بداود وحی آمد که: ای داود آن زلّت که از تو بیامد بس مبارک بود بر تو،«۳۳» داود گفت: بار خدایا زلّت چون مبارک باشد! گفت: ای داود پیش از آن زلّت هر بار که بدرگاه ما آمدی ملکوار میآمدی با کرشمه و ناز طاعت، و اکنون که میآئی بنده وار میآئی با سوز و نیاز مفلسی. اینکه آن فضل است که ربّ العالمین داود را داد و بر وی منّت نهاد. -پاورقی-۹۹-۱۰۱ [صفحه ۲۱۱] «وَ الطَّیرَ» ۱۰ مجمع: اینکه کلمه با نصب خوانده شده است که مفعول و عطف بر جلو باشد یعنی فضل را دادیم و مرغ را بفرمان کردیم، یا منادی باشد یعنی ای کوه و ای مرغ، یا منصوب بمعنی «مع» و مفعول معه باشد یعنی ای کوه با داود و با مرغ تسبیح حقّ کن. و با رفع و صدای جلو خوانده شده است که فاعل باشد و مربوط بیای ضمیر فاعلی در «أَوِّبِی» یعنی تو و مرغ تسبیح کنید و یا عطف بر لفظ جبال باشد که مرفوع خوانده شده است. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۴۰۲-۴۱۳ «قَدِّر فِی السَّردِ» ۱۱ مجمع: بدرستی زره بباف و میخها را باندازه کن که نه نازک باشد و بشکند و نه کلفت باشد که حلقه را بشکافد. -قرآن-۱-۲۳ «وَ لِسُلَیمانَ الرِّیحَ» ۱۲ کشف: کلمه‌ی «ریح» با نصب و صدای بالا خوانده شده است که مفعول باشد برای فعلی که از جمله فهمیده میشود یعنی باد را بفرمان سلیمان کردیم. و با صدای جلو خوانده‌اند که مبتدا باشد و «لِسُلَیمان» جار و مجرور و خبر و چنین معنی شود: در اختیار سلیمان است بفرمان آوردن باد. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۲۴۶-۲۶۰ فخر: بعضی گفته‌اند: آنچه در اینکه سه آیه برای داود و سلیمان گفته شده است بر خلاف رسم و عادت نیست و تسبیح کوه همان است که در قرآن است: «إِن مِن شَیءٍ إِلّا»- الخ یعنی همه چیز تسبیح حقّ میگویند و شما نمی‌فهمید. -قرآن-۱-۲۵ پس باین آیه گفته شده است که داود تسبیح آنها را میفهمید. و مقصود از باد که بفرمان سلیمان بود اسبهای بادپیما است که از تندی چون باد میرفتند و سلیمان اسب زیاد داشت و جمله‌های «غُدُوُّها شَهرٌ»- الخ مقصود سی فرسخ است چون ماه سی روز است و آدمی که برای گردش راه میرود روزی بیش از یک فرسخ نمیرود پس گردش یکماهه‌ی سلیمان سی فرسخ میشود با اسب تندرو و بادپیما و آهن و مس که باختیار داود و سلیمان گذارده شده است همان است که دیگران میکنند و اینکه فلزها را با اسباب رسم روز آب میکرده‌اند و میساخته‌اند. و مقصود از شیطان که برای سلیمان کار میکرد مردم نیرومند بوده است. و اینکه گفتار آن گوینده همگی نادرست است که پدیده‌ی سستی عقیده است. -قرآن-۲۱۰-۲۲۷ [صفحه ۲۱۲] مولانا در دفتر سوّم مثنوی ضمن بیان پناه بردن انبیاء بغار همناله شدن کوه و داود را چنین معنی کرده است: یا جبال اوبّی امر آمده || هر دو هم آواز و هم پرده شده گفت: داودا تو هجرت دیده‌ای || بهر من از همرهان ببریده‌ای ای غریب فرد بی‌مونس شده || آتش شوق از دلت شعله زده مطربان خواهی و قوّال و ندیم || کوهها را پیشت آرد آن قدیم تا که قوّالی و سرنائی کنند || جمله پیشت باد پیمائی کنند تا بدانی ناله چون که را رواست || بی لب و دندان ولیّ را ناله‌هاست نغمه‌ی اجزای آن صافی جسد || هر شبی در گوش حسّش میرسد همنشینان نشنوند او بشنود || ای خنک جان کو بغیبش بگرود بنگرد در نفس خود صد گفتگو || همنشین او نبرده هیچ بو صد سؤال و صد جواب اندر دلت || میرسد از لا مکان تا منزلت تأویلات: تأویل «أَلَنّا لَه- تا- قَدِّر فِی السَّردِ» چنین است: طبیعت عنصری سرکش را که چون آهن استوار است برای داود نرم کردیم تا «سابغات» یعنی ورع و تقوی بسازد که بهترین زره و نگهبان است از تیرها و اسلحه‌های شیطانی و بحکمت علمی و عملی اینکه زره را میخکوب و منظم درست کند. -قرآن-۱۸-۳۲-قرآن-۴۴-۶۵ «اعمَلُوا آلَ داوُدَ شُکراً» ۱۳ حسینی: گفته‌اند: الشّکور من یری عجزه من الشّکر. مثنوی: -قرآن-۱-۳۰ حدّ شکر حقّ ندانند هیچکس || حیرت آمد حاصل دانا و بس آن بزرگی گفت با حقّ در نهان || کی پدید آرنده‌ی هر دو جهان ای منزّه از زن و فرزند و جفت || کی توانم شکر نعمتهات گفت پیک حضرت دادش از ایزد پیام || گفتش از تو اینکه بود شکر مدام چون در اینکه ره اینقدر بشناختی || شکر نعمتهای ما پرداختی «مِنسَأَتَه» ۱۴ مجمع: کلمه‌ی «منسأة» با همزه‌ی مفتوح و همزه ساکن - قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۲۱۳] هر دو قرائت شده است. «تَبَیَّنَتِ الجِنّ» ۱۴ مجمع: فعل «تبیّنت» با ضمّ تاء و باء و کسر یاء به صیغه‌ی مجهول خوانده شده است یعنی نمودار شد در نظرها که اگر اینکه جنّ غیب میدانست در آزار نمیماند و دیگر قاریها با فتح اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حروف خوانده‌اند یعنی نمودار شد برای جنّ که اگر عالم بغیب میبود در آزار نمیماند. و در مصحف عبد اللّه مسعود چنین بوده است «تبیّنت الإنس انّ الجنّ لو کانوا یعلمون»- الخ یعنی برای مردم نمودار شد که اگر جنّ غیب میدانست گرفتار نمیماند. -قرآن- ۱-۲۴ «فِی مَسکَنِهِم» ۱۵ مجمع: «مساکنهم» بصورت جمع نیز قرائت شده است «جَنَّتانِ عَن یَمِینٍ وَ شِمالٍ» ۱۵ کشف: یعنی درخت و آب و باغ از چپ و راست آنها را فراگرفته بود. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۷۶-۱۱۳ «أُکُلٍ خَمطٍ» ۱۷ مجمع: کلمه‌ی «اکل» باضافه بکلمه‌ی «خمط» خوانده شده است و با تنوین بدون اضافه نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۶ «هَل نُجازِی» ۱۸ مجمع: کلمه‌ی «نجازی» دو جور قرائت شده است با نون بصورت متکلّم معلوم یعنی ما جزا میدهیم، و با یاء بصیغه‌ی غایب مجهول یعنی مجازات میشوند، و نتیجه یکی است. -قرآن-۱-۱۶ «وَ جَعَلنا بَینَهُم وَ بَینَ القُرَی»- الخ ۱۸ مجمع: یعنی میان سرزمین مردم سبا و زمین شام که بواسطه‌ی آب و درخت فراوان سرزمین مبارک است آبادیهای پیوسته بهم درست کردیم که راه تجارتی آنها بود و در رفت و آمد به آنجا ظهر بیک آبادی استراحت میکردند و شب بآبادانی دیگر بسر میبردند که نه رنج سفر میدیدند و نه نیازی بخوراک و وسائل راه داشتند. و معنی «قُریً ظاهِرَةً» یعنی از هر دهی آن ده دیگر دیده میشد و آبادیها نزدیک بهم بود و معنی «قَدَّرنا فِیهَا السَّیرَ»- الخ یعنی حرکت از هر آبادی بآبادی دیگر را نصف روز معیّن کردیم که بشب و روز از اینکه آبادیها ردّ میشدند و از هر گزندی چه حیوان چه انسان چه گرما و سرما آسوده بودند. -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۳۹۹-۴۱۶-قرآن-۵۰۰-۵۲۶ [صفحه ۲۱۴] «رَبَّنا باعِد بَینَ أَسفارِنا» ۱۹ طبری: کلمه‌ی «باعد» «بعّد» به تشدید عین نیز قرائت شده است یعنی: ای خدا اینکه مسافرتی که منزلهای آن نزدیک است تو فاصله‌های آنرا زیاد کن و میان ما و سرزمین شام بیابانهای بی‌آبادی قرار ده تا بر شترها بنشینیم و اسباب سفر با خود برداریم. و اینکه خود نشانه‌ی سرکشی و ناسپاسی نعمت است که آنها از خود نشان دادند. -قرآن-۱-۳۳ کشف: فعل «باعد» بصورت ماضی «باعد» قرائت شده است یعنی خدا سفرهای ما را دور و با فاصله کرده است. و اینکه خود ناسپاسی بود که چنان راه و سفر را بد دانستند که گفتند دور است. «فَجَعَلناهُم أَحادِیث»- الخ ۱۹ طبری: یعنی بهر سو آنها را پراکنده کردیم بطوری که در بدی و دشنام بآنها مثل میزدند و میگفتند: «تفرّقوا ایادی سباء و ایدی سبا». -قرآن-۱-۲۷ حسینی: بیت: روزگاری عاقبت شکرت نکردم لا جرم || دست در آغوش را اکنون بدندان میگزم مثنوی در دفتر سوّم قضیّه‌ی اهل سبا: داد حقّ اهل سبا را بس فراغ || صد هزاران قصر و ایوانها و باغ شکر آن نگذاشتند آن بد رگان || در وفا کمتر فتادند از سگان آن سبا اهل صبا«۳۴» -فرمت-۱۸-۲۰ پس سبا گفتند باعد بیننا|| شیننا خیر لنا خذ زیننا ما نمیخواهیم اینکه انواع باغ || نی زمان خوب و نی امن و فراغ شهرها نزدیک همدیگر بد است || آن بیابان است خوش کانجا درست یطلب الانسان فی الصّیف الشّتا || فاذا جاء الشّتا انکر ذا [صفحه ۲۱۵] فهو لا یرضی بحال أبدا || لا بضیق لا بعیش رغدا «وَ لَقَد صَدَّقَ عَلَیهِم إِبلِیسُ ظَنَّه» ۲۰ مجمع: در کلمات «صَدَّقَ ...، إِبلِیسُ ظَنَّه» اختلاف قرائت است و معنی چنین است: ابلیس که در آغاز خلقت گفت: -قرآن-۱-۴۹-قرآن-۷۲-۸۱-قرآن-۸۷-۱۰۶ «لَأُغوِیَنَّهُم و لَأُضِلَّنَّهُم» یعنی فرزندان آدم را از راه میگردانم و گمراه میکنم. اینکه سخن از یقین و علم نبود بلکه بگمان سخنی گفت که شاید بتواند بنی آدم را گمراه کند ولی چون مردم بد دل و مشرک پیرو او شدند گمان او درست در آمد و سخن او راست شد. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۲۱-۳۸ روح البیان: قال الشّیخ سعدی: نه ابلیس در حقّ ما طعنه زد || کز اینان نیاید بجز کار بد فغان از بدیها که در نفس ما است || که ترسم شود ظنّ ابلیس راست چو ملعون پسند آمدش قهر ما || خدایش برانداخت از بهر ما کجا سر بر آریم از عار و ننگ || که با او بصلحیم و با حقّ بجنگ نظر دوست نادر کند سوی تو || چو در روی دشمن بود روی تو ندانی که کمتر نهد دوست پای || چو بیند که دشمن بود در سرای «لِنَعلَمَ مَن یُؤمِن» ۲۱ تبیان: مقصود از نعلم تمیز و جدائی است یعنی تا تمیز دهم مؤمن برستاخیز را از شاکّ و دو دل. - قرآن-۱-۲۷ «لِمَن أَذِنَ لَهُ حَتّی إِذا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِم»- الخ ۲۳ مجمع: در دو کلمه «أَذِنَ و فُزِّع» اختلاف قرائت است و معنی «فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِم» آرام کردن دلها است و در مقصود از اینکه جمله اختلاف است که دل کی آرام شود! بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۶۱- قرآن-۹۴-۱۰۲-قرآن-۱۰۵-۱۱۴-قرآن-۱۴۴-۱۷۱ دل مشرکین که در آیت جلو گفته شده است. بعضی گفته‌اند: مقصود ملائکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. حسینی: یعنی میانجیگری سود ندارد مگر از سوی حقّ اجازه برسد و مردم منتظر شفاعت و بیقرار باشند تا اجازه‌ی شفاعت برسد و فزع و بیقراری از دلها برداشته شود مردم از یکدیگر پرسند: پروردگار شما برای شفاعت چه گفت! [صفحه ۲۱۶] جواب گویند: سخن راست و درست گفت که مؤمنین را شفاعت کنند نه کافران را و مقصود آرام شدن دل مؤمنین است که در انتظار شفاعت آرام نداشتند. آلوسی: یعنی آنها که باجازه‌ی حقّ میانجی میشوند و موجب آرامش دل نیازمندان بشفاعت میشوند و با نیازمندان بشفاعت گفتگو میکنند و میانجیها میگویند: خدا حقّ گفت و اجازه‌ی شفاعت داد. سخن ما در اینکه آیات: ۱- آیت ۱۰ جمله‌ی «یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیرَ» ممکن است بگوئیم: معنی اینکه جمله چنین است که چون داود دارای آوازی خوش بود و صدای او بسیار رسا بود بطوری که اگر میان درّه‌های کوهها آواز میخواند چنان آواز او می‌پیچید و منعکس میشد که گوئی کوه با او هم آواز است پس چنین حنجره و آواز و برگشت صدا از کوه نشانه است که آفریده‌ی قدرت بینهایت خدا است نه پدیده‌ی بتها و پندار مردم نادان و کلمه‌ی «الطّیر» نیز ممکن است اشاره باشد که داود چنان بلند آواز و خوش صدا بود که چون آغاز خواندن میکرد پرنده‌ی آسمان مجذوب او میشد و با او همکاری میکرد چنانکه زیاد شنیده شده است: بلبل بشنیدن آواز خوب نزدیک میشود و زیاد میخواند. -قرآن-۵۰-۹۲ ۲- آیت ۱۲ «وَ لِسُلَیمانَ الرِّیحَ»- الخ ملا عبد الرّزاق کاشانی سلیمان را قلب معنی کرده است و باد را قوای نفسانی و حرکت در صبح یک ماه راه نموداری روح دل است برای جنبش کار و کوشش معنوی مثل عبادات و تزکیه‌ی نفس و حرکت یک ماه راه در شب غروب نور روح است در صفات و افعال مادّی و امور زندگی و چشمه مس طبایع و خویهای بدنی است و فرمانبردن جنّ قوای وهم و خیال است که برای انجام مصالح مادّی و معنوی قلب آماده‌ی بخدمت او است و تفسیر- صفی علیشاه اینکه اشعار گفته است: -قرآن-۱۳-۴۰ بر سلیمان باد را کردیم رام || رفت راه دو مه اندر صبح و شام بد مسخّر نفس او را در صعود || آن هواهای طبیعت از وجود راه یک مه رفت در هر بامداد || در سلوک بندگی با سیر باد [صفحه ۲۱۷] همچنین پیمودی اندر شام راه || قدر ماهی در طریق انتباه جاری او را ساختیم از ساخته || عین قطر اعنی مس بگداخته یعنی آن جسم ملول منجمد || بد روان در طاعت و تقوی بجدّ هم ز جنّ بودند بعضی پیش او || کار میکردند اندر پیش رو جمله یعنی قوّه‌ی وهم و خیال || بد بفرمانش باذن ذو الجلال ولی اینکه تعبیرها با افکار آن کسان که هنگام نزول قرآن بودند و میشنیدند سازش ندارد و اینکه قدرت که در قرآن برای سلیمان گفته شده است در تورات نیست لکن او از پادشاهان بنی اسرائیل است و حکمت سلیمان در تورات مفصّل است و مرغوب، ولی در اسلام سلیمان پیغمبری بسیار با حشمت و جاه معرّفی شده است و دائرة المعارف بستانی در کلمه‌ی سلیمان داستانهای جالب از حشمت و جاه او نقل کرده است. ۳- کلمه‌ی سبا در یمن و قسمت جنوبی جزیرة العرب است که در سوره‌ی نمل بآن اشاره کردیم و در کتب تاریخ از سدّ مأرب و قوم سبا تحقیقات شده است.

[سوره سبإ [۳۴]: آیات ۳۱ تا ۵۴]

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَن نُؤمِنَ بِهذَا القُرآنِ وَ لا بِالَّذِی بَینَ یَدَیهِ وَ لَو تَرَی إِذِ الظّالِمُونَ مَوقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِم یَرجِعُ بَعضُهُم إِلی بَعضٍ القَولَ یَقُولُ الَّذِینَ استُضعِفُوا لِلَّذِینَ استَکبَرُوا لَو لا أَنتُم لَکُنّا مُؤمِنِینَ [۳۱] قالَ الَّذِینَ استَکبَرُوا لِلَّذِینَ استُضعِفُوا أَ نَحنُ صَدَدناکُم عَنِ الهُدی بَعدَ إِذ جاءَکُم بَل کُنتُم مُجرِمِینَ [۳۲] وَ قالَ الَّذِینَ استُضعِفُوا لِلَّذِینَ استَکبَرُوا بَل مَکرُ اللَّیلِ وَ النَّهارِ إِذ تَأمُرُونَنا أَن نَکفُرَ بِاللّهِ وَ نَجعَلَ لَهُ أَندادًا وَ أَسَرُّوا النَّدامَةَ لَمّا رَأَوُا العَذابَ وَ جَعَلنَا الأَغلالَ فِی أَعناقِ الَّذِینَ کَفَرُوا هَل یُجزَونَ إِلّا ما کانُوا یَعمَلُونَ [۳۳] وَ ما أَرسَلنا فِی قَریَةٍ مِن نَذِیرٍ إِلّا قالَ مُترَفُوها إِنّا بِما أُرسِلتُم بِهِ کافِرُونَ [۳۴] وَ قالُوا نَحنُ أَکثَرُ أَموالًا وَ أَولاداً وَ ما نَحنُ بِمُعَذَّبِینَ [۳۵] -قرآن-۱-۹۲۷ قُل إِنَّ رَبِّی یَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن یَشاءُ وَ یَقدِرُ وَ لکِنَّ أَکثَرَ النّاسِ لا یَعلَمُونَ [۳۶] وَ ما أَموالُکُم وَ لا أَولادُکُم بِالَّتِی تُقَرِّبُکُم عِندَنا زُلفی إِلّا مَن آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِکَ لَهُم جَزاءُ الضِّعفِ بِما عَمِلُوا وَ هُم فِی الغُرُفاتِ آمِنُونَ [۳۷] وَ الَّذِینَ یَسعَونَ فِی آیاتِنا مُعاجِزِینَ أُولئِکَ فِی العَذابِ مُحضَرُونَ [۳۸] قُل إِنَّ رَبِّی یَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن یَشاءُ مِن عِبادِهِ وَ یَقدِرُ لَهُ وَ ما أَنفَقتُم مِن شَیءٍ فَهُوَ یُخلِفُهُ وَ هُوَ خَیرُ الرّازِقِینَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[۳۹] وَ یَومَ یَحشُرُهُم جَمِیعاً ثُمَّ یَقُولُ لِلمَلائِکَةِ أَ هؤُلاءِ إِیّاکُم کانُوا یَعبُدُونَ [۴۰] -قرآن-۱-۶۷۵ قالُوا سُبحانَکَ أَنتَ وَلِیُّنا مِن دُونِهِم بَل کانُوا یَعبُدُونَ الجِنَّ أَکثَرُهُم بِهِم مُؤمِنُونَ [۴۱] فَالیَومَ لا یَملِکُ بَعضُکُم لِبَعضٍ نَفعاً وَ لا ضَرًّا وَ نَقُولُ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذابَ النّارِ الَّتِی کُنتُم بِها تُکَذِّبُونَ [۴۲] وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُنا بَیِّناتٍ قالُوا ما هذا إِلّا رَجُلٌ یُرِیدُ أَن یَصُدَّکُم عَمّا کانَ یَعبُدُ آباؤُکُم وَ قالُوا ما هذا إِلاّ إِفکٌ مُفتَرًی وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلحَقِّ لَمّا جاءَهُم إِن هذا إِلّا سِحرٌ مُبِینٌ [۴۳] وَ ما آتَیناهُم مِن کُتُبٍ یَدرُسُونَها وَ ما أَرسَلنا إِلَیهِم قَبلَکَ مِن نَذِیرٍ [۴۴] وَ کَذَّبَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم وَ ما بَلَغُوا مِعشارَ ما آتَیناهُم فَکَذَّبُوا رُسُلِی فَکَیفَ کانَ نَکِیرِ [۴۵] -قرآن-۱-۷۵۳ قُل إِنَّما أَعِظُکُم بِواحِدَةٍ أَن تَقُومُوا لِلّهِ مَثنی وَ فُرادی ثُمَّ تَتَفَکَّرُوا ما بِصاحِبِکُم مِن جِنَّةٍ إِن هُوَ إِلّا نَذِیرٌ لَکُم بَینَ یَدَی عَذابٍ شَدِیدٍ [۴۶] قُل ما سَأَلتُکُم مِن أَجرٍ فَهُوَ لَکُم إِن أَجرِیَ إِلّا عَلَی اللّهِ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیءٍ شَهِیدٌ [۴۷] قُل إِنَّ رَبِّی یَقذِفُ بِالحَقِّ عَلّامُ الغُیُوبِ [۴۸] قُل جاءَ الحَقُّ وَ ما یُبدِئُ الباطِلُ وَ ما یُعِیدُ [۴۹] قُل إِن ضَلَلتُ فَإِنَّما أَضِلُّ عَلی نَفسِی وَ إِنِ اهتَدَیتُ فَبِما یُوحِی إِلَیَّ رَبِّی إِنَّهُ سَمِیعٌ قَرِیبٌ [۵۰] - قرآن-۱-۵۷۶ وَ لَو تَری إِذ فَزِعُوا فَلا فَوتَ وَ أُخِذُوا مِن مَکانٍ قَرِیبٍ [۵۱] وَ قالُوا آمَنّا بِهِ وَ أَنّی لَهُمُ التَّناوُشُ مِن مَکانٍ بَعِیدٍ [۵۲] وَ قَد کَفَرُوا بِهِ مِن قَبلُ وَ یَقذِفُونَ بِالغَیبِ مِن مَکانٍ بَعِیدٍ [۵۳] وَ حِیلَ بَینَهُم وَ بَینَ ما یَشتَهُونَ کَما فُعِلَ بِأَشیاعِهِم مِن قَبلُ إِنَّهُم کانُوا فِی شَکٍّ مُرِیبٍ [۵۴] -قرآن-۱-۳۶۹ [صفحه ۲۱۹] معنی لغات: «زلفی» نزدیکی، پایه و درجه، مقام و منزلت. «مثنی و فرادی» دو تا دو تا و یکی یکی. «تناوش» گرفتن، پی چیزی رفتن و طلب کردن. ترجمه: ۳۱ آن مردم که کافرند گویند: نه قرآن را قبول داریم نه دیگر چیزها را که پیش از آن بوده است یا آنچه در جلو خود دارد از احکام و اخبار و پند و نصیحت [ولی ای محمّد] اگر تو اینکه ستمکاران را بینی که چگونه بپیشگاه پروردگارشان بازداشت شده‌اند و هر یک سخن دیگری را پاسخ میدهد و او را در گرفتاری خود تقصیر کار میداند و بیچارگان بگرد نفرازانشان گویند: اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم و رستگار ۳۲ آنها جواب دهند: مگر ما جلوگیر شما شدیم که خود راه راست دیدید و نپذیرفتید پس شما خود گناهکار بودید ۳۳ باز آنها که ضعیف و بیچاره بودند گویند: نه اینکه ما خود بکج رفتیم بلکه حیله شبانه روزی شما بود که ما را وادار کرد کافر بخدا شویم و شریک برای او درست کنیم. و چون گرفتاری خود را بچشم بینند که بگردنشان زنجیر نهاده‌ایم پشیمان شوند و یا پشیمانی خود را از گمراه کردن بیچارگان پنهان کنند. و آیا جز سزای کرده‌ی خود بینند! ۳۴ آری چنین است که بهر آبادی رهبری فرستادیم مردمان خوشگذران و آسوده خاطر آنجا گفتند: آنچه شما مأمور هستید ما نمی‌پذیریم و منکریم ۳۵ چون مال و اولادمان فراوان است و ما گرفتار نمیشویم ۳۶ ای محمّد بجواب بگو [اینکه زیادی مال و اولاد برای اینکه است که] پروردگار من بهر که بخواهد روزی بفراخی میدهد و بدیگری باندازه و اندک ولی بیشتر مردم اینکه را نمیدانند [و پندارند که دوست خدایند که مال دارند پس هر چه کنند بازپرسی نمیشوند] ۳۷ با اینکه مال و [صفحه ۲۲۰] فرزندان، شما را بما بیشتر از دیگران نزدیک نمیکند مگر آنکه مؤمن باشد و نیکوکار که برای چنین کسان پاداش کارشان دو برابر آن است که دارند و در غرفه‌ها و ساختمانهای بلند و ارزنده آسوده میمانند ۳۸ ولی آنها که کوشش دارند با آیات ما برابری نمایند تا بیچاره‌مان کنند با گرفتاری بپیشگاه عدل حاضرشان کنند ۳۹ [باز باین مردم یادآوری کن]: آن را که خداوند بسرنوشت کرده روزی زیاد میدهد، یا کم و باندازه، و هر چه شما بدیگران ببخشید او بجایش میگذارد چه او بهترین روزی رسان است و بس ۴۰ و روزی که همه‌ی مردم را فراهم کنیم و بفرشتگان گوئیم: آیا همین گروه بودند که شما را میپرستیدند! ۴۱ آنها گویند: ای خدا تو پاکتری [از اینکه جز تو پرستند] و تو اختیار دار ما هستی و نه آنها ما را پرستیدند بلکه اینان دیو را پرستش کردند، و بیشترشان بآنها مؤمن بودند و شیطان پرست هستند [و نام ما ملائکه را بزبان میآوردند ولی پرستش ملائکه را بهانه‌ی دیو پرستی خود میکردند] ۴۲ پس در چنین روز کسی توانائی سود و زیان بدیگری ندارد، و بآنها که ستم کردند گوئیم: بچشید آزار آتشی را که دروغ میپنداشتید ۴۳ چونکه هر وقت آیات نمودار ما را برای شان میخواندند میگفتند: اینکه مرد فقط میخواهد شما را از آنچه پدرانتان میپرستیدند باز دارد و اینکه سخنان چیزی جز دروغ خود ساخته نیست. چه منکرین حق چنینند که چون آنرا بینند گویند: اینکه آشکار است که جادو است ۴۴ با اینکه پیش از تو ای پیغمبر نه کتابی برای شان فرستادیم که بخوانند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و نه کسی که خبر دارشان کند [پس چنین ادّعا از کجا کنند!] ۴۵ بلی مردمان پیش از اینها هم حق را دروغ شمردند ولی ده یک مال و توان آنها یا مسلمانان را باین کافران ندادیم البتّه پیغمبران ما را دروغگو نامیدند تا عاقبت کار و انکارشان چه باشد! ۴۶ ای محمّد باین مردم بگو: فقط یک پند بشما میدهم که محض رضای خدا برخیزید و هر دو نفر دو نفر با هم شور کنید و یا یک نفر با خود بیندیشید تا بدانید اینکه محمّد که همنشین شما بوده دیوانه نیست فقط از عذاب سخت آینده شما را میترساند [صفحه ۲۲۱] و بس ۴۷ بگو: اگر مزدی بر کار خود از شما خواستم ندهید و مال خودتان، که مزد من با خدا است چه او خود گواه همه چیز است ۴۸ بگو: خدای من دانای نهانیها است که حقّ را بدلها می‌افکند ۴۹ باز بگو: حقّ نمودار شد، و باطل را نه مجال برگشتی است و نه پیدایشی ۵۰ و نیز بگو: من اگر گمراهم سزای آن خواهم دید و اگر بر راهم آن از وحی پروردگار من است که او نزدیک است و شنوا ۵۱ ولی بقیامت اگر تو آنها را بینی که چه بیقرارند و گویا از همین جای نزدیک و پناهگاه شان گرفتار شده‌اند [و راه فرار ندارند] ۵۲ آنجا است که گویند مؤمن شدیم، و چگونه دسترس بایمان دارند که بسی از آن دورند ۵۳ چون بدوران زندگی کافر شدند بمحمّد و سخن او، پس آنجا بیهوده گویند و از دور تیری بتاریکی می‌اندازند ۵۴ و جداشان کنند از آنچه میخواهند [و دسترس به توبه و ایمان ندارند] چنانکه با پیروان و همفکرانشان نیز همین رفتار شده است که همگی بد دلند و شکّاک. سخن مفسّرین: «وَ أَسَرُّوا النَّدامَةَ لَمّا رَأَوُا العَذاب»- الخ ۳۲ فخر: یعنی پس از آنکه با یکدگر گفتگو کردند و هر کس سخن دیگری را ردّ کرد و گناهکارش دانست، عذاب را که دیدند آن گفتگو که نشانه‌ی پشیمانی است، پوشیده داشتند. بعضی گفته‌اند: چون «اسرّ» بمعنی راز داشتن و راز آشکار کردن است و از کلمات اضداد است ممکن است معنی اینکه باشد: چون عذاب دیدند پشیمانی خود نمودار کردند. -قرآن-۱۵-۶۵ «قُل إِنَّ رَبِّی یَبسُطُ الرِّزق» ۳۶ فخر: اینکه آیه تکرار شده است برای اینکه است که در اوّل فهمانده شده است که زیادی مال و فرزند نشانه خوبی و آمرزیدگی نیست چنانکه گفته‌اند: زیادی ترف نشانی زیادی شرف نیست و در دوّم فهمانده شده است که اینکه فزونی مختصّ بشما نیست و ممکن است مؤمنین هم اینکه بهره را داشته باشند و چون در دوّم کلمات «من عباده» آورده شده است قرینه است که اوّل برای کافران است و دوّم برای مؤمنان. -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۲۲۲] مجمع: اوّل برای سرزنش و تهدید کافران است و دوّم برای وعظ و نوید مؤمنان است و دلگرمی آنها که ممکن است سرمایه دار شوند و ببخشند و عوض بگیرند. «جَزاءُ الضِّعفِ»- «فِی الغُرُفاتِ» ۳۷ مجمع: با نصب «جزاء» و رفع «ضعف» که دوّمی خبر، و أوّلی مفعول له یا حال باشد قرائت شده است و به قرائت مشهور جزاء خبر است و مصدر مضاف بمعمول. و کلمه‌ی «غرفات» غرفه بصورت مفرد خوانده شده است، چون در نسبت باسم جنس جمع و مفرد مساوی است مثل «اهلک النّاس الدّرهم و الدّینار». -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۲۳-۴۱ [«وَ ما آتَیناهُم مِن کُتُبٍ یَدرُسُونَها» ۴۴ بیضاوی: ما کتابهائی نفرستادیم برای ایشان که در آن دستور بشرک داده باشیم و نیز کسی را ارسال نکردیم که آنها را از ترک شرک بترساند و یا دعوت بشرک نماید]. -قرآن-۳-۴۷ «وَ ما بَلَغُوا مِعشارَ ما آتَیناهُم» ۴۵ طبری: یعنی ده یک آنچه بمردمان گذشته دادیم از توانائی و دلاوری و غیر آن بمردم زمان تو ندادیم. -قرآن-۱-۳۹ حسینی: یعنی بآن گذشتگان از وظایف حجّ و غیر آن ده یک آنرا که به پیروان تو دادیم بآنها نداده بودیم. فخر: ده یک آیات و دلائل که برای قریش و کافران عرب دادیم بگذشتگان ندادیم. [«إِنَّما أَعِظُکُم بِواحِدَةٍ أَن تَقُومُوا لِلّه» ۴۶ یعنی فقط یک کلمه برای موعظه و ارشاد بشما می‌گوئیم و آن اینکه با هم بطور دو نفری و جدا جدا بدون ترس و تقلید و تشویش خاطر برای خدا شور کنید و بیندیشید و سابقه کار اینکه پیغمبر را در نظر گیرید ببینید آیا در وی دیوانگی سراغ دارید و آیا کمال عقل او کافی نیست برای دعوتش بتوحید. خطاب در اینکه آیه با کافران است که نبوّت پیغمبر و توحید را نمی‌پذیرفتند]. -قرآن-۳-۵۷ «وَ یَقذِفُونَ بِالغَیبِ مِن مَکانٍ بَعِیدٍ» ۵۳ طبری: یعنی کافران پیغمبر را -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۲۲۳] و سخن او را نشانه‌ی تیر پندار و گمان خود میکنند و میگویند شاعر است، و بعضی دیوانه‌اش مینامند. نیشابوری: در اینکه جمله چند معنی است: اوّل- با اینکه عالم بحال پیغمبر هستند مثل کسی که از دور کاری میکند آن حضرت را شاعر و ساحر مینامند. دوّم- سخنی از دور و تاریک میگویند که کارهای خداوندی را مثل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود میپندارنـد که شـریک و کومک میخواهـد. سوّم- سنجشـی از دور دارنـد که قـدرت خـدا را مثل خود میداننـد و عاجز از زنده کردن مردگان. چهارم- کارهای عالم دیگر را مثل اینکه عالم میدانند که مال و مقام مؤثّر است و میگویند اگر ثوابی و عقابی باشـد ما از دیگران برتریم و آزار نمی‌بینیم. پنجم- میگوینـد: ما فهمیدیم که خطاکار بودیم ما را به دنیا برگردانید تا نکوکار شویم و اینکه سخن چنان است که کسـی از دور چیزی به تاریکی پرتاب کند. «وَ حِیلَ بَیْنَهُم وَ بَینَ ما یَشتَهُون» ۵۴ طبری: یعنی میان آنها و ایمانی که در آخرت آرزو میکننـد جدائی افتاده است و دسترس بآن ندارند. مجاهد گفته است: یعنی میان آنها و آنچه مال و فرزند که در زنـدگی داشـتند و به آرزوی آن هسـتند جدائی افتاده است. -قرآن-۱-۴۷ سخن ما: ۱- آیت ۴۱ «بَل کانُوا یَعبُدُونَ الجِنَّ- تا آخر» شایـد اشاره بمـذهب صابئه باشد که گروهی از مردم سـرزمین حرّان بوده‌اند که آن در کنار فرات بوده است و یکی از مراکز علمی قـدیم بوده است. و یا عـدّه‌ای از اعراب مکّه و جزیرهٔ العرب بوده‌انـد که معتقـد بوده‌اند ملائکه و روحانیّات مجرّد که بسـتگی بمادّه ندارنـد واسـطه‌ی میان خلق و خالق هسـتند و آنها را میپرستیدنـد، در هر صورت اگرچه تفصـیل آن گونه مـذاهب روشن نیست ولی اینکه انـدازه معلوم است که مردمی معتقـد بروحانیّات و مجرّدات و ملائکه بوده‌انـد، و اینکه آیه اشاره بآنها است که بعالم دیگر از آنها باز خواست میشود و آن ملک و روحانی آن مردم را معرّفی میکنـد که ما را نمیپرستیدند بلکه جنّ پرست بودند. و منظور اینکه است که -قرآن-۲۳-۵۶ [صفحه ۲۲۴] جمله‌ی «یَعبُدُونَ الجِنَّ» شاید برای توبیخ اینگونه افکار باشد که چنین مردمی گرفتار اوهام و خیالات پراکنـده هسـتند و از چیزهای نهانی و جنّی که به خیال باطل خود درست میکنند میترسـند و آنها را میپرسـتند چنانکه امروز هم مردمی باوراد و دعا خوانی معتقدند و جلو بیماری و دزدی و گرفتاری را بوسـیله رمّال و جنگیر و عزائم میگیرند از بقایای همان مردمند و مورد نکوهش آیه هسـتند. و ممکن است چنانکه در ترجمه نوشتیم و مفسّرین احتمال داده‌اند معنی جمله اینکه باشد: آنها که خداپرست نشدند و ملک پرستی را بهانه کردند در حقیقت شـیطان پرست هستند که بفرمان او از راه راست بکج رفته‌اند و خود را ملکپرست دانسـته‌اند. -قرآن-۹-۳۱ ۲- آیت ۴۴ «مـا آتَینـاهُم مِن کُتُبٍ»- الخ بطوری که مفسّـرین هم گفته‌انـد و از ترجمه‌ی ما نمودار است مقصود اینکه است که اینکه منکرین از کجا ادّعای سـحر و بیهودگی سـخن پیغمبر میکننـد با اینکه کتاب و معلّم بآنها داده نشـده است که چنین مطالب را از سوی حقّ بآنها فهمانده باشـند پس اینکه ادّعا ساخته فکر خودشان است و مجعول است. ولی ممکن است بگوئیم: جمله‌ی «ما أَرسَلنا إِلَیهِم قَبلَکَ مِن نَذِیرٍ» بواسطه‌ی کلمه‌ی نذیر که بمعنی ترساننده‌ی از آینده بد است مقصود پیغمبر است برای رهبری یعنی بآنها هیچ پیغمبر و کتاب نفرسـتادیم و تشـخیص جادو و سـخن درست را هم بآنها نیاموختیم تا سـخن محمّد را باطل بشـمارند. پس آیه دو مطلب را میفهماند: ۱- نفرستادن رهبر و کتاب. ۲- یاد ندادن تشـخیص جادو و از غیر جادو. - قرآن-۱۳-۴۱-قرآن-۴۱۴-۴۵۹ ۳- آیت ۵۳ جمله‌ی «وَ یَقـذِفُونَ بِالغَیبِ» اختلاف مفسّـرین نوشـته شـد ولی بقرینه‌ی آیت جلو ظاهر همـان است که در ترجمه نوشتیم چون در آیت جلو گفته شـده است «قالُوا آمَنّا» پس معلوم است که سـخن از اصالت قیامت کافران است، پس از آن گفته شده است «أَنّی لَهُمُ التَّناوُش»- الخ یعنی دسترس به ایمان ندارند که دورند. از آن پس گفته شده است «وَ قَد کَفَرُوا بِهِ مِن قَبـلُ وَ -قرآن-۲۱-۴۸-قرآن-۱۷۹-۱۹۴-قرآن-۲۹۰-۳۱۹-قرآن-۴۰۶-۴۴۵ [صفحه ۲۲۵] یَقذِفُون»- الخ یعنی چگونه دسترس بایمان داشـته باشـند که با دوری از آن در پیش و بموقع خود منکر آن و کافر شدند. پس سـخنی است بیهوده و تیری است بتاریکی. و اگر معنی که مفسّـرین گفته‌انـد درست باشـد بایـد اینکه جمله‌ی «وَ یَقـذِفُون»- الخ از جلو جدا باشد و واو برای استیناف باشـد و موضوع سـخن که حال قیامت است عوض شود و سـخن از رفتار آنها در زندگی باشد که پیغمبر و دین را بخیال باطل نشانه تیر نـادانی میکردنـد. و اینکه معنی از روش سـخن دور است و از نیشابوری که او از فخر رازی گرفته است اینکه معنی که ما کردیم نیز نقل شد. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۲۵۹-۲۷۵ [صفحه ۲۲۶]

سوره فاطر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

- ۳۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره فاطر [۳۵]: آيات ۱ تا ۲۶]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ الحَمدُ لِلّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ جاعِلِ المَلائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجنِحَةٍ مَثنى وَ ثُلاث وَ رُباعَ يَزِيدُ فِي الخَلقِ ما يَشاءُ إِنَّ اللّهَ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۱] ما يَفتَحِ اللّهُ لِلنّاسِ مِن رَحمَةٍ فَلا مُمسِكَ لَها وَ ما يُمسِك فَلا مُرسِلَ لَهُ مِن بَعدِهِ وَ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۲] يا أَيُّهَا النّاسُ اذكُرُوا نِعمَتَ اللّهِ عَلَيكُم هَل مِن خالِقٍ غَيرُ اللّهِ يَرزُقُكُم مِنَ السَّماءِ وَ الأَرضِ لا إِلهَ إِلّا هُوَ فَأَنّى تُؤفَكُونَ [۳] وَ إِن يُكَذِّبُوكَ فَقَد كُذِّبَت رُسُلٌ مِن قَبلِكَ وَ إِلَى اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ [۴] -قرآن-۱-۶۲۱ يا أَيُّهَا النّاسُ إِنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الحَياةُ الدُّنيا وَ لا يَغُرَّنَّكُم بِاللّهِ الغَرُورُ [۵] إِنَّ الشَّيطانَ لَكُم عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّما يَدعُوا حِزبَهُ لِيَكُونُوا مِن أَصحابِ السَّعِيرِ [۶] الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُم عَذابٌ شَدِيدٌ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَهُم مَغفِرَةٌ وَ أَجرٌ كَبِيرٌ [۷] أَ فَمَن زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَناً فَإِنَّ اللّهَ يُضِلُّ مَن يَشاءُ وَ يَهدِي مَن يَشاءُ فَلا تَذهَب نَفسُكَ عَلَيهِم حَسَراتٍ إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ بِما يَصنَعُونَ [۸] وَ اللّهُ الَّذِي أَرسَلَ الرِّياحَ فَتُثِيرُ سَحاباً فَسُقناهُ إِلى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحيَينا بِهِ الأَرضَ بَعدَ مَوتِها كَذلِكَ النُّشُورُ [۹] -قرآن-۱-۷۴۵ مَن كانَ يُرِيدُ العِزَّةَ فَلِلّهِ العِزَّةُ جَمِيعاً إِلَيهِ يَصعَدُ الكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ العَمَلُ الصّالِحُ يَرفَعُهُ وَ الَّذِينَ يَمكُرُونَ السَّيِّئاتِ لَهُم عَذابٌ شَدِيدٌ وَ مَكرُ أُولئِكَ هُوَ يَبُورُ [۱۰] وَ اللّهُ خَلَقَكُم مِن تُرابٍ ثُمَّ مِن نُطفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُم أَزواجاً وَ ما تَحمِلُ مِن أُنثى وَ لا تَضَعُ إِلّا بِعِلمِهِ وَ ما يُعَمَّرُ مِن مُعَمَّرٍ وَ لا يُنقَصُ مِن عُمُرِهِ إِلّا فِي كِتابٍ إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللّهِ يَسِيرٌ [۱۱] وَ ما يَستَوِي البَحرانِ هذا عَذبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَرابُهُ وَ هذا مِلحٌ أُجاجٌ وَ مِن كُلٍّ تَأكُلُونَ لَحماً طَرِيًّا وَ تَستَخرِجُونَ حِلِيَةً تَلبَسُونَها وَ تَرَى الفُلكَ فِيهِ مَواخِرَ لِتَبتَغُوا مِن فَضلِهِ وَ لَعَلَّكُم تَشكُرُونَ [۱۲] يُولِجُ اللَّيلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيلِ وَ سَخَّرَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ كُلٌّ يَجرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى ذلِكُمُ اللّهُ رَبُّكُم لَهُ المُلكُ وَ الَّذِينَ تَدعُونَ مِن دُونِهِ ما يَملِكُونَ مِن قِطمِيرٍ [۱۳] إِن تَدعُوهُم لا يَسمَعُوا دُعاءَكُم وَ لَو سَمِعُوا مَا استَجابُوا لَكُم وَ يَومَ القِيامَةِ يَكفُرُونَ بِشِرككُم وَ لا يُنَبِّئُكَ مِثلُ خَبِيرٍ [۱۴] -قرآن-۱-۱۱۶۹ يا أَيُّهَا النّاسُ أَنتُمُ الفُقَراءُ إِلَى اللّهِ وَ اللّهُ هُوَ الغَنِيُّ الحَمِيدُ [۱۵] إِن يَشَأ يُذهِبكُم وَ يَأتِ بِخَلقٍ جَدِيدٍ [۱۶] وَ ما ذلِكَ عَلَى اللّهِ بِعَزِيزٍ [۱۷] وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزرَ أُخرى وَ إِن تَدعُ مُثقَلَةٌ إِلى حِملِها لا يُحمَل مِنهُ شَيءٌ وَ لَو كانَ ذا قُربى إِنَّما تُنذِرُ الَّذِينَ يَخشَونَ رَبَّهُم بِالغَيبِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ مَن تَزَكّى فَإِنَّما يَتَزَكّى لِنَفسِهِ وَ إِلَى اللّهِ المَصِيرُ [۱۸] وَ ما يَستَوِي الأَعمى وَ البَصِيرُ [۱۹] -قرآن-۱-۵۲۱ وَ لا الظُّلُماتُ وَ لا النُّورُ [۲۰] وَ لا الظِّلُّ وَ لا الحَرُورُ [۲۱] وَ ما يَستَوِي الأَحياءُ وَ لا الأَمواتُ إِنَّ اللّهَ يُسمِعُ مَن يَشاءُ وَ ما أَنتَ بِمُسمِعٍ مَن فِي القُبُورِ [۲۲] إِن أَنتَ إِلّا نَذِيرٌ [۲۳] إِنّا أَرسَلناكَ بِالحَقِّ بَشِيراً وَ نَذِيراً وَ إِن مِن أُمَّةٍ إِلّا خَلا فِيها نَذِيرٌ [۲۴] -قرآن-۱-۳۴۵ وَ إِن يُكَذِّبُوكَ فَقَد كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم جاءَتهُم رُسُلُهُم بِالبَيِّناتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالكِتابِ المُنِيرِ [۲۵] ثُمَّ أَخَذتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيفَ كانَ نَكِيرِ [۲۶] -قرآن-۱-۲۰۷ [صفحه ۲۲۸] معنى لغات: «أَجنِحَةٍ» جمع جناح بفتح اوّل بمعنى بال پرنده و دست و بازوى آدمى و با ضمّ اوّل بمعنى گناه. «قطمير» پوست نازك ميانه‌ى خرما و دانه‌ى آن. «تؤفكون» از افك بفتح همزه بمعنى دروغ گفتن، كسى را منصرف كردن، از رأى خود كسى را برگرداندن. -قرآن-۱۳-۲۴ ترجمه: بنام خداى مهربان بهمگان و بخشاينده ببندگان ۱ ستايش شايسته‌ى آن خداوند است كه آسمانها و زمين پديد آورد و فرشتگان را فرستاده خود كرد كه داراى بالهاى دو تائى و سه تائى و چهار تائى هستند و او است كه بر هر چيز توانا است و آنچه بخواهد و مصلحت باشد بر آفريده‌ى خود مى‌افزايد. ۲ پس اگر از رحمت خود بر خلق گشايشى دهد كس جلوگير و نگهدار رحمت او نيست. و آنچه را باز گيرد كس از پس او نتواند رها كند و باز دهد چه داناى برتر او است و بس ۳ اى مردم بياد نعمت حقّ باشيد كه بشما بخشيده است بينديشيد كه آيا آفريننده‌اى جز او هست كه از آسمان و زمين بشما روزى رساند! هرگز جز او خدائى نيست. پس چگونه كافران شما را از حقّ ميگردانند و رأيتان را دگرگون ميكنند! ۴ اى محمّد اگر اعراب تو را دروغزن گويند، پيغمبران پيش از تو هم تكذيب كردند ولى بازگشت همه‌ى كارها بسوى خدا است [تا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوب و بـد از هم جـدا شود] ۵ ای مردم باخبر باشـید که وعـده‌ی خـدا درست است و بگـذر نـدارد پس نه زنـدگانی اینکه جهانی گولتان زند و نه آن دیو فریبنده شما را مغرور کند [که خدا کریم است] ۶ چه او دشمن شما است، پس شما هم او را دشمن بدارید که او دسـته‌ی خود را بآن جا میخواند که عاقبت آن آتش [صفحه ۲۲۹] سوزان است ۷ و آن کسان که کافر [و پیرو شیطان] شدند سزاشان عـذاب سـخت است و آنها که مؤمن و نکوکار شدنـد بپاداش، آمرزش دارنـد و مزدی ارزنـده و ارجمنـد ۸ پس [شما خود بسـنجید] آیا آنکه کار بدش بچشمش آراسته است [مثل او است که درست و نادرست از هم جدا کرد]! پس سر اینکه رشته با خدا است که گمراه کنـد آن را که خواهـد و آن را که خواهـد هدایت کند. و تو باندیشه‌ی آنها مباش و افسوس مخور که آنچه میکنند خـدا خبر دار است. ۹ چون او است که بادهـا میفرسـتد و ابراز آن میخیزد و آنرا بسـرزمین خشـک، و مرده میرانـد پس بـاین جنبش زمین را از پس خشـکی و مردگی زنده و تازه کند. و زندگی دوباره‌ی مردم نیز بچنین قدرت فراهم خواهد شد ۱۰ پس آنکه عزّت و برتری بخواهـد [نه از بت بجویـد] که البتّه هر عزّت و کرامت از خداوند است و آن سـخن که پسـند است بپیشـگاه او بالا میرود و کار شایسـته را او ارجمند میکند و آنها که حیله گر و بدکارند بآزار سخت گرفتار شوند و مکرشان تباه و نابود شود ۱۱ چه خداوند آغـاز آفرینش شـما از خـاک کرد و سـپس از نطفه و آنگـاه از نطفه جفتتان کرد که آنچه ماده بارور شود و بزایـد بعلم و سرنوشـت خداونـد است و بس. و نه کس زنـدگی دراز کنـد یـا کم جز که در کتـاب خداونـدی است و اینکه کـار بر او البتّه آسـان است ۱۲ [اکنـون شـما بخود آئیـد و بسـنجید که] دو دریـای شور و شـیرین برابر نیسـتند که یکی گوارا است و خوش مـذاق و دیگری تلـخ و گزنـده با اینکه از همه گوشت تازه و ماهی میخورید و مروارید و مرجان زینتی بیرون میآورید و کشتی آب شـکاف در آن می‌بینید تا بـدریا سـفر کنید و از فضل خدا سود برید که امید است پاس نعمت بدارید و شـکر گزار باشـید. [پس مؤمن و کافر را با اینکه دو دریا بسنجید تا ارزش و سرنوشت هر کدام بدانید] ۱۳ [باز بیاد آفریده‌های جهانی باشید تا آفریدگار خود بشناسید که] از شب بروز میآورد و آن را دراز میکنـد و از روز بشب می‌افزاید و آن یک دراز میشود و خورشـید و ماه را به فرمان کرده و همگی برای زمانی معیّن در جنبشـند. پس همانکه اینها را چنین کرده [صفحه ۲۳۰] است پروردگار شـما است و پادشاهی برای او است و آنها که بجز او بخوانیـد و خدای خود بدانید چندان پوست دانه‌ی خرما ملک و دارائی ندارند ۱۴ و اگر آنها را بخوانید دعای شـما نشنوند و اگر فرض شود که بشـنوند جواب نتوانند گفت و برسـتاخیز آنها که شریک حقّ پنداشتید منکر و بیزار گفتار شما شوند. [ای محمّد بدان اینکه سـخنان درست است که] هیـچ بـا خبری تو را چون خداونـد از آن آگاه نتوانـد کرد ۱۵ [و تـو بگو:] ای مردم همگی نیـازمند خدائیـد و سـتوده‌ی بینیاز خداوند است و بس که ۱۶ اگر بخواهـد و مصـلحت باشد همگی شـما را ببرد و نابود کند و مخلوقی از نو بیاورد ۱۷ و اینکه نه بر خـدا دشوار است و گران ۱۸ [و بدانیـد:] کس بار گناه دیگری بر دوش نخواهد برد و اگر زیر گناه مانده‌ای کومک خواهـد کس نتوانـد چیزی از آن بردارد هر چنـد که خویش او باشد [البتّه اینکه سـخنان] بیم و نویدی است از تو برای آنها که از خدای خود نادیده ترسناکند و نماز بپا میدارند. پس هر که خود را پاکیزه بدارد برای خود پاک است که بازگشت بسوی خدا است [و سود و زیان آنجا است] ۱۹ چونکه کور و بینا ۲۰ و روشنی و تاریکی برابر نیست ۲۱ و نه سایه و آفتاب ۲۲ و نیز زنده دلان و مرده‌دلان یکسان نمیباشـد پس نادان و بیـدین و عالم دیندار برابر نیسـتند و از اینکه جهت است که تو نتوانی اینکه سـخنان بگوش آنهـا که چـون مرده بگورنـد رسـانی و خداونـد است که بگـوش هر که خواهـد و بسـرنوشت او باشـد رسانـد. ۲۳ پس وظیفـه‌ی تو بیـم‌آوری مردم اسـت و بس ۲۴ چـونکه براسـتی و درسـتی تـو را فرسـتادیم برای بیم و نویـد مردم و هیـچ ملّتی نبـوده است جز که برای‌شان بیم‌آوری بوده است ۲۵ و اگر اینکه عربها تو را دروغگو گفتنـد نه عجب که مردم پیش از اینها هم رهبرانشان را تکـذیب کردند با اینکه سـخنان روشن و کتابها و نوشـته‌های نمودار برای‌شان آوردند ۲۶ مـا هم کسانی را که کافر شدنـد گرفتار کردیم که چگونه زشت و ناپسـند بود. سـخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره ملائکه نامیده شده است چون فقطّ [صفحه ۲۳۱] در اینجا توصیف ملائکه شـده است. و چهل و پنج آیه است که همگی بمکّه نازل شده است. معرفة النّاسخ إبن حزم: همه‌ی اینکه سوره محکم است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و غیر منسوخ بجز «إِن أَنتَ إِلّا نَذِیرٌ» که معنی آن بآیات فرمان بجنگ نسخ شده است نه لفظ آن که اینکه آیه میفهماند کار پیغمبر منحصر است ببیم دادن مردم و اینکه معنی نسخ شده است بآیات جنگ که پیغمبر علاوه بر پند و بیم و نوید بموقع مقتضی باید جنگ هم بکند. پس مفاد آیه که انحصار است نسخ شده است. -قرآن-۷۹-۱۰۶ «یَزِیدُ فِی الخَلقِ» ۱ مجمع: زهری گفته است: یعنی خدا زیبائی چهره میدهد بهر کس که خود بخواهد و مصلحت باشد. قتاده گفته است: یعنی چشم زیبا میدهد، و ابو هریره از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل کرده است: یعنی چهره و آواز و موی نیکو میدهد. -قرآن-۱-۲۴ کشف نوشته: مراد باین علوّ همّت است، همّت عالی کسی را دهد که خود خواهد. اصحاب همّت سه‌اند: یکی را همّت دنیا است غایت امید وی آن و قطب آسیای سعی وی آن، و در خبر است «من اصبح و الدّنیا اکبر همّه فلیس من اللّه و الزم قلبه أربع خصال: همّا لا ینقطع عنه ابدا، و شغلا لا یتفرّج منه ابدا، و فقرا لا تبلغ غناه ابدا، و املا لا یبلغ منتهاه ابدا». [یعنی هر کس از خواب بلند شود و بزرگترین فکرش بکار دنیا باشد خدا- پرست نیست و خدا دل او را بچهار بیماری گرفتار میکند: اندوهی همیشگی و گرفتاری که هرگز از آن خلاصی ندارد، و ناداری که هرگز بینیاز نمیشود و آرزوئی که هرگز بآن نمیرسد]. مترجم دیگری را همّت وی تا بعقبی رسد باغ و بستان و نعیم الوان و حور و قصور و ولدان و خیرات حسان بر دل وی همه آن گذرد و روزگار وی نشان آن دارد اینکه حال مزدور است در بند پاداش مانده از حقایق مکاشفات و خلوت مناجات بازمانده. سه دیگر مرد، آن است که همّتی عالی دارد در دل رازی نهانی [صفحه ۲۳۲] دارد، دل او اسیر و مهر جان او غرقه‌ی عیان نه از دنیا خبر دارد نه از عقبی نشان، بزبان حیرت همی گوید: ای یگانه‌ی یکتا از ازل تا جاودان ای واحد و وحید در نام و نشان زنده‌مان کن بزندگی دوستان، بعین جمع‌مان زنده دار بنور قرب آبادان دوگانگی برگیر از میان، و بر مقام توحیدمان فرود آر با مقرّبان. «ما یَفتَحِ اللّهُ لِلنّاسِ»- الخ ۲ مجمع: یعنی هر چه خدا بدهد از باران و تندرستی و دیگر نعمتها که مصلحت بداند کس جلوگیر آن نمیتواند بشود. -قرآن-۱-۳۲ کشف: گفته‌اند: فتح دو گونه است: ۱- گشایشی الهی که کومک حقّ است برای رسیدن بعلوم و پیدا کردن راه سعادت و همان است وسیله‌ی ثواب و مقام محمود که در قرآن «إِنّا فَتَحنا لَکَ فَتحاً مُبِیناً» و نیز «فَعَسَی اللّهُ أَن یَأتِیَ بِالفَتحِ» مقصود همین فتح است. ۲- گشایش کار دنیا که کومک برسیدن خواسته‌های زندگی است و «ما یَفتَحِ اللّهُ لِلنّاسِ مِن رَحمَةٍ» و «لَفَتَحنا عَلَیهِم بَرَکاتٍ» مقصود همین است. -قرآن-۱۸۳-۲۲۰-قرآن-۲۲۷-۲۷۰-قرآن-۳۶۲-۴۰۶-قرآن-۴۰۹-۴۴۰ و نیز کشف نوشته: بزبان طریقت اینکه آیت اشارت است بفتوح اهل ایمان و معرفت، فتوح نامی است آن را که از غیب ناجسته و ناخواسته آید و آن دو قسم است یکی از آن واردات رزق و عیش است نامطلوب و نامکتسب. دیگر قسم علم لدنّی است ناآموخته، با شریعت موافق، ناشنیده و با دل آشنا، پیر طریقت گفت: آه از اینکه علم ناآموخته گاه در آن غرقم و گاه سوخته. گوینده از اینکه باب دریا است گاه در مدّ و گاه در جزر چون در مقام انبساط بود عالم از صفوت پر کند. چون در مقام هیبت بود عالم از بشریّت پر کند. و هم از ابواب فتوح است خواب نیکو و دعای نیکان و قبول دلها، و فی الخبر «انّ اللّه اذا احب عبدا احبّه اهل السماوات و الإرض و یوضع له القبول فی الإرض». حسینی: نظم: دست لطفش نسخه‌ی علم و حکم || بی قلم در صفحه‌ی دل زد رقم علم اهل دل نه از مکتب بود || بلکه از تلقین خاصّ ربّ بود [صفحه ۲۳۳] «هَل مِن خالِقٍ غَیرُ اللّهِ» ۳ مجمع: کلمه «غیر» با صدای جلو و صدای زیر خوانده شده است. -قرآن-۱-۳۴ «فَلا تَذهَب نَفسُکَ» ۸ مجمع: «تذهب» با فتح تاء و هاء و رفع نفس بصورت فعل لازم خوانده شده است، و با ضمّ تاء و کسر هاء و نصب نفس به صورت متعدّی که نفس مفعول آن باشد نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۲۴ «مَن کانَ یُرِیدُ العِزَّةَ»- الخ ۱۰ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- مجاهد گفته است: یعنی اگر کسی از پرستش بتها چشم عزّت و جاه داشته باشد بداند که هر جاه و مقام خداوند است. ۲- قتاده گفته است: یعنی اگر کسی عزّت بخواهد از عبادت خدا بخواهد. ۳- دیگران گفته‌اند: هر کس علم و راه عزّت را بخواهد بداند که از کجا است! بداند که همه‌ی اینها بپیشگاه خداوند است. -قرآن-۱-۳۱ «إِلَیهِ یَصعَدُ الکَلِمُ الطَّیِّب»- الخ ۱۰ نیشابوری: یعنی اگر شما خدا را نمی‌بینید او سخن شما میشنود و آنچه خوب است میپذیرد ولی بتهای شما توانائی چیزی ندارند. -قرآن-۱-۴۱ «وَ مَکرُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أولئِکَ هُوَ یَبُورُ» ۱۰ روح البیان: مجاهد گفته است: مقصود از اینکه آیه ریاکارانند و در تأویلات نجمیّه است که «الَّذِینَ یَمکَرُون- تا آخر» اشاره بآنها است که کارهای خوب از خود نمودار میکنند و بدیها را پوشیده میدارند که مردم آنها را صالح بدانند ولی کرامت و بزرگواری بدرستکرداری است. -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۱۴۲-۱۶۵ با یزید بسطامی گفت: شبی خانه روشن شد گفتم: اگر از شیطان است من برترم که او بمن طمع کند و اگر از خود است بگذار تا از سرای خدمت بسرای کرامت رسم که خدمت با اخلاص وسیله‌ی ظهور انوار است. «وَ لا یُنقَصُ مِن عُمُرِهِ» ۱۱ مجمع: «ینقص» بصدای بالای یاء به صورت معلوم و با ضمّ و صدای جلو یاء و فتح و صدای بالای قاف بصیغه‌ی مجهول نیز خوانده شده است و در معنی تفاوت نیست. و های ضمیر عمره ممکن است بجای - قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۳۴] کلمه‌ی معمّر جلو باشد یعنی از عمر آن شخص که زیاد زندگی کرده است کم نمیشود مگر باذن خدا، و ممکن است بجای انسان باشد یعنی هیچکس زندگی دراز ندارد و از عمر هیچ زنده‌ای کم نمیشود مگر باذن خدا. «وَ ما یَستَوِی البَحرانِ هذا عَذب»- الخ ۱۲ کشف نوشته: بر ذوق عارفان اینکه دو بحر اشارت است بقبض و بسط سالکان. و قبض و بسط منتهیانرا چنان است که خوف و رجا مبتدیان را. مرید را در بدء ارادت بوقت خدمت از خوف و رجا چاره نیست چنانکه در نهایت حالت با کمال معرفت از قبض و بسط خالی نیست. او که در خوف و رجا است نظر وی همه سوی ابد شود که آیا با من چه کنند فردا، و او که در قبض و بسط است نظر وی همه سوی ازل شود که آیا با من چه کرده‌اند و چه حکم رانده‌اند در ازل. و هم در کشف الأسرار است که دو دریای فرات و اجاج مثال دو دریا است که میان بنده و خدا است یکی دریای هلاک و دیگری دریای نجات. دریای هلاک پنج کشتی دارد حرص و ریا و اصرار بر گناهکاری و غفلت و ناامیدی از رحمت حقّ. کشتی حرص آدمی را بساحل دنیا پرستی میبرد. کشتی ریا بسوی نفاق میبرد. سواری بر کشتی گناهکاری به ساحل شقاوت و بدبختی پیاده میشود. هر که بکشتی غفلت بنشیند بساحل حسرت میرسد، و هر که بکشتی ناامیدی از رحمت نشست بسر زمین کفر پیاده میشود. و دریای نجات نیز پنج کشتی دارد: ۱- خوف که به ساحل امن می‌رساند. -قرآن-۱-۴۰ ۲- امیدواری که عاقبت آن بخشش خداوندی است. ۳- کشتی زهد که به سرزمین قرب و نزدیکی حقّ پیاده میشود. ۴- کشتی معرفت که سواری آن به انس و آسودگی بحقّ میکشاند. ۵- کشتی توحید که بسوی مشاهدت حقّ میبرد. «وَ الَّذِینَ تَدعُون» ۱۳ مجمع: جمله‌ی «یدعون» با یاء بصیغه‌ی غایب و بتاء بصیغه‌ی خطاب قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۶ «لا یُنَبِّئُکَ مِثلُ خَبِیرٍ» ۱۴ طبری: یعنی ای محمّد از داستان اینکه بتها و بت پرستها و سرنوشتشان کسی بتو خبر نمیدهد مانند آنکه خبردار و با بصیرت -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۲۳۵] بحال آنها است و آن خبردار با بصیرت خدا است که چیزی از او پنهان نیست مجمع: یعنی: کسی چون خدا از بد و خوب زندگی تو را خبردار نمیکند. فخر: ممکن است اینکه سخن با پیغمبر باشد و ممکن است با عموم باشد. یعنی ای شنونده هر که هستی. أن که «أَنتُمُ الفُقَراءُ إِلَی اللّهِ» ۱۵ کشف نوشته: پیران طریقت گفتند: بنای دوستی بر تلبیس نهادند، سلیمان را نام ملکی تلبیس فقر بود، آدم را عصیان تلبیس صفوت بود، ابراهیم را لباس نعمت تلبیس خلّت زیرا که شرط محبّت غیرت است و دوستان حال خود بهر کس ننمایند، کسی که از کون ذرّه‌ای ندارد و بکونین نظری ندارد و همواره نظر اللّه پیش چشم خویش دارد او را فقیر گویند که از همه درویش است و بحقّ توانگر، توانگری در سینه میباید نه در خزینه فقیر او است که خود را در دو جهان جز حقّ دست آویز نبیند و نظر با خود ندارد چهار تکبیر بر ذات و صفات خود کند چنانک آن جوانمرد گفت: -قرآن-۱-۴۵ نیست عشق لاـ یزالی را در آن دل هیچ کار || کو هنوز اندر صفات خویش ماندست استوار هر که در میدان عشق نیکوان گامی نهاد || چار تکبیری کند بر ذات او لیل و نهار أن که «اللّهُ هُوَ الغَنِیُّ الحَمِیدُ» ۱۵ حسینی نوشته: چون ظهور کمال آسمانی موقوف است بر وجود عیان ممکنات پس در آنجا آن نعمتی است کبری که مستحقّ حمد است و ثنا و کلمه‌ی «الحمید» بدان ایمای میکند و از اینکه رباعی بدین معنی پی میتوان برد: -قرآن-۱-۴۴ تا حقّ گردد بجمله اوصاف عیان ||واجب باشد که ممکن آید به میان ور نه بکمال ذاتی از عالمیان || فرد است و غنی چنانکه خود کرد بیان «وَ ما یَستَوِی الأَعمی وَ البَصِیرُ»- الخ ۱۹ مجمع: یعنی کور و بینای راه حقّ یکسان نیستند، و بعضی گفته‌اند: یعنی مؤمن و کافر یکی نیستند و جمله‌های -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۲۳۶] بعد نیز دو معنی شده است: ظلّ و حرور یعنی بهشت و جهنّم یا شب تیره و روز که باد سموم کشنده می‌وزد و احیا و اموات یعنی علماء و جهّال یا مؤمن و کافر و بعضی گفته‌اند: مقصود کور و بینا و گرما و سایه است که معنی خود اینکه کلمات باشد و برای داستان و سنجش گفته شده است یعنی چنانکه اینها برابر نیستند پرستش خدا و بتها و کافر و مؤمن و حقّ و باطل هم برابر نیستند. سخن ما: ۱- آیت اوّل «أُولِی أَجنِحَةٍ»- الخ ملائکه که دارای چند بال معرّفی شده است میگوئیم چنانکه در سوره‌ی بقره احتمال داده شده است عالم آفرینش بی‌نهایت است و آفریده‌ها از اندازه‌ی اندیشه‌ی ما برتر، پس ممکن است موجوداتی باشند که فکر ما از تشخیص چگونگی آن قاصر باشد و امّا بالهای چند ممکن است کنایه باشد از نیروی کار و آنچه موجب فعّالیت آنها است چه مسلّم است مانند بال مرغ از گوشت و پر و استخوان نیست و خاصیتی است که آنها بوسیله‌ی آن میتوانند کارهای عالم طبیعت را انجام دهند و معلوم است که در قرآن و دین «ملک» واسطه و عامل فعّالیّتها و پدیده‌های طبیعت است مثل سوره‌ی قدر «تَنَزَّلُ المَلائِکَةُ وَ الرُّوحُ فِیها بِإِذنِ رَبِّهِم مِن کُلِّ أَمرٍ» و در سوره سجده «مَلَکُ المَوتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُم» و در سوره‌ی انعام «وَ لَو أَنزَلنا مَلَکاً لَقُضِیَ الأَمرُ» و دیگر آیات که میفهمانند کلمه‌ی ملک برای عوامل و وسائط پدیده‌ها و دگرگونیهای طبیعت است و بالهای متعدّد هم شاید کنایه از درجات و اندازه‌های مختلف نیروها است چنانکه جبرئیل که روح الأمین و واسطه‌ی تعلیم و تربیت پیغمبر علیه السّلام بصورت خود حضور آن حضرت نمودار شد میان مشرق و مغرب را پر کرد. و کلمه‌ی «ثلاث» بمعنی سه تائی قرینه است که نباید مانند موجودات جنبنده‌ی در هوا بال آنها جفت باشد تا تعادل شان حفظ شود چون بال ملک قدرت او است بر پیدایش در جاهای مختلف آفرینش نه فقط پرواز در هوا و نشستن بر زمین پس ممکن است کم و زیاد باشد چنانکه بجمله‌ی بعد گفته شده است «یَزِیدُ فِی الخَلقِ». -قرآن-۲۶-۴۵-قرآن-۶۹۲-۷۷۳-قرآن-۷۹۳-۸۳۶-قرآن-۸۵۹-۹۰۲-قرآن-۱۵۷۱-۱۵۹۴ ۲- آیت ۹ «اللّهُ الَّذِی أَرسَلَ الرِّیاحَ»- الخ که سخن از تغییرات جوّی -قرآن-۱۲-۵۰ [صفحه ۲۳۷] بمیان آمده است در قرآن مکرّر شده است چنانکه در سوره‌ی بقره از تفسیر المنار مرحوم عبده نقل کردیم شاید بجهت اختلاف موارد قرائت برای مردم بوده است که در موارد مختلف و یا دسته‌ها و قبایل مختلف بر حسب اقتضای مورد نازل میشده است. و شاید بعضی مواقع بواسطه‌ی اینگونه حوادث آسمانی اینگونه آیات نازل میشده است غیر از آنچه وقت دیگر نازل شده است تا بیشتر مردم متوجّه بقدرت لا یزالی شوند و آفریننده‌ی خود را بشناسند و یا چون بخصوص کسانی برای معارضه، از موجب اینکه حوادث میپرسیده‌اند آیتی غیر از آنچه نظیرش وقت دیگر نازل شده است بر پیغمبر نازل میشده است که با تفاوت کمی از گذشته جواب آن معارضین داده شود تا بیشتر موجب شگفتی آنها و بیچارگی- شان در برابر پیغمبر بشود که اگر بهمان گذشته‌ها اکتفا میشد و همانها را پیغمبر برای آنها تکرار میفرمود آن اثر سختی که در برابرش بیچاره شوند نداشت چون تکرار گذشته بود که شنیده بودند. و شاید بهمین جهت است که بیشتر اینکه آیات در مکّه نازل شده است که هر روزی پیغمبر با یکی از آن سرسختیهای کج- اندیش رو برو شده است و او چیزی میگفته است و بپاسخ او آیتی میرسیده است.

[سوره فاطر [۳۵]: آیات ۲۷ تا ۴۵]

أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخرَجنا بِهِ ثَمَراتٍ مُختَلِفاً أَلوانُها وَ مِنَ الجِبالِ جُدَدٌ بِیضٌ وَ حُمرٌ مُختَلِفٌ أَلوانُها وَ غَرابِیبُ سُودٌ [۲۷] وَ مِنَ النّاسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الأَنعامِ مُختَلِفٌ أَلوانُهُ کَذلِکَ إِنَّما یَخشَی اللّهَ مِن عِبادِهِ العُلَماءُ إِنَّ اللّهَ عَزِیزٌ غَفُورٌ [۲۸] إِنَّ الَّذِینَ یَتلُونَ کِتابَ اللّهِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَنفَقُوا مِمّا رَزَقناهُم سِرًّا وَ عَلانِیَةً یَرجُونَ تِجارَةً لَن تَبُورَ [۲۹] لِیُوَفِّیَهُم أُجُورَهُم وَ یَزِیدَهُم مِن فَضلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَکُورٌ [۳۰] وَ الَّذِی أَوحَینا إِلَیکَ مِنَ الکِتابِ هُوَ الحَقُّ مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ إِنَّ اللّهَ بِعِبادِهِ لَخَبِیرٌ بَصِیرٌ [۳۱] -قرآن-۱-۷۴۲ ثُمَّ أَورَثنَا الکِتابَ الَّذِینَ اصطَفَینا مِن عِبادِنا فَمِنهُم ظالِمٌ لِنَفسِهِ وَ مِنهُم مُقتَصِدٌ وَ مِنهُم سابِقٌ بِالخَیراتِ بِإِذنِ اللّهِ ذلِکَ هُوَ الفَضلُ الکَبِیرُ [۳۲] جَنّاتُ عَدنٍ یَدخُلُونَها یُحَلَّونَ فِیها مِن أَساوِرَ مِن ذَهَبٍ وَ لُؤلُؤاً وَ لِباسُهُم فِیها حَرِیرٌ [۳۳] وَ قالُوا الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی أَذهَبَ عَنَّا الحَزَنَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إِنَّ رَبَّنا لَغَفُورٌ شَكُورٌ [۳۴] الَّذِی أَحَلَّنا دارَ الْمُقامَةِ مِن فَضْلِهِ لا یَمَسُّنا فِیها نَصَبٌ وَ لا یَمَسُّنا فِیها لُغُوبٌ [۳۵] وَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَهُم نارُ جَهَنَّمَ لا یُقْضی عَلَیهِم فَیَمُوتُوا وَ لا یُخَفَّفُ عَنهُم مِن عَذابِها کَذلِکَ نَجْزِی کُلَّ کَفُورٍ [۳۶] -قرآن-۱-۶۸۰ وَ هُم یَصْطَرِخُونَ فِیها رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً غَیرَ الَّذِی کُنَّا نَعْمَلُ أَ وَ لَم نُعَمِّرْکُم ما یَتَذَکَّرُ فِیهِ مَن تَذَکَّرَ وَ جاءَکُمُ النَّذِیرُ فَذُوقُوا فَما لِلظّالِمِینَ مِن نَصِیرٍ [۳۷] إِنَّ اللّهَ عالِمُ غَیبِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۳۸] هُوَ الَّذِی جَعَلَکُم خَلائِفَ فِی الْأَرْضِ فَمَن کَفَرَ فَعَلَیهِ کُفْرُهُ وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُم عِندَ رَبِّهِم إِلّا مَقْتاً وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُم إِلّا خَساراً [۳۹] قُلْ أَ رَأَیتُم شُرَکاءَکُمُ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ أَرُونِی ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَم لَهُم شِرْکٌ فِی السَّماواتِ أَم آتَیناهُم کِتاباً فَهُم عَلی بَیِّنَةٍ مِنهُ بَلْ إِن یَعِدُ الظّالِمُونَ بَعْضُهُم بَعْضاً إِلّا غُرُوراً [۴۰] إِنَّ اللّهَ یُمْسِکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ أَن تَزُولا وَ لَئِن زالَتا إِن أَمْسَکَهُما مِن أَحَدٍ مِن بَعْدِهِ إِنَّهُ کانَ حَلِیماً غَفُوراً [۴۱] -قرآن-۱-۹۵۷ وَ أَقْسَمُوا بِاللّهِ جَهْدَ أَیمانِهِم لَئِن جاءَهُم نَذِیرٌ لَیَکُونُنَّ أَهْدی مِن إِحْدَی الْأُمَمِ فَلَمّا جاءَهُم نَذِیرٌ ما زادَهُم إِلّا نُفُوراً [۴۲] استِکْباراً فِی الْأَرْضِ وَ مَکْرَ السَّیِّئِ وَ لا یَحِیقُ الْمَکْرُ السَّیِّئُ إِلّا بِأَهْلِهِ فَهَل یَنْظُرُونَ إِلّا سُنَّتَ الْأَوَّلِینَ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّهِ تَبْدِیلاً وَ لَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّهِ تَحْوِیلاً [۴۳] أَ وَ لَم یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرُوا کَیفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِن قَبْلِهِم وَ کانُوا أَشَدَّ مِنهُم قُوَّةً وَ ما کانَ اللّهُ لِیُعْجِزَهُ مِن شَیءٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ إِنَّهُ کانَ عَلِیماً قَدِیراً [۴۴] وَ لَو یُؤاخِذُ اللّهُ النّاسَ بِما کَسَبُوا ما تَرَکَ عَلی ظَهْرِها مِن دَابَّةٍ وَ لکِن یُؤَخِّرُهُم إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی فَإِذا جاءَ أَجَلُهُم فَإِنَّ اللّهَ کانَ بِعِبادِهِ بَصِیراً [۴۵] -قرآن-۱-۸۵۸ [صفحه ۲۳۹] معنی لغات: «تبور» از بوار بفتح اوّل بمعنی هلاکت و نابودی. «لغوب» بضمّ اوّل و دوّم، و بفتح اوّل بمعنی رنج و خستگی. «غرابیب» جمع غربیب بکسر اوّل و سکون دوّم سیاهی زیاد و بیشتر برای تأکید در سیاهی گفته میشود. ترجمه: ۲۷ [مگر تو خود از اینکه راه خداشناس نشدی و] ندیدی خداوند از آسمان آب فرود آورد که میوه‌های جور بجور از آن پدید آمد و هم راههای رنگارنگ سفید و سرخ و سیاه بر کوهها نمایان کرد ۲۸ و همچنی ن آدمیان و چهار پایان و دگر جنبندگان رنگهاشان مختلف است [و نشانه قدرت ما است] پس البتّه بندگان عالم [و کنجکاو در آفرینش] از خدا میترسند [چه میدانند که خود محتاجند و ناقص] و خداوند عزیز است و غفور ۲۹ و چنین کسانند که کتاب خدا را میخوانند و نماز میگزارند و از آنچه روزی شان کردیم بنهان و آشکار می‌بخشند بامید تجارت بی‌زیان [که مال میدهند و سعادت میخرند] ۳۰ تا خدا مزدشان تمام دهد و از فضل خود برای‌شان بیفزاید که البتّه او آمرزنده است و اندک پذیر ۳۱ [ای محمّد آرامدل باش] که آنچه بتو وحی کردیم راست است [صفحه ۲۴۰] و درست با اینکه آنچه کتاب آسمانی جلوتر از آن است راست میشمارد و درست و البتّه ببندگان خود بینا است و آگاه است [که کتاب و راه هدایت بخشیده است] ۳۲ و سپس آنرا بارث دادیم ببندگان برگزیده‌ی خود که یک دسته شان ستمکار بخود بود و دیگری میانه‌رو و در فکر کار خویش و سوّم بیاری حقّ پیشرو و پیشوا به نیکیها شد و همین است بزرگ بخشش خداوندی ۳۳ که [بپاداش خود] در بهشت جاودان درون میشوند و بدستبند طلا و مروارید آراسته میشوند و پوشاک شان پرنیان خواهد بود ۳۴ و میگویند: ستایش برای آن خدا است که اندوه ما ببرد چه او آمرزنده است و سپاس پذیر ۳۵ همانکه از فضل خود ما را بسرای همیشگی جایگزین کرد که نه در آن رنج بینیم و نه درماندگی ۳۶ ولی آنها که کافر شدند برای شان آتش دوزخ است و محکوم بمرگ نمیشوند و از آزارشان کاسته نمیشود، چه خداوند هر ناسپاسی را چنین جزا خواهد داد ۳۷ که در آنجا فریاد کنند: ای خدا بداد ما برس و از اینجا بیرون مان بیار، چه زین پس نه مثل گذشته‌ایم بلکه نکوکار خواهیم بود. [بپاسخ شان گویند:] مگر شما را چندان عمر و زندگی ندادیم که اگر کسی بخواهد متذکّر شود مجال تذکّر و یاد حقّ برای او باشد! و نیز برای شما بیم‌آوری آمد که از بد حادثه و گرفتاری آینده آگاهتان کرد پس سوز آتش را بچشید که یاوری برای ستمکاران نخواهد بود ۳۸ البتّه خدا دانا است بآنچه در آسمان و زمین پنهان است و هم بآنچه در دلها است خبردار است [و هر کس را بشایستگی سزا میدهد] ۳۹ و همان است که شما را بر زمین جانشینان یکدگر کرد [که فرزندان بجای پدران آمدند] پس کفر و انحراف هر کس زیانش بر خود او است، و کفر کافران جز زیان بخود و فزونی زشتی و خشم بپیشگاه خداوند سودی بآنها نخواهد رساند ۴۰ ای محمّد بکافران بگو: آیا اینها که انباز خدا پنداشته‌اید و بآنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بجای خداوند نیاز میبرید و دعا میکنید. آنچه را در زمین آفریده‌اند بمن نشان دهید، یا اگر شرکتی در آسمان دارند یا نامه‌ای بآنها داده‌ایم که سندی نمودار بدعوی آنها باشد [صفحه ۲۴۱] [پس نه اینها است] بلکه وعده‌ی ستمکاران بیکدیگر است که فقط گول‌زدن است و اغفال ۴۱ چون خداوند است که آسمان و زمین را نگاه میدارد و اگر از جای بجنبند جز خداوند کس نتواند آنها را بدارد چه او است بردبار و بخشنده [که نگهبان زمین و آسمان است و آمرزنده‌ی مؤمنان] ۴۲ اینکه بیدینان سوگند سخت یاد کردند که اگر کسی آنها را بیم آور شود خود بیش از همه مردم براه باشند و هدایت شوند ولی چون آمد آنکه از بد آینده بیمناک شان میکرد جز از حقّ رمیدن چیزی بر آنها نیفزود ۴۳ که گرد نفراز بودند و زشت حیله گری و البتّه حیله بد گردنگیر بد کار است. مگر جز آنکه بر گذشتگان رسید انتظاری دارند! با اینکه هرگز روش و سنّت حقّ را دگرگون نمی‌بینی [پس بر سرشان همان آید که بر- پیشینیان گذشت] ۴۴ مگر سفر نکرده‌اند و ندیده‌اند عاقبت پیشینیان شان چه شد! با اینکه نیرومند تر از اینها بودند. و البتّه خدا را چیزی بیچاره نکند نه بآسمان و نه بزمین [تا چه رسد بنیروی اینکه اعراب] چه او است دانا و توانا و بس ۴۵ و اگر خداوند مردم را بکردارشان بگیرد جنبنده‌ای بر زمین نگذارد ولی بدکاران را باز پس گذارد و با آنها مدارا کند تا بهنگام معیّن و چون مدّت مهلتشان سر آید خدا ببندگان خود بینا است [و داند بآنها چه کند]. سخن مفسّرین: «یَخشَی اللّه مِن عِبادِهِ العُلَماءُ»- الخ ۲۸ فخر: یعنی ترس باندازه‌ی معرفت است و عالم میشناسد و باندازه شناسائی خود هم میترسد و هم امیدوار است. و بعضی با رفع «اللّه» و نصب «علماء» خوانده‌اند یعنی گرامی میدارد خدا دانشمندان را. و کلمات «عزیز غفور» میفهماند: عزیز است که انتقام میگیرد و غفور است که امیدوار میکند تا آدمی در بیم و امید باشد. -قرآن-۱۵-۵۸ تأویلات کاشانی: چون خشیت حالت شکستگی و نرمی دل است از تصوّر عظمت حقّ پس آنکه تصوّر عظمت حقّ نکند عالم نیست و خشیت ندارد. پس خشیت عالم از تصوّر حضور است و خشیت عالم عارف از تجلّی ثابت عظمت حقّ است بر او و درجات خشیت باندازه‌ی تصوّرات و تجلّیات عالم و عارف است. [صفحه ۲۴۲] «أَورَثنَا الکِتاب» ۳۲ مجمع: یعنی قرآن را بارث دادیم. ابو مسلم گفته است: یعنی تورات دادیم، جبّائی گفته است: مقصود عموم کتابها است چون مقصود جنس کتاب است نه یک فرد معیّن. -قرآن-۱-۲۲ طبری: بقرینه‌ی جمله‌ی «مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیهِ» کلمه‌ی الکتاب مقصود، تورات است که از اینکه جمله فهمیده میشود و جمله‌ی بعد هم امّت محمّد هستند و معنی اینکه است که ایمان بتورات را میراث ملّت محمّد کردیم. -قرآن-۲۵-۵۸ «الَّذِینَ اصطَفَینا مِن عِبادِنا» ۳۲ مجمع: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- جبّائی گفته است: یعنی پیغمبرانی که بندگان برگزیده ما بودند. -قرآن-۱-۳۷ ۲- ابو مسلم گفته است همان برگزیدگان که در آیت دیگر گفته شده است «إِنَّ اللّه اصطَفی آدَمَ وَ نُوحاً»- الخ، ۳- إبن عبّاس گفته است: امّت پیغمبر ما ۴- از امام صادق و باقر علیهما السّلام روایت است که بنده‌ی برگزیده‌ی خدا که بارث واگذار شده است ما هستیم. -قرآن-۸۲-۱۲۳ «فَمِنهُم ظالِمٌ لِنَفسِهِ»- الخ ۳۲ طبری: ابو درداء گفته است: پیغمبر [ص] فرمود آنکه بخود ستم کرد مدّتی عذاب و آزار می‌بیند. - قرآن-۱-۳۱ مجمع: سید مرتضی [ره] و عده‌ای گفته‌اند: یعنی بعضی از بندگان ستمگر بخود هستند، و بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی بندگان برگزیده سه قسمت هستند: بعضی ستمگر بخود و بعضی میانه‌رو، و بعضی جلو افتاده در نکوکاری و در مقصود از اینکه سه دسته اختلاف است: ۱- هر سه دسته نجات میابند چنانکه ابو درداء از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده است: ستمگر مدّتی در گرفتاری میماند و بعد به بهشت میرود و همان است که در جمله‌ی بعد خبر داده است: «قالُوا الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی أَذهَبَ عَنَّا الحَزَن»، و میانه رو به آسانی حساب خود را پاک میکند، و پیشقدم در نیکوکاری حسابی ندارد و ببهشت میرود، و از عایشه نقل شده است: هر سه دسته ببهشت میروند، و سابق بالخیرات آنها هستند که بدوران پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله رفتند و آن حضرت شهادت داد که مردم بهشتی هستند -قرآن-۱-۶۰ [صفحه ۲۴۳] و مقتصد آنها هستند که اصحاب پیغمبر بودند و بدنبال او رفتند، و ظالم لنفسه ما هستیم. و نیز از عایشه نقل شده است که گفته است: سابق مسلمین پیش از هجرت هستند، و مقتصد آنها که بعد از هجرت مسلمان شدند، و ظالم ما هستیم ۲- ظالم او است که ظاهر و باطن او یکی نیست و ظاهرش بهتر است و مقتصد هر دو برابر است و سابق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باطنش بهتر است. ۳- از امام صادق نقل است ظالم آنکه مقام امام را نشناسد، و مقتصد او است که امام خود را میشناسد، و سابق خود امام است و هر سه دسته نجات مییابند. ۴- حسن بصری گفته است سابق اصحاب پیغمبر باشند، و مقتصد تابعین آنها هستند، و ظالم منافقین هستند، و دستهی ظالم نجات ندارد. کشف: ابو یزید گفته است: ظالم او است که بموجب عادت عبادت میکند، و مقتصد او که عبادتش ببیم و امید است، و سابق از محبّت عبادت میکند. سهل بن عبد اللّه گفته است: سابق عالم است، و مقتصد متعلّم است، و ظالم جاهل و دیگری گفته است: ظالم آنکه گناه کبیره میکند، مقتصد گناهکار بصغیره است، و سابق آنکه هیچ گونه گناه نکند. و هم در کشف نوشته است: اهل معرفت گفتهاند: اینکه سه فرقت که یاد کردیم هر یکی را از مشرب توحید آبشخوری است بر اندازهی روش خویش یکی شاربه یکی ساقیه یکی سائمه. شاربه سابقاناند ساقیه مقتصداناند سائمه ظالماناند. شاربه محقّقان نند. ساقیه خاکیاناند، سائمه متعرّضانند. شاربه از جام عیان آشامیدند در ساقی مینگریستند چون شراب میچشیدند. شاربه از جام عیان آشامیدند در ساقی مینگریستند چون شراب می چشیدند. ساقیه هر چند که نیافتند آنچه شنیدند امّا در شنیده ببهره رسیدند. سائمه نه شنیدند و نه دیدند امّا هم بیبهره نباشند، چون انکار نگزیدند. شاربه در پیشگاهند. ساقیه در طلب همراهند. سائمه موقوف مانده بر درگاهند. و قیل: الظّالم هو الأفضل لأنّه اراد به من ظلم نفسه لکثرة ما حمّلها من الطّاعة. و قیل: الظّالم من له علم الیقین، و المقتصد من له عین الیقین. و السّابق من له حقّ الیقین. و قیل: الظّالم صاحب خوف. و المقتصد صاحب خشیة. و السّابق [صفحه ۲۴۴] صاحب هیبة. ابو الفتوح نوشته است: سابق آن بود که بمعاد مشغول بود و مقتصد آنکه بمعاش و معاد مشغول بود. و ظالم آنکه بمعاش از معاد مشغول بود. و گفتند: ظالم طالب دنیا بود. و مقتصد طالب عقبی، و سابق طالب رضای مولی بود. و گفتند: ظالم آن بود که دنیا بدست آرد اگر حلال بود و اگر حرام. و مقتصد آن بود که جهد کند در طلب حلال، و سابق آن بود که ترک دنیا بکلّی کند و روی بآخرت کند. فخر: اگر اعتراض شود: با اینکه در اوّل گفته شده است «الَّذِینَ اصطَفَینا مِن عِبادِنا» یعنی بندگان برگزیدهی ما پس چگونه آنها که بندهی برگزیده هستند تقسیم بظالم و غیر ظالم شدهاند با اینکه ظالم بمعنی کافر مشرک در قرآن استعمال شده است. جواب اینکه است که مؤمن بهنگام گناه خود را در غیر موقع خود میگذارد. و ظلم هم جلوگیری از موقع و ارزش و حقّ است پس در هنگام گناه بخود ستمگر است. پس فرق مؤمن و کافر در ظلم بنفس اینکه است که کافر بطور کلّی و برای همیشه ستمگر بر خود است که دلش را از حقّ و موقع خود جلو گرفته و بسوی کفر رفته و مؤمن بهنگام گناه در اندازه و مدّت معیّن جلوگیر از حقّ و موقعیّت خود شده است که دست ببدکاری برده است، چنانکه حدیث است: -قرآن- ۶۵-۱۰۱ مؤمن در هنگام بزهکاری مؤمن نیست یعنی در همان هنگام خود را از مقام ایمان فرود آورده است. و برای اینکه سه درجهی مردم، چند معنی گفتهاند و بهتر از همه اینکه است که ظالم کسی است که خواهش و فرمان نفس را پیروی کند و ترک امر حقّ کند و اینکه است معنی ظلم که نفس را بغیر موقع و بایستنی آن واداشته است و مقتصد او است که کوشای در راه حقّ است و اگرچه گناهی از او نمودار شود او آهنگ و کوشش راه حقّ کرده است. و سابق او است که بتوفیق حقّ گناهی نکرده است بدلیل دو کلمهی بعد «باذن اللّه» و خلاصه اینکه هر کس مغلوب نفس خود شد ظالم است و آنکه چیرهی بر آن شد سابق است و آنکه گاه غالب و گاه مغلوب شد مقتصد است. [صفحه ۲۴۵] تفسیر حسینی: در لطائف گفته که ظالم آنکه از نعمت بمنعم نگرد و مقتصد آنکه از منعم بنعمت نگرد و سابق آنکه از منعم بنعمت نگرد یعنی با مشاهده منعم در سازد و باو از منعم بپردازد. نعیم هر دو جهان میکنند بر ما عرض || دل از میانه تمنّا ندارد الّا دوست «أَ وَ لَم نُعَمِّرکُم ما یَتَذَکَّرُ»- الخ ۳۷ طبری در مقصود از مقدار مفاد اینکه آیه اختلاف است. إبن عبّاس گفته است: مقصود چهل سال است یعنی بمردم چهل ساله خواهند گفت: مگر زندگانی شما را بآن اندازه دراز نکردیم که بتوانید پند بگیرید. اصبغ بن نباته از علیّ علیه السّلام نقل کرده است: آن مدّت که در اینکه آیه زندگی آدمی یادآوری شده است شصت سال است. و مقصود از جملهی: -قرآن-۱-۴۱ «جاءَکُمُ النَّذِیرُ» إبن زید گفته است: فرمودههای پیغمبر است. دیگری گفته است: یعنی مگر پیری بر سر شما نیامد و شما را از مرگ نترساند! تبیان: بعضی گفتهاند: مقصود بیماری

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تب است. یعنی مگر در زندگی شما را تب نگرفت و از بدی عاقبت نترساند! -قرآن-۱-۲۳ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود مرگ خویشاوندان است و دیگر گفته است: کمال عقل است یعنی مگر خرد بر سرتان نیامد تا بدی آینده را بسنجید و از آن دوری کنید. تفسیر حسینی: اکثر علماء برآنند که مراد از «نذیر» شیب است. مثنوی: نوبت پیری چو زند کوس درد || دل شود از خوشدلی و عیش فرد در تن و اندام چو آید شکست || لرزه کند پای ز سستی چو دست موی سفید از اجل آرد پیام || پشت خم از مرگ رساند سلام دولت اگر دولت جمشیدی است || موی سفید آیت نومیدی است بمناسبت پیری و موی سفید از دیوان پروین اعتصامی شاعره‌ی در گذشته‌ی معاصر نقل میشود: ز سری، موی سپیدی روئید || خنده‌ها کرد بر او موی سیاه [صفحه ۲۴۶] که چرا در صف ما بنشستی ||! تو ز یک راهی و ما از یک راه گفت: من با تو عبث ننشستم || بنشاندند مرا خواه نخواه رهرو راه قضا و قدرم || راهم اینکه بود نبودم گمراه گه سیه رنگ کند گاه سفید || رنگرز او است مرا چیست گناه! از سپید و سیه و زشت و نکو || هر چه هستیم تباهیم تباه «جَنّاتِ عَدنٍ یَدخُلُونَها» ۳۳ «نَجزِی کُلَّ» ۳۶ «عَلی بَیِّنَةٍ مِنه» ۴۰ مجمع البیان «یدخلون» بصیغه‌ی مجهول نیز خوانده شده است و «یجزی» بصیغه غایب مجهول خوانده‌اند و «بیّنات» بصورت جمع قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۱- قرآن-۳۵-۵۱-قرآن-۵۵-۷۹ «وَ أَقسَمُوا بِاللّهِ جَهدَ أَیمانِهِم» ۴۲ نیشابوری: مفسّرین گفته‌اند: چون اعراب مکّه پیش از پیدایش پیغمبر شنیده بودند که یهود و مسیحی پیغمبران را دروغزن میگفته‌اند، ادّعا میکردند که اگر برای ما پیغمبری برسد سخن او را می‌پذیریم و مثل یهودی و مسیحی بدرفتار نخواهیم بود. اینکه آیه برای نقل و سرزنش آنها است. ولی اینکه درست نیست چون اعراب مکّه بتپرست و منکر معاد و پیغمبر بودند. پس بهتر است که وصف اعراب باشد بعد از آمدن پیغمبر که میگفته‌اند: اینکه محمّد دروغ میگوید و اگر براستی کسی پیغمبر باشد ما بزودی سخنش را میپذیریم، ولی با اینکه از معجزات پیغمبر دانستند که او پیغمبر است از کبر و گردنفرازی منکر او شدند. -قرآن-۱-۴۳ سخن ما: ۱- آیات ۲۸ و ۲۹ و ۳۲ اوّل گفته شده است «أَنزَلَ مِن- السَّماءِ ماءً»- الخ و آغاز پیدایش موجودات نشانداده شده است که ریزش باران باشد و پیدایش گیاه و میوه، بعد گفته شده است «وَ مِنَ الجِبالِ جُدَدٌ بِیضٌ»- الخ که تحوّل سنگ و خاک کوه و رنگارنگ شدن آنها نشان داده شده است پس از آن «مِنَ النّاسِ وَ الدَّوَابِّ»- الخ گفته شده است که پیدایش حیوان و انسان یادآوری شده است و انسان از نظر خلق و خوی آدمگری بسه دسته تقسیم شده است باین جمله «فَمِنهُم ظالِمٌ»- الخ که جملگی اینکه آیات نشان -قرآن-۵۸-۹۲-قرآن-۲۲۱-۲۵۵-قرآن-۳۵۵-۳۸۷-قرآن-۵۴۴-۵۶۳ [صفحه ۲۴۷] میدهد: یک پرتو قدرت است که موجب چندین جور پدیده‌ها است و شاید اشاره باشد باصل تشکیک وجود که فلاسفه گفته‌اند. ۲- آیت ۳۷ جمله‌ی «أَ وَ لَم نُعَمِّرکُم- تا آخر» شاید اشاره باشد باختیار خاصّ که افراد در کارهای زندگی مجبور نیستند و هر کس باندازه‌ی خود راه جدا کردن خوب از بد و بکار بردن آنرا دارد و بجمله‌ی «جاءَکُمُ النَّذِیرُ» که اختلاف معانی آن را از مفسّرین نقل کردیم بهر معنی که باشد نشان میدهد که گذشت زندگی و دیدن موجبات پند و عبرت برای آدمی راه خوب و بد را روشن میکند و اگر بخواهد میتواند پیش پای خود را ببیند و بشاهراه راستی و درستی برود، و اگر نخواست و چشم بسته قدم برداشت البتّه بکوره راه پستی و محرومیّت و بدبختی راه خود کج خواهد کرد. -قرآن-۲۱-۴۵-قرآن-۲۲۶-۲۴۸ ۳- آیت آخر «لَو یُؤاخِذُ اللّهُ النّاسَ بِما»- الخ در جزء چهاردهم آیات ۷۶- ۳۵ سوره‌ی نحل مفصّل بحث کرده‌ایم. -قرآن-۱۴-۵۰ [صفحه ۲۴۸]

سوره یس

اشاره

- ۳۶ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره یس [۳۶]: آیات ۱ تا ۴۴]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ يس [۱] وَ القُرآنِ الحَكِيمِ [۲] إِنَّكَ لَمِنَ المُرسَلِينَ [۳] عَلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ [۴] -قرآن-۱-۹۹ تَنزِيلَ العَزِيزِ الرَّحِيمِ [۵] لِتُنذِرَ قَوماً ما أُنذِرَ آباؤُهُم فَهُم غافِلُونَ [۶] لَقَد حَقَّ القَولُ عَلى أَكثَرِهِم فَهُم لا يُؤمِنُونَ [۷] إِنّا جَعَلنا فِي أَعناقِهِم أَغلالاً فَهِيَ إِلَى الأَذقانِ فَهُم مُقمَحُونَ [۸] وَ جَعَلنا مِن بَينِ أَيدِيهِم سَدًّا وَ مِن خَلفِهِم سَدًّا فَأَغشَيناهُم فَهُم لا يُبصِرُونَ [۹] -قرآن-۱-۳۵۷ وَ سَواءٌ عَلَيهِم أَ أَنذَرتَهُم أَم لَم تُنذِرهُم لا يُؤمِنُونَ [۱۰] إِنَّما تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكرَ وَ خَشِيَ الرَّحمنَ بِالغَيبِ فَبَشِّرهُ بِمَغفِرَةٍ وَ أَجرٍ كَرِيمٍ [۱۱] إِنّا نَحنُ نُحيِ المَوتى وَ نَكتُبُ ما قَدَّمُوا وَ آثارَهُم وَ كُلَّ شَيءٍ أَحصَيناهُ فِي إِمامٍ مُبِينٍ [۱۲] وَ اضرِب لَهُم مَثَلاً أَصحابَ القَريَةِ إِذ جاءَهَا المُرسَلُونَ [۱۳] إِذ أَرسَلنا إِلَيهِمُ اثنَينِ فَكَذَّبُوهُما فَعَزَّزنا بِثالِثٍ فَقالُوا إِنّا إِلَيكُم مُرسَلُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۵۰۶ قالُوا ما أَنتُم إِلاّ بَشَرٌ مِثلُنا وَ ما أَنزَلَ الرَّحمنُ مِن شَيءٍ إِن أَنتُم إِلاّ تَكذِبُونَ [۱۵] قالُوا رَبُّنا يَعلَمُ إِنّا إِلَيكُم لَمُرسَلُونَ [۱۶] وَ ما عَلَينا إِلاَّ البَلاغُ المُبِينُ [۱۷] قالُوا إِنّا تَطَيَّرنا بِكُم لَئِن لَم تَنتَهُوا لَنَرجُمَنَّكُم وَ لَيَمَسَّنَّكُم مِنّا عَذابٌ أَلِيمٌ [۱۸] قالُوا طائِرُكُم مَعَكُم أَ إِن ذُكِّرتُم بَل أَنتُم قَومٌ مُسرِفُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۴۱۹ وَ جاءَ مِن أَقصَا المَدِينَةِ رَجُلٌ يَسعى قالَ يا قَومِ اتَّبِعُوا المُرسَلِينَ [۲۰] اتَّبِعُوا مَن لا يَسئَلُكُم أَجراً وَ هُم مُهتَدُونَ [۲۱] وَ ما لِيَ لا أَعبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَ إِلَيهِ تُرجَعُونَ [۲۲] أَ أَتَّخِذُ مِن دُونِهِ آلِهَةً إِن يُرِدنِ الرَّحمنُ بِضُرٍّ لا تُغنِ عَنِّي شَفاعَتُهُم شَيئاً وَ لا يُنقِذُونِ [۲۳] إِنِّي إِذاً لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ [۲۴] -قرآن-۱-۳۹۹ إِنِّي آمَنتُ بِرَبِّكُم فَاسمَعُونِ [۲۵] قِيلَ ادخُلِ الجَنَّةَ قالَ يا لَيتَ قَومِي يَعلَمُونَ [۲۶] بِما غَفَرَ لِي رَبِّي وَ جَعَلَنِي مِنَ المُكرَمِينَ [۲۷] وَ ما أَنزَلنا عَلى قَومِهِ مِن بَعدِهِ مِن جُندٍ مِنَ السَّماءِ وَ ما كُنّا مُنزِلِينَ [۲۸] إِن كانَت إِلاّ صَيحَةً واحِدَةً فَإِذا هُم خامِدُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۳۳۸ يا حَسرَةً عَلَى العِبادِ ما يَأتِيهِم مِن رَسُولٍ إِلاّ كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُنَ [۳۰] أَ لَم يَرَوا كَم أَهلَكنا قَبلَهُم مِنَ القُرُونِ أَنَّهُم إِلَيهِم لا يَرجِعُونَ [۳۱] وَ إِن كُلٌّ لَمّا جَمِيعٌ لَدَينا مُحضَرُونَ [۳۲] وَ آيَةٌ لَهُمُ الأَرضُ المَيتَةُ أَحيَيناها وَ أَخرَجنا مِنها حَبًّا فَمِنهُ يَأكُلُونَ [۳۳] وَ جَعَلنا فِيها جَنّاتٍ مِن نَخِيلٍ وَ أَعنابٍ وَ فَجَّرنا فِيها مِنَ العُيُونِ [۳۴] -قرآن-۱-۴۳۳ لِيَأكُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَ ما عَمِلَتهُ أَيدِيهِم أَ فَلا يَشكُرُونَ [۳۵] سُبحانَ الَّذِي خَلَقَ الأَزواجَ كُلَّها مِمّا تُنبِتُ الأَرضُ وَ مِن أَنفُسِهِم وَ مِمّا لا يَعلَمُونَ [۳۶] وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيلُ نَسلَخُ مِنهُ النَّهارَ فَإِذا هُم مُظلِمُونَ [۳۷] وَ الشَّمسُ تَجرِي لِمُستَقَرٍّ لَها ذلِكَ تَقدِيرُ العَزِيزِ العَلِيمِ [۳۸] وَ القَمَرَ قَدَّرناهُ مَنازِلَ حَتّى عادَ كَالعُرجُونِ القَدِيمِ [۳۹] -قرآن-۱-۴۳۶ لا الشَّمسُ يَنبَغِي لَها أَن تُدرِكَ القَمَرَ وَ لا اللَّيلُ سابِقُ النَّهارِ وَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسبَحُونَ [۴۰] وَ آيَةٌ لَهُم أَنّا حَمَلنا ذُرِّيَّتَهُم فِي الفُلكِ المَشحُونِ [۴۱] وَ خَلَقنا لَهُم مِن مِثلِهِ ما يَركَبُونَ [۴۲] وَ إِن نَشَأ نُغرِقهُم فَلا صَرِيخَ لَهُم وَ لا هُم يُنقَذُونَ [۴۳] إِلاّ رَحمَةً مِنّا وَ مَتاعاً إِلى حِينٍ [۴۴] -قرآن-۱-۳۷۹ [صفحه ۲۵۰] معنی لغات: «مقمحون» از مصدر قمح بفتح اوّل یعنی بالا ماندن سر شخص اسیر بواسطه‌ی تنگی زنجیر گردن او. «خامدون» از مصدر خمود بضمّ اوّل و دوّم و خمد بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی فرو نشستن شعله‌ی آتش. «عرجون» چوب کج، دم و بن خوشه‌ی خرما که پس از بریدن خوشه بشکل کمان بشاخه‌ی درخت خرما چسبیده است. ترجمه: بنام خدای روزی ده بندگان و مهربان بمؤمنان ۱ ای محمّد ۲ سوگند بقرآن سراسر پند و دانش ۳ که تو هم یکی از پیغمبران ۴ براه راست هستی ۵ [و اینکه قرآن] فرو فرستاده‌ی خدای دانای گرامی است ۶ تا خبردار کنی مردمی را که کس پدران شان را از بد آینده خبردار نکرده و خود از آن غافل بودند ۷ و البتّه بر بیشترشان سرنوشت حق استوار شد و آنها مؤمن نشدند [و سزاوار آزار شدند] ۸ و بگردنهاشان دستها را تا چانه زنجیرها کرده‌ایم که سرهاشان بالا مانده است [و بیچاره‌اند که سر خود نتوانند تکان دهند] ۹ و از پس و پیش شان جلوگیری نهادیم و بر چشمهاشان پرده افکندیم و دگر جائی نبیند ۱۰ و برایشان برابر است که تو از بد آینده شان بترسانی یا نترسانی که بهیچ روی ایمان نیارند ۱۱ فقط کسی را توانی تو بیم دهی که پیرو قرآن باشد و از خدا بنهانی و در دل اندیشناک بود. پس چنین کس را نوید آمرزش ده و مزدی ارزنده و گرامی ۱۲ [چون] البتّه ما مردگان را زنده میکنیم و آنچه پیش از خود فرستاده‌اند و ردّ و نشانه‌هاشان که بجای گذاشته‌اند جملگی مینویسیم و هر چیزی را در نوشته ای نمودار شماره کرده [نگاه داشته] ایم ۱۳ اکنون برای کافران داستان مردم آن آبادی بیاد بیار که فرستادگان حقّ به آنجا رفتند که ۱۴ اوّل دو نفر فرستادیم و آنها را دروغگو دانستند بنفری سوّم کومک کردیم و بآنها گفتند: ما فرستاده‌ی خدائیم بسوی شما ۱۵ مردم ده گفتند: شما جز آدمی همانند ما نیستید و خداوند چیزی نفرستاده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است فقطّ دروغی است ساخته‌ی شما ۱۶ آنها گفتند: خدای ما میداند که ما را برای شما فرستاده‌اند [صفحه ۲۵۱] ۱۷ و بر ما وظیفه‌ای جز بآشکار فرمان رساندن نیست ۱۸ مردم گفتند: ما بشما فال بد زدیم و اگر از گفته‌ی خود دست برندارید البتّه سنگبارانتان میکنیم و از ما آزاری دردناک بشما خواهد رسید ۱۹ رسولان گفتند: فال بد از خود زنید. مگر هر که حقّ بیاد آرد [فرخنده نباشد] نه چنین است که شما اندازه‌ی کار خود ندارید و مسرف هستید ۲۰ [در اینکه میان] مردی از آن سر شهر دوان دوان آمد و گفت: ای هموطنان من پیروی اینکه رسولان کنید که ۲۱ از شما مزد نمیخواهند و براه راست میروند ۲۲ و [من خود خدا پرستم] مگرچه میشود مرا که نپرستم آن را که پدیدارم کرده است و همه‌ی آفریدگان را بسوی او باز میگردانند ۲۳ آیا بتها و غیر خدا بپرستم که اگر آسیبی بمن خواهد میانجیگری شان سود ندارد و نتوانند از آنجا نجاتم دهند ۲۴ البتّه اگر چنین کنم گمراهیم آشکار است ۲۵ [پس] شما بشنوید که بآفریدگارتان مؤمنم ۲۶ [بپاداش ایمانش] باو گفتند: بدرون بهشت رو، و او گفت: ۲۷ ایکاش مردم من میدانستند که خدایم آمرزید و بشمار بزرگوارانم کرد ۲۸ و ما از آن پس نه لشکری از آسمان بر سر مردم او فرستادیم و نه چیزی فرود میآوریم جز ۲۹ یک سخت فریادی که چون آتشی فرو مرده بودند و بس ۳۰ ای افسوس بر چنین بندگان که پیغمبری برای شان نیامد جز که مسخره‌اش کردند ۳۱ مگر ندیده‌اند: چندین ملّت پیش از آنها را نابود کردیم و دیگر بسوی شان برنگشتند! ۳۲ و جملگی آنها حاضر در حضور مانند. ۳۳ چه خوب نشانه‌ای است [برای قدرت ما و رستاخیز] آنها که زمین مرده و بی‌علف را زنده کردیم و از آن دانه‌ای بدر آوردیم که آن را میخورند ۳۴ و بر روی آن باغهای خرما و انگور درست کردیم و چشمه‌ها روان کردیم ۳۵ که از بهره‌ی آن و دستمزد کار خود بخورند. پس چرا ایمان ندارند و شکر نمی‌کنند ۳۶ پس پاکیزه است آن خدا که همه چیز را چندین جور و جفت آفرید از گیاه و هم از خودشان که [آدمی هستید] و هم دگر چیزها که از آن بیخبرند ۳۷ و و دیگر نشانه‌ی قدرت برای آنها که از شب روز را بدر آوریم [و بروشنی پایان [صفحه ۲۵۲] دهیم] و بتاریکی شان گذاریم ۳۸ و هم خورشید که بآرامش معیّن خود در جنبش است سرنوشت خدای برتر دانا است [که روش آن دگرگون نمیشود] ۳۹ و هم در جنبش ماه منازل و بخشها باندازه کردیم که چون بآخر رسد همچو اوّل شود بمانند سیخ بن خوشه‌ی خرمای خشک ۴۰ و نه خورشید تواند که خود را به ماه رساند و نه شب، شود که از روز جلو باشد که هر کدام در فلکی شناورند ۴۱ و نیز آیتی دیگر است برای شان که نسل و تبارشان را در کشتیهای آکنده برداشتیم و روانه کردیم ۴۲ و نیز همانند کشتی دگر چیزها براشان آفریدیم که سوار آن میشوند ۴۳ و اگر بخواهیم و در سرنوشت کرده باشیم بدریا غرق شان می‌کنیم که فریاد رسی نباشد و از آن نجات نیابند ۴۴ بجز بخشایش ما که تا چندی از زندگی برخوردارند. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه نازل شده است و شماره‌ی آیات آن بحساب قاریهای کوفه هشتاد و سه آیه است که یس را یک آیه دانسته‌اند و بحساب دیگران هشتاد و دو آیه است. یس ۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی ای انسان و بیشتر مفسّرین هم همین را گفته‌اند. حسن بصری و ابو العالیه: یعنی ای مرد. سعید بن جبیر و محمّد حنیفه: یعنی ای محمّد. و از علیّ و امام باقر علیهما السّلام نقل است که اینکه اسم پیغمبر است. «وَ القُرآنِ الحَکِیمِ» ۲ کشف: یعنی سوگند باین قرآن راست و درست بی غلط که تو از پیغمبران هستی. و حکیم بمعنی محکم و استوار است. و بعضی گفته‌اند حکیم بمعنی حاکم است. -قرآن-۱-۲۶ «عَلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ» ۴ کشف: ممکن است صفت برای پیغمبر باشد و ممکن است صفت برای مرسلین باشد. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: چون مطالب حکمتی در قرآن هست از اینکه روی آن را حکیم نامیده‌اند و چنین گوئی که حکمت و دانش را نمودار میکند و به آن [صفحه ۲۵۳] سخن میگوید. حسینی: در حقایق سلمیّ گفته است: یس نام خدا است، و گفته‌اند نام سوره است و امام قشیری گفته است: یاء اشاره است بیوم میثاق، و سین اشاره است بسرّ او با احباب. «تَنزِیلَ العَزِیزِ» ۵ طبری: عموم قاریهای مدینه و بصره «تنزیل» با رفع خوانده‌اند تا خبر مبتدا باشد یعنی او فرستادن از خدای عزیز است و مردم کوفه و بعضی شامیها با نصب خوانده‌اند که مفعول مطلق باشد یعنی فرود آمده است از دسته فرود شده‌های عزیز رحیم. -قرآن-۱-۲۲ «ما أُنذِرَ آباؤُهُم» ۶ ابو الفتوح: «ما» موصول است یعنی بآنجور که پدرها- شان را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ترساندنـد. بعضـی گفته‌انـد: نافیه است و اشاره بدوران فاصل میان مسیح است و پیغمبر ما که کسـی نبوده است و پدران آنها را بیم نداده است. -قرآن-۱-۲۳ «فَهُم غافِلُون» ۶ کشف نوشـته: غافلان دواند: یکی از کار دین غافل و از طلب صلاح خود بیخبر سر بدنیا در نهاده و مست شهوت گشته. دیگر غافلی است پسندیده از کار دنیا و ترتیب معاش غافل، سلطان حقیقت بر باطن وی استیلا نموده در مکاشفه‌ی جلال احدیّت چنان مستهلک شده که از خود غائب گشته نه از دنیا خبردار و نه عقبی، بزبان حال میگوید: -قرآن-۱-۲۰ اینجهـان در دست عقـل است آنجهـان در دست روح || پـای همت بر قفـای هر دو دیه سالار زن «إِنّا جَعَلنا فِی أَعناقِهِم أَغلالًا»- الخ ۸ مجمع: اینکه آیه را چنـد معنی کرده‌اند: ۱- جبّائی و حسن بصـری گفته‌اند: اینکه جمله مثل است یعنی: -قرآن-۱-۴۲ داستان اینکه عربهـا در رو گردانـدن از خیر و سـعادت داسـتان آن کس است که دست و گردنش بزنجیر شـده است که نتوانـد کاری برای خود بکنـد و سـرش بالا مانده است که نتواند پیش پای خود ببیند. و نظیر اینگونه داسـتان در سـخن عرب فراوان است. ۲- ابو مسلم گفته است: یعنی اینکه قرآن که مـا فرسـتادیم [صـفحه ۲۵۴] گـوئی زنجیری است که بر دست و گردن آنهـا نهـاده‌ایم که نمیتوانند خود فرود آرنـد و نه جلوی پای خود را ببینند و از اینکه جهت بسـخن حقّ تسلیم و فروتن نمیشوند ۳- إبن عبّاس و سدّی گفته‌اند: مقصود عدّه‌ای از کافران است که میخواسـتند پیغمبر را بکشند دستهاشان بگردنهاشان بسته شد. ۴- اینکه وصف حال رستاخیز آنها است که به اینکه جور گرفتـار خواهنـد بود، و جمله بصورت فعل ماضـی و کار انجام شـده گفته شـده است چون البتّه چنین خواهد بود و گویا انجام شده است. و در جمله‌ی «فَهِیَ إِلَی الأَذقانِ» ضـمیر «هی» بجای دسـتها است یعنی: پس آن دستهاشان تا گردنهاشان ببالا بسـته شـده است. و از عبد اللّه مسـعود و إبن عبّاس نقل است که چنین قرائت کرده‌اند «و جعلنا فی ایمانهم اغلالا» و نیز «و جعلنا فی ایـدیهم اغلالا» از دیگری نقل شـده است و نتیجه‌ی معنی در همه‌ی اینکه قرائتها یکی است. -قرآن-۵۴۱-۵۶۸ «وَ جَعَلنا مِن بَینِ أَیـدِیهِم سَدًّا وَ مِن خَلفِهِم»- الخ ۹ تفسیر حسینی: -قرآن-۱-۶۱ محقّقان گفتنـد که سـدّ پیش: طول امل است، و سدّ عقب غفلت از جنایات گذشـته و هر که را دو سـدّ چنین احاطه کرده باشد هر آینه چشم او پوشـیده باشد از نظر در دلایل قدرت و نبیند راه فلاح و هدایت را. «وَ خَشِیَ الرَّحمن»- الخ ۱۱ فخر: چون رحمت موجب امیـدواری و آسودگی خـاطر است باین جمله گفته شـده است: با اینکه رحمـان است بایـد بـدل ترسـید چون آنکه عاقـل است و معرفت او بیشـتر است خشـیت و نگرانی او بیشـتر است پس بـا اینکه میشـناسد رحمان است در دل میترسد که نعمت از او گرفته شود. و چون «اللّه» و «رحمن» مختصّ بحقّ هسـتند چنانکه در قرآن است «قُلِ ادعُوا اللّهَ أَوِ ادعُوا الرَّحمن» و بعضـی از علماء هر دو را اسم خاصّ دانسـته است. و چون کلمه‌ی «اللّه» معنی هیبت سـهمناکی را میرسانـد و کلمه‌ی «رحمان» عطوفت و مهربانی را میفهمانـد. از اینکه روی در یک آیه گفته شده است «یَرجُوا اللّه» که هیبت با امید قرینه شده است، و در اینکه آیه «خَشِیَ الرَّحمن» آمده است که -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۴۰۰-۴۴۵-قرآن-۶۶۵-۶۸۲-قرآن-۷۴۵-۷۶۵ [صفحه ۲۵۵] خشـیت با رحمت قرینه شده است یعنی با اینکه سهمناک است امیدوار باشید، و با اینکه مهربان است آسوده نباشید و در دل ترسـناک باشـید. «وَ اضـرِب لَهُم مَثَلًا أَصحابَ القَرِیَةِ»- الخ ۱۳ طـبری: در مقصـود از اینکه آیه اختلاـف است: ۱- قتاده گفته است: مقصود شـهر انطاکیه است که حضـرت مسیح دو نفر از رسولان خود را برای دعوت مردم آنجا فرسـتاد و آنها دروغزن- شان خواندند و آن حضرت نفر سوّمی فرستاد. ۲- إبن عبّاس و کعب الأحبار گفته‌اند: در انطاکیه سـلطانی بت پرست بود و سه نفر مأمور راهنمائی آنها شدنـد و دو نفر اوّل رفتند و چون سـخن آنها را نپذیرفتند نفر سوّم برای کومک آنها رفت و زشتی بت پرستی را برای ایشان روشن کردند، آنها گفتند «إِنّا تَطَیَّرنا بِکُم» ما آمدن شما را بفال بد گرفتیم. و در جمله‌ی «عزّزنا» دو قرائت است با تشدید زای اوّل و تخفیف آن. و در جمله‌ی «ائن ذکّرتم» نیز اختلاـف قرائت است «ان ذکّرتم» با یک همزه و نیز «ائن ذکرتم» با تخفیف کاف و فتـح ذال یعنی هر جا بیاد آورید. -قرآن-۱-۴۶-قرآن-۵۷۸-۶۰۳ «طائِرُکُم مَعَکُم»- الخ ۱۹ مجمع: یعنی چون شـما کافر هستید و از برکت و فرخنـدگی دین محروم هسـتند پس شـما با خود شآمت دارید که کافرید و شآمت در دعوت بدین نیست و کار ما برکت و فرخنـدگی اسـت. و از مبرّد نقـل اسـت که چنین معنی کرده است: بهره‌ی شـما از خـوب و بـد بـا خـود شـما است: ۱- اگر به شـما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یادآوری کنیم ما را تهدید میکنید و میگوئید: شما را بفال بد گرفتیم و آزارتان خواهیم کرد. ۲- اگر متذکّر شوید بدانید که ما راست میگوئیم. -قرآن-۱-۲۲ «وَ جاءَ مِن أَقصَا المَدِینَةِ رَجُلٌ» ۲۰ ابو الفتوح: مقاتل گفته است مردی بود بنام حبیب بن اسرائیل نجّار، وهب بن منبّه گفته است: مردی بود در کنار شهر پارسا که از کسب خود نیمی بفقرا میداد چون شنید رسولانی آمده‌اند و مردم سخن آنها را نمیپذیرند نزد آنها رفت و ایشانرا نصیحت کرد. و حسن بصری -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۲۵۶] گفته است: چون نصیحت کرد و سخن رسولان را پذیرفت مردم او را سوختند و گور او در بازار انطاکیه است و خدا باو بهشت پاداش داد و اینکه است معنی «قِیلَ ادخُلِ الجَنَّةَ» ۲۵. -قرآن-۱۶۹-۱۹۵ «إِلّا صَیحَةً واحِدَةً» ۲۹ مجمع: اینکه دو کلمه با رفع و نصب هر دو خوانده شده است و از قرائت إبن مسعود «الا ذقیه واحدهٔ» است که ذقیه با ذال منقوط بمعنی آواز پرنده است و معنی چنین است، که بیک آواز پرنده آن مردم نافرمان را نابود کردیم. -قرآن-۱-۲۵ «یا حَسرَةً عَلَی العِبادِ» ۳۰ مجمع: اعرج «یا حَسرَةً عَلَی» با سکون هاء خوانده است و از امام سجّاد و ابیّ بن کعب نقل است که « یا حسرهٔ العباد» به اضافه‌ی حسرت بعباد بدون علی خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۹- قرآن-۴۶-۶۵ «إِن کُلٌّ لَمّا جَمِیعٌ لَدَینا مُحضَرُونَ» ۳۲ مجمع: «لما» با تخفیف میم خوانده شده است و میم زیادی دانسته شده است و «ان» بمعنی البتّه تا معنی چنین باشد: البتّه همگی در نزد ما آماده‌اند. و بقرائت با تشدید میم معنی چنین است: نیستند همه‌شان مگر که نزد ما آماده شده‌اند. -قرآن-۱-۴۹ یَأکُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَ ما عَمِلَتهُ أَیدِیهِم» ۳۵ فخر: در معنی «ما» چند احتمال است: ۳۵- بمعنی نیست تا جمله چنین معنی شود: تا بخورند از میوه‌ی آن با اینکه دست آنها کاری نکرده است. ۲- بمعنی آنچه یعنی از میوه و بهره آن با آنچه دست خودشان کار کند. ۳- «ما» مصدری باشد و «ما عملت ایدیهم» بدون «ها» خوانده شده است و باین قرائت ممکن است «ما» با «عملت» چنین معنی شود کار دست‌شان و معنی آیه چنین باشد: تا بخورند از مجموع فراهم شده‌ی بقدرت حقّ با دست کرده‌ی خودشان.«۳۵»۱» -قرآن-۱-۵۷-پاورقی-۵۶۲-۵۶۴ [صفحه ۲۵۷] «اللَّیلُ نَسلَخُ مِنهُ النَّهارَ» ۳۷ فخر: یعنی جدا میکنیم شب را از روز. -قرآن-۱-۳۸ چنانکه میگویند «انسلخ النّهار من اللّیل» یعنی آخر روز شد و اوّل شب، و اگر فعل سلخ با من گفته نشود مثل «سلخ اللّیل» یا «سلخ النّهار» معنی اینکه است که بآخر شب یا بآخر روز رسید. مجمع: اینکه جمله تشبیهی است که شب بواسطه‌ی تیرگی همانند جسمی است و روز چون پوستی بر روی آن و نیز اصل تاریکی است که روشنی بر آن میآید و مانند لباس آن است. الشَّمسُ تَجرِی لِمُستَقَرٍّ لَها» ۳۸ طبری: یعنی خورشید راه میرود تا جایگاه آرامگیری خود. قتاده گفته است: یعنی تا یک وقتی که از آن تجاوز نمیکند. و بعضی دیگر گفته‌اند: یعنی براه خود میرود تا آنجا که اندازه‌اش معیّن است.«۳۶». -قرآن-۱-۴۱-پاورقی-۲۶۶- ۲۶۸ ابو الفتوح: گفته‌اند: یعنی خورشید میرود تا آخر کارش که برگذاری دوران دنیا است. و گفتند: یعنی میرود تا دورتر منازل خود در هنگام غروب. مجمع: یعقوب با کسر قاف، و دیگران با فتح آن خوانده‌اند. و از امام- سجّاد و باقر و صادق علیهم السّلام نقل است «لا مستقرّ» با «لا» و نصب راء خوانده‌اند تا معنی چنین باشد: خورشید میرود و آرام ندارد تا آسمان بر جا است، آن که نابود شد، خورشید هم از کار میماند. و معنی دیگر اینکه جمله اینکه است: خورشید میرود تا دورترین منزلش بتابستان و زمستان که در ارتفاع و بلندی و هم در انخفاض و پستی اندازه‌ای دارد که نه از آن زیاد میرود و نه [صفحه ۲۵۸] کم و همین است معنی مستقرّ خورشید. و کلمه‌ی «و القمر» با رفع و نصب هر دو قرائت شده است. که عطف بر اللّیل و خبر باشد برای «آیَةٌ لَهُم» یا مفعولست برای فعل «قدرنا». -قرآن-۱۴۷-۱۶۲ «وَ القَمَرَ قَدَّرناهُ مَنازِلَ حَتّی عادَ کَالعُرجُونِ القَدِیمِ» ۳۹ کشف: یعنی برای جنبش ماه اندازه‌ای معیّن کردیم که بیست و هشت منزل است و آن هنگام که بمنزل آخر میرسد برمیگردد بشکل عرجون که خشک و باریک و ضعیف و زرد است و بشکل کمان است. -قرآن-۱-۷۳ مجمع: ابو سعید مکاری از امام رضا علیه السّلام پرسید: اگر کسی به هنگام مرگش وصیّت کند و بگوید: غلامهای قدیمی من را آزاد کنید. آیا کدام غلامهای او باید آزاد شوند! فرمود: آنها که از ششماه پیش از مرگش داشته است پرسید بچه دلیل! فرمود: چون در قرآن گفته شده است «کَالعُرجُونِ القَدِیمِ» و چون آن خوشه که بشکل کمان و زرد میشود پس از ششماه باین صورت در میآید و عرجون نامیده میشود پس کلمه‌ی قدیم برای ششماه استعمال شده است. -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳۰۶-۳۳۲ فخر: گفته‌اند: کلمه‌ی قدیم را برای آنچه یک سال بر آن گذشته باشد به کار میبرند، ولی اینکه درست نیست که خصوص یک سال شرط باشد برای معنی قدیم بلکه بسته برسم و عادت است چنانکه شهر یک ساله را آبادی قدیمی نمی- گویند و بعضی چیزها را قدیمی میگویند مثلا ممکن است اطاق یک سال ساخته را بگویند: قدیم است. «لَا الشَّمسُ یَنبَغِی لَها»- الخ ۴۰ طبری: یعنی نه خورشید شایستگی دارد که بماه برسد و روشنی او را ببرد و همیشه روز باشد که هرگز شب نشود و نه شب میتواند روز را نابود کند و تیرگی آن روشنی روز را ببرد و همیشه شب باشد. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: عکرمه گفته: یعنی بواسطه‌ی تندی حرکت ماه خورشید که از او آرامتر حرکت میکند نمیتواند باو برسد و نه شب میتواند از روز جلو شود و گفته‌اند: یعنی نمیشود و شب با هم جمع شوند که روز میان آنها فاصله نباشد بلکه هر یک [صفحه ۲۵۹] بدنبال دیگری است. و عیّاشیّ در تفسیر خود از اشعث بن حاتم نقل کرده است که او گفت آنگاه که امام رضا علیه السّلام و مأمون و فضل بن سهل در مرو بودند امام رضا فرمود: در مدینه مردی یهودی پرسید آفرینش روز جلو بوده است یا شب! شما چه جواب دارید! فضل عرض کرد: شما بفرمائید. فرمود: اگر از راه استدلال بحساب بخواهید طالع دنیا سرطان بوده است. و آن را برای فضل روشن کرد و از راه استدلال بقرآن اینکه آیه را خواند «وَ لَا اللَّیلُ سابِقُ النَّهارِ» یعنی روز از شب جلو بوده است. -قرآن-۴۹۲-۵۲۸ «کُلٌّ فِی فَلَکٍ»- الخ ۴۰ طبری: یعنی هر یک از خورشید و ماه و شب و روز در فلکی روان هستند. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: یعنی هر یک از ماه و خورشید و ستارگان در فلکی گردش میکنند. ابو الفتوح نوشته: فلک عبارت است از مجری و موضع سیر آفتاب و ماه. فخر: یعنی برای همه طلوعی است و غروبی است در روز و شب که از یکدگر جلو نمیروند و هر حرکتی در فلکی است مختصّ بآن. و فلک جسم مستدیر است یا سطح مستدیر است یا دائره است متخصّصین لغت عرب اتّفاق دارند که چرخ نخریسی را فلکهٔ المغزل مینامند چون مستدیر است و گرد. و چوب گردی که بر سر تیر وسط خیمه میگذارند تا پارچه‌ی چادر از تیر سوراخ نشود آنرا هم فلکه میگویند، و مفهوم از اینکه جمله چنین است که دائره‌ای فرض شود که ماهی از یک طرف دائره شنا کند و در آب فرو رود و از طرف دیگر بالای آب آید. «حَمَلنا ذُرِّیَّتَهُم فِی الفُلکِ»- الخ ۴۱ طبری: یعنی: آنکه از فرزندان آدم از غرق نجات یافت در کشتی نوح بردیم. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: مردم مدینه «ذرّیاتهم» بصیغه‌ی جمع خوانده‌اند. و بعضی گفته‌اند: مقصود از ذرّیّه زن و فرزند است که بکشتی سوار میشوند و اختصاص به زن و فرزند با اینکه همه سوار کشتی میشوند برای ناتوانی آنها است و نیازمندی بیشتر از مردها بر سواری. [صفحه ۲۶۰] «المَشحُونِ» ۴۱ فخر: اینکه کلمه برای بیان کمال قدرت است که کشتی پربار همه سنگینی بقدرت حقّ بآب فرو نمیرود. -قرآن-۱-۱۴ «وَ خَلَقنا لَهُم مِن مِثلِهِ»- الخ ۴۲ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی مانند کشتی نوح برای سواری مردم کشتیهای دیگر درست کردیم. مجاهد گفته است: یعنی شتر را در صحرا مثل کشتی دریا برای سواری آفریدیم. جبّائی گفته است: یعنی مثل کشتی چهار پایان را آفریدیم تا سوار شوند. -قرآن-۱-۳۴ کشف: یعنی زورق و کشتی کوچک درست کردیم. سخن ما: ۱- آیت ششم «لِتُنذِرَ قَوماً ما أُنذِرَ آباؤُهُم» سخن دیگران نقل شد ولی شاید اینکه را بفهماند که قدر چنین نعمت را بدانید که پدران شما نداشته‌اند و بشما عنایت شده است. و نیز جمله‌ی «فَهُم غافِلُون» را مانند دیگران صفت قوم معنی کردیم ولی شاید صفت آباء باشد تا معنی چنین باشد: تو مردمی را خبردار کنی که پدران‌شان را کسی خبردار نکرده و غافل بودند. -قرآن-۲۲۰-۲۳۹-قرآن-۲۵-۶۴ ۲- آیت هفتم «لَقَد حَقَّ القَولُ»- الخ میفهمانند که قول یعنی سرنوشت خداوندی بر آنها محقّق شد و گردنگیرشان شد. پس نتیجه چنین میشود که از خود اختیار نداشتند و بإجبار آنها مؤمن نمیشوند چون سرنوشت شان بوده است که کافر بمانند و ایمان نیاورند. و آیه معنی جبر را میفهماند ولی ممکن است چنین معنی شود: برای بیشتر آن مردم گفتار حقّ ثابت و محقّق و روشن شد پس باز هم مؤمن نمیشوند. و از سخن فخر رازی هم اینکه معنی فهمیده میشود. و ممکن است اینجور معنی شود: بیشتر آن مردم مؤمن نشدند و فرمان حقّ گردنگیرشان شد ۳- آیت یازدهم جمله‌ی «خَشِیَ الرَّحمنَ بِالغَیبِ» شاید اشاره بلکه صریح باشد باین مطلب که سخن پیغمبران و بیم و نوید آنها برای کسانی نتیجه دارد که در دل ترس و اندیشه‌ی از غیب و نادیده‌ی خود داشته باشند و بیم- ناک باشند که پس از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرگ و آنچه هرگز ندیده‌اند و کس تا زنده است نمی‌بیند چه بر سرشان خواهد آمد. چنانکه ما مکرّر در درس گفته‌ایم و جزوه‌ها نوشته شده -قرآن-۱۶-۳۹-قرآن-۶۰۹-۶۴۰ [صفحه ۲۶۱] است که پیدایش ادیان و پیغمبران در دنباله‌ی همین ترس از غیب و دل وا پسی از آینده‌ی نادیده بوده است. و آنکه چنین دل وا پسی ندارد و آسوده دل است که پس از مرگ هم آسوده خواهد بود تن بسخن پیغمبران نمیدهد و دینی نمی- پذیرد چنانکه قرآن مکرّر اینکه گونه مردم را سرزنش بر اینکه عقیده کرده است. ۴- آیت ۱۳ جمله‌ی «أَصحابَ القَریَةِ» که با الف و لام و علامت تعریف گفته شده است نشانه است که هنگام نزول اینکه آیه آن مردم که برای‌شان خوانده شده است متوجّه بمقصود بوده‌اند که آبادانی و پیغمبران مأمور آنجا کی و کجا بوده است و اگر هم خود نمیدانسته‌اند پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرموده و آنها دانسته‌اند و بحث و تعیین آن برای ما نتیجه ندارد. -قرآن-۲۱-۴۱ ۵- آیت ۱۹ «قالُوا طائِرُکُم مَعَکُم»- الخ میفهمانند که باید مردم متوجّه باشند: فال بد از خود آنها است و دو کلمه‌ی «مع- کم» خوب نشان میدهد که شما با خودتان فال بد دارید که اندیشه‌های بیهوده و عقاید خرافی شما است و گر نه مرد خردمند و درست فکر هرگز خود را گرفتار اینگونه اوهام نمیکند که زنش بدقدم و شوم بوده است یا فرزندش خوش قدم و فرخنده بوده است و فلان خانه یا فلان ملک و آب و زمین شوم است که صاحب قبول نمیکند و آن اسب خوش قدم بود. و چون پس از وابستگی باینها شرایط زندگی مساعد یا نامساعد بوده است وهم و عقاید خرافی وادار به اینکه گونه قضاوتها میکند. -قرآن-۱۳-۴۱ ۶- آیت ۲۰ «وَ جاءَ مِن أَقصَا المَدِینَةِ رَجُل»- الخ چون آن مرد در نظر کسانی که اینکه آیه براشان نازل شد ناشناس بوده است بصورت نکره گفته شده است و آبادی که معیّن بوده است بصورت معرفه گفته شده است و با کلمه‌ی «أقصی» معنی لطیفی فهمانده شده است که اگرچه در گذشته و شهرهای دیگر مردمی مثل شما سرسخت و بد اندیش بوده‌اند ولی کسانی هم بوده‌اند که خوب و بد خود را تمیز میداده‌اند و چون می‌شنیدند کسی سخن خوب میگوید میرفتند و گوش میدادند چنانکه در همان شهر و با همان رسولان مردی که -قرآن-۱۳-۵۴ [صفحه ۲۶۲] معلوم نبوده است چکاره بوده است و کجا تربیت شده است تا شنیده است آنها آمده‌اند از دورترین نقاط شهر با کوشش و حالت دویدن خود را نزد آنها رسانده است تا سخن حقّ بشنود و بدیگران بفهماند. ۷- آیت ۳۶ جمله‌ی «خَلَقَ الأَزواج»- الخ مفسّرین کلمه‌ی «ازواج» را انواع و امثال معنی کرده‌اند لکن ممکن است بمعنی جفت نر و ماده باشد که گیاهها نیز نر و ماده دارند و اشاره‌ی باین حقیقت باشد که اعراب خبردار نبودند و یا میدانستند که فقط خرما نر و ماده دارد و از اینکه خاصیت گیاههای دیگر بی‌اطّلاع بودند و ما هم در ترجمه هر دو احتمال را منظور کردیم. -قرآن-۲۱-۴۱ ۸- آیت ۳۸ جمله‌ی «وَ الشَّمسُ تَجرِی لِمُستَقَرٍّ لَها» ترجمه‌ی ما از گفته‌ی مفسّرین جدا است چون آنها لام «لمستقرّ» را بمعنی الی گرفته‌اند تا زمان یا مکان آرامش و ما جوری معنی کرده‌ایم که معنی علّت را بفهماند یعنی حرکت خورشید بواسطه‌ی وضع آرام و قرار معیّن آن است که حرکت فلک شمس باشد به گفته‌ی علمای قدیم و یا خاصیت فیزیکی آن باشد و حرکت منظومه‌ی شمسی باشد بموجب تحقیقات علمی و هم حرکت اختصاصی خورشید بدور خود در بیست و پنج روز و نیم یک دور. -قرآن-۲۱-۶۱ ۹- آیت ۳۹ «وَ القَمَرَ قَدَّرناهُ مَنازِل» اگرچه مفسّرین منازل را به اصطلاح منازل قمر معنی کرده‌اند که مدار ماه بدور زمین باشد. یعنی چون گردش زمین بدور خورشید یا بگفته‌ی قدما حرکت سالیانه‌ی خورشید بدور زمین در یک مدار و خطّی است که ماه همان خطّ را در مدّت قریب به سی روز بدور زمین می‌پیماید، از اینکه جهت اینکه مدار و خطّ سیر را بیست و هشت بخش بشماره‌ی روزهائی که ماه از زمین دیده شود تقسیم کرده‌اند و هر قسمتی را منزلی و جملگی را منازل قمر نامیده‌اند که در کتب هیأت قدیم و هم در تفسیر ابو الفتوح برای هر یک از آن تقسیمات اسمی معیّن کرده‌اند مثل شرطین، بطین، ثریّا. و غیر آن و چون در آیه تصریح شده است که برای ماه منازل معیّن کردیم معلوم میشود که هنگام -قرآن-۱۳-۴۸ [صفحه ۲۶۳] نزول آیه مردم معنی منازل قمر را میفهمیده‌اند ولی معلوم نیست از همین اصطلاح اطّلاع داشته‌اند یا نه، و بهر روی ما از اینکه آیه همان تغییرهای نور افشانی ماه بزمین میفهمیم که برای نمایاندن آثار قدرت بأعراب یادآوری شده است. ۱۰- آیت ۴۰ جمله‌ی «فِی فَلَکٍ یَسبَحُون» شاید چنین فهمیده شود که اینکه اجسام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آسمانی در هوا بواسطه‌ی صافی و نمایش آن مانند اجسام موجود در آب هستند که از فاصله‌ی زیاد دیده میشوند که شناورند و دست به آنها نمیرسد و در شنا کردن تفاوت نیست که بخطّ مستقیم باشد یا بخطّ مستدیر. -قرآن-۲۲-۴۸

[سوره یس [۳۶]: آیات ۴۵ تا ۸۳]

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَينَ أَيدِيكُم وَ ما خَلفَكُم لَعَلَّكُم تُرحَمُونَ [۴۵] وَ ما تَأتِيهِم مِن آيَةٍ مِن آياتِ رَبِّهِم إِلاّ كانُوا عَنها مُعرِضِينَ [۴۶] وَ إِذا قِيلَ لَهُم أَنفِقُوا مِمّا رَزَقَكُمُ اللّهُ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَ نُطعِمُ مَن لَو يَشاءُ اللّهُ أَطعَمَهُ إِن أَنتُم إِلاّ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ [۴۷] وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الوَعدُ إِن كُنتُم صادِقِينَ [۴۸] ما يَنظُرُونَ إِلاّ صَيحَةً واحِدَةً تَأخُذُهُم وَ هُم يَخِصِّمُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۵۲۰ فَلا يَستَطِيعُونَ تَوصِيَةً وَ لا إِلى أَهلِهِم يَرجِعُونَ [۵۰] وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُم مِنَ الأَجداثِ إِلى رَبِّهِم يَنسِلُونَ [۵۱] قالُوا يا وَيلَنا مَن بَعَثَنا مِن مَرقَدِنا هذا ما وَعَدَ الرَّحمنُ وَ صَدَقَ المُرسَلُونَ [۵۲] إِن كانَت إِلاّ صَيحَةً واحِدَةً فَإِذا هُم جَمِيعٌ لَدَينا مُحضَرُونَ [۵۳] فَاليَومَ لا تُظلَمُ نَفسٌ شَيئاً وَ لا تُجزَونَ إِلاّ ما كُنتُم تَعمَلُونَ [۵۴] -قرآن-۱-۴۲۵ إِنَّ أَصحابَ الجَنَّةِ اليَومَ فِي شُغُلٍ فاكِهُونَ [۵۵] هُم وَ أَزواجُهُم فِي ظِلالٍ عَلَى الأَرائِكِ مُتَّكِؤُنَ [۵۶] لَهُم فِيها فاكِهَةٌ وَ لَهُم ما يَدَّعُونَ [۵۷] سَلامٌ قَولاً مِن رَبٍّ رَحِيمٍ [۵۸] وَ امتازُوا اليَومَ أَيُّهَا المُجرِمُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۲۷۵ أَ لَم أَعهَد إِلَيكُم يا بَنِي آدَمَ أَن لا تَعبُدُوا الشَّيطانَ إِنَّهُ لَكُم عَدُوٌّ مُبِينٌ [۶۰] وَ أَنِ اعبُدُونِي هذا صِراطٌ مُستَقِيمٌ [۶۱] وَ لَقَد أَضَلَّ مِنكُم جِبِلاًّ كَثِيراً أَ فَلَم تَكُونُوا تَعقِلُونَ [۶۲] هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنتُم تُوعَدُونَ [۶۳] اصلَوهَا اليَومَ بِما كُنتُم تَكفُرُونَ [۶۴] -قرآن-۱-۳۳۹ اليَومَ نَختِمُ عَلى أَفواهِهِم وَ تُكَلِّمُنا أَيدِيهِم وَ تَشهَدُ أَرجُلُهُم بِما كانُوا يَكسِبُونَ [۶۵] وَ لَو نَشاءُ لَطَمَسنا عَلى أَعيُنِهِم فَاستَبَقُوا الصِّراطَ فَأَنّى يُبصِرُونَ [۶۶] وَ لَو نَشاءُ لَمَسَخناهُم عَلى مَكانَتِهِم فَمَا استَطاعُوا مُضِيًّا وَ لا يَرجِعُونَ [۶۷] وَ مَن نُعَمِّرهُ نُنَكِّسهُ فِي الخَلقِ أَ فَلا يَعقِلُونَ [۶۸] وَ ما عَلَّمناهُ الشِّعرَ وَ ما يَنبَغِي لَهُ إِن هُوَ إِلاّ ذِكرٌ وَ قُرآنٌ مُبِينٌ [۶۹] -قرآن-۱-۴۶۷ لِيُنذِرَ مَن كانَ حَيًّا وَ يَحِقَّ القَولُ عَلَى الكافِرِينَ [۷۰] أَ وَ لَم يَرَوا أَنّا خَلَقنا لَهُم مِمّا عَمِلَت أَيدِينا أَنعاماً فَهُم لَها مالِكُونَ [۷۱] وَ ذَلَّلناها لَهُم فَمِنها رَكُوبُهُم وَ مِنها يَأكُلُونَ [۷۲] وَ لَهُم فِيها مَنافِعُ وَ مَشارِبُ أَ فَلا يَشكُرُونَ [۷۳] وَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُم يُنصَرُونَ [۷۴] -قرآن-۱-۳۷۵ لا يَستَطِيعُونَ نَصرَهُم وَ هُم لَهُم جُندٌ مُحضَرُونَ [۷۵] فَلا يَحزُنكَ قَولُهُم إِنّا نَعلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعلِنُونَ [۷۶] أَ وَ لَم يَرَ الإِنسانُ أَنّا خَلَقناهُ مِن نُطفَةٍ فَإِذا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ [۷۷] وَ ضَرَبَ لَنا مَثَلاً وَ نَسِيَ خَلقَهُ قالَ مَن يُحيِ العِظامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ [۷۸] قُل يُحيِيهَا الَّذِي أَنشَأَها أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلقٍ عَلِيمٌ [۷۹] -قرآن-۱-۴۱۹ الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِنَ الشَّجَرِ الأَخضَرِ ناراً فَإِذا أَنتُم مِنهُ تُوقِدُونَ [۸۰] أَ وَ لَيسَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِقادِرٍ عَلى أَن يَخلُقَ مِثلَهُم بَلى وَ هُوَ الخَلاّقُ العَلِيمُ [۸۱] إِنَّما أَمرُهُ إِذا أَرادَ شَيئاً أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ [۸۲] فَسُبحانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيءٍ وَ إِلَيهِ تُرجَعُونَ [۸۳] -قرآن-۱-۳۹۰ [صفحه ۲۶۵] معنی لغات: «يَنسِلُونَ» از مصدر نسل و نسلان بفتح نون و سین در هر دو و سکون سین در اوّل بمعنی شتاب در راه رفتن. «جبِلّ» صورت، خلقت، طبیعت. «طمسنا» از مصدر طمس بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی پاک کردن، نابود کردن، پوشاندن. «ننکسه» از مصدر تنکیس بمعنی وارونه کردن و بالای چیزی را پائین کردن. «فاکهون» از فکاهت بمعنی شوخی کردن خوش طبع بودن، خندان بودن، و فاکه بمعنی دارای فکاهت بضمّ فاء یعنی شخص بهره مند از شوخی و گفتگوهای مطبوع و دیگر خوشیها. -قرآن-۱۳-۲۶ ترجمه: ۴۵ اگر باین مردم بیدین بگوئید: بپرهیزید از آنچه بجلو دارید و بآینده گرفتارتان میکند و هم باندیشه‌ی آن بدکاریها باشید که در پشت سر گذاشتید و تقوی پیشه باشید شاید که رحمت حقّ فراگیرتان شود ۴۶ [چنان سر سختی نشان دهند که] هیچ آیتی از آیات حقّ را نبینند جز که از آن رو بگردانند ۴۷ و چون بآنها بگویند از آنچه خدا روزیتان کرد بدیگران ببخشید همین کافران بمؤمنان گویند: آیا ما بکسانی چیز دهیم که اگر خدا میخواست میداد اینکه راهنمائی شما گمراهی آشکار است و بس ۴۸ باز میپرسند: اگر راست میگوئید و عده‌ی گرفتاریرا معیّن کنید کی خواهد بود! ۴۹ [آنها بدانند] انتظاری نمیکشند جز که فریادی آنها را فراگیرد و [از خشم] با هم بستیز شوند ۵۰ و نه مجال وصیّت کنند و نه بازگشت بسوی زن و فرزند دارند ۵۱ و نفخه‌ی صور شود و ناگهان از گورشان بسوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پروردگارشان شتابان گردند [که اختیاری از خود ندارند] و گویند: که ما را از آرامگاهمان برانگیخت! ۵۲ افسوس که [گویا] پیغمبران راست گفتند و اینکه همان وعده‌ی خداوندی است ۵۳ بلی جز فریادی بیش نباشد که همگی به پیشگاه ما حاضر شوند ۵۴ و آن روز بکس ستم نشود و جز سزای آنچه کردند نبینند ۵۵ و مردم بهشتی بآن روز سرگرم بشوخی [و خوشی] هستند ۵۶ و خود با همسران در زیر سایه‌ها روی تختها تکیه زده‌اند ۵۷ و از هر چه بخواهند دارند ۵۸ با گفتار بسلامتی از پروردگار مهربان خود ۵۹ و [با [صفحه ۲۶۶] دوزخیان گویند] ای بدکاران جدا باشید ۶۰ چه مگر با شما فرزندان آدم پیمان استوار نکردیم که شیطان نپرستید چون او دشمن آشکار شما است ۶۱ و مرا بپرستید که راه راست اینکه است و بس ۶۲ مگر خرد ندارید و ندیدید که گروه بیشماری از شما را گمراه کرد ۶۳ [و هم خودتان را که منکر شدید] اینکه جهنّم که بشما وعده کرده بودند ۶۴ امروز بآتش آن روید بسزای آنکه آن روز منکر شدید ۶۵ بآن روز مهر نهیم بر دهان‌شان که از خود دفاع نتوانند و دستهاشان با ما سخن گوید و پاها گواهی دهد که چه کرده‌اند ۶۶ و اگر خواهیم چشمانشان را بپوشیم و آنها سبقت جویند که راه خود بیابند ولی کجا توانند دید [که از دل و چشم کورند] ۶۷ و اگر بخواهیم توانیم همانجا که هستند دگرگون‌شان کنیم که توان رفتن و برگشتن ندارند ۶۸ و [بدانید فرصت کم است و] آنرا که به پیری رساندیم در فکر و کار فرود آریم و توان از او باز گیریم مگر خرد ندارید [که بفکر فردای خود نیستید و سخن حقّ را شعر مینامید] ۶۹ با اینکه نه بمحمّد شعر آموختیم و نه شعر و شاعری شایسته‌ی او است بلکه قرآن است و یادآوری آشکار ۷۰ تا بیم دهد آن را که زنده دل است و سرنوشت حقّ بر کافران استوار کند. ۷۱ مگر قدرت ما را نمی‌بینید که برای‌شان چهارپایان آفریدیم که اختیار آنان بدست میگیرند ۷۲ و بفرمانشان کردیم که بر آنها سوار شوند و از آنها بخورند ۷۳ و چه سودها و نوشیدنیها از آنان دارند [چون شتر که از سواری و بار و پشم و شیر و گوشت آن بهره میبرند] پس چرا پاس اینکه نعمتها ندارند ۷۴ که جز خدا معبودی گرفتند تا شاید روزی یاری‌شان کنند ۷۵ با اینکه توانائی یاری خود ندارند. و اینکه مردم برای آنان فقط پیروانی هستند که جملگی آماده شده آتشند ۷۶ پس ای محمّد گفتار اینکه کافران اندوهناکت نکند که ما آنچه نهان یا نمودار دارند خبر داریم ۷۷ پس چرا آدمی نمی‌نگرد که او را از نطفه و مایه‌ی زندگی آفریدیم و باز هم آشکار دشمن ما است ۷۸ که برای ما مثل میزد و آفرینش اوّلش را فراموش کرده است و میگوید: کی استخوانهای پوسیده را زنده می کند! [صفحه ۲۶۷] ۷۹ ای محمّد بگو: آنکس زنده میکند که نخستین بار پدیدار کرد و بهمه چیز دانا است ۸۰ همان که از چوب تر آتش برای‌تان در آورد و از آن آتش می‌افروزید. ۸۱ مگر آنکه آسمانها و زمین آفرید نتواند همانند آن آفرید! بلی که میتواند چه او دانا آفریدگار است و بس ۸۲ که اندازه‌ی کارش همین است بچیزی گوید: باش و او شده است ۸۳ پس چه پاکیزه است آنکه پادشاهی همه چیز بدست او است و شما آدمیان را بسوی او باز گردانند. سخن مفسّرین: «اتَّقُوا ما بَینَ أَیدِیکُم وَ ما خَلفَکُم» ۴۵ مجمع: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی بپرهیزید از رستاخیز آینده‌ی خود و بترسید و آماده‌ی آن شوید، و از کار دوران زندگی بیمناک باشید، و گول آن نخورید ۲- مجاهد- گفته است: از گناه گذشته توبه کنید و در آینده از آن دوری کنید. ۳- قتاده گفته است: بیمناک باشید از آزاری که مردم گذشته دیدند و آنچه در عالم دیگر در پیش دارید. ۴- حلبی از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است: بپرهیزید از از گناهی که در آینده گردنگیر خود کنید و از آزاری که در گذشته برای خود آماده کرده‌اید. -قرآن-۱۵-۶۲ «أَ نُطعِمُ مَن لَو یَشاءُ اللّهُ أَطعَمَه» ۴۷ مجمع: در گوینده اینکه جمله اختلاف است: حسن بصری گفته است: به یهود خیبر گفتند بفقرا چیزی بدهید آنها گفتند: اگر خدا میخواست میداد ۲- مقاتل گفته است: چون کافران قریش میگفتند: از اموال ما فلان قسمت مال خدا است مسلمانان بآنها گفتند: -قرآن-۱-۴۹ از همان که مال خدا میدانید بفقرا بدهید، آنها اینکه جمله را بجواب گفتند: ۳- و بعضی گفته‌اند: اینکه سخن مردم زندیق و کافر است که میگفتند اگر خدائی روزی رسان هست چرا از ما میخواهید، از او بخواهید که بعقیده‌ی شما به ما داده و بآنها نداده است. «إِن أَنتُم إِلّا فِی ضَلالٍ» ۴۷ طبری: در گوینده‌ی اینکه جمله اختلاف است: ممکن است دنباله‌ی سخن اوّل باشد که گمراه هستید از ما روزی برای -قرآن-۱-۳۴ [صفحه ۲۶۸] فقرا میخواهید ۲- ممکن است آغاز جمله و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرزنش کافران باشد که ای کافران در اینکه فکر و سخن خود گمراهید. «وَ هُم یَخِصِّمُون» ۴۹ مجمع: در اینکه جمله‌ی «یخصّمون» چند جور قرائت است و معنی آن ممکن است اینکه باشد: که با یکدگر در معامله و گفتگو و خصومت باشند، و گفته‌اند: یعنی فریاد که بآنها میرسد با هم خصومت میکنند که آیا اینکه برای عذاب است یا نه! -قرآن-۱-۲۴ «مَرقَدِنا هذا ما وَعَدَ»- الخ ۵۲ طبری: کلمه‌ی «هذا» ممکن است اشاره بگور باشد، یعنی کی ما را از اینکه خوابگاه برانگیخت! و «ما» مبتدا است و خبر آن محذوف است یعنی آنچه خدا وعده کرده است حقّ است، و ممکن است اشاره ببعد باشد یعنی اینکه آنچه خدا وعده کرده است، و در قرائت إبن- مسعود چنین است «من اهبّنا من مرقدنا». -قرآن-۱-۲۶ ابو الفتوح: اینکه جمله ممکن است سخن رستگاران باشد که چون در گور آسوده‌اند چون بلند شوند گویند که از خوابگاه ما را بلند کرد!. و ممکن است سخن گرفتاران باشد که چون گرفتاریهای دوزخ را بینند عذاب گور را ساده بگیرند و گویند کی از خوابگاه ما را بلند کرد و باین جای سخت آورد! «إِلّا صَیحَةً واحِدَةً»- الخ ۵۳ مثنوی در دفتر اوّل داستان پیرچنگی: -قرآن-۱-۲۵ همین که اسرافیل وقتند أولیا || مرده را زیشان حیات است و نما جان‌های مرده اندر گور تن || بر جهد ز آوازشان اندر کفن گوید اینکه آوا، ز آواها جداست || زنده کردن کار آواز خدا است ما بمردیم و به کلّی کاستیم || بانگ حقّ آمد همه برخاستیم بانگ حقّ اندر حجاب و بی‌حجیب || آن دهد کو داد مریم را ز جیب ای فناتان نیست کرده زیر پوست || باز گردید از عدم ز آواز دوست مطلق آن آواز خود از شه بود || گرچه از حلقوم عبد اللّه بود «فِی شُغُلٍ فاکِهُون» ۵۵ طبری: در معنی کلمه‌ی «شغل» اختلافست: -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۶۹] ۱- سعید بن مسیّب گفته است: یعنی آمیزش با دختران ۲- مجاهد گفته است بواسطه اشتغال بآن خوشگذرانی از گرفتاری مردمان بد آسوده‌اند و بیخبر ۳- حسن بصری گفته است: یعنی کارشان خوشگذرانی است. و در قرائت اینکه کلمه اختلاف است: عموم قاریهای مدینه و مردم بصره بسکون غین خوانده‌اند و مردم کوفه با ضمّ هر دو خوانده‌اند. و کلمه‌ی «فاکهون» با الف قرائت همه است و «فکهون» بی‌الف قرائت ابو جعفر قاری است و در معنی اینکه کلمه إبن- عبّاس گفته است: یعنی شاد هستند. و مجاهد گفته است: یعنی در شگفت و خوشی و رضا هستند. مجمع: ابو مسلم گفته است: اینکه کلمه از فکاهت گرفته شده است بمعنی کنائی از گفتگوها و حکایات خوش و مطبوع. «هُم وَ أَزواجُهُم فِی ظِلالٍ» ۵۶ مجمع: یعنی با همسران‌شان در سایه هستند. بعضی گفته‌اند: یعنی با آن حور العین که همسرشان میشوند در سایه‌اند. -قرآن-۱-۳۵ فخر: از برای اینکه در بهشت برای مؤمن هیچ نگرانی نباشد از جهت دوستان که گرفتارند گفته شده است «هم فِی شُغُلٍ» یعنی چنان در آنجا سرگرمند که از یاد دوستان گرفتار آسوده دلند و از جهت زن و همسر خود گفته شده است «هُم وَ أَزواجُهُم» و در اینکه کلمه دو احتمال است: ۱- همسران‌شان که در دنیا داشته‌اند. ۲- آنها که همانند و دوست ایمانی آنها بوده‌اند یا احسان بآنها میکرده‌اند که با یکدگر در سایه روی تخت هستند و از جهت آنها نگرانی ندارند. -قرآن-۱۲۳-۱۳۶- قرآن-۲۵۶-۲۷۷ «سَلامٌ قَولًا»- الخ ۵۸ فخر: در اینکه دو کلمه چند احتمال است: اوّل: -قرآن-۱-۱۷ مرفوع شده است چون بدل است از جمله‌ی «ما یَدَّعُون» که در جلو گفته شده است یعنی: برای آنها آنچه میخواهند آماده است و آن سلام پروردگار مهربان است. دوّم- کلمه اوّل خبر برای دوّم باشد و اینجور معنی شود: آنچه میخواهند برای‌شان درست است و سالم. سوّم- سلام مبتدا است و غیر مربوط بجلو یعنی -قرآن-۴۸-۶۴ [صفحه ۲۷۰] سلام از سوی پروردگار بر آنها است. مثل «سَلامٌ عَلی نُوحٍ و سَلامٌ عَلَی المُرسَلِین» و کلمه‌ی «قولاً» یا منصوب است بفعل که از معنی جمله فهمیده میشود به اینکه جور: -قرآن-۵۰-۷۱-قرآن-۷۴-۱۰۳ برای آنها سلام است که میگوید خداوند یا ملائکه گفتاری از پروردگار رحیم، و یا تمیز است برای سلام یعنی آن سلام نه کار کسی است بلکه گفتار پروردگار است. «وَ امتازُوا الیَوم»- الخ ۵۹ تبیان: یعنی ای گناهکاران از مؤمنان جدا شوید. و قتاده گفته است: یعنی ای گناهکاران دور باشید از هر خوبی و خوشی مجمع: سدّی گفته است: یعنی در جائی جدا باشید. -قرآن-۱-۲۳ «جِبِلًّا کَثِیراً» ۶۲ مجمع: بواسطه اختلاف در حرکت جیم و باء و تشدید و تخفیف لام چهار جور قرائت کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ «اصلَوهَا الیَوم» ۶۴ طبری: یعنی بآتش جهنّم بسوزید. -قرآن-۱-۲۰ مجمع: یعنی ملازم و چسبیده بجهنّم باشید. ابو مسلم گفته است: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آتشگیره‌ی دوزخ شوید. «تُکَلِّمُنا أیدِیهِم- الخ» ۶۵ ابو الفتوح یعنی دستهاشان با ما سخن خواهند گفت و در چگونگی سخن گفتن دست سه احتمال است: ۱- جوری دست را میآفرینند که میتواند سخن بگوید. ۲- سخن در دست میآفریند. ۳- علامتی از دست نمودار باشد که همه بدانند گناه کرده چنانکه میگویند چشمان تو شهادت میدهد که شب بخواب نرفته‌ای و نشانه‌ی بر چیزی را بطور مجاز سخن مینامند. -قرآن-۱-۲۴ «وَ لَو نَشاءُ لَطَمَسنا»- الخ ۶۶ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی اگر بخواهیم چشم آنها را میبندیم که راه راست نبینند. حسن و قتاده گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۶ یعنی بمجازات کفرشان کورشان میکنیم. فخر: چون راه راست و عقیده‌ی درست اینکه است که آدمی نه بکلّی در زندگی مجبور است و نه بکلّی اختیار دارد بلکه میان جبر و اختیار زندگی میکند پس در قرآن هم هر چه برای معتقدین بجبر گفته شده است بدنبال آن چیزی گفته شده است که دلیل بر اختیار است و در اینکه آیات چون اوّل گفته شده [صفحه ۲۷۱] است «تُکَلِّمُنا أیدِیهِم- تا آخر» پس دلیل بر اختیار است که خود بد کردند تا دست ایشان سخن بگوید و پایشان شهادت دهد که چه کرده‌اند و پس از آن گفته شده است «لَو نَشاءُ لَطَمَسنا- تا آخر» و اینکه دلیل بر جبر است که ما اگر بخواهیم چشمها را می‌بندیم که نیروی بینائی و عقل و تمیز نباشد و گمراه شوند. -قرآن-۷-۳۰-قرآن-۱۹۶-۲۱۷ «فَاستَبَقُوا الصِّراطَ- تا آخر» ۶۶ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی راه حقّ میجویند و نمی‌یابند چون کورند و گمراه. و بعضی گفته‌اند: می‌خواهند خود را از گرفتاری آسوده کنند ولی چشم ندارند و راه را پیدا نمیکنند. -قرآن-۱-۲۴ «وَ مَن نُعَمِّرهُ نُنَکِّسهُ»- الخ ۶۸ نیشابوری: چون در آیات جلو برای کافران راه عذر بسته شده است که نگویند ما بیخبر بودیم. گفته شده است: مگر خبردارتان نکردیم و از شما پیمان نگرفتیم که شیطان دشمن است او را نپرستید. -قرآن-۱-۳۴ و باز چون بهانه نباشد که در زندگی فرصت فرمانبری نداشتیم و ناگهان مردیم اینکه آیه گفته شده است: که چرا مواظب خود نبودید مگر خرد خود گم کرده بودید که به بینید: دوران زندگی پیری است و از کار ماندگی. حسینی: اینکه آیه بجای استدلال بر آیت جلو است که گفته شده است اگر بخواهیم مسخ‌شان میکنیم که در جای خود بمانند و نتوانند بجلو بروند و نه برگردند. بدنبال آن گفته شده است: مگر در نمی‌یابند آنکه میتوانند به پیری برساند و ناتوان کند و کوچک و پژمرده نماید میتواند چشمها را ببندد و بدنها را مسخ کند. بیت: نزد قدرت کارها دشوار نیست || کار او را حاجتی سر کار نیست «وَ ما عَلَّمناهُ الشِّعرَ- تا آخر» ۶۹ کشف: از حسن بصری نقل شده است: - قرآن-۱-۲۸ پیغمبر باین شعر مثل میآورد: . و چنین میخواند: . ابو بکر عرض کرد شاعر چنین گفته است «کفی الشّیب و الاسلام»- الخ آنگاه ابو بکر یا عمر گفتند درست است که پیغمبر خدائی که برایت گفته است «وَ ما عَلَّمناهُ الشِّعرَ»- الخ. و از قتاده -قرآن-۱۶۳-۱۹۱ [صفحه ۲۷۲] نقل شده است: شنیدم از عایشه پرسیدند: آیا پیغمبر در سخن خود از شعر شاهد و مثال میآورد! او گفت بدترین سخنان نزد آن حضرت شعر بود و بهیچ شعر مثل نیاورد مگر باین شعر طرفه از بنی قیس: ستبدی لک الأیّام ما کنت جاهلا ||و یأتیک بالأخبار من لم تزوّد یعنی: آن را که ندانی روزگار بتو نشان میدهد و از آنکه بهره نبردی خبرش بتو خواهد رسید که آن را چنین میخواند «و یأتیک من لم تزوّد بالأخبار» ابو بکر عرض کرد شعر چنین است «و یأتیک بالأخبار»- الخ فرمود: «ما علّمت الشّعر و ما ینبغی لی» یعنی بمن شعر نیاموخته‌اند و آن شایسته‌ی من نیست. نیشابوری: یعنی برای پیغمبر شعر گفتن فراهم نمیشود و اینکه دو شعر از آن حضرت نقل شده است: انا النّبیّ لا کذب || انا إبن عبد المطّلب و هل انت الّا اصبع دمیت || و فی سبیل اللّه ما لقیت و اتّفاقا اینها بر زبان آن حضرت آمده است نه بقصد وزن و قافیه‌ی معیّن بوده است. «لِیُنذِرَ مَن کانَ حَیًّا» ۷۰ مجمع در اینکه آیات کلمات «مکانتهم» «مکاناتهم» بصورت جمع خوانده شده است. و «ننکّسه» بر وزن مجرّد و مزید که برای معنی زیادی است خوانده شده است. و «ینذر» بصیغه‌ی خطاب خوانده شده است یعنی تو ای پیغمبر بترسانی، و بصیغه‌ی غایب خوانده‌اند یعنی خدایا قرآن بیم دهد و بترساند. و مقصود از «حیّا» شخص مؤمن است و از علیّ علیه السّلام نقل است: یعنی آن را که خردمند است. و از قتاده نقل است: یعنی آن را که بدل و بینائی زنده است. -قرآن-۱-۳۰ «مِمّا عَمِلَت أیدِینا» ۷۱ مجمع: اگر ما اینگونه سخن بگوئیم میفهمانند که خود بتنهائی کرده‌ایم و کس کومک نکرده است. -قرآن-۱-۲۶ «هُم لَهُم جُندٌ مُحضَرُون» ۷۵ کشف: اینکه جمله دو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معنی شده است: -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۷۳] ۱- اینکه کافران چون لشکری برای بتها هستند که بحضورشان میروند و اگر کسی بآنها بد بگوید غضبناک میشوند. ۲- مقصود بعالم دیگر است که بتها را با بت- پرستان که چون لشکری برای آنها هستند در آتش فراهم میکنند. «وَ ضَرَبَ لَنا مَثَلًا»- الخ ۷۸ طبری: در مقصود از آنکه مثل آورده اختلاف است: ۱- قتاده گفته است: ابیّ بن خلف با استخوانی نزد پیغمبر آمد و آن را نرم کرد و بباد داد و گفت: ای محمّد کی دوباره باین جان میدهد! فرمود: -قرآن-۱-۲۶ خدا آنرا زنده و مرده میکند و تو را بجهنّم میبرد، و در جنگ احد او را کشت. ۲- سعید جبیر گفت عاص بن وائل سهمی اینکه سخن را گفت و بجوابش فرمود: بلی خدا اینکه را زنده میکند و تو را میبرد و باز زنده میکند و بجهنّم میبرد. ۳- دیگران گفته‌اند: عبد اللّه بن ابیّ اینکه را گفت و آیه برای اینکه سخن آنها نازل شد. «مِنَ الشَّجَرِ الْأَخضَرِ ناراً» ۸۰ مجمع: مقصود دو چوب است که اعراب از آن آتش برای خود میافروختند بنام مرخ و عفار. -قرآن-۱-۳۴ کشف: إبن عبّاس گفته است: هر کس بخواهد آتش بیفروزد دو شاخه از آنها بشکل کارد میتراشد و با اینکه تازه هستند و از آنها آب میچکد مرخ را که نر حساب میکنند بعفار که ماده‌اش میشمارند میمالد آتش بیرون میشود. و عرب میگوید: «فی کلّ شجر نار و استمجد المرخ العفار». مجمع: کلبیّ گفته است: در هر درختی آتش هست، و میتوان از آن استفاده‌ی آتش کرد بجز درخت عنّاب. طنطاوی: اوّلین بار که تاریخ آن معلوم نیست آدمی از مالش سخت دو پاره‌ی چوب بیکدگر جرقه‌ای دید و از آن برای گرمی و روشنی استفاده کرد، و هنوز هم در جزایر اقیانوس کبیر مردمی هستند که همان ابزار را برای آتش افروختن بکار میبرند و در ص ۲۲۹ مجلّد هفدهم تفسیرش شکلی نشان میدهد که شش نفر مرد درشت اندام و توانا چوبی بزرگ بر دوش دارند که مدّتی آن را [صفحه ۲۷۴] بسختی بچوبی دیگر زده‌اند و افروخته شده است و میبرند. و خداوند اینکه کار را تا کنون بجای گزارده است تا ما بشناسیم دانش و بینش آدمی بقدرت خداوندی چه بوده است و چه شده است. سخن ما: ۱- آیت ۶۹ «وَ ما عَلَّمناهُ الشِّعرَ» چون سعر در لغت به معنی فهمیدن و دریافتن است و در علم منطق بمعنی سخنی است در یک موضوع و مطلبی که از خیال و اندیشه‌ی گوینده درست شده خواه دارای وزن و قافیه باشد یا نباشد. و در اصطلاح مردم شعر سخنی است که با وزن و قافیه ساخته‌ی اندیشه و خیال شخصی باشد. و چون عرب هنرش همان شعر باصطلاح مردم بود سخن پیغمبر را هم دانسته یا ندانسته شعر مینامید، از اینکه روی فهمانده شده است که مقام رهبری و هدایت بشری سزاوار شعر و شاعری نیست که باو شعر بیاموزیم و آنچه او میگوید نه شعر است بلکه کتاب آسمانی است که به آشکار شما را یادآور بخیر و شرّتان میکند. و جمله‌ی «ما یَنبَغِی لَه» میفهماند که مقام پیغمبری غیر از دیگر شخصیّتهای بزرگ است مانند سیاستمداران و پادشاهان و لشکرکشان و دیگر پیشوایان انقلابی که با هر وسیله ممکن شود مردم را بآنچه خود میخواهند راهنمائی میکنند و گرچه با سخنرانیها و شعرها و تحریک افکار و خیالات و یا گول‌زدن بشر باشد. ولی آنکه از سوی حقّ برای رهبری بخوشبختی همیشگی است شعر و سخن پدیده‌ی خیال خود نمیگوید و اینکه مطلب بسیار روشن است که پیغمبر نباید شعر بگوید و چنانکه از مفسّرین نقل کردیم: آنحضرت شعر را بغیر ساخته‌ی شاعر میخواند، و یا گفته‌اند که پاره‌ی کلمات خود آن حضرت که دارای وزن بوده است بموجب اتّفاق و مقتضای زبان عرب بوده است نه مولود خیال شعری، مطلب درستی است که ساختمان مغز و اعصاب شایسته پیغمبری بفرمان «شَدِیدُ القُوی ذُو مِرَّةٍ فَاستَوی» بوده و هرگز از خود خیالی نمیسازد و بصورت شعر یا خطابه در نمیآورد چون باید برای مردم آن گوید که حقّ و حقیقت باشد و مطابق مصلحت و طبیعت اصلی بشری نه وسیله‌ی تحریک -قرآن-۲۳-۵۱-قرآن-۷۲۰-۷۴۰-قرآن-۱۵۲۰-۱۵۵۹ [صفحه ۲۷۵] ل و امیال مولود از عادت و تربیت بد آنها بشود. پس آنکه پیغمبر است و هادی بشر ممکن نیست شعر بگوید و خیالبافی کند.«۳۷»۱» -پاورقی-۱۳۳-۱۳۵ ۲- آیت ۷۰ جمله‌ی «لِیُنذِرَ مَن کانَ حَیًّا» میفهماند تعلیم و تربیت آمادگی لازم دارد و ما مردم که فرد و اجتماع و دولت‌مان دم از فرهنگ و دین و آموزش و پرورش میزنیم در قرآن اندیشه نمیکنیم و چنانکه همه جا گفته است «أ فَلا تَعقِلُونَ و أ فَلا تَتَفَکَّرُونَ» و وادار کرده باندیشه، و دقّت در گفته‌های قرآن و مصالح زندگی هرگز فکر نمیکنیم که باید ما که خود را پیرو قرآن میدانیم برای کارهای زندگی تأمّلی در آن کنیم تا شاید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راهی از آن برای مشکلات زندگی بیابیم. و قرنها متخصّصین در دین و قرآن در قسمت احکام جز یادآوری «أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ، و فَاعتَزِلُوا النِّساءَ فِی المَحِیضِ، و فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ» کار دیگر نکردند و از قرآن بهره لایق نبردند. و فرمان روایان ما نیز جز خواسته- های خود را که رسم ارباب قدرت است در نظر نگرفتند و اگر بخیال خود خواستند کاری مفید برای مردم بکنند دست بدامان مستشارهای خارجی شدند و آنچه خود داشتند از بیگانه توقّع کردند و آن را هم آنچه بسود خود دیدند بکار بردند، و هنوز هم هیچ یک‌شان بخود نیامده‌اند که از اینکه جمله و اینکه آیه و عمل پیغمبر پایگاه آموزش و پرورش استوار کنند. یا اینکه معنی کلمه «حیّا» چنانکه از علیّ علیه السّلام نقل شد عقل و فکر درست است پس قرآن برای تربیت کسی است که فکر درست دارد و البتّه غیر از آنکه سفیه و بی‌خرد است و هیچگونه توان سنجش ندارد همگی عاقل هستند و مشمول کلمه‌ی «حیّا» با اینکه تفاوت که -قرآن-۲۱-۵۰-قرآن-۲۴۵-۲۶۵-قرآن-۲۶۸-۲۹۲-قرآن-۵۹۹-۶۳۸-قرآن-۶۴۲-۶۸۰-قرآن-۶۸۴-۷۱۷ [صفحه ۲۷۶] حیات و توان سنجش هرکس برای کاری در زندگی آماده است و روش تربیتی و رهبری پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بر همین پایه بود که بابو سفیان سرمایه دار دشمن درجه یک اسلام غنائم و اموال میبخشید و یاران نادار فداکار خود را باز دم شمشیر میفرستاد. چون حیات و نیروی سنجش او چنان بود و اینها چنین. پس یگانه وسیله‌ی حلّ مشکلات اجتماعی و اقتصادی ما پیدا کردن راه صحیح تربیت است تا جوانان و نسل آینده بسوی آنچه آمادگی دارند رهبری شوند و از کجروی و بد اندیشی براه فکر و کار درست [که سازگار با توان و اندیشه‌ی آنها است] بازشان گردانند. اینجا ممکن است سوء تفاهم شود که اگر آن رفتار پیغمبر اساس تربیت و رهبری مردم باشد امروز هم دولتهای ما که از قرون گذشته رسم بوده است اموال ملّت را بسرمایه داران و زورمندان میبخشند و آنچه فشار و بیچارگی است بر دوش دیگران است که نه مال دارند و نه توانائی جلوگیری از ستمکاران. ولی باید دانست که نه پیغمبر و نه آنها که صالح بودند و به تربیت او پرورش یافته بودند و جانشین او شدند چنین میکردند و همه‌ی جنگهای اوّل مسلمین با یکدگر و اعتراض بر حکومت و انشعاب مسلمین از همین تغییر روش پیغمبر و جانشینان درست کار او سر چشمه گرفت. پیغمبر در کار خود معصوم بود و بخطا نمیرفت و آنچه میکرد نه فقط خود او و بلکه آنچه جانشینان تربیت شده او کردند در اینکه قرن تمدّن جهانی اصول عدالت بشری نامیده میشود. پیغمبر که به ابو سفیان غنائم داد نه آنوقت داد که صاحب قدرت و رئیس قریش بود بلکه وقتی داد که شکسته شده و بیچاره و پناهنده شده است، و جمله‌ی «مؤلفة قلوبهم» که برای ابو سفیان و امثال او است خوب نشان میدهد که از اینها دلجوئی میشد تا کمال عواطف و احساسات عالیه‌ی بشری بجهان نشان داده شود و گر نه همین ابو سفیان در آن هنگام که فتح مکّه نشده بود و او بر سر جاه و مال خود بود چند سفر برای قرارداد و گفتگو بمدینه رفت و کس بجاه و مال او توجّه نکرد و او با ترس و مواظبت میرفت و هرچه زودتر خود را از آن محیط آسوده میکرد. ابو- [صفحه ۲۷۷] سفیان با همان شخصیّت و همان رفتار پیغمبر پس از شکست او. در وقتی که بزرگ قوم بود با قرارداد معیّن برای گفتگو بمدینه رفت و بخانه‌ی پیغمبر وارد شد و چون خواست روی فرش پیغمبر نشیند دخترش امّ حبیبه که زوجه‌ی پیغمبر بود، آن فرش را برداشت چون ابو سفیان از او جهت آن را پرسید، گفت: تو کافری و نجس، نباید بجای پیغمبر بنشینی. پس رفتار پیغمبر نه سازش با ارباب زر و زور بود برای حفظ حکومت و مقام خود بلکه نشان دادن حقارت و پستی آنها بود بخردمندان چنانکه وقتی انصار اظهار نگرانی کردند که پیغمبر غنائم از جنگ حنین را بکافران تازه مسلمان مکّه میدهد. فرمود در آغل همه جمع شوند آنها بچهار دیواری که برای جمع‌آوری گوسفند و شتر بود فراهم شدند و آنجا تشریف برد و با آنها سخن گفت و فرمود مگر شما نمیخواهید با پیغمبر به خانه‌هاتان برگردید و اینکه مردم با گاو و گوسفند، در اینکه فرمایش بسیار مطالب نهفته است، که اگر اینکه مطلب همین طور باشد که نوشته‌اند با اینکه سخن یک اساس استوار تربیتی برای آن مردم پایه گذاری شد، و نمونه‌ی ابو سفیانی خوب نشان داده شد که آنها در زندگی همانند گوسفند و چهار پایانند و باید پیوسته‌ی بآن شوند و مردم خردمند وابسته‌ی بعلم و معرفت هستند و باید با رهبر خرد همراه باشند گویند از اینکه سخن آن حضرت اشکها روان شد که ریشها تر شد و گفتند آنچه خدا و پیغمبر بپسندند ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیز میپسندیم و آن حضرت برای آنها دعا کرد و فرمود: من از شما هستم و شما از من هستید. [صفحه ۲۷۸]

سوره صافات

اشاره

- ۳۷ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۷-۴۴

[سوره الصافات [۳۷]: آیات ۱ تا ۷۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ الصَّافّاتِ صَفًّا [۱] فَالزّاجِراتِ زَجراً [۲] فَالتّالِیاتِ ذِکراً [۳] إِنَّ إِلهَکُم لَواحِدٌ [۴] -قرآن-۱-۱۰۸ رَبُّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُما وَ رَبُّ المَشارِقِ [۵] إِنّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنیا بِزِینَةٍ الکَواکِبِ [۶] وَ حِفظاً مِن کُلِّ شَیطانٍ مارِدٍ [۷] لا یَسَّمَّعُونَ إِلَی المَلَإِ الأَعلی وَ یُقذَفُونَ مِن کُلِّ جانِبٍ [۸] دُحُوراً وَ لَهُم عَذابٌ واصِبٌ [۹] -قرآن-۱-۲۹۷ إِلّا مَن خَطِفَ الخَطفَةَ فَأَتبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ [۱۰] فَاستَفتِهِم أَ هُم أَشَدُّ خَلقاً أَم مَن خَلَقنا إِنّا خَلَقناهُم مِن طِینٍ لازِبٍ [۱۱] بَل عَجِبتَ وَ یَسخَرُونَ [۱۲] وَ إِذا ذُکِّرُوا لا یَذکُرُونَ [۱۳] وَ إِذا رَأَوا آیَةً یَستَسخِرُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۲۷۳ وَ قالُوا إِن هذا إِلّا سِحرٌ مُبِینٌ [۱۵] أَ إِذا مِتنا وَ کُنّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنّا لَمَبعُوثُونَ [۱۶] أَ وَ آباؤُنَا الأَوَّلُونَ [۱۷] قُل نَعَم وَ أَنتُم داخِرُونَ [۱۸] فَإِنَّما هِیَ زَجرَةٌ واحِدَةٌ فَإِذا هُم یَنظُرُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۲۵۰ وَ قالُوا یا وَیلَنا هذا یَومُ الدِّینِ [۲۰] هذا یَومُ الفَصلِ الَّذِی کُنتُم بِهِ تُکَذِّبُونَ [۲۱] احشُرُوا الَّذِینَ ظَلَمُوا وَ أَزواجَهُم وَ ما کانُوا یَعبُدُونَ [۲۲] مِن دُونِ اللّهِ فَاهدُوهُم إِلی صِراطِ الجَحِیمِ [۲۳] وَ قِفُوهُم إِنَّهُم مَسؤُلُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۲۸۳ ما لَکُم لا تَناصَرُونَ [۲۵] بَل هُمُ الیَومَ مُستَسلِمُونَ [۲۶] وَ أَقبَلَ بَعضُهُم عَلی بَعضٍ یَتَساءَلُونَ [۲۷] قالُوا إِنَّکُم کُنتُم تَأتُونَنا عَنِ الیَمِینِ [۲۸] قالُوا بَل لَم تَکُونُوا مُؤمِنِینَ [۲۹] -قرآن-۱-۲۲۷ وَ ما کانَ لَنا عَلَیکُم مِن سُلطانٍ بَل کُنتُم قَوماً طاغِینَ [۳۰] فَحَقَّ عَلَینا قَولُ رَبِّنا إِنّا لَذائِقُونَ [۳۱] فَأَغوَیناکُم إِنّا کُنّا غاوِینَ [۳۲] فَإِنَّهُم یَومَئِذٍ فِی العَذابِ مُشتَرِکُونَ [۳۳] إِنّا کَذلِکَ نَفعَلُ بِالمُجرِمِینَ [۳۴] -قرآن-۱-۲۷۲ إِنَّهُم کانُوا إِذا قِیلَ لَهُم لا إِلهَ إِلَّا اللّهُ یَستَکبِرُونَ [۳۵] وَ یَقُولُونَ أَ إِنّا لَتارِکُوا آلِهَتِنا لِشاعِرٍ مَجنُونٍ [۳۶] بَل جاءَ بِالحَقِّ وَ صَدَّقَ المُرسَلِینَ [۳۷] إِنَّکُم لَذائِقُوا العَذابِ الأَلِیمِ [۳۸] وَ ما تُجزَونَ إِلّا ما کُنتُم تَعمَلُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۲۹۸ إِلّا عِبادَ اللّهِ المُخلَصِینَ [۴۰] أُولئِکَ لَهُم رِزقٌ مَعلُومٌ [۴۱] فَواکِهُ وَ هُم مُکرَمُونَ [۴۲] فِی جَنّاتِ النَّعِیمِ [۴۳] عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ [۴۴] -قرآن-۱-۱۷۷ یُطافُ عَلَیهِم بِکَأسٍ مِن مَعِینٍ [۴۵] بَیضاءَ لَذَّةٍ لِلشّارِبِینَ [۴۶] لا فِیها غَولٌ وَ لا هُم عَنها یُنزَفُونَ [۴۷] وَ عِندَهُم قاصِراتُ الطَّرفِ عِینٌ [۴۸] کَأَنَّهُنَّ بَیضٌ مَکنُونٌ [۴۹] -قرآن-۱-۲۱۲ فَأَقبَلَ بَعضُهُم عَلی بَعضٍ یَتَساءَلُونَ [۵۰] قالَ قائِلٌ مِنهُم إِنِّی کانَ لِی قَرِینٌ [۵۱] یَقُولُ أَ إِنَّکَ لَمِنَ المُصَدِّقِینَ [۵۲] أَ إِذا مِتنا وَ کُنّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنّا لَمَدِینُونَ [۵۳] قالَ هَل أَنتُم مُطَّلِعُونَ [۵۴] -قرآن-۱-۲۶۶ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِی سَواءِ الجَحِیمِ [۵۵] قالَ تَاللّهِ إِن کِدتَ لَتُردِینِ [۵۶] وَ لَو لا نِعمَةُ رَبِّی لَکُنتُ مِنَ المُحضَرِینَ [۵۷] أَ فَما نَحنُ بِمَیِّتِینَ [۵۸] إِلّا مَوتَتَنَا الأُولی وَ ما نَحنُ بِمُعَذَّبِینَ [۵۹] -قرآن-۱-۲۴۷ إِنَّ هذا لَهُوَ الفَوزُ العَظِیمُ [۶۰] لِمِثلِ هذا فَلیَعمَلِ العامِلُونَ [۶۱] أَ ذلِکَ خَیرٌ نُزُلاً أَم شَجَرَةُ الزَّقُّومِ [۶۲] إِنّا جَعَلناها فِتنَةً لِلظّالِمِینَ [۶۳] إِنَّها شَجَرَةٌ تَخرُجُ فِی أَصلِ الجَحِیمِ [۶۴] -قرآن-۱-۲۳۸ طَلعُها کَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیاطِینِ [۶۵] فَإِنَّهُم لَآکِلُونَ مِنها فَمالِؤُنَ مِنهَا البُطُونَ [۶۶] ثُمَّ إِنَّ لَهُم عَلَیها لَشَوباً مِن حَمِیمٍ [۶۷] ثُمَّ إِنَّ مَرجِعَهُم لَإِلَی الجَحِیمِ [۶۸] إِنَّهُم أَلفَوا آباءَهُم ضالِّینَ [۶۹] -قرآن-۱-۲۶۱ فَهُم عَلی آثارِهِم یُهرَعُونَ [۷۰] وَ لَقَد ضَلَّ قَبلَهُم أَکثَرُ الأَوَّلِینَ [۷۱] وَ لَقَد أَرسَلنا فِیهِم مُنذِرِینَ [۷۲] فَانظُر کَیفَ کانَ عاقِبَةُ المُنذَرِینَ [۷۳] إِلّا عِبادَ اللّهِ المُخلَصِینَ [۷۴] -قرآن-۱-۲۲۴ [صفحه ۲۸۰] معنی لغات: «دحور» دور کردن و از پیش راندن. «واصب» همیشگی و دائم. «لازب» سخت چسبنده، ثابت. «داخرون» از مصدر دخر بفتح اوّل و دخور بضمّ اوّل و دوّم بمعنی خواری و کوچکی. «غول» بفتح اوّل: هلاکت مستی، گرفتاری ناگهانی. «یُنزَفُون» از مصدر نزف بفتح اوّل: تمام آب چاه را کشیدن، مست شدن، عقل از دست دادن. «طلع» بفتح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اوّل: اوّل نموداری خرما از گل آن و غلافی بشکل دو کفش بر هم نهاده که میوه‌ی درخت خرما لای آن چیده شده است. «شوب» بفتح اوّل بمعنی آمیختن و آنچه با چیز دیگر آمیخته میشود. «یهرعون» از مصدر هرع بفتح اوّل و دوم بمعنی بشتاب رفتن. -قرآن- ۲۴۴-۲۵۷ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان و مهربان به بندگان ۱ سوگند به فرشتگان صف کشیده بفرمان ۲ و هم بآن فرشتگان که ابرها را بفرمان دارند [یا به آیات قرآن که از بد جلوگیرند] ۳ و سوگند بآنها که قرآن میخوانند ۴ که البتّه خدای شما یکی است ۵ که پروردگار آسمان است و زمین و آنچه در میان دارند و هم پروردگار مشرق است و مغرب ۶ البتّه ما هستیم که آسمان دنیا را بستارگان آراستیم ۷ برای جلوگیری از هر دیو سرکشی ۸ که از هر سوی آنها را به سختی برانند تا گوش بعالم بالا فرا ندهند ۹ و همیشه در آزار باشند [و هیچ نشنوند] ۱۰ جز آنکه دزدیده چیزی رباید و تیری سوزان دنبالش کند ۱۱ پس ای محمّد از منکرین بپرس: که آیا آفرینش آنها سخت‌تر و استوارتر است یا آنچه آفریده‌ایم با اینکه ایشان آفرینش‌شان از خاکی چسبنده بود [و آسان بازشان گردانیم و باز هم رستاخیز باور ندارند و] ۱۲ تو را از آنها شگفت آید و ایشان تو را مسخره کنند ۱۳ و آنچه از حقّ برای شان گویند پروای آن نکنند ۱۴ و چون نشانه‌ای از حقّ بینند بمسخره گیرند ۱۵ و گویند: جادوی آشکار است و بس ۱۶ مگر آنگاه که [صفحه ۲۸۱] مردیم و استخوان و خاک بودیم باز ما را از جای بلند کنند ۱۷ یا پدران در گذشته ما را! ای پیغمبر ۱۸ تو بگو: بلی، بخواری شما را برانگیزند ۱۹ و آن بیک آواز سخت است و آنها چشم بانتظار آسودگیند و نگران باین پیش آمد ناگهانی ۲۰ و گویند: ای وای که اکنون روز جزا است ۲۱ [و بشنوند:] امروز هنگام جدائی درست و نادرست است که شما دروغش میشمردید ۲۲ [آنگاه فرمان رسد]: ستم- کاران را با جفت و همکارشان با آنچه پرستیدند بیکجا فراهم کنید ۲۳ و پس به آتش رهبری شان کنید ۲۴ و بجلو آتش نگاه شان دارید که مسئولند ۲۵ [و گوئید] چرا یکدگر را یاری نمیکنید! ۲۶ بلی امروز همگی‌شان سرسپرده‌اند و تسلیم ۲۷ و روی پرسش بیکدگر آرند ۲۸ و گویند: شما بخیر خواهی ما آمدید [پس برای ما چه کردید! و آن رهبران‌شان] ۲۹ گویند: [نه ما تقصیر کار بودیم] بلکه شما ایمان نداشتید ۳۰ چه ما بر شما سلطنت و برتری نداشتیم که شما سرکش و نافرمان بودید ۳۱ و اکنون سرنوشت پروردگار ما بر ما نمودار شد که همگی عذاب بچشیم ۳۲ و ما خود گمراه بودیم و شما را [هم که ایمان نداشتید] گمراه‌تان کردیم ۳۳ پس بچنین روز همگی شریک در عذابند ۳۴ که ما با بدکاران چنین کنیم ۳۵ زیرا چون بایشان میگفتند: خدا یک است و بس، آنها بزرگی خود نمودار میکردند ۳۶ و میگفتند: مگر شود بخاطر شاعری دیوانه دست از خدایان خود بداریم! ۳۷ ولی نه چنین است بلکه حقّ و حقیقت آورده است و پیغمبران را درست شمرده است ۳۸ و شما بایستی عذابی سخت بچشید ۳۹ و جز آنچه کرده‌اید سزا نبینید ۴۰ و فقط بندگان خالص خدا آسوده ز آزارند ۴۱ و چنین کسان روزی معیّن دارند ۴۲ که میوه‌ها است با احترام و بزرگواری ۴۳ به میان بهشتان پر ناز و نعمت ۴۴ و دوستان بر تختها برابر یکدگر نشسته ۴۵ و جامهای آب صاف خوشگوار ۴۶ برای هر که بنوشد بدست او میرسد که ۴۷ نه در آن رنج و آزار است و نه تمامی و گزندی دارد ۴۸ و در جلو خود زنها دارند با چشمان درشت شهلا که بمردی دگر نظر ندارند ۴۹ و سفیدند چون تخم مرغ دست‌نخورده [صفحه ۲۸۲] ۵۰ آنگاه با یکدگر از هر دری سخن گویند و یکی زان میان گوید: ۵۱ مرا بدنیا دوستی بود که ۵۲ سرزنشم میکرد: چون تو راست میشماری که ۵۳ پس از مردن که استخوان و خاک شدیم مجازات‌مان کنند! ۵۴ اکنون خواهید که از او خبر دار باشید ۵۵ خود گردن میکشد و آن دوست خود را در دل آتش بیند ۵۶ و گوید: بخدا سوگند چیزی نمانده بود که مرا چون خود بدوزخ فرستی ۵۷ و اگر نه رحمت حقّ فراگیرم شد چون شما آماده‌ی آنجا بودم ۵۸ [تو چگونه میگفتی] ما را مرگ و گرفتاری جز همان نوبت اوّل نیست ۵۹ و گرفتار نمیشویم. [پس آنچه تو بینی سزای تو است] ۶۰ و البتّه اینکه من در آنم بزرگ بهره‌ای است که ۶۱ باید هر که هر چه کند برای چنین سودی کند [اکنون شما مردم بسنجید که] ۶۲ آیا آن پذیرائی بهشتی بهتر است با درخت زقّوم که ۶۳ برای گرفتاری ستمکاران درستش کرده‌ایم ۶۴ چه او از کف جهنّم بدر آید ۶۵ و میوه‌اش چون سر دیوی بود و البتّه ۶۶ دوزخیان را چندان از آن بخورانند که شکمهاشان برآید ۶۷ و بر زیر آن آمیخته بآب داغ دوزخ شراب شان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باشد ۶۸ وز آن پس بآتشی فروزان بازگشت- شان بود [بسزای آنکه] ۶۹ پدران گمراه خود دیدند ۷۰ و بدنبال شان شتاب کردند ۷۱ و البتّه بیشتر مردم پیش از آنها هم گمراه بودند ۷۲ و برای شان پیغمبران بیم آور فرستادیم ۷۳ پس تو بنگر ۷۴ جز بندگان پاکدل آخر کار بیم دادگان چه شد. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره همگی بمکّه نازل شده است و صد و هشتاد و دو آیه است، ناسخ و منسوخ. إبن حزم: همگی اینکه سوره از محکمات است و نسخی در آن نیست جز چهار آیه «فَتَوَلَّ عَنهُم حَتّی حِینٍ- وَ أَبصِرهُم فَسَوفَ یُبصِرُونَ» و نیز «وَ تَوَلَّ عَنهُم ۱۷۸ و ۱۷۹. -قرآن-۲۰۲-۲۷۴-قرآن-۲۸۱-۳۰۱ «وَ الصَّافّاتِ» ۱ طبری: سوگندی است از خداوند بملائکه که در آسمان به پیشگاه پروردگار خود صف کشیده‌اند. و مقصود از «فَالزّاجِراتِ زَجراً» ۲ نیز ملائکه است که ابرها را بأطراف میرانند. و قتاده گفته است: زاجرات آیات قرآن -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۱۳۶-۱۵۹ [صفحه ۲۸۳] است که جلوگیر آدمی است از بدیها. مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی سوگند بمؤمنین که در صف نماز جماعت هستند و مقصود از زاجرات نیز مؤمنین هستند که بخواندن قرآن آواز بلند میکنند چون زجره بمعنی صیحه و آواز است. کلید فهم قرآن ص ۹۹: چون عرب عقیده داشت: سوگند دروغ خانمانسوز آدمی است یک جهت سوگندهای قرآن برای استواری راستی پیغمبر است که آنچه بیشتر سوگند یاد کرد بزرگواری او بیشتر شد و اینکه دلیلی نمودار بر محکوم شدن آنها است. «فَالتّالِیاتِ ذِکراً» ۳ مجمع: ۱- مجاهد گفته است: ذکر بمعنی آنچه بوسیله وحی به پیغمبران نازل میشود و مقصود ملائکه است که کتابهای آسمانی، میخوانند ۲- دیگری گفته است: یعنی ملائکه که میخوانند آنرا که بخودشان یادآوری شده است از حوادث جهانی ۳- ابو مسلم گفته است یعنی مؤمنین که در نماز قرآن میخوانند. -قرآن-۱-۲۴ «إِنَّ إِلهَکُم لَواحِدٌ» ۴ کشف نوشته: ای سیّد، من دانم که آن کافر ملحد مرا بسوگند باور ندارد و آن مؤمن موحّد بی‌سوگند باور دارد. سوگند یاد کنم تأکید و تأیید و تمهید را، تعریف و تشریف را تا دوست میشنود بجان می‌نازد دشمن میشنود بدل میگدازد. -قرآن-۱-۲۸ «وَ رَبُّ المَشارِقِ» ۵ طبری: یعنی پروردگار مشرقهای زمستانی و تابستانی و مغربها و نام مغرب در جمله آورده نشده است چون از قرینه‌ی کلام فهمیده می‌شود. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: نام مغرب در جمله آورده نشده است چون مشرق جلوتر از مغرب است. فخر: چون برآمدن آفتاب و تابش آن سودش بیشتر است نام مغرب به میان نیامده است چنانکه حضرت ابراهیم علیه السّلام نیز اسم مغرب نبرد و گفت «یَأتِی بِالشَّمسِ مِنَ المَشرِقِ». -قرآن-۱۵۹-۱۹۷ [صفحه ۲۸۴] «بِزِینَةٍ الکَواکِبِ» ۶ مجمع: عاصم و حمزه با تنوین «زینةً» و جرّ کواکب و ابو بکر کواکب را با نصب خوانده است که بقرائت اوّل کواکب بدل است و معنی چنین میشود بآرایشی که ستاره است و بقراءت نصب کواکب معمول مصدر است و معنی چنین است بآرایش ستارگان. -قرآن-۱-۲۴ «لا یَسَّمَّعُونَ»- الخ ۸ مجمع: با تشدید سین و میم و تخفیف هر دو قراءت شده است، و مقصود اینکه است که چون شیاطین بکلام ملائکه گوش میدادند و در دل کاهنان و غیبگویان وسوسه میکردند تا آنها گمان برند که غیب میدانند از اینروی آنها را از هر سوی میرانند که نتوانند بسخن ملائکه گوش فرا دهند. -قرآن-۱-۲۰ تأویلات کاشانی: «السَّماءَ الدُّنیا» یعنی عقل که آسمان روحانی است و نزدیکتر بقلب است از اینکه جهت توصیف بسماء الدّنیا شده است و کواکب دلیل و برهان است و شیطان مازاد اوهام خیالات فاسد است و ملاء أعلی روحانیّات و ملکوت آسمانی است و «خَطِفَ الخَطفَةَ» آمیختن اوهام باطله است بصورت حقّ و نورانی که از کلمات حقّه‌ی ملکی استفاده کرده است و «شِهابٌ ثاقِبٌ» ادلّه‌ی واضحه است و نور قدسی، و نتیجه‌ی تأویل اینکه است عقل نظری آدمیرا بچراغ برهان و ستاره‌ی استدلال آراستیم تا شیطان وهم و خیال باطل را از خود دور کند و اگر باطلی بصورت حقّ نمایانده شد و اوهام در زیر پرده‌ی حقّ پوشانده شد برهان عقلی اشراق نور قدسی آن اوهام را نابود میکند. -قرآن-۱۸-۳۸-قرآن-۲۷۰-۲۸۹-قرآن-۳۹۴-۴۱۱ «بَل عَجِبتُ» ۱۲ ابو الفتوح: بضمّ تاء بصورت متکلّم قراءت عبد اللّه مسعود است و بمعنی تعجّب خداوند است و مقصود شدّت انکار است از فکر و سخن کافران. و دیگر قاریها با فتح خوانده‌اند یعنی تو ای پیغمبر از سرسختی اینها تعجّب میکنی. -قرآن-۱-۱۶ «فَإِذا هُم یَنظُرُونَ» ۱۹ مجمع: یعنی مینگرند بآن رستاخیز که منکرش بودند و بعضی گفته‌اند: یعنی منتظر عذاب میشوند و مینگرند که کی برسد. -قرآن-۱-۲۶ فخر: یعنی بیکدگر می‌نگرند یا نگاه میکنند که چه بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرشان میآید. [صفحه ۲۸۵] «هذا یَومُ‌الفَصلِ» ۲۱ فخر: اختلاف است که اینکه جمله دنباله سخن کافران است یا آغاز جمله است از دیگری و بهتر اینکه است که آغاز جمله و سخن ملائکه باشد که بکافران میگویند: امروز وقت نموداری حقّ و باطل است که شما منکر بودید. و ما هم در ترجمه همین را اختیار کردیم. -قرآن-۱-۲۲ «احشُرُوا الَّذِینَ ظَلَمُوا وَ أَزواجَهُم» ۲۳ ابو الفتوح: در مقصود از «ازواج» اختلاف است: ۱- آنها که همانند ستمکاران هستند در دین و عقیده ۲- مقاتل گفت: یعنی همنشین و دوست آنها از شیطان و دیو که هر کافری را با دیوی بزنجیر کنند ۳- قتاده و کلبی گفتند: یعنی همفکر و همروش آنها که شرابخوار را با شرابخوار و بزهکار را با بزهکار یک جا فراهم میکنند ۴- حسن بصری گفت: -قرآن-۱-۴۶ یعنی همسران مشرکان و زنهای کافران را با خودشان فراهم کنید. «وَ قِفُوهُم إِنَّهُم مَسؤُلُون» ۲۴ مجمع: اینکه جمله را چند جور معنی کردهاند: -قرآن-۱-۳۷ ۱- انس مالک گفته است: یعنی نگاهشان دارید که از آنها بپرسند چه بدعتها در دین آوردند! ۲- ضحّاک گفته است: یعنی از آنها بپرسند که چه کار خوب و چه گناه کردهاند ۳- إبن عبّاس گفته است: یعنی تا بپرسند که «لا إِلهَ إِلَّا اللّه» را در دوران زندگی چگونه برگزار کردند، و توحیدشان چگونه بوده است! ۴- ابو سعید خدریّ و سعید بن جبیر گفتند: یعنی تا از آنها بپرسند که در دوستی علیّ علیه السّلام چگونه رفتار کردهاند و چه کردهاند! -قرآن-۲۵۰-۲۷۶ «إِنَّکُم کُنتُم تَأتُونَنا عَنِ الیَمِینِ» ۲۸ طبری: یعنی در قیامت آدمها به جنّها میگویند: شما از راه دینداری و حقّ طلبی میآمدید نزد ما و ما را با بهترین صورت و قویتر استدلال گول میزدید. و معنی یمین در زبان عرب قوّت است و قدرت. و إبن زید گفته است: یعنی آدمها بشیطانهای کافر میگویند: شما میان ما و عمل خیر جلوگیر بودید و ما را از اسلام برگرداندید. -قرآن-۱-۴۸ مجمع: کافران بآنها که گمراه شان کردهاند میگویند: شما میآمدید نزد ما باسم خیر خواهی و یمن و برکت از اینجهت ما سخن شما پذیرفتیم. زجّاج [صفحه ۲۸۶] گفته است یعنی از سوی دین و حقّ نزد ما میآمدید و چنین مینمودید که آنچه میگوئید دین است و حقّ چون یمین بمعنی حقّ است. «فَأَغوَیناکُم»- الخ ۳۲ حسینی نوشته: در مثل است که خرمن سوخته هم خرمن میطلبد: بیت: -قرآن-۱-۱۷ من مستم و خواهم که تو هم مست شوی || تا همچو منی سوخته از دست شوی [«یُطافُ عَلَیهِم بِکَأسٍ مِن مَعِینٍ» ۴۵ ابو الفتوح: یعنی از خمر پاکیزه و اینکه در وصف آب نیز استعمال کنند، امّا اشتقاق او روا بود که وزن او فعیل بود من المعن و هو الماء الشّدید الجری آبی باشد که نیک رود من امعن فی الامر اذا بالغ فیه، و روا بود که وزن او مفعول باشد من عان اذا رأی بالعین. -قرآن-۳-۴۵ «بَیضاءَ» ۴۶ خمری سفید باشد و سفید شریف ترین لونهاست «لَذَّةٍ لِلشّارِبِین» لذّتی و راحتی باشد اینکه خمر خورندگان را، بعضی گفتند «بیضاء» صفت کأس است و قول اوّل بهتر است. -قرآن-۱-۱۰-قرآن-۶۰-۸۴ «لا فِیها غَولٌ» ۴۷ ابو الفتوح یعنی در آن فساد عقل نباشد]. -قرآن-۱-۱۸ «وَ لا هُم عَنها یُنزَفُون» ۴۷ مجمع: با فتح و کسر زای قرائت شده است. ابو علیّ گفته است: «انزف» دو معنی دارد: ۱- یعنی مست شد ۲- یعنی شرابش تمام شد. پس اگر بکسر زای خوانده شود ممکن است معنی چنین باشد شرابشان تمام نمیشود یا مست نمیشوند. و اگر بفتح خوانده شود یعنی منزوف و مست شده نخواهند بود. -قرآن-۱-۳۱ «قاصِراتُ الطَّرفِ عِین» ۴۸ ابو الفتوح: یعنی حوریهها که نصیب است چشم از دیگران دوختهاند و بکس ننگریستهاند و مردی ندیدهاند و معنی «عین» چشم فراخان است و مفرد آن «عیناء» است با همزهی آخر بمعنی زن درشت چشم. -قرآن-۱-۲۹ «کَأَنَّهُنَّ بَیضٌ مَکنُون» ۴۹ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۳۳ ۱- سعید بن جبیر گفته است: یعنی مانند بخش درونی پردهی تخم مرغ هستند [صفحه ۲۸۷] که هیچ چیز بآن نرسیده است. ۲- إبن زید گفته است: یعنی مانند تخم است که شتر مرغ آن را بزیر پر خود نگاه میدارد و باد بآن نمیوزد و چون رنگ آن به زردی نزدیک است آن صفای مخصوص همانند شده است برنگ تخم که در زیر بال مرغ است. ۳- إبن عبّاس گفته است: مقصود مروارید است و بهترین اینکه معانی اینکه است که همانند شده است بسفیدهی تخم مرغ که چیزی آن را نپسوده است و عرب هر آنچه محفوظ و دست نخورده باشد مکنون مینامند. ابو الفتوح نوشته است: پنداری که از سفیدی و ملاست خایهی شتر مرغند و گفتند برای آن تشبیه کرد که آن زرد رنگ باشد، و عرب در رنگ زنان اینکه رنگ استحسان کند چنانکه شاعر گفت: صفراء من بقر الجواء کأنّما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

||ترک الحیاء بهار داع سقیم»-فرمت-۶۱-۶۳ و قال آخر: و سود نواصیها و حمر اکفّها || و صفر تراقیها و بیض خدودها»-فرمت-۵۹-۶۱ «إِنِّی کانَ لِی قَرِینٌ»- الخ ۵۱ طبری: مجاهد گفته است: یعنی شیطانی دوست من بود که میگفت: چگونه باور داری که پس از مردن از ما بازخواست میشود. إبن عبّاس گفته است: یعنی دوستی کافر داشتم که چنین میگفت. -قرآن-۱-۳۰ «قالَ هَل أَنتُم مُطَّلِعُونَ ۵۴ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ»- الخ ۵۵ طبری: یعنی آن مرد بهشتی بیاران خود میگوید: میخواهید از آن دوست که در دنیا داشتم و منکر اینکه عالم بود خبر گیری کنید! -قرآن-۱-۵۹ مجمع: إبن عبّاس و إبن محیصن «مُطَّلِعُونَ فَاطَّلَعَ» با سکون و تخفیف طاء خواندهاند و در کلام حذفی است و معنی چنین است که آنها گفتند: بلی تو او را بهتر میشناسی نگاه کن تا ببینی و او خبر گیری کرد و دید. -قرآن-۳۵-۶۲ [صفحه ۲۸۸] ابو الفتوح: یعنی از سوی حقّ باین مردم بهشتی بگویند: میخواهید به دوزخ بنگرید. و بقرائت سکون و تخفیف طاء معنی اینکه است که آنمرد بهشتی میگوید: آیا مرا از حال آن دوست خبردار میکنید! و آنها او را مطّلع کنند و او ببیند. «أَ فَما نَحنُ بِمَیِّتِینَ»- الخ ۵۸ کشف: در اینکه جمله سه احتمال است: -قرآن-۱-۳۱ ۱- سخن بهشتیان است با ملائکه یعنی از ملائکه میپرسند: آیا دیگر ما نخواهیم مرد! پاسخ میدهند: مرگی نیست. آنها میگویند البتّه بهرهی بزرگ همین است تا آخر. ۲- ممکن است تمام هر سه آیه سخن مؤمنین بهشتی باشد با یکدگر از شادی و خوشی. ۳- ممکن است سخن آن گویندهی بهشتی باشد بدوست دوزخی خود برای سرزنش او که مرگ و گرفتاری را منکر بودی و میبینی و اینکه من دارم برترین بهره است. «وَ ما نَحنُ بِمُعَذَّبِینَ» ۵۹ روح البیان: اینکه آیه اشاره است که مرگ اوّلی و ارادی از صفات نفسانی حیوانی بدنبالش زندگی روحانی ربّانی است که هرگز مرگ ندارد. بلکه مؤمن و مردهی باین مرگ از خانهی بخانهی دیگر منتقل، میشود بجوار حقّ و بآتش هجران و عذاب حرمان گرفتار نمیشود. -قرآن-۱-۳۱ هر که فانی شد از ارادت خویش || زندگی یافت او ز مهجت خویش از عذاب و ألم مسلّم گشت || در جوار خدا منعّم گشت «لِمِثلِ هذا»- الخ ۶۱ مجمع: اینکه سخن بهشتیان است یعنی هر کس باید کاری کند که چنین بهره برد. و بعضی گفتهاند: از سخن حقّ است یعنی برای اینکه خوشیها که شمردیم باید کار کنند و مقصود از «لَهُم رِزقٌ مَعلُومٌ- تا-بَیضٌ مَکنُونٌ» است. -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۲۲۳-۲۴۷-قرآن-۲۵۹-۲۷۶ کشف نوشته: اگر مؤمنان را سزا است که بر امید ناز و نعم بهشت و دیدار غلمان و ولدان گویند «لِمِثلِ هذا فَلیَعمَلِ العامِلُونَ» پس عارفان سزاترند که بر امید دیدار جلال احدیّت و یافت حقایق قربت و تباشیر وصلت دیده و دل فدا -قرآن-۱۰۴-۱۴۳ [صفحه ۲۸۹] کنند و جان و دل در اینکه بشارت نثار کنند. تفسیر حسینی: از برای مثل اینکه نعمتها پس باید که عمل کنند عمل کنندگان نه برای مال و جاه دنیا که بر شرف زوال است و در صدد انتقال رباعی: گر بار کشی بار نگاری باری || ور کار کنی برای یاری باری ور روی بخاک راه خواهی مالید || بر خاک ره طرفه سواری باری «أَم شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ۶۲ إِنّا جَعَلناها فِتنَةً»- الخ ۶۳ ابو الفتوح: زقّوم میوهای است بسیار تلخ و زننده و بدبو و اینکه کلمه مشتقّ است از تزقّم الطّعام یعنی با سختی و ناپسندی خورد. و در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۵۶ ۱- قتاده گفت: چون کافران گفتند: چگونه شود که در دوزخ درخت باشد با آنکه آتش آن را میسوزاند! بجواب آنها گفته شد که درخت زقّوم در دوزخ بر- جای کردهایم تا آزمایش کافران باشد چه هر که مؤمن است میداند که خدا قادر بر آن است و آنکه ستمکار است و کافر منکر میشود. ۲- دیگری گفته است: فتنه بمعنی عذاب و معنی جمله اینکه است: درخت زقّوم را آزار و عذاب ستمکاران کردیم، چونکه إبن زبعری گفت: زقّوم بلغت بربر و افریقا بمعنی کره و خرما است و محمّد ما را بآن تهدید میکند که بجهنّم خوراک ما خواهد بود. و ابو جهل گروهی از آنها را بخانه برد و بکنیز خود گفت: «زقّمینا» یعنی کره و خرما برای ما بیاور او آورد. ابو جهل گفت: «تزقّموا» یعنی از اینکه زقّوم بخورید. اینکه آیه اشاره باین سخن و کار کافران است که درخت زقّوم موجب آزمایش اینکه ستمکاران است که بخواستهی خود آنرا معنی میکنند. و پس از آن معرّفی شد که: «إِنَّها شَجَرَةٌ تَخرُجُ»- الخ زقّوم درختی روئیده از جهنم است. -قرآن-۹۶۳-۹۹۰ «شَجَرَةٌ تَخرُجُ فِی أَصلِ» ۶۴ طبری: از إبن مسعود نقل است: «شجرة نابتة فی اصل» قراءت کرده است. -قرآن-۱-۳۲ [ابو الفتوح: اینکه درختی است که در بن دوزخ روید]. «طَلعُها کَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیاطِینِ» ۶۵ طبری: در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همانند کردن میوه و -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۲۹۰] شکوفه‌ی درخت زقّوم بسر شیطان چند مناسبت است: ۱- برسم خود اعراب گفته شده است چون آنچه را که میخواستند زیاد زشت بشمارند میگفتند: گویا شیطان است. ۲- ماری تاجدار و زشت بوده است بنام شیطان که بآن تشبیه شده است. ۳- گیاهی است معروف برءوس الشّیاطین که زشت است و میوه‌ی زقّوم به آن همانند شده است. «لَهُم عَلَیها لَشَوباً مِن حَمِیمٍ» ۶۷ مجمع: یعنی برای مردم جهنّم روی درخت زقّوم آمیخته‌ای است از آب داغ که آمیخته میشود اینکه خوراک بآن آب. -قرآن-۱-۴۰ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی نوشیدن آب داغ روی زقّوم. ابو الفتوح: شربتی دارند آمیخته از حمیم و حمیم آبی است که گرمی آن سوزان است و مردم روی آن طعام از اینکه شراب میخورند. سخن ما: آغاز سوره با سوگند بفرشتگان و موجودات آسمانی سر سپرده جوری زمینه سازی شده است که چون بگوش رسد مجال اندیشه و انکار ندهد. و بهمین روش سخن از شیطان که عرب از آن ترسناک بوده است بمیان آمده است و هم از شهب و آتشهای شبانه‌ی بیم آور در آسمان که اینکه یک وسیله‌ی راندن آن دیگری نشان داده شده است تا مقام قدرت و برتری بر آفرینش بجلو چشمها بیاید و خود را در برابر آن بیچاره بیابند. و البتّه اینکه آیات نه برای شناساندن ملک و شیطان است و نه برای درس علم هیئت و حوادث جوّی که از هر یک جداگانه طبق قوانین آن بحث شود. پس آنچه از ظواهر اینکه آیات بر خلاف اصول علمی مشاهده شود نباید از دیده‌ی بحث علمی نگاه کرد بلکه بایستی دید: طرف سخن کی است و هدف چیست! و بسیار روشن است که برای مردم بیابانگرد و گردنفراز بایستی راه تربیت و تسلیم بمصالح اخلاقی و اجتماعی دنبال شود نه گفتن و نوشتن اصول هیئت و نجوم از اینروست که با کمال آزادگی از قید قوانین علمی نجوم و ستاره شناسی سخن جوری آغاز شده و بانجام رسیده است که مردم بدخیم و بد خو سر تسلیم فرود آرند. [صفحه ۲۹۱] ۲- چون اینکه سوره بمکّه نازل شده است و از آیت ۳۹ «وَ ما تُجزَونَ تا آخر اینکه آیات عاقبت نکوکار و بدکار را نشان داده است، ممکن است در چند سال بعد از بعثت نازل شده باشد زیرا اینگونه بیم و نوید برای کسانی است که روزگاری پند و اندرز شنیده‌اند و نپذیرفته‌اند، بناچار پیغمبر با سخنانی هم سخت و هم دلربا با آنها رو برو شده است و بآنچه عرب به آرزویش مانده چون سایه‌ی سرد و روی تخت و آب زلال و زنهای سفید اندام امیدوارش کرده است و هم بجوری از آینده بیم داده که جز تسلیم راه و چاره برای کس نباشد. -قرآن-۶۵-۸۱

[سوره الصافات [۳۷]: آیات ۷۵ تا ۱۸۲]

وَ لَقَد نادانا نُوحٌ فَلَنِعمَ المُجِیبُونَ [۷۵] وَ نَجَّیناهُ وَ أَهلَهُ مِنَ الکَربِ العَظِیمِ [۷۶] وَ جَعَلنا ذُرِّیَّتَهُ هُمُ الباقِینَ [۷۷] وَ تَرَکنا عَلَیهِ فِی الآخِرِینَ [۷۸] سَلامٌ عَلی نُوحٍ فِی العالَمِینَ [۷۹] -قرآن-۱-۲۴۳ إِنّا کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ [۸۰] إِنَّهُ مِن عِبادِنَا المُؤمِنِینَ [۸۱] ثُمَّ أَغرَقنَا الآخَرِینَ [۸۲] وَ إِنَّ مِن شِیعَتِهِ لَإِبراهِیمَ [۸۳] إِذ جاءَ رَبَّهُ بِقَلبٍ سَلِیمٍ [۸۴] -قرآن-۱-۲۰۴ إِذ قالَ لِأَبِیهِ وَ قَومِهِ ما ذا تَعبُدُونَ [۸۵] أَ إِفکاً آلِهَةً دُونَ اللّهِ تُرِیدُونَ [۸۶] فَما ظَنُّکُم بِرَبِّ العالَمِینَ [۸۷] فَنَظَرَ نَظرَةً فِی النُّجُومِ [۸۸] فَقالَ إِنِّی سَقِیمٌ [۸۹] -قرآن-۱-۲۱۶ فَتَوَلَّوا عَنهُ مُدبِرِینَ [۹۰] فَراغَ إِلی آلِهَتِهِم فَقالَ أَ لا تَأکُلُونَ [۹۱] ما لَکُم لا تَنطِقُونَ [۹۲] فَراغَ عَلَیهِم ضَرباً بِالیَمِینِ [۹۳] فَأَقبَلُوا إِلَیهِ یَزِفُّونَ [۹۴] - قرآن-۱-۲۰۳ قالَ أَ تَعبُدُونَ ما تَنحِتُونَ [۹۵] وَ اللّهُ خَلَقَکُم وَ ما تَعمَلُونَ [۹۶] قالُوا ابنُوا لَهُ بُنیاناً فَأَلقُوهُ فِی الجَحِیمِ [۹۷] فَأَرادُوا بِهِ کَیداً فَجَعَلناهُمُ الأَسفَلِینَ [۹۸] وَ قالَ إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی سَیَهدِینِ [۹۹] -قرآن-۱-۲۶۱ رَبِّ هَب لِی مِنَ الصّالِحِینَ [۱۰۰] فَبَشَّرناهُ بِغُلامٍ حَلِیمٍ [۱۰۱] فَلَمّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعیَ قالَ یا بُنَیَّ إِنِّی أَری فِی المَنامِ أَنِّی أَذبَحُکَ فَانظُر ما ذا تَری قالَ یا أَبَتِ افعَل ما تُؤمَرُ سَتَجِدُنِی إِن شاءَ اللّهُ مِنَ الصّابِرِینَ [۱۰۲] فَلَمّا أَسلَما وَ تَلَّهُ لِلجَبِینِ [۱۰۳] وَ نادَیناهُ أَن یا إِبراهِیمُ [۱۰۴] -قرآن-۱-۳۷۹ قَد صَدَّقتَ الرُّؤیا إِنّا کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ [۱۰۵] إِنَّ هذا لَهُوَ البَلاءُ المُبِینُ [۱۰۶] وَ فَدَیناهُ بِذِبحٍ عَظِیمٍ [۱۰۷] وَ تَرَکنا عَلَیهِ فِی الآخِرِینَ [۱۰۸] سَلامٌ عَلی إِبراهِیمَ [۱۰۹] -قرآن-۱-۲۲۲ کَذلِکَ نَجزِی المُحسِنِینَ [۱۱۰] إِنَّهُ مِن عِبادِنَا المُؤمِنِینَ [۱۱۱] وَ بَشَّرناهُ بِإِسحاقَ نَبِیّاً مِنَ الصّالِحِینَ [۱۱۲] وَ بارَکنا عَلَیهِ وَ عَلی إِسحاقَ وَ مِن ذُرِّیَّتِهِما مُحسِنٌ وَ ظالِمٌ لِنَفسِهِ مُبِینٌ [۱۱۳] وَ لَقَد مَنَنّا عَلی مُوسی وَ هارُونَ [۱۱۴] -قرآن-۱-۲۹۶ وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نَجَّيناهُما وَ قَومَهُما مِنَ الكَربِ العَظِيمِ [۱۱۵] وَ نَصَرناهُم فَكانُوا هُمُ الغالِبِينَ [۱۱۶] وَ آتَيناهُمَا الكِتابَ المُستَبِينَ [۱۱۷] وَ هَدَيناهُمَا الصِّراطَ المُستَقِيمَ [۱۱۸] وَ تَرَكنا عَلَيهِما فِي الآخِرِينَ [۱۱۹] -قرآن-۱-۲۴۴ سَلامٌ عَلى مُوسى وَ هارُونَ [۱۲۰] إِنّا كَذلِكَ نَجزِي المُحسِنِينَ [۱۲۱] إِنَّهُما مِن عِبادِنَا المُؤمِنِينَ [۱۲۲] وَ إِنَّ إِلياسَ لَمِنَ المُرسَلِينَ [۱۲۳] إِذ قالَ لِقَومِهِ أَ لا تَتَّقُونَ [۱۲۴] -قرآن-۱-۲۱۸ أَ تَدعُونَ بَعلاً وَ تَذَرُونَ أَحسَنَ الخالِقِينَ [۱۲۵] اللّهَ رَبَّكُم وَ رَبَّ آبائِكُمُ الأَوَّلِينَ [۱۲۶] فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُم لَمُحضَرُونَ [۱۲۷] إِلاّ عِبادَ اللّهِ المُخلَصِينَ [۱۲۸] وَ تَرَكنا عَلَيهِ فِي الآخِرِينَ [۱۲۹] -قرآن-۱-۲۵۰ سَلامٌ عَلى إِلياسِينَ [۱۳۰] إِنّا كَذلِكَ نَجزِي المُحسِنِينَ [۱۳۱] إِنَّهُ مِن عِبادِنَا المُؤمِنِينَ [۱۳۲] وَ إِنَّ لُوطاً لَمِنَ المُرسَلِينَ [۱۳۳] إِذ نَجَّيناهُ وَ أَهلَهُ أَجمَعِينَ [۱۳۴] -قرآن-۱-۲۱۰ إِلاّ عَجُوزاً فِي الغابِرِينَ [۱۳۵] ثُمَّ دَمَّرنَا الآخَرِينَ [۱۳۶] وَ إِنَّكُم لَتَمُرُّونَ عَلَيهِم مُصبِحِينَ [۱۳۷] وَ بِاللَّيلِ أَ فَلا تَعقِلُونَ [۱۳۸] وَ إِنَّ يُونُسَ لَمِنَ المُرسَلِينَ [۱۳۹] - قرآن-۱-۲۱۶ إِذ أَبَقَ إِلَى الفُلكِ المَشحُونِ [۱۴۰] فَساهَمَ فَكانَ مِنَ المُدحَضِينَ [۱۴۱] فَالتَقَمَهُ الحُوتُ وَ هُوَ مُلِيمٌ [۱۴۲] فَلَو لا أَنَّهُ كانَ مِنَ المُسَبِّحِينَ [۱۴۳] لَلَبِثَ فِي بَطنِهِ إِلى يَومِ يُبعَثُونَ [۱۴۴] -قرآن-۱-۲۴۲ فَنَبَذناهُ بِالعَراءِ وَ هُوَ سَقِيمٌ [۱۴۵] وَ أَنبَتنا عَلَيهِ شَجَرَةً مِن يَقطِينٍ [۱۴۶] وَ أَرسَلناهُ إِلى مِائَةِ أَلفٍ أَو يَزِيدُونَ [۱۴۷] فَآمَنُوا فَمَتَّعناهُم إِلى حِينٍ [۱۴۸] فَاستَفتِهِم أَ لِرَبِّكَ البَناتُ وَ لَهُمُ البَنُونَ [۱۴۹] -قرآن-۱-۲۶۵ أَم خَلَقنَا المَلائِكَةَ إِناثاً وَ هُم شاهِدُونَ [۱۵۰] أَلا إِنَّهُم مِن إِفكِهِم لَيَقُولُونَ [۱۵۱] وَلَدَ اللّهُ وَ إِنَّهُم لَكاذِبُونَ [۱۵۲] أَصطَفَى البَناتِ عَلَى البَنِينَ [۱۵۳] ما لَكُم كَيفَ تَحكُمُونَ [۱۵۴] -قرآن-۱-۲۳۵ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ [۱۵۵] أَم لَكُم سُلطانٌ مُبِينٌ [۱۵۶] فَأتُوا بِكِتابِكُم إِن كُنتُم صادِقِينَ [۱۵۷] وَ جَعَلُوا بَينَهُ وَ بَينَ الجِنَّةِ نَسَباً وَ لَقَد عَلِمَتِ الجِنَّةُ إِنَّهُم لَمُحضَرُونَ [۱۵۸] سُبحانَ اللّهِ عَمّا يَصِفُونَ [۱۵۹] -قرآن-۱-۲۶۲ إِلاّ عِبادَ اللّهِ المُخلَصِينَ [۱۶۰] فَإِنَّكُم وَ ما تَعبُدُونَ [۱۶۱] ما أَنتُم عَلَيهِ بِفاتِنِينَ [۱۶۲] إِلاّ مَن هُوَ صالِ الجَحِيمِ [۱۶۳] وَ ما مِنّا إِلاّ لَهُ مَقامٌ مَعلُومٌ [۱۶۴] -قرآن-۱-۲۰۲ وَ إِنّا لَنَحنُ الصَّافُّونَ [۱۶۵] وَ إِنّا لَنَحنُ المُسَبِّحُونَ [۱۶۶] وَ إِن كانُوا لَيَقُولُونَ [۱۶۷] لَو أَنَّ عِندَنا ذِكراً مِنَ الأَوَّلِينَ [۱۶۸] لَكُنّا عِبادَ اللّهِ المُخلَصِينَ [۱۶۹] -قرآن-۱-۲۰۷ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوفَ يَعلَمُونَ [۱۷۰] وَ لَقَد سَبَقَت كَلِمَتُنا لِعِبادِنَا المُرسَلِينَ [۱۷۱] إِنَّهُم لَهُمُ المَنصُورُونَ [۱۷۲] وَ إِنَّ جُندَنا لَهُمُ الغالِبُونَ [۱۷۳] فَتَوَلَّ عَنهُم حَتّى حِينٍ [۱۷۴] - قرآن-۱-۲۲۷ وَ أَبصِرهُم فَسَوفَ يُبصِرُونَ [۱۷۵] أَ فَبِعَذابِنا يَستَعجِلُونَ [۱۷۶] فَإِذا نَزَلَ بِساحَتِهِم فَساءَ صَباحُ المُنذَرِينَ [۱۷۷] وَ تَوَلَّ عَنهُم حَتّى حِينٍ [۱۷۸] وَ أَبصِر فَسَوفَ يُبصِرُونَ [۱۷۹] -قرآن-۱-۲۱۷ سُبحانَ رَبِّكَ رَبِّ العِزَّةِ عَمّا يَصِفُونَ [۱۸۰] وَ سَلامٌ عَلَى المُرسَلِينَ [۱۸۱] وَ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِينَ [۱۸۲] -قرآن-۱-۱۴۰ [صفحه ۲۹۳] معنی لغات: «راغ» از مصدر روغ بفتح اوّل و روغان بفتح اوّل و دوّم بمعنی اینکه سو و آن سو رفتن، از راه منحرف شدن. «یزفّون» از مصدر زفّ به [صفحه ۲۹۴] فتح اوّل بمعنی شتاب کردن، آهسته باد وزیدن. «تلّه» از مصدر تلّ به فتح اوّل بمعنی بر زمین زدن، در چاه کردن، در دست نهادن. «مد حضین» از مصدر دحض بفتح اوّل و دحوض بضمّ اوّل و دوّم بمعنی استدلال کسی را باطل کردن، مثل سر بریده پا بر زمین کشیدن و بیقرار جنبیدن. «عراء» فضای هموار که جای پنهان شدن در آن نباشد. ترجمه: ۷۵ [هم از ناپرهیزکاران مردم نوح بودند که نافرمانیش کردند] او ما را آواز کرد و ما برای او چه پاسخگوی خوب بودیم ۷۶ که خود و خانواده‌اشرا از اندوهی بزرگ رها کردیم [تا از آزار مردم و هم طوفان آسوده شدند ۷۷ و بشر باز مانده‌ی پس از طوفان را از نسل او کردیم] و ذرّیه‌اش را باقی گذاردیم ۷۸ و یاد او را در آیندگان بجای گذاردیم ۷۹ که همه جهانیان بر نوح سلام کنند ۸۰ البتّه جزای نیکوکاران چنین دهیم ۸۱ که او از بندگان مؤمن ما بود ۸۲ و سپس دیگران [نا فرمان را] بآب فرو بردیم ۸۳ و اینکه بس برای او که ابراهیم از پیروانش بود و روش او را دنبال کرد ۸۴ نزد پروردگارش با دل درست آمد و با خدای خود صاف دل بود ۸۵ چون با پدر و ملّت خود گفت: چیست اینکه می‌پرستید! ۸۶ مگر بساخته‌ی خود که غیر خداوند است دل بسته‌اید! ۸۷ پس بپروردگار جهان چه گمان دارید! [که او چگونه است و با شما چه رفتار میشود!] ۸۸ زان پس نگاهی بستارگان کرد ۸۹ و گفت: من بیمارم تا از او کناره گیرند ۹۰ آنها پشت باو کردند و رفتند ۹۱ و او بنهان بجای بتان شان رفت و گفت: چرا شما چیزی نمی‌خورید ۹۲ و چرا سخنی نمیگوئید! ۹۳ وز آن پس با همه‌ی توان خود آنها در هم کوبید ۹۴ [مردم که خبر دار شدند] بسوی او دویدند ۹۵ او گفت: چرا آنچه خود میتراشید میپرستید! ۹۶ با اینکه خداوند شما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را با آنچه کنید آفریده است ۹۷ آنها با یکدگر گفتند: چیزی بسازید که او را در آن بسوزید ۹۸ [چون آنها] بد او و چاره‌ی کار او خواستند ما پست و زبون شان، کردیم [ابراهیم که از شرشان آسوده و از خیرشان ناامید شد] ۹۹ گفت: من به [صفحه ۲۹۵] آن سوی میروم که پروردگارم [فرموده] چه او بزودی رهبریم میکند. [ابراهیم از آنجا هجرت کرد و گفت] ۱۰۰ ای خدا بمن فرزندی صالح و شایسته ببخش. ۱۰۱ او را به پیدایش پسری بردبار امیدوار کردیم ۱۰۲ و چون [وعده‌ی ما انجام شد و فرزندش] رسید بآن اندازه که با پدر انباز در کار شد ابراهیم باو گفت: ای پسر چنین بخواب دیدم که تو را سر میبرم، تو در کار خود بنگر تا چه بینی! او گفت: ای پدر [خواب تو فرمان خدا است] بکن آنچه بتو فرمان شده که بخواست خداوند شکیبایم من بینی ۱۰۳ چون آن دو تسلیم بفرمان حقّ شدند و او فرزند بروی بر زمین خواباند ۱۰۴ ما آوازش کردیم: ای ابراهیم ۱۰۵ خواب خود راست کردی [و تسلیم تو بجای قربانی فرزند پذیرفته شد] که نکو کاران را ما چنین پاداش دهیم ۱۰۶ البتّه اینکه خواب آزمایش و گرفتاری نموداری بود ۱۰۷ که کشته‌ی بزرگ فدای آن کردیم [و روزگاری دراز آئین قربانی بجای آن نهادیم] ۱۰۸ و یاد او در دل مردم بعدش بجای گذاردیم [که تاریخ فراموشش نکند] ۱۰۹ [پس] سلام بر ابراهیم ۱۱۰ که او از بندگان مؤمن ما بود ۱۱۱ و مزد نکوکاران را چنین دهیم [که نام شان بماند و قدرشان بدانند] ۱۱۲ و باو نوید فرزندی بنام اسحاق دادیم که پیغمبری صالح باشد ۱۱۳ و هر دوشان را فرخنده کردیم [که از هر خیر و خوشی بهره مند شوند و نسل شان بماند و از آنها پیمبران بیایند] ولی گروهی از فرزندان شان نکوکار بودند و گروهی بآشکار بر خود ستمگر شدند ۱۱۴ و نیز بموسی و هارون نعمت دادیم ۱۱۵ که با گروه شان از رنجی بزرگ رهاندیم ۱۱۶ و یاری شان کردیم تا [بر فرعونیان] چیره شدند ۱۱۷ و «تورات» بآنها دادیم که کتاب نمودار حقّ و باطل بود ۱۱۸ و راه راست بآنها نمودیم ۱۱۹ و نام نیک از آنها بجای گذاشتیم ۱۲۰ پس سلام بر موسی و هارون ۱۲۱ که ما نکوکاران را چنین پاداش دهیم ۱۲۲ چون هر دوشان از بندگان مؤمن ما بودند ۱۲۳ و نیز از پیغمبران الیاس بود ۱۲۴ و روزی به مردم گفت: چرا پرهیزگار نیستید! که نیاز ببعل میبرید ۱۲۵ و بهترین آفریدگار را رها میکنید [صفحه ۲۹۶] ۱۲۶ با اینکه خداوند است آفریدگار شما و پدرهای در گذشته‌ی شما ۱۲۷ آنها سخنش را دروغ شمردند و البتّه آماده‌ی حساب و عذاب شان کرده‌ایم ۱۲۸ مگر آن دسته که بنده‌ی خالص خدا بودند [که آمرزیده‌اند و آسوده] ۱۲۹ و از الیاس نام نیک در بازماندگان گذاردیم ۱۳۰ که نکوکاران را چنین پاداش دهیم ۱۳۱ پس سلام بر الیاس ۱۳۲ که از بندگان مؤمن ما بود ۱۳۳ و لوط هم پیغمبر بود ۱۳۴ که روزگاری خود و خانواده‌اش را همگی از گرفتاری رهاندیم ۱۳۵ جز پیر زنی که در باز ماندگان بجای بود ۱۳۶ و سپس دیگران را نابود کردیم ۱۳۷ و شما عربها بصبح و شام از آن سرزمین [آسیب دیده‌ی مردم لوط] گذر میکنید ۱۳۸ مگر خرد ندارید [که آن را می‌بینید و پند نمیگیرید و مؤمن نمیشوید] ۱۳۹ و یکی از پیغمبران یونس بود که ۱۴۰ روزگاری از مردم خود فراری شد بسوی کشتی آکنده از بار و مسافر ۱۴۱ پس با مردم کشتی قرعه‌ای زد و بنام او در آمد [که بدریا رود و چون بمیان آب رسید] ۱۴۲ ماهی او را فرو برد و او ملامتگر خود بود و سزاوار سرزنش ۱۴۳ و اگر نه او تسبیح گوی ما بود ۱۴۴ تا روز رستاخیز در شکم ماهی بود [ولی او تسبیح گفت] ۱۴۵ و ما او را که بیمار بود بر زمینی بی‌آب و گیاه انداختیم ۱۴۶ و بوته‌ی کدو برایش برویاندیم ۱۴۷ و بسوی مردمی صد هزار نفری یا فزون از آن فرستادیم ۱۴۸ که همگی مؤمن شدند و روزگاری از زندگی بهرمندشان کردیم ۱۴۹ اکنون ای محمّد از اینکه مشرکین بپرس آیا فرزند پروردگارت [با چنین قدرت] دختر است و فرزندان آنها پسر! ۱۵۰ یا آنها شاهد بودند و دیدند: ملائکه را ماده آفریدیم! [ولی نه چنین است] همه بدانند ۱۵۱ از ساخته‌ی خود گویند ۱۵۲ خدا فرزند زائید و خود دروغگویند ۱۵۳ آیا شود که بجای پسر دختر گزیند! ۱۵۴ شما را چه میشود و چگونه قضاوت میکنید! ۱۵۵ مگر سخن خود نمی‌فهمید! ۱۵۶ یا نوشته و دلیلی روشن بر گفته‌ی خود دارید! ۱۵۷ اگر راست می‌گوئید نوشته‌ی خود را بیارید [تا دعوی شما نمودار شود] ۱۵۸ اینکه کافران میان خدا و پریان [صفحه ۲۹۷] خویشاوندی پنداشته‌اند با اینکه پریان خود میدانند همگی آماده‌ی پیشگاه قدرت اویند ۱۵۹ و البتّه پاک است او از آنچه توصیفش کنند ۱۶۰ مگر [ستایش و تسبیح] بندگان خالص خداوندی پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[آسوده باشید که] ۱۶۱ شما و آنها که می‌پرستید نتوانید کسی را ۱۶۲ بر خدا بشورید و گمراه کنید ۱۶۳ مگر آنکه بسرنوشت حتمّ وابسته‌ی آتش است و دوزخی شد [پس قدرت خداوندی است که آدم و جنّ و ملک پدید آورده است و فرشتگان خود اقرار کنند] ۱۶۴ همگی به پیشگاه حقّ مقام معلوم داریم ۱۶۵ و صف کشیده بفرمانیم ۱۶۶ و تسبیح گوی [ولی اینکه کج اندیشان با همه پند و اندرز قرآن] ۱۶۷ میگویند: اگر از یادآوری ۱۶۸ گذشتگان و پند و اندرز پیشینیان برای ما بود ۱۶۹ ما هم بندگان خالص خدا بودیم ۱۷۰ پس [باین بهانه] کافر شدند و بزودی [عاقبت کفر خود] بدانند ۱۷۱ و البتّه در سرنوشت بندگان پیامبر ما معیّن شده است ۱۷۲ که یاری شوند و چیره بر منکرین ۱۷۳ و لشگر ما [که خدا پرستانند] البتّه مسلّط بر دیگرانند ۱۷۴ پس ای محمّد تو [اکنون] روی از آنها بگردان تا بوقت خودش و بنگر بفکر و کارشان ۱۷۵ که بزودی خود بینند [آنچه کرده‌اند] ۱۷۶ مگر میخواهند زود گرفتار شوند! ۱۷۷ [یقین بدانند] آنگاه که به پیرامون شان عذاب رسید چه بد بامدادی باشد برای بیمدادگان نا فرمان ۱۷۸ [باز دستور خود را برای تو تکرار میکنیم]: تا چندی پروای آنها مدار ۱۷۹ و بنگر که بزودی سزای خود بینند ۱۸۰ چه پروردگارت گرامی و پاکتر از توصیف آنها است ۱۸۱ و بر پیغمبران سلام است و خوشی ۱۸۲ و ستایش مختص پروردگار جهان است و بس. سخن مفسّرین: «نادانا نُوحٌ- الخ» ۷۵ طبری: یعنی نوح از ما نابودی مردمش را خواست چنانکه در آیت دیگر نقل شده است: «رَبِّ لا تَذَر- الخ» و مقصود از «الکَربِ العَظِیمِ» گرفتاری بنا فرمانی مردم و طوفان و غرق است. -قرآن-۱۵-۲۹-قرآن-۱۳۸-۱۵۴-قرآن-۱۷۷-۱۹۸ [صفحه ۲۹۸] «جَعَلنا ذُرِّیَّتَهُ- الخ» ۷۷ طبری: یعنی پس از طوفان نوح آدمیزادها از اولاد نوح مانده‌اند که عرب و عجم از اولاد سام پسر نوح هستند و ترک و نژاد اسلاو و سکنه‌ی سواحل خزر اولاد یافث پسر نوح هستند و سودان و سیاه- پوستان اولاد حام پسر نوح هستند. -قرآن-۱-۲۳ «تَرَکنا عَلَیهِ فِی الآخِرِینَ- الخ» ۷۸ مجمع: چند جور معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۵ ۱- مجاهد و قتاده گفته‌اند: از نوح یاد نیکو باقی گذاردیم و در امّت محمّد بر او ثنا گفتیم و میان آنها از او بنیکی یاد کردیم ۲- زجّاج گفته است: یعنی روی نوح یاد نیک گذاردیم تا روز رستاخیز و اینکه یاد خوب جمله‌ی «سَلامٌ عَلی نُوحٍ» ۷۹ است و مثل اینکه است که چنین گفته شده است: بجای گذاردیم بر نوح که در همه‌ی جهان بگویند: سلام بر نوح ۳- فرّاء گفته است: یعنی سخنی روی نوح گذاردیم که در آخر ملّتها بگویند سلام بر نوح در همه‌ی جهان ۴- کلبی گفته است سلامتی بر نوح باد و همین است که در آیت دیگر است «اهبِط بِسَلامٍ- الخ». -قرآن-۲۵۱-۲۷۳-قرآن-۶۰۹-۶۲۵ ابو الفتوح نوشته: رها کردیم بر او در آخرینان ذکر و ثناء نیکو، مفعول به از کلام بیفکند آنگه گفت: سلام بر نوح باد در میان جهانیان. فخر: یعنی سلام بر نوح را خدا ثابت و پا برجا کرده و تا ملائکه و همه مخلوقات آنرا رسانده است که همگی شان بر او سلام میکنند. کشف: یعنی یاد خوب و ستایش نیکو از نوح در میان مردم و پیغمبران بعد تا بروز قیامت بجای گذاردیم. و در اینجا کلام تمام میشود و سپس آغاز جمله است که از ما سلام بر نوح در همه جهان. و بعضی گفته‌اند: یعنی بر نوح رها کردیم که مردم آینده بگویند: سلام بر نوح در همه جهان. «إِنّا کَذلِکَ نَجزِی- الخ» ۸۰ مجمع: مقاتل گفته است یعنی بواسطه‌ی نکوکاری نوح اینکه جور پاداش باو دادیم که نام نیک او در جهان بماند. دیگری گفته است: یعنی همین جور که بنوح پاداش دادیم بهر نیکو کاری خواهیم داد. -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۲۹۹] «وَ إِنَّ مِن شِیعَتِهِ- الخ» ۸۳ طبری: مجاهد گفته است: یعنی ابراهیم بر راه و روش نوح بود. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: گفته‌اند: یعنی ابراهیم از شیعه‌ی محمّد بود. ابو بصیر گفت: امام باقر [ع] فرمود: خوش باد بر تو که شیعه‌ات مینامند. عرض کردم: مردم ما را باین نام سرزنش میکنند. فرمود: مگر اینکه آیه را نشنیده‌ای «وَ إِنَّ مِن شِیعَتِهِ- الخ». -قرآن-۱۵۷-۱۸۳ «بِقَلبٍ سَلِیمٍ» ۸۴ ابو الفتوح: هشام بن عروه گفت: پدرم بمن سفارش کرد که هرگز کسی را لعنت مکن که ابراهیم کسی را لعنت نکرد و از اینکه رو است که در قرآن او را باین جمله توصیف کرده است «إِذ جاءَ رَبَّهُ بِقَلبٍ سَلِیمٍ». -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۳۰-۲۶۷ «فَنَظَرَ نَظرَةً فِی النُّجُومِ فَقالَ إِنِّی سَقِیمٌ» ۸۹ «فَتَوَلَّوا عَنهُ مُدبِرِینَ» ۹۰ طبری: نقل کرده‌اند که مردم معاشرین ابراهیم با ستاره شناسی سر و کار داشتند ابراهیم ستاره‌ای دید که نمودار شد سر خود را با شالی یا دستمالی ببست و گفت من به بیماری طاعون گرفتار میشوم و آن مردم از ترس واگیری اینکه بیماری فرار میکردند، و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

غرض ابراهیم اینکه بود که آنها او را تنها به بتخانه رها کنند تا آنها را بشکند. و إبن زید گفته است: چون او بستاره نگاه کرد گفت: هر وقت اینکه ستاره نمودار شود من مریض میشوم. -قرآن-۱-۶۱-قرآن-۶۵-۹۷ «ضَرباً بِالیَمِینِ» ۹۳ «فَأَقبَلُوا إِلَیهِ یَزِفُّونَ» ۹۴ مجمع: بجای ضربا صفعا خوانده‌اند یعنی: پس گردن زدن و «یزفون» با تخفیف خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۶-۶۰ «إِنِّی ذاهِبٌ»- الخ» ۹۹ طبری: یعنی مهاجرت میکنم بسرزمین مقدّس برای عبادت خدا. قتاده گفته است: یعنی بعمل و دل و نیّت خود میروم. -قرآن-۱-۱۸ کشف نوشته: گفته‌اند ابراهیم اینکه سخن آنگه گفت که او را بآتش می‌فکندند گفت: من بر خدای خویش میروم او خود راه نجات و کفایت بمن بنماید و گفته‌اند: یعنی من فراسر قضا و حکم اللّه میروم. چنانکه قضا کرده و حکم رانده، بر من رود. و گفته‌اند: اینکه سخن آنگه گفت که از آتش خلاص یافت همان است که آنجا [صفحه ۳۰۰] فرمود «إِنِّی مُهاجِرٌ إِلی رَبِّی» معنی آن است که بفرمان و رضای اللّه سوی شام میروم. حقّ تعالی ابراهیم را فرمود «إِنِّی ذاهِبٌ» اخبار است از قول او. موسی را گفت: «جاءَ مُوسی لِمِیقاتِنا» اخبار است از صفت او. مصطفی صلّی اللّه علیه و آله را فرمود: -قرآن-۷-۳۹-قرآن-۱۳۶-۱۵۳-قرآن-۲۰۰-۲۲۵ سری بِعَبدِهِ» از صفت خود اخبار است در حقّ او. ابراهیم در مقام تفرقت بود. موسی در عین جمع بود. مصطفی در جمع جمع بود. نشان تفرقت ابراهیم «إِنِّی وَجَّهتُ وَجهِیَ» نشان جمع موسی «قرّبناه». نشان جمع جمع مصطفی «دَنا فَتَدَلّی»«۴۰» بر ذوق اهل معرفت «إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی» اشارت است به انقطاع بنده و معنی انقطاع با حقّ بریدن است در بدایت بجهد و در نهایت بکلّ. در بدایت تن در سعی و زبان در ذکر و عمر در جهد. و در نهایت با خلق عاریت و با خود بیگانه وز تعلّق آسوده. صد سال آفتاب از مشرق بر آید و بمغرب فرو شود تا منطقی را دیده‌ی آن دهند که مقام خلق از مقام حقّ باز شناسد و بدایت از نهایت باز داند. واسطی گفت: خلیل از خلق بحقّ میشد، و حبیب از حقّ بخلق می‌آید، او که از خلق بحقّ شود حقّ را بدلیل شناسد، و او که از حقّ بخلق آید دلیل را بحقّ بشناسد، نبینی که خلیل از راه دلیل در آمد. بهر دلیلی که میرسید در وهمی آویخت که «هذا رَبِّی» و اینکه بدایت حال وی بود چون بنهایت رسید جمال توحید بدیده‌ی عیان بدید گفت «إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی». پیر طریقت گفت: الهی او که حقّ را بدلیل جوید به بیم و طمع پرستد و او که حقّ را باحسان دوست دارد، روز محنت برگردد و او که حقّ را بخویشتن جوید نایافته یافته پندارد. الهی، عارف تو را بنور تو میداند از شعاع وجود عبادت نمی‌تواند در آتش مهر میسوزد و از نار باز نمیپردازد.بر ذوق اهل معرفت «إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی» اشارت است به انقطاع بنده و معنی انقطاع با حقّ بریدن است در بدایت بجهد و در نهایت بکلّ. در بدایت تن در سعی و زبان در ذکر و عمر در جهد. و در نهایت با خلق عاریت و با خود بیگانه وز تعلّق آسوده. صد سال آفتاب از مشرق بر آید و بمغرب فرو شود تا منطقی را دیده‌ی آن دهند که مقام خلق از مقام حقّ باز شناسد و بدایت از نهایت باز داند. واسطی گفت: خلیل از خلق بحقّ میشد، و حبیب از حقّ بخلق می‌آید، او که از خلق بحقّ شود حقّ را بدلیل شناسد، و او که از حقّ بخلق آید دلیل را بحقّ بشناسد، نبینی که خلیل از راه دلیل در آمد. بهر دلیلی که میرسید در وهمی آویخت که «هذا رَبِّی» و اینکه بدایت حال وی بود چون بنهایت رسید جمال توحید بدیده‌ی عیان بدید گفت «إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی». پیر طریقت گفت: الهی او که حقّ را بدلیل جوید به بیم و طمع پرستد و او که حقّ را باحسان دوست دارد، روز محنت برگردد و او که حقّ را بخویشتن جوید نایافته یافته پندارد. الهی، عارف تو را بنور تو میداند از شعاع وجود عبادت نمی‌تواند در آتش مهر میسوزد و از نار باز نمیپردازد. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۱۷۸-۲۰۶-قرآن-۲۵۹-۲۷۶-پاورقی-۲۷۷-۲۷۹-قرآن-۳۰۲-۳۳۳-قرآن-۱۰۰۷-۱۰۲۰-قرآن-۱۱۰۹-۱۱۴۰ «فَلَمّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعیَ» ۱۰۲ کشف: اختلاف زیادی است در اینکه فرزند ابراهیم که در آیه یاد شده برای سر بریدن اسحاق است یا اسماعیل و -قرآن-۱-۳۶ -قرآن-۴۹-۶۶ [صفحه ۳۰۱] جای قربانی مکّه بوده است یا بیت المقدّس. نِّی أَری فِی المَنامِ أَنِّی أَذبَحُکَ» ۴۱۰۲ کشف: قصّه‌ی قربانی اینکه بوده است که چون بابراهیم در سر پیری وعده‌ی فرزند دادند او نذر کرد که او را برای خدا قربانی کند«۴۱» و چون فاصله شد نذر خود فراموش کرد. شبی که بمکّه برای دیدن اسماعیل رفته بود خسته بود خوابید بخواب دید که باو گفتند بنذر خود وفا کن. آن روز در اندیشه بود که اینکه خواب از شیطان است یا رحمان از اینکه جهت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن را روز «ترویه» یعنی تردید و دو دلی نامیدند که هشتم ذیحجّه است باز شب دیگر همان خواب دید و دانست که دستور حقّ است و از اینکه روی روز نهم را عرفه نامیدند که عارف بوظیفه‌ی خود شده است.و چون فاصله شد نذر خود فراموش کرد. شبی که بمکّه برای دیدن اسماعیل رفته بود خسته بود خوابید بخواب دید که باو گفتند بنذر خود وفا کن. آن روز در اندیشه بود که اینکه خواب از شیطان است یا رحمان از اینکه جهت آن را روز «ترویه» یعنی تردید و دو دلی نامیدند که هشتم ذیحجّه است باز شب دیگر همان خواب دید و دانست که دستور حقّ‌است و از اینکه روی روز نهم را عرفه نامیدند که عارف بوظیفه‌ی خود شده است. -قرآن-۱-۵۰-پاورقی-۲۰۴-۲۰۶ امام فخر: میان معتزله و اشاعره اختلاف است که خواب ابراهیم دستور بسر بریدن فرزندش بوده است یا همان مقدّمات کار از خواباندن و دست و پا بستن و کارد بگلو کشیدن مطلوب بوده است و از هر دسته دلیلها بر نظر خودشان نقل کرده است. «ما ذا تَری» ۱۰۲ مجمع: با فتح تاء و راء خوانده‌اند یعنی چه نظری در اینکه کار داری! و با ضمّ تاء و کسر راء از مصدر ارائه قراءت شده است یعنی چه نظری اظهار میداری! -قرآن-۱-۱۴ «فَلَمّا أَسلَما» ۱۰۳ مجمع: «سلّما» بدون همزه و با تشدید لام قراءت شده است و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۱۸ «فَدَیناهُ بِذِبحٍ عَظِیمٍ» ۱۰۷ نیشابوری: فداء یعنی چیزی را برای جلوگیر زیان از دیگری بجای آن گذاردن، و ذبح بکسر ذال اسم آن حیوان سر بریده شده است یعنی مذبوح، و عظیم بمعنی فربه و گنده که از دیگر همانندان برتر -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۳۰۲] ده شود. و در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۴۲- إبن عبّاس گفته: گوسفندی بوده است که هابیل پسر آدم برای قربانی داد و قبول شد و تحویل بهشت داده شد و در آنجا میچرید تا برای قربانی اسماعیل آوردند. ۲- حسن بصری گفته است: بز کوهی بوده است که از کوه‌های مکّه بنام ثبیر پائین آمد نزد ابراهیم«۴۲» ۳- سدّی گفته است: آوازی بلند شد: ای ابراهیم او نگاه کرد دید گوسفندی پشم بریده و تمیز از کوه بزیر آمد و نزد ابراهیم ایستاد، او فرزند خود را رها کرد و آن گوسفند را سر برید. و اینکه است معنی «فَدَیناهُ بِذِبحٍ». و توصیف بعظیم دو معنی شده است: ۴۲- چون عوض قربانی اسماعیل فرزند خلیل اللّه پذیرفته شده است توصیف بعظیم شده است. ۲- چون اثر اینکه قربانی تا قیامت باقی است و هر کس قربانی بکند به پیروی از اینکه کار است و در هر سالی چندان قربانی میکنند که جز خداوند کس شماره‌ی آنها را نمیداند از اینکه روی توصیف به عظیم شده است.۳- سدّی گفته است: آوازی بلند شد: ای ابراهیم او نگاه کرد دید گوسفندی پشم بریده و تمیز از کوه بزیر آمد و نزد ابراهیم ایستاد، او فرزند خود را رها کرد و آن گوسفند را سر برید. و اینکه است معنی «فَدَیناهُ بِذِبحٍ». و توصیف بعظیم دو معنی شده است: ۱- چون عوض قربانی اسماعیل فرزند خلیل اللّه پذیرفته شده است توصیف بعظیم شده است. ۲- چون اثر اینکه قربانی تا قیامت باقی است و هر کس قربانی بکند به پیروی از اینکه کار است و در هر سالی چندان قربانی میکنند که جز خداوند کس شماره‌ی آنها را نمیداند از اینکه روی توصیف به عظیم شده است. -پاورقی-۳۴۱-۳۴۳-قرآن-۵۶۶-۵۸۷ «وَ إِنَّ إِلیاسَ» ۱۲۳ طبری: الیاس پسر یاسین پسر فنحاص پسر عیزار پسر هارون پسر عمران است. قتاده گفته است: الیاس همان ادریس است. -قرآن-۱-۲۱ «أَ تَدعُونَ بَعلًا» ۱۲۵ طبری: در معنی بعل اختلاف است: ۱- قتاده گفته است بلغت مردم یمن بمعنی خدا و پروردگار است یعنی چرا پروردگاری غیر خداوند می‌پرستید! ۲- إبن زید گفته است: مردم شهر بعلبک که از شهر- های دمشق است بتی داشته‌اند بنام بعل. ۳- إبن اسحاق گفته است: از بعضی اهل علم شنیدم که بعل زنی بوده است که او را می‌پرستیدند. و کلمه‌ی «بعل» در عرب بمعنی شوهر و درخت و زراعت که بآب آسمان است و از آبیاری -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۰۳] بی نیاز است، و هم بمعنی ربّ و صاحب است مثل بعل هذا الدّار یعنی ربّ و صاحب خانه، و در کلمه‌ی «ربّ» بجمله‌ی «رَبَّکُم وَ رَبَّ آبائِکُم» اختلاف قراءت است که هر دو با صدای جلو و رفع خوانده شده است تا «أَحسَنَ الخالِقِین» جمله‌ای تمام باشد و «اللّه» آغاز جمله‌ی جدا باشد، و با صدای بالای یاء خوانده‌اند تا مفعول فعل جلو باشد که جمله‌ی «تذرون» در آیت جلو است. -قرآن-۱۳۰-۱۶۲-قرآن-۲۴۴-۲۶۷ «سَلامٌ عَلی إِلیاسِین» ۱۳۰ مجمع: إبن عامر و نافع آل یاسین خوانده‌اند که با دو کلمه‌ی آل و یاسین باشد و دیگران با صدای زیر همزه و لام بی‌صدا بصورت یک کلمه خوانده‌اند. و زجّاج گفته است: اینکه کلمه که وصل خوانده شود جمع

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الیاس است که خود الیاس با پیروانش بصورت جمع با اینکه تلفّظ گفته شده است که او و پیروانش را سلام فرا گیرد، و همچنین هر کلمه با آنچه وابسته به او است بصورت جمع تلفّظ میکنند مثل بنی مسمع و بنی مهلب را میگویند مهالبه و مسامعه بصورت جمع یعنی فرزندان مسمع و مهلب. و یک وجه دیگر در اینکه کلمه ممکن است که الیاس و الیاسین دو کلمه‌ی همانند باشند مثل میکال و میکائیل و آنها که اینکه کلمه را جدا تلفّظ کرده‌اند باین جهت بوده است که در قرآن‌ها جدا نوشته بوده است و مقصود کلمه‌ی آل بوده است که چون مصغّرش کنند اهیل میشود. إبن عبّاس گفته است آل یاسین آل محمّد است و یاسین اسم پیغمبر است، و بعضی گفته‌اند یس اسم سوره است و چنان است که گفته شده است: سلام بر آنکه مؤمن بکتاب خدا شده است که نامش یاسین است. -قرآن-۱-۲۹ طبری: بعضی قاریها همزه را ساقط کرده‌اند و «سلام علی الیاسین» خوانده‌اند که «ال» حرف تعریف باشد و یاسین اسم باشد. ابو الفتوح: در مصحف عبد اللّه مسعود چنین بوده است «و انّ ادریس لمن المرسلین سلام علی آل ادراسین». «أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ» ۱۴۰ فخر: یعنی فرار کرد بسوی کشتی و در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- او مأمور بود نزد بنی اسرائیل برود -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۳۰۴] غضبناک شد و فرار کرد. ۲- او شکیبائی نکرد با اینکه باید برای مردمش دعا میکرد و فرار کرد. و اینکه دو جهت درست نیست چون پیغمبر خلاف وظیفه نمیکند. ۳- چون باو گفته بودند مردم نافرمان گرفتار خواهند شد او برای ایشان دعا نکرد بگمان اینکه ناچار گرفتاری خواهد رسید، و او فرار کرد با اینکه باید صبر میکرد و دعا میکرد و اینکه کار او نافرمانی نبود ولی موجب پشیمانی او شد. ۴- یونس بمردم وعده کرده بود که گرفتار خواهند شد چون گرفتاری بر- سرشان نیامد و دیر شد او فرار کرد. ابو الفتوح: عبد اللّه عبّاس گفت: یونس بمردمش وعده‌ی عذاب داد و فرار کرد ولی آنها مؤمن شدند و گرفتار نشدند او که از ایمان شان خبر نداشت از نرسیدن عذاب خشمناک شد و از خجالت میان مردم نرفت و فرار کرد و بکشتی نشست. عن که «فَساهَم- الخ» ۱۴۱ طبری: قتاده گفت: کشتی گیر کرد و نرفت و مردم دانستند که پیش آمدی شده است و کسی کاری کرده است که چنین شده است برای کشف حقیقت قرعه زدند بنام یونس در آمد دانستند که گرفتاری و ماندن کشتی از او است. -قرآن-۱-۱۹ «وَ هُوَ مُلِيمٌ» ۱۴۲ ابو الفتوح: یعنی او مستحق ملامت بود. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: یعنی مستحق ملامت بود، و اینکه ملامت از روی عتاب و باز خواست بود نه برای عذاب و مجازات بر ترک فرمان چون بدون فرمان حق از میان مردم فرار کرد. و اینکه ترک اولی است نه معصیت. «مِنَ الْمُسَبِّحِينَ» ۱۴۳ مجمع: قتاده گفته است: یعنی با امیدواری از دسته‌ی نماز گزاران بود. سعید جبیر گفته است: یعنی اینکه جمله را می گفت «لا إِلهَ إِلّا أَنتَ سُبحانَکَ إِنِّی کُنتُ مِنَ الظّالِمِینَ». -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۶۸-۲۳۸ کشف نوشته: هرچند که از روی ظاهر شکم ماهی بلای یونس بود امّا از روی باطن خلوتگاه وی بود. میخواست تا بی‌زحمت اغیار با دوست رازی گوید. [صفحه ۳۰۵] چنانک یونس را شکم ماهی خلوتگاه ساختند خلیل را در میان آتش نمرود خلوت گاه ساختند. «وَ أَرسَلناهُ إِلى مِائَةِ أَلفٍ أَو يَزِيدُون» ۱۴۷ طبری: یعنی او را فرستادیم بسوی مردمی که شماره‌ی آنها صد هزار بلکه بیشتر از آن بود. -قرآن-۱-۵۴ مجمع: بهتر اینکه است که اینکه جمله چنین معنی شود: او را بسوی مردمی فرستادیم که شماره‌ی آنها باین اندازه‌ها بود. و باصطلاح معنی «أو» ابهام است و یا بگفته‌ی سیبویه معنی «أو» تخییر باشد یعنی اگر کسی آنها را بیند بخواهد صد هزار بداند و خواه گوید بیشتر است. و إبن مسعود گفته است: چون یونس از شکم ماهی بدر شد مانند جوجه‌ی مرغ بی‌پر بود، و همین است معنی «وَ هُوَ سَقِيمٌ». و گفته‌اند: او مأمور شد برای مردم نینوی از سرزمین موصل. و ممکن است اینکه همان مردم پیش از گرفتاری یونس بوده‌اند که اینکه مرتبه دینی برای آنها آورده است و مؤمن شده‌اند. و ممکن است اینها مردمی دیگر بوده‌اند. - قرآن-۴۲۳-۴۴۱ «جَعَلُوا بَينَهُ وَ بَينَ الجِنَّةِ نَسَباً» ۱۵۸ طبری: إبن عبّاس گفته است: -قرآن-۱-۴۸ بعضی میگفته‌اند: خدا و ابلیس برادر هستند. قتاده گفته است: بعضی می گفتند: خدا از جن دختر گرفت و از آنها ملائکه پیدا شد. «صالِ الجَحِيمِ» ۱۶۳ مجمع: «صال» با صدای جلو لام خوانده‌اند و گفته‌اند «صالون» بصیغه‌ی جمع بوده است که نون بواسطه‌ی اضافه و واو به واسطه التقاء ساکنین ساقط شد و ضمّه بجای مانده است. -قرآن-۱-۱۹ «وَ ما مِنّا إِلّا لَهُ مَقامٌ مَعلُومٌ» ۱۶۴ کشف نوشته: اینکه آیت بر لسان طریقت اشارت است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمنازلات و مکاشفات ارباب حقیقت: یکی در شکر وجد، یکی در برق کشف، یکی در حیرت شهود، یکی در نور قرب، یکی در ولایت وجود، یکی در بهاء جمع، یکی در حقیقت افراد. اینکه هفت دریا است بر سر کوی توحید نهاده رونده در اینکه راه تا برین هفت دریا گذر نکند روا نباشد که بسر کوی توحید رسد و استسقای اینکه هفت بحر از هفت درگاه قرآن است که مصطفی - قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۳۰۶] علیه الصّلوة و السّلام خبر داد که «انزل القرآن علی سبعة احرف- الخ». «وَ لَقَد سَبَقَت کَلِمَتُنا» ۱۷۱ کشف الأسرار: کلمت اینجا مشتمل است بر سه اصل: یکی علم، دیگر ارادت سوّم حکمت. اوّل سبق علم است: پیش از کرد دانست که میباید کرد. دیگر سبق ارادت است: آنچه دانست که باید کرد، خواست که کند. سوّم سبق حکمت است: آنچه کرد راست کرد و بسزا کرد. پیر طریقت گفت: از کجا باز یابم آن روز که تو مرا بودی و من نبودم. تا باز آن روز نرسم، میان آتش و دودم، ور بدو گیتی آن روز را باز یابم بر سودم، ور بود تو در یابم بنبود خود خوشنودم. -قرآن-۱-۳۱ «وَ إِنَّ جُندَنا لَهُمُ الغالِبُون» ۱۷۲ تفسیر صفیعلیشاه: -قرآن-۱-۴۱ غالبیّت غالبا در حجّت است || انبیا را، نی زوجه صورت است گر شود مغلوب هم وقتی بکار || در حقیقت غالب است و کامکار گشت عیسی گرچه مغلوب یهود || لیک غالب بر تمام خلق بود ز آنکه غالب بود اندر حجّت او|| کی بد اندر بند مغلوبیّت او بنگری گر نیک دانی کان یزید || بود غالب! یا حسین اندر امید گاه هم گردند غالب بالعیان || چون کلیم صف شکن بر قبطیان و اینکه هم از حقّ حجّتی واجب بود || که بلشکرها تنی غالب بود سخن ما در اینکه آیات: ۱- در بیش از هفتاد آیه یادی از پیغمبران گذشته شده است با اینکه در آیات دیگر نام و سرگذشتی از آنها آورده شده است ممکن است اینکه تکرار بچند جهت باشد: اوّل- برای نام بردن به اختصار و توجّه افکار و در آیات دیگر باقتضای وقت مفصّل گفته شده است. دوّم- چون باختلاف اوقات از اینکه پیغمبران پرسیده شده است در هر وقت پرسش جوابی مناسب داده شده است چنانکه در پاره‌ای موارد گفته شده است: از تو میپرسند تو جواب بده مثل «یَسئَلُونَکَ عَن ذِی القَرنَین- الخ». سوّم- شاید برای تکرار و یادآوریهای پی در پی باشد تا مردم مکرّر بشنوند و عاقبت متوجّه شوند و از -قرآن-۵۴۱-۵۷۷ [صفحه ۳۰۷] روش رهبری آنها، بحقیقت پیغمبر آشنا و مؤمن شوند و هم از رفتار و عاقبت ملّتهای آنها پند بگیرند و براه راست روند. چهارم- شاید برای دلداری پیغمبر هم باشد که از سر سلسله‌ی پیغمبران که نوح بوده تا بدیگران همگی رنج نادانی مردم را بر خود هموار کرده‌اند تا بنتیجه رسیده‌اند. ۲- آیت ۸۳ «وَ إِنَّ مِن شِیعَتِهِ- الخ» میفهماند که رهبری پیغمبران یک حقیقتی است که همگی بدنبال آن میروند، و هر کدام که احکام و آداب بجور دیگر یا بیشتر میآورند نه از روی اختلاف آنها است بلکه برای اختلاف مردم و روزگار است. پس هرگز مسلمان و مسیحی و یهود با یکدگر اختلاف ندارند و همگی پیرو پیغمبرانند که آنها بشر را به یک حقیقت راهنما بودند و همگی یک هدف داشتند که توحید و معاد باشد. -قرآن-۱۳-۳۹ ۳- آیت ۱۰۲ جمله‌ی «یا بُنَیَّ إِنِّی أَری فِی المَنامِ- الخ» شاید اینطور باشد که چون گوسفند سرمایه‌ی زندگی و خوراک و پوشاک مردم بوده است گذشت از آن و قربانی کردن بزرگترین نشانه‌ی بندگی بوده است چنانکه در تورات دستور قربانی بسیار یادآوری شده است. و شاید حضرت خلیل تا آن موقع به مقام پیغمبری نرسیده و فکر میکرده است چون قربانی به پیشگاه حقّ ارزش دارد پس سر بریدن فرزند بالاترین خلوص و بندگی خواهد بود و همین اندیشه در خواب برای او بصورت عمل نمایش داده شده است از اینکه روی بفرزند خود گفت بخواب دیدم که تو را سر بریدم ولی چون دستور باین کار نداشته و برای کمال معنوی خود دست باین کار زده است باو خطاب شده است «صَدَّقتَ الرُّؤیا» یعنی کار خود را انجام دادی که اظهار خلوص نیّت و گذشت باشد و گوسفندی باو نشان دادند تا بفهمد کمال گذشت، قربانی گوسفند است چنانکه نقل کردیم بز کوهی از کوه پائین آمد و او دانست و سر برید، و شاید معنی «فَدَیناهُ بِذِبحٍ عَظِیمٍ» همین باشد که کار عظیم و مهمّی بود آمدن بز از کوه که حقیقت وظیفه‌ی ابراهیم و دیگر مردم را نشان داد، و شاید آخرین ریاضت و سیر و سلوک -قرآن-۲۲-۶۳-قرآن-۷۳۶-۷۵۶-قرآن-۹۹۰-۱۰۲۰ [صفحه ۳۰۸] اهیم و رسیدن بمقام نبوّت او همین بوده است و از همین روی گفته شده است «إِنَّ هذا لَهُوَ البَلاءُ المُبِین» که آزمایش بزرگ و آخرین مرتبه‌ی کمال خلیل بود و شاید جمله‌ی «فَلَمّا أَسلَما ...- نادَیناه» اشاره بهمین باشد که در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه موقع بمقام پیغمبری بالا رفت و با آوازش کردیم. و با اینکه استفاده که ما از اینکه آیه‌ها کردیم جائی برای بحث مفسّرین نمیماند که آیا ابراهیم موظّف بسر بریدن پسر بود پس چگونه سر نبریده باو گفتند «صَدَّقتَ الرُّؤیا» و اگر موظف نبود چرا اقدام کرد تمام اینکه سخنان لغو است.«۴۳»۱» -قرآن-۹۲-۱۳۱-قرآن-۲۰۲-۲۱۸-قرآن-۲۲۶-۲۳۷-قرآن-۵۰۵-۵۲۵-پاورقی-۵۹۲-۵۹۴ ۴- از آیت ۱۳۹ «وَ إِنَّ یُونُسَ- الخ» در تورات صفحه‌ی ۱۳۴۱ به نام کتاب یونس نبی نوشته است و چنین آغاز کرده است: خداوند بر یونس بن امتای نازل شده گفت: بر خیز و به نینوی شهر بزرگ برو و بر آن ندا کن زیرا که -قرآن-۱۹-۳۸ -قرآن-۲۶۲-۳۶۱-قرآن-۳۷۷-۴۳۰-قرآن-۵۱۰-۵۶۳-قرآن-۶۳۶-۷۱۵-قرآن-۸۴۱-۸۸۷-قرآن-۹۸۸-۱۰۳۶-قرآن-۱۰۴۲-۱۱۰۶-قرآن-۱۱۱۶-۱۱۸۳ [صفحه ۳۰۹] شرارت ایشان بحضور من بر آمده است. اما یونس بر خاست تا از حضور خداوند بترشیش فرار کند و بیافا فرود آمده کشتیئی یافت که عازم ترشیش بود، و در حدود سه صفحه سرگذشت او را مینویسد که میتوان گفت: آنچه مفسّرین در تفسیر آیات مربوط بیونس نوشته‌اند خلاصه‌ای از اینکه سه صفحه است چنانکه قسمتی از آن را در جزؤ ۱۷ سوره‌ی انبیا ضمن آیات ۱۱۲- ۳۶ نقل کرده‌ایم. ۵- آیت ۱۴۱عن که «فَساهَمَ فَکانَ- الخ» شاید چنانکه نقل کردیم مردم از بودن یونس در کشتی احساس بدی و ناگواری کرده‌اند و قرعه زده‌اند و او را بدریا انداخته‌اند و ماهی او را بدهان گرفته است و بقرینه‌ی «وَ هُوَ سَقِیمٌ» که موقع افتادن یونس بکنار مریض بود شاید ماهی نتوانسته است او را فرو برد و در معده‌ی او بمیرد چون در آیه «التقمه» گفته شده است نه «ابتلعه» و شاید مثل لقمه در دهان گرفته و با دشمنی و حادثه‌ای برابر شده است که شکارش را از دهان رها کرده است و موج او را بکناری انداخته و البتّه با بر گذار کردن چنین حوادث بیمار و ناتوان میشود. -قرآن-۱۴-۴۰-قرآن-۲۳۷-۲۵۵ ۶- آیت ۱۶۲ «ما أَنتُم عَلَیهِ بِفاتِنِینَ» میفهمانند سرشت آدمی بر حقّ بینی و خدا پرستی است و کسی نمیتواند انسان را از راه راست بر گرداند مگر آن را که سرشت دیگری دارد و از دسته‌ی آتشیان و سوختنی در جهنّم است. -قرآن-۱۴-۴۸ [صفحه ۳۱۰]

سوره ص

اشاره

- ۳۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره ص [۳۸]: آیات ۱ تا ۴۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ ص وَ القُرآنِ ذِی الذِّکرِ [۱] بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی عِزَّةٍ وَ شِقاقٍ [۲] کَم أَهلَکنا مِن قَبلِهِم مِن قَرنٍ فَنادَوا وَ لاتَ حِینَ مَناصٍ [۳] وَ عَجِبُوا أَن جاءَهُم مُنذِرٌ مِنهُم وَ قالَ الکافِرُونَ هذا ساحِرٌ کَذّابٌ [۴] -قرآن-۱-۲۵۳ أَ جَعَلَ الآلِهَةَ إِلهاً واحِداً إِنَّ هذا لَشَیءٌ عُجابٌ [۵] وَ انطَلَقَ المَلَأُ مِنهُم أَنِ امشُوا وَ اصبِرُوا عَلی آلِهَتِکُم إِنَّ هذا لَشَیءٌ یُرادُ [۶] ما سَمِعنا بِهذا فِی المِلَّةِ الآخِرَةِ إِن هذا إِلَّا اختِلاقٌ [۷] أَ أُنزِلَ عَلَیهِ الذِّکرُ مِن بَینِنا بَل هُم فِی شَکٍّ مِن ذِکری بَل لَمّا یَذُوقُوا عَذابِ [۸] أَم عِندَهُم خَزائِنُ رَحمَةِ رَبِّکَ العَزِیزِ الوَهّابِ [۹] -قرآن-۱-۴۲۱ أَم لَهُم مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُما فَلیَرتَقُوا فِی الأَسبابِ [۱۰] جُندٌ ما هُنالِکَ مَهزُومٌ مِنَ الأَحزابِ [۱۱] کَذَّبَت قَبلَهُم قَومُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ فِرعَونُ ذُو الأَوتادِ [۱۲] وَ ثَمُودُ وَ قَومُ لُوطٍ وَ أَصحابُ الأَیکَةِ أُولئِکَ الأَحزابُ [۱۳] إِن کُلٌّ إِلّا کَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقابِ [۱۴] -قرآن-۱-۳۵۳ وَ ما یَنظُرُ هؤُلاءِ إِلّا صَیحَةً واحِدَةً ما لَها مِن فَواقٍ [۱۵] وَ قالُوا رَبَّنا عَجِّل لَنا قِطَّنا قَبلَ یَومِ الحِسابِ [۱۶] اصبِر عَلی ما یَقُولُونَ وَ اذکُر عَبدَنا داوُدَ ذَا الأَیدِ إِنَّهُ أَوّابٌ [۱۷] إِنّا سَخَّرنَا الجِبالَ مَعَهُ یُسَبِّحنَ بِالعَشِیِّ وَ الإِشراقِ [۱۸] وَ الطَّیرَ مَحشُورَةً کُلٌّ لَهُ أَوّابٌ [۱۹] -قرآن-۱-۳۵۲ وَ شَدَدنا مُلکَهُ وَ آتَیناهُ الحِکمَةَ وَ فَصلَ الخِطابِ [۲۰] وَ هَل أَتاکَ نَبَأُ الخَصمِ إِذ تَسَوَّرُوا المِحرابَ [۲۱] إِذ دَخَلُوا عَلی داوُدَ فَفَزِعَ مِنهُم قالُوا لا تَخَف خَصمانِ بَغی بَعضُنا عَلی بَعضٍ فَاحکُم بَینَنا بِالحَقِّ وَ لا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تُشطِط وَ اهدِنا إِلى سَواءِ الصِّراطِ [۲۲] إِنَّ هذا أَخِي لَهُ تِسعٌ وَ تِسعُونَ نَعجَةً وَ لِيَ نَعجَةٌ واحِدَةٌ فَقالَ أَكفِلنِيها وَ عَزَّنِي فِي الخِطابِ [۲۳] قالَ لَقَد ظَلَمَكَ بِسُؤالِ نَعجَتِكَ إِلى نِعاجِهِ وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ الخُلَطاءِ لَيَبغِي بَعضُهُم عَلى بَعضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ قَلِيلٌ ما هُم وَ ظَنَّ داوُدُ أَنَّما فَتَنّاهُ فَاستَغفَرَ رَبَّهُ وَ خَرَّ راكِعاً وَ أَنابَ [۲۴] -قرآن-۱-۷۲۷ فَغَفَرنا لَهُ ذلِكَ وَ إِنَّ لَهُ عِندَنا لَزُلفى وَ حُسنَ مَآبٍ [۲۵] يا داوُدُ إِنّا جَعَلناكَ خَلِيفَةً فِي الأَرضِ فَاحكُم بَينَ النّاسِ بِالحَقِّ وَ لا تَتَّبِعِ الهَوى فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ لَهُم عَذابٌ شَدِيدٌ بِما نَسُوا يَومَ الحِسابِ [۲۶] وَ ما خَلَقنَا السَّماءَ وَ الأَرضَ وَ ما بَينَهُما باطِلاً ذلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النّارِ [۲۷] أَم نَجعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ كَالمُفسِدِينَ فِي الأَرضِ أَم نَجعَلُ المُتَّقِينَ كَالفُجّارِ [۲۸] كِتابٌ أَنزَلناهُ إِلَيكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آياتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الأَلبابِ [۲۹] -قرآن-۱-۷۱۴ وَ وَهَبنا لِداوُدَ سُلَيمانَ نِعمَ العَبدُ إِنَّهُ أَوّابٌ [۳۰] إِذ عُرِضَ عَلَيهِ بِالعَشِيِّ الصّافِناتُ الجِيادُ [۳۱] فَقالَ إِنِّي أَحبَبتُ حُبَّ الخَيرِ عَن ذِكرِ رَبِّي حَتّى تَوارَت بِالحِجابِ [۳۲] رُدُّوها عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسحاً بِالسُّوقِ وَ الأَعناقِ [۳۳] وَ لَقَد فَتَنّا سُلَيمانَ وَ أَلقَينا عَلى كُرسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنابَ [۳۴] -قرآن-۱-۳۷۴ قالَ رَبِّ اغفِر لِي وَ هَب لِي مُلكاً لا يَنبَغِي لِأَحَدٍ مِن بَعدِي إِنَّكَ أَنتَ الوَهّابُ [۳۵] فَسَخَّرنا لَهُ الرِّيحَ تَجرِي بِأَمرِهِ رُخاءً حَيثُ أَصابَ [۳۶] وَ الشَّياطِينَ كُلَّ بَنّاءٍ وَ غَوّاصٍ [۳۷] وَ آخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الأَصفادِ [۳۸] هذا عَطاؤُنا فَامنُن أَو أَمسِك بِغَيرِ حِسابٍ [۳۹] -قرآن-۱-۳۳۴ وَ إِنَّ لَهُ عِندَنا لَزُلفى وَ حُسنَ مَآبٍ [۴۰] وَ اذكُر عَبدَنا أَيُّوبَ إِذ نادى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيطانُ بِنُصبٍ وَ عَذابٍ [۴۱] اركُض بِرِجلِكَ هذا مُغتَسَلٌ بارِدٌ وَ شَرابٌ [۴۲] وَ وَهَبنا لَهُ أَهلَهُ وَ مِثلَهُم مَعَهُم رَحمَةً مِنّا وَ ذِكرى لِأُولِي الأَلبابِ [۴۳] وَ خُذ بِيَدِكَ ضِغثاً فَاضرِب بِهِ وَ لا تَحنَث إِنّا وَجَدناهُ صابِراً نِعمَ العَبدُ إِنَّهُ أَوّابٌ [۴۴] -قرآن-۱-۴۲۶ [صفحه ۳۱۲] معنى لغات: «عزّة» شرافت، قوّت، كمياب بودن، بلند پايه كه كس بآن نرسد و عاجز و مغلوب شود، غيرت و عار و ننگ داشتن. «مناص» پناهگاه و فرارگاه. «الأوتاد» جمع وتد بسكون و كسر و فتح تا بمعنى ميخ. «قطّ» با كسر اوّل بمعنى بهره، ساعتى از شب، چك و حواله كه براى جايزه نوشته شود و گربه. «تشطط» از مصدر اشطاط تجاوز از حدّ و افراط، دورى از حق. «صافنات» جمع صافن: اسبى كه روى سه دست و پا ايستاده، رگ پائين ساق كه براى پاره‌اى معالجات از آنجا فصد ميكنند و خون ميگيرند. «ضغث» دسته گياه خشك و ترد، خبر و حادثه‌ى درست و نادرست آميخته كه حقيقت معلوم نيست. شأن نزول: اسباب النزول سيوطى: احمد و ترمذى و نسائى از إبن عبّاس نقل كرده‌اند: كه ابو طالب عموى پيغمبر بيمار شد و قريش و پيغمبر نزد او رفتند. آنها از پيغمبر نزد او گله كردند. ابو طالب از آن حضرت پرسيد: تو از اينها چه ميخواهى! فرمود: ميخواهم يك كلمه‌اى بگويند كه عرب فروتن به اينها شود و عجم جزيه بايشان دهد. او پرسيد آن كلمه كه تو ميخواهى چى است! فرمود: «لا إِلهَ إِلَّا اللّهُ» آنها گفتند: اينكه بسيار عجيب است كه يك خدا باشد. براى اينكه سخن آنها سوره‌ى ص تا آيت ۸ «لَمّا يَذُوقُوا عَذابِ» نازل شد. -قرآن-۱۷۹-۲۰۵-قرآن-۳۱۹-۳۴۴ ترجمه: بنام خداى بخشنده بهمگان و مهربان بمؤمنان ۱ [محمّد، صادق و راستگو است] سوگند بقرآن بلند آوازه و سراسر پند و اندرز ۲ ولى كافران گرفتار خوى خود پسنديند و نافرمانى و دشمنى ۳ [مگر نميدانند] چندين مردم [صفحه ۳۱۳] پيش از ايشان را نابود كرديم و آنگاه آواز خود بزارى بلند كردند كه هنگام آسودگى نبود ۴ اينكه كافران شگفت آرند كه بيم آورى از خودشان براى شان آمده و ميگويند: اينكه جادوى دروغگو است ۵ كه خداها را يكى شمرده چه شگفت سخنى است گفتارش ۶ و بزرگان شان راه خود پيش گرفتند و گفتند: برويد با خدايان خود باشيد كه مراد حق همين است و بس ۷ چه ما از دگر مردمان چنين چيزى هرگز نشنيده‌ايم [پس بناچار] سخن محمّد ساخته‌ى خود او است ۸ [و گر نه چرا] از ميان همه‌ى ما قرآن باو نازل شود! [اينكه سخن كافران نه از ايمان است] كه در ياد ما دو دل هستند و عذاب ما نديده‌اند ۹ يا خزانه‌هاى غيب خداوند بخشنده‌ى بزرگ در دست آنها است ۱۰ يا بملك از زمين تا آسمان فرمان- رانند! [اگر چنين است] بدستاويزى كه دارند بآسمان روند [و براى هر كس خواهند قرآن بفرستند] ۱۱ اينجا است كه اينكه مدّعيان دسته‌ى لشكر شكست يافته‌اند ۱۲ [چنانكه] مردم نوح و عاد و فرعون ستمكار ۱۳ و گروه ثمود و لوط و آنها كه بيشه‌هاى انبوه داشتند [و شعيب پيغمبرشان بود] ۱۴ همگى احزابى بودند منكر پيغمبران و آزار بر ايشان استوار شد ۱۵ اينكه اعراب هم انتظارى ندارند و چيزى نبينند مگر يك

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سخت فریاد که راه مهلت و بازگشت نباشد. ۱۶ [اینکه کافران بمسخره] گفتند: پروردگارا هم اکنون که روز حساب نرسیده بزودی حساب ما را بده ۱۷ ای محمّد تو هم بر گفته شان شکیبا باش و به یاد دار بنده‌ی نیرومند ما داود را که روی دل با خدا داشت ۱۸ و ما کوهها را بفرمان او کردیم که بصبح و شام هم آواز تسبیح او بودند ۱۹ و نیز مرغان فراهم شده همگی روی باو داشتند ۲۰ و حکومت او را استوار کردیم و باو دانش دادیم و هم نیروی قضاوت و سخن قاطع ۲۱ [ای محمّد] آیا خبر داد خواهان شنیده‌ای که وقتی از دیوار محرابش بالا رفتند و بنزد او شدند«۴۴» و او از آنها ترسید و آنهاو او از آنها ترسید و آنها -پاورقی-۲۰-۲۲ -قرآن- ۵-۲۹ [صفحه ۳۱۴] گفتند: مترس که ما هر دو داد خواهیم که یکی بدیگری تجاوز کرده است و تو میان ما بدرستی دادرسی کن و ستم نکرده براه راست رهبری مان کن ۲۳ داود که از دعوی آنها پرسید یکی گفت: اینکه برادر من است که نود و نه میش دارد و من یکی، او میگوید میش خود بمن واگذار و در سخن با من درشتی میکند و خود را بزرگ میشمارد ۲۴ داود گفت: البتّه بر تو ستم کرده است که خواسته است میش تو را بر آن خود بیفزاید و بیشتر آنها که با هم سر و کار دارند بر یکدگر تجاوز میکنند مگر آنها که مؤمن و نیکو کارند [تجاوز نکنند] و آنها اندک هستند، داود [بخود آمد و] دانست که آزمایشش کردیم از خدای خود آمرزش خواست و از فروتنی بر زمین افتاد و زاری کرد ۲۵ ما اینکه [شتاب قضاوتش] را آمرزیدیم که به پیشگاه ما بهر مند است و نکو جایگاهی دارد ۲۶ [و باو گفتیم] ای داود ما تو را جانشین گذشتگان کردیم، پس بدرستی میان مردم حکومت کن و بدنبال هوس خود مرو که تو را از راه حقّ بگرداند و آنها که راه خدا را گم کردند عذابی سخت دارند چون روز شمار، از یاد بردند ۲۷ [و البتّه برای مردم حسابی در کار است که] از زمین تا آسمان چیزی بیهوده نیافریدیم و گمان کافران چنین است، و وای بر آنها از آتشی که در انتظار آنها است ۲۸ مگر مؤمنین نکوکار را مثل مفسدین [و بد خواهان] کردیم یا پرهیزگاران را چو بد کاران ۲۹ [نه چنین است که اینکه] قرآن فرخنده‌ی فرستاده بتو برای همین است که بآیاتش توجّه کنند و بیندیشند و خردمندان بیاد ندارند [که اینکه آفرینش نه بیهوده است و نکو کار و بد کار نه یکسان ۳۰ چنانکه داود نکوکار بود] سلیمان را باو بخشیدیم و چه خوب بنده‌ای بود روی دل با خدا ۳۱ که روزگاری اسبهای نجیب بکمند بسته‌اش را باو نمایش دادند ۳۲ او گفت: اینکه خیر و زیبائی زندگی را از یاد خدای خود دوست دارم [و در بندگی حقّ میخواهم اینکه بگفت] تا آنها از نظر [صفحه ۳۱۵] پنهان شدند ۳۳ دستور داد بر گردانیدشان و خود ساق و گردن آنها بپسائید [و وارسی کرد که زیبائی و نعمت خداوندی بود] ۳۴ و سلیمان را [نیز چون پدرش] آزمایش کردیم که بر کرسی او تنی چون مرده انداختیم و سپس او انابه کرد ۳۵ و گفت پروردگارا مرا بیامرز و سلطنتی ببخش که پس از من کس را شایستگی آن نباشد که بخشندگی از تو هست و بس ۳۶ ما باد را بفرمانش کردیم که بهر جا او میخواست بنرمی میرفت ۳۷ و هم از دیوها آنکه بنا بود یا شناگر [بفرمان او بود] ۳۸ و دسته‌ی دیگر [نافرمان] را بزنجیر بسته در اختیارش گذاردیم ۳۹ [و باو گفتیم] اینکه بخششی است از ما که اگر بکس ببخشی یا نبخشی بر تو شماری نیست و [مسئول نیستی] ۴۰ و البتّه سلیمان در پیشگاه ما بهره‌مند است و جای بازگشت او نکو خواهد بود ۴۱ [اکنون ای محمّد] بیاد بیار بنده‌ی ما ایّوب را آنگاه که پروردگار خود را چنین خواند: ای خدا شیطان و شور دل مرا گرفتار رنج و عذاب کرد ۴۲ [بپاسخ او گفتیم] پای خود بر زمین زن که اینکه جای شستشو و نوشیدن آب سرد است [و بنوشیدن و شستن از هر رنج درونی و بیرونی آسوده شوی] ۴۳ و خانواده‌اش را که از او جدا بودند باو بخشیدیم و همانند آنها با ایشان بود [تا خانواده و فرزند او دو برابر شد و اینکه خود] رحمتی از ما بود [برای او] و پند و عبرت برای خردمندان ۴۴ و [باو گفتیم: چون بیمار و خشمگین بودی و سوگند یاد کردی همسر خود را ادب کنی] دسته‌ای شاخه‌ی گیاه بر گیر و بآن بزن و سوگند خود مشکن، و البتّه او را دیدیم که شکیبا بود و چه نیکو بنده‌ای بود دل با خدا. سخن مفسّرین: طبری: در مقصود از «ص» چند قول است: ۱- حسن بصری گفته است: از مصدر مصادات است بمعنی در برابر گذاردن و عرضه کردن و فعل امر است یعنی قرآن را برابر کار خود قرار بده و ببین کار تو با دستور قرآن موافق است یا نه و تلفّظ آن «صاد» با کسر دال است مثل «لاق» از مصدر ملاقات. ۲- إبن عبّاس گفته است: نام خداوند است که بآن سوگند یاد شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[صفحه ۳۱۶] ۳- قتاده گفته است: نام قرآن است که بآن سوگند یاد شده است. ۴- سدّی گفته است: از حروف هجائیه است. ۵- ضحّاک گفته است: کنایه از صدق است یعنی خداوند راست گفته است. و ما در ترجمه بمعنی صدق فرموده‌ی پیغمبر گرفتیم. مجمع: اینکه کلمه سه جور قرائت شده است با فتح و کسر و سکون دال. کشف: اینکه سوره بمکّه نازل شده است و هشتاد و هشت آیت است و معنی «صاد» علاوه بر معارضه بمعنی مسامحه و چشم پوشی است، یعنی ای محمّد ارفاق کن و آسان بگیر. و او نوشته است: «ص» میفرماید: من صمدم که همه را بمن نیاز است و مرا بکس نیاز نیست، احدم که مرا شریک و انباز نیست. «وَ الْقُرآنِ ذِی الذِّکرِ» ۱ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی سوگند به قرآن دارای شرافت و دیگران بمعنی یادآوری و راهنمائی و بیان گفته‌اند. و در جواب قسم چند قول است: ۱- برای اظهار بلاغت در جمله نیامده است و معنی چنین است: سوگند بقرآن که حقّ نمایان شد. ۲- صاد جواب قسم است یعنی سوگند بخدا که محمّد راست گفت. ۳- جواب در جمله‌ی بعد است که «کَم أَهلَکنا- تا آخر» باشد. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۴۰۸-۴۲۲ «إِنَّ هذا لَشَیءٌ یُرادُ» ۶ طبری: یعنی اینکه محمّد ما را دعوت می‌کند خواسته‌ی خود او است که برای برتری خود و پیروی ما میگوید و هدف شخصی او است. -قرآن-۱-۲۹ ابو الفتوح: در مقصود از کلمه‌ی «هذا» اختلاف است: ۱- بعضی، گفتند: اشاره است بجمله‌ی جلو «وَ اصبِرُوا- الخ» یعنی اینکه شکیبائی بر- پرستش خدا نامطلوب است و خداوند از ما اینکه را میخواهد که همین بتها را بپرستیم ۲- بعضی گفتند اشاره است بسخنان پیغمبر و دین او یعنی دین محمّد را از او خواسته‌اند و او میتواند انجام دهد و از اینکه رو است که پیروانش- زیاد میشوند و جلو میروند. -قرآن-۱۰۵-۱۱۷ [صفحه ۳۱۷] مجمع: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله نقل سخن عقبهٔ بن ابی معیط است و معنی چنین است: اینکه سخن محمّد موجب فساد و نابودی مردم است و اینکه گردنگیرش میشود و نابود میشود و ما آسوده میشویم. و بعضی گفته‌اند: یعنی اینکه دین محمّد و دست برداشتن از دین خود کاری است که از ما میخواهند برای زوال نعمت ما و بسر آمدن خوشی و زندگی ما، چون معتقد بودند: هر کس از بتها رو گردان شود بقحطی و سختی گرفتار شود. کشف: یعنی اینکه دعوت محمّد و ریاست و برتری چیزی است که خواسته همه کس است. «جُندٌ ما هُنالِکَ مَهزُومٌ مِنَ الأَحزابِ» ۱۱ طبری: مقصود از جند همان مردم هستند که گفته شد «فِی عِزَّةٍ وَ شِقاقٍ» یعنی گرفتار خود پسندی و نافرمانیند و «هنالک» اشاره است بسرزمین بدر که در آنجا بدست مسلمانان کشته و شکسته شدند. و «احزاب» یعنی گروه ابلیس و شیطان و معنی چنین است اینکه مردم از دسته‌ی ابلیس هستند و در سرزمین بدر شکسته خواهند شد. و قتاده گفته است: اینکه وعده‌ای است که در مکه خدا به پیغمبر داد که گروهی از اینکه کافران هزیمت و فراری از برابر تو میشوند و بروز جنگ بدر اینکه وعده نمودار شد، و بعضی از اهل عربیّت اینکه جمله را چنین معنی میکرد: یک دسته در اینجا مغلوب هستند که بآسمان بالا روند. [اینکه نقل طبری نزدیک است بآنجور که ما اینکه جمله را ترجمه کردیم]. -قرآن-۱-۴۸-قرآن-۱۰۶-۱۳۱ مجمع: کلمه‌ی «ما» زاید است و «هنا لک» صفت جند است و ممکن است برای مهزوم باشد یعنی لشکری در آنجا شکست یافته و اشاره بسرزمین بدر است و معنی جمله اینکه است: آنها که اینکه سخنان را می‌گفتند لشکری شکست یافته هستند از دسته‌ی کافران که متّحد شدند در برابر پیغمبران. تفسیر لاهیجی: یعنی اینکه کافران یک لشکر کوچک هستند از آن گروه که سخن پیغمبران دروغ دانستند و در مقام ریاست طلبی و بزرگی فروشی شکسته [صفحه ۳۱۸] شده‌اند و هزیمت یافته. «فِرعَونَ ذُو الأَوتادِ» ۱۲ ابو الفتوح: اینکه جمله چند جور معنی شده است: ۱- دارای خانه‌های محکم و استوار بود. دارای ملک و حکومت ثابت و بی‌دغدغه بود. دارای قدرت و شدّت بود. دارای میخها بود که مردم را بآن می‌بست و عذاب میکرد. دارای میخ و ریسمان بازی بود که بازیگران بر آن‌ها برایش بازی میکردند و او تماشا میکرد. -قرآن-۱-۲۶ «أُولئِکَ الأَحزابِ» ۱۳ فخر: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- اینها که یاد کردیم کسانی بودند که تخریب کرده‌اند و یک دسته شدند در برابر پیغمبرها و ما نابودشان کردیم و بمانند آنها اینکه اعراب مخالف تو را که از همان گونه احزاب هستند نابود خواهیم کرد. ۲- کلمه‌ی احزاب مبالغه‌ی در شدّت و قوّت است یعنی آنها مردمانی متحزّب و همگیر و یک دسته بوده‌اند و نیرومند و با مقاومت و با همه‌ی اینها ما نابودشان کردیم تا چه رسد باین مردم بیچاره‌ی گرسنه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پابرهنه. -قرآن-۱-۲۳ «ما لَها مِن فَواقٍ» ۱۵ طبری: قاریهای مدینه و بصره و چند نفر از کوفه «فواق» بفتح فاء خواندهاند و عموم کوفیها با صدای جلو خواندهاند. و اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- آن آواز برگشت ندارد و در آن سستی نیست. -قرآن-۱-۲۳ ۲- بعد از آن آواز برای مشرکین بخود آمدن و برگشت بدنیا نخواهد بود. «عَجِّل لَنا قِطَّنا» ۱۶ تبیان شیخ طوسی: اینکه جمله سه معنی شده است ۱- إبن عبّاس و مجاهد و قتاده گفتهاند: یعنی کافران بریشخند گفتند: آزاری که مستحقّ هستیم زود برسان. ۲- سدّی گفته است: یعنی آن خوشیها که وعده میدهی زود برسان تا سخن تو را بپذیریم ۳- سدّی گفته است: یعنی آن خوشیها که وعده ۳- بمسخره گفتند: آن نامهی عمل ما که بقیامت بدست ما میدهند هم اکنون بدهید تا به بینیم. -قرآن-۱-۲۳ «وَ اذکُر عَبدَنا داوُدَ» ۱۷ طبری: یعنی بر بدرفتاری کافران صبر کن که تو را آزمایش میکنیم و بر آنها چیره میکنیم چنانکه با پیغمبران دگر کردیم مثل ایّوب -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۳۱۹] و داود و بخاطر بیار آنها را. «سَخَّرنَا الجِبالَ مَعَهُ یُسَبِّحنَ بِالعَشِیِّ وَ الإِشراقِ» ۱۸ کشف: اشراق به معنی طلوع خورشید است و نور افکنی آن و مقصود نماز ظهر است. إبن عبّاس گفت: من اینکه آیه را میخواندم و نمیدانستم مقصود چی است تا امّ هانی دختر ابو طالب برای من نقل کرد که پیغمبر بخانهی من آمد و آب خواست و وضو گرفت و نماز ظهر خواند و فرمود: اینکه است صلاة الإشراق، و تسبیح گفتن کوه و سنگ با داود از غیبی است که باید آن را پذیرفت. چون از قدرت خدا دور نیست اگرچه عقل ما بآن نرسد، و معنی ایمان بغیب همین است. و اینکه آیت هم اشاره بهمین تسبیح است «وَ إِن مِن شَیءٍ إِلّا یُسَبِّحُ بِحَمدِهِ». پیر طریقت گفت: -قرآن-۱-۶۹-قرآن-۶۲۶-۶۷۵ الهی در سر گریستنی دارم دراز ندانم که از حسرت گریم یا از ناز. گریستن از حسرت بهرهی یتیم است و گریستن شمع بهرهی ناز. از ناز گریستن چون بود اینکه قصّهای است دراز. فخر: در مقصود از تسبیح کوه با داود دو احتمال است: ۱- مثل «تَجَلّی رَبُّهُ لِلجَبَلِ» که بکوه آمادگی تغییر و پذیرش عنایت شود. ۲- آنچه قفّال گفته است: که خوشی آواز داود چنان بود که در کوه میپیچید و پرنده گوش میداد که گویا با او شریک در تسبیح بودند. - قرآن-۷۱-۱۰۱ مجمع: بلخی همین را گفته است که پیچیدن صدای داود بهنگام خواندن زبور تسبیح نامیده شده است. تبیان: معنی اوّل که بکوه توانائی شرکت با داود داده شده است بهتر است از اینکه معنی که بلخی احتمال داده است. «کُلٌّ لَهُ أَوّابٌ» ۱۹ طبری: یعنی همهی مرغان بفرمان او بودند، بر- گردان بسوی اطاعت او بودند. سدّی گفته است: یعنی همه برای خدا تسبیح گوی بودند. - قرآن-۱-۲۴ حسینی نوشته است: بیت: [صفحه ۳۲۰] سر گریه داریم دور و دراز || ندانم ز حسرت بود یا ز ناز از سنگ گریه بین و مگو کان ترشّح است || و ز کوه ناله دان و مپندار کان صدا است «فَصلَ الخِطابِ» ۲۰ مجمع: ۱- إبن مسعود و حسن بصری گفتهاند: -قرآن-۱-۱۹ یعنی علم و فهم قضاوت باو دادیم. ۲- یعنی شاهد و سوگند. چون دعوی جز با اینکه دو بانجام نمیرسد و حلّ و فصل نمیشود و بیشتر مفسّرین همین را گفتهاند. «الخَصمِ» ۲۱ طبری: اگرچه مقصود بیش از یک نفر است ولی چون از مصدر گرفته شده است و از کلماتی است که مفرد آن بجای مثّنی و جمع بکار میرود بصورت مفرد گفته شده است. مثل شعر لبید «و خصم یعدّون الدّخول کأنّهم». -قرآن-۱-۱۱ «اذ تسوّروا» ۲۱ «اذ دخلوا» ۲۲ طبری: اهل عربیّت تکرار «اذ» را بیک معنی دانسته مثل «ضربتک اذ دخلت علیّ اذ اجترأت» که نتیجهی هر دو یکی است. و ممکن است دوّم بمعنی «لمّا» باشد یعنی از دیوار بالا- رفتند چونکه وارد بر او شدند. «لا تشطط» ۲۲ مجمع: با فتح تاء و ضمّ طاء نیز قرائت شده است تا از مصدر مجرّد و بمعنی دوری باشد. «تِسعٌ وَ تِسعُونَ نَعجَةً» ۲۳ طبری: در قرائت إبن مسعود کلمه «انثی» در آخر اضافه بوده است برای تأکید. و بعضی گفتهاند: مقصود از اینکه نیکوئی و زیبائی است. و کلمهی «نعجة» کنایه از زن است و عرب اینکه را بجای امرأة استعمال میکند. -قرآن-۱-۳۰ مجمع: «نعجة» با کسر نون هم قراءت شده است. «و عزّنی» ۲۳ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی چون سخن میگفت و ادّعای خود اظهار میکرد بیشتر از من بود و چون حمله میکرد سختتر بود. مجمع: «عزنی» بیتشدید نیز خواندهاند. مثل ظللت و مسست که با یک لام و یک سین تلفّظ میکنند. [صفحه ۳۲۱] «مِنَ الخُلَطاءِ» ۲۴ طبری: یعنی از شرکاء. -قرآن-۱-۱۹ «وَ قَلِیلٌ ما هُم» ۲۴ طبری: ما در اینکه جمله صله است و رابط لفظی که اگر نباشد معنی درست است. و ممکن است موصول باشد و هم صلهی موصول باشد و چنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معنی شود: کم هستند کسانی که چنین باشند. -قرآن-۱-۲۲ «وَ ظَنَّ داوُدُ» ۲۴ طبری: یعنی دانست. و عرب در جمله‌ی خبریّه ظنّ را بمعنی علم که از مشاهده نباشد استعمال میکند. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: بمعنی خود کلمه است که گمان باشد. «أَنَّما فَتَنّاهُ- الخ» مجمع: قرائت عمر بن الخطّاب با تشدید تاء و نون است، و قراءت قتاده و ابو عمرو بن العلاء با تخفیف نون است، تا مثنّای فتن باشد یعنی دو ملک او را آزمایش کردند. و اینکه آزمایش که در دنباله آن آمرزش گفته شده است باین جمله «فَغَفَرنا لَهُ» در نظر آنهائی که گناه صغیره را برای پیغمبران علیهم السّلام روا می‌دانند چنان است که: گناه کوچکی کرد و توبه کرد و خدا آمرزید. و آنها که پیغمبران را از همه‌ی گناهها بدور میدانند مثل امامیّه و معتزله گویند: داود برای رو آوردن بعبادت و کمال بندگی و سجود استغفار کرد، چنانکه از ابراهیم نقل شده است «أَطمَعُ أَن یَغفِرَ لِی خَطِیئَتِی» با اینکه گناه نکرده است برای کمال بندگی گفته است انتظار آمرزش گناه دارم. داود هم بهمین جهت استغفار کرده است و آمرزش خواسته است و معنی «غفرنا له» در برابر استغفار داود است که او خواست همیشه در عبادت و دور از گناه باشد ما هم پذیرفتیم و توفیق عبادت باو دادیم. و آنچه موجب آزمایش و فتنه‌ی داود بود چند جهت گفته‌اند: ۱- زنی را مردی بنام اوریا خواستگار بود که خانواده‌اش میخواستند با اوریا همسر کنند داود از جمال او آگاه شد و خواستگاری کرد و گرفت. بر اینکه عمل او را باز خواست کردند ۲- اوریا بجنگ رفت و کشته شد و داود مایل بزن او بود او را همسر خود کرد و آن تأسف که بر مرگ دگر کشتگان داشت بر مرگ او نداشت از اینکه روی دو ملک آمدند و به -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۹۶-۳۱۳-قرآن-۶۶۰-۷۰۰ [صفحه ۳۲۲] له‌ی محاکمه او را سرزنش کردند. ۳- چون اگر کسی میمرد خویشان زنش در همسری با او مقدّم بودند و پس از مرگ اوریا داود خواستگار زن او شد و آنها بواسطه‌ی مقام داود نتوانستند از حقّ خود استفاده کنند. از اینروی او را بازخواست کردند. ۴- مرد و زنی نزد او آمدند و چشم داود بآن زن افتاد و آن روز از عبادت غیر واجب بماند چون دلش متوجّه آن زن بود. بر اینکه حادثه ملامتش کردند. ۵- عتاب بداود برای اینکه بود که چون دو نفر نزد او بداد- خواهی آمدند و یکی از آنها دعوی خود را اظهار کرد او سخن دیگری نشنیده گفت «لَقَد ظَلَمَکَ» و شتاب در قضاوت کرد با اینکه سخن مدّعی علیه را نشنیده بود. و بواسطه‌ی یکی از اینکه سرگذشتها دو نفر در هنگام عبادت داود وارد بر او شدند که ترسید و آنها گفتند، مترس که ما دو نفر دادخواه هستیم تا آخر که داود گفت «قَلِیلٌ ما هُم» آن دو بیکدگر نگاه کردند و خندیدند. اینجا بود که داود بخود آمد و فهمید که آنها فرشته بوده‌اند و برای محکومیّت خود داود آمده‌اند و او توبه کرد. ابو مسلم گفته است: ممکن است که آن دو نفر انسان بوده‌اند نه فرشته و اسم نعجه کنایه از زن نیست و ترس داود از اینکه بوده است که آنها در غیر موقع و از دیوار آمده‌اند و سرزنش داود و توبه و آمرزش او برای شتاب در قضاوت بوده است«۴۵»۱» - قرآن-۶۰۷-۶۲۴-قرآن-۸۸۰-۸۹۸-پاورقی-۱۳۳۶-۱۳۳۸ -قرآن-۳۰-۵۴ [صفحه ۳۲۳] «وَ خَرَّ راکِعاً» ۲۴ مجمع: یعنی نماز خواند. بعضی گفته‌اند: یعنی بر زمین افتاد برای سجده و بصورت سجده و گاهی بجای سجود رکوع میگویند. -قرآن-۱-۱۹ حسن بصری گفته است: کلمه‌ی راکعا برای اینکه است که هر کس بخواهد سجده کند اوّل رکوع میکند و تا خم نشود بخاک نمی‌افتد. حسینی: ابو حنیفه گفته است: در خواندن اینکه آیه سجده واجب است شافعی سجده را واجب ندانسته است. و از امام احمد حنبل دو نظر نقل شده است وجوب و استحباب. و در فتوحات مکیّه گفته است: اینکه سجده انابت است که سجده‌ی شکر باشد در حضور نور الانوار چون داود اینکه سجده را برای شکر کرد. «فَاحکُم بَینَ النّاسِ» ۲۶ روح البیان نوشته است: در سلسلهٔ الذّهب میفرماید: - قرآن-۱-۲۷ نصّ قرآن شنو که حقّ فرمود || در مقام خطاب، یا داود که تو را ز آن خلیفگی دادیم || سوی خلقان از آن فرستادیم تا دهی ملک را ز عدل احساس || حکم رانی بعدل بین النّاس هر که را نه ز عدل دستور است || از مقام خلیفگی دور است آنکه گیرد ستم ز دیو سبق || عدل چون خواندش خلیفه‌ی حقّ پیشه کرده خلاف فرمان را || گشته نائب مناب شیطان را حقّ ز شاهان بغیر عدل نخواست || آسمان و زمین بعدل بپا است شاه باشد شبان و خلق همه || رمه، و گرگ آن رمه، ظلمه بهر آن است های و هوی شبان || تا بیابد رمه ز گرگ امان «لِیَدَّبَّرُوا» ۲۹ مجمع: با تاء و تخفیف دال قراءت ابو جعفر«۴۶» ۱» و برجمی«۴۷» و اعشی«۴۸»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که «تتدبّروا» از مصدر تدبیر باشد و یک تاء ساقط شده و قراءت است که «تتدبّروا» از مصدر تدبیر باشد و یک تاء ساقط شده و قراءت -قرآن-۱-۱۷-پاورقی-۶۷-۶۹-پاورقی-۷۹-۸۱-پاورقی-۹۰-۹۲ [صفحه ۳۲۴] عموم با یاء و تشدید دال است که تای دوّم تبدیل بدال شده است و نتیجه‌ی معنی یکی است. فخر: ارتباط اینکه آیه با دگر آیات از جهت نظم در جلب نظر شنونده است که چون اوّل منکر قرآن و رستاخیز شدند از اینکه روی داستان داود، و عدالت او بیان شد تا فکر آنها متوجّه شود و برای آنها پذیرفتنی باشد، و چون بآن مطالب توجّه کردند معرّفی قرآن بمیان آمد تا بدانند که آنچه پذیرفته‌اند از همین قرآنی است که اوّل منکر بودند. «الصّافِناتُ» ۳۱ مجمع: جمع صافنه است بمعنی وضع خاصّ ایستادن اسب که بر سه دست و پا تکیه دارد و یکی را سر سم بر زمین میگذارد که حال استراحت است برای او. و مادر ترجمه بهمین مناسبت «صافنات» را سر کمند بسته معنی کردیم که در حال آسایش و تکیه بر سه پا است. -قرآن-۱-۱۵ ابو الفتوح: از قتیبی نقل کرده است که هر ایستاده را صافن گویند. «أَحبَبتُ حُبَّ الخَیرِ عَن ذِکرِ» ۳۲ ابو الفتوح: خیر بمعنی خیل است که اسب باشد، و لام و راء بجای یکدگر در زبان عرب استعمال میشود مثل «انهمل» و «انهمر» و اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- بر گزیدم دوستی اسب را بر یاد پروردگار خود. و باین معنی «احببت» بمعنی «آثرت» خواهد بود و «عن» بمعنی «علی». ۲- دوست داشتم اسب را یک جور دوستی که بجای یاد خدا بود. و مقصود از ذکر نماز است. -قرآن-۱-۳۸ فخر: اینکه جمله بچند صورت معنی میشود: ۱- «احببت» جوری معنی شود که متعدّی به «عن» شود مثل اینکه گفته شود «انبت حب الخیر» یعنی نایب و جانشین کردیم دوستی اسب را از یاد پروردگارم ۲- بمعنی «الزمت» باشد یعنی از یادآوری حقّ لازم دانستم دوستی اسب را، و مقصود اینکه است که از تورات و دستور و تذکّر آن کتاب لازم دانستم اسب را دوست بدارم که در تورات هم مثل قرآن نگاهداری اسب خوب شمرده شده است. ۳- برای کمال محبّت [صفحه ۳۲۵] باشد و خیر و صلاح یعنی دوستی خوب و بمصلحت بود و از یاد حقّ بود نه از خواسته و میل نفسانی. «ذِکرِ رَبِّی» ۳۲ طبری: مقصود وظیفه است و فریضه‌ی خداوندی و گفته‌اند: -قرآن-۱-۱۶ نماز عصر است و از علیّ علیه السّلام پرسیدند صلاة وسطی کدام است! فرمود: نماز عصر است که سلیمان بن داود گرفتار آن شد. مجمع: علمای شیعه نقل کرده‌اند: اوّل وقت نماز مشغول باسبها شد و از فضیلت نماز اوّل وقت محروم شد، و مقصودش از «ذِکرِ رَبِّی» نماز اوّل وقت است. جبّائی گفته است: آخر روز عبادت مستحب غیر لازم میکرد و آن روز سر بند اسبها شد و بآن عبادت نرسید و ذکر ربّی یعنی دعا و ذکر غیر واجب. ابو مسلم گفته است: ذکر ربّ کنایه از کتاب خدا است که تورات باشد. یعنی از روی دستور تورات اسبها را دوست دارم. -قرآن-۱۲۴-۱۳۹ «حَتّی تَوارَت بِالحِجابِ» ۳۲ تبیان: یعنی خورشید پنهان شد ابو مسلم محمّد بن بحر گفت: و هم جز او دیگری که مقصود پنهان شدن اسبها است یعنی اسبها فکر او را مشغول بخود کردند تا آن حالت. -قرآن-۱-۳۰ تفسیر لاهیجی: یعنی عرضه کردن اسبها بسلیمان بدرازا کشید تا همه از نظر سلیمان گذشتند و از نظر او پوشیده شدند که گویا پشت پرده رفتند. «رُدُّوها عَلَیَّ- الخ» ۳۳ ابو الفتوح: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: یعنی اسبها را بر گردانید بجلو من. -قرآن-۱-۱۹ «فَطَفِقَ مَسحاً- الخ» ۳۳ ابو الفتوح: عبد اللّه عبّاس گفت: یعنی ساق و گردن اسبها را دست مالید برای نوازش و محبّت. ابو مسلم گفت: یعنی ساق و گردن آنها را شست: و مسح، شستن کم است و اندک. بعضی دیگر گفتند: - قرآن-۱-۱۸ نی وقف بر جهاد براه خدا کرد و بر ساق و گردن شان داغ نهاد تا علامت اینکه کار باشد«۴۹». -پاورقی-۱۰۴-۱۰۶ [صفحه ۳۲۶] «فَتَنّا سُلَیمانَ- الخ» ۳۴ فخر: یعنی سلیمان را آزمودیم و مرده روی کرسی او انداختیم. و برای اینکه آزمایش چند حکایت گفته‌اند: ۱- سلیمان گفت امشب همه‌ی همسرانم آبستن شوند و پسر آورند و در راه خدا جهاد کنند، و انشاء اللّه نگفت. آن شب هیچکدام باردار نشدند جز یکی که نیمه فرزندی آورد که او را روی کرسی او آوردند و در بغل او نهادند. و اینکه آزمایش و گرفتاری بواسطه ترک انشاء اللّه بود. ۲- گرفتار بیماری شد که روی کرسی خود چون تن بی‌روح افتاد، و اینکه آزمایشی از سوی حق بود ۳- ممکن است برای اندوه بلا یا ترسی چنان ضعیف شد که مثل مرده روی کرسی خود افتاد و اینکه بلای خداوندی بود. -قرآن-۱-۲۰ «بِنُصبٍ وَ عَذابٍ» ۴۱ طبری: عموم قاریها «نصب» با ضمّ نون و سکون صاد خوانده‌اند، و ابو جعفر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با ضمّ هر دو خوانده است، و بفتح هر دو نیز از او نقل شده است، و معنی اینکه کلمه را متخصّصین در زبان عرب عذاب و شرّ و بلا گفته‌اند و مقصود از نصب در اینکه آیه رنج و بیماری است و عذاب تلف مال است. -قرآن-۱-۲۲ «خُذ بِیَدِکَ ضِغثاً- الخ» ۴۴ طبری: چون ایّوب گرفتار شد و مردم او را وا گذاشتند همسرش برای او تلاش روزی میکرد. روزی شیطان بمردم گفت: اینکه زن با مردی بیمار سر و کار دارد که میان شما میآید و ممکن است بیماری او از اینکه زن بشما واگیر شود. او را راه ندهید و کومک مکنید و باز نزد آن زن رفت و با اندوه گفت: شوهر تو سر سختی میکند و اگر یک کلمه که من یاد میدهم بگوید از بیماری رها میشود و مال و فرزندش باو بر میگردد. زن پیغام را بشوهر رساند او خشمگین شد و گفت: اینکه شیطان بود و دشمن خدا که تو را گمراه کرد مگر چون خدا نعمت داد مؤمن باشیم و اگر گرفت باید کافر شویم! سوگند بخدا اگر تن- -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۲۷] درست شدم تو را صد چوب زنم. اینکه جمله اشاره باین سوگند ایّوب است که برای انجام سوگند یک دسته چوب باریک و علف بدست بگیر و بهمسر خود بزن تا بسوگند رفتار شود و زن آزار نبیند. مجمع: گفته‌اند: ایّوب از همسر خود ناپسندی دید و سوگند یاد کرد که چون بهبود یابد او را صد چوب زند. و گفته‌اند: او پی کاری رفت و دیر برگشت و ایّوب خشمگین شد سوگند یاد کرد و اینکه جمله دستور عمل بسوگند را نقل کرده است. سخن ما: ۱- آغاز سوره بحرف صاد چنین بنظر میرسد که برای جلب نظر اعراب و سکوت و گوش فرا دادن آنها بقرآن باشد، بقرینه‌ی سوگند و توصیف کافران و جمله‌های پی در پی هر یک با آهنگ مخصوص و صلابتی که اختیار از شنونده می‌گیرد او را سرا پا گوش میکند و از اوّل تا یازده آیه همگی بیک سبک و یک انسجام که مینماید برای اهانت و پست شمردن سر سختی طرف است و به طوری او را محصور کرده و در فشار گذارده که مجال سخن و معارضه نبوده است و جز گوش دادن و سر خجلت بزیر افکندن چاره نداشته است. ۲- از آیت ۱۳ تا ۱۶ تهدید بسبک دیگر است و یادآوری مردم منحرف در گذشته و عاقبت کار آنها و مقایسه‌ی حال اعراب با آنها. ۳- از آیت هفده فهرستی از سرگذشت پیغمبران پیشین است و امتیازات آنها و ریاضت و رهبری‌شان که بتفصیل در سوره‌های گذشته آمده است و ما آنچه ممکن شده است نوشته‌ایم بخصوص در سوره‌ی ۲۶ بنام شعرا جزء ۱۹ برای سرگذشت داود و سلیمان و سخن گفتن کوه و فرمان بردن شیطان از آیت ۳۶ تا ۱۱۲ که بتفصیل بحث کرده‌ایم. ۴- در آیات ۲۴ و ۳۴ جمله‌های وَ ظَنَّ داوُدُ أَنَّما فَتَنّاهُ... وَ لَقَد فَتَنّا سُلَیمانَ که نام فتنه بمعنی گرفتاری و آزمایش بمیان آمده شاید علاوه بر معرّفی مقام و شخصیّت آنها یادآوری مردم باشد که اینکه مردان دیرین رهبر بشر نه افرادی ساده و آسوده -قرآن-۳۴-۶۹-قرآن-۷۴-۱۰۱ [صفحه ۳۲۸] بوده‌اند بلکه با سختی و گرفتاری فکری و بدنی دست بگریبان بوده‌اند و مقاومت کرده‌اند و از خواسته‌ها و امیال نفسانی گذشته‌اند که توانسته‌اند پایگاه آدمگری و همزیستی را استوار کنند و برای همیشه‌ی بشر بیادگار گذارند. ۵- آیت ۴۴ خُذ بِیَدِکَ- الخ» آنچه در باره‌ی ایوب ممکن بود در سوره‌ی انبیا نوشته‌ایم ولی از اینکه مطلب آنجا یاد نشده است و از اینکه روی میگوئیم: شاید چنانکه از سخن دیگران نقل کردیم: ایّوب در کمال گرفتاری آزاری دیگر هم از سوی همسرش باو رسید که خشمگین شد و سوگند یاد کرد که او را بزند بقرینه‌ی «لا تحنث» که شکستن سوگند است و «اضرب» که نشان میدهد سوگند بر زدن او بوده است. ولی آیا اگر سوگند بیجهت بوده است چرا گفته شده است: «لا تحنث» آنرا مشکن، و اگر بجا بوده است زدن با یک دسته چوب نازک بی‌اثر چه نتیجه دارد! ممکن است بگوئیم: اینکه دستور برای رهبری انسان است بپای بندی سخن و سوگند خود که اگر انسان چیزی گفت و سوگندی یاد کرد آن را بیهوده و نادیده نشمارد و اگر نتیجه‌ی مفید و با ارزش داشت رفتار کند و اگر کمال تأثیر نداشت لا اقلّ آن را بیک صورتی در آورد که بتواند صورت آن را حفظ کند و خود را بیهوده گو معرّفی نکند. -قرآن-۱۳-۲۹

[سوره ص [۳۸]: آیات ۴۵ تا ۸۸]

وَ اذکُر عِبادَنا إِبراهِیمَ وَ إِسحاقَ وَ یَعقُوبَ أُولِی الأَیدِی وَ الأَبصارِ [۴۵] إِنّا أَخلَصناهُم بِخالِصَةٍ ذِکرَی الدّارِ [۴۶] وَ إِنَّهُم عِندَنا لَمِنَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المُصطَفَينَ الأخيارِ [۴۷] وَ اذكُر إسماعِيلَ وَ اليَسَعَ وَ ذَا الكِفلِ وَ كُلٌّ مِنَ الأخيارِ [۴۸] هذا ذِكرٌ وَ إنَّ لِلمُتَّقِينَ لَحُسنَ مَآبٍ [۴۹] -قرآن- ۱-۳۳۶ جَنّاتِ عَدنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الأبوابُ [۵۰] مُتَّكِئِينَ فِيها يَدعُونَ فِيها بِفاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَ شَرابٍ [۵۱] وَ عِندَهُم قاصِراتُ الطَّرفِ أترابٌ [۵۲] هذا ما تُوعَدُونَ لِيَومِ الحِسابِ [۵۳] إنَّ هذا لَرِزقُنا ما لَهُ مِن نَفادٍ [۵۴] -قرآن-۱-۲۶۱ هذا وَ إنَّ لِلطّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ [۵۵] جَهَنَّمَ يَصلَونَها فَبِئسَ المِهادُ [۵۶] هذا فَليَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَ غَسّاقٌ [۵۷] وَ آخَرُ مِن شَكلِهِ أزواجٌ [۵۸] هذا فَوجٌ مُقتَحِمٌ مَعَكُم لا مَرحَباً بِهِم إنَّهُم صالُوا النّارِ [۵۹] -قرآن-۱-۲۵۳ قالُوا بَل أنتُم لا مَرحَباً بِكُم أنتُم قَدَّمتُمُوهُ لَنا فَبِئسَ القَرارُ [۶۰] قالُوا رَبَّنا مَن قَدَّمَ لَنا هذا فَزِدهُ عَذاباً ضِعفاً فِي النّارِ [۶۱] وَ قالُوا ما لَنا لا نَرى رِجالاً كُنّا نَعُدُّهُم مِنَ الأشرارِ [۶۲] أتَّخَذناهُم سِخرِيًّا أم زاغَت عَنهُمُ الأبصارُ [۶۳] إنَّ ذلِكَ لَحَقٌّ تَخاصُمُ أهلِ النّارِ [۶۴] -قرآن-۱-۳۵۷ قُل إنَّما أنَا مُنذِرٌ وَ ما مِن إلهٍ إلاَّ اللّهُ الواحِدُ القَهّارُ [۶۵] رَبُّ السَّماواتِ وَ الأرضِ وَ ما بَينَهُمَا العَزِيزُ الغَفّارُ [۶۶] قُل هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ [۶۷] أنتُم عَنهُ مُعرِضُونَ [۶۸] ما كانَ لِي مِن عِلمٍ بِالمَلَإِ الأعلى إذ يَختَصِمُونَ [۶۹] -قرآن-۱-۲۸۹ إن يُوحى إلَيَّ إلاّ أنَّما أنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ [۷۰] إذ قالَ رَبُّكَ لِلمَلائِكَةِ إنِّي خالِقٌ بَشَراً مِن طِينٍ [۷۱] فَإذا سَوَّيتُهُ وَ نَفَختُ فِيهِ مِن رُوحِي فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ [۷۲] فَسَجَدَ المَلائِكَةُ كُلُّهُم أجمَعُونَ [۷۳] إلاّ إبلِيسَ استَكبَرَ وَ كانَ مِنَ الكافِرِينَ [۷۴] -قرآن-۱-۳۲۶ قالَ يا إبلِيسُ ما مَنَعَكَ أن تَسجُدَ لِما خَلَقتُ بِيَدَيَّ أستَكبَرتَ أم كُنتَ مِنَ العالِينَ [۷۵] قالَ أنَا خَيرٌ مِنهُ خَلَقتَنِي مِن نارٍ وَ خَلَقتَهُ مِن طِينٍ [۷۶] قالَ فَاخرُج مِنها فَإنَّكَ رَجِيمٌ [۷۷] وَ إنَّ عَلَيكَ لَعنَتِي إلى يَومِ الدِّينِ [۷۸] قالَ رَبِّ فَأنظِرنِي إلى يَومِ يُبعَثُونَ [۷۹] -قرآن-۱-۳۵۳ قالَ فَإنَّكَ مِنَ المُنظَرِينَ [۸۰] إلى يَومِ الوَقتِ المَعلُومِ [۸۱] قالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغوِيَنَّهُم أجمَعِينَ [۸۲] إلاّ عِبادَكَ مِنهُمُ المُخلَصِينَ [۸۳] قالَ فَالحَقُّ وَ الحَقَّ أقُولُ [۸۴] -قرآن-۱-۲۲۲ لَأملَأنَّ جَهَنَّمَ مِنكَ وَ مِمَّن تَبِعَكَ مِنهُم أجمَعِينَ [۸۵] قُل ما أسئَلُكُم عَلَيهِ مِن أجرٍ وَ ما أنَا مِنَ المُتَكَلِّفِينَ [۸۶] إن هُوَ إلاّ ذِكرٌ لِلعالَمِينَ [۸۷] وَ لَتَعلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعدَ حِينٍ [۸۸] -قرآن-۱-۲۴۴ [صفحه ۳۳۰] معنی لغات: «اتراب» جمع ترب بکسر اوّل بمعنی همسال و می‌گویند ترب او است یعنی با او بدنیا آمده است. «غسّاق» که با تشدید و بی‌تشدید تلفّظ میشود بمعنی چیز سرد بد بو. «زاغت» منحرف و مضطرب و کج شد و ستم کرد. ترجمه: ۴۵ و بندگان ما ابراهیم و اسحاق و یعقوب را بیاد آر که دارای دست و چشم و نیروی فکر و کار بودند ۴۶ و چنان پاک شان کردیم که همه یادشان سرای دیگر بود و نام شان بروزگار بماند ۴۷ و در پیشگاه ما از نیکان برگزیده شدند ۴۸ و نیز متوجّه اسماعیل و الیسع و ذا الکفل باش که جملگیشان از نیکان بودند ۴۹ اینکه یادی است از آن گذشتگان و البتّه بازگشت خوب و سر انجام خوش زندگی برای اینکه پرهیزگاران است ۵۰ که درهای بهشت برویشان باز است ۵۱ و بآن جا تکیه زده میوه‌ها و شرابهای فراوان بخواهند، و آماده- بینند ۵۲ و در جلو خود یک نواخت و برابر زنانی دارند که چشم بدیگری ندارند ۵۳ اینها همگی برای روز شمار شما است ۵۴ که روزی پایان ناپذیری از سوی ما است ۵۵ اینکه است پاداش پرهیزگاران و البتّه برای سرکشان نافرمان بدترین سر انجام خواهد بود ۵۶ که دوزخ است و برابر آتش میشوند و چه بد آسایشگاهی است ۵۷ و اینکه [است سزاشان] که باید آب داغ و سرد گندیده شراب خود کنند ۵۸ و از اینگونه آزارهای جور بجور دیگر بینند [و چنین شنوند] ۵۹ اینک گروهی که [پیرو شما بودند] خود را بسختی با شما در آتش کنند و هرگز خوشی نبینند. آن گروه باینان گویند: ۶۰ بلکه بر شما باید هرگز خوشی نباشد که بی- دینی بما عرضه کردید و آرامگاه بد داریم ۶۱ ای خدا آن را که بکفر رهبریمان کرد آزارش بآتش دو برابر کن ۶۲ و با یکدگر گویند: چرا آن مردان را که شرور [صفحه ۳۳۱] و بد نهاد میشمردیم و مسخره‌شان میکردیم اینجا نمی‌بینیم! ۶۳ [آیا آن تمسخر غلط بود] یا چشمان ما از دیدن شان ناتوان است! ۶۴ البتّه اینکه درست است که خصومت دوزخیان چنین است ۶۵ ای محمّد باین کافران بگوی: من فقط بیم آور [از چنین سر انجامم] و جز خداوند!!! یگانه خدائی نیست [و کس را بآن روز اختیاری نیست بجز] ۶۶ پروردگار آسمانها و زمین و آنچه در آن میان است که او است گرامی و آمرزنده ۶۷ و نیز بآنها بگو: هر آنچه بشما گفتم بزرگ خبری است که رو گردان از آنید ۶۸ و من علمی بعالم بالا و گفتگوی آنجا ندارم ۶۹ و بمن الهامی نمیشود جز که بیم آور آشکار باشم ۷۰ [و اینکه آیات را برای شما بخوانم] روزگاری پروردگارت بفرشتگان گفت: ۷۱ من آدمی از خاک بیافرینم ۷۲ و چون درستش کردم و از روح [و قدرت]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود در آن دمیدم همگی برای او بسجده روید ۷۳ همه‌ی فرشتگان بسجده رفتند ۷۴ مگر ابلیس که گردنفرازی کرد چه او از کافران بود ۷۵ خدایت باو گفت: ای ابلیس چه جلوگیرت بود که بآفریده‌ی دست و قدرت من سجده کنی، مگر برتر بودی یا گردنفرازی کردی! ۷۶ او گفت: من از آدم بهترم که از آتشم آفریدی و او را ز خاک ۷۷ خدا باو گفت: ز درگاه و مقام قرب برون شو که رانده شدی ۷۸ و لعنت من و بیچارگی تا برستاخیز بر تو خواهد بود ۷۹ او گفت: پروردگارا تا آن روز که نسل آدم از گور برانگیخته شود مهلتم ده [که اگر توانم وسوسه شان کنم] ۸۰ گفت: تو را مهلت است ۸۱ تا بآن روز معیّن ۸۲ ابلیس گفت: سوگند به عزّتت که همگی شان را گمراه کنم ۸۳ مگر بندگان پاک تو را ۸۴ بجوابش گفت: درست است و درست میگویم ۸۵ که دوزخ را از تو و پیروانت آکنده کنم ۸۶ و تو ای محمّد با مردم بگو: بر اینکه کار و سخنم مزدی نخواهم و باری بر دوش کس ننهم ۸۷ که اینکه جملگی یادآوری است برای همگان ۸۸ و پس از کمی خبرش بشما می‌رسد. سخن مفسّرین: «وَ اذکُر عِبادَنا» ۴۵ مجمع: «عبد» بصورت مفرد نیز -قرآن-۱۵-۳۴ [صفحه ۳۳۲] خوانده‌اند. «أُولِی الأَیدِی وَ الأَبصارِ» ۴۵ طبری: از إبن مسعود نقل است که او «الأید» بدون یای آخر میخوانده است که ممکن است از تأیید بمعنی پشتیبانی باشد و ممکن است مثل «مناد» که منادی است و یای آخر افتاده است و معنی اینکه است که دارای نیروی فرمانبری و بصیرت و عقل هستند. -قرآن-۱-۳۳ فخر: دو کلمه‌ی «ایدی و ابصار» کنایه است از دو قوّه‌ی علمی و عملی. «أَخلَصناهُم بِخالِصَةٍ ذِکرَی الدّارِ» ۴۶ طبری: قتاده گفته است: یعنی بجوری پاک شان کردیم که مردم را بسوی خدا و سرای دیگر میخواندند. مجاهد گفته است: یعنی خودشان همیشه بیاد آخرت بودند و اندیشه دیگر نداشتند. -قرآن-۱-۴۲ مجمع: قاریهای شام و مدینه «بخالصهٔ» بی‌تنوین خوانده‌اند و اضافه بذکری کرده‌اند. و دیگران با تنوین خوانده‌اند. و ممکن است «ذکری» بدل از خالصه باشد یعنی پاکی که یاد سرای دیگر است، ممکن است خالصه مصدر باشد یعنی پاک بودن بیاد کردن آخرت. و کلمه‌ی «الدّار» چنانکه ممکن است دار آخرت باشد ممکن است مقصود دار دنیا باشد یعنی و باقی گذاردیم برای آنها یادی نیکو. ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: یعنی در دنیا با اخلاص بیاد ما بودند. کشف: یعنی فضیلتی مخصوص بآنها دادیم که در عالم مشهورشان کردیم. «وَ الیَسَعَ وَ ذَا الکِفلِ» ۴۸ کشف: الیسع جانشین یا پسر عمو یا پسر الیاس است. و ذا الکفل یا پیغمبر بوده است یا مردی صالح بوده است، و گفته‌اند: یوشع و ذا الکفل یک نفرند. -قرآن-۱-۳۱ «هذا ذِکرٌ» ۴۹ طبری: یعنی اینکه قرآن تذکّر و یادآوری است برای تو و مسلمانان. -قرآن-۱-۱۲ مجمع: یعنی اینکه یاد است و موجب شرف است برای آنها در دنیا. «اتراب» ۵۲ طبری: یعنی همانند، بیک سنّ و سال، مساوی، مهربان [صفحه ۳۳۳] که دشمنی و خشم و حسد ندارند. «ما تُوعَدُون» ۵۳ مجمع: با یاء و تاء بصیغه‌ی غایب و حاضر هر دو قرائت شده است. -قرآن-۱-۱۷ «وَ غَسّاقٌ» ۵۷ و آخر ۵۸ مجمع: با تشدید و تخفیف سین خوانده‌اند و «آخر» بصورت مفرد و با ضمّ همزه بصورت جمع خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۴ «هذا فَوجٌ مُقتَحِمٌ» ۵۹ کشف: مأمورین جهنّم میگویند که اینکه دسته از پیروان شما بواسطه سختی ضربت خود را با شما در آتش بیندازند. و اینکه گفتگوی میان رهبران بگمراهی و پیروان آنها است. -قرآن-۱-۲۴ [«أَتَّخَذناهُم» ۶۳ ابو الفتوح: و ایشانرا بسخریه و فسوس داشتیم در دنیا «أَم زاغَت عَنهُمُ الأَبصارُ» خود اینجا نه‌اند، یا چشم ما بر ایشان نمیآید و اینکه معنی را کافران گویند که ما چرا آن مؤمنان را که بر ایشان در دنیا استهزاء کردیم و پنداشتیم که ایشان بر باطلند نمی‌بینیم، و اهل کوفه جز عاصم «أَتَّخَذناهُم» بهمزه وصل خوانده بر خبریّت و بر اینکه قراءت در جای صفت رجال باشد، و اینکه قراءت بهتر است برای آنکه اهل دوزخ شکی در استهزاء کردن ایشان در دنیا مؤمنان را ندارند و دیگر آنکه «أَم زاغَت» معادل «أَتَّخَذناهُم» نیست، و باقی قرّاء بفتح الف خواندند الف قطع برای آنکه الف استفهام است]. -قرآن-۳-۱۹-قرآن-۸۰-۱۱۲-قرآن-۳۴۹-۳۶۵-قرآن-۵۷۶-۵۸۹-قرآن-۵۹۷-۶۱۳ «هُوَ نَبَأٌ عَظِیمٌ» ۶۷ کشف: در معنی اینکه جمله سه جور گفته‌اند: اوّل یعنی آن قرآن خبری است بزرگ. چنانکه در جای دیگر هم قرآن توصیف بعظیم شده است «وَ القُرآنِ العَظِیمِ». ۲- خبر از رستاخیز خبری است بزرگ. مثل «عَمَّ یَتَساءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ العَظِیمِ». ۳- یعنی خبر پیغمبری خبری است مهمّ و بزرگ که شما ببازی میگیرید. و نیز او نوشته است: یحیای معاذ گفت: مسکین فرزند آدم او را عقبه‌های عظیم در پیش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و از آنچه در گمانها می‌افتد بیش است. هر روز بامداد فرشته‌ای ندا میکند «خلقتم لأمر عظیم انتم عنه غافلون» در کار و روزگار خود چون اندیشه کند کسی که زبان بدروغ ملوّث کرده و دل را -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۱۷۹-۲۰۴-قرآن-۲۵۲-۳۰۲ [صفحه ۳۳۴] بخلف آلوده و سر را بخیانت شوریده گردانیده سری که موضع امانت است به خیانت سپرده دلی که معدن تقوی است زنگار خلف گرفته زبانی که آلت تصدیق است بر دروغ وقف کرده لا جرم سخن جز خداع نیست و دین جز نفاق نیست. «ما کانَ لِی مِن عِلمٍ بِالمَلَإِ- الخ» ۶۹ تفسیر لاهیجی: یعنی پیش از بعثت به پیغمبری از گفتگوی ملائکه خبر دار نبودم ولی اکنون بخوبی برای شما می‌گویم و اینکه دلیل پیغمبری من است. -قرآن-۱-۳۸ «إِذ قالَ رَبُّکَ» ۷۱ طبری: کلمه‌ی «اذ» مربوط است بجمله‌ی جلو «إِذ یَختَصِمُون» یعنی من از گفتگوی عالم بالا آنگاه که خدا بملائکه گفت: بی‌خبر بودم و اطّلاعی نداشتم. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۷۰-۸۹ «خالِقٌ بَشَراً» ۷۱ روح البیان: راغب گفته است: چون روی پوست را عرب بشره میگوید و روی پوست آدم مثل دیگر حیوانات پشم و موی ندارد از اینکه روی بشر نامیده شده است. و بعضی اهل معرفت گفته‌اند: چون مباشر آفرینش آدم حقّ جلّ و علا بوده است بآنجور که لایق مقام قدس است و دور از تشبه از اینکه جهت او را بشر گفته‌اند. -قرآن-۱-۱۸ لّا إِبلِیسَ استَکبَرَ» ۷۴ کشف الاسرار: از روی ظاهر زلّتی آمد از آدم معصیتی از ابلیس. آدم را گفتند: گندم مخور بخورد. ابلیس را گفتند: سجده کن نکرد امّا سرمایه‌ی ردّ و قبول نه از کردار ایشان خاست که از جریان قلم و قضایای قدم خاست. قلم از نتایج مشیّت قدم در حقّ آدم بسعادت رفت هم از نهاد وی متمسّکی پیدا آوردند و جنایت وی بحکم عذر بوی حوالت کردند گفتند «فَنَسِیَ وَ لَم نَجِد لَهُ عَزماً» و ابلیس را که قلم بحکم مشیّت قدم برد و طرد او رفت هم از نهاد وی کمینگاهی بر ساختند و جنایت وی بدو حوالت کردند گفتند: «أَبی وَ استَکبَرَ وَ کانَ مِنَ الکافِرِین» قلاده ای از بهر لعنت بر ساختند و بحکم ردّ ازل برجید روزگار او بستند تا هر جوهری که از بوته‌ی عمل وی بر آمد در دست نقّاد علم نفایه«۵۰» آمدآمد -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۴۱۶-۴۵۴-قرآن-۵۹۵-۶۴۳-پاورقی-۸۰۴-۸۰۶ [صفحه ۳۳۵] عملش نفایه آمد، عبادتش سبب لعنت گشته طاعتش داعیه‌ی راندن شده و از حقیقت کار او اینکه عبارت برون داده که «الحکم لا یکابد و الأزل لا ینازع». آدم در عالم قبول چنان بود که ابلیس در عالم رد. هر کجا درودی و تحیّتی است روی بآدم نهاده، هر کجا لعنتی و طردی است روی بابلیس نهاده. فخر: مقصود از اینکه نقل قصّه جلوگیری است از حسد و کبر تا کافران عبرت گیرند و بر پیغمبر حسد نبرند و در پذیرفتن فرمانش کبر نکنند. «خَلَقتُ بِیَدَیَّ» ۷۵ عیون اخبار الرّضا باب دهم: از امامها علیهم السّلام روایت است که در «خلقت» وقف می‌کرده‌اند و از «بِیَدَیَّ أَستَکبَرت» آغاز جمله می‌کرده‌اند تا معنی چنین باشد آیا به نعمت من نیرومند بر گردنفرازی و نافرمانی شدی نیشابوری: اگرچه اینکه جمله ظاهر است در عقیده‌ی آنها که معتقدند خدا جسم است. ولی بچند صورت معنی کرده‌اند: ۱- دست کنایه از قدرت است که عرب میگوید «مالی بهذا الأمر ید» [چنانکه ما در فارسی میگوئیم: من دستی در اینکه کار ندارم]. یعنی نیرو و توان ندارم ۲- کنایه از نعمت و خوشی است ۳- تأکید و تثبیت انجام عمل است و اینکه معنی مجازی در دیگر پاره‌های تن گفته میشود مثل آنکه بزبان جنایتی کرده میگویند «هذا ممّا کسبت یداک». - قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۴۰-۱۶۵ ۴- ممکن است کنایه از شدّت کار باشد چنانکه اگر کاری بزرگ پیش آید پادشاه مقتدر را میگویند: خود آن را انجام داد. ۵- گفته‌ی اهل تأویل است که کنایه است از لطف و قهر حقّ که هر پدیده‌ای نمودار یکی از اینکه دو صفت است چنانکه ملک مولود لطف است و شیطان مولود قهر و آدمی نمودار هر دو، و از اینکه روی شایسته‌ی سجده شد و قابل خلافت در زمین که برای او گفته شد «جاعِلٌ فِی الأَرضِ خَلِیفَةً». -قرآن-۴۳۰-۴۶۳ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی واسطه‌ای در خلقت آدم نبوده است. کشف: کنایه است از مقام بزرگواری آدم. [صفحه ۳۳۶] حسینی نوشته: نظم: آمد آئینه جمله کون ولیّ ||همچو او آینه نکرد جلی گشت آدم جلای اینکه مرآت || شد عیان ذات او بجمله صفات مظهری گشت کلّی و جامع || سرّ ذات و صفات از او لامع «أَنَا خَیرٌ مِنهُ- الخ» ۷۶ طبری: نقل اینکه ادّعای شیطان که من از آدم بهترم برای اینکه است که کافران خبر دار شوند از بدی عاقبت گردنفرازی که در اوّل اینکه سوره سخن شان نقل شد که گفتند: چرا از میان ما بمحمّد قرآن فرود آید! تا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدانند که شیطان چون گفت: من از آدم بهترم رجیم و ملعون شد شما هم بدانید که براه شیطان میروید و بسر نوشت او گرفتار میشوید. -قرآن-۱-۲۰ کشف نوشته: آن لعین قیاس کرد و در قیاس راه خطا رفت که آتش سبب فرقت است و خاک سبب وصلت. آتش آلت گسستن است و خاک آلت پیوستن، آدم که از خاک بود بپیوست تا او را گفتند «ثُمَّ اجتَباهُ رَبُّه» ابلیس که از آتش بود بگسست تا او را گفتند «عَلَیکَ لَعنَتِی إِلی یَومِ الدِّین» خاک چون تر شود نقش پذیرد. آتش چون بالا گیرد همه نقشها بسوزد. لا جرم نقش معرفت ابلیس بسوخت و نقش معرفت دل آدم و آدمیان را بیفروخت «أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الإِیمان». درویشی در پیش بو یزید بسطامی شد. از اینکه درد زده‌ای شوریده رنگی سر و پای گمکرده‌ای، بسان مسافران در آمد، از سر وجد خویش گفت: یا ابا یزید چه بودی اگر اینکه خاک بیباک نبودی! بو یزید از دست خود رها شد بانگ بر درویش زد که اگر خاک نبودی اینکه سوز سینه‌ها نبودی، ور خاک نبودی شادی و اندوه دین نبودی، ور خاک نبودی آتش عشق نیفروختی، ور خاک نبودی بوی مهر از دل که شنیدی! ور خاک نبودی آشنای لم یزل که بودی! ای درویش لعنت ابلیس از آثار کمال جلال خاک است، صفات ربّانی مشّاطه‌ی جمال خاک است، محبّت الهی غذای اسرار خاک است، ذات پاک منزّه مشهود دلهای خاک است: -قرآن-۲۰۶-۲۳۳-قرآن-۲۹۰-۳۳۳-قرآن-۴۸۴-۵۳۲ [صفحه ۳۳۷] زان پیش که خواستی منت خواسته‌ام || عالم ز برای تو بیاراسته‌ام در شهر مرا هزار عاشق بیش است || تو شاد بزی که من تو را خواسته‌ام فخر: چون ابلیس با اینکه قیاس خود که من از آتشم و بهترم از آدم خاکی، خواست فرمان حقّ و دستور سجده را لغو و نسنجیده بشمارد از اینکه روی کافر و ملعون و رجیم شد. تفسیر حسینی: رباعی: از خاک چه خوش طینت قابل داری || گلهای لطیف است که در گل داری در مخزن کنت کنزا هر گنج که بود || تسلیم تو کردند که در دل داری مثنوی در دفتر اوّل ضمن حکایت ارمغان آئینه برای یوسف گفته است: نقصها آئینه‌ی وصف کمال || و آن حقارت آینه عزّ و جلال زان که ضدّ را ضدّ کند پیدا یقین || زان که با سرکه پدیده انگبین هر که نقش خویش را دید و شناخت ||اندر استعمال خود دو اسبه تاخت زان نمی‌پرد بسوی ذو الجلال || کو گمانی می‌برد خود را کمال علّتی بدتر ز پندار کمال|| نیست اندر جانت ای مغرور ضالّ از دل و از دیده اشک خون رود || تا ز تو اینکه معجبی بیرون شود علّت ابلیس انا خیر بده است ||وین مرض در نفس هر مخلوق هست گرچه خود را بس شکسته بیند او || آب صافی ران و سرگین زیر جو چون بشورانی مر او را ز امتحان || آب سرگین رنگ گردد در زمان در نگر جو هست سرگین ای فتی || گرچه جو صافی نماید مر تو را آب جو سرگین نتاند پاک کرد || جهل نفسش را نروبد علم مرد جوی خود را کی تواند پاک کرد ||! نافع از علم خدا شد، علم مرد تأویلات کاشانی: روح حیوانی که پدیده‌ی حرارت و خاصیت آتشی است البتّه برتر و اشرف است از مادّه‌ی کثیف بدنی پدیده از خاک، ولی شیطان عالم بر حقیقت مجرّده و خاصیّت بی‌نیازی از مادّه نبود و صورت بشری و مادّی [صفحه ۳۳۸] آدم را دید و از مقام جمعیّت الهی و لطافت روحانی که خاصیّت مادّی و معنوی آدم است او در پرده و بیخبر بود از اینکه روی قیاس کرد و سجده نکرد. تفسیر برهان: امام صادق علیه السّلام فرمود: ابلیس خود را با آدم سنجید و گفت: من از آتشم او از خاک ولی اگر آن گوهری را که خدا از آن آدم آفرید با آتش می‌سنجید معلوم میشد که نور و درخشندگی برق او بر آتش فزونی دارد و عیسی بن عبد اللّه قرشی گفت: ابو حنیفه خدمت امام صادق علیه السّلام رفت فرمود: شنیده‌ام: تو رفتار بقیاس میکنی و آن را مدرک احکام خود قرار میدهی او گفت: بلی. فرمود: ای ابو حنیفه بقیاس رفتار مکن که ابلیس آتش را بخاک قیاس کرد و سنجید و اگر نورانیّت و صفای آدم را با روشنی و صفای آب میسنجید میدانست تفاوت دو روشنائی و فضیلت آدم چه اندازه است. و محمّد بن یعقوب از علیّ بن ابراهیم نقل کرده است: آن حضرت فرمود: شیطان از خاک است: چه خدا در قرآن فرموده «جَعَلَ لَکُم مِنَ الشَّجَرِ الأَخضَرِ ناراً» و او را ز آتش اینکه درخت آفرید که اینکه درخت هم آفریده از خاک است. -قرآن-۳۵۵-۴۰۳ «فَاخرُج مِنها فَإِنَّکَ رَجِیم» ۷۷ تفسیر حسینی: پس بیرون رو از بهشت یا از آسمان یا از صورت ملائکه. پس بدرستی که تو رانده شده‌ای از رحمت و دور شده‌ای از رتبت کرامت. -قرآن-۱-۳۷ تفسیر برهان: حضرت ابو الحسن علیّ بن محمّد علیهما السّلام فرمود: یعنی سنگ لعنت بر تو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زدند و از هر جا که خیر و برکت هست تو رانده شدی. «إِنَّ عَلَیکَ لَعنَتِی إِلی یَومِ الدِّینِ» ۷۸ کشف: گفته‌اند روز قیامت آخر ندارد از اینکه رو با شیطان اینکه جمله را گفتند که تا روز قیامت بر تو لعنت. و اگر آن روز آخر داشت لعنت ابلیس وابسته بآن نمیشد پس مقصود از اینکه جمله لعنت همیشگی است بر او. -قرآن-۱-۵۱ «فَبِعِزَّتِکَ» ۷۸ تأویلات کاشانی: اینکه سوگند برای آن است که مهمّ ترین چیز را مورد سوگند قرار میدهند و چون عزّت حقّ یعنی تشریفات پرده‌های شکوه -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۳۳۹] و جلال و سرا پرده‌های ملک و کبریا و اختفای در سحب نور، پس ابلیس که آنرا برترین حقایق دید سوگند خود بآن استوار کرد. «لَأُغوِیَنَّهُم» ۸۲ فخر: در اینکه آیه شیطان باین جمله گفته است: من آدمیزاد را گمراه میکنم و در آیت دیگر گفته است «فَبِما أَغوَیتَنِی» یعنی چون تو مرا گمراه کردی. پس در آیت اوّل اقرار باختیار خود کرد و در آیت دوّم گمراهی را بخداوند نسبت داد. پس معلوم میشود که شیطان در مسئله‌ی جبر و اختیار مردّد بوده است. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۱۴۰-۱۶۱ «إِلّا عِبادَکَ» فخر: چون شیطان گفت همه‌ی فرزندان آدم را گمراه میکنم و میدانست که ببندگان پاک خدا دسترس ندارد اینکه جمله را گفت که مگر بندگان پاک تو را تا در سخنش دروغ نباشد پس معلوم است که شیطان از دروغ پرهیز داشت پس چگونه از مرد مسلمان دروغ شایسته باشد. -قرآن-۱-۱۸ «مِنهُمُ المُخلَصِینَ» ۸۳ روح البیان: بعضی از اهل معرفت گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۵ بنده‌ی پاک مخلص کسی است که راز او با خدای خود چنان است که نه ملک میداند که بنویسد و نه شیطان خبر دار میشود که آنرا نابود کند و نه خواهش و میل نفسانی او را کج و منحرف میکند، و بعضی از بندگان پاک را چون شیطان با عزت احوال و سلطنت ولایت حق بیند بمانند نمک در برابرشان آب میشود. «فَالحَقَّ» ۸۴ مجمع: بیشتر مردم کوفه با رفع خوانده‌اند تا خبر مبتدای ساقط باشد یعنی «انا الحق» یا مبتدا باشد که خبرش افتاده است یعنی الحقّ منّی. و دیگران با صدای بالا خوانده‌اند که مفعول و یا قسم باشد برای فعل مناسب مثل «لأملأنّ حقّا» و «اقول الحق». -قرآن-۱-۱۳ «وَ ما أَنَا مِنَ المُتَکَلِّفِینَ» ۸۶ مجمع: اینکه جمله سه جور معنی شده است: -قرآن-۱-۳۸ ۱- قرآن را بزحمت خود و از پیش خود درست نکرده‌ام ۲- پیغمبری من ساخته‌ی خود من نیست ۳- از خود کاری بیخردانه و رنج آور و بر خلاف عقل نمیکنم. [صفحه ۳۴۰] ابو الفتوح: سلمه بن نفیل گفت: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود متکلّف سه علامت دارد: ۱- با برتر از خود نزاع و جدال میکند ۲- و پی چیزی میرود که دستش بآن نمیرسد ۳- چیزی میگوید که نمیداند. عبد اللّه مسعود گفت: هر که چیزی بداند جایز است که بگوید و هر که نداند باید بگوید: خدا بهتر میداند که از جمله‌ی علوم اقرار نادان است بنادانی خود. و خدا در قرآن به پیغمبرش دستور فرمود که بگو من مزد نمیخواهم و متکلّف نیستم. «لَتَعلَمُنَّ نَبَأَهُ- الخ» ۸۸ کشف: یعنی ای کافران مکه خبر راستی اینکه گفتارها را پس از مرگ میدانید کلبی گفته است: یعنی هر کس زنده ماند خواهد دانست که از اینکه گفته‌ها چه قدر نمودار شد و هر کس مرد از پس مرگ خبر دار میشود که چه خبر است. -قرآن-۱-۲۵ فخر: پس از آن مطالب گذشته در آخر سخن جمله‌ای برای بیم و نوید بهتر از اینکه نیست. روح البیان: علیّ فرمود: «لو کشف الغطاما ازددت یقینا». حال خلد و جحیم دانستم || به یقین آن چنانکه می‌باید گر حجاب از میانه بر گیرند || آن یقین ذرّه‌ای نیفزاید سخن ما: ۱- از آیت ۵۹ «هذا فَوجٌ» تا آخر آیت ۶۱ «ضِعفاً فِی النّارِ» راهنمائی بعبرتی است برای دوستان مادی و راهنماها و پیشوایان جاه و مقام که فرمانده و فرمانبر در مقام گرفتاری چگونه بجان هم می‌افتند و یکدگر را نفرین میکنند و هر یک دیگری را گناهکار میداند چنانکه همه روزه می‌بینیم که نوکرها فرمانبر را برای رهائی از زشتی سر انجام فرماندهی بگناه و آزار چگونه گرفتار و مسئول میکنند تا خود را بیگناه معرّفی کنند. -قرآن-۲۹-۴۱-قرآن-۵۹-۸۰ از ۷۲ «إِذ قالَ رَبُّکَ» تا ۵۱» مکرّر بعبارات مختلف رابطه‌ی انسان و شیطان گفته شده است تا هشیاری باشد برای آدمیزاد که از آغاز آفرینش غوایت و گمراهی و بدی و نیستی با او دست بگریبان بوده است و علّت عمده‌ی کرّر بعبارات مختلف رابطه‌ی انسان و شیطان گفته شده است تا هشیاری باشد برای آدمیزاد که از آغاز آفرینش غوایت و گمراهی و بدی و نیستی با او دست بگریبان بوده است و علّت عمده‌ی -قرآن-۱۳-۳۳ [صفحه ۳۴۱] آن خود خواهی و گردنفرازی بوده است که اوّل قدم ناسازگار با زندگی اجتماعی است تا بآن جا که همگی را بگرفتاری همیشگی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و جهنّم میکشاند چنانکه در زندگی افراد و ملّتها بخوبی نمایان است هر گرفتاری و ناراحتی و ناسازگاری که میان ایشان پیدا میشود پدیدهی خودخواهی است و گردنفرازی تا بآن جا که به زیان مادّی و فقر و بیچارگی میکشاند چون نیروی مادّی و معنوی برای مغلوب کردن دیگری بکار رفته است. ۳- آیت ۸۶ جملهی «ما أَنَا مِنَ الْمُتَکَلِّفِینَ» خوب نشان میدهد مهمترین شرط رهبری و پیشوائی را که باید آنکه رهبر است از تمام نمایشات ضدّ عقل و روش زندگی انسانی بدور باشد و با کمال آزادی از هر آرایش و پیرایش و منافی آسایش و خردمندی راه راست زندگی مادّی و معنوی آدمی را باو بنمایاند و از هر گونه تظاهر در گفتار و کردار زندگی بدور بدارد. -قرآن-۲۱-۵۵ [صفحه ۳۴۲]

سوره زمر

اشاره

- ۳۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۷-۴۴

[سوره الزمر [۳۹]: آیات ۱ تا ۲۶]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ تَنزِیلُ الکِتابِ مِنَ اللّهِ العَزِیزِ الحَکِیمِ [۱] إِنّا أَنزَلنا إِلَیکَ الکِتابَ بِالحَقِّ فَاعبُدِ اللّهَ مُخلِصاً لَهُ الدِّینَ [۲] أَلا لِلّهِ الدِّینُ الخالِصُ وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَولِیاءَ ما نَعبُدُهُم إِلاّ لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللّهِ زُلفی إِنَّ اللّهَ یَحکُمُ بَینَهُم فِی ما هُم فِیهِ یَختَلِفُونَ إِنَّ اللّهَ لا یَهدِی مَن هُوَ کاذِبٌ کَفّارٌ [۳] لَو أَرادَ اللّهُ أَن یَتَّخِذَ وَلَداً لاصطَفی مِمّا یَخلُقُ ما یَشاءُ سُبحانَهُ هُوَ اللّهُ الواحِدُ القَهّارُ [۴] -قرآن-۱-۵۳۶ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ یُکَوِّرُ اللَّیلَ عَلَی النَّهارِ وَ یُکَوِّرُ النَّهارَ عَلَی اللَّیلِ وَ سَخَّرَ الشَّمسَ وَ القَمَرَ کُلٌّ یَجرِی لِأَجَلٍ مُسَمًّی أَلا هُوَ العَزِیزُ الغَفّارُ [۵] خَلَقَکُم مِن نَفسٍ واحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنها زَوجَها وَ أَنزَلَ لَکُم مِنَ الأَنعامِ ثَمانِیَةَ أَزواجٍ یَخلُقُکُم فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُم خَلقاً مِن بَعدِ خَلقٍ فِی ظُلُماتٍ ثَلاثٍ ذلِکُمُ اللّهُ رَبُّکُم لَهُ المُلکُ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ فَأَنّی تُصرَفُونَ [۶] إِن تَکفُرُوا فَإِنَّ اللّهَ غَنِیٌّ عَنکُم وَ لا یَرضی لِعِبادِهِ الکُفرَ وَ إِن تَشکُرُوا یَرضَهُ لَکُم وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزرَ أُخری ثُمَّ إِلی رَبِّکُم مَرجِعُکُم فَیُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۷] وَ إِذا مَسَّ الإِنسانَ ضُرٌّ دَعا رَبَّهُ مُنِیباً إِلَیهِ ثُمَّ إِذا خَوَّلَهُ نِعمَةً مِنهُ نَسِیَ ما کانَ یَدعُوا إِلَیهِ مِن قَبلُ وَ جَعَلَ لِلّهِ أَنداداً لِیُضِلَّ عَن سَبِیلِهِ قُل تَمَتَّع بِکُفرِکَ قَلِیلاً إِنَّکَ مِن أَصحابِ النّارِ [۸] أَمَّن هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّیلِ ساجِداً وَ قائِماً یَحذَرُ الآخِرَةَ وَ یَرجُوا رَحمَةَ رَبِّهِ قُل هَل یَستَوِی الَّذِینَ یَعلَمُونَ وَ الَّذِینَ لا یَعلَمُونَ إِنَّما یَتَذَکَّرُ أُولُوا الأَلبابِ [۹] -قرآن-۱-۱۲۷۳ قُل یا عِبادِ الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّکُم لِلَّذِینَ أَحسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنیا حَسَنَةٌ وَ أَرضُ اللّهِ واسِعَةٌ إِنَّما یُوَفَّی الصّابِرُونَ أَجرَهُم بِغَیرِ حِسابٍ [۱۰] قُل إِنِّی أُمِرتُ أَن أَعبُدَ اللّهَ مُخلِصاً لَهُ الدِّینَ [۱۱] وَ أُمِرتُ لِأَن أَکُونَ أَوَّلَ المُسلِمِینَ [۱۲] قُل إِنِّی أَخافُ إِن عَصَیتُ رَبِّی عَذابَ یَومٍ عَظِیمٍ [۱۳] قُلِ اللّهَ أَعبُدُ مُخلِصاً لَهُ دِینِی [۱۴] -قرآن-۱-۴۴۵ فَاعبُدُوا ما شِئتُم مِن دُونِهِ قُل إِنَّ الخاسِرِینَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم وَ أَهلِیهِم یَومَ القِیامَةِ أَلا ذلِکَ هُوَ الخُسرانُ المُبِینُ [۱۵] لَهُم مِن فَوقِهِم ظُلَلٌ مِنَ النّارِ وَ مِن تَحتِهِم ظُلَلٌ ذلِکَ یُخَوِّفُ اللّهُ بِهِ عِبادَهُ یا عِبادِ فَاتَّقُونِ [۱۶] وَ الَّذِینَ اجتَنَبُوا الطّاغُوتَ أَن یَعبُدُوها وَ أَنابُوا إِلَی اللّهِ لَهُمُ البُشری فَبَشِّر عِبادِ [۱۷] الَّذِینَ یَستَمِعُونَ القَولَ فَیَتَّبِعُونَ أَحسَنَهُ أُولئِکَ الَّذِینَ هَداهُمُ اللّهُ وَ أُولئِکَ هُم أُولُوا الأَلبابِ [۱۸] أَ فَمَن حَقَّ عَلَیهِ کَلِمَةُ العَذابِ أَ فَأَنتَ تُنقِذُ مَن فِی النّارِ [۱۹] -قرآن-۱-۶۵۶ لکِنِ الَّذِینَ اتَّقَوا رَبَّهُم لَهُم غُرَفٌ مِن فَوقِها غُرَفٌ مَبنِیَّةٌ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ وَعدَ اللّهِ لا یُخلِفُ اللّهُ المِیعادَ [۲۰] أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَکَهُ یَنابِیعَ فِی الأَرضِ ثُمَّ یُخرِجُ بِهِ زَرعاً مُختَلِفاً أَلوانُهُ ثُمَّ یَهِیجُ فَتَراهُ مُصفَرًّا ثُمَّ یَجعَلُهُ حُطاماً إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکری لِأُولِی الأَلبابِ [۲۱] أَ فَمَن شَرَحَ اللّهُ صَدرَهُ لِلإِسلامِ فَهُوَ عَلی نُورٍ مِن رَبِّهِ فَوَیلٌ لِلقاسِیَةِ قُلُوبُهُم مِن ذِکرِ اللّهِ أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۲۲] اللّهُ نَزَّلَ أَحسَنَ الحَدِیثِ کِتاباً مُتَشابِهاً مَثانِیَ تَقشَعِرُّ مِنهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخشَونَ رَبَّهُم ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُم وَ قُلُوبُهُم إِلی ذِکرِ اللّهِ ذلِکَ هُدَی اللّهِ یَهدِی بِهِ مَن یَشاءُ وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مَن يُضلِلِ اللّهُ فَما لَهُ مِن هادٍ [۲۳] أَ فَمَن يَتَّقِي بِوَجهِهِ سُوءَ العَذابِ يَومَ القِيامَةِ وَ قِيلَ لِلظّالِمِينَ ذُوقُوا ما كُنتُم تَكسِبُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۱۰۰۷ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم فَأَتاهُمُ العَذابُ مِن حَيثُ لا يَشعُرُونَ [۲۵] فَأَذاقَهُمُ اللّهُ الخِزيَ فِي الحَياةِ الدُّنيا وَ لَعَذابُ الآخِرَةِ أَكبَرُ لَو كانُوا يَعلَمُونَ [۲۶] -قرآن-۱-۲۰۱ [صفحه ۳۴۴] معنی لغات: «یکوّر» از مصدر مجرّد «کور» بفتح اوّل بمعنی پیچاندن و دور دادن عمامه بر سر، شتاب کردن در راه رفتن، زمین کندن و کوّرت الشّمس یعنی در هم پیچیده شد و نورش جمع شد یا رفت و نابود شد. تقشعرّ از اقشعرّ یعنی پوست بدن لرزید، جمع شد، درشت و ضخیم شد، رنگش دگرگون شد. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان ۱ فرود آمدن کتاب از سوی خدای دانا و گرامی است ۲ و ما اینکه قرآن را [برای روشن کردن] حقّ و حقیقت فرستادیم پس تو خدا را پرستش کن که دین خود برای او پاک بداری [و موجودی میانجی و واسطه ندانی] ۳ و همه بدانند: دین پاک همان است که برای خداوند است و دل بسوی او باشد. [صفحه ۳۴۵] شأن نزول: اسباب النّزول سیوطی: إبن عبّاس گفته است: سه قبیله بودند بنام: عامر، کنانه، بنی سلمه، که بت پرست بودند و میگفتند اینها را می‌پرستیم تا درجه و مقام ما را بپیش خداوند بالا ببرند. آیت سوّم جمله‌های «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا- الخ» برای جواب اینکه سخن آن سه قبیله نازل شد. -قرآن-۲۳۹-۲۶۴ ترجمه: و آنها که جز خدا دوستانی پیدا کردند [و گفتند: اینها را میپرستیم] تا ما را به پیشگاه خدا نزدیک و بلند پایه کنند البتّه خداوند میانشان حکومت خواهد کرد و باختلافات‌شان پایان دهد ۴ و آنکه کافر است و دروغگو [و بت ساخته‌ی خود را میانجی بدرگاه حق میداند] خداوندش هدایت نمیکند و براه راست نمیدارد ۵ [اینکه کافران آفریدگان را فرزند خدا پندارند با اینکه] اگر خدا فرزند بخواهد از آفریدگان خود آن را که خود داند میگزیند، که پاکیزه است خدای چیره‌ی یگانه ۶ اوست که بحقّ و راستی و درستی زمین و آسمان آفرید که شب را بروز نابود کند و روز را بشب، و ماه و خورشید را بفرمان دارد که تا هنگامی معیّن در جنبشند. پس خبر دار باشید که او آمرزنده است و گرامی. ۷ و همو است که شما را از یک نفر پدیدار کرد و همسرش را از خود او قرار داد و برای آسایش شما [از قدرت نهانی خود] هشت جفت چهار پایان را فرود آورد و نیز او است که شما را در شکم مادر آفرید از هر صورتی بصورتی دیگر در سه تاریکی شکم، و زهدان و کیسه‌ی نگهبان. اینکه است خدای شما که ملک و سلطنت برای او است که جز او خدائی نیست. پس شما را دل بکجا میبرند! ۸ با اینکه اگر کافر شوید از شما بی‌نیاز است ولی کفر بندگان به پیشگاه او ناپسند است و اگر شکر او کنید برای شما بپسندد و هیچ گناهکار بار گناه دیگری بر دوش نخواهد داشت و از پس زندگی بازگشت شما بسوی پروردگار شما است که خبر دارتان کند از آنچه در زندگی کرده‌اید چه او از درون سینه‌ها خبر دار است ۹ [و میداند که] چون آدمی را آسیبی رسد بخدای خود بزارد و چون خوشی باو رساند گذشته‌ی خود فراموش کند و چند مثل و همانند برای خدا درست کند تا مردم را ز راه حقّ بگرداند [صفحه ۳۴۶] [ای محمّد تو بچنین آدمی] بگو: اندکی با اینکه کفر و کجی خود زندگی کن که سر انجام ز آتش جدا نباشی. آیا [اینکه کافر کج اندیش بهتر است یا] ۱۰ آن که تمام شب از بیم سر انجام بدرگاه حقّ ایستاده است و بسجده است و امیدوار رحمت پروردگار خود است! ای محمّد بگو: آیا نادان و دانا برابرند!. [البتّه چنین نیست ولی] فقط خردمندان متذکّرند [می‌سنجند و بیاد عاقبت خود هستند] ۱۱ و بمؤمنین بگو: ای بندگان پرهیزگار بدانید آنها که در اینکه جهان نیکی کنند نکوئی بینند که زمین خداوند گشاده است [و خود را از تنگنا رها توان کرد] و البتّه مزد مردم شکیبا بی‌حساب میرسد ۱۲ و بگو: من مأمورم که با اخلاص در دین خدا پرست باشم [و میانجی و واسطه نپندارم] ۱۳ و خود اوّل مسلمان باشم ۱۴ که میترسم اگر نافرمانی کنم بآزار روز بزرگ گرفتار شوم ۱۵ و نیز بگو: من خدا را میپرستم و دین خود برای او زهر چیز پاک دارم ۱۶ پس شما خود دانید که جز خدا هر که را خواهید بپرستید، و بگو زیانکاران آن کسانند که در قیامت بخود و وابستگان شان زیان رساندند که زیان نمودار همین است و بس ۱۷ چون از بالا و پائینشان سایه بانهای آتشین دارند. به اینکه گونه [معرّفی و شناساندن] خداوند بندگان را از سر انجام بد میترساند. پس ای بندگان از نافرمانیم پرهیز کنید ۱۸ و آنها که از پرستش طاغوت و غیر خداوند اجتناب کردند و بخدا دل سپردند خوشدل باشند. پس ای محمّد تو آنها را نوید بده و امیدوارشان کن همان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کسان که بسخن گوش فرا دهند و بهترش برگزینند. البتّه خردمندند و خدا هدایت شان کرده است ۱۹ [ولی آنها که بی‌خردند و گمراه] به سرنوشت، گرفتاری استوار دارند. آیا تو که پیغمبری توانی از آتش رهاشان کنی! [البتّه نتوانی که هر کسی سزائی دارد چنانکه] ۲۰ کسانی که از نافرمانی خدای خود پرهیز کردند ساختمانهای روی یکدگر با رودهای جاری برای شان درست شده است. و اینکه وعده‌ی خداوندی است که نشد ندارد [چه قدرت حقّ برتر از آن است] ۲۱ مگر نمی‌بینی که خدا از آسمان آب فرود آورد و در زمین چشمه‌ها کرد [صفحه ۳۴۷] و آنگاه از آن کشت شده گیاهان رنگارنگ بدر آورد که سپس خشک شود چنانکه زردش بینی و ز آن پس نرم و خرد شده. و البتّه در اینکه گوناگون نموداری یاد- آوری است برای خردمندان ۲۲ [ای محمّد تو خود بیندیش] آیا آن را که خدا برای اسلام سینه گشاده است و بر روشنی از سوی خدا خود هست [و از هر چه بیند پند گیرد، مانند سختدل حقّ ناپذیر است! که البتّه چنین نیست] پس وای بر آنها که از یاد خدا غافل و سخت دلند که چه آشکار گمراهند ۲۳ چون خداوند بهترین سخن فرستاده است که نامه‌ای است دو گانه همانند و جور بجور نه بر خلاف یکدگر و آنها که از خدای خود بدل میترسند از شنیدنش پوست بر بدنشان جمع شود و سپس برای یاد خدا دل و پوست شان نرم میشود و همین است هدایت خداوندی که هر کس را بموجب سرنوشت بوسیله‌ی اینکه کتاب راهنمائیش میکند و آن را که بسر نوشت گمراهی است هیچ راهنمائی نخواهد داشت ۲۴ آیا آنکه [خردمند و فرمانبر است و بدن و] صورت خود را از آزار بد رستاخیز بدور میدارد [مثل آن بیخرد ستمکار است که آن روز] ستمکاران گویند بچشید سزای آنچه خود کردید ۲۵ چنانکه مردم پیش از اینکه اعراب سخن حقّ را دروغ شمردند و از آنجا که خود گمان نداشتند گرفتار شدند ۲۶ و خداوند به خواری و بیچارگی گرفتارشان کرد و البتّه گرفتاری عالم دیگر سختتر است و بدتر اگر بدانند. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره دو نام دارد: زمر و غرف، و هفتاد و پنج آیت است و همگی بمکّه نازل شده است مگر سه آیه «قُل یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسرَفُوا تا آخر آیت سوّم». -قرآن-۱۳۴-۱۷۳ «إِنّا أَنزَلنا إِلَیکَ الکِتاب» ۲ کشف: اینکه جمله تکرار نیست چون اوّل که «تَنزِیلُ الکِتابِ» گفته شده است عنوان و سرلوحه‌ی کتاب است، و اینکه جمله نمودن مطالب کتاب است. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۸۷-۱۰۸ «أَلا لِلّهِ الدِّینُ الخالِص» ۳ کشف نوشته: سزای اللّه عبادت پاک است - قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۳۴۸] بی نفاق و طاعت با خلاص بی‌ریا و گوهر اخلاص که یابند در صدف دل یابند در دریای سینه و از اینجا است که حذیفه گوید- رضی اللّه عنه- از آن مهمتر کائنات پرسیدم صلوات اللّه و سلامه علیه که اخلاص چیست! گفت: از جبرئیل پرسیدم گفت: از ربّ العزّة پرسیدم گفت: گوهری است که از خزینه‌ی اسرار خویش بیرون آوردم و در سویدای دل دوستان خویش ودیعت نهادم، اینکه اخلاص نتیجه‌ی دوستی است و اثر بندگی. هر که لباس محبّت پوشید و خلعت بندگی بر افکند هر کار که کند از میان دل کند. دوستی حقّ جلّ جلاله با آرزوهای پراکنده در یک دل جمع نشود. فریضه‌ی تن نماز و روزه است و فریضه دل دوستی حقّ، نشان دوستی آن است که هر مکروه طبیعت و نهاد که از دوست بتو آید بر دیده نهی. آن دل که تو سوختی تو را شکر کند || و آن خون که تو ریختی بتو فخر کند زهری که بیاد تو خورم نوش آید || دیوانه تو را بیند و باهوش آید «وَ أَنزَلَ لَکُم مِنَ الأَنعام» ۶ مجمع: اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۸ ۱- یعنی آفرید و ایجاد کرد برای شما از چهار پایان مثل «أَنزَلنا عَلَیکُم لِباساً» که لباس را فرود نیاورده ولی باران فرود آورده که موادّ لباسی چون پنبه و دیگر رشتنیها و بافتنیها در دنباله‌ی باران و گیاه است و چهار پایان هم بدنباله‌ی باران و گیاه پیدا میشوند ۲- از بهشت آنها را فرود آورد ۳- «انزل» از «نزل» بمعنی خوردنی برای پذیرائی است یعنی روزی و نزل و وسیله‌ی پذیرائی و زندگی شما قرار داد. -قرآن-۶۵-۹۳ «وَ إِن تَشکُرُوا یَرضَهُ لَکُم» ۷ مجمع: «یرضه» با سکون هاء و ضمّ آن با اشباع و غیر اشباع قراءت شده است و اینکه جمله با جمله‌ی جلو «لا یَرضی لِعِبادِهِ الکُفرَ» نشان میدهد که خداوند نمیخواهد کسی کافر باشد و اراده‌ی کفر نمیکند. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۱۶۰-۱۹۱ «أَمَّن هُوَ قانِت» ۹ مجمع: «امّن» با یک میم بی‌تشدید و با میم مشدّد، قراءت شده است. -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۳۴۹] الغدیر [ج ۹ ص ۲۲]: إبن سعد در کتاب طبقات و إبن مردویه و إبن- عساکر نقل کرده‌اند: اینکه آیه برای عمّار نازل شده است. و از دیگران نقل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شده است که إبن مسعود و سلمان و بعضی دیگر را شریک در اینکه امتیاز دانسته‌اند و گفته‌اند آیه برای سه نفر نازل شد. «لِلَّذِینَ أَحسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنیا حَسَنَةٌ وَ أَرضُ اللّهِ واسِعَةٌ» ۱۰ طبری: -قرآن-۱-۸۱ مجاهد گفته است: بعضی ترک وطن کنید که زمین خدا فراخ است و دست بر دارید از بتها که در وطن خود باید بپرستید. «خَسِرُوا أَنفُسَهُم وَ أَهلِیهِم» ۱۵ مجمع: اینکه جمله دو معنی شده است: -قرآن-۱-۳۷ ۱- یعنی از شخص خود زیان برده‌اند و از گروه خود نیز زیان برده‌اند که چون بدوزخ روند آنجا دوست و خانواده ندارند ۲- چون در بهشت برای شان دوست و خانواده هست اگر بجهنّم رفتند خود زیاندیده هستند و آنها را هم که از دست داده‌اند از سوی آنها نیز زیان دیده‌اند. «مِن فَوقِهِم ظُلَلٌ»- الخ» ۱۶ کشف: چون آتش آنها را فرا میگیرد مثل سایه بان از زیر و بالا است و چون غلیظ است و مانع از دیدن خارج آنجا است بطور مجاز سایه بان نامیده شده است و ممکن است چون چند طبقه است هر- طبقه‌ی بالا- برای طبقه‌ی پائین مانند سایه بان است. -قرآن-۱-۲۵ «وَ الَّذِینَ اجتَنَبُوا- الخ» ۱۷ طبری: إبن زید گفته است: اینکه دو آیه تا «اولوا الالباب» برای سه نفر مشهور که پیش از اسلام معتقد و گوینده‌ی «لا إله إلا اللّه» بوده‌اند: زید بن عمرو و أبو ذرّ و سلمان نازل شده است. -قرآن-۱-۲۶ «یَستَمِعُونَ القَولَ»- الخ» ۱۸ ابو الفتوح: ابو درداء گفته است: بهترین چیزها نزد من روزه‌ی بروزهای گرم است و نماز در نیمه شب و نشستن با آنها که سخن خوب بشناسند و بگویند و سخن خوب را چنان انتخاب کنند که ما خرمای خوب از میان طبق خرما انتخاب میکنیم، و سدّی گفته است: یعنی چون سخنی شنیدند و بایشان دستوری دادند آنکه نیکوتر است انتخاب میکنند. قتاده گفته -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۳۵۰] است: یعنی آنچه در آن فرمانبری خدا بهتر است بر میگزینند. کشف: چند نمونه است برای مفاد اینکه آیه که دستور را فرا گیرند و بهترش را انتخاب کنند، چنانکه در جنایت میتوانند قصاص کنند و میتوانند عفو کنند و بگذرند و البتّه عفو بهتر است و اگر بد را ببد تلافی کنند حقّ دارند و اگر بخشند و صرف نظر کنند بهتر است اگر جنسی را باندازه وزن کند و بخرد خوب است و هم در فروختن ولی اگر جنسی را باندازه وزن کند و بخرد خوب است و هم در فروختن ولی اگر در خریدن سبکتر بکشد و در فروختن سنگین‌تر بکشد پیروی احسن کرده است و نظیر اینکه آیه است دستور بموسی «فَخُذها بِقُوَّةٍ وَ أمُر قَومَکَ یَأخُذُوا بِأَحسَنِها» و اینکه آیه «وَ اتَّبِعُوا أَحسَنَ ما أُنزِلَ إِلَیکُم مِن رَبِّکُم». -قرآن-۵۶۰-۶۱۸-قرآن-۶۳۵-۶۹۶ فخر: اینکه آیه دستور میدهد که راه درست و بهتر فکر است و استدلال چون گفته شده است: بشارت برای بندگانی است که سخن را میشنوند و بهترش را دنبال میکنند پس معلوم است که دنبال کردن از سخن بهتر آن است که بعقل و استدلال بهتری آن معیّن شود پس انتخاب ادیان و عقاید و احکام همگی را میتوان با سنجش عقل و تشخیص بهتر دنبال کرد بموجب اینکه آیه. حسینی: در لباب نوشته است که مقصود سخنان مذاهب مختلفه است که بشنوند و بهترش را که اسلام است پیروی کنند. و مشهور اینکه است که مقصود از اینکه جمله سخنی است که در مجالس گفته میشود و آنها که اهل دل هستند بهترین آنها را انتخاب میکنند. و در امثال است «خذ ما صفا ودع ما کدر» یعنی صاف آنرا بپذیر و تیره و دردش را رها کن. بیت: قول کس چون بشنوی در وی تأمّل کن تمام || صاف را بردار و درد وی رها کن و السّلام تفسیر لاهیجی: در کافی از امام صادق [ع] روایت شده است: مقصود کسی است که حدیثی شنیده و آن را بی‌کم و زیاد نقل کرده است. «أَنزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَکَه»- الخ» ۲۱ کشف: اینکه نشان دادن مراتب مختلف گیاه که اوّل از آسمان آب فرو میآید و چشمه میشود و گیاه میروید و بلند میشود - قرآن-۱-۴۴ [صفحه ۳۵۱] و زرد و خشک میشود. کنایه است از مراتب سالهای آدمی که کودک است و جوان و مرد و پیر و فرتوت و آنگاه مرگ است، و چنانکه گیاه تا خشک نشود دانه که نتیجه و مقصود از او است فراهم نخواهد شد آدمی هم تا کامل نشود و نفس خود را رها نکند بمرتبه‌ی کمال نمیرسد. «شَرَحَ اللّهُ صَدرَه»- الخ» ۲۲ مجمع: یعنی دلش را برای پذیرش اسلام گشاده کرد، و شرح صدر بسه وسیله فراهم میشود: ۱- بأدلّه که خداوند معیّن کرده است و اینکه مختصّ مردم عالم است که در آنها بیندیشند و شرح صدر پیدا کنند ۲- از احوال مختلف که برای آدمی فراهم میشود و لطف و خوشیها که برای او پیدا میشود موجب وسعت قلب و شرح صدر میشود ۳- ادلّه‌ی مختلف که فراهم میشود و هر یک تأکید و تثبیت دیگری میکند و خاطره‌های مختلف

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که برای انسان فراهم میشود و شبهات و تردیدها که حلّ و رفع میشود جملگی موجب شرح صدر است و دل گشادگی. -قرآن-۱-۲۷ کشف الاسرار: بدانکه دل آدمی را چهار پرده است: ۱- پرده‌ی اوّل صدر است مستقرّ عهد اسلام لقوله تعالی «أَ فَمَن شَرَحَ اللّهُ صَدرَهُ لِلإِسلامِ». -قرآن-۱۱۷-۱۶۵ ۲- پرده‌ی دوّم قلب است محل نور ایمان لقوله تعالی «کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الإِیمانَ ۳- پرده‌ی سوّم فؤاد است سراپرده‌ی مشاهدت حقّ لقوله تعالی: «ما کَذَبَ الفُؤادُ ما رَأی». ۴- پرده‌ی چهارم شفاف است محطّ رحل عشق لقوله تعالی: -قرآن-۶۱-۹۸-قرآن-۱۶۹-۱۹۹ «قَد شَغَفَها حُبًّا» اینکه چهار پرده هر یکی را خاصیتی است و از حقّ بهر یکی نظری، ربّ العالمین چون خواهد رمیده ای را بکمند لطف در راه دین خویش کشد اوّل نظری کند بصدر وی تا سینه‌ی وی از هواها و بدعتها پاک گردد و قدم وی بر جادّه‌ی سنّت مستقیم شود پس نظری کند بقلب وی تا از آلایش دنیا و اخلاق نکوهیده چون عجب و حسد و کبر و ریا و حرص و عداوت و رعونت پاک گردد و در راه ورع روان شود. پس نظری کند بفؤاد وی و او را از علایق و خلایق باز برد، چشمه‌ی علم و حکمت در دل وی گشاید. نور هدایت تحفه‌ی -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۵۲] نقطه‌ی وی گرداند چنانکه فرمود «فَهُوَ عَلی نُورٍ مِن رَبِّهِ»، پس نظری کند بشغاف وی نظری و چه نظری، نظری که بر روی جان، نگار است و درخت سرور از وی ببار است و دیده‌ی طرب بوی بیدار است، نظری که درخت است و صحبت دوست سایه‌ی آن، نظری که شراب است و دل عارف پیرایه‌ی آن، چون اینکه نظر به شغاف رسد او را از آب و گل باز برد قدم در کوی فنا نهد. سه چیز در سه چیز نیست شود: جستن دریافته نیست شود، شناختن در شناخته نیست شود، دوستی در دوست نیست شود. پیر طریقت گفت: دو گیتی در سر دوستی شد، و دوستی در سر دوست، اکنون نمی‌یارم گفت که منم، نمی‌یارم گفت که او است. -قرآن-۳۴-۶۸ چشمی دارم همه پر از صورت دوست || با دیده مرا خوش است تا دوست در او است از دیده و دوست فرق کردن نه نکو است || یا او است بجای دیده یا دیده خود او است فخر: چون بعضی از نفوس آدمی مایل بخیرات است و وابستگی بعالم اله و بعضی مایل بجسمانیّات است و عوالم مادّی. پس اگر از دسته‌ی اوّل بود آماده است برای اشتعال بنور حقّ که با کمتر اشاره آن آمادگی بکار می‌افتد چون کبریت که آماده‌ی فشار است و اشتعال، او مشتعل میشود. ولی اگر از دسته دوم بود و آمادگی نداشت آنچه دلیل و نور حقّ بیند بر سختدلی او بیفزاید. اینکه است معنی شرح صدر و قساوت قلب. تفسیر صفی علیشاه: پس کسی آیا که بگشاده خدا || صدر و قلبش را باسلام از عطا با وسیله‌ی قوّه‌ی ادراک و عقل || و ز دلیل و حجّت و برهان و نقل یا که از محض عنایت در قرار || و آن بود پس نوری از پروردگار یا که او از نور حقّ روشندل است || شرح صدر از نور حقّش حاصل است هست چون آنکس که باشد سینه‌اش || تنگ و تاریک و سیاه آئینه‌اش! [صفحه ۳۵۳] الغدیر: ج ۲ ص ۴۳: حافظ طبری در کتاب ریاض خود از واحدی و ابو الفرج نقل کرده است: اینکه آیه برای علی علیه السّلام و حمزه نازل شد و حسان ثابت در وصف علیّ علیه السّلام باین شعر اشاره باین آیه دارد: سبقت قریشا بالّذی انت اهله || فصدرک مشروح و قلبک ممتحن «فَوَیلٌ لِلقاسِیَةِ» ۲۲ لاهیجی: بیضاوی گفته است: اینکه آیه از اوّل تا آخر برای علیّ و حمزه و ابو لهب و فرزندان او نازل شده است، که قسمت اوّل برای دو نفر اوّل و اینکه جزء آخر آیه برای دو نفر دوّم است. -قرآن-۱-۲۳ «کِتاباً مُتَشابِهاً» ۲۳ طبری: سعید جبیر گفت: یعنی بعضی آیات قرآن همانند بعضی دیگر است و راست میشمارند یکدگر را و دلالت بر یکدگر، دارند. قتاده گفته است: یعنی آیه همانند آیه است و حرف همانند حرف. -قرآن-۱-۲۲ کلید فهم قرآن ص ۶۶: اینکه آیه می‌فهماند همه‌ی آیات قرآن متشابه است و مقصود اینکه است که همه آنها در خوبی و رهبری همانند هستند و جدا ز هم نیستند. «مَثانِیَ» ۲۳ طبری: یعنی تذکّرهای قرآن و اخبار آن و هم استدلال و أحکام آن دو بدو گفته شده است و هر قسمت توجّه دارد بسابقه‌ای که گفته شده است. -قرآن-۱-۱۲ کشف: یعنی «تثنّی» که مقصود اینکه است در چند موقع قصص و أحکام و امثال قرآن دو تا دو تا و دگر باره دگر باره گفته شده است. و ممکن است، کلمه‌ی مثانی جمع «مثنی» باشد یعنی یادآوری نوید و تهدید و دنیا و آخرت و بهشت و دوزخ در قرآن دو گونه دو گونه است و بسخن دراز است. و کلمه مثنی با تخفیف و تشدید بیک معنی است که بچیزی همانند آن افزوده شود، و دو تا شود. و بعضی گفته‌اند چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در قرآن سبع المثانی هست که سوره فاتحه باشد از اینکه روی آن را «مثانی» نامیده‌اند. و إبن بحر گفته است: چون قرآن بر خلاف نظم و نثر سخن بشر است نامگذاری آن هم بر خلاف دیگران است از [صفحه ۳۵۴] اینکه روی همگی آن قرآن نامیده شده است چنانکه مردم دیوان میگویند و در برابر نام قصیده و خطبه و رساله، سوره نامیده شده است و در برابر بیت، آیه گفته شده است، و چون اواخر شعرها را قوافی نامیده‌اند قرآن اواخر آیات را مثانی نامیده است. مجمع: متشابه یعنی آیات و سور قرآن همانند یکدگر است که اختلاف و ناسازگاری ندارد. بعضی گفته‌اند شبیه کتابهای آسمانی گذشته است اگرچه سودش بیشتر است و همگانی، و گفته‌اند: یعنی در جزالت لفظ و خوبی روش و حسن معنی همانند هستند. و چون بسخنان جور بجور مواعظ و قصص و اخبار و احکام گفته شده است توصیف بمثانی شده است و نیز برای اینکه در خواندن دو بار گفته میشود و ملال نمی‌آورد، مثانی گفته شده است. تأویلات کاشانی: یعنی: همانند است در راستی و درستی و دو تائی است در قلب پیغمبر باعتبار حقّ و خلق که دو مرتبه خوانده میشود یکی از سوی حقّ و یکی از سوی خلق که مردم می‌خوانند. کلید فهم قرآن ص ۶۷: یعنی هر روز تازه است و نو می‌شود، که گویا دوباره نازل شده است و یا هر روز فایده‌ای دوباره دارد که دیگران در گذشته ندانسته‌اند و بهره‌مند از آن معنی نشده‌اند. «تَقشَعِرُّ مِنه»- الخ» ۲۳ مجمع: پوست بدنشان از شنیدن تهدیدهای قرآن میلرزد و جمع میشود و چون نوید آن را میشنوند دل شان آرام میشود. -قرآن-۱-۲۰ کشف الاسرار: یکی از صحابه روزی با آن مهمتر عالم گفت: چرا رخساره‌ی ما در استماع قرآن سرخ میگردد و آن منافقان سیاه! گفت: زیرا که قرآن نوری است ما را می‌افروزد و ایشان را میسوزد. سخن ما: ۱- کلمه الکتاب که در سوره آورده شده است نظر میبدی در کشف الأسرار نقل شد ولی ممکن است بگوئیم: اوّل که «تَنزِیلُ الکِتابِ» گفته شده است مقصود فرستادن کتابهای آسمانی باشد و دوّم بار مقصود اینکه کتاب باشد -قرآن-۱۳۷-۱۵۸ [صفحه ۳۵۵] که قرآن است و معنی چنین باشد: اصل فرستادن کتاب از آسمان از سوی خدا است چنانکه اینکه قرآن را ما فرستادیم. ۲- آیت ۵ جمله‌ی «خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ» مفسّرین گفته‌اند: -قرآن-۲۰-۶۵ یعنی آسمان و زمین را که آفرید از راه حقیقت و هدف است نه بیهوده و باطل ولی ممکن است بگوئیم معنی حقّ درستی و استواری است یعنی آفرینش اینها بوسیله یک حقیقت استوار و ثابتی است که قدرت بینهایت حقّ باشد نه بواسطه‌ی تصادف و اتّفاق و خاصیت طبیعت ساده که اراده در آن نباشد و قدرتی فرمانده آن نباشد. ۳- آیت ۱۸ «الَّذِینَ یَستَمِعُونَ القَولَ»- الخ» نشان میدهد که مردم خردمند تعصّب ندارند و سخنی که بر خلاف عادت و عقیده و خواسته‌ی خود بشنوند فورا ردّ نمیکنند و نادرست نمیشمارند بلکه آن را که شنیدند می‌سنجند و بهترش را انتخاب میکنند و اینکه دستور است و راهنمائی برای مردم نادان متعصّب که نسنجیده هر چه بر خلاف خوی و فکر خود میشنوند خلاف دین میشمارند و گمان میکنند هرکه هرچه تازه و ناشنیدنی بآنها بگوید خلاف دین گفته است و وظیفه‌ی دینی معارضه‌ی با او است. اینکه آیه میگوید مقتضی خرد اینکه است که بسخن گوش فرا دهند و قسمت بهتر آن را پیروی کنند و نسنجیده و ندانسته باطل و زیان آور نشمارند. -قرآن-۱۳-۴۸

[سوره الزمر [۳۹]: آیات ۲۷ تا ۷۵]

وَ لَقَد ضَرَبنا لِلنّاسِ فِی هذَا القُرآنِ مِن کُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُم یَتَذَکَّرُونَ [۲۷] قُرآناً عَرَبِیًّا غَیرَ ذِی عِوَجٍ لَعَلَّهُم یَتَّقُونَ [۲۸] ضَرَبَ اللّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِیهِ شُرَکاءُ مُتَشاکِسُونَ وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ هَل یَستَوِیانِ مَثَلًا الحَمدُ لِلّهِ بَل أَکثَرُهُم لا یَعلَمُونَ [۲۹] إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُم مَیِّتُونَ [۳۰] ثُمَّ إِنَّکُم یَومَ القِیامَةِ عِندَ رَبِّکُم تَختَصِمُونَ [۳۱] -قرآن-۱-۴۵۵ فَمَن أَظلَمُ مِمَّن کَذَبَ عَلَی اللّهِ وَ کَذَّبَ بِالصِّدقِ إِذ جاءَهُ أَ لَیسَ فِی جَهَنَّمَ مَثوًی لِلکافِرِینَ [۳۲] وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولئِکَ هُمُ المُتَّقُونَ [۳۳] لَهُم ما یَشاؤُنَ عِندَ رَبِّهِم ذلِکَ جَزاءُ المُحسِنِینَ [۳۴] لِیُکَفِّرَ اللّهُ عَنهُم أَسوَأَ الَّذِی عَمِلُوا وَ یَجزِیَهُم أَجرَهُم بِأَحسَنِ الَّذِی کانُوا یَعمَلُونَ [۳۵] أَ لَیسَ اللّهُ بِکافٍ عَبدَهُ وَ یُخَوِّفُونَکَ بِالَّذِینَ مِن دُونِهِ وَ مَن یُضلِلِ اللّهُ فَما لَهُ مِن هادٍ [۳۶] -قرآن-۱-۵۴۱ وَ مَن یَهدِ اللّهُ فَما لَهُ مِن مُضِلٍّ أَ لَیسَ اللّهُ بِعَزِیزٍ ذِی انتِقامٍ [۳۷] وَ لَئِن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سَأَلتَهُم مَن خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ لَيَقُولُنَّ اللّهُ قُل أَ فَرَأَيتُم ما تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ إِن أَرادَنِيَ اللّهُ بِضُرٍّ هَل هُنَّ كاشِفاتُ ضُرِّهِ أَو أَرادَنِي بِرَحمَةٍ هَل هُنَّ مُمسِكاتُ رَحمَتِهِ قُل حَسبِيَ اللّهُ عَلَيهِ يَتَوَكَّلُ المُتَوَكِّلُونَ [۳۸] قُل يا قَومِ اعمَلُوا عَلى مَكانَتِكُم إِنِّي عامِلٌ فَسَوفَ تَعلَمُونَ [۳۹] مَن يَأتِيهِ عَذابٌ يُخزِيهِ وَ يَحِلُّ عَلَيهِ عَذابٌ مُقِيمٌ [۴۰] إِنّا أَنزَلنا عَلَيكَ الكِتابَ لِلنّاسِ بِالحَقِّ فَمَنِ اهتَدى فَلِنَفسِهِ وَ مَن ضَلَّ فَإِنَّما يَضِلُّ عَلَيها وَ ما أَنتَ عَلَيهِم بِوَكِيلٍ [۴۱] -قرآن-۱-۷۴۵ اللّهُ يَتَوَفَّى الأَنفُسَ حِينَ مَوتِها وَ الَّتِي لَم تَمُت فِي مَنامِها فَيُمسِكُ الَّتِي قَضى عَلَيهَا المَوتَ وَ يُرسِلُ الأُخرى إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَومٍ يَتَفَكَّرُونَ [۴۲] أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللّهِ شُفَعاءَ قُل أَ وَ لَو كانُوا لا يَملِكُونَ شَيئاً وَ لا يَعقِلُونَ [۴۳] قُل لِلّهِ الشَّفاعَةُ جَمِيعاً لَهُ مُلكُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ ثُمَّ إِلَيهِ تُرجَعُونَ [۴۴] وَ إِذا ذُكِرَ اللّهُ وَحدَهُ اشمَأَزَّت قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ وَ إِذا ذُكِرَ الَّذِينَ مِن دُونِهِ إِذا هُم يَستَبشِرُونَ [۴۵] قُلِ اللّهُمَّ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ عالِمَ الغَيبِ وَ الشَّهادَةِ أَنتَ تَحكُمُ بَينَ عِبادِكَ فِي ما كانُوا فِيهِ يَختَلِفُونَ [۴۶] -قرآن-۱-۷۶۴ وَ لَو أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ما فِي الأَرضِ جَمِيعاً وَ مِثلَهُ مَعَهُ لافتَدَوا بِهِ مِن سُوءِ العَذابِ يَومَ القِيامَةِ وَ بَدا لَهُم مِنَ اللّهِ ما لَم يَكُونُوا يَحتَسِبُونَ [۴۷] وَ بَدا لَهُم سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا وَ حاقَ بِهِم ما كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُنَ [۴۸] فَإِذا مَسَّ الإِنسانَ ضُرٌّ دَعانا ثُمَّ إِذا خَوَّلناهُ نِعمَةً مِنّا قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلمٍ بَل هِيَ فِتنَةٌ وَ لكِنَّ أَكثَرَهُم لا يَعلَمُونَ [۴۹] قَد قالَهَا الَّذِينَ مِن قَبلِهِم فَما أَغنى عَنهُم ما كانُوا يَكسِبُونَ [۵۰] فَأَصابَهُم سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا وَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِن هؤُلاءِ سَيُصِيبُهُم سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا وَ ما هُم بِمُعجِزِينَ [۵۱] -قرآن-۱-۶۹۱ أَ وَ لَم يَعلَمُوا أَنَّ اللّهَ يَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن يَشاءُ وَ يَقدِرُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَومٍ يُؤمِنُونَ [۵۲] قُل يا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسرَفُوا عَلى أَنفُسِهِم لا تَقنَطُوا مِن رَحمَةِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ يَغفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الغَفُورُ الرَّحِيمُ [۵۳] وَ أَنِيبُوا إِلى رَبِّكُم وَ أَسلِمُوا لَهُ مِن قَبلِ أَن يَأتِيَكُمُ العَذابُ ثُمَّ لا تُنصَرُونَ [۵۴] وَ اتَّبِعُوا أَحسَنَ ما أُنزِلَ إِلَيكُم مِن رَبِّكُم مِن قَبلِ أَن يَأتِيَكُمُ العَذابُ بَغتَةً وَ أَنتُم لا تَشعُرُونَ [۵۵] أَن تَقُولَ نَفسٌ يا حَسرَتى عَلى ما فَرَّطتُ فِي جَنبِ اللّهِ وَ إِن كُنتُ لَمِنَ السّاخِرِينَ [۵۶] -قرآن-۱-۶۷۶ أَو تَقُولَ لَو أَنَّ اللّهَ هَدانِي لَكُنتُ مِنَ المُتَّقِينَ [۵۷] أَو تَقُولَ حِينَ تَرَى العَذابَ لَو أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ المُحسِنِينَ [۵۸] بَلى قَد جاءَتكَ آياتِي فَكَذَّبتَ بِها وَ استَكبَرتَ وَ كُنتَ مِنَ الكافِرِينَ [۵۹] وَ يَومَ القِيامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّهِ وُجُوهُهُم مُسوَدَّةٌ أَ لَيسَ فِي جَهَنَّمَ مَثوىً لِلمُتَكَبِّرِينَ [۶۰] وَ يُنَجِّي اللّهُ الَّذِينَ اتَّقَوا بِمَفازَتِهِم لا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَ لا هُم يَحزَنُونَ [۶۱] -قرآن-۱-۵۱۷ اللّهُ خالِقُ كُلِّ شَيءٍ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيءٍ وَكِيلٌ [۶۲] لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللّهِ أُولئِكَ هُمُ الخاسِرُونَ [۶۳] قُل أَ فَغَيرَ اللّهِ تَأمُرُونِّي أَعبُدُ أَيُّهَا الجاهِلُونَ [۶۴] وَ لَقَد أُوحِيَ إِلَيكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِن قَبلِكَ لَئِن أَشرَكتَ لَيَحبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الخاسِرِينَ [۶۵] بَلِ اللّهَ فَاعبُد وَ كُن مِنَ الشّاكِرِينَ [۶۶] -قرآن-۱-۴۵۸ وَ ما قَدَرُوا اللّهَ حَقَّ قَدرِهِ وَ الأَرضُ جَمِيعاً قَبضَتُهُ يَومَ القِيامَةِ وَ السَّماواتُ مَطوِيّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبحانَهُ وَ تَعالى عَمّا يُشرِكُونَ [۶۷] وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّماواتِ وَ مَن فِي الأَرضِ إِلاّ مَن شاءَ اللّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخرى فَإِذا هُم قِيامٌ يَنظُرُونَ [۶۸] وَ أَشرَقَتِ الأَرضُ بِنُورِ رَبِّها وَ وُضِعَ الكِتابُ وَ جِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَ الشُّهَداءِ وَ قُضِيَ بَينَهُم بِالحَقِّ وَ هُم لا يُظلَمُونَ [۶۹] وَ وُفِّيَت كُلُّ نَفسٍ ما عَمِلَت وَ هُوَ أَعلَمُ بِما يَفعَلُونَ [۷۰] وَ سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ زُمَراً حَتّى إِذا جاؤُها فُتِحَت أَبوابُها وَ قالَ لَهُم خَزَنَتُها أَ لَم يَأتِكُم رُسُلٌ مِنكُم يَتلُونَ عَلَيكُم آياتِ رَبِّكُم وَ يُنذِرُونَكُم لِقاءَ يَومِكُم هذا قالُوا بَلى وَ لكِن حَقَّت كَلِمَةُ العَذابِ عَلَى الكافِرِينَ [۷۱] -قرآن-۱-۸۸۸ قِيلَ ادخُلُوا أَبوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئسَ مَثوَى المُتَكَبِّرِينَ [۷۲] وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوا رَبَّهُم إِلَى الجَنَّةِ زُمَراً حَتّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَت أَبوابُها وَ قالَ لَهُم خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيكُم طِبتُم فَادخُلُوها خالِدِينَ [۷۳] وَ قالُوا الحَمدُ لِلّهِ الَّذِي صَدَقَنا وَعدَهُ وَ أَورَثَنَا الأَرضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الجَنَّةِ حَيثُ نَشاءُ فَنِعمَ أَجرُ العامِلِينَ [۷۴] وَ تَرَى المَلائِكَةَ حافِّينَ مِن حَولِ العَرشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمدِ رَبِّهِم وَ قُضِيَ بَينَهُم بِالحَقِّ وَ قِيلَ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِينَ [۷۵] -قرآن-۱-۶۰۰ [صفحه ۳۵۸]

معنی لغات: «متشاکسون» از «تشاکس القوم» یعنی مخالفت و ناساز- [صفحه ۳۵۹] گاری با یکدگر کردند. «مکانة» مقام، شأن، دوستی. «مفازة» جای نجات جای هلاک، بیابان بی‌آبادی. «مقالید» جمع مقلد بمعنی کلید. «صعق» بمیرد. «زمر» جمع زمرة بضم اوّل بمعنی فوج و سته. «حافّین» از مصدر حف بفتح اوّل بمعنی دور چیزی را گرفتن. ترجمه: ۲۷و ما در اینکه قرآن از هر مناسبی مثلی آوردیم که شاید بخود آیند و بیاد حقّ باشند ۲۸ و بزبان عربی فصیح فرستادیم که هیچ کمی و کجی در آن راه نیافته است بامیدی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که اینکه اعراب پرهیزگار شوند ۲۹ اینک خداوند برای شما مثلی آورد: مردی [زر خرید] که چند نفر ناسازگار و بد خو در او شریکند [و هر یک او را براهی میبرد و کاری میفرماید] و مردی که تسلیم بیک نفر است [و سر بکار خود دارد] آیا هر دو برابرند! [البتّه که یکسان نیستند، پس همچنین است مثل مؤمن که یگانه پرست است و دل با خدای خود دارد و مشرک که هر دمی فکری دارد و براهی میرود] پس ستایش برای خدای است که بیشتر مشرکین اینکه را ندانند [و بتپرست باشند] ۳۰ و عاقبت تو و آنها مرگ است ۳۱ و در قیامت به پیشگاه عدل پروردگار خود دادرسی کنید [و گفتار درست تو از نادرست آنها نمودار شود] ۳۲ اکنون بسنجید کدامیک ستمکارترند از آنکه به خدا دروغ نسبت داد [و فرزند برای او پنداشت] و سخن راستی که برایش آمد دروغ نامید ۳۳ و آنکه راست و حقّ گفت و راست و حقّ پذیر بود که چنین مردم پرهیزکارند پس نه جهنّم جای کافران است [که حقّ ناپذیرند و ناپرهیزگار]!. ۳۴ و برای آنها که راست و حقّ پذیرفتند آنچه بخواهند به پیشگاه پروردگارشان آماده است که اینکه است پاداش نکوکاران ۳۵ چون آنچه بد کرده بودند خدا از آن در گذشت و بهترین مزد نکوکاری شان را بآنها داد ۳۶ مگر خداوند برای بنده‌اش بس نیست که کافران تو را از غیر خدا موجوداتی میترسانند! [آنها به اینکه فکر و سخن گمراهند] و آن را که خدا بسر نوشت او گمراهی کند کس راهنمایش نباشد ۳۷ و آن را که بسرنوشت راهنمائی کرده کس نتواند که گمراهش کند نه مگر [صفحه ۳۶۰] خدا برتر است و کینه جو ۳۸ و اگر از کافران بپرسی: کی آسمانها و زمین آفرید! گویند: خدا آفرید تو بگو: اگر خدا آسیبی بمن خواهد آیا آنها که شما میپرستید توانند از من بگردانند و یا اگر او رحمتی خواهد توانند جلوگیر آن شوند! بگو: پس خدا برای من بس است که مردم با توکّل بر او توکّل کنند ۳۹ و بگو: ای مردم آنچه توانید کنید و من هم بکار خود هستم و بزودی میدانید ۴۰ بر که عذاب میرسد و خوارش میکند و گرفتاریش همیشگی خواهد بود ۴۱ چون ما اینکه قرآن را براستی و درستی بر تو برای مردم فرستادیم پس آنکه بآن هدایت شد برای خود بهره برده است و آنکه گمراه شد خود زیان برده و تو بر سر آنها، نگهبانی نداری ۴۲ چه خدا است که هر کسی را هنگام مرگش عمر بآخر میرساند و آنکه نمرده است بخوابش میکند پس یا در خواب جانش میگیرد اگر مرگ بسرنوشت او باشد و دیگری را جانش رها میکند که بیدار میشود و تا هنگام معیّن خود زنده است اینکه احوال مختلف آدمی خود نشانه‌ها است بر قدرت خداوندی برای مردمی که بیندیشند [و آفریدگار خود بشناسند] ۴۳ باز هم مشرکین غیر خدا میانجی خود میپندارند، تو بآنها بگو: آیا اگر بتها نه خرد دارند و نه ملک و اختیاری باز هم میانجی خواهند بود! ۴۴ بگو: میانجیگری باختیار خدا است که ملک آسمان و زمین مال او است و از پس مردن بسوی او بازتان گردانند ۴۵ اینکه مردم که رستاخیز باور ندارند چون نام خدای یگانه میشنوند آزرده دل شوند و اگر یادی از آنها شود که خدا میدانند شاد دل میشوند ۴۶ بگو: ای خدای پدید آرنده‌ی آسمانها و زمین و دانای دیدنی و نهانی تو در اختلاف میان بندگانت حکومت میکنی و برستاخیز چنان بد کاران را سزا دهی که اگر ۴۷ دو- چندان آنچه در زمین است مال آنها باشد بجای آسایش خود دهند و آنچه را گمان نداشتند از سوی خدا برای شان نمودار شود ۴۸ و هم بدیهای کردارشان و آنچه را بمسخره و فسوس میگرفتند فراگیرشان شود ۴۹ و خوی آدمی چنین است که اگر باو زیانی رسد ما را میخواند [و دست بدعا بر میدارد] و چون نعمتی باو [صفحه ۳۶۱] رسانیم و آسوده شوید گوید: از کاردانی من است که اینکه بمن رسیده، ولی نه چنین است بلکه آزمایشی است اینگونه مردم را که بیشترشان از آن خبر ندارند ۵۰ و اینگونه سخن نیز ز مردمان پیشین بوده است و آنچه بچنگ آوردند [از عذاب خدا جلوگیر نشد و] بی‌نیازشان نکرد ۵۱ و سر انجام بد کارشان گردنگیرشان شد و نیز اینکه اعراب ستمکار بزودی زیان بدیها که کرده‌اند ببینند. و نخواهند توانست ایستادگی کنند و کسی را بیچاره نمایند ۵۲ مگر خود خبر ندارند آن را که خدا بخواهد روزی گشاده دارد و دیگری را تنگ روزی کند، و اینکه نشانه‌ی قدرت خداوندی است برای آنها که مؤمن هستند [و بدانائی خود مغرور نمیشوند]. ۵۳ ای محمّد بگو: بندگانی که زیاد روی کردید و از گناه و زیان به روان خود اندازه نگاه نداشتید ناامید از مهر خدا نباشید که او همه‌ی گناهان می‌آمرزد چون غفور است و رحیم ۵۴ وز آن پیش که آزاری بشما رسد و کس یاریتان نکند بپروردگار خود بزارید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و تسلیم شوید ۵۵ و آن را پیروی کنید که بهتر کتاب آسمانی است از سوی حقّ برای شما آمده پیش از اینکه ناگهان آزاری بر سرتان آید و خود بیخبر باشید که چون عذاب آید آنکه گناهکار است گوید: ۵۶ ای افسوس بر نابودی و خود سری در بر فرمان حقّ که بمسخره و ریشخند میگرفتم. ۵۷ و یا گوید: اگر خدا رهبریم میکرد من هم پرهیزگار بودم ۵۸ و یا بهنگام رسید عذاب گوید: اگر نوبتی بمن رسد و دسترس داشته باشم با نکوکاران خواهم بود [جواب شنود] ۵۹ البتّه آیات ما برایت آمد و تو دروغ پنداشتی و گردنفرازی کردی چونکه کافر بودی. ۶۰ ای محمّد برستاخیز میبینی آنها که بر خدا دروغ بستند صورتهاشان سیاه شده پس چگونه شود که گردنفرازان را بجهنّم جای نباشد. ۶۱ ولی آنها را که پرهیزگار بودند و براه رستگاری، خدای آسوده بدارد که نه بدی بآنها رسد و نه اندوهناک شوند، ۶۲ که خدا آفریننده‌ی همه چیز است و بهر چیزی نگهبان ۶۳ و کلید و اختیار آسمانها و زمین با او است پس زیانبرده آنها هستند، که آیاتش را منکرند ۶۴ و تو بآنها بگو: ای مردم نادان مرا فرمان میدهید که جز [صفحه ۳۶۲] خدا را بپرستم با اینکه ۶۵ بمن و آنها که پیش از من بوده‌اند الهام شده است اگر مشرک باشید و غیر خدا بپرستید کارهای نیکتان هم نابود شود و از زندگی زیان برید ۶۶ بلکه خدا پرست باش و سپاس گزار ۶۷ که مردم قدر و اندازه‌ی، مقام عظمت خداوندی را نگاه نداشتند [که منکر رستاخیز شدند] با اینکه بقیامت زمین در قبضه‌ی قدرت او است و آسمانها در هم پیچیده باختیار او باشند پس چه پاکیزه است و برتر از آنچه انباز او کنند ۶۸ که چون در صور دمیده شد همه آنچه در آسمانها و زمین است بیهوش شده‌اند و مرده. مگر آن را که خدا بخواهد و جدا بدارد. وز آن پس دگر بار دمیده شود و ناگهان همگی به پا خواسته بنگرند [که چه بر آنها گذشته و چه بگذرد] ۶۹ و زمین از پرتو عدل پروردگارش روشنی دهد و کارنامه بنهند و پیغمبران و گواهان شان بیاورند و بر همگی بدرستی دادرسی شود که بر کس ستم نرود ۷۰ و هر که هر چه کرده مزد آن گرفته، که خداوند داناتر است بآنچه میکنند ۷۱ و کافران را دسته دسته بدوزخ برانند تا بآن جا رسند و درها گشوده شود و نگهبانان آن بگویندشان: مگر از خودتان پیغمبران نیامدند که آیات حقّ برایتان بخوانند و از برخورد با چنین روز بیمناکتان کنند! آنها بپاسخ گویند: بلی پیغمبر آمد ولی [ما کافر ماندیم و] فرمان حقّ بر کافران استوار است [و بگذر ندارد] ۷۲ آنگاه بآنها بگویند: از درهای جهنّم درون شوید که چه بد است آرامگاه گردنفرازان ۷۳ و آنها را که به پیشگاه حقّ پرهیزگار بودند دسته دسته بسوی بهشت برانند تا بآن جا رسند درهای آن گشوده نگهبانان گویند: تندرست و خوش باشید و بدرون روید که همیشه بمانید، و آن پرهیگاران گویند: ۷۴ ستایش خدا را که وعده‌ی خود با ما راست کرد و سرزمین بهشت را بمیراث ما کرد تا هرکجا از آن بخواهیم جای گزینیم که چه خوش است مزد کارگران درست کار ۷۵ و آنجا فرشتگان بینی دوره عرش فرا گرفته بپاکی پروردگار خود را ستایش کنان که بر همه آفریدگان بدرستی حکومت شده است و آوازها بلند شود: الحمد للّه ربّ العالمین. [صفحه ۳۶۳] سخن مفسّرین: «وَ رَجُلًا سَلَماً» ۲۹ مجمع: اینکه کلمه سه قراءت شده است: «سالما» با الف و سلّم با فتح اوّل و دوّم و با صدای زیر سین و لام بی‌صدا و ساکن. -قرآن-۱۵-۳۵ «عِندَ رَبِّكُم تَختَصِمُون» ۳۱ ابو الفتوح: یعنی آنکه حقّ میگوید با آنکه نا حقّ میگوید داد خواهی میکنند. و ستمگر و ستمدید و ارباب و رعیّت و ما فوق با ما دون و پیروان. ابو سعید خدری گفت: من در مقصود از اینکه آیه شاکّ بودم که ما همه مسلمان و بیک دین هستیم پس مفاد اینکه آیه چه خواهد بود! و چون جنگ جمل و صفّین پیش آمد مقصود را دانستم و دادخواهی به قیامت را فهمیدم. -قرآن-۱-۳۲ «فَمَن أَظلَمُ مِمَّن كَذَب»- الخ» ۳۲ کشف: یعنی که ستمکارتر است از آن که پنداشته است برای خدا فرزند است و شریک و مقصود از صدق قرآن که برترین سخن راست است. بعضی گفته‌اند: مقصود از صدق صادق است که پیغمبر باشد. -قرآن-۱-۳۴ «وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدقِ وَ صَدَّقَ» ۳۳ مجمع در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- إبن زید و قتاده و مقاتل گفته‌اند: یعنی محمّد که قرآن راست و درست آورد و مؤمنین آنها هستند که تصدیق او کردند و در هر دو جهان قرآن برهان آنها است و دلیل فکر و کارشان چون در آخر آنها را باین جمله ستوده است «أُولئِكَ هُمُ المُتَّقُون» ۲- سدّی گفته است: یعنی آنکه قرآن را آورده است که جبرئیل باشد و محمّد آن را تصدیق کرده است ۳- إبن عبّاس گفته است مقصود از صدق لا اله الّا اللّه است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و آنکه آورده است و آنکه آن را آورده است و تصدیق کرده است محمّد است ۴- ابو العالیهٔ و کلبی گفته‌اند: یعنی پیغمبر آورد و ابو- بکر قبول کرد ۵- عطاء و ربیع گفته‌اند: مقصود دستور پیغمبرها، و پیغمبرها و پیروان آنها است ۶- مجاهد و ضحّاک گفته‌اند: آنکه آورده است پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و آنکه تصدیق کرده است علیّ علیه السّلام است و همین معنی از امامهای ما علیهم السّلام نقل شده است. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۳۴۵-۳۷۶ [صفحه ۳۶۴] کشف: راستی: در چهار چیز است قول و وعد و عزم و عمل: راستی در قول وصف پیغمبر است باین جمله «وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدقِ». راستی در وعد کار اسماعیل است باین جمله «إِنَّهُ کانَ صادِقَ الوَعدِ». راستی در عزم اینکه است که برای اصحاب پیغمبر گفته شده است «رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّهَ عَلَیهِ» راستی در عمل برای مؤمنان است باین آیه «أُولئِکَ الَّذِینَ صَدَقُوا». از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله پرسیدند کمال دین چی است! فرمود گفتار بحقّ و کردار بصدق. پیری را گفتند: -قرآن-۱۰۸-۱۳۸-قرآن-۱۸۷-۲۱۹-قرآن-۲۹۶-۳۴۳-قرآن-۳۹۴-۴۲۵ صدق چی است! گفت آنچه گوئی کنی و آنچه نمائی داری و آنجا که آواز دهی باشی. «أَ لَیسَ اللّهُ بِکافٍ عَبدَهُ» ۳۶ مجمع: «عباد» بصیغه‌ی جمع نیز خوانده‌اند ابو علیّ گفته است: اگر مفرد باشد مقصود پیغمبر است و اگر جمع باشد مقصود عموم پیغمبران است که ابراهیم و نوح و یونس از بلا رها شدند و خدا کفایتشان کرد. -قرآن-۱-۳۷ کشف: مفسّرین گفته‌اند: اینکه آیه دو بار نازل شده است: یک بار برای دلداری پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله که خدا شرّ دشمن را از تو میگرداند. و یک بار دیگر آن بود که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله خالد ولید را فرمود بتی که بنام عزّی بود نابود کند کافران او را ترساندند که عزّی تو را هلاک یا دیوانه میکند او ترسید و حضور پیغمبر رفت، و اینکه آیه نازل شد. او رفت و آن را نابود کرد. «وَ یُخَوِّفُونَکَ- الخ» ۳۶ مجمع: قتاده و سدّی گفته‌اند: کافران بپیغمبر میگفتند: ما میترسیم که بتهای ما تو را نابود کند اینکه آیه اشاره بآن گفتار است. -قرآن-۱-۲۰ و بعضی گفته‌اند: چون خالد خواست بت بنام عزّی را بشکند گفتند ای خالد از اینکه بترس که آسیبش بتو برسد او با تبر بینی آن را شکست و اینکه رجز را خواند: یا عزّ کفرانک لا سبحانک || سبحان من اهانک و اینکه آیه برای آن موقع است. [صفحه ۳۶۵] «وَ مَن یُضلِلِ اللّهُ فَما لَهُ- الخ» ۳۶ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- یعنی آنکه کافر و نافرمان بود و خدا از راهیابی بهشت گمراهش کرد کس نتواند راهنما شود ۲- آنکه راه حقّ را گم کرد و خدا او را گمراه نامید کسی نیست او را هدایت شده بنامد ۳- هر که را از درجات عالیه‌ی هدایت محروم کرد او نتواند از آن زیادی و درجات عالی استفاده کند. و جمله‌ی بعد نیز همین طور معنی میشود: که هر که را خدا بواسطه‌ی نکوکاری راه بهشت، نشان داده کسی نمیتواند او را گمراه کند. و یا آن را که خدا راهنما شد و او هم بآن راه رفت کسی نمیتواند گمراهش کند. و یا آن را که آخرین هدایت نصیب کرد کسی نتواند بوسیله‌ی تولید وسواس و شکّ او را از آن درجه فرود آرد. -قرآن-۱-۳۷ فخر: چون در بیم و نوید بسیار سخن گفته شد باین جمله‌ها حقیقت نمایانده شده است و سخن پایان یافته است یعنی اینکه گفتگوها و دلیلها سود نمیدهد مگر خداوند کسی را مخصوص هدایت و توفیق کند. «أَ لَیسَ اللّهُ- الخ» ۳۶ فخر: معتزلیها اینکه جمله را دلیل بر مذهب خود دانسته‌اند چون تذکّر انتقام نشانه است بر اینکه گمراهی و کفر از خدا نیست و گر نه انتقام و تهدید از خدا بر کار خودش جایز نیست. -قرآن-۱-۱۹ «کاشِفاتُ ضُرِّهِ ...- مُمسِکاتُ رَحمَتِهِ» ۳۸ مجمع: قاری‌های بصره «کاشِفاتُ ضُرِّهِ» با تنوین اوّل و نصب دوّم خوانده‌اند، و دیگران باضافه و جرّ دوّم خوانده‌اند و همچنین در دو کلمه‌ی بعد، و در معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۸-۵۰-قرآن-۷۷-۹۷ «أَنزَلنا عَلَیکَ الکِتابَ لِلنّاسِ بِالحَقِّ» ۴۱ کشف: کلمه‌ی حقّ دو معنی شده است ۱- یعنی برای حقّ و درستی تا مردم بآن رفتار کنند ۲- یعنی بخبر دادن از حقّ و درستی فرستادیم که رستاخیز و سر انجام کار بشر و همه‌ی واقعیّات عالم باشد. -قرآن-۱-۵۱ «اللّهُ یَتَوَفَّی الأَنفُسَ- الخ» ۴۲ فخر: چون پافشاری کافران بر کجی خود به پیغمبران صلّی اللّه علیه و آله ناگوار بود و در اینکه آیات از بدی کار و سر انجام کار کافران -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۳۶۶] مفصل گفته شد برای آسایش دل پیغمبر اول گفته شد إِنّا أَنزَلنا عَلَیکَ- الخ» که بتو قرآن فرستادیم تا مردم راه خود بیابند ولی تو نگهبان آنها نیستی که به زور آنها را وادار کنی، و بعد از آن اینکه آیه گفته شد: مرگ و زندگی به قدرت خداوند است چنانکه گمراهی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و هدایت باو است و هر که متوجّه شود که همه‌ی پیش آمدها و حوادث نتیجه‌ی قدرت او است ناگواریها و سختیهای زندگی بر او و دشوار نخواهد بود، و اینکه وسیله‌ی آرامش خاطر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بود و همین است جهت ارتباط اینکه آیه بآیات جلو، و بعضی گفته‌اند: مناسبت اینکه آیه به دنبال آنهای پیش از اینکه روی است که چون چندین نمونه از قدرت حقّ نام برده شد باز نمونه‌ی دیگر از توانائی و چیرگی خدا بر آفرینش یاد شد که مرگ و خواب باشد تا وسیله‌ی دیگر باشد برای بخود آمدن بت‌پرستان و کافران. -قرآن-۵۵-۷۸ مجمع: از امام باقر علیه السّلام روایت است: آدمی که میخوابد روانش بآسمان میرود و جانش در تنش میماند و میان جان و روان تا آنگاه که در خواب هست وابستگی است مانند شعاع خورشید و اگر بسرنوشت او مرگ بود جان بوسیله‌ی همان شعاع بدنبال روان میرود و آدمی میمیرد و اگر میباید که زنده بماند به موجب همان وابستگی روان بسوی جان بر میگردد و زنده میماند و همین است معنی اینکه آیه «اللّهُ یَتَوَفَّی- الخ» و اگر در اینکه جنبش و مسافرت روانی در عالم بالا- و ملکوت الهی چیزی دید آن خواب درست است و تعبیر دارد و اگر در راه خود و میان آسمان و زمین چیزی دید از خوابهای پریشان است و پندارهای شیطان. -قرآن-۴۳۷-۴۵۷ کشف: توفّی دو معنی دارد یکی انجام دادن عمر مثل «یَتَوَفّاکُم مَلَکُ- المَوتِ» دیگری انجام خواب و آسایش بدن و اعضای آدمی چنانکه در اینکه آیه است «وَ هُوَ الَّذِی یَتَوَفّاکُم بِاللَّیلِ» و معنی آیه چنین است: خدا دو وفات برای نفس آدمی معیّن کرده است یکی بگاه خوابش و دیگر هنگام مرگ او پس آنکه محکوم بمرگ است هنگام خواب نفس و روانش را نگاه میدارد و ببدنش بر نمیگرداند -قرآن-۵۴-۸۹-قرآن-۱۷۲-۲۱۶ [صفحه ۳۶۷] و آنکه محکوم بمرگ نیست نفس و روانش را بر میگرداند و میفرستد بسوی تنش تا بهنگام نامبرده و معیّن که در سرنوشت او است. «قَضی عَلَیهَا المَوت» ۴۲ مجمع: «قضی» بفتح قاف بصورت فعل معلوم قرائت شده است با نصب «الموت» و هم با ضمّ قاف بصیغه‌ی مجهول و رفع الموت خوانده‌اند، و در نتیجه تفاوت نیست. -قرآن-۱-۲۶ روح البیان: خداوند گرفتن جان بنده‌ی مؤمن خود نخواهد ولی چون روزگار زندگی بسر آید از دوستی که با بنده‌ی خود دارد اینکه پرده‌ی گرفتاری ببدن را بر دارد تا از دیدار دوست بهره‌مند شود: حجاب چهره‌ی جان میشود غبار تنم || خوشا دمی که از اینکه چهره پرده بر فکنم و در مثنوی است: آن هنرهای دقیق و قال و قیل || قوم فرعونند اجل چون آب نیل سحرهای ساحران دان جمله را || مرگ چوبی دان که آن شد اژدها جادوئیها را همه یک لقمه کرد|| یک جهان شب بود آن را صبح خورد آتش ابراهیم را دندان نزد || چون گزیده‌ی حقّ بود چونش گزد همچنین باد اجل بر عارفان ||نرم و خوش همچو نسیم یوسفان «أُوتِیتُهُ عَلی عِلمٍ» ۴۹ مجمع: حسن بصری و جبّائی گفته‌اند: یعنی از کاردانی و بینائی خودم اینکه نصیبم شد. قتاده و مقاتل گفته‌اند: یعنی چون خدا من را خوب میدانست اینکه بهره بمن رسید. معنی سوّم اینکه است که چون میدانستم خدا از من راضی است اینکه خوشیها بمن رسید. -قرآن-۱-۲۷ «بَل هِیَ فِتنَةٌ» ۴۹ مجمع: یعنی اینکه خوشیها که باو رسیده است آزمایشی برای او بود تا نمایان شود بچه اندازه سپاسدار و شکیبا است و بهمان اندازه پاداش بگیرد. بعضی گفته‌اند: چون اینکه نعمتها را از خود می‌دانست فتنه و گرفتاری برای او بود و از آن رنج خواهد برد. دیگری گفته است: کلمه‌ی «هی» بجای گفتار او است یعنی اینکه سخن موجب عذابش خواهد بود. -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۳۶۸] «إِنَّ اللّهَ یَغفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً» ۵۳ مجمع: در مصحف عبد اللّه مسعود «لمن یشاء» در دنباله‌ی اینکه جمله بوده است طبری: در مقصود از اینکه آیه چند قول است: ۱- إبن عبّاس گفت عده‌ای از مردم مکّه با یکدگر گفتند: چگونه میشود که ما مسلمان شویم با اینکه بت پرستی و بزهکاری و آدمکشی داشتیم و محمّد میگوید: اینکه کارها را خدا نمی‌آمرزد. اینکه آیه برای آرامش دل آنها نازل شد «یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسرَفُوا- الخ» ۲- عطاء إبن یسار گفته است: اینکه سه آیه از «یا عِبادِی- تا- یَأتِیَکُمُ العَذابُ بَغتَةً» در مدینه نازل شد برای وحشی قاتل حمزه‌ی عموی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و دوستان او، ۳- إبن مسعود گفته است: بالاترین آیات قرآن که وسیله‌ی فرج و آسودگی دل است اینکه آیه است ۴- عبد اللّه عمر گفت: عیّاش بن ابی ربیعه و ولید بن ولید و چند تن دیگر از مسلمانان را اعراب برای اسلام شان آزار کردند و آنها دست از مسلمانی برداشتند و ما میگفتیم: اینها روی رستگاری نبینند. اینکه آیات نازل شد، و عمر نامه‌ای نوشت بآن چند نفر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و از نزول اینکه آیات خبر دارشان کرد. آنها مهاجرت کردند و مسلمان شدند. و بهترین اینکه اقوال اینکه است که آیه برای راهنمائی هر کسی است که بر خود تجاوز و زیادروی کند باید توبه کند تا آمرزیده شود. -قرآن-۱-۴۶-قرآن-۴۴۸-۴۸۲-قرآن-۵۴۹-۵۶۲-قرآن-۵۷۴-۶۰۵ تبیان: فاطمه‌ی زهرا علیها السّلام فرمود: خدا همه‌ی گناهان را می‌آمرزد، و باک ندارد و اهمیّت نمیدهد. حسینی: نظم: ندارم هیچگونه توشه‌ی راه || بجز لا تقنطوا من رحمة اللّه تو فرمودی که نومیدی میارید || ز من لطف و عنایت چشم دارید بدین معنی بسی امید داریم || ببخشا زان که بس امیدواریم امید دردمندان را روا کن || دل امیدواران را دوا کن روح البیان: یحیی بن معاذ گفت: در قرآن گنجهای آمرزش همه‌ی [صفحه ۳۶۹] مؤمنین است و یکی از آن اینکه آیه است «یا عِبادِیَ الَّذِین- الخ» جامی گفته است: -قرآن-۵۲-۷۶ بلی نبود در اینکه ره ناامیدی || سیاهی را بود رو در سفیدی ز صد دردی گر امّیدت نیاید || بنومیدی جگر خوردن نشاید در دیگر بباید زد که ناگاه || از آن در سوی مقصدآوری راه تفسیر لاهیجی: علیّ بن ابراهیم روایت کرده است: اینکه آیه فقطّ برای شیعیان علیّ نازل شده است: چون نامه‌ی جرم ما بهم پیچیدند || بردند و به میزان عمل سنجیدند بیش از همه کس گناه ما بود ولی || ما را به محبّت علیّ بخشیدند تأویلات کاشانی: چون آدم بنهاد و فطرت خود امیدوار بآینده است، قنوط و ناامیدی نشانه‌ی سقوط از فطرت اصلی است و بریدگی و در پرده شدن از پرتو الهی، زیرا اگر کمتر اثری از نور اصلی در او بماند رحمت واسعه حقّ را درک میکند اگرچه بواسطه‌ی اسراف و زیاد روی میل بسوی پستی و محرومیّت کرده باشد. پس یأس و ناامیدی بدنباله‌ی تاریکی و بریدگی از منبع نور است، پس اگر پرتوی از توحید باقی بود قابل آمرزش گناه خواهد بود. «وَ اتَّبِعُوا أَحسَنَ- الخ» ۵۵ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی امر و نهی وعد وعید را پیروی کنید. جبّائی گفت: مقصود از احسن أحکام ناسخه است که منسوخ نشده است. و بعضی گفته‌اند: مقصود واجبات است و مستحبّات نه آنها که مباح است. -قرآن-۱-۲۴ ابو الفتوح: یعنی بفرموده‌ها رفتار کنید تا بهترین صورت را پیروی کرده باشید. حسن بصری گفت: چون قرآن یاد از زشتیها و خوبیها و بهترها کرده است از اینکه روی گفت: احسن را پیروی کنید که از اندازه‌ی آنها که بهتر است تجاوز نشود. سدّی گفت: یعنی بآنچه خدا امر کرده رفتار کنید که فرمان حقّ جز بر بهتر نباشد. إبن زید گفت: یعنی بمحکمات عمل کنید و متشابهات را بآنها [صفحه ۳۷۰] که شایسته‌ی آن هستند واگذار کنید. «یا حَسرَتی» ۵۶ مجمع: « یا حسرتای» با یای آخر نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۴ «فَرَّطتُ فِی جَنبِ اللّهِ» ۵۶ تبیان: کلمه «جنب» برای معنی خاصّی استعمال میشود که مناسب با پهلو باشد. -قرآن-۱-۳۲ کشف: یعنی در اطاعت و بپاداشتن حقّ خداوندی. بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه در ذات حقّ نابود و ضایع کردم. بعضی گفته‌اند، در آن سوی که برضای خدا میرسد و عرب جانب را جنب مینامند. و اینکه گونه سخن فراوان است چنانکه در فارسی گویند: در فلان کس توانگر شدم و از پهلوی فلان، مال به دست آوردم. حسینی نوشته است: در سلسلة الذّهب در معنی اینکه آیه فرموده نظم: روز آخر که گرگ مردمخوار || کند از خواب غفلتش بیدار یادش آید که در جوار خدای || سالها زد بجرم و عصیان رأی هر چه در شصت سال یا هفتاد || کرده از خیر و شرّش پیش افتاد یک بیک پیش چشم او دارند || آشکارا بروی او آرند بگذارند ز گنبد والا || بانگ یا حسرتا و والا «فَکَذَّبتُ بِها وَ استَکبَرتُ وَ کُنت» ۵۹ ابو الفتوح: از عایشه و امّ سلمه نقل شده است که با صدای زیر تا بلفظ مؤنّث خوانده‌اند که بجای نفس آیت جلو باشد که مؤنّث لفظی است. -قرآن-۱-۴۴ «الَّذِینَ کَذَبُوا عَلَی اللّهِ» ۶۰ طبری: یعنی آن عربها که برای خدا شریک و فرزند پنداشتند. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: امام صادق علیه السّلام فرمود: هر که از ما حدیثی نقل کند مسئول ما هست چون ما از خدا و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نقل میکنم و حدیث راست یا دروغ از زبان ما نقل گفتار پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است از خداوند، آنگاه اینکه آیه را خواند «وَ یَومَ القِیامَةِ- الخ». -قرآن-۲۹۹-۳۲۰ [صفحه ۳۷۱] «یُنَجِّی اللّهُ الَّذِینَ اتَّقَوا بِمَفازَتِهِم» ۶۱ طبری: یعنی بفضائل و اعمال و رستگاری شان نجات شان میدهد و «مفازاتهم» بصورت جمع نیز قراءت شده است. -قرآن-۱-۵۵ تبیان: «ینجی» با تخفیف جیم نیز قراءت شده است و جمله‌ی «تأمرونّی» با تشدید نون و فتح یاء و نیز با تخفیف نون و فتح یاء و نیز با تخفیف نون و یاء ساکن و هم با دو نون، و نیز با نون مشدّد و یای ساکن قراءت شده است که مجموع پنج

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جور قراءت است. «ما قَدَرُوا اللّه حَقَّ قَدرِهِ» ۶۵ مجمع: دو معنی شده است: اندازه حقّ ندانستند که بت پرستیدند و پیغمبر را نیز امر بآن کار کردند ۲- قدر ندانستند که منکر رستاخیز شدند و آفرینش آدمی را بیهوده پنداشتند. -قرآن-۱-۳۸ «إِلّا مَن شاءَ اللّه» ۶۸ ابو الفتوح: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است ۱- ابو هریره از پیغمبر نقل کرده است که آنها مردمی هستند که در راه حقّ کشته شده‌اند، ۲- انس مالك گفت پیغمبر اینکه آیه خواند گفتم مقصود کی است! -قرآن-۱-۲۶ فرمود: جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و ملك الموت که بوسیله دمیدن در صور، نمی میرند، ۳- جابر عبد اللّه انصاری گفته است: چون در آیت دیگر گفته شده است «خَرَّ مُوسی صَعِقاً» یعنی موسی بیهوش و مرده افتاد از اینکه روی در اینکه آیه موسی را جدا کرده است که چون از دمیدن در صور آنچه بزمین و آسمان است بیهوش و مرده بیفتد مگر آن را که خدا خواهد که موسی باشد چون او یك مرتبه مرده است ۴- کعب الأحبار گفته است: مقصود دوازده نفر است از مأمورین عرش و نگهبانان بهشت و دوزخ و جبرئیل و میکائیل و غیره. قتاده گفته است خدا بهتر میداند ۶- حسن بصری گفته است «إِلّا مَن شاءَ اللّه» یعنی ذات حقّ چون جای دیگر گفته است «وَ یَبقی وَجهُ رَبِّکَ» ۷- بعضی گفتند: -قرآن-۱۷۵-۱۹۷-قرآن-۶۵۳-۶۷۸-قرآن-۷۲۳-۷۵۰ مقصود مار و کژدم و دیگر حشرات جهنّم است. [صفحه ۳۷۲] «وَ جِیءَ بِالنَّبِیِّینَ وَ الشُّهَداءِ» ۶۹ طبری: یعنی بمحشر پیغمبران را بیارند تا از آنها بپرسند ملّتهاشان بچه اندازه سخن آنها را پذیرفته‌اند، و مقصود از شهدا امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله هستند که شاهد بر گفتار و ابلاغ پیغمبران هستند به ملّتهای خود چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «تَکُونُوا شُهَداءَ عَلَی النّاسِ» و بعضی گفته‌اند: مقصود از شهداء شهید شدگان هستند و اینکه درست نیست. -قرآن-۱-۴۴-قرآن-۳۳۸-۳۷۴ ابو الفتوح: مقصود فرشتگان نگهبان آدمیان هستند که گواه کارهای آنها بوده‌اند. کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود نیکوکاران در هر زمان است که شاهد بر دیگران خواهند بود و گفته‌اند مقصود پاره‌های بدن و زمان و مکان است که شهادت میدهند. «فُتِحَت» ۷۱ مجمع: در هر دو آیه با تشدید فاء بر وزن مزید و با تخفیف بصیغه‌ی مجرّد قراءت شده است. -قرآن-۱-۱۱ «أَورَثنَا الأَرض» ۷۱ طبری: یعنی زمین بهشت را که حقّ دیگران بوده است و نافرمانی کرده‌اند و بجهنّم رفته‌اند و از آن محروم شده‌اند بما دادند. -قرآن-۱-۲۲ «تَرَی المَلائِکَةَ حَافِّینَ» ۷۵ مجمع: یعنی چنانچه پادشاهان برای وارسی لشکریان خود را بصف میکنند و بر شکوه دادگاه خود میفزایند حقّ سبحانه و تعالی در آن روز با اینکه جلال و عظمت قضاوت خواهد کرد. -قرآن-۱-۳۳ سخن ما: ۱- آیات ۴۷ و ۴۸ جمله‌های «بَدا لَهُم مِنَ اللّهِ ... وَ بَدا لَهُم سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا- الخ» خوب نشان میدهد که روز قیامت و رسیدگی به حساب و سود و زیان زندگی همان موقعی است که آنچه کرده نمودار میشود و منش، و شخصیّت آدمی بآخر درجه‌ی امکان خود میرسد چنان که در آیه ۴۷ گفته شده است «بَدا لَهُم مِنَ اللّهِ ما لَم یَکُونُوا یَحتَسِبُونَ» خوب میفهماند که آنچه از شخصیّت و منش که بتدریج در نتیجه‌ی کار زندگی درست شده و خود گمان نداشته‌اند از سوی خدا که همان سرنوشت بقدرت ازلی باشد نمودار شده است و نیز جمله‌ی -قرآن-۳۹-۶۵-قرآن-۷۰-۱۰۷-قرآن-۳۴۰-۳۹۹ [صفحه ۳۷۳] آیت بعد «بَدا لَهُم سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا» تکرار همین مطلب است که با آنچه گفته‌اند: -قرآن-۱۲-۴۸ اعمال مجسّم میشود و معتقد بتجسّم اعمال بوده‌اند مطابق است و میفهماند که روز قیامت یعنی همان روز که نمایان شود در زندگی چه کرده است. ۲- آیت ۵۵ «وَ اتَّبِعُوا أَحسَنَ- الخ» بطوری که از مفسرین نقل کردیم آنها روی سخن را با مسلمین دانسته‌اند و مقصود از احسن قسمتهای مختلف قرآن را گرفته‌اند ولی شاید اینکه سخن با یهود و نصاری باشد نسبت بتورات و انجیل که احسن است از آنها و یادآوری بآنها شده است که اگرچه تورات و انجیل هم برای شما آمده است اکنون بهتر از همه قرآن است آن را پیروی کنید و گر نه برستاخیز پشیمانی دارید و تهدیدهائی که در جمله‌های بعد شده است مثل «یَأتِیَکُمُ العَذابُ بَغتَةً» و «یا حَسرَتی عَلی ما فَرَّطتُ» که اینکه تهدیدها مناسب نیست با حال مسلمان که قرآن را پذیرفته است بلکه مناسب کسی است که آنچه از سوی حقّ بوده است بدور انداخته است و از حقّ و حقیقت بر کنار شده است. -قرآن-۱۳-۳۶-قرآن-۵۱۸-۵۵۰-قرآن-۵۵۳-۵۸۵ ۳- آیت ۶۸ جمله‌ی «فَصَعِقَ مَن فِی السَّماواتِ وَ مَن فِی الأَرضِ إِلّا مَن شاءَ اللّه» یعنی می‌میرد آنکه در آسمان و زمین است مگر آنکه خدا بخواهد، اینکه استثنا و جدا کردن آن را که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدا بخواهد و بسرنوشت کرده باشد نشان میدهد که مرگ و رستاخیز یکبارگی نیست و حوادث جوّی موجوداتی را نابود میکند و باز فیض منقطع نیست و مردمانی آفریده بر جای هستند و باز گردش عالم روش خود را دنبال میکند و صفحه‌ی روزگار از نسل آدمیزاد پاک نمیشود. -قرآن-۲۱-۱۰۱ ۴- آیت ۷۵۲ جمله‌های «قالُوا بَلی وَ لکِن حَقَّت کَلِمَةُ العَذابِ»- الخ» صریح است در اینکه مأموریت پیغمبران و بیم و نوید آنها در برابر مشیّت و تقدیر ازلی و سرنوشت آدمی اثر ندارد«۵۲» و در پایان کار، کج اندیشان، خود اقرار میکنند -قرآن-۲۳-۷۳-پاورقی-۲۰۵-۲۰۷ -قرآن-۱۷۵-۲۲۹ [صفحه ۳۷۴] از خود ما کسانی بودند که ما رای از بد آینده ترساندند ولی کلمه عذاب و گفتار حقّ بر گرفتاری ما که همان سرنوشت ازلی است حقّ و استوار و نمودار شد، و ما سخن حقگویان نپذیرفتیم. و نیز جمله «طبتم» در آیات بعد صریح است در اینکه شما خود بسرنوشت طیّب و پاکیزه بودید و آفرینش شما با پاکی و پاکیزگی سرشته شده بود پس داخل بهشت جاوید شوید. چون طاب فعل لازم است و معنی خوی خصلت رای میفهماند نه متعدّی است و معنی انجام کاری میفهماند تا بپاداش عمل داخل بهشت شوند. و جمله‌های آیات بعد که «صَدَقَنا وَعدَهُ و أَجرُ العامِلِین» انجام عمل خوب را میفهماند. البتّه در نتیجه پاکیزگی نهاد و طیّب بودن فطرت«۵۳» و خوبی سرنوشت است که کار خوب کرده‌اند و وعده‌ی حقّ درست بوده است و مزد نکوکاران بخوبی دریافت شده است.و خوبی سرنوشت است که کار خوب کرده‌اند و وعده‌ی حقّ درست بوده است و مزد نکوکاران بخوبی دریافت شده است. -قرآن-۵۷۲-۵۹۰-قرآن-۵۹۳-۶۱۲-پاورقی-۶۹۹-۷۰۱ ۵- آیت ۷۵ «تَرَی المَلائِکَةَ»- الخ» شاید اشاره باشد به اینکه که به رستاخیز آدمی میتواند نمونه‌ای از حقایق آفرینش را ببیند و حقیقت ملک و عرش تسبیح در آن هنگام شایسته دیدن و دریافتن است و گر نه تا در بند زندگی هستیم بایستی باسم آنها ایمان داشته باشیم و بپذیریم تا آنگاه که بتوانیم خود آنها را دریابیم و بحقیقت اینکه نامها و نشانیها برسیم. -قرآن-۱۳-۳۴ -قرآن-۵۴۰-۵۹۱ [صفحه ۳۷۵]

سوره مؤمن [غافر]

اشاره

-قرآن-۵۴۰-۵۹۱ - ۴۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره غافر [۴۰]: آیات ۱ تا ۸۵]

-قرآن-۵۴۰-۵۹۱ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ حم [۱] تَنزِیلُ الکِتابِ مِنَ اللّهِ العَزِیزِ العَلِیمِ [۲] غافِرِ الذَّنبِ وَ قابِلِ التَّوبِ شَدِیدِ العِقابِ ذِی الطَّولِ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ إِلَیهِ المَصِیرُ [۳] ما یُجادِلُ فِی آیاتِ اللّهِ إِلاَّ الَّذِینَ کَفَرُوا فَلا یَغرُرکَ تَقَلُّبُهُم فِی البِلادِ [۴] - قرآن-۱-۲۸۸ کَذَّبَت قَبلَهُم قَومُ نُوحٍ وَ الأَحزابُ مِن بَعدِهِم وَ هَمَّت کُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِم لِیَأخُذُوهُ وَ جادَلُوا بِالباطِلِ لِیُدحِضُوا بِهِ الحَقَّ فَأَخَذتُهُم فَکَیفَ کانَ عِقابِ [۵] وَ کَذلِکَ حَقَّت کَلِمَةُ رَبِّکَ عَلَی الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّهُم أَصحابُ النّارِ [۶] الَّذِینَ یَحمِلُونَ العَرشَ وَ مَن حَولَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمدِ رَبِّهِم وَ یُؤمِنُونَ بِهِ وَ یَستَغفِرُونَ لِلَّذِینَ آمَنُوا رَبَّنا وَسِعتَ کُلَّ شَیءٍ رَحمَةً وَ عِلماً فَاغفِر لِلَّذِینَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِیلَکَ وَ قِهِم عَذابَ الجَحِیمِ [۷] رَبَّنا وَ أَدخِلهُم جَنّاتِ عَدنٍ الَّتِی وَعَدتَهُم وَ مَن صَلَحَ مِن آبائِهِم وَ أَزواجِهِم وَ ذُرِّیّاتِهِم إِنَّکَ أَنتَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۸] وَ قِهِمُ السَّیِّئاتِ وَ مَن تَقِ السَّیِّئاتِ یَومَئِذٍ فَقَد رَحِمتَهُ وَ ذلِکَ هُوَ الفَوزُ العَظِیمُ [۹] -قرآن-۱-۸۶۰ إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یُنادَونَ لَمَقتُ اللّهِ أَکبَرُ مِن مَقتِکُم أَنفُسَکُم إِذ تُدعَونَ إِلَی الإِیمانِ فَتَکفُرُونَ [۱۰] قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثنَتَینِ وَ أَحیَیتَنَا اثنَتَینِ فَاعتَرَفنا بِذُنُوبِنا فَهَل إِلی خُرُوجٍ مِن سَبِیلٍ [۱۱] ذلِکُم بِأَنَّهُ إِذا دُعِیَ اللّهُ وَحدَهُ کَفَرتُم وَ إِن یُشرَک بِهِ تُؤمِنُوا فَالحُکمُ لِلّهِ العَلِیِّ الکَبِیرِ [۱۲] هُوَ الَّذِی یُرِیکُم آیاتِهِ وَ یُنَزِّلُ لَکُم مِنَ السَّماءِ رِزقاً وَ ما یَتَذَکَّرُ إِلاّ مَن یُنِیبُ [۱۳] فَادعُوا اللّهَ مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ وَ لَو کَرِهَ الکافِرُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۶۰۲ رَفِیعُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الـدَّرَجاتِ ذُو العَرشِ يُلقِي الرُّوحَ مِن أَمرِهِ عَلى مَن يَشاءُ مِن عِبادِهِ لِيُنذِرَ يَومَ التَّلاقِ [۱۵] يَومَ هُم بارِزُونَ لا يَخفى عَلَى اللّهِ مِنهُم شَيءٌ لِمَنِ المُلكُ اليَومَ لِلّهِ الواحِدِ القَهّارِ [۱۶] اليَومَ تُجزى كُلُّ نَفسٍ بِما كَسَبَت لا ظُلمَ اليَومَ إِنَّ اللّهَ سَرِيعُ الحِسابِ [۱۷] وَ أَنذِرهُم يَومَ الآزِفَةِ إِذِ القُلُوبُ لَدَى الحَناجِرِ كاظِمِينَ ما لِلظّالِمِينَ مِن حَمِيمٍ وَ لا شَفِيعٍ يُطاعُ [۱۸] يَعلَمُ خائِنَةَ الأَعيُنِ وَ ما تُخفِي الصُّدُورُ [۱۹] – قرآن–۱–۵۵۰ وَ اللّهُ يَقضِي بِالحَقِّ وَ الَّذِينَ يَدعُونَ مِن دُونِهِ لا يَقضُونَ بِشَيءٍ إِنَّ اللّهَ هُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ [۲۰] أَ وَ لَم يَسِيرُوا فِي الأَرضِ فَيَنظُرُوا كَيفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ كانُوا مِن قَبلِهِم كانُوا هُم أَشَدَّ مِنهُم قُوَّةً وَ آثاراً فِي الأَرضِ فَأَخَذَهُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِم وَ ما كانَ لَهُم مِنَ اللّهِ مِن واقٍ [۲۱] ذلِكَ بِأَنَّهُم كانَت تَأتِيهِم رُسُلُهُم بِالبَيِّناتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ العِقابِ [۲۲] وَ لَقَد أَرسَلنا مُوسى بِآياتِنا وَ سُلطانٍ مُبِينٍ [۲۳] إِلى فِرعَونَ وَ هامانَ وَ قارُونَ فَقالُوا ساحِرٌ كَذّابٌ [۲۴] –قرآن–۱–۶۵۰ فَلَمّا جاءَهُم بِالحَقِّ مِن عِندِنا قالُوا اقتُلُوا أَبناءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَ استَحيُوا نِساءَهُم وَ ما كَيدُ الكافِرِينَ إِلاّ فِي ضَلالٍ [۲۵] وَ قالَ فِرعَونُ ذَرُونِي أَقتُل مُوسى وَ لِيَدعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُم أَو أَن يُظهِرَ فِي الأَرضِ الفَسادَ [۲۶] وَ قالَ مُوسى إِنِّي عُذتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُم مِن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لا يُؤمِنُ بِيَومِ الحِسابِ [۲۷] وَ قالَ رَجُلٌ مُؤمِنٌ مِن آلِ فِرعَونَ يَكتُمُ إِيمانَهُ أَ تَقتُلُونَ رَجُلاً أَن يَقُولَ رَبِّيَ اللّهُ وَ قَد جاءَكُم بِالبَيِّناتِ مِن رَبِّكُم وَ إِن يَكُ كاذِباً فَعَلَيهِ كَذِبُهُ وَ إِن يَكُ صادِقاً يُصِبكُم بَعضُ الَّذِي يَعِدُكُم إِنَّ اللّهَ لا يَهدِي مَن هُوَ مُسرِفٌ كَذّابٌ [۲۸] يا قَومِ لَكُمُ المُلكُ اليَومَ ظاهِرِينَ فِي الأَرضِ فَمَن يَنصُرُنا مِن بَأسِ اللّهِ إِن جاءَنا قالَ فِرعَونُ ما أُرِيكُم إِلاّ ما أَرى وَ ما أَهدِيكُم إِلاّ سَبِيلَ الرَّشادِ [۲۹] –قرآن–۱–۹۵۷ وَ قالَ الَّذِي آمَنَ يا قَومِ إِنِّي أَخافُ عَلَيكُم مِثلَ يَومِ الأَحزابِ [۳۰] مِثلَ دَأبِ قَومِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِن بَعدِهِم وَ مَا اللّهُ يُرِيدُ ظُلماً لِلعِبادِ [۳۱] وَ يا قَومِ إِنِّي أَخافُ عَلَيكُم يَومَ التَّنادِ [۳۲] يَومَ تُوَلُّونَ مُدبِرِينَ ما لَكُم مِنَ اللّهِ مِن عاصِمٍ وَ مَن يُضلِلِ اللّهُ فَما لَهُ مِن هادٍ [۳۳] وَ لَقَد جاءَكُم يُوسُفُ مِن قَبلُ بِالبَيِّناتِ فَما زِلتُم فِي شَكٍّ مِمّا جاءَكُم بِهِ حَتّى إِذا هَلَكَ قُلتُم لَن يَبعَثَ اللّهُ مِن بَعدِهِ رَسُولاً كَذلِكَ يُضِلُّ اللّهُ مَن هُوَ مُسرِفٌ مُرتابٌ [۳۴] –قرآن–۱–۶۲۳ الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللّهِ بِغَيرِ سُلطانٍ أَتاهُم كَبُرَ مَقتاً عِندَ اللّهِ وَ عِندَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذلِكَ يَطبَعُ اللّهُ عَلى كُلِّ قَلبِ مُتَكَبِّرٍ جَبّارٍ [۳۵] وَ قالَ فِرعَونُ يا هامانُ ابنِ لِي صَرحاً لَعَلِّي أَبلُغُ الأَسبابَ [۳۶] أَسبابَ السَّماواتِ فَأَطَّلِعَ إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ كاذِباً وَ كَذلِكَ زُيِّنَ لِفِرعَونَ سُوءُ عَمَلِهِ وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَ ما كَيدُ فِرعَونَ إِلاّ فِي تَبابٍ [۳۷] وَ قالَ الَّذِي آمَنَ يا قَومِ اتَّبِعُونِ أَهدِكُم سَبِيلَ الرَّشادِ [۳۸] يا قَومِ إِنَّما هذِهِ الحَياةُ الدُّنيا مَتاعٌ وَ إِنَّ الآخِرَةَ هِيَ دارُ القَرارِ [۳۹] –قرآن–۱–۶۶۶ مَن عَمِلَ سَيِّئَةً فَلا يُجزى إِلاّ مِثلَها وَ مَن عَمِلَ صالِحاً مِن ذَكَرٍ أَو أُنثى وَ هُوَ مُؤمِنٌ فَأُولئِكَ يَدخُلُونَ الجَنَّةَ يُرزَقُونَ فِيها بِغَيرِ حِسابٍ [۴۰] وَ يا قَومِ ما لِي أَدعُوكُم إِلَى النَّجاةِ وَ تَدعُونَنِي إِلَى النّارِ [۴۱] تَدعُونَنِي لِأَكفُرَ بِاللّهِ وَ أُشرِكَ بِهِ ما لَيسَ لِي بِهِ عِلمٌ وَ أَنَا أَدعُوكُم إِلَى العَزِيزِ الغَفّارِ [۴۲] لا جَرَمَ أَنَّما تَدعُونَنِي إِلَيهِ لَيسَ لَهُ دَعوَةٌ فِي الدُّنيا وَ لا فِي الآخِرَةِ وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَى اللّهِ وَ أَنَّ المُسرِفِينَ هُم أَصحابُ النّارِ [۴۳] فَستَذكُرُونَ ما أَقُولُ لَكُم وَ أُفَوِّضُ أَمرِي إِلَى اللّهِ إِنَّ اللّهَ بَصِيرٌ بِالعِبادِ [۴۴] –قرآن–۱–۶۹۵ فَوَقاهُ اللّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا وَ حاقَ بِآلِ فِرعَونَ سُوءُ العَذابِ [۴۵] النّارُ يُعرَضُونَ عَلَيها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا وَ يَومَ تَقُومُ السّاعَةُ أَدخِلُوا آلَ فِرعَونَ أَشَدَّ العَذابِ [۴۶] وَ إِذ يَتَحاجُّونَ فِي النّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفاءُ لِلَّذِينَ استَكبَرُوا إِنّا كُنّا لَكُم تَبَعاً فَهَل أَنتُم مُغنُونَ عَنّا نَصِيباً مِنَ النّارِ [۴۷] قالَ الَّذِينَ استَكبَرُوا إِنّا كُلٌّ فِيها إِنَّ اللّهَ قَد حَكَمَ بَينَ العِبادِ [۴۸] وَ قالَ الَّذِينَ فِي النّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادعُوا رَبَّكُم يُخَفِّف عَنّا يَوماً مِنَ العَذابِ [۴۹] –قرآن–۱–۵۹۲ قالُوا أَ وَ لَم تَكُ تَأتِيكُم رُسُلُكُم بِالبَيِّناتِ قالُوا بَلى قالُوا فَادعُوا وَ ما دُعاءُ الكافِرِينَ إِلاّ فِي ضَلالٍ [۵۰] إِنّا لَنَنصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الحَياةِ الدُّنيا وَ يَومَ يَقُومُ الأَشهادُ [۵۱] يَومَ لا يَنفَعُ الظّالِمِينَ مَعذِرَتُهُم وَ لَهُمُ اللَّعنَةُ وَ لَهُم سُوءُ الدّارِ [۵۲] وَ لَقَد آتَينا مُوسَى الهُدى وَ أَورَثنا بَنِي إِسرائِيلَ الكِتابَ [۵۳] هُدىً وَ ذِكرى لِأُولِي الأَلبابِ [۵۴] –قرآن–۱–۴۶۲ فَاصبِر إِنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ وَ استَغفِر لِذَنبِكَ وَ سَبِّح بِحَمدِ رَبِّكَ بِالعَشِيِّ وَ الإِبكارِ [۵۵] إِنَّ الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللّهِ بِغَيرِ سُلطانٍ أَتاهُم إِن فِي صُدُورِهِم إِلاّ كِبرٌ ما هُم بِبالِغِيهِ فَاستَعِذ بِاللّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ [۵۶] لَخَلقُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ أَكبَرُ مِن خَلقِ النّاسِ وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يَعلَمُونَ [۵۷] وَ ما يَستَوِي الأَعمى وَ البَصِيرُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ لا المُسِيءُ قَلِيلاً ما تَتَذَكَّرُونَ [۵۸] إِنَّ السّاعَةَ لَآتِيَةٌ لا رَيبَ فِيها وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يُؤمِنُونَ [۵۹] – قرآن–۱–۶۴۹ وَ قالَ رَبُّكُمُ ادعُونِي أَستَجِب لَكُم إِنَّ الَّذِينَ يَستَكبِرُونَ عَن عِبادَتِي سَيَدخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِينَ [۶۰] اللّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللَّيلَ لِتَسكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبصِراً إِنَّ اللّهَ لَذُو فَضلٍ عَلَى النّاسِ وَ لكِنَّ أَكثَرَ النّاسِ لا يَشكُرُونَ [۶۱] ذلِكُمُ اللّهُ رَبُّكُم خالِقُ كُلِّ شَيءٍ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ فَأَنّى تُؤفَكُونَ [۶۲] كَذلِكَ يُؤفَكُ الَّذِينَ كانُوا بِآياتِ اللّهِ يَجحَدُونَ [۶۳] اللّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الأَرضَ قَراراً وَ السَّماءَ بِناءً وَ صَوَّرَكُم فَأَحسَنَ صُوَرَكُم وَ رَزَقَكُم مِنَ الطَّيِّباتِ ذلِكُمُ اللّهُ رَبُّكُم فَتَبارَكَ اللّهُ رَبُّ العالَمِينَ [۶۴] -قرآن-۱-۶۹۱ هُوَ الحَيُّ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ فَادعُوهُ مُخلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الحَمدُ لِلّهِ رَبِّ العالَمِينَ [۶۵] قُل إِنِّي نُهِيتُ أَن أَعبُدَ الَّذِينَ تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ لَمّا جاءَنِيَ البَيِّناتُ مِن رَبِّي وَ أُمِرتُ أَن أُسلِمَ لِرَبِّ العالَمِينَ [۶۶] هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِن تُرابٍ ثُمَّ مِن نُطفَةٍ ثُمَّ مِن عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخرِجُكُم طِفلاً ثُمَّ لِتَبلُغُوا أَشُدَّكُم ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخاً وَ مِنكُم مَن يُتَوَفّى مِن قَبلُ وَ لِتَبلُغُوا أَجَلاً مُسَمًّى وَ لَعَلَّكُم تَعقِلُونَ [۶۷] هُوَ الَّذِي يُحيِي وَ يُمِيتُ فَإِذا قَضى أَمراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ [۶۸] أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللّهِ أَنّى يُصرَفُونَ [۶۹] -قرآن-۱-۷۴۰ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالكِتابِ وَ بِما أَرسَلنا بِهِ رُسُلَنا فَسَوفَ يَعلَمُونَ [۷۰] إِذِ الأَغلالُ فِي أَعناقِهِم وَ السَّلاسِلُ يُسحَبُونَ [۷۱] فِي الحَمِيمِ ثُمَّ فِي النّارِ يُسجَرُونَ [۷۲] ثُمَّ قِيلَ لَهُم أَينَ ما كُنتُم تُشرِكُونَ [۷۳] مِن دُونِ اللّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنّا بَل لَم نَكُن نَدعُوا مِن قَبلُ شَيئاً كَذلِكَ يُضِلُّ اللّهُ الكافِرِينَ [۷۴] -قرآن-۱-۳۹۴ ذلِكُم بِما كُنتُم تَفرَحُونَ فِي الأَرضِ بِغَيرِ الحَقِّ وَ بِما كُنتُم تَمرَحُونَ [۷۵] ادخُلُوا أَبوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئسَ مَثوَى المُتَكَبِّرِينَ [۷۶] فَاصبِر إِنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ فَإِمّا نُرِيَنَّكَ بَعضَ الَّذِي نَعِدُهُم أَو نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَينا يُرجَعُونَ [۷۷] وَ لَقَد أَرسَلنا رُسُلاً مِن قَبلِكَ مِنهُم مَن قَصَصنا عَلَيكَ وَ مِنهُم مَن لَم نَقصُص عَلَيكَ وَ ما كانَ لِرَسُولٍ أَن يَأتِيَ بِآيَةٍ إِلاّ بِإِذنِ اللّهِ فَإِذا جاءَ أَمرُ اللّهِ قُضِيَ بِالحَقِّ وَ خَسِرَ هُنالِكَ المُبطِلُونَ [۷۸] اللّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الأَنعامَ لِتَركَبُوا مِنها وَ مِنها تَأكُلُونَ [۷۹] -قرآن-۱-۶۶۳ وَ لَكُم فِيها مَنافِعُ وَ لِتَبلُغُوا عَلَيها حاجَةً فِي صُدُورِكُم وَ عَلَيها وَ عَلَى الفُلكِ تُحمَلُونَ [۸۰] وَ يُرِيكُم آياتِهِ فَأَيَّ آياتِ اللّهِ تُنكِرُونَ [۸۱] أَ فَلَم يَسِيرُوا فِي الأَرضِ فَيَنظُرُوا كَيفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم كانُوا أَكثَرَ مِنهُم وَ أَشَدَّ قُوَّةً وَ آثاراً فِي الأَرضِ فَما أَغنى عَنهُم ما كانُوا يَكسِبُونَ [۸۲] فَلَمّا جاءَتهُم رُسُلُهُم بِالبَيِّناتِ فَرِحُوا بِما عِندَهُم مِنَ العِلمِ وَ حاقَ بِهِم ما كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُنَ [۸۳] فَلَمّا رَأَوا بَأسَنا قالُوا آمَنّا بِاللّهِ وَحدَهُ وَ كَفَرنا بِما كُنّا بِهِ مُشرِكِينَ [۸۴] -قرآن-۱-۶۲۴ فَلَم يَكُ يَنفَعُهُم إِيمانُهُم لَمّا رَأَوا بَأسَنا سُنَّتَ اللّهِ الَّتِي قَد خَلَت فِي عِبادِهِ وَ خَسِرَ هُنالِكَ الكافِرُونَ [۸۵] -قرآن-۱-۱۴۷ [صفحه ۳۸۱] معنی لغات: «ذِی الطَّولِ» دارای فضل، بخشش، توانائی، بینیازی. -قرآن-۱۳-۲۹ «الآزِفَةِ» روز رستاخیز. «ظاهِرِینَ» غالب و چیره «صرح» کاخ و ساختمان بلند. -قرآن-۱-۱۲-قرآن-۲۶-۳۸ «یمرحون» از مصدر مرح بمعنی در آمدن خوشه‌ی زراعت، کبر و شادی بی‌حدّ. ترجمه بنام خدای روزی رسان بزرگ مهربان ۱ [با رمز حاء و میم خبر دار باشید] ۲ فرود آمدن اینکه نامه [که قرآن است] از سوی خدای برتر دانا است، ۳ که آمرزنده‌ی گناه است و پذیرنده‌ی توبه و سخت مجازات، دارای بخشش و گشایش که جز او خدائی نیست و سر انجام آدمی بسوی او است ۴ و در آیات و نشانه‌های قدرتش کس گفتگوئی نکند جز مردمی که کافر شدند. پس ای محمّد آزادی و گردش اینکه اعراب در شهرها تو را گول نزند [که مجازات نمیشوند] ۵ چون پیش از همه‌ی اینها مردم نوح پیغمبر خود را دروغزن نامیدند و هم دسته‌های بعد از آنها که کوشش در آزار پیغمبر خود کردند و بیهوده جدل کردند تا بدان وسیله حقّ را پایمال کنند و ما گرفتارشان کردیم و چه سخت آزاری بود ۶ و چنین است استواری سرنوشت پروردگارت بر اینکه کسان که کافر شدند چه اینها نیز همدم آتشند ۷ [اینکه مردم منکر حقّ میشوند] با اینکه آنها که عرش برداشته‌اند و بدور بر آن هستند بستایش پروردگارت تسبیح میگویند و مؤمن به حقّ هستند و برای مؤمنین استغفار میکنند [و سخنشان اینکه است] ای پروردگار ما رحمت و علم تو گشاده است و فراگیر بر همه چیز پس آنها که توبه کردند و راه تو پیش گرفتند بیامرز و از عذاب جهنّم نگاه شان دار ۸ و در بهشت برین که به آنها و پدران درستکارشان و همسران و فرزندان شان وعده کرده‌ای جایشان [صفحه ۳۸۲] ده که تو خود دانائی و برتری ۹ و از بدیها نگاه شان دار که بآن روز هر که را تو نگهداری کنی باو مهربانی کرده‌ای که اینکه خود بزرگترین رستگاری است، ۱۰ البتّه آنها که کافرند [در عالم دیگر گرفتار خشم خداوندیند] و بشنوند که بآنها گویند: خشم خدائی برتر است از خشم خودتان بر خود [چون که از کار خود خشمناک هستند که کافر شدند و چنین گرفتار] زیرا روزگاری شما را دعوت بایمان کردند و کافر شدید ۱۱ اینجا است که گویند: ای پروردگار دو بار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بما جان دادی و گرفتی و ما بگناه خود اعتراف داریم آیا شود که از اینکه آتش راه بیرون شدن باشد! [جواب شنوند: البتّه راه ندارند] ۱۲ چون اینکه گرفتاری در برابر آن است که چون کسی یکتا پرست بود کافر میشدید و اگر سخنی از شرک بود و کسی مشرک، میشد می‌پذیرفتید، اکنون حکم برای خدای بزرگ بلند مرتبه است ۱۳ که نشانه های قدرت خود را بشما مینمایاند چه از آسمان روزیتان را میفرستد و کسی اینرا بیاد نیارد و متذکّر نمیشود جز آنکه دل با خدا دارد ۱۴ پس شما مسلمانان خدا را بپاکدلی بخوانید و گرچه کافران نپسندند ۱۵ زیرا که او بر بلندترین پایه‌ها است [و بالا برنده مقام بندگانست] و او است دارای عرش که از عالم امر و سرنوشت الهامی و روحی بآن بنده میفرستد که بخواهد و شایسته باشد برای ترساندن مردم از روز تلاقی [و برخورد با مزد کار دوران زندگی] ۱۶ که در آن روز همگی چنان نمودار شوند که چیزی از آنها بر خدا پوشیده نماند، پس ملك و سلطنت بآن روز برای که خواهد بود! البتّه برای خدای یگانه‌ی چیره بر آفرینش ۱۷ و آن روز است که آنکه آنچه کرده بیند و ستم نباشد که خدا تند حساب است [و به زودی سزای نیك و بد دهد] ۱۸ و تو اینکه اعراب را از آن روز بترسان که بزودی خواهد رسید چنان سخت که ستمکاران را دلها بگلو رسیده خشمناك بر جای مانده نه خویشاوندی و نه میانجی فرماندهی ۱۹ و آنچه چشمها دزدیده نگریسته و سینه‌ها نهان کرده نمودار است ۲۰ و خداوند بدرستی داد رسی کند و آنها را که خدا پندارند قضاوتی نتانند که او است شنوا و بینا ۲۱ چرا اینکه اعراب در [صفحه ۳۸۳] زمین گردش نمیکنند و بمسافرتها با دیده‌ی عبرت نمی‌نگرند تا ببینند چگونه بوده است سر انجام مردم پشین شان که توانائی و نشانه‌های بازمانده‌ی بیش از آنها داشته‌اند و خداوند گرفتار گناهان شان کرد و کس از سرنوشت حقّ نگهبانشان نبود ۲۲ چون پیغمبران برای شان دلیلهای روشن آوردند و آنها منکر شدند و خداوند گرفتارشان کرد که او توانای سخت مجازات است ۲۳ [چنانکه] موسی را با نشانه‌های خود و ادلّه‌ی نموداری بسوی فرعون و هامان و قارون فرستادیم ۲۴ و آنها گفتند: اینکه جادوی دروغگو است ۲۵ و چون از سوی ما حقّ و حقیقت برای آنها برد [و خردمندان پذیرفتند، فرعونیان] گفتند: فرزندان آنها که به موسی گرویدند بکشید و زنهاشان بکنیزی ببرید، ولی چاره گری کافران جز بگمراهی نباشد ۲۶ فرعون گفت: واگذارید مرا که موسی را بکشم و او خدای خود را بخواند که میترسم [با اینکه ادّعای خود] یا شما را از دینتان بگرداند و یا بکشور آشوبی کند ۲۷ موسی گفت: من از شرّ آنها که روز شمار باور ندارند پناهنده پروردگار خود و شما میشوم ۲۸ [در اینکه میان] مردی مؤمن که از خودشان بود و دین خود پوشیده میداشت گفت: چرا میخواهید کسی را بکشید که یگانه پرست است و نشانه‌ها از سوی پروردگار شما برایتان آورده است [او را بخود واگذارید که] اگر دروغگو است بارش بر دوش خودش و اگر راست گوید پاره‌ای از آنچه شما را بیمناك میکند بر سرتان آید که خداوند مسرف دروغگو را هدایت نمیکند ۲۹ ای مردم امروز شما در اینکه سرزمین مال و توانی دارید [آن را غنیمت شمارید که] اگر بدی از سوی حقّ بما رسد که یاری‌مان کند! فرعون گفت: جز همین که گفتم نظر دگر ندارم و جز راه رستگاری بشما ننمایم ۳۰ آن مؤمن گفت: ای مردم من میترسم مانند سرنوشت ملّتها بر سرتان آید ۳۱ و چنانکه مردم نوح و عاد و ثمود و آنها که بعد از ایشان گرفتار شدند شما نیز گرفتار شوید، و البتّه خداوند بر بندگان ستم روا ندارد [که خود بر خویشتن ستم میکنید] ۳۲ ای مردم از گرفتاری رستاخیزتان میترسم ۳۳ آن روز که از آتش و حساب و یکدگر فرار میکنید و از قدرت [صفحه ۳۸۴] حقّ کس نگهبانتان نیست چون کسی را که او گمراه کرد راهنمائی ندارد ۳۴ و پیش از اینکه نیز یوسف حقایقی آشکار برای شما آورد ولی شما در آن دو دل- بودید تا که او نابود شد، گفتید هرگز از پس او خداوند پیغمبری نخواهد فرستاد [اینکه فکر و سخن گمراهی است] به اینکه گونه هر متجاوز و بد دل را خدا گمراه میکند ۳۵ که در کار خداوند [و آمدن پیغمبران] بحث کنند با اینکه خود دلیلی ندارند و چه بزرگ خشمی به پیشگاه حقّ و دل مؤمنین برای خود فراهم کردند و خداوند اینگونه دلهای سرکش و ستمگر را مهر کند و بر بندد [که پیوسته پیغمبران آیند و رهبری کنند و آنها منکر شوند] ۳۶ آنگاه فرعون بهامان دستور داد: برای من ساختمانی بلند بساز ۳۷ که شاید بدر آسمانها برسم و از خدای موسی خبردار شوم اگرچه گمان دارم که دروغگو است. اینکه چنین آراسته شد در نظرش کارش که از راه خود بازماند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چاره جوئی او جز نابودیش نبود ۳۸ باز آن مؤمن گفت: ای مردم پیرویم کنید که براه راستتان برم ۳۹ چون اینکه دو روزه‌ی زندگی اندک بهره‌ای بیش نیست و خانه‌ی آرامش بجهان دیگر است ۴۰ و آنجا آنکه بد کرد جز همانند آن سزا نبیند و هر زن و مردی که مؤمن و نکوکار بود بدرون بهشت رود که روزیش بیشمار باشد ۴۱ چرا ای مردم من شما را بسوی آسایش میخوانم و شما بسوی آتشم میخوانید! ۴۲ دعوتم میکنید که منکر خدا شوم و آن را که نمیدانم شریک او کنم و من شما را بآن برترین آمرزنده میخوانم ۴۳ پس بناچار آنچه شما بمن گوئید راهی باین جهان و آن جهان ندارد و بازگشتمان بسوی خدا است و آنها که اندازه‌ی خود نگاه نداشتند یاران آتش باشند ۴۴ پس بزودی سخنان مرا یادآور شوید و اکنون کار خود بخدا میگذارم که او بینای ببندگان است ۴۵، پس خدا هم از چاره جوئی که برای او کردند نگهداریش کرد و فرعونیان را بد آزاری فراگیر شد ۴۶ که به بامدادان و شامگاهان بآتش بدارند شان و برستاخیز در سخت ترین آزار اندرون شان کنند ۴۷ آنجا است که میان آتش با یکدگر گفتگو کنند و بیچارگان بگردنفرازان گویند: ما پیرو شما بودیم اکنون توانید اندکی ما را [صفحه ۳۸۵] از آتش دور کنید! ۴۸ بپاسخ گویند خدا داد بندگان داده است و همگی به درون آتشیم ۴۹ و همه‌ی آنها که در آتشند با نگهبانان گویند از پروردگار خود بخواهید روزی آزار ما را سبک کند ۵۰ بجواب گویند: مگر رهبرانتان دلیلهای روشن برای شما نیاوردند! گویند: بلی، جواب شنوند: پس آنچه خواهید بگوئید که سخن کافران بجز گمراهی نباشد [اثر ندارد] ۵۱ و البتّه در دوران زندگی فرستادگان خود و مؤمنین را کومک خواهیم کرد ۵۲ و نیز بآن روز که همگی بگواهی ایستاده‌اند همان روز که پوزش ستمکاران سودشان ندهد که ملعون هستند و جایگاهی بد دارند. و [از نشانه‌های یاری ما آن بود که] ۵۳ بموسی راه و وسیله‌ی رهبری دادیم و بملّتش بنی اسرائیل تورات بارث گذاردیم ۵۴ که وسیله راهنمائی بود و یادآوری برای هر خردمندی ۵۵ پس تو ای محمّد شکیبا باش که وعده‌ی حقّ درست است و بگذر ندارد و آمرزش گناه خود بخواه و بصبح و شام بستایش پروردگار خود تسبیح بگو ۵۶ چون کسانی که دلیلی بدست نداشته در آیات خدا بحث میکنند البتّه جز خودخواهی که بسینه دارند سودی نمیبرند و به آرزوی خود نمیرسند [و مسلمین چیره بر ایشان شوند] و تو بخدا پناه بر که او شنوا است و بینا ۵۷ چون آفرینش آسمانها و زمین بزرگتر از آفرینش مردم است [و نابودی اینکه عربها بسی آسان است] ولی بیشتر آدمها اینرا ندانند [پس در چه بحث کنند تا ببدبختی خود کشانند که داستان شان داستان کور و بینا است] ۵۸ و بینا با کور برابر نیست و هم کسانی که مؤمن شدند و نکو کار برابر بدکار نیستند [ولی از شما اعراب کمتر کسی است که متذکّر اینکه حقایق شود] ۵۹ و نیز بیشتر مردم نمی‌پذیرند که بی‌شک رستاخیز آمدنی است و بگذر ندارد. ۶۰ [از اینروی] پروردگار شما گفته است: مرا بخوانید تا بپذیرم که مردم گردن فراز از پرستشم برستاخیز با خواری درون دوزخ شوند ۶۱ چون خداوند است که شب را برای آرامش شما کرد و روز برای دیدن و کار کردن که البتّه خداوند بخشنده به بندگان است اگرچه بیشتر شان سپاس گزار نیستند [و سزاوارند که [صفحه ۳۸۶] بخواری بدوزخ روند] ۶۲ اینکه است پروردگار شما که آفریننده‌ی همه چیز است و جز او خدائی نیست پس شما مردم بکجا نیاز بدروغ میبرید و دل خود ز حقّ میگردانید! ۶۳ البتّه چنین است که مردم منکر آیات حقّ دل وارونه میشوند، و دروغزده [که نمیخواهند بپذیرند] ۶۴ خداوند است برای شما زمین را آرامش کرده و آسمان را ساختمان و چهره‌گریتان کرده است و چه زیبا کرده است و از آنچه خوب و پاکیزه است روزیتان داده است. آنکه چنین کارها کرده است پروردگار شما است پس فرخنده است آفریننده‌ی همه‌ی جهانیان ۶۵ که او همیشه زنده است و جز او خدائی نیست پس او را با دل پاک بخوانید که ستایش برای او است چون پروردگار همه عالم است ۶۶ ای محمّد باین اعراب بگو: پس از رسیدن اینکه دلیلهای نمودار از سوی پروردگار بر یکتا پرستی مرا جلو گرفته‌اند که خدایان شما را بپرستم و فرموده‌اند تسلیم خدای جهانیان شوم ۶۷ که او شما را از خاک آفریده و سپس از نطفه و آنگاه از خون بسته و سپس به صورت کودکی بیرونتان آورد و از آن پس بآخر توان خود میرسید و آنگاه یا پیر میشوید و یا پیش از آن مرگتان میرسد و البتّه باید بآن هنگام سرنوشت برسید و شاید که در اینکه میان مرد عقل و اندیشه شوید ۶۸ همان [که شما را باین روش آفرید] زنده و مرده میکند و فرمان او بهر چیز همین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که گوید: باش، همان دم آن آماده است [و با همه‌ی اینکه یادآوری و پند و اندرز] ۶۹ مگر نمینگری به آن کسان که در نشانه‌های حقّ گفتگو میکنند و معلوم نیست بکجا برشان میگردانند و عقل شان بکجا رفته است! ۷۰ اینکه مردم که قرآن و آنچه را که به پیغمبران خود فرستادیم دروغ شمردند بزودی میدانند چه کرده‌اند و سزای شان چیست! ۷۱ همان زمان که زنجیر بگردن دارند و بسوی آبهای تافته‌ی دوزخی با زنجیر بکشندشان ۷۲ و بآتش بسوزانندشان ۷۳ آنگاه از ایشان بپرسند کجا هستند آنها که شریک خدا می‌پنداشتید! ۷۴ گویند: از دست ما رفت و راه خود گم کردیم که در زندگی کاری نکردیم ۷۵ خداوند به اینکه جور کافران را گمراه می‌کند [صفحه ۳۸۷] [که سر انجام کار خود ندانند] برای اینکه بیخودی و نسنجیده شادی می‌کردند و بخود می‌نازیدند ۷۶ [که برتر از دیگرانند] [آنجا است که گویندشان] از درهای دوزخ درون شوید که چه بدتر جائی است برای گردنفرازان ۷۷ و تو ای محمّد صبر کن که وعده‌ی خداوند درست است چه اگر پاره‌ای از آنچه بکافران وعده کرده‌ایم برایت نمایان کنیم، یا هنوز نارسیده مرگت را برسانیم [خود دل- آسوده دار] که آنها را بسوی ما باز میگردانند [و سزای خود می‌بینند] ۷۸ چه پیش از تو پیغمبرانی فرستادیم که داستان بعضی شان را برایت گفته‌ایم، و دسته‌ای ناگفته مانده که هیچکدام جز بفرمان ما نتوانند از خود نشانه‌ای آرند و البتّه چون فرمان خدائی و رستاخیز برسد بدرستی داد رسی شود و بیهوده گویان و منکرین پیغمبران زیان برند ۷۹ با اینکه خداوند کسی است که چهار پایان را برای سواری و خوراکتان درست کرد ۸۰ و سودها از آن میبرید که به نیاز دل خود میرسید و چنانکه شما را با کشتی بمقصد میبرند اینکه حیوانات نیز در بیابان شما را بمنزل میرسانند ۸۱ [به اینکه گونه خداوند] آیات خود را بشما نشان میدهد پس شما کدام یک از اینکه نشانه‌های قدرت او را منکرید و نمی‌پذیرید! ۸۲ چرا مسافرت نمی‌کنند تا [بسرزمینهای گذشتگان بنگرند و] بدانند سر انجام آنها چگونه بوده است با اینکه شماره و نیروی آنها و نشانه‌های بجای مانده‌ی آنها بیش از اینها بود و آن همه توان و کار و کوشش جلوگیر سرنوشت حقّ نشد ۸۳ چون پیغمبران برای شان دلیلهای روشن آوردند و آنها را بمسخره میگرفتند و دلخوش بودند بآنچه دانش خود می‌پنداشتند و سزای ریشخندشان فراگیر- شان شد ۸۴ ولی چون گرفتار آزار ما شدند، گفتند: بخدای یگانه مؤمنیم و بآنچه انباز او میکردیم کافریم و منکر ۸۵ و چنین ایمان که از پس گرفتاری باشد به آنها سودی ندارد چه روش و سرنوشت حقّ بروزگاران با بندگان چنین است و اینجا است که کافران زیاندیده‌اند.

سخن مفسّرین: طبری: در مقصود از کلمه‌ی «حم» چند قول است: اوّل: [صفحه ۳۸۸] حروفی است از اسم خداوند که رحمان و رحیم باشد ۲- از اسمهای خداوندی است که بآن قسم یاد شده است ۳- یکی از نامهای قرآن است ۴- فقط از حروف هجائی است ۵- اسم شخص است و از ما پوشیده است. مجمع: اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر دو آیه از «إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُون- تا- لا یَعلَمُون» حسن بصری گفته است: «سَبِّح بِحَمدِ رَبِّکَ بِالعَشِیِّ وَ الإِبکارِ» به مدینه آمده است که دستور بنماز بامداد و شامگاه است که یقین است نماز در مدینه واجب شد. و شماره‌ی آیه‌ها هشتاد و پنج است بحساب قاریهای کوفه و شام و حجازیها هشتاد و چهار حساب کرده‌اند، و در نه موقع ختم آیات مورد اختلاف قاریها است. و مردم بصره هشتاد و دو آیه شمرده‌اند. -قرآن-۶۴-۹۵- قرآن-۱۰۷-۱۲۲-قرآن-۱۴۷-۱۹۹ کشف: اینکه سوره را مؤمن نامیدند چون مؤمن آل فرعون، در اینکه سوره نامش آمده است. تنویر المقباس إبن عبّاس: از سوره هائی که در آن مؤمن نام برده شده است و همگی بمکّه آمده است، هشتاد و دو آیه است. و «حم» یعنی فرمان کرد خداوند یا نمودار کرد آنچه را که تا قیامت پیدا شود. تفسیر لاهیجی: در مصباح کفعمی از امام سجاد علیه السّلام نقل دعائی شده است که میفهماند بیشتر حروف مقطّع اوّل سوره‌ها سوگند بنام پیغمبر است، و در معانی الأخبار از سفیان ثوری نقل است که امام صادق علیه السّلام فرمود: معنی «حم» حمید مجید است. پس معنی چنین است سوگند بمحمّد که شما را بیم و نوید میدهد یا بخدای حمید مجید که فرو فرستادن قرآن از سوی خدا است. کشف نوشته: حاء اشارت است به محبّت و میم اشارت است به منّت میگوید: ای بحای محبّت من دوست گشته نه بهنر خود، ای بمیم منّت من مرا یافته، نه به طاعت خود، ای من تو را دوست گرفته و تو مرا ناشناخته، ای من تو را خواسته و تو مرا نادانسته، ای من تو را بوده و تو مرا نابوده صد هزار کس بر درگاه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ما ایستاده ما را خواستند و دعاها کردند بایشان التفات نکردیم و شما را ای امّت [صفحه ۳۸۹] احمد، بی‌خواست شما گفتیم «اعطیتکم قبل ان تسئلونی». روح البیان: در تأویلات نجمیّه است که حاء و میم دو حرف وسط رحمان و محمّد است که اسم خدا و پیغمبر است پس اینکه اشاره است به سرّی که میان خدا و پیغمبر او است. تأویلات کاشانی: «حم» یعنی حقّ در پرده‌ی محمّدی پنهان که بخلقت محمّد است و بحقیقت حقّ است چون او را دوست داشت بصورت او نمودار شد پس ظهور و نموداری حقّ بمحمّد است. «ما یُجادِلُ فِی آیاتِ اللّهِ»- الخ» ۴ کشف: اینکه آیه برای حارث بن قیس سهمی آمد که سخت با پیغمبر دشمنی و مسخره میکرد، ابو العالیه گفت: دو آیه سخت اینگونه مردم را تهدید کرده است یکی اینکه و یکی «الَّذِینَ اخْتَلَفُوا فِی الْکِتابِ لَفِی شِقاقٍ»- الخ» ابو امامه و ابو درداء و واثلهٔ بن اسقع و انس بن- مالک گفتند: ما روزی در مطلبی دینی بحث میکردیم پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بیرون آمد و ما را چنین دید و با خشمی سخت فرمود: از بحث دست بردارید که سودش کم است و دشمنی میان دوستان درست میکند و ممکن است موجب آشوب شود و تولید شک میکند و اگر کار خوبی انجام شد سود آن را نابود میکند مرد مؤمن جدال نمیکند که من شفیع او بقیامت نمیشوم و پس از بت‌پرستی و شرابخوارگی خدای من مرا از بحث و جدل جلو گرفت که شیطان ناامید شد کسی او را بپرستد ولی خوشحال شد که مردم در دین بحث میکنند. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۲۳۷-۲۹۰ «فَلا یَغُرُّکَ»- الخ» ۴ طبری: یعنی رفت و آمدشان بشهرها و زندگی- شان بآسودگی با اینکه کافرند تو را گول نزند که اینها مردم خوبی هستند و بر حقّ که چنین آسوده‌اند زیرا باید بموقع خود مجازات شوند و وقت آن نشده است. -قرآن-۱-۱۷ «حَقَّتْ کَلِمَةُ رَبِّکَ» ۶ مجمع: قاریهای مدینه «کلمات» بصورت جمع خوانده‌اند «یُسَبِّحُونَ بِحَمدِ رَبِّهِم» ۷ کشف: یعنی خدا را بزرگ میشمارند بوسیله‌ی اعتراف به اینکه که همه‌ی نعمتها از او است. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۸۶-۱۱۹ [صفحه ۳۹۰] «یُنادَونَ لَمَقتُ اللّهِ أَکبَرُ»- الخ» ۱۰ مجمع: یعنی چون کافران نامه‌ی خود دیدند و از کار خود خبر دار شدند و بدرون آتش رفتند. بر خود خشمناک شدند که بدنیا بد کردند آنگاه آنها را ملائکه آواز کنند: که آن روز آمدن پیغمبران و انکار شما بیشتر موجب خشم خدا شد از اینکه اکنون شما خشمناک بر خود هستید و بلخی اینکه جمله را چنین معنی کرده است: کفر شما در دنیا و انکار پیغمبران چنان بود که خود بزرگترین خشم را بر خود فراهم کرده بودید ولی خشم خداوندی بر شما بیشتر بود از اینگونه خشم خودتان. -قرآن-۱-۳۸ «أَمَتَّنَا اثْنَتَینِ وَ أَحیَیتَنَا اثْنَتَینِ» ۱۱ ابو الفتوح: در معنی جمله خلاف است: ۱- سدّی و جماعتی گفته‌اند: یعنی دو بار مرگ ما را رساندی اوّل در دنیا که عمر ما بسر آمد و بمردیم، دوّم در گور که برای حساب زنده شدیم دوباره بمردیم و دو بار ما را زنده کردی اوّل در گور زنده مان کردی تا از ما پرسش کنی کار گذشته‌ی ما را و نوبت دوّم اکنون است که برستاخیز است ما را زنده کرده‌ای، و اینکه آیت سوره‌ی بقره «کُنتُم أَمواتاً فَأَحیاکُم ثُمَّ یُمِیتُکُم ثُمَّ یُحیِیکُم» را نیز همینجور معنی کرده‌اند ۲- إبن عبّاس و ضحّاک گفته‌اند: مقصود اینکه است که نوبت اوّل ما را بصورت مرده داشتی که نطفه‌ای بودیم در تخم دان پدر یا مادر و نوبت دوّم در دنیا مرگ ما را رساندی که ترک زندگی کردیم و دو بار ما را زنده کردی اوّل که از شکم مادر بدنیا آمدیم و دارای زندگی شدیم و دوّم بار که در رستاخیز است برای حساب زنده‌مان کردی. -قرآن-۱-۵۰-قرآن-۴۸۳-۵۵۰ فخر: بسیاری از علماء باین آیه استدلال کرده‌اند که در قبر آدمی گرفتار پرسش و آزار میشود، جواب داده‌اند: اوّل- باین آیه «أَمَّن هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّیلِ ... یَحذَرُ الآخِرَةَ وَ یَرجُوا رَحمَةَ رَبِّهِ» یعنی آنکه بشب زاری میکند از ترس آخرت و اگر در گور هم گرفتاری بود باید در آیه یادآوری میشد و چون نام برده نشده است پس جز پرسش آخرت پرسش و زندگی دیگر نیست. دوّم- در سوره‌ی- «و الصافّات» از زبان مردم بهشتی نقل شده است که در آنجا میگویند: «أَ فَما -قرآن-۱۳۸-۱۷۵-قرآن-۱۸۰-۲۲۶-قرآن-۵۲۱-۵۳۱ [صفحه ۳۹۱] نَحنُ بِمَیِّتِینَ إِلّا مَوتَتَنَا الأُولی» یعنی جز همان نوبت اوّل که مردیم دیگر ما نخواهیم مرد، و معلوم است که نقل اینکه سخن بدروغ و یا صورت دیگر نیست، و حقیقت است و اگر آدمی در گور هم زنده شده و مرده بود نمیگفتند نوبت اوّل که مردیم بلکه باید میگفتند: جز آن دو نوبت که مرگ و زندگی بود دیگر نخواهد بود. -قرآن-۱-۴۹ سوّم- که اگر آدمی را درنده خورد زندگی او در قبر و پرسش از او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بچه صورت است و اینکه بسیار دشوار است که بتوانیم برایش عذاب در شکم درنده معتقد شویم ۴- اگر مرده‌ای را بگور ناکرده بگذاریم که همه او را ببینند همانطور خواهد بود و زندگی در او دیده نخواهد شد. و جواب از اینکه استدلالها اینکه است: ۱- آیت «یَحذَرُ الآخِرَةَ» زندگی و پرسش گور نیز آخرت و غیر زندگی دنیا است ۲- احادیثی که برای عذاب در گور آمده است جواب اینکه استدلال‌ها را میدهد ۳- اگر ما آدمی را هیکلی نورانی بدانیم که وارد بر اینکه بدن شده است و آنچه گرفتاری و آسایش است برای آن است، از اینکه بحث و جواب آسوده خواهیم بود. -قرآن-۳۶۹-۳۸۸ «رَفِیعُ الدَّرَجاتِ» ۱۵ فخر: کلمه‌ی رفیع قابل دو معنی است: اوّل- بمعنی بالا برنده و رافع، یعنی خدا درجات همه چیز را بالا میبرد که پیغمبران و بزرگان را در بهشت و دیگر مردم را در علوم و اخلاق فاضله و دیگر موجودات را بوسیله داشتن مزایا و برتریهای در خلقت درجات‌شان را بالا برده است. دوّم بمعنی مرتفع و بلند: یعنی خدا برتر موجودات است که همه پدیده‌ی او هستند. -قرآن-۱-۲۴ «یُلقِی الرُّوحَ» ۱۵ طبری: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- قتاده گفته است: روح وحی است که از امر خداوند است و بهر کس که شایسته باشد وحی و الهام میکند و پیغمبرش مینماید ۲- إبن زید گفته است روح کتاب و قرآن است که فرموده است «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِینُ» پس کتابهای آسمانی روح است که خدا برای مردم لایق فرستاده تا مردم را بیم و امید دهند ۳- سدّی گفته است: مقصود پیغمبری است که بهر کس بخواهد میدهد، ولی تمام اینکه معانی -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۷۵-۳۱۱ [صفحه ۳۹۲] یکی است اگرچه الفاظ آن مختلف است. «لِیُنذِرَ یَومَ التَّلاقِ» ۱۵ مجمع: إبن زید گفته است: یعنی بترساند مردمرا از روزی که موجودات زمینی و آسمانی یکدگر را می‌بینند. جبّائی گفته است: یعنی روزی که پیشینیان و دیگران و ظالم و مظلوم و داد خواه با آنکه بر او دعوی دارند همگی یکدگر را می‌بینند. و کلمه‌ی «لینذر» با تاء بصورت خطاب قراءت شده است یعنی تا تو ای محمّد بواسطه‌ی وحی که بتو شده است مردم را بترسانی و با یاء بصیغه‌ی غایب خوانده‌اند یعنی تا آنکس که خدا خواسته و باو وحی کرده مردم را بترساند. -قرآن-۱-۳۰ کشف: گفته‌اند: یعنی هر کس کار خود را می‌بینند. و یا با ملائکه رو برو می شوند. «یَعلَمُ خائِنَةَ الأَعیُنِ» ۱۹ مجمع: ۱- مجاهد و قتاده گفته‌اند: «خائنة» مصدر است بمعنی خیانت و معنی اینکه است که خدا میداند آنچه که بنا روا نظر کرده شود و چشم بغیر جایز دوختن ۲- سدّی گفته است: یعنی با چشم برمز چیزی فهماندن ۳- ضحّاک گفته است: نادیده را دیده گفتن و یا آنچه دیده است بگوید ندیده‌ام. -قرآن-۱-۳۱ «وَ الَّذِینَ یَدعُونَ» ۲۰ مجمع: «یدعون» بصیغه‌ی غایب با یاء خوانده‌اند یعنی ای محمّد بگو آنهائی را که شما میخوانید، و بعضی با تاء بصورت خطاب خوانده‌اند که روی سخن با مردم است یعنی آنها را که شما مردم می‌خوانید و می‌پرستید. -قرآن-۱-۲۶ «أَشَدَّ مِنهُم قُوَّةً» ۲۱ مجمع: «منکم و مِنهُم» بصورت غایب و حاضر هر دو قراءت شده است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۴۶-۵۴ «ذَرُونِی أَقتُل مُوسی» ۲۶ کشف: اینکه سخن فرعون پس از اینکه جمله بوده است «أَرجِه وَ أَخاه» که در سوره‌ی دیگر نقل شده است. یعنی او و برادرشرا مهلت بده، چون مردم گفتند: او را مهلت بده که میترسیم آسیبی از عصای او به -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۹۳-۱۱۳ [صفحه ۳۹۳] ما برسد او اینکه جمله را گفت که بگذارید من موسی را بکشم که از شرّش آسوده شوید. «أَو أَن یُظهِرَ» ۲۶ کشف: یعقوب و مردم کوفه با همزه‌ی «أو» خوانده‌اند یعنی یا دین شما را عوض کند یا در ملک فساد کند. و دیگران «و ان» بی‌همزه خوانده‌اند یعنی دین عوض کند و آشوب کند و جمله‌ی «یُظهِرَ فِی الأَرضِ الفَسادَ» با ضمّ یاء بصیغه‌ی مزید از مصدر اظهار خوانده‌اند و کلمه‌ی فساد را منصوب تا مفعول باشد، یعنی نمودار کند موسی فساد را، و بفتح یاء و هاء بصورت مجرّد از مصدر ظهور قراءت کرده‌اند با رفع فساد که فاعل باشد. یعنی میترسم از کار های موسی آشوبی نمودار شود. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۲۲۹-۲۶۱ «یَومَ التَّنادِ» ۳۲ طبری: بتخفیف دال خوانده‌اند یعنی روزی که مردم بهشت دوزخیان را آواز میکنند. و از مصدر «تنادی» بر وزن تفاعل است که یای آخر ساقط شده است و با تشدید دال نیز خوانده‌اند که از «تنادد» بر وزن تفاعل باشد و مجرّد آن ندود بمعنی فرار است یعنی روزی که از آتش فرار میکنند و بصفوف ملائکه برخورد میکنند و بر میگردند. -قرآن-۱-۱۹ «عَلی کُلِّ قَلبِ مُتَکَبِّرٍ جَبّارٍ» ۳۵ مجمع: با اضافه‌ی کلّ بقلب قراءت شده است یعنی بر همه‌ی دلهای گردنفرازان ستمگر، و با تنوین کلّ و قلب قراءت ابو عمرو بن العلاء و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیگری است و معنی مجازی است یعنی بر دلی که گردنفراز است و مقصود دل شخص متکبّر است و از قراءت إبن مسعود منقول است «قلب کلّ متکبّر» بتقدم قلب و اینکه قراءت مناسب با قراءت مشهور است. -قرآن-۱-۴۲ «فَأَطَّلِعَ» ۳۷ مجمع: برفع و نصب هر دو قراءت شده است که اگر جمله جدا باشد یعنی شاید برسم و شاید خبردار شوم. و بقراءت نصب جواب جمله‌ی اوّل است یعنی برسم تا خبر دار شوم. -قرآن-۱-۱۵ «أَنَّ الْمُسرِفِینَ- الخ» ۴۳ طبری: در مقصود از مسرفین چند قول است ۱- مجاهد گفته است: یعنی آنها که در خونریزی بیباک هستند ۲- قتاده گفته -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۹۴] است: یعنی مشرکین. «النّارُ یُعرَضُون- الخ» ۴۶ فخر: بعضی گفته‌اند که مقصود از اینکه جمله یادآوری آتش است که صبح و شام بمردم میگفتند: از آتش جهنّم بترسند. و اینکه خلاف ظاهر است و بعضی باین آیه استدلال کرده‌اند بر عذاب قبر که به صبح و شام بآتش میدهند شان و در رستاخیز بسخت ترین آزار میبرندشان. -قرآن-۱-۲۱ «أَدخِلُوا آلَ فِرعَون- الخ» ۴۶ مجمع: «ادخلوا» با همزه قطع و کسر خاء بصورت مزید از مصدر ادخال خوانده‌اند یعنی وارد کنید ای ملائکه مردم فرعون را، و عموم قاریها با صدای جلوی همزه و خاء از مصدر دخول خوانده‌اند یعنی ای مردم فرعون وارد سختترین عذاب بشوید. -قرآن-۱-۲۶ «یَومَ یَقُومُ الأَشهادُ» ۵۱ مجمع: یعنی آنها که بحق شهادت میدهند چه نیکوکار یا بد کار باشند. قتاده گفته است: یعنی پیغمبران و ملائکه و مؤمنین. -قرآن-۱-۲۸ مجاهد گفته است: یعنی ملائکه‌ی نگهبان گواهی میدهند که پیغمبران، حقّ را ابلاغ کردند و کافران نپذیرفتند. «یَومَ لا یَنفَع» ۵۲ مجمع: با یاء و تاء بصیغه‌ی مذکّر و مؤنّث خوانده شده است. -قرآن-۱-۲۱ «وَ استَغفِر لِذَنبِک» ۵۵ مجمع: آنهائی که گناه صغیره را از پیغمبران جایز دانسته‌اند گفته‌اند: یعنی از گناهان صغیره‌ی خود توبه کن. و آنها که جایز ندانسته‌اند و حقّ با آنها است گفته‌اند: اینکه دستوری است برای اظهار بندگی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و بالا رفتن پایه، و دیگران هم سنّتی بدانند و عمل کنند. -قرآن-۱-۲۵ طبری: یعنی از خدا بخواه که گناه تو را بیامرزد و عفوت کند. کشف: بعضی گفته‌اند: اینکه آیه پیش از اینکه آیه نازل شده است «لِیَغفِرَ لَکَ اللّهُ ما تَقَدَّمَ مِن ذَنبِک- الخ». و بعضی گفته‌اند: یعنی از گناه امّت خود استغفار کن. بعضی گفته‌اند: یعنی اگر از تو گناه سر زد استغفار کن. - قرآن-۷۸-۱۳۰ تنویر المقباس: یعنی در برابر تقصیر از شکر نعمت خدا بر تو و یارانت [صفحه ۳۹۵] استغفار کن. حسینی: نظم: گر لب بگشائی از نکوئی || حرفی ز برای ما بگوئی یعنی که بعذر خواهی ما || از حالت پر گناهی ما نزدیک خدا کنی شفاعت || ما را برهانی از شناعت فخر: آنها که منکر عصمت پیغمبرانند باین آیه استدلال کرده‌اند. ولی ما میگوئیم مقصود توبه‌ی از ترک اولی است یا از آنچه پیش از رسیدن بمقام پیغمبری ناشی شده است. روح البیان: در عرائس ثعلبی است: یعنی استغفار کن از احکام بشری که در دلت گذشته است و برای وجود خودت در وجود حقّ که پیدایش حادث در برابر وجود قدیم یک گونه گناهی است، ولی چون مقام نبوّت برترین مقامات است هیچ فردی اگرچه بهر مرتبه‌ای برسد ذوق درک مقام نبوّت برترین مقامات است هیچ فردی اگر چه بهر مرتبه‌ای برسد ذوق درک مقام پیغمبری را ندارد، پس کسی جز خداوند معنی گناه منسوب به پیغمبر را هم در نمی‌یابد، چنانکه معنی صلوات خدا و ملائکه بر پیغمبر قابل درک بشر نیست گه گفته است «إِنَّ اللّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّون- الخ» و اینکه راز نهانی دشواری است میان خدا و پیغمبرش چنانکه سهو و فراموشی و غفلت پیغمبر در بعضی موارد نه از قبیل آن سهو است که ما می‌شناسیم. -قرآن-۵۷۱-۶۱۵ ندانم کدامین سخن گویمت || که والاتری زانچه من گویمت تفسیر صفی علیشاه: ذنب او یا خشم ز اقوال بد است || ذنب امّت یا که از آن مقصد است حرف سخت مشرکان خیره چشم || گاه آوردی پیمبر را به خشم گفت ز آنرو صبر کن وز خشم خویش || خواه آمرزش ز حقّ از بعد و پیش گوی تسبیحی که باشد مقترن || شام و صبح آن بر سپاس ذو المنن ۱» -پاورقی-۱-۳ -قرآن-۱۱۱-۱۴۳ [صفحه ۳۹۶] «وَ سَبِّح- الخ» ۵۵ طبری: یعنی نماز بگذار بشکر گزاری پروردگارت از نیمروز تا تاریکی شب و از سپیده دم تا بر آمدن آفتاب. و بعضی گفته‌اند ابکار یعنی از در آمدن آفتاب تا بلندی روز. ولی معروف نزد عربها معنی اوّل است. -قرآن-۱-۱۲ مجمع: یعنی خدا را پاکیزه شمار و اعتراف بشکر او کن. و بعضی گفته‌اند: یعنی صفات او را از چگونگی پدیده‌ها دور بدار و کار او را از کار ستمکاران جدا شمار، إبن عبّاس گفته است: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمازهای پنجگانه بجای آر. روح البیان: غیر ذکر خدا چه سرّ و چه جهر || نیست دل را نصیب و جان را بهر نور حقّ چون ز دل ظهور کند || ظلمت تن چه شرّ و شور کند «إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُونَ- الخ» ۵۶ کشف: در مقصود از اینکه آیه دو قول است: ۱- قریش پیوسته با پیغمبر و مؤمنین می‌پیچیدند که خرده گیری و اعتراض بر آیات قرآن کنند و آن را باطل جلوه دهند. باین آیت آنها را سرزنش کرد و اینها را آسوده که کبر و خودپسندی شان وادارشان میکند و بمقصود نمی‌رسند. -قرآن-۱-۳۲ ۲- یهود میگفتند: پادشاهی بنام مسیح بن داود از میان ما پیدا خواهد شد که حکومت جهان را بدست گیرد و ما بر عرب و غیر آن چیره خواهیم شد. بجواب آنها گفته شد که اینکه آرزوئی است از خود پسندی و هرگز بآن نرسند. «لَخَلقُ السَّماواتِ ...- وَ ما یَستَوِی الأَعمی ...- إِنَّ السّاعَةَ- الخ» آیت ۵۹ فخر: چون در آیت جلو گفته شد: بحث و جدال بی‌دلیل از کبر است و سر انجام ندارد، باین آیات مطلب دنبال شده است که چون آفرینش آسمانها و زمین بزرگتر و دشوارتر است پس آنکه اینکه چیزهای دشوار را آفریده قدرت دارد که آدمی را پس از مرگ زنده کند اگرچه بیشتر مردم نتوانند باین مطلب پی ببرند و باین استدلال متوجّه شوند و از اینکه روی رستاخیز را باور نمیکنند. از بیان اینکه مطلب مثالی بمیان آمده است که مردم متفکّر که میتوانند اینکه مطالب را درک -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۳۱-۵۵-قرآن-۶۳-۷۹ [صفحه ۳۹۷] کنند و بسنجند و تصدیق کنند با آنها که چنین فکری ندارند و هرگز باندیشه‌ی اینکه حقایق نیستند برابر نخواهند بود چنانکه کور و بینا برابر نیستند. و نیز آنها که مرد عمل و کار پسند هستند با آنها که بی‌باک و بدکارند برابر نخواهند بود، پس کسی که بتواند بیاد اینگونه داستانها و سنجشها باشد و تصدیق از حسد و تقلید دیگران یا تکذیب از کبر و گردنفرازی را جدا کند و اینها را بفهمد کم است و شما و مردم نمیتوانید جز چند نفری بسنجید که مرد فکر و سنجش و نکوکار مثل آدم بینا است که بهمه جا نظر میکند و هر چیزی را درک میکند، ولی بدکار بی‌فکر مانند کوری است چشم بسته که چیزی نمی‌بیند و تصدیق نمی‌کند. و پس از اینکه مثال و سنجش یادآوری شده است که بعد از همه‌ی اینکه مثال و یادآوری جای شک نیست که قیامت آمدنی است و برای اینکه زندگی دنباله و عالم دیگری است. و جمله‌ی «تتذکّرون» با یاء و تاء بصورت غایب و خطاب هر دو خوانده شده است و در معنی تفاوت نیست. «قالَ رَبُّکُمُ ادعُونِی أَستَجِب- الخ» ۶۰ تبیان: یعنی اگر در آن مصلحتی بود پذیرفته خواهد شد. -قرآن-۱-۳۸ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی عبادت کنید که مزد آن را بشما بدهم. و قرینه‌ی اینکه گفته‌ی إبن عبّاس حدیث پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است که دعاء عبادتست. پس چون بجای عبادت دعاء گفته شده است بجای ثواب اجابت گفته شده است و بجای چنین جمله‌ای آمده است «اعبدونی اثبکم». کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از دعا در اینکه آیه استغاثت و فریاد خواهی است یعنی در وقت گرفتاری و درماندگی از من کومک خواهید تا آسوده‌تان کنم چنانکه در جای دیگر گفته شده است «إِذ تَستَغِیثُونَ رَبَّکُم فَاستَجابَ لَکُم». و گفته‌اند: دعاء لفظی است جامع میان بیست خصلت چون معجونی ساخته از اخلاق متفرّق که حمد است و عبادت و اخلاص و شکر و ثناء و تهلیل و توحید و سؤال و رغبت و رهبت و نداء و طلبت و مناجات و افتقار و خضوع و تذلّل و مسکنت -قرآن-۲۰۹-۲۵۸ [صفحه ۳۹۸] و استغاثه و استکانت و التجاء و خداوند با اینکه جمله‌ی کوتاه باین بیست خصلت مردم را بخود میخواند و ثواب آن بیست خصلت را بآنها میدهد. تنویر المقباس: یعنی موحّد و یکتا پرست شوید تا شما را بیامرزم. کشف نوشته: بندگان مرا خوانید تا شما را پاسخ کنم، امیدها بمن بر دارید تا امیدهاتان وفا کنم، کوشش از بهر من کنید تا کوششهاتان جزا دهم، مرا خوانید بطاعات موقّت تا شما را پاسخ کنم بمثوبات مؤبّد. ای عاصیان شکسته‌ای مفلسان درمانده و پای بگل فرو شده، ای مشتاقان درد زده، ای دوستان یکدله، در هر حال که باشید غرقه‌ی لطف و عطا، یا خسته‌ی تیر بلا، همه ما را خوانید همه ما را دانید، گرد در ما گردید، عز از ما جوئید، رونق مجمع عزیزان قرب ما است، قرب ما خواهید، جمال محفل دوستان حضور ما است، حضور ما جوئید. بسفیان گفتند: خدا را بخوان. گفت: دست برداشتن از گناهان خود دعائی است. فخر: چون دعا کردن یعنی خدا را خواندن که بغیر او توقّعی نباشد و هر کس دعا میکند در گوشه‌ی دل خود بمال یا مقام یا خویشان یا عقل یا کوشش خود امیدوار است، پس در حقیقت بزبان دعا کرده است نه بدل و چون از دل دعا کرد که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدیگری توجّه نداشت پذیرفته خواهد شد و آن هنگامی است که امید آدمی از هر چیز بریده شده باشد و آن هنگام مرگ است که البتّه دعا مستجاب است. تأویلات کاشانی: اینکه دعاء که وعده‌ی اجابت شده است دعای حال است که آدمی خود را آماده کند برای شرایط آنچه میخواهد مثل دعای آمرزش از پس توبه و پارسائی و فرمانبری، یا دعای وصول بحقایق پس از آمادگی برای فنا و دلباختگی از هر جهت، ولی اگر دعای قال و زبان باشد و ندانند که چه میخواهد خیر او است یا نه! اینکه دعای مردم محجوب و بی‌بهره است که اجابت نمیشود و همان است که گفته شده است «وَ ما دُعاءُ الکافِرِینَ إِلّا فِی ضَلالٍ» یعنی -قرآن-۴۷۲-۵۱۸ [صفحه ۳۹۹] ضایع است و نابود. تفسیر صفی: با تو گویم نکته‌ای در اینکه مقام || خوان خدا را در حوائج و السّلام گر که او را خوانی از قلب و ضمیر || رفت میل نفست از دل ناگزیر خوان مرا گفت او نه میل نفس را || مستجاب از نفس کی گردد دعا یا شما خوانید بر یکتائیم || اجر تا یابید از دارائیم «سَیَدخُلُونَ جَهَنَّمَ» ۶۰ کشف: إبن کثیر و ابو جعفر و ابو بکر بضمّ یاء و فتح خاء خوانده‌اند، و دیگران بصدای بالای یاء و صدای جلو خاء خوانده‌اند و نتیجه‌ی معنی یکی است. -قرآن-۱-۲۷ حسینی: بیت: بر آستان ارادت که سر نهاد شبی || که لطف دوست برویش هزار در نگشاد! گر توبه کنی پذیرم از روی کرم || و آنگه ز سر جریمه‌ات در گذرم «صَوَّرَکُم فَأَحسَنَ- الخ» ۶۴ کشف نوشته: جای دیگر فرمود: «لَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ- الخ» از موجودات و مخلوقات هیچ کس را آن صورت و آن جمال ندادند که آدمی را دادند، با هیچ مخلوق آن سر نبود که با آدمی بود زیرا که همه بندگان مجرّدند و آدمیان هم بندگانند و هم دوستان، ایشان را میفرماید «إِنَّ اللّهَ کانَ عَلَیکُم رَقِیباً» صاحب جمالی باید تا رقیب را بر وی گمارند. حقّ جلّ جلاله نگفت من رقیب آسمان و زمینم، نگفت: من رقیب عرش و کرسیم، آدمیانرا گفت: من رقیب شمایم، زیرا که رقیب شرط صاحب جمال است و بجمال آدمی هیچ مخلوق نیست، و در حقّ هیچ موجود اینکه خطاب نکرد و اینکه تشریف نداد که «وَ صَوَّرَکُم» مگر اینکه مشتی خاک را. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۶۷-۹۳-قرآن-۳۴۱-۳۸۲-قرآن-۶۹۴-۷۱۰ از جمله‌ی نیکوان و خوبان سپاه || زیبای کمر توئی و زیبای کلاه حسینی: در بحر الحقایق است که بهتری چهره‌ی آدمی باین است که او آئینه‌ی تمام نمای حقایق ظاهری و باطنی و صوری و معنوی و علوی و سفلی است و همه‌ی اینکه دقایق در او فراهم است و انوار معرفت حقّ و آثار شناختن صفات [صفحه ۴۰۰] لا- یزال از اینکه آئینه نمودار است. رباعی: ای صورت تو آینه‌ی سرّ وجود || روشن ز رخت پرتو انوار شهود مجموعه هر دو کون کس نیست چو تو || در مملکت صورت و معنیّ وجود روح البیان: در اینکه آیه اشاره است بسرزنش ملائکه که آدمی را زشت، شمردند و گفتند «یُفسِدُ فِیها وَ یَسفِکُ الدِّماءَ» موجب تباهی و خونریزی است. -قرآن-۱۰۰-۱۳۷ پس باین آیه گویا چنین گفته شده است: سخن چینان شما را پیش ما زشت کردند و ملائکه بدیهای شما را در کارنامه‌ی شما نوشتند ولی خداوند صورت شما را در پیش خود خوب کرد که لغزشهای شما را پاک کرد و بجای آن نکوئیهای شما را نوشت چنانکه گفته است «یَمحُوا اللّهُ ما یَشاءُ» و نیز گفته است «فَأُولئِکَ یُبَدِّلُ اللّهُ سَیِّئاتِهِم حَسَناتٍ» پس هم حسن صورت و هم خوبی معنی مخصوص آدمی است و مدار همه‌ی خوبیها او است و دگر خوبیها بر او دور میزند و از خوبی او پدیدار میشود. صائب گفته است: -قرآن-۲۹۶-۳۲۳-قرآن-۳۴۲-۳۹۸ اسرار چهار دفتر و مضمون نه کتاب || در نقطه‌ی تو ساخته ایزد نهان همه وز بهر خدمت تو فلکها چو بندگان || ز اخلاص بسته‌اند کمر بر میان همه پیش تو سر بخاک مذلّت نهاده‌اند || با آن علوم و مرتبه روحانیان همه زَقَکُم مِنَ الطَّیِّباتِ» ۶۴ کشف نوشته: چون میدانی که حقّ جلّ جلاله رزق تو پیش از وجود تو انداخته و سببهای آن ساخته و رسانیدن آن را خود ضمان کرده، نیکو نبود که تو خود را دست مال اطماع هر کس کنی و نیاز خود به مخلوق بر داری، یاری خواستن مخلوق از مخلوق چون یاری خواستن زندانی است از زندانی«۵۵». بشر حافی گفت: امیر المؤمنین علیّ را بخواب دیدم گفتم: مرا پندی ده، گفت: چه نیکو است شفقت توانگران بر درویشان از بهر طلب ثواب، و از آن نیکوتر تکبّر درویشان است بر توانگران از غایت اعتماد بر کرم حقّ جل جلاله استاد ابو علیّ دقّاق گفت: فرادیگری که اعتقاد تو آن است که تو را از روزی چاره بشر حافی گفت: امیر المؤمنین علیّ را بخواب دیدم گفتم: مرا پندی ده، گفت: چه نیکو است شفقت توانگران بر درویشان از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بهر طلب ثواب، و از آن نیکوتر تکبر درویشان است بر توانگران از غایت اعتماد بر کرم حقّ جل جلاله استاد ابو علیّ دقّاق گفت: فرادیگری که اعتقاد تو آن است که تو را از روزی چاره -قرآن-۱-۳۳-پاورقی-۳۵۸-۳۶۰ [صفحه ۴۰۱] نیست و اعتقاد من آن است که روزی را از تو چاره نیست، آه، کجا است درویشی مئزر تجرید بر بسته، رداء تفرید بر افکنده، سینه از غبار اغیار پاک کرده، از کون تبرّا و بمکوّن تولّا کرده، تا از زیر قدم جمعیّت وی بحکم لطف قدم چشمه طیّبات رزق بر جو شد و ازین شربتهای جان افزای بر دارد و بدیدار دوست نوش کند. «قُل إِنِّی نُهِیتُ أَن أَعبُدَ- الخ» ۶۶ اسباب النزول: إبن عبّاس گفته است ولید بن مغیره و شیبهٔ بن ربیعه به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله عرض کردند: از گفتار خود برگرد و دین پدران خود را بپذیر، اینکه آیه بپاسخ اینکه پیشنهاد آنها نازل شد. -قرآن-۱-۳۶ «وَ السَّلاسِلُ یُسحَبُون» ۷۱ تبیان: نصب لام قرائت إبن عبّاس است که مفعول یسحبون باشد و «یسحبون» را با فتح یاء بصورت معلوم خوانده است و نیز جرّ لام نقل شده است که «فی» در تقدیر باشد یعنی «فی السّلاسل یسحبون». -قرآن-۱-۳۰ «قالُوا ضَلُّوا عَنّا- الخ» ۷۴ مجمع: یعنی چون از کافران بپرسند که بتهای معبود خود را چه کردید گویند گم شدند و از دست ما رفتند و قدرت بر آنها نداریم. و جمله‌ی بعد «بَل لَم نَکُن نَدعُوا» جبّائی گفته است: یعنی چیزی نپرستیدیم که شایسته باشد و سودی دهد. و گفته‌اند یعنی چیزی که بینائی و شنوائی و سود و زیان داشته باشد نپرستیدیم. ابو مسلم گفته است اینکه سخن مانند آن است که کسی از چیزی سودی نبرد و گوید اینکه چیزی نیست. و بعضی گفته‌اند: یعنی عبادت ما ضایع شد و کاری نکردیم. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۹۵-۲۲۱ «فَبِئسَ مَثوَی المُتَکَبِّرِین» ۷۶ روح البیان: حکیمی گفت: گیاهان بر درختان فخر کردند که ما را چهار پایان میخورند و آنها گناه نمیکنند. درختان گفتند: ما بهتریم که مردم پارسا از میوه‌ی ما میخورند. در اینکه میان نی فروتنی کرد که من سودی ندارم نه برای حیوان و نه انسان. اینکه فروتنی موجب شد که در او شکر آفریده شد. چون شیرینی سود خود دید ببالید که از همه برترم چون شیرینم. -قرآن-۱-۳۷ برای اینکه کبر و گردنفرازیش گل سر نی را برای جارو درست کردند تا مردم با آن [صفحه ۴۰۲] مستراحها بروبند. «مَن لَم نَقصُصِ عَلَیک» ۷۸ کشف: روایتی است از ابو ذرّ که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود شماره‌ی پیغمبران صد و بیست و چهار هزار بوده است. و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۹ هشت هزار بوده‌اند بواسطه‌ی روایتی است از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله که فرمود پس از هشت هزار پیغمبر من مبعوث شدم. و بعضی گفته‌اند: عددشان معلوم نیست و محدود کردن شماره‌ی آنها جایز نیست و باید همه را قبول کرد. «فَلَمّا جاءَتهُم رُسُلُهُم بِالبَیِّناتِ» ۸۳ تنویر المقباس: یعنی پیغمبران امر و نهی شان کردند و دستورهای انجام و خودداری بآنها دادند. -قرآن-۱-۴۶ «فَرِحُوا بِما عِندَهُم مِنَ العِلمِ» ۸۳ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی پیغمبران به علم خود خوشدل بودند. حسن بصری و مجاهد گفته‌اند: یعنی کافران بآن جهلی که خود علم می‌پنداشتند شاد بودند. ضحّاک گفته است: -قرآن-۱-۴۱ یعنی کافران بشرک و کفر خود شاد بودند که آن را علم می‌پنداشتند. طبری: مجاهد گفته است: یعنی شاد بودند به اینکه که میگفتند: ما بهتر از اینکه مؤمنین میدانیم که هرگز رستاخیز و عذابی نخواهیم داشت. البیان: یعنی عقاید باطله‌ی کافران که آن را علم می‌پنداشتند یا علوم طبیعی و اختر شناسی و صنایع چنانکه حکما علوم انبیا را کوچک میشمردند و افکار و علوم خود را برتر میدانستند و میگفتند: ما را نیازی به پیغمبران نیست که خود راه از چاه دانسته‌ایم چنانکه سقراط بهنگام پیدایش موسی گفت: ما خود مهذّب و پیراسته‌ایم و نیاز نداریم بکسی که ما را رهبری کند«۵۶». مغربی گفته است: -پاورقی-۴۱۳-۴۱۵ علم بی‌دینان رها کن جهل را حکمت مخوان || از خیالات و ظنون اهل یونان دم مزن ابو جهل را پیش از اسلام ابو الحکم میخواندند چون میپنداشتند که علم [صفحه ۴۰۳] و دانش دارد ولی اگر علم و دانش داشت سخن پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله میپذیرفت از اینکه روی او را ابو جهل گفتند. حافظ گفته است: سرای مدرسه و بحث علم و طاق رواق || چه سود چون دل دانا و چشم بینا نیست «حاقَ بِهِم ما کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُن» ۸۳ روح البیان: -قرآن-۱-۴۵ آن دهان کج کرد و از تسخر بخواند || نام احمد را دهانش کژ بماند باز آمد کای محمّد عفو کن || ای تو را الطاف علم من لدن من تو را افسوس میکردم ز جهل || من بدم افسوس را منسوب و اهل چون خدا خواهد که پرده کس درد || میلش اندر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طعنه‌ی پاکان برد ور خدا خواهد که پوشد عیب کس || کم زند در عیب معیوبان نفس پس سپاس او را که ما را در جهان || کرد پیدا از پس پیشینیان تا شنیدیم آن سیاستهای حقّ || بر قرون ماضیه اندر سبق تا که ما از حال آن گرگان پیش || همچو رو به پاس خود دادیم بیش امّت مرحومه زین رو خواندمان || آن رسول حقّ صادق در بیان استخوان و پشم آن گرگان عیان || بنگرید و پند گیرید ای مهان عاقل از سر بنهد اینکه مستیّ و باد || چون شنید انجام فرعونان و عاد ور نبنهد دیگران از حال او || عبرتی گیرند از اضلال او سخن ما: ۱- آیت سوّم اشاره است باصطلاح فلسفه‌ی قدیم که میگویند «بسیط الحقیقهٔ کلّ الأشیاء» یعنی آن حقیقت واقعی ساده‌ی بی‌جزء که از چیزی ساخته نشده است همه چیز همان است و آنچه نام چیز بتوان بدو داد از پرتو او، و فرود از او است. چون پس از آنکه قرآن را معرّفی کرد که از سوی آن دانش برتر است که کس را بدان دسترس نیست یادآوری کرده است که آن عزیز حکیم و دانای بیهمتا حدّ مشترک همه‌ی توانائیها است که ببخشد و بپذیرد و سختی کند و علاوه‌ی بر همه «ذی الطّول» است که برای اینکه ترکیب ما نمیتوانیم [صفحه ۴۰۴] در فارسی جانشینی پیدا کنیم و اگرچه در معنی لغات نوشتیم بمعنی دارای بخشش و فضل و توانائی و بینیازی لکن اینها شرح لفظ است و آن معنی که از اینکه ترکیب بخاطر میآید یک حقیقت بسیار وسیعی است که گفتیم «بسیط الحقیقهٔ کلّ الأشیاء» و نه مقصود مالکیّت اینکه صفات است که از جائی فراهم کرده باشد بلکه پدید آرنده و صاحب اصلی و فراهم آورنده‌ی اینکه فضائل است و برای همین معنی است که در آیت بعد گفته شده است گفتگوی در آیات خداوندی و اینکه حقیقت پدید آرنده‌ی همه چیز فقطّ مولود کفر است و انحراف و جز مردم کافر کسی دیگر در نشانه‌های چنین قدرت کشمکش و جدال نمیکند. ۲- آیات ۷ و ۸ و ۹ نشان میدهد که عوامل طبیعت هم با ایمان سر و کار دارند و دوستدار مؤمن هستند و دعا گوی چنین کسند و خویشاوندان صالح او چون جمله‌ی «الَّذِینَ یَحمِلُونَ العَرش» اشاره است بآن کارکنان و عوامل طبیعت که بار برترین سازمان اینکه آفرینش ما را بر دوش دارند زیرا اینکه اندیشه و توانائی ما مولود عوامل بزرگتری است که باصطلاح هر دسته‌ای ملائکه یا عقول نامیده میشوند و همانها هستند که حامل عرش و واسطه‌ی فیض هستند و بما عقل و قدرت داده‌اند پس خود آنها تسلیم بعقل و قدرت لا یزال هستند چون اینکه حقیقت را درک کرده‌اند که خود پدیده و آفریده‌ی آن قدرت و عقل و اراده‌ی بی‌آغاز و انجام هستند، برای آنها که مؤمن هستند و خویشان خوب آنها نیز استغفار میکنند. -قرآن-۱۶۶- ۱۹۹ ۳- از آیات ۱۰ تا ۲۲ همگی تهدید و بیم است بمردم بد کار و اینکه حقیقت مکرّر یادآوری شده است که عاقبت کفر و کجی به اینکه جا میرسد که دست و توان از همه جا کوتاه شده و جان بلب رسیده آرزوی خلاصی کنند و بمقصد نرسند و جهت آن چنانکه چند جا در اینکه کتاب که مناسب بوده است نوشته‌ایم اینکه است که وابستگی همه‌ی موجودات جان دار و بیجان باصل آفرینش بموجب طبیعت و نهاد خودخواه و ناخواه هست ولی موجودات جان دار و بیجان باصل آفرینش بموجب طبیعت و نهاد خودخواه و ناخواه هست ولی موجودات جان دار که اراده و اندیشه دارند [صفحه ۴۰۵] باید باراده و اندیشه‌ی خود نیز وابستگی باصل خود داشته باشند تا موجودی راست و درست و تمام باشند و گر نه کج و کم و ناقص خواهند بود چون چنانکه هر موجودی بهمه‌ی موجودیّت خود بسته بعلل و اصول آفرینش هست که پیدا شده و باقی مانده است و گر نه یا از اوّل موجود نمیشد یا پس از قطع رابطه و وابستگی نابود میشد، پس اراده و عقل و اندیشه‌ی او هم باید وابسته‌ی بعلل و اصول و موجبات عقل و اراده باشد تا باقی و سالم بماند و گر نه جدا شده و ناسالم و ناقص است و چیزی که ناقص و ناسالم بود همیشه گرفتار نقص و ناسلامتی خود هست و اینکه نقص و ناسلامتی مثل دیگر ناسلامتیها، از مادّه نیست که وقتی بآخر رسد و تمام شود، مثل بیمار مزمن و کور و شل که بمیرد و آسوده شود بلکه اینکه نقص روانی و نفسانی است که برتر از خاصیت مادّی است و از عوارض مادّه و زوال بدور است و همیشگی است. ۴- از آیت ۲۳ داستان موسی آغاز میشود که در چندین سوره‌ی قرآن مکرّر آمده البتّه یک علّت اینکه تکرار اهمیّت موقعیّت یهودی عرب است در آن زمان و مقاومت آنها با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و شهرت دین یهود در نزد بت پرستان عرب. جهت دیگر بیان اینکه مطلب البتّه اینکه است که در اینکه آیات از روی دیگر سخن بمیان آمده است که پند و اندرز مردی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خیر خواه است در برابر بد نیّتی مردم و فرعون با موسی. ۵- آیت ۲۷ «قالَ مُوسی إِنِّی عُذتُ- تا آخر» معرّفی میکند که مرد خرد و اندیشه در برابر قدرت و زورگوئی چارهای جز کمک خواستن از خدا ندارد و به موجب غریزه و خرد پناهندهی بحقّ میشود که میگوید «عُذتُ- الخ» و سر انجام از همین توکّل و استمداد خود نتیجه میگیرد و فایق میشود. -قرآن-۱۳-۴۱-قرآن-۲۲۳-۲۳۰ ۶- از آیت ۲۸ یادآوری است که مرد خیر خواه و خردمند راههای گشایش دشواریها را پیش میآورد و یادآور میشود ولی آنکه مغرور بزر و زور خود هست بدون دلیل خواستهی خود را دنبال میکند و اندیشهی صلاح و فساد [صفحه ۴۰۶] مردم ندارد، چنانکه فرعون گفت «ما أَهدِیکُم إِلّا سَبِیلَ الرَّشادِ» یعنی راه درست همین است که من پیش پای شما میگذارم و باید موسی را بکشم. -قرآن-۳۵-۷۵ ۷- آیت ۳۶ «الَّذِینَ یُجادِلُونَ- الخ» نشان میدهد خوی مردم بیخرد را که دلیل نداشته بحث میکنند و اینکه سرسختی نتیجهی خود خواهی و ستمگری است که سر انجام آن مهر شدن دل است و محرومیّت از خرد و درک حقایق که اگر با روشی درست تربیت شوند و ستمگر و خود خواه بار نیایند جدل بدون دلیل نخواهند کرد. -قرآن-۱۳-۳۷ ۸- آیت ۴۱ و ۴۲ معرّفی میکند مرد خردمند خیرخواه و افراد بیخرد خود سر را که میپرسد «ما لِی أَدعُوکُم إِلَی النَّجاةِ- الخ» یعنی تفاوت من و شما چی است جز عقل و احساس شریف که من نجات شما را میخواهم و شما سوختن من، و بعلاوه گوشزد میکند زشتی پیروی از ندانسته که «أُشرِکَ بِهِ ما لَیس-» الخ» اینکه مطلب را میرساند که در پی ندانسته رفتن هم مثل بدرون آتش رفتن است. -قرآن-۹۳-۱۲۹-قرآن-۳۱۰-۳۳۹ ۹- آیت ۴۴ خوب مینمایاند اطمینان و قدرت ایمان را که مرد با ایمان در برابر اظهارات خود باید باین اندازه آسوده خاطر و استوار دل باشد که بتواند مخالفین خود را به اینکه گونه تهدید کند که «فَستَذکُرُونَ ما أَقُولُ-» الخ» آخر باین گفتههای من پی خواهید برد و با همین استقامت و قدرت بیان نجات یافت و مخالفین گرفتار شدند. -قرآن-۲۲۱-۲۵۳ ۱۰- آیت ۵۶ «إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُونَ- الخ» میفهماند که مردم خودخواه و آزمند تا هر اندازه که بمقصد خود میرسند باز آرام نمیشوند و فزونی میطلبند و جملهی آخر «فَاستَعِذ بِاللّهِ- الخ» میفهماند در برابر اینگونه خواستههای نابجا و بیاندازه باید پناهندهی حقّ شد و استعاذهی باو کرد. -قرآن-۱۴-۴۵-قرآن-۱۸۳-۲۰۳ ۱۱- آیات ۷۳ و ۷۴ «ثُمَّ قِیلَ لَهُم أَینَ- الخ» نشان میدهد سر انجام آنهائی که نسنجیده فروتنی و بندگی هر دون و ناشایست را بر خود هموار میکنند و عاقبت از ناچاری اقرار میکنند «ضَلُّوا عَنّا» هر چه داشتیم بیاد دادیم، و جمله -قرآن-۲۰-۴۸-قرآن-۲۰۴-۲۱۹ [صفحه ۴۰۷] آخر آیه «کَذلِکَ یُضِلُّ- الخ» اینکه حقیقت را نمودار میکند که موجب گمراهی مردم منحرف از همین کار و روش است چون به اینکه جور که خود را تسلیم بیارزشتر از خود میکنند و سخن حقّ را نمیپذیرند خدا گمراه میکند و از راه مستقیم و دین و روش آدمی بر میگرداند کافرین را که مردم بیشخصیّت هستند و تسلیم بهر مدّعی و دارای جاه و مقام و بخصوص آیت بعد جملهی «ذلِکُم بِما کُنتُم- الخ» خوب روشن میکند خوی اینگونه مردم بیخرد دون همّت را که برای خوشی و خنده خود بهر کس و ناکس فروتن میشوند و بر دیگران بزرگی میفروشند چنانکه اگر امروز به اخلاق خصوصی مردم دقیق شویم میبینیم بسیار کسان هستند که هنر و خوشی آنها روی همین روش زندگی است. -قرآن-۱۱-۲۹-قرآن-۴۱۶-۴۳۷ ۱۲- آیت ۷۸ جملهی «ما کانَ لِرَسُولٍ أَن یَأتِیَ بِآیَةٍ إِلّا- الخ» شاید اشاره باشد به اینکه که ممکن است پیغمبر علامتی و نشانهای و معجزهای بر درستی گفتار و گواه پیغمبری خود بیاورد ولی لازم نیست که با خود نشانه و معجزهای داشته باشد فقط بهنگام مصلحت و اجازهی حقّ میتواند چنین چیزی داشته باشد و گر نه در برابر منکر و بیهوده گو که آمادهی سنجش و تمیز درست از نادرست و پذیرش حق نیست انتظار معجزه نباید داشت بلکه بایستی سر و کار او را بدادگاه داوری حق واگذار کرد چنانکه جملهی آخر «فَإِذا جاءَ أَمرُ اللّهِ قُضِیَ بِالحَقِّ» صریح در اینکه استکه پیغمبر از خود معجزه ندارد و فقط قضاوت میان او و مخالفین او وقتی است که امر خدا بیاید که رستاخیز است و بیهوده گویان و منکرین زیان برند و محکوم شوند چنانکه در ترجمه نوشتیم و مفسّرین تصریح کردهاند که «امر اللّه» یعنی قیامت. -قرآن-۲۲-۷۰-قرآن-۵۶۴-۶۱۰ ۱۳- آیت ۸۲ «أَ فَلَم یَسِیرُوا- الخ» علاوه بر سرزنش کج اندیشان آن زمان راهنمائی است بر پند و عبرت گرفتن از آثار گذشتگان و باریکبین شدن در آنچه دیگران انجام دادهاند و بجا گذاردهاند که آیا در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کار خود براه مثبت و مستقیم و مفید رفته‌اند و خدمت بملک و ملّت کرده‌اند مثل ساختن معابد و -قرآن-۱۴-۳۴ [صفحه ۴۰۸] سدّ آب و گشودن و بریدن راههای دشوار که هم هنر نمائی است و هم کارگشائی و هم نگهداری آراء و عقاید و قواعد زندگی گذشتگان برای راهنمائی آیندگان که باید آن را نگهداری کرد و هم کوشش در انجام کاری بهتر از آنچه کرده‌اند، و یا آنچه قدرتهای گذشته از خود بجای گذارده‌اند برای هوسرانی و قدرتنمائی و ستمگری بوده است که آنچه بجای مانده و بچشم میآید خون دل بیچارگان است و پوست و استخوان بینوایان و بایستی بچشم نفرت و عبرت بآن نگریست و از پیدایش نظایر آن جلو گیری کرد. ۱۴- آیت ۸۳ جمله‌ی «فَرِحُوا بِما عِندَهُم مِنَ العِلمِ» خوب نشان میدهد خوی مردم جاهل متعصّب را که نمونه‌های زیادی از آنها هنوز خود نمائی میکنند و داعیه‌ی علم و جاه و مقام دارند و دلخوش به اباطیلی هستند که در کتابهای پدیده سیاست و طمع و تعصّب علم مدوّن شمرده‌اند و وحی منزل و دستاویز اغفال مردم کرده‌اند و بهیچ روی قوانین علمی و بیّنات زندگی را ارزشی نمیدهند و زبان طعنه و تمسخر بهر علم و عالم که خود از آن بی‌بهره‌اند دراز دارند. و مفاد «حاقَ بِهِم- الخ» خود منفور و حقیرند که از همه‌ی کارها و علوم زندگی بی‌خبرند و بار بر دوش دیگران هستند و مسخره و فسوس خردمندانند. -قرآن-۲۲-۶۲-قرآن-۵۰۷-۵۲۰ [صفحه ۴۰۹]

سوره فصّلت

اشاره

- ۴۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره فصلت [۴۱]: آیات ۱ تا ۵۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ حم [۱] تَنزِیلٌ مِنَ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ [۲] کِتابٌ فُصِّلَت آیاتُهُ قُرآناً عَرَبِیًّا لِقَومٍ یَعلَمُونَ [۳] بَشِیراً وَ نَذِیراً فَأَعرَضَ أَکثَرُهُم فَهُم لا یَسمَعُونَ [۴] -قرآن-۱-۱۹۱ وَ قالُوا قُلُوبُنا فِی أَکِنَّةٍ مِمّا تَدعُونا إِلَیهِ وَ فِی آذانِنا وَقرٌ وَ مِن بَینِنا وَ بَینِکَ حِجابٌ فَاعمَل إِنَّنا عامِلُونَ [۵] قُل إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثلُکُم یُوحی إِلَیَّ أَنَّما إِلهُکُم إِلهٌ واحِدٌ فَاستَقِیمُوا إِلَیهِ وَ استَغفِرُوهُ وَ وَیلٌ لِلمُشرِکِینَ [۶] الَّذِینَ لا یُؤتُونَ الزَّکاةَ وَ هُم بِالآخِرَةِ هُم کافِرُونَ [۷] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَهُم أَجرٌ غَیرُ مَمنُونٍ [۸] قُل أَ إِنَّکُم لَتَکفُرُونَ بِالَّذِی خَلَقَ الأَرضَ فِی یَومَینِ وَ تَجعَلُونَ لَهُ أَنداداً ذلِکَ رَبُّ العالَمِینَ [۹] -قرآن-۱-۵۹۵ وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ مِن فَوقِها وَ بارَکَ فِیها وَ قَدَّرَ فِیها أَقواتَها فِی أَربَعَةِ أَیّامٍ سَواءً لِلسّائِلِینَ [۱۰] ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلأَرضِ ائتِیا طَوعاً أَو کَرهاً قالَتا أَتَینا طائِعِینَ [۱۱] فَقَضاهُنَّ سَبعَ سَماواتٍ فِی یَومَینِ وَ أَوحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنیا بِمَصابِیحَ وَ حِفظاً ذلِکَ تَقدِیرُ العَزِیزِ العَلِیمِ [۱۲] فَإِن أَعرَضُوا فَقُل أَنذَرتُکُم صاعِقَةً مِثلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ [۱۳] إِذ جاءَتهُمُ الرُّسُلُ مِن بَینِ أَیدِیهِم وَ مِن خَلفِهِم أَلّا تَعبُدُوا إِلَّا اللّهَ قالُوا لَو شاءَ رَبُّنا لَأَنزَلَ مَلائِکَةً فَإِنّا بِما أُرسِلتُم بِهِ کافِرُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۷۱۷ فَأَمّا عادٌ فَاستَکبَرُوا فِی الأَرضِ بِغَیرِ الحَقِّ وَ قالُوا مَن أَشَدُّ مِنّا قُوَّةً أَ وَ لَم یَرَوا أَنَّ اللّهَ الَّذِی خَلَقَهُم هُوَ أَشَدُّ مِنهُم قُوَّةً وَ کانُوا بِآیاتِنا یَجحَدُونَ [۱۵] فَأَرسَلنا عَلَیهِم رِیحاً صَرصَراً فِی أَیّامٍ نَحِساتٍ لِنُذِیقَهُم عَذابَ الخِزیِ فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ لَعَذابُ الآخِرَةِ أَخزی وَ هُم لا یُنصَرُونَ [۱۶] وَ أَمّا ثَمُودُ فَهَدَیناهُم فَاستَحَبُّوا العَمی عَلَی الهُدی فَأَخَذَتهُم صاعِقَةُ العَذابِ الهُونِ بِما کانُوا یَکسِبُونَ [۱۷] وَ نَجَّینَا الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ [۱۸] وَ یَومَ یُحشَرُ أَعداءُ اللّهِ إِلَی النّارِ فَهُم یُوزَعُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۶۵۷ حَتّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیهِم سَمعُهُم وَ أَبصارُهُم وَ جُلُودُهُم بِما کانُوا یَعمَلُونَ [۲۰] وَ قالُوا لِجُلُودِهِم لِمَ شَهِدتُم عَلَینا قالُوا أَنطَقَنَا اللّهُ الَّذِی أَنطَقَ کُلَّ شَیءٍ وَ هُوَ خَلَقَکُم أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَیهِ تُرجَعُونَ [۲۱] وَ ما کُنتُم تَستَتِرُونَ أَن یَشهَدَ عَلَیکُم سَمعُکُم وَ لا أَبصارُکُم وَ لا جُلُودُکُم وَ لکِن ظَنَنتُم أَنَّ اللّهَ لا یَعلَمُ کَثِیراً مِمّا تَعمَلُونَ [۲۲] وَ ذلِکُم ظَنُّکُمُ الَّذِی ظَنَنتُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِرَبِّكُم أَرداكُم فَأَصبَحتُم مِنَ الخاسِرِينَ [۲۳] فَإِن يَصبِرُوا فَالنّارُ مَثوىً لَهُم وَ إِن يَستَعتِبُوا فَما هُم مِنَ المُعتَبِينَ [۲۴] -قرآن-۱-۶۵۱ وَ قَيَّضنا لَهُم قُرَناءَ فَزَيَّنُوا لَهُم ما بَينَ أَيدِيهِم وَ ما خَلفَهُم وَ حَقَّ عَلَيهِمُ القَولُ فِي أُمَمٍ قَد خَلَت مِن قَبلِهِم مِنَ الجِنِّ وَ الإِنسِ إِنَّهُم كانُوا خاسِرِينَ [۲۵] وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَسمَعُوا لِهذَا القُرآنِ وَ الغَوا فِيهِ لَعَلَّكُم تَغلِبُونَ [۲۶] فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذاباً شَدِيداً وَ لَنَجزِيَنَّهُم أَسوَأَ الَّذِي كانُوا يَعمَلُونَ [۲۷] ذلِكَ جَزاءُ أَعداءِ اللّهِ النّارُ لَهُم فِيها دارُ الخُلدِ جَزاءً بِما كانُوا بِآياتِنا يَجحَدُونَ [۲۸] وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنا أَرِنَا الَّذَينِ أَضَلّانا مِنَ الجِنِّ وَ الإِنسِ نَجعَلهُما تَحتَ أَقدامِنا لِيَكُونا مِنَ الأَسفَلِينَ [۲۹] -قرآن-۱-۶۹۷ إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللّهُ ثُمَّ استَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيهِمُ المَلائِكَةُ أَلاّ تَخافُوا وَ لا تَحزَنُوا وَ أَبشِرُوا بِالجَنَّةِ الَّتِي كُنتُم تُوعَدُونَ [۳۰] نَحنُ أَولِياؤُكُم فِي الحَياةِ الدُّنيا وَ فِي الآخِرَةِ وَ لَكُم فِيها ما تَشتَهِي أَنفُسُكُم وَ لَكُم فِيها ما تَدَّعُونَ [۳۱] نُزُلاً مِن غَفُورٍ رَحِيمٍ [۳۲] وَ مَن أَحسَنُ قَولاً مِمَّن دَعا إِلَى اللّهِ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ قالَ إِنَّنِي مِنَ المُسلِمِينَ [۳۳] وَ لا تَستَوِي الحَسَنَةُ وَ لا السَّيِّئَةُ ادفَع بِالَّتِي هِيَ أَحسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَينَكَ وَ بَينَهُ عَداوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ [۳۴] -قرآن-۱-۶۳۷ وَ ما يُلَقّاها إِلاَّ الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ما يُلَقّاها إِلاّ ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ [۳۵] وَ إِمّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيطانِ نَزغٌ فَاستَعِذ بِاللّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ العَلِيمُ [۳۶] وَ مِن آياتِهِ اللَّيلُ وَ النَّهارُ وَ الشَّمسُ وَ القَمَرُ لا تَسجُدُوا لِلشَّمسِ وَ لا لِلقَمَرِ وَ اسجُدُوا لِلّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُم إِيّاهُ تَعبُدُونَ [۳۷] فَإِنِ استَكبَرُوا فَالَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيلِ وَ النَّهارِ وَ هُم لا يَسأَمُونَ [۳۸] وَ مِن آياتِهِ أَنَّكَ تَرَى الأَرضَ خاشِعَةً فَإِذا أَنزَلنا عَلَيهَا الماءَ اهتَزَّت وَ رَبَت إِنَّ الَّذِي أَحياها لَمُحيِ المَوتى إِنَّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۳۹] -قرآن-۱-۶۹۲ إِنَّ الَّذِينَ يُلحِدُونَ فِي آياتِنا لا يَخفَونَ عَلَينا أَ فَمَن يُلقى فِي النّارِ خَيرٌ أَم مَن يَأتِي آمِناً يَومَ القِيامَةِ اعمَلُوا ما شِئتُم إِنَّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِيرٌ [۴۰] إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكرِ لَمّا جاءَهُم وَ إِنَّهُ لَكِتابٌ عَزِيزٌ [۴۱] لا يَأتِيهِ الباطِلُ مِن بَينِ يَدَيهِ وَ لا مِن خَلفِهِ تَنزِيلٌ مِن حَكِيمٍ حَمِيدٍ [۴۲] ما يُقالُ لَكَ إِلاّ ما قَد قِيلَ لِلرُّسُلِ مِن قَبلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغفِرَةٍ وَ ذُو عِقابٍ أَلِيمٍ [۴۳] وَ لَو جَعَلناهُ قُرآناً أَعجَمِيًّا لَقالُوا لَو لا فُصِّلَت آياتُهُ ءَ أَعجَمِيٌّ وَ عَرَبِيٌّ قُل هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدىً وَ شِفاءٌ وَ الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ فِي آذانِهِم وَقرٌ وَ هُوَ عَلَيهِم عَمًى أُولئِكَ يُنادَونَ مِن مَكانٍ بَعِيدٍ [۴۴] -قرآن-۱-۷۸۵ وَ لَقَد آتَينا مُوسَى الكِتابَ فَاختُلِفَ فِيهِ وَ لَو لا كَلِمَةٌ سَبَقَت مِن رَبِّكَ لَقُضِيَ بَينَهُم وَ إِنَّهُم لَفِي شَكٍّ مِنهُ مُرِيبٍ [۴۵] مَن عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفسِهِ وَ مَن أَساءَ فَعَلَيها وَ ما رَبُّكَ بِظَلّامٍ لِلعَبِيدِ [۴۶] إِلَيهِ يُرَدُّ عِلمُ السّاعَةِ وَ ما تَخرُجُ مِن ثَمَراتٍ مِن أَكمامِها وَ ما تَحمِلُ مِن أُنثى وَ لا تَضَعُ إِلاّ بِعِلمِهِ وَ يَومَ يُنادِيهِم أَينَ شُرَكائِي قالُوا آذَنّاكَ ما مِنّا مِن شَهِيدٍ [۴۷] وَ ضَلَّ عَنهُم ما كانُوا يَدعُونَ مِن قَبلُ وَ ظَنُّوا ما لَهُم مِن مَحِيصٍ [۴۸] لا يَسأَمُ الإِنسانُ مِن دُعاءِ الخَيرِ وَ إِن مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُسٌ قَنُوطٌ [۴۹] -قرآن-۱-۶۶۶ وَ لَئِن أَذَقناهُ رَحمَةً مِنّا مِن بَعدِ ضَرّاءَ مَسَّتهُ لَيَقُولَنَّ هذا لِي وَ ما أَظُنُّ السّاعَةَ قائِمَةً وَ لَئِن رُجِعتُ إِلى رَبِّي إِنَّ لِي عِندَهُ لَلحُسنى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِما عَمِلُوا وَ لَنُذِيقَنَّهُم مِن عَذابٍ غَلِيظٍ [۵۰] وَ إِذا أَنعَمنا عَلَى الإِنسانِ أَعرَضَ وَ نَأى بِجانِبِهِ وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعاءٍ عَرِيضٍ [۵۱] قُل أَ رَأَيتُم إِن كانَ مِن عِندِ اللّهِ ثُمَّ كَفَرتُم بِهِ مَن أَضَلُّ مِمَّن هُوَ فِي شِقاقٍ بَعِيدٍ [۵۲] سَنُرِيهِم آياتِنا فِي الآفاقِ وَ فِي أَنفُسِهِم حَتّى يَتَبَيَّنَ لَهُم أَنَّهُ الحَقُّ أَ وَ لَم يَكفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ شَهِيدٌ [۵۳] أَلا إِنَّهُم فِي مِريَةٍ مِن لِقاءِ رَبِّهِم أَلا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيءٍ مُحِيطٌ [۵۴] -قرآن-۱-۷۸۷ [صفحه ۴۱۲] معنی لغات: «صرصر» باد تند یا باد بسیار سرد. «یوزعون» از [صفحه ۴۱۳] مصدر وزع بفتح اوّل و آخر سپاه را جمع‌آوری کردن برای مرتّب کردن. صف لشکر، جلوگیری کردن، تفریق و تقسیم کردن. «قیّضنا» بسرنوشت کردیم و مقدّر کردیم، و قیض نیز برای کسی خدا چیزی آورد و داد معنی می‌دهد. «نزع» بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی زدن با دست یا نیزه، سرزنش و غیبت کردن، آهسته کسی را حرکت دادن و باصطلاح جنباندن، و تحریک بر دشمنی و فساد، وسوسه شیطان بر گناه. «خاشعة» از خشوع بمعنی فروتنی، چشم- پوشی، نزدیک شدن غروب آفتاب، خشک و بی‌باران شدن زمین. ترجمه: بنام خدای بزرگ بخشش مهربان «حم» ۲ اینکه فرو فرستاده کتابی است از سوی روزی رسان مهربان. ۳ که آیاتش مفصّل است [بتشریح حقایق و وظائف] برای مردم علم و دین و خرد. ۴ بصورت قرآن عربی تا بیم آورد و امید بخشد ولی بیشتر عربها رو گردان از آن شدند که گوش شنوائی نداشتند. ۵ و با پیغمبر گفتند: دلهای ما بغلافی است که دعوت تو بآن نمیرسد و گوشهای ما سنگین است و میان ما و تو پرده است. پس تو آنچه خواهی کن که ما هم بکار خود هستیم ۶ ای محمّد بگو: من چون شما آدمی بیش نیستم جز اینکه بمن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الهام می‌شود خدایتان یکتا است. پس براه راست سوی او روید و از او آمرزش بخواهید و وای بر مشرکین. ۷ که زکات نمیدهند و نه رستاخیز باور دارند. ۸ ولی آنها که مؤمن و نیکو- کارند مزد بی‌منّت دارند. ۹ ای محمّد باین کافران بگو: چرا شما منکر آنید که اینکه زمین بدو روز آفرید و برای او انباز و شریک درست میکنید! با اینکه او است خدای همه‌ی جهان [که آنچه پندارید آفریده‌ی او است] ۱۰ چه بر روی زمین کوهها آفرید فرخنده و پربرکت که به چهار روز خوراکیهای مردم زمین را برای خواهندگان در آن برابر معیّن کرد [تا هر که آنچه بخواهد ز آنان بدر آرد]. ۱۱ سپس آهنگ آفرینش آسمان کرد که دودی بیش نبود و آنگاه بآسمان و زمین گفت: خواه و ناخواه بیایند و بفرمان باشید. گفتند: بفرمانبری آمدیم ۱۲ پس خداوند بدو روز هفت آسمان کرد و هر آسمانی را برای کاری کرد. و آسمان اینکه [صفحه ۴۱۴] جهان را بستارگان آراست و محفوظ بداشت که خدای عزیز حکیم اینکه چنین سر- نوشت کرده بود ۱۳ پس اگر کافران رو گردان ز قرآن شدند بگو: شما را از آن آتش سوزان آسمانی میترسانم که بعاد و ثمود رسید ۱۴ آنگاه که پیغمبران شان ز هر سو یادآور شدند که جز خدا نپرستید. آنها گفتند: اگر پروردگارمان میخواست فرشته میفرستاد. پس ما گفته‌ی شما را منکریم ۱۵ [اینکه بود که مردم عاد] بنا روا گردنفرازی کردند و پنداشتند: کسی از ایشان تواناتر نباشد با اینکه دیدند قدرت خداوندی که آنها را آفرید برتر از آنها است. ولی آنها منکر آیات حقّ بودند ۱۶ پس ما بروزهای شوم و پلید بادی سخت بر سرشان فرستادیم تا آزار و رسوائی اینجهان بچشند و البتّه آزار جهان دیگر خواری و رسوائیش بیشتر است و کس یاری شان نمیکند ۱۷ و ملّت ثمود را هم رهبری کردیم و آنها کوری و بدراهی را بهتر از هدایت دیدند و سزای کارشان عذابی از صاعقه‌ی آسمانی بخواری فرا گرفت شان ۱۸ و آنها که مؤمن و پرهیزگار بودند آسوده ماندند ۱۹ و البتّه آن روز که اینگونه دشمنان خدا بسوی آتش فراهم شوند همه را نگهدارند تا پیشین و پسین همگی در پی یکدگر بآتش روند ۲۰ و چون بدرون شوند چشم و گوش و پوست شان بر کارشان گواهی دهد ۲۱ و آنها با پوست خود گویند: چرا شما گواه بر ما شدید! گویند: آن خدائی زبان ما گشود که همه را گویا کرده است و همو است که نخستین بار آفریدتان و بسوی او شما را باز برند ۲۲ و شما نمیتوانستید خود را از گواهی چشم و گوش و پوست خود بپوشید ولی میپنداشتید که خدا از کارتان خبر ندارد ۲۳ و اینکه گمان بد شما بخدای خود شما را نابود کرد و زیاندیده شدید ۲۴ پس اینکه کافران اگر شکیبائی کنند جایشان آتش است و اگر عذر و گذشتی بخواهند جواب ندارند ۲۵ چون برای بد کاریشان نزدیکان و دوستانی برای شان معیّن کردیم که بچشم شان میآراستند آنچه میخواستند چه از دنیا که آماده داشتند چه در کار آخرت که از پشت می‌رسید. از اینکه روی آنچه بر سر ملّتها از دیو یا آدمی کافر پیشین آمده بود بر اینها هم [صفحه ۴۱۵] استوار شد که از زندگی زیاندیده بودند ۲۶ اینکه کافران گفتند: بقرآن گوش ندهید و آن را با سخنانی بیهوده مسخره کنید تا شاید بر آن چیره شوید ۲۷ پس البتّه بآنان آزاری سخت می‌چشانیم و بدتر از آنچه می‌کنند سزاشان میدهیم ۲۸ و همین است سزای دشمنان خدا که در سرای جاودان بمجازات انکار آیات حقّ در آتشند ۲۹ و گویند: پروردگارا آن دیو و آدمی که قرین ما بودند و گمراهمان کردند بما بنما تا بزیر پای خود گذاریم و از سفله ترین طبقات شوند ۳۰ ولی آنها که خدا را پروردگار خود گفتند و براه راست بودند بر آنان فرشتگان فرود آیند که نترسید و اندوهناک نباشید و خوشدل باشید به بهشتی که شما را نوید آن دادند ۳۱ که ما بهر دو جهان دوست شمائیم و آنچه خواهید در آن سرای بیابید و هر چه بجوئید آماده بینید ۳۲ و از سوی خدای آمرزنده و مهربان پذیرائی شوید. ۳۳ و البتّه کسی نیک سخن تر از آن کس نیست که بسوی حقّ دعوت کند و نکوکار باشد و گوید که من مسلمانم ۳۴ ای محمّد چون نیک و بد برابر نیست تو بدی را به نیکی از خود دور کن تا دشمنت چون دوست مهربان شود ۳۵ و البتّه اینکه رفتار جز از مردم شکیبا نتاند بود که بهره‌ای بزرگ از اینکه رفتارشان نصیب شان شده است ۳۶ و اگر در اینکه میان از شیطان چیزی بدلت خلید [که نتوانی بدی را به نیکی جلو بگیری] بخدا پناهنده شو که او است شنوای دانا ۳۷ و [مردمرا خبردار کن که] شب و روز و ماه و خورشید هم از نشانه‌های قدرت خداوندند پس نه بآنها سجده کنید و بخدائی سجده کنید که آنها را آفرید ۳۸ و اگر اینکه اعراب را از سجده ننگ است آنها که به پیشگاه حقّ [و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرشتگان بلند مرتبه] هستند بشب و روز او را تسبیح گویند و هرگز وامانده از کار خود نباشند ۳۹ و نیز از آیات خداوندی است که تو می‌بینی زمین فرو مرده و بی‌گیاه چون ز آسمان آبی بر آن فرود آریم بجنبد و گیاهش بر آید پس البتّه آنکه اینکه زمین را زنده کند مردگان را هم زنده کند که بهر چیز تواناست ۴۰ و نیز کسانی که بنشانه‌های ما و آیات حقّ رخنه میکنند فکر و کارشان بر ما پوشیده نیست [پس خود بسنجند] [صفحه ۴۱۶] آیا آن را که بآتش بیندازند بهتر است یا آنکه برستاخیز آسوده آماده میشود! پس آنچه خواهند کنند که خدا بکارشان بینا است ۴۱ البتّه اینکه گونه مردمند که چون اینکه یاد آوریها و قرآن برای شان رسید نپذیرفتند با اینکه نامه‌ای است بس عزیز و سودمند ۴۲ که بیهوده و باطل بآن راه ندارد چون فرود آمده‌ی سر چشمه‌ی دانش و ستایش است ۴۳ [اگر اینکه اعراب تو را آزرده می‌کنند آسوده باش که] جز آنچه با پیغمبران پیشین گفته شد با تو نگویند و پروردگارت هم آمرزش دارد و هم شکنجه‌ای دردناک [باین قرآن چه اعتراض دارند که به زبان آنها است] ۴۴ و اگر بزبان عرب نمی‌فرستادیم اعتراض میکردند چرا آیاتش [بزبان ما نیست تا] روشن و نمودار باشد و چرا گوینده عرب است و سخنش عربی نیست! تو بآنها بگو: اینکه قرآن بزبان خودتان برای راهنمائی است، و درمان دلها و آنها که نپذیرفتند بگوش دل کرند و حقّ بین نیستند و گوئی از جائی دور آوازشان کنند که نبینند و نشنوند. و [همانند خوی اینکه اعراب خوی یهود بود که] ۴۵ بموسی کتاب تورات دادیم و در آن اختلاف کردند و دو دسته شدند و اگر سرنوشت معیّن پروردگارت نبود اینکه اعراب [بمانند مخالفین موسی] محکوم بعذاب بودند و البتّه آنها از اینکه گفته‌ها سخت در گمانند و بد دل. ۴۶ ولی بدانند: اگر کسی کار خوب کرد بسود خود کرده و اگر بد بزیان خود چه پروردگارت ببندگانش ستمگر نیست [و قیامت بر عدالت است] ۴۷ و او از رستاخیز خبر دار است چون هیچ میوه از شکوفه‌ی خود در نشود و هیچ ماده باردار نشود و بار نگذارد جز بعلم و فرمان او و آن روز است که خداوند مشرکین را آواز کند: کو آنها که انباز من کردید! پاسخ دهند: اکنون بتو اعلام میکنیم که کس از ما چنین گواهی ندهد. [آنجا است] ۴۸ که از دست دهند آنچه را خدای خود گرفتند و دانند که گریزگاهی ندارند ۴۹ [و البتّه همین است خوی آدمی که] دنبال خوشی میرود و خسته نمیشود ولی اگر آسیبی باو برسد و بدی ببیند سخت ناامید شود ۵۰ و اگر از پس گرفتاری مهربانی باو کنیم گوید: اینکه بشایستگی من است [صفحه ۴۱۷] و رستاخیزی گمان نبرم باشد و اگر باشد به پیشگاه خداوندم برای من سراسر خوبی است. ولی ما کافران را از کارشان خبردار می‌کنیم و سخت آزاری بآنها می‌چشانیم ۵۱ و نیز خوی آدمی است که چون باو نعمت دهیم رو گردان شود و خود را ز حقّ دور کند ولی اگر اندک بدی بدو رسد زاریش بدرازا کشد ۵۲ ای محمّد بکافران بگو: چه گمان میبرید اگر قرآن از سوی خدا باشد و شما منکر آن کی گمراهتر و بخت بر گشته‌تر باشد! ۵۳ بهمین زودی نشانه‌های قدرت خود [و درستی قرآن] را در شهرها و افقهای مختلف و نیز در شخص خودشان نشان شان میدهیم تا برای‌شان نمودار سود که درستی و حقیقت خداوند است و بس. مگر وجود پروردگارت بگواهی بر همه چیز بس نیست [که هنوز هم بد دلند و منکر]! ۵۴ ولی بدانند که از رستاخیز و دیدار حقّ شاکّ و بد دل هستند با اینکه خداوند چیره بر همه چیز است. سخن مفسّرین: کشف نوشته اینکه سوره را دو نام گفته‌اند: یکی حم السّجدة دیگر سورة المصابیح، پنجاه و چهار آیت است جمله بمکّه فرود آمد. طبری: تفسیر سوره حم السّجدة. مجمع: سوره‌ی فصّلت پنجاه و چهار آیه است بحساب قاریهای کوفه، و پنجاه و سه آیت است بحساب قاریهای حجاز، و پنجاه و دو بحساب قاریهای بصره و شام، و اختلاف اینکه قاریها در «حم» و در «عاد و ثمود» است، که کوفیها «حم» را آیتی جدا شمرده‌اند و حجازیها «صاعقه عاد و ثمود» را آخر آیه دانسته‌اند. ابو الفتوح: سوره‌ی حم سجده مکّی است و در خبر است که هر که او سوره‌ی «حم المصابیح» بخواند بعدد هر حرف برایش ده حسنه بنویسند. تنویر المقباس: و من السّورة الّتی یذکر فیها السّجدة. «حم تَنزِیلٌ مِنَ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ کِتابٌ فُصِّلَت آیاتُه» ۳ طبری: یعنی اینکه قرآن فرستاده‌ی از سوی رحمان رحیم است که آنرا بر پیغمبرش محمّد صلّی اللّه علیه و آله فرو -قرآن-۱-۷۲ [صفحه ۴۱۸] فرستاده است کتابی است که آیاتش مبین و توضیح شده است مجمع: بعضی گفته‌اند: جهت اینکه چند سوره به «حم» آغاز شده است اینکه است که همگی وجه اشتراکی دارند که در اوّل از فرستادن و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

توصیف کتاب در همه‌ی آنها یاد شده است و درازای سخن در آنها همانند هم است و با اینکه سخت بیکدگر همانند هستند ریخت و نظم سخن در هر یک جداگانه است و معنی جمله بگفته‌ی زجّاج چنین است: فرستاده از سوی رحمان رحیم نامه‌ی مفصّل است. فرّاء گفته است: ممکن است معنی چنین باشد: حم فرستاده‌ای است یا اینکه کتاب فرستاده‌ای است از سوی رحمان رحیم، و فصّلت یعنی بیان شده و بیان و توضیح در قرآن بچند صورت است: ۱- نمودار کردن واجب از غیر واجب. ۲- مناسب با حکمت از نامناسب. ۳- جایز از غیر جایز. ۴- حقّ از باطل. ۵- مرغوب از نامرغوب، و ممنوع از غیر ممنوع. و دیگری گفته است یعنی مفصّل شده است بأمر و نهی، و نوید، و بیم، و ترغیب و ترهیب و حلال و حرام، و پند و داستان. و بعضی گفته‌اند: یعنی منظّم شده است بر بهترین نظم و روشنتر بیان. ابو الفتوح: کلمه‌ی «کتاب» بدل است از «تنزیل» یعنی اینکه فرستاده کتابی است که آیاتش مفصّل است. کشف نوشته است: اینکه حروف تهجّی که حاء و میم از آن جمله است فرو فرستاده‌ی رحمان است چنانک کودک را گوئی: چه می‌آموزی یا گوئی در لوح چه نبشته‌ای! گوید: «الف و باء» نه خود اینکه دو حرف خواهد که جمله حروف تهجّی خواهد. اینکه همچنان است که جبرئیل از آسمان فرو آورد و بر محمّد خواند صلوات اللّه و سلامه علیه تا دانایان را معلوم شود که کلام خداوند جلّ جلاله بی‌حرف و صوت نیست. و قیل: «حم اسم القرآن ای هذا القرآن تَنزِیلٌ مِنَ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ ثمّ فسّر فقال: کِتابٌ فُصِّلَت آیاتُه». -قرآن-۴۶۱-۴۶۵-قرآن-۴۹۷-۵۳۵-قرآن-۵۵۴-۵۸۱ تنویر المقباس: «حم» سوگند خداوندی است که هر چه شدنی است به سرنوشت کرده است و روشن نموده است «تَنزِیلٌ مِنَ الرَّحمنِ- الخ» یعنی اینکه -قرآن-۱۶-۲۱-قرآن-۱۱۵-۱۴۲ [صفحه ۴۱۹] کتابی است فرستاده از رحمان رحیم. فخر: بهتر اینکه است که بگوئیم «حم» اسم سوره است و بجای مبتدا است و تنزیل خبر آن است و مقصود از تنزیل منزل است که مصدر بجای اسم مفعول آورده شده است و اینگونه استعمال مجازی است مشهور چنانکه میگویند: هذا بناء الأمیر و هذا ضرب السّلطان یعنی مبنیه و مضروبه. حسینی نوشته است: گفته‌اند: حاء اشارت است بحکمت و میم بمنّت یعنی حقّ سبحانه را منّت است بر مؤمنان بتنزیل حکمت که اینکه قرآن فرو فرستاده شده است از خداوند بخشنده بهدایت نفوس عوام، مهربان برعایت قلوب خواص. و از اضافت تنزیل بدین دو اسم استدلال میتوان کرد بر آنکه مصالح دینی و دنیوی و صوری و معنوی وابسته بقرآن است. «قرآنا» ۳ طبری: اینکه کلمه منصوب شده است بقاعده‌ی اشتغال که آیات بجای فاعل فعل فصّلت منظور شده است و قرآن منصوب بآن. «لِقَومٍ یَعلَمُون» ۳ ابو الفتوح: اگر چه قرآن برای دانا و نادان آمده است ولی اینکه قید برای اینکه است که مردم عالم از آن بهره‌مند شوند. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: یعنی برای آنها که عربی میدانند و از گفتن مثل آن می‌مانند و می‌پذیرند که معجزه است. ضحّاک گفته است: یعنی برای آنها که میدانند قرآن از سوی خداوند است. تنویر المقباس: یعنی برای مردمی که قرآن و محمّد را راست و درست می‌دانند. فخر: آیا اینکه جمله متعلّق بکدام کلمه است و مربوط بچی است! ممکن است متعلّق بتنزیل یا فصّلت باشد یعنی فرستاده برای مردم است یا بیان شده برای مردم و بهتر اینکه است که مانند کلمات «عَرَبِیًّا ...، بَشِیراً ...، نَذِیراً» صفت باشد و معنی چنین میشود: کتابی است فرستاده به اینکه جور که برای مردم عرب است که کلمات و جملات آن را بخوبی در می‌یابند. -قرآن-۲۲۵-۲۳۶-قرآن-۲۴۲-۲۵۰-قرآن-۲۵۶-۲۶۵ [صفحه ۴۲۰] «بَشِیراً وَ نَذِیراً» ۴ طبری: اینکه دو کلمه یا صفت هستند یا نصب بر مدح باین صورت «ذکرنا بشیرا و نذیرا». -قرآن-۱-۲۳ «الَّذِینَ لا یُؤتُونَ الزَّکاةَ» ۷ کشف: إبن عبّاس گفته است: یعنی «لا إِلهَ إِلّا» نمیگویند و روان خود از پلیدی پاک نمیکنند که مشرک هستند و نجس. حسن بصری گفته است: یعنی معتقد بوجوب زکات نیستند و نمیدهند. و در قرآن نام زکات بدو جور آورده شده است: ۱- با یاد «صلاة» مثل «یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤتُونَ الزَّکاةَ» که مقصود زکات مال است. ۲- بتنها گفته شده است مثل «أَفلَحَ مَن زَکّاها» و «خَیراً مِنهُ زَکاةً» مقصود پاکی است و دینداری. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۷۸-۹۵-قرآن-۳۱۵-۳۶۱-قرآن-۴۲۵-۴۴۸-قرآن-۴۵۱-۴۷۳ «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا- الخ» ۸ کشف: یعنی مزدشان قطع و منع نشده است و منّتی و تیرگی و آزاری بر آنها نیست. سدّی گفت: اینکه آیه، برای بیمارها و پیرهای ضعیف و زمینگیرها نازل شده است که از طاعت و عبادت مانده‌اند اینکه آیه دلداری آنها است. -قرآن-۱-۲۷ «خَلَقَ الأَرضَ فِی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یَومَینِ» ۹ کشف: اینکه آیه برای اینکه است که به آدمی بفهماند آرامی و آهستگی بهتر است از شتاب تا سنّت باشد برای مردم به آرام کار کردن و آهسته رفتن و گر نه میتوانست بیک دم بیافریند. -قرآن-۱-۳۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه آیه فهماندن بمردم است که آفرینش در نتیجه‌ی قدرت و اختیار بوده است که بمدّت معیّن انجام شده است و گر نه اگر مولود طبیعت بود بیک حالت و یک دم نمودار میشد. فخر: جمله‌ی اوّل آیه «أَ إِنَّکُم لَتَکفُرُونَ» با یک همزه و یای ساکن خفیف «اینکم» و نیز با مدّ یاء خوانده‌اند و با دو همزه قراءت عموم است. و استدلال بر آفرینش زمین در دو روز بر قدرت خداوند برای اینکه است که در تورات هم اینکه مطلب بوده است و یهود آن را قبول داشته‌اند و اعراب مکّه سخن یهود را قبول داشته‌اند و اینکه مطالب را از آنها شنیده بودند و اینکه مطلب که برای آنها گفته شده است راه اثبات قدرت خداوند است و ناچیز بودن بت‌های -قرآن-۲۵-۵۳ [صفحه ۴۲۱] معبودشان. «وَ بارَکَ فِیها» ۱۰ کشف: یعنی بزمین برکت داد بواسطه‌ی آفرینش رود و دریا و درخت و معدن. -قرآن-۱-۱۹ طبری: یعنی زمین را سودمند همیشگی کرد برای آنها که در آن زندگی می‌کنند. «وَ قَدَّرَ فِیها أَقواتَها» ۱۰ کشف: ضحّاک گفت: یعنی در هر شهری چیزی معیّن که در دیگری نیست تا مردم بواسطه‌ی تجارت و بردن آنچه دارند بجائی که ندارند زندگی شان برگزار شود. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: یعنی روزی مردم هر سرزمینی را مناسب احتیاجات زندگی‌شان معیّن کرد و هم مناسب حیوان هر جائی روزی او را معیّن کرد. طبری: از إبن مسعود نقل است که او «قسّم فیها» میخوانده است. «فِی أَربَعَةِ أَیّامٍ سَواءً لِلسّائِلِین» ۱۰ مجمع: یعنی آغاز آفرینش زمین تا انجام تعیین روزیها چهار روز بود که دو روز اوّل جزء همین چهار روز است، چنانکه میگویند: از بصره تا بغداد بده روز رفتم و تا کوفه به پانزده روز یعنی انجام تمام مسافرت از بصره تا بغداد و از بغداد تا کوفه همگی پانزده روز یعنی و کلمه‌ی «سواء» با رفع و صدای جلو خوانده‌اند تا صفت ایّام باشد یعنی آن چهار روز برابر است و با جرّ و صدای زیر خوانده‌اند تا صفت ایّام باشد یعنی در چهار روز مساوی، و در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- یعنی برای آنها که می‌پرسند بچه مدّت زمین آفریده شد در چهار روز مساوی بوده است. ۲- سدی و قتاده گفته‌اند: یعنی مساوی است برای آنها که روزی خود را میخواهند. -قرآن-۱-۴۸ روح البیان: إبن عبّاس گفت: پشت سر پیغمبر سوار بودم و از آن حضرت شنیدم که فرمود: روح پیش از بدن، و روزی پیش از روح بچهار هزار سال فاصله آفریده شده است بطور مساوی چه کسی سؤال بکند یا نکند و من خود از آنها هستم که از خدا سؤال روزی نکردم و هر کس سؤال کند نادان است و در تأویلات [صفحه ۴۲۲] است که روزی بسؤال کم و زیاد نمیشود. و در اینکه تأدیب است برای آنها که بروزی خود قانع نیستند. گشاد عقده‌ی روزی بدست تقدیر است|| مکن ز رزق شکایت از اینکه و آن زنهار صائب گفته است: رزق اگر بر آدمی عاشق نمی‌باشد چرا! از زمین گندم گریبان چاک می‌آید چرا! صافی: در تفسیر قمّی است: کلمه‌ی «یومین» که در آیت جلو برای آفرینش زمین گفته شده است مقصود دو وقت اوّل و آخر مدّت آفرینش زمین است و معنی اینکه جمله نیز چهار وقت است که خداوند روزی همه روزی خواران را در زمین و هوا و دریا بچهار وقت زمستان و بهار و تابستان و پائیز آفرید که نظم زندگی جهانیان باین اوقات مستوی و برابر و پا برجا شد. و مقصود از «سائلین» نیازمندان هستند که اگرچه پاره‌ای آفریدگان نیروی سؤال ندارند و سؤال نمیکنند لیکن نیازمند هستند و به طبیعت خود خواهش و سؤال دارند. و چون سؤالشان بزبان حال است بلیغ تر از زبان قال است. «ثُمَّ استَوی إِلَی السَّماءِ- الخ» ۱۱ لاهیجی: از کلمه‌ی ثم استفاده میشود که آفرینش آسمان بعد از زمین بوده است و اینکه مطلب با آیت سوره‌ی و النّازعات «وَ الأَرضَ بَعدَ ذلِکَ دَحاها» یعنی گسترش زمین پس از آفرینش آسمان بوده است، ناساز است. بعضی گفته‌اند: شاید اوّل زمین بعد آسمان آفریده شد و بعد زمین پهن شد، ولی با آفرینش کوه و ارزاق در زمین بهنگام خلق آن بایستی زمین گسترده باشد. -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۱۸۴-۲۱۷ فخر رازی گفته است: تقدیر روزی غیر از ایجاد آن است که پیش از آفرینش آسمان تقدیر روزی شده است و پس از خلق زمین و آسمان و پهن کردن زمین روزیها آفریده شده است. قاضی بیضاوی گفته است: کلمه‌ی «ثم» در اینکه [صفحه ۴۲۳] جمله بمعنی تأخیر در زمان نیست بلکه برای تفاوت میان دو آفرینش آسمان و زمین است. و واحدی از مقاتل نقل کرده است که جمله

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مختصر شده است و اینکه جور بوده است «ثمّ کان قد استوی» یعنی سپس خداوند پیش از خلق زمین آهنگ آفرینش آسمان کرده بود. «ائتِیا طَوعاً أو کَرهاً- الخ» ۱۱ تبیان: إبن عبّاس گفته است: اینکه جمله‌ها تا آخر برای نمایاندن کمال قدرت بر آفرینش است مثل «کُن فَیَکُون» و گر نه گفتار و اطاعت و کراهتی در میان نیست. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۱۵۱-۱۶۸ فخر: بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی «طوعا» متوجّه بآسمان است و «کرها» برای زمین چون آسمان با روشنائی اشرف است و بالاتر و خودش با موجوداتش همیشه سر بفرمانند پس مناسب با طاعت است و زمین پست و تیره و گوناگون مناسب با کراهت است پس از اینکه جهت با اینکه جمله‌ها کنایه شده است از تناسب آفرینش آسمان بطوع و رغبت و آفرینش زمین باکراه و اجبار و چون مدار آفرینش زمین بجبر است موجودات آن نیز گرفتار موجبات اجبار و ناپسندی و ناچاری و فشردگی هستند. «وَ أَوحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمرَها» ۱۲ مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است: ۱- سدّی و قتاده گفته‌اند: یعنی در هرکدام هر چه خواست آفرید. -قرآن-۱-۳۹ ۲- مقاتل گفته است بهر کدام هر چه خواست فرمان داد. ۳- علیّ بن عیسی گفته است: یعنی بملائکه‌ی هر آسمان عبادت آنها را معیّن کرد. «وَ حِفظاً» ۱۲ کشف: یعنی بوسیله‌ی ستاره‌ها نگهداشتیم آسمان دنیا را از شیاطین چنانکه در آیات دیگر هم اینکه معنی گفته شده است «حِفظاً مِن کُلِّ شَیطانٍ» «جَعَلناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ». -قرآن-۱-۱۲-قرآن-۱۵۰-۱۷۹-قرآن-۱۸۰-۲۱۵ «فِی أَیّامٍ نَحِساتٍ» ۱۶ طبری: اینکه کلمات. ۴ جور معنی شده است: -قرآن-۱-۲۶ ۱- یعنی روزهائی که پی در پی عذاب میرسید. ۲- مجاهد گفته است: یعنی در روزهای شوم. ۳- إبن زید: یعنی در روزهائی که باد شر و بدی فرستاد [صفحه ۴۲۴] و در آن هیچ خوبی و خوشی نبود. ۴- ضحّاک گفته است یعنی در روزهای سخت و شدید. و کلمه «نحسات» با سکون حاء و با کسر حاء قرائت شده است مجمع: جبّائی گفته است: یعنی با گرد و خاک که چیزی دیده نمی‌شد. ابو مسلم گفته است: یعنی روزهای سرد. چون عرب سرد را نحس مینامد. «یَومَ یُحشَرُ أَعداءُ» ۱۹ مجمع: در اینکه جمله دو قرائت است: ۱- نحشر با نون بصیغه‌ی متکلّم و نصب اعداء. ۲- با یای مضموم و فتح شین بصیغه مجهول غایب و رفع اعداء و نتیجه‌ی معنی تفاوت نمیکند. -قرآن-۱-۲۵ «شَهِدَ عَلَیهِم- الخ» ۲۰ مجمع: در معنی شهادت پاره‌های بدن بر بدکاری کافران سه قول است: ۱- اینکه پاره‌های تن را بصورت شاهد زنده درست میکند که شهادت بر کارهای زشت آنها دهند. ۲- از آن اعضا خداوند عمل شهادت را نمودار میکند که حروف و کلمات شنیده میشود و بطور مجاز گفته شده است که خود آنها شهادت میدهند. ۳- از اینکه اعضا چیزی نمودار میکند که نشان میدهد آن مردم مستحقّ عذاب هستند. -قرآن-۱-۱۸ طنطاوی: چنین پس از ششماه در کف دست و پای او خطوطی نمودار میشود که تا دم مرگ باقی است و باشکال شکسته و منحنی در هر کسی جوری است، و در نتیجه‌ی تحقیقات علمی که روی آن آثار اینکه خطوط شده است مبالغه نخواهد بود اگر ادّعا شود که بهر کجا دست و پای آدمی رسیده است اثری از آنها در آنجا مانده است که چون آنها را جوری نگهداری کنند که از حوادث مصون بماند و نابود نشود و با موادّ شیمیائی سائیده یا محلول نمودارش کنند البتّه با ارزشترین دلیل و نشانه‌ی محسوس بر کار گذشته خواهد بود چون از اینکه تحقیقات علمی معلوم شده است که اشکال اینکه خطوط نشانه‌ی طرز فکر و کار اشخاص است، اینکه است که علم امروز چگونگی شهادت اعضاء و جوارح را بر گناه گذشته نمودار میکند و معنی آیه روشن میشود. «وَ ما کُنتُم تَستَتِرُون- الخ» ۲۲ طبری: اینکه سه جور معنی شده است: -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۴۲۵] ۱- نمی‌توانستید از پاره‌های تنتان کار خود را بپوشید. ۲- از پاره‌های تن خود پرهیز نداشتید. ۳- گمان نمی‌بردید که آنها بر زیان شما شهادت دهند. ابو الفتوح: عبد اللّه مسعود گفت: روزی خود را بپرده‌های کعبه پوشیده بودم که دو نفر از قریش بنام ربیعه و صفوان بن امیّه و یک نفر ثقفی بنام عبد- یا لیل آمدند و بسخن گفتن پرداختند یکی‌شان گفت هر چه گوئید خدا میشنود. دیگری گفت: اگر بلند بگوئیم میشنود و اگر آهسته گوئیم نمیشنود. سوّمی گفت: اگر بلند را بشنود آهسته را هم بشنود. من حضور پیغمبر رفتم و اینکه را گفتم، اینکه آیه نازل شد «وَ ما کُنتُم تَستَتِرُون- الخ». -قرآن-۱۱۴-۱۴۲ «ذلِکُم ظَنُّکُم- الخ» ۲۳ ابو الفتوح: یعنی اینکه گمان بد که به خدا بردید شما را هلاک کرد. و ابو هریره از پیغمبر نقل کرده است که فرمود: خدا گفته است: من آنجا هستم که بنده‌ی من بمن گمان برد و چون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرا یاد کند من با او هستم. و نیز پیغمبر فرمود: تا دم مرگ بخدا بدگمان نباشید که مردمی به خدا بدگمان شدند و نابودشان کرد. و همین است معنی آیه «ذلِکُم ظَنُّکُم- الخ». -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۴۱۱-۴۳۰ و فرمود: گمان خوب نتیجه‌ی بندگی خوب است و از بدگمانی دوری کنید که گمان خود دروغتر سخن است. «وَ إِن یَستَعتِبُوا- الخ» ۲۴ کشف: اینکه جمله چند معنی میشود. ۱- اگر عذر بخواهند پذیرفته نیست. ۲- اگر بخواهند که خدا از آنها راضی باشد راضی نمیشود. ۳- اگر بخواهند بمقصودشان برسانند پذیرفته نمیشود. و جمله‌ی «یستعتبوا» بصیغه‌ی مجهول خوانده شده است و «معتبین» بصورت اسم فاعل یعنی اگر وادارشان کنند بتوبه و نکوکاری نمیپذیرند چون خیر و خوشی در آنها نیست. -قرآن-۱-۲۲ «فَزَیَّنُوا- الخ» ۲۵ نیشابوری: یعنی آن دیوها که دوست کافران شدند در چشم آنها آراستند آنچه در جلو دارند که خواسته‌های زندگی است و آنچه در پس پشت شان دارند- و بعد میرسد که حساب و بهشت و دوزخ عالم -قرآن-۱-۱۳ [صفحه ۴۲۶] دیگر است که در نظرشان جلوه دادند- آسوده باشند که خبری نیست و بعضی گفته‌اند: آنچه در جلو دارند یعنی کارهائی که خود میکردند. و آنچه در پس پشت دارند آن است که دیگران کرده و میکنند و در نظرشان آراسته شده است و در آینده اینکه کافران هم انجام خواهند داد. و اینکه آیه بمذهب اشاعره روشن است ولی بمذهب معتزله مقصود اینکه است که چون آنها سرگرم بکفر و کجی بودند خداوند هم از هر توفیق و وسیله‌ی سعادت محروم شان کرد تا اینکه بجز همان قرناء و همنشینان و دوستان دیو خوی دوستی دیگر نداشتند که براه نیکی رهبری شان کند. «لا تَسمَعُوا لِهذَا القُرآنِ وَ الغَوا فِیهِ» ۲۶ کشف نوشته: اینکه آیت در شأن بو جهل فرود آمد که فرا سفهای اصحاب خویش گفت: چون محمّد قرآن خواند شما بآواز بلند، شغبی و جلبی در گیرید: دست کوبید و صفیر زنید و شعر و رجز گوئید و سخنان نابکار بی‌حاصل در میان قرائت وی افکنید چنانک بر وی غلبه کنید تا او خاموش شود یا قرائت بر وی شوریده گردد و فراموش کند. -قرآن-۱-۴۹ «الَّذَینِ أَضَلّانا» ۲۹ مجمع: از علیّ علیه السّلام نقل است که مقصود شیطان است و قابیل که دو فرد اوّلین گمراه کننده بودند و ابداع معصیت کردند. و بعضی گفته‌اند: مقصود دو فرد مخصوص نیست بلکه هر دسته‌ای است از دیو و آدمی که گمراه میکند و بسوی کفر و کجی دعوت میکند. -قرآن-۱-۲۳ «ثُمَّ استَقامُوا» ۳۰ کشف: پیغمبر فرمود: یعنی هر که موحّد شد و با یگانه پرستی مرد. علیّ فرمود: یعنی بر انجام فرائض مواظب بود. -قرآن-۱-۲۰ و هم در کشف الاسرار نوشته است: توحید معرفت که عبارت از آن استقامت آمد آن است که: در تصدیق بنهایت تحقیق رسد و در حدایق حقایق ایمان بقدم صدق و یقین بخرامد و بر جادّه‌ی صراط مستقیم قدم ثابت دارد، قلاده‌ی تجرید بر جید تفرید بندد، شراب محبّت از دست ساقی صدق بچشد، در باغ لطایف گل معارف ببوید، عالم علوی و سفلی را بر هم زند، بزبان بی‌خودی گوید: [صفحه ۴۲۷] آدم علم عشق درین عالم زد || صد عالم و عالمان همه بر هم زد تا در نفس خویش زمانی دم زد || در باخت بهشت و هر دو عالم کم زد پیر طریقت گفتا: صحبت با حقّ دو حرف است: اجابت و استقامت. اجابت عهد است و استقامت وفا، اجابت شریعت است و استقامت حقیقت است، درک شریعت هزار سال بساعتی در توان یافت و درک حقیقت ساعتی بهزار سال در نتوان یافت. حسینی: نظم: نی جهت میگنجد اینجا نی صفت || نی تفکّر، نی بیان نی معرفت آتشی از سرّ وحدت بر فروخت || غیر واحد هر چه پیش آمد بسوخت لاهیجی: یعنی بر ولایت امیر المؤمنین پایدار ماندند. «وَ مَن أَحسَنُ قَولًا- الخ» ۳۳ طبری: یعنی کی است که سخن او بهتر باشد از آنکه بدین حقّ دعوت کند و گفتارش با عملش موافق باشد و نهان و آشکار او برابر باشد! و سدّی گفته است: مقصود از اینکه آیه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است که مردم را باسلام دعوت کرد. قیس بن ابی حازم گفته است: مقصود مؤذّن است که بانگ نماز میدهد. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: مقاتل گفته است: مقصود پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است و همه‌ی آنها که پیشوای رهبری مردم بسوی حقّ هستند. و از اینکه آیه استفاده میشود که نباید گفت: من ان شاء اللّه مسلمانم، چون در اینکه آیه ستایش شده است هر کس بگوید من مسلمانم بی‌گفتن ان شاء اللّه. «ادفَع بِالَّتِی هِیَ أَحسَنُ» ۳۴ مجمع: روی سخن با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است که بوسیله‌ی سخن حقّ خود باطل آنها را جلو بگیر، و بوسیله‌ی بردباری خود نادانی آنها را، و بوسیله‌ی گذشت خود بدرفتاری آنها را از خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بگردان. -قرآن-۱-۳۵ «وَ ما يُلَقّاها إِلّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ» ۳۵ مجمع: یعنی آنکه دارای بهره‌ی فراوان از خرد و تیز بینی باشد میتواند بدی را به نیکی از خود دور کند. بعضی -قرآن-۱-۴۳ [صفحه ۴۲۸] گفته‌اند: یعنی آنکه ثواب و خیر فراوان دارد چنین تواند کرد. قتاده گفته است: یعنی بر هر کس بهشت لازم است و بگذر ندارد چنین میتواند بکند. و از امام صادق علیه السّلام نقل شده است که چنین قراءت میفرمود «الّا كلّ ذی حظّ» که کلمه‌ی «كلّ» زیاد داشته است و اضافه‌ی به «ذو» شده با یاء بصورت ذی گشته است. «إِمّا يَنزَغَنَّكَ- الخ» ۳۶ فخر: یعنی ای پیغمبر اگر در اینکه کار دور کردن بدی به نیکی شیطان تو را تحریک کند که از راه بگرداند پناهنده‌ی خدا شو، و فرمان او [شیطان] مبر و براه خود برو. -قرآن-۱-۲۱ «لا تَسجُدُوا لِلشَّمسِ» ۳۷ مثنوی در جلد چهارم آنجا که بلقیس هدیه برای سلیمان فرستاد، گفته است: -قرآن-۱-۲۶ می‌پرستید آفتاب چرخ را || خوار کرده جان عالی برخ را! آفتاب از امر حقّ طباخ ما است || ابلهی باشد که گوئیم او خداست می‌پرستید اختری کو زر کند ||! رو به او آرید کو اختر کند آفتابت گر بگیرد چون کنی || آن سیاهی زو تو چون بیرون کنی نی بدرگاه خدا آری صداع || که سیاهی را ببر، واده شعاع سوی حقّ گر راستانه خم شوی || وا رهی از اختران محرم شوی «وَ هُم لا يَسأَمُونَ» ۳۸ مجمع: إبن عبّاس و قتاده و سعید بن مسیّب گفته‌اند: در قراءت اینکه جمله سجده واجب است. ولی ابو عمرو بن علاء گفته است در آخر آیت جلو «إِن كُنتُم إِيّاهُ- الخ» سجده واجب است و از امامهای ما نیز همین روایت شده است. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۱۸۶-۲۰۸ «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» ۴۱ طبری: خبر اینکه جمله آورده نشده است چون سخن بدرازا کشیده و شنوندگان از معنی جمله خبردار بوده‌اند. و بعضی گفته‌اند از جمله فهمیده میشود و در تقدیر است «كفروا به» و گفته‌اند «إِنَّهُ لَكِتابٌ عَزِيزٌ» خبر آن است. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۲۳۲-۲۶۰ مجمع: خبر از جمله فهمیده میشود که «يجازون بكفرهم» باشد. [صفحه ۴۲۹] «لا يَأتِيهِ الباطِلُ- الخ» ۴۲ مجمع: اینکه آیه چند معنی شده است: -قرآن-۱-۲۴ ۱- شیطان دسترس بقرآن ندارد که چیزی از آن کم کند یا بآن بیفزاید. ۲- نه از کتابهای گذشته چیزی بر خلاف قرآن باشد و نه در آینده کتابی باشد که نسخ آن کند. ۳- از گذشته و آینده خبر بیهوده و باطل در قرآن نیست و از امام باقر و صادق علیهما السّلام نیز اینکه معنی نقل شده است. ۴- از اوّل نزول و در آخر نزول آن بیهوده راه نداشته است. ۵- از هیچ روی بیهودگی بقرآن نیست و آن حجّتی است قاطع برای بشر تا بروز رستاخیز. «ما يُقالُ لَكَ- الخ» ۴۳ ابو الفتوح: یعنی همانکه به پیغمبران دیگر گفتند بتو نیز همان را گفتند که «إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغفِرَةٍ- الخ» خدا هم می‌آمرزد و هم خود شکنجه دارد. قتاده و سدّی گفتند: آیه برای دلداری پیغمبر است یعنی کافران با تو آن گویند که با پیمبران گذشته گفتند. آنگاه برای بیم و نوید گفته شده است خدا دارای آمرزش و عقوبت است. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۱۱۵-۱۴۷ «وَ لَو جَعَلناهُ...- لَو لا فُصِّلَت آياتُهُ ءَ أَعجَمِيٌّ وَ عَرَبِيٌّ» ۴۴ طبری: یعنی اگر قرآن عجمی میبود میگفتند: چرا آیات قرآن برای ما روشن نیست که بعجمی است، و محمّد که قرآن آورده عرب است. و سعید بن جبیر گفته است: قریش اعتراض کردند که چرا قرآن بزبان عرب و عجم نیامد تا غیر عرب آن را بفهمد. اینکه آیه برای نقل سخن آنها است و جواب آن، و از حسن بصری نقل است که او «اعجمی» با یک همزه خوانده است و اینکه قراءت موافق با گفته‌ی سعید بن جبیر است که نقل خواسته‌ی اعراب است یعنی چرا آیات قرآن مفصّل بعربی و عجمی نشد!. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۲۷-۸۲ «وَ لَقَد آتَينا مُوسَى» ۴۵ فخر: اینکه آیه میفهمانند که یهود هم تورات داشتند و منکر شدند مثل اعراب که قرآن آوردی و منکر میشوند، و جمله‌های بعد برای اعراب است و منکرین قرآن. -قرآن-۱-۲۶ «يَومَ يُنادِيهِم»- الخ» ۴۷ نیشابوری: اینکه جمله برای مسخره یا سرزنش است و معنی جمله‌های بعد اینکه است که ما آشکار دانستیم که شریک برای خدا -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۴۳۰] نیست و از ما کسی نیست که گواهی دهد بخدائی بتها و ممکن است سخن آن بتها و انبازهای پنداشتنی باشد که گویند: ما چنین شهادت نمیدهیم که شریک تو هستیم و جمله‌ی بعد «ضَلَّ عَنهُم» یعنی برای بتها اینکه عبادت سود نداشت و معنی ضلّ سود نداشتن است، و ممکن است معنی شهید از مشاهده و دیدن باشد و «ما مِنّا مِن شَهِيدٍ» یعنی هیچ کس از ما آنها را نمی‌بینیم که از ما پنهان هستند و یدعون می‌پرستند معنی میشود. و «ظنّوا» یعنی دانستند. -قرآن-۱۹۱-۲۰۷-قرآن-۳۴۰-۳۶۳ «فَذُو دُعاءٍ عَرِيضٍ» ۵۱ کشف: یعنی دعا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میکنـد دراز و زیـاد، و اینکه جمله با آنکه در آیتی دیگر گفته شـده است «فَیَؤُسٌ قَنُوطٌ» یعنی سـخت ناامیـد است منافی و ناسازگار نیست چون ممکن است مردمی آنجور باشـند و مردمی اینجور، و یا از بت ناامید است و به پیشگاه خدا دعای زیاد و دراز دارد، و یا بدل ناامید است و بزبان دعا میکند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۲۵-۱۴۴ «سَنُرِیهِم آیاتِنا- الخ» ۵۳ کشف: اینکه آیه چند جور معنی شده است: -قرآن-۱-۲۱ آنچه در سـرزمینهای مردم گذشـته بوده که گرفتار و نابود شدند بآنها نشان میدهیم و دگرگونیهای روزگار که خود بیک قرار نمیماننـد و در جلو چشم نابودی مال و فرزنـد می‌بینند. ۲- دگرگونیهای احوال خودشان را بآنها نشان میـدهیم که از صورت نطفه تـا بصورت دارای عقـل و تمیز شدنـد و یا به بیماری و پیشامـدهای ناگوار گرفتار میشونـد. ۳- گرفتاریهای ملّتهای در گذشـته و هم حادثه‌ی روز بدر برای خودشان. ۴- گرفتاریهای قبایل اطراف و هم گرفتاری خودشان که بدست مسـلمین سرزمینهای آنها و شـهر مکّه‌ی قریش بقلمرو اسـلام خواهد بود. ۵- آیاتی که در آفاق می‌بیننـد طلوع و غروب ماه و خورشـید و پیـدایش آب و گیاه است و آنچه در خود می‌بینند از ساختمان بدنی و خوردن و نوشیدن و دفع کردن.«۵۷»۱» -پاورقی-۷۵۲-۷۵۴ [صفحه ۴۳۱] «أَ وَ لَم یَکفِ بِرَبِّکَ- الخ» ۵۳ تبیان: باء زاید است و معنی اینکه است: آیا خدای عالم بهمه چیز بس نیست برای سزای کفر کافران!. - قرآن-۱-۳۰ سخن ما: ۱- آیت دوّم جمله‌ی «لِقَومٍ یَعلَمُون» را مفسّـرین چنـد جور معنی کرده‌انـد که نوشـتیم ولی شایـد اینکه معنی فراگیرتر باشـد که «یعلمون» بمعنی «یعقلون» باشـد و مقصود اینکه باشـد که اینکه کتـاب مفصّـل بزبان عرب نه چنین است که مانند اشـعار و خطابه‌هـای شـاعران و خطیبـان باشـد که هر عربی زبـان از آن بهره‌منـد شود بواسـطه الفـاظ زیبا و معانی شاعرانه‌ی محرّک احساسات بلکه پنـد است و انـدرز و راهنمائی بسـعادت مادّی و معنوی، و در یافتن اینگونه مطالب کار هر سبکسـر و بی‌خرد و خود پرست و هواخواه نیست بلکه کسی از اینکه سر چشمه فیض بهره میبرد که دارای خرد و اندیشه باشد و در پی فراگیری و پیدا کردن راه خوشبختی. -قرآن-۳۴-۵۶ ۲- آیت ۹ جمله‌ی «خَلَقَ الأَرضَ فِی یَومَینِ» که آفرینش زمین را در مدّت دو روز معیّن کرده است و در آیت بعـد گفته شـده است: روزهـای آنرا در چهار روز معیّن کرده است و در سوره‌ی دیگر گفته شـده است: آفرینش آسـمان و زمین به شـش روز بود پس از همه‌ی اینکه شماره‌ها معلوم میشود که اینکه جمله‌ها همانطور که از دیگران نقل کردیم نه برای نشان دادن مدّت آفرینش زمین و آسمان است بلکه برای آرام کردن حسّ کنجکاوی مردم و نمایاندن قدرت برای منکرین و هم تذکّر به اینکه که هر پدیده‌ای زمان لازم دارد و تدریجی است و یکبارگی انجام -قرآن-۲۰-۵۳ [صفحه ۴۳۲] نمی‌شود. بعلاوه که چون در برابر اعتراضی نشده و نقل سخنی از مخالفین نشده است معلوم میشود آن روز مردم بهمین اندازه سخن، حسّ پرسش آنها که کی و چه جور آفریـده شـده است آرام میشـده است و بیش از اینکه سؤالی نداشـته‌اند و چیزی نمی‌خواسـته‌اند. ۳- آخر آیت ۱۰ جمله‌ی «سَواءً لِلسّائِلِین» شایـد چنین بفهمانـد که تقدیر و اندازه گیری روزی در روی زمین برای خواهندگان برابر است و اندازه روزی برابر با خواهش کننـدگان است که آنچه با کار و کوشـش بخواهنـد باندازه همه آنها روزی مقدّر و معیّن شده است پس هر که کم کار کنـد و کم باو برسـد یا زیاد به او برسد و یا کسـی زیاد کار کند و زیاد باو برسد یا کم باو برسد همه‌ی اینکه کم و زیادیها بموجب آن سـرنوشت است که بانـدازه‌ی روزی خواران و سائلین معیّن شده است. -قرآن-۲۵-۴۸ ۴- آیت ۱۱ جمله‌ی «ثُمَّ استَوی» بطوری که نقل اشـکال مفسّرین کردیم که آفرینش آسمان پس از خلق زمین با جمله‌ی «وَ الأَرضَ بَعدَ ذلِکَ دَحاها» ناسازگار است، ممکن است بگوئیم: چنـانکه در مجمع البحرین در ماده‌ی «دحا» گفته است در سـخن لغویّین و مفسّـرین معنی دحو آمادگی و گشادگی به منظور جایگزینی است و اینکه خاصیّت غیر از آفرینش اصلی است. بعلاوه که شاید گشادگی زمین پیدایش سطحهای دیگری است که از پس آرامش و اسـتقرار کره‌ی زمین پیـدا شـده است ماننـد جزائری که در اقیانوسـها دیـده میشود و شایـد بتوان گفت: قـاره‌ی امریکـا هـم از همانهـا است که پس از آفرینش زمین بسالیـانی دراز از دل اقیـانوس بالا- آمـده و پدیـدار شـده است و جمله‌هـای «وَ الأَرضَ بَعدَ- الـخ» اشاره باین افزایشـهای از هم جـدای سـطح زمین باشـد مثل خاک ژاپن و استرالیا و ماننـد اینها. -قرآن-۲۱-۳۷- قرآن-۱۳۲-۱۶۵-قرآن-۷۳۱-۷۴۹ ۵- آیـت ۱۱ جملـه‌ی «وَ هِیَ دُخان»: میگـوئیم بطـوری که در کتاب‌هـای درسـی نوشـته شـده و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تدریس میشود فرضیه‌ی «لاپلاس» عالم فرانسوی قرن -قرآن-۲۱-۳۹ [صفحه ۴۳۳] هجدهم و نوزدهم که بعد از او علمای فنّ آن فرضیه را روشن کرده‌اند با اینکه جمله قابل تطبیق است. چون نظر آن عالم اینکه است: پیش از پیدایش اینکه کرات، فضا انباشته بوده است از توده‌های گاز که پس از گذشت زمان از یکدگر جدا شده و بصورت کره‌های امروزی نمودار شده است و اکنون با دوربین‌های نجومی توده‌های انبوه گاز دیده میشود که چندین میلیون برابر زمین است و پس از سالیانی دراز بصورت کراتی نمودار خواهند شد، و چندی پیش که به خاطر ندارم کجا خواندم نوشته بودند: در قسمتی معیّن از فضا توده‌ی گازی دیده میشود که مهیّای برای درست شدن کره‌ای تازه است و مقدّمات آن فراهم شده است. و جمله‌ی «فِی أَرْبَعَةِ أَیّامٍ» در آیت دهم را گفته‌اند ممکن است با ادوار چهار گانه طبقات الأرضی تطبیق کرد که هر روز کنایه باشد از یکی از دوران‌های تکمیل زمین و عهدهای اوّل و دوّم و سوّم و چهارم که در کتابهای علمی و درسی اینکه فنّ نوشته‌اند. -قرآن-۷۰۱-۷۲۶ ۶- آیت ۱۷ «وَ أَمّا ثَمُودُ فَهَدَیناهُم- الخ» یادآوری است برای آنها که گول‌خورده‌ی موقعیّت خود هستند و تسلیم نمیشوند به هیچ راهنمائی، و پند و اندرزی نمی‌پذیرند و عاقبت گرفتار سرسختی خود میشوند چنانکه حکومتهای واژگون شده و خانواده‌های متعدّی مردم آزار را می‌بینیم و می‌شنویم و تاریخ نشان میدهد که چگونه مصداق اینکه آیه هستند و کوری و کجروی را بر هدایت و راستروی ترجیح داده‌اند و عاقبت بخواری سرنگون شده‌اند. -قرآن-۱۳-۴۴ ۷- آیات ۲۰، ۲۱، ۲۲ جمله‌ی «حَتّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیهِم- الخ» نشان میدهد نمودار شدن اعمال هر عضوی بصورت همان عضو که کار گوش به صورت گوش نمودار میشود و چشم و پوست بدن که نیروی لامسه باشد هر کدام آنچه میکنند بصورت آن در میآید و جمله‌ی «أَنطَقَنَا اللّه- الخ» ممکن است متوجّه به همین مطلب باشد که همان کارها بجای زبان آن عضو است که مجسّم و نمودار شده است و آنچه چشم انجام داده و دیدنیهای شخص بوده صورتی از دیدنی -قرآن-۳۰-۶۹-قرآن-۲۸۴-۳۰۳ [صفحه ۴۳۴] ها مجسّم شده و نمودار میشود که صاحب چنین چشمی با اینکه چشم چنین کارها کرده و همین است معنی شهادت عضو و بسخن آمدن آن. و جمله‌ی آخر آیت ۲۲ «وَ لکِن ظَنَنتُم أَنّ اللّه لا یَعلَمُ کَثِیراً- الخ» نشان میدهد که اینکه نموداری و سخن گفتن اعضا نتیجه‌ی علم حقّ است که بموجب علم و قدرت مرموز بی‌نهایت مطّلع بر اعمال اشخاص بوده و همان علم حقّ است که در مقام نفس آدمی به صورت عمل آن عضو بدن که کار را انجام داده است ظاهر میشود. و نمونه‌ی درستی اینکه گفتار آن است که اگر انسان در تاریکی فکر خود را متمرکز کند و چشم بر هم گذارد و بچیزی مخصوص فکر کند پس از مدّتی همان را در جلو چشم در تاریکی بسته‌ی خود می‌بیند. و اینکه نمونه‌ی امکان مجسّم شدن کارهای ارادی انسان است. پس کاری که چشم میکند بصورت دیدنیها در میآید و کارهای شنیدنی به صورت شنیدنیها و کارهای پسودنی بصورت چیزهای لمس کردنی که مجموع اینکه کارها خاصیّت نفسانی انسان است که پس از برگزار شدن مدّت و تکرار اینکارها آن خاصیّت روانی بوسیله‌ی تکرار همین کارها کامل میشود و آشکار که متعلّق علم حقّ و معلوم خداوندی همین کارها است و پدیداری آنها بصورتی نمایان شاهد بر یکایک کارهای انجام شده در دوران زندگی است. -قرآن-۱۶۴-۲۱۹ ۸- آیت ۳۲ جمله‌ی «أَرِنَا الَّذَینِ»- الخ» خوب نشان میدهد بیچارگی آنها را که خود را نیازمند صاحبان زر و زور دانسته و تسلیم فرمان آنها می‌شوند و بهر جنایتی بمیل آنها دست دراز میکنند و بآخر که بیچاره میشوند زبان عجز و التماس شان دراز است و زبونی شان نمودار که ای کاش باین سرمایه‌های بدبختی خود دسترس داشته باشیم تا زیر پای خود بمالیم و البتّه اینکه افسوس و حسرت بجائی نمیرسد و از گرفتاری رها نمیشوند. -قرآن-۲۱-۴۱ ۹- آیت ۳۳ «وَ مَن أَحسَنُ قَولًا- الخ» آرامتر و صالح‌تر وجدان و نکوتر سر انجام آدمی را معرّفی میکند که اگر کسی خود را مسلمان معرّفی کرد و خود نکوکار بود و دیگران را بسوی حقّ رهبری کرد بهترین مردم است و سخن او بهترین -قرآن-۱۳-۳۷ [صفحه ۴۳۵] سخنان است. آیت ۳۴ «لا تَستَوِی الحَسَنَةُ» راهنمائی است برای آنها که سر و کار با مردم دارند و با خویهای خشن و احساسات کینه جوئی رو بر هستند باید متوجّه باشند که نمیتوان بدی را با بدی جواب داد و خوشرفتاری و بد رفتاری یک سان نیست و اگر میخواهید گرفتار کین خواهی نشوید تحریکات و جنبشهای مردم را به نیکی جلو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گیری کنید تا بتوانید دشمنان را دوست خود کنید و آنها شرّ دیگران را هم از شما بگردانند و جمله‌ی «کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ» خوب اینکه حقیقت را نشان میدهد که میتوان با خوشرفتاری دشمن را دوست غمخوار خود کرد. سعدی اینمطلب را چنین گفته است: -قرآن-۸-۳۳-قرآن-۴۵۹-۴۸۹ بدی را بدی سهل باشد جزا || اگر مردی احسن الی من اسا بدی، در قفا عیب من کرد و خفت || بتر زو، قریبی که آورد و گفت عدو را به الطاف گردن ببند || که نتوان بریدن بتیغ اینکه کمند چو دشمن کرم بیند و لطف و جود || نباید دگر خبث از او در وجود چو با دوست دشوار گیری و تنگ || نخواهد که بیند تو را نقش و رنگ و گر خواجه با دشمنان نیکخوست || کمی بر نیاید که گردند دوست ۱۱- آیت ۴۰ جمله‌ی «أ فَمَن یُلقی- تا آخر» بیانی است برنده و بیچاره کننده‌ی مخالف که اصل گرفتاری شما کافران بقدری نمایان است که خود هم قبول دارید ولی اینکه را بسنجید تا بفهمید آیا کافر گرفتار در عالم دیگر بهتر است یا مؤمن آسوده خاطر! از پس اینکه سنجش خود دانید و آنچه کنید. البتّه همین گونه جمله‌های برنده بود که آن اعراب وحشی را بزانو در آورد. -قرآن-۲۳-۴۰ ۱۲- آیت ۴۲ «لا یَأتِیهِ الباطِلُ- الخ» گفتار مجمع ترجمه و نقل شد ولی بهتر اینکه است که بگوئیم: قرآن از جلو که در زمان پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نازل میشود و از دنبال که بعد از بر چیده شدن دوران وحی است هرگز بیهودگی بآن راه ندارد و کس نه در اکنون و نه هرگز در آن رخنه نتواند کرد، و حوادث روزگار آنرا -قرآن-۱۴-۳۷ [صفحه ۴۳۶] دگرگون نخواهد ساخت. ۱۳- آیت ۴۹ «لا یَسأَمُ الإنسانُ- الخ» علاوه بر توصیف آنها که در آن روز بد دل بودند و سود خواه یادآوری است که آدمی نبایستی همیشه یک روی کار را بنگرد که از دنبال گیری خوشی دلگیر نشود و پیوسته غرق خواسته‌های خود باشد و اگر زیانی دید خود را ناامید و بیچاره ببیند، بلکه همیشه باید بنیروی خدا داده و زیبائی طبیعت و آفرینش خوشدل باشد و امیدوار برحمت حق. -قرآن-۱۴-۳۷ [صفحه ۴۳۷]

سوره شوری

اشاره

- ۴۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الشوری [۴۲]: آیات ۱ تا ۵۳]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ حم [۱] عسق [۲] کَذلِکَ یُوحِی إِلَیکَ وَ إِلَی الَّذِینَ مِن قَبلِکَ اللّهُ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۳] لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ هُوَ العَلِیُّ العَظِیمُ [۴] -قرآن-۱-۱۹۱ تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرنَ مِن فَوقِهِنَّ وَ المَلائِکَةُ یُسَبِّحُونَ بِحَمدِ رَبِّهِم وَ یَستَغفِرُونَ لِمَن فِی الأَرضِ أَلا إِنَّ اللّهَ هُوَ الغَفُورُ الرَّحِیمُ [۵] وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَولِیاءَ اللّهُ حَفِیظٌ عَلَیهِم وَ ما أَنتَ عَلَیهِم بِوَکِیلٍ [۶] وَ کَذلِکَ أَوحَینا إِلَیکَ قُرآناً عَرَبِیًّا لِتُنذِرَ أُمَّ القُری وَ مَن حَولَها وَ تُنذِرَ یَومَ الجَمعِ لا رَیبَ فِیهِ فَرِیقٌ فِی الجَنَّةِ وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ [۷] وَ لَو شاءَ اللّهُ لَجَعَلَهُم أُمَّةً واحِدَةً وَ لکِن یُدخِلُ مَن یَشاءُ فِی رَحمَتِهِ وَ الظّالِمُونَ ما لَهُم مِن وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ [۸] أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَولِیاءَ فَاللّهُ هُوَ الوَلِیُّ وَ هُوَ یُحیِ المَوتی وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۹] -قرآن-۱-۷۷۷ وَ مَا اختَلَفتُم فِیهِ مِن شَیءٍ فَحُکمُهُ إِلَی اللّهِ ذلِکُمُ اللّهُ رَبِّی عَلَیهِ تَوَکَّلتُ وَ إِلَیهِ أُنِیبُ [۱۰] فاطِرُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ جَعَلَ لَکُم مِن أَنفُسِکُم أَزواجاً وَ مِنَ الأَنعامِ أَزواجاً یَذرَؤُکُم فِیهِ لَیسَ کَمِثلِهِ شَیءٌ وَ هُوَ السَّمِیعُ البَصِیرُ [۱۱] لَهُ مَقالِیدُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ یَبسُطُ الرِّزقَ لِمَن یَشاءُ وَ یَقدِرُ إِنَّهُ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۱۲] شَرَعَ لَکُم مِنَ الدِّینِ ما وَصّی بِهِ نُوحاً وَ الَّذِی أَوحَینا إِلَیکَ وَ ما وَصَّینا بِهِ إِبراهِیمَ وَ مُوسی وَ عِیسی أَن أَقِیمُوا الدِّینَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِیهِ کَبُرَ عَلَی المُشرِکِینَ ما تَدعُوهُم إِلَیهِ اللّهُ یَجتَبِی إِلَیهِ مَن یَشاءُ وَ یَهدِی إِلَیهِ مَن یُنِیبُ [۱۳] وَ ما تَفَرَّقُوا إِلّا مِن بَعدِ ما جاءَهُمُ العِلمُ بَغیاً بَینَهُم وَ لَو لا کَلِمَةٌ سَبَقَت مِن رَبِّکَ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی لَقُضِیَ بَینَهُم وَ إِنَّ الَّذِینَ أُورِثُوا الکِتابَ مِن بَعدِهِم لَفِی شَکٍّ مِنهُ مُرِیبٍ [۱۴] -قرآن-۱-۱۰۰۸

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فَلِذلِكَ فَادعُ وَ استَقِم كَما أُمِرتَ وَ لا تَتَّبِع أَهواءَهُم وَ قُل آمَنتُ بِما أَنزَلَ اللّهُ مِن كِتابٍ وَ أُمِرتُ لِأَعدِلَ بَينَكُمُ اللّهُ رَبُّنا وَ رَبُّكُم لَنا أَعمالُنا وَ لَكُم أَعمالُكُم لا حُجَّةَ بَينَنا وَ بَينَكُمُ اللّهُ يَجمَعُ بَينَنا وَ إِلَيهِ المَصِيرُ [۱۵] وَ الَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللّهِ مِن بَعدِ ما استُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُم داحِضَةٌ عِندَ رَبِّهِم وَ عَلَيهِم غَضَبٌ وَ لَهُم عَذابٌ شَدِيدٌ [۱۶] اللّهُ الَّذِي أَنزَلَ الكِتابَ بِالحَقِّ وَ المِيزانَ وَ ما يُدرِيكَ لَعَلَّ السّاعَةَ قَرِيبٌ [۱۷] يَستَعجِلُ بِها الَّذِينَ لا يُؤمِنُونَ بِها وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشفِقُونَ مِنها وَ يَعلَمُونَ أَنَّها الحَقُّ أَلا إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السّاعَةِ لَفِي ضَلالٍ بَعِيدٍ [۱۸] اللّهُ لَطِيفٌ بِعِبادِهِ يَرزُقُ مَن يَشاءُ وَ هُوَ القَوِيُّ العَزِيزُ [۱۹] -قرآن-۱-۸۶۱ مَن كانَ يُرِيدُ حَرثَ الآخِرَةِ نَزِد لَهُ فِي حَرثِهِ وَ مَن كانَ يُرِيدُ حَرثَ الدُّنيا نُؤتِهِ مِنها وَ ما لَهُ فِي الآخِرَةِ مِن نَصِيبٍ [۲۰] أَم لَهُم شُرَكاءُ شَرَعُوا لَهُم مِنَ الدِّينِ ما لَم يَأذَن بِهِ اللّهُ وَ لَو لا كَلِمَةُ الفَصلِ لَقُضِيَ بَينَهُم وَ إِنَّ الظّالِمِينَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۲۱] تَرَى الظّالِمِينَ مُشفِقِينَ مِمّا كَسَبُوا وَ هُوَ واقِعٌ بِهِم وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فِي رَوضاتِ الجَنّاتِ لَهُم ما يَشاؤُنَ عِندَ رَبِّهِم ذلِكَ هُوَ الفَضلُ الكَبِيرُ [۲۲] ذلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللّهُ عِبادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ قُل لا أَسئَلُكُم عَلَيهِ أَجراً إِلَّا المَوَدَّةَ فِي القُربى وَ مَن يَقتَرِف حَسَنَةً نَزِد لَهُ فِيها حُسناً إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ [۲۳] أَم يَقُولُونَ افتَرى عَلَى اللّهِ كَذِباً فَإِن يَشَإِ اللّهُ يَختِم عَلى قَلبِكَ وَ يَمحُ اللّهُ الباطِلَ وَ يُحِقُّ الحَقَّ بِكَلِماتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۲۴] -قرآن-۱-۱۰۰۲ وَ هُوَ الَّذِي يَقبَلُ التَّوبَةَ عَن عِبادِهِ وَ يَعفُوا عَنِ السَّيِّئاتِ وَ يَعلَمُ ما تَفعَلُونَ [۲۵] وَ يَستَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ يَزِيدُهُم مِن فَضلِهِ وَ الكافِرُونَ لَهُم عَذابٌ شَدِيدٌ [۲۶] وَ لَو بَسَطَ اللّهُ الرِّزقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوا فِي الأَرضِ وَ لكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما يَشاءُ إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ [۲۷] وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الغَيثَ مِن بَعدِ ما قَنَطُوا وَ يَنشُرُ رَحمَتَهُ وَ هُوَ الوَلِيُّ الحَمِيدُ [۲۸] وَ مِن آياتِهِ خَلقُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَثَّ فِيهِما مِن دابَّةٍ وَ هُوَ عَلى جَمعِهِم إِذا يَشاءُ قَدِيرٌ [۲۹] -قرآن-۱-۶۴۲ وَ ما أَصابَكُم مِن مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَت أَيدِيكُم وَ يَعفُوا عَن كَثِيرٍ [۳۰] وَ ما أَنتُم بِمُعجِزِينَ فِي الأَرضِ وَ ما لَكُم مِن دُونِ اللّهِ مِن وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ [۳۱] وَ مِن آياتِهِ الجَوارِ فِي البَحرِ كَالأَعلامِ [۳۲] إِن يَشَأ يُسكِنِ الرِّيحَ فَيَظلَلنَ رَواكِدَ عَلى ظَهرِهِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبّارٍ شَكُورٍ [۳۳] أَو يُوبِقهُنَّ بِما كَسَبُوا وَ يَعفُ عَن كَثِيرٍ [۳۴] -قرآن-۱-۴۳۵ وَ يَعلَمَ الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِنا ما لَهُم مِن مَحِيصٍ [۳۵] فَما أُوتِيتُم مِن شَيءٍ فَمَتاعُ الحَياةِ الدُّنيا وَ ما عِندَ اللّهِ خَيرٌ وَ أَبقى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِم يَتَوَكَّلُونَ [۳۶] وَ الَّذِينَ يَجتَنِبُونَ كَبائِرَ الإِثمِ وَ الفَواحِشَ وَ إِذا ما غَضِبُوا هُم يَغفِرُونَ [۳۷] وَ الَّذِينَ استَجابُوا لِرَبِّهِم وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَمرُهُم شُورى بَينَهُم وَ مِمّا رَزَقناهُم يُنفِقُونَ [۳۸] وَ الَّذِينَ إِذا أَصابَهُمُ البَغيُ هُم يَنتَصِرُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۵۲۳ وَ جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثلُها فَمَن عَفا وَ أَصلَحَ فَأَجرُهُ عَلَى اللّهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظّالِمِينَ [۴۰] وَ لَمَنِ انتَصَرَ بَعدَ ظُلمِهِ فَأُولئِكَ ما عَلَيهِم مِن سَبِيلٍ [۴۱] إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظلِمُونَ النّاسَ وَ يَبغُونَ فِي الأَرضِ بِغَيرِ الحَقِّ أُولئِكَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۴۲] وَ لَمَن صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذلِكَ لَمِن عَزمِ الأُمُورِ [۴۳] وَ مَن يُضلِلِ اللّهُ فَما لَهُ مِن وَلِيٍّ مِن بَعدِهِ وَ تَرَى الظّالِمِينَ لَمّا رَأَوُا العَذابَ يَقُولُونَ هَل إِلى مَرَدٍّ مِن سَبِيلٍ [۴۴] -قرآن-۱-۵۸۱ وَ تَراهُم يُعرَضُونَ عَلَيها خاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنظُرُونَ مِن طَرفٍ خَفِيٍّ وَ قالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الخاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم وَ أَهلِيهِم يَومَ القِيامَةِ أَلا إِنَّ الظّالِمِينَ فِي عَذابٍ مُقِيمٍ [۴۵] وَ ما كانَ لَهُم مِن أَولِياءَ يَنصُرُونَهُم مِن دُونِ اللّهِ وَ مَن يُضلِلِ اللّهُ فَما لَهُ مِن سَبِيلٍ [۴۶] استَجِيبُوا لِرَبِّكُم مِن قَبلِ أَن يَأتِيَ يَومٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّهِ ما لَكُم مِن مَلجَإٍ يَومَئِذٍ وَ ما لَكُم مِن نَكِيرٍ [۴۷] فَإِن أَعرَضُوا فَما أَرسَلناكَ عَلَيهِم حَفِيظاً إِن عَلَيكَ إِلَّا البَلاغُ وَ إِنّا إِذا أَذَقنَا الإِنسانَ مِنّا رَحمَةً فَرِحَ بِها وَ إِن تُصِبهُم سَيِّئَةٌ بِما قَدَّمَت أَيدِيهِم فَإِنَّ الإِنسانَ كَفُورٌ [۴۸] لِلّهِ مُلكُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ يَخلُقُ ما يَشاءُ يَهَبُ لِمَن يَشاءُ إِناثاً وَ يَهَبُ لِمَن يَشاءُ الذُّكُورَ [۴۹] -قرآن-۱-۸۹۴ أَو يُزَوِّجُهُم ذُكراناً وَ إِناثاً وَ يَجعَلُ مَن يَشاءُ عَقِيماً إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ [۵۰] وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ اللّهُ إِلّا وَحياً أَو مِن وَراءِ حِجابٍ أَو يُرسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِإِذنِهِ ما يَشاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ [۵۱] وَ كَذلِكَ أَوحَينا إِلَيكَ رُوحاً مِن أَمرِنا ما كُنتَ تَدرِي مَا الكِتابُ وَ لا الإِيمانُ وَ لكِن جَعَلناهُ نُوراً نَهدِي بِهِ مَن نَشاءُ مِن عِبادِنا وَ إِنَّكَ لَتَهدِي إِلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ [۵۲] صِراطِ اللّهِ الَّذِي لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ أَلا إِلَى اللّهِ تَصِيرُ الأُمُورُ [۵۳] -قرآن-۱-۶۰۵ [صفحه ۴۴۱] معنی لغات: «مقالید» کلیدها. «جوار» جمع جاریه بمعنی کشتی. «یوبقهن» از مصدر وبق بفتح اوّل و دوّم بمعنی هلاک و نابودی. ترجمه: بنام خدای بزرگ بخشش مهربان ۱ حم. ۲ عسق. ۳ بمانند اینکه حروف و جملهها خداوند دانای گرامی بسوی تو و پیغمبران گذشته وحی میکند. ۴ همان خدای که از او است آنچه در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آسمان است و زمین و برتر است و بزرگوار. ۵ که در برابر بزرگی او اینکه آسمانهای از زبر یکدگر آمادهی شکافتن است، و فرشتگان بستایش پروردگار خود تسبیح کنند و برای آنها که در زمینند آمرزش طلبند. پس خبردار باش که خداوند با اینکه [توانائی و بزرگی] اصل آمرزش است و مهربانی ۶ و آنها که جز خداوند برای خود دوستانی گرفتند او خود نگهبان فکر و کارشان است و تو را بر آنها نگماشتیم. ۷ و به اینکه جور قرآن عربی را بتو الهام کردیم [که به اندیشهی کفر و دین شان نباشی] و مردم مکّه و آنکه بیرون از آنجاست بیم دهی از روز فرا همی آدمیان که ناگزیر دستهای ببهشت و گروهی بآتش روند. ۸ و البتّه اگر خدا بخواهد همه را یک دسته کند و بیک گونه آفریند ولی [آفرینش آدمی چنین است] که هر که را بخواهد برحمت خود در آورد و آنها که ستمکارند نه دوستی دارند و نه یاوری. ۹ پس چرا جز خدا دوستانی گرفتند با اینکه او است دوستی که مردگان زنده کند و بهر چیز توانا باشد. [ای محمّد اکنون یادآوری کن که چون خدا دوست توانا است] ۱۰ اگر بچیزی هم آهنگ نشدید و اختلاف کردید دستور آن با خدا است که حاکم اینکه ناسازگاریها پروردگار من است که توکّلم باو است و روی دل بدو دارم ۱۱ همو که پدید آرندهی آسمانها و زمین است و از خودتان جفتها برایتان آفرید و هم از چهار پایان نر و ماده کرد و [صفحه ۴۴۲] [به اینکه گونه] شما را میآفریند و میافزاید و کس چون او نیست چه بینا و شنوا او است و بس ۱۲ و کلیدهای آسمانها و زمین باختیار او است که برای هر که بخواهد روزی گشاده بدارد و بسرنوشت کند چه او بر همه چیز دانا است ۱۳ و اینکه دین که برایتان نمودار کرد همان است که بنوح سفارش شد [آنچه بتو الهام شد] و آنچه بتو الهام کردیم و به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش شد بپا داشتن دین است که همگی بآن راه باشید و از هم جدا نشوید ولی همین دعوت و پیغمبری تو بر مشرکین گران است [که حسودند و نادان] لیکن آنرا که خدا بخواهد برگزیند و آن را که مرد إنابه است و دل با خدا دارد بسوی خود رهبری کند ۱۴ [پس دو دستگی و تفرقه کار کافران است که پیش از تو] از پس دانستن خوب و بد برای ستمگری و تجاوز بر یکدگر پراکنده و ناسازگار شدند و اگر سرنوشت پروردگارت نبود که تا بهنگامی معین بمانند البته همگی محکوم به مرگ بودند و هم مردمی که بعد از آنها علم و کتاب بارث بردند [و اکنون همزمان با تو هستند] از پیغمبری و قرآن بشک ماندند و دو دل شدند ۱۵ پس تو چنانکه دستور داری براه راست خود باش و پیرو خواستههاشان مباش و بگو: بهر کتابی که خدا فرستاد مؤمنم و مامورم میان شما بعدالت رفتار کنم چه خداوند پروردگار ما و شما است و کار ما برای خود ما و کار شما برای خودتان که میانمان حجتی و دلیلی نیست و خداوند میان ما را فراهم میکند چون بازگشت همگی به سوی او است ۱۶ [و همه بدانند] آن کسان که در برابر دین خدا احتجاج و دشمنی میکنند با اینکه مردم خردمند آن را پذیرفتهاند استدلالشان بحضور پروردگارشان نابود است و خشم و عذاب سخت برای شان فراهم است ۱۷ چون خداوند است که اینکه قرآن را بدرستی فرستاده و بیم میزان [و خرد و وسیله سنجش درست از نادرست] او فرستاده است و شاید رستاخیز نزدیک باشد ۱۸ کافران میگویند چرا زود نمیرسد! و مؤمنان از آن ترسانند و میدانند درست است و آمدنی، البته بدانند آنها که از رستاخیز دو دل هستند گمراهند و از راه بدورند ۱۹ ولی [صفحه ۴۴۳] خداوند به بندگان خود مهربان است و بهر کس آنچه صلاح است روزی میرساند چه او گرامی است و توانا ۲۰ که سود آن جهان هر که خواهد باو دهد بافزونی و آنکه سود اینکه جهان بخواهد همان را باو دهد و در جهان دیگر بهرهای ندارد ۲۱ مگر اینکه کافران خدائی چند داشتهاند که بیاجازهی حقّ بر ایشان دین ساختهاند! البتّه اگر فرمان ناگزیر خداوندی نبود همگی نابود میشدند و البتّه بجهان دیگر آزاری دردناک دارند ۲۲ که ستمکاران را بینی ترسناک از کار خود که گرفتار آن شدهاند و مؤمنین نکوکار در باغهای بهشت که آنچه خواهند به پیشگاه پروردگارشان آماده بینند و همین است بخشش بزرگ و بس ۲۳ و چنین بهرهای خداوند به بندگان مؤمن نکوکارش نوید میدهد. و تو بمردم بگو: من از شما مزدی بکار خود نخواهم جز دوستی نزدیکان و خویشان چه هر که دست بکاری نیک دراز کند بخوبی کارش میافزائیم که خداوند غفور است و شکور ۲۴ چرا مردم بد دل میگویند: محمّد بخدا دروغ بسته است! [مگر او ناتوان است] البتّه اگر بخواهد دلت را مهر میکند [چنانکه سخن گفتن فراموش کنی] و آنچه بیهوده است نابود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میکنـد و حقّ و درسـتی را بـا سـخنان خود اسـتوار میـدارد چه آنچه مردم در سـینه دارنـد او خبر دار است ۲۵ و او اسـت که تـوبه‌ی بنـدگان خود میپذیرد و از بدیها در میگذرد و آنچه می‌کنید میداند ۲۶ و سـخن مؤمنین نیکوکار میپذیرد و از بخشش خود بر ایشان می‌افزاید و لکن برای کافران سـخت آزاری دارد ۲۷ و و مردم بداننـد: اگر خداوند همگی را فراخ روزی کند سـتم پیشه و سـرکش می‌شوند. از اینکه رو است که باندازه‌ی شایسته فرو میفرستد که او ببندگان خود با خبر است و بینا ۲۸ و او است که پس از ناامیدی مردم باران میفرستد و مهر خود به همه میرساند چون دوست ستوده او است و بس ۲۹ و از نشانه‌های قدرت او است آفرینش آسمان و زمین و آنچه جنبنـده در آن دو پراکنـده است و آنگاه که بخواهـد تواند همگی را فراهم نماید و رسـتاخیز بپا کند ۳۰ و اگر بدی بشـما رسد برای آنست که خود کرده‌اید با اینکه بسـیاری از آن را ببخشد ۳۱ و شـما نتوانید خدا را بیچاره [صفحه ۴۴۴] کنید [و از عذابش رها شوید] و نه شـما را جز او دوست و یاوری باشد ۳۲ و هم از نشانه‌های قـدرت حقّ است کشتیهای کوه پیکر که در دریا روانند ۳۳ و اگر بخواهـد باد را آرام کنـد و آنها بر آب بماننـد و البتّه در اینکه کشتی رانی نشانه‌ها است برای هر که شـکیبا باشد و شاکر ۳۴ و نیز تواند که سرنشینان آن را بسزای گناهانشان نابود کند ولی بسیاری از گناهان را میبخشد ۳۵ پس آنها که در آیات ما بحث می‌کننـد و نمی‌پذیرنـد خواهند دانست که راه فرار ندارند ۳۶ پس بخوشـی‌های زندگی مغرور نشوید که سرمایه‌ای است زود گـذر و آنچه نزد خداونـد است [در سـرای دیگر ذخیره] بهتر است و پاینـده‌تر برای مؤمنین بـا توکّـل ۳۷ همـان مردم که از گناهان بزرگ و زشـتی پرهیز میکننـد و چـون غضـبناک شونـد در گذرنـد ۳۸ همـان مردم که دعـوت پروردگـار خود را پذیرفتنـد و نمـاز گزاردنـد و در کـار خود بـا یکـدگر شور کننـد و از آنچه روزی شان کردیم میبخشـند ۳۹ و اگر دیگری بآنهـا دراز دسـتی کرد از یکدگر کومک میخواهند [و سزایش میدهند که] ۴۰ سزای بد رفتاری بمانند آن است. ولی اگر در گذرند و سازش کنند مزدش با خدا است [و کینه توزی ز اندازه بیش سـتم است] و البتّه خداوند دوست سـتمکاران نیست ۴۱ و البتّه آنکه سـتمدیده و یاری طلبیده راهی بباز خواست و دستی بر او دراز نیست ۴۲ ولی دست بر کسانی دراز است و سـزاوار مجازاتند که بمردم سـتم میکنند و چیزی میخواهنـد که حقّ ندارند [و در سـرزمینی متجاوزند و سـرکش] اینگونه کسان آزاری دردناک در انتظار دارند ۴۳ و البتّه آنکه [در برابر سـتم] شـکیبا بود و بخشـید همّـتی مردانه دارد ۴۴ و کسـی که [سـتمگر و متجـاوز بود] خـدا گمراهش کنـد و از پس گمراهی دوستی نـدارد و خواهی دیـد که سـتمکاران چون گرفتاری بینند گویند: آیا راه بازگشتی هست! ۴۵ و بینی که بآتش داشـته‌اند و از خواری و بیچـارگی فروتننـد و دزدیـده بـآتش مینگرنـد و [آنجا است که] مؤمنین گوینـد: زیانبرده آن کسانـند که برسـتاخیز خود و خانواده‌شـان را از دست دادنـد [که نه برای خود انـدوخته‌ای دارنـد و نه دسترس بخویشـان خود] پس با خبر باشـید که سـتمکاران [صفحه ۴۴۵] بآزاری همیشـگی باشند ۴۶ و دوستی که در پیشـگاه حقّ یاری شان کنـد ندارنـد. چه آن را که خـدا گمراه کند راهی برایش نباشد ۴۷ پس ای مردم پیش از فرا رسیدن آن روز که باز گشتی از فرمان حقّ نخواهد بود دعوت پروردگار خود بپذیرید که بآن روز پناهگاه ندارید و انکاری نتوانید ۴۸ ای محمّد اگر مردم پشت بتو کردند [و سخنانت را نپذیرفتند اندیشه مدار] که بنگهبانی شـان نفرسـتادیمت و جز پیغـام دسـتوری نـداری چون آدمی را گر رحمتی برسـانیم بـدان شاد است و اگر بسـزای کارش بـدی بیند ناسپاس باشد و کافر نعمت ۴۹ [با اینکه] پادشاهی آسـمانها و زمین پدیده‌ی حقّ است و بهر که مصلحت باشد فرزند نرینه بخشد ۵۰ و به آنکه خواهـد مادینه و یا هر دو را دهـد و یا سترون و نازا کنـد چون هم دانا است و هم توانا. [پس با خود بسـنجند که با که در ستیزنـد و چه نعمتی را کفران میکننـد! مگر انتظار دارند سـخن حقّ با تو بشـنوند تا گفتارت بپذیرند! ولی بدانند] ۵۱ آدمی را نشاید که خدا با او سـخن گوید بجز که حقایق بدلش افتد یا در پس پرده‌ی پندار سـخن شـنود [که دیگران را آن در پرده در جلو است و نتوانند شـنید] و یا فرسـتاده‌ای از سوی حقّ آید و آنچه را خدا فرموده با او براز بگوید که البتّه خداوند است پیوسـته والا و دانا ۵۲ و بهمین روش ای محمّـد حقیقتی از کـار و سـاخته‌ی خود بتو الهام کردیم که پیش از آن تو نمیـدانستی قرآن و ایمان چیست بلکه ما آن را پرتوی کردیم تـا هر که را از بنـدگانمان بسـرنوشت کرده باشـیم بـا آن رهبری کنیم. و البتّه تو [با اینکه عنایت ما] براه راسـت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رهبری میکنی ۵۳ راه همان خداوندی که از او است هر آنچه در آسمان و زمین است. پس همه بدانند که بازگشت همه چیز بسوی او است. سخن مفسّرین: کشف: إبن عبّاس گفته است اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر چهار آیت از «قُل لا أَسئَلُکُم عَلَیهِ أَجراً» تا آخر چهار آیه که به مدینه نازل شده است، و پنجاه و سه آیت است و هفت آیه آن منسوخ است. -قرآن-۱۰۴-۱۴۱ «حم عسق» ۲ کشف: إبن عبّاس گفت: حاء، حلم خداوند است، میم، -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۴۴۶] مجد، عین علم، سین، سنا، قاف قدرت او است، محمّد بن کعب گفت: اینکه حروف قسم است که خدا یاد کرده است. شهر بن حوشب گفته است: کنایه از حوادث آینده است که حاء حرب است، میم ملک است که از مردمی بمردمی دیگر منتقل میشود، عین عدوّ و دشمن است، و سین سبی است و اسارت که بر سر قبیله قریش میآید، و قاف قدرت حق است بر عالمیان. و بعضی گفتهاند: یعنی بسر- نوشت عذابی است که خواهد رسید. تبیان: إبن عبّاس «حم سق» میخوانده است بدون عین و هم در بعضی مصاحف إبن مسعود بگفتهی فراء مثل قراءت إبن عبّاس بوده است که عین نداشته است. و إبن عبّاس گفته است: علیّ علیه السّلام از اینکه حروف آشوبها را پیش بینی میکرد و میدانست. تأویلات کاشانی: یعنی حقّ بمحمّد نمودار شد به اینکه گونه که سلامتی و درستی دل او علم و حقیقت را نمودار کرد. چونکه دل از غیر حقّ خالی شد علم و حقیقت از آن نمودار میشود، و دل محمّد از غیر حقّ سالم و خالی شد پس علم و حقیقت «کَذلِکَ یُوحِی إِلَیکَ وَ إِلَی الَّذِینَ- الخ» ۳ ابو الفتوح: إبن کثیر یوحی بصورت مجهول خوانده است که «اللّهُ العَزِیزُ» بجای جواب پرسش و فاعل فعل مقدّر باشد. یعنی وحی میشود و کسی میپرسد: که وحی میکند! جواب میدهد «اللّهُ العَزِیزُ». و در مقصود و نتیجهی معنی تفاوت نیست. إبن عبّاس گفته است: در کتاب هر پیغمبری «حم عسق» بوده است از اینکه روی گفته شده است «کَذلِکَ یُوحِی إِلَیکَ وَ إِلَی الَّذِینَ مِن قَبلِکَ» یعنی خدا بمانند اینکه «حم عسق» بتو و بگذشتگان وحی میکند که بزبان خودشان همین مطالب بوده است. -قرآن-۲۶۶-۳۱۳-قرآن-۳۸۸-۴۰۷-قرآن-۵۱۵-۵۳۴-قرآن-۶۳۱-۶۴۱-قرآن-۶۹۰-۷۵۲-قرآن-۷۸۱-۷۹۱ مجمع: یعنی بمانند الهام گذشته، اخبار غیب و آینده بتو و پیغمبران گذشته وحی میشود. کشف: مقاتل گفته است: یعنی بمانند حکم اینکه سوره بر پیغمبران گذشته [صفحه ۴۴۷] هم الهام شده است. و بعضی گفتهاند: یعنی حروف معجم بتو و گذشتگان وحی میشود. «تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرنَ مِن فَوقِهِنَّ» ۵ فخر: اینکه جمله چند معنی میشود ۱- از هیبت خداوند که در بالای آسمانها قدرتش مسلّط است و فراگیر ممکن است آنها از یکدگر جدا شوند. ۲- چون کلمه ارض در آیت جلو بوده است ممکن است معنی چنین باشد: آسمانها از بالای زمینها شکافته شوند. ۳- یعنی از آن سوی بالا که آنها در آن هستند ممکن است از هم شکافته شوند. و جهت امکان اینکه شکافتن یا همان هیبت عظمت حقّ است یا زشتی سخن مشرکین که فرزند و شریک میپنداشتند. -قرآن-۱-۵۳ «لِتُنذِرَ أُمَّ القُری وَ مَن حَولَها» ۷ فخر: اگر اینکه جمله بظاهر بفهمانند که تو را فرستادیم برای بیم و نوید مردم امّ القری که مکّه است و اطراف آن انحصار مأموریّت آن حضرت را بهمان سرزمین نمیفهمانند بعلاوه که در آیت دیگر گفته شده است «ما أَرسَلناکَ إِلّا کَافَّةً لِلنّاسِ» یعنی مأمور بابلاغ بر همهی مردم هستی و خود پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله هم فرموده است که دستورهای من برای همهی مردم هستی و خود پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هم فرموده است که دستورهای من برای همهی مردم است. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۲۸۰-۳۲۱ «وَ مَا اختَلَفتُم فِیهِ مِن شَیءٍ فَحُکمُهُ إِلَی اللّهِ» ۱۰ مجمع: یعنی در آنچه اختلاف کنید نشان دادن درست از نادرست با خدا است و بعضی گفتهاند: یعنی خداوند دلیلی برای شما معیّن میکند که راه درست را پیدا کنید و بعضی گفتهاند: -قرآن-۱-۶۶ یعنی در قیامت معلوم کند کی براه راست بوده و که نبوده است. ابو الفتوح: اینکه آیه دلیل است بر اینکه کسی حقّ ندارد حکمی از خود در دین معیّن کند مگر آیتی محکم یا خبری متواتر بر حکمی باشد. «یَذرَؤُکُم فِیهِ» ۱۱ طبری: مجاهد گفته است: یعنی شما را نسل به نسل بهمین جور میآفرینند. قتاده گفته است: یعنی زندگی شما را به اینجور قرار میدهد. -قرآن-۱-۲۱ مجمع: کلمهی «فیه» یعنی در اینگونه جفت قرار دادن. و فرّاء گفته [صفحه ۴۴۸] است بوسیلهی ازدواج، شما و چهار پایان را زیاد میکنیم. «لَیسَ کَمِثلِهِ» ۱۱ حسینی: کلمهی مثل زیاد است یا بمعنی ذات است. -قرآن-۱-۲۰ ذات تو را صورت و پیوند نه || تو بکس و کس بتو مانند نه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«شَرَعَ لَکُم مِنَ الدِّینِ ما وَصّی بِهِ- الخ» ۱۳ فخر: چون احکام ادیان مختلف است مقصود از اینکه آیه آن چیزها است که باختلاف ادیان تفاوت نمیکند که ایمان بخدا و ملائکه و کتب آسمانی و پیغمبران و رستاخیز است و کوشش در فضائل و دوری از رذائل. - قرآن-۱-۴۸ «أَقِیمُوا الدِّینَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا» ۱۳ فخر: نقل اینکه جمله از پیغمبران می- فهمانند که پیغمبران بزرگ گذشته که نوح و ابراهیم و موسی و عیسی بوده‌اند، سفارش می‌کرده‌اند که در دین چنان همگی استوار باشید که اختلاف و پراکندگی در میان شما نباشد. پس بگفته‌ی منکرین قیاس باین آیه عمل بقیاس جایز نیست چون قیاس بزرگترین راه اختلاف است و بچشم می‌بینیم آنها که به قیاس رفتار میکنند تا بقیامت اختلافشان باقی است، پس باید ممنوع باشد. -قرآن-۱-۴۲ «وَ ما تَفَرَّقُوا إِلّا- الخ» ۱۴ فخر: مقصود از جمله‌های «تفرّقوا» و «قضی بینهم» و «اورثوا الکتاب» یهودی و مسیحی است که گویا کسی میپرسد با سفارش پیغمبران به یگانگی و خودداری از اختلاف پس چرا در دین یهود و مسیح مذاهب مختلف است! اینکه جمله‌ها جواب است که اختلاف برای جاه طلبی و خود فروشی است و جمله‌ی «اورثوا الکتاب» مقصود معاصرین زمان پیغمبر است که اینها هم مثل گذشتگان‌شان هستند که ایمان ندارند و در کتاب دین خودشان در شک، و دو دلند. و معنی جمله‌ی بعد «فَلِذلِکَ فَادعُ- الخ» دنباله‌ی همین مطلب است که چون آنها دو دسته و مختلف هستند تو استوار باش و باتّفاق دعوت کن و خواسته‌های مختلف آنها را دنبال مکن. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۵۳۵-۵۵۴ «وَ أُمِرتُ لِأَعدِلَ-» الخ» ۱۵ مجمع: یعنی مأمور هستم تا عدالت کنم و در دین میان کسی تفاوت نگذارم و همه را بسوی حقّ دعوت کنم، و بعضی گفته‌اند -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۴۴۹] یعنی در همه چیز عدالت و مساوات کنم و در حدیث است سه خوی در آدمی مایه‌ی رهائی او است و سه دیگر مایه‌ی گرفتاری و نابودی: ۱- عدالت در خشم و خشنودی. ۲- میانه روی چه در بی‌نیازی و چه در ناداری. ۳- و ترس از خدا، بآشکار و نهان. و. ۱- آز و دون همتی که آدمی پیوسته بفرمان آن باشد. ۲- و خواسته‌ی نفسانی که پیوسته آدمی در پی آن باشد. ۳- و خود پسندی که آدمی خود را از همه بهتر بداند. «لا حُجَّةَ بَینَنا» ۱۵ مجمع: یعنی حقّ نمودار شد و دشمنی میان ما و شما نیست. و اینکه گفتگو پیش از دستور بجهاد است، و گفته‌اند: یعنی جای استدلال میان ما و شما نیست چون حقّ نمودار شده است و سرسختی شما هم معلوم است. -قرآن-۱-۲۱ «اللّهُ الَّذِی أَنزَلَ الکِتابَ بِالحَقِّ وَ المِیزانَ» ۱۷ کشف: میزان یعنی عدالت چون میزان ابزار انصاف و مساوات است عدل میزان نامیده شده است. -قرآن-۱-۶۳ بعضی گفته‌اند: یعنی خدا بمردم الهام کرد که با تراز و بانصاف و عدالت رفتار کنند. علقمه گفته است: میزان محمّد است که بوسیله قرآن میان مردم حکومت می‌کند. «نُؤتِهِ مِنها» ۲۰ کشف: یعنی باو میدهیم آنچه بهره او کرده‌ایم و «من» بمعنی تبعیض است یعنی قسمتی از سود دنیا که بخواهد باو میدهیم. -قرآن-۱-۱۷ «قُل لا أَسئَلُکُم عَلَیهِ أَجراً إِلَّا المَوَدَّةَ فِی القُربی» ۲۳ فخر: در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- إبن عبّاس گفت: چون پیغمبر با همه‌ی قریش خویش بود مقصود از اینکه جمله آن است که من از شما چیزی نمیخواهم جز که شما بواسطه‌ی خویشاوندی با من کومکم کنید. ۲- سعید بن جبیر گفت: یعنی با خویشان پیغمبر دوستی کنید. ۳- قتاده گفته است: یعنی دوست بدارید کاری را که شما را بخدا نزدیک کند. ۴- یعنی مزد من دوستی شما است با خویشاوندان خودتان. - قرآن-۱-۷۱ مجمع: از امام باقر و صادق و امام سجّاد علیهم السّلام نقل شده است: [صفحه ۴۵۰] یعنی دوستی خویشان و اولاد من، و زاذان نقل کرده است که علیّ علیه السّلام فرمود: در آل حم آیتی است برای ما که فقط شخص مؤمن ما را دوست میدارد آنگاه اینکه آیه را تلاوت فرمود «قُل لا أَسئَلُکُم- الخ». -قرآن-۱۱۸-۱۳۸ إِن یَشَإِ اللّهُ یَختِم عَلی قَلبِکَ» ۲۴ ابو الفتوح: گفته‌اند: چون آیت جلو نازل شد و دوستی اولاد پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بر مردم معیّن شد منافقین گفتند: محمّد میخواهد خویشان خود را نزد مردم عزیز کند. اینکه آیه نازل شد که مردم میگویند محمّد دروغ گفته است، اگر تو دروغ گو باشی چنانکه منافقین میگویند و خدا بخواهد، مهر کند دل تو را که قرآن را فراموش کنی، پس تو دروغگو نیستی و اینکه آیات از سوی خدا است. مجاهد گفته است یعنی اگر خدا بخواهد دل تو را محفوظ بدارد که از سخن آنها آزرده نشوی. و واو در «یَمحُ اللّهُ الباطِلَ» بدون جهت انداخته‌اند «وَ یَدعُ الإِنسانُ» و «سَنَدعُ الزَّبانِیَةَ» که واو آخر اینکه کلمات را در کتابت ننوشته‌اند برای پیروی از طرز کتابت مصاحف بوده است«۵۸».

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱-۴۷-قرآن-۵۹۴-۶۲۰-قرآن-۶۴۴-۶۶۶-قرآن-۶۶۹-۶۹۳-پاورقی-۷۹۹-۸۰۱ «وَ هُوَ الَّذِی یَقبَلُ التَّوبَةَ» ۲۵ ابو الفتوح: إبن عبّاس گفت: چون به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله اینکه تهمت بستند که میخواهد خویشان خود عزیز کند و خدا دستوری برای خویشان نداده است و آیت جلو بجوابشان آمد که اگر سخن آنها راست باشد و پیغمبر دروغگو، ما، دلش را مهر میکنیم و باطل را نابود. آنها دانستند که از سوی حقّ پیغمبر از سخنانشان خبر دار شده است. از گفته پشیمان شدند و آمدند و توبه کردند. اینکه آیه آمد تا آسوده دل باشند. -قرآن-۱-۳۹ «ما تَفعَلُون» ۲۵ مجمع: با تاء و یاء بصیغه‌ی غایب و خطاب هر دو قراءت شده است. -قرآن-۱-۱۷ «وَ یَستَجِیبُ الَّذِینَ آمَنُوا- الخ» ۲۶ طبری: اینکه آیه دو معنی شده است: ۱- اجابت میکند خدا دعای مؤمنین را و از فضل خود بآنها می‌افزاید که دعای برای برادرانشان را می‌پذیرد. ۲- مؤمنین اجابت میکنند خدا را و او هم -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۴۵۱] در برابر اجابت و تصدیق از فضل خود بآنها می‌افزاید. «وَ یَزِیدُهُم مِن فَضلِهِ» ۲۶ کشف نوشته: اینکه زیادت بقول مفسّران اهل سنّت دیدار خداوند است، بو بکر شبلی وقتی در غلبات وجد خویش گفت: بار خدایا فردا همه را نابینا انگیز تا جز من تو را کسی نبیند، باز وقتی دیگر گفت: بار- خدایا شبلی را نابینا انگیز، دریغ بود چون من تو را بیند. آن سخن اوّل غیرت بود بر جمال از دیده‌ی اغیار، و آن دیگر غیرت بود بر جمال از دیده‌ی خود. -قرآن-۱-۳۱ در راه جوانمردان اینکه قدم از آن قدم تمامتر است و عزیزتر«۵۹». -پاورقی-۷۳-۷۵ از رشک تو بر کنم دل و دیده خویش || تا اینت نبینند و نه آن داند بیش «وَ لَو بَسَطَ اللّهُ- الخ» ۲۷ مجمع: إبن عبّاس گفت: یعنی اگر روزی همه‌ی مردم را خدا گشاده بدارد هر روزی آرزوئی کنند برتر از مقام خود مقامی و از منزل خود منزلی دیگر بخواهند و اسبی بهتر بخواهند. -قرآن-۱-۲۳ کشف: خباب بن أرت گفت: ما گروه اصحاب صفّه چون اموال یهود بنی- قریظه و دیگران در چشم ما آمد و آرزوی آن کردیم باین آیه خداوند ما را تنبیه کرد و آن آرزو از دل ما بیرون برد و آرامش قناعت بجایش گذارد. فخر: چند جهت برای معنی اینکه آیه نقل کرده‌اند: ۱- اگر بهمه بیکسان وسعت روزی داده شود کسی کار دیگری را نخواهد پذیرفت و رشته‌ی زندگی بشر گسیخته میشود. ۲- آیه مختصّ است بعرب که اگر بارندگی و علف برایشان در بیابان فراوان میشد و آب و نانشان فراهم میشد سرکشی میکردند و بغارت و کشتار یکدگر می‌پرداختند. ۳- انسان خوی گردنفرازی و خودخواهی دارد و اگر بی‌نیاز شد اینکه خوی او بکار می‌افتد و اگر بیچاره و نادار بود آرام میشود و فرمان می‌برد. «یُنَزِّلُ الغَیثَ» ۲۸ فخر: با تشدید و تخفیف زای قراءت شده است، و هم در آیت بعد «فَبِما کَسَبَت» در مصاحف مدینه و شام بدون «فاء» بوده است و نافع -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۹۹-۱۱۶ -قرآن-۱۴۷-۱۹۹ [صفحه ۴۵۲] و إبن عامر بدون «فاء» خوانده‌اند. و دیگران با «فاء» خوانده‌اند، و در قرآنهای دیگر «فاء» نوشته بوده است. و ابو سخیله از علیّ علیه السّلام روایت کرده است: پیغمبر اینکه را خواند و فرمود: آنچه را خدا بخشیده است او برتر است از اینکه برستاخیز دوباره بر آن مجازات کند و آنچه در برابرش مصیبتی بوده است و مجازات آن داده شده است خدا کریمتر است که دوباره مجازات کند. اینکه حدیث را واحدیّ در کتاب بسیط نقل کرده است و گفته است: اگر اینکه حدیث درست باشد امید بخش ترین آیات قرآن همین آیه است چون گناهان را دو دسته کرده است: یک دسته در دنیا مجازات بر آن شده است و یک دسته معاف شده است. مجمع: حسن بصری گفته است: اینکه آیت «ما أَصابَکُم ... فَبِما کَسَبَت- الخ» برای آزاری است که از جهت استحقاق حدّ شرعی بکسی میرسد. قتاده گفته است همه گونه مصیبت مقصود است و برای همه کس، و بعضی اهل تحقیق گفته‌اند: -قرآن-۴۴-۵۸-قرآن-۶۳-۷۸ آیه خاصّ است اگر چه بلفظ عام است چون بعضی گرفتارتر میشوند و گناه نکرده‌اند مثل گرفتاری آزمایشی پیغمبران و هم بیماری اطفال و دیوانگان و مؤمنین. «الجَوارِ فِی البَحرِ» ۳۲ مجمع: جواری با یاء نیز قراءت شده است و در آیت ۳۵ جمله‌ی «وَ یَعلَمَ الَّذِین» فعل یعلم با رفع خوانده شده است که جمله‌ی جدا باشد و با نصب خوانده‌اند که عطف بر جزای شرط جمله‌های جلو باشد و سیبویه جایز دانسته‌اند که معطوف بر جزای شرط منصوب تلفّظ شود. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۹۷-۱۲۱ «کَبائِرَ الإِثمِ» ۳۷ کشف: کبائر و فواحش شرک بخدا است و ناامیدی از رحمت و آسودگی از گرفتاری ناگهانی خداوندی و آزار و عاق والدین و کشتن آدمی که سزاوار کشتن نیست و مرد و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زن درستکار را بنا بکاری بدنام کردن و خوردن مال یتیم و فرار از جنگ و ربا خوردن و جادو گری و بزه کاری و سوگند به دروغ و خیانت کردن که مخفیانه چیزی ربودن و منع زکات و شهادت بدروغ و خودداری از شهادت و شرابخواری و پیمانشکنی و قطع رحم که بدرفتاری با خویشاوندان -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۴۵۳] است. و جمله‌ی «وَ الَّذِینَ یَجتَنِبُونَ» که در اوّل آیه است عطف است بر «لِلَّذِینَ آمَنُوا» که در آیت جلو است و معنی چنین میشود: آنچه نزد خدا است بهتر است و پاینده تر برای مؤمنین که بخدا توکّل دارند و از زشتیها پرهیز می‌کنند. -قرآن-۱۸-۴۷-قرآن-۹۲-۱۱۳ و حمزه و کسائی «کبیر الإثم» بصورت مفرد قراءت کرده‌اند. «وَ الفَواحِش» ۳۷ مجمع: یعنی آنچه از هر زشتی زشت تر است. و جمله‌ی بعد «إذا ما غَضِبُوا هُم یَغفِرُون» مقصود خشم در کارهای شخص است و گذشت از آنگونه خشم‌آوری که بکسی آزار برسانند و او در گذرد و گر نه در احکام و وظایف و حدود گذشت جایز نیست و باید مجازات کرد. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۸۸-۱۲۳ «وَ أَمرُهُم شُورى بَینَهُم» ۳۸ مجمع: یعنی بتنهائی کاری نمیکنند مگر پس از مشاوره‌ی با دیگری و گفته‌اند: اینکه آیه برای انصار است که پیش از اسلام جمع میشدند و شور میکردند سپس دست بکاری میبردند. و بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است که چون عده‌ای بعنوان نقیب و نماینده از طرف مردم و پیغمبر علیه السّلام به مدینه آمدند و در خانه‌ی ابو ایّوب انصاری جمع شدند و شور کردند که اسلام پذیرند و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله را بمدینه بیاورند و یاریش کنند، اینکه آیه اشاره باین کار انصار است. و روایت است که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود هر کس با یک نفر شور کند براه راست رهبری میشود. -قرآن-۱-۳۲ ابو الفتوح: پیغمبر فرمود: هیچ کس با مشورت بدبخت نمیشود و با استبداد خوشبخت نمیشود. «أَصابَهُمُ البَغیُ هُم یَنتَصِرُون» ۳۹ مجمع: سدّی گفته است: یعنی اگر غیر مسلم بمسلمان ستم کرد او انتقام میگیرد و از اندازه تجاوز نمیکند. ابو مسلم گفته است: یعنی در چنین موقع بیاری یکدگر برمی‌خیزند. عطاء گفته است: یعنی مسلمانان را که کافران از مکه بیرون کردند بآزار و تجاوز چون توانائی یافتند از ستمگران انتقام گرفتند. إبن زید گفته است: خدا مؤمنین را دو دسته کرده است ۱- آنها که در آیت جلو گفته شده است که از ستم در میگذرند. ۲- آنها که از -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۴۵۴] ستمگر خود کینه جوئی میکنند و اندازه نگاه میدارند و ستم نمی‌کنند. «جَزاءُ سَیِّئَةٍ- الخ» ۴۰ کشف: مقاتل گفته است اینکه دستور برای مجازات جرم کشتن و زخم زدن است. سدّی گفته است: مقصود بد گفتاری و دشنام است که هر که آنچه بشما گفت بهمان اندازه جوابش گوئید و زیاده و تعدّی نکنید که اگر گفت: خدا خوارت کند همان را بجوابش گویند. -قرآن-۱-۱۸ فخر: اینکه آیه اصل بزرگی است در علم فقه و در بعضی موارد که باید بیش از اندازه مجازات کرد یا حکم شود که ستمدیده از حقّ خود بگذرد وابسته باجتهاد مجتهد است. «لا یُحِبُّ الظّالِمِین» ۴۰ مجمع: یعنی در جمله‌ی پیش که گفتیم «فَمَن عَفا- الخ» نه از برای دوستی ستمگر است که خدا ستمگر را دوست ندارد بلکه برای گذشت و نکوکاری است. و بعضی گفته‌اند اینکه جمله مربوط است به جمله جلوتر «جَزاءُ سَیِّئَةٍ» یعنی خدا ستمگر را دوست ندارد که بدی را بیش از بدی مجازات کند. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۷۶-۸۸-قرآن-۲۶۳-۲۸۱ «یَنظُرُونَ مِن طَرفٍ خَفِیٍّ» ۴۵ طبری: مجاهد گفته است یعنی کافران در میان آتش از چشم خواری و بیچارگی مینگرند. قتاده گفته است: یعنی آنها دزدیده نگاه میکنند. بعضی مردم بصره گفته‌اند یعنی با چشمی ضعیف مینگرند بعضی گفته‌اند: با قسمتی از چشم خود مینگرند. بعضی دیگر گفته‌اند: چون کور بمحشر آمده‌اند با دل بآتش مینگرند. -قرآن-۱-۳۵ «ما لَکُم مِن نَکِیرٍ» ۴۷ تبیان: یعنی زبان انکار ندارید. بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۵ یعنی کسی ندارید که بگوید: چرا آزارشان میکنید و بر آزار شما خرده گیری کند. فخر: ارتباط اینکه آیه بجلو اینکه است که چون نوید و تهدید بسیار گفته شد آغاز نتیجه شد که پیش از فرا رسیدن آن روز که راه انکار ندارید سخن حقّ بپذیرید. «إنّا إذا أَذَقنَا الإنسان- الخ» ۴۸ فخر: چون دستور باطاعت داده - قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۴۵۵] شد، بدنبال آن به پیغمبر دلداری داده شد و جهت نافرمانی مردم بیان شده که خوی آدمی اینکه است: اگر باو رحمتی و خوبی بچشانیم شاد است. و جمله «أَذَقنَا» میفهماند که اگر در برابر آنچه برای جاودانی است کمترین اندازه به او برسد شاد است و با اینکه در برابر خوشی عالم دیگر هیچ است او خود را به آرزو رسیده میداند. و آیت بعد «لِلّهِ مُلکُ- الخ» برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همین است که بفهمانـد اینکه خوشـی و ناسپاسـی و کفران سود نـدارد چون اختیار همه چیز با خدا است. -قرآن-۱۶۵-۱۷۵-قرآن-۳۸۳-۳۹۸ «أو یُزَوِّجُهُم» ۵۰ طبری: مجاهـد گفته است: یعنی یـک نوبت پسـر و یـک نوبت دختـر میزایـد و «یزوّجهم» یعنی آمیخته میکند آنها را که بهر نوبتی چیزی می‌زاید. -قرآن-۱-۲۰ تبیان: إبن زید گفته است: یعنی بآنها فرزند توأم و دو قلو میدهد که دختر و پسـر یا هر دو دختر یا هر دو پسـر. کشف: در خبر است که فرخنـدگی زن باین است که اوّلین فرزنـد او دختر باشد چون در اینکه آیـه اوّل نـام دختـر برده شـده اسـت کـه در اوّل آیه گفته شـده است «یَهَبُ لِمَن یَشاءُ إناثاً». بعضـی گفته‌انـد: اینکه آیه مخصـوص پیغمبرانست و برای نمودن وضع فرزنـد و نسل آنها که بلوط فقطّ دختر داده است و بابراهیم پسـر و بمحمّـد هر دو و عیسـی و یحیی بی‌فرزنـد بوده‌انـد. و بعضـی گفته‌انـد کلمات ذکور و اناث و عقیم کنایت از سـرمایه و خوشـی است و ناداری که مقصود از اناث و ذکور دنیـا است و آخرت یعنی بهر که خواهـد دنیا دهـد و بهر که خواهـد آخرت و یا هر دو و یا هیچکـدام. -قرآن-۱۸۵-۲۱۶ «إِنَّهُ عَلِیمٌ قَدِیرٌ» ۵۰ حسینی: بیت: -قرآن-۱-۲۸ علم او بر طرف از شـائبه‌ی جهـل و فتور || قـدرتش پـاک ز آلایش نقصان و قصور «ما کانَ لِبَشَرٍ- الخ» ۵۱ مجمع: زجّـاج گفته است: سـخن گفتن خـدا بـا آدمی یا بوسـیله‌ی الهام در دل او است یا از پس پرده است مثل سخن گفتن حقّ با موسی، یا بوسیله‌ی ملکی است که میفرستد و آن ملک فرمان حقّ را باو الهام -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۴۵۶] میکند بآنجور که خـدا گفته است. کشف: جهت نزول اینکه آیه آن بود که یهود به پیغمبر عرض کردند: موسـی با خدا سـخن گفت و باو نگاه میکرد و اگر راسـتگوئی در پیغمبری خود باید به خدا بنگری و با او سخن بگوئی. آن حضرت فرمود: چنین سخنی نگوئید چه، موسـی خدا را ندید و سـخن او را شـنید. اینکه آیه به پشتیبانی فرموده‌ی پیغمبر فرود آمد. و بیشتر وحی پیغمبران پیش از پیغمبر ما یا بالهام در دل آنها بوده است یا بخوابی که میدیده‌اند. و از پیغمبر صـلی اللّه علیه و آله روایت است: بعضـی پیغمبران آواز می‌شنیدند و پیغمبر میشدنـد و بعضـی بـدل و گوشـشان می‌افتاد و وسـیله‌ی پیغمبری شان میشـد، و جبرئیل با من سـخن میگویـد چنانکه شـما با یکدگر سخن گوئید و حرث بن هشام از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله پرسید: چگونه بشما وحی میرسد! فرمود: گاهی مثل آواز زنگ است که از همه سـختتر است و رنـج آور و چـون صـدا قطع میشود آنچه بوده است بخـاطرم میمانـد و گـاهی ملـک بصورت مردی بجلوم نمایـان میشود و با من سـخن میگویـد و آن را بخاطر نگاه میـدارم. و عایشه گفت: روزهای سـرد آن حضـرت را با حال وحی میدیدم چنان بی‌آرام است که گویا پاره‌های بدنش از هم گسـیخته میشود و از پیشانیش عرق میریخت. «أو یُرسِلَ رَسُولًا فَیُوحِیَ» ۵۱ کشف: نافع خوانـده است «یرسل» با رفع «یوحی» با سـکون تا جمله‌ای جـدا و استیناف باشـد و دیگران با نصب هر دو خوانده‌اند که عطف بر معنی جمله‌ی جلو باشـد تـا چنین معنی شود: «الّـا ان یوحی او یرسـل رسولاـ فیوحی» و نتیجه‌ی معنی در هر دو قراءت یکی است. -قرآن-۱-۳۵ فخر: آنکه کلام حقّ را میشنود از کجا آسوده خاطر است که سخن خداوند است مگر صفت قدیم حقّ که منزّه از حروف و اصوات است در یابـد تا یقین کنـد که سـخن خداونـدی است و باز اطمینان بآن معلوم نیست تا دلیل دیگر بر آن نباشـد ولی اگر حروف و اصوات بشـنود البتّه بایـد نشانه‌ای باشـد تا یقین کند اینکه صدا و سـخن از خداوند است. و همچنین اگر از ملکی شنید قرینه لازم است که [صفحه ۴۵۷] نشان دهد او از سوی خدا است نه شیطان راهزن است. صافی: چون اصل وحی سخنی است پوشـیده که بزودی درک میشود معنی آیه اینکه است: ۱- در دلش می‌افتد و کسی را نمی‌بیند. ۲- آوازی میشنود و کسی نمی‌بیند. ۳- از فرسـتاده سـخن میشـنود. تأویلات کاشانی: وحی به پیغمبر یعنی رسـیدن او بمقام وحـدت و فنای در حقّ با اینکه بوجود مادّی خود محققّ است و باقی و اسـتوار است و زنده چنانکه در سوره‌ی نجم است «ثُمَّ دَنا فَتَدَلّی فَکانَ- الخ» و سـخن شـنیدن از پس پرده آنگاه خواهـد بود که پرده‌ی دل در میان است و صـفات در جلوه‌گری اینکه است که راز گفتن و مناجات و مکالمه و مکاشـفه پیدا میشـود چنـانکه برای موسـی بـود که او در پرده‌ی صـفات گرفتـار بود. -قرآن-۱۹۲-۲۲۳ «وَ کَذلِکَ أَوحَینا إِلَیکَ رُوحاً- الخ» ۵۲ طبری: چنـانکه بپیغمبران گذشـته وحی میکردیم همچنین اینکه قرآن را که وحی و رحمـتی است از فرمـان مـا بتـو وحی کردیم، و کلمـه‌ی «روح» بمعنی رحمـت اسـت بگفته‌ی قتـاده. و سـدّی گفته است بمعنی وحی است. -قرآن-۱-۳۸ مجمع: روح بمعنی قرآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که راهنما است و زندگی و جان دلها است. «مَا الکِتابُ وَ لَا الإِیمانُ» ۵۲ مجمع: یعنی خبر نداشتی که قرآن چی است و شرع و احکام دین چی است. بعضی گفته‌اند: یعنی اهل ایمان را نمیدانستی که چه کسان هستند و کی مؤمن خواهد بود و که نخواهد بود. -قرآن-۱-۳۴ کشف: محمّد بن اسحاق بن خزیمه گفت: مقصود از ایمان نماز است مثل «وَ ما کانَ اللّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُم» و علمای اصول دین معتقدند که پیغمبران، پیش از پیغمبری مؤمن بوده‌اند و پیغمبر ما پیش از پیغمبری بدین ابراهیم بود. -قرآن-۷۷-۱۲۱ «نَهدِی بِهِ مَن نَشاءُ- الخ» ۵۲ حسینی: یعنی تو راه راست را نشان میدهی پس دعوت تو همگانی است ولی آن را که سرنوشتش هدایت است ما رهبری میکنیم. پس هدایت ما خاصّ است بیک عدّه‌ی معیّن. و صراط مستقیم -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۴۵۸] دین اسلام است یا راهی که طالب را و حقجو را بمقصود رساند. «إِلَی اللّهِ تَصِیرُ الأُمُورُ» ۵۳ حسینی نوشته: نزد محقّقان بازگشت همه‌ی امور در همه‌ی اوقات و احوال به حضرت او است و بارتفاع حجب و وسائط و مشاهده اینکه معانی دست دهد. نظم: -قرآن-۱-۳۵ صورت کثرت حجب وحدت است || غیبت ما مانع نور حضور دیده‌ی دل باز گشا و ببین || سرّ الی اللّه تصیر الامور سخن ما: ۱- حروف اوّل سوره را شاید بتوان گفت: رمزی است که با اظهار آن اذهان مخالفین را بخود متوجّه میکند و بسخن خواننده‌ی قرآن گوش میدهند. پس در معنی رمزی است پوشیده با دوست و در لفظ وسیله‌ی توجّه دشمنان است که چون تازه و بر خلاف عادت بگوش شان میرسد آرام می‌شوند و گوش میدهند تا بفهمند اینکه روش تازه چیست و خود، راه متوجّه کردن آنها است به قرآن. ۲- آیت ۵ جمله‌ی «تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرن» شاید جای اعتراض باشد که شکافتن آسمان برای چه و بچه معنی است، و در جواب بتوان گفت شکافتن آسمان کنایه است از زیر و زبر شدن موجودات و بر هم خوردن قوانین طبیعت و در هم ریختن کره‌های آسمانی. و اینکه پدیداریها در برابر قدرت بینهایت آنکه درست کرده آسان است و شدنی و برای همین گفته شده است تا بت‌پرستان و ناسازگاران متوجّه باشند: همانکه آفریده است ویران تواند بکند نه آنچه را شما بپندار خود آفریدگار درست کرده‌اید. و اگر آنچه از امام فخر نقل کردیم که به دنبال زشتی سخن بت‌پرستان و فرض شریک برای خدا اینکه جمله گفته شده است جای آن است که آسمانها بشکافد باز هم میتوان گفت که معنی چنین است: بآن اندازه اینکه فکر و سخن کافران زشت است و بر خلاف قوانین طبیعت که اگر آنچه آنها گویند درست باشد آسمانها از هم بپاشد زیرا با فرض آنها نگهبانی برای آسمانها نماند. -قرآن-۲۰-۵۵ [صفحه ۴۵۹] ۳- بدنبال جمله‌ی بالا گفته شده است: «وَ المَلائِکَةُ یُسَبِّحُونَ ... وَ یَستَغفِرُونَ لِمَن فِی الأَرضِ» میفهماند همان ملائکه که شما از مقدّسات می‌شمارید سر سپرده‌ی قدرت حقّ هستند و خیر خواه مردم زمین که همه‌ی زندگی شما وابسته به آنها است و آنها برای مردم زمین استغفار میکنند یعنی که آنچه وسیله‌ی پیدایش و بقای زمینها است از موجودات آسمانی است و ملائکه. -قرآن-۴۶-۷۶-قرآن-۸۱-۱۲۰ ۴- آیت ۷ جمله‌ی «کَذلِکَ أَوحَینا» شاید مقصود اینکه باشد و اشاره بجمله جلو «ما أَنتَ عَلَیهِم- الخ» یعنی مطلب چنین است که تو گماشته بر آنها نیستی و ما که اینکه قرآن را بتو وحی کردیم نه برای نگهبانی آنها است بلکه برای بیم دادن مردم است و کلمات «أُمَّ القُری وَ مَن حَولَها» نه برای اختصاص جای تبلیغ پیغمبر است بلکه برای آغاز کار است و تعمیم آن، یعنی تا تو در آغاز کارت مردم سرزمین مکّه را بیم دهی وز آن پس آنچه اطراف آن و بهمین روش پس از هر سرزمینی دور و بر آن تا «ما أَرسَلناکَ إِلّا کَافَّةً لِلنّاسِ» که بهمه‌ی بشر رسالت تو برسد، چنانکه در مقام عمل نیز چنین شد که از مکّه بطائف رفت و گفت و بعد بمدینه و سپس سرزمینهای قبایل عرب و بعد شام و مصر و ایران و غیره ابلاغ کرد. -قرآن-۲۰-۳۹-قرآن-۸۵-۱۰۵-قرآن-۲۹۹-۳۳۱-قرآن-۵۷۵-۶۱۶ ۵- آیت ۱۵ جمله‌ی «أُمِرتُ لِأَعدِلَ- الخ» میفهماند دین اسلام که دعوت پیغمبر [ص] است و مأموریت آن حضرت عدالت میان مردم است پس آنکه عادل نیست بمأموریت پیغمبر و تبلیغ او رفتار نکرده است و مسلمان نخواهد بود. -قرآن-۲۱-۴۱ ۶- آیت ۲۰ جمله‌ی «نَزِد لَهُ فِی حَرثِهِ» یعنی برای آنکه سود عالم دیگر بخواهد ما بر خواسته‌ی او می‌افزائیم. آیا علّت افزودن چیست و از کجا است! -قرآن-۲۱-۴۸ امام فخر گفته است چون سود اخروی کارهای معنوی است و آنچه انسان بیشتر چنین کارها بکند خوشی و امیدواری او بیشتر میشود و اینکه خود راه پیدا شدن سود بیشتر است ولی میتوان گفت:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شاید معنی زیادی بیش از فهم و امید آدمی باشد که او اندازه‌ای بهره برای خود میداند و ما بیش از آنچه او خود پنداشته است بهره‌ی کارش را معیّن کرده‌ایم. [صفحه ۴۶۰] ۷- آیت ۲۳ جمله‌ی «لا أَسئَلُکُم عَلَیهِ أَجراً إِلَّا المَوَدَّةَ فِی القُربی» اختلاف مفسّرین نقل شد و ممکن است همانند آنچه گفته‌اند بگوئیم: مقصود دوستی خود پیغمبر صلی اللّه علیه و آله است با خویشان خودش یعنی من جز خیرخواهی خویشان خود غرض دیگر ندارم و می‌خواهم با دعوت آنها باسلام محبّت کنم و براه راستشان بیاورم ولی ظاهر اینکه است که مقصود دوستی مردم است نسبت بخویشان پیغمبر ص و منحصر است در حضرت علی و فاطمه و خویشان نزدیک که سر آمد و رهبر مسلمین بودند و دوستی با آنها دوستی با بشریّت و خیر و صلاح آدمی است نه از جهت خویشی با پیغمبر باشد و بس، و گر نه ابو لهب عموی پیغمبر بود و بعلاوه پیغمبر دلبستگی بخویش و پیوند ندارد که از مردم بخواهد با آنها دوستی کنند او فقطّ راه حقّ میخواهد. و آن خویش و پیوندش که کومک کاران او براه حقّ بودند دوستی آنها را از مردم خواست تا پیروشان باشند و بوسیله‌ی آنها بسعادت برسند. و شاید جمله‌ی بعد «وَ مَن یَقتَرِف- الخ» مقصود همان خویشاوندان مخصوص باشند که علیّ و اولادش هستند چون پس از سفارش بدوستی با آنها گفته شده است: آنکه از اینکه خویشاوندان که علیّ و خانواده‌اش باشند کار نیک بکند ما هم بخوبی در آن می‌افزائیم که مزد پیغمبری را دوستی آنها قرار میدهیم و خدا شکر- گزار نکوکاریهای آن خویشان پیغمبر است که معاونت آن حضرت و کوشش در پیشرفت اسلام کرده‌اند. -قرآن-۲۲-۸۷-قرآن-۹۸۴-۱۰۰۲ ۸- آیت ۳۰ «ما أَصابَکُم- الخ» سخن مفسّرین نقل شد و شاید مقصود همان کافران زمان پیغمبر باشند که بدنبال آزار پیغمبر گرفتار شدند و البتّه بسیاری هم گرفتار نشدند مثل ابو سفیان و دیگران. و شاید مقصود اینکه باشد: قسمتی از گرفتاریهای زندگی که شما را در آن اختیار است البتّه اگر مصیبتی و زیانی از سوی آنها بشما برسد برای آن است که خود آن را بد کرده‌اید. اگر زراعت بد می- شود چون بد کاشته‌اید. اگر از مردم اهانت می‌بینید چون حقوق آنها را مواظب نبوده‌اید، و نیز مصیبتی که در عالم دیگر بشما خواهد رسید برای اینکه است که -قرآن-۱۳-۲۷ [صفحه ۴۶۱] باین عالم در وظیفه‌ی خود کوتاهی کرده‌اید. ولی آنچه از اختیار آدمی بیرون است و همگانی است چنانکه گفتیم گویا آیه فراگیر آنها نباشد. و جمله‌ی بعد: «یَعفُوا عَن کَثِیرٍ» یعنی بسیاری از کارهای شما هست که بظاهر بایستی گرفتاری بدنبال داشته باشد ولی ما از آن در میگذریم و می‌بخشیم و باید متوجّه بود که از سوی حقّ حدوث و پیدایش و تغییر حالت نیست و آنجا از ازل تا به ابد یک قدرت است و بیکجور درست کرده و میگرداند و عفو و گذشت که نتیجه‌ی تغییر حالت است معنی ندارد پس باید گفت: بسیاری از گناهان را بخشیدن یعنی آنچه شما اینجا گناه نابخشودنی می‌پندارید در پیشگاه حقّ با هزاران فکر و کار وابسته است که آثار بد و خاصیت گناه را نابود میکند اینکه است که در برابر بدیها یک دسته خوبیها است که در دنبال آنها بدیها بخشوده میشود و شما از آن خبردار نیستید چنانکه زراعتی دارید و چون آب بآن نرسیده است ناامید هستید که نابود خواهد شد ولی نمیدانید که سردی هوا و نسیمهای خنک سحری همان خاصیت آب را بآن داد و باندازه‌ی کمال خود رسید. یا شما کالائی به شهری فرستادید و خبر دار شدید که کسی خواهان آن نیست و از اینکه تجارت زیان بردید و آن را بر گرداندید و در راه کسانی آن را دیدند و پسندیدند و خریدند و سود بردید و هیچ خبری از چنین مشتریانی نداشتید. پس آن بی‌آبی زراعت گناه است و خنکی هوا و نسیم سحری بخشودن آن گناه است و فرستادن کالا به جای بی‌مشتری بمنزله‌ی گناه است و رسیدن دسته‌ای خواهان در راه، عفو از آن گناه است، البتّه اینکه پیش آمدهای مادّی قابل فهم ما هست ولی آثار معنوی گناه و موانع از آن آثار که عفو و بخشودن مینامیم از اندازه‌ی فکر ما بالاتر است و بیش از اینکه نمونه که سنجیدیم نمیتوانیم آن را تصوّر کنیم. -قرآن-۱-۲۳ ۹- آیت ۳۸ جمله‌ی «وَ أَمرُهُم شُوری» چون از اوّل آیه مؤمنین ستوده شده‌اند بپذیرش دعوت حقّ و خواندن نماز و شور در کارهاشان و انفاق اموالشان و شور در کار بدنبال نماز و جلو از انفاق آورده شده است نشانه است -قرآن-۲۱-۴۲ [صفحه ۴۶۲] بر کمال اهمیّت مشورت و چون کلمه‌ی «امر» محدود نشده است و بطور کلّی گفته شده است و باصطلاح مطلق است و بظاهر شور در همه‌ی کارها را می‌فهماند شاید بتوان گفت: از آنجا که حکومت میان مردم پایه‌ی زندگی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آدمی است و برترین کارهای اجتماعی است کلمه‌ی «امر» حکومت را نیز میرساند و میفهماند که در کار حکومت هم شور میکنند و چون در شمار واجبات اوّل و مهمّ آورده شده است قرینه است بر وجوب شور در تعیین حاکم و حکومت شوری البتّه در آن موقع که حاکم معیّن از جانب پیغمبر صلی اللّه علیه و آله نباشد زیرا اگر چنین حاکمی بود موضوعی برای تردید و شور و تعیین نخواهد بود. ۱۰- آیت ۵۱ «ما کانَ لِبَشَرٍ أن- الخ» میگوید: اینکه اندیشه باطل است که خداوند با کسی رو برو شود و سخن گوید. ولی میشود که آنچه بخواهد در دل کسی بیفکند و یا از پس برده با او سخن گوید و یا ملکی فرستد که آنچه باید با او بگوید. صورت اوّل ساده‌تر است چون درجه‌ی عالی همان است که متفکّرین و دانشمندان و مخترعین را بخاطر میرسد برای کشف مشکلات و اختراعات و هم برای دیگر خردمندان که راه صلاح و فساد کارها را در می‌یابند با اینکه تفاوت که پیغمبران به واسطه‌ی برتری در فطرت و اندیشه‌ی در خیر و سعادت بشر واقعیّات و مصالح حقیقی بآنها الهام میشود که جای دو دلی و وسوسه شیطانی نیست و شاید پیغمبران غیر موسی و عیسی علیهما السّلام فقط بهمین وسیله راهنمای بحقّ بوده‌اند. طریق دوّم عالی‌تر است و فقط شخص شایسته پیغمبری بآن پایه میرسد که آواز شنود چنانکه موسی شنید و از حرث بن هشام بنقل کشف الأسرار نوشتیم که پیغمبر صلی اللّه علیه و آله فرمود: مثل آواز زنگ بگوشم میرسد، و شاید اینکه آواز به دنبال فکر و اندیشه‌ی قوی و صواب پیغمبر بوده است که چون از پیش آمدی یا گشایش دشواری سخت اندیشناک میشده است آوازی بگوشش میرساندند که اینکه است آنچه در اندیشه‌اش هستی، و شاید همین اندیشه سخت و نگرانی و دشواری اینگونه آواز بوده است که پیغمبر برای حرث بن هشام نقل فرموده -قرآن-۱۴-۳۷ [صفحه ۴۶۳] است و نیز عوارض حال وحی آن حضرت را که نوشته‌اند ممکن است برای همین دشواریها بوده است. طریقه‌ی سوّم «أو یُرسِلَ رَسُولًا- الخ» که فرستاده روان کردن باشد شاید از نظر طبیعت دشوارتر باشد و مختصّ مقام خاتمی که برای کمال اهمیّت مطلب و شدّت فکر پیغمبر کسی بجلوش نمایان شود که حقایق را با آن حضرت بگوید و او بشنود. پس چشم و گوش آن حضرت در فشار قدرت حقّ قرار میگرفته است ولی چون با فرشته رو برو میشده است دلش آرام بوده و باندازه آواز شنیدن بی‌قرار نمیشده است و اگر نقل از هشام درست باشد با اینکه توضیح ما معنی فرموده‌ی پیغمبر که آواز سختتر بوده است تا اندازه‌ای روشن می‌شود. -قرآن-۱۲۳-۱۴۵ و چون در اینکه سخن هشام صورت اوّل که الهام در دل باشد نقل نشده است شاید از اینروی بوده که اینکه پاسخ پیغمبر در دوران آخر کمال آن حضرت بوده است که فقط از دو راه دوّم و سوّم با حقیقت رو برو میشده است و شاید برای همین درجه بندی باشد که در آیه اوّل صورت ساده تر گفته شده است و بدنبال آن، دو صورت عالی تر یاد شده است. ۱۱- آیت ۵۲ «وَ کَذلِکَ أوحَینا إلَیکَ- الخ» ما دو مطلب از آن میفهمیم اوّل- شاید اینکه آیه توضیح آیت جلو باشد که سخن گفتن با بشر بسه جور معرّفی شده است، در اینکه آیه گفته شده است: بهمین روش که گفتیم ای محمّد روحی از کار و آفرینش خود بسوی تو فرستادیم. پس شاید روح همان رسول باشد که حقیقت آن بنام روح از آفریده‌ی خود معرّفی شده است و چون روح یعنی خاصیت حیاتی انسان، پس برای پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله یک خاصیت حیاتی مخصوص هست که ساخته‌ی کار غیر مادّه و معمولی خداوندی است و غیر از روح آدمی است که با هزاران عوامل مادّی درست شده است. و اینکه روح مخصوص که ساخته‌ی از امر حقّ است همان طبایع تامّه‌ی پیغمبران است که در جلو چشمشان نمایان میشود و حقیقت و معنویّت آنها را بوسیله‌ی سخن شنواندن بآنها نمودار میکند. -قرآن-۱۴-۴۴ دوّم جمله‌ی «ما کُنتَ تَدرِی- الخ» که با آن حضرت گفته شده است: تو از کتاب -قرآن-۱۴-۳۲ [صفحه ۴۶۴] و ایمان خبر نداشتی میفهماند: پیش از وحی و پیغمبری خود آن حضرت هم آن ایمان که بیاران تلقین کرد نداشته است و نیز آنها که خواسته‌اند برای پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله معلوماتی ثابت کنند که از سفر و ملاقات علمای یهود و مسیحی تحصیل کرده است اینکه آیه بخوبی جواب اینکه دعوی را میدهد زیرا در آن دوران شدّت مواظبت از کار پیغمبر اگر آنچه آنها گویند درست بود مخالفین جواب اینکه آیه را می‌دادند و داد و جنجال بپا میکردند که محمّد دروغ میگوید و از ادیان و کتابها با خبر بوده است. و اگر چنین خبری می گفتند در قرآن جواب‌شان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

داده می‌شد چنان که مکرّر ادّعای بیهوده بر آن حضرت کردند و جواب شنیدند. [صفحه ۴۶۵]

سوره زخرف

اشاره

-قرآن-۱۴۷-۱۹۹ - ۴۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الزخرف [۴۳]: آیات ۱ تا ۸۹]

-قرآن-۱۴۷-۱۹۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ حم [۱] وَ الکِتابِ المُبینِ [۲] إنّا جَعَلناهُ قُرآناً عَرَبِیًّا لَعَلَّکُم تَعقِلُونَ [۳] وَ إنَّهُ فِی أُمِّ الکِتابِ لَدَینا لَعَلِیٌّ حَکِیمٌ [۴] -قرآن-۱-۱۶۵ أ فَنَضرِبُ عَنکُمُ الذِّکرَ صَفحاً أن کُنتُم قَوماً مُسرِفِینَ [۵] وَ کَم أرسَلنا مِن نَبِیٍّ فِی الأَوَّلِینَ [۶] وَ ما یَأتِیهِم مِن نَبِیٍّ إلاّ کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُنَ [۷] فَأَهلَکنا أَشَدَّ مِنهُم بَطشاً وَ مَضی مَثَلُ الأَوَّلِینَ [۸] وَ لَئِن سَأَلتَهُم مَن خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ لَیَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ العَزِیزُ العَلِیمُ [۹] -قرآن-۱-۳۷۷ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الأَرضَ مَهداً وَ جَعَلَ لَکُم فِیها سُبُلاً لَعَلَّکُم تَهتَدُونَ [۱۰] وَ الَّذِی نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ فَأَنشَرنا بِهِ بَلدَةً مَیتاً کَذلِکَ تُخرَجُونَ [۱۱] وَ الَّذِی خَلَقَ الأَزواجَ کُلَّها وَ جَعَلَ لَکُم مِنَ الفُلکِ وَ الأَنعامِ ما تَرکَبُونَ [۱۲] لِتَستَوُوا عَلی ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذکُرُوا نِعمَةَ رَبِّکُم إذا استَوَیتُم عَلَیهِ وَ تَقُولُوا سُبحانَ الَّذِی سَخَّرَ لَنا هذا وَ ما کُنّا لَهُ مُقرِنِینَ [۱۳] وَ إنّا إلی رَبِّنا لَمُنقَلِبُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۵۳۴ وَ جَعَلُوا لَهُ مِن عِبادِهِ جُزءاً إنَّ الإنسانَ لَکَفُورٌ مُبِینٌ [۱۵] أم اتَّخَذَ مِمّا یَخلُقُ بَناتٍ وَ أَصفاکُم بِالبَنِینَ [۱۶] وَ إذا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِما ضَرَبَ لِلرَّحمنِ مَثَلاً ظَلَّ وَجهُهُ مُسوَدًّا وَ هُوَ کَظِیمٌ [۱۷] أ وَ مَن یُنَشَّؤُا فِی الحِلیَةِ وَ هُوَ فِی الخِصامِ غَیرُ مُبِینٍ [۱۸] وَ جَعَلُوا المَلائِکَةَ الَّذِینَ هُم عِبادُ الرَّحمنِ إناثاً أ شَهِدُوا خَلقَهُم سَتُکتَبُ شَهادَتُهُم وَ یُسئَلُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۴۷۱ وَ قالُوا لَو شاءَ الرَّحمنُ ما عَبَدناهُم ما لَهُم بِذلِکَ مِن عِلمٍ إن هُم إلاّ یَخرُصُونَ [۲۰] أم آتَیناهُم کِتاباً مِن قَبلِهِ فَهُم بِهِ مُستَمسِکُونَ [۲۱] بَل قالُوا إنّا وَجَدنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إنّا عَلی آثارِهِم مُهتَدُونَ [۲۲] وَ کَذلِکَ ما أَرسَلنا مِن قَبلِکَ فِی قَریَةٍ مِن نَذِیرٍ إلاّ قالَ مُترَفُوها إنّا وَجَدنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إنّا عَلی آثارِهِم مُقتَدُونَ [۲۳] قالَ أ وَ لَو جِئتُکُم بِأَهدی مِمّا وَجَدتُم عَلَیهِ آباءَکُم قالُوا إنّا بِما أُرسِلتُم بِهِ کافِرُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۵۵۵ فَانتَقَمنا مِنهُم فَانظُر کَیفَ کانَ عاقِبَةُ المُکَذِّبِینَ [۲۵] وَ إذ قالَ إبراهِیمُ لِأَبِیهِ وَ قَومِهِ إنَّنِی بَراءٌ مِمّا تَعبُدُونَ [۲۶] إلاَّ الَّذِی فَطَرَنِی فَإنَّهُ سَیَهدِینِ [۲۷] وَ جَعَلَها کَلِمَةً باقِیَةً فِی عَقِبِهِ لَعَلَّهُم یَرجِعُونَ [۲۸] بَل مَتَّعتُ هؤُلاءِ وَ آباءَهُم حَتّی جاءَهُمُ الحَقُّ وَ رَسُولٌ مُبِینٌ [۲۹] -قرآن-۱-۳۷۵ وَ لَمّا جاءَهُمُ الحَقُّ قالُوا هذا سِحرٌ وَ إنّا بِهِ کافِرُونَ [۳۰] وَ قالُوا لَو لا نُزِّلَ هذَا القُرآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ القَریَتَینِ عَظِیمٍ [۳۱] أ هُم یَقسِمُونَ رَحمَتَ رَبِّکَ نَحنُ قَسَمنا بَینَهُم مَعِیشَتَهُم فِی الحَیاةِ الدُّنیا وَ رَفَعنا بَعضَهُم فَوقَ بَعضٍ دَرَجاتٍ لِیَتَّخِذَ بَعضُهُم بَعضاً سُخرِیًّا وَ رَحمَتُ رَبِّکَ خَیرٌ مِمّا یَجمَعُونَ [۳۲] وَ لَو لا أن یَکُونَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلنا لِمَن یَکفُرُ بِالرَّحمنِ لِبُیُوتِهِم سُقُفاً مِن فِضَّةٍ وَ مَعارِجَ عَلَیها یَظهَرُونَ [۳۳] وَ لِبُیُوتِهِم أَبواباً وَ سُرُراً عَلَیها یَتَّکِؤُنَ [۳۴] -قرآن-۱-۶۲۲ وَ زُخرُفاً وَ إن کُلُّ ذلِکَ لَمّا مَتاعُ الحَیاةِ الدُّنیا وَ الآخِرَةُ عِندَ رَبِّکَ لِلمُتَّقِینَ [۳۵] وَ مَن یَعشُ عَن ذِکرِ الرَّحمنِ نُقَیِّض لَهُ شَیطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِینٌ [۳۶] وَ إنَّهُم لَیَصُدُّونَهُم عَنِ السَّبِیلِ وَ یَحسَبُونَ أَنَّهُم مُهتَدُونَ [۳۷] حَتّی إذا جاءَنا قالَ یا لَیتَ بَینِی وَ بَینَکَ بُعدَ المَشرِقَینِ فَبِئسَ القَرِینُ [۳۸] وَ لَن یَنفَعَکُمُ الیَومَ إذ ظَلَمتُم أَنَّکُم فِی العَذابِ مُشتَرِکُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۴۸۰ أ فَأَنتَ تُسمِعُ الصُّمَّ أو تَهدِی العُمیَ وَ مَن کانَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۴۰] فَإمّا نَذهَبَنَّ بِکَ فَإنّا مِنهُم مُنتَقِمُونَ [۴۱] أو نُرِیَنَّکَ الَّذِی وَعَدناهُم فَإنّا عَلَیهِم مُقتَدِرُونَ [۴۲] فَاستَمسِک بِالَّذِی أُوحِیَ إلَیکَ إنَّکَ عَلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۴۳] وَ إنَّهُ لَذِکرٌ لَکَ وَ لِقَومِکَ وَ سَوفَ تُسئَلُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۳۷۵ وَ سئَل مَن أَرسَلنا مِن قَبلِکَ مِن رُسُلِنا أَ جَعَلنا مِن دُونِ الرَّحمنِ آلِهَةً یُعبَدُونَ [۴۵] وَ لَقَد أَرسَلنا مُوسی بِآیاتِنا إلی فِرعَونَ وَ مَلائِهِ فَقالَ إنِّی رَسُولُ رَبِّ العالَمِینَ [۴۶] فَلَمّا جاءَهُم بِآیاتِنا إذا هُم مِنها یَضحَکُونَ [۴۷] وَ ما نُرِیهِم مِن آیَةٍ إلاّ هِیَ أَکبَرُ مِن أُختِها وَ أَخَذناهُم بِالعَذابِ لَعَلَّهُم یَرجِعُونَ [۴۸] وَ قالُوا یا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَيُّهَا السّاحِرُ ادعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِندَکَ إِنَّنا لَمُهتَدُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۴۹۹ فَلَمّا کَشَفنا عَنهُمُ العَذابَ إِذا هُم یَنکُثُونَ [۵۰] وَ نادی فِرعَونُ فِی قَومِهِ قالَ یا قَومِ أَ لَیسَ لِی مُلکُ مِصرَ وَ هذِهِ الأَنهارُ تَجرِی مِن تَحتِی أَ فَلا تُبصِرُونَ [۵۱] أَم أَنَا خَیرٌ مِن هذَا الَّذِی هُوَ مَهِینٌ وَ لا یَکادُ یُبِینُ [۵۲] فَلَو لا أُلقِیَ عَلَیهِ أَسوِرَةٌ مِن ذَهَبٍ أَو جاءَ مَعَهُ المَلائِکَةُ مُقتَرِنِینَ [۵۳] فَاستَخَفَّ قَومَهُ فَأَطاعُوهُ إِنَّهُم کانُوا قَوماً فاسِقِینَ [۵۴] -قرآن-۱-۴۵۵ فَلَمّا آسَفُونا انتَقَمنا مِنهُم فَأَغرَقناهُم أَجمَعِینَ [۵۵] فَجَعَلناهُم سَلَفاً وَ مَثَلاً لِلآخِرِینَ [۵۶] وَ لَمّا ضُرِبَ ابنُ مَریَمَ مَثَلاً إِذا قَومُکَ مِنهُ یَصِدُّونَ [۵۷] وَ قالُوا أَ آلِهَتُنا خَیرٌ أَم هُوَ ما ضَرَبُوهُ لَکَ إِلاّ جَدَلاً بَل هُم قَومٌ خَصِمُونَ [۵۸] إِن هُوَ إِلاّ عَبدٌ أَنعَمنا عَلَیهِ وَ جَعَلناهُ مَثَلاً لِبَنِی إِسرائِیلَ [۵۹] -قرآن-۱-۳۸۹ وَ لَو نَشاءُ لَجَعَلنا مِنکُم مَلائِکَةً فِی الأَرضِ یَخلُفُونَ [۶۰] وَ إِنَّهُ لَعِلمٌ لِلسّاعَةِ فَلا تَمتَرُنَّ بِها وَ اتَّبِعُونِ هذا صِراطٌ مُستَقِیمٌ [۶۱] وَ لا یَصُدَّنَّکُمُ الشَّیطانُ إِنَّهُ لَکُم عَدُوٌّ مُبِینٌ [۶۲] وَ لَمّا جاءَ عِیسی بِالبَیِّناتِ قالَ قَد جِئتُکُم بِالحِکمَةِ وَ لِأُبَیِّنَ لَکُم بَعضَ الَّذِی تَختَلِفُونَ فِیهِ فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَطِیعُونِ [۶۳] إِنَّ اللّهَ هُوَ رَبِّی وَ رَبُّکُم فَاعبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُستَقِیمٌ [۶۴] -قرآن-۱-۴۹۲ فَاختَلَفَ الأَحزابُ مِن بَینِهِم فَوَیلٌ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا مِن عَذابِ یَومٍ أَلِیمٍ [۶۵] هَل یَنظُرُونَ إِلاَّ السّاعَةَ أَن تَأتِیَهُم بَغتَةً وَ هُم لا یَشعُرُونَ [۶۶] الأَخِلاّءُ یَومَئِذٍ بَعضُهُم لِبَعضٍ عَدُوٌّ إِلاَّ المُتَّقِینَ [۶۷] یا عِبادِ لا خَوفٌ عَلَیکُمُ الیَومَ وَ لا أَنتُم تَحزَنُونَ [۶۸] الَّذِینَ آمَنُوا بِآیاتِنا وَ کانُوا مُسلِمِینَ [۶۹] -قرآن-۱-۳۹۰ ادخُلُوا الجَنَّةَ أَنتُم وَ أَزواجُکُم تُحبَرُونَ [۷۰] یُطافُ عَلَیهِم بِصِحافٍ مِن ذَهَبٍ وَ أَکوابٍ وَ فِیها ما تَشتَهِیهِ الأَنفُسُ وَ تَلَذُّ الأَعیُنُ وَ أَنتُم فِیها خالِدُونَ [۷۱] وَ تِلکَ الجَنَّةُ الَّتِی أُورِثتُمُوها بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۷۲] لَکُم فِیها فاکِهَةٌ کَثِیرَةٌ مِنها تَأکُلُونَ [۷۳] إِنَّ المُجرِمِینَ فِی عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ [۷۴] -قرآن-۱-۳۹۰ لا یُفَتَّرُ عَنهُم وَ هُم فِیهِ مُبلِسُونَ [۷۵] وَ ما ظَلَمناهُم وَ لکِن کانُوا هُمُ الظّالِمِینَ [۷۶] وَ نادَوا یا مالِکُ لِیَقضِ عَلَینا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُم ماکِثُونَ [۷۷] لَقَد جِئناکُم بِالحَقِّ وَ لکِنَّ أَکثَرَکُم لِلحَقِّ کارِهُونَ [۷۸] أَم أَبرَمُوا أَمراً فَإِنّا مُبرِمُونَ [۷۹] -قرآن-۱-۳۱۳ أَم یَحسَبُونَ أَنّا لا نَسمَعُ سِرَّهُم وَ نَجواهُم بَلی وَ رُسُلُنا لَدَیهِم یَکتُبُونَ [۸۰] قُل إِن کانَ لِلرَّحمنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ العابِدِینَ [۸۱] سُبحانَ رَبِّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ رَبِّ العَرشِ عَمّا یَصِفُونَ [۸۲] فَذَرهُم یَخُوضُوا وَ یَلعَبُوا حَتّی یُلاقُوا یَومَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ [۸۳] وَ هُوَ الَّذِی فِی السَّماءِ إِلهٌ وَ فِی الأَرضِ إِلهٌ وَ هُوَ الحَکِیمُ العَلِیمُ [۸۴] -قرآن-۱-۴۳۵ وَ تَبارَکَ الَّذِی لَهُ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُما وَ عِندَهُ عِلمُ السّاعَةِ وَ إِلَیهِ تُرجَعُونَ [۸۵] وَ لا یَملِکُ الَّذِینَ یَدعُونَ مِن دُونِهِ الشَّفاعَةَ إِلاّ مَن شَهِدَ بِالحَقِّ وَ هُم یَعلَمُونَ [۸۶] وَ لَئِن سَأَلتَهُم مَن خَلَقَهُم لَیَقُولُنَّ اللّهُ فَأَنّی یُؤفَکُونَ [۸۷] وَ قِیلِهِ یا رَبِّ إِنَّ هؤُلاءِ قَومٌ لا یُؤمِنُونَ [۸۸] فَاصفَح عَنهُم وَ قُل سَلامٌ فَسَوفَ یَعلَمُونَ [۸۹] -قرآن-۱-۴۵۸ [صفحه ۴۶۹] معنی لغات: «زخرف» طلا، زیبائی و خوبی. «یعش» از مصدر عشو بمعنی چون مردم نابینا کار کردن. «یصدّون» از مصدر صدّ بفتح اوّل بمعنی بر گرداندن و جلوگیری کردن و مضارع آن «یصدّ» با ضمّ صاد است و از صدود به ضمّ اوّل و دوّم که عین الفعل مضارع مضموم است و مکسور بمعنی رو گرداندن و میل بسوی دگر کردن، و از مصدر صدید بمعنی فریاد و ناله و فغان کردن. «تحبرون» از حبر بفتح اوّل و دوّم بمعنی شاد شدن، خوب شدن جراحت، زیاد شدن گیاه زمین. «مبلسون» دلشکسته، اندوهناک، بی‌خاصیّت، سرگردان، ناامید. ترجمه: بنام خدای روزی ده بهمگان و مهربان بفرمانبران. ۱ با رمز حم. ۲سوگند باین نامه‌ی آشکار. ۳ که ما آن را قرآنی بزبان عرب نمودیم. ۴ و در نامه‌ی آفرینش و امّ الکتاب به پیشگاه خود بلند پایه و استوار کردیم تا شاید با خود بیندیشید [و آن را بپذیرید] ۵ مگر شود که چون مسرف و منکرید قرآن و تذکر از شما بگردانیم [و پیغمبر و بیم و نوید برایتان نباشد]! ۶ با اینکه بمیان گذشتگان چندین پیغمبر فرستادیم. ۷ و هر پیغمبری که دیدند مسخره کردند. ۸ و آنها که [صفحه ۴۷۰] تواناتر از شما بودند [ما بسزای کارشان] هلاکشان کردیم. ۹ چنانکه نمونه‌ای و پندی از پیشینیان برگزار شده است و بقرآن آورده شده است ۱۰ [و سرگذشت آنان را گفته‌ایم و شنیده‌اید] ای محمّد اگر از اینکه کافران بپرسی: آسمان و زمین که آفرید! [ناچارند] گویند: دانای گرامی آفرید. [و البتّه همو آفرید] که زمین را برای شما آماده کرد و در آن راهها درست نمود تا شاید راه خود بیابید ۱۱ او همان خدا است که از آسمان آب باندازه ریخت و سرزمین مرده و بیگیاه را به آن زنده کرد. پس بهمین گونه شما را هم ز گور بیرون کنند ۱۲ [بقدرت آن خدا] که همه‌ی جفتهای نر و ماده آفرید و چهار پایان و کشتیها را برایتان وسیله‌ی سواری کرد ۱۳ تا چون بر آن آرام گرفتید بیاد نعمت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پروردگار خود باشید و [به شکرانه] گوئید: پاک است آن خدا که اینها را بفرمان ما کرد و ما خود توان آن نداشتیم ۱۴ و البتّه پایان زندگی و بازگشت همگی ما بسوی او است ۱۵ [مردم کافر با چنین قدرت حقّ] از بندگان او برایش پاره‌ای و افزوده‌ای درست کردند [و گفتند: ملائکه دختر خدا هستند] البتّه که آدمی بآشکار ناسپاس است و کافر نعمت ۱۶ آیا شود که برای خود دختر گزیند و بآنها پسر دهد! ۱۷ و چون به یکی شان خبر دهند به آنچه برای خدا پنداشته [او بخودت دختر داد] سخت خشمناک شود و صورتش سیاه ۱۸ پس مگر شود زنی که در زینت زندگی کند و از برابری دشمن ناتوان باشد فرزند خدا شود ۱۹ که آنها ملائکه‌ی بندگان حقّ را ماده پندارند مگر خود بودند و دیدند که ماده شدند! البتّه اینکه سخنان بزودی نوشته میشود و ببازپرسی آن گرفتار شوند ۲۰ مشرکین میگویند: اگر خدا میخواست ما آنها را پرستش نمیکردیم. ولی آنها از اینکه سخنان چیزی ندانند جز که از پیش خود و نسنجیده گویند ۲۱ مگر که پیش از قرآن نامه‌ای به آنها داده‌ایم که دستاویز خود کنند ۲۲ ولی بهانه شان اینکه است که پدران خود را دیدیم که چنین روش دارند و ما در پی آنان هستیم و براه راست میرویم ۲۳ و به همینگونه بوده‌اند مردم پیش از تو که بهر آبادی پیغمبری برای بیم و نویدشان [صفحه ۴۷۱] فرستادیم، سرمایه دارها و خوشگذرانان شان گفتند: ما بروش پدران خود هستیم و پیرو آنانیم ۲۴ و او میگفت: اگر به از آنچه پدران‌تان کردند برایتان بیاورم چه گوئید! میگفتند: بهر چه موظّف هستی و مأمور ما آن را منکریم ۲۵ [به سزای اینکه رفتار] سخت از آنها انتقام گرفتیم، و تو خود بنگر پایان کار دروغسازان به کجا رسید ۲۶ بیاد دار سخن ابراهیم را با پدرش و مردمش: که من از بت‌های شما بیزارم ۲۷ بجز آنکه مرا آفرید که او براه راستم برد ۲۸ و ابراهیم اینکه اقرار بیکتا پرستی را در بازماندگانی خود ماندگار کرد که شاید از بت پرستی باز گردند ۲۹ و ما نیز اینکه اعراب و پدران شان را [که از نسل همان ابراهیم هستند] در زندگی بهره‌مند کردیم تا [چون محمّد] پیغمبری بآشکار حقیقت و درستی را برای شان آورد ۳۰ ولی چون حقیقت و درستی را دیدند گفتند: اینکه جادو است و ما آن را نمی‌پسندیم ۳۱ و گفتند: چرا اینکه قرآن بر یک نفر از بزرگان مکّه و طایف فرود نیامد! ۳۲ مگر رحمت حقّ بدست اینکه اعراب است و آنها تقسیم می‌کنند [که مردمی را نامزد پیغمبری میکنند! نه بدست آنها است که] ما سرمایه‌ی زندگی شان میان آنها بخش کردیم و پایه‌ی یک دسته را بالاتر از دسته‌ی دیگر کردیم تا به اینکه که یکی دیگری را بفرمان میآورد و هر کسی بجوری از دیگری بهره میبرد. ولی نیکی و روزی پروردگارت به از آن است که از دسترنج مردم فراهم شود ۳۳ و اگر نه اینکه بود که همه‌ی مردم یک دسته و یک نواخت می‌شدند [و آفرینش اینکه جهان غیر آن است چون بر تفاوت و کم و زیاد نهاده شده است] البتّه در و سقف و پلّکان خانه‌های کافران را از نقره میکردیم ۳۴ و هم تخت و تکیه گاه شان نقره و طلا ۳۵ ولی اینکه همه، بهره‌ی زندگی زود گذر است و آنچه بسرای دیگر بپیشگاه پروردگار تو است مزد پرهیزگاران است ۳۶ و آنکه [سر- گرم زیبائی زندگی شود و] از یاد حقّ رو گردان و نابینا گردد دیوی برایش بسازیم که پیوسته همنشین او باشد. ۳۷ و همان دیوها است که از راه‌شان باز- داشته‌اند و خود می‌پندارند که براه راست میروند ۳۸ تا آن روز که به پیشگاه ما [صفحه ۴۷۲] آیند و گویند: ای کاش میان ما و چون شما همنشینان جدائی از مشرق تا بمغرب بود که چه بد دوست و همدمی بودید ۳۹ و جواب شنوند: امروز پشیمانی سود ندارد که در گذشته ستم کردید و اکنون همگی در گرفتاری انباز یکدیگرید ۴۰ پس آیا تو ای محمّد میتوانی بگوش مردم کر سخن رسانی و یا کوران را رهبری کنی و هم آنها که بآشکار گمراهند! ۴۱ [البتّه که تو نتوانی پس ما] یا تو را از میان شان ببریم و سخت از آنها انتقام بگیریم ۴۲ یا که شاید هم اکنون بتو بنمائیم آنچه به آنها وعده کرده‌ایم چه ما بر آنها نیرومند و توانائیم ۴۳ پس تو [اندیشه‌ی کجروی- شان مدار] و آنچه بتو الهام میشود استوار نگهدار که بره راست هستی ۴۴ و قرآنت وسیله‌ی رهبری تو و مردمت هست و در آینده همگیتان از آن بازرسی شوید که چگونه رفتار کردید! ۴۵ و وارسی کن از کار آنها که پیش از تو به پیغمبری فرستادیم آیا جز خداوند رحمان کسی را برای خداوندی و پرستش معیّن کرده‌ایم! ۴۶ چنانکه موسی را با نشانه‌هائی بر قدرت خود بسوی فرعون و اعیان درباریش فرستادیم و او گفت: من فرستاده‌ی پروردگار جهانم ۴۷ و چون نشانه‌های ما را بآنها نمود خندیدند [و مسخره کردند] ۴۸ و هر نشانه که بآنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نشـان دادیم برتر و بزرگتر از دیگری بود و گرفتار و آزارشان کردیم تا شایـد از راه کـج خود برگردنـد ۴۹ [تا بآن جا که] بموسـی گفتند: ای جادوئی از خدای خود بخواه تا به پیمان با تو بر آسایش ما وفا کند که ما براه می‌آئیم و سـخنت می‌پذیریم ۵۰ ولی چون آسوده‌شـان کردیم پیمان خود شکسـتند و بر کفر خود بماندنـد ۵۱ و فرعـون بـا مردم خود گفت: مگر نه من پادشـاه مصـرم و اینکه رودهـا از زیر کـاخم روان است! ۵۲ مگرنه ببینیـد من بهترم از اینکه نـاچیز که سـخن گفتن خود نتوانـد ۵۳ اگر او پیغمـبر است چرا [چون پادشاهان] دسـتبند طلا ندارد یا صـفها ز فرشـتگان با او نیسـتند! ۵۴ او [بـا اینکه سـخنان] خرد مردم خود بدزدیـد تا فرمانبرش شدند چون مردمی بدکار بودند ۵۵ تا بآن جا که خشـمناکمان کردند و انتقام گرفتیم و همگی شان را بآب فرو بردیم ۵۶ تا نمونه [صفحه ۴۷۳] و پنـد آیندگان شوند ۵۷ [اینکه است کار و سـزای کافر] چنانکه اگر مثلی از عیسـی پسـر مریم بمیان آید ناگهان بینی اینکه اعراب ملّت تو آواز بلند کنند و دشمنی خود نمودار نمایند ۵۸ و گویند: آیا خدایان ما بهترند یا آنکه محمّد گوید! البتّه اینکه داسـتان جز برای جدال و سرسختی نگویند که در دشمنی تو استوارند. ۵۹ ولی عیسای مریم جز بنده‌ی مشـمول احسان ما نبود که او را نمـونه‌ی قـدرت خـود به بنی اسـرائیل نمودیم ۶۰ و اگر بخـواهیم و مصـلحت باشـد [چنـانکه عیسـی را از مـادر و بی‌شـرکت مرد آفریـدیم توانیم] بجای شـما ملائکه در زمین قرار دهیم که جانشـین شـما شونـد ۶۱ پس پیـدایش عیسـی یا نزول قرآن راه علم شـما برسـتاخیز است و در آن دو دل نباشـید [چه آنکه آن را آفرید تواند شـما را بمحشر آورد] و پیرو دین من باشید که راه راست همین است و بس ۶۲ و بهوش باشید که شیطان جلوگیر راهتان نشود که او دشمن آشکار شما است ۶۳ و چون عیسی نشانه‌های نمودار [بر درستی دعوی خود] آورد گفت: برای شـما حکمت و پند و پیغمبری آوردم و پاره‌ای از اختلافات شـما را برایتان روشن میکنم پس از خدا بترسـید و پیرو من شوید ۶۴ چون پروردگار من و شـما خداونـد است پس او را بپرستیـد که راه راست همین است و بس ۶۵ ولی از میان یهودی و مسـیحی دسـته‌های مختلف پیدا شد [که هر کدام عیسی را بصورتی شناخت] پس وای بر ستمگران از آن روز که آزار دردناک دارد ۶۶ و چشم باز نکرده و بیخبر بناگهان رستاخیزشان رسد ۶۷ و در چنین روز همه‌ی دوستان با یکدگر دشمنند مگر پرهیزگاران ۶۸ که [گوئیم شان] ای بنـدگان که بآیات ما مؤمن و سـرسپرده بودید ۶۹ امروز ترس و انـدوه ندارید ۷۰ و بدرون بهشت روید که خود با همسرانتان خوشدل و بهره‌مندید ۷۱ و کاسه و کوزه‌ی طلا بجلوتان بدارند و آنچه دل و چشم بخواهد آماده بینـد و بآن جا جاودان بمانید ۷۲ اینکه همـان بهشت است که از کسب و کار خود بارث میبریـد ۷۳ و میـوه فراوان دارد! که بهره‌مند شوید ۷۴ و البتّه گناهکاران با گرفتاری همیشـگی در دوزخ هستند ۷۵ که سـستی بآن راه ندارد پس ناامیدند و سرگردان ۷۶ و نه ما بآنها [صفحه ۴۷۴] ستم کردیم که خود ستمکار بودند ۷۷ و بدربان آن گویند: ای کاش پروردگار تو مرگ ما را برساند. او گوید: شما بدینجا ماندگارید ۷۸ چه ما حقیقت و درستی برای شما آوردیم ولی بیشترتان حقّ ناپذیر بودید ۷۹ بلکه استوار حیله‌ای در کار کردند [تا پیغمبر را بیچاره کنند] و ما آن را اسـتوارتر کردیم [که پیغمبر آنها را بیچاره کرد] ۸۰ آیا گمان میبردید که راز و نهانشان را نمی‌شـنویم با اینکه فرسـتادگان ما در جلوشان، آنچه بگذرد مینویسـند ۸۱ ای محمّـد باین بت‌پرسـتان بگو: اگر خدای رحمان را فرزنـدی بود من خود اوّل پرسـتنده پذیرنـده بودم ۸۲ چـه پـاک اسـت پروردگـار آسـمانها و زمین و عرش برترین آفرینش از آنچه مردمان توصیفش می‌کنند ۸۳ پس بگذارشان که گرفتار نادانی و سـرگرم بازی خود باشند تا بروز موعود برسند ۸۴ و [گرفتار شوند بعذاب] آنکه او است خدای آسـمان و زمین و دانای حکیم ۸۵ و فرخنـده است آنکه پادشاهی آسـمانها و زمین و آنچه میان آن دو است به اختیار او است و دانـد که رسـتاخیز کی باشد و به سوی او بازگشـتتان دهند ۸۶ و هیچکدام از آنها که بجای خدا میپرسـتند اختیار شـفاعتی به پیشـگاه حقّ ندارند مگر آنها که چون عیسـی و فرشتگان گواهی بدرستی دهند و آن گویند که خود بدانند ۸۷ و اگر از اینکه بت پرسـتان پرسـند: چه کس آفریـدشان! [چاره ندارنـد جز که] گویند: خدا آفرید. پس چگونه دروغ گویند و از خود چیزی بسازنـد [و پیغمبر را بیازارند] ۸۸ که گویـد: ای خدا اینها مردمی هسـتند که ایمان ندارند ۸۹ پس ای محمّـد از اینگونه مردم روی بگردان و بگو: من از شـما جدا هسـتم و منتظر فرصت که بزودی سـزای فکر و کار خود بدانید. سـخن مفسّـرین: کشف: اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوره هشتاد و نه آیه است و همگی به مکّه نازل شده است و سه آیت آن منسوخ است بآیاتی که دستور جهاد داده شده است: ۱- «فَإِمّا نَذهَبَنَّ بِکَ»- الخ» ۲- «فَذَرهُم یَخُوضُوا- الخ» ۳- «فَاصفَح عَنهُم- الخ. -قرآن-۱۷۳-۲۰۳-قرآن-۲۱۵-۲۳۵-قرآن-۲۵۰-۲۶۷ «حم» کشف نوشته: حاء اشارت است بحیات حقّ جلّ جلاله. میم اشارت [صفحه ۴۷۵] است بملک او، قسم یاد میکند میفرماید: بحیات من بملک من بقرآن کلام من. تأویلات کاشانی: سوگند خداوند است باوّل وجود که حقّ است و حاء اشاره بآن است و آخر وجود که محمّد است و میم اشاره بآن است، و اینکه بالاترین سوگند است چون باصل و کمال کلّیّه‌ی آفرینش سوگند یاد شده است، چنانکه کلمه‌ی شهادتین پایه و اساس اسلام است که توحید اصل وجود است و نبوّت کمال وجود. تفسیر صفی علیشاه: بعد بسم اللّه رحمن الرّحیم || می خورد سوگند، حقّ بر حاء و میم آن حقیقت یعنی اندر انجلا || کاوّلش حقّ است و آخر مصطفی یا قسم بر اسمهای احسن است || کابتدایش حا و میم اینکه ابین است هم به قرآن مبین مستطاب || یعنی اینکه آیات و اینکه روشن کتاب که بیان کردیم بر لفظ عرب || تا شما یابید شاید در طلب حسینی: حروف مقطّع برای خبردار کردن و از بیخودی بدر آوردن است که شنونده از غفلت و بیخبری بخود آید و آگاه شود. و ثعلبی که پیشوای اهل لغت است گفته است: حروف تهجّی برای آگاه کردن است و بجای کلمه «الا» پس «حم» در اینکه سوره برای تنبیه بر گوش دادن سخن حقّ است. «وَ الکِتابِ المُبِینِ»- الخ» ۳ طبری: یعنی سوگند باین کتاب که هر کس در آن بچشم بینائی بنگرد داند که ساخته‌ی محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیست و ما آن را به زبان عرب فرستادیم. -قرآن-۱-۲۹ «إِنَّهُ فِی أُمِّ الکِتابِ»- الخ» ۴ ابو الفتوح: یعنی قرآن در لوح محفوظ بآن جائی که جز حکم ما چیزی راه ندارد بلند پایه است که سخنی باو نمی‌رسد و محکم و استوار است که تناقض و ناهم‌آهنگی در آن نمیباشد. -قرآن-۱-۳۶ فخر: ممکن است امّ الکتاب آیات محکمات باشد بقرینه‌ی اینکه آیه «مِنهُ آیاتٌ مُحکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الکِتابِ» و مقصود اینکه است که اینکه سوره از آیات محکمات -قرآن-۷۵-۱۲۵ [صفحه ۴۷۶] است. و «لعلی» یعنی برتر است از آنکه دست تباهی و نابودی بآن برسد یا برتر همه‌ی کتابها است که معجزه‌ای است همیشگی و «حکیم» یعنی دارای حکمت کامل یا استوار در همه گونه فصاحت و بلاغت. «أَ فَنَضرِبُ عَنکُمُ الذِّکرَ»- الخ» ۵ طبری: اینکه جمله‌ها دو معنی شده است: ۱- یعنی مگر میشود که چون مسرف و از اندازه بدر هستید شما را یاد نکنیم و بکار خود گذاریم و مجازاتی نداشته باشید! ۲- مگر میشود که چون مسرف هستید بفکر شما نباشیم و قرآن و تذکّر بشما ندهیم. و همزه‌ی «أَن کُنتُم قَوماً مُسرِفِینَ» با فتح و کسر خوانده شده است یعنی بواسطه‌ی اسراف شما یا اگر مسرف باشید و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۳۱۸-۳۵۱ «فَأَهلَکنا أَشَدَّ مِنهُم بَطشاً» ۸ کشف: یعنی عاد و ثمود را که نیرو و زورشان از قریش بیش بود نابود کردیم. -قرآن-۱-۳۶ «الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الأَرضَ مَهداً» ۱۰ کشف: اینکه آیه دو جور معنی میشود: -قرآن-۱-۴۳ ۱- دنباله‌ی آیت جلو باشد و دو آیت بعد هم وابسته‌ی بهمین باشد و همگی چند پرسش پی در پی است از کافران که سؤال میشود: کی آسمانها و زمین آفرید و زمین را آرامگاه شما کرد و از آسمان آب فرود آورد و از همه‌چیز جفت آفرید. ۲- پرسش از کافران در آخر آیت جلو «العَزِیزُ العَلِیمُ» تمام میشود و اینکه آیه آغاز میشود بنمایاندن مظاهر قدرت حقّ. -قرآن-۴۲-۶۴ «خَلَقَ الأَزواجَ»- الخ» ۱۲ کشف: یعنی اصناف و دسته‌ها همگی را آفرید مثل نر و ماده و آسمان و زمین و تابستان و زمستان، شب و روز، ماه و خورشید، بهشت و دوزخ. -قرآن-۱-۲۴ «جَعَلُوا لَهُ مِن عِبادِهِ جُزءاً»- الخ» ۱۵ کشف: یعنی از ملائکه برای خدا فرزند قرار دادند چون فرزند جزئی از پدر خود است و بعضی گفته‌اند: جزء به معنی دختر است و عرب میگوید «اجزأت المرأة» یعنی آن زن دختر زائید. و بعضی گفته‌اند: مقصود از جزء بهره و نصیب است. و معنی «لَکَفُورٌ مُبِینٌ» اینکه -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۳۱۰-۳۳۰ [صفحه ۴۷۷] است که آدمی در اینکه عقیده و اینکه سخن بآشکار کافر است. ن یُنَشَّؤُا فِی الحِلیَةِ»- الخ» ۶۰۸ مجمع: «ینشّأ» از وزن تفعیل ثلاثی مزید و هم از فعل ثلاثی مجرّد قراءت شده است. یعنی آنکه در آرایش زنان زندگی میکند و مقصود دختر است و جمله‌ی بعد «وَ هُوَ فِی الخِصامِ»- الخ» یعنی در گفتگوی با طرف سخن خود نمیتواند آشکار بگوید. و قتاده گفته است: بیشتر مواقع دیده شده است: زنی بخواهد استدلال بر حقّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود کند و اقرار بر ضرر خود کرده است.«۶۰» إبن زید گفته است: مقصود از اینکه آیه بتها است که آنها را با طلا و نقره می‌آراستند و البتّه توانائی سخن و استدلال بر حقّ خود ندارند.إبن زید گفته است: مقصود از اینکه آیه بتها است که آنها را با طلا و نقره می‌آراستند و البتّه توانائی سخن و استدلال بر حقّ خود ندارند. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۲۱۹-۲۴۶-پاورقی-۴۴۷-۴۴۹ «وَجَدنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ» ۲۲ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد گفته‌اند: یعنی پدران ما را باین روش دیدیم. جبّائی گفته است: یعنی دیدیم که پدرانمان موافق و هم آهنگ باین کار بودند. -قرآن-۱-۳۲ کشف: مقصود تقلید از پدران است بی‌دلیل، و گفته‌اند: اینکه آیه برای گفته‌ی ولید بن مغیره و ابو جهل بن هشام و عتبه و شیبه نازل شده است. «قالَ مُترَفُوها» ۲۳ مجمع: یعنی آن مردم خوشگذران که آسودگی و خوشی را بر استدلال و بحث جلو میدارند. -قرآن-۱-۱۹ «قالَ أَ وَ لَو جِئتُکُم بِأَهدی»- الخ» ۲۴ مجمع: بجای «قال» «قل» هم خوانده‌اند یعنی ما بآن پیغمبر گفتیم تو بآن مردم بگو: اگر بهتر از آنچه پدران شما معتقد بودند من بیاورم. و اینکه جمله در دعوت بسوی حقّ عبارتی است لطیف که باید جستجو کرد و آنچه بهتر است و بحقیقت نزدیکتر قبول کرد. -قرآن-۱-۴۰ «إِنَّنِی بَراءٌ»- الخ» ۲۶ مجمع: کلمه‌ی براء بجای مفرد و جمع و مذکّر و مؤنّث یکسان گفته میشود بمعنی بیزاری و مقصود از «کَلِمَةً باقِیَةً» یا شهادت به -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۳۴-۱۵۳ [صفحه ۴۷۸] یگانگی حقّ است یا همین سخن ابراهیم است «انّنی براء» و تناسب اینکه آیات مربوط بابراهیم با آیات جلو اینکه است که چون بدگوئی تقلید و پیروی بی‌دلیل شده است نام ابراهیم بمیان آمده است که او مرد استدلال و راهنمائی با دلیل بود. و یا برای اینکه آورده شده است که اگر شما عربها بخواهید تقلید کنید از پدر خود ابراهیم تقلید کنید که دینش بر اینکه پایه بود. «رَجُلٍ مِنَ القَریَتَینِ» ۳۱ مجمع: یعنی مردی از مکّه و طائف و مقصودشان آن بوده است که مردان نامی مالدار معیّن که خود سراغ داشته‌اند و شرط پیغمبری بگمان خودشان در آنها بوده است چرا قرآن بآنها نازل نشد که در مکّه ولید بن مغیره بوده است و عروة بن مسعود ثقفی در طائف، یا عتبة بن ربیعه در مکّه و عبد یالیل در طائف. -قرآن-۱-۳۰ کشف: نقل است که ولید بن مغیره گفت: اگر گفته‌ی محمّد درست باشد بایستی قرآن و اینکه سخنان یا بر من نازل شود یا بر ابو مسعود ثقفی. «أَ هُم یَقسِمُون»- الخ» ۳۲ مجمع: یعنی روزی مردم که ارزشی ندارد به اختیار آنها نیست و ممکن است ما بمردم بی‌زبان و ناتوان سرمایه بسیار دهیم و آنها که زیرک و توانا هستند محروم باشند پس چگونه مقام نبوّت با آن اهمیّت در اختیار مردم باشد. -قرآن-۱-۲۵ «رَحمَتُ رَبِّکَ خَیرٌ»- الخ» ۳۲ مجمع و کشف: یعنی بهشت یا پیغمبری یا ایمان و اسلام بهتر است از سرمایه‌ها که آنها اندوخته میکنند. -قرآن-۱-۲۹ «لَو لا أن یَکُونَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً»- الخ» ۳۳ طبری: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- اگر نه مردم همگی کافر میشدند و برای رغبت بدنیا دست از دین برمیداشتند. ۲- اگر نه همگی مردم یک دل مایل بدنیا میشدند و دنیا را برتر از دین میشمردند. -قرآن-۱-۵۲ کشف: اینکه آیه برای جواب آنها است که گفتند: چرا سرمایه دارهای مکّه و طایف پیغمبر نشدند! بجوابشان گفته شده است: سرمایه ارزشی ندارد [صفحه ۴۷۹] و سقف خانه کافران را طلا و نقره میکنیم اگر باین واسطه آدمیان بی‌دین نمیشدند «سُقُفاً» ۳۳ مجمع: با ضمّ سین و قاف و فتح قاف هر دو قراءت شده است و مجاهد گفته است: بالای سر ما آسمان را سقف بفتح گویند و سطح بالای خانه را سقف با دو ضمّه گویند. و کلمه‌ی «زخرف» بگفته‌ی إبن عبّاس و قتاده و ضحّاک بمعنی طلا است و حسن بصری گفته است: یعنی نقّاشی. إبن زید گفته است: -قرآن-۹۰-۹۹ فرش و اثاثیه‌ی خانه است. و معنی اینکه آیه اینکه است که دنیا برای حقارتش میشود بکافران داده شود هر آنچه بخواهند ولی مصلحت نیست چون کسی با دین سر و کار نخواهد داشت. «إِن کُلُّ ذلِکَ لَمّا مَتاعُ» ۳۵ کشف: عاصم، حمزه «لمّا» با تشدید خوانده است، و بمعنی «إلّا» یعنی اینهمه ارزشی ندارد جز بهره‌ی چند روزه‌ی زندگی و دیگران «لمّا» بی‌تشدید خوانده‌اند که «ان» مخفّف «إنّ» بمعنی البتّه و لام برای تاکید و «ما» زائده است یعنی البتّه همه‌ی اینها بهره‌ی زود گذر است، و از عمر نقل است اگر کسی از روزی خود گریزد روزی او را دنبال کند تا باو برسد چنانکه آواز بدنبال فراری میرسد و هر کسی را زندگی است که باید آن را برگزار کند و جای گام معیّن دارد که پایش بآن جا میرسد و روزی او معیّن است که آن را خواهد خورد و مرگی دارد که بآن از دنیا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میرود. پس در دنبالگیری روزی به نیکی رفتار کنید و اگر دیر رسید از راه گناه آن را مجوئید که آنچه به پیشگاه خداوندی است جز با فرمانبریش بدست نیاید و با معصیت او چیزی دستگیر نشود پس پرهیزکار از نافرمانی حقّ باشید و بنکوئی روزی خود بخواهید. -قرآن-۱-۳۵ «وَ مَن یَعشُ عَن ذِکرِ الرَّحمنِ نُقَیِّض لَهُ شَیطاناً» ۳۶ فخر: مقصود از اینکه آیه آگاه کردن است بر آسیبهای خوشبختی و زندگی با سرانجام خوب که سرمایه و مقام آدمی را از یاد حقّ نابینا کند و کسی که چنین شد همنشین شیطان میشود و مناسبت اینکه آیه با جلو همین است که چون گفته شد کالای زندگی ارزش ندارد و بکافر اگر فساد توجّه مردم بکفر نباشد سقف و در خانه‌ی طلا و نقره میدهم باین -قرآن-۱-۶۴ [صفحه ۴۸۰] آیه آن مطلب را دنبال کرده است که عاقبت مال همنشینی شیطان است. و صاحب کشّاف گفته است: کلمه‌ی «یعش» با ضمّ و فتح شین قراءت شده است که به قراءت اوّل از مصدر «عشو» است به معنی مانند آدم شبکور کار کردن و نگاه کردن و با فتح از «عشی» بمعنی بشب نابینا بودن. و با قراءت اوّل یعنی اگر کسی حقّ را شناخت و خود را از آن نابینا ساخت و به قراءت فتح یعنی آنکه از دیدن حقّ و قرآن نابینا است. ابو الفتوح: ۱- حسن بصری گفته است: یعنی آنکه از یاد حقّ نابینا است واگذاریم که خوار دست شیطان شود. ۲- شیطانی همنشین او کنیم. و ممکن است مقصود آدمی باشد شیطان صفت که همنشین اینجور آدم میشود که همان پیشوایان بگمراهی و ائمّه‌ی ضلال باشند. ۳- یعنی در عالم دیگر شیطانی درست کنیم برای چنین آدم تا او را بدوزخ رساند. حسینی نوشته: در نفحات الانس آورده که شیخ ابو القاسم نصرآبادی- قدّس اللّه سرّه- با یکی از مؤمنان جنّ دوستی داشت. وقتی در مسجد جامع نشسته بود جنّی گفت که ای شیخ اینکه مردم را چگونه می‌بینی! گفت: که بعضی را بیخواب و بعضی را در خواب گفت: آنچه در سرهای ایشان است می‌بینی! گفت: نی. پس چشم او را بمالید دید که بر سر هر کس غرابی نشسته است بعضی را بالها بچشم فرو گذاشته، و بعضی را گاهی بال بچشم وی فرو میگذارد و گاهی بالای سر. گفت: اینکه چیست! گفت: نخوانده‌ای که «وَ مَن یَعشُ عَن ذِکرِ الرَّحمنِ نُقَیِّض لَهُ شَیطاناً» اینها بر سرهای ایشان نشسته و بر هر یک بقدر غفلت وی استیلا یافته. رباعی: -قرآن-۵۷۴-۶۳۷ دریغ و درد که با نفس بدقرین شده‌ایم || و زین معامله با دیو همنشین شده‌ایم ببارگاه فلک بوده‌ایم رشک ملک || ز جور نفس جفا پیشه اینکه چنین شده‌ایم [صفحه ۴۸۱] کشف نوشته: هر که قدر خلوت با حقّ نداند از ذکر او باز ماند و هر که از ذکر او باز ماند حلاوت ایمان از کجا یابد لا جرم بذکر رحمن وساوس شیطان نشیند و هواجس نفس بیند و هر که برپی شیطان رود و هوای نفس پرستد قدر ذکر اللّه چه داند و از درد دین چه خبر دارد! بلال سوخته باید و سلمان ریخته و معاذ کوفته تا حدیث درد دین و انس ذکر با تو بگویند. از اینکه مشتی ریاست جوی رعنا هیچ نگشاید مسلمانی ز سلمان جوی و درد دین ز بو دردا اگر بلال است از تیمار مسلمانی بیمار و نحیف گشته ور معاذ است سراپرده عشق در صحرای درد نایافت زده که «تعالوا نؤمن ساعهٔ» ور سلمان است جان و دل خویش غریب‌وار از اندوه دین و درد اسلام بگداخته سر در سر خود گم کرده از وله و تحیّر بدانجای رسیده که بدر مسجد رسول برگذشت از خود چنان بیخود گشته و در مذکور چنان مستغرق شده که سلام بر رسول فراموش، جلال و عظمت مرسل بجان و دل وی چنان تاختن آورده که جای سلامی بر رسول نگذاشته مصراع: «یعلم اللّه گر همی دانم نگارا شب روز» چون برگذشت و سلام نکرد مصطفی تیز در وی نگریست دل وی را دید: چون کشتی، در بحر غیب افکنده باد جلال از مهبّ تجلّی خاسته کشتی بشکسته و سلمان سرگشته، زبان سلمان بزیارت دل رفته، دل در جان آویخته، جان در حقّ گریخته مصطفی دانست که سلمان از خود رها شده و مرغش از روزن دل بعالم ملکوت پرواز کرده. ای جوانمرد، کار آن مرغ دارد که قفس که در او مرغ نبود بچه شاید. گفته‌اند: قفس قالب است و امانت مرغ، پر او عشق، پرواز او ارادت، افق او غیب، منزل او درد. هر گه که اینکه مرغ امانت از اینکه قفس بشریّت بر افق غیب پرواز کند کروبیان عالم قدس دستها بدیده‌ی خویش باز نهند تا برق اینکه جمال دیده‌های ایشان نرباید. روح البیان: از سفیان بن عیینه نقل است: ریشه‌ی امثال عرب در قرآن [صفحه ۴۸۲] است. از او پرسیدند: ریشه‌ی اینکه مثل در کجای قرآن است! یعنی برادرت را خرما ده اگر نپذیرفت پاره آتش باو بده او گفت: از اینکه آیه آمده است «وَ مَن یَعشَ»- الخ. -قرآن-۱۰۸-۱۲۷ مجمع: کلمه‌ی «نقیّض» با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نون بصیغه‌ی متکلّم و بیاء بصیغه‌ی غایب قراءت شده است. «حَتّی إِذا جاءَنا» ۳۸ مجمع: یعنی چون آن برستاخیز نزد ما آید. و بعضی «جاء انا» بصورت مثنّی خوانده‌اند یعنی چون کافر و همنشین او. -قرآن-۱-۲۱ «لَن یَنفَعَکُمُ الیَوم»- الخ» ۳۹ مجمع: یعنی شرکت در عذاب به شما سودی ندارد چون بسختی گرفتارند. بعضی گفته‌اند: یعنی گرفتاری یک عدّه موجب تسلیت و آرامش دل دیگران نمیشود. چون ممکن است آدمی که دشمن خود را گرفتار بیند از رنج او بکاهد ولی در آنجا راهی برای کم شدن نیست. -قرآن-۱-۳۲ «فَإِمّا نَذهَبَنَّ بِکَ»- الخ» ۴۱ ابو الفتوح: یعنی اگر ما تو را ببریم و انتقام از کافران نگرفته باشی ما از تو نیابت کنیم و کینه‌ی تو از آنها بخواهیم. -قرآن-۱-۳۱ و بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است که اگر ما تو را از مکّه ببریم و تو از قریش انتقام نگرفته باشی ما بروز بدر انتقام بگیریم. «أَو نُرِیَنَّکَ- الخ» ۴۲ طبری: یعنی بتو نشان میدهیم که چیره بر کافران شدی و تو را برتر از آنها کرده‌ایم. -قرآن-۱-۱۸ «وَ سئَل مَن- الخ» ۴۵ تبیان: قتاده و ضحّاک گفته‌اند: یعنی از مردم که بدین پیغمبران گذشته هستند بپرس که در هیچ ملّتی خداوند برای پرستش جز خودش خدایانی معیّن کرده است یا نه. و در جمله مضاف ساقط شده است یعنی «سئل امم من ارسلنا». -قرآن-۱-۱۵ «أُلقِیَ عَلَیهِ أَسوِرَةٌ» ۵۳ مجمع: أساورة نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۰ «فَاستَخَفَّ قَومَه» ۵۴ مجمع: چون فرعون استدلال بر ملک مصر و رود آنجا کرد بر شخصیّت خود و نقص موسی که دستبند طلا و صف ملائکه ندارد و مردم -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۴۸۳] را باین سخنان مطیع خود کرده بود اینکه نتیجه‌ی بیخردی آن مردم است که برای پیغمبر صف ملک لازم است یا کاخ و طلا راه برتری فرعون است. حسینی: بیت: فرعون و عذاب ابد و ریش مرصّع || موسی کلیم اللّه چوبی و شبانی «فَلَمّا آسَفُونا انتَقَمنا» ۵۵ مجمع: إبن عبّاس و مجاهد گفتند: یعنی ما را خشمگین کردند و خشم خدا بر گناهکاران اراده‌ی عذاب آنها است و رضای از فرمانبران اراده‌ی ثواب داده آنها است و بعضی گفته‌اند: یعنی چون پیغمبران ما را اندوهناک کردند. و معنی انتَقَمنا اینکه است که برای دوستانمان از کافران انتقام گرفتیم. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۲۸۷-۲۹۶ «فَجَعَلناهُم سَلَفاً وَ مَثَلًا» ۵۶ ابو الفتوح: یعنی گذشته و برگزار شده‌اند که آیندگان از او پند گیرند. و قتاده گفته است: یعنی پیشرو دوزخیان‌شان کردیم و تمثّل و مایه‌ی پند برای بازپسان. و با ضمّ سین و لام خوانده‌اند و هم با فتح هر دو خوانده‌اند. و قراءت إبن مسعود ضمّ سین و فتح لام بوده است. -قرآن-۱-۳۵ «وَ لَمّا ضُرِبَ ابنُ مَریَم- الخ» ۵۷ مجمع: در مقصود از اینکه آیه چند قول است: ۱- إبن عبّاس و مقاتل گفته‌اند: یعنی چون توصیف شد عیسی بواسطه همانندی که میان او و دیگر خدایان درست شده‌ی کافران بود ناگهان بینی که اینکه کافران فریاد بجدل و دشمنی بلند کنند. و اینکه گفتگوی با پیغمبر از آنجا پیدا شد که باین آیت «إِنَّکُم وَ ما تَعبُدُون- الخ» تهدید شدند کافران که با خدایان خود بدوزخ خواهند بود آنها که اینکه تهدید شنیدند فریاد بلند کردند: اگر عیسی که خدایش پنداشته‌اند در آتش باشد ما هم راضی هستیم که خداهای ما در آتش باشند. و همین است معنی جمله‌ی «قالُوا أَ آلِهَتُنا خَیرٌ أَم هُوَ» یعنی اگر سخن محمّد درست باشد که هر که را پرستیده‌اند بآتش برود عیسی را هم پرستیده‌اند و چون او بآتش برود باکی نیست خدایان ما که از او بهتر نیستند بآتش بروند ۲- یعنی چون در اینکه آیه «إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِندَ اللّهِ کَمَثَلِ آدَمَ- الخ -قرآن-۱-۳۳-قرآن-۳۷۰-۳۹۸-قرآن-۶۵۹-۶۹۶-قرآن-۹۲۷-۹۸۰ [صفحه ۴۸۴] عیسی بآدم مثل زده شد که چنانکه آدم بی‌مادر و پدر آفریده شد، عیسی بی‌پدر آفریده شد چند نفر از کافران بر پیغمبر خرده‌گیری کردند. و اینکه آیه اشاره به اعتراض آنها است. ۳- قتاده گفته است: یعنی چون پیغمبر مسیح و مادرش را توصیف کرد که در آثار و خوبی مثل آدم هستند کافران گفتند: محمّد با اینکه سخن خود میخواهد که چون مسیحیان که مسیح را پرستیدند ما او را بپرستیم. ۴- از بزرگان اهل بیت نقل است: علیّ فرمود: روزی حضور پیغمبر رفتم، و گروهی از قریش در خدمتش بودند آن حضرت بمن نگاه کرد و فرمود: ای علیّ داستان تو در میان اینکه امّت و مسلمانان داستان مسیح است که یک دسته در دوستی او زیاده‌روی کردند و هلاک شدند و دسته ای در دشمنی او چنین شدند و دسته سوم میانه‌رو بودند و قدرش دانستند و رستگار شدند. حاضرین را اینکه سخنان گران آمد و خندیدند و گفتند: علیّ را بپیغمبران تشبیه میکند. اینکه آیه برای سرزنش باین سخن آنها نازل شد. و جمله‌ی «یَصِدُّون» با کسر و ضمّ صاد قراءت شده است و بمعنی کج میروند و یا فریاد میکنند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هر دو گفته‌اند. -قرآن-۹۷۹-۹۹۲ «آلِهَتُنا خَيرٌ أم هُوَ» ۵۸ طبری: قتاده گفته است: یعنی اعراب گفتند: -قرآن-۱-۲۸ آیا خداهای ما بهترند یا محمّد که میخواهد او را بپرستیم! و در قراءت ابیّ کعب «ام هو» بوده است بجای «ام هذا». مجمع: جبّائی گفته است: یعنی آنها میگفتند خدایان ما بهتر از مسیح است مردم که او را پرستیدند پس پرستش اینها بهتر از او است. «وَ إِنَّهُ لَعِلمٌ لِلسّاعَةِ- الخ» ۶۱ طبری: اینکه جمله دو معنی شده است: -قرآن-۱-۳۳ ۱- یعنی البتّه عیسی راه اطّلاع از رستاخیز است چون در نزدیکی قیامت او به زمین می‌آید. ۲- البتّه اینکه قرآن وسیله‌ی علم بقیامت است که شما را از آن روز و گرفتیهای آن خبردار میکند. و «علم» با کسر عین و سکون لام خوانده‌اند و با فتح هر دو علم و نشانه باشد خوانده‌اند، یعنی او نشانه‌ی قیامت است و قراءت ابیّ چنین بوده است «انّه لذکر للسّاعة». [صفحه ۴۸۵] تفسیر صفی علیشاه: یعنی اینکه عیسی آمد بی‌پدر || باشد از علم قیامت در اثر زان حقیقت کس نیابد آگهی || جز که گردد محرم سرّ اللّهی لیک زین رمزت صفی گوید یکی || گر اشارت فهم و صاحب مدرکی دیده باشی خواب چیزی را که روز || عین آن واقع شود بی‌درد و سوز! نور روحت اندک ار لامع شود || هر چه بینی عین آن واقع شود آنچه در ملک طبیعت واقع است || در حقیقت عین آن بی‌مانع است هست اسباب الهی غیر از آن || که تو بینی در طبیعت زو نشان آنکسی بیند که از تن رسته است || جانش از بند طبیعت رسته است چوب گر شد اژدها نبود عجب || کآن الهی بود نز طمع و سبب خارق عادات جمله اینکه چنین || باشد از روشندلی و تیزبین عقلی از باور نکرد اینکه ساز را || گو نفهمد جان احمق راز را در قیامت فهمد آن را لاـعلاج || باز شد چون پرده طبع و مزاج «لِأُبَيِّنَ لَكُم بَعضَ الَّذِی- الخ» ۶۳ طبری: بعضی گفته‌اند: کلمه‌ی «بعض» بمعنی «کلّ» است یعنی همه‌ی اختلافات شما روشن و مرتفع میکنم. -قرآن-۱-۳۷ بعضی گفته‌اند: یعنی آن اختلاف که در دین است با من است نه آنچه در کارهای روزانه زندگی است. «الأَخِلّاءُ يَومَئِذٍ- الخ» ۶۷ تأویلات: دوستی آدمیان با یکدگر به چهار جور است: یا در راه حقّ بسوی حقّ است یا بمناسبت حقایق است و برای مناسبات حقیقی و روابط آدمگری است و یا برای خوشیها و لذّتهای نفسانی است و یا برای سودهای عقلی و بهره‌های معنوی است. اوّل- محبّت‌های ذاتی روحانی است که آمیخته بخواسته‌های مادّی نبوده است و در ازل یک قالب درست شده و در حضرت احدیّت بیک درجه یکنواخت بوده‌اند و همان است که برای شان گفته شده است «الأرواح جنود مجنّدة فما تعارف منها ائتلفت» -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۸۶] و چون باین عالم نمودار شوند همان مناسبت اصلی و توجّه بحقّ و بی‌نظری بموادّ زود گذر موجب شناسائی و دوستی آنها است و حدّ مشترک آنها را که از یک جهت مخصوص درست شده‌اند و بجهت مخصوص که قرب حقّ است و وصول به کمال معرفت حقّ همگی متوجّه هستند و هدفشان از زندگی همان است. و همین است دوستی حقیقی که همیشگی است مثل دوستی پیغمبران و اولیاء و جمله سالکین راه حقّ. دوّم- دوستی از دل است و جان که پدیده‌ی سازش اخلاق و روش- های پسندیده است و اعتقادات متناسب و اعمال شایسته چون دوستی نیکان و نکوکاران و هم دوستی پیغمبران نسبت بامّت خود. سوّم- دوستی برای خواسته های مادّی است مثل دوستی نر و ماده و دوستی هواپرستان برای همکاران در بد کاری. چهارم- دوستی خردمندان برای کومک کردن و یاری جستن در کارهای زندگی مثل دوستی تاجر و زارع و صنعت‌گر و آنکه نیکی دیده نسبت به نیکوکار خود. پس آن دوستی که بمناسبت سود مادّی فراهم شده است آنگاه که آن سود نبود دوستی هم نخواهد بود و بیشتر اینگونه دوستیها چون موجب آن نبود دشمنی جای آن را میگیرد و چون بیشتر دوستیهای مردم از دسته سوّم و چهارم است در آیه گفته شده است «الأَخِلّاءُ يَومَئِذٍ- ... عَدُوٌّ- الخ» که برستاخیز راه سود مادّی بسته است و اندوه و افسوس زیان گذشته خشم و دشمنی به بار می‌آورد که هر یک گرفتاری و زیان خود را از دیگران میداند که او راه طمع نشان داده و خواسته‌ها را برایش آراسته است از اینکه روی در آیه گفته شده است «إِلَّا المُتَّقِينَ» که دو دسته‌ی اوّل هستند و به اینکه گونه آلایش گرفتار نبوده‌اند و دوستیشان بجای مانده است. -قرآن-۱۱۹۰-۱۲۱۲-قرآن-۱۲۲۰-۱۲۲۷-قرآن-۱۵۲۰-۱۵۴۲ نفخة الرّحمان نهاوندی: ممکن است دوستی متّقین بیش شود که آثار دوستی و کومک بیکدگر در آن عالم نمودار میشود که مزد است و ارتفاع مقام که نتیجه‌ی کومک دوستان معنوی است در دنیا بر نکوکاری و پرهیزگاری. «فِيها ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تَشتَهِیهِ» ۷۱ مجمع: «تشتهیه» با فزودن‌های ضمیر نیز قراءت -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۸۷] شده است. «نادَوا یا مالِک» ۷۷ تأویلات: کلیددار جهنّم مالک نامیده شده است چون کار مردم مالک دنیا و دارای سرمایه با او است چنانکه در آیت دیگر است «مَن طَغی وَ آثَرَ الحَیاةَ الدُّنیا فَإِنَّ الجَحِیمَ هِیَ المَأوی» یعنی هر که مال دنیا فراهم کرد و سرکش بود جایش جهنّم است پس مالک یعنی سرپرست و کلیددار جای مالدارهای متجاوز، و سرپرست بهشت را رضوان نامیده است چون با آنها سر و کار دارد که خدا از آنها و آنها از خدا راضی هستند. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۱۶۳-۲۳۷ ابو الفتوح: إبن عبّاس و سدّی گفتند: هزار سال جهنمیّان آواز می‌کنند ای مالک و او جواب نمیدهد و پس از هزار سال بجواب شان گوید: شما ماندگار اینجا هستید. و ابو دردا گفته است پیغمبر « یا مال» بدون کاف قراءت میفرمود و بصورت منادای مرخّم. «أَم أَبرَمُوا أَمراً- الخ» ۷۹ کشف: یعنی آنها حیله‌ی خود برای پیغمبر استوار میکنند و ما سزای آنها را، و اینکه آیه آنجا نازل شد که پس از مرگ ابو- طالب عموی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله که آن حضرت را پشتیبان بود قریش در دار الشّورای خود انجمن شدند که راه چاره‌ی کار پیغمبر دستور فرار بمدینه دادند و اعضای شوری در بدر کشته شدند. -قرآن-۱-۲۳ لاهیجی: از اخبار شیعه نقل است که اینکه آیه برای آنها است که پیمان استوار کردند بر مخالفت علیّ علیه السّلام. «أَم یَحسَبُون- الخ» ۸۰ کشف: اینکه آیه برای ربیعه و صفوان بن امیّه و حبیب بن عمرو ثقفی نازل شد که بدر کعبه نشسته بودند و راز میگفتند: حبیب گفت: محمّد ادّعا دارد که راز مردم را میداند ممکن است اینکه سخن ما را بداند ربیعه گفت: شاید پاره ای را بداند نه همه را. صفوان گفت: یک کلمه را هم نداند، و اگر بتواند چیزی بداند همه را خواهد دانست. اینکه آیه برای آن -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۴۸۸] گفتگو آمد. «إِن کانَ لِلرَّحمنِ وَلَدٌ- الخ» ۸۱ کشف: «ولد» با ضمّ «واو» و سکون «لام» قراءت حمزه و کسائی است. و ممکن است جمع «ولد» باشد و ممکن است تلفّظ دیگری باشد مثل صلب و صلب که دو جوز تلفظ دارد. - قرآن-۱-۳۱ طبری: اینکه آیه سه جور معنی شده است: ۱- مجاهد گفته شده است: یعنی اگر آن طور باشد که شما میگوئید برای خدا فرزند است من اوّل مؤمن با خدا هستم که فرزند ندارد و شما را تکذیب میکنم. ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی خدا فرزند ندارد و من اوّل کس هستم که خدا را میپرستم و گواه براینم که برای او فرزند نیست. ۳- قتاده گفته است: یعنی چنین چیزی نبوده است و چنین چیز ناشدنی است که خدا فرزند داشته باشد پس من اوّل کس هستم که خدا را میپرستم با ایمان و تصدیق بر اینکه او را فرزند نیست. ۴- سدّی گفته است: یعنی اگر خدا فرزند داشته باشد من اوّل بنده و پرستنده فرزند خدا خواهم بود لکن او فرزند ندارد. ۵- عبد بمعنی غضب و انف استعمال شده است چنانکه یونس بن عبد الأعلی نقل کرد زنی پس از ششماه ازدواج فرزند آورد قضیه را بعثمان بن عفّان خلیفه‌ی سوّم گفتند او دستور مجازات داد علیّ علیه السّلام وارد شد و شنید فرمود در قرآن است «وَ حَملُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهراً» و گفته است «فِصالُهُ فِی عامَینِ». یعنی دوران بارداری و شیر دادن فرزند سی ماه است و دوران شیرخوارگی دو سال است پس ممکن است دوران بارداری ششماه باشد. راوی اینکه خبر گوید «فو اللّه ما عبد عثمان ان بعث الیها تردّ» یعنی عثمان را بد نیامد و خشمگین نشد که بفرستد آن زن را بگردانند. پس عبد بمعنی بد آمد او را و غضبناک شد استعمال میشود و معنی آیه اینکه است: اگر خدا فرزند داشته باشد اوّل خشمناک و ناپسند اینکه عقیده منم. -قرآن-۳۸۵-۴۲۹-قرآن-۴۴۴-۴۶۹ «أَوَّلُ العابِدِینَ» ۸۱ مجمع: عبدین بدون الف قراءت شده است تا مشتق از «عبدت منه» باشد یعنی از آن بدم آمد و نپسندیدم. و جمله‌ی -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۴۸۹] «ترجعون» با یاء بصیغه‌ی غایب و تاء بصیغه‌ی خطاب هر دو قراءت شده است. «وَ لا یَملِکُ الَّذِینَ یَدعُون- الخ» ۸۶ فخر: چون سخن از فرزند نداشتن خدا بمیان آمد اینکه مطلب دنبال شد بشریک نداشتن و اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- آنهائی را که مردم بجای خدا میپرستند که عیسی و عزیز و ملائکه باشند، شفاعت از کسی نکنند مگر برای آنکه شهادت بحقّ بدهد و لا اله الّا اللّه بگوید. و نقل کرده‌اند: نضر بن حارث و چند نفر دیگر گفتند: ما فرشتگان را دوست داریم و اگر سخنان محمّد درست باشد آنها بهترند از محمّد و برای ما شفاعت خواهند کرد. اینکه آیه بجواب اینکه سخن آنها نازل شد که شفاعت ملائکه معبود شما برای کسی است که شهادت بحقّ و درستی بدهد که لا اله الّا اللّه است و معتقد بیگانگی خدا باشد. ۲-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یعنی از آنهائی که بجای خدا می‌پرستید هیچکدام اختیار شفاعت ندارند مگر آنها که شهادت بحقّ داده‌اند و یکتا پرست بوده‌اند و آنها عزیر و عیسی و ملائکه هستند که معبود بوده‌اند ولی راضی باین کار نبوده‌اند و خود شاهد بحقّ و یکتاپرست بوده‌اند و دارای مقام و حقّ شفاعت به پیشگاه حقّ، و جمله آخر آیه «هُم یَعلَمُون» می‌فهماند شهادت بحقّ که از علم و ایمان نباشد اثر ندارد و شهادت مؤثر آن است که با علم باشد و علم معنی دوّم یقین است که اگر کسی در آن بخواهد شخص را شاکّ و دو دل کند آن یقین نابود و بدل شکّ نشود و البتّه اینکه علم و یقین بدنبال دلیل است که یقین را استوار کرده است و راه شکّ بسته شده است پس باین جمله فهمانده شده است که ایمان بتقلید سود ندارد و آنها که معتقد شده‌اند ایمان مقلّد بی‌نتیجه است باین گونه استدلال کرده از اینکه آیه کشف کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۱۰۶۳-۱۰۸۱ «وَ لَئِن سَأَلتَهُم مَن خَلَقَهُم- الخ» ۸۷ ابو الفتوح: اینکه آیه در حقیقت بجای اینجور جمله است که گویند: آنکه براه راست رفت و رستگار شد عجب نیست که چگونه رستگار شد عجب از آن کس است که بیراهه رفته است چگونه بیراهه رفته -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۴۹۰] است و هلاک شده است با اینهمه راهنمائی و رحمت خداوندی. «وَ قِیلِهِ یا رَبِّ» ۸۸ مجمع: با جرّ لام «قیل» و نصب و رفع آن قراءت شده است. آنکه با جرّ خوانده است عطف بر «السّاعة» کرده است که مضاف الیه «علم» است یعنی خدا میداند رستاخیز کی خواهد بود و نیز میداند گفتار محمّد را که شکایت از سرسختی مردم میکند و آنکه منصوب خوانده است عطف بر معنی عنده علم السّاعة کرده است که در معنی مفعول یعنی «یعلم السّاعة» خدا رستاخیز را میداند کی است، و قراءت رفع از نظر اینکه مبتدا باشد و خبرش مسموع باشد که از جمله فهمیده میشود، یعنی اینکه گفتار او شنیده شده‌ی خدا است و به پیشگاه او مسموع است. و قتاده گفته است: اینکه جمله نقل شکایت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است بخداوند که مردم ایمان ندارند. و از قراءت إبن مسعود اینکه جور نقل شده است «قال الرّسول: یا ربّ انّ هؤلاء-» الخ». -قرآن-۱-۲۴ و قل سلام ۸۹ مجمع: اینکه جمله برای سازش و روز گذراندن است. و بعضی گفته‌اند بمعنی کناره‌گیری و دوری است مثل «سلام علیکم لا نبتغی الجاهلین» و مقصود اینکه است که تا چندی با شما کاری نداری تا سر انجام معلوم شود و بعضی گفته‌اند: یعنی سخنی بگو که سلام و آسودگی تو از شرّ آنها باشد. و قتاده گفته است: نسخ شده است به آن آیات که دستور جهاد داده شده است. حسن بصری گفته است: نسخ نشده است و دستور سلّم و بردباری است یعنی سر بسر آنها مگذار و بدی آنها را ببدی برابر مکن. و جمله‌ی «فَسَوفَ یَعلَمُون» با یاء بصورت غایب و تاء بصورت خطاب خوانده شده است. - قرآن-۱۴۷-۱۶۹ سخن ما: ۱- آیت ۵ «أَ فَنَضرِبُ عَنکُمُ الذِّکرَ» اگرچه مفسّرین چنانکه نوشتیم دو جور معنی کرده‌اند ولی بهتر همان است که نوشتیم و علاوه بر آنچه آن روز بآن مردم گفته شده است برای همیشه راهنمائی است بدنبالگیری از تربیت و رهبری که اگر فردی یا ملّتی کج‌اندیش و سبکسر و نافرمان بود نباید از راهنمائی و تربیت او خودداری کرد و باید تا آخرین حدّ امکان و راههای ممکن وادار بخیر -قرآن-۲۲-۵۵ [صفحه ۴۹۱] و صلاح کنند. ۲- آیت ۱۳ جمله‌ی «تَقُولُوا سُبحانَ الَّذِی سَخَّرَ- الخ» که دستور میدهد: چون بر چهارپا سوار شوید اینکه جمله را بشکرانه بگوئید شاید برای اینکه است که آدمی متوجّه بهره‌های زندگی باشد و قدر آن بداند و هر چیزی را با شرایط و لوازم نگاهدارد و کار نماید نه که خودسر باشد و شایستگی و عزم و اراده‌ی خود پندارد که اینها در اختیارش گذارده شده است که شناختن قدر هر نعمتی آدمی را وادار میکند بوارسی و نگهداری آن و استفاده‌ی از آن ببهترین راه ممکن. -قرآن-۲۱-۵۷ ۳- آیات ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ «بَل قالُوا إِنّا وَجَدنا آباءَنا- الخ چنانکه مکرّر نوشته‌ایم سرزنش مردم مقلّد است و نکوهش تقلید و یادآوری سر انجام بد اینگونه فکر و کار. -قرآن-۲۹-۶۳ ۴- از آیت ۳۱ تا ۳۵ «قالُوا لَو لا نُزِّل- الخ» بیادم آورد که مکرّر در درس می‌پرسیدند: اگر دین اسلام خوشبختی آدمی را فراهم میکند چرا ملّتهای غیر مسلمان مال و توانشان بیشتر است و برتر از مسلمانان هستند! اینکه آیات بخوبی باین پرسش پاسخ میدهد که آن روز کوته بینان میخواستند آنها که مال و مقام دارند پیغمبر باشند چون گفتند: چرا قرآن بیکی از دو نفر مرد مکّه و طایف که مال و جاه دارند نازل نشد! و سؤال آن روز آنها همین پرسش شاگردها است در اینکه زمان با کمی تفاوت. و پاسخی که آن روز برای آنها آمده است، برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه مردم نیز خواهد بود چون اگر سرمایه، خوشبختی بیاورد در قدرت آفریدگار بود که زمین و مردم آن را جوری بیافریند که همگی برترین و بیشترین آنچه راه خوشبختی خود میدانند داشته باشند ولی باین جملهها «لَو لا أن- یَکُونَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلنا لِمَن یَکفُرُ- الخ» اینکه مسئله روشن است که آفرینش اینکه زمین ما و موجودات آن بر تفاوت و کم و زیادی نهاده شده است و مقتضیات اینکه ساختمان با یکنواختی سازش ندارد و گر نه ممکن بود ابزار -قرآن-۲۶-۴۹-قرآن-۸۳۳-۹۰۸ [صفحه ۴۹۲] زندگی و ساختمان آدمیان از طلا- و نقره باشد. پس ناداری و ناتوانی مسلمانان پدیدهی دستورهای دین و یا ناسازگاری و ناشایستگی دین برای بشر نیست و نیز کفر با بیدینی مختلف راه پیشرفت علم و صنعت و سیاست دیگران نیست و علّت اصلی اینکه محرومیّتها و بهرهمندیها همان تفاوت در آفرینش است که گفته شده است «لَو لا أن یَکُونَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً» و هزاران کارگردان برای اینکه دار و ندار بشر در کار است از محیط و اجتماع و سرزمین و عواطف و احساسات و دگر چیزها که ما را از آن خبری نیست و در قدرت پروردگار است و بس. و در آخر اینکه آیات پس از نشان دادن علّت اصلی خوشی و ناخوشی، سعادت حقیقی شناسانده شده است که تقوی ذخیره همیشگی است نه بهره- هادی مادّی. -قرآن-۳۴۶-۳۹۴ بر اینکه سخن ما ممکن است اعتراض شود که ظاهر مقصود از آیه، و معنی مفسّرین فقط همین است که ابزار زندگی کافران را طلا و نقره نکردیم تا مردم همگی بیدین نشوند، و سیاق آیه ارتباط با اصل فلسفی و اختلاف در آفرینش ندارد و کلمات «لِمَن یَکفُرُ بِالرَّحمنِ» آشکار است در معنی مفسّرین و مخالف اینکه نظر ما است. -قرآن-۲۶۶-۲۹۵ جواب اینکه است که ادّعا نکردیم معنی آیه همین نظر ما هست و بس بلکه ما از اینکه آیات اینکه استفاده را هم میکنیم بعلاوه که زمینهی سخن در جواب پندار ارزش سرمایه است که عربها گمان میکردند سرمایهدارها باید پیغمبر باشند بجوابشان گفته شد که در حقیقت آدمی سرمایه کارگر نیست و اگر اصل آفرینش اقتضا میکرد بمثل شما کافران که دلبستهی مال و مقام هستید خانه و ابزار طلا و نقره میدادیم و مقام پیغمبری وابستهی سرمایهداری نیست و اینکه امتیازات در پیشگاه ما ارزشی ندارد و کفر و مخالفت با ما و پیغمبر جلوگیر ما نیست که به اینکه گونه مردم طلا و نقرهی فراوان بدهیم فقط اختلاف آفرینش است که فقیر و غنی درست میکند. [صفحه ۴۹۳] ۵- آیت ۳۶ «وَ مَن یَعشُ عَن» ممکن است بظاهر با آیت. ۵ که گفته شده است زیادهروی شما جلوگیر از تذکّر و تربیت ما نیست ناسازگار باشد چون در اینجا گفته شده است. آنکه از یاد حقّ همانند نابینایان باشد شیطان را همنشین او میکنیم ولی در آن آیه سخن از اسراف و زیادهروی است که باید جلوگیری و راهنمائی کرد و در اینکه آیه بطوری که از مفسّرین نقل کردیم نظر به آن مردم است که خود را از راه حقّ برکنار میدارند و سرگرم سرمایه و خوشیهای- زندگی میشوند که البتّه اینگونه کجروی همنشین دیو شدن بدنبال دارد چه نابینائی ذکر حقّ توجّه نکردن است بصلاح و سعادت خود و دیگران و براه کج و تباهی رفتن است و اینکه روش خود همنشینی دیو است. و ظاهر آیه همین مطلب را میرساند که چون کسی خود را از دیدن حقّ نابینا بدارد خواه و ناخواه همنشین دیو میشود که روز بروز اینکه خوی سختتر میشود و کوری از حقّ و دنبالگیری از ناشایست را نتواند رها کند و تا دم مرگ گرفتار آن است و دستبردار از آن نیست و سر انجام هم گرفتار آن خواهد بود. و آیت ۴۰ «أَ فَأَنتَ تُسمِعُ الصُّمَّ- الخ در حقیقت پروراندن همین معنی است که اینگونه مردم همانند کر و کور هستند و تو نتوانی راهنماشان باشی و تعلیم و تربیت سودی بآنها ندارد. -قرآن-۱۴-۳۵-قرآن-۱۰۹۴-۱۱۲۵ [صفحه ۴۹۴]

سوره دخان

اشاره

- ۴۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الدخان [۴۴]: آیات ۱ تا ۵۹]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ حم [۱] وَ الکِتابِ المُبِینِ [۲] إنّا أَنزَلناهُ فِی لَیلَةٍ مُبارَکَةٍ إنّا کُنّا مُنذِرِینَ [۳] فِیها یُفرَقُ کُلُّ أَمرٍ حَکِیمٍ [۴] -قرآن-۱-۱۴۶ أَمراً مِن عِندِنا إنّا کُنّا مُرسِلِینَ [۵] رَحمَةً مِن رَبِّکَ إنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ العَلِیمُ [۶] رَبِّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُما إن کُنتُم مُوقِنِینَ [۷] لا- إلهَ إلاّ- هُوَ یُحیِی وَ یُمِیتُ رَبُّکُم وَ رَبُّ آبائِکُمُ الأَوَّلِینَ [۸] بَل هُم فِی شَکٍّ یَلعَبُونَ [۹] -قرآن-۱-۳۱۵ فَارتَقِب یَومَ تَأتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ [۱۰] یَغشَی النّاسَ هذا عَذابٌ أَلِیمٌ [۱۱] رَبَّنَا اکشِف عَنَّا العَذابَ إنّا مُؤمِنُونَ [۱۲] أَنّی لَهُمُ الذِّکری وَ قَد جاءَهُم رَسُولٌ مُبِینٌ [۱۳] ثُمَّ تَوَلَّوا عَنهُ وَ قالُوا مُعَلَّمٌ مَجنُونٌ [۱۴] -قرآن-۱-۲۸۲ إنّا کاشِفُوا العَذابِ قَلِیلاً إنَّکُم عائِدُونَ [۱۵] یَومَ نَبطِشُ البَطشَةَ الکُبری إنّا مُنتَقِمُونَ [۱۶] وَ لَقَد فَتَنّا قَبلَهُم قَومَ فِرعَونَ وَ جاءَهُم رَسُولٌ کَرِیمٌ [۱۷] أن أَدُّوا إلَیَّ عِبادَ اللّهِ إنِّی لَکُم رَسُولٌ أَمِینٌ [۱۸] وَ أن لا- تَعلُوا عَلَی اللّهِ إنِّی آتِیکُم بِسُلطانٍ مُبِینٍ [۱۹] -قرآن-۱-۳۴۹ وَ إنِّی عُذتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُم أن تَرجُمُونِ [۲۰] وَ إن لَم تُؤمِنُوا لِی فَاعتَزِلُونِ [۲۱] فَدَعا رَبَّهُ أَنَّ هؤُلاءِ قَومٌ مُجرِمُونَ [۲۲] فَأَسرِ بِعِبادِی لَیلاً إنَّکُم مُتَّبَعُونَ [۲۳] وَ اترُکِ البَحرَ رَهواً إنَّهُم جُندٌ مُغرَقُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۲۷۹ کَم تَرَکُوا مِن جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ [۲۵] وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ کَرِیمٍ [۲۶] وَ نَعمَةٍ کانُوا فِیها فاکِهِینَ [۲۷] کَذلِکَ وَ أَورَثناها قَوماً آخَرِینَ [۲۸] فَما بَکَت عَلَیهِمُ السَّماءُ وَ الأَرضُ وَ ما کانُوا مُنظَرِینَ [۲۹] -قرآن-۱-۲۴۱ وَ لَقَد نَجَّینا بَنِی إسرائِیلَ مِنَ العَذابِ المُهِینِ [۳۰] مِن فِرعَونَ إنَّهُ کانَ عالِیاً مِنَ المُسرِفِینَ [۳۱] وَ لَقَدِ اختَرناهُم عَلی عِلمٍ عَلَی العالَمِینَ [۳۲] وَ آتَیناهُم مِنَ الآیاتِ ما فِیهِ بَلؤُا مُبِینٌ [۳۳] إنَّ هؤُلاءِ لَیَقُولُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۲۸۵ إن هِیَ إلاّ مَوتَتُنَا الأُولی وَ ما نَحنُ بِمُنشَرِینَ [۳۵] فَأتُوا بِآبائِنا إن کُنتُم صادِقِینَ [۳۶] أ هُم خَیرٌ أم قَومُ تُبَّعٍ وَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم أَهلَکناهُم إنَّهُم کانُوا مُجرِمِینَ [۳۷] وَ ما خَلَقنَا السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَینَهُما لاعِبِینَ [۳۸] ما خَلَقناهُما إلاّ بِالحَقِّ وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۳۷۳ إنَّ یَومَ الفَصلِ مِیقاتُهُم أَجمَعِینَ [۴۰] یَومَ لا یُغنِی مَولًی عَن مَولًی شَیئاً وَ لا هُم یُنصَرُونَ [۴۱] إلاّ مَن رَحِمَ اللّهُ إنَّهُ هُوَ العَزِیزُ الرَّحِیمُ [۴۲] إنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ [۴۳] طَعامُ الأَثِیمِ [۴۴] - قرآن-۱-۲۵۱ کَالمُهلِ یَغلِی فِی البُطُونِ [۴۵] کَغَلیِ الحَمِیمِ [۴۶] خُذُوهُ فَاعتِلُوهُ إلی سَواءِ الجَحِیمِ [۴۷] ثُمَّ صُبُّوا فَوقَ رَأسِهِ مِن عَذابِ الحَمِیمِ [۴۸] ذُق إنَّکَ أَنتَ العَزِیزُ الکَرِیمُ [۴۹] -قرآن-۱-۲۲۲ إنَّ هذا ما کُنتُم بِهِ تَمتَرُونَ [۵۰] إنَّ المُتَّقِینَ فِی مَقامٍ أَمِینٍ [۵۱] فِی جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ [۵۲] یَلبَسُونَ مِن سُندُسٍ وَ إستَبرَقٍ مُتَقابِلِینَ [۵۳] کَذلِکَ وَ زَوَّجناهُم بِحُورٍ عِینٍ [۵۴] -قرآن-۱-۲۲۹ یَدعُونَ فِیها بِکُلِّ فاکِهَةٍ آمِنِینَ [۵۵] لا یَذُوقُونَ فِیهَا المَوتَ إلاَّ المَوتَةَ الأُولی وَ وَقاهُم عَذابَ الجَحِیمِ [۵۶] فَضلاً مِن رَبِّکَ ذلِکَ هُوَ الفَوزُ العَظِیمُ [۵۷] فَإنَّما یَسَّرناهُ بِلِسانِکَ لَعَلَّهُم یَتَذَکَّرُونَ [۵۸] فَارتَقِب إنَّهُم مُرتَقِبُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۳۰۵ [صفحه ۴۹۶] معنی لغات: «و هو» هموار و آرام. «مهل» فلز گداخته. «اعتلوه» از مصدر اعتلا بمعنی بیچاره و مغلوب کردن، نیرومند و برتر از چیزی بودن. ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان و آمرزنده‌ی بندگان ۱ با رمز حاء و میم ۲ سوگند باین کتاب نمودار که ما در شبی فرخنده آن را فرود آوردیم [چون شبی که قرآن و وسیله‌ی رهبری فرود آید مبارکترین شبها است] ۳ تا بیم و نوید مردمان کنیم. ۴ که در آن شب هر کار محکم و استوار و ثابت و برقرار میشود. ۵ چون فرمانی است و سرنوشتی است از سوی ما و البتّه پیغمبران هم فرستاده‌ی ما هستند. ۶ تا [بر مردمان] رحمتی از پروردگار بینا و شنوای تو باشد. ۷ همانکه پروردگار آسمانها و زمین است و آنچه در میان آن دو بود اگر مردم یقین کنند ۸ که جز او خدائی نیست و او زنده می‌کند و بمرگ میرساند و پروردگار پدران گذشته‌ی آدمیان است. [ولی یقین کجا که در فکر و سخن خود] ۹ دو دل هستند و سرگرم ببازی زندگی شده‌اند. شأن نزول: اسباب النّزول سیوطی: بخاری از ابن مسعود نقل کرده است: چون قریش پیغمبر را سخت آزار کردند نفرین‌شان کرد که گرفتار خشک- سالی شوند، چنان تنگ سالی شد که از گرسنگی استخوان خوردند و اگر کسی به آسمان نگاه میکرد از بیچارگی بجلو چشم خود دود میدید. آیت دهم «فَارتَقِب یَوم»- الخ» برای اینکه حادثه نازل شد. آنها نزد پیغمبر آمدند که مردم مردند از خدا باران بخواه چون پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله دعا کرد و باران آمد اینکه آیه نازل شد «إنّا کاشِفُوا العَذابِ قَلِیلًا إنَّکُم عائِدُونَ» و چون از گرسنگی آسوده شدند آغاز بدرفتاری کردند و به روش گذشته برگشتند، اینکه آیه نازل شد «یَومَ نَبطِشُ البَطشَةَ- الخ. -قرآن-۳۰۸-۳۲۷-قرآن-۵۱۸-۵۷۴-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۶۷۹-۷۰۵ ترجمه: ۱۰ پس چشم براه باش که روزی آسمان دودی بیاورد آشکار ۱۱ و مردمان را فراگیرد و اینکه عذابی دردناک باشد و کافران گویند: ۱۲ پروردگارا ما را از اینکه آزار برهان که بد کردیم و مؤمن هستیم ۱۳ چگونه در چنین گرفتاری [صفحه ۴۹۷] یاد حقّ بسودشان باشد که پیغمبر بآشکار رهبری‌شان کرد ۱۴ و آنها باو پشت کردند و گفتند: اینکه دیوانه‌ای است که دیگران اینکه سخنان به او می‌آموزند ۱۵ البته شود که کمی آسوده‌شان کنیم ولی از گفته‌ی خود و گواهی بدینداری برگردند ۱۶ و ما بروز گرفتاری بزرگ و رستاخیز از ایشان انتقام بگیریم ۱۷ چنانکه پیش از ایشان فرعونیان را آزمودیم و پیغمبری گرامی بسوی‌شان فرستادیم که به آنها گفت: ۱۸ بندگان خدا را [که گرفتار شمایند] آزاد کنید و بمن سپارید که پیغمبری درستکارم ۱۹ و بر خداوند برتری بجوئید و نافرمان نباشید که من بر درستی سخن خود دلیلی آشکار دارم ۲۰ و بخدای خود و شما پناه میبرم که آزارم کنید و از خود برانید ۲۱ و اگر سخنم نمی‌پذیرید مرا بخود گذارید [آنها سخنش نپذیرفتند] ۲۲ او بخدای خود زارید که اینها مردمی جفا کارند [ما باو فرمان دادیم:] ۲۳ شبانه بندگان ما را از آنجا ببر که البتّه کافران دنبال‌تان کنند ۲۴ و تو دریا را چنانکه آرام است رها کن که فرعونیان می‌آیند و به آب فرو میروند. [البتّه آنها غرق شدند] ۲۵ و چه باغها و چشمه سارهائی از خود گذاردند ۲۶ و هم کشتزارها و ساختمانهای زیبا ۲۷ و خوشیها که از آن بهره- مند بودند ۲۸ و ما همه‌ی آنها را بمیراث دیگران کردیم. و چنین است سزای بدکاران که مهلت نداشته نابود شدند ۲۹ و نه آسمان بر آنها گریست و نه زمین تکانی خورد [نه کس را از آن باکی بود] ۳۰ و بنی اسرائیل را از گرفتاری و خواری حکومت فرعون ۳۱ متجاوز خود پسند آسوده کردیم ۳۲ و آنها را دیده و شناخته بر دگران برگزیدیم ۳۳ و چندان آیه و نشانه بآنها نمایش دادیم که نمونه‌ی نموداری از آزمایش و گرفتاری بود [اینکه بود سرنوشت نکوکار و بدکار ولی اینکه عربها پند نمی‌گیرند و منکر حقّ میشوند] ۳۴ و میگویند: ۳۵ همین مرگ است و پس از آن زندگی نیست ۳۶ و اگر راست است پدران گذشته‌ی ما زنده شوند [چرا از گذشته پند نمی‌گیرند!] ۳۷ مگر اینها بهتر از مردم تبع هستند و ملّت پیش از آنها که بدکار بودند و جملگی‌شان را نابود کردیم ۳۸ پس آسمان‌ها و [صفحه ۴۹۸] زمین را و آنچه بمیان این‌ها است ببازی نیافریدیم ۳۹ و البتّه بحقّ و درستی آفریدیم ولی بیشتر آن منکرین از اینکه بیخبرند ۴۰ که رستاخیز روز جدائی حقّ و باطل است و هنگام فراهمی همگان ۴۱ و بآن روز هیچ دوستی بداد دوست خود نرسد و مردمان را کس یاری نکند ۴۲ مگر آن را که خدا ببخشد و مهربانی کند که البتّه او برتر است و مهربان ۴۳ و گناهکاران را خوراک ۴۴ از درخت زقّوم است ۴۵ که در شکمها چون فلزّ گداخته ۴۶ مانند آب جوش در غلیان است [و بملائکه دستور رسد] ۴۷ کافر را بگیرید و بمیان دوزخ بکشید ۴۸ و بر سرش از آب جوش جهنّم بریزید [و بگوئید] ۴۹ بچش اینرا تو که خود را بمیان مردم عزّتی و حرمتی پنداشتی ۵۰ و همین است آن گرفتاری که منکرش بودی ۵۱ ولی پرهیزگاران به جائی آسوده‌اند ۵۲ در میان باغها و چشمه‌ها ۵۳ که لباسشان از پارچه‌های ابریشم جوربجور است و همگی رو بروی هم با یکدگر آمیخته‌اند و دوست ۵۴ و با زیبا چشمان همسرشان کنیم ۵۵ و آنچه میوه بخواهند آسوده از زیان و زوال در آنجا آماده بینند ۵۶ و بجز مرگ از اینجهان مرگی ندارند و از گرفتاری دوزخ آسوده‌اند ۵۷ ای محمّد اینها بخشش پروردگار تو است که برترین رستگاری است ۵۸ و اینکه قرآن که بزبان تو آسان و روان کردیم [برای اینکه است که] شاید مردم از آن پند گیرند ۵۹ پس تو بانتظار آینده باش که کافران نیز چشم براهند که بر سرت چه آید. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره پنجاه و نه آیه است و جمله به مکه آمده است. «حم» ۱ حسینی: یعنی پشتیبان دوستان خودم که بچیزی نظر ندارند. -قرآن-۱-۶ «وَ الکِتابِ المُبِینِ» ۲ مجمع: مقصود از اینکه جمله سوگند خداوند است بر درستی پیغمبری محمّد بقرآن که در آن احکام و وظایف مردم معیّن شده است و حلال از حرام جدا شده است. -قرآن-۱-۲۶ «أَنزَلناهُ فِی لَیلَةٍ مُبارَکَةٍ» ۳ طبری: خداوند باین آیه سوگند یاد کرده -قرآن-۱-۳۸ [صفحه ۴۹۹] است که قرآن را بشبی فرخنده نازل کرد و در مقصود از آن که شب قدر است اختلاف است که کدام شب! عدّه‌ای شب ماه رمضان گفته‌اند که کتب آسمانی صحف و تورات و زبور و انجیل در شبهای اوّل و ششم و شانزدهم و هجدهم، نازل شده است و قرآن بشب بیست و چهارم. بعضی گفته‌اند: شب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیمه‌ی شعبان است. «رَبِّ السَّماواتِ» ۷ مجمع: کلمه‌ی «ربّ» با صدای جلو خوانده شده است تا خبر برای «هو» که از جمله فهمیده میشود، یعنی او پروردگار آسمان است و یا مبتدا باشد و خبرش جمله‌ی بعد «لا إِله»- الخ» و با صدای زیر خوانده‌اند که بدل از «ربّک» باشد یعنی پروردگار تو که آفریننده‌ی آسمانها است. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۱۴-۲۲۵ «فِی شَکٍّ یَلعَبُون» ۹ مجمع: دو معنی کرده‌اند: ۱- جبّائی گفته است: یعنی در قرآن شک دارند و تو را و آن را ببازی می گیرند و مسخره می کنند ۲- بعضی گفته‌اند: یعنی سرگرم بکار دنیا و آمیزش با دوستان خود هستند. -قرآن-۱-۲۶ کشف: یعنی: تقلید پدران خود می کنند و در سخن بازی می کنند که در گفته‌شان سازش نیست و تناقض می گویند. «فَارتَقِب یَومَ تَأتِی السَّماءُ بِدُخانٍ» ۱۰ در مقصود از اینکه اختلاف است: -قرآن-۱-۴۸ بعضی گفته‌اند: یعنی چون قریش با پیغمبر سرسختی کردند و آنها را نفرین کرد که گرفتار گرسنگی شوند آنها گرفتار قحطی شدند و از گرسنگی جلو چشمشان سیاه میشد اینکه آیه برای دلداری پیغمبر است که چنین گرفتاری خواهد بود و مقصود از دخان همان سیاهی جلو چشم آنها است. بعضی گفته‌اند: مقصود دود است که پیش از رسیدن قیامت مردم را فرا میگیرد. کلید فهم قرآن سنگلجی: بابن مسعود گفتند: اینکه را دود در قیامت معنی می کنند، گفت: کسی که چیزی را نمی‌داند نگوید. بخدا قسم اینکه آیه برای گرفتاری اعراب نازل شد. [صفحه ۵۰۰] «یَومَ نَبطِشُ»- الخ» ۱۶ مجمع: بگفته‌ی آنها که دخان را تیرگی چشم از گرسنگی دانسته‌اند گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله روز بدر است که چون از گرسنگی آسوده شدند و بسرسختی خود برگشتند از آنها بروز بدر انتقام گرفته شد. و بگفته‌ی آنها که دخان را از مقدّمات قیامت دانسته‌اند گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله سختی قیامت است. -قرآن-۱-۱۸ «أَدُّوا إِلَیَّ عِبادَ اللّهِ» ۱۸ کشف: چون پیروان فرعون قبطی و ساکنین اصلی مصر بودند و بنی اسرائیل که از اولاد یعقوب در زمان یوسف بآن جا رفتند و غریبه بودند و فرعون آنها را چون غلام زیر فرمان داشت از اینکه روی گفته شده است که آنها بندگان خدا هستند بمن تسلیم کن و از آزارهاشان کن و بعضی گفته‌اند: یعنی حقّ خداوندی را بمن دهید که ایمان و دیگر وظائف آدمی باشد. -قرآن-۱-۳۴ «وَ اترُکِ البَحرَ رَهواً» ۲۴ کشف: یعنی دریا را آرام رها کن چون پس از عصا زدن بدریا و شکافتن آب و گذر کردن بنی اسرائیل موسی خواست دوباره عصا بزند که دریا بصورت اصلی باز گردد و فرعونیان نتوانند بدنبال آنها بیایند از اینکه روی بموسی امر شد که بگذار دریا بهمین صورت آرام بماند تا آنها بیایند میان دریا و غرق شوند. بعضی گفته‌اند: «رهوا» صفت موسی است یعنی دریا را رها کن که آرام و آسوده بروی و از دشمن نترسی. -قرآن-۱-۲۸ «کانُوا فِیها فاکِهِین» ۲۷ طبری: یعنی در نعمت و خوشی بودند. و بعضی «فکهین» بدون الف خوانده‌اند بمعنی خودپسندی و عجب. -قرآن-۱-۲۶ ابو الفتوح: یعنی با ناز و نشاط بودند. «کَذلِکَ وَ أَورَثناها» ۲۸ طبری: یعنی طوری که برای شما توصیف کردیم بر سر آن مردم اینکه حوادث را وارد کردیم و اینکه گرفتاری بهمین جور برایشان بود. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: کلبی گفته است: یعنی اینکه چنین رفتار میشود با گناهکاران. کشف: یعنی قضیّه بهمین جور بوده است و تو در آن دو دل مباش. [صفحه ۵۰۱] ابو الفتوح: یعنی ما چنین بمیراث دادیم که از فرعونیان گرفتیم و به بنی اسرائیل دادیم. «فَما بَکَت عَلَیهِمُ السَّماءُ»- الخ» ۲۹ مجمع: در معنی اینکه جمله چند قول است: ۱- حسن بصری گفته است: یعنی ساکنین آسمان و زمین بر آنها گریه نکردند چون خشم خداوندی آنها را گرفته بود نه ملائکه و نه آدمیزاد بر آنها گریه کرد. ۲- مقصود مبالغه در تحقیر و ناچیزی آنها است، چون عرب از برای بزرگی مصیبت شخص بزرگ میگوید خورشید تاریک شد یا ماه گرفت و نزدیک بود آسمان شکافته شود. و چون آن مردم ارزشی نداشتند و ناچیز بودند گفته شده است که از غرق و مرگشان اثری در جهان نمودار نشد. ۳- اینکه کنایه است از اینکه آنها کار نیکی نداشته‌اند که بآسمان بالا رود و برای آنها مقام و منزلتی درست کند. و از إبن عبّاس پرسیده‌اند گریه‌ی آسمان و زمین چیست! گفت: -قرآن-۱-۳۵ آنجا که نماز میخواند و از آنجا که کار نیک او بدرون آسمان میرود بر آدمی که می‌میرد میگریند. سدّی گفته است بر کشتن امام حسین علیه السّلام آسمان گریه کرد. امام صادق علیه السّلام بزرارهٔ فرموده آسمان بر کشتن یحیی و حسین علیهما- السّلام گریه کرد. حسینی: رباعی: اینکه سرخی شفق که بر اینکه چرخ بیوفا است || هر شام، عکس خون شهیدان کربلا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است گر چرخ خون ببارد از اینکه غصّه در خور است || ور خاک خون بگرید از اینکه ماجرا روا است «لَقَدِ اخترناهُم عَلی عِلمٍ عَلَی العالَمِین» ۳۲ مجمع: یعنی موسی و بنی- اسرائیل را بر دیگران زمان خودشان برتری دادیم چون میدانستیم شایستگی آنرا دارند. و بعضی گفته‌اند: یعنی از همه‌ی عالمیان بالاترشان بردیم در اینکه پیغمبران زیادی از آن اولاد بود. -قرآن-۱-۵۴ [صفحه ۵۰۲] «آتَیناهُم مِنَ الآیاتِ»- الخ» ۳۳ طبری: ممکن است ابتلاء و امتحان به آسودگی باشد و هم بگرفتاری پس آزار فرعونیان و منّ و سلوی و دیگر سرگذشتهای آن مردم همگی آزمایش آشکار است. -قرآن-۱-۲۸ «فَأتُوا بِآبائِنا»- الخ» ۳۶ مجمع: گفته‌اند اینکه سخن ابو جهل است که به پیغمبر گفت: پدر بزرگ تو قصی بن کلاب مردی راستگو بود او را زنده کن تا بپرسیم پس از مرگ چه میشود!. -قرآن-۱-۲۰ «أ هُم خَیرٌ أم قَومُ تُبَّعٍ» ۳۷ مجمع: چون کافران سرسختی میکردند که پدران ما را زنده کنید به اینکه گونه جمله برابری شده است که بصورت پند و تهدید جواب داده شده‌اند و تبّع لقب پادشاهان یمن بوده است و نام او سعد ابو کرب بوده است. و سهل بن سعد از پیغمبر روایت کرده است که فرمود: تبّع را دشنام ندهید که او مردی مؤمن بوده است. و از امام صادق علیه السّلام نقل است که او بدو قبیله‌ی اوس و خزرج سفارش کرد که بمانید تا پیغمبری اینجا بیاید و اگر بودم او را کومک میکردم. -قرآن-۱-۳۷ «ما خَلَقنَا السَّماواتِ ... لاعِبِینَ» ۳۸ فخر: بدنبال نقل سخن کافران و انکار رستاخیز اینکه آیه آورده شده است برای استدلال بر درستی حشر و قیامت که اگر اینکه زندگی را هدفی نباشد باید اینکه آفرینش بیهوده و بازی باشد. و در اوّل سوره‌ی یونس و آخر قد افلح و هم در سوره‌ی ص اینکه مطلب را مفصّل بحث کرده است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۳۱-۴۲ «طَعامُ الأثِیمِ» ۴۴ فخر: گویند: إبن مسعود اینکه آیه را بکسی تعلیم میکرد او نمیتوانست تلفّظ کند و طعام الیتیم می‌گفت عبد اللّه مسعود گفت: بگو: -قرآن-۱-۲۱ ام الفاجر» ابو حنیفه از اینکه سخن إبن مسعود استفاده کرده است که قراءت قرآن بغیر الفاظ قرآن و بنقل معنی آن جایز است.«۶۱»۱» -پاورقی-۱۴۴-۱۴۶ «یَغلِی فِی البُطُونِ ...- فَاعتِلُوهُ ...- ذُق إنَّکَ» ۴۶ تا ۴۹ مجمع: در اینکه کلمات اختلاف قراءت است. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۳۳-۴۵-قرآن-۵۳-۶۷ [صفحه ۵۰۳] «ذُق إنَّکَ أنتَ العَزِیزُ الکَرِیمُ» ۴۹ فخر: در اینکه آیه سه احتمال است: -قرآن-۱-۴۴ ۱- بمسخره با کافران میگویند: شما که در اینجا هستید بسیار خوب و محترم هستید. ۲- اشاره بابو جهل است که با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله گفت: من از همه آنها که میان اینکه دو کوه زندگی میکنند برترم و گرامی‌تر و تو و خدایت را بمن دسترس نیست. اینکه آیه بجوابش گفت: آنجا بچش که اینجا چنین می‌گفتی. «مَقامٍ أمِینٍ» ۵۱ ابو الفتوح: مقام با ضمّ میم خوانده‌اند، تا مصدر باشد و بفتح، تا اسم مکان باشد، یعنی جائی استوار. -قرآن-۱-۱۹ «کَذلِکَ وَ زَوَّجناهُم بِحُورٍ عِینٍ» ۵۴ طبری: یعنی همان طور که آنها را از بهشت و چشمه‌ها و لباسها بهره مند کردیم همین طور از حور العین همسرشان کردیم. -قرآن-۱-۴۲ فخر: مقصود عقد همسری نیست بلکه نزدیک کردن است چون عرب نمیگوید «تزوّجت بها» و میگوید: «تزوّجتها» و آیت قرآن هم دلیل اینکه معنی است «فَلَمّا قَضی زَیدٌ ...- زَوَّجناکَها» و معنی «زوّجته به» جفت کردن است نه همسر کردن یعنی یکی بود بوسیله‌ی آن دیگری دو تا کردیم مثل «شفعته بآخر» ولی «حور» بگفته‌ی واحدی بمعنی سفیدی است. و «عین حوراء» یعنی چشمی که سفیدی و سیاهی آن هر دو شدید و سخت باشد. و از قراءت إبن مسعود «بعیس عین» نقل شده است و عیس بمعنی سفیدی است. -قرآن-۱۵۰-۱۷۰-قرآن-۱۷۸-۱۹۱ «لا یَذُوقُونَ فِیهَا المَوتَ إلَّا المَوتَةَ الأُولی» ۵۶ فخر: صاحب کشّاف گفته است: اینکه جمله بجای اینکه است که گفته شود «لا یذوقون فیها الموت البتّة» یعنی آنجا مرگ نیست. -قرآن-۱-۵۹ سخن ما: همانست که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم فقط در آیت ۲۴ «وَ اترُکِ البَحرَ رَهواً» شاید غیر آنچه مفسّرین نوشته‌اند بتوانیم بگوئیم که چون موسی پیروان خود را رهبری بفرار کرد و روانه شد در دل اندیشید که دشمن -قرآن-۸۰-۱۰۷ [صفحه ۵۰۴] او را دنبال خواهد کرد از اینکه روی باو گفتند: تو دریا را ترک کن بهمین صورت که آرام هست و از راه دیگر برو یا چنان که آرام هست بگذر تا فرعونیان بیایند و غرق شوند. در آیت چهل و نهم سوره‌ی بقره «إذ فَرَقنا بِکُمُ البَحرَ»- الخ» از تفسیر سید احمد خان هندی بحثی تاریخی و جغرافیائی مربوط باین مطلب نقل کردیم که باین آیه اشاره کرده است و اگر مجالی باشد در آینده اینکه بحث دنبال خواهد شد و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در جای مقتضی خواهیم نوشت. -قرآن-۲۳۴-۲۶۳ [صفحه ۵۰۵]

سوره جاثیه

اشاره

- ۴۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الجاثیة [۴۵]: آیات ۱ تا ۳۷]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ حم [۱] تَنزِیلُ الکِتابِ مِنَ اللّهِ العَزِیزِ الحَکِیمِ [۲] إِنَّ فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ لَآیاتٍ لِلمُؤمِنِینَ [۳] وَ فِی خَلقِکُم وَ ما یَبُثُّ مِن دابَّةٍ آیاتٌ لِقَومٍ یُوقِنُونَ [۴] -قرآن-۱-۲۰۹ وَ اختِلافِ اللَّیلِ وَ النَّهارِ وَ ما أَنزَلَ اللّهُ مِنَ السَّماءِ مِن رِزقٍ فَأَحیا بِهِ الأَرضَ بَعدَ مَوتِها وَ تَصرِیفِ الرِّیاحِ آیاتٌ لِقَومٍ یَعقِلُونَ [۵] تِلکَ آیاتُ اللّهِ نَتلُوها عَلَیکَ بِالحَقِّ فَبِأَیِّ حَدِیثٍ بَعدَ اللّهِ وَ آیاتِهِ یُؤمِنُونَ [۶] وَیلٌ لِکُلِّ أَفّاکٍ أَثِیمٍ [۷] یَسمَعُ آیاتِ اللّهِ تُتلی عَلَیهِ ثُمَّ یُصِرُّ مُستَکبِراً کَأَن لَم یَسمَعها فَبَشِّرهُ بِعَذابٍ أَلِیمٍ [۸] وَ إِذا عَلِمَ مِن آیاتِنا شَیئاً اتَّخَذَها هُزُواً أُولئِکَ لَهُم عَذابٌ مُهِینٌ [۹] -قرآن-۱-۵۴۶ مِن وَرائِهِم جَهَنَّمُ وَ لا یُغنِی عَنهُم ما کَسَبُوا شَیئاً وَ لا مَا اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللّهِ أَولِیاءَ وَ لَهُم عَذابٌ عَظِیمٌ [۱۰] هذا هُدیً وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِم لَهُم عَذابٌ مِن رِجزٍ أَلِیمٌ [۱۱] اللّهُ الَّذِی سَخَّرَ لَکُمُ البَحرَ لِتَجرِیَ الفُلکُ فِیهِ بِأَمرِهِ وَ لِتَبتَغُوا مِن فَضلِهِ وَ لَعَلَّکُم تَشکُرُونَ [۱۲] وَ سَخَّرَ لَکُم ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ جَمِیعاً مِنهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَومٍ یَتَفَکَّرُونَ [۱۳] قُل لِلَّذِینَ آمَنُوا یَغفِرُوا لِلَّذِینَ لا یَرجُونَ أَیّامَ اللّهِ لِیَجزِیَ قَوماً بِما کانُوا یَکسِبُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۶۴۰ مَن عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفسِهِ وَ مَن أَساءَ فَعَلَیها ثُمَّ إِلی رَبِّکُم تُرجَعُونَ [۱۵] وَ لَقَد آتَینا بَنِی إِسرائِیلَ الکِتابَ وَ الحُکمَ وَ النُّبُوَّةَ وَ رَزَقناهُم مِنَ الطَّیِّباتِ وَ فَضَّلناهُم عَلَی العالَمِینَ [۱۶] وَ آتَیناهُم بَیِّناتٍ مِنَ الأَمرِ فَمَا اختَلَفُوا إِلّا مِن بَعدِ ما جاءَهُمُ العِلمُ بَغیاً بَینَهُم إِنَّ رَبَّکَ یَقضِی بَینَهُم یَومَ القِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَختَلِفُونَ [۱۷] ثُمَّ جَعَلناکَ عَلی شَرِیعَةٍ مِنَ الأَمرِ فَاتَّبِعها وَ لا تَتَّبِع أَهواءَ الَّذِینَ لا یَعلَمُونَ [۱۸] إِنَّهُم لَن یُغنُوا عَنکَ مِنَ اللّهِ شَیئاً وَ إِنَّ الظّالِمِینَ بَعضُهُم أَولِیاءُ بَعضٍ وَ اللّهُ وَلِیُّ المُتَّقِینَ [۱۹] -قرآن-۱-۷۰۶ هذا بَصائِرُ لِلنّاسِ وَ هُدیً وَ رَحمَةٌ لِقَومٍ یُوقِنُونَ [۲۰] أَم حَسِبَ الَّذِینَ اجتَرَحُوا السَّیِّئاتِ أَن نَجعَلَهُم کَالَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ سَواءً مَحیاهُم وَ مَماتُهُم ساءَ ما یَحکُمُونَ [۲۱] وَ خَلَقَ اللّهُ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ وَ لِتُجزی کُلُّ نَفسٍ بِما کَسَبَت وَ هُم لا یُظلَمُونَ [۲۲] أَ فَرَأَیتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللّهُ عَلی عِلمٍ وَ خَتَمَ عَلی سَمعِهِ وَ قَلبِهِ وَ جَعَلَ عَلی بَصَرِهِ غِشاوَةً فَمَن یَهدِیهِ مِن بَعدِ اللّهِ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ [۲۳] وَ قالُوا ما هِیَ إِلّا حَیاتُنَا الدُّنیا نَمُوتُ وَ نَحیا وَ ما یُهلِکُنا إِلَّا الدَّهرُ وَ ما لَهُم بِذلِکَ مِن عِلمٍ إِن هُم إِلّا یَظُنُّونَ [۲۴] -قرآن-۱-۷۳۹ وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُنا بَیِّناتٍ ما کانَ حُجَّتَهُم إِلّا أَن قالُوا ائتُوا بِآبائِنا إِن کُنتُم صادِقِینَ [۲۵] قُلِ اللّهُ یُحیِیکُم ثُمَّ یُمِیتُکُم ثُمَّ یَجمَعُکُم إِلی یَومِ القِیامَةِ لا رَیبَ فِیهِ وَ لکِنَّ أَکثَرَ النّاسِ لا یَعلَمُونَ [۲۶] وَ لِلّهِ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ یَومَ تَقُومُ السّاعَةُ یَومَئِذٍ یَخسَرُ المُبطِلُونَ [۲۷] وَ تَری کُلَّ أُمَّةٍ جاثِیَةً کُلُّ أُمَّةٍ تُدعی إِلی کِتابِهَا الیَومَ تُجزَونَ ما کُنتُم تَعمَلُونَ [۲۸] هذا کِتابُنا یَنطِقُ عَلَیکُم بِالحَقِّ إِنّا کُنّا نَستَنسِخُ ما کُنتُم تَعمَلُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۶۰۲ فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فَیُدخِلُهُم رَبُّهُم فِی رَحمَتِهِ ذلِکَ هُوَ الفَوزُ المُبِینُ [۳۰] وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا أَ فَلَم تَکُن آیاتِی تُتلی عَلَیکُم فَاستَکبَرتُم وَ کُنتُم قَوماً مُجرِمِینَ [۳۱] وَ إِذا قِیلَ إِنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ وَ السّاعَةُ لا رَیبَ فِیها قُلتُم ما نَدری مَا السّاعَةُ إِن نَظُنُّ إِلّا ظَنًّا وَ ما نَحنُ بِمُستَیقِنِینَ [۳۲] وَ بَدا لَهُم سَیِّئاتُ ما عَمِلُوا وَ حاقَ بِهِم ما کانُوا بِهِ یَستَهزِؤُنَ [۳۳] وَ قِیلَ الیَومَ نَنساکُم کَما نَسِیتُم لِقاءَ یَومِکُم هذا وَ مَأواکُمُ النّارُ وَ ما لَکُم مِن ناصِرِینَ [۳۴] -قرآن-۱-۶۲۷ ذلِکُم بِأَنَّکُم اتَّخَذتُم آیاتِ اللّهِ هُزُواً وَ غَرَّتکُمُ الحَیاةُ الدُّنیا فَالیَومَ لا یُخرَجُونَ مِنها وَ لا هُم یُستَعتَبُونَ [۳۵] فَلِلّهِ الحَمدُ رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الأَرضِ رَبِّ العالَمِینَ [۳۶] وَ لَهُ الکِبرِیاءُ فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۳۷] -قرآن-۱-۳۱۸ [صفحه ۵۰۷] معنی لغات: «جاثیة» از مصدر جثو بمعنی روی بند زانو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نشستن، یا روی پنجه‌ی پا ایستادن. ترجمه: بنام خدای روزی رسان بهمگان آمرزنده‌ی گناهکاران، با رمز حم ۲ اینکه کتاب فرود آمده از سوی خدای دانای حکیم است. ۳ [تا یادآوری کند که] البتّه در آسمانها و زمین نشانه‌ها است [بر خدا شناسی] برای آنها که مؤمن هستند [و دل سپرده بحقیقت] ۴ و هم در آفرینش شما آدمیان و چهار پایان پراکنده بر زمین نشانه‌های قدرت است برای مردم با یقین. ۵ و نشانه‌ی دیگر، دگرگونی و آمد و رفت شب و روز است و فرود آمدن روزی خداوندی از آسمان بباران و زنده شدن زمین از پس مرگ زمستانی و دگرگونی سرزمینها از وزش بادها که برای مردم خردمند نشانه‌ها است بر قدرت خداوند. ۶ ای محمّد اینکه سخنان [صفحه ۵۰۸] حقّ و آیات خداوندی است که با حقیقت و درستی بی‌کمی و کاستی برای تو می‌خوانیم. پس اینکه اعراب بعد از خداوند و سخن او بچه می‌خواهند مؤمن شوند. ۷ ای وای بر هر دروغگوی گناهکار. ۸ که آیات خداوندی میشنود و از گردن- فرازی چنان پافشاری در انکار میکند که گوئی آن را هرگز نشنیده است. پس چنین کس را بآزاری دردناک نوید ده. ۹ که او چون چیزی از قرآن بداند به ریشخند بگیرد و البتّه چنین کسان را بخواری آزاری در انتظار است ۱۰ و دوزخی در پشت سر و آنچه [بخیال خود نکوکاری] کرده‌اند جلوگیر عذاب حقّ نشود و نه دوستانی که جز خداوند پنداشتند [یاورشان شوند] و عذاب دردناکی دارند ۱۱ اینکه قرآن است که رهبر آدمی است و آنکه نپذیرفت و منکر آیات حقّ شد آزاری پلید و دردناک باو میرسد ۱۲ چون خداوند است که دریا بفرمانتان کرده است تا بأمر او کشتی بر آن رود و از بخشش حقّ چیزی بچنگ آرید و پاس نعمت بدارید ۱۳ و نیز آنچه در آسمانها و زمین است همگی از جانب او بفرمان شما است و اینکه خود نشانه‌ی حقّ است برای آنکه بیندیشد [و راه صلاح بجوید] ۱۴ ای محمّد بمؤمنین بگو: از آن کسان که براه حقّ نمی‌روند و ناامیدند درگذرند و مجازات نکنند تا خداوند سزای هر گروهی را آن دهد که کرده است ۱۵ چه آنکه خوب کرد برای خود کرده است و آنکه بد کرد گردنگیر او است و همگی بازگشت بسوی او کنید ۱۶ چنانکه به یهود تورات و قانون و پیغمبری دادیم و از خوشیهای زندگی بهره‌مندشان کردیم و باین نعمتها بر دگران برترشان نمودیم ۱۷ و از هر راهی دری برایشان باز کردیم [تا روش دین و زندگی شان نمودار شد] ولی با اینکه عالم بودند ناسازگار و مختلف شدند چون فزون طلب بودند و خودخواه. و البتّه برستاخیز خداوند باین اختلافات حکومت خواهد کرد ۱۸ و از پس [اینکه اختلاف و خودخواهی] ما تو را در کار دین [و تربیت آدمی] بر جاده‌ی راست می‌بریم پس همان را پیروی کن و دنبال خواسته‌ی بیخردان مرو ۱۹ که آنها اندک خشم خدا را از تو جلوگیر نتوانند شد و ستمکاران دوست یکدگرند و خداوند [صفحه ۵۰۹] سرپرست پرهیزگاران ۲۰ اینکه سخنان همگی راه بینائی است و رهبری و رحمت برای آنان که در دین استوارند ۲۱ و آنها که بدکارند نپندارند [بمرگ و زندگی برابرند و از پس مرگ بآسایش دوران زندگی خواهند بود و] چون مؤمنین نکوکار- شان می‌کنیم چه بد قضاوتی بسود خود کنند ۲۲ چون خداوند آسمانها و زمین بحقیقت و درستی آفرید نه بیهوده و بازی تا هر که آنچه کرده است ببیند و به کس ستم نشود ۲۳ تو بنگر بآنکه خواسته‌ی خود را خدای خویش پنداشت [چگونه] خداوند دانسته گمراهش نمود و گوش و دلش را مهر کرد و روی چشم او پرده گذارد. پس جز خداوند که تواند چنین کس را رهبری کند! پس چرا به یاد نمی‌آرید [که هوی پرستی کر و کور کند و راه هدایت ببندد] ۲۴ کافران گفتند: برای ما جز همین زندگی اینکه جهانی نیست که می‌آئیم و می‌میریم و فقط روزگار است که همه را نابود میکند. اینکه سخن آنها نه از خرد است بلکه گمانی می‌کنند و می‌گذرند ۲۵ و چون آیات نمودار قرآن ما را برای شان بخوانند پاسخی ندارند جز که گویند: پدران ما را نزد ما بیارید اگر راستگوئید! ۲۶ ای محمّد بپاسخ ایشان بگو: خداوند است که شما را زنده می‌کند و می‌برد و سپس برستاخیز که در آن شک نیست فراهمتان میکند ولی بیشتر مردم از آن خبر ندارند [و باین اندیشه نیستند که آن را دریابند ۲۷ و نیز نمی‌دانند] که پادشاهی آسمانها و زمین مال خدا است و آنگاه که رستاخیز بپا شود زیانبرده آنانند که دین را بیهوده شمارند ۲۸ ای محمّد آن روز است که بینی هر گروهی زانو بر زمین نهاده نیمخیز نشسته مسئول کارنامه‌ی خود شده [بگویندشان] بچنین روز سزای کار خود بینید ۲۹ چه آن نامه نبشته‌ی ما است که بدرستی برکرده‌ی شما سخن گوید زیرا آنرا نبشته‌ایم که شما کرده‌اید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳۰ پس آنها که مؤمن و نکوکارند پروردگارشان برحمت خود درون کند که رستگاری نموداری است ۳۱ و آنان که کافرند چنین سرزنش شوند: مگر نشانه‌های حقّ و دستورهای دین را برایتان نخواندند که گردنفرازی نمودید و بدکاری! ۳۲ و چون گفتند: وعده‌ی حقّ درست است و برستاخیز [صفحه ۵۱۰] شکّی نیست بپاسخ گفتید ندانیم رستاخیز چه باشد که ما جز گمانی نبریم و یقینی نداریم ۳۳ آنجا است که بدی کارشان نمودارشان شود و آنچه مسخره کرده‌اند فراگیرشان گردد [و بشنوند که] ۳۴ امروز فراموش‌تان می‌کنیم چنانکه شما بفکر چنین روز نبودید و جایگاه‌تان آتش است و یاوری ندارید ۳۵ چونکه نشانه‌های حقّ را بمسخره گرفتید و خوشیهای زندگی گولتان زد پس نه از آتش بیرونتان برند و نه عذرتان پذیرند ۳۶ و ستایش [نه برای بتها است که] برای پروردگار آسمانها و زمین است که آفریدگار عالمیان است ۳۷ و در آسمانها و زمین بزرگواری و برتری برای او است که عزیز است و حکیم. سخن مفسّرین: ابو الفتوح: شماره‌ی آیات اینکه سوره بحساب قاری‌های کوفه سی و هفت آیه است و بحساب مردم بصره و مدینه سی و شش است و قتاده و مجاهد گفته‌اند: همه‌ی اینکه سوره بمکّه نازل شده است. کشف: اینکه سوره را «سورهٔ الجاثیه» و «سورهٔ الدّهر» و «سورهٔ الشّریعهٔ» نامیده‌اند. و معنی جمله‌ی اوّل سوره اینکه است: قرآن کلام خدای عزیز در انتقام و حکیم در تدبیر است نه چنانکه منکرین پندارند: شعر است یا جادو و یا ساخته‌ی محمّد است و نیز نوشته: یعنی بحیات من، به مهر من و دوستان من که دوستان را عزّ دو جهان است امید دیدار من. «حم تَنزِیلُ الکِتابِ» ۲ تأویلات کاشانی: یعنی سوگند بحقیقت وجود مطلق که اصل هر پدیده‌ای است و سوگند بمحمّد که مظهر و وجود اضافی باصل کلّ است و کمال وجود است که نامه‌ای فرستاده‌ایم برای روشن کردن ایندو حقیقت. -قرآن-۱-۲۶ حسینی: اینکه حروف مختصری از اسمهای خداوندی است: حاء یعنی حفیظ و حمید. میم کنایه است از ملک و مجید و هر دو مورد قسم است، یعنی سوگند بحکم ازلی و ملک ابدی که اینکه قرآن از نزد خدا فرود آمده است. «وَ ما یَبُثُّ مِن دابَّةٍ» ۴ «وَ اختِلافِ اللَّیلِ- الخ» ۵ کشف نوشته: اظهار لطف خود میکند در آفرینش همه‌ی جانوران و خاصّه آدمیان. نعمت خود، با -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۳۳-۵۶ [صفحه ۵۱۱] یاد خلق میدهد در آفرینش آب و باد و باران و تعبیه‌ی روزی ایشان در آن. عاقل کسی باید که اندرین آیات تدبّر و تفکّر کند. از آیت اولی قدرت او جلّ جلاله فهم کند و مقتضای قدرت خوف است، از سیاست و سطوت او بترسد، و از آیت دوّم لطف او فهم کند و مقتضای لطف رجا است دل در کرم او بندد، و از آیت سوّم نعمت او بر خود بشناسد بشکر آن قیام کند. اوّل مقام خائفان است دوّم مقام راجیان است سوّم مقام شاکران است و در مقام شکر کشف و حجاب بسیار افتد، و آنچه ربّ العزّه فرموده «اختِلافِ اللَّیلِ وَ النَّهارِ» اشاره فرا کشف و حجاب است روز روشن مثال کشف است و شب تاریک نشان حجاب و بنده میان هر دو حال سر- گردان. در حال کشف همه منعم بیند نه در نعمت شادی برد، نه در محنت غم خورد. در مشاهده‌ی منعم او را چندان شغل افتد که نه با شادی نعمت پردازد نه با اندوه محنت: -قرآن-۴۶۶-۵۰۰ گر فرق کنم که نیک کردی یابد || مشغول بفرق باشم آنگه نه بتو و در وقت حجاب مشاهده‌ی منعم از وی روی بپوشد همه التفات وی با نعمت و محبّت بود. لا جرم در نعمت طبل شادی میزند و در محنت بار اندوه میکشد، پیر طریقت گفت: درد و درمان و غم و شادی فقر و غنی اینکه همه صفات سالکان است در منازل راه امّا مرد که بمقصد رسید او را نه مقام است نه منزل، نه وقت نه حال و نه جان و نه دل. مکن در جسم و جان منزل که اینکه دون است و آن والا- || قدم زین هر دو بیرون نه نه اینجا باش و نه آن جا الهی وقت را بدرد مینازم و زیاد را میسازم بامید آنکه چون در اینکه درد بگدازم درد و راحت هر دو بر اندازم. روح البیان: صائب گفته است: ای راز نه فلک ز وجودت عیان همه || در دامن تو حاصل دریا و کان همه اسرار چار دفتر و مضمون نه کتاب || در نقطه‌ی تو ساخته ایزد نهان همه [صفحه ۵۱۲] قدّوسیان بحکم خداوند امر و نهی || پیش تو سر گذاشته بر آستان همه روحانیان برای تماشای جلوات || چون کودکان برآمده بر آسمان همه و دو کلمه‌ی آیات «مِن دابَّةٍ آیاتٌ و الرِّیاحِ آیاتٌ» اختلاف قراءت است که با رفع و نصب خوانده‌اند. -قرآن-۲۰-۴۰-قرآن-۴۳-۶۱ «یَعقِلُونَ» روح البیان: گاهی عقل اسم آن خاصیت آدمی را می‌گذارند که آماده فراگرفتن دانش است. و گاهی آنچه آدمی از اینکه خاصیت و توانائی بهره‌مند میشود عقل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌نامند. -قرآن-۱-۱۴ از اینکه رو است که علیّ علیه السّلام فرمود: فإنّ العقل عقلان || فمطبوع و مسموع و لا ینفع مطبوع || اذا لم یک مسموع کما لا ینفع الشّمس || و ضوء العین ممنوع و معنی اوّل همان است که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرموده است: خداوند گرامی‌تر از عقل چیزی نیافرید. و معنی دوّم اینکه فرموده‌ی آن حضرت است: بهترین بهره‌ی آدمی در زندگی که کسب میکند عقل است رهبر براه راست و جلوگیر از راه کج و گمراهی. و در قرآن که گفته شده است «وَ ما یَعقِلُها إِلَّا العالِمُون» مقصود همین عقل است که رهبر بهدایت است و جلوگیر از ضلالت. و آنجا که در قرآن کافران نکوهش به بی‌عقلی شده‌اند اشاره بقسمت دوّم است و آنجا که آدمی را برای بیعقلی مرفوع القلم و غیر مکلّف دانسته‌اند مقصود قسمت اوّل است و علّت هر کدام معلوم است و مناسب با موضوع خود. -قرآن-۳۲۰-۳۵۷ «یُؤمِنُون» ۶ مجمع: اینکه جمله با تاء بصیغه خطاب نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۱۴ «وَیلٌ لِکُلِّ أَفّاکٍ- الخ» ۷ کشف: اشاره به نضر بن حرث است که داستانهای رستم و اسفندیار از ایران می‌برد و اصرار داشت که آیات قرآن را حقیقتی نیست. -قرآن-۱-۲۶ [«فَبَشِّرهُ بِعَذابٍ أَلِیمٍ» ۸ ابو الفتوح بشارت به عذاب بطور مجاز -قرآن-۳-۳۵ [صفحه ۵۱۳] است روی عرف هر چند در اصل وضع لغت مانعی ندارد زیرا بشارت خبری است که اثر آن در بشره مخاطب پیدا شود خواه خیر و خواه شرّ. «مِن وَرائِهِم جَهَنَّم» وراء از اضداد است خلف باشد و قدّام یعنی جلو و عقب و در اینجا هر دو محتمل است از برای آنکه ایشان دوزخ و ذکر و یاد آن بر پس پشت انداخته‌اند]. -قرآن-۱۴۷-۱۷۵ «مِن رِجزٍ أَلِیم» ۱۱ مجمع: کلمه‌ی «الیم» با جرّ خوانده شده است که تابع رجز باشد و با رفع خوانده‌اند که خبر مبتدا باشد یعنی هو عذاب الیم. -قرآن-۱-۲۲ «سَخَّرَ لَکُم- تا- جَمِیعاً مِنه» ۱۳ مجمع: إبن عبّاس گفته است: یعنی همه‌ی بهره‌های از موجودات آسمان و زمین از رحمت خداوند است و وقف در جمیعا نیکو است که آخر جمله باشد و آغاز سخن از دنباله‌ی آن شود که چنین باشد «انّ ذلک منه» یعنی همه‌ی استفاده‌ها از خدا است. و از عبد الرّحمن بن- عمرو جحدریّ نقل شده است که او «منّهْ» با تشدید نون و تنوین نصب خوانده است یعنی در آفرینش همگی منّتی نهاد و احسانی کرد. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۲۸-۴۴ ل لِلَّذِینَ آمَنُوا یَغفِرُوا- الخ» ۶۲۴ کشف: إبن عبّاس گفت: آیه برای اینکه آمد که در جنگ بنی المصطلق عمر«۶۲» بسر چاهی آمد و عبد الله ابیّ رئیس منافقین غلام خود را برای آب فرستاد عمر آنچه پیغمبر و خودش و مولایش آب لازم داشتند برداشتند آنگاه غلام ابیّ آب برد او پرسید چرا دیر آمدی! بپاسخ گفت: عمر مجال بمن نداد، تا آب برای پیغمبر و خود و دیگران برداشت. ابیّ گفت: داستان ما با اینکه مردم همان است که گفته‌اند «سمّن کلبک یأکلک» چون عمر اینکه سخن شنید آهنگ آزار او کرد. آیه برای جلوگیری او نازل شد. سدّی و دیگران گفته‌اند: که برای مسلمانان مکّه نازل شد چون از کافران در آزار بودند و آهنگ انتقام کردند باین آیه جلوگیر شدند که از آنها در گذرند. و جمله‌ی «لیجزی» که در آخر آیه است بصورت غائب مجهول و غائب و متکلّم معلوم قراءت‌بسر چاهی آمد و عبد الله ابیّ رئیس منافقین غلام خود را برای آب فرستاد عمر آنچه پیغمبر و خودش و مولایش آب لازم داشتند برداشتند آنگاه غلام ابیّ آب برد او پرسید چرا دیر آمدی! بپاسخ گفت: عمر مجال بمن نداد، تا آب برای پیغمبر و خود و دیگران برداشت. ابیّ گفت: داستان ما با اینکه مردم همان است که گفته‌اند «سمّن کلبک یأکلک» چون عمر اینکه سخن شنید آهنگ آزار او کرد. آیه برای جلوگیری او نازل شد. سدّی و دیگران گفته‌اند: که برای مسلمانان مکّه نازل شد چون از کافران در آزار بودند و آهنگ انتقام کردند باین آیه جلوگیر شدند که از آنها در گذرند. و جمله‌ی «لیجزی» که در آخر آیه است بصورت غائب مجهول و غائب و متکلّم معلوم قراءت -قرآن-۱-۳۶-پاورقی-۱۳۳-۱۳۵ [صفحه ۵۱۴] شده است. «أم حَسِبَ الَّذِینَ اجتَرَحُوا السَّیِّئاتِ ...- سَواءً- الخ» ۲۱ ابو الفتوح نوشته است: مسروق گفت: مردی از اهل مکّه مرا گفت: اینکه جایگاه می‌بینی! گفتم آری گفت: شبی تا روز تمیم الدّاریّ را دیدم که در نماز اینکه آیت میخواند تا صبح برآمدن یا نزدیک بود که آفتاب بر آید و میگریست و از اینکه آیه نمیگذشت. گفت: -قرآن-۱-۵۰-قرآن-۵۸-۶۴ فضیل بن عیاض همچنین در نماز شب اینکه آیت بسیار خواندی آنگه گفتی: کاشکی تا فضیل بدانستی که از کدام گروه است. سیرین بن أبی طعمه گفت: شبی نزدیک ربیع خثیم بودم اینکه آیت میخواند در نماز و تکرار میکرد و میگریست

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و از اینکه آیت در نمیگذشت. و کلمه‌ی «سواء» با نصب و صدای بالا خوانده‌اند که مفعول باشد یعنی «جعلهم سواء» و با صدای جلو و مرفوع خوانده‌اند که خبر باشد یعنی «محیاهم و مماتهم سواء». کشف: اینکه آیه برای چند نفر مشرک آمد که میگفتند: اگر آنچه محمّد میگوید راست باشد بعالم دیگر هم ما آسوده خواهیم بود و از شما بهتر چنانکه اکنون از شما مسلمانان زندگی بهتر داریم. «اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ» ۲۳ طبری: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است: -قرآن-۱-۲۸ ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی آنکه دین ندارد و معبود او هوی و هوس او است. ۲- سعید جبیر گفته است: یعنی آنچه را دوست دارد میپرسند چون قریش سنگی سفید را بنام عزّی می‌پرستیدند اینکه آیت برای آنها نازل شد. «وَ أَضَلَّهُ اللّهُ عَلی عِلمٍ» ۲۳ طبری: یعنی خداوند بدنبال علم ازلی حقّ که میدانست بهیچ روی چنین کس مؤمن نمیشود از راه راست بیچاره و گمراهش کرد. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: یعنی: خدا واگذارش کرد با آنچه خود میخواهد برای سزای کفر او چون عالم بود که مستحقّ اینکه است. و گفته‌اند: یعنی برابر علم خود [صفحه ۵۱۵] او را گمراه یافت. و بعضی گفته‌اند: یعنی از راه خدا گمراه شد. «نَمُوتُ وَ نَحیا وَ ما یُهلِکُنا إِلَّا الدَّهرُ» ۲۴ طبری: جمله‌های اوّل یعنی ما میمیریم و ببودن اولاد ما پس از ما، زنده می‌مانیم چون نام ما بزندگی فرزندان باقی است مثل اینکه زندگی فرزندان خود را زندگی پس از مرگ خود دانسته‌اند و اینکه سخن آنها مانند اینکه است که میگویند: آنکه چنین فرزندی از خود بجای گذارد خود همیشه زنده است و او هرگز نمرده است. و ممکن است مقصود معنی مرگ و زندگی است نه ترتیب و مرگ را جلو نامبردن معنی مخصوصی مقصود نبوده است و عرب واو که در جمله تلفّظ میکند معنی جمع و فراهمی از آن میفهمد نه تقدّم و تأخّر و جلو و عقب بودن. و معنی جمله‌ی دوّم نقل عقیده‌ی اعراب است که مرگ و زندگی ما وابسته باراده و قدرت نیست روزگار ما را می‌آورد و میبرد. و در قراءت إبن مسعود بوده است «و ما یهلکنا الّا دهر یمرّ» یعنی روزگار زود گذر ما را می‌آورد و می‌برد. -قرآن-۱-۵۲ فخر: با اینکه سخن استدلال شده است که مرور زمان موجب پیدایش و مردن است و نه خدای قادری در کار است و نه رستاخیز و قیامت و برای همین استدلال است که در دنبال اینکه آیات گفته شده است: اینکه سخنان از علم و یقین نیست و پدیده‌ی گمان است و بس چون چیزی اندیشیده‌اند و بهمان اندیشه و گمان خود معتقد شده‌اند و اینکه آیه دلیل است که عقیده‌ی بی‌دلیل و حکم بگمان باطل است و ناپسند. «ما کانَ حُجَّتَهُم- الخ» ۲۵ فخر: تای حجّت با رفع خوانده‌اند تا اسم «کان» باشد و با نصب خوانده شده که خبر کان است مقدّم شده است. و اینکه معارضه باطل است که گویند اگر رستاخیز خواهد بود هم اکنون پدران مرده ما را زنده کنید زیرا که: هر چیزی را هنگامی است و شرطی چنانکه ما تا کنون نبودیم و نبود گذشته‌ی ما دلیل نیست که هرگز پدیدار نشویم و گر آن نبود گذشته دلیل بود که نباشیم نباید هرگز موجود شویم. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۵۱۶] «وَ تَری کُلَّ أُمَّةٍ جاثِیَةً» ۲۸ فخر: صاحب کشّاف گفته است: «جاذیة» با ذال هم قراءت شده است و معنی آن نشستن بر انگشتان پا است. -قرآن-۱-۳۵ «کُلُّ أُمَّةٍ تُدعی إِلی کِتابِهَا» ۲۸ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از کتاب آن کتاب آسمانی است که پیغمبرشان آورد و دستورشان بود ولی اکثر گفته‌اند: -قرآن-۱-۴۰ مقصود نامه‌ی عمل است. و کلمه‌ی «کلّ» با نصب خوانده شده است که بدل از کلمه‌ی «کلّ» اوّل باشد، و با رفع خوانده‌اند که مبتدا و جمله‌ی بعد خبر باشد. «السّاعَةُ لا رَیبَ» ۳۲ فخر: کلمه‌ی «السّاعة» با نصب خوانده شده است که عطف بر کلمه‌ی «وعد» آیت جلو باشد، و با رفع خوانده‌اند که نایب فاعل قیل باشد که از جمله فهمیده میشود. -قرآن-۱-۲۲ «قِیلَ الیَومَ نَنساکُم» ۳۴ فخر: یعنی در رستاخیز بکافران گویند: امروز شما را فراموش میکنیم. و در مقصود از اینکه فراموشی دو صورت است: ۱- همان طور که شما فرمانبری که توشه‌ی امروز شما است فراموش کردید ما هم شما را در عذاب و گرفتاری رها میکنیم و بفراموشی می‌سپاریم. ۲- شما را همانند فراموش شده قرار می‌دهیم که هرگز بسر وقتتان نیائیم و از گرفتاریتان نجات ندهیم چنانکه شما امروز را فراموش کرده بودید و ارزش باین نمی‌دادید. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: آیت ۱۶ «آتَینا بَنِی إِسرائِیلَ الکِتاب- الخ» یادآوری است و معرّفی که ملّت یهود در روی زمین از مردم با ارزش و بهره مند بوده‌اند و برترین ملل دنیای قدیم بوده‌اند که قوانین داشته‌اند و کتاب تربیت و وظائف داشته و مردم عالی مرتبه‌ی شایسته‌ی رهبری داشته‌اند و خلاصه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همه‌ی راههای برتری و پیشرفت برایشان باز بوده است ولی خوی خودخواهی و فزونجوئی جلوگیرشان شد که پیشرفت کنند چون با یکدگر ناساز شدند و بمیان خودشان گرفتاری فراهم کردند و نتوانستند از آنچه دارند بهره مند شوند. و جمله‌های «رَزَقناهُم مِنَ الطَّیِّباتِ و آتَیناهُم بَیِّناتٍ مِنَ الأَمرِ» نشان میدهد که اینکه ملّت همه گونه وسائل پیشرفت و تعالی داشته‌اند و تا چه اندازه بغی و سرکشی و فزونخواهی تولید -قرآن-۱۸-۵۴-قرآن-۵۵۸-۵۹۰-قرآن-۵۹۳-۶۲۹ [صفحه ۵۱۷] اختلاف کرده است و جلوگیر از استفاده‌ی اینکه سرمایه‌های خدادادی شده است و محروم از تعالی و ترقّی شده‌اند که در آخر بجمله‌ی «إِنَّ رَبَّکَ یَقضِی- الخ» میفهماند سر انجام اینکه خودخواهی و فزون طلبی که خود را محروم کردند بمسئولیّت و بازپرسی عالم دیگر نیز کشانده خواهد شد و خوی بد و قدر نعمت را ندانستن آدمی را گرفتار می‌کند و برای همیشه مسئول آن خواهد بود. -قرآن-۱۴۸-۱۷۲ ۲- آیت ۲۳ «أَ فَرَأَیتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ- الخ» معرّفی میکند آنها را که هرگز بفکر آغاز و انجام خود نبوده و بخواسته‌های زندگی و آسایش و خوشی که دارند مغرورند، و معبودشان هوی و هوس آنها است، البتّه چنین اشخاص را راهی برای هدایت شان نیست و چنانکه جمله‌ی «فَمَن یَهدِیهِ- الخ» حال اینکه گونه مردم را روشن کرده است که چون هرگز بیاد حقّ نیستند پس چه کس تواند رهبری شان کند مگر روزی خداوند دلشان را دگرگون کند که بیاد حقّ آیند. -قرآن-۱۳-۵۹-قرآن-۳۰۹-۳۲۶ و جمله‌ی آخر «أَ فَلا تَذَکَّرُونَ» شاید برای توجّه دادن مردم است باین حقیقت که چرا متوجّه اینکه حقایق نمیشوید و مطالعه نمی‌کنید خوی آنها را که همه چیز را فدای خواسته‌ی خود میکنند و جز بکار بردن فکر و وقت و سرمایه برای هوسرانی اندیشه‌ی دیگر ندارند، و همین است که جمله‌های «أَضَلَّهُ اللّهُ ... وَ خَتَمَ عَلی سَمعِهِ- الخ» از رفتار و زندگی شان نمایان است که گمراهند و دل و گوش شان از درک حقیقت بسته است و باید دیگران از آنها عبرت گیرند و خود را گرفتار نکنند. -قرآن-۱۴-۳۷-قرآن-۳۱۷-۳۳۶-قرآن-۳۴۲-۳۶۷ [صفحه ۵۱۸]

سوره احقاف-

اشاره

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷

[سوره الأحقاف [۴۶]: آیات ۱ تا ۳۵]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ حم [۱] تَنزِیلُ الکِتابِ مِنَ اللّهِ العَزِیزِ الحَکِیمِ [۲] ما خَلَقنَا السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَینَهُما إِلاّ بِالحَقِّ وَ أَجَلٍ مُسَمًّی وَ الَّذِینَ کَفَرُوا عَمّا أُنذِرُوا مُعرِضُونَ [۳] قُل أَ رَأَیتُم ما تَدعُونَ مِن دُونِ اللّهِ أَرُونِی ما ذا خَلَقُوا مِنَ الأَرضِ أَم لَهُم شِرکٌ فِی السَّماواتِ ائتُونِی بِکِتابٍ مِن قَبلِ هذا أَو أَثارَةٍ مِن عِلمٍ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۴] -قرآن-۱-۴۲۹ وَ مَن أَضَلُّ مِمَّن یَدعُوا مِن دُونِ اللّهِ مَن لا یَستَجِیبُ لَهُ إِلی یَومِ القِیامَةِ وَ هُم عَن دُعائِهِم غافِلُونَ [۵] وَ إِذا حُشِرَ النّاسُ کانُوا لَهُم أَعداءً وَ کانُوا بِعِبادَتِهِم کافِرِینَ [۶] وَ إِذا تُتلی عَلَیهِم آیاتُنا بَیِّناتٍ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلحَقِّ لَمّا جاءَهُم هذا سِحرٌ مُبِینٌ [۷] أَم یَقُولُونَ افتَراهُ قُل إِنِ افتَرَیتُهُ فَلا تَملِکُونَ لِی مِنَ اللّهِ شَیئاً هُوَ أَعلَمُ بِما تُفِیضُونَ فِیهِ کَفی بِهِ شَهِیداً بَینِی وَ بَینَکُم وَ هُوَ الغَفُورُ الرَّحِیمُ [۸] قُل ما کُنتُ بِدعاً مِنَ الرُّسُلِ وَ ما أَدرِی ما یُفعَلُ بِی وَ لا بِکُم إِن أَتَّبِعُ إِلاّ ما یُوحی إِلَیَّ وَ ما أَنَا إِلاّ نَذِیرٌ مُبِینٌ [۹] -قرآن-۱-۷۱۶ قُل أَ رَأَیتُم إِن کانَ مِن عِندِ اللّهِ وَ کَفَرتُم بِهِ وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِن بَنِی إِسرائِیلَ عَلی مِثلِهِ فَآمَنَ وَ استَکبَرتُم إِنَّ اللّهَ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ [۱۰] وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا لَو کانَ خَیراً ما سَبَقُونا إِلَیهِ وَ إِذ لَم یَهتَدُوا بِهِ فَسَیَقُولُونَ هذا إِفکٌ قَدِیمٌ [۱۱] وَ مِن قَبلِهِ کِتابُ مُوسی إِماماً وَ رَحمَةً وَ هذا کِتابٌ مُصَدِّقٌ لِساناً عَرَبِیًّا لِیُنذِرَ الَّذِینَ ظَلَمُوا وَ بُشری لِلمُحسِنِینَ [۱۲] إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللّهُ ثُمَّ استَقامُوا فَلا خَوفٌ عَلَیهِم وَ لا هُم یَحزَنُونَ [۱۳] أُولئِکَ أَصحابُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها جَزاءً بِما كانُوا يَعمَلُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۷۰۶ وَ وَصَّينَا الإنسانَ بِوالِدَيهِ إحساناً حَمَلَتهُ أُمُّهُ كُرهاً وَ وَضَعَتهُ كُرهاً وَ حَملُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهراً حَتّى إذا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَربَعِينَ سَنَةً قالَ رَبِّ أَوزِعنِي أَن أَشكُرَ نِعمَتَكَ الَّتِي أَنعَمتَ عَلَيَّ وَ عَلى والِدَيَّ وَ أَن أَعمَلَ صالِحاً تَرضاهُ وَ أَصلِح لِي فِي ذُرِّيَّتِي إنِّي تُبتُ إلَيكَ وَ إنِّي مِنَ المُسلِمِينَ [۱۵] أُولئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنهُم أَحسَنَ ما عَمِلُوا وَ نَتَجاوَزُ عَن سَيِّئاتِهِم فِي أَصحابِ الجَنَّةِ وَعدَ الصِّدقِ الَّذِي كانُوا يُوعَدُونَ [۱۶] وَ الَّذِي قالَ لِوالِدَيهِ أُفٍّ لَكُما أَ تَعِدانِنِي أَن أُخرَجَ وَ قَد خَلَتِ القُرُونُ مِن قَبلِي وَ هُما يَستَغِيثانِ اللّهَ وَيلَكَ آمِن إنَّ وَعدَ اللّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ ما هذا إلّا أَساطِيرُ الأَوَّلِينَ [۱۷] أُولئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيهِمُ القَولُ فِي أُمَمٍ قَد خَلَت مِن قَبلِهِم مِنَ الجِنِّ وَ الإنسِ إنَّهُم كانُوا خاسِرِينَ [۱۸] وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ مِمّا عَمِلُوا وَ لِيُوَفِّيَهُم أَعمالَهُم وَ هُم لا يُظلَمُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۱۰۷۳ وَ يَومَ يُعرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النّارِ أَذهَبتُم طَيِّباتِكُم فِي حَياتِكُمُ الدُّنيا وَ استَمتَعتُم بِها فَاليَومَ تُجزَونَ عَذابَ الهُونِ بِما كُنتُم تَستَكبِرُونَ فِي الأَرضِ بِغَيرِ الحَقِّ وَ بِما كُنتُم تَفسُقُونَ [۲۰] وَ اذكُر أَخا عادٍ إذ أَنذَرَ قَومَهُ بِالأَحقافِ وَ قَد خَلَتِ النُّذُرُ مِن بَينِ يَدَيهِ وَ مِن خَلفِهِ أَلّا تَعبُدُوا إلَّا اللّهَ إنِّي أَخافُ عَلَيكُم عَذابَ يَومٍ عَظِيمٍ [۲۱] قالُوا أَ جِئتَنا لِتَأفِكَنا عَن آلِهَتِنا فَأتِنا بِما تَعِدُنا إن كُنتَ مِنَ الصّادِقِينَ [۲۲] قالَ إنَّمَا العِلمُ عِندَ اللّهِ وَ أُبَلِّغُكُم ما أُرسِلتُ بِهِ وَ لكِنِّي أَراكُم قَوماً تَجهَلُونَ [۲۳] فَلَمّا رَأَوهُ عارِضاً مُستَقبِلَ أَودِيَتِهِم قالُوا هذا عارِضٌ مُمطِرُنا بَل هُوَ مَا استَعجَلتُم بِهِ رِيحٌ فِيها عَذابٌ أَلِيمٌ [۲۴] -قرآن-۱-۸۲۸ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيءٍ بِأَمرِ رَبِّها فَأَصبَحُوا لا يُرى إلّا مَساكِنُهُم كَذلِكَ نَجزِي القَومَ المُجرِمِينَ [۲۵] وَ لَقَد مَكَّنّاهُم فِيما إن مَكَّنّاكُم فِيهِ وَ جَعَلنا لَهُم سَمعاً وَ أَبصاراً وَ أَفئِدَةً فَما أَغنى عَنهُم سَمعُهُم وَ لا أَبصارُهُم وَ لا أَفئِدَتُهُم مِن شَيءٍ إذ كانُوا يَجحَدُونَ بِآياتِ اللّهِ وَ حاقَ بِهِم ما كانُوا بِهِ يَستَهزِؤُنَ [۲۶] وَ لَقَد أَهلَكنا ما حَولَكُم مِنَ القُرى وَ صَرَّفنَا الآياتِ لَعَلَّهُم يَرجِعُونَ [۲۷] فَلَو لا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللّهِ قُرباناً آلِهَةً بَل ضَلُّوا عَنهُم وَ ذلِكَ إفكُهُم وَ ما كانُوا يَفتَرُونَ [۲۸] وَ إذ صَرَفنا إلَيكَ نَفَراً مِنَ الجِنِّ يَستَمِعُونَ القُرآنَ فَلَمّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنصِتُوا فَلَمّا قُضِيَ وَلَّوا إلى قَومِهِم مُنذِرِينَ [۲۹] -قرآن-۱-۸۰۹ قالُوا يا قَومَنا إنّا سَمِعنا كِتاباً أُنزِلَ مِن بَعدِ مُوسى مُصَدِّقاً لِما بَينَ يَدَيهِ يَهدِي إلَى الحَقِّ وَ إلى طَرِيقٍ مُستَقِيمٍ [۳۰] يا قَومَنا أَجِيبُوا داعِيَ اللّهِ وَ آمِنُوا بِهِ يَغفِر لَكُم مِن ذُنُوبِكُم وَ يُجِركُم مِن عَذابٍ أَلِيمٍ [۳۱] وَ مَن لا يُجِب داعِيَ اللّهِ فَلَيسَ بِمُعجِزٍ فِي الأَرضِ وَ لَيسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَولِياءُ أُولئِكَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ [۳۲] أَ وَ لَم يَرَوا أَنَّ اللّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ لَم يَعيَ بِخَلقِهِنَّ بِقادِرٍ عَلى أَن يُحيِيَ المَوتى بَلى إنَّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۳۳] وَ يَومَ يُعرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النّارِ أَ لَيسَ هذا بِالحَقِّ قالُوا بَلى وَ رَبِّنا قالَ فَذُوقُوا العَذابَ بِما كُنتُم تَكفُرُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۷۷۵ فَاصبِر كَما صَبَرَ أُولُوا العَزمِ مِنَ الرُّسُلِ وَ لا تَستَعجِل لَهُم كَأَنَّهُم يَومَ يَرَونَ ما يُوعَدُونَ لَم يَلبَثُوا إلّا ساعَةً مِن نَهارٍ بَلاغٌ فَهَل يُهلَكُ إلَّا القَومُ الفاسِقُونَ [۳۵] -قرآن-۱-۲۱۸ [صفحه ۵۲۱] معنی لغات: «اثارة» نقل علم و حدیث. ترجمه: بنام معبود رحمن رحیم. ۱ حامیم. ۲ فرو فرستاده کتابی است از سوی خدای برتر دانا. ۳ که ما اینکه آسمانها و زمین را نه بیهوده که بدرستی و عدالت آفریدیم تا سر انجامی معیّن ولی آنها که کافرند از هر چه بیمشان دادند رو گردان شدند. ۴ ای محمّد بکافران بگو: آیا معتقد هستید بتهائی که معبود خود پنداشته‌اید از آفریده‌های زمین چیزی آفریده‌اند! آن را بمن نشان دهید. یا چه شرکتی در آسمانها دارند [که خدای خود کرده‌اید!] اگر راست می‌گوئید پیش از قرآن کتابی یا نشانه‌ی علمی بر درستی سخن خود نمودار کنید [و شما خود بسنجید] ۵ کی گمراهتر است از چنان کسان که جز خداوند چیزیرا می‌پرستند که تا قیامت بفریادشان نمی‌رسد و هرگز از دعا و نیازشان خبر دار نمی‌شود. ۶ و بآن روز که همه‌ی مردم فراهم شوند دشمن آنها باشند و انکار پرستش ایشان کنند. ۷ اینگونه مردم کافر چون آیات نمودار ما را برای شان بخوانند و حقیقتی بجلوشان بیاید گویند: اینکه جادوئی است آشکارا ۸ یا بگویند: ساخته‌ی محمّد است. تو بپاسخ بگو: اگر اینکه قرآن را من از خود ساخته‌ام شما جلوگیر انتقام حقّ از من نتوانید شد و او داناتر است بآنچه می‌گوئید و می‌اندیشید و بسنده گواهی است میان من و شما که او آمرزنده است و مهربان. ۹ و نیز بآنها بگو: من از میان پیغمبران تازه و نو ظهور نیم [چه آن گویم که دیگران گفتند] و از سر انجام خبر ندارم که با من و شما چه رفتار خواهد شد! فقط آن کنم که الهامم کنند و جز بیم و نوید ندارم که بآشکار می‌گویم و تزویر نمی‌کنم ۱۰ و نیز باین اعراب بگو: چه گوئید اگر اینکه قرآن از سوی خدا باشد و گواهی از آل اسرائیل به همینگونه که [صفحه ۵۲۲] حقیقت است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از سوی حقّ شهادت دهد و خود هم بآن مؤمن شود و شما گردنفرازی کنید و نپذیرید [قبول دارید که ستمکارید! و] البتّه خداوند مردم ستمکار را هدایت نخواهد کرد ۱۱ اینکه کافران [چون بهانه‌ای نداشتند] بمؤمنین گفتند: اگر اسلام خوب بود دیگران از ما جلو نمیشدند. لکن چون شایسته هدایت نبودند گفتند: سخنان محمّد تهمت دیرینه است ۱۲ با اینکه پیش از آن، کتاب موسی پیشوا و رحمت خداوندی بوده است و اینکه قرآن گفته‌های آن را راست شمرده است و بزبان عربی خود مردم است تا ستمکاران را بیم دهد و نکوکارانرا نوید آورد ۱۳ و البتّه آنها که گفتند: خدا پروردگار ما است و بر آن استوار بماندند هرگز ترسناک نباشند و اندوه ندارند ۱۴ چنین کسان بپاداش کارشان بجاودان جایگزینان بهشتند ۱۵ [چون پذیرفتند که] ما بآدمی سفارش کردیم با مادر و پدر نکوکار باشد چه مادر بود که رنج بارداری و زایمان او کشید و بسی ماه سنگینیش برد و شیرش داد تا برشد خود رسید و چون چهل ساله شد گفت پروردگارا توفیقم ده تا شکر نعمتی کنم که بمن و پدر و مادرم دادی و آن کنم که تو پسندی و هم فرزند شایسته‌ام ده چه من مسلمانم و از هر چیز بتو میگرایم ۱۶ چنین کسانند که نکوکاری شان پذیرفته‌ی ما است و از کار بدشان در میگذریم و از بهشتیانی هستند که بآنها وعده‌ی راست داده شده است [و بگذر ندارد] ۱۷ و نیز کسی هست که با پدر و مادر خود گوید: ای وای بر شما که مرا میترسانید از گور بدرم آرند با اینکه سالیان دراز مردم رفتند و از گور بدر نشدند و آن بیچارگان بخدا بنالند و باو گویند: ای وای بر تو که رستاخیز بپذیر چه وعده‌ی خداوند درست است او گوید: اینکه سخنان جز افسانه‌ی گذشتگان نباشد ۱۸ بر اینگونه کسان سرنوشت حقّ استوار شود که ملّتهای گذشته نیز از پری و آدمی چنین کردند و زیان بردند ۱۹ و البتّه هر کسی از کار خود پایه‌ای و مرتبه‌ای دارد که مزد کار خود تمام گرفته است و بر کسی ستم نشده است ۲۰ و روزی خواهد رسید که کافران را بر آتش بدارند و گویندشان: آن سود که بهره‌ی زندگی شما بود از [صفحه ۵۲۳] دست بدادید و سرگرم هوسهای خود شدید. پس امروز سزای شما را آزاری به خواری دهند که بر روی زمین و در جلو مردم بناحقّ گردنفراز بودید و بد کار ۲۱ [ای محمّد داستانی از گذشته‌ی بد اندیشان] بیاد مردم آور که در سرزمین احقاف مردی از گروه عاد [از عاقبت و سر انجام] ترسانیدشان با اینکه هم پیش از او و هم بعد از او دیگران نیز گفته بودند: جز خدای را نپرستید که می‌ترسم آزار روز بزرگ بر شما رسد ۲۲ آنها گفتند: مگر تو آمده‌ای که از خدایانمان بازمان داری! اگر راستگوئی آنچه وعده میکنی بیاور ۲۳ او بپاسخ گفت: خدا داند که کی گرفتار کند و من آن گویم که دستور دارم ولی می‌بینمتان که مردمی نادانید و پند ناپذیر ۲۴ ناگهان ابری از کناره‌ی آسمان نمودار شد و آنها گفتند: اینکه ابر بما باران دهد. او گفت: نه ابر بارانی است بلکه همان است که خود شتاب آن داشتید چه بادی است که آزاری دردناک در آن است ۲۵ و [بادی وزید] بفرمان پروردگارش همه چیز را نابود کرد، چیزی نگذشت که جز خانه‌هاشان نشانه‌ای از آنها دیده نمیشد چه گروه گناهکاران را چنین سزا دهیم ۲۶ و چندان توانشان دادیم که بشما آن اندازه ندادیم، و گوش و چشم و دلشان دادیم که سودی از آنها نبردند چون منکر آیات حقّ شدند و آنچه بمسخره گرفتند فراگیرشان شد ۲۷ [ای اعراب بدانید] چندین آبادی دور و بر شما را نابود کردیم و نشانه‌ها را جور بجور کردیم تا شاید از بدی بگردند و بحقّ گرایند ۲۸ پس چرا آنها که جز خدا معبود و میانجی قربشان بحقّ بود یاریشان نکردند [و بهنگام گرفتاری] پیدا نبودند! البتّه سر انجام دروغ و از خود ساختگی همین است و بس ۲۹ [اکنون از اینکه سرگذشت بیاد مردم آر که] چند تن از جنّیان را رو بتو کردیم تا قرآن بشنوند و چون بگوششان رسید با یکدگر گفتند: گوش فرا دهید. و چون آخر شد رفتند بسوی ملّت خود تا بیم و نویدشان دهند ۳۰ و به آنها گفتند: ای گروه جنّیان ما نامه‌ای شنیدیم که بعد از تورات موسی آمده است و آنچه پیش از آن آمده است درست میداند و براه راست و حقیقت [صفحه ۵۲۴] رهبری میکند ۳۱ ای گروه جنّ بپذیرید سخن آن کس را که بسوی خدا دعوت میکند و مؤمن باو شوید تا گناهانتان بیامرزد و شما را از عذابی دردناک برهاند ۳۲ چه هر که سخن حقّ نپذیرفت نتواند که خدا را بر روی زمین بیچاره کند و جز او پشتیبانی نخواهد داشت و آشکار است که چنین کسی گمراه است ۳۳ مگر نمی بینند خداوندی که آسمانها و زمین را آفرید ناتوان از آفرینش شان است! پس تواند که مردگان زنده کند. بلی، که البتّه او بر همه چیز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

توانا است ۳۴ و روزی خواهد بود که کافران را بآتش بدارند و بپرسند: نه اینکه وعده‌ها درست بود! آنها پاسخ دهند: بلی سوگند بپروردگار ما، آنجا است که گویندشان اینکه آزار را بچشید که کافر بودید ۳۵ ای محمّد همان طور که پیغمبران با عزم و اراده شکیبائی کردند صبور باش و در گرفتاری ایشان شتاب مکن چه آن روز که عذاب موعود را ببینند گویا بیش از ساعتی از روز بدنیا نبوده‌اند [و همه‌ی خوش- گذرانیها یک دم بوده]. و همه اینکه سخنان ابلاغی است از تو بمردم [تا خود بسنجند که] خداوند جز گروه بدکاران کسی را هلاک نمیکند. مفسّرین: کشف: اینکه سوره سی و پنج آیت است و بمکّه فرود آمده است مگر یک آیت و در آن اختلاف است: بعضی گفته‌اند آیت «فَاصبِر کَما- الخ» بمدینه نازل شده است. إبن عبّاس و قتاده گفتند: «قُل أَ رَأَیتُم إِن کانَ- الخ» بمدینه نازل شده است و در اینکه سوره دو آیه منسوخ است: ۶۳- ما أَدرِی ما یُفعَلُ- الخ» که ناسخ آن آیت اوّل سوره‌ی فتح است «إِنّا فَتَحنا لَکَ فَتحاً مُبِیناً لِیَغفِرَ لَکَ- الخ». ۲- «فَاصبِر کَما- الخ» که ناسخ آن آیاتی است که دستور بجهاد داده است.«۶۳»۱» -قرآن-۱۴۳-۱۵۶-قرآن-۲۲۲-۲۵۱-قرآن-۳۳۶-۳۵۸-قرآن-۴۱۴-۴۶۶-قرآن-۴۸۲-۴۹۵-پاورقی-۵۶۴-۵۶۶ «حم» کشف نوشته: حاء مفتاح اسمه «حیّ» میم، مفتاح اسمه «ملک». [صفحه ۵۲۵] منم خداوند زنده همیشه منم پادشاه تواننده در ذات و در صفات پاینده. «تَنزِیلُ الکِتابِ- الخ» ۲ کشف: تکرار اینکه آیه در چند سوره برای اینکه است که بجای عنوان و سرلوحه است که در همه‌ی نامه‌ها مکرّر میشود. -قرآن-۱-۲۱ تنویر المقباس إبن عبّاس: «و من السّورة الّتی یذکر فیها الأحقاف»، و اینکه سوره بمکّه نازل شده است مگر اینکه آیه «وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِن بَنِی إِسرائِیل- الخ» و سه آیه از «وَصَّینَا الإِنسانَ بِوالِدَیهِ إِحساناً- تا- ما هذا إِلّا أَساطِیرُ الأَوَّلِین» که اینکه سه آیه نیز در مدینه نازل شده است برای ابو بکر و پسرش عبد- الرّحمان. و اینکه سوره سی و دو آیه است. و معنی آیت اوّل و دوّم اینکه است که هر چه بودنی است خداوند حکم کرده است و معیّن کرده است. یا سوگند یاد کرده است که اینکه نامه سخن گفتن خداوند عزیز است که از هر که مؤمن نشد انتقام خواهد گرفت. -قرآن-۱۳۴-۱۷۵-قرآن-۲۰۲-۲۴۵-قرآن-۲۵۷-۲۹۴ «وَ ما بَینَهُما إِلّا بِالحَقِّ» ۳ طبری: یعنی همه آفریده‌ها را برای بپا- داشتن حقّ و عدالت در خلق آفریدیم. - قرآن-۱-۳۵ مجمع: یعنی بیهوده نیافریدیم که برای دستور و عبادت و ثواب و مجازات آفریدیم. کشف: یعنی به یکتا پرستی و یگانه شناسی که انبازی نباشد آفریدیم. «أَو أَثارَةٍ مِن عِلمٍ» ۴ طبری: از ابو عبد الرّحمن سلمیّ نقل شده است «اثرة» بدون الف خوانده است یعنی علمی که مختصّ بخود شما است و دیگری را از آن خبری نیست. و در معنی «اثارة» اختلاف است: ۱- إبن عبّاس گفته است یعنی نشانه‌ای از خطّ که شما عربها بر زمین میکشید و از آن استفاده‌ی غیبگوئی میکنید، چون شما کاهن و غیبگو و فالگیر هستید. ۲- قتاده گفته است: -قرآن-۱-۲۷ یعنی علم مخصوصی که شما دارید بر شرکت بتها در آفرینش بیاورید. ۳- حسن بصری گفته است: یعنی مطلب علمی که از فطرت خود بتوانید استخراج کنید بر- شرکت در آفرینش بیاورید. ۴- مجاهد گفته است: یعنی اگر اثر علمی از گذشتگان [صفحه ۵۲۶] بر اینکه ادّعا دارید بیاورید. ۵- یعنی اگر چیز نموداری بر اینکه دارید بیاورید. ۶- دیگری گفته است اگر باقیمانده‌ی از علمی پیش بر اینکه مطلب هست بیاورید. «وَ هُوَ الغَفُورُ الرَّحِیم» ۸ کشف: زجّاج گفته است: اینکه جمله برای دعوت آن مردم است بتوبه یعنی اگر شما از سرسختی خود دست بدارید خدا شما را می‌بخشد و مهربانی می‌کند. - قرآن-۱-۳۲ «ما کُنتُ بِدعاً مِنَ الرُّسُلِ- الخ» ۹ طبری: یعنی من اوّل پیغمبری نیستم که خدا فرستاده است چه پیش از من پیغمبران بوده‌اند که مأمور تربیت مردم شده‌اند. و عکرمه و حسن بصری گفتند: چون بسوره‌ی احقاف اینکه آیه نازل شد «ما أَدرِی ما یُفعَلُ بِی وَ لا بِکُم- الخ» در سوره‌ی انّا فتحنا اینکه آیه نسخ شد به اینکه جمله‌ها «لِیَغفِرَ لَکَ اللّهُ ما تَقَدَّم- الخ» پیغمبر که اینکه را برای مردم خواند گفتند: یا رسول اللّه گوارای تو باد که خدا گناهان تو را آمرزید و آینده‌ی تو معلوم شد تکلیف ما چیست و بر سر ما چه خواهد آمد اینکه آیات سوره احزاب و فتح نازل شد- «وَ بَشِّرِ المُؤمِنِینَ بِأَنَّ لَهُم مِنَ اللّهِ فَضلًا کَبِیراً». «لِیُدخِلَ المُؤمِنِینَ وَ المُؤمِناتِ جَنّاتٍ- الخ» و دیگران گفته‌اند: مقصود از اینکه آیه اینکه است که پیغمبر بکافران بگوید: نمیدانم کار من و شما بکجا میکشد آیا عاقبت او بدست آنها کشته می‌شود یا اخراج از شهرشان می‌کنند یا آنها باو میگروند یا مانند ملّتهای پیغمبران پیش بعذابهای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ناگهانی نابود می‌شونـد. و چون اینکه آیت نازل شد «وَ إِذ قُلنا لَکَ إِنَّ رَبَّکَ أَحاطَ» و نیز اینکه آیه «لِیُظهِرَهُ عَلَی الدِّینِ- الخ» عاقبت کـار پیغمبر بـا آن مردم معلوم شـد. بعضـی دیگر گفته‌انـد: مقصود اینکه است که پیغمبر نمیدانـد چه احکـامی برای او و مردم معیّن خواهـد شـد. دسته دیگر گفته‌انـد: یعنی پیغمبر انتظاری دارد که از سوی حقّ چیزی برسـد، ولی نمیداند، و نتیجه اینستکه اینکه آیه بـاین معـانی آخر برای ثواب و عقاب عالم دیگر نیست. -قرآن-۱-۳۵-قرآن-۲۵۸-۲۹۹-قرآن-۳۷۶-۴۱۴-قرآن-۶۵۹-۷۳۱-قرآن-۷۳۳-۷۸۳-قرآن-۱۱۲۰-۱۱۶۳-قرآن-۱۱۸۴-۱۲۱۴ کشـف: إبن عبّاس گفت: پیغمبر هنـوز در مکّه بـود که خواب دیـد نخلسـتانی است فراخ با آب روان و او بسوی آن نخلستان هجرت می‌کنـد. اینکه خواب را با [صـفحه ۵۲۷] دوستانش که در آزار دشمنانشان بودنـد در میان نهاد، آنها عرض کردنـد نتیجه اینکه خواب و هجرت ما کی نمودار میشود، اینکه آیه برای جواب آنها آمد «ما أَدرِی ما یُفعَلُ- الخ» که معلوم نیست اینکه مردم مشرک با من و شـما چه می‌کنند و از سوی حقّ چه دستوری می‌رسد. -قرآن-۱۶۵-۱۸۸ حسینی: رباعی: ای دل تا کی فضولی بو العجبی ||! از من چه نشان عاقبت می‌طلبی! «وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِن بَنِی إِسرائِیلَ عَلی مِثلِهِ» ۱۰ مجمع: مقصود از شاهـد عبـد اللّه بن سـلام است که از مؤمنین یهود بود یعنی اگر او بر درسـتی قرآن و پیغمـبری من گواهی دهـد. بعضی گفته‌اند: مقصود از شاهد بنی اسرائیلی حضرت موسی است چون اینکه سوره بمکّه بوده است و عبد اللّه سلام بمدینه مسلمان شـده است. و معنی جمله اینکه است: اگر موسـی بـدرستی تورات گواه شود همچنانکه محمّد بقرآن گواه است. و جواب شـرط در جمله نیامـده است و آن اینکه است [نه شـما سـتمکار خواهیـد بود]! و در معنی «علی مثله» سه احتمال است: -قرآن-۱-۵۸ ۱- همان که نقل شـد یعنی موسـی بر تورات گواه شود ماننـد محمّد بر قرآن. ۲- شاهدی از بنی اسـرائیل بر مثل قرآن کتابی که تورات باشـد شهادت دهد. ۳- گواهی از بنی اسرائیل بر مثل درستی قرآن که از سوی خداوند است شهادت دهد. «قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا- الخ» ۱۱ کشف: یعنی یهود گفتند: -قرآن-۱-۴۷ اگر دین محمّد خوب می‌بود دیگران از ما جلو نمی‌شدند چون ما مرد علم و کتاب هستیم و درست و نادرست بهتر میدانیم. و بعضی گفتند: مقصود از کافران قبایل بنو عامر و غطفان و اسد و اشجع هستند که مشرک بودند و شنیدند که قبیله‌های جهینه و مزینه و اسلم و غفار مسلمان شدند. آنها گفتند اگر گفته محمّد درست بود ما که سرمایه دار و معتبر هستیم زودتر از اینکه گوسـفند چرانها سـخن [صفحه ۵۲۸] او را می‌پـذیرفتیم. «وَ مِن قَبلِهِ کِتابُ مُوسی- الخ» ۱۲ فخر: ارتباط اینکه آیه بآیت گذشته اینکه است که چون کافران گفتند: اگر قرآن خوب بود اینکه بیچارگان از ما جلو نمی‌شدند باین آیه جواب آنها داده شـده است که پیش از قرآن تورات بوده است که شـما آن را درست می‌دانیـد با اینکه در آن بآمدن محمّد نوید داده شده است پس اگر تورات را قبول داریـد اینکه گفته‌ی آن را که محمّد پیغمبر است بپذیرید. -قرآن-۱-۳۳ «هذا کِتابٌ مُصَدِّقٌ لِساناً ...- لِیُنذِرَ» ۱۲ کشف: در مصـحف إبن مسـعود «مصدّق لما بین یدیه لسانا» بوده است و «لتنذر» با تاء بصیغه‌ی خطاب خوانده‌اند یعنی تو ای پیغمبر بترسـانی، و با یاء بصـیغه‌ی غایب قراءت مشـهور است یعنی قرآن بترسانـد. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۴۰-۵۰ «وَ وَصَّینَا الإِنسانَ بِوالِدَیهِ إِحساناً ...- کُرهاً ...- وَ فِصالُهُ» ۱۵ مجمع: «حسـنا» بـا فتـح حـاء و سـین از علیّ علیه السّلام نقل شـده است و از مردم کوفه «احسانا» با همزه نقل شده است، و عموم قاریها با ضمّ حاء و سکون سین خوانده‌اند. «کرها» با ضمّ کاف قراءت عموم است و با فتح قراءت کسائی است. «فصـله» بی‌الف قراءت حسن بصـری و جحـدریّ و ابو رجاء است. -قرآن-۱-۴۷-قرآن-۵۵-۶۱-قرآن-۶۹-۸۲ [ابو الفتوح: «کرها» یعنی بمشـقّت، گفت مادر باو بار بر گرفت و بار بنهاد باو برنج و مشـقّت برای آنکه آبستن را، هم در حال حمل رنـج رسـد، و هم در حـال وضع، و «کره» بفتـح کاف و «کره» بضمّ کاف هر دو لغت بیک معنی است و گفته‌انـد: بضمّ کاف بمعنی مشـقّت است، و بفتـح کاف بمعنی اکراه است، یعنی دیگری را بمشـقّت انـداختن]. «حَتّی إِذا بَلَغَ أَشُدَّهُ- الـخ» ۱۵ امام فخر کوشـش کرده است در اثبـات نزول اینکه آیه برای ابـو بکر خلیفه‌ی اوّل چون سـیاق آیه عموم مردم را نمی‌فهمانـد و معلوم است که شـخص مخصـوص منظور است و چون در آیت بعـد گفته شـده است -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۵۲۹] «نَتَقَبَّلُ عَنهُم أَحسَنَ ما عَمِلُوا- الـخ» باید مقصود اشـرف اصـحاب پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله باشـد که علیّ یـا ابو بکر باشـند و چون منـاسب با سـنین عمر آن روز علیّ علیه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

السّلام نبوده پس برای ابو بکر نازل شده است. و شریف لاهیجی در تفسیر خود ثابت کرده است که مقصود از آیه حضرت سیّد الشّهداء حسین بن علیّ علیهما السّلام است. -قرآن-۱-۴۳ «نَتَقَبَّلُ عَنهُم أَحسَنَ... وَ نَتَجاوَزُ» ۱۶ مجمع: اینکه فعلها بصورت غایب مجهول با رفع «احسن» قراءت عموم است و بصورت فعل معلوم متکلّم و نصب «احسن» قراءت مردم کوفه است. -قرآن-۱-۳۱- قرآن-۳۶-۵۰ «وَ الَّذِی قالَ لِوالِدَیهِ- تا آخر» ۱۷ مجمع: ابو العالیه و سدّی و مجاهد گفته‌اند: اینکه آیه برای عبد الرّحمن پسر ابو بکر است که پدر و مادرش کوشش کردند که مسلمان شود او گفت: شما عبد اللّه بن جدعان و دیگر بزرگان قریش را زنده کنید تا بپرسم اینکه گفته‌ها درست است یا نه! حسن بصری و قتاده گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۲ آیه برای توصیف هر کسی است که پند پدر و مادر نمی‌پذیرد و مسلمان نمی‌شود و دلیل اینکه اینکه آیه برای عموم است آیت بعد است «أُولئِکَ الَّذِینَ حَقَّ عَلَیهِمُ القَولُ فِی أُمَمٍ- الخ» که گفته است اینکه دسته مردم مانند گذشتگان گرفتارند. -قرآن-۱۴۹-۲۱۰ «أَذهَبتُم طَیِّباتِکُم» ۲۰ مجمع: «اذهبتم» با یک همزه‌ی ممدود و با همزه مفتوح و با دو همزه قراءت شده است، و نقل است که علیّ علیه السّلام در بصره به بیمار پرسی علاء بن زیاد رفت او از برادر خود شکایت کرد که ترک زندگی کرده است. -قرآن-۱-۲۷ فرمود حاضرش کردند و بر او سرزنش کرد که خدا بهره‌های زندگی را بر ما روا داشته است و تو می‌پنداری که او نمی‌پسندد ما از آنها بهره‌های زندگی را بر ما روا داشته است و تو می‌پنداری که او نمی‌پسندد ما از آنها بهره مند شویم! او عرض کرد: پس چرا شما در چنین لباس و با خوراک درشت و نامطبوع برگزار میکنی! ود: ای وای که تو نمی‌فهمی، خداوند برای پیشوایان و امامهای بحقّ وظیفه معیّن کرده است که خود را با مردم ناتوان برابر بدارند تا آنها از فقر خود آزرده نباشند.«۶۴» -پاورقی-۱۹۲-۱۹۴ [صفحه ۵۳۰] «أَنذَرَ قَومَهُ بِالأَحقافِ» ۲۱ طبری: احقاف زمین ریگزار مرتفع است که باندازه‌ی کوه نباشد و چون در محلّ آن اختلاف است ممکن است کوهی باشد در شام یا بیابانی میان عمان و حضر موت باشد، یا سرزمین شحر بسکون حای بی‌نقطه باشد که در ساحل دریا میان عمان و عدن است و در هر صورت چون مسئله‌ی انجام وظیفه در میان نیست همین اندازه بس است که بدانیم در سر- -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۵۳۱] زمینی ریگزار و مرتفع مردمی بوده‌اند و نابود شده‌اند. طنطاوی: کاوشهای علمی بسیاری از نشانه‌های دولتهای قدیم عرب را پیدا کرده است ولی از احوال آنها خبر دار شده، مگر ملّت عاد که احقاف جایگاه‌شان بوده است آنچه جستجو شده است نشانی از آنها بدست نیامده است بعلاوه که عرب عادت دارد هر جا تپّه و توده‌ی خاک کهنه‌ی نشانه دار ببیند که خط و نقشی در آن هست و صاحبش معلوم نیست آن را «عادیهٔ» می‌نامند یعنی وابسته بملّت عاد. «مِن بَینِ یَدَیهِ وَ مِن خَلفِهِ» ۲۱ طبری: در قراءت إبن مسعود «من بعده» بجای «من خلفه» بوده است. -قرآن-۱-۴۰ «لا یُرَی إِلّا مَساکِنُهُم» ۲۵ مجمع: بصیغه غایب مجهول با یاء و ضمّ مساکن قراءت مردم کوفه است و با تای مفتوح بصیغه‌ی مخاطب و نصب مساکن قراءت عمومی است و قراءت شاذّ با تاء بصیغه‌ی غایب مؤنّث مجهول از حسن بصری و غیره است و اعمش «مسکنهم» بصورت مفرد خوانده است. -قرآن-۱-۳۰ «وَ لَقَد مَکَّنّاهُم فِیما إِن مَکَّنّاکُم» ۲۶ مجمع: بعضی گفته‌اند «ان» زاید است و معنی چنین است بمردم احقاف همان توانائی را دادیم که بشما داده‌ایم. -قرآن-۱-۴۸ کشف: بعضی گفته‌اند: ممکن است «ان» برای شرط باشد، و جواب شرط از جمله ساقط شده است و معنی چنین است: بآنها قدرتی دادیم که اگر بشما میدادیم بیشتر سرکش و متجاوز می‌شدید، ولی معنی مشهور اینکه است که توانائی مالی و بدنی و زیادی عمر آنها را شما ندارید. و جمله‌ی «جَعَلنا لَهُم سَمعاً- الخ» را وهب منبّه گفته است: یعنی: تیزی چشم شان جوری بود که در شب تار موی سفید را در شیر می‌دیدند و از یک میل راه راز گفتن دو نفر را می‌شنیدند و پای خود بر سنگ می‌فشردند و تا زانو در آن فرو میکردند. -قرآن-۳۰۴-۳۲۶ «وَ لَقَد أَهلَکنا ما حَولَکُم مِنَ القُری» ۲۷ ابو الفتوح نوشته است: ما هلاک کردیم آنچه پیرامن شما بود از شهرها چون حجر ثمود و زمین سدوم و مانند آن -قرآن-۱-۴۷ [صفحه ۵۳۲] «وَ صَرَّفنَا الآیاتِ» ۲۷ مجمع: یعنی نشانه‌های قدرت را گوناگون نمایش دادیم گاهی بصورت معجزه و گاهی بنابود کردن یک دسته از مردم، گاهی بیاد آوری نعمتها و خوشیها که بمردم داده شده است گاهی بتذکّر گرفتاری و نقمت که بملّتی رسیده است، گاهی بتوصیف نیکان تا از آنها پیروی شود گاهی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمعرّفی بدکاران تا از روش آنها دوری شود. -قرآن-۱-۲۴ «وَ ذلِکَ إِفکَهُم» ۲۸ مجمع: «افکهم» بصورت فعل یعنی برشان گرداند قراءت إبن عبّاس است و با تشدید بصورت فعل نیز یک قراءت است و بصورت مصدر قراءت مشهور است. -قرآن-۱-۲۲ «وَ إِذ صَرَفنا إِلَیکَ نَفَراً مِنَ الجِنِّ» ۲۹ فخر: ۱- چون در آیات جلو مردم را بدو دسته‌ی مؤمن و کافر بخش کرد باین آیه می‌فهماند که پریان هم مانند آدمیان دو دسته‌ی مؤمن و کافرند. ۲- چون پس از فوت ابو طالب مردم مکّه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله را سخت آزار میکردند آن حضرت بسوی طایف رفت که شاید آنها سخنش بپذیرند از آنجا نیز ناامید شد و برگشت و در منزلی بنام بطن نخل بنماز صبح بخواندن قرآن مشغول بود چند نفر از پریان «نصیبین» بر آن حضرت گذشتند و قرآن خواندنش شنیدند. ۳- بعضی گفته‌اند: به پیغمبر دستور رسید پریان را براه حقّ بخواند و از سر انجام بد بترساند، و قرآن برای شان بخواند از اینکه روی چند تن از آنها را روانه‌ی بسوی پیغمبر کرد تا قرآن بشنوند و گروه خود بترسانند. ۴- نقل شده است که قاضی در تفسیر خود گفته است: - قرآن-۱-۴۹ جنّیان نیز مانند آدمیان بمذهب یهود و مسیحی و مجوسی و بتپرست هستند. و اهل تحقیق اتّفاق دارند که آنها هم وظیفه دارند و محکوم بانجام اعمال مذهبی هستند. ۵- اختلاف است که در آن شب قرآن خواندن پیغمبر و گوش دادن پریان عبد اللّه مسعود هم با پیغمبر بوده است یا نبوده است و در روایات مشهور است که او همراه بوده است. طنطاوی: ما فقط بدلیل شنیدن از دین جنّ و ملک را قبول داریم و چون [صفحه ۵۳۳] دین بوجود آن تصریح کرده است چون و چرا نمی‌کنیم. و فلاسفه‌ی قدیم و مسلمان گفته‌اند: روح آدمی از پس مرگ او بموجب استعداد او یا با خوبی سر و کار دارد یا با بدی. و از فلاسفه‌ی اروپا کسانی هستند که بواسطه علم ارواح و ارتباط با ارواح گفته‌اند: سخن ادیان در جنّ و ملک درست است و آیا آنها که گوش بقرآن پیغمبر داده‌اند از ارواح ناقص یهود بوده‌اند یا ارواحی بوده‌اند که خود وجود جداگانه داشته‌اند و از بدنی جدا نشده‌اند و فکر و دین خود را از مردم زمین اقتباس کرده‌اند! «بِقادِرٍ عَلی أَن یُحیِیَ» ۳۳ مجمع: یعقوب «یقدر» بصورت فعل مضارع خوانده است. -قرآن-۱-۳۱ «أُولُوا العَزمِ مِنَ الرُّسُلِ» ۳۵ مجمع: إبن زید و جبّائی و گروهی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۶ «من» برای بیان و توضیح است یعنی صاحبان اراده و عزم که پیغمبران بودند و باین معنی همه‌ی پیغمبران اولو العزم هستند یعنی دارای اراده‌ی ثابت در انجام رسالت و تن دادن برنج و آزار از سوی مردم، عموم مفسّرین گفته‌اند: معنی «من» تبعیض است یعنی یک دسته‌ی از پیغمبران که اولوا العزم بودند و در مقصود از آن اختلاف است: ۱- إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: یعنی آنها که دین تازه آوردند و گذشته را نسخ کردند و اساس پیغمبری وابسته بشخصیّت آنها است و بزرگترین پیغمبرانند و پنج نفرند: نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمّد و همین معنی از امام باقر و صادق نیز روایت شده است. ۲- مقاتل گفته است: یعنی آنها که در برابر آزار مردم ایستادگی و شکیبائی کردند و شش بودند: نوح و ابراهیم و اسحاق که ابراهیم مأمور سر بریدن او بود و یعقوب و یوسف و ایّوب که هر کدام گرفتاری سخت داشتند. ۳- سدّی و کلبی گفته‌اند: مقصود آن کسان هستند که دستور داشتند بجهاد و برای پایداری در برابر مردم و مکاشفاتی از خود نمودار کردند. ۴- ابو العالیه گفته است: ابراهیم و نوح و هود و محمّد بودند. [صفحه ۵۳۴] «بَلاغٌ فَهَل یُهلَکُ- الخ» ۳۵ مجمع: با نصب خوانده‌اند که مصدر تأکیدی باشد یعنی «بلغوا بلاغا» و از ابو مجلز نقل است که «بلغ» بصورت فعل امر خوانده است. و «یهلک» بفتح یاء بصورت معلوم نیز خوانده شده است. و زجّاج گفته است برای امیدواری برحمت حقّ از اینکه آیه امید بخش تر نیست. -قرآن-۱-۲۵ سخن ما: ۱- آیت. ۹ جمله‌ی «ما أَدرِی ما یُفعَلُ بِی- الخ» سخن دیگران را در مقصود از اینکه جمله نوشتیم و شاید بتوان گفت: چون در آیات- پیش نقل سخن کافران شده است که پیغمبر جادو میکند و تهمت میزند باین آیه اوّل گفته شده است: اینگونه گفته‌ها تازگی ندارد که تهمت و جادو باشد چه در گذشته دیگران بودند و اینگونه سخنان با مردم گفتند و در دنبال آن گفته شده است همان طور که سخنانم تازه نیست ادّعای بیشتر هم ندارم چون از سرنوشت آگاه نیم که بر سر من و شما مردم چه می‌آید خواه مسلمان و چه غیر مسلمان و خواه باین جهان و یا بسرای دیگر و اینکه مفسّرین اینکه آیه را منسوخ دانسته‌اند نمی‌توان درست دانست زیرا در آیات دیگر که نوید فتح یا آمرزش داده شده است، دلداری و آرامش خاطری است برای همان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم و مدّتی که پیغمبر با آنها است ولی اینکه جمله عام است که پیغمبر در برابر جسارت و نادانی کافران بگوید: -قرآن-۳۱-۵۹ نه من غیر دیگرانم و نه از سرنوشت خبر دارم. و اینکه مطلب تا امروز هم درست است که سخنان آن روز پیغمبر بر اساس توحید و نبوّت و معاد بوده است چنان که مأموریت همه‌ی پیغمبران همین بوده است و نیز ما اکنون هم معتقدیم که آن حضرت [بدون الهام خداوندی] از سرنوشت جهان و جهانیان بی‌خبر بوده است، چنانکه آن روز هم بوسیله‌ی اینکه آیه بمردم اعلام کرد که ندانم چه می‌شود و جمله‌ی بعد «إِن أَتَّبِعُ- الخ» شاید برای روشن کردن همین مطلب باشد که من ادّعائی ندارم و از خود چیزی نمی‌گویم جز آنچه بمن الهام شود و البتّه اگر الهامی شود از آینده خبردار خواهم بود. -قرآن-۴۵۰-۴۶۶ [صفحه ۵۳۵] ۲- جمله‌ی آخر اینکه آیه «ما أَنَا إِلّا- الخ» که بسیار تکرار شده است شاید همان طور که در ترجمه نوشتیم کلمه‌ی «مبین» برای اینکه باشد که در کار من ادّعای باطل و خودنمائی و تزویر نیست و هر چه دارم و ندارم همین است که بآشکار میگویم و چیزی پنهان نمیکنم. -قرآن-۳۲-۴۷ ۳- آیت ۱۰ «وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِن بَنِی إِسرائِیلَ» شاید بمیان آوردن اینکه گونه سخن از اینروی باشد که چون در آن سرزمین و آن مردمی که روی اینکه گفتگو با آنها است دین یهود دیده و شناخته بوده است و کما بیش از آن آگاه بوده‌اند گفته است که اگر از آن نژاد و دانشمندان بآن دین کسی اینکه سخنان را پذیرفت و بدرستی آن شهادت داد چه خواهید کرد و چه بهانه‌ای دارید!. -قرآن-۱۳-۵۵ ۴- آیت ۱۲ «وَ مِن قَبلِهِ کِتابُ مُوسی- الخ» شاید آن که امام فخر برای ارتباط اینکه آیه بجلو گفته است درست نباشد و از نظر کلّی گفته شده است به مناسبت جمله‌ی آیت ۹ «ما کُنتُ بِدعاً- الخ» که اینکه قرآن چیز بی‌سابقه نیست و پیش از اینکه، تورات بوده است که مطالب آن پذیرفته شده است البتّه آن کتاب بزبان آن مردم بوده است و اینکه قرآن بزبان خود شما عربها است و آن کتاب را درست شمرده است پس چه جلوگیر از پذیرش اینکه دارید جز خود خواهی و سر سختی!. -قرآن-۱۳-۴۵-قرآن-۲۰۰-۲۱۷ ۵- آیت ۱۵ «وَ وَصَّینَا الإِنسانَ- الخ» شاید چنانکه ترجمه کردیم، شناساندن انسان صالح باشد که دوران شکم مادر و کودکی و رشد او بخوبی انجام می‌شود و فردی خوب و نیکبخت می‌شود و در برابر آن آیت بعد است که آدم ناصالح معرّفی شده است و شاید امام فخر و شریف لاهیجی که خواسته‌اند ثابت کنند برای شخص معیّن نازل شده است درست نباشد. -قرآن-۱۳-۳۷ ۶- آیت ۲۰ جمله‌ی «تَستَکبِرُونَ فِی الأَرضِ» اینگونه جمله با قید «فی الارض» در آیات زیاد آورده شده است با اینکه کبر و گردنفرازی خوی آدم زنده است که بر روی زمین است و نیز قید «بغیر الحق» معنی روشنی ندارد پس اینکه دو قید -قرآن-۲۱-۵۱ [صفحه ۵۳۶] برای چیست! شاید بتوان گفت: اینکه قید برای نشان دادن رابطه‌ی چنین کس است با اجتماع یعنی شما در شهر و مملکت و دیار خود با پیغمبران گردن- فرازی می‌کردید و اینکه کار بناحق بود چون آنها درست می‌گفتند پس اینکه کار ناشایست در جلو مردم راه ناسازگاری آنها را نیز باز کرد پس علاوه که خود بد بودید دیگران را هم بد کردید. ۷- آیت ۲۹ «إِذ صَرَفنا إِلَیکَ نَفَراً- الخ» چنانکه در سوره‌ی بقره برای ملک گفتیم اینجا هم برای جن میگوئیم: چون ما بعالم آفرینش احاطه نداریم ممکن است چیزهائی باشد که ما از آنها بی‌خبریم، و گوش دادن آنها به قرآن و سخن حق برای توجّه مردم است به اینکه که موجودات مرموز نهان از شما باین حقایق تسلیم هستند و هیچ موجودی رو گردان از حق و حقیقت نیست جز شما عربهای بتپرست و آنها که چون شما بی‌خردند و خود خواه. -قرآن-۱۳-۴۲ [صفحه ۵۳۷]

سوره محمّد ص

اشاره

- ۴۷ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره محمّد [۴۷]: آیات ۱ تا ۳۸]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِيلِ اللّهِ أَضَلَّ أَعمالَهُم [۱] وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلى مُحَمَّدٍ وَ هُوَ الحَقُّ مِن رَبِّهِم كَفَّرَ عَنهُم سَيِّئاتِهِم وَ أَصلَحَ بالَهُم [۲] ذلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الباطِلَ وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الحَقَّ مِن رَبِّهِم كَذلِكَ يَضرِبُ اللّهُ لِلنّاسِ أَمثالَهُم [۳] فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَربَ الرِّقابِ حَتّى إِذا أَثخَنتُمُوهُم فَشُدُّوا الوَثاقَ فَإِمّا مَنًّا بَعدُ وَ إِمّا فِداءً حَتّى تَضَعَ الحَربُ أَوزارَها ذلِكَ وَ لَو يَشاءُ اللّهُ لانتَصَرَ مِنهُم وَ لكِن لِيَبلُوَا بَعضَكُم بِبَعضٍ وَ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعمالَهُم [۴] -قرآن-۱-۷۶۵ سَيَهدِيهِم وَ يُصلِحُ بالَهُم [۵] وَ يُدخِلُهُمُ الجَنَّةَ عَرَّفَها لَهُم [۶] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللّهَ يَنصُركُم وَ يُثَبِّت أَقدامَكُم [۷] وَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعساً لَهُم وَ أَضَلَّ أَعمالَهُم [۸] ذلِكَ بِأَنَّهُم كَرِهُوا ما أَنزَلَ اللّهُ فَأَحبَطَ أَعمالَهُم [۹] -قرآن-۱-۳۱۹ أَ فَلَم يَسِيرُوا فِي الأَرضِ فَيَنظُرُوا كَيفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم دَمَّرَ اللّهُ عَلَيهِم وَ لِلكافِرِينَ أَمثالُها [۱۰] ذلِكَ بِأَنَّ اللّهَ مَولَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الكافِرِينَ لا مَولى لَهُم [۱۱] إِنَّ اللّهَ يُدخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَ يَأكُلُونَ كَما تَأكُلُ الأَنعامُ وَ النّارُ مَثوىً لَهُم [۱۲] وَ كَأَيِّن مِن قَريَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِن قَريَتِكَ الَّتِي أَخرَجَتكَ أَهلَكناهُم فَلا ناصِرَ لَهُم [۱۳] أَ فَمَن كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِن رَبِّهِ كَمَن زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهواءَهُم [۱۴] -قرآن-۱-۷۰۳ مَثَلُ الجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ المُتَّقُونَ فِيها أَنهارٌ مِن ماءٍ غَيرِ آسِنٍ وَ أَنهارٌ مِن لَبَنٍ لَم يَتَغَيَّر طَعمُهُ وَ أَنهارٌ مِن خَمرٍ لَذَّةٍ لِلشّارِبِينَ وَ أَنهارٌ مِن عَسَلٍ مُصَفًّى وَ لَهُم فِيها مِن كُلِّ الثَّمَراتِ وَ مَغفِرَةٌ مِن رَبِّهِم كَمَن هُوَ خالِدٌ فِي النّارِ وَ سُقُوا ماءً حَمِيماً فَقَطَّعَ أَمعاءَهُم [۱۵] وَ مِنهُم مَن يَستَمِعُ إِلَيكَ حَتّى إِذا خَرَجُوا مِن عِندِكَ قالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا العِلمَ ما ذا قالَ آنِفاً أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّهُ عَلى قُلُوبِهِم وَ اتَّبَعُوا أَهواءَهُم [۱۶] وَ الَّذِينَ اهتَدَوا زادَهُم هُدىً وَ آتاهُم تَقواهُم [۱۷] فَهَل يَنظُرُونَ إِلاَّ السّاعَةَ أَن تَأتِيَهُم بَغتَةً فَقَد جاءَ أَشراطُها فَأَنّى لَهُم إِذا جاءَتهُم ذِكراهُم [۱۸] فَاعلَم أَنَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ اللّهُ وَ استَغفِر لِذَنبِكَ وَ لِلمُؤمِنِينَ وَ المُؤمِناتِ وَ اللّهُ يَعلَمُ مُتَقَلَّبَكُم وَ مَثواكُم [۱۹] -قرآن-۱-۹۲۴ وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَو لا نُزِّلَت سُورَةٌ فَإِذا أُنزِلَت سُورَةٌ مُحكَمَةٌ وَ ذُكِرَ فِيهَا القِتالُ رَأَيتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيكَ نَظَرَ المَغشِيِّ عَلَيهِ مِنَ المَوتِ فَأَولى لَهُم [۲۰] طاعَةٌ وَ قَولٌ مَعرُوفٌ فَإِذا عَزَمَ الأَمرُ فَلَو صَدَقُوا اللّهَ لَكانَ خَيراً لَهُم [۲۱] فَهَل عَسَيتُم إِن تَوَلَّيتُم أَن تُفسِدُوا فِي الأَرضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرحامَكُم [۲۲] أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّهُ فَأَصَمَّهُم وَ أَعمى أَبصارَهُم [۲۳] أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ القُرآنَ أَم عَلى قُلُوبٍ أَقفالُها [۲۴] -قرآن-۱-۵۹۴ إِنَّ الَّذِينَ ارتَدُّوا عَلى أَدبارِهِم مِن بَعدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الهُدَى الشَّيطانُ سَوَّلَ لَهُم وَ أَملى لَهُم [۲۵] ذلِكَ بِأَنَّهُم قالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا ما نَزَّلَ اللّهُ سَنُطِيعُكُم فِي بَعضِ الأَمرِ وَ اللّهُ يَعلَمُ إِسرارَهُم [۲۶] فَكَيفَ إِذا تَوَفَّتهُمُ المَلائِكَةُ يَضرِبُونَ وُجُوهَهُم وَ أَدبارَهُم [۲۷] ذلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا ما أَسخَطَ اللّهَ وَ كَرِهُوا رِضوانَهُ فَأَحبَطَ أَعمالَهُم [۲۸] أَم حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ أَن لَن يُخرِجَ اللّهُ أَضغانَهُم [۲۹] -قرآن-۱-۵۵۳ وَ لَو نَشاءُ لَأَرَيناكَهُم فَلَعَرَفتَهُم بِسِيماهُم وَ لَتَعرِفَنَّهُم فِي لَحنِ القَولِ وَ اللّهُ يَعلَمُ أَعمالَكُم [۳۰] وَ لَنَبلُوَنَّكُم حَتّى نَعلَمَ المُجاهِدِينَ مِنكُم وَ الصّابِرِينَ وَ نَبلُوَا أَخبارَكُم [۳۱] إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِيلِ اللّهِ وَ شاقُّوا الرَّسُولَ مِن بَعدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الهُدى لَن يَضُرُّوا اللّهَ شَيئاً وَ سَيُحبِطُ أَعمالَهُم [۳۲] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ لا تُبطِلُوا أَعمالَكُم [۳۳] إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَن سَبِيلِ اللّهِ ثُمَّ ماتُوا وَ هُم كُفّارٌ فَلَن يَغفِرَ اللّهُ لَهُم [۳۴] -قرآن-۱-۶۵۷ فَلا تَهِنُوا وَ تَدعُوا إِلَى السَّلمِ وَ أَنتُمُ الأَعلَونَ وَ اللّهُ مَعَكُم وَ لَن يَتِرَكُم أَعمالَكُم [۳۵] إِنَّمَا الحَياةُ الدُّنيا لَعِبٌ وَ لَهوٌ وَ إِن تُؤمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤتِكُم أُجُورَكُم وَ لا يَسئَلكُم أَموالَكُم [۳۶] إِن يَسئَلكُمُوها فَيُحفِكُم تَبخَلُوا وَ يُخرِج أَضغانَكُم [۳۷] ها أَنتُم هؤُلاءِ تُدعَونَ لِتُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَمِنكُم مَن يَبخَلُ وَ مَن يَبخَل فَإِنَّما يَبخَلُ عَن نَفسِهِ وَ اللّهُ الغَنِيُّ وَ أَنتُمُ الفُقَراءُ وَ إِن تَتَوَلَّوا يَستَبدِل قَوماً غَيرَكُم ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمثالَكُم [۳۸] -قرآن-۱-۵۸۷ [صفحه ۵۳۹] معنی لغات: «اثخنتموه» از «اثخن فی العدو» یعنی سختی و زیادی در کشتار کرد. «تعس» نابود شد و بسر آمد. «أمثال» جمع مثل بمعنی همانند [صفحه ۵۴۰] و برابر. «مولی» مالک، آقا بنده، آزاد کننده، آزاد شده، دوست، رفیق، همسوگند. «آسن» آب دگرگون و متغیّر. «اشراط» جمع شرط بفتح اوّل و دوّم بمعنی نشانه و اوّل هر چیز. «یترکم» از مصدر وتر بفتح اوّل بفزع آوردن، ستم و ناپسند رساندن، از مال و حقّ کسی کم کردن. ترجمه: بنام آفریدگار روزی رسان آمرزگار. ۱ آنانکه کافر شدند و جلوگیر راه حقّ خداوند کارهای نکوشان را نیز نابود کند. ۲ و آنها که مؤمن شدند و نکوکار و پذیرفتند آن را که بدرستی از سوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پروردگارشان بمحمّد آمده بدیهاشان را پوشیده و بی‌نشان کند، و کارشان رو براه نماید. ۳ اینکه مزد و جزا از آن است که کافران پیرو باطلند و مؤمنان بدنبال حقیقتی روند که از سوی پروردگارشان رسد ۴ و بدینگونه خداوند نمونه کار مردم را برایشان نمودار میکند [که هر که هر چه کرده سود و زیان آن میبرد و از همین رو است که باید] چو با کافران رو برو شوید تا توانید بکشیدشان چندانکه بیچاره شان کنید و اسیران را استوار ببندید و از آن پس یا منّت نهید و آزاد کنید یا جانبها گیرید و رها کنید تا آنگاه که رنج و سنگینی جنگ نبینید. اینکه است وظیفه‌ی شما با کافران، و اگر مصلحت بود خداوند [جنگ ناکرده] از کافران انتقام میگرفت ولی بایستی شما را به یکدگر آزمایش کند [تا خرد و توان خود نمودار کنید] و البتّه آنانکه در راه خدا کشته شدند کارشان نابود و بیسود نخواهد بود [که خداوند بجانبازیشان] ۵ زود براه راست برد و کار جهان دیگرشان درست کند. ۶ و در بهشتی که بآنها شناسانده درونشان کند. ۷ پس ای مؤمنین اگر یاری حقّ کنید او یاریتان کند و پابرجاتان بدارد. ۸ و آنها که کافر شدند سرنگون باشند و او کارشان را بیهوده کند. ۹ از اینکه روی که فرود آمده‌ی حقّ را نپسندیدند تا که کارشان تباه کرد ۱۰ مگر خود اینکه روی زمین گردش نکرده‌اند تا سر انجام مردم پیش از خود را ببینند که چگونه خداوند سرنگونشان کرده است. و البتّه برای اینکه کافران همانند آن بسرنوشت شده است ۱۱ زیرا خداوند دوست و پشتیبان مؤمنین است و کافران را یاوری [صفحه ۵۴۱] نباشد ۱۲ البتّه خداوند کسانی را که مؤمن شده و کار خوب کردند ببهشتی درون کند که رودها در آن روان باشد و آنها که کافر شدند گرچه همچون چهار پایان می‌خورند ولی بسرانجام جایگاه آتشین دارند ۱۳ ای محمّد اگرچه تو را از شهر و دیارت بیرون کردند لکن بسیار مردمی را که در دیار خود تواناتر بودند هلاک کردیم و کس بفریادشان نرسید ۱۴ مگر شود آنکه [چون تو و مؤمنین] خرد و دلیل از پروردگار خود دارند چون کسی باشند که کار بدش برایش جلوه کرد و بدنبال خواسته‌های خود شد! ۱۵ [اکنون بشنوید] نشانه‌ی آن بهشت که بپرهیزکاران وعده شده است: در آنجا رودها است که آبش دگرگون نشود و شیر در رود- خانه‌هائی است که مزه‌اش بد نمیشود و نیز رودها از شراب لذیذ دارد و هم رودخانه‌های عسل مصفّی و برای مردم آنجا از هر میوه‌ای فراهم است و پوششی از سوی پروردگارشان [بر گذشته‌ها است که سرزنش بر آن نمیشوند] آیا آنها با آنکه پیوسته در آتش است و آب داغی بگلویش بریزند که روده‌هایش را از هم جدا کند برابر است! ۱۶ ای محمّد از همین مردم بدسرانجامند آنها که به سخنت گوش میدهند و چون از نزد تو بیرون روند از آنها که علم و خرد دارند پرسند: هم اکنون محمّد چه میگفت! اینها را خدا بر دل مهر نهاده است و در پی خواسته‌های خود رفتند ۱۷ لکن آن کسان که خواهان هدایت هستند خداوند بر هدایتشان افزود و راه پرهیزکاری شان نمود. [و یا] سود و تقوایشان بداد [آن منافقین دل بمهر و کافرین] ۱۸ بینند که ناگهان رستاخیز بر سرشان رسید چون نشانه‌های آن هم اکنون آمده است. پس آنگاه چه سودی از توبه و پشتیبانی برند! ۱۹ اکنون بدان جز خداوند خدائی نیست [که رستاخیز آورد] پس استغفار از گناه خود کن و هم برای مرد و زن مؤمن مغفرت بخواه که بهر کجا بگردید و سر- انجام جایگزین شوید خداوند بدان آگاه است و بس ۲۰ مؤمنین میگویند: چرا سوره‌ای نازل نمیشود! و چون سوره‌ای روشن و استوار نازل شود و نامی از جنگ در آن باشد بینی که بیمار دلان بتو مینگرند همچنان کسی که بدم مرگ [صفحه ۵۴۲] است و بدور خود مینگرد ۲۱ پس وای برایشان که اگر فرمان می‌بردند و سخن بدرستی می گفتند و چون آهنگ کاری می‌شد با خدا براستی بودند البتّه برایشان بهتر است [از دروغ و بد دلی] ۲۲ آیا نه شما منافقین انتظار دارید اگر روزی پشت باسلام کردید چنان خرابی کنید که بخویشاوند خود هم رحم نکنید ۲۳ مگر به قرآن نمی‌اندیشند یا بر دل شان قفل است [که چنین افکاری پلید دارند]! ۲۴ اینها را خدا لعنت کرده است و گوش و چشمشان کر و کور ۲۵ البتّه آنها که پس از نموداری راه حقّ بر میگردند و بتیرگی میروند شیطان است که کارشانرا آراسته کرد و آرزوشان را بچشم شان شدنی نمود ۲۶ چونکه اینکه منافقین بکافران که فرو فرستاده‌ی خدا را نمی‌پسندیدند گفتند: بپاره‌ای کارها فرمانبریم شما را [که اوصاف پیغمبر را پوشیده بداریم] با اینکه از رازشان خدا خبر دار است ۲۷ و خود چگونه باشند آنگاه که فرشتگان بر پشت و روشان بکوبند ۲۸ بسزای آنکه پیرو خشم خدا شدند و خوشنودی او نپسندیدند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تا کارهای خوب شان تباه کرد. ۲۹ مگر اینکه بیمار دلان گمان دارند که هرگز کینه‌های درونی شان را خدا نمودار نمی‌کند! ۳۰ با اینکه اگر صلاح دانیم بتو ای محمّد آنها را نشان دهیم که از چهره و سان سخن شان بشناسی چه خداوند از کارشان خبر دار است ۳۱ و البتّه شما را آزمایش می‌کنیم تا مردم مجاهد و شکیبا را نمودار کنیم و گفتار و سختتان بیازمائیم و بنمائیم ۳۲ و آنها که کافر و جلوگیر راه حقّ شدند با اینکه راه راست برایشان نمودار بود و با پیغمبر ستیزه و سرسختی کردند بخدا زیان ندارند و او بزودی کار نیک‌شان تباه کند ۳۳ پس ای مؤمنین فرمان خدا و رسول برید و کار نیک خود تباه نکنید ۳۴ و البتّه آنها که کافر شدند و جلو راه حقّ بستند و با همان کفر بمردند هرگز خدا نیامرزدشان ۳۵ و شما در کار جنگ سستی نکنید و آنها را بسازش نخوانید که برتر هستید و خدا با شما است و از سود کارهای شما کم نمیکند ۳۶ چون زندگی اینکه جهان بیهوده است و بازی و اگر مؤمن پرهیزگار باشید مزدتان را میدهد و مالتان را نمی‌خواهد ۳۷ و اگر بکوشد [صفحه ۵۴۳] و مال شما را بخواهد نخواهید بخشید و کینه‌هاتان را نمودار کند ۳۸ پس باخبر باشید که شما را دعوت می‌کنند تا بخشش براه حقّ کنید و البتّه دسته‌ای بخیل باشند و آنکه بخل کرد بخود کرد [که از مزد محروم شد] زیرا شما نادارید و خدا بی‌نیاز است و اگر بسخن حقّ پشت کنید گروهی دیگر بجایتان آورد که چون شما نا فرمان نباشند. سخن مفسّرین: مجمع: آیات اینکه سوره بحساب مردم بصره چهل آیه است و بحساب کوفیان سی و هشت و دیگران سی و نه آیه دانسته‌اند، و اختلاف در «اوزارها» است که آخر آیه دانسته‌اند و نیز کلمه‌ی «للشّاربین» بحساب قاری- های بصره آخر آیه است. کشف: اختلاف است که اینکه سوره بمکّه نازل شده است یا بمدینه: سدّی و ضحّاک مکّی دانسته‌اند. مجاهد گفته است: بمدینه نازل شده است. إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند مدنی است مگر اینکه آیه «وَ کَأَیِّن مِن قَرْیَةٍ هِیَ أَشَدُّ قُوَّةً- الخ» که چون پیغمبر از مکّه روانه‌ی مدینه شد بمکّه باز نگریست و اندوه دوری میهنش در دل اثر کرد. باین آیه دلداریش دادند. -قرآن-۲۲۰-۲۶۸ روح البیان: اینکه سوره را سورة القتال نیز مینامند. «أَضَلَّ أَعمالَهُم» ۱ مجمع: یعنی اگر صدقه دادند یا پذیرائی مهمان کردند و یا غلام آزاد نمودند خدا آنرا نابود کرد که گویا چنین کاری نکرده‌اند و بعالم دیگر مزدی ندارند. بعضی گفته‌اند: مقصود ده نفر سران قریش هستند که برای جنگ بدر قشون فراهم کردند و هر کدام یک روز خوراک مردم را میدادند. -قرآن-۱-۲۳ «کَذلِکَ یَضرِبُ اللّهُ لِلنّاسِ أَمثالَهُم» ۳ مجمع: یعنی بمانند اینکه سخنان که گفتیم مثل و همانند بدیهای کافران و کارهای خوب مؤمنان را خدا برای مردم روشن می‌کند. و مقصود از «امثالهم» که مثل مربوط بمردم شده است اینکه است که اینکه گونه مثل برای مردم است و استفاده‌ی آنها. -قرآن-۱-۵۰ کشف: یعنی اینکه چنین روشن می‌کند خدا برای امّت محمّد امثال مردم [صفحه ۵۴۴] پیش از آنها و نابودی آن مردم را. فخر: اینکه مثلی است همگانی که خدا برای مردم می‌آورد که هر چه پیروی باطل است مردود است و گرفتاری بدنبال آن خواهد بود، و آنچه دنبالگیری از حقّ است پسند است و مزد دارد. «فَضَربَ الرِّقابِ- الخ» ۴ کشف: کلمه‌ی «ضرب» منصوب است به افراد یعنی «فاضربوا رقابهم» گردنهاشان را بزنید و با اسلحه آنها را بکشید. و «أَثخَنتُمُوهُم» یعنی کشتار زیاد شد و بیچاره شان کردید «فَشُدُّوا الوَثاقَ» یعنی در اسیر گرفتن مواظب باشید با بندهای محکم اسیر خود را ببندید تا آنها شما را نکشند. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۱۶۰-۱۷۷-قرآن-۲۲۰-۲۴۱ «فَإِمّا مَنًّا- الخ» ۴ مجمع: در حکم اینکه آیه اختلاف است: ۱- شافعیّ و ابو یوسف گفته‌اند اسیران کافران باختیار امام هستند که آزاد کند یا جانبها بگیرد و آزاد کند یا در برابر اسرای مسلمانان آزاد کند یا بکشد، و یا به بندگی دیگری در آورد و او را غلام کند ۲- حسن بصری گفته است: امام حقّ کشتن ندارد، و باید یا غلام کند، یا آزاد کند، یا در برابر چیزی آزاد کند. ۳- قتاده و سدّی و إبن جریج گفته‌اند: آیه منسوخ است باین آیه «فَاقتُلُوا المُشرِکِینَ حَیثُ وَجَدتُمُوهُم» ۴- إبن عمر و عطاء گفته‌اند: حکم آیه نسخ نشده است چونکه پیغمبر از اسیران بدر فدا گرفت و عقبه بن أبی معیط را کشت و بدیگری منّت نهاد و رها کرد. و از امامهای ما روایت است که اسیر دو جور است: ۱- آنکه در جنگ اسیر می‌شود و هنوز مردم در زد و خوردند و جنگ تمام نشده است اینگونه اسیر را باید بکشند و حقّ آزاد کردن یا فدا گرفتن ندارند. ۲- آنکه پس از تمامی جنگ اسیر می‌شود اختیارات پنجگانه‌ی بالا برای اینجور اسیر است. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۵۱۰-۵۵۸ «حَتّی تَضَعَ الحَربُ أوزارَها» ۴ طبری: یعنی بوسیله‌ی جنگ و زر و وبال و گناه جنگجویان کافر از گردن شان برداشته شود که همگی مسلمان شوند و فرمانبر خدا و پیغمبر باشند. و بعضی گفته‌اند: یعنی تا آنگاه که جنگیان اسلحه بر- -قرآن-۱-۳۶[صفحه ۵۴۵] زمین نهند. مجمع: فرّاء گفت: یعنی تا مردم مسلمان شوند یا با مسلمین در مسالمت و سازش باشند. زجّاج گفت: تا همه مؤمن شوند و جنگ لازم است تا هر وقت که کافر پیدا شود. «الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ» ۴ مجمع: یعنی آنها که در راه خدا کشته شدند بروز جنگ احد مزدشان نابود نیست و بهره‌ی خود می‌برند، اینکه قرائت بصیغه‌ی مجهول گفته‌ی قتاده است و مردم بصره و دیگران «قاتلوا» با الف- خوانده‌اند یعنی آنها که جنگ کنند خواه کشته شوند یا نشوند مزدشانرا میبرند. -قرآن-۱-۴۴ طبری: حسن بصری با ضمّ قاف و تشدید تاء بصیغه‌ی مجهول مزید خوانده است یعنی آنها که بدنبال یکدگر کشته شوند و «قتلوا» بفتح قاف و تاء بصیغه‌ی معلوم خوانده‌اند یعنی آنها که مشرکین را بکشند. «وَ یُصلِحُ بالَهُم» ۵ مجمع: تکرار جمله برای اینکه است که اوّل کار دین و دنیا را درست می‌کند و بدوّم بکار آخرت اشاره شده است پس آیت اوّل میفهماند که راه خوشی آنها را درست می‌کند و دوّم میگوید خوشی و آسایش آینده شان فراهم است و درست. -قرآن-۱-۲۳ «یُدخِلُهُمُ الجَنَّةَ عَرَّفَها لَهُم» ۶ فخر: یعنی خدا بهشت را برای مؤمنین معرّفی کرده است و اینکه بچند روی ممکن است باشد: ۱- مردم بهشتی خود جای خود را می‌دانند و یا فرشته‌ای بآنها نشان می‌دهد. ۲- عرّف یعنی خوشبوی کرد و می‌گویند طعام معروف زمخشری گفته است: ممکن است «عرّف» بمعنی «حدّد» باشد یعنی که اندازه‌ی آن را معیّن کرده است مثل اینکه آیه «جَنَّةٍ عَرضُهَا السَّماواتُ وَ الأَرض» و یا اشاره باشد باین آیه «تِلکَ الجَنَّةُ الَّتِی أُورِثتُمُوها» که بهشت را نشان داده است. و یا اینکه برای شهید پیش از مرگش نمایش می‌دهند که چگونه جائی دارد. و یا بهشتی است که چندین مرتبه در قرآن وصف شده است. ۳- «عرّف» بمعنی شناساندن گم شده باشد که چون گفته شده -قرآن-۱-۴۲-قرآن-۴۲۳-۴۶۶-قرآن-۵۰۲-۵۴۳ [صفحه ۵۴۶] است «إِنَّ اللّهَ اشتَری مِنَ المُؤمِنِینَ أَنفُسَهُم وَ أَموالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ» پس گویا میگوید کی می‌خواهد که در برابر مال و جان خود بهشت بگیرد و شهیدان اینکه پرسش را شنیدند و جان دادند، پس برای آنها شناسانده شده است. -قرآن-۷-۱۰۵ «أَ فَلَم یَسِیرُوا فِی الأَرضِ- الخ» ۱۰ طبری: یعنی مگر بطرف شام سفر نکرده‌اند که ببینند بر سر مردم حجر ثمود چه آمده است و مگر بسوی یمن نرفته‌اند تا ببینند خدا با مردم سبأ چه کرد!. -قرآن-۱-۳۵ طنطاوی: امروز هم اینکه سخن با مسلمین هست که مگر سفر نکرده‌اند و تاریخ نخوانده‌اند که دولتهای مقتدر اسلام مثل اندلس چگونه دلباخته‌ی هوسرانیهای بیگانگان فرنگیها شدند و نابود گشتند. «کَما تَأکُلُ الأَنعام» ۱۲ فخر: اینکه آیه کافر را معرّفی کرده است، که می‌خورد و بهره می‌برد با اینکه مؤمن هم از زندگی بهره‌مند است جهت تخصیص اینکه است که بهره‌ی کافر همین است و دیگر بهره‌ای ندارد از اینکه روی بالاترین بهره‌اش یاد شده است و مؤمن بهره‌ای بهتر از آن دارد که جنّات و انهار است و برای او گفته شده است و جهت همانندی کافر بچهار پا چند احتمال دارد: -قرآن-۱-۲۷ ۱- چهار پا اندیشه‌ی دیگری جز خوردن ندارد کافر هم چنین است ولی مؤمن غیر از خوردن و زندگی کردن در اندیشه‌ی سر انجام خود است. ۲- چهار پا به آفریننده‌ی آنچه میخورد فکر نمی‌کند و کافر چنین است ولی مؤمن از آن استدلال به آفریننده‌ی آن می‌کند. ۳- چهار پا می‌خورد و چاق می‌شود و غافل است از پایان بد خوردن و چاق شدن که سرش می‌برند کافر هم پی‌خواسته خود میرود و غافل است که برای او گفته شده است «النّارُ مَثوىً لَهُم «مَثَلُ الجَنَّةِ الَّتِی وُعِدَ المُتَّقُون- الخ» ۱۵ مجمع: از علیّ علیه السّلام و إبن عبّاس نقل است که «امثال» بصورت جمع خوانده‌اند و إبن کثیر «اسن» بدون مدّ خوانده است چون اسم فاعل آن را بر فعل دانسته است. دیگری گفته است: -قرآن-۴۶۷-۴۹۰-قرآن-۴۹۱-۵۳۹ «اسن» بی‌الف یعنی با حالت تغییر. و با الف یعنی دگرگون شونده در آینده [صفحه ۵۴۷] حسینی نوشته: ارباب اشارت گفته‌اند که چنانچه انهار. اربعه در زمین بهشت بزیر شجره‌ی طوبی روان است چهار جوی نیز در زمین دل عارف و زیر شجره‌ی طیّبه‌ی اصلها ثابت و فرعها فی السّماء جاری است: ۱- از منبع قلب آب انابت. ۲- از ینبوع صدر لبن صفوت. ۳- از خمخانه‌ی سرّ خمر محبّت. ۴- از مجرای روح عسل مودّت. و فی المثنوی المعنوی: آب صدرت آب جوی خلد بود || جوی شیر خلد مهر تو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است زود ذوق طاعت گشت جوی انگبین || مستی و ذوق تو جوی خمر بین در بحر الحقایق آورده که آب اشارت بحیات دل است و لبن بفطرت اصلی که بحموضت بدعت متغیّر نگشته، و جوی خمر جوشش محبّت الهی است، و عسل مصفّی حلاوت قرب و ثمرات عبادت است از مکاشفات و مغفرت غفران ذنوب وجود. «وجودک ذنب لا یقاس به ذنب». بیت: پندار وجود ما گناهی است عظیم || لطفی کن و اینکه گنه ز ما در گذران «مِنهُم مَن یَستَمِعُ إلَیکَ حَتّی إذا خَرَجُوا مِن عِندِکَ قالُوا» ۱۶ مجمع: فعل «یستمع» مفرد آورده شده است چون فاعل آن ضمیر مفرد مستتری است که برای لفظ «من» هست و فعلهای بعد جمع است بمناسبت معنی آن چون «من» در اینکه جمله بلفظ مفرد است و بمعنی جمع. -قرآن-۱-۷۷ «ما ذا قالَ آنِفاً» ۱۶ مجمع: اینکه جمله را برای ریشخند و بازیچه شمردن سخن پیغمبر می‌گفتند تا بفهمانند که اعتنائی بسخن آن حضرت نداشته‌اند. -قرآن-۱-۲۱ بعضی گفته‌اند: یعنی چیزی نگفت که در آن سودی باشد، و اینکه را از نظر حقارت و ناچیزی می‌گفتند. و گفته‌اند یعنی آنچه شنیدند نفهمیدند. و ممکن است از خودنمائی و نفاق چنین گفته باشند یعنی ما نفهمیدیم چه گفت دوباره بگوئید تا بدانیم. ابو الفتوح نوشته: عبد اللّه عبّاس گفت: من از آنانم که مرا علم دادند و معنی ام باین آیت چه از من چند بارها پرسیدند که «ما ذا قالَ آنِفاً». -قرآن-۱۴۴-۱۶۴ [صفحه ۵۴۸] کشف: مقصود از «مَن یَستَمِعُ» گروه منافقینی است که بخطبه‌ی روز جمعه پیغمبر گوش می‌دادند و گاهی در سخنان آن حضرت خرده گیری بر منافقین بود چون عبد اللّه بن ابیّ بن سلول و رفاعه بن زید و مالک بن جعشم و عمر بن الحرث و همگامهای ایشان که در مجالس و خطبه‌های جمعه‌ی پیغمبر حاضر میشدند ولی همانند مسلمانان از فرموده‌ی آن حضرت بهره‌مند نمیشدند از علمای اصحاب پیغمبر که گفته‌اند: مقصود عبد اللّه عبّاس و عبد اللّه مسعود و ابو درداء است می‌پرسیدند «ما ذا قال- الخ». -قرآن-۱۸-۳۵-قرآن-۵۱۸-۵۳۰ «زادَهُم هُدیً وَ آتاهُم تَقواهُم» ۱۷ مجمع: یعنی پیغمبر و قرآن بر هدایت ایشان می‌افزاید. بعضی گفته‌اند: یعنی ریشخند کافران بر هدایت مؤمنان می‌افزاید و دانائی و بینائی و ایمانشان بپیغمبر افزوده می‌شود. و خداوند توفیق تقوی برای آنها فراهم میکند. سعید بن جبیر گفته است: یعنی مزد تقوای ایشان را می‌دهد. و گفته‌اند: یعنی راه پرهیزگاری بآنها نشان می‌دهد که چگونه در وظائف خود بکوشند و از آنچه برایشان روا است خودداری کنند. -قرآن-۱-۳۹ «فَاعلَم أنَّهُ لا إلهَ- الخ» ۱۹ فخر: وابستگی اینکه آیه بآیات پیش از چند راه می‌شود: ۱- چون در آن آیه گفته شده رستاخیز ناگهان آید زیرا نشانه‌های آن اکنون آمده بدنبال آن گفته شده است: پس بدان که جز خدا کسی نیست که رستاخیز آورد. ۲- جواب پرسشی باشد که چون گفته شد نشانه‌های قیامت آمده اگر کسی بپرسد کی خواهد بود! جوابش اینکه است که بدان آفریننده‌ای جز خدا نیست و تو مشغول وظائف خود و یاد حقّ باش و همیشه آماده رسیدن آن. و در معنی اینگونه سخن با پیغمبر که خود میدانسته است خدا یکی است دو احتمال است: ۱- یعنی بر اینکه علم خود پایدار بمان. ۲- اگرچه روی سخن با پیغمبر است ولی مقصود مردم است که چون پیغمبر از نافرمانی مردم اندوهناک می‌شد دلداریش دادند که تو خود میدانی خدا یکی است پس استغفار کن و اندیشه مدار. و جمله‌ی «استَغفِر لِذَنبِکَ» دو معنی شده است: ۱- مقصود -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۸۷۹-۹۰۰ [صفحه ۵۴۹] استغفار از برای گناه خویشان آن حضرت است که مقصود از «ذنبک» «ذنب اهل بیتک» باشد. ۲- مقصود استغفار از ترک اولی و أفضل است که پیغمبر آنرا هم مرتکب نشود. ۳- چون معنی استغفار خواهش پوشاندن زشتیها است پس برای معصوم زشتیها و هوسها پوشیده و بی‌ارزش است. و برای مؤمنین پس از انجام آنها بوسایل دیگر و فرمانبردنها، روی آن زشتیها پوشیده میشود و نمودار نشده بدنباله‌هایش گرفتار نمی‌شوند. و در اینکه آیه برای پیغمبر سه حالت یاد شده است: ۱- او با خدا که یگانه شمردن باشد باین جمله «فَاعلَم أنَّهُ». - قرآن-۵۶۶-۵۸۵ ۲- خودش با خودش که خواهش بجای ماندن عصمت او باشد و استَغفِر لِذَنبِکَ ۳- آن حضرت با مردم که برایشان پوشیدن گناه بخواهد باین کلمات «وَ لِلمُؤمِنِین- الخ». -قرآن-۶۷-۸۶-قرآن-۱۶۲-۱۸۰ کشف: یعنی ای محمّد آن را که بوارسی و دلیل دانستی اکنون به خبر بدان و با یقین باش که خدا یگانه است. بعضی گفته‌اند: یعنی ارزش «لا إلهَ إلَّا اللّهُ» را بدان و بر آن پابرجای باش. ابو العالیه گفت و إبن عیینه: که اینکه وابسته بآیت پیش است یعنی چون رستاخیز رسید پناهگاهی جز بخدای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یکتا نیست. و در آن نوشته است: مصطفی را علم الیقین بود باین خطاب او را از علم الیقین با عین الیقین خواندند و آنگه از عین الیقین بحقّ الیقین بردند. -قرآن-۱۵۶-۱۸۲ علم الیقین از سماع بود، عین الیقین از الهام روید، حقّ الیقین از عیان خیزد علم الیقین سبب بشناختن است، عین الیقین از سبب باز رستن است، حقّ- الیقین از انتظار و تمیز آزاد گشتن است. کسی که خواهد تا از علم الیقین به عین الیقین برسد او را سه چیز بکار آید: استعمال علم و تعظیم امر و اتّباع سنّت چون خواهد از عین الیقین بحقّ الیقین رسد ترک تدبیر باید و لزوم رضا و حرمت در خلوت و خجل از خدمت. پس چون بحقّ الیقین رسد آن است که پیر طریقت گفت: باران که بدریا رسید، برسید، در خود رسید آن کس که بمولی رسید. اگر کسی گوید: ابراهیم خلیل را گفتند: «اسلم» جواب داد «اسلمت». مصطفی [صفحه ۵۵۰] حبیب را گفتند «فاعلم» نگفت که «علمت» جواب آن است که خلیل رونده بود در راه «انّی ذاهب الی ربّی». در وادی تفرقت مانده لا جرم جوابش خود بایست داد. و حبیب ربوده‌ی حقّ بود در نقطه‌ی جمع نواخته‌ی «أَسری بِعَبدِهِ» حقّ او را بخود باز نگذاشت از بهر وی جواب داد «آمَنَ الرَّسُولُ» «و الایمان هو العلم و اخبار الحقّ سبحانه عنه انّه آمن و علم اتمّ من اخباره بنفسه انّی علمت. و استغفر لذنبک» یا محمّد چون در خود بدانی که ما را دانستی از اینکه دانش توبه بیار و استغفار بکن که جلال قدر ما جز جمال عزّ ما نداند. -قرآن-۲۴۰-۲۵۹-قرآن-۳۱۵-۳۳۵ تأویلات کاشانی: اینکه جمله برای وادار کردن پیغمبر است به مشاهده‌ی وحدت و دستور باستغفار برای بیرون شدن آن حضرت است از نموداری خود. «یَعلَمُ مُتَقَلَّبَکُم وَ مَثواکُم» ۱۹ ابو الفتوح نوشته است: عکرمه گفت: بازگشت شما از اصلاب پدران و مقام شما در ارحام مادران. و إبن جریر گفت: «متقلّبکم» گشتن شما بروز بکارها و «مثوئکم» مقام شما بشب برای آرام. و گفتند: «متقلبکم» گشتن شما در زمین و «مثوئکم» و مقام شما در گور، اینکه قول عبد اللّه عبّاس، و ضحّاک است. -قرآن-۱-۴۰ «لَو لا نُزِّلَت سُورَةٌ فَإِذا أُنزِلَت سُورَةٌ مُحکَمَةٌ» ۲۰ طبری: یعنی آنها که سخن خدای و پیغمبر را درست دانستند گفتند چرا سوره‌ای نازل نمی‌شود که دستور بجهاد بدهد! و چون سوره‌ای نازل شود که استوار باشد و وظائف آدمی را روشن کند می‌بینی الخ. و در قرائت إبن مسعود «سورهٔ محدثهٔ» نقل شده است. و قتاده گفته است: هر سوره‌ای که در آن از جهاد نام برده شده است «سورهٔ محکمهٔ» هست و اینگونه سوره‌ها سختترین آیات قرآن بوده است بر منافقین. -قرآن-۱-۶۲ «فَأَولی لَهُم طاعَةٌ وَ قَولٌ مَعرُوفٌ» ۲۰ تبیان: اینکه جمله دو جور معنی شده است: ۱- مجاهد گفته است: اینکه دستوری است بمنافقین که بگوئید: کار ما فرمانبردن است و پسندیده گفتن. و بعضی گفته‌اند: اینکه نقل سخن نفاق -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۵۵۱] آنها است که اطاعت و سخن معروف برای ما مثل جهاد است. چون جمله بعد «فَلَو صَدَقُوا اللّه» نشانه است که اینکه جمله سخن آنها است بدروغ. ۲- حسن بصری گفته است: اینکه جمله خبر است و مبتدا از جمله ساقط شده است یعنی طاعت و قول معروف بهتر است از آنچه منافقین می‌گویند، یا بهتر است از بیتابی آنها بهنگام نزول آیت دستور بجهاد. -قرآن-۸۴-۱۰۸ مجمع: اصمعی گفته است: معنی اینگونه کلمات «أَولی لَکَ»، ... «فَأَولی لَهُم» ترساندن است به اینکه که ولی و دوست و نزدیک تو است آنچه نمی‌پسندی. قتاده گفته است: یعنی آزار بر آنها، و به اینکه جور که اینها معنی کرده‌اند «فَأَولی لَهُم» جمله‌ی تمام است و رابطه با آیت بعد ندارد. إبن عبّاس و عطاء و کسائی گفته‌اند: -قرآن-۴۹-۶۳-قرآن-۶۹-۸۶-قرآن-۲۵۹-۲۷۶ یعنی فرمانبردن و پسندیده گفتن برای آنها بهتر است. «عَسَیتُم إِن تَوَلَّیتُم- الخ» ۲۲ ابو الفتوح: اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند ۱- «عسی» بمعنی «لعلّ» است یعنی شاید اگر شما منافقان از دین بر گردید و باحکام قرآن رفتار نکنید، در روی زمین خرابی می‌کنید و آدمها می‌کشید و روابط خویشاوندی را رعایت نمی‌کنید. ۲- قتاده گفت: یعنی چگونه می‌دانید شما مسلمانان اینکه منافقان را اگر پشت بدین و قرآن کنند و بنا حقّ بکشند و از خویشان خود ببرند. ۳- مسیّب بن شریک و فرّاء گفتند: «تولّیتم» از ولایت است به معنی حکومت یعنی دور نیست اگر حکومت بدست گیرید تباهی و فساد کنید و قطع رحم کنید. و فعل «تولّیتم» بضمّ تاء و واو بصیغه‌ی مجهول خوانده‌اند یعنی اگر والی کرده شوید و بر شما والی شوند. و رویس از علیّ علیه السّلام اینکه قرائت را روایت کرده است و گفته است: یعنی اگر فرماندهان ظالم داشته باشید با آنها دست یکی کنید و در زمین فساد و قطع رحم کنید. مسیّب بن شریک گفت: با قرائت به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صورت مجهول روی سخن با بنی امیّه است و مقصود از ارحام بنی هاشم است یعنی اگر شما بنی امیّه حاکم شدید بنی هاشم را می‌کشید و قطع رحم می‌کنید. و فعل «تقطّعوا» نیز بصیغه‌ی مجرّد و مزید و مجهول قرائت شده است. -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۵۵۲] «وَ أُملی لَهُم» ۲۵ مجمع: «املی» بصورت ماضی مجهول و معلوم، و متکلّم مضارع خوانده شده است و بقرائت سوّم یعنی شیطان برای آنها آرایش داد و من هم مهلت دادم. -قرآن-۱-۱۹ کشف: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- خدا در زندگی مهلتشان داد و آزار آنها را بوقت دیگر گذارد ۲- شیطان بآرزوشان افزود و بطول امل گرفتارشان کرد و مغرور شدند. «سَنُطِیعُکُم فِی بَعضِ الأَمرِ» ۲۶ کشف: اینکه جمله را دو جور معنی کرده‌اند: ۱- یهودیها بمنافقین گفتند: ما فرمان شما می‌بریم در پاره‌ای کارها که آنچه در تورات برای محمّد است نمودار نکنیم و سخن او را نپذیریم. ۲- منافقین بیهود گفتند ما فرمانبر شمائیم که در جنگ کومک محمّد نکنیم و از شما پشتیبانی کنیم. -قرآن-۱-۳۶ و کلمه‌ی «اسرارهم» که بدنبال اینکه جمله است دو جور خوانده شده است: ۱- با کسر همزه یعنی از راز گفتن شما خدا خبردار است. ۲- با فتح همزه یعنی از رازها و اسرارشان. «لَحنِ القَولِ» ۳۰ ابو الفتوح: إبن عبّاس گفت: مقصود معنی سخن است. حسن بصری گفت آنچه گفتاری بآن اشاره باشد، و هم آنچه گوینده از کلامی بخواهد لحن القول گویند. و اصل اینکه کلمه از برگشتن سخن است از آن جهت که باید باشد و از همین روی سخن غلط را لحن می‌گویند چون از آنچه باید تلفّظ شود برگشته است. و مقصود اینکه است که از قرار دادی که منافقین در گفتگوی با یکدگر دارند و بلغزی و معمّائی که با یکدگر سخن می‌گویند تو آنها را خواهی شناخت. -قرآن-۱-۱۸ مثنوی در دفتر سوّم زیر عنوان «لتعرفنّهم فی لحن القول» گفته است: گفت یزدان مر نبی را در مساق || یک نشان سهلتر ز اهل نفاق گر منافق زفت باشد نغز و هول || وا شناسی مرد را در لحن و قول چون سفالین کوزه‌ها را می‌خری || امتحانی می‌کنی ای مشتری [صفحه ۵۵۳] می‌زنی دستی بر آن کوزه چرا||! تا شناسی از طنین اشکسته را بانگ اشکسته دگرگون می‌بود || بانگ چاووشی است پیشش میرود بانگ می‌آید که تعریفش کند ||همچو مصدر فعل تصریفش کند «لَنَبلُوَنَّکُم- الخ» ۳۱ مجمع: اینکه کلمه با دو فعل بعد از آن «نَعلَمَ و نَبلُوَا» با یاء بصورت غایب خوانده شده است تا مربوط بجمله‌ی جلو باشد یعنی خدا آزمایش می‌کند. و همین قرائت از امام باقر نقل شده است و نیز با نون بصیغه‌ی متکلّم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۸۱-۹۰-قرآن-۹۳-۱۰۲ ابو الفتوح: یعنی می‌آزمائیم شما را تا بدانیم مجاهد و شکیبا کدام کس است. و مقصود از امتحان خدا تکلیف کردن و آزاد گذاشتن است. و در اینجا دو جور معنی کرده‌اند: ۱- تا جهادی از شما موجود و پدیدار شود و مزد آن بیابید. ۲- یعنی با آنها مانند کسی رفتار می‌کنیم که نداند برای اینکه بداند، و فضیل بن عیاض که اینکه آیه می‌خواند گریه می‌کرد و می‌گفت: خدایا ما را امتحان مکن که پرده‌ی ما دریده می‌شود و رسوا می‌شویم. «لا تُبطِلُوا أَعمالَکُم» ۳۳ مجمع: عطاء گفته است: یعنی کار نیک خود را با شک و نفاق باطل نکنید. کلبیّ گفته است: یعنی با خود نمائی و برخ مردم کشیدن کار خود نابود نکنید. حسن بصری گفته است: با معاصی کبیره کار خوب خود را از دست ندهید. -قرآن-۱-۲۷ ابو الفتوح: ابو حمزه ثمالی و مقاتل گفتند: یعنی بایمان خود منّت بخدا و پیغمبر نداشته باشید. حسینی: یعنی کار خود بعجب و تکبّر نابود نکنید. نظم: در هر عملی که عجب ره یافت || رویش ز ره قبول بر تافت ای گشته بکار خویش مغرور || وز درگه قرب مانده مهجور معجب مشو از طریق تلبیس || کز عجب بچه فتاده ابلیس «ماتُوا وَ هُم کُفّارٌ- الخ» ۳۴ روح البیان: در حدیث است بآنجور که -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۵۵۴] در زندگی هستید می‌میرید و بهر جور مردید دوباره زنده می‌شوید. و اینکه آیه می‌فهماند که چون کافران مردند آمرزش ندارند. و اگرچه اینکه آیه برای کشته‌های کافران جنگ بدر نازل شد که در چاهی بنام قلیب آنها را ریختند ولی برای عموم چنین مردم است. «أَنتُمُ الأَعلَون» ۳۵ کشف: کلبی گفته است بسر انجام شما برتر خواهید بود گرچه گاهی آنها چیره شوند. و بعضی گفته‌اند: چون روز جنگ احد که پیغمبر برای در پناه ماندن از دست یافتن دشمن بدره‌ای پناهنده شد اینکه آیه نازل شد که اکنون شما برتر هستید. -قرآن-۱-۲۳ «لَعِبٌ وَ لَهوٌ» ۳۶ فخر: لعب یعنی آنچه آدمی خود را بدان مشغول بدارد که ناچار نباشد و سودی در آینده نداشته باشد. پس اگر او را از دگر کارها باز نداشت لعب است و بس و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگر از کارهای لازم بازداشت و بیخبرش کرد لهو باشد. -قرآن-۱-۱۹ «یَستَبدِل قَوماً» ۳۸ طبری: ابو هریره گفته است: اینکه آیه که نازل شد سلمان پارسی بپهلوی پیغمبر نشسته بود مردم پرسیدند آن کسان که به جای ما خواهند بود چه مردمی هستند آن حضرت دست بشانه‌ی سلمان زد و فرمود: از ملّت اینکه مرد خواهند بود و اگر دین در ستاره‌ی ثریّا باشد مردم فارس آنرا بچنگ می‌آورند. بعضی گفته‌اند: مقصود مردم یمن است. -قرآن-۱-۲۰ کشف: روی سخن با قریش است و عوض آنها انصار هستند یعنی اگر شما قریش پشت بپیغمبر و دین کنید انصار بجای شما خواهند بود. مجمع: ابو بصیر از امام باقر نقل کرده است: یعنی اگر شما عربها از دین رو گردان شوید «موالی» بجای شما خواهند بود. و از امام صادق [ع] روایت شده است: بخدا سوگند که بهتر از آن مردم موالی را خداوند بجای آنها آورد. و مقصود از موالی ایرانیهای مسلمان است که اصطلاح آن روز بوده است [مترجم]. سخن ما: ۱- آیت ۱۸ «فَهَل یَنظُرُونَ إِلَّا- الخ» بقرینه‌ی «جاءَتهُم- -قرآن-۲۳-۴۹-قرآن-۶۹-۷۹ [صفحه ۵۵۵] بَغتَةً» و «فَقَد جاءَ أَشراطُها» ممکن است مقصود آمدن قیامت برای هرکسی باشد چون سخن از پیش آمد و گرفتاری مردم ناسازگار زمان پیغمبر است که چرا مغرور و سرگرم خواسته‌های زندگی هستند که ناگهان رستاخیز بر سرشان آید چون نشانه‌های آن آمده است و نمودار است. و اگر مقصود رستاخیز عمومی باشد با زمینه‌ی سخن موافق نیست ولی رستاخیز شخصی که هر کسی بمرگش قیامتش باشد ممکن است چون برای مردمی که مدّتی زندگی کرده‌اند نشانه‌های مرگ و قیامت آماده است و ناگهان بر سرشان آید و بیخبر بمیرند. -قرآن-۱-۹- قرآن-۱۲-۳۴ پایان مجلّد هفتم [صفحه ۵۵۶]

پاورقی

[۱] مقصود آبادی منی است در مکه که برای قافیه الف بصورت یا تلفّظ شده است. [۲] ممکن است معنی «وَ جَعَلناهُم أَئِمَّةً الایهٔ» اینکه باشد که ما فرعون و همکارانش را پیشوایان ضلالت و داعیان دوزخ نامیدیم و نامشان را پیشوایان اهل جهنّم گذاشتیم. [۳] بعضی گفته‌اند که پیش از تو رسولی صاحب شریعت برای آنها نیامده هر چند انبیائی بوده‌اند که حافظ شرع پیغمبر سابق بودند چه ظاهر و چه پنهانی. و اینکه را بدانجهت گفته‌اند که ممتنع میدانند که زمان از حجّت خالی باشد. [۴] حاصل معنی آیه اینستکه رؤسا گویند پروردگارا اینها که ما گمراهشان کردیم، همانطور که ما خود باختیار بضلالت و گمراهی افتادیم اینان هم همینطور باختیار خود بضلالت افتادند ما فقط آنها را تبلیغ و وسوسه کردیم و اینها خود تعقّل نکردند و اندیشه ننمودند و بدعوت ما که موافق هوای نفسشان بود با اختیار بضلالت افتادند. [۵] اینکه کلام ظاهرا حکایت نصیحتی است که قوم موسی بقارون می‌کردند، و تتمّه کلام آنها است نه آنکه رأسا کلام خدا باشد. [۶] مقصود آیه ظاهر است که کسی را حقّ نیست که پیغمبر و یا رهبر یا امام شود یا بگزیند مگر خداوند، و کفّار می‌گفتند چرا تو پیغمبر باشی و دیگران نباشند آیه جواب آنها است. [۷] یعنی خواری من، خواری جهود را ناچیز کرد. [۸] یعنی آسمانها و زمینها کجایند که با یک موی مژه‌ی خود بر دارم. [۹] یعنی نمیدانم بر سر من و شما چه آید ای کاش خدا مرا نیافریده بود. [۱۰] یعنی من مانند شما نیستم بلکه بحضور حق بسر میبرم که او آب و طعامم میدهد. [۱۱] سابقا گفتیم که امر بقتال با کفار منحصر است به آنکسانیکه با مسلمین سر ستیز دارند و یا پیمان شکسته‌اند و در مقام آزار کردن مسلمانهایند و از دعوت بتوحید جلو گیرند و صادّین عن سبیل اللّه هستند. و اطلاق از آن فهمیده نمیشود تا نیازی باشد به اینکه که بگوئیم آیه نسخ شده و بنظر میرسد قائلین بنسخ اینگونه آیات توهّم و تصوّر واهیشان موجب شده است که ناچار بقول بنسخ بسیاری از آیات شده‌اند و چنانچه در جمله «الّا الّذین ظلموا» فکر میکردید شاید چنین قائل نبودند. [۱۲] یعنی سوّم آنکه. [۱۳] یعنی وظائف و تکالیف خدائی خود را انجام دهید و در راه حقّ بکوشید. [مصحّح] [۱۴] خطاب به مشرکین است، و معنی آنستکه: شما خود از وجود خودتان خوب خبر دارید، و آن از هر چیز بشما نزدیکتر است، اکنون خبر دهید آیا راضی هستید که کسی زر- خریدان شما را در اموالتان شریکتان بداند و شما را با آنها برابر کند، معلوم است که هرگز راضی نخواهید بود، بلکه بیم آن دارید که مبادا مال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و ثروتتان را از چنگ شما بیرون آرند همانطور که از شریک شدن با کسی بیم دارید مبادا که تمام مال را ادّعا کند و از دست شما خارج نماید لذا راضی بشراکت نیستید، پس چگونه بندگان و آفریدگان محتاج و نیازمند را با آفریننده بی‌نیاز آنها شریک میدانید. [مصحّح] [۱۵] از جمله آخر آیه که می‌فرماید «لِيُذِيقَهُم بَعضَ الَّذِی عَمِلُوا لَعَلَّهُم يَرجِعُونَ»پیداست که مراد از فساد در برّ و بحر قحط و غلاـ و گرانی و کمی ارزاق و ناخوشی و مرض و جنگ و خونریزی بین مردم است که جملگی در اثر رفتار خود مردم است و جزای اعمال آنهاست که خداوند پاره‌ای از آنها را در دنیا بدین امور کیفر میدهد تا شاید مردم بدکردار متوجّه شوند و از زشتکاری دست بر دارند و در اینکه صورت «فساد» جزای اعمال است نه خود اعمال زشت و چنانکه گفتیم مرض و قحطی و جنگ و خونریزی است [مصحّح]. [۱۶] «إِنَّ اللّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلى صِراطٍ مُستَقِيمٍ»معنیش اینکه نیست که خداوند بدون خواست کسی او را هدایت می‌کند تا دلیل باشد برای اشاعره که گویند قلوب در دست خدا است و هر که را که او بخواهد مؤمن میشود و لو خود شخص نخواهد و هر که را که خدا خواهد ایمان نیاورد نمی‌آورد و لو بخواهد، اساسا آیه شریفه در مقام اینکه مطلب نیست بلکه میگوید خداوند مؤمنین را در مشکلاتشان براه درست راهنمائی میکند، و لفظ آیه «آمنوا» است و فعل ماضی است «و هادی» اسم فاعل و از آن حال و آینده فهمیده می‌شود یعنی کسانیکه سابقا باختیار خودشان ایمان آوردند خداوند آنها را براه راست در زندگی هدایت خواهد کرد. [مصحّح] [۱۷] ملک الموت بفرمان و خواست حق قبض روح کند، و فرشتگان عمّال و کارگران و وسائط اویند، و نسبت قبض روح بهمه صحیح است [مصحّح] . [۱۸] شیخ اسماعیل حقّی صاحب روح البیان چون از اهل سنّت است و امام علیه السّلام را معصوم نمیداند لذا «رضی اللّه عنه» گفته است . [مصحّح] [۱۹] جنایتکارها و خیانتکارها غالبا شب بکار می‌پردازند و توطئه‌ها اغلب شب انجام میشود و شیاطین شبها برای وسوسه مردم آماده می‌شوند، و وسائل معصیت در شب بیشتر فراهم است و اگر مردم در اینکه هنگام به خدا پردازند شرور و معصیت و فساد بسیار کم خواهد بود. [مصحّح] [۲۰] مراد از «حَقَّ القَولُ مِنِّی»کلامیستکه قبلا از مصدر جلال الهی در جواب ابلیس صادر شده یعنی آنروزیکه گفت من اولاد اینکه آدم- که سبب بدبختی من شد جملگی را از راه بدر میکنم و خداوند فرمود من نیز «لَأَملَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكَ وَ مِمَّن تَبِعَكَ مِنهُم أَجمَعِينَ»[جهنّم را از تو و هر که تو را متابعت کند پر خواهم نمود] کلام اشاره به اینکه است نه اینکه علّت اینکه باشد که حکم ازلی رفته است که جمعی حتما جهنّمی هستند و باید بجهنّم روند چه بخواهند چه نخواهند. [مصحّح] [۲۱] قول زهری از اقوال دیگران بسیاق آیه مناسبتر است. و مراد از «قلب» نفس است. یعنی زن انسان مادر یا خواهر واقعی انسان نیست. [مصحّح] [۲۲] ابو الفتوح اضافه‌ای دارد باین لفظ [یعنی اگر وارث ندارد]. [۲۳] غزوه خندق و احزاب را مؤلّف نیاورده و برای فهم آیات نیاز بدانستن آن هست طالبین رجوع کنند به کتاب قصص القرآن چاپ کتابخانه صدوق تا آیات اینکه قسمت را بهتر بفهمند [مصحّح] [۲۴] وقعه موته بعد از جنگ احزاب است و اگر آیه در غزوه احزاب نازل شده باشد کلام ابو الفتوح را باید نوعی توجیه کرد زیرا هنوز جعفر بن أبی طالب کشته نشده بود. [۲۵] یعنی بجماعت یا اداء. [مصحّح] [۲۶] یهود بنی قریظه با پیغمبر پیمان بسته بودند که هر کس و طایفه که بمدینه حمله کند همگی با هم بدفع آن بکوشند در غزوه احزاب مشرکین با هم همپیمان شدند و یکباره بمدینه هجوم کردند و بنو قریظه بجای اینکه از مدینه و اهلش دفاع کنند پیمان شکستند و با مشرکین همگام شدند و قرار بستند که اینها که داخل مدینه‌اند از داخل و مشرکین که از مکّه آمده‌اند از خارج بهمدستی هم مسلمین را ریشه کن کنند و تا حدّی هم شروع بعمل کردند ولی موفق نشدند و خداوند مشرکین را خوار و زبون فرمود و فرار کردند لکن بنی قریظه که در مدینه بودند باید به سزای پیمان شکنی خود برسند و رسیدند، و شرح ماجرا را مفصّلا در قصص القرآن سابق الذکر آورده‌ام برای اطلاع بیشتر بدانجا مراجعه فرمائید. [مصحّح] [۲۷] توبه واقعی بنابر گفته مؤلف که فرمود: در اینگونه مطالب طبیعت را باید مطالعه کرد از مطالعه همین طبیعت فهمیده میشود که قبولی توبه آنگاه است که جبران ما فات شده باشد بدین معنی که مثلا فرد آلوده و معتاد بمواد مخدّر علاوه بر اینکه از آلودگی بدان رها شده تمام از دست داده‌های زمان اعتیاد را جبران کند یا لا اقل در مقام فراهمی اسباب جبران آن باشد آنگاه معلوم است که: فرد توبه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده و توبه‌اش رو بپذیرفتن است و الّا صرف کنار گذاشتن کار زشت را طبیعت خلقت توبه نمیداند و اگر بهمین بسنده کند قبولی توبه‌اش معلوم نیست. [مصحّح] [۲۸] اینکه قصّه تا حدّی ساختگی بنظر میرسد و سند قابل اعتباری ندارد و در تفسیر آیه مطلب صحیح را بزودی ان شاء اللّه خواهیم گفت. [مصحّح] [۲۹] زید بن حارثه از بردگان خدیجه‌ام المؤمنین بوده که برسولخدا [ص] بخشیده بود، وقتی جماعتی از قبیله بنی حارثه وارد مکه شدند و از پیغمبر [ص] خواستند که زید را بایشان بفروشد آنحضرت بفروش حاضر نشد اما زید را آزاد کرد و فرمود ببینید اگر خود مایل باشد بهمراه شما بیاید من او را بشما میسپارم، قصه را با زید در میان گذاشتند زید گفت: بردگی با محمّد را بر آزاد زیستن با شما ترجیح میدهم از آن پس مردم مکه زید را پسر محمّد [ص] خواندند، زید نزد پیغمبر ماند تا بحدّ رشد رسید رسولخدا از خاندان قریش زینب بنت جحش که دختر عمه‌اش بود برای وی خواستگاری کرد، برادران زینب بدین مواصلت راضی نبودند و اساسا قریش ازدواج با دیگر قبائل را خوش ندارند با اینکه حال پیغمبر خدا اصرار کرد و آیه «ما کانَ لِمُؤمِنٍ وَ لا مُؤمِنَةٍ إِذا قَضَی اللّهُ وَ رَسُولُهُ أَمراً تا آخر» نازل شد و زینب با زید همسر شد ولی اخلاق زید تند بود و با وی نمیساخت و پیوسته میانشان مشاجره بود و رسولخدا زید را نصیحت میکرد که با زوجه‌اش بسازد و تندی نکند ولی زید دستبردار نبود تا بالاخره منجر بطلاق شد. رسولخدا [ص] از اینکه خاندان زینب بدین ازدواج حاضر نبودند و بشفاعت وی اینکه کار صورت گرفته بود و بعد هم بطلاق انجامید بسیار ناراحت بود زیرا زینب با اینکه حاضر شد با غیر قبیله خودش آنهم با غلامی آزاد شده ازدواج کند اکنون سر شکسته و بدون شوهر مانده، پیغمبر برای جبران اینکه سرشکستگی او را بزوجیت خود در آورد تا عزت و شرف و سعادت دنیا و آخرت را برای زینب خواسته باشد. و معلوم نبود کسی از قریش رغبت بازدواج با وی را پس از اینکه ماجری داشته باشد و زینب در روزگاری که بهمسری زید در نیامده بود دختری باکره بود و با پیغمبر خویشی داشت رسولخدا اگر وی را از نظر زیبائی می‌پسندید میتوانست همان وقت با وی ازدواج کند نه بعد از ده سیزده سال شوهر داری و از دست دادن رونق جوانی. و بسیار عجیب است که بگوئیم رسولخدا را جمال وی خوش آمد و زید او را بدینمناسبت طلاق داد و چه و چه. [۳۰] آیه در مقام تهدید آن دسته از منافقین است که با شایعه پراکنی مؤمنین را ناراحت می‌ساختند هر روز شایعه دروغی میپرداختند و موجب تشویش خاطر مسلمین میشدند آیه شریفه با لحنی تهدید آمیز بدانها اخطار داد که اگر چنین کاریرا دنبال کنند کیفر سختی چنین در انتظار آنها است. نه اینکه در مقام تشریع حکم کیفر مرجفین و شایعه پراکنان باشد، و خلاصه آنکه بیان حکم نیست بلکه صرف تهدید است. [مصحّح] [۳۱] یعنی کلاغ [۳۲] سخن در باره نسخ اینکه آیه و عدم آن خواهد آمد. [۳۳] مراد از زلّت داود قصه ساختگی اوریا و زن او است که در اساطیر آمده است. [مصحح] [۳۴] صبا با کسر صاد بیهمزه و صباء با فتح صاد و همزه‌ی آخر بمعنی کودکی. [۳۵] مرحوم استاد شعرانی فرموده یعنی چون فوائد و مصالح باغ و بستان و میوه و آب و درخت را ملاحظه کنی دانی خالق آن بعمد و تدبیر و شعور و اراده برای آنکه مردم از ثمره آن بخورند آفریده است و آن کار طبیعت بی‌شعور نیست. [مصحّح] [۳۶] منازل آفتاب همان برجهای معروف است از حمل تا حوت، و لام در «لمستقرّ» مانند لام در «لاجل مسمّی» است یعنی سیر آفتاب اجل و مدّت معیّن دارد و مستقرّ و ثابت و تغییر ناپذیر است چنانکه از هزاران سال پیش تا کنون آنچه تاریخ آنرا در دست داریم تغییر نکرده و آن تغییرات هم که بنظر میرسد باز قاعده ثابت دارد و منجّمان آنرا میدانند مثلا- در چه وقت چه تغییر در سیر او واقع میشود [نقل از پاورقی ابو الفتح]. [مصحّح] [۳۷] شعر غالبا تحریک احساسات می‌کند چون دارای وزن و قافیه خاص‌ّ است و نوعی موسیقی است که تا حدّی اعصاب را تحت تأثیر قرار میدهد و مجال تفکّر و تعقّل را از شخص شنونده می‌گیرد، و انبیاء برای تحریک عقول مبعوث شده‌اند نه تحریک احساسات، و نیز باید دانست که مخالفین پیغمبر می‌گفتند قرآن شعر است و پیغمبر شاعر و وحی معنی ندارد و خیالات خود اوست که نامش را وحی نهاده است و آیه در ردّ آنها است. [مصحّح] [۳۸] زرد رنگ بود مانند گاو وحشی بیابان و از فرط شرم چنان مینمود که بیماری است بیماریش بازگشته. [۳۹] موی پیش سرش سیاه و دستش سرخ و گلویش زرد و گونه‌اش سفید. [۴۰] لازم به تذکّر است که ضمیر فاعل در «دَنا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فَتَیدَلّی»به «شدید القوی» که مراد از آن جبرئیل است باز میگردد. [مصحّح] [۴۱] اینکه کلام نادرست مینماید، چه یکی از امتیازات انبیاء علیهم السلام عقل کامل آنها است و هرگز شخص عاقل چنین نذری در چنین موقعیّتی که از دارا بودن فرزند تا سنّ پیری محروم بوده نخواهد کرد، تا چه رسد به پیامبری چون ابراهیم [ع]. [مصحّح] [۴۲] بنابر قول حسن بصری آمدن حیوان خرق عادت نبود و امّا قول إبن عبّاس که آن گوسفند قربانی هابیل بود بسیار بعید است، زیرا گوسفندی که یک بار بدست هابیل قربانی شده، دوباره قربانی شود، چندان لطفی ندارد. و چون اینکه مطالب از معصوم [ع] نرسیده، باور کردنش مشکل و بسا دلیل بر نارسائی عقل است. [مصحّح] [۴۳] اینکه احتمال که «شاید ابراهیم علیه السّلام تا اینموقع برسالت مبعوث نگشته بود» احتمالی بسیار دور از حقیقت است و با ظاهر بلکه صریح بعض آیات ناساز است زیرا در قرآن پس از ذکر محاجّات ابراهیم با آزر و همدینانش میفرماید «کَذلِکَ نُرِی إبراهِیمَ مَلَکُوتَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ لِیَکُونَ مِنَ المُوقِنِینَ»و باز می‌فرماید «تِلکَ حُجَّتُنا آتَیناها إبراهِیمَ عَلی قَومِهِ الایهٔ» اینها و نیز شکستن بتها همه در سنّ جوانی ابراهیم بوده که «انّا سَمِعنا فَتًی یَذکُرُهُم یُقالُ لَهُ إبراهِیم»دلالت بر آن دارد، و دارا شدن فرزندش در سنّ پیری بوده چه آیه «الحَمدُ لِلّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الکِبَرِ إسماعِیلَ وَ إسحاق»[سوره ابراهیم: ۳۹] صریح است در آن و ابراهیم علیه السلام پیش از دارای فرزند شدن بپیغمبری رسیده بود و آیه «لَقَد جاءَت رُسُلُنا إبراهِیمَ بِالبُشری»خود ظهور در آن دارد چه فرشتگان وحی و بشارت جز بر انبیاء و معصومین نازل نگردند. چنانکه «وَ إذ بَوَّأنا لِإبراهِیمَ مَکانَ البَیتِ»و نیز «عَهِدنا إلی إبراهِیمَ وَ إسماعِیلَ أن طَهِّرا بَیتِی»و همچنین «إذ یَرفَعُ إبراهِیمُ القَواعِدَ مِنَ البَیتِ وَ إسماعِیل»ظهور در اینکه دارد که قبل از دیدن خواب بوده و دلالت بر نبوّت ابراهیم علیه السّلام هر دو دارد، و مطلب کاملا روشن است و احتیاج بتوضیح بیشتر ندارد، و برای بیان آیه و استفاده از آن یا جواب از اشکالات یا رفع اختلاف بین مفسّرین نباید بدین توجیهات که اساسش روی «احتمال» و «شاید» است توسّل جست. تنها آنچه مسلم است ابراهیم علیه السّلام در اینکه فرمان مورد آزمایش بسیار سختی واقع شد و از امتحان کاملا پیروز بیرون آمد چنانکه در مسأله آتش نمرود. [مصحّح] [۴۴] «تَسَوَّرُوا المِحراب»را مؤلف مانند بسیاری از مفسران بمعنی بالا رفتن از دیوار گرفته و اینکه معنی بنظر چندان درست نمیرسد، بلکه بمعنی «دور محرابش حلقه زدند» با اعتبار درستتر مینماید، چه فرشته چون آدمی برای داخل شدن بمکانی در بسته محتاج به از دیوار بالا رفتن نیست، و در اینکه موضوع بعدا در تفسیر آیه توضیح خواهیم داد. [مصحّح] [۴۵] پیش از اینکه گفتیم «تَسَوَّرُوا المِحراب»بمعنی «جعلوا کالسّور» است یعنی گرداگرد محراب حلقه زدند، و اکنون توضیحا گوئیم: «تسوّروا» و «دخلوا» و «فزع منهم» و «قالوا لا تخف» و «بعضنا» و «بیننا» همه بصیغه جمع است و با دو نفر ملک تطبیق نمی‌کند، و دو تن خصمان با جماعتی بر داود وارد شدند در هنگامیکه در محراب مشغول عبادت بود و اطراف محراب حلقه زدند، و آن حضرت چون روز قضاء نبود ناراحت شد و بدون تشریفات و شرائط معیّن شده برای داوری با عجله حکم صادر کرد و او هر چند اجازه بدین کار داشت که بعلم خود بدون بیّنه حکم کند لکن اولی آن بود که به بیّنه حکم کند و چون طریق اولی را ترک کرده بود برای آن ناراحت شد و از خداوند پوزش طلبید، و قصّه زن اوریا کلّا از ساخته‌های قصّه سازان و اسرائیلیّات است که نیازی به تبرئه نمودن داود علیه السّلام از اینکه تهمت نیست. [مصحّح] [۴۶] یعنی یزید بن قعقاع مدنی. [۴۷] یعنی ابو صالح کوفی. [۴۸] یعنی أبو یوسف کوفی. [۴۹] در کتب مقدسه یهود محبت سلیمان علیه السّلام به اسب آمده است، و به مقتضای آیات اینکه سوره در تاریکی شب سلیمان به بازدید اسبانی چند که تازه آورده بودند پرداخت و صبر نکرد که هوا روشن شود و بدان پردازد و در تاریکی شب دست بر گردن و ساق اسبان می‌کشید تا فربهی و لاغری آنها را بیازماید. [مصحّح] [۵۰] یعنی ناسره و قلب. [۵۱,۵۲] صراحتی که مؤلّف- رحمه اللّه- گفته است هرگز در اینکه آیه دیده نمی‌شود، و معنی «کلمهٔ العذاب» چنانکه مفسران گفته‌اند قول پروردگار است که فرمود: «لَأَملَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الجِنَّةِ وَ النّاس» نه اینکه مشیّت ازلی بر اینکه قرار تعلّق گرفته باشد که جماعتی را چنان بیافریند که فرمان انبیاء را نپذیرند یا قدرت آنرا نداشته باشند، بلکه مشیّت او تعلّق بر اینکه گرفته که جماعتی که با قدرت و توانائی پذیرفتن حقّ زیر بار حقّ نروند آنها را عذاب کند. [مصحّح] [۵۳] اینکه کلام نیز به نظر نادرست می‌رسد، زیرا خداوند همه را بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فطرت پاک آفریده و عقل و اندیشه بخشیده، و هر کس به اختیار خودش که خدا دادی است یعنی «اختیار» راهی را انتخاب میکند و هرگز جبری در کار نیست و نهاد همه یکطور آفریده شده و موجبات اختیار بدی بر خوبی چیزهای دیگری است، مانند پیروی از هوای نفس و یا شیطان و عدم تعقّل و یا پذیرش فرمان عقل. اگر گفته شود پس معنی اخبار طینت چیست! گوئیم اگر پارهای از آنها دارای سند صحیح باشد چون با صریح آیه «فِطرَتَ اللّهِ الَّتِی فَطَرَ النّاسَ عَلَیها»سازگار نیست باید به نحوی توجیه شود بقسمی که جبر در کار نیاید. [مصحّح] [۵۴] توضیحی در باره اینکه موضوع، یعنی استغفار پیغمبر [ص] یا ذنب او در پاورقی آیات صدر سوره «إِنّا فَتَحنا لَکَ فَتحاً ...»الخ» خواهد آمد. [مصحّح] [۵۵] مراد روزی خواستن مخلوق از مخلوق است، نه مطلق یاری. [۵۶] باید دانست که سقراط حکیم بیشتر از هزار سال بعد از پیدایش موسی [ع] به دنیا آمده است، و در اینکه صورت سخن صاحب روح البیان بیاساس است. [مصحّح] [۵۷] چهار وجه اوّل با سیاق آیه بسیار نیک همساز است و تهدید را میفهماند بدین معنی که ای پیغمبر اکنونکه اینکه مشرکان بهانه میجویند و تکبّر میکنند و زیر بار حق نمیروند و از پیروی عقل سرباز میزنند و متابعت هوای نفس را در عدم پذیرش قرآن و اسلام مینمایند بدانند که بزودی با فشار روزگار که نتیجه همان عمل آنها است بآنها حق را خواهیم فهمانید یعنی بقحط و غلاء و بدبختی و مرض و جنگ و خونریزی و امثالها تا بدانند و بر ایشان جای انکار باقی نماند که آنچه تو میگوئی حقّ است و درست. و بهمین معنی روایتی از معصوم علیه السّلام نقل شده است. و امّا وجه پنجم چندان با سیاق آیات هماهنگ نیست بلکه اجنبی هم مینماید. [مصحّح] [۵۸] اینکه املاء را در کلیه مصاحف حفظ کردهاند تا توهّم تحریف قرآن نشود. [۵۹] دعای شبلی خواه مستجاب شود یا نشود، آنچه مسلم است بندگان چه بینا و چه کور خدا را نه در دنیا و نه در عقبی نخواهند دید [لا تُدرِکُهُ الأَبصارُ وَ هُوَ یُدرِکُ الأَبصارَ]و اینگونه سخنان را جز در غلبات وجد نگویند. [مصحّح] [۶۰] آیه در مقام بیان حال زن نیست، بلکه در مقام محاجه با خصم است بطریق جدل، و معنایش اینکه است که: شما مشرکین که خود در باره زن چنین قائلید، پس چگونه میگوئید که خدا ملائکه را برای خود دختر اختیار کرده! با اینکه شما آنرا برای خود ننگ میدارید. [۶۱] البته به رأی و نظر إبن مسعود و اجتهاد و فتوای أبو حنیفه چنین است نه بواقع و حقیقت. چه اگر اجازه بدین کار داده بودند توهّم تحریف قرآن بسیار بجا بود. [۶۲] در کتب سیر و تواریخ غلام عمر است یا اجیر او نه خود عمر بنام جهجاه بن سعید. [۶۳] نسخ در احکام معنا دارد. و آیه اول متضمّن حکمی از احکام نیست، و آیه دوّم دستوری است موقّت به رسولخدا [ص] در موردی مخصوص، و نسخ به معنی معروف در اینجا معنایی ندارد و غالبا مفسرین عامّه برای اینکه خود را عالم به ناسخ و منسوخ قرآن معرّفی کنند بسیاری از آیات را منسوخ شمردهاند بدون دلیل. [مصحّح] [۶۴] ابو الفتوح در ذیل اینکه آیه خطبه أمیر المؤمنین علیه السّلام را که در مقام بیارزشی دنیا و ترغیب بزهد است بهمان لفظ عربی شیوا آورده که ابتدای آن فرمود «و اللّه ما دنیاکم عندی الّا کسفر علی منهل حلّوا اذ صاح بهم صائحهم فارتحلوا. و لا لذاذتها فی عینی الّا کحمیم اشربه غسّاقا، أو علقم اتجرّعه زعاقا، او سمّ أفعاة أسقاه دهاقا أو قلادة من نار اوهقها حناقا، و لقد رقّعت مدرعتی هذه حتّی استحییت من راقعها، و قال لی: اقذف بها قذف الاتن، لا یرتضیها لیرقعها- الخ». و در آخر حضرت فرمود: «و أعجب بلا صنع منّا من طارق طرقنا بملفوفات زمّلها فی وعائها و معجونة بسطها علی انائها فقلت له: أ صدقه ام نذر ام زکاة، و کلّ ذلک محرم علینا اهل بیت النّبوّة و عوّضنا منه خمس ذی القربی فی الکتاب و السّنّة، فقال لی: لا ذاک و لا ذاک و لکنّه هدیّة، فقلت له: ثکلتک الثّواکل، افعن دین اللّه تخدعنی بمعجونة عرّقتموها بقندکم و خبیصة صفراء آتیتمونی بها بعصیر تمرکم امختبط ام ذو جنّة ام تهجر! الیست النّفوس عن مثقال حبّة من خر دل مسئولة- الی آخره. ابو الفتوح- رحمه اللّه- گوید از جمله آنچه دیدم در اینکه خطبه هست حدیثی است مفرد در زهد او که روزی یکی از دوستان او را معقودی [حلوائی] ساخته بهدیه آورد و در نزد او بنهاد او انگشت فرو برد بدو و بر آورد و در او مینگرید آنگه گفت: رنگش نیکو است و بویش خوش است. ندانم مزهاش چه باشد. آنگه انگشت بسترد و از خود دور کرد، گفتند اینکه آیا بر تو حرام است فرمود نه و لیکن من راعی رعیّتیام کی روا دارم که در رعایای من بسیار کس باشند که ایشان آرزومند اینکه و کمتر از اینکه باشند، من امروز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از اینکه بخورم فردا بقیامت خدای را چه گویم و از عهده اینکه چگونه بیرون آیم. [مصحّح]

جلد ۸

فهرست

سوره فتح ۳ سخن در [أَنزَلَ السَّكِينَةَ] و نوشته کشف الاسرار ۱۳ معنی [الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ] و [يَدُ اللّهِ فَوقَ أَيدِيهِم] ۱۶ سخن در [رضی اللّه] و [إِذ يُبايِعُونَكَ تَحتَ الشَّجَرَةِ] و صلح حدیبیّه ۱۸ مقصود از [كَفَّ أَيدِيَهُم عَنكُم] ۲۱ سخن در [صَدَقَ اللّهُ رَسُولَهُ الرُّؤيا] و خواب پیغمبر ۲۳ سخن در [كَزَرعٍ أَخرَجَ شَطأَهُ] ۲۵ سخن ما و معنی دست خدا ۲۶ سوره حجرات ۳۰ سخن کشف در [بِسمِ اللّهِ] ۳۶ مقصود از [لا تُقَدِّمُوا بَينَ يَدَيِ اللّهِ وَ رَسُولِهِ] ۳۷ مقصود از [لا تَرفَعُوا أَصواتَكُم ...] -قرآن-۲۲-۴۵-قرآن-۷۶-۱۰۳-قرآن-۱۰۶-۱۳۸-قرآن-۱۶۸-۲۰۷-قرآن-۲۳۸-۲۶۶-قرآن-۲۸۰-۳۱۷-قرآن-۳۴۶-۳۷۴-قرآن-۴۳۹-۴۵۵-قرآن-۴۷۰-۵۲۳-قرآن-۵۳۸-۵۶۸ ۳۷مقصود از [يُنادُونَكَ مِن وَراءِ الحُجُراتِ] ۳۸ سخن ابو الفتوح در [إِن جاءَكُم فاسِقٌ...] -قرآن-۱۳-۵۱-قرآن-۷۷-۱۰۴ ۳۸سخن در [إِنَّمَا المُؤمِنُونَ إِخوَةٌ] و [لا يَسخَر قَومٌ] ۴۰ معنای [لا تَجَسَّسُوا وَ لا يَغتَب بَعضُكُم] ۴۱ معنای [جَعَلناكُم شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا] ۴۲ سخن ما ۴۲ سوره ق ۴۵ سخن مفسّرین در معنای [ق] ۴۹ سخن در [أَلقِيا فِي جَهَنَّمَ] ۵۲ معنی [كَفّارٍ عَنِيدٍ- تا- لِمَن كانَ لَهُ قَلبٌ] ۵۳ -قرآن-۱۲-۴۴-قرآن-۴۷-۶۵-قرآن-۷۶-۱۱۶-قرآن-۱۲۷-۱۷۵-قرآن-۲۲۸-۲۳۲-قرآن-۲۴۶-۲۷۱-قرآن-۲۸۱-۲۹۷-قرآن-۳۰۹-۳۳۵ [صفحه ۷۱۳] ۵۳ سخن ابو سعید خرّاز در [أَلقَى السَّمعَ] ۵۴ معنی [ما مَسَّنا مِن لُغُوبٍ ...] -قرآن-۲۸-۴۷-قرآن-۵۷-۸۷ ۵۵سخن ما در آیات ۱۵ و ۱۷ ۵۶ سوره ذاریات ۵۸ معنی [وَ الذّارِياتِ] ۶۳ سخن کشف در [بِسمِ اللّهِ] ۶۴ معنی [يُؤفَكُ عَنهُ] ۶۵ مقصود از [قَلِيلًا مِنَ اللَّيلِ ما يَهجَعُونَ] ۶۶ معنی [فَفِرُّوا إِلَى] و سخن کشف ۶۹ سخن در [وَ ذَكِّر فَإِنَّ الذِّكرى] ۷۰ گفتار مفصّل در [ما خَلَقتُ الجِنَّ] ۷۱ سخن ما ۷۶ سوره طور ۸۱ معنای [وَ الطُّورِ] ۸۴ در معنی [البَيتِ المَعمُورِ- و- البَحرِ المَسجُورِ] ۸۵ معنای [لا لَغوٌ فِيها- تا- إِدبارَ النُّجُومِ] ۹۰ سخن ما ۹۰ سوره نجم ۹۲ سخن مفسّرین در معنی [وَ النَّجمِ] ۹۶ نوشته کشف در معنی [فَاستَوى] ۹۷ شعر صفی در [فَأَوحى إِلى] ۹۹ مقصود از [لَقَد رَآهُ ... عِندَ سِدرَةٍ] ۱۰۱ معنی [ما زاغَ البَصَرُ] ۱۰۳ -قرآن-۵۵-۷۲-قرآن-۹۱-۱۰۷-قرآن-۱۱۷-۱۳۴-قرآن-۱۴۹-۱۹۰-قرآن-۲۰۰-۲۱۸-قرآن-۲۴۴-۲۷۴-قرآن-۲۹۶-۳۱۸-قرآن-۳۵۳-۳۶۶-قرآن-۳۸۱-۴۰۱-قرآن-۴۱۰-۴۲۹-قرآن-۴۴۰-۴۵۵-قرآن-۴۶۷-۴۸۷-قرآن-۵۴۱-۵۵۵-قرآن-۵۸۱-۵۹۲-قرآن-۶۱۰-۶۲۶-قرآن-۶۴۱-۶۵۴-قرآن-۶۵۹-۶۷۳-قرآن-۶۸۴-۷۰۳ [صفحه ۷۱۴] ۱۰۳ معنی [أَ فَرَأَيتُمُ اللّاتَ] ۱۰۴ سخن در [إِن يَتَّبِعُونَ ...- وَ إِنَّ الظَّنَّ] ۱۰۵ سخن فی ظلال در [فَاسجُدُوا] ۱۰۷ سخن ما در ۷ شماره ۱۱۰ سوره قمر ۱۱۳ سخن مفسّرین در معنی [اقتَرَبَتِ السّاعَةُ] ۱۱۷ سخن ما در شقّ القمر ۱۲۹ سوره رحمن ۱۳۱ قرآنی که آشکارا خوانده شد ۱۳۶ معنای [الرَّحمنُ] ۱۳۶ معنای [عَلَّمَ القُرآنَ] ۱۳۸ معنای [وَ النَّجمُ وَ الشَّجَرُ يَسجُدانِ] ۱۳۹ مقصود از [فَبِأَيِّ آلاءِ] ۱۴۱ سخن در [مَرَجَ البَحرَينِ] ۱۴۲ سخن ما در آفرینش جنّ ۱۴۹ سوره واقعه ۱۵۱ سخن مفسّرین در [إِذا وَقَعَتِ الواقِعَةُ] ۱۵۶ معنی واقعه ۱۵۷ معنی [وَ السّابِقُونَ السّابِقُونَ] ۱۵۹ سخن در [ثُلَّةٌ مِنَ الأَوَّلِينَ] ۱۶۰ نوشته کشف در [فُرُشٍ مَرفُوعَةٍ] ۱۶۱ سخن در [ثُلَّةٌ مِنَ الآخِرِينَ] ۱۶۱ معنی [وَ نُنشِئَكُم فِي ما لا تَعلَمُونَ] ۱۶۳ -قرآن-۱۰-۳۶-قرآن-۵۱-۷۰-قرآن-۷۸-۹۸-قرآن-۱۲۴-۱۳۶-قرآن-۲۰۶-۲۲۹-قرآن-۳۱۹-۳۳۱-قرآن-۳۴۳-۳۶۳-قرآن-۳۷۵-۴۱۳-قرآن-۴۲۹-۴۴۷-قرآن-۴۶۲-۴۸۳-قرآن-۵۵۴-۵۸۱-قرآن-۶۰۹-۶۴۱-قرآن-۶۵۶-۶۸۵-قرآن-۷۰۶-۷۲۶-قرآن-۷۴۱-۷۶۸-قرآن-۷۷۹-۸۱۸ [صفحه ۷۱۵] ۱۶۳ سخن فی ظلال القرآن ۱۶۴ مقصود از [لَقَد عَلِمتُمُ النَّشأَةَ الأُولى] و شعر مثنوی ۱۶۴ سخن در [فَلا أُقسِمُ بِمَواقِعِ النُّجُومِ] ۱۶۵ معنی [لا يَمَسُّهُ إِلَّا المُطَهَّرُونَ] ۱۶۷ معنی [وَ تَجعَلُونَ رِزقَكُم أَنَّكُم] ۱۶۸ سخن ما در [نُنشِئَكُم فِي ما لا تَعلَمُونَ] ۱۷۱ سخن ما در [لا يَمَسُّهُ إِلَّا المُطَهَّرُونَ] ۱۷۳ سوره حدید ۱۷۴ سخن مفسّرین در [سَبَّحَ] ۱۸۰ معنای [ما فِي السَّماواتِ] ۱۸۱ معنای [هُوَ الأَوَّلُ وَ الآخِرُ]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۸۲ سخن در [أ لَم یَأنِ لِلَّذِینَ آمَنُوا أن تَخشَعَ ...] -قرآن-۴۳-۸۱-قرآن-۱۰۹-۱۴۸-قرآن-۱۵۹-۱۹۷-قرآن-۲۰۸-۲۴۴-قرآن-۲۶۳-۲۹۹-قرآن-۳۱۸-۳۵۶-قرآن-۳۹۴-۴۰۴-قرآن-۴۱۶-۴۳۸-قرآن-۴۵۰-۴۷۸-قرآن-۴۹۳-۵۴۷ ۱۸۶معنی [لِکَیلا تَأسَوا] و فرموده حضرت صادق [ع] ۱۸۸ مقصود از [لِئَلّا یَعلَمَ أَهلُ الکِتابِ] و سخن فخر ۱۹۰ سخن ما در پنج مطلب ۱۹۲ سوره مجادله ۱۹۴ سخن مفسّرین در اینکه سوره ۲۰۱ سخن در [ما یَکُونُ مِن نَجوی] ۲۰۳ سخن در [إذا قِیلَ لَکُم تَفَسَّحُوا] ۲۰۵ سخن عبد اللّه مسعود در [الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ] ۲۰۶ سخن در [کَتَبَ اللّهُ لَأَغلِبَنَّ] ۲۰۹ معنی [لا تَجِدُ قَوماً] و سرزنش مرد منافق پسرش را ۲۰۹ سخن ما در هفت شماره ۲۱۰ -قرآن-۹-۲۶-قرآن-۶۸-۱۰۳-قرآن-۲۱۲-۲۳۷-قرآن-۲۵۲-۲۸۴-قرآن-۳۱۸-۳۴۷-قرآن-۳۶۲-۳۹۳-قرآن-۴۰۴-۴۲۲ [صفحه ۷۱۶] ۲۱۰ سوره حشر ۲۱۲ سخن مفسّرین در اینکه سوره ۲۱۷ مقصود از [أَخرَجَ الَّذِینَ کَفَرُوا ... لِأَوَّلِ الحَشرِ] ۲۱۹ معنی [یُخرِبُونَ بُیُوتَهُم بِأَیدِیهِم] ۲۲۱ مقصود از [فَاعتَبِرُوا یا أُولِی الأَبصارِ] ۲۲۱ سخن فخر در قیاس ۲۲۲ سخن در [ما أَفاءَ اللّهُ عَلی رَسُولِهِ] ۲۲۳ نقل فخر در دعوی فاطمهٔ [ع] در فدک با ابو بکر ۲۲۴ سخن در [کَی لا یَکُونَ دُولَةً بَینَ الأَغنِیاءِ] ۲۲۷ معنی [ما آتاکُمُ الرَّسُولُ] ۲۲۸ مقصود از [یُؤثِرُونَ عَلی أَنفُسِهِم] ۲۳۰ معنی [وَ الَّذِینَ جاؤُ مِن بَعدِهِم] ۲۳۱ سخن در [لَو أَنزَلنا هذَا القُرآنَ عَلی جَبَلٍ] ۲۳۴ معنی [المُؤمِنُ المُهَیمِنُ العَزِیزُ] ۲۳۶ سخن ما در شش شماره و مناسبت [ما آتاکُمُ الرَّسُولُ] و فرمانبری بی‌چون و چرا از پیغمبر [ص] در هر زمان ۲۳۷ سوره ممتحنه ۲۴۱ جهت نزول ۲۴۲ جهت نزول [لا یَنهاکُمُ اللّهُ] ۲۴۵ سخن در [لا تَجعَلنا فِتنَةً] ۲۴۸ مقصود از [فَآتُوا الَّذِینَ] ۲۵۰ معنی [إذا جاءَکَ المُؤمِناتُ یُبایِعنَکَ] ۲۵۰ بیعت پیغمبر با زنان مهاجرات ۲۵۲ -قرآن-۶۵-۹۴-قرآن-۹۹-۱۱۸-قرآن-۱۲۹-۱۶۷-قرآن-۱۸۳-۲۱۸-قرآن-۲۵۷-۲۹۳-قرآن-۳۶۶-۴۱۱-قرآن-۴۲۲-۴۴۷-قرآن-۴۶۳-۴۹۴-قرآن-۵۰۵-۵۴۰-قرآن-۵۵۵-۵۹۸-قرآن-۶۰۹-۶۴۴-قرآن-۶۸۴-۷۰۹-قرآن-۸۱۶-۸۳۹-قرآن-۸۵۴-۸۷۵-قرآن-۸۹۱-۹۱۱-قرآن-۹۲۲-۹۶۲ [صفحه ۷۱۷] ۲۵۲ معنی [لا یَعصِینَکَ فِی مَعرُوفٍ] ۲۵۲ سخن ما در [یَومَ القِیامَةِ یَفصِلُ] ۲۵۴ سوره صف ۲۵۷ سخن کشف در [بِسمِ اللّهِ] ۲۵۹ معنی [سَبَّحَ لِلّهِ] و [لِمَ تَقُولُونَ] ۲۶۰ معنی [جاءَهُم بِالبَیِّناتِ] ۲۶۲ نقل مرحوم شعرانی در کلمه [فرقلیطوس] ۲۶۳ سخن در [هَل أَدُلُّکُم عَلی تِجارَةٍ] ۲۶۴ سوره جمعه ۲۶۷ سخن در [یُسَبِّحُ- و- امّیّین] و نویسندگان پیغمبر [ص] ۲۷۰ شعر مثنوی در [یَحمِلُ أَسفاراً] ۲۷۲ سخن مجمع در [فَانتَشِرُوا فِی الأَرضِ] ۲۷۴ سخن ما در سه شماره ۲۷۵ سوره منافقون ۲۷۶ جهت نزول و جریان ما وقع ۲۷۷ معنای [خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ] ۲۷۸ سوره تغابن معنای [یُسَبِّحُ لِلّهِ] ۲۸۲ معنای [فَأَحسَنَ صُوَرَکُم- تا- بَلی وَ رَبِّی] ۲۸۵ معنای [یَومُ التَّغابُنِ- تا- یَهدِ قَلبَهُ] ۲۸۶ مقصود از [أَزواجِکُم ... فِتنَةٌ- تا- مَا استَطَعتُم] ۲۸۷ سخن ما و شعر شیطان و نقل کشف الاسرار ۲۸۹ - قرآن-۱۰-۴۱-قرآن-۶۰-۸۸-قرآن-۱۲۱-۱۳۷-قرآن-۱۴۸-۱۶۶-قرآن-۱۶۹-۱۸۸-قرآن-۱۹۹-۲۲۴-قرآن-۲۸۵-۳۱۸-قرآن-۳۴۸-۳۵۹-قرآن-۴۲۳-۴۴۲-قرآن-۴۶۳-۴۹۱-قرآن-۵۸۳-۶۰۴-قرآن-۶۲۸-۶۴۸-قرآن-۶۶۰-۶۸۲-قرآن-۶۹۴-۷۱۱-قرآن-۷۲۳-۷۴۳-قرآن-۷۵۵-۷۷۰-قرآن-۷۸۶-۷۹۸-قرآن-۸۰۳-۸۱۰-قرآن-۸۲۲-۸۳۸ [صفحه ۷۱۸] ۲۸۹ سوره طلاق ۲۹۱ سخن در [یا أَیُّهَا النَّبِیُّ ... یُحدِثُ بَعدَ ذلِکَ] و سخن رابعه عدویه ۲۹۵ سخن در [وَ مَن یَتَّقِ اللّهَ یَجعَل لَهُ مَخرَجاً] و شعر حسینی ۲۹۷ معنای [أُولاتُ الأَحمالِ] و مخارج زن بعد از طلاق ۲۹۸ سخن در [وَ مِنَ الأَرضِ مِثلَهُنَّ] و طبقات زمین ۳۰۱ سخن ما در [لا تُخرِجُوهُنَّ] در رفتار مرد با زن مطلّقه و حضور شاهد عادل و آفرینش زمین و آسمان ۳۰۳ سوره تحریم ۳۰۶ جهت نزول و جریان رقابت زنهای پیغمبر [ص] ۳۰۷ معنای [لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللّهُ] و گشودن سوگند ۳۱۰ مقصود از [إذ أَسَرَّ النَّبِیُّ] ۳۱۱ سخن فی ظلال در [تَظاهَرا عَلَیهِ] و رفتار مردم مدینه با همسران خود ۳۱۳ معانی توبه نصوح ۳۱۵ سخن ما در اینکه آیات و [وَقُودُهَا النّاسُ] ۳۱۷ سوره ملک ۳۱۹ نوشته کشف الاسرار در بسم اللّه ۳۲۳ معانی [لِیَبلُوَکُم أَیُّکُم] ۳۲۴ معنی [جَعَلناها رُجُوماً] ۳۲۵ سخن فخر در افلاک و جای ستاره‌ها ۳۲۶ سخن در [نَسمَعُ أَو نَعقِلُ] و استدلال به رأی ۳۲۷ سخن ما در [لِیَبلُوَکُم- و- رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ] ۳۲۹ -قرآن-۲۹-۵۳-قرآن-۵۸-۸۰-قرآن-۱۱۵-۱۶۴-قرآن-۱۸۹-۲۱۰-قرآن-۲۵۵-۲۸۶-قرآن-۳۲۰-۳۳۹-قرآن-۴۹۲-۵۳۰-قرآن-۵۶۱-۵۸۶-قرآن-۶۱۲-۶۳۱-قرآن-۷۲۸-۷۴۹-قرآن-۸۱۵-۸۴۰-قرآن-۸۵۱-۸۷۱-قرآن-۹۲۷-۹۵۰-قرآن-۹۹۰-۱۰۰۴-قرآن-۱۰۱۳-۱۰۳۷ [صفحه ۷۱۹] ۳۲۹

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوره قلم ۳۲۹ معنای [ن] ۳۳۳ مقصود از [بِنِعمَةِ رَبِّكَ] و [لَعَلی خُلُقٍ] ۳۳۴ سخن در [سَنَسِمُهُ عَلَی الخُرطُومِ] ۳۳۶ معنی [یُکشَفُ عَن ساقٍ] ۳۳۷ سخن در [إِن یَکادُ الَّذِینَ] ۳۳۹ سخن ما در اینکه آیات ۳۴۰ سوره حاقّهٔ ۳۴۲ معنای [تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ] ۳۴۷ مقصود از [لَحَقُّ الیَقِینِ] ۳۵۰ معنی [فَسَبِّح بِاسمِ رَبِّکَ ...] -قرآن-۲۵-۲۹-قرآن-۴۵-۶۵-قرآن-۶۸-۸۵-قرآن-۱۰۰-۱۳۲-قرآن-۱۴۳-۱۶۴-قرآن-۱۷۹-۲۰۳-قرآن-۲۶۲-۲۸۹-قرآن-۳۰۵-۳۲۶-قرآن-۳۳۷-۳۶۹ ۳۵۱سخن ما ۳۵۱ سوره معارج ۳۵۳ سخن در [ذِی المَعارِجِ] ۳۵۹ سوره نوح ۳۶۴ سوره جنّ ۳۶۸ معنی [تَعالی جَدُّ رَبِّنا] ۳۷۱ مقصود از [أَنّا لَمَسنَا السَّماءَ فَوَجَدناها] ۳۷۳ سخن در [أَن لَوِ استَقامُوا] ۳۷۶ معنی [المَساجِدَ لِلّهِ] ۳۷۷ معنی [لَمّا قامَ عَبدُ اللّهِ] ۳۷۸ مقصود از [فَإِنَّهُ یَسلُکُ] ۳۸۰ معنی [لِیَعلَمَ أَن قَد أَبلَغُوا] ۳۸۱ -قرآن-۴۲-۶۰-قرآن-۹۹-۱۲۲-قرآن-۱۳۸-۱۷۶-قرآن-۱۹۱-۲۱۳-قرآن-۲۲۴-۲۴۴-قرآن-۲۵۵-۲۸۲-قرآن-۲۹۸-۳۱۹-قرآن-۳۳۰-۳۶۱ [صفحه ۷۲۰] ۳۸۱ سخن ما ۳۸۲ سوره مزّمل ۳۸۴ معنی [قُمِ اللَّیلَ] ۳۸۸ معنی [رَتِّلِ القُرآنَ] ۳۸۹ معنی [ناشِئَةَ اللَّیلِ] ۳۹۰ سورهٔ مدثّر ۳۹۳ اختلاف در اوّلین سوره که نازل شده است ۳۹۸ معنی [ثِیابَکَ فَطَهِّر] ۴۰۰ سخن در [إِنَّهُ فَکَّرَ وَ قَدَّرَ] ۴۰۲ مقصود از [لِیَستَیقِنَ] و جهت پیدایش یقین ۴۰۵ سخن در [کَذلِکَ یُضِلُّ اللّهُ ...] -قرآن-۳۹-۵۶-قرآن-۶۷-۸۷-قرآن-۹۸-۱۱۸-قرآن-۲۰۰-۲۲۰-قرآن-۲۳۵-۲۶۴-قرآن-۲۸۰-۲۹۵-قرآن-۳۳۱-۳۶۲ ۴۰۶سخن ما در [أَصحابَ الیَمِینِ] ۴۱۰ سوره قیامت ۴۱۱ سخن در [لا أُقسِمُ و- بِالنَّفسِ اللَّوّامَةِ] ۴۱۳ شعر صفی علیشاه در نفس لوّامه ۴۱۵ گفتار فخر در سوگندهای اول اینکه سوره ۴۱۵ سخن تأویلات در [عَلی نَفسِهِ بَصِیرَةٌ. و أَلقی مَعاذِیرَهُ] ۴۱۹ سخن در [لا تُحَرِّک بِهِ لِسانَکَ] ۴۱۹ مقصود از [إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ] ۴۲۲ معنی [أَولی لَکَ فَأَولی] ۴۲۴ سخن ما در سوگند اول سوره و نظم آیات ۴۲۵ سوره انسان ۴۳۰ ۴۳۴ -قرآن-۱۷-۳۸-قرآن-۶۹-۸۱-قرآن-۹۰-۱۱۵-قرآن-۲۲۶-۲۵۱-قرآن-۲۵۵-۲۷۵-قرآن-۲۹۰-۳۲۰-قرآن-۳۳۶-۳۶۰-قرآن-۳۷۱-۳۹۴ [صفحه ۷۲۱] ۴۳۴ سخن در [شَراباً طَهُوراً] و شعر حسینی ۴۳۵ مقصود از [وَ اذکُرِ اسمَ رَبِّکَ] ۴۳۹ سخن ما در [نَبتَلِیهِ] و ۵ آیت دیگر ۴۴۱ سوره مرسلات ۴۴۳ مقصود از [ظِلٍّ ذِی ثَلاثِ شُعَبٍ] ۴۴۸ سخن ما در [فَالمُلقِیاتِ ذِکراً] ۴۵۰ سوره نباء ۴۵۲ معنی [فَتَأتُونَ أَفواجاً] ۴۵۶ مقصود از [یَقُومُ الرُّوحُ] ۴۶۰ سخن در [یا لَیتَنِی کُنتُ تُراباً] ۴۶۱ سخن ما در [جَزاءً وِفاقاً. و یَقُومُ الرُّوحُ] ۴۶۱ سوره نازعات ۴۶۵ معنای [فَالمُدَبِّراتِ أَمراً] ۴۶۷ سخن در [أَنَا رَبُّکُمُ الأَعلی] و گفتار ابلیس و شعر مثنوی ۴۷۱ نوشته کشف الاسرار در [فَأَمّا مَن طَغی] ۴۷۵ سخن ما در [یَومَ یَتَذَکَّرُ- و- إِلی رَبِّکَ مُنتَهاها] ۴۷۶ سوره عبس ۴۷۷ مخاطب آیه کیست! ۴۸۰ سخن در [مَنِ استَغنی] ۴۸۱ مقصود از [شَأنٌ یُغنِیهِ] و شعر عطّار ۴۸۴ سخن ما در اینکه آیات ۴۸۵ سوره تکویر ۴۸۶ سخن فی ظلال در [سُجِّرَت] ۴۸۹ -قرآن-۱۴-۳۲-قرآن-۶۱-۸۷-قرآن-۱۰۶-۱۱۹-قرآن-۱۶۶-۱۹۵-قرآن-۲۱۴-۲۳۷-قرآن-۲۶۲-۲۸۴-قرآن-۳۰۰-۳۲۰-قرآن-۳۳۵-۳۶۴-قرآن-۳۸۳-۳۹۸-قرآن-۴۰۲-۴۲۱-قرآن-۴۵۰-۴۷۵-قرآن-۴۹۰-۵۱۷-قرآن-۵۷۴-۵۹۴-قرآن-۶۱۳-۶۳۲-قرآن-۶۴۱-۶۶۶-قرآن-۷۱۹-۷۳۵-قرآن-۷۵۱-۷۶۹-قرآن-۸۵۴-۸۶۵ [صفحه ۷۲۲] ۴۸۹ معنای [إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَت] ۴۹۰ سخن در [إِذَا المَوؤُدَةُ] ۴۹۱ سخن در [بِالأُفُقِ المُبِینِ] و سخن طنطاوی ۴۹۴ سخن ما در حشر وحوش و [رَآهُ بِالأُفُقِ ...] -قرآن-۱۱-۴۰-قرآن-۵۵-۷۴-قرآن-۸۹-۱۱۳-قرآن-۱۵۹-۱۸۳ ۴۹۷سوره انفطار ۵۰۱ معانی [ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الکَرِیمِ] ۵۰۲ سخن ما در آیات اوّل سوره ۵۰۶ سوره مطفّفین ۵۰۸ سخن در [إِذَا اکتالُوا] ۵۱۲ معنی [عَن رَبِّهِم یَومَئِذٍ لَمَحجُوبُونَ] ۵۱۶ سخن ما در [مطفّفین- و- بَل رانَ عَلی قُلُوبِهِم] ۵۱۹ سوره انشقاق ۵۲۰ معنی [لَتَرکَبُنَّ طَبَقاً] ۵۲۴ نوشته کشف الاسرار ۵۲۵ سخن ما در آیات اینکه سوره ۵۲۶ سوره بروج ۵۲۷ معنای [شاهِدٍ وَ مَشهُودٍ] ۵۳۰ سخن ما در شاهد و مشهود ۵۳۳ سوره طارق ۵۳۳ معنی [بَینِ الصُّلبِ وَ التَّرائِبِ] و سخن طنطاوی و آلوسی ۵۳۷ معنی [فَمَهِّلِ الکافِرِینَ ...] و اصلاح آیه بوسیله- ابیّ بن کعب و زید بن ثابت ۵۳۹ سخن ما در طارق و ثاقب و صلب و ترائب ۵۴۰ -قرآن-۲۶-۶۱-قرآن-۱۳۰-۱۴۶-قرآن-۱۵۷-۱۹۸-قرآن-۲۳۵-۲۶۴-قرآن-۲۹۲-۳۱۵-قرآن-۴۰۳-۴۲۳-قرآن-۴۸۰-۵۱۴-قرآن-۵۴۹-۵۷۸ [صفحه ۷۲۳] ۵۴۰ سوره اعلی ۵۴۰ معنی [سَبِّحِ اسمَ] و خواندن اعرابی اینکه سوره را در نماز ۵۴۰ مقصود از [سَنُقرِئُکَ] ۵۴۳ سخن در [إِلّا ما شاءَ اللّهُ] و خواندن و نوشتن پیغمبر ۵۴۴ سخن در [نُیَسِّرُکَ لِلیُسری] ۵۴۵ سخن فی ظلال و فرموده پیغمبر و رفتار با اعرابی ۵۴۷ معنی [فَذَکِّر إِن نَفَعَتِ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الذّکری] ۵۴۸ مقصود از [أفلَح مَن تَزَکّی ...] -قرآن-۲۵-۴۱-قرآن-۱۰۴-۱۱۸-قرآن-۱۳۳-۱۵۶-قرآن-۱۹۷-۲۲۱-قرآن-۲۸۹-۳۲۴-قرآن-۳۴۰-۳۶۸ ۵۴۹مقصود از [صحف اولی] و سخن روح البیان و جواب او ۵۵۱ سخن ما در [سَنُقرِئُکَ] ۵۵۱ سوره غاشیه ۵۵۱ مقصود از [ضَریعٍ] ۵۵۴ سخن در [أَ فَلا یَنظُرُونَ إِلَی الإِبِلِ ...] -قرآن-۷۸-۹۲-قرآن-۱۲۴-۱۳۴-قرآن-۱۴۹-۱۹۱ ۵۵۵معنی [عَلَینا حِسابَهُم] ۵۵۶ سخن ما در استفاده از اینکه آیه ۵۵۷ سوره فجر ۵۵۸ معنی [وَ اللَّیلِ إِذا ...] -قرآن-۹-۲۹-قرآن-۹۹-۱۲۲ ۵۶۳معنی [بِعادٍ إِرَمَ] ۵۶۳ مقصود از [نفس مطمئنّه] و نوشته کشف ۵۶۹ سخن ما در هفت مطلب ۵۷۱ سوره بلد ۵۷۳ نوشته کشف در بسم اللّه و لا اقسم ۵۷۵ معنی [وَ أَنتَ حِلٌّ] ۵۷۵ مقصود از [وَ والِدٍ وَ ما وَلَدَ] ۵۷۷ -قرآن-۹-۲۵-قرآن-۱۶۷-۱۸۵-قرآن-۲۰۱-۲۲۵ [صفحه ۷۲۴] ۵۷۷ معنای [فَلَا اقتَحَمَ العَقَبَةَ] ۵۷۸ سخن ما در [أَنتَ حِلٌّ] و [ذا مَقرَبَةٍ] ۵۸۱ سوره شمس ۵۸۲ سوره لیل ۵۸۶ معنی [صَدَّقَ بِالحُسنی] و دعای فرشته ۵۸۷ سوره ضحی ۵۹۲ سخن کشف در فرق موسی با محمّد [ص] و مراقبت محی الدّین ۵۹۵ سخن در [أَ لَم یَجِدکَ یَتیماً] و در [وَجَدَکَ ضَالًّا] ۵۹۹ سوره انشراح ۶۰۴ معنی [وَضَعنا عَنکَ وِزرَکَ] ۶۰۷ سخن ما در اینکه آیات ۶۱۱ سوره و التّین ۶۱۵ سخن عبده در سوگندهای اوّل سوره و گفتار او ۶۱۶ سخن ما در سوگندهای اینکه سوره ۶۱۷ سوره علق ۶۱۸ سوره القدر ۶۲۵ سوره بیّنه ۶۳۳ سوره اذا زلزلت ۶۴۰ سوره و العادیات ۶۴۵ سوره القارعهٔ ۶۵۱ سوره تکاثر ۶۵۴ سوره و العصر ۶۵۹ سوره الهمزهٔ ۶۶۲ سوره فیل ۶۶۶ سوره ایلاف ۶۷۲ سوره ماعون ۶۷۵ سوره کوثر ۶۷۹ سوره کافرون ۶۸۲ سوره النّصر ۶۸۷ سوره تبّت ۶۹۱ سوره اخلاص ۶۹۵ سوره فلق ۷۰۰ سوره ناس -قرآن-۱۱-۳۹-قرآن-۵۸-۷۳-قرآن-۷۶-۹۰-قرآن-۱۲۹-۱۵۰-قرآن-۲۶۳-۲۹۰-قرآن-۲۹۸-۳۱۷-قرآن-۳۴۵-۳۷۰

سوره فتح

اشاره

۵۵۴ - ۴۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الفتح [۴۸]: آیات ۱ تا ۲۹]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ إِنّا فَتَحنا لَکَ فَتحاً مُبِیناً [۱] لِیَغفِرَ لَکَ اللّهُ ما تَقَدَّمَ مِن ذَنبِکَ وَ ما تَأَخَّرَ وَ یُتِمَّ نِعمَتَهُ عَلَیکَ وَ یَهدِیَکَ صِراطاً مُستَقِیماً [۲] وَ یَنصُرَکَ اللّهُ نَصراً عَزِیزاً [۳] هُوَ الَّذِی أَنزَلَ السَّکِینَةَ فِی قُلُوبِ المُؤمِنِینَ لِیَزدادُوا إِیماناً مَعَ إِیمانِهِم وَ لِلّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَکِیماً [۴] -قرآن-۱-۴۰۵ لِیُدخِلَ المُؤمِنِینَ وَ المُؤمِناتِ جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها وَ یُکَفِّرَ عَنهُم سَیِّئاتِهِم وَ کانَ ذلِکَ عِندَ اللّهِ فَوزاً عَظِیماً [۵] وَ یُعَذِّبَ المُنافِقِینَ وَ المُنافِقاتِ وَ المُشرِکِینَ وَ المُشرِکاتِ الظّانِّینَ بِاللّهِ ظَنَّ السَّوءِ عَلَیهِم دائِرَةُ السَّوءِ وَ غَضِبَ اللّهُ عَلَیهِم وَ لَعَنَهُم وَ أَعَدَّ لَهُم جَهَنَّمَ وَ ساءَت مَصِیراً [۶] وَ لِلّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ کانَ اللّهُ عَزِیزاً حَکِیماً [۷] إِنّا أَرسَلناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً [۸] لِتُؤمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ وَ تُسَبِّحُوهُ بُکرَةً وَ أَصِیلًا [۹] -قرآن-۱-۶۷۴ إِنَّ الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ إِنَّما یُبایِعُونَ اللّهَ یَدُ اللّهِ فَوقَ أَیدِیهِم فَمَن نَکَثَ فَإِنَّما یَنکُثُ عَلی نَفسِهِ وَ مَن أَوفی بِما عاهَدَ عَلَیهُ اللّهَ فَسَیُؤتِیهِ أَجراً عَظِیماً [۱۰] سَیَقُولُ لَکَ المُخَلَّفُونَ مِنَ الأَعرابِ شَغَلَتنا أَموالُنا وَ أَهلُونا فَاستَغفِر لَنا یَقُولُونَ بِأَلسِنَتِهِم ما لَیسَ فِی قُلُوبِهِم قُل فَمَن یَملِکُ لَکُم مِنَ اللّهِ شَیئاً إِن أَرادَ بِکُم ضَرًّا أَو أَرادَ بِکُم نَفعاً بَل کانَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِیراً [۱۱] بَل ظَنَنتُم أَن لَن یَنقَلِبَ الرَّسُولُ وَ المُؤمِنُونَ إِلی أَهلِیهِم أَبَداً وَ زُیِّنَ ذلِکَ فِی قُلُوبِکُم وَ ظَنَنتُم ظَنَّ السَّوءِ وَ کُنتُم قَوماً بُوراً [۱۲] وَ مَن لَم یُؤمِن بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِنّا أَعتَدنا لِلکافِرِینَ سَعِیراً [۱۳] وَ لِلّهِ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ یَغفِرُ لِمَن یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَن یَشاءُ وَ کانَ اللّهُ غَفُوراً رَحِیماً [۱۴] -قرآن-۱-۹۲۹ سَیَقُولُ المُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقتُم إِلی مَغانِمَ لِتَأخُذُوها ذَرُونا نَتَّبِعکُم یُرِیدُونَ أَن یُبَدِّلُوا کَلامَ اللّهِ قُل لَن تَتَّبِعُونا کَذلِکُم قالَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللّهِ مِن قَبلُ فَسَيَقُولُونَ بَل تَحسُدُونَنا بَل كانُوا لا يَفقَهُونَ إِلاّ قَلِيلاً [۱۵] قُل لِلمُخَلَّفِينَ مِنَ الأَعرابِ سَتُدعَونَ إِلى قَومٍ أُولِي بَأسٍ شَدِيدٍ تُقاتِلُونَهُم أَو يُسلِمُونَ فَإِن تُطِيعُوا يُؤتِكُمُ اللّهُ أَجراً حَسَناً وَ إِن تَتَوَلَّوا كَما تَوَلَّيتُم مِن قَبلُ يُعَذِّبكُم عَذاباً أَلِيماً [۱۶] لَيسَ عَلَى الأَعمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الأَعرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى المَرِيضِ حَرَجٌ وَ مَن يُطِعِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ يُدخِلهُ جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ وَ مَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبهُ عَذاباً أَلِيماً [۱۷] لَقَد رَضِيَ اللّهُ عَنِ المُؤمِنِينَ إِذ يُبايِعُونَكَ تَحتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ ما فِي قُلُوبِهِم فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيهِم وَ أَثابَهُم فَتحاً قَرِيباً [۱۸] وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأخُذُونَها وَ كانَ اللّهُ عَزِيزاً حَكِيماً [۱۹] -قرآن-۱-۱۰۲۶ وَعَدَكُمُ اللّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً تَأخُذُونَها فَعَجَّلَ لَكُم هذِهِ وَ كَفَّ أَيدِيَ النّاسِ عَنكُم وَ لِتَكُونَ آيَةً لِلمُؤمِنِينَ وَ يَهدِيَكُم صِراطاً مُستَقِيماً [۲۰] وَ أُخرى لَم تَقدِرُوا عَلَيها قَد أَحاطَ اللّهُ بِها وَ كانَ اللّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيراً [۲۱] وَ لَو قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الأَدبارَ ثُمَّ لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً [۲۲] سُنَّةَ اللّهِ الَّتِي قَد خَلَت مِن قَبلُ وَ لَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّهِ تَبدِيلاً [۲۳] وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيدِيَهُم عَنكُم وَ أَيدِيَكُم عَنهُم بِبَطنِ مَكَّةَ مِن بَعدِ أَن أَظفَرَكُم عَلَيهِم وَ كانَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِيراً [۲۴] -قرآن-۱-۶۷۲ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوكُم عَنِ المَسجِدِ الحَرامِ وَ الهَدىَ مَعكُوفاً أَن يَبلُغَ مَحِلَّهُ وَ لَو لا رِجالٌ مُؤمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤمِناتٌ لَم تَعلَمُوهُم أَن تَطَؤُهُم فَتُصِيبَكُم مِنهُم مَعَرَّةٌ بِغَيرِ عِلمٍ لِيُدخِلَ اللّهُ فِي رَحمَتِهِ مَن يَشاءُ لَو تَزَيَّلُوا لَعَذَّبنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنهُم عَذاباً أَلِيماً [۲۵] إِذ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الجاهِلِيَّةِ فَأَنزَلَ اللّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى المُؤمِنِينَ وَ أَلزَمَهُم كَلِمَةَ التَّقوى وَ كانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهلَها وَ كانَ اللّهُ بِكُلِّ شَيءٍ عَلِيماً [۲۶] لَقَد صَدَقَ اللّهُ رَسُولَهُ الرُّؤيا بِالحَقِّ لَتَدخُلُنَّ المَسجِدَ الحَرامَ إِن شاءَ اللّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُم وَ مُقَصِّرِينَ لا تَخافُونَ فَعَلِمَ ما لَم تَعلَمُوا فَجَعَلَ مِن دُونِ ذلِكَ فَتحاً قَرِيباً [۲۷] هُوَ الَّذِي أَرسَلَ رَسُولَهُ بِالهُدى وَ دِينِ الحَقِّ لِيُظهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ كَفى بِاللّهِ شَهِيداً [۲۸] مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدّاءُ عَلَى الكُفّارِ رُحَماءُ بَينَهُم تَراهُم رُكَّعاً سُجَّداً يَبتَغُونَ فَضلاً مِنَ اللّهِ وَ رِضواناً سِيماهُم فِي وُجُوهِهِم مِن أَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُم فِي التَّوراةِ وَ مَثَلُهُم فِي الإِنجِيلِ كَزَرعٍ أَخرَجَ شَطأَهُ فَآزَرَهُ فَاستَغلَظَ فَاستَوى عَلى سُوقِهِ يُعجِبُ الزُّرّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الكُفّارَ وَعَدَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ مِنهُم مَغفِرَةً وَ أَجراً عَظِيماً [۲۹] -قرآن-۱-۱۵۳۵ [صفحه ۵] معنی لغات: «سکینهٔ» سنگینی، آرامش، سهمناکی، «تُعَزِّرُوه» از تعزیر بمعنی بزرگ و گرامی داشتن، کومک و یاری کردن، ملامت و ادب کردن -قرآن-۴۸-۶۳ [صفحه ۶] بسختی زدن، و اینکه از کلمات اضداد است که معانی ناسازگار و بی‌تناسب دارد. «نَکَثَ» شکستن و دور انداختن. «هدی» حیوانی که برای قربانی نشانه‌دار می کنند و بقربانگاه حج می‌برند. «مَعکُوفاً» زندانی و جلوگیر شده، دور و بر و اطراف گرفته. «مَعَرَّةٌ» بدی، آزار، گناه. «تَزَیَّلُوا» از مصدر تزیّل احترام چیزی داشتن و از دور بر پراکنده شدن. «شطأ» برگ زراعت، پی جست و شاخه‌ها که از بن ساق درخت بیرون می‌آید. «آزر» از مصدر مؤازره بمعنی کومک کردن. -قرآن-۱-۱۰-قرآن-۱۱۳-۱۲۴-قرآن-۱۷۷-۱۸۸-قرآن-۲۰۸-۲۲۱ ترجمه: ۱ ای محمّد بیقین باش که ما گشایشی نمودار برایت فراهم کردیم ۲ تا اندیشه‌ی تو و گناه مردمت چه در گذشته و یا پس ز آن را بپوشیم [که از کافران نگران نباشی و از رفتار بدشان درگذری] و نعمت خود بر تو تمام کنیم و راه راست تبلیغ و رهبری بتو نمائیم [تا نه از دشمن بترسی و نه از کار خود بمانی] ۳ و کومکی ارزنده با تو کنیم [که کس را بر تو دستی نباشد و دینت همیشه نمودار بماند] ۴ همان کسی که آرامش در دل مؤمنین فرود آورد تا بر ایمان خود بیفزایند و در فکر و کار جلو روند. چون لشکرهای آسمانها و زمین و همه‌ی وسائل در اختیار او است که دانای درستکار است ۵ البته آرامش دل و افزایش ایمان را سود آن است که زن و مرد مؤمن را گناهان بپوشد و در بهشتانی که رودها از آن روان است بجاودان درون کند و اینکه خود بزرگ رستگاری بپیشگاه خدائی است ۶ و نیز مرد و زن منافق و مشرک بد دل بخداوند را [بواسطه‌ی فزونی ایمان شما و بدست شما] آزارشان کند و گردش روزگار بر زیانشان بود و خدا بر آنها خشم گیرد و لعنت‌شان کند و دوزخی بر ایشان فراهم کرده است که بدترین سرنوشت آنها است ۷ چون لشکرهای آسمانها و زمین بفرمان او است [و بهر کاری توانا است] و برتر است و درستکار ۸ ای محمّد ما تو را به گواهی و بیم و نوید فرستادیم ۹ تا آدمیان بخدا و پیغمبر بگروند و اینکه را یاری کنند و گرامیش بدارند و او را ببامداد و شامگاه ستایش کنند ۱۰ البته کسانی که با تو [صفحه ۷] دست صفا دهند با خدا داده‌اند که دست او بر دست آنها است [چون برای حق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیعت کنند و نعمت او فراگیرشان شود] و آنکه پیمان شکست خود را شکسته است و زیان دیده است و هر که پیمان حق استوار داشت بزودی او را مزدی بزرگ رساند ۱۱ ای محمّد عربهای بجای مانده و کناره‌گیر با تو گویند: گرفتار سرمایه و خانواده‌ایم و نتوانیم با تو بجنگ رویم، تو برای ما آمرزش اینکه گناه بخواه، اینکه سخن دروغ است چه آنچه گویند در دل ندارند. تو بگو: اگر خدا برای شما سود یا زیانی بخواهد که جلوگیر او بود و در برابر قدرت او کناره‌گیری شما و عذر پذیرفتن و استغفار من چه سود دارد! چه او از آنچه کنید خبردار است ۱۲ و شما گمان داشتید که پیغمبر و مؤمنین هرگز پس از جنگ روی خانه نبینند. و اینکه گمان در دل‌تان آراسته و استوار شد و بدگمانی بردید که مردمی نابود و بداندیش بودید ۱۳ و البتّه آنکه بخدا و پیغمبرش ایمان نداشت کافر است و ما برای کافران آتشی سوزان آماده کرده‌ایم ۱۴ چون پادشاهی آسمانها و زمین مال خدا است و هر که شایسته باشد بیامرزد و آنکه نباشد بیازارد که خداوند غفور است و رحیم ۱۵ آنگاه که شما مسلمانان می‌روید تا غنیمتی بچنگ آرید عربهای بخانه نشسته و کناره‌گیر از شما گویند: اجازه دهید که بدنبال شما باشیم. آنها می‌خواهند سخن و دستور حق را دگرگون کنند. تو بگو: خدا در گذشته گفته هرگز بدنبال ما نخواهید بود خواهند گفت: شما حسد برید که ما سود بریم ولی جز اندکی نفهمند [که بخواسته نادرست خود می‌سنجند] ۱۶ ای محمّد باعراب در جای مانده بگو: بهمین زودی شما را بجنگ مردمی سخت نیرومند میخوانند که با آنها بجنگید تا تسلیم شوند پس اگر شما فرمان بردید خدا مزد نیکوتان دهد و اگر چون گذشته گریختید بآزاری دردناک گرفتارتان کند ۱۷ ولی آنها که کوریا لنگ یا بیمار هستند گناه ندارند اگر بجنگ کافران نروند پس هر که فرمان خدا و پیغمبرش برد او را در بهشتی درون کند که رودها از زیر درختان آن روان بود و آنکه پشت بفرمان کرد عذابی دردناکش کند ۱۸ ای محمّد البتّه خدا پسندید [صفحه ۸] آن مؤمنین را که زیر آن درخت [سمر تناور خاردار در حدیبیه باندازه‌ی هزار و پانصد نفر] با تو بیعت کردند پس او بدانست آنچه در دل داشتند و آرامش بر ایشان فرود آورد [تا بفرموده‌ی تو و صلح با کافران تسلیم شدند] و بزودی گشایش و فتحی بمزدشان می‌رسد ۱۹ و غنیمتهای بسیار می‌گیرند که خدا برتر است و درستکار ۲۰ خداوند نوید سود جنگی فراوان بشما داد و اینکه یک را زود رساند و دست عربها را از شما جلو گرفت تا نشانه‌ای [همیشگی بر ارزش فکر و کارتان] برای مؤمنین باشد و هم شما را براه راست هدایت کند [که ایمان استوارتر کنید و توکّل سختتر] ۲۱ و غنیمتهای دیگر بسرنوشت دارید که اکنون توان رسیدن بآن ندارید و البتّه خداوند فراگیر و نگهبان آن است چه او بر همه چیز توانا است. ۲۲ و اگر آنها که کافر بودند با شما [در سرزمین حدیبیه] جنگ می‌کردند می- گریختند و ز ان پس نه دوستی می‌یافتند و نه یاوری که یاری پیغمبران و شکست دشمنانشان باشد ۲۳ روش و سرنوشت گذشته‌ی خداوندی است و هرگز آن را جانشین نیابی ۲۴ خدا بود که در دل سرزمین مکّه از پس آنکه بر عربها چیرتان کرد دست‌شان را از شما جلو گرفت و هم دست شما را از آنها که او است بینای بآنچه انجام کنید ۲۵ همان عربها هستند که کافر شدند و جلوگیر شما از رفتن به مسجد الحرام و هم از بردن قربانی مکّه بقربانگاهش چه اگر مردان و زنان مسلمان ناشناس شما بمکه نبود که در جنگ پایمال‌شان کنید و شما را ندانسته رنج و گناهی باشد [البته کومک می‌کردیم که عربها را بشکنید و بمسجد الحرام روید] ولی آن را که مصلحت باشد خدا برحمت خود در آورد. و اگر مرد و زن مسلمان مکّه جدا بودند کافران آنجا را عذابی دردناک می‌کردیم ۲۶ چه آنها تعصّب و گردنفرازی روزگار جاهلیّت بدل گرفته بودند [که از نوشتن بسم اللّه در پیمان‌نامه‌ی حدیبیه خودداری کردند و از راه دادن مسلمانان بمسجد الحرام ننگ داشتند] پس خداوند آرامش خود بر پیغمبر و مؤمنین فرو فرستاد [تا تعصّب کافران ندیده گرفتند] و ایشان را از کلمه‌ی تقوی و سخن پرهیزگاری جدا نداشت که آنها [صفحه ۹] بآن سزاوارتر بودند و مرد یکتاپرستی چه خداوند دانای بر همه چیز بوده است ۲۷ که خواب پیغمبرش راست کرد و البتّه شما سر تراشیده و موی کوتاه کرده و ناخن گرفته، آسوده بمسجد الحرام می‌روید و ترس ندارید پس آنچه را شما ندانید او بدانست که پیش از رفتن بمسجد الحرام گشایش و فتحی بزودی برای شما فراهم کرد [در حدیبیه یا خیبر پس بدانید که] ۲۸ او کسی است که پیغمبرش را برهبری و دین درست فرستاد تا بر همه ادیان چیره‌اش کند و بس است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گواهی خداوند بر دین و پیغمبری ۲۹ چون محمّد پیغمبر خدا است و همرهانش بکافران سختگیرند و با خود نرمدل که ببینی برکوع و سجودند و بخشش خداوندی بخواهند و پسند او را و در چهره‌شان نشان سجده نمودار است. اینگونه مردمند که در تورات و انجیل مثلشان یاد شده است بمانند زراعتی که شاخ خود را ز خاک بدر آورد و کومکش کرد تا تناور و استوار شد و برین خود چنان بایستاد که کشاورزان را بزیبائی خود شگفت آرد [چنین است کشت دین محمّد بدلها] تا کافران را بپرورش مؤمنان خشمگین کند و خداوند بآنها که مؤمن شدند نوید داده است که بنیکوکاران‌شان مزد بزرگ دهد. سخن مفسّرین: ابو الفتوح: اینکه سوره مدنیّ است و بیست و نه آیه است طبری: عبد اللّه مسعود گفت: از حدیبیه برگشتیم و براه برای آسایش منزل کردیم و بخواب رفتیم و بتابش آفتاب بیدار شدیم و پیغمبر هنوز به خواب بود. با یکدیگر گفتیم قضای نماز بجای آریم که پیغمبر بیدار شد و فرمود: بهر جور که نماز می‌خواندید اگر فراموش کردید یا بخواب ماندید بهمان جور بخوانید در اینکه میان شتر پیغمبر را گم کردیم و گشتیم تا آن را در پای درختی یافتیم که مهارش بشاخه‌ی آن گیر کرده بود. آوردند و آن حضرت سوار شد و براه میرفتیم که وحی بر آن حضرت آمد و در چنین حال بر پیغمبر بسیار، سخت می‌گذشت و چون برگذار شد و آن حضرت آسوده گشت ما را خبر داد که سوره‌ی إِنّا فَتَحنا نازل شده است. و مجمّع بن حارثه‌ی انصاری که از قاریهای قرآن بود گفت: با پیغمبر -قرآن-۷۴۴-۷۵۷ [صفحه ۱۰] بحدیبیه بودیم و چون از آنجا بر می‌گشتیم ناگهان مردم در جنب و جوش شدند و بعضی پرسیدند چه خبر است! گفتند: بر پیغمبر وحی آمده است «إِنّا فَتَحنا لَکَ- الخ». براء بن عازب گفت: شما مردم فتح مکه را می‌دانید ولی ما روز حدیبیه را که نام چاهی است در بیابان می‌دانیم و هزار و پانصد نفر بودیم به همراه پیغمبر. -قرآن-۱۵۲-۱۷۶ «إِنّا فَتَحنا» ۱ کشف: در اینکه سوره ناسخ یک آیه است «لِیَغفِرَ لَکَ اللّه- الخ» که ناسخ اینکه آیه است «وَ ما أَدرِی ما یُفعَلُ بِی-- الخ» و منسوخ در اینکه آیه نیست و در مقصود از اینکه فتح اختلاف است: ۱- قتاده گفت مقصود فتح مکّه است ۲- مجاهد گفت: مقصود فتح خیبر است ۳- عموم مفسّرین معتقدند که مقصود صلح حدیبیه است. و اینکه را فتح بزرگ گفته است برای اینکه: -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۶۶-۹۰-قرآن-۱۳۱-۱۶۵ ۱- گفتگوی با مشرکین و صلح یا جنگ با آنها دشوار بود و خدا اینکه را آسان کرد و بکار مسلمانان گشایش داد ۲- آیت مغفرت و آمرزش در اینکه موقع نازل شد باین آیه «لِیَغفِرَ لَکَ اللّه-» الخ ۳- بمؤمنین وعده‌ی نصرت داد به اینکه آیه «وَ یَنصُرَکَ اللّه-» الخ ۴- بدنبال آن غنیمتهای خیبر بچنگ آمد ۵- خبر پیروزی دولت رم بآن هنگام رسید و راستی پیغمبر نمودار شد که در اینکه آیه گفته شده است «وَ هُم مِن بَعدِ غَلَبِهِم سَیَغلِبُون» و مسلمین شاد شدند چون کافران مکّه اینکه را دروغ می‌پنداشتند که باخبار پیغمبر و قرآن رومیها پیروز شدند ۶- در اینکه روز مشرکین و مسلمین بیکدگر آمیختند و کافران باسلام آشنا شدند و در دلشان جایگیر شد و ز ان پس بمدّت سه سال گروهی بسیار مسلمان شدند و شوکت اسلام فزون شد. -قرآن-۱۹۴-۲۲۲-قرآن-۲۷۹-۳۰۵-قرآن-۴۶۶-۵۱۱ أبو الفتوح: در معنی اینکه جمله سه قول است: ۱- یعنی قلعه و شهر برای شما گشودیم که در حدیبیه صلح شد و فتح مکّه مولود از آن است و فتح خیبر در میان اینکه دو بود ۲- چون فتح بمعنی گشایش بوسیله‌ی دلیل و حجت نیز هست در اینکه آیه مقصود گشایش اسلام است بأدلّه‌ی ظاهره‌ی عقلی و شرعی ۳- [صفحه ۱۱] فتح بمعنی قضا و حکم نیز هست مثل اینکه آیه «رَبَّنَا افتَح بَینَنا وَ بَینَ قَومِنا بِالحَقّ» یعنی پروردگارا میان ما مردم حکم و قضاوت بحقّ کن و حاکم را فتّاح می‌نامند و عبد اللّه عبّاس گفت: شنیدم زنی عرب با شوهر خود می‌گفت بینی و بینک الفتّاح یعنی حاکم باید میان من و تو باشد. و معنی آیه اینکه است: ای محمّد ما برای تو حکم روشن و قضاوت نمودار کردیم که چیره باشی و یاری شوی و دین تو بر همه نمودار شود ۴- فتح بمعنی خبردار شدن و نمود امری و اطّلاع است و مسئله مشکلی که معلوم شود می‌گویند گشاده و فتح شد و اینکه فرموده‌ی علیّ «علّمنی رسول اللّه الف باب من العلم فتح لی من کلّ باب الف باب» یعنی پیغمبر هزار در از علم بمن آموخت که از هر دری هزار در گشاده شد. مقصود همین است که خبردار و مطّلع شدم و نمودار شد و معنی آیه اینکه است: ما نمودار و اعلام کردیم برای تو دینت را بسیار آشکار و همه کس فهم ۵- فتح بمعنی بردن غم و کشف همّ است که می‌گویند «کشف اللّه عنک و فرّج عنک و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فتح علیک» و اینکه هر سه جمله در معنی نزدیکند و معنی اینکه است که ما غمهای تو را برداشتیم و کشف غم تو کردیم. -قرآن- ۵۲-۱۰۶ طنطاوی: معنی اینکه آیه امروز باین صورت نمودار شده است که دین اسلام به چین و ژاپن رسیده است و در آنجا هم مسلمان زیاد شده است. «لِیَغفِرَ لَکَ اللّهُ ما تَقَدَّمَ مِن ذَنبِکَ-» الخ ۲ مجمع: اینکه جمله را چند معنی کرده‌اند که هیچکدام با عصمت و بیگناهی پیغمبران سازش ندارد ۱- خدا می‌آمرزد گناهان پیش از پیغمبری تو و بعد از آن را ۲- آنچه پیش از فتح از تو سر زده و آنچه بعد از فتح ۳- آنچه انجام شده و آنچه انجام نشده اگر انجام بشود می‌آمرزیم ۴- آنچه از آدم و حوا سرزده ببرکت تو می‌آمرزیم و آنچه از امّت تو پس از آن است بدعای تو می‌آمرزیم ۵- گناهان صغیره‌ی مقدّم و مؤخّر تو را می‌آمرزیم. و دوستان و هم مذهبهای ما شیعه دو معنی کرده‌اند: ۱- یعنی گناه جلو و جلوتر امت تو را می‌آمرزیم و جهت نسبت گناه امت بخود پیغمبر کمال وابستگی آن حضرت است با امت و از امام صادق [ع] نیز اینکه معنی نقل شده است -قرآن-۱-۵۷ [صفحه ۱۲] که بمفضّل بن عمر و عمرو بن یزید فرمود: پیغمبر گناه نداشت و خداوند گناه پیروان او را عهده‌دار شد که بیامرزد ۲- سیّد مرتضی گفته است: ذنب مصدر است و ممکن است اضافه بفاعل خود شود و هم بمفعول خود و در اینکه جمله اضافه به مفعول است یعنی «من ذنبهم الیک» یعنی گناهی که مردم با تو کردند و- جلوگیرت شدند که بمسجد الحرام بروی می‌آمرزد، و معنی آمرزش با اینکه توضیح: نسخ و بردن احکامی است که باید با دشمنانش رفتار شود و نیز آنچه با تو بخواهند رفتار کنند نابود می‌کند و می‌پوشد بواسطه‌ی فتح. پس ارتباط «لِیَغفِرَ لَکَ» به جمله‌ی جلو «إِنّا فَتَحنا» اینکه است که فتح و گشایش وسیله می‌شود که گناه آنها در رفتار با تو پوشیده شود که نه تو مجبور باشی با آنها بدشمنی رفتار کنی و نه آنها بتوانند بتو و مسلمین آزار و اهانت کنند. و نیز چند معنی دیگر برای اینکه جمله گفته‌اند: ۱- اگر در گذشته گناه کرده‌ای یا بآینده گناه کنی می‌آمرزیم. -قرآن-۵۸۳-۶۰۰-قرآن-۶۱۸-۶۳۳ مقصود از گناه ترک مستحب و بهتر است که «حسنات الابرار سیئات المقرّبین» آنچه برای دیگران جایز است برتری مقام پیغمبر آنرا برای آن حضرت ناروا می‌دارد«۱». -پاورقی-۱۷۷-۱۷۹ [صفحه ۱۳] «وَ یَهدِیَکَ صِراطاً مُستَقِیماً» ۲ طبری: یعنی دینی که راهش مستقیم و بی‌کجی باشد و تو را بسوی رضای حقّ برد، خدا راهنمائیت کند. -قرآن-۱-۳۶ مجمع: یعنی خدا پایدار بدارد تو را براهی که هر کس بآن راه رود به بهشت رسد. «أَنزَلَ السَّکِینَةَ فِی قُلُوبِ- الخ» ۵ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- یعنی خداوند بآنها لطفی کرد که بر بینائی‌شان افزوده شد و دل و قلبشان آرام شد بواسطه‌ی نشانه‌ها و دلیلها که بر توحید برای آنها نمودار کرد. و اینکه نعمتی است برای مؤمنین که کافران محروم هستند چون روح آرامش در دل ندارند و بکمترین تردید و شبهه آرامش خود از دست می‌دهند ۲- معنی سکینه یاری مؤمنین است که بواسطه‌ی آن دلهاشان آرام می‌شود و در جنگ قدمشان ثابت می‌ماند ۳- یعنی آنچه تعظیم خدا و پیغمبر ممکن است خداوند در دلشان قرار داد. -قرآن-۱-۴۰ کشف نوشته: سکینه آرامی است که حقّ جلّ جلاله فرو فرستد بر دل دوستان خویش آزادی آن دلها را و آن در دو چیز است: در خدمت و در یقین اما سکینه‌ی در خدمت سه چیز کرد: کار بر سنت کرد تا باندک توانگر گشت. و بر اصل اعتماد کرد تا از وساوس آزاد گشت. و خلق در آن فراموش کرد تا از ریا آزاد گشت. و سکینه‌ی در یقین، در دل سه چیز کرد: بقسمت قسام رضا داد تا از احتیال بیاسود. و ضرر و نفع از یک جا دید تا از حذر فارغ گشت. و و کیل بپسندید تا از علایق رها شد. نشان اینکه سکینه که در دل فرود آید آن است که: مرد بخشاینده و بخشنده گردد بخشایشی که همه‌ی دنیا بکافری بخشد و منت ننهد بخششی که همه نعیم عقبی بمؤمنی بخشد و گر بپذیرد منت دارد. اینکه است سنّت جوانمردان و سیرت ایشان. تأویلات کاشانی: سکینه روشنی دل است که آنچه بآن بیند با نشاط و شاد شود و آسوده خاطر و اینکه روشنی پس از علم الیقین نمودار می‌شود عین- [صفحه ۱۴] الیقین بدنبال دارد و مانند وجدان یقینی است که با خود لذّت و شادی همراه دارد. تفسیر شریف لاهیجی: در کافی حدیث بسیار نقل کرده است که مقصود از سکینه ایمان است. «لِیَزدادُوا إِیماناً» ۴ فخر: اینکه جمله بچند جور معنی می‌شود: ۱- چون بتدریج تکالیف برای آنها می‌رسد مانند احکام نماز و روزه و غیره و آنها می‌پذیرند پس بر ایمان خود می‌افزایند ۲- بواسطه‌ی رسیدن سکینه بدلهاشان صبر کردند و آنچه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌دانستند که پیغمبر راست می‌گوید و آنها چیره خواهند شد بچشم دیدند و علم الیقین آنها بعین الیقین مبدّل شد ۳- در نهاد خود مؤمن بودند و با دلیل و برهان بر ایمان فطری خود افزودند ۴- باصول دین مؤمن بودند فروع دین پذیرفتند پس باین پذیرش بر ایمان خود افزوده‌اند. -قرآن-۱-۲۳ «وَ لِلّهِ جُنُودُ- الخ» ۴ فخر: مناسبت اینکه جمله با جلو اینکه است که خدا قشونی از ملائکه و جنّ و انس و زلزله و صاعقه در اختیار دارد که مشرکین را گرفتار کند ولی بوسیله‌ی سکینه مؤمنین را ثابت قدم کرد تا آنها را مغلوب کردند. -قرآن-۱-۲۰ «وَ یُکَفِّرَ عَنهُم سَیِّئاتِهِم» ۵ فخر: پوشاندن گناه باید پیش از داخل کردن ببهشت باشد و در اینکه جمله که بعد از «لِیُدخِلَ المُؤمِنِین- الخ» گفته شده است برای اینکه است که مقصود فهماندن بهشتی بودن آنها است که با آمرزش و پوشاندن گناهان است و ممکن است مقصود اینکه باشد که در بهشت مشمول کرامت حقّ هستند که در آنجا زشتیهای معنوی و اخلاق رذیله نابود است چنانکه زشتیهای مادی و پلیدیهای بدنی در آنجا نیست. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۱۳۸-۱۶۳ «وَ یُعَذِّبَ المُنافِقِین- الخ» ۶ طبری: یعنی فتح کردیم تا منافقین را آزار کنیم. -قرآن-۱-۳۰ مجمع: چون بمؤمنین وعده‌ی بهشت داده شد بدنبال آن کافران تهدید بعذاب شدند. [صفحه ۱۵] فخر: یعنی: افزایش ایمان شما موجب بهشت است برای شما در آخرت و موجب عذاب منافقین است بدست شما در اینکه عالم. «وَ لِلّهِ جُنُودُ- الخ» ۷ فخر: اینکه آیه در آیت چهارم آمده است و تکرار آن برای اینکه است که فرستادن لشکر یا برای عذاب است یا برای آسایش در آیت اول که گفته شده است بدنبال نام مؤمنین و از اینکه جهت بدنبال اینکه جمله گفته شده است «عَلِیماً حَکِیماً» که علم با حکمت نشانه‌ی رحمت است و در نوبت دوّم که گفته شده است بدنبال عذاب منافقین آورده شده است و نشانه‌ی آزار است و از اینکه جهت در آخر گفته شده است «عَزِیزاً حَکِیماً» چون عزّت و برتری با حکمت علامت قدرت بر عذاب است پس در اوّل برای فهماندن قدرت خداوندی است به رحمت بر مؤمنین و دوّم برای نشان دادن قدرت است بر آزار مشرکان. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۹۹-۳۱۸-قرآن-۵۱۴-۵۳۳ مثنوی در دفتر چهارم، تهدید سلیمان به بلقیس: جمله ذرّات زمین و آسمان || لشکر حقّند گاه امتحان باد را دیدی که با عادان چه کرد ||! آب را دیدی که با طوفان چه کرد! آنچه بر فرعون زد آن بحر کین || و آنچه با قارون نموده است اینزمین و آنچه آن با بیل با آن پیل کرد || و آنچه پشّه کله آن مرد خورد و آنکه سنگ انداخت داودی بدست || گشت سیصد پاره و لشکر شکست سنگ می‌بارید بر اعدای لوط || تا که در آب سیه خوردند غوط گر بگویم از جمادات جهان || عاقلانه یاری پیغمبران مثنوی چندان شود که چل شتر || گر کشد عاجز شود از بار پر «لِتُؤمِنُوا بِاللّهِ- الخ» ۹ مجمع: «لیؤمنوا» با یاء بصیغه‌ی غایب نیز خوانده شده است یعنی تا کافران ایمان بیاورند و شما مسلمانان پیغمبر را احترام و یاری کنید. و قرائت مشهور با تاء بصیغه‌ی خطاب است یعنی تا شما مؤمن شوید و پیغمبر را احترام کنید. و چون ضمیر تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ برای پیغمبر است عدّه‌ی زیادی از قاریها در تعزّروه وقف کرده‌اند تا در تسبّحوه که ضمیر برای -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۳۰۱-۳۳۱ [صفحه ۱۶] اللّه است آغاز مطلب باشد. و بعضی گفته‌اند همه‌ی اینکه ضمیرها برای اللّه است و معنی اینکه است که مؤمن بخدا و رسول شوید و خدا را فرمان برید و یاری کنید و بصبح و شام تسبیح کنید. «الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ- الخ» ۱۰ تأویلات: چون در نهاد و سرشت آن مردم مناسبت با پیغمبر بوده است و انس بآن حضرت و در پیمان روز الست موافقت کرده‌اند باین روز هم سرشت خود را نمودار کردند و بیعت نمودند. و چون پیغمبر فانی در حقّ بود و مظهر ذات و صفات حقّ، پس بیعت با آن حضرت بیعت با خدا است و دست پیغمبر منظور دست و قدرت خداوندی است، پس دست خداوند است که روی دست آنها است و در گرو دست و قدرت حقّ هستند که اگر وفا به پیمان کنند سود برند و اگر بشکنند زیان آن بینند. -قرآن-۱-۲۷ دُ اللّهِ فَوقَ أَیدِیهِم» ۲۰ ابو الفتوح: چون در هنگام بیعت پیغمبر با مسلمانان دست می‌داد گفته شده است: چنان پندارید که اگر خدا دست داشت دست پیغمبر بجای آن است«۲». و مثل اینکه جمله است فرموده‌ی پیغمبر که صدقه اوّل بدست خدا میرسد بعد بدست فقیر چون در قرآن است «وَ یَأخُذُ الصَّدَقاتِ» یعنی صدقه و بخششها را خدا می‌گیرد. و چند معنی دیگر کرده‌اند: و مثل اینکه جمله است فرموده‌ی پیغمبر که صدقه اوّل بدست خدا میرسد بعد بدست فقیر چون در قرآن است «وَ یَأخُذُ الصَّدَقاتِ» یعنی صدقه و بخششها را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدا می‌گیرد. و چند معنی دیگر کرده‌اند: -قرآن-۱-۳۳-پاورقی-۱۹۷-۱۹۹-قرآن-۳۱۹-۳۴۴ ۱- عقد خدا بالای عقد آنها است و اینکه درست نیست چون عقد بمعنی عهد است و برتری عهد خدا در اینجا بی معنی است ۲- یعنی یاری خدا برتر است از یاری شما و اینکه معنی درست نیست چون عرب کلمه‌ی «ید» را بمعنی یاری بکار نمی‌برد و بجای چیرگی و نعمت و خوشی بکار می‌برد ۳- یعنی نعمت هدایت خدا بالای نعمت فرمانبری ایشان است و اینکه نیز خوب نیست چه نعمت در اینجا مناسب نیست و بهتر همان معنی است که در اول گفتیم و مقصود از بیعت بیعت رضوان است که در حدیبیه بزیر درخت بود. و جابر انصاری گفت: اگر چشمم سالم [صفحه ۱۷] بود جای آن درخت را بشما نشان می‌دادم و ما در آنجا با پیغمبر بیعت کردیم که تا دم مرگ بجنگیم و نگریزیم و کسی از اینکه بیعت برنگشت مگر جدّ بن قیس که او منافق بود و در زیر شتر پنهان شد و با ما نیامد. «سَیَقُولُ لَکَ المُخَلَّفُون- الخ» ۱۱ چون پیغمبر خواست برای انجام عمره [یکی از عبادات است بمانند حج] بمکّه رود از اعراب دور و بر مدینه دعوت کرد که با او عمره گزارند تا مبادا قریش بجنگ برابر آن حضرت آیند و نگذارند وارد مکه شود و خود لباس احرام پوشید و شتر برای قربانی آماده کرد تا مردم بدانند که آهنگ جنگ ندارد. قبیله‌های «جهینه و مزینه» که دعوت پیغمبر بآنها رسید گفتند: چگونه بسوی مردمی برویم که بر سر محمّد آمدند و یارانش را کشتند [مقصود جنگ احد است که اعراب بسوی مدینه آمدند و حمزه عموی پیغمبر در آن جنگ شهید شد- مترجم] اینکه سخن را با خود گفتند و نرفتند و چون پیغمبر برگشت و آنها را سرزنش کرد از تخلّف و همراهی نکردن آنها با پیغمبر عذر آوردند که ما گرفتار کار زندگی و خانواده‌ی خود بودیم و نتوانستیم با تو همراهی کنیم. خداوند به اینکه آیه پیغمبر را خبر می‌دهد که چون از صلح حدیبیه بر گردی و از آنها بپرسی چرا نیامدید! چنین جواب خواهند داد که «شَغَلَتنا أَموالُنا». -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۱۰۰۸-۱۰۲۹ «فَاستَغفِر لَنا» ۱۱ کشف: پس از آنکه پیغمبر از حدیبیه برگشت آنها که دعوت پیغمبر نپذیرفته بودند عذر آوردند و گفتند: برای ما استغفار کن و اینکه جمله کنایه از قبول عذر بوده است چون پیغمبر عذر هر کس را که می‌پذیرفت برایش استغفار می‌کرد. -قرآن-۱-۱۸ «أَرادَ بِکُم ضَرًّا» ۱۱ مجمع: با ضمّ و فتح ضاد قرائت شده است و آیت پس از اینکه که گفته شده است «بَل ظَنَنتُم- الخ» معجزه‌ی پیغمبر است که او را از غیب خبر دادند و آنچه آن اعراب با خود می‌اندیشیدند در اینکه آیه نمودار شد که بدبین بودید و گمان داشتید که پیغمبر و مسلمین کشته می‌شوند و بر نمیگردند. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۱۲۲-۱۳۷ «ذَرُونا نَتَّبِعکُم» ۱۵ کشف: چون از حدیبیه برگشتند نوید فتح خیبر رسید -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۱۸] که غنائم آنجا در عوض رنج سفر حدیبیه است و فقط مال آنها است که در آن سفر شرکت کردند. از اینکه روی خدا به پیغمبر [ص] خبر می‌دهد که مردم متخلّف از اینکه سفر خواهش خواهند کرد که با شما بجنگ خیبر همراه شوند تا غنیمت برند، و جمله‌ی بعد «یُبَدِّلُوا کَلامَ اللّهِ» بقرائت حمزه و کسائی «کلم الله» بی الف است و مقصود اینکه است: آنها می‌خواهند وعده‌ی خداوندی را عوض کنند که غنیمت خیبر خاصه مسافرین حدیبیه است. از اینکه روی بدنبال اینکه جمله گفته شده است. -قرآن-۲۸۶-۳۱۵ «لَن تَتَّبِعُونا» یعنی چون کلام خدا و وعده‌ی او محرومیّت دیگران است شما هرگز نمی‌توانید باین جنگ و غنیمت با ما باشید. -قرآن-۱-۲۰ «سَتُدعَونَ إِلی قَومٍ أُولِی بَأسٍ- الخ» ۱۶ طبری: ۱- بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۴۱ یعنی شما را دعوت می‌کنند بجنگ با ایران که بسیار سخت و نیرومند است ۲- بعضی گفته‌اند یعنی بجنگ روم و ایران ۳- یعنی بجنگ قبیله‌ی «هوازن و ثقیف» دعوت می‌شوید که دو قبیله‌ی نیرومند هستند و مقصود جنگ حنین است ۴- بجنگ با مسیلمه‌ی کذّاب دعوت خواهید شد. «لَیسَ عَلَی الأَعمی حَرَجٌ- الخ» ۱۷ مجمع: مقاتل گفته است: اینکه جمله برای پذیرش عذر مردم گرفتار باین بیماریها است که در سفر حدیبیه نتوانستند همراه شوند. -قرآن-۱-۳۲ «رَضِیَ اللّهُ عَنِ المُؤمِنِینَ إِذ یُبایِعُونَکَ تَحتَ الشَّجَرَةِ» ۱۸ طبری و کشف- الأسرار: اینکه آیه برای مردمی نازل شد که بسفر حدیبیه با پیغمبر بودند و آنها را اصحاب بیعة الرّضوان نامیدند و تفصیل آن سرگذشت اینکه است که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله در سال ششم هجرت آهنگ زیارت کعبه کرد و هفتاد شتر برای قربانی آماده کرد و چون مردم مکّه از کار پیغمبر خبردار شدند فراهم شدند و اسلحه آماده کردند که بهیچ روی نگذارند آن حضرت بمکه وارد شود. پیغمبر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راهنما خواست تا از راهی بروند که قریش خبردار نشود. بروایت طبرسی از عروهٔ، مردمی از خزاعه را براهنمائی برداشت و او آنها را از کوه و دره برد تا ببیابان حدیبیه رسیدند و عکرمه با پانصد -قرآن-۱-۷۶ [صفحه ۱۹] نفر جلوگیر آن حضرت و آمادهی جنگ شد. مسلمانان که احرام پوشیده و از جنگ ممنوع بودند، متعرّض آنها نشدند و پیغمبر خراش بن امیّهٔ الخزاعی را به مکّه فرستاد تا با مردم آنجا گفتگو کند که آهنگ جنگ ندارند و برای زیارت کعبه آمده و شتر نر خود بنام ثعلب باو داد که سوار شد و رفت، مردم مکّه که دانستند شتر از پیغمبر است آن را پی کردند و خواستند خراش را بکشند گروهی جلوگیری کردند تا او فرار کرد و خود را به پیغمبر رساند و سرگذشت خود را گفت پیغمبر بعمر فرمود تو برو و با اینکه مردم سخن بگو، او عرض کرد: آنها از من گذشتهی خوبی ندارند و از خویشان من کسی آنجا نیست که پشتیبانم باشد، عثمان را بفرست چه او خوش سابقه است و خویشاوندان دارد که نگهداریش میکنند، آن حضرت او را فرستاد که برو و با آنها بگو من بجنگ نیامدهام بگذارید زیارت کنیم و برگردیم، عثمان رفت و مردی از خویشان او بنام ابان بن سعید بن عاص او را امان داد و با خود سوار کرد و بمکّه برد تا با اشراف قریش ابلاغ پیغام کند. آنها او را نگذاشتند که برگردد و در اینکه میان لشکر اعراب در پی فرصت بودند که شبانه آسیبی بمسلمین رسانند و آنها بیدار بودند و شرّ آنها را دفع کردند و چند نفر از دو طرف زخمی شدند و چند نفر اسیر مسلمین شدند و خبر آمد که عثمان را کشتهاند. چون پیغمبر اینکه را شنید اندوهناک شد و سوگند یاد کرد که اگر عثمان را کشته باشند میجنگم تا سزای آنها را بدهم و برخاست و بزیر آن درخت که قرآن نام برده رفت و مردم را آواز کرد که با او بیعت کنند بر مقاومت در برابر دشمن و نگریزند و اوّل کسی که بیعت کرد مردی از بنی اسد بود که او را ابو سنان بن وهب میگفتند و مردم میگفتند پیغمبر از مردم بیعت بر مرگ میگیرد جابر انصاری گفت: پیغمبر بیعت بر مرگ نگرفت بلکه بیعت گرفت که بجنگیم و فرار نکنیم و همه آن مردم بیعت کردند غیر جدّ بن قیس که بشکم شتر خود چسبید تا او را نبینند و شمارهی آنها را هزار و سیصد و هزار و چهار صد و هزار و پانصد و هزار و پانصد و بیست و پنج نفر روایت کردهاند. چون بیعت تمام شد و آمادهی جنگ [صفحه ۲۰] شد اعراب ترسیدند. عروهٔ بن مسعود ثقفی را فرستادند که حضور پیغمبر رسید و سخنانی پند آمیز بسود خودشان گفت و ابو بکر جوابش داد که شما بپشتیبانی بتها میجنگید و ما در راه خدا. در اینکه میان عروه دید که مسلمانان چندان احترام از پیغمبر میکنند که سر بسویش بلند نمیکنند و آهسته در حضورش سخن میگویند و آب دهان و وضوی او را بتبرّک میگیرند و دست بدست میکنند او بر- گشت و بأعراب گفت: من دربار پادشاهان روم و ایران دیدم و کسی به آنها چندان احترام نکند که مردم محمّد با او رفتار میکنند و اگر روی بمغرب و مشرق کند بر همه چیره شود. مردی از بنی کنانه گفت: من میروم و خبر درست میآورم چون بآن جا نزدیک شد پیغمبر فرمود: اینکه از مردمی است که بشتران قربانی با چشم احترام مینگرند شما شتران نزد او برید مردم با لباس احرام و شتران قربانی بجلو او رفتند و صدا بلبّیک که از آداب حجّ است بلند کردند. او گفت: سبحان اللّه که چنین مردم را روا نیست از حجّ جلو بگیرند. مردی دیگر بنام حلیس بن علقمه که شخصیّت و قبیلهای داشت نزد مسلمین رفت و آنها را بآن صورت دید و برگشت و گفت: روا نیست اینها را از حجّ جلوگیر شوید و اگر سخنم نپذیرید چندان از افراد قبیلهام فراهم کنند که شما توانائی برابری با آنها نداشته باشید اعراب از اینکه گفتگوها ترسیدند و آهنگ صلح کردند و سهیل بن عمرو را برای پیمان صلح فرستادند و چون پیغمبر او را دید بعادت عرب بنام او فال زد و فرمود «سهّل لکم من امورکم» یعنی کارها رو براه شد. و اینکه پیمان که سهیل با پیغمبر استوار کرد همان است که در اوّل سوره، فتح نامیده شده است باین آیه «إِنّا فَتَحنا- الخ». -قرآن-۵۵۸-۵۷۲ «فَتحاً قَرِیباً» ۱۷ مجمع: قتاده و بیشتر مفسّرین گفتهاند: مقصود فتح خیبر است که چون پیغمبر از سفر حدیبیه برگشت و در مدینه بیست شب ماند روانهی قلعههای خیبر شد و یکی پس از دیگری را فتح کرد. جبّائی گفته است مقصود فتح مکّه است. و جملهی بعد «مَغانِمَ کَثِیرَةً» بعضی غنیمتهای فراوان -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۲۸۱-۳۰۲ [صفحه ۲۱] خیبر دانستهاند و بعضی گفتهاند اموال هوازن است که بعد از فتح مکّه نصیب مسلمین شد. «فَعَجَّلَ لَکُم هذِهِ» ۲۰ طبری: اختلاف است که مقصود از اینکه جمله چه است: ۱-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قتاده و مجاهد گفته‌اند: یعنی اینکه غنیمتهای خیبر را بزودی بشما رساند ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی اینکه سودی که زود خدا بشما رساند صلح حدیبیه بود. -قرآن-۱-۲۷ «وَ کَفَّ أَیدِیَ النّاسِ عَنکُم» ۲۰ طبری: قتاده گفته است: یعنی در سفر حدیبیه و خیبر خدا جلوگیر دشمنان شما شد که بخانواده و اموال شما در مدینه حمله کنند و بغارت ببرند. بعضی گفته‌اند: مقصود اعراب است که بحدیبیه جلوگیر آن حضرت شدند از رفتن بمکّه خداوند جلوگیرشان شد که نتوانستند به مسلمین آسیب رسانند. -قرآن-۱-۳۸ «وَ أُخری لَم تَقدِرُوا» ۲۱ مجمع: یعنی غنیمت دیگر یا گشودن آبادی دیگر بشما وعده کرده است. قتاده گفته است یعنی فتح مکه نصیب شما است مجاهد گفته است یعنی آنچه از آن ببعد بدست مسلمین فتح شده است. إبن عبّاس گفته است: یعنی فارس و روم که در آینده برای شما معیّن است. -قرآن-۱-۲۷ «کَفَّ أَیدِیَهُم عَنکُم وَ أَیدِیَکُم عَنهُم بِبَطنِ» ۲۴ فخر: کلمات «بِبَطنِ مَکَّةَ» میفهماند که جلوگیری شما و آنها را از یکدگر کاری بر خلاف انتظار بوده است چون پس از آنکه مسلمانان از شهر خود دور شدند و بنزدیک مکه و خانه‌ی دشمن وارد شدند و اعراب دشمن خود را بنزدیک خانه‌ی خود دیدند باید هر دو دسته از جان و دل بجنگند که آنها اگر شکسته شوند همگی نابود میشوند و دشمن به آنها فرصت رسیدن بوطن نمی‌دهد اگر اینها شکسته شوند دشمن دیرینه مال و خانه و آبرو برای‌شان نمی‌گذارد پس خداوند که دانا و بینای همه چیز است هر دو دسته را نگهداری کرد و جمله‌ی بعد «مِن بَعدِ أن أَظفَرَکُم- الخ» دو معنی می‌فهماند: ۱- اعلام و منّت به اینکه که دست شما مسلمین را بالاتر کرد و با -قرآن-۱-۶۱-قرآن-۷۷-۹۵-قرآن-۶۴۶-۶۷۴ [صفحه ۲۲] اینکه در خانه‌ی کافران بودید و آنها زیاد بودند شما را برتر کرد ۲- با اینکه شما چیره بودید و می‌توانستید با آنها بجنگید جلو شما را گرفت که دست بجنگ نکردید. طبری: یعنی خدا جلو گرفت از آن اعراب که آهنگ کردند بناگهان بر مسلمانان حمله کنند و پیغمبر فرستاد آنها را گرفتند و باسیری آوردند و آنحضرت بر آنها منّت نهاد و آزادشان کرد. و شماره‌ی آنها را دوازده نفر و سی و چهل و پنجاه و هشتاد نفر گفته‌اند و اینکه است مقصود از آیه که خدا دست آنها را جلو گرفت که نتوانستند بناگهان بر شما بتازند و هم دست شما را گرفت که آنها را نکشتید و آزادشان کردید. کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی بوسیله‌ی صلح حدیبیه دست شما را از یکدگر جلو گرفت که جنگ و کشتار نکردید. و بعضی گفته‌اند: یعنی دست آنها را نگاهداشتیم بواسطه‌ی ترسی که در دل آنها انداختیم و دست شما را جلو گرفتیم بواسطه‌ی مسلمینی که بناشناس در مکه بودند و شما باندیشه‌ی آنها بودید که اگر با اعراب بجنگید آنها پایمال شوند چنانکه در آیت بعد «وَ لَو لا رِجالٌ مُؤمِنُون-» الخ» قرینه است برای اینکه معنی. -قرآن-۴۰۱-۴۳۵ «بِما تَعمَلُون» ۲۴ مجمع: با تاء بصورت خطاب قرائت عموم است و با یاء بصیغه‌ی غایب قرائت ابو عمرو است و بقرائت اول یعنی آنچه شما دو دسته‌ای که جلوگیرتان شدیم بکنید خدا می‌داند و بقرائت دوم یعنی آنچه کافران کنند. -قرآن-۱-۱۹ «وَ لَو لا رِجال» ۲۵ فخر: جواب «لَو لا» در جمله آورده نشده است و معنی اینکه است: اگر مردان مؤمن نبودند ما جلوگیر دست شما از آنها نمی‌شدیم. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۳۵-۴۳ «إِذ جَعَلَ- تا- فِی قُلُوبِهِمُ الحَمِیَّةَ» ۲۶ مجمع: اینکه جمله وابسته بجمله آیت جلو است که «لَعَذَّبنَا» باشد یعنی آنها را عذاب می‌کردیم چون تعصّب و غیرت جاهلی بدل گرفته بودند. و مقصود از حمیّت جاهلی آن است که آنها به هیچ -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۲۵-۵۵-قرآن-۱۱۴-۱۲۷ [صفحه ۲۳] چیز سر فرود نمی‌آوردند و نمی‌پذیرفتند و گفتند: محمّد پدران ما را کشته است چگونه او را بمکّه راه دهیم که زیارت کند و مردم بگویند محمّد و یارانش به کوری چشم ما بشهر ما آمدند و رفتند و ما نتوانستیم جلوشان را بگیریم. هرگز ما تسلیم نمی‌شویم. زهری گفته است: حمیّت جاهلیّت‌شان اینکه بود که چون سهیل بن عمرو با پیغمبر پیمان بست و حضرت علیّ بدستور پیغمبر پیمان نامه نوشت و آغاز به بسم الله کرد سهیل گفت: من رحمان نمی‌شناسم بنویسید بسمک اللّهم و چون خواست محمّد رسول اللّه بنویسد او گفت: اگر پیغمبرت می‌شناختیم جلوگیر تو از زیارت مکّه نمی‌شدیم. اینکه بیهوده گوئیها نتیجه‌ی غیرت جاهلیّت است. «کَلِمَةَ التَّقوی» ۲۶ ابو الفتوح: ۱- ابیّ بن کعب گفت: از پیغمبر شنیدم که فرمود یعنی لا اله الّا اللّه ۲- مجاهد و قتاده و عده‌ای گفته‌اند: مقصود لا اله الّا اللّه محمّد رسول اللّه است ۳- علی فرمود: مقصود لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر است ۴- عطاء بن ابی رباح گفته است: مقصود لا اله الّا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اللّه وحده لا شریک له له الملک و له الحمد و هو علی کلّ شیء قدیر است ۵- زهری گفت: -قرآن-۱-۲۱ یعنی بسم اللّه الرّحمن الرّحیم. «لَقَد صَدَقَ اللّهُ رَسُولَهُ الرُّؤیا-» الخ» ۲۷ ابو الفتوح: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله پیش از سفر حدیبیه در خواب دید که با یاران خود بمسجد الحرام رفته و بعضی سر تراشیده‌اند و عده‌ای هم موی سر کوتاه کرده‌اند که نشانه‌ی انجام وظایف حج است. اینکه خواب خود را برای اصحاب نقل فرمود و چون در حدیبیه نگذاشتند پیغمبر بمکّه رود و زیارت کند و برگشت بر آن حضرت خرده گیری کردند که تو گفتی ما سر تراشیده و موی کوتاه کرده بمسجد الحرام می‌رویم آن وعده چه شد! اینکه آیه بجواب آنها نازل شد یعنی خواب پیغمبرش را خداوند راست کرد. و جمله‌ی دنبال توضیح اینکه جمله است که خواب برای اینکه سفر حدیبیه نبوده است البتّه در آینده بمسجد الحرام می‌روید و جمله‌ی «إِن شاءَ اللّه» سخنی است که مستحب است برای انجام کار در آینده گفته شود و برای آوردن در اینکه آیه چند جهت -قرآن-۱-۴۷-قرآن-۷۵۹-۷۷۸ [صفحه ۲۴] گفته‌اند: ۱- اینکه جمله در اینکه آیه برای اینکه است که تا هنگام رفتن مسلمانان بمسجد الحرام عده‌ای خواهند مرد و همه‌ی آنها که در وقت نزول آیه بوده‌اند وقت جنبش بسوی مسجد زنده نخواهند بود از اینکه روی گفته شده است از شما مسلمانان آنها که خدا بخواهد و بسرنوشت او کرده درون مسجد می‌روید. دوم- معنی جمله «اگر خدا بخواهد» نیست و مشروط نشده است بلکه معنی اینکه است که البتّه با کومک و سرنوشت حقّ خواهید رفت ۳- مقصود شرط نیست که خدا نداند و شرط کند بلکه آوردن اینکه جمله برای آموختن بمردم است که در وعده‌ی بآینده اینکه را بگوئید ۴- «إِن» بمعنی شرط و اگر نیست و بمعنی اذ و چونکه می‌باشد یعنی البتّه می‌روید چون خدا خواسته است ۵- ابو القاسم بلخی گفته است: -قرآن-۶۵۲-۶۵۸ چون امر و مشیّت در معنی متناسب هستند «شاءَ» بمعنی «امر» است یعنی اگر دستوری از سوی حقّ رسید خواهید رفت ۶- اینکه جمله از گفتار پیغمبر [ص] است نه سخن حقّ که نداند مشیت خودش چیست! بلکه پیغمبر می گوید اینکه ورود بمسجد در صورتی است که خدا بخواهد و مشیّت او باشد. -قرآن-۴۳-۴۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله مربوط بکلمه‌ی آمنین است یعنی البتّه وارد مسجد خواهید شد و اگر خدا بخواهد آسوده دل نیز خواهید بود. «فَتحاً قَرِیباً» ۲۷ یعنی فتح خیبر که پیش از ورود بمکّه بود و بعضی گفته‌اند یعنی صلح حدیبیه که بهترین گشایشها برای مسلمانان بود. -قرآن-۱-۱۸ «لِیُظهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ» ۲۸ مجمع: یعنی تا خداوند دین اسلام را بوسیله‌ی برهان و دلیل بر همه‌ی ادیان برتر کند. و بعضی گفته‌اند: یعنی بغلبه و نشر اسلام در شهرها، که تکمیل چیرگی و رسیدن اسلام بهمه شهرها هنگام ظهور مهدی موعود [ع] خواهد بود. -قرآن-۱-۴۱ کشف: یعنی هنگام فرود آمدن عیسی از آسمان دین اسلام برتر همه‌ی ادیان خواهد بود. بعضی گفته‌اند چون دین اسلام بهمه جا رسید و بر بعضی شهرها بر دیگر ادیان چیره شد مانند اینکه است که بر همه‌ی آن شهرها و دین [صفحه ۲۵] آنجا برتری دارد. بعضی گفته‌اند: ضمیر «لِیُظهِرَهُ» برای محمّد است یعنی محمّد را بر همه‌ی اهل دین چیره و برتر کند و یا بر همه‌ی احکام دین او را مسلّط کند که برایش کامل و نمودار باشد. -قرآن-۴۰-۵۴ «سِیماهُم فِی وُجُوهِهِم مِن أَثَرِ السُّجُودِ» ۲۹ ابو الفتوح: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی در روز قیامت نوری بصورت دارند که نشانه‌ی سجده‌ی آنها است در دنیا ۲- شهر بن حوشب گفت: جای سجده ایشان در قیامت مانند ماه شب چهارده است ۳- مجاهد گفت: اثر خشوع و تواضع از روی‌شان نمودار است ۴- عمر بن عطیّه گفت: یعنی از زردی روی و اثر بیخوابی نمودار است که مرد سجودند ۵- إبن جریج گفت: اثر سجود سنگینی است و روشنی صورت ۶- سعید جبیر گفت: چون بر زمین، سجده میکنند اثر خاک بر پیشانی‌شان نمودار است. -قرآن-۱-۵۲ کشف: ابو العالیه گفته است: یعنی چون بر خاک سجده می کنند نه بر پارچه و بافتنی اثر آن نمودار است. «کَزَرعٍ أَخرَجَ شَطأَهُ- الخ» ۲۹ ابو الفتوح نوشته است: اینکه مثلی است که خدای تعالی زد، رسول را و اصحاب او را بزرعی که اوّل ترکه بزند یک شاخ باشد و آن اصل او بود که از میان دانه بیرون آید آنگه پیرامون او شاخها و برگها بر آید آنگه خوشه‌ها بیارد و پیرامون آن اصل در آیند و او را قوی دارند و راست دارند همچنین اصحاب محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اهل بیت او پیرامون او جان و مال بفدا کرده بآن شاخها و برگها مانند که زرع را قوی دارد در پیش او جهاد می کنند و از او ذب می کنند تا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قوی شود و راست گردد چنانکه هر که بنگرد به تعجب آید که کودکی باز مانده بی پدر و مادر یتیم، ابو طالب او را در حجر خود گیرد خدای تعالی کار او بآن جا رساند بتربیت و به تقویت که همه عالم از او عاجز آیند و در او بشگفت فرو مانند تا کافران از او بخشم آیند. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: ۱- اختلاف مفسّرین را در مقصود از «إِنّا فَتَحنا- الخ». -قرآن-۵۳-۶۷ [صفحه ۲۶] نوشتیم ولی ممکن است اینکه جمله اشاره باشد بگشایش بزرگی که در حدیبیه برای اسلام و مسلمین فراهم شد. چون در آنجا میان مسلمین و دشمن سر سخت آنها که اعراب مکه بودند صلح شد و از شر حمله‌ی آنها بمدینه و تکرار شدن جنگهای احد و احزاب آسوده شدند و بدنبال آن فتح خیبر شد که یهود سر سخت آنجا تسلیم و آواره شدند و اموال فراوان بدست آمد و در آخر سال بموجب ماده پیمان‌نامه‌ی حدیبیه که به پیغمبر حقّ داده بود با یاران خود بمکّه رود و سه روز برای زیارت آنجا بماند مسلمانان بمکّه رفتند و با کمال قدرت طواف کردند و قدرت خود را باعراب نشان دادند. اینها جملگی فتح مبین و گشایش پی‌درپی نموداری بود که بیش از گذشته برای پیغمبر [ص] فراهم شد. ۲- جمله‌ی «انزل السکینهٔ- الخ» بدنباله‌ی فتح و گشایش آورده شده است شاید برای اینکه اولین بار اقدام بزیارت حجّ و از خود گذشتن و به خانه‌ی دشمن دیرینه رفتن برای اطاعت از پیغمبر خود بزرگترین فداکاری بود که موجب آرامش و سکینه شد و در آیت ۱۸ پس از اعلام رضای حقّ از آنها که در زیر درخت بیعت کردند باز گفته شده است که بر آنها سکینه آورد برای آنکه اینکه بیعت و اظهار ایمان قلبی خود آرامش دیگری در آنها پیدا کرد، در نوبت سوّم برابر حمیّت جاهلیّت اعراب که خود در دل‌شان جای داده بودند گفته شده است: خداوند سکینه‌ی خود را بر پیغمبر و مؤمنین نازل کرد و باین جمله بالاترین مرتبه‌ی ایمان و قرب آنها بحقّ نشان داده شده است که پس از رنج سفر و آمادگی برای مقاومت با دشمن و سر انجام بد رفتاری آنها را نادیده گرفتن و خوی عربیّت و جاهلیّت دیرینه رها کردن و دستور پیغمبر پذیرفتن و به پیمانی که اعراب بمیل خود نوشتند تسلیم شدن، همه‌ی اینها نشانه‌ی رسیدن بکمال مرتبه‌ی آدمگری است که در فراگیری سکینه با پیغمبر شریک شدند. و از اینکه رو است که بدنباله‌ی اینکه جمله در آخر آیت ۲۶ اینکه مؤمنین توصیف شده‌اند که «أَلزَمَهُم کَلِمَةَ التَّقوی وَ کانُوا أَحَقَّ بِها» یعنی اینکه مؤمنین که بچنین کمالاتی -قرآن-۱۲۰۳-۱۲۵۹ [صفحه ۲۷] رسیدند شایسته‌ترین افراد هستند برای کلمه‌ی حق و از اینکه جهت بود که چسبیده بحق‌شان کردیم. ۳- در اینکه سوره برای همراهان پیغمبر بسفر حدیبیه، امتیازاتی چند گفته شده است که بآیات دیگر قرآن برای کسی باین اندازه گفته نشده است: ۱- بسه نوبت مشمول سکینه شده‌اند. ۲- در آیت ۵ نوید بهشت و پوشاندن بدیها داده شده است ۳- بآیت دهم «إِنَّ الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ- الخ» گفته شده است با خدا بیعت کرده‌اند و دست خدا روی دست آنها است ۴- در آیت ۱۸ بجمله‌ی «رَضِیَ اللّهُ عَنِ المُؤمِنِینَ» مشمول رضای حقّ شده‌اند که برتر از آن مقامی نیست ۵- در آیت ۲۰ «وَعَدَکُمُ اللّهُ- الخ» نوید غنیمت بسیار بآنها داده شده است و جلوگیری شر دشمن و نمودن راه راست ۶- بآیت آخر معرفی شده‌اند که بکافران سختگیر و بیکدگر مهربان هستند. و نیز نشانه‌ی عبادت از چهره‌شان نمودار است و هم مقامشان بآن جا رسیده است که مورد مثل تورات و انجیل هستند و مانند زراعت پر برکت. پس شاید بتوان گفت که اینکه عده‌ی هزار و چند صد نفر همراهان پیغمبر بالاترین افراد مسلمین بوده‌اند که برای دیگری چنین امتیازاتی در قرآن و پایگاه اسلام محفوظ نمانده است و بخصوص جمله‌های «رضی الله عنهم- الخ» و «أَلزَمَهُم کَلِمَةَ التَّقوی وَ کانُوا أَحَقَّ- الخ» شاید بفهماند که اینکه گروه از رضای خدا و کلمه‌ی تقوی جدا نشده‌اند. زیرا رضای خدا یعنی خوب و پسند و چون از سوی حقّ پسندیده و خوب معرّفی شود قابل تغییر نیست و آن که خدا از او راضی شد یعنی پسند شده در آفرینش است و شایسته‌ی در وجود است و نیز الزام خداوندی بکلمه‌ی تقوی یعنی توحید و یکتا پرستی خمیره‌ی کس بودن و در سرشت فطرت او توحید قرار دادن که هرگز از او جدا نمی‌شود. پس از نظر مفاد اینکه آیات ناچار باید تصدیق کرد آن عده افراد در زندگی منحرف نشده‌اند و تا دم مرگ پسند خدا بوده‌اند و چسبیده بکلمه‌ی تقوی، ولی آیا آنهائی که بعد از پیغمبر بودند و در انحرافها و دو- -قرآن-۱۱۸-۱۵۱-قرآن-۲۶۸-۳۰۵-قرآن-۳۸۳-۴۰۳-قرآن-۹۶۲-۱۰۱۲ [صفحه ۲۸] دستگیها مؤثر بودند و یا جنگ و برادر کشی مسلمانان از آنها پیدا شد چگونه مشمول اینکه آیات شده‌اند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

با اینکه قید و استثنا در اینکه دو آیه نیست مگر بگوئیم در آیت دهم جمله «فَمَن نَکَثَ فَإِنَّما یَنکُثُ عَلی نَفسِهِ» اشاره باشد به اینکه که مفاد آن دو جمله نسبت بهمه‌ی آن افراد نیست چون در اینکه میان کسانی هستند که اینکه پیمان را ندیده خواهند انگاشت و از هم اکنون ملازم کلمه‌ی تقوی و پسند خدا نیستند. -قرآن-۱۹۹-۲۴۹ ۴- در آیت ۱۰ جمله‌ی «یَدُ اللّهِ فَوق- الخ» نظر مفسّرین را نوشتیم ولی ظاهر اینکه است که اینکه کلمه بمعنی عضو بدن و دست استعمال شده است بطور مجاز در اسناد چون در بیعت و پیمان دست آنکه بسوی او دیگران دست دراز می‌کنند برتر است و با ارزش و دارای تفوق معنوی نسبت بدیگران از اینکه جهت گفته شده است «فَوقَ أَیدِیهِم» که بالاتر از دست آنها است و چون پیغمبر که دست خود برای بیعت آماده کرده است بفرمان خدا است پس بطور مجاز دست بخدا نسبت داده شده که گویا دست خدا است آماده شده برای بیعت و از همین جهت اوّل گفته شده است اینکه بیعت با خدا است و بدنبال آن توضیح داده شده است که اینکه دست ما فوق و برتر از دگر دستها دست خداوندی است و مظهر وجود حقّ است. -قرآن-۲۶-۴۶-قرآن-۳۶۰-۳۷۹ ۵- آیت ۲۶ جمله‌ی «أَلزَمَهُم کَلِمَةَ التَّقوی» چون بالاترین نمای هستی آدمی کلمه و سخن است شاید از اینکه روی کلمه برای کنایه‌ی از هستی آورده شده است چنانکه در وصف حضرت مسیح که گفته شده است «بِکَلِمَةٍ مِنه» کلمه به معنی ایجاد حقّ و خلقت مخصوصی از سوی خداوند است. پس کلمه‌ی تقوی شاید معنی بیشتر از آنچه مفسّرین گفته‌اند داشته باشد و نیز چون الزام خداوند به معنی فطرت و سرشت است که تغییر ناپذیر است نه بمعنی وادار کردن آدمیان کسی را بکاری که ممکن است تغییر کند و آن کس کار را انجام ندهد بلکه هر که را خداوند بهر چیز الزام کرد ناگزیر بآن است و هرگز از آن جدا نمی‌شود، پس -قرآن-۲۱-۵۳-قرآن-۲۳۴-۲۵۳ [صفحه ۲۹] ن است اینکه جمله باین معنی باشد که در سرشت آنها وجود پرهیزکاری است و آنها موجوداتی خدا ترس، هستند و شاید بهمین مناسبت بجمله بعد توضیح شده است که گفته شده است «وَ کانُوا أَحَقَّ بِها» یعنی چون در فطرت آنها پرهیزگاری بوده است سزاوارتر بتقوی از دگر مردمی هستند که وجودشان وجود پرهیزگاری نیست. چون برای عموم آدمیان استعداد و آمادگی پرهیزگاری عنایت شده است که ممکن است پرهیزگار بشوند یا نشوند ولی اینکه گروه خمیره‌شان تقوی است و از آن جدا نمی‌شوند«۳». -قرآن-۲۰۴-۲۲۹-پاورقی-۵۴۴-۵۴۶ -قرآن-۱۷۴۵-۱۷۷۷ [صفحه ۳۰]

سوره حجرات

اشاره

-قرآن-۱۷۴۵-۱۷۷۷ - ۴۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الحجرات [۴۹]: آیات ۱ تا ۱۸]

-قرآن-۱۷۴۵-۱۷۷۷ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُقَدِّمُوا بَینَ یَدَی اللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ [۱] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَرفَعُوا أَصواتَکُم فَوقَ صَوتِ النَّبِیِّ وَ لا تَجهَرُوا لَهُ بِالقَولِ کَجَهرِ بَعضِکُم لِبَعضٍ أَن تَحبَطَ أَعمالُکُم وَ أَنتُم لا تَشعُرُونَ [۲] إِنَّ الَّذِینَ یَغُضُّونَ أَصواتَهُم عِندَ رَسُولِ اللّهِ أُولئِکَ الَّذِینَ امتَحَنَ اللّهُ قُلُوبَهُم لِلتَّقوی لَهُم مَغفِرَةٌ وَ أَجرٌ عَظِیمٌ [۳] إِنَّ الَّذِینَ یُنادُونَکَ مِن وَراءِ الحُجُراتِ أَکثَرُهُم لا یَعقِلُونَ [۴] -قرآن-۱-۵۸۸ وَ لَو أَنَّهُم صَبَرُوا حَتّی تَخرُجَ إِلَیهِم لَکانَ خَیراً لَهُم وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۵] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِن جاءَکُم فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا أَن تُصِیبُوا قَوماً بِجَهالَةٍ فَتُصبِحُوا عَلی ما فَعَلتُم نادِمِینَ [۶] وَ اعلَمُوا أَنَّ فِیکُم رَسُولَ اللّهِ لَو یُطِیعُکُم فِی کَثِیرٍ مِنَ الأَمرِ لَعَنِتُّم وَ لکِنَّ اللّهَ حَبَّبَ إِلَیکُمُ الإِیمانَ وَ زَیَّنَهُ فِی قُلُوبِکُم وَ کَرَّهَ إِلَیکُمُ الکُفرَ وَ الفُسُوقَ وَ العِصیانَ أُولئِکَ هُمُ الرّاشِدُونَ [۷] فَضلاً مِنَ اللّهِ وَ نِعمَةً وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۸] وَ إِن طائِفَتانِ مِنَ المُؤمِنِینَ اقتَتَلُوا فَأَصلِحُوا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بَینَهُما فَإِن بَغَت إِحداهُما عَلَی الأُخری فَقاتِلُوا الَّتِی تَبغِی حَتّی تَفِیءَ إِلی أَمرِ اللّهِ فَإِن فاءَت فَأَصلِحُوا بَینَهُما بِالعَدلِ وَ أَقسِطُوا إِنَّ اللّه یُحِبُّ المُقسِطِینَ [۹] -قرآن-۱-۸۷۷ إِنَّمَا المُؤمِنُونَ إِخوَةٌ فَأَصلِحُوا بَینَ أَخَوَیکُم وَ اتَّقُوا اللّه لَعَلَّکُم تُرحَمُونَ [۱۰] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا یَسخَر قَومٌ مِن قَومٍ عَسی أَن یَکُونُوا خَیراً مِنهُم وَ لا نِساءٌ مِن نِساءٍ عَسی أَن یَکُنَّ خَیراً مِنهُنَّ وَ لا تَلمِزُوا أَنفُسَکُم وَ لا تَنابَزُوا بِالأَلقابِ بِئسَ الاسمُ الفُسُوقُ بَعدَ الإِیمانِ وَ مَن لَم یَتُب فَأُولئِکَ هُمُ الظّالِمُونَ [۱۱] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجتَنِبُوا کَثِیراً مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعضَ الظَّنِّ إِثمٌ وَ لا تَجَسَّسُوا وَ لا یَغتَب بَعضُکُم بَعضاً أَ یُحِبُّ أَحَدُکُم أَن یَأکُلَ لَحمَ أَخِیهِ مَیتاً فَکَرِهتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللّه إِنَّ اللّه تَوّابٌ رَحِیمٌ [۱۲] یا أَیُّهَا النّاسُ إِنّا خَلَقناکُم مِن ذَکَرٍ وَ أُنثی وَ جَعَلناکُم شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکرَمَکُم عِندَ اللّهِ أَتقاکُم إِنَّ اللّه عَلِیمٌ خَبِیرٌ [۱۳] قالَتِ الأَعرابُ آمَنّا قُل لَم تُؤمِنُوا وَ لکِن قُولُوا أَسلَمنا وَ لَمّا یَدخُلِ الإِیمانُ فِی قُلُوبِکُم وَ إِن تُطِیعُوا اللّه وَ رَسُولَهُ لا یَلِتکُم مِن أَعمالِکُم شَیئاً إِنَّ اللّه غَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۴] -قرآن-۱-۱۱۳۰ إِنَّمَا المُؤمِنُونَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَم یَرتابُوا وَ جاهَدُوا بِأَموالِهِم وَ أَنفُسِهِم فِی سَبِیلِ اللّهِ أُولئِکَ هُمُ الصّادِقُونَ [۱۵] قُل أَ تُعَلِّمُونَ اللّه بِدِینِکُم وَ اللّه یَعلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ اللّه بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۱۶] یَمُنُّونَ عَلَیکَ أَن أَسلَمُوا قُل لا تَمُنُّوا عَلَیَّ إِسلامَکُم بَلِ اللّه یَمُنُّ عَلَیکُم أَن هَداکُم لِلإِیمانِ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۱۷] إِنَّ اللّه یَعلَمُ غَیبَ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ اللّه بَصِیرٌ بِما تَعمَلُونَ [۱۸] -قرآن-۱-۵۸۹ [صفحه ۳۱] معنی لغات: «تَلمِزُوا» از مصدر لمز بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی عیب گرفتن، بچشم اشاره کردن. «تَنابَزُوا» یعنی سرزنش یکدگر کردند و بیکدگر لقب دادند. «یَلِتکُم» از الت بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی از حقّ کسی کم کردن. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۱۰۵-۱۱۷-قرآن-۱۶۵-۱۷۶ [صفحه ۳۲] ترجمه: بنام خدای روزی ده مهربان ۱ ای مردمی که مؤمن شدید بهیچ روی از خدا و پیغمبرش جلو نباشید و از نافرمانی حقّ پرهیز کنید که او است شنوا و دانا ۲ ای مؤمنین آواز خود بالاتر از صدای پیغمبر نکنید، و با او چو یکدگر سخن بلند نگوئید که کارهای نکوتان نابود شود و خود بیخبر بمانید ۳ آن کسان که نزد پیغمبر آواز نرم می‌دارند البتّه به پیشگاه حقّ آزموده دل بتقوی شدند و آمرزش و مزد بزرگ بپاداش دارند ۴ ای محمّد بیشتر اینها که از پشت خانه تو را آواز می‌دهند بیخردانند ۵ که اگر بمانند تا تو بسوی‌شان روی البتّه بسودشان باشد چه خدا آمرزنده است و مهربان. شأن نزول: طبری: پیغمبر ولید بن عقبهٔ بن ابی معیط را بسوی قبیله‌ی بنی المصطلق فرستاد که از آنها زکات بگیرد، چون او از پیش با آنها دشمنی داشت گمان برد که با او بدی اندیشیده‌اند برگشت و عرض کرد اینها از دین برگشتند. و زکات ندادند، پیغمبر غضبناک شد و در اندیشه‌ی مجازاتشان بود که چند نفر از آن قبیله بحضورش آمدند و عرض کردند فرستاده‌ی شما آمد و برگشت و ما گمان بردیم شما از ما غضبناک شدید و ما بخدا پناه می‌بریم که براه خشم تو رویم اینک زکات ما آماده است بفرما که بیایند و بیارند. آیت ۶ «إِن جاءَکُم فاسِقٌ-» الخ» برای گزارش ولید نازل شد. -قرآن-۵۷۵-۶۰۱ ترجمه: ۶ ای مؤمنین اگر بدکاری بشما خبری آرد درستی آن بجوئید که شاید ندانسته از شما بکس آسیب رسد و از کرده پشیمان مانید ۷ و بدانید پیغمبر خدا در میان شما است [که تواند راست از دروغ باز نماید] و اگر همه‌ی خواسته‌هاتان را پذیرد [و خبرها را درست شمارد] شما را رنج رسد ولی خداوند دل شما را بر دین دوستی آراست و کفر و بدکاری و نافرمانی را ناپسندتان کرد [تا بایمان و فرمانبرداری از پیغمبر پوشیده نمایان شود و گرفتار رنج و سختی نشوید] البتّه اینگونه مردم براه راست می‌روند ۸ چه اینکه خود بخشش و نوازش خداوندی است که او دانائی است حکیم و درستکار. [صفحه ۳۳] شأن نزول: طبری: پیغمبر سوار الاغ بود عبد اللّه بن ابیّ گفت: بوی خرت مرا می‌آزارد و مردی انصاری گفت سوگند بخدا خر پیغمبر از تو خوشبوی‌تر است میان همراهان عبد اللّه و یاران مرد انصاری گفتگو بالا گرفت و با مشت و کفش و چوب بجان هم افتادند. و یا مردی با همسرش گفتگوئی داشت که سر انجام کار خویشان زن و شوهر بهم شوریدند. آیت ۹ «وَ إِن طائِفَتانِ-» الخ» برای اصلاح میان آن دو دسته نازل شد. -قرآن-۳۷۷-۴۰۱ ترجمه: ۹ و اگر دو دسته مؤمن با یکدگر بجنگند میانشان سازش دهید و اگر یکی بدیگری ستم کرد با او بجنگید تا سر بفرمان خدا شود و آنگاه بعدالت بهم سازگارشان کنید که دادگران را خدا دوستدار است ۱۰ البتّه مؤمنین برادر همند و باید برادران را بهم سازگار کنید و پرهیز از نافرمانی حقّ کنید تا شاید رحمت حقّ بشما رسد. شأن نزول:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ابو الفتوح: ثابت بن قیس بن شمّاس بگوش کر بود هرگاه بحضور پیغمبر [ص] میرسید برایش جای باز می‌کردند تا نزدیک آن حضرت بنشیند که سخن بهتر بشنود روزی پیغمبر نماز صبح می‌خواند او بمسجد آمد و یک رکعت با پیغمبر بجماعت خواند و تا رکعت دوّم را بتنهائی تمام کرد نماز آن حضرت تمام شده بود و مردم جاها پر کرده بودند او از بالای سرها می‌گذشت و به یک نفر که نزدیک پیغمبر بود گفت جای باز کن، او گفت: همینجا می‌توانی نشست بنشین او خشمناک نشست تا سخن آن حضرت بآخر رسید ثابت از آن مرد پرسید تو کیستی! گفت فلان پسر فلان، او دوباره پرسید: پسر فلانه زن! چون مادر او پیش از اسلام بد نام بود. آن مرد شرمنده شد و آیه ۱۱ «لا یَسخَر قَوم» برای او نازل شد. ضحّاک گفته است: برای بنی تمیم اینکه آیه آمد که فقرای اصحاب مثل بلال و صهیب و دیگران را بفسوس و مسخره می‌گرفتند و هم برای زنان پیغمبر که امّ سلمه را مسخره می‌کردند: قامت او کوتاه است. یا که روزی جامه‌ای بکمر خود بسته بود که گوشه‌ی آن بزمین کشیده می‌شد یکی با دیگری گفت: امّ سلمه را – قرآن-۷۲۳-۷۴۱ [صفحه ۳۴] ببین که گوشه‌ی جامه چون زبان سگی از دنبال خود می‌کشد. یا بصفیّه دختر حییّ بن اخطب که پس از فتح خیبر بخانه‌ی پیغمبر آمد می‌گفتند: تو یهودی هستی که پدرت هم یهودی بود. اینکه آیه برای جلوگیری از اینکه گونه سخنان بوده است. ترجمه: ۱۱ ای مؤمنین نه مردان یکدگر را فسوس و سخره کنند و نه زنان چه شاید آن را که کم شمردید از شما به باشد و نیز باشاره عیب یکدگر نگیرید و بلقب و نام بد و ناپسند کسی را سرزنش نکنید که چه زشت است از پس ایمان و مسلمانی نام فسق و کفر بر کس نهادن و آنها که اینکه کار زشت خود رها نمیکنند ستمکارانند ۱۲ ای مؤمنین بیشتر بدگمانیهای خود ندیده انگارید که می‌شود، بدگمانی گناه باشد و نیز جاسوس نباشید که سر از کار دیگران در آید و غیبت یکدگر نکنید چه مگر شود کسی گوشت برادر مرده‌ی خود خورد که اینکه همچون آن است که نمی‌پسندید و از خدا بترسید که او توبه‌پذیر است و مهربان. شأن نزول: اسباب النّزول سیوطی: ابو ملیکه گفت: روز فتح مکّه بلال بر بام کعبه رفت و اذان گفت، مردم با یکدگر گفتند: اینکه غلام سیاه باید بر بام کعبه رود و اذان بگوید! آیت ۱۳ «إنّا خَلَقناکُم مِن ذَکَرٍ- الخ» بجواب آنها نازل شد. و إبن عساکر گفته است: آیه برای ابو هند است که پیغمبر به قبیله‌ی بنی بیاضه فرمود از قبیله‌ی خود زنی با او همسر کنید. آنها گفتند: چگونه شود که دختران خود بغلامان خود دهیم! اینکه آیه بجواب‌شان آمد و در مجمع البیان از إبن عبّاس نقل کرده است که چون بلال بر بام اذان گفت، عتّاب بن اسید گفت الحمد للّه که پدرم مرد و اینکه را ندید. حرث بن هشام گفت: مگر محمّد غیر از اینکه کلاغ سیاه کسی برای اذان پیدا نکرد! سهیل بن عمرو گفت: اگر خدا چیزی را خواست عوضش می‌کند. ابو سفیان گفت: من چیزی نمی‌گویم که مبادا پروردگار آسمان محمّد را خبردار کند. جبرئیل نازل شد و آن حضرت را خبردار کرد و احضارشان فرمود و اقرار کردند و اینکه آیه برای جلوگیری‌شان نازل شد. -قرآن-۲۰۳-۲۳۳ [صفحه ۳۵] ترجمه: ۱۳ ای مردم ما شما را از یک نر و ماده آفریدیم. و بتیره و خاندان بخش‌تان کردیم که یکدگر را بشناسید و فقط بپیشگاه حقّ آن کس گرامی‌تر است که پرهیزگارتر است و او دانا است و همیشه خبردار. شأن نزول: ابو الفتوح: گروهی از قبیله‌ی بنی اسد بمدینه آمدند و خود را بدروغ مسلمان نامیدند و به پیغمبر منّت می‌گذاشتند که دیگران با تو جنگ کردند و نیز مردان عرب سواره و خود تنها نزد تو آمدند ما با خانواده و زن و بچه پیاده آمدیم و از اینکه سخن توقع صدقه داشتند و راه مدینه آشفته داشتند و نرخ ها را گران می‌کردند آیت ۱۴ «قالَتِ الأعرابُ آمَنّا- الخ» برای آنها نازل شد. -قرآن-۳۶۹-۳۹۵ سدی گفته است: اینکه آیه برای اعراب مزینه و جهینه و اسلم و اشجع و غفار نازل شد که خود را مسلمان می‌نمودند تا کسی با آنها کار نداشته باشد و چون پیغمبر آنها را برای سفر حدیبیه دعوت کرد نپذیرفتند. ترجمه: ۱۴ دسته‌ای عرب گویند: ما مؤمنیم، تو بجواب‌شان بگو: شما مؤمن نیستید چه هنوز ایمان در دل استوار ندارید ولی توانید بگوئید مسلمان شدیم و البتّه اگر فرمان خدا و رسول او برید بسود کار خود می‌رسید و چیزی از مزدتان کم نمی‌شود چه خداوند بخشنده است و مهربان [که از گذشته در میگذرد بمهربانی] ۱۵ ولی مؤمن آن مردمند که بخدا و پیغمبرش گرویدند و ز آن پس در دین دو دل نشدند و بجان و مال در راه خدا جنگیدند البتّه چنین کسانند که راستگویانند ۱۶ ای پیغمبر بگو: مگر می‌خواهید خدا را از دین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود خبردار کنید با اینکه او آنچه بزمین و آسمان است میداند که بر همه چیز دانا است. شأن نزول: اسباب النّزول سیوطی: ده نفر از بنی اسد نزد پیغمبر آمدند و آن حضرت بمسجد بود آنها سلام کردند و سخنگوی‌شان گفت: گواهی بتوحید و رسالت تو میدهم و تو کس نفرستادی بسوی ما و خود آمدیم و بجای ماندگان ما هم تسلیم هستند و مسلمانند. آیت ۱۷ «یَمُنُّونَ عَلَیکَ» برای جواب آنها نازل شد. -قرآن-۲۷۶-۲۹۸ ترجمه: ۱۷ اینکه عربها با سلام خود بر تو منّت دارند تو بگو: بر من با سلام [صفحه ۳۶] خود منّت ننهید بلکه اگر راستگوئید و مسلمان خدا بر شما منت نهاد و بخشش کرد که بایمان رهبری‌تان نمود ۱۸ و البتّه خداوند پوشیده‌های زمینی و آسمانی بداند و بآنچه کنید بینا بود. سخن مفسّرین: ابو الفتوح: اینکه سوره مدنیّ است و هجده آیت است. و اینکه سوره و دیگر سوره‌های تا آخر قرآن را مفصل نامند و جملگی اینها را مفصّلات نامیده‌اند یعنی زیاد از هم جدا شده چون اینکه سوره‌ها کوتاه است و بسم اللّه در میان اینها زیاد است و بوسیله‌ی بسم اللّه از هم جدا شده‌اند. و از پیغمبر نقل است هفت سوره‌ی دراز که آیاتش زیاد است بجای تورات بمن دادند و سبع المثانی را که هفت سوره است و قصّه‌ها در آن‌ها مکّرر شده است یا آیاتش دو بدو برای رحمت و عذاب است بجای انجیل بمن دادند و سوره‌های صد آیتی بجای زبور و اینکه سور مفصّلات برتری خداوندی است که بمن داده شده است. کشف: عموم مفسّرین اینکه سوره را مدنیّ دانسته‌اند. إبن عبّاس گفته است: آیت «یا أَیُّهَا النّاسُ إِنّا خَلَقناکُم- الخ» در مکّه آمده است و بقیه بمدینه «بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ» کشف نوشته: جعفر صادق علیه السّلام را پرسیدند از معنی «بسم» گفت: اسم از سمت راست و سمت داغ بود. چون بنده گوید: -قرآن-۹۰-۱۲۹-قرآن-۱۷۸-۲۱۷ اللّه، معنی آن است که داغ بندگی حقّ بر خود میکشم تا از کسان او باشم داغ الهی بر خواصّ اهل اخلاص گفتار بسم اللّه است. هر که اینکه داغ دارد در حمایت جلال است و در رعایت جمال و در خلعت قبول و اقبال و هر که اینکه داغ ندارد اسیر کسیر«۴» است و رنجور مهجور ظاهر او سخره‌ی سلاطین و باطن او پای سپرده‌ی مرده‌ی شیاطین. پس جهد کن ای جوانمرد تا داغ عبودیت حق بر سر خود کشی تا سعید هر دو سرای گردی.است و رنجور مهجور ظاهر او سخره‌ی سلاطین و باطن او پای سپرده‌ی مرده‌ی شیاطین. پس جهد کن ای جوانمرد تا داغ عبودیت حق بر سر خود کشی تا سعید هر دو سرای گردی. -پاورقی-۲۹۸-۳۰۰ بنده‌ی خاصّ ملک باش که با داغ ملک || روزها ایمنی از شحنه و شبها ز عسس [صفحه ۳۷] هر که او نام کسی یافت، از اینکه درگه یافت || ای برادر کس او باش و میندیش ز کس «لا تُقَدِّمُوا بَینَ یَدَیِ- الخ» ۱ طبری: یعنی شتاب نکنید بکاری در دین و یا جنگهای خود پیش از آنکه خدا و پیغمبر حکمی برای شما کنند. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: «تُقَدِّمُوا» با فتح تاء و قاف و با ضمّ تاء و کسر قاف خوانده‌اند. -قرآن-۷-۲۰ إبن جنّی گفته است: یعنی آنچه خود بپسندید نکنید تا آنچه خدا گفته است رها کنید. یا جلو مدارید کاری بر آنچه خدا دستور داده است. زجّاج گفته است: هیچ کاری پیش از وقت که خدا و پیغمبر معیّن کرده‌اند انجام ندهید اگرچه پرداخت زکات باشد پیش از وقت وجوب آن. و گفته‌اند: یعنی مگذارید کسی جلو پیغمبر راه رود و همگی بدنبال آن باشید در کار و سخن خود. حسن بصری گفته است: مردمی پیش از نماز عید قربانی خود را کشتند اینکه آیه برای آنها آمد و پیغمبر فرمان کرد، دوباره قربانی کنند. إبن عبّاس گفته است: یعنی اگر در مجلسی بودید که از پیغمبر مسئله پرسیدند پیش از آن حضرت جواب نگوئید. «لا تَرفَعُوا أَصواتَکُم» ۲ طبری: إبن الزّبیر گفته است: قبیله‌ای که شاید بنی تمیم بودند بر پیغمبر وارد شدند و اقرع بن حابس با آنها بود. ابو بکر از آن حضرت استدعا کرد او را رئیس آن مردم کند و عمر گفت: ای پیغمبر اینکه کار مکن میان ابو بکر و عمر گفتگو شد او گفت: تو میخواهی بجز گفته‌ی من گفته باشی. اینکه گفت: من مخالفت تو نمی‌خواهم و آواز آنها بجائی رسید که از صدای پیغمبر بالاتر شد. اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۱-۲۷ «امتَحَنَ اللّهُ قُلُوبَهُم» ۳ مجمع: قتاده و مجاهد گفته‌اند: یعنی بمانند طلا که بوسیله‌ی آتش در بوته آزموده و خالص می‌شود خدا دلهای اینها را آزمود و برای تقوی صاف و پاکیزه کرد. و بعضی گفته‌اند: یعنی خدا دانست دلهای اینها آزموده بتقوی است چون کسی که چیزی را امتحان کرد برای دانستن -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۳۸] است. بعضی گفته‌اند: یعنی بمانند کسی را که امتحان کنند خدا با آنها رفتار کرد. حسینی نوشته: بیت: در بوته‌ی امتحان گرم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بگذاری || منّت دارم که بی غشم می‌سازی «یُنادُونَکَ مِن وَراءِ الحُجُراتِ» ۴ مجمع: کلمه‌ی «حجرات» با ضمّ و فتح جیم خوانده‌اند. و ابو حمزه‌ی ثمالی گفته است: گروهی از قبیله‌ی بنی العنبر که اولادشان اسیر مسلمانان شده بودند بمدینه آمدند که جانخرید بدهند و آنها را ببرند و شتاب داشتند و فریاد می‌کردند: ای محمّد زود بیرون بیا اینکه آیه برای بی‌ادبی آنها نازل شد و جمله‌ی بعد «أَکثَرُهُم لا یَعقِلُون» برای همین مطلب است که آنها خرد ندارند و ادب و ارزش مقام پیغمبر ندانند و آیت بعد «لَو أَنَّهُم صَبَرُوا- الخ» برای اینکه است که چون آنها حضور پیغمبر آمدند آن حضرت نصف اسیران را آزاد کرد و نصف را با گرفتن فدا و جانخرید آزاد کرد و باین آیه اعلام کرد که اگر بیخردی نمی‌کردند و از پشت دیوار آواز نمی‌کردند و میماندند تا تو از خانه بیرون آئی برای آنها بهتر بود که همه را بی‌فدا آزاد می‌کردی. -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۳۸۲-۴۱۰-قرآن-۵۰۷-۵۳۰ طبری: قتاده و غیر او گفته‌اند: عربی از پشت خانه آواز داد « یا محمّد انّ مدحی زین و انّ شتمی شین» یعنی ستایش من آرایش است و نکوهش من ننگ، پیغمبر فرمود: وای بر تو که خداوند چنین است و او هر که را ستود آراسته است و هر که را نه، همیشه ننگین است. کشف: ابو عبیده قاسم بن سلام گفت: هرگز برای استفاده‌ی علمی به خانه‌ی عالم در نزدم بلکه نشستم تا او بیرون آید برای اینکه آیه که خدا فرموده «وَ لَو أَنَّهُم صَبَرُوا» که ماندن من تا بیرون آمدن عالم بسود من است. -قرآن-۱۷۴-۲۰۱ حسینی نوشته بیت: سرمایه‌ی ادب بکف آور که اینکه متاع || آن را که هست سود ابد آیدش بدست «إِن جاءَکُم فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا- الخ» ۶ ابو الفتوح: اینکه آیه نشان میدهد - قرآن-۱-۵۰ [صفحه ۳۹] که بخبر یک نفر نمی‌شود عمل کرد چون ممکن است دروغ باشد اگرچه عادل باشد که تا کسی معصوم نباشد شاید دروغ بگوید و با احتمال دروغ لازم است خود- داری از عمل بگفته‌ی او، و بعضی گفته‌اند: چون گفته شده است: اگر فاسق خبری داد تحقیق کنید معلوم می‌شود خبر غیر فاسق تحقیق لازم ندارد و میشود بآن عمل کرد. ولی اینکه درست نیست چون اینکه میگویند: از راست و دروغ خبر فاسق تحقیق لازم است می‌فهماند خبر عادل تحقیق لازم ندارد. استفاده‌ی از دلیل الخطاب است که از اینگونه سخن ما چنین می‌فهمیم و دلیل الخطاب در نزد اهل تحقیق حجّت نیست و بآنچه از ضمن سخنی فهمیده شود تکیه نمی‌توان کرد. و جمله‌ی فَتَبَیَّنُوا «فتثبتوا» نیز خوانده شده است از تثبت بمعنای ثبات و بجای ماندن و اندیشه کردن و شتاب نکردن که نتیجه‌ی مقصود یکی است. -قرآن-۱۰-۲۳ «وَ اعلَمُوا أَنَّ فِیکُم رَسُولَ اللّهِ- الخ» ۷ فخر: چون در آیت پیش دستور داده شد که بخبر فاسق عمل نشود و جستجوی از راست و دروغ آن شود باین آیه گفته شده است که پرده برداری از حقیقت آسان است که پیغمبر بمیان شما است و او بی جهت بسخن شما گوش نمی‌دهد تا موجب رنج شما شود و جمله‌ی بعد «حَبَّبَ إِلَیکُمُ الإِیمان» اشاره است به اینکه که عقل شما در پیدا کردن درست و نادرست بس نیست و خداوند دین در دل شما محبوب کرده است پس در پذیرش آن توقف نکنید تا بوسیله‌ی پیغمبر براه راست بروید. -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۳۴۸-۳۸۰ مجمع: ارتباط جمله‌ی «حَبَّبَ إِلَیکُم- الخ» بآیت پیش چنین است یعنی پیغمبر در بیشتر کارها بگفته‌ی شما رفتار نکرد و شما هم گرفتار رنج نشدید چون خدا دوستی ایمان را در دل شما انداخت تا سخنش پذیرفتند و آسوده ما ندید «فَقاتِلُوا الَّتِی تَبغِی» ۹ کشف: حارث اعور گفت: از علیّ علیه السّلام پرسیدند: -قرآن-۲۲-۴۶-قرآن-۲۵۵-۲۸۴ آیا آنها که در جنگ جمل و صفّین با تو جنگیدند مشرک بودند! فرمود: از شرک فرار کردند. عرض کرد منافق بودند! فرمود: منافق کم شود که بیاد خدا باشد. پرسید حال آنها چه بود! فرمود: «اخواننا بغوا علینا» برادران ما بودند که [صفحه ۴۰] بما تجاوز کردند. «إِنَّمَا المُؤمِنُونَ إِخوَةٌ» ۱۰ مجمع: زهری گفت: پیغمبر فرمود: مسلمان برادر مسلمان است که نه باو ستم کند و نه او را بدست ستمکار گذارد و هر که در کار برادر مؤمنش بکوشد خدا کار او بگشاید و آنکه گره از کار برادرش بگشاید خدا بقیامت گره از کار او باز کند و کسی که مسلمانی را شاد کند خدا او را به قیامت شاد بدارد. -قرآن-۱-۳۳ صافی: جهت برادری مؤمنین اینکه است که از پیغمبر [ص] نقل است: به علیّ فرمود: من و تو دو پدر اینکه امت هستیم پس چون وابسته بمحمّد [ص] و علیّ[ع] هستند برادر هستند و نیز چون در ایمان شریک هستند که مایه‌ی زندگی همیشگی است پس برادرند که از یک چیز زنده شده‌اند و آن ایمان است. و امام صادق [ع] به مفضّل فرمود: اگر دو نفر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شیعه‌ی ما را در گفتگو دیدی از مال من اختلاف‌شانرا خریداری کن تا بهم ساز شوند. «لا یَسخَر قَوم» ۱۱ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: اوّل- مجاهد گفته است: مالدار نادار را فسوس نکند و مسخره ننماید و کمتر از خود را حقیر نشمارد. دوّم- إبن زید گفته است: یعنی اگر لغزشی از کسی دیدید آنرا نمودار نکنید و او را بدان سخره ننمائید. و در جمله‌ی «لا تَنابَزُوا بِالأَلقابِ» اختلاف است که مقصود چیست! ۱- شعبی نقل کرده است که مردی از بنی سلمه گفت: پیش از اسلام بسیاری از ما را بدو اسم یا سه اسم می‌خواندند و بپیغمبر عرض کردند: مردم از اینکه نامها که ایشان را بدان می‌خوانند خشمگین میشوند. -قرآن-۱-۱۹- قرآن-۳۱۸-۳۴۶ اینکه جمله برای جلوگیری از اینکه نامگذاری‌ها نازل شد ۲- عکرمه گفت: یعنی مسلمانی را بنام فاسق و کافر نخوانند ۳- إبن عبّاس و حسن بصری گفته‌اند: یعنی چون بدکار توبه کرد پس از آن او را بکار گذشته‌اش سرزنش نکنید و اگر یهودی و مسیحی مسلمان شد او را ای یهودی یا ای مسیحی خطاب نکنید. «بِئسَ الِاسمُ الفُسُوقُ- الخ» ۱۱ کشف: اینکه جمله دو معنی شده است -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۴۱] ۱- پس از آنکه کسی مؤمن شد نام فسق بر او نهادن بد است ۲- پس از آنکه شما ایمان پیدا کردید بد است که نام فسق برای خود درست کنید بواسطه اینکه کار زشت که مردم را بلقب سرزنش کنید. «اجتَنِبُوا کَثِیراً مِنَ الظَّنِّ» ۱۲ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی بنیکان بدگمان نباشید ولی گمان به بدکاران همانست که از آنها نمودار است. بعضی گفته‌اند: مقصود نمودار کردن بدگمانی است و گر نه تا نگفته باشد گناه نکرده است کشف: ظنّ و گمان را بچهار دسته بخش کرده‌اند: ۱- واجب که خوش بینی بخداوند باشد و پیغمبر فرمود: هر کسی باید پیش از مرگش بخدا خوش- بین باشد باین جمله‌ها «لا یموتنّ احدکم الّا و هو یحسن الظّنّ باللّه» و نیز لازم است خوشبینی بمؤمنین که آن حضرت فرمود: «انّ حسن الظّنّ من الایمان» و اینکه آیه است «ظَنَّ المُؤمِنُونَ وَ المُؤمِناتُ بِأَنفُسِهِم خَیراً» ۲- ناروا و حرام که بدبینی بخدا و مؤمنین باشد چنانکه جمله‌ی بعد است «إِنَّ بَعضَ الظَّنِّ إِثم» که گاه باشد گمان گناه باشد ۳- مستحب و پسند که حزم است و گول نخوردن و پیغمبر فرمود: خود را ببدگمانی از مردم بد نگاه دارید و فرمود «الحزم سوء الظّن» دور اندیشی یک نوع بدگمانی است ۴- مجاز و مباح در موضوع حکم شرعی که راه علم فراهم نیست مثل قبله و وقت نماز و روزه. -قرآن-۱-۳۸-قرآن-۶۱۱-۶۷۰-قرآن-۷۵۳-۷۸۵ «لا تَجَسَّسُوا» ۱۲ طبری: إبن عبّاس گفت: یعنی دنبالگیری عیب و زشتی مؤمن نکنید. قتاده گفت: تجسّس یعنی جستجوی عیب برادر مؤمنت کنی تا براز او آگاه شوی. -قرآن-۱-۱۷ ابو الفتوح: «تَجَسَّسُوا» با حاء نیز خوانده شده است و اخفش گفته: -قرآن-۱۳-۲۶ «جسس و مسس و حسس» بیک معنی است. و ابو هریره از پیغمبر نقل کرد گمان بد نبرید که گمان دروغ‌تر حدیث است و تجسّس نکنید و منافسه نکنید و حسد نبرید و پشت بر یکدگر نکنید و با هم چون برادر باشید. به عبد اللّه مسعود گفتند نمی- بینی ولید بن عقبه شراب از سر و ریشش می‌چکد! گفت: ما دستور به تجسّس [صفحه ۴۲] نداریم اگر چیزی نمودار شد اعتراض کنیم. «وَ لا یَغتَب بَعضُکُم- الخ» ۱۲ طبری: پیغمبر فرمود: اگر چیزی برای کسی بگوئید که او بدش آید غیبت او است و اگر چنان چیزی در او نباشد تهمت باو است. -قرآن-۱-۲۵ «جَعَلناکُم شُعُوباً وَ قَبائِلَ» ۱۳ کشف: زبیر بن بکّار گفته است: عرب اجداد خود را شش طبقه کرده است: اوّل- شعب بفتح شین است که سر و برتر همه‌ی قبیله‌ها است. دوّم- قبیله است. سوّم- که از قبیله جدا می‌شوند عمارهٔ بکسر عین است از آن پائین‌تر و محدودتر بطن است. پنجم- فخذ است. -قرآن-۱-۳۶ ششم- که آخرین است فصیله است و بعد از فصیله که عشیره نیز نامند دسته‌ی قابل ذکر ندارند. مجمع: عکرمه از إبن عبّاس نقل کرده است که پیغمبر فرمود: شما از مرد و زن آفریده شده‌اید و همه برابرید مانند دانه‌هائی که پیمانه را پر می‌کند و همگی دانه است بی تفاوت و کسی را بر کسی برتری نیست مگر بتقوی و پرهیزگاری. «لا یَلِتکُم» ۱۴ مجمع: مردم بصره «یألتکم» با همزه خوانده‌اند تا از مادّه‌ی الت باشد بمعنی از حقّ کسی کم کردن. و دیگران «یَلِتکُم» بی همزه خوانده‌اند تا از لات یلیت لیتا باشد یعنی بی خبر ماند. -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۱۴۴-۱۵۵ سخن ما: بیشتر آیات اینکه سوره دستورهای اجتماعی است و آئین زندگی و معاشرت با یکدگر. اول دستور رعایت ادب با پیغمبر است که تا آیت پنجم از صدا بلند کردن و از پشت دیوار آواز کردن و در کار و سخن جلو افتادن از پیغمبر جلوگیری و منع شده است. قسمت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دوم آیت ۶- ۸ برای راهنمائی است که بسخن هر کس مغرور نشوید و رسیدگی ناکرده دست بکاری نبرید که پشیمان شوید. و امروز می‌بینیم باین دستور توجّه نمی‌شود و دروغ پردازی و به اصطلاح نشر اکاذیب موجب گرفتاری مردم می‌شود چنانکه در یک روزنامه خبری بی اصل می‌نویسند و خانواده‌ای را نگران یا گرفتار یا بی‌آبرو می‌کنند. [صفحه ۴۳] قسمت سوّم- آیت ۹ و ۱۰ است که اوّل راهنمائی میکند برای گشودن دشواری بزرگ که اگر دو دسته مؤمن بهم افتادند چه باید کرد! و البته دشوار است که باید تشخیص داده شود کدام دسته ستمکار است و متجاوز تا جلوش گرفته شود و تسلیم بفرمان حق شود. البتّه در یک اجتماع و یا مملکت چند نفر که متجاوز باشند معلوم می‌شود، ولی اگر ملّتی دو دسته شدند یا دو مملکت بهم افتادند مثل جنگهای ترکها با ایران و جنگ سنّی و شیعه در دوران گذشته. یا اختلافات پاکستان با افغانستان در اینکه سالها که باید متجاوز را شناخت و جلوش را گرفت. و آیت دهم اشاره است بیک عاطفه‌ی عمومی بشر که وحدت دین حدّ مشترکی است میان ملّتها که راه بهم بستگی آنها است و اینکه آیه همین عاطفه را تشدید کرده است که اتّحاد در دین اسلام بمنزله‌ی برادری و اتّحاد در خانواده و پدر و مادر معرّفی شده است و باید کوشید که بهم سازگار باشند و اصلاح کنند که وحدت آنها بماند و دشمن نباشند. قسمت چهارم- از آیت یازده تا سیزده است که بسختی جلوگیری کرده است از مسخره کردن و چشمک زدن و نام بد نهادن و جاسوسی و غیبت کردن و بدگمان شدن که تخلّف از اینها گناه است و ستم است و مردار خواری و هم در آخر مقیاسی نمودار و استوار برای برتری و شخصیّت معیّن شده است که همه‌ی آدمیان برابرند چون از یک نر و ماده آمده‌اند و برتری آن است که به پیشگاه خداوندی ارزشی باشد و آن پرهیزگاری است و بس. و در آیت ۱۲ که گفته شده است «اجتَنِبُوا کَثِیراً مِنَ‌الظَّنِّ- الخ» سخن کشف الاسرار و تقسیم او را نوشتیم و باید بگوئیم: کلمه‌ی «کثیر و بعض» که در اینکه آیه است و گفته شده است از بسیاری گمانها دوری کنید که پاره‌ای گمان‌ها گناه است شاید اینکه دو کلمه برای اینکه باشد که اگرچه آدمی نباید بگمان و پندار کار کند ولی گاه باشد که جز بدنبال گمان خود رفتن و آن را کار بستن چاره‌ای ندارد چنانکه امروز برای انجام وظایف دینی بجز گمان راهی بسوی تشخیص آنها -قرآن-۳۸-۷۴ [صفحه ۴۴] ریم مگر چند موضوع کلّی یقینی که برای جزئیّات آنها باز ناچار هستیم بگمان خود کار کنیم چون دستورهای دین غیر از آنچه در قرآن آشکار و وظایف کلّی معیّن شده است و اندکی از مسائل خاصّ چندین هزار احکام که علمای دین آنها را یقین نمیدانند و متّفق بر آنها نیستند و باصطلاح اجماعی نیست و مختلف فیها است بایستی از احادیث و روایات استفاده کنیم که یا یقین بدرستی آن روایات نداریم و یا معنی آنها روشن و یقینی نیست و همگی را بگمان اینکه گفته پیغمبر [ص] و امام است باید دلیل احکام و وظایف دین بدانیم و اینکه خود بحثی است مفصّل که آن را دلیل انسداد می‌نامند. پس بیشتر وظایف دینی را به گمان تشخیص می‌دهیم و عمل می‌کنیم و نیز عموم مردم در بیشتر کارهای زندگی به گمان رفتار می‌کنند چون تاجر یا هنرمندی یقین ندارد که از کار خود سود می‌برد و به امید و گمان سود پی آن کار می‌رود«۵». -پاورقی-۹۱۹-۹۲۱ -قرآن-۲۴-۵۰-قرآن-۳۳۶-۳۸۳-قرآن-۴۳۳-۵۳۴ [صفحه ۴۵]

سوره ق

اشاره

-قرآن-۳۳۶-۳۸۳-قرآن-۴۳۳-۵۳۴ - ۵۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره ق [۵۰]: آیات ۱ تا ۴۵]

-قرآن-۳۳۶-۳۸۳-قرآن-۴۳۳-۵۳۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ ق وَ القُرآنِ المَجِیدِ [۱] بَل عَجِبُوا أن جاءَهُم مُنذِرٌ مِنهُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فَقالَ الكافِرُونَ هذا شَيءٌ عَجيبٌ [۲] أَ إِذا مِتنا وَ كُنّا تُراباً ذلِكَ رَجعٌ بَعيدٌ [۳] قَد عَلِمنا ما تَنقُصُ الأَرضُ مِنهُم وَ عِندَنا كِتابٌ حَفيظٌ [۴] -قرآن-۱-۲۴۷ بَل كَذَّبُوا بِالحَقِّ لَمّا جاءَهُم فَهُم فِي أَمرٍ مَريجٍ [۵] أَ فَلَم يَنظُرُوا إِلَى السَّماءِ فَوقَهُم كَيفَ بَنَيناها وَ زَيَّنّاها وَ ما لَها مِن فُرُوجٍ [۶] وَ الأَرضَ مَدَدناها وَ أَلقَينا فِيها رَواسِيَ وَ أَنبَتنا فِيها مِن كُلِّ زَوجٍ بَهيجٍ [۷] تَبصِرَةً وَ ذِكرى لِكُلِّ عَبدٍ مُنيبٍ [۸] وَ نَزَّلنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَكاً فَأَنبَتنا بِهِ جَنّاتٍ وَ حَبَّ الحَصيدِ [۹] -قرآن-۱-۴۱۹ وَ النَّخلَ باسِقاتٍ لَها طَلعٌ نَضيدٌ [۱۰] رِزقاً لِلعِبادِ وَ أَحيَينا بِهِ بَلدَةً مَيتاً كَذلِكَ الخُرُوجُ [۱۱] كَذَّبَت قَبلَهُم قَومُ نُوحٍ وَ أَصحابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ [۱۲] وَ عادٌ وَ فِرعَونُ وَ إِخوانُ لُوطٍ [۱۳] وَ أَصحابُ الأَيكَةِ وَ قَومُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعيدِ [۱۴] -قرآن-۱-۳۲۸ أَ فَعَيِينا بِالخَلقِ الأَوَّلِ بَل هُم فِي لَبسٍ مِن خَلقٍ جَديدٍ [۱۵] وَ لَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ وَ نَعلَمُ ما تُوَسوِسُ بِهِ نَفسُهُ وَ نَحنُ أَقرَبُ إِلَيهِ مِن حَبلِ الوَريدِ [۱۶] إِذ يَتَلَقَّى المُتَلَقِّيانِ عَنِ اليَمينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعيدٌ [۱۷] ما يَلفِظُ مِن قَولٍ إِلّا لَدَيهِ رَقيبٌ عَتيدٌ [۱۸] وَ جاءَت سَكرَةُ المَوتِ بِالحَقِّ ذلِكَ ما كُنتَ مِنهُ تَحيدُ [۱۹] -قرآن-۱-۴۲۴ وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ ذلِكَ يَومُ الوَعيدِ [۲۰] وَ جاءَت كُلُّ نَفسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهيدٌ [۲۱] لَقَد كُنتَ فِي غَفلَةٍ مِن هذا فَكَشَفنا عَنكَ غِطاءَكَ فَبَصَرُكَ اليَومَ حَديدٌ [۲۲] وَ قالَ قَرينُهُ هذا ما لَدَيَّ عَتيدٌ [۲۳] أَلقِيا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفّارٍ عَنيدٍ [۲۴] -قرآن-۱-۳۰۵ مَنّاعٍ لِلخَيرِ مُعتَدٍ مُريبٍ [۲۵] الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ فَأَلقِياهُ فِي العَذابِ الشَّديدِ [۲۶] قالَ قَرينُهُ رَبَّنا ما أَطغَيتُهُ وَ لكِن كانَ فِي ضَلالٍ بَعيدٍ [۲۷] قالَ لا تَختَصِمُوا لَدَيَّ وَ قَد قَدَّمتُ إِلَيكُم بِالوَعيدِ [۲۸] ما يُبَدَّلُ القَولُ لَدَيَّ وَ ما أَنَا بِظَلّامٍ لِلعَبيدِ [۲۹] -قرآن-۱-۳۵۳ يَومَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امتَلَأتِ وَ تَقُولُ هَل مِن مَزيدٍ [۳۰] وَ أُزلِفَتِ الجَنَّةُ لِلمُتَّقِينَ غَيرَ بَعيدٍ [۳۱] هذا ما تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوّابٍ حَفيظٍ [۳۲] مَن خَشِيَ الرَّحمنَ بِالغَيبِ وَ جاءَ بِقَلبٍ مُنيبٍ [۳۳] ادخُلُوها بِسَلامٍ ذلِكَ يَومُ الخُلُودِ [۳۴] -قرآن-۱-۳۰۳ لَهُم ما يَشاؤُنَ فِيها وَ لَدَينا مَزيدٌ [۳۵] وَ كَم أَهلَكنا قَبلَهُم مِن قَرنٍ هُم أَشَدُّ مِنهُم بَطشاً فَنَقَّبُوا فِي البِلادِ هَل مِن مَحيصٍ [۳۶] إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكرى لِمَن كانَ لَهُ قَلبٌ أَو أَلقَى السَّمعَ وَ هُوَ شَهيدٌ [۳۷] وَ لَقَد خَلَقنَا السَّماواتِ وَ الأَرضَ وَ ما بَينَهُما فِي سِتَّةِ أَيّامٍ وَ ما مَسَّنا مِن لُغُوبٍ [۳۸] فَاصبِر عَلى ما يَقُولُونَ وَ سَبِّح بِحَمدِ رَبِّكَ قَبلَ طُلُوعِ الشَّمسِ وَ قَبلَ الغُرُوبِ [۳۹] -قرآن-۱-۴۸۶ وَ مِنَ اللَّيلِ فَسَبِّحهُ وَ أَدبارَ السُّجُودِ [۴۰] وَ استَمِع يَومَ يُنادِ المُنادِ مِن مَكانٍ قَرِيبٍ [۴۱] يَومَ يَسمَعُونَ الصَّيحَةَ بِالحَقِّ ذلِكَ يَومُ الخُرُوجِ [۴۲] إِنّا نَحنُ نُحيِي وَ نُمِيتُ وَ إِلَينَا المَصِيرُ [۴۳] يَومَ تَشَقَّقُ الأَرضُ عَنهُم سِراعاً ذلِكَ حَشرٌ عَلَينا يَسِيرٌ [۴۴] -قرآن-۱-۳۲۷ نَحنُ أَعلَمُ بِما يَقُولُونَ وَ ما أَنتَ عَلَيهِم بِجَبّارٍ فَذَكِّر بِالقُرآنِ مَن يَخافُ وَعِيدِ [۴۵] -قرآن-۱-۱۱۲ [صفحه ۴۷] معنی لغات: «مجید» دارای شرف و بزرگواری و بلندی مرتبه. «مریج» بیقرار، مشتبه، فاسد. «باسق» برتر و نخل باسق درخت بلند و شاخه دراز. «نضید» کالای چیده و منظّم و یا بر هم انباشته. «رقیب» پاسبان، منتظر، چشم براه. «عتید» آماده و حاضر. «نقّبوا» یعنی بروی زمین گردش کردند برای پیدا کردن فرارگاه و چیزی را بدرستی جستجو کردند. «محیص» کج شدن و از چیزی برگشتن. «لغوب» خستگی و رنج و ناتوانی. ترجمه: بنام خدای نکوکار مهربان ۱ سوگند بقاف و قرآن بزرگوار [که تو پیغمبری و مردم در آن دو دل] ۲ بلکه در شگفتند که از خودشان بیم‌آوری آید، از اینکه روی کافران گفتند: چه شگفت کاری است اینکه پیغمبری محمّد و بیم و نوید او ۳ مگر شود از پس مردن و خاک شدن زنده شویم! چه بازگشت دور از خردی است اینکه ۴ ولی بدانند که ما خبر داریم آنچه از ایشان بمردن و خاک شدن کم شود. چه نزد ما نامه‌ای است نگهبان همه آفریدگان ۵ ولی کافران حقّ را دیدند و سخن پیغمبر شنیدند و دروغ شمردند و گوئی در کاری شوریده و آمیخته‌اند که آن را جادو و دروغ و دیوانگی می‌نامند ۶ مگر نظر بآسمان بالای سر نکردند که چگونه آن را ساختیم و آراستیم بی سوراخی و درزی ۷ و هم زمین بگستردیم و کوهها بر آن افکندیم بلند و بجای مانده و از هر گیاه زیبا و دلپذیر جفت آفریدیم ۸ که خود بینائی است و یادگیری برای هر آن بنده که روی دل با خدا دارد ۹ و هم آب فرخنده از آسمان فرو ریختیم و بآن باغها درست کردیم و دانه های درو کردنی ۱۰ و هم خرما بنان سر بآسمان کشیده با شکوفه‌های بر هم چیده ۱۱ تا روزی بندگان باشد. و نیز زمینهای مرده و بیگناه بباران زنده و نیز سبز کردیم پس همچنین است رستاخیز و از گور بدر شدن [که چون برون شدن گیاه بهاری است از زمین] ۱۲ ای محمّد اندوه مدار که پیش از اینکه عربها ملّت نوح و مردم رس و ثمود پیغمبران را دروغگو گفتند ۱۳ و هم مردم عاد و یاران فرعون و برادران لوط ۱۴ و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مردم سرزمین ایکهٔ و گروه پیر و تبّع همگی گفتار [صفحه ۴۸] پیغمبران دروغ شمردند و تهدید حقّ استوار بر ایشان شد ۱۵ مگر از آغاز آفرینش ناتوان بودیم که رستاخیز باور نداشتند! بلی در خلق جدید و آفرینش نو، دو دل بودند که باور نکردند ۱۶ ولی ما آدمی را آفریدیم و آنچه با خود بیندیشد بدانیم چه از رگ گردنش باو نزدیک‌تریم ۱۷ و دو فرشته از راست و چپ نشسته آنچه کند فرا گیرند ۱۸ و سخنی نگوید مگر بجلو نگهبانی آماده و چابک دارد ۱۹ تا بیهوشی مرگ برسد و نمودار کند آن را که حقیقت است و آدمی از آن گریزان ۲۰ و آوای بوق بر آید که روز موعود رسید ۲۱ و با هر کسی نگهبانی است که بمحشرش براند و گواهی که از گذشته‌اش خبر دارد ۲۲ و باو گویند: از اینکه روز بی خبر بودی و امروز چشم تیز بین داری که آنچه کرده‌ای در جلو بینی ۲۳ و همدمی دارد که گوید: اینکه سیاهه‌ی کار او است نزد من آماده ۲۴ و فرمان رسد: هر نابفرمان سرکشی را بدوزخ اندازید ۲۵ که جلوگیر کار خیر بود و به دیگران دراز دست و براه حق دو دل ۲۶ و هم آنکه با خدای دیگری پنداشت بعذاب سختش گرفتار کنید ۲۷ آنجا است که همدم دوزخی او گوید: پروردگارا من ز راهش نبردم که خود راه گم کرده ز بیراهه‌ی دوری رفت ۲۸ فرمان رسد: به پیشگاه ما خصومت نکنید که زین پیش بیم‌تان دادیم ۲۹ و سخن ما دگرگون نشود و ستمکار ببندگان نباشیم ۳۰ آن روز است که ز دوزخ پرسیم پر شدی! گوید: شود بر اینکه فزائید! ۳۱ بهمان روز بزودی بهشت را نزدیک پرهیزگاران کنند و گویندشان: ۳۲ همین است نوید بر خویشتن دار باز گشته بحقّ ۳۳ که در نهان از خدا ترسید و دل رو بسوی او آورد ۳۴ اکنون بتندرستی و آسودگی درون آن شوید که اینکه است آن روز جاودانی ۳۵ و آنچه خواهید آنجا بیابید و بنزد ما فزون از آن نیز باشد. [ای محمّد کافران بدانند] ۳۶ بروزگار پیشین چه مردمی نابود کردیم سخت تواناتر از ایشان. مگر آنها که بشهرها گشته‌اند گریزگاهی برای آنگونه کسان یافته‌اند! البته پناهی نداشته‌اند ۳۷ و آنحوادث یادآوری است و پندی برای هر که دل دهد و گوش فرا آورد و با خرد بسنجد ۳۸ [صفحه ۴۹] ۳۸ که آسمانها و زمین و آنچه بمیان آنها است بشش روز آفریدیم و خستگی در کار نبود ۳۹ پس ای محمّد شکیبای گفته‌ی یهود باش [که خدا را خسته و باستراحت پنداشتند] و پیش از بر آمدن آفتاب و فرو شدن آن با ستایش پروردگار خود او را تسبیح بگوی ۴۰ و هم بشب تسبیح او کن و بدنبال سجده و نماز ۴۱ و گوش به آواز آن روز باش که بلندگوی خداوندی آوازش از نزدیک بگوش رسد ۴۲ همان روزی که همگی فریاد رستاخیز بدرستی بشنوند روز بدر شدن ز گور است. ۴۳ و البته که ما زنده می‌کنیم و بمرگ میرسانیم و بازگشت بسوی ما است [که از هر جا آورده‌ایم بدان باز می‌بریم] ۴۴ بروزی که بی‌درنگ زمین از روی گور مردم بشکافد و همین است فراهمی آدمی بمحشر که بر ما است آسان ۴۵ و ما بگفته‌ی کافران داناتریم [که رستاخیز باور ندارند] و تو نتوانی که ناچارشان کنی پس بقرآن پند آن کسان ده که ز تهدید خداوندی بترسند. سخن مفسّرین: کشف: سوره‌ی «ق» را «باسقات» نیز می‌نامند، و چهل و پنج آیه است که همگی بمکه فرود آمده است مگر بگفته‌ی إبن عبّاس و قتاده آیت ۳۸ «لَقَد خَلَقنَا السَّماواتِ- الخ» بمدینه آمده است. -قرآن-۱۶۶-۱۹۴ «ق» ابو الفتوح: در مقصود از اینکه حرف اختلاف است: ۱- إبن عبّاس گفت: نام خدا است و بآن قسم یاد شده است ۲- قرظی گفت: حرف اوّل- نامهای خدا است که اوّل آن قاف است چون قدّوس، قادر، قاهر، قریب قاضی قابض، ۳- قتاده گفت: از نامهای قرآن است، ۴- شعبی گفت: آغاز سوره است، ۵- عکرمه و ضحّاک گفتند: نام کوهی است بدور زمین، ۶- فرّاء گفت از عالمی شنیدم که اینکه را چنین معنی کرد «قضی اللّه ما هو کائن» ۷- ابو بکر ورّاق گفت: خلاصه‌ی اینکه جمله است خطاب به پیغمبر «قف عند امرنا و نهینا» بجلو فرمان ما بایست و از آن در مگذر، ۸- دیگر گفت: یعنی قل ای محمّد ۹- احمد بن عاصم گفت: یعنی «قرب اللّه من عباده» خدا ببندگان خود نزدیک است، ۱۰ إبن عطا گفت: قسم است بقوّت قلب محمّد صلّی اللّه علیه و آله. -قرآن- ۱-۵ [صفحه ۵۰] «وَ القُرآنِ المَجِیدِ» ۱ مجمع: اینکه جمله سوگند است و جواب آن به جمله آورده نشده است و معنی آن اینکه است: سوگند بقرآن گرامی سودمند که شما را برستاخیز برانگیزند. یا سوگند بقرآن که محمّد پیغامبر خدا است. -قرآن-۱-۲۵ «قَد عَلِمنا ما تَنقُصُ الأَرضُ مِنهُم» ۴ کشف: یعنی میدانیم آنچه از گوشت و بدن آنها خاک می‌شود و همه‌ی آن را می‌توانیم برای قیامت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فراهم کنیم و گفته‌اند یعنی بدانیم آنکه کشته شود یا بمیرد. -قرآن-۱-۴۳ «فِی أَمرٍ مَرِیجٍ» ۵ مجمع: یعنی بواسطه‌ی نادانی بر خودشان آشفته است که گاه پیغمبر را دیوانه و گاه جادوگر و گاه شاعر نامند و نیز قرآن را جادو و خود ساخته‌ی محمّد و دروغ نامیدند. -قرآن-۱-۲۲ «أَ فَلَم یَنظُرُوا إِلَی السَّماءِ- الخ» ۶ مجمع: اینکه چند آیه برای استدلال بر قدرت حقّ است بزنده کردن مردگان و آنکه چنین چیزها آفریده می‌تواند مرده‌ها را برگرداند. -قرآن-۱-۳۸ «وَ أَصحابُ الأَیکَةِ- الخ» ۱۳ قصّه قوم شعیب گذشت و «تبّع» پادشاه یمن بود و گویند تبّع برای آن گفتند که پیرو بسیار داشت و در جاهلیّت آتش- پرست بودند و وی اسلام آورد و قوم خود را باسلام خواند و ایشان قبیله حمیر بودند و اطاعت نکردند و تکذیب او نمودند و بالأخره بعذاب هلاک شدند. - قرآن-۱-۲۳ «وَ لَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ- الخ» ۱۶ تفسیر فی ظلال القرآن سیّد قطب: -قرآن-۱-۳۰ اینکه جمله اشاره‌ی ضمنی است باین مطلب که سازنده‌ی هر دستگاه بخصوصیّات و شرایط آن آگاه‌تر از دیگری است با اینکه آن را نیافریده است پس البتّه آنکه آفریده است نیازمندی موجودات را بهتر می‌داند که باید چه جور باشد تا رستگار شود. [ما پیش از آنکه اینکه تفسیر سیّد قطب را ببینیم در اینکه تفسیر خود مکرّر نوشته‌ایم که عبادات و دیگر وظایف آدمی را نمی‌توان با عقل خود سنجید چون از جائی آمده است که آدمی ساخته شده است و کسی را بآن دسترس نیست]. «وَ نَحنُ أَقرَبُ- الخ» ۱۶ فی ظلال القرآن: اینکه جمله برای آدمی -قرآن-۱- ۲۰ [صفحه ۵۱] بهتر نگهبان است که به هیچ روی از خود بی خبر نباشد. «إِذ یَتَلَقَّی المُتَلَقِّیانِ- الخ» ۱۷ فی ظلال القرآن: ما نمیتوانیم چگونگی ثبت اعمال آدمی را تصوّر کنیم و فایده‌ای در گفتگوی آن نیست چون بجائی نمی- رسیم و از حدود علوم و تجارب بشری خارج است پس باید بمدلول آن مؤمن باشیم و بس. -قرآن-۱-۳۴ «سَکرَةُ المَوتِ بِالحَقِّ» ۱۹ مجمع: سکرة الحقّ بالموت نیز خوانده‌اند و از امامهای ما نیز اینکه قرائت نقل شده است. -قرآن-۱-۳۰ «مَعَها سائِقٌ وَ شَهِیدٌ- الخ» ۲۱ طبری: زید بن اسلم گفته است هم- چنانکه برای پیغمبر گفته شده است «أَ لَم یَجِدکَ یَتِیماً فَآوی وَ وَجَدَکَ ضَالًّا فَهَدی» مقصود از اینکه آیه نیز پیغمبر است و نیز جمله‌ی آخر برای قبل از دوران نبوّت است که پیغمبر از همه جا بی خبر بود و مقصود از «فَبَصَرُکَ الیَومَ- الخ» پس از بعثت و اطلاع بر علوم نبوّت است. صالح بن کیسان گفته است: زید بن اسلم نفهمیده است مقصود کافر است که او را یکی بجلو انداخته بمحشر می‌برد و دیگری همراه او است که بر کارهای او گواهی دهد و جمله‌ی آخر حالت قیامت کافر است که از همه جا بی خبر بوده است و آن روز تیزبین می‌شود. حسین بن عبد- اللّه بن عبید اللّه عبّاس گفت: مقصود همه‌ی مردم‌اند چه نکوکار و چه بدکار که یکی او را می‌برد و یکی شاهد کار خوب و بد او است و از هر چه بی خبر بوده است در آنجا خبر دارد و تیز می‌شود. -قرآن- ۱-۲۷-قرآن-۱۲۲-۱۸۵-قرآن-۳۳۵-۳۵۶ مجمع: مفاد اینکه آیه شامل بدکار و نکوکار هر دو است. و مقصود از سائق و شهید دو ملک است که نتواند فرار کند و نه انکار نماید. ضحّاک گفته است: که سایق فرشته است و شهید پاره‌های تن او است از دست و پا و غیره. ابو الفتوح: سائق فرشته است و شهید کارهای دوران زندگی او است و اینکه گفته‌ی إبن عباس است. تأویلات: چون هر که هر چه را درک کند پسند یا ناپسند خود می‌شمارد [صفحه ۵۲] خواه لذّات معنوی که خردش بآن وادارش کند یا خواسته‌های مادّی که دون همتی او بآن سو بردش پس «سائق» دریافتست و علم آدمی که او را بسوی خواسته خود می‌راند و «شهید» آن پسندیده و خواسته‌ی او است که با آن سر و کار داشته است. «قالَ قَرِینُهُ- الخ» ۲۳ مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی ملک گواه بر کارش گفت و همین معنی از امام باقر و صادق علیهما السّلام روایت شده است از مجاهد نقل شده است: یعنی شیطان همدم او گفت. و گفته‌اند: یعنی همدم آدمی او. و جمله‌ی بعد «هذا ما لَدَیَّ عَتِیدٌ» یعنی اینکه حساب او است نزد من آماده اگر مقصود از کلمه‌ی «قَرِینُهُ» ملک باشد، و اگر مقصود شیطان یا آدمی باشد معنی جمله اینکه است: یعنی اینکه آزار و عذاب نزد من و برای من آماده است برای بدکاریهای من. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۲۸۴-۳۰۹-قرآن-۳۸۳-۳۹۵ «أَلقِیا فِی جَهَنَّمَ» ۲۴ مجمع: در مقصود از کلمه‌ی «أَلقِیا» اختلاف است که روی سخن با کی است!: ۱- برسم عرب گفته شده که بیک فرد بصورت مثنی فرمان می‌دهد چنانکه از حجّاج نقل است که بیک پاسبان خود گفت: « یا حرسیّ اضربا عنقه». یعنی ای دو پاسبان من او را بکشید. و شاعر بعثمان خلیفه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته است: -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۶۱-۷۰ فان تزجرانی یا إبن عفّان انزجر || و ان تدعانی احم عرضا ممنّعا که «تزجرا و تدعا» بلفظ مثنی و مفرد خطاب بعثمان شده است. اینگونه سخن از آن جهت می‌آورند که برای هر کس دو معاون می‌پندارند که شتر چران و گوسفند چران او باشد و گویا گوینده با اینکه سخن روی بدو دستیار خود دارد که بصورت مثنی گفته است و در شعر امرؤ القیس نیز به اینکه گونه جمله تلفّظ شده است ۲- بصورت مثنی گفته شده است تا بجای تکرار مفرد باشد یعنی «الق الق» بینداز بینداز در جهنّم، و عرب برای تکرار فعل بصورت مثنی و جمع تلفّظ میکند مثل «رَبِّ ارجِعُونِ» که بجای سه بار «ارجعنی» گفته شده است ۳- روی سخن -قرآن-۵۲۱-۵۴۰ [صفحه ۵۳] یا دو نفر سائق و شهید است که در جمله‌ی جلو گفته شده است هر کسی دو نفر همراه دارد یکی او را می‌راند و دیگر گواه کار او است ۴- کلمه‌ی «أَلقِیا» بجای «القین» با نون تاکید خفیفه است یعنی البتّه او را بینداز و الف بجای نون است چنانکه در شعر امرؤ القیس «قعا نبک من ذکری حبیب و منزل» کلمه‌ی «قفا» بجای قفن گفته شده است. و از حسن بصری نقل است که او «القیا» با تنوین نصب خوانده است. -قرآن-۱۶۷-۱۷۶ «کَفّارٍ عَنِیدٍ. مَنّاعٍ لِلخَیرِ- الخ» ۲۵ مجمع: «عَنِیدٍ» یعنی آنکه از راه حقّ بیرون رفته است. «مَنّاعٍ لِلخَیرِ» یعنی آنکه از مال موظّف برای فقیر و راه حقّ جلوگیر است. «مُعتَدٍ» آنکه ستمکار است و از وظائف خود تجاوز می‌کند «مُرِیبٍ» آنکه در دین و وظائف آن دو دل است. و گفته‌اند: یعنی آنکه در انجام کار شاک است و با بدبینی انجام وظیفه میکند. و گفته‌اند: مقصود از اینکه جمله ولید بن مغیره است که خویشان و برادر زاده‌هایش با او مشورت کردند که مسلمان شوند او جلوگیرشان شد. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۵۶-۶۵-قرآن-۱۱۴-۱۳۳-قرآن-۲۰۲-۲۱۱-قرآن-۲۶۴-۲۷۴ «قالَ قَرِینُهُ رَبَّنا» ۲۷ مجمع: مجاهد و إبن عبّاس گفته‌اند: مقصود از قرین شیطان است که همدم کافر است و گمراهش کرده است. بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۷ مقصود همدم آدمی او است که علمای بد باشند و یا پیشواهای بگمراهی. «وَ أُزلِفَتِ الجَنَّةُ لِلمُتَّقِینَ غَیرَ بَعِیدٍ» ۳۱ ابو الفتوح: یعنی بهشت را به پرهیزکاران نزدیک کنند و زیاد دور نیست و پیش از داخل شدن آن را ببینند. -قرآن-۱-۵۵ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی آمدن بهشت دور نیست که هر آمدنی عاقبت نزدیک می‌شود. «ما تُوعَدُون» ۳۲ کشف: «یوعدون» با یاء بصورت غایب نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۷ «أَوّابٍ حَفِیظٍ» ۳۲ ابو الفتوح: اوّاب آنکه از گناه توبه کند ۲- عبد اللّه عبّاس گفته است: یعنی آنکه تسبیح حقّ گوید ۳- مجاهد گفته است: آنکه در خلوت عذر گناه خود خواهد ۴- گفتند: آنکه در دل بخدا گریزد و از همه -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۵۴] باز گردد. کشف: «حَفِیظٍ» چند معنی شده است: ۱- نگاهدار فرمان خدا. -قرآن-۶-۱۵ ۲- نگاهدار حساب گناهان برای توبه ۳- نگاهدار آنچه از کتاب خدا و دستور پیغمبر بشنود. ۴- نگاهدار خود از معصیت ۵- نگهدار وقت خود از بیهودگی و مقاصد خود و افکار و اندیشه‌های درونی خود از راه غلط رفتن. «خَشِیَ الرَّحمنَ بِالغَیبِ» ۳۳ مجمع: یعنی از خدای ندیده بترسد. -قرآن-۱-۳۲ و بمزد و مجازات او مؤمن باشد. ضحّاک و سدی گفته‌اند: یعنی بخلوت و آنجا که کسی او را نبیند از خدا بترسد. «فَنَقَّبُوا فِی البِلادِ» ۳۶ مجمع: با کسر قاف نیز خوانده‌اند تا بصورت امر باشد یعنی بگردید در شهرها. -قرآن-۱-۲۸ «لِمَن کانَ لَهُ قَلبٌ» ۳۷ کشف: إبن عبّاس گفته است: یعنی آنکه دارای خرد است و مقصود از قلب عقل است چون عرب می‌گوید «مالک قلب» یعنی عقل نداری. و پیغمبر فرمود: هر که را خدا عقل داد رستگار شد. و مردم کار خوب می‌کنند ولی باندازه‌ی عقل‌شان مزد می‌برند. و اگر پیغمبر صلّی اللّه علیه خبردار می‌شدند کسی زیاد عبادت می‌کند از خرد او می‌پرسند، اگر او را عاقل معرّفی می‌کردند می‌فرمود: امیدوار باو باشید و گر نه می‌فرمود: آنجور که شما گمان دارید نیست. و فرمود: هر که را خدا خرد داد رستگار شد. -قرآن-۱-۲۸ ابو الفتوح نوشته: شبلی گفت: دلی حاضر فرمانهای خدای را که یک ساعت از او غافل نباشد. «أَلقَی السَّمعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ» ۳۷ حسینی نوشته: شیخ ابو سعید خراز قدّس سرّه فرموده که القای سمع بوقت شنیدن قرآن چنان می‌باید که گویا از پیغمبر می‌شنود، پس در فهم بالاتر رود چنان داند که از جبرئیل استماع میکند پس فهم را بلندتر برد و چنان داند که از خدای می‌شنود. شیخ الاسلام قدّس سرّه فرموده که اینکه سخن تمام است و بر آن در قرآن گواهی او است و آن لفظ -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۵۵] شهید است چه شهید آن را گویند که حاضر باشد و از گوینده شنود نه از خبر دهنده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چه غائب از مخبر می‌شنود و حاضر از متکلّم و از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام منقول است که تکرار می‌کردم قرآن را تا وقتی که از متکلّم او شنیدم. مجمع: إبن عبّاس گفته است: اینکه کنایه است از حال منافقین که حضور پیغمبر می‌نشستند و بیرون می‌رفتند و می‌گفتند: «ماذا قال آنفا» ایندم او چه می‌گفت! و مقصود اینکه است که قرآن برای کسی فایده دارد که بدل بشنود نه چون منافقین که می‌شنوند و نمی‌فهمند. «ما مَسَّنا مِن لُغُوبٍ» ۳۸ فخر: بعضی از مفسّرین گفته‌اند: از اوّل آیه برای جلوگیری از عقیده‌ی یهود است که گفتند: خدا از روز شنبه آغاز بآفرینش جهان کرد و بجمعه از کار خود آسوده شد و روز شنبه بر بالای عرش خود به پشت خوابید تا از خستگی در آید. از اینکه روی باین آیه گفته شده است: بشش روز جهان آفریدیم و خستگی نداشتیم. ولی ظاهر اینکه است که آیه برای جلوگیری از اعتقاد مشرکین است و روشن کردن قدرت و خسته نشدن تا نشان داده شود که قدرت بر آفرینش بی خستگی بوده است و همان قدرت دوباره از گور در میآورد و زنده می‌کند. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: «لغوب» با فتح لام نیز خوانده‌اند. «وَ سَبِّح بِحَمدِ- الخ» ۳۹ مجمع: مقصود از تسبیح نماز است چون در نماز هم تسبیح است و هم دگر اذکار، و از امام صادق علیه السّلام نقل است که چون از معنی اینکه آیه پرسیدند فرمود: پیش از شام و صبح اینکه اذکار بگوید: «لا إِلهَ إِلَّا اللّهُ وحده لا شَرِیکَ لَهُ لَهُ المُلکُ وَ لَهُ الحَمدُ یُحیِی وَ یُمِیتُ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ». -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۵۹-۲۸۴-قرآن-۲۹۱-۳۰۸-قرآن-۳۰۹-۳۴۰-قرآن-۳۴۱-۳۹۸ «وَ أَدبارَ السُّجُودِ» ۴۰ ابو الفتوح: با فتح و کسر همزه هر دو خوانده‌اند با کسر مصدر است یعنی هنگام پشت کردن و انجام شدن و با فتح جمع است یعنی در دنباله‌های سجود. و اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- بگفته‌ی -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۵۶] علیّ علیه السّلام و گروهی دیگر نقل شده است که دو رکعت پیش از صبح است و آن را رکعتی الفجر، می‌نامند ۲- إبن عبّاس نقل از پیغمبر کرده است که اینکه ۲ رکعت است پس از نماز شام و پیش از سخن گفتن ۳- مقاتل گفته است: دو رکعت است تا آنگاه که شفق و روشنی جلو افق تمام نشده و تاریکی فراگیر نشده ۴- مجاهد گفته است: مقصود تسبیح است بدنبال نمازهای واجب ۵- ادبار السّجود دو رکعت نماز بعد از نماز شام است و ادبار النّجوم دو رکعت پیش از نماز صبح. «استَمِع یَوم- الخ» ۴۱ مجمع: مقصود نه اینکه است که اکنون آواز روز رستاخیز بشنو بلکه معنی اینکه است که هم اکنون بشنو حدیث و گفتگوی مربوط به آن روز را. -قرآن-۱-۱۷ فخر: چند معنی می‌توان کرد: ۱- یعنی شنوای اینگونه سخن باش نه مثل مردم بیدین که بی خبر باشی ۲- آنچه بتو الهام می‌شود گوش ده ۳- یعنی گوش بآواز گوینده کن بآن روز و مقصود اینکه است که اکنون گوش بده که روزی منادی ندا خواهد کرد و ممکن است «استَمِع» بمعنی «انتظر» باشد یعنی در انتظار چنین روز باش. -قرآن-۲۸۰-۲۹۰ «فَذَکِّر بِالقُرآنِ- الخ» ۴۵ روح البیان: یعنی همه‌ی نفوس آماده‌ی دریافت حقایق و معانی قرآن نیستند و آن کس لایق است که در دل اندیشناک باشد سعدی گفته است: -قرآن-۱-۲۲ کسی را که پندار در سر بود || مپندار هرگز که حق بشنود ز علمش ملال آید از وعظ ننگ || شقایق بباران نروید ز سنگ سخن ما: ۱- آیت ۷ جمله‌ی «وَ أَنبَتنا فِیها مِن کُلِّ زَوجٍ بَهِیجٍ» شاید کلمه‌ی زوج اشاره باشد باین قانون طبیعت که در گیاهها مانند جاندارها پیدایش تخم و بقای نوع بدنبال جفتگیری گیاه نر و ماده است که باید کلاله‌ی نر نزدیک بکلاله‌ی ماده باشد که بوسیله‌ی باد یا حشرات گردی از نطفه‌ی نر در روی کلاله‌ی ماده قرار گیرد تا ماده بارور گردد و دانه بندی کند بآنجور که آن -قرآن-۳۱-۷۸ [صفحه ۵۷] دانه‌ی قابل پیدایش گیاه دیگر از آن باشد. و برای تفصیل اینکه مطلب و شکل تخمدان و طرز باروری گیاه بکتب طبیعی گیاهی مراجعه شود. آیت ۶۵ «أَ فَعَیِینا بِالخَلقِ الأَوَّلِ- الخ» شاید بتوان چنین معنی کرد: مگر از آغاز آفرینش ناتوان بودیم که در نگهداری و نموداری آینده ناتوان باشیم نه، ناتوان نیستیم ولی بر کافران پوشیده است که رستاخیز آفرینش تازه‌ای است با اینکه همین آفرینش و همین آفریده هستند که سر انجام‌شان بآن جا است نه اینکه مخلوق تازه‌ی دیگری غیر از اینها برستاخیز حاضر می‌شود. و قرینه و نشانه بر اینکه معنی جمله‌ی «بَل هُم فِی لَبسٍ مِن خَلقٍ جَدِیدٍ» است که جهت انکار رستاخیز اشتباه در چگونگی آن است که کافران می‌گفته‌اند: ما که نابود میشویم خلقت از نو و آفریده‌ی تازه چگونه خواهد بود! اینکه است که بجوابشان گفته شده است مگر اول نیافریدیم و ناتوان بودیم که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نشود برستاخیز بیایند! و بدنبال اینکه نقل عقیده‌ی آنها گفته شده است: ما آفریدیم و فکر و کارشان را با حضور گواهان نگهداری می‌کنیم تا برستاخیز بآنجور که در زندگی بوده‌اند نمودار شوند«۶»۱» -قرآن-۱۳-۴۸-قرآن-۴۶۳-۵۰۶-پاورقی-۹۶۸-۹۷۰ -قرآن-۱۷-۱۵۱-قرآن-۷۴۹-۸۱۰ [صفحه ۵۸]

سوره ذاریات

اشاره

-قرآن-۱۷-۱۵۱-قرآن-۷۴۹-۸۱۰ - ۵۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الذاریات [۵۱]: آیات ۱ تا ۶۰]

-قرآن-۱۷-۱۵۱-قرآن-۷۴۹-۸۱۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ الذّارِیاتِ ذَرواً [۱] فَالحامِلاتِ وِقراً [۲] فَالجارِیاتِ یُسراً [۳] فَالمُقَسِّماتِ أَمراً [۴] -قرآن-۱-۱۰۴ إِنَّما تُوعَدُونَ لَصادِقٌ [۵] وَ إِنَّ الدِّینَ لَواقِعٌ [۶] وَ السَّماءِ ذاتِ الحُبُکِ [۷] إِنَّکُم لَفِی قَولٍ مُختَلِفٍ [۸] یُؤفَکُ عَنهُ مَن أُفِکَ [۹] -قرآن-۱-۱۷۲ قُتِلَ الخَرّاصُونَ [۱۰] الَّذِینَ هُم فِی غَمرَةٍ ساهُونَ [۱۱] یَسئَلُونَ أَیّانَ یَومُ الدِّینِ [۱۲] یَومَ هُم عَلَی النّارِ یُفتَنُونَ [۱۳] ذُوقُوا فِتنَتَکُم هـذَا الَّذِی کُنتُم بِهِ تَستَعجِلُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۲۲۴ إِنَّ المُتَّقِینَ فِی جَنّاتٍ وَ عُیُونٍ [۱۵] آخِذِینَ ما آتاهُم رَبُّهُم إِنَّهُم کانُوا قَبلَ ذلِکَ مُحسِنِینَ [۱۶] کانُوا قَلِیلاً مِنَ اللَّیلِ ما یَهجَعُونَ [۱۷] وَ بِالأَسحارِ هُم یَستَغفِرُونَ [۱۸] وَ فِی أَموالِهِم حَقٌّ لِلسّائِلِ وَ المَحرُومِ [۱۹] -قرآن-۱-۲۸۱ وَ فِی الأَرضِ آیاتٌ لِلمُوقِنِینَ [۲۰] وَ فِی أَنفُسِکُم أَ فَلا تُبصِرُونَ [۲۱] وَ فِی السَّماءِ رِزقُکُم وَ ما تُوعَدُونَ [۲۲] فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الأَرضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثلَ ما أَنَّکُم تَنطِقُونَ [۲۳] هَل أَتاکَ حَدِیثُ ضَیفِ إِبراهِیمَ المُکرَمِینَ [۲۴] -قرآن-۱-۲۸۸ إِذ دَخَلُوا عَلَیهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ قَومٌ مُنکَرُونَ [۲۵] فَراغَ إِلی أَهلِهِ فَجاءَ بِعِجلٍ سَمِینٍ [۲۶] فَقَرَّبَهُ إِلَیهِم قالَ أَ لا تَأکُلُونَ [۲۷] فَأَوجَسَ مِنهُم خِیفَةً قالُوا لا تَخَف وَ بَشَّرُوهُ بِغُلامٍ عَلِیمٍ [۲۸] فَأَقبَلَتِ امرَأَتُهُ فِی صَرَّةٍ فَصَکَّت وَجهَها وَ قالَت عَجُوزٌ عَقِیمٌ [۲۹] -قرآن-۱-۳۵۲ قالُوا کَذلِکِ قالَ رَبُّکِ إِنَّهُ هُوَ الحَکِیمُ العَلِیمُ [۳۰] قالَ فَما خَطبُکُم أَیُّهَا المُرسَلُونَ [۳۱] قالُوا إِنّا أُرسِلنا إِلی قَومٍ مُجرِمِینَ [۳۲] لِنُرسِلَ عَلَیهِم حِجارَةً مِن طِینٍ [۳۳] مُسَوَّمَةً عِندَ رَبِّکَ لِلمُسرِفِینَ [۳۴] -قرآن-۱-۲۶۶ فَأَخرَجنا مَن کانَ فِیها مِنَ المُؤمِنِینَ [۳۵] فَما وَجَدنا فِیها غَیرَ بَیتٍ مِنَ المُسلِمِینَ [۳۶] وَ تَرَکنا فِیها آیَةً لِلَّذِینَ یَخافُونَ العَذابَ الأَلِیمَ [۳۷] وَ فِی مُوسی إِذ أَرسَلناهُ إِلی فِرعَونَ بِسُلطانٍ مُبِینٍ [۳۸] فَتَوَلّی بِرُکنِهِ وَ قالَ ساحِرٌ أَو مَجنُونٌ [۳۹] -قرآن-۱-۳۱۰ فَأَخَذناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذناهُم فِی الیَمِّ وَ هُوَ مُلِیمٌ [۴۰] وَ فِی عادٍ إِذ أَرسَلنا عَلَیهِمُ الرِّیحَ العَقِیمَ [۴۱] ما تَذَرُ مِن شَیءٍ أَتَت عَلَیهِ إِلاّ جَعَلَتهُ کَالرَّمِیمِ [۴۲] وَ فِی ثَمُودَ إِذ قِیلَ لَهُم تَمَتَّعُوا حَتّی حِینٍ [۴۳] فَعَتَوا عَن أَمرِ رَبِّهِم فَأَخَذَتهُمُ الصّاعِقَةُ وَ هُم یَنظُرُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۳۶۰ فَما استَطاعُوا مِن قِیامٍ وَ ما کانُوا مُنتَصِرِینَ [۴۵] وَ قَومَ نُوحٍ مِن قَبلُ إِنَّهُم کانُوا قَوماً فاسِقِینَ [۴۶] وَ السَّماءَ بَنَیناها بِأَیدٍ وَ إِنّا لَمُوسِعُونَ [۴۷] وَ الأَرضَ فَرَشناها فَنِعمَ الماهِدُونَ [۴۸] وَ مِن کُلِّ شَیءٍ خَلَقنا زَوجَینِ لَعَلَّکُم تَذَکَّرُونَ [۴۹] -قرآن-۱-۳۰۹ فَفِرُّوا إِلَی اللّهِ إِنِّی لَکُم مِنهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ [۵۰] وَ لا تَجعَلُوا مَعَ اللّهِ إِلهاً آخَرَ إِنِّی لَکُم مِنهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ [۵۱] کَذلِکَ ما أَتَی الَّذِینَ مِن قَبلِهِم مِن رَسُولٍ إِلاّ قالُوا ساحِرٌ أَو مَجنُونٌ [۵۲] أَ تَواصَوا بِهِ بَل هُم قَومٌ طاغُونَ [۵۳] فَتَوَلَّ عَنهُم فَما أَنتَ بِمَلُومٍ [۵۴] -قرآن-۱-۳۴۹ وَ ذَکِّر فَإِنَّ الذِّکری تَنفَعُ المُؤمِنِینَ [۵۵] وَ ما خَلَقتُ الجِنَّ وَ الإِنسَ إِلاّ لِیَعبُدُونِ [۵۶] ما أُرِیدُ مِنهُم مِن رِزقٍ وَ ما أُرِیدُ أَن یُطعِمُونِ [۵۷] إِنَّ اللّهَ هُوَ الرَّزّاقُ ذُو القُوَّةِ المَتِینُ [۵۸] فَإِنَّ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا ذَنُوباً مِثلَ ذَنُوبِ أَصحابِهِم فَلا یَستَعجِلُونِ [۵۹] -قرآن-۱-۳۳۸ فَوَیلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِن یَومِهِمُ الَّذِی یُوعَدُونَ [۶۰] -قرآن-۱-۷۱ [صفحه ۶۰] معنی لغات: «ذرو» پراکندن باد خاک را و پاک کردن گندم را. «وِقراً» بکسر اوّل بمعنی بار سنگین و ابر سنگین بار از باران. «حبک» جمع حبیک و حباک بکسر اوّل بمعنی راه میان ریگزار و خط و سفیدی فاصله‌ی میان دسته- های موی و آنچه بآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شکل است مثل پشت گوسفند که پشم دسته شده و از هم جدا می‌شود و در میان فاصله و راهی نمودار است «وَ السَّماءِ ذاتِ الحُبُکِ» یعنی بآسمان که دارای راههای زیبا است. «راغ» از مصدر روغ بفتح اوّل و روغان با فتح اوّل و دوّم بمعنی اینکه طرف و آن طرف رفتن شکار، از راه کج شدن آدمی و در نهان بسوی کس متوجه شدن «صَرَّةٍ» فریاد و بفریاد کومک خواستن برای ترس. «فَصَکَّت» بسختی رد، یا سیلی زد. «مُسَوَّمَةً» نشانه‌دار بنشانه معروف نیکخو. «ذَنُوبِ» بفتح اوّل و ضمّ دوّم بمعنی دلو که پر آب یا کمی آب داشته یا نزدیک پر آبی باشد، و چندین معنی دیگر نقل از قاموس. -قرآن-۶۷-۷۵-قرآن-۳۷۲-۴۰۲-قرآن-۶۲۱-۶۳۰-قرآن-۶۷۳-۶۸۴-قرآن-۷۱۳-۷۲۶-قرآن-۷۵۸-۷۶۸ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان و مهربان ببندگان ۱ سوگند به پراکننده بادها ۲ سوگند بسنگین‌بار باران ابرها ۳ سوگند بآسانی روان به دریا کشتیها ۴ سوگند ببخش کننده کار جهان فرشتها ۵ که البته آنچه شما را وعده کرده‌اند راست است ۶ و سزای روز جزا می‌رسد ۷ و سوگند بآراسته آسمان ۸ که شما مردم عرب هر دمی سخنی و هر کدام اندیشه‌ای دارید ۹ و البته از راه و سخن درست آنکس کج می‌رود که کجش کرده‌اند ۱۰ نابود باشند آنها که به ژرفنای بیخودی فرو رفته ۱۱ بگمان و پندار سخنی میگویند و دروغی میسازند. ۱۲ و از تو ای محمّد می‌پرسند: رستاخیزکی بپا شود! ۱۳ البتّه آن روزی است که بآتش آزموده شوند ۱۴ و گویندشان بچشید: آزار آزموده‌ی خود را که شتاب آن داشتید. ولی [بهمان روز] ۱۵ پرهیزگاران در بستانها و چشمه ساران دریابند آنچه ز پروردگارشان رسیده ۱۶ چه آنها از آن نکوکاران بودند ۱۷ که ز شب اندکی بخواب می‌رفتند ۱۸ و بسحر گاهان آمرزش از خدا و بخشش گناه می- خواستند ۱۹ و از سرمایه‌شان بخشی برای خواهنده و بینوا بود [چون قدرت [صفحه ۶۱] حق دیدند و مؤمن شدند] ۲۰ چه در پهنای زمین نشانه‌های قدرت است برای یقین داران که دل بسوی حق دارند ۲۱ و هم در ساختمان تن آدمی نشانه‌ها است. مگر نبینید که با چه دستگاه پیدا می‌شوید و میمانید و می‌میرید! ۲۲ و ز آسمان روزی‌تان می‌رسد و هم آنچه نویدتان می‌دهند از آسمان است و قدرت خداوندی ۲۳ پس سوگند به پروردگار آسمان و زمین که رستاخیز درست است و انجام شدنی آن چنانکه از سخن گفتن ناچارید [ای محمّد چنانکه در آسمان و زمین نشانه‌ی قدرت ما نمودار است در سرگذشت مردم پیشین نیز پندی است و عبرتی] ۲۴ مگر از داستان بزرگواران میهمان ابراهیم خبر نداری ۲۵ که روزی بخانه‌اش رفتند و سلام کردند و او گفت: سلام بر مردم ناشناس ۲۶ و ز آن پس پوشیده خانواده‌ی خود را خبر کرد و گوساله‌ای بریان به جلو مهمانان گذارد [چون آنها فرشته بودند نخوردند] ۲۷ ابراهیم گفت: چرا نمی‌خورید! ۲۸ و بدل ترسید [که شاید بدی می‌اندیشند]، آنها گفتند: مترس و خوشخبرش کردند به پیدایش دانا پسری ۲۹ در اینکه میان همسرش فریاد کنان پیش آمد و به پیشانی خود زد و گفت: پیر زنی سترون و فرزند زادن! ۳۰ فرشتگان گفتند: چنین است گفتار پروردگار تو و بسر نوشت شده چه او دانای درستکار است ۳۱ ابراهیم [که دانست آنها فرشته‌اند] گفت: ای رسولان حقّ چه در پیش دارید! ۳۲ فرشتگان گفتند: ما را سوی مردمی گناهکار فرستاده‌اند ۳۳ تا گلهای سنگ شده بر آنها بریزیم ۳۴ که از پیشگاه پروردگارت برای گزاف- کاران و خودسران نشانه‌دار شده [چون فرشتگان دست بکار آزار شدند] ۳۵ هر که را مؤمن بود ما از آن سرزمین برون بردیم ۳۶ ولی جز یک خانوار در آن مسلمان ندیدیم ۳۷ و برای آن کسان که ز آزار دردناک حق بترسند نشانی به جای نهادیم [تا که آن ویرانه بینند و پند گیرند] ۳۸ و نیز در سرگذشت موسی پند است و نشان قدرت چون که او را با حجتی و دلیلی نمودار بسوی فرعون فرستادیم ۳۹ و او با همه قدرت و مردم خود روی ز موسی بگرداند و گفت: اینکه [صفحه ۶۲] دیوانه است یا که جادو ۴۰ پس با لشکریانش بگرفتیم و بدریاشان فکندیم که سزاوار سرزنش بود و بهانه‌اش نبود ۴۱ و نیز در گرفتاری گروه عاد نشان قدرت است و انتقام چه بر آنها سخت بادی فرستادیم که جز خشکی و نابودی سودش نبود ۴۲ و بهر چه گذر کرد چون گیاه خشکیده نمود ۴۳ و هم از ملّت ثمود پند گیرند که آگاه‌شان کردند: چند روزی ز زندگی برخوردار شوید تا که سرنوشت نمودار شود ۴۴ از پس اعلام سر از فرمان پروردگار خود بدر بردند و فریادی سخت و آتشی فرا گرفت‌شان شد و خود می‌نگریستند ۴۵ که نه نیروی بپا خواستن است و نه توان کینه توزی ۴۶ و پیش از اینکه مردمان قوم نوح نابود شدند که مردمی نابفرمان بودند. [و دیگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از نشانه‌های قدرت ما است] ۴۷ که آسمان را بتوان خود درست کردیم چه از ما است گشایش و توانائی ۴۸ و نیز زمین بگستردیم و چه خوب جای آماده‌ی زندگی کردیم ۴۹ که بر آن ز هر چیزی جفتی آفریدیم تا شاید آفریدگار خود بیاد آرید [ای محمّد بگو] ۵۰ پس ز هر کار زشت بسوی حقّ گریزید کز بد آینده بآشکار بیم‌تان دهم ۵۱ و با خدای دیگری انباز نکنید که هم بآشکار از چنین بد اندیشی بیمناک‌تان کنم. [ولی تو ای محمّد آسوده دل باش که] ۵۲ گذشتگان نیز چنین بودند و پیغمبری بر ایشان نیامد جز که جادو و دیوانه‌اش گفتند ۵۳ آیا بی دینان یکدگر را سپرده‌اند که دشمن پیغمبران شوند! ولی نه سفارش است که همگی سرکش و نابفرمانند ۵۴ ای محمّد روی از آنها بگردان که بر تو سرزنش نباشد ۵۵ و از تذکّر و اندرز غافل مشو که هر پندی بمؤمنی سودی دهد ۵۶ چه آدمی و پری را برای ایمان و پرستش خود و آدمگری آفریدیم ۵۷ و نه چشم بروزی آنها است و نه بسفره و خوراک‌شان ۵۸ چون خداوند خود بخشنده‌ی روزی است با توانی پاینده و استوار ۵۹ پس پروای کافران مدار که چو همکیشان گذشته‌شان سزاوار آزارند ۶۰ و شتاب بآن نیست که روز موعود میرسد و وای بر ایشان باشد. سخن مفسّرین: ابو الفتوح: اینکه سوره جملگی بمکّه فرود آمده است و ۶۰ [صفحه ۶۳] ۶۰ آیت است. ناسخ و منسوخ إبن حزم: در سوره‌ی و الذّاریات دو آیه منسوخ است: اوّل آیت بیستم «وَ فِی أَموالِهِم حَقٌّ- الخ» منسوخ است بآیت زکات. دوّم آیت پنجاه و چهارم «فَتَوَلَّ عَنهُم- الخ» منسوخ است بآیت بعد «وَ ذَکِّر فَإِنَّ الذِّکری- الخ». -قرآن-۱۸-۴۵-قرآن-۱۰۸-۱۲۷-قرآن-۱۶۲-۱۹۱ «وَ الذّارِیاتِ- الخ» ۱ طبری: إبن کوّاء از علیّ علیه السّلام پرسید: الذّاریات بچه معنی است! فرمود: باد، و هم از معنی «جاریات یسرا و حاملات وقرا و مقسّمات امرا» پرسید، فرمود: «مقسّمات امرا» فرشتگان هستند و «حاملات وقر» ابرها است، «جاریات یسر» کشتی است که بر آب روان است. -قرآن-۱-۱۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود از «جاریات یسرا» ابر است که بهر سر- زمینی بآسانی می‌رود. و بعضی گفته‌اند: مقصود ستاره‌های سیّاره‌ی هفت گانه هستند که قمر و عطارد و زهره و غیره باشد که بآسمان در حرکت هستند و چون اینکه آفریده‌ها نشانه‌ی قدرت خداوندی است و نیز وسیله‌ی زندگی و سود مردم است باینها قسم یاد کرده است. بعضی گفته‌اند: معنی آیه اینکه است: سوگند بپروردگار ذاریات و جاریات- الخ چون بغیر خداوند سوگند روا نیست. و از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل است: برای کسی سوگند بغیر نام خدا روا نیست ولی خداوند بآفریدگان خود سوگند یاد میکند. کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از همه‌ی اینکه جمله‌ها فرشتگانند چون از جمله‌ی آخر مقصود فرشته است پس سه جمله‌ی دیگر هم اگر منظور فرشته باشد مناسب‌تر است و چون اینکه جمله‌ها بوسیله‌ی فای عطف وابسته بیکدگر شده است مناسب اینکه است که هر یک بدنبال دیگری وابسته بآن باشد و معنی چنین باشد: سوگند بفرشتگان که بادها را بهر گوشه پراکنده می‌کنند و ز ان پس ابرها را با خود می‌برند و پس از آن آنها را بهر سو روان می‌کنند و آن گاه میان مردم بشهرها تقسیم‌شان می‌کنند. و مورد قسم جمله‌ی بعد است، یعنی [صفحه ۶۴] سوگند باینها که آنچه مزد و یا آزار بشما وعده کرده‌اند راست است و انجام شدنی و نیز در کشف الاسرار نوشته است: بسم اللّه اخبار است از عزّت و قدرت ذو الجلال و الرّحمن الرّحیم اشارت است بنعت رأفت و لطف جمال بر کمال. جلال الوهیّت صد هزار جان طالبان بسوخت جمال صمدیّت صد هزار جان عاشقان بیفروخت. قومی در قهر جلال از بیم قطعیّت می‌سوزند. قومی در لطف جمال بر امید وصلت می‌فروزند و دلهای بندگان روز و شب از تأثیر اینکه دو صفت گاه در خوف و گاه در رجا و از قضیّت اینکه دو اصل گاه در قبض است و گاه در بسط. بگاه قبض همه فطرت بیند و هیبت. بگاه بسط همه لطف بیند و رحمت. بگاه قبض بعظمت نگرد همه درد و گداز بیند بگاه بسط بقرب نگرد همه انس و ناز بیند. پیر طریقت از اینجا گفت: بقرب نگر تا از او انس زاید. بعظمت می‌نگر تا حرمت فزاید میان اینکه و آن منتظر می‌باش تا سبق ازل خود چه نماید. روح البیان: «الذّارِیاتِ» اشاره است بنسیم صبحگاهی که شوق دل- باختگان لطف حقّ را به پیشگاه عزّت می‌رساند و نفحات حقّ و وزش سرد و خوش بوی حقیقت را بشامه‌ی اسرار محبّت بر می‌گرداند. و جامی گفته است: -قرآن-۱۴-۲۸ نسیم الصّبح زرمنّی ربی نجد و قبّلها || که بوی دوست می‌آید از آن پاکیزه منزلها و کمال خجندی گفته است: صبا ز دوست پیامی بسوی ما آورد || بهمدمان کهن دوستی بجا آورد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برای چشم ضعیف رمد گرفته‌ی ما || ز خاک مقدم محبوب توتیا آورد و بعضی گفته‌اند: مقصود از «الذّارِیاتِ» زنهای بچه آور هستند. -قرآن-۳۰-۴۴ «وَ السَّماءِ ذاتِ الحُبُکِ» ۷ طبری: یعنی آسمان زیبا آفریده. حسن بصری گفته است: یعنی بوسیله‌ی ستاره‌ها آراسته شده. مجاهد گفته است: -قرآن-۱-۳۱ یعنی دارای ساختمان محکم و استوار. عبد اللّه عمر گفته است: مقصود آسمان هفتم است. [صفحه ۶۵] ابو الفتوح: هفت آسمان و راهها و سختی و شدّت نیز معنی کرده‌اند. هو که «لَفِی قَولٍ مُختَلِفٍ» ۸ ابو الفتوح: یعنی سخن شما در باره‌ی محمّد و قرآن مختلف است که می‌گویند جادو است، دیگری گوید دروغگو است. یکی می‌گوید شاعر است و نیز قرآن را افسانه‌ی گذشتگان گفته‌اند و یکی تلقین شیطان گفته و دیگری آموخته‌ی سلمان نامیده است. و بعضی گفتند: یعنی عقاید شما نسبت به پیغمبر مختلف است که بعضی مؤمن و بعضی منکر و بعضی تصدیق و دسته‌ای تکذیب می‌کند و دیگری شاک و دو دل هستید. -قرآن-۱-۳۵ «یُؤفَکُ عَنهُ- الخ» ۹ مجمع: یعنی کسی از همه‌ی خیرات و خوبیها باز گردانده و بی بهره است که از دین باز گشته و محروم است. بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۱۷ اینکه جمله متوجّه بجمله‌ی جلو است و معنی اینکه است: اعراب برای حقّ سخن گوناگون دارند پس آنکس از حقّ و صواب منصرف و برگردانده شود که او را از سخن حق بر گردانده‌اند و بسخنان بیهوده خوی گرفته است. فخر: اینکه آیه بچند صورت معنی می‌شود: ۱- ستایش مؤمنین است یعنی از سخنان مختلف و بیهوده باز داشته می‌شوند آنها که باز داشته و منصرف از اینگونه سخنانشان می‌کنند و بسخنان راست و درست رهبری میشوند ۲- اینکه آیه نکوهش کافران است که آنهای منصرف شده از پیغمبر آماده‌ی آن هستند و باز داشته از آن حضرت می‌شوند ۳- از پذیرفتن رستاخیز آنهائی بکج می‌روند که کج‌شان کنند و بازشان دارند ۴- از پذیرفتن قرآن باز داشته و منصرف‌شان می‌کنند آنهائی را که آمادگی آن دارند. کشف: های «عَنهُ» بجای جمله‌ی جلو «إِنَّما تُوعَدُونَ لَصادِقٌ» است، یعنی آن کس از پذیرش آن وعده‌ی درست منحرف است که در ازل منحرف شده باشد. -قرآن-۱۱-۱۹-قرآن-۳۸-۶۹ و گفته‌اند: یعنی آن کس از حق بر می‌گردد که دروغ گفت و دعوت بنادرستی کرد. حسینی: یعنی آنکه بسرنوشت و علم خدا محروم از ایمان بپیغمبر و قرآن [صفحه ۶۶] باشد البتّه او محروم خواهد بود، بیت: دلها همه مجروح و جگرها همه خون است || تا حکم ازل در حق هر کس چون است «قُتِلَ الخَرّاصُون» ۱۰ طبری: یعنی لعنت و نفرین بر کاهنان و غیب- گویانی که دروغ و نادرست بهم می‌بافند و بگمان خود چیزی می‌گویند و آنرا خوب و خوش نمایش می‌دهند. قتاده گفته است: یعنی آنها که یقین ندارند و می- گویند: رستاخیز نداریم، و نیز گفته است: یعنی آنها که مرد گمان و ظنّ هستند و از گمان خود چیزی می‌گویند. إبن زید گفته است: آنها که نسبت بمیل خود بر پیغمبر دروغ می‌بندند. -قرآن-۱-۲۴ «یُفتَنُون» ۱۳ طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- إبن عبّاس گفت: یعنی بآتش می‌سوزند ۲- مجاهد گفته است: یعنی مانند طلا- که در بوته سوخته می‌شود تا خالص شود گرفتار آتش هستند. ضحّاک گفته است: -قرآن-۱-۱۴ یعنی پخته می‌شوند و هم دروغگو خوانده می‌شوند. و بهترین معانی همین است که بسوختن عذاب می‌شوند چون اصل فتنه آزمایش است که طلا را در بوته می- گدازند تا خوب و بدش نمایان شود. «آخِذِینَ ما آتاهُم- الخ» ۱۶ طبری: یعنی بواجبات دینی رفتار می‌کنند و پیش از تعیین واجبات نکوکار و فرمانبر بودند. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: یعنی آنچه خوشی و بزرگواری که خداوند بآنها بخشیده دریافت می‌دارند چون پیش از اینکه که دوران زندگی و عمل بود نکوکار بودند. «قَلِیلًا مِنَ اللَّیلِ ما- الخ» ۱۷ کشف: کلمه‌ی «ما» صله و رابط است یعنی کمی از شب بخواب بودند. و در مقصود از آن اختلاف است: ۱- حسن بصری گفته است: یعنی تا سحر بنمازند و آنگاه مشغول استغفار می‌شوند ۲- قتاده گفته است: از نماز عشاء و خفتن بی خبر نمی‌باشند و بخواب نمی‌روند. -قرآن-۱-۲۹ ۳- و گفته‌اند: یعنی میان شام و خفتن نماز می‌خوانند. ۴- در قسمتی از شب [صفحه ۶۷] مقداری نماز می‌خوانند یا از اوّل شب یا میانه شب. و بعضی قاریها در «کانُوا قَلِیلًا» وقف کرده‌اند و از «مِنَ اللَّیلِ ما یَهجَعُون» جمله‌ی جدا قرار داده‌اند و کلمه‌ی «ما» نافیه دانسته‌اند تا معنی چنین شود: کمی از مردم بودند که به شب نمی‌خوابیدند و بنماز و عبادت برگزار می‌کردند، و اینکه مطلب گفته‌ی ضحّاک و مقاتل است. -قرآن-۸۴-۱۰۱-قرآن-۱۲۳-۱۵۵ حسینی نوشته: بیت: طاعت ناقص ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

موجب غفران نشود || راضیم گر مددی علّت عصیان نشود «وَ بِالأسحارِ هُم- الخ» ۱۸ طبری: یعنی بهنگام سحر نماز میخوانند حسن بصری گفته است: یعنی نماز می‌خوانند و با نشاط و آماده بکار هستند که استغفار از گناه را در سحر می‌کنند. و گفته‌اند که اینکه جواب یعقوب بفرزندان خود «سَوفَ أَستَغفِرُ لَکُم رَبِّی» یعنی بزودی از خدا مغفرت شما میخواهم از اینکه روی بوده است که در سحر برای‌شان استغفار کند. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۲۵۲-۲۸۶ فخر: در اینکه دو آیه اشاره‌ی لطیفی است که گفته شده است: کمی از شب می‌خوابند و نگفته است قسمتی از شب را بیدار هستند برای اینکه آن اندازه خواب لازم است و عبادت است پس اشاره‌ی بآن عبادت شده است و بدنبال آن گفته شده است در آخر شب استغفار می‌کنند از عجب و خود پسندی که برای اینکه عبادات ممکن است گردنگیر کسی بشود. «وَ المَحرُومِ» ۱۹ مجمع: چند معنی شده است: ۱- آنکه بی بهره است و سودی ندارد ۲- آنکه آبروی خود میخواهد و از کس چیزی نمیطلبد ۳- آنکه در غنیمت و سود عموم مسلمانان سهم و بهره‌ای ندارد. و اصل معنی محروم آن کس است که روزی باو نمیرسد خواه برای رفتن سرمایه یا خرابی ملک و آب و زمین یا بیرون شدن از سیاهه‌ی صاحبان سهم در غنیمت و یا روی سؤال نداشتن که آدمی از اینکه راهها نادار می‌شود. و مقصود از «حَقٌّ مَعلُوم» یا آنچه در دین معیّن شده است مثل زکات یا آنچه آدمی خود بگردن گیرد. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۴۷۷-۴۹۵ [صفحه ۶۸] «وَ فِی أَنفُسِکُم» ۲۱ حسینی نوشته: رباعی: - قرآن-۱-۲۲ نظری بسوی خود کن که تو جان دلربائی || مفکن بخاک خود را که تو از بلند جائی تو ز چشم خود نهانی تو کمال خود چه دانی ||! چو در از صدف برون آ که تو بس گرانبهائی «لَحَقٌّ مِثلَ ما أَنَّکُم» ۲۳ مجمع: کلمه‌ی «مثل» با نصب و صدای بالا خوانده شده است تا حال باشد و با رفع و صدای جلو خوانده شده است تا صفت برای حقّ باشد. -قرآن-۱-۳۱ کشف: یعنی کار روزی شما مثل سخن گفتن شما ثابت است و درست. و گفته‌اند: یعنی چنانکه شک نیست که شما سخن گفتن می‌توانید همین طور شک نیست که وعده‌ها که بشما می‌دهند خواهد رسید. بعضی گفته‌اند: یعنی چنان که هر کس نمی‌داند حروف و کلمات از کجا فراهم می‌شود و بزبانش می‌آید و سخن می‌گوید بهمین گونه نمی‌داند از کجا روزی او می‌رسد. و دیگر گفته است: یعنی چنانکه هیچکس جز با زبان خودش نمی‌تواند سخن بگوید همین طور جز روزی خود را نمی‌تواند بخورد. «ضَیفِ إِبراهِیمَ المُکرَمِین» ۲۴ ابو الفتوح: ۱- چون مهمان ناخوانده بودند گرامی شمرده شده‌اند ۲- چون ابراهیم خود دست اندر کار پذیرائی آنها بود مکرم نامیده شده‌اند ۳- چون فرشته و آفریده‌ی گرامی خدا بودند بمکرم توصیف شده‌اند ۴- چون مهماندار آنها پیغمبر و محترم بود آنها هم بمناسبت او محترم خوانده شده‌اند. -قرآن-۱-۳۵ «فَقالُوا سَلاماً قالَ سَلام» ۲۵ ابو الفتوح: اوّل منصوب شده است، چون مفعول است یعنی سلّم تسلیما. و دوّم مرفوغ شده است چون خبر است یعنی خطابی و تحیّتی سلام، یا مبتداء است یعنی سلام علیکم. -قرآن-۱-۳۳ طبری: قاریهای کوفه «قال سلّم» بی‌الف خوانده‌اند یعنی ابراهیم [صفحه ۶۹] گفت: شما مردمی سلّم و سلامت هستید. «قَومٌ مُنکَرُون» ۲۵ ابو الفتوح: چون بی اجازه وارد شده بودند نشناخت. -قرآن-۱-۲۱ و یا چون سلام رسم نبود آنها سلام کردند او نشناخت چون بر خلاف رسم کار کردند. «فَقَرَّبَهُ إِلَیهِم» ۲۷ فخر: غذا را جلو آنها گذارد و آنها را بر سفره غذا نبرد تا باحترام نزدیکتر باشد که اگر آنها از جای بلند شوند ممکن است جاشان عوض شود و آنکه بالا بوده است پائین مجلس واقع شود و خلاف احترام او باشد «فَأَخَذَتهُمُ الصّاعِقَةُ» ۴۴ «وَ قَومَ نُوحٍ» ۴۵ مجمع: کلمه‌ی «الصعقة» بدون الف نیز خوانده شده است و کلمه‌ی «قَوم» با نصب و جرّ هر دو خوانده‌اند که عطف بر جلو باشد یا مفعول فعل مقدّر باشد. و کلمه‌ی «صاعقة» صدای آسمانی است و بی الف آزاری است که از آن بانسان میرسد. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۲۶۴-۲۹۲-قرآن-۲۹۶-۳۱۴-قرآن-۳۸۷-۳۹۵ «وَ إِنّا لَمُوسِعُون» ۴۷ ابو الفتوح: ۱- یعنی توانا هستیم ۲- ما می- توانیم روزی را وسعت دهیم ۳- ما توانگریم و دارا ۴- علم ما وسیع است و همه چیز بدانیم. -قرآن-۱-۲۵ «خَلَقنا زَوجَین» ۴۹ مجمع: ۱- یعنی از هر چیز دو دسته آفریدیم مانند شب و روز و آسمان و زمین، ماه و خورشید، دریا و بیابان، روشنی و تاریکی ۲- یعنی ز هر چیزی نری و ماده‌ای آفریدیم. -قرآن-۱-۲۰ «فَفِرُّوا إِلَی اللّهِ» ۵۰ کشف: ۱- یعنی از عذاب خداوند بسوی ثواب او گریزید بوسیله‌ی ایمان و اطاعت و دوری از معصیت ۲- إبن عبّاس گفته: -قرآن-۱-۲۷ یعنی از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خداونـد بخودش گریزید و باطاعت او رفتار کنید ۳- و گفته‌انـد: از جهل بعلم فرار کنید و از فرمانبری شـیطان باطاعت رحمان روی آریـد. و نیز کشف نوشـته است: فرار مقامی است از مقامات رونـدگان و منزلی از منازل دوستی. کسـی که اینکه مقام او را درسـت شـود نشـانش آن است که همه نفس خود غرامت بینـد. همه سـخن خود شـکایت بینـد همه کرد خود جنـایت بینـد امیـد از کردار [صفحه ۷۰] خود ببرد و بر اخلاص خود تهمت نهـد. اگر دولتی آیـد در راه وی از فضل حقّ بینـد و از حکم ازل نه از جهد و کردار خود. پیر طریقت گفت: ای باری به بر و هادی بکرم فرو مانـدم در حیرت یکـدم آن دم کـدام است دمی که نه حوا در آن گنجد نه آدم، گر من آن دم بیابم چو من کسـی است! مجمع از امام صادق علیه السّـلام نقل شـده است یعنی بحجّ بروید. و ابو الفتوح نوشـته است: عمرو بن عثمان گفت: پناه با مکّه دهید. «لَکُم مِنهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ» ۵۱ کشف: اینکه جمله تکرار شده است یا برای تأکید و پا بر جا کردن بیم و تهدیـد است. و یـا چنـانکه گفته‌انـد اوّل برای ترسانـدن از گناه و نافرمانی است و دوّم برای شـرک و انکار یکتا پرستی است. -قرآن-۱-۳۳ «أ تَواصَوا بِهِ» ۵۳ ابو الفتوح نوشـته: بر سبیل تعجّب فرمود که وصیت کرده‌اند یکدگر را باین! چنانکه ما گوئیم: زبـان در دهن یکـدگر کرده‌انـد. -قرآن-۱-۲۰ «فَتَوَلَّ عَنهُم» ۵۴ طبری: مجاهـد گفت: علیّ علیه السّـلام بیرون آمـدن عمـامه‌ای از پارچه‌ی راه راه بر سـر نهاده و پارچه‌ای سیاه و چهار گوش بر خود پیچیـده فرمود: چون اینکه آیه نازل شـد ما اندوهناک شدیم که پیغمبر دسـتور دارد از ما رو گردان باشـد تا اینکه اینکه آیت نازل شـد «ذَکِّر فَإِنَّ الـذِّکری-» الخ». -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۳۱۶-۳۴۶ : گفته‌اند اینکه آیه منسوخ است باین آیه «بَلِّغ ما أُنزِلَ إِلَیکَ»«۷». -قرآن-۵۴-۸۴-پاورقی-۸۵-۸۷ «وَ ذَکِّر فَإِنَّ الذِّکری- الخ» ۵۵ فخر: اینکه آیه می‌فهمانـد پشت کردن بهمه کس لازم نیست و دعوت همه فایـده ندارد و از کافران رو گرداندن و بمؤمنین یاد آور شدن مـوجب وصـول بمقصـود است. و اینکه آیه چنـد معنی میشود: ۱- یقین آنهـا اسـتوارتر می‌شود ۲- مؤمنین بعـد از تو بواسـطه‌ی نقل سخنـان و یادآوری- های تو بهره‌منـد می‌شونـد ۳- آنکه از یـاد آوریهـای تـو مـؤمن شود سود از سـخن تو برده که بوسـیله‌ی همین گفته‌هـا مؤمن شـده است. -قرآن-۱-۳۰ -قرآن-۹-۲۹-قرآن-۶۰-۸۱ [صـفحه ۷۱] حسـینی: یعنی بواسـطه‌ی سـر سختی کافران از یـادآوری بمؤمنـان، خود- داری مکن و بایـد آنکه وعـظ و یادآوری می‌کنـد ده چیز را در نظر بگیرد تا سـخنش سودمنـد شود: ۱- نعمتها را یاد آورد تا سپاسـگزار شوند ۲- مزد گرفتاریرا بگوید تا شـکیبا شوند ۳- سـزای بـدکاری را یاد آورد تا خوددار شوند ۴- حیله‌های شـیطان را بگویـد تا از آن پرهیز کننـد ۵- بی اعتبـاری و ناپایـداری دنیـا را به خاطرها آورد تا بآن دل نبندنـد ۶- مرگ را یـادآور شود تا آماده‌ی رفتن باشـند ۷- گرفتارهـای قیامت را بگویـد تا چاره‌ی آن کننـد ۸- ناگواریهـای دوزخ را بشـمارد تا از آن بترسند ۹- بهره‌های بهشت را بشـمارد تا دلبسته‌ی آن شوند ۱۰- سـخن خود بر بیم و امید رحمت و عقوبت حق اسـتوار کند تا میان بیم و امیـد باشـند و هر سـخن که با اینکه شـرائط باشد مردم از آن بهره‌مند شوند. «ما خَلَقتُ الجِنَّ- الخ» ۵۶ طبری: ۱- زید بن اسلم گفت: یعنی برای عبادت نیکبختان را آفریـدیم و بـدبختان را برای معصیت که هرکس برای آنچه در نهادش از شـقاوت و سـعادت هست ۲- إبن عبّـاس گفته است: یعنی برای اقرار ببنـدگی آفریـدیم خواه بخواهنـد یـا نخواهنـد. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: مجاهـد گفته است: یعنی آفریـدیم برای اینکه امرشـان کنم بعبـادت و نهی از نافرمـانی کنم. ابـو الفتوح: کلبـی گفت: برای یکتـا شناسـی و توحید آفریدیم. کشف- از إبن عبّاس بنقل کلبی و ضـحّاک اینجور قرائت کرده است «ما خلقت الجنّ و الانس من المؤمنین الّا لیعبدون». و بعضی گفته‌اند: نه بطور اجبار برای عبادت آفریدم بلکه بطور تکلیف و آزمایش بعبادت آفریدم. پس آنکه موفّق و استوار بود با آن عبادتی که برای آن آفریـده شـده است دست انـدر کار خواهـد شـد. و آنکه بیچاره و رانـده بود محروم می‌شود و سودی نمی‌برد و کاری می‌کند که برای آن آفریده شده است چنانکه پیغمبر فرموده «اعملوا فکلّ میسّـر لما خلق له» یعنی همیشه در کار باشـید که هر کسی برای کاری آفریده است و میتواند آن را [صفحه ۷۲] انجام دهد. و دیگری گفته است: یعنی آفریدم تا بندگانم باشند. مجاهد گفته است: یعنی برای اینکه مرا بشناسـند. تبیان شـیخ طوسـی: لام «لِیَعبُدُونِ» لام غرض است یعنی هدف از آفرینش عبادت است. و اینکه آیه می‌فهماند عقیده‌ی جبریها درست نیست که میگویند خداوند زیادی از مردم را برای گمراهی و گرفتاری در آتش آفریده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چون در اینکه آیه «ذَرَأنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً» لام برای عاقبت است یعنی با اینکه آفریدگانرا برای بندگی آفریدیم ولی زیادی از آنها خود نافرمانی میکنند و بد را می‌پسندند و پایان کارشان جهنّم است، پس در کلام خداوند تناقض و خلاف نیست و دو جور سخن گفته شده است در یک آیه گفته شده است: غرض از آفرینش عبادت است و در دیگری گفته شده است بسیاری از اینکه آفریدگان بهدف نمی‌رسند و عاقبت کارشان جهنّم می‌شود. -قرآن-۲۴-۳۹-قرآن-۲۶۰-۲۹۱ فخر: در اینکه آیه چند فایده است: ۱- چون در آیت جلو گفته شد: بمردم یادآوری کن باین آیه فهمانده شده است که برترین یادآوریها بندگی است که پایه‌ی زندگی است و جز آن نابودی وقت است ۲- چون در آیت گذشته به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله دستور رسیده که پشت بکافران کن در اینکه آیه فهمانده شده است که پیغمبر دو وظیفه دارد: اوّل- رهبری است که اگر مردم قبول نکردند باید بآنها توجه نکند. دوم- بندگی است که هدف خلقت او است و باید از آن دست برندارد ۳- می‌فهماند که کافران بر خلاف غرض از آفرینش رفتار می‌کنند که سخن پیغمبر نمی‌پذیرند و عبادت نمی‌کنند تا او مأمور می‌شود از آنها رو گردان شود ۴- معنی لام ممکن است مقارنه و نزدیکی باشد نه غرض و هدف مثل «أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمسِ» که لام بمعنی غرض نیست بمعنی نزدیکی و مقارنه است و هم چنین «فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ» که مقصود خواندن نماز است بهنگام رسیدن خورشید و دادن طلاق بهنگام رسیدن و مقرون شدن عدّه است و اینجا هم مقصود اینکه است که آفرینش مقرون بعبادت است و بندگی، و لام اگر بمعنی غرض باشد -قرآن-۷۰۷-۷۴۷-قرآن-۸۲۰-۸۵۴ [صفحه ۷۳] بایستی خدا از آفرینش استفاده کند و غرضی و سودی داشته باشد و اینکه خلاف است که او بی نیاز از همه چیز است ۵- معنی عبادت در اینکه آیه بزرگداشتن فرمان خدا است و مهربانی به آفریده‌های او و عبادات و احکام ادیان در هر دورانی و سرزمینی جوری بوده است که محور همه همان است که گفتیم و گفته‌اند اگر لام بمعنی عاقبت باشد عبادت بمعنی معرفت است یعنی آفریدم که مرا بشناسند چون از پیغمبر روایت شده است «کنت کنزا مخفیّا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق کی اعرف» یعنی گنجینه‌ی پوشیده‌ای بودم که خواستم نمودار شوم و بشناسنم پس آفریده‌ها بیافریدیم تا مرا بشناسند. تأویلات کاشانی: یعنی جنّ نفوس و انس ابدان یا ثقلین مشهور را نیافریدم مگر برای اینکه صفات و کمالاتم بر آنها نمودار شود و مرا بشناسند و سپس بپرستند که پرستش باندازه‌ی شناسائی است و آنکه نشناخت عبادت نکرد چه عبادت بی شناسائی نابود است. و مقصود اینکه است که نیافریدم که در پرده پندار خود پرستی و صفات خویشتن بینی گرفتار باشند و آفریده‌های من را بپرستند و یا خود را خدای خلق دانند. روح البیان: یعقوب قاری «یعبدونی» با یای آخر خوانده است یعنی من را بپرستند و عبادت رساتر است از عبودیت چون عبودیت اظهار تذلّل و خواری است و عبادت نهایت تذلّل و خواری است چون عبادت و پرستش در برابر کمال بخشش است. و بعضی بزرگان گفته‌اند: پرستش در نهاد آفریدگان سرشته است چون عبادت در لغت عرب بمعنی خواری و ذلت است و اینکه عبادات بصورت مخصوص برای اینکه معین شده است که ذلّت فطری را بفهمانند و برای آفریدگار خود بآن طور که مشروع است خواری و فروتنی خود را نمودار کنند. و معنی آفریدن برای پرستیدن اینکه است که با کمال آمادگی آفریدگان و فراهمی عبادت برای آنها و مطلوب بودن اینکه عمل از آنها آفریده شده‌اند چون تفضّل خداوندی است و نمودار کمالی است از افعال حق، و اگر اعتراض شود که [صفحه ۷۴] خداوند را نقصی نیست تا باین آفرینش و عبادت کامل شود جواب اینکه است که صدر الدین قونینی در تفسیر فاتحه گفته است: آنچه نقص است تحصیل کمال از غیر است و در اینکه آفرینش و عبادت کمال بصفات حق است نه بوجود غیر. و در بعضی شروح فصوص است: حق تعالی یک کمال ذاتی دارد و یک کمال اسمائی و در کمال ذاتی نشود که بر وجود غیر کامل شود امّا کمال اسمائی به واسطه‌ی پیدایش موجودات فراهم می‌شود که وقتی خالق و رازق و قادر خواهد بود که بتواند و بیافریند و روزی دهد پس بدنبال آفریدن، اسماء کمالیّه فراهم و نمودار می‌شود. جامی گفته است: وجود قابل، شرط کمال اسمائی است || و گر نه، ذات نباشد بغیر مستکمل و نیز گفته است: ای ذات رفیع تو نه جوهر نه عرض || فضل و کرمت نیست معلّل بغرض تا خود گردد بجمله اوصاف عیان || واجب باشد، که ممکن آید بمیان و ر نه بکمال ذاتی از آدمیان || فرد است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

غنی چنانکه خود کرد بیان صافی: از امام صادق علیه السّلام نقل است: حسین بن علیّ علیهما السّلام بیرون آمد و در جلو اصحاب خود و بآنها فرمود: ای مردم خداوند بندگان را جز برای معرفت نیافرید و چون معرفت و شناسائی فراهم شد او را خواهند پرستید و چون خدا پرست شدند از پرستش مخلوق بی نیاز و آسوده خواهند بود مردی گفت: ای پسر پیغمبر جانم بقربانت معرفت حقّ چیست! فرمود: معرفت مردم هر دوران شناسائی امام آن زمان است که بر مردم اطاعت او واجب است. صفی علیشاه: نی که حقّ را حاجتی بر طاعت است || فیض بخشی بلکه اصل علّت است آفرید او تا که بر مقصود او || بهره‌ور گردند خلق از جود او لیک طاعت بود موجب بر ثواب || تا برند از گنج او در بیحساب راه گنج از جود بر خلقان نمود || اینکه هم از اکرام او بر خلق بود [صفحه ۷۵] تا به نیکان فیض او بهتر رسد || و ر نه او روزی دهد بر نیک و بد تفسیر فی ظلال القرآن: اینکه جمله‌ی کوتاه شامل دامنه دارتر حقایق وجودی است که اگر نباشد زندگی آدمی رو براه نخواهد بود و گوشه و کنارهای معنویّات و حظوظ زندگی وابسته‌ی اینکه حقیقت است که بجای سنگ زیر بنای زندگی است و اوّلین نمای از اینکه واقعیت که بچشم می‌خورد نشان دادن هدف معیّن است برای پیدایش انس و جنّ که در ضمن وظائفی روشن شده است و هر کس آن را انجام داد آخرین ارزش وجودی خود را فراهم کرده است و اگر در آن کوتاهی کرد بحقیقت وجودی خود نمیرسد و موجودی بدون وظیفه و سر خود خواهد بود که نه در زندگی هدف دارد و نه از معنی اصلی حیات خود برخوردار میشود و از ناموس آفرینش محروم می‌باشند و بسوی نابودی رهسپار است که دستاویز بهبودی ندارد و اینکه وظیفه‌ی معیّن که آدمی و پری را در ریشه‌ی آفرینش و ناموس وجود بهم وابسته و پیوسته می‌دارد بندگی و پرستش است، یعنی خدائی است که باید او را بپرستید و مخلوقی است که باید پرستش خدا کند. و درستی و کمال زندگی آدمی روی اینکه وابستگی عابد و معبود است. و از سوی دیگر باری بر دوش آدمی است و پرستش بجور دیگر از او خواسته شده است که غیر از شرایع و وظایف دینی است و آن مقام خلافت و جانشینی خداوندی انسان است بر روی زمین که در سوره‌ی بقره گفته شده است «إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرضِ خَلِیفَةً» و می‌فهماند قرار داد خداوندی بحکم تکوین و پیدایش، جنبش آدمی است که کار و فکر و حرکت وظیفه‌ی فطری و اوّلی آدمی است چنانکه احکام دین وظیفه‌ی دوم و پس از بلوغ و عقل و علم است. چونکه کمال خلافت و جانشینی خداوند یعنی توجه بحق بتمام جنبشهای حیاتی از فکر و اراده و عمل که در هیچ اندیشه و خواسته و کار جز حقّ نبیند و نیندیشد و اینکه است حقیقت پرستش و بندگی که بتمام جنبشهای حیاتی، دینداری و بندگی نمودار باشد و آنچه از دانائی و توانائی باو عنایت شده است بآن راه بکار برد که خدا آفریده است و باو -قرآن-۱۳۲۰-۱۳۶۱ [صفحه ۷۶] نشان داده است از کار و کوشش و آبادی زمین و همکاری در بقای حیات و تمدّن بشری و اینکه خود جهاد و کوشش در راه حقّ است که پدیده‌ی صبر و شکیبائی در سختیها است و رضای بداده‌ی خداوند است پس اگر کسی متوجّه بوظیفه‌ی خود بموجب فطرت و سرشت خداوندی بود و دست اندر کار آن شد هدف زندگی خود را پیدا کرده و مقصد و منظور دیگری از زندگی نداشته آرامش کامل در دل و آسایش در زندگی و نعمت و فضل خداوندی بآخرت نصیب او خواهد شد، و چنین کس بمفاد آیت جلو «فَفِرُّوا إِلَی اللّهِ» رفتار کرده از همه گونه گرفتاریهای زندگی آسوده شده و بحقیقت فطرت و سرشت انسانی خود رسیده بنده‌ی خاص و خالص خداوندی خواهد بود. -قرآن-۵۱۸-۵۴۴ «ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِینُ» ۵۸ مجمع: «ذی القوّة» با یاء که بصورت جرّ است قراءت اعمش است. - قرآن-۱-۲۷ «ذَنُوباً مِثلَ ذَنُوبِ- الخ» ۵۹ کشف: یعنی مردم مکّه مانند مردم گذشته بهره‌ای از عذاب دارند. زجّاج گفته است: دلو را ذنوب می‌نامند آنگاه که پر آب باشد. و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است: همچنانکه دلو آب پی‌درپی از چاه بالا می‌آید اینکه مردم هم گرفتار آزار پی‌درپی خواهند بود. -قرآن-۱-۲۶ و اینکه آیه برای جواب نضر بن حرث است و یاران او که می‌گفتند: اگر محمّد راستگو است چرا ما را گرفتار نمی‌کند! و در روز بدر نتیجه نمودار شد. سخن ما: ۱- از اوّل اینکه سوره تا آیت هفتم پنج سوگند است بر دو مطلب که وعده‌های پیغمبر [ص] و رستاخیز درست است و شک و دو دلی در آن راه ندارد و دیگر پراکنده گوئی اعراب است و ناپایداری فکر و سخن‌شان که کج می‌روند و هردمی ادعائی می‌کنند چون براه راست نرفته و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حق نپذیرفته‌اند ناچار هر کسی هر وقتی چیزی می‌گوید و سخن مختلف دارد. و چون سوگند آئین استوار کردن گفتار بوده است چنانکه طنطاوی در الجواهر نمونه‌ای چند از سوگند اعراب را آورده است قرآن بصورتهای مختلف برای پا بر جا کردن حقایق، سوگند آورده [صفحه ۷۷] است و برسم خود اعراب بوسیله‌ی سوگند بآنها خطاب شده است و البتّه قسم بچیزهائی است که در نظرها با ارزش است چنانکه ما هم امروز بخداوند و مقدّسات سوگند یاد می‌کنیم و سوگندهای بسیاری که در قرآن یاد شده است همگی به پدیده‌های اولیه‌ی آفرینش است چون ماه و خورشید و ستارگان و عوامل فعّاله طبیعت چون باد و باران و فرشته و شب و روز و دریا که پیوسته آدمی در چگونگی آنها سرگردان و اندیشناک است. در فارسی قدیم نیز اینکه رسم بوده است و نمونه‌ای از آنرا آقای دکتر معین در حرف سین پاورقی برهان قاطع آورده است ۲- از آیت ۱۵ «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي- الخ» تا آیت ۱۹ در برابر سزای کافران کج اندیش، پاداش پرهیزگاران و جهت آن یادآوری شده است که در زندگی نکوکاری نفسانی و اجتماعی داشته‌اند چون بشب کم می‌خوابیده‌اند و سحر بیدار و در استغفار بوده‌اند و از سرمایه‌شان برای نادارن بهره‌ای بوده است. اینجا پرسشی پیش می‌آید که آیا کم خوابیدن شب و بیداری سحر چه خاصیّت نفسانی و کمال آدمگری دارد که مانند بخشندگی نکوکاری شمرده شود و بهره‌های معنوی بدنبال بخشش مال و کم خوابی شب و استغفار سحر باشد! -قرآن-۶۰۹-۶۳۵ پاسخ اینکه پرسش همان است که چندین جای اینکه کتاب مکرر شده است که دستور بعبادت از کارهای ویژه پیغمبران است و ما آن را نمی‌توانیم بدرستی دریابیم چنانکه می‌بینیم برای بخشش و گذشتن از مال در خمس و زکات قصد قربت و برای فرمان خدا باید باشد با اینکه نتیجه‌ی اوّلی اینکار بی قصد قربت فراهم است که دستگیری از نادار است. بعلاوه می‌گوئیم چنانکه در جای دیگر اینکه کتاب نوشته‌ایم چون برتری آدمی و بهره‌های او در زندگی از اراده و علم او است که دیگر موجودات از آن محرومند اینکه است که وابستگی او بآفریننده علاوه بر آنچه مانند دیگر آفریده‌ها بموجب طبیعت است بایستی بقصد و اراده نیز وابستگی داشته باشد تا موجودی کامل باشد و بآخرین پایه‌ی امکان خود برسد و گر نه چنانکه اگر موجودی بیمار بود رابطه‌ی او با طبیعت کم است و گرفتار است و ناقص [صفحه ۷۸] که یا نابود میشود و یا بیماری او خوب شده رابطه‌اش با طبیعت کامل می‌شود انسان هم که در اراده‌اش بخداوند و اصل آفرینش استوار نبود موجودی است که وابستگی او ناقص است و بیماری است که از جهت خاصیت آدمی خود از بهره‌ی آدمگری محروم است پس بسحر بپا خاستن و بیاد آفریننده بودن و آمرزش خواستن نشانه‌ی اراده‌ی استوار و پهناوری است که چون از احتیاجات زندگی آسوده شده و در شب بآسایشگاه خود می‌رود و باندیشه آفریننده و آفرینش او است و ناتمامی و نواقص خود و بهمان روش که در روز برای نیازمندی مادی و طبیعی خود در کار و کوشش است بشب برای نیازمندی معنوی و ناتمامی و نقص حقیقی خود در اندیشه و استغفار است. پس مؤمن و متّقی بودن و از بهشت بهره‌مند شدن برای کسی است که بمانند وابستگی طبیعی بخداوند، به اراده و اندیشه‌ی وابسته‌ی باو و بیاد او و سر بفرمان او باشد. البتّه در سحر که هنگام درخشش ستارگان و آرامش طبیعت است بیشتر و گشاده‌تر دامنه‌ی فکر و اندیشه‌ی آدمی متوجّه عوالم معنوی و قدرت خداوندی و زیبائی آفرینش و ناتوانائی خود می‌شود. ۳- آیت ۲۲ «وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُم- الخ» می‌فهماند که شیفته‌ی کسب و کار و کشت و زرع خود نباشید که روزی شما در آسمان است یعنی برترین جائی است که خود بتوانید بیندیشید. و آن قدرت و سرنوشت خداوندی است پس نباید مغرور شد و از آفریننده بیخبر بود که روزی خوردن و زنده ماندن شما خود نشانه یک قدرت مرموز است که آفریننده است و چیره بر آفرینش. -قرآن-۱۳-۴۱ ۴- آیت ۲۴ «هَل أَتاكَ حَدِيثُ ضَيفِ- الخ» تا ۴۶ «إِنَّهُم كانُوا قَوماً فاسِقِين» یادآوری گذشته است و عبرت از سرنوشت دیگران ولی آیا داستان فرشته‌ها و مهمان پنداشتن ابراهیم چه بوده است! شاید چون خلیل الرّحمن در اندیشه‌ی زندگی ناپسند و سخت لوط بوده است که پسر خاله و خویشاوند او بوده است و هم از نداشتن فرزند، شاید ناراحت بوده است از اینکه روی آنها -قرآن-۱۳-۴۲-قرآن-۶۰-۹۶ [صفحه ۷۹] بجلو او نمودار شده‌اند و چون تا آن وقت شاید فرشته ندیده بوده است آنها را آدم پنداشته و برسم زمان گوساله‌ی پخته برای آنها آورده است و آنها حقیقت را نمودار کردند که ما فرشته‌ایم و او را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آسوده خاطر کردند که هم فرزند خواهد داشت و مردم لوط نابود خواهند شد و او آسوده می‌شود. ۵- آیت ۴۲ «فَفِرُّوا إِلَی اللّهِ- الخ» شاید اشاره باشد باین حقیقت که آدمی در دوران زندگی از هر سو گرفتاری مادی و معنوی دارد و اندیشه‌های بیهوده و بند و قیدهای فردی و اجتماعی و هزاران رذائل اخلاقی همیشه آدمی را دست و پا بسته و رنجور و دردناک دارد و بسا شود که هیچ یک، از دلخوشیهای زندگی او را آرام نکند و هیچ سرمایه و جاه و مال درد درونی آدمی را بهبود نبخشد جز روی دل با خدا کردن و از قدرت مرموز الهی کومک گرفتن، پس شاید مقصود از اینکه جمله وادار کردن آدمی است براه به چنگ آوردن آسایش درونی و آرامش شوردل که مولود حرص و غضب و کبر و حسد و خودخواهی است. و چون انسان متوجّه شد که همه چیز او از خداوند است و تمام وسائل و دستاویزهای زندگی بازگشت باراده‌ی ازلی دارد که هیچ جاه و مقامی نمی‌تواند او را دستگیر باشد مگر لطف حقّ و پیوسته بیاد خداوند بود و همه چیز خود را از او دانست و دلبسته بآن جا شد همیشه آرام است و راضی و با نشاط. -قرآن-۱۳-۳۸ و از اینکه روی که نگهبان معنوی آدمی فرار بسوی حقّ است و دل سپردن به او، جمله‌ی بعد تکرار شده است که من شما را پند می‌دهم و میترسانم که از فرار بسوی خدا و راه آسایش خود غافل نباشید. ۶- آیت ۵۶ «وَ ما خَلَقتُ الجِنَّ- الخ» جای اینکه پرسش است که آفریدن برای پرستیدن چگونه کاری است و چه ارزشی دارد! جواب اینکه است: چون عبادت بمعنی یکتا پرستی و فروتنی و فرمانبری خداوند است شاید بتوان گفت: -قرآن-۱۳-۳۷ لام «لِیَعبُدُونِ» برای نتیجه و اثر پیدایش است که اینها را آفریدیم تا موجودی باشند یکتاپرست و فروتن و فرمانبر که اگر چنین نبودند موجودی ناتمام و نابود - قرآن-۵-۲۰ [صفحه ۸۰] خواهند بود و البتّه اینکه نتیجه نه سودی است برای آفریننده و اگر اینکه موجود بآن نتیجه و هدف نرسید خطائی از آفریننده نیست که اعتراض شود: او که می‌داند اینکه هدف فراهم نمی‌شود چرا می‌آفریند! زیرا اینکه آیه می‌فهماند سود آفرینش پرستش است و گر نه آنکه پرستش نداشت نابود است و بمقصد نرسیده و البتّه اینکه نتیجه همگانی است و تخلّف پاره‌ای افراد از اینکه استفاده نقض غرض و هدر شدن کار نیست چون بطور کلّی و اکثر باین نتیجه می‌رسند و آنها که نمی‌رسند بیشتر تقصیر کارند و زیانی است که خودشان سبب آن شده‌اند و آنها که از ناتوانی و قصور فهم عبادت و پرستش ندارد و چون گیاه ضعیفی است که طبیعت آن را پدیدار کرده و چون نیروی کامل نداشته بکمال و باروری خود نرسیده است. و نیز برای روشن شدن اینکه نتیجه و زیان از دست دادن آن می گوئیم همانچه در شماره‌ی دوّم برای «إِنَّ المُتَّقِینَ» گفتیم جواب اینکه مطلب خواهد بود که وجود هر موجودی وابسته بحقّ است و جنبش و پرورش آن بواسطه فرمانبری از امر حقّ است که قوانین ثابت طبیعت است و اگر تخلّف شد ناقص یا نابود است و انسانی که موجود با اراده است کمال او وابستگی ارادی او است بخداوند و طبیعت او مقتضی است که در عبادت باشد یعنی فکر و اراده‌ی او متوجّه بحقّ باشد و گر نه بر خلاف اصل آفرینش او است که وابسته بحقّ نشده است و شاید همین باشد مقصود «ما خَلَقتُ الجِنَّ- الخ». -قرآن-۸۸۶-۹۰۸-قرآن-۱۴۱۰-۱۴۳۱ [صفحه ۸۱]

سوره طور

اشاره

-قرآن-۹-۲۹-قرآن-۶۰-۸۱ - ۵۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الطور [۵۲]: آیات ۱ تا ۴۹]

-قرآن-۹-۲۹-قرآن-۶۰-۸۱ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ الطُّورِ [۱] وَ کِتابٍ مَسطُورٍ [۲] فِی رَقٍّ مَنشُورٍ [۳] وَ البَیتِ المَعمُورِ [۴] -قرآن-۱-۹۱ وَ السَّقفِ المَرفُوعِ [۵] وَ البَحرِ المَسجُورِ [۶] إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ لَواقِعٌ [۷] ما لَهُ مِن دافِعٍ [۸] یَومَ تَمُورُ السَّماءُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مَوراً [۹] -قرآن-۱-۱۵۴ وَ تَسِیرُ الجِبالُ سَیراً [۱۰] فَوَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۱۱] الَّذِینَ هُم فِی خَوضٍ یَلعَبُونَ [۱۲] یَومَ یُدَعُّونَ إِلی نارِ جَهَنَّمَ دَعًّا [۱۳] هـذِهِ النّارُ الَّتِی کُنتُم بِها تُکَذِّبُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۲۲۷ أَ فَسِحرٌ هـذا أَم أَنتُم لا تُبصِرُونَ [۱۵] اصلَوها فَاصبِرُوا أَو لا تَصبِرُوا سَواءٌ عَلَیکُم إِنَّما تُجزَونَ ما کُنتُم تَعمَلُونَ [۱۶] إِنَّ المُتَّقِینَ فِی جَنّاتٍ وَ نَعِیمٍ [۱۷] فاکِهِینَ بِما آتاهُم رَبُّهُم وَ وَقاهُم رَبُّهُم عَذابَ الجَحِیمِ [۱۸] کُلُوا وَ اشرَبُوا هَنِیئاً بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۳۳۶ مُتَّکِئِینَ عَلی سُرُرٍ مَصفُوفَةٍ وَ زَوَّجناهُم بِحُورٍ عِینٍ [۲۰] وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتهُم ذُرِّیَّتُهُم بِإِیمانٍ أَلحَقنا بِهِم ذُرِّیَّتَهُم وَ ما أَلَتناهُم مِن عَمَلِهِم مِن شَیءٍ کُلُّ امرِئٍ بِما کَسَبَ رَهِینٌ [۲۱] وَ أَمدَدناهُم بِفاکِهَةٍ وَ لَحمٍ مِمّا یَشتَهُونَ [۲۲] یَتَنازَعُونَ فِیها کَأساً لا لَغوٌ فِیها وَ لا تَأثِیمٌ [۲۳] وَ یَطُوفُ عَلَیهِم غِلمانٌ لَهُم کَأَنَّهُم لُؤلُؤٌ مَکنُونٌ [۲۴] -قرآن-۱-۴۵۴ وَ أَقبَلَ بَعضُهُم عَلی بَعضٍ یَتَساءَلُونَ [۲۵] قالُوا إِنّا کُنّا قَبلُ فِی أَهلِنا مُشفِقِینَ [۲۶] فَمَنَّ اللّهُ عَلَینا وَ وَقانا عَذابَ السَّمُومِ [۲۷] إِنّا کُنّا مِن قَبلُ نَدعُوهُ إِنَّهُ هُوَ البَرُّ الرَّحِیمُ [۲۸] فَذَکِّر فَما أَنتَ بِنِعمَةِ رَبِّکَ بِکاهِنٍ وَ لا مَجنُونٍ [۲۹] -قرآن-۱-۳۱۴ أَم یَقُولُونَ شاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیبَ المَنُونِ [۳۰] قُل تَرَبَّصُوا فَإِنِّی مَعَکُم مِنَ المُتَرَبِّصِینَ [۳۱] أَم تَأمُرُهُم أَحلامُهُم بِهذا أَم هُم قَومٌ طاغُونَ [۳۲] أَم یَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَل لا یُؤمِنُونَ [۳۳] فَلیَأتُوا بِحَدِیثٍ مِثلِهِ إِن کانُوا صادِقِینَ [۳۴] -قرآن-۱-۳۱۰ أَم خُلِقُوا مِن غَیرِ شَیءٍ أَم هُمُ الخالِقُونَ [۳۵] أَم خَلَقُوا السَّماواتِ وَ الأَرضَ بَل لا یُوقِنُونَ [۳۶] أَم عِندَهُم خَزائِنُ رَبِّکَ أَم هُمُ المُصَیطِرُونَ [۳۷] أَم لَهُم سُلَّمٌ یَستَمِعُونَ فِیهِ فَلیَأتِ مُستَمِعُهُم بِسُلطانٍ مُبِینٍ [۳۸] أَم لَهُ البَناتُ وَ لَکُمُ البَنُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۳۲۹ أَم تَسئَلُهُم أَجراً فَهُم مِن مَغرَمٍ مُثقَلُونَ [۴۰] أَم عِندَهُمُ الغَیبُ فَهُم یَکتُبُونَ [۴۱] أَم یُرِیدُونَ کَیداً فَالَّذِینَ کَفَرُوا هُمُ المَکِیدُونَ [۴۲] أَم لَهُم إِلهٌ غَیرُ اللّهِ سُبحانَ اللّهِ عَمّا یُشرِکُونَ [۴۳] وَ إِن یَرَوا کِسفاً مِنَ السَّماءِ ساقِطاً یَقُولُوا سَحابٌ مَرکُومٌ [۴۴] -قرآن-۱-۳۳۳ فَذَرهُم حَتّی یُلاقُوا یَومَهُمُ الَّذِی فِیهِ یُصعَقُونَ [۴۵] یَومَ لا یُغنِی عَنهُم کَیدُهُم شَیئاً وَ لا هُم یُنصَرُونَ [۴۶] وَ إِنَّ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا عَذاباً دُونَ ذلِکَ وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لا یَعلَمُونَ [۴۷] وَ اصبِر لِحُکمِ رَبِّکَ فَإِنَّکَ بِأَعیُنِنا وَ سَبِّح بِحَمدِ رَبِّکَ حِینَ تَقُومُ [۴۸] وَ مِنَ اللَّیلِ فَسَبِّحهُ وَ إِدبارَ النُّجُومِ [۴۹] -قرآن-۱-۳۹۴ [صفحه ۸۲] معنی لغات: «طور» فضای منزل. کوه، آنچه در حدّ چیزی باشد «رقّ» پوست نازک شده برای نوشتن، ورق سفید. «مسجور» از مصدر سجر به معنی پر آتش کردن تنور و پر آب شدن رود و سر ریز شدن دریا. «مور» اضطراب و موج دریا، جنبش اینکه طرف و آن طرف بتندی و اضطراب. «دعّ» به سختی راندن و بستم جلو راندن. «الت» حقّ کسی را کم کردن. «سموم» باد گرم. ترجمه: بنام خدای روزی رسان آموزگار ۱ سوگند بکوه طور ۲ و به نامه‌ی گشاده‌ی ۳ بر پوست نوشته [که لوح محفوظ است] ۴ و باین خانه‌ی [مکّه] آبادان از حاجیان ۵ و بلند سقف آسمان ۶ و دریای انباشته از آب ۷ که البتّه آزار خداوندی می‌رسد ۸ و جلوگیر ندارد ۹ و بآن روز که آسمان بی آرام باشد [صفحه ۸۳] و سخت بجنبد ۱۰ و کوهها براه افتند ۱۱ وای بر آن کافران که پیغمبران را دروغزن گفتند ۱۲ و در بیهوده گوئی سرگرم ببازیند ۱۳ همان روز که بسختی بسوی آتش برندشان و بشنوند: ۱۴ اینکه است آتشی که دروغش می‌پنداشتید ۱۵ مگر اینکه جادو است یا شما نمی‌بینید! [که چه سخت گرفتارید]! ۱۶ اکنون بآتش بسوزید چه شکیبا باشید یا نباشید که سزای کار خود برید ۱۷ و البته پرهیزکاران بدرون بهشتان ز لذت خدا داده خوشگذرانند ۱۸ چه پروردگار- شان ز آزار دوزخ نگهبان‌شان بود و الهام‌شان کرد: ۱۹ بخورید و بنوشید و گواراتان باد که پاداش کار گذشته‌ی شما است ۲۰ تکیه کردن روی تختهای به ردیف چیده و همسری با سیه چشمان بهشتی ۲۱ و آسوده باشید آن فرزندان مؤمنین که پیرو پدران‌شان شدند وابسته‌ی آنهاشان می‌کنیم با اینکه از سود کار ایشان کم نمی‌کنیم که هر کسی در گرو کار خود است ۲۲ و نیز از گوشت و میوه بمؤمنین آنچه بخواهند کومک می‌کنیم ۲۳ پیاله‌های نوشابه دست بدست دور بگردانند که نه در آن گناهی است و نه گفتار بیهوده و دشنامی و نو خطانی بخدمت ۲۴ دورشان بگردند که چو مروارید سفیدند ۲۵ و دسته‌ای از دیگری بپرسند که اینها از کجا می‌رسد! ۲۶ و آن دگر پاسخ دهد در گذشته که با کس و کار خود بودیم ز اندیشه امروز آسوده نبودیم ۲۷ پس خدا بر ما منت نهاد و ز آزار جهنم برهانید ۲۸ که ما بدنیا از او همین می‌خواستیم چون نکو- کار است و مهربان ۲۹ پس ای محمّد تو بر یادآوری و پند مردم باش [که کافران بیهوده گویند] و تو ببخشش خداوند نه دیوانه هستی و نه جادو ۳۰ نیز گویند: او شاعری است که ما چشم براه مرگ او هستیم ۳۱ تو بگو:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چنین باشید که من هم با شما در انتظارم ۳۲ مگر خردشان وادار باین سخنان می‌کند یا خود مردمی سرکش و نابفرمانند که گویند: ۳۳ قرآن خود ساخته‌ی محمّد است، ولی ایمان ندارند ۳۴ و گر نه سخنی همانند آن آورند اگر راستگویند ۳۵ مگر اینکه عرب‌ها پندارند: کسی نیافریده‌شان یا خود می‌آفرینند [که آفریننده باور ندارند] [صفحه ۸۴] ۳۶ آیا آنها آسمانها و زمین آفریدند! [ولی نه چنین است] که مردمی نا استوارند و سرگردان ۳۷ مگر گنجینه‌های خدائی سپرده‌ی عربها است یا خود چیره بر آفریده‌اند! یا نردبانی دارند ۳۸ که ز آسمان خبر شنوند پس باید آنکه شنیده با دلیل نشان دهد ۳۹ آیا خدا دختر دارد و آنها پسر ۴۰ یا تو مزدی ز ایشان خواهی کز سنگینی آن گرانبارند! ۴۱ یا آگهی از غیب دارند که خود از آن می‌نویسند و بر علم خود نوشته‌ی از غیب دارند! ۴۲ یا حیله‌ای در کار دارند! ولی آنکه کافر است خود گول‌خورده است [چون ز کار خود زیان برد] ۴۳ مگر جز خداوند برای خود خدائی دارند با اینکه پاک است او از آنچه انبازش کنند ۴۴ اینکه عربها چنان خود پسند و بی‌خردند که اگر پاره‌ای از آسمان سرازیر بر سر خود بینند گویند: ابری است انباشته ۴۵ پس تو پروای‌شان مدار تا آنروز بر سرشان آید کز فریاد آسمانی بمیرند ۴۶ همان روز که نه چاره‌گری‌شان سود بخشد و نه کس یاری‌شان کند ۴۷ و البتّه ستمکاران را زان پیش نیز آزاری است ولی بیشترشان بی‌خبرانند [که اندیشه‌ی آینده‌ی خود ندارند] ۴۸ پس تو شکیبای فرمان حقّ باش که بپیش چشم مائی و چون ز جای خیزی با ستایش تسبیح پروردگار خود کن ۴۹ و هم بپاره‌ای از شب و بگاه فرو رفتن ستارگان. مفسرین: «وَ الطُّورِ» ۸ کشف: باتّفاق مفسّرین همگی اینکه سوره بمکّه فرود آمده است و چهل و نه آیه است و کلمه‌ی طور سریانی است به معنی کوه و مقصود کوهی است که در ناحیه‌ی مدین بزمین مقدّس است و خدا در آنجا با موسی سخن گفت«۸». و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است: سوگند به پروردگار کوه طور. و بعضی گفته‌اند: معنی جمله اینکه است: سوگند به پروردگار کوه طور. -قرآن-۱۴-۲۷-پاورقی-۲۷۲-۲۷۴ مجمع: مجاهد و کلبی گفته‌اند: مقصود سوگند بکوه است چون همه چیز خوب از کوه فراهم می‌شود. [صفحه ۸۵] «وَ کِتابٍ مَسطُورٍ- الخ» ۲ مجمع: ۱- یعنی نامه بر ورق نبشته که خداوند آنچه بوده و خواهد بود برای ملائکه نوشته است تا آن را بخوانند. - قرآن-۱-۲۱ ۲- بعضی گفته‌اند: یعنی قرآن که در لوح محفوظ نوشته شده است ۳- بعضی گفته‌اند نامه اعمال آدمیان است که در قیامت بدست می‌دهند ۴- تورات موسی است که در طور با او سخن گفته شد ۵- مقصود قرآن است که مردم می‌نویسند و می‌خوانند. و معنی «رقّ» هر چیزیست که بتوان روی آن نوشت. و بعضی گفته‌اند: یعنی ورق و برگ چنانکه از امام صادق علیه السّلام نقل شده است. ابو الفتوح: گفتند: لوح محفوظ است. «فِی رَقٍّ مَنشُورٍ» ۳ طنطاوی: معنی اینکه کلمه امروز خوب نمایان است که در روی زمین مجلّات و روزنامه‌ها همه روزه منتشر می‌شود و بدست مردم میرسد، و قرآن آنرا «رَقٍّ مَنشُورٍ» نامیده است. -قرآن- ۱-۲۳-قرآن-۱۸۰-۱۹۷ «وَ البَیتِ المَعمُورِ» ۴ طبری: یعنی خانه‌ای که رفت و آمد در آن زیاد است، و چنانکه گفته‌اند: خانه‌ای است در آسمان برابر کعبه که هر روزی هفتاد هزار ملک بدرون آن روند و دو بار نروند. -قرآن-۱-۲۵ کشف نوشته: زبانی که بذکر او مشغول بود، دلی که بمهر او معمور بود، جانی که بنظر او مسرور بود از روی حقیقت آن بیت المعمور بود. ابو الفتوح: حسن بصری گفت: یعنی خانه کعبه که از رفتن حاجیان بآن جا معمور است و آبادان. تأویلات کاشانی: یعنی قلب عالم که نفس ناطقه کلّیّه باشد، و لوح قدر است و سرنوشت آفرینش و مقصود از معمور مرکزیت آن است برای عالم ملکوت که آنچه در عالم بالا فراهم است از آنجا نمودار شده و فراگیر آن است. طنطاوی: بیت المعمور اشاره است بآبادانی و تمدّنیکه در کرات دیگر است و آن حدیث که گفته است: در آسمان و ملائکه بآن جا میروند نشانه بر اینکه [صفحه ۸۶] مطلب است، و نقل کرده است روح گالیله منجّم مشهور را حاضر کردند و از او خواستند که از عجائب عالم چیزی بگوید گفته است: کراتی هست که خورشید در برابر آنها مثل دانه‌ای است در بر کوهی و خوشی و تمدّن مردم آنها بطوری است که فکر آدمی بآن نمیرسد. فخر: ممکن است الف و لام «البیت» برای جنس باشد و مقصود از اینکه جمله سوگند بخانه ساخته و آبادان باشد. «البَحرِ المَسجُورِ» ۶ طبری: چند معنی شده است: ۱- دریای گرم ۲- دریای پر و مالامال از آب، ۳- دریای خالی از آب چون مسجور بمعنی ممنوع نیز هست. -قرآن-۱-۲۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

طنطاوی: مقصود موادّ مرکزی زمین است که چون دریای آتش است و عبد- اللّه بن عمر روایت کرده است سفر دریا مکنید مگر برای تجارت یا حجّ زیرا در زیر دریا آتش است. فخر: چون سه نفر از پیغمبران که موسی و یونس و محمّد علیهم السّلام بودند اوّلی در کوه بمناجات خدا بود، و دوّم بدریا در شکم ماهی مناجات کرد که گفت: «لا إِلهَ إِلّا أَنتَ سُبحانَکَ إِنِّی کُنتُ مِنَ الظّالِمِینَ» و پیغمبر ما صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد «السّلام علینا و علی عباد اللّه الصّالحین» از اینکه روی اینکه هر سه محترم شمرده شده و سوگند بآنها یاد شده است و سوگند بکتاب برای آن است که هر کدام از پیغمبران سخنی با خدا داشتند که در کتاب است و لوح محفوظ چنانکه میبینیم موسی در طور تورات داشته است. -قرآن-۱-۷۱ «عَذابَ رَبِّکَ لَواقِعٌ» ۷ کشف: جبیر بن مطعم گفت: رفتم بمدینه تا نزد پیغمبر برای اسیران جنگ بدر میانجی شوم و سخنی گویم وقتی رسیدم که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله با یاران خود در مسجد نماز مغرب میگزارد و سوره‌ی طور قرائت می‌فرمود تا باین جمله رسید «إِنَّ عَذابَ- الخ» گویا از سخن آن حضرت دلم پاره شد و آن دم اسلام در دلم افتاد که ترسیدم از جای بر نخواسته عذاب -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۲۹۳-۳۰۸ [صفحه ۸۷] ما را بگیرد. «فِی خَوضٍ یَلعَبُونَ» ۱۲ کشف: یعنی در انکار دین و پیغمبری بازی میکنند و دلیل ندارند. و بعضی گفته‌اند: سرگرم کارهای زندگی هستند و اندیشه‌ی عاقبت ندارند. -قرآن-۱-۲۶ «فاکِهِینَ» ۱۸ کشف: یعنی در شگفتند از آنچه دارند. بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۱۳ یعنی خوشدل و شاهد هستند. و دیگری گفته است: یعنی بهره‌مند از میوه هستند. «وَ اتَّبَعَتهُم» ۲۱ مجمع: «وَ أَتبعناهُم» با همزه و نون و الف بصیغه‌ی متکلّم ماضی از فعل مزید فیه قرائت ابو عمرو است و کلمه‌ی «ذرّیّة» را با الف بصیغه‌ی جمع و با کسر تاء خوانده که مفعول باشد و جمع مؤنّث و بجای نصب مکسور باشد. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۳۰-۴۷ ابو الفتوح: اینکه جمله دو معنی شده است: ۱- یعنی فرزندان مؤمنین که پیرو پدران مؤمن شدند در جهان دیگر با پدران خواهند بود که وسیله‌ی شادی پدران باشند اگرچه درجه‌ی خود آنها بمانند پدران نباشد ۲- یعنی اطفال مؤمنین را بآنها رسانیم و پیرو پدرانشان قرار دهیم. «وَ ما أَلَتناهُم» ۲۱ مجمع: با کسر لام نیز خوانده شده است و «الّتنا» بر وزن افعلنا نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ «یَتَنازَعُونَ فِیها کَأساً لا لَغوٌ فِیها وَ لا تَأثِیمٌ» ۲۳ طبری: یعنی دست به دست می‌کنند پیاله‌های شرابی را که نه بیهوده است و نه دروغ. -قرآن-۱-۶۱ کشف: کلمه‌ی کأس در همه‌ی قرآن بمعنی ظرف شرابخوری است و معنی جمله اینکه است: در شراب اینکه کاسه‌ها فضول و پلیدی نیست یا دشنام و دشمنی نیست و دروغ و باطل نیست و گناه نیست. «أَم تَأمُرُهُم أَحلامُهُم» ۳۲ مجمع: بگفته‌ی مفسّرین چند تن از اعراب مکه نامدار شده بودند که خردمند و بردبارند باین آیه عیبجوئی و سرزنش آنها -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۸۸] می‌کند که همین خرد شما است جلوگیر از ایمان و تصدیق خدا و پیغمبر و آنچه بعد از «ام» تلفّظ شده است یقینی نیست و مشکوک است و آنچه بعد از کلمه‌ی «بل» تلفّظ شده است یقینی است ولی هر دو در اصل معنی نزدیک به هم می‌باشند. و معنی اینکه است که خردشان وادارشان نکرده است بلکه خوی سرکشی و فزون طلبی‌شان وادارشان کرده است. «أَم خُلِقُوا مِن غَیرِ شَیءٍ» ۳۴ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی آیا آفریده شده‌اند که باطل و بیهوده باشند و امر و نهی و حساب و کتاب نداشته باشند و بعضی گفته‌اند: یعنی آیا بی‌آفریننده و مدبر آفریده شده‌اند! -قرآن-۱-۳۴ «أَم عِندَهُم خَزائِنُ رَبِّکَ» ۳۷ ابو الفتوح: اینکه جمله سه معنی شده است ۱- آیا باران و روزی مردم باختیار آنها است! ۲- مگر مقام پیغمبری در اختیار دارند! ۳- علم و مقدّرات بدست آنها است که آسوده‌اند و ناسازگار! و کلمه‌ی «مصیطرون» آخر آیه با سین نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۳۶ «أَم عِندَهُمُ الغَیبُ- الخ» ۴۱ مجمع: ۱- چون اعراب گفتند «نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیبَ المَنُونِ» یعنی در انتظار حوادث آینده و مرگ محمّد هستیم بجواب‌شان اینکه جمله گفته شد: آیا از غیب خبر دارند و میدانند محمّد پیش از آنها می‌میرد که چنین میگویند! ۲- إبن عبّاس گفته است: مگر لوح محفوظ در جلو آنها است و از روی آن چیزی می‌نویسند که چنین ادعا می‌کنند! ۳- بجواب آنها که گفته‌اند «وَ لَئِن رُجِعتُ إِلی رَبِّی إِنَّ لِی عِندَهُ لَلحُسنی» اینکه جمله گفته شده است که مگر از علم خدائی خبر دارند و از چیزی نوشته‌اند که در عالم دیگر بر آنها خوش خواهد بود! -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۶۹-۱۰۷-قرآن-۴۴۰-۵۰۵ «أَم لَهُم إِلهٌ غَیرُ- الخ» ۴۳ حسینی نوشته: -قرآن-۱-۲۶ نزدیک عزّتش ننشیند غبار شرک || با وحدتش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کسی دم شرکت چه سان زند [صفحه ۸۹] هر طرح کافکنند بوصفش خیال و وهم || دست کمالش آتش غیرت در آن زند «وَ إِن یَرَوا کِسفاً- الخ» ۴۴ مجمع: اینکه جمله برای روشن کردن درجه نادانی و سرسختی بت‌پرستان مکه است که اگر یک پاره‌ای از آسمان بیفکنند که آنها را مجازات کنند خواهند گفت ابر تیره‌ی متراکم و انباشته شده است. و اینکه چند حرف «ام» که در اینکه آیات هست برای بیچاره کردن کافران است در اینکه سخن نارواشان. -قرآن-۱-۲۳ «عَذاباً دُونَ ذلِکَ» ۴۷ کشف: ۱- یعنی پیش از قیامت در زندگی گرفتار خواهند شد ۲- گرفتاری و کشتار روز جنگ بدر ۳- یعنی به قحطی و گرسنگی هفت ساله گرفتار میشوند ۴- در گور هم پیش از قیامت در آزارند. -قرآن-۱-۲۴ «أَکثَرَهُم لا یَعلَمُون» ۴۷ فخر: با اینکه همه نادان بعذاب آینده هستند کلمه‌ی اکثر و بیشتر بیکی از احتمالات گفته شده است: ۱- بروش عرب که گاهی برای عموم اکثر میگوید ۲- چون چندین نفر مسلمان شدند و معتقد، از اینکه روی گفته شده است بیشترشان نادان هستند نه همه‌شان ۳- یعنی در بیشتر احوال و دوران خود از عذاب بی‌خبرند اگرچه در حال کشف و شهود خواهند فهمید ولی سودی ندارد. -قرآن-۱-۲۹ «فَإِنَّکَ بِأَعیُنِنا» ۴۸ فی ظلال القرآن: چه تصوّری و چه قدردانی و چه عبارتی که نه در دگر آیات قرآن و نه برای کسی چنین مرتبه‌ای با اینگونه عبارت گفته نشده است اگرچه برای موسی گفته شده است «اصطَنَعتُکَ لِنَفسِی ... وَ أَلقَیتُ عَلَیکَ مَحَبَّةً مِنِّی. وَ لِتُصنَعَ عَلی عَینِی» ولی در اینکه جمله برای پیغمبر ما احترام مخصوص است و انس خاص حق است که زبان آدمی از ترجمه و تعبیر آن عاجز است و بسیار لطیف و ظریفتر از آن است که برای موسی گفته شده است. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۲۳۱-۲۵۴-قرآن-۲۵۹-۳۲۸ «حِینَ تَقُوم» ۴۸ طبری: ۱- بآن گاه که از خواب بلند شوی ۲- چون برای نماز برخیزی. -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۹۰] مجمع: در مجموع اینکه آیه هفت قول است، و نتیجه همان است که از طبری نقل شد. «وَ إِدبارَ النُّجُومِ» ۴۹ مجمع: در کلمه‌ی «یُصعَقُون» آیت جلو دو قرائت است با ضمّ و کسر یاء و هم در کلمه‌ی «ادبار» با کسر و فتح همزه خوانده شده است و معنی آن پیش از نماز صبح است که دو رکعت نافله بخوانند. و اینکه معنی از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل شده است. و بعضی گفته‌اند: مقصود نماز صبح است. و بعضی گفته‌اند: مقصود یادآوری است که در همه وقت صبح و شام بیاد حقّ باشند. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۴۹-۶۲ سخن ما: ۱- آیت سوّم کلمه‌ی «رقّ» شاید بمعنی پوست نازک شده آمده است و از اینکه روی آورده شده است که فراهم کردنش مشکل است و ظریفتر است و با ارزشتر از کاغذ و برای سوگند مناسبتر و مقصود از کتاب نوشته در اینکه ورق همان است که لوح محفوظ نامیده شده است و همه پدیده‌های آفرینش در آن ثبت است و معیّن و شاید بطوری که از طنطاوی نقل شده مقصود کلیه نوشته‌های علمی و با ارزش باشد که اعراب را دسترس بآن نبود. ۲- آیت ۲۱ «اتَّبَعَتهُم ذُرِّیَّتُهُم. و أَلحَقنا بِهِم- الخ» شاید اشاره باشد باصل اشتراک در تکلیف که قاعده‌ی یقینی در علم اصول و کلام است که فرزندان مؤمنین اگر پیرو آنها شدند بآنها می‌رسند و همان مزد را دارند و لازم است در هر دورانی مردم بروند بدنبال دین و آئین حقّ که پدران‌شان پذیرفته‌اند تا پیوست بآنها شوند و همانجور سعادتمند شوند. -قرآن-۱۳-۴۲- قرآن-۴۶-۶۱ ۳- آیت ۳۲ «تَأمُرُهُم أَحلامُهُم- الخ» با دو جمله‌ی کوتاه چنان مخالفین را خوار و ناچیز می‌شمارد که خود نتوانند در برابر شخصیّتی برای خود نمودار کنند. چون می‌گوید: آیا عقل شما همین اندازه است که آنچه می‌بینید و حقیقت در جلو شما است نمی‌پذیرید یا سرکشی و وحشیگریتان جلوگیر شما است چون درستی گفتار محمّد روشن است و نمودار پس آنکه نمی‌پذیرد یا خرد ندارد -قرآن-۱۳-۳۷ [صفحه ۹۱] یا غرض دارد. ۴- آیت ۳۴ «فَلیَأتُوا بِحَدِیثٍ- الخ» حقیقت معجزه را نمودار می‌کند و بدرستی کافران در برابرش بیچاره می‌شوند، زیرا اول با سوگند به مقدسات درستی رستاخیز و گرفتاری آنجا اعلام شد پس از آن بهره‌ی مؤمن و پرهیزگار را روشن کرد و بدنبال آن، افکار پریشان و بیهوده‌گوئی اعراب نقل شد در پایان بیان اینکه حقایق اعلام کرده است: شما که اینها را سخن دیوانه و جادو می- دانید خود سخنی نو ظهور و حدیث بمانندش بیاورید، و چون نتوانستند جواب بگویند تا سیزده آیت بعد از آن دنبالگیری زشتی فکر و سخن آنها شده و سر- زنش و ملامت شده‌اند و بدی عاقبت‌شان یادآوری شده است. و اینکه خود کمال بیچارگی است که چیز بی ارزش و سخن گفتن از کسی بخواهند و او بماند و سرزنش شنود. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۱۳-۳۵ ۵- آیت ۳۸ «أم لَهُم سُلَّم» و ۴۱ «عِندَهُمُ الغَیب» با بیانی دیگر عرب بتپرست و خودخواه را بیچاره می کند و معجزه می‌شود که می گوید: اینکه سخنان از سوی حقّ و عالم بالا است اگر شما مخالفین نردبانی دارید بروید بآن جا که اینکه قرآن آمده است و از اینگونه مطالب با دلیل و برهان بیاورید یا اگر از آنچه غیب است و پوشیده خبری دارید و نوشته‌اید نشان دهید ولی چون نمی‌توانید و بیچاره هستید مخالف حق نباشید. -قرآن-۱۳-۳۵-قرآن-۴۱-۶۲ ۶- آیات ۴۵ و ۴۸ «فَذَرهُم- الخ»، «وَ اصبِر لِحُکمِ- الخ» علاوه بر دلداری پیغمبر که با آسودگی خاطر مأموریّت خود را دنبال کند راهنمائی است و آموزنده برای هر کسی که دست اندر کار رهبری و تربیت است خواه پیشوای ملّتها باشد یا معلم یک مدرسه و کلاس یا پدر و سرپرست خانواده چند نفری باشد و یا متصدّی حکومت در شهری یا دهی باشد نباید ناامید و خشمگین شود بلکه آرامش خود را از دست ندهد و چندی افراد سر سخت و کج- اندیش را بحال خود گذارد که موجب تحریک و خشم آنها فراهم نشود و اندک -قرآن-۱۹-۲۹-قرآن-۴۰-۵۸ [صفحه ۹۲] اندک برنامه‌ی تربیتی خود را اجرا کند بطوری که خود ندانسته آن را فرا گیرند و انجام دهند و یا در میان دیگران مستهلک شده بناچاری تسلیم شوند چنانکه روش پیغمبر در نتیجه‌ی اینکه دستورهای قرآن همین بوده است.

سوره نجم

اشاره

- ۵۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره النجم [۵۳]: آیات ۱ تا ۶۲]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ النَّجمِ إِذا هَوی [۱] ما ضَلَّ صاحِبُکُم وَ ما غَوی [۲] وَ ما یَنطِقُ عَنِ الهَوی [۳] إِن هُوَ إِلّا وَحیٌ یُوحی [۴] -قرآن-۱-۱۳۱ عَلَّمَهُ شَدِیدُ القُوی [۵] ذُو مِرَّةٍ فَاستَوی [۶] وَ هُوَ بِالأُفُقِ الأَعلی [۷] ثُمَّ دَنا فَتَدَلّی [۸] فَکانَ قابَ قَوسَینِ أَو أَدنی [۹] -قرآن-۱-۱۵۵ فَأَوحی إِلی عَبدِهِ ما أَوحی [۱۰] ما کَذَبَ الفُؤادُ ما رَأی [۱۱] أَ فَتُمارُونَهُ عَلی ما یَری [۱۲] وَ لَقَد رَآهُ نَزلَةً أُخری [۱۳] عِندَ سِدرَةِ المُنتَهی [۱۴] -قرآن-۱-۱۷۶ عِندَها جَنَّةُ المَأوی [۱۵] إِذ یَغشَی السِّدرَةَ ما یَغشی [۱۶] ما زاغَ البَصَرُ وَ ما طَغی [۱۷] لَقَد رَأی مِن آیاتِ رَبِّهِ الکُبری [۱۸] أَ فَرَأَیتُمُ اللاّتَ وَ العُزّی [۱۹] -قرآن-۱-۱۹۱ وَ مَناةَ الثّالِثَةَ الأُخری [۲۰] أَ لَکُمُ الذَّکَرُ وَ لَهُ الأُنثی [۲۱] تِلکَ إِذاً قِسمَةٌ ضِیزی [۲۲] إِن هِیَ إِلّا أَسماءٌ سَمَّیتُمُوها أَنتُم وَ آباؤُکُم ما أَنزَلَ اللّهُ بِها مِن سُلطانٍ إِن یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ ما تَهوَی الأَنفُسُ وَ لَقَد جاءَهُم مِن رَبِّهِمُ الهُدی [۲۳] أَم لِلإِنسانِ ما تَمَنّی [۲۴] -قرآن-۱-۳۵۳ فَلِلّهِ الآخِرَةُ وَ الأُولی [۲۵] وَ کَم مِن مَلَکٍ فِی السَّماواتِ لا تُغنِی شَفاعَتُهُم شَیئاً إِلّا مِن بَعدِ أَن یَأذَنَ اللّهُ لِمَن یَشاءُ وَ یَرضی [۲۶] إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤمِنُونَ بِالآخِرَةِ لَیُسَمُّونَ المَلائِکَةَ تَسمِیَةَ الأُنثی [۲۷] وَ ما لَهُم بِهِ مِن عِلمٍ إِن یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنَّ الظَّنَّ لا یُغنِی مِنَ الحَقِّ شَیئاً [۲۸] فَأَعرِض عَن مَن تَوَلّی عَن ذِکرِنا وَ لَم یُرِد إِلَّا الحَیاةَ الدُّنیا [۲۹] -قرآن-۱-۴۸۱ ذلِکَ مَبلَغُهُم مِنَ العِلمِ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعلَمُ بِمَنِ اهتَدی [۳۰] وَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ لِیَجزِیَ الَّذِینَ أَساؤُا بِما عَمِلُوا وَ یَجزِیَ الَّذِینَ أَحسَنُوا بِالحُسنَی [۳۱] الَّذِینَ یَجتَنِبُونَ کَبائِرَ الإِثمِ وَ الفَواحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ المَغفِرَةِ هُوَ أَعلَمُ بِکُم إِذ أَنشَأَکُم مِنَ الأَرضِ وَ إِذ أَنتُم أَجِنَّةٌ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُم فَلا تُزَکُّوا أَنفُسَکُم هُوَ أَعلَمُ بِمَنِ اتَّقی [۳۲] أَ فَرَأَیتَ الَّذِی تَوَلّی [۳۳] وَ أَعطی قَلِیلاً وَ أَکدی [۳۴] -قرآن-۱-۶۲۷ أَ عِندَهُ عِلمُ الغَیبِ فَهُوَ یَری [۳۵] أَم لَم یُنَبَّأ بِما فِی صُحُفِ مُوسی [۳۶] وَ إِبراهِیمَ الَّذِی وَفّی [۳۷] أَلّا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزرَ أُخری [۳۸] وَ أَن لَیسَ لِلإِنسانِ إِلّا ما سَعی [۳۹] -قرآن-۱-۲۱۷ وَ أَنَّ سَعیَهُ سَوفَ یُری [۴۰] ثُمَّ یُجزاهُ الجَزاءَ الأَوفی [۴۱] وَ أَنَّ إِلی رَبِّکَ المُنتَهی [۴۲] وَ أَنَّهُ هُوَ أَضحَکَ وَ أَبکی [۴۳] وَ أَنَّهُ هُوَ أَماتَ وَ أَحیا [۴۴] -قرآن-۱-۱۹۶ وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوجَینِ الذَّکَرَ وَ الأُنثی [۴۵] مِن نُطفَةٍ إِذا تُمنی [۴۶] وَ أَنَّ عَلَیهِ النَّشأَةَ الأُخری [۴۷] وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَنَّهُ هُوَ أَغنی وَ أَقنی [۴۸] وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعری [۴۹] -قرآن-۱-۲۱۱ وَ أَنَّهُ أَهلَکَ عاداً الأُولی [۵۰] وَ ثَمُودَ فَما أَبقی [۵۱] وَ قَومَ نُوحٍ مِن قَبلُ إِنَّهُم کانُوا هُم أَظلَمَ وَ أَطغی [۵۲] وَ المُؤتَفِکَةَ أَهوی [۵۳] فَغَشّاها ما غَشّی [۵۴] -قرآن-۱-۱۹۷ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکَ تَتَماری [۵۵] هذا نَذِیرٌ مِنَ النُّذُرِ الأُولی [۵۶] أَزِفَتِ الآزِفَةُ [۵۷] لَیسَ لَها مِن دُونِ اللّهِ کاشِفَةٌ [۵۸] أَ فَمِن هذَا الحَدِیثِ تَعجَبُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۱۹۶ وَ تَضحَکُونَ وَ لا تَبکُونَ [۶۰] وَ أَنتُم سامِدُونَ [۶۱] فَاسجُدُوا لِلّهِ وَ اعبُدُوا [۶۲] -قرآن-۱-۹۸ [صفحه ۹۴] معنی لغات: «مِرَّةٍ» بکسر میم آن حالتی که در چیزی پیوسته باقی است اصالت و درستی عقل، استواری ریسمان، قوت و شدّت عقل. «فَتَدَلّی» از تدلّی بمعنی آویزان شدن میوه از درخت، پیاده شدن از اسب، و نزدیکی و فروتنی «قاب» بمعنی اندازه فاصله‌ی نصف زه کمان و گوشه‌ی کمان و قاب قوسین در عرب کنایه است از کمال نزدیکی. «ضِیزی» قسمت کم و ستمگرانه. «اللَّمَم» دیوانگی کم و سبک، گناه صغیره، نزدیک شدن بگناه که دست به آن نبرد. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۱۴۰-۱۵۲-قرآن-۲۴۶-۲۵۳-قرآن-۳۶۶-۳۷۴-قرآن-۳۹۸-۴۱۰ «أَکدی» در بخشش بخیل بود و مضایقه کرد. بمقصود خود نرسید. «تُمنی» از مصدر امناء بمعنی ریختن خون. «أَقنی» از مصدر اقناء بمعنی رضا و بینیازی. -قرآن-۱-۹-قرآن-۶۸-۷۶-قرآن-۱۱۳-۱۲۱ «سامِدُون» از مصدر سمود بمعنی سرگردانی، آوازخوانی، گردن راست گرفتن از خود پسندی. -قرآن-۱-۱۳ ترجمه: ۱ سوگند بآنگاه که ستاره سرازیر شد ۲ همدم‌تان نه گمراه بود و نه بیراهه رفت ۳ و نه بخواست خود سخن گفت ۴ که جز بوحی زبان نگشود ۵چون سخت توانائی باو بیاموخت ۶ که خردمند بود و درست اندام ۷ او بافق بالا بود و برترین کناره‌ی آسمان ۸ سپس نزدیک شد و چنان باو رسید ۹ که به فاصله‌ی دو گوشه‌ی کمان شد و یا کمتر ۱۰ [و آنچه سزاوار بود] به پرورده‌ی حق الهام کرد ۱۱ که دل او بغلط نرفت و دروغ ندید ۱۲ پس چرا شما کافران بر آنچه دیده جدل می‌کنید و نمی‌پذیرید! ۱۳ با اینکه بار دیگر هم بدرستی دید ۱۴ در جلو سدرهٔ المنتهی [و برترین آفریده‌ی دیدنی آدمی] ۱۵ که بهشت جاودان آنجا است ۱۶ بآنگاه که سدرهٔ المنتهی را پرتو حق فرا گرفت ۱۷ و چشم محمّد نه بد دید و نه بیش ۱۸ که بزرگترین آیات پروردگار خود دید ۱۹ چرا شما عربها لات و عزّی ۲۰ و سوّم دیگر بنام منات خدای خود پندارید! ۲۱ و فرزند شما پسر باشد و خدای را دختر! ۲۲ اینکه بخشی است نسنجیده از ستمگری ۲۳ و نامگذاری است از شما و پدرانتان چه از سوی حق بر آن دلیل ندارید که پیرو گمان و خواسته‌ی دل خود شدید با اینکه پروردگارتان راه هدایت [صفحه ۹۵] بشما نشان داده است ۲۴ مگر شود آنچه آدمی خواهد! [نه چنین است] ۲۵ که آغاز و انجام با خداوند است ۲۶ و چه بسیار فرشته بآسمانها و زمین دارد که جز باذن و رضای او میانجی نشوند ۲۷ البتّه آنها که رستاخیز باور ندارند فرشتگان را بنام، ماده می‌نامند ۲۸ چه دانشی ندارند جز گمانی که آن راه بحق نشان ندهد ۲۹ پس ای محمّد آنکه از خدا رو گردان شد و جز زینت زندگی نخواست پروای او مدار ۳۰ که اندازه‌ی دانشش همین است و همانا پروردگارت بداند که از راه بگشته است و کی راسترو است ۳۱ چه آنچه بآسمانها و زمینست ملک او است و بدکاران برستاخیز مزد خود برند و نکوکاران نکوئی بینند ۳۲ همان کسان که از گناه بزرگ و کار زشت پرهیز کنند جز نزدیکی باندکی و ناچیزی که البتّه آمرزش خدای تو گشاده است و او شما را بهتر شناسد چون از دل زمینتان در آورد و بشکم مادران‌تان [بقدرت او] نهان بودید پس ستایش خود نکنید و گول نخورید که او پرهیزکاران را بهتر شناسد. شأن نزول: طبری: ولید بن مغیره مسلمان شد یکی از دوستانش گفت: چرا دین بزرگان ملّت خود را رها کردی و پنداری که آنها در آتشند و گمراه، او گفت: من از آزار آخرت می‌ترسم، رفیق او گفت: تو چیزی از مال خود بمن ده تا من بار آزار آخرت تو را بپذیرم او اندکی مال باو داد و مشرک شد و زان پس از پرداخت بقیّه‌ی تعهّد خود پشیمان شد و نداد. آیت ۳۲ برای او نازل شد. ترجمه: ۳۳ مگر ندیدی آنکه پشت بدین کرد ۳۴ و اندک سرمایه‌ای [برای جلوگیری از عذاب آخرت] داد و زان پس خودداری کرد و نداد ۳۵ مگر از غیب خبر داشت و می‌دید [که می‌توان عذاب آخرت بمال خرید]! ۳۶ مگر از کتاب موسی خبردارش نکردند ۳۷ و نیز ابراهیم که بدرستی وظیفه‌ی خود انجام داد و اعلام کرد: ۳۸ گناه کسی را دگری نتواند بگردن گیرد! ۳۹ و آدمی را جز کوشش خودش سودی نبود ۴۰ و بزودی بهره‌ی کارش دیده شود ۴۱ و سپس سزائی تمام باو رسد ۴۲ و سر انجام کار بسوی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پروردگار تو است ۴۳ که آدمی را بگریاند [صفحه ۹۶] و بخنداند ۴۴ و زنده کند و بمرگ رساند ۴۵ و دو جفت نر و ماده ۴۶ از نطفه‌ی از نر جدا شده آفرید ۴۷ و بر او است که جهان دیگر کند و مردمان به محشر آورد ۴۸ و همو است که بی نیاز کرد و سرمایه داد ۴۹ و آفریننده‌ی ستاره شعری است [و [مرزم الجوزا] که شما خدای خود دانید و می‌پرستید] ۵۰ و نیز او است که قبیله‌ی عاد دیرین نابود کرد ۵۱ و ثمود را بجای نگذارد ۵۲ و گروه نوح نیست کرد که زین پیش ستمگری و سرکشی‌شان بیشتر بود ۵۳ و هم آبادانی مردم لوط سرنگون کرد ۵۴ و چه سخت آزاری فراگیرشان شد. پس [شما که آسوده هستید از چه دو دل باشید] ۵۵ و بکدام نعمت خداوند بشک هستید ۵۶ با اینکه اینکه رهبر شما بیم‌آوری است چون بیم آوران و پیغمبران گذشته [و البته گفتار همگی ایشان درست است و] ۵۷ رستاخیز نزدیک است ۵۸ و جز خدا کس نتواند که نمودارش کند ۵۹ چرا شما ز قرآن شگفت آورید ۶۰ و می‌خندید و بر سر انجام بد خود گریه نمی‌کنید ۶۱ و گردنفرازی می‌کنید! ۶۲ پس [بر شما است که] بخداوند سجده کنید و او را بپرستید. سخن مفسرین: ابو الفتوح: اینکه سوره مکّی است، و بحساب قاری‌های کوفه شصت و دو، و بحساب قاری‌های مدینه و بصره شصت آیه است و جمله به مکّه آمده است. مجمع: قاری‌ها در سه جمله اختلاف کرده‌اند که آخر آیه شمرده‌اند کوفیها «مِنَ الحَقِّ شَیئاً» را آخر دانسته‌اند و شامیها «عَن مَن تَوَلّی» را آخر آیه دانسته‌اند. و غیر شامی «الحَیاةَ الدُّنیا» را آخر دانسته‌اند، و باین حساب مجموع آیات ۶۱ آیه است. و بگفته‌ی حسن بصری آیت «الَّذِینَ یَجتَنِبُونَ- الخ» بمدینه نازل شده است و بقیّه بمکّه. - قرآن-۷۹-۱۰۲-قرآن-۱۳۲-۱۵۲-قرآن-۱۹۴-۲۱۳-قرآن-۳۰۵-۳۳۰ «وَ النَّجمِ إِذا هَوی» ۱ طبری: ۱- مجاهد گفت: یعنی سوگند بستاره ثریّا آنگاه که بسپیدی صبح غروب کند. ۲- یعنی سوگند بآنگاه که قرآن نازل شد. -قرآن-۱-۲۶ ۳- بعضی از مردم بصره که آشنای بزبان عرب بوده است گفته است: کلمه‌ی [صفحه ۹۷] نجم مفرد است و مقصود جمع است یعنی سوگند بغروب ستارگان. کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی قسم بستاره‌ها که از هول قیامت فرو ریزند. امام صادق [ع] گفت: یعنی قسم بمحمّد که شب معراج از آسمان فرود آمد. و گفته‌اند: نجم بمعنی گیاه است یعنی: سوگند بگیاه که بر زمین افتد. و تأویل دیگر ممکن است که مقصود از نجم عالم و شهید و نماز گزار باشد یعنی سوگند بنمازگزاری که بسجده رود و یا شهیدی که کشته شود و بر زمین بیفتد و یا عالمی که بمیرد. «عَلَّمَهُ شَدِیدُ القُوی» ۵ ابو الفتوح: مقصود از شدید القوی جبرئیل است. -قرآن-۱-۲۹ «ذُو مِرَّةٍ» ۶ مجمع: ۱- یعنی دارای نیرو ۲- دارای خوی خوب. -قرآن-۱-۱۴ ۳- تندرست و بی مرض و آفت ۴- دارای توانائی رفت و آمد بهوا و بالا و پائین. کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از هر دو جمله حقّ تعالی است مثل «ذُو القُوَّةِ المَتِینِ». -قرآن-۷۱-۹۸ «فَاستَوی وَ هُوَ بِالأُفُقِ الأَعلی» ۷ طبری: یعنی شدید القوی که جبرئیل است راست و برابر شد با اینکه او و محمّد هر دو در افق أعلی بودند زیرا وقتی که پیغمبر را بآسمان بردند در بالاترین مطلع و بر آمدگاه خورشید که مقصود از افق اعلی همان است با جبرئیل برابر شد. و بعضی گفته‌اند: مقصود فقط جبرئیل است یعنی جبرئیل ببرترین افق شرقی بالا رفت و راست شد. -قرآن-۱-۴۱ کشف نوشته: و گفته‌اند: فاستوی صفت مصطفی است معنی آن است که راست بایستاد بنفس در مجاهدت و بدل در مشاهدت، بروح در مکاشفت، بسرّ در ملاطفت، راست بایستاد از امر ما قدم بیرون ننهاد و بنهی ما قدم در ننهاد و بی فرمان ما دم نزد. راست بایستاد مراد ما را هر چه مراد وی بود زیر قدم آورد و مراد ما مراد او گشت و ما خود آن کردیم که مراد وی بود. راست بایستاد در دوستی که از دوست جز دوست نخواست، راست بایستاد در نفس موافقت قلب را، راست بایستاد قلب موافقت سرّ را، راست بایستاد سرّ موافقت [صفحه ۹۸] حقّ را، راست رفت براست و چپ نگاه نکرد تا بمنزل «ثُمَّ دَنا» رسید بر بساط «فَتَدَلّی» قدم نهاد بقاب قوسین قرب بر رفته بر متکاء عزّت «أو أَدنی» تکیه زده بمشاهدت رسیده شراب چشیده راز شنیده دوست دیده. -قرآن-۵۹-۷۲-قرآن-۸۸-۱۰۰-قرآن-۱۵۷-۱۶۹ دردی که من از عشق تو کردم حاصل || دل داند و من دانم و من دانم و دل «ثُمَّ دَنا فَتَدَلّی» ۸ ابو الفتوح: ۱- إبن عبّاس و حسن و قتاده گفتند: -قرآن-۱-۲۵ یعنی جبرئیل نزدیک شد و وحی بمحمّد فرود آورد و بآن حضرت چنان نزدیک شد که باندازه‌ی فاصله‌ی کمان بود ۲- دگران گفتند: جمله پس و پیش است و چنین است «تدلّی فدنا» چون اصل تدلی فرود آمدن است برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نزدیک شدن و مشتق است از «ادلی الدّلو» یعنی دلو را بچاه پائین کرد ۳- یعنی نزدیک شد رحمت خداوند بمحمّد ۴- مجاهد گفت: یعنی جبرئیل برحمت حقّ نزدیک شد ۵- بعضی دیگر گفتند: یعنی محمّد بساق عرش نزدیک شد و برای سجود به حقّ سرازیر شد ۶- یعنی بساق عرش نزدیک شد و پایش جای ماندن نداشت بسرا پرده‌های عرش در آویخت. «فَکانَ قابَ قَوسَینِ» ۹ مجمع: ۱- یعنی میان جبرئیل و پیغمبر باندازه قاب قوسین بود و جهت آوردن اینگونه جمله بر رسم سخن عرب است ۲- عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی فاصله باندازه‌ی دوارش بود، و باین معنی قاب- قوسین اندازه‌ی دو مقیاس است. و إبن سکّیت گفته است: عرب برای اندازه گیری می گوید: قاس یقوس قوسا. -قرآن-۱-۲۶ حسینی: «دَنا» اشاره است بحالت نفس پیغمبر و «فَتَدَلّی» اشاره به دل مقدّس او است. «قابَ قَوسَینِ» مقام روح او است و «أو أَدنی» مرتبه‌ی سرّ آن حضرت است که نفس او در خدمت بود و دل در منزل محبّت و روحش در مقام قربت و سرّ او در مرتبه‌ی مشاهدت. نظم: -قرآن-۸-۱۴-قرآن-۴۹-۶۱-قرآن-۹۷-۱۱۴-قرآن-۱۳۹-۱۵۱ خیمه برون زد ز حدود و جهات || پرده‌ی او شد تتق نور ذات [صفحه ۹۹] تیرگی مستی از او دور شد || پردگی پرده از او نور شد کی است کزان پرده شود کار ساز || زمزمه‌ای گوید از آن پرده باز! «فَأَوحی إِلی عَبدِهِ- الخ» ۱۰ کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی خدا بمحمّد وحی کرد و بعضی گفته‌اند: جبرئیل بفرمان حقّ وحی ببنده‌ی خدا کرد که محمّد باشد. -قرآن-۱-۲۵ تفسیر صفی علیشاه: پس شد او نزدیک بر فخر زمن || وز سرش آویخت پس بهر سخن سر در آورد از افق یعنی برش || خویش را آویخت بالای سرش یا تدلّی و دنی اندر مقام || هست بر یک معنی ار دانی کلام بر پیمبر گشت یعنی او قریب || باز اقرب چون حبیبی با حبیب بد مسافت بین ایشان دو کمان || یا از آن نزدیکتر اندر عیان بود اینکه تفسیر ظاهر ای وفی || نک شنو تأویل و تحقیق از صفی چون بمعراج احمد کامل فتوح || باز بگذشت از مقام قلب و روح در ترقی از مقام جبرئیل || بر گذشت آن رهسپار بی عدیل فانی اندر وحدت ذاتی شد او || اینست وجه هالک الّا وجهه فانی اعنی هستی امکانی است || ذات حقّ باقیّ و باقی فانی است از مقام جمع مطلق سوی فرق || باز گردد آفتاب حقّ چو برق اینکه دو قوس‌اندر صعود و در نزول || طی شود در سیر از باب وصول قوس ثانی آن بقا بعد از فنا است || در مقام فرق جمعیّت بجا است واقف است از آن هویّت مرد راه || که بسریان، دارد اشیا را نگاه پس ز قوسین است حقّ نزدیکتر || در شهود عارف کامل نظر [صفحه ۱۰۰] هیچ بردی پی چه گفتم ای فقیر || گر نبردی پی مکن پی رو بمیر مردنی که بگذری ز افلاک نور || نی کزان مردن روی در خاک گور مردنی کز هستی خود لا- شوی || از حیات و موت بر بالا شوی از عناصر بگذری و از فلک || وز مزاج و طبع و انسان و ملک نز نفوس آنجا است حرفی نز عقول || نز وجود غیر حقّ بعد از وصول میهمان بر دعوت جانانه رفت || هستی خود هشت و اندر خانه رفت چون در آمد از خودی بیگانه بود || همرهش خانه خدا با خانه بود هستی موهومیش غالب شود || نی که ممکن در فنا واجب شود چون تو گشتی فانی اندر شاه جود || او تو را بخشد ز حقانی وجود «ما کَذَبَ الفُؤادُ ما رَأی» ۱۱ کلید فهم قرآن ص ۲۲۰: عموم دینداران می گویند: ۱- جبرئیل که فرشته است و موجودی از نور، کلمات و مطالبی از عالم بالا- فرا می گیرد و بفرمان حق برای پیغمبر می‌خواند ۲- فلاسفه می گویند: آدمی با حسّ ظاهر چیزها را می‌بیند و می‌شنود و با نیروی خیال صورت موجودات را بخاطر می‌آورد و ترسیم می‌کند و با توانائی تعقّل حقایق معنوی و کلی را در مییابد و می‌سنجد و چون توان تعقّل و سنجش پیغمبران غیر از دگر آدمیان است که آنچه دیگران با درس و اندیشه و تکرار در مدت دراز فرا می گیرند ایشان با نیروی حدس و قدرت عقلی بی آموزگار و فکر باندک مدّت درک می‌کنند و نیز نیروی خیال آنها چندان برتر از دیگر آدمیان است که چون حقایق معنوی و بی‌نیاز از ماده را بعقل خود بسنجند قوه‌ی متخیّله‌شان بفرمان عقل در آمده آن را بصورت معیّن مشخّص نمودار می‌کند. پس آنچه را تعقّل کرده‌اند اگر ذات و شخص مجرّد باشد نیروی تخیّل بصورت بهترین افراد نمودار می‌کند چنانکه پیغمبر جبرئیل را بصورت بهترین موجودات می‌دید و اگر از مطالب معنوی و احکام کلّی باشد بقالب برترین الفاظ و جمله‌ها نمودار می‌کند چنانکه قرآن بزبان پیغمبر آمد. -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۱۰۱] ۳- مطلب درست اینکه است که آنچه را پیغمبران بوحی در می‌یابند با نیروی چهارم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است و غیر از حسّ و خیال و عقل است و آن را فؤاد می‌نامند چنانکه در اینکه آیه است «ما کَذَبَ الفُؤادُ ما رَأی» و آنچه را فلاسفه گفته‌اند نتیجه می‌دهد که وحی بدنبال خیالات پیغمبران فراهم می‌شود ولی اینکه ما گفتیم نیروی انحصاری پیغمبران است که در دیگران نیست. -قرآن-۲۰۱-۲۳۱ طبری: یعنی پیغمبر بدل خدا را دید. قتادهٔ گفته است: یعنی پیغمبر [ص] جبرئیل را دید. مجمع: «کذب» با تشدید ذال نیز خوانده‌اند، بقرائت مشهور یعنی آنچه دید دروغ نقل نکرد و باین قرائت یعنی آنچه دید دروغ نپنداشت که راست و درست بود، و حقیقت دید. و حسن بصری گفته است: یعنی پیغمبر علیه السّلام ملکوت خداوندی و مقدورات او را دید. حسینی نوشته: نظم: کلام سرمدی بی‌نقل بشنید || خداوند جهان را بیجهت دید در آن دیدن که حیرت حاصلش بود || دلش در چشم و چشمش در دلش بود «وَ لَقَد رَآهُ نَزلَةً أُخری» ۱۳ طبری: ۱- عایشه گفت: یعنی پیغمبر جبرئیل را بصورت اصلی خود او دید و یک بار آنگاه که بزمین آمد و برترین آفریدگان بود میان زمین و آسمان. إبن مسعود گفت: یعنی جبرئیل را روی پارچه‌ی ابریشمین لطیفی دید که میان آسمان و زمین را پر کرده بود ۲- عکرمه از إبن عباس نقل کرده است: یعنی نوبت دیگر پیغمبر خدا را بدل دیده بود. -قرآن-۱-۳۳ مردی آنجا بعکرمه گفت مگر بقرآن نگفته است «لا تُدرِکُهُ الأَبصارُ- الخ»! عکرمه بجواب گفت: تو آسمان را مگر نمی‌بینی! گفت چرا او گفت: مگر همه آسمان را می‌بینی!. -قرآن-۴۹-۷۳ مجمع: جمله‌ی «فَتُمارُونَه» در آیت جلو بدون الف خوانده شده است که بقرائت اول از «مراء» بمعنی جدال و بحث است یعنی چرا در آنچه محمّد -قرآن-۱۵-۳۱ [صفحه ۱۰۲] دید بحث و جدال می‌کنید با اینکه او درست دید و دروغ ندید. و بقراءت دوّم از «مریت حقّه» است یعنی انکار حقّ او کردم و معنی آیه اینکه میشود که چرا سخن محمّد را که درست است انکار می‌کنید! صافی: یعنی یک بار دیگر بواسطه‌ی فرود آمدن و نزدیک شدن جبرئیل او را دید. «عِندَ سِدرَةِ- الخ» ۱۴ تبیان: بگفته‌ی إبن مسعود یعنی آنجائی که هر چه بآسمان بالا می‌رود در آنجا آخر می‌شود. بعضی گفته‌اند: یعنی ارواح شهداء آنجا می‌رود. -قرآن-۱-۱۵ ابو الفتوح نوشته است: رسول علیه السّلام او را بر آن صورت دو بار دید یکبار باوّل نوبت که وحی آمد و رسول بر کوه حرا بود نگه کرد شخصی را دید همه روی آسمان پوشیده چنانکه از آسمان هیچ پدید نبود و بر رسول سلام کرد رسول از او بترسید و از هوش برفت. باز بهوش آمد جبرئیل فاتحه بر او خواند و ذلک قوله «وَ لَقَد رَآهُ بِالأُفُقِ المُبِینِ» یعنی جبرئیل بافق مبین بود و باری دیگر بنزدیک سدره منتهی دید او را بر آن شکل و هیئت که در مقام خود باشد و برای آن منتهی خواند آنرا که علم خلایق تا بآن جا باشد. عبد اللّه مسعود گفت: بآن منتهی خواند آن را که هر چه از بالای آن آید بآن جا رسد و هر چه از زیر بود بآن جا رسد پس هیچ خبر نباشد از فرمانهای خدا و الّا باو رسد، دعا که از زمین بر شود و قضا که از بالا فرود آید. -قرآن-۳۵۹-۳۹۹ روح البیان: دیدار اوّل و دوّم برتری بر یکدگر ندارند چون پیغمبر از پس وصول بدیدار حقّ دمی از دیدار دور نبود و در خوابگاه خود که بود هم بدیدار بود و اینکه جمله که گفته است: نوبت دیگر نیز دیده بود برای نموداری کمال لطف به پیغمبر است و تنزیه حق چون هر دو نوبت نموداری قدم است و جلال که با زمان و مکان سر و کار ندارد چون پیغمبر در مکان بود و بجائی معیّن ولی از سوی حقّ نموداری امکانی بود که جلوه‌ای در قلب محمّد کرد بآنجور که [صفحه ۱۰۳] خرد در آن نابود است و دانش ز هم پاشیده زیرا بآن جا عقول عاجزند و اوهام متحیّرند و قلوب و الهند و ارواح حایر و اسرار فانی هستند. و در نوبت اوّل که بسدرهٔ المنتهی دید گمان برد که آنچه آنجا دیده است در عالم کون و فساد دیدنی نیست چون میدانست که حق زهر سنجش آدمی پاکیزه‌تر است و چون بنوبت دیگر دید دانست که هیچ مرتبه‌ای از حوادث پرده در جلو آن حقیقت نیست. تأویلات کاشانی: سدرهٔ المنتهی همان است که علم ملائکه بآن جا پایان می‌یابد و کس از آن سویش آگاه نیست و آن روح اعظم است که نه تعیّن و نه چیز و نه مرتبه‌ای فوق آن است مگر هویّت محضه و وجود مطلق و از اینکه جهت پیغمبر که از فناء محض ببقاء برگشت بآن جا رسید و جبرئیل را بصورت اصلی او دید. صافی: قطر درخت سدرهٔ المنتهی باندازه‌ی یک سال حرکت مردم دنیا است و هر یک برگ آن همه‌ی مردم جهان را فرا می‌گیرد و «جَنَّةُ المَأوی» یعنی جای آرامش پرهیزگاران که بآن جا جایگزین می‌شوند. -قرآن-۱۳۳-۱۵۱ مجمع: «جنه المأوی» با هاء قرائت شده است تا «جن»

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فعل باشد و هاء ضمیر و مفعول یعنی او را پوشاند. «ما زاغَ البَصَرُ- الخ» ۱۷ نیشابوری: ۱- یعنی پیغمبر توجّه نکرد به آنها که او را فرا گرفته بود. یعنی بآن پرتوها که دور و بر سدرهٔ المنتهی را فرا- گرفته بود توجّه نکرد و نور جلوگیر دیدار صاحب نور نشد. یا مقصود اینکه است آن فریاد که موسی را از دیدار پرتو حقّ محروم کرد در محمّد اثر نکرد و چشمش بجائی نرفت ۲- یعنی چشم از اندازه خود تجاوز نکرد. -قرآن-۱-۱۹ حسینی نوشته است: در اینکه آیت ستایش آن حضرت است که در آن شب پرتو التفات بر هیچ ذرهای نیفکند و دیدهی دل جز بمشاهدهی جمال الهی نگشود. نظم: در دیده کشید کحل ما زاغ || نی زاغ نگاه کرد نی باغ [صفحه ۱۰۴] میراند براق عرش پرواز || تا حجلهی ناز پردهی راز کاشانی: یعنی: از حقّ بدیگری چشم نداشت و بخودبینی گرفتار نشد و از آیات بزرگ حقّ دید که صفت رحمانیّت است و همهی صفات در آن جمع است چون جلوهی حقّ بصفت رحمانیّت است. تفسیر صفی علیشاه: وحی کرد او پس بسوی بندهاش || آنچه وحی او کرد و بد زیبندهاش قلب پیغمبر نگفت آن را دروغ|| که عیان دید از فتوح و از فروغ کشف او عالیتر از تخییل بود || همرهش در سیر دل جبریل بود با محمّد می‌کنید آیا جدال ||! ز آنچه در معراج دید از کشف و حال بار دیگر دید مر جبریل را || بر همان صورت بسدره مصطفی هست سدرهی منتهی هفتم فلک ||که نهایت باشد از سیر ملک جنت الماوی بود نزدیک آن || هست ارواح شهیدان را مکان نور عظمت آنگهان در دیدنش|| سدره را پوشیده بد پوشیدنش دید یعنی احمد روشن مجال || مستتر بد سدره در نور جلال چشم قلبش مایل از سوئی نگشت|| هم نه ز آن حدی که بود اندر گذشت سوی چپ یا راست نفکند او نظر || اینکه بود تحقیق ما زاغ البصر دید از آیات ربّ خود رسول || اکبر از آن کاندر آید در عقول «أَ فَرَأَیتُمُ اللّات- الخ» ۱۹ طبری: کلمه اللّات از اللّه گرفته شده است و تای آخر علامت تأنیث است چنانکه عبّاس نام مرد است و عبّاسه نام زن که تای آخر علامت تأنیث است و همچنین عزّی از عزیز گرفته شده است و الف علامت تأنیث است و عرب آنها را دختران خدا پنداشتهاند که بنام ماده نامیدهاند. -قرآن-۱-۲۶ و لات نام خانهای بوده است در طائف یا در نخله که جائی بوده است در بیابان. مجاهد گفته است: اینکه کلمه با تشدید تاء خوانده شده است که از «لتّ السّویق» گرفته شده است یعنی آرد تفت داده با آب می‌آمیخت چون [صفحه ۱۰۵] مردی بوده است که برای حاج اینکه خدمت را انجام می‌داده است و پس از مرگش سر گور او ماندند و او را پرستیدند و باین نام مشهور شد. و عزّی نام چند درخت بوده است که آنها را می‌پرستیدند و بعضی گفتهاند: سنگی سفید بوده است و بعضی گفتهاند: خانهای در طائف بوده است. و بعضی گفتهاند: خانهای در بطن نخله بوده است که نام محلّی است. و منات نام خانهای بوده است که قبیلهی بنی کعب آن را می‌پرستیدهاند. و بعضی گفتهاند لات و منات و عزی نام سه پارهی سنگ بوده است بدرون کعبه که آن را می‌پرستیدند مجمع: در کلمهی مناة اختلاف قرائت است و لات سنگی بوده است که مردی در بازار عکاظ آرد تفت داده که سویق می‌نامند با روغن می‌فروخت و چون مشتری می‌آمد او آرد و روغن را روی سنگی می‌آمیخت و بمشتری می‌داد و چون او مرد، مردم قبیلهی ثقیف برای احترام او آن سنگ را بت خود قرار دادند و کلمهی «ضِیزی» با همزه «ضِئیزی» نیز خوانده شده است. -قرآن-۵۹۵-۶۰۳-قرآن-۶۱۵-۶۲۳ «وَ مَناةَ الثّالِثَةَ الأُخری» ۲۰ طنطاوی: نام سنگی بوده است در قبیله هذیل و خزاعه یا ثقیف که خون قربانی و دیگر آداب دینی خود را جلو آن می‌ریختهاند. و کلمهی «اخری» صفت نکوهش و تحقیر است یعنی پست و ناچیز و اکنون در میان ما مصریها اینکه کلمه بمعنی پستی در قدر و شرف است. -قرآن-۱-۳۳ «إِن یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ- الخ» ۲۸ فخر: در کارهای مصلحتی روزانه و وظائف شرعی و عرفی که دسترس بعلم نیست باید بظن و گمان رفتار کرد ولی در عقاید و امور قلبی نمی‌توان بظنّ و گمان رفتار کرد. و کلمهی «حق» در جمله «إِنَّ الظَّنَّ لا یُغنِی مِنَ الحَقِّ» شاید مقصود خداوند باشد چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «ذلِکَ بِأَنَّ اللّهَ هُوَ الحَقُّ» که کلمهی حقّ برای وصف اللّه آورده شده است پس در آیه هم معنی اینکه است: گمان از اوصاف حق بی‌نیاز نمیکند و بگمان نمی‌توان اوصاف حقّ را تشخیص داد و معلوم کرد. -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۲۴۹-۲۹۳-قرآن-۳۶۰-۳۹۹ طنطاوی: حقیقت و درستی هر چیز با علم و یقین روشن می‌شود نه با [صفحه ۱۰۶] ظنّ و وهم. فی ظلال القرآن: چون هدایت از سوی حقّ برای آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آمده است پس بپندار، چند پاره سنگ و درخت را دختر خدا نامیدن گمانی است که جای علم را نمی‌گیرد. «إِلَّا اللَّمَمَ» ۳۲ مجمع: ۱- یعنی مگر گناه کوچک مثل بوسه و مانند آن ۲- آنچه در جاهلیت و قبل از اسلام اقدام بآن کرده‌اند پس از اسلام از آن بگذرند و ببخشند ۳- روی آوردن بگناه و پشیمان شدن و دوباره چنین کاری نکردن موجب بخشیدن است. -قرآن-۱-۲۰ «أَ فَرَأَيتَ الَّذِي- الخ» ۳۳ مجمع: هفت آیه است که برای عثمان نازل شده است که از مال خود براه خدا میداد و برادر رضاعی او عبد اللّه بن ابی سرج او را از اینکه کار منع کرد. [ما در اوّل اینکه آیات بشرح نزول گفتیم که به روایت طبری برای ولید بن مغیره نازل شده است «مؤلّف»]. -قرآن-۱-۲۴ «إِبراهِيمَ الَّذِي وَفّى» ۳۷ طبری: ۱- یعنی خواب قربانی فرزند خود را انجام داد ۲- وظائف دینی خود را انجام داد. و مفاد آیات بعد نوشته‌ی در صحف ابراهیم و موسی بوده است. -قرآن-۱-۳۰ «أَضحَكَ وَ أَبكى» ۴۳ ابو الفتوح: ۱- ضحّاک گفت: ابر را به باران بگریاند و باغ را ببهار و اینکه معنی از علیّ علیه السّلام نیز نقل شده است ۲- ذو النون مصری گفت: یعنی دلهای عارفان بآفتاب معرفت بخندانید، و دلهای کافران بکفر و ناشناسی بگریانید ۳- سهل گفت: مطیع را برحمت بخندانید، و عاصی را بغضب بگریانید ۴- بسّام بن عبد اللّه گفت: دلهاشان را بگریاند و لبهاشان را بخنداند. -قرآن-۱-۲۱ «أَماتَ وَ أَحيا» ۴۴ ابو الفتوح: ۱- یعنی در دنیا بمیراند و در آخرت زنده کند ۲- پدران را بمیراند و پسران را زنده کند ۳- کافر را بناشناسی حقّ مرده دارد و مؤمن را بحق شناسی زنده کند ۴- بعدل بمیراند و بفضل -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۱۰۷] زنده کند ۵- بحرمان مرده دارد و باحسان زنده. «أَغنى وَ أَقنى» ۴۸ ابو الفتوح: ۱- بسرمایه توانگر کرد و بآنچه فراهم می‌کنند از گاو و گوسفند بچنگ آنها در آورد ۲- مجاهد گفت: «أَقنى» یعنی خدمتکار بشما داد ۳- إبن عبّاس گفت: یعنی بآنچه داد راضی کرد. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۱۴۴-۱۵۲ ۴- حضرمی گفت: خود بی‌نیاز و مردم را نیازمند بخود کرد ۵- إبن کیسان گفت: اقنی یعنی فرزندان بمردم داد. «رَبُّ الشِّعرى» ۴۹ ببرهان قاطع چاپ دکتر معین مراجعه شود. -قرآن-۱-۱۹ سنگلجی در کلید فهم قرآن: چون عرب غیر اینکه ستاره را نپرستید و مردی بنام [ابو کبشه] قبیله‌ی خزاعه را بپرستش آن راهنمائی کرد از اینکه روی نام اینکه ستاره بمیان آمده است تا بفهمانند که آفریننده‌ی جهان معبود شما را آفریده. فی ظلال القرآن: ستاره‌ای است که بیست برابر خورشید سنگین‌تر است و پنجاه برابر آن نور دارد و فاصله‌ی آن از زمین یک میلیون برابر فاصله خورشید است از زمین. «فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكَ- الخ» ۵۵ کشف: گفته‌اند: اینکه سخن با ولید بن مغیره است. -قرآن-۱-۲۷ اسجُدُوا- الخ» ۶۲ کشف: عکرمه گفت: پیغمبر اینکه سوره را خواند و سجده کرد و مسلمان و مشرک و آدمی و پری با او سجده کردند و از عبد اللّه نقل است«۹» اوّل سوره‌ای که در آن سجده است اینکه سوره بوده است که پیغمبر [ص] و آنکه پشت سر او بود سجده کردند مگر امیّهٔ بن خلف که مشتی خاک برداشت و بر آن سجده کرد و سر انجام کافر ماند و کشته شد. زید بن ثابت گفت: من سوره و النّجم را حضور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله خواندم و آن حضرت سجده نکرد و اینکه دلیل است که سجده‌ی خواندن قرآن واجب نیست. سفیان ثوری و اصحاب رأی که معتقد باجتهاد هستند سجده را بر خواننده و شنونده واجب دانسته‌اند.اوّل سوره‌ای که در آن سجده است اینکه سوره بوده است که پیغمبر [ص] و آنکه پشت سر او بود سجده کردند مگر امیّهٔ بن خلف که مشتی خاک برداشت و بر آن سجده کرد و سر انجام کافر ماند و کشته شد. زید بن ثابت گفت: من سوره و النّجم را حضور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله خواندم و آن حضرت سجده نکرد و اینکه دلیل است که سجده‌ی خواندن قرآن واجب نیست. سفیان ثوری و اصحاب رأی که معتقد باجتهاد هستند سجده را بر خواننده و شنونده واجب دانسته‌اند. -قرآن-۱-۱۲- پاورقی-۱۷۵-۱۷۷ [صفحه ۱۰۸] ابو الفتوح: مذهب اهل بیت اینکه است که سجده‌ی قرائت اینکه آیه واجب است و نیز اجماع اهل بیت است و از چهار سوره‌ی عزائم است که خواندنش بر جنب و زن بدوران عادت حرام است. فی ظلال القرآن: بخش اوّل اینکه سوره متوجّه بیان حقیقت وحی است و دو منظره از مشاهدات پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله را معرفی می‌کند که حقایق را بدرستی بی‌خطا و غفلت بدو نوبت از جبرئیل فرا گرفت و با دقّت و وارسی بر آیات بزرگ خداوندی آگاه شد. بخش دوّم: سر زنش کافران است بر گمان بیهوده‌ی ایشان و پرستش سنگها و خرافه‌ی انتساب دختری‌شان بخداوند بموجب وهم باطل خود با اینکه خداوند آنها

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را بوسیله‌ی پیغمبر بسوی حقّ و حقیقت می‌خواند. بخش سوّم: تلقین پیغمبر است باعراض از مردم بی‌خرد که فکرشان زندگی زود گذر است و از یاد حقّ بی‌خبرند و اشاره‌ی بجزای آخرت است و سود و زیان هر کس بواسطه‌ی کارش چون مردم بعلم خداوند از پیدایش و زندگی جزا و پاداش می‌برند نه بگمان و اندیشه‌ی باطل خود. بخش چهارم: اشعار بمقام نبوّت است از قدیم دوران تربیت بشر و سر- انجام کار بشر بسوی حق و توجه بنزدیکی رستاخیز و رسیدگی بحساب زندگی. و آیت آخر که فرمان سجود شده است بعضی روایات بی‌اصل گفته‌اند: چون پیغمبر اینکه آیه را خواند «أَ فَرَأَیتُمُ اللّاتَ وَ العُزّی- الخ» شیطان اینکه جمله‌ها را باین آیه وصل کرد «تلک الغرانین العلی و انّ شفاعتهنّ لهی الّتی ترتجی» یعنی از اینکه صورتهای زیبای بلند پایه امید شفاعت داریم. و نتیجه اینکه می‌شود که اینکه سنگهای معبود عربها لایق میانجیگری هستند برای گناه بشر به پیشگاه خداوند. -قرآن-۱۰۹-۱۴۶ و چون مشرکین اینکه را شنیدند شاد شدند که پیغمبر با ما موافق شد و معبودهای ما را قبول کرد و از اینروی چون پیغمبر و مسلمین برای آیت سجده بسجود رفتند مشرکین هم از شادی موافقت پیغمبر با آنها بسجده رفتند و اینکه خبر به مسلمین [صفحه ۱۰۹] حبشه رسید و همه شاد شدند و بمکه آمدند بامید اینکه مردم مکّه مسلمان شده‌اند و البتّه معلوم است که اینکه جمله‌ها ساختگی است و غیر قابل قبول ولی ممکن است عربها با پیغمبر بسجده رفته باشند نه بواسطه‌ی آن جمله‌های مجعول بلکه چون خود روزی از قاری خوش لحنی شنیدم که اینکه سوره را میخواند و من در برابر هر آیتی از آن خود را برابر پیغمبر می‌دیدم که گویا اینکه جمله‌ها را می‌گوید و می‌شنوم و از سوگندش خاطرم آرام می‌شود و از سیر ملکوت و دیدار جبرئیل همان منظره در جلو چشم مجسّم می‌شود که محمّد است و جبرئیل و سدرهٔ- المنتهی و در نقل خرافات و نام بتها دیده‌ی حقارت و مهانت من بسوی چند پاره سنگ گشوده می‌شد و گویا می‌دیدم با چه پستی و نادانی اینکه بتها در جلو من نمایان شده است و همچنین در هر قسمتی از اینکه سوره خود را برابر پیغمبر می‌دیدم که مفاد آنها در جلو چشمم نمودار شده است و گویا آنچه آن روز پیغمبر گفته است و امروز از زبان اینکه قاری بگوش من می‌رسد حقایقی است نمودار که یکایک از جلو من می‌گذرد و هر کدام اثر مخصوص خود را در تمام عروق و اعصاب من بجا می‌گذارد، و چون جمله‌ی آخر و فرمان بسجده بگوشم رسید لرزه‌ای سخت از دل تا تمام رگ و پیوندهایم را فرا گرفت و گویا همه‌ی بدنم از هم جدا می‌شود و اختیار خود را چنان از دست داده و اشکهایم سرازیر شده بود که بهیچ کوشش و نیرو جلوگیریش ممکنم نبود. و با اینکه بارها اینکه سوره را خوانده بودم اثر خاصّ اینکه نوبت بود که به اینکه گونه روح و تنم را دگرگون کرد، و اینکه خود سرّ قرآن است و نفوذ آن در دلها و چنین خاصیت و اقتضای آیات بوده است که در دل اعراب اثر کرده است و آنها را بسجده انداخته است بخصوص که از زبان پیغمبر [ص] و نفوذ صوت و سخن آن حضرت بوده است و اثر سخن و صوت پیغمبر نمونه‌هائی داشته است که یکی سرگذشت عتبهٔ بن ابی ربیعه است چون اعراب او را حضور پیغمبر فرستادند تا با آن حضرت سخن گوید و از بدگوئی خداها و بتها بازش دارد و قرار بگذارد که آنچه بخواهد بپذیرند چه سرمایه [صفحه ۱۱۰] باشد یا بزرگی و ریاست و یا ازدواج با خانوده‌ها و بزرگانشان، او آنچه بایستی بگوید بآن حضرت گفت، آن حضرت فرمود: «أ فرغت یا ابا الولید»! یعنی ای ابو الولید سخن خود گفتی و تمام شد! او گفت: بلی. فرمود: اکنون از من بشنو، او عرض کرد: بسیار خوب. فرمود: «بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ حم تَنزِیلٌ مِنَ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ کِتابٌ فُصِّلَت آیاتُهُ قُرآناً عَرَبِیًّا لِقَومٍ یَعلَمُونَ بَشِیراً وَ نَذِیراً فَأَعرَضَ أَکثَرُهُم فَهُم لا یَسمَعُون» و بقیّه‌ی آیات اینکه سوره را خواند تا باین آیه رسید: -قرآن-۳۰۰-۵۱۵ «فَإِن أَعرَضُوا فَقُل: أَنذَرتُکُم صاعِقَةً مِثلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ». چون باین کلمات رسید او دست خود دراز کرد تا دهان پیغمبر را بگیرد و لرزه بانداش افتاد و گفت: بخویشاوندیمان سوگندت می‌دهم که بس کن و دیگر مگو. و بسوی قریش برگشت و قصه را نقل کرد و گفت: شما می‌دانید: چیزی که محمّد گفت دروغ نمیشود اینکه بود که من ترسیدم بشما عذاب برسد، اینکه است شعور عرب آشنا به زبان با سر سختی و دشمنی باز هم تسلیم باین سخنان می‌شود. پس ممکن است آنها که آیات سوره‌ی و النجم شنیدند در موقعی بود که صوت پیغمبر و خاصیت آیات چنان اثر خود را در دل آنها گذارد که با همه دشمنی و سرسختی به سجده افتادند. -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱-۸۲ سخن ما: ۱- آیات اوّل اینکه سوره نشان می‌دهد درستی سخن پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و چگونگی وحی و الهام بآن حضرت را، و آیت نهم «فَکانَ قابَ قَوسَینِ-» الخ» که فاصله نشان داده است میان پیغمبر و معلّم آن حضرت شاید از اینکه روی باشد که اگرچه شدید القوی علی الظّاهر جبرئیل است ولی در حقیقت همان قدرت بی‌نهایت خداوندی است که محمّد را رهبری می‌کرده است، پس برای جایگزینی در دل عربها که گفته شده است یک سخت نیرو یادش داد یاد آور شده است که آن شدید القوی نه دور بود که محمّد تلقین او را درست درک نکند و اشتباه کند بلکه نزدیک بود بکمتر از فاصله‌ی گوشه‌های کمان بیکدیگر و از جهت حقیقت هم اینکه عبارت شاید اشاره باشد باندازه‌ی ظرفیّت و هشیاری -قرآن-۱۵۳-۱۸۱ [صفحه ۱۱۱] پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله که هرکسی از مبدأ اعلی و مرکز فرماندهی بمغز و اعصاب آدمی اندازه‌ای معیّن فاصله دارد و ارتباط دارد و می‌تواند تا اندازه‌ای معیّن مطالب را درک کند چنانکه می‌بینیم یکی کم و دیر چیزی را در می‌یابد و یکی زیاد و زود و دیگر زیاد و دیر و چهارمی کم و زود و با مطالعه‌ی در فکر و کار زندگی مردم اینکه حقیقت بخوبی درک می‌شود پس اینکه جمله که فاصله را کم معیّن کرده است برای فهماندن اینکه مطلب است که محمّد انسانی است برتر انسانها که از همه بیشتر و زودتر مطلب را فرا می‌گیرد چون از دستگاه مرموز فرماندهی باعصاب و مغز که «شَدِیدُ القُوی» نامیده شده است فاصله‌اش بسیار کم است و بسیار نزدیک بآن است، و از همین جهت است که نه خطا و ضلالت دارد و نه غوایت و نه از میل خود سخن می‌گوید چون بالاتر و نزدیکتر ارتباط با شدید القوی دارد و فاصله‌ای ندارد که خطائی در میان باشد. -قرآن-۶۲۹-۶۴۶ ۲- آیت ۱۰ «فَأَوحی إِلی- الخ» که آشکار گفته نشده است چه چیز وحی شد شاید از دو جهت باشد: اوّل- برای نشان دادن اهمیت آن است که آنچه سر بسته گفته می‌شود در انظار بزرگ جلوه می‌کند چنانکه امام فخر گفته است که: -قرآن-۱۳-۲۸ «للتّفخیم و التّعظیم». دوّم- شاید برای اینکه باشد که آنچه بمحمد وحی شد کس را توان دریافت همگی آن نباشد که پاره‌ی از آن اندک اندک برای مردم نمودار می‌شود و قسمتی هم آنچه اندر وهم ناید آن بود و هرگز دگر آفریدگان را آمادگی آن گونه چیزها نداده‌اند. ۳- آیا کلمات «سِدرَةِ المُنتَهی» چه باشد و برای چه اینگونه کلمات آورده شده است! شاید همانکه از مفسرین نقل کردیم و در ترجمه نوشتیم مقصود آخرین موجودیت قابل درک بشری باشد که محمّد است و انتخاب کلمه سدره برای آن باشد که چون عرب با محسوسات خود سر و کار دارد و پر شاخه‌تر درختی که در جلو چشم او هست و بیشتر اعراب غیر آن جور درختی ندیده‌اند نام آن برده شده است که ساقه‌ای درشت و شاخه بالی زیاد دارد و چند جور است به -قرآن-۱۶-۳۶ [صفحه ۱۱۲] مثال عوالم خلق خداوندی که شما نمی‌توانید درک کنید بچند جور آفریده شده است. ۴- آیت ۲۴ «أم لِلإِنسانِ- الخ» علاوه بر اینکه می‌فهماند انسان هر آرزوی غلط که می‌کند و پاره‌های سنگ و درخت را دختر خدا می‌پندارد هرگز قابل انجام و تحقق نیست، اشاره است بیک حقیقت کلی و تربیت آدمی که پی آرزوی غلط نباشد چون آنچه آرزو کند بر آوردنی نیست گرچه همه چیز از آغاز تا بانجام در قدرت خدا است ولی بایستی چیزی آرزو شود که بموجب عقل و دین قابل پیدایش است و برای او شدنی است، ور نه آرزوی انسان هرگز پایان پذیر نیست. -قرآن-۱۳-۳۰ ۵- آیت ۲۶ جمله‌ی «لا تُغنِی شَفاعَتُهُم شَیئاً إِلّا مِن بَعدِ أن یَأذَنَ اللّه» نشان می‌دهد که هیچ شفاعت و میانجیگری از موجودات عالیه که ملک باشد فراهم نیست جز باذن خدا یعنی بسرنوشت و تقدیر آدمی که در نصیب هر کس از کار زندگی و پس از مرگ او پای میانی هیچ آفریده اثر ندارد جز سرنوشت خداوندی و بس. -قرآن-۲۱-۹۲ ۶- آیت ۲۸ جمله‌ی «إِنَّ الظَّنَّ لا یُغنِی- الخ» شاید نظر باین مطلب نباشد که ظن و گمان بطور کلی برای آدمی ارزش ندارد بلکه ممکن است اشاره باشد بپندار بیهوده‌ی اعراب که درخت و سنگ را دختر خدا و میانجی میان خالق و مخلوق فرض می‌کردند و الف و لام «الظَّن» اشاره باشد بهمان چه آنها گمان می‌کردند که البتّه آنجور گمان هرگز جایگیر حق نمی‌شود. -قرآن-۲۱-۴۹-قرآن-۲۸۷-۲۹۸ ۷- آیت ۳۲ «فَلا تُزَکُّوا- الخ» ابو الفتوح نقل کرده است: گروهی به عبادات خود افتخار می‌کردند اینکه جمله برای جلوگیری آنها است. ولی شاید از اول تا آخر آیه را که مطالعه کنیم باین نتیجه برسیم: جمله‌ی «تُزَکُّوا» مشتق است از «تزکیهٔ النّفس» بمعنی خود ستائی و در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اول آیه گفته شده است: اگر کسی از گناه دوری کرد و اندک خطائی از او سر زد خداوند او را میآمرزد چون -قرآن-۱۳-۲۸- قرآن-۲۴۲-۲۵۳ [صفحه ۱۱۳] پیدایش آدمی بقدرت او است و از نهاد هر کس آگاه است که نیک نهاد و درست کردار است یا بد نهاد است و بد کار و خودنما پس خود ستائی چه در نظر مردم چه در دل و وجدان خود که گمان کند آدم خوبی است و خوشرفتار است غلط است که خمیره و ساختمان هر کس را خدا که آفریده می‌داند و انسان جز انجام وظیفه هیچگونه قضاوت برای خود نمی‌تواند و نباید بکند چون خود ستائی مولود غرور است و نتیجه‌ی بد آن محرومیّت از هر گونه وسائل و دستاویزهای زندگی است که گمان می‌کند خود از دیگران بهتر می‌فهمد و بیشتر وسائل کار در اختیار دارد و همیشه از هم‌کاری و بهره‌ی اجتماعی محروم است، چنانکه با مطالعه‌ی احوال مردم مغرور و خود ستا بخوبی اینکه مطالب نمودار می‌شود.

سوره قمر

اشاره

- ۵۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره القمر [۵۴]: آیات ۱ تا ۵۵]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ اقتَرَبَتِ السّاعَةُ وَ انشَقَّ القَمَرُ [۱] وَ إِن یَرَوا آیَةً یُعرِضُوا وَ یَقُولُوا سِحرٌ مُستَمِرٌّ [۲] وَ کَذَّبُوا وَ اتَّبَعُوا أَهواءَهُم وَ کُلُّ أَمرٍ مُستَقِرٌّ [۳] وَ لَقَد جاءَهُم مِنَ الأَنباءِ ما فِیهِ مُزدَجَرٌ [۴] -قرآن-۱-۲۳۹ حِکمَةٌ بالِغَةٌ فَما تُغنِ النُّذُرُ [۵] فَتَوَلَّ عَنهُم یَومَ یَدعُ الدّاعِ إِلی شَیءٍ نُکُرٍ [۶] خُشَّعاً أَبصارُهُم یَخرُجُونَ مِنَ الأَجداثِ کَأَنَّهُم جَرادٌ مُنتَشِرٌ [۷] مُهطِعِینَ إِلَی الدّاعِ یَقُولُ الکافِرُونَ هذا یَومٌ عَسِرٌ [۸] کَذَّبَت قَبلَهُم قَومُ نُوحٍ فَکَذَّبُوا عَبدَنا وَ قالُوا مَجنُونٌ وَ ازدُجِرَ [۹] -قرآن-۱-۳۵۳ فَدَعا رَبَّهُ أَنِّی مَغلُوبٌ فَانتَصِر [۱۰] فَفَتَحنا أَبوابَ السَّماءِ بِماءٍ مُنهَمِرٍ [۱۱] وَ فَجَّرنَا الأَرضَ عُیُوناً فَالتَقَی الماءُ عَلی أَمرٍ قَد قُدِرَ [۱۲] وَ حَمَلناهُ عَلی ذاتِ أَلواحٍ وَ دُسُرٍ [۱۳] تَجری بِأَعیُننا جَزاءً لِمَن کانَ کُفِرَ [۱۴] -قرآن-۱-۲۷۸ وَ لَقَد تَرَکناها آیَةً فَهَل مِن مُدَّکِرٍ [۱۵] فَکَیفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ [۱۶] وَ لَقَد یَسَّرنَا القُرآنَ لِلذِّکرِ فَهَل مِن مُدَّکِرٍ [۱۷] کَذَّبَت عادٌ فَکَیفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ [۱۸] إِنّا أَرسَلنا عَلَیهِم رِیحاً صَرصَراً فِی یَومِ نَحسٍ مُستَمِرٍّ [۱۹] -قرآن-۱-۲۸۶ تَنزِعُ النّاسَ کَأَنَّهُم أَعجازُ نَخلٍ مُنقَعِرٍ [۲۰] فَکَیفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ [۲۱] وَ لَقَد یَسَّرنَا القُرآنَ لِلذِّکرِ فَهَل مِن مُدَّکِرٍ [۲۲] کَذَّبَت ثَمُودُ بِالنُّذُرِ [۲۳] فَقالُوا أَ بَشَراً مِنّا واحِداً نَتَّبِعُهُ إِنّا إِذاً لَفِی ضَلالٍ وَ سُعُرٍ [۲۴] -قرآن-۱-۲۸۸ أَ أُلقِیَ الذِّکرُ عَلَیهِ مِن بَینِنا بَل هُوَ کَذّابٌ أَشِرٌ [۲۵] سَیَعلَمُونَ غَداً مَنِ الکَذّابُ الأَشِرُ [۲۶] إِنّا مُرسِلُوا النّاقَةِ فِتنَةً لَهُم فَارتَقِبهُم وَ اصطَبِر [۲۷] وَ نَبِّئهُم أَنَّ الماءَ قِسمَةٌ بَینَهُم کُلُّ شِربٍ مُحتَضَرٌ [۲۸] فَنادَوا صاحِبَهُم فَتَعاطی فَعَقَرَ [۲۹] -قرآن-۱-۳۱۴ فَکَیفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ [۳۰] إِنّا أَرسَلنا عَلَیهِم صَیحَةً واحِدَةً فَکانُوا کَهَشِیمِ المُحتَظِرِ [۳۱] وَ لَقَد یَسَّرنَا القُرآنَ لِلذِّکرِ فَهَل مِن مُدَّکِرٍ [۳۲] کَذَّبَت قَومُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ [۳۳] إِنّا أَرسَلنا عَلَیهِم حاصِباً إِلّا آلَ لُوطٍ نَجَّینا هُم بِسَحَرٍ [۳۴] -قرآن-۱-۳۰۰ نِعمَةً مِن عِندِنا کَذلِکَ نَجزِی مَن شَکَرَ [۳۵] وَ لَقَد أَنذَرَهُم بَطشَتَنا فَتَمارَوا بِالنُّذُرِ [۳۶] وَ لَقَد راوَدُوهُ عَن ضَیفِهِ فَطَمَسنا أَعیُنَهُم فَذُوقُوا عَذابِی وَ نُذُرِ [۳۷] وَ لَقَد صَبَّحَهُم بُکرَةً عَذابٌ مُستَقِرٌّ [۳۸] فَذُوقُوا عَذابِی وَ نُذُرِ [۳۹] -قرآن-۱-۲۹۰ وَ لَقَد یَسَّرنَا القُرآنَ لِلذِّکرِ فَهَل مِن مُدَّکِرٍ [۴۰] وَ لَقَد جاءَ آلَ فِرعَونَ النُّذُرُ [۴۱] کَذَّبُوا بِآیاتِنا کُلِّها فَأَخَذناهُم أَخذَ عَزِیزٍ مُقتَدِرٍ [۴۲] أَ کُفّارُکُم خَیرٌ مِن أُولئِکُم أَم لَکُم بَراءَةٌ فِی الزُّبُرِ [۴۳] أَم یَقُولُونَ نَحنُ جَمِیعٌ مُنتَصِرٌ [۴۴] -قرآن-۱-۳۰۶ سَیُهزَمُ الجَمعُ وَ یُوَلُّونَ الدُّبُرَ [۴۵] بَلِ السّاعَةُ مَوعِدُهُم وَ السّاعَةُ أَدهی وَ أَمَرُّ [۴۶] إِنَّ المُجرِمِینَ فِی ضَلالٍ وَ سُعُرٍ [۴۷] یَومَ یُسحَبُونَ فِی النّارِ عَلی وُجُوهِهِم ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ [۴۸] إِنّا کُلَّ شَیءٍ خَلَقناهُ بِقَدَرٍ [۴۹] -قرآن-۱-۲۸۴ وَ ما أَمرُنا إِلّا واحِدَةٌ کَلَمحٍ بِالبَصَرِ [۵۰] وَ لَقَد أَهلَکنا أَشیاعَکُم فَهَل مِن مُدَّکِرٍ [۵۱] وَ کُلُّ شَیءٍ فَعَلُوهُ فِی الزُّبُرِ [۵۲] وَ کُلُّ صَغِیرٍ وَ کَبِیرٍ مُستَطَرٌ [۵۳]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ [۵۴] -قرآن-۱-۲۵۲ فِي مَقْعَدِ صِدقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ [۵۵] -قرآن-۱-۴۹ [صفحه ۱۱۵] معنی لغات: «مُهطِعِين» از مصدر هطع و هطوع بمعنی با شتاب و ترس رو بچیزی رفتن، چشم بچیزی دوختن و از آن بر نداشتن. «دُسُرٍ» جمع دسار بمعنی میخ و وسیله‌ی بستن تخته‌های کشتی. «صَرصَرٍ» باد تند یا سرد، «مُنقَعِرٍ» از جای کنده، مرده. «أَشِرٌ» خود پسند، گردنفراز. «هشیم» گیاه خشک و نرم و کهنه. «المُحتَظِرِ» محفوظ، ممنوع، نگاهداری شده. «فَطَمَسنا» از مصدر طمس نشانه‌ی چیزی پاک کردن و کهنه شدن، نابود کردن، پوشاندن نور چشم کم شدن، بمعنی لازم و متعدّی استعمال شده است. -قرآن-۱۳-۲۶-قرآن-۱۳۷-۱۴۵-قرآن-۲۰۲-۲۱۱-قرآن-۲۳۲-۲۴۳-قرآن-۲۶۸-۲۷۶-قرآن-۳۳۴-۳۴۷-قرآن-۳۸۰-۳۹۱ ترجمه: بنام بخشاینده خدای بدیگر جهان و مهربان بهمگان در اینکه جهان ۱ رستاخیز نزدیک شد که ماه دو پاره شد ۲ ولی کافران اگر چنین نشانه [درستی گفتار پیغمبر] بینند روی بگردانند و گویند: جادوی زود گذر است و یا گویند: کار همیشگی محمّد است ۳ و به پیروی خواسته‌ی خود دروغش شمرند با اینکه همه کار بر جای است [و بدرستی انجام شده] ۴ و خود از سرگذشت پیشین خبر دارند و شود جلوگیرشان از زشتی و بدی باشد ۵ که آن سراسر پند است و حکمت ولی کی اینکه بیم و نوید بی‌نیازی آورد و سود رساند ۶ پس ای محمّد [صفحه ۱۱۶] پروایشان مدار تا روزی فرا رسد که بسوی سر انجامی زشت آوازشان کنند ۷ با چشمهای فرو هشته، چون ملخ پراکنده از گور بدر شوند ۸ و شتابناک بسوی آواز روند و آن کافران گویند: چه دشوار روزی ۹ در گذشته [نیز چنین بود که] بنده‌ی ما نوح را مردمش دروغگو شمردند و دیوانه‌اش گفتند و آزرده شد ۱۰ و با پروردگار خود گفت: بمن چیره شدند تو خود کینخواهی من کن. ۱۱ پس چنان آب فرو ریختیم [که گوئی] درهای آسمان گشودیم ۱۲ و زمین را همچو چشمه‌های آب روان کردیم تا آب از بالا- و زیر بهم رسید چه فرمانی بود ز ما بسرنوشت شده ۱۳ و او را بر ابزاری از میخ و تخته بردیم ۱۴ که به جلو چشمان [و نگهبانی] ما بآب روان شد تا کافران سزای خود بینند ۱۵ و کشتی را بجای گذاردیم تا نشانه‌ی توان ما باشد. پس آیا کسی آن را به خاطر آورد و ز ان پند گیرد! ۱۶ چگونه بیمی بود و عذابی! ۱۷ و [اکنون هم] قرآن را چه آسان کرده‌ایم برای یادگیری پس شود کسی [بخواند و] بیاد حقّ باشد! ۱۸ و نیز عادیان دروغگو دانستند پیغمبرشان را، و چه بیمی از ما بود و چه گرفتاری ۱۹ که بادی سخت بروزی شوم، ۲۰ پیوسته مردمان، چون خرمابنان ز ریشه بر آمده از جای بکند ۲۱ پس چگونه بوده است بیم‌آوری ما و عذاب ما! ۲۲ البته اینکه قرآن آماده‌ی یادگیری است پس هست کسی که یاد گیرد [و اندیشه‌ی فردا کند]! ۲۳ و ملت ثمود بیم و نویدها را دروغ شمردند ۲۴ و گفتند: چگونه شود پیرو آدمی چون خود شویم و گمراه و دیوانه باشیم! ۲۵ مگر از ما جز او کسی نبود که الهامش کنند! بلی او دروغگو است و خودخواه ۲۶ ولی بزودی فردا برسد و بدانند: کی است دروغگو و که گردنفراز است! ۲۷ [و بصالح نوید دادیم:] ما بآزمایش‌شان شتر فرستیم. تو در کمین باش و شکیبا ۲۸ و آگاهشان کن: چشمه آب شما بفرمان خدا بخش است و شما بنوبت خود دم آب روید و شتر هم بروز خود آب خورد ۲۹ مردم ثمود همدم [بی‌دین و زورمند] خویش خود را بیاری خواستند او دست بیازید و شتر را پی ببرید. ۳۰ پس بنگر بیم‌آوری و آزار ما [صفحه ۱۱۷] ۳۱ که آوازی چنان سخت بر سرشان آوردیم تا چون گیاه خشک در چاله کرده بودند ۳۲ اکنون قرآن را برای یاد گذشته و اندیشه‌ی آینده آماده کرده‌ایم پس شود کسی پند از آن گیرد! ۳۳ و مردم لوط سخن او باور نداشتند ۳۴ و ما بر آنها ز باد سنگریزه بریختیم جز خاندان لوط که بسحرگاهان رهاندیم ۳۵ و اینکه نعمتی از سوی ما بود که چنین پاداش دهیم آنکه سپاسگزار است و قدر نعمت شناسد ۳۶ و البتّه لوط ز سختی ما ترساندشان لیکن دو دل بودند و در بیم و نویدش بجدل ۳۷ و از میهمانان او کام خواستند و ما چشم‌شان بپوشاندیم و گفتیم: بچشید: آزار ما و [دنباله‌ی پیکار با] بیم و نوید ما. ۳۸ چه بامدادان بسحرگاهان پیوسته آزاری بر سرشان رفت ۳۹ و گفتیم بچشید عذاب و سزای نافرمانی بیم و نوید ما را ۴۰ و البتّه اینکه قرآن را برای پند مردم آسان کردیم پس شود کسی بیاد حقّ باشد! ۴۱ و هم خاندان فرعونی را بیم- آوران بودند ۴۲ و ایشان همه‌ی نشانهای ما دروغ پنداشتند پس ما چنان سخت گرفتارشان کردیم که گوئی بچنگال سروری توانا مانده‌اند ۴۳ [ای محمّد از اینکه عربها بپرس] مگر کافران شما بهتر و زورمندتر از آن گذشتگان هستند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و یا نوشته‌ی آزادی بدست‌تان دادند ۴۴ یا پندارند گروهند و هم پشت یکدگرند! ۴۵ ولی بزودی همگانشان شکسته شوند و پشت بگردانند [روی بگریز] ۴۶ بلی میعادشان برستاخیز است که تلختر است و ناگوارتر ۴۷ و البتّه بدکاران بگمراهیند و آتش ۴۸ در آن روز که بروی بآتش‌شان کشند [و گویندشان] پساوش آتش بچشید ۴۹ چه ما همه چیز باندازه آفریدیم [و بسرانجامش رسانیم] ۵۰ و فرمان ما جز همانند یک چشم بر هم زدن نیست ۵۱ و البتّه پیروان دینتان نابود کردیم پس کسی هست یاد آن کند! ۵۲ چون آنچه کردند بکارنامه‌ها بود ۵۳ که کوچک و بزرگ آن از قلم نیفتاد ۵۴ و البتّه پرهیزکاران به بستانها بر کنار نهرهایند ۵۵ بجایگاه راستی که پیشگاه سلطان توانا بود. سخن مفسرین: ابو الفتوح: اینکه سوره مکّی و پنجاه و پنج آیه است. [صفحه ۱۱۸] «اقتَرَبَتِ السّاعَةُ وَ انشَقَّ القَمَرُ» ۱ طبری: یعنی آن ساعت که رستاخیز بپا می‌شود نزدیک شد. و مقصود ترساندن مردم است بنزدیک شدن قیامت و نابودی جهان و آمادگی مردم برای سختی قیامت پیش از فرا رسیدن آن و آنگاه که هنوز پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بمکّه بود مردم آنجا معجزه‌ای خواستند آن حضرت شکافتن ماه را بآنها نشان داد برای راستی سخن و درستی پیغمبری خود و چون بآنها نمایاند گفتند: محمّد ما را جادو کرد و اینکه است معنی اینکه آیه تا «سِحرٌ مُستَمِرٌّ». -قرآن-۱-۴۵-قرآن-۵۱۱-۵۲۹ و انس مالک گفته است از پیغمبر خواستند آیتی بنمایاند آن حضرت قمر را دو پاره نشان داد بطوری‌که کوه حرا را از میان آندو دیدند. و نیز او گفته است دو بار شکافتن ماه را بمردم مکه نشان داد. و نیز ابو الفتوح نوشته است: حذیفه خواند «و قد انشقّ القمر» و چنان است که انشقاق قمر بعلامت قیام ساعت کرد و گفت: از اعلام قرب قیام ساعت یکی انشاق قمر است چون قمر شکافته شد وقت آمد که قیامت برخیزد، و عطا گفت: معنی آن است که «و سینشقّ القمر» و ماه شکافته خواهد شد یعنی هنوز وقت نیست و اینکه خلاف اجماع است. مجمع: إبن مسعود گفته است: ماه دو پاره شد و پیغمبر فرمود: بنگرید، بنگرید و نیز او گفته است: سوگند بخدا که کوه حرا را از میان دو پاره‌ی ماه دیدم. و اینکه مطلب را گروهی از اصحاب روایت کرده‌اند که اینکه چند نفر از آنها را نام می‌بریم: عبد اللّه مسعود، انس مالک، حذیفهٔ بن الیمان و عبد اللّه بن عمر و گروهی از مفسّرین اینکه عقیده را دارند مگر عثمان بن عطا که از پدرش نقل کرده است که معنای آیه اینکه است «سینشقّ القمر» و همین معنی از حسن بصری نقل شده است و بلخی نیز شقّ القمر را انکار کرده است ولی اینکه عقیده درست نیست زیرا مسلمین بر آن اجماع کرده‌اند و شهرتی که میان اصحاب پیغمبر داشته است جلوگیر است از اینکه کسی آن را منکر شود، و اگر کسی خرده گیری کند که چه شد ماه شکافت و دیگر مردم جهان ندیدند و تاریخ آن را ضبط نکرد! جواب اینکه [صفحه ۱۱۹] است که اینکه اعتراض درست نیست چه ممکن است: ۱- بواسطه‌ی ابراز چشمها پوشیده مانده است ۲- مردم بخواب بوده‌اند ۳- بیشتر مردم توجّهی به اینگونه حوادث ندارند چنانکه فرو فتادن ستاره و طلوع و غروب آن را بیشتر خبردار نمی‌شوند و از آن غافل هستند. و در آیه که شکافتن ماه و نزدیک شدن قیامت با هم گفته شده است از اینکه جهت است که شکافتن ماه نشانه‌ی پیغمبری آن حضرت است و پیغمبری و دوران آن حضرت از شرطها و نشانه‌های نزدیکی قیامت است. کشف: انس مالک گفت: در یک شب دو نوبت ماه شکافت که اوّل بدو نیم شکافت و بهم آمد دوباره شکافته شد. و نیز بکشف الاسرار در معنی بسم اللّه و اینکه آیه چنین نوشته است: رحمان است روزی گمار و دشمن پرور، خالق خیر و شرّ، مبدع عین و اثر، نگارنده‌ی آدم نه از مادر نه از پدر، یکی را بینی در دنیا با منزلت و خطر و سینه‌ی او از حقّ بی‌خبر، دیگری را بینی درخت ایمان در دل و داغ آشنائی بر جگر، نه کفش در پای و نه دستار بر سر آن است که ربّ العزّه می‌فرماید «إِنّا کُلَّ شَیءٍ خَلَقناهُ بِقَدَرٍ» رحیم است او که ایمان دهد و قلب سلیم، مؤمنان را رهاند از نار جحیم، بخلق فرستاد رسولی کریم، بستود او را به خلق عظیم. -قرآن-۵۳۲-۵۷۳ شور از جانهای بیگانگان بر خاست، دود حسد از سینه‌هاشان بر آمد، غبار عداوت بر رخسارشان نشست آن ساعت که انشقاق قمر پدید آمد. موسی کلیم را انفلاق بحر بود مصطفی حبیب را انشقاق قمر بود. چه عجب گر بحر بر موسی بضرب عصا شکافته گشت که بحر سرکوب و ملموس است، دست آدمی بدو رسد و قصد آدمی به وی اثر دارد. اعجوبه‌ی مملکت انشقاق قمر است که عالمیان از دریافت آن- عاجز و دست جنّ و انس از رسیدن به وی قاصر وانگه به اشارت دو انگشت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مبارک مصطفی شکافته گشت و اینکه معجزه مرورا ظاهر گشت. تبیان شیخ طوسی: اینکه اخباری است از سوی حقّ بنزدیک بودن قیامت [صفحه ۱۲۰] و رسیدن هنگام آن، پس «اقتَرَبَتِ» یعنی نزدیک شد و وقتش رسید و در وزن افتعل معنی مبالغه است مثل اقتدر یعنی زیاد توانا بود و «اشتوی» یعنی زیاد کباب درست کرد. و هر کس مثل حسن بصری و بلخی منکر شد که شق القمر شده است و بخواهد بگوید در آینده خواهد شد دست بردار از ظاهر قرآن شده است، چون کلمه‌ی «انشَقّ» معنی گذشته را می‌فهماند یعنی شکافته شد و اگر بگوئیم مقصود آینده است معنی مجازی آن خواهد بود. و شکافتن ماه روایت شده است از عبد اللّه مسعود و انس مالک و إبن عمر و حذیفه و إبن عبّاس و جبیر بن مطعم و مجاهد و ابراهیم و مسلمانان اجماع بر آن کرده‌اند، پس اعتنائی بقول مخالف نیست چون بر خلاف مشهور میان اصحاب پیغمبر است و عقیده‌ای است که طرف- دارش کم است. -قرآن-۲۸-۴۱- قرآن-۳۴۵-۳۵۵ حسینی نوشته: فرد: گشت ماه چارده بر لوح سبزه‌ی چرخ چون خامه‌ی دبیر ز تیغ سنان او روح البیان: عطّار گفته: ماه را انگشت او بشکافته || مهر از فرمانش از پس تافته و جامی گفت: چو مه را بر سر تیر اشارت || زد از سبّابه‌ی معجز بشارت دو نون شد نیم دور حلقه‌ی ماه || چهل را ساخت او شصت از دو پنجاه بلی چون داشت دستش بر قلم پشت || رقم زد خطّ شق بر مه دو انگشت و در مثنوی است: پس قمر که امر بشنید و شتافت || پس دو نیمه گشت بر چرخ و شکافت صافی: قمّی گفته است: یعنی قیامت نزدیک شد و پس از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله خبری نیست مگر قیامت و پیغمبری و رسالت نخواهد بود. و نیز قمّی گفته است: روایت شده است: یعنی ظهور قائم نزدیک است. [صفحه ۱۲۱] یر المقباس: یعنی بواسطه‌ی پیدایش پیغمبر و فرود آمدن دخان روز رستاخیز نزدیک شد و ماه بدو پاره شد و آن از نشانه‌های قرآن است«۱۰». -پاورقی-۱۴۵-۱۴۷ تأویلات کاشانی: شکافتن ماه از آن روی نشانه‌ی پیدایش رستاخیز است که قمر اشاره بقلب است و بمانند ماه دارای دو روی است: یکی روشن که بسوی روح است و دیگری تاریک که در پهلوی نفس است و همچنان که ماه از خورشید روشنی می‌گیرد قلب از روح روشن است و شکافتن ماه شکفتن دل است به ظهور محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. [اینکه جمله‌ی آخر بجای اینکه دو جمله‌ی تأویلات است «فانشقاق القمر انفلاقه عن ظهور محمّد لظهوره فی دور القمر]. تفسیر لاهیجی نوشته: چون انشقاق قمر از علامات نبوّت پیغمبر ما است زمان او از علامات اقتراب ساعت است- الخ. طنطاوی: یعنی بزودی ماه می‌شکافد، یا بروایت انس مالک ماه دو پاره شد. و عجیب است که دانشمندان امروز علم هیئت نگفته‌اند هیچ یک از کرات آسمانی از زمین جدا شده است جز ماه را در دوران بسیار قدیم که زمین دور خود می‌گشت ماه از آن جدا شد و بدور آن بگردش افتاد. و اینکه هم خود شکافتن است و جدا شدن، پس شکافتن ماه از معجزات علمی است نه برای اینکه فقط قریش آن را بدو پاره دیدند که کوه حرا از میان آن نمودار بود چنانکه از إبن مسعود نقل شده است بلکه آنچه در زمان پیغمبری و نبوّت پیدا شده است یادآوری است از جدائی ماه از زمین که جزء آن بوده است، پس چنانکه ماه خود دو پاره شد، بدوران پیشین هم جزء زمین بود و از پس شکافتن زمین آن از زمین جدا شد. و مقصود از بیان اینکه مطلب فهماندن تجزیه‌ی ماده و تبدیل آن است و گر نه چرا از میان اجرام آسمانی ماه مختصّ بشکافتن شد و خورشید و ستاره‌ها را خدا انتخاب نکرد. چونکه در دانش امروز از ماه گفتگو [صفحه ۱۲۲] میشود. پس باید وارسی کرد که در اینکه چند سوره چگونه گفته شده است «البَحرِ المَسجُورِ» که قسمتهای درونی زمین است و ماه شکافته از زمین است، و رقّ منشور که اشاره است بدوران کاغذ و علم و تمدّن. و «البَیتِ المَعمُورِ» که اشاره است بقسمتهای کشف شده‌ی مسکون و آبادان. و همه‌ی اینها برای یادآوری مردم است و تحریک بتحصیل علم و دانش. -قرآن-۸۱-۱۰۱-قرآن-۲۳۱-۲۵۲ نیشابوری: بعضی منجّمین گفته‌اند: شاید صورتی خسوف مانند نمایان شده است که پاره‌ای از ماه از چشم مردم پنهان شده است و چیزی مانند پاره‌ی دیگر ماه در فضا نمایان بوده است. ولی نقل و روایت صحیح بهتر است از قول منجّم. و مقصود از نزدیکی قیامت نزدیکی زمانی نیست بلکه نزدیکی بعقل و آمادگی برای پذیرفتن مردم است که چون آن را دیدند بفهمند که قیامت هم بهمین گونه شدنی است و نزدیک بفهم و قبول است. و پس از دیدن آن مجالی برای انکار نماند. ۀ الرّحمن نهاوندی: برای ثبوت شقّ القمر همین بس که از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قدیم زمان میان مسلمانان مسلّم بوده است. و آنها که شک در آن کرده‌اند که چرا دگر- جاهای دنیا ندیدند! سخن‌شان ارزش ندارد. چون بیشتر مردم متوجّه اینگونه حوادث مانند خسوف نمی‌شوند و شاید ابر بوده یا مردم خواب بوده‌اند یا اختلاف افق بوده و شاید برای مصلحتی خداوند بیشتر مردم را از دیدن اینکه حادثه محروم کرد تا حجّت بر حاضرین تمام باشد«۱۱». -پاورقی-۴۶۵-۴۶۷ فی ظلال القرآن: اینکه سوره از آغاز تا بانجام حمله‌ی ترس‌آور سختی است بدل کافر که آن را می‌لرزاند همچنان که آرامش و دلگرمی دامنه داری است برای مؤمن که آن را آسوده می‌دارد. جمله‌ها و آیات روی هدف بیم و نوید مانند [صفحه ۱۲۳] حلقه‌های بهم پیوسته دور می‌زند و شنونده را باین جمله‌ها می‌لرزاند و میفشارد که «فَکَیفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ» باز او را مجال تنفّس می‌دهد و می گوید «لَقَد یَسَّرنَا القُرآنَ لِلذِّکرِ فَهَل مِن مُدَّکِرٍ». اینکه سوره بخشهای متناوب و متناسبی دارد که آغاز هر یک رعب و لرزی خاصّ در دل ایجاد می کند و چون انجام یافت دیگری سختتر و هولناکتر آغاز می‌شود و در پایان سوره فضائی نرم و آرام و امید بخش فراهم شده است و گفته «فِی جَنّاتٍ وَ نَهَرٍ فِی مَقعَدِ صِدقٍ عِندَ مَلِیکٍ مُقتَدِرٍ». -قرآن-۸۸-۱۲۳-قرآن-۱۶۸-۲۲۷-قرآن-۴۷۰-۵۴۱ سر آغاز سوره خیره کننده و پیوند گسل است و شنونده را سختتر از آنچه بچشم دیده بدل می‌لرزاند که رستاخیز نزدیک شد از پس آن، حادثه‌ی جوّی و شکافتن ماه را بیاد می‌آورد. و روایات متواتر آن را نقل کرده است که در مکّه و پیش از هجرت بوده است و فقط از عبد اللّه مسعود نقل شده است که در منی بوده است و کافران منکر اینکه حادثه نشدند و گر نه گفته‌ی آنها نقل می‌شد. اینجا یک مطلب هست که آیت شکافتن ماه ناسازگار است با مفهوم آیتی که می گوید پیغمبر مانند گذشتگان نیست که مأمور معجزه نشان دادن باشد، سوره اسراء آیت ۵۹ «وَ ما مَنَعَنا أن نُرسِلَ بِالآیاتِ إلّا أن کَذَّبَ بِهَا الأَوَّلُون» یعنی چون پیشینیان آیات را دروغ شمردند ما را جلوگیر از فرستادن آیت و معجزه شد. و نیز در همان سوره از ۸۸ تا ۹۳ گفته شده است که پیغمبر فقط آدم است و فرستاده‌ی حقّ و یگانه معجزه‌ی او قرآن است که هر که مرد میدان است مانندش بیاورد. -قرآن-۶۰۵-۶۸۶ پس پاره شدن ماه برای پذیرش خواهش کافران بعنوان یک معجزه بر خلاف نصوص قرآنی است و نیز بر خلاف روش الهامات به پیغمبر است، چون وحی بآن حضرت فقط با قرآن بوده است که خود معجز نمایانی است و با همین قرآن خود پیغمبر را می کشاند به سوی مطالعه و باریک بینی در آیات حقّ که در موجودات نمایان است و هم در حوادث تاریخی پس قضیّه‌ی شقّ القمر را که به موجب حدیث متواتر قبول می کنیم نه برای اثبات پیغمبری آن حضرت است بلکه برای بزرگداشت او و نمایاندن مقام نبوّت است. [صفحه ۱۲۴] صفی علیشاه: هست اغلب اهل ملّت را قبول || که قمر شق شد بانگشت رسول پاره‌ای گویند هست اینکه انشقاق || از علامات قیامت در سیاق آنکه گفت اینکه گشت واقع راست گفت || خود قیامت احمد است اندر نهفت از نشانهایش بود شقّ قمر ||نیست اینکه معنی شگفت اندر نظر داده باشد گر قیامت را نشان || در وجود خویشتن بر منکران نزد عارف اینکه معانی بیّن است || گر نفهمد بسته چشمی ممکن است «سِحرٌ مُستَمِرٌّ» ۲ طبری: ۱- مجاهد گفته است: یعنی جادوی رونده است که رد می‌شود و نمی‌ماند از مرور بمعنی گذر کردن و نماندن و ضحّاک گفته است: چون ماه می گرفت مشرکین می گفتند: اینکه کار جادو است و از اینکه روی عمل پیغمبر [ص] را هم جادو گفتند ۲- بعضی از مردم بصره که آشنای بسخن عرب است گفته است: کلمه‌ی «مُستَمِرٌّ» از امرار است بمعنی استوار تابیدن ریسمان و «سِحرٌ مُستَمِرٌّ» یعنی جادوی سخت. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۳۶۱-۳۷۳-قرآن-۴۲۳-۴۴۱ ابو الفتوح: یعنی رونده و روان است که کار محمّد همین است و از او عجیب نیست. «کُلُّ أَمرٍ مُستَقِرٌّ» ۳ کشف: یعنی هر چه بسرنوشت شده است خواه و ناخواه انجام می‌شود. و بعضی گفته‌اند: یعنی هر چیزی بهدف و نتیجه‌ی خود میرسد چون هر چه بغایت خود برسد مستقر است و ثابت. -قرآن-۱-۲۶ مجمع: «مُستَقِرٌّ» با رفع و صدای جلو راء خوانده‌اند تا خبر برای «کُلُّ أَمرٍ» باشد یعنی هر چیزی ثابت است و با جرّ و صدای زیر راء خوانده‌اند تا صفت امر باشد و دو معنی شده است: ۱- هر کاری از خوب یا بد پا بر جا و ثابت است تا نتیجه‌ی خوب و بد آن برسد در بهشت یا دوزخ ۲- هر کاری را حقیقتی است که اگر بدنیا باشد بزودی نمودار می‌شود و اگر بآخرت باشد عاقبت شناخته خواهد شد. -قرآن-۷-۱۹-قرآن-۷۳-۸۷ [صفحه ۱۲۵] «ما فِیهِ مُزدَجَرٌ» ۴ مجمع:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱- یعنی اخبار گذشتگان و آنچه بر سرشان آمد در قرآن است و وسیله‌ی جلوگیری کافران است و پند ایشان. -قرآن-۱-۲۲ «حِکمَةٌ بالِغَةٌ» ۵ کشف: ۱- یعنی آنچه جلوگیر کافران است حکمتی است بالغ و رسا ۲- قرآن حکمت بالغی است و رسا ۳- قرآن حکمتی است از خداوند رسیده بمردم. -قرآن-۱-۱۹ «فَما تُغنِ النُّذُرُ» ۵ کشف: ۱- یعنی بیم و نویدها سودی نمی‌دهد ۲- یعنی چه چیز موجب بی‌نیازی از بیم و نوید است اگر آن خود سود آور نباشد و «نذر» دو معنی می‌شود: یا مصدر است بمعنی انذار یا جمع نذیر است یعنی آنها که بیم و نوید می‌دهند و پیغمبران. -قرآن-۱-۲۴ «شَیءٍ نُکُرٍ» ۶ مجمع: «نُکُرٍ» با ضمّ و سکون کاف هر دو قرائت شده است و «خشع» در آیه بعد با الف بصورت اسم فاعل خوانده شده است. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۲۶-۳۴ «فَتَوَلَّ عَنهُم یَومَ یَدعُ الدّاعِ- الخ» ۶ مجمع: ۱- در عنهم وقف است و جمله تمام یعنی اعتنائی بکافران مکن و «یَوم- الخ» آغاز جمله دیگری است ۲- یعنی در آن روز که داعی دعوت می‌کند تو اعتنا بکافران مکن و برای آنها شفاعت مکن چون بدنیا سخنت نپذیرفتند ۳- روی از آنها بگردان که روز دعوت می‌بینند سزای خود را ۴- رو بگردان از آنها که بآن روز چشمهاشان فرو افتاده است و بی‌اراده بسوی دعوت می‌دوند ۵- پرواشان مدار و باندیشه‌ی آن روز باش. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۱۳۵-۱۴۲ «تَجرِی بِأَعیُنِنا» ۱۴ مجمع: ۱- به نگهبانی ما کشتی بر آب روانه شد. -قرآن-۱-۲۲ ۲- بحضور مأمورین و فرشتگان ما روانه شد ۳- روی چشمه‌های آب که ما از زمین در آوردیم کشتی روانه شد. «تَرَکناها آیَةً» ۱۵ مجمع: یعنی اینکه عمل کشتی سازی و طوفان و غرق را نشانه‌ی قدرت خود قرار دادیم. -قرآن-۱-۱۸ کشف: یاد گرفتن ساختن کشتی و کشتی‌های جهان را برای نشانه‌ی [صفحه ۱۲۶] قدرت خود بجای گذاردیم. «فَهَل مِن مُدَّکِرٍ» ۱۵ ابو الفتوح: ۱- یعنی کسی هست که یاد کند! و اندیشه کند و بترسد و پند گیرد! ۲- آیا کسی هست که بدنبال علم باشد که چیزی یاد بگیرد! تا او را کمک کنند. -قرآن-۱-۲۴ «یَسَّرنَا القُرآنَ لِلذِّکرِ» ۱۷ فخر: ۱- قرآن را برای حفظ و از بر کردن آسان کردیم پس کسی است که آن را از بر کند و بخواند! ۲- آن را برای پند گرفتن آسان کردیم پس آیا هست کسی که متذکّر شود و یاد آرد و پند گیرد! -قرآن-۱-۳۲ ۳- یعنی آن را بجوری کردیم که بدلها بچسبد و از شنیدنش لذّت برند و دلگیر نشوند ۴- چون برای نوح معجزه‌ی طوفان و کشتی بود برای پیغمبر [ص] قرآن یادآوری شد که آسان است و همه کس فهم و همیشه باقی که نه محتاج هست که کس از تو نمایاندن آن را بخواهد و نه بعد از تو کسی منکر آن شود. پس آیا کسی هست که بفطرت و نهاد خود متوجّه شود و نیازی بیادآوری دیگر نداشته باشد و از آن بهره‌مند شود. «أَ بَشَراً مِنّا واحِداً» ۲۴ مجمع: «بَشَراً» با رفع و نصب هر دو خوانده‌اند که در صورت رفع نایب فاعل یبعث باشد یعنی آیا آدمی فرستاده شده است و در صورت نصب حال است. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۳۸-۴۷ «ضَلالٍ وَ سُعُرٍ» ۲۴ ابو الفتوح: إبن عبّاس گفت: ۱- به گمراهی و گرفتاری هستیم ۲- در رنج هستیم ۳- در آتش افروخته باشیم ۴- فرّاء گفت در دیوانگی باشیم ۵- وهب گفت: بدوری از حقّ خواهیم بود. -قرآن-۱-۲۰ «سَیَعلَمُونَ غَداً» ۲۶ ابو الفتوح: با تاء بصورت دوّم شخص و یا بصیغه‌ی سوّم شخص خوانده شده است و گفته‌اند نقل سخن صالح است یعنی صالح گفت: -قرآن-۱-۲۲ فردای قیامت بدانند و بعضی گفته‌اند سخن حقّ است با ایشان که به قیامت معلوم شود. کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از «غَداً» فردا و روز گرفتاری است یعنی -قرآن-۳۳-۴۰ [صفحه ۱۲۷] بفردا که عذاب برسد راست و دروغ نمودار شود. «اشر» ۲۶ مجمع: ابو قلابه با تشدید راء خوانده است و مجاهد با ضمّ شین و تخفیف راء خوانده است. «فَنادَوا صاحِبَهُم فَتَعاطی- الخ» ۲۹ مجمع: یعنی یکی از اشرار و ماجراجوهای خود را بنام [قداد بن سالف] دعوت کردند و او را «احمر ثمود» می‌نامیدند و بشئامت او عرب مثل می‌زند، او شتر را گرفت و آنها کشتند و یا در کمین آن نشست و تیری باو انداخت و سپس با شمشیر بآن حمله کرد و کشتش. -قرآن-۱-۳۱ «کَهَشِیمِ المُحتَظِرِ» ۳۱ کشف: با فتح و کسر ظاء خوانده‌اند، با فتح به معنی آنجا که حظیره شده است برای آسایش گوسفند، و با کسر بمعنی صاحب حظیره و آنکه آنجا را درست کرده است، و هشیم بمعنی گیاه خشک. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: سعید بن جبیر گفت: هشیم خاک نرم دیوار است که باد بهر طرف می‌پراکند. «فَتَمارَوا» ۳۶ مجمع: ۱- یعنی جدال و گفتگو کردند با پیغمبران ۲- شک کردند و دو دل بودند در گفتار حقّ. -قرآن-۱-۱۳ «فَذُوقُوا عَذابِی-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الخ» ۳۷- ۳۹ مجمع: تکرار اینکه آیه از آن رو است که اوّل برای گرفتاری بنا بودی چشم است و دوّم برای گرفتاری صبحانه است و نابودی، که اوّل کور شدند و بعد نابود گشتند. -قرآن-۱-۲۰ فخر: تکرار جمله‌های جلو «فَکَیفَ کانَ- الخ» برای توضیح است و تعظیم و اهمیّت دادن بمطلب. -قرآن-۲۵-۴۰ «یُوَلُّونَ الدُّبُرَ» ۴۵ طبری: عمر گفت: چون اینکه آیه آمد من می‌گفتم: -قرآن-۱-۲۴ همگی شکست بینند چون روز جنگ بدر شد و کافران شکسته شدند دیدم پیغمبر با زره خود حرکت می‌کرد و می‌فرمود: «سَیُهزَمُ الجَمعُ- الخ» إبن زید گفت که: -قرآن-۱۱۵-۱۳۵ مقصود از اینکه آیه روز جنگ بدر است. «کُلَّ شَیءٍ خَلَقناهُ بِقَدَرٍ» ۴۹ طبری: مشرکین با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خصومت -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۱۲۸] و جدل در قدر می‌کردند اینکه آیه نازل شد. و چون اینکه آیه نازل شد مردی به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم گفت: چه کنیم آیا نتیجه‌ی کار گذشته بقدر است یا آنچه میکنیم! آن حضرت فرمود: شما کار و وظیفه‌ی خود انجام دهید که هر کسی برای کاری آماده است. «وَ نَهَرٍ» ۵۴ کشف: با ضمّ نون و هاء خوانده‌اند که جمع نهار بمعنی روز باشد تا معنی چنین باشد: همیشه در روز هستند که هرگز شب و تاریکی ندارند. -قرآن-۱-۱۲ «مَقعَدِ صِدقٍ» ۵۵ کشف: ۱- یعنی در مجلس حقّ که در آن بیهوده و گناه نمی‌شود ۲- در جائی که خداوند وعده‌ی دوستانش را راست خواهد کرد ۳- امام صادق علیه السّلام فرمود: از هر جائی که آدمی خوش و شاد است عاقبت دلگیر می‌شود و رها می‌کند و بزوال می‌آید مگر مقعد صدق که در بهشت است و حقیقت است، و هم در کشف الاسرار نوشته: مقصود رهی زکوی تو روی تو بود کلمه‌ی «عِندَ» رقم تقریب و تخصیص دارد، ما مصطفای عربی را در سرای حکم اینکه خلعت قربت و شرف و رتبت دادیم که می‌گفت: «ابیت عند ربّی» همین خلعت و رتبت بر قدر روش مؤمنان فردا در کنار ایشان نهیم که «فِی مَقعَدِ صِدقٍ- الخ» ابو الفتوح: ذو النّون مصری یاران خود را بعبادت وادار می‌کرد چون آنها سستی در کار می‌کردند می‌گفت: کوشش کنید که دوستان حقّ خانه‌هائی دارند در «مَقعَدِ صِدقٍ- الخ». -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۴۲۰-۴۲۷-قرآن-۶۴۴-۶۶۴-قرآن-۸۳۹-۸۵۷ حسینی نوشته: نظم: ای محرم سرّ لا یزالی || مرآت جمال ذو الجلالی مهمان «ابیت عند ربّی || صاحب دل «لا ینام قلبی» از قربت حضرت الهی || هستی بمثابه‌ای که خواهی قربی که عبارتش بسنجند || در حوصله خرد نگنجد گم گشته بود عبارت آنجا || بلکه نرسد بشارت آنجا [صفحه ۱۲۹] سخن ما: ۱- آیات اوّل و دوّم رای شاید بتوان چنین معنی کرد: اگر ماه بشکافد که رستاخیز نزدیک شود و کافران چنین آیتی بینند گویند: جادوی همیشگی اینکه محمّد است، زیرا: اوّل- اگر ماه جوری بشکافد که پندارند رستاخیز بر- پا شد بایستی بیچاره شوند و بزاری افتند و آیه چنین می‌گفت: ماه شکافت که گوئی قیامت بپا شد. دوّم- نه آنچه انجام اینکه قضیّه رای نقل کرده است و نه روش آیه هیچکدام نشان نمی‌دهد که در آن موقع عربها بیچاره شدند چون بآیه گفته است در برابر چنین پیش آمد بعجز و بیچارگی گفتند: جادوی زود گذر است، و اینکه بر خلاف معنی آیات جلو است که از شکافتن ماه گوئی رستاخیز بپا شد. زیرا در چنین موقع باید همگی بزانو در آیند و زاری کنند تا آسوده شوند نه که بر سر سختی خود باشند و آن رای جادو نامند بعلاوه که نقل کرده‌اند: در آن هنگام پیغمبر فرمود «اشهدوا، اشهدوا» یعنی بنگرید که چگونه ماه شکافته شده است و شکاف بهم پیوست و دوباره شکافته شد، با اینکه در اینکه حالت پوشیدگی و خفائی در کار نبوده است که پیغمبر وادار فرماید بنظر کردن و دیدن. سوّم- ظاهر از جمله «إِن یَرَوا- الخ» اینکه است که آیت و معجزه نبوده است و اگر آیتی باشد آنها نمی‌پذیرند و گویند: جادو است. پس شاید اینکه معنی که ما احتمال دادیم به روش آیه و سبک سخن نزدیکتر باشد. بعلاوه که اگر نوح کشتی ساخت و طوفان بپا شد، در برابر، مردم درست فکر و با ایمان سلامت ماندند و کجرفتاران نابود شدند. اگر آتش بر ابراهیم برد و سلام شد سودش آن بود که شخصیّت بزرگ جهانی و بنیان گذار یکتا پرستی آسوده ماند و نابود نشد. و اگر عصای موسی اژدها شد جادوهای دربار فرعون و دیگران را مؤمن کرد. و اگر عیسای مسیح کور و پیس شفا می‌داد مردم بدنبالش روانه می‌شدند و سخنش می‌پذیرفتند. -قرآن-۱۱۲۴-۱۱۳۶ ولی اینکه حادثه‌ی انحصاری جهانی و اعجاز اختصاصی پیغمبر چه نتیجه داد جز که بر بدبختی عربها افزود و آن را جادو نامیدند و بدنبال آن افزایش ایمان مؤمنی یا پیدایش ایمان بدل کافری که از راه اینکه اعجاز باشد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نقل نشده [صفحه ۱۳۰] است. البتّه ما نمی‌توانیم در معنی آیه ادّعا کنیم که آنچه مفسّرین گفته‌اند و مسلمین اتّفاق کرده‌اند درست نیست ولی می‌توانیم بگوئیم نباید آنچه گفته شده است نسنجیده بعنوان عقیده دینی پذیرفت. ۲- از آیت ۲۶ تا ۳۱ «إِنّا مُرسِلُوا النّاقَةِ فِتنَةً لَهُم- الخ» چنین استفاده می‌شود که ایمان وابسته به آزمایش است و میزان ایمان افراد یا ملّت‌ها به آزمایشی نمودار می‌شود که مناسب با محیط اقتصادی و اندازه‌ی خرد آنها است. و چون اعراب کما بیش از تاریخ باستانی مردم ثمود آگاه بودند اینکه مطلب از نقل سر گذشت آنها یادآوری شده است که چون آبی داشته‌اند و زندگیشان وابسته بآن بوده است آنها را بگذشت از آب و تسلیم بدستور پیغمبرشان آزمایش کردیم و او شتری برای‌شان معین کرد تا آب و وسیله‌ی حیاتی خود را با حیوان بخش کنند که یک روز او همه‌ی آب را بخورد و دگر روز آنها ببرند، و چنانکه در سرگذشت صالح نقل شده است: شتر چندان شیر داشته است که روز نوبت آب حیوان مردم از شیرش باندازه‌ی آبی که می‌خورد استفاده می‌کردند و شاید چون شیر شتر وسیله‌ی بهره‌مندی همگان بود و با خوی آزمندان و جاه‌طلبان سازگار نبود نخواستند آب از اختیارشان بیرون باشد و دیگران با ایشان برابر باشند اندازه‌ی دینداری و فرمانبری خود را نمودار کردند و شتر را کشتند تا از شتر و شریک آب و مساوات با مردم آسوده باشند ولی راه نابودی خود را باز کردند و جز نامی بد و نشانه‌ای از ویرانه‌های خانه‌های خود بهره‌ای نبردند اکنون هم تاریخ نابودی ملّتها و سرنگونی دولتها را نشان می‌دهد که بدنبال آزمایش عقلی و اخلاقی چگونه خودخواهی و نافرمانی درستی و حقیقت‌شان را نمودار کرده تا بسزای خود رسیدند و همیشه نظایر سرگذشت قوم ثمود نمودار است. -قرآن-۲۶-۶۷ ۳- آیت ۴۹ «خَلَقناهُ بِقَدَرٍ» با مراجعه‌ی بکتابهای وظایف الأعضاء و طبیعی گیاهی و حیوانی و مطالعه‌ی آن ریزه‌کاریهای طبیعت و پیدایش سلول و پیوند و ترکیب موجودات با معنی اینکه آیه خوب نمودار می‌شود. -قرآن-۱۳-۳۴ [صفحه ۱۳۱] ۴- آیت ۵۰ «وَ ما أَمرُنا إِلّا واحِدَةٌ» چون امر حقّ ایجاد است و پدیدار کردن پس بهمان سخن حکیمان نزدیک است که وجود و هستی یک حقیقت و پدیده‌های جهان از هم جدا نبوده‌اند و جمله‌ی «کَلَمحٍ بِالبَصَرِ» برای اندازه فهم مردم است که ناچار بایستی با چیزی سنجیده شود و گر نه هیچ فاصله و اندازه در آن راه ندارد و آفرینش جز یک جلوه از حقّ چیزی دگر تصوّر ندارد. -قرآن-۱۴-۴۴-قرآن-۲۰۶-۲۲۷

سوره رحمن

اشاره

- ۵۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الرحمن [۵۵]: آیات ۱ تا ۷۸]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الرَّحمنُ [۱] عَلَّمَ القُرآنَ [۲] خَلَقَ الإِنسانَ [۳] عَلَّمَهُ البَیانَ [۴] -قرآن-۱-۸۵ الشَّمسُ وَ القَمَرُ بِحُسبانٍ [۵] وَ النَّجمُ وَ الشَّجَرُ یَسجُدانِ [۶] وَ السَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ المِیزانَ [۷] أَلاّ تَطغَوا فِی المِیزانِ [۸] وَ أَقِیمُوا الوَزنَ بِالقِسطِ وَ لا تُخسِرُوا المِیزانَ [۹] -قرآن-۱-۲۲۲ وَ الأَرضَ وَضَعَها لِلأَنامِ [۱۰] فِیها فاکِهَةٌ وَ النَّخلُ ذاتُ الأَکمامِ [۱۱] وَ الحَبُّ ذُو العَصفِ وَ الرَّیحانُ [۱۲] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۱۳] خَلَقَ الإِنسانَ مِن صَلصالٍ کَالفَخّارِ [۱۴] -قرآن-۱-۲۲۶ وَ خَلَقَ الجَانَّ مِن مارِجٍ مِن نارٍ [۱۵] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۱۶] رَبُّ المَشرِقَینِ وَ رَبُّ المَغرِبَینِ [۱۷] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۱۸] مَرَجَ البَحرَینِ یَلتَقِیانِ [۱۹] - قرآن-۱-۲۲۶ بَینَهُما بَرزَخٌ لا یَبغِیانِ [۲۰] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۲۱] یَخرُجُ مِنهُمَا اللُّؤلُؤُ وَ المَرجانُ [۲۲] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۲۳] وَ لَهُ الجَوارِ المُنشَآتُ فِی البَحرِ کَالأَعلامِ [۲۴] -قرآن-۱-۲۳۶ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۲۵] کُلُّ مَن عَلَیها فانٍ [۲۶] وَ یَبقی وَجهُ رَبِّکَ ذُو الجَلالِ وَ الإِکرامِ [۲۷] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۲۸] یَسئَلُهُ مَن فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ کُلَّ یَومٍ هُوَ فِی شَأنٍ [۲۹] -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱-۲۶۱ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۳۰] سَنَفرُغُ لَکُم أَیُّهَ الثَّقَلانِ [۳۱] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۳۲] یا مَعشَرَ الجِنِّ وَ الإِنسِ إِنِ استَطَعتُم أَن تَنفُذُوا مِن أَقطارِ السَّماواتِ وَ الأَرضِ فَانفُذُوا لا تَنفُذُونَ إِلاّ بِسُلطانٍ [۳۳] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۳۴] -قرآن-۱-۳۳۰ یُرسَلُ عَلَیکُما شُواظٌ مِن نارٍ وَ نُحاسٌ فَلا تَنتَصِرانِ [۳۵] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۳۶] فَإِذَا انشَقَّتِ السَّماءُ فَکانَت وَردَةً کَالدِّهانِ [۳۷] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۳۸] فَیَومَئِذٍ لا یُسئَلُ عَن ذَنبِهِ إِنسٌ وَ لا جَانٌّ [۳۹] -قرآن-۱-۲۸۷ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۴۰] یُعرَفُ المُجرِمُونَ بِسِیماهُم فَیُؤخَذُ بِالنَّواصِی وَ الأَقدامِ [۴۱] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۴۲] هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِی یُکَذِّبُ بِهَا المُجرِمُونَ [۴۳] یَطُوفُونَ بَینَها وَ بَینَ حَمِیمٍ آنٍ [۴۴] -قرآن-۱-۲۷۹ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۴۵] وَ لِمَن خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ [۴۶] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۴۷] ذَواتا أَفنانٍ [۴۸] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۴۹] -قرآن-۱-۲۰۴ فِیهِما عَینانِ تَجرِیانِ [۵۰] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۵۱] فِیهِما مِن کُلِّ فاکِهَةٍ زَوجانِ [۵۲] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۵۳] مُتَّکِئِینَ عَلی فُرُشٍ بَطائِنُها مِن إِستَبرَقٍ وَ جَنَی الجَنَّتَینِ دانٍ [۵۴] -قرآن-۱-۲۵۶ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۵۵] فِیهِنَّ قاصِراتُ الطَّرفِ لَم یَطمِثهُنَّ إِنسٌ قَبلَهُم وَ لا جَانٌّ [۵۶] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۵۷] کَأَنَّهُنَّ الیاقُوتُ وَ المَرجانُ [۵۸] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۵۹] -قرآن-۱-۲۶۲ هَل جَزاءُ الإِحسانِ إِلاَّ الإِحسانُ [۶۰] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۶۱] وَ مِن دُونِهِما جَنَّتانِ [۶۲] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۶۳] مُدهامَّتانِ [۶۴] -قرآن-۱-۱۸۸ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۶۵] فِیهِما عَینانِ نَضّاخَتانِ [۶۶] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۶۷] فِیهِما فاکِهَةٌ وَ نَخلٌ وَ رُمّانٌ [۶۸] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۶۹] -قرآن-۱-۲۱۳ فِیهِنَّ خَیراتٌ حِسانٌ [۷۰] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۷۱] حُورٌ مَقصُوراتٌ فِی الخِیامِ [۷۲] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۷۳] لَم یَطمِثهُنَّ إِنسٌ قَبلَهُم وَ لا جَانٌّ [۷۴] -قرآن-۱-۲۱۳ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۷۵] مُتَّکِئِینَ عَلی رَفرَفٍ خُضرٍ وَ عَبقَرِیٍّ حِسانٍ [۷۶] فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ [۷۷] تَبارَکَ اسمُ رَبِّکَ ذِی الجَلالِ وَ الإِکرامِ [۷۸] -قرآن-۱-۲۱۱ [صفحه ۱۳۳] معنی لغات: «حسبان» بمعنی حساب، تیرهای کوچک که مفرد آن حسبانهٔ است. «عصف» برگ زراعت. «صَلصال» گل خشک که از خشکی چون بر هم خورد آوازی از آن شنیده می‌شود. «فخار» سفال گل پخته. «مارِج» شعله‌ی با زبانه‌ی سخت. «شُواظٌ» شعله‌ی آتش که خالص و بی‌دود باشد. گرمی آتش یا خورشید. «نُحاس» دود خالص که در آن شعله‌ی آتش نباشد، فلز مخصوص بنام روی. «آن» بوقت خود رسیده و بآخر درجه‌ی تکمیل رسیده. -قرآن-۹۹-۱۰۹-قرآن-۲۱۱-۲۲۰-قرآن-۲۴۹-۲۵۷-قرآن-۳۲۵-۳۳۴ «مُدهامَّتانِ» از دهماء و مدهامهٔ بمعنی سبزی مایل بسیاهی بواسطه سیراب و قوی بودن. «نَضّاخَتانِ» دو چشمه که آب آنها بتندی و زیاد فواره می‌زنند. - قرآن-۱-۱۶-قرآن-۹۲-۱۰۶ «رَفرَفٍ» کناره و پرده‌ی چادر، دامنه‌ی زره و قسمت آویزان از آن، تشک، متّکا فرش، لباس ابریشمی نازک، پارچه‌ای که در حاشیه و دامنه‌ی پرده میدوزند «عَبقَرِیٍّ» آقا بزرگی که از همه برتر است، هر چه که کمال و مهارت و نیروی آن شگفت‌آور باشد، یک نوع فرش فاخر و با ارزش. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۱۶۸-۱۸۱ ترجمه: بنام خدای مهربان بهمگان در گذرنده از مؤمنان ۱ آنکه مهرش آفرینش را گرفت ۳ آدمی را آفرید ۲ و قرآنش آموخت ۴ و سنجیده گفتن در نهادش گذارد ۵ و ماه و خورشید از قدرت او بشماری درست در گردشند. [صفحه ۱۳۴] ۶ و ستاره و درخت به پیشگاه او سجده می‌کنند [و فرمانبرند] ۷ و او اینکه آسمان بالا برد و ترازو بنهاد [تا راه سنجش درست و نادرست بدانید و] ۸ در آن اندازه نگاه دارید و تجاوز از حقّ نکنید ۹ و ترازو برابر بدارید و کمفروشی نکنید ۱۰ او اینکه زمین برای همه بنهاد و بگسترد ۱۱ که در آن میوه است و خرما بن خوشه در غلاف ۱۲ و هم دانه‌های برگ‌دار و گیاه خوشبو ۱۳ پس کدام نعمت پروردگار خود را دروغ شمارید! ۱۴ همو است که آدمی را از گل سفال مانند با صدا آفرید ۱۵ و پریان را از زبانه‌ی سخت آتش ۱۶ پس کدام نعمتش دروغ است! ۱۷ و او است پروردگار خاور و باختر ۱۸ پس چه نعمتی را انکار کنید! ۱۹ او دریای شور و شیرین بر زمین روان کرد که بهم می‌رسند ۲۰ و میانگیری در میان دارند که هیچیک ز اندازه بدر نمی‌رود ۲۱ پس کدام یک از خوشی‌های خداوندی را دروغ می‌شمارید! ۲۲ از آن دو دریای شور و شیرین مروارید و مرجان بدر آید ۲۳ پس شما چه نعمتی دروغ دانید! ۲۴ بقدرت او است کشتی‌های کوه‌نما بدریا درست شده ۲۵ پس بکدام نعمتش انکار آرید! ۲۶ که بنابودی رود هر آنچه بر زمین است ۲۷ و خدای ماند با شکوه و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بزرگواری خود. ۲۸ پس چه نعمتی نادرست دانید! ۲۹ که هر که در زمین و آسمان است [همه چیز خود] از او بخواهد و او است که بهر روز، کار آن روز درست کند. ۳۰ پس کدام خوشی خداوندی را نمی‌پسندید! ۳۱ ای آدمی و پری بزودی بکار شما پردازیم [و بازپرسی‌تان کنیم] ۳۲ پس کدام خوشی پروردگار خود را نمی‌پسندید! ۳۳ ای گروه آدمی و پری اگر توانید بسوراخی از کناره‌های آسمانها و زمین درون روید که توان آن ندارید ۳۴ پس کدام نعمت پروردگارتان نادرست است! ۳۵ [که روزی] شعله‌ی آتشی و دودی بر سرتان آورند که نتوانید بآن برابری کنید ۳۶ پس کدام نعمت حقّ را دروغ دانید! ۳۷ بآنگاه که آسمان بشکافد همچون گل سرخ و روغن گداخته [رستاخیز بپا شده] ۳۸ پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را دروغ دانید! ۳۹ که بآن روز از [صفحه ۱۳۵] گناه آدمی و پری نپرسند ۴۰ پس کدام نعمت حق دروغ است! ۴۱ که گناه- کاران را به چهره‌شان شناسند و از پای و پیشانی‌شان بگیرند [و بآتش فکنند]، ۴۲ پس کدام خوشی خداوندی را نمی‌پسندید! ۴۳ [که گویندشان] همین است دوزخی که گناهکاران دروغش شمردند ۴۴ اکنون میان آن و آب بغایت جوشیده بچرخند ۴۵ پس چه نعمت حقّ ناپسند شما است! ۴۶ که دو بستان بپاداش آن کسان بود که باندیشه‌ی بازپرسی پیشگاه پروردگار خود بودند، ۴۷ پس چه نعمت حقّ را انکار کنید! ۴۸ که در آن دو بستان، شاخ درختان بسی راست است و زیبا ۴۹ پس بکدام نعمت پروردگار خود منکر شوید! ۵۰ که در آن دو چشمه، آب روان است ۵۱ پس چه نعمتی را نمی‌پسندید! ۵۲ که در آن زهر میوه‌ای جفتی است [مانند آن ندیده] ۵۳ پس چه خوشی خداوندی دروغ است! ۵۴ با اینکه در آن دو بستان مؤمنان تکیه به بالشها کنند آکنده ز پرنیان و میوه درختان به نزدیک‌شان ۵۵ پس کدام نعمت پروردگار خود را دروغ شمارید ۵۶ که در آن زنهای پاکدامنند چشم از دیگران فرو هشته و دستی از جنّ و انس بآنها نرسیده ۵۷ پس چه نعمت حق ناپسند شما است! ۵۸ که آن زنان به زیبائی گوئی یاقوتند و مرجان ۵۹ پس کدام از اینکه نعمتها را نمی‌پسندید! ۶۰ مگر شود پاداش نیکی بجز نیکی بود! ۶۱ پس کدام نعمت حق را منکرید! ۶۲ با اینکه فروتر از آن دو بستان دو دیگر بود ۶۳ پس چه نعمت خداوندی را منکرید! ۶۴ که درختان آن چنان انبوه و سبز است که گوئی تیره‌گون است ۶۵ پس از کدام نعمت خداداد در آزارید! ۶۶ که بآنها دو چشمه فواره کند ۶۷ پس چه نعمت حق را دروغ دانید! ۶۸ که بآن دو بستان خرما بن است و انار و دیگر میوه‌ها ۶۹ پس کدام نعمت پروردگار خود نمی‌پسندید! ۷۰ چه در آن بستانها نکو خویان زیبا چهره‌اند ۷۱ پس چه نعمتی ناپسند شما است! ۷۲ که بآن سیه چشمانند در خیمه‌ها نشسته چشم از دگران فرو بسته ۷۳ پس بچه نعمت کافرید! ۷۴ که زان پیش آدمی و پری‌شان نپسوده‌اند! ۷۵ پس از چه [صفحه ۱۳۶] نعمت حق رو گردان شوید! ۷۶ که بآن بستان تکیه زده بر بالش و فرش زیبایند آنها که باندیشه‌ی سر انجام خودند ۷۷ پس کدام نعمت پروردگار خود دروغ دانید! ۷۸ [ای محمّد انکار کافران بچیزی مشمار که] فرخنده است نام پروردگار با شکوه و بزرگوار تو. سخن مفسّرین: مجمع: عطا گفته است: اینکه سوره بمکّه نازل شد مگر یک آیه «یَسئَلُهُ مَن فِی السَّماواتِ- الخ» و گفته‌اند: همگی بمدینه آمده است. و به حساب قاریهای کوفه و شام هفتاد و هشت آیه است و اهل بصره هفتاد و هفت و حجازیها شش دانسته‌اند و اختلاف‌شان در «الرَّحمن» است و «خَلَقَ- الإنسان» که آیت چهارم است و «وَضَعَها لِلأنامِ» و «المُجرِمُون» و «شُواظٌ مِن نارٍ» که مجموع پنج مورد اختلاف است که بعضی آیت جدا دانسته‌اند و بعضی جزء آیت دیگر. -قرآن-۸۳-۱۱۷-قرآن-۲۹۶-۳۰۸-قرآن-۳۱۷-۳۴۰-قرآن-۳۶۶-۳۸۷-قرآن-۳۹۰-۴۰۵-قرآن-۴۰۸-۴۲۶ کشف: نقل است: اوّل قرآنی که در مکّه آشکارا برای قریش خوانده شد پاره‌ای از آیات اوّل اینکه سوره بود. عبد اللّه مسعود گفت: روزی یاران پیغمبر [ص] انجمن کردند و گفتند: تا کنون کسی از قریش قرآن بگوشش نرسیده است. کی است که آشکار برای آنها بخواند! من داوطلب شده رفتم و پاره‌ای از همین سوره خواندم. آنها را بد آمد و مرا آزار و زخمی کردند. و چون نزد یاران آمدم گفتند از همین اندیشناک بودیم. سبب نزول اینکه سوره آن بود که چون اینکه آیه نازل شد «إذا قِیلَ لَهُمُ اسجُدُوا لِلرَّحمنِ» آنها گفتند: اینکه رحمان کی است و چی است! بجواب‌شان گفته شد «الرَّحمنُ عَلَّمَ القُرآنَ». -قرآن-۵۳۱-۵۷۳-قرآن-۶۴۶-۶۷۷ ابو الفتوح: هشام بن عروه از پدرش نقل کرد: غیر از پیغمبر [ص] آنکه از اصحاب اوّل برای عربها قرآن را بآشکار خواند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبد اللّه مسعود بود. فی ظلال القرآن: روش و اسلوب سخن در اینکه آیه نشان می‌دهد که به مکّه آمده باشد چون مانند سوره‌های مکّی سخن گفته است. «الرَّحمنُ- الخ» ۱ طبری: یعنی ای مردم بواسطه‌ی رحمتش بر شما -قرآن-۱-۱۲ [صفحه ۱۳۷] قرآن یادتان داد. مجمع: اینکه کلمه در آغاز سوره آورده شده است تا بمردم فهمانده شود که هر چه در اینکه سوره توصیف شده است از افعال عالیه‌ی حقّ است که از رحمت او نمودار شده است، و خبر مبتدای محذوف است یعنی اللّه الرّحمن. فخر: ۱- بعضی گفته‌اند: اللّه اسم علم است برای پیدایش دهنده‌ی آفریدگان. و الرّحمن نیز بمانند اللّه است چون در قرآن است «قُلِ ادعُوا اللّهَ أَوِ ادعُوا الرَّحمنَ أَيًّا ما تَدعُوا فَلَهُ الأَسماءُ الحُسنى» یعنی بهر یک از کلمات «اللّه- یا - الرّحمن» خدا را بخوانید تفاوت نیست که همه‌ی اسمهای نیکو برای خدا است ۲- اللّه و الرّحمن در حکم اسم اوّل است و دوّم مثل علیّ مرتضی که اوّلی اسم خاصّ است و دوّم صفتی است که از زیادی استعمال در حکم اسم خاصّ دوّمین شده است ۳- خداوند دو رحمت دارد: اوّل- رحمت سابق است که موجودات بآن پدیدار شده‌اند. دوّم- رحمت لاحق و دنباله است که موجب بخششهای حقّ است بمخلوقاتش از روزی و هشیاری و دانستن راه زندگی و غیر آن پس خداوند از جهت رحمت اوّل رحمن است که آفرینش مختصّ باو است و از اینکه جهت اینکه کلمه نام دیگری نباید باشد و از نظر رحمت لاحق و دوّمی رحیم است چون اوصاف رزق و احسان و غیره از او پیدا شده است و بندگان هم کمی از آن را ممکن است داشته باشند که بدیگری احسان می‌کنند و قبول روزی مردم می‌کنند و بهمین جهت مردم را هم بمناسبت مهربانی و رحمت بخلق می‌توان رحیم نامید. و چون رحمت اوّل را رحمن گویند و پس از آن را رحیم، گفته شده است « یا رحمن الدّنیا و رحیم الآخرة». و الرّحمن مبتدا است و جمله فعلیه‌ی بعد از آن خبر است. -قرآن-۱۴۱-۲۳۱ کشف: رحمن از نامهای خاصّ خدائی است که جایز نیست کسی را بآن نامید چون معنی آن مبالغه‌ی در رحمت و مهربانی است که فراگیر همه است و در دعا است «رحمن الدّنیا و رحیم الآخرة» چون در دنیا به همه روزی [صفحه ۱۳۸] می‌دهد ولی بعالم دیگر مؤمنین را می‌آمرزد و بس. حسینی نوشته: خداوند بسیار بخشایش که رحمت او همه چیز را فرا رسیده ابو الفتوح: رحمن مبالغه‌ی در رحمت است که مؤمن و کافر و برّ و فاجر را فراگیر است. تفسیر فی ظلال «الرَّحمنُ» آهنگی است بهر سو پراکنده و در منافذ وجود سرایت کرده و بهر موجود روی سخن آورده که هر پدیده‌ای را بخود می‌کشاند و فضای آسمانها و زمین پر می‌کند. -قرآن-۱۷-۲۹ «عَلَّمَ القُرآنَ» ۲ مجمع: یعنی خداوند به محمّد قرآن آموخت و محمّد به دیگران. بعضی گفته‌اند: چون مردم مکّه گفتند «إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» که قرآن سخنشان را نقل کرده است یعنی آدمی به محمّد قرآن آموخته اینکه جمله برای جواب آنها است که خداوند آموخت. - قرآن-۱-۲۱-قرآن-۱۳۲-۱۶۱ ابو الفتوح: تعلیم خداوند یعنی آماده کردن آدمی برای آموختن. و راه نمائی و وسائل باختیار گذاردن مثل اینکه آیه «عَلَّمَكَ ما لَم تَكُن تَعلَمُ» و به معنی اعلام و خبر داری مثل اینکه آیه «عَلَّمَ آدَمَ الأَسماءَ كُلَّها» و ایجاد آمادگی و لیاقت برای چیزی مثل اینکه آیه «عَلَّمناهُ صَنعَةَ لَبُوسٍ». -قرآن-۱۲۷-۱۶۳-قرآن-۲۱۵-۲۵۰-قرآن-۳۰۸-۳۳۹ کشف: یعنی بمردم آمادگی فرا گرفتن قرآن عنایت کرد و بزبان عرب فرستاد و برای حفظ و نقل کردن آسانش کرد. فی ظلال القرآن: تعلیم قرآن بزرگ بخششی است که در آن رحمت رحمان با نشان جلوه می‌کند، تعلیم قرآن ترجمه‌ی ناموس هستی است که راه آسمان را بزمین می‌پیوندد و اندیشه‌ی آدمی راست می‌برد و به مساعدت راز هستی، آسانی و آرامی در فهم و سخن باو می‌بخشد. «عَلَّمَهُ البَيانَ» ۴ طبری: ۱- قتاده گفت: یعنی خداوند برای آدمی حلال و حرام و خیر و شرّ را روشن کرد ۲- إبن زید گفت: یعنی به آدمی آموخت وسیله‌ی سخن گفتن در نیازمندیهای خود که کار دین و دنیای او باشد -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۱۳۹] مجمع: إبن عبّاس گفته است: کلمه‌ی انسان در آیت جلو یعنی آدم ابو البشر و معنی اینکه است: یاد داد همه‌ی نامها و لغتها را. و امام صادق [ع] فرمود: بیان اسم اعظم است که بوسیله‌ی آن همه چیز را می‌آموزد. و بعضی گفته‌اند: مقصود یاد دادن بجنس آدمیزاد است سخن گفتن و نوشتن و فهمیدن و فهماندن. جبّائی گفته است: مقصود کلام و سخن گفتن است که خواسته‌ی خود را نمودار می‌کند و از دگر حیوانات جدایش می‌دارد. کشف نوشته: علّمه البیان: علم اسماء است که وی را در آموخت و بآن یک علم او را بر فرشتگان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پیشی داد تا از بهر وی بجواب فرشتگان گفت «إِنِّی أَعلَمُ ما لا تَعلَمُون» ای عجبا، اسرار ربوبیت جایهائی آشکار شود که عقول عقلا هرگز بدان نرسد. مشتی خاک را چه اهلیت آن بود که سکان حظائر قدس و خطباء منابر انس پیش وی سجده برند! نه نه که آن مرتبت و منقبت و منزلت نه دربان گل را بود که آن، سلطان دل را بود «و القلب بین اصبعین من اصابع الرّحمن». -قرآن-۱۶۲-۱۹۸ «وَ النَّجمُ وَ الشَّجَرُ یَسجُدانِ» ۶ طبری: ۱- إبن عبّاس گفته است: نجم گیاه است و شجر درخت است ۲- مجاهد گفته است: مقصود از نجم ستاره است. و مقصود از سجودشان سایه‌ی آنها است، قتاده گفته است: هر چه خدا آفریده است خواه و ناخواه او را می‌پرستد. -قرآن-۱-۳۹ تأویلات کاشانی: نجم یعنی نفس حیوانی نورانی که بواسطه‌ی شعور حسّی تن آدمی را که چون شب تیره است روشن دارد و شجر کنایه است از نفس نباتی که موجب نمو و افزایش آن است و معنی سجده‌ی آنها و پیشانی بر زمین نهادن‌شان توجه کامل روح نباتی و حیوانی است بتن فرومایه‌ی چون زمین که همه‌ی کارشان پرورش و افزایش آن است. فخر: چون در حقیقت سر درخت و گیاه همان ریشه آنهاست که از آن غذا می‌خورد و اگر آن را ببرند خشک می‌شود بمانند حیوان که از سر غذا می‌خورد و اگر بریده شود می‌میرد و اینکه شاخه‌ی درخت را سر درخت می‌نامند از اینکه رو [صفحه ۱۴۰] است که طرف بالا- را نیز، سر می‌نامند. پس درخت و گیاه سرشان همیشه بزمین است و در حال مانند سجده‌اند اگرچه از روی حقیقت و درستی بسجده نباشند فی ظلال القرآن: علم امروز مایل باین فرضیه است که واحد هستی اتم و ذرّه است که در حقیقت تشعشع است و گسترش نور و اینکه گسترش مستلزم جنبش و حرکت است که بجای ریشه و سنگ ساختمان هستی است، که خاصیّت مشترک همگانی است پس هستی با جنبش خود که پایه و خاصیت آن است بکدام سوی رو آور است! قرآن می‌گوید او رو بپدید آرنده‌ی خود میرود بوسیله‌ی جنبش روحی خود که اصل حرکت همان است و در قرآن بآیاتی چند نمونه‌ی آن نشان داده شده است مثل «النَّجمُ وَ الشَّجَرُ یَسجُدانِ» و «تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ- الخ». -قرآن-۶۸۲-۷۱۷-قرآن-۷۲۰-۷۵۰ و «یُسَبِّحُ لَهُ مَن فِی السَّماواتِ- الخ». و «کُلٌّ قَد عَلِمَ صَلاتَهُ- الخ». -قرآن-۲-۴۲-قرآن-۵۵-۸۴ «وَ السَّماءَ رَفَعَها» ۸ مجمع: کلمه‌ی «سماء» برفع خوانده شده است تا مبتدا باشد و جمله‌ی بعد خبر آن و عطف بر جمله‌ی جلو و قرائت با نصب، و صدای بالا است که مفعول فعل مقدّر باشد یعنی رفع السّماء، و فعل «رَفَعَها» نشان می‌دهد آن فعل مقدّر را و جمله عطف بر «یَسجُدانِ» است تا میان دو جمله تناسب باشد که هر دو فعلیّه هستند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۲۳۹-۲۴۹-قرآن-۳۰۲-۳۱۴ «أَقِیمُوا الوَزنَ بِالقِسطِ» ۹ طبری: ابو المغیره گفت: شنیدم إبن عبّاس در بازار مدینه می‌گفت: ای گروه موالی شما دو گرفتاری دارید که دو دسته از ملّتها بواسطه‌ی آن نابود شدند یکی پیمانه و دیگری ترازو. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: سفیان بن عیینه گفت: «أَقِیمُوا» یعنی با دست راست بدارید و «بِالقِسطِ» یعنی در دل راست باشید. و بعضی گفته‌اند: مقصود از میزان در آیت جلو «السَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ المِیزان» قرآن است که اصل دین است و با اینکه جمله دلیل عقلی بر توحید آورده است که بالا- بردن آسمان است و دلیل لفظی که قرآن است. و زجّاج گفته است: مقصود از میزان عدالت است. -قرآن-۳۳-۴۴-قرآن-۷۷-۸۸-قرآن-۱۶۸-۲۱۰ حسینی: نظم: [صفحه ۱۴۱] هر جو و هر حبّه که بازوی تو || کم کند از کیل و ترازوی تو هست یکایک همه بر جای خویش || روز جزا جمله بیارند پیش با تو نمایند نهانیت را || کم دهی و بیش ستانیت را «ذُو العَصفِ وَ الرَّیحان» ۱۲ طبری: عصف کاه و برگ خشک دانه‌های خوردنی است مثل جو و گندم. ضحّاک گفته است: عصف خود جو و گندم است و مقصود از ریحان: ۱- إبن عبّاس گفته است: هرچه در قرآن نام ریحان هست بمعنی طعام است و روزی ۲- ضحّاک گفته: گیاهای خوشبوی است که از زمین می‌روید ۳- گیاهی که سبز خورده می‌شود ۴- هر چه دارای ساق باشد ریحان است، و در هر سه کلمه: ذو، عصف، ریحان اختلاف قرائت است و هم در «لا تُخسِرُوا» سه قرائت است. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۴۸۵-۴۹۹ «فَبِأَیِّ آلاءِ- الخ» ۱۳ طبری: فعل «تُکَذِّبانِ» در اینکه آیه بصورت مثنّی تلفّظ شده است چون بعد از آن نام انس و جنّ هر دو آمده است که گفته است «خَلَقَ الإنسان- و خَلَقَ الجَانّ» پس روی سخن با دو دسته‌ی آدمی و پری است. و بعضی گفته‌اند: با اینکه روی سخن با یک نفر است بلفظ مثنّی آورده شده است برسم عرب که می‌گوید مثلا «خلّیاها یا غلام» که با یک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نفر خلّیا بصورت مثّنی که خطاب بدو نفر است تلفّظ شده است، یعنی ای غلام او را رها کن. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۴۳-۵۷-قرآن-۱۸۴-۲۰۳-قرآن-۲۰۹-۲۲۷ مجمع: جهت تکرار اینکه آیه تأکید است و اقرار طرف چنانکه مردم برای سرزنش در نافرمانی و ناسپاسی نعمت می گویند مگر خوبی نکردم و آنهمه مال بتو ندادم! مگر خوبی نکردم که آنهمه آب و زمین بتو دادم! مگر خوبی نکردم که برای تو خانه ساختم! و در شعر عرب نظیر زیاد دارد چنانکه مهلهل دائی- امرؤ القیس شاعر مشهور عرب که در حدود صد سال پیش از هجرت مرده است گفته است: علی ان لیس عدلا من کلیب || اذا طرد الیتیم عن الجزور [صفحه ۱۴۲] علی ان لیس عدلا من کلیب || اذا ما ضیم جیران المجیر علی ان لیس عدلا من کلیب || اذا رجف العضاه من الدّبور علی ان لیس عدلا من کلیب || اذا خرجت مخبّأة الخدور علی ان لیس عدلا من کلیب || اذا ما اعلنت نجوی الصّدور [و چنانکه در پاورقی از ابی هلال عسکری نقل کرده است اینکه مصراع در بیشتر از بیست شعر تکرار شده است و مانند اینکه تکرار در شعر عرب زیاد است] و برای تکرار آیت «وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِین» که در سوره‌ی و المرسلات است به همینگونه جواب گفته میشود. -قرآن-۱۹۲-۲۲۷ «خَلَقَ الإنسانَ مِن صَلصالٍ- و الجَانَّ مِن مارِجٍ- الخ» ۱۴ و ۱۵ فی ظلال: -قرآن-۱-۳۴-قرآن-۴۰-۶۲ علم امروز ثابت کرده است: موادّ پیدایش آدمی همان موادّ پیدایش خاک است که کربن است و اکسیژن و غیره در حدود بیست عنصر و باختلاف اندازه و ترکیب آنها یکی آدم می‌شود و دیگری خاک، ولی آنچه علم ثابت کرده است نمی‌توان تفسیر یقینی قرآن دانست چه شاید قرآن چیز دیگر گفته باشد که ما نمی‌فهمیم، و اینکه یقین است که هدف قرآن محدود به مکشوفات روزانه‌ی بشری نیست که ممکن است درست باشد یا نباشد. و آنها که می‌خواهند اعجاز قرآن را به اینکه ثابت کنند که با کشفیّات علمی امروز مطابق است بخطا می‌روند چون قرآن معجز است اگرچه علم روز بر خلافش باشد. و آفرینش جنّ از شعله‌ی آتش همان است که قرآن گفته است و درست است و از اندازه‌ی درک آدمی بیرون است و ما نمی‌دانیم جنّ چگونه بر زمین زندگی می کند. «رَبُّ المَشرِقَینِ- الخ» ۱۸ مجمع: یعنی مشرق و مغرب زمستان و تابستان بعضی گفته‌اند: یعنی مشرق و مغرب ماه و خورشید. -قرآن-۱-۲۲ «مَرَجَ البَحرَینِ» ۲۰ طبری: یعنی دریای روم و فارس که مدیترانه و خلیج فارس باشد روان کرد، یا دریای آسمانی که منبع باران است به دریای زمینی روان کرد. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۱۴۳] ابو الفتوح: یعنی دو دریای شور و شیرین بهم روان کرد تا آمیخته شد. و مقصود از «لا یَبغِیانِ» یعنی میان‌شان جلوگیری است که آب شور، شیرین را نابود نکند و بعضی گفتند: تا بر مردم ستم نکنند یعنی غرق‌شان نکنند و در تفسیر اهل بیت است که مراد بدو دریا فاطمه و علیّ [ع] است که یکی دریای شجاعت و علم و حیا است و دیگری دریای طهارت و حلم و وفا است و برزخ در میان پیغمبر [ص] است و لؤلؤ مرجان که از دو دریا بیرون می‌شود حسین و حسن [ع] است و اینکه معنی در کشف الاسرار از سفیان ثوری نقل شده است. -قرآن-۱۳-۲۸ فی ظلال: مقصود از بحرین آب شور دریاها است و شیرین رودها و اینکه تقسیم و آمیختن تصادف نبوده است که با نقشه‌های شگفت انجام شده است: چون آب شور دریاها سه چهارم سطح کره‌ی زمین را فرا گرفته است که بعضی ببعضی پیوسته شده است و در برابر بخارهای سمی و کشنده که از زمین بر میخیزد باز هم هواء سالم و قابل زندگی حیوان و آدم است. برای اینکه از تابش خورشید بر اینکه انبوه آب دریا بخار بالا می‌رود و برسیدن طبقات سرد آنجا بصورت باران بر میگردد و هوا را از گازهای سمی پاک می کند و قابل زندگی و هم رودها و آب شیرین و سرمایه‌ی زندگی فراهم می کند، و با اینکه رودهای شیرین بدریا می‌ریزد شوری و طبیعت آن را عوض نمی کند و دریا هم بواسطه‌ی گودی برودها مسلّط نمی‌شود و مصب آن را پر نمی کند و هیچ‌یک جلوگیر از وظیفه‌ی دیگری نمی‌شود و همین است معنی «بَرزَخٌ لا یَبغِیانِ» که بقدرت حقّ همیشه اینکه فاصله هست تا تجاوز بیکدگر نباشد. -قرآن-۷۰۰-۷۲۴ کشف نوشته: و از تخصیصات و تشریفات آدمی یکی آن است که در نهاد وی دو بحر آفریده: یکی بحر سر، دیگر بحر دل و الیه الاشاره بقوله عزّ و جلّ «مَرَجَ البَحرَینِ یَلتَقِیانِ»، از بحر سر لؤلؤ مشاهدت و معاینت برون آید و از بحر دل مرجان موافقت و مکاشفت و ذلک قوله «یَخرُجُ مِنهُمَا اللُّؤلُؤُ وَ المَرجان» هر دو در نهاد وی تعبیه کرده و حاجز قدرت میان هر دو بداشته، و گفته‌اند: -قرآن-۱۵۸-۱۹۲-قرآن-۲۹۴-۳۳۸ [صفحه ۱۴۴] بحرین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینجا خوف و رجا است عامّه‌ی مسلمانان را و بحر و بسط خواصّ مؤمنان را و بحر هیبت و انس انبیا را و صدیقان را، از بحر خوف و رجا گوهر زهد و ورع بیرون آید و از بحر قبض و بسط گوهر فقر و وجد آید و از بحر هیبت و انس گوهر فنا روی نماید تا در منازل بقا بیاساید. «یَخرُجُ مِنهُمَا» ۲۳ «المُنشَآت» ۲۴ مجمع: بصورت مجهول خوانده‌اند یعنی مردم در می‌آورند و بصورت معلوم قرائت شده است از نظر ظرافت تعبیر و اتّساع است که چون صدف را گرفتند از آن مروارید خود بیرون می‌آید، و کلمه‌ی «منشآت» بصورت اسم مفعول خوانده‌اند یعنی ایجاد شده و براه افتاده و به صورت اسم فاعل از نظر اتّساع مثل حسن مرد یا بدنیا آمد که هیچکدام کار اختیاری نیست بلکه باجبار از جای دیگر است. و یا بمعنی ایجاد کننده حرکت باشد که مفعول آن ساقط شده است. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۲۴-۳۷ «کُلَّ یَومٍ- الخ» ۲۹ کشف: چون یهود می‌گفتند: بروز شنبه خدا هیچ حکمی نکند و کاری انجام ندهد بجواب ایشان اینکه آیه آمد، و معنی اوّل تا آخر آیه اینکه است: ملك و انس و جنّ یک چشم بر هم زدن از او بی‌نیاز نیستند و هر وقتی برای او کاری است که سرنوشتها بهنگام خود انجام شود، و او نوشته یکی را صدر قدر بنعت عزّت داده یکی را در صفّ نعال در حین مذلّت بداشته [در نسخه‌ی چاپی «حین» است و شاید عین باشد] یکی را بر بساط لطف نشانده یکی را در زیر بساط قهر آورده، آدم خاکی را از خاك مذلّت بر می‌کشد و تاج اقبال بحکم افضال بر هامه‌ی همّت وی می‌نهد و لا میل. عزازیل معلّم ملك بود از عالم علوی در می‌کشد و بر سر چهار سوی ارادت بی‌علّت از عقابین عقوبت می‌آویزد، و لاـ جود قومی را می‌گوید «فَاستَبشِرُوا بِبَیعِکُم» قومی را می‌گوید «مُوتُوا بِغَیظِکُم» موسای کلیم بطلب آتش بر خاست، چون می‌شد شبانی بود در گلیم چون می‌آمد پیغمبری بود کلیم، آدم هنوز گل بود که کلاه اجتبای وی ساخته بودند ابلیس مدبر هنوز سرباز نزده بود که تیر لعنت بزهر قهر آب داده بودند، اینکه را -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۸۱۹-۸۴۷-قرآن-۸۶۷-۸۸۸ [صفحه ۱۴۵] فرمودند که سجود کن نکرد، آن را فرمودند گندم نخور بخورد آدم را عذر بنهاد که وی در ازل دوست آمد و زلّت دوستان در حساب نیارند، و اذا الحبیب اتی بذنب واحد || جاءت محاسنه بالف شفیع ابلیس را داغ لعنت بر نهاد که در ازل دشمن آمد و طاعت دشمنان محسوب نبود. من لم یکن للوصال اهلا || فکلّ احسانه ذنوب «سَنَفرُغُ لَکُم» ۳۲ ابو الفتوح: عبد اللّه مسعود خوانده است «و انّی سأفرغ الیکم» و اعمش سیفرغ بصورت مجهول خواند، اعرج با نون و رای مفتوح خواند. و با فتح یاء و ضمّ راء قرائت حمزه و خلف و کسائی است و باقی با صدای بالای نون و صدای جلو راء خوانده‌اند و نتیجه‌ی معنی یکی است. و در معنی جمله خلاف است: ۱- إبن عبّاس گفت: یعنی تا از کار خود آسوده شوم و بشما پردازم و مقصود نه اینکه است که خداوند کار دارد و فرصت ندارد بلکه بروش سخن مردم است که در عربی و فارسی نظیر دارد که می‌گویند: صبر است مرا تا بتو پردازم، باش ۲- یعنی پس از آزاد گذاردن و مهلت دادن به کارتان می‌پردازم ۳- حسن بصری و مقاتل و إبن زید گفتند: اینکه بیم و نوید است یعنی چون هنگام مزد برسد کاری نباشد جز سزا و پاداش شما مثل آدم بیکاره که جز همین کاری دیگر ندارد. -قرآن-۱-۲۰ «الثَّقَلانِ» ۳۲ فخر: ظاهر اینکه است که مقصود جنّ و انس است و ثقل کنایه است از کار بزرگ که پیغمبر فرمود: «انّی تارك فیکم الثّقلین». -قرآن-۱-۱۵ مجمع: ۱- بواسطه‌ی اهمیت و برتری در فکر و تمیز از دیگر موجودات ثقلان نامیده شده‌اند ۲- چون موجودیّت و سنگینی دارند چنانکه گفته شده است «أَخرَجَتِ الأَرضُ أَثقالَها» از اینروی ثقلین نامیده شدند. -قرآن-۱۵۸-۱۸۹ «شُواظٌ» ۳۶ مجمع: در اینکه اختلاف قرائت است. -قرآن-۱-۹ «وَ نُحاس» ۳۶ مجمع: اینکه کلمه با رفع و جرّ خوانده شده است و بعضی -قرآن-۱-۱۳ [صفحه ۱۴۶] گفته‌اند: یعنی با مس گداخته عذاب می‌شوند، و بعضی گفته‌اند: با قیر و هر فلز گداخته و گفته‌اند: با دود عذاب می‌شوند. «لا یُسئَلُ عَن ذَنبِهِ- الخ» ۳۹ ابو الفتوح: ۱- یعنی بقیامت از گناه- کاران نپرسند چون خدا می‌داند و فرشتگان نوشته‌اند ۲- از گناه‌شان نمی‌پرسند چون از چهره‌شان نمایان است ۳- از بی‌گناهان نپرسند که آن گناهکار چه کرده است. و آیا آن آیات که گفته است: از همه پرسش میشود با اینکه آیه چگونه سازش دارد! پاسخ اینکه پرسش بچند جور گفته شده است: -قرآن-۱-۲۷ ۱- یعنی نمی‌پرسند شما گناهکار هستید یا نه! چون آمار گناهکاران معین است بلکه می‌پرسند: چرا اینکه گناهان از شما نمایان شده است! ۲- با ملایمت و آرامی نمی‌پرسند و با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

درشتی و حقارت می‌پرسند ۳- چون برستاخیز ایستگاههائی چند است در بعضی پرسند و در بعضی نپرسند ۴- سؤال نمی‌شوند از گناه دیگران و هر کس مسئول گناه خود می‌باشد. «حَمِیمٍ آنٍ» ۴۴ طبری: ۱- یعنی آب داغ ببالاتر اندازه رسیده. -قرآن-۱-۱۶ ۲- آب داغ حاضر. «جَنَّتانِ» ۴۶ فخر: چون برای مجرم گفته شده میان آتش و آب داغ می‌چرخد که دو سزا برایش معین شده است. برای مؤمن هم دو بهشت معیّن شده است. -قرآن-۱-۱۳ تفسیر مقتنیات الدّرر: ۱- یعنی یک بهشت برای انس و یکی برای جن. ۲- یکی برای عقیده یکی برای عمل ۳- یکی برای فرمانبری و دیگری برای دست برداشتن از گناه ۴- یکی مزد و دیگری بخشش و انعام. «أَفنانٍ» ۴۸ مجمع: ۱- نعمتهای جور بجور، ۲- میوه‌های جور بجور ۳- شاخه‌های زیاد. -قرآن-۱-۱۱ «لَم یَطمِثهُنَّ» ۵۷ تبیان طوسی: ۱- یعنی عمل جنسی با آنها نشده است، چون عرب می‌گوید «ما طمث هذا البعیر جمل قطّ» یعنی شتر نر به اینکه -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۱۴۷] شتر هرگز نرسیده است ۲- یعنی خون آلود نکرده است آنها را و اینکه کنایه از دختر بودن آنها است چون طامث بمعنی گرفتار عادت زنانه است و چنان است که گفته شده است: از سوی مردی بعارضه‌ای مانند حالت زنان گرفتار نشده است. و مقصود از جنّ که در اینکه آیه گفته شده است یا مبالغه است در پاکدامنی آنها و یا برای تقسیم است که حور العین آدمی را دست آدمی و آنکه از پریان است دست پریزاد بدامنش نرسیده است. مجمع: با ضمّ و کسر میم خوانده‌اند. «هَل جَزاءُ الإِحسانِ- الخ» ۶۰ مجمع: ۱- یعنی آنکه بدنیا خوب کرد بآخرت جز خوبی پاداش ندارد ۲- آیا پاداش آنکه بشما احسان کرد غیر اینکه است که شکر نعمت او کنید. و از امام صادق [ع] است که فرمود: اینکه آیه بر مردم مسجّل است چون در مؤمن و کافر و بدکار و نکوکار درست است که هر که برای کسی کار خوب کرد برایش کار خوب کنند ولی بیشتر که اگر برابر بود آنکه اوّل کرده است با ارزشتر است. -قرآن-۱-۲۴ حسینی نوشته: در بحر الحقایق فرموده است که نیست جزای فناء فی اللّه الّا بقاء باللّه. مثنوی: هر که در راه محبّت شد فنا || یافت از بحر لقا اندر فنا هرکه را شمشیر شوقش سر برید || میوه‌ی ذوق از درخت وصل چید «وَ مِن دُونِهِما جَنَّتانِ» ۶۲ تفسیر مقتنیات الدّرر: یعنی مؤمنین دو دسته‌اند: ۱- مقرّبین که بهشت آنها توصیف شد، ۲- اصحاب الیمین که درجه‌شان پائین‌تر است آنها هم دو بهشت دارند، و بعضی گفته‌اند: یعنی دو بهشت دیگر دارند نزدیکتر بعرش که دون بمعنی دنو و قرب باشد. و بعضی گفته‌اند: دون بمعنی غیر است یعنی غیر از آن دو تا دو بهشت دیگر دارند که هر مؤمنی چهار بهشت در چهار جانب خود دارد که از هر کدام ملول و خسته شد بدرون دیگری می‌رود تا بشادیش بیفزاید. -قرآن-۱-۳۱ [صفحه ۱۴۸] «خَیراتٌ حِسانٌ» ۷۰ شریف لاهیجی: یعنی زنانی که خوشخوی و خوش خصلت و زیبا چهره‌اند، و در روضه‌ی کافی از امام صادق [ع] نقل کرده است «هنّ صالح المؤمنات العارفات». -قرآن-۱-۱۹ کشف: در معنی اینکه دو کلمه گفته‌اند: لسن بدفرات، [آنکه تنش بد بوی است] و لا بخرات [دهنش بد بوی است] و لا متطلّعات [آنها که می‌خواهند از رازهای نهانی مردم خبردار شوند] و لا متشوّفات [آنها که کنجکاو و آرایش خود می‌کنند] و لا ذربات [بد زبان] و لا سلیطات [زبان دراز و پر سر و صدا] و لا طمّاحات [که با غیر شوهر نظر دارد] و لا طوّافات فی الطّرق [آنکه پیوسته بکوچه‌ها می‌گردد]. «فِی الخِیامِ» ۷۲ طبری: مقصود از خیام خانه‌ها است چنانکه عبد اللّه مسعود گفته است: یعنی بدرون جواهر میان خالی هستند. إبن عبّاس گفته است: در خانه‌های از مروارید هستند. -قرآن-۱-۱۷ «مُتَّکِئِینَ عَلی رَفرَفٍ ...- عَبقَرِیٍّ» ۷۷ مجمع: ۱- جبّائی گفته است: رفرف فرش مرتفع و بلند ۲- سعید جبیر گفته است: باغهای بهشتی است ۳- إبن عبّاس گفته است: یعنی مجالس و آنجای‌ها که برای نشستن معیّن شده است ۴- حسن گفته است: یعنی بالشها، و متّکاها، و «عَبقَرِیٍّ» ۱- یعنی فرش رنگارنگ، ۲- مجاهد گفته است: یعنی پارچه‌ی حریر، ۳- حسن گفته است: مقصود فرش است، ۴- قتیبی گفته است: هر پارچه‌ی برنگهای زیبا آراسته، و در کلمات «رَفرَفٍ و عَبقَرِیٍّ»، «رفارف و عباقر» بصورت جمع خوانده شده است، و «خضر» با ضمّ ضاد نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۳۸-۵۰-قرآن-۳۰۶-۳۱۹-قرآن-۵۱۰-۵۱۹-قرآن-۵۲۲-۵۳۴ «تَبارَکَ اسمُ» ۷۸ تفسیر مقتنیات الدّرر: مقصود از فرخندگی اسم خداوند یا کنایه است از فرخندگی صاحب اسم و یا مبالغه است که چون اسم کسی فرخنده بود پس خود صاحب اسم چه خواهد بود. -قرآن-۱-۱۸ فخر: کلمه‌ی «تَبارَکَ» یا بمعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ثبات و دوام است یا بمعنی علوّ مقام -قرآن-۱۳-۲۴ [صفحه ۱۴۹] و شأن است، و نهایت تعظیم برای اسم آن که چون نام شخص بزرگ برده شود شنوندگان از جای بلند می‌شوند مثل پادشاهان که چون نام سلطان اعظم در رسائل برده می‌شود از جای بلند می‌شوند، و اگر او خودش وارد شود همگی به احترام او بخاک می‌افتند و صورت بر زمین می‌سایند. «ذِی الجَلالِ» ۷۸ مجمع: «ذو الجلال» با واو نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۱۷ سخن ما: ۱- آیت ۱۴ «مِن صَلصالٍ- الخ» شاید با آنچه علمای امروز گفته‌اند مطابق باشد که اصل پیدایش موجودات جاندار از لای کف دریاها است. -قرآن-۲۳-۳۷ ۲- آیت ۱۵ «خَلَقَ الجَانَّ مِن مارِجٍ- الخ» که مایه‌ی پیدایش پریان را از زبانه‌ی سخت آتش گفته است. برای آدمی چنین فکری پیدا می‌شود: به آن دوران که جدائی زمین را از خورشید دانسته‌اند و یک پارچه آتش سوزانش پنداشته‌اند و بواسطه‌ی گردش بدور خورشید سرد شده است و آب و خاک پیدا شده است ممکن است بگوئیم: روی همین فرضیّه بهمان نسبت که آن کره‌ی سوزان سرد شده و آب پیدا شده است و خاک که مادّه‌ی پدیداری آدم است شاید از همان آتش سوزان و اشتعال بهوای مجاور مایه‌ی پیدایش موجود متحرّک و با اراده‌ای بنام جنّ فراهم شده باشد که مانند زبانه‌ی آتش بی‌آرام است و در هوا بجنبش چنانکه از خاک که فشرده است و بر جای مانده آدم درست شده است که بر زمین مانده است و نمی‌تواند از زمین جدا شود و شاید همین مطلب باشد که بقرآن از زبان شیطان نقل شده است «خَلَقتَنِی مِن نارٍ وَ خَلَقتَهُ مِن طِینٍ» یعنی او را ز خاک و مرا ز آتش آفریدی، و شاید دوران پیدایش هر دو مقارن بوده است، و ممکن است بگوئیم پس از سردی زمین و نموداری دریا و خاک که ماده پیدایش آدمی است چون آتش فشانهای سخت در کار بوده است بهمان گونه که از لای کف دریا اندک اندک آدم درست شده است از حرارت دهانه آتش‌فشان هم اندک اندک جنّ و پری درست شده باشد، و آن خاصیّت که در کره‌ی جدا شده از خورشید بوده است برای درست شدن دریا و موجودات آبی - قرآن-۱۳-۴۴-قرآن-۸۸۸-۹۳۷ [صفحه ۱۵۰] و هم صحرا و موجودات خاکی، همانگونه خاصیت هم در آن بوده است برای پیدایش موجودات آتشی که چون در مواد پیدایش از ما تفاوت زیاد دارد قابل تماسّ با ما نیست چنانکه همه‌ی موادّ آبی و خاکی هم برای ما قابل درک نیست مگر قسمتی آنهم بوسیله ابزار علمی امروز و گر نه کس را از عناصر عالم خبر نبود و هم از موجودات ذرّه‌بینی چنانکه هنوز بشر در کوشش است و هر روزی از موجودات خداوندی چیزی کشف و یا درست می‌کند و شاید چون از اینگونه موجود مورد بحث خبری یا باوری نداشته‌اند در پی تحقیق علمی آن نبوده‌اند و گر نه شاید می‌توانستند تاکنون نشانه‌ای از آن بدست آرند چنانکه بسیاری چیزها امروز با ابزار تازه و وارسی علمی پیدا کرده‌اند که بروزگاران از آن بیخبر بوده‌اند و شاید روزی حسّ ششم که انشتین گمان کرده است نمودار شود و با آن نیرو موجوداتی باندازه‌ی دیدنیهای خود پیدا کنند. ۳- آیت ۳۳ «یا مَعشَرَ الجِنِّ وَ الإنسِ» که روی سخن با دو گروه جنّ و انس شده است شاید از آن روی بوده که چون عرب آن را آمیخته با خود می‌دانسته است و گاهی از کاهن و جادو جلوگیری از آسیب او را می‌خواسته است از اینروی آن را با آدمی آمیخته است و روی سخن با هر دو شده است تا آن عربها بخود آیند و به بیچارگی خود و قدرت حقّ تن در دهند اینکه است که گفته شده است آن موجودات مرموز که شما از آن ترسناک هستید در برابر حقّ چون شما بیچاره‌اند و گر نه آنها یا شما هر کدام می‌توانید از کناره‌های آسمان و زمین از قدرت حقّ فرار کنید. -قرآن-۱۳-۴۶ ۴- آیت ۴۱ «یُعرَفُ المُجرِمُون- الخ» شاید اینکه مطلب را بفهماند: -قرآن-۱۳-۳۶ پیدایش آدمی در عالم دیگر همان کردار دوران زندگی او است و یا اشتداد نفسانی پدید شده از اعمال جسمانی، از اینکه روی گفته شده است: بدکار از چهره‌اش نمایان است یعنی آنچه بد کرده است چهره‌اش بصورت کارهای بد در آمده است، پس البتّه نکوکار هم چنین خواهد بود. [صفحه ۱۵۱] ۵- آیت ۶۰ «هَل جَزاءُ الإحسانِ- الخ» شاید همان مطلب شماره‌ی جلو را بفهماند که از نیکی نکوئی درست می‌شود و پاداش کار خوب پیدایش خوبیها است و کارهای آدمی است که بصورت خوب در می‌آید. -قرآن-۱۴-۳۷ ۶- آیت ۶۲ «وَ مِن دُونِهِما- الخ» شاید مطابق آنچه بعضی مفسّرین نوشته‌اند: مقصود دو بهشتی باشد پست و کمتر از دو بهشتی که باوّل نامبرده شده است چون برای هر کدام امتیازی گفته شده است که امتیازات اوّل بیشتر است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بعلاوه کلمه‌ی دون با معنی پست و کم مناسبتر است. و کلمه‌ی «جَنَّتانِ» که در هر دو قسمت بصورت مثنّی گفته شده است شاید کنایه باشد از رحمت حقّ که محدود نیست و برای هر کس بیش از یک بستان فراهم است. -قرآن-۱۳-۳۱-قرآن-۳۱۹-۳۳۱

سوره واقعه

اشاره

- ۵۶ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الواقعة [۵۶]: آیات ۱ تا ۹۶]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ إذا وَقَعَتِ الواقِعَةُ [۱] لَیسَ لِوَقعَتِها کاذِبَةٌ [۲] خافِضَةٌ رافِعَةٌ [۳] إذا رُجَّتِ الأَرضُ رَجًّا [۴] - قرآن-۱-۱۱۷ وَ بُسَّتِ الجِبالُ بَسًّا [۵] فَکانَت هَباءً مُنبَثًّا [۶] وَ کُنتُم أَزواجاً ثَلاثَةً [۷] فَأَصحابُ المَیمَنَةِ ما أَصحابُ المَیمَنَةِ [۸] وَ أَصحابُ المَشئَمَةِ ما أَصحابُ المَشئَمَةِ [۹] -قرآن-۱-۱۹۸ وَ السّابِقُونَ السّابِقُونَ [۱۰] أُولئِکَ المُقَرَّبُونَ [۱۱] فِی جَنّاتِ النَّعِیمِ [۱۲] ثُلَّةٌ مِنَ الأَوَّلِینَ [۱۳] وَ قَلِیلٌ مِنَ الآخِرِینَ [۱۴] -قرآن-۱-۱۶۵ عَلی سُرُرٍ مَوضُونَةٍ [۱۵] مُتَّکِئِینَ عَلَیها مُتَقابِلِینَ [۱۶] یَطُوفُ عَلَیهِم وِلدانٌ مُخَلَّدُونَ [۱۷] بِأَکوابٍ وَ أَبارِیقَ وَ کَأسٍ مِن مَعِینٍ [۱۸] لا یُصَدَّعُونَ عَنها وَ لا یُنزِفُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۲۱۷ وَ فاکِهَةٍ مِمّا یَتَخَیَّرُونَ [۲۰] وَ لَحمِ طَیرٍ مِمّا یَشتَهُونَ [۲۱] وَ حُورٌ عِینٌ [۲۲] کَأَمثالِ اللُّؤلُؤِ المَکنُونِ [۲۳] جَزاءً بِما کانُوا یَعمَلُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۱۷۳ لا یَسمَعُونَ فِیها لَغواً وَ لا تَأثِیماً [۲۵] إلّا قِیلًا سَلاماً سَلاماً [۲۶] وَ أَصحابُ الیَمِینِ ما أَصحابُ الیَمِینِ [۲۷] فِی سِدرٍ مَخضُودٍ [۲۸] وَ طَلحٍ مَنضُودٍ [۲۹] -قرآن-۱-۱۸۲ وَ ظِلٍّ مَمدُودٍ [۳۰] وَ ماءٍ مَسکُوبٍ [۳۱] وَ فاکِهَةٍ کَثِیرَةٍ [۳۲] لا مَقطُوعَةٍ وَ لا مَمنُوعَةٍ [۳۳] وَ فُرُشٍ مَرفُوعَةٍ [۳۴] - قرآن-۱-۱۳۶ إنّا أَنشَأناهُنَّ إنشاءً [۳۵] فَجَعَلناهُنَّ أَبکاراً [۳۶] عُرُباً أَتراباً [۳۷] لِأَصحابِ الیَمِینِ [۳۸] ثُلَّةٌ مِنَ الأَوَّلِینَ [۳۹] -قرآن-۱-۱۴۵ وَ ثُلَّةٌ مِنَ الآخِرِینَ [۴۰] وَ أَصحابُ الشِّمالِ ما أَصحابُ الشِّمالِ [۴۱] فِی سَمُومٍ وَ حَمِیمٍ [۴۲] وَ ظِلٍّ مِن یَحمُومٍ [۴۳] لا بارِدٍ وَ لا کَرِیمٍ [۴۴] -قرآن-۱-۱۷۵ إنَّهُم کانُوا قَبلَ ذلِکَ مُترَفِینَ [۴۵] وَ کانُوا یُصِرُّونَ عَلَی الحِنثِ العَظِیمِ [۴۶] وَ کانُوا یَقُولُونَ أَ إذا مِتنا وَ کُنّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إنّا لَمَبعُوثُونَ [۴۷] أَ وَ آباؤُنَا الأَوَّلُونَ [۴۸] قُل إنَّ الأَوَّلِینَ وَ الآخِرِینَ [۴۹] -قرآن-۱-۲۷۴ لَمَجمُوعُونَ إلی مِیقاتِ یَومٍ مَعلُومٍ [۵۰] ثُمَّ إنَّکُم أَیُّهَا الضّالُّونَ المُکَذِّبُونَ [۵۱] لَآکِلُونَ مِن شَجَرٍ مِن زَقُّومٍ [۵۲] فَمالِؤُنَ مِنهَا البُطُونَ [۵۳] فَشارِبُونَ عَلَیهِ مِنَ الحَمِیمِ [۵۴] -قرآن-۱-۲۳۴ فَشارِبُونَ شُربَ الهِیمِ [۵۵] هذا نُزُلُهُم یَومَ الدِّینِ [۵۶] نَحنُ خَلَقناکُم فَلَو لا تُصَدِّقُونَ [۵۷] أَ فَرَأَیتُم ما تُمنُونَ [۵۸] أَ أَنتُم تَخلُقُونَهُ أَم نَحنُ الخالِقُونَ [۵۹] -قرآن-۱-۲۰۵ نَحنُ قَدَّرنا بَینَکُمُ المَوتَ وَ ما نَحنُ بِمَسبُوقِینَ [۶۰] عَلی أَن نُبَدِّلَ أَمثالَکُم وَ نُنشِئَکُم فِی ما لا تَعلَمُونَ [۶۱] وَ لَقَد عَلِمتُمُ النَّشأَةَ الأُولی فَلَو لا تَذَکَّرُونَ [۶۲] أَ فَرَأَیتُم ما تَحرُثُونَ [۶۳] أَ أَنتُم تَزرَعُونَهُ أَم نَحنُ الزّارِعُونَ [۶۴] -قرآن-۱-۳۰۴ لَو نَشاءُ لَجَعَلناهُ حُطاماً فَظَلتُم تَفَکَّهُونَ [۶۵] إنّا لَمُغرَمُونَ [۶۶] بَل نَحنُ مَحرُومُونَ [۶۷] أَ فَرَأَیتُمُ الماءَ الَّذِی تَشرَبُونَ [۶۸] أَ أَنتُم أَنزَلتُمُوهُ مِنَ المُزنِ أَم نَحنُ المُنزِلُونَ [۶۹] -قرآن-۱-۲۳۶ لَو نَشاءُ جَعَلناهُ أُجاجاً فَلَو لا تَشکُرُونَ [۷۰] أَ فَرَأَیتُمُ النّارَ الَّتِی تُورُونَ [۷۱] أَ أَنتُم أَنشَأتُم شَجَرَتَها أَم نَحنُ المُنشِؤُنَ [۷۲] نَحنُ جَعَلناها تَذکِرَةً وَ مَتاعاً لِلمُقوِینَ [۷۳] فَسَبِّح بِاسمِ رَبِّکَ العَظِیمِ [۷۴] -قرآن-۱-۲۶۵ فَلا أُقسِمُ بِمَواقِعِ النُّجُومِ [۷۵] وَ إنَّهُ لَقَسَمٌ لَو تَعلَمُونَ عَظِیمٌ [۷۶] إنَّهُ لَقُرآنٌ کَرِیمٌ [۷۷] فِی کِتابٍ مَکنُونٍ [۷۸] لا یَمَسُّهُ إلَّا المُطَهَّرُونَ [۷۹] -قرآن-۱-۱۹۷ تَنزِیلٌ مِن رَبِّ العالَمِینَ [۸۰] أَ فَبِهذَا الحَدِیثِ أَنتُم مُدهِنُونَ [۸۱] وَ تَجعَلُونَ رِزقَکُم أَنَّکُم تُکَذِّبُونَ [۸۲] فَلَو لا إذا بَلَغَتِ الحُلقُومَ [۸۳] وَ أَنتُم حِینَئِذٍ تَنظُرُونَ [۸۴] -قرآن-۱-۲۲۰ وَ نَحنُ أَقرَبُ إلَیهِ مِنکُم وَ لکِن لا تُبصِرُونَ [۸۵] فَلَو لا إن کُنتُم غَیرَ مَدِینِینَ [۸۶] تَرجِعُونَها إن کُنتُم صادِقِینَ [۸۷] فَأَمّا إن کانَ مِنَ المُقَرَّبِینَ [۸۸] فَرَوحٌ وَ رَیحانٌ وَ جَنَّةُ نَعِیمٍ [۸۹] -قرآن-۱-۲۴۳ وَ أَمّا إن کانَ مِن أَصحابِ الیَمِینِ [۹۰] فَسَلامٌ لَکَ مِن أَصحابِ الیَمِینِ [۹۱] وَ أَمّا إن کانَ مِنَ المُکَذِّبِینَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الضّالّينَ [۹۲] فَنُزُلٌ مِن حَمِيمٍ [۹۳] وَ تَصلِيَةُ جَحِيمٍ [۹۴] -قرآن-۱-۲۱۱ إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ اليَقِينِ [۹۵] فَسَبِّح بِاسمِ رَبِّكَ العَظِيمِ [۹۶] - قرآن-۱-۸۳ [صفحه ۱۵۳] معنی لغات: «بَسًّا» سرمایه بشهرها پراکندن، آرد تفت داده بروغن آمیختن. «ثُلَّةٌ» گروه مردم. «يُنزِفُون» از انزف یعنی مست شد، و از نزف که مجرّد باشد یعنی تمام شد. «مَوضُونَةٍ» چیزی بدیگری وابسته شده، دو تا شده دو برابر کرده، بند بافته. «مَخضُودٍ» شکسته که از یکدیگر جدا شده، دو لا کرده، خار درخت کنده شد، منظّم چیده شده و برهم انباشته باندازه و ترتیب «طَلحٍ» شکوفه‌ی خرما، موز، یک قسم درخت بزرگ خاردار. «تُمنُون» از امناء بمعنی ریختن خون. «حُطاماً» چیز خشک شکسته، نرمه‌ی چیز خشک شده. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۷۸-۸۷-قرآن-۱۰۱-۱۱۴-قرآن-۱۸۹-۲۰۱-قرآن-۲۷۳-۲۸۳-قرآن-۴۰۸-۴۱۶-قرآن-۴۶۶-۴۷۷-قرآن-۵۰۹-۵۱۸ «مَدِينِين» بندگان، سزا دادگان، بحساب رسیدگان. «أُجاجاً» تلخ و شور. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۵۴-۶۳ [صفحه ۱۵۴] ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان به مؤمنان، ۱ چون بر سر مردم آید آن حادثه‌ی روزگار و رستاخیز ۲ کس را نرسد که آن را دروغ پندارد. ۳ چه همان است که یکی را برکشد و بلند دارد و دیگری پست و ناچیز کند ۴ به آنگاه که بلرزد بسختی زمین ۵ و از جای کنده شود کوهها و چندان برگرد خود بگردد تا چو گردی بهوا پراکنده باشد ۶ بآنگاه شما سه دسته باشید ۷ یاران راستی و فرخندگی که چه خوش باشند ۸ و یاران چپی و نادرستی که چه بد برگزار کنند ۹ و پیشقدمان بسوی حق ۱۰ که مقرّبند و بلند پایه ۱۱ در بستانها بآسایش و خوشی ۱۲ دسته‌ای‌شان ز گذشته‌گان پیشینند ۱۳ و از واپسیان اندک مردمی ۱۴ که همگی بر تختهای از طلا- بهم بافته ۱۵ برابر یکدگر تکیه کرده‌اند و غلامانی همیشه آماده«۱۲» بخدمت‌شان‌بخدمت‌شان - پاورقی-۲۸-۳۰ ۱۷ با کاسه و کوزه و ابریق ز نوشابه‌ی خوشگوار ۱۸ که نه ملال آرد و نه درد سر و نه هرگز تهی گردد ۱۹ و از هر میوه که بخواهند ۲۰ و گوشت پرنده آنچه پسندند [بینند] ۲۱ و سیه چشمانی ۲۲ چو مروارید نسفته در صدف مانده ۲۳ بپاداش کار گذشته‌شان باشد ۲۴ [البتّه در چنین بستان] سخن بیهوده و گناه نشوند ۲۵ مگر که گویندشان: بتندرستی و آسودگی ۲۶ و یاران راستی و فرخندگی چه خوش باشند ۲۷ که در بستان سدر بی‌خارند ۲۸ با درختان پر میوه‌ی بر هم چیده ۲۹ و سایه‌های دراز ۳۰ و آبشاری ریزان و روان ۳۱ و میوه‌های فراوان ۳۲ که نه بسر آید و نه از آن جلوگیری بود ۳۳ و هم فرشها دارند بالا رفته به ارزش و زیبائی و آسایش ۳۴ البتّه ما زنها را چه خوب پیدایش دهیم ۳۵ همگی دختر با شوی بذله‌گوی و دلبر ۳۶ همسالان بیک‌سان برابر ۳۷ برای یاران راستی و درستی ۳۸ که گروهی از پیشینیانند ۳۹ و گروهی ز بازپسان ۴۰ و آنها که یاران چپند و نادرستی چه بد بینند ۴۱ که در باد گرم و آب داغ گرفتار ۴۲ بزیر سایه‌ی دود ۴۳ نه خنک شوند و نه خوشی بینند ۴۴ چه زان پیش بناز [صفحه ۱۵۵] بودند و فزونخواهی ۴۵ و دلباخته‌ی گناه و بت پرستی ۴۶ و همی گفتند: از پس مرگ که استخوان و خاک باشیم مگر شود که زنده شویم و ز جای برخیزیم! ۴۷ یا پدران پیشین‌مان چنین باشند! ۴۸ [ای محمّد تو بآنها بگو:] البتّه پیشینیان و واپسان ۴۹ بهنگام پیشبینی شده فراهم شوند و [گویندشان] ۵۰ ای گمراهان که سخن پیغمبران دروغ شمردید ۵۱ از درخت زقوم برخوردار باشید ۵۲ و شکم پر کنید ۵۳ و بر روی آن ز آب داغ دوزخ نوشید ۵۴ چنانکه هرگز سیر نشوید ۵۵ البتّه اینکه است پذیرائی آنها بروز رستاخیز ۵۶ ای کافران ما شما را آفریدیم پس چرا پیغمبر و رستاخیز باور ندارید! ۵۷ چه می‌اندیشید بآنچه در زهدان می‌ریزید! ۵۸ شما آدمش می‌کنید یا ما آفریدگار آنیم! ۵۹ نه که ما مرگ بسرنوشت‌تان کردیم و جلوگیر ما کس نتواند شد! ۶۰ البتّه توانیم دیگری همانندتان بجای شما آوریم و بجوری شما را درست کنیم که اکنون از آن بی‌خبرید ۶۱ شما که می‌دانید به پیدایش نخستین ناچیز بودید پس چرا بیاد نمی‌آورید! [و پیدایش دوباره را نمی‌پذیرید!] ۶۲ هیچ بآنچه کشت می‌کنید اندیشیده‌اید! ۶۳ آیا شما بزیر زمین آماده‌اش می‌کنید و سرش ز خاک بدر می‌کنید تا دانه می‌کند یا ما! ۶۴ که اگر بخواهیم همگی بیهوده و کاه کنیم تا شما را از آن شگفت آید و پشیمان شوید و بگوئید: ۶۵ ما ز کار خود زیان بردیم ۶۶ و از رزق و روزی بماندیم ۶۷ هیچ بآب نوشیدنی خود فکر کرده‌اید از کجا است ۶۸ آیا شما آن ز ابر فرو ریزید یا که ما! ۶۹ البتّه اگر خواهیم شور و تلخش کنیم، پس چرا پاس نعمت ندارید! ۷۰ بآتشی که می‌افروزید بنگرید ۷۱ چوب و درخت آن ما پدید آوردیم یا شما! ۷۲ البتّه ما آن را راه یاد حق کردیم و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دستاویز بهره‌ی مسافر و حاضر ۷۳ پس ای محمّد نام بزرگ پروردگار خود را ستایش کن ۷۴ که نه گفتار کافران درست است ۷۵ و سوگند بفرودگاه ستارگان ۷۶ که اگر بدانند بزرگ سوگندی است ۷۷ اینکه که تو می‌خوانی قرآنی بزرگوار است ۷۸ در نامه‌ی پوشیده ز چشمان نوشته ۷۹ و آن را جز پاکان نپساوند [صفحه ۱۵۶] ۸۰ فرود آمده بفرمان پروردگار جهان ۸۱ پس شود که اینکه سخن دروغ نپندارید ۸۲ و پاس روزی و شکر نعمت زندگی را دروغ شمردن حق بدانید! ۸۳ آیا آنگاه که جان کسی بگلو رسد ۸۴ و شما بچشم خود آن را بنگرید ۸۵ و نبینید که ما بآن از شما نزدیکتریم ۸۶ اگر راست گویند و خود غلام و گرفتار نیستند، ۸۷ جان او را از گلو باز گردانید و زنده‌اش کنید ۸۸ بلی اگر کسی از نزدیک- شدگان بحقّ بود ۸۹ پاداش او بهشت است و خوشی و آسایش است و شادی ۹۰ و اگر از یاران راستی و فرخندگی بود ۹۱ خوشی و آسودگی تو ای محمّد از اینگونه مردم است ۹۲ و اگر از گمراهان باشد که حقّ دروغ پندارند ۹۳ بآب داغ دوزخ پذیرائی شوند ۹۴ و پیوسته‌ی آتش باشند ۹۵ البتّه اینکه سرنوشتی است درست و استوار ۹۶ پس ای محمّد تو نام پروردگار بزرگ خود به پاکیزگی و ستایش بر زبان بیار. سخن مفسرین: مجمع: إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: اینکه سوره بمکّه آمد مگر اینکه آیه «وَ تَجعَلُونَ رِزقَکُم أَنَّکُم تُکَذِّبُون» بعضی گفته‌اند: بجز اینکه آیه «ثُلَّةٌ مِنَ الأَوَّلِین» و «أَ فَبِهذَا الحَدِیثِ أَنتُم مُدهِنُون» که در راه سفر بمدینه نازل شده است، و بقرائت حجازیها و شامیها نود و نه آیه است، بحساب قاریهای بصره نود و هفت آیه است و مردم کوفه نود و شش آیه حساب کرده‌اند. و در چهارده آیه جای اختلاف حساب آنها است، چنانکه «أَصحابُ المَیمَنَةِ» و «أَصحابُ- المَشئَمَةِ» و «أَصحابُ الشِّمالِ» را کوفیها آخر آیه ندانسته‌اند و دیگران آخر آیه شمرده‌اند، و هم «أَصحابُ الیَمِینِ» در نظر غیر کوفی آخر آیه است و «مَوضُونَةٍ» بحساب قاریهای کوفه و حجاز آخر آیه است. و «حُورٌ عِین» بحساب کوفی‌ها و چند نفر از قاریهای مدینه آخر آیه است. نقل است که عثمان خلیفه به بیمار- پرسی عبد اللّه مسعود رفت که در آن بیماری بمرد، و از او پرسید که ز چه مینالی! -قرآن-۹۶-۱۴۶-قرآن-۱۸۱-۲۱۰-قرآن-۲۱۳-۲۵۷-قرآن-۵۰۷-۵۲۹-قرآن-۵۳۲-۵۵۷-قرآن-۵۶۰-۵۸۱-قرآن-۶۵۴-۶۷۵-قرآن-۷۱۵-۷۲۷-قرآن-۷۷۶-۷۹۰ گفت: از گناهان خود. پرسید: چه می‌خواهی! گفت: رحمت پروردگار خود. گفت اجازه می‌دهی پزشکی برایت بیاوریم! گفت: آنکه بیمارم کرده خود پزشک [صفحه ۱۵۷] است. گفت: می‌خواهی دستور دهم حقوق تو را از بیت المال بتو بدهند! گفت آن روز که نیازمند آن بودم تو ندادی اکنون که بی‌نیازم می‌خواهی بپردازی! [اینکه گفتگو اشاره است بسابقه‌ی آزاری که از او دید و حقوقی که مسلمین و هم اصحاب پیغمبر می‌گرفتند عثمان از او برید. [تفصیل اینکه سرگذشت در اوّل کتاب آورده شده است. مترجم] عثمان گفت: آن را بدختران تو می‌دهند. بپاسخ او گفت: آنها را نیازی بآن مال نیست چون سوره‌ی اذا وقعه بآنها آموخته‌ام که از پیغمبر [ص] شنیدم فرمود: هرکه همه سوره‌ی اذا وقعه بخواند هرگز روی نیازمندی نبیند. «إِذا وَقَعَتِ الواقِعَةُ- الخ» ۱ و ۲ طبری: یعنی فریادی که رستاخیز بآن بپا می‌شود، چون إبن عبّاس گفته است: کلمات «الواقِعَةُ ...، الطَّامَّةُ ...، الصَّاخَّةُ» و مانند اینکه کلمات که در قرآن است نام قیامت است که برای بزرگی آن و فرار مردم از آن باین نامها نامیده شده است. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۱۳۳-۱۴۴-قرآن-۱۵۰-۱۶۱-قرآن-۱۶۷-۱۷۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: جهت نامیدن قیامت بکلمه‌ی «الواقِعَةُ» اینکه است که بآن روز سختی زیادی واقع می‌شود و پیش آمد میکند یا برای سختی پیدایش و وقوع آن است و معنی اینکه است: بخاطر آورید آنگاه که واقعه واقع شود و رستاخیز بپا شود. -قرآن-۵۲-۶۴ فخر: یک معنی جمله اینکه است: چون واقعه واقع شود و قیامت باشد پیدایش آن برای همه نمودار است و کسی نتواند آن را دروغ پندارد. تأویلات کاشانی: یعنی چون مرگ کسی فرا رسد و قیامت صغری بپا شود نتواند منکر رستاخیز و قیامت عمومی شود چون او از بدبختی یا خوشبختی خود خبردار می‌شود و در می‌یابد که هر کسی چنین سرنوشتی دارد. کشف نوشته: یاد کن ای محمّد آن روز که افتادنی بیفتد. قیامت را واقعه فرمود از زودی که بیفتد، نبینی که هر چه بیفتد زودتر از آن بزمین رسد که بنهند روز سیاست و هیبت است روز تغابن و حسرت است، «یوم الآزفة و الغاشیة، یوم [صفحه ۱۵۸] القارعة و الواقعة» آن روز قبه‌ی اخضر فرو گشایند و بساط اغبر در نوردند و عقد پروین تباه کنند چون چهره‌ی ماه و خورشید سیاه کنند. اختران را از فلک فرو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ریزنـد سـما را بر سـمک زنند زمین را بجنبانند. صافی: قیامت را واقعه نامیده است چون یقین است که خواهد بود. «خافِضَةٌ رافِعَةٌ» ۳ طبری: ۱- یعنی آنها که بـدنیا عزیز بودنـد و بلنـد مرتبه پست می‌شوند بسوی آتش می‌روند و آنها که بدنیا ناچیز و پست بودند بلند مرتبه می‌شوند و بسوی بهشت می‌روند ۲- یعنی جای بلنـد را قیامت کوتاه کند و جای کوتاه را بلند کند تا همه برابر شوند و دور و نزدیک بماننـد هم بشـنوند مجمع: در قرائت شاذّ با نصب و صـدای بالا خوانده شده است تا حال باشد برای واقعه. -قرآن-۱-۲۰ ابو الفتوح نوشـته: إبن عطـا گفت: قومی را بعـدل فرو نهـد و قومی را به فضل بردارد. «بُسَّتِ الجِبالُ- الـخ» ۵ ابو الفتوح: یعنی کوههـا را پست کننـد و نرم بماننـد آرد کننـد. -قرآن-۱-۲۰ کشف: مجاهـد گفت: کوههـا کنـده و شکسـته شود. کلـبی گفت بر روی زمین بگردانند مثل «یَومَ نُسَیِّرُ الجِبالَ» و هم او نوشته: کوهها از بیخ بر کنند تا همچو دودی و گردی شود بر هوا، آن روز بلال درویش را می‌آرنـد بـا تاج و حلّه و مرکب بردابرد می‌زننـد تا بفردوس اعلی برنـد و خواجه‌ی او را امیه بن خلف با اغلال و انکال و سـلاسل بر وی می‌کشـند تا بـدرک اسـفل برند، آن طیلسان پوش منافق را بآتش می‌برند و آن قبا بسـته‌ی مخلص را ببهشت می‌فرسـتند. آن پیر مناجاتی مبتـدع را بآتش قهر می‌سوزنـد و آن جوان خراباتی معتقد را بر تخت بخت می‌نشانند. -قرآن-۸۷-۱۱۵ بسا پیر مناجاتی که بی‌مرکب فرو ماند || بسا رند خراباتی که زین بر شیر نر بندد [صفحه ۱۵۹] «أَصحابُ المَیمَنَةِ ...- أَصحابُ المَشئَمَةِ» ۸- ۹ تبیان: ۱- یعنی صاحبـان فرخنـدگی و برکت و ثواب خداونـدی، و اصـحاب شوم و تنگی زنـدگی و گرفتاری همیشـگی ۲- یعنی آنهـا که از سوی راست ببهشت برند و از سوی چپ بجهنّم برند ۳- آنها که نامه‌ی عمل‌شان بدست راست‌شان دهند و آنها که بدست چپ‌شان دهند. و مقصود از «ما أَصحابُ المَیمَنَةِ و ما أَصحابُ المَشئَمَةِ» اهمّیت و بزرگی موقع هر یک از اینکه دو دسته است در خیر و شر و خوشـحالی و بد حالی. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۳۰-۵۱-قرآن-۳۵۳-۳۷۷-قرآن-۳۸۰-۴۰۴ «وَ السّابِقُونَ السّابِقُون- الـخ» ۱۰ مجمع: ۱- جبّائی گفته است: یعنی آنها که پیشـقدم شدنـد در پیروی پیغمبران در ثواب و رحمت حقّ نیز پیش قدم خواهند بود ۲- آنها که در فرمانبری حقّ جلو هستند در رسیدن برحمت او جلو خواهند بود، و ممکن است سابقون دوّم تأکید برای اوّل باشد و خبر جمله‌ی بعد «أُولئِک- الخ» باشد یعنی آنها که پیشقدمند و بدرستی پیشقدم هستند نزدیکان بحقّ هستند. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۳۴۶-۳۵۶ کشف: ممکن است مقصود اینکه باشد که «السّابقون ما السّابقون» یعنی پیشـقدمان چگونه پیشـقدمانی که مقربین هسـتند. و در تفسیر است که مقصود آنهـا است که در اسـلام پـذیرفتن جلو رفتنـد و پس آنهـا که بهجرت جلو بودنـد و از پس آن کسـانی که در تکـبیر اوّل نمازهای واجب جلو هسـتند و بعـد از آن هر که بنکوکاری جلو باشد. بعضـی گفته‌اند: مردم سه دسـته‌اند: ۱- آنکه در آغاز جوانی ابتکار خیرات کرد و بهمان روش تا دم مرگ بود او سابق مقرّب است ۲- آنکه از آغاز جوانی دست اندر کار بدی بود و بآخر توبه کرد او صـاحب یمیـن است. ۳- آنکه ز آغـاز تـا بانجـام زنـدگی با بـدی سـر و کار داشت صاحب شـمال است. ابو الفتوح: ۱- إبن سیرین گفت: یعنی آنها که بدو قبله با پیغمبر نماز کردند که اوّل رو به بیت المقدّس و بعد از شش ماه از هجرت رو بکعبه ۲- کعب گفت: اهل قرآن هسـتند که بقیامت بر سرشان تاج گذارند ۳- آنها که در جهاد [صفحه ۱۶۰] کردن و بمسجد رفتن جلو بودند ۴- إبن عبّـاس گفت: آنکه در هجرت جلـو بـود برحمت حقّ جلو باشـد. «ثُلَّةٌ مِنَ الأَوَّلِینَ وَ قَلِیلٌ- الـخ» ۱۳- ۱۴ مجمع: ۱- گروهی از مفسّرین گفته‌انـد: یعنی دسـته‌ای زیاد از امتهای پیغمبران گذشـته و مردمی انـدک از امّت پیغمبر ما، چون آنهائی که جلو افتادنـد و سخن پیغمبران گذشـته را پذیرفته‌انـد با مقایسه‌ی به آن عدّه‌ای که اوّل به پیغمبر گرویدند زیادتر هسـتند بواسـطه‌ی زیادی شـماره‌ی پیغمبران ۲- بعضی گفته‌اند: مقصود از اوّلین و آخرین هر دو پیروان اسلام هستند و چون آنها که اوّل گرویدند حال‌شان و مقام‌شان بسیار بالاتر از دیگران بود اینکه است که گفته شـده است اندکی از آخریها و پسـینیان هم بدرجه‌ی اوّلین می‌رسـند ۳- مقاتل گفته است یعنی دسته‌ای از ملّتهای جلو و اندکی از آنها که بآخر اینکه ملت خواهند بود. -قرآن-۱-۴۱ «وِلدانٌ مُخَلَّدُون» ۱۷ کشف: غلام و نوخط در نظر مردم برای خدمت بهتر است از مرد بزرگ از اینروی «وِلدان» گفته است که جمع ولید به معنی بچه و غلام است که نوجوان و کم عمر باشـد. و حسن بصـری گفته است آنهـا کودکـان هسـتند که چون کار بـد و خوب نداشـته‌اند برای خـدمت معیّن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شده‌اند تا نه آزار شوند و نه در نعمت بهشتی باشند. و مقصود از مخلّدون، یا جاودان است یا بصورت جوانی همیشه است یا آراسته بآرایش است. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۱۱۵-۱۲۵ «لا یُنزِفُون» ۱۹ مجمع: یعنی عقل‌شان را نمی‌برند و مست نمی‌شوند. -قرآن-۱-۱۷ و با فتح یاء و کسر زای بصورت معلوم خوانده‌اند یعنی شراب‌شان تمام نمی‌شود. «حُورٌ عِین» ۲۲ مجمع: با جرّ و رفع و نصب خوانده‌اند که عطف بر «فِی- جَنّاتٍ» باشد یعنی در بهشت و در میان حور عین هستند یا خبر باشد یعنی برای آنها حور عین است یا مفعول باشد یعنی می‌بخشند بآنها حور عین را. -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۷۵-۹۳ «لَغواً وَ لا تَأْثِیماً» ۲۵- ۲۶ مجمع: یعنی در آنجا سخنان بیهوده نیست و گناه شراب خوردن نیست و یکدیگر را گناهکار نمی‌خوانند و بعضی گفته‌اند -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۱۶۱] مست نیستند که چون میخوارگان پیوسته سوگند یاد کنند. «قِیلًا سَلاماً سَلاماً» ۲۶ مجمع: یعنی با یکدگر گفتار سلّم و صفا دارند که موجب دوستی است، و نصب سلاما بفعل مقدّر است یعنی می‌گویند «سلّمک اللّه تسلیما» یا صفت برای قیلا باشد، یعنی گفتار تندرستی. -قرآن-۱-۲۵ «فُرُشٍ مَرفُوعَةٍ» ۳۴ ابو الفتوح: ۱- یعنی بسترهای روی هم انداخته شده است که بالا رفته است ۲- علیّ علیه السّلام فرمود: یعنی بسترهای بروی تختها افکنده است که از زمین بلند است ۳- چون عرب زن را فراش می‌گوید، مقصود زنان بلند مرتبه است در جمال و کمال. -قرآن-۱-۲۱ کشف نوشته: اینکه است پاداش کردار مؤمنان و ثواب طاعات و عبادات ایشان و اینکه صفت مزدوران است که کار کنند و مزد خواهند امّا خدایرا دوستانی‌اند که ایشان سر به بهشت رضوان فرو نیارند، و حور و قصور و انهار و اشجار ایشانرا صید نکند، غلامان سرای سلطان توحیدند و ساکنان عالم عشق و سلاطین جهان معرفت و مشتاق شربت نیستی، بهشت خلد زینت و جمال خود بر ایشان عرضه می‌کند و ایشان یقین و معرفت خود برو جلوه می‌کنند، بهشت جوی می و شیر و عسل بر ایشان عرضه می‌کند و ایشان چشمه‌های توحید و دریاهای تفرید برو جلوه می‌کنند، بهشت حورا و عینا آراسته و پیراسته بر ایشان عرضه می‌کند و ایشان مخدّرات معرفت و مخبآت مشاهدت برو جلوه می‌کنند تا آخر بهشت از ایشان خجل باز گردد و ایشان در گذرند و تا به «مَقعَدِ صِدقٍ عِندَ مَلِیکٍ مُقتَدِرٍ» دیده‌ی همّت بکس باز نکنند. -قرآن-۷۷۲-۸۱۳ «عُرُباً» ۳۷ مجمع: با سکون و ضمّ راء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۰ «ثُلَّةٌ مِنَ الأَوَّلِینَ وَ ثُلَّةٌ مِنَ الآخِرِین» ۴۰ روح البیان: یعنی اصحاب- الیمین که نکوکارانند در اوّلین و در آخرین زیاد هستند ولی در آیت جلو که گفته است «قَلِیلٌ مِنَ الآخِرِین» برای اینکه است که آنها سابقین و پیشقدمان بخیرات هستند و در مردم واپسین و آنها که بآخر ملّتها هستند کم است افراد پیشقدم -قرآن-۱-۵۹-قرآن-۱۹۲-۲۲۰ [صفحه ۱۶۲] بخیرات. اینست جهت اختلاف اینکه دو جمله که برای سابقین «قَلِیلٌ» گفت و برای اصحاب الیمین «ثُلَّةٌ» گفت. و حسن بصری گفت: هفتاد نفر از اصحاب پیغمبر که در جنگ بدر شرکت کرده بودند دیدم که از حلال آن اندازه اجتناب می‌کردند که شما از حرام بآن اندازه دوری نمی‌کنید، و در گرفتاری خوشدلتر از شما بودند در آسودگی و عیش و اگر شما آنها را می‌دیدید دیوانه‌شان میدانستید و اگر آنها اخیار شما را بینند گویند: اینکه مردم از حقّ بی‌نصیبند و اگر اشرار شما را بینند گویند اینها رستاخیز باور ندارند و اگر مال حلال بآنها عرضه شود نمی- پذیرند تا دل‌شان تباه نشود. -قرآن-۶۷-۷۷-قرآن-۱۰۸-۱۱۷ «وَ لا کَرِیمٍ» ۴۴ طبری: یعنی سایه‌ی دود دردآور است. چون عرب بدنبال صفات پسندیده‌ی منفی کلمه‌ی «وَ لا کَرِیمٍ» می‌آورد مانند اینکه جمله «ما هذا الطّعام بطیّب و لا کریم» و «ما هذا اللّحم بسمین و لا کریم» و «ما هذه الدّار بنظیفة و لا کریمة». ضحّاک گفته است: هر نوشیدنی که گوارا نباشد کریم نیست «کلّ شراب لیس بعذب لیس بکریم». قتاده گفته است: یعنی «لا- بارد المنزل و لا کریم المنظر» یعنی نه جای نشستن سرد است نه آنچه بچشم می‌آید. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۱۱۰-۱۲۶ «أَ إِذا مِتنا ...- أَ إِنّا لَمَبعُوثُون» ۴۸ مجمع: إبن عامر خوانده است با دو همزه در هر دو جمله و فقط بقرآن در همین آیه میان دو استفهام جمع کرده است و خوانده است و در جای دیگر و از دیگر قاریها اینگونه قرائت نیست. -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۲۳-۴۷ «شُربَ الهِیمِ» ۵۵ مجمع: شرب بضمّ و فتح شین خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۸ «نَحنُ قَدَّرنا» ۶۰ مجمع: إبن کثیر بتخفیف دال خوانده است چون بی تشدید بمعنی با تشدید استعمال شده است یعنی قدر بی‌تشدید بمعنی قدّر با تشدید از تقدیر و اندازه‌گیری استعمال شده است، و دو معنی شده است: -قرآن-۱-۱۸ ۱- مرگ هر کس را باندازه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معیّن کردیم که یکی بجوانی و دیگری به پیری میمیرد ۲- یک اندازه معیّن کردیم و برابر نمودیم فرمانبر و نافرمان را که همه بمیرند و کس زنده نماند. [صفحه ۱۶۳] «وَ ما نَحنُ بِمَسبُوقِین» ۶۰ مجمع: ۱- اینکه جمله دنباله‌ی جمله‌ی جلو است یعنی کس نتواند پیش از ما بوقت مرگش خبردار شود و کاری بکند ۲- جمله جداگانه است مربوط ببعد یعنی کس بر ما چیره نشود که نتوانیم شما را ببریم و دیگری بجایتان آریم. -قرآن-۱-۳۰ «وَ نُنشِئَکُم فِی ما لا تَعلَمُون» ۶۱ طبری: مجاهد گفته است یعنی بهر صورتی که بخواهیم پدیدارتان کنیم. -قرآن-۱-۴۰ ابو الفتوح: حسن بصری گفت: یعنی صورت شما را ببوزینه و خوک بگردانیم چنانکه مردم پیش از شما را چنین کردیم. تبیان: یعنی توانیم شما را ایجاد کنیم در وضع و صورت جوربجور که شما آن را نمی‌دانید. بعضی گفته‌اند: مقصود پیدایش آینده‌ی آدمی بعالم دیگر است یعنی نمودارتان می‌کنیم در وقتی و بصورتی که از آن خبر ندارید به اینکه جور که از اینکه پیدایش اولی خود بواسطه تناسل و توالد خبردار هستید. فخر: مشهور در تفسیر اینکه معنی است که در شما صفت و خوئی ایجاد می‌کنیم که نمی‌دانید. و ظاهر اینکه است که در صفت و زمانی که شما خبر ندارید چون کسی نمی‌داند کی می‌میرد و کی زنده می‌شود، و ممکن است معنی لطیف دیگر بشود که چون در آیت جلو گفته شده است «أَ أَنتُم تَخلُقُونَه- الخ» در اینجا گفته شده است ما در شکم مادر شما را جوری درست می‌کنیم که خود از آن بیخبرید پس چگونه شما آفریننده هستید و ما نیستیم! و جمله‌ی بعد «وَ لَقَد عَلِمتُمُ النَّشأَةَ- الخ» برای پابرجا کردن امکان پیدایش اوّل است که چون خود از آن باخبرید که بقدرت دیگری بوده است آینده هم بمثال گذشته خواهد بود. -قرآن-۲۹۸-۳۲۳-قرآن-۵۰۷-۵۳۸ ابو السعود: یعنی می‌توانیم خلقت و ریخت شما را عوض کنیم و بصورتی در بیاوریم که بخاطر شما نگذشته است و تصوّر آن نکرده‌اید. بعضی نیز گفته‌اند: مقصود برای عالم دیگر است یعنی بصورتی غیر از اینکه صورت زندگی کنونی نمودارتان می‌کنیم. [صفحه ۱۶۴] روح البیان: ممکن است آیه متوجّه باشد بآفرینش دوباره بعالم دیگر در خلقت و صفتی از رنگ و شکل که خود نمی‌دانند. و در حدیث است که مردم بهشتی جرد و مرد هستند یعنی بی‌موی و بصورت نوجوان و دندان مردم جهنّم باندازه کوه احد است. صافی: یعنی در نشأة و پیدایشی که شما نمی‌دانید. فی ظلال القرآن از «قَدَّرنا بَینَکُم- تا- فِی ما لا تَعلَمُون»: مرگ سرنوشت خداوندی است که کس را توان فرار از آن نیست تا حلقه‌ی زنجیر تکامل پیوسته باشد و دسته‌ای بروید و دیگری بمانندتان برای آبادانی زمین جانشین شود تا سرنوشت بزندگی پایان دهد و پیدایش دیگری نمودار شود و بصورت غیب مجهول در آید، چه که آدمی را بدان دسترسی نیست جز آنچه خدا خبر داده و آنگاه اینکه پیدایش بآخر خود رسیده و کاوران اینکه جهان بجایگاه همیشگی خود فرود می‌آید. -قرآن-۲۴-۴۴-قرآن-۵۶-۷۹ «وَ لَقَد عَلِمتُم- الخ» ۶۲ روح البیان: یعنی شما که می‌دانید از نطفه و علقه و مضغه درست شدید یا از پیدایش آدم خبر دارید که از خاک درست شد پس چرا بیاد نمی‌افتید و پند نمی‌گیرید که بآینده می‌تواند بمانند گذشته نمودارتان کند چونکه آسانتر است بواسطه‌ی آمادگی موادّ و معیّن شدن اجزا و نموداری صورت سابق: -قرآن-۱-۲۱ آنکه ما را ز خلوت نابود|| می‌کشد تا بجلوه‌گاه وجود بار دیگر که از سموم هلاک || روی پوشیم زیر پرده‌ی خاک هم تواند به امر کن فیکون || کرد از گوشه‌ی لحد بیرون و در اینکه آیه دلیلی است بر درستی قیاس چون ملامت کرده است که چرا آینده را بگذشته قیاس نمی‌کنید و از پیدایش اوّل حکم نمی‌کنید که می‌شود دوباره پدیدار شوید و چون بر ترک قیاس ملامت شده است پس تحریک بر عمل بقیاس است. و در مثنوی است: [صفحه ۱۶۵] مجتهد هر گه که باشد نصّ شناس || اندر آن صورت، نیندیشد قیاس چون نیابد نصّ اندر صورتی || از قیاس آنجا نماید عبرتی اینکه قیاسات و تحرّی روز ابر || تا بشب مر قبله را کرده است حبر لیک با خورشید و کعبه پیش رو || اینکه قیاسات و تحرّی را مجو تبیان در اینکه آیه چنین نوشته است: «و تعلیم الاستدلال بالنّشأة الاولی علی النّشأة الثّانیة فیه تعلیم القیاس». «تَفَکَّهُون» ۶۵ مجمع: ۱- عطا و کلبی و مقاتل: یعنی شما را شگفت آید از اینکه نابودی کشت و زرع شما ۲- عکرمه و قتاده: یعنی پشیمان میشوید افسوس می‌خورید بهزینه‌ی هدر شده‌ی خود، و اصل اینکه جمله از «التّفکّه بالحدیث» است که برای رفع ملال آدمی هر دمی از دری سخن می‌گوید. گویا شما هم از پشیمانی و ناراحتی هر دمی بجوری پشیمانی خود نمودار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌کنید. -قرآن-۱-۱۶ ۳- بعضی گفته‌اند: یعنی یکدگر را ملامت می‌کنید که چرا فرمان حق نبردید! «إِنّا لَمُغرَمُون» ۶۶ مجمع: با دو همزه نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۲ «لِلمُقوِین» ۷۳ ابو الفتوح: ۱- مقوین یعنی آنها که بر زمین بی‌آبادی فرود آیند چون قی و قوا بفتح قاف بمعنی زمین بی‌آبادی و بی‌باران است ۲- مجاهد گفت: یعنی برای آنها که بخواهند از آتش بهره‌مند شوند از مسافر و آنکه در وطن باشد از آن بهرمند شوند و بیاد آتش دوزخ باشند ۳- حسن بصری: یعنی بلغه و دستاویز زندگی است برای مسافر که باندازه‌ی کافی سنگ و آتشزنه و آهن با خود بردارند ۴- إبن زید گفت کالای گرسنگان است. چون عرب می‌گوید «اقویت منذ کذا» یعنی از فلان وقت گرسنه‌ام و چیزی نخورده‌ام ۵- قطرب: اینکه کلمه از اضداد است که دو معنی ناسازگار دارد که درویش و توانگر را می‌فهماند، و معنی جمله اینکه است که آتش کالای همگان کردیم چه دارا و چه نادار. -قرآن-۱-۱۵ «فَلا أُقسِمُ بِمَواقِعِ النُّجُومِ» ۷۵ طبری: ۱- سعید جبیر گفته است: لا- زاید -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۱۶۶] است یعنی سوگند یاد می‌کنیم ۲- بعضی از آشنایان بزبان عرب گفته‌اند: لا- معنی مستقل دارد یعنی پس نه چنین است که شما می‌گوئید و منکر حق باشید که سوگند یاد می‌کنیم و مقصود از مواقع النّجوم: ۱- نوبتهای نزول قرآن است ۲- مجاهد گفته است: یعنی سوگند بمساقط النّجوم که هنگام غروب باشد یا نقطه از آسمان که ستاره غروب می‌کند و دیده نمی‌شود ۳- قتاده گفته است: یعنی منازل نجوم که بروج دوازده‌گانه باشد ۴- حسن بصری گفته است: یعنی بپراکنده شدن و تیره شدن ستارگان در قیامت. مجمع: ۱- بعضی گفته‌اند: لا در سوگند زیاد می‌کنند مثل «لا و اللّه» و اینکه شعر امرؤ القیس: لا و ابیک ابنهٔ العامریّ || لا یدّعی القوم انّی افرّ یعنی سوگند بجان پدرت ای دختر مرد عامری هرگز مردم ادّعا نمی‌کنند که من از جنگ فراریم ۲- ابو مسلم گفته است: یعنی سوگند یاد نمیکنم چون مطلب روشنتر از آن است که کسی دو دل باشد و نیازی بسوگند باشد. و مواقع را بعضی گفته‌اند: یعنی انواء که عرب جاهلی طلوع و غروب ستارگان را تقسیمی کرده بودند و هر قسمتی را نوء بفتح نون می‌نامیدند و بارش باران را بآن می‌دانستند و می‌گفتند: بفلان نوء برای ما باران آمد. و مردم کوفه «موقع» بی‌الف خوانده‌اند و دیگران با الف و «لاقسم» بدون همزه نیز قرائت شده است. «لَقُرآنٌ کَرِیمٌ» ۷۷ کشف: ۱- کریم دارای خیر بسیار و سود همگانی و به- قرآن خیر دنیا و آخرت فراهم می‌شود ۲- یعنی عزیز است و بزرگوار که کلام حقّ است ۳- یعنی حافظ و قاری خود را کریم و بزرگوار می‌کند ۴- یعنی گرامی است که مؤمنین و ملائکه‌ی مقربین بزرگش می‌دارند ۵- بزرگوار است که یسر و آسانی آن بیشتر از عسر و دشواری آن است. -قرآن-۱-۲۱ «کِتابٍ مَکنُونٍ» ۷۸ فخر: یعنی قرآن در لوح محفوظ است که پوشیده از مردم است و جز ملائکه‌ی معیّن کس را از آن خبر نیست. و یا معنی چنین -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۱۶۷] است: قرآن کریم در کتابی نوشته است که پوشیده شده است از دستبرد مغرضین و مصون است از تغییر و تبدیل منحرفین، یا اینکه هر چه خواندنی است نوشته شده است و لازمه‌ی قرآن و خواندنی بودن اینکه است که نوشته باشد با وجود اینکه قید بکتاب و نوشته برای اینکه است که منکرین می‌گفتند ساخته‌ی محمّد است بجواب ایشان گفته شده از کتابی خوانده می‌شود که پوشیده از مردم است یا پوشیده از دست تغییر و تبدیل است. «لا یَمَسُّهُ إِلَّا المُطَهَّرُون» ۷۹ طبری: ابو نهیک گفته است: یعنی کتاب پوشیده در آسمان را دست کس نرسد مگر که از گناه پاک باشد. سعید بن جبیر گفت: یعنی ملائکه که در آسمان هستند. عکرمه گفته است: یعنی آنها که به تورات و انجیل رفتار کردند. إبن زید گفته است: یعنی ملائکه و پیغمبران که قرآن را از آسمان فرود می‌آورند و پاک هستند چون جبرئیل که می‌آورد پاک است و پیغمبر که باو تحویل میدهد پاک است. قتاده گفته است: یعنی به پیشگاه حقّ جز پاکان کسی آن را نمی‌پساود لیکن در میان شما آدمیزادها مشرک نجس و منافق رجس با آن سر و کار دارد. و در قرائت إبن مسعود «ما یمسّه» بوده است. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: اگر بگوئیم: مقصود از «کِتابٍ مَکنُونٍ» لوح محفوظ است که از مردم پوشیده است معنی اینکه جمله چنین خواهد بود: آن کتاب در لوح محفوظ است جز ملائکه که پاکان هستند دیگری آن را مسّ و پساوش نمی‌کند، و اگر مقصود همین قرآن نوشته‌ی در دست مردم باشد معنی اینکه است که اینکه قرآن را جز آنها که از شرک و بت‌پرستی پاک هستند نباید بپساوند. و بعضی گفته‌اند: مقصود از مطهّرون آنها است که از حدث و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جنابت پاک باشند. و از امام باقر علیه السلام نقل است که برای جنب و شخص بی‌وضو و زن گرفتار عادت جایز نیست دست زدن و تماس با قرآن. و طاووس و عطا و سالم نیز چنین رأی داشته‌اند و مذهب مالک و شافعی نیز همین است. پس اینکه جمله اگرچه بصورت خبر است در معنی انشاء است و جلوگیری. و بعقیده‌ی ما ضمیر «یَمَسُّه» بجای قرآن است. و جایز -قرآن-۳۳-۵۲-قرآن-۸۱۶-۸۲۸ [صفحه ۱۶۸] نیست آدم ناپاک بآن دست زند. حسینی: آنها که مرد دقّت و تحقیق هستند گفته‌اند: «لا یَمَسُّه» یعنی معتقد نمی‌شود و مقصود اینکه است که اعتقاد بقرآن کار پاکدلان است که مؤمن هستند و بآن عمل می‌کنند. و یا معنی اینکه است که علم بقرآن و تفسیر و تأویل آن مختصّ آنها است که سرّ و راز درونی‌شان پاک باشد از تیرگی. و جنید گفته است پاکی سرّ آن است که غیر حقّ در دل نگنجد و حکیم سنائی فرموده: -قرآن-۵۵-۷۰ جمال حضرت قرآن نقاب آنگه بر اندازد || که دار الملک معنی را مجرّد بیند از غوغا و در بحر الحقایق است که کشف اسرار قرآن برای کسی فراهم است که از پلیدی گمان غیری و دوگانگی پاک باشد و از دیدار خلق حقّ را بنگرد. بیت: چون تجلّی کرد اوصاف قدیم || پس بسوزد وصف حادث را کلیم طنطاوی: اگر مقصود از کتاب مکنون لوح محفوظ باشد یعنی غیر از آنها که از مادّه بی‌نیاز و پاک هستند و تفوّق بر آن دارند دیگری از لوح محفوظ خبر دار نیست. و اگر مقصود قرآن باشد یعنی: از باطل و بیهودگی و تباهی محفوظ است و در پی آن نمی‌روند مگر آنها که دل ز کفر پاک دارند. «مُدهِنُون» ۸۱ طبری: ۱- مجاهد گفته است: یعنی شما به وسیله‌ی قرآن پشتیبانی بکافران می‌کنید ۲- ضحاک گفته است: یعنی قرآن را دروغ می‌شمارید. -قرآن-۱-۱۴ «وَ تَجعَلُونَ رِزقَکُم أَنَّکُم- الخ» ۸۲ ابو الفتوح: ۱- حسن بصری گفت: -قرآن-۱-۳۶ یعنی بهره‌ی شما از قرآن همین است که آن را دروغ پندارید ۲- عبد اللّه عبّاس گفت: در زمان پیغمبر بارانی بارید آن حضرت فرمود: یک دسته مردم خدا را شکر می‌کنند که باران داد و دسته‌ای می‌گویند برای فلان نوء که هنگام آن بود باران بارید. اینکه آیات آمد «فَلا أُقسِمُ بِمَواقِعِ- تا- أَنَّکُم تُکَذِّبُون» -قرآن-۳۰۲-۳۲۸-قرآن-۳۴۰-۳۶۴ [صفحه ۱۶۹] یعنی سوگند بنوء و آن ستاره‌ها که از غروب و طلوع‌شان انتظار باران دارید و مقصود اینکه است که بجای شکر خدا نعمت او را دروغ دانستید و باران را از طلوع و غروب ستاره دانستید، و نقل کرده‌اند که پیغمبر [ص] چنین قرائت می‌فرمود: «تجعلون شکرکم انّکم». نقل کردند: سلیمان عبد الملک خلیفه‌ی اموی بیکی از علما گفت: از علم نجوم چیزی بخوانید تا از آن بی‌بهره نباشید. گفت: ما را منع از آن کرده‌اند چون برای من روایت کرده‌اند که پیغمبر فرمود از سه چیز پیش از دگر کارها ترسناکم که امت را گرفتار کند: ۱- پیشوایان را ناچیز شمردن. ۲- سرنوشت و تقدیر دروغ دانستن ۳- ایمان بنجوم و دلبستگی بستاره- شناسی. «حِینَئِذٍ تَنظُرُون» ۸۴ ابو الفتوح: ۱- بعضی گفته‌اند روی سخن با او است که دمادم مرگ است که چشم دوخته‌اید و مرگ در جلو چشم میبینید و چاره ندارید ۲- و بعضی گفته‌اند: مقصود خویشان او است که بر بالین او نشسته‌اند «فَلَو لا إِن کُنتُم- الخ» ۸۶ مجمع: تکرار «فَلَو لا» برای طول فاصله است و جواب اوّل «فَلَو لا- إِذا بَلَغَتِ- الخ» اینکه جمله‌ی دوم است و معنی وادار کردن است یعنی پس چرا و نتیجه‌ی معنی اینکه است: چون جان بگلو رسید چرا آنرا بر نمی‌گردانید اگر گرفتار حساب خود نیستید و مملوک و بفرمان دیگری نیستید! -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۲۵۴-۲۷۶-قرآن-۳۰۲-۳۱۲-قرآن-۳۵۲-۳۷۶ «فَرَوحٌ وَ رَیحان» ۸۹ فخر: معنی روح: ۱- رحمت است ۲- راحت است و آسایش ۳- وسعت است و گشایش، و ریحان یا بمعنی برگ است یا به معنی گل است و یا ریحان و گیاه خوشبوی معروف است که هنگام مرگ، مؤمن آن می‌بوید و می‌میرد. -قرآن-۱-۲۳ ابو السعود: روح بمعنی استراحت است و بضم را خوانده‌اند یعنی رحمت که سبب زندگی دائمی است و ریحان بمعنی روزی است. «فَسَلامٌ لَک- الخ» ۹۱ مجمع: ۱- یعنی اگر آنکه مرده است از اصحاب یمین بود تو سلامتی آنها را می‌بینی که ترس و گرفتاری ندارند ۲- قتاده گفته -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۱۷۰] است: یعنی ای مؤمن اصحاب یمین تو سلامت و آسوده هستی از گرفتاری خدا و فرشتگان بتو سلام کنند ۳- فرّاء گفته است: یعنی ای پیغمبر تو سلامت هستی چون از اصحاب یمین هستی و جمله اینکه جور است «إِنَّکَ مِن أَصحابِ- الخ». -قرآن-۲۲۲-۲۴۵ ۴- بعضی گفته‌اند: یعنی سلام اصحاب یمین بر تو است چون آنها با تو در بهشت هستند. «إِنَّ هذا- الخ» ۹۵ روح البیان:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یعنی آنچه در اینکه سوره گفته شد حق ثابتی است که نه دگرگون شود و نه چیزی جایگیر آن باشد. -قرآن-۱-۱۲ حال خلد و جحیم دانستیم || بیقین آن چنانکه می‌باید گر حجاب از میانه بر گیرند || آن یقین ذرّه‌ای نیفزاید و جلوه‌های حقّ بسه مرتبه است: اوّل جلوه‌ی علمی که از حقیقت چیزی با خبر شوند. دوّم- جلوه‌ی عینی که آن را ببینند. سوّم- جلوه‌ی حقّی و حقیقتی که بخود معلوم بپیوندند. اوّل مثل علم بکعبه که هر کس آن را به یقین می‌داند. دوّم مثل آنکه آن را از دور بینند که نما و صورتی از آن در می‌یابند. سوم مثل آنکه بدرون کعبه برود و پیوسته‌ی بآن میشود. و قتاده گفته است: خداوند همه کس را بحقیقت قرآن آشنا می‌کند مؤمن در دنیا آشنا می‌شود و به آخرت بهره می‌برد و کافر بآخرت آشنا می‌شود که سودی باو ندارد. جامی گفته: سیراب کن ز یقین جان تشنه را || زین بیش خشک لب منشین بر سراب ریب «فَسَبِّح بِاسمِ- الخ» ۹۶ مجمع: ۱- یعنی پاکیزه بدار او را از هر زشتی و شرک و بزرگش بدار بستایش او ۲- پاکیزه بدار اسم او را از ناروا و کار یا صفت زشتی باو وابسته مکن ۳- یعنی بگو: سبحان ربّی العظیم و معنای عظیم برای خداوند است که چیزی به پیشگاه او رسیدنی نیست که چیره است و توانا و برتر. -قرآن-۱-۱۹ ابو الفتوح نوشته: عقبهٔ الجهنی گفت: چون آیه آمد «فَسَبِّح بِاسمِ- الخ» -قرآن-۵۵-۷۳ [صفحه ۱۷۱] مصطفی [ص] گفت: آن را در رکوع کنید. سنّت شد که در رکوع گویند «سبحان ربّی العظیم و بحمده» چون اینکه آیه آمد «سَبِّحِ اسمَ رَبِّکَ الأَعلَی» رسول گفت: اینکه در سجود گوئید. در سجود چنین آمد که «سبحان ربّی الأعلی و بحمده». -قرآن-۱۳۳-۱۶۸ سخن ما: ۱- آیت ۶۱ جمله‌ی «نُنشِئَکُم فِی ما لا تَعلَمُون» اختلاف مفسرین را نوشتیم ولی بقرینه‌ی آیات پس و پیش اینکه آیه که سخن از مرگ است و آغاز پیدایش آدمی شاید مقصود نموداری آینده‌ی آدمی است از پس مرگ و نابودی اینکه قالب زندگی که شما را نبوده چنین موجودی درست کردیم و مرگ بسرنوشت‌تان هست پس همان قدرت که تا اینجا شما را آورده و می‌برد می‌تواند همین مثال و نموداری را عوض کند بجوری که اکنون تصور آن برای شما ممکن نیست و اینکه جمله بالاترین بیان است از برای چگونگی صورت و هیأت آدمی در عالم دیگر که اگرچه اینکه موادّ و سلولها نابود می‌شود و البتّه در آینده با اینکه موادّ فراهم نخواهد شد چون اگر از همین موادّ باشد ناچار ماندنی نخواهد بود و همین است که دورانی برگزار کرده و نابود شده است پس همین انسان که دورانی بر گذارده و در هر لحظه‌ی از زندگی فکر و کاری داشته از پس مرگ بی‌آنکه یک لحظه‌ی آن ندیده انگاشته شود ز آغاز تا بانجامش نمودار می‌شود و موجودی پاینده و همیشگی خواهد بود ولی اینهمه فکر و کار دوران زندگی با همه‌ی اختلافات صوری و معنوی از نوزادی تا دم مرگ و از جهل و بیچارگی تا توانائی و علم و ثروت و فرماندهی بر میلیونها مردم مثل خود، چگونه می‌شود در یک موجود ثابت فنا ناپذیر فراهم و نمودار شود! البتّه جواب اینکه سؤال همین جمله است که اکنون شما گرفتار ماده هستید و با زمان و مکان سر و کار دارید و نمی‌توانید بدانید که آن صورت فراهم شده‌ی از فکر و کار دوران زندگی شما چگونه خواهد بود. و اگر بتوانید خود را از بند زمان و مکان برهانید می‌توانید بفهمید چگونه موجودی همیشگی و نابود نشدنی هستید و صورت دائمی شما چه صورت و هیکلی است. و در حقیقت اگر ما بتوانیم فاصله‌های زمانی و مکانی را کنار بزنیم البته -قرآن-۳۱-۶۷ [صفحه ۱۷۲] از آن دم که چشم بجهان گشوده‌ایم همه‌ی آنچه در هر جا و هر وقت کرده‌ایم در جلو ما خواهد بود چون همین گذشت روزگار است که کارها و چیزها را جور- بجور می‌کند و عوض می‌نماید و تعدّد و تنوّع فراهم می‌کند و گر نه همه چیز و همه کار یک حقیقت ثابت خواهد بود. برای آشنائی خاطر و آسانی سنجش فرض کنید: یک نفر پیاده که در مدّتی بمناطق مختلف ساحلی و جنگلی و کوهستانی و کویری گردش کند البتّه هر قدمی بر دارد و دمی برگزار کند از آنچه پشت سر گذاشته بی‌خبر است و هم از آنچه در جلو دارد، فقط آگاهی او از همه‌ی اینکه سرزمینها که پیموده و خواهد پیمود همان است که در یک دم و قدم بجلو چشم خود دارد. ولی آنکه از بالای سر اینکه سیّاح پیاده با هواپیمای تندرو حرکت کند به یک دم تمام مشاهدات او را از نظر می‌گذراند و همه‌ی آنچه او دیده و از نظرش رفته و آنچه ندیده و به آرزوی آن می‌رود همگی در جلو چشم اینکه که در هواپیما نشسته نمودار است و آشکار. و البتّه همین کم کردن فاصله‌ی زمانی و مکانی که تاکنون بشر موفّق بآن شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است در صد سال پیش برای کس قابل تصورّ نبود پس اکنون هم آن صورت آینده‌ی همیشگی آدمی برای ما قابل تصوّر نیست و همین است آن معنی که ما از اینکه جمله می‌فهمیم. ۲- از آیت ۷۱ تا ۷۳ «أَ فَرَأَیتُمُ النّارَ- الخ» یادآوری نخستین گام آدمی است بسوی جدائی و برتری از حیوان که راه پختن و جلوگیری از سرما و تاریکی را پیدا کرد. چون پایگاه تمدن بشر را سه چیز دانسته‌اند: ۱- استفاده از آتش ۲- روش سخن گفتن و بزبان از درون خود خبر دادن ۳- راه نوشتن و مقصود خود را روی چیزی نمودار کردن. و شاید پیدا کردن آتش در نوبت اول بوده است و البته اوّلین وسیله‌ی حیاتی آدمی است که او را از حیوان جدا می‌کند و اینکه است که بهره‌مندی آدمی از آتش یادآوری شده است که ارزنده‌تر است از دیگر بهره‌های او از طبیعت که آب و زمین و آفتاب و دگر اندوخته‌های پروردگار است چون همه‌ی آنها آزاد و باختیار همه‌ی جاندارها است ولی آتش -قرآن-۲۶-۵۰ [صفحه ۱۷۳] در نتیجه‌ی حدس و اندیشه است و مخصوص آدمی است. ۳- آیت ۷۹ «لا یَمَسُّه- الخ» شاید علاوه بر آنچه دیگران گفته‌اند و نقل کردیم بتوانیم اینکه نتیجه را هم بگیریم که مقصود از «یَمَسُّه» اعم از حسّی و خیالی و عقلی باشد یعنی نزدیکی و بقول عوامانه [که می‌گویند: با او تماس بگیر و بگو] تماس با قرآن و سر و کار داشتن با آن فراهم نمی‌شود مگر برای مطهرون و معنی اینکه کلمه را هم اعم بگیریم از طهارت ظاهری و باطنی و فکری و در نتیجه معنی بسیار وسیعتری از آیه استفاده کنیم و بگوئیم: اگر کسی بدل پاک بود و انحراف فکری و غرض مخالفت و کارشکنی نداشت می‌تواند بقرآن نزدیک شود و از آن بهره ببرد چنانکه از آغاز پیدایش آن چنین بود که پاکدلان مؤمن شدند و از آن بهره بردند و تیره دلان با آنکه آن را می‌پسندیدند نمی‌پذیرفتند چنانکه نقل کرده‌اند امیّهٔ إبن خلف از دشمنان سرسخت پیغمبر که گویا در احد بدست خود آن حضرت کشته شد، شبها که پیغمبر [ص] قرآن می‌خواند او از پشت دیوار بآن گوش فرا میداد و چون کافران بر کارش سرزنش می‌کردند می‌گفت سخنش دلپذیر است. و با اینکه از سوی حس و شنوائی آن را می‌پذیرفت چون پاکدل نبود مس قرآن نکرد و بآن نزدیک نشد مثل دیگر همفکران خود، و نیز آنکه بظاهر و بدن پاک نباشد نباید با قرآن پساوش کند. -قرآن-۱۳-۲۷-قرآن-۱۴۹-۱۶۱ ۴- آیت ۹۵ «إِنَّ هذا لَهُوَ- الخ» جز آنچه از مفسّرین صوفی مشرب نقل شد شاید چنین استفاده شود: بسا میشود آدمی در دنباله‌ی شنیده‌ی از خانواده یا مردم یا خوانده‌ی در کتابها بچیزی یقین می‌کند که بر خلاف واقع است یعنی آزمایش و زندگی و روش بر خلاف آن است چنانکه همه روزه چندین مطلب بر خلاف همین علم و تجربه و عمل عمومی می‌شنویم و گوینده کمترین تردید و دو دلی در آن ندارد و باصطلاح در جهل مرکب فرو رفته است، و در برابر اینگونه علم و یقین یک حقیقت و استواری هست که با علم و جهل و شک و یقین کس کار ندارد. چنانکه کوهها موجوداتی ثابت و استوار هستند، و اگر کسی در -قرآن-۱۳-۳۱ [صفحه ۱۷۴] زندگی کوه نبیند و نداند و یا شبی در تاریکی زمین بلند و یا دیوار در نظر کسی کوه بنماید و یقین داند که آن کوه است، هیچ یک از اینکه یقین و آن بیخبری در حقیقت وجود کوه اثر ندارد و همچنین است دیگر حقایق جهانی نسبت به نادانی مردم و یا پندارهای غلط بشری. در اینکه آیه کلمه‌ی «هذا» نمی‌شود بیقین گفت اشاره بکجا است چنانکه مفسّرین گفته‌اند، چون بایستی فهمید اولین قرائت پیغمبر [ص] و نزول اینکه آیات از کجا آغاز شده است که در اینکه آیه گفته شده است اینها که گفتیم پس اگر همه‌ی سوره به یکبار آمده و خوانده شده باشد هذا اشاره بتمام گفته‌های اینکه سوره خواهد بود و گر نه بآنچه در یک نوبت دنبال یکدگر گفته شده است اشاره خواهد بود. پس معنی آیه اینکه می‌شود: اینها که برای شما گفتیم یقین حقیقی و استوار است نه یقین نادرست و پنداشتنی و ساختنی که محمّد دروغ بگوید یا خطا کند، و آن عربها که یقین بنادرستی قرآن دارند یا بشک و دو دل هستند بدانند که یقین حقیقی و استوار همین گفته‌ها است که شک و جهل و یقین بر خلاف از کسی اثر ندارد.

سوره حدید

اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

- ۵۷ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره الحديد [۵۷]: آيات ۱ تا ۲۹]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ سَبَّحَ لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۱] لَهُ مُلكُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ يُحيِي وَ يُمِيتُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۲] هُوَ الأَوَّلُ وَ الآخِرُ وَ الظّاهِرُ وَ الباطِنُ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيءٍ عَلِيمٌ [۳] هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ فِي سِتَّةِ أَيّامٍ ثُمَّ استَوى عَلَى العَرشِ يَعلَمُ ما يَلِجُ فِي الأَرضِ وَ ما يَخرُجُ مِنها وَ ما يَنزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما يَعرُجُ فِيها وَ هُوَ مَعَكُم أَينَ ما كُنتُم وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِيرٌ [۴] -قرآن-۱-۵۵۲ لَهُ مُلكُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ إِلَى اللّهِ تُرجَعُ الأُمُورُ [۵] يُولِجُ اللَّيلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيلِ وَ هُوَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۶] آمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ أَنفِقُوا مِمّا جَعَلَكُم مُستَخلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُم وَ أَنفَقُوا لَهُم أَجرٌ كَبِيرٌ [۷] وَ ما لَكُم لا تُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ الرَّسُولُ يَدعُوكُم لِتُؤمِنُوا بِرَبِّكُم وَ قَد أَخَذَ مِيثاقَكُم إِن كُنتُم مُؤمِنِينَ [۸] هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلى عَبدِهِ آياتٍ بَيِّناتٍ لِيُخرِجَكُم مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ إِنَّ اللّهَ بِكُم لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ [۹] -قرآن-۱-۶۳۸ وَ ما لَكُم أَلّا تُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ وَ لِلّهِ مِيراثُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ لا يَستَوِي مِنكُم مَن أَنفَقَ مِن قَبلِ الفَتحِ وَ قاتَلَ أُولئِكَ أَعظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعدُ وَ قاتَلُوا وَ كُلاًّ وَعَدَ اللّهُ الحُسنى وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِيرٌ [۱۰] مَن ذَا الَّذِي يُقرِضُ اللّهَ قَرضاً حَسَناً فَيُضاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجرٌ كَرِيمٌ [۱۱] يَومَ تَرَى المُؤمِنِينَ وَ المُؤمِناتِ يَسعى نُورُهُم بَينَ أَيدِيهِم وَ بِأَيمانِهِم بُشراكُمُ اليَومَ جَنّاتٌ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِكَ هُوَ الفَوزُ العَظِيمُ [۱۲] يَومَ يَقُولُ المُنافِقُونَ وَ المُنافِقاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونا نَقتَبِس مِن نُورِكُم قِيلَ ارجِعُوا وَراءَكُم فَالتَمِسُوا نُوراً فَضُرِبَ بَينَهُم بِسُورٍ لَهُ بابٌ باطِنُهُ فِيهِ الرَّحمَةُ وَ ظاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ العَذابُ [۱۳] يُنادُونَهُم أَ لَم نَكُن مَعَكُم قالُوا بَلى وَ لكِنَّكُم فَتَنتُم أَنفُسَكُم وَ تَرَبَّصتُم وَ ارتَبتُم وَ غَرَّتكُمُ الأَمانِيُّ حَتّى جاءَ أَمرُ اللّهِ وَ غَرَّكُم بِاللّهِ الغَرُورُ [۱۴] -قرآن-۱-۱۰۹۳ فَاليَومَ لا يُؤخَذُ مِنكُم فِديَةٌ وَ لا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأواكُمُ النّارُ هِيَ مَولاكُم وَ بِئسَ المَصِيرُ [۱۵] أَ لَم يَأنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَن تَخشَعَ قُلُوبُهُم لِذِكرِ اللّهِ وَ ما نَزَلَ مِنَ الحَقِّ وَ لا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ مِن قَبلُ فَطالَ عَلَيهِمُ الأَمَدُ فَقَسَت قُلُوبُهُم وَ كَثِيرٌ مِنهُم فاسِقُونَ [۱۶] اعلَمُوا أَنَّ اللّهَ يُحيِي الأَرضَ بَعدَ مَوتِها قَد بَيَّنّا لَكُمُ الآياتِ لَعَلَّكُم تَعقِلُونَ [۱۷] إِنَّ المُصَّدِّقِينَ وَ المُصَّدِّقاتِ وَ أَقرَضُوا اللّهَ قَرضاً حَسَناً يُضاعَفُ لَهُم وَ لَهُم أَجرٌ كَرِيمٌ [۱۸] وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ عِندَ رَبِّهِم لَهُم أَجرُهُم وَ نُورُهُم وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصحابُ الجَحِيمِ [۱۹] -قرآن-۱-۸۳۶ اعلَمُوا أَنَّمَا الحَياةُ الدُّنيا لَعِبٌ وَ لَهوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفاخُرٌ بَينَكُم وَ تَكاثُرٌ فِي الأَموالِ وَ الأَولادِ كَمَثَلِ غَيثٍ أَعجَبَ الكُفّارَ نَباتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَراهُ مُصفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطاماً وَ فِي الآخِرَةِ عَذابٌ شَدِيدٌ وَ مَغفِرَةٌ مِنَ اللّهِ وَ رِضوانٌ وَ ما الحَياةُ الدُّنيا إِلّا مَتاعُ الغُرُورِ [۲۰] سابِقُوا إِلى مَغفِرَةٍ مِن رَبِّكُم وَ جَنَّةٍ عَرضُها كَعَرضِ السَّماءِ وَ الأَرضِ أُعِدَّت لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللّهِ وَ رُسُلِهِ ذلِكَ فَضلُ اللّهِ يُؤتِيهِ مَن يَشاءُ وَ اللّهُ ذُو الفَضلِ العَظِيمِ [۲۱] ما أَصابَ مِن مُصِيبَةٍ فِي الأَرضِ وَ لا فِي أَنفُسِكُم إِلّا فِي كِتابٍ مِن قَبلِ أَن نَبرَأَها إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللّهِ يَسِيرٌ [۲۲] لِكَيلا تَأسَوا عَلى ما فاتَكُم وَ لا تَفرَحُوا بِما آتاكُم وَ اللّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُختالٍ فَخُورٍ [۲۳] الَّذِينَ يَبخَلُونَ وَ يَأمُرُونَ النّاسَ بِالبُخلِ وَ مَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللّهَ هُوَ الغَنِيُّ الحَمِيدُ [۲۴] -قرآن-۱-۹۷۷ لَقَد أَرسَلنا رُسُلَنا بِالبَيِّناتِ وَ أَنزَلنا مَعَهُمُ الكِتابَ وَ المِيزانَ لِيَقُومَ النّاسُ بِالقِسطِ وَ أَنزَلنَا الحَدِيدَ فِيهِ بَأسٌ شَدِيدٌ وَ مَنافِعُ لِلنّاسِ وَ لِيَعلَمَ اللّهُ مَن يَنصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالغَيبِ إِنَّ اللّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ [۲۵] وَ لَقَد أَرسَلنا نُوحاً وَ إِبراهِيمَ وَ جَعَلنا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَ الكِتابَ فَمِنهُم مُهتَدٍ وَ كَثِيرٌ مِنهُم فاسِقُونَ [۲۶] ثُمَّ قَفَّينا عَلى آثارِهِم بِرُسُلِنا وَ قَفَّينا بِعِيسَى ابنِ مَريَمَ وَ آتَيناهُ الإِنجِيلَ وَ جَعَلنا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأفَةً وَ رَحمَةً وَ رَهبانِيَّةً ابتَدَعُوها ما كَتَبناها عَلَيهِم إِلَّا ابتِغاءَ رِضوانِ اللّهِ فَما رَعَوها حَقَّ رِعايَتِها فَآتَينَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنهُم أَجرَهُم وَ كَثِيرٌ مِنهُم فاسِقُونَ [۲۷] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤتِكُم كِفلَينِ مِن رَحمَتِهِ وَ يَجعَل لَكُم نُوراً تَمشُونَ بِهِ وَ يَغفِر لَكُم وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ [۲۸] لِئَلّا يَعلَمَ أَهلُ الكِتابِ أَلّا يَقدِرُونَ عَلى شَيءٍ مِن فَضلِ اللّهِ وَ أَنَّ الفَضلَ بِيَدِ اللّهِ يُؤتِيهِ مَن يَشاءُ وَ اللّهُ ذُو الفَضلِ العَظِيمِ [۲۹] -قرآن-۱-۱۱۸۲ [صفحه ۱۷۷] معنى لغات: «كفل» دو برابر مزد يا مجازات، رديف، بهره، همانند كفالت و عهده‌دارى. ترجمه: بنام خداى بخشايشگر مهربان ۱ آنچه بآسمانها و زمين است خداى را پاك

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌دارد که او است درستکار و گرامی ۲ پادشاهی آسمانها و زمین با او است که زنده می‌کند و بمرگ می‌رساند چه توانای بهر چیز است ۳ او است آغاز و انجام و نمودار و نهانی و دانای بهر چیز ۴ او است که آسمانها و زمین به شش روز آفرید، آنگاه چیره بر عرش و برترین آفرینش بود. او است که میداند آنچه بزمین فرو می‌رود و یا از آن بدر می‌شود و هم آنچه ز آسمان فرود آید و یا بآن بالا رود و او است که با شما است در هر کجا بسر برید و او بهر چه کنید بینا است. ۵ حکومت آسمانها و زمین با او است و برگشت همه‌ی کارها بسوی او است ۶ او است که شب بروز می‌برد و روز بشب و دانای درون سینه‌ها ۷ ای مردم به خدا و پیغمبر او بگروید و از اینکه سرمایه‌ی گذشتگان که خدا شما را بجای آنها نهاده بدیگران ببخشید که هر کس مؤمن شد و بخشید مزدی ارزنده دارد ۸ چه شده [صفحه ۱۷۸] است شما را که مؤمن بحقّ نمی‌شوید با اینکه پیغمبر شما را دعوت می‌کند که بپروردگار خود بگروید و خداوند از شما پیمان بایمان گرفت و آن را بسرنوشت شما کرد اگر مؤمن و حقیقت پذیر باشید ۹ خداوند همو است که بر بنده‌ی خود محمّد آیات و نشانه‌های نمودار فرو می‌فرستد تا شما را از تیرگی نادانی بروشنی دانش در- آورد چه خدا بخشنده و مهربان بشما است ۱۰ چرا شما بخشش براه حق کنید با اینکه [همه چیز نابود شود] و آنچه بآسمانها و زمین است خدای وارث آن است [و بدانید] خداوند بهمه نوید نیکی داده ولی کجا برابر شود آنکه پیش از فتح مکّه مال داد و با کافران جنگید با آنان که پس از فتح [و نیرومندی اسلام] مال دادند و جنگ کردند. آنها بلند پایه‌ترند و خداوند خبردار از کار شما است ۱۱ کی است آنکه بخداوند قرض نکوکاری دهد و او برایش دو برابر کند و بسرای دیگر پاداشی ارجمندش باشد! ۱۲ بهمان روز ای محمّد که پرتوی بینی از مرد و زن مؤمن بجلو و سوی راست‌شان می‌رود و می‌شنوند: نوید شما بامروز بهشت جاودان است که رودها بزیر آن روان است و بهره‌ی بزرگ همین است و بس ۱۳ بآن روز زن و مرد منافق با مردم مؤمن گویند: رها کنید که از پرتوتان روشن باشیم و جواب شنوند: باز پس شوید و روشنی خواهید [چه در جلو روشنی ندارید چون بروزگار زندگی بتیرگی بودید] آنگاه میان آنها دیواری شود از درون آن مهر حقّ است و از برون آزار او ۱۴ باز ایشان مؤمنان را آواز دهند: مگر نه ما با شما بودیم! گویند بلی، ولی خود را گرفتار کردید و بجای ماندید و دو دل شدید و آرزو گولتان زد تا فرمان حق رسید به آنگاه که شیطان فریبتان داده بود، ۱۵ پس بامروز سر خرید نه از شما پذیرند و نه از هیچ کافری و جای شما آتش است که آن دوست شما است [چه خوی آتشین داشتید] و بد سر انجامی است آن ۱۶ [پس ای مؤمنین] آیا آن هنگام نرسیده که دلها بیاد خدا و فرود آمده‌ی حقّ نرم شود و همچون آن کسان نباشند که در گذشته کتاب آسمانی داشتند و روزگارشان بدرازا کشید و دلهاشان سخت شد و بیشتر آنها که مانده‌اند بدکردار شده‌اند [صفحه ۱۷۹] ۱۷ پس بدانید همانا خداوند زمین را از پس مرگ خزانی ببهاران زنده کند [چنانکه دلهای مرده‌ی روزگار جاهلیّت را به پیدایش محمّد زنده کرد] البتّه اینکه آیات و نمونه‌ها برای شما روشن کردیم تا شاید با خرد خود بسنجید و درست از نادرست جدا کنید ۱۸ آن مردان و زنان که دین را درست دانستند و بخدا وام دادند تا نکوکار باشند خدا برای‌شان دو برابر کند و مزدی ارزنده دارند. ۱۹ و آن کسان که بخدا و پیغمبرانش گرویدند راستگو و راست کردارند و پیشگاه پروردگار خود گواه دیگرانند و برای‌شان مزد بود و روشنائی و آنها که کافر شدند و آیات ما دروغ شمردند یاران آتشند ۲۰ ایمردم بدانید زندگی دنیا بازیچه است و سرگرمی و آرایش و بزرگی فروختن و فزون خواستن بمال و فرزند همچو بارانی که مردم کافر و بیخرد را ز سرسبزی و فراوانی گیاه شگفت آورد وز پس یک جنبش همه را زرد بینی و سپس خاشاکی بیش نماند [اینکه است داستان زیبائی زندگی] و بسرای دیگر آزاری سخت باشد و یا آمرزش خداوندی و رضای او پس زیبائی زندگی جز کالای فریبکاری نیست ۲۱ و بایستی ز یکدگر جلو باشید بسوی آمرزش پروردگار خود و بهشتی که به پهنای آسمان و زمین است و آماده برای آنهائی که به خدا و پیغمبرانش گرویدند. اینکه است بخشش خداوندی که بهر کس صلاح باشد بخشد چه بخشندگی خداوند بزرگ است [چندان که هر کس خواهد تواند بهره‌مند شود] ۲۲ و بدانید هیچ ناگواری بخود شما و سرزمین‌تان نرسد مگر که ز آن پیش در نامه‌ای معیّن شده است چه اینکه بر خداوند آسان باشد ۲۳ تا شما بر آنچه از دست رفته افسوس نخورید و بآنچه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بچنگ آرید شاد نباشید که خداوند هیچ خودخواه و گردنفراز را دوست ندارد ۲۴ و هم مردم بخیل را که خود نمی‌بخشند و دگران را وادار به بخل می‌کنند و هر کس چنین باشد و پشت بحق کند خداوند ستوده است و بی‌نیاز ۲۵ همانا ما پیغمبران خود را با نشانه‌های نمودار فرستادیم و بآنها نامه فرود آوردیم و ترازوی سنجش درست از نادرست تا مردم بدرستی رفتار کنند و نیز آهن آفریدیم که چنان سخت است و سودمند برای [صفحه ۱۸۰] مردم و البته خداوند می‌داند که او و پیغمبرانش را در نهان یاری می‌کند چه او بی‌گمان نیرومندی است گرامی ۲۶ چنانکه ما نوح و ابراهیم فرستادیم و در فرزندان ایشان پیغمبری و کتاب گذاردیم که دسته‌ای‌شان براه راست بودند و بیشتر آنها بدکار و کج رفتار شدند ۲۷ سپس از پی ایشان پیغمبران فرستادیم و هم از پس همه‌شان عیسای مریم را فرستادیم و باو انجیل دادیم و در دل پیروانش نرمی و مهربانی نهادیم و آن ترک دنیا و رهبانیّت که از خود ساختند ما بایشان دستور ندادیم مگر دنبالگیری رضای حقّ که آن را هم بشایستگی و درستی انجام ندادند و ما هم مزد نکوکاران‌شان بدادیم ولی بیشترشان فاسق و بد راه شدند ۲۸ ای مؤمنین برای خدا پرهیزگار باشید و به پیغامبرش مؤمن شوید تا بشما ز مهر خود دو مزد دهد، و برای‌تان پرتوی آرد که بتاریکی دل و شب بدان راه روید و شما را بیامرزد که او آمرزگار مهربانی است. ۲۹ تا یهود و مسیحی که از خود بی‌خبرند [و مغرور هستند] بدانند که توان چیزی ندارند و بخشش بفرمان خداوند است و هر که را خواهد دهد [نه منحصر است بملّتی و نژادی که آنها پنداشته‌اند] چه بخشش و فضل بزرگ از او است و بس. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بحساب قاریهای عراق بیست و نه آیه است و بحساب دیگران بیست و هشت آیه است. و همگی در مدینه نازل شده است. «سَبَّحَ» ۱ مجمع: یعنی پاکیزه داشت و ستایش کرد بآنچه سزاوار است و دور داشت از هر بدی. -قرآن-۱-۱۱ تفسیر مقتنیات الدّرر: تسبیح یعنی در عقیده و گفتار و کردار خدای را ز ناشایست پاک دانستن. و در سوره‌ی اسرا «سُبحان» بصورت مصدر گفته شده است و در اینکه سوره و حشر وصف «سَبَّحَ» بصورت ماضی آمده است. و در جمعه و تغابن «یُسَبِّحُ» بصورت مضارع آمده است. و در سوره‌ی اعلی «سَبِّحِ» بصیغه‌ی امر گفته شده است تا اینکه از همه جهات اینکه کلمه فراگیر شود و مردم - قرآن-۱۲۱-۱۳۱-قرآن-۱۹۴-۲۰۴-قرآن-۲۵۳-۲۶۵-قرآن-۳۱۴-۳۲۴ [صفحه ۱۸۱] بدانند که باید مستمر و بدون توقّف در تسبیح باشند بهمه حالات که هیچ وقفه در کارشان نباشد. تنویر المقباس: یعنی برای خدا نماز می‌گزارد. و بعضی گفته‌اند: یعنی خدا را یاد کرده است. «ما فِی السَّماواتِ- الخ» ۱ مجمع: موجودات عاقل بدل و زبان تسبیح حقّ می‌کنند. و تسبیح دیگر موجودات همان دلالت وجودی آنها است بر توحید خداوند و صفات او که نه آفریدگان مانند اویند و نه او مانند ایشان و اینکه حقیقت را خداوند تسبیح آنها نامیده است. و ابو زید از مردم حجاز نقل کرده است که «ما» را بمعنی «من» استعمال کرده‌اند و چون آواز تندی می‌شنیدند می‌گفتند «سبحان ما سبّحت له» یعنی پاکیزه است آنکه پاکیزه‌اش، شمرده‌اند پس ممکن است مقصود در آیه آدمی و فرشته باشد. -قرآن-۱-۲۲ تأویلات: یعنی هر آفریده بواسطه‌ی وابستگی بحقّ و بقاء و دوام نوع موجودات می‌نمایاند که خداوند از اندازه ممکنات منزّه است و امکان یعنی شاید بود یا نبود، در او راه ندارد و فناپذیر نیست. فی ظلال القرآن: معنی اینکه جمله همان است که حقّ فرموده است و هیچ تأویل و تعدیل در آن راه ندارد. و ما از اینکه جمله باید بپذیریم که هر چه به آسمان و زمین است دارای روحی است رو بآفریدگار و تسبیح گوی او چه همین تصدیق و پذیرش نزدیکتر تصوّری است از اینکه جمله که روایات صحیح نیز همین را درست شمرده است همچنانکه بهنگام صفا و روشنائی دلها و وابستگی به حقیقت نهفته‌ی در همه چیز تجربه و وجدان آدمی آن را در می‌یابد و درست می‌داند. ابو الفتوح: یعنی کارهای خدا که در آسمان و زمین کرده نشانه‌ی اینکه است که آنها را کسی انجام داده است مستحقّ سجده و ستایش و چون کسی به آنها بنگرد یقین کند که او سزاوار سجده است و خود سجده کند و چون اینکه آفریده‌ها موجب سجده می‌شود چنان است که خود سجده کرده است از اینکه روی [صفحه ۱۸۲] گفته شده است که آنها سجده می‌کنند. روح البیان: بعضی گفته‌اند: از حیات ازلی خداوندی جز حیات و زندگی نمودار نمی‌شود و اگر موجودات حیات نداشته باشند وابسته به حقیقت حیات خداوندی نخواهند بود، و اینکه ممکن نیست که موجودی از حیات ازلی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حقّ جدا باشد پس همه‌ی موجودات دارای حیات و زندگی هستند و از چشم ما که فرو بسته است و حقیقت را نمی‌تواند دید، بی‌جان دیده می‌شوند و در واقع همگی زنده‌اند و دارای حیات هستند پس همگی زنده‌اند و تسبیح خدا می‌کنند. طنطاوی: همان طور که انسان باشارات گوناگون معانی مختلف را میفهمد و آدمی بوسیله‌ی اشاره مقصود خود را بدیگری می‌فهماند با اینکه سخنی در کار نیست موجودات همگی بحرکات و سکنات و دوام و ثبات خود اشاره دارند بتسبیح پروردگار خود اگرچه زبان و سخن ندارند. «هُوَ الأَوَّلُ وَ الآخِرُ- الخ» ۳ طبری: یعنی در بینهایت جلو از همه چیز است و نیز در بی‌نهایت بعد از همه چیز است و ظاهر و برتر و ما فوق همه چیز است که برتر از او چیزی نیست و باطن همه چیز او است که چیزی بدیگری از خدا نزدیکتر نیست. - قرآن-۱-۲۸ ابو الفتوح: ۱- یعنی پیش از همه موجود است که موجودات از او پدیدار شده‌اند و بعد از همه‌ی موجودات است که دیگران نابود شوند و او بماند، و ظاهر است بدلیلها که اثبات وجود او می‌شود و باطن است که هیچ احساس و حواس ظاهری او را درک نمی‌کند ۲- ضحّاک گفت: اوّل اوّلها از او است و آخر آخرها باو است، ظهور هر ظاهر است و بطون هر باطن ۳- مقاتل بن حیّان گفت: اوّل است یعنی کسی او را اوّل قرار نداده و آخر است که کسی او را آخر قرار نداده است و ظاهر است و باطن با اینکه کسی او را نمودار و یا پوشیده نداشته است ۴- محمّد بن فضل گفت: اوّل است بنکوکاری، آخر است بعفو و در گذشتن و ظاهر است باحسان و باطن است بپوشیدن گناه بندگان ۵- ابو بکر ورّاق گفت: [صفحه ۱۸۳] اوّل ازلی است و آخر ابدی و ظاهر است بواسطه‌ی احدیّت خود و باطن است بواسطه‌ی صمدیّت و نازادنی ۶- حسین بن فضل گفت: اوّل است بی‌ابتدا، و آخر است بی‌انتها، و ظاهر است بی‌نزدیکی، و باطن است بی‌حجاب و پرده. مجمع: ۱- عبد اللّه عمر گفته است: یعنی اوّل است بآفریدن و آخر است بروزی دادن، و ظاهر است بواسطه‌ی زنده گذاردن و باطن است بواسطه نابود کردن و مرگ فرا رساندن ۲- عبد العزیز بن یحیی گفته است: و او برای فاصله کلمات است نه برای عطف و معنی چنین است: او اوّل آخر ظاهر باطن است. ۳- بلخی گفته است: اینکه جمله بمانند سخن مردم است که می‌گویند اوّل و آخر و ظاهر و باطن اینکه کار با فلان کس است یعنی محور و مدار اینکه کار است و به وسیله‌ی او انجام می‌شود. تأویلات: یعنی آغاز نموداری وجود از او است و پایان هر ممکن و احتیاج آن باو است پس هر چیز باو پدیدار می‌شود و در وجود او نیست می‌شود. حسینی: یعنی قدیم است که بدایت ندارد و باقی ابدی است که او را نهایت نیست. فرد: اوّل او اوّل بی‌ابتدا || آخر او آخر بی‌انتها اوّل و آخر توئی کیست حدوث و قدم || ظاهر و باطن توئی چیست وجود و قدم اوّل بی‌انتقال، آخر بی‌ارتحال || ظاهر بی‌چند و چون، باطن بی‌کیف و کم و نیز او نوشته است: از شیخ ابو سعید خرّاز قدّس سرّه پرسیدند خدای را بچه شناختی! گفت: بآنکه میان اضداد جمع کرده پس اینکه آیت خواند و فرمود که متصوّر نیست جمع اضداد الّا از حیث واحد، و اعتبار واحد در آن واحد نظم: اوّلیّ و هم در اوّل آخری || باطنی و هم در آن دم ظاهری تو محیطی بر همه اندر صفات || وز همه پاکی و مستغنی بذات «ثُمَّ اسْتَوی عَلَی العَرشِ» ۴ مجمع: یعنی چیره بر فرماندهی و ملک شد -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۱۸۴] یا توانای بر آفریدن و نابود کردن آسمان شد و یا آهنگ آفرینش عرش کرد. «وَ هُوَ مَعَکُم» ۴ تأویلات: یعنی چون هستی شما وابسته باو است و در نموداری و شخصیّت شما نمود خداوندی است پس همه جا او با شما است. - قرآن-۱-۱۹ حسینی نوشته: یعنی معیّت علم و قدرت بهیچ حال از شما جدا نبود و اینکه معیّت نه بعقل مفهوم میگردد بلکه ذوق آن را بکشف دریابد. بیت: اینکه معیّت می نگنجد در بیان || نی زمان دارد خبر زو نی مکان روح البیان: در حدیث است که برترین ایمان آدمی اینکه است که بداند بهر کجا هست خدا با او است. یار با تو است هر کجا هستی || جای دیگر چه خواهی ای اوباش با تو در زیر یک گلیم چو او است || پس برو ای حریف خود را باش «قَد أَخَذَ مِیثاقَکُم» ۸ مجمع: ابو عمرو «اخذ» با صدای جلو همزه به صیغه‌ی مجهول خوانده است و «مِیثاقَکُم» با رفع خوانده است و دیگران با صدای بالای همزه بصورت معلوم و نصب میثاق. - قرآن-۱-۲۵-قرآن-۱۰۷-۱۲۰ «مِن قَبلِ الفَتحِ» ۱۰ طبری: ۱- قتاده گفته است: مقصود فتح مکّه است عامر گفته است: مقصود صلح حدیبیه است و پیغمبر آن را فتح عظیم نامیده است. -قرآن-۱-۲۳ «وَ کُلًّا وَعَدَ اللّه» ۱۰ مجمع: «کل» با رفع قرائت إبن عامر است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته است چون مفعول بر فعل مقدّم شود اقتضای نصب آن چنان نیست که پس از فعل باشد چنان که در اینکه شعر مفعول مقدّم بر فعل شده و مرفوع خوانده شده است: -قرآن-۱-۲۷ قد اصبحت امّ الخیار تدّعی || علیّ ذنبا کلّه لم اصنع که کلمه‌ی «کل» مفعول «لم اصنع» است و چون مقدّم است مرفوع خوانده است و در آیه هم «کل» مفعول «وعد» است پس میشود مرفوع قرائت شود. «یَسعی نُورُهُم بَینَ أَیدِیهِم- الخ» ۱۲ طبری: ۱- قتاده گفته است از پیغمبر [ص] برای ما نقل کرده‌اند که فرمود بعضی مؤمنین نورشان از مدینه تا صنعا و عدن را روشن میکند و بعضی کمتر تا کسی که جز جلو پایش جای دیگر را روشن -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۱۸۵] نمی‌کند ۲- ضحّاک گفته است: مقصود نامه‌ی عمل است که در جلو و بدست راست دارند. نیشابوری: یعنی روشنائی آنها پیشاپیش‌شان می‌رود که هر چه جلو روند آن هم در جلوشان می‌رود و مقصود از بین ایدی و ایمان آنست که جلو و طرف راست نشانه‌ی نجات و رستگاری است همچنان که نامه‌ی عمل که از جلو و راست بدست برسد نشانه‌ی سعادت است و برای مردم بدبخت آن را از پشت سر و دست چپ بایشان بدهند. روح البیان: چون آدمی از جلو نیازمند بروشنی است گفته شده است: نورشان در جلوشان می‌رود و ایمانهم که گفته شده است برای تشریف است. «قَرضاً حَسَناً» ۱۱ مجمع: بعضی از اهل تحقیق گفته‌اند: قرض الحسنه چند شرط دارد: ۱- از مال حلال باشد چون پیغمبر فرمود «انّ اللّه طیّب لا یقبل الّا الطّیّب» ۲- چیز پست و ناپسند نباشد که در قرآن است «وَ لا تَیَمَّمُوا الخَبِیثَ مِنهُ تُنفِقُون» ۳- پیش از آنکه مأیوس از زندگی شود و از مال و منال دلکنده شود ببخشد که پیغمبر فرمود بهترین صدقه وقتی است که بدن سالم باشد و مال دوستی بحال خود نه که در هنگام مرگ بگوید چه مبلغ بفلان کس بدهید و چه مبلغ بفلان ۴- بشایسته و مستحق‌ترین مردم بدهد چنانکه خداوند دسته معیّنی را مصرف زکات قرار داده است ۵- تا تواند پوشیده دهد چون در قرآن است «وَ إِن تُخفُوها وَ تُؤتُوهَا الفُقَراءَ» ۶- منّت و آزار در کار نباشد که «لا تُبطِلُوا صَدَقاتِکُم بِالمَنِّ وَ الأَذی» ۷- برای خدا دهد نه بخودنمائی که ریاکاری زشت است ۸- کار خود را ناچیز شمارد که «مَتاعُ الدُّنیا قَلِیل» ۹- آنچه دوست دارد بدهد که «لَن تَنالُوا البِرَّ حَتّی تُنفِقُوا مِمّا تُحِبُّون». -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۲۳۰-۲۷۹-قرآن-۶۸۵-۷۲۷-قرآن-۷۶۶-۸۱۵-قرآن-۹۱۵-۹۴۲-قرآن-۹۷۵-۱۰۳۳ «بِأَیمانِهِم» ۱۲ «انظُرُونا» ۱۳ «الغَرُورُ» ۱۴ «لا یُؤخَذُ» ۱۵ مجمع: در اینکه افعال و کلمات اختلاف قرائت است که در «ایمان» بکسر همزه قرائت سهل بن شعیب است و معنی چنین است: نورشان بجوری است که بجلوشان می‌رود بواسطه -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۲۰-۳۱-قرآن-۳۵-۴۶-قرآن-۵۰-۶۲ [صفحه ۱۸۶] ایمان آنها. «أَ لَم یَأنِ لِلَّذِینَ آمَنُوا أَن تَخشَعَ قُلُوبُهُم- الخ» ۱۶ مجمع: کلبی و مقاتل گفتند: پس از یک سال از هجرت پیغمبر [ص] بمدینه اینکه آیه نازل شد برای منافقین چون آنها بسلمان گفتند در تورات مطالب شگفت‌آور هست تو از آنها برای ما بگو در جواب گفته‌ی آنها اینکه آیات نازل شد «الر تِلکَ آیاتُ الکِتابِ المُبِینِ- تا- لَمِنَ الغافِلِین» سلمان بآنها گفت: اینکه قرآن بهترین سرگذشتها است و سودمندتر از دگر گفته‌ها. منافقین مدّتی دم نزدند و باز خواسته‌ی خود را از سلمان تکرار کردند، اینکه آیه آمد «اللّهُ نَزَّلَ أَحسَنَ الحَدِیثِ کِتاباً» باز منافقین چندی آرام بودند تا نوبت سوّم خواسته‌ی خود را اظهار کردند اینکه آیه نازل شد «أَ لَم یَأنِ-» الخ». و از إبن مسعود نقل است که چهار سال که از مسلمانی ما گذشت ما را به اینکه آیه سرزنش کردند و مسلمانان یکدگر را بروش خود سرزنش کردند. إبن عبّاس گفته است: پس از سیزده سال از فرود آمدن قرآن مسلمانان باین آیه سرزنش شدند که چرا دلهاشان هنوز سخت است. محمّد بن کعب گفته است: در مکّه مسلمانان گرفتار ناداری و سختی بودند و چون بمدینه کوچ کردند زندگی‌شان بآسایش و خوشی شد و خوی دلنرمی آنها هم عوض شد و سختدل شدند و اینکه برای آن موقع آمد. -قرآن-۱-۶۲-قرآن-۳۳۱-۳۷۰-قرآن-۳۸۲-۴۰۳-قرآن-۵۸۶-۶۳۲-قرآن-۷۳۷-۷۵۶ «وَ ما نَزَّل» ۱۶ مجمع: «نَزَّل» بتخفیف زای خوانده شده است و با تشدید بصورت متعدّی یعنی آنچه را که خداوند فرستاده است که فاعل آن ضمیر مستتر بجای اللّه است و مفعول هم ضمیر محذوف برای ما. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۲۷-۳۶ «فَطالَ عَلَیهِمُ الأَمَدُ- الخ» ۱۶ مجمع: ۱- یعنی از دوران پیغمبران زمان درازی گذشت ۲- یعنی زمان درازی گذشت که آنها آسوده بودند و گرفتارشان نکردیم ۳- بعضی گفته‌اند: یعنی عمرشان دراز شد و بدکار شدند و دلهاشان سخت شد. زجّاج گفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: جمله‌ی بعد «فَقَسَت قُلُوبُهُم» شاید متوجّه بیک دسته‌ی مخصوص باشد که سختدل بودند و آن دلنرمی که شایسته‌ی -قرآن- ۱-۲۹-قرآن-۲۹۰-۳۱۲ [صفحه ۱۸۷] مؤمن است در آنها نبود و گر نه گروهی که توصیف بخشوع و رقّت و رحمت شده‌اند بسیارند. و از عیسای مسیح نقل است که بجز در یاد خدا سخن بسیار نگوئید که دلهاتان سخت میشود چون قساوت قلب و دلسختی آدمی را از خدا دور می‌کند. و هرگز بگناه دیگران ننگرید که خود را برتر بدانید بلکه بگناه خود بیندیشید و خود را چون بزر خریده‌ی گناهکار بنگرید. و مردم دو دسته‌اند یا گرفتار خویهای بد خود هستند و باید بآن گونه مردم رحم کرد و یا آسوده از اینگونه بدخوئی هستند که باید خدا را شکر کنند بر آسایش خود. «وَ لا یَکُونُوا» ۱۶ مجمع: «تکونوا» با تاء بصورت خطاب خوانده شده است یعنی شما مانند یهود و مسیحی نباشید. -قرآن-۱-۱۸ «أَنَّ اللّهَ یُحیِ الأَرضَ بَعدَ- الخ» ۱۷ مجمع: یعنی خداوند زمین خشک و بیگیاه را سر سبز و خرم می‌کند و همچنین کافر را که مرده‌ی بگمراهی است به وسیله‌ی ایمان زنده می‌کند بهدایت و راه راست رفتن. بعضی گفتند: یعنی دلها را از پس سختی و قساوت بلطف و توفیق نرم میکند. -قرآن-۱-۳۸ «المُصَّدِّقِینَ وَ المُصَّدِّقاتِ» ۱۸ مجمع: با تخفیف و تشدید صاد هر دو خوانده شده است که از تصدیق بمعنی راست شمردن باشد یا از تصدّق بمعنی صدقه و بخشش باشد که متصدّقین باید تلفّظ شود ولی «تاء» بدل بصاد و ادغام شده است. -قرآن-۱-۳۸ «وَ أَقرَضُوا- الخ» ۱۸ ابو الفتوح: عطف جمله‌ی فعلیّه‌ی «أَقرَضُوا» بر جمله اسمیّه «المُصَّدِّقِین» برای آن است که الف و لام المصّدّقین موصول است و معنی در هر دو جمله اینکه است «الّذین صدقوا و اقرضوا» و یا در جمله‌ی دوم الّذین در تقدیر است یعنی «انّ المصّدّقین و الّذین اقرضوا». -قرآن- ۱-۱۴-قرآن-۶۳-۷۴-قرآن-۹۲-۱۱۰ «وَ الَّذِینَ آمَنُوا- الخ» ۱۹ طبری: اینکه آیه دو معنی شده است: اوّل: -قرآن-۱-۲۳ آنها که مؤمن بخدا و پیغمبر شدند راستگویانند و شهداء به پیشگاه پروردگار [صفحه ۱۸۸] خود مزد دارند و نورانی هستند که «وَ الشُّهَداءُ» آغاز جمله‌ی دیگر است. دوّم: -قرآن-۳۸-۵۴ «وَ الشُّهَداءُ» عطف بر «الصِّدِّیقُون» است و معنی چنین است: مؤمنین و صدّیقین و شهداء مزد دارند و نورانی هستند. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۲۸-۴۵ مجمع: در معنی شهداء دو قول است: ۱- مقاتل بن حیّان و دیگران گفته‌اند: یعنی پیغمبران که به پیشگاه پروردگارشان گواه کارهای خوب و بد مردمانند ۲- مقاتل بن سلیمان و إبن جریر گفته‌اند: یعنی آنها که براه حقّ کشته شده‌اند مزد دارند و پرتوی. «لَعِبٌ وَ لَهوٌ» ۲۰ مجمع: گفته‌اند: لعب آن است که آدمی را به دنیا وادار کند و لهو آن است که از آخرت باز دارد. -قرآن-۱-۱۹ «لِکَیلا تَأسَوا- الخ» ۲۳ مجمع: رفتار بمفاد اینکه جمله چهار خوی نیک برای آدمی مستقرّ می‌کند: ۱- خوشخوئی زیرا آنکه اندوه و شادی از رسیدن و نرسیدن سرمایه‌ی دنیا نداشته باشد حسد بر دیگری ندارد و دشمنی ندارد و کشمکش و خصومت و ادّعا با کس نمی‌کند چون دوستی دنیا است که اینکه خویها فراهم می‌کند ۲- آنکه بآمده شاد و از نیامده‌اند اندوهناک نیست خواسته‌ی دنیا و مردم دلبسته‌ی بآن در نظرش ناچیزند ۳- آنکه کم و زیاد دنیا در نظرش غم و شادی ندارد البتّه آخرت در نظرش بزرگ است که مزد آن را بهتر میداند. -قرآن-۱-۱۷ ۴- چنین کس خدا و فرمانبری او را وسیله‌ی افتخار و برتری میداند نه دنیا و مردم و مردم دنیا پرست را. نقل است مردی از امام زین العابدین [ع] پرسید: زهد و پارسائی چی است! فرمود: ده جزء دارد و بالاتر درجه‌ی زهد کمترین مرتبه ورع است. و برتر درجه‌ی ورع پست‌تر درجه‌ی یقین است و برتر درجه‌ی یقین پائین‌تر درجه‌ی رضا است و زهد تمام در اینکه آیه فراهم است «لِکَیلا- تَأسَوا عَلی ما فاتَکُم وَ لا تَفرَحُوا بِما آتاکُم». -قرآن-۱۳۹-۲۰۳ ابو الفتوح: امام صادق [ع] فرمود: ای آدمیزاد: چرا اندوه از دست شده ایرا می‌خوری که اگر از اینکه جهان بروی آن با تو نیاید و یا از یافته‌ای شاد شوی که [صفحه ۱۸۹] چون بمیری تو را رها کند. بو ذر جمهر گفت: از دست رفته را نتوان بگریه باز گرداند و آمده را بزور نتوان نگه داشت. فضیل گفت: دنیا آنچه بگیرد نتوان از او پس گرفت و آنچه بدهد خود زود پس بگیرد. قتیبهٔ بن سعید گفت: در یکی از بیابانهای قبایل عرب شتر مرده‌ی زیاد دیدم از پیر زنی که آنجا بود پرسیدم اینها از که بوده است که مرده است! گفت: آن پیر که بر آن تپه نشسته و پشم می‌ریسد. نزد او رفتم و پرسیدم اینکه شترها مال تو بود! گفت بنام من بود. پرسیدم چه شد که مردند! گفت: آنکه داد، گرفت. گفتم: در اینکه حادثه چیزی گفته‌ای! گفت بلی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه شعرها: لا و الّذی انا عبد من خلائقه || فالمرء فی الدّهر نصب الرّزاء و المحن ما سرّنی موت ابلی فی مبارکها || و ما جری فی قضاء اللّه لم یکن حسینی: بیت: گر دست دهد کرای شادی نکند || ور فوت شود نیز نیرزد به غمی و علیّ علیه السّلام فرمود: هر که باین آیه رفتار کند زاهد کامل است. رباعی: مال ار بتو رو نهد مشو شاد از آن || ور فوت شود مشو به فریاد از آن پندی است پسندیده بکن یاد از آن || تا دنیا و دینت شود آباد از آن «وَ المِیزان» ۲۴ تفسیر مقتنیات الدّرر: غزالی گفته است: اینکه میزان خدا شناسی است و شناختن کتاب آسمانی و پیغمبران او تا آدمی از پیغمبران راه خود را یاد گیرد. و دیگری گفته است: چه دلیل داریم که ظاهر آیه را رها کنیم و چه ضرر دارد که مقصود از میزان ترازوی دارای دو پله باشد. -قرآن-۱-۱۶ «وَ أَنزَلنَا الحَدِیدَ- الخ» ۲۵ فخر: یادآوری ایجاد آهن بدنبال فرستادن کتاب و میزان بچند مناسبت است: ۱- کتاب برای رهبری نفسانی میزان برای عدالت اجتماعی آهن برای جلوگیری آنکه تسلیم بعدالت نمی‌شود ۲- کتاب برای راه ارتباط با حق، میزان برای ارتباط خلق که دوست باشند، آهن برای -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۱۹۰] رفتار با دشمن، إبن عبّاس گفته است: آدم که از بهشت بزمین آمد پنج ابزار آهنی با خود آورد که سندان و سوزن و چکش و گازانبر و سوهان است. و اینکه معنی که فخر برای تناسب کتاب و میزان و حدید گفته است، در مقدّمه‌ی کلیله و دمنه بهرامشاهی گفته شده است. «وَ لِیَعلَمَ اللّهُ مَن یَنصُرُهُ» ۲۵ طبری: یعنی پیغمبران را فرستادیم بسوی مردم و اینکه چیزها با آنها فرود آوردیم تا عدالت میان خود کنند و حزب خدا بدانند کی یاری دین خدا می‌کند. -قرآن-۱-۴۰ مجمع: تا خدا بداند یاری کی فراهم است و جهاد کی آماده است. ابو الفتوح نوشته: معنی لیعلم اللّه آن است که باین فعل معامله مختبران کنند چون کسی که نداند، تا بداند. «وَ رَهبانِیَّةً- الخ» ۲۷ ابو الفتوح: یعنی دیر نشینی که آنها از خود ساختند ما موظف‌شان نکردیم، ولی آنها را موظف کردیم که پی رضای خدا روند. -قرآن-۱-۱۷ «فَما رَعَوها- الخ» ۲۷ مجمع: زجاج گفته است در اینکه جمله دو احتمال است: ۱- یعنی آنچه خود را بر آن وادار کردند بدرستی از آن دنبال نکردند ۲- چون پیغمبر مبعوث شد و آنها او را قبول نکردند پس بدرستی همان رهبانیت که بر خود واجب کردند بانجام نرساندند. -قرآن-۱-۱۴ «یُؤتِکُم کِفلَینِ- الخ» ۲۸ طبری: یعنی خدا بشما دو بهره خواهد داد ۱- مزد ایمان به عیسی ۲- مزد ایمان به محمّد پس از ایمان به عیسی. -قرآن-۱-۲۱ «نُوراً تَمشُونَ بِهِ» ۲۸ مجمع: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی قرآن به شما داد که وسیله‌ی جدائی درست از نادرست است و رفتار بآن نوری میآورد که روز رستاخیز بروشنائی آن راه می‌روند ۲- مجاهد گفت: یعنی بشما راه راستی نشان داد که بآن راه خود پیدا می‌کنید. -قرآن-۱-۲۵ «لِئَلّا یَعلَمَ أَهلُ الکِتابِ» ۲۹ طبری: در قرائت إبن مسعود «لکی یعلم» بوده است. و گفته‌اند «لا» زاید است و معنی اینکه است: تا اهل کتاب بدانند -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۱۹۱] مجمع: ۱- فرّاء گفته است: «لا» صله و ارتباط است در هر کلامی که در جلو و بعد آن جحد باشد مثل «ما مَنَعَکَ أَلّا تَسجُدَ إِذ» ۲- بعضی گفته‌اند اینکه هر دو جمله در حکم اثبات است یعنی نمی‌دانند که نمی‌توانند پس نتیجه‌ی معنی اینکه است: تا اهل کتاب بدانند که می‌توانند مؤمن شوند و بخشش خداوندی بچنگ آورند ۳- بعضی گفته‌اند: مقصود از «یَقدِرُون» پیغمبر و مسلمانان است یعنی تا یهود و مسیحی بدانند که پیغمبر و مسلمانان قادر بر فضل خدا هستند و اگر مؤمن باشید بجوری که خداوند بشما امر کرده است، از بخشش خود بشما خواهد داد و یهود و مسیحی خود اینکه مطلب را می‌دانند و نمی‌شود که ندانند ۴- سیرافی گفته است: یعنی خدا با شما چنین رفتار می‌کند و دو بهره بشما می‌رساند تا نادانی یهودی و مسیحی نمودار شود که نمی‌دانند توانائی تغییر دادن فضل خدا را بشما ندارند و آنچه خدا بشما می‌دهد نتوانند بزوال آورند. -قرآن-۱۱۹-۱۵۱-قرآن-۳۹۵-۴۰۸ فخر: واحدی گفته است اینکه آیه مشکل است و هیچکدام از مفسّرین مناسبت اینکه را با آیت جلو روشن نکرده‌اند. و اینکه آیه دو جور معنی می‌شود: ۱- چون یهود می‌گفتند پیغمبری و کتاب آسمانی در نژاد ما مخصوص شده است باین آیه آن گمان بیهوده از دل آنها بیرون شده است که آنها هم باید دین اسلام بپذیرند، و گفته شده است: اینکه مبالغه در وعد و وعید و مزد و نور دادن بمؤمن برای آن است که یهود بدانند که نمی‌توانند فضیلت نبوّت و ایمان را محدود بخود کنند و به ملّت یهود، چون فضل و بخشش بدست خداوند است که بهر کس خواهد دهد. و باین معنی «لا» زاید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است. ۲- «لا» زاید نیست و مقصود از «یَقدِرُون» پیغمبر و مسلمانان است و نتیجه‌ی معنی اینکه است: ما مزد دو برابر و نور می‌دهیم تا ملّت یهود معتقد نباشند که می‌توانند فضل خدا و نبوّت و ایمان را محدود بخود کنند و دیگران قدرت ندارند کسب احسان حقّ کنند و مشمول فضل او شوند. -قرآن-۵۱۳-۵۲۶ [صفحه ۱۹۲] سخن ما: ۱- از آیت چهارم تا ششم «هُوَ الأَوَّلُ وَ الآخِرُ- الخ» شاید بتوان فهمید: آنچه بنام خدا و پا دیگر الفاظ یاد می‌کنیم حقیقت الوجود است و اصل هستی که آغاز و انجام و آشکار و نهان و بالا و پست و همه و هر که و هر چه همان است که هست و وجود است و بس و تا آنجا که لفظ هست و هستی فرا- گیر باشد همو است که همه چیز ثناگوی اویند و جمله‌ی «هُوَ مَعَکُم أَینَ ما کُنتُم» در آیت چهارم برای جلب نظر مردم است که گفته شده است: خدا با شما است هر کجا باشید و در واقع همراهی با فرض جدائی است که بشود همراه باشد یا نباشد ولی حقّ و اصل وجود نسبت بموجودات فرض جدائی ندارد تا همراه آنها و با آنها باشد بلکه چون سایه‌ای هستند که وابسته بجسم سایه دارند و جدائی و دوگانگی فرض ندارد پس همراهی حقیقی نیست بلکه پیدایش و نمودی است از آن که آن جسم بهر صورت در آید سایه بهمان جور مینماید. اینکه است که میگویند همراهی حقّ با موجودات یعنی در واقع موجودات با اویند چنانکه سایه با جسم سایه دار است و پدیده‌ی از آن است و نمودار آن است. -قرآن-۴۳-۷۰-قرآن-۳۹۹-۴۳۲ ۲- آیت ۸ «وَ ما لَکُم لا تُؤمِنُون- الخ» می‌فهماند پذیرش گفتار پیغمبران لازمه‌ی فطرت و نهاد آدمی است چون از شما پیمان گرفته شده است که همان خرد و عقل خدادادی است و ایمان بخرد و عقل رفتار بمقتضای آن است. پس اگر مؤمن هستید یعنی می‌خواهید بعقل خود رفتار کنید و از شما پیمان گرفته شده است یعنی بشما خرد و عقل داده شده است باید بدعوت پیغمبر گوش دهید و بپذیرید که او همانچه مقتضای عقل است بشما می‌گوید. - قرآن-۱۲-۴۰ ۳- آیت ۱۲ «یَومَ تَرَی- الخ» شاید مقصود از نور و پرتو مؤمنین همان علم و عمل آنها است که در دوران زندگی وسیله‌ی راهیابی و آسایش مادّی و معنوی آنها بوده است در عالم آخرت هم نوری است ثابت و همیشگی پیشاپیش آنها می‌رود چون اگر بدنیا باید بتدریج با علم و تجربه روشن شود و راه پیدا کند برای کارهای زندگی، در آن عالم نتیجه‌ی علوم و تجارب زندگی فراهم شده -قرآن-۱۳-۲۷ [صفحه ۱۹۳] است و رهبری است آماده و همیشگی و البتّه برترین بهره و استفاده از علم و عمل در زندگی بدست آوردن روشنی و پیدا کردن اینگونه راه خوشبختی است. ۴- آیت ۱۶ «أَ لَم یَأنِ لِلَّذِین» علاوه بر آنچه نقل شد میگوئیم: اینکه آیه همه‌ی آن مردم را ملامت می‌کند که قرآن می‌خوانند و بهای بسیار برای قرآن خوشخط می‌دهند، و سخن از خطّ و جلد و تذهیب آن می‌کنند و نگهداری قرآن گران قیمت را برای خود برتری می‌شمارند و در طمع و تجاوز و بد رفتاری با مردم کوتاهی ندارند و با کمال سنگدلی با بیچارگان رو برو می‌شوند. و آن دوستداری و رابطه‌ی با قرآن برای خود فروشی است و گر نه بدستورهای قرآن رفتار نکرده و دیگران را وظیفه دار باربری و فرمانبری خود می‌دانند. اینکه است که آیه بآنها می‌گوید شما که بشمار مؤمنان در آمده‌اید هنوز هم نباید در برابر آیات قرآن دلنرم شوید و خود فروش گردنفراز و متجاوز نباشید!. -قرآن-۱۳-۴۱ ۵- آیت ۲۵ «لَقَد أَرسَلنا رُسُلَنا- الخ» یادآوری شده است که پیغمبران و کتابهای آسمانی که وسیله‌ی سنجش درست و نادرست است برای اینکه است که مردم بعدالت و درستی با یکدگر رفتار کنند و نیز کارهای نفسانی آدمی که برای خود انجام می‌دهید بایستی بمیزان عدالت و مطابق گفته‌ی پیغمبران و کتابهای آسمانی باشد تا آنکس که یاری پیغمبران می‌کند به پیشگاه حقّ نمودار شود که درستکردار است و کارهای نفسانی و اجتماعی او برابر میزان و کتاب خدا است. -قرآن-۱۳-۳۷ و ظاهر اینکه است که کلمه‌ی میزان چنان که در ترجمه و اینجا گفتیم تعبیر دیگری از کتاب است بصفت بارز آن که وسیله‌ی سنجش باشد. و در میان دو جمله‌ی «لیقوم و لیعلم» جمله‌ی «أَنزَلنا- الخ» باصطلاح معترضه آورده شده است شاید برای اینکه بفهماند بهمان اندازه که ایجاد آهن برای زندگی آدمی ضروری است فرستادن میزان و رفتار بعدالت و نموداری درستکار برای بقای نوع صالح و متمدّن ضروری است و لازم و همچنان که اگر آهن نمی‌بود آدمی در زندگی با حیوان تفاوتی نداشت اگر میزان و عدالت نباشد صلاح و تمدّن نخواهد بود و ارزش -قرآن-۲۰۳-۲۱۲ [صفحه ۱۹۴] میزان و عدالت در روابط معنوی مردم مثل ارزش آهن است در احتیاجات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حسّی.

سوره مجادله

اشاره

- ۵۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره المجادلة [۵۸]: آیات ۱ تا ۲۲]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ قَد سَمِعَ اللّهُ قَولَ الَّتِی تُجادِلُکَ فِی زَوجِها وَ تَشتَکِی إِلَی اللّهِ وَ اللّهُ یَسمَعُ تَحاوُرَکُما إِنَّ اللّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ [۱] الَّذِینَ یُظاهِرُونَ مِنکُم مِن نِسائِهِم ما هُنَّ أُمَّهاتِهِم إِن أُمَّهاتُهُم إِلَّا اللّائِی وَلَدنَهُم وَ إِنَّهُم لَیَقُولُونَ مُنکَراً مِنَ القَولِ وَ زُوراً وَ إِنَّ اللّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ [۲] وَ الَّذِینَ یُظاهِرُونَ مِن نِسائِهِم ثُمَّ یَعُودُونَ لِما قالُوا فَتَحرِیرُ رَقَبَةٍ مِن قَبلِ أَن یَتَمَاسّا ذلِکُم تُوعَظُونَ بِهِ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِیرٌ [۳] فَمَن لَم یَجِد فَصِیامُ شَهرَینِ مُتَتابِعَینِ مِن قَبلِ أَن یَتَمَاسّا فَمَن لَم یَستَطِع فَإِطعامُ سِتِّینَ مِسکِیناً ذلِکَ لِتُؤمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تِلکَ حُدُودُ اللّهِ وَ لِلکافِرِینَ عَذابٌ أَلِیمٌ [۴] -قرآن-۱-۸۰۷ إِنَّ الَّذِینَ یُحَادُّونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ کُبِتُوا کَما کُبِتَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم وَ قَد أَنزَلنا آیاتٍ بَیِّناتٍ وَ لِلکافِرِینَ عَذابٌ مُهِینٌ [۵] یَومَ یَبعَثُهُمُ اللّهُ جَمِیعاً فَیُنَبِّئُهُم بِما عَمِلُوا أَحصاهُ اللّهُ وَ نَسُوهُ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ شَهِیدٌ [۶] أَ لَم تَرَ أَنَّ اللّهَ یَعلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ ما یَکُونُ مِن نَجوی ثَلاثَةٍ إِلّا هُوَ رابِعُهُم وَ لا خَمسَةٍ إِلّا هُوَ سادِسُهُم وَ لا أَدنی مِن ذلِکَ وَ لا أَکثَرَ إِلّا هُوَ مَعَهُم أَینَ ما کانُوا ثُمَّ یُنَبِّئُهُم بِما عَمِلُوا یَومَ القِیامَةِ إِنَّ اللّهَ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۷] أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ نُهُوا عَنِ النَّجوی ثُمَّ یَعُودُونَ لِما نُهُوا عَنهُ وَ یَتَناجَونَ بِالإِثمِ وَ العُدوانِ وَ مَعصِیَةِ الرَّسُولِ وَ إِذا جاؤُکَ حَیَّوکَ بِما لَم یُحَیِّکَ بِهِ اللّهُ وَ یَقُولُونَ فِی أَنفُسِهِم لَو لا یُعَذِّبُنَا اللّهُ بِما نَقُولُ حَسبُهُم جَهَنَّمُ یَصلَونَها فَبِئسَ المَصِیرُ [۸] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا تَناجَیتُم فَلا تَتَناجَوا بِالإِثمِ وَ العُدوانِ وَ مَعصِیَةِ الرَّسُولِ وَ تَناجَوا بِالبِرِّ وَ التَّقوی وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی إِلَیهِ تُحشَرُونَ [۹] -قرآن-۱-۱۲۰۴ إِنَّمَا النَّجوی مِنَ الشَّیطانِ لِیَحزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیسَ بِضارِّهِم شَیئاً إِلّا بِإِذنِ اللّهِ وَ عَلَی اللّهِ فَلیَتَوَکَّلِ المُؤمِنُونَ [۱۰] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قِیلَ لَکُم تَفَسَّحُوا فِی المَجالِسِ فَافسَحُوا یَفسَحِ اللّهُ لَکُم وَ إِذا قِیلَ انشُزُوا فَانشُزُوا یَرفَعِ اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنکُم وَ الَّذِینَ أُوتُوا العِلمَ دَرَجاتٍ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِیرٌ [۱۱] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ناجَیتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَینَ یَدَی نَجواکُم صَدَقَةً ذلِکَ خَیرٌ لَکُم وَ أَطهَرُ فَإِن لَم تَجِدُوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۲] أَ أَشفَقتُم أَن تُقَدِّمُوا بَینَ یَدَی نَجواکُم صَدَقاتٍ فَإِذ لَم تَفعَلُوا وَ تابَ اللّهُ عَلَیکُم فَأَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ وَ أَطِیعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ اللّهُ خَبِیرٌ بِما تَعمَلُونَ [۱۳] أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ تَوَلَّوا قَوماً غَضِبَ اللّهُ عَلَیهِم ما هُم مِنکُم وَ لا مِنهُم وَ یَحلِفُونَ عَلَی الکَذِبِ وَ هُم یَعلَمُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۱۰۳۲ أَعَدَّ اللّهُ لَهُم عَذاباً شَدِیداً إِنَّهُم ساءَ ما کانُوا یَعمَلُونَ [۱۵] اتَّخَذُوا أَیمانَهُم جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِیلِ اللّهِ فَلَهُم عَذابٌ مُهِینٌ [۱۶] لَن تُغنِیَ عَنهُم أَموالُهُم وَ لا أَولادُهُم مِنَ اللّهِ شَیئاً أُولئِکَ أَصحابُ النّارِ هُم فِیها خالِدُونَ [۱۷] یَومَ یَبعَثُهُمُ اللّهُ جَمِیعاً فَیَحلِفُونَ لَهُ کَما یَحلِفُونَ لَکُم وَ یَحسَبُونَ أَنَّهُم عَلی شَیءٍ أَلا إِنَّهُم هُمُ الکاذِبُونَ [۱۸] استَحوَذَ عَلَیهِمُ الشَّیطانُ فَأَنساهُم ذِکرَ اللّهِ أُولئِکَ حِزبُ الشَّیطانِ أَلا إِنَّ حِزبَ الشَّیطانِ هُمُ الخاسِرُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۶۰۳ إِنَّ الَّذِینَ یُحَادُّونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِکَ فِی الأَذَلِّینَ [۲۰] کَتَبَ اللّهُ لَأَغلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِی إِنَّ اللّهَ قَوِیٌّ عَزِیزٌ [۲۱] لا تَجِدُ قَوماً یُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ یُوادُّونَ مَن حَادَّ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَو کانُوا آباءَهُم أَو أَبناءَهُم أَو إِخوانَهُم أَو عَشِیرَتَهُم أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الإِیمانَ وَ أَیَّدَهُم بِرُوحٍ مِنهُ وَ یُدخِلُهُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها رَضِیَ اللّهُ عَنهُم وَ رَضُوا عَنهُ أُولئِکَ حِزبُ اللّهِ أَلا إِنَّ حِزبَ اللّهِ هُمُ المُفلِحُونَ [۲۲] -قرآن-۱-۶۱۹ [صفحه ۱۹۶] معنی لغات: «یُظَاهِرُونَ» یعنی بهمسران خود میگویند شما بجای مادر هستید و آمیزش با آنها را بر خود حرام می کنند. «تحاور» سخن را بر گردانـدن و پاسخ دادن و گفتگو کردن. «یُحَادُّونَ» از فعل ماضی «حادّه» یعنی دشـمن داشت او را و خشـمناکش کرد.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«کُبِتُوا» از مصدر «کبت» بسکون باء بمعنی بر زمین زدن، خوار کردن، شکستن، بر گرداندن، هلاک و نابود کردن. «تَفَسَّحُوا» مصدر مجرّد آن «فسح» بسکون دوّم بمعنی گام بلند و گشاده برداشتن، اجازه‌ی سفر برای کس نوشتن، و «فسوح» بضمّ اوّل و دوّم بمعنی جای در انجمنی برای کس باز کردن. «انشُزُوا» از مصدر نشز بسکون دوّم بمعنی از جائی بلند شدن، از همنشینان رو ترش کردن، در جای بلند نشستن، خود داری از جای عوض کردن جهت نزول: مجمع: از إبن عبّاس و قتاده نقل است که خوله دختر خویلد یا ثعلبه که زنی از انصار بود و همسر اوس بن صامت روزی اوس از او کام خواست او نپذیرفت و چون اوس مردی تند و زود رنج بود بر او خشمگین شد و اینکه جمله «انت علیّ کظهر أمّی» که از طلاق دوران جاهلیّت بود باو گفت، یعنی آمیزش من با تو همچنان است که با مادرم باشد. و پس از آن پشیمان شد و گفت گمان دارم که میان ما طلاق و جدائی شد. زن گفت: چنین چیز نباشد، تو اینکه را -قرآن-۱۳-۲۸-قرآن-۱۹۵-۲۰۹-قرآن-۲۸۰-۲۹۰-قرآن-۳۹۹-۴۱۲-قرآن-۵۹۴-۶۰۴ [صفحه ۱۹۷] از پیغمبر بپرس او گفت: من از پیغمبر شرم دارم، زن گفت: بگذار من بپرسم مرد گفت: تو برو و بپرس. او حضور پیغمبر رفت و آن حضرت بخانه‌ی عایشه بود و او سر آن حضرت می‌شست. آن زن عرض کرد: من زنی جوان و مالدار و دارای خویشاوندان بودم که اوس با من همسر شد و مال و جوانی من را تمام کرد و خویشانم پراکنده شدند و اکنون که عمرم زیاد شده است او مرا بظهار طلاق گفت ولی پشیمان شد. اکنون راهی دارم که بتوانم با او آسوده زندگی کنم! پیغمبر فرمود: من جز جدائی شما چاره‌ای سراغ ندارم. او عرض کرد: کلمه‌ی طلاق بر زبان مرد نرفت و من او را دوست دارم و چند فرزند از او دارم. پیغمبر همان جواب را فرمود و چند بار که آن زن عرض میکرد پیغمبر میفرمود برای اینکار دستوری بمن نرسیده است و او ناله میکرد و میگفت: از نیازمندی و بیچارگی خود بخدا می‌نالم، ای خدا بزبان پیغمبرت برای من دستوری فرست. و چون عایشه دست اندر کار شستن قسمتی از سر آن حضرت بود و آن زن عرض کرد: قربانت شوم چاره‌ای در کارم بیندیش، عایشه گفت ساکت شو مگر صورت پیغمبر نبینی که گرفتار وحی است. پیغمبر از حال وحی آسوده شد و فرمود بگو شوهرت بیاید، او آمد و پیغمبر اینکه آیات برای او خواند و فرمود: می‌توانی یک غلام آزاد کنی! عرض کرد: سرمایه‌ام کم است و غلام گران است و اگر غلامی بخرم و آزاد کنم همه‌ی سرمایه‌ام می‌رود. فرمود: می‌توانی دو ماه پی هم روزه بداری! عرض کرد بخدا سوگند اگر سه نوبت غذا نخورم چشمم ضعیف می‌شود و می‌ترسم کور شوم. پرسید: می‌توانی شصت فقیر را سیر کنی! عرض کرد: سوگند بخدا که نمیتوانم مگر تو بمن کومک کنی. فرمود: من پانزده صاع خوراکی برایت می‌دهم و دعا می‌کنم خدا بتو برکت دهد آنگاه پیغمبر کومک فرمود و دعا کرد و کار آن مرد و زن رو براه شد. ترجمه: بنام خدای بخشاینده بهمگان مهربان بفرمانبران ۱ ای محمّد همانا خداوند شنید و پاسخ فرستاد بگفتار آن زن که در کار شوهر با تو گفتگو [صفحه ۱۹۸] می‌کرد و جدال می‌نمود و گله‌ی خود بخداوند برد چون خداوند پرسش و پاسخ شما می‌شنید که او شنوا است و بینا ۲ آن مردان شما که زنان خود بجای مادر شمارند نه آنها مادر شوند که مادر نباشند مگر آنان که ایشان را بزادند و البتّه آنها سخن ناپسند و ناروا گویند. ولی خداوند می‌بخشد و می‌آمرزد ۳ آنها که همسران خود بجای مادر گفتند و ز ان پس از گفته پشیمان شدند می‌باید غلامی آزاد کنند ز آن پیش که یکدگر بپساوند و خداوند اینکه چنین پندتان دهد که او بآنچه کنید آگاه است ۴ و اگر کسی اینکه نداشت پیش از پساوش دو ماه پی هم روزه بدارد و آنکه اینکه نتواند شصت بیچاره خوراک دهد. اینکه دستور از آنرو است که بخدا و پیغمبرش بگروید و روش گذشته رها کنید که اینکه است اندازه‌ی کار استوار خداوند و آنها که کافرند و نافرمان آزاری دردناک به پیش دارند ۵ البتّه آنها که خدا و پیغمبرش بخشم آرند خوار و نابود شوند بمانند آنکه مردم پیشین آنها شدند که آیاتی روشن فرستادیم [و نپذیرفتند] و البتّه برای کافران آزار است و خواری ۶ به آن روز که همگی‌شان را خدا برانگیزد و بکرده‌شان خبردارشان کند که او شماره‌ی آن نگاه داشته و آنها فراموش کرده‌اند چه گواه بر همه چیز خداوند است و بس ۷ ای محمّد بگو ندانی که خدا بداند آنچه را که در آسمانها و زمین است و براز گفتن سه نفر او چهارم است و در پنج نفری او ششمین باشد و هر چند کم و یا بیش از اینکه باشند خدا با آنها است بهر کجا که باشند و سپس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

برستاخیز بآنچه کرده‌اند خبردارشان کند که خداوند دانای بهر چیز بود. جهت نزول: اسباب النّزول: مقاتل بن حیّان گفت جهودان در سر راه مسلمانان می‌نشستند و با یکدگر راز می گفتند و چشمک می‌زدند تا آنها اندیشناک شوند که شاید کسی از خویشان‌شان که بجنگ رفته‌اند کشته شده‌اند و اندوهناک شوند چون اینکه کارشان مکرّر شد و دانستند که بقصد آزار آنها چنین می کنند به پیغمبر [ص] گله کردند و پیغمبر آنها را منع کرد و آنها خودداری نکردند آیت هشتم «أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِین- الخ» برای آنها نازل شد. و هم برای جهودان که چون -قرآن-۴۱۷-۴۴۸ [صفحه ۱۹۹] با پیغمبر رو برو می‌شدند بجای سلام می گفتند «السّلام علیک» و چنین می‌نمودند که می گویند «السّلام علیک» و پیغمبر در جواب می‌فرمود «و علیک» یعنی آنچه گفتی بر خودت باد. بقیّه‌ی آیه برای سرزنش یهود است بر اینکه کارشان. ترجمه: ۸ ای پیغمبر نبینی آن مردم را که جلوگیر از راز گفتن شدند و آنها دستبردار از کار خود نشدند و به گناهکاری و دشمنی و نافرمانی پیغمبر با یکدگر راز گفتند و چون برابر تو شوند بغیر آنچه خدا برای تو سلام و تحیّت گفته است سخنی گویند و با خود اندیشند که چرا خدا ما را بدین گفتارمان گرفتار نمی کند! البته دوزخ بپاسخ‌شان بس باشد که بآن پیوست شوند و چه بد سر انجامی است آن ۹ ای مؤمنین چو با یکدگر راز گوئید بگناه و دشمنی و نافرمانی پیغمبر نباشد که به نکوکاری و پرهیزگاری بود و از خدا بترسید که شما را بسویش فراهم می کنند. ۱۰ همانا آن گونه راز ایشان از سوی دیوان است تا مؤمنین را اندوهگین کنند با اینکه ایشان نتوانند بکس آزار رسانند مگر بفرمان خدا، پس باید مؤمنین بخدا توکّل کنند [تا آسوده بمانند] ۱۱ ای مؤمنین چون بانجمنی با شما گویند جای باز کنید شما بپذیرید تا خداوند بشما گشایش دهد و اگر بشما گویند از جای خود خیزید شما ز جای بر خیزید که خداوند پایه‌ی مؤمنین دانشمندتان را که دانند و فرمان برند بالا برد چه او بآنچه کنید آگاه بود. جهت نزول: کشف: إبن عبّاس گفت: ثابت بن قیس بن شمّاس بمجلس پیغمبر آمد و مردم نشسته بودند و او می گفت جای باز کنید و کس برای او جای باز نکرد آیت ۱۱ «إِذا قِیلَ لَکُم تَفَسَّحُوا» برای او نازل شد. مقاتل گفت: مردم در مجالس پیغمبر نزدیک آن حضرت می‌نشستند، روزی آن حضرت در صفّه‌ی مسجد نشسته بود و گروهی که از مجاهدین بدر نبودند نزدیک آن حضرت نشسته بودند و جای تنگ شده بود که چند نفر از آنان که در جنگ بدر حاضر شده بودند و اینکه خود فضیلتی برای آنها بود وارد شدند و ایستادند تا نزدیک پیغمبر جای باز شود کسی بر نخاست پیغمبر [ص] بآنها که نزدیک بودند و در جنگ بدر حاضر نشده -قرآن-۱۷۴-۲۰۶ [صفحه ۲۰۰] بودند فرمود از جای بلند شوید برای تازه وارد که مجاهدین بدر بودند و آنها را بجای ایشان نشاند. اینکه کار بر آنها دشوار آمد و منافقین زبان درازی کردند که پیغمبر عدالت نکرد و مردم نشسته را بلند کرد. اینکه آیه برای آنها نازل شد. و مقاتل بن حیّان گفت: مردم توانگر نزد پیغمبر می‌نشستند و آهسته سخن می گفتند و پرسش بسیار می کردند تا بآن اندازه که پیغمبر را خسته می کردند و مجال پرسش برای فقرا نمی‌بود. آیت ۱۲ «إِذا ناجَیتُمُ الرَّسُولَ- الخ» برای تأدیب آنها نازل شد. -قرآن-۲۰۱-۲۲۹ ترجمه: ۱۲ ای مؤمنین زان پیش که با پیغمبر راز گوئید صدقه دهید که اینکه کاری است بهتر و به پاکدلی نزدیکتر و اگر دسترس بآن نداشتید البتّه خداوند آمرزگار است و مهربان. جهت نزول: مجمع: مقاتل بن حیّان گفت: چون آیت صدقه دادن برای راز با پیغمبر نازل شد مردم از راز گفتن با آن حضرت خودداری کردند آیت ۱۳ «أَ أَشفَقتُم أَن تُقَدِّمُوا- الخ» نازل شد و اینکه حکم برداشته شد. و علیّ علیه السّلام فرمود آیتی در قرآن است که کس جز من بآن رفتار نکرد و آن آیت «إِذا ناجَیتُمُ- الخ» بود که چون نازل شد من یک دینار داشتم و آن را با ده درهم عوض کردم و هر گاه که خواستم با پیغمبر راز گویم درهمی بفقیر دادم تا آیت «أَ أَشفَقتُم» نازل شد. -قرآن-۱۵۹-۱۹۰-قرآن-۳۳۵-۳۵۱-قرآن-۵۲۲-۵۳۷ ترجمه: ۱۳ مگر ناگوارتان بود که جلو راز گفتن خود صدقه دهید! اکنون که آن کار نکردید و خدا توبه‌ی شما را پذیرفت پس مواظبت از اساس دین کنید، و نماز بپا دارید و زکات بدهید و فرمانبر خدا و پیغمبرش باشید که او به آنچه کنید آگاه بود ۱۴ ای محمّد بنگر بآن مردم که دوستدار خشم گرفتگان خدایند نه از شما مسلمانانند و نه از آن بی‌دینان و دانسته و فهمیده بدروغ سوگند یاد می کنند ۱۵ خداوند برای‌شان آزاری سخت فراهم کرده است که آنچه کردند بد کردند ۱۶ آنها سوگند را سپر بلای خود کردند و جلوگیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

راه حقّ شدند، پس آزاری بخواری دارند ۱۷ چه مال و فرزندشان جلوگیر خشم خداوندی نباشد [صفحه ۲۰۱] و یاران همیشگی آتش باشند ۱۸ بآن روز که خداوند همگی‌شان ز گور بر آرد و برای او سوگند یاد کنند همچنان که امروز برای شما سوگند می‌خورند و گمان می‌برند کاری از پیش می‌برند و مشکلی می‌گشایند ولی بدانید که همگی دروغ گویند و بس. ۱۹ چون دیو فراگیرشان شد و یاد حقّ از دلشان برد که خود از گروه شیطانند و البتّه شیطانیان زیاندیده‌اند ۲۰ چه کسانی که با خدا و پیغمبرش دشمنی کنند خوارترین مردمند ۲۱ چون او نوشته است و بسرنوشت کرده که خود با پیغمبرانم چیره خواهیم بود [و همگی بفرمان ما] و البتّه خداوند برتر است و توانا ۲۲ ای محمّد مردمی که مؤمن بخدا و رستاخیز باشند با دشمنان خدا و پیغمبرش دوست نشوند گرچه آنها پدر و برادر و فرزند و خویش‌شان باشند چنین کسانند که خداوند بر دلشان ایمان نوشته و ز روح خود پشتیبانی برای‌شان کرده و در بهشتانی بجاودانی جای‌شان خواهد داد که رودها بزیر آنها روان بود و او از آنها راضی باشد و آنها از او، چنین کسان گروه خداوندیند و آگاه شوید که رستگاران هم ایشانند و بس. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمدینه نازل شده است و بحساب قاری های مکّه و قاری‌هائی که دوره‌ی آخر در مدینه بودند بیست و یک آیه دانسته‌اند چون «أُولئِکَ فِی الأَذَلِّین» را که دیگران آخر آیت بیست و یکم دانسته‌اند آنها آخر آیه ندانسته و جزء آیت بعد شمرده‌اند و دیگر قاریها بیست و دو آیه دانسته‌اند و گفته‌اند: آیت بیست و یکم در «فِی الأَذَلِّین» تمام شده است و آیت بعد بیست و دوّم است. -قرآن-۱۷۰-۲۰۰-قرآن-۳۸۲-۴۰۲ تبیان: اینکه سوره مدنیّ است و کس در آن خلاف نکرده است. کشف: بگفته‌ی بیشتر مفسّران اینکه سوره مدنیّ است. کلبی گفته است: یک آیت «ما یَکُونُ مِن نَجوی- الخ» بمکّه فرود آمده است. عطا گفته است: ده آیه از اوّل سوره بمدینه آمده است و باقی بمکّه. -قرآن-۸۶-۱۱۰ «قَد سَمِعَ اللّه» ۱ مقتنیات الدّرر: کلمه‌ی «سَمِع» بطور مجاز مرسل بجای -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۵۰-۵۹ [صفحه ۲۰۲] «اجاب» استعمال شده است بمناسبت سبب و مسبّب که شنیدن خداوند سبب است برای جواب دادن او و معنی چنین است: آن زن که در کار شوهرش با تو سخن می‌گفت و کسب تکلیف از تو می‌کرد برای ظهار کردن شوهر او را، خداوند دعایش را اجابت کرد و بسخن او پاسخ گفت. روزی عمر بر خری سوار بود و گروهی از پی او، اینکه زن باو رسید و گفت: ای عمر روزی نامت عمیر بود بعد عمر شد، و اکنون امیر المؤمنینت گویند پس از خدا بترس که هر کس مرگ باور داشت از گذشت وقت در اندیشه باشد و آنکه حساب باور دارد از عذاب ترسد. مردم بعمر گفتند: برای پیر زنی براه ایستادی! عمر گفت: اینکه همو است که خدا از هفت آسمان سخن او شنید، چگونه عمر سخن او نشنود. «لَیَقُولُونَ مُنکَراً- الخ» ۲ مجمع: یعنی آنها که با زن خود چنین میگویند سخنی گفته‌اند که در دین ناپسند است و دروغ چون مادر، آن زن است که از او کس زائیده شده است و کس را همسرش نزائیده است، پس خداوند اینکه دروغشان را بخشید و آنها را آمرزید و برای کارشان کفّاره معیّن کرد. -قرآن-۱-۲۴ «یُظاهِرُون» ۲ مجمع: اینکه کلمه بسه جور خوانده شده است: با ضمّ یاء و تخفیف ظاء و هم «یظهرون» با تشدید ظاء و هاء و فتح یاء بدون الف و «یظهرون» بفتح یاء و تشدید ظاء، و کلمه‌ی «امهاتهم» با رفع خوانده شده است به لغت بنی تمیم که چون «هُنَّ أُمَّهاتِهِم» مبتدا و خبر است و امّهات مرفوع است در بودن مای نافیه نیز از روش سخن نباید بر گشت و باید مرفوع تلفّظ کرد. و دیگران با نصب خوانده‌اند چون خبر مای نفی است و اینکه لغت مردم حجاز است و مناسبتر با قرآن چنانکه گفته‌اند «ما هذا بَشَراً». بنصب بشر که خبر مای نفی است. -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۲۷۳-۲۹۵-قرآن-۵۴۶-۵۶۳ «یَعُودُون» ۳ تبیان: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: ۱- قتاده گفته است: یعنی بروش اوّل خود برمی‌گردند که رابطه‌ی جنسی و زناشوئی از سر گیرند ۲- دیگران گفته‌اند: یعنی برمی‌گردند بنگهداری بهمسری و از او جدا نمی‌شوند ۳- شافعی گفته: برمی‌گردد بهمسری و در دنباله‌ی ظهار طلاق به -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۲۰۳] زبان نمی‌آرد ۴- طبری از گروهی نقل کرده است که جمله‌ها جلو دنبال آورده شده است و در معنی چنین است: آنها که همسر خود ظهار می‌کنند باید پیش از پساوش و رابطه‌ی جنسی غلام آزاد کنند و آنکه نتواند دو ماه روزه بدارد و آنکه نتواند شصت بیچاره خوراک دهد و پس بیکی از اینکه سه کار برمی‌گردند از گفته‌ی خود و زناشوئی بجای می‌گذارند ۵-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گروهی گفته‌اند: یعنی برمی‌گردند از گفته خود تا آن را بشکنند و ندیده انگارند ۶- دیگران گفته‌اند: یعنی دوباره به گفته‌ی خود برگردند و ظهار مکرّر کنند آنگاه باید کفاره دهند. و اینکه معنی را بیشتر اهل علم قبول ندارند. و مذهب ما اینکه است که مقصود از جمله آهنگ عمل جنسی است یا بر گشتن است از گفته‌ی خود که نتواند زن خود داند مگر که کفّاره دهد پس سخن اوّلی و ظهار کردن بجای باقی است تا آنکه کفّاره دهد. «إِنَّ الَّذِینَ یُحَادُّون» ۵ نفحهٔ الرّحمان نهاوندی: چون رسم دوران جاهلیّت را پیغمبر [ص] عوض کرد و ظهار که طلاق آن مردم بود با دادن کفّاره باطل کرد بر مشرکین گران آمد و بدشمنی خود افزودند از اینروی باین آیه آنها را از سر انجام بد ترساند. -قرآن-۱-۳۳ فی ظلال القرآن: چون در آیت جلو گفته شده است «تِلکَ حُدُودُ اللّهِ» که خداوند برای مردم اندازه و حد و حکم معیّن کرده است، برای مخالفین بجمله «یحادّ» گفته شده است یعنی آنها که بحدود اسلام تسلیم نمی‌شوند و برای خود حدّی و حکمی درست می‌کنند و دشمن مسلمانان می‌شوند. -قرآن-۵۷-۸۱ «ما یَکُونُ مِن نَجوی- الخ» ۷ ابو الفتوح: عبد اللّه مسعود از پیغمبر روایت کرده است: اگر انجمنی از سه نفر باشد دو نفر آنها با هم راز نگویند چون سومی دلتنگ می‌شود که از او چیزی پنهان دارند، ولی اگر چهار نفر باشند راز گفتن روا باشد چون دو نفر دیگر هستند و دلتنگ نمی‌شوند که چیزی از آنها پوشیده داشته‌اند. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: در اینکه آیات سه اختلاف قرائت است «یَکُون» با یاء و تاء به صورت -قرآن-۵۱-۶۱ [صفحه ۲۰۴] مذکر و مؤنّث خوانده‌اند. و اکثر با رفع و فتح که عطف بر محلّ کلمه‌ی «نَجوی» باشد چون فاعل یکون است و مرفوع و یا عطف بر لفظ نجوی باشد که بمن مجرور است و بجای جرّ با فتحه خوانده‌اند چون غیر منصرف است و «یَتَناجَون» ینتجون از وزن افتعال خوانده‌اند چون بیک معنی هستند و روایت است که پیغمبر با علی نجوی کرد یکی از اصحاب گفت «ا تناجیه دوننا» فرمود «ما انا انتجیته بل اللّه انتجاه». -قرآن-۸۰-۸۸-قرآن-۲۴۷-۲۶۱ کشف نوشته: ذو النّون مصری گفت: بر اطراف نیل می‌گذشتم جوانی را دیدم شوری عظیم داشت، گفتم: از کجائی ای غریب! جواب داد ببدیهت که غریب کی باشد او که با وی انسی دارد! تنها چون بود کسی که همراهش او بود! ذو النّون از دست خود رها شد ولهی در وی آمد ساعتی از خود غایب گشت بیخود نعره‌ای همی کشید جوان گفت: ای پیر طریقت تو را چه نمود اینکه ساعت! گفت: دارو، با درد موافق افتاد. آنگه روی سوی آسمان کرد در مناجات شد. گفت: ای خداوندی که درمان دلها تو داری کیمیای حاصلها تو سازی فغان جانها تو شنوی تاوش خاطرها تو بینی دریاب اینکه بیچاره که در غرقاب است و دلش از بیم درد نابایست کباب است، دردی دارد که بهی مباد او را اینکه درد صواب است. با دردمندی بدرد خرسند کسی را چه حساب است! فخر: اینکه آیه برای منافقین آمد که با یکدگر راز می‌گفتند تا مسلمانان آزرده شوند. إبن عبّاس گفت: برای ربیعهٔ بن عمرو و برادرش حبیب و صفوان إبن امیّهٔ نازل شد که با یکدگر سخن می‌گفتند، یکی پرسید: آیا اینکه سخنان ما خدا می‌داند! دیگری گفت: پاره‌ای را بداند و پاره‌ای نه، سوّمی گفت: اگر چیزی از اینکه بداند همه را خواهد دانست. آیه بپاسخ اینکه گفتگو آمد. و در مصحف عبد اللّه مسعود اینکه آیه چنین است «ما یکون من نجوی ثلاثهٔ الّا اللّه رابعهم و لا اربعهٔ الّا اللّه خامسهم و لا خمسهٔ الّا اللّه سادسهم و لا اقلّ من ذلک و لا اکثر الّا اللّه معهم اذا اخذوا فی التّناجی». [صفحه ۲۰۵] حسینی نوشته: او با ایشان است بعلم در اقطار السّموات یا در زوایای زمین چه علم او باشیاء قرب مکانی نیست تا باختلاف امکنه تفاوت کند. نظم: اینکه معیّت در نیابد عقل و هوش || زین معیّت دم مزن بنشین خموش قرب حقّ از بنده دور است و قیاس || بر قیاس خود منه آن را اساس «وَ لَیسَ بِضارِّهِم ...- وَ عَلَی اللّهِ فَلیَتَوَکَّلِ» ۱۹!!! -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۳۱-۶۵ دگر بما سخن خصم تند خوی ||!!! که اهل مجلس ما را از آن حسابی نیست یعنی: شیطان وسوسه می‌کند ولی به پشتیبانی حقّ محفوظ هستند. «إِذا قِیلَ لَکُم تَفَسَّحُوا- الخ»!!! مجمع: قتاده و مجاهد گفته‌اند: در مجلسی که حضور پیغمبر [ص] هستید اگر بشما گفتند: جای برای دیگران باز کنید شما بپذیرید تا خدا در بهشت برای شما جای گشاده بدارد. و اگر بگویند از جای بلند شوید و دیگران را جای دهید شما از جای خیزید و دگران را جای دهید و بعضی گفته‌اند: مقصود از مجالس هر انجمنی است که برای پند و یاد حقّ فراهم می‌شود. و مجاهد گفته است مقصود از «فَانشُزُوا» اینکه است که اگر به شما گویند برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نماز یا جنگ آماده شوید بپذیرید و کوتاهی نکنید. و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۴۶۶-۴۷۸ یعنی اگر در حضور پیغمبر بشما گویند از جای بلند شوید تا برای دیگری جای باز شود فرمان برید که دستور پیغمبر جز بفرمان خدا نباشد. عکرمه و ضحّاک گفته‌اند: مردمی بودند که در نماز تنبل بودند اینکه جمله برای آنها است که زود از جای خیزند و بنماز بشتابند. و گفته‌اند روی سخن با آن مردم است که می‌خواستند زیاد نزد پیغمبر باشند و تا همه‌ی حاضرین بیرون نروند از جای نخیزند باین جمله دستور رسید که زیاد ننشینید و زود بلند شوید. و فعل «انشُزُوا» با ضمّ و کسر شین خوانده شده است. -قرآن-۳۱۴-۳۲۴ ابو السعود: نقل است که مقصود از مجالس جایگاه سربازان است در صف جنگ که کسی میرسید و می گفت: برای من جای باز کنید و دیگران از شدّت حرص [صفحه ۲۰۶] بجنگ جواب او نمی‌دادند باین جمله دستور داده شده است که برای سرباز تازه وارد در صف خود جای باز کنید و بعضی «فی المجلس» بفتح لام بدون الف خوانده‌اند یعنی در نشستن خود جای تنگ نکنید و برای دیگران گشایش دهید. «الَّذِینَ أُوتُوا العِلم- الخ» ۱۱ کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی مؤمنین را بالا می‌برد و علما را درجات‌شان بالا می‌برد که مؤمنین بر دیگران برتری دارند و عالم را پایه و منزلت بالا است. و بعضی گفته‌اند: یعنی مؤمن برای ایمان و اطاعتش یک درجه بالا می‌رود، و عالم مؤمن چند درجه بر مؤمن غیر عالم بالاتر است. حسن بصری گفته است: إبن مسعود اینکه آیه خواند و گفت: ای مردم معنی اینکه آیه را بفهمید که شما را بعلم تشویق می کند و خدا میگوید پایه‌ی عالم مؤمن را بالاتر می‌برد از مؤمن نادان. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی جای باز کنید و بلند شوید تا اینکه خدا مؤمن را بواسطه‌ی اطاعت او و عالم را بواسطه‌ی علمش بدرجات بهشت بالا برد و گفته‌اند یعنی درجات‌شان را در مجلس پیغمبر بالا ببرد و اینکه دستوری به پیغمبر است که علما را بخود نزدیک کند تا فضیلت آنها نمودار شود. مقتنیات الدّرر: جمله‌ی «الَّذِینَ أُوتُوا العِلم» که بدنبال «الَّذِینَ آمَنُوا» آورده شده از قبیل عطف خاص بر عام است که میگوید مؤمنین را در دنیا یاری می کند و بعد در بهشت جای می‌دهد و اینگونه مرتبه‌شان بر دیگران بالا رفته است و برتری یافته‌اند بخصوص دانشمندان‌شان. و إبن عبّاس گفته است: -قرآن-۲۵-۵۴-قرآن-۶۸-۸۸ جمله‌ی اول در «مِنکُم» تمام می‌شود و جمله‌ی دوّم با فعل مقدّری آغاز می‌شود تا در معنی چنین باشد: و بالا می‌برد مردم عالم را بدرجاتی. - قرآن-۱۸-۲۷ فی ظلال القرآن: اینکه آیه بآن مردم یاد می‌دهد: ایمانی که آدمی را فراخ- سینه و فرمانبر کند و علمی که دل را پاکیزه کند تا گشاده و سر بفرمان شود هر دو راه باز می کنند برای بالا رفتن درجه‌ی آدمی به پیشگاه خداوندی. [صفحه ۲۰۷] «فَقَدِّمُوا بَینَ یَدَی- الخ» ۱۲ تبیان: زجّاج گفت: سرمایه داران حضور پیغمبر می‌رفتند و مدّتی با او خلوت می کردند و نادارها نمی‌توانستند بمانند آنها دسترس به پیغمبر [ص] بیابند از اینروی بخشش پیش از خلوت و راز گفتن با پیغمبر واجب شد تا خودداری کنند از گرفتن وقت و مجال ندادن بفقرا و اندازه‌ای برای بخشش و صدقه معیّن نشد و کم یا زیاد برای اینکه کار بس بود و کسی بعد از اینکه آیه نه صدقه داد و نه با پیغمبر خلوت کرد و راز گفت مگر بآنجوری که گفته‌اند علی علیه السّلام که دیناری قرض کرد و بفقرا داد و با پیغمبر راز گفت و آیه نسخ شد. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: مجاهد گفته است: اینکه دستور بصدقه پیش از راز با پیغمبر یک ساعت بود و آیت بعد آمد و اینکه حکم برداشته شد. مقاتل بن حیّان گفت: تا ده شب باقی بود و پس از آن برداشته شد. فخر: ابو مسلم گفت: اینکه دستور بوجوب صدقه وظیفه‌ی قطعی نبوده است تا بآیت بعد نسخ شده باشد بلکه از اوّل اینکه حکم موقّت بود تا آنها که منافق و بد دل بودند و البتّه از صدقه دادن خودداری می کردند نمودار شوند و هم مؤمن پاکدل فرمانبردار نمودار شود. «فَإِذ لَم تَفعَلُوا- الخ» ۱۳ ابو السعود: یعنی چون صدقه دادن بر شما دشوار بود و شما گناهکار بودید و شرمنده که همین شرمندگی موجب پذیرش توبه‌ی شما شد پس برای جبران آن و تلافی گذشته مواظب نماز و زکات و دیگر وظایف دین باشید. -قرآن-۱-۲۲ تفسیر صفی علیشاه: گفت اینکه، تا زحمت از وی کم شود || با وی آنکش دل بود همدم شود چون رسید اینکه آیت بس ارجمند || مر مزاحم مردمش کمتر شدند اغنیا از بخل و درویشان ز عسر || امتحان اینکه است ز اهل عسر و یسر بد صفی را یک دلی لبریز خون || آب چشم آن را ببرد از تن برون بسکه در غمخانه بودش رنج آه || بر تصدّق شد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدان زلف سیاه [صفحه ۲۰۸] بد سری آن هم ز دوش انداختم || پای‌کوبان در قماری باختم در خراباتش نهادم بر کنار || زان که گفتندم در اینجا سر سپار من به بیرون آمدم زان کو دگر || نی در آن سودا شدم محتاج سر گر ز هستی پرسی آن از دوست بود ||آنچه از او، برد باقی پوست بود من چه دارم تا دهم در راز دوست || بشنوم تا زان دهان آواز دوست من کجا بودم کنون اینجا کجاست || نظم تفسیرم چه شد! گو گر بجاست «أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ تَوَلَّوا» ۱۴ ابو الفتوح: سدّی و مقاتل گفتند: عبد اللّه إبن نبتل مردی منافق بود که بحضور پیغمبر می‌رسید و سخن آن حضرت با جهودان می‌گفت. روزی پیغمبر باو فرمود: چرا تو و یارانت مرا دشنام می‌دهید او و یارانش سوگند یاد کردند که چنین نیست و خود می‌دانستند که بدروغ سوگند میخورند اینکه آیه در برابر جواب آنها نازل شد. -قرآن-۱-۴۳ «اتَّخَذُوا أَیمانَهُم» ۱۶ مجمع: ایمان با کسر همزه نیز خوانده شده است یعنی اظهار ایمان و مسلمانی را سپر خود کرده‌اند. -قرآن-۱-۲۵ «یَومَ یَبعَثُهُمُ- تا آخر آیه» ۱۸ ابو الفتوح: بعضی گفتند: یعنی در روز رستاخیز آنها دروغ می‌گویند چنانکه در دنیا دروغ می‌گفتند و از سرگردانی و ترس چون کودکی باشند که نداند چه می‌گوید. و بعضی گفتند: یعنی در گمان خود که بزندگانی کار خوب کرده‌اند دروغگو در آمدند و اینکه کذب بمعنی خیبت است یعنی گمان‌شان بر خلاف بود و بمقصود نرسیدند. بعضی گفتند: مقصود اینکه است که در زندگی با شما نفاق کردند و دروغ گفتند. -قرآن-۱-۲۱ کشف: إبن عبّاس از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده است: برستاخیز دشمنان خدا را آواز دهند که کجایند! مردم قدری مذهب برخیزند با روی سیاه و چشم کبود و لب و دهان کج که آب از دهان‌شان می‌ریزد و سوگند یاد کنند که غیر خدا نپرستیدیم و ماه و ستاره و بت را خدای خود نشمردیم. و إبن عبّاس اینجمله‌ها را خواند «وَ یَحسَبُونَ أَنَّهُم- تا آخر» و سه بار گفت: سوگند به خدا اینها که در -قرآن-۳۶۲-۳۸۷ [صفحه ۲۰۹] آیه یاد شده‌اند همان قدریّه هستند. «کَتَبَ اللّهُ- الخ» ۲۱ مجمع: چون آنچه خدا نوشته است ناگزیر شدنی است پس چنان است که بجمله سوگندی آورده شده است از اینروی جمله‌ی بعد «لَأَغلِبَنَّ» که بجای جواب قسم و موضوع سوگند است لام آورده شده است یعنی البتّه چنین خواهد بود. و نقل است که چون مسلمانان دیدند آبادیهای خیبر و غیر آن بدستشان گشوده شد گفتند: ممالک فارس و روم نیز بدست ما خواهد آمد منافقین گفتند: اینها گمان می‌کنند آن ممالک با استحکامات و ابزارشان مانند اینکه دهکده‌ها است که زود گشوده شود. اینکه آیه برای جواب آنها آمد که خدا سر-نوشت کرده و خدا و پیغمبر و دین او چیره خواهند بود. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۱۶۹-۱۸۴ حسینی: یعنی اگر مسلمانان مأمور بجنگ شوند چیره‌ی بقوّت و قدرت خواهند بود و گر نه بدلیل و برهان چیره بر کافران شوند. بیت: حکمی که آن ز بارگه کبریا بود|| کس را در آن مجال تصرّف کجا بود «لا- تَجِدُ قَوماً- تا آخر» ۲۲ فخر: إبن عبّاس گفت: اینکه آیه برای آن مسلمانان آمد که خویشان خود را در راه خدا کشتند و بیشتر مفسّرین معتقدند آیه برای سرزنش حاطب بن ابی بلتعه نازل شد که او خویشان کافر خود را که به مکّه بودند خبردار کرد که پیغمبر آهنگ آنها کرده است و اینکه قصّه مشهور است. -قرآن-۱-۱۸ مجمع: سدّی گفته: عبد اللّه پسر عبد اللّه بن ابیّ سلول حضور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بود آن حضرت چیزی نوشید او عرض کرد: اندکی در ظرف بگذار تا بپدرم دهم که شاید دلش از نفاق پاک شود. آن حضرت باو داد و او برد و بپدر خود داد عبد اللّه پرسید: اینکه چی است! گفت نیمخورده‌ی پیغمبر است آوردم که بخوری تا شاید دلت را خدا پاک کند. او گفت: چرا پیشاب مادرت را نیاوردی! پسر حضور پیغمبر [ص] رفت و اجازه خواست که پدرش را بکشد. پیغمبر باو فرمود: با پدر مدارا کن. اینکه آیه برای توصیف او نازل شد. [صفحه ۲۱۰] «رَضُوا عَنهُ» ۲۲ کشف: یعنی در آخرت شادند که بهشت دارند. بعضی گفته‌اند: یعنی بدنیا دلگران از سرنوشت خود نبودند و از ابو عثمان نیشابوری نقل است: چهل سال می‌گذرد که نه اگر بیک حال بودم دلگیر شدم و نه اگر خدا مرا ز حالی بحالی کرد خشمگین شدم. -قرآن-۱-۱۶ مجمع: در آیه کلمه‌ی «عشیرة» بصورت جمع «عشیرات» خوانده شده است و «کَتَبَ» با ضمّ کاف بصورت مجهول خوانده‌اند و نتیجه‌ی معنی یکی است. -قرآن-۷۸-۸۷ سخن ما: ۱- آیت ۶ «ما یَکُونُ مِن نَجوی- الخ» جهت اختصاص نجوی بسه نفر و بالاتر که از نجوای دو نفری اسم برده نشده است با اینکه اصل راز و نجوی میان دو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نفر است شاید از اینکه روی باشد که برای پاسخ آن عربها است که بیش از دو نفر بوده‌اند و با هم انجمن کرده و می‌پرسیدند آیا خدا از راز ما خبردار است یا نه چنانکه در شأن نزول نقل کردیم که آنها بیش از دو نفر بوده‌اند. و شاید برای راهنمائی مردم باشد و شدّت اهمیّت برازداری که اگر دو نفر با هم راز گویند که کسی دیگر از آنها خبردار نشود و محدود میان دو نفرشان باشد خداوند هم آنها را بخود میگذارد و رازشان فاش نمی‌کند چنانکه گویا از آن بی‌خبر بوده است پس مردم نباید در میان دو نفر که راز می‌گویند مداخله کنند و هم آن دو نفر نباید راز خود فاش کنند ولی اگر بیش از دو نفر بود اهمیّت راز دو نفری را ندارد. - قرآن-۲۲-۴۶ ۲- آیت ۱۱ «إِذا قِیلَ لَکُم- الخ» دستوری است همگانی و برای همیشه نه منحصر بهمان مورد خاص‌ّ که در شأن نزول نوشتیم و با توجّه بروش مردم معلوم می‌شود که گویا از اینکه آیه و اینکه دستور خبردار نیستند هم چنانکه در بسیاری از مجالس مشاهده می‌شود با اینکه صاحب خانه با چشم خواهش نگاه می‌کند و خجالت می‌کشد که آشکار بگوید جای باز کنید کسی بروی خود نمی‌آورد و هم چنین تازه وارد در مجلسی و یا مسجدی اگر آشنائی نداشته باشد او را نادیده می‌انگارند و جای برایش باز نمی‌کنند با اینکه عموم اینکه آیه اینکه موارد را می‌گیرد. -قرآن-۱۳-۳۲ [صفحه ۲۱۱] ۳- جمله‌ی آخر آیت ۱۱ «یَرفَعِ اللّه- الخ» شاید بتوان چنین معنی کرد: خدا مردم مؤمن که همان دانشمندان هستند درجات‌شان را بالا می‌برد و در حقیقت جمله‌ی دوم برای بیان و توضیح اولی باشد نه جداگانه و مقصود از علم تشخیص درستی گفتار پیغمبر و علم بلزوم اطاعت از فرمان او است. و چون به دنبال فرمان جای باز کردن و برخاستن اینکه جمله گفته شده است که به جای جواب امر است یعنی اینکه فرمان را اطاعت کنید تا چنین بهره‌ای ببرید پس شاید مقصود اینکه است که اینکه فرمان را مؤمن اطاعت می‌کند چون عالم است بلزوم فرمانبری پیغمبر و خداوند درجات چنین کسان را که مؤمن یعنی عالم بخیر و صلاح خود هستند و فرمان می‌برند بالا خواهد برد. -قرآن-۲۶-۴۳ ۴- آیت ۱۴ جمله‌ی «یَحلِفُون- الخ» می‌فهمانند: هر سخنی و نقلی که گوینده آن را باور نداشت یا بخطا باور داشت و در واقع نبود هر دو دروغ است یعنی چه کسی بر خلاف واقع نقل کند و یا بر خلاف عقیده‌ی خود گرچه در واقع درست باشد باز هم دروغ است. چون قید «وَ هُم یَعلَمُون» می‌گوید با اینکه می‌داند درست نیست دروغ می‌گوید، یعنی اگر نداند باز هم دروغ است. -قرآن-۲۱-۳۳-قرآن-۳۰۷-۳۲۸ ۵- آیت ۱۸ «یَومَ یَبعَثُهُم- الخ» شاید معنی استفهام توبیخی میفهماند که آیا برستاخیز هم سوگند یاد می‌کنند و انتظار دارند که از کار دوران زندگی سرمشق بگیرند و بهمان گونه سوگند بدروغ و اغفال بخورند البتّه دروغ میگویند یعنی بر خلاف حقیقت انتظار دارند و سخنی می‌گویند. و کلمه‌ی «الکاذِبُون» به معنی خلاف واقع استعمال شده است که آنها می‌گویند و انتظار دارند ولی درست نیست و نخواهد شد. -قرآن-۱۳-۳۳-قرآن-۳۱۰-۳۲۴ ۶- آیت ۲۱ «کَتَبَ اللّه- الخ» چون بطور عموم گفته است که خدا چیرگی خود و پیغمبرش را بسرنوشت کرده است و قید و شرطی نکرده است میتوان گفت: -قرآن-۱۳-۲۹ اینکه مطلب محدود بزمان پیغمبر و چیرگی بر اعراب نیست بلکه می‌فهمانند که البتّه حقّ غالب است و اگرچه خلاف حقّ هم دیده می‌شود، ولی آنچه که سرنوشت [صفحه ۲۱۲] خداوندی است جلو بودن حقّ است و ممکن است اشاره باشد به اینکه که سرنوشت خدائی اینکه است که خدا و پیغمبرش در همه جا و بر همه کس چیره شوند ولی زمان آن معیّن نشده است و همان باشد که ملّتها آرزو دارند که همگی بفرمان یک حکومت عادله اداره شوند و هنوز هنگام آن نرسیده است. ۷- از آیت آخر «لا تَجِدُ قَوماً- الخ» دو مطلب استفاده میشود: اوّل آنکه در برابر حقّ و حقیقت رعایت خویشاوندی و دوستی کند ایمان ندارد چون می‌گوید: ای پیغمبر مؤمن بخدا و قیامت با دشمن خدا و رسول دوست نیست اگرچه خویشان او باشند. و البتّه آنکه از حقّ و حقیقت چشم بپوشد و بخواهد بر خلاف آن رفتار کند دشمن خدا و رسول است چون خدا و رسول منافع مشترکی با مردم ندارند تا دوستی و دشمنی داشته باشند جز برقراری حقیقت و عدالت پس هر کس از آن جدا شود دشمن آنها باشد. دوّم- لازمه‌ی ایمان رعایت حقّ و حقیقت است در برابر هر کس که باشد از اینروی میتوان فهمید بیشتر آنها که برای خود جاه و مقامی درست کرده و همیشه برای نگهداری و بالا- بردن آن از پایمال کردن حق کوتاهی نمی‌کنند البتّه در دل ایمان ندارند چون دوست و نگهبان حقّ‌کشی و عدالت‌شکنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هستند تا خود بجاه و مقام بمانند و بالاتر روند. -قرآن-۱۹-۳۶

سوره حشر

اشاره

- ۵۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم [صفحه ۲۱۳]

[سوره الحشر [۵۹]: آيات ۱ تا ۲۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ سَبَّحَ لِلّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الأَرضِ وَ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۱] هُوَ الَّذِي أَخرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن أَهلِ الكِتابِ مِن دِيارِهِم لِأَوَّلِ الحَشرِ ما ظَنَنتُم أَن يَخرُجُوا وَ ظَنُّوا أَنَّهُم مانِعَتُهُم حُصُونُهُم مِنَ اللّهِ فَأَتاهُمُ اللّهُ مِن حَيثُ لَم يَحتَسِبُوا وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعبَ يُخرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيدِيهِم وَ أَيدِي المُؤمِنِينَ فَاعتَبِرُوا يا أُولِي الأَبصارِ [۲] وَ لَو لا أَن كَتَبَ اللّهُ عَلَيهِمُ الجَلاءَ لَعَذَّبَهُم فِي الدُّنيا وَ لَهُم فِي الآخِرَةِ عَذابُ النّارِ [۳] ذلِكَ بِأَنَّهُم شَاقُّوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَن يُشَاقِّ اللّهَ فَإِنَّ اللّهَ شَدِيدُ العِقابِ [۴] -قرآن-۱-۷۰۵ ما قَطَعتُم مِن لِينَةٍ أَو تَرَكتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذنِ اللّهِ وَ لِيُخزِيَ الفاسِقِينَ [۵] وَ ما أَفاءَ اللّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنهُم فَما أَوجَفتُم عَلَيهِ مِن خَيلٍ وَ لا رِكابٍ وَ لكِنَّ اللّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلى مَن يَشاءُ وَ اللّهُ عَلى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ [۶] ما أَفاءَ اللّهُ عَلى رَسُولِهِ مِن أَهلِ القُرى فَلِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي القُربى وَ اليَتامى وَ المَساكِينِ وَ ابنِ السَّبِيلِ كَي لا يَكُونَ دُولَةً بَينَ الأَغنِياءِ مِنكُم وَ ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُم عَنهُ فَانتَهُوا وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ شَدِيدُ العِقابِ [۷] لِلفُقَراءِ المُهاجِرِينَ الَّذِينَ أُخرِجُوا مِن دِيارِهِم وَ أَموالِهِم يَبتَغُونَ فَضلاً مِنَ اللّهِ وَ رِضواناً وَ يَنصُرُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ هُمُ الصّادِقُونَ [۸] وَ الَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدّارَ وَ الإِيمانَ مِن قَبلِهِم يُحِبُّونَ مَن هاجَرَ إِلَيهِم وَ لا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِم حاجَةً مِمّا أُوتُوا وَ يُؤثِرُونَ عَلى أَنفُسِهِم وَ لَو كانَ بِهِم خَصاصَةٌ وَ مَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ المُفلِحُونَ [۹] -قرآن-۱-۱۱۱۹ وَ الَّذِينَ جاؤُ مِن بَعدِهِم يَقُولُونَ رَبَّنَا اغفِر لَنا وَ لِإِخوانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونا بِالإِيمانِ وَ لا تَجعَل فِي قُلُوبِنا غِلاًّ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ [۱۰] أَ لَم تَرَ إِلَى الَّذِينَ نافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخوانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن أَهلِ الكِتابِ لَئِن أُخرِجتُم لَنَخرُجَنَّ مَعَكُم وَ لا نُطِيعُ فِيكُم أَحَداً أَبَداً وَ إِن قُوتِلتُم لَنَنصُرَنَّكُم وَ اللّهُ يَشهَدُ إِنَّهُم لَكاذِبُونَ [۱۱] لَئِن أُخرِجُوا لا يَخرُجُونَ مَعَهُم وَ لَئِن قُوتِلُوا لا يَنصُرُونَهُم وَ لَئِن نَصَرُوهُم لَيُوَلُّنَّ الأَدبارَ ثُمَّ لا يُنصَرُونَ [۱۲] لَأَنتُم أَشَدُّ رَهبَةً فِي صُدُورِهِم مِنَ اللّهِ ذلِكَ بِأَنَّهُم قَومٌ لا يَفقَهُونَ [۱۳] لا يُقاتِلُونَكُم جَمِيعاً إِلاّ فِي قُرىً مُحَصَّنَةٍ أَو مِن وَراءِ جُدُرٍ بَأسُهُم بَينَهُم شَدِيدٌ تَحسَبُهُم جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُم شَتّى ذلِكَ بِأَنَّهُم قَومٌ لا يَعقِلُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۹۳۵ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِن قَبلِهِم قَرِيباً ذاقُوا وَبالَ أَمرِهِم وَ لَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۱۵] كَمَثَلِ الشَّيطانِ إِذ قالَ لِلإِنسانِ اكفُر فَلَمّا كَفَرَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنكَ إِنِّي أَخافُ اللّهَ رَبَّ العالَمِينَ [۱۶] فَكانَ عاقِبَتَهُما أَنَّهُما فِي النّارِ خالِدَينِ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الظّالِمِينَ [۱۷] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ لتَنظُر نَفسٌ ما قَدَّمَت لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِما تَعمَلُونَ [۱۸] وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللّهَ فَأَنساهُم أَنفُسَهُم أُولئِكَ هُمُ الفاسِقُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۵۹۵ لا يَستَوِي أَصحابُ النّارِ وَ أَصحابُ الجَنَّةِ أَصحابُ الجَنَّةِ هُمُ الفائِزُونَ [۲۰] لَو أَنزَلنا هذَا القُرآنَ عَلى جَبَلٍ لَرَأَيتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِن خَشيَةِ اللّهِ وَ تِلكَ الأَمثالُ نَضرِبُها لِلنّاسِ لَعَلَّهُم يَتَفَكَّرُونَ [۲۱] هُوَ اللّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلاّ هُوَ عالِمُ الغَيبِ وَ الشَّهادَةِ هُوَ الرَّحمنُ الرَّحِيمُ [۲۲] هُوَ اللّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلاّ هُوَ المَلِكُ القُدُّوسُ السَّلامُ المُؤمِنُ المُهَيمِنُ العَزِيزُ الجَبّارُ المُتَكَبِّرُ سُبحانَ اللّهِ عَمّا يُشرِكُونَ [۲۳] هُوَ اللّهُ الخالِقُ البارِئُ المُصَوِّرُ لَهُ الأَسماءُ الحُسنى يُسَبِّحُ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ [۲۴] - قرآن-۱-۷۰۱ [صفحه ۲۱۵] معنى لغات: «شَاقُّوا» از مصدر مشاقّه بمعنى دشمنى و ناسازگارى «لِينَةٍ» انواع خرما بجز عجوه كه آن پر شده در غلاف است و ناپسند. «أَفاءَ» از فيئ به معنى غنيمت و خراج يعنى مالى را غنيمت و بهره قرار داد. «أَوجَفتُم» از اوجف يعنى تند دواندن اسب و بتندى حركت دادن و مضطرب كردن. «دُولَةً» با ضم دال آنچه دست بدست مى‌دهند، سرمايه، چيرگى.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

«متصدّع» متفرّق و پراکنده «قدّوس» پاکیزه از هر نقص و عیب. «مهیمن» از نامهای خدا است به معنی آسوده کننده از گرفتاری یا بمعنی شاهد و دست اندرکار روزی و مرگ آدمیان و یا امین و درستکار شمرده شده. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۶۹-۷۸-قرآن-۱۴۷-۱۵۵-قرآن-۲۳۵-۲۴۷-قرآن-۳۲۰-۳۲۹ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان بمؤمنان ۱ آنچه در آسمانها و زمین است ز هر زشتی و کمی خدای را پاک شمرد که او عزیز است و حکیم ۲ و همو است که کافران یهود را برای نخستین نمونه‌ی رستاخیز از خانمان بدر کرد. یا بأوّلین نوبت از شهر و دیارشان دربدر کرد چه آنها می‌پنداشتند قلعه‌هاشان جلوگیر سرنوشت خداوندی است و شما مسلمانان گمان نمی‌بردید که از جایگاه خود برون شوند. پس از آن سوی که خود گمان نداشتند فرمان حقّ بر سرشان آمد و چنان ترسی در دلهاشان فکند که با دست خود و بدست مسلمانان خانه‌ها ویران می‌کردند. پس ای خردمندان پند گیرید [و قدرت حقّ بدانید] ۳ و اگر خداوند دربدری بسرنوشت‌شان نکرده بود البتّه [همچو بنی قریظه] به دنیا گرفتارشان می‌کرد و بسرای دیگر آزار آتش نصیبشان بود ۴- اینکه گرفتاریها از آنرو است که با خدا و پیغمبر معارضه کردند و هر کس چنین کند بسختی آزار بیند. ۵ بدانید که آنچه از خرما بنان‌شان بریدید و بجای گذاردید همگی بفرمان حقّ بود تا [از هر راهی شود] بدکاران را خوار و بیچاره کند ۶ و آنچه از اموال ایشان خدا به پیغمبرش بخشید شما را در آن رنجی نبود و اسب و شتری به گرفتنش نتاختید. [پس آن غنیمتها ویژه‌ی پیغمبر است] و خداوند بر هر که خواهد پیغمبرش را چیره کند که او بهر چیزی توانا است ۷ و هر چه خدا از [صفحه ۲۱۶] سرمایه‌ی مردم اینکه آبادیهای کافران به پیغمبرش داد همگی مختص خدا است و پیغمبر و بی‌پدران و بیچارگان و براه ماندگان تا اینگونه اموال در میان سرمایه‌داران دست بدست نگردد پس آنچه پیغمبر بشما داد بپذیرید و آنچه نداد خود داری کنید [و راضی شوید] و از خدا بترسید که آزار او سخت است ۸ و اینکه سرمایه‌ها مال مهاجرین فقیر است که از خانه بیرون‌شان کرده‌اند و اموالشان ز دست‌شان گرفته شده است و آنها بدنبال خوشنودی خدایند و بخشش او می‌خواهند و یاری خدا و پیغمبرش می‌کنند. و چنین کسانند که [به درستی] راستگویانند ۹ و آن کسان که پیش از پیغمبر و مسلمین در مدینه جای داشتند و ایمان بدل جای دادند هر کس ترک وطن کرد و بسوی‌شان رفت دوست می‌دارند و از بخشش خداوند بآنها رنج و نیازی بدل نیابند و اگرچه خود نیازمند بوند آنها را برگزینند. و هر کس ز بخیلی چنین دور بماند رستگار است ۱۰ و آنها که پس از ایشان پیدا شوند [چون نبودند تا بجان و مال کمک کنند در عوض] گویند: پروردگارا ما را بیامرز و هم برادران ما که بایمان ز ما جلو بودند و ما را کینه دل بمؤمنین مکن که همانا تو بخشنده مهربانی ۱۱ لکن بمردم منافق و بد دل نگر که بدوستان یهود بیدین خود گویند: اگر شما را ز خانمان بیرون کنند ما با شمائیم و فرمان کس بدشمنی شما نبریم و اگر با شما بجنگند کومک‌تان کنیم. ولی خداوند گواه است که آنها دروغ گویند ۱۲ چه اگر آنها را بیرون کنند اینان بر جای بمانند و اگر با آنها بجنگند اینکه بد دلان یاری آنها نکنند و اگر هم بکومک‌شان روند پشت کنند و بگریزند و سپس کس یاری ایشان نکند ۱۳ اینکه منافقین چنان بی‌خردند که شما مسلمانان در دل‌شان با شکوه‌تر از خدائید ۱۴ که همگان بجنگ‌تان نیایند جز از پس دیوارها و یا بدرون قلعه‌های استوار و نیروشان بجلو یکدگر سخت نماید که پنداری بهم فراهمند ولی دلها ز هم جدا است چون راه درست و نادرست در نیابند ۱۵ داستان اینکه بد دلان همانند آنها است که کمی پیش از ایشان بودند و [ببدر یا خیبر] سر انجام بد خود [صفحه ۲۱۷] چشیدند و هم آزاری دردناک به پیش دارند ۱۶ نمونه‌ی رفتار اینکه بد دلان با دوستانشان، شیطان است که بآدمی گوید: بیدین باش و چون او دین خود رها کرد گوید: من از تو بیزارم که از پروردگار جهانیان ترسناکم ۱۷ و سر انجام هر دوشان آتش همیشگی است که سزای ستمکاران است ۱۸ پس ای مؤمنین براه حقّ پرهیزگار باشید و هر کس آن اندیشه کند که فردای رستاخیز چه اندوخته دارد تا از سر انجام بد خدا ترس شود چه آنچه کنید او آگاه بود ۱۹ و نه ز آن مردمان باشید که یاد خدا فراموش کردند تا که ز خود بی‌خبر شدند و البته چنین کسان فاسقند و بدکار ۲۰ پس یاران بهشت و آتش بیکسان نباشند که بهشتیان رستگارند ۲۱ [ای مردم قدرت اینکه قرآن بدانید] که اگر آن را بر کوه فرود آریم نرم و ز هم پاشیده از ترس خداش بینند. اینکه داستانی است که برای مردم آریم تا در اندیشه‌ی کار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خویش باشند ۲۲ و بدانند که خداوند او است که جز او آفریننده نیست و دانای نهان و آشکار است و بخشش او فراوان است و مهربان ببندگان است ۲۳ او است خداوندی که جز او خدا نیست. او است پادشاه پاک درست که آسوده بدارد و براستی گواه باشد و گرامی است و هر کمی را به درستی رساند و برتر ز هر چیز و چه پاک است او از آنچه انبازش کنند ۲۴ او است آفریننده‌ی پدید آرنده‌ی چهره‌بند و صورتگر و همه نام نیک شایسته‌ی او است و آنچه بآسمانها و زمین است پاکش شمارد که او است برتر درستکار. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمدینه نازل شده است و باتّفاق قاریها بیست و چهار آیه است. و إبن عبّاس اینکه سوره را سوره‌ی بنی نضیر می‌نامید. کشف: مفسّرین گفتند: همه‌ی اینکه سوره برای بنی نضیر و سر انجام کارشان فرود آمد. و گفته‌اند: بنی قریظه و بنی نضیر دو قبیله از بنی اسرائیل بودند که جهود و بت پرست بودند و بنی نضیر افرادشان و هم شوکت‌شان بیش از بنی قریظه بود و در یک میل فاصله از مدینه قلعه‌ها و حصارهای استوار داشتند به نام زهره، و رئیسی داشتند بنام کعب بن اشرف و چون پیغمبر بمدینه وارد شد [صفحه ۲۱۸] آنها با آن حضرت پیمان بستند که بجنگ با مسلمین نباشند و هر دو گروه با یکدگر از در صلح و صفا رفتار کنند. چون در جنگ بدر پیغمبر کافران را شکست داد آنها گفتند: سوگند بخدا که محمّد همان پیغمبر است که تورات گفته است و کس بر او چیره نشود. سال بعد که جنگ احد بود و شکستی بمسلمانان رسید آنها دو دل شدند و از گفته‌ی خود در گذشته برگشتند و دشمنی مسلمانان به دل گرفتند و از کافران مکّه نامه بآنها رسید که چرا با محمّد پیمان صلح بستید! و اگر با او نجنگید ما بجنگ شما آئیم. اینکه بود که رئیس‌شان کعب با چهل نفر یهود بمکّه رفتند و در مسجد الحرام با قریش پیمان بستند که در دشمنی و جنگ با پیغمبر یگانه باشند و خلاف اینکه پیمان نکنند. آنها بمدینه برگشتند و از غیب پیغمبر را از آن پیمان خبردار کردند و بکشتن کعب اشرف دستورش دادند و آن حضرت محمّد بن مسلمه را فرستاد تا او را کشت پس از مرگ کعب پیغمبر با مسلمانان بجنگ بنی نضیر رفت چون چشم آنها بایشان افتاد فریاد کردند که ای محمّد رئیس ما را کشتی و آسوده‌مان نمی‌گذاری! آن حضرت فرمود: از اینکه سرزمین بروید که نباید در زمین مدینه باشید. آنها در قلعه‌ها نشستند و آماده‌ی جنگ شدند و عبد اللّه بن ابیّ سلول منافق به آنها پیغام داد که در کار خود پایدار باشید و دل از جنگ با محمّد برندارید که ما با شمائیم و کمکتان می‌کنیم. در اینکه میان حیله‌ای اندیشیدند و به پیغمبر پیغام دادند: با سه نفر از مردان خود نزدیک ما بیا که ما سه نفر از احبار و دانشمندان خود نیز روانه کنیم تا سخن تو بشنوند و اگر بپسندند و مسلمان شوند ما همگی مسلمان می‌شویم. آن سه نفر که برای شنودن سخن پیغمبر روانه شدند با خود خنجر برداشتند تا ناگهان بر آن حضرت بتازند. پیغمبر بامید ایمان آنها روانه شد که زنی یهودی به برادر مسلمان خود خبر داد که چنین حیله‌ای در کار است آن مسلمان بشتاب خود را به پیغمبر رساند و آگاهش کرد آن حضرت برگشت و با گروهی روی بایشان آورد و بیست و یک روز آنها را بمحاصره گرفت. و آنها [صفحه ۲۱۹] بامید یاری منافقان پایداری کردند و عاقبت ناامید شدند و سخت ترسناک و کار دشوار گشت و خواهش سازش کردند. پیغمبر فرمود: جز اینکه ترک اینکه دیار کنید چاره ندارید. و سازش بر اینکه شد که هر سه خانوارشان باندازه‌ی باریک شتر آنچه از اموال بتوانند بر شتر گذارند و ببرند و آنچه بماند آنها را در آن بهره نباشد. «أَخرَجَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن أَهلِ الکِتابِ مِن دِیارِهِم-» ۲ مجمع: یعنی خداوند فرمان داد که پیغمبر یهود بنی نضیر را از قلعه و خانه و وطن‌شان بیرون کرد و در معنی «اوّل الحشر» اختلاف است: ۱- إبن عبّاس و زهری و جبّائی گفته‌اند: یعنی اوّل بار دربدری از مدینه و فراهم شدن‌شان بسرزمین شام اینکه نوبت بود و نوبت دیگر برستاخیز خواهد بود. و إبن عبّاس گفت: چون پیغمبر [ص] بآنها فرمود: از اینکه سرزمین بروید. گفتند کجا رویم! فرمود بزمین محشر. -قرآن-۱-۷۲ ۲- بلخی گفته است: یعنی برای اوّلین بار ترک وطن چون از همه‌ی آنها که از جزیرة العرب اخراج شدند بنی نضیر جلوتر بودند و پس از آنها دیگر یهودان بیرون کردند ۳- یمان بن رباب گفته است: یعنی در اوّلین شروع بجنگ با آنها برای پیغمبر [ص] گشایش و فتح فراهم شد. فخر: پیغمبر که پس از کشتن کعب با قشون خود بسوی آنها رفت بر الاغی سوار بود و چون بآنها رسید فرمود از اینکه سرزمین بروید، آنها آماده‌ی جنگ شدند و بعضی گفته‌اند: مهلت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواستند که تا ده روز خود را برای رفتن آماده کنند. عبد اللّه ابیّ بآنها پیغام داد: از جای خود بیرون نروید و اگر مسلمانان با شما بجنگند ما کمکتان باشیم و اگر بروید ما هم با شما بیائیم. آنها از اینکه پیغام گول خوردند و ایستادگی کردند و تا بیست و یک شب در قلعه بماندند و خداوند ترس در دلشان افکند و از یاری منافقین ناامید شدند و خواهش سازش نمودند و پیغمبر نپذیرفت جز کوچ از مدینه و آنها بسوی شام رفتند مگر خانوادههای ابی الحقیق و حییّ بن اخطب که آنها بخیبر رفتند و طایفهای هم [صفحه ۲۲۰] بحیره رفتند. و در مقصود از «اوّل الحشر» پنج قول است. فی ظلال القرآن: حادثهی بنی نضیر در اوائل سال چهارم هجرت پس از جنگ احد و پیش از جنگ احزاب بود و آغاز اینکه کار از آن شد که بموجب قرار داد اوّل ورود آن حضرت بمدینه با بنی نضیر بایستی خونبهای دو نفر را که کشته شده بودند آنها میدادند پیغمبر با ده نفر از بزرگان اصحاب خود که علیّ و عمر و ابو بکر نیز در آن میان بودند برای دریافت خونبها بسوی جایگاه آنها رفتند و چون آن حضرت را دیدند خوش آمد گفتند و وعده کردند آن مال را بدهند، و در دل اندیشهی کشتن آن حضرت داشتند. چون پیغمبر پای دیواری از آنها نشسته بود با یکدگر گفتند: از چنین فرصتی بهتر نیابید که از بالای دیوار سنگی بر سر او زنید و نابودش کنید. یهودی بنام عمرو بن جحاش بن کعب داوطلب اینکه کار شد و بالا رفت تا سنگ بیندازد. به پیغمبر الهام شد که چنین بدی برای او اندیشیدهاند، ببهانهای از جای بلند شد و چون از چشم یاران پنهان شد و دیر کرد آنها در پی آن حضرت گشتند معلوم شد بمدینه برگشته است. و به دنبال پیمان شکنی و بداندیشی آنها پیغمبر بجنگ آنها رفت. ابو السعود: بنی نضیر دستهای از بنی اسرائیل اولاد هارون بودند که در آشوبها و گرفتاریهای بنی اسرائیل بمدینه مهاجرت کردند برای درک پیغمبر موعود. و چون آنها از تیرهای بودند که تا آنگاه کسی دربدرشان نکرده بود و اوّلین بار بود ناچار شدند از جای خود کوچ کنند، گفته شده: «لِأَوَّلِ الحَشرِ» یعنی آنها اوّلین گروهی بودند که از مدینه بیرونشان کردند، و یا اوّل دربدری آنها اینکه بار بود و آخر، بزمان عمر بود. -قرآن-۳۱۲-۳۳۲ «فَأَتاهُمُ اللّهُ مِن حَیثُ- الخ» ۲ مجمع: در اینکه آیه آنچه بدست پیغمبر [ص] بر سر یهود آمد خداوند بخود نسبت داده است. -قرآن-۱-۳۳ کشف: یعنی کشتن کعب فرمان خدائی بود که بر سرشان آمد و موجب ترسی از سوی خدا بود که در دلهایشان افکند. [صفحه ۲۲۱] «یُخرِبُونَ بُیُوتَهُم- الخ» ۲ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- حسن بصری گفته است: یعنی آنچه از خانههاشان پسند و خوب بود خود ویران کردند تا بدست مسلمانان نیفتد و مسلمانان از بیرون حصار خراب میکردند تا خود را بدرون آنجا برسانند ۲- زجّاج گفته است: یعنی با اینکه رفتار و پیمان شکنی خانههای خود را در معرض خرابی مسلمانان در آوردند ۳- یعنی به واسطهی پیمانشکنی گویا که خود خانههایشان خراب میکردند و بواسطهی جنگ مسلمانان خانه خرابشان کردند. و جملهی «یُخرِبُون» «یُخرِبُون» با فتح خاء و تشدید را قرائت ابو عمر است و او گفته است: اخراب بر وزن افعال به معنی آن است که جائی را ویرانه رها کنند و تخریب بر وزن تفعیل بمعنی ویران کردن است. و جملهی «یُشَاقِّ اللّه» با تخفیف بصورت دو قاف «یشاقق» نیز خوانده شده است. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۵۵۲-۵۶۵-قرآن-۵۶۶-۵۷۹-قرآن-۷۹۰-۸۰۹ فخر: مقاتل گفته است: منافقین بآنها پیغام کردند: از قلعهها بیرون نروید و جلو کوچهها را ببندید. آنها خانهها را خراب میکردند و با چوب و سنگ آن، جلو کوچهها و راه گذر مسلمانان را میبستند. و گفتهاند: یعنی خراب میکردند تا آنچه چوب و در خوب در خانهها داشتند بکنند که بار کنند و ببرند. «فَاعتَبِرُوا- الخ» ۲ مجمع: یعنی ای خردمندان پند بگیرید زیرا معنی اعتبار باریکبین شدن در کارها است برای شناختن دگر چیزها که همانند آنها است. و مقصود از اینکه جمله اینکه است که چون پیغمبر نوید چیرگی مسلمانان بر کافران و رسیدن بسرمایهی آنها داده بود و درست انجام شد پس از اینکه حادثه پند بگیرید و سخنان آن حضرت بپذیرید که آنچه گفت راست گفت و اینکه نشانهی پیغمبری او است. و اینکه آیه به هیچ روی نمیرساند درستی عمل به قیاس در دین را زیرا اعتبار هیچ وابستگی بقیاس ندارد. و برای آنکه معتقد بقیاس هست راهی در ترجیح یکی از دو مطلب نیست تا آن را اصل قرار دهد و دیگری را بآن بسنجد برای نمونه: ربا معلوم نیست در نظرشان که برای پیمانه -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۲۲۲] و کشیدن یا جنس حکم معیّن شده است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چنانکه بعضی گفته‌اند و یا برای جنس و خوردنی است و نیز در پول نقد آیا حرمت برای اینکه است که هرچه باشد جنسی است که بها و ثمن قرار داده شده است یا ملاک حرمت چیز دیگری است و بعضی موجبات دیگر گفته‌اند، پس اینکه سنجش که اصل ثابت ندارد غیر از اعتبار و پند گرفتن از حادثه‌ای است برای آینده چون آن حادثه‌ای اصلی است ثابت که آینده‌ی مجهول را باین می‌توان سنجید. ولی در مثل ربا و دیگر موارد قیاس راهی برای شناسائی مجهول ندارند. فخر: خلاصه‌ی دلالت اینکه آیه بر درستی قیاس اینکه است که آیه فهمانده است: کفر و پیمان شکستن آزار و گرفتاری بدنبال دارد چه در دنیا باشد یا در آخرت بهر روی اینکه دو کار مناسب با عذاب است و چون پایه‌ی قیاس و اعتبار را بر اینکه مطلب گذاردیم که چون کفر و حیله پیدا شد، عذاب هم فراهم میشود دشوار است که آیه بفهماند درستی عمل بقیاس را. و در معنی «أُولِی الأَبصارِ» اختلاف است: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی ای خردمندان ۲- فرّاء گفته است: -قرآن-۴۱۷-۴۳۶ یعنی ای کسانی که چشم داشتید و اینکه حادثه را دیدید. آلوسی: مشهور است: اینکه آیه می‌فهماند عمل بقیاس در احکام شرعی جایز است. چون گفته است «فَاعتَبِرُوا» و معنی اعتبار عبور و انتقال از چیزی است بچیزی دیگر و همین است معنی قیاس که گذراندن حکم شرعی است از اصلی بفرعی و از اینکه روی دیه و جریمه‌ی شکستن دندان را إبن عبّاس گفت «اعتبر حکمها بالاصابع فی انّ دیتها متساویهٔ» یعنی شکستن دندان را بانگشتان بسنج که دیه‌ی آنها برابر است و چنانکه دیه‌ی آنها همه بیک قیمت است دیه‌ی انگشتان هم تفاوت ندارند و همه بیک قیمت هستند. پس مقصود از اعتبروا گذراندن و رساندن حکم است و همین است قیاس و سنجش مطلبی با مطلب دیگر. و جواب استدلال مشهور اینکه است که معنی اعتبار پند گرفتن است نه کشاندن حکمی از موضوعی بدیگری چنانکه در آیات دیگر گفته شده است «إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبرَةً» و مانند -قرآن-۱۰۴-۱۱۸-قرآن-۸۱۳-۸۴۳[صفحه ۲۲۳] اینکه. و خفاجی گفته است: اینکه آیه بما دستور داده است باعتبار و عبرت گرفتن یعنی برگرداندن و کشاندن چیزی بهمانندش و استوار کردن حکم آن همانند را بر اینکه چیز و اینکه مطلب هم پند گرفتن را می‌فهماند و هم قیاس عقلی و شرعی را و چون موضوع سخن برای پند است پس بلفظ و عبارت پند را می‌فهماند و باشاره و ضمن گفتار قیاس را میرساند. «ما قَطَعتُم مِن لِینَةٍ- الخ» ۵ کشف: چون پیغمبر بسر زمین بنی نضیر وارد شد و آنها بقلعه‌ها رفتند و آماده‌ی جنگ شدند دستور فرمود درختهای خرماشان را ببرند و بسوزانند چون مسلمانان دست اندر کار شدند و یهود دیدند فریاد کردند: ای محمّد تو خود را خیر خواه می‌نامی مگر خیر خواهی بریدن درخت خرما است! و یا گمان داری که چنین کاری از سوی خدا بتو دستور رسیده است! از سخنان آنها پیغمبر در اندیشه و آزرده شد و مسلمانان، دو دسته شدند پاره‌ای گفتند: اینکه تباهکاری و فساد فی الإرض است، و آنها را نبرید که خدا بما بخشیده است و دسته‌ای می‌گفتند: اینکه کار راه خشمگین کردن آنها است، اینکه آیه در اینکه گفتگو نازل شد که کار پیغمبر و مسلمانان بفرمان خدا است که اگر ببرید یا بجای گذارید هر دو بفرمان حق است تا یهود بیچاره شوند «ما أَفاءَ اللّهُ عَلی رَسُولِهِ- الخ» ۶ مجمع: إبن عبّاس گفت: اینکه آیه برای مصرف سرمایه‌ی کافران آبادیهای دور و نزدیک بمدینه نازل شد که بنی قریظه و بنی نضیر بمدینه بودند و فدک که در سه میل فاصله از مدینه بود و خیبر و عرینه و ینبع که همه‌ی اینها را خداوند ویژه‌ی پیغمبر کرد که هر چه خواهد بکند و چون مردم گفتند: چرا اینکه اموال را پیغمبر قسمت نمی‌کند اینکه آیه برای پاسخ آنها آمد. و بعضی گفته‌اند: اینکه آیه فقطّ برای مصرف اموال بنی نضیر آمد. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۸۳۵-۸۷۰ کشف: یعنی چون جنگی نکردید و رنج اسب تاختن و شتر سواری نبردید و خرجی نکردید آنچه از سرمایه‌های بنی نضیر بدست آمد خدا بپیغمبرش واگذار [صفحه ۲۲۴] کرد تا بهر جور خواهد بخش کند پیغمبر آن را بمهاجرین بخش کرد و به انصار چیزی از آن نداد بجز سه نفر: ابو دجانه و سهل بن حنیف و حارث بن صمّه و از یهود بنی نضیر دو نفر بنام سفیان بن عمیر بن وهب و سعد بن وهب مسلمان شدند و بر سر مال و زندگی خود بماندند. و عمر گفت: اموال بنی نضیر از آن سرمایه بود که مسلمانان برای آن جنگ و رنجی نداشتند و خدا آنرا ویژه‌ی به پیغمبر کرد و آن حضرت مخارج یک ساله‌ی خانواده‌ی خود را از آن میپرداخت و آنچه می‌ماند در فراهم کردن ابزار جنگ و اسب بکار می‌برد. فخر: در مقصود و معنی آیه اشکال است چون سرمایه‌ی بنی نضیر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدنبال محاصره و جنگ و کشته شدن چند نفر از آنها بدست آمد پس اینکه مال را باید به حساب غنیمت بگذارند چون غنیمت آن است که جنگ و رنجی در کار باشد و اسب تاختن و شتر سواری داشته باشد و فیئ آن است که بدون رنج بدست آید چنانکه ازهری گفته است: فیء آن است که خدا باهل دینش بدهد از سرمایه مخالفین بدون جنگ که ترک خان و مان و مال خود کنند یا قرار پرداخت مالی بدهند. و اینکه آیه گفته است آنچه فیئ است مال پیغمبر است و برای همین اشکال است که مفسّرین اینکه را بدو جور گفته‌اند: ۱- اینکه آیه برای بنی نضیر نیست چون در آنجا محاصره بود و با اسب و شتر بر سرشان رفتند بلکه آیه برای فدک است چون مردم آنجا آواره شدند و آبادیها و سرمایه‌های آنجا بدست پیغمبر افتاد و رنج اسب و شتر سواری و جنگ برای مسلمانان نبود. و پیغمبر از در آمد آنجا مخارج خود و آنها که بعهده‌ی او بودند می‌پرداخت و آنچه میماند برای ابزار جنگ و دگر لوازم آن بکار می‌برد و چون آن حضرت از دنیا رفت فاطمه علیها سلام ادّعا کرد که پیغمبر فدک را بحضرتش بخشیده است: ابو بکر گفت: تو گرامیترین مردمی پیش من ولی درستی سخن تو معلوم من نیست و روا نیست که آن را مال تو بدانم پس ام ایمن و یکی از غلامان آزاد شده‌ی پیغمبر بسود آن حضرت شهادت دادند. ابو بکر گفت: شاهدی بیاور که در شرع بتوان گواهیش را [صفحه ۲۲۵] پذیرفت. چون کسی نبود او آن را بروش پیغمبر بکار برد و بآنها که پیغمبر از در آمد آن مخارج‌شان را می‌داد او هم بقدر مخارج‌شان بآنها می‌داد و آنچه می‌ماند برای ابزار جنگ و وسیله‌ی سواری در جنگ بکار می‌برد، عمر آنرا در اختیار علیّ گذارد که بهمان مصرف رساند و در آخر دوران او علیّ علیه السلام آن را به عمر برگرداند و فرمود: ما از آن بی‌نیازیم و مسلمانان نیازمند باو هستند و عثمان نیز بهمان گونه خرج می‌کرد و علیّ علیه السلام که بخلافت رسید بهمان روش خرج کرد پس هر چهار نفر پیشوا روش‌شان در مصرف آن یکی بود ۲- اینکه آیه برای اموال بنی نضیر است که آبادی آنها نزدیک مدینه بود و مسلمانان پیاده بآن جا رفتند غیر پیغمبر که بر شتری سوار بود و کسی را در آن رنج سواری نبود از اینروی آنجا مختصّ پیغمبر شد که آن حضرت میان مهاجرین بخش کرد بجز سه نفر انصاری که فقیر بودند بآنها نیز داد. «ما أَفاءَ اللّهُ عَلی رَسُولِهِ مِن أَهلِ القُری- الخ» ۷ طبری: در مقصود از سرمایه که در اینکه آیه بکلمه‌ی «ما» کنایه شده است سه قول است: ۱- مقصود جزیه است که سرانه باشد و مالیات که سلطان در برابر افراد می‌گیرد. و خراج است که مالیات سلطان باشد در برابر اموال اشخاص ۲- مقصود غنیمت جنگی است که مسلمانان با جنگ بچنگ می‌آورند ۳- آن اموالی که کافران با مسلمانان شرط صلح قرار می‌دهند و با یکدگر سازش می‌کنند که فلان اندازه مال بدهند و مزاحم یکدگر نباشند. و مقصود از «ذی القربی» خویشان پیغمبر است که بنی هاشم و بنی مطلب باشند و «یتامی» اطفال فقیر مسلمانان است و «مساکین» آنها که نادار هستند که بخواری گدائی تن می‌دهند. و معنی جمله‌ی بعد اینکه است که اینکه مال را مختصّ اینکه مردم کردیم تا بدست سرمایه داران نیفتد که هر کس بخواسته‌ی خود بکار برد و گاه براه خیر دهد و گاه خرج خود کند ولی ما برای شما روشی معیّن کردیم که دگرگون نشود. -قرآن-۱-۵۶ مجمع: یعنی آنچه خدا از سرمایه‌های مردم آن آبادیها داد بخشی از [صفحه ۲۲۶] آن مال خدا است که بهر مصرف خواهد فرمان دهد و بخشی برای پیغمبرش بخشیده و بخشی برای خانواده و خویشان پیغمبر که از بنی هاشم باشند و مقصود از یتیم و مسکین و إبن سبیل هم آنها است که از بنی هاشم باشند. و منهال بن عمر از حضرت زین العابدین [ع] نقل کرده است که مقصود از «ذَوِی القُربی» و بقیه خویشان و یتیمان و مسکینان و براه ماندگان از ما اهل بیت است. ولی عموم فقها گفته‌اند: مقصود همه‌ی یتیمان و مسکینان و براه ماندگان مسلمانانند و همین معنی از امامهای ما نیز روایت شده است. -قرآن-۳۲۵-۳۴۲ کشف: «أَفاءَ» مشتقّ از فیئ بمعنی برگشت است و در دین بمعنی آنسرمایه است که از کافران بمسلمین می‌رسد جنگ ناکرده و رنج نبرده مثل مال در برابر صلح و پیمان یا فرار آنها و بجای گذاردن اموال یا جزیه یا ده یک سود تجارت و سرمایه یا مالی که بارث می‌گذارند و وارث ندارند. و بعضی گفته‌اند: اینکه آیه برای عموم فیئ و اموالی است که از غیر جنگ بچنگ مسلمانان می‌آید و آیت اوّل مخصوص است باموال بنی نضیر. و عده‌ای گفته‌اند: هر دو یکی است و آیت دوم برای نشان دادن طرز تقسیم همان است که در آیت جلو گفته شده است. و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بطور کلّی اموالی که بدست حاکم می‌رسد سه دسته است: ۱- صدقات مثل زکات و مانند آن که برای پاک کردن مال و جان می‌دهند ۲- غنیمت جنگی که بوسیله‌ی شکستن کافران در جنگ بچنگ مسلمانان می‌رسد ۳- فیئ که از کافران بمسلمانان میرسد بی‌جنگ و تاخت و تاز. و مصرف اینکه اموال در صدقات همان است که گفته است «إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلفُقَراءِ- الخ» و در احکام زکات معین شده است، و غنائم جنگی تا مدّتی باختیار پیغمبر [ص] بود بموجب اینکه آیه «قُلِ الأَنفالُ لِلّهِ- الخ» تا آنکه اینکه آیه نازل شد «وَ اعلَمُوا أَنَّما غَنِمتُم- الخ» و بموجب آن رفتار می‌شد. -قرآن-۶-۱۴-قرآن-۹۶۴-۹۹۸-قرآن-۱۱۲۱-۱۱۴۶-قرآن-۱۱۹۰-۱۲۲۰ و فیئ در اختیار پیغمبر [ص] بود و آن حضرت یک پنجم آن را بمانند یک خمس غنیمت مصرف می‌کرد و بقیّه را آنچه مصلحت می‌دانست. ولی بعد از پیغمبر مصرف آن معیّن نیست و فقها در آن اختلاف دارند که حقّ همه‌ی مسلمانان است یا ویژه‌ی [صفحه ۲۲۷] لشکریان است. فخر: در کشّاف گفته است: اینکه آیه با واو عطف آغاز نشده است، پس معلوم می‌شود خود مطلبی جدا نیست و دنباله‌ی همان آیت اوّل است و مصرف آنرا معیّن می‌کند. «کَی لا یَکُونَ دُولَةً- الخ» ۷ مجمع: یکون بصیغه‌ی مذکّر و نصب دولةً و هم با تاء بلفظ مؤنّث و رفع دولةُ قرائت شده است. یعنی تا اینکه اموال بدست رؤسا و سران مردم نیفتد و مانند مردم جاهلیّت رفتار کنند. کلبی گفته است: اینکه آیه برای سران مسلمانان نازل شد که به پیغمبر گفتند: بمانند روش پیشین ما رفتار کن [صفی و ربع] مال تو و بقیّه را بما واگذار و اینکه شعر خواندند: -قرآن-۱-۲۶ خذ المرباع منها و الصّفایا || و حکمک و النّشیطهٔ و الفضول یعنی یک چهارم از اینکه اموال و هم برگزیده‌های آن را تو برای خود بردار و آنچه می‌ماند و آنچه بدست لشکریان افتاده دستور آن را صادر کن. که اینکه رسم دوران جاهلیّت بود چون اینکه آیه بجواب آنها نازل شد اصحاب پیغمبر گفتند: فرمانبردار خدا و پیغمبریم و آنچه گویند قبول کنیم. ابو السعود: دولةُ با صدای بالای دال نیز خوانده شده است یعنی آنچه دست بدست می‌شود مانند سرمایه، بهره‌های زندگی، جاه و مقام. و بعضی گفته‌اند: باز بر دال بمعنی ملک و سلطنت و با پیش و صدای جلو دال بمعنی ملک و دارائی. و مقصود اینکه است که در انحصار سرمایه‌داران نماند و فقرا محروم نباشند. فی ظلال القرآن: اینکه جمله پایه‌ی سرمایه داری اسلام را استوار کرده است و دارائی برای هر فرد پذیرفته است ولی محدود و مشروط به اینکه که سرمایه دست بدست مردم بی‌نیاز نگردد که جلوگیر باشد از رسیدن بدست فقیران. پس هر روش اقتصادی که سرمایه را دست بدست سرمایه‌داران بدهد در اسلام ممنوع [صفحه ۲۲۸] است و همه‌ی داد و ستدها در جامعه‌ی اسلامی باید جوری باشد که به اینکه نتیجه نرسد و سرمایه را منحصر بدست سرمایه داران نکند. چنانکه زکات معیّن کرده است که همه ساله از سرمایه‌ی نقدی و محصول غلّات زمین و چهار پایان سرمایه داران زکات بدهند و هم از استخراج معادن و نیز قانون مزارعه را معین کرده است که در آنچه از زمین بهره‌برداری شود آنکه زراعت کرده است حقّی دارد و برای امام اینکه اختیار بر قرار شده است که زیادی اموال اغنیا را بگیرد و بفقرا بدهد و اگر خزانه و بیت المال خالی شد از اموال سرمایه‌داران برای آنجا وظیفه‌ای معیّن کند. و ربا و احتکار را جلو گرفت که دو راه گشاده است برای افزودن و اندوختن سرمایه. و بطور کلّی نظام اقتصادی روی همین قاعده گذارده شده است که خود اساس حقّ مالکیّت فردی است. آلوسی: ظاهر اینکه جمله اینکه است که اینکه اموال بهره‌ی فقراء است گرچه خویشاوندان پیغمبر باشند و اسم خدا که بمیان آمده و گفته شده است «فَلِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ» برای تبرّک است نه که خدا را در آن حقّی باشد چنانکه مفسّرین گفته‌اند و همچنین برای پیغمبر [ص] و اینکه جمله که بآن حضرت نسبت داده‌اند: «الفقر فخری» اصلی ندارد. عارفی گفته است: پیغمبر را زاهد نتوان گفت که زاهد او است که مایل بدنیا باشد و از آن بگذرد ولی پیغمبر نظر بآن ندارد تا چه رسد که آن را بخواهد و از آن بگذرد. و اگر اینکه حدیث درست باشد مقصود فقر الی اللّه است که خود را از همه چیز بی‌نیاز کرده است و دل نیاز او بسوی حق وابسته شده است. -قرآن-۱۶۳-۱۹۰ «ما آتاکُمُ الرَّسُولُ- الخ» ۷ کشف نوشته: هر شربتی که از دست اقبال محمّد عربی در آید بستانید که حیات شما در آن است آن لوح خوانید که او نویسد بندگی از خلق وی آموزید طالبی از همت وی گیرید سنّت وی بکار دارید در همه احوال پسرو او باشید، هر که بر پی وی رفت راست او بحقیقت دوست ماست. -قرآن-۱-۲۵

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روح البیان: نقل است: عبد اللّه مسعود مردی را دید در احرام لباس [صفحه ۲۲۹] بتن دارد، گفت: لباس خود بدر آر او پرسید: از کتاب خدا چیزی بر گفته‌ی خود داری! عبد اللّه اینکه آیه خواند «ما آتاکُمُ- الخ». -قرآن-۱۳۲-۱۴۴ آنکس که شد متابع امر توقد نجا || وانکو خلاف رأی تو ورزید قد هلک کلید فهم قرآن ص ۴۰: اینکه آیه و نظائر آن می‌فهماند که قرآن را باید به- وسیله‌ی سنّت که کار و گفتار پیغمبر [ص] است دانست و بآن رفتار کرد و گر نه نمی‌توان بدون توضیح پیغمبر بآن رفتار کرد. «لِلفُقَراءِ المُهاجِرِین- الخ» ۸ طبری: بعضی گفته‌اند: یعنی برای همه‌ی فقرای مهاجر است. و بعضی گفته‌اند: مخصوص مهاجرین قریش است. -قرآن-۱-۲۸ قتاده گفته است: یعنی کسانی که از همه چیز خود گذشتند برای دلبستگی به اسلام با همه‌ی سختی چنانکه شنیده‌ایم کسانی بودند از گرسنگی سنگ بر شکم می‌بستند تا بتوانند راست بایستند و کسی بود که در زمستان پوشاک نداشت و زمین گود می‌کرد که در پناه آن باشد. «وَ الَّذِینَ تَبَوَّؤُا الدّارَ وَ الإِیمان- الخ» ۹ طبری: قتاده گفته است: -قرآن-۱-۴۸ مقصود انصار است که در مدینه خانه داشتند و پیش از آمدن پیغمبر بآن جا مسلمان شدند و مسجد ساختند. مجمع: اینکه آیه برای دلجوئی انصار است که از اموال بنی نضیر بی‌بهره ماندند و مقصود اینکه است که پیش از آمدن مهاجرین بمدینه، آنها مسلمان شدند و جمله «تَبَوَّؤُا الدّارَ و آثروا الایمان» است و چنین معنی میشود: بخانه‌ی مهاجرت پیغمبر جای گرفتند و ایمان برگزیدند. نقل است که انس بن مالک سوگند یاد می‌کرد که در انصار مرد بخیل نیست و باین آیه استدلال میکرد. -قرآن-۱۸۰-۱۹۹ فخر: یعنی آنها که بمدینه جای گرفته بودند و ایمان خالص داشتند یا ایمان را جای و آرامگاه خود کرده بودند چون در دلشان جای داده بودند و بر آن پای بر جا بودند. [صفحه ۲۳۰] «وَ یُؤثِرُونَ عَلی أَنفُسِهِم- الخ» ۹ طبری: یعنی در دل حسد بر مهاجرین ندارند. -قرآن-۱-۳۴ مجمع: إبن عبّاس گفته است: روز گرفتن آبادیهای بنی نضیر پیغمبر به انصار فرمود: اگر می‌خواهید مهاجرین را از مال و خانه‌ی خود سهمی بدهید و از اینکه اموال بنی نضیر سهمی ببرید و گر نه از اینکه مال برای شما بهره نیست. آنها عرض کردند: ما مهاجرین را در سرمایه و خانه‌ی خود شریک می‌کنیم و در اینکه اموال با آنها شریک نمی‌شویم و بهره آنها باشد. اینکه جمله برای توصیف آنها است. و گفته‌اند: بروز جنگ احد هفت نفر تشنه بودند و چون آب برای یکی آوردند گفت باو بده که از من شایسته‌تر است و چون نزد او بردند گفت نزد آن سوّم برید که نیازمندتر است و هر یک برای دیگری فرستاد و چون به نفر هفتم رسید و برای اوّل فرستاد همگی از تشنگی مردند. اینکه جمله برای آنها نازل شد. انس مالک گفت سر گوسفند پخته برای مردی فقیر از اصحاب پیغمبر بردند او گفت: فلان همسایه‌ام فقیرتر است باو دهید و تا نه نفر دست به دست شد و برگشت بدست آن نفر اوّل جمله برای توصیف آنها است. و گفته‌اند: فقیری از پیغمبر خواهش غذا کرد آن حضرت از خانواده‌ی خود آنچه خواست چیزی پیدا نشد، بمردم فرمود: کی امشب مهماندار اینکه می‌شود! مردی از انصار که جز غذای بچه‌های خود نداشت او را بخانه برد و زن چراغ خاموش کرد و بچه‌ها را سر بند کرد و دهان بمانند غذا خوردن می‌جنبانیدند تا او غذا خورد و آنها گرسنه بسر بردند و صبح که حضور پیغمبر رسیدند آن حضرت بآنها نگریست و لبخند زد و اینکه آیه را خواند. و آنچه بسند صحیح از ابو هریره نقل شده است: آنکس که اینکه کارها کرد حضرت علیّ و فاطمه بودند با بچه‌هایشان. فی ظلال: تاریخ زندگی آدمی نشان ندارد گروهی را که اینکه چنین دوستی و بخشش و پیشبازی کند که انصار بمهاجرین کردند و در هیچ روزگاری آدمیزاد نشانی از اینگونه رفتار نداشته است تا بآن جا که روایت شده است: چون شماره‌ی [صفحه ۲۳۱] انصار پیش از مهاجرین بود برای بخانه بردن یک مرد مهاجر میان‌شان قرعه بود که کدام یک آن مهاجر تازه وارد را بخانه ببرد. «وَ مَن یُوقَ شُحَّ نَفسِهِ- الخ» ۹ ابو الفتوح: شحّ بخل با حرص است. -قرآن-۱-۳۲ طاووس گفته است: شحیح آن کس است که بمال دیگران بخل کند. گویند: پادشاه ایران از وزیران خود پرسید زیان آورتر چیز کدام است! گفتند: فقر گفت: اگر فقیر دارا شود شاید که دست او گشاده شود بخل بدتر است که بخیل هرگز دلش گشاده نشود. فخر: اینکه کلمه با ضمّ و فتح شین قرائت شده است و چون شحّ از حالات نفسانی است که مقتضی منع مال است در آیه «شُحَّ نَفسِهِ» گفته شده است. -قرآن-۱۳۷-۱۵۴ آلوسی: عبد اللّه مسعود گفت: شحّ آن است که مال مردم بستم بخورند. عبد اللّه عمر گفت:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چشم بمال مردم داشتن است. و کسی از علمای لغت اینکه کلمه را چنین معنی نکرده است. و شاید مقصود اینکه است که از بخشش دیگری دلگیر می‌شود و یا حرص و بخل بآن جا برسد که نخواهد دیگری چیزی داشته باشد. روح البیان: مولی جامی برای خسیس شحیح گفته است: هر چند زند لاف کرم مرد درم دوست || دریوزه‌ی احسان ز در او نتوان کرد دیرین مثلی هست که از فضله‌ی حیوان || نارنج توان ساخت ولی بو، نتوان کرد «وَ الَّذِینَ جاؤُ مِن بَعدِهِم- الخ» ۱۰ مجمع: حسن گفته: هر آنکه پس از مهاجرین و انصار تا بقیامت آید اینکه آیه او را بگیرد. ابو مسلم گفته است: یعنی آنها که پس از انقطاع هجرت و ایمان انصار مؤمن شدند. -قرآن-۱-۳۵ کشف: إبن ابی لیلی گفت: مردم بر سه پایه هستند: ۱- فقرای مهاجرین ۲- آنها که ایمان پذیرفتند و بمدینه جای داشتند که انصار باشند ۳- آنها [صفحه ۲۳۲] که بدنبال اینکه دو دسته رفتند. پس بکوشید که از اینکه سه پایه بیرون نباشید. «اغفِر لَنا وَ لِإخوانِنَا- الخ» ۱۰ مجمع: در اینکه جمله تعبیر لطیفی است که خواهش آمرزش برای همه نشده است و برای آنهائی خواهش شده است که در ایمان جلو شده باشند. -قرآن-۱-۲۸ ابو الفتوح: مسروق گفت: از عایشه شنیدم که بشما دستور داده‌اند به موجب اینکه آیه که برای اصحاب پیغمبر دعا کنید و شما لعنت‌شان می‌کنید. از پیغمبر شنیدم فرمود: امت من آیندگان‌شان گذشتگان را لعنت میکنند عبد اللّه عمر گفت: اگر کسی اصحاب پیغمبر را لعنت کرد بگوئید: لعنت بر کسی باشد که از آنها بدتر است. عوّام بن حوشب گفت: هر کس از پیشینیان اینکه مردم را دیدم می‌گفتند: خوبیهای اصحاب پیغمبر را نقل کن تا دلها بآنها بگراید و آنچه آنها با یکدگر کردند نقل مکن تا مردم را بآنها بدبین نکنی. از اینکه اخبار معلوم می‌شود که بآن روزگار نیز اینگونه اختلاف و گفتگو بوده است و ما مأموریم به مفاد اینکه آیه دعا کنیم که مؤمن گذشته و آینده را فرا می‌گیرد و البتّه آنکه اینکه خصوصیّات را نداشته باشد دعا او را نمی‌گیرد، چون اینکه دعا برای آنها است که بهمه چیز آگاه بودند نه برای آنها که از حوادث نهانی بی‌خبر بودند. فخر: بموجب اینکه آیه باید مسلمانان بعد از مهاجرین و انصار آنها را دعا کنند پس هر کس چنین نبود بلکه آنها را ببدی یاد کرد از شمار مؤمنین خارج است. روح البیان: چو خواهی که نامت بود جاودان || مکن نام نیک بزرگان نهان شیخ سعدی گفته: دلم خانه‌ی مهر یار است و بس || از آن می نگنجد درو کین کس «إِلَی الَّذِینَ نافَقُوا- الخ» ۱۱ طبری: نقل است که مقصود باین آیه عبد اللّه بن ابیّ سلول است و ودیعهٔ بن نوفل و مالك برادر او و داعس که آنها -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۲۳۳] بآنگاه که پیغمبر بر سر بنی نضیر رفت بآنها پیغام دادند: ما با شما تا همه جا همکاریم و چون بسختی گرفتار شدند ترسیدند و نزد پیغمبر [ص] میانجی شدند که آزادشان بگذارد تا از خانه و زندگی بگذرند و آنچه شترشان بار برد با خود بردارند و بروند. مجمع: پس از توصیف مهاجرین و انصار و تابعین با اینکه آغاز توصیف منافقین شده است. «کَمَثَلِ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم» ۱۵ مجمع: در مقصود از آیه دو قول است: -قرآن-۱-۳۸ ۱- زهری گفته است: شش ماه بعد از قضیه‌ی بدر گرفتاری بنی نضیر بود که در آیه گفته شده است گول‌خوردن بنی نضیر بمال و عدّه و عدد خود بمانند گول- خوردن کافران قریش است که در بدر گرفتار شدند ۲- إبن عبّاس گفته است: مقصود یهود بنی قینقاع است که با پیغمبر پیمان‌شکنی کردند و منافقین و عده‌ی یاری‌شان دادند و پیغمبر مجبورشان کرد ترك وطن کنند و باین آیه بنی نضیر بآنها همانند شده‌اند که گول خوردند و گرفتار شدند. «قالَ لِلإنسانِ اکفُر» ۱۶ مجمع: مقصود از انسان عباد بنی اسرائیل است بنام برصیصا که داستانی دارد و داستان بنی نضیر و منافقین را بکار او همانند کرده است. و گفته‌اند: مقصود کافران قریش است که شیطان گول‌شان زد تا با پیغمبر جنگیدند و چون شکست دیدند او فرار کرد و آنها را بخود واگذارد. و مجاهد گفته است: مقصود آدمهای پیرو شیطان هستند و مثالی است از اجناس آدمی که شیطان گول‌شان میزند چنانکه همه‌کس گول او می‌خورند. -قرآن-۱-۲۶ «فَلَمّا کَفَرَ» ۱۶ ابو الفتوح: مقصود اظهار کفر است و در جای دیگر هم که باین عبارت گفته شده است مقصود اظهار کفر است. -قرآن-۱-۱۷ «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّه- الخ» ۱۸ مجمع: تکرار جمله «اتَّقُوا» در آیه برای توبه‌ی از گناهان گذشته است و آمادگی برای پرهیز از گناه در آینده و گفته‌اند: دوّمی تأکید اوّلی است. -قرآن-۱-۴۹- قرآن-۸۰-۹۰ [صفحه ۲۳۴] کشف نوشته: در یک آیه دو بار ذکر تقوی کرد اوّل تقوای عام است از محرّمات پرهیز کردن. دوّم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تقوای خاصّ است از هر چه دون حقّ است پرهیز کردن. و گفته‌اند اوّل اشارت است باصل تقوی و دوّم اشارت است بکمال تقوی. و عقبه‌ی قیامت نتوان برید مگر بکمال تقوی. همه‌ی مرادها بر باید داشت و بی‌مرادی در باید گرفت. همه‌ی زهرها نوش باید گرفت و همه‌ی نوشها زهر باید پنداشت چون قدم اینجا رسید بکمال تقوی رسید. عزیزی گفته: دنیا سفالی است و آن نیز در خواب. روح البیان: اوّل واداری بکار است چون بدنبال آن امر و فرمان آورده شده «وَ لْتَنظُر» و دوّم برای جلوگیری از بدیها است که بدنبال جمله ترس‌آور آمده است «إِنَّ اللّه خَبِيرٌ». -قرآن-۸۳-۹۵-قرآن-۱۷۵-۱۹۹ اصل تقوی که زاد اینکه راه است || ترک مجموع ما سوی اللّه است صائب گفته است: بی‌عمل دامن تقوی ز مناهی چیدن || احتراز سگ مسلخ بود از شاشه خویش «لَو أَنزَلنا هـذَا القُرآن- الخ» ۲۱ ابو الفتوح: اینکه آیه بیان حقیقت نیست برای مثل است و مبالغه که در سخن تازیان و فارسیان بسیار است چنانکه إبن درید گفته است: -قرآن-۱-۲۹ لو لابس الصّخر الاصمّ ببعض ما || یلقاه قلبی فضّ اصلاد الصّفا و شاعر فارسی گفته است: گر کوه غمان ما کشیدی ماهی || کوه از غم ما گداختی چون کاهی بعضی گفته‌اند: در آیه چیزی افتاده است و در معنی چنین است: اگر قرآن بر کوه فرستیم و کوه تواند شنود و دریابد البتّه می‌دیدی که از ترس خدا فرو ریزد و درهم شکند. مجمع: گفته‌اند: یعنی اگر شیوائی سخن در کوه اثر کند قرآن آن را در هم [صفحه ۲۳۵] شکند. کشف نوشته: نشر بساط توقیر قرآن است: قرآنی که جلال الهیّت مطلع قدم او است. و بتیسیر ربوبیّت تنزّل او است. کلامی خطیر نظامی بی‌نظیر، جان آسائی دلپذیر، راهنمائی دستگیر، هاربان را بند، عاصیان را پند، ظلمت حیرت را نور مبین، عصمت عبودیّت را حبل متین، لفظ او موجز معنی او معجز، آیه‌ی او واضح، برهان او لائح، بس قفلها که باو از دلها برداشتند، بس رقمهای محبّت که باو در سینه‌ها نگاشتند، بس غافلان که باو هشیار گردیدند بس طالبان که باو بمقصود رسیدند بس مشتاقان که باو دوست را یافتند، هم یادست و هم یادگار بنازش می‌دار تا وقت دیدار. دل را اثر روی تو گل پوش کند || جان را سخن خوب تو مدهوش کند آتش که شراب وصل تو نوش کند || از لطف تو سوختن فراموش کند روح البیان پیغمبر علیه السّلام فرمود: چشم خود را از بندگی خدا بهره‌مند کنید. پرسیدند: بندگی چشم چه باشد! فرمود: بقرآن نگریستن و در آن اندیشیدن و پند گرفتن. مثنوی در جلد سوّم، قرآن را چنین توصیف کرده است: حرف قرآن را مدان که ظاهر است || زیر ظاهر باطنی هم قاهر است زیر آن باطن یکی بطن دگر || خیره گردد اندرو فکر و نظر زیر آن باطن یکی بطن سوم|| که در او گردد خردها جمله گم بطن چارم از نبی خود کس ندید || جز خدای بی‌نظیر بی‌ندید همچنین تا هفت بطن ای ذو الکرم ||می‌شمر تو زین حدیث معتصم تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین || دیو آدم را ببیند غیر طین ظاهر قرآن چو نقش آدمی است || که نقوشش ظاهر و جانش خفی است مر ورا صد سال عمّ و خال او || یک سر موئی نبیند حال او و از زبان سنائی در همان جا چنین نقل کرده است: خوش بیان کرد آن حکیم غزنوی || بهر محجوبان مثال معنوی [صفحه ۲۳۶] که ز قرآن گر نبیند غیر قال || اینکه عجب نبود ز اصحاب ضلال کز شعاع آفتاب پر ز نور || کور، جز گرمی نیابد در عبور «السَّلامُ المُؤمِنُ المُهَيمِن» ۲۳ طبری: یعنی آسوده و سلامت میدارد، بندگان را از ستم و خود شاهد ایمان بندگان و گواه آن است و آن را درست می‌داند. و کلمه‌ی مهیمن را امین و شاهد و مصدّق معنی کرده‌اند. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: بعضی گفته‌اند: سلام یعنی درست از هر زشتی. بعضی گفته‌اند: یعنی آنکه از او امید تندرستی است. و مؤمن یعنی آنکه کارش راستی سخنش را نمایان می‌کند. ابو مسلم گفته است: یعنی آنکه بایمان دعوت می‌کند و بآن فرمان می‌دهد. و مهیمن را بمعنی مؤمن گفته‌اند چون از مؤیمن است ولی برای شدت و مبالغه در معنی مؤمن است. گفته‌اند: از: هیمن یهیمن فهو مهیمن. به معنی رقابت و مواظبت است. «العَزِيزُ الجَبّارُ المُتَكَبِّرُ» ۲۳ مجمع: عزیز یعنی توانای بیچاره نشدنی و یا بمعنی بلند مرتبه‌ای که کس آهنگ او نتواند کند و او بهر چه آهنگ کند به چنگ آرد. و جبّار یعنی آنکه سلطنت و شأن او بزرگ است و باین صفت غیر خدا را نتوان ستود که مذمّت او باشد. سدّی گفته: یعنی آنکه همه را بیچاره می‌کند و ناچار بخواسته‌ی خود میکند تا از ریشه جبر در برابر اختیار باشد. واصل بن عطا گفته است: از جبران است یعنی کار بیچاره و نادار را درست می‌کند. و گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۶ یعنی آنکه دست کس باو نرسد و همه فروتر و خوار اویند. و متکبر: یعنی شایسته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هر احترام و مستحقّ صفات تعظیم. قتاده گفته است: یعنی برتر از هر بدی و گفته‌اند آنکه از چگونگی پیدایش و عوارض حدوث برتر است و بزرگتر از آنچه شایسته‌ی او نیست. طبری: عزیز یعنی آنکه از دشمنان بسختی کینخواهی کند و انتقام گیرد. و جبار یعنی آنکه کار بندگان را درست کند و روی آنها بسوی صلاح و خیرشان کند. قتاده گفته است: یعنی بر آنچه خود خواهد وادارشان کند. [صفحه ۲۳۷] کشف: مهیمن یعنی دست اندر کار رفتار و روزی و مرگ بندگان. و عزیز یعنی آنکه منیع است و کس را بر او توانی نیست و عزّة در لغت بمعنی شدّت است. و گفته‌اند: یعنی بی‌مانند است مثل: عزّ الطّعام. یعنی وجودش کم- یاب است. سخن ما: آیت سوّم و چهارم: «لَو لا أن کَتَب- الخ» چنانکه در چند جای گفته‌ایم و آیاتی چند بآشکار گفته است سزای بدکاری باین جهان نیست و باید مجازات کار بد بآخرت داده شود ولی اینکه آیه بر خلاف گذشته کار بد یهود را که پیمانشکنی بوده و ایستادگی در برابر پی‌ریزی شالوده‌ی آخرین روش پرورشی و رهبری آدمی و جلوگیری از یگانه راه خوشبختی انسانی البتّه سزاوار دربدری و ویرانی دانسته است، چون ریشه‌ی تباهکاری است باید از بن کنده شود از اینکه روی سزاوار مجازات بودند و اگر آن گرفتاری بر سرشان نیامده بود ناچار بایستی بجور دیگر آزار شوند تا بنیاد خراب کاری و افساد کنده شود که مسلمین از اندیشه‌ی اینگونه دشمنها آسوده باشند و بتوانند هدف خود را دنبال کنند و با دشمن آشکار خود بجنگند. و معلوم است که اینکه اندازه آزار برای جلوگیری از تباهکاری آنها است ولی سزای اصلی آنها بعالم دیگر است چنانکه در آخر آیت سوم عذاب جهان دیگر برای‌شان گفته شده است و در آیت چهارم جهت اینکه سختی که بدنیا هم عذاب شوند و ما بیان کردیم تصریح شده است که «ذلِکَ بِأَنَّهُم شَاقُّوا اللّه- الخ» که چون دشمنی با خدا و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم داشتند یعنی جلوگیر از راه حق بودند بنفاق و اغفال و پیمانشکنی بایستی آن دربدری را ببینند. -قرآن-۳۱-۵۱-قرآن-۱۰۹۳-۱۱۲۹ ۲- آیت ۶ و ۷ بجمله‌ی «ما أَفاءَ اللّه» آغاز شده است و اختلاف تفسیر نویسان را در مقصود از آن نوشتیم ولی ظاهر اینکه است که آیت اوّل بقرینه‌ی «فَما أَوجَفتُم» و «یُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلی مَن» معلوم می‌شود که اینکه آیه برای اختیار داری پیغمبر است بر آنچه جنگ ناکرده مردم رها کنند و بروند چنانکه به همینگونه رفتار -قرآن-۲۵-۴۴-قرآن-۱۷۰-۱۸۷-قرآن-۱۹۰-۲۲۲ [صفحه ۲۳۸] فرمود چون در اختیار گرفت و بگفته‌ی شیعه بفاطمه عنایت فرمود و یا بگفته‌ی دیگران چنانکه از امام فخر نقل کردیم بمصارف خانواده و لوازم جنگ بکار می‌برد. و آیت بعد ظاهر است در آنچه بدست آمده است ولی نه با شرط «فَما أَوجَفتُم» و مشمول غنائم جنگی است و هر آنچه از مردم آبادیها بدست آید و معلوم است که بوسیله‌ی جنگ است چون بآیت جلو آنچه بی جنگ باشد گفته شده است و پس از آن باختیار پیغمبر [ص] گذارده نشده است بلکه برای آن مصرف معیّن شده است که «فَلِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ- الخ». و چون در اینکه آیه برای خدا مصرف معیّن شده است شاید بتوانیم بگوئیم اینکه کلمه «فَلِلّهِ» ظاهر است در آنچه سوی خدا و وابسته به خدا است غیر از پیغمبر و فقیر و خویشاوند و یتیم و إبن السبیل که اینها نیز وابسته و سوی خدا هستند ولی چون آدمند و خود می‌توانند تصرّف کنند بآشکار نام برده شده‌اند ولی دگر چیزهای غیر آدمی سوی خدا و منسوب بخدا هم از آن سهمی دارند که کلّیّه‌ی خیرات و مبرّات است و کلمه‌ی «فَلِلّهِ» خلاصه‌ی از همه‌ی اینگونه مصارف است و البتّه آن روز از اینکه سرمایه‌ها برای ابزار جنگ و کمک بکارهای همگانی می‌شده است و مردم آن کلمه را شاید بجای همه‌ی اینکه مصارف می‌فهمیده‌اند. بعلاوه که اینکه کلمه در اوّل جمله شیوائی و بلاغت خاصّی دارد که شاید می‌خواهد بفهماند: مصارف غیر از اینکه نامبردگان لازمتر است و مقدّم چون اشخاص ممکن هست از راهی برای خود چیزی فراهم کنند امّا برای مصارف عمومی راهی جز اینکه اموال نیست که راه خدا است و مقدّم است. -قرآن-۷۱-۸۸-قرآن-۳۶۰-۳۸۶-قرآن-۴۹۷-۵۰۸-قرآن-۸۷۲-۸۸۳ ۳- جمله‌ی «کَی لا یَکُونَ دُولَةً- الخ» می‌فهماند: سرمایه‌های مردم اینکه آبادیها را باین کسان بخش کنید تا اینکه سرمایه‌ها در دست سرمایه‌داران نماند که از دست هریک بدست دیگری برسد و همیشه ویژه‌ی آنها باشد. پس معلوم می‌شود اینکه دستور بخش برای نماندن سرمایه بدست سرمایه‌دار است و اگر بتوانیم علّت منصوص را در غیر موضوع حکم تعمیم دهیم یعنی بگوئیم چون دست بدست گشتن سرمایه بدست سرمایه‌دار از نظر دین ناپسند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است پس حکم -قرآن-۱۳-۳۸ [صفحه ۲۳۹] تقسیم برای هر سرمایه‌ای است که در دست سرمایه‌داران مانده است گرچه غیر از «ما أَفاءَ اللّه» و غیر از غنائم جنگی باشد. -قرآن-۹۶-۱۱۵ ۴- جمله‌ی پس از آن «ما آتاکُمُ‌الرَّسُولُ- الخ» می‌فهماند که گفتار پیغمبر [ص] برای همیشه و همه‌ی جهان مصلحت است و لازم العمل و همه‌ی بشر موظّف بامر و نهی چهارده قرن گذشته است که او داده است با اینکه قانون و مقرّرات برای هر مردمی و در هر زمانی باید مناسب آن مردم و آن زمان باشد و گذشت روزگار خواه نخواه آئینی را می‌برد و دیگری بجای آن می گذارد، پس چه سان می‌توان گفت آنچه آن روز پیغمبر گفت برای امروز و همیشه قابل قبول است! جواب اینکه سؤال اینکه است که آداب و رسوم و شرائط زندگی مردم به دو گونه است: اوّل- آنها که برای خود انسان است و هیچ وابستگی بکسی ندارد مثل خوردن و خوابیدن و دیگر جنبشهای افراد برای زندگی خود که در سرشت آدمی نهاده شده است و هرگز از او جدا نیست و پیغمبر آنچه برای اینگونه جنبشهای آدمی دستور داده است تا آن اندازه است که سازگار با ساختمان او است و با گذشت زمان و اختلاف سرزمین زندگی سازگار است چنانکه می‌بینیم در مناطق مختلف و دوران دور و دراز آن وظایف انجام می‌شود و تنگنا و سختی بر کسی نیست چون آنجا که کسی کاری را نتوانست انجام دهد پیشبینی شده و راه آن باز شده است. دوّم- آنچه برای زندگی آدمی است با دیگران که آداب و رسوم زندگی و قوانین و مقرّرات اجتماعی است، و آنچه برای اینگونه کارها دستور داده شده است قوانین کلّی است که در هر منطقه و یا روزگاری قابل تطبیق با آن مردم است که موظف بآن هستند. البتّه آنچه هوا پرستی و خواسته‌های بی- اندازه‌ی آدمی است و پیغمبر [ص] جلو گرفته است و در بسیاری از سرزمینها جزء اصول روش و رسوم مردم آنجا است آنها را نمی‌توان گفت نقض دستور است بلکه باید گفت بر خلاف خواسته‌ی آن مردم است که بآن رفتار می کنند و منع شرع بخیر و صلاح است. و بطور کلّی نمی‌توان دستورهای دین را با قوانین و رسوم و شرائط - قرآن-۲۸-۵۲ [صفحه ۲۴۰] زندگی مردم سنجید. بلکه با خیر و صلاح واقعی باید سنجید تا آنجا که بتوان فهمید و اگر نفهمیدیم باید بپذیریم چون آنچه گفته شده است با مصلحت ساختمان روحی و بدنی آدمی برابر شده است که ما از آن بیخبریم و پیغمبر [ص] بموجب الهام خطا ناپذیر از ماورای طبیعت گرفته است و غیر آن بیهوده است و ناروا. پس آیه که پس از دستور تقسیم اموال باین جمله با مردم سخن گفته است که از دستور پیغمبر [ص] تخلّف نکنید برای اهمیّت مطلب است که دستور پیغمبر [ص] سخن حقّ‌است و چون چرا ندارد. و از همین رو است که در پایان جمله بعذاب و سختی آزار قیامت بیم آور شده است. ۵- آیت ۱۶ و ۱۷ «کَمَثَلِ الشَّیطانِ تا جَزاءُ الظّالِمِین» سنجشی است و داستانی که رفتار منافقین با یهود بمانند رفتار شیطان است و مردم بی‌آرام و بد نهاد که در پی آزار و اغفال ساده دلانند و بخواسته‌ی خود آنها را وادار می کنند و چون آن بیچارگان از آن سودی نبرند خود را بیگناه می‌شمارند و بکنار می‌دارند و آن گول‌خوردگان را بتنگنای گرفتاری رها می کنند. -قرآن-۱۸-۴۰-قرآن-۴۶-۶۷ ۶- آیت ۱۸ که جمله‌ی «اتَّقُوا اللّه» دو بار گفته شده است شاید برای اینکه باشد که جمله‌ی اوّل وادار می کند به پرهیزکاری در کارهای زندگی بقرینه‌ی جمله‌ی بعد «وَ لتَنظُر نَفسٌ‌ما-» یعنی بایستی آدمی همیشه عاقبت کار خود را بیندیشد و در کار زندگی پرهیزکار باشد. در جمله‌ی دوّم اشاره است به اینکه چون پرهیزکار شدید و در اندیشه‌ی فردا بودید تقوای بمعنی ترس از خدا داشته باشید زیرا آن تقوی آدمیرا برای اینکه تقوی و ترس آماده می کند و شاید از اینرو بدنبال آن گفته شده است: خدا از کار شما خبردار است که تا چه اندازه از او می‌ترسید. -قرآن-۲۶-۴۴-قرآن-۱۸۹-۲۱۴ [صفحه ۲۴۱]

سوره ممتحنه

اشاره

- ۶۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الممتحنة [۶۰]: آیات ۱ تا ۱۳]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یـا أَیُّهَـا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُم أَولِیاءَ تُلقُونَ إِلَیهِم بِالمَوَدَّةِ وَ قَد کَفَرُوا بِما جاءَکُم مِنَ الحَقِّ یُخرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِیّاکُم أَن تُؤمِنُوا بِاللّهِ رَبِّکُم إِن کُنتُم خَرَجتُم جِهاداً فِی سَبِیلِی وَ ابتِغاءَ مَرضاتِی تُسِرُّونَ إِلَیهِم بِالمَوَدَّةِ وَ أَنَا أَعلَمُ بِما أَخفَیتُم وَ ما أَعلَنتُم وَ مَن یَفعَلهُ مِنکُم فَقَد ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ [۱] إِن یَثقَفُوکُم یَکُونُوا لَکُم أَعداءً وَ یَبسُطُوا إِلَیکُم أَیدِیَهُم وَ أَلسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَ وَدُّوا لَو تَکفُرُونَ [۲] لَن تَنفَعَکُم أَرحامُکُم وَ لا أَولادُکُم یَومَ القِیامَةِ یَفصِلُ بَینَکُم وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۳] قَد کانَت لَکُم أُسوَةٌ حَسَنَةٌ فِی إِبراهِیمَ وَ الَّذِینَ مَعَهُ إِذ قالُوا لِقَومِهِم إِنّا بُرَآؤُا مِنکُم وَ مِمّا تَعبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ کَفَرنا بِکُم وَ بَدا بَینَنا وَ بَینَکُمُ العَداوَةُ وَ البَغضاءُ أَبَداً حَتّی تُؤمِنُوا بِاللّهِ وَحدَهُ إِلاّ قَولَ إِبراهِیمَ لِأَبِیهِ لَأَستَغفِرَنَّ لَکَ وَ ما أَملِکُ لَکَ مِنَ اللّهِ مِن شَیءٍ رَبَّنا عَلَیکَ تَوَکَّلنا وَ إِلَیکَ أَنَبنا وَ إِلَیکَ المَصِیرُ [۴] -قرآن-۱-۱۱۶۳ رَبَّنا لا تَجعَلنا فِتنَةً لِلَّذِینَ کَفَرُوا وَ اغفِر لَنا رَبَّنا إِنَّکَ أَنتَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۵] لَقَد کانَ لَکُم فِیهِم أُسوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن کانَ یَرجُوا اللّهَ وَ الیَومَ الآخِرَ وَ مَن یَتَوَلَّ فَإِنَّ اللّهَ هُوَ الغَنِیُّ الحَمِیدُ [۶] عَسَی اللّهُ أَن یَجعَلَ بَینَکُم وَ بَینَ الَّذِینَ عادَیتُم مِنهُم مَوَدَّةً وَ اللّهُ قَدِیرٌ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۷] لا یَنهاکُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِینَ لَم یُقاتِلُوکُم فِی الدِّینِ وَ لَم یُخرِجُوکُم مِن دِیارِکُم أَن تَبَرُّوهُم وَ تُقسِطُوا إِلَیهِم إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ المُقسِطِینَ [۸] إِنَّما یَنهاکُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِینَ قاتَلُوکُم فِی الدِّینِ وَ أَخرَجُوکُم مِن دِیارِکُم وَ ظاهَرُوا عَلی إِخراجِکُم أَن تَوَلَّوهُم وَ مَن یَتَوَلَّهُم فَأُولئِکَ هُمُ الظّالِمُونَ [۹] -قرآن-۱-۸۱۱ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ المُؤمِناتُ مُهاجِراتٍ فَامتَحِنُوهُنَّ اللّهُ أَعلَمُ بِإِیمانِهِنَّ فَإِن عَلِمتُمُوهُنَّ مُؤمِناتٍ فَلا تَرجِعُوهُنَّ إِلَی الکُفّارِ لا هُنَّ حِلٌّ لَهُم وَ لا هُم یَحِلُّونَ لَهُنَّ وَ آتُوهُم ما أَنفَقُوا وَ لا جُناحَ عَلَیکُم أَن تَنکِحُوهُنَّ إِذا آتَیتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَ لا تُمسِکُوا بِعِصَمِ الکَوافِرِ وَ سئَلُوا ما أَنفَقتُم وَ لیَسئَلُوا ما أَنفَقُوا ذلِکُم حُکمُ اللّهِ یَحکُمُ بَینَکُم وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۱۰] وَ إِن فاتَکُم شَیءٌ مِن أَزواجِکُم إِلَی الکُفّارِ فَعاقَبتُم فَآتُوا الَّذِینَ ذَهَبَت أَزواجُهُم مِثلَ ما أَنفَقُوا وَ اتَّقُوا اللّهَ الَّذِی أَنتُم بِهِ مُؤمِنُونَ [۱۱] یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذا جاءَکَ المُؤمِناتُ یُبایِعنَکَ عَلی أَن لا یُشرِکنَ بِاللّهِ شَیئاً وَ لا یَسرِقنَ وَ لا یَزنِینَ وَ لا یَقتُلنَ أَولادَهُنَّ وَ لا یَأتِینَ بِبُهتانٍ یَفتَرِینَهُ بَینَ أَیدِیهِنَّ وَ أَرجُلِهِنَّ وَ لا یَعصِینَکَ فِی مَعرُوفٍ فَبایِعهُنَّ وَ استَغفِر لَهُنَّ اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۲] یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَوَلَّوا قَوماً غَضِبَ اللّهُ عَلَیهِم قَد یَئِسُوا مِنَ الآخِرَةِ کَما یَئِسَ الکُفّارُ مِن أَصحابِ القُبُورِ [۱۳] -قرآن-۱-۱۲۲۵ [صفحه ۲۴۲] جهت نزول: مجمع: دو سال پس از جنگ بدر زنی بنام ساره که وابسته بابو عمرو بن صیفی بن هشام و مولای او بود و در مکّه آوازه خوانی و نوحه‌سرائی می‌کرد بمدینه آمد حضور پیغمبر، آن حضرت باو فرمود: مسلمان شدی و اینجا آمدی! عرض کرد: نه، پرسید: برای مهاجرت و ماندن در مدینه آمدی! او عرض کرد: نه، فرمود: پس بچه کار آمدی! عرض کرد: شما خود بزرگ و آقا و [صفحه ۲۴۳] ریشه‌ی قبیله بودید و بزرگی نمانده است و من سخت نیازمند شدم و آمدم که سرمایه و پوشاک و وسیله‌ی باربری بمن دهید. پرسید: جوانان مکّه چه شدند که نیازمندی تو را بر آرند! او گفت: پس از حادثه‌ی بدر کسی بمن مراجعه نکرده است. پیغمبر بنی عبد المطّلب را وادار فرمود تا باو هزینه و لباس و وسیله سواری دادند. چون بآن روزها پیغمبر آهنگ هجوم بمکّه داشت و آن زن روانه مکّه شد، حاطب بن ابی بلتعه نامه‌ای بمردم مکّه نوشت که ای مردم مکّه پیغمبر آهنگ شما دارد مواظب خود باشید و بآن زن ده درهم یا ده دینار داد و بالا- پوشی باو پوشاند تا نامه‌اش را بمردم مکّه برساند. پیغمبر را از اینکه نامه سروش نهانی خبردار کرد و آن حضرت علیّ را با عمّار و عمر و زبیر و طلحه و مقداد بن اسود و ابو مرشد که همگی سوارکار بودند روانه فرمود و دستور داد بروند تا جائی بنام «روضه خاخ» و آنجا زنی منزل کرده است و با او نامه‌ای است از حاطب إبن ابی بلتعه برای اعراب مکّه آن را از او بگیرید. آنها رفتند در همانجا که پیغمبر فرموده بود زن را دیدند و از او نامه خواستند او سوگند یاد کرد که نامه ندارد، آنها بار بسته‌ی او را گشتند و چیزی نیافتند، ناامید شدند و خواستند برگردند علیّ علیه السّلام فرمود: سوگند بخدا نه ما سخن پیغمبر دروغ پنداشتیم و نه باو دروغ گفتیم آنگاه شمشیر از غلاف کشید و باو فرمود نامه را بده ور نه گردنت می‌برم. چون آن زن دید چاره ندارد که کشته شود یا نامه را بدهد آنرا که در موی خود پنهان کرده بود از آن در آورد. آنها نامه را حضور پیغمبر بردند آن حضرت حاطب را احضار فرمود و پرسید اینکه نامه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را می‌شناسی! او گفت: بلی فرمود: چرا نوشتی! عرض کرد: بخدا سوگند پس از آنکه مسلمان شدم نه از دین برگشتم و نه بتو خیانت کردم از آنگاه که خیرخواه تو شدم و نه پس از دوری و جدائی از مردم مکه آنها را دوست داشتم، و همه‌ی مهاجرین در مکّه کسی را دارند که پشتیبانی خویشان او کنند بجز من که در آنجا بیکسم و خانواده‌ام در میان آنها است و من از آزار بآنها ترسیدم و خواستم بر آنها منتی داشته باشم [صفحه ۲۴۴] با اینکه می‌دانستم نامه‌ی من بآنها سودی ندارد و سرنوشت خداوندی آنها را گرفتار می‌کند. پیغمبر او را تصدیق فرمود و معذورش داشت. و چند آیت اوّل اینکه سوره برای حاطب نازل شد. ترجمه: بنام خدای بخشنده بجهانیان مهربان ببندگان ۱ ای مؤمنین دشمن من و خود را دوست مپندارید که بآنها دوستی خود بنمایانید چه که آنها دین و قرآن شما را نپذیرفتند. و چون به پروردگار خود گرویدند شما و پیغمبر را از خانمان‌تان بیرون کردند. پس اگر برای رضای حقّ و جهاد در راه آن از خانه و زندگی خود بدر شدید در نهان با آنها دوستی نکنید که ما می‌دانیم آنچه بپوشید یا آشکار کنید و هر که از شما چنین کند راه راست خود گم کرده است. ۲ اگر اینکه کافران بر شما چیره شوند دشمنی هستند که دست و زبان خود ببدی شما دراز کنند و همی خواهند که شما را کافر بینند ۳ خویشاوندان و فرزندان کافر شما هرگز بشما سود ندهند چه روز رستاخیز میان شما و ایشان جدائی آورد چون خداوند بیند آنچه شما کنید ۴ چه خوب است پیرو ابراهیم و همراهان او باشید که با خویشان خود گفتند: ما از شما بیزاریم و هم از بتهای شما و دینتان بد می‌دانیم و میان ما و شما همیشه کینه و دشمنی نمودار است تا آنکه به خدای یگانه بگروید. ولی در اینکه سخن ابراهیم پیرو او نباشید که با پدر گفت: همانا برای تو آمرزش بخواهم چه به پیشگاه حقّ اختیار دیگری برایت ندارم. [پس همگی بگوئید] پروردگارا تو را پشتیبان خود دانیم و روی دل بتو داریم و سر انجام ما بسوی تو باشد ۵ ای پروردگار ما را گرفتار کار کافران مکن و ما را بیامرز که برتری و حکیمی ۶ البتّه نیکو است برای شما مسلمانان بدنبال روش ابراهیم و مردمش رفتن اگر چشم برحمت حقّ دارید و رستگاری قیامت خواهید. و آنکه رو گردان شد [خدا را ز کارش زیانی نیست] که ستوده است و بی‌نیاز ۷ و شاید خداوند میان شما و آن کافران که دشمن دارید دوستی آورد که او است توانا و هم آمرزنده و مهربان. [صفحه ۲۴۵] جهت نزول: طبری: در مقصود بآیت هشتم اختلاف است: ۱- مجاهد گفته است آیت هشتم «لا یَنهاکُمُ اللّه- الخ» برای مردم مسلمان مکّه نازل شده است که با مهاجرین همکاری و ترک وطن نکردند ۲- عبد اللّه زبیر گفته است: -قرآن-۹۱-۱۱۳ فتیله دختر عبد العزّی در جاهلیّت همسر ابو بکر بود و اسماء دختر ابو بکر فرزند او بود. او روزی برای دختر خود کشک و روغن بارمغان آورد. اسماء باو گفت نه ارمغان تو می‌پذیرم نه بخانه‌ام راهت می‌دهم مگر که پیغمبر بفرماید. عایشه اینکه سرگذشت را با پیغمبر گفت. اینکه آیه بجواب او نازل شد ۳- إبن زید گفته است: مقصود عموم کافران است که با مسلمانان در جنگ و دشمنی نباشند و اینکه آیه منسوخ است با آیت «فَاقتُلُوا المُشرِکِین- الخ». ولی حقّ اینکه است که اینکه آیه برای اجازه‌ی دوستی با کافران است تا آنجا که بر زیان مسلمانان نباشد. -قرآن-۴۷۰-۴۹۵ مجمع: إبن عبّاس گفت: اینکه آیه برای دو قبیله‌ی خزاعه و بنی مدلج نازل شد که با پیغمبر صلح کردند تا نه با مسلمانان بجنگند و نه با دشمنانشان کومک کنند. ترجمه: ۸ آن کافران که نه براه دین با شما جنگیدند و نه ز خانمان‌تان بدر کردند خداوند جلوگیرتان ز دوستی و دادگری با ایشان نباشد چه خداوند دوستدار دادگران است ۹ البتّه خداوند جلوگیر شما است ز دوستی آن کسان که در دین با شما جنگیدند و ز سرزمین‌تان بدر کردند و پشتیبان دیگران بدربدری شما شدند که هر کس دوستدار چنین کسان بود ستمکار است. جهت نزول: مجمع: إبن عبّاس گفت: در حدیبیه پیغمبر با تازیان مکّه پیمان بست که اگر از آنها کسی فرار کند و نزد پیغمبر آید او را بآنها برگرداند و اگر از مدینه کسی بمکه فرار کند آنها نگاه دارند و بر نگردانند. پیمان نامه را نوشتند و مهر کردند که زنی بنام سبیعه دختر حرث اسلمی حضور پیغمبر آمد و مسلمان شده بود و شوهرش مردی از بنی مخزوم سر رسید و گفت: ای محمّد [صفحه ۲۴۶] همسرم را بمن واگذار که اینک مهر پیمان‌نامه‌ات خشک نشده است، و تو قرار گذاردی آنکه از ما نزد تو آید بما بسپری. در اینکه میان آیت دهم «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ- الخ» نازل شد. پیغمبر آن زن را سوگند داد که برای دلبستگی با سلام آمده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است نه از دشمنی شوهر خود و نه بعشق مردی دیگر. -قرآن-۱۶۰-۲۰۶ چون آن زن چنین سوگند یاد کرد پیغمبر مهر و دیگر هزینه که آن مرد برای زن بکار برده بود باو داد و زن را نگه داری فرمود و از شوهر جدا شد و عمر بن الخطّاب با او همسر شد. و هر مردی از کافران که نزد پیغمبر میآمد بر میگرداند ولی زنها را پس آزمایش که بعشق دین آمده‌اند نگه می‌داشت و مهر آنها را به شوهرشان می‌داد. زهری گفته است: بواسطه‌ی اینکه جمله‌ی آیه «وَ لا تُمسِکُوا بِعِصَمِ الکَوافِرِ» عمر دو زن کافر داشت که بمکّه مانده بودند آنها را طلاق داد و هم طلحهٔ بن عبد اللّه زنی کافر در مکّه داشت که پس از نزول اینکه آیه طلاق داد و زان پس چند زن مسلمان شدند و از شوهر خود گریختند و بمدینه آمدند و پیغمبر آنها را بر نگرداند که یکی زینب دختر آن حضرت بود همسر ابو العاص و او بدنبال همسر خود بمدینه آمد و چون مسلمان شد پیغمبر او را بابو العاص بر گرداند. -قرآن-۴۱۵-۴۵۳ ترجمه: ۱۰ ای مؤمنین اگر زنهای مسلمان وطن خود رها کردند و نزد شما آمدند آنها را بیازمائید با اینکه خداوند آگاهتر بایمان آنها است. و اگر نمودارتان شد که آنها مؤمن هستند نگهداری‌شان کنید و بسوی کافران بر- نگردانید که آمیزش آنان با مردان کافر روا نباشد. و آنچه کافران کابین‌شان داده‌اند و هزینه آن کرده‌اند باز پس آنان دهید و چون کابین‌شان دادید بر شما باکی نیست که با آن زنان همسر شوید. ولی همسر زنان کافر نشوید [و اگر از شما زنی بسوی آنها رفت] مهری که باو داده‌اید از آنها بخواهید چنان که آنها هزینه‌ی زن‌شان که بسوی شما آمده است از شما بخواهند. اینکه است دستور خداوندی که میان‌تان استوار می‌دارد چه او دانای درستکار است. [صفحه ۲۴۷] ۱۱ ولی اگر از زنان شما بسوی کافران رفت و آنها مهر او را ندادند و ز ایشان دنبال کردید و غنیمتی بدست آوردید هر چه شوهران مسلمان‌شان هزینه‌ی آنها کرده‌اند [از مال غنیمت] بایشان باز دهید و از خدا که باو گرویده‌اید پرهیزکار باشید ۱۲ ای پیغمبر چون زنان مسلمان نزد تو آیند که دست فرمان- بری با تو دهند و پیمان ایمان استوار کنند تا انبازی با خدا ندانند و دزدی نکنند و بزهکار نباشند و فرزندان خود نکشند و تهمتی بدروغ از خود نیارند که نوزادی را ز غیر پدرش بشمارند. و در کار نیک نافرمانی تو نکنند تو پیمانشان استوار بدار و آمرزش‌شان از خدای بخواه که البتّه خداوند آمرزنده بمهربانی است ۱۳ و شما مسلمانان هم دوست ندارید مردمی را که خشم خداوندی‌شان گرفته است و ز نیکی سر انجام ناامیدند چنانکه کافران ز مردگان خود. سخن مفسرین: مجمع: اینکه سوره را سوره الامتحان و سوره المودّة نامیده‌اند و بمدینه نازل شده است و باتّفاق همه سیزده آیت است. «تُلقُونَ إِلَیهِم بِالمَوَدَّةِ» ۱ کشف: یعنی به پنهانی با ایشان دوستی می‌کنید. -قرآن-۱-۳۶ مجمع: زجّاج گفته است: یعنی بواسطه‌ی دوستی با آنها اخبار پیغمبر بآنها می‌رسانید. «تُسِرُّونَ إِلَیهِم- الخ» مجمع: ۱- یعنی در نهان بآنان می‌گوئید که با شما دوست هستیم ۲- بواسطه‌ی دوستی با آنها به پنهانی باخبار پیغمبر خبردارشان می‌کنید. -قرآن-۱-۲۳ «یَفصِلُ بَینَکُم» ۳ طبری: «یَفصِلُ» بصورت مجهول خوانده شده است و هم بضمّ یاء و تشدید صاد با صدای زیر تا از مصدر تفصیل باشد و با صدای بالای یاء و تخفیف و کسر صاد و نیز بعضی قاریهای شام بضمّ یاء و فتح و تشدید صاد خوانده‌اند تا مجهول از مصدر تفصیل باشد و در معنی تفاوت نیست و همه‌ی اینکه قراءتها صحیح است. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۳۱-۴۱ [صفحه ۲۴۸] مجمع: یعنی بقیامت میان شما جدائی می‌افکند یا بآن روز میان شما دادرسی می‌کند تا از معنی فصل القضاء گرفته شده باشد. [یعنی بدادرسی خواهان و خوانده را ز هم جدا کردن]. «وَ الَّذِینَ مَعَه» ۴ طبری: یعنی آن پیغمبران که با ابراهیم بودند. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: یعنی آنها که مؤمن بابراهیم بودند و پیرو او. کشف: اینکه آیه روی سخن با حاطب بن ابی بلتعه دارد که بکافران نامه نوشت و هم با عموم مسلمان می‌گوید که با کافران دوستی نکنید و همچون ابراهیم و همراهانش باشید که از کافران بیزار بودند. «إِنّا بُرَآؤُا» ۴ فخر: در اینکه کلمه چهار قرائت است: ۱- برآء مثل شرکاء ۲- براء مثل ظراف بر وزن فعال ۳- براء با کسر باء ۴- و براء به فتح باء که مصدر بر وزن فعال باشد. -قرآن-۱-۱۷ «لا تَجعَلنا فِتنَةً» ۵ مجمع: مجاهد گفته است: ۱- یعنی ما را بجلو کافران گرفتار آزارهای خود و چیرگی آنها مکن تا سرزنش ما کنند ۲- دیگری گفته است یعنی آنها را بر ما چیره مکن که از دین‌مان بزور بگردانند ۳- بما مهربانی کن و شکیبائی بر آزار کافران ده تا در برابرشان سر سپرده نشویم و گرفتار نباشیم ۴- ما را ز دوستی کافران دور بدار تا ما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را مفتون و شیفته‌ی خود ندانند. -قرآن-۱-۲۲ ۵- در جنگ با کافران ما را شکسته مکن که خوار باشیم و گویند: اگر اینان براه راست بودند خوار نمی‌شدند. «لَکُم فِیهِم أُسوَةٌ» ۶ مجمع: تکرار کلمه‌ی «أُسوَةٌ» از اینکه رو است که اول برای فهماندن دشمنی با کافران است یعنی دنبالگیری از روش آنها پسندیده است که بدشمنان گفتند: از شما بیزاریم و دوم برای خواهش آخرت است که پیروی آنها برای کسی خوب است که بخدا و رستاخیز امیدوار است. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۴۹-۵۸ «عَسَی اللّه أن یَجعَل- الخ» ۷ کشف: یعنی امید است که با کافران مکّه دوست شوید بواسطه‌ی مسلمانی آنها و بعضی گفته‌اند: مقصود ابو سفیان -قرآن-۱-۳۰ [صفحه ۲۴۹] است که دشمن بود و بواسطه‌ی همسری دخترش ام حبیبه با پیغمبر و اسلام خودش آن دشمنی بدوستی بدل شد. «وَ لا هُم یَحِلُّون» ۱۰ فخر: فایده‌ی اینکه جمله با اینکه نظیر آن گفته شده است اینکه است که ایمان از هر دو طرف شرط درستی همسری است از اینکه روی گفته شده است نه اینها برای آنها و نه آن مردان برای اینکه زنان حلال اند و بعلاوه که از دو طرف نام بردن برای تأکید حرمت است. -قرآن-۱-۲۵ «لا تُمسِکُوا بِعِصَمِ- الخ» ۱۰ طبری: «عصم» جمع عصمت است یعنی عقد و سبب استواری همسری و معنی اینکه است که نگهدار و دست اندرکار عقد همسری با کافران نشوید. -قرآن-۱-۲۴ مجمع: یعنی دست اندرکار نکاح زنهای کافر نشوید و اصل عصمت به معنی جلوگیری و منع است و همسری را عصمت نامیده‌اند چون زن، در بند و نگهداری و جلوگیری شوهر است. و «تُمسِکُوا» با تشدید و تخفیف سین نیز خوانده‌اند و اینکه آیه عموم زنان کافر را می‌فهماند و نمی‌شود گفت: چون آیه برای اعراب بتپرست نازل شده است زن کافر که بتپرست نباشد ازدواجش با مسلمان روا است زیرا کلمه‌ی کوافر برای هر کافری است. -قرآن-۱۸۳-۱۹۴ «وَ إن فاتَکُم- الخ» ۱۱ طبری: چون زنان مسلمان که از سوی کافران می‌آمدند پیغمبر مخارج و مهر آنها را بشوهرانشان می‌داد ولی اگر زنی کافر می‌شد و از سوی پیغمبر بسوی کافران می‌رفت آنها مهر نمی‌دادند اینکه آیه برای آنها نازل شد و در مقصود از کلمه‌ی کفّار اختلاف است: ۱- یعنی اگر زنان شما بسوی کافرانی رفتند که با آنها پیمان ندارید ۲- یعنی اگر بسوی کافران قریش رفتند. و جمله‌ی «فَعاقَبتُم» قرائت مشهور است یعنی عقبی بچنگ آوردید که غنیمت باشد چون عقبی بمعنی غنیمت است و بی‌الف با تشدید قاف قرائت حمید اعرج است و در معنی تفاوت نیست چون بمعنی تعقیب و دنبالگیری بجنگ است. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۴۵۱-۴۶۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: «فَعاقَبتُم» یعنی آنگاه که شما اختیاردار شدید - قرآن-۲۳-۳۶ [صفحه ۲۵۰] و جایگزین آنها. علیّ بن عیسی گفته است: یعنی چون نوبت شما شد که از زنان آنها اسیر شما شد یا مسلمان شد و نزد شما آمد. «فَآتُوا الَّذِین- الخ» ۱۱ مجمع: ۱- بآن مسلمانی که زنش از سوی مسلمانان بطرف کافران رفته است بهمان اندازه که مهرش کرده است از مال غنیمت بدهید. و همین است حکم آنکه زنی مسلمان بسوی کافران هم پیمان مسلمانان برود و آنها مهر او را ندهند از مال غنیمت باید تمام مهر او را بدهید ۲- قتاده گفته است: یعنی اگر از شما زنی بسوی کافران هم پیمان شما رفت و شما غنیمتی بچنگ آوردید از مال آن غنیمت تمام مهر زن فراری را بشوهر مسلمان او بدهید ۳- علیّ بن عیسی گفته است: یعنی شما مهر بشوهر آن زن که بسوی‌تان آمده بدهید چنانکه آنها باید هر چه مهر آن زن است که بسویشان رفته است بشما بدهند. -قرآن-۱-۲۰ «إذا جاءَکَ المُؤمِناتُ یُبایِعنَکَ» ۱۲ طبری: محمّد بن منکدر گفت امیمه دختر رقیقه نقل کرد: من با چند زن حضور پیغمبر رفتیم که با او بیعت کنیم و به آن حضرت عرض کردند دست خود بگشا تا با تو دست بدهیم فرمود من بزنها دست نمی‌دهم و سخن من با یک زن همان است که بصد نفر زن بگویم. و امّ عطیه گفت: چون پیغمبر [ص] بمدینه آمد زنهای انصار را در خانه‌ای فراهم کرد و عمر خطّاب را نزد ما فرستاد و او بجلو در ایستاد و سلام کرد و گفت: من فرستاده پیغمبرم که شما بیعت کنید و پیمان بندید ما پذیرفتیم و او دست خود از بیرون در دراز کرد و ما هم بدرون خانه دست خود دراز کردیم و او گفت: ای خدا گواه اینان باش. -قرآن-۱-۴۱ مجمع: روز فتح مکّه پس از آنکه پیغمبر بر کوه صفا از بیعت مردها فارغ شد زنها آنجا رفتند که با آن حضرت بیعت کنند اینکه آیه برای شروط بیعت آنها نازل شد. و بخاری در کتاب صحیح خود از عایشه نقل کرده است: بیعت پیغمبر با زنها بگفتن، و همین آیه بود و هرگز دست پیغمبر بدست زنی نرسید [صفحه ۲۵۱] مگر آنکه در اختیار او و زن او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بود. و گفته‌اند: برای بیعت دست در قدح آبی فرو می‌برد و سپس زنها دست در آن فرو می‌بردند. شعبی گفته است: از پشت لباس بیعت می‌کردند. کشف: بعضی گفته‌اند: اینکه آیه روز فتح مکّه نازل شد که پیغمبر روی کوه صفا از مردان بیعت گرفت و عمر پائینتر از آن حضرت بود و بفرمان او از زنها بیعت می‌گرفت که از پشت لباس دست‌شان را می‌گرفت و پیغام آن حضرت بآنها می‌رساند. و کلمه‌ی بیعت از مبایعه گرفته شده است که خرید و فروش باشد باین مناسبت که فرد مسلمان بهنگام بیعت خود را در برابر بهشت می‌فروشد. و نقل است که پیغمبر [ص] بخواهر خدیجه خاله‌ی حضرت زهراء امر فرمود که از زنان بیعت بگیرد. «عَلی أن لا یُشرِکنَ- الخ» ۱۲ طبری: إبن عبّاس گفت: رنج زنان اینکه بود که پیغمبر عمر را فرمان داد بزنها بگو: پیغمبر با شما بیعت می‌کند که با خدا انبازی نگیرید و در میان آنها هند دختر عتبهٔ بن ربیعه بود که دل حمزه عموی پیغمبر شکافته بود و از ترس کار خود در میان زنها جوری نشسته بود که او را نشناسند. زنها از سخن گفتن خودداری کردند هند گفت: چگونه شود پیغمبر که مردها را نکشت زنان را بکشد! پیغمبر نگاهی باو افکند و بعمر فرمود: -قرآن-۱-۲۵ بگو بآنها: باید دزدی نکنید. هند گفت: من از مال ابو سفیان اندکی تصرّف کرده‌ام و نمی‌دانم که روا دارد یا نه! ابو سفیان گفت: آنچه از مال من را برداشته‌ای خواه بکار برده باشی یا مانده باشد بر تو روا است. پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خندید و او را شناخت و نزد خود خواست او عرض کرد: بخودت پناهنده هستم. پیغمبر فرمود: تو هند هستی عرض کرد: خدا از گذشته در گذرد. پیغمبر منصرف از او شد و فرمود: باید زنها بزهکار نباشند، هند گفت: ای پیغمبر خدا مگر زن آزاد چنین کار می‌کند! فرمود: نه بخدا که زن آزاد بزهکار نباشد. باز فرمود: باید فرزندان خود نکشند. هند گفت: تو آنها را در جنگ بدر کشتی و خودت و آنها بهتر دانید که چه کرده‌اید. [صفحه ۲۵۲] مجمع: چون در اینکه گفتگو هند گفت: مگر آزاد زن بزه می‌کند! عمر خندید چون پیش از اسلام میان او و هند چیزی بوده است. و چون گفتند فرزندان خود نکشید هند گفت در کوچکی پرورش‌شان دادیم و در بزرگی شما آنها را کشتید. و اینکه را از آن روی گفت که حنظله پسر ابو سفیان در بدر بدست علیّ علیه السلام کشته شد. عمر از سخن هند چندان خندید که به پشت افتاد و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تبسّم فرمود. «بِبُهتانٍ یَفتَرِینَهُ بَینَ أیدِیهِنَّ- الخ» ۱۲ مجمع: یعنی نسبت بنوزادی دروغی نبندند. فرّاء گفته است زنی نوزادی در گذر افتاده برمی‌داشت و با شوهر می‌گفت اینکه را از تو دارم و اینکه است مقصود از اینکه جمله. إبن عبّاس گفته است: یعنی آنکه از شوهرشان نیست فرزند شوهر خود گویند. و فرّاء گفت: -قرآن-۱-۴۶ چون فرزند که نمودار می‌شود میان دست و پای مادر بر زمین می‌رسد از اینکه روی برای کنایه از فرزند بدیگری بستن باین جمله گفته شده است. و بعضی گفته‌اند مقصود از اینکه بهتان نسبت بزهکاری زنان پاکدامن است و دروغ بمردم بستن است و بدروغ فرزندی بشوهر خود نسبت دادن. و هند که اینکه جمله شنید گفت: بخدا سوگند که بهتان زشت است و تو ما را جز بخوی بزرگواری رهبری نمی‌کنی. «لا یَعصِینَکَ فِی مَعرُوفٍ» ۱۲ طبری: إبن عبّاس گفت: پیش از اسلام زنها در مرگ کسی پیراهن می‌دریدند و چهره می‌خراشیدند و موی سر میکندند و داد و فریاد می‌کردند اینکه جمله جلوگیر از اینکه کار آنها است. إبن سیرین از امّ عطیه‌ی انصاریه نقل کرده است: پیغمبر در هنگام بیعت برابر اینکه جمله که در کار نیک نافرمانی او نکنیم فرمود در مرگ کس نوحه سرائی نکنیم زنی گفت: من بیعت نمی‌کنم تا بروم و برای فلان قبیله نوحه‌سرائی کنم در برابر نوحه‌سرائی آنها بمرگ یکی از خویشان من که زین پیش کرده‌اند. او رفت و با آنها نوحه- سرائی کرد و برگشت و بیعت کرد. و جز آن زن و امّ سلیم مادر انس بن مالک -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۲۵۳] دیگری باین بیعت وفا نکرد. و مصعب بن نوح انصاری گفت پیر زنی دیدم که گفت: من در بیعت حاضر بودم و چون پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در میان شرایط بیعت اینکه را فرمود که نوحه‌سرائی نکنید من عرض کردم کسانی هستند که برای مرگ خویشان من نوحه کرده‌اند و اکنون برای آنها چنین حادثه‌ای است و من می‌خواهم که تلافی کنم. فرمود: برو و تلافی کن. سپس آن زن برگشت و بیعت کرد. مجمع: یعنی آنچه پیغمبر فرماید نافرمانی نکنند چون پیغمبر بجز خوبی فرمانی ندارد. و چون هند اینکه جمله‌ی آیه را شنید گفت: ما اینجا که نشسته‌ایم هیچ نافرمانی تو در دل نداریم. و با اینکه زنها برای جنگ نیستند پیمان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از آنها گرفتن و بیعت آنها نه برای کمک در جنگ بوده است بلکه برای درست کردن کار زندگی آنها در کارهای شخصی و دینی و شوهرداری بوده است. چون اول اسلام بود و بایستی آنها سر بفرمان شوند و در احکام و دستورهای دین دو دستگی زن و مردی درست نشود پیغمبر زنها را هم بقید بیعت مقیّد کرد. طبری: قتاده گفته است: نقل کرده‌اند: پیغمبر در آن روز از زنها بیعت گرفت که نوحه‌سرائی نکنند و با مردان حدیث نکنند و بگفتگو ننشینند مگر با مردی که محرم آنها باشد. در اینکه میان عبد الرّحمن عوف گفت: ای پیغمبر خدا شاید مهمان داشته باشیم و از خانه و زن خود دور برویم. فرمود: اینگونه کسان و گفتگوی آنها منظور من نبود. و دیگری از قتاده نقل کرده است که پیغمبر فرمود بخلوت با مرد غیر محرم حدیث نکنند و عبد الرّحمن همان سخن گفت و آن جواب شنید. و امیمه دختر رقیقه گفت: حضور پیغمبر برای بیعت رفتیم و گفتیم با تو به همه‌ی اینکه وظایف بیعت می‌کنیم و چون گفتیم «و لا نعصینک فی معروف» به هیچ کار خوب نافرمانت نباشیم فرمود تا آنجا که تاب و توان آن داشته باشید. ما به پاسخ آن حضرت عرض کردیم: خدا و پیغمبرش از خودمان بما مهربان‌ترند. «لا تَتَوَلَّوا قَوماً- الخ» ۱۳ کشف: چند مسلمان درویش برای یهود -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۲۵۴] اخبار مسلمانان می‌گفتند و خود را پیوسته‌ی آنها می‌شمردند تا چیزی از میوه‌های آنها بهره برند. اینکه آیه برای جلوگیری اینکه کار آنها است. و مقصود از آیه جلوگیری از دوستی یهود است. مجمع: بعضی گفته‌اند مقصود جلوگیری از دوستی هر کافری است. «کَما یَئِسَ الکُفّارُ» ۱۳ مجمع: یعنی یهود چون پیغمبر را دروغزن خواندند با اینکه او را می‌شناختند ناامید از بهره‌ی عالم دیگر هستند چنانکه کافران مرده و بگور شده دانسته‌اند پایان کار خود را و ناامید از بهره‌مندیند. -قرآن-۱-۲۵ حسن بصری گفته است: یعنی چنانکه کافران عرب امیدی ندارند که مردگانشان زنده شوند. بعضی گفته‌اند: یعنی بهمان گونه که مردم کافر ناامیدند از مردگان بگور رفته‌ی خود بهره‌مند شوند. سخن ما: ۱- آیت اوّل و دوّم جدائی همیشگی حقّ و باطل یادآوری شده است که ظاهر فریبنده‌ی مردم کج اندیش و کافر که خواه نخواه دشمن مردم راست و درست هستند نباید گول‌شان بزنند و بامید قدرت جاه و مال ایشان با آنها دوستی استوار کنند و اینکه همان است که بزبان امروز اجنبی پرستی گفته می‌شود و دستگاههای جاسوسی و ضدّ جاسوسی ملّتها همیشه روی همین حسّ اجنبی- پرستی افراد درست می‌شده است. و دستگاه ضدّ جاسوسی پیغمبر که از الهام غیب درست شده بود جلوگیر اجنبی پرستی آن مرد شد که در شأن نزول سوره گفتیم. ۲- آیت سوّم یادآوری است و راهنمائی که امید آدمی بخویشاوندی و پدر فرزندی درست نیست چه آن نگهبان درونی و حقیقی آدمی نمی‌تواند باشد و به اصطلاح امری اضافی و عرضی است که اگر سودی از خویشاوندی نباشد و یا زیانی پیدا شود به بیگانگی تبدیل می‌شود بعلاوه که اینکه وابستگی خارجی تا مدّت زندگی است و پس از مرگ بریده می‌شود پس باید امید بنگهبانی درونی همیشگی خود داشت که از حقیقت نفسانی خود آدمی فراهم شود. و همین است که گفته شده [صفحه ۲۵۵] است «یَومَ القِیامَةِ یَفصِلُ- الخ» که چون رابطه‌ی عرضی است و از حقیقت روانی آدمی جدا است رستاخیز خود آنها راز یکدگر جدا می‌کند. -قرآن-۷-۳۴ ۳- آیات ۴، ۵، ۶ که سخن از پیروی ابراهیم بمیان آمده است یادآوری گذشته است و تحریک احساس افتخار بایل و تبار که شما عربها سر سلسله خود را ابراهیم می‌دانید و او نه خودش تنها بلکه آنها که با او همگام و هم فکر بودند همگی‌شان در برابر حقّ و حقیقت از همه چیز می‌گذشتند و بآشکار با خویشان خود اعلان دشمنی می‌کردند تا آنگاه که مانند اینها یگانه پرست شوند و حقیقت خواه باشند پس برای شما هم بهترین روش و خوشبختی دنبالگیری از همان راه است که ابراهیم و پیروانش رفتند و در آخر آیات اینکه مطلب تأکید شده است که امیدواری بسعادت نهائی پایداری بهمین روش است که ابراهیم داشت و در پایان مطلب تهدیدی بکنایه شده است که اگر کسی رو گردان از اینکه راه راست شود خدا نیازی بکس ندارد جز اینکه خود را بدبخت و بیچاره خواهد کرد. ۴- از آیت هفتم تا نهم «عَسَی اللّهُ أن یَجعَلَ» نویدی است به اینگونه مردم دلبسته به بیگانه‌ی از دین که بیکبارگی از کیش خود دلسرد نشوند و امیدوار باشند که شاید روزی آید که آن بیگانگی را یگانگی در اسلام و دین جایگزین شود و اینکه دشمنی بدوستی بدل شود و در آیت هشتم «لا یَنهاکُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِین- الخ» اجازه‌ی رعایت اصل

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عمومی بشری است که در زندگی نیازمند به یکدگر هستند و گفته شده است با مردم کافر تا آنجا باید دشمن بود که ناسازگاری در دین آنها را وادار بآزار شما کند و گر نه رفتار بدوستی و دادگری با کافرانی که به آشکار دشمنی با مسلمین ندارند کاری است ضروری زندگی و از اینکه روی در آخر گفته شده است که خداوند عدالت و مساوات را دوست دارد گرچه با کافر باشد چنانکه مقرّرات بین المللی امروز همین دستور قرآن را دنبال می کند که ملتها با همه اختلاف در دین و آئین با یکدگر دشمنی و آزار نداشته باشند و به عدالت و درستی با هم رفتار کنند. -قرآن-۳۱-۶۱-قرآن-۳۲۳-۳۶۶ [صفحه ۲۵۶] ۵- آیت دهم جمله‌ی «لا هُم یَحِلُّون- الخ» تکرار معنی جمله‌ی جلو شده است شاید از اینکه روی باشد که بجمله‌ی اوّل گفته شده است: زن‌های مسلمان بمردان کافر حلال نیستند یعنی حقّ ندارند وادارشان کنند که با شوهر کافر بسازند ولی اگر خود بخواهند آزادند و جمله‌ی دوّم که گفته شده است: -قرآن-۲۴-۴۴ مردان کافر هم بزنان روا نیستند برای اینکه است که زنها هم بمیل خود نمیتوانند با شوهر کافر خود زندگی کنند و باصطلاح برای نفی إباحه‌ی کلّی از دو طرف است. ۶- آیت ۱۳ تکرار معنوی آیت اوّل است و از جمله‌ی «لا تَتَوَلَّوا» معنی مخصوص فهمیده میشود که با همه‌ی آنچه برای وابستگی بکافران گفته شد سازگار است. چون آیت اوّل جلوگیر است از برقراری و اظهار دوستی با آنها که بآشکار دشمنی و آزار می کنند و آیات بعد اجازه‌ی رابطه با کافران بی‌آزار است اینکه آیه جلوگیر از احساس قلبی و حالت درونی است که تولّی و در دل دوست داشتن باشد برای اینکه اگرچه کافری دشمنی و آزار ندارد ولی از حقیقت نهائی آدمی بدور است که امید بآینده باشد و چون ناامید از عالم دیگر است و مغضوب حقّ پس لایق دوستی از دل و جان نیست گرچه بظاهر با او دشمن نباشید. -قرآن-۵۸-۷۴ چون هدف شما از زندگی خوشبختی بعالم دیگر است و او هدفی جز خوشی زندگی ندارد و اگر هدف مشترک نبود یگانگی و دوستی از دل و جان نخواهد بود و به اصطلاح تضادّ منافع جلوگیر دوستی میشود چنانکه امروز هم در ملّتها و افراد میبینیم آنها که هدف مشترک دارند با هم سازگارند و آنها که تضادّ منافع دارند گرچه دوست باشند یا دشمن می‌شوند و یا پیوسته از یکدگر نگران و رنجیده خاطرند پس بالاترین منافع سود آخرت است که اگر همفکری در آن نبود صفا و یگانگی فراهم نمیشود چون کمترین اختلاف اینکه خواهد بود که هر یک دیگری را بی‌خرد و زیانکار می‌داند. [صفحه ۲۵۷]

سوره صف

اشاره

- ۶۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الصف [۶۱]: آیات ۱ تا ۱۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ سَبَّحَ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ[۱] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفعَلُونَ[۲] کَبُرَ مَقتاً عِندَ اللّهِ أَن تَقُولُوا ما لا تَفعَلُونَ[۳] إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ الَّذِینَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِهِ صَفًّا کَأَنَّهُم بُنیانٌ مَرصُوصٌ [۴] -قرآن-۱-۳۳۲ وَ إِذ قالَ مُوسی لِقَومِهِ یا قَومِ لِمَ تُؤذُونَنِی وَ قَد تَعلَمُونَ أَنِّی رَسُولُ اللّهِ إِلَیکُم فَلَمّا زاغُوا أَزاغَ اللّهُ قُلُوبَهُم وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الفاسِقِینَ[۵] وَ إِذ قالَ عِیسَی ابنُ مَریَمَ یا بَنِی إِسرائِیلَ إِنِّی رَسُولُ اللّهِ إِلَیکُم مُصَدِّقاً لِما بَینَ یَدَیَّ مِنَ التَّوراةِ وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ یَأتِی مِن بَعدِی اسمُهُ أَحمَدُ فَلَمّا جاءَهُم بِالبَیِّناتِ قالُوا هذا سِحرٌ مُبِینٌ[۶] وَ مَن أَظلَمُ مِمَّنِ افتَری عَلَی اللّهِ الکَذِبَ وَ هُوَ یُدعی إِلَی الإِسلامِ وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ[۷] یُرِیدُونَ لِیُطفِؤُا نُورَ اللّهِ بِأَفواهِهِم وَ اللّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَو کَرِهَ الکافِرُونَ[۸] هُوَ الَّذِی أَرسَلَ رَسُولَهُ بِالهُدی وَ دِینِ الحَقِّ لِیُظهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَو کَرِهَ المُشرِکُونَ[۹] -قرآن-۱-۸۵۸ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا هَل أَدُلُّکُم عَلی تِجارَةٍ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تُنجِيكَم مِن عَذابٍ أَلِيمٍ [۱۰] تُؤمِنُونَ بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَموالِكُم وَ أَنفُسِكُم ذلِكُم خَيرٌ لَكُم إِن كُنتُم تَعلَمُونَ [۱۱] يَغفِر لَكُم ذُنُوبَكُم وَ يُدخِلكُم جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنّاتِ عَدنٍ ذلِكَ الفَوزُ العَظِيمُ [۱۲] وَ أُخرى تُحِبُّونَها نَصرٌ مِنَ اللّهِ وَ فَتحٌ قَرِيبٌ وَ بَشِّرِ المُؤمِنِينَ [۱۳] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصارَ اللّهِ كَما قالَ عِيسَى ابنُ مَريَمَ لِلحَوارِيِّينَ مَن أَنصارِي إِلَى اللّهِ قالَ الحَوارِيُّونَ نَحنُ أَنصارُ اللّهِ فَآمَنَت طائِفَةٌ مِن بَنِي إِسرائِيلَ وَ كَفَرَت طائِفَةٌ فَأَيَّدنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلى عَدُوِّهِم فَأَصبَحُوا ظاهِرِينَ [۱۴] -قرآن-۱-۸۲۴ [صفحه ۲۵۸] معنی لغات: «مَرصُوص» از مصدر «رص» بفتح اوّل و تشدید دوّم یعنی استوار ساختن چون رصاص بمعنی مس است. «زاغُوا» از مصدر زیغ بفتح اوّل و سکون دوّم از سوئی بسوئی دیگر کردن. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۱۱۸-۱۲۶ جهت نزول: طبری: در جهت نزول آیات اوّل اینکه سوره چند قول است ۱- گروهی از مسلمانان آرزو کردند برترین بندگی را بدانند تا بآن رفتار کنند و چون به آنها گفتند: جهاد گناهکاران است برترین بندگی بر ایشان دشوار آمد، باین آیات توبیخ شدند و بآنها یادآوری شد که دوست خدا او است که در جنگ با دشمن دین استوار باشد ۲- سرزنش آنها است که بیهوده سرائی می‌کردند و خود ستائی بکاری که نکرده‌اند و می‌گفتند: در جنگ چنین کردیم و چنان از خود نمودیم. اینکه آیه آنها را از اینکه گونه سخن جلوگیری می‌کند. ۳- روی سخن با منافقین است که بمؤمنین نوید کمک می‌دادند و نمی‌کردند. ترجمه: بنام خدا که بخشش او همگانی است و مهرش برای فرمانبران ۱ خدای را ستود هر آنچه آفریده بود چه در آسمان و چه بر زمین که او برتر است و درستکار ۲ ای مردمی که بخدا و پیغمبرش گرویدید چرا سخنی بگوئید که انجامش ندهید ۳ چه بزرگ گناهی است به پیشگاه حق که بگوئید و نکنید ۴ ولی خداوند دوست دارد [در برابر گفتار ناکردنی] جنگاوران براهش بصف شده چون دیوار آهنین باشند ۵ [ای پیغمبر دلگران ز آزار اعراب مباش] و بخاطر بدار که موسی با مردم خود گفت: شما که پیغمبر خدایم می‌دانید چرا مرا میازارید! و چون ایشان ز راه حق بگشتند خدا هم دلشان ز دریافت حق بگرداند چه خداوند مردم نابکار را رهبری نخواهد کرد ۶ و هم بخاطر آر که عیسای پسر مریم [صفحه ۲۵۹] با بنی اسرائیل گفت: من فرستاده‌ی خدایم بسوی شما با اینکه آنچه به تورات است راست است و هم نوید می‌دهم که از پس من پیغمبری آید بنام احمد. ولی چون او نشانه‌های نمودار پیغمبری خود بآنها نمود گفتند: آشکار است که کار مسیح جادو است ۷ [اکنون خود انصاف دهید] کی ستمکارتر است از چنین کس که بخدا دروغ بندد با اینکه او را بسوی درستی و سلامتی بخوانند! [پس البته] خداوند رهبر ستمکاران نباشد ۸ [چه چنین کسان] خواهند پرتو حق با دهان خاموش کنند [و کجا توانند] که او کار و پرتو خود بآخر رساند هر چند که کافران نخواهند ۹ همان خداوند است که پیمبر خود برهبری و دین درست فرستاد تا بر همه دینها برترش کند گرچه کافران نمی‌پسندند ۱۰ ای مؤمنین خواهید که رهبری‌تان کنم بآن کار و رفتار که شما را ز آزار دردناک دوزخ برهاند! ۱۱ بخدا و پیغمبرش بگروید و در راه او بجان و مال بکوشید که اینکه برای‌تان بهترین کار است اگر بدانید ۱۲ و در برابر او گناهانتان بیامرزد و در بهشتی درونتان کند که رودها از زیر آن روان بود و جایگاه خوش در بهشتان جاودان دارید که بزرگ بهره‌ی شما همین است و بس ۱۳ و دیگری که همیشه آرزویش را دارید یاری خداوند است و چیرگی بر دشمنان بزودی. پس ای پیغمبر تو مؤمنین را نوید همه‌ی اینان ده و امیدوار دار ۱۴ ای مؤمنین یار خدا باشید همچنانکه حواریین بپاسخ عیسی که پرسید یار من براه خدا کی است! گفتند: ما یاران براه خدائیم ولی از آن پس گروهی مؤمن شدند و پذیرفتند و گروهی منکر او و کافر شدند و ما پشتیبان مؤمنان بودیم تا چیره بر کافران شدند. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره سه نام دارد صف، حواریّون، عیسی و چهارده آیت است و جمله بمدینه آمده است ولی عطاء گفته است بمکه نازل شده است. «بِسمِ اللّهِ» کشف نوشته: آورده‌اند که استاد بو علی مجلس می‌داشت. -قرآن-۱-۱۷ مقری آغاز کرد که بسم اللّه. استاد گفت: ای باء بسم اللّه هر چند برّ ازل آمدی [صفحه ۲۶۰] بلاء ابد گشتی بلائی که آن را پایان نه و دردی که آن را درمان نه. اینکه باء بسم الله درگاه عزت قرآن است. قرآن که خلایق را بار داد از درگاه باء «بِسمِ اللّهِ» داد، نگر تا به حرمت فراروی، و جز به عین تعظیم بننگری که اگر شرری از سیاست جلال «باء» بحکم قهر بر لم یکن ثمّ کان مستولی گردد بردابرد هزیمت از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هفت آسمان و زمین بخیزد و هر چه سمت حدثان دارد بکتم عدم شود و اگر از ضیاء و فسحت سده‌ی «باء» یک برق بصفت جمال بر عالم کون و فساد در ظهور آید همه ظلمتها نور گردد همه کفرها توحید گردد همه زنّارها کمر عشق دین گردد: -قرآن-۱۸۰-۱۹۶ یک روزه جمال خویش اگر بنمائی || پرتو نور شود ز ماه بر تا ماهی «سَبَّحَ لِلّهِ- الخ» ۱ کشف: یعنی هر چه آفریده او را پاک و پاکیزه شمرده پس هر آفریده‌ای راهنمای یگانگی او است و راه شناسائی او برای آنکه معرفت او بخواهد، همه چیز استوار آفرید و اینکه خود نشانه‌ی دانائی و درست کاری او است و هر چیزی بجای خود گذارد و آن گواه خواستن و برگزیدن او است «وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ» یعنی همانند و برابر ندارد و انبازی بفرمانروائی، و جلو- گیرش نباشد، حکیم است که در درستکاری او عیب نباشد و نتوان بر او خرده گرفت. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۳۴۹-۳۷۹ «لِمَ تَقُولُون- الخ» ۲ مجمع: جبّائی گفته است: اینکه آدمی چیزی بگوید و نکند بدو جور باشد: ۱- بگوید می‌کنم و در دل دارد که نکند. اینکه زشت است و ناپسند ۲- بگوید میکنم و بخواهد ولی معلوم بود که نمیکند اینکه نیز زشت است که چیزی گفته و خود امید انجامش نداشته. -قرآن-۱-۱۹ فی ظلال القرآن: پیغمبر فرمود نشانه‌ی منافق سه چیز است چون بگوید دروغ باشد، چون وعده دهد انجام ندهد، چون امینش شمارند خیانت کند. و امام احمد و ابو داود از عبد اللّه بن عامر بن ابی ربیعه نقل کرده‌اند: پیغمبر به خانه‌ی ما آمد و من بچه بودم و رفتم بدنبال بازی مادرم آوازم کرد: بیا تا تو را [صفحه ۲۶۱] دهم، پیغمبر پرسید چه خواهی باو دهی! گفت: یک دانه خرما، فرمود: بدان که اگر دانه‌ای خرما باو ندهی گناه دروغی بر تو نویسند و گردنگیر تو شود. و شاید الهام از همین فرموده‌ی پیغمبر باشد خودداری احمد بن حنبل از تعلیم حدیث بمردی که راهی دور پیمود تا از او حدیثی بیاموزد. احمد دید قاطر آن مرد فرار کرد و او دامن خود گرفت تا حیوان بخیال خوراکی نزد او آید گفت تو حیوان را گول می‌زنی چگونه توان تو را امین شمرد و حدیث آموخت. «وَ إِذ قالَ مُوسی» ۵ ابو السعود: اینکه جمله آغاز سخن است برای نمایاندن زشتی خود داری مسلمین از جنگ و روی سخن با پیغمبر است باعتراض بر مردم و معنی اینکه است ای پیغمبر بیاد آور برای آنها که رو گردان از جنگ هستند گفتار موسی را به بنی اسرائیل که چرا مرا می‌آزارید که از جنگ خودداری می‌کنید. -قرآن-۱-۲۲ «فَلَمّا زاغُوا- الخ» ۵ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی چون آنها خود از راستی و درستی برگشتند و بد برای خود پسندیدند خدای آن لطف خود که بدان دل مؤمنین براه می‌آورد از آن مردم باز گرفت. بعضی گفته‌اند: یعنی از آنچه خود می‌خواستند خداوند بگرداند بسوی آنچه نمی‌پسندند. -قرآن-۱-۱۶ «إِذ قالَ عِیسَی- الخ» ۶ فی ظلال: نام عیسی در اینکه آیه از آن روی آمده که چون در آیت جلو گفته شد: موسی از مردم خود آزار دید بدنبال او نام عیسی آمد برای دنبالگیری از همان هدف که موسی داشت و از اینکه روی گفت: تورات را درست می‌دانم و هم آغاز و اعلام برای آمدن پیغمبر اسلام بود که گفت «یَأتِی مِن بَعدِی» تا رابطه‌ی میان دو دین باشد که هر دو کتاب داشتند. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۳۵۸-۳۸۰ «مُبَشِّراً بِرَسُولٍ یَأتِی مِن بَعدِی اسمُهُ أَحمَدُ» ۶ مجمع: کلمه‌ی احمد یا مبالغه‌ی از حامد است یعنی از دیگر مردم ستایش خدا بیشتر کند. و یا مبالغه‌ی از مفعول است و محمود یعنی او را بیش از دیگران فضیلت دهند و اخلاق ستوده‌اش برشمارند. و اینکه آیه نشان می‌دهد معجزه‌ی عیسی را که از آینده خبری داده است که نمودار شده است، و قاریهای بصره و حجاز یای بعدی را -قرآن-۱-۶۱ [صفحه ۲۶۲] با فتح خوانده‌اند. «جاءَهُم بِالبَیِّناتِ- الخ» ۶ مجمع و طبری: یعنی احمد معجزات آورد و اعراب جادویش نامیدند. -قرآن-۱-۲۵ کشف: یعنی عیسی معجزات آورد و مردمش جادو نامیدندش و کلمه‌ی «سِحرٌ» در آیه «ساحر» با الف نیز خوانده شده است. -قرآن-۶۶-۷۳ فخر: اینکه جمله را دو معنی کرده‌اند: ۱- عیسی معجزات آورد ۲- احمد معجزات آورد. و در انجیل یوحنّا که به عربی ترجمه شده است در قسمتهای چهارده و پانزده و شانزده عیسی می‌گوید از پدرم می‌خواهم که بشما فار قلیط را بدهد که او روح الیقین است و تا ابد با شما باشد. فار قلیط روح القدس خدا بسوی شما می‌فرستد و همه چیز بشما می‌آموزد و گفته‌ی من را بیاد شما می‌آورد. من اینها را جلو از او گفتم تا چون آید باو بگروید. رفتن من از میان شما بسود شما است که تا من نروم فارقلیط نیاید و چون او آید بهمه بهره رساند و بگناه و نکوئی و دینداری آگاه کند. من همه چیز را اگر بگوئیم توان پذیرش آن ندارید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ولی چون روح حقّ بسوی‌تان آید بشما الهام می‌کند و پشتیبانی‌تان کند بهمه‌ی درستیها چه او از خود نسازد و نگوید. فی ظلال القرآن همین آیه صریح است که مسیح نوید آمدن پیغمبر را داده است خواه انجیلهای دست مسیحیان آن را گفته باشد یا نه و آن روشی که اینکه انجیلها را نوشته است و اجتماعی که آنها را فرا گرفته است نمی‌تواند قابل اثبات اینکه مطلب باشد. ولی در جزیره العرب قرآن خوانده شد و اینکه آیه به گوش همگان رسید «النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ الَّذِی یَجِدُونَهُ مَکْتُوباً عِنْدَهُمْ فِی التَّوراةِ وَ الْإِنْجِیلِ» و اگرچه اینکه حقیقت را پنهان می‌کردند و سفارش می‌کردند یکدگر را که آنرا پنهان دارند ولی آنها که صدق و صفا داشتند چون عبد اللّه بن سلام آن را پذیرفتند. -قرآن-۳۷۴-۴۷۲ و بنقل ثابت شده است که بعضی از علمای مسیحی بانتظار پیدایش پیغمبری در جزیرهٔ العرب گوشه‌گیر بودند و یهود هم چون می‌خواستند از خود آنها پیغمبری [صفحه ۲۶۳] آید و از بنی اسرائیل نشد و عرب بود ناراضی شدند و منکر. مجمع، پاورقی بتصحیح و تحشیه‌ی ابو الحسن شعرانی چاپ رجب ۱۳۷۴ قمری: از عالم مسیحی بنام جردن که عالم بزبان یونانی بود و انجیل یوحنّا بآن زبان است پرسیدم: کلمه‌ی «فرقلیطوس» بچه معنی است و از چه مشتقّ است او گفت: اینکه کلمه اسم مفعول است و مصدر آن «کلیون» است و معرّب آن به عادت عرب که کاف یونانی را بقاف تبدیل می‌کند «قلیون» است و معنی اینکه کلمه کسی را خواندن و آواز کردن و معنی مفعولی آن نامبرده و خوانده شده است. و کلمه‌ی «فر» که در اوّل آن می‌آورند پیشوندی است که در اوّل بیشتر فعلها می‌آورند و بمعنی دور و بر و نواحی است البتّه اگر با کسر فاء و راء خوانده شود و معنی مجموع اینکه دو کلمه چنین است: آنکه بهمه جا نامش برده می‌شود و به نیکی یادش می‌کنند و اینکه درست همان معنی احمد عربی است. آن عالم مسیحی گفت: ما اینکه پیشاوند را با فتح فاء و راء میخوانیم که بمعنی در پهلو و دوش- بدوش است و می‌گوئیم «فرقلیطوس» یعنی آنکه در پهلو و دوش بدوش صاحب دعوت و مبلّغ نامش برده می‌شود برای تقویت و تسلّی آن مبلّغ. من از آن مسیحی پرسیدم: مگر در انجیل هم اختلاف قرائت هست! گفت: بلی در بسیاری از کلمات اختلاف کتابت با نسخ قدیمه دارد. و هم او گفت: بسیاری از آنها که انجیل ترجمه کرده‌اند خود کلمه‌ی «فرقلیطوس» را آورده‌اند و بسیاری هم آن را دلداری دهنده و آرام کننده ترجمه کرده‌اند. «مُتِمُّ نُورِهِ» ۸ طبری: اینکه دو کلمه دو قرائت شده است: ۱- تنوین اوّل و نصب دوّم. ۲- با رفع اوّل بدون تنوین باضافه‌ی بدوّم و جرّ دوّم. و مقصود از نور اسلام است. إبن زید گفته است: مقصود قرآن است. -قرآن- ۱-۲۰ کشف: إبن عبّاس گفت: روزی به پیغمبر وحی نرسید کعب اشرف یهودی با مردم گفت: دلخوش باشید که پرتو محمّد را خدا خاموش کرد و چیزی بر او نازل نمیکند و آن روشنائی را کامل نخواهد کرد. پیغمبر اندوهناک شد و اینکه [صفحه ۲۶۴] آیه نازل شد، و گفته‌اند: مقصود یهود است و نور پیغمبر است که آنها نابودی آن حضرت را می‌خواهند. حسینی نوشته: قطعه: شب پرک خواهد که نبود آفتاب || تا ببیند دیده‌ی او مرز و بوم دست قدرت هر صباحی شمع مهر || بر فروزد کوری خفّاش شوم فی ظلال تاریخ نشان داد که با همه کوششها بر نابودی اسلام چه در زمان پیغمبر و چه در ادوار پس از آن چنانکه جنگهای صلیبی با آن توانائی و پا- فشاری شکست دید و جنگهای مغرب و اندلس سودی نبرد و در جنگ جهانی اوّل که خلافت اسلامی را منحل کردند و ممالک او را تقسیم کردند و افسرهای فرمانبر بر آنجا گماشتند تا آنچه خواستند کردند و دولت اسلامی ترکی را از مسلمانان جدا اعلان کردند و مصطفی کمال پاشا گفت: ما طرف‌دار هیچ دینی نیستیم. با همه‌ی اینها دین اسلام همه روز در اطراف عالم می‌رسد و به آن می‌گروند. «لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ» ۹ طبری: یعنی دین درست که پیغمبر برای آن آمده است بر همه‌ی ادیان غالب باشد آنگاه که عیسای مسیح از آسمان فرود آید و همه‌ی آدمیان دارای یک دین باشند که اسلام است. -قرآن-۱-۴۱ مجمع: یعنی بواسطه‌ی استدلال و پشتیبانی و یاری حقّ از همه ادیان برتر خواهد بود. «هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَةٍ» ۱۰ مجمع: اینکه آیه بجواب مردمی آمد که میگفتند: -قرآن-۱-۳۴ اگر بدانیم چه کار به پیشگاه حقّ برتر است آن را انجام دهیم گفته شد چنین تجارتی سودش ثواب است و آسایش از عذاب. کشف نوشته: تجارت سودمند ایمان است و جهاد با اعداء دین و اعداء دین که جهاد ایشان مشروع است دو قسم‌اند: یکی ظاهر یکی باطن. دشمنان باطن یکی لشگر شیطان که بکید و وسواس دست مکر ایشان گشاده، دیگر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هوای [صفحه ۲۶۵] نفس که بدست امانی در لباس غرور خود را بر تو جلوه می‌کند و در هلاک تو می‌کوشد چنانکه ربّ العزّه گفت «وَ اتَّبعَ هَواهُ فَتَردی» آن کافر خرابی حصن اسلام خواهد، آن مبتدع ویرانی حصار سنّت جوید آن شیطان در تشویش ولایت دل کوشد، آن هوای نفس زیر و زبر دین تو خواهد. حقّ جلّ جلاله تو را بر هر یکی از اینکه دشمنان سلاحی داده تا او را بدان قهر می‌کنی. قتال با کافران بشمشیر سیاست است. با مبتدعان بتیغ برهان و حجّت است با شیطان بمداومت ذکر حقّ و تحقیق کلمت است. با هوای نفس بتیر مجاهده و سنان ریاضت است و اینکه است بهینه‌ی اعمال بنده و گزیده‌ی طاعات رونده چنانکه ربّ العزّه گفت: -قرآن-۱۲۳-۱۵۴ «ذلِکُم خَیرٌ». -قرآن-۱-۱۷ حسینی نوشته: اصل معامله در اینکه تجارت آن است که غیر حقّ را بدهی و حقّ را بستانی. در نفحات از إبن عبد اللّه بسری نقل می‌کند که پسر وی بوی آمد و گفت: سبوی روغن داشتم که سرمایه من بود از خانه بیرون میآوردم بیفتاد و بشکست و سرمایه‌ی من ضایع شد. گفت: ای فرزند سرمایه‌ی خود آن ساز که سرمایه‌ی پدر تو است و اللّه که پدرت را هیچ نیست در دنیا و آخرت غیر از اللّه شیخ الاسلام فرمود که سود تمام آن بودی که پسرش نبودی اشارت بمدینه‌ی فنا است در باختن سود و سرمایه در بازار شوق لقا. بیت: تا چند ببازار خودی پست شوی || بشتاب که از جام فنا مست شوی از مایه و سود دو جهان دست بشوی || سود تو همان به که تهی دست شوی «تُنجِیکُم» ۱۰ مجمع: با صدای بالای نون و تشدید جیم قرائت إبن عامر است. -قرآن-۱-۱۳ «کُونُوا أَنصارَ اللّهِ» ۱۴ طبری: انصارا با تنوین و للّه با لام جرّ نیز قرائت شده است. و قتاده اینکه آیه را خواند و گفت: الحمد للّه که برای پیغمبر ما اینکه بود چون هفتاد مرد در عقبه [یکی از تپه‌های نزدیک مکّه در میان راه مدینه. مترجم] حضورش رسیدند و بیعت کردند و یاری کردند و بشهر خود جایش -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۶۶] دادند تا خداوند دین خود را بالا- برد. و معنی کلمه‌ی «الحَوارِیُّون» لباسشوها و یا لباس سفیدها است. -قرآن-۶۱-۷۸ مجمع: زجّاج گفته است: از آن روی آنها را حواریّون گفتند که هیچ عیبی در آنها نبود. «فَأَصبَحُوا ظاهِرِین» ۱۴ مجمع: إبن عبّاس گفت: پیروان عیسی از پس او سه دسته شدند: ۱- گفتند: مسیح خدا بود بآسمان بالا رفت ۲- پسر خدا بود که او را بسوی خود برد ۳- بنده و پیغمبر خدا بود و او را بسوی خود برد، و اینها مؤمنین بودند که با آن دو دسته جنگیدند و شکست یافتند تا ظهور پیغمبر که آنها بر دیگران چیره شدند و اینکه است مقصود از آیه و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۵ یعنی بظهور پیغمبر و تصدیق آن حضرت به پیغمبری مسیح حجّت و برهان مؤمنین بعیسی برتر شد از منکرین او. مجاهد گفته است: یعنی مؤمنین بعیسی از پس جنگ در همان دوران بر کافرانشان چیره شدند. و بعضی گفته‌اند: جمله‌ی جلو «فَآمَنَت طائِفَةٌ» مقصود آن یهودی است که بپیغمبر گروید و هم جمله‌ی بعد آن مقصود یهود منکر آن حضرت است که آن دسته بر اینکه دسته‌ی دشمن خود چیره شد هم بدلیل و برهان و هم بجنگ و یاری حقّ. -قرآن-۱۲-۳۲ سخن ما: ۱- آیت دوّم جمله‌ی «لِمَ تَقُولُون- الخ» چه بزرگ رهبری است بزبان سرزنش و چه کم مردمی که در گرو آن باشند با اینکه مایه‌ی زندگی آدمی همین اصل برابری گفتار و کردار است آدمی را اگر نویدی دهند و آنرا انجام ندهند آرام ندارد تا انجامش دهند و گر نه کینه توزی کند، ولی اگر خودش بگوید و نکند، بیش از آن نیست که زبانی جنبیده و تمام شده، و اینکه خود نموداری است از ضعف اراده و فقدان انصاف. و همین است که بدنبال اینکه آیه گفته شده است «کَبُرَ مَقتاً- الخ» که گناه بزرگ و سزاواری خشم خدا همین است که بگویند و نکنند چون وابستگی آدمیان با یکدگر و ارزش هر یک بر همین است که با یکدگر پیمان داشته باشند و بگویند و انجام دهند و گر نه با چه وسیله توانند -قرآن-۳۴-۵۲-قرآن-۵۲۹-۵۴۳ [صفحه ۲۶۷] با یکدگر زندگی و آمیزش کنند. فردوسی هم در سرزنش محمود غزنوی بر تخلّف از قولش چنین گفته است: بزرگی سراسر به گفتار نیست || دو صد گفته چون نیم کردار نیست ۲- آیت ۵ «فَلَمّا زاغُوا» تا آخر آیه علاوه بر یاد گذشته‌ی زشت نا- فرمانی موسی یک خاصیّت نفسانی انعکاسی خاطرنشان میشود که چون آدمی از راهی بکج برود خواه نخواه آن خاصیّت استقامت و تشخیص راست و کج و درست و نادرست را از دست می‌دهد چنانکه در فارسی مشهور است می‌گویند فلانی رشته‌ی کار از دستش در رفته. اینکه مثل نمودار حقیقت اینکه آیه است که پس از کجروی چه در اندیشه یا گفتار یا کار و زندگی اگر زود خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را براه برگرداند و به راست رفت بهره‌ای دارد و گر نه دستش از همه جا کوتاه است و همان است که در آخر آیه گفته شده است «وَ اللّهُ لا یَهدِی» تا آخر چنانکه همه روز نمونه آن را در طبقات مردم و هم ملّتها می‌بینیم و تاریخ واژگونی دولتها و حوادث و غلط رفتن رهبران سیاست هم نمودی از مفاد همین آیه است. -قرآن-۱۳-۲۹-قرآن-۶۳۶-۶۵۹ ۳- آیت ۹ جمله‌ی «لِیُظهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ» علاوه بر آنچه از مفسّرین نقل شد شاید اینکه معنی باشد: چون کار شکنی و دشمنی از یهود و بت‌پرستان عرب بود اینکه جمله روی سخن با آنها دارد که شما می‌خواهید دین را جلو بگیرید ولی رسول خدا دینش درست است و بر همه‌ی ادیان شما عربها چیره خواهد شد چنانکه بت‌پرستان و یهود و مسیحی‌های یمن همگی سر بفرمان شدند. -قرآن-۲۰-۶۰

سوره جمعه

اشاره

- ۶۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الجمعة [۶۲]: آیات ۱ تا ۱۱]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یُسَبِّحُ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ المَلِکِ القُدُّوسِ العَزِیزِ الحَکِیمِ [۱] هُوَ الَّذِی بَعَثَ فِی الأُمِّیِّینَ رَسُولاً مِنهُم یَتلُوا عَلَیهِم آیاتِهِ وَ یُزَکِّیهِم وَ یُعَلِّمُهُمُ الکِتابَ وَ الحِکمَةَ وَ إِن کانُوا مِن قَبلُ لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۲] وَ آخَرِینَ مِنهُم لَمّا یَلحَقُوا بِهِم وَ هُوَ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۳] ذلِکَ فَضلُ اللّهِ یُؤتِیهِ مَن یَشاءُ وَ اللّهُ ذُو الفَضلِ العَظِیمِ [۴] -قرآن-۱-۴۶۴ مَثَلُ الَّذِینَ حُمِّلُوا التَّوراةَ ثُمَّ لَم یَحمِلُوها کَمَثَلِ الحِمارِ یَحمِلُ أَسفاراً بِئسَ مَثَلُ القَومِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللّهِ وَ اللّهُ لا یَهدِی القَومَ الظّالِمِینَ [۵] قُل یا أَیُّهَا الَّذِینَ هادُوا إِن زَعَمتُم أَنَّکُم أَولِیاءُ لِلّهِ مِن دُونِ النّاسِ فَتَمَنَّوُا المَوتَ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۶] وَ لا یَتَمَنَّونَهُ أَبَداً بِما قَدَّمَت أَیدِیهِم وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِالظّالِمِینَ [۷] قُل إِنَّ المَوتَ الَّذِی تَفِرُّونَ مِنهُ فَإِنَّهُ مُلاقِیکُم ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلی عالِمِ الغَیبِ وَ الشَّهادَةِ فَیُنَبِّئُکُم بِما کُنتُم تَعمَلُونَ [۸] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نُودِیَ لِلصَّلاةِ مِن یَومِ الجُمُعَةِ فَاسعَوا إِلی ذِکرِ اللّهِ وَ ذَرُوا البَیعَ ذلِکُم خَیرٌ لَکُم إِن کُنتُم تَعلَمُونَ [۹] -قرآن-۱-۸۰۶ فَإِذا قُضِیَتِ الصَّلاةُ فَانتَشِرُوا فِی الأَرضِ وَ ابتَغُوا مِن فَضلِ اللّهِ وَ اذکُرُوا اللّهَ کَثِیراً لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ [۱۰] وَ إِذا رَأَوا تِجارَةً أَو لَهواً انفَضُّوا إِلَیها وَ تَرَکُوکَ قائِماً قُل ما عِندَ اللّهِ خَیرٌ مِنَ اللَّهوِ وَ مِنَ التِّجارَةِ وَ اللّهُ خَیرُ الرّازِقِینَ [۱۱] -قرآن-۱-۳۱۸ [صفحه ۲۶۸] معنی لغات: «الأُمِّیِّینَ» جمع امّی بمعنی بی‌سواد و درس نخوانده. -قرآن-۱۳-۲۹ «أَسفاراً» جمع سفر بمعنی کتاب بزرگ و یک جزء از اجزای تورات موسی. -قرآن-۱-۱۱ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان بفرمانبران ۱ هر آنچه به آسمانها و زمین است پاکیزه می‌شمارد خدای را که ستوده پادشاه است و برتر درستکار ۲ همان خداوند است که بمیان مردم بیسواد عرب پیغمبری از خودشان [عرب و بی‌سواد] فرستاد تا آیات قرآن و نشانه‌های قدرت او برای‌شان بخواند [صفحه ۲۶۹] و از هر پلیدی پاک‌شان دارد و قرآن و راه و روش درست بایشان بیاموزد هر چند که ز آن پیش آشکار بود که گمراهند ۳ و دیگران که هنوز باینان نرسیده‌اند [بیایند و قرآن و حکمت او فرا گیرند] چه خداوند است که برتر است و درستکار [و راه رهبریش برای همگان] ۴ و اینکه خود فضل خداوندی است که بهر کس مصلحت باشد بدهد چه بخشش بزرگ او دارد و بس ۵ داستان کسانی که تورات بر ایشان فرستادیم و آنرا چون باری بر دوش پنداشتند و زان بهره نبردند داستان آن خر است که کتابی چند بار دارد و می‌برد، و چه بد بود داستان مردمی که آیات حقّ دروغ پنداشتند و البتّه خداوند رهبر ستمکاران نیست ۶ اکنون [ای محمّد] باین یهود بگو: شما که خود را دوست خدا می‌دانید و دگران را از آن بدور می‌دارید، اگر راستگوئید آرزوی مرگ کنید [تا زود بسعادت برسید] ۷ و هرگز آرزوی مرگ نکنند که از کرده‌ی خود ترسناکند و خداوند از کار ستمکاران خبردار است ۸ ای محمّد بگو: آن مرگ که گریزان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از آنید البتّه بشما می‌رسد و آنگاه شما را بسوی آنکه نهان و آشکار داند باز گردانند و بکرده‌تان خبردار کنند ۹ ای مؤمنین چون بروز آدینه آوای نماز بر آید بسوی یاد خدا بشتابید و دست از خرید و فروش بدارید که سود آن برای‌تان بهتر است اگر نیک و بد خود شناسید ۱۰ و چون نماز انجام بشود پراکنده بدنبال [کار خود] شوید و از بخشش حقّ کمک بگیرید و بسیار یاد خدا کنید شاید که رستگار باشید. جهت نزول: طبری: پیغمبر [ص] در خطبه یا نماز جمعه بود که کاروانی روغن زیتون از شام آورد و یا سال بر مردم تنگ بود و کاروان خوردنی آورد مردم به سوی او رفتند و پیغمبر [ص] را ایستاده رها کردند جز دوازده نفر و بسا می‌شد که عروسی با نی و طبل می‌بردند و مردم پیغمبر را ایستاده رها می‌کردند و بسوی آن آواز می‌رفتند. آیت آخر برای رهنمائی آن مردم نازل شد. مجمع: مقاتل بن سلیمان و مقاتل بن حیّان گفته‌اند: چون کاروان وارد می‌شد طبل می‌زد که مردم آگاه شوند و برای خرید فراهم شوند. و مقصود از [صفحه ۲۷۰] «أو لَهواً» که در آیه است طبل بازرگانان است. -قرآن-۱-۱۳ ترجمه: ۱۱ ای محمّد اگر اینکه مردم خرید و فروش و یا سرگرمی بینند از پیرامن تو بسوی آن شتابند و ایستاده‌ات گذارند. بآنها بگو: آنچه به پیشگاه حقّ ذخیره است ز هر سرگرمی و بازرگانی بهتر است که بهترین روزی دهندگان خدای است و بس. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره یازده آیت است و همگی بمدینه آمده. «یُسَبِّحُ لِلّهِ- الخ» ۱ مجمع: در بعضی سوره‌ها بصیغه ماضی «سَبَّحَ» و در بعضی بصورت مضارع «یُسَبِّحُ» آمده است برای اینکه بفهماند ستایش خدا در همیشه هست. و ملک یعنی باختیار گرفته که بهر گونه تواند زیر و زبر کند. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۷۱-۸۱-قرآن-۱۰۹-۱۲۱ قدّوس یعنی شایسته‌ی احترام و پاک از هر پلیدی و کمی. عزیز یعنی توانا که چیزی بر او دشوار نیست، حکیم یعنی دانائی که هر چیز بجای خود نهد. «بَعَثَ فِی الأُمِّیِّینَ- الخ» ۲ مجمع: مجاهد و قتاده گفته‌اند: یعنی فرستاد در ملّت بی‌سواد که خواندن و نوشتن نمی‌دانست و پیغمبری بسوی‌شان نرفته بود. و بعضی گفته‌اند: یعنی برای مردم مکه فرستاد چون مکّه را امّ القری می‌نامیدند. -قرآن-۱-۲۹ کشف: اعراب چون پیش از قرآن کتاب نداشتند امی نامیده شدند در برابر یهود و مسیحی که اهل کتاب نامیده شده‌اند. و نیز اعراب خواندن و نوشتن نمی‌دانستند مگر قبیله‌ی ثقیف در طایف که آنها از مردم حیره یاد گرفته بودند و گفته‌اند اهل حیره از مردم انبار فرا گرفته بودند و از اصحاب پیغمبر حنظله مشهور بغسیل الملائکه نوشتن یاد داشت و زان پس در اصحاب نویسندگانی یافت شدند مثل زید بن ثابت و معاویه و إبن ابی سرح که گفت: من هم مثل قرآن می‌آورم و مرتدّ شد و بمکه گریخت و روز فتح مکّه پیغمبر فرمود: او را بکشند و پیمان‌نامه که در صلح حدیبیه میان پیغمبر و کافران قریش نوشته شد علیّ علیه السّلام نوشت. و چون قرآنها را بعثمان عرضه کردند او در آنها غلط نوشته دید گفت [صفحه ۲۷۱] اینکه غلط دارد ولی عرب با زبان خود غلط آن را درست می‌کند. و بعضی گفته‌اند: علیّ و عثمان در حضور پیغمبر وحی را می‌نوشتند و اگر نبودند ابیّ بن کعب و زید إبن ثابت می‌نوشتند و خالد بن سعید بن عاص و معاویه دگر احتیاجات نویسندگی آن حضرت را انجام می‌دادند و اگر آنها نبودند مغیرة بن شعبه بجای آنها بود و می‌نوشت. و عبد اللّه بن ارقم و علاء بن عتبه برای مردم سر چاههای قبیله‌ها و میان چادرهاشان احتیاجات نوشتنی آنها را انجام می‌دادند و هم در داخل مدینه برای انصار میان زنان و مردان آنچه نیاز نوشتن بود می‌نوشتند. و حذیفة إبن یمان اندازه و مقدار پرداخت زکات خرمای حجاز را می‌نوشت. و زید بن- ثابت برای پادشاهان هم نامه می‌نوشت علاوه بر کتابت وحی و قرآن. و حنظلة إبن ربیع در نبود هر یک از نویسندگان کارشان را انجام می‌داد. و اختلاف است که آیا پیغمبر [ص] در آخر عمر نویسندگی یاد گرفت یا نه! و برای جواب اینکه پرسش حدیث درستی در دست نداریم. حسینی نوشته: مثنوی: فیض امّ الکتاب پروردش || لقب امّی خدای زان کردش لوح تعلیم ناگرفته ببر || همه ز اسرار لوح داده خبر بر خط او است انس و جن را سر || گر نخواندست خط از آن چه خطر فی ظلال القرآن: از پیغمبر [ص] روایت شده است که شماره ماهها را به انگشتان اشاره می‌فرمود که اینکه چنین است و آنجور است و اینجور آنگاه فرمود: ما مردم عرب نه حساب می‌دانیم و نه نوشتن. «وَ الحِکمَةَ- الخ» ۲ طبری: یعنی سنن و روشهای نیکو بآنها می‌آموزد. -قرآن-۱-۱۴ مجمع: حکمت یعنی آداب دین و بعضی گفته‌اند: حکمت معنی کتاب و سنت و همه‌ی دستورهای حقّ در دنیا و دین را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فراگیر است. «وَ آخَرِینَ- الخ» ۳ طبری: ۱- مجاهد گفته است: مقصود غیر عرب است. ابو هریره گفته است: سوره‌ی جمعه بر پیغمبر نازل شد و مردی معنی -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۲۷۲] اینکه جمله را پرسید و تا دو یا سه نوبت جواب نفرمود و سلمان هم حاضر بود پیغمبر دست بر شانه‌ی او گذارد و فرمود: اگر ایمان بستاره‌ی ثریّا باشد مردانی از اینها آن را بچنگ بیاورند ۲- إبن زید گفته است: یعنی هر کس بعد از پیغمبر تا برستاخیز مسلمان شود. «لَم یَحمِلُوها» ۵ مجمع: یعنی بطور شایسته بانجام دستورهای تورات رفتار نکردند با اینکه بصورت کتاب در آوردند و حفظ کردند ولی بآنچه در آن نوشته بود کار نکردند. و میمون بن مهران گفته: ای اهل قرآن پیش از آنکه قرآن تعقیب و بدگوئی شما کند پیروی او کنید. و آنگاه اینکه آیه را خواند «مَثَلُ الَّذِینَ- الخ». -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۳۲۶-۳۴۵ روح البیان: شیخ سعدی گفت: مراد از نزول قرآن تحصیل سیرت خوب است نه ترتیل سوره‌ی مکتوب. علم چندانکه بیشتر خوانی || چون عمل در تو نیست نادانی نه محقّق بود نه دانشمند || چار پائی بر او کتابی چند آن تهی مغز را چه علم و خبر || که بر او هیزم است یا دفتر مثنوی در جلد اوّل به بیان پنهان کردن احوال و مستی گوید: علمهای اهل دل حمّال‌شان ||علمهای اهل تن احمال‌شان علم چون بر دل زند یاری شود || علم چون بر تن زند ماری شود گفت ایزد یحمل اسفاره || بار باشد علم کان نبود ز هو علم کان نبود ز هو بی‌واسطه || آن نپاید همچو رنگ ماشطه لیک چون اینکه بار را نیکو کشی || بار برگیرند و بخشندت خوشی هین بکش بهر خدا اینکه بار علم || تا ببینی در درون انبار علم تا که بر رهوار علم آئی سوار || آن گهان افتد تو را از دوش بار تنویر المقباس: یعنی اوصاف پیغمبر که در تورات بود نمودار نکردند. «إِن زَعَمتُم أَنَّکُم أَولِیاءُ- الخ» ۶ کشف: مقصود از من دون النّاس شخص -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۲۷۳] پیغمبر است و اینکه آیه از آن روی آمد که یهود مدینه به یهود خیبر نوشتند: محمّد ما را به کیش خویش خواند شما را در اینکه چه اندیشه باشد! آنها گفتند: ما فرزندان پیمبرانیم و فرزندان خدائیم و دوستان او و به کیش محمّد تن در نمیدهیم اینکه آیه آنها را سرزنش کرد که اگر شما دوست او هستید آرزوی مرگ کنید تا زودتر بدوست خود برسید. «مِن یَومِ الجُمُعَةِ- الخ» ۹ مجمع: در اینکه کلمه بگفته‌ی فرّاء سه جور تلفّظ است با ضمّ و جزم و فتح میم. و گفته‌اند: نام اینکه روز را عربها عروبه می‌نامیدند و کعب بن لؤی آن را جمعه نامید. بعضی گفته‌اند اینکه اسم از انصار پیغمبر پیدا شد و إبن سیرین گفت: انصار با یکدگر گفتند: یهود روزی برای اجتماع خود دارند و مسیحی‌ها هم روزی پس شما هم روز عروبه را برگزینید آنگاه نزد اسعد بن زراره رفتند و او با آنها نماز خواند و پند و نصیحت‌شان کرد و گوسفندی کشت که نهار و شام آنها شد چون شماره‌شان کم بود و آن روز را جمعه نامیدند و آن روز اوّل جمعه در اسلام بود و اوّل جمعه که پیغمبر با اصحاب خود برگزار کرد هنگام هجرت از مکّه بود که روز دوشنبه دوازدهم ربیع الأوّل به محلّه‌ی قبابر بنی عمر بن عوف وارد شد و تا پنجشنبه آنجا ماند و روز جمعه از آنجا بسوی مدینه روانه شد و در دره‌ی جایگاه بنی سالم بن عوف هنگام نماز جمعه شد مسجدی معیّن کردند که پیغمبر نماز خواند و آن را اول جمعه‌ای دانسته‌اند که پیغمبر مردم را فراهم کرد و نخستین خطبه که در مدینه خوانده است همان است که در آنجا خواند «الحمد للّه احمده و استعینه و استغفره و استهدیه» الخ» «فَاسعَوا إِلی» ۹ طبری: عبد اللّه مسعود «فامضوا الی» می‌خواند و می‌گفت: اگر در آیه «فَاسعَوا» می‌بود من چنان بطرف مسجد و نماز شتاب می‌کردم که ردایم از دوشم بیفتد. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۲۱۴-۱۲۳۰-قرآن-۱۳۱۱-۱۳۲۱ فخر: حسن بصری گفت: بخدا سوگند مقصود سعی و کوشش با پا نیست بلکه کوشش بدل است و نیّت است و میل و پیغمبر فرموده است برای نماز ندوید [صفحه ۲۷۴] ولی با آرامش بروید و فقهاء سخن یکی دارند که پیغمبر چون بنماز جمعه میرفت با آرامش بود. و مقصود از «ذِکرِ اللّهِ» بگفته‌ی بیشتر مفسّرین خطبه‌ی جمعه است و بقول بعضی یعنی نماز. -قرآن-۱۱۶-۱۳۱ «فَانتَشِرُوا» ۱۰ مجمع: ۱- انس مالک از پیغمبر [ص] نقل کرده است: اینکه جمله نه برای اینکه است که مردم پس از نماز جمعه پی خواسته‌های خود روند بلکه معنی اینکه است که چون نماز تمام شد پراکنده شوید پی بیمار پرسی یا تشییع جنازه یا دیدار دوست از راه دینداری ۲- حسن بصری و سعید بن جبیر گفتند یعنی بدنبال تحصیل علم بروید. و عمرو بن زید از امام صادق [ع] نقل کرده است که فرمود: من برای روزی حلال سواره می‌روم که خدا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرا بیند که کوشای به روزی خود هستم چون فرموده است: «فَانتَشِرُوا فِی الأرض وَ ابتَغُوا مِن فَضلِ اللّه» مگر کسی که در خانه بگیرد و گوید: خدایا روزیم ده درست میشود اینگونه مردم از آن سه دسته هستند که دعاشان پذیرفته نیست. عمرو گفت: پرسیدم آنها که باشند! فرمود آنکه از بدی زن خود بآزار است و دعا می‌کند از او رها شود با اینکه خود می‌تواند او را طلاق گوید و آنکه با کسی معامله می‌کند و سند نمی‌گیرد و او انکار می‌کند دعایش مستجاب نیست که خود تقصیر کرده است و سند نگرفته است و مردی که مالی دارد و نمی‌رود و آن را بکار نمی‌اندازد و کسبی نمی‌کند تا آن را تمام می‌کند و سپس دعای روزی می‌کند پذیرفته نمی‌شود. -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۵۶۸-۶۲۸ «وَ اذکُرُوا اللّه- الخ» ۱۰ مجمع: ۱- یعنی سپاس خدا دارید بر بندگی و روزی و خوشی ۲- یعنی در اندیشه‌ی کار خود باشید که گفته‌اند: «تفکّر ساعهٔ خیر من عبادهٔ سنهٔ» ۳- یعنی در همه جا و بازارهای خود و تجارت خود بیاد خدا باشید. -قرآن-۱-۲۱ حسینی نوشته: رباعی: از ذکر خدا مباش یک دم غافل || کز ذکر بود خیر دو عالم حاصل ذکرست که اهل شوق را در همه وقت || آسایش جان باشد و آرامش دل [صفحه ۲۷۵] سخن ما: ۱- از آغاز اینکه سوره تا آیت چهارم یادآوری بمردم آن روز است که پیغمبر از پیش خود چیزی نیاورده است بلکه همان قدرت بی‌نهایت که همه آفریده‌ها تسبیح او گویند محمّد را فرستاده دلیلش که از سوی خدا است همین که از خود شما است و مانند شما خواندن و نوشتن نداند ولی آیات حق و دانش و بینش برای‌تان آورده تا از آن گمراهی و سرگردانی گذشته آسوده شوید و او نه برای شما عربها بتنهائی است بلکه از پس شما دیگران خواهند آمد که از دانش و کتاب او بهره‌مند شوند. پس محمّد مشمول فضل خداوندی شده است برای رهبری بشر نه برای خود فروشی بر شما عربها. ۲- از آیت پنجم تا هشتم روی سخن با یهود آن روز است که افتخارهای گذشته را از دست داده‌اید و شایستگی رهبری و پیشوائی ندارید و شخصیت و پیغمبری پدرانتان به شما سودی ندارد چون میراث اصلی خود را که تورات بود شما چون باری بر دوش پنداشتید و بر زمین نهادید اکنون باید تسلیم بدستور دیگری شوید. در میان اینکه سخن آنها را در بن‌بست و بیچارگی می‌گذارد که اگر بخود مغرور هستید و خود گول‌خورده‌اید و یا می‌خواهید مردم را گول زنید که فرزند پیغمبران هستید و با عالم حقیقت سر و کار دارید دست از جاه طلبی و خود فروشی بدارید و خود را بخداوند سپارید و آرزوی مرگ کنید تا نمودار شود که بالاتر از دیگرانید و برسید به آنچه برای خود ادعا می‌کنید. و البتّه چنین آرزوئی از کسی خواهد بود که آسوده دل باشد و آینده‌ی خود روشن بیند و کی توانند اینها چنین باشند چون ستم پیشه بودند و آخر هم با پیمانشکنیها و دربدری خود اینکه حقایق را نمودار کردند. ۳- از آیت نهم تا آخر سوره ارزش معنوی نماز جمعه و اجتماع مردم یادآوری شده است که خود داستانی بزرگ بوده است چه پیغمبر در اوّلین فرصت که مردمی موافق پیدا کرد و آسایشی از دشمن نماز جمعه انجام داد. چنانکه اوّل جمعه در راه مدینه میان مردم بنی سالم بن عوف انجام شد که تفصیل آن [صفحه ۲۷۶] گذشت. ولی انشعابهای مذهبی و دسته بندیها و اغراض سیاسی نگذارد که دستورهای قرآن و صلاح مردم بآنجور که شایسته است انجام شود. و از اینکه روی در شرایط آن اختلاف زیاد است و مفسّرین با اشاره‌ی بآن اختلاف تفصیل احکام نماز جمعه را احاله بکتب فقه کرده‌اند.

سوره منافقین

اشاره

- ۶۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره المنافقون [۶۳]: آیات ۱ تا ۱۱]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ إِذا جاءَکَ المُنافِقُونَ قالُوا نَشهَدُ إِنَّکَ لَرَسُولُ اللّهِ وَ اللّهُ یَعلَمُ إِنَّکَ لَرَسُولُهُ وَ اللّهُ یَشهَدُ إِنَّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المُنافِقِينَ لَكاذِبُونَ [۱] اتَّخَذُوا أَيمانَهُم جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللّهِ إِنَّهُم ساءَ ما كانُوا يَعمَلُونَ [۲] ذلِكَ بِأَنَّهُم آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلى قُلُوبِهِم فَهُم لا يَفقَهُونَ [۳] وَ إِذا رَأَيتَهُم تُعجِبُكَ أَجسامُهُم وَ إِن يَقُولُوا تَسمَع لِقَولِهِم كَأَنَّهُم خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحسَبُونَ كُلَّ صَيحَةٍ عَلَيهِم هُمُ العَدُوُّ فَاحذَرهُم قاتَلَهُمُ اللّهُ أَنّى يُؤفَكُونَ [۴] -قرآن-۱-۵۹۲ وَ إِذا قِيلَ لَهُم تَعالَوا يَستَغفِر لَكُم رَسُولُ اللّهِ لَوَّوا رُؤُسَهُم وَ رَأَيتَهُم يَصُدُّونَ وَ هُم مُستَكبِرُونَ [۵] سَواءٌ عَلَيهِم أَستَغفَرتَ لَهُم أَم لَم تَستَغفِر لَهُم لَن يَغفِرَ اللّهُ لَهُم إِنَّ اللّهَ لا يَهدِي القَومَ الفاسِقِينَ [۶] هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لا تُنفِقُوا عَلى مَن عِندَ رَسُولِ اللّهِ حَتّى يَنفَضُّوا وَ لِلّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ لكِنَّ المُنافِقِينَ لا يَفقَهُونَ [۷] يَقُولُونَ لَئِن رَجَعنا إِلَى المَدِينَةِ لَيُخرِجَنَّ الأَعَزُّ مِنها الأَذَلَّ وَ لِلّهِ العِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلمُؤمِنِينَ وَ لكِنَّ المُنافِقِينَ لا يَعلَمُونَ [۸] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُلهِكُم أَموالُكُم وَ لا أَولادُكُم عَن ذِكرِ اللّهِ وَ مَن يَفعَل ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الخاسِرُونَ [۹] -قرآن-۱-۸۰۵ وَ أَنفِقُوا مِن ما رَزَقناكُم مِن قَبلِ أَن يَأتِيَ أَحَدَكُمُ المَوتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَو لا أَخَّرتَنِي إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُن مِنَ الصّالِحِينَ [۱۰] وَ لَن يُؤَخِّرَ اللّهُ نَفساً إِذا جاءَ أَجَلُها وَ اللّهُ خَبِيرٌ بِما تَعمَلُونَ [۱۱] -قرآن-۱-۲۸۲ [صفحه ۲۷۷] معنی لغات: «يَنفَضُّوا» از مصدر انفضاض بمعنی پراکندن و هر یک به جائی افتادن. -قرآن-۱۳-۲۵ جهت نزول: ابو الفتوح: مفسّرین گفته‌اند: آیات اینکه سوره برای عبد اللّه إبن ابیّ سلول منافق آمده است و سرگذشت آن چنانکه نوشته‌اند اینکه بود که به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خبر دادند قبیله‌ی بنی المصطلق بفرماندهی حارث بن ابی ضرار آماده‌ی جنگ با پیغمبر شده‌اند [و او همان پدر جویریه یکی از زنان پیغمبر است که در جنگ اسیر شد و جزء اسرای تقسیم شده بود و رسولخدا او را خرید و آزاد کرد و با وی ازدواج نمود] آن حضرت بسوی آنها روانه شد و در ساحل دریا بسرزمین قدید بر سر آبی بنام مریسیع که مال آن قبیله بود بآنها برخورد و جنگیدند و شکست خوردند و مال و اسیر فراوان بدست مسلمین افتاد و مردم بر سر آب آمدند و در میانشان مردی بنام جحجاه یا جهجاه بن سعید آمد که مزدور عمر بود از بنی غفار و اسب او را می‌کشید و با مردی بنام سنان الجهنیّ همسوگند بنی الخزرج بر سر آب گفتگوشان شد و جهنی آواز کرد و انصار را به کمک خواست و مزدور عمر مهاجرین را آواز داد و مردی از مهاجرین بنام جعال آن غفاری مزدور عمر را کمک کرد و عبد اللّه بن ابیّ که در اینکه میان بود بآن مرد مهاجر گفت: تو بی‌باکی او گفت چرا نباشم و با عبد اللّه بدرشتی سخن گفت. عبد اللّه با مردم خود گفت: گناه شما است که بدست خود اینها را پرورانده‌اید و اگر روز اوّل کمکشان نمی‌کردید و از غذای خود باینها نمی‌دادید چنین نمیشدند داستان ما همان است که گفته‌اند «سمّن کلبک حتّی یأکلک» سگ خود را فربه کن تا تو را بخورد. اگر بمدینه رسیم آنکه از ما عزّت و شخصیّتی دارد هر که را از آنها خوار و زبونتر است از آنجا بیرون خواهد کرد. و مقصود او از اعزّ خودش بود که [صفحه ۲۷۸] عزیز می‌دانست و از اذلّ پیغمبر بود که او را خوار می‌داشت، و زید بن ارقم که از قبیله‌ی عبد اللّه بود جوانی بود باو گفت: بخدا که تو بیچاره‌ای و ناچیز و میان خویشان خود منفوری و پیغمبر در عزّت و دوستی میان مسلمین است و به خدا که دیگر پس از اینکه سخن میان ما و تو دوستی نباشد او گفت آرام باش که من شوخی می‌کردم. زید رفت و سرگذشت را به پیغمبر عرض کرد و عمر حاضر بود از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اجازه‌ی کشتن او خواست و پیغمبر برای آرام کردن مردم از اینگونه سخن دستور فرمود مردم از آنجا روانه شوند با اینکه در غیر وقتی بود که همیشه پیغمبر روانه می‌شد، و چون پیغمبر از عبد اللّه پرسید که تو چنین سخنی گفته‌ای! او سوگند یاد کرد که چنین چیزی نبوده است و زید دروغ می‌گوید و چون در میان خویشان خود شخصیّتی داشت دیگران هم او را تصدیق کردند و عرض کردند: او چنین نمی‌گوید و زید بچه است و شاید سخن او را در نیافته و اشتباه کرده است. پیغمبر سخن ایشان پذیرفت و مردم زید را ملامت کردند که چرا پیر مردی را متّهم کردی! او از اینکه گفتن پشیمان شد و شرمگین و نزد پیغمبر نمی‌رفت اینکه آیات برای راستی سخن زید و دروغ عبد اللّه ابیّ نازل شد. و پس از چند روز او مریض شد و گفتندش برای نکوهش تو چند آیه آمده است خوب است خدمت پیغمبر برسی تا از خدا بخواهد که گناهانت آمرزیده شود او سر بجنباند که آنچه گفتید از نماز و روزه و گروش به محمّد کردم دیگر نمانده است جز آنکه او را سجده کنم. آیت «إِذا قِيلَ لَهُم تَعالَوا» برای او آمد. -قرآن-۲۹۴-۳۲۳ ترجمه: بنام خدای رحمان که روزی ده همگان است و رحیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که آمرزنده‌ی فرمانبران است ۱ ای محمّد چون بد دلان نزد تو آیند گویند: ما گواهیم که تو پیمبر خدائی البتّه خدا داند تو پیغمبرش هستی و گواه است که منافقین دروغ- گویند ۲ آنها اینکه سوگند خود را سپر بلا پنداشتند [و بآسودگی مردم را به کفر می‌خواندند] و جلوگیر راه خدا شدند و البتّه بد کار مردمی بودند ۳ اینکه بد- دلی و نفاق‌شان از آن است که بزبان مؤمن شدند و زان پس در نهان کافر [صفحه ۲۷۹] شدند از اینکه روی خداوند بر دلهاشان مهر نهاد [و بر خوی نخستین‌شان بداشت] که توان دریافت حق ندارند ۴ بظاهر چنان فریبنده که جثه و تنشان تو را شگفت آورد و سخن‌شان تو را بخود جلب کند [ولی بدرون چنان پوچند] که گوئی چوبند بدیوار نهاده و [چنان بیچاره‌اند که] هر آوازی شنوند ز دشمن پندارند توزیشان بپرهیز و خدایشان بکشد که چگونه براه کج برندشان و یا بدروغ رهبریشان کنند ۵ چو گویندشان بیائید تا پیغمبر آمرزش شما را بخواهد سر خود بریشخند بگردانند و بینی بگردنفرازی جلوگیر راه حق شوند ۶ بر آنها برابر است که آمرزش بر ایشان بخواهی یا نخواهی و خدای هرگز نیامرزدشان چه او رهبر بدکاران نمی‌شود ۷ همین کسانند که گویند بمردم پیرامن پیغمبر هیچ نبخشید تا از او پراکنده شوند با آنکه اندوخته‌های آسمانها و زمین برای خدا است ولی مردمان بد دل آن را در نیابند ۸ اینها گویند: اگر بشهر خود باز رویم آنکه عزیز است و برتر از آنجا براند آن را که زبون است و بیچاره‌تر و لیکن عزّت و برتری از آن خدا و پیغمبر است و مؤمنین که منافقان پی بدان نبرده‌اند ۹ پس ای مؤمنین [بد دلی دیگران شما را از راهتان نبرد که] سرمایه‌ها و فرزندانتان شما را ز یاد خدا بخود کشد که هر که چنین بود زیانکار باشد ۱۰ و از آنچه روزی شما کردیم هنوز مرگ نارسیده ببخشید که تا چو مرگش رسد نگوید: پروردگارا چرا مرگم بدورتر نبردی تا ببخشم و رستگار شوم ۱۱ که هرگز خداوند مرگ کس وا پس نبرد و آنچه را کنید آگاه بود. سخن مفسّرین: ابو الفتوح: اینکه سوره بمدینه نازل شد و یازده آیت است. «أَیمانَهُم جُنَّةً» ۲ مجمع: از حسن بصری نقل شده است «ایمان» بکسر همزه قرائت کرده است یعنی منافقین خود را مؤمن معرّفی کردند تا ایمان سپری برای آنها باشد در جلو مسلمانان. -قرآن-۱-۲۲ «فَصَدُّوا- الخ» ۲ کشف: ۱- یعنی خود از راه حقّ بگشتند ۲- مردم را -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۲۸۰] ز راه حقّ جلوگیر شدند. «آمَنُوا ثُمَّ- الخ» ۳ مجمع: یعنی بزبان مؤمن شدند و بدل کافر، یا پیش پیغمبر مؤمن شدند و نزد کافران کافر بودند و کلمه‌ی «ثُمَّ» برای اینکه است که بفهمانند از پس ایمان کفر خود تازه کردند. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۱۳۸-۱۴۶ «فَطُبِعَ عَلی- الخ» ۳ ابو الفتوح: اینکه جمله کنایه است از اینکه آنها ایمان نخواهند آورد مانند آنچه مهر خورده عوض نمیشود دلهای آنها از کفر و کجی عوض نمی‌شود. -قرآن-۱-۱۷ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی چون با کفر و سرسختی خوی گرفته‌اند و باندیشه‌ی حقّ و حقیقت نبوده‌اند و بسخن حقّ گوش فرا نداده‌اند خداوند هم آنها را با خواسته و فکر خودشان رها کرد تا آنکه کفر خوی و خصلتشان شد. ابو السعود: یعنی تا ورزیده و آرامدل بکفر شدند. و با فتح فاء بصیغه معلوم خوانده شده است، یعنی خدا بر دلشان مهر نهاد. «خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ» ۴ مجمع: با سکون شین «خُشْب» قرائت ابو عمرو است. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۴۸-۵۷ و مقصود اینکه است که منافقین مانند چوبی هستند که تا بچیزی تکیه داده راست است و اگر آن نباشد چوب بیفتد و یا مانند چوب کرمخورده و پوسیده هستند که بظاهر سودمند است و در باطن بیهوده و نابود. «تُعجِبُکَ أَجسامُهُم» ۴ فخر: عبد اللّه ابیّ و مغیث بن قیس و جدّ بن قیس مردمی تناور و زبان‌آور و زیبا چهره بودند که چشم و گوش متوجّه آنها میشد و پیغمبر نیز بسخن آنها گوش می‌داد. -قرآن-۱-۲۵ «یَحسَبُونَ کُلَّ صَیحَةٍ- الخ» ۴ کشف: ۱- مقاتل گفت: چنان ترسناک بودند که آواز انسان یا جنبش حیوان را پیش آمد بدی برای خود می‌پنداشتند. -قرآن-۱-۲۸ ۲- اندیشناک بودند که آیتی بر زیان‌شان نازل شود ۳- مقصود اینکه است که بخدا و دین مطمئن نبودند بر خلاف مؤمن که دلیر است و آرامدل. «أَنّی یُؤفَکُونَ» ۴ مجمع: ابو مسلم گفته است: اینکه جمله سرزنش -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۲۸۱] منافقین است یعنی با اینهمه نشانه‌ها از راه درست بکدام سوی منحرف و کج می‌شوند! و بعضی گفته‌اند: یعنی چگونه دروغ می گویند! «لَوَّوا» ۵ کشف: با تخفیف واو خوانده‌اند و با تشدید واو قرائت عموم است که بمعنی زیادی سر جنباندن است. - قرآن-۱-۱۰ «وَ لکِنَّ المُنافِقِین- الخ» ۷ حسینی نوشته: نظم: -قرآن-۱-۲۷ خواجه پندارد که روزی او دهد || لا جرم بر اینکه و آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

منّت نهد ز آن سببها او یکی شد پس اگر || کم شود هستند اسباب دگر حکم روزی بر سببها می‌نهد || بی‌سببها نیز روزی می‌دهد «لا تُلهِکُم- الخ» ۹ مجمع: ۱- یعنی مال و فرزند شما را از نماز واجب باز ندارد ۲- ابو مسلم گفته است: مقصود همه‌ی فرمانهای خداوندی است ۳- مقصود شکر نعمت صبر بر مصیبت، رضای بقضاء است. -قرآن-۱-۱۴ «رَبِّ لَو لا- أَخَّرتَنِی- الخ» ۱۰ مجمع: گفته‌اند: برای تهدید و جلوگیری از نگاهداری و مضایقه‌ی حقّ فقراء آیتی از اینکه سختتر در قرآن نیست .. و مقاتل گفته است: اینکه آیه برای منافقین است و مقصود از «الَّذِینَ آمَنُوا» در اول آیه آن مردم است که بزبان خود را مؤمن نامیدند و «مِنَ الصّالِحِینَ» یعنی منافق نمی‌بودم و از مؤمنین می‌شدم. إبن عبّاس گفته است: روی سخن با مؤمنین است و مقصود از «مِنَ الصّالِحِینَ» مؤمنین فرمانبردار است. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۲۳۶-۲۵۶-قرآن-۳۲۹-۳۵۰-قرآن-۴۶۷-۴۸۸ «أَکُن» ۱۰ مجمع: با جزم قرائت شده است تا عطف باشد بر معنی و موقع «فَأَصَّدَّق» که در معنی «اخّرنی و اصدّق» می‌باشد و فعل مضارع در جواب امر است و مجزوم و «اکون» با نصب قرائت ابو عمرو است تا عطف بر لفظ «اصدق» باشد و نتیجه معنی تفاوت نکند. -قرآن-۱-۹-قرآن-۸۵-۱۰۰ «بِما تَعمَلُون» ۱۱ مجمع: با یاء بصیغه‌ی غایب قرائت شده است به اعتبار آن نفوس که کلمه‌ی «نفس» نشانه‌ی آن است، و بتاء به صیغه‌ی خطاب قرائت عموم است چون روی سخن با مردم است. -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۲۸۲] سخن ما: همان است که در ترجمه و نقل از دیگران نوشتیم و جمله‌ی «فَطُبِعَ عَلی قُلُوبِهِم» بسوره‌ی بقره آیه ۸۱ «أَحاطَت بِهِ خَطِیئَتُه» و هم جمله‌های همانند اینکه جمله مفصّل بحث کرده‌ایم. - قرآن-۷۸-۱۰۷-قرآن-۱۳۲-۱۶۱

سوره تغابن

اشاره

- ۶۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره التغابن [۶۴]: آیات ۱ تا ۱۸]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یُسَبِّحُ لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الأَرضِ لَهُ المُلکُ وَ لَهُ الحَمدُ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۱] هُوَ الَّذِی خَلَقَکُم فَمِنکُم کافِرٌ وَ مِنکُم مُؤمِنٌ وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ بَصِیرٌ [۲] خَلَقَ السَّماواتِ وَ الأَرضَ بِالحَقِّ وَ صَوَّرَکُم فَأَحسَنَ صُوَرَکُم وَ إِلَیهِ المَصِیرُ [۳] یَعلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ یَعلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعلِنُونَ وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۴] -قرآن-۱-۴۷۰ أَ لَم یَأتِکُم نَبَأُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِن قَبلُ فَذاقُوا وَبالَ أَمرِهِم وَ لَهُم عَذابٌ أَلِیمٌ [۵] ذلِکَ بِأَنَّهُ کانَت تَأتِیهِم رُسُلُهُم بِالبَیِّناتِ فَقالُوا أَ بَشَرٌ یَهدُونَنا فَکَفَرُوا وَ تَوَلَّوا وَ استَغنَی اللّهُ وَ اللّهُ غَنِیٌّ حَمِیدٌ [۶] زَعَمَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَن لَن یُبعَثُوا قُل بَلی وَ رَبِّی لَتُبعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِما عَمِلتُم وَ ذلِکَ عَلَی اللّهِ یَسِیرٌ [۷] فَآمِنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِی أَنزَلنا وَ اللّهُ بِما تَعمَلُونَ خَبِیرٌ [۸] یَومَ یَجمَعُکُم لِیَومِ الجَمعِ ذلِکَ یَومُ التَّغابُنِ وَ مَن یُؤمِن بِاللّهِ وَ یَعمَل صالِحاً یُکَفِّر عَنهُ سَیِّئاتِهِ وَ یُدخِلهُ جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً ذلِکَ الفَوزُ العَظِیمُ [۹] -قرآن-۱-۷۹۳ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا أُولئِکَ أَصحابُ النّارِ خالِدِینَ فِیها وَ بِئسَ المَصِیرُ [۱۰] ما أَصابَ مِن مُصِیبَةٍ إِلّا بِإِذنِ اللّهِ وَ مَن یُؤمِن بِاللّهِ یَهدِ قَلبَهُ وَ اللّهُ بِکُلِّ شَیءٍ عَلِیمٌ [۱۱] وَ أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّیتُم فَإِنَّما عَلی رَسُولِنَا البَلاغُ المُبِینُ [۱۲] اللّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ وَ عَلَی اللّهِ فَلیَتَوَکَّلِ المُؤمِنُونَ [۱۳] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ مِن أَزواجِکُم وَ أَولادِکُم عَدُوًّا لَکُم فَاحذَرُوهُم وَ إِن تَعفُوا وَ تَصفَحُوا وَ تَغفِرُوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۱۴] -قرآن-۱-۶۲۷ إِنَّما أَموالُکُم وَ أَولادُکُم فِتنَةٌ وَ اللّهُ عِندَهُ أَجرٌ عَظِیمٌ [۱۵] فَاتَّقُوا اللّهَ مَا استَطَعتُم وَ اسمَعُوا وَ أَطِیعُوا وَ أَنفِقُوا خَیراً لِأَنفُسِکُم وَ مَن یُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولئِکَ هُمُ المُفلِحُونَ [۱۶] إِن تُقرِضُوا اللّهَ قَرضاً حَسَناً یُضاعِفهُ لَکُم وَ یَغفِر لَکُم وَ اللّهُ شَکُورٌ حَلِیمٌ [۱۷] عالِمُ الغَیبِ وَ الشَّهادَةِ العَزِیزُ الحَکِیمُ [۱۸] -قرآن-۱-۴۰۸ [صفحه ۲۸۳] ترجمه: بنام خدای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روزی‌رسان به همگان و آمرزگار مؤمنان ۱ هر آنچه به آسمانها و زمین است خدای را پاکیزه ز هر بدی می‌دارد چه پادشاهی و ستایش از آن او است که بهر چیز توانا است ۲ او است که شما را آفرید و خود بخش به مؤمن و کافر شدید و البتّه او بینای بکار شما است ۳ او است که آسمانها و زمین را درست و استوار آفرید و پیکر نگاری شما کرد و چه نیکو نمود و سر انجام نیز به سوی او است ۴ و آنچه بآسمانها و زمین است و هم آنچه بپوشید یا آشکار کنید او داند و بس و هم او دانای درون سینه‌ها است ۵ [پس چگونه نافرمانی می‌کنید!] مگر سرگذشت کافران پیشین نشنیدید که تلخی بدکاری خود چشیدند و آزاری دردناک به پیش دارند ۶ از آن روی که پیامبران با نشانه‌های نمودار بر درستی خود برای‌شان آمدند و آنها گفتند: مگر شود که آدمی رهبر ما شود! و نپذیرفتند و پشت بحقّ کردند و خدا بی‌نیازی خود ز ایشان بنمود که او ستوده [صفحه ۲۸۴] است و بی‌نیاز ۷ آنها که کافر شدند پنداشتند که رستاخیز ندارند. تو ای محمّد بگو: سوگند به پروردگارم که شما را ز گور در آوردند و از کرده‌تان خبردارتان کنند که چه آسان بود اینکه بر خدا ۸ پس بخدا و پیغمبرش بگروید و هم بآن پرتو فروزان که فرو فرستادیم که او بآنچه کنید آگاه بود ۹ چه آن روز که شما را برای روز همگانی و رستاخیز فراهم کنند همان است گاه زیان و فسوس البتّه آنکه مؤمن بخدا و نیکوکار بود بدیهای او را بسترد و در بهشتی جاودان جایش دهد که رودها بآن روان باشد و چه بزرگ بهره‌ای است اینکه ۱۰ ولی آنها که کافر شدند و آیات ما [و قرآن و نشانه‌های راستی پیغمبر] را دروغ پنداشتند یاران آتشند و پیوسته در آن و چه بد سر انجام‌شان باشد ۱۱ و البتّه سختی و ناگواری بکس نرسد جز بفرمان خدا و هر کس باو بگرود دلش را بحقّ رهبری کند که او است دانای بهر چیز ۱۲ پس شما مردم فرمانبر خدا و پیغمبر باشید و اگر پشت بسخنان حقّ کنید و نافرمان باشید وظیفه‌ی پیغمبر ما است که پیغام خود به آشکار رساند ۱۳ که جز خدای آفریدگار خدائی نیست و مؤمنین باید او را پشتیبان خود بدانند. شأن نزول: طبری: إبن عبّاس گفته است: مردمی بودند مسلمان که می‌خواستند از خانه زندگی و سرزمین خود بسوی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کوچ کنند و زن و فرزندشان جلوگیرشان می‌شدند و چون خدمت پیغمبر می‌رسیدند و آن فکر و فهم اصحاب پیغمبر را می‌دیدند می‌خواستند آنها را که جلوگیرشان بودند مجازات کنند آیت ۱۴ «إِنَّ مِن أَزواجِكُم- تا- وَ إِن تَعفُوا وَ تَصفَحُوا» برای آنها نازل شد. و عطاء بن یسار گفته است: سوره‌ی تغابن بمکّه نازل شد مگر همین آیات که برای عوف بن مالك اشجعی بمدینه نازل شد چون او مردی بود دارای خانواده و فرزند که هر وقت می‌خواست بجنگ برود آنها داد و فریاد می‌کردند که می‌روی ما را بکه می‌سپاری! دل او را اینکه سخنان نرم می‌کرد و بجای می‌ماند و بجنگ نمی‌رفت اینکه آیات در مدینه برای او نازل شد. -قرآن-۳۵۳-۳۷۷-قرآن-۳۸۹-۴۱۸ [صفحه ۲۸۵] ترجمه: ۱۴ ای مؤمنین دسته‌ای از زن و فرزندتان دشمن شما باشند و باید از آنها دوری کنید و اگر آنها را ببخشید و از گناه‌شان در گذرید خدا هم آمرزگار است و مهربان ۱۵ و البتّه مال و فرزند گرفتاری است و شوردل و مزد بزرگ به پیشگاه خداوند است و بس ۱۶ پس تا توانید از نافرمانی خدا پرهیز کنید و بسخن پیغمبر گوش فرا دهید و فرمان برید و مالی ببخشید که آن سود شما است و هر که از تنگ چشمی خوددار شد رستگار شد ۱۷ و اگر ز نکوکاری بخدا وام دهید [و بناداران دستگیری کنید] او دو برابر آن بشما دهد و هم شما را بیامرزد که سپاسدار است و بردبار ۱۸ و دانای دیدنی و نهانی و برتر درستکار. سخن مفسّرین: کشف: بیشتر مفسّرین گفته‌اند اینکه سوره بمدینه نازل شده است. ضحّاك گفت بمکه فرود آمد. کلبی گفت: سه آیت «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ مِن أَزواجِكُم- الخ» بمدینه آمده است و باقی بمکّه و هجده آیت است. -قرآن-۱۳۷-۱۹۲ «فَأَحسَنَ صُوَرَكُم» ۳ حسینی: قشیری گفته ظاهر آدمی را بکمال قدرت و باطن او را بجمال قربت بیار است و بصورت ز اوصاف موجودات آراسته کرد و به خلاصه‌ی مختصّات مبتدعات زینت بخشید و اختصاص داد تا نمودی از همه‌ی موجودات علوی و سفلی باشد پس مقصود از «فَأَحسَنَ صُوَرَكُم» خوبی باطن است نه زیبائی ظاهر. قطعه: -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۲۸۸-۳۱۱ بدرون تو است مصری که توئی شکر و ستایش || چه غم است گر ز بیرون مدد شکر نداری شده‌ام غلام صورت به مثال بت‌پرستان || تو چون یوسفی و لیکن سوی خود نظر نداری «یَعلَمُ ما تُسِرُّونَ» ۴ مجمع: فرق اسرار با اخفاء اینکه است که اسرار به معنی نهان داشتن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چیزهای معنوی و غیر نمودار است مثل راز و آرزو و مانند آن و اخفا اعمّ است از نمودار و غیر نمودار مثل مخفی کردن شخص و یا آرزو و راز. -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۲۸۶] «بَلی وَ رَبِّی» ۷ فخر: فائده سوگند با اینکه کافرین منکر پیغمبری بودند اینکه است که چون می‌دانستند پیغمبر دروغ نمیگوید آگهی از رستاخیز با سوگند گفته است که بلی سوگند به پروردگارم شما را از گور بدر می‌کنند تا بدانند که او از یقین و دلبستگی بخدا چنین می‌گوید و اگر استوار نداشته باشد نمی‌گوید. -قرآن-۱-۱۹ «یَجمَعُکُم» ۹ مجمع: با یاء بصیغه‌ی غایب قرائت عموم است و فاعل آن کلمه‌ی «اللّه» آیت جلو است و با نون قرائت رویس است از یعقوب یعنی ما که آفریدگاریم فراهم‌تان می‌کنیم و همچنین دو فعل یکفّر و یدخل که در اینکه آیه است با نون بصیغه‌ی متکلّم نیز خوانده‌اند. - قرآن-۱-۱۴-قرآن-۸۸-۹۷ «یَومُ التَّغابُنِ» ۹ طبری: یعنی روز مغبون کردن و زیان آوردن بهشتیان بر دوزخیان. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: یعنی روزی که خوب را می‌گیرند و بد را رها می‌کنند و یا بد را میگیرند و خوب را رها می‌کنند که اوّل مؤمنین هستند چون بدنیا بد را رها کرده‌اند و دسته‌ی دوّم کافرانند که بدنیا بد را پذیرفته‌اند، پس بآن روز غابن و مغبون نمودار می‌شود. کشف: بعضی گفته‌اند: معنی تغابن اینکه است که تو را مغبون می‌کند آنکه بدنیا خوارش می‌شمردی و اکنون او را برتر از خود می‌بینی. و در مثل است «المغبون لا محمود و لا مأجور». «یَهدِ قَلبَه» ۱۱ مجمع: کلمه‌ی «یَهدِ» پنج جور خوانده شده است: -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۳۶-۴۳ غایب، متکلّم، مجهول غایب، با همزه‌ی آخر که از «هدأ» بمعنی آرامش باشد و با تبدیل اینکه همزه‌ی آخر بالف بصورت یهدا تا به همان معنی آرامش باشد و در نتیجه معنی تفاوت نیست. فخر: اینکه جمله وابسته بجمله‌ی اوّل است «ما أَصاب- الخ» یعنی آنکه مؤمن بود دلش بهنگام گرفتاری رهبری بسوی حقّ می‌شود پس می‌داند که اینکه پیش آمد از سوی حقّ است و تسلیم به فرمان خدا می‌شود. و اهل معنی هم -قرآن-۴۸-۵۹ [صفحه ۲۸۷] گفته‌اند: یعنی بهنگام آسودگی دل او را بشکر رهبری کند. و هنگام گرفتاری بصبر و شکیبائی. یر حسینی: یعنی چون دانست که اینکه بلاـ مراد اللّه است به جان قبول می‌کند. بزرگان گفته‌اند: بلا آئینه‌ی جمال مولی است«۱۳» پس آئینه را به جهت مشاهدت نور جمال او دوست باید داشت. نظم:پس آئینه را به جهت مشاهدت نور جمال او دوست باید داشت. نظم: -پاورقی-۱۴۱-۱۴۳ هر چه از دست تو آید خوش بود || گر همه دریای پر آتش بود زخم کز دست تو می‌آید برون || گو بریز از سینه‌ی من جوی خون «إِنَّ مِن أَزواجِکُم- الخ» ۱۴ کشف: إبن عبّاس گفت: کسانی از مردم مکّه مسلمان شدند و خواستند بمدینه هجرت کنند زن و فرزندشان جلویشان گرفتند که ما باسلام شما شکیبا شدیم و اعتراض نکردیم ولی شکیبا از جدائی با شما نمی‌شویم و آنها ترک هجرت کردند باین آیه از فرمانبری آنها و ترک هجرت جلوشان گرفتند و ملامت بر ترک هجرت شدند. و در خبر است «لیس عدوّک الّذی الفیته فقتلته و آجرک اللّه علی قتله، و لکن اعدی عدوّک نفسک الّتی بین جنبیک و امراتک الّتی تضاجعک علی فراشک و ولدک الّذی من صلبک». -قرآن-۱-۲۵ «أَولادُکُم فِتنَةٌ» ۱۵ نیشابوری: نقل است که پیغمبر [ص] روزی خطبه میخواند و دو فرزندش حسنین با پیراهن قرمز بطرف او آمدند و بزمین می‌خوردند و بلند می‌شدند پیغمبر از منبر پائین شد و آنها را بر گرفت و روی منبر بزانو نشاند و فرمود خداوند راست گفت «إِنَّما أَموالُکُم وَ أَولادُکُم فِتنَةٌ» من که اینکه دو کودک را دیدم نتوانستم خودداری کنم. [اینکه حدیث را مفسّرین شیعه و غیر شیعه از عبد اللّه بن بریده نقل کرده‌اند که او از پدرش بریده شنیده که گفت پیغمبر به خطبه بود و حسنین آمدند تا آخر. مترجم]. -قرآن-۱-۲۲- قرآن-۲۷۷-۳۲۱ کشف: عبد اللّه مسعود گفت: هیچکس نباید بگوید: خدایا از فتنه بتو -قرآن-۲۳-۳۲ [صفحه ۲۸۸] پناه می‌برم زیرا هر که مال و عیال و فرزند دارد با فتنه سر و کار دارد پس باید چنین دعا کند: ای خدا از آن فتنه‌ها که گمراهی آورد پناهم ده «اللّهمّ انّی اعوذ بک من مضلّات الفتن». اتَّقُوا اللّه مَا استَطَعتُم» ۱۴۶ طبری: قتاده گفته است: اینکه آیه ناسخ اینکه آیه است «اتَّقُوا اللّه حَقَّ تُقاتِهِ» چون معنی «حَقَّ تُقاتِهِ» اینکه است که فرمانبرند و نافرمانی نکنند«۱۴» و ز آن پس بار سبک شد و باندازه‌ی توانائی هر کس تقوی لازم شد. و پیغمبر [ص] به همینگونه از مردم بیعت گرفت که سخن او بشنوند و آنچه توانند فرمانبر باشند. «بایع رسول اللّه علی السّمع و الطّاعة فیما استطعتم».و ز آن پس بار سبک شد و باندازه‌ی توانائی هر کس تقوی لازم شد. و پیغمبر [ص] به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همینگونه از مردم بیعت گرفت که سخن او بشنوند و آنچه توانند فرمانبر باشند. «بایع رسول اللّه علی السّمع و الطّاعهٔ فیما استطعتم». -قرآن-۱-۳۷-قرآن-۱۰۸-۱۴۳-قرآن-۱۵۵-۱۷۳-پاورقی-۲۲۱-۲۲۳ مجمع: اتقاء بمعنی خودداری از پستی و ناپسندی است بوسیله دوری از خواسته‌ها و هوسهای نفسانی. و اینکه جمله با اینکه جمله‌ی «اتَّقُوا اللّهَ حَقَّ تُقاتِهِ» ناسازگار نیست چون هر دو دستور می‌دهد بخودداری از همه‌ی زشتیها و هر که چنین بود پرهیزکار از عقاب خدا خواهد بود ولی آیت اینکه سوره مقصود از آیت دیگر را روشن می‌کند که اندازه‌ی پرهیزکاری تا آنجا است که توانائی باشد. -قرآن-۱۴۱-۱۷۶ «أَنفِقُوا خَيراً لِأَنفُسِكُم» ۱۶ کشف: یعنی از سرمایه‌تان آن را ببخشید که برای شما خیر است و خوشی. بعضی گفته‌اند: یعنی صدقه دهید و هزینه جنگ دهید که اینکه بخششها برای خودتان خوب خواهد بود. که کلمه‌ی «خیرا» خبر کان باشد و نتیجه اینکه باشد «یکن الانفاق خیرا لأنفسکم» و بعضی گفته‌اند مقصود هزینه‌ی مؤمن است برای خودش. -قرآن-۱-۳۳ -قرآن-۵-۲۲-قرآن-۲۸-۴۶ [صفحه ۲۸۹] «یُوقَ شُحَّ- الخ» ۱۶ مجمع: امام صادق علیه السّلام فرمود: آنکه زکات مال خود پرداخت مشمول اینکه جمله است. -قرآن-۱-۱۵ کشف: شحّ مال مردم حلال شمردن است. بعضی گفتند: جلوگیری از زکات است. «تُقرِضُوا اللّه- الخ» ۱۷ نیشابوری: کی بدبخت‌تر از آن مردم است که خدا برای او قرض می‌خواهد و او با آن اندازه احتیاج که بدادن چنین قرضی دارد برای پس از مرگش از دادن قرض بخداوند و سود بردن همیشگی خودداری می‌کند و پس‌انداز می‌کند برای وارث خود و او نمی‌داند که از اینکه اندوخته‌ی بزرگ خودش هم بهره‌ای می‌برد یا نه! -قرآن-۱-۱۹ سخن ما: ۱- شش آیت اوّل تا «وَ اللّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ» شبیه است به آن آیات که به مکّه نازل شده است برای توجه دادن بکافران آن حقیقتی را که معنی خالق و اللّه و مفاد اینکه گونه کلمات است و بدور است از همه‌ی عوارض و خواصّ جسمی و در آخر با یادآوری سرگذشت بدگذشتگان بیدارباش است برای خودداری از دنبالگیری فکر و سخن آنگونه مردم و جمله‌ی «فَأَحسَنَ صُوَرَكُم» شاید بقرینه‌ی جمله‌ی بعد «وَ إِلَيهِ المَصِيرُ» اشاره باشد به اینکه که شما را چنان بصورت نیکو آفرید که لایق بازگشت بسوی خود کرد ولی حیوانات را باین نکوئی نیافرید و بازگشت بسوی او نمی‌کنند و نابود می‌شوند. - قرآن-۳۵-۶۴-قرآن-۴۰۷-۴۳۰-قرآن-۴۶۰-۴۸۳ ۲- از آیت هفتم «زَعَمَ الَّذِين- الخ» تا آیت دهم «بِئسَ المَصِيرُ» یادآوری است و معرفی برای همان مردم که همان آفریدگار است که همیشه با او سر و کار خواهید داشت و مرگ قدرت او را از شما دور نمی‌کند و رستاخیز و گرفتاری و آسایش آینده حقّ است و درست. -قرآن-۲۱-۴۰-قرآن-۶۵-۸۳ ۳- بقیّه آیات تا آخر یادآوری است در برابر آنها که خدای خوبی را غیر از خدای بدی می‌دانند و گفته شده است بدیها و ناگواریها که بشما می‌رسد آنهم بقدرت آفریدگار است پس فرمانبری لازم است و برای اثبات توحید و ابطال [صفحه ۲۹۰] اعتقاد به دو اصل توجّه داده است مردم را بیک مطلب طبیعی که زن و فرزند شما یک عدّه دشمن‌تان می‌شوند و همگی چیزهای خوب و غیر قابل گذشت در زندگی که مال و فرزند است موجب گرفتاری است و هر دوی اینکه دو دسته اصل مصیبت و بدی و ناگواری است پس چگونه خدای خوبی غیر از خدای بدی است که برترین خوبیها اصل بدیها و گرفتاریها است. پس باید بفهمید که دانای پنهان و آشکار یک وجود حقیقی است که بجای افکار بیهوده‌ی بخیر و شرّ، فرمانبری او پیشه کنید و مال ببخشید و سخن پیغمبر بشنوید تا از اینکه اندیشه‌ها که زشت و بی‌سودند آسوده باشید. ۴- از آنچه گفتیم معلوم می‌شود در دو آیه پی هم نام اولاد از چه روی باز گوی شده است چون در اول با زن گفته شده است برای اشاره بخوی زشت بعضی از فرزندان و زنان که بدرستی دشمن پدر و شوهر هستند و در دوّم نشان دادن خاصّیت همگانی است که برای هر کس موجب گرفتاری است تا بآن جا که پیغمبر هم فرمود: اولادم حسنین فتنه‌ی من شدند چنانکه از کشف الأسرار نقل کردیم. ۵- آیت دوّم جمله‌ی «فَمِنكُم كافِرٌ- الخ» در کشف الأسرار مفاد اینکه آیه را با شخصیّت شیطان چنین سنجیده است: کار آن است که در ازل کرد. -قرآن-۲۴-۴۱ حکم آن است که در ازل راند. خلعت آن است که در ازل داد. قسمتی رفته نه فزوده و نه کاسته، یکی را بآب عنایت شسته و یکی را به میخ رد وابسته حکمی بی‌میل، و قضائی بی‌جور. ابراهیم خواص گفت: در بادیه وقتی بتجرید میرفتم پیری را دیدم بر آن گوشه نشسته و کلاهی بر سر نهاده و بزاری و خواری می-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گریست. گفتم: یا هذا، تو کیستی! گفت: من ابو مرّه‌ام، گفتم: چرا میگریی! گفت: کیست بگریستن سزاوارتر از من! چهل هزار سال بر آن درگاه خدمت کرده‌ام و در افق اعلی از من مقدم‌تر کس نبود، اکنون تقدیر الهی و حکم غیبی بنگر که مرا بچه روز آورده! [صفحه ۲۹۱] یا سائلی کیف کنت بعدی ||! لقیت ما ساءنی و سرّه ما زلت اختال فی وصال || حتّی امنت الزّمان مکره صال علیّ الصّدود حتّی || لم یبق ممّا شهدت ذرّه ه گفت: ای خوّاص نگر تا بدین جهد و طاعت خویش غرّه نباشی که کار بعنایت و اختیار او است نه بجهد و طاعت بنده بمن یک فرمان آمد که آدم را سجده کن، نکردم و آدم را فرمان آمد که از آن درخت مخور، بخورد، در کار آدم عنایت بود عذرش بنهاد که «وَ لَم نَجِد لَهُ عَزماً» و در کار من عنایت نبود گفت: «أَبی وَ استَکبَرَ» زلّت او در حساب نیاوردند و طاعت دیرینه‌ی ما زلّت شمردند.«۱۵»۱» -قرآن-۲۸۵-۳۱۳-قرآن-۳۴۹-۳۶۹-پاورقی-۴۳۷-۴۳۹ من لم یکن للوصال اهلا || فکلّ احسانه ذنوب

سوره طلاق

اشاره

-قرآن-۵-۲۲-قرآن-۲۸-۴۶ - ۶۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الطلاق [۶۵]: آیات ۱ تا ۱۲]

-قرآن-۵-۲۲-قرآن-۲۸-۴۶ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذا طَلَّقتُمُ النِّساءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَ أَحصُوا العِدَّهَ وَ اتَّقُوا اللّهَ رَبَّکُم لا تُخرِجُوهُنَّ مِن بُیُوتِهِنَّ وَ لا یَخرُجنَ إِلّا أَن یَأتِینَ بِفاحِشَهٍ مُبَیِّنَهٍ وَ تِلکَ حُدُودُ اللّهِ وَ مَن یَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَقَد ظَلَمَ نَفسَهُ لا تَدرِی لَعَلَّ اللّهَ یُحدِثُ بَعدَ ذلِکَ أَمراً [۱] فَإِذا بَلَغنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمسِکُوهُنَّ بِمَعرُوفٍ أَو فارِقُوهُنَّ بِمَعرُوفٍ وَ أَشهِدُوا ذَوَی عَدلٍ مِنکُم وَ أَقِیمُوا الشَّهادَهَ لِلّهِ ذلِکُم یُوعَظُ بِهِ مَن کانَ یُؤمِنُ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ وَ مَن یَتَّقِ اللّهَ یَجعَل لَهُ مَخرَجاً [۲] وَ یَرزُقهُ مِن حَیثُ لا یَحتَسِبُ وَ مَن یَتَوَکَّل عَلَی اللّهِ فَهُوَ حَسبُهُ إِنَّ اللّهَ بالِغُ أَمرِهِ قَد جَعَلَ اللّهُ لِکُلِّ شَیءٍ قَدراً [۳] وَ اللّائِی یَئِسنَ مِنَ المَحِیضِ مِن نِسائِکُم إِنِ ارتَبتُم فَعِدَّتُهُنَّ ثَلاثَهُ أَشهُرٍ وَ اللّائِی لَم یَحِضنَ وَ أُولاتُ الأَحمالِ أَجَلُهُنَّ أَن یَضَعنَ حَملَهُنَّ وَ مَن یَتَّقِ اللّهَ یَجعَل لَهُ مِن أَمرِهِ یُسراً [۴] -قرآن-۱-۱۰۸۱ ذلِکَ أَمرُ اللّهِ أَنزَلَهُ إِلَیکُم وَ مَن یَتَّقِ اللّهَ یُکَفِّر عَنهُ سَیِّئاتِهِ وَ یُعظِم لَهُ أَجراً [۵] أَسکِنُوهُنَّ مِن حَیثُ سَکَنتُم مِن وُجدِکُم وَ لا تُضآرُّوهُنَّ لِتُضَیِّقُوا عَلَیهِنَّ وَ إِن کُنَّ أُولاتِ حَملٍ فَأَنفِقُوا عَلَیهِنَّ حَتّی یَضَعنَ حَملَهُنَّ فَإِن أَرضَعنَ لَکُم فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَ أْتَمِرُوا بَینَکُم بِمَعرُوفٍ وَ إِن تَعاسَرتُم فَسَتُرضِعُ لَهُ أُخری [۶] لِیُنفِق ذُو سَعَهٍ مِن سَعَتِهِ وَ مَن قُدِرَ عَلَیهِ رِزقُهُ فَلیُنفِق مِمّا آتاهُ اللّهُ لا یُکَلِّفُ اللّهُ نَفساً إِلّا ما آتاها سَیَجعَلُ اللّهُ بَعدَ عُسرٍ یُسراً [۷] وَ کَأَیِّن مِن قَریَهٍ عَتَت عَن أَمرِ رَبِّها وَ رُسُلِهِ فَحاسَبناها حِساباً شَدِیداً وَ عَذَّبناها عَذاباً نُکراً [۸] فَذاقَت وَبالَ أَمرِها وَ کانَ عاقِبَهُ أَمرِها خُسراً [۹] -قرآن-۱-۸۱۷ أَعَدَّ اللّهُ لَهُم عَذاباً شَدِیداً فَاتَّقُوا اللّهَ یا أُولِی الأَلبابِ الَّذِینَ آمَنُوا قَد أَنزَلَ اللّهُ إِلَیکُم ذِکراً [۱۰] رَسُولاً یَتلُوا عَلَیکُم آیاتِ اللّهِ مُبَیِّناتٍ لِیُخرِجَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ مَن یُؤمِن بِاللّهِ وَ یَعمَل صالِحاً یُدخِلهُ جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً قَد أَحسَنَ اللّهُ لَهُ رِزقاً [۱۱] اللّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الأَرضِ مِثلَهُنَّ یَتَنَزَّلُ الأَمرُ بَینَهُنَّ لِتَعلَمُوا أَنَّ اللّهَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ وَ أَنَّ اللّهَ قَد أَحاطَ بِکُلِّ شَیءٍ عِلماً [۱۲] -قرآن-۱-۶۶۴ [صفحه ۲۹۲] معنی لغات: «وَ أْتَمِرُوا» آهنگ کنید، تصمیم بگیرید، دوست بدارید، شور کنید. «عدهٔ» روزهای پاکی زن از قاعده و روزهای جدائی از شوهر به -قرآن-۱۳-۲۷ [صفحه ۲۹۳] طلاق ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان آمرزنده‌ی مؤمنان، ای پیغمبر چون شما مردان همسران خود را ز بند زناشوئی رها کنید آنگاه باشد که در شمار روزهای پاکی آنها است و شمار آن روزها بدرستی بدارید و از نافرمانی پروردگار خود پرهیز کنید که زنان طلاق گفته‌ی خود را ز خانمان‌شان بیرون کنید مگر زشتی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بآشکار کنند و خود نیز بآن دوران ز خانه بیرون نروند. اینکه است اندازه‌ی کارهای زندگی که خدا استوار کرده است و آن کس که پای ز اینکه اندازه بدر برد بخود ستم کرده است. و کسی ز آینده خبر ندارد که شاید خدا پس از جدائی مرد و زن کاری دگر بسازد ۲ و چون دوران بی‌شوهری آن زنان‌تان بپایان باشد توانید بخوشرفتاری بهمسری خود بدارید و یا بروشی همه کس پسند به یکبارگی از ایشان جدا شوید و از مردان خود دو عادل [درستکار] بر جدائی گواه بگیرید [و چون گواه شدید] برای فرمان خدا گواهی دهید نه به خواهش خود که اینکه دستورها پند است آنرا که مؤمن بخدا و رستاخیز بود و هر که پرهیزگار برای خدا بود او هم راه گشایشی باز میکند ۳ و از آن سو که خود نداند روزیش رساند. و البتّه آنکه خدا را پشتیبان خود بداند برایش بس است چه فرمان او روان است و رسا، و بهر چیزی اندازه‌ای و هنگامی نهاده ۴ و آن زنان‌تان که عادت ز دست داده‌اند اگر در وظیفه‌ی بعد از طلاق‌شان دو دل هستید بدانید: عدّه و دوران بی‌شوهری‌شان سه ماه است و هم آنهای به دوران عادت نارسیده. و باردارن تا که بار نهند شوهر نکنند و هر که پرهیزکاری باین دستورهای خداوندی پیشه کند او کارش را برایش آسان کند ۵ اینکه دستورها فرمان خداوندی است که ز آسمان برای‌تان فرستاده و هر کسی که ز نافرمانی حقّ پرهیز کند بدیهای او بپوشاند و مزد بزرگش دهد ۶ همسران طلاق گفته‌ی خود را بآن خانه‌ها جای دهید که خود توان جایگزینی آن دارید و بایشان زیان در هزینه و خانه نرسانید تا بر آنها تنگ گیرید و بستوه‌شان [صفحه ۲۹۴] آرید و اگر باردار بودند هزینه‌ی زندگی ایشان بپردازید و اگر فرزند شما را شیر دهند مزدشان را بدهید و در میان خود بنیکی و روش مردمی گفتگو و رفتار کنید و اگر سازگار نشدید و کارتان بدشواری رسید دیگری فرزندتان را شیر دهد ۷ و البتّه آنکه گشایشی دارد از مال خود بدیگری بخشد و آنکه زندگی بر او تنگ است از همانچه خدا باو داده ببخشد که خداوند بیش از آنچه بکس داده از او نخواهد و خداوند از پس تنگی شود که بزودی گشایش رساند ۸ همچنانکه بدکاران را سزا بشایستگی دهد چنانکه بسا مردم آبادیها ز فرمان پروردگار خود و پیغمبران او سر پیچیدند و ما شمارشان بسختی رسیدیم و عذابشان بزشتی کردیم ۹ و ایشان آزار کار خود چشیدند و سر انجام‌شان زیان بود ۱۰ چه خداوند برای چنین کسان آزاری سخت آماده کرده است. پس ای خردمندان ز نافرمانی حقّ دوری کنید شما که بخدا مؤمن شدید و برایتان یادآوری فرستاد ۱۱ پیامبر که نشانه‌های روشن قدرت حق و آیات قرآن برای‌تان میخواند تا مؤمنین نکوکار را ز تیرگی نادانی و بیدینی بروشنی علم و دین رهبری کند. و هر که مؤمن بخدا شد و نکوکار بود او را در بهشتی درون کند که رودها از زیر آن روان بود و در آن جاودان بمانند که خداوند چنین خوب روزی‌شان کرده است ۱۲ همان خدا که هفت آسمان آفرید و از جنس زمین بمانند آنان و فرمان او است که میان اینکه همگی فرود می‌آید و روان می‌شود تا بدانید خداوند است توانای بر همه چیز و دانش او فراگیر همه آفریدگان بود. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره را سوره‌ی «النّساء القصاری» نیز نامیده‌اند و همگی بمدینه نازل شده است. قاریهای بصره آن را یازده آیه شمرده‌اند و دیگران دوازده آیه. و در آیت سوّم جمله‌ی «یَجعَل لَهُ مَخرَجاً» بحساب قاریهای کوفه و مکه و مدینه آخر آیه است و بحساب قاریهای شام در «وَ الیَومِ الآخِرِ» آیه تمام میشود. و در آیت نهم قاریهای مدینه «یا أُولِی- الأَلبابِ» را آخر آیه دانسته‌اند. -قرآن-۲۱۷-۲۴۱-قرآن-۳۲۴-۳۴۵-قرآن-۳۹۸-۴۲۴ [صفحه ۲۹۵] «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ- الخ» ۱ کشف: اینکه جمله چهار جور معنی شده است ۱- روی سخن با پیغمبر است و جمله‌ی «طَلَّقتُم» که بلفظ جمع گفته شده است مقصود پیغمبر [ص] است و برای احترام مفرد نیامده است ۲- روی سخن با آنحضرت است و مقصود پیروان او است ۳- معنی جمله اینکه است: ای پیغمبر و ای مؤمنین ۴- معنی اینکه است: ای پیغمبر بگو بمؤمنین. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۱۲۷-۱۴۰ «فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ» ۱ طبری: یعنی چون بخواهید همسران خود را طلاق دهید بآن دوران طلاق دهید که پاک از قاعده باشند و خود شمار آن روزها می‌دارند و عمل جنسی هم بآن روزها انجام نشده باشد و بدوران قاعده که از شمار پاکی خود نمی‌دانند طلاق ندهید و إبن عبّاس بپاسخ مردی که از طلاق زن خود با او سخن می‌گفت آیه را چنین خواند: «فطلّقوهنّ فی قبل عدّتهن». -قرآن-۱-۳۵ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی آنها را طلاق دهید پیش از عدّه‌شان و «عدّة» یعنی روزهای قاعدگی زنان. و بعضی گفته‌اند: لام بمعنی سبب است و جمله چنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معنی می‌شود: طلاق‌شان دهید تا عده نگاهدارند. و إبن عباس و إبن مسعود و حسن بصری و مجاهد و إبن سیرین و قتاده و ضحاک و سدّی گفته‌اند: یعنی طلاق‌شان دهید بدوران پاکی از قاعده که شماره‌ی آن را نگاه داشته‌اند. و باین معنی کلمه‌ی عدّه بمعنی دوران پاکی از قاعده است چنانکه هم مذهبان و همفکرهای ما شیعه چنین معنی کرده‌اند و مذهب شافعی نیز همین است. روح البیان نوشته: رابعه‌ی عدویه گفته که کفر طعم فراق دارد و ایمان لذّت وصال و قس علیه الاقرار و الانکار و آن طعم و اینکه لذّت فردای قیامت پدید آید که در آن صحرای هیبت و عرصه‌ی سیاست قومی را گویند «فراق لا وصال له» و قومی را گویند «وصال لا نهایهٔ له» سوختگان فراق همی گویند: فراق او ز زمانی هزار روز آرد || بلای او ز شبی هم هزار سال کند [صفحه ۲۹۶] افروختگان وصال همی‌گویند: سراپرده‌ی وصلت کشید روز نواخت || بطبل رحلت بر زد فراق یار دوال و ترجمه از روح البیان: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: زن خود طلاق ندهید مگر که بد دل شوید چه خداوند دوست ندارد «ذوّاقین و ذوّاقات» را یعنی آن زن و مرد که می‌خواهند: ز هر چمنی گلی چینند و گذرند. «بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ» ۱ طبری: در مقصود از فاحشه اختلاف است: ۱- بعضی گفته‌اند: مقصود بزهکاری است ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی با شوهر و خویشان او بد زبان باشد ۳- یعنی معصیت و نافرمانی خدا ۴- قتاده گفته است: یعنی نشوز و نافرمانی شوهر ۵- عبد اللّه عمر گفته است: یعنی بیرون رفتن از آن خانه که باید تا مدّت عدّه در آنجا بماند. -قرآن-۱-۲۵ «يُحدِثُ بَعدَ ذلِكَ أَمراً» ۱ طبری: یعنی شاید خدا در دل شوهر ایجاد دوستی بزن فراهم کند تا رجوع کند و از طلاق پشیمان شود و بر سر زناشوئی باز گردد. و زهری گفت فاطمه بنت قیس همسر ابو حفص مخزومی بود و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علیّ علیه السّلام را فرماندار بخشی از یمن کرد و ابو حفص با آن حضرت روانه‌ی یمن شد و خبر طلاق او را برایش فرستاد و بعیاش بن ابی ربیعه مخزومی و حارث بن هشام دستور داد که هزینه‌ی زندگی او را بدهند. آنها گفتند: مگر باردار باشد و گر نه حقّ مخارج ندارد. آن زن نزد پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رفت و آن حضرت برایش مخارجی معیّن نکرد مگر با شرط بارداری او اجازه خواست که از خانه‌ی شوهر برود آن حضرت اجازه داد. پرسید بکجا بروم! -قرآن-۱-۳۱ فرمود: بخانه‌ی امّ مکتوم چون نابینا بود و او را بگاه در آوردن جامه‌اش نمی‌دید. او آنجا بود تا دوران عدّه و بی شوهری او بپایان رسید و پیغمبر با اسامهٔ بن زید همسرش کرد، مروان بن حکم سر سلسله‌ی خلفای بنی امیّه نزد آن زن فرستاد که چنین سرگذشتی از پیغمبر با تو نقل کرده‌اند اینکه چگونه بوده است! او همین را برای مردان نقل کرد. مروان گفت: اینکه حدیثی است از [صفحه ۲۹۷] پیغمبر که جز از یک نفر زن نشنیده‌ایم و نمی‌توانیم آن را بکار بندیم و ما همانچه مردم رفتار می‌کنند باید درست بدانیم فاطمه گفت: میان من و تو کتاب خدا دادرسی می‌کند در اینکه آیه «فَطَلِّقُوهُنَّ- تا- لَعَلَّ اللّهَ يُحدِثُ بَعدَ ذلِكَ أَمراً» آنگاه گفت: مگر خدا پس از طلاق چه کاری فراهم خواهد کرد جز آشتی و رجوع شوهر با زن! و چگونه می‌شود زنی بی‌آنکه هزینه زندگیش را بدهند در دوران عده زندانیش کنند که از خانه بیرون نرود! -قرآن-۲۱۰-۲۲۷-قرآن-۲۳۹-۲۸۵ «أَشهِدُوا ذَوَی عَدلٍ- الخ» ۳ طبری یعنی بر طلاق و آشتی شاهد بگیرید مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی بر انجام طلاق شاهد بگیرید و از امامهای ما نیز همین روایت شده و آنکس که گفته است: بر آشتی و رجوع شاهد بگیرید امر را برای استحباب دانسته است یعنی فرمان بگرفتن شاهد الزامی و ناگزیر نیست بلکه خوب است. -قرآن-۱-۲۵ نیشابوری: در نظر ابو حنیفه گرفتن شاهد مستحب است و به مذهب شافعی در رجوع واجب است و از برای جدائی مستحب است. «وَ مَن يَتَّقِ اللّهَ يَجعَل لَهُ مَخرَجاً» ۲ طبری: سدّی گفته است: عوف اشجعی، یا مالک بن عوف اشجعی پسری داشت که اعراب اسیرش کرده بودند او نزد پیغمبر از بیچارگی خود و گرفتاری پسرش شکایت می‌کرد. آنحضرت می‌فرمود: صبر کن که خدا برایت راه گشایش فراهم کند. چیزی از اینکه گفتگو نگذشت پسر او از چنگ دشمن فرار کرد و گوسفندی چند از آنها براه دید با خود نزد پدر آورد و بی‌نیاز شدند و اینکه جمله نازل شد. و سالم بن ابی الجعد گفت: آن مرد نزد پیغمبر آمد و سرگذشت خود را گفت و پرسید اینکه گوسفندها برای ما روا است! فرمود: بلی. -قرآن-۱-۵۰ کشف الاسرار: در روزگار خلافت عمر خطاب مردی بیامد و از عمر تولیت عمل خواست تا در دیوان خلافت عامل باشد. عمر گفت: قرآن دانی!

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفت: ندانم که نیاموخته‌ام. عمر گفت: ما عمل بکسی ندهیم که قرآن نداند. مرد [صفحه ۲۹۸] بازگشت و جهدی و رنجی عظیم بر خود نهاد در تعلیم قرآن بطمع آنکه عمر او را عمل دهد. چون قرآن بیاموخت و یاد گرفت برکات قرآن خواندن و دانستن آن او را بدان جای رسانید که در دل وی نه حرص ولایت ماند نه تقاضای دیدار عمر. پس روزی عمر او را دید، گفت: ای جوانمرد چه افتاد که یکبارگی هجرت ما اختیار کردی! گفت: یا امیر المؤمنین تو از آن مردان نباشی که کسی روا دارد که هجرت تو اختیار کند. لیکن قرآن بیاموختم و چنان توانگر دل گشتم که از خلق و از عمل بی‌نیاز شدم. عمر گفت: آن کدام آیت است که تو را بدین درگاه بی‌نیازی در کشید! گفت: آن آیت که در سورهٔ الطّلاق است «وَ مَن یَتَّقِ اللّه- الخ». -قرآن-۶۷۴-۶۹۹ حسینی نوشته نظم: از سببها بگذر و تقوی طلب || تا خدا روزی رساند بی‌سبب حق ز جائی بخشدت رزق حلال || که نباشد در گمان و در خیال سلوک راه معنی را توکّل باید و تقوی || توکّل مرکب راه است تقوی توشه‌ی رهرو «بالِغُ أَمرِهِ» ۳ در اینکه دو کلمه چهار قرائت است. -قرآن-۱-۱۹ «إِنِ ارتَبتُم» ۴ مجمع: یعنی اگر دو دل بودید در سبب قاعده نشدن آن زنان که برای زیادی عمر است یا بدنبال بیماری و مقصود اینکه است که آن زنان در دورانی باشند که ممکن باشد قاعده بشوند و کسانی که مثل آنها هستند هنوز گرفتار قاعده می‌شوند و گر نه اینکه جمله معنی ندارد و جای شک باقی نمیماند و همین معنی از امامهای ما روایت شده است. بعضی گفته‌اند: یعنی اگر شاک بودید که اینکه گرفتاری قاعده است یا آن عارضه‌ی دیگر است. و دیگری گفته است: یعنی اگر در حکم زنانی که قاعده نمی‌شوند شک دارید حکم آنها سه ماه عدّه است. -قرآن-۱-۱۸ «وَ أُولاتُ الأَحمالِ» ۴ طبری: اینکه آیه عام است در زن بارداری که -قرآن-۱-۲۵ [صفحه ۲۹۹] طلاق بشود یا شوهرش بمیرد که در هر دو صورت عدّه‌اش آن مدّت است که بار گذارد. و بعضی گفته‌اند: اینکه حکم برای طلاق شده‌ها است ولی شوهر مرده‌ها باید هر کدام از بار نهادن و عدّه‌ی وفات که بیشتر شد آن را عدّه بدارند و همین حکم از علیّ علیه السّلام و إبن عبّاس نقل شده است. «مِن وُجدِکُم» ۶ مجمع: بکسر و ضمّ واو خوانده شده است: سدّی و ابو- مسلم گفته‌اند: یعنی از آنچه دارید و می‌توانید. جبّائی گفته است: یعنی آنچه می‌یابید. بعضی گفته‌اند از توانائی و گشایش مالی خود تا مشتق از وجد بمعنی مقدره باشد. فرّاء گفته است مرد باید باندازه‌ی توانائی خود بزن مطلّقه تا زمان عده مخارج و منزل او را بدهد تا وقتی که ندارد کمتر بدهد وقتی که بیشتر داشت بیشتر بدهد. -قرآن-۱-۱۷ «لِتُضَیِّقُوا عَلَیهِنَّ» ۶ مجمع: یعنی بآنها زیان نرسانید که بتنگی بگیرید و ناچار از خانه‌ی شما بروند. ابو مسلم گفته است باندازه‌ی احتیاج‌شان بدهید که در زندگی بسختی نباشند. -قرآن-۱-۲۸ «وَ أْتَمِرُوا بَینَکُم» ۶ مجمع: ۱- یعنی در کار فرزند و مادرش روشی پسندیده بیابید که نه مهر مادر کم شود و نه او زیان برد ۲- یعنی زن و مرد فرمان خدا را بپذیرند و هم رأی مرد را اگر پسند باشد ۳- بعضی گفته‌اند یعنی دستوری نیکو بدهید در کار شیر دادن بچه که مرد با زن مطلّقه‌ی خود و مادر با فرزندش بدرستی رفتار کند و هم زن مزدش را بدرستی بگیرد و بچه را خوب وارسی کند. -قرآن-۱-۲۵ «لِیُنفِق ذُو سَعَةٍ- الخ» ۷ طبری: یعنی آنکه زنش از او جدا شده است اگر سرمایه دار است برای مزد شیر دادن بفرزندش بگشایش و فراوانی بآن زن ببخشد و هم برای فرزندش و اگر در تنگی است بهمان اندازه که خدا به او داده است او هم بدهد. و معنی «قُدِرَ» در جمله‌ی بعد تنگ شده و در فشار زندگی افتاده است. نقل کردند: عمر خلیفه پرسید: ابو عبیده‌ی جرّاح -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۹۲-۳۰۰ [صفحه ۳۰۰] حاکم شام چگونه زندگی می‌کند! گفتند درشت و ناپسندترین لباس و خوراک را دارد. او هزار دینار برایش فرستاد و دستور داد که فرستاده مواظب باشد بعد از دریافت اینکه پول زندگیش چه می‌شود. چون فرستاده پول را رساند پس از کمی او بهترین خوراک و پوشاک را فراهم کرد. فرستاده برگشت و آنچه دیده بود بعمر گفت: عمر گفت: خدا او را بیامرزد که خوب کار خود را با آیه برابر کرده است و اینکه آیه را تأویل کرده است «لِیُنفِق ذُو- الخ». -قرآن-۴۷۶-۴۹۰ «کَأَیِّن مِن قَریَةٍ- الخ» ۸ مجمع: «کائن» با همزه و مدّ کاف خوانده‌اند و با فتح کاف و تشدید یاء قرائت عموم است. و مقصود از «عَذاباً نُکراً» مجازات پس از رسیدگی بحساب آنها است که در دنیا بیچاره‌شان کرد و بعضی گفته‌اند مقصود عذاب عالم دیگر است و کلمه‌ی «عذبنا» اگرچه بلفظ ماضی است ولی چون یقینی و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آمدنی است بمانند گذشته است. بعضی گفته‌اند: جمله‌ها جلو دنبال آورده شده است و در معنی چنین است «عذّبناها فی الدّنیا نکرا بالجوع و القحط و فی الآخرة حسابا شدیدا» و گفته‌اند: معنی حساب شدید اینکه است که در آن گذشت نباشد. -قرآن-۱-۲۴- قرآن-۱۴۶-۱۶۲ «أَنزَلَ اللّهُ إِلَیکُم ذِکراً رَسُولًا» ۱۰ طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است: ۱- ذکر قرآن است و رسول پیغمبر، سدّی و إبن زید گفته‌اند: یعنی خدا بسوی شما قرآن فرستاد و پیغمبر ۲- ذکر و رسول هر دو بمعنی پیغمبر است. یعنی فرستاد کسی که یادآوری شما میکند و فرستاده‌ی او است که آیاتش را برای شما می‌خواند. -قرآن-۱-۴۵ کشف: بعضی گفته‌اند: مقصود از ذکر جبرئیل است و رسولا که منصوب است بدل از ذکر است یعنی یادآوری فرود آورد که فرستاده‌ی از سوی او است و هم اینکه شعر را او نوشته است: دیو را دیوی فرو ریزد همی در عهد تو || آدمی را خاصه با عشق تو کی ماند جفا! [صفحه ۳۰۱] نی تو درّی بودی اندر بحر جسمانی یتیم || فضل ما تاجیت کرد از بهر فرق انبیا «یُدخِلهُ جَنّاتٍ» ۱۱ مجمع: «یُدخِلهُ» با یاء بصیغه‌ی غایب و با نون بصورت متکلّم قرائت شده یعنی آن خدا، یا ما که خدائیم داخل بهشت می‌کنیم «مِنَ الأَرضِ مِثلَهُنّ» ۱۲ مجمع: یعنی زمین را هم بمانند آسمان هفت آفرید و معلوم است که مقصود همانندی در شماره است نه در چگونگی زیرا ساختمان و چگونگی آسمان غیر از زمین است. و در قرآن جز اینکه آیه آیتی نیست که شماره‌ی زمین را مثل آسمان هفت گفته باشد. و همه‌ی علما درست می‌دانند که هفت آسمان هر یک روی دیگری است امّا در زمین اختلاف است: -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۳۲-۴۳-قرآن-۱۷۲-۲۰۰ بعضی گفته‌اند: بالای یکدگر است و بر هر یک آفریدگانی است بآنجور که خدا شایسته دانسته. إبن عبّاس گفته است: روی یکدگر نیست و میان هر یک دریا فاصله است و همگی از آسمان بهره‌مند هستند. و عیّاشی از امام ابو الحسن- شاید حضرت موسی بن جعفر [ع] باشد- نقل کرده است که دست خود گشود و کف راست بر آن نهاد و فرمود: اینکه زمین دنیا است که آسمانش چون گنبدی روی آن را گرفته است و زمین دوم بالای آسمان دنیا است که آسمان دوّم چون گنبدی روی آن است و زمین سوّم روی آسمان دوّم است که آسمان سوّم بالای آن چون گنبدی است تا چهارم و پنجم و ششم و زمین هفتم بالای آسمان ششم است و آسمان هفتم روی آن چون گنبد است و عرش خداوندی روی آسمان هفتم است و همین است معنی فرموده‌ی حقّ «سَبعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الأَرضِ مِثلَهُنّ». -قرآن-۵۸۱-۶۲۹ آقای میرزا ابو الحسن شعرانیّ در پاورقی اینکه آیه نوشته: سخن إبن- عبّاس باعتبار نزدیکتر است چون روی سخن با مردم است که هفت آسمان می- شناختند و هفت اقلیم زمین در بر یکدگر و روایت عیّاشی با عقیده‌ی علمی علمای اینکه دوران مناسبتر است که هر سیّاره زمینی است که فضائی آن را فرا گرفته است [صفحه ۳۰۲] و معلوم است که هر آسمانی همان فضای فراگیر بر آن کوه است که در آن حرکت می‌کند. فخر: مشهور است که زمین سه طبقه است: ۱- طبقه‌ی زمینی خالص که بچیزی آمیخته نیست [گویا مقصود امام همان نظر پیشینیان باشد که یکی از عناصر زمین را می‌دانستند که خالص است و آمیخته بچیزی نیست و آن در دل زمین یافت می‌شود و جز سنگینی چیزی از او درک نمی‌شود. مترجم] ۲- طبقه خاکی که زمین آمیخته بموادّ دیگر است ۳- زمینی که ما بر آن زندگی می‌کنیم که قسمتی از آن فرو رفته بآب دریاها است، و ممکن است مقصود از اینکه جمله هفت اقلیم باشد همانگونه که هفت آسمان و هفت ستاره‌ی سیاره است و برای هر یک از آن ستاره اثر و خاصیتی است که در یکی از هفت اقلیم زمین نمودار می‌شود. پس با اینکه نظریه هفت زمین هم درست می‌شود. تفسیر فی ظلال القرآن: ما را بچگونگی اینکه گفته‌ی آشکار علمی نیست و ناچار نیستیم که با معلومات خود آزمایش کنیم چون دانش ما رسای بحقیقت آفرینش نیست و درست نیست که بگوئیم چنین هست و چنین نیست مگر روزی که علم آدمی بهمه‌ی ترکیبات اینکه پیدایش برسد و به یقین بداند که چگونه درست شده است و کی شود که چنین علمی فراهم شود! فقط دل و دیده‌ی ما در برابر اینکه قدرت و وسعت حیران و ترسان می‌ماند و می‌نگرد که اینکه آسمان و زمین در برابر آن بسیار ناچیز است تا چه رسد بپاره‌ای از موجودات و حوادث و چه ارزش است برای چند در همک که مرد بزن طلاق گفته‌ی خود بدهد یا زن از آن بگذرد! پس با اینکه جمله‌ها است که موضوع سوره و دستورهای خداوندی مربوط شده است بسرنوشت و قدرت و علم بی‌نهایت الهی. «یَتَنَزَّلُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الأمرُ بَینَهُنّ» ۱۲ فی ظلال: اینکه جمله می‌فهماند که دستور- های خداوندی از میان چنین آفرینش هولناکی میرسد که با هیچ مقیاس زمان و مکان و هیچ تصوّر آدمی درست نمی‌شود. پس مخالفت با آنها مخالفت و -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۳۰۳] ایستادگی است در برابر چیزی که سرتاسر آسمان و زمین آن را به یکدگر تحویل می‌دهند و دست بدست می‌گردانند تا بما می‌رسانند. تفسیر حسینی در آخر اینکه سوره نوشته: رباعی: با دانش او یکی است بیرون و درون در غیب و شهادهٔ ذرّه نتوان یافت || از دائره‌ی قدرت و علمش بیرون سخن ما: ۱- در آیت اوّل کلمات «مِن بُیُوتِهِنّ» با اینکه معلوم است خانه مال زن نیست چون جمله‌ی جلو که «لا تُخرِجُوهُنّ» جلوگیر از بیرون کردن آنها شده است البتّه خانه از شوهر است و گر نه معنی ندارد که بگوید از خانه‌ی خودش بیرونش نکنید اینگونه سخن نشانه‌ی شخصیّت زن است با کمال یگانگی و اشتراک او با مرد در منافع و شرائط زندگی چون اگرچه خانه از نظر قضائی محکوم بملکیّت صاحب آن است که شوهر باشد ولی از نظر حقوق اجتماعی و شرط زندگی زن با شوهر در آن و دیگر سرمایه‌های زندگی او شریک است از اینجهت گفته شده است: خانه‌ی آن زنها، چون زن مانند شوهر از نشستن در آنخانه بهره‌مند می‌شود و بمانند صاحب خانه و شوهر است که کس حقّ بیرون کردن او ندارد. -قرآن-۳۹-۵۹-قرآن-۱۲۸-۱۴۷ ۲- جمله‌ی بعد «لا یَخرُجنَ» که گفته است: زنها خود بدوران عدّه از خانه بیرون نروند شاید از اینروی باشد که اگر زن ناراحتی از شوهر داشته باشد مدّتی در خانه بماند بر سر مهر آید و او را راضی کند که دوباره با هم زندگی کنند و اگر پیوسته از خانه بیرون رود با هر کسی دیدار کند و اغفال شود و یکبارگی از مردی که روزگاری با هم بوده‌اند دل بکند و بدیگری دل دهد و دیگر سر سازش نداشته باشد. -قرآن-۱۹-۳۳ ۳- آیت سوّم جمله‌ی «أَشهِدُوا ذَوَی- الخ» که بعد از فارقوهنّ گفته -قرآن-۲۴-۴۱ [صفحه ۳۰۴] ه است ظاهر است در اینکه شاهد گرفتن باید بعد از گذشت روزگار خانه نشستن زن باشد که آشتی نکردند و یکبارگی از هم جدا شدند. اگرچه اختلاف فقها را نقل کردیم و فقهای ما شیعه حاضر بودن دو شاهد عادل را در مجلس طلاق شرط درستی طلاق می‌دانند که اگر نباشند طلاق درست نیست. ولی همان طور که ظاهر آیه است مناسب با روش زندگی نیز همین است چون بودن دو شاهد برای اینکه است که در اجتماع و برای مردم ثابت شود که زن و شوهر از هم جدا شدند و جدائی کامل آنها پس از گذشت عدّه است و اگر شاهد بر طلاق شدند و بعد آنها آشتی کردند و شهود بیخبر بودند نمی‌توانند شهادت بر بیگانگی آنها از یکدگر دهند ولی اگر پس از عدّه و جدائی یکبارگی شاهد شوند چنانکه ظاهر آیه است می‌توانند شهادت دهند که اینکه زن و مرد هیچ وابستگی همسری ندارند و بیگانه از یکدیگرند و با اینکه ما گفتیم ظاهر آیه بر خلاف گفته‌ی همه‌ی فقها می‌شود و می‌فهمانند که فقط برای جدائی پس از عدّه شاهد واجب است و برای مجلس طلاق حکمی نیست«۱۶». -پاورقی-۱۰۴۴-۱۰۴۶ ۴- کلمات «ذَوَی عَدلٍ مِنکُم» که در وصف دو شاهد گفته شده است یعنی دو شاهد که از خود شما باشد که مسلمان شده باشد. شاید اشاره باین باشد که عدالت بمعنی پارسائی و درستکاری، شود که در غیر مسلمان فراهم شود. -قرآن-۱۲-۳۵ ولی آنچه برای شاهد شرط است عدالت با اسلام است و با اینکه احتمال -قرآن-۲۴۴-۲۷۰ [صفحه ۳۰۵] باید گفت: شاهد اگر شیعه دوازده امامی نباشد و مسلمان باشد که خدا و پیغمبر اسلام را باور بدارد و درستکار باشد شهادت او را باید قبول کرد. ۵- جمله‌ی بعد «یُؤمِنُ بِاللّهِ وَ الیَومِ الآخِرِ» که گفته شده است از اینکه گفته‌ها کسی پند می‌گیرد که مؤمن بخدا و روز رستاخیز باشد قرینه است که پند پذیرفتن مشروط است بایمان بآفریننده و پذیرش رستاخیز و باور داشتن آخرین کمال آدمی و وابستگی بعالم معنوی خداوندی زیرا که اگر رستاخیز پذیرفته نشد باور داشتن آفریننده آدمی را وادار به پذیرفتن هر حکم و دستور نمی‌کند فقط بیم و امید از آینده و رستاخیز است که دل آدمی را نرم و پند پذیر میکند بعلاوه که ایمان کامل بخداوند همان است که آدمی دریابد: از قدرت بی‌نهایتی پیدا شده است که خودش پرتوی از همان قدرت است و چون او بی‌نهایت است پس اینکه پرتو هم در دامنه‌ی آن و به پیوستگی بآن همیشگی است و نابود نشدنی. -قرآن-۱۹-۵۹ ولی چگونگی آن روز مطلبی است جداگانه که در جای خود بحث شده است. ۶- آیت هشتم جمله‌ی «کَأَیِّن مِن قَرِیَةٍ- الخ» با آیات جلو شاید به اینکه مناسبت باشد که اوّل گفته شده است هر کس هر چه می‌تواند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مخارج زن شیردار و فرزند خود بدهد که خدا بیش از توان کس را مکلّف نکرده است. -قرآن-۲۴-۴۷ بدنبال آن باین آیه بیدار باشی و تنبیهی است که اگر پس از اینکه دستورهای روشن سادهی ضروری زندگی خود شما کسی نافرمان باشد بمانند مردم گذشته گرفتار خواهید شد که سر از فرمان حقّ پیچیدند و سزای خود دیدند. ۷- آیت یازدهم جملهی اوّل که گفته شده است: خدا است که هفت آسمان آفرید و از زمین بمانند آنها. سخن دیگران را نوشتیم ولی شاید از دو کلمهی «مثل، هن» مماثله و همانندی در شماره نباشد چنانکه دیگران گفتهاند و شاید مقصود همانندی در اصل آفرینش و قدرت حقّ باشد و چنین معنی شود خدا است که هفت آسمان آفرید و نیز از جنس زمین بهمان گونه توانست و آفرید که جنس آسمانها را. [صفحه ۳۰۶]

سوره تحریم

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۶۶ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره التحریم [۶۶]: آیات ۱ تا ۱۲]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللّهُ لَکَ تَبتَغِی مَرضاتَ أَزواجِکَ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۱] قَد فَرَضَ اللّهُ لَکُم تَحِلَّةَ أَیمانِکُم وَ اللّهُ مَولاکُم وَ هُوَ العَلِیمُ الحَکِیمُ [۲] وَ إِذ أَسَرَّ النَّبِیُّ إِلی بَعضِ أَزواجِهِ حَدِیثاً فَلَمّا نَبَّأَت بِهِ وَ أَظهَرَهُ اللّهُ عَلَیهِ عَرَّفَ بَعضَهُ وَ أَعرَضَ عَن بَعضٍ فَلَمّا نَبَّأَها بِهِ قالَت مَن أَنبَأَکَ هذا قالَ نَبَّأَنِیَ العَلِیمُ الخَبِیرُ [۳] إِن تَتُوبا إِلَی اللّهِ فَقَد صَغَت قُلُوبُکُما وَ إِن تَظاهَرا عَلَیهِ فَإِنَّ اللّهَ هُوَ مَولاهُ وَ جِبرِیلُ وَ صالِحُ المُؤمِنِینَ وَ المَلائِکَةُ بَعدَ ذلِکَ ظَهِیرٌ [۴] -قرآن-۱-۶۷۳ عَسی رَبُّهُ إِن طَلَّقَکُنَّ أَن یُبدِلَهُ أَزواجاً خَیراً مِنکُنَّ مُسلِماتٍ مُؤمِناتٍ قانِتاتٍ تائِباتٍ عابِداتٍ سائِحاتٍ ثَیِّباتٍ وَ أَبکاراً [۵] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَکُم وَ أَهلِیکُم ناراً وَقُودُهَا النّاسُ وَ الحِجارَةُ عَلَیها مَلائِکَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا یَعصُونَ اللّهَ ما أَمَرَهُم وَ یَفعَلُونَ ما یُؤمَرُونَ [۶] یا أَیُّهَا الَّذِینَ کَفَرُوا لا تَعتَذِرُوا الیَومَ إِنَّما تُجزَونَ ما کُنتُم تَعمَلُونَ [۷] یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللّهِ تَوبَةً نَصُوحاً عَسی رَبُّکُم أَن یُکَفِّرَ عَنکُم سَیِّئاتِکُم وَ یُدخِلَکُم جَنّاتٍ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ یَومَ لا یُخزِی اللّهُ النَّبِیَّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُم یَسعی بَینَ أَیدِیهِم وَ بِأَیمانِهِم یَقُولُونَ رَبَّنا أَتمِم لَنا نُورَنا وَ اغفِر لَنا إِنَّکَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۸] یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الکُفّارَ وَ المُنافِقِینَ وَ اغلُظ عَلَیهِم وَ مَأواهُم جَهَنَّمُ وَ بِئسَ المَصِیرُ [۹] -قرآن-۱-۹۹۱ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً لِلَّذِینَ کَفَرُوا امرَأَتَ نُوحٍ وَ امرَأَتَ لُوطٍ کانَتا تَحتَ عَبدَینِ مِن عِبادِنا صالِحَینِ فَخانَتاهُما فَلَم یُغنِیا عَنهُما مِنَ اللّهِ شَیئاً وَ قِیلَ ادخُلَا النّارَ مَعَ الدّاخِلِینَ [۱۰] وَ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً لِلَّذِینَ آمَنُوا امرَأَتَ فِرعَونَ إِذ قالَت رَبِّ ابنِ لِی عِندَکَ بَیتاً فِی الجَنَّةِ وَ نَجِّنِی مِن فِرعَونَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجِّنِی مِنَ القَومِ الظّالِمِینَ [۱۱] وَ مَریَمَ ابنَتَ عِمرانَ الَّتِی أَحصَنَت فَرجَها فَنَفَخنا فِیهِ مِن رُوحِنا وَ صَدَّقَت بِکَلِماتِ رَبِّها وَ کُتُبِهِ وَ کانَت مِنَ القانِتِینَ [۱۲] -قرآن-۱-۶۱۷ [صفحه ۳۰۷] معنی لغات: «تَحِلَّةَ» از حلّ بمعنی گشودن و تحلّة أیمان یعنی انجام کاری که سوگند بیاثر شود «صَغَت» یعنی میل کرد یا به تنگنا گرفتار شد. - قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۱۰۶-۱۱۴ «سائِحاتٍ» یعنی گذرا و با کوشش در کار خود. -قرآن-۱-۱۲ شأن نزول: طبری: بعضی گفتهاند: چون پیغمبر روزی با کنیز خود ماریه در خانهی زن دیگرش حفصه دختر عمر خلوت کرد و آن روزی بود که به خانهی حفصه بسر میبرد و نوبت او بود. آن زن خشمگین شد که چرا بروز نوبت من در خانهی من با کنیز خود خلوت می کنی! پیغمبر باو فرمود: برای خاطر تو او بمن حرام باد. و یا اینکه کار در خانهی عایشه شد و حفصه خبردار شد و پیغمبر باو فرمود عایشه را از اینکه سرگذشت خبردار مکن ولی چون آن دو نفر پشتیبان یکدگر بودند حفصه عایشه را خبردار کرد و او خشمگین شد و دست برنداشت تا عاقبت پیغمبر سوگند یاد کرد که هرگز با ماریه خلوت نکند. اینکه آیه برای سرزنش پیغمبر و حلال را بر خود حرام کردن آن حضرت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نازل شد. مجمع: نقل است که پیغمبر پس از نماز صبح از اطاق همه‌ی زنهای خود سرکشی میکرد. روزی برای حفصه یا امّ سلمه یا زینب دختر جحش عسلی آورده بودند و او برای پیغمبر آورد و عایشه را غیرت بجنبید که پیغمبر در خانه آنها زمانی بیش از دیگران می‌ماند و کنیزی حبشی داشت او را سپرد که وارسی کند پیغمبر چرا در آن خانه بیش از دگر خانه‌ها می‌نشیند! چون معلوم شد برای [صفحه ۳۰۸] خوردن عسل است او با دیگران قرار گذاشتند که چون پیغمبر را بینند گویند تو بد بو شده‌ای و گویا زنج شیرین بد بوی بنام مغافیر خورده‌ای. و چون هر- یک آن حضرت را دیدند چنین گفتند و عایشه که بآن حضرت رسید بینی خود گرفت و پیغمبر فرمود: تو را چه میشود عرض کرد اینکه چه بوی بد است مگر شما مغافیر خورده‌اید فرمود: نه، حفصه بمن عسل داد. او عرض کرد. پس زنبور آن عسل بروی درخت عرفط نشسته و شهد مغافیر خورده بوده است. پیغمبر فرمود بخدا آنرا نخواهم خورد و بر خود حرام کرد و اینکه آیات نازل شد. بعضی گفته‌اند: پس از آن سرگذشت که پیغمبر به حفصه فرمود: ماریه بر من حرام باد ولی تو اینکه را با کس مگوی، چون پیغمبر از خانه‌ی حفصه بیرون شد او مشت بر دیوار فاصل میان خانه‌ی خود و عایشه زد که پشتیبان یکدگر بودند و معارض با دیگر زنان پیغمبر و گفت می‌خواهی خبر خوش بتو دهم که پیغمبر خدا ماریه را بر خود حرام کرد و خدا ما را از او آسوده کرد. اینکه آیات نازل شد و پیغمبر حفصه را طلاق گفت و از دیگر زنان خود بیست و نه روز کناره کرد و در خانه‌ای معروف بمشربه که متعلّق بماریه بود جای گرفت تا آیت تخییر نازل شد. و اینکه سرگذشت از قتاده و شعبی و مسروق نقل شده است. زجّاج گفت چون پیغمبر ماریه را بر خود حرام کرد بحفصه فرمود: پس از من اوّلی ابا بکر و بعد عمر خلیفه میشوند و چون او اینکه راز پیغمبر آشکار کرد پیغمبر قسمتی که مربوط بماریه بود باو فرمود که تو آشکار کردی و از مسئله‌ی خلافت پدرهاشان چیزی نفرمود. و از امام باقر [ع] نقل است که آنها هر کدام پدران خود را از گفته‌ی پیغمبر آگاه کردند و آن حضرت آنها را سرزنش کرد بر آشکار کردن سرگذشت ماریه و از کار خلافت که با پدران خود گفته بودند چیزی نفرمود. ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان بمؤمنان. ای پیغمبر چرا آنچه خدا بر تو روا کرده است برای خوشنودی همسرانت بر خود ناروا میداری با اینکه او آمرزنده و مهربان است ۲ همانا خداوند استوار بر شما کرد سوگند [صفحه ۳۰۹] خود گشودن که او است اختیاردار شما و دانای درستکار است ۳ روزی بود که پیغمبر با کسی از همسران خود راز گفت و او آن را آشکار کرد و خداوند پیغمبر را بر آن آگاه کرد او چیزی از گفته‌ی زن را برای او نقل کرد و پاره‌ای نگفته گذاشت. او از پیغمبر پرسید: که تو را باین آگاه کرد! بپاسخ گفت: آنکه آگاه است و دانا ۴ اگر شما دو تن زین گناه [فاش کردن راز پیغمبر] بخدا باز گردید [البتّه بایسته است چه که] دلهای‌تان از درستی با پیغمبر بگردید و اگر پشتیبان همدگر بر آزار پیغمبر باشید البته خداوند دوست او است و جبرئیل و مؤمنین درستکار و فرشتگان از پس ایشان پشتیبان اویند ۵ و شاید اگر او شما را طلاق گوید خداوند برای او بجای شما زنهای بهتر بدهد که مسلمان و مؤمن باشند و روی دل با خدا کرده از گناه پشیمان با بندگی و روزه‌داری شوهر دیده یا مرد ناپسوده باشند ۶ ای کسانی که مؤمن شدید خود و کسان خویش از آن آتش نگاه بدارید که آتشگیره‌اش آدم است و سنگ و آتشگر آن فرشتگان سخت و تندخویند که نافرمانی حقّ نکنند و آنچه فرمان رسد انجام دهند ۷ و ای کسانی که کافر شدید بروز رستاخیز عذری نیابید که جز سزای کرده‌ی خود نبینید ۸ ای مؤمنین بحق باز گردید آنچنان که اندیشه‌ی گناه نکنید چه امید است پروردگارتان گناه‌تان بپوشاند و بآن بهشت جای‌تان دهد که رودها از زیر آن روان بود. بآن روز که خدا پیغمبر را و مؤمنین که با او هستند خوار ندارد و پرتوشان از رو برو و سوی راست جلو رود و خود گویند: پروردگارا روشنی دل ما بتمامی برسان و ما را بیامرز که توانای بهر چیز توئی ۹ ای پیغمبر با کافران و منافقان بجنگ باش و درشتی کن که جایگاه‌شان دوزخ است و چه بد سر- انجامی است ۱۰ اینک خداوند برای کافران مثلی آورد که همسر نوح و لوط به سرپرستی دو بنده‌ی شایسته‌ی درستکار ما بودند ولی بآنها نادرستی کردند و همنشینی آنها جلوگیر ز آزار خداوندی‌شان نشد و بایشان گفتند: با آنها که بآتش می‌روند درون دوزخ روید ۱۱ و هم برای آنها که مؤمن شدند همسر [صفحه ۳۱۰] فرعون را نمونه نشان داد که او گفت: پروردگارا مرا ز فرعون

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و کارش برهان و به پیشگاه خود خانه‌ای در بهشت برایم بساز و از مردم ستمکار آسوده‌ام بدار ۱۲ و نیز مریم دختر عمران که خوددار ز بدکاری بود ما از روح و پرتو قدرت خود بدو دمیدیم و او سخنان و نامه‌های پروردگار خود درست بدانست و هم از فرمانبران بود و روی دل با خدا سخن مفسّرین: مجمع: باتّفاق گفته‌اند اینکه سوره دوازده آیت است که همگی بمدینه نازل شده است. «لِمَ تُحَرِّمُ- الخ» ۱ مجمع: اینکه سخن هیچ نمی‌فهمانند که پیغمبر کار ناروا کرده است و فقط برای دلسوزی از رنج آن حضرت است که خوشنودی دل زنهای خود خواست و اگر بگوئیم که بموجب اینکه آیه معلوم می‌شود پیغمبر ترک اینکه کار می‌کرد بهتر بود ضرری ندارد چون آن حضرت همان کار کرده است که آئین عقلا است در خوشدل کردن زنها ولی باو گفتند از اینکه گفتار خود برگرد. و چون آن حضرت سوگند یاد کرده بود که با آن زن خلوت نکند یا از آن که خورده بود دیگر نخورد خدا بر او واجب کرد کفّاره‌ی سوگند خود دهد و بروش پیشین خویش باز گردد. -قرآن-۱-۱۸ «قَد فَرَضَ اللّهُ لَکُم تَحِلَّةَ- الخ» ۲ طبری: زید بن اسلم گفت: چون پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله به آن زن گفت ماریه زین پس بر من حرام باد. او گفت: -قرآن-۱-۳۸ چگونه حلال بر تو حرام می‌شود! آن حضرت سوگند یاد کرد بخدا که دیگر با ماریه سر و کار نداشته باشد آیه برای اینکه سوگند آن حضرت آمد، و مسروق گفته است بدنبال سوگند آیه برای عقاب آمد و فرمان بکفّاره‌ی سوگند. بعضی دیگر گفته‌اند: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سوگند یاد نکرد فقط ماریه را بر خود حرام کرد خداوند اینکه کار پیغمبر را بجای سوگند نهاد و همان کفّاره بر آن معیّن کرد که برای سوگند باید بدهند و بما گفته‌اند: که پیغمبر کفّاره داد و با ماریه رفتار گذشته نو کرد. مجمع: یعنی خداوند معیّن کرده است آنچه را که برای گشودن و بر هم [صفحه ۳۱۱] زدن سوگندهای شما واجب است مقاتل گفته است: یعنی خدا کفّاره سوگند را در سوره‌ی مائده معیّن کرده است و فرمان داد به پیغمبر کفّاره‌ی سوگند خود بدهد و از ماریه دوری نکند. آن حضرت بنده آزاد کرد و رفتار بسوگند خود نکرد نیشابوری: یعنی خدا مجاز کرد گشودن سوگند را بوسیله‌ی کفّاره دادن بعضی گفته‌اند: یعنی خدا مشروع کرد برای شما استثنای در سوگند را چون تحلّة مشتقّ است از «حلّل فی یمینه اذا استثنی». مثل اینکه بگوید: سوگند بخدا که انشاء اللّه نمی‌کنم. و حسن بصری گفته است که: پیغمبر کفّاره نداد و آیه برای تعلیم مردم است. ابو حنیفه گفته است: سوگندی بوده است بر- خودداری از بهره‌ی منظور چون اگر کسی خوردن غذائی و یا خلوت با کنیزی را بر خود حرام کند اینکه خود سوگندی است بر آن. «إِذ أَسَرَّ النَّبِیُّ إِلی بَعضِ أَزواجِهِ حَدِیثاً- الخ» ۳ کشف: یعنی با حفصه براز گفت، و آن حضرت با او دو چیز گفته بود یکی دوری از ماریه دیگری خلافت ابو بکر و عمر بعد از آن حضرت و فرموده بود که اینکه را پوشیده بدار او هر دو با عایشه گفت و پیغمبر را از گفته‌ی حفصه خبر دادند و او را سرزنش کرد. -قرآن-۱-۵۸ و جمله‌ی «عَرَّفَ بَعضَهُ وَ أَعرَضَ- الخ» با تشدید راء خوانده‌اند یعنی او را از گفته‌اش خبردار کرد کسائی با تخفیف راء خوانده است یعنی بیم داد او را و گفت شناختم کار تو را و سزای خودبینی و پیغمبر با حفصه به اینکه گونه سخن گفت و او را مجازات کرد که طلاقش گفت و بخانه‌ی پدرش فرستاد و عمر گفت اگر در خانواده‌ی خطّاب خوبی و خوشی پیدا می‌شد پیغمبر تو را طلاق نمی‌داد. و بعضی گفته‌اند: طلاق نداد و آهنگ طلاق او کرد. و آنچه را از گفته‌ی حفصه باو باز گفت مربوط بحرام کردن ماریه بود و از اعتراض بر نقل سخن دیگر و کار خلافت خودداری فرمود که بزرگی فرمود تا سرزنش زیاد نشود و إبن عیینه گفته است «ما ناقش کریم قطّ» و حسن گفته «ما استقصی کریم قطّ». -قرآن-۱۰-۴۰ مجمع: معنی عرف با تخفیف آن است که بر او خشمگین شد و طلاق داد [صفحه ۳۱۲] بعد بفرمان خدا رجوع کرد و بعضی گفته‌اند: آهنگ طلاق او کرد. «إِن تَتُوبا إِلَی اللّهِ فَقَد صَغَت قُلُوبُکُما» ۴ کشف: اینکه سخن با عایشه و حفصه است و جواب شرط در جمله نیامده است و معنی اینکه است: اگر توبه کنید از پشتیبانی یکدگر در آزار پیغمبر وظیفه‌ی شما است چو دل شما از حقّ بگشته است و سزاوار توبه شده است. إبن زید گفته است یعنی دل شما بکج رفته است که خوشدل هستید از آنچه پیغمبر را بد آید. -قرآن-۱-۵۵ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی دلهاتان از راه راست تنگ شده است و از مزد و ثواب بسوی گناه کج شده است. و گفته‌اند: یعنی اگر توبه کنید پذیرفته است. بعضی گفته‌اند: جمله شرط است بمعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرمان یعنی توبه کنید که دل‌تان کج شده است. نیشابوری: یعنی اگر توبه کنید موجب توبه از شما سرزده است که کج رفتن دل‌تان از اخلاص به پیغمبر است. طبری: مجاهد گفت: از قرائت إبن مسعود شنیدم که او می‌خوانده است «فقد زاغت قلوبکما». فخر: با اینکه دو نفر هستند کلمه‌ی «قلوب» جمع است از اینروی که فرّاء گفته است: چون بیشتر پاره‌های تن آدم دو تا است چون دست و پا و دیگر پاره و اگر یکی تک باشد و اضافه بکلمه‌ی تثنیه شود آن را هم مثل عضو دو تائی تثنیه و دو فرد می‌پندارند. پس گویا هر یک دو دل دارند که چهار دل باشد و گفته شده است دلهای شما دو نفر. «وَ إِن تَظاهَرا عَلَیهِ» ۴ طبری: إبن عبّاس گفت: یک سال منتظر بودم که از عمر بپرسم مقصود از آن دو زن کی است که در اینکه آیه گفته شده است: اگر در برابر پیغمبر پشتیبان هم باشید! ولی موقع مناسب نیافتم تا روزی در سفر حج بسر زمین «مرّ الظّهران» برای حاجت رفت و گفت آب بمن برسان چون از کار خود برگشت آب بر او می‌ریختم و موقع را مناسب دیدم و پرسیدم و سخن خود -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۳۱۳] تمام نکرده بودم که او گفت: عایشه و حفصه. مجمع: «تظاهرا» با تشدید ظاء که از تتظاهرا با تا بوده و یکی تبدیل به ظاء شده است قرائت شده است و بی‌تشدید هم قرائت مردم کوفه است. فی ظلال: در مسند امام احمد از إبن عبّاس نقل است: پیوسته آرزو داشتم که مقصود از آن دو زن که در آیه یاد شده است از عمر بپرسم و نتوانستم تا در راه حجّ که بقضای حاجت رفت و برگشت و آب بر دست او ریختم و وضو گرفت پرسیدم، گفت: از تو عجب است [زهری گفت: سوگند بخدا نمیخواست بگوید ولی پنهان نکرد] آن عایشه و حفصه بودند سپس چنین گفت: ما گروه قریش مردمی بودیم که بر زنهای خود مسلّط بودیم چون بمدینه آمدیم مردمی دیدیم که زنهاشان بر آنها مسلّط هستند، زنهای ما هم کم‌کم از آنها یاد گرفتند و خانه من خانه‌ی امیّهٔ بن زید بود در بخش عوالی روزی بر همسر خود خشمگین شدم او جوابم را پس گفت، و من از کارش در شگفت شدم که چرا چنین می‌کنی! گفت چه شگفت داری! بخدا که زنهای پیغمبر جواب آن حضرت را پس می‌دهند و روز باشد که تا شب او را رها می‌کنند و بصورت قهر بسر می‌برند، من از آنجا روانه شدم و بخانه‌ی دخترم حفصه رفتم و از او اینکه را پرسیدم او گفت: چنین است که جواب پیغمبر را پس می‌دهیم و شود که روز تا شب از او جدا شویم. گفتم: هر که چنین کند زیان دیده است و ناامید از زندگی. مگر آسوده خاطر هستید که بواسطه‌ی خشم پیغمبر خدا بر یکی از شما خشمگین شود و او نابود شود. و دخترم تو دیگر چنین مباش و از پیغمبر چیزی مخواه و اگر چیزی خواستی از خودم مطالبه کن. و اگر همسایه‌ی اطاق تو زیباتر و محبوب‌تر نزد پیغمبر است تو گول مخور و از راه خود بکج مرو [مقصودش عایشه بود] و من همسایه‌ای از انصار داشتم که با هم نوبت گذارده بودیم یک روز من از آبادی خود پائین میآمدم و خدمت پیغمبر می‌رسیدم و از اخبار وحی و جز آن که خبردار می‌شدم برای او می‌بردم و روز دیگر او چنین می‌کرد. و چندی بود اینکه گفتگو می‌شد که قبیله‌ی [صفحه ۳۱۴] غسّان در کار فراهم کردن وسائل و اسب است برای جنگ با ما. روزی آن همسایه از آبادی فرود رفت و شب برگشت و در خانه‌ی من کوبید و آواز کرد. من بیرون رفتم گفت: پیش آمد بزرگی شده است گفتم چیست! مگر قبیله‌ی غسّان بسر ما آمده‌اند! گفت: نه بلکه بزرگتر و دامنه‌دارتر که پیغمبر زنهای خود را طلاق گفته است. من گفتم: دخترم حفصه از زندگی ناامید شد و من هم زیاندیده. چون صبح نماز خواندم لباس بر خود راست کردم پائین آمدم و بخانه‌ی دختر وارد شدم و او گریه می‌کرد. پرسیدم مگر پیغمبر شما را طلاق گفت! بپاسخ گفت: نمی‌دانم و آن حضرت اکنون در اینکه مشربه نشسته است و از همه کناره کرده است. من نزد غلام سیاهی که آنجا بود رفتم و گفتم: از پیغمبر برایم اجازه بگیر. او رفت و برگشت و گفت: جواب نداد. من بمسجد رفتم نزدیک منبر دیدم گروهی نشسته‌اند و بعضی گریه می‌کنند من نشستم، شور دلم آرامم نگذارد و دوباره پیش آن غلام رفتم و گفتم: برایم اجازه بگیر. او رفت و بیرون آمد و گفت ساکت ماند. باز رفتم و نزدیک منبر نشستم، و نتوانستم آرام باشم برگشتم و با غلام گفتم برایم اجازه بگیر. او آمد و گفت: جواب نداد. من برگشتم آن غلام از پشت سر آوازم کرد و گفت: وارد شو که پیغمبر اجازه داد. من وارد شدم و سلام کردم و دیدم تکیه کرده بر حصیری که نشانه‌ی آن در پهلوی آن حضرت نمودار است. من عرض کردم: زنهای خود را طلاق گفتی! سر بالا کرد و فرمود: نه، من آن سخن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که با زنم گفتم و آن روش که ما قریش با زنهامان داشتیم و رفتار مردم مدینه را بآن حضرت عرض کردم. لبخندی زد و نیز آنچه با دخترم گفته بودم نقل کردم و هم دوستی عایشه در نظر پیغمبر باز آن حضرت تبسّمی فرمود. آنگاه گفتم: اجازه می‌فرمائید بنشینم و دوستانه سخن بگویم! فرمود: بلی، من نشستم و سر بالا کردم و آنچه نگریستم بخدا سوگند چشمم بچیزی که دیدنی باشد نیفتاد جز مهابت مقام پیغمبر، عرض کردم: مردم ایران و رم خدا نمی‌پرستند و در گشایش زندگی و خوشی بسر می‌برند، شما از [صفحه ۳۱۵] خدا بخواه که به پیروانت گشایشی دهد. آن حضرت از حال تکیه بلند شد و راست نشست و فرمود: ای پسر خطّاب تو مگر در روش خود و دینت دو دل هستی! اینها مردمی هستند که خوشی آنها در همین دوران زندگی است من گفتم ای رسول خدا تو بخواه که خدا مرا باین گفتارم نگیرد و بیامرزد. و آن حضرت سوگند یاد کرده بود که تا مدّت یک ماه بخانه‌ی زنهای خود نرود، و اینکه حدیث را مسلم و بخاری و ترمذی و نسائی از چند طریق از زهری نقل کرده‌اند بی‌اختلاف. «وَ صالِحُ‌المُؤمِنِین» ۴ طبری: یعنی مؤمنین برگزیده و خوب هم پشتیبان و دوست او هستند بعضی گفته‌اند مقصود پیغمبرانند و بعضی گفته‌اند: مقصود ابو بکر و عمر است، که پشتیبان آن حضرت هستند. -قرآن-۱-۲۷ مجمع: ابو مسلم گفته است اینکه کلمه «صالحوا» بصیغه‌ی جمع بوده است و چون در تلفّظ واو نیفتد برای اتّصال بلام المؤمنین که هر دو ساکن و غیر قابل تلفّظ هستند از اینکه روی در نوشتن قرآنها آن را انداخته‌اند. و مجاهد گفته است: مقصود از صالح المؤمنین علیّ علیه السّلام است. و اسماء بنت عمیس گفته است از پیغمبر شنیدم که فرمود: «صالِحُ‌المُؤمِنِین» علیّ است. -قرآن-۳۸۱-۴۰۴ «سائِحاتٍ» ۵ مجمع: یعنی برگذارندگان در فرمانبری حقّ. إبن عبّاس گفته است: یعنی روزه‌داران إبن زید و پدرش زید بن اسلم و جبّائی گفته‌اند: -قرآن-۱-۱۲ یعنی مهاجرات. و آنها که سائح را بمعنی صائم و روزه‌دار گفته‌اند از آن رو است که مانند جهانگرد که پیوسته در حرکت و گردش است روزه‌دار هم پیوسته در امساک از خوراک است. «تَوبَةً نَصُوحاً» ۸ مجمع: اینکه کلمه چند معنی شده است: ۱- توبه‌ی خالص برای خدا ۲- پیغمبر در جواب معاذ بن جبل فرمود: آنکه توبه کند چنانکه اگر شیر به پستان برگشت او دوباره گناه کند ۳- بآنجور که توبه خود آدمی را پند دهد تا از دل پشیمان باشد و استوار در رها کردن هر زشتی -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۱۶] که مانند آن گناه گذشته باشد ۴- کلبی گفته است: یعنی استغفار به زبان، و پشیمانی بدل و امساک ببدن ۵- حسن بصری گفت: پشیمانی از گذشته و خود فراهم کردن بر ترک در آینده ۶- سعید بن جبیر گفته یعنی توبه‌ی پذیرفته که در آن سه شرط است ترس قبول نشدن و امید قبول شدن و پیوسته در فرمانبری بودن ۷- گناه را در جلو چشم بدارد که گویا باو می‌نگرد ۸- از نصح بمعنی دوختن است که گویا گناه دین را پاره می‌کند و توبه آن را پینه می‌کند ۹- یعنی چون توبه میان گناهکاران و دوستان خدا با هم جمع میکند پس مانند نصح است که چیزی را بهم می‌دوزد ۱۰- مانند خیاط است که پاره‌های پارچه را بوسیله‌ی دوختن بهم می‌چسباند چون فرمانبری را استوار و بهم پیوسته می‌کند. و اینکه کلمه با فتح و ضمّ نون خوانده شده است. کشف: ابو بکر زقّاق مصری گفته است: یعنی ردّ مظالم و استحلال خصم و چسبیدگی بطاعت و بندگی. ذو النّون گفته است: یعنی کم خوردن، کم خوابیدن، کم گفتن. تفسیر حسینی: نظم: توبه چون باشد، پشیمان آمدن || بر در حق نو مسلمان آمدن خدمتی از سر گرفتن با نیاز || با حقیقت روی کردن از مجاز «لا یُخزِی- الخ» ۸ فخر: یعنی پیغمبر را خوار نمی‌کند که شفاعتش را رد کند و همسران او را اگر گناهکار باشند در جلو کافران عذاب نمی‌کنند. و معتزله بظاهر اینکه جمله استدلال کرده‌اند که خدا همراهان پیغمبر که مؤمنین باشند خوار و آزار نمیکند پس مؤمن اگر گناهکار هم باشد بموجب اینکه آیه در عذاب نخواهد بود. -قرآن-۱-۱۲ «نُورُهُم یَسعی- الخ» ۸ فخر: یعنی چون می‌روند نورشان در جلو آنها است و چون بحساب‌شان برسند از طرف راست‌شان روشن هستند که نامه‌ی عمل‌شان آنجا است و جمله‌ی بعد که «أَتمِم لَنا نُورَنا» می‌گویند برای تقرّب به -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۱۹۵-۲۱۷ [صفحه ۳۱۷] حق است یا هر کس باندازه‌ی کارش نور دارد و آنجا تقاضای بیشتر میکند. «وَ کُتُبِهِ» ۱۲ مجمع: کتاب بصورت مفرد هم خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۵ سخن ما: ۱- آیت پنجم کلمات «مُسلِماتٍ مُؤمِناتٍ» چون کلمه‌ی مسلمات پیش از مؤمنات گفته شده است نشان میدهد که ایمان محدود است نسبت به

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اسلام و شاید غیر از آنچه در مذهب شیعه ایمان را ولایت میدانند اینکه آیه بخواهد بفهماند: اسلام حالت تسلیم و خودداری از نافرمانی است که تمام افراد جامعه‌ی اسلامی گرچه کسی منافق یا بدکار در نهانی باشد مشمول اسلام است و مسلمان شمرده می‌شود. ولی ایمان حالت قلبی و دلدادگی است که از جان و دل تسلیم و سرسپرده‌ی فرمان حق باشد و از اینکه روی گفته شده است که شاید خدا زنهای بهتر از شما برای پیغمبر فراهم کند که علاوه بر مسلمانی همانند شما، مؤمن هم باشند و دل‌شان با پیغمبر باشد نه مانند شما بد خوی که آزار پیغمبر بخواهند و پشتیبان یکدگر در برابرش شوند. -قرآن-۳۳-۵۶ ۲- اینکه پنج آیه ز آغاز تا بانجام نمایش خاصّیت تضادّی ملک و ملکوتی پیغمبر [ص] است که آدمی است آسمانی و خاکی از یک سوی چون مردمی گرفتار چند زن دیو خوی است که پیوسته در کمین یکدیگرند و برای آزار او کمر بسته‌اند و بیچاره‌اش کرده‌اند که تسلیم بخواسته‌های آنها می‌شود و آنچه خواهند بر خود حرام میکند و در برابر اینکه نموداری و ناچاری، از آسمان و جهان پشت دیدار آدمیان با او سخن می‌گویند و ملامتش می‌کنند و زنهای خودخواه و بد رفتارش را تهدید می‌کنند و بجای خود می‌نشانند که هم شما محروم زندگی خواهید شد و هم از فراتر آسمانها آفریدگانی او را کومک خواهند کرد. ۳- آیت هشتم جمله‌ی «وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ» بهمان گونه که در آیت پنجم گفتیم شاید بفهماند: هر مؤمن که با پیغمبر است برستاخیز، خدا خوارش نمیکند ولی اگر فقط مسلمان باشد و مؤمن شمرده نشود در آسودگی از خواری با پیغمبر نخواهد بود و آنچه از امام فخر نقل کردیم که اینکه آیه می‌فهماند مؤمن گناهکار -قرآن-۲۴-۵۵ [صفحه ۳۱۸] آسوده است درست نیست چون اگر شرط ایمان تقوی و پرهیزکاری باشد مؤمن گناهکار نخواهد بود. و ظاهر از مجموع آیات نیز همین است که مؤمن پرهیزگار است و ایمان تقوی لازم دارد پس آنکه از گناه پرهیز نداشت مؤمن شمرده نخواهد شد و مسلمان است و شاید که دورانی گرفتار باشد و یا از پایه و بهره‌ی مؤمنین محروم باشد و از اینکه روی خواری بیند. ۴- آیت ۸ جمله‌ی «أَتمِم لَنا نُورَنا» که نقل فخر از دیگران را نوشتیم شاید بتوان گفت: مؤمنین که از جلو و سوی راست روشنی دارند باز هم میگویند: -قرآن-۲۰-۴۲ خدایا روشنی ما تمام کن از آن رو است که چون از گذشته‌ی خود دلشادند به یاد آن روزگار و بخوی دیرین خود خواستار عنایت پروردگارند که تمامی نور و آمرزش باشد گرچه در آنجا چیزی افزوده نمی‌شود و آنها نورانی و آمرزیده‌اند و آنچه دارند می‌خواهند ولی کنایه از زبان حالی است که مؤمن در آنجا نیز بگفتگوی با حق است و از یاد حق بی‌خبر نیست گرچه در آسایش است. ۵- از آیت ششم «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَکُم» تا آخر نهم «وَ بِئسَ المَصِیرُ» قسمت دوّم اینکه سوره است که بیم دادن کافران است بدنبال تهدید زنان پیغمبر که بدکاری و نافرمانی چنین دنباله دارد که آتش است و آتشگیره‌ی آن سنگ و آدم است و جهت اینکه نام سنگ و آدم بمیان آمده شاید اینکه باشد که چون آتش عالم دیگر بمانند آتش اینکه جهانی زود گذر نیست پس آتشگیره‌ی آن ناچار جز آدمی نخواهد بود که آتش افروز خود است و دیگران زیرا غیر از آدمی کسی آزار و زشتی و آتش افروزی نتواند که نه فکری دارد و نه قدرتی و نه توانی و نه بدخوئی، و هر موجودی در حد وجودی و اندازه‌ی ظرفیت خود جنبشی و دورانی دارد یک نواخت که آغاز و انجام کارش معین است اما آدمی است که هر دمی اندیشه‌ای دارد و آتشی میفروزد و یا پرتوی دارد و نوری می‌فشاند. -قرآن-۲۰-۶۹-قرآن-۸۴-۱۰۵ و نام حجاره شاید بمناسبت سنگ کبریت باشد که مردم می‌شناختند و یا بتهای سنگی خداهای آنها باشد که ارزش آنها معرّفی شده است. چنانکه دیگران [صفحه ۳۱۹] گفته‌اند. و شاید بمناسبت آتشزنه است و یا نگهداری و فزونی گرمی باشد. ۶- آیت آخر که بنام مثل آورده شده است باز یادآوری آن زنان است از حال و سرگذشت زنان در گذشته‌ی تاریخی که کمابیش از کتابخوانده‌ها و دینداران یهودی و مسیحی شنیده بودند، و اینکه خود روش تربیتی عالی است که پس از فاش کردن راز و بد دلی آنها و بیم از درهم ریختن پایه‌ی زندگی‌شان بطلاق و ترساندن از آزار عالم دیگر از راه تاریخ و سنجش روش نیک و بد در گذشتگان یاد آوری‌شان می‌کند که کار آن زنان نامی تاریخی در نظر بیاورید و از بدان‌شان عبرت بگیرید و از نیکان‌شان پیروی کنید که سرنوشتشان همان بود که شما شنیده‌اید و ما می‌گوئیم.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوره ملک

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۶۷ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الملک [۶۷]: آیات ۱ تا ۳۰]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ تَبارَکَ الَّذِی بِیَدِهِ المُلکُ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیءٍ قَدِیرٌ [۱] الَّذِی خَلَقَ المَوتَ وَ الحَیاةَ لِیَبلُوَکُم أَیُّکُم أَحسَنُ عَمَلاً وَ هُوَ العَزِیزُ الغَفُورُ [۲] الَّذِی خَلَقَ سَبعَ سَماواتٍ طِباقاً ما تَری فِی خَلقِ الرَّحمنِ مِن تَفاوُتٍ فَارجِعِ البَصَرَ هَل تَری مِن فُطُورٍ [۳] ثُمَّ ارجِعِ البَصَرَ کَرَّتَینِ یَنقَلِب إِلَیکَ البَصَرُ خاسِئاً وَ هُوَ حَسِیرٌ [۴] -قرآن-۱-۴۱۶ وَ لَقَد زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنیا بِمَصابِیحَ وَ جَعَلناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ وَ أَعتَدنا لَهُم عَذابَ السَّعِیرِ [۵] وَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِم عَذابُ جَهَنَّمَ وَ بِئسَ المَصِیرُ [۶] إِذا أُلقُوا فِیها سَمِعُوا لَها شَهِیقاً وَ هِیَ تَفُورُ [۷] تَکادُ تَمَیَّزُ مِنَ الغَیظِ کُلَّما أُلقِیَ فِیها فَوجٌ سَأَلَهُم خَزَنَتُها أَ لَم یَأتِکُم نَذِیرٌ [۸] قالُوا بَلی قَد جاءَنا نَذِیرٌ فَکَذَّبنا وَ قُلنا ما نَزَّلَ اللّهُ مِن شَیءٍ إِن أَنتُم إِلاّ فِی ضَلالٍ کَبِیرٍ [۹] -قرآن-۱-۵۱۲ وَ قالُوا لَو کُنّا نَسمَعُ أَو نَعقِلُ ما کُنّا فِی أَصحابِ السَّعِیرِ [۱۰] فَاعتَرَفُوا بِذَنبِهِم فَسُحقاً لِأَصحابِ السَّعِیرِ [۱۱] إِنَّ الَّذِینَ یَخشَونَ رَبَّهُم بِالغَیبِ لَهُم مَغفِرَةٌ وَ أَجرٌ کَبِیرٌ [۱۲] وَ أَسِرُّوا قَولَکُم أَوِ اجهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ [۱۳] أَ لا یَعلَمُ مَن خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِیفُ الخَبِیرُ [۱۴] -قرآن-۱-۳۷۷ هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الأَرضَ ذَلُولاً فَامشُوا فِی مَناکِبِها وَ کُلُوا مِن رِزقِهِ وَ إِلَیهِ النُّشُورُ [۱۵] أَ أَمِنتُم مَن فِی السَّماءِ أَن یَخسِفَ بِکُمُ الأَرضَ فَإِذا هِیَ تَمُورُ [۱۶] أَم أَمِنتُم مَن فِی السَّماءِ أَن یُرسِلَ عَلَیکُم حاصِباً فَستَعلَمُونَ کَیفَ نَذِیرِ [۱۷] وَ لَقَد کَذَّبَ الَّذِینَ مِن قَبلِهِم فَکَیفَ کانَ نَکِیرِ [۱۸] أَ وَ لَم یَرَوا إِلَی الطَّیرِ فَوقَهُم صافّاتٍ وَ یَقبِضنَ ما یُمسِکُهُنَّ إِلاَّ الرَّحمنُ إِنَّهُ بِکُلِّ شَیءٍ بَصِیرٌ [۱۹] -قرآن-۱-۵۲۸ أَمَّن هذَا الَّذِی هُوَ جُندٌ لَکُم یَنصُرُکُم مِن دُونِ الرَّحمنِ إِنِ الکافِرُونَ إِلاّ فِی غُرُورٍ [۲۰] أَمَّن هذَا الَّذِی یَرزُقُکُم إِن أَمسَکَ رِزقَهُ بَل لَجُّوا فِی عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ [۲۱] أَ فَمَن یَمشِی مُکِبًّا عَلی وَجهِهِ أَهدی أَمَّن یَمشِی سَوِیًّا عَلی صِراطٍ مُستَقِیمٍ [۲۲] قُل هُوَ الَّذِی أَنشَأَکُم وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمعَ وَ الأَبصارَ وَ الأَفئِدَةَ قَلِیلاً ما تَشکُرُونَ [۲۳] قُل هُوَ الَّذِی ذَرَأَکُم فِی الأَرضِ وَ إِلَیهِ تُحشَرُونَ [۲۴] -قرآن-۱-۵۱۰ وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الوَعدُ إِن کُنتُم صادِقِینَ [۲۵] قُل إِنَّمَا العِلمُ عِندَ اللّهِ وَ إِنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ [۲۶] فَلَمّا رَأَوهُ زُلفَةً سِیئَت وُجُوهُ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ قِیلَ هذَا الَّذِی کُنتُم بِهِ تَدَّعُونَ [۲۷] قُل أَ رَأَیتُم إِن أَهلَکَنِیَ اللّهُ وَ مَن مَعِیَ أَو رَحِمَنا فَمَن یُجِیرُ الکافِرِینَ مِن عَذابٍ أَلِیمٍ [۲۸] قُل هُوَ الرَّحمنُ آمَنّا بِهِ وَ عَلَیهِ تَوَکَّلنا فَستَعلَمُونَ مَن هُوَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ [۲۹] -قرآن-۱-۴۹۳ قُل أَ رَأَیتُم إِن أَصبَحَ ماؤُکُم غَوراً فَمَن یَأتِیکُم بِماءٍ مَعِینٍ [۳۰] -قرآن-۱-۸۶ [صفحه ۳۲۱]

معنی لغات: «تَبارَکَ» یعنی تقدّس و برکت بمعنی فرخندگی و خوشی و فزونی. «حَسِیرٌ» از راه مانده که پیشرفت در راه رفتن ندارد. شهیق صدای الاغ، پیچیدن گریه در سینه. «تَفُورُ» از مصدر فور و فوران بمعنی جوشیدن دیگ و آب از زمین. «فَسُحقاً» دوری، بعد از رحمت حق. «تَمُورُ» از مصدر مور بمعنی موج و بی‌آرامی دریا، حرکت عرضی بسرعت که از طرفی به طرف دیگر برود و بتندی بر گردد. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۸۱-۹۰-قرآن-۱۸۹-۱۹۸-قرآن-۲۶۰-۲۷۰-قرآن-۳۰۱-۳۱۰ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان و مهربان بفرمانبران ۱ چه فرخنده است آنکه ملک بدست او است و همه توانائی باو است ۲ همو که مرگ و زندگی آفرید تا بیازماید و نمودار شود کدامیک از شما نکوکارتر است چه او برتر است و آمرزگار ۳ همانکس که هفت آسمان با شکوبها آفرید چنانکه در آفرینش آن بخشنده خدای کم و بیشی بینی باز چشم بینداز و ببین که در آن شکافی و رخنه‌ای بینی! ۴ بار دیگر چشم باز گردان تا که چشمت بسویت باز مانده برگردد و بیچاره باشد ۵ ما بودیم که آسمان جهان [و فضای بالای سر آدمیان] را به چراغهای ستاره آراستیم و آن را برای راندن دیوان کردیم [تا آدمیان بتاریکی شب ز اندیشه‌ی دیوان آسوده دل باشند با نمایاندن قدرت حق دیو سیرتان رانده شوند و اندیشه‌های پلید ز خود دور کنند] که بهره‌ی آنها را ز آتش دوزخ آزاری آماده کردیم ۶ چه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنها که منکر پروردگار خود شدند سزاشان آتش دوزخ است که بد سر انجامی است ۷ و چون بآن فروشان کنند زشت آوازی از آن شنوند که گوئی می‌جوشد ۸ و ز هم پاشیده می‌شود از خشم که بر کافران دارد. و چون گروهی بآن فتند نگهبانان ز ایشان پرسند: مگر کس شما را بیم اینکه نداد! ۹ گویند چنین است که بیم آوران آمدند و ما نادرست‌شان شمردیم و گفتیم: [صفحه ۳۲۲] خدا ز آسمان چیزی نیاورد و شما جز که گمراهید کسی نباشید ۱۰ و اگر گوش شنوا داشتیم و خردمند بودیم مردان آتشین نمی‌شدیم ۱۱ پس خود گناه خویش بزبان آورند و چه بیچاره و نابود بوند دوزخیان ۱۲ البته برای آنها که ز پروردگار نادیده‌ی خود بدل بترسند آمرزش است و بزرگ مزدی ۱۳ و خود خبردار باشید چه سخن پوشیده گوئید و یا بآشکار که دانای درون سینه‌ها است ۱۴ و چون شود نداند آنکه آفریده است و باریکبین است و آگاه! ۱۵ و زمین بزیر پایتان کرده پس بر سراسر آن برآئید و از روزی خداوندی برخوردار شوید که بسرانجام همگی ز گورتان بسوی او روید ۱۶ مگر شما آدمیان آسوده‌اید از آنکه قدرتش در آسمان و بالای سر شما است، بر زمین فروتان برد و آن در دل خود زیر- و روتان کند! ۱۷ و یا آسوده‌اید که او بر سرتان سنگریزه فرو ریزد و آن گاه بدانید: چگونه است بیم و نوید ما! ۱۸ و مردم پیش از اینکه تازیان پیغمبران را دروغزن دانستند پس چگونه بود سر انجام اینکه زشتکاری! ۱۹ مگر نمی‌نگرند بقدرت حق که پرندگان بر فراز سرشان چگونه پر می گشایند و فراهم می کنند! البتّه جز بخشنده خدای کس نه چنین بداردشان که او است بینای بهر چیز و بس ۲۰ مگر کسی ز اینکه گروه‌تان تواند به پیشگاه بخشنده خدای یارتان شود! البته نه چنین است که کافران گول‌خورده‌ی دیوانند ۲۱ یا اگر خدای روزی خود ز شما باز دارد، که روزی رسان‌تان بود! [نه زین سخنان پند پذیرند] که بر ستیزه و سختی خود بمانند ۲۲ آیا آنکه نگونسار چهره بر زمین می‌رود درست است یا آنکه ایستاده براه راست می‌رود! ۲۳ ای محمّد بکافران بگو: خدا است که شما را آفرید و گوش و دل و چشم‌تان داد ولی شما چه اندک سپاسگزار بودید ۲۴ و هم بگوی‌شان: او است که شما را بر زمین هر گروهی بجائی آفرید و بسوی او فراهم‌تان می کنند ۲۵ با تو گویند: اگر راستگوئید اینکه وعده و رستاخیز کی خواهد بود! ۲۶ بگو جز خدا کسی از آن خبر ندارد و من [اختیاری ندارم] جز که بیم‌آوری نمایانم ۲۷ پس چو رستاخیز ز نزدیک بینند [صفحه ۳۲۳] سخت بد چهره شوند کافران و گویندشان: همین است که دعوی آن می‌داشتید ۲۸ تو بگو: [شما که بدخواه مائید] اگر خدا من و یاورانم را نابود کند و یا ببخشد برای کافران چه اندیشید و ز آزار دردناک که پناه‌شان دهد! ۲۹ بایشان بگو او خداوند است که بخشنده است و ما باو گرویدیم و پشتیبان خود کردیم و شما به زودی بدانید کی است که بآشکار گمراه است ۳۰ باز بآنها بگو: اگر آب چاه و چشمه‌تان فرو رود کی برای‌تان اینکه آب گوارا بیاورد!. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره را «واقیهٔ و منجیهٔ» نامیده‌اند چون از پیغمبر نقل کرده‌اند که ز آزار قبر نگاه می‌دارد و میرهاند و جمله به مکّه آمده است و سی آیت است جز بحساب قاریهای مکّه و قاریهای آخری مدینه که سی و یک آیه دانسته‌اند. بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ کشف الاسرار: شنونده‌ی اینکه کلمت از هیبت اینکه کلمت چنان از خود فانی شود که مرورا هیچ خیال نماند و از هر نشان که دهند از آن نشان نهان شود: -قرآن-۱-۳۷ محوت اسمی، و رسم جسمی، و غبت عنّی، و دمت انتا || و فی فنائی فنی فنائی، و فی ورائی وجدت انتا باز بسماع نام رحمان و رحیم از مضیق دهشت بصحراء انس افتد و فناء وی بصفت بقاء بدل گردد اینکه است سنّت خدا عزّ کبریائه، و تقدّست اسمائه هیبت الهیّت بنماید که موجب دهشت است و حیرت باز مرهم نهد بصفت لطف و رحمت. اللّه اشارت است به جلال و عزّت الوهیّت رحمن و رحیم اشارت است به کمال لطف و رحمت. «تَبارَکَ» ۱ مجمع: ابو مسلم گفته است: ۱- یعنی برتر است و شکوهمندتر که در کارش و خودش نالایقی باشد ۲- و گفته‌اند: یعنی بلند پایه‌ای است که نه ورا آغاز بود نه انجام ۳- و گفته‌اند: یعنی بحقیقت بزرگ است چه همه چیز باو پدیده است و پاینده ۴- یعنی بلند مرتبه است آنکه همه فرخندگی از -قرآن-۱-۱۲ [صفحه ۳۲۴] او است. «خَلَقَ المَوتَ وَ الحَیاةَ» ۲ کشف: إبن عبّاس گفت: یعنی بدنیا مرگ میرساند و بآخرت زندگی دوباره. و از آن روی موت اوّل گفته شده است که نشانه‌ی قهر و برتری یا چیرگی است. و گفته‌اند: چون هر چیزی نبوده و پیدا شده است مانند نطفه و خاک از اینروی مرگ جلو گفته شده است. از إبن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبّاس نقل است: مرگ بصورت گوسفندی آفریده شده است که بوی آن و پای آن به هر چه رسد نابود شود، و زندگی بشکل اسب ماده آفریده شده که بهر چیز بگذرد و یا بویش برسد جان بگیرد و آن مرکب پیغمبران و جبرئیل بود و از ردّ پای همان حیوان که جبرئیل سوارش بود سامری مشتی خاک برداشت و در گوسالهی طلا ریخت و او زنده شد و بصدا آمد. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: یعنی مرگ آفرید تا در بندگی شکیبا باشند و زندگی آفرید برای شکرگزاری. و گفتهاند: مرگ را برای پندگیری و زندگی برای توشه برداری آفرید. «لِیَبلُوَکُم أَیُّکُم- الخ» ۲ مجمع: ۱- یعنی مرگ و زندگی آفرید برای اینکه با شما بواسطهی وظایف دین مانند کسی رفتار شود که خواهد آزمایشتان کند تا هر کس سود و زیان کار خود بیند ۲- گفتهاند: تا معلوم شود کی بیشتر بیاد مرگ است و آمادهتر برای آن و شکیباتر بر مرگ خود و دیگران و بهتر فرمانبر وظایف دین باشد. ابو قتاده گفت: از پیغمبر معنی «أَحسَنُ عَمَلًا» را پرسیدم. فرمود: یعنی کی عقل او بهتر و کاملتر است و ترس و فرمانبری او از خدا بیشتر است. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۳۹۹-۴۱۷ کشف: یعنی برای اینکه از زندگی تا مرگ شما را بیازماید. فخر: ۱- چون آزمایش برای خبردار شدن است پس آزمایش خداوند تعبیری است مجازی بمعنی رفتار بمانند کسی که خواهد آزمایش کند ۲- چون اصل مرگ و زندگی آزمایش نیست پس در آیه که گفته شده است مرگ و زندگی [صفحه ۳۲۵] برای آزمایش آفرید از جهت اینکه است که همانند آزمایش است از اینکه روی لام تعلیل آورده شده و بطور مجاز گفته شده است مرگ و حیات برای آزمایش است ۳- چون موت مقصود حالت بیجان بودن است که مراتب پیدایش نطفه و تحولات آن است و حیات حالت پیدایش روح است پس آزمایش و گرفتاری و تجربه نتیجه اینکه موت و حیات خواهد بود که آدمی بداند چنین مراحلی پیموده و باز مراحل دیگر ممکن است بپیماید تا دوباره زنده شود و اینکه راه عبرت او باشد ۴- اگر بگوئیم: مقصود موت در اینکه عالم و حیات عالم دیگر است تناسب «لِیَبلُوَکُم» برای نتیجه روشن است چون نتیجهی مرگ و زندگی بعدی آزمایش نکوکار و بدکار است ۵- در کشّاف گفته: معنی «لیبلو» «لیعلم» است یعنی تا به شما بفهماند که نکوکارتر است! -قرآن-۵۹۲-۶۰۷ «سَبعَ سَماواتٍ طِباقاً» ۳ مجمع: یعنی هفت آسمان طبقه طبقه یکی بالای دیگر آفرید. بعضی گفتهاند: مقصود از طباق مطابقه و شباهت است. -قرآن-۱-۲۷ یعنی هفت آسمان مطابق و همانند یکدگرند در نظم و استحکام. «مِن تَفاوُتٍ» ۳ مجمع: «تفوّت» بر وزن تفعّل با تشدید عین خوانده شده و اینکه هم لغتی است در برابر «تفاوت». -قرآن-۱-۱۷ «ارجِعِ البَصَرَ کَرَّتَینِ» ۴ فخر: مقصود از «کَرَّتَینِ» نه دو نوبت چشم گرداندن بچیزی است بلکه مقصود وارسی و مکّرر نظر کردن است. چنانکه کلمات لبّیک و سعد یک نه بمعنی دو نوبت جواب گفتن و موافقت کردن است بلکه کنایه است از جواب و موافقت پیدرپی. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۵۰-۶۳ «جَعَلناها رُجُوماً» ۵ کشف: یعنی ستارهها را وسیلهی تیر زدن به دیوان کردیم. ضحّاک گفته است: با اینکه ستارهها که دیده میشود بشیاطین نمیزنند و آن ستاره که برای آن کار است دیده نمیشود. ابو علیّ گفته است با ستاره اینکه کار نمیشود چون آنها از جای خود نمیجنبند ولی از آنها تیر چون آتش جدا میشود و میسوزاند. -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۳۲۶] فخر: در جملهی جلو که گفته شده است «زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنیا» نمیفهماند که ستارهها را در آسمان دنیا جای دادهاند چون اگر آسمان مادهی جلوگیر نور نباشد و ممکن باشد نور از آن بگذرد پس خواه ستاره در آسمان دنیا باشد یا بالاتر از آن باشد نور آن از آسمان دیده میشود و بهر روی آسمان ما آراسته بآن است و در بالای سر آن را میبینیم، و معلوم باشد: علمای هیئت میگویند: -قرآن-۴۶-۷۶ ستارههای ثابت در فلک هشتم هستند که بالاتر از سیّارات هستند چون بعضی از آنها بوسیلهی سیّارات بکسوف میروند پس بالاتر از سیّارات هستند و چون همهی آنها یک حرکت کند یک نواخت دارند که در صد سال یک درجه از مدار همگانی خود را میپیمایند پس همهی آنها در یک سطح و یک آسمان برتر از سیارات هستند که فلک هشتم نامیده میشود. ولی اینکه استدلال درست نیست چه ممکن است پارهای از آنها در فلکی و سطحی پائینتر از فلک قمر باشند که در حرکت و کندی برابر با حرکت آنهای دیگر در فلک هشتم باشند و ما گمان میکنیم همه در یک سطح و یک فاصله هستند. و با اینکه فرض که پائینتر از فلک قمر و با کرهی ماه بودند در آسمان دنیا خواهند بود که در آیه گفته شده است [اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گفته‌های امام فخر مربوط است بعقیده‌ی قدما در هیئت و مشهور بهیئت بطلمیوسی است] و جمله‌ی «رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ» ممکن است مقصود از شیاطین مردم شیطان صفت باشند و اختر شناسان که احکام نجومی دارند و ساعات سعد و نحس تعیین می‌کنند و سرنوشت هر کس را از ستاره‌ی او پیشگوئی می‌کنند و معنی رجوما از «رجم بالغیب» باشد بمعنی تیر بتاریکی انداختن که کنایه است از سخنی که بگمان گفته شود و حکمی ز اندیشه و فرضیه‌ی کس صادر شود و نتیجه‌ی معنی جمله اینکه می‌شود: ما ستاره‌ها را وسیله گمان و حکم ز اندیشه مردم شیطان صفت و منجمین قرار دادیم. -قرآن-۸۷۹-۹۰۴ «نَسمَعُ أو نَعقِلُ» ۱۰ مجمع: زجّاج گفت: یعنی اگر ما آن چنان شنوا بودیم که شنیده‌ی خود بخاطر سپاریم و در آن بیندیشیم و بآنگونه خردمند -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۲۷] بودیم که در خوب و بد با بینائی بنگریم و آنها را از هم جدا کنیم. إبن عمر گفته: پیغمبر فرمود: بسا مردی که در نماز و روزه و جهاد و امر بمعروف و نهی از منکر کوشش دارد ولی برستاخیز بیش از اندازه‌ی خردش مزد ندارد. و از انس مالك نقل است: بحضور پیغمبر از مردی تعریف کردند. آن حضرت پرسید: خردش چگونه است! عرض کردند: ما از کار او در بندگی خدا و نکوکاریش میگوئیم و شما از خرد او می‌پرسید. فرمود: بیخرد گرفتار بیخردی خود می‌شود بیش از آنچه بدکاری گرفتار سزای کار بد خود شود، فردای رستاخیز مردم درجه‌شان بالا میرود و از خداوند قرب و منزلت می‌بینند بآن اندازه که خرد ایشان بوده است. فخر: در کشّاف گفته است: از تفسیرهای شگفت‌آوری که شده است در اینکه آیه گفته‌اند: یعنی اگر ما از اصحاب حدیث و یا اصحاب رأی می‌بودیم گرفتار نمی‌شدیم. و با اینکه معنی که آنها کرده‌اند معلوم میشود اینکه آیه وقتی نازل شده است که دو دسته اصحاب رأی و حدیث پیدا شده‌اند و اینکه آیه برای آنها نازل شده و در برابر اینکه آیه البتّه آیتی دیگر هم در نکوهش و بیم دیگر مذاهب و مجتهدین باید نازل شده باشد. «فَسُحقاً» ۱۱ مجمع: ابو جعفر و کسائی با ضم حا و دیگران با سکون آن خوانده‌اند. - قرآن-۱-۱۱ «یَخشَونَ رَبَّهُم بِالغَیبِ» ۱۲ تفسیر حسینی: در عین المعانی گوید که مراد از غیب دل است که پوشیده است از خلق و پیدا بر خدای یعنی به دل ترسکار باشند مر ایشان را است آمرزش. و گفته‌اند: یعنی مزد ترسندگان امان باشد از هر چه ترسند. بیت: -قرآن-۱-۳۳ لا تخافوا مژده‌ی ترسنده است || هر که می‌ترسد مبارك بنده است خوف و خشیت خاص دانایان بود || هر که دانا نیست کی ترسان بود! ترسکاری رستگاری آورد || هر که درد آرد عوض درمان برد [صفحه ۳۲۸] «أَسِرُّوا قَولَکُم- الخ» ۱۳ کشف: إبن عبّاس گفت: اینکه آیه برای مشرکین نازل شد که نسبت به پیغمبر زبان درازی می‌کردند و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خبر- دار می‌شد آنها بیکدگر سفارش میکردند که آهسته سخن گوئید تا خدای محمّد خبردار نشود، اینکه آیه به جوابشان آمد. -قرآن-۱-۲۱ «مَناکِبِها» ۱۵ مجمع: قتاده گفته: مقصود از مناکب کوهها است. و مجاهد گفته: مقصود راهها و دره‌ها است. - قرآن-۱-۱۳ طبری: إبن عبّاس گفت: یعنی اطراف و دور و بر آن. «أَ أَمِنتُم» ۱۶ مجمع: «نشور و أمنتم» خوانده‌اند که با واو و یك همزه. -قرآن-۱-۱۵ و با یك همزه‌ی ممدود نیز خوانده‌اند و عموم قاریها با دو همزه خوانده‌اند. «مَن فِی السَّماءِ» ۱۶ کلید فهم قرآن سنگلجی: اینکه آیه و دگر آیات همانند اینکه که برای خدا جای معین کرده است مثل «یَخافُونَ رَبَّهُم مِن فَوقِهِم» برای اینکه است که اعراب خدایانی داشتند و باید متوجّه شوند که آفریننده‌ی شما برتر است که می‌تواند گرفتارتان کند و از هر سوی بر شما مسلّط است و اینکه خدایان ساخته‌ی خود شما است. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۳۸-۱۷۵ «یَمشِی مُکِبًّا» ۲۲ حسینی: رباعی: -قرآن-۱-۱۹ فرق است میان آنکه از روی یقین || با دیده‌ی بینا رود اندر ره دین تا آنکه دو چشم بسته بی‌دست کسی || هر گوشه همی رود به ظنّ و تخمین «کُنتُم بِهِ تَدَّعُونَ» ۲۷ کشف: یعنی ادّعای باطل که می‌کردید و می‌گفتید رستاخیز نخواهد بود. و یعقوب «تدعون» با تخفیف دال خوانده است یعنی شما دعا می‌کردید و می‌خواستید که بزودی برسد. چنانکه در آیت دیگر نقل گفتار کافران است «إِن کانَ هذا هُوَ الحَقَّ... فَأَمطِر عَلَینا حِجارَةً- الخ» یعنی اگر بیم و نوید پیغمبر راست است از هم اکنون بر سرمان سنگ بریز. - قرآن-۱-۲۸-قرآن-۲۶۰-۲۸۹-قرآن-۲۹۴-۳۱۹ [صفحه ۳۲۹] سخن ما ۱- آیت دوّم جمله‌ی «لِیَبلُوَکُم- الخ» که مرگ و زندگی برای آزمایش نکوکارترین مردم معین شده است شاید لام «لیبلو» برای غایت فعل و نتیجه‌ی کار باشد نه غرض فاعل و هدف

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شخص یعنی مرگ و زندگی شما بآن جا میرسد که در آخر کار نکوکارترین‌تان نمودار میشود. و خلاصه اینکه مرگ و زندگی نه برای آزمایش آفریده شده است بلکه پایان مرگ و زندگی نموداری نکوکارترین شما است. -قرآن-۳۴-۴۸ ۲- آیت پنجم جمله‌ی «جَعَلناها رُجُوماً- الخ» که گفته شده است: -قرآن-۲۴-۴۳ ستاره را ابزار راندن دیو کردیم چون معیّن نشده است که بچگونه و از کجا و کی اینکه کار انجام میشود. از اینروی فقط می‌توانیم بگوئیم: چون اینکه سوره به اتفاق در مکه نازل شده است معلوم است برای همان اعراب مکه بوده و آنچه خود از ستاره و شیطان می‌اندیشند بهمان گونه برای‌شان تشریح شده است بطوری که پذیرفتند و اعتراض نکردند، و آیا علاوه بر آنچه ظاهر آیه گفته است و آنها شنیده‌اند مطلبی دیگر هست که بما نرسیده است یا نیست! چون حدیث صحیح در آن مطلب در دست نداریم بهتر است که در استفاده‌ی از اینکه آیه بهمان معنی ظاهرش قناعت کنیم و احتمالی در معنی اینکه جمله هست که در ترجمه میان دو قلّاب نوشتیم ولی چون قابل اطمینان نیست آن را توضیح ندادیم.

سوره قلم

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۶۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره القلم [۶۸]: آیات ۱ تا ۵۲]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ ن وَ القَلَمِ وَ ما یَسطُرُونَ [۱] ما أَنتَ بِنِعمَةِ رَبِّکَ بِمَجنُونٍ [۲] وَ إِنَّ لَکَ لَأَجراً غَیرَ مَمنُونٍ [۳] وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ [۴] -قرآن-۱-۱۶۸ فَستُبصِرُ وَ یُبصِرُونَ [۵] بِأَیِّکُمُ المَفتُونُ [۶] إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعلَمُ بِالمُهتَدِینَ [۷] فَلا تُطِعِ المُکَذِّبِینَ [۸] وَدُّوا لَو تُدهِنُ فَیُدهِنُونَ [۹] -قرآن-۱-۲۲۸ وَ لا تُطِع کُلَّ حَلّافٍ مَهِینٍ [۱۰] هَمّازٍ مَشّاءٍ بِنَمِیمٍ [۱۱] مَنّاعٍ لِلخَیرِ مُعتَدٍ أَثِیمٍ [۱۲] عُتُلٍّ بَعدَ ذلِکَ زَنِیمٍ [۱۳] أَن کانَ ذا مالٍ وَ بَنِینَ [۱۴] -قرآن-۱-۱۸۷ إِذا تُتلی عَلَیهِ آیاتُنا قالَ أَساطِیرُ الأَوَّلِینَ [۱۵] سَنَسِمُهُ عَلَی الخُرطُومِ [۱۶] إِنّا بَلَوناهُم کَما بَلَونا أَصحابَ الجَنَّةِ إِذ أَقسَمُوا لَیَصرِمُنَّها مُصبِحِینَ [۱۷] وَ لا یَستَثنُونَ [۱۸] فَطافَ عَلَیها طائِفٌ مِن رَبِّکَ وَ هُم نائِمُونَ [۱۹] -قرآن-۱-۲۸۱ فَأَصبَحَت کَالصَّرِیمِ [۲۰] فَتَنادَوا مُصبِحِینَ [۲۱] أَنِ اغدُوا عَلی حَرثِکُم إِن کُنتُم صارِمِینَ [۲۲] فَانطَلَقُوا وَ هُم یَتَخافَتُونَ [۲۳] أَن لا یَدخُلَنَّها الیَومَ عَلَیکُم مِسکِینٌ [۲۴] -قرآن-۱-۲۱۳ وَ غَدَوا عَلی حَردٍ قادِرِینَ [۲۵] فَلَمّا رَأَوها قالُوا إِنّا لَضالُّونَ [۲۶] بَل نَحنُ مَحرُومُونَ [۲۷] قالَ أَوسَطُهُم أَ لَم أَقُل لَکُم لَو لا تُسَبِّحُونَ [۲۸] قالُوا سُبحانَ رَبِّنا إِنّا کُنّا ظالِمِینَ [۲۹] -قرآن-۱-۲۳۲ فَأَقبَلَ بَعضُهُم عَلی بَعضٍ یَتَلاوَمُونَ [۳۰] قالُوا یا وَیلَنا إِنّا کُنّا طاغِینَ [۳۱] عَسی رَبُّنا أَن یُبدِلَنا خَیراً مِنها إِنّا إِلی رَبِّنا راغِبُونَ [۳۲] کَذلِکَ العَذابُ وَ لَعَذابُ الآخِرَةِ أَکبَرُ لَو کانُوا یَعلَمُونَ [۳۳] إِنَّ لِلمُتَّقِینَ عِندَ رَبِّهِم جَنّاتِ النَّعِیمِ [۳۴] -قرآن-۱-۳۱۷ أَ فَنَجعَلُ المُسلِمِینَ کَالمُجرِمِینَ [۳۵] ما لَکُم کَیفَ تَحکُمُونَ [۳۶] أَم لَکُم کِتابٌ فِیهِ تَدرُسُونَ [۳۷] إِنَّ لَکُم فِیهِ لَما تَخَیَّرُونَ [۳۸] أَم لَکُم أَیمانٌ عَلَینا بالِغَةٌ إِلی یَومِ القِیامَةِ إِنَّ لَکُم لَما تَحکُمُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۲۶۹ سَلهُم أَیُّهُم بِذلِکَ زَعِیمٌ [۴۰] أَم لَهُم شُرَکاءُ فَلیَأتُوا بِشُرَکائِهِم إِن کانُوا صادِقِینَ [۴۱] یَومَ یُکشَفُ عَن ساقٍ وَ یُدعَونَ إِلَی السُّجُودِ فَلا یَستَطِیعُونَ [۴۲] خاشِعَةً أَبصارُهُم تَرهَقُهُم ذِلَّةٌ وَ قَد کانُوا یُدعَونَ إِلَی السُّجُودِ وَ هُم سالِمُونَ [۴۳] فَذَرنِی وَ مَن یُکَذِّبُ بِهذَا الحَدِیثِ سَنَستَدرِجُهُم مِن حَیثُ لا یَعلَمُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۴۰۱ وَ أُملِی لَهُم إِنَّ کَیدِی مَتِینٌ [۴۵] أَم تَسئَلُهُم أَجراً فَهُم مِن مَغرَمٍ مُثقَلُونَ [۴۶] أَم عِندَهُمُ الغَیبُ فَهُم یَکتُبُونَ [۴۷] فَاصبِر لِحُکمِ رَبِّکَ وَ لا تَکُن کَصاحِبِ الحُوتِ إِذ نادی وَ هُوَ مَکظُومٌ [۴۸] لَو لا أَن تَدارَکَهُ نِعمَةٌ مِن رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالعَراءِ وَ هُوَ مَذمُومٌ [۴۹] -قرآن-۱-۳۳۷ فَاجتَباهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصّالِحِینَ [۵۰] وَ إِن یَکادُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَیُزلِقُونَکَ بِأَبصارِهِم لَمّا سَمِعُوا الذِّکرَ وَ یَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجنُونٌ [۵۱] وَ ما هُوَ إِلاّ ذِکرٌ لِلعالَمِینَ [۵۲] -قرآن-۱-۲۲۹ [صفحه ۳۳۱] معنی لغات: «تُدهِنُ» از مداهنه بمعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نمایاندن غیر آنچه در دل هست. «هَمّازٍ» زیاد عیبجوی مردم. «عُتُلٍّ» سخت بدرفتار. «زَنِیمٍ» دون وابسته بیک خانواده که از آنها نبوده. «سَنَسِمُهُ» از وسم بمعنی داغ و علامت نهادن. «خرطوم» بینی، و بخصوص بینی فیل. «صرم» بریدن. «الصریم»: -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۸۱-۹۰-قرآن-۱۱۱-۱۲۱-قرآن-۱۳۶-۱۴۶-قرآن-۱۹۹-۲۱۲ بریده شده، زمینی که زراعت آن درو شده است «حَرْدٍ» جلو گرفتن، آهنگ چیزی کردن. «ترهق» از «رهقت الکلاب الصّید» یعنی سگها بشکار رسیدند «العراء» فضائی که چیزی در آن پنهان نمی‌شود. -قرآن-۵۴-۶۱ ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان ۱ نون، سوگند بقلم و آنچه را که می‌نویسند [و ارزشی دارد و نوشتنی و نمودار کردنی است] ۲ تو ای محمّد از نعمت پروردگار تو است که دیوانه نیستی ۳ و مزدی [بزرگ و] بی‌منت داری. ۴ و بزرگوار خوئی ۵ پس بهمین زودی تو بینی و کافران ۶ که کدام یک شما آشوب دیده است و گرفتار ۷ البتّه خدای تو بهتر داند: که از راه حقّ بگشته است و کی راهیافته است ۸ پس فرمان آنها مبر که حقّ را دروغ پندارند ۹ و دوست دارند: تو با آنها بنرمی باشی و آنها با تو ۱۰ و نیز فرمان آن مبر که دروغگو است و خوار ۱۱ و پیوسته پی سخنچینی است و سرزنش دیگران ۱۲ و جلوگیر [صفحه ۳۳۲] از نکوکاری است و فزونخواه است و گناهکار ۱۳ تندخوی و سختدل و با اینهمه زشتی، بی‌اصل و تبار است ۱۴ مگر چون مال و فرزندان دارد اگر آیات ما برایش خوانند باید بگوید: ۱۵ افسانه‌های پیشین و بی‌اصل است [و چنین پاس نعمت دارد!] ۱۶ بزودی بر چهره‌ی او داغی و نشانه‌ای نهیم [بر- نادرستی و کفر او چه] ۱۷ ما جمله کافران بیازمودیم همانند آن که باغداران گرفتار کردیم بآنگاه [که سرگرم شدند] سوگند یاد کردند بامداد خواه و ناخواه انگور خود بچینند ۱۸ و نه باندیشه‌ی سرنوشت خداوند می‌بودند و نه به فکر بیچارگی فقیران ۱۹ و هنوز بخواب بودند که فرمان پروردگارت پیرامونشان گرفت ۲۰ و آن بستان چون زمینی تیره و بی‌گیاه بود ۲۱ که بامداد یکدگر را آواز دادند: بگاه به بستان روید ۲۲ اگر میوه خواهید بچینید! و همگی روانه شدند ۲۳ و با یکدگر براز می‌گفتند: ۲۴ نکند که فقیران بباغ‌تان آیند ۲۵ و چنان پنداشتند: بمقصود خود رسیدند ۲۶ و چون باغ خود دیدند گفتند: مگر که راه گم کرده‌ایم ۲۷ یا نه که بی‌بهره و زیاندیده‌ایم ۲۸ آنکه ز ایشان خردی و سنجشی داشت گفت: نه مگر بشما گفتم: چرا خدای را نمی‌ستائید! آنها به جواب او گفتند: ۲۹ ستوده است پروردگار ما و ما ستمکاریم ۳۰ آنگاه سرزنش یکدگر کردند و گفتند: ۳۱ ای وای که ما ستم فزون کردیم ۳۲ اینک ز پروردگار خود امید داریم که به از آن بما ببخشد چه ما دلبسته‌ی مهر اوئیم ۳۳ اینکه چنین است آزار اینکه جهانی و البته آزار جهان دیگر دشوارتر است اگر بدانید ۳۴ ولی برای پرهیزکاران به پیشگاه پروردگارشان بستانها است با ناز و خوشی ۳۵ مگر گمان کنید: مسلمان و گناهکار بمانند هم کنیم ۳۶ از کجا گوئید و چگونه چنین داوری کنید! ۳۷ مگر از کتابی چنین می‌خوانید ۳۸ که آنچه خود پسندید در آن بیابید! ۳۹ یا سوگندی استوار بما دارید که تا برستاخیز آنچه خواهید فرمان دهید ۴۰ ای محمّد از اینکه کافران بپرس: کدام‌شان پیشقدم به انجام اینکه سوگند است! ۴۱ یا ز خود انبازی در کار ما دارند! اگر راستگویند آنها را [صفحه ۳۳۳] بیارند ۴۲ روزی که سختی ببالا کشد وادار بسجده شوند که توان آن ندارند ۴۳ و چشمهاشان فرو هشته است که خواری فراگیرشان شده چه بآن روز فرمان بسجده‌شان کردند که تندرست بودند و فرمان نبردند ۴۴ پس ای محمّد مرا گذار و آنها که اینکه قرآن دروغ شمارند که بزودی دست اندر کارشان شویم چنانکه خود ندانند ز کجا گرفتارند ۴۵ گرچه اندکی بخودشان گذاریم ولی چاره‌گری‌مان استوار است و بگذر ندارد ۴۶ مگر ای محمّد مزدی ز کافران خواهی و بسنگینی آن بمانده‌اند [که سخت نمی‌پذیرند] ۴۷ و یا ز غیب و نهانی چیزی بجلو دارند و از آن می‌نویسند که آسوده‌اند ۴۸ پس تو بداوری پروردگار خود شکیبا باش و یونس همدم ماهی مباش که اندوهناک بود و ما را آواز میداد. ۴۹ و گر نه مهر پروردگارت باو میرسید بکناری افتاده گرفتار سرزنش کارش بود. ۵۰ و البتّه پروردگار او بود که ز دیگرانش جدا کرد و ز شایستگانش نمود ۵۱ اینکه کافران که قرآن شنوند چنان بود که خواهند بچشم خود تو را ز جا بلغزانند و گویند او دیوانه بود [که قرآن خواند] ۵۲ با اینکه جز برای یادآوری جهانیان نباشد. سخن مفسّرین: کشف: بقول بیشتر مفسّرین اینکه سوره بمکّه نازل شده است. إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: از اول تا «سَنَسِمُهُ عَلَی الْخُرطُومِ» به مکّه آمده است و از آن پس تا «وَ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لَعَذابُ الآخِرَةِ أَكبَرُ- الخ» بمدینه آمده است. -قرآن-۱۲۹-۱۶۱-قرآن-۲۰۷-۲۳۸ و از آن بعد تا «فَهُم یَکتُبُون» بمکّه نازل شده است. و آیات بعد تا «فَجَعَلَهُ مِنَ الصّالِحِین» بمدینه نازل شده و بقیّه‌ی سوره بمکه نازل شده است و باتّفاق مفسّرین پنجاه و دو آیه است. -قرآن-۲۳-۴۳-قرآن-۸۹-۱۲۲ مجمع: اینکه سوره را سوره «ن» هم می‌نامند. «ن» طبری: در اینکه حرف اختلاف است: ۱- مقصود آن ماهی است. -قرآن-۱-۵ که جهان بر پشت او است چون نون بمعنی ماهی است ۲- مقصود حرفی از حروف رحمان است که إبن عبّاس گفت: «الر» و «حم» و «ن» حروف مقطّعه «الرَّحمن» هستند ۳- قتاده و حسن بصری گفته‌اند: مقصود از نون دوات -قرآن-۱۲۷-۱۳۲-قرآن-۱۳۵-۱۴۰-قرآن-۱۴۳-۱۴۷-قرآن-۱۶۱-۱۷۳ [صفحه ۳۳۴] است ۴- معاویهٔ بن قره از پدرش نقل کرده است که پیغمبر فرمود: «ن» لوحی است که هر آنچه تا برستاخیز شدنی است در آن نوشته میشود ۵- إبن وهب گفته است: «ن» سوگندی است که خدا یاد کرده است ۶- اسم سوره است. -قرآن-۷۶-۸۰-قرآن-۱۸۷-۱۹۱ ۷- یکی از حروف مقطّعه است که در اوّل سوره‌ها آورده شده است و آنچه در آنها گفته شد در اینکه نیز قابل گفتن است. مجمع: بعضی گفته‌اند: نون ماهی است که بدریا زندگی می‌کند و از عجایب خلقت خداوندی است که چون از آب بیرون افتد بمیرد چنانکه حیوانات خاکی اگر بآب افتند بمیرند. «ما یَسطُرُون» ۱ ابو الفتوح: ممکن است «ما» مصدری باشد یعنی سوگند به کار نویسندگی مردم و ممکن است بمعنی موصول باشد یعنی سوگند بنوشته آنها. -قرآن-۱-۱۷ «ما أَنتَ بِنِعمَةِ رَبِّکَ بِمَجنُونٍ» ۲ مجمع: ۱- یعنی از نیکی خداوند به تو اینکه است که دیوانه نیستی ۲- بمانند آن است که بگویند الحمد للّه تو دیوانه نیستی ۳- با نعمت عقل و حکمت که خدا بتو داده است دیوانه نیستی و اینکه جمله در برابر گفته‌ی اعراب است به پیغمبر «إِنَّکَ لَمَجنُون» یعنی تو دیوانه هستی. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۳۲۱-۳۴۳ کشف: دیوانگی در تو نیست بنعمت پروردگار که اینکه جمله بجای ستایشی است بر همه‌ی نعمتها. بعضی گفته‌اند: باء برای قسم است: یعنی سوگند به بخشیده‌های پروردگارت که تو دیوانه نیستی. «غَیرَ مَمنُونٍ» ۳ طبری: یعنی ای محمّد برای شکیبائی تو در برابر مشرکین مزدی است که نه کم می‌شود و نه قطع و بریده می‌شود. مجاهد گفته است: یعنی بحساب تو نمی‌گذارند. -قرآن-۱-۱۸ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی منّت و خود فروشی در برابر آن مزد بر تو نخواهد بود. «إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ» ۴ طبری: یعنی ادبی بزرگ داری چون -قرآن-۱-۳۶ [صفحه ۳۳۵] قرآن دارد که بادب اسلام او را مؤدّب کرده است، مفسّرین گفته‌اند: یعنی چو دین اسلام و قرآن دارد. تبیان: عایشه گفت: خلق پیغمبر همان بود که در ده آیت اوّل سوره‌ی قد افلح المؤمنون گفته شده است و معنی خلق روش بر کاری است بجوری که خوی و عادت شود پس خلق کریم شکیبائی بر حقّ و حقیقت و گشادگی کف و دل در مال و انجام کارها بموجب عقل و خرد و مدارا و نرمی و بردباری و گذشت و هر کس را خدا بخلق عظیم ستود از پس آن دیگری ستایشی تصوّر ندارد. مجمع: گفته‌اند: از اینکه روی پیغمبر [ص] را باین نام نامیده‌اند که با مردم بخوی خوش رفتار کرد و دل او در میان آنها نبود و ظاهرش با خلق و باطنش با حقّ بود. و گفته‌اند: چون همه‌ی خویهای بزرگواری و مکارم اخلاق در آن حضرت فراهم بود او را به اینکه گونه خطاب کردند. چنانکه خود فرمود: «بعثت لأتمّم مکارم الاخلاق». «بِأَیِّکُمُ المَفتُون» ۶ طبری: در مقصود از مفتون اختلاف است ۱- یعنی بزودی ببینید که در کدام یک از دو دسته‌ی شما و آنها مجنون و دیوانه دیده می‌شود ۲- کلمه‌ی مفتون بمعنی فتنه و دیوانگی است و ضحّاک گفته است: -قرآن-۱-۲۷ یعنی دیوانگی در کدامیک از شما است ۳- قتاده گفته است: یعنی کدامیک از شما شیطان است و بای «بِأَیِّکُم» زاید است و معنی نمی‌شود. -قرآن-۱۱۷-۱۳۱ «وَدُّوا لَو تُدهِنُ- الخ» ۵ ابو الفتوح: اینکه آیه برای آنهائی نازل شد که پیغمبر را بدین خود می‌خواندند و چند معنی شده: ۱- می‌خواهند مثل آنها باشی که تو با آنها بنرمی رفتار کنی و آنها نیز با تو بنرمی رفتار کنند. -قرآن-۱-۲۲ ۲- می‌خواهند تو کافر باشی و آنها هم کافر باشند ۳- تو اجازه دهی تا آنها هم اجازه دهند ۴- تو با ایشان بسازی آنها با تو ۵- در دین با آنها مصانعه کنی و آنها با تو که در کار دین باصطلاح نان بقرض یکدگر بدهید و رشوه بیکدگر بدهید ۶- زید بن اسلم گفت: یعنی با یکدگر بنفاق و دو روئی [صفحه ۳۳۶] رفتار کنید ۷- بمقاربه رفتار کنید یعنی تو با آنها و آنها با تو سختی نکنند. «لا تُطِع کُلَّ حَلّافٍ مَهِینٍ» ۱۰ طبری: یعنی آن ناتوان که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بسیار سوگند یاد می‌کند فرمانش مبر و سخنش گوش مکن. -قرآن-۱-۳۷ مجمع: یعنی آنکه سوگند زیاد یاد می‌کند و خرد کم دارد یا خوار و بیچاره است و یا دروغگو است. مقاتل گفته است: مقصود ولید بن مغیره است که به پیغمبر مال و سرمایه نشان داد تا بگیرد و دست از دین بردارد. عطاء گفته است: مقصود اخنس بن شریق است. مجاهد گفته: اسود بن عبد یغوث است. إبن قتیبه گفته است: کسی را سراغ ندارم که در قرآن باندازه ولید بن مغیره باین اوصاف زشت یاد کرده شده باشد. «عُتُلٍّ- الخ» ۱۳ طبری: ستمگر و سخت و کافر و دون. و زنیم آنکه از مردمی نیست و وابسته به آنها شده و دیگری گفته است: یعنی در زیر گلو چون بعضی گوسفندها گوشتی زیادی دارد که نشانه‌ی او است. و گفته‌اند: -قرآن-۱-۱۰ آنکه مشهور است بشرارت و آزار، و نیز گفته‌اند: آنکه ستمکار است. «أن کان- الخ» ۱۴ طبری: در اینکه جمله اختلاف قرائت و معنی است: ۱- أإن با دو همزه خوانده‌اند یعنی آیا اگر اینکه کس که چنین اوصاف زشت دارد دارای سرمایه و فرزند بود باید آیات قرآن را افسانه‌های کهنه بشمارد! ۲- آیا اگر چنین کس با اینکه زشتیها دارای فرزند و سرمایه بود تو باید فرمان او بری! پس بمعنی اوّل سرزنش خود او است و بمعنی دوّم سرزنش کسی است که فرمانبر او باشد ۳- ان با یک همزه‌ی مفتوح خوانده‌اند و معنی چنین می‌شود: آن کس با آن اوصاف را فرمان مبر که دارای مال و فرزند است و اینکه جمله بجای علّت اطاعت است یعنی مال و فرزند اینجور آدم موجب اطاعت او نمی‌شود. -قرآن-۱-۱۲ کشف: نقل است که ولید بن مغیره ده یا دوازده پسر داشت و نه هزار مثقال نقره و باغی در طایف. [صفحه ۳۳۷] «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرطُومِ» ۱۶ ابو الفتوح: چند معنی شده است: ۱- با شمشیر بر بینی او نشانه گذاریم و در روز بدر شمشیری بر بینی ولید رسید که نشانه‌ی او شد ۲- او را گرفتار ننگی کنیم که هرگز از او آسوده نشود مثل داغ که از آدمی جدا نشود ۳- بقیامت رویش را سیاه کنیم تا او را بدان نشانه بشناسند ۴- ببینی او داغ بنهیم ۵- چنان حال او را روشن کنیم و همه کس بدانند مانند داغ روی بینی که از کس پوشیده نیست ۶- خرطوم به معنی شراب است و مقصود اینکه است که بر شرابخواری او را مجازات می‌کنیم و حدّ میزنیم. -قرآن-۱-۳۳ تفسیر لاهیجی: بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است: بزودی پاره‌های تن شرابخواران را نشانه‌دار بر کارشان کنیم. مقتنیات الدّرر: یعنی بزودی داغی بر شریف‌ترین پاره‌های تن او مینهیم تا خوار و بی‌مایه در چشم مردم شود، چون خرطوم که بمعنی بینی است برترین عضو آدمی است برای نموداری آن از اینکه روی بجای بزرگواری و ارزش بینی را کنایه آورده‌اند چنانکه می‌گویند «شامخ العرنین» و کلمه‌ی خرطوم بجای انف برای ناچیز شمردن او است چون بینی فیل و خوک را خرطوم می‌گویند آن کس همانند حیوان شمرده شده است که بجای بینی او خرطومش گفته شده است. «کَما بَلَونا أَصحابَ الجَنَّةِ- الخ» ۱۷ طبری: عکرمه گفت: مقصود مردمی است حبشی که پدر آنها باغی داشت و فقرا را از آن بهره‌مند می‌کرد. -قرآن-۱-۳۳ چون بمرد بچه‌های او گفتند: پدر ما بی‌خبر بود که آن را بخش می‌کرد و ما صبح زود می‌رویم و میوه را می‌چینیم که فقیری خبردار نشود. فخر: نقل است: مردی از قبیله‌ی ثقیف بنزدیک صنعاء آبادی داشت که درخت خرما و زراعت بود و همه سال بهره‌ی فراوان از آن بفقرا میداد و چون مرد- الخ. «وَ لا یَستَثنُونَ» ۱۸ طبری: یعنی بطور قطع و یقین می‌گفتند: میوه‌ی خود می‌چینیم و چیزی را جلوگیر کار خود نمی‌دانستند و اگر و مگر در کار گمان -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۳۳۸] نمی‌کردند و نمی‌گفتند: انشاء اللّه اگر خدا بخواهد میوه می‌چینیم. عکرمه گفت: یعنی حقّ فقیر جدا نمی‌کردند و بآنها چیزی نمی‌دادند. مقتنیات: ابو حیّان گفته است: یعنی ز آهنگ خود بر نمی‌گشتند که به بیچارگان بهره نرسانند. تفسیر صفی علیشاه: بلکه استثنا نگفتند از ضمیر || یا که مستثنی نشد مال فقیر دادن حقّ مساکین از منال || شرط استثنا است بی‌بحث و جدال نیست استثنا همان کاری بگفت || بلکه باید کان شود با فعل جفت «فَأَصبَحَت کَالصَّرِیمِ» ۲۰ مجمع: چند جور معنی شده است: ۱- چون صریمان بمعنی شب و روز است که هر یک ز دیگری جدا می‌شود پس معنی جمله اینکه است که آن بستان چون شب تیره شده بود ۲- جبّائی گفته: یعنی گویا که همه‌ی میوه‌های آن کنده شده بود ۳- هر خیر و خوبی از آن کنده شده بود که بهره و خیری در آن نبود ۴- مانند قطعه‌ی ریگ بود که از ریگزاری جدا شده و اثری از آبادی در آن نمانده بود ۵- صریم بلغت خزیمه خاکستر سیاه است و معنی اینکه است: ببامداد آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بستان چو خاکستر سیاه شده بود. -قرآن-۱-۲۸ «عَلی حَردٍ قادِرِین» ۲۵ فخر: ۱- یعنی گمان داشتند: می‌توان خشمگین و جلوگیر فقرا باشند ۲- با شتاب و تندی بمقصود خود برسند که میوه بچینند و به فقیر ندهند چون حرد آهنگ و شتاب معنی شده است ۳- یعنی بآن قصد و آهنگ که خود را توانای برچیدن میوه و محروم کردن فقیر میدانستند روانه شدند. یا اندازه‌گیری و نقشه‌کشی داشتند که مقصد خود را انجام میدهند و اینکه دو معنی از آن رو است که کلمه‌ی «قادِرِین» از قدر و اندازه مشتق باشد یا از قدرت و توانائی. -قرآن-۱-۲۵-قرآن-۴۵۲-۴۶۴ «قالَ أَوسَطُهُم» ۲۸ کشف: آنکه از دیگران بهتر بود و سنجیده‌تر سخن می‌گفت و کوچکتر بود. -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۳۳۹] مجمع: ۱- عاقل‌تر بود ۲- عادل‌تر بود ۳- در سن متوسّط نسبت بدیگران بود. «لَو لا تُسَبِّحُون» ۲۸ ابو الفتوح: ۱- یعنی چرا استثنا نمی‌کنید و باین دلیری سوگند بر کار آینده‌ی خود یاد می‌کنید ۲- ابو صالح گفت: استثنا همان گفتن سبحان اللّه بود ۳- یعنی چرا شکر نکردید! ۴- چرا استغفار نکردید! -قرآن-۱-۲۳ «یُبدِلَنا» ۳۲ مجمع: با تشدید دال «یبدل» نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۲ «یَومَ یُکشَفُ عَن ساقٍ» ۴۲ مجمع: یعنی روزی که بیم و سختی نمودار میشود. عکرمه گفت: اینکه را از إبن عبّاس پرسیدند. گفت: معنی آن را در شعر بجوئید که شعر دفتر و دیوان عرب است. مگر اینکه شعر را نشنیده‌اید: -قرآن-۱-۲۹ و قامت الحرب بنا علی ساق یعنی جنگ ما را بروز اندوه و سختی رساند. قتیبی گفته است: چون انسان برای کار دشوار دامن بکمر می‌زند و جامه بالا میکشد که بتواند کوشش کند اینکه جمله کنایه است از گرفتاری و کوشش در رهائی. «وَ لا تَکُن کَصاحِبِ الحُوتِ» ۴۸ طبری: یعنی چون یونس مباش که در شکم ماهی زندانیش کردیم برای شتابزدگی و خشمناکی او. پس تو فرمان پروردگار خود بکار بر و آزار و تکذیب اعراب تو را ز کارت باز ندارد که بمانند یونس گرفتار آزار پروردگارت شوی. -قرآن-۱-۳۴ تبیان: در اینکه جمله حذف و تقدیری است به اینکه جور: مانند همدم ماهی مباش که در انتظار آزار آنها بود و بشتاب از میان‌شان رفت و چون دوران آزار آنها بپایان رسید بازگشت و خداوند سرزنشش کرد و در شکم ماهی زندانیش کرد و او بخدا پناه برد. «إِن یَکادُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَیُزلِقُونَکَ» ۵۱ مجمع: کلمه‌ی «ان» مخفّف از «ان» با تشدید است. -قرآن-۱-۵۰ ابو الفتوح: اینکه آیه برای آن بود که کافران خواستند پیغمبر را بچشم کنند و گروهی از بنی اسد معروف بشور چشمی بودند و مردی میان آنها که به هر چه [صفحه ۳۴۰] می‌نگریست و بچشم او خوب می‌آمد بگذر نداشت که نابود می‌شد و از اینروی او را نمی‌گذاشتند از خیمه بیرون رود و اگر دلش تنگ می‌شد دامن خیمه بالا میکرد و اگر چهار پائی از جلو او می‌گذشت و بچشم او خوش می‌آمد حیوان بر زمین می‌افتاد. کلبی گفت: قریش از او خواستند که برود پیغمبر را ببیند شاید چشم او بآن حضرت برسد. او رفت و مدّتی بآن حضرت نگاه کرد وقتی که قرآن میخواند و یقین کرد چشمش اثر کرده است و اینکه شعر را خواند: قد کان قومک یحسبونک سیّدا || و اخال انّک سیّد معیون یعنی گمان مردم تو اینکه است که آقا هستی ولی من گمان دارم که آقای چشم زده هستی. اینکه آیه بآن هنگام نازل شد و پیغمبر سالم ماند. و کلمه‌ی «ان» مخفّف انّ با تشدید است یعنی البتّه نزدیک بود چشم‌شان بتو رسد و با فتح یاء و ضمّ آن که از زلق یا ازلق باشد و هر دو بیک معنی است و یزهقونک نیز خوانده‌اند و اینکه جمله چندین جور معنی شده است و همه نزدیک به یکدگر است. و حسن بصری گفته است: داروی چشم زده خواندن اینکه آیه است. و علمای کلام در درستی اینکه اختلاف کرده‌اند و آنهائی که گفته‌اند: چشم زدن ممکن نیست آیه را چنین معنی کرده‌اند: البتّه نزدیک بود که بتو با چشم دشمنی بنگرند. سخن ما: ۱- در حرف «ن» جز آنچه برای دیگر حروف آغاز سوره‌ها گفتیم چیزی بنظر نمی‌رسد. -قرآن-۲۵-۲۹ ۲- از آیت ششم تا شانزدهم «لا تُطِع ...- الخُرطُومِ» که زمینه سخن روی کسی است که هیچ راه درستی و راستی نپنداشته و در پی آن نبوده است البتّه آن روز برای چنان کس باید به چنین جمله‌های حیرت‌آور توصیف میشد که ننگ او بماند و دیگران پند گیرند و راه راست و درست بجویند و هم برای مردم در همیشه جهان راهنمائی است که گول سوگند یاد کردن و سرمایه داشتن مردم بد دل و بدخوی و سخن چین را نخورند چنانکه امروز هم نظیر آن مرد در هر -قرآن-۳۶-۴۴-قرآن-۵۲-۶۴ [صفحه ۳۴۱] جمعیّت و سازمانی بچشم می‌خورد که با سوگند و یا تند خوئی و گاهی با تملّق و خوش آمد مردم را گول می‌زنند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و یک گام براستی و درستی بر نمی‌دارند. ۳- از آیت هفدهم تا سی و سوم «إِنّا بَلَوناهُم ...- کانُوا یَعلَمُون» نقل سرگذشت مردم زفت و کوته نظر است تا از گذشته پند گرفته شود و در آینده آن رفتار تکرار نشود. و آیا مفاد آیت ۱۹ و ۲۰ که فرمان خداوند بستان را گرفت و نابود کرد چگونه بوده است و همانندی داشته و چنین حادثه‌ای تکرار شده است یا نه! -قرآن-۳۸-۵۶-قرآن-۶۴-۸۳ البتّه اینکه پرسش از شگفتی است که بروزگاران مردمانی بوده‌اند با همین فکر و نقشه بمقصود رسیده‌اند و کمتر گزندی ندیده‌اند. ولی جای شک نیست که مردمی هم بوده‌اند و گرفتار حوادث ناگهانی و بیگمان شده‌اند و یکبارگی نیست و نابود گشته‌اند. و دسته‌ی سوّمی هم بوده‌اند که گرفتار شده‌اند و و گردش روزگار دوباره آنها را برگردانده و یا بهتر کرده است چنانکه در هر روزی هزاران حوادث سوختن، و غرق شدن، زلزله، سیل، جنگ، ویرانی، تحوّل صعود و نزول بازار در هر گوشه‌ی جهان پدیدار میشود که هر کدام آنها هزاران نفر را نابود می‌کند و چه بسیار کسان که از اینها بهره‌مند میشوند. و هر یک از اینکه حوادث خود عبرتی است و پندی است برای آنکه خرد و اندیشه‌ای دارد. و چون سرگذشت آن باغدارها ناگوار و بر خلاف انتظار بوده است به اعراب که از آن خبر داشته‌اند یا شنیده بودند یادآوری شده است: چنین حوادث که بسالیان یک نوبت در جائی پیدا می‌شود وابسته بقدرتی و سرنوشتی است که شما نمی‌توانید آن را پیش بینی و جلوگیری کنید پس از خود با خبر باشید و گول دارائی و توانائی خود نخورید و فرمانبر باشید تا مانند آنها نشوید و اگرچه ممکن است برای مؤمن درستکار هم چنین سختی و بیچارگی و یا بدتر از آن پیدا شود ولی در برابر آنها دو راه رستگاری دارند: اوّل- خوی نکوکاری بمردم، دیگران را وادار بدلسوزی و یاوری او می‌کند بعلاوه که توجّه و افسوس مردم احسان دیده از چنین کس خود اثر معنوی دارد و موجب جلب [صفحه ۳۴۲] خیر و صلاح برای او می‌شود. دوّم- چنین کس با اینکه از سرزنش خودش و مردم آسوده است در دل استوار و آرام است که در وظیفه‌ی خود کوتاهی نکرده است و آنچه از آفریدگار که جز خوشی و شایسته پدید نمی‌آید باو رسیده در حقیقت و واقع بسود او است و خیرش در همین خرابی و نابودی است و همیشه خوشدل و راضی برضای حقّ است چنانکه در دعای علیّ علیه السّلام و امام سجّاد است «و رضّنی من العیش بما قسمت لی» یعنی ز سر نوشتم خوشدلم بدار. ۴- آیت ۵۱ جمله‌ی «وَ إِن یَکادُ» که در شعر و نثر و نزد عوام و خواصّ مشهور است برای جلوگیری از چشم زخم شاید مقصود اینکه باشد: اعراب جادو و چشم زخم و دگر اعمال غریب و عجیب داشتند از اینروی چنانکه از ابو الفتوح نقل شد آنها خواستند پیغمبر را چشم زنند و در نظر آنها یقین بود که چشم آن مرد بدچشم آن حضرت را ز پای در می‌آورد باین آیه بآن حضرت اعلام شد که البتّه نزدیک بود باعتقاد کافران تو را چشم زنند ولی اینکه عقیده‌ای باطل بود چنانکه اثر نکرد. و نیز ممکن است خاصیّت روانی پاره‌ای مردم چنین باشد که اگر به چیزی بشگفتی نگریستند اثری از چشمشان در آن نمودار شود ولی اثبات آن مشکل است. -قرآن-۲۱-۳۷

سوره الحاقه

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۶۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم [صفحه ۳۴۳]

[سوره الحاقة [۶۹]: آیات ۱ تا ۵۲]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ الحَاقَّةُ [۱] مَا الحَاقَّةُ [۲] وَ ما أَدراکَ مَا الحَاقَّةُ [۳] کَذَّبَت ثَمُودُ وَ عادٌ بِالقارِعَةِ [۴] -قرآن-۱-۱۱۰ فَأَمّا ثَمُودُ فَأُهلِکُوا بِالطّاغِیَةِ [۵] وَ أَمّا عادٌ فَأُهلِکُوا بِرِیحٍ صَرصَرٍ عاتِیَةٍ [۶] سَخَّرَها عَلَیهِم سَبعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَةَ أَیّامٍ حُسُوماً فَتَرَی القَومَ فِیها صَرعی کَأَنَّهُم أَعجازُ نَخلٍ خاوِیَةٍ [۷] فَهَل تَری لَهُم مِن باقِیَةٍ [۸] وَ جاءَ فِرعَونُ وَ مَن قَبلَهُ وَ المُؤتَفِکاتُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِالخاطِئَةِ [۹] -قرآن-۱-۳۴۷ فَعَصَوا رَسُولَ رَبِّهِم فَأَخَذَهُم أَخذَةً رابِيَةً [۱۰] إِنّا لَمّا طَغَى الماءُ حَمَلناكُم فِى الجارِيَةِ [۱۱] لِنَجعَلَها لَكُم تَذكِرَةً وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ [۱۲] فَإِذا نُفِخَ فِى الصُّورِ نَفخَةٌ واحِدَةٌ [۱۳] وَ حُمِلَتِ الأَرضُ وَ الجِبالُ فَدُكَّتا دَكَّةً واحِدَةً [۱۴] -قرآن-۱-۳۰۲ فَيَومَئِذٍ وَقَعَتِ الواقِعَةُ [۱۵] وَ انشَقَّتِ السَّماءُ فَهِىَ يَومَئِذٍ واهِيَةٌ [۱۶] وَ المَلَكُ عَلى أَرجائِها وَ يَحمِلُ عَرشَ رَبِّكَ فَوقَهُم يَومَئِذٍ ثَمانِيَةٌ [۱۷] يَومَئِذٍ تُعرَضُونَ لا تَخفى مِنكُم خافِيَةٌ [۱۸] فَأَمّا مَن أُوتِىَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقرَؤُا كِتابِيَه [۱۹] -قرآن-۱-۳۲۸ إِنِّى ظَنَنتُ أَنِّى مُلاقٍ حِسابِيَه [۲۰] فَهُوَ فِى عِيشَةٍ راضِيَةٍ [۲۱] فِى جَنَّةٍ عالِيَةٍ [۲۲] قُطُوفُها دانِيَةٌ [۲۳] كُلُوا وَ اشرَبُوا هَنِيئاً بِما أَسلَفتُم فِى الأَيّامِ الخالِيَةِ [۲۴] -قرآن-۱-۲۰۹ وَ أَمّا مَن أُوتِىَ كِتابَهُ بِشِمالِهِ فَيَقُولُ يا لَيتَنِى لَم أُوتَ كِتابِيَه [۲۵] وَ لَم أَدرِ ما حِسابِيَه [۲۶] يا لَيتَها كانَتِ القاضِيَةَ [۲۷] ما أَغنى عَنِّى مالِيَه [۲۸] هَلَكَ عَنِّى سُلطانِيَه [۲۹] -قرآن-۱-۲۲۹ خُذُوهُ فَغُلُّوهُ [۳۰] ثُمَّ الجَحِيمَ صَلُّوهُ [۳۱] ثُمَّ فِى سِلسِلَةٍ ذَرعُها سَبعُونَ ذِراعاً فَاسلُكُوهُ [۳۲] إِنَّهُ كانَ لا يُؤمِنُ بِاللّهِ العَظِيمِ [۳۳] وَ لا يَحُضُّ عَلى طَعامِ المِسكِينِ [۳۴] -قرآن-۱-۲۲۳ فَلَيسَ لَهُ اليَومَ هاهُنا حَمِيمٌ [۳۵] وَ لا طَعامٌ إِلاّ مِن غِسلِينٍ [۳۶] لا يَأكُلُهُ إِلاَّ الخاطِؤُنَ [۳۷] فَلا أُقسِمُ بِما تُبصِرُونَ [۳۸] وَ ما لا تُبصِرُونَ [۳۹] - قرآن-۱-۱۸۴ إِنَّهُ لَقَولُ رَسُولٍ كَرِيمٍ [۴۰] وَ ما هُوَ بِقَولِ شاعِرٍ قَلِيلاً ما تُؤمِنُونَ [۴۱] وَ لا بِقَولِ كاهِنٍ قَلِيلاً ما تَذَكَّرُونَ [۴۲] تَنزِيلٌ مِن رَبِّ العالَمِينَ [۴۳] وَ لَو تَقَوَّلَ عَلَينا بَعضَ الأَقاوِيلِ [۴۴] -قرآن-۱-۲۴۱ لَأَخَذنا مِنهُ بِاليَمِينِ [۴۵] ثُمَّ لَقَطَعنا مِنهُ الوَتِينَ [۴۶] فَما مِنكُم مِن أَحَدٍ عَنهُ حاجِزِينَ [۴۷] وَ إِنَّهُ لَتَذكِرَةٌ لِلمُتَّقِينَ [۴۸] وَ إِنّا لَنَعلَمُ أَنَّ مِنكُم مُكَذِّبِينَ [۴۹] -قرآن-۱-۲۲۰ وَ إِنَّهُ لَحَسرَةٌ عَلَى الكافِرِينَ [۵۰] وَ إِنَّهُ لَحَقُّ اليَقِينِ [۵۱] فَسَبِّح بِاسمِ رَبِّكَ العَظِيمِ [۵۲] -قرآن-۱-۱۲۶ [صفحه ۳۴۴] معنی لغات: «الحَاقَّةُ» وسط، کامل هر چیز، نازله و سختی ناگهان رسیده، رستاخیز. «بِالقارِعَةِ» قیامت پیش آمد سخت گرفتاری مهلک. «عاتِيَةٍ» ستمگر سیاهی سخت در شب. «حسوم» برنده و جدا کننده، شوم و نافرخنده که موجب جدائی است. «رابِيَةً» قسمت بلند از زمین. -قرآن-۱۳-۲۵-قرآن-۸۷-۱۰۱-قرآن-۱۳۹-۱۴۹-قرآن-۲۴۹-۲۵۹ ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان و مهربان بفرمانبران ۱ ای محمّد روزی که همگان گرفتار آن بوند ۲ چه سخت روزی است ۳ و تو را ز آن خبر نباشد. ۴ عاد و ثمود بود که نادرست شمرد آن روز را که کوبنده است و بیچاره می‌کند. ۵ ثمود بطاغیه و حادثه‌ی غیر منتظر نابود شد ۶ و عاد ببادی سخت و سرد گرفتار شد ۷ که خداوند هفت شب و هشت روز آن را بر آنان چیره کرد که پیوسته می‌فشرد و آرام نداد تا چو خرمابنان ز جای کنده بر خاک فتاده بودند ۸ مگر بینی که ز آنها چیزی بجای باشد ! ۹ و نیز فرعون و مردم پیش از او و دروغ- زنان و بداندیشان گناه کردند ۱۰ و نافرمانی فرستاده‌ی پروردگار خود پس او بسختی هر چه تمام گرفتارشان کرد ۱۱ و به طوفان نوح چو آب ز اندازه گذشت ما شما آدمیان را بکشتی بردیم ۱۲ تا برای شما یادی از توان خدا بود و بگوش حقّ نیوش سپرده شود ۱۳ پس چو آوای بوق رستاخیز بر آید ۱۴ و زمین و کوههای آن یکبارگی از جای کنده شود و بر هم کوبیده گردد ۱۵ پس به چنین روزی است رستاخیز بپا شده ۱۶ و آسمان سست شده ز هم جدا شود ۱۷ و فرشتگان بدور آن بوند و هشت فرشته بآن روز عرش پروردگارت بروی خود می‌برند ۱۸ به چنین روز شما را به پیشگاه حقّ نمودار کنند که چیزی ز کارتان [صفحه ۳۴۵] پوشیده نماند ۱۹ پس آن را که نامه‌اش بدست راست دهند گوید بگیرید کار- نامه‌ام بخوانید ۲۰ چه بدانستم: [بچنین روز] شمار کار خود بینم ۲۱ و او است که عیشی خوش دارد ۲۲ به بهشتی برین ۲۳ که میوه‌اش زود بدست آید ۲۴ [آنجا است که بچنین کسان گویند] بگوارائی خورید و نوشید بجای آنچه بروزگار گذشته پیش خرید کردید ۲۵ و آن که نامه‌اش بدست چپش دهند گوید: ای کاش نامه‌ام نمی‌دیدم ۲۶ و از شمار کار خود بی‌خبر بودم ۲۷ و مرگی که بآن جهان بود آسوده‌ام کند ۲۸ افسوس که سرمایه‌ام بی‌نیازم نکند ۲۹ که توان و فرمانروائیم ز دست شده: [بآنگاه فرمان رسد] ۳۰ او را بگیرید و ببرید ۳۱ و بدوزخ بسوزید ۳۲ و سپس بزنجیر هفتاد زرعیش کشید ۳۳ که او بخدای بزرگ نگروید ۳۴ و برای سیری گرسنگان کاری نکرد ۳۵ پس به امروز دوستی ندارد ۳۶ و خوراکش همان است که از تنش در آید ۳۷ که بدکاران را جز آن غذا نباشد ۳۸ پس سوگند بدیدنی ۳۹ و ندیدنی ۴۰ که قرآن گفتار پیغمبر گرامی است ۴۱ نه سخن شاعر که اندکی پذیرید ۴۲ و نه گفتار غیبگو که کم بخاطر بدارید ۴۳ بلکه اینکه فرود آمده‌ی پروردگار جهانیان است ۴۴ و اگر محمّد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چیزی ز خود گوید و بما بندد ۴۵ توانش بگیریم ۴۶ و گردنش ببریم ۴۷ چنانکه کس ز شما جلوگیر آن نتواند بود ۴۸ البتّه قرآن یادآور پرهیزگاران است ۴۹ و دانیم آنها که از شما آن را دروغ شمارند ۵۰ و اینکه برستاخیز باری بر دلشان شود ۵۱ چون همان است درست و استواری که دو دلی در آن راه ندارد ۵۲ پس ای محمّد نام پروردگار بزرگ خود پاکیزه و گرامی بدار [و ز کس باک مدار]. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه آمده است و بحساب قاری‌های بصره و شام پنجاه و یک آیه است و بحساب دیگران پنجاه و دو آیه و اختلافشان در «الحَاقَّةُ» اوّلی است که آنها آیتی جدا ندانسته‌اند و قاریهای کوفه آیتی جدا دانسته‌اند، و قاریهای حجاز بجای «الحَاقَّةُ» اوّلی «کِتابَهِ بِشِمالِهِ» را -قرآن-۱۶۵-۱۷۷-قرآن-۲۸۶-۲۹۸-قرآن-۳۰۶-۳۲۹ [صفحه ۳۴۶] آیتی جدا دانسته‌اند و قاریهای بصره و شام جدا ندانسته‌اند. «بِسمِ اللّهِ- الخ» کشف نوشته: بنام خداوند جهاندار، دشمن پرور ببخشایندگی، دوست بخشای بمهربانی: -قرآن-۱-۱۶ اندر همه عمر من شبی وقت صبوح || آمد بر من خیال آن راحت روح پرسید ز من که چون شدی ای مجروح || گفتم: که ز عشق تو همین بود فتوح خداوندا بنشانت بینندگانیم، بنامت زندگانیم، بفضلت شادمانیم، بمهرت نازانیم، مست مهر از جام تو مائیم، صید عشق در دام تو مائیم: زنجیر معنبر تو دام دل ما است || عنبر ز نسیم او غلام دل ما است در عشق تو چون خطی بنام دل ما است || گوئی که همه جهان بکام دل ما است «الحَاقَّةُ» ۱ طبری: خداوند رستاخیز را الحاقّه نامیده است چون هر کاری و هر سزائی در آن موقع محقّق و نمودار می‌شود و عرب برای چیز همگانی و شناخته شده می‌گوید: «الحاقّةُ متی و الحقّةُ متی» و نیز میگوید «قد حقّ علیه الشّیئ». -قرآن-۱-۱۳ «ما أَدراکَ مَا الحَاقَّةُ» ۳ مجمع: یعنی گویا که تو از سختی آن روز خبر نداری! و ثوری گفته است: در همه‌ی قرآن برای آنچه معلوم مردم است «ما أَدراک» گفته شده است و برای غیر معلوم «ما یُدرِیک» چون آنچه را میدانند فقطّ بتوصیف معلوم شده است از اینکه روی می‌گویند «ما أَدراک». -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۱۶۲-۱۷۵-قرآن-۲۱۶-۲۳۰-قرآن-۳۱۴-۳۲۸ «فَأُهلِکُوا بِالطّاغِیَةِ» ۵ کشف: ۱- یعنی بواسطه‌ی ز اندازه گذراندن کفر و سرکشی نابود شدند ۲- بفریادی که از هر آوازی برتر بود و ز اندازه بدر ۳- در سرزمینی بنام طاغیه ۴- بواسطه‌ی مردم سرکش و طاغی که قدّار إبن سالف کشنده‌ی شتر صالح بود و پیروان او آنها نابود شدند. -قرآن-۱-۲۸ «حُسُوماً» ۷ مجمع: چند معنی شده است: ۱- پی‌درپی شرّ و بدی -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۳۴۷] بآنها می‌رسید ۲- شرّ و آزار پیوسته بود ۳- برنده و جدا کننده بوده تا همه‌شان را هلاک کرد ۴- شوم و پلید بود که آسایش و خوشی در آن نبود. و بهمین روزهائی بود که عرب برد العجوز می‌نامد و در آن باد و سرما سخت است و برای اینکه بچنین نام مشهور شد که پیر زنی بسوراخی در زمین پناهنده شد و آن باد سرد و سخت در آن سوراخ وزید تا بروز هشتم که او را کشت و باد آرام شد. و گفته‌اند: برای اینکه برد العجوزش نامیدند که در عجز و دنبال زمستان پیدا می‌شود و اینکه هشت روز هر کدام نامی دارد که در میان اعراب مشهور است: اوّل- صنّ- دوّم- صنّبر سوّم- وبر چهارم- مطفئ الجمر پنجم- مکفئ الظّعن ششم- الآمر هفتم- المؤتمر هشتم- المعلّل. «وَ المُؤتَفِکات» ۹ طبری: مقصود مردم لوط است و مؤتفکه نیز خوانده‌اند «مَن قَبلَه» ۹ مجمع: با فتح قاف و سکون باء خوانده‌اند یعنی پیش از او و «قبل» با کسر قاف و فتح باء خوانده شده است یعنی از جانب او. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۷۷-۹۲ «تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ» ۱۲ طبری: پیغمبر [ص] اینکه آیه خواند و بعلی [ع] نگاه کرد و فرمود: از خدای خواستم که گوش تو را چنین کند. آن حضرت فرمود: از آن پس آنچه از پیغمبر شنیدم بخاطرم ماند و فراموش نکردم. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: «تَعِیَها» با سکون یاء نیز خوانده شده است، و معنی جمله اینکه است: گوش آماده برای شنیدن و نگاه داشتن پند آینده، حسینی: -قرآن-۷-۱۷ گر که ناصح را بود صد داعیه || پند را اذنی بباید واعیه گر نبودی گوشهای عیب گیر|| وحی ناوردی ز گردون یک بشیر تأویلات کاشانی: یعنی آن گوشها که بفطرت و خلقت اصلی خود باقی است و آنچه از حقّ شنیده نگاه داشته است و عهد توحید و یکتاپرستی فراموش نکرده است. و از دیو سخن بیهوده نشنیده و در اینکه زندگی بهر گفتار گوش فرانداده و روی گردان از سوی حقّ نشده است. و از اینرو است که بهنگام آمدن آیه پیغمبر بعلیّ فرمود: از خدا خواستم: گوش تو را چنین قرار دهد [صفحه ۳۴۸] چون نگهبان چنین اسرار علیّ بود که خود گفت: با همان فطرت و نهاد اصلی خداوندی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بدنیا آمدم و بایمان و هجرت ز دیگران جلو شدم. «تُعرَضُون» ۱۹ مجمع: عبد اللّه مسعود گفت: سه نوبت مردم را عرضه می‌دارند در دو کرّت عذر آورند و جدل کنند و در سوّم کارنامه‌ها به دستها برسد. کشف بعضی گفته‌اند: اینکه عرضه نه برای اطّلاع خداوند است بلکه برای نموداری و استواری عدل است. و نیز گفته‌اند: برای آگاهی هر کس است از استحقاق ثواب و عقاب خود. -قرآن- ۱-۱۴ «لا تَخفی» ۱۹ مجمع: «یخفی» با یاء بصیغه‌ی مذکّر غایب نیز خوانده‌اند. و خافیهٔ یعنی شخصی یا کاری پوشیده و مخفی. - قرآن-۱-۱۲ «کِتابَهُ بِیَمِینِهِ» ۲۰ تأویلات: یعنی سیاهه‌ی کارهای او از سوی نیرومندی الهی که خرد او است باو میرسد و شادمان می‌شود و می‌خواهد که از آن خوشی و نیکبختی، دیگران هم خبردار شوند از اینکه رو است که میگوید: -قرآن-۱-۲۵ «هاؤُمُ اقرَؤُا- الخ» و جمله‌ی بعد کتابه بشماله یعنی از سوی ناتوانی نفسانی حیوانی او به او می‌رسد و پشیمان می‌شود و افسوس می‌خورد که می گوید «یا لَیتَنِی- الخ». -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۱۶۹-۱۸۲ «مُلاقٍ حِسابِیَه» ۲۱ مجمع: های آخر برای نظم و هم وزنی آخر آیات است که‌های استراحت می‌نامند. -قرآن-۱-۲۱ «فَلا أُقسِمُ» ۳۸ مجمع: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- «لا» دنباله‌ی گفتار پیش است یعنی نه چنین است که کافران گویند، سوگند بدیدنی و نادیدنی که آن گفتار فرستاده‌ی بزرگوار است ۲- «لا» زیادی است ۳- لا- بمعنی نفی است یعنی سوگند یاد نمی‌کنم چون چنان روشن است که نیازی به سوگند نیست ۴- لا اقسم بمانند رسم عرب است در سخن خود که می گوید «لا- و اللّه لا- افعل، لا و اللّه لأفعلن» ۵- جبّائی گفته است: یعنی سوگند به دیدنی و ندیدنی یاد نمی‌کنم بلکه بآفریننده‌ی آن سوگند می‌خورم. -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۳۴۹] «لَقَولُ رَسُولٍ کَرِیمٍ» ۴۰ ابو الفتوح: ۱- یعنی قرائت و تلاوت محمّد است که کریم است ۲- مقصود از رسول کریم جبرئیل است چنانکه در آیت دیگر است «إِنَّهُ لَقَولُ رَسُولٍ کَرِیمٍ ذِی قُوَّةٍ- الخ» ۳- گفتار فرستنده‌ی فرستاده‌ی کریم است که خدا باشد. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۱۷۵-۲۲۴ «ما هُوَ بِقَولِ شاعِرٍ» ۴۱ تبیان: دور داشتن پیغمبر از شعر و شاعری بدو جهت است: ۱- بیشتر شاعران در شعر خود از خواسته‌های نفسانی آدمی سخن می گویند و وادار به آنگونه کارها می کنند ولی پیغمبر چیزی می گوید که خرد می‌سنجد و خود را نیازمند بآن می‌یابد و زندگی آدمی بآن منظّم میشود ۲- فهماندن اینکه قرآن از دسته‌ی سخن منظوم مقفّی که شعر می‌نامند نمی‌باشد بلکه سخن خاصّی است غیر از آنچه مردم می‌شناسند که شعر و نثر و سجع باشد و اینکه خود نشانه‌ی برتری آن و بیچارگی مخالفان آن است. و قتاده گفته است: خداوند پیغمبر خود را از شعر گفتن و سخن جاودان سرودن پاک داشته و از اینگونه فکر و کار نگاهداری کرده است. -قرآن-۱-۲۶ «قَلِیلًا ما تُؤمِنُون» ۴۱ فخر: کلمه‌ی «ما» برای تأکید لفظی است و معنی نمی‌دهد و جمله دو معنی شده است: ۱- سخن بروش عرب گفته شده است که می گوید «قلّما تأتینا» و با اینکه معنی جمله اینکه است: اندك است که تو بدیدار ما می‌آئی. مقصود از اینگونه سخن نفی کلّی است یعنی هرگز بدیدار ما نمی‌آئی و آیه هم بهمین معنی است که کسی از شما مسلمان نمی‌شود ۲- یعنی کم مؤمن می‌شوید و مقصود اینکه است که مؤمن می‌شوید و نمی‌سنجید و بزودی بر می گردید. -قرآن-۱-۲۶ «قَلِیلًا ما تَذَکَّرُون» ۴۲ تبیان: یعنی شما کم اندیشه در اینکه سخنان می کنید و اینها را نمی‌سنجید و گر نه نمی گوئید سخن غیبگو است و با سنجش درست تصدیق می کنید که سخن حقّ است. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: «تُؤمِنُون و تَذَکَّرُون» با یاء بصیغه‌ی غایب نیز خوانده شده است -قرآن-۷-۱۹-قرآن-۲۲-۳۶ [صفحه ۳۵۰] «لَأَخَذنا مِنهُ بِالیَمِینِ» ۴۵ ابو الفتوح: ۱- من برای صله و رابط لفظی است و معنی ندارد و مقصود از یمین حقّ است یعنی او را بدرستی و راستی بگیریم و مؤاخذه کنیم و مسئولش قرار دهیم و انتقام بگیریم. مثل اینکه آیه «إِنَّکُم کُنتُم تَأتُونَنا عَنِ الیَمِینِ» یعنی شما از راه حقّ و حقیقت بسوی ما می‌آمدید. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۲۵۱-۲۹۸ ۲- یعنی قوّت و قدرت او را بگیریم چون یمین کنایه از نیرو و توانائی است. ۳- دست راست گرفتن کنایه است از خوار و ناتوان کردن چنانکه برای محکومی می گویند دست او را بگیرید و ببرید و مقصود اینکه است که دست او را می گیریم و از اینکه مقام و شخصیّت که دارد بر کنار می کنیم و بیچاره‌اش می‌نمائیم. مجمع: فرّاء و مبرّد و زجّاج گفتند: یعنی ما او را می گیریم بوسیله‌ی نیرو و توانائی خود که از او عاجز نیستیم و چیره‌ایم. «لَحَقُّ الیَقِینِ» ۵۱ مجمع: حقّ همان یقین است و اختلاف لفظی است که یکی اضافه‌ی بدیگری شده است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مثل مسجد الجامع و مانند آن که اضافه یک لفظ بلفظ دیگری که در معنی متّحد هستند و همچنین دار الآخرة. و بعضی گفته‌اند حقّ عقیده‌ی شخص است و یقین آنچه شک در آن راه ندارد. -قرآن-۱-۲۲ کشف: حقّ اضافه بصفت خود شده است یعنی حقّ یقینی و غیر قابل تردید. و گفته‌اند: یعنی یقینی است که حقیقت یقین است چنانکه گویند «هو الجواد عین الجواد» یعنی اسبی است که خود اسب است. تأویلات کاشانی: یعنی یقین خالصی است که از مقام عین الجمع وارد شده است چون اگر از مقام دل محمّد بود علم الیقین بود و اگر از مقام روح او بود عین الیقین بود ولی چون از مقام وحدت و عین الجمع آمده است حقّ الیقین است که خالص است و راهی به آمیختگی باطل ندارد. «فَسَبِّح بِاسمِ- الخ» ۵۲ طبری: یعنی بیاد پروردگار خود و بزرگ نامیدن او که هر چیز در برابر آن کوچک است او را پاکیزه بدار و تسبیح بگوی. -قرآن-۱-۱۹ تبیان: پاکیزه بدار باسم پروردگار بزرگ. یا او را پاکیزه بدار از هر چه [صفحه ۳۵۱] لایق او نیست که صفات آفریدگان او است روایت شده است که چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر فرمود: اینکه را در رکوع نماز خود بگوئید. کشف الاسرار: بپاکی یاد کن و به بی‌عیبی ستای نام خداوند خویش آن بزرگوار. و هم گفته است: کلمه‌ی اسم زیادی است یعنی برای او نماز بگزار و از آنچه لایق او نیست پاکش بدار. ابو الفتوح: آیه دلیل است بر آنکه اسم نشاید تا مسمّی باشد اگر چنین بودی اضافة الشّیء الی نفسه بودی. تفسیر نفحة الرّحمان: گفته‌اند: مراد باسم مسمّی است. تفسیر روح البیان: یعنی پاکیزه شمار خدا را بیاد اسم او که بزرگ است باین جور که بگوئی سبحان اللّه برای پاکیزگی و دوری او از تهمت و سخن خود به او نسبت دادن و برای شکر وحی و الهام که بتو کرده است. پس باین معنی مفعول سبّح محذوف است و باء برای استعانت است مثل ضربته بالسّوط یعنی بوسیله‌ی تازیانه زدم. سخن ما: ۱- اینکه سوره با کلمات مفرد شکننده و کوبنده آغاز می‌شود و تا سی و هفت آیه بهمان سبک بهت‌آور و حیرت‌زای خود رستاخیز در جلو چشمها می‌دارد و گذشته‌های دردناک ملّتهای پیشین و آن ساعت دردناک مرد بیخردی که اندیشه‌ی آینده‌ی خود ندارد و در برابر حقّ می‌آید و هرزه درآیی می‌کند بیاد می‌دهد که چگونه بآتش درونی خود می‌سوزد. ۲- آیت ۱۸ «یَومَئِذٍ تُعرَضُون- الخ» اشاره است باصطلاح مشهور در فلسفه‌ی قدیم «الحوادث عند الاوائل ثابتات باقیات» که چون از شرایط مادّی و خواصّ زمانی و مکانی بیرون شدید و شما را در معرض شهود و نموداری در آورند همه‌ی گذشته و آینده‌ی خود بجلو چشم می‌بینید. و لازم نیست که عرضه در پیشگاه خدا باشد چون نسبت بآن مقام پوشیدگی نیست تا نیاز بعرضه و نمایش باشد چه ممکن است مقصود از «تُعرَضُون» دوران برداشتن موانع زمانی و مکانی باشد و تمام شدن شرائط مادّی و هنگام رسیدن کشت و میوه‌ی دوران زندگی -قرآن-۱۳-۳۵-قرآن-۴۴۸-۴۶۱ [صفحه ۳۵۲] که در معرض شهود و حضور خواهد بود و نهان و آشکار و یا گذشته و آینده متصوّر نیست. در چنین حالت است و اینکه روز است که آدمی در معرض نموداری نهان و آشکار خود است و در صحنه‌ی نمایش همه‌ی لحظه‌های زندگی که یک دم از آن از قلم نیفتاده و از نظر پوشیده نمانده است. از اینروی گفته شده است: آن روز که شما را بصحنه‌ی نمایش کارهای زندگی در آورند کوچکترین کارتان از چشم‌تان پوشیده نخواهد بود. ۳- از آیت ۴۴ تا ۴۷ «وَ لَو تَقَوَّل- الخ» شاید برای آن کسان باشد که با خود بیندیشند: اگر محمّد چیزی از خود بگوید و از خدا شمارد که تواند آنها را بشناسد! در برابر چنین فکر گفته شده است: محمّد توان چنین تهمتی ندارد و گر بکند نابودش می‌کنیم. و معلوم است که چون اعراب معنی معصوم و هم خاصیّت نگهبانی درونی از خطا را نمی‌فهمیدند از اینروی با همان قدرتهای ظاهری و مجازاتهای رسمی آدمی برای آنها گفته شده است: اگر احتمال اینکه چنین کاری می‌دهید آسوده باشید که ما خبر داریم و او را بسزایش می‌رسانیم. -قرآن-۲۶-۴۴ اینجا ممکن است گفته شود: بموجب اینکه آیه باید هر کس بخدا نسبتی بدروغ دهد و سخنی از گفته‌ی حقّ شمارد بهمین گونه مجازات شود. با اینکه صدها مدّعیان پیغمبری و قرآن مجعول بوده است و کما بیش مردم را گول زده‌اند و چندی بمقصود خود رسیده‌اند. جواب اینکه است: چون آن روز بایستی مردم رهبری بحقّ شوند و شخصیّت نمایان برای اینکه کار آمد، برای جلوگیری از سخنان بیهوده و یا افکار باطل در برابر او، گفته شده است: که در گفته‌ی اینکه شخص جای دروغ نیست و گر نه ما مهلتش نمی‌دادیم و البتّه چنین اعلانی برای

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آرامش آن فکر و سخن لازم بود. ولی پس از آنکه حقّ نمودار شد و درست از نادرست نمودار گشت «قَد تَبَیَّنَ الرُّشدُ مِنَ الغَیِّ» حوادث و اعمال و افکار و اقوال منفی و نادرست در جهان بسیار است و اینکه آیه ملتزم بجلوگیری از آنها نیست و عمومی ندارد که هر گوینده‌ی ناروا را بیچاره کنیم و رگ دلش را ببریم. -قرآن-۶۹۳-۷۳۳ [صفحه ۳۵۳] ۴- آیت ۵۲ جمله‌ی «فَسَبِّح- الخ» شاید مقصود اینکه باشد: ای محمّد چون تو را از مسمّی و نامیده‌ی به اینکه گونه نامها بهر زبان که باشد خبری نیست. -قرآن-۲۲-۳۲ چنانکه نقل است: خود فرموده است «ما عرفناک- الخ» پس همان الفاظ و نامهائی را که خود قرار داده‌اید تسبیح کن و از هر بد و ناروا پاکیزه بدار که جز به تسبیح راهی برای وابستگی باو نیست.

سوره معارج

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۷۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره المعارج [۷۰]: آیات ۱ تا ۴۴]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ [۱] لِلکافِرِینَ لَیسَ لَهُ دافِعٌ [۲] مِنَ اللّهِ ذِی المَعارِجِ [۳] تَعرُجُ المَلائِکَةُ وَ الرُّوحُ إِلَیهِ فِی یَومٍ کانَ مِقدارُهُ خَمسِینَ أَلفَ سَنَةٍ [۴] -قرآن-۱-۲۱۱ فَاصبِر صَبراً جَمِیلاً [۵] إِنَّهُم یَرَونَهُ بَعِیداً [۶] وَ نَراهُ قَرِیباً [۷] یَومَ تَکُونُ السَّماءُ کَالمُهلِ [۸] وَ تَکُونُ الجِبالُ کَالعِهنِ [۹] -قرآن-۱-۱۶۳ وَ لا یَسئَلُ حَمِیمٌ حَمِیماً [۱۰] یُبَصَّرُونَهُم یَوَدُّ المُجرِمُ لَو یَفتَدِی مِن عَذابِ یَومِئِذٍ بِبَنِیهِ [۱۱] وَ صاحِبَتِهِ وَ أَخِیهِ [۱۲] وَ فَصِیلَتِهِ الَّتِی تُؤوِیهِ [۱۳] وَ مَن فِی الأَرضِ جَمِیعاً ثُمَّ یُنجِیهِ [۱۴] -قرآن-۱-۲۵۱ کَلاّ إِنَّها لَظی [۱۵] نَزّاعَةً لِلشَّوی [۱۶] تَدعُوا مَن أَدبَرَ وَ تَوَلّی [۱۷] وَ جَمَعَ فَأَوعی [۱۸] إِنَّ الإِنسانَ خُلِقَ هَلُوعاً [۱۹] - قرآن-۱-۱۵۲ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً [۲۰] وَ إِذا مَسَّهُ الخَیرُ مَنُوعاً [۲۱] إِلاَّ المُصَلِّینَ [۲۲] الَّذِینَ هُم عَلی صَلاتِهِم دائِمُونَ [۲۳] وَ الَّذِینَ فِی أَموالِهِم حَقٌّ مَعلُومٌ [۲۴] -قرآن-۱-۲۰۳ لِلسّائِلِ وَ المَحرُومِ [۲۵] وَ الَّذِینَ یُصَدِّقُونَ بِیَومِ الدِّینِ [۲۶] وَ الَّذِینَ هُم مِن عَذابِ رَبِّهِم مُشفِقُونَ [۲۷] إِنَّ عَذابَ رَبِّهِم غَیرُ مَأمُونٍ [۲۸] وَ الَّذِینَ هُم لِفُرُوجِهِم حافِظُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۲۳۷ إِلاّ عَلی أَزواجِهِم أَو ما مَلَکَت أَیمانُهُم فَإِنَّهُم غَیرُ مَلُومِینَ [۳۰] فَمَنِ ابتَغی وَراءَ ذلِکَ فَأُولئِکَ هُمُ العادُونَ [۳۱] وَ الَّذِینَ هُم لِأَماناتِهِم وَ عَهدِهِم راعُونَ [۳۲] وَ الَّذِینَ هُم بِشَهاداتِهِم قائِمُونَ [۳۳] وَ الَّذِینَ هُم عَلی صَلاتِهِم یُحافِظُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۳۱۵ أُولئِکَ فِی جَنّاتٍ مُکرَمُونَ [۳۵] فَما لِ الَّذِینَ کَفَرُوا قِبَلَکَ مُهطِعِینَ [۳۶] عَنِ الیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ عِزِینَ [۳۷] أَ یَطمَعُ کُلُّ امرِئٍ مِنهُم أَن یُدخَلَ جَنَّةَ نَعِیمٍ [۳۸] کَلاّ إِنّا خَلَقناهُم مِمّا یَعلَمُونَ [۳۹] -قرآن-۱-۲۶۵ فَلا أُقسِمُ بِرَبِّ المَشارِقِ وَ المَغارِبِ إِنّا لَقادِرُونَ [۴۰] عَلی أَن نُبَدِّلَ خَیراً مِنهُم وَ ما نَحنُ بِمَسبُوقِینَ [۴۱] فَذَرهُم یَخُوضُوا وَ یَلعَبُوا حَتّی یُلاقُوا یَومَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ [۴۲] یَومَ یَخرُجُونَ مِنَ الأَجداثِ سِراعاً کَأَنَّهُم إِلی نُصُبٍ یُوفِضُونَ [۴۳] خاشِعَةً أَبصارُهُم تَرهَقُهُم ذِلَّةٌ ذلِکَ الیَومُ الَّذِی کانُوا یُوعَدُونَ [۴۴] -قرآن-۱-۴۰۶ [صفحه ۳۵۴] معنی لغات: «المهل» فلز گداخته، روغن زیتون، نازک. «الشّوی» مال بی‌ارزش، کار آسان، اعضای بدن. «هلوع» بی‌آرام، آزمند، نا شکیبا «مُهطِعِین» بخواری و بیچارگی می‌نگرند و چشم بجای دیگر نمی‌دارند. «عِزین» از مصدر عزی به فتح اوّل و سکون دوّم بمعنی وابستگی و انتساب. «ترهق» از مصدر رهق بفتح اوّل و دوّم بمعنی وادار کردن بر بیش از توانائی، ستم، بیخردی، زشتکاری، دروغ، شتاب. «یُوفِضُون» از وفض بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی شتاب کردن و دویدن. -قرآن-۱۳۹-۱۵۲-قرآن-۲۱۰-۲۲۰-قرآن-۴۱۹-۴۳۲ ترجمه: بنام خدای روزی رسان آمرزگار بندگان ۱ یکی پرسید: کسی به رستاخیز گرفتار شود! ۲ [ای محمّد بگو] آن ویژه‌ی کافران است که کس را توان جلوگیری آن نباشد ۳ و آن از سوی خداوندی است که همه‌ی نردبانها و دستاویزهای برتری و بهره‌مندی از او است ۴

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و بروزی بود که باندازه پنجاه هزار سال باشد و فرشتگان و سروش به پیشگاه او بالا روند ۵ پس ای محمّد [صفحه ۳۵۵] شکیبا بنکوئی باش ۶ که آن روز بچشم کافران دور است ۷ و آماده به پیشگاه ما است ۸ همان روز که آسمان چون مس گداخته بود ۹ و کوهها همچو پشم از هم جدا شده ۱۰ و خویشان یکدگر را بینند و پروای هم ندارند ۱۱ به آن روز گناهکاران آرزو کنند: ۱۲ فرزندان و برادران ۱۳ و دوستان و خویشان پناهگاهشان ۱۴ و هر چه در زمین است بدهند و از گرفتاری آن روز برهند. ۱۵ ولی کی فراهم شود که گرفتارند بزبانه‌ی آتشی که ۱۶ پوست کند ۱۷ و بخود کشد هر که پشت بحقّ کرد و نافرمانی بود ۱۸ و سرمایه فراهم کرد و بیندوخت ۱۹ البته آدمی آزمند و ناشکیب آفریده شده ۲۰ که اگر بد بیند آرام نیارد ۲۱ و اگر خوشی بیند ز دیگران مضایقه کند ۲۲ و شود کسی جز ایشان بود همچو مردم نماز گزار ۲۳ که پیوسته با آن سر و کار دارند ۲۴ و هم آنها که در سرمایه ایشان ۲۵ بهره‌ی معیّن برای گدایان و بینوایان باشد ۲۶ و آنها که رستاخیز باور دارند ۲۷ و باندیشه‌ی گرفتاری خداوندیند ۲۸ که کس از آن آسوده- دل نتواند بود ۲۹ و نیز آنها که شرم از همسر ۳۰ و زر خرید خویش نگاه دارند که بر آن سرزنش نمی‌شوند ۳۱ و آنکه جز اینکه خواهد کند پای ز اندازه برون کرده است و ستمکار شده است ۳۲ و آنها که درست پیمان برند و خیانت در امانت نکنند ۳۳ و آنها که چون گواه شدند بر آن استوار بمانند [و پوشیده ندارند] ۳۴ و آنها که مواظب نماز خود باشند ۳۵ جملگی در بهشتی ارجمند بوند ۳۶ ای محمّد چرا اینکه کافران که پیرامون توانند گروهی چند دسته شده هر یک بسوئی ۳۷ از چپ و راست گردن کشیده‌اند و چشم بتو دوخته‌اند ۳۸ مگر هر یک‌شان آرزو دارند که در بهشت و خوشی اندرون شوند! ۳۹ البتّه چنین نخواهد شد که خود دانند از چه آفریده‌ایم و چه شایستگی دارند [و چه وسیله برای خوشبختی خود فراهم کرده‌اند] ۴۰ سوگند به پروردگار خاوران و باختران ۴۱ نه سوگند که توانیم مردمی به از ایشان بجایشان آوریم و ز کس عقب نمانیم و بیچاره نباشیم ۴۲ پس تو آنها را بخود گذار که بیهوده گویند و بازی کنند تا روز [صفحه ۳۵۶] سر رسید خود بینند ۴۳ همان روز که از گور بدر شوند با چشمانی فرو هشته و به خواری مانده ۴۴ و چنان شتابان که گوئی بسوی پرچم و نشانه‌ای دوانند. اینکه چنین بود آن روز که وعده‌گاه‌شان شده. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه آمده است. و حسن بصری گفته است: «الَّذِینَ فِی أَموالِهِم- الخ» بمکّه نازل نشده است و چهل و چهار آیه است مگر از نظر قاریهای شام که چهل و سه دانسته‌اند و کلمات «أَلفَ سَنَةٍ» را آخر آیه ندانسته‌اند. -قرآن-۸۲-۱۱۰-قرآن-۲۳۴-۲۴۹ «سَأَلَ سائِلٌ- الخ» ۱ کشف: در مقصود باین آیه چهار قول است: -قرآن-۱-۱۷ ۱- نضر بن حارث گفت: اگر اینکه سخنان درست است و از سوی تو پس بر سر ما سنگ بریز چنانکه در قرآن است «إِن کانَ هذا- الخ» اینکه آیه بجواب اینکه خواسته و سخن نازل شد ۲- ابو جهل گفت «فَأَسقِط عَلَینا کِسَفاً- الخ» چنان که در جای دیگر قرآن اینکه جمله از کافری نقل شده است و اینکه آیه بجواب اینکه خواسته آمده است ۳- برای آن گروه کافر آمد که هم در قرآن خواسته‌شان نقل شده است «عَجِّل لَنا قِطَّنا قَبلَ یَومِ الحِسابِ» بجواب اینکه خواسته‌شان اینکه آیه نازل شد ۴- گفته‌اند: پیغمبر از آزار کافران بستوه بود و خواست که خدا آنها را گرفتار کند. اینکه آیه بجواب آن حضرت آمد. -قرآن-۱۲۷-۱۴۲-قرآن-۲۲۵-۲۵۰- قرآن-۴۶۸-۵۱۴ ابو السعود: اینکه جمله «سَأَلَ سائِلٌ» با یاء خوانده شده است که از سیلان بمعنی روانی آب باشد و معنی چنین خواهد بود: عذاب انجام شده است چون سیل از بستر رودخانه و دره. -قرآن-۲۶-۴۳ «ذِی المَعارِجِ» ۳ طبری: یعنی دارای برتری و درجات و بخشش و خوشی. مجمع اینکه کلمه چند معنی شده: ۱- یعنی دارای راهها و نردبانهائی که ملائکه بآسمان بالا روند یا جاهای بلند و آسمانها که فرشتگان بآن جا روند ۲ دارای ملائکه که بآسمان روند ۳- دارای درجات و بخششها که به پیغمبران خود دهد. فی ظلال القرآن: اینکه کلمه تعبیری است از برتری و -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۳۵۷] بلندی چنانکه در جای دیگر گفته شده «رَفِیعُ الدَّرَجاتِ». -قرآن-۴۳-۶۶ «تَعرُجُ المَلائِکَةُ- الخ» ۴ طبری: یعنی ملائکه و جبرئیل در روزی که بآسمان بسوی خدا بالا می‌روند از فرودترین قسمتهای زمین هفتم تا بالاترین پدیده‌ی او در بالای آسمان هفتم باندازه‌ی پنجاه هزار سال کار مردم و آفریدگان است. و بعضی گفته‌اند: یعنی روز قیامت که ملائکه به سوی خدا بالا می‌روند و بحساب مردم رسیدگی می‌شود پنجاه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هزار سال است و ابو سعید خدری از پیغمبر پرسید: چگونه چنین روزی بود! فرمود: برای مؤمن درازی آن روز سبکتر از اندازه‌ی انجام یک نماز واجب است و کسائی «یعرج» با یاء به صیغه‌ی مذکّر خوانده است. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: از امام صادق [ع] نقل است: یعنی روزی که اگر مردم بخواهند به حساب کارها برسند در پنجاه هزار سال هم تمام نخواهد شد ولی در پیشگاه حقّ بیک دم انجام شود. و هم از آن حضرت نقل است که آن روز به نیمه نارسیده بهشتی و جهنّمی بجای خود خواهد رفت. و بعضی گفته‌اند: یعنی از اوّل نزول ملائکه و امر و نهی میان مردم تا آخرین موقع که بآسمان بالا می‌روند و رستاخیز خواهد بود پنجاه هزار سال است که اندازه درازی دنیا است که جز خدا نمی‌داند چند بوده و چند مانده. «خُلِقَ هَلُوعاً» ۱۹ تفسیر حسینی: -قرآن-۱-۱۹ جانوری را که بجز آدمی است || معده چو پر شد سبب بی‌غمی است آدمی است آنکه بسیری بود || بر سر سیری غم روزی خورد خورد همه عمر ز بیش و ز کم || روزی هر روزه ز خوان کرم و ز ره حرص و املش همچنان || هیچ غمی نیست بجز فکر نان «قِبَلَکَ مُهطِعِینَ» ۳۶ کشف: اینکه آیه برای گروهی نازل شد که دور پیغمبر [ص] جمع می‌شدند و گوش به سخن او می‌دادند و مسخره‌اش می‌کردند و سخنش دروغ می‌شمردند. و بعضی گفته‌اند مقصود آنها است که می‌رفتند -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۳۵۸] و دورش را می‌گرفتند ولی مؤمن نمی‌شدند یا برای احتراز از برگشتن دین خود یا برای موافقت با خویشان خود، و بگمان اینکه برای همین رفتن حضور پیغمبر استحقاق بهشت خواهند داشت، از اینروی بدنباله‌ی آن گفته شده است: «أَ یَطمَعُ کُلُّ- الخ» ۳۸ فخر: یعنی مگر کافران چنین طمع دارند که همانند مسلمین به بهشت روند، چنین نخواهد شد. و جمله‌ی بعد «إِنّا خَلَقناهُم- الخ» از چند جهت مربوط بآیت جلو است: ۱- چون مسلمانانرا بریشخند می‌گرفتند گفته شده است: طمع بهشت رفتن‌شان درست نیست که می‌دانند از چه ساخته شده‌اند پس به چه استحقاق انتظار سعادت دارند ۲- چون خود می‌دانند از چه ساخته شده‌اند که نطفه و علقه باشد پس استحقاق از کجا است و باید برتری برای خود بایمان حقّ‌شناسی فراهم کنند تا شایسته بهشت و سعادت شوند. -قرآن-۱-۲۰- قرآن-۱۴۴-۱۶۲ «بِرَبِّ المَشارِقِ وَ المَغارِبِ» ۴۰ فخر: ۱- یعنی مشرق و مغرب هر روز که غیر روز دیگر است ۲- مشرق و مغرب هر کوکبی ۳- مقصود از مشرق دعوت هر پیغمبر است و مغرب مرگ او است ۴- مقصود از مشارق رهبریهای مردمان است و مغارب بیچارگیهای آنان است. -قرآن-۱-۳۸ ابو الفتوح: ربّ المشرق و المغرب بصورت مفرد نیز خوانده شده است. «عَلی أن نُبَدِّل- الخ» ۴۱ فخر: در مقصود باین جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۲۳ ۱- بجای آن اعراب مکّه مردم مهاجر و انصار همدم پیغمبر شدند ۲- پاره‌ای از آنها را عوض کرد که مسلمان شدند ۳- اینکه جمله برای قدرت نمائی و ترساندن آنها بوده است و انجام نشد. «کَأَنَّهُم إِلی نُصُبٍ یُوفِضُون» ۴۳ طبری: عموم قاریها «نصب» با فتح و صدای بالای نون و صاد بی‌صدا و ساکن خوانده‌اند که منصوب و بر افراشته باشد و معنی جمله اینکه است: گویا بسوی پرچمی که برای آنها بر افراشته‌اند از یکدگر جلو می‌دوند، و یا بسوی بت بر قرار شده می‌دوند. و حسن بصری با صدای جلو -قرآن-۱-۴۰ [صفحه ۳۵۹] نون و صاد خوانده است و بمعنی بت گرفته است که جمع آن انصاب است یعنی گویا بسوی خدای خود می‌دوند. سخن ما: از اوّل اینکه سوره تا آیت هجدهم تکرار همان ترس احوال- قیامت است و فشردن مغز و اعصاب اعراب سر سخت از آن گرفتاری و آزاری که جز ایمان و فرمانبری راه آسایش از آن متصوّر نیست و کلمات ذی المعارج، تعرج الملائکة، یوم خمسین الف سنة. همگی اینکه گفته‌ها نمونه‌ای از کمال قدرت حقّ و بیچارگی آدم نافرمان است چنانکه در حدیث ابو سعید خدری بود: برای مردم مؤمن اینکه دوران یک دم است. پس همه‌ی اینکه تعبیرات نمونه‌ها است و یادآوری که اگر بخواهید از آینده‌ی خود و سزای بد رفتاری‌تان در برابر قدرت حقّ خبردار شوید با آن اندازه و مقیاس که خود دارید بسنجید که هزاران نردبان است برای بالا رفتن فرشتگان و مقدّسات شما به پیشگاه قدرت بمدّت پنجاه هزار از آنچه شما سال و گذشت روزگار می‌دانید.

سوره نوح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۷۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره نوح [۷۱]: آيات ۱ تا ۲۸]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ إِنّا أَرسَلنا نُوحاً إِلى قَومِهِ أَن أَنذِر قَومَكَ مِن قَبلِ أَن يَأتِيَهُم عَذابٌ أَلِيمٌ [۱] قالَ يا قَومِ إِنِّي لَكُم نَذِيرٌ مُبِينٌ [۲] أَنِ اعبُدُوا اللّهَ وَ اتَّقُوهُ وَ أَطِيعُونِ [۳] يَغفِر لَكُم مِن ذُنُوبِكُم وَ يُؤَخِّرَكُم إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللّهِ إِذا جاءَ لا يُؤَخَّرُ لَو كُنتُم تَعلَمُونَ [۴] -قرآن-۱-۳۶۰ قالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوتُ قَومِي لَيلاً وَ نَهاراً [۵] فَلَم يَزِدهُم دُعائِي إِلاّ فِراراً [۶] وَ إِنِّي كُلَّما دَعَوتُهُم لِتَغفِرَ لَهُم جَعَلُوا أَصابِعَهُم فِي آذانِهِم وَ استَغشَوا ثِيابَهُم وَ أَصَرُّوا وَ استَكبَرُوا استِكباراً [۷] ثُمَّ إِنِّي دَعَوتُهُم جِهاراً [۸] ثُمَّ إِنِّي أَعلَنتُ لَهُم وَ أَسرَرتُ لَهُم إِسراراً [۹] -قرآن-۱-۳۵۹ فَقُلتُ استَغفِرُوا رَبَّكُم إِنَّهُ كانَ غَفّاراً [۱۰] يُرسِلِ السَّماءَ عَلَيكُم مِدراراً [۱۱] وَ يُمدِدكُم بِأَموالٍ وَ بَنِينَ وَ يَجعَل لَكُم جَنّاتٍ وَ يَجعَل لَكُم أَنهاراً [۱۲] ما لَكُم لا تَرجُونَ لِلّهِ وَقاراً [۱۳] وَ قَد خَلَقَكُم أَطواراً [۱۴] - قرآن-۱-۲۷۴ أَ لَم تَرَوا كَيفَ خَلَقَ اللّهُ سَبعَ سَماواتٍ طِباقاً [۱۵] وَ جَعَلَ القَمَرَ فِيهِنَّ نُوراً وَ جَعَلَ الشَّمسَ سِراجاً [۱۶] وَ اللّهُ أَنبَتَكُم مِنَ الأَرضِ نَباتاً [۱۷] ثُمَّ يُعِيدُكُم فِيها وَ يُخرِجُكُم إِخراجاً [۱۸] وَ اللّهُ جَعَلَ لَكُمُ الأَرضَ بِساطاً [۱۹] -قرآن-۱-۲۹۲ لِتَسلُكُوا مِنها سُبُلاً فِجاجاً [۲۰] قالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُم عَصَونِي وَ اتَّبَعُوا مَن لَم يَزِدهُ مالُهُ وَ وَلَدُهُ إِلاّ خَساراً [۲۱] وَ مَكَرُوا مَكراً كُبّاراً [۲۲] وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُم وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسراً [۲۳] وَ قَد أَضَلُّوا كَثِيراً وَ لا تَزِدِ الظّالِمِينَ إِلاّ ضَلالاً [۲۴] -قرآن-۱-۳۷۲ مِمّا خَطِيئاتِهِم أُغرِقُوا فَأُدخِلُوا ناراً فَلَم يَجِدُوا لَهُم مِن دُونِ اللّهِ أَنصاراً [۲۵] وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَر عَلَى الأَرضِ مِنَ الكافِرِينَ دَيّاراً [۲۶] إِنَّكَ إِن تَذَرهُم يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلاّ فاجِراً كَفّاراً [۲۷] رَبِّ اغفِر لِي وَ لِوالِدَيَّ وَ لِمَن دَخَلَ بَيتِيَ مُؤمِناً وَ لِلمُؤمِنِينَ وَ المُؤمِناتِ وَ لا تَزِدِ الظّالِمِينَ إِلاّ تَباراً [۲۸] -قرآن-۱-۴۲۲ [صفحه ۳۶۰] معنى لغات: «فجاج» جمع فجّ بمعنى راه گشاده‌ى نمايان ميان دو كوه. ودّ، سواع، يغوث، يعوق، نسر نام بتهاى قبايل مختلف عرب است كه هر كدام بتى داشتند بنامى مخصوص بخود. ترجمه: بنام خداى روزى ده همگان مهربان بفرمانبران ۱ ما نوح را به سوى مردمش فرستاديم تا بيم‌شان دهد ز آن بيش كه آزارى دردناك بر سر ايشان رسد ۲ او بآنها گفت: اى خويشان و پيوندان من بآشكار شما را خبردار مى‌كنم ۳ كه خدا را بپرستيد و ز نافرمانيش پرهيز كنيد و فرمان من بريد تا [شما را رهبرى كنم و] ۴ خداوند گناهان شما بيامرزد و تا بروز سرنوشت زنده‌تان بدارد [و بمرگ ناگهان گرفتار نشويد] چه اگر بدانيد، سرنوشت حقّ چون رسد دمى [صفحه ۳۶۱] واپس نيفتد، ولى نوح بما ناليد كه ۵ پروردگارا من مردم خود را بشب و روز بخواندم ۶ و آنها را جز گريز از حقّ چيزى نيفزود ۷ و هر زمان كه ايشان را براه راست خواندم تا تو بيامرزى انگشت بگوش نهادند و جامه بر سر كشيدند و سر- سختى كردند و گردنفرازى نمودند ۸ سپس بآواز بلند بسوى تو خواندم ۹ و هم بنهان و آشكار ۱۰ و گفتم: ز پروردگار خود آمرزش بخواهيد كه او ز دير زمان آمرزنده بود ۱۱ و هم آب ز آسمان براى‌تان بريزد ۱۲ و بسرمايه و فرزند كومك كند و رود و بستان براى‌تان بسازد ۱۳ چه شود شما را كه اميد بزرگى ز خداى خود نداريد! ۱۴ با اينكه او جور بجورتان آفريد ۱۵ مگر نبينيد چگونه هفت آسمان مطبّق آفريد! ۱۶ و ماه در آن ميان روشن كرد و خورشيد همچو چراغى نمود ۱۷ و همان خداوند است كه شما را چو گياه از زمين بدر كرد ۱۸ و سپس بدرون آن باز برد و دگر بار ز آن بيرون كند ۱۹ و همو است كه زمين برايتان بگسترد ۲۰ تا ز ميان كوهستان راه خود بپيمائيد [زان پس] ۲۱ نوح گفت: پروردگارا آن مردم فرمانم نبردند و بدنبال آن كس رفتند كه مال و فرزندش بجز زيان چيزى نيفزود ۲۲ و بزرگ حيله‌اى [در برابرم] كردند كه ۲۳ بمردم گفتند بتهاى خود رها نكنيد و از ودّ و سواع و يغوث و يعوق و نسر در نگذريد ۲۴ و البتّه بسيارى را از راه بگرداندند پس تو نيز بر گمراهى ستمكاران بيفزاى ۲۵ از سوى اينكه گناهان بود كه آنها بآب فرو شدند و ز ان پس بآتش

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

درونشان کردند و به پیشگاه حقّ و مجازات او یارانی ندیدند ۲۶ و نوح نفرین کرد که پروردگار از کافران کسی بر زمین زنده مدار ۲۷ که گر رهاشان کنی گمراهی بندگانت دهند و جز بیدین و بدکار نزایند [و آنگاه چنین دعا کرد] ۲۸ پروردگارا مرا بیامرز و پدر و مادرم و آنکه با ایمان بخانه و حوزه‌ی رهبری من درون شد و همه‌ی مرد و زن مؤمن بیامرز و بر ستمکاران بجز نابودی میفزای. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه نازل شده و بحساب قاریهای کوفه بیست و هشت آیه است و در بصره و شام بیست و نه و دیگران سی آیت. [صفحه ۳۶۲] «یُؤَخِّرکُم- الخ» ۴ کشف: یعنی تا آخر مدّت عمر آسوده‌تان میگذارد و گرفتار غرق و کشتار و دگر بلاهای کشنده نمی‌شوید. -قرآن-۱-۱۴ «استَغشَوا ثِیابَهُم» ۷ طبری: یعنی خود را در پوشاک‌شان پوشاندند کشف: یعنی صورت خود در لباس پوشاندند تا مرا نبینند. -قرآن-۱-۲۳ «دَعَوتُهُم جِهاراً» ۸ مجمع: ۱- یعنی بصدای بلند ۲- یعنی آشکار که یکدگر را می‌دیدند و پنهان نبود. و جمله‌های بعد [اعلنت و اسررت] یعنی بآشکار و پنهان دعوت کردم و یا معنی چنین است: بعضی را آشکار و بعضی را در نهان دعوت کردم و باز آنها که بآشکار دعوت شده بودند در نهان دعوت‌شان کردم و آنها که در نهان دعوت شده بودند بآشکار دعوت کردم و مقصود اینکه است که بهر وسیله برای رهبری‌شان متوسّل شدم. -قرآن-۱-۲۲ «فَقُلتُ استَغفِرُوا رَبَّکُم- الخ» ۱۰ ابو الفتوح: نقل است که مردی نزد حسن بصری آمد و گفت: گناه بسیار دارم گفت: برو و استغفار کن دیگری گفت کشت بسیار کرده‌ام و باران نیامده ترسم چیزی دستگیرم نشود. گفت: برو استغفار کن. سوّمی گفت: درویشم دعائی بیاموز که گشایشی آرد. گفت: برو و استغفار کن. دیگری آمد و گفت: مال بسیار دارم و فرزند ندارم و ترسم که پس از من مالم بدشمنان و نامستحقّان رسد. گفت: برو و استغفار کن. پنجمی آمد که بستانی دارم و میوه‌ی آن نزدیک است و آب نیست ترسم نابود شود و نرسد گفت: برو استغفار کن. گروهی که آنجا بودند با تعجّب گفتند برای چند جور نیازمندی یک راه آسودگی چگونه باشد! حسن گفت: اینکه نه از خود گفتم که از گفته‌ی نوح یاد گرفتم چه برای همه‌ی اینها ملّت خود را سفارش به استغفار کرد و گفت «استَغفِرُوا- تا-بن که یَجعَل لَکُم أنهاراً». -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۸۳۵-۸۴۷-قرآن-۸۵۹-۸۹۱ «لا- تَرجُونَ لِلّهِ وَقاراً» ۱۳ مجمع: ۱- یعنی از بزرگی خدا نمی‌ترسید! -قرآن-۱-۳۱ چون وقار بمعنی عظمت است و رجاء در اینجا بمعنی خوف است ۲- إبن عبّاس گفته است: حقّ عظمت خداوندی بجای نمی‌آورید و فرمان او نمی‌برید ۳- قتاده [صفحه ۳۶۳] گفته: یعنی امید عاقبت از خدا ندارید ۴- چرا از خدا امید ثواب و ترس عذاب ندارید ۵- چرا امید بعاقبت ایمان ندارید و موحّد نیستید ۶- ابو مسلم گفته است: یعنی عقیده‌ی ثابت بخدا ندارید. «خَلَقَکُم أطواراً» ۱۴ فخر: ۱- یعنی بشکلهای جور بجور که نطفه و علقه و غیره باشد شما را آفرید ۲- یعنی باحوال مختلف شما را آفرید که دسته های جوراجور مردم باشد و هیچیک بدیگری نماند. -قرآن-۱-۲۲ «أ لَم تَرَوا کَیف- الخ» ۱۵ طبری: اینکه هم دنباله‌ی نقل سخن نوح است. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: از اینجا روی سخن با کافران است و اظهار قدرت. و از سخن فخر در آیت ۱۹ «جَعَلَ لَکُمُ الأَرضَ- الخ» استفاده میشود که همگی اینکه آیات نقل سخن نوح است. -قرآن-۲۹-۵۴ «وَ جَعَلَ القَمَرَ فِیهِنَّ نُوراً» ۱۶ مجمع: چند معنی شده است: ۱- یعنی ماه را در آسمان و زمین نور قرار داد که روشن می کند ۲- فیهنّ بمعنی معهنّ می‌باشد یعنی ماه را با آفرینش آسمان و زمین پرتو برای اهل زمین کرد ۳- معنی فیهنّ در ضمن و خیر و لای آنها است یعنی در جزء خلقت آنها ماه را پرتو قرار داد چنانکه می گویند در اینکه سرزمین چاه است با اینکه چاه در یک جای معیّنی است. -قرآن-۱-۳۹ «الشَّمسَ سِراجاً» ۱۶ فخر: چون ضیاء قوی‌تر از نور است و سراج مضیئ است از اینکه روی قمر که ضعیف‌تر است نور گفته شده و شمس سراج که به معنی روشنائی بیشتر است. -قرآن-۱-۲۰ «أَنبَتَکُم مِنَ الأَرضِ» ۱۷ طبری: یعنی خدا از خاک زمین ایجادتان کرد و از آن شما را بیافرید. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: ۱- یعنی در آغاز آفرینش از زمین آدم و نسل او از پس او آفرید ۲- یعنی ایجاد بشر بوسیله‌ی تغذیه از نبات زمین کرد ۳- چون کوچک را [صفحه ۳۶۴] بزرگ می کند و کوتاه را بلند قامت پس گویا که از زمین رویانده است. «وَ اتَّبَعُوا مَن لَم یَزِده- الخ» ۲۱ مجمع: ۱- یعنی مردم دنبال سرمایه‌دارها رفتند و گول سرمایه‌ی آنها را خوردند و گفتند: اگر نوح ارزشی داشت بایستی چون اینان سرمایه‌دار می‌بود ۲- مردم دون و نادار دنبال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرمایه‌داران رفتند با اینکه آن مال و اولاد برای خود آنها هم جز زیان و نابودی بدنیا و آزار به آخرت سودی ندارد. و کلمه‌ی «ولد» بصورت مفرد به فتح واو و لام. و با ضمّ واو و سکون لام بصورت جمع هر دو خوانده شده است. -قرآن-۱-۳۴ «مَکراً کُبّاراً» ۳۲ نیشابوری: مکر کردند که مردم را گول میزدند و میگفتند دین پدران بهتر است که پدر از فرزند داناتر است و نیز می‌گفتند: اینکه بتها هم خیر و برکت و سود می‌دهند و هم شفاعت می‌کنند و بزرگی مکر و حیله از آن رو است که بهترین خوبیها دعوت بدین و راه راست است پس در برابر بزرگترین بدیها رهبری بشرک و کفر است اینکه است که حیله کردند و بدترین و بزرگترین حیله اینکه کار آنها بود. -قرآن-۱-۱۸ «لا تَذَرُنَّ وَدًّا- الخ» ۲۳ طبری: ۱- محمّد بن قیس گفت: در آن روزگار چند نفر مردم درستکار بودند باین اسمها که دیگران پیروی آنها میکردند و پس از مرگ‌شان پیروان آنها گفتند اگر تصویر اینکه پیشوایان را بسازیم بهتر از آنها یاد می‌کنیم و وادار بعبادت می‌شویم و چون صورتها درست شد و مردم آن دوران مردند شیطان ببازماندگان‌شان وسوسه کرد که پدران‌تان اینها را می- پرستند و از آنها باران می‌خواستند و می‌بارید مردم پذیرفتند و آنها را پرستیدند و نام بتها شد ۲- قتاده گفت: اینکه نامها بت مردم نوح بود که عرب آنرا بت خود قرار دادند بجوری که اندک چوب و گل سنگ از آن کم نکردند و قبیله‌ی کلب که در دومة الجندل جای داشتند ودّ را برای خود بت معیّن کردند و در رباط بت هذیل، سواع بود. و بنی غطیف که از قبیله‌ی مراد در جرف از سر- زمین سئاف ساکن بودند یغوث را انتخاب کردند. و قبیله‌ی همدان ساکن -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۶۵] بلخع یعوق بت‌شان بود. و نسر مال ذی کلاع از قبیله‌ی حمیر بود. و کلمه‌ی «وَدًّا» با صدای بالا- و جلو واو هر دو قرائت شده است. -قرآن-۸۵-۹۳ تفسیر لاهیجی: در علل الشّرایع از امام صادق [ع] نظیر نقل طبری روایت شده است. مجمع: واقدی گفته است: ودّ بصورت مردی ساخته شده بود و سواع بصورت زن و یغوث بمانند شیر و یعوق چون اسب و نسر بشکل کرکس بود و نقل است که بواسطه‌ی طوفان نوح اینکه بتها در زیر خاک پنهان شد تا اینکه شیطان آنها را برای اعراب بت پرست از زیر خاک در آورد. «أَضَلُّوا کَثِیراً» ۲۴ مجمع: ۱- یعنی بواسطه پرستش بتها آنها مردم زیادی را گمراه کردند. مثل «رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضلَلنَ کَثِیراً» ۲- یعنی بزرگانشان زیادی از مردم را گمراه کردند. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۱۰۸-۱۴۷ «مِمّا خَطِیئاتِهِم- الخ» ۲۵ کشف: ابو عمرو «خَطایاهُم» قرائت کرده است و هر دو جمع خطیئه است. و کلمه‌ی «ما» صله است و زاید و معنی چنین است بواسطه‌ی گناهان‌شان. و نیز در کشف الأسرار نوشته است: قوم نوح بسعایت نوح در اینکه جهان هلاک شدند و در آن جهان بعقوبت رسیدند «أُغرِقُوا فَأُدخِلُوا ناراً» و امّت محمّد بشفاعت وی درین جهان هدایت یافتند «یَهدِیهِم رَبُّهُم بِإِیمانِهِم» و در آن جهان بمغفرت رسیدند «لَهُم مَغفِرَةٌ وَ أَجرٌ عَظِیم». -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۴۹-۶۱-قرآن-۳۱۱-۳۴۰-قرآن-۳۹۳-۴۲۹-قرآن-۴۶۳-۵۰۰ «دَیّاراً» ۲۶ ابو الفتوح: یعنی هر کس بر زمین بگذرد. و وزن اینکه کلمه فیعال است از مصدر دار یدور دورا، دورا که اصل آن دیوار است واو تبدیل بیاء و ادغام شده است. و گفته‌اند: بر وزن فعّال است برای نسبت بدار یعنی صاحب داروخانه و عرب می‌گوید «ما فی الدّار دیّور و لا دیّار» یعنی نیست کسی که بکارخانه برسد. -قرآن-۱-۱۱ «لا یَلِدُوا إِلّا فاجِراً» ۲۷ فخر: اینکه سخن نوح بواسطه اخبار از سوی، -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۳۶۶] خدا باو بود چنانکه در آیت دیگر گفته شده است «لَن یُؤمِنَ مِن قَومِکَ إِلّا مَن قَد آمَنَ» که غیر از همین مؤمنین دیگری مؤمن نخواهد شد و نیز درازی مدّت دعوت که در آیت دیگر گفته شده است «فَلَبِثَ فِیهِم- الخ» برای او یقین شده بود که کسی مؤمن نخواهد شد. -قرآن-۵۸-۱۰۹-قرآن-۲۲۶-۲۴۴ «دَخَلَ بَیتِیَ مُؤمِناً» ۲۸ کشف: یعنی به مسجد من داخل شد با ایمان یا با ایمان بکشتی من آمد یا بدین من با ایمان وارد شد. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما: ۱- آیت سوّم و چهارم «اعبُدُوا اللّه- الخ» نوح با مردم می‌گوید: آمرزش گناهان‌تان مشروط است ببندگی و تقوی و فرمانبری از من پس معلوم می‌شود بندگی و تقوی که از رهبری پیغمبران نباشد اثر ندارد و بتنهائی عقل و فطرت آدمی راه سعادت بدست نمی‌آید و ناچار رهبر و راهنما هم لازم است تا انسان بسعادت ممکن خود برسد. -قرآن-۳۵-۵۲ ۲- آیت ۴ جمله‌ی «یُؤَخِّرکُم إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی» که گفته شده است: مرگ شما را تا بهنگام سرنوشت بعقب می‌برد و بمرگ ناگهان گرفتار نمی‌کند. اینکه مطلب مانند آمرزش گناه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مربوط ببندگی و تقوی و فرمانبری شده است و آیا چه رابطه است میان خدا پرستی و آسودگی از مرگ ناگهانی! در پاسخ به اینکه پرسش اوّل: طنطاوی گفته است: تقوی و فرمانبری موجب آسایش و بهرمندی از منابع زندگی و خوراک کافی بدست آوردن است که خود راه بهداشت و آسایش از هر بلای ناگهانی است و مرگ و میر بر خلاف انتظار. دوّم: شاید مقصود نوح ترساندن مردم بوده است از پیش‌آمدهای ناگهان و آنچه در مدّت زندگی گرفتاریها و بیماریهای گوناگون دیده‌اند که اگر دیندار و فرمانبر باشید مجازات نمی‌شوید و آنگونه مرگ و گرفتاری ندارید و از عمر طبیعی بهره‌مند خواهید شد چنانکه سر انجام نافرمانی‌شان طوفان و غرق. سوّم: -قرآن-۲۰-۵۸ شاید معنی جمله اینکه باشد: خدا پرست شوید که در قبضه‌ی قدرت او هستید و او است که مرگ شما را بهنگام معیّن سرنوشت کرده است چون خود می‌بینید [صفحه ۳۶۷] و اگر وارسی کنید می‌دانید که اجل خداوندی و سرنوشت تأخیر نمی‌شود، پس چنین قدرت را باید پرستید و فرمانبری کرد. ۳- بقیّه‌ی آیات تا «سُبُلًا فِجاجاً» آیت ۲۰ همگی یادآوری نعمت و قدرت حقّ است تا مردم آن زمان و دیگران بیندیشند و دریابند که باید بچنین قدرتی تسلیم شوند. -قرآن-۲۵-۴۲ ۴- آیت ۲۳ «لا تَذَرُنَّ وَدًّا- الخ» که نام چند بت مخصوص اعراب به میان آمده است شاید اصل گفتار آن مردم نباشد و نقل بمعنی و برای نمونه و مثال نام آنها برده شده است و معنی چنین باشد: مردم پیشوا و سرمایه‌دار با دیگران گفتند: دست از خدایان خود بر ندارید و آنچه مانند شما عربها داشتند و نامی بمانند شما برای آنها معیّن کرده بودند چنانکه شما ود و سواع دارید آنها نیز بتهائی بنامهای مخصوص داشتند که بیکدگر سفارش می‌کردند: دستبردار از آنها نباشید. و با اینکه احتمال در معنی اینکه اسمها اعتراض امام فخر وارد نخواهد بود که گفته است: آن بتها بطوفان نابود شد چون نوح آنها را با خود بکشتی نبرد پس چگونه بدست اعراب افتاد! و نیز احتیاجی بنقل مجمع البیان نخواهد بود که پس از طوفان بزیر خاک ماند تا شیطان برای اعراب از خاک بدر کرد. -قرآن-۱۳-۳۴ ۵- آیت ۲۷ جمله‌ی «لا- يَلِدُوا إِلّا فاجِراً- الخ» که نوح بخدا نالیده است و گفته است: فرزند اینکه مردم جز بیدین و بدکار نخواهد بود شاید بروش مثل مشهور عرب است «لا یلد الحیّة الّا الحیّة» یعنی مار جز بچه مار نزاید و نوح خواسته است بگوید: محیط تربیت اینکه مردم جوری است که هرگز کسی لایق تربیت در میان‌شان نخواهد بود و باین اندازه خون و نژاد فاسد و نالایق است که گویا آنچه در بچه‌دان زنها درست میشود فاجر و بیدین درست میشود که بهنگام زادن چنین آدمی می‌زاید. -قرآن-۲۱-۴۷ ۶- آیت آخر جمله‌ی «دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِناً» شاید مقصود خانه‌ی نوح -قرآن-۲۲-۴۹ [صفحه ۳۶۸] باشد و مؤمن کسی باشد که بشخص او ایمان داشته باشد و راستگو و درستکارش بداند نه پیغمبر و خواهش آمرزش نوح برای اینگونه مردم شاید از آن روی باشد که آنها بواسطه‌ی قبول شخصیت من بسرانجام دیندار و شایسته‌ی آمرزش خواهند شد چون بخانه‌ی کسی رفتن با ایمان بارزش او موجب خوشبینی و حسن رابطه خواهد شد.

سوره جنّ

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۷۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الجن [۷۲]: آیات ۱ تا ۲۸]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ قُل أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ استَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الجِنِّ فَقالُوا إِنّا سَمِعنا قُرآناً عَجَباً [۱] يَهدِي إِلَى الرُّشدِ فَآمَنّا بِهِ وَ لَن نُشرِكَ بِرَبِّنا أَحَداً [۲] وَ أَنَّهُ تَعالى جَدُّ رَبِّنا مَا اتَّخَذَ صاحِبَةً وَ لا وَلَداً [۳] وَ أَنَّهُ كانَ يَقُولُ سَفِيهُنا عَلَى اللّهِ شَطَطاً [۴] -قرآن-۱-۳۲۲ وَ أَنّا ظَنَنّا أَن لَن تَقُولَ الإِنسُ وَ الجِنُّ عَلَى اللّهِ كَذِباً [۵] وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ مِنَ الإِنسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الجِنِّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فَزادُوهُم رَهَقاً [۶] وَ أَنَّهُم ظَنُّوا کَما ظَنَنتُم أَن لَن یَبعَثَ اللّهُ أَحَداً [۷] وَ أَنّا لَمَسنَا السَّماءَ فَوَجَدناها مُلِئَت حَرَساً شَدِیداً وَ شُهُباً [۸] وَ أَنّا کُنّا نَقعُدُ مِنها مَقاعِدَ لِلسَّمعِ فَمَن یَستَمِعِ الآنَ یَجِد لَهُ شِهاباً رَصَداً [۹] -قرآن-۱-۴۴۷ وَ أَنّا لا نَدرِی أَ شَرٌّ أُرِیدَ بِمَن فِی الأَرضِ أَم أَرادَ بِهِم رَبُّهُم رَشَداً [۱۰] وَ أَنّا مِنَّا الصّالِحُونَ وَ مِنّا دُونَ ذلِکَ کُنّا طَرائِقَ قِدَداً [۱۱] وَ أَنّا ظَنَنّا أَن لَن نُعجِزَ اللّهَ فِی الأَرضِ وَ لَن نُعجِزَهُ هَرَباً [۱۲] وَ أَنّا لَمّا سَمِعنَا الهُدی آمَنّا بِهِ فَمَن یُؤمِن بِرَبِّهِ فَلا یَخافُ بَخساً وَ لا رَهَقاً [۱۳] وَ أَنّا مِنَّا المُسلِمُونَ وَ مِنَّا القاسِطُونَ فَمَن أَسلَمَ فَأُولئِکَ تَحَرَّوا رَشَداً [۱۴] -قرآن-۱-۴۸۴ وَ أَمَّا القاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً [۱۵] وَ أَن لَوِ استَقامُوا عَلَی الطَّرِیقَةِ لَأَسقَیناهُم ماءً غَدَقاً [۱۶] لِنَفتِنَهُم فِیهِ وَ مَن یُعرِض عَن ذِکرِ رَبِّهِ یَسلُکهُ عَذاباً صَعَداً [۱۷] وَ أَنَّ المَساجِدَ لِلّهِ فَلا تَدعُوا مَعَ اللّهِ أَحَداً [۱۸] وَ أَنَّهُ لَمّا قامَ عَبدُ اللّهِ یَدعُوهُ کادُوا یَکُونُونَ عَلَیهِ لِبَداً [۱۹] -قرآن-۱-۳۸۰ قُل إِنَّما أَدعُوا رَبِّی وَ لا أُشرِکُ بِهِ أَحَداً [۲۰] قُل إِنِّی لا أَملِکُ لَکُم ضَرًّا وَ لا رَشَداً [۲۱] قُل إِنِّی لَن یُجِیرَنِی مِنَ اللّهِ أَحَدٌ وَ لَن أَجِدَ مِن دُونِهِ مُلتَحَداً [۲۲] إِلاّ بَلاغاً مِنَ اللّهِ وَ رِسالاتِهِ وَ مَن یَعصِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها أَبَداً [۲۳] حَتّی إِذا رَأَوا ما یُوعَدُونَ فَسَیَعلَمُونَ مَن أَضعَفُ ناصِراً وَ أَقَلُّ عَدَداً [۲۴] -قرآن-۱-۴۵۴ قُل إِن أَدرِی أَ قَرِیبٌ ما تُوعَدُونَ أَم یَجعَلُ لَهُ رَبِّی أَمَداً [۲۵] عالِمُ الغَیبِ فَلا یُظهِرُ عَلی غَیبِهِ أَحَداً [۲۶] إِلاّ مَنِ ارتَضی مِن رَسُولٍ فَإِنَّهُ یَسلُکُ مِن بَینِ یَدَیهِ وَ مِن خَلفِهِ رَصَداً [۲۷] لِیَعلَمَ أَن قَد أَبلَغُوا رِسالاتِ رَبِّهِم وَ أَحاطَ بِما لَدَیهِم وَ أَحصی کُلَّ شَیءٍ عَدَداً [۲۸] -قرآن-۱-۳۶۰ [صفحه ۳۶۹] معنی لغات: «جَدُّ» پدر بزرگ، بهره، روزی، بزرگی. «رهق» بیخردی، ستمگری، زشتکاری. «شطط» زیادروی، از حقّ دور شدن، در حکم ستم کردن. «قدد» دسته‌ی جوربجور. «غدق» زیادی باران و آب فراوان. «لبد» جمع لبدهٔ با کسر و ضمّ لام بمعنی پشم درهم شده و بیکدگر کوبیده و چسبیده و با ضمّ لام بمعنی موی یال شیر. -قرآن-۱۳-۲۰ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان و مهربان بمؤمنان ۱ ای محمّد بگو: در دلم افتاده که تنی چند ز جنیان گوش بقرآن فرا دادند و گفتند: ۲ ما شگفت قرآنی شنیدیم که رهبر براستی است و آن را پذیرفتیم و هرگز انبازی بپروردگار خود نکنیم ۳ چه او است برتر بزرگوار که نه یار و نه فرزندش باشد ۴ البته آنکه [صفحه ۳۷۰] ز ما بی‌خرد بود بر خداوند بستم سخن می‌گفت ۵ و گمان نداشتیم کس ز آدمی و پری بخدا دروغ بندد و دوست و فرزندش بسازد ۶ و نمی‌پنداشتیم که مردانی ز آدمی به پریان پناه برد و بر گمراهی‌شان بیفزاید ۷ و چون شما، گمان داشتیم که هرگز خدا کسی به پیغمبری نفرستد ۸ ولی ما آسمان پسودیم و سراسر نگهبان سخت و آتش سوزان بود ۹ و زین پیش می‌نشستیم که چیزی بشنویم و اکنون کسی که گوش فرا دهد پرتوی سوزان در کمین خود بیند ۱۰ ما ندانیم برای مردم زمین بدی بسرنوشت شده است یا پروردگارشان خوشی و نیکبختی آنان خواسته! ۱۱ و ما هم دسته‌های جورواجوریم که گروهی درستکار و دیگری غیر آن ۱۲ و اینکه بدانستیم که در زمین خدای را بیچاره نتوانیم کرد و نه از فرار خود شود که ناتوانش کنیم ۱۳ چون رهنما بگوش‌مان رسید پذیرفتیم چه هر که مؤمن بخدای خود شد نه از زیان ترسد و نه از خواری ۱۴ در میان ما مسلمان و بیدین هر دو باشد و هر که مسلمان شد دنبالگیر راستی شده است ۱۵ و آنکه ستمگر شد هیزم دوزخ بود [ای محمّد چون گفتار جنّیان دانستند پس همگان بدانند] ۱۶ اگر پایدار براه راست بوند ز آب و سرمایه‌ی زندگی سرشارشان کنیم ۱۷ تا به آن بیازمائیم‌شان و آنکه رو گردان زیاد خدا بود براهیش برد که سخت آزاری فرا- گیرش بود ۱۸ چه البتّه سجده خاصّ خداوند است و نشاید دیگری انباز او کنید ۱۹ که چون مرد حقّ پرست بپا خواست تا خدا را بخواند چیزی نماند همچو موی گردن شیر بر او انبوه شوند ۲۰ ای محمّد بگو: فقط خدای خود پرستم و کس انباز او نکنم ۲۱ و اختیار سود و زیان‌تان ندارم ۲۲ و هرگز از توان او کس نرهاندم و ز آن پناهی نیابم ۲۳ و جز پیغام گزاری او [با شما کاری ندارم] ولی آنکه نافرمان او و پیغمبرش بود پیوسته در آتش دوزخ بود. [پس بانتظار باشند] ۲۴ تا بینند آنچه بیم‌شان دادند و بدانند کدام دسته یاورش ناتوانتر است و شمارش کمتر ۲۵ و هم بمردم بگو: من ندانم آن بد که بوعده‌تان کردند زود رسد یا خدای من آن را هنگام دگر نهاده ۲۶ چه او عالم الغیب است و کس راز [صفحه ۳۷۱] پوشیده‌ی خود خبر نکرد ۲۷ مگر آن را که به پیغمبری پسندید از پس و پیش او نگهبان برد [و گوشوانان راند] ۲۸ تا بداند آنها خطا نکردند و پیغام پروردگار خود رساندند که آنچه نزد آفریدگان است او فراگیر است و شمار همه چیز بداند.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره بیست و هشت آیت است و همگی بمکّه نازل شده است. «أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ» ۱ تبیان: جنّ دسته‌ای از آفریدگان است که دارای تن رقیق و پوشیده از چشم آدمی است و در صورت با آدم و فرشته تفاوت دارد. و بعضی گفته‌اند: آفریدگان عاقل سه دسته‌اند: ۱- آدمی از خاک درست شده است ۲- فرشته از نور ۳- جنّ از آتش. -قرآن-۱-۴۳ فخر: جمهور ارباب ادیان که پیغمبران را قبول داشته‌اند وجود جنّ را هم تصدیق کرده‌اند و گروه بزرگی از دانشمندان پیشین و هم معتقدین به ارواح آن را ارواح سفلیّه نامیده‌اند. مجمع: «احی» بدون واو خوانده شده است که مجهول «وحی» باشد و همزه بجای واو آمده است. «أَنَّهُ تَعالی جَدُّ رَبِّنا» ۳ مجمع: ۱- حسن بصری گفته یعنی جلال و عظمت پروردگار ما بلندتر از آن است که دوست و فرزند داشته باشد ۲- ابو مسلم گفته است: یعنی بلند مرتبه است آن صفات خاصّ خداوندی ۳- پروردگار ما جلیل و با شکوه است در صفات خود که از خواصّ و صفات اجسام بدور است. -قرآن-۱-۳۳ ۴- قدرت پروردگار ما فوق است و برتر ۵- برتر است ذکر و یاد او ۶- کار و فرمان خدای ما برتر است ۷- پادشاهی پروردگار ما برتر است ۸- بخشش و نعمت او برتر است. و همه‌ی اینکه معانی تطبیق میشود با عظمت و جلال خداوندی. ربیع بن انس گفته است: خدای را جد نباشد و اینکه سخن پریان است که بنادانی گفته‌اند و قرآن نقل کرده است و همین مطلب از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل شده است. و همزه‌ی انّه با فتح و کسر خوانده [صفحه ۳۷۲] شده است و همچنین در باقی همزه‌های ان و انه که در اینکه چند آیه است اختلاف تلفّظ است که اگر عطف بر «أَنَّهُ اسْتَمَعَ» باشد و دنباله‌ی وحی باشد با فتح همزه است و اگر عطف بر «إِنّا سَمِعنا» باشد از سخن جنّ است و با کسر همزه. -قرآن-۱۳۱-۱۵۱-قرآن-۲۲۳-۲۳۸ فخر: جدّ انسان اصل و ریشه‌ی او است که از آن پدیدار شده است پس کلمه‌ی جدّ بطور مجاز بجای اصل استعمال شده است. و «جَدُّ رَبِّنا» یعنی اصل و حقیقت خدای ما که وجود واجب باشد و نتیجه‌ی معنی چنین خواهد بود: حقیقت مخصوصه‌ی خداوندی برتر است از هر تعلّق و وابستگی به غیر و اینکه است که برتر از داشتن دوست و فرزند است. و کلمه‌ی «جَدُّ» با نصب نیز خوانده شده است که تمیز باشد. -قرآن-۱۳۸-۱۵۳-قرآن-۳۸۹-۳۹۶ «عَلَى اللّهِ شَطَطاً» ۴ کشف: یعنی به ستم و دروغ بر خداوند سخن می‌گفتند که گفتار کافران باشد. و بعضی گفته‌اند: یعنی دور از وصف و حقیقت حقّ می‌گفتند. - قرآن-۱-۲۵ «لَن تَقُولَ» ۵ مجمع: «تقول» با فتح قاف و تشدید واو نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۶ «یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ» ۶ مجمع: ۱- مجاهد و قتاده گفته‌اند: -قرآن-۱-۳۹ عرب اگر در سفر خود بمیان دره و بیشه‌ای بشب منزل می‌کرد برای آسایش خود اینکه دعا می‌خواند «اعوذ بعزیز هذا الوادی من شرّ سفهاء قومه» چون می‌پنداشتند: جنّیان آنها را نگهداری می‌کنند. مقاتل گفته است از همه جلوتر گروهی از یمن پناهنده بجنّ می‌شد و پس از آنها بنی حنیفه اینکار را کردند و زان پس در میان دیگر عربها اینکه اندیشه پیدا شد ۲- بلخی گفته: یعنی پناه می‌بردند بمردانی از ترس جنّ و بجهت بودن جنّ. «فَزادُوهُم رَهَقاً» ۶ فخر: مفسّرین گفته‌اند: یعنی جرأت و سرکشی و گناه و نتیجه چنین است که چون آدمیان پناهنده بخدا نشدند و به پریان پناه بردند آنها جرأت و تجاوزشان زیاد شد. و احتمال دیگر اینکه است که -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۳۷۳] آدمیان بواسطه‌ی اینکه کارشان برستم و تجاوز پریان بیفزودند که گفتند ما بر آدمی تفوّق و آقائی بدست آوردیم. تفسیر فی ظلال القرآن: شاید مقصود از «رهق» گمراهی و سرگردانی باشد که در دل آنهائی پیدا می‌شود که پناهنده بدشمن می‌شوند و انسان از قدیم با شیطان و جنّ دشمن بوده است و مأمور بوده است از شر آنها بخدا پناهنده شود. و البتّه آدمی چون بغیر حقّ پناهنده شود بامید سود یا جلوگیری از زیان گرفتار بیتابی و نگرانی می‌شود. و همین است بدترین رهق که دل روی آسودگی و آسایش نمی‌بیند. «وَ أَنَّهُم ظَنُّوا- الخ» ۷ فخر: ممکن است: اینکه جمله نقل سخن جنّیان با یکدگر باشد و هم آیت جلو و معنی چنین خواهد بود: آدمیان پنداشتند چنانکه شما پریان می‌پندارید، و ممکن است عطف باوّل سوره باشد و جزء وحی باشد. یعنی بمن وحی شد که جن هم بمانند شما عربها گمان می‌کردند. و بهتر و مناسب با ارتباط جمله‌ها اینکه است که نقل سخن جنّ باشد. -قرآن-۱-۲۲ «وَ أَنّا لَمَسنَا السَّماءَ فَوَجَدناها- الخ» ۸ مجمع: بلخی گفته است: -قرآن-۱-۴۱ اینکه شهب آسمانی از دوران گذشته بوده است ولی وسیله‌ی جلوگیری جنّ از رفتن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بآسمان نبوده است و بعد از آمدن پیغمبر [ص] با آنها جلوگیر جنّ شدند. فخر: بعضی گفته‌اند: پیش از پیغمبر شهب نبوده است، ولی به اتّفاق دانشمندان که از آن بحث کرده‌اند اینها بوده است ولی پس از بعثت پیغمبر زیادتر و کامل‌تر شده است چنانکه جمله‌ی «فَوَجَدناها مُلِئَت» اینکه مطلبرا می‌فهمانند و همچنین جمله‌ی بعد «کُنّا نَقعُدُ مِنها مَقاعِدَ» یعنی در بعضی جاها می‌نشستیم که شهب و نگهبان نبود. پس معلوم می‌شود بعد از پیغمبر زیاد و پر شده است. -قرآن-۲۰۶-۲۲۸-قرآن-۲۷۸-۳۰۸ تأویلات: نفوس یا بهیمی و سبعی است که در آن لطافت نیست و ادراک کم است و یا انسانی است که اگرچه لطیف است و با ادراک و استعداد [صفحه ۳۷۴] ولی ناچار مانند بهیمه و سبع آن هم وابسته بمواد غلیظ و انبوهی است که بیشتر آن موادّ زمینی است. و یا نفوس مجرده است که در کمال صفا و لطافت است و مجرّد از ماده و متعلّق بعالم علوی است که ملائکه و مقدّسات و مجرّدات عالم بالا باشند. و یا نفوس قویّه هستند که متعلّق باجرام عنصری لطیف هوا و آتش هستند که نه از مجرّدات آسمانی چون فرشتگان هستند و نه از مادّیّات زمینی چون حیوان و انسان هستند. و بعضی حکما آنها را صور معلّقه نامیده‌اند که نه وابسته بآسمان و نه چسبیده بزمین باشند بلکه در میان آسمان و زمین بسر برند و مانند آدمیان دریابند و بدانند و چون در ساختمان و وجود جوری هستند که نزدیک بعوالم بالا می‌شوند شاید بتوانند پاره‌ای از مغیبات و آنچه پوشیده از آدمیان است آنها دریابند پس ممکن است بسوی بالا و عوالم الهی بروند و گوش فرا دهند و از ملائکه و موجودات مجرّده چیزی فرا گیرند. و چون از مواد هوائی و آتشی زمین هستند و ناتوانتر از آن نفوس عالیه و مجرده می- باشند ممکن است در برابر آن توانهای برتر و قوای آسمانی بیچاره شوند و کار و هدف خود بآخر نرسانده از اثر موجودیّت آنها متأثّر گردند و از آن عوالم بالا رانده شوند و دور نیست که چون از موادّ هوائی و آتشی هستند از پرتو ستارگان آنجا آتش بگیرند و بسوزند و یا رانده شوند و فرود روند. و همه‌ی اینکه مطالب ممکن است و محال نیست و پیغمبران و اولیای حقّ که مردمی خبردار از عالم بالا بوده‌اند و راستگو و بخصوص کاملتر همه پیغمبرها محمّد صلّی اللّه علیه و آله همگی اینکه مطالب را گفته‌اند. و اگر بخواهیم اینکه آیات را با عوالم و خصوصیّات آدمی تطبیق کنیم می گوئیم: چون دل آدمی آماده‌ی فرا گرفتن وحی و کلام غیب شد توانهای درونی آن که نیروی فکر و خیال و وهم و عقل نظری و عقل عملی او باشند و همگی جنّ وجود آدمی هستند و پوشیده از دیده‌ی بینندگان، متوجّه به سخن غیب می‌شوند و گوش بسوی آن فرا دارند که چیز دیگر در نمی‌یابند و متوجّه چیز دیگر نمی‌شوند. و چون سخن غیب که از [صفحه ۳۷۵] سوی حقّ بوسیله روح القدس می‌رسد غیر از سخنان آدمیان است که با فکر و خیال و قیاسهای عقلی و یا مقدّمات وهمی و خیالی درست شود و سخنی است برتر از همه‌ی اینکه دیده و شنیده‌ها از اینروی گویند «سَمِعنا قُرآناً عَجَباً» طنطاوی: آدمی که می‌میرد اگر بدکار بود و به شرّ و بدی نزدیکتر بود روح و روان او را جنّ می‌نامند و وابسته بجنّیان خواهد بود و ارواح شریره و اگر بخیر و خوبی نزدیک بود وابسته بعالم ملائکه و مجرّدات می‌شود چنانکه در قرآن است «یَومَ یَقُومُ الرُّوحُ وَ المَلائِکَةُ صَفًّا» که ارواح صالحه و نکوکاران را در صفّ ملائکه قرار داده است. پس در عالم نهانی از چشم ما یک دسته آنها هستند که نزدیک بجهل بوده‌اند جنّ نامیده می‌شوند. و آنکه نزدیک به علم و خرد بوده است وابسته بعالم فرشتگان است، و در علم ارواح ثابت شده است: آن روح که در زندگی مراتب عالی کمالی را برگزار کرده است چون از عالم زمینی آسوده شد آماده‌ی وابستگی و دیدار فرشتگان می‌شود. و آنکه جاهل مرد و از زندگی جز نیازمندی مادّی چیزی نفهمید نمی‌تواند با عالم بالا و ملائکه وابسته شود و از آنها بهره‌مند گردد ناچار وابسته بعالم زمینی و آدمیان خواهد بود چون باینها نزدیکتر است و از آنچه گویند و اندیشند میتواند دریابد چنانکه در دوران زندگی آنها که خردمند و آماده‌ی دانش هستند از علوم و مجالس درس و مجالست علماء بهره‌مند هستند. و آنها که ناتوانند و کم خرد بهیچ کلاس و مدرسه و انجمن علمی راه ندارند و جز از مجامع عامیانه و گفتار بیخردان چیز دیگر درک نمی‌کنند. و نیز چنانکه اطفال و زنان درس نخوانده سخن کودکان و زنان همانند خود را بهتر می‌خواهند و می‌فهمند پس ارواح آنها هم همینگونه هستند. چون خداوند جهان را بیک روش و قانون برگزار می‌کند و قانون عمومی آفرینش او از اوّل آفرینش اینکه بوده است. پس رفتن ارواح شریر -قرآن-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۲۲۷-۲۵۲-قرآن-۵۱۵-۵۶۵ و ناقص بآسمان و راندن‌شان از آنجا و گوش دادن بسخن پیغمبر و قرآن او و تعجّب از شنیدن آن بواسطه همین جهل و بیخردی و ناشایستگی است که [صفحه ۳۷۶] از عالم بالا نمی‌توانستند بهره‌مند شوند از صدای پیغمبر و قرآن او بهره‌مند شدند چون اگرچه روان پیغمبر و قرآن از عالم اعلی است ولی برای مردم زمین و در قالب فهم اینکه دسته موجودات آورده شده است از اینکه روی بود که گفتند «إنّا سَمِعنا قُرآناً ...- نَقعُدُ مِنها مَقاعِدَ لِلسَّمعِ ...- یَجِد لَهُ شِهاباً- الخ». -قرآن-۲۶۴-۲۸۶-قرآن-۲۹۴-۳۲۷-قرآن-۳۳۵-۳۵۴ «لا نَدرِی أ شَرٌّ أُرِیدَ» ۱۰ مجمع: یعنی: معلوم نیست که اینکه راندن پریان ز آسمان برای اینکه است که زین پس آدمیان وظیفه‌ای ندارند و مکلّف نیستند یا پیغمبری دیگر و دین تازه خواهد بود. بعضی گفته‌اند: یعنی اینکه حادثه یا برای آزاری است که بر مردم زمین خواهد رسید یا پیغمبری آید و راه راست بنماید. -قرآن-۱-۳۰ کشف: بعضی گفته‌اند: یعنی نمیدانم از فرستادن اینکه پیغمبر صلاح مردم خواسته شده است که او آنها را رهبری کند یا بدی آنها خواسته شده است که نافرمانی او کنند و گرفتار عذاب شوند. «لَمّا سَمِعنَا الهُدی» ۱۳ تفسیر حسینی: نظم: -قرآن-۱-۲۵ داخل اندر دعوت او جنّ و انس || تا قیامت امّتش هر نوع و جنس او است سلطان و طفیل او همه || او است شاهنشاه و خیل او همه «وَ أن لَوِ استَقامُوا- الخ» ۱۶ کشف: دو جور معنی شده است: -قرآن-۱-۲۵ ۱- سعید بن مسیّب، عطا، ضحاک، مقاتل، حسن بصری: یعنی اگر پایدار براه حقّ بمانند و مؤمن باشند آب فراوان‌شان دهیم که کشت‌شان بروید و بسیار شود تا بیازمائیم که چگونه شکر می‌کنند و پاس نعمت دارند و چند آیت قرآن بمانند اینکه معنی آمده است «لَو أَنَّهُم أَقامُوا التَّوراةَ ...- لَأَکَلُوا مِن فَوقِهِم- الخ» «لَو أَنَّ أَهلَ القُری آمَنُوا ...- لَفَتَحنا ...- بَرَکاتٍ- الخ» «مَن عَمِلَ صالِحاً ...- حَیاةً طَیِّبَةً» ... «استَغفِرُوا رَبَّکُم ... یُرسِلِ السَّماءَ- الخ» ۲- ربیع، -قرآن-۲۷۰-۳۰۴-قرآن-۳۱۲-۳۳۷-قرآن-۳۴۷-۳۸۱-قرآن-۳۸۹-۳۹۸-قرآن-۴۰۶-۴۱۵-قرآن-۴۲۵-۴۴۶-قرآن-۴۵۴-۴۷۱-قرآن-۴۷۶-۴۹۸-قرآن-۵۰۳-۵۲۱ [صفحه ۳۷۷] زید بن اسلم، کلبی: یعنی: اگر کافران بر کفر و گمراهی خود بمانند مال بسیارشان می‌دهیم تا گرفتاری آینده‌شان شود. چنانکه همانند اینکه در اینکه آیات است: «فَلَمّا نَسُوا ...- فَتَحنا ...- أَبواب- الخ» «لَو لا أن یَکُونَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلنا لِمَن یَکفُرُ بِالرَّحمنِ لِبُیُوتِهِم سُقُفاً مِن فِضَّةٍ- الخ». -قرآن-۱۸۱-۱۹۶-قرآن-۲۰۴-۲۱۱-قرآن-۲۱۹-۲۲۷-قرآن-۲۳۷-۳۵۷ مجمع: اینکه جمله نقل سخن جنّ نیست و آغاز سخن حقّ است که بعضی چنین معنی کرده‌اند: اگر اعراب مکّه مسلمان و پایدار شوند آب زیاد از آسمان بایشان دهیم و باین معنی بگفته‌ی مقاتل آن وقت بود که هفت سال باران نیامد. و «ماءً غَدَقاً» برای مثل آورده شده است چون روزی و خوشی از باران فراهم شود. و در «لِنَفتِنَهُم» گفته‌اند: یعنی با آنها رفتار آزمایشی کنیم که تا چه اندازه از خواسته‌ها خودداری می‌کنند و در برابر سختی اینکه کار شکیبا هستند و همین است معنی فتنه و ابتلاء، و برید عجلیّ از امام صادق نقل کرده است «لَأَسقَیناهُم ماءً غَدَقاً» یعنی علم بسیار از پیشوایان بآنها میدهیم. -قرآن-۲-۱۶-قرآن-۹۸-۱۱۳-قرآن-۳۴۵-۳۷۴ تفسیر لاهیجی: أن مخفّفه است که أنّ با تشدید بوده است و اسم آن ضمیرشان است که در جمله آورده نشده و معنی اینکه است: بمن وحی شده است که قضیّه اینکه است: اگر جنّ و انس بر استقامت دین حقّ باشند. «یَسلُکهُ عَذاباً صَعَداً» ۱۷ فخر: با یاء بصورت غایب و با نون مضموم و مفتوح بصورت متکلّم مجرّد و مزید خوانده شده است و توصیف عذاب بکلمه‌ی «صعد» یعنی عذابی است که بر طاقت و توان آدمی بالا می‌رود و برتر می‌شود إبن عبّاس گفته است: صعد نام کوهی است در دوزخ که بدرازی چهل سال با زدن و کشیدن ببالای آن می‌رسد و به همین روش بازش می‌گردانند بپائین آن، مثل «سَأُرهِقُهُ صَعُوداً». -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۴۱۵-۴۳۸ «أَنَّ المَساجِدَ لِلّهِ» ۱۸ مجمع: ۱- خلیل گفته است: در آنجایها که برای عبادت درست شده است دیگری را در عبادت انباز خداوند نکنید چنانکه اعراب در کعبه بت می‌پرستیدند و مسیحی‌ها در کلیسا به تصویر مریم -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۳۷۸] و مسیح بندگی و پرستش نمودار می‌کردند. ۲- سعید جبیر: پاره‌های هفتگانه‌ی تن آدمی که بهنگام سجده بر زمین گذارده می‌شود آفریده‌ی خدا و نعمت او است بر آدمی پس شایسته نیست برای سجده بدیگری جز خدا بر زمین گذارده شود. و روایت است که معتصم خلیفه‌ی عبّاسی از امام جواد [ع] معنی اینکه آیه را پرسید. در جواب فرمود: هفت پاره‌ی تن آدمی که بسجده بر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زمین نهاده می‌شود ۳- حسن بصری: چون همه‌ی زمین برای پیغمبر جای نماز است و نماز در آن روا است پس معنی آیه اینکه است: همه‌ی سر- زمینها سجده‌گاه خداوندی است و روا نیست که بدیگری سجده شود ۴- و نیز از حسن بصری است که معنی مسّاجد صلوات است و مقصود اینکه است که نماز و عبادت خاصّ خداوند است و برای او نماز بخوانید و دیگری را در آن شریک نکنید. کشف: اگر مقصود از مساجد جای سجده و نماز باشد. جمع مسجد به کسر جیم است یعنی نمازگاهها، و اگر مقصود آن پاره‌های تن است که سجده را درست می‌کند جمع مسجد بفتح جیم است. فخر: حسن بصری گفته: چون در اینکه آیه گفته شده است: مساجد مال خدا است و با او دیگری در آنها نپرستید پس سنّت است که چون بمسجد درون شوند گویند «لا إِلهَ إِلَّا اللّه». - قرآن-۱۷۸-۲۰۵ تفسیر حسینی: بیت: دل را بجز از یاد خدا شاد مکن || با یاد وی از کس دگر یاد مکن دل خانه‌ی کعبه است ویران مگذار || و آنرا بجز از یاد وی آباد مکن «لَمّا قامَ عَبدُ اللّهِ- الخ» ۱۹ فخر: اختلاف است که اینکه آیه دنباله‌ی سخن پریان است یا جدا است و سخن پیغمبر است بزبان وحی و در هر صورت مقصود از عبد اللّه پیغمبر است و اگر سخن خود آن حضرت باشد باید خود را به صورت سوّم شخص و عبد اللّه نامیده باشد و اینکه مناسب نیست و اگر گفتار جنّ -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۳۷۹] باشد باید غیر سخن آنها در میان آمده باشد و اینکه بر خلاف نظم سخن است و بگفته‌ی دسته‌ی اوّل «ان» اوّل آیه بکسر همزه است یعنی جنّیان گفتند: که چون پیغمبر برای نماز بپا خاست. و اگر بگفته‌ی دسته دوّم درست باشد همزه با صدای بالا و فتحه است یعنی وحی دیگر که بمن شده است اینکه است که چون بنده‌ای از بندگان خدا .... الخ. و در مقصود از «کادُوا یَکُونُون- الخ» چند معنی است: ۱- جنّیان از شنیدن قرآن بر او انبوه شدند تا قرآن بشنوند ۲- کافران بر او انبوه شدند و مخالفت کردند که نابودش کنند ۳- مسلمانان بر او انبوه شدند چون شوق بنماز و شنیدن قرآن داشتند ۴- جنّ و انس بر مخالفت با او انبوه شدند. و آوردن کلمات عبد اللّه بجای رسول یا نبی اگر از وحی و پیغمبر باشد برای فروتنی است و اگر نقل از جنّ باشد برای فهماندن اینکه است که چون بنده‌ی خدا بود و ببندگی بر خاست بیخردان کار خردمندانه‌ی او را عیب گرفتند. -قرآن-۲۳۸-۲۵۷ مجمع: «لِبَداً» با صدای جلو و زیر لام هر دو خوانده شده است. -قرآن-۷-۱۶ «قُل إِنِّی لا- الخ» ۲۱ فخر: عاصم و حمزه قال بصیغه‌ی ماضی خوانده‌اند. و مقاتل گفته است: کافران با پیغمبر گفتند: تو کاری بزرگ پیش گرفتی و با همه دشمن شدی دست از اینکه بدار. اینکه آیه بجواب آنها است و بقرائت مشهور چنین معنی می‌شود: بگو در جواب. و بقرائت دیگر یعنی او بپاسخ‌شان گفت. -قرآن-۱-۱۷ «إِلّا بَلاغاً- الخ» ۲۳ مجمع: دو معنی شده: ۱- در آیت جلو گفت: در پیشگاه قدرت پناهی ندارم اینکه کلمه می‌فهماند که پناهگاه من رسالت من است ۲- من اختیاری برای کس ندارم و کار من جز ابلاغ حقّ نیست. و در معنی بلاغ دو احتمال است: ۱- پناهگاهی ندارم مگر آنچه از خدا برسد ۲- مسئول دینداری و بیدینی شما نیستم جز اینکه ابلاغ حقّ کنم. -قرآن-۱-۱۵ «فَلا یُظهِرُ عَلی غَیبِهِ- الخ» ۲۱ مجمع: یعنی کسی را از غیب -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۳۸۰] خبردار نمی‌کند مگر آن را که به پیغمبری انتخاب کند که آنچه مصلحت باشد از غیب، خبردارش کند. «فَإِنَّهُ یَسلُکُ- الخ» ۲۷ مجمع: کلمه‌ی «رَصَداً» در آخر اینکه آیه بمعنی راه است و مقصود اینکه است آن غیب که پیغمبران را از آن خبردار می‌کند راهی است که برای آگهی از کار پیغمبران گذشته و علم بحوادث آینده باز می‌کند تا او خبردار شود. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۴۹-۵۸ کشف: «یَسلُکُ» بجلو می‌برد و می‌فرستد معنی می‌شود و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۶-۱۶ مقصود از رسول جبرئیل است. و معنی «رَصَداً» نگهبان است. و مقصود اینکه است: چون بخواهد رسول خود را از عیب خبردار کند و باو وحی کند فرشتگانی نگهبان می‌فرستد که از جلو و عقب آن را از شنیدن دیوان نگاه دارد بعضی گفته‌اند: یعنی نگهبانان رسول را از شیاطین نگاه دارند. و بعضی گفته‌اند: نگاهداری وحی و غیب مقصود است و برای اینکه است که کاهن و غیبگو از آن خبردار نشود تا به پیغمبر برسد و اوّل کسی که از غیب خبردار شود پیغمبر باشد. و بعضی گفته‌اند: چون جبرئیل بسوی پیغمبری وحی می‌آورد از هر آسمان موجودات آنجا او را فرا می‌گرفتند و تحویل می‌دادند تا بآسمان دنیا که آنها او را تا زمین همراهی می‌کردند و او و پیغمبر و وحی را فراگیر می‌شدند تا پیام خود می‌رساندند. -قرآن-۴۱-۵۰ فخر: در کشّاف گفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: اینکه آیه می‌فهماند کرامت و سحر و نجوم همگی نادرست است چون گفته شده است: غیب را برسول پسند خود الهام می‌کند پس اهل کرامت اگرچه پسندیده‌ی حقّ هستند رسول نیستند و ساحر و منجّم پسندیده هم نیستند. ولی من خود بتفحّص و وارسی در مدّت سی سال یقین کردم که غیبگو هست و درست می‌گوید و هم باتّفاق اهل ادیان و نقل دیگران اینکه را درست دانسته‌اند که تعبیر خواب و گاهی ستاره شناسی و نیز پاره‌ای جادوها و هم الهامات اولیاء همگی درست بوده است پس مقصود از آیه [صفحه ۳۸۱] نه آن است که صاحب کشّاف گفته. و واحدی هم که کرامت را درست دانسته و نجوم و غیبگوئی را باین آیه باطل دانسته است به میل خود سخن گفته است و حقّ اینکه است که آیه غیب را بطور کلّی محدود به رسول نکرده است و بقرینه آیت جلو «إِن أَدرِی أَ قَرِیبٌ- الخ» سخن از رستاخیز است و مقصود از غیب همان است که کسی را از آن خبر نیست و اطّلاع بر قیامت برای آن رسولی است که می‌آید و آسمان می‌شکافد چنانکه در قرآن است «یَومَ تَشَقَّقُ السَّماءُ ... وَ نُزِّلَ المَلائِکَةُ» که می‌فهماند در آن هنگام فرشتگان می‌آیند و البتّه خبردار هستند قیامت کی خواهد بود بعلاوه که ممکن است جمله‌ی «إِلّا مَنِ ارتَضی- الخ» استثنای از «فَلا یُظهِرُ عَلی غَیبِهِ» نباشد و باصطلاح استثناء منقطع باشد و معنی چنین باشد: عالم الغیب کس را بر غیب مخصوص خود که قیامت است آگاه نکند. -قرآن-۲۷۸-۳۰۳-قرآن-۵۰۴-۵۳۲-قرآن-۵۳۷-۵۶۲-قرآن-۶۹۱-۷۱۱-قرآن-۷۳۵-۷۶۴ ولی آن رسول پسند خود را بوسیله‌ی نگهبانان از جلو و عقب نگهداری می‌کند تا از سوی آدمیان و جنّیان باو آسیبی نرسد. ابو السعود: مقصود اینکه است فقط آن کس را که برسالت پسندید برای آگاهی از بعضی غیبهای وابسته برسالت او خبردارش می‌کند. مثل آن غیبها که معجزه و ثبت نبوّت او است و ثواب و عقاب اعمال در آخرت که از متعلّقات کار پیغمبری است. ولی وقت قیامت و اطّلاع از هنگام آن مربوط بکار پیغمبری نیست. و اینکه آیه نمی‌فهماند که هیچ غیب و کرامت و کشف درست نیست زیرا مرتبه‌ی کامل آگاهی بر غیب که مختصّ پیغمبران است مانع از اطّلاع بر مراتب نازل و بعضی مکاشفات ساده برای دگر کسان نیست، و آن غیب کامل فقط برای رسول است و کس برای دیگری ادّعا نمی‌کند و مراتب ساده و نازل و مکاشفه را هم آیه نمی‌فهماند که برای دیگران نیست. «لِیَعلَمَ» ۲۸ ابو الفتوح نوشته: تا بداند. قتاده گفت: یعنی محمّد بداند. مجاهد گفت: مکذّبان بدانند که رسولان خدای رسالت و پیغامهای او بگذاردند و در او هیچ خلل نکردند. -قرآن-۱-۱۳ [صفحه ۳۸۲] مجمع: ۱- قتاده گفت: تا محمّد بداند پیامبران پیش از او همگی پیام خداوند بمردم رساندند چنانکه خودش پیام خدای بدرستی رساند چون همگی بحراست حقّ محفوظ بودند ۲- بعضی گفته‌اند: تا خداوند بداند که رسولان ابلاغ کردند ۳- تا آنچه حقّ می‌دانست و معلوم بود نمودار شود. ۴- مقصود «لیبلغوا» است و بجای آن «لِیَعلَمَ أَن قَد أَبلَغُوا» گفته شده است از نظر توسّع و باز بودن جای سخن که بجای آن گونه کلام چیزی گفته شده است که نتیجه‌ی همان مقصود را برساند. و از اینگونه سخن است اینکه جمله که کسی بگوید «ما علم اللّه ذلک منّی» یعنی خدا اینکه راز من نمی‌داند و مقصود اینکه است: چیزی نبوده است تا خدا بداند و اگر باشد او می‌داند و به جای «ما کان» «ما علم اللّه» گفته شده که نتیجه‌ی هر دو یکی است. -قرآن-۴۰-۷۱ سخن ما: ۱- آفرینش جنّ را در همین مجلّد سوره‌ی الرّحمن اظهار نظر کرده‌ایم. ۲- در آیات ۸- ۹ که گفته شده است «أَنّا لَمَسنَا ...- کُنّا نَقعُدُ- الخ» ما به آسمان می‌رفتیم برای شنیدن و اکنون که رفتیم آتش فراوان به نگهبانی بود اوّلا: شاید اشاره به تحوّلی باشد که در دوران بسیار قدیم برای فضای بالا پیدا شده است که موجب احتراق آنگونه موجودات باشد. و در ثانی: شاید برای نشان دادن قدرت بینهایت خداوندی است که همان جنّ و آنچه بر خود مسلّط می‌دانید و از آن می‌ترسید و به کهانت و غیبگوئی خود از او الهام می‌گیرید اینکه فکر و اندیشه‌ای است نادرست چه آنها هم مثل شما توان فرا گرفتن اخبار آینده و آسمانی ندارند. و در برابر قدرت حقّ کسب خبرشان موجب سوختن آنها است و اگر تا کنون از اینکه راهها برای خود آرامش خاطری فراهم میکردید و غیبگو و کاهن را مایه‌ی امیدواری خود می‌دانستید از هم اکنون بدانید آنها که اینکه خبرها به غیبگوها می‌دادند خود هم می‌سوزند و نابود میشوند و اطّلاعی بکس نمی‌توانند بدهند. سوّم: شاید برای معرّفی مقام پیغمبر است که اگر شما -قرآن-۴۶-۶۱-قرآن-۶۹-۸۲ [صفحه ۳۸۳] می‌پندارید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جنّ بزرگان شما را از آینده و سرگذشتهای آسمانی آگاه می‌کند و پیغمبر هم از همان مردم است و پریان اینکه سخنان را باو می‌آموزند. بدانید که رابطه‌ی محمّد با جنّ نه مانند مردان شما است بلکه آنها سر بفرمان او و دل- داده‌ی قرآن او و منکر و بدگوی آن افراد از خود هستند که کافرند و با او سر و کار ندارند و خود اقرار دارند که اگر شما می‌پنداشتید که ما از آسمان خبردار می- شدیم و راه گمراهی شما را باز می‌کردیم اکنون قرآن و رهبری محمّد همه‌ی اینها را نابود کرده است و اگر کسی بخواهد ادعای خبر آسمانی و غیبگوئی کند بتیر شهاب و آتش آسمانی می‌سوزد و دیگر برای غیبگوها ارزش و شخصیّت نخواهد بود چنانکه همین نتیجه بگفته‌ی بعضی جزء حوادث میلاد پیغمبر نمودار شد. ۳- آیت ۱۶- ۱۷ که گفته شده است: اگر مردم پایدار بدین بودند آب فراوانشان می‌دهیم تا بیازمائیم- الخ، شاید نشان می‌دهد حقیقت ایمان و گروش را که در برابر هیچگونه بهره‌مندی و یا محرومیّت متزلزل نمی‌شود و مؤمن مستقیم آن است که در نعمت و خوشی و در نقمت و ناخوشی یا دو دل او با حقّ باشد و بدرستی امتحان بدهد و بر خودش و دیگران استقامت ایمانش پوشیده نماند. پس اگر کسی خود را مؤمن دانست و بهره‌مند شد و نعمت و آب فراوان باو رسید و مست سرمایه و آسایش شد و رو گردان از حقّ البتّه گرفتار عذاب خواهد شد که آن استقامت اوّل و ایمان اگر پا بر جا و در دل جایگزین می‌بود گول خوشیهای زندگی را نمی‌خورد و روی از حقّ نمی‌گرداند از اینکه روی گفته شده که اگر پس از استقامت بر طریقت مستقیم و رسیدن بخوشی کسی رو گردان شد گرفتارش می‌کنیم چون نعمت دین را از دست داد و نعمت آب و فراوانی وسائل زندگی را کفران کرده است و در حقیقت درست امتحان نداده است و در کار خود پایدار و ثابت نبوده. ۴- آیات ۱۸- ۱۹ که گفته شده است مسجد مال خدا است و چون بنده‌ی خدا بپاخاست- الخ. شاید از نقل سخن جنّ باشد که آنها هم [صفحه ۳۸۴] می‌دانند سجده برای غیر خدا جایز نیست و مقصود از مساجد معنی عام است از نظر توسّع که اصل سجده باشد و مقصود از آیت بعد شاید سرزنش جنّ باشد به اعراب مکّه در برابر بنده‌ی خدا محمّد که برای خدا پرستی بپاخاست انبوه شدند و مخالفت کردند چنانکه از دیگران هم اینکه معنی نقل شد. ۵- آیات ۲۶- ۲۷ «عالِمُ الغَیبِ ...- إِلّا مَنِ ارتَضی- الخ» شاید مقصود اینکه باشد که جز به پیغمبر که خدا پسندیده و انتخاب کرده است دیگری بر غیب آگاه نیست و اگر کسی خبری از آینده داد و درست بود نه اینکه است که در حقیقت عالم بغیب بوده است بلکه از پندار خود سخنی گفته است و درست در آمده است و ممکن است در معنی رسول تصرّف شود و گفته شود «ارتَضی مِن رَسُولٍ» نه رسالت از سوی حقّ و پیغمبری است بلکه بطور کلّی هر کس را خدا خواست و بسرنوشت او بود حالت نفسانی ارتباط با موجبات حوادث برای او فراهم میشود و می‌تواند مختصر الهامی از آینده پیدا کند و دستگاه گیرنده از حقایق عالم در روان او درست شود که پاره‌ای چیزها را دریابد. -قرآن-۲۰-۳۷- قرآن-۴۵-۶۴-قرآن-۴۲۰-۴۴۳

سوره مزّمّل

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۷۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم [صفحه ۳۸۵]

[سوره المزمل [۷۳]: آیات ۱ تا ۲۰]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یا أَیُّهَا المُزَّمِّلُ [۱] قُمِ اللَّیلَ إِلّا قَلِیلًا [۲] نِصفَهُ أَوِ انقُص مِنهُ قَلِیلًا [۳] أَو زِد عَلَیهِ وَ رَتِّلِ القُرآنَ تَرتِیلًا [۴] -قرآن-۱-۱۵۸ إِنّا سَنُلقِی عَلَیکَ قَولًا ثَقِیلًا [۵] إِنَّ ناشِئَةَ اللَّیلِ هِیَ أَشَدُّ وَطئًا وَ أَقوَمُ قِیلًا [۶] إِنَّ لَکَ فِی النَّهارِ سَبحًا طَوِیلًا [۷] وَ اذکُرِ اسمَ رَبِّکَ وَ تَبَتَّل إِلَیهِ تَبتِیلًا- [۸] رَبُّ المَشرِقِ وَ المَغرِبِ لا إِلهَ إِلّا هُوَ فَاتَّخِذهُ وَکِیلًا [۹] -قرآن-۱-۳۰۲

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

وَ اصبِر عَلی ما یَقُولُونَ وَ اهجُرهُم هَجراً جَمِیلاً [۱۰] وَ ذَرنِی وَ المُکَذِّبِینَ أُولِی النَّعمَةِ وَ مَهِّلهُم قَلِیلاً [۱۱] إِنَّ لَدَینا أَنکالاً وَ جَحِیماً [۱۲] وَ طَعاماً ذا غُصَّةٍ وَ عَذاباً أَلِیماً [۱۳] یَومَ تَرجُفُ الأَرضُ وَ الجِبالُ وَ کانَتِ الجِبالُ کَثِیباً مَهِیلاً [۱۴] -قرآن-۱-۳۱۰ إِنّا أَرسَلنا إِلَیکُم رَسُولاً شاهِداً عَلَیکُم کَما أَرسَلنا إِلی فِرعَونَ رَسُولاً [۱۵] فَعَصی فِرعَونُ الرَّسُولَ فَأَخَذناهُ أَخذاً وَبِیلاً [۱۶] فَکَیفَ تَتَّقُونَ إِن کَفَرتُم یَوماً یَجعَلُ الوِلدانَ شِیباً [۱۷] السَّماءُ مُنفَطِرٌ بِهِ کانَ وَعدُهُ مَفعُولاً [۱۸] إِنَّ هذِهِ تَذکِرَةٌ فَمَن شاءَ اتَّخَذَ إِلی رَبِّهِ سَبِیلاً [۱۹] -قرآن-۱-۳۶۴ إِنَّ رَبَّکَ یَعلَمُ أَنَّکَ تَقُومُ أَدنی مِن ثُلُثَیِ اللَّیلِ وَ نِصفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طائِفَةٌ مِنَ الَّذِینَ مَعَکَ وَ اللّهُ یُقَدِّرُ اللَّیلَ وَ النَّهارَ عَلِمَ أَن لَن تُحصُوهُ فَتابَ عَلَیکُم فَاقرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنَ القُرآنِ عَلِمَ أَن سَیَکُونُ مِنکُم مَرضی وَ آخَرُونَ یَضرِبُونَ فِی الأَرضِ یَبتَغُونَ مِن فَضلِ اللّهِ وَ آخَرُونَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ فَاقرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنهُ وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ وَ أَقرِضُوا اللّهَ قَرضاً حَسَناً وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِکُم مِن خَیرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللّهِ هُوَ خَیراً وَ أَعظَمَ أَجراً وَ استَغفِرُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ [۲۰] -قرآن-۱-۶۹۰ معنی لغات: «المُزَّمِّل» از متزمّل است و مزّمّل با فتح میم بمعنی خود را بجامه‌ی خود پیچیده و برای کنایه از سستی و کوتاهی در کار خود نیز استعمال می‌شود. «تَرتِیلًا» بصورتی سخن را در آوردن و قرآن را بخوبی و استواری خواندن و کلمات آن را نمودار کردن. «ناشِئَةَ» اوّل شب اوّل روز خواب پس از خواب. «سبح» کارهای جوربجور برای زندگی انجام دادن. «کثیب» تپه‌ی ریگی. «مهیل» ریزان چون ریگ نرم که بیک جای نمی‌ماند. -قرآن-۱۳-۲۸-قرآن-۱۸۷-۱۹۸-قرآن-۳۰۱-۳۱۱ [صفحه ۳۸۶] ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان به مؤمنان ۱ ای پیچیده خود بجامه ۲ شب خیز مگر اندکی ۳ چه نصف یا کم و بیش از آن ۴ و قرآن چیده چیده نمودار بخوان ۵ که البتّه ما گرانمایه سخنی بر تو افکنیم ۶ و شب خیزی گرچه دشوار است ارزنده زاری و درست گفتاری است ۷ که بروز کارهای دور و دراز داری ۸ پس نام پروردگار خود بزبان آر و بسوی او گریز ۹ که خدای خاور است و باختر و جز او دگر خدائی نیست و او را پشتیبان خود بدان. ۱۰ و ز گفته‌ی کافران شکیبا شو و زیشان بخوی خوش جدا باش ۱۱ و مرا گذار با آن سرمایه‌دار که سخن حقّ دروغ شمارد و اندکی مجال‌شان ده ۱۲ که به پیشگاه ما شکنجه است و دوزخ ۱۳ و خوراکی گلوگیر و آزاری دردناک ۱۴ به آن روز که کوه و زمین بلرزد و کوهها همچو تپه‌ی ریگ روان شود ۱۵ ای کافران ما پیامبری بسوی‌تان فرستادیم که گواه کار شما است همچنانکه برای فرعون فرستادیم ۱۶ و او نافرمانیش کرد و ما سخت او را گرفتار کردیم ۱۷ شما که کافر شدید چگونه بروزی که نوزادان را پیر کند پرهیزکار شوید! ۱۸ به آن روز آسمان ز هم شکافد و وعده‌ی خداوند انجام شده باشد ۱۹ البتّه اینکه سخنان یاد- آوری [ز سوی حقّ] است تا هر که خواهد راه خدای خویش پیش گیرد. ۲۰ [ای محمّد بدان] خدای تو ز شب خیزیت خبردار است چه نیمه شب یا یک سوّم و یا کمتر از دو سوّم آن بود و هم از آنها که با تو شب خیزند چه شب و روز، او باندازه کند و بدان توان بیداری شب ندارید پس بر شما بخشود و آنچه توانید ز قرآن بخوانید که خدا بداند: شود از شما کسی بیمار باشد و دیگری برای روزی بسفر رود و نیز مردمی در جنگ براه حقّ باشند پس آنچه توانید ز قرآن بخوانید و نماز بپای دارید و زکات دهید و بخدا وام ز نکوکاری دهید چه آنچه برای خود ز پیش فرستید به پیشگاه حقّ آماده یابید و آن بهتر است و بزرگتر مزد و هم آمرزش از او خواهید که آمرزنده و مهربان همو است و بس. سخن مفسّرین: مجمع: بعضی اینکه سوره را تمام مکّی دانسته‌اند، بعضی [صفحه ۳۸۷] مدنی، دسته‌ای گفته‌اند: چند آیه بمکّه و چند آیه بمدینه نازل شده است. و قاریهای بصره نوزده آیه دانسته‌اند و دسته‌ای از مردم مدینه هجده آیه و دیگران بیست آیه و مردم کوفه و شام و بعضی از مدنیها «المُزَّمِّل» را یک آیه دانسته‌اند. غیر از آخرین قاریهای مدینه «شِیباً» را آخر آیه دانسته‌اند و مردم مکّه «إِلَیکُم رَسُولًا» را آخر آیه دانسته‌اند. -قرآن-۱۴۵-۱۶۰-قرآن-۲۲۲-۲۳۰-قرآن-۲۷۱-۲۹۱ «یا أَیُّهَا المُزَّمِّل» ۱ کشف: در اوّل اینکه سوره «قُمِ اللَّیلَ- الخ» نماز شب واجب شد و بآخر «عَلِمَ أَن لَن- الخ» نسخ شد. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۶۲-۷۸-قرآن-۱۱۳-۱۳۱ جهت نزول: اسباب النّزول: جابر گفت: قریش بدار النّدوة فراهم شدند که پیغمبر را چگونه معرّفی کنند تا مردم از او دوری نمایند. یکی گفت: غیبگو. گفتند: غیبگو نیست. دیگری گفت: می گوئیم دیوانه است. گفتند: دیوانه هم نیست، سوّمی گفت جادو می‌نامیم، باز گفتند: او جادو نیست. چون پیغمبر از اینکه گفتگو خبردار شد خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را بجامه‌های خویش پیچید و بخواب رفت. جبرئیل آمد و گفت «یا أَیُّهَا المُزَّمِّل». -قرآن-۱۱۰-۱۳۷ کشف: مزّمّل بمعنی متزمّل است که تا به زای تبدیل و ادغام شده است. ۱- إبن عباس گفت: چون پیغمبر [ص] بکوه حراء جبرئیل دید ترسید که بندهای تنش می‌لرزید برگشت و می‌گفت «زمّلونی» و او را به قطیفه پیچیدند جبرئیل آمد و گفت «یا أَیُّهَا- الخ» ۲- بعضی گفته‌اند: لباس خواب خود را پیچیده بود که اینکه آیه آمد ۳- بجامه‌ی خود برای نماز نقل کرده‌اند ۴- عکرمه گفته است زمل بمعنی بار برداشتن است پس معنی اینکه است: ای که بار سنگین پیامبری بر دوش داری ۵- سدّی گفته است: اینکه جمله کنایه از خواب است یعنی ای که همه شب بخواب هستی ۶- بعضی از حکما گفته‌اند اینکه سخن با پیغمبر پیش از آن بود که مأمور پیغمبری شود و پس از آن او را بیا ایّها النّبیّ و یا ایّها الرّسول خطاب کردند ۷- اینگونه سخن برای خوی گرفتن و آرامش دلست -قرآن-۱۷۷-۱۸۹ [صفحه ۳۸۸] مثل «ما تِلکَ بِیَمِینِکَ یا مُوسی» که از موسی در طور پرسیدند چه در دست راست خود داری! برای اینکه بوده است که از ترس آرام گیرد تا باو وحی شود ۸- گفته‌اند: یعنی ای گمنام بزودی بلند آوازه‌ات کنیم. -قرآن-۶-۴۰ فخر: اینکه کلمه سه قرائت شده است: ۱- مزّمّل با تشدید زای و میم. ۲- عکرمه به تخفیف زای و تشدید دال خوانده است بصورت اسم فاعل و مفعول در کلام نیست یعنی «مزّمّل نفسه» و یا بصیغه‌ی اسم مفعول که دیگری یا خودش او را بجامه پیچیده ۳- «متزمّل» با تاء بصورت اصل. حسینی: در آغاز پیامبری پیغمبر که نماز می‌خواند خود را به گلیمی پیچید. و از خدیجه نقل است که آن گلیم مثل چادری بود چهارده زراع که نصف آن بر بالای ما بود و نصف دیگر را پیغمبر بخود می‌پیچید و نماز میخواند و اینکه آیه بر او نازل شد. «قُمِ اللَّیل- الخ» ۳ مجمع: یعنی نماز بخوان در نصف از شب یا اندکی کمتر از نصف و یا کمی بیش از آن و از امام صادق [ع] نقل است: قلیل یعنی نیمه و معنی اینکه است نیم شب نماز بخوان یا اندکی از نیمه کم یا اندکی بر نیمه بیفزای. پیغمبر و گروهی مؤمن شب برای نماز بلند می‌شدند و گاه می‌شد که نمی‌دانستند چه اندازه‌ی شب بیدار بوده‌اند و چه گذشته و مانده از اینروی همه شب بیدار می‌بودند و رنج می‌بردند تا اینکه بآیات آخر اینکه سوره تخفیف داده شد و اینکه وظیفه‌ی سنگین از دوش‌شان برداشته شد، عائشه گفته است: باوّل اینکه سوره شبخاستن بنماز واجب شد و پس از دوازده ماه بآخر سال آخر اینکه سوره نازل شد و حکم برداشته شد و دستور واجب مستحب شد. سعید بن جبیر گفته است: میان اول سوره که نماز شب واجب شد و آخر آن که حکم وجوب تبدیل بندب شد ده سال فاصله شد. مقاتل و إبن کیسان گفته‌اند: اینکه دستور بمکّه بوده است پیش از وجوب پنج نماز شبانه‌روزی و چون اینها واجب شد آن منسوخ گشت. ولی از ظاهر اینکه آیات نسخ حکم -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۳۸۹] فهمیده نمی‌شود، پس بهتر اینکه است که بگوئیم نماز به نیمه شب مستحب است. «رَتِّلِ القُرآن» ۴ ابو الفتوح: ۱- یعنی کلمات را از هم گشاده و هویدا بخوان و عرب گوید «ثغر رتل» یعنی دندان از هم جدا ۲- ابو بکر بن طاهر گفت: یعنی با لطف سخن بیندیش و خود را موظّف بانجام احکام آن بدان و دلت را بدریافت معنی آن وادار و سر خود را یکبارگی متوجّه آن بدار. -قرآن-۱-۲۱ کشف: ۱- بعضی گفته‌اند: یعنی بهمان جور که هست بخوان و کلمات را پس و پیش مکن ۲- یعنی آیات را بشتاب مخوان ۳- آواز خود بمانند آدم اندوهناک و ناتوان نمودار کن. فخر: پس از فرمان بسحرخیزی دستور رسید که قرآن به ترتیل خوانده شود تا از اندیشیدن در حقایق قرآن و دقایق ذکر و وصف حقّ دل آدمی بزرگی و شکوه خداوندی را دریابد. و چون به جمله‌های بیم و نوید رسد ترس و امید در دل فراهم شود. و از اینکه راه دل به پرتو حقّ شناسی روشن شود. ولی شتاب در خواندن قرآن می‌رساند که بمعانی و حقایق آن توجّه نشده است. پس مقصود از اینکه دستور حضور قلب است و آمادگی دل برای توجّه به حقّ و کمال معرفت. «قَولًا ثَقِیلًا» ۵ ابو السعود: ۱- یعنی قرآنی که بزرگ است و تکالیف سنگین بر دوش مردم می‌گذارد ۲- سنگین است بر پیغمبر که در ابلاغ آن از کافران آزار می‌بیند ۳- یعنی سخن استوار در لفظ و سخت و پا بر جای در معنی که گویا سنگین است و نتوان آن را جابجا کرد و عوض نمود ۴- فهم آن بر مردم سنگین است که صفای دل و چشم باریکبین می‌خواهد ۵- در ترازوی حساب سنگین است و ارزنده ۶- بر منکرین سنگین است که آن را بپذیرند و دشوار است که آن را بکار بندند ۷- سنگین است و دشوار بر پیغمبر که آن را فراگیرد.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

إبن عبّاس گفت: چون به پیغمبر وحی می‌شد و باو قرآن میآموختند چنان بر او سنگین بود که پوست بدنش دگرگون می‌شد. عایشه گفت بروزی سرد -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۳۹۰] آن حضرت را در وحی دیدم که از پیشانی عرق می‌ریخت و پاره‌های بدنش ز هم جدا می‌شد. مجمع: دشوار است و سنگین بر کافران که از نادانی و گمراهی و زشت- کاری‌شان پرده بر می‌دارد. فخر: ۱- یعنی سنگین است که نمی‌توان آن را نابود کرد چنانکه در آیت دیگر است «نَحنُ نَزَّلنَا الذِّکرَ وَ إِنّا لَهُ لَحافِظُون» ۲- سنگین است که خرد مردم بفهم آن نمی‌رسد و بروزگاران متکلّمین در آنچه بعقل درک می‌شود بحث کرده‌اند و فقها در احکام آن و علمای لغت و ادب در الفاظ آن و معانی آنها سخنان دور و دراز دارند و در هر دورانی بمعنی و نکته‌ای از قرآن بر میخورند که گذشتگانشان بآن نرسیده‌اند، و اینکه جمله به منزلت علّت است برای نماز شب که چون سخنی سنگین بر تو فرستادیم باید بشب در عبادت و تصفیه‌ی روح خود باشی تا آماده‌ی فراگیری و ابلاغ آن شوی. -قرآن-۹۴-۱۴۹ حسینی: نظم: حمل چنین بار بمقدار تو است || کار کسی نیست که اینکه کار تو است کس نتواند زدن اینجا نفس || قوّت اینکه کار تو داری و بس «ناشِئَةَ اللَّیلِ» ۶ ابو الفتوح: ۱- ناشئه ساعتهای شب است که هر ساعتی نو پدید می‌شود چنانکه ابر چون پیدا شود گویند «نشأت السّحاب». -قرآن-۱-۲۱ ۲- عبد اللّه عبّاس گفت: ناشئه همه‌ی شب را گویند ۳- ایستادن بشب باشد و از زبان حبشی گرفته شده است که آنها می‌گویند «نشا» یعنی او بپا- خاست ۴- عکرمه گفته است: ایستادن باوّل شب است و از امام زین العابدین [ع] نقل است که میان نماز شام و خفتن نماز زیاد می‌خواند چون پرسیدند: اینکه چه نمازی است! فرمود «إِنَّ ناشِئَةَ اللَّیلِ هِیَ أَشَدُّ» و همین است ناشئه اللّیل ۵- قتاده و ابو مجلّز گفتند: ناشئه ساعت بعد از نماز خفتن است ۶- -قرآن-۳۶۶-۴۰۷ [صفحه ۳۹۱] عایشه گفت: ناشئه آن باشد که آدمی بخسبد و بپا خیزد و آنچه بعد از بیداری از خواب نماز خواند ناشیه باشد ۷- یمان و إبن کیسان گفتند: ناشیه از جای خاستن بآخر شب است. «أَشَدُّ وَطئاً» ۶ مجمع: بکسر واو و مدّ طاء «وطاء» و نیز بفتح واو و سکون طاء قرائت شده است. و بقرائت اوّل بمعنی مواطأة و موافقت است یعنی دل و زبان و گوش نمازگزار در آن هنگام بهتر با یکدگر موافق و همکار هستند و آماده‌ی فکر و توجّه بحقّ که در آن دل شب دل آدمی بچیزی گرفتار و مشغول نیست و بقرائت دوّم «وطأ» بمعنی سنگینی است یعنی بشب خاستن سنگین است و سخت که آدمی از خواب بلند شود و به عبادت پردازد. -قرآن-۱-۱۷ «أَقوَمُ قِیلًا» ۶ طبری: انس خواند «اصوب قیلا» بر او خرده‌گیری کردند که آیه اقوم است نه اصوب او گفت: اصوب، اقوم، اهیأ، هر سه بیک معنی است و إبن عبّاس گفت: یعنی بفهمیدن قرآن نزدیکتر است. قتاده گفت: یعنی بهتر بیاد انسانی است و بحفظ نزدیکتر است. إبن زید گفت: -قرآن-۱-۱۸ خواندن در آن وقت بدرستی نزدیکتر است چون از دگر کارها آسوده است. «لَکَ فِی النَّهارِ سَبحاً طَوِیلًا» ۷ طبری: یعنی بروز وقت داری و میتوانی کارهای جوربجور انجام دهی. و یحیی بن یعمر سبخا با مردخای نقطه‌دار خوانده است که بمعنی پشم و پنبه‌ی از هم گشاده و حلّاجی شده است که نزدیک است بمعنی فراغت و وسعت وقت. -قرآن-۱-۳۹ مجمع: اینکه آیه می‌فهماند که برای هیچ کاری اگرچه تحصیل علم باشد نمی‌شود نماز شب را ترک کرد چون به پیغمبر گفته شده است: تو به روز، کار زیاد داری پس در شب برای نماز بپاخیز و با اینکه پیغمبر کارهای زیاد بسیار با ارزش داشته است باز هم باو گفته‌اند شب برخیز برای نماز پس بر دیگران هر چه کار مهم بروز داشته باشند مانع نماز شب‌شان نمی‌شود. «رَبُّ المَشرِقِ» ۹ مجمع: با رفع باء خوانده شده است که مبتدا باشد -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۳۹۲] و با جرّ خوانده‌اند تا تابع باشد برای «رَبِّکَ» در آیت جلو. -قرآن-۴۸-۵۸ «أَدنی مِن ثُلُثَیِ اللَّیلِ- الخ» ۲۰ مجمع: یعنی بعضی شبها نزدیک دو سوّم آن را ایستاده بنماز هستی و بعضی شبها نزدیک به نصف از شب را و در دیگری نزدیک به یک سوّم. و کلمات نصف و ثلث با جرّ خوانده شده است یعنی کمتر از نصف و ثلث شب نماز می‌خوانی. و با نصف خوانده‌اند یعنی به اندازه‌ی نصف و ثلث نماز می‌خوانی که به قرائت اوّل عطف بر ثلثی و مجرور بمن دانسته شده و بقرائت دوّم عطف بر تقوم کرده شده است. -قرآن-۱-۳۳ «لَن تُحصُوه» ۲۰ مجمع: ۱- یعنی تمام آن ساعتهای نصف و دو سوّم و یک سوم را نمی‌توانید بشناسید که در آن مواقع بنماز باشید. و مقاتل گفت: -قرآن-۱-۱۷ کسانی بودند که شب تا بصبح نماز می‌خواندند که مبادا چیزی از اندازه‌ی واجب ترک شود از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینروی بود که گفته شد: شما نمی‌توانید آن مواقع را بشناسید و بنماز باشید ۲- یعنی نمی‌توانید همه شب بنماز باشید و کوتاهی در اینکه کار خواهید کرد. «فَتابَ عَلَیکُم» ۲۰ مجمع: ۱- یعنی مستحب قرار داد نه واجب. -قرآن-۱-۲۰ ۲- چنانکه از توبه کار باز خواست نمی‌شود و او را می‌بخشند شما را هم خدا بخشید که واجب نکرد و زیر بار وجوب نیستید ۳- بر شما سبک کرد که واجب نکرد «فَاقرَؤُا ما تَیَسَّرَ» ۲۰ فخر: ۱- مقصود از قرائت نماز است و معنی چنین است که آنچه ممکن باشد نماز بخوانید ۲- مقصود قرائت در نماز واجب مغرب و عشا است یعنی بنماز شام و خفتن آنچه شود قرآن بخوانید ۳- یعنی آنچه توانید بشب نماز بخوانید و اینکه دستور نسخ شد بنماز پنجگانه شبانه روز و اینکه جمله دستور لازم نیست ۴- یعنی آنچه توانید قرآن بخوانید که مقصود خواندن و بیاد داشتن قرآن است. و بعضی گفته‌اند: صد آیه و بعضی پنجاه آیه و بعضی یک سوره‌ی کوچک را کافی دانسته‌اند. - قرآن-۱۷۶-۲۰۰ تفسیر مقتنیات الدّرر حائری: ابو مسلم گفته است: مقصود از بپا خاستن [صفحه ۳۹۳] شب برای خواندن قرآن است. و بیشتر آنها که گفته‌اند: مقصود از «فَاقرَؤُا ما- الخ» خواندن قرآن است نه انجام نماز آن را واجب ندانسته‌اند و قرآن خواندن بشب را مستحب دانسته‌اند. -قرآن-۷۴-۸۷ مجمع: بعضی امر «فَاقرَؤُا» را واجب دانسته‌اند تا هر کسی قرآن بخواند و در آیات توحید و نبوّت بیندیشد. -قرآن-۱۷-۲۸ «یَضرِبُونَ فِی الأَرضِ» ۲۰ ابو الفتوح: عبد اللّه مسعود گفت: هر که کالائی از شهری بشهری ببرد و بنرخ روز بفروشد ثواب شهیدان برد آنگاه اینکه آیه را خواند. -قرآن-۱-۲۸ «فَاقرَؤُا ما تَیَسَّرَ- الخ» ۲۰ مجمع: از امام رضا علیه السلام از پدرانش علیهم السّلام نقل شده است: یعنی آنچه فراهم شود دلنرمی و صفای اندرون آدمی است. کشف: اینکه جمله وادار می‌کند بشبخیزی استحبابی و نسخ می‌کند وجوب آن را تا مردم در فشار نباشند. لاهیجی: اینکه جمله برای تأکید است. - قرآن-۱-۲۴ «خَیراً وَ أَعظَمَ أَجراً» ۲۰ فخر: با نصب «خیر و اجر» خوانده شده است که مفعول «تجدوا» باشد، و با رفع خوانده‌اند: و إبن عبّاس گفته است یعنی آنچه جلو بفرستید بهتر است از وصیّتی که بهنگام مرگ بکنید. زجّاج گفته است: یعنی بهتر است از بهره‌های زندگی. و معنی که إبن عبّاس گفته است بهتر است. -قرآن-۱-۲۸ سخن ما در اینکه آیات همان ترجمه و نقل از دیگران است

سوره مدّثّر

اشاره

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ - ۷۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره المدثر [۷۴]: آیات ۱ تا ۵۶]

-قرآن-۲۴۴-۲۷۰ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ یا أَیُّهَا المُدَّثِّرُ [۱] قُم فَأَنذِر [۲] وَ رَبَّکَ فَکَبِّر [۳] وَ ثِیابَکَ فَطَهِّر [۴] -قرآن-۱-۹۷ وَ الرُّجزَ فَاهجُر [۵] وَ لا تَمنُن تَستَکثِرُ [۶] وَ لِرَبِّکَ فَاصبِر [۷] فَإِذا نُقِرَ فِی النّاقُورِ [۸] فَذلِکَ یَومَئِذٍ یَومٌ عَسِیرٌ [۹] -قرآن-۱-۱۵۰ عَلَی الکافِرِینَ غَیرُ یَسِیرٍ [۱۰] ذَرنِی وَ مَن خَلَقتُ وَحِیداً [۱۱] وَ جَعَلتُ لَهُ مالاً مَمدُوداً [۱۲] وَ بَنِینَ شُهُوداً [۱۳] وَ مَهَّدتُ لَهُ تَمهِیداً [۱۴] -قرآن-۱-۱۷۶ ثُمَّ یَطمَعُ أَن أَزِیدَ [۱۵] کَلّا إِنَّهُ کانَ لِآیاتِنا عَنِیداً [۱۶] سَأُرهِقُهُ صَعُوداً [۱۷] إِنَّهُ فَکَّرَ وَ قَدَّرَ [۱۸] فَقُتِلَ کَیفَ قَدَّرَ [۱۹] -قرآن-۱-۱۶۸ ثُمَّ قُتِلَ کَیفَ قَدَّرَ [۲۰] ثُمَّ نَظَرَ [۲۱] ثُمَّ عَبَسَ وَ بَسَرَ [۲۲] ثُمَّ أَدبَرَ وَ استَکبَرَ [۲۳] فَقالَ إِن هذا إِلّا سِحرٌ یُؤثَرُ [۲۴] - قرآن-۱-۱۵۸ إِن هذا إِلّا قَولُ البَشَرِ [۲۵] سَأُصلِیهِ سَقَرَ [۲۶] وَ ما أَدراکَ ما سَقَرُ [۲۷] لا تُبقِی وَ لا تَذَرُ [۲۸] لَوّاحَةٌ لِلبَشَرِ [۲۹] -قرآن-۱-۱۴۳ عَلَیها تِسعَةَ عَشَرَ [۳۰] وَ ما جَعَلنا أَصحابَ النّارِ إِلّا مَلائِکَةً وَ ما جَعَلنا عِدَّتَهُم إِلّا فِتنَةً لِلَّذِینَ کَفَرُوا لِیَستَیقِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ وَ یَزدادَ الَّذِینَ آمَنُوا إِیماناً وَ لا یَرتابَ الَّذِینَ أُوتُوا الکِتابَ وَ المُؤمِنُونَ وَ لِیَقُولَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ وَ الکافِرُونَ ما ذا أَرادَ اللّهُ بِهذا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مَثَلاً كَذلِكَ يُضِلُّ اللّهُ مَن يَشاءُ وَ يَهدِي مَن يَشاءُ وَ ما يَعلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلاّ هُوَ وَ ما هِيَ إِلاّ ذِكرى لِلبَشَرِ [۳۱] كَلاّ وَ القَمَرِ [۳۲] وَ اللَّيلِ إِذ أَدبَرَ [۳۳] وَ الصُّبحِ إِذا أَسفَرَ [۳۴] -قرآن-۱-۶۰۸ إِنَّها لَإِحدَى الكُبَرِ [۳۵] نَذِيراً لِلبَشَرِ [۳۶] لِمَن شاءَ مِنكُم أَن يَتَقَدَّمَ أَو يَتَأَخَّرَ [۳۷] كُلُّ نَفسٍ بِما كَسَبَت رَهِينَةٌ [۳۸] إِلاّ أَصحابَ اليَمِينِ [۳۹] -قرآن-۱-۱۸۸ فِي جَنّاتٍ يَتَساءَلُونَ [۴۰] عَنِ المُجرِمِينَ [۴۱] ما سَلَكَكُم فِي سَقَرَ [۴۲] قالُوا لَم نَكُ مِنَ المُصَلِّينَ [۴۳] وَ لَم نَكُ نُطعِمُ المِسكِينَ [۴۴] -قرآن-۱-۱۷۲ وَ كُنّا نَخُوضُ مَعَ الخائِضِينَ [۴۵] وَ كُنّا نُكَذِّبُ بِيَومِ الدِّينِ [۴۶] حَتّى أَتانَا اليَقِينُ [۴۷] فَما تَنفَعُهُم شَفاعَةُ الشّافِعِينَ [۴۸] فَما لَهُم عَنِ التَّذكِرَةِ مُعرِضِينَ [۴۹] -قرآن-۱-۲۰۹ كَأَنَّهُم حُمُرٌ مُستَنفِرَةٌ [۵۰] فَرَّت مِن قَسوَرَةٍ [۵۱] بَل يُرِيدُ كُلُّ امرِئٍ مِنهُم أَن يُؤتى صُحُفاً مُنَشَّرَةً [۵۲] كَلاّ بَل لا يَخافُونَ الآخِرَةَ [۵۳] كَلاّ إِنَّهُ تَذكِرَةٌ [۵۴] -قرآن-۱-۲۰۷ فَمَن شاءَ ذَكَرَهُ [۵۵] وَ ما يَذكُرُونَ إِلاّ أَن يَشاءَ اللّهُ هُوَ أَهلُ التَّقوى وَ أَهلُ المَغفِرَةِ [۵۶] -قرآن-۱-۱۱۹ [صفحه ۳۹۵] معنی لغات: «رجز» پلیدی، عذاب، گناه، بت‌پرستی. «سَأُرهِقُه» وادار بکار دشوار می‌کنم او را. «صَعُوداً» راه سر بالا- تپه‌ای که بالا- رفتن بر آن دشوار باشد. «بَسَرَ» رو ترش کرد. -قرآن-۵۲-۶۶-قرآن-۱۰۳-۱۱۳-قرآن-۱۷۶-۱۸۴ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان به فرمانبران ۱ ای بجامه پیچیده بخواب رفته ۲ بپاخیز و [مردم را ز سر انجام بد] بترسان ۳ و پروردگار خود بزرگ دار [نه خدایان اعراب] ۴ و جامه پاک کن ۵ و از پلیدی و گناه دوری نما ۶ و ز پی مزد بیشتر، منّت و نیکی مکن ۷ و شکیبای راه حقّ باش ۸ که چون بوق رستاخیز و یا بصورتها جان دمیده شد ۹ دشوار روزی بود ۱۰ که کافران را گشایشی نباشد. نزول: اسباب النّزول سیوطی: از إبن عبّاس نقل است که ولید إبن مغیره«۱۷» نزد پیغمبر آمد و آن حضرت برایش قرآن خواند و گویا که در دلش اثری کرد که ابو جهل خبردار شد و نزد او رفت و گفت: مردم می‌خواهند مالی جمع کنند و بتو بدهند چون نزد محمّد رفته‌ای و سخن او شنیده‌ای باید چیزی بگوئی که بدانند تو او را نپذیرفته‌ای. ولید گفت: مردم قریش دانند که سرمایه از همه‌شان بیشتر دارم ولی برای محمّد چه بگویم! بخدا کسی از من باقسام شعر و شعر چینان داناتر نیست ولی سخن محمّد همانند هیچکدام‌نزد پیغمبر آمد و آن حضرت برایش قرآن خواند و گویا که در دلش اثری کرد که ابو جهل خبردار شد و نزد او رفت و گفت: مردم می‌خواهند مالی جمع کنند و بتو بدهند چون نزد محمّد رفته‌ای و سخن او شنیده‌ای باید چیزی بگوئی که بدانند تو او را نپذیرفته‌ای. ولید گفت: مردم قریش دانند که سرمایه از همه‌شان بیشتر دارم ولی برای محمّد چه بگویم! بخدا کسی از من باقسام شعر و شعر چینان داناتر نیست ولی سخن محمّد همانند هیچکدام -پاورقی-۸۸-۹۰ -قرآن-۹۸-۱۳۳ [صفحه ۳۹۶] اینها نیست بخدا قسم لابلای سخن او شیرینی است که زیبائی و روانی آن را فراگرفته است قرآن او از بالا نور می‌فشاند. و از زیر پرتو می‌اندازد بر هر سخنی برتر است و از آن برتر ممکن نباشد و هر آنچه را جز آن بود نرم خواهد کرد. «انّ لقوله لحلاوة و انّ علیه لطلاوة و انّه لمنیر اعلاه مشرق اسفله و انّه لیعلو و ما یعلی و انّه لیحطم ما تحته» ابو جهل گفت: خویش و پیوندانت اینکه را از تو نپسندند مگر که چیزی در باره‌ی محمّد بگوئی. گفت باشد تا بیندیشم. زان پس گفت «هذا سحر یؤثر» جادوی از دیگران گرفته و نشانه‌دار است. از آیت یازده به بعد برای اینکه سخن ولید نازل شد. ترجمه: ۱۱ اکنون مرا گذار و آنکه تک آفریدم ۱۲ و مال بسیارش دادم ۱۳ و فرزندانی بدور و برش ۱۴ و ز همه چیز آسوده‌اش داشتم و بدسترسش نهاده ۱۵ آنگاه آز افزایش داشت ۱۶ ولی چنین نخواهد شد که منکر آیات- ما بود ۱۷ و بزودی براهی دشوارش بریم که بیچاره‌اش کنیم ۱۸ چه او در کار پیغمبر و قرآن بیندیشید و با خود نقشه‌ای کشید ۱۹ ای مرگ بر او چگونه طرح ویرانی کار ما کند! ۲۰ باز هم او کشته باد که چگونه سخنی ز خود ساخت که در آن بنگریست ۲۱ و رو ترش کرد ۲۲ و پشت بگرداند ۲۳ و خود را برتر از حقّ پذیری نمود و گفت: ۲۴ قرآن جز جادوی دیگران نبود ۲۵ و همه گفتار آدمیان باشد ۲۶ ما بسزای سخنش بزودی او را بآتش بریم ۲۷ که ندانی چگونه آتشی باشد [همه را فرا گیرد که] ۲۸ نه بجا گذارد و نه رها کند ۲۹ و آدمی دگرگون کند ۳۰ و نوزده نگهبانش بود. جهت نزول: طبری: چون اینکه آیه نازل شد «عَلَیها تِسعَةَ عَشَرَ» ابو- جهل با مردم گفت: ای گروه قریش محمّد آتشبانان را نوزده نفر گفته است مگر هر ده نفر شما نمی‌توانید با یکی از آنها برابری کند. آیت ۳۱ برای جواب او نازل شد که آنها فرشته‌اند نه آدمی که شما با آنها برابر شوید. -

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

قرآن-۴۷-۷۱ اسباب النزول: گروهی یهودی از مردی مسلمان پرسیدند نگهبانان [صفحه ۳۹۷] جهنّم چند نفر هستند! او به پیغمبر عرض کرد آیت ۳۱ برای جواب آنها نازل شد. و سدّی نقل کرده است مردی از قریش مشهور به ابو الأشد گفت: من ده نفر از آن آتشبانان را با بازوی راست خود میرانم و نه نفر را با بازوی چپ خود آیت ۳۱ بجواب او آمد که آنها فرشته‌اند نه آدمی. ترجمه: ۳۱ که آنها جز فرشته نباشند و اینکه شمار برای آزمایش کافران است و باور داشتن یهودیان و مسیحیان و افزایش ایمان مؤمنان تا کسی ز اینان دو دل نماند ولی کافران و بیمار دلان را بهره اینکه باشد که گویند: خدا را زین مثال و شمار چه مقصودی بود! البتّه آن را که خدا بسرنوشت کرده به اینگونه [یادآوری و سخن] بگمراهی برد و یا هدایت کند ولی شمار لشکر پروردگار تو را جز خودش نداند و اینکه سخنان برای یادآوری آدمیان باشد و بس ۳۲ البتّه نه آن است که کافران پندارند ۳۳ بماه و شب پایان شده ۳۴ و صبح نمایان ۳۵ سوگند که دوزخ و گفته‌های قرآن یکی از بزرگ آفریدگان خداوندی است ۳۶ تا بیم‌آور آدمی بود ۳۷ چه آنکه از شما خواهد جلو رود یا بدنبال ماند ۳۸ که هر کسی در گرو کار خود است ۳۹ مگر آنانکه از سوی راست بوند [آسوده مانند] ۴۰ و در بهشت ۴۱ از گنه‌کاران پرسند: ۴۲ چه شما را درون آتش کرد! ۴۳ گویند: نه نماز کردیم ۴۴ و نه دستگیری بینوایان ۴۵ و انباز بیدینان شدیم ۴۶ و روز جزا باور نداشتیم تا بامروز ۴۷ که استوارش دیدیم ۴۸ پس سودی از میانجی‌های خود نبرند ۴۹ مگرچه شد که ایشان ز یادآوری پیغمبر گریزان شدند ۵۰ چون گور خر ۵۱ فراری از شیر. جهت نزول: اسباب النّزول: سدّی گفته است: اعراب گفتند: اگر گفتار محمّد درست است بایستی هر کدام ما که صبح ز جای می‌خیزیم بزیر سر نامه‌ای داشته باشیم که در آن آسایش ما از جهنّم باشد. آیت ۵۲ «بَل یُرِیدُ- الخ» بجواب اینکه سخن آمد. -قرآن-۳-۱۶ ترجمه: ۵۲ مگر خواهند که هر یک را نامه‌ی سرگشاده باشد [تا حقّ[صفحه ۳۹۸] پذیر باشند]! ۵۳ نه که اینکه راست گویند بلکه بیم رستاخیز ندارند ۵۴ ولی قرآن برای تذکّر است و راه یادآوری است ۵۵ پس هر که خواهد اندیشه‌ی، حق بدارد. [و تو ای محمّد اندیشه مدار که] ۵۶ بیاد خدا نباشید مگر که او بخواهد و باید که پرهیزگار او بوند که آمرزش از او است. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بحساب عراقیها پنجاه و شش آیه است و بحساب شامیها و بعضی قاریهای مدینه و مکه پنجاه و پنج است که در مجرمین و یتسائلون اختلاف کرده‌اند و آنها که پنجاه و پنج آیه دانسته‌اند بعضی مجرمین و دسته‌ای یتسائلون را آیتی جدا دانسته‌اند. «أَیُّهَا المُدَّثِّرُ» ۱ طبری: ای کسی که برای خواب خود را به جامه‌ات پیچیده‌ای و نقل کرده‌اند وقتی که اینکه خطاب بآن حضرت شد خود را در قطیفه‌ای پیچیده بود. و نیز نقل است که اوّل آیتی که به پیغمبر نازل شد همین آیه بود چون جابر گفت: پیغمبر که آغاز وحی را نقل میکرد فرمود: من راه میرفتم آوازی از آسمان شنیدم چون سر بلند کردم آن فرشته را که بغار حرا نزدم آمد دیدم میان آسمان و زمین روی کرسی نشسته است من از او ترسناک شدم و بی- آرام که گوئی باری سنگین بر دوش دارم و نزد خانواده‌ام رفتم و گفتم: زمّلونی زمّلونی یعنی چیزی بر من بیندازید و چون مرا پوشاندند اینکه آیه نازل شد تا «وَ الرُّجزَ فَاهجُر» و پس از آن وحی یکی از پس دیگری بر من نازل شد. زهری گفته است: وحی از پیغمبر قطع شد و چندی سخت اندوهناک بود و به قلّه کوهها می‌دوید و بهر قله که می‌رسید جبرئیل می‌گفت: تو پیغمبر خدائی و دل آن حضرت آرام می‌شد و خود پیغمبر اینکه سرگذشت را می‌گفت در یکی از آنروزها که راه میرفتم همان فرشته که بحرا نزدم می‌آمد دیدم میان آسمان و زمین بر کرسی نشسته از ترس سخت بی‌آرام شدم و نزد خدیجه رفتم و گفتم: مرا بپوشید. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۷۰۲-۷۲۳ پس اینکه آیه نازل شد. و نیز زهری گفته است اوّل قرآنی که به پیغمبر نازل شد «اقرَأ بِاسمِ رَبِّکَ» بود تا «ما لَم یَعلَم». و یحیی بن ابی کثیر گفت: از ابو- -قرآن-۹۲-۱۱۶-قرآن-۱۲۸-۱۴۵ [صفحه ۳۹۹] سلمه پرسیدم کدام آیت قرآن اوّل نازل شد! گفت «یا أَیُّهَا المُدَّثِّرُ» گفتم مردم می‌گویند: «اقرأ» بوده است، گفت من از جابر پرسیدم او گفت «مدثر» من گفتم مردم گویند «اقرأ» بوده است گفت: من همان را نقل می‌کنم که پیغمبر فرمود. آنگاه گفت آن حضرت فرمود: زمانی به حرا ماندم چون آن روزگار به پایان رسید فرود آمدم و میان دره بودم که آواز شنیدم و آنچه از هر سو نگریستم چیزی ندیدم و چون به بالای سرم نگاه کردم او را میان آسمان و زمین نشسته دیدم از او ترسیدم و خدیجه را دیدم گفتم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرا بپوشید مرا پوشاندند و آب بر من ریختند. اینکه آیه نازل شد «یا أَیُّهَا المُدَّثِّرُ». -قرآن-۵۴-۸۰-قرآن-۶۴۰-۶۶۶ فی ظلال: شاید راه جمع میان اینکه گفته‌ها اینکه باشد که در اوّل وحی سوره‌ی «اقرأ» آمده و چندی وحی نرسیده است و آنگاه اینکه سوره آمده است که «مدثر» اوّل سوره پس از انقطاع وحی بوده است. «قُم فَأَنذِر» ۲ مجمع: ۱- یعنی مترس که شیطان را بتو دسترس نیست و تو پیغمبری و مردم را هدایت بتوحید کن ۲- بعضی گفته‌اند: یعنی تو که می‌خواهی بوسیله‌ی پیچیدن بجامه خود را از آزار آسوده داری برخیز و از راه بیم دادن مردم آسایش خود بخواه ۳- گفته‌اند: خود را بجامه‌ای کوچک برای خواب پیچیده بود باو گفتند: بخواب مرو که وقت کار است و مردم را از سر انجام بد بترسان. -قرآن-۱-۱۶ «وَ رَبَّکَ فَکَبِّر» ۳ مجمع: ۱- یعنی از آنچه شایسته‌ی او نیست به دورش شمار ۲- در نماز بزرگش شمار و بگو: «اللّه اکبر». -قرآن-۱-۲۳ کشف: او را مقدّس شمار و شأن او را بزرگ دان تا در برابر عظمت او دشمن و حیله‌ی او بچشم تو کوچک آید و آنچه جز او پرستند ناچیز باشد. تأویلات: یعنی ای که گرفتار پوشاک تن و نمای بدن خود هستی، ز هرچه دلبسته و وابسته گرفتاریهای طبیعت هستی دست بدار و از خواب بیخودی بیدار باش و خود و دیگران را از عذاب بزرگ بترسان و جز پروردگارت چیزی [صفحه ۴۰۰] بزرگ مشمار تا هر چه جز او است بدیدار کبریائی او در دلت کوچک نماید. «وَ ثِیابَکَ فَطَهِّر» ۴ طبری: ۱- یعنی پوشاک معصیت و حیله‌گری بر- تن مکن و إبن عبّاس گفته است: «نقیّ الثّیاب» از گفتار عرب است برای آدم درستکار و پاکنهاد. قتاده گفته است: عرب آدم بدقول و پیمانشکن را «دنس الثّیاب» می‌نامد یعنی لباس چرکین و آنکه درستکار و درست‌پیمان است میگوید «مطهّر الثّیاب» ۲- یعنی جامه‌ات از راه ناروا نباشد و از کسب حرام جامه فراهم مکن ۳- کنایه است از کار خوب کردن و عرب آن را که کار خوب می‌کند گویند «طاهر الثّیاب» و اگر بدکار باشد گویند «خبیث الثّیاب» ۴- مجاهد گفته است: یعنی غیبگو و جادو نیستی پس خود را از گفتار اعراب بدور دار رو بگردان ۵- إبن زید گفته است: چون بت‌پرستان خود را پاک نمی‌داشتند بآن حضرت امر شد خود و جامه‌اش را بشوید و إبن سیرین گفته است: یعنی جامه‌ی خود بآب بشوی. -قرآن-۱-۲۴ ابو الفتوح: ۱- سعید جبیر و مجاهد گفتند: یعنی دلت پاکیزه بدار و ثیاب کنایه از قلب است مثل اینکه شعر امرؤ القیس: و ان تک قد سائتک منّی خلیقهٔ || فسلّی ثیابی من ثیابک تنسلی یعنی: دل خود از دل من و فکر من آسوده‌دار اگر از خوی من تو را بدی و ناپسندی بنظر رسد ۲- حسن بصری گفت: یعنی خوی خود پاک و نیکو دار ۳- طاووس گفت: یعنی جامه کوتاه دار ۴- بعضی گفتند: لباس کنایه از خانواده است مثل اینکه آیه «هُنَّ لِباسٌ لَکُم» و مقصود اینکه است که خانواده و کس و کار خود را از تهمت بدور دار ۵- بعضی گفتند: یعنی از هر چه غیر خدا است دل پاک کن. -قرآن-۲۷۸-۳۰۱ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی خانواده‌ی خود از کفر دور بدار تا همه مؤمن و صالح باشند. تفسیر حسینی: نظم: [صفحه ۴۰۱] در تو پوشید لطف یزدانی || خلعتی از صفات روحانی دارش از لوث خشم و شهوت دور || تا به پاکیزگی شوی مشهور «وَ الرُّجزَ فَاهجُر» ۵ کشف: با ضمّ و کسر را قرائت شده است و مقصود بتها است یعنی بآنها نزدیک مشو. بعضی گفته‌اند: یعنی از شیطان دوری کن. و بعضی گفته‌اند: با ضمّ را بمعنی بت است و بکسر عذاب یعنی از گناه موجب عذاب دوری کن. -قرآن-۱-۲۲ مجمع: ۱- جبّائی گفته است: یعنی از کار زشت و خوی بد دوری کن. ۲- دیگر گفته است: یعنی دوستی دنیا و خواسته‌ها از دل بدر کن که سر آمد هر گناه بدنبال زیبائیهای زندگی رفتن است. «وَ لا تَمنُن تَستَکثِرُ» ۶ طبری: ۱- چیزی مده بامید آنکه بیشتر بتو برسد ۲- یعنی کاری که برای خدا می‌کنی چشم مدار که بیشتر بتو برسد ۳- بپیغمبری خود بر مردم منّت مگذار که مزدی از آنها بخواهی. و از عبد اللّه مسعود نقل است که او چنین می‌خواند «لا تمنن ان تستکثر». و بعضی «تَمنُن» را بمعنی تضعف گفته‌اند که از «حبل یمنن» بمعنی ریسمان ضعیف باشد، یعنی کم مکن و ضعیف منما چون زیاد بنظرت آمده است. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۳۲۶-۳۳۵ مجمع: ۱- إبن عبّاس و مجاهد و قتاده و ضحّاک و نخعی گفته‌اند: خداوند پیغمبر را به بهترین آداب بزرگواری تربیت کرده است که باو دستور داده است بکسی چیزی مده بامید بیشتر و اینکه دستور به پیغمبر است بخصوص نه به دیگران ۲- ابو مسلم گفته است: یعنی چیزی بکس مده که بیشتر پس بگیری و مقصود ربای حرام است و نهی از رباخواری است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۳- یعنی طاعات خود را زیاد مشمار که از عمل خود کم کنی ۴- یعنی اگر بکسی چیزی دادی منت مگذار و زیاد مشمار چون سرمایه‌ی دنیا هر چه باشد بی‌ارزش است و اندک و بعلاوه که منّت نهادن بر مردم کار نیک آدمی را تیره و بی‌ارزش می‌کند ۵- زید بن اسلم گفته است: یعنی اگر چیزی بکسی دادی برای خدا بده و شکیبا باش تا خدا [صفحه ۴۰۲] بتو مزد آن دهد. «وَ لِرَبِّکَ فَاصبِر» ۷ ابو الفتوح: یعنی بر انجام رسالت شکیبا باش و بر رنج از کافران که بتو میرسد و بر جهاد و دیگر گرفتاریها برای خدا شکیبا باش. -قرآن-۱-۲۴ «خَلَقتُ وَحِیداً» ۱۱ طبری: یعنی آن را که یکّه بی‌مال و فرزند آفریدم کارش را بمن گذار. و مقصود ولید بن مغیره مخزومی است. -قرآن-۱-۲۰ مجمع: اگر کلمه‌ی وحید حال از ضمیر فاعل باشد معنی چنین است: مرا گذار و آنکه در آفرینش او شریکی نداشتم و اگر حال از مفعول باشد معنی اینکه است که چون او را آفریدم تنها بود که مال و فرزند نداشت. إبن عبّاس گفته است: ولید بن مغیره مشهور بوحید بوده است. و محمّد بن مسلم از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل کرده است: وحید ولد الزّنا است که خویشاوندی ندارد. «وَ بَنِینَ شُهُوداً» ۱۳ کشف: ۱- یعنی پسرانی که در مکّه نزد خودش حاضر بودند و از دیدارشان لذّت می‌برد و سرمایه‌دار بودند که ناچار نبودند پدر را رها کنند و پی بدست آوردن روزی روند ۲- یعنی نجیب زادگان بودند که شاهد و حاضر می‌شدند در هر جای افتخار و هر اجتماع و میدان مبارزه آماده‌ی کسب شرف بودند. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: نقل است که پس از نزول اینکه آیه ولید روی خوشی ندید و مال و فرزندش کم شدند و او خود هم هلاک شد. «مَهَّدتُ- الخ» ۱۴ تفسیر ابو الفتوح: او را تمکینی بکردم و دست فراخی دادم. عبد اللّه عبّاس گفت: مالش بگستردم چنانکه بستر بگسترند. -قرآن-۱-۱۱ «إِنَّهُ فَکَّرَ وَ قَدَّرَ» ۱۸ کشف: سوره‌ی «حم تَنزِیلُ الکِتابِ» تا «إِلَیهِ المَصِیرُ» بر پیغمبر نازل شد و آن حضرت در مسجد الحرام می‌خواند و ولید بن مغیره از آنجا گذشت و شنید پیغمبر دانست که او آنجا است دوباره با آواز بلند آن را -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۴۸-۷۳-قرآن-۷۹-۹۹ [صفحه ۴۰۳] خواند. او را شگفت آمد و نزد خویشان خود سرگردان و حیران رفت و گفت: از محمّد سخنی شنیدم که نه سخن آدمی و نه پری است و نه آفریده‌ای توان چنین سخن دارد و بخانه‌ی خود رفت اعراب گفتند: او از دین برگشت و دیگران به پیروی او از دین بگردند و به محمّد گرایند و ابو جهل بخانه او رفت و پس از گفتگوئی چند هر دو بانجمن قریش رفتند و ولید گفت: اسم محمّد در میان قبایل عرب رفته است و هنگام حج نزدیک است خواهند آمد و از احوال او خواهند پرسید چه جواب گوئید! نه دیوانه می‌توانید بگوئید که می‌دانند دروغ میگوئید چون اثری از جنون در او نیست و مثل عاقلان سخن می‌گوید. و اگر شاعر معرّفی کنید شعر می‌شناسند و می‌دانند که سخن او شعر نیست. اگر او را غیبگو بنامید گویند در سخن غیبگویان یاد اللّه و ان شاء اللّه نیست و محمّد ان شاء اللّه بسیار گوید. و دروغگو نتوانید بنامیدش که هرگز دروغ از او نشنیده‌اند و براستگوئی مشهور است. آنها گفتند: تو بگو: سخن او را چه بنامیم! او فکر کرد که چه بگوید و بررسی کرد که چگونه بگوید که بپذیرند، اینکه است که آیه وصف او و طرز جواب او را گفته است. مجمع: چون اعراب با ولید شور کردند و عاقبت باو گفتند: میگوئیم محمّد جادو است. پرسید جادو چی است! گفتند: آنکه دوستان را دشمن و دشمنان دوست می‌کند گفت: بلی او جادو است و هر کدام‌شان آن حضرت را می‌دیدند می‌گفتند: ای جادو ای جادو و اینکه بر پیغمبر [ص] سخت ناگوار آمد اینکه سوره تا «قَولُ البَشَرِ» در اینکه موقع نازل شد. -قرآن-۳۲۳-۳۴۰ «ثُمَّ قُتِلَ- الخ» ۲۰ کشف: ۱- تکرار اینکه جمله برای تأکید است. -قرآن-۱-۱۶ ۲- اوّل که گفته شده است در برابر اندیشه و نقشه‌ی او برای خود پیغمبر بوده است و اینکه تکرار برای فکر او در برابر قرآن است ۳- اوّل برای فکر و نقشه‌ی او که بگوید: او شاعر و دیوانه و دروغگو و غیبگو نیست. و دوباره برای نقشه‌ی او است بر تهمت جادو بآن حضرت. [صفحه ۴۰۴] ابو الفتوح: تکرار برای آن است که اوّل گفت: جادو است و دوباره استدلال کرد که چون محمّد دوستان و خویشان را از هم جدا می‌کند پس او جادو است و مقصود اینکه است که هر کس مسلمان می‌شود از خویشان خود که مسلمان نشده‌اند دوری می‌کند. «سِحرٌ یُؤثَرُ» ۲۴ مجمع: ۱- یعنی جادوی منقول از دیگران و جادوان ۲- بعضی گفته‌اند: یعنی جادوی برگزیده‌ای است که بسخنان شیرین مردم را می‌فریبد و او را می‌پسندند. و روایت است که چون اعراب با ولید شور کردند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باو گفتند: تو راهنمائی کن او با خود اندیشید و نظری کرد و رو ترش نمود و گفت محمّد جز جادو نباشد مگر نبینید میان مرد و خانواده و فرزند و دوستان او جدائی افکند! او جادو است و سخن او جادوی برگزیده یا منقول است. -قرآن-۱-۱۶ کشف: گفته‌اند: محمّد از جبیر و یسار اینکه جادو را نقل می‌کند و گفته‌اند: از مردم بابل نقل می‌کند. و مقصود از «قَولُ البَشَرِ» سخن مرد رومی است مشهور بابو نهیکه که می‌گفتند او از مسیلمه‌ی کذّاب برای پیغمبر نقل می‌کرد. -قرآن-۱۲۴-۱۴۱ «وَ ما جَعَلنا عِدَّتَهُم إِلّا فِتنَةً» ۳۱ فخر: شماره‌ی نوزده نگهبان جهنم که در آیت پیش گفته شده است در اینکه آیه توضیح داده شده است که اینکه عدد برای آزمایش کافران است و تعیین اینکه عدد از دو راه موجب آزمایش و گرفتاری کافران است: ۱- چون کافران مسخره می‌کردند که اینکه شماره چه اختصاص دارد و چرا بیشتر و کمتر نیست البتّه مسخره و اعتراض زشت است و موجب گرفتاری ۲- اینکه شماره‌ی کم توانائی آزار آفریدگان نافرمان که در دوران روزگار هستند ندارد پس اینگونه سخن موجب گرفتاری گوینده‌ی آن است ولی مردم مؤمن هرگز اینگونه سخن نمی‌گویند و تسلیم بقدرت حقّ هستند. جبّائی گفته است: مقصود از فتنه که در آیه است وارسی و اندیشه‌ی در قدرت حقّ است که مردم فکر کنند و از اینکه جمله‌ها استدلال کنند بر کمال قدرت که ممکن -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۴۰۵] است اینکه شماره‌ی اندک چندان نیرومند باشد که صد هزاران فرشته با آن برابر نشود. و نیز گفته‌اند: مقصود از فتنه کفر و تکذیب اینگونه سخنان است که چون بشنوند و ایمان بقدرت حقّ نداشته باشند و دروغ شمرند گرفتار شوند و در نتیجه لطف شامل اینگونه مردم کم اعتقاد نخواهد شد. میرزا ابو الحسن شعرانی: فاضل معاصر در پاورقی مجمع البیان نوشته است: ملحدی با من در اینکه عدد نوزده نگهبان بحث کرد گفتم: برای مبالغه شاید باشد چنانکه ما می‌گوئیم هزار بار آمدم تو یک بار نیامدی گفت: مبالغه در شماره‌های بالا است مثل هزار و صد هزار گفتم: برای نگهبانی زندانیها و قراول در زندان پنج نفر زیاد است پس عدد نوزده بسیار زیاد است گفت: بر فرض برای مبالغه باشد اینکه عدد چه اختصاص دارد گفتم: تسعه عشر بالاتر عددی است که آخر آن «راء» هست و با آیات جلو مناسب است. «لِیَستَیقِنَ- الخ» ۳۱ طبری: ۱- قتاده گفته است: در تورات و انجیل نگهبانان جهنّم نوزده معیّن شده‌اند پس یهود و مسیحیها یقین می‌کنند که قرآن با کتابهای آسمانی پیشین موافق است و آنها را درست میشمارد ۲- إبن زید گفته است: یعنی اینکه عدد برای آن است که یهودی و مسیحی یقین کنند تو پیغمبر هستی. -قرآن-۱-۱۵ فخر: ذکر اینکه عدد از سه راه موجب یقین میشود: ۱- چون موافق است با آنچه در تورات و انجیل است و چون پیغمبر درس نخوانده و بیخبر از همه چیز اینکه شماره را که در کتب آنها هست خبر می‌دهد معلوم است که بوحی خداوندی است ۲- چون بواسطه‌ی تحریف و تغییر که در تورات و انجیل شده است آنها شک داشتند که اینکه عدد درست است یا نادرست و پس از آنکه قرآن آن را درست شمرد و خبر داد یقین می‌کنند که اینکه مطلب در تورات و انجیل مطابق با اصل است و تحریف نشده است ۳- چون پیغمبر با خواندن اینکه آیه گرفتار مسخره و خنده‌ی کافران شد معلوم است که جز تبلیغ وحی و رسالت چیز [صفحه ۴۰۶] دیگر در میان نیست و گر نه باید چیزی می‌گفت که آنها را پسند باشد، نه چیزی بگوید که باو بخندند و مسخره‌اش کنند پس یقین کردند او حقّ می‌گوید که از آزار آنها باک ندارد. «وَ لِیَقُولَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِم- الخ» ۳۱ مجمع: ۱- اینکه لام بمعنی نتیجه عاقبت است یعنی تا نتیجه‌ی کار مردم بیمار دل چنین شود که گویند «ما ذا أرادَ- الخ» ۲- یعنی برای اینکه آنها بگویند: خدا از اینکه توصیف و عدد چه نظر داشته است! و اینکه موجب شود که در اندیشه‌ی اینکه گفتار شوند و آخر اندیشه و فکرشان به ایمان برسد و مؤمن شوند. -قرآن-۱-۴۳- قرآن-۱۷۰-۱۸۳ «کَذلِکَ یُضِلُّ- الخ» ۳۱ مجمع: ۱- یعنی همین طور که بگفتن عدد نوزده گرفتار نمودیم و آزمایش کردیم مردم را مکلّف می‌کنیم تا گمراه و راسترو نمودار شود و چون اینکه تکلیف از سوی خداوند است گمراهی و هدایت را بخود نسبت داده است پس خداوند وسیله گمراهی و هدایت را بانجام وظیفه و تخلّف از فرمانبری و تکلیف مقرّر کرده است ۲- یعنی خداوند هر که را خواهد از راه ثواب و بهشت گمراه می‌کند و هر که را خواهد رهبری بسوی آن می‌کند. -قرآن-۱-۱۹ فخر: معتزله اینکه آیه را چند معنی کرده‌اند: ۱- مقصود از اضلال و گمراه کردن خداوند منع توفیق و عصمت است که محرومیّت از راه حقّ و آزادی در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باطل باشد ۲- چون در برابر اینکه آیات یک دسته باختیار خود پذیرفتند و براه راست رفتند و دسته‌ای منکر و منحرف شدند پس چنان است که اینکه آیات موجب ضلال و هدایت است ۳- مقصود از ضلال و هدایت حکم خداوندی است بر هدایت و گمراهی ۴- یعنی در قیامت از راه مزد بردن و بهره‌مند شدن محروم هستند. فی ظلال القرآن: یعنی هدایت و ضلالت با یادآوری حقایق است و نمایش آیات حقّ که بموجب اختلاف دل و فکر مردم، هر دلی بجوری آنها را می‌پذیرد و هر چه سرنوشت ازلی است چه هدایت چه گمراهی همان را فرا [صفحه ۴۰۷] می‌گیرد چه آدمی پدیده‌ی آن قدرت است با آمادگی ترکیب شده از هدایت و ضلالت، پس نکوکار و بدکار هر دو در چهار دیواری اینکه استعداد دو جانبه در جنب و جوش و فکر و کارند و آزادند تا بهر سو که خواهند بروند. و اگر دامنه‌ی اراده ازلی بدرستی تصوّر شود که هر که در وجود است بازگشتش به آن است افکار آدمی از تنگنای بحث در جبر و اختیار آسوده می‌شود. و چون قضایای الهی و احکام خداوندی را از دائره‌ی کوچک دید خود می‌نگریم و با ترازوی فکر و تجربه و استدلال محدود خود می‌سنجیم گرفتار بحث و جدل بیهوده می‌شویم و گر نه راه هدایت و ضلالت باز است و حدودی برای ما معیّن است که راه خود بیابیم و رستگار شویم و یا کج برویم و گمراه و زیانکار شویم. و ما را موظّف نکرده‌اند که بغیر از وظایف معیّنه چیزی بدانیم و توانائی آن نداده‌اند که از اراده‌ی ازلی و پس پرده‌ی غیب خبردار شویم. پس باید کوشش ما در انجام وظایفمان باشد و منتظر باشیم که چون سرنوشت نمودار شد بدانیم اراده ازلی همین بوده است و بس. «ما یَعلَمُ جُنُودَ- الخ» ۳۱ ابو الفتوح: اوزاعی گفت: موسی در مناجات خود عرض کرد: خدایا در آسمان چه آفریدگان باشند! پاسخ رسید فرشتگانند پرسید: شمارشان چند است! جواب شنید: دوازده هزار سبط. پرسید بهر سبطی چند فرشته باشد! جواب آمد: بشمار ذرّه‌های خاک. - قرآن-۱-۲۱ کشف: ۱- مقاتل گفته است اینکه جمله بجواب ابو جهل آمد که گفت: مگر محمّد جز نوزده نگهبان کومک دیگر ندارد! ۲- عطا گفت: یعنی: مأمورین عذاب که اعوان و انصار آن نوزده نگهبان هستند بی‌شمارند که جز خدای کس نداند ۳- بعضی گفته‌اند: یعنی اندازه و چگونگی و حقیقت آفریدگان را جز خدا نداند. «وَ ما هِیَ إِلّا ذِکری- الخ» ۳۱ مجمع: ۱- اینکه آتش که شما بزندگی دارید راه تذکّر و نشان دادن آتش سوزان دوزخ است که همه عالمیان بسنجند -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۴۰۸] و بپرهیزند ۲- اینکه سوره و گفته‌ها جز برای یادآوری آدمیان نیست تا بیندیشند ۳- اینکه شماره‌ی نوزده نگهبان برای یادآوری و توجّه بقدرت خداوندی است تا پند گیرند و از قدرت حقّ بترسند و گناه نکنند. کشف: ۱- یعنی اینکه آتش دوزخ که گفتیم برای یادآوری و پند دادن بمردم است ۲- اینکه جنود و لشکر که نام بردیم جز برای توجّه مردم نیست چون که خداوند نه کارگر می‌خواهد و نه کمککار. «کَلّا» ۳۲ فخر: ۱- انکار جمله‌ی جلو است یعنی نه چنین که متذکّر شوند و پند گیرند ۲- انکار سخن منکرین است یعنی نه چنان است که آنها گویند و نپذیرند ۳- پاسخ سخن ابو جهل و یاران او است که گفتند: میتوانیم نوزده نگهبان آتش را نابود کنیم. -قرآن-۱-۸ «إِذ أَدبَرَ» ۳۳ مجمع: عموم قاریها «اذا» با الف و «دبر» بدون همزه خوانده‌اند و بعضی «إِذ» بدون الف و «أَدبَرَ» با همزه خوانده‌اند. و بقرائت اوّل یعنی چون شب به دنبال روز آمد و بقرائت دوّم یعنی آنگاه که شب رو بگرداند و رفت. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۹۳-۹۸-قرآن-۱۱۲-۱۲۱ «إِنَّها لَإِحدَی الکُبَرِ» ۳۵ فخر: إبن کثیر «لحدی الکبر» بدون همزه خوانده است مثل «ویل امّه» را که «ویلمّه» می‌گویند و انداختن اینکه همزه قیاسی نیست ولی قیاس اینکه است که بین حذف و تلفّظ گفته شود و کلمه‌ی «کبر» جمع کبری است. -قرآن-۱-۲۹ کشف: ۱- یعنی سقر و آتش یکی از بزرگها و مهینها است ۲- یعنی یکی از آفتها و عذابهای بزرگ است ۳- یعنی اینکه آیه یکی از یادآوری‌های بزرگ عذاب خداوندی است ۴- یعنی تکذیب پیغمبر یکی از کارهای بزرگ است. «نَذِیراً» ۳۶ مجمع: ۱- یعنی آتش ترساننده‌ی آدمیان است. ۲- -قرآن-۱-۱۱ پیغمبر برای ترساندن مردم است ۳- یعنی خداوند ترساننده‌ی مردم است. [صفحه ۴۰۹] «إِلّا أَصحابَ الیَمِینِ» ۳۹ نیشابوری: ۱- یعنی آنها که به روز پدیداری نسل آدم و پیمان گرفتن از آنها در دست راست پدر خود آدم جای داشتند ۲- مقصود ملائکه است ۳- مقصود بچه‌های مسلمانان است. -قرآن-۱-۲۸ مجمع: ۱- یعنی آنها که نامه‌ی عمل‌شان را بدست راست‌شان می‌دهند ۲- آنهائی که از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سوی راست می‌برندشان ۳- آنها که از میمنت و فرخندگی خود گناه نکرده‌اند ۴- مؤمنین مستحق ثواب ۵- امام باقر علیه السّلام فرمود: ما و شیعیان‌مان اصحاب الیمین هستیم. «مُستَنفِرَةٌ» ۵۰ مجمع: با فتح و کسر فا خوانده شده است یعنی رمنده یا رمیده شده و نتیجه‌ی معنی یکی است. -قرآن-۱-۱۵ «قَسوَرَةٍ» ۵۱ ابو الفتوح: ۱- یعنی تیرانداز ۲- خشمگین ۳- شکارچی. -قرآن-۱-۱۲ ۴- شیر درنده که بزبان حبشی شیر را قسوره گویند ۵- دام شکارچیان ۶- هر نیرومندی، چون عرب آدمی یا غیر آن که نیرومند باشد قسوره نامد. ۷- تاریکی شب. حسینی: یعنی چون گوش و دل حق‌پذیر ندارند مانند خران رمیده از قرآن می گریزند چنانکه مثنوی اشاره باین کرده است: از کجا اینکه قوم پیغام از کجا ||! از جمادی، جان کجا باشد رجا! فهمهای کهنه‌ی کوته نظر || صد خیال بد در آرد در فکر راز جز با راز دان انباز نیست || راز اندر گوش منکر راز نیست «یُؤتی صُحُفاً مُنَشَّرَةً» ۵۲ طبری: قتاده گفت: اعراب به پیغمبر گفتند: -قرآن-۱-۲۹ اگر خواهی پیرو تو شویم نامه‌ی مخصوص بهر یک بیاور که بما امر شود پیروی تو کنیم. ابو الفتوح: ۱- یعنی هر کدام آرزوی پیغمبری می کنند ۲- عبد اللّه عبّاس گفت: اعراب گفتند: محمّد راستگو است باید تا فردا که ما برخیزیم برای هر کدام ما برات آزادی از آتش جهنّم باشد. [صفحه ۴۱۰] مجمع: حسن بصری گفته است: یعنی برای هر کدامشان بنام او نامه‌ای از آسمان آید که به محمّد مؤمن شوید. کشف نوشته: که ببالین هر یک نامه‌ای بنهند گشاده و مهر بر گرفته. فخر: اینکه معانی که مفسّرین نقل کرده‌اند با کلمه‌ی منشّرة مناسب نیست مگر که مقصود نامه‌هائی باز و نمودار. و سعید بن جبیر «مُنَشَّرَةً» بتخفیف شین خوانده است و معنی هر دو یکی است. -قرآن-۱۳۸-۱۵۱ «وَ ما یَذکُرُونَ إِلّا أَن یَشاءَ اللّه» ۵۶ مجمع: مقصود از اینکه کلمه‌ی «یَشاءَ» غیر از کلمه‌ی «شاء» در آیت جلو است زیرا اگر هر دو بیک معنی باشد تناقض میشود پس اوّلی خواست اختیاری خود مردم است و دوّمی مقصود خواست خداوند و اجبار مردم است. و دو معنی شده است: ۱- یعنی کافران به یاد حق نمی‌باشند مگر که خدا بخواهد و مجبورشان کند ۲- یعنی نمی‌خواهند و متذکّر نمی‌شوند مگر که پیش از آن خواست خداوند بوده باشد و امر و نهی او و بیم و نوید او بمردم ابلاغ شده باشد. -قرآن-۱-۴۶-قرآن-۸۴-۹۲ سخن ما: آیت ۳۹ کلمات «أَصحابَ الیَمِینِ» اصحاب جمع صاحب است که در اینجا بمعنی دوست همدم و همیشه همراه است. و یمین بمعنی سوی راست و دست راست آدمی است که آن را تواناتر و با ارزش‌تر از جانب چپ و دست چپ می‌دانند و عموم مردم کارهای با ارزش و دشوار را با دست راست آسانتر از دست چپ انجام می‌دهند. و نوشته‌اند که آدمی در روزگاران پیشین آنچه عزیز داشته بدست چپ حفظ می کرده است و با دست راست دشمن را از خود دور میکرده است و از اینروی دست راست قویتر از دست چپ شده است پس شاید بهمین مناسبت خاصیّت طبیعت قرآن کلمات «أَصحابَ الیَمِینِ» را بکار برده است و شاید در آن زمان اینکه مطلب در میان آن مردم هم معروف بوده است و چنین اصطلاحی داشته‌اند و ممکن است اصطلاح حزب چپ و راست و چپی و راستی از گفته‌ی قرآن یا اینکه خاصیّت آدمی پیدا شده باشد. پس -قرآن-۲۵-۴۶-قرآن-۶۱۳-۶۳۴ [صفحه ۴۱۱] شاید بهتر از آنچه مفسّرین برای اینکه کلمات نوشته‌اند اینکه باشد که اصحاب- الیمین یعنی آنها که در عقل و فکر بسوی راست میروند و جانب برتر را انتخاب کرده‌اند و ایمان راست و توانا و استوار دارند که بهر بادی نمی‌جنبند و پیوسته همدم با راستی و درستی می‌باشند. چون یمین و سوی راست در افکار مردم بمعنی راست و درست و توانا است پس اصحاب الیمین یعنی کسانی که خواهان و دوستدار چنین خوی و خصلت هستند.

سوره قیامت

اشاره

-قرآن-۹۸-۱۳۳ - ۷۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره القیامة [۷۵]: آیات ۱ تا ۴۰]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۹۸-۱۳۳ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ لا أُقسِمُ بِیَومِ القِیامَةِ [۱] وَ لا أُقسِمُ بِالنَّفسِ اللَّوّامَةِ [۲] أَ یَحسَبُ الإِنسانُ أَلَّن نَجمَعَ عِظامَهُ [۳] بَلی قادِرِینَ عَلی أَن نُسَوِّیَ بَنانَهُ [۴] -قرآن-۱-۱۸۶ بَل یُرِیدُ الإِنسانُ لِیَفجُرَ أَمامَهُ [۵] یَسئَلُ أَیّانَ یَومُ القِیامَةِ [۶] فَإِذا بَرِقَ البَصَرُ [۷] وَ خَسَفَ القَمَرُ [۸] وَ جُمِعَ الشَّمسُ وَ القَمَرُ [۹] -قرآن-۱-۱۷۶ یَقُولُ الإِنسانُ یَومَئِذٍ أَینَ المَفَرُّ [۱۰] کَلّا لا وَزَرَ [۱۱] إِلی رَبِّکَ یَومَئِذٍ المُستَقَرُّ [۱۲] یُنَبَّؤُا الإِنسانُ یَومَئِذٍ بِما قَدَّمَ وَ أَخَّرَ [۱۳] بَلِ الإِنسانُ عَلی نَفسِهِ بَصِیرَةٌ [۱۴] -قرآن-۱-۲۲۴ وَ لَو أَلقی مَعاذِیرَهُ [۱۵] لا- تُحَرِّک بِهِ لِسانَکَ لِتَعجَلَ بِهِ [۱۶] إِنَّ عَلَینا جَمعَهُ وَ قُرآنَهُ [۱۷] فَإِذا قَرَأناهُ فَاتَّبِع قُرآنَهُ [۱۸] ثُمَّ إِنَّ عَلَینا بَیانَهُ [۱۹] - قرآن-۱-۲۰۵ کَلّا بَل تُحِبُّونَ العاجِلَةَ [۲۰] وَ تَذَرُونَ الآخِرَةَ [۲۱] وُجُوهٌ یَومَئِذٍ ناضِرَةٌ [۲۲] إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ [۲۳] وَ وُجُوهٌ یَومَئِذٍ باسِرَةٌ [۲۴] -قرآن-۱-۱۶۴ تَظُنُّ أَن یُفعَلَ بِها فاقِرَةٌ [۲۵] کَلّا إِذا بَلَغَتِ التَّراقِیَ [۲۶] وَ قِیلَ مَن راقٍ [۲۷] وَ ظَنَّ أَنَّهُ الفِراقُ [۲۸] وَ التَفَّتِ السّاقُ بِالسّاقِ [۲۹] -قرآن-۱-۱۷۹ إِلی رَبِّکَ یَومَئِذٍ المَساقُ [۳۰] فَلا صَدَّقَ وَ لا صَلّی [۳۱] وَ لکِن کَذَّبَ وَ تَوَلّی [۳۲] ثُمَّ ذَهَبَ إِلی أَهلِهِ یَتَمَطّی [۳۳] أَولی لَکَ فَأَولی [۳۴] -قرآن-۱-۱۷۹ ثُمَّ أَولی لَکَ فَأَولی [۳۵] أَ یَحسَبُ الإِنسانُ أَن یُترَکَ سُدیً [۳۶] أَ لَم یَکُ نُطفَةً مِن مَنِیٍّ یُمنی [۳۷] ثُمَّ کانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّی [۳۸] فَجَعَلَ مِنهُ الزَّوجَینِ الذَّکَرَ وَ الأُنثی [۳۹] -قرآن-۱-۲۳۳ أَ لَیسَ ذلِکَ بِقادِرٍ عَلی أَن یُحیِیَ المَوتی [۴۰] -قرآن-۱-۵۹ [صفحه ۴۱۲] معنی لغات: «وَزَرَ» بفتح اوّل و دوّم بمعنی پناهگاه، کوهی که کس را بآن دسترس نباشد. «ناضر» زیبائی، نیکوئی، تر و تازگی صورت و غیر آن. -قرآن-۱۳-۲۱ «فاقِرَةٌ» ناگواری سخت. -قرآن-۱-۱۱ ترجمه: بنام خداوند بخشنده‌ی مهربان ۱ برستاخیز ۲ و آن روح ملامتگر خود سوگند نخوریم [ولی از شما پرسشی کنیم] ۳ چگونه آدمی پندارد: نتوانیم استخوانش را فراهم کنیم [و دوباره زنده‌اش کنیم]! ۴ بلکه توانیم یکایک بند انگشت او راست و برابر کنیم ۵ ولی او همی خواهد که آینده‌ی خود دروغ پندارد ۶ از اینروی پرسد: رستاخیز کی بپا شود! [پس بداند:] ۷ چو ز حیرت چشم درخشد ۸ و ماه تیره شود ۹ و با خورشید بیک جای فراهم گردد ۱۰ آن انسان [که چنین هنگام دروغ پنداشت] گوید: امروز بکجا گریزم! ۱۱ البته پناهگاهی نبود ۱۲ و آرامش آن روز به پیشگاه خدای تو باشد و بس ۱۳ آنجا است که آدمی را از آنچه پیش فرستاده یا بجای گذارده خبردارش کنند ۱۴ ولی او بینای بحال خویش است ۱۵ هر چند هزاران بهانه پیش آورد ۱۶ [ای محمّد اکنون بخود باش] و با شتاب زبان بخواندن قرآن مگشا ۱۷ که بر ما است آنرا فراهم کنیم و آماده‌ی خواندن ۱۸ و چون ما بخوانیم آنگاه تو بخوان ۱۹ وزان پس باید که ما روشن و نمودارش بکنیم ۲۰ لکن شما آدمیان [آرامش ندارید] و دوستدار شتابید و زود گذر خواهید ۲۱ و آنچه بآخر رسد [و دیر پاید] رها کنید [ولی بدانید] ۲۲ آن روز آخر رسیده و سر انجام زندگی [صفحه ۴۱۳] دسته‌ای از چهره‌های مردم تر و تازه است ۲۳ و چشم برحمت پروردگار خود دوخته ۲۴ و دیگری روی ترش شده ۲۵ که چگونه گرفتارش کنند و بیچاره شود! ۲۶ بلی چون روح بگلو رسد ۲۷ و یاران گویند: شود که افسونگر آید و بهبود بخشد! ۲۸ او خود بداند که هنگام جدائی است ۲۹ چه پایها بیکدگر پیچد ۳۰ و روزی است که به پیشگاه حقّ برانند [و افسوس خورد که] ۳۱ نماز نگزارد و به فقرا بخشش نکرد ۳۲ ولی پشت بحقّ نمود و آن را دروغ شمرد ۳۳ و ز آن پس با خود فروشی برفت [ای آدمی که بزندگی چنین بودی] ۳۴ بهترین سزای تو همین است ۳۵ و ز ان پس نیز همین سزایت بود ۳۶ چرا آدمی گمان برد که او را سر خود گذاریم [و رهبرش نفرستیم] ۳۷ مگر ز آغاز مایه‌ی ناچیزی نبود ۳۸ که از پس آن خون بسته گشت و خداوند راست اندامش آفرید ۳۹ و آنگاه جفت نر و ماده‌اش درست کرد ۴۰ آیا آنکه چنین کرد نتواند مرده زنده کند! سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بحساب قاریهای کوفه چهل آیه است و دیگران سی و نه آیه دانسته‌اند چون جمله‌ی «لِتَعجَلَ بِهِ» را آخر آیه ندانسته‌اند و با آیت بعد یکی شمرده‌اند. و همگی به مکّه نازل شده است. -قرآن-۱۲۵-۱۴۳ «لا أُقسِمُ بِیَومِ القِیامَةِ» ۱ طبری: از حسن بصری و اعرج نقل است که «لاقسم» با لام بمعنی سوگند قرائت کرده‌اند یعنی البتّه سوگند یاد می‌کنم. -قرآن-۱-۳۴ و عموم قاریها «لا» جداگانه خوانده‌اند و در معنی آن اختلاف است ۱- سعید جبیر «لا» را صله دانسته است یعنی سوگند یاد می‌کنم ۲- «لا» برای تأکید است مثل «لا و الله» یعنی البتّه سوگند یاد می‌کنم ۳- کلمه‌ی «لا» جلوگیر سخن منکرین است که می‌گفتند رستاخیز و بهشت و دوزخی نیست، گفته شده است نه چنین است که شما

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گوئید سوگند برستاخیز. -قرآن-۱۵-۱۹-قرآن-۸۷-۹۱-قرآن-۱۴۶-۱۵۰-قرآن-۲۳۷-۲۴۱ مجمع: ۱- یعنی رستاخیز سوگند یاد نمی‌کنم چون روشن است که آن آمدنی است ۲- سوگند یاد نمی‌کنم چون شما آن را قبول ندارید. [صفحه ۴۱۴] کشف: اینکه «لا» مربوط به جلوگیری سخن منکرین است اگرچه در اوّل سوره است چون قرآن بمنزله‌ی یک آیه و یک سوره است و همه‌ی آیات و سور وابسته به یکدگر است و مثل اینکه است که سخن آنها که در جای دیگر نقل شده است جلو اینکه آیه است و می‌گوید نه چنان است که شما گوئید سوگند برستاخیز. -قرآن-۱۵-۱۹ «لا أُقسِمُ بِالنَّفسِ اللَّوّامَةِ» ۲ طبری: ۱- قتاده گفته است: یعنی سوگند بقیامت و بنفس لوّامه ۲- حسن گفته است: سوگند بقیامت و نه سوگند بنفس لوّامه، ولی بهتر اینکه است که هر دو سوگند باشد چون رسم عرب در گفتگو اینکه است که اگر بگوید «لا- و اللّه لا- فعلت و لا- اقسم باللّه لا فعلت» مقصود از «لا» جلوگیری از دیگر سخن است و آغاز بسوگند، پس چون روش سخن عرب بر اینکه است ما نمی‌توانیم معنی دیگر برای آن بدانیم مگر قرینه و دلیلی بر خلاف اینکه معنی باشد بعلاوه که گروهی از آنان که سخن‌شان حجّت است اتّفاق دارند که آن جمله‌ی اوّل سوگند است پس دلیلی نداریم که جمله‌ی دوّم سوگند نباشد و گروهی گفته‌اند: قیامت هرکسی مرگ او است، چنانکه علقمه پس از دفن مرده‌ای گفته است اینکه آدم برستاخیز خود رسید و قیامت برای او بر پا شد. و مغیرة بن شعبه گفته است: مردم می‌گویند: «القیامة القیامة» فقطّ قیامت هر کس مرگ او است. و در مقصود از نفس لوّامه اختلاف است: -قرآن-۱-۳۹ ۱- سعید جبیر گفته است: یعنی نفسی که بر خوب و بد ملامت میکند ۲- و مجاهد گفته است: بر گذشته ملامت میکند و پشیمانی دارد ۳- بدکار شایسته ملامت ۴- آنکه مذموم است و ناپسند. مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی: نه سوگند برستاخیز و نه به نفس ملامتگر خویش سوگند می‌خورم چون شما نه برستاخیز عقیده دارید و نه به ملامت شخص خود را در آن روز. و علیّ بن عیسی گفت: آنکه گفته است اوّل سوگند است و دوّم نفی سوگند درست نیست چون سخن از روش خود خارج است و همانندی ندارد پس بهتر اینکه است که هر دو سوگند باشد چنانکه عقیده اکثر [صفحه ۴۱۵] همین است. و مقصود از نفس لوّامه اینکه است که در قیامت بدکار خود را ملامت می‌کند: چرا بد کردم و نکوکار خود را سرزنش می‌کند، چرا بیشتر نکردم، قتاده گفته است: یعنی آنکه کافر است خود را ملامت می‌کند. حسن بصری گفته است مقصود مؤمن است که در دنیا بحساب کار خود می‌رسد که چرا کوتاهی کردم و چرا فلان کار خوب نکردم و پیوسته در اندیشه‌ی کار خود است و بدکار هرگز بحساب کار خود نمیرسد و اندیشه آخرت نمی‌کند. ابو الفتوح: ۱- سهل گفت: نفس لوّامه همان نفس امّاره است که پیوسته با حرص و آرزو است ۲- ابو بکر ورّاق گفت: نفس چون کافر شد با خدا انس ندارد و چون منافق شد پیمان‌شکنی کند و چون ریا کار شد هر کار کند برای چشم مردم است و هر که چنین بود پیوسته در سرزنش خود است. صفی علیشاه: نیست نفسی در قیامت جز که او || می‌کند خود را ملامت رو برو گر که بدکار است از عصیان خویش || ور نکو، گوید: نگردم از چه بیش! یا که نفس آدم است آن کز بهشت || شد چو بیرون شد ملوم از فعل زشت خویش را یعنی ملامت کرد بس || تا به وقت مرگ اندر هر نفس بر قیامت نفس را ضم کرد از آن || که بود او را مجازات اندر آن فخر: ۱- یعنی چون موضوع سوگند بالاتر از آن است که بر آن سوگند یاد شود گفته شده است: سوگند یاد نمی‌کنم نه برستاخیز نه به نفس لوامه ۲- موضوع سوگند روشن است و نیازی بسوگند باین دو نیست ۳- غرض از جمله استفهام است برای آشکار یعنی آیا برستاخیز و نفس لوّامه سوگند یاد کنم و معنی نفس لوّامه: ۱- شخص نکوکار است که در قیامت بدکار را سرزنش میکند ۲- مقصود آدم است که خود را ملامت بر آن کار می‌کند که بموجب آن از بهشت بیرونش کردند ۳- مقصود نفس انسانی است که چون چیزی می‌خواهد و می‌کند از آن دلگیر می‌شود و خود را ملامت می‌کند که چرا پی آن رفتم و چون زیاد اینکه [صفحه ۴۱۶] خواستن و انجام دادن و ملامت پس از آن برای آدمی فراهم می‌شود او را لوامه نامیده‌اند چنانکه در آیت دیگر است «إِنَّ الإِنسانَ خُلِقَ هَلُوعاً ... إِذا مَسَّهُ الخَیرُ»- الخ». و کلمه‌ی لوّامه نشان میدهد زیاد چنین کاری می‌کند. و کنایه از اعاده و تکرار است، و مناسبت میان اینکه دو قسم که قیامه و لوّامه باشد چند احتمال است: ۱- قیامت نتیجه‌ی نموداری و احوال نفوس است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

لوّامه و خوشبخت و بدبخت باشد پس کمال مناسبت است میان قیامهٔ و لوّامه ۲- چون نفس خود احوال عجیب دارد که گفته شده است «من عرف نفسه فقد عرف ربّه» و شناسائی نفس با شناسائی پروردگار وابسته شده است و عظمت و بزرگی نفس لوّامه است که کار و کوشش خود را در برابر رحمت خدا ناچیز می‌بیند. و به آن قول که گفته‌اند: سوگند برستاخیز است و نفی سوگند بنفس لوّامه مناسبت اینکه است که رستاخیز بسیار مهم است و عجیب ولی نفس لوّامه حقیر است و ناچیز چون یا کافر است و یا فاسق که خود را بر کار خویش ملامت می‌کند. -قرآن-۱۳۲-۱۶۷-قرآن-۱۷۲-۱۹۴ طنطاوی: «لا» زیادی است و آیت اوّل سوگند است به بزرگی رستاخیز و آیت دوّم بجای استدلال است برای درستی و آمدن قیامت چون سوگند بنفس لوّامه یعنی روح بی‌آرام که به هیچ درجه‌ی جاه و مال و علم و هنر قانع نمیشود و پی پایه‌ی بالاتر می‌گردد و اینکه حالت فزون طلبی نشانه است که آدمی بجائی می‌رود که بآخرین آرزوی خود برسد و آن قیامت است که به مقصود خود می‌رسد. -قرآن-۹-۱۳ «نُسَوِّیَ بَنانَه» ۴ طبری: یعنی آیا آدمی می‌پندارد که ما نمی‌توانیم استخوانهای او را فراهم کنیم! بلکه برتر از آن را می‌توانیم که انگشتان او را هموار کنیم و به یک صورت در آوریم مثل پای شتر یا سم خر تا چون چارپایان آنچه خواهد خورد با دهان خویش برگیرد ولی خداوند آنها را بصورت انگشت از هم جدا درست کرد تا آنچه خواهد تواند انجام دهد. -قرآن-۱-۲۳ مجمع: ابو مسلم و زجّاج و جبّائی گفته‌اند: یعنی می‌توانیم به آن جور که بود درست کنیم اگرچه استخوانهای کم و کوچک باشد توانیم با هم فراهم کنیم که [صفحه ۴۱۷] شتان برابر همسر شوند«۱۸». -پاورقی-۲۶-۲۸ کشف: آیت سوّم «أَ یَحسَبُ الإِنسان» و اینکه آیه هر دو برای عدیّ بن ربیعه آمده است که با اخنس بن شریق دشمن دیگر پیغمبر خویشاوندی سببی داشت و پیغمبر دعا می‌کرده است «اللّهمّ اکفنی جاری السّوء» یعنی آسیب دو همسایه‌ی بد را از من بگردان. و مقصود آن حضرت عدیّ و اخنس بوده‌اند. -قرآن-۱۷-۴۱ روزی عدیّ حضور پیغمبر رسید و عرض کرد: رستاخیز و هنگام چگونگی آنرا برای من بگو. چون پیغمبر فرمود او گفت: اگر آن را به چشم بینم سخن تو را راست نشمارم و بتو نگروم مگر شود که خدا استخوانها را فراهم کند! آیت «أَ یَحسَبُ- الإِنسان» برای او آمد و مقصود همان آدم است که عدی بن ربیعه باشد. -قرآن-۲۴۱-۲۶۸ «لِیَفجُرَ أَمامَه» ۵ طبری: ۱- یعنی آدمی می‌خواهد بهر گامی که جلو می‌رود گناهی بکند و جلوگیری نداشته باشد و چنین اندیشد که روزی توبه خواهد کرد ۲- ضحّاک گفته است: مقصود آرزوی انسان است که زندگی کند و بهره‌مند باشد و در اندیشه‌ی مرگ نباشد ۳- یعنی کافر می‌خواهد آینده‌ی خود و رستاخیز را منکر شود. -قرآن-۱-۲۲ «فَإِذا بَرِقَ البَصَرُ» ۷ طبری: برق با فتح راء خوانده‌اند یعنی چشم بهنگام مرگ باز ماند و بجائی دوخته شد و عموم قاریها با کسر و صدای زیر خوانده‌اند یعنی چون متحیر و سرگردان شد. -قرآن-۱-۲۶ مجمع: یعنی هنگام مرگ چشم باز ماند از دیدن ملک الموت که نتواند بر هم زند. و بعضی گفته‌اند: یعنی چون از دیدن سختی رستاخیز متحیّر و سرگردان شد. «جُمِعَ الشَّمسُ وَ القَمَرُ» ۹ ابو الفتوح: عبد اللّه مسعود چنین خوانده است «جمع بین الشّمس و القمر». -قرآن-۱-۳۲ «بِما قَدَّمَ وَ أَخَّرَ» ۱۳ مجمع: ۱- یعنی باوّل و آخر کار خود ۲- آنچه -قرآن-۱-۲۷ -قرآن-۱۶-۲۷ [صفحه ۴۱۸] خود اوّل انجام داد و آنچه مقرّر کرد که از پس مرگش انجام دهند چه خوب و چه بد ۳- یعنی آنچه معصیت بجلو کرد و آنچه اطاعت که به تأخیر گذارد و نکرد ۴- آنچه گرفت و آنچه رها کرد ۵- آنچه از حقوق خداوندی به جلو انداخت انجام داد و آنچه به تأخیر گذارد و تضییع کرد ۶- آنچه از مال خود بجلو برای خود بکار برد و آنچه بدنبال گذارد و بوارث ماند. ابو الفتوح: عبد اللّه مسعود گفت: یعنی آنچه خود کرده و آنچه روش خوب باید که بجای گذارده تا از پس او رفتار کنند. «عَلی نَفسِهِ بَصِیرَةٌ» ۱۴ ابو الفتوح: ۱- یعنی او شاهد و بینای بکار خود است چنانکه در اینکه دو آیه است «شاهِدِینَ عَلی أَنفُسِهِم و کَفی بِنَفسِکَ الیَومَ عَلَیکَ حَسِیباً» ۲- اعضای آدمی بر کار او گواه هستند مثل «یَومَ تَشهَدُ عَلَیهِم أَلسِنَتُهُم- الخ» ۳- خود بینای بکار خود است و احوال خود را میداند و تای بصیرهٔ برای مبالغه است مثل علّامه و نسّابهٔ ۴- آدمی خود چشم بینائی است بر خود. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۱۲۸-۱۵۷-قرآن-۱۶۰-۲۰۴-قرآن-۲۵۴-۲۹۳ مجمع: از محمّد بن مسلم از امام صادق [ع] نقل است که فرمود: چرا مردم نیکی را نمودار می‌کنند و بدی را می‌پوشند با اینکه اگر با خود بیندیشند میبابند چنین

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نیستند و در قرآن است «بَلِ الإِنسانُ عَلی- الخ». و زراره گفت: از امام صادق [ع] پرسیدم چگونه بیمار نباید روزه بدارد! فرمود بَلِ الإِنسانُ عَلی- الخ و او خود بهتر می‌داند که تا چه اندازه می‌تواند. -قرآن-۲۰۹-۲۳۲-قرآن-۳۲۷-۳۴۹ «وَ لَو أَلقی مَعاذِیرَه» ۱۵ طبری: ۱- یعنی آدمی از خود شاهد دارد اگرچه برای گناه خود عذر تراشد و جدال بیهوده کند ۲- یعنی و اگرچه خود بماند و تنها با خود بیندیشد ۳- اگرچه پرده‌ها را بیندازد و درها را ببندد و جلو چشم خود را بگیرد ۴- اگر عذر آورد پذیرفته نبود. -قرآن-۱- ۲۹ فخر: سدّی و عدّه‌ای گفته‌اند: «معاذیر» جمع معذار است بمعنی پرده و مبرد گفته است: لغت مردم یمن است. و صاحب کشّاف گفته است: اگر [صفحه ۴۱۹] اینکه معنی منقول از یمن درست باشد در معنی مجازی استعمال شده است و معنی چنین است: اگر آدمی پرده در جلو کار خود گذارد پنهان نمی‌ماند چون خود شاهد بر کار خود است. تأویلات در هر دو آیه: چون آنچه آدمی کند در روان او استوار می‌شود و خوی و خصلت او پاره‌های تن او را بصورت خود در می‌آورد که اگر ستمگر باشد دست او بصورت ستم نمودار می‌شود و اگر سخن چینی کند زبان او به صورت سخن چینی دیده می‌شود و اگر نکوکار بود دست او بصورت نیکی و بخشندگی نمودار می‌شود و همچنین دگر پاره‌های تن پس گواه و شاهدی از جای دیگر برای کار او لازم نیست که روان و پاره‌های تن خود نمودار کار آدمی باشند هر چند پرده‌ها در جلو کار خود گذارد و یا بهانه‌ها تراشد و بیاورد. «لا تُحَرِّک بِهِ لِسانَک» ۱۶ طبری: ۱- چون قرآن به پیغمبر نازل میشد می‌خواست زود آن را بذهن خود سپارد و با شتاب لب بآن می‌جنباند با اینجمله جلوگیری از کار آن حضرت شده ۲- پیغمبر از ترس فراموش کردن قرآن آن را زیاد تلاوت می‌فرمود با اینکه آیه آگاهش کردند که تو شتاب در خواندن قرآن مکن که ما آن را فراهم می‌کنیم و آماده‌ی خواندن می‌نمائیم. -قرآن-۱-۳۱ مجمع: اینکه آیه همانند آن آیه که گفته شده است «لا تَعجَل بِالقُرآنِ مِن قَبلِ أَن یُقضی إِلَیکَ وَحیُه» مقصود جلوگیری پیغمبر است از شتاب در فرا گرفتن بلخی گفته است: مقصود پیغمبر و خواندن قرآن نیست چون آیات جلو و دنبال اینکه آیه نشان می‌دهد که روی سخن با مردم است در رستاخیز و نشانه‌ای از قرآن و احکام در اینکه آیه نیست و سرزنش آدمیان است که در آن روز شتاب سود ندارد و زبان بنوشته‌ی کارنامه‌ی خود جنباندن راه نجات نیست و مقصود اینکه است که آن را با آرامش بخواند که خود می‌داند چه کرده است و چون آن را فراهم کردیم دنبال کند و گردن بنهد که فرار از آن نتواند کرد اینکه بود سخن بلخی، ولی رابطه‌ی اینکه آیه بجلو اینکه است که چون سخن از رستاخیز بود پیغمبر -قرآن-۶۲-۱۲۸ [صفحه ۴۲۰] یادآوری شد که به تندی قرآن مخوان و مگذر که اینکه مردم غافل هستند بلکه به آرامی بخوان و مکرّر کن تا در دل آنها جایگیر شود که نیازمند به تنبیه و تکرار هستند. ابو الفتوح: ممکن است مقصود از اینکه جلوگیری پیغمبر از تکرار کار گذشته نباشد بلکه یادآوری باشد که در آینده نکند مثل «لا تُطِعِ الکافِرِین- الخ» که معلوم است آن حضرت فرمانبر کافر و منافق نبوده است و برای آینده ایندستور رسیده است. -قرآن-۱۳۷- ۱۶۱ فخر: گروهی از قدمای شیعه گفته‌اند: چون اینکه آیه وابستگی بجلو ندارد پس آن را کم و زیاد کرده‌اند که رابطه گسیخته شده است. ولی از چند جهت مناسبت دارد: ۱- شاید که چون شتاب بد است و پیغمبر هنگام نزول اینکه آیات شتاب کرده است در میان سخن جلو آن حضرت گرفته شده است باین آیه و دوباره سخن گذشته دنبال شده است که گفتگوی از رستاخیز و بدکاران شده است چنانکه در میان درس شاگردی بجای دیگر متوجّه باشد و استاد باو گوید: بجائی توجّه مدار و بدرس گوش بده. و باز بر سر درس رود و سخن خود دنبال کند ۲- چون سخن از شتاب کافران به میان بوده است باین آیه «یُرِیدُ الإِنسانُ لِیَفجُرَ أَمامَه» در اینکه میان زشتی شتاب گفته شده است اگرچه شتاب در کار دین و خواندن قرآن باشد و پس از آن همان مطلب بمیان آمده است که بدی شتاب باشد و گفته شده است «کَلّا بَل تُحِبُّونَ العاجِلَةَ» ۳- مقصود فهماندن به آن حضرت است که شتاب تو بخواندن قرآن و ابلاغ بمردم سود ندارد چون آنها بینای بکار خود هستند و می‌دانند بباطل می‌روند پس تو که می‌خواهی زشتی کارشان را بفهمانی شتاب در آن مکن که خود می‌دانند و سودی ندارند و بیهوده زبان به قرآن مجنبان. -قرآن-۶۵۱-۶۹۱-قرآن-۸۸۲-۹۱۷ «عَلَینا جَمعَه وَ قُرآنَه» ۱۷ مجمع: ۱- یعنی بر ما است که در سینه‌ی تو فراهمش کنیم تا بیادت بماند و همانجور که نازل کرده‌ایم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تألیف و منظّم کنیم -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۴۲۱] ۲- بر ما است که آن را جمع کنیم و برای تو بخوانیم تا بیادت بماند و بتوانی بخوانی پس از نابودی چیزی ز قرآن ترسناک مباش. «فَاتَّبِع قُرآنَه» ۱۸ طبری: ۱- یعنی چون نازل کردیم تو آن را گوش کن ۲- چون برای تو خواندند احکام و حلال و حرام آن را پیروی کن و بپذیر. -قرآن-۱-۲۳ ۳- چون آن را روشن و نمودار کردیم تو بکار بند و عمل کن. مجمع: چون جبرئیل از خواندن آن فارغ شد تو بخوان. «عَلَینا بَیانَه» ۱۹ طبری: ۱- یعنی روشن کردن احکام حلال و حرام قرآن با ما است ۲- بر ما است که آن را بزبان تو نمودار کنیم. -قرآن-۱-۲۰ مجمع: ۱- یعنی آنچه خبر دادهایم که بعالم دیگر خواهد بود بر ما است که نمودارش کنیم و استوار بداریم ۲- آنچه را تو حفظ کردی ما بیان میکنیم و روشن می‌نمائیم ۳- بر ما است که بیاد تو بداریم تا برای مردم بخوانی و روشن کنی ۴- بر ما است که بزبان عربی نازل کنیم تا برای مردم در آن وسیله روشنی و نموداری باشد. ابو الفتوح: آیت اوّل دلیل است که قرآن را پیغمبر بگفته‌ی جبرئیل جمع کرد چون گفته است: «إِنَّ عَلَینا جَمعَه- الخ» و آیت دوّم دلیل است که تفسیر قرآن جز به تصریح از پیغمبر درست نیست چون گفته است «إِنَّ عَلَینا بَیانَه». - قرآن-۱۰۳-۱۲۷-قرآن-۲۳۵-۲۶۱ فخر: اینکه دو آیه می‌فهماند که پیغمبر با جبرئیل آغاز خواندن قرآن میکرد و در همان هنگام معانی آن از او می‌پرسید زیرا باو گفته شده است «فَإِذا قَرَأناهُ فَاتَّبِع- الخ» یعنی پس از آنکه ما خواندیم تو بدنبال آن بخوان و شتاب مکن و نیز گفته شده است «ثُمَّ إِنَّ عَلَینا- الخ» یعنی بشتاب مپرس که پس از آن ما آن را برای تو روشن می‌کنیم. -قرآن-۱۶۰-۱۸۹-قرآن-۲۹۵-۳۱۷ «کَلّا بَل تُحِبُّون- الخ» ۲۰ فخر: در کشّاف گفته است کلمه‌ی «کَلّا» برای جلوگیری از شتاب پیغمبر است و جمله‌ی بعد تعقیب و مبالغه‌ی در آن است که همه‌ی شما آدمیزادها دوستدار شتاب هستید. و دیگر مفسّرین گفته‌اند -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۷۴-۸۱ [صفحه ۴۲۲] کلّا یعنی حقّ است و درست که شما مردم دوستدار شتاب هستید که آنچه زود می‌رسد می‌خواهید و آنچه دیر بدست می‌آید که عالم دیگر باشد رها می‌کنید. مجمع: یعنی بقرآن نمی‌اندیشند و از گفته‌های آن بهره‌مند نمی‌شوند و دنیا را بر آخرت ترجیح می‌دهند و بجای اندیشه‌ی در قرآن و عاقبت خود سرگرم زندگی کار زود گذر مادّی هستند. و کلمات «تُحِبُّون و تَذَرُون» با تاء به صورت خطاب خوانده شده است یعنی ای محمّد تو بآنها بگو دنیا دوست دارید و قرائت عموم با یا بصورت غایب است یعنی آنها چنین هستند. -قرآن-۲۰۴-۲۱۶-قرآن-۲۱۹-۲۳۰ «ناضِرَةٌ» ۲۲ مجمع: ۱- شاداب و تر و تازه و زیبا ۲- شاد و خوش- دل ۳- چنان سفید و درخشان که گوئی نوری آن را فرا گرفته. اینکه نشانه‌ی مؤمنین است بآن روز تا فرشتگان و آفریدگان بدانند که آنها رستگارانند. -قرآن-۱-۱۱ «إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ» ۲۳ طبری: ۱- عطیّهٔ العوفی گفت: یعنی مؤمنین بخدا می‌نگرند و از بزرگی او چشم‌شان فراگیر او نشود و دید او اینان را فرا گیرد و حسن بصری گفته است: یعنی آنها نکو روی هستند چون به خدای خود می‌نگرند و باید آنکه به آفریننده بنگرد زیبا چهره بود ۲- مجاهد گفته است: -قرآن-۱-۲۵ یعنی از پروردگار خود انتظار دارد آنچه برای او معیّن کرده است. مجمع: آنها که گفته‌اند: مقصود از «ناظِرَةٌ» نگریستن است دو دسته‌اند ۱- یعنی می‌نگرند دم‌بدم بسوی مزد و نعمت پروردگار خود ۲- کلبی و عطا و مقاتل و غیر ایشان گفته‌اند: یعنی پروردگار خود را بچشم می‌بینند ولی علاوه بر نادرستی اصل اینکه عقیده کلمه‌ی نظر بمعنی رؤیت نیست چون نگریستن غیر دیدن است. و از علیّ علیه السّلام نقل است که فرموده است بمعنی انتظار ثواب است. و ممکن است الی مفرد «آلاء» بمعنی نعمتها باشد یعنی چهره‌هائی ترو تازه است که نعمت پروردگار خود را نگران است. و گروهی گفته‌اند: ممکن است بهر دو معنی باشد که آنها چشم به نعمت حقّ دارند و چون پیوسته می‌رسد انتظار و توقّع بعد از آن را هم دارند که پیوسته آن را می‌بینند و می‌رسد -قرآن-۴۰-۵۰ [صفحه ۴۲۳] و می‌دانند و منتظرند و باز می‌رسد دم‌بدم. کشف الاسرار: مثل بنده‌ی مؤمن مثل باز است، باز را چون بگیرند و خواهند که شایسته‌ی دست شاه گردد مدّتی چشم او بدوزند بندی بر پایش نهند در خانه‌ای تاریک باز دارند از جفتش جدا کنند یک چندی بگرسنگیش مبتلا کنند تا ضعیف و نحیف گردد و وطن خویش فراموش کند و طبع گذاشتگی دست بدارد، آنگه بعاقبت چشمش بگشایند شمعی پیش وی بیفروزند طبلی از بهر وی بزنند طعمه گوشت پیش وی نهند دست شاه مقر وی سازند با خود گوید در همه عالم که را بود اینکه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرامت که مرا است! بر مثال اینکه حال چون خواهند که بنده‌ی مؤمن را حلّه‌ی خلعت پوشانند و شراب محبّت نوشانند با وی همین معامله کنند. مدتی در چهار دیوار لحد باز دارند، گیرائی از دست و روائی از پا بستانند بینائی از دیده بردارند روزگاری بر اینکه صفت بگذرانند آنگه ناگاه طبل قیامت بزنند بنده از خاک لحد سر بر آرد چشم بگشاید نور بهشت بیند «یَسعی نُورُهُم بَینَ أَیدِیهِم» دنیا فراموش کند شراب وصل نوش کند بر مائده‌ی خلد بنشیند، چنانکه آن باز چشم باز کند خود را بر دست شاه بیند بنده مؤمن چشم باز کند خود را بمقعد صدق بیند سلام ملک شنود دیدار ملک بیند اینکه است که ربّ العالمین فرمود «وُجُوهٌ یَومَئِذٍ- الخ». پیر طریقت گفت: بهره‌ی عارف در بهشت سه چیز است سماع و شراب و دیدار. سماع را گفت است به «فَهُم فِی رَوضَةٍ یُحبَرُون». شراب را گفت «سَقاهُم رَبُّهُم شَراباً طَهُوراً». دیدار را گفت «وُجُوهٌ یَومَئِذٍ- الخ» سماع بهره‌ی گوش شراب بهره‌ی لب، دیدار بهره‌ی دیده. -قرآن-۸۸۶-۹۲۲-قرآن-۱۱۷۰-۱۱۸۹-قرآن-۱۲۹۷-۱۳۴۰-قرآن-۱۳۵۸-۱۳۹۵-قرآن-۱۴۱۴-۱۴۳۳ سماع واجدان را، شراب عاشقان را، دیدار محبّان را. سماع طرب فزاید شراب زبان گشاید، دیدار صفت رباید. سماع مطلوب نقد کند شراب راز جلوه کند دیدار عارف را فرد کند. سماع را هفت اندام رهی، گوش چون ساقی او است شراب همه نوش دیدار زیر هر موئی دیده‌ای روشن. «کَلّا إِذا بَلَغَتِ» ۲۶ مجمع: ۱- یعنی نه کافران ایمان آورند بآنگاه -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۲۴] که برسد روح ۲- حقّ است و درست که چون برسد روح. «مَن راقٍ» ۲۷ طبری: ۱- خانواده‌ی او می‌گویند: کی او را باورد و دعا بهبود می‌بخشد! و پزشک و دارو برای او می‌خواهند و سود نمی‌برند. -قرآن-۱-۱۳ ۲- یعنی ملائکه می‌گویند کی او را ببالا می‌آورد آیا فرشته‌ی رحمت به آزار و خواری! روح البیان: سعدی گفته است: کوس رحلت بکوفت دست اجل || ای دو چشمم وداع سر بکنید ای کف و دست و ساعد و بازو || همه تودیع یکدگر بکنید بر من اوفتاده دشمن کام || آخر ای دوستان گذر بکنید روزگارم بشد به نادانی || من نکردم شما حذر بکنید «التَفَّتِ السّاقُ بِالسّاقِ» ۲۹ مجمع: ۱- سختی دنیا و آخرت بیکدگر پیچیده شود ۲- حال مرگ و زندگی بهم می‌پیچند ۳- دو ساق پای آدمی بهنگام مرگ بیکدگر بپیچند. -قرآن-۱-۳۳ «أَولی لَکَ فَأَولی» ۳۴ طبری: اینکه آیه و دنباله‌ی آن تهدید مکرّر است برای ابو جهل چنانکه نقل است: پیغمبر لباسهای او را گرفت و فرمود «أَولی- الخ» او گفت: محمّد مرا می‌ترساند سوگند بخدا که خودش و خدایش بمن تسلّطی ندارند چون من از همه‌ی مردم میان دره‌ی مکّه گرامی‌ترم. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۶۰-۱۶۷ مجمع: ۱- یعنی گرفتاری و بدی سزاوار تو است و نزدیک است برای تو. و نقل است که پیغمبر [ص] جامه‌ی ابو جهل گرفت و اینکه را فرمود و همان جور که آن حضرت فرموده بود آیه نازل شد ۲- یعنی بدی و زشتی برای تو بهتر است از نبود و ترک آن ۳- یعنی از خیرات دنیا و آخرت دور باشی ۴- یعنی آنچه در جنگ بدر بتو خواهد رسید سزاوارتر است برای تو و هم آنچه بقیامت بینی سزاوارتری برای آن. ابو الفتوح نوشته: بعضی علما گفتند: معنی اینکه است که تو اولی‌تری [صفحه ۴۲۵] باین عذاب. عرب اینکه را بکسی گوید که او را بلائی رسد که مستحقّ آن بود. و گفته‌اند: اینکه کلمه تحذیر است یعنی شری نزدیک شد از او حذر کن. بعضی دیگر از علما گفتند: کلمه‌ی آن مغلوب است و التقدیر «اویل» ای احقّ بالویل. و گفتند: معنی آیه آن است که ابو جهل را گویند: وای بر تو آن روز که زنده بودی و وای بر تو آن روز که بمیری و وای بر تو آن روز که تو را زنده کنند. فخر: ۱- معنی جمله اینکه است که وای بر تو و اینکه نفرین است که به آنچه نمی‌پسندد گرفتار شود ۲- یعنی چند دوری و محرومیّت باد تو را در کار دنیای تو و دوری و محرومیّت مکرّر برای تو باشد در کار آخرت تو ۳- نوبت بنوبت وای بر تو. و قفّال برای اینکه جمله چند احتمال گفته است: ۱- بیم از سوی خدا است برای کافر ۲- پیغمبر از خود چیزی با دشمن گفت و او گردنفرازی کرد و گفتار آن حضرت را زشت شمرد خداوند همان جور که او گفته بود بقرآن فرستاد. ۳- ممکن است از سوی حقّ دستور به پیغمبر باشد که با دشمن چنین بگوید، و معنی با آیت جلو چنین می‌شود: او با خود فروشی و گردنفرازی بخانه رفت پس تو باو بگو: بترس از آن بدی و زشتی که بتو نزدیک شده است و راه فرار از آن نداری. حسینی نوشته: سزاوار است مر تو را ای ابا جهل مرگی سخت پس سزاوار است تو را عذاب الیم در قبر. پس نیک سزاوار است مر تو را هول قیامت پس بغایت سزاوار است تو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

را خلـود در دوزخ. «مَنِیٍّ یُمنی» ۳۷ مجمع: با یاء بصیغه غایب مـذکّر خواندهانـد باعتبار لفظ منیّ و با تاء بصیغهی مؤنّث خواندهاند باعتبار نطفه یعنی «نطفـهٔ تمنی من منیّ». -قرآن-۱-۱۸ سخن ما: ۱- اوّل اینکه سوره خواه سوگنـد باشد و یا اعلام بخودداری از آن برسم گفتگوی مردم است برای نشان دادن عظمت رستاخیز که بقدرت خداوند آدمی برای زندگی دوباره درست شده است و رد و قبول کافری چون عدیّ بن- [صـفحه ۴۲۶] ربیعـه و غیر او در آن اثر نـدارد ۲- آیا سوگنـد بنفس لوّامه بچه معنی و مناسبت است! چون روی سخن با اعراب است که مردمی نادان و خودخواه بودند و بیشتر اینگونه مردم آرامش وجدانی ندارند و پیوسته از کرده و ناکردهی خود و شـده و ناشـدهی روزگار نگرانند. شایـد به اینکه گونه سوگنـد یادآوری کـج اندیشـی آنها شـده است و نموداری ارزش روح و روان آدمی و حالاـت آن که بـا هیـچ وسائل مادّی صورتهای گذشـته و آینـده را برای خود مجسّم میکنـد و روی آن قضـاوت میٍنمایـد و اینکه خود نشـانه قـدرت مـا فوق و برتری است که آدمی خواه نـاخواه زیر فرمان او است و همان قـدرت چنین خاصیّت ارجمند و شایستهی سوگند باو عنایت کرده است ولی او خود را گرفتار ملامت و سـرگردانی نموده است و از آن بیبهره مانـده است. ۳- دو آیـت ۱۴- ۱۵ «بَلِ الإِنسانـ- الـخ» اگرچـه در دنبـاله سـخن از روز رسـتاخیز آورده شـده است ولی شایـد برای یـادآوری خاصیت همیشـگی او باشـد که آدمی خود از خود خـبردار است چه در کـار زنـدگی و آمیزش بـا مردم چه در کارهـای نفسانی و مربوط بعالم دیگر، هم در دوران زنـدگی و هم به روز رسـتاخیز که با انـدک انصاف و وارسـی خود میتوانـد دریابد که چگونه آدمی است و چه جور کار و رفتار دارد و کمتر کسـی است که با خود بیندیشد و بعیب خود پی نبرد مگر که سفیه باشد و یا نخواهـد از خود با خبر شود بگفتهی سـعدی: -قرآن-۲۲-۳۹ معلّم نیاموختت فهم و رأی || سـرشت اینکه صـفت در نهادت خـدای گرت منع کردی دل حقّ نیوش || حقت عین باطـل نمودی بگوش از اینرو است که بـد رفتاری مردم با دعوی حقّ و درستی بـدنباله بـد اندیشـی است و بیانصافی و گر نه هر بهانه که آورنـد تواننـد بداننـد که بیهوده است و شاید وابسـتگی اینکه دو آیه بآیات جلو اینکه باشـد که منکر رسـتاخیز بهانهجو است و گر نه خود بینای خود است که نه ماننـد دگر پدیـدهها است و نابود شـدنی بلکه اگر انصاف بدهـد و با خود بیندیشـد میتوانـد دریابد که باید روزی بشـمار کار دوران [صـفحه ۴۲۷] زنـدگی او برسـند و سود و زیان نیک و بـد او را بدهند. ۴- آیت ۱۶ و بعـد «لا تُحَرِّک بِهِـ- الخ» تکرار آیت ۱۱۴ سورهی طه جزء ۱۶ است «لا تَعجَل بِالقُرآنِـ- الخ» که مـا آنچه نظر داشتیم نوشتیم و سـخن ما در اینکه جلوگیری پیغمبر همان است که نوشـتهایم، با اینکه تفاوت که در آنجا نام قرآن آشـکار شـده است اینجـا بصورت ضـمیر آمـده و در آن آیت جلو سـخن از قرآن بمیان آمـده است و در اینکه آیت بـدون رابطهی ظـاهری آغـاز بسـخن از قرآن شـده است. و البتّه از اینگونه آیـات و مطـالب در قرآن فراوان است که در اوّل و گـاهی در وسط آیه مطلبی آغاز میشود که هیچگونه رابطه با گذشته ندارد و چنانکه ما در ترجمه و دیگران در هر موقع که مقتضی بوده است و مجمع البیان بعنوان «النّظم» کوشش کردیم رابطهی آیات و مطالب را پیدا کنیم ولی معلوم است که اینکه وابستگی از نظر ما و لفظ درست است نه از نظر واقع و حقیقت و مناسبت آنها بر ما معلوم نیست چنانکه در همین آیه سـخن از رسـتاخیز و حالت منکرین آن است و یکبارگی روی سـخن با پیغمبر شـده است و از شـتاب در قرآن خواندن آن حضـرت. و اینکه مسئله خود بسـیار قابل بحث است که اینکه آیـات غیر مربوط چه بوده است و چرا چنین است! با اینکه نظم آیات و تقسـیم سورهها را بدسـتور خود پیغمبر میداننـد که نه آیتی فراموش شده است و نه پس و پیش مگر آنچه بعضـی متعصّبین گفتهاند چنانکه سـخن امام فخر در همین آیه نقل شد و هم در تفسیر شریف لاهیجی است که اینکه آیه بروش عثمانی در اینجا است نه بترتیب نزول وحی و بواسطهی خاطر معاویه که اینکه آیات برای گفتـهی او در انکـار خلافـت علیّ بـوده اسـت در زمـان عثمـان آیـات را پس و پیش کردهانـد و مقصـود از «لاـ تُحَرِّک- الـخ» جلوگیری پیغمبر است از آشـکار کردن راز معـاویه که گفت: مـا علیّ را بخلافـت نمیپـذیریم. ولی بـا اینکه گفتهها اینکه مشـکل گشوده نمیشود و شایـد بتوانیم بگوئیم برای اینکه نامربوطی ظاهری چنـد جهت به نظر میرسـد: اوّل- سـبک قرآن باعجاز در بیان توضـیح آنکه معلومست یک سوره برای -قرآن-۲۱-۴۰-قرآن-۹۰-۱۱۳-قرآن-۱۶۶۵-۱۶۷۸ [صفحه ۴۲۸] یک مطلب نیست پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نباید آیات یک سوره همگی بهم وابسته باشند و همچنین مطالب یک آیه در صورتی باید در یک موضوع و وابسته بیکدگر باشد که تقسیم آیات روی موضوعات باشد و برای یک مطلب مختصر آیتی کوتاه آمده باشد و برای مطلب مفصّل و دامنه‌دار آیتی دراز ولی معلوم است که آیات به اینکه گونه تقسیم نشده است برای نمونه آیت سی و یکم سوره‌ی مدّثّر «وَ ما جَعَلنا أَصحابَ النّارِ» که اگر وارسی شود در اینکه یک آیه سه یا چهار مطلب جداگانه آورده شده است با اینکه اصل موضوع اینکه آیه دنباله‌ی آیت مختصر جلو است «عَلَیها تِسعَةَ عَشَرَ» که باید جزء اینکه آیه باشد ولی اصل موضوع در یک آیت کوچک آمده است و دنباله‌ی آن در یک آیت دراز که چند مطلب دیگر با کمال ارتباط بهم وابسته شده است و چنانکه آیاتی چند برای یک مطلب آمده است اینکه آیه هم ممکن بود بصورت چندین آیه در آید، همان طور که آیات اوّل همین سوره تا سیزدهم برای یک مطلب است که نشانه‌ها و سختیهای قیامت باشد. پس باید گفت اینکه سبک قرآن است که با تنوّع و جوربجور در آوردن مطلب گوشها و دلها را بخود می‌کشد و منظور اصلی را میفهماند بی‌قید و شرط در کوتاهی و درازی جمله و آیه که ما سخن خود را مقیّد می‌کنیم. و نشانه‌ی شیوائی و رسائی آن می‌دانیم. پس همین است اعجاز در بیان که بیگانگان را هم شیفته‌ی خود کرده است و دشمنان سر سخت متخصّص در شعر و سخن را بیچاره و نابود کرد. دوّم- در صورتی می‌شود رابطه‌ی جمله‌ها و آیه- ها را پیدا کرد که بدانیم کی و برای چه اینکه آیه آمده است چنانکه از امام فخر در همین آیه نوشتیم که او احتمال داده است و مناسبت درست کرده است که شاید در هنگام نزول اینکه آیات پیغمبر شتاب بخواندن قرآن کرد او را از اینکار جلو گرفتند و پس از آن دنباله‌ی مطلب آورده شد. سوّم- اینکه وابستگی که ما پی آن می‌گردیم برای اینکه است که روش گفتگو و شعر و خطابه‌ی مردم را ملاک کار خود قرار می‌دهیم و می‌خواهیم آیات قرآن را همانند آنها درست کنیم و نمیتوانیم و پی رابطه‌ی آن می‌رویم ولی باید -قرآن-۴۰۰-۴۳۲-قرآن-۵۹۷-۶۲۱ دید خطابه‌ها و پند و اندرز آن روز عرب [صفحه ۴۲۹] بچه روش بوده و هم سخن مسجّع غیبگوها که اعراب قرآن را همانند آن دانستند چنانکه خود قرآن گفته است «وَ لا بِقَولِ کاهِنٍ» که معلوم می‌شود آنها گمان یک همانندی میان قرآن و سخن کاهنان داشته‌اند که چنین گفته‌اند. پس شاید دسته‌ای از آیات قرآن بروش اینگونه سخنان آن گونه اعراب آن روز بوده است که برای آشنائی بگوش آنها با سبک خودشان گفته شده است تا سهل و ممتنع شود که بینند سخنانی بزبان خودشان است ولی از همانندش عاجزند چنانکه در خود قرآن اینکه مطلب مکرّر آمده است «لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِینٌ». چهارم- آنچه ما هماهنگی و درستی جمله‌ها و آیه‌ها می‌دانیم و می‌خواهیم آن را در قرآن درست کنیم اعراب آن روز در بندش نبودند و گر نه دشمنان و خرده گیران بر قرآن اینکه عیب را برمی‌شمردند و قرآن بپاسخ‌شان می‌آمد چنانکه در سوره‌ی ۱۶ نحل آیت ۱۰۳ گفته شده است «وَ لَقَد نَعلَمُ أَنَّهُم یَقُولُون» و اینکه بپاسخ ادّعای آنها است بر پیغمبر که قرآن را تعلیم از غیر عربی باو می‌گفتند. و همچنین دگر سخنان ناهنجار که به پیغمبر روا داشته‌اند و پاسخ آن شنیده‌اند. پس ما امروز نمی‌توانیم بگوئیم چرا پاره‌ای آیه‌ها یا جمله‌ها ارتباط بهم ندارد و ناگهان از مطلبی به مطلب دیگر توجّه می‌شود. و فقط در ترجمه برای وابستگی جمله‌های فارسی رابطه‌ای از خود می‌سازیم تا بقالب فارسی باندازه در آید. -قرآن-۱۱۹-۱۴۳-قرآن-۵۵۹-۵۸۸-قرآن-۸۹۰-۹۳۱ ۵- آیت ۲۳ «إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ» نیازی به آنچه گفته‌اند و نوشتیم نیست چون در آن جهان برای مؤمنان جهتی و سوئی جز پروردگار نیست و معنی نظر چیزی را با چشم وارسی کردن و تأمّل کردن پس معنی جمله اینکه است: فقط چشم‌شان بسوی و بجانب حقّ است و بهر چه چشم بیندازند و بنگرند جز جانب پروردگار و آنچه از سوی آفریننده و پروردگارشان باشد نبینند و آثار شیطانی و گمراهی و گرفتاری بچشم‌شان نیاید. -قرآن-۱۳-۳۷ [صفحه ۴۳۰]

سوره انسان

اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱۶-۲۷ - ۷۶ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره الإنسان [۷۶]: آيات ۱ تا ۳۱]

-قرآن-۱۶-۲۷ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ هَل أَتى عَلَى الإِنسانِ حِينٌ مِنَ الدَّهرِ لَم يَكُن شَيئاً مَذكُوراً [۱] إِنّا خَلَقنَا الإِنسانَ مِن نُطفَةٍ أَمشاجٍ نَبتَلِيهِ فَجَعَلناهُ سَمِيعاً بَصِيراً [۲] إِنّا هَدَيناهُ السَّبِيلَ إِمّا شاكِراً وَ إِمّا كَفُوراً [۳] إِنّا أَعتَدنا لِلكافِرِينَ سَلاسِلَ وَ أَغلالاً وَ سَعِيراً [۴] -قرآن-۱-۳۱۰ إِنَّ الأَبرارَ يَشرَبُونَ مِن كَأسٍ كانَ مِزاجُها كافُوراً [۵] عَيناً يَشرَبُ بِها عِبادُ اللّهِ يُفَجِّرُونَها تَفجِيراً [۶] يُوفُونَ بِالنَّذرِ وَ يَخافُونَ يَوماً كانَ شَرُّهُ مُستَطِيراً [۷] وَ يُطعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً [۸] إِنَّما نُطعِمُكُم لِوَجهِ اللّهِ لا نُرِيدُ مِنكُم جَزاءً وَ لا شُكُوراً [۹] -قرآن-۱-۳۶۷ إِنّا نَخافُ مِن رَبِّنا يَوماً عَبُوساً قَمطَرِيراً [۱۰] فَوَقاهُمُ اللّهُ شَرَّ ذلِكَ اليَومِ وَ لَقّاهُم نَضرَةً وَ سُرُوراً [۱۱] وَ جَزاهُم بِما صَبَرُوا جَنَّةً وَ حَرِيراً [۱۲] مُتَّكِئِينَ فِيها عَلَى الأَرائِكِ لا يَرَونَ فِيها شَمساً وَ لا زَمهَرِيراً [۱۳] وَ دانِيَةً عَلَيهِم ظِلالُها وَ ذُلِّلَت قُطُوفُها تَذلِيلاً [۱۴] -قرآن-۱-۳۴۶ وَ يُطافُ عَلَيهِم بِآنِيَةٍ مِن فِضَّةٍ وَ أَكوابٍ كانَت قَوارِيرَا [۱۵] قَوارِيرَا مِن فِضَّةٍ قَدَّرُوها تَقدِيراً [۱۶] وَ يُسقَونَ فِيها كَأساً كانَ مِزاجُها زَنجَبِيلاً [۱۷] عَيناً فِيها تُسَمّى سَلسَبِيلاً [۱۸] وَ يَطُوفُ عَلَيهِم وِلدانٌ مُخَلَّدُونَ إِذا رَأَيتَهُم حَسِبتَهُم لُؤلُؤاً مَنثُوراً [۱۹] -قرآن-۱-۳۲۳ وَ إِذا رَأَيتَ ثَمَّ رَأَيتَ نَعِيماً وَ مُلكاً كَبِيراً [۲۰] عالِيَهُم ثِيابُ سُندُسٍ خُضرٌ وَ إِستَبرَقٌ وَ حُلُّوا أَساوِرَ مِن فِضَّةٍ وَ سَقاهُم رَبُّهُم شَراباً طَهُوراً [۲۱] إِنَّ هذا كانَ لَكُم جَزاءً وَ كانَ سَعيُكُم مَشكُوراً [۲۲] إِنّا نَحنُ نَزَّلنا عَلَيكَ القُرآنَ تَنزِيلاً [۲۳] فَاصبِر لِحُكمِ رَبِّكَ وَ لا تُطِع مِنهُم آثِماً أَو كَفُوراً [۲۴] -قرآن-۱-۳۸۴ وَ اذكُرِ اسمَ رَبِّكَ بُكرَةً وَ أَصِيلاً [۲۵] وَ مِنَ اللَّيلِ فَاسجُد لَهُ وَ سَبِّحهُ لَيلاً طَوِيلاً [۲۶] إِنَّ هؤُلاءِ يُحِبُّونَ العاجِلَةَ وَ يَذَرُونَ وَراءَهُم يَوماً ثَقِيلاً [۲۷] نَحنُ خَلَقناهُم وَ شَدَدنا أَسرَهُم وَ إِذا شِئنا بَدَّلنا أَمثالَهُم تَبدِيلاً [۲۸] إِنَّ هذِهِ تَذكِرَةٌ فَمَن شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلاً [۲۹] -قرآن-۱-۳۶۴ وَ ما تَشاؤُنَ إِلّا أَن يَشاءَ اللّهُ إِنَّ اللّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً [۳۰] يُدخِلُ مَن يَشاءُ فِي رَحمَتِهِ وَ الظّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُم عَذاباً أَلِيماً [۳۱] -قرآن-۱-۱۷۶ [صفحه ۴۳۱] معنى لغات: «الدَّهرِ» زمان دراز و در فلسفه زمان براى رابطه موجودات متغيّر است نسبت بيكدگر و دهر براى رابطه‌ى موجودات متغيّر است با موجودات ثابت لا يتغيّر و براى نسبت موجودات ثابت لا يتغيّر بيكدگر سرمد مى‌گويند. «أَمشاجٍ» جمع مشج با فتح اوّل و دوّم و هم سكون دوّم و كسر اوّل و سكون دوّم و مشيج با ياء بر وزن فعيل بمعنى آميخته و مخلوط. «كافور» يك گياهى است خوشبو و عطرى كه از آن مى‌گيرند نيز كافور مى‌نامند. «تفجير» منفذ و راه براى آب باز كردن و آب را بجائى بردن. «قمطرير» شرّ و بدى سخت و روز سخت. «زنجبيل» شراب و ريشه‌ى گياهى است بمانند نى كه تند است و خوشبوى. «سندس» پارچه‌ى ابريشمى لطيف و نازك. «استبرق» پارچه ابريشمى ضخيم. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۲۴۳-۲۵۳ ترجمه: بنام خداى بخشنده به آفريدگان مهربان به فرمانبران ۱ مگر نه بر آدمى روزگارى گذشت و او شايسته‌ى ياد كردن و نام بردن نبود! ۲ چه ما او را ز نطفه‌ى آميخته آفريديم تا آزموده‌اش كنيم اينكه بود كه او را بدل بينا [صفحه ۴۳۲] و شنوا كرديم ۳ و راه باو بنموديم تا خود سپاسگزار و يا ناسپاس پيشه بود ۴ البتّه ما براى كافران آتش و زنجير و ز آهن دستبند و طوق آماده كرديم ۵ ولى نكوكاران شراب آميخته بكافور بنوشند ۶ ز چشمه‌اى كه از آن بندگان حقّ نوشند و بهر كجاى خواهند از آن جويى برند ۷ [اينان مردمى بودند كه] به نذر و پيمان حقّ وفا كنند و از آن روز بترسند كه بدى و گرفتاريش همه جا رسيده باشد. ۸ و بدوستى ما و نياز خود به نادار و بى‌پدر و به بند گرفتار غذا خورانند و بدل گويند ۹ جز براى رضاى حقّ ندهيم و نه پاداش از شما خواهيم و نه سپاس كار خود. ۱۰ چه از پروردگار خود بترسيم روزى بما آيد كه همچو ترشرويان سخت و تيره بود ۱۱ خداوند هم از بد آن روز نگاهشان بداشت و دلشادى و تازه روئى به پيشبازشان فرستاد ۱۲ و به پاداش شكيبائى [بر گرسنگى و فرمانبرى] بستان و پرنيانشان بخشيد ۱۳ كه در آن بر تختهاى گرانبها و آراسته تكيه زنند و گزند خورشيد و سرما نبينند ۱۴ چه سايه‌ها بر سرشان نزديك باشد و چيدن ميوه آن آسان ۱۵ و پيرامونشان ظرفهاى سيمين بدارند ۱۶ و تنگها كه چون بلور از نقره ساخته و همگى باندازه و نياز درست شده ۱۷ و در آنجا جام بزنجبيل آميخته نوشند ۱۸ و هم بآن جا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

چشمه‌ای بود که بنام سلسبیل گویند ۱۹ و گردشان غلامبچگانی بجاودان بونـد که پنـداری مرواریـد افشانده‌اند ۲۰ و اگر آنجا را ببینی سراسر خوشی و بزرگ دولتی بینی ۲۱ و برایشان جامه‌ها ز پرنیان نازک سبز باشد و دیبای ستبر و آراسته بدستبندها ز سیم بوند و از سوی پروردگارشان می طهور بنوشـند ۲۲ [و گویندشان] همانا همین بود پاداش‌تان که کوشش و کارتان پسند و ارجمند بود ۲۳ [ای محمّـد اکنون بدان] همانا که ما خود بتو قرآن بنوبت فرستادیم [که نه وسوسه‌ی دیو است و نه گفتار غیبگو] ۲۴ پس تو شکیبای فرمان پروردگار خود باش و گوش بفرمان گناهکار و بیدین اعراب مباش ۲۵ و بامداد و شامگاه نام پروردگار خود بیاد آر ۲۶ و انـدکی ز شب سجده‌ی او کن و به شب تسبیح او بـدرازی کن ۲۷ ولی اینکه کـافران آنچه زود رسـد دوست [صـفحه ۴۳۳] دارند [و بفکر عاقبت نباشـند] و بدنبال خود سـنگین روزی گذارند [که سخت گرفتارشان کند] ۲۸ با اینکه ما ایشان را بیافریـدیم و سخت و استوارشان کردیم و اگر بخواهیم توانیم نابودشان کنیم و همانندشان آریم ۲۹ البتّه اینکه سخنان برای یادآوری است که هر که خواهـد راه پروردگار خود پیش گیرد ۳۰ و نخواهیـد جز آنکه خدا بخواهد. یا چیزی ز عنایت حقّ نخواهید جز آنکه خدا همان بخواهـد یا اگر بندگی حقّ بخواهید او نیز همان بخواهد که البتّه او است دانای درسـتکار ۳۱ چه هر که را بسـرنوشت کرده برحمت خود درون کند و برای ستمکاران آزاری دردناک آماده کرده. سخن مفسّرین: «شَیئاً مَذکُوراً» ۱ طبری: مقصود آدم است که چون او را ساختنـد روزگـاری یـا چهـل سال چون تنـدیسه‌ای از گل بود که ارزش و برتری و بزرگواری نـداشت. -قرآن-۱۵-۳۳ مجمع: جبّائی گفته است: یعنی ای کسیکه خـدا را قبول نـداری و قدرت او را مگر روزگاری نبود که تو لایق یاد و بود نبودی و ز آن پس نامت می‌برنـد و یادت می‌کنند! و هرکس که با خود بیندیشد می‌داند که نبوده است و درست شده است پس آفریننده‌ای دارد. و از امـام صادق [ع] نقل است که مقصود اینکه است که آدم تکوین و نمودار نشـده بود ولی در قـدرت حقّ موجود بود. و ممکن اسـت مقصود هر انسانی باشـد که تا متولّـد نشـده معلوم و قابل یاد کردن نیست. و بعضـی گفته‌انـد: مقصود علما هسـتند که کسـی آنها را نمی‌شـناسد و انـدک اندک نام‌آور می‌شوند و بواسطه‌ی علم‌شان همه از آنها یاد می‌کنند که پس از مرگ هم نام ایشان می‌ماند. و آیات اینکه سوره سی و یک است بی‌اختلاف و سورهٔ الابرار نیز اینکه سوره را می‌نامند و بعضی بنام اوّل آن می‌نامند و سوره‌ی هل اتی میگوینـد و در نزول آن اختلاف است: ۱- همگی به مکّه آمـده است ۲- همگی مدنی است ۳- همگی مـدنی است مگر اینکه آیه «لا تُطِع مِنهُم آثِماً أو کَفُوراً» که به مکّه آمده است ۴- از «إنّا نَحنُ نَزَّلنا عَلَیکَ القُرآنَ تَنزِیلًا» تا آخر سوره در مکّه -قرآن-۹۹۷-۱۰۳۶-قرآن-۱۰۷۵-۱۱۲۷ [صفحه ۴۳۴] نازل شـده است و بقیه در مدینه. «نُطفَةٍ أمشاجٍ» ۲ کشف: ۱- آمیختـه از نطفه‌ی مرد و زن ۲- آمیخته بآن رگها که در نطفه دیـده می‌شود ۳- یعنی از اطوار پیدایش که نطفه علقه میشود و پس مضـغه و پس اسـتخوان و پس گـوشت و صورت آدمی ۴- یعنی طبـایع مختلـف از حرارت و برودت و رطوبت و یبوست. -قرآن-۱-۱۹ «فَجَعَلناهُ سَمِیعاً» ۲ مجمع: فرّاء گفته است: در معنی مقدّم و مؤخّر است یعنی او را شنوا و بینا کردیم برای اینکه او را آزمایش کنیم. -قرآن-۱-۲۴ فخر: سمع و بصـر کنایه است از فهم و تمیز چنانکه در قرآن از ابراهیم حکایت شده است «لِمَ تَعبُدُ ما لا یَسمَعُ وَ لا یُبصِرُ». و ممکن است مقصود از سمیع فرمانبر باشد و از بصیر عالم باشد. -قرآن-۹۸-۱۴۲ «إنَّ الأبرارَ» ۵ مجمع: عامّه و خاصّه نقل کرده‌اند که اینکه چند آیه برای علیّ و فاطمه و حسن و حسین [ع] و کنیزشان فضّه نازل شـده است و از إبن عبّاس و مجاهـد و ابو صالح نیز اینکه نقل شده است. و تفصـیل آن اینکه بود که حسـنین مریض شدنـد و پیغمبر با بزرگان عرب به بیمار پرس آنها رفتنـد و گفتند ای علیّ چه خوب اسـت برای فرزندانت نذری کنی آن حضـرت نذر کرد اگر آنها شـفا یابند سه روز روزه بدارد و حضرت فاطمه و فضّه نیز اینکه چنین نذر کردنـد و آنهـا ز بیمـاری خوب شدنـد و علیّ علیه السّـلام سه صـاع جو از یهودی قرض کرد و حضـرت فـاطمه هر روزی یک صاع دسـتاس کرد و نـان برای افطـار پخت و شب اوّل هنگـام افطـار مسـکینی آمـد و شب دوّم یتیمی و شب سوّم اسـیر و هنوز از آن نـان نخورده صدای آنها بخواهش بلند شد و آنها غذای خود بخواهنده دادند و خود گرسنه بسر بردند و اینکه آیات برای اینکه کار آنها نازل شـد. و از إبن عبّاس نقل کردند که هشـتاد و پنج سوره به ترتیب معیّن در مکّه نازل شد و بیست و هشت سوره به ترتیب معلوم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که اینکه سوره‌ی دهر پیش از سوره‌ی طلاق و بعد از الرّحمن بمدینه نازل شد و آخرین آنها سوره‌ی توبه است. و هم از حسن بصری و از علیّ علیه السّلام -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۴۳۵] ترتیب نزول سوره‌ها بمکّه و مدینه نقل شده است. و کلمه‌ی «ابرار» جمع برّ است بمعنی فرمانبر خداوند و خوشرفتار در همه کار خود. حسن بصری گفته است: یعنی آنها که مورچه‌ای نمی‌آزارند و بدی نمی‌خواهند. و گفته‌اند: آنها کسانی هستند که وظایف لازم و غیر لازم را انجام می‌دهند و باتّفاق موافق و مخالف علیّ و فاطمه و فرزندانشان علیهم السّلام از ابرار بودند و عدّه‌ای از موافق و مخالف گفته‌اند که اینکه آیات برای آنها نازل شده است. «یُوفُونَ بِالنَّذرِ» ۷ ابو الفتوح: قتاده گفت: یعنی عبادت خود را انجام دهند از وظائف نماز و روزه و دیگر واجبات. مجاهد و عکرمه گفته‌اند: یعنی هر گونه نذری که کنند وفا نمایند. -قرآن-۱-۲۳ «عَلی حُبِّهِ» ۸ کشف: یعنی با گرسنگی و تنگی. و گفته‌اند: یعنی با دوستی بغذا دادن و اطعام دیگران. و نیز گفته‌اند: روی دوستی خداوند. -قرآن-۱-۱۷ «وَ أَسِیراً» ۸ کشف: ۱- مجاهد و عطا و سعید جبیر گفته‌اند: یعنی مسلمانی که برای حقّ کسی او را در بند کرده‌اند ۲- قتاده: آن روز که اینکه آیه آمده است مسلمانان اسیری نداشتند جز مشرکین که گرفتار آنها می‌شدند و خدا باین آیه دستور داده است بآنها احسان شود پس اگر برادر مسلمان تو چنین باشد سزاوارتر باحسان است ۳- مقصود از اسیر زر خرید است که غلام و کنیز باشد ۴- مقصود زن است چون پیغمبر فرمود «اتّقوا اللّه فی النّساء فانّهنّ عندکم عوان» یعنی از خدا بپرهیزید برای حقوق زنها که در خانه یاور شما هستند. -قرآن-۱-۱۴ «عَبُوساً قَمطَرِیراً» ۱۰ ابو السعود: یعنی روزی که همه‌ی چهره‌ها بآن درهم کشیده و عبوس می‌شود و یا آن روز بمانند شیر است در سختی و بیباکی و درندگی. چون یکی از نامهای شیر عبوس است و اینکه آیه ممکن است علّت برای توقّع نداشتن پاداش باشد یعنی اگر پاداش بخواهیم از چنین روز میترسیم و یا علّت بخشش باشد یعنی می‌دهیم تا خدا ما را از چنین روزی نگاهداری کند -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۳۶] «قَوارِیرَا مِن فِضَّةٍ» ۱۶ فخر: ۱- مقصود نشان دادن تفاوت آن چیزها که در بهشت است با آنچه در اینکه جهان است. یعنی چون شیشه از سنگ و ریگ درست می‌شود پس شیشه‌ی آنجا چندان برتر است از شیشه اینجا که نقره برتر از سنگی است که از آن شیشه می‌سازند ۲- یعنی شیشه‌ی آنجا چندان استوار و زیبا است که پنداری از سیم ساخته شده است و سیم آنجا چنان صاف و روشن است که پنداری شیشه است، و إبن عباس گفته است: آنچه در اینجا است جز شباهت و همانندی اسمی با آنچه بآن عالم است مناسبت دیگر ندارد از اینروی گفته شده است: شیشه‌ی از نقره است یعنی امتیازات هر دو را دارد. -قرآن-۱-۲۶ ۳- شاید معنی قاروره‌ی شیشه‌ی ظرف مایع نباشد چون عرب هر ظرف گرد که صاف و نازک و جایگاه چیزهای فراهم شده از آب باشد آن را قاروره می‌نامد پس شاید معنی اینکه باشد: تنگهائی که از نقره ساخته شده است گرد و صاف و لطیف و نازک است، و جمله‌ی بعد «قَدَّرُوها» ۱۶: ۱- یعنی باندازه بدست گرفتن تنگها را درست کرده‌اند که ساقیها خسته نشوند ۲- گنج تنگها باندازه‌ی سیراب شدن شخص است ۳- ممکن است مقصود خود نوشندگان باشد یعنی بآن اندازه که خود خواسته‌اند در تنگها یافت می‌شود. - قرآن-۲۹۲-۳۰۴ «کانَ مِزاجُها زَنجَبِیلًا» ۱۷ طبری: قتاده گفته است: زنجبیل نام چشمه‌ای است که مقرّبان حقّ از آن می‌نوشند و برای دیگر مردم بهشتی از آن آمیخته بآب می‌کنند. -قرآن-۱-۲۹ «سَلسَبِیلًا» ۱۸ طبری: ۱- در فرمان است و به همه جا روان. -قرآن-۱-۱۴ ۲- تند و بهمه جا روان است و جاری. فخر: إبن اعرابیّ گفته است: اینکه کلمه را جز در قرآن ندیده‌ام پس معلوم نیست از چه کلمه گرفته شده است. و بیشتر مفسّرین معنی کرده‌اند به گوارا و زود گذر از گلو، و زجّاج گفته است: اینکه کلمه صفت چیزی است که در کمال سلامت باشد. و مقصود از اسم سلسبیل اینکه است که آزار مزه‌ی زنجبیل [صفحه ۴۳۷] در آن نیست. و از علیّ علیه السّلام نقل است که اینکه کلمه ترکیب از «سل سبیلا» هست یعنی راهی بجوی. اگرچه اینکه معنی درست نیست ولی شاید اینکه کلمه مانند تأبّط شرّا اسم شرّ است برای آنچه بآن نمی‌توان رسید مگر با خواهش بوسیله‌ی عمل صالح. «شَراباً طَهُوراً» ۲۱ ابو الفتوح: از امام صادق [ع] نقل است که فرمود: -قرآن-۱-۱۹ یعنی شرابی که دل آدمی ز هر چه غیر خدا است بشوید تا پلیدی ناحقّ پسندی در آن نماند. تفسیر حسینی: محقّقان آن را شراب شهود گویند که مرآت دل نوشنده را بلوامع انوار اسرار قدم روشن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ساخته پذیرای عکوس نقوش ازل و ابد گرداند و وقت و حال او را چنان صافی سازد که مطلقا اقذار و ثنیّت و شوائب غیریّت در مشارع وحدت نماند و رنگ دوگانگی مبدّل گردانیده جام و مدام را یکرنگ سازد بیت: همه جام است و نیست گوئی می || یا مدام است و نیست گوئی جام ارفی گفته است که اگر فردا بزم نشینان دار القرار را بر ارائک حبور«۱۹» و سرور شراب طهور خواهند چشانید امروز باده‌نوشان خمخانه‌ی افضال را اینکه قدر از آن نصیبی تمام داده‌اند. نظم:و سرور شراب طهور خواهند چشانید امروز باده‌نوشان خمخانه‌ی افضال را اینکه قدر از آن نصیبی تمام داده‌اند. نظم: -پاورقی-۸۴-۸۶از سقاهم ربّهم بین جمله‌ی ابرار مست || از جمال لا یزالی هفت پنج و چار مست تن چو سایه بر زمین و جان پاک عاشقان || در بهشت عدن تجری تحتها الانهار مست خود چه جای عاشقان کز جای توحید خدای || کوه و صحرا و جبال و جمله‌ی اشجار مست [صفحه ۴۳۸] نیشابوری: اصحاب تأویل آیات قرآن گفته‌اند: چون انواری که از عالم بالا- ببندگان افاضه می‌شود و دلها را روشن می‌کند در صافی و نیرومندی و تأثیر مختلف است از اینروی دسته‌ای از آنها چون کافور سرد است و خشک که بهر کس برسد او را بمقام خوف و قبض می‌برد و گریان می‌دارد. و دسته‌ای چون زنجبیل گرم است و خشک که هر کس را فرا گیرد بی‌اعتنای بدنیا می‌کند و از هر چه غیر حقّ است روی گردان می‌شود در نتیجه‌ی اینکه افاضه و بخشش خداوندی روح آدمی از یک دسته‌ی اینکه احوال بدسته‌ی دیگر منتقل میشود و از مقامی بمقامی دیگر می‌رود تا می‌رسد بحضور نور الانوار که در برابر جلوه‌ی او دیگر پرتوها که باو رسیده بود نابود و بی‌فروغ می‌باشد که آخرین منزل مسافرین راه حقّ است و پایان مراتب تکامل صدیقین است، اینکه است که برای چنین درجه‌ای گفته شده است «سَقاهُم رَبُّهُم» یعنی واسطه از میان برداشته شده است و فیض مستقیم بآنها میرسد که حقّ ایشان را سقایت می‌کند و چون به برترین پایه رسیده‌اند اعلام شده است «إِنَّ هذا کانَ لَکُم جَزاءً» یعنی کار خود بانجام رساندید و مزدتان آماده شد. -قرآن-۸۶۱-۸۸۱-قرآن-۱۰۴۷-۱۰۷۹ روح البیان نوشته است: ای جوانمرد شراب آن شراب است که دست غیب دهد، در جام دل ریزد، و عارف او را نوش کند. قومی را شراب مست کرد و قومی را دیدار: و اسکر القوم دور کأس || و کان سکری من المدیر بزرگی را بخواب نمودند که معروف کرخی- رحمه اللّه- گرد عرش طواف می‌کرد و ربّ العزّه فرشتگان را می‌گفت: او را شناسید! گفتند نه، گفت: معروف کرخی است بمهر ما مست شده تا دیده‌ی او بر ما نیاید هشیار نگردد، هر که را امروز شراب محبت نیست فردا او را شراب طهور نیست. [ترجمه از آن کتاب] عارفی گفت: بشب پشت سر سهل بن عبد اللّه نماز می‌کردم او اینکه آیه خواند: «وَ سَقاهُم رَبُّهُم- الخ» و دهان خود می‌جنباند چنانکه گوئی چیزی می‌مکد. -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۳۹] چون نماز بآخر رساند پرسیدند: تو قرآن می‌خواندی یا چیزی می‌نوشیدی! گفت سوگند بخدا اگر بهنگام خواندن اینکه آیه لذّت شراب نیابم چنانکه می‌نوشم هرگز آن را نمی‌خوانم. «نَزَّلنا عَلَیکَ القُرآنَ تَنزِیلًا» ۲۳ ابو الفتوح نوشته است: عبد اللّه عبّاس گفت: منّت نهاد بر آنکه قرآن مفرّق فرستاد آیه از پس آیه و سوره از پس سوره و به یکبار نفرستاد تا دشوار نبود فهم کردن و معنی او یاد گرفتن کقوله «قُرآناً فَرَقناهُ لِتَقرَأَهُ- الخ». -قرآن-۱-۴۰-قرآن-۲۶۴-۲۹۶ «آثِماً أو کَفُوراً» ۲۴ مجمع: ۱- مقاتل گفته است اول عتبهٔ بن ربیعه است و دوّم ولید بن مغیره که به پیغمبر گفتند دست از کار خود بردار تا آنچه خواهی مال بدهیم و هر کس بهمسری خواهی فراهم کنیم ۲- قتاده گفت: مقصود از «کَفُوراً» ابو جهل است که گفت: اگر بینم محمّد نماز می‌خواند پای روی گردنش می‌گذارم اینکه آیه برای آن آمد که بسخن او توجّه ننماید ۳- بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۲۵۸-۲۶۸ اینکه دستور عمومی است که فرمان هیچ بدکار و بیدین را نپذیرد. «وَ اذکُرِ اسمَ رَبِّکَ- الخ» ۲۵ طبری: مقصود از کلمه‌ی «بُکرَةً» نماز صبح است و «أَصِیلًا» نماز ظهر و عصر است و معنی چنین است: ای محمّد نام پروردگار خود را در نماز صبح و ظهر و عصر یاد کن و در پاره‌ای از شب به نماز خود برای او سجده کن. و مقصود از «سَبِّحهُ لَیلًا طَوِیلًا» اینکه است که در بیشتر شب او را تسبیح بگوی چنانکه در قرآن است «قُمِ اللَّیلَ إِلّا قَلِیلًا نِصفَهُ أوِ انقُص مِنهُ قَلِیلًا أو زِد عَلَیهِ» و إبن زید گفت: «وَ مِنَ اللَّیلِ- الخ» اوّلین دستور واجب بوده است و از سوره‌ی مزّمّل خواند تا آخر آیت «فَاقرَؤُا ما تَیَسَّرَ» و گفت اینکه وظیفه از پیغمبر و مردم برداشته شد و گفته شد «فَتَهَجَّد بِهِ نافِلَةً لَکَ» که شبخیزی مستحب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شـد. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۶۵-۷۴-قرآن-۹۳-۱۰۳-قرآن-۲۹۳-۳۲۰-قرآن-۴۰۳-۴۸۹-قرآن-۵۰۹-۵۲۸-قرآن-۶۱۳-۶۳۷-قرآن-۷۰۴-۷۳۷ کشف: مقصود از «مِنَ اللَّیلِ» نماز مغرب و عشاء است. و «سَبِّحهُ لَیلًا طَوِیلًا» نماز مستحبّی در شب است و بعضی گفته‌اند: مقصود ادامه‌ی یاد -قرآن-۱۷-۳۴-قرآن-۶۲-۸۹ [صفحه ۴۴۰] خداوند است بهمه وقت. فخر: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است: ۱- مقصود نمازهای پنج- گانه است و جمله‌ی آخر «سَبِّحهُ- الخ» نماز نافله است که بعضی گفته‌اند: اوّل بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله واجب بود و بعد تبدیل بنفل و استحباب شد و بعضی گفته‌اند از اوّل بطور نفل و استحباب دستور رسیده است و واجب نبوده است ۲- مقصود از «وَ اذکُرِ اسمَ- الخ» تسبیح است که ایمان بدل و گفتن بزبان باشد و بشب و روز با دل و زبان بیاد خدا بود چنانکه گفته است «اذکُرُوا اللّهَ ذِکراً کَثِیراً وَ سَبِّحُوهُ بُکرَةً وَ أَصِیلًا» و در اینکه آیه اشارتی لطیف است که چون عقول بشری جز اسماء و صفات چیزی درک نمی‌کند گفته شده است «اذکُرِ اسمَ رَبِّکَ» که درک نام است و در جای دیگر گفته شده است «اذکُر رَبَّکَ فِی نَفسِکَ» که اشاره بمقام صفات است یعنی با خود بیاد حقّ باش پس معلوم می‌کند که نام حقّ بزبان آید و اندیشه‌ی در چگونگی بدل و جز اینکه آدمی را دسترسی نیست. -قرآن-۱۰۴-۱۱۴-قرآن-۳۶۰-۳۷۶-قرآن-۵۰۵-۵۷۴-قرآن-۶۹۲-۷۱۵-قرآن-۷۷۲-۸۰۲ طنطاوی: «لَیلًا طَوِیلًا» یعنی پاره‌ی دراز از شب را در عبادت باش که اینکه مردم از آن غافل هستند. -قرآن-۹-۲۶ «یَذَرُونَ وَراءَهُم» ۲۷ فخر: با اینکه مقصود روز رستاخیز است که از جلو می‌آید و باید می‌گفت: قدّامهم. بسه جهت «وَراءَهُم» گفته شده است ۱- چون توجّهی برستاخیز ندارند پس مثل اینکه است که آن را پشت سر انداخته‌اند. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۲۶-۱۳۸ ۲- کلمه‌ی خیر و مصلحت در جمله آورده نشده است و معنی چنین است: و مصلحت روز سنگین را پس پشت خود رها می‌کنند و توجّه ندارند ۳- کلمه «وراء» بمعنی قدّام استعمال شده است مثل «مِن وَرائِهِم جَهَنَّم»« ۲۰». -قرآن-۱۳۰-۱۵۸-پاورقی-۱۵۹-۱۶۱ «وَ ما تَشاؤُن- الخ» ۳۰ مجمع: ۱- یعنی اگر خدا بخواهد که شما را مجبور براه راست کند و ناچار شوید آنگاه شما خواهید خواست که راه راست پیش گیرید ولی با اینکه حالت اجبار راه راست سود ندارد چون مزد بر کار اختیاری -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۴۴۱] است و در آن صورت که باجبار بخواهید کاری بکنید مربوط بشما نیست و نتیجه نمی‌برید ۲- یعنی آنچه شما بخواهید براه راست بروید البتّه خدا هم آن را می‌خواهد. و در اینکه سوره چند اختلاف قرائت است: سلاسل، قواریر، قدّروا عالیهم، خضر، استبرق، و ما یشاءون، که در صیغه‌های افعال و حرکات و اعراب اسماء اختلاف تلفّظ است و نتیجه تفاوت نمی‌کند. سخن ما: ۱- آیت اوّل جمله‌ی «نَبتَلِیهِ» بدنبال چند مطلب گفته شده است که روزگاری گذشت و آدمی در مراحل جلوتر بصورتهای گوناگون و موادّ جوربجور در آمد ولی قابل نام انسانی نبود، و ز ان پس بصورت موادّ نزدیک به صورت آدمی در آمد پس اینکه تحوّل برای چه بوده است و آخرین درجه وجودی او بکجا رسیده است! شاید اینکه ترتیب یادآوری تحوّلات و بعد ذکر نتیجه که «نَبتَلِیهِ» گفته شده است برای فهماندن اینکه مطلب باشد که انسان غیر دیگر موجودات است و آخرین پایه‌ی پدیداری او قابلیّت آزمایش بگرفتاریها و پیش- آمدهای زندگی است که در خواصّ نفسانی و اجتماعی مقاومت داشته باشد و از عهده‌ی همه‌ی آنها بطور شایسته بر آید، و شاید از اینروی بوده است که در آخر گفته شده است «فَجَعَلناهُ سَمِیعاً- الخ» و مقصود بینائی و شنوائی دل است که خرد و فهم و بینائی دل باشد چنانکه در ترجمه نوشتیم پس آخرین وسیله‌ی آزمایش را نیز فراهم کردیم که بیدار دلی او باشد تا بتواند آزمایش خود بدرستی دهد. -قرآن-۳۴-۴۷-قرآن-۴۱۴-۴۲۷-قرآن-۷۸۵-۸۰۷ ۲- آیت سوّم «إِنّا هَدَیناهُ- الخ» شاید شرط دیگر اینکه ابتلا و آزمایش باشد که با بینائی و شنوائی دل راهنمائی نیز کردیم و تا اینجا با ما بود که راه کار او فراهم شد، از آن پس اختیار با او است که شاکر یا کفور باشد پس وسائل غیر اختیاری و اختیاری تکامل آماده شد و راه عذر بسته شد و از آن ببعد کم و زیاد کار او با خود او است. -قرآن-۱۶-۳۳ ۳- آیت بیست و دو «إِنّا نَحنُ نَزَّلنا عَلَیکَ القُرآن- الخ» شاید با اینکه -قرآن-۲۱-۶۲ [صفحه ۴۴۲] تأکید که ما خودمان گفته شده است بوسیله‌ی انّا و نحن برای آرامش دل پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و بستن دهان بدگویان باشد که ما آن را بروش مخصوص فرستادیم و از کسی و از جائی نیست فقط از سوی حقّ براه حقّ است و بس و آیات

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دنبال هم نشانه‌ی اینکه معنی است چون امر به صبر است و بدنبال آن انجام وظیفه‌ی عبادت در برابر کافران که به هیچ روی دستبردار از زندگی زود گذر نیستند و برای چند دم توجّه بحقّ و عبادت، تسلیم نیستند و خودداری می‌کنند. ۴- آیت ۲۵ جمله‌ی «سَبِّحهُ لَیلًا طَوِیلًا» شاید باین معنی باشد که چون به پیغمبر دستور رسیده است ببامداد و پسین یاد خدا کند و پاره‌ای از شب هم سجده کند در دنبال اینکه دستور گفته شده است که تسبیح در شب باید درازتر از مدّت سجده و از تسبیح بروز باشد و گر نه تسبیح طولانی در شب نامعلوم است که چه اندازه است، و چنانکه از طبری نقل کردیم که اینکه آیه را مانند «قُمِ اللَّیلَ إِلّا قَلِیلًا» دانسته‌اند شاید درست نباشد چون در آن آیه معلوم شده است که بجز اندکی از شب باقی شب را باید در نماز باشد و یا نصف و در اینجا بطور کلّی «طَوِیلًا» گفته شده است با اینکه در جلو برای سجده پاره‌ای از شب گفته شده و جلوتر برای صبح و شام فقط ذکر کردن گفته شده است که مدّت معیّن نشده است، پس ممکن است اینها قرینه باشد بر اینکه چون آن دو مختصر است اینکه یک دراز باشد که مدّتی در اینکه کار باشی. -قرآن-۲۱-۴۸-قرآن-۴۳۴-۴۶۶-قرآن-۶۳۵-۶۴۵ ۵- آیت ۳۰ جمله‌ی «وَ ما تَشاؤُن- الخ» از ظاهر آیات جلو و جمله‌های بعد می‌توان فهمید که اینکه جمله نه برای ارتباط اراده‌ی حقّ است بکفر و دین مردم که مفسّرین نوشته‌اند و نقل کردیم بلکه بدنبال جلوگیری پیغمبر از فرمانبری آثم و کفور و دستور بذکر و سجده و تسبیح و آگهی که قرآن رهبر حقّ جویان است اعلام شده است که آثم و کفور نتوانند بدی بخواهند و آسیبی رسانند مگر خدا بخواهد و آنچه او بخواهد و بکند دانائی و درستکاری است و برای ستمکاران آزار دردناک مهیا کرده است و مجال ستم بآنها نمی‌دهد پس باختیار - قرآن-۲۱-۳۷ [صفحه ۴۴۳] آنها نیست که آنچه بخواهند بکنند. ۶- در آیت آخر جمله‌ی «مَن یَشاءُ» شاید بتوان گفت: مقصود همان باشد که در آیت جلو گفته شده است «فَمَن شاءَ اتَّخَذَ- الخ» و مفعول باشد برای «یُدخِل» و معنی چنین باشد: خدا برحمت خود داخل می‌کند آن را که بخواهد راه حقّ پیش گیرد. چون برای ستمکار آزار گفته شده است پس برای دسته‌ی دیگر که راه حقّ پیش گرفته‌اند نوید رحمت داده شده است. -قرآن-۲۷-۴۰-قرآن-۱۱۶-۱۳۷-قرآن-۱۷۰-۱۸۰

سوره مرسلات

اشاره

- ۷۷ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره المرسلات [۷۷]: آیات ۱ تا ۵۰]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ المُرسَلاتِ عُرفاً [۱] فَالعاصِفاتِ عَصفاً [۲] وَ النّاشِراتِ نَشراً [۳] فَالفارِقاتِ فَرقاً [۴] -قرآن-۱-۱۰۳ فَالمُلقِیاتِ ذِکراً [۵] عُذراً أَو نُذراً [۶] إِنَّما تُوعَدُونَ لَواقِعٌ [۷] فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَت [۸] وَ إِذَا السَّماءُ فُرِجَت [۹] -قرآن-۱-۱۴۶ وَ إِذَا الجِبالُ نُسِفَت [۱۰] وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَت [۱۱] لِأَیِّ یَومٍ أُجِّلَت [۱۲] لِیَومِ الفَصلِ [۱۳] وَ ما أَدراکَ ما یَومُ الفَصلِ [۱۴] -قرآن-۱-۱۶۰ وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۱۵] أَ لَم نُهلِکِ الأَوَّلِینَ [۱۶] ثُمَّ نُتبِعُهُمُ الآخِرِینَ [۱۷] کَذلِکَ نَفعَلُ بِالمُجرِمِینَ [۱۸] وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۱۹] -قرآن-۱-۱۸۹ أَ لَم نَخلُقکُم مِن ماءٍ مَهِینٍ [۲۰] فَجَعَلناهُ فِی قَرارٍ مَکِینٍ [۲۱] إِلی قَدَرٍ مَعلُومٍ [۲۲] فَقَدَرنا فَنِعمَ القادِرُونَ [۲۳] وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۲۴] -قرآن-۱-۱۸۵ أَ لَم نَجعَلِ الأَرضَ کِفاتاً [۲۵] أَحیاءً وَ أَمواتاً [۲۶] وَ جَعَلنا فِیها رَواسِیَ شامِخاتٍ وَ أَسقَیناکُم ماءً فُراتاً [۲۷] وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۲۸] انطَلِقُوا إِلی ما کُنتُم بِهِ تُکَذِّبُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۲۲۶ انطَلِقُوا إِلی ظِلٍّ ذِی ثَلاثِ شُعَبٍ [۳۰] لا ظَلِیلٍ وَ لا یُغنِی مِنَ اللَّهَبِ [۳۱] إِنَّها تَرمِی بِشَرَرٍ کَالقَصرِ [۳۲] کَأَنَّهُ جِمالَتٌ صُفرٌ [۳۳] وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۳۴] -قرآن-۱-۲۰۸ هذا یَومُ لا یَنطِقُونَ [۳۵] وَ لا یُؤذَنُ لَهُم فَیَعتَذِرُونَ [۳۶] وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۳۷] هذا یَومُ الفَصلِ جَمَعناکُم وَ الأَوَّلِینَ [۳۸] فَإِن کانَ لَکُم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

كَيدٌ فَكِيدُونِ [۳۹] -قرآن-۱-۲۰۹ وَيلٌ يَومَئِذٍ لِلمُكَذِّبِينَ [۴۰] إِنَّ المُتَّقِينَ فِي ظِلالٍ وَ عُيُونٍ [۴۱] وَ فَواكِهَ مِمّا يَشتَهُونَ [۴۲] كُلُوا وَ اشرَبُوا هَنِيئاً بِما كُنتُم تَعمَلُونَ [۴۳] إِنّا كَذلِكَ نَجزِي المُحسِنِينَ [۴۴] -قرآن-۱-۲۲۵ وَيلٌ يَومَئِذٍ لِلمُكَذِّبِينَ [۴۵] كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلاً إِنَّكُم مُجرِمُونَ [۴۶] وَيلٌ يَومَئِذٍ لِلمُكَذِّبِينَ [۴۷] وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اركَعُوا لا يَركَعُونَ [۴۸] وَيلٌ يَومَئِذٍ لِلمُكَذِّبِينَ [۴۹] -قرآن-۱-۲۲۶ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعدَهُ يُؤمِنُونَ [۵۰] -قرآن-۱-۴۵ [صفحه ۴۴۴] معنی لغات: «طُمِسَت» ستاره تاریک شد و نورش نابود شد، کهنه شد، بخود بی‌نشان شد. «كِفاتاً» جائی که چیزی فراهم و بیکدگر پیوسته می‌شود. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۸۷-۹۶ ترجمه: بنام خدای بخشنده به همگان مهربان به مؤمنان ۱ سوگند به فرشتگان فرستاده انبوه ۲ و به آن بادهای تند و سخت ۳ و به آفریدگان که گستردنی بگسترند ۴ و هم آنها که جدا شدنی ز هم جدا کنند ۵ و نیز سوگند به آنان که بیاد می‌دهند بهانه‌ای و بیمی ۶ که آنچه وعده‌ی شما کنند شدنی بود ۷ پس چون ستارگان تاریک شدند ۸ و بآسمان رخنه رسید ۹ و کوهها را ز جای کندند ۱۰ و فرستادگان حقّ بوقت خود رسیدند ۱۱ آیا بچه روز اینهمه فرا- رسد! ۱۲ بآن روز که درست ز نادرست جدا بود ۱۳ ای محمّد تو چه دانی که چه روزی است آن! ۱۴ بآن روز وای بآنان که حقّ دروغ شمرند ۱۵ نه مگر پیشینیان نابود کردیم! ۱۶ و البتّه زین پس بدنبال‌شان پسینیان فرستیم. [صفحه ۴۴۵] ۱۷ که ما سزای ستمکاران چنین دهیم ۱۸ ای وای در آن روز بر حقّ دروغ شماران ۱۹ نه مگر شما را ز آب ناچیز آفریدیم ۲۰ و تا بهنگام سر رسید آن بجائی آرام نهادیم! ۲۱ پس باندازه درستتان کردیم ۲۲ و چه خوب باندازه کنیم ما ۲۳ پس وای بآن روز بر دروغ پنداران ۲۴ مگر بزندگی و مردگی ۲۶ زمین جایگاه‌تان نکردیم! ۲۵ و کوههای سر بآسمان در آن نیافریدیم و ز آب گوارا سیرتان نکردیم! ۲۷ وای بآن روز بر دروغ پنداران ۲۸ [که گویندشان] بهمان سوی روید که دروغ پنداشتید ۲۹ روان شوید بسایه‌ای سه شاخه [از دود] ۳۰ که نه چون سایه خنک باشد و نه جلوگیر از زبانه‌ی آتش ۳۱ و [اینکه دود از میان خود] شعله باندازه‌ی کاخی برون پراند ۳۲ که پندارند زرد رنگ شترانند ۳۳ وای بآن روز بر مردمی که حقّ دروغ شمرند ۳۴ چه آن روز سخن نتوانند گفت ۳۵ و نگذارندشان که پوزش خواهند و بهانه آرند ۳۶ وای بآن روز بر دروغ پنداران ۳۷ که آن روز داوری است و جدائی درست از نا- درست چه شما و در گذشتگان بیک جای فراهم کنیم ۳۸ پس اگر چاره‌ای دارید و حیله‌ای توانید با من کنید ۳۹ وای بآن روز بر مردم دروغ پندار ۴۰ ولی البته پرهیزکاران در سایه‌ها و لب چشمه‌ها بوند ۴۱ با هر آنجور میوه که خواهند ۴۲ [و گویندشان] بخورید و بنوشید که مزدتان گواراتان باد ۴۳ البتّه که ما نکوکاران را پاداش چنین دهیم ۴۴ ولی بآن روز وای بر حقّ دروغ شماران ۴۵ [که گویندشان] بخورید و اندکی ز زندگی بهره‌مند باشید که گناهکارید ۴۶ وای بآن روز بر آنان که حقّ دروغ پندارند ۴۷ چون بآنان گویند: نماز کنید و فروتن و فرمانبر باشید سرباز زنند ۴۸ ای وای بآن روز بر دروغ پنداران ۴۹ [مگر اینان] پس از قرآن چگونه سخنی پذیرند ۵۰ و بچه گفتار بگروند! سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره را سوره العرف نیز نامیده‌اند و پنجاه آیت است که بمکّه نازل شده است مگر بگفته‌ی إبن عباس یک آیت «إِذا قِيلَ لَهُمُ ارکَعُوا» بمدینه نازل شد در روزگار خلافت عمر مردی عراقی به نام صبیغ -قرآن-۱۵۲-۱۸۲ [صفحه ۴۴۶] سوره‌ی ذاریات و مرسلات را از او پرسید، چون مشکلات قرآن را از مردم میپرسید تا در معنی آن بمانند از اینروی عمر او را تازیانه زد و گفت: اگر سر خود تراشیده بودی تو را می‌کشتم. اینکه سخن عمر از آن بود که از پیغمبر صفت خوارج شنیده بود و آن حضرت آنها را چنین معرّفی کرده «سیماهم التّحلیق» مردمی خوارج پیدا شوند باین نشانه که موی میان سر می‌تراشند. و مقصود عمر اینکه بود که پرسش از اینکه آیات نشانه‌ی بدبینی بقرآن است و اگر نشانه‌ی خوارج هم می‌داشت معلوم می‌شد که مردی بی‌دین است و باید کشته شود. او بابو موسای اشعری امیر عراق نوشت: مدّت یک سال با صبیغ معاشرت مکنید. آن مرد پس از یک سال عذر آورد و توبه کرد و عمر آن را پذیرفت. و شعبی گفته است: من متکلّمین و آنها را که در عقاید دینی بحث و استدلال می‌کنند بآن چشم می‌نگرم که عمر به صبیغ نگریست و همان عقیده را در باره اینها دارم. «وَ المُرسَلاتِ عُرفاً» ۱ طبری: ۱- إبن مسعود گفته است: یعنی آن بادها که پی‌درپی می‌وزد ۲- ابو صالح گفته است: یعنی ملائکه که برای چیزهای معروف و امر و نهی خداوندی فرستاده می‌شوند ۳- بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۵ یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

فرستادگان انبوه مانند یال اسب و عرب می‌گوید «النّاس الی فلان عرف واحد» یعنی انبوه و فراوان بسوی کسی روی آوردند. و بهتر اینکه است که بگوئیم سوگند بهر فرستاده‌ای است که زیاد و پی‌درپی باشد خواه فرشته باشد یا باد یا از آدمیان. «وَ النّاشِراتِ» ۳ مجمع: ۱- یعنی بادها که ابرها را پراکنده کند برای باران ۲- فرشتگانی که کتابها از سوی خداوند می‌گشایند ۳- بارانها که گیاه بهمه سو می‌گشایند. -قرآن-۱-۱۸ «فَالفارِقاتِ» ۴ طبری: ۱- یعنی فرشتگان که میان حقّ و باطل جدا می‌کنند ۲- مقصود قرآن است که حقّ از باطل جدا می‌کند. -قرآن-۱-۱۶ فخر: در دو جمله‌ی اوّل و سه جمله‌ی دوّم بفاء عطف شده است و در [صفحه ۴۴۷] میان اینکه دو دسته «واو» آورده شده است که گفته شده است «وَ النّاشِراتِ». -قرآن-۷۲-۹۰ پس ممکن است مقصود از مرسلات و عاصفات ملائکه‌ی رحمت و عذاب باشند و دسته‌ی دوّم ناشرات و بعد از آن مقصود قرآن باشد چون آنها که بوسیله‌ی فاء وصل شده‌اند یک دسته‌اند که کارهائی پی‌درپی انجام می‌دهند و واو که فاصل میان دو دسته است معلوم می‌کند که دوّمی غیر از اوّل است و آنها کسانی دیگرند و کار دیگر می‌کنند. «عُذراً أو نُذراً» ۶ مجمع: در ذال هر دو کلمه اختلاف قرائت است که با ضمّه و سکون خوانده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ «أُقِّتَت» ۱۱ کشف: با واو در اوّل تخفیف و تشدید تاء خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۲ یعنی رسولان فراهم شوند برای وقت معلوم که روز قیامت باشد تا شهادت بر زشتیهای ملّتها دهند. و گفته‌اند: یعنی رسولان در وقتهای معیّن که خدا می‌داند فرستاده می‌شوند. «وَیلٌ یَومَئِذٍ- الخ» ۱۵ کشف: اینکه آیه ده نوبت در اینکه سوره تکرار شده است و در آن سه احتمال است: ۱- چون عرب رسم دارد مطلبی را تکرار کند و مفصّل کند چنانکه رسم دارد موجز و کوتاه کند پس قرآن هم برسم خودشان برای‌شان سخن گفته است ۲- چون هر یک از اینکه آیات بدنبال آیتی آمده است زیبا شده است و اگر نمی‌بود گمان می‌رفت اینکه بیم دادن برای بعضی است و نه برای بعضی دیگر ۳- اینکه تکرار بهدف که بیم کافران باشد نزدیکتر است از یک بار گفتن و بیشتر دلها را می‌لرزاند. -قرآن-۱-۱۸ «فَقَدَرنا» ۲۳ مجمع: با تخفیف و تشدید دال خوانده‌اند و در نتبعهم آیت ۱۷ با جزم عین خوانده‌اند. -قرآن-۱-۱۲ «الأَرضَ کِفاتاً ۲۵ أَحیاءً وَ أَمواتاً» ۲۶ مجمع: یعنی روی زمین برای زنده‌ها خانه و آسایشگاه است که آنها را بیکدگر پیوسته دارد و برای مرده‌ها دل زمین نگاهدار است و بهم پیوسته‌شان می‌کند. و بعضی گفته‌اند: یعنی -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۴۴۸] زمین را ظرف کردیم بعضی مرده یعنی بی‌گیاه و بعضی زنده که در آن گیاهها می‌روید. «انطَلِقُوا» ۳۰ مجمع: اینکه جمله‌ی دوّم با فتح لام خوانده شده است تا ماضی و خبر باشد یعنی رفتند بسوی، و با کسر خوانده‌اند که بمانند اوّلی امر باشد و نشان دادن نتیجه‌ی عمل‌شان. -قرآن-۱-۱۳ «ظِلٍّ ذی ثَلاثِ» ۳۰ فخر: ۱- یعنی از بالا- و از زیر دو پای‌شان آتش است و آتش را دود نامیدن مجاز است مثل «مِن فَوقِهِم ظُلَلٌ مِنَ النّارِ وَ مِن تَحتِهِم ظُلَلٌ» ۲- مقصود دود است مثل «أَحاطَ بِهِم سُرادِقُها» یعنی سرا- پرده‌ی آتش آنها را فرا گرفت و «سرادق النّار» بمعنی دود است که از آتش برآید و یک قسمت از بالای سر و یکی از راست و دیگری از چپ آدمی را می‌گیرد. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۲۷-۱۹۱-قرآن-۲۱۸-۲۴۴ و چون بدیها که انسان می‌کند از خشم است که از سوی راست او است، و از خواسته‌ها است که در سوی چپ او است و از اندیشه‌های دیو سیرتی است که در سر و مغز او جای دارد پس سه تیره دود از سه جانب او که سر چشمه‌های بدکاری او باشند فرا گیرش می‌شود. و ممکن است بگوئیم کارهای آدمی پدیده از سه مرتبه‌ی حسّ و خیال و وهم است که جلوگیر روح آدمی می‌شوند از گردش بعوالم پاکی و پاکیزگی و روشنی از آنجا گرفتن پس هر یک از اینکه مراتب تیرگی مخصوص دارند و از خود دودی ببار می‌آورند ۳- اینکه جمله کنایه از زیادی دود است که منشعب می‌شود ۴- ابو مسلم گفته است: شاید سه شاخه بودن دود همان است که در دنباله‌ی آن نشان داده شده است: ۱- سایه ندارد ۲- جلوگیر شعله و داغی نیست ۳- شراره می‌افکند. تفسیر حسینی: هر که خواهد که فردا از آن دخان که «ظِلٍّ مِن یَحمُومٍ» اشارت بدان است ایمن گردد امروز بنور عقل متمسّک شده از تیرگی صفت بهیمی و سبعی باید گذشت. نظم: -قرآن-۶۱-۸۴ [صفحه ۴۴۹] ز تاریکی خشم و شهوت حذر کن || که از دود آن چشم دل تیره گردد غضب چون در آید رود عقل بیرون || هوی چون شود چیره جان خیره گردد «بِشَرَرٍ کَالقَصرِ» ۳۲ مجمع: شرر آن است که از آتش بهر سوی می‌برد. -قرآن-۱-۲۱ و چون عرب

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شتر را تشبیه بکـاخ می‌کنـد. و ریشه‌های درخت بزرگ را نیز قصـر می‌گوینـد و ممکن است مقصود تشبیه بآن باشـد و «قصـر» بفتح صاد نیز خوانده‌اند. «جِمالَتٌ صُفرٌ» ۳۳ طبری: یعنی شتران و ریسـمان کلفت کشتی و پاره‌های مس نیز معنی کرده‌انـد. -قرآن-۱-۱۸ ع: بصورت جمع مؤنّث سـالم «جمالات» بـا ضمّ و کسـر جیم نیز خوانده‌انـد و چون شتر سیاه زردی در آن دیـده می‌شود از اینروی کلمه‌ی «صُفرٌ» گفته شده است و عرب از اینکه جهت شتر سیاه را صـفراء می‌نامد. و جبّائی گفته است: چون رنگ آتش زرد است اینکه کلمه آورده شده است«۲۱». -قرآن-۱۴۵-۱۵۲-پاورقی-۳۰۷-۳۰۹ «یَومٌ لا یَنطِقُونَ» ۳۵ طبری: چون در آیات زیاد دیگر گفته شـده است که گناهکاران بآن روز سـخن می‌گویند مثل «أَخرِجنا مِنها» یعنی ای خدا ما را ز آتش بیرون بر و مانند آن پس در اینکه آیه که گفته شـده است بآن روز سـخن نمی‌گویند برای اینکه است که ساعتها و جاهای گرفتاری و پرسـش متعدّد است اینکه جمله برای یکی از آن قسـمتها است که در یکی از ساعتهـای آن روز که گرفتاری مخصوص دارنـد سـخن نتواننـد گفت. -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۱۲۳-۱۳۹ «فَإِن کانَ لَکُم کَیدٌ- الخ» ۳۹ فخر: اینکه جمله اشاره است بآن حیله و تزویر که مردم بدوران زندگی می‌کنند یعنی اگر از آنها امروز هم در اختیار دارید بیاورید. -قرآن-۱-۲۷ [صفحه ۴۵۰] تفسیر حسینی: نظم: بمکر و حیله عذاب خدای ردّ نشود ||نیـاز بایـد و اخلاص و نـاله‌ی سـحری توان خریـد بیـک آه ملک هر دو جهان || از اینکه معامله غافل مشو که حیف خوری «لا یَرکَعُونَ» ۴۸ طبری: گفته‌انـد: مقصود در قیامت است که چون گوینـدشان نماز بخوانیـد نتوانند چون در زندگی نکرده‌اند و بعضـی گفته‌اند: -قرآن-۱-۱۷ مقصود دسـتور نماز است که نمی‌پذیرند. روح البیان: نقل است: پیغمبر به قبیله‌ی ثقیف دسـتور نماز داد آنها گفتند: بر ما ننگ است که رکوع و سـجود کنیم اینکه آیه برای آنها نازل شد. و پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فرمود: دینی که رکوع و سـجود در آن نباشد ارزش ندارد. و در بعضی تفسیرها است: پیش از اسلام عرب به بت سجده می‌کرد ولی بصورت رکوع در نمی‌آمد از اینکه روی رکوع نشانه‌ی بندگی مسـلمانان شد. سـخن ما: ۱- پنج آیت اوّل که سوگند است اختلاف مفسّـرین را در معنی مرسـلات و سوگنـدهای پس از آن نقل کردیم و بهتر اینکه است که بگوئیم چون یقین است که اینکه سوگندها نزدیک بوده است بـا فکر و فهم آن اعراب که سوگنـد بر درستی رسـتاخیز برای‌شان یاد شـده است. پس مورد سوگنـد هرچه باشـد از فهم معنی اینکه آیات چیزی کم نمی‌شود زیرا معلوم است که باین سخنان مغز آن مردم فشرده شده است و دل‌شان لرزانده شده است و همه‌ی اینکه سوره در اسـتواری رسـتاخیز و بیم و نوید از نموداری آن است و سوگندهای اوّل وسیله‌ی پذیرش مطالب آن است که اگر در گوش و دل آنهـا اثر نمی‌داشت گفته نمی‌شـد و کـافی است برای مـا که در آن بیندیشـیم و دریـابیم که آن روز بـا آن مردم پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله از چه راه اینکه عقیده‌ی اساسـی دینی را در دلهایشان اسـتوار می‌کرده است! و بفهمیم که همان سـبک سخن و بیان حقایق آینده در قالب اینکه کلمات و جمله‌ها وسـیله‌ی توجّه گوش و دلها باین گفته‌ها می‌شده است که اندک‌اندک در گوش و دل مردم جای گرفت و پذیرفتنـد. [صـفحه ۴۵۱] ۲- آیت پنجم «فَالمُلقِیاتِ- الـخ» علاوه بر سوگنـد برای اسـتواری گفتار دنباله و جواب قسم یـک مطلب دیگر یـادآور می‌شود که متوجّه کردن افکار است بخاصیّت یادآوری و انتقال انسان براه نیازمنـدیهای خود که نشانه‌ی تسـلّط قـدرت مرموزی است بر مغز و اعصاب آدمی که ناگهان او را متوجّه به چنین کاری یا چنان گفتاری می‌کند و در اینکه آیه بمناسبت رسـتاخیز و باز پرسـی فقط یادآوری سـخن آورده شـده است که گفتار عذر و بهانه و یا ترساندن باشد که گفته شـده اسـت «فَالمُلقِیـاتِ ذِکراً عُـذراً أَو نُـذراً» یعنی آنهـا که در دل آدمی بهـانه و بیم می‌اندازنـد و اینکه خـود نشـانه است که بقـول مترلینگ دانشمند دقیق شکّاک بلژیکی: یک دستگاه دهنده مرموزی در عالمست که نمیدانیم از کجا است و چه می‌کند که ناگهان در دل ما چیزی می‌افکنـد که کاری بکنیم یا سـخنی بگوئیم و اینکه نیروی درونی آدمی می‌رساند که او در اصل کارهای خود بزیر فرمان است و بی- اختیار که در کاری هیچ بفکرش نمی‌رسد و برای چیز دیگر ناگهان راه دنبالگیری آن و جلوگیر از دشواریهایش بخاطرش رسیده پی آن می‌رود و انجامش میدهد. -قرآن-۱۷-۳۲-قرآن-۵۲۲-۵۶۳ ۳- آیت آخر «فَبِأَیِّ حَدِیثٍ- الخ» نشان می‌دهد که گاهی آموزش و پرورش جلو نمی‌رود و مربّی به بن بست میرسد و ناچار باید افراد زیر سرپرستی خود را به طبیعت واگذار کند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از اینروی در آیه اوّل گفته شده است وای بر مردمی که تعلیمات پیغمبر را دروغ می‌شمارند و نمی‌پذیرند، و بدنبال آن با سرزنش گفته شده است: پس از قرآن با چه سخنی سر براه می گذارند. اینکه است که ترساندن و از آینده بیم دادن آخرین راه رهنمائی و تربیت به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نشان داده شده است. -قرآن-۱۴-۳۴ آخر جزء ۲۹ [صفحه ۴۵۲]

سوره نبأ

اشاره

۲۹- ۷۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره النبإ [۷۸]: آیات ۱ تا ۴۰]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ عَمَّ یَتَساءَلُونَ [۱] عَنِ النَّبَإِ العَظِیمِ [۲] الَّذِی هُم فِیهِ مُختَلِفُونَ [۳] کَلّا سَیَعلَمُونَ [۴] -قرآن-۱-۱۱۹ ثُمَّ کَلّا سَیَعلَمُونَ [۵] أَ لَم نَجعَلِ الأَرضَ مِهاداً [۶] وَ الجِبالَ أَوتاداً [۷] وَ خَلَقناکُم أَزواجاً [۸] وَ جَعَلنا نَومَکُم سُباتاً [۹] -قرآن-۱-۱۵۵ وَ جَعَلنَا اللَّیلَ لِباساً [۱۰] وَ جَعَلنَا النَّهارَ مَعاشاً [۱۱] وَ بَنَینا فَوقَکُم سَبعاً شِدّاداً [۱۲] وَ جَعَلنا سِراجاً وَهّاجاً [۱۳] وَ أَنزَلنا مِنَ المُعصِراتِ ماءً ثَجّاجاً [۱۴] -قرآن-۱-۱۹۳ لِنُخرِجَ بِهِ حَبًّا وَ نَباتاً [۱۵] وَ جَنّاتٍ أَلفافاً [۱۶] إِنَّ یَومَ الفَصلِ کانَ مِیقاتاً [۱۷] یَومَ یُنفَخُ فِی الصُّورِ فَتَأتُونَ أَفواجاً [۱۸] وَ فُتِحَتِ السَّماءُ فَکانَت أَبواباً [۱۹] -قرآن-۱-۲۱۰ وَ سُیِّرَتِ الجِبالُ فَکانَت سَراباً [۲۰] إِنَّ جَهَنَّمَ کانَت مِرصاداً [۲۱] لِلطّاغِینَ مَآباً [۲۲] لابِثِینَ فِیها أَحقاباً [۲۳] لا یَذُوقُونَ فِیها بَرداً وَ لا شَراباً [۲۴] -قرآن-۱-۱۸۷ إِلاّ حَمِیماً وَ غَسّاقاً [۲۵] جَزاءً وِفاقاً [۲۶] إِنَّهُم کانُوا لا یَرجُونَ حِساباً [۲۷] وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا کِذّاباً [۲۸] وَ کُلَّ شَیءٍ أَحصَیناهُ کِتاباً [۲۹] -قرآن-۱-۱۷۳ فَذُوقُوا فَلَن نَزِیدَکُم إِلاّ عَذاباً [۳۰] إِنَّ لِلمُتَّقِینَ مَفازاً [۳۱] حَدائِقَ وَ أَعناباً [۳۲] وَ کَواعِبَ أَتراباً [۳۳] وَ کَأساً دِهاقاً [۳۴] -قرآن-۱-۱۵۹ لا یَسمَعُونَ فِیها لَغواً وَ لا کِذّاباً [۳۵] جَزاءً مِن رَبِّکَ عَطاءً حِساباً [۳۶] رَبِّ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ ما بَینَهُمَا الرَّحمنِ لا یَملِکُونَ مِنهُ خِطاباً [۳۷] یَومَ یَقُومُ الرُّوحُ وَ المَلائِکَةُ صَفًّا لا یَتَکَلَّمُونَ إِلاّ مَن أَذِنَ لَهُ الرَّحمنُ وَ قالَ صَواباً [۳۸] ذلِکَ الیَومُ الحَقُّ فَمَن شاءَ اتَّخَذَ إِلی رَبِّهِ مَآباً [۳۹] -قرآن-۱-۳۸۲ إِنّا أَنذَرناکُم عَذاباً قَرِیباً یَومَ یَنظُرُ المَرءُ ما قَدَّمَت یَداهُ وَ یَقُولُ الکافِرُ یا لَیتَنِی کُنتُ تُراباً [۴۰] -قرآن-۱-۱۳۳ [صفحه ۴۵۳] معنی لغات: «سبات» خواب، روزگار، شب و روز [المنجد] آسایش، بریدن، [قاموس]. «وَهّاجاً» سخت افروخته و فروزان. «المُعصِرات» ابرها که باران بیرون می‌دهند مانند چیزی که بفشرند تا آبش گرفته شود. «ثَجّاجاً» آب بسیار روان و تند ریزش. «أَحقاباً» جمع حقب با ضمّ اوّل و دوّم به معنی روزگار. «غَسّاقاً» سردی سخت، چیز بد بوی «مَفازاً» جای رستگاری و نجات و هم جای هلاکت و نابودی. «کَواعِب» جمع کاعب دختر نار پستان. -قرآن-۸۱-۹۱-قرآن-۱۱۷-۱۳۱-قرآن-۲۱۶-۲۲۶-قرآن-۲۵۶-۲۶۶-قرآن-۳۲۰-۳۳۰-قرآن-۳۵۵-۳۶۴-قرآن-۴۱۷-۴۲۸ «أَتراباً» جمع ترب بکسر اوّل و سکون دوّم بمعنی دوست و همزاد و مقصود دخترهای بیک سال عمر و یکنواخت است. «دِهاقاً» کاسه‌ی پر لبریز، آب فراوان. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۱۱۷-۱۲۶ ترجمه: بنام خدای بخشنده بهمگان مهربان به فرمانبران ۱ از چه پرسند کافران! ۲ از آن بزرگ حادثه‌ای ۳ که خود در آن بچند گونه سخن کنند. ۴ ولی نه چنان است که پندارند و بزودی بدانند ۵ و البتّه بهمین زودی بدانند [سود و زیان کار خود] ۶ نه مگر ما زمین را آماده‌ی زندگی کردیم ۷ و کوهها همچو میخ باستواری آن ۸ و شما را جفت آفریدیم ۹ و خواب‌تان برای آسایش ۱۰ و شب را تیره چو پوشاک فراگیر بهر آرامش‌تان کردیم ۱۱ و روز را روشن برای پی روزی رفتن ۱۲ و ببالا سرتان هفت سخت استوار ساختیم ۱۳ و خورشید همچون چراغی فروزان کردیم ۱۴ و ز ابرهای فشرده بارانی بتندی فرو ریختیم ۱۵ تا بآن گیاه و دانه از زمین بدر آریم ۱۶ و بستانها ز درختان انبوه و بهم پیچیده! ۱۷ [پس بهمان قدرت که اینها آفرید] البتّه روز جدائی درست از نادرست را هنگام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

معیّن است ۱۸ و آن روزی است که در بوق و یا چهره‌ها بدمند و شما خود گروه گروه [بدادگاه خداوندی] آئید ۱۹ و آسمان چنان ز هم گشوده بود که چون درها و راهها باشد ۲۰ و کوهها ز جای کنده همچون [صفحه ۴۵۴] سراب شده ۲۱ البتّه در آن روز جهنّم بکمین مردم نافرمان بود ۲۲ تا بازگشت ایشان در آن شود ۲۳ و روزگاران در آن بسر برند ۲۴ که نه آبی چشند و نه هوائی خنک یابند ۲۵ جز آب داغ و چرک تن دوزخیان ۲۶ که سزائی است برابر آنچه کردند ۲۷ البتّه آنان شمار کار خویش باور نداشتند ۲۸ و چه سخت آیات ما دروغ شمردند ۲۹ با اینکه شماره‌ی هر چیز نوشته داریم ۳۰ [و بآن روز گویندشان] بچشید که جز ز آزار چیزی فزون نیابید ۳۱ و البتّه پرهیزکاران را برای رهائی ز آزار ۳۲ باغها است با انگورها ۳۳ و دخترانی به یک اندازه جوان ۳۴ با جام می لبریز پیاپی ۳۵ و در آن بستانها نه دروغ بگوش‌شان رسد و نه بیهوده سخنی ۳۶ ای محمّد اینهمه پاداش ز پروردگار تو بخششی است باندازه و بس ۳۷ چه پروردگار آسمانها و زمین و آنچه در اینکه میان است رحمان است و بخشاینده که کس را اختیار سخن با او نباشد ۳۸ و بآن روز روح و فرشتگان بصف ایستند و سخن نگویند جز آنکه خدا اجازه‌اش دهد و سخن درست گوید ۳۹ چنین روزی حق است و آمدنی پس هر که خواهد آن را جوید که بسوی پروردگار خود باز گردد ۴۰ اکنون شما را ز نزدیکی عذاب و گرفتاری ترسانیدیم چه روزی بود که هرکه آنچه ز پیش کرده بچشم بیند و کافر گوید: ای کاش خاک بودم [و چنین روز ندیدم]. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره را سورهٔ النّبأ، سورهٔ المعصرات، و معصرات و بعضی هم سورهٔ التساؤل نامیده‌اند، و همه‌ی اینکه سوره بمکّه نازل شده است، و بحساب قاریهای مکّه و بصره چهل و یک آیه است که «عَذاباً قَرِیباً» را آخر آیه دانسته‌اند، و دیگران چهل آیه دانسته‌اند که اینکه دو کلمه را جزء آیت بعد شمرده‌اند. -قرآن-۲۳۴-۲۵۲ کشف: اینکه آخرین سوره‌ای است که بمکه نازل شد و پس از آن پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بمدینه هجرت کرد. «عَمَّ یَتَساءَلُونَ» ۱ طبری: نقل است که اعراب با یکدگر گفتگو کردند در -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۴۵۵] پیغمبری محمّد و آنچه از جانب خدا می‌گوید و درستی رستاخیز اینکه بود که به پیغمبر وحی شد که اینکه چه گفتگوئی است از آنها! مجمع: «عما» با الف نیز خوانده‌اند. «عَنِ النَّبَإِ العَظِیمِ» ۲ مجمع: ۱- مقصود قرآن است که خبری بس ارزنده دارد چون از توحید و رسالت و دگر چیزها خبر می‌دهد ۲- بقرینه‌ی آیت هفدهم «إِنَّ یَومَ الفَصلِ- الخ» مقصود از اینکه جمله خبر از رستاخیز است که مهم‌است ۳- مقصود از نبأ عظیم تمام آن چیزها است که در آن اختلاف و جدال می‌کنند مثل توحید و نبوّت و ملائکه و رستاخیز و مانند اینکه مطالب. -قرآن-۱-۲۹-قرآن-۱۶۵-۱۸۸ کشف: ۱- بیشتر مفسّران گفته‌اند: مقصود قرآن است که در آن گفتگو می‌کردند که آیا سخن خداوندی است یا ز آدمی آیا جادو است یا غیبگوئی! ۲- گفتگو در درستی پیغمبری محمّد می‌کردند که او را بپذیرند یا نپذیرند. فخر: اینکه دو آیه به سه جور معنی شده است: ۱- علمای بصره گفته‌اند: یعنی آیا از چه چیز می‌پرسند! از پیش آمد بزرگ می‌پرسند که اوّل استفهام است و دوّم جواب ۲- آیا چیست مورد گفتگوی آنها مگر از حادثه‌ی عظیم پرسشی دارند که خود در آن اختلاف کرده‌اند! که جمله‌ی دوّم هم جزء استفهام است و فعل یتساءلون در دوّم بقرینه‌ی اوّل از جمله افتاده است. ۳- مردم کوفه چنین معنی کرده‌اند: برای چه از پیش آمد بزرگ پرسش و گفتگو دارند و از چه چیز آن! که جمله‌ی دوّم وابسته باوّل باشد. طنطاوی: بزرگتر مصیبت برای آدمی مرگ است پس بزرگترین خبر و نبأ عظیم اطلاع از پیدایش رستاخیز است و اخبار بزندگی پس از مرگ. «فِیهِ مُختَلِفُونَ» ۳ طبری: یعنی در آن دو دسته شده‌اند: یکی آن را درست و راست می‌داند و دیگری دروغ می‌پندارد. -قرآن-۱-۲۳ «ثُمَّ کَلّا- الخ» ۵ فخر: جهت تکرار اینکه جمله ممکن است تأکید باشد و کلمه‌ی «ثُمَّ» برای تشدید و سختی دوّم است نسبت باوّل و ممکن است برای -قرآن-۱-۱۴- قرآن-۹۱-۹۹ [صفحه ۴۵۶] تأکید نباشد و هر کدام برای مطلبی باشد: ۱- اوّلی برای کافران است که به زودی عاقبت دروغ شمردن حقّ بدانند. و دوّم برای مؤمنین است که به زودی سود ایمان خود بدانند ۲- اوّل یعنی بزودی بدانند رستاخیز و شمار آن روز را و دوّم یعنی بزودی بدانند گرفتاریهای آن روز که بچشم خود بینند ۳- اوّل یعنی زود بدانند که خدا با آنها چه رفتاری کند، دوّم یعنی خواهند دانست که اختلاف و گمان آنها بیهوده بوده است ۴- بزودی بدانند که در دنیا چه بر- سرشان آید چنانکه در جنگ بدر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیدنـد و بزودی بداننـد که در عالم دیگر چه سـرنوشتی دارند. و جمله‌ی «سَیَعلَمُون» با تاء بصورت خطاب نیز خوانده شده است. - قرآن-۶۲۹-۶۴۴ «سِراجاً وَهّاجاً» ۱۳ فی ظلال: کلمه‌ی سراج در اینکه مورد بسیار دقیق و لطیف است چون چراغ افروختگی و گرمی و روشـنائی دارد و بجـای خورشـید آورده شـده است. -قرآن-۱-۱۹ «فَتَأتُونَ أَفواجاً» ۱۸ ابو الفتوح: معـاذ بن جبـل گفت: بـا پیغمبر بخانه‌ی ابو ایّوب بودم و اینکه آیه را از آن حضرت پرسیدم. فرمود: از مطلب بزرگی می‌پرسی و آنگاه گریه کرد و فرمود: برستاخیز مردم به ده جور در آیند: ۱- بمانند بوزینگان باشند آنها که بدنیا نمامی و سخنچینی کردند ۲- بشکل خوک در آیند آنها که رشوه خوار بودنـد و در برابر وظیفه‌ی اجتماعی خود مزد گرفتنـد ۳- سـر- نگون بیاینـد آنها که ربا خواری کردنـد و بهره پول گرفتند ۴- قاضـیها که حکم بنا حقّ کرده‌اند دسـته‌ی کوران باشـند که پیش پای خود نبینند و باین سو و آن- سو می‌روند و می‌افتند ۵- و یک دسـته کر و گنـگ بیاینـد کـه در زنـدگی آنچـه کردنـد در نظرشـان جلوه داشـت و بـا عجب بکـار خـود می‌نگریسـتند ۶- دسته‌ی دانشـمندان که بدانش خود رفتار نمی‌کنند و عالم بی‌عمل هسـتند می‌آیند با زبانهای روی سینه افتاده که پیوسته آن را می‌جویند ۷- آنهائی که آزار همسایه می‌کنند یک دسته هستند که دست و پا بریده بمحشر حاضر شوند ۸- آنها که -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۴۵۷] نزد سـلطان برای مردم سـعایت کنند و بد ملّت بسـلطان گویند دسته‌ای باشند که آویخته بداری همانند درختی از آتش بدادگاه حق آماده باشـند ۹- دسـته‌ای در آنجـا بیاینـد کـه بـوی مردار دهنـد در نـتیجه‌ی هـوا پرسـتی و هوسـرانی کـه در زنـدگی داشـتند و حق خداونـدی به مستحقّ نمی‌دادند چون خمس و زکات و دگر حقوق واجب در دین ۱۰- و یک دسـته با لباس‌های از قیر ساخته و بر تن کرده آنجا بیاینـد برای خود فروشـی و گردنفرازی که در زندگی بدیگران کرده‌اند طبری: مجاهد گفت: چون هر ملّتی با پیغمبر خود بمحشـر آینـد گفته شـده است دسـته دسـته و بصورت چنـد بمحشـر آینـد. ماننـد «یَومَ نَدعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِم» آن روز که هر مردمی را با پیشوای‌شان پیش خود می‌خوانم. -قرآن-۶۱۶-۶۶۰ «فُتِحَتِ السَّماءُ» ۱۹ مجمع: با تشدید تا که از وزن مزید با تشدید نیز قرائت شده است که بمعنی زیادی است. -قرآن-۱-۲۲ «فَکانَت أَبواباً» ۱۹ طبری: یعنی آنکه یک نواخت و استوار بود شکافته شود و بصورت راهها در آیـد. و بعضـی گفته‌انـد: یعنی آسـمان بماننـد چوبهای بریـده برای دراز هم جـدا شود و معنی اینکه است «فکانت کالأبواب» یعنی بمانند درها باشد و کاف که بمعنی مانند است از جمله افتاده است. -قرآن-۱-۲۰ تفسیر عبده: یعنی برستاخیز اینکه نظام آفرینش برای آدمی دگرگون است که نه او روی زمین است و نه آسـمان بالا سـر او است بلکه روح چنان آزاد است که گویا درهای آسـمان گشوده است و بالا و پائین نـدارد و بهر جا که خواهد برود و جلوگیر ندارد چون عالم آخرت مناسـبتی با اینکه عالم نـدارد. «لابِثِینَ فِیها أَحقاباً» ۲۳ طبری: جمع حقب است که هر حقبی هشـتاد سـال است که سـیصد و شـصت روز از روزهای آخرت باشـد که هر روزی هزار سـال است و گفته‌انـد شـمار آن را جز خـدا ندانـد و حسن بصـری گفته است: احقـابرا شـماری نیست مگر همیشـه در آتش بـودن. و کلمـه‌ی «لابِثِینَ ...، لبـثین» بـدون الـف نیز خوانده‌انـد. -قرآن-۱-۲۸-قرآن-۲۹۳-۳۰۴ [صـفحه ۴۵۸] تأویلات: اگر کسـی را عقیـده باطل و فاسد بود احقاب برای او یعنی گرفتاری همیشـگی که هرگز از آن آسوده نخواهد شد. و اگر هیـچ اعتقادی نداشت و بد- کار بود مدت زیادی گرفتار خواهد بود و اگر با عقیده‌ی درست بدکار بود مدت گرفتاری کمتر اسـت پس احقاب به نسـبت حالات نفسانی اشخاص است. «لا یَذُوقُونَ فِیها بَرداً» ۲۴ طبری: یعنی سـردی که از گرمی آتش جهنّم کم کند بآنها نمیرسد. و بعضـی گفته‌اند: مقصود از برد خواب است و اگرچه خواب از تشنگی کم می‌کند و یک معنی برد خواب است ولی چون معنی معروف برد سردی است بهتر همان معنی مشهور است. -قرآن-۱-۳۰ «غَسّاقاً» ۲۵ طبری: عبد اللّه بریده گفته است: غسّاق بزبان طخارسـتانی بمعنی بد بوی است. -قرآن-۱-۱۱ فخر: ۱- ابو معاذ گفت: از مشایـخ خود می‌شـنیدم که می‌گفتند: غسّاق معرّب خاشاک فارسـی است که بمعنی هر چیز بد و ناپسند برای آدمی است. ۲- چیزی است بسیار سرد که بر خود هموار نتوان کرد و آن را ز مهریر مینامند. ۳- آنچه از بـدن مردم دوزخ در آید چون چرک و عرق و مانند آن ۴- چیز بد بوی است ۵- چون غاسق بمعنی تیرگی سـخت است پس غسّاق آشامیـدنی است سیاه و ناپسـند که دل را می‌لرزانـد. «کَذَّبُوا بِآیاتِنا کِذّاباً» ۲۸ مجمع: بـا تخفیف ذال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوانده‌اند در هر دو تاء بمانند کتبوا و کتاب باشد و اینکه از علیّ علیه السّلام نقل شده. و با ضمّ کاف و تشدید ذال از عبد اللّه عمر نقل شده است. و اگر اینکه قرائت درست باشد. و کلمه‌ی «کِذّاباً» جمع کاذب است و در اینکه جمله که منصوب شده است حال است، یعنی آیات ما را دروغ شمردند با اینکه خود دروغگو بودند. -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۲۸۱-۲۹۱ «فَلَن نَزِیدَکُم إِلّا عَذاباً» ۳۰ نیشابوری: ۱- ممکن است در دنباله‌ی دوام و درازی روزگار آزار، دریافت درد فزون شود و اینکه است مقصود از اینکه جمله که جز بر عذاب شما نمی‌افزائیم ۲- هر آنچه بر کفرشان افزوده شود آزار -قرآن-۱-۳۵ [صفحه ۴۵۹] آن فزون شود چنانکه در آیت «فَزادَتهُم رِجساً إِلَی رِجسِهِم» یعنی بر پلیدی ایشان پلیدی دیگر فزون شد ۳- شاید زیاد کردن عذاب همان دوام و استمرار آن باشد که هر چه بگذرد آنچه بینند فزون بر گذشته است. -قرآن-۳۴-۷۱ کشف: از حسن بصری پرسیدند: کدام آیت قرآن سختتر است بر کافران او گفت از ابا برزه‌ی اسلمی پرسیدیم او گفت: من اینکه را از پیغمبر [ص] پرسیدم فرمود اینکه آیه «فَذُوقُوا فَلَن نَزِیدَکُم- الخ». -قرآن-۱۹۲-۲۲۱ «دِهاقاً» ۳۴ مجمع: ۱- یعنی پر و سر ریز ۲- پی‌درپی به آنها که در عیش و نوشند ۳- بآن اندازه که سیراب شوند و بس‌شان باشد. -قرآن-۱-۱۰ ابو الفتوح نوشته: ابو رافع روایت کرد که پارسی زبانی ابو هریره را پرسید دهاق چه باشد! بپارسی جواب داده گفت: دمادم. «وَ لا کِذّاباً» ۳۵ فخر: اینکه کلمه بی‌تشدید نیز خوانده شده است چون «کذاب» بی‌تشدید بمعنی کذب است یعنی هیچ دروغ بگوشان نمی‌رسد و کنایه است از کمال آسودگی در برابر هر کار و گفتار تباه و بیهوده. -قرآن-۱-۱۷ «عَطاءً حِساباً» ۳۶ مجمع: ۱- یعنی کافی و بس ۲- بخشش بسیار ۳- روی حساب و شایستگی ۴- بآن اندازه که بخواهند و بس‌شان شود. -قرآن-۱-۱۷ فخر: ممکن است اعتراض شود که اگر جزا و مزد کار است پس بخشش برای چه و چرا «جَزاءً» توصیف شود به عطاء حسابا! جواب اینکه است که چون وعده‌ی مزد داده شده است جزا نامیده شده است و چون خداوند در برابر بندگان عهده‌دار و مسئول نیست پس آنچه بدهد بخشش است و عطا. -قرآن-۸۸-۹۶ «رَبِّ السَّماواتِ» ۳۷ مجمع: کلمه‌ی «رب» با رفع خوانده شده است تا آغاز جمله باشد و مبتدا و «الرحمن» خبر آن، و با جرّ و صدای زیر خوانده‌اند تا عطف بیان باشد برای «مِن رَبِّک» و کلمه‌ی رحمن باین قرائت با جرّ خوانده است تا عطف دیگر و تابع «مِن رَبِّک» باشد و با رفع و با صدای جلو خوانده‌اند تا مبتدا باشد و جمله‌ی «لا یَملِکُون- الخ» خبرش باشد. -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۱۹۴-۲۰۹-قرآن-۲۸۵-۳۰۰-قرآن-۳۷۶-۳۹۱ [صفحه ۴۶۰] «یَقُومُ الرُّوحُ- الخ» ۳۸ طبری: ۱- إبن مسعود گفته است: روح ملکی است در آسمان چهارم که از آسمانها و کوهها و فرشتگان بزرگتر است و بهر روزی دوازده هزار تسبیح می‌گوید و بهر تسبیح او فرشته‌ای آفریده میشود و او است که در قیامت صفی جداگانه دارد ۲- ضحّاک گفته است: مقصود جبرئیل است ۳- مجاهد گفته است: روح آفریدگانی هستند بمانند آدمیان که می‌خورند و می‌نوشند ۴- حسن بصری گفته است: مقصود روح آدمیان است. و قتاده گفته است: معنی روح از آن چیزها بود که إبن عبّاس پنهان می‌کرد ۵- إبن عبّاس گفته است: یعنی پس از صور دمیدن نوبت اوّل تا نوبت دوّم در اینکه میان که هنوز مردگان زنده نشده‌اند ارواح آنها با فرشتگان به صف می‌شوند ۶- إبن زید گفته است: مقصود قرآن است و پدرم می‌گفت چون در آیت دیگر است «أَوحَینا إِلَیکَ رُوحاً مِن أَمرِنا» که قرآن روح نامیده شده است. -قرآن-۱-۲۰-قرآن-۸۳۴-۸۷۳ مجمع: علیّ بن ابراهیم از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: روح فرشته‌ای است بزرگتر از جبرئیل و میکائیل. ابو السعود: ۱- روح یکی از لشکر خداوندی است که فرشته نیستند و هر فرشته از آسمان فرود آید یکی از آنها با او باشد ۲- بعضی گفته‌اند: روح اشراف و برگزیدگان از فرشتگانند ۳- گفته‌اند: آنها نگهبانان فرشتگانند تأویلات کاشانی: یعنی روح آدمی و فرشتگان نیروها در پایه و مرتبه‌ی خود بصف باشند و در مقام خود مانند اینکه آیه «وَ ما مِنّا إِلّا لَهُ مَقامٌ مَعلُومٌ». -قرآن-۲۱۴-۲۵۷ «عَذاباً قَرِیباً» ۴۰ کشف: چون رستاخیز شدنی است و هر چه آمدنش یقینی است نزدیک است گفته شده است عذاب نزدیک. بعضی گفته‌اند مقصود از عذاب قریب گرفتاری جنگ بدر است که گفته شده است: من شما را از پیش آمد و گرفتاری نزدیکی بیمتان می‌دهم تا بخود آئید و گر نه سزای خود بینید. -قرآن-۱-۱۹ تأویلات: عذاب قریب همان بدکاریهای بد او است که شخصیّت نزدیکی [صفحه ۴۶۱] باو داده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و گرفتارش دارد در برابر آنچه دورتر است که گرفتاری به قهر و سخط خداوندی باشد و بعد می‌رسد و همین است معنی «ما قَدَّمَت یَداهُ». -قرآن-۱۳۶-۱۵۸ «یا لَیتَنِی کُنتُ تُراباً» ۴۱ ابو الفتوح: ۱- یعنی کافر گوید ای کاش در خاک می‌ماندم و برای حساب مرا نمی‌آوردند ۲- مانند دیگر موجودات خاک می‌شدم و بقای همیشگی نداشتم ۳- مقصود از کافر ابلیس است که چون خوشی مؤمنان بیند گوید ای کاش خاک می‌بودم و چون بنی آدم سعادتمند می‌شدم نه از آتش که بگمان بیهوده رفتم و پنداشتم که چون ز آتشم برترم ۴- یعنی ای کاش از شیعه‌ی ابو تراب می‌بودم. -قرآن-۱-۳۰ فخر: ۱- یعنی ای کاش از نخستین وجود خاکی عوض نمی‌شدم و مرا نمی‌آفریدند ۲- بعضی صوفیه گفته‌اند: یعنی کاش چون خاک فروتن میبودم و در فرمانبری خود فروشی نمی‌کردم. تفسیر روح البیان: ای درویش اینکه دبدبه و طنطنه که خاکیان را است هیچ طبقه از طبقات مخلوقات را نیست. خاک را خوار و تیره دید ابلیس || کرد انکارش آن حسود خسیس ماند غافل ز نور باطن او || نشد آگه ز سرّ باطن او بهر گنجی که هست در دل خاک || اینکه صدا داده‌اند در افلاک که بجز خاک نیست مظهر کلّ || خاک شو خاک تا بروید گل سخن ما: ۱- آیت ۲۶ «جَزاءً وِفاقاً» با آیت ۲۹ «کُلَّ شَیءٍ أَحصَیناهُ کِتاباً» که بهم پیوست شود شاید چنین نتیجه دهد: چون شماره‌ی کمترین جنبش و دم زدن آدمی را نوشته داریم پس سزا برابر با چگونگی کارهای دوران زندگی است بی‌کم و زیاد، و با اینکه معنی نیازی بگفته‌ی امام فخر نیست که چگونه گرفتاری سخت همیشگی برابر است با کجرفتاری چند ساله‌ی زندگی و آنگاه چند جواب داده است که یکی اینکه است چون بدنبال آیت ۲۶ گفته شده است: -قرآن-۲۴-۴۰-قرآن-۵۴-۸۹ «لا یَرجُونَ حِساباً. وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا کِذّاباً» یعنی امید شمار کار خود نداشتند. -قرآن-۱-۵۶ [صفحه ۴۶۲] و اینکه نابودی قوّه‌ی نظری است و آیات ما را دروغ پنداشتند و آن نابودی قوّه‌ی عملی است پس آنکه از هر دو قوّه‌ی نظری و عملی باز ماند سزایش همین باشد که در گرفتاری بماند. ولی باین احتمال ما سزا قابل کم و زیاد است به تناسب کار و رفتار. ۲- آیت ۳۸ «یَومَ یَقُومُ الرُّوحُ- الخ» اختلاف در معنی روح را نوشتیم و شاید از اوّل تا آخر آیه را که بسنجیم باین نتیجه برسیم: مقصود از روح همین روان آدمی باشد که با شعور است و مشمول چنین موهبت خداوندی و رستاخیز یعنی فراهمی موجودات با عقل و خرد که آدمی و فرشته است و دگر آفریدگان نابود بوند چون شعور و تمیز ندارند که مسئول شوند و اینکه دو دسته به صف باشند یعنی همگی‌شان در حضور عدالت آماده شوند چنانکه توان سخن گفتن ندارند اگرچه فرشته باشند مگر با دستور حقّ و سخن درست، و چون روح را وسیله‌ی حیات و نگهبان زندگی معنی می‌کنند پس در نظر آن اعراب که قرآن برای‌شان نازل می‌شد همین معنی بوده است و نمی‌شود بجز آنچه آنها میفهمند معنی دیگر خواسته شود. و چون روحی که سخن تواند گفت و درست و نادرست از هم جدا تواند کرد و به پیشگاه حقّ شایستگی اجازه‌ی سخن خواهد داشت جز روح آدمی که روان و نفس ناطقه باشد روح دیگر حیوانات چنین شایستگی ندارد پس مقصود از روح همین روان است که مخصوص آدمی است نه جان که در همه‌ی جان داران است و نه چیز دیگری است چون آن مردم غیر اینکه نمی‌فهمیدند. و معانی دیگر که برای اینکه کلمه گفته‌اند چنانکه نقل کردیم همگی خارج از اصل معنی لغتی است که عرب مخاطب بقرآن می‌فهمیده است و پس از گذشت زمان و پیدایش اصطلاحات مخصوص دین اینکه معانی گفته شده است و نمی‌توان آنها را معنی اصلی عربی دانست. برای نمونه: آن معنی که از عبد اللّه مسعود نقل شد آیا در همان روزگاری که از اسلام خبری نبود و او چوپانی بود در بیابانهای مکّه همین معنی را از روح می‌فهمید که موجودی است در -قرآن-۱۳-۳۹ [صفحه ۴۶۳] آسمان چهارم و از آسمانها و کوهها بزرگتر یا پس از سالها از دوران اسلام گذشته و معانی جورواجور از هر کسی نقل شده باو هم سهمی از اینگونه معانی داده شده است! البتّه فرض دوّم زودتر بذهن می‌آید و درستتر به نظر می‌رسد.

سوره نازعات

اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

- ۷۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم [صفحه ۴۶۴]

[سوره النازعات [۷۹]: آيات ۱ تا ۴۶]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ النّازِعاتِ غَرقاً [۱] وَ النّاشِطاتِ نَشطاً [۲] وَ السّابِحاتِ سَبحاً [۳] فَالسّابِقاتِ سَبقاً [۴] -قرآن-۱-۱۰۶ فَالمُدَبِّراتِ أَمراً [۵] يَومَ تَرجُفُ الرّاجِفَةُ [۶] تَتبَعُهَا الرّادِفَةُ [۷] قُلُوبٌ يَومَئِذٍ واجِفَةٌ [۸] أَبصارُها خاشِعَةٌ [۹] -قرآن-۱-۱۴۱ يَقُولُونَ أَ إِنّا لَمَردُودُونَ فِي الحافِرَةِ [۱۰] أَ إِذا كُنّا عِظاماً نَخِرَةً [۱۱] قالُوا تِلكَ إِذاً كَرَّةٌ خاسِرَةٌ [۱۲] فَإِنَّما هِيَ زَجرَةٌ واحِدَةٌ [۱۳] فَإِذا هُم بِالسّاهِرَةِ [۱۴] -قرآن-۱-۲۰۳ هَل أَتاكَ حَدِيثُ مُوسى [۱۵] إِذ ناداهُ رَبُّهُ بِالوادِ المُقَدَّسِ طُوىً [۱۶] اذهَب إِلى فِرعَونَ إِنَّهُ طَغى [۱۷] فَقُل هَل لَكَ إِلى أَن تَزَكّى [۱۸] وَ أَهدِيَكَ إِلى رَبِّكَ فَتَخشى [۱۹] -قرآن-۱-۲۱۷ فَأَراهُ الآيَةَ الكُبرى [۲۰] فَكَذَّبَ وَ عَصى [۲۱] ثُمَّ أَدبَرَ يَسعى [۲۲] فَحَشَرَ فَنادى [۲۳] فَقالَ أَنَا رَبُّكُمُ الأَعلى [۲۴] -قرآن-۱-۱۴۴ فَأَخَذَهُ اللّهُ نَكالَ الآخِرَةِ وَ الأُولى [۲۵] إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبرَةً لِمَن يَخشى [۲۶] أَ أَنتُم أَشَدُّ خَلقاً أَمِ السَّماءُ بَناها [۲۷] رَفَعَ سَمكَها فَسَوّاها [۲۸] وَ أَغطَشَ لَيلَها وَ أَخرَجَ ضُحاها [۲۹] -قرآن-۱-۲۳۱ وَ الأَرضَ بَعدَ ذلِكَ دَحاها [۳۰] أَخرَجَ مِنها ماءَها وَ مَرعاها [۳۱] وَ الجِبالَ أَرساها [۳۲] مَتاعاً لَكُم وَ لِأَنعامِكُم [۳۳] فَإِذا جاءَتِ الطّامَّةُ الكُبرى [۳۴] -قرآن-۱-۱۷۸ يَومَ يَتَذَكَّرُ الإِنسانُ ما سَعى [۳۵] وَ بُرِّزَتِ الجَحِيمُ لِمَن يَرى [۳۶] فَأَمّا مَن طَغى [۳۷] وَ آثَرَ الحَياةَ الدُّنيا [۳۸] فَإِنَّ الجَحِيمَ هِيَ المَأوى [۳۹] -قرآن-۱-۱۸۲ وَ أَمّا مَن خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفسَ عَنِ الهَوى [۴۰] فَإِنَّ الجَنَّةَ هِيَ المَأوى [۴۱] يَسئَلُونَكَ عَنِ السّاعَةِ أَيّانَ مُرساها [۴۲] فِيمَ أَنتَ مِن ذِكراها [۴۳] إِلى رَبِّكَ مُنتَهاها [۴۴] -قرآن-۱-۲۲۸ إِنَّما أَنتَ مُنذِرُ مَن يَخشاها [۴۵] كَأَنَّهُم يَومَ يَرَونَها لَم يَلبَثُوا إِلّا عَشِيَّةً أَو ضُحاها [۴۶] -قرآن-۱-۱۱۶ معنى لغات: «غرق» باندازه‌ى يک نوشيدن از شير و مانند آن برداشتن و اغراق بمعنى زيادروى در كار و كمان را تا هر آنچه ممكن شود كشيدن. «ناشطات» از مصدر نشط بفتح اوّل و سكون دوّم بمعنى از جائى بيرون شدن از شهرى بشهرى رفتن، ريسمان گره زدن، دلو از چاه كشيدن. «تَرجُفُ» بسختى مى‌جنباند و راجفه دميدن نوبت اوّل در صور قيامت. «واجِفَةٌ» دل گرفتار بخفقان و هر چيز بى‌آرام و مضطرب. «زَجرَةٌ» از خود راندن به آواز اسرافيل براى زنده شدن مردگان. «بِالسّاهِرَةِ» بيابان، شبى كه در آن خواب به چشم نيايد. «أَغطَشَ» شب تاريكى آورد، خدا شب را تاريک كرد. «الطّامَّةُ» پيش آمد ناگوار كه از هر چيز بالاتر و ناگوارتر است، قيامت. -قرآن-۱۴۷-۱۵۷-قرآن-۲۲۰-۲۳۰-قرآن-۲۸۰-۲۸۹-قرآن-۳۵۴-۳۶۹-قرآن-۴۲۲-۴۳۲-قرآن-۴۷۸-۴۹۱ ترجمه: بنام خداى بخشنده بهمگان مهربان بفرمانبران ۱ سوگند بآنها كه سخت مى‌كشند زه كمان يا جان آدميان ۲ و نيز بآنها كه مى‌گشايند و ميكشانند ۳ و بشناگران چالاک ۴ و جلو افتادگان پيش‌تاز ۵ و آنها كه تدبير كار آفرينش كنند ۶ روزى بود كه آواى صور مى‌لرزاند ۷ و از پى آن ديگرى بدنباله‌اش رسد ۸ بآن روز دلهائى بود بى‌آرام ۹ و چشمهائى فرو هشته ۱۰ [ولى كافران گويند: مگر شود بآغازمان برگردانند ۱۱ و با آنكه بگور استخوان پوسيده بوديم دوباره زنده شويم! ۱۲ پس نوبت زيان زندگى بود ۱۳ اى محمّد بآنها [صفحه ۴۶۵] بگو: ۱۴ البتّه آوازى سخت باشد و همگى فراهم بصحراى محشر ۱۵ مگر داستان موسى نشنيدى كه ۱۶ در بيابان پاک و فرخنده‌ى طوى پروردگارش آوازش كرد ۱۷ كه نزد فرعون برو چه او ستم پيشه كرده ۱۸ و بگو: خواهى كه خود زين پليدى پاک كنى ۱۹ و من بسوى پروردگارت رهنمون باشم و تو بدل نرم و ترسناک شوى! ۲۰ او رفت و بزرگ آيت خداوندى بفرعون نمود ۲۱ ولى او دروغ شمرد و فرمان نبرد ۲۲ و روى ز موسى بگرداند و بكوشيد ۲۳ و مردمان فراهم كرد و آواز داد كه ۲۴ برتر خدايتان منم ۲۵ خداوند هم او را بآزار نخستين و واپسين گرفتار كرد. ۲۶ البتّه اينكه سرگذشت پندى است براى آنكه ترسناک باشد [و انديشه قدرت ما كند] ۲۷ مگر زنده كردن شما عربها ز آفرينش آسمان دشوارتر است ۲۸ كه سقف آن بالا- برد و هموارش نمود ۲۹ و شب آن تيره كرد و روشنى روز از آن برون كرد ۳۰ و ز آن پس زمين بگسترد ۳۱ و آب و چراگاه از آن در آورد ۳۲ و كوهها استوار نمود ۳۳ تا سرمايه‌ى خود و چهارپايان‌تان بود. [پس چنانكه اينها آفريد تواند] ۳۴ چو آن سختى بزرگ آرد ۳۵ روزى كند كه آدمى را آنچه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده بیاد آید ۳۶ و دوزخ نمودار بچشم بینندگان شود ۳۷ پس هر که نافرمان بود ۳۸ و زندگی اینکه جهانی برگزید ۳۹ جایگاه او گودال آتش فروزان بود ۴۰ و آنکه ز پیشگاه عدل پروردگار خود بترسید و خوددار از هوس بود، ۴۱ جایگاهش بهشت است ۴۲ مردم از تو پرسند: اینکه رستاخیز [که تو گوئی] کی باشد! ۴۳ تو را چیزی از آن بخاطر نبود ۴۴ که سر انجامش بپروردگارت بود ۴۵ و تو را جز بیم دادن آنکس که از آن روز بترسد کاری دگر نیست ۴۶ و چو آن روز بینند پندارند که جز تاریکی شبی و روشنی روزی بدنیا نبودند. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه نازل شده است و قاریهای کوفه اینکه را چهل و شش آیه دانسته‌اند و دیگران چهل و پنج و عراقیها و شامیها «لِأَنعامِکُم» را جزء آیت بعد شمرده‌اند و حجازیها «طَغی» را جزء آیت بعد دانسته‌اند. -قرآن-۱۶۰-۱۷۵-قرآن-۲۱۶-۲۲۳ [صفحه ۴۶۶] «وَ النّازِعاتِ» ۱ طبری: ۱- سوگندی است از خداوند بفرشتگان که جان آدمی از تن او می‌کشند ۲- سوگند بستارگان است که خود را از افقی به افق دیگر می‌کشانند ۳- سوگند به کمانها است که بسختی می‌کشند و مقصود آن مردان جنگجوی در راه خدا هستند که کمان خود را بسختی می‌کشند ۴- مقصود نفس آدمی است که در سینه می‌پیچد. ولی حقّ اینکه است که چون مقصود تعیین نشده است همه‌ی اینگونه چیزها مشمول سوگند باشند. -قرآن-۱-۱۸ «وَ النّاشِطاتِ» ۲ مجمع: ۱- یعنی کمندها و مقصود جنگاوران است که در راه خدا آنها را بکار می‌برند ۲- چون نشط بمعنی جذب و بسوی خود کشیدن است مقصود ملائکه است که جان کافران بسختی می‌کشند و همین معنی از علیّ علیه السّلام نقل شده است ۳- مقصود ملائکه است که جان مؤمن را بآسانی می‌گیرند چنانکه عقال و بند پای شتر از آن می‌گشایند. و فرّاء گفته است عرب می‌گوید: «نشطت الحبل» یعنی ریسمان را بستم و «انشطت الحبل» یعنی آن را گشودم ۴- مقصود روح مؤمن است که بهنگام مرگ با نشاط است که به سوی آن ذخیره‌ها برود که بآنگاه باو نشان می‌دهند ۵- مقصود ستارگان است که از افقی به افقی می‌روند چنانکه می‌گویند «حمار ناشط» یعنی الاغی که از سوئی بسوئی میرود. -قرآن-۱-۱۸ «وَ السّابِحاتِ» ۳ ابو الفتوح: ۱- از علیّ علیه السّلام نقل است: مقصود ملائکه است که جان مؤمنان چنان از تن بیرون کنند که کسی را شناگر از آب در آرد و او را ساعتی بخود گذارد تا آسوده شود ۲- فرشتگانند که چون اسبان تیز تک از آسمان فرود آیند ۳- مقصود اسبان تیزتک مجاهدین در جنگند چون «سابح» اسب تیزرو است ۴- مقصود ماه و خورشید است که چون شناگران در جنبشند چنانکه در آیت دیگر است «وَ کُلٌّ فِی فَلَکٍ یَسبَحُون» یعنی هر یک از ماه و خورشید در فلکی شناگرند ۵- یعنی کشتیها که بر آب چون شناگرانند. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۴۵۶-۴۹۲ «فَالسّابِقاتِ» ۴ مجمع: در اینکه کلمه نیز همان اختلافات است: -قرآن-۱-۱۷ [صفحه ۴۶۷] ۱- فرشتگانند که در نکوکاری از آدمیان جلو هستند یا در رساندن وحی به پیغمبران از شیاطین جلوترند یا روح مؤمنین را بجلو بسوی بهشت می‌برند چنانکه از علیّ علیه السّلام نقل است ۲- ارواح مؤمنین است که بسوی فرشتگان جلو می‌روند ۳- مقصود ستارگانند که در جنبش از یکدگر جلوند ۴- اسبهائی که در جنگ جلو می‌روند. «فَالمُدَبِّراتِ» ۴ کشف: مقصود فرشتگانند که دست اندر کار وحی و عذاب و باران و روزی و جان گرفتن و صور دمیدن هستند. و اختلاف است که اینکه سوگندها بخداوند آفریننده‌ی آنها است یا چون آنها شایسته‌ی پند و عبرت هستند بخود آنها سوگند یاد شده است. و جهت اینکه «سابقات و مدبّرات» بوسیله‌ی فاعطف شده است اینکه است که در اینکه دو معنی تعقیب و دنبالگیری از آنهای جلو است به اینکه گونه که پس از سباحت جلو می‌روند و تدبیر کارها میکنند. -قرآن-۱-۱۹ فخر: چون از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم چیزی نقل نشده است برای معانی اینکه کلمات پس همه‌ی آنچه مفسّرین گفته‌اند ممکن است مقصود باشد بعلاوه که شاید مقصود و مراتب برگشت دل آدمی باشد از غیر حقّ بسوی او و به اینکه گونه که نازعات یعنی آن دلها که مشتاق هستند خود را بآن دستاویز استوار حقّ بیاویزند یا آنها که خود را ز غیر حقّ جدا می‌کنند. و «ناشطات» یعنی آن دلها که چون از غیر حقّ بحقّ رو آور شدند با نشاط و نیروی کامل در کوشش هستند تا برسند بخویهای پسند خداوندی. و «سابحات» یعنی پس از کوشش با نشاط، به دریاهای عالم الهی بگردش و شناوری هستند. و «سابقات» اشاره است به اختلاف اینکه قلوب و ارواح که بعضی در کار خود جلو می‌روند. و «مدبرات» اشاره است به برترین پایه‌ی پیشرفت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آدمی که می‌رسد به نخستین پایه فرشتگان پس چون روح آدمی بپایان پیشرفت خود رسید که معنی سبق و جلو رفتن است پیوسته بجهان فرشتگان شود که «مدبرات» اشاره باین پایه و مرتبه‌ی روح و دل است. [صفحه ۴۶۸] ابو السعود: چون در اینکه سوگندها سخن از جان کندن و سختی رستاخیز است پس نشانه است که سوگند برای پیدایش قیامت است و جواب قسم «لَتُبعَثُنّ» خواهد بود یعنی سوگند بنازعات و ناشطات و سابحات و سابقات و مدبّرات که شما را از گور در می‌آورند. -قرآن-۱۵۲-۱۶۷ عبده: در سوگندهای قرآن علت مخصوصی بنظر می‌رسد که موجب آن شده است: ۱- چون مردم چیز بزرگی را بی‌مقدار می‌دانستند سوگند بآن یاد شده است مثل قرآن که جادو می‌نامیدند مورد سوگند شد تا ارزش آن معلوم شود ۲- چون چیز یقینی را باور نداشتند برای پا بر جا کردن آن سوگند یاد شده است مثل رستاخیز که برای نشان دادن درستی آن سوگند یاد شده است. ۳- برای توجّه مردم و پند گرفتن از آفرینش آن مثل سوگند بشب و روز ۴- بر- خلاف آنچه بوده در آن می‌نگریستند مثل ستارگان که آنها را معبود خود می- پنداشتند سوگند بآنها یاد شده است تا معلوم شود که مردم بخطا میرفته‌اند. «یَومَ تَرجُفُ- الخ» ۶- ۷ طبری: ۱- حسن بصری گفت: «راجفة» نوبت اوّل است که برای مردن زنده‌ها بصور دمیده می‌شود و «رادفة» نوبت دوّم است که برای زنده شدن مردگان بدنبال اوّل است ۲- مجاهد گفت: راجفة یعنی زلزله کوه و زمین و رادفه شکافتن آسمان است بدنبال آن زلزله چنانکه بآیت دیگر است «وَ انشَقَّتِ السَّماءُ ... فَدُکَّتا دَکَّةً واحِدَةً» ۳- إبن زید گفت: راجفه زلزله‌ی زمین است و «الرّادِفَةُ» پیدایش رستاخیز است که بدنبال آن است. و بعضی از نحویهای بصره گفته‌اند: جواب سوگندهای اوّل سوره ممکن است اینکه سه آیه باشد تا «قُلُوبٌ یَومَئِذٍ- الخ» یعنی سوگند باینها که روز لرزش زمین و دنباله‌ی آن دلهائی ترسناک باشد. و ممکن است جواب قسم آیت ۲۶ باشد «إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبرَةً- الخ». یعنی سوگند باینها که در اینکه سرگذشت‌ها پندی است برای آنکه برسد. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۳۴۰-۳۶۴-قرآن-۳۶۹-۳۹۶-قرآن-۴۴۹-۴۶۲-قرآن-۶۱۸-۶۳۷-قرآن-۷۶۹-۷۹۸ «أَ إِنّا لَمَردُودُونَ فِی الحافِرَةِ» ۱۰ طبری: عرب می‌گوید «رجع فلان علی -قرآن-۱-۴۲ [صفحه ۴۶۹] حافرته» یعنی از همانجا که آمد برگشت و معنی آیه اینکه است که مشرکین قریش در جواب سخن پیغمبر از قیامت می‌گفتند: مگر می‌شود که ما بصورت پیش از مرگ برگردیم و بمانند امروز زنده باشیم! مجاهد گفته است «الحافِرَةِ» یعنی زمین گود شده و مقصود اینکه است که چون مرده‌ی در گور هستیم چگونه ما را بر میگردانند إبن زید گفته است «الحافِرَةِ» بمعنی آتش است یعنی میشود که ما را از گور بر گردانند و بآتش ببرند! -قرآن-۲۳۵-۲۴۷-قرآن-۳۸۰-۳۹۲ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی آیا می‌شود که پس از مرگ در گور زنده شویم! فخر: جواب اینکه اعتراض منکرین رستاخیز را به سه جور گفته است: ۱- آنکه بمحشرش می‌آورند موجودی دانسته بخود است که مادّه و خواصّ مادّی نیست، و گروهی از مسلمین و فلاسفه اینکه را گفته‌اند ۲- جسمی است در بدن آدمی که در سرشت، غیر اینکه اجسام است و مانند آب در گل و روغن در دانه‌های روغنی بتمام اجزای بدن سرشته شده و چون بدن آدمی فاسد شد اینکه جسم از آن موادّ جدا می‌شود و برای همیشه باقی می‌ماند چون قابل فساد نیست ۳- آنچه از گور در می‌آید جسمی است مانند همین اجسام و موادّ بدن جز اینکه آنرا خداوند خاصیّت بقاء داده است چنانکه انسان از اوّل پیدایش تا آخر بیک شخص اشاره می‌شود که او یا من با اینکه هزاران نوبت اجزای بدن او عوض شده‌اند پس همانچه در مدّت زندگی با همه تبدّلات بدنی باقی است همانهم پس از مرگ و از هم پاشیدن موادّ آن چون مادّه اصلی بود و در تمام دوران زندگی باقی بود برای همیشه باقی خواهد ماند. «نَخِرَةً» ۱۱ مجمع: قاریهای کوفه غیر از چند نفر «ناخرة» با الف خوانده‌اند. فرّاء گفته است: «نَخِرَةً» بمعنی پوسیده است و «ناخرة» بمعنی میان خالی است، و در قرائت غیر معروف از «الحفرة» بدون الف برای تخفیف در تلفّظ و در «إذا کُنّا. و أَ إِنّا لَمَردُودُونَ» اختلاف قرائت است در تلفّظ به دو -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۱۰۵-۱۱۵-قرآن-۲۵۷-۲۶۸-قرآن-۲۷۲-۲۹۶ [صفحه ۴۷۰] همزه و یک همزه با مد و بدون مد. «کَرَّةٌ خاسِرَةٌ» ۱۲ مجمع: یعنی اینکه زندگی دوباره نوبتی زیان‌آور است بمانند معامله‌ی زیانی که سرمایه می‌رود چیزی بجایش نمی‌آید اینگونه نوبت چیزی در برابر ندارد و موجب زندگی نمی‌شود بمانند تجارت زیانی که سرمایه‌ای نمی‌آورد. بعضی گفته‌اند: یعنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اگر آنچه محمّد می‌گوید درست باشد که ما زنده می‌شویم و آزار می‌بینیم البتّه اینکه نوبت زندگی زیان‌آور بما خواهد بود. - قرآن-۱-۱۹ «فَإِذا هُم بِالسّاهِرَةِ» ۱۴ ابو الفتوح: ۱- ساهرهٔ نام زمین محشر است ۲- یعنی پشت زمین که چون در گور بدل زمین بودند در رستاخیز بر پشت زمین خواهند بود، و ساهره نام سطح زمین است که خواب و بیداری مردم بر آن است ۳- وهب گفت نام کوهی است در بیت المقدس ۴- نام زمین شام ۵- نام زمینی میان کوه حسان و اریحا ۶- قتاده گفت: یکی از نامهای دوزخ است. -قرآن-۱-۲۸ «بِالوادِ المُقَدَّسِ طُوىً» ۱۵ طبری: ۱- مجاهد گفته است: نام آن درّه طوی بوده است ۲- إبن جریج گفته است: یعنی پای برهنه بر اینکه زمین بگذار که تو در اینکه سرزمین مقدّس هستی ۳- دیگری گفته است: مقصود از طوی بهم پیچیده است یعنی در وادیی هستی که پاکی و فرخندگی آن مکرّر و بهم پیچیده شده است چون دو نوبت او را فرخنده و مبارک کردند. و با ضمّ طاء و الف آخر قرائت عموم است. و مردم شام و کوفه با ضمّ طاء و تنوین آخر خوانده‌اند، حسن بصری با کسر طاء و الف آخر خوانده است. -قرآن-۱-۳۱ فخر: ۱- إبن عبّاس گفته است: «طُوىً» در زبان عبری بمعنی ای مرد است یعنی: در وادی مقدّس گفت: ای مرد برو ۲- ممکن است به معنی ساعتی از شب باشد یعنی در وادی مقدّس پس از ساعتی از شب خدا گفت: -قرآن-۳۶-۴۴ برو بسوی فرعون. «تَزَكّى» ۱۸ ابو الفتوح: یعنی از کفر پاکیزه شوی. نافع با تشدید زای خوانده است که از وزن تفعّل گرفته و تای تفعّل را بزای تبدیل کرده چون هر دو -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۴۷۱] از سر زبان تلفّظ می‌شوند و باصطلاح قریب المخرج هستند. ابو عمرو گفته است: اینکه قرائت ضعیف است چون تزکّی از وزن تفعّل بمعنی زکات دادن است و موسی فرعون را باین کار دعوت نکرد و بهتر قرائت با تخفیف است بمعنی زکا و طهارت و پاکی و اسلام که فرعون را از پلیدی کفر دعوت بآن کرد. مجمع: اینکه گونه سخن و اینکه آیه دعوتی است با نرمی و مهربانی یعنی آیا دلت می‌کشد به اینکه که سر سپرده و شایسته و پاک باشی! «الآيَةَ الكُبرى» ۲۰ کشف: ۱- یعنی عصا که اژدها شد ۲- گفته‌اند ید بیضای موسی بود ۳- ممکن است همه‌ی نشانه‌های خداوندی و معجزات موسی باشد. و معنی «فَأَراه» در اوّل آیه ممکن است از سوی خدا باشد یعنی خدا باو نشان داد و ممکن است از موسی باشد یعنی نمایش داد. -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۱۷۱-۱۸۲ «ثُمَّ أَدبَرَ يَسعى» ۲۲ فخر: ۱- یعنی چون اژدها دید ترسید و پشت کرد و شتاب برفتن نمود ۲- پشت بموسی کرد و کوشش در شکست او. -قرآن-۱-۲۴ ۳- شاید اینکه جمله بمعنی «اقبل یسعی» باشد یعنی بکوشش پرداخت، و چون برای فرعون توصیف با قبل زیادی است چون کار او ادبار است نه اقبال از اینکه روی توصیف باد بر شده است. «أَنَا رَبُّكُمُ الأَعلى» ۲۴ ابو الفتوح: ۱- یعنی جز من خدائی نیست. -قرآن-۱-۲۸ ۲- بتها خدای شما هستند و من خدای آنها ۳- بزرگان و فرماندهان ارباب شما هستند و من خدای همه‌ی شما و آنها. فخر: قاضی گفته است: پس از آنکه فرعون عصا را دید که مار شد و بیچاره‌اش کرد نباید چنین سخنی می‌گفت چون پس از خواری و بیچارگی چگونه مناسب است کسی بگوید: من بالاترین خدای شما هستم پس معلوم می‌شود در آن هنگام خرد خود ز دست داده و دهشت زده بود که چنین سخنی گفت و خود نمی‌فهمید چه می‌گوید. تفسیر حسینی: امام قشیری- قدّس سرّه- در لطایف آورده که ابلیس [صفحه ۴۷۲] اینکه سخن شنید و گفت: مرا طاقت اینکه کلام نیست من دعوی آن خیریّت کردم بر آدم اینکه همه بلا بمن رسید او که چنین لافی می‌زند تا کار او بکجا رسد! شیخ رکن الدّین علاء الدّوله- قدّس سرّه- فرموده که وقتی مرا حال گرم شد بزیارت حسین منصور حلّاج رفتم چون مراقبه کردم روح او را در مقامی عالی یافتم از علّیین مناجات کردم که خدایا اینکه چه حال است که فرعون «أَنَا رَبُّكُمُ الأَعلى» گفت و منصور «انا الحق» هر دو یک دعوی کردند، و روح حسین در علّیین است و روان فرعون در سجّین! مرا ندا رسید که فرعون بخود بینی در افتاد و همه خود را دید و ما را گم کرد و حسین همه ما را دید و خود را گم کرد پس در میان دعوی‌شان فرق بسیار است. -قرآن-۴۳۰-۴۵۷ مثنوی در دفتر پنجم ذیل عنوان: هر که را آینه‌ی یقین باشد || گرچه خود بین خدای بین باشد چنین گفته است: گفت معشوقی بعاشق ز امتحان || در صبوحی کای فلان بن فلان مر مرا تو دوستداری ای عجب || یا که خود را باز گوی ای بو الکرب گفت: من در تو چنان فانی شدم || که پرم من از تو از سر تا قدم بر من از هستی من جز نام نیست || در وجودم جز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تو ای خوش کام نیست همچو سنگی کو شود کلّ لعل ناب || پر شود او از صفات آفتاب وصف آن سنگی نماند اندر او || پر شود از وصف خود او پشت و رو بعد از آن گر دوست دارد خویش را || دوستیّ خود بود آن، ای فتی خواه خود را دوست دارد لعل ناب || خواه یا او دوست دارد آفتاب اندرین دو دوستی خود فرق نیست || هر دو جانب جز ضیاء شرق نیست تا نشد او لعل خود را دشمن است || زان که یک من نیست اینجا دو، منست زان که ظلما نیست سنگ ای با حضور || هست ظلمانی حقیقت ضد نور خویشتن را دوست دارد کافر است || ز آنکه او منّاع شمس اکبر است [صفحه ۴۷۳] پس نشاید که بگوید سنگ: انا || کو همه تاریکی است اندر فنا گفت فرعونی انا اللّه گشت پست || گفت منصوری انا الحقّ و برست آن انا را لعنهٔ اللّه در عقب || وین انا را رحمت اللّه ای محبّ ز آنکه او سنگ سیه بد اینکه عقیق || آن عدوی نور بود و اینکه عشیق اینکه أنا هو بود در سرّ ای فضول || ز اتّحاد نور نز راه حلول جهد کن تا سنگیت کمتر شود || تا بلعلی، سنگ تو انور شود روح البیان: عارفی گفت: هیچ آفریده‌ای باندازه‌ی آدمی دعوی کمال نکرد که او گفت: از خدای شما برترم و ابلیس از آن خودداری کرد و گفت: «إِنِّی أَخافُ اللّه» از خدا می‌ترسم و چیزی که شایسته‌ی آن نبود نگفت چون او بر سوی جلال حقّ بود در برابر فرشته که بر سوی جمال بود و بس و اینکه آدمی است که از دو سوی جمال و جلال آفریده شده است. و در پرسشهای حکمت آمیز آمده است: اگر گویند چرا ابلیس ملعون شد با اینکه دعوی خدائی نکرد و فرعون دعوی خدائی کرد و ملعون نامیده نشد! جواب اینکه است: نیّت ابلیس بدتر از فرعون بود چون او اوّل مخالفت و دو دستگی درست کرد بگفتار و کردار و اندیشه‌ی دل خود و دیگران پس از او دعوی خدائی کردند و سرکشی و مخالفت بوسوسه‌ی ابلیس و او یک راست با خداوند رو برو شد و اعتراض کرد ولی فرعون با موسی رو برو شد و با واسطه بود و گاه زاری کرد و بگناه خود اعتراف کرد و ابلیس هرگز خود را گناهکار نشمرد و زاری ننمود پس وجود او نماینده‌ی گمراهی و سرگردانی است بخودی خود که میانجی در کارش نیست. -قرآن-۱-۲۶ «نَکالَ الآخِرَةِ وَ الأُولی» ۲۵ طبری: ۱- مقصود از «نَکالَ الآخِرَةِ» سزای سخن دوّم او است «أَنَا رَبُّکُم» و «نکال الاولی» سزای سخن اوّل او است «ما عَلِمتُ لَکُم مِن إِلهٍ غَیرِی» و از سخن اوّل او تا سخن دوّم چهل سال گذشت ۲- مقصود از آخرت و اولی گرفتاری بدنیا و آخرت است ۳- سزای کفر و نافرمانی باوّل و دعوی «أَنَا رَبُّکُم- الخ» بآخر ۴- مقصود سزای کارهای -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۵۹-۷۸-قرآن-۱۰۷-۱۲۵-قرآن-۱۷۲-۲۱۲-قرآن-۳۶۹-۳۸۶ [صفحه ۴۷۴] نخستین و واپسین او است. «فِی ذلِکَ لَعِبرَةً» ۲۶ روح البیان: خردمند کسی است که از سرنوشت دیگران پند گیرد: -قرآن-۱-۲۴ چو بر گشته بختی در افتد ببند || از او نیک بختان بگیرند پند تو پیش از عقوبت در عفو کوب || که سودی ندارد فغان زیر چوب بر آر از گریبان غفلت سرت || که فردا نماند خجل در برت مجمع: وابستگی داستان موسی بآیات گذشته از اینرو است که دلداری پیغمبر باشد در برابر گفتار منکرین و نوید پیروزی آن حضرت و هم یادآوری اعراب برای پند از سرنوشت مخالفین پیغمبران و آنچه بر سر فرعون آمد. «وَ الأَرضَ بَعدَ ذلِکَ دَحاها» ۳۰ طبری: ۱- بعضی گفته‌اند: - قرآن-۱-۳۴ یعنی پس از آفرینش آسمان، زمین درست شد ۲- «بَعدَ ذلِکَ» یعنی «مع ذلک» و مقصود اینکه است که زمین با آسمان آفریده شد. مثل «عُتُلٍّ بَعدَ ذلِکَ زَنِیمٍ» یعنی مع ذلک و مثل اینکه می‌گویند «انت احمق و انت بعد ذلک لئیم» یعنی با اینکه بی‌خرد هستی فرومایه‌ای. اعمش گفته است که مجاهد چنین قرائت می‌کرد «و الارض عند ذلک دحاها» یعنی باین هنگام زمین بگسترد. -قرآن-۵۳-۶۷-قرآن-۱۵۰-۱۸۲ ۳- اینکه آیه نمی‌فهماند که آفرینش زمین پس از آسمان بوده است چون معنی دحو گستردن است پس ممکن است که زمین بوده است و از پس آفرینش آسمان گسترده شده باشد. میرزا ابو الحسن شعرانیّ در پاورقی مجمع: در زبان عرب کلمه‌ی «ارض» کره زمین نیست بلکه همین همواری گسترده‌ی بزیر پا را عرب ارض می‌گوید، پس شاید با آسمان کره‌ای آفریده شده که شایسته‌ی زندگی نبوده چون همگی آب یا چیزی گداخته بوده و اندک‌اندک اینکه پوسته‌ی بنام زمین پیدا شده که عرب ارض و صعید می‌گوید و شاید اوّلین قسمت نمودار بشکل خاک و زمین در وسط- های برّ قدیم بوده است که زمین مکّه باشد چون در ۲۱ درجه و ۴۰ دقیقه [صفحه ۴۷۵] عرض جنوب و شمالی است که حدود نصف فاصله است از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عرض ده درجه جنوبی تـا پنجاه درجه‌ی شـمالی. «فَأَمّا مَن طَغی- الـخ» ۳۷ کشف الاسـرار ای مسـکین تغافل امروز تغابن فردا است. پیرایه‌ای در پیش تو نهاده‌اند و سرمایه‌ای در دست تو داده پیرایه نفس تو است و سرمایه نفس تو نفس را در کاردار و نفس را ضایع مگـذار. اینکه را عمـارت کن و بـدان تجـارت کن تـا فردا از اینکه تجـارت سود هـا بینی که نیکو گفته آن جوانمرد که اینکه شـعر گفت: -قرآن-۱-۲۰ گر امروزم دریـن منزل تـو را حـالی زیـان باشـد || زهی سـرمایه و سـودا که فردا زین زیـان بینی ور از میـدان شهوانی سوی ایوان عقل آئی || چو کیوان در میان خود را بهفتم آسمان بینی و گر ز ین حضرت قدسی خرامان گردی از عزت|| ز دار الملـک ربّـانی جنیبتهـا روان بینی عبـد الملک مروان خلیفه‌ی روزگار بود و بو حازم امام، زاهـد وقت بود از وی پرسـید که یا حازم فردا حال و کار ما چون خواهـد بود! گفت: اگر قرآن میخوانی قرآن تو را جواب می‌گوید: گفت: کجا می‌گوید! گفت: «فَأَمّا مَن طَغی وَ آثَرَ الحَیـاةَ الـدُّنیا فَإِنَّ الجَحِیمَ هِیَ المَأوی وَ أَمّا مَن خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفسَ عَنِ الهَوی فَإِنَّ الجَنَّةَ هِیَ المَأوی» بـدانکه در دنیا هر نفسی را آتشی است که آن را آتش شهوت گویند و در عقبی آتشی است که آن را آتش عقوبت گویند. -قرآن-۲۳۲-۴۱۹ هرکه امروز بآتش شهوت سوخته گردد فردا بآتش عقوبت رسد لا محاله و هر که امروز بآب ریاضت و مجاهدت آتش شهوت را بنشاند فردا بآب رحمت و نور معرفت آتش عقوبت را بنشاند. همچنین در دنیا در دل هر مؤمن بهشتی است که آنرا بهشت عرفان گوینـد و در عقبی بهشتی است که آن را بهشت رضوان گویند. هر که امروز در دنیا بهشت عرفان بطاعت و عبادت و جهد عبودیت آراسته دارد [صفحه ۴۷۶] فردا به بهشت رضوان رسـد اینکه است که ربّ العـالمین گفت «فَإِنَّ الجَنَّةَ هِیَ المَأوی». -قرآن-۶۸-۱۰۳ روح البیان: در فصول است که اینکه آیه برای کسـی است که سـبب گناهی فراهم باشـد و او خودداری کند. شـعر: گر نفسـی نفس بفرمان تو است || شـبهه میاور که بهشت آن تو است نفس کشد هر نفسی سوی پست || هر که خلافش نفسی زد برست «فِیمَ أَنتَ مِن ذِکراها» ۴۳ مجمع: ۱- یعنی «ما انت فی شیء من علمها و ذکرها» چیزی از آن رستاخیز نمی‌دانی ۲- آنچه مربوط به پیغمبری تو است با اینکه مطلب وابستگی ندارد چون تو جز دستور بدعوت مردم چیزی نداری و ندانی ۳- نقل سخن کافران است که گفتند: تو پیوسته به یـاد آن هستی پس کی خواهـد بود! -قرآن-۱-۲۹ «إِلی رَبِّکَ مُنتَهاهـا» ۴۴ مجمع: ۱- پایان کار رسـتاخیز بسوی خداوند است ۲- علم برستاخیز بسوی خدا منتهی میشود و کس جز او از آن خبر ندارد. -قرآن-۱-۲۷ «ضُحاها» ۴۶ فخر: یعنی روشنی شب و اینکه درست نیست پس اضافه کلمه‌ی «ضـحی» بضمیر «عَشِیَّةً» بیکی از سه روی باشد ۱- هاء و الف برای رابط سخن است و زیادی و معنی نـدارد و جمله چنین معنی می‌شود: نمانده‌اند جز باندازه‌ی تیرگی شبی و روشـنی روزی ۲- مقصود از «ضُحاها» روشنی روز آن شـب اسـت و مثـل اینکه است که گفته شـده است: «ضـحی یومهـا» ۳- منـاسب اینکـه اسـت که روز قبـل از شب را گوینـد پس «ضُـحاها» یعنی روشـنی کـه پیش از آن شـب اسـت. -قرآن-۱-۹-قرآن-۹۰-۱۰۱-قرآن-۲۸۷-۲۹۵-قرآن-۴۴۵-۴۵۳ مجمع: در کلمات «مُنـذِرُ ... وَ الجِبال» اختلاف قرائت در اعراب است و «لِمَن یَری» با تاء بصورت خطاب خوانـده شـده است. -قرآن-۱۹-۲۷-قرآن-۳۲-۴۵-قرآن-۸۱-۹۵ سخن ما: ۱- آیت ۳۵ «یَومَ یَتَذَکَّرُ- الـخ» نشـانه است که برای آدمی پس از مرگ یک گونه هستی و مانـدگاری است غیر از آنچه در اینکه جهان است -قرآن-۲۳-۴۲ [صفحه ۴۷۷] چون کلمه‌ی «سَعی» بمعنی کار و کوشش است و جمله‌ی «ما سَعی» یعنی آنچه کار و کوشـش او بوده است. و خوب روشن است که نیروی یاد داشـتن و بیاد آوردن آدمی در دوران زندگی نه بآن اندازه است که آنچه کار و کوشـش کند به یادش بماند و از اینروی مردم برای ضـعف اینکه نیروی خود مثلی دارند که میگوینـد بخاطر ندارم دیشب چه خورده‌ام. پس بیاد آمدن هر چه انسان کرده است با اینکه ساختمان بدنی و مغز و رگ و پیوند نخواهد بود بلکه یک نموداری برتر از اینکه مواد بدنی ناتوان خواهد داشت که زمان و حوادث آن در آن اثر ندارد و فراموشی و از یاد رفتن ممکن نباشـد و اگر با همین مغز و عضـله و پیوند بخواهد بیاد آرد پنداری است بیهوده و ناممکن. و نیز کلمه‌ی «یَوم» کنایه از آینـده‌ی نامحدودی است که با آنچه ما روز و مقیاس زندگی داریم هیچگونه تناسبی ندارد چنانکه «الطَّامَّةُ الکُبری» در آیت جلو و آیـاتی چنـد که از خرابی آسـمان و تیرگی مـاه و خورشـید و سـتارگان خبر داده است دلیل یقینی است بر اینکه کلمه «یَوم» لفظی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است برای آشنائی شنوندگان و حقیقت آن تا زنده‌ایم قابل فهم ما نیست ۲- آیت ۴۴ «إِلی رَبِّکَ مُنتَهاها» شاید اشاره باین باشد که چون انسان موجودی است وابسته بزمان که نشود از آن جدا شود و در اینکه آیه پایان روز موعود یا پدیداری آن بخداوند وابسته شده است پس سر انجام انسان و روز موعود او و پایان دوران زندگی مادّی و زمانی او عالم خداوندی است که اصل اینکه جهان مادی است و مغز و لطیفت و رقیقت و حقیقت اینکه باشد پس آنچه نتیجه‌ی ماده و زمان است نابود می‌شود و آنچه از عالم ربانی است میماند. -قرآن-۱۴-۲۱-قرآن-۵۷-۶۷-قرآن-۷۳۲-۷۴۰-قرآن-۸۵۶-۸۷۸-قرآن-۱۰۱۶-۱۰۲۴-قرآن-۱۱۲۵-۱۱۵۱

سوره عبس

اشاره

- ۸۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره عبس [۸۰]: آیات ۱ تا ۴۲]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ عَبَسَ وَ تَوَلّی [۱] أَن جاءَهُ الأَعمی [۲] وَ ما یُدرِیکَ لَعَلَّهُ یَزَّکّی [۳] أَو یَذَّکَّرُ فَتَنفَعَهُ الذِّکری [۴] -قرآن-۱-۱۳۲ أَمّا مَنِ استَغنی [۵] فَأَنتَ لَهُ تَصَدّی [۶] وَ ما عَلَیکَ أَلّا یَزَّکّی [۷] وَ أَمّا مَن جاءَکَ یَسعی [۸] وَ هُوَ یَخشی [۹] - قرآن-۱-۱۳۹ فَأَنتَ عَنهُ تَلَهّی [۱۰] کَلّا إِنَّها تَذکِرَةٌ [۱۱] فَمَن شاءَ ذَکَرَهُ [۱۲] فِی صُحُفٍ مُکَرَّمَةٍ [۱۳] مَرفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ [۱۴] -قرآن-۱-۱۴۳ بِأَیدِی سَفَرَةٍ [۱۵] کِرامٍ بَرَرَةٍ [۱۶] قُتِلَ الإِنسانُ ما أَکفَرَهُ [۱۷] مِن أَیِّ شَیءٍ خَلَقَهُ [۱۸] مِن نُطفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ [۱۹] -قرآن-۱-۱۵۸ ثُمَّ السَّبِیلَ یَسَّرَهُ [۲۰] ثُمَّ أَماتَهُ فَأَقبَرَهُ [۲۱] ثُمَّ إِذا شاءَ أَنشَرَهُ [۲۲] کَلّا لَمّا یَقضِ ما أَمَرَهُ [۲۳] فَلیَنظُرِ الإِنسانُ إِلی طَعامِهِ [۲۴] -قرآن-۱-۱۸۲ أَنّا صَبَبنَا الماءَ صَبًّا [۲۵] ثُمَّ شَقَقنَا الأَرضَ شَقًّا [۲۶] فَأَنبَتنا فِیها حَبًّا [۲۷] وَ عِنَباً وَ قَضباً [۲۸] وَ زَیتُوناً وَ نَخلاً [۲۹] -قرآن-۱-۱۵۳ وَ حَدائِقَ غُلباً [۳۰] وَ فاکِهَةً وَ أَبًّا [۳۱] مَتاعاً لَکُم وَ لِأَنعامِکُم [۳۲] فَإِذا جاءَتِ الصّاخَّةُ [۳۳] یَومَ یَفِرُّ المَرءُ مِن أَخِیهِ [۳۴] -قرآن-۱-۱۶۲ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ [۳۵] وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ [۳۶] لِکُلِّ امرِئٍ مِنهُم یَومَئِذٍ شَأنٌ یُغنِیهِ [۳۷] وُجُوهٌ یَومَئِذٍ مُسفِرَةٌ [۳۸] ضاحِکَةٌ مُستَبشِرَةٌ [۳۹] - قرآن-۱-۱۷۸ وَ وُجُوهٌ یَومَئِذٍ عَلَیها غَبَرَةٌ [۴۰] تَرهَقُها قَتَرَةٌ [۴۱] أُولئِکَ هُمُ الکَفَرَةُ الفَجَرَةُ [۴۲] -قرآن-۱-۱۱۰ [صفحه ۴۷۸] معنی لغات: «یَزَّکّی» از وزن تفعّل است که یتزکّی باشد یعنی شایسته و پاک میشود، فزون میشود، صدقه میدهد. «صُحُفٍ» جمع صحیفه به معنی کاغذ نوشته، ورقه‌ی کتاب. «قَضباً» جمع قضبه، گیاهی که تر و تازه چیده و خورده میشود چون سبزیها و در فارسی با کلمه‌ی تره‌بار مناسب است، هر- درخت دراز شاخه که شاخه‌های آن بهر سوی رود. «غُلباً» جمع اغلب، باغ پر درخت. «أَبًّا» گیاه چه خشک چه تازه، «قَتَرَةٌ» گرد و غبار. و تقتیر دود کردن پشکل شتر در بیابان تا شکار بوی شکارچی را در نیابد. «ترهق» از -قرآن-۱۳-۲۴- قرآن-۱۲۳-۱۳۲-قرآن-۱۸۴-۱۹۲-قرآن-۳۶۹-۳۷۷-قرآن-۴۰۵-۴۱۳-قرآن-۴۴۰-۴۵۰ [صفحه ۴۷۹] مصدر رهق بفتح اوّل و دوّم بمعنی سبکی، ستم، زشتکاری، دروغ، شتاب. جهت نزول: طبری: گروهی از بزرگان قریش نزد پیغمبر بودند و آن حضرت کوشش داشت که آنها را مسلمان کند عبد اللّه بن امّ مکتوم که مرد کوری بود و عصاکش او میدید که گروهی نزد پیغمبر هستند و اشاره میفرمود که نیاید ولی او نمی‌دید و عصاکش خود را وادار می‌کرد بجلو رفتن و پیغمبر ناراحت شد و روی درهم کشید و پشت باو کرد و با آنها که آنجا بودند بسخن پرداخت و از سخن او که می‌گفت: از آنها که خدا بتو یاد داده بمن بیاموز دلگیر شد. و چون آن انجمن پراکنده شدند و پیغمبر خواست نزد خانواده‌ی خود باشد چشمهای آن حضرت جمع شد و سرش سنگین و حال وحی او را گرفت و اینکه آیات نازل شد «عَبَسَ وَ تَوَلّی- الخ» و إبن زید گفت: در آن روزگار می‌گفتند: اگر پیغمبر می‌خواست چیزی از آنچه باو وحی میشد از مردم پوشیده بدارد البتّه اینکه آیات را که بر ضررش بود برای مردم نمی‌خواند. -قرآن-۶۶۴-۶۸۴ ترجمه:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بنام بخشنده خدای مهربان بفرمانبران ۱ چهره بر هم کشید و روی بگرداند ۲ که آن کور نزد او آمد ۳ لکن تو چه دانی که شاید او پاکیزه کسی شود ۴ یا بیاد حقّ باشد وزان سودی برد! ۵ و اگر بی‌نیازی بود ۶ روی باو کنی ۷ با اینکه باری بر دوشت نبود گر او حق پذیر نشود ۸ و چون کسی بسوی تو آید و کوشش کند ۹ و بدل ترسی داشته باشد ۱۰ تو از او بدیگری پردازی ۱۱ ولی نه چنین کن چه اینکه قرآن و سخنان یادآوری است و رهبری ۱۲ پس آنکه خواهد بیاد حقّ باشد، یادآورش شود ۱۳ چه که اینکه نامه در گرامی نبشته‌هائی است ۱۴ بلند پایه و پاک ز هر ناروا ۱۵ بدست نمایندگان ۱۶ بزرگوار و نکوکار [حقّ رسیده پس] ۱۷ مرگ بر آدمی که چه کافر است و ناسپاس [مگر نداند] ۱۸ ز چه او را خدا آفرید! ۱۹ ز مایه‌ای آفرید که باندازه‌اش کرد ۲۰ وز آن پس راه زندگیش آسان نمود ۲۱ و آنگاه بمیراند و بگورش کرد ۲۲ و از اینکه پس چو خواهد او را ز گور در آورد ۲۳ ولی آنچه خدا باو فرمان [صفحه ۴۸۰] داد انجام نداد ۲۴ البتّه باید بنگرد و [پند گیرد] که خوراکش از کجا است! ۲۵ همانا ما [خداوند شما] ز بالا آب فراوان بریختیم ۲۶ و پس زمین بدرستی بشکافتیم ۲۷ تا در آن دانه برویاندیم ۲۸ و انگور و تره‌بار ۲۹ و زیتون و خرما ۳۰ و بستانهای ستبر درخت ۳۱ و دگر میوه و گیاه ۳۲ تا سود شما و چهار- پایان‌تان بود [پس بسرانجام خود بیندیشید] ۳۳ که چون آن سخت فریاد آید ۳۴ روزی بود که مرد از برادر خود گریزد ۳۵ و هم ز مادر و پدر ۳۶ و زن و فرزندش ۳۷ چه بآن روز هر یک‌شان را کاری بود که پروای دیگرش نبود ۳۸ به آن روز است که چهره‌هائی روشن بود ۳۹ و خندان و شادان ۴۰ و چهره‌هائی هم گرد اندوه گرفته ۴۱ که گوئی دود بر آن نشسته ۴۲ چنین کسان کافر بوند و بدکار. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره را سوره‌ی سفره نیز می‌نامند و بمکه نازل شده است و بحساب کوفیها و حجازیها چهل و دو آیه است و مردم بصره چهل و یک آیه و مردم شام و مدینه چهل آیه دانسته‌اند که بعضی «الی طعامه» و بعضی «لِأَنعامِکُم» و بعضی «جاءَتِ الصَّاخَّةُ» را آخر آیه ندانسته‌اند. -قرآن-۲۵۱-۲۶۶-قرآن-۲۷۵-۲۹۶ صافی: سوره الاعمی نوشته است. تنویر المقباس: سوره یذکر فیها الأعمی. «عَبَس- الخ» ۱ مجمع: سیّد مرتضی گفته است اینکه آیه هیچ نشان نمی‌دهد که اینکه سخن با پیغمبر باشد و اینکه کار از آن حضرت بوده بیش از یک آگاهی از کار کسی نیست که نام آن‌کس هم آشکار نشده است با اینکه نشانه هست که مقصود غیر پیغمبر است چون روی ترش کردن و پشت به فقیر کردن و روی بسرمایه‌دار آوردن از اخلاق پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نبوده تا او چنین کند و جلوش را بگیرند که دیگر نکند. و از امام صادق علیه السّلام نقل است: مردی از بنی امیه نزد پیغمبر بود عبد اللّه بن امّ مکتوم آمد و آن مرد که او را دید از او بدش آمد و خود را فراهم کرد و روی درهم کشید و آیه برای آن اموی آمد. بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۹ کار آن مرد کور از ادب دور بود و پیغمبر برای تربیت او روی ترش کرد و گوش [صفحه ۴۸۱] بسخن او نداد. و از امام صادق علیه السّلام نیز نقل شده است: هرگاه پیغمبر عبد اللّه بن امّ مکتوم را میدید میفرمود: مرحبا مرحبا که هرگز خداوند مرا برای تو سرزنش نخواهد کرد و آن اندازه باو مهربانی می‌کرد که او شرمنده می‌شد و خودداری می‌کرد از حضور پیغمبر. و کلمه‌ی «أن جاءَه» «أن جاءَه» با الف کشیده خوانده‌اند تا بصورت مخفّف استفهام انکاری باشد ألا ان جاءه یعنی آیا اگر آمد. -قرآن-۳۰۵-۳۱۹-قرآن-۳۲۰-۳۳۴ «لَعَلَّهُ یَزَّکّی» ۳ کشف: ۱- یعنی شاید که بخواهد بوسیله نکوکاری و آنچه از تو یادگیرد پاک شود ۲- یعنی یتزکّی من الذّنوب شاید که از گناهان پاک شود. -قرآن-۱-۲۳ «فَتَنفَعَه» ۴ مجمع: با رفع قرائت شده است که عطف بر جلو باشد و با نصب خوانده‌اند تا جواب بعد از فاء باشد. -قرآن-۱-۱۵ «مَنِ استَغنی» ۵ مجمع: یعنی کسی که در میان مردم خود بزرگ است و سرمایه‌دار است. - قرآن-۱-۱۷ کشف: یعنی در نزد خود خویشتن را از خدا بی‌نیاز داند چون پیروی شیطان می‌کند. و هر که یکتاپرست نشد و نیازمندیهای خود بخدا نبرد او خود را از خدا بی‌نیاز دانسته است. إبن عبّاس گفته است: یعنی برای سرمایه‌ای که دارد خود را از خدا و ایمان بی‌نیاز می‌داند. نیشابوری: نقل است که پس از اینکه آیه پیغمبر نه روی بفقیری ترش کرد و نه با سرمایه‌داری متوجه شد و در اینکه گرداندن سخن از غایب بشخص حاضر و به اصطلاح در التفات از غیبت بخطاب سختگیری و ناپسندی بیشتری است چنانکه از تقصیر کاری که حاضر است بدگوئی می‌کنند و آنگاه روی بخودش می‌کنند به سرزنش او می‌پردازند تا بیشتر بر او

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سخت آید. گفته‌اند: در کلمه‌ی «الأعمی» نیز انکاری است بر آن حضرت چون برای کور مهربانی و گرمگیری مناسبتر است در نزد مردم خوشرفتار تا ترش روئی و کم مهری. و اگرچه نظر پیغمبر به مسئله‌ی -قرآن-۴۱۷-۴۲۷ [صفحه ۴۸۲] بزرگتر و ارزنده‌تر بود که قریش را مسلمان کند تا همه مسلمان و آسوده شوند. لکن چون نظر بدلجوئی فقرا و بی‌اعتنائی بسرمایه‌داران بود اینرا به اخلاص و رضای حقّ نزدیکتر دانستند. با اینکه هدایت اینکه مرد کور و بهره‌مندی او از پیغمبر معلوم بود چون او خود پی آن آمده بود ولی قریش با بدبینی و مسخره آمده بودند و هدایت‌شان دور می‌نمود و دست از یقینی برداشتن برای گمان بدیگری دور از حزم و احتیاط است و از اینروی گفته شد «ما یُدرِیکَ لَعَلَّه- الخ» و بعضی گفته‌اند: های «لَعَلَّه» برای کافران است یعنی از کجا دانستی آن کافر که روی باو داشتی پاک و پند پذیر می‌شود! پس از آن بر تصریح به کار افزوده شد باین جمله «أَمّا مَنِ استَغنی- الخ». -قرآن-۳۹۸-۴۲۲-قرآن-۴۵۵-۴۶۷-قرآن-۶۲۷-۶۴۸ «فَأَنتَ لَهُ تَصَدّی» ۶ طبری: مقصود عبّاس بن عبد المطّلب است که با او برخورد می‌کرد بامید مسلمانی او یا عتبهٔ بن ربیعه و شیبه و غیره بوده‌اند که پیغمبر امید مسلمانی آنها داشته است. -قرآن-۱-۲۶ فخر: یعنی تو روی باو می‌آوری و دلت بسوی او است و اینکه کلمه مشتقّ است از «تصدّی فلان لفلان» یعنی برخورد باو کرد و بدنبال و طلب و جستجوی او بود. و اینکه کلمه با تشدید صاد که تا با آن مشدد شود قرائت نموده‌اند و نیز بضمّ تاء بصیغه‌ی مجهول خوانده شده است یعنی تو در معرض جستجوی آن غنی قرار می‌گیری و خوانده و مطلوب او می‌شوی. «هُوَ یَخشی» ۹ فخر: ۱- از خدا می‌ترسد که در انجام وظیفه کوتاهی کند ۲- با ترس از کفّار نزد تو می‌آید ۳- چون کور است و نمی‌بیند با ترس و رنج می‌آید. -قرآن-۱-۱۴ «تَلَهّی» ۱۰ مجمع: از امام باقر نقل است که بصیغه‌ی مجهول قرائت فرموده تا معنی چنین باشد: سرمایه‌داران تو را از دیگران بر می‌گردانند و رو گردان از آنها می‌کنند. -قرآن-۱-۱۱ «کَلّا إِنَّها- الخ» ۱۱ کشف: ۱- یعنی دیگر چنین مکن که از فقیر -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۴۸۳] بسرمایه‌دار رو آری ۲- درست است که اینکه سوره با اینکه آیات ۳- خبردار باش که اینکه سوره با اینکه آیات و بمعنی اوّل کلمه‌ی «کَلّا» دنباله‌ی سخن اوّل است و بدو معنی دیگر آغاز جمله است. -قرآن-۱۵۴-۱۶۱ فخر: ممکن است ربط اینکه آیات بجلو از دو جهت باشد: ۱- اینکه یادآوری احترام فقیر و چشم نداشت بسرمایه‌دار در لوح محفوظ به وسیله‌ی ملائکه‌ی مقرّبین ثبت است ۲- با چنین قرآن که بدست ملائکه در لوح محفوظ پایدار است تو را نیازی نیست که از فقیر روی بگردانی و بسرمایه‌دار امیدوار باشی. «فِی صُحُفٍ» ۱۳ مجمع: ۱- إبن عبّاس گفته است: مقصود از صحف کتابهای ارزنده‌ی به پیشگاه خداوندی است که لوح محفوظ باشد ۲- مقصود کتابهای پیغامبران است که اینکه یادآوریها در آن کتابها نیز بوده است مثل «إِنَّ هذا لَفِی الصُّحُفِ الأُولی». -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۲۴۱-۲۸۰ «مُطَهَّرَةٍ» ۱۴ کشف: ۱- یعنی چنان پاک است که جز پاک کسی آنرا نپساید ۲- پاک است از دسترس کافران ۳- پاک است از آنکه جز کلام حق در آن گنجانده شود ۴- پاک است از دروغ و ناسازگاری. -قرآن-۱-۱۴ «بِأَیدِی سَفَرَةٍ» ۱۵ طبری: ۱- إبن عبّاس گفت: یعنی در دست نویسندگان است ۲- قتاده گفت: یعنی در دست قاریها است و آنها که آنرا می‌خوانند ۳- إبن زید گفته است: یعنی ملائکه که شماره‌ی کارهای مردم را دارند. -قرآن-۱-۲۱ «ما أَکفَرَه» ۱۷ مجمع: ۱- بمعنی تعجّب است یعنی شگفت است از آدمی که با اینکه نشانه‌های یکتائی آفریننده چگونه او کافر شده است ۲- استفهام است یعنی با اینکه نعمت حقّ فراگیر است چه چیز موجب کفر آدمی شده است عبده: اینکه آیه برای مزید معرفت است که حقّ شناسی محتاج بیادآوری نیست بلکه در سرشت آدمی نهاده شده است که اگر به نعمتهای حقّ بدقّت -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۴۸۴] بنگرد و از خواسته‌های خود بگذرد، حقّ بچشم او روشن است و جز اراده‌ی خودش جلوگیری از اقرار بحق ندارد. «ثُمَّ السَّبِیلَ یَسَّرَه» ۲۰ ابو الفتوح: ۱- یعنی راه برون شدن از شکم مادر بر او آسان کرد ۲- راه جدائی درست و نادرست برای او آسان کرد. -قرآن-۱-۳۲ «أَنّا صَبَبنَا» ۲۵ مجمع: با فتح همزه نیز خوانده‌اند تا بدل از کلمه‌ی طعام آیت جلو باشد. -قرآن-۱-۱۷ «فاکِهَةً وَ أَبًّا» ۳۱ کشف: اب آن گیاه است که آدمی نکاشته و چهار- پایان می‌خورند ۲- فاکهه میوه‌ی تازه است و «اب» میوه‌ی خشک است. از ابو بکر معنی «اب» را پرسیدند او جواب نداد و گفت: چگونه روی زمین و زیر آسمان باشم که بتوانم ندانسته در کلام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خدا چیزی گویم! و نیز عمر گفت: ما را جلو گرفته‌اند که خود را وادار بگفتاری کنیم. و در معنی «اب» سخنی نگفت و گفت آنچه از کتاب خدا آشکار است دنبال کنید و آنچه نمی‌دانید رها کنید. -قرآن-۱-۲۱ «لِكُلِّ امرِئٍ مِنهُم» ۳۷ ابو السعود: یعنی هر یک از برادر و پدر و مادر و زن و فرزند را کاری باشد و گرفتارند. -قرآن-۱-۲۷ «شَأنٌ يُغنِيهِ» ۳۷ مجمع: با فتح یاء و عین بی‌نقطه خوانده‌اند و معنی چنین می‌شود: هر کسی را کاری است پرداخته بآن که مشغول داردش و نتیجه هر دو قرائت یکی است. -قرآن-۱-۱۹ تفسیر حسینی: در باب مشغولی قیامت شیخ فرید الدّین عطار قدس سره حکایتی منظوم دارد. نظم: کشتئی آورد در دریا شکست || تخته‌ای ز آن جمله بر بالا نشست گر به و موشی بر آن تخته بماند || کارشان با یکدگر پخته بماند نی ز گربه موش را روی گریز || نی ز موش آن گربه را چنگال تیز هر دوشان از هول دریای عجب || در تحیّر بازمانده خشک لب در قیامت نیز اینکه غوغا بود || یعنی آنجا نی تو و نی ما بود [صفحه ۴۸۵] ما: ۲۲- اختلاف مفسّرین را در ده آیت اوّل نقل کردیم که مقصود نقل کار پیغمبر [ص] و یادآوری آن حضرت است از چنان رفتار یا نقل کار مردی از بنی امیّه است و یا بگفته‌ی فیض در تفسیر صافی برای عثمان بوده است. و اگرچه آیت اوّل و دوّم نشانه ندارد از که سخن گفته شده است ولی از آیت سوّم ببعد چند کلمه بصورت خطاب آمده است و ظاهر است در اینکه روی سخن با خود پیغمبر است. بخصوص آیات ۵ و ۶ و ۷ که نمودار است روی سخن با آنحضرت است«۲۲» چون گفته شده است: تو روی بسرمایه‌دار داری با اینکه بر تو باکی نیست اگر او تربیت نشود و از پلیدی کفر پاک نگردد. و چون کسی جز پیغمبر مأمور راهنمائی نبوده است تا با سرمایه‌دار سخن بگوید و بر او اعتراض شود که بر تو باک نیست اگر آن مالدار تربیت نشود. معلوم می‌شود که اینکه سخن با خود پیغمبر بوده است که او روی بسرمایه‌دار داشته است و جهت نزول آیه که طبری نقل کرده است نزدیکتر بصحّت است.چون گفته شده است: تو روی بسرمایه‌دار داری با اینکه بر تو باکی نیست اگر او تربیت نشود و از پلیدی کفر پاک نگردد. و چون کسی جز پیغمبر مأمور راهنمائی نبوده است تا با سرمایه‌دار سخن بگوید و بر او اعتراض شود که بر تو باک نیست اگر آن مالدار تربیت نشود. معلوم می‌شود که اینکه سخن با خود پیغمبر بوده است که او روی بسرمایه‌دار داشته است و جهت نزول آیه که طبری نقل کرده است نزدیکتر بصحّت است. -پاورقی-۵۲۴-۵۲۶ ۲- چون اینکه سوره بمکّه نازل شده است و از قرینه‌ی سخن گفتن پیغمبر با سرمایه‌داران که گفته‌اند امیّهٔ بن خلف بوده است معلوم است نزول اینکه سوره در دوران اوّل بعثت بوده است که هنوز رابطه‌ی پیغمبر با اعراب سخت تیره نبوده است و بآشکار دشمنی نمی‌کردند. از اینکه جهت سوره با لحن اعتراض آغاز شده است تا بجهانیان اعلام باشد که اسلام با شخصیّت و نفوذ سرمایه‌داری کاری ندارد و اگر پیغمبر چنین امیدی داشته باشد از اینکه پس باید از آن دل بر گیرد که اینکه نهضت نو جنبش آدمیّت است و سر و کارش با دلها است و آن کور -قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ [صفحه ۴۸۶] !!! حقّ پرست در پیشگاه خداوند والاتر است از هزاران چشم بجاه و مال دوختگان که از دین و اجتماع بدورند و زندگی رای جز اندوخته و خود فروشی ندانند. در دنبال اینکه اعلام با کلمه «كَلّا» پیغمبر را خبردار کرد که دیگر چنین آرزو نکند و امید به هدایت صاحبان جاه و مال نبندد. پس از آن ارزش مقام قرآن نمودار شده است که سرمایه و دست‌آویز اینکه نهضت یگانه یادآوری است که پدیده‌ی عالم بالا است و رسیده از دست مقدّسات آفرینش و آنکه جویای راه حقّ باشد می‌باید دست بسوی آن دراز کند و بس. آنگاه آدمی را بآغاز و انجام شناسی رهبری کرده است تا باندیشه‌ی پیدایش خود باشد که چه بوده و چه شده است و چگونه زندگی می‌کنند و بکجا منزل خواهد کرد و سر- انجامش که پایان زندگی است یا روی خندان است یا خواری و بیچارگی. -قرآن-۲۰۷-۲۱۴

سوره تکویر

اشاره

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره التكوير [۸۱]: آيات ۱ تا ۲۹]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ إِذَا الشَّمسُ كُوِّرَت [۱] وَ إِذَا النُّجُومُ انكَدَرَت [۲] وَ إِذَا الجِبالُ سُيِّرَت [۳] وَ إِذَا العِشارُ عُطِّلَت [۴] -قرآن-۱-۱۳۰ وَ إِذَا الوُحُوشُ حُشِرَت [۵] وَ إِذَا البِحارُ سُجِّرَت [۶] وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَت [۷] وَ إِذَا المَوؤُدَةُ سُئِلَت [۸] بِأَىِّ ذَنبٍ قُتِلَت [۹] -قرآن-۱-۱۶۲ وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَت [۱۰] وَ إِذَا السَّماءُ كُشِطَت [۱۱] وَ إِذَا الجَحِيمُ سُعِّرَت [۱۲] وَ إِذَا الجَنَّةُ أُزلِفَت [۱۳] عَلِمَت نَفسٌ ما أَحضَرَت [۱۴] -قرآن-۱-۱۶۹ فَلا أُقسِمُ بِالخُنَّسِ [۱۵] الجَوارِ الكُنَّسِ [۱۶] وَ اللَّيلِ إِذا عَسعَسَ [۱۷] وَ الصُّبحِ إِذا تَنَفَّسَ [۱۸] إِنَّهُ لَقَولُ رَسُولٍ كَرِيمٍ [۱۹] -قرآن-۱-۱۶۳ ذِى قُوَّةٍ عِندَ ذِى العَرشِ مَكِينٍ [۲۰] مُطاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ [۲۱] وَ ما صاحِبُكُم بِمَجنُونٍ [۲۲] وَ لَقَد رَآهُ بِالأُفُقِ المُبِينِ [۲۳] وَ ما هُوَ عَلَى الغَيبِ بِضَنِينٍ [۲۴] -قرآن-۱-۱۹۶ وَ ما هُوَ بِقَولِ شَيطانٍ رَجِيمٍ [۲۵] فَأَينَ تَذهَبُونَ [۲۶] إِن هُوَ إِلّا ذِكرٌ لِلعالَمِينَ [۲۷] لِمَن شاءَ مِنكُم أَن يَستَقِيمَ [۲۸] وَ ما تَشاؤُنَ إِلّا أَن يَشاءَ اللّهُ رَبُّ العالَمِينَ [۲۹] -قرآن-۱-۲۱۸ [صفحه ۴۸۷] معنى لغات: «كُوِّرَت» پرتو خورشيد جمع و درهم پيچيده و نابود شد. -قرآن-۱۳-۲۴ «العِشارُ» جمع مفرد آن عشراء بمعنى شتر ماده است كه ده ماه يا هشت ماه از آبستن شدن آن گذشته باشد يا بدوران زائيدن باشد مثل زن نفساء كه در روزهاى اوّل بار نهادن و گرفتار عوارض آن است. «كُشِطَت» از مصدر كشط بفتح اوّل و سكون دوّم بمعنى پوشش چيزى را برداشتن مثل جل از روى اسب برداشتن و پوست شتر را كندن. «الخنس» جمع، مفرد آن خانس از مصدر خنس بفتح اوّل و سكون دوّم بمعنى كنار رفتن و عقب و دنبال ماندن و خود را جمع كردن. و بگفته‌ى قاموس بمعنى همه ستاره‌ها است يا سيّاره يا پنج ستاره‌ى زحل و مشترى و مرّيخ و زهره و عطارد و خنوس ستاره يعنى غروب كردن آن. «الكُنَّس» جمع، مفرد آن كانس بمعنى آهو كه بآغل و آرامگاه خود درون ميشود و جوار الكنّس بمعنى ستارگان است يا گاو وحشى و آهوى وحشى. «عَسعَس» شب تيره، شب برگزار شده، ابر بزمين نزديك. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۲۳۱-۲۴۱-قرآن-۶۷۰-۶۸۲-قرآن-۸۲۵-۸۳۵ ترجمه: بنام خداى بخشنده برايگان و مهربان بفرمانبران ۱ چو خورشيد تيره و نابود شد ۲ و ستارگان را فروغ نباشد ۳ و كوهها را بجنبش آورند ۴ و شتران آبستن را خريدار نماند ۵ و دوان به يک جاى فراهم شدند ۶ و دريا را موج بر آيد و درهم ريزد ۷ و هر كسى جفت هم آهنگ خود شود [تا بدان با بدان و نيكان به نيكان و جانها بتن پيوندد] ۸ و زنده بگوران را پرسند ۹ بكدام گناه‌شان كشتند! ۱۰ و كارنامه‌هاى آدميان بگشايند ۱۱ و آسمان بيكسو كنند ۱۲ و دوزخ را آتش افروزند ۱۳ و بهشت آماده و نزديک شود. ۱۴ هر كسى بداند چه فراهم دارد ۱۵ پس سوگند بستارگان پنهان و نمايان [صفحه ۴۸۸] ۱۶ بجايگاه خود روان ۱۷ و بشب تار ۱۸ و بامداد روشن ۱۹ كه قرآن از زبان فرستاده‌اى است بزرگوار و توانا ۲۰ به پيشگاه خداى عرش مقرب ۲۱ و درستكار و فرمانروا ۲۲ و نه اينكه همنشين شما ديوانه باشد ۲۳ چه او آن فرستاده‌ى حقّ در دشتى گشاده بآشكار بديد و [قرآن از او فرا گرفت پس] ۲۴ نه او را تهمتى بود كه پوشيده‌اى از شما نهان كند ۲۵ و نه سخنش ز ديو رجيم باشد. ۲۶ پس [شما ز محمّد و قرآن] بكجا رويد! ۲۷ كه آن جز يادآورى جهانيان و رهبرى نباشد ۲۸ البتّه براى هر كس از شما بخواهد براه راست رود ۲۹ كه خواست شما جز خواست پروردگار جهان نيست. سخن مفسّرين: مجمع: اينكه سوره ۲۹ آيت است و جمله بمكه آمده است و سوره‌ى تكوير و كورت مى‌نامند. طنطاوى: اينكه سوره بعد از سوره‌ى تبّت يدا نازل شده است. «بِسمِ اللّهِ» كشف الاسرار: مجنون بنى عامر، آن كار افتاده‌ى ليلى وقتى نقش نام ليلى بر ديوار ديد شيفته‌ى نقش نام ليلى شد هفت شبانه‌روز در مشاهده‌ى آن نبشته بنشست كه هيچ طعام و شراب نخورد. گفتند: اى مجنون هفت شبانه‌روز بى‌طعام و شراب چون بسر آورى! گفت: اى بيچاره كسى را كش با نام دوست خوش بود طعام و شرابش كجا ياد آيد! آنگه گفت: -قرآن-۱-۱۷ جئتما لتعلما سرّ ليلى || تجدانى بسرّ ليلى شحيحا يعنى شما آمديد تا براز ليلى ز من خبردار شويد ولى خواهيد ديد: من مردى بخيل هستم كه راز ليلى بشما آشكار نمى‌كنم [مترجم] اينكه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

حال مخلوقی است در دعوی عشق مخلوقی، پس چه گوئی کسی که قبله‌ی جان وی حضرت قدس الهی بود و غالب دل وی مهر ذات قدیم. اگر با نام و ذکر او طعام و شرابش یاد نیاید چه عیب بود! بو بکر شبلی گفت: ذکر ربّی طعام نفسی و ثناء ربّی لباس نفسی و الحیاء من ربّی شراب نفسی، نفسی فداء قلبی. قلبی فداء روحی، روحی فداء ربّی، موسای کلیم چهل شبانه‌روز بر امید سماع کلام [صفحه ۴۸۹] حقّ منتظر نشست که طعام و شراب بخاطر وی نگذشت. باز چون بطلب خضر می‌شد در دبیرستان علم، یک نیمروز او را ز طعام و شراب شکیب نبود تا گفت: «آتنا غدائنا» اینکه حال نتیجه‌ی عشق است و عشق بدانائی و زیرکی و فتوای عقل حاصل نشود عشق آمدنی بود نه آموختنی، کسی که اینکه راه نرفت منزل اینکه راه چه داند! او که محرم عشق نبوده حرم دوست را چه نشان پرسد!: محرم شدم بعشق و جهان شد مرا حرم || لبّیک عاشقی زدم از جان و دل بهم «وَ إِذَا العِشارُ عُطِّلَت» ۴ مجمع: شتران ماده‌ی ده ماهه آبستن و بار نهاده را نیز عرب عشار نامد و اینکه حیوان در نزد عرب ارزنده‌تر سرمایه‌ی او است. یعنی اینگونه شتران رها شوند که ساربان ندارند. جبّائی گفته است: -قرآن-۱-۳۰ یعنی چون ابرها بی‌باران بماند. ازهری گفته است: اینکه کلمه را در لغت عرب نمی‌شناسیم. «وَ إِذَا الوُحُوشُ- الخ» ۵ طبری: ۱- إبن عبّاس گفت: مرگ حیوانات حشر آنها است ۲- ابیّ بن کعب: یعنی پرنده و دد و دام بهم آمیزند و پروای حمله و گریز بر یکدگرشان نباشد ۳- یعنی فراهم شوند چون معنی «حشر» جمع کردن است. -قرآن-۱-۲۱ مجمع: یعنی فراهم‌شان کنند تا آنکه تواناتر بوده و تجاوز کرده سزای خود بیند و ناتوان از او تلافی کند. «سُجِّرَت» ۶ طبری: ۱- یعنی افروخته شود ۲- پر و سر ریز شود. -قرآن-۱-۱۲ ۳- خشک و بی‌آب شود. و بهتر معنی دوّم است چون در آیت دیگر است: «إِذَا البِحارُ فُجِّرَت» که بمعنی روان و سر ریز شدن است و عرب جوی پر آب و مشک پر آب را می‌گوید «ماء مسجور». -قرآن-۱-۲۷ فی ظلال: اگر معنی «سُجِّرَت» پر و سر ریز شدن دریاها باشد چنانکه در آغاز پیدایش و سرد شدن زمین می‌گویند بارانها و ریزش فراوان دریاها را درست -قرآن-۲۴-۳۵ [صفحه ۴۹۰] کرد همان حوادث تکرار میشود و یا زلزله‌های سخت و آتش فشانیها زمینهای فاصل میان دریاها را فرو می‌برد و دریا بهم آمیخته میشود و همه جا را فرا میگیرد و اگر معنی «سُجِّرَت» افروختگی باشد ممکن است بواسطه‌ی جدا شدن عناصر اکسیژن و ایدرژن از یکدگر باشد و یا بانفجار اتمها باشد که برای آدمی قابل تصوّر نیست چه بیم و دگرگونی در جهان پیدا شود. زیرا با انفجار یک بمب اتم یا ئیدرژن بشر آرامش خود را از دست می‌دهد و پیوسته از پیدایشی یکی از آنها در اندیشه‌ی راه جلوگیری اینگونه خطرهای فکر و خواسته‌های زورمندان دنیا است پس چگونه می‌توان تصوّر کرد که اتمهای دریاها بهمین جور که امروز یک اتم را منفجر می‌کنند همگی آنها منفجر شود یا بجور دیگر گشوده گردد و آیا چه دوزخ جهانگیری نمودار خواهد شد! -قرآن-۱۸۰-۱۹۱ «وَ إِذَا النُّفُوسُ- الخ» ۷ طبری: ۱- یعنی هر کسی را با همکار و هم فکر خودش بیکجا فراهم میکنند ۲- میان بدن و روح هر کسی فراهم می‌شود. -قرآن-۱-۲۲ فخر: ۱- یعنی هر کسی را با عملش از خوب و بد قرین می‌کنند ۲- با حور العین یا با شیاطین قرین می‌کنند ۳- با آنکه در طاعت و معصیت به یک اندازه است با همانندش بیکجا فراهم می‌شوند متوسط با متوسّط عالی با عالی بد با بد ۳- با آنکه وابستگی دارد قرین میشود اگر ملازم سلطان است و اگر با فرمانده است و اگر با مؤمن و یا فاسقی ملازم است با او به یک جای خواهد بود طنطاوی: نظام طبیعت چنین است که هر آنچه همانند یکدگرند بهم نزدیک باشند: آنچه هوائی است همگی در هوا جای دارند و موادّ آبی در دریا هستند و مواد زمین در زیر زمین جای دارند و می‌بینیم عناصر فراهم شده در گیاه بزودی از هم جدا شده آنچه از آب است بآب می‌پیوندد و هوائی به هوا می‌رود و موادّ خاکی خاک می‌شود و همین است جهت بر زمین افتادن سنگی که از زمین بلند شود چون از جنس زمین است نه از هوا و همین است سرّ اینکه حدیث «انت مع من احببت» یعنی تو با دوست خود خواهی بود. و البتّه [صفحه ۴۹۱] عالم دیگر که نتیجه‌ی همین جهان است به همین جور خواهد بود و هر کسی از آدمیان بآن جا خواهد بود که هم آهنگ خود را بیابد چه در علم و جهل یا کفر و دین یا اخلاق و عادات. و همین است معنی «إِذَا النُّفُوسُ- الخ». -قرآن-۲۳۲-۲۵۰ «المَوؤُدَةُ- الخ» ۸ نیشابوری: زمخشری گفته است: اینکه کلمه از: -قرآن-۱-۱۳ «وأدیئد» گرفته شده است که آن از «آدیئود» قلب شده است و معنی آن سنگینی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کرده و سنگین میشود است و چون آن را که در خاک میکنند رویش را سنگین می‌کنند از اینروی «موؤدهٔ» گفته‌اند. و معنی اینکه پرسش از بچه‌ی بخاک رفته از آن است که بخاک کننده محکوم شود چنانکه در آیتی دیگر روی سخن با مسیح شده «أَ أَنتَ قُلتَ لِلنّاسِ- الخ» یعنی در رستاخیز از مسیح می‌پرسند: تو بمردم گفتی خود و مادرت را خدا بدانند! و معلوم است که مسیح چنین مسئولیتی ندارد و اینکه پرسش برای محکوم شدن مسیح پرستان است پس همچنین در اینکه آیه که به رستاخیز از بگور شده بپرسند: بچه گناه شما را کشتند یعنی اینکه پرسش برای محکوم کردن آن مجرمین است که آنها را بگور کرده‌اند. -قرآن-۳۵۶-۳۸۳ طبری: قتاده گفته است: عرب دختر خود بگور می‌کرد و سگ خود را غذا می‌داد خداوند باین آیه کارشان را بد شمرد و قیس بن عاصم تمیمی بپیغمبر عرض کرد: من پیش از اسلام هشت دختر زنده بگور کردم فرمود «فاعتق عن کلّ واحدهٔ بدنهٔ». ابو الفتوح: پیغمبر گفت: در برابر هر یک بنده‌ای آزاد کن گفت: من شتر دارم فرمود: در برابر هر یک، شتری به قربانگاه حج بفرست که در آن هنگام قربانی کنند. مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی پرسش از آن کس است که چنین کاری کرده است و بگور شده موضوع پرسش است پس از کشنده، گناه کشته شده را می‌پرسند. و «سألت» بصیغه‌ی معلوم خوانده شده است یعنی او می‌پرسد که چرا کشتندش و «قُتِلَت» با تشدید تا بر وزن مزید خوانده شده -قرآن-۲۶۰-۲۷۰ [صفحه ۴۹۲] است تا معنی زیادی را بفهماند که چه زیاد بچه‌هائی به اینکه گونه کشتند. و کلمه‌ی «موؤدهٔ» با فتح میم و تشدید دال بر وزن مفعله خوانده شده است تا ازو داد و دوستی باشد و معنی چنین است: از خویشاوندی و دوستی پرسیده شود که چرا رعایت نکردند و کشتند و از امام باقر نقل است: یعنی از آنکه خویش پیغمبر بود و کشتندش و یا آنکه او را در جهاد کشتند و یا در دوستی اهل بیت او را کشتند قاتل اینها را می‌پرسند که گناهشان چه بوده است!. فی ظلال القرآن: بچند جور فرزند بگور می‌کردند: ۱- تا شش سالگی نگه می‌داشتند آنگاه بمادرش می‌گفتند: فرزند خود بیارای تا نزدیکی از خویشانش برم و او را می‌برد در بیابان که چاهی کنده بود باو می‌گفت: بدرون چاه بنگر، چون بآن جا خم میشد او را بآن چاه می‌انداخت و با خاک می‌انباشت. ۲- چون هنگام بار نهادن زن می‌شد لب گودالی می‌نشست تا فرزندش بیاید اگر دختر بود بهمان گودال می‌انداخت و اگر پسر بود با خود بر می‌داشت ۳- دختر را نگاه می‌داشتند تا توانای شتر چرانی می‌شد جبّه‌ای موئین یا پشمین تن او می‌کردند و روانه صحرا مینمودند بدنبال شتران که بچراند. و آنها که دختران را بگور یا بشترچرانی نمی‌فرستادند از راه دیگر با آنها بحقارت و پستی رفتار می‌کردند: ۱- اگر شوهر می‌کرد و او می‌مرد وارث و جانشین شوهر جامه‌ی خود بر آن زن می‌انداخت و اینکه نشانه بود که آن بیچاره بی‌اراده و میل خود در اختیار اینکه مرد است که اگر بخواهد او را زن مورد بهره‌برداری خود کند و گر نه بماند تا بمیرد و مال او بآن مرد برسد و یا خود را از او بخرد و چیزی باو بدهد تا رها و باختیار خود باشد ۲- اگر شوهرش طلاق میداد شرط می‌کرد بی‌اجازه‌ی او شوهر اختیار نکند مگر مالی بدهد و خود را آزاد کند ۳- اگر شوهرش می‌مرد او را نگاه می‌داشتند تا پسری از خودشان بزرگ شود و او را در اختیار خود در آورد ۴- اگر دختر یتیم در سرپرستی کسی بود او را محروم از ازدواج می‌کرد برای اینکه پسر صغیرش بزرگ شود و در اختیار او باشد [صفحه ۴۹۳] برای مال او و جمال او و یا زن خودش بمیرد و آن دختر را برای مال و جمال زن خودش قرار دهد. اسلام آمد و عادت زشت دختر بگور کردن را بمانند سختی قیامت شمرد و موضوع حساب روز شمار معرّفی کرد. و اگر دین آسمانی و معرفت خدائی نبود هرگز زندگی عرب مقام زن را نمی‌شناخت و بزرگواری و شخصیّت انسانی او را نمی‌توانست دریابد. و باید اقرار کرد یکی از نشانه‌های پیغمبری و وحی محمّد همین بالا- بردن ارزش زن است و نشان دادن شرکت او در کمال بشری که تا آن روز کوچکتر گمان و نشانه‌ای در سرزمین عرب برای اینکه بزرگواری زن نبود و فقط مکتب خدائی و روش آسمانی بود که آن را به جلو چشمها نمودار کرد و گویا اسلام زن را در زندگی آدمی ایجاد کرد و ارزشی باو داد جز آنچه مردم می‌شناختند و نتیجه‌ی خواسته آنها بود بلکه او را از آسمان آورد و بارزشی آسمانی او را ارزیابی کرد. مجمع: کلمات نشرت با تشدید و سجّرت، سعّرت بی‌تشدید قرائت شده است چون در قرآن بآیت دیگر به اینکه گونه استعمال شده است مثل «مُنَشَّرَةً و سعیر». -قرآن-۱۴۸-۱۶۰ «فَلا أُقسِمِ» ۱۳ عبده:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از عادت عرب است که چون می‌خواهد گفته‌ی خود را استوار کند بصورت نفی سوگند در می‌آورد تا بفهماند که مطلب به آن اندازه روشن است که نیازی بسوگند نیست. و یا چون بخواهند سوگند شده را بزرگ بنمایند بصورت منفی می‌آورند تا بفهمانند سخن بزرگتر است از سوگند که بآن استوار شود. -قرآن-۱-۱۶ «بِالْخُنَّسِ الْجَوارِ الْكُنَّسِ» ۱۵- ۱۶ طبری: ۱- از علیّ علیه السّلام نقل است: یعنی ستاره‌ها که بروز پنهانند و بشب نمودار و در جنبشند ۲- عبد- اللّه مسعود گفته است: مقصود گاو وحشی است ۳- سعید جبیر گفته است: -قرآن-۱-۳۵ مقصود آهو است. و چون دلیلی به یقین نداریم که مقصود در آیه کدام است بهتر اینکه است که به مقتضای استعمال عرب بگوئیم: خداوند سوگند یاد کرده [صفحه ۴۹۴] است بآنچه گاهی پنهان میشود و گاهی می‌دود و نوبتی دیگر پنهان میشود. فخر: بهتر اینکه است که مقصود ستاره باشد چون هر چه مورد سوگند بزرگتر و ارزنده‌تر باشد استواری و تأکید آن بیشتر است بعلاوه که در دنبال آن نام شب و صبح بمیان آمده است و مناسب است با ستاره نه با حیوانات وحشی که ارزشی ندارند. «إِذا عَسْعَسَ» ۱۷ طبری: ۱- إبن عبّاس گفت: یعنی چون شب پشت کرد و بآخر رسید ۲- حسن بصری گفت: یعنی چون تاریکی شب مردم را فراگرفت. و بهتر اینکه است که بگوئیم بمعنی پایان یافتن است بقرینه «وَ الصُّبحِ إِذا- الخ» تا سوگند برفتن شب و آمدن صبح باشد. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۲۲۵-۲۴۳ «لَقَولُ رَسُولٍ كَرِيمٍ» ۱۹ ابو الفتوح: یعنی قرآن وحی و آورده فرستاده بزرگوار است که جبرئیل باشد نه محمّد از خود گفته است. و نسبت قول به رسول با اینکه گفتار خدا است نه جبرئیل از راه توسّع و گشایش در استعمال است و بعضی گفته‌اند: مقصود از رسول محمّد است ولی با ظاهر آیه آن سازش دارد که مقصود جبرئیل باشد. -قرآن-۱-۲۹ نیشابوری: کرامت رسول در نزد خداوند همان است که او را امین و حی و واسطه‌ی میان خود و پیغمبران کرده و کرامت شخصی و ذاتی خودش آن است که جز بسوی خیر و کمال رهبری نمی‌کند. «ذِي قُوَّةٍ» ۲۰ روح البیان: مقصود توانائی در انجام طاعت خداوندی است و خودداری از کم و کاست آنها است و در آن اشاره است بخاصیّت روح که بر همه‌ی حقایق موجود مسلّط است و چیره. -قرآن-۱-۱۵ «بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ» ۲۳ مجمع: قتاده و مجاهد و حسن بصری گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۵ یعنی پیغمبر جبرئیل را بهمان صورت دید که خدا آفریده در آنجا که خورشید طلوع می‌کند و آن افق بالا است از سوی مشرق. طنطاوی: پیغمبر جبرئیل را در افق بالا دید بآن جا که خورشید طلوع [صفحه ۴۹۵] می‌کند. و بدان که چشم آدمی توان دیدن فرشتگان را ندارد چون آنها از دسته‌ی ارواح هستند. و همچنانکه ما می‌توانیم چیزهای بزرگ و جور بجور تصور کنیم و کوه و عمارتی در ذهن خود بگنجانیم ولی نمی‌توانیم آنها را مجسم و نمودار کنیم ملائکه نیز می‌توانند اشکال مختلف را تصور کنند بعلاوه که می‌توانند خود را به آن اشکال در آورند و نشان دهند. و نیز ما می‌توانیم فضیلتها چون دانائی و توانائی و بخشندگی را بیندیشیم و تصور کنیم لیکن نمی‌توانیم آنها را مجسّم کنیم جز که آثار آنها را ببینیم چنانکه نتوانیم آن بزرگی و دانائی و توانائی که فرشته بآن سرشته و آفریده شده ببینیم لیکن آنها می‌توانند خود را باشکال گوناگون اینکه سرشت خود نمودار کنند. و علم ارواح در اروپا اینکه حقیقت را نمودار کرده است و ارواح پست نازل خوشبخت یا بدبخت را بصورت برزخی‌شان توانسته‌اند ببینند و چون اینکه مطلب دانسته شد فهم اینکه حدیث آسان می‌شود که بغوی از إبن- عبّاس روایت کرده است: پیغمبر بجبرئیل فرمود: بآن صورت که در آسمان هستی خود را بمن بنما او گفت: در کجا می‌خواهی ببینی! گفت در زمین ابطح گفت: آنجا گنج من ندارد. فرمود بمنی گفت آنجا و هم در عرفات جای نمی‌شوم قرار شد در حرا پیغمبر او را بآن صورت که بآسمان است ببینند. چون پیغمبر آنجا رفت دید از کوههای عرفات او جلو می‌آید با آوازی همچون بر هم خوردن فلزّات که سرش بآسمان است و پاهایش بر زمین و میان مشرق و مغرب را فراگرفته پیغمبر غش کرد و افتاد و او آن حضرت را بلند کرد و گفت: مترس که اسرافیل سرش زیر عرش است و پایش در هفتمین طبقه‌ی زمین و گاهی از ترس خدا چو گنجشکی کوچک می‌شود. «عَلَى الْغَيبِ بِضَنِينٍ» ۲۴ مجمع: «بظنین» با ظای با الف نیز خوانده شده است. که ضادّ بمعنی بخل و خسّت یعنی مضایقه نمی‌کند و آنچه باو وحی میشود بشما ابلاغ می‌کند. و با ظاء بمعنی تهمت است یعنی نشانه‌های راستی در کار و سخنش هست که دروغ نمی‌گوید. -قرآن-۱-۲۹ [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۴۹۶] «فَأَینَ تَذهَبُون» ۲۶ مجمع: ۱- یعنی از راه قرآن که رهبری و بهبود زندگی است بکدام سوی کج و ناراست می‌روید! ۲- از اینکه راه راست که برای شما نمودار شد بکدام راه می‌روید! -قرآن-۱-۲۳ «لِمَن شاءَ- الخ» ۲۸ طبری: اینکه آیه بدل است از آیت جلو که گفته قرآن وسیله‌ی یادآوری برای جهانیان است چون باین آیه گفته شده است: نه برای همه بلکه برای آنها که بخواهند براه راست باشند و پیرو حقّ شوند. -قرآن-۱-۱۳ «وَ ما تَشاؤُنَ إِلّا- الخ» ۲۹ طبری: چون آیت جلو «لِمَن شاءَ- الخ» نازل شد ابو جهل گفت: معلوم می‌شود براه راست و مستقیم بودن در اختیار ما است اگر خواهیم براه راست رویم و گر نخواهیم نرویم. اینکه آیه بجواب سخن او نازل شد. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۵۷-۶۹ مجمع: ۱- یعنی چون شما را برای استقامت و مکلّف بآن آفریده‌اند پس شما پی آن نمی‌روید مگر آنکه پیش از آن خداوند استقامت را برای شما خواسته باشد پس خواست شما بدنبال خواست او است ۲- روی سخن با کافران است یعنی شما راه راست نمی‌خواهید مگر خدا شما را مجبور کند و بخواهد که به زور براه راست روید لکن چنین نیست که او بخواهد مجبور کند بلکه راه راست رفتن کاری است اختیاری ۳- چون خدا بخواهد بشما لطف کند و براه راست باشید و نعمتی بشما برسد شما هم آن را خواهید خواست. طنطاوی: یعنی جز آنچه حکمت مقتضی باشد نخواهد خواست و چون طفره و فاصله و گسیختگی روابط محال است و ناچار نظام کامل باید حکم‌فرما باشد پس خواست شما معلول خواست او است. فی ظلال: اینکه سه آیت آخر می‌فهماند: ۱- قرآن آدمی را بحقیقت خودش و اینکه جهان که در آن زندگی می‌کند آگاه می‌سازد و آن را بدرستی نمودار می‌کند ۲- و بدنبال اینکه الهام لطیف یادآور شده است که هر کس بخواهد راه هدایت را می‌یابد و در برابر اینکه آمادگی و راهیابی هر کسی [صفحه ۴۹۷] مسئول کار خود است ۳- بیان اینکه حقیقت شده است که برتر از اراده و خواست آدمی مشیّت خداوندی است تا گمان نرود خواست آدمی از اراده‌ی ازلی جدا است چه اینکه اختیار که آدمی دارد و آمادگی راهیابی وابسته بآن مشیّت فراگیر هر بود و نبودی است. و در قرآن هر کجا بدنبال اراده‌ی مردم یادی از مشیّت خداوندی بمیان آمده است برای اینکه است که ایمان آدمی شایسته و پیراسته شود و اینکه حقیقت در چشم خود مجسّم کند که آنچه در جهان است و نام موجود دارد باراده‌ی ازلی وابسته است و پدیده‌ی آن است و اینکه اختیار کوچک ناچیز که آدمی در کار خود دارد پرتوی است از آن قدرت بی‌نهایت. عبده: چون یادآوری قرآن برای آن کس است که بخواهد براه راست باشد اینکه جمله برای جلوگیری از گمان بد است که آدمی در اراده به اختیار خود است و مقصود اینکه است که اراده‌ی شما نیز باختیار او است که اگر خواهد تواند اراده‌ی شما را از شما بگیرد تا حیوانی بی‌اراده شوید و یا شما را بر خلاف اراده‌تان ببرد چون پروردگار جهان است و همه چیز را او درست کرده و در اختیار دارد. سخن ما: ۱- از اوّل اینکه سوره تا آیت ۱۴ پرده‌ای از صحنه قیامت بجلو چشم اعراب نمایش داده شده است که بدانند سر انجام اینکه زندگی چنین روزی است و هر کسی را سرنوشت بآن جا می‌رساند که آنچه آماده کرده ببینند. ۲- چند آیت اوّل خوب نشان میدهد دگرگونی منظومه‌ی شمسی را که ما در آن هستیم و نابودی خورشید و ستاره‌ها و زمین و جمله‌ی ۴- عشار عطّلت یعنی در آن روز که کس را پروای شتران ماده‌ی باردار نباشد با اینکه ارزنده‌ترین سرمایه‌ها است برای اینکه آورده شده است که اگرچه در برابر دیگر حوادث نامبرده ناچیز است لیکن چون برای عرب فکر و ذکری جز آن حیوان نیست روزی که آن در بیابان رها و بی‌سرپرست بماند معلوم است که پیش آمد بسیار بزرگی در دنیا پیدا شده که آن حیوان چنین خوار شده است. [صفحه ۴۹۸] ۳- بآیت پنجم «وَ إِذَا الوُحُوشُ- الخ» استدلال شده است که رستاخیز برای همه‌ی جانداران است گرچه دد و دام باشد ولی ما در اینکه کتاب مکرّر ثابت کرده‌ایم که رستاخیز بدنباله‌ی خرد و دریافت و جدائی خوب و بد است و برای فرزند آدمی که باین پایه نرسد تصدیق حشر مشکل است تا چه رسد به دیگر جانداران و اینکه که در اینجا گفته شده است شاید بمانند آیت ۴ «إِذَا العِشارُ» باشد که بواسطه‌ی بزرگی و اثر مخصوص آن در افکار اعراب گفته شده است که چون دگرگونی جهانی چنان شود که بیش از انجام اینکه حوادث تا اینکه دسته‌های جورواجور جانداران بیابان شما نابود نشده‌اند از ترس و بی‌آرامی دورهم جمع شوند و دسته‌ای را پروای دسته‌ی دیگر نباشد و ترس و طمع در آنها نماند آن وقت است

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که هر کسی کرده‌ی خود آماده بیند. -قرآن-۱۸-۳۸-قرآن-۴۱۰-۴۲۶- ما در اینکه کتاب گفته‌ایم که آنچه بخاطر می‌رسد اینکه است که مرگ هر کس رستاخیز او است و اینکه آیات ظاهر است در اینکه رستاخیز و شمار کار آدمی همان هنگام ویرانی جهان است لیکن در اینکه آیات بجز ۳ آیت «وَ إِذَا المَوؤُدَةُ- الخ». «عَلِمَت نَفسٌ- الخ». «وَ إِذَا الصُّحُف» که می‌فهمانند در آنهنگام مسئولیّت و آمادگی کارهای دوره‌ی زندگی آدمی نمودار است در دیگر اینکه آیات کمتر اشاره‌ای باین نیست پس شاید آمادگی اعمال آن روز برای آنها است که در آن دوران زیست می‌کنند و بآن حوادث نابود می‌شوند و دیگران به هنگام مرگ کارهاشان را آماده دیده‌اند و البتّه تا آن هنگام و تا همیشه آن آمادگی هست و نتیجه‌ی کار خود می‌بینند و مسئولیت زنده بگور کردن اختر نیز اگر تا آنهنگام چنین رسمی باشد پرسش از او همان وقت است و گر نه ممکن است اشاره باشد به اینکه کسانی که چنین کار کرده‌اند تا آن هنگام اینکه مسئولیّت باقی است و هرگز از زیر بار اینکه گناه بیرون نمی‌روند. و همچنین آیت ۱۰ «وَ إِذَا الصُّحُف» که روشنتر است در آن هنگام همه‌ی نامه‌های اعمال مردم گشوده است چه آنها که جلو مرده‌اند از آن دم مرگ گشوده بوده است و چه آنها که بآن هنگام بروند نامه- -قرآن-۲۴۷-۲۶۸-قرآن-۲۷۹-۲۹۵-قرآن-۳۰۶-۳۲۷-قرآن-۱۰۳۸-۱۰۵۹ [صفحه ۴۹۹] شان گشوده شود پس همگی نامه‌ها بآن هنگام گشوده است و اعمال بشر اینکه منظومه‌ی شمسی بجملگی آماده است و کارنامه‌ی همگی باز است ولی تا آن هنگام نشده باین جور نیست بلکه قسمتی از اعمال و کارنامه‌ها آماده و گشاده است و دیگران که هنوز نرفته‌اند کارنامه و عمل آنها نمودار نشده است. ۵- «وَ لَقَد رَآهُ» در آیت ۲۲ یعنی پیغمبر آن رسول کریم را در افق بهین دید. آیا پیغمبر چه چیز را دید و چگونه دید! البتّه پیغمبران آمادگی خاصّی دارند برای فرا گرفتن الهامات غیبی که حقایق جهانی و مصالح بشری را یا در دل دریابند چنانکه در قرآن است: «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ عَلى قَلبِكَ و یا امواج آسمانی و سخن خدائی بگوش‌شان رسد چنانکه برای موسی گفته شده است: -قرآن-۵-۲۲-قرآن-۲۹۷-۳۴۷ «إِذ ناداهُ رَبُّه» گاهی هم آنها چشم مجهّز و آماده دارند برای دیدن حقایق آسمانی تا بتوانند خوب و بد جهانی و صلاح و فساد آن را بینند و تشخیص دهند و آن دل و چشم و گوش کنجکاو که پیغمبر داشت و در کوههای مکّه گم شده‌ی خود را می‌جست البتّه بروزی رسید که آنچه می‌جست دید و آنچه می‌خواست شنید و در دل خود استوار یافت از اینروی قرآن اینکه حالت تکامل پیغمبر را نشان داده است باین ترتیب: اوّل- فرستاده‌ی حقّ را دید یعنی آن موجود رابط معنوی که عالم اله و حقایق آفرینش را بعالم مادّه پیوند می‌دهد و رابط و حدّ فاصل میان وجود مطلق و نور الأنوار و بسیط الحقیقهٔ ثابت لا- یزال است با موجودات و ظلال مؤتلفه‌ی مرکّبه‌ی متبدّله. چنانکه پایگاه آفرینش بر اینکه است پدیده‌های جورواجور که نسبت بیکدگر علّت و معلول شمرده می‌شوند آن برترین فرد و علّت اصلی همگی، مربوط بفرد دوّم و علّت آن است و همچنین فرد دوّم معلول حرکت اوّل و علّت حرکت سوّم و حدّ فاصل میان آن دو است تا آخرین فرد که نتیجه کار و معلول حرکت همگی است. چنانکه دستگاه ساعت یا کارخانه‌های بزرگ اینگونه نظم و شرط درست می‌شوند و براه می‌افتند. آدمی نیز با آنچه اختراع می‌کند و می‌سازد، نیروی اندیشه و تخیّل او سپس ابزار کار او رابط و حدّ فاصل - قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۵۰۰] میان او است با آنچه ساخته است. پس رسول کریم همان است که واسطه‌ی افاضه‌ی خالق است بمخلوق چه نتیجه‌ی اینکه افاضه بصورت مادّی در آید مثل پدیده‌های طبیعت و وسائل بجای ماندن و بقای آنها و یا غیر مادی باشد مثل علم و فکر و اندیشه که مردم دارند و البتّه برترین فکر و علم همان است که به پیغمبران افاضه می‌شود. و نام آن رسول و موجود فاصل و رابط جبرئیل یا کدبانوی جهان یا عقل فعّال است باختلاف اصطلاحات. دوّم- او را در افق مبین دید چون کلمه‌ی افق در لغت بمعنی ناحیه است و پایان شعاع دید آدمی بزمین که آسمان را پیوسته بزمین می‌بیند. پس بهر معنی باشد نتیجه اینکه است. پیغمبر رسول کریم را در آن سوی که آشکار بود دید یا در کناره‌ی زمین بآشکارا دید. و کلمه‌ی افق شاید کنایه باشد که دیدن در روز بوده است و افق آشکار نه در شب یا ابر تیره که افق پنهان باشد. یا کنایه از عظمت رسول کریم یعنی او را دید که آشکارا در افق بود و سراسر کناره‌ی زمین جای او و ممکن است مقصود از افق اینکه باشد: چون فرشته است و جدا از آدمی نتوانست او را نزدیک

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خود بیندازد ور در کناره‌ی افق دید ولی آشکار دید نه بگمان و پندار خود. و اگر ما هشیاری و درک خاصّ پیغمبران را قبول کنیم بایستی اینکه دید خاصّ پیغمبر را بپذیریم و گر نه اساس ادیان و پیغمبری را بیهوده شماریم و با وجدان انسانی در مبارزه باشیم. ۶- سه آیت آخر مقام قرآن را نشان می‌دهد که یادآور است برای همه‌ی جهانیان و اگر کسی از آن بهره‌مند نمی‌شود نقص او است که خود نمی‌خواهد و گر نه خواست خداوند یعنی آفرینش آدمی جوری است که استقامت و راستی او نتیجه خواست خداوندی است چون او را آفریده است تا راسترو باشد. اگر بگفته‌ی علمای نحو «ان» مصدری باشد معنی چنین است «ما تشاءون الّا مشیّهٔ اللّه» یعنی چیزی نخواهید جز که آن خواست خداوند است و سرنوشت شما. پس قرآن برای یادآوری خوبی و درستی آدمی است چون خدا او را برای راه خوب [صفحه ۵۰۱] و درست آفریده است و همان را از او می‌خواهد و اگر کسی بخواهد باین راه باشد براه خواسته‌ی خدا و هدف آفرینش خود رفته است.

سوره انفطار

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الانفطار [۸۲]: آیات ۱ تا ۱۹]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ إِذَا السَّماءُ انفَطَرَت [۱] وَ إِذَا الکَواکِبُ انتَثَرَت [۲] وَ إِذَا البِحارُ فُجِّرَت [۳] وَ إِذَا القُبُورُ بُعثِرَت [۴] -قرآن-۱-۱۳۱ عَلِمَت نَفسٌ ما قَدَّمَت وَ أَخَّرَت [۵] یا أَیُّهَا الإِنسانُ ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الکَرِیمِ [۶] الَّذِی خَلَقَکَ فَسَوّاکَ فَعَدَلَکَ [۷] فِی أَیِّ صُورَهٍ ما شاءَ رَکَّبَکَ [۸] کَلّا بَل تُکَذِّبُونَ بِالدِّینِ [۹] -قرآن-۱-۲۳۶ وَ إِنَّ عَلَیکُم لَحافِظِینَ [۱۰] کِراماً کاتِبِینَ [۱۱] یَعلَمُونَ ما تَفعَلُونَ [۱۲] إِنَّ الأَبرارَ لَفِی نَعِیمٍ [۱۳] وَ إِنَّ الفُجّارَ لَفِی جَحِیمٍ [۱۴] -قرآن-۱-۱۷۲ یَصلَونَها یَومَ الدِّینِ [۱۵] وَ ما هُم عَنها بِغائِبِینَ [۱۶] وَ ما أَدراکَ ما یَومُ الدِّینِ [۱۷] ثُمَّ ما أَدراکَ ما یَومُ الدِّینِ [۱۸] یَومَ لا تَملِکُ نَفسٌ لِنَفسٍ شَیئاً وَ الأَمرُ یَومَئِذٍ لِلّهِ [۱۹] -قرآن-۱-۲۲۷ معنی لغات: «بُعثِرَت» از بعثر یعنی پراکنده کرد و کالائی و متاعی را زیر و رو کرد. «غر» گول زد و بطمع انداخت. -قرآن-۱۳-۲۴ ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان مهربان بفرمان بران ۱ آنگاه که آسمان شکافد ۲ و ستارگان بهر سوی پراکنده شوند ۳ و دریاها بهر سوی روان و در هم شوند ۴ و گور آدمیان زیر و زبر شود ۵ هر کس بداند چه پیش فرستاده و چه بجای نهاده ۶ ای آدمی ز کجا فریفته‌ی بخشش پروردگار خود شدی! ۷ [مگر] آنکه ترا بیافرید و هموار و مناسب ساخت و همه اندامها به جای و برابر نهاد ۸ و بهر جور خواست فراهم و چهره‌گریت کرد [شود که گذشت و بخشش نابجای کند] البتّه چنین نیست ۹ بلکه شما روز جزا دروغ پندارید ۱۰ ولی البتّه نگهبانانی بر شما است ۱۱ که نویسندگانی گرامی و درست [صفحه ۵۰۲] کارند ۱۲ و آنچه کنید بدانند ۱۳ البتّه آنها که نکوکارند در خوشی و نازند ۱۴ و بدکاران در گودالی ز آتش سوزان ۱۵ که بروز جزا بدان فراشان دارند ۱۶ و هرگز از آن جدا نباشند، [ای آدمی] ۱۷ تو چه دانی روز سزا چه باشد! ۱۸ و البتّه ندانی آن چه روزی است! ۱۹ آن روز کس را برای کس اختیار نباشد که کار آن روز با خداوند است و بس. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره نوزده آیت است که جمله بمکّه آمده، و سوره‌ی انفطار نیز نامند. «إِذَا البِحارُ» و «إِذَا القُبُورُ» ۳ و ۴ طبری: یعنی چون ز هر دریائی آب فراوان بجوشد و بدریای دیگر ریزد که همگی پر شوند و گورها را از زیر و بالا آرند و مردگان آن را بیرون بیاورند. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۲۰-۳۷ «ما قَدَّمَت وَ أَخَّرَت» ۵ ابو الفتوح: ۱- یعنی آنچه در اول عمر کرده و آنچه در آخر عمر کرده ۲- آنچه جلو داشت و انجام داد از وظائف و آنچه واپس انداخت و نکرد ۳- آنچه فرزندی خوب تربیت کرده که برای او شفاعت کنند و آنچه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

زیاده رو و مفرط شدند ۴- یعنی هر چه کرده و هر چه نکرده. -قرآن-۱-۲۸ ۵- هر چه خوب کرده و آنچه از بد خودداری کرده. «ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الکَرِیمِ» ۶ ابو الفتوح: ۱- در خبر است که پیغمبر اینکه آیه را قرائت کرد و فرمود: نادانی آدمی او را فریفته است ۲- قتاده گفت: -قرآن-۱-۳۶ دشمن بیچاره‌ی چیره بر او گولش زد که شیطان باشد ۳- فضیل عیاض گفت: پرده‌های آویخته خداوندی که بدی آدمی را می‌پوشد مرا گول زد ۴- مقاتل گفت: گذشت و عفو خدائی که بزودی سزای نمی‌دهد گول می‌زند ۵- سدی گفت: مدارای خدا ۶- یحیای معاذ گفت: نیکی خداوند در گذشته و آینده ۷- دیگر گفت: بردباری خدا ۸- ابو بکر وراق گفت: در آیه آموخته شده است که بگویند کرم تو فریفته کرد ۹- بخشش و گذشت او. مجمع: کلمه‌ی کریم چند معنی شده است: ۱- آنکه نعمت دهد برای [صفحه ۵۰۳] نکوکاری که نه از آن سودی خواهد و نه جلوگیری زیانی ۲- آنکه می‌بخشد چه موظّف باشد چه نباشد و حقّ خود از کس مطالبه نمی‌کند ۳- آنکه کم را میپذیرد ولی بسیار می‌دهد ۴- کرم خداوندی است که بگذشت از بدیها بس نکرده آنها را با نکوکاری عوض می‌کند. علی علیه السّلام فرمود: بسیاری مردم فریفته پوشیده ماندن بدیهای خود شده‌اند و اندک‌اندک نیکی بآنها گرفتارشان می‌کند. کشف: نقل کرده‌اند: اینکه آیه برای اسود بن کلدی جمحی نازل شد که او آهنگ آزار و کشتن پیغمبر کرد و نتوانست و خدا گرفتارش نکرد و باین آیه توبیخ شد که چرا مغرور می‌شوی که آزار نمی‌بینی. و گفته‌اند اینکه سخن با ولید بن مغیره بوده و گفته‌اند: با همه‌ی کافران است که گول خورده‌ی زندگی هستند. روح البیان: سخن حقّ با آدمی همه جا بیک معنی نیست چون که گناهان مردم و هم گمان و پندارشان و نیز تشخیص‌شان در فهم معانی و اشارتهای مختلف است. اینکه است که بعضی از اهل اشارت گفته‌اند: آمدن لفظ کریم اشاره است که بآدمی پاسخ آن آموخته شده است. شعر: خود تو دادی مژده‌ی لا- تقنطوا || من چرا ترسم ز عصیان و عتو چون تو هر اشکسته را سازی درست || پس خطاها بر امید عفو تو است عبده: آنها که گفته‌اند کلمه‌ی کریم اشاره است بجواب اینکه اعتراض که بگویند: کرم کریم ما را بفریفت، با تأویل آیات قرآن بازی کرده‌اند چون اینکه آیات برای سختی حساب است و بسته بودن راه گریز و کریم در قرآن بچند معنی استعمال شده است. که در هر مقامی بمناسبتی آورده شده است برای نمونه در سوره‌ی مؤمن «رَبُّ العَرشِ الکَرِیمِ» آمده است که مقصود عظمت و بزرگی است در اینکه آیه هم اینکه معنی مناسب است که چه چیز ترا بخدای بزرگ بلند مرتبه بی- نقص و عیب مغرور کرده که سر خودت رها کند و پرسش و دنباله‌ی کارهای زندگیت نباشد و نابود شوی و معنی آمرزش و گذشت و بخشش با روش اینکه آیه مناسب نیست چون برای سرزنش و تحریک آدمی است بر اطاعت و مواظبت و کلمه‌ی -قرآن-۳۶۴-۳۹۲ [صفحه ۵۰۴] انسان که بجای دگر کلمات چون مخلوق و عبد آمده است اشاره بخرد او است که ای انسان چون آدمی و دارای خرد و تمیز هستی چگونه گول خوری که چون حیوان نابود شوی با اینکه کرم او باید ترا به پایه‌های بالاتر از اینکه هستی ببرد نه مدّت زندگی را بی‌نتیجه و نابود گذارد. «فَعَدَلَکَ» ۷ فخر: در اینکه آیه و آیت بعد سه عمل آفرینش است که نشانه‌ی کرم خداوندی است چون آفریدن وجود است و بهتر از عدم است پس کرم است و هم چنین همواری و درستی بدن خود کرم است و تعدیل در آفرینش آدمی هم کرم است که پاره‌های تن را برابر کرد و کوچک و بزرگ و کم و زیاد نیافرید. و در معنی اینکه جمله مقاتل گفته: یعنی پاره‌های تن را برابر یکدگر کرد بی‌تفاوت ۲- إبن عبّاس گفت: راست بال آفرید نه چون چهارپایان. -قرآن-۱-۱۴ ۳- ابو علیّ گفت: در بهترین قالبریزی درست کرد تا آماده‌ی دانائی و توانائی شود و چیره بر دگر حیوانات و رسیدن بکمال مطلوب. و با تخفیف دال خوانده‌اند یعنی پاره‌های تن تو را برابر کرد، و با تشدید نیز خوانده‌اند یعنی تو را معتدل آفرید و در نتیجه‌ی معنی تفاوت نیست. «فِی أَیِّ صُورَةٍ- الخ» ۸ مجمع: ۱- بعضی گفته‌اند: یعنی بهر صورتی از آدمیان و جز آن که بخواهد در آورد ۲- مجاهد گفته است: یعنی به صورت هر کدام از پدر و مادر و خویشانت که خواهد در آرد. و از امام رضا علیه السّلام نقل است که پیغمبر بمردی فرمود: فرزندت چی است عرض کرد چه باشد! یا پسر است یا دختر. فرمود بکی شبیه است! عرض کرد یا بپدرش یا بمادرش! -قرآن-۱-۲۱ فرمود چنین مگو زیرا چون نطفه در رحم جای گیر شد خداوند همه‌ی صورتها که میان آن زن و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مرد تا آدم بوده جلو می‌آورد و همانند هر کدام که اراده‌ی حقّ باشد چهره‌سازی می‌کند. مگر اینکه آیت قرآن نخوانده‌ای! «فِی أَیِّ صُورَةٍ ما شاءَ رَکَّبَکَ». -قرآن-۲۳۰-۲۷۰ عبده: کلمه‌ی «ما» اگرچه زیادی شمرده‌اند ولی عظمت و ارزندگی [صفحه ۵۰۵] مفاد کلمه‌ی وصل بخود را می‌فهماند یعنی یک چنان صورتی که شایسته و ارزنده دانست و آن را خواست. و کلمه‌ی کلّا یعنی چیزی تو را نفریبد زیرا کرم و بخشش او باید رهبرت شود که بهمین جای رهایت نکند و تا آنجا که گنج توست خواهدت برد که بسزا و پاداش کارت برسی. مجمع: «تُکَذِّبُونَ» با یاء بصیغه‌ی غایب نیز خوانده‌اند و یوم در «یَومَ لا تَملِکُ» با رفع خوانده شده است که خبر مبتدا باشد و نصب تا ظرف باشد و «اغرّک» با همزه نیز خوانده‌اند و نتیجه‌ی معنی یکی است. -قرآن-۷-۲۲-قرآن-۷۳-۹۳ «إِنَّ عَلَیکُم لَحافِظِینَ» ۱۰ عبده: ما باید بدانیم ولی از چگونگی آن خبر نداریم که آن نگهبانان و نویسندگان کارهای ما همین گونه اسباب دارند یا صفحه‌هائی است که کارهای ما در آن ثبت و ماندگار است و آنچه می‌ماند بشکل حروف است یا ارواحی است که کارها در آن نمودار است. -قرآن-۱-۳۲ «کِراماً کاتِبِینَ» ۱۱ کشف: یعنی به پیشگاه حقّ ارزنده‌اند که چیزی از کار آدمیان پوشیده ز ایشان نباشد. و گفته‌اند: یعنی چنان بزرگوارند که خوبی را می‌نویسند و بدی را بانتظار استغفار نمی‌نویسند تا گناه و توبه را با هم بنویسند. -قرآن-۱-۲۱ تأویلات: یعنی موجوداتی شریف هستند که نابودی و کون و فساد بآنان نباشد و آنها شخصیّتهای آسمانی و نیروهای فلکی هستند که آنچه مردمان کنند در آنها منعکس شود و بمانند. فی ظلال: چون آدمی شرم دارد که در جلو بزرگان جنبشی کند یا کاری و یا سخنی بگوید که ناپسند باشد از اینکه روی گفته شده است: نگهبانان شما نویسندگان بزرگوارند. تا در دل آدمی حسّ شرمندگی و درستکاری فراهم شود که مبادا در جلو چشم چنین کسان ناشایستی از او نمودار شود. «یَعلَمُونَ ما تَفعَلُونَ» ۱۲ روح البیان: در عین المعانی آورده است: -قرآن-۱-۲۹ برای آن «یَعلَمُونَ» آمده است نه «یکتبون» تا بفهمانند که کارهای خطا و سهو -قرآن-۱۲-۲۵ [صفحه ۵۰۶] و آنچه نتیجه‌ی بد ندارد و نوشته نمی‌شود و هم گناهی که بدنبال آن استغفار شود نوشتنی نیست لکن آنها همگی را بدانند. «إِنَّ الأَبرارَ» ۱۳ ابو الفتوح: ۱- یعنی آنان که با پدر و مادر نیکی کنند ۲- از عبد اللّه عمر نقل است که پیغمبر فرمود: آنها که با پدر و مادر و فرزند نیکی کنند. و فرمود: چنان که پدران را بر فرزندان حق است فرزندان نیز بر پدران حقّی دارند ۳- بعضی گفته‌اند: مقصود کسانی هستند که به سوگند و به پیمان خود وفا کنند چون عرب می‌گوید «برّ فی یمینه» یعنی بسوگند خود نکو رفتار کرد. -قرآن-۱-۱۹ «ثُمَّ ما أَدراکَ» ۱۸ روح البیان: تکرار اینکه آیه برای افزایش ترس و پا بر جا کردن درستی رستاخیز است. إبن عبّاس گفته است: آنچه جمله‌ی «ما أَدراکَ» در قرآن هست مفاد آن را فهمانده است و آنچه «ما یُدرِیکَ» گفته شده است از فهماندن مفاد آن خودداری شده است. -قرآن-۱-۲۱-قرآن-۱۶۰-۱۷۳-قرآن-۲۲۸-۲۴۲ سخن ما: ۱- از آیت اوّل تا چهارم دل عرب زنده بصافی آسمان و درخشندگی ستارگان را می‌لرزاند که روزگار چنین سرنوشتی در پیش دارد و بدنبال آن در آیت پنجم سر انجام فکر و کار او را یادآورش شده است که با اینکه حوادث خودش ز کارش خبردار می‌شود که فرمانبر بوده است یا نافرمان. و اگر چه مفسّرین اینکه جمله را چند معنی گفته‌اند لیکن آنچه مناسب آن هنگام و آگهی آدمی است همین است که بآن روز خبردار می‌شود، چه وظیفه را انجام داده و سودش را جلو فرستاده است و بچه کاری کوتاهی کرده است که بجای گذارده است و گرفتار آزار و محرومیّت آن شده است. ۲- آیت ۶ «ما غَرَّکَ- الخ» نوشتیم که بعضی گفته‌اند روی سخن با عموم کافران است ولی ظاهر اینکه است که غرور بکرم پروردگار برای آنها است که او را باور دارند و کافر و بیدین تصدیق پروردگار ندارد تا بکرم او مغرور شود، از اینکه روی شاید بدنبال یادآوری زیر و زبر شدن جهان و خبردار شدن آدمی از - قرآن-۱۲-۲۴ [صفحه ۵۰۷] سود و زیان کار خود یادآوری شده است. مردمی که بهر ناشایست دست می‌برند و می‌گویند: خدا کریم است از کجا آسوده خاطر شدند که آن روز زیان بدیهای گذشته‌ی خود را نبینند با اینکه او آدمی را هم آهنگ ساخته و هر چیزیرا بجای خود نهاده پس چگونه فریفته شوی و سزای بدی خود را کرم و نیکی او پنداری! ۳- آیت نهم «کَلّا بَل- الخ» خبر از خاصیّت درونی مردم است و اعلام وابستگی گفتار است باندیشه و فکر به اینکه جور: آنها که فریفته‌ی کرم خدا هستند نه بدرستی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عقیده بآن دارند و نه امیدشان بآن است بلکه رستاخیز باور ندارند و برای آرامش دل و آسایش وجدان خود بهانه آورند و کرم حقّ را دستاویز بدکاری خود کنند. -قرآن-۱۵-۲۶ ۴- آیت ده و یازده ببعد «وَ إِنَّ عَلَیکُم- الخ» بدنبال نقل عقیده‌ی آنها گفته شده است که غرور بکرم حقّ نه از راه درستی است بلکه از باور نداشتن رستاخیز است با اینکه شما را زیر نظر دارند و آنچه کنید بدانند و سر انجام کار بد دوزخ است و نکوکاری را پاداش بهشت. -قرآن-۲۸-۴۸ ۵- در آیت ده و یازده کلمات: «عَلَیکُم ...، لَحافِظِینَ ...، کِراماً ...، کاتِبِینَ یَعلَمُونَ ما» شاید اشاره باشند به اینکه که: چون علی بمعنی برتری است مقصود اینکه است که شما خواه ناخواه زیر نظر هستید. چون حافظین اسم فاعل است و اختصاص بزمان معیّن ندارد معنی اینکه است که همیشه مواظب شما هستند چون بکراما توصیف شده‌اند یعنی آنها بزرگوارند زیرا ثابت هستند نه چو موجودات که شما دیده‌اید بی‌ارزش و زود گذر. آنها نویسنده‌اند که مواظبت و نگهداری‌شان بمانند نوشته میماند و نابود نمی‌شود، چون کلمه‌ی «ما» موصول است و مبهم می‌فهماند که آنچه شما کنید آنها بی‌استثنا بدانند. پس همه کار شما زیر نظر یک حقیقت ثابت است که نیک و بد را نگهبان است. و چون در جمله فعل آورده نشده است که بگوید کردیم یا قرار دادیم و مانند اینها و بصورت اخبار -قرآن-۳۶-۴۶-قرآن-۵۲-۶۴-قرآن-۷۰-۷۷-قرآن-۸۳-۱۰۹ [صفحه ۵۰۸] گفته شده است و زمان ندارد شاید اشاره باین باشد: ساختمان شما آدمیزادها جوری است که فکر و کارتان برای همیشه معلوم و محفوظ است نه پس از پیدایشتان کسی را بر شما بگمارند. بلکه نگهبان در سرشت آدمی است و جزء آفرینش او است. پس شاید بتوان گفت: حافظ کریم کاتب خاصیّت روانی انسان باشد و به اصطلاح همان اشتداد جوهری نفس ناطقه است که با آنچه می کند جلو می‌رود و می‌ماند و نابود نمی‌شود و بزرگواری و کریم بودن و نویسندگی او همین است که کمترین جنبش آدمی را می گیرد و می‌پروراند و نگاه می‌دارد، پس البته برترین آفریدگان اینکه جهان است و بگفته‌ی ابو علیّ سینا: شعر: هبطت الیک من المحلّ الأرفع || ورقاء ذات تعزّز و تمنّع و با اینکه احتمال که ما نوشتیم جواب ایراد و گفتگوی امام فخر که اینکه نوشتن برای چه و چه جور است داده شد و نیاز به پاسخی که او نوشته است نیست.

سوره مطففین

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره المطففین [۸۳]: آیات ۱ تا ۳۶]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَیلٌ لِلمُطَفِّفِینَ [۱] الَّذِینَ إِذَا اکتالُوا عَلَی النّاسِ یَستَوفُونَ [۲] وَ إِذا کالُوهُم أو وَزَنُوهُم یُخسِرُونَ [۳] أَ لا- یَظُنُّ أُولئِکَ أَنَّهُم مَبعُوثُونَ [۴] -قرآن-۱-۱۸۸ لِیَومٍ عَظِیمٍ [۵] یَومَ یَقُومُ النّاسُ لِرَبِّ العالَمِینَ [۶] کَلّا إِنَّ کِتابَ الفُجّارِ لَفِی سِجِّینٍ [۷] وَ ما أَدراکَ ما سِجِّینٌ [۸] کِتابٌ مَرقُومٌ [۹] -قرآن-۱-۱۷۸ وَیلٌ یَومَئِذٍ لِلمُکَذِّبِینَ [۱۰] الَّذِینَ یُکَذِّبُونَ بِیَومِ الدِّینِ [۱۱] وَ ما یُکَذِّبُ بِهِ إِلّا کُلُّ مُعتَدٍ أَثِیمٍ [۱۲] إِذا تُتلی عَلَیهِ آیاتُنا قالَ أَساطِیرُ الأَوَّلِینَ [۱۳] کَلّا بَل رانَ عَلی قُلُوبِهِم ما کانُوا یَکسِبُونَ [۱۴] -قرآن-۱-۲۷۱ کَلّا إِنَّهُم عَن رَبِّهِم یَومَئِذٍ لَمَحجُوبُونَ [۱۵] ثُمَّ إِنَّهُم لَصالُوا الجَحِیمِ [۱۶] ثُمَّ یُقالُ هذَا الَّذِی کُنتُم بِهِ تُکَذِّبُونَ [۱۷] کَلّا- إِنَّ کِتابَ الأَبرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ [۱۸] وَ ما أَدراکَ ما عِلِّیُّونَ [۱۹] -قرآن-۱-۲۵۶ کِتابٌ مَرقُومٌ [۲۰] یَشهَدُهُ المُقَرَّبُونَ [۲۱] إِنَّ الأَبرارَ لَفِی نَعِیمٍ [۲۲] عَلَی الأَرائِکِ یَنظُرُونَ [۲۳] تَعرِفُ فِی وُجُوهِهِم نَضرَةَ النَّعِیمِ [۲۴] -قرآن-۱-۱۷۹ یُسقَونَ مِن رَحِیقٍ مَختُومٍ [۲۵] خِتامُهُ مِسکٌ وَ فِی ذلِکَ فَلیَتَنافَسِ المُتَنافِسُونَ [۲۶] وَ مِزاجُهُ مِن تَسنِیمٍ [۲۷] عَیناً یَشرَبُ بِهَا المُقَرَّبُونَ [۲۸] إِنَّ الَّذِینَ أَجرَمُوا کانُوا مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا یَضحَکُونَ [۲۹] -قرآن-۱-۲۶۰ وَ إِذا مَرُّوا بِهِم یَتَغامَزُونَ [۳۰] وَ إِذَا انقَلَبُوا إِلی أَهلِهِمُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

انقَلَبُوا فَكِهِينَ [۳۱] وَ إِذا رَأَوهُم قالُوا إِنَّ هؤُلاءِ لَضالُّونَ [۳۲] وَ ما أُرسِلُوا عَلَيهِم حافِظِينَ [۳۳] فَاليَومَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الكُفّارِ يَضحَكُونَ [۳۴] -قرآن-۱-۲۶۸ عَلَى الأَرائِكِ يَنظُرُونَ [۳۵] هَل ثُوِّبَ الكُفّارُ ما كانُوا يَفعَلُونَ [۳۶] -قرآن-۱-۸۶ [صفحه ۵۰۹] معنی لغات: «مطفّفین» از طفّف المکیال بمعنی از پیمانه کم کرد بر خانوادهی خود در لوازم زندگی سختی کرد و تنگ گرفت. «کالوا» یعنی مقدار چیزی را بوسیلهی ابزار مخصوص معیّن کردند. «اکتالوا» گرفتند و چیزیرا برای خود پیمانه کردند. «سِجِّينٍ» همیشه سخت. و جاء سجّینا. یعنی آشکارا آمد. «رانَ» چیره و غالب شد. «رَحِيقٍ» شراب. «تَسنِيمٍ» گویند: نام آبی است در بهشت. -قرآن-۲۶۰-۲۷۱-قرآن-۳۱۸-۳۲۵-قرآن-۳۴۴-۳۵۴-قرآن-۳۶۲-۳۷۳ جهت نزول: مجمع: عکرمه گفته است: هنگام هجرت پیغمبر [ص] به مدینه پیمانهی مردم آنجا بیش از همهی مردم بد و ناپسند بود. «کانوا من اخبث النّاس کیلا» اینکه سوره نازل شد و مردم پیمانهی خود خوب کردند. سدی گفته است: پیغمبر که بمدینه آمد مردی ابو جهینه نام دو پیمانه داشت که با یکی جنس می گرفت و با دیگری میداد. آیت «وَيلٌ لِلمُطَفِّفِينَ- الخ» برای او نازل شد. -قرآن-۳۶۷-۳۹۱ [صفحه ۵۱۰] ترجمه: بنام خداوند بخشندهی مهربان ۱ ای وای بر آنان ۲ که پیمانه پرستانند ۳ و چو چیزی بسنگ یا پیمانه دهند از آن بکاهند ۴ مگر آنها باور ندارند که بروزی بزرگ ۵ ز گورشان بر آرند! ۶ همان روز که مردم ایستاده به پیشگاه پروردگار جهان بوند ۷ پس خیانت نکنید که کارنامهی بدکاران ۹ نبشته و نشانهدار نامهای است بفرودترین جای ۸ و تو ای محمّد چه دانی که آن چگونه بود! ۱۰ پس وای بآن روز بر دروغ پنداران ۱۱ که روز شمار باور ندارند ۱۲ چه، کس آن را دروغ ندانند جز گناهکاران بیباک ۱۳ که چون قرآن برایشان بخوانند گویند: داستانهای بیهودهی پیشینیان است اینکه ۱۴ ولی نه چنان است که گویند بلکه تیرگی کارشان فراگیر دلشان شد ۱۵ و البتّه آن روز از مهر خدای خود بدورند ۱۶ و بآتش‌شان بدارند ۱۷ و گویندشان: همین است آنچه دروغ پنداشتید ۱۸ لکن در برابر اینان کارنامهی نیکان ببرترین جای بود ۲۰ نبشته و نشانهدار ۲۱ که مقرّبین خدای گواه آنند ۱۹ و ای محمّد تو چه دانی که آن چگونه بود! ۲۲ و البتّه که نیکان بر تختگاهان ۲۳ بآسودگی و ناز می‌نگرند بدیگران ۲۴ و تو در چهره‌شان شادابی بخشش خدا بینی ۲۵ چون از شراب سر بمهرشان دهند که مهر آن ز مشک باشد ۲۶ و شایسته بود که خود فروشان بدان سبقت جویند و برتری خواهند ۲۷ که شراب آمیخته به تسنیم و آب بهشتی است ۲۸ از چشمهای که نزدیکان به حق ز آن نوشند ۲۹ البتّه [اکنون] بدکاران بمؤمنان بخندند ۳۰ و چون بر آنها بگذرند چشمک‌شان زنند و به مسخره‌شان گیرند ۳۱ و چون بخانه روند با شگفت و خنده ز کار مؤمنان باشند ۳۲ و چو ایشان را بینند گویند: البته که اینان گمراه مردمی باشند ۳۳ لکن کسی اینکه کافران را به نگهبانی مؤمنین روانه نکرد ۳۴ و بآن روز که رستاخیز بود مؤمنان بکافران بخندند ۳۵ که بر تختها نشسته بآنان نگرند ۳۶ نه مگر کافران سزای کارشان بینند!. سخن مفسّرین: مجمع: إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: اینکه سوره از اوّل [صفحه ۵۱۱] تا آیت ۲۸ بمدینه نازل شده است و هشت آیت آخر بمکه بوده است. و باتّفاق قاریها سی و شش آیه است. کشف: بعضی گفته‌اند: همهی اینکه سوره بمکّه نازل شده است و بیشتر گفته‌اند همگی بمدینه نازل شده است. بعضی گفته‌اند: میان مکّه و مدینه آنگاه که پیغمبر بسوی مدینه هجرت میکرد. مقاتل گفت: اوّل سورتی که بمدینه نازل شد اینکه سوره است. «وَيلٌ لِلمُطَفِّفِينَ» ۱ طبری: یعنی در پائین آن درهی دوزخ که چرک و خون دوزخیان روان است مطفّفین جای دارند و آنها مردمی هستند که حقّ دیگران را به پیمانهی کم و ترازوی سبک دهند. - قرآن-۱-۲۶ مجمع: چون طفیف بمعنی چیز کم و سبک است مقصود از اینکه جمله آن مردم هستند که در پیمانه و سنگ اندک چیزی می‌دزدند زیرا در آنها جز اندک دزدی فراهم نیست. کشف: کلمهی «ویل» برای کسی می گویند که در گرفتاری است و آزار و یا نام خمی است در آتش جهنّم و یا نام درّهای است در آن. نیشابوری: شیخ ابو القاسم قشیری گفته است: کلمهی مطفّف می‌فهماند سنگ کم بترازوی مردم گذاشتن گرچه در عیب و انصاف و حقوق نسبت بمردم که عیب خود می‌پوشد و از دیگران می‌بیند و برای خود انصاف می‌خواهد و بی- انصافی می کند و حقّ خود می‌خواهد و حقّ کسی را نمی‌دهد که همگی اینها مطفّف شمرده می‌شوند. «إِذَا اكتالُوا- الخ» ۲ مجمع: از عبد اللّه مسعود نقل است: نماز پیمانهی بندگی است و هر که آن را به تمامی انجام

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دهد مزد او تمام برسد و هر که کم کند همان است مزد او که برای سبک پیمانگان گفته است: «وَیلٌ- لِلمُطَفِّفِینَ». -قرآن-۱-۱۶- قرآن-۲۴۵-۲۷۴ ابو السعود: در گرفتن جنس از مردم نام وزن برده نشده است با اینکه [صفحه ۵۱۲] بآیت بعد برای دادن جنس بمردم نام کیل و وزن هر دو آمده است شاید برای اینکه باشد که در موقع گرفتن نمی‌توانند در ترازو حیله کنند و سنگ زیاد بگذارند چنانکه در پیمانه می‌توانند ولی بهنگام دادن جنس می‌توانستند سنگ سبک بگذارند. نیشابوری: چون رسم است که فروشنده خود جنس را بترازو و پیمانه می‌نهد در ترازو که بدست فروشنده است نمی‌توان تصرّف کرد ولی در پیمانه خریدار می‌تواند دست خود بر آن نهد و بفشارد یا حرکت دهد تا بیشتر بگیرد از اینروی در گرفتن نام وزن نیامده است و در دادن جنس بآیت بعد نام وزن و کم کردن آن آورده شده است. فی ظلال القرآن: از لابلای آهنگ سخت لرزاننده چند آیت کوتاه اینکه سوره روش سرمایه‌داران مقتدر عرب دیده می‌شود که مردم دست تنگ بیچاره به زور و جبر آنها تن می‌دادند و بدلخواه آنها اجناس‌شان را می‌خریدند و هم بخواسته‌ی آنها کالای خود بایشان می‌فروختند. زیرا جمله‌ی «اکتالُوا عَلَی النّاسِ» چیرگی و فرماندهی را میرساند و گر نه بایستی بگویند «اکتالوا من النّاس» تا بفهمانند مردم باختیار برای ایشان پیمانه می‌کردند و اگر نه زور در کار بود پیمانه درست گرفتن اینگونه سختی و بیم از آینده چرا! پس چنین می‌نماید که دست زور بر کالای بیچارگان می‌نهادند و بیش ز اندازه می‌بردند و آنچه خود می‌خواستند بترازو و پیمانه‌شان می‌کردند گرچه خواسته‌ی آنها نباشد. از اینکه روی اعراب ستمگر که در همه‌ی آداب زندگی سنگ کم بترازوی مردم می‌نهادند دریافتند که اسلام دین عدالت و مساوات و یگانگی است و به هیچ روی سهل- انگاری و چشم‌پوشی و تبعیض نمی‌پذیرد با او بدشمنی بر خاستند. و آن مردم مدینه که برای دعوت پیغمبر بشهر خود در مکّه فراهم شدند نیز اینکه حقیقت را دریافتند و چون آماده‌ی بیعت با پیغمبر شدند مردی آواز کرد: شما میدانید چه دست وفا و پیمان باین مرد میدهید! او از شما میخواهد با سپید و سیاه -قرآن-۳۰۵-۳۳۱ [صفحه ۵۱۳] بجنگید و باک‌تان نباشد که سرمایه‌تان ببرند و بزرگان شما را بکشند اگر چنین آمادگی دارید پیمان راست کنید تا خیر دو عالم بشما رسد و گر نه او را رها کنید و خود را بدو جهان خوار و بد بخت نمائید همگی آوازشان بلند شد: او را برای خود می‌گیریم گرچه مرد و مال برود. لکن ای رسول خدا اگر درست پیمان بودیم چه بهره داریم! فرمود: بهشت گفتند: دست خود دراز کن که پیمان ما استوار است. «إِذا کالُوهُم- الخ» ۳ ابو الفتوح: عیسی بن عمر نحوی در کلمه‌ی «کالوا» وقف کرده است و «هم» را آغاز جمله‌ی بعد دانسته است تا بدل باشد از واو «کالوا» و «وزنوا» و مبتدا برای جمله‌ی بعد. یعنی چون به پیمانه و ترازو کنند ایشان از آن کم می‌کنند. ابو عبیده گفته است: بهتر اینکه است که «هم» مفعول باشد یعنی چون برای آنها به پیمانه و ترازو نهند کم کنند، زیرا در قرآنها جلو واو الف ننوشته‌اند، پس معلوم میشود هم را مفعول و جزء آن جمله دانسته‌اند و گر نه بایستی جلو واو ضمیر فاعل الف بنویسند که آن را الف فصل می‌نامند و آخر جمله باشد پس برای حفظ اعتبار خطّ مصحفها بهتر آن است که بر «هم» وقف شود تا مفعول باشد و جزء جمله‌ی سابق و جمله بآن ختم شود. قرظی گفته است داد و ستد مردم مدینه بانواع حیله‌ها بود که یک جور قماری می‌شد بصورت معامله و برای آن اسمهای مخصوص داشتند مثل منابذه، ملابسه، مخاطره. پیغمبر ببازار ایشان رفت و اینکه آیه را خواند. -قرآن-۱-۱۶ کشف: نقل است: علیّ علیه السّلام بمردی گذشت که زعفران در ترازو داشت و آن را سنگین می‌کشید آن حضرت پله‌ی ترازو را گرفت و فرمود: بدرستی اینکه را وزن کن آنگاه آنچه خواهی بیفزای. «کَلّا إِنَّ- الخ» ۷ مجمع: اینکه کلمه بمعنی جلوگیری است یعنی از گمان بیجا که رستاخیز ندارید و از گناه کمفروشی دست بردارید. ابو حاتم گفته است اینکه کلمه جزء جمله‌ی بعد است یعنی حقّ است و درست که کتاب بدکاران در -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۵۱۴] سجّین است. «لَفِی سِجِّینٍ» ۷ طبری: ۱- قتاده گفته است هفتمین طبقه‌ی زیرین زمین است ۲- کعب الاحبار گفت: سجّین جای ابلیس است ۳- ابو هریره گفت: پیغمبر فرمود: فلق نام خم سر بسته‌ی دوزخ است و سجّین نام خم سرباز آنجا است. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: اینکه آیه دو جور معنی شده است: ۱- نامه‌ی اعمال بدکاران در سجّین است ۲- در نامه‌ی عمل آنها نوشته است که بدکاران در سجین بوند. ابو مسلم گفته است: سجّین از سجن گرفته شده

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است که بمعنی سختی است و تنگی و معنی آیه اینکه است: آنچه خدا بسزای کار بدکاران نوشته است در نامه‌ای است که نام آن سجّین است. کشف: سجّین بر وزن فعّیل مثل فسّیق و سکّیر برای مبالغه است و مقصود اینکه است که دارندگان چنین نامه گرفتار سختی و تنگی و زیان و پستی خواهند بود. بعضی گفته‌اند: یعنی آنچه خدا سزای آنها را نوشته و معیّن کرده نه دگرگون شود و نه نابود که چون سنگ نبشته بر جای باشد. «وَ ما أَدراكَ- الخ» ۷ مجمع: زجّاج گفته است: عرب بکلمه‌ی سجّین آشنا نبوده است چون باین جمله به پیغمبر گفته شده است تو و مردم تو نمیدانید سجّین چه باشد. -قرآن-۱-۱۶ «كِتابٌ مَرقُومٌ» ۸ ابو الفتوح: یعنی سجّین نامه‌ای است نشانه‌دار. و قتاده گفته است: یعنی رقم شر و بدی دارد و بعضی گفته‌اند: «مرقوم» به لغت حمیر بمعنی مختوم و مهر شده است. -قرآن-۱-۲۰ کشف: اینکه جمله برای توضیح سجّین نیست بلکه توصیف کتاب فجّار میکند که نامه‌ی عمل بدکاران نوشته‌ای است بر جای که آنچه کرده‌اند می‌ماند مانند رقم لباس که پاک و فراموش نمی‌شود. عبده: از اوّل آیت ششم «كَلّا إِنَّ كِتابَ- الخ» اشاره است به اینکه که گویا -قرآن-۲۸-۴۹ [صفحه ۵۱۵] کمفروشان رستاخیز و حساب باور ندارند ولی نه چنین است که آنها باور ندارند و یا عذری دارند بلکه بدکارند و کارنامه‌شان نشانه‌دار است و سجّین شاید بمعنی پستی باشد چون در پاره‌ای از نوشته‌های آنها که در لغت بحث و کنجکاوی دارند دیدم بزبان حبشی قدیم لای و لوش را سنچون با جیم فارسی می‌نامند پس شاید کلمه‌ی سجین را اعراب یمن بمناسبت نزدیکی بحبشه از سنچون گرفته‌اند و باین صورت در آورده‌اند. و شاید سجین نام ثبت کارهای بد عموم بدکاران باشد. «ما يُكَذِّبُ بِهِ إِلّا كُلُّ مُعتَدٍ أَثِيمٍ» ۱۱ روح المعانی: مقصود از معتد آن کس است که از اندازه‌ی باریک‌بینی و وارسی گذشته و پی تقلید از دیگران رفته است اینکه است که رستاخیز دروغ شمرده است. -قرآن-۱-۵۲ عبده: آنکه خواهان انصاف و عدالت باشد و آماده‌ی رعایت حقّ خداوندی زود می‌تواند رستاخیز را بپذیرد، ولی آنکه بمال و اعتبار و نظم اجتماع ارزش نمیدهد نمیتواند رستاخیز و رسیدگی بخوب و بد آدمی را بپذیرد زیرا چنین کس آماده‌ی باریک‌بینی و رسیدگی بحقوق بشر نیست و آن را زیر پا می‌نهد پس چگونه نشانه‌های آن را بسنجد و قضاوت کند که خود محکوم به آن شود. «بَل رانَ عَلى قُلُوبِهِم- الخ» ۱۴ مجمع: از امام باقر علیه السّلام نقل است: -قرآن-۱-۳۰ در دل هر مؤمنی یک نقطه‌ی سفیدی است که چون او گناه کند در آن سیاهی بر آید پس اگر توبه کرد آن سیاهی نماند و نابود شود و گر دست بردار از گناه نشد سیاهی فزون شود تا بآن جا که همه‌ی سفیدی را فرا گیرد و پس ز آن برای آن کس خیری نخواهد بود و اینکه است معنی «بَل رانَ- الخ». از امام صادق علیه السّلام است که دل را زنگ می‌گیرد و چون نعمتهای حقّ را بیاد آورند از آن صاف می‌شود. ابو مسلم گفته است: مقصود از اینکه آیه اینکه است که انس به کفر و غفلت از حق پرده‌ای بر دل می‌اندازد که نتواند آنچه سودمند برای او است -قرآن-۳۱۳-۳۲۴ [صفحه ۵۱۶] بسنجد و دریابد و آنکه عاقبت خود نیندیشد و در نافرمانی حق فرو رود بیش از پیش رو گردان از توبه شود و بر گناهش افزوده گردد و همین است معنی چیرگی کار مردم بر دل‌شان که در آیه گفته شده است. ابو القاسم بلخی گفته است: اینکه آیه دلیل درستی مذهب عدلیه است که خدا عادل است و بدی و ستمگری از سوی مردم است چون گفته شده است: کارهای بد خودشان چیره بر دلهاشان شده است. «عَن رَبِّهِم ... لَمَحجُوبُون» ۱۵ نیشابوری: چون نور و روشنی بوسیله نور و روشنی دیده میشود پس روان تیره از بدی و بدکاری از دیدن نور حقّ در پرده خواهد بود. سنّی مذهبان گفته‌اند: چون در آیه گفته شده است کافران از پروردگارشان در پرده‌اند پس معلوم می‌شود مؤمنین و نکوکاران در پرده نیستند و پروردگار خود را می‌بینند. معتزله گفته‌اند: کلمه‌ی رحمت از جمله فهمیده می‌شود یعنی از مهر و رحمت حقّ محروم هستند. در کشّاف گفته است: -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۲۱-۳۶ اینکه آیه کنایه است از خواری و بیچارگی کافران چون اشراف و بزرگان به حضور سلطان راه دارند و فرومایگان در پرده‌اند و محروم. عبده: یعنی بجایگاه خواری‌اند و پستی. «عِلِّيِّين» ۱۷ طبری: اینکه کلمه چند معنی شده است: ۱- آسمان هفتم ۲- استوانه راست عرش خدا ۳- بهشت ۴- سدرة المنتهی ۵- آسمان که پیشگاه خداوندی است. و اینکه کلمه جمع است بمعنی علوّ و ارتفاع از پس یکدگر از اینروی بیا و نون جمع شده است چنانکه هر چه مفرد از خود ندارد بجمع سالم مذکّر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تلفّظ میشود مثل عشرون که برای زن و مرد گفته میشود، و کلمه‌ی ابرار اوّل آیه را حسن بصری چنین معنی کرده است: آنها که چیزی را نیازارند گرچه مورچه باشد. -قرآن-۱-۱۵ مجمع: فرّاء گفته است: علّیّین ارتفاعات هر یک بر دیگری است که پایان پذیر نیست. [صفحه ۵۱۷] عبده: آنها که بحث در لغات شرقی کرده‌اند گفته‌اند: در زبان حبشی قدیم کلمه‌ی علوّ بمعنی نقش با رنگ قرمز بوده است و از آنجا بیمن آمده و معنی زینت بخود گرفته و پس از آن هر آراسته‌ی لطیف را علّیّین گفته‌اند. و همچنین سجّین، پس اعمال هر دو دسته در وضعی مخصوص بخود محفوظ است ولی از چگونگی آن خبر نداریم. «مَرقُوم» ۲۰ ابو الفتوح: دو معنی شده است: ۱- نوشته ۲- مهر شده. بعضی گفته‌اند: جمله مقدّم و مؤخّر شده است و در معنی چنین است کتاب مرقوم فی العلّیّین. - قرآن-۱-۱۲ «عَلَی الأَرائِکِ- الخ» ۲۳ مجمع: حسن بصری گفته است: ما معنی ارائک را نمی‌دانستیم تا آنکه مردی از مردم یمن نزد ما آمد و او می‌گفت: ما «ارائک» را حجله عروس می‌گوئیم که در آن تختی نهاده باشند. -قرآن-۱-۲۰ «یَنظُرُون» ۲۳ فخر: ۱- یعنی بخوشیهای بهشتی مینگرند ۲- یا به آزار دشمنان که بآتشند مینگرند ۳- بهر چه خواهند می‌نگرند و آن آماده می‌شود. ولی بهتر اینکه معنی است که بسوی حقّ می‌نگرند بدلیل آیت بعد: -قرآن-۱-۱۴ «فِی وُجُوهِهِم نَضرَةَ النَّعِیمِ» چنانکه در آیت دیگر است «وُجُوهٌ یَومَئِذٍ ناضِرَةٌ إِلی رَبِّها ناظِرَةٌ». -قرآن-۱-۳۹-قرآن-۶۹-۱۲۱ «خِتامُهُ مِسک» ۲۶ طبری: ۱- عبد اللّه مسعود گفته است نه مقصود ختم و مهر است بلکه مقصود خلط و آمیختن است یعنی آمیخته بمشک است چنان که زنهای عطر فروش می‌گویند: عطر من چنین است و چنان است و آمیخته بمشک است ۲- ضحّاک گفته است: یعنی آخر چیزی که از نوشیدن آن شراب در- می‌یابند بوی مشک است ۳- بهمان گونه که در اینکه جهان دهانه‌ی ظرف شراب با گل می‌بندند در آنجا با مشک مهر می‌کنند و می‌بندند. -قرآن-۱-۱۹ ابو الفتوح: بعضی گفتند: یعنی خاتمه و آخر کار آن شراب مشک است که چون لب از آن بر دارند بوی مشک دریابند. و اصل ختم در لغت آخر کار [صفحه ۵۱۸] است و ختم قرآن و حدیث «الامور بخواتمها» مقصود پایان آن است، و کسائی «خاتمه مسک» بر وزن فاعل خوانده است و اینکه قرائت علیّ علیه السّلام است که آن حضرت چنین می‌خوانده است. و مهر را خاتم گویند چون در آخر و از تمامی کار است و انگشتر را خاتم گویند که مهر است و با آن مهر کنند. و ختام که قرائت عموم قاریها است جمع خاتم است و بعضی گفته‌اند: ختام مصدر است و خاتم اسم است و بعضی گفته‌اند: خاتم و ختام بیک معنی است. «فَلیَتَنافَسِ» ۲۶ روح المعانی: منافسه بمعنی مجاهدت نفس است برای همانندی با افاضل و بالاتران بی‌آنکه بدیگری زیانی برسد و منافست به اینکه معنی از شرافت و بزرگواری است. -قرآن-۱-۱۷ «مِزاجُهُ مِن تَسنِیمٍ» ۲۷ مجمع: چشمه‌ای است در بهشت که بهترین شرابهای آنجا است، مسروق گفت: مقرّبون از آن می‌نوشند و اصحاب الیمین از آن چندان دارند که با شراب آمیخته کنند و خوشبوی شود از إبن عبّاس معنی آن را پرسیدند گفت: همان است که در قرآن است «فَلا تَعلَمُ نَفسٌ ما أُخفِیَ لَهُم مِن قُرَّةِ أَعیُنٍ». حسن بصری گفته است: یعنی از آن پوشیده‌های خداوندی است برای بهشتیان. مقاتل گفته است: شرابی است که از بالا برای‌شان می‌ریزد. قتاده گفته است رودی است در هوا که باندازه‌ی نیاز در ظرفهای اشخاص می‌ریزد. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۳۰۶-۳۷۰ نیشابوری: عارفی گفته است: اینکه سخن که مقرّبین از چشمه‌ی تسنیم می‌نوشند و اصحاب الیمین بآن اندازه دارند که با شراب خود آمیخته کنند تا خوشبوی شود کنایه است از اینکه مقرّبین جز بسوی حقّ روی ندارند و مستغرق رحمت پروردگارند ولی اصحاب الیمین گاه روی بسوی حقّ دارند و گاه به سوی خلق. «مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا یَضحَکُون» ۲۹ عبده: آنها که بسرمایه و خواسته جاه و توان برای خود فراهم می‌کنند بهر چه ناسازگارشان شنوند بخندند و بچشم -قرآن-۱-۳۹ [صفحه ۵۱۹] حقارت بگوینده بنگرند بخصوص اگر از کسی شنوند که بیچاره و ناتوان‌شان در برابر خود بینند و اعراب معارضین پیغمبر چنین بودند بخصوص عاص بن وائل و ولید إبن مغیره. «هَل ثُوِّبَ الکُفّارُ» ۳۶ روح البیان: «ثُوِّب» یعنی سزای بد دادند به کافران چون تثویب هر جا بقرآن آمده بمعنی مجازات است و سزای بد و کلمه‌ی «هَل» استفهام است برای تقریر و تثبیت یعنی البته بکافران سزای بدی‌شان که خندیدن بمؤمنین و مسخره ایشان است میرسد. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۴۴-۵۴-قرآن-۱۶۵-۱۷۱ مجمع: در اینکه سوره چند اختلاف قرائت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: ۱- ران، با الف که را مفتوح باشد و با اماله‌ی الف که را مکسور باشد ۲- تعرف بصیغه‌ی معلوم با نصب نضرهٔ و بصیغه‌ی مجهول و رفع نضرهٔ ۳- فکهین بدون الف و فاکهین با الف ۴- هل ثوّب و هثّوّب که لام تبدیل بثاء و ادغام شده است. سخن ما: ۱- در بازار ما ترازوداری اصطلاحی است مخصوص به کسی که مهارتی دارد برای ترازو بدست گرفتن و بدلخواه خود وزن کردن که چیزی را سنگین یا سبک کند و با اینکه در جلو چشم خریدار است و او سنگها را میشناسد نتواند دریابد که در سنگ و ترازو و چگونه خیانت میشود. از اوّل اینکه سوره تا آیت ششم روی سخن با اینگونه مردم است و سر انجام بد آنها چنانکه در سوره‌ی یازدهم بنام هود آیت ۸۴ و ۸۵ از زبان شعیب پیغمبر نقل شده است جلوگیری از کمفروشی و فرمان بدرستکاری در ترازو و پیمانه که آن چنان کار زشتی است که کم و زیاد آن در بدی برابر است. چون تهدید و بیم برای هر گونه خیانت در پیمانه و ترازو است با اینکه بیشتر کار کیل و وزن در چیزهای ساده است و اندک که کار روزانه‌ی عموم پیشه‌وران است زیرا اینکه آیات چند نفری را که در روز هزاران تن جنس وزن می‌کنند جدا نکرده است از مردمان بیشماری که از صبح تا شام ترازوشان در کار است و دور کیلو گرم میچرخد. پس باید تصدیق کرد خوار و بار فروش که در چند گرم خیانت می‌کند برابر است با آن بازرگان عمده فروش در زشتی [صفحه ۵۲۰] کار کم فروشی که سر انجام هر دو دسته یکی است. ۲- مفاد آیت ۱۴ «بَل رانَ عَلی- الخ» که گناه دل را فرا میگیرد در قرآن مکرر یاد شده است مثل آیت ۵۱ سوره‌ی بقره «بَلی مَن کَسَبَ سَیِّئَةً- الخ» و ما در آنجا مفصّل بحث کرده‌ایم. - قرآن-۱۸-۳۵-قرآن-۱۳۵-۱۶۴ ۳- آیات ۷ و ۸ و ۱۸ و ۱۹ «إِنَّ کِتابَ- الخ» که جای بایگانی کار- نامه‌های مؤمنان و فاجران نشان داده شده است برای کوته‌بینان مادّی است که منکر حقایق بی‌نیاز از مادّه و زمان و مکان هستند و در نظر آنها باید هر چه موجود است جای معیّن داشته باشد از اینروی گفته شده است: چون شما فرومایه و پست هستید سیاهه‌ی کارتان در سجّین و جای پست و ناچیز نگهداری میشود و در برابر شما مؤمنین و وارستگانند که نامه‌ی عمل‌شان بمانند جایگاه خودشان علّیین است. -قرآن-۲۷-۴۲ ۴- جمله‌ی «عَلَی الْأَرائِکِ- الخ» که مکرّر شده است قرینه دارد که اوّل برای دیدن نعمتهای خود و دگر مؤمنین است و دوّم برای دیدن گرفتاری کافران است و خندیدن بایشان. -قرآن-۱۳-۳۲

سوره انشقاق

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الانشقاق [۸۴]: آیات ۱ تا ۲۵]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ إِذَا السَّماءُ انشَقَّت [۱] وَ أَذِنَت لِرَبِّها وَ حُقَّت [۲] وَ إِذَا الأَرضُ مُدَّت [۳] وَ أَلقَت ما فِیها وَ تَخَلَّت [۴] -قرآن-۱-۱۳۳ وَ أَذِنَت لِرَبِّها وَ حُقَّت [۵] یا أَیُّهَا الإِنسانُ إِنَّکَ کادِحٌ إِلی رَبِّکَ کَدحاً فَمُلاقِیهِ [۶] فَأَمّا مَن أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ [۷] فَسَوفَ یُحاسَبُ حِساباً یَسِیراً [۸] وَ یَنقَلِبُ إِلی أَهلِهِ مَسرُوراً [۹] -قرآن-۱-۲۴۷ وَ أَمّا مَن أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهرِهِ [۱۰] فَسَوفَ یَدعُوا ثُبُوراً [۱۱] وَ یَصلی سَعِیراً [۱۲] إِنَّهُ کانَ فِی أَهلِهِ مَسرُوراً [۱۳] إِنَّهُ ظَنَّ أَن لَن یَحُورَ [۱۴] -قرآن-۱-۱۹۱ بَلی إِنَّ رَبَّهُ کانَ بِهِ بَصِیراً [۱۵] فَلا أُقسِمُ بِالشَّفَقِ [۱۶] وَ اللَّیلِ وَ ما وَسَقَ [۱۷] وَ القَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ [۱۸] لَتَرکَبُنَّ طَبَقاً عَن طَبَقٍ [۱۹] -قرآن-۱-۱۸۴ فَما لَهُم لا یُؤمِنُونَ [۲۰] وَ إِذا قُرِئَ عَلَیهِمُ القُرآنُ لا یَسجُدُونَ [۲۱] بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا یُکَذِّبُونَ [۲۲] وَ اللّهُ أَعلَمُ بِما یُوعُونَ [۲۳] فَبَشِّرهُم بِعَذابٍ أَلِیمٍ [۲۴] -قرآن-۱-۲۱۰ إِلاَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَهُم أَجرٌ غَیرُ مَمنُونٍ [۲۵] -قرآن-۱-۸۴ [صفحه ۵۲۱] معنی لغات: «أَذِنَت» از مصدر اذن بفتح اوّل و دوّم به معنی گوش فرادادن. «حُقَّت» از مصدر حقّ الأمر حقّا یعنی ثابت و واجب شد.

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کادح از مصدر کدح بمعنی رنج و کوشش در کار. «یَحُورَ» از مصدر حور بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی بر گشتن و سرگردان بودن. «وَسَقَ» از مصدر وسق به فتح اوّل بمعنی فراهم کردن و بردن. «اتَّسَقَ» منظّم و برابر شد. یوعون از مصدر ایعاء در ظرف گذاشتن، فراهم کردن، نگاهداشتن. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۸۵-۹۴-قرآن-۱۹۷-۲۰۶-قرآن-۲۸۳-۲۹۲-قرآن-۳۵۳-۳۶۴ ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان مهربان بمؤمنان ۱ آنگاه که آسمان فرمان پروردگار خود برد و از هم جدا شود ۲ چون شایسته‌ی فرمانبری شده است ۳ و چون زمین کشیده و هموار شود که نه کوه در آن بماند و نه پستی و بلندی ۴ و آنچه بدرون دارد برون اندازد و تهی گردد ۵ که فرمان پروردگار خود برده است و شایسته‌ی آن شده است ۶ ای آدمیزاد [برای چنین سر انجام است] که بسوی پروردگار خود میکوشی و رنج می‌بری و بدیدار حقّ می‌رسی [و مزد کار خود می‌بینی] ۷ پس آن را که نامه‌ی عمل ز سوی راست دهند ۸ بآسانی بشمار کار او رسند ۹ و بشادی بسوی یاران بهشتی خود رود ۱۰ و آنرا که نامه‌ی عمل از پشت دهند ۱۱ فریادش بلند شود: ای وای که نابود شدم ۱۲ و آنگاه بآتشش بدارند ۱۳ با اینکه در اینکه جهان با کسان خود شاد و خوشدل بود ۱۴ البتّه او گمان داشت: بازگشت و حیرتی ندارد ۱۵ ولی خدای او بینای آغاز و انجام او است ۱۶ پس نه چنان است که بیدینان پندارند [صفحه ۵۲۲] و سوگند بآخرین روشنی روز ۱۷ و به تیرگی شب که جانوران بآسایشگاه‌شان فراهم کند ۱۸ و به ماه گرد و پر شده ۱۹ که همه‌ی شما طبقات زندگی و مرگ و رستاخیز بگذرانید [و در قدرت حقّ باشید] ۲۰ پس چه شده است آدمیانرا که ایمان نیارند ۲۱ و قرآن که برای‌شان می‌خوانند سجده نمی‌کنند و فروتن نمی‌شوند! ۲۲ بلی اینکه کسان قرآن و دین دروغ دانند ۲۳ و خدای داند با اینکه فکر و کار چه برای خود فراهم کنند. ۲۴ پس ای محمّد نویدشان ده که سخت آزاری در انتظار دارند. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه آمده است و بحساب قاری‌های بصره و شام بیست و سه آیه است و بحساب دیگران بیست و پنج که «یمینه. و ظهره» را آخر آیه دانسته‌اند و آنها اینکه دو کلمه را جزء آیت بعد شمرده‌اند. و اینکه سوره را سوره الانشقاق نیز نامیده‌اند. «أَذِنَت لِرَبِّها وَ حُقَّت» ۲ ابو السعود: یعنی چون اراده‌ی خداوندی او را بشکافد او تن بفرمان دهد و بمانند مأموری باشد که فرمان میشنود و انجام می‌دهد. و شایسته‌ی فرمانبری شده است و جمله‌ی «حُقَّت» بهتر اینکه است که معترضه باشد نه معطوفه و برای استواری جمله‌ی جلو باشد به اینکه گونه که او فرمان می‌برد چون شایسته‌ی فرمانبری است که قدرت خداوندی آفریدگان را فرمانبر آفریده است. -قرآن-۱-۳۲-قرآن-۲۱۹-۲۲۸ «الأَرضُ مُدَّت» ۳ طبری: یعنی زمین چنان پهن شود که بر وسعت و گشادگی آن افزوده شود. -قرآن-۱-۱۹ مجمع: ۱- یعنی بواسطه‌ی ریختن کوهها و تپه‌ها سطح زمین مانند صفحه‌ی صاف شود ۲- مانند چرم آن را بکشند تا بر فراخنائی آن افزوده شود. کشف: ۱- اینکه هیئت کنونی آن بصورت دیگر عوض میشود ۲- یعنی از آنچه در دل زمین است جلوگیر برداشته میشود و رخنه‌ها باز میشود تا همگی آنها بیرون آیند. و جمله‌ی «أَذِنَت- الخ» که مکرّر شده است اوّل برای توصیف -قرآن-۱۸۷-۱۹۶ [صفحه ۵۲۳] آسمان است و دوّم برای زمین. «یا أَیُّهَا الإِنسانُ- الخ» ۶ طبری: ۱- نحویهای بصره گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۴ یعنی ای آدمی چون آسمان بشکافد و اینها همگی انجام شود هنگامی فرا میرسد که تو بسوی پروردگار خود روی و جزای خود بینی پس اینکه آیه بمنزله‌ی جواب اذا خواهد بود ۲- بعضی نحویهای کوفه گفته‌اند: جواب «إِذَا السَّماءُ- الخ» «وَ أَذِنَت- الخ» هست و معنی اینکه است: چون بشکافد گوش بفرمان داده است. بر اینکه معنی اعتراض شده است که واو در جواب نمی‌آورند مگر در مواقع مخصوص ۳- جواب «اذا» در جمله نیامده چون مقصود معلوم است و آیت «یا أَیُّهَا الإِنسانُ- الخ» قرینه‌ی بر مقصود است که در آن هنگام هر کسی نتیجه‌ی کار بد و خوب خود بیند. -قرآن-۲۲۶-۲۴۲-قرآن-۲۵۲-۲۶۴-قرآن-۴۹۹-۵۲۲ نیشابوری: اختلاف است که روی سخن در اینکه آیه با چه کسی شده است: ۱- مقصود عموم آدمیزادها است ۲- مقصود پیغمبر است یعنی ای محمّد کوشش در کار پیغمبری از سوی خدا می‌کنی پس امیدوار باش که بدیدار خدای خود میرسی ۳- مقصود امیّه بن خلف است که در آزار پیغمبر کوشش میکرد به اینکه آیه باو گفته شده است که در دنیا رنج می‌بری برای آزار پیغمبر تا دم مرگ. کشف نوشته: پیر بو علیّ سیاه وقتی در بازار میرفت سائلی می‌گفت: بحقّ روز بزرگ مرا چیزی دهید، پیر از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

هوش برفت چون بهوش باز آمد او را گفتند: ترا اینکه ساعت چه روی نمود! گفت هیبت و عظمت آن روز بزرگ. باطن تو کی کند با مرکب شاهان سفر || تا نگردد رأی تو بر مرکب همّت سوار چون زنان تا کی نشینی بر امید رنگ و بوی || همّت اندر راه بند و گام زن مردانه وار ابو الفتوح: جمله‌ی «فَمُلاقِیهِ» دو معنی شده است: ۱- بایستی رنج بری و کار کنی تا بخداوند و ثواب کار خود برسی ۲- برای روزی و زندگی رنج -قرآن-۲۲-۳۶ [صفحه ۵۲۴] ببری تا آنگاه که به پیشگاه خداوندی رسی. «کِتابَهُ بِیَمِینِهِ» ۷ عبده: کلمه‌ی یمین در قرآن برای فرخندگی، خوبی، نیرومندی آورده شده است. در کشّاف است: آن را که شیطان از سوی راست آید از راه دین او است و آن را که از سوی چپ آید از راه شهوت و خواسته‌ها است و اگر از جلو نمودار شد برای دروغ دانستن رستاخیز و سزا و پاداش گناه است و بسوی هر کس از پشت سر آید برای ترساندن خود او و اولادش از فقر است تا بکسی رحم نکند و زکات بفقرا ندهد. -قرآن-۱-۲۵ «وَراءَ ظَهرِهِ» ۱۰ فخر: اگر گویند: چرا در سوره‌ی الحاقّه «وَراءَ ظَهرِهِ» نیامده است و در اینکه سوره آمده است! دو جواب دارد: ۱- چون دست راست کافر بگردنش زنجیر شده است و دست چپ او پیچیده به پشت سر او است از اینروی گفته شده است نامه‌ی عمل او از پشت سر باو می‌دهند ۲- گروهی را بدست چپ نامه‌ی عمل دهند و گروهی را از پس پشت. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۶۶-۸۳ «فَلا أُقسِمُ» ۱۶ فخر: ۱- بعضی گفته‌اند کلمه‌ی لا برای رد عقیده کافران است که گمان می‌کردند رستاخیز و برگشت ندارند و جمله‌ی بعد آغاز جمله و سوگند است. -قرآن-۱-۱۶ «لَتَرکَبُنَّ طَبَقاً عَن طَبَقٍ» ۱۹ طبری: عمر خطّاب و إبن مسعود و إبن- عبّاس و عموم قاریهای مکّه و کوفه «ترکبن» را با فتح تاء و باء خوانده‌اند تا کلمه مفرد و روی سخن با یک نفر باشد و چند جور معنی شده است: ۱- یعنی ای محمّد تو سختی بدنبال سختی برگزار خواهی کرد ۲- إبن مسعود گفته است: یعنی آسمانی از پس آسمان دیگر می‌پیمائی و عوالم خداوندی را مشاهده می‌کنی ۳- یعنی مراتب دنیا و پس از آن آخرت را برگزار می‌کنی ۴- تغییر- های آسمان را در قیامت برگزار میکنی. و عموم قاریهای مدینه و عدّه‌ای از مردم کوفه با فتح تاء و ضمّ باء خوانده‌اند کلمه جمع باشد و روی سخن با همه‌ی مردم و نیز با یای اوّل و ضمّ باء خوانده شده است تا فعل جمع غایب باشد یعنی که -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۵۲۵] عموم مردم مراحل زندگی و گرفتاری را برگزار می‌کنند. مجمع: ۱- بعضی گفته‌اند: یعنی از هر پایه و اندازه‌ای ببالاتر آن می‌روید چون آنکه درستکار است همین روش او را برتر می‌برد و در آن استوارش می‌کند و اگر بدکار است همین بدی او را بیشتر بسوی بدی و زشتی می‌کشاند. ۲- یعنی سرنوشت دیگران بشما نیز می‌رسد که هر چه آنها گذرانده‌اند شما نیز باید بگذرانید و همین معنی از امام صادق علیه السّلام نقل شده است ۳- یعنی از آنگاه که نطفه و علقه است تا آنگاه که بی‌دم و میّت میشود سی و هفت نام دارد که هر کدام یک طبقه و مرتبه‌ای است که آدمی طی می‌کند. کشف: مکحول گفت: در اینکه اشاره است که بهر بیست سال چیز تازه‌ای ایجاد و نمودار می‌کنید که پیش از آن نبود. و اینکه خود دلیلست بر اثبات صانع و حدوث عالم. و گفته‌اند: آنکه امروز بیک حالت است و فردا بحالت دیگر باید بداند که کار او بدست دیگری است. از ابو بکر ورّاق پرسیدند: از کجا معلوم جهان سازنده‌ای دارد! گفت: دگرگونی احوال و ناتوانی و نارسائی نیرو سستی استوانه‌های تن و فسخ عزیمت که از نقشه و تصمیم خود بر گردد. از ابو سعید خدری نقل است: پیغمبر فرمود: وجب بوجب روش گذشتگان را خواهید پیمود که اگر آنها بسوراخ لانه‌ی راسو رفته باشند شما نیز بدان خواهید رفت. و او نوشته: بعضی مفسّران گفتند: «لَتَرکَبُنَّ طَبَقاً عَن طَبَقٍ» اشارت است بدرجات و منازل رفعت و قربت او در شب معراج که حقّ جلّ جلاله سرّ وی را جذب کرد و سرّ وی مر روح وی را جذب کرد و روح وی قلب وی را جذب کرد و قلب وی نفس وی را جذب کرد. کون جویان نفس گشت، نفس جویان قلب گشت، قلب جویان روح گشت، روح جویان سرّ گشت، سرّ جویان مشاهده حقّ گشت. کون بفریاد آمد که نفس کو! مرا بی‌نفس قرار نه، نفس به فریاد آمد که قلب کو! مرا بی‌قلب قرار نه، قلب بفریاد آمد که روح کو! مرا بی‌روح قرار نه، روح بفریاد آمد که سرّ کو مرا بی سرّ قرار نه، سرّ بفریاد آمد که مشاهده‌ی -قرآن-۳۷-۷۳ [صفحه ۵۲۶] حقّ کو! مرا بی‌مشاهده‌ی حقّ قرار نه، دنا بنفسه، فتدلّی بقلبه، فکان قاب قوسین بروحه، او ادنی بسرّه، هذا معنی قوله «لَتَرکَبُنَّ طَبَقاً عَن طَبَقٍ» «لا یَسجُدُونَ» ۲۱ ابو الفتوح:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه جمله دو معنی شده است ۱- یعنی خضوع، و خشوع نکنند ۲- در آنجا که باید سجده کنند، سجده نمیکنند بآن جور که مؤمنان سجده می‌کنند، ابو هریره گفت پیغمبر اینکه سوره می‌خواند و چون به آن آیه رسید سجده کرد. و اینکه از ده آیت است در قرآن که سجده‌ی آن مستحب است و اینکه سجده‌ی پیغمبر را هم گفته‌اند سجده‌ی مستحب بوده است «بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا» ۲۲ مجمع: یعنی کافران ایمان نمی‌آورند چون تقلید گذشتگان خود می‌کنند نه برای نقصی در بیان آیات و ادلّه است که نفهمند. - قرآن-۱۳۴-۱۷۰-قرآن-۱۷۱-۱۸۷-قرآن-۵۸۹-۶۱۶ «أَعلَمُ بِما یُوعُونَ» ۲۳ مجمع: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی خدا داناتر است بشرک و دروغ شمردن دین که در دل نهان دارند ۲- إبن زید گفته است: یعنی آنچه از اعمال نیک و بد فراهم می‌کنند. و فرّاء گفته است: -قرآن-۱-۲۶ کلمه‌ی «یُوعُونَ» از مصدر ایعاء است بمعنی چیزی در ظرف نهادن و دل آدمی جایگاه علم و جهل است که در آن فراهم میشود و از سخنان علیّ علیه السّلام است: -قرآن-۸-۱۹ «انّ هذه القلوب اوعیهٔ فخیرها اوعاها». «فَبَشِّرهُم بِعَذابٍ» ۲۴ کشف: یعنی خبردارشان کن بیک آزاری که اثر آن خبر در چهره‌شان نمودار شود. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: یعنی در برابر بشارت مؤمنین برحمت اینکه خبر را به کافران بده. و در اینکه سوره دو اختلاف قرائت است: ۱- «یَصلی» با فتح یاء و تخفیف صاد، و ضمّ یاء و تشدید صاد چون در آیات مکرّر هر دو جور استعمال شده است ۲- «لَترکَبُنّ» با فتح باء تا مفرد باشد و روی سخن با پیغمبر [ص] و ضمّ باء تا جمع باشد و خطاب به همگان و نتیجه‌ی معنی یکی است. -قرآن-۵۱-۵۹-قرآن-۱۷۱-۱۸۶ سخن ما: اختلاف آغاز اینکه سوره با سوره‌ی «إِذَا السَّماءُ انفَطَرَت» که در هر دو شکافتن آسمان اعلام شده است ولی در اوّلین ویرانی دیگر آفریدگان -قرآن-۵۰-۷۸ [صفحه ۵۲۷] بزرگ هم گفته شده است و در دوّم جز ویرانی آسمان و زمین نام دیگران نیامده است شاید از اینکه روی باشد که هر کدام به هنگامی آمده است و پیغمبر با گروهی برابر بوده است غیر آن دیگری و در برابر هر دسته هدفی بنظر میرسد جدا ز دیگری چون در اوّل از ویرانی ستاره و یکایک موجودات بزرگ زمینی یاد شده است و آنچه در چشم عرب ارزنده بوده است چون شتر آبستن نزدیک بزائیدن تا عظمت و هول اینکه چنین حوادث دلها را بلرزاند و نرم کند و آماده‌ی پذیرش سخن حقّ شوند. و در اینکه سوره با جمله‌های «أَذِنَت لِرَبِّها وَ حُقَّت» که مکرّر شده است یادی از فرمانبری و تسلیم آسمان و زمین باراده‌ی خداوندی بمیان آمده است تا آنها که در فرمان بردن و سر سپردن بخواست حق دو دل هستند بخود آیند که چون آسمان و زمین فرمان می‌برند و شایسته است که چنین باشند پس آدمی را چه رسد که سر ز فرمان بپیچد. و آیات بعد از «یا أَیُّهَا الإِنسانُ» تا «کانَ فِی أَهلِهِ مَسرُوراً» که آخر آیت چهاردهم است سخنی از کفر و انکار رستاخیز نیست بلکه همه‌ی سخنان آن در سود و زیان فرمانبری و نافرمانی است پس از آنکه اینکه نظر نوشته شد در ظلال القرآن دیدم از لابلای نوشته‌های آن اینکه استفاده‌ی ما از تغییر سبک اینکه سوره فهمیده می‌شود. -قرآن-۵۷۴-۶۰۵-قرآن-۹۳۴-۹۵۸-قرآن-۹۶۴-۹۹۵ ۲- آیت نوزدهم کلمات «طَبَقاً عَن طَبَقٍ» گرچه مفسّرین چند معنی کرده‌اند ولی ظاهر اینکه است که چون بدنباله‌ی سخن از سود و زیان آدمی در جهان دیگر است اینکه آیه اشاره بمراحل زندگی و مرگ و رستاخیز است. و همین نیز قرینه است که روی سخن با همگان باشد چون سخن مربوط به همگان است پس قرائت رفع بهتر خواهد بود. -قرآن-۲۵-۴۷

سوره بروج

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره البروج [۸۵]: آیات ۱ تا ۲۲]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ السَّماءِ ذاتِ البُرُوجِ [۱] وَ الیَومِ المَوعُودِ [۲] وَ شاهِدٍ وَ مَشهُودٍ [۳] قُتِلَ أَصحابُ الأُخدُودِ [۴] -قرآن-۱-۱۱۸ النّارِ ذاتِ الوَقُودِ [۵] إِذ هُم عَلَیها قُعُودٌ [۶] وَ هُم عَلی ما یَفعَلُونَ بِالمُؤمِنِینَ شُهُودٌ [۷] وَ ما نَقَمُوا مِنهُم إِلاّ أَن یُؤمِنُوا بِاللّهِ العَزِیزِ الحَمِیدِ [۸] الَّذِی لَهُ مُلکُ السَّماواتِ وَ الأَرضِ وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیءٍ شَهِیدٌ [۹] -قرآن-۱-۲۸۱ إِنَّ الَّذِینَ فَتَنُوا المُؤمِنِینَ وَ المُؤمِناتِ ثُمَّ لَم یَتُوبُوا فَلَهُم عَذابُ جَهَنَّمَ وَ لَهُم عَذابُ الحَرِیقِ [۱۰] إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَهُم جَنّاتٌ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهارُ ذلِکَ الفَوزُ الکَبِیرُ [۱۱] إِنَّ بَطشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ [۱۲] إِنَّهُ هُوَ یُبدِئُ وَ یُعِیدُ [۱۳] وَ هُوَ الغَفُورُ الوَدُودُ [۱۴] -قرآن-۱-۳۷۹ ذُو العَرشِ المَجِیدُ [۱۵] فَعّالٌ لِما یُرِیدُ [۱۶] هَل أَتاکَ حَدِیثُ الجُنُودِ [۱۷] فِرعَونَ وَ ثَمُودَ [۱۸] بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی تَکذِیبٍ [۱۹] -قرآن-۱-۱۶۳ وَ اللّهُ مِن وَرائِهِم مُحِیطٌ [۲۰] بَل هُوَ قُرآنٌ مَجِیدٌ [۲۱] فِی لَوحٍ مَحفُوظٍ [۲۲] -قرآن-۱-۹۶ [صفحه ۵۲۸] معنی لغات: «البُرُوجِ» جمع برج بمعنی پایه، قلعه، قصر، ساختمان بلند گرد یا چهار گوشه، یکی از بروج دوازده گانه‌ی سال. «الأُخدُودِ» گودال دراز، ردّ زدن تازیانه بر چیزی. -قرآن-۱۳-۲۵-قرآن-۱۳۷-۱۴۹ ترجمه: بنام خدای بخشنده به آفریدگان، مهربان به مؤمنان ۱ سوگند به آسمان که برجها است در آن ۲ و بروز میعاد و رستاخیز و بهر چه گواه است ۳ و بآنچه برایش گواهی دهند ۴ که کشته و نابود شدند مردمی که ۵ گودالی ز آتش فروزان داشتند ۶ و بر لب آن نشسته ۷ به آزار مؤمنین می‌نگریدند ۸ با آنکه بدی ز آنان ندیده بودند جز ایمان بخدای ستوده و گرامی ۹ که پادشاه آسمانها و زمین است و بر همه چیز گواه ۱۰ البتّه آنان که آزار مردان و زنان مؤمنان کنند و پشیمان نشوند بهره‌شان آزار دوزخ است و آتش سوزان ۱۱ و آنان که ایمان آوردند و نکوکار شدند بهشتها دارند که رودها بآن روان است [صفحه ۵۲۹] و همین است پیروزی بزرگ و بس ۱۲ و البتّه توان و تندی خدای تو سخت است ۱۳ که او بآغاز می‌آورد و بانجام می‌برد ۱۴ و هم بخشنده است و دوستدار ۱۵ و دارای عرش است که برترین بزرگ آفریدگان باشد ۱۶ و او است که آنچه خواهد و شایسته باشد کند ۱۷ مگر از سرگذشت گروه بی‌دین ۱۸ فرعون و ثمود خبر نداری [که چه بر ایشان آمد! پس نه خدا ناتوان بود] ۱۹ ولی کافران اینکه سخنان دروغ پندارند ۲۰ و خداوند از پی‌شان، بود فراگیرشان ۲۱ که اینکه بلند پایه گرامی قرآنی است ۲۲ بلوح محفوظ نبشته. جهت نزول: مفسّرین برای نزول آیات «قُتِلَ أَصحابُ» تا «بِاللّهِ العَزِیزِ الحَمِیدِ» چند داستان نقل کرده‌اند که خلاصه‌ی آن چنین است: پادشاهی بود به نجران یا تهامه یا جای دیگر که مؤمنین مخالف خود را آزار می‌کرد و آخرین انتقام او از مخالفین مؤمن خود اینکه بود که در سر هر کوچه گودالی کند و پر از آتش کرد و آنکه از دین خود دست بردار نمی‌شد بآتش می‌سوخت. اینکه آیات اشاره بآن حادثه است. -قرآن-۴۰-۵۸-قرآن-۶۴-۹۵ سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بیست و دو آیت و بمکّه نازل شده است و اختلافی در اینکه نیست. «ذاتِ البُرُوجِ» ۱ طبری: در مقصود از بروج چند قول است: اوّل- دارای قصرها که در آسمان هست. دوّم- مقصود از بروج ستاره‌ها است. -قرآن-۱-۱۹ سوّم- یعنی دارای آب و ریگ. و بهتر اینکه است که مقصود منازل ماه و خورشید باشد که دوازده برج است و ماه در هر برجی مدّت دو شبانه‌روز و یک سوّم توقّف دارد و خورشید در هر ماه بیک برج است و آن را می‌پیماید. کشف: ۱- بعضی گفته‌اند: مقصود همه‌ی آسمانها است ۲- مقصود آسمان است که نمایان است و بچشم خود می‌بینیم ۳- یعنی آسمان که آفریده‌ای است زیبا و خلقت نیکو دارد. [اگرچه در آن کتاب بیش از اینکه که ترجمه کردیم چیزی برای توضیح معنی اوّل ننوشته است ولی شاید مقصود [صفحه ۵۳۰] آنکه چنین معنی کرده است اینکه باشد: آسمان یعنی جهان بالای سر ما و بروج یعنی هفت آسمان پس معنی آیه اینکه است سوگند بجهان بالا که دارای آسمانها است- مترجم]. کشف نوشته: حقّ تعالی جلّ جلاله قسم یاد می‌کند بآسمان که نظرگاه مؤمنان است و مصعد اقوال و اعمال ایشان است. «وَ شاهِدٍ وَ مَشهُودٍ» ۳ مجمع: در معنی اینکه دو کلمه اختلاف است: -قرآن-۱-۲۴ ۱- إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: شاهد روز جمعه و مشهود عرفه است. و از امام باقر و صادق علیهما السّلام همین معنی نقل شده است و از پیغمبر [ص] نقل است: جمعه شاهد است بر کارهای مردم در آن روز. و عرفه مشهود است چون مردم برای حجّ بآن جا فراهم می‌شوند و فرشتگان گواه عبادت ایشان هستند ۲- شاهد عید قربان است و مشهود عرفه ۳- شاهد پیغمبر است، و مشهود روز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

رستاخیز. و نقل است مردی بمسجد پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رفت دید کسی از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل حدیث می‌کند. پرسید: مقصود از شاهد چی است! گفت: جمعه شاهد است عرفه مشهود. از او گذشتم دیگری دیدم در اینکه کار است از او پرسیدم گفت: شاهد جمعه است مشهود عید قربان است از او گذشتم تازه جوان موی سبیل دمیده دیدم که چهره‌اش بمانند دینار و پول طلا می- درخشید و از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حدیث نقل می‌کرد از او پرسیدم گفت: شاهد محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و مشهود روز رستاخیز. مگر اینکه آیت قرآن نشنیده‌ای «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنّا أَرسَلناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً» یعنی ای پیغمبر تو را فرستادیم تا شاهد و بیم و نویدآور باشی. و در آیت دیگر «ذلِکَ یَومٌ مَجمُوعٌ لَهُ النّاسُ وَ ذلِکَ یَومٌ مَشهُودٌ» یعنی بآن روز مردم فراهم میشوند که روز مشهود است. من پرسیدم اینها که نقل حدیث می‌کنند چه مردمی هستند! گفتند: -قرآن- ۴۵۱-۵۲۸-قرآن-۶۱۶-۶۸۲ اوّلی إبن عبّاس است و دوّمی عبد اللّه عمر و سوّمی حسن بن علیّ علیهما السّلام ۴- شاهد: عرفه، مشهود: قیامت ۵- عکرمه گفت: شاهد: فرشته است و مشهود [صفحه ۵۳۱] رستاخیز بدلیل اینکه آیه «وَ جاءَت کُلُّ نَفسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهِیدٌ و ذلِکَ یَومٌ مَشهُودٌ» ۶- شاهد آنها که بر زیان مردم گواهی دهند و مشهود آنان که بر زیان‌شان گواهی می‌دهند ۷- شاهد مسلمانان و مشهود ملّتهای پیش از آنان بدلیل اینکه آیه «لِتَکُونُوا شُهَداءَ عَلَی النّاسِ» ۸- شاهد پاره‌های تن آدمی است و مشهود خود او بدلیل اینکه آیه «یَومَ تَشهَدُ عَلَیهِم أَلسِنَتُهُم» ۹- شاهد حجر الاسود، و مشهود آدمیان ۱۰- شاهد شبانه‌روز مشهود آدمی بدلیل اینکه شعر که گویند حسین بن علیّ علیهما السّلام فرموده است: -قرآن-۳۰-۸۰-قرآن-۸۳-۱۰۶-قرآن-۲۸۱-۳۱۹-قرآن-۳۹۶-۴۳۶ مضی امسک الماضی شهیدا معدّلا || و خلّفت فی یوم علیک شهید یعنی دیروز تو که شاهد عادل است گذشت و بجای آن روزی آمد که گواه بر تو است ۱۱- شاهد پیغمبران و مشهود پیغمبر ما بدلیل اینکه آیه «وَ إِذ أَخَذَ اللّهُ مِیثاقَ- تا- مِنَ الشّاهِدِینَ» ۱۲- شاهد خداوند، مشهود لا إِلهَ إِلَّا اللّهُ بدلیل اینکه آیه «شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلّا هُوَ» ۱۳- شاهد خلق و مشهود حقّ بدلیل اینکه شعر: -قرآن- ۱۵۴-۱۸۵-قرآن-۱۹۷-۲۱۷-قرآن-۲۴۳-۲۶۷-قرآن-۲۸۹-۳۳۵ . «قُتِلَ أَصحابُ الأُخدُودِ» ۴ طبری: در جواب قسم اوّل سوره اختلاف است: ۱- اینکه جمله است یعنی سوگند بآسمان که اصحاب اخدود کشته و نابود شدند ۲- ممکن است معکوس معنی شود باین جور اصحاب اخدود نابود شدند سوگند بآسمان ۳- آیت دوازدهم «إِنَّ بَطشَ- الخ» جواب قسم است ۴- جواب قسم در جمله نیامده و اینکه قول بهتر است چون عرب علامت جواب قسم را از جمله نمی‌اندازد و در اینکه آیات علامت جواب نیست. - قرآن-۱-۳۰-قرآن-۲۶۷-۲۸۱ ابو السعود: بعضی گفته‌اند: اینکه جمله جواب قسم است و لام قسم برای کوتاه کردن بجمله نیامده است و در معنی لقتل یا لقد قتل است و مقصود از اینکه جمله ممکن است اخبار از سرگذشت آن مردم باشد و ممکن است به معنی نفرین بر آنها باشد و جواب قسم. و آرامش دل مؤمنین و نشان دادن سر انجام کار کافران را نیز برساند و خلاصه‌ی معنی چنین شود: بآسمان سوگند که [صفحه ۵۳۲] کافران عرب ملعون هستند بمانند اصحاب اخدود و قتّل با تشدید تاء نیز خوانده‌اند. «إِنَّ الَّذِینَ فَتَنُوا- الخ» ۱۰ کشف: مقصود همان اصحاب اخدود است که مردم را بآتش سوختند. -قرآن-۱-۲۸ «وَ لَهُم عَذابُ الحَرِیقِ» ۱۰ مجمع: اگر گویند: اینکه جمله چه معنی دارد با اینکه عذاب جهنّم که در جلو گفته شده است بمعنی سوختن بآتش است جواب اینکه است: ۱- چون در جهنّم طعام غسلین و زقّوم و مقامع من حدید هست سوختن هم جداگانه یاد شده است ۲- کلبی گفته است آتش خود از آن گودال بلند شد و کافران را سوخت پس مقصود از اینکه جمله سوختن به دنیا است و از جمله‌ی اوّل سوختن در آخرت است. -قرآن-۱-۳۱ «ذُو العَرشِ المَجِیدُ» ۱۵ ابو السعود: یعنی آفریننده‌ی عرش و بعضی گفته‌اند: عرش بمعنی ملک است و نتیجه اینکه است: دارنده‌ی سلطنت با توانائی و چیرگی. -قرآن-۱-۲۵ فخر: کلمه‌ی مجید بدو گونه خوانده شده است: ۱- بیشتر قاریها با رفع خوانده‌اند که وصف خدا باشد در دنباله‌ی ذو العرش یعنی هو المجید ۲- با جر تا صفت عرش باشد و اگرچه گفته‌اند: کلمه‌ی مجید از صفات خاصه‌ی حقّ است که نمی‌شود صفت عرش باشد ولی در قرآن آمده است: «قُرآنٌ مَجِیدٌ» پس چنانکه قرآن توصیف به مجید شده است عرش هم قابل اینکه وصف است بواسطه‌ی بزرگی و بلندی آن. -قرآن-۱-۱۸ «هَل أَتاکَ حَدِیثُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الجُنُودِ- الخ» ۱۷ فخر: مقصود روشن کردن حال کافران زمان پیغمبر [ص] است که از دیر زمان مردم بیدین چون اصحاب الاخدود و فرعون و ثمود زیان کار خود دیدند و اینکه مردم نیز خواهند دید و آیات بعد اینکه مطلب را روشن می کند که اینکه کافران دست اندرکار دروغ شمردن قرآن و رسالت هستند و خداوند بر آنها مسلّط است و هرگاه مصلحت باشد سزایشان -قرآن-۱-۳۳ [صفحه ۵۳۳] می‌دهد. «قُرآنٌ مَجِیدٌ- الخ» ۲۱ فخر: یعنی قرآن خدای مجید و اینکه توصیف قرآن که مجید است و در لوح محفوظ است بالاترین دلداری است برای پیغمبر که دست روزگار از آن کوتاه است و دگرگون نخواهد شد و کلمه‌ی «مَحفُوظٍ» با رفع خوانده شده است تا صفت قرآن باشد و با جر خوانده‌اند تا صفت لوح باشد و مقصود از محفوظ ممکن است از دست ناپاکان باشد مثل «لا یَمَسُّهُ إِلَّا المُطَهَّرُون» یا از اطّلاع آفریدگان بر آن جز ملائکه‌ی مقرّبین یا از دستبرد آدمیان و تغییر آن محفوظ باشد. بعضی متکلّمین گفته‌اند لوح چیزی است که برای ملائکه نمودار می‌شود و می‌خوانند. -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۲۳۰-۲۴۰-قرآن-۳۹۹-۴۳۷ سخن ما: آیت سوّم در کلمات «شاهِدٍ وَ مَشهُودٍ» شاید بتوان چنین گفت: -قرآن-۳۳-۵۳ چون سوگند باید بچیزی مهمّ و با عظمت باشد که در دل اعراب اثر کند و آنها را متوجّه بحقّ کند بدنبال نام آسمان و رستاخیز کلماتی سر بسته و پر معنی با قالب الفاظی زیبا آورده شده است و بدنبال آن یادی از گذشته‌ی دردناک ملّت‌ها بمیان آمده است تا منظره‌ای سهمناک در جلو چشمها نمودار شود. اینکه است که با دو لفظ شاهد و مشهود شکوه و جلال دادگاهی مجسّم میشود فراهم از داور و شهود و مشهود که طرفین دعوی باشند یکی شهادت برای او و دیگری بر او. و دلها و چشمها بانتظار سر انجام داوری است. و اینکه که ما گفتیم مخالف نیست با آنچه از دیگران نقل کردیم با اینکه معنی دامنه‌دارتر از آن استفاده می‌شود.

سوره طارق

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۶ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الطارق [۸۶]: آیات ۱ تا ۱۷]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ السَّماءِ وَ الطّارِقِ [۱] وَ ما أَدراکَ مَا الطّارِقُ [۲] النَّجمُ الثّاقِبُ [۳] إِن کُلُّ نَفسٍ لَمّا عَلَیها حافِظٌ [۴] -قرآن-۱-۱۳۳ فَلیَنظُرِ الإِنسانُ مِمَّ خُلِقَ [۵] خُلِقَ مِن ماءٍ دافِقٍ [۶] یَخرُجُ مِن بَینِ الصُّلبِ وَ التَّرائِبِ [۷] إِنَّهُ عَلی رَجعِهِ لَقادِرٌ [۸] یَومَ تُبلَی السَّرائِرُ [۹] -قرآن-۱-۱۸۹ فَما لَهُ مِن قُوَّةٍ وَ لا ناصِرٍ [۱۰] وَ السَّماءِ ذاتِ الرَّجعِ [۱۱] وَ الأَرضِ ذاتِ الصَّدعِ [۱۲] إِنَّهُ لَقَولٌ فَصلٌ [۱۳] وَ ما هُوَ بِالهَزلِ [۱۴] -قرآن-۱-۱۶۵ إِنَّهُم یَکِیدُونَ کَیداً [۱۵] وَ أَکِیدُ کَیداً [۱۶] فَمَهِّلِ الکافِرِینَ أَمهِلهُم رُوَیداً [۱۷] -قرآن-۱-۱۰۵ [صفحه ۵۳۴] معنی لغات: «الطّارِقِ» آنچه بشب آید، ستاره‌ی صبح. «الثّاقِبِ» نافذ و گذرا، ما هر ستاره‌ی درخشان. «الرَّجعِ» باران دنبال باران دیگر، سود و نفع، جواب پیغام. -قرآن-۱۳-۲۵-قرآن-۵۷-۶۹-قرآن-۱۱۰-۱۲۱ جهت نزول: ابو الفتوح نوشته: بعضی مفسّران گفتند: سبب نزول اینکه سوره آن بود که روزی ابو طالب عمّ رسول علیه السّلام با رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نان می‌خوردند ستاره‌ای از آسمان بیفتاد هر چه آنجا نهاده بودند پر آتش شد. ابو طالب بترسید گفت: یا فرزند آن چی است! گفت: ستاره است که از آسمان بینداختند و اینکه آیتی است از آیات خدای تعالی و خدای اینکه سوره فرستاد. اسباب النزول سیوطی: عکرمه گفت: ابو الأشدّ روی پوستی می‌ایستاد و می گفت: ای مردم هر کس مرا از اینجا بتواند دور کند فلان جایزه باو میدهم و محمّد می‌پندارد که نگهبانان دوزخ نوزده نفرند. من بتنهائی ده نفر آنها را حریف هستم و شما همگی نه نفر دیگر را جلوگیر باشید تا او به نگهبانان دوزخ خود ننازد. اینکه آیه بجواب او نازل شد «فَلیَنظُرِ الإِنسانُ مِمَّ خُلِقَ».

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۳۷۷-۴۱۵ ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان مهربان بفرمانبران ۱ سوگند به آسمان و بآن، که بشب آید ۲ و تو چه دانی که آن چه باشد ۳ آن ستاره‌ی درخشان است [و سوگند ما بآن است] ۴ که البتّه هر کسی را [ز سوی ما] نگهبانی است ۵ پس باید آدمی بیندیشد ز چه آفریده شده است! ۶ او از آبی جهنده آفریده شد ۷ که از میان پشت و استخوانهای سینه در آید ۸ البتّه آنکه [صفحه ۵۳۵] آفرید تواند آفریده‌ی خود باز آورد و دوباره زنده کند ۹ بروزی که آنچه نهان بود آشکار و آزموده شود ۱۰ پس در آن روز آدمی را نه توانی بود و نه یاوری ۱۱ سوگند بآسمان سودمند باران‌دار ۱۲ و زمین با گوناگون شکاف ۱۳ که البته اینکه قرآن سخنی است درست ز نادرست جدا نماید ۱۴ و گفتار بیهوده نباشد ۱۵ ولی البتّه کافران مکری کنند [و چاره‌ی کار تو اندیشند] ۱۶ و ما چاره‌ی آنها کنیم ۱۷ پس تو آنان را بخود گذار که اندکی بمانند [و آنگاه سزای خود بینند]. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره هفده آیه است و بمکّه نازل شده. ابو الفتوح نوشته: ابو عاصم روایت کرد از پدرش که گفت: رسول صلّی اللّه علیه و آله را دیدم در مشرفه‌ی ثقیف تکیه زده در کمانی و اینکه سوره می‌خواند من یاد گرفتم. بجماعتی از ثقیف بگذشتم و قومی از قریش در میان ایشان بودند مرا گفتند: چه شنیدی از محمّد! اینکه سوره بر ایشان خواندم. ثقیفان گفتند: ما را چنان می‌آید که اینکه حقّ است. قریشیان گفتند: ما صاحب خود را بشناسیم اگر دانستیمی که حقّ است متابعت کردیمی. «وَ السَّماءِ وَ الطّارِقِ» ۱ طبری: خداوند سوگند یاد کرده بآسمان و بطارق که هر چه از ستارگان بشب نمودار شود و روشنی دهد و روز پنهان شود آن را طارق گویند. -قرآن-۱-۲۹ کشف نوشته: ربّ العالمین در قرآن فراوان قسم یاد می‌کند بعضی به ذات قدیم خویش، چنانک «قُل إِی وَ رَبِّی» بعضی بصفات کریمه خویش چنانک «وَ القُرآنِ المَجِیدِ» بعضی به مفعولات و مصنوعات خویش چنانک «وَ المُرسَلاتِ» مؤمن موحّد اللّه را بی‌سوگند باور دارد بهر چه گوید تصدیق و تحقیق آرد لکن بجلال عزّ خویش سوگند یاد می‌کند تأکید و تأیید را تعریف و تشریف را تا دوست می‌شنود بجان می‌نازد. دشمن می‌شنود بدل می‌گدازد. -قرآن-۹۹-۱۲۱-قرآن-۱۵۴-۱۷۸-قرآن-۲۲۳-۲۴۰ «وَ ما أَدراکَ- الخ» ۲ مجمع: چون کلمه‌ی طارق بمعنی هر چیزی -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۵۳۶] است که بشب می‌آید و پیغمبر نمی‌دانست که مقصود چی است با اینکه جمله بعد «النَّجمُ الثّاقِبُ» مقصود روشن شده است. -قرآن-۸۹-۱۱۱ فخر: سفیان بن عیینه گفت: بهر جای قرآن که «ما أَدراکَ» گفته شده است مقصود از آن بیان شده است و هر جا که «ما یُدرِیکَ» گفته شده است مجهول مانده است و توضیح داده نشده است مثل «ما یُدرِیکَ لَعَلَّ السّاعَةَ قَرِیبٌ» و اختلاف است که مقصود از «النَّجمُ الثّاقِبُ» چی است: ۱- مقصود گروه ستارگان است که بشب نمودارند و روشن ۲- مقصود ستاره‌ی ثریا است که پروین باشد ۳- ستاره‌ی زحل است ۴- شهب است که مردم تیر شهاب می‌نامند. -قرآن-۵۱-۶۴-قرآن-۱۳۲-۱۴۶-قرآن-۲۱۷-۲۵۹-قرآن-۲۹۲-۳۱۴ «لَمّا عَلَیها حافِظٌ» ۴ طبری: کلمه‌ی لمّا با تشدید و تخفیف میم خوانده شده است. که به قرائت اوّل بمعنی «إِلّا عَلَیها» میشود یعنی کسی نیست مگر که بر او. و به قرائت دوّم لام جواب ان است و ما برای ربط. و به معنی «لعلیها» میشود یعنی البتّه بر او نگهبانی است. و مقصود از حافظ نگهبانان کار و روزی و مرگ آدمی است. -قرآن-۱-۲۳-قرآن-۱۲۲-۱۳۷ «فَلیَنظُرِ الإِنسانُ- الخ» ۵ کشف الاسرار: تا در نگرد مردم که او را خود از چه چیز آفریده‌اند و از بهر چه آفریده‌اند! خلق اللّه وجها یصلح للسّجدهٔ و عینا تصلح للعبرهٔ و بدنا یصلح للخدمهٔ و قلبا یصلح للمعرفهٔ و سرّا یصلح للمحبّهٔ. -قرآن-۱-۲۳ فخر: چون مشاهده‌ی مادّه‌ی ساده‌ی نطفه‌ی آدمی و تبدیل او به انسان که چندین ترکیبات شگفت‌آور دارد بهتر دلیل است که قدرت و اراده‌ای آن را چنین کرده است از اینروی در اینکه آیه و آیت بعد گفته شده است آدمی بنگرد که ز چه آفریده شده است تا آخر. و نیز همین مشاهده و نظر دلیل و راه یقین برستاخیز است چون آنکه آدمی را از مواد پراکنده در بدن پدر و مادر بلکه پراکنده در همه‌ی جهان درست و فراهم کرده است پس فراهم کردن اینکه [صفحه ۵۳۷] موادّ بدن که پراکنده شد بمرگ البتّه آسانتر است از فراهم کردن پیش از پیدایش «مِن بَینِ الصُّلبِ وَ التَّرائِبِ» ۷ طبری: یعنی از میان پشت مرد و سینه‌ی زن یا از بین مجموع هر دو. و در معنی ترائب اختلاف است: ۱- جای گردنبند زن در سینه ۲- سینه و دوشهای زن ۳- دست و پا و چشم مرد. -قرآن-۹۲-۱۳۱ ۴- پشت و گلوی مرد ۵- دنده‌ها و اضلاع زیر پشت مرد ۶-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عصاره و چکیده‌ای از دل. ولی چون در زبان عرب مشهور است که ترائب، آن قسمت از سینه‌ی زن است که گردنبند بر آن می‌افتد پس معنی اوّل درست‌تر است. طنطاوی: چون مغز سر آدمی مرکز ادراکات او است و بوسیله‌ی نخاع شوکی و مغز مهره‌های پشت که به تمام پاره‌های تن پراکنده است آدمی را وادار می‌کند بر جنبش و انجام کارهای زندگی پس تحریک خاصیّت جنسی از پشت مرد است که نخاع او است و ترائب که سینه و جای قلاده و زینت زن است کمال تحریک هنگام آراستگی آنست پس مقصود از صلب مرد است و از ترائب زن و اینکه جمله باصطلاح اهل بلاغت مجاز مرسل است که چیزی را بنام جزئی از آن بنامند مثل یک رأس گوسفند و یک قبضه شمشیر که مقصود یک گوسفند و یک شمشیر است و چون برتر وسیله‌ی پیدایش نطفه‌ی آدمی و خروج ماء دافق اینکه دو عضو مرد و زن است بجای کلمات ذکر و انثی اینکه دو کلمه آورده شده است. آلوسی در روح المعانی: نخاع و قوای دماغی و قلبی و کبدی آدمی همگی بر پیدایش نطفه‌ی آدم کومک می‌کنند و اینکه آیت قرآن عبارت ساده‌ای است که خاصیّت مغز و کبد و دل هر سه را نشان می‌دهد چون ترائب فراگیر قلب و کبد است و صلب فراگیر نخاع است که دماغ و مغز آدمی بآن فرمان می‌دهد. و کلمه‌ی «یخرج» بصورت مجهول خوانده شده است و «الصُّلبِ» با ضمّ صاد و لام و نیز صالب بر وزن فاعل خوانده‌اند. و بعضی باین آیه استدلال کرده‌اند بر انکار نفس ناطقه‌ی مجرّد. زیرا گفته شده است: آدمی از آب جهنده آفریده شد و اگر دارای نفس مجرّد از مادّه باشد از آب آفریده -قرآن-۳۷۴-۳۸۵ [صفحه ۵۳۸] نخواهد بود. دیگران جواب داده‌اند: معنی آیه اینکه است: بدن آدمی از آب آفریده شده است و کلمه‌ی «جسم یا بدن» در جمله آورده نشده است پس ممکن است جسم او از آب باشد و نفس و روان او مجرّد باشد. و جواب گفته‌اند که اینکه معنی خلاف ظاهر است و بر آن دلیل نداریم. «تُبلَی السَّرائِرُ» ۹ طبری: یعنی رازهای مردم، آزموده و نمودار میشود که وظایف و دستورهای خداوندی را چگونه انجام داده‌اند. قتاده گفته است رازهای شما نمودار خواهد شد پس خوبی و نکوئی در دل بگیرید و اگر میتوانید همان خوبی را نمودار کنید. - قرآن-۱-۲۲ تفسیر حسینی: فرائض اعمال را عرض کنند. یا پرده بردارند از کردار- های پنهان. بیت: گر پرده ز روی کارها بردارند ||آن کی است که رسوای دو عالم نشود «وَ السَّماءِ ذاتِ الرَّجعِ» ۱۱ ابو الفتوح: اینکه آیه چند معنی شده است: -قرآن-۱-۳۱ ۱- سوگند بآسمان دارای باران که گاهی بیاید و گاهی نیاید ۲- سوگند به ابر باران‌دار چون عرب آسمان گوید و مقصود او ابر و یا باران باشد به مناسبت اینکه از آسمان آیند ۳- مقصود خورشید و ماه است یعنی سوگند بآسمان که ماه و خورشید دارد و گاهی بروند و گاه برگردند. «إِنَّهُ لَقَولٌ فَصلٌ» ۱۳ مجمع: یعنی قرآن سخنی است که میان درست و نادرست را روشن و جدا می‌کند و از امام صادق همین معنی نقل شد. و نیز گفته‌اند: مقصود از «إِنَّهُ» وعده برستاخیز است یعنی وعده‌ی بزندگی پس از مرگ و رسیدن بحساب مردم گفتاری است یقینی که اختلاف و شکّ در آن راه ندارد. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۱۸۱-۱۹۱ «وَ أَکِیدُ- الخ» ۱۶ مجمع: یعنی در برابر شور و چاره‌گری کافران من کاری می‌کنم که همه‌ی آنها نابود شوند. و کار خداوندی کید نامیده شده چون بر مردم پوشیده است که چه خواهد کرد. -قرآن-۱-۱۲ [صفحه ۵۳۹] فخر: کید از سوی خداوند یا باین است که آنچه آنها برای آزار پیغمبر اندیشیده بودند نابود کند و در برابر او را یاری کند و دین او را بجهانیان بشناساند. یا باین است که آنها را مهلت دهد تا بآنگاه که به هیچ روی براه نیایند و ناگهان گرفتار و نابودشان کند. «فَمَهِّلِ الکافِرِینَ أَمهِلهُم رُوَیداً» ۱۷ مجمع: معنی رویدا مهلت کم است چون آنچه یقین است که خواهد شد فاصله‌ی آن کم شمرده می‌شود و مقصود از مهلت کم انتظار قیامت است یا انتظار پیش آمد جنگ بدر و نابودی اعراب. -قرآن-۱-۴۶ و مقصود اینکه است که شتاب در نابودی اینکه کافران مکن و اندکی شکیبا باش که خدا سزاشان دهد یا در دنیا بگرفتاری شمشیر و خواری و یا در آخرت به گرفتاری آتش. إبن جنّی گفته است: هر سه کلمه بیک معنی است ولی چون منظور تأکید و استواری مطلب بود و از تکرار لفظ باید دوری شود در دوّم به وزن افعل تلفّظ شد و چون باز برای سوّم کرّت باید گفته می‌شد همان معنی به لفظ دیگر آمده است و گفته شده است: رویدا. کشف: فاصله‌ی میان نزول اینکه آیه و جنگ بدر اندک بوده است و کلمه‌ی «رُوَیداً» مصغّر «رودا» است که بمعنی جنبش اندک است و از همین کلمه گرفته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شده است کلمه‌ی «وَ راوَدَتهُ الَّتِی هُوَ فِی بَیتِها» در سوره‌ی یوسف. -قرآن-۸۰-۹۰-قرآن-۱۸۶-۲۲۸ روح البیان: از همّام مولای عثمان نقل شده است: آنگاه که قرآن را جمع می‌کردند در سه آیه دو دل شدند و آنها را روی استخوان شانه‌ی گوسفند نوشتند و بمن دادند که نزد ابیّ بن کعب و زید بن ثابت ببرم تا آنها روشن کنند من اوّل بابیّ بن کعب دادم اوّل را که «لا تبدیل للخلق» نوشته بود. او باین جور درست کرد «لا- تَبدِیلَ لِخَلقِ اللّهِ» دیگری را که «لم یتسنّ» بود «لَم یَتَسَنَّه» نوشت. سوّمی را که «فامهل الکافرین» بود او الف را پاک کرد و چنین نوشت «فَمَهِّلِ الکافِرِین» و زید بن ثابت آنها را دید و وارسی کرد و من بردم نزد آنها و در قرآن به اینکه گونه نوشتند. -قرآن-۳۶۶-۳۹۷-قرآن-۴۳۵-۴۵۳-قرآن-۵۴۱-۵۶۶ [صفحه ۵۴۰] سخن ما: ۱- در آیت اوّل و سوّم کلمات «طارق و ثاقب» که بمعنی گذرا و سوراخ کننده‌ی ناگهان در شب است ارتباط آنها بکلمه‌ی «سماء» شاید اینکه باشد: اگرچه بقرآن سوگند بآسمان مکرّر شده است. در اینکه سوره به مناسبت ستاره‌ی درخشان که ناگهان بشب در آسمان نمودار شود با انسجامی مخصوص آورده شده است تا افکار و اذهان را بیشتر تحریک کند که به یاد آفریدگار و آغاز و انجام خود باشند و از سر سختی و پایداری بر مخالفت پیغمبر فرود آیند. ۲- در آیات ۶ و ۷ شاید مقصود از صلب و ترائب نه جای بیرون آمدن آب جهنده است بلکه برای نشان دادن حقارت آن باشد و اصل پیدایش آن چون همه‌ی جهاز تنفّس و هاضمه که حیات و حرکت آدمی از اینکه دو دستگاه است در اینکه فاصله‌ی کم قرار دارند که میان پشت و سینه باشد.

سوره اعلی

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۷ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الأعلی [۸۷]: آیات ۱ تا ۱۹]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ سَبِّحِ اسمَ رَبِّکَ الأَعلَی [۱] الَّذِی خَلَقَ فَسَوّی [۲] وَ الَّذِی قَدَّرَ فَهَدی [۳] وَ الَّذِی أَخرَجَ المَرعی [۴] -قرآن-۱-۱۳۳ فَجَعَلَهُ غُثاءً أَحوی [۵] سَنُقرِئُکَ فَلا تَنسی [۶] إِلاّ ما شاءَ اللّهُ إِنَّهُ یَعلَمُ الجَهرَ وَ ما یَخفی [۷] وَ نُیَسِّرُکَ لِلیُسری [۸] فَذَکِّر إِن نَفَعَتِ الذِّکری [۹] -قرآن-۱-۱۹۱ سَیَذَّکَّرُ مَن یَخشی [۱۰] وَ یَتَجَنَّبُهَا الأَشقَی [۱۱] الَّذِی یَصلَی النّارَ الکُبری [۱۲] ثُمَّ لا- یَمُوتُ فِیها وَ لا یَحیی [۱۳] قَد أَفلَحَ مَن تَزَکّی [۱۴] -قرآن-۱-۱۷۶ وَ ذَکَرَ اسمَ رَبِّهِ فَصَلّی [۱۵] بَل تُؤثِرُونَ الحَیاةَ الدُّنیا [۱۶] وَ الآخِرَةُ خَیرٌ وَ أَبقی [۱۷] إِنَّ هذا لَفِی الصُّحُفِ الأُولی [۱۸] صُحُفِ إِبراهِیمَ وَ مُوسی [۱۹] -قرآن-۱-۱۹۰ [صفحه ۵۴۱] معنی لغات: «غُثاءً» کف روی مایع، برگ پوسیده و لای آمیخته به کف روی سیل. «أَحوی» سیاهی نزدیک به سبزی یا قرمزی نزدیک به سیاهی که رنگ کبود و جگری می‌نامند. «نُیَسِّرُکَ» از مصدر تیسیر بر وزن تفعیل بمعنی آسان کردن چیزی برای کسی و کسی را موفّق بکاری کردن. «صُحُفِ» کاغذ نوشته، دو طرف ورق کتاب. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۸۶-۹۴-قرآن-۱۸۶-۲۰۰-قرآن-۳۰۴-۳۱۳ ترجمه: بنام خدای بخشایشگر مهربان ۱ ای محمّد بستای و پاکیزه شمار نام پروردگار برتر و بالاتر خود ۲ که آفرید و درست اندام کرد ۳ و باندازه کرد و آنگاه راهنمایش شد ۴ همو است که علف مرغزار و چراگاه از زمین بدر کرد ۵ و زان پس گیاهی خشک و تیره‌اش نمود ۶ و ما که خدای تو هستیم بزودی چنان تو را قرآن خوان کنیم که فراموشت نشود جز آنرا که بسرنوشت باشد ۷ چه او بداند آواز بلند و کار آشکار و آنچه پوشیده بود ۸ و هم تو را توفیق دهیم که کارت آسان شود و راهنمائیت بدرستی انجام گیرد ۹ پس تو مردم را پند بده و به یاد حقّ بدار که البتّه سودمندشان شود ۱۰ چه آنکه در دل از خدا بترسد زود پند پذیرد ۱۱ و آنکس از پند گریزد که بخت برگشته است ۱۲ و سوختنی بآتش بزرگ باشد ۱۳ وز آن پس نه در آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بمیرد و نه بآسودگی زنده بماند ۱۴ پس رستگار آن بود که از مال خود بخشد ۱۵ و نام پروردگار خویش بیاد آرد و نماز کند ۱۶ ولی شما عربها زندگی اینکه جهان می گزینید ۱۷ با اینکه جهان دیگر پاینده است و بهتر ۱۸ البتّه اینکه سخنان بوده در نبشته‌های پیشینیان چه نامه‌های ابراهیم و چه موسی [که جملگی همین گفتند]. سخن مفسّرین: مجمع: إبن عبّاس گفته است اینکه سوره بمکّه نازل شده است. ضحّاک گفته است بمدینه. و نوزده آیه است. «سَبِّحِ اسمِ- الخ» ۱ طبری: در معنی اینکه آیه اختلاف است: -قرآن- ۱-۱۶ ۱- بزرگ شمار پروردگار خود را که از او برتر و بزرگتری نیست. و قتاده گفته است: شنیده‌ایم که چون پیغمبر اینکه را می‌خواند می‌فرمود «سبحان ربّی [صفحه ۵۴۲] الاعلی». و عبد خیر گفته است: من شنیدم علیّ علیه السّلام اینکه را خواند و فرمود «سبحان- الخ» ۲- یعنی پاک بدار نام خدای خود که بچیز دیگر اینکه نام بگذاری و مثل مشرکین لات و عزّی را خدا بدانی ۳- دور بدار از آنچه مشرکین برای او می گویند ۴- به پاکیزگی نام خدای خود بیاد آر که با فروتنی و ناچیزی خود او را یاد کنی، و مقصود از اسم تسمیه است که بجای مصدر اسم گفته شده است ۵- یعنی بیاد پروردگار خود نماز بگزار که در آن هنگام از یاد خدا غافل نباشی و با ترس و اندیشه‌ی از خدا باشی. و بهتر اینکه معنی‌ها همین است که پاکیزه بدار نام خدا را از اینکه برای بتها و خداهای مردم آن را به کار بری چون از پیغمبر و اصحاب بما رسیده است که چون اینکه آیه را می‌خواندند می گفتند «سُبحانَ رَبِّی- الخ» پس معلوم می‌شود مقصود بزرگ داشت و پاکیزگی نام حقّ است. -قرآن-۸۱۹-۸۳۶ مجمع: یعنی بگو «سبحان ربّی الاعلی». و بعضی گفته‌اند: یعنی از آنچه شایسته‌ی او نیست پاکیزه‌اش شمار که صفات و افعال مذمومه باشد و معنی «الأعلَی» برترین قدرتها است که هر کسی در برابرش بیچاره است. -قرآن-۱۵۸-۱۶۹ ابو الفتوح نوشته: فرّاء گفت: با مقدر است بر اسم و التقدیر «سبّح باسم ربّک». تسبیح کن بنام خدای یعنی در تسبیح نام خدای بگو. فخر: نقل شده است که عائشه دید عربی بیابانی پیشنماز چند عرب شده است و به نماز چنین می‌خواند: «سبّح اسم ربّک الاعلی الّذی یسّر علی الحبلی فاخرج منها نسمهٔ تسعی من بین صفاق و حشا ا لیس ذلک بقادر علی ان یحیی الموتی الا- بلی الا- بلی» عائشه آنها رای نفرین کرد که هرگز مردتان از سفر بر نگردد و زنان‌تان از سختی و فشردگی آسوده نشوند. صافی: روایت است که چون اینکه آیه نازل شد پیغمبر فرمود: در سجده نماز اینکه رای بخوانید، و چون «فَسَبِّح بِاسمِ رَبِّکَ العَظِیمِ» نازل شد فرمود: اینکه را در رکوع نماز بخوانید. -قرآن-۱۱۱-۱۵۰ [صفحه ۵۴۳] «خَلَقَ فَسَوّی» ۲ فخر: در اینکه جمله سه احتمال است: ۱- آدمی را راستبال و نیکو آفرید ۲- آدمی را آفرید که آماده‌ی همه‌ی کارهای حیوانات است و حیوان آفرید که هر دسته آماده‌ی کاری است و دسته‌ای آماده‌ی کار دیگر که از هیچیک کار دیگری ساخته نیست ۳- جانداران را چنان آفرید که هر کدام را بآنچه نیازمند در زندگی است ببخشید. -قرآن-۱-۱۹ «قَدَّرَ فَهَدی» ۳ مجمع: «قدر» بی‌تشدید قرائت علیّ علیه السّلام است و کسائی چنین خوانده است و دیگران با تشدید و هر دو بیک معنی است. و مقصود اندازه‌گیری آفریدگان است در صورت و اعضاء و احتیاجات زندگی و راهنمائی آنها بیافتن راه زندگی مادّی و معنوی هر کدام باندازه‌ی گنج و نیاز خود. -قرآن-۱-۱۸ «سَنُقرِئُکَ فَلا تَنسی» ۶ طبری: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است: -قرآن-۱-۲۷ ۱- خداوند به پیغمبر می گوید: چنان قرآن را بتو یاد میدهیم که فراموش نکنی ولی در خواندن آن شتاب مکن. و اینکه جمله مانند اینکه آیه است «لا تُحَرِّکْ بِهِ لِسانَکَ لِتَعجَلَ بِهِ» ۲- یعنی تو را توانای بخواندن قرآن می کنیم و تو به همه‌ی آن رفتار کن و چیزی از آن رها مکن. پس «فَلا تَنسی» یعنی فلا تترک. -قرآن-۱۶۲-۲۰۹-قرآن-۳۲۷-۳۴۰ مجمع: اقراء بمعنی گوش دادن بقرائت است برای جلوگیری از خطا و اصلاح آن و معنی جمله اینکه است: ما مواظب قرائت تو و نگهبان آن هستیم که خطا نکنی. نیشابوری: مجاهد و مقاتل و کلبی گفته‌اند: چون آیتی نازل می‌شد پیغمبر زبان خود بخواندن آن زیاد می‌جنبانند که مبادا فراموش شود باین آیه به آن حضرت اعلام شد که ما چندان آن را برای تو تکرار کنیم که محفوظ تو شود. و روی اینکه نقل ممکن است مقصود از «سَنُقرِئُکَ» تقویت حافظه و شرح صدر آن حضرت باشد که بدون درس و با امّی بودن قرآن محفوظ بماند. و بعضی گفته‌اند «فَلا تَنسی» نهی است و باید الف آخر ساقط شود ولی برای رعایت قرینه‌ی آیات دیگر به اینکه گونه تلفّظ شده است مانند «الظُّنُونَا و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

السَّبِیلَا» که بالف تلفّظ -قرآن-۴۳-۵۷-قرآن-۱۷۲-۱۸۵-قرآن-۳۰۴-۳۱۶-قرآن-۳۱۹-۳۳۱ [صفحه ۵۴۴] شده است. و مقصود نهی و جلوگیری از موجبات فراموشی است و امر به تکرار و مواظبت است. «إِلّا ما شاءَ اللّه» ۷ فخر: در مقصود از اینکه جمله چند احتمالست: ۱- اینکه جمله استثناء حقیقی نیست چون پیغمبر چیزی از قرآن فراموش نفرمود و برای تعلیم و تبرّک آورده شده است که در برابر هر کار آینده اینکه جمله را بگویند. -قرآن-۱-۲۴ ۲- برای فهماندن بمردم است که ممکن است فراموش شود و محال نیست ولی نخواهد شد مثل اینکه جمله «لَئِن أَشرَکتَ لَیَحبَطَنَّ عَمَلُک» یعنی اگر مشرک شوی کار تو نابود است با اینکه آن حضرت مشرک نشد ۳- برای تحریک پیغمبر است بر مواظبت در حفظ قرآن چون بواسطه‌ی اینکه استثناء هر آیت قرآن ممکن است فراموش شود برای اینکه خدا نخواهد پس از ترس اینکه احتمال و امکانش در همه حال مواظب بر آن خواهد بود ۴- مقصود اینکه است که هرگز فراموشی نخواهد بود چنانکه کسی با دیگری گوید در همه‌ی سرمایه‌ی من تو شریک هستی مگر آن را که خدا بخواهد، و منظور از اینکه استثناء تأکید مطلب است نه جدا کردن چیزی و محدود کردن شرکت او بمانند اینکه آیه «خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الأَرضُ... إِلّا ما شاءَ رَبُّک» یعنی تا آسمان و زمین بر جا است آنها در آتش هستند مگر که خدا بخواهد. و معلوم است که اینکه استثناء تأکید و تثبیت بیشتری است برای بقای در آتش ۵- ممکن است مقصود اینکه باشد که هرگز فراموش نمی‌کنی مگر آنرا که خدا بخواهد مدت کمی فراموشت شود و باز بیادت آید ۶- مقصود اینکه است که فراموش نمی‌کنی مگر آن را که خدا بخواهد از یادت ببرد و آنرا نسخ کند که نه بخوانی و نه بآن رفتار کنی و اینکه سخن مقاتل است که میشود هم قرائت و هم حکم نسخ شود. ۷- یعنی مگر آن مستحبات و چیزهای غیر لازم در دین را که اهمیّت ندارد خدا بخواهد از یادت ببرد و زیانی بدین و پیغمبری تو ندارد مجمع: بعضی گفته‌اند: معنی اینکه است: مگر آن را که خدا بخواهد در آینده بتو نازل کند و بوقت دیگر محوّل شده است اکنون تو آن را مخوان. -قرآن-۱۱۱-۱۵۳-قرآن-۷۴۸-۸۰۱-قرآن-۸۰۶-۸۲۹ [صفحه ۵۴۵] تأویلات: یعنی مگر آن را که خدا بخواهد از یادت ببرد و اندوخته شود برای هنگامی که به مقام محمود برسی و آنگاه بتو افاضه شود که شایسته استفاده از آن باشی. روح البیان: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که پیغمبر اگرچه خطّ نمی‌نوشت ولی نوشته‌ها را می‌خواند بدون تعلّم خطّ و سر چشمه‌ی کمالات بود که بنویسندگان قوانین خطّ می‌آموخت و ریزه‌کاریهای صنعت و هنر را به هنرمندان و صنعت‌گران یاد میداد. روح المعانی: از امام صادق [ع] نقل است که پیغمبر خطّ می‌خواند ولی نمی‌نوشت. «إِنَّهُ یَعلَمُ الجَهرَ- الخ» ۷ فخر: اینکه آیه دو معنی میشود: ۱- خدا میداند آنچه را تو بآشکار با جبرئیل می‌خوانی و میداند آنچه بدل داری از ترس فراموشی قرآن پس مترس که ما نگهبانیم ۲- خدا میداند نهان و آشکار خیر و صلاح را پس آنچه نباید بخوانی و به فراموشی رها کنی و نسخ شود برای مصلحت مردم است. -قرآن-۱-۲۷ «وَ نُیَسِّرُکَ لِلیُسری» ۸ مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی مهربانی و پشتیبانی خود را برای تو آسان میکنیم تا بر کارت پایدار بمانی و دشواری در کارت نماند. و معنی یسری آسانی کار خوب است. -قرآن-۱-۲۸ فخر: در اینکه آیه چند احتمال است: ۱- إبن مسعود گفته است یسری بمعنی بهشت است و مقصود اینکه است که برای تو آسان می‌کنیم هر کاری که تو را ببهشت رساند ۲- وحی را بر تو آسان می‌کنیم تا بتوانی به یاد خود نگهداری و بکار ببری ۳- جمله‌ی «نیسّر» عطف است بر «سنقرء» یعنی یادت میدهیم که فراموش نکنی و راه آسانتر و ساده‌تر برای حفظ قرآن بتو می‌نمائیم و اینکه معنی بهتر است. اگر اعتراض شود که در گفتگوها می‌گویند: فلان کار را برای فلان کس آسان کردیم. چرا در اینکه آیه بعکس مرسوم گفته شده است! جواب اینکه [صفحه ۵۴۶] است: که اینکه عبارت را قرآن چنین انتخاب کرده است و در گفته‌ی پیغمبر نیز هست «اعملوا فکلّ میسّر لما خلق له» یعنی کار کنید که هر کس بآسانی انجام می‌دهد آنچه را که برای آن آفریده شده است. و در اینگونه سخن لطفی است چون تا کسی اقدام بکاری نکند آن کار انجام نمیشود و چون اقدام کرد انجام خواهد شد پس شخص کار را آسان کرده است نه کار برای شخص آسان شده است پس خداوند پیغمبر را برای کار آماده کرده نه کار تبلیغ را برای پیغمبر. و جهت اینکه «نُیَسِّرُک» بصیغه‌ی متکلّم جمع گفته شده اینست که اینکه نون را نون تعظیم می‌نامند مثل «إِنّا أَنزَلنا ...-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نَحنُ نَزَّلنَا ...- إِنّا أَعطَیناک» تا بفهماند عظمت و بزرگی فاعل و فعل او را که هم بزرگ است و هم کار بزرگ کرده است. -قرآن- ۵۳۰-۵۴۴-قرآن-۶۳۵-۶۵۰-قرآن-۶۵۸-۶۷۴-قرآن-۶۸۲-۷۰۰ روح البیان: با اینکه در آیت دیگر از موسی نقل شده است «یَسِّر لِی أَمرِی» یعنی کار پیغمبری من را آسان کن. اینجا بر خلاف آن گفته شده است برای کار آسان پیغمبری تو را موفّق و آماده می‌کنیم تا نشان داده شود کمال توانائی پیغمبر بر آسان کردن کار انجام مأموریّت خود که ملکه‌ی راسخه نفسانی آن حضرت شده است و گویا آسان کردن کار در سرشت و نهاد آن حضرت بوده است. -قرآن-۶۹-۹۰ فی ظلال: اینکه جمله بشارتی است برای پیغمبر [ص] و مردم نموداری است از خاصیّت دین اسلام و حقیقت ادّعای آن حضرت و سازش اسلام با زندگی انسانی و ارزش آن در نظام وجود. خداوند که پیغمبر را آماده برای آسانی نمود او هم در همه‌ی کارهای زندگی آن راه پیش می‌گرفت که آسانتر و ساده‌تر بود. در پوشاک بهر وقت آنچه آسانتر و فراهم بود می‌پوشید: گاه کلاه، گاه عمامه، گاه عمامه روی کلاه، گاه گیسو از پشت می‌آویخت و گاه موی بلند نداشت از هر گونه لباس بهر وقت بدستش می‌رسید می‌پوشید. در خوراک بآنچه بود می‌ساخت و آنچه نبود نمی‌خواست. بخاری نقل کرده است که آن حضرت فرمود «انّ هذا الدّین یسر و لن یشاد الدّین احد الّا غلبه» یعنی اسلام دینی ساده و آسان [صفحه ۵۴۷] است که هر کس پیرایه‌ای بآن بست نابودش نموده، و نیز نقل است که فرمود «یسّروا و لا تعسّروا» یعنی کار رای آسان بگیرید و بر خود دشوار نکنید. و هم فرمود: «رحم اللّه رجلا سمحا اذا باع و اذا اشتری و اذا اقتضی» یعنی خدا بیامرزد آن رای که در خرید و فروش و خواهش با مردم بگذشت و مردانگی رفتار کند. «المؤمن هیّن لیّن انّ ابغض الرّجال الی اللّه الألدّ الخصم» یعنی رفتار مؤمن با آسانی است و نرمی و بدترین مردم به پیشگاه خداوند آن است که سر- سخت است و لجوج باشد. و چنان از دشواری و سختی رو گردان بود که اینگونه کلمات و نامها بد و ناپسندش بود چنانکه مردی گفت نام من حزن است به فتح حاء- بمعنی زمین ناهموار و سخت- فرمود: خود رای سهل بنام. و زنی به نام عاصیه رای جمیله نام داد. ترمذی نقل کرده است که فرمود «انّ المعروف ان- تلقی اخاک بوجه طلق» یعنی کار نیک آن بود که با روی گشاده رو بروی دوست خود روی. و روش آن حضرت همگی صحنه‌هائی از گذشت و نرمی و آسانگرفتن کارهای زندگی است یک نمونه آن که روزی عربی بیابانی آمد و چیزی خواست و آن حضرت داد و پرسید بتو نیکی کردم یا نه! او گفت: نه، که خیر نبینی مردم از سخن او خشمگین شدند و باو در آویختند، پیغمبر اشاره فرمود که آرام باشید و خود بخانه رفت و بدنبال عرب فرستاد و چیزی بیشتر باو داد و پرسید: بتو نیکی کردم! گفت: بلی، خدا بتو پاداش نیک دهد. پیغمبر باو فرمود: چون دیروز آن سخن گفتی و مردم رای از تو بد آمد همین که گفتی برو و بجلوشان بگوی تا از تو خشنود شوند. روز بعد او آمد و پیغمبر فرمود: من باین عرب چیزی دگر دادم و گمان است که راضی شده است. او گفت: بلی خدا به تو پاداش خوب دهد. آنگاه پیغمبر روی با مردم کرد و فرمود: داستان من و اینکه عرب داستان کسی است که شترش گریخت و مردم دنبالش کردند و حیوان بیشتر فراری شد و او فریاد کرد دنبالش نکنید و بمن گذارید که بهتر می‌دانم با او چه کنم و خود جلو رفت و از گیاه خشک زمین برداشت و بجلو او داشت تا اندک‌اندک [صفحه ۵۴۸] بطرف او آمد و خوابید و او پالانش کرد و سوارش شد. اگر من می‌گذاشتم که او همان سخنان خود بگوید و شما با او در آویزید او رای می‌کشتید. «فَذَکِّر إِن نَفَعَتِ» ۹ فخر: پس از آنکه به پیغمبر اعلام شد که کار رهبری تو بآسانی فراهم کنیم دستور داده شد که کار خود را دنبال کن و مردم را یادآور حقّ باش و مقصود از جمله‌ی «إِن نَفَعَتِ» یعنی اگر یادآوری سود دهد نه اینکه است که اگر سود ندهد یادآوری مکن چون کلمه‌ی «ان» نمی‌فهماند که اگر نتیجه شرط نبود کار هم نباشد چون در چند جای قرآن به اینکه گونه گفته شده است مثل «لا جناح علیکم أن تَقصُرُوا مِنَ الصَّلاةِ إِن خِفتُم» یعنی باکی نیست که نماز را کوتاه کنید اگر ترسیدید و مقصود دو رکعت نماز خواندن در سفر است با اینکه میتوان در سفر نماز بدو رکعت خواند گرچه ترس نباشد. پس کلمه‌ی ان بمعنی شرط نیست که اگر ترس نبود نباید نماز بدو رکعت خوانده شود. و مثل «وَ إِن ... -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۲۰۹-۲۲۵-قرآن-۴۶۶-۵۱۰-قرآن-۷۸۱-۷۸۹ لَم تَجِدُوا کاتِباً فَرِهانٌ مَقبُوضَةٌ» که بدنباله‌ی آیت جلو است که اگر وام دادید نوشته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بگیرید باین جمله گفته شده است اگر نویسنده نبود چیزی بگروگان بگیرید و معنی آن نه اینکه است که اگر نویسنده بود گروگان نباید گرفت. پس معنی جمله اینکه است پند بده که البتّه سودمند است. و ممکن است قسمت دیگر جمله آورده نشده است یعنی «و ان لم تنفع» چه سود دهد یا ندهد وظیفهات یادآوری است و پند، معنی دیگر اینکه است که یادآوری کن اگر سود دهد و به اینکه جمله می‌خواهد وادار باین کار کند چنانکه می‌گویند: اگر خردمند باشی که من برای تو توضیح دادم، و ممکن است برای جلوگیری نگرانی پیغمبر باشد که آنچه یادآوری می‌کرد آنها بر سرسختی خود می‌افزودند باین آیه که گفته شده است نگران مباش و هر کس پندپذیر بود یادآوری کن مثل اینکه آیه «فَذَکِّر بِالقُرآنِ مَن یَخافُ وَعِیدِ» یعنی آنکس را بقرآن یادآوری کن که از بیمآوری بترسد ابو السعود: ممکن است کلمه‌ی «ان» بمعنی «اذ» باشد یعنی چو یاد- آوری سودمند است و ممکن است بمعنی «ما» باشد یعنی بگو تا آنکه سود دهد. -قرآن-۱-۴۳-قرآن-۸۶۰-۹۰۳ [صفحه ۵۴۹] «الأَشقَی» ۱۱ مجمع: یعنی آنکه نافرمانیش بیشتر است چون ممکن است کافر باشد و بتپرست. ابو مسلم گفته است: آنکه حقّ را بباطل می‌پوشد شقی‌تر است از آنکه ز حقّ دوری می‌کند. -قرآن-۱-۱۲ فخر: چون مردم سه دسته هستند: یا عارف و حقّ شناسند و یا بی‌خبر و دو دل هستند که نه سودی و نه زیانی بحقّ پرستان دارند. دگر آنها که در برابر حقّ ایستادگی و معارضه دارند و دشمنی می‌کنند البتّه دسته‌ی اوّل سعید است و دوّم اندک شقاوتی دارد و سوّم اشقی است و ممکن است کلمه‌ی اشقی بمعنی فزونی نباشد مثل «هُوَ أَهوَنُ عَلَیهِ» بمعنی «هو هیّن علیه» است که بر خداوند هر چیزی سبک است و غلط است که چیزی سبکتر باشد. -قرآن-۳۴۸-۳۷۲ «النّارَ الکُبری» ۱۲ مجمع: حسن بصری گفته است: نار کبری آتش جهنّم است در برابر آتش دنیا که آتش کوچک است و کم. -قرآن-۱-۱۹ تأویلات: اشقی آن کس است که آماده‌ی حقّ پذیرفتن نیست و از آن در پرده است و دلش از آن دور شده است و اینکه در برابر آن کس است که آماده‌ی پذیرش حقّ است ولی تیرگیهای صفات نفسانی چون کبر و حسد دلش را از یاد حقّ در پرده کرده است و نار کبری آتش حرمان و در پرده بودن از حقّ است در دنبال دل بغیر خدا سپردن و مشرک شدن. و نیز آتش قهر خداوندی است در هنگام صفات نفسانی چون خشم و خواستن و نیز نار کبری آتش غضب خداوندی است در مقام افعال و کارهای نفسانی چون زدن و کشتن و بستن و بردن و آخرین نار کبری آتش جهنّم است که نتیجه‌ی زندگی اشقیاء است در همه چهار مرحله‌ی وجود که مرحله‌ی ملک و ملکوت و جبروت و لاهوت است و همیشگی است و ناگزیر چون نابودی و عدم در آن تصوّر ندارد. «أَفلَحَ مَن تَزَکّی- الخ» ۱۴ طبری: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است: -قرآن-۱-۲۴ ۱- رستگار شد آنکه روان خود از شرک و بت‌پرستی پاکیزه کرد و «لا إِلهَ إِلَّا اللّه» گفت ۲- آنکه زکات مالش را داد ۳- آنکه فطره‌ی روزه داد. و نقل است که -قرآن-۶۹-۹۵ [صفحه ۵۵۰] مردم مدینه صدقه‌ای بهتر از فطره و آب دادن نمی‌دانستند. و در معنی جمله آخر آیه «فَصَلّی» نیز اختلاف است: ۱- مقصود نماز شبانه‌روزی است ۲- نماز عید است ۳- بمعنی اصلی صلاة و ذکر است که دعا و یاد خدا باشد. -قرآن-۹۲-۱۰۲ فخر: به جمله‌ی «ذَکَرَ اسمَ رَبِّهِ» فقهاء استدلال کرده‌اند که تکبیرة- الاحرام پیش از نماز واجب است چون جمله‌ی «فَصَلّی» بعد از آن است و ابو- حنیفه گفته است: چون حرف «فاء» میان دو جمله آورده شده است معلوم میشود که تکبیره الاحرام جزء نماز نیست و چون ذکر ربّ گفته شده است و مقیّد به تکبیر نشده است پس افتتاح نماز بهر یک از اسماء خدا جایز است. ولی حقّ اینکه است که مقصود بطور کلّی بیاد خدا بودن و نماز خواندن است و خصوص تکبیر گفتن و دنبال آن بنماز پرداختن نیست. -قرآن-۱۸-۴۱-قرآن-۱۳۰-۱۴۰ «تُؤثِرُونَ» ۱۶ مجمع: با تاء بصیغه‌ی خطاب بمردم خوانده‌اند و با یاء بصیغه‌ی غایب یعنی آن اشقیا بر می‌گزینند. -قرآن-۱-۱۴ «إِنَّ هذا لَفِی- الخ» ۱۸ ابو الفتوح: یعنی اینکه گفته‌ها در کتابهای پیشینیان است که ابراهیم و موسی باشند و در حدیث است که بصحف ابراهیم گفته شده است: خردمند باید زبان خود در اختیار داشته باشد و وقت شناس باشد و پیوسته در کار خود باشد و روی دلش بآن باشد. - قرآن-۱-۱۹ فخر: در مقصود از کلمه‌ی «هذا» سه قول است: ۱- تمام مطالب اینکه سوره در کتابهای آسمانی پیشین بوده است چون جمله‌ی آن توحید است و نبوت است و بیم و نوید و اعمال نیک ۲- مقصود آیت «قَد أَفلَحَ مَن تَزَکّی» است چون نقل است ابو ذرّ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

از پیغمبر پرسید: آیا اکنون هم از گفته‌های صحیفه‌های ابراهیم و موسی چیزی هست! فرمود: اینکه آیه را بخوان «قَد أَفلَح- الخ» ۳- اشاره است بنزدیکترین آیه «وَ الآخِرَةُ خَیرٌ- الخ». و روایت است که أبو ذر از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله پرسید: کتاب آسمانی چند بوده است! فرمود: صد و چهار کتاب. -قرآن-۲۹-۳۴-قرآن-۲۱۲-۲۴۰-قرآن-۳۹۴-۴۰۷-قرآن-۴۵۳-۴۷۲ [صفحه ۵۵۱] مجمع: نقل است که ابو ذرّ از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پرسید چند پیغمبر بوده‌اند! فرمود: صد و بیست و چهار هزار که چهار نفر آنها از عرب بوده‌اند: هود و صالح و شعیب و پیغمبر تو. روح البیان: در تیسیر است که چون در اینکه آیه گفته‌های کتب ابراهیم و موسی همین جمله‌های قرآن شمرده شده است پس نماز بغیر عربی درست است چون همان گفته‌های قرآن است که بزبان دیگر بنماز آورده می‌شود چنانکه در آیت دیگر است «وَ إِنَّهُ لَفِی زُبُرِ الأَوَّلِین» یعنی آن در کتب پیشینیان است با اینکه همان کلمات در آن کتب نبوده است پس ترجمه‌ی حمد و سوره همان است که در قرآن است اگرچه لفظ آن نیست. اینکه سخن درست نیست چون آنچه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خود انجام داده و دستور فرموده است خواندن سوره‌ی الحمد است و یکی دیگر از سوره‌های قرآن ولی اینکه را که بترجمه‌ها نوشته می‌شود کسی قرآن نمی‌نامد. مترجم]. -قرآن-۲۶۵-۳۰۶ سخن ما: ۱- آیت ششم و هفتم «سَنُقرِئُک- الخ» شاید مقصود از جمله‌ی «إِلّا ما شاءَ» اینکه باشد: چون موضوع قرائت معیّن نشده است پس آنچه قرآن است و وسیله‌ی پیغمبری فراموش نمی‌شود ولی آنچه خدا بخواهد که مردم رهبری شوند نه بالفاظ و جمله‌های مخصوص قرآنی مانند خطبه‌ها و کلمات قصار شاید که فراموش شود. و اینکه معنی ما غیر از آن است که در آخر آنچه امام فخر گفته است از او نقل کردیم چون او مطالب مستحب و غیر لازم در دین را گفته ولی آنچه او گفته مطالبی است که عنوان قرائت ندارد و ما طوری می‌گوئیم که در شمار خواندنیها باشد ولی نه بعنوان قرآن تا فراموشی آن جایز باشد. -قرآن-۳۳-۴۶-قرآن-۸۰-۹۵

سوره غاشیه

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الغاشیة [۸۸]: آیات ۱ تا ۲۶]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ هَل أَتاکَ حَدِیثُ الغاشِیَةِ [۱] وُجُوهٌ یَومَئِذٍ خاشِعَةٌ [۲] عامِلَةٌ ناصِبَةٌ [۳] تَصلی ناراً حامِیَةً [۴] -قرآن-۱-۱۱۶ تُسقی مِن عَینٍ آنِیَةٍ [۵] لَیسَ لَهُم طَعامٌ إِلّا مِن ضَرِیعٍ [۶] لا یُسمِنُ وَ لا یُغنِی مِن جُوعٍ [۷] وُجُوهٌ یَومَئِذٍ ناعِمَةٌ [۸] لِسَعیِها راضِیَةٌ [۹] -قرآن-۱-۱۷۳ فِی جَنَّةٍ عالِیَةٍ [۱۰] لا تَسمَعُ فِیها لاغِیَةً [۱۱] فِیها عَینٌ جارِیَةٌ [۱۲] فِیها سُرُرٌ مَرفُوعَةٌ [۱۳] وَ أَکوابٌ مَوضُوعَةٌ [۱۴] -قرآن-۱-۱۴۲ وَ نَمارِقُ مَصفُوفَةٌ [۱۵] وَ زَرابِیُّ مَبثُوثَةٌ [۱۶] أَ فَلا یَنظُرُونَ إِلَی الإِبِلِ کَیفَ خُلِقَت [۱۷] وَ إِلَی السَّماءِ کَیفَ رُفِعَت [۱۸] وَ إِلَی الجِبالِ کَیفَ نُصِبَت [۱۹] -قرآن-۱-۱۹۸ وَ إِلَی الأَرضِ کَیفَ سُطِحَت [۲۰] فَذَکِّر إِنَّما أَنتَ مُذَکِّرٌ [۲۱] لَستَ عَلَیهِم بِمُصَیطِرٍ [۲۲] إِلّا مَن تَوَلّی وَ کَفَرَ [۲۳] فَیُعَذِّبُهُ اللّهُ العَذابَ الأَکبَرَ [۲۴] -قرآن-۱-۱۹۵ إِنَّ إِلَینا إِیابَهُم [۲۵] ثُمَّ إِنَّ عَلَینا حِسابَهُم [۲۶] -قرآن-۱-۶۸ [صفحه ۵۵۲] معنی لغات: «غاشیة» رستاخیز، پیش آمد و حادثه‌ی ناگوار. «آنِیَةٍ» از مصدر انی بفتح اوّل و سکون دوّم بمعنی نزدیکی، آمادگی، رسیدن و خوردنی شدن روئیدنیها چون میوه و سبزی. «ضَرِیعٍ» گیاه خاردار. -قرآن-۵۸-۶۷-قرآن-۱۸۶-۱۹۶ ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان مهربان بمؤمنان ۱ ای محمّد دانی آن روز فراگیر همگان چگونه بود! ۲ چهره‌هائی خوار است ۳ برنج کار گرفتار است ۴ به آتش سوزان وادار است ۵ ز چشمه‌ی آب نزدیک به جوش بنوشانندشان ۶ خوراکی ندارند ۷ جز گیاهی که نه فربه کند و نه جلوگیر گرسنگی شود ۸ چهره‌های دیگری بآن روز در ناز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و خوشی بوند ۹ و از کار خود خشنود ۱۰ در بهشتی بالا و ارزنده ۱۱ که در آن بیهوده سخن بگوش کس نرسد ۱۲ با چشمه‌ی آب روان ۱۳ و تختها بلند شده ۱۴ و کوزه‌های شراب در جای خود نهاده ۱۵ و بالشها بردیف شده ۱۶ و فرشها بهر سو گسترده [اگر شما عربها اینکه خوشیها باور ندارید] ۱۷ پس چرا بشتر نمی‌نگرید به اینکه گونه آفریده ۱۸ و [صفحه ۵۵۳] بآسمان که چگونه بالا رفته است ۱۹ و اینکه کوهها چگونه بر جای نهاده ۲۰ و باین زمین چنین هموار [که هر یک نشانه‌ی قدرت خداوند است] ۲۱ پس ای محمّد تو پندشان ده که کار تو همین است ۲۲ و گماشته بر آنان نباشی ۲۳ و آنکه کافر شد و رو گردان ز تو پندت سودش ندهد ۲۴ و ز آن پس خداوند به آزار بزرگتر گرفتارش کند ۲۵ چون بازگشت همگی‌شان بسوی ما بود ۲۶ و ز ان پس شمار کارشان بر ما است. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بیست و شش آیه است که همگی بمکّه آمده است. «الغاشِیَةِ» ۱ طبری: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی روز رستاخیز. -قرآن-۱-۱۳ ۲- سعید بن جبیر گفته است: یعنی آتشی که فراگیر روی کافران است. «وُجُوهٌ- الخ» ۲ مجمع: ۱- یعنی بعضی صاحبان صورت که کافرند و چون بیچارگی و خواری در صورت نمایان میشود بجای «کافرون» «وُجُوهٌ» گفته شده است ۲- مقصود از وجوه اعیان و بزرگان است چنانکه عرب می‌گوید «جاءنی وجوه بنی تمیم» یعنی بزرگان بنی تمیم نزد من آمدند. -قرآن-۱-۱۰-قرآن-۱۳۹-۱۴۹ «عامِلَةٌ ناصِبَةٌ» ۳ فخر: اینکه دو کلمه سه جور معنی شده است ۱- یعنی چهره‌هائی خوار و ذلیل هستند که در دنیا کار کردند و رنج بیهوده کشیدند چون در دین باطل بودند و اعتقاد بر خلاف داشتند و آنچه عبادت کردند و رنج بردند بسزاشان گرفتار آتش و خواری می‌شوند ۲- چهره‌هائی در آن جهان خوار است و در کار رنج‌آور است که کافران باشند و آنها را در زیر زنجیرهای آتشین وادار ببالا رفتن از کوههای آتشین می‌کنند که کار می‌کنند و رنج می‌برند ۳- آنها که در دنیا خاشع و فرو تن بودند و کاری می‌کردند که بر خلاف دستور حقّ بود در آن جهان برنج کار خود گرفتارند. -قرآن-۱-۲۰ «تَصلی ناراً» ۴ مجمع: با فتح تاء بصیغه‌ی معلوم و با ضمّ بصیغه‌ی مجهول خوانده‌اند چون بهر دو گونه در قرآن آمده است مثل «سَیَصلی ناراً» و -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۱۴۰-۱۵۶ [صفحه ۵۵۴] «ثُمَّ الجَحِیمَ صَلُّوهُ» که در اوّل یک مفعولی است یعنی بآتش نزدیک می‌شود و در دوّم دو مفعولی است یعنی وادار بآتش می‌شود. -قرآن-۱-۳۰ «عَینٍ آنِیَةٍ» ۵ طبری: ۱- حسن بصری گفته است: یعنی چشمه‌ای که گرمی آب آن بآخرین درجه رسیده است ۲- إبن زید گفته است: یعنی چشمه‌ی حاضر و آماده. -قرآن-۱-۱۷ «مِن ضَرِیعٍ» ۶ ابو الفتوح: ۱- مجاهد و قتاده گفته است گیاهی است چسبیده بزمین که عرب آن را ستبرق می‌گوید و چون خشک شود ضریع می‌نامد و ما آن را شتر خواره می‌گوئیم که بدتر خوراکی است ۲- إبن زید گفت: ضریع بوته‌ی خار بی‌برگ است و اینکه به قرآن است مقصود خار از آتش است ۳- کلبی گفت: گیاهی است که خشک آن را هیچ حیوانی نمی‌خورد ۴- سعید جبیر گفت ضریع سنگ است ۵- عبد اللّه عبّاس گفت: چیزی است که موج در کنار دریا می‌افکند و مردم یمن آن را ضریع می‌نامند ۶- عبد اللّه عبّاس از پیغمبر [ص] نقل کرد: چیزی است بصورت گیاه از صبر تلختر و از مردار گنده‌تر و از آتش سوزانتر و مفسّرین گفته‌اند: چون اینکه آیه آمد مشرکین گفتند: شترهای ما بخوردن ضریع فربه می‌شوند بدنبال اینکه سخن‌شان اینکه آیه آمد «لا یُسمِنُ وَ لا یُغنِی مِن جُوعٍ» «جَنَّةٍ عالِیَةٍ» ۱۰ فخر: ممکن است مقصود بهشت بلند باشد چون با اشکوبهای چند روی یکدگر است. و ممکن است برتری معنوی و شرف و ارزندگی باشد. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۸۲۶-۸۶۵-قرآن-۸۶۶-۸۸۴ «لا تَسمَعُ فِیها لاغِیَةً» ۱۱ طبری: ۱- إبن عبّاس گفته است: یعنی سخن بیهوده و رنج‌آور ۲- قتاده گفت: یعنی بیهوده و دشنام نمی‌شنوند. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: با ضمّ تاء و رفع «لاغِیَةً» خوانده‌اند تا فعل مجهول غایب باشد و عموم قاریها با فتح تاء بصورت معلوم خطاب خوانده‌اند و نصب لاغیهٔ و هر دو استعمال شده است. -قرآن-۲۸-۳۸ «سُرُرٌ مَرفُوعَةٌ» ۱۳ ابو السعود: یعنی بلند مرتبه و ارزنده و یا بالا رفته -قرآن-۱-۲۰ [صفحه ۵۵۵] که بلندی پایه و برتری از سطح زمین باشد. «أَ فَلا یَنظُرُونَ إِلَی الإِبِلِ- الخ» ۱۷ ابو الفتوح: چون اوصاف بهشت گفته شد و تختهای بلند آن کافران تعجّب کردند که چگونه بر آن تختها بالا میروند! اینکه آیات آمد که شتر با آن بلندی بار نهادن و سوار شدن بر آن آسان است. و چون برای عرب عزیزترین حیوانات شتر است و همیشه در جلو چشم او از اینکه روی برای نمایاندن قدرت حق از آن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نام برده شده است که استفاده‌های گوناگون دارند و گفته‌اند: مقصود از ابل ابر است ولی در لغت و استعمال عرب قرینه‌ای بر آن نیست. -قرآن-۱-۳۸ فخر: از برتریهای شتر بر دگر حیوانات خاصیّت راهیابی او است که خود آن را دیدم بسفری در بیابان دور از آبادی راه را گم کردیم شتر نری را جلو کاروان رها کردند و آن حیوان از اینکه سوی بآن سوی می‌رفت و تپه‌ها و پشته‌ها را می‌پیمود و کاروان بدنبالش روان بود تا پس از مدّتی دراز براه رسید و همگی در عجب بودیم که چگونه اینکه حیوان پیچ و خمها و پست و بلندیها را در خاطر خود سپرده و راه را پیدا کرده است با اینکه یک بار از آنجا گذشته است، و خردمندان از پیدا کردن آن عاجز بودند. تفسیر حسینی: پیر رومی قدّس سرّه فرموده: رباعی: بر خوان افلا ینظر تا قدرت ما بینی || یک ره بشتر بنگر تا صنع خدا بینی در خار خوری قانع در بارکشی راضی || اینکه وصف اگر جوئی در اهل صفا بینی «فَذَكِّر» ۲۱ مجمع یعنی مردم را به نعمتهای حقّ و وجوب شکر او یادآور باش، ابو مسلم گفته است: یعنی اینکه آیات را بیادشان آور و وادار- شان کن که بآن استدلال کنند. و جمله بعد «بِمُصَيْطِرٍ» یعنی تو بر دلهاشان مسلّط نیستی که ایمان را بآن داخل کنی و اگر کسی نپذیرفت تو مسئول نیستی. -قرآن-۱-۱۱-قرآن-۲۰۸-۲۲۱ و بعضی گفته‌اند: یعنی تو مسلّط نیستی تا بتوانی مجبورشان کنی بر مسلمانی. و اینکه آیه بآیات امر بجهاد نسخ شده است. ولی اینکه معنی و نسخ آن درست [صفحه ۵۵۶] نیست چون امر بجهاد برای ایمان پذیرفتن در دل نیست و همیشه اینکه یادآوری لازم است و آنکه بدل نپذیرد گناهی بر پیغمبر نیست. ابو الفتوح: کلمه‌ی «بمسیطر» با سین قرائت ابو عمر و کسائی است. «إِلَّا مَن تَوَلَّى- الخ» ۲۳ طبری: اینکه آیه دو جور معنی شده است: -قرآن-۱-۲۱ ۱- یعنی تو یادآوری کن مگر آنکه پشت بتو کرد و کافر شد که لایق پند و تربیت نیست و خدا عذابش می‌کند ۲- اینکه استثنای منقطع است و معنی اینکه است تو چیره بر آنها نیستی ولی آنکه پشت کرد و کافر شد خدا او را به شکنجه بزرگ شکنجه می‌کند و نشانه‌ی استثنای منقطع اینکه است که بجای الّا اگر انّ بگذارند معنی درست باشد چنانکه در اینجا می‌شود گفت: البتّه آنکه روی‌گردان شد خدا بعذاب بزرگ گرفتارش می‌کند لیکن در مثل سار القوم الّا علیّ نمیشود گفت همه رفتند البتّه علیّ زیرا اینکه استثنای حقیقی است. «العَذابَ الأَكبَرَ» ۲۴ مجمع: یعنی همیشه در آتش خواهد بود و آن بزرگتر آزار و گرفتاری است. چون در اینکه جهان گرفتار گرسنگی و اسارت و کشتن و جنگ و غارت بودند در آن جهان آنچه ببینند از اینکه بزرگتر است. و إبن مسعود چنین خوانده است «فانّه یعذّبه اللّه». - قرآن-۱-۲۲ «إِلَينا إِيابَهُم» ۲۵ فخر: ایّاب با تشدید یاء خوانده شده است. در کشّاف گفته است: وزن آن فیعال است و مصدر ایّب بر وزن فیعل و ریشه‌ی آن ایاب است و ممکن است اصل آن اواب بر وزن فعال باشد و بصورت ایواب مانند دیوان تلفّظ شده است که از دوّن گرفته شده و بعد از آن باعلال سیّد اعلال شده است که «سیود» بوده است و چون واو و یاء متّصل بهم بوده است و اوّلی ساکن واو را تبدیل بیاء کرده‌اند و سیّد تلفّظ کرده‌اند چنانکه مرضیّ و معنییّ اسم مفعول است و باید مرضوی و معنوی باشد بهمین قاعده باین صورت تلفّظ می‌کنند. -قرآن-۱-۲۱ «ثُمَّ إِنَّ عَلَينا» ۲۶ روح البیان: کلمه‌ی ثمّ برای تأخّر زمانی نیست -قرآن-۱-۲۴ [صفحه ۵۵۷] چون بازگشت مردم و حساب‌شان همیشگی است و پس و پیش ندارد و برای تأخّر برتبه است که چون برگشت بسوی حقّ بحساب او می‌رسند یعنی مقام حساب برتر از مقام بازگشت است. و ابو بکر بن طاهر گفته است: بنگر برحمت حقّ که پس از آن جمله‌های بیم آور چگونه مهربانی خود نمودار کرده است که بازگشت آنان را به پیشگاه خود کرده است و رسیدگی بشمار کارشان با خویشتن نموده است، پس سزاوار است آدمی در پناه اینکه دو بخشش بزرگ بهر دو جهان شاد باشد و آسوده زیست کند و با پر افتخار باین دو خطاب بآسمانها پرواز کند. ولی اینکه ابو بکر بقلی گفته است برای عارفی درست است که از راه مکاشفه لذّت آن بیابد ولی عوام را شایسته نیست که باین سخنان مغرور شوند و براه باطل بروند. سخن ما: اینکه سوره خوب نمودار است که بمکه نازل شده بلکه به دوران نخستین اسلام چه از آغاز تا بانجام بیم است و نوید و صحنه‌های جوربجور رستاخیز و اینگونه سخن جز با کافران نیست تا خبردار شوند بدو راهی کفر و و ایمان مانده‌اند ز سوئی نادانی و تعصّب، ز سوئی سخن پیغمبر [ص] و آیات قرآن و بهر سو روند مزد آن برند. و ز ان پس برای دریافت حقیقت و پذیرش سخن پیغمبر وادار شده‌اند بآفریدگانی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

که بس بزرگ هستند و پیوسته در جلو چشم دارند بنگرند چه قدرتی اینکه شتر با اینکه بزرگی را آفریده که هستی ایشانرا بآن پیوند نموده است و یا اینکه آسمان بلند که همیشه چشم بآن دارند تا روزی آبی بر سرشان بریزد و تشنگی‌شان بنشاند و هم کوههای سیاه سوزان و زمینهای پهناور هموار از کجا آمده و با چه توانی فراهم شده است! آنکه بنگرد و باریکبین در اینها شود دریابد که از خردی نمودار شده است و قدرتی که تواند هر کسیرا بسزای کفر و ایمانش رساند. و در آخر سوره روی سخن با پیغمبر [ص] شده است که اگر مردم بتو نگرویده‌اند و مسلمانی نمودار نشده است غمگین مباش که در آفرینش ما کار تقسیم شده است: پند از تو پذیرش از مردم و مزدشان با ما شده است. [صفحه ۵۵۸]

سوره فجر

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۸۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الفجر [۸۹]: آیات ۱ تا ۳۰]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ الفَجرِ [۱] وَ لَیالٍ عَشرٍ [۲] وَ الشَّفعِ وَ الوَترِ [۳] وَ اللَّیلِ إِذا یَسرِ [۴] -قرآن-۱-۹۱ هَل فِی ذلِکَ قَسَمٌ لِذِی حِجرٍ [۵] أَ لَم تَرَ کَیفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ [۶] إِرَمَ ذاتِ العِمادِ [۷] الَّتِی لَم یُخلَق مِثلُها فِی البِلادِ [۸] وَ ثَمُودَ الَّذِینَ جابُوا الصَّخرَ بِالوادِ [۹] -قرآن-۱-۲۱۵ وَ فِرعَونَ ذِی الأَوتادِ [۱۰] الَّذِینَ طَغَوا فِی البِلادِ [۱۱] فَأَکثَرُوا فِیهَا الفَسادَ [۱۲] فَصَبَّ عَلَیهِم رَبُّکَ سَوطَ عَذابٍ [۱۳] إِنَّ رَبَّکَ لَبِالمِرصادِ [۱۴] -قرآن-۱-۱۸۴ فَأَمَّا الإِنسانُ إِذا مَا ابتَلاهُ رَبُّهُ فَأَکرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَیَقُولُ رَبِّی أَکرَمَنِ [۱۵] وَ أَمَّا إِذا مَا ابتَلاهُ فَقَدَرَ عَلَیهِ رِزقَهُ فَیَقُولُ رَبِّی أَهانَنِ [۱۶] کَلاّ بَل لا تُکرِمُونَ الیَتِیمَ [۱۷] وَ لا تَحاضُّونَ عَلی طَعامِ المِسکِینِ [۱۸] وَ تَأکُلُونَ التُّراثَ أَکلاً لَمًّا [۱۹] -قرآن-۱-۳۳۵ وَ تُحِبُّونَ المالَ حُبًّا جَمًّا [۲۰] کَلاّ إِذا دُکَّتِ الأَرضُ دَکًّا دَکًّا [۲۱] وَ جاءَ رَبُّکَ وَ المَلَکُ صَفًّا صَفًّا [۲۲] وَ جِیءَ یَومَئِذٍ بِجَهَنَّمَ یَومَئِذٍ یَتَذَکَّرُ الإِنسانُ وَ أَنّی لَهُ الذِّکری [۲۳] یَقُولُ یا لَیتَنِی قَدَّمتُ لِحَیاتِی [۲۴] -قرآن-۱-۲۸۳ فَیَومَئِذٍ لا یُعَذِّبُ عَذابَهُ أَحَدٌ [۲۵] وَ لا یُوثِقُ وَثاقَهُ أَحَدٌ [۲۶] یا أَیَّتُهَا النَّفسُ المُطمَئِنَّةُ [۲۷] ارجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَةً مَرضِیَّةً [۲۸] فَادخُلِی فِی عِبادِی [۲۹] -قرآن-۱-۲۰۷ وَ ادخُلِی جَنَّتِی [۳۰] -قرآن-۱-۲۶ معنی لغات: «جابُوا» از جوب بفتح جیم بمعنی کشیدن و پاره کردن. -قرآن-۱۳-۲۱ ترجمه: بنام خدا که روزیش برای همگان است و آمرزش او خاص فرمانبران ۱ سوگند بسپیده‌ی صبح ۲ و شبان ده گانه ۳ و بجفت و طاق ۴ و بشب که در [صفحه ۵۵۹] گذر است [که بازگشت‌تان بسوی ما بود] ۵ مگر نه بس باشد اینهمه سوگند برای خردمند [تا باور کند آدمی را جهان دیگر در پیش است] ۶ ای محمّد مگر ندانی پروردگارت چه کرد با گروه عاد ۷ ارم که استوانه برای ساخت خانه- های خود داشت و همانندشان آفریده‌ای بشهرها نبود ۹ و هم گروه ثمود که سنگها ز دره‌ها بریدند [تا کاخها از آن بسازند] ۱۰ و نیز فرعون بآن استواری با سپاه و مردان درباری ۱۱ که بشهرها و مردمان ستم بی‌اندازه کردند ۱۲ و فساد و تباهی فراوان ۱۳ پس خدای تو آزار و گرفتاری بر سرشان چو زخم تازیانه بریخت ۱۴ که البتّه او در کمین است و پوشیده ز او نباشد چیزی ولی آدمی [با اینکه سختیها که شنیده و چشیده خوی او اینکه است که] ۱۵ چون خدا او را بیازماید و گرامیش بدارد و در ناز و خوشی بود گوید: خدا مرا بزرگ داشته ۱۶ ولی اگر او را گرفتار کند و روزی او کم کند گوید: خدای مرا خوار کرد ۱۷ ولی نه چنین است [بلکه او سزای کار خود بیند] همچون شما عرب‌های نافرمان که وارسی یتیم نمیکنید ۱۸ و نه وادار بدستگیری بیچارگان ۱۹ و مال بازمانده ز مرده بیحساب می‌خورید ۲۰ و سخت دلباخته‌ی مال و خواسته‌اید ۲۱ چه بدکاری کنند چون بآن روز که زمین سخت بر هم کوفته شود ۲۲ و فرمان حقّ با صف فرشتگان آید ۲۳ و دوزخ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

به پیش کشند و نمودارش کنند که همگان آن را ببینند آدمی را آنچه کرده بیاد آید و اینکه چه سودش دهد ۲۴ که گوید: ایکاش زین پیش باندیشه‌ی اینکه زندگی بودم ۲۵ آن روز است که کسی بآن گونه آزار نبیند ۲۶ و کس را چنان بندی نباشد [و آواز آید که] ۲۷ ای روان آرام و دل آرمیده ۲۸ بسوی خدای خود باز گرد که او ز کار تو و تو ز مزد خود خشنودی ۲۹ پس بمیان بندگان من باش ۳۰ و در بهشت من درون شو. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره را قاریهای کوفه سی آیه دانسته‌اند و مردم مدینه سی و دو و قاریهای بصره بیست و نه آیه و اختلاف در چهار [صفحه ۵۶۰] کلمه است «فِی عِبادِی» بحساب کوفیها آیتی جداگانه است و بحساب مردم مدینه کلمات «نَعَّمَهُ»، «عَلَیهِ رِزقَهُ»، «بِجَهَنَّم» را آخر آیه دانسته‌اند پس بحساب مردم بصره که هیچیک از اینکه چهار را آخر آیه ندانسته‌اند بیست و نه آیه میشود و همه‌ی اینکه سوره بمکّه نازل شده است. -قرآن-۱۳-۲۸-قرآن-۹۳-۱۰۵-قرآن-۱۰۷-۱۲۶-قرآن-۱۲۸-۱۴۲ «بِسمِ اللّهِ- الخ» کشف الاسرار: بسم اللّه کسی داند که دلی صافی دارد و در دل یادگار الهی دارد ساحت سینه از لوث غفلت پاک دارد نظر اللّه پیش چشم خویش دارد. خلوت «هُوَ مَعَکُم» نقش نگین یقین خود گرداند عین بیداری و هشیاری شود. تا چون نام او گوید طنطنه‌ی حروف به سمعها می‌رسد و غلغله‌ی عشق بجانها می‌بود. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۱۸۹-۲۰۴ «وَ الفَجرِ وَ لَیالٍ عَشرٍ وَ الشَّفعِ وَ الوَترِ» ۳ طبری: در مقصود از اینکه کلمات اختلاف است: ۱- مقصود از فجر همه روز است که خدا بآن سوگند یاد کرده است ۲- مقصود قسم به نماز صبح است ۳- سوگند به سپیده دم صبح است. -قرآن-۱-۵۴ و لیال عشر مقصود سوگند بده شب اوّل ماه ذیحجّه است که همان ده شبی است در میعاد موسی افزوده شده چنانکه در قرآن است «وَ أَتمَمناها بِعَشرٍ» ۱- سوگند بده شب اوّل ماه محرّم است که اوّل سال است، و مقصود از شفع روز عید قربان است و وتر روز عرفه است ۲- شفع دو روز بعد از قربان است و وتر روز سوّم است که در اصطلاح حجّ روز نفر آخر می‌نامند یعنی آخرین روز کوچ حاجیان از منی که در قرآن اجازه داده شده است باین آیه «فَمَن تَعَجَّلَ فِی یَومَینِ فَلا إِثمَ عَلَیهِ وَ مَن تَأَخَّرَ فَلا إِثمَ عَلَیهِ» یعنی آنکه شتاب کرد و بدو روز اوّل پس از روز قربان روانه شد گناهی نکرده است و آنکه بدنبال ماند و روز بعد روانه شد نیز گناه نکرده است ۳- شفع مردمند که جفتند و وتر خداوند است که یکتا است ۴- شفع نماز صبح است و وتر نماز مغرب است ۵- مجاهد گفته است هر چیزی شفع است و زوج چون حقّ و باطل سعادت و شقاوت، شب و روز، آسمان و زمین، گمراهی و هدایت و جنّ و انس و خدا است که وتر است -قرآن-۱۴۰-۱۶۳-قرآن-۴۹۳-۵۸۷ [صفحه ۵۶۱] و یکتا ۶- زوج و فرد آفریدگانند که یا جفتند یا طاق پس مقصود قسم بهمه‌ی آفریدگان است که می‌بینید و نمی‌بینید ۷- مقصود نمازهای شبانه‌روزی است که بعضی جفت است و بعضی فرد است و طاق ۸- مقصود دو روز و یک روز است. و بهتر اینکه است که بگوئیم: خداوند قسمی یاد کرده است و دسته‌ی مخصوصی را نام نبرده است پس همه‌ی اینها که گفته‌اند مشمول سوگند میشود. و در کلمه‌ی «الوَترِ» اختلاف قرائت است که بفتح واو و کسر آن خوانده‌اند و هر دو مشهور است و روا است. -قرآن-۱۵-۲۴ مجمع: بعضی گفته‌اند: مقصود سپیده‌دم روز اول ذی حجّه است چون لیال عشر که در دنبال آن آمده است ده شب و روز اوّل ذیحجّه است ۲- سپیده دم اوّل محرّم ۳- سپیدی بامداد روز قربان است که آخر ده روز است و بعضی گفته‌اند: مقصود از لیالی عشر ده شب آخر رمضان است. و بگفته‌ی ابو مسلم مقصود از شفع و وتر کلیّه‌ی اعداد است که خداوند بواسطه‌ی ارزش شماره و حساب برای مردم سوگند بآن یاد کرده است. و از امام باقر و صادق علیهما- السّلام نقل شده است: شفع روز ترویه است که هشتم ذیحجّه است و وتر روز عرفه است که نهم ذیحجّه باشد. ابو الفتوح: بعضی گفته‌اند: فجر مقصود سنگهائی است که آب از آن در آید چون در قرآن است «وَ إِنَّهُ لَمَا یَتَفَجَّرُ مِنهُ الأَنهارُ» یعنی از پاره‌ای سنگها رودها روان می‌شود. و نیز گفته‌اند فجر سنگی است که موسی برای بنی اسرائیل آب در می‌آورد بموجب اینکه آیه «اضرِب بِعَصاکَ الحَجَرَ فَانفَجَرَت مِنهُ اثنَتا عَشرَةَ عَیناً». و ضحاک گفته است: مقصود از لیال عشر دهه‌ی اوّل رمضان است. و گفته‌اند: ۱- مقصود از شفع و وتر صفا و مروه است که جفت است و کعبه که طاق است ۲- شفع هشت درجه‌ی بهشت است وتر هفت درک جهنّم ۳- شفع روز است که با شب جفت است و وتر روز قیامت است که شب ندارد ۴- شفع مسجد مکه و مدینه است و وتر بیت

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

المقدس -قرآن-۱۰۴-۱۶۶-قرآن-۳۱۵-۳۸۵ [صفحه ۵۶۲] ۵- شفع حج قران است که با عمره جفت است وتر حج افراد است ۶- شفع عبادات مکرر است چون نماز و روزه وتر حج است که یک نوبت است. کشف: همه‌ی اینها سوگند است که خدا یاد کرده است و در قرآن ذکر سوگند بسیار است چون بزبان و عادت عرب است که از همه‌ی زبانها سوگند بیشتر دارد. و مقصود از لیالی روزها است با شب چون عرب شب و روز را با هم لیالی گویند. عبده: ظاهر اینکه است که مقصود از لیالی عشر شبهای مهتاب باشد که معیّن نیست از آن روی که ممکن است اوّل باشد یا دوّم و برای همین است که کلمه‌ی «لَیالٍ» نکره آورده شده است. و چون تاریکی شب و تابیدن ماه و روشنی پس از تاریکی شکوه مخصوص در دل و چشم مردم دارد سوگند بآن گونه شبها یاد شده است با قید بده شب. و چون پیدایش صبح آدمی را وادار بجنبش و کار می‌کند و اندوه تاریکی را از دل می‌برد و هم شبهای مهتاب خاطر را شاد می‌کند و مناسب شب نشینی و مسافرت است بخصوص در هوای گرم و برای کاروان عرب و نیز تاریکی شب وادار به آرامش می‌کند پس همه‌ی اینها موجبات بیم و امید و جنبش آرزوها و آسایش دغدغه‌های آدمی است و شایسته‌ی قسم و اینکه است که بدنبال اینکه سوگندها گفته شده است «هَلْ فِی ذٰلِکَ- الخ». -قرآن-۱۸۴-۱۹۳-قرآن-۸۰۴-۸۲۱ طنطاوی: چون شفع بمعنی جفت است و وتر بمعنی طاق پس اینکه دو کلمه در آیه اشاره است باصل علوم ریاضی که از عدد و حساب گرفته می‌شود و آن پایگاه دقّت و بینائی آدمی است برای فراگیری حکمت و فلسفه و دیگر علوم و چون عدد از یک شروع می‌شود پس وتر و واحد بمنزله‌ی راه پی بردن بعلوم و کشف حقایق و رسیدن به مبدأ واحد و آفریننده‌ی یکتا است و چون خداوند از پرتو خود و یکتائی خود جوهری ساده و غیر مرکّب آفرید بنام عقل فعّال که آغاز تعدد و کثرت موجودات از او است پس اینکه دو کلمه اشاره است به بدو آفرینش و یگانگی حق و پیدایش تعدّد و آفریدگان و چون یک اوّل و آخر و ریشه پیدایش [صفحه ۵۶۳] عدد است به همین گونه که خداوند آغاز و انجام و علّت ایجاد است و بهمان گونه که واحد جزء ندارد و مانند ندارد خداوند بی‌جزء و بی‌نظیر است و همچنانکه واحد فراگیر همه‌ی اعداد است و ریشه‌ی پیدایش آن خداوند نیز عالم و محیط به همه چیز و به ماهیّت اشیاء است. «وَ اللَّیلِ إِذا یَسرِ» ۴ طبری: یعنی آنگاه که شب برود و بعضی گفته‌اند: -قرآن-۱-۲۶ مقصود شب فراهمی حاجیان است در مزدلفه که سرزمینی است میان عرفات و منی و شب دهم ذیحجّه در آنجا می‌مانند و صبح از آنجا به منی می‌روند. و بعضی قاریها «یسری» با یای آخر خوانده‌اند که لام الفعل کلمه است چون از سری یسری است که به معنی سیر و حرکت در شب است و عموم قاریها بدون یا خوانده‌اند برای همانندی آخر آیات. ابو الفتوح: اهل معنی گفته‌اند: یعنی سوگند به شب که مردم در آن روانه می‌شوند و راه می‌روند مانند نهار صائم و لیل قائم یعنی روز مرد روزه‌دار و شب مرد ایستاده به نماز. فخر: یعنی سوگند بشب چون بگذرد و به پایان رسد مثل «وَ اللَّیلِ إِذ أَدبَرَ» چون «سری اللّیل» به معنی ردّ شدن و منقضی شدن شب است. و جواب قسم یا «إِنَّ رَبَّکَ لَبِالمِرصادِ» است یا بقول کشّاف بجمله آورده نشده است یعنی سوگند باینها که کافران را گرفتار و آزار می‌کنیم. -قرآن-۵۷-۸۳-قرآن-۱۶۹-۲۰۰ «أَ لَم تَرَ» فخر: چون اخبار عاد و ثمود بسیار مشهور بود و همه می‌دانستند بطوری که گویا بوده‌اند و دیده‌اند و فرعون هم به مصر نزدیک عربستان بود و یهود از آن خبردار بودند از اینکه جهت باین جمله گفته شده است که مگر ندیده‌ای! -قرآن-۱-۱۵ «بِعادٍ إِرَمَ- الخ» ۷ ابو السعود: ۱- یعنی عاد که از اولاد ارم است چون ارم نام پدر اعلای آنها است ۲- ممکن است نام سرزمین‌شان باشد یعنی عادی که در سرزمین ارم زندگی می‌کرد و با سکون راء نیز خوانده‌اند. و در -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۵۶۴] معنی عماد اختلاف است: ۱- یعنی دارای بالا و قدّی بلند همچون استوانه چنانکه می‌گویند: «رجل عمد» یعنی بلند بالا ۲- یعنی دارای چادر و تیر چون در بیابان و چادرنشین بودند و تیرها برای چادرهای خود داشتند. ۳- دارای ساختمانهای بلند ۴- دارای استوانه‌ها و باین معنی ارم به معنی جا و منزل می‌شود یعنی با گروه عاد که در سرزمین ارم دارای استوانه‌ها زندگی می‌کردند، و باضافه‌ی «إِرَمَ» بکلمه‌ی ذات خوانده‌اند، و چون ممکن است «إِرَمَ» بمعنی نشانه باشد معنی چنین می‌شود: عاد نشانه‌دار. -قرآن-۱۹۲-۲۰۱-قرآن-۲۴۷-۲۵۶ فخر: کلمه‌ی «إِرَمَ» را حسن بصری با فتح همزه و راء خوانده است و اگر اسم قبیله باشد عطف

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بیان است برای عاد و اگر اسم سرزمین یا بمعنی نشانه باشد مضاف الیه است که مضاف آن در جمله نیامده است یعنی عاد ساکن ارم یا عاد دارای نشانه و علم. و إبن زبیر عاد را اضافه بارم کرده «عاد ارم» قرائت کرده که دلیل بر احتمال دوّم است و مقصود از نشانه‌ی آنها ساختمان بشکل قبر یا مناره بوده است. -قرآن-۱۳-۲۲ طنطاوی: می‌گویند: نژاد سامی که پیدایش او در بین النّهرین یا جزیرهٔ العرب بوده است در حدود چهار تا پنج هزار سال پیش از میلاد در بیابانهای شام و مصر و عراق و سینا پیدا شده‌اند. و چون بعضی شهر نشین شدند و هر دسته‌ی بجائی رفتند چنانکه در بابل حکومتی تشکیل دادند و نیز در یمن و حجاز و دیگر اطراف جزیرهٔ العرب پراکنده شدند و بعضی‌شان به تدریج نابود شدند و بنام بائده در تاریخ نام‌شان باقی ماند مثل طسم و جدیس و عاد و ثمود. بعضی گفته‌اند: قحطانیها که از سامیهای ساکن بابل بودند به طرف سرزمین عاد روانه شدند و چون گروه عاد بدنبال نافرمانی پیغمبرشان هود نابود شدند آنها جای اینها را گرفتند. و عرب را رسم است که هر چیز قدیمی را بعاد منسوب می‌کنند و می‌گویند عادی یعنی از دوران عاد باقی مانده است و یاقوت در معجم گفته است: جش ارم کوهی است در سرزمین اجا که یکی از دو [صفحه ۵۶۵] کوه قبیله‌ی طی است و در قلّه‌ی آن جایگاه گروه عاد ارم بوده است و در آنجا تصویرهای در سنگ کنده دیده می‌شود. «لَم یُخلَق مِثلُها فِی البِلادِ» ۸ فخر: إبن زبیر «یخلق» بصورت معلوم خوانده است یعنی خدا بمانند آن نیافریده و در معنی آن اختلاف است: -قرآن-۱-۳۷ ۱- یعنی در بزرگی و توانائی بمانندشان کسی آفریده نشده است ۲- بمانند شهر آنها در جهان شهری درست نشده است. و نقل است که عاد دو پسر داشت بنام شدید و شداد که هر دو پادشاه بودند و شدید مرد و شداد به تنهائی پادشاه شد و بر همه شاهان چیره شد و چون وصف بهشت شنید گفت: من بمثل آن بسازم و در صحرائی از بیابانهای عدن بمدّت سیصد سال ارم را ساخت که شهری بزرگ بود از طلا و نقره و جواهر و با مردم ملکش بسوی آن روانه شد و هنوز یک شبانه روز راه مانده بود که بآن جا برسد خداوند آوازی از آسمان بر سرشان زد که همگی در جای خود بمردند ۳- بمانند استوانه‌ها و پایه‌های ساختمانی آنها در شهرها آفریده نشده است. فی ظلال جایگاه قبیله‌ی عاد در جنوب جزیرهٔ العرب میان حضر موت و یمن بوده است. و ثمود در سرزمین حجر میان مدینه و شام جای داشته‌اند. «وَ فِرعَونَ ذِی الأَوتادِ» ۱۰ فخر: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است ۱- یعنی قشون و چادر بسیار داشتند که بهر کجا فرود می‌آمدند میخها بر زمین می‌کوبیدند و تیرهای چادرها بر پای می‌داشتند ۲- یعنی میخها داشت که مردم را بآن می‌آزرد و به آنها می‌بست تا بمیرند ۳- یعنی دارای ملک و کشور ثابت چون میخ و مردان کشوری که چون استوانه برای مملکت بودند و باصطلاح ستون کشور بودند چنانکه شاعر عرب گفته است: -قرآن-۱-۳۰ ۴- قتاده گفته است: اوتاد استوانه‌های قمار خانه بوده است که در زیر آنها برای بازی قمار می‌نشسته‌اند. و بهر روی اینکه جمله برای آگاهی بر برترین توانائی آنها است که جلوگیر آزار خداوندی نشد. [صفحه ۵۶۶] «فَصَبَّ- تا- سَوطَ عَذابٍ» ۱۳ طبری: چون مردمی که روی سخن اینکه آیات با آنها است تازیانه زدن را سخت‌ترین آزار می‌دانستند هرگاه از سختی آزار کسی خبر می‌دادند می‌گفتند «ضرب فلان حتّی بالسّیاط» و اینکه جمله از کثرت استعمال مثل شد برای هر گونه عذاب و آزار سخت و می‌گفتند «صبّ علیه سوط عذاب». و إبن زید گفته است: آن آزار که آن مردم بآن گرفتار شدند خداوند سوط عذاب نامیده است. -قرآن-۱-۱۰- قرآن-۲۲-۳۶ مجمع: ۱- یعنی آن تازیانه که خداوند بکافران زده است عذاب قرار داده است ۲- یعنی پاره‌ای عذاب بمانند آزار تازیانه که همه می‌دانند بآنها رسید ۳- خداوند تشبیه کرده است عذابش را بریختن ضربتهای تازیانه که پی در پی وارد می‌شود تا نابود کند. ابو الفتوح: قتاده گفت: ۱- سوط عذاب یک جور عذاب مخصوص است ۲- سدّی گفته است: یعنی هر روز عذابی باشد غیر روز دیگر. و درست اینکه است که اینکه استعاره است مثل ید القدرهٔ و ید النّعمهٔ که ابزار کار بجای خود آن آورده شده است. فخر: کلمه‌ی «سَوطَ» اشاره است به اینکه که آن آزار که بآنها رسید در برابر آنچه بجهان دیگر گرفتار خواهند شد همچون تازیانه است در برابر دگر شکنجه‌های سخت. و حسن بصری چون اینکه آیه می‌خواند می‌گفت: خدا تازیانه‌های فراوان دارد و آن مردم را بیکی از آنها گرفتار کرد. و اگر بگویند در آیت دگر است «لَو یُؤاخِذُ اللّهُ النّاسَ بِظُلمِهِم ما تَرَکَ عَلَیها مِن دَابَّةٍ» یعنی اگر مردم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مسئول ستمهای خود در زندگی باشند جنبنده‌ای بر زمین زنده نمی‌ماند پس با اینکه آیه که می‌گوید آنها را بتازیانه‌ی عذاب گرفتار کرد چگونه سازگار می‌شود! جواب اینکه است که اصل سزا در جهان دیگر است، و اینکه گرفتاریها مقدّمه است و مختصر. -قرآن-۱۳-۲۰-قرآن-۳۴۳-۴۱۹ «إِنَّ رَبَّکَ لَبِالمِرصادِ» ۱۴ ابو الفتوح: اینکه جمله جواب قسم اوّل آیه است -قرآن-۱-۳۲ [صفحه ۵۶۷] و چند معنی شده است: ۱- یعنی خداوند بجوری است که همه کار و گفتار شما می‌بیند و می‌شنود ۲- یعنی گذر آفریدگان به پیشگاه حق است ۳- کسی از قدرت او و رسیدگی او بر کنار نیست و مرصاد و مرصد جای رسیدگی است که مأمورین باج می‌ایستند تا باج از کاروان بگیرند. عبد اللّه عبّاس گفت: در هفت ایستگاه آدمی را بدارند و از او بپرسند و اگر بپاسخ بماند سرنگون بدوزخ شود: ۱- گواهی به یگانگی خداوند که اگر پاسخ درست گفت رها شود تا ایستگاه دوّم ۲- از نماز او پرسند که اگر درست بود بسوّم رود و گر نه سرنگون شود ۳- از زکات او پرسند ۴- از روزه ۵- از حجّ ۶- عمره ۷- از آنچه ستم بمردم کرده و قول درست اینکه است که اینها کنایه است از استواری فرمان خدا و دستورهای حقّ که کسی را از آن چاره نیست. فخر: از عربی پرسیدند «اینکه ربک!» خدای تو کجا است! گفت: «لَبِالمِرصادِ». -قرآن-۱-۱۷ «فَأَمَّا الإِنسانُ» ۱۵ فخر: اینکه آیه دنباله‌ی آیت جلو است که گفته است خدا برای آخرت مواظب مردم است پس جز کوشش برای آخرت چیزی نمی‌خواهد ولی آدمی جز دنیا نخواهد چون نعمت دنیا را کرامت خدا داند و گرفتاری آن را خواری از سوی او. چنانکه در آیت دیگر آدمیان را چنین توصیف کرده است: «یَعلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الحَیاةِ الدُّنیا». -قرآن-۱-۲۲-قرآن-۳۳۹-۳۸۴ کشف: مقصود از انسان عتبهٔ بن ربیعه است و یا امیّهٔ بن خلف الجمحی است. «رَبِّی أَهانَنِ» ۱۶ طبری: یعنی چون روزیش کم شود بجای شکر سلامتی پاره‌های تن و تندرستی می‌گوید: خدا خوارم کرد که بسرمایه‌ام نیفزود. -قرآن-۱-۲۰ روح البیان: اینگونه آدمی در نمی‌یابد که اینکه آزمایش اوست نه خواری او و از اینروی گفته شده است «فَقَدَرَ عَلَیهِ رِزقَه» یعنی روزی او را کم کنند و گفته نشده است «اهانه» بلکه گاهی فقر و تنگی راه خوشبختی و بزرگواری است در -قرآن-۱۱۹-۱۴۷ [صفحه ۵۶۸] جهان دیگر که معلوم است با سبکباری رهسپار آن دیار می‌شود و در اینکه جهان دشمنی و حسد مردم با او نخواهد بود و در انظار بچشم احترام باو می‌نگرند چون سودی ندارد تا با مردم بجنگند و با او دشمن شوند یا باو حسد ورزند. و توجّه او بحقّ بیشتر خواهد بود و روی دل با خدا خواهد داشت و از پیغمبر نقل است که «الایمان نصفان نصف صبر و نصف شکر». مثنوی گفته: صوفیئی از فقر چون در غم شود || عین فقرش دایه و مطعم شود ز انکه جنّت از مکاره رسته است || رحم، قسم عاجز اشکسته است آنکه سرها بشکند او از علو || رحم حقّ و خلق ناید سوی او «کَلّا بَل لا تُکرِمُون- الخ» ۱۷ کشف: ۱- یعنی نه چنین است که اکرام و اهانت به کم و زیادی سرمایه باشد بلکه بفرمانبری و نافرمانی است ۲- یعنی نه شایسته است که ستایش بر نعمت تنها باشد بلکه در خوشی و ناخوشی ستایش لازم است. و «لا تُکرِمُون» و دیگر فعلهای بعد از آن تا تحبّون دو قرائت شده است با تاء بصورت خطاب و با یاء بصیغه‌ی غایب. و مقاتل گفته است: قدامهٔ إبن مظعون یتیم بود و در سرپرستی امیّهٔ بن خلف و او او را از سرمایه‌اش بی- بهره داشت اینکه سخن با او است. -قرآن-۱-۲۷-قرآن-۲۷۷-۲۹۳ «تأکلون التّراب- الخ» ۱۹ مجمع: چندین معنی شده است: اوّل- سرزنش روش عرب است که ارث به بچه و زن نمی‌دادند و خود می‌خوردند دوّم- إبن زید گفته است: یعنی از هر کجا بدست آورید می‌خورید و نظر به حلال و حرام آن ندارید. سوّم- مال خود و دیگری یکبارگی و یکجا می‌خورید. «وَ جاءَ رَبُّک» ۲۲ فخر: اینکه جمله چند معنی شده است: ۱- فرمان خدا آمد بحساب و سزای مردم ۲- قهر خداوندی آمد ۳- آیات با شکوه خداوند آمد ۴- ظهور و نموداری حقّ آمد چون بقیامت شکّی نمی‌ماند و حقّ برای همه نمودار می‌شود ۵- مقصود از ربّ مربّی است که بزرگترین ملائکه و مربّی پیغمبر باشد و معنی آیه چنین باشد: آنکه تو را تربیت می‌کند با صفوف ملائکه -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۵۶۹] می‌آید. «النَّفسُ المُطمَئِنَّةُ- الخ» ۲۷ ابو الفتوح: ۱- إبن زید گفت نفس مطمئن آن کس است که واجبی ترک نکرده است و معصیتی مرتکب نشده است. -قرآن-۱-۲۶ ۲- یعنی آنکه دلش آرام باشد از شک و دو دلی در دین ۳- آن کس که نامه‌ی عملش بدست راستش دهند دلش از ترس دوزخ و گرفتاری آرام باشد. ۴- راضی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بفرمان حقّ باشد و آنچه بر سرش آید بی‌تاب نشود ۵- یعنی روان مخلص که خودنمائی و جز خدای بینی در دلش نگذرد ۶- بنام خدا آرام دل باشد چنانکه در اینکه آیت است «أَلا بِذِكرِ اللّهِ تَطمَئِنُّ القُلُوب» ۷- آنکه توکّل بخدا دارد و بروزی خدا داده آرام دل است. و اختلاف است که اینکه سخن به هنگام مرگ است یا بروز رستاخیز و مقصود از «إِلى رَبِّكِ» بقول اوّل یعنی ای روانی که بدنیا آرام هستی اکنون آنجا را رها کن و بدرگاه خدای برو برای رسیدن بآخرت. و بقول دوّم که اینکه سخن در قیامت به مردمان گویند یعنی ای روان آرام برگرد بتن خود که هنگام مرگ آن را رها کردی. حسن بصری گفته است: یعنی بر گرد بسوی مزد و بزرگداشت خداوندی. و از إبن عبّاس نقل است که او آیت ۲۹ را چنین خواند «فادخلی عبدی». -قرآن-۲۰۴-۲۴۹-قرآن-۴۰۶-۴۲۲ کشف الاسرار: سیصد و شصت نظر از سوی ملکوت قدس می‌آید و با هر نظری اینکه تقاضا می‌رود که «ارجِعِی» هنوز گاه آن نیامد که باز آئی و با ما بسازی! -قرآن-۱۰۳-۱۱۳ وقت نیامد که ما را باشی! ای باز هوا گرفته باز آی و مرو || کز رشته‌ی تو سری در انگشت من است و زینهار که چون آئی از راه دنیا نیائی که قدمت بوحل فرو شود و از راه نفس نیائی که بما نرسی بر درگاه ما دل را با راست نیز هیچ چیز دیگر را، راه نیست و بار نیست. بزرگی را پرسیدند که راه حقّ چون است! گفت: قدم در قدم نیست امّا دل در دل است و جان در جان، بجان رو تا بدرگاه رسی بدل رو تا به پیشگاه آئی: [صفحه ۵۷۰] خون صدیقان بپالودند و ز ان ره ساختند || جز بجان رفتن درین ره یک قدم را بار نیست خوشا روزا که اینکه قفس بشکنند و اینکه مرغ باز داشته را باز خوانند و اینکه رسم آئین خاکیان از راه مقرّبان بردارند. شیطان پوشیده در صورت آدمیّت، بیرون شود و جوهر ملک چهره‌ی جمال بنماید و دشمن از دوست جدا شود. فخر: ۱- آنگاه نفس آدمی مطمئنّه میشود که نیروی اندیشه و قوّه‌ی عاقله‌ی او بسوی پیدا کردن اسباب و مسبّبات بالا رود که چون سبب پیدایش هر موجودی را بیابد بسوی پیدا کردن سبب و موجب آن سبب اوّل که تشخیص داده است بالا رود و سبب هر موجودی را به همینگونه دنبال کند تا برسد به مسبّب الاسباب و آنکه علّت همه‌ی پدیده‌ها است و آخرین مرجع نیازمندیها است که چون بآن برسد خرد در جای خود بماند و از کوشش در پیدا کردن سبب باز ایستد و آرام گیرد، و اینکه است معنی نفس مطمئنّه که هر ممکنی را بنگرد آرام نگیرد تا آن را بحقّ برساند و جلال او بیند و آرام گیرد ۲- و نیز چون نیازمندیهای آدمی بی‌پایان است و به هیچ چیز نمی‌سازد و آنچه بیابد بالاتر از آن را می‌خواهد و هرگز آرام نگیرد مگر آنگاه که طالب حقّ شود که بی‌نهایت واقعی او است و هر چه بجویند عاقبت باو رسند پس اگر خواسته‌ی آدمی معرفت حقّ باشد برای اینکه حقّ است و استوار نه برای غرض دیگر که زود گذر است و ناپایدار پس چنین کس دارای نفس مطمئنّه شود که آنچه دریابد و بیند و شنود و گوید برای حقّ و از سوی حقّ و بسوی حقّ باشد و یکبارگی انس او به حقّ باشد که آرزوهای بی‌نهایت او بآن جا منتهی شود و پایان یابد و به هنگام مرگ بشنود «یا أَیَّتُهَا النَّفسُ- الخ». -قرآن-۱۲۶۸-۱۲۹۲ مجمع: در اینکه سوره چند قرائت دیگر است: ۱- یحضّون با یاء و تاء به صورت غایب و خطاب نیز بدون الف بصورت مجرّد ۲- کلمات «یُعَذِّبُ و یُوثِقُ» -قرآن-۱۴۲-۱۵۳-قرآن-۱۵۶-۱۶۵ [صفحه ۵۷۱] با کسر ذال و تاء بصورت معلوم و با فتح بصورت مجهول نیز خوانده‌اند. ۳- کلمات «أَکرَمَنِ و أَهانَنِ» با یای آخر و بدون یا خوانده‌اند. -قرآن-۷-۱۸-قرآن-۲۱-۳۱ «ارجِعِی إِلى رَبِّكِ» ۲۸ عبده: مقصود از رجوع بسوی حقّ نمایاندن کرامت و بزرگداشت خداوندی است و گر نه هر نفسی در هر جائی که باشد از خدا دور نیست بد باشد یا خوب. -قرآن-۱-۲۶ سخن ما: ۱- چهار آیت اوّل سوره که همه سوگند است شاید بمانند سوگندهای مردم برای باور کردن شنونده و جلوگیری از گمان دروغ نباشد بلکه برای توسعه‌ی خیال شنونده باشد و گردش دادن آن در فراخنای اندیشه‌های برتر از آنچه در جلو چشم و گوش خود دارد تا برای سخن راهی بهتر بسوی دلها باشد و بیش از دیگر شنیدنیها بدل نشنید که هر گاه آن مناظر یاد شده را بچشم بیند و اندیشه‌ی آن کند بی‌اختیار اینکه آیات در جلو چشمش آید و مجذوب شود و سر تسلیم فرود آرد. و چون سوگند در آغاز سخن برسم عرب بر بلاغت آن می‌افزاید و شیوائی و گیرائی خاصّ بآن می‌دهد بیاد آوردن اینکه مناظر بصورت سوگند شاید برای اینکه باشد که با بلند شدن آواز قاری شنونده را گوش باز شود و خواه و ناخواه آن را فرا گیرد چون سخنی شنیده است که به رسم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گویندگان ماهر و ارزنده با سختی و استواری مخصوص آغاز شده است. ۲- جمله‌ی «وَ الفَجرِ» شاید مقصود روز مخصوص نباشد بلکه هر سپیده دم باشد که در جلو چشم عرب بیابانی صفائی خاصّ دارد و باو نوید پیروزی میدهد و دل آسوده‌اش میکند که از تاریکی شب و کمینگاه دد و دشمن رها شد. -قرآن-۱۳-۲۵ ۳- و «لَیالٍ عَشرٍ» شاید بگفته‌ی عبده مقصود آن شبها باشد که ماه بیشتر نمایان است و روشنتر است و برای شب نشینی عرب و راهپیمائی کاروان او آماده‌تر و ارزش مخصوص برای او دارد و گویا اینکه برتری در ده شب هشتم تا هجدهم بیش از دگر شبها باشد. -قرآن-۷-۲۲ ۴- کلمات «شفع و وتر» شاید مقصود طاق و جفت باشد و در نظر اعراب [صفحه ۵۷۲] آن روز معنی خاصّ و ارزنده داشته است که شایسته‌ی سوگند بوده است و ما از آن بی‌خبریم و یا سوگندی تازه و بی‌سابقه و سازگار با سلیقه‌ی آن مردم بوده است تا ایشان را تازگی آن خوش آید و بآیات اینکه سوره بهتر گوش دهند و البتّه سازگار بوده است چون پیغمبر [ص] که طبعی حسّاس و لطیف داشت و برترین ذوق و سلیقه مختصّ باو بود پس از وحی آن را فرا گرفت و قرائت فرمود. ۵- آیت چهارم «وَ اللَّیلِ- الخ» شاید مقصود همان گفته‌ی ابو الفتوح است که شب روندگان و مسافرت در شب باشد که کار همیشگی عرب است و بسیار ارزنده برای او و شایسته‌ی سوگند. و شاید همین وابستگی زندگی بیابان- نشینان باین اوقات است که در آیت پنجم «هَل فِی ذٰلِکَ- الخ» بصورت پرسش گفته شده است: اگر کسی را خرد باشد اینهمه سوگند بس باشد. -قرآن-۱۷-۳۰-قرآن-۲۹۰-۳۰۷ ۶- آیت ۱۵ «فَأَمَّا الإِنسانُ- الخ» وابستگی اینکه آیت بجلو شاید اینکه باشد که چون در آغاز سخن با سوگند اذهان متوجّه بحقّ شده است و برای درستی اینکه حقیقت سرگذشت مردم بدرفتار چون عاد و ثمود بمیان آمده تا نمونه باشد از گرفتاری‌های ممکن برای آدمی که بخود آید و گول خوشیهای زندگی نخورد و از سرگذشت آن مردم پندگیرد و خوی و روش ایشان پیش نگیرد. و به دنبال روشن کردن اینکه حقایق که خداوند آدمی را به اینکه گونه می‌دارد که شنیدید باین آیه جنس او را معرّفی کرده است که قضاوت و کارش برای خودش از راه احساس است نه سنجش و خرد، و چون خوشی و سرمایه‌داری را ارزش خود به پیشگاه حقّ می‌داند و ناداری را خواری خود به اینکه که گاه باشد خوشی برای آزمایش او است و سختی در برابر بدرفتاری و زشتی کار او است. -قرآن-۱۳-۳۳ ۷- آیا معنی «ابتَلاهُ رَبُّه» چه باشد! چون معنی مشهور بلا و فتنه اختیار و امتحان است که آزمایش برای نموداری خاصیّت نهانی چیزی باشد. -قرآن-۱۵-۳۵ پس آزمایش انسان یعنی نمودار کردن توانائی و ایستادگی او در سختی و خوشی که در برابر مال و مقام و تندرستی و فراهمی خواسته‌ها و یا خواری [صفحه ۵۷۳] و ناداری و بیماری و بیچارگی چگونه نمودار خواهد شد! اگر میانه‌رو و فروتن و نکوکار و شکیبا بود آزموده است و نتیجه‌ی امتحان او خوب خواهد بود و اگر اسراف کار و خودخواه و مردم آزار و ناشکیبا بود شکست یافته و بی‌بهره است و خود در می‌یابد که ناتوان است و باندیشه‌ی اصلاح خود باید بود و دیگران نیز او را بشناسند و براهش آورند و یا از او دوری کنند. پس زندگی آدمی آزمایش است و ورزیدگی تا شایسته باشد و استوار برای خود و دیگران و شاید آیات از ۱۵ تا ۲۰ اشاره به همین باشد که خوشی و ناخوشی در زندگی نه از آن است که خداوند کسی را برگزیده و یا خوار داشته است بلکه ورزیده کردن برای زیست با خوشبختی نفسی و اجتماعی است و یا دنباله و واکنش بدی او است برای خود و مردم. ۸- آیت ۲۷ تا آخر بدنبال آیات گذشته که سخن از آزمودگی آدمی به میان آمده باین آیات پایان کار مردم آزموده گوشزد شده است که در برابر پستی و بلندی زندگی آنکه شخصیّت خود را خوب و استوار نمودار کرد و با هر حادثه و پیش آمد آرامش خود نگاه داشت و از وظیفه‌ی شخصی و اجتماعی خود کوتاهی نکرد و بشب هنگام خفتن آرامدل از کار روزانه‌ی خود بود که آنچه دستور حقّ بوده انجام داده و کسی را ز خود نرنجانده است چنین کس است که به هنگام مرگ و خفتن همیشگی روانی آرام دارد و دارای نفس مطمئنّه است که در بازگشت بسوی حقّ با خشنودی خود و خداوند خویش است.

سوره بلد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۹۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره البلد [۹۰]: آيات ۱ تا ۲۰]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ لا أُقسِمُ بِهـذَا البَلَدِ [۱] وَ أَنتَ حِلٌّ بِهـذَا البَلَدِ [۲] وَ والِدٍ وَ ما وَلَدَ [۳] لَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ فِي كَبَدٍ [۴] -قرآن-۱-۱۳۷ أَ يَحسَبُ أَن لَن يَقدِرَ عَلَيهِ أَحَدٌ [۵] يَقُولُ أَهلَكتُ مالاً لُبَداً [۶] أَ يَحسَبُ أَن لَم يَرَهُ أَحَدٌ [۷] أَ لَم نَجعَل لَهُ عَينَينِ [۸] وَ لِساناً وَ شَفَتَينِ [۹] -قرآن-۱-۱۹۲ وَ هَدَينـاهُ النَّجدَينِ [۱۰] فَلا اقتَحَمَ العَقَبَةَ [۱۱] وَ ما أَدراكَ مَا العَقَبَةُ [۱۲] فَكُّ رَقَبَةٍ [۱۳] أَو إِطعامٌ فِي يَومٍ ذِي مَسغَبَةٍ [۱۴] -قرآن-۱-۱۶۳ يَتِيماً ذا مَقرَبَةٍ [۱۵] أَو مِسكِيناً ذا مَترَبَةٍ [۱۶] ثُمَّ كانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَواصَوا بِالصَّبرِ وَ تَواصَوا بِالمَرحَمَةِ [۱۷] أُولئِكَ أَصحابُ المَيمَنَةِ [۱۸] وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِنا هُم أَصحابُ المَشأَمَةِ [۱۹] -قرآن-۱-۲۵۰ عَلَيهِم نارٌ مُؤصَدَةٌ [۲۰] -قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۵۷۴] معنى لغات: «كَبَدٍ» دشوارى، سختى، بزرگى شكم. لبد بر هم پيچيده و انباشته مانند پشم بر هم فشرده و مال لبد كنايه است از زيادى سرمايه. -قرآن-۱۳-۲۱ «مَسغَبَةٍ» گرسنگى. «مُؤصَدَةٌ» از مصدر مجرّد وصد بفتح اوّل و سكون دوّم به معنى پايدارى، در جائى ماندن و اقامت كردن. -قرآن-۱-۱۲-قرآن-۲۲-۳۳ ترجمه: بنام خداى بخشنده و مهربان ۱ نه جاى سوگند است باين شهر مكّه ۲ كه زادگاه تو است و رفتارت در آن بمانند ديگران نبوده است و نخواهد بود ۳ و نيز سوگند بپدر فرزندى ۴ كه آدمى ز ما آفريده‌ى رنج است و سختى ۵ مگر او پندارد كه كسى توان او ندارد ۶ كه گويد: چه مال انباشته بباد دادم [در دشمنى دين و پيغمبر] ۷ و گويد يا پندارد كه كس او را نبيند [و خدا را شاهد كار خود نداند] ۸ نه ما دو چشم برايش درست كرديم ۹ و هم زبان و دو لب ۱۰ و راهنمايش بهر دو راه شديم [كه خوب يا بد گزيند] ۱۱ ولى او خود را براه دشوار نينداخت ۱۲ و تو ندانى كه آن چه باشد! ۱۳ آن آزاد كردن بنده است ۱۴ و بروز گرسنگى سير كردن ۱۵ يتيمى ز خويشان ۱۶ يا بيچاره‌اى ز خاك نشينان ۱۷ و هم ز آن مؤمنين شدن كه سفارش به شكيبائى كنند و مهربانى ۱۸ پس چنين كسان مردان راستى و فرخندگى بوند ۱۹ و آنان كه كافر و رو گردان ز آيات ما شدند ياران چپند و شوم و نافرخنده ۲۰ و آتشى [صفحه ۵۷۵] فراگيرشان شود كه هرگز رهاشان نكند. سخن مفسّرين: مجمع: اينكه سوره بمكّه نازل شده است و بيست آيت است باتّفاق همه. «بِسمِ اللّهِ- الخ» كشف الاسرار نام ملكى كه از كفى، مركز غبرا كرد و از دودى قبّه‌ى خضرا كرد، شواهد قدرت در خطّه‌ى فطرت پيدا كرد از پاره‌اى گوشت زبان گويا كرد، از پاره‌اى پيه چشم بينا كرد و از پاره‌اى خون دل دانا كرد. هر چه كرد بجلال و كبريا كرد. از جمله‌ى خلايق بنده‌اى را جدا كرد نام او محمّد مصطفى كرد او را كان كرم و وفا كرد، از شرف و كرامت او بقدمگاه او سوگند ياد كرد كه «لا أُقسِمُ بِهـذَا البَلَدِ». -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۴۴۶-۴۷۵ كشف: ۱- كلمه‌ى «لا» براى نفى نيست كه بفهماند: سوگند ياد نمى‌كنم بلكه برسم سخن عرب است كه مى‌گويد «لا و اللّه لأفعلن» پس معنى اينكه «لا» تأكيد قسم است ۲- لا زيادى است و براى تأكيد مطلب ۳- براى جلوگيرى از ادّعاى منكرين است كه در آيات و سوره‌هاى ديگر نقل شده است ۴- همزه در تقدير است كه در جمله نيست و به معنى «الا اقسم» است يعنى آيا سوگند ياد نكنم باين شهر! -قرآن-۱۹-۲۳-قرآن-۱۶۰-۱۶۴ عبده: در سوره‌ى و الشّمس گفتيم اينكه قسم است بدليل اينكه آيه «فَلا أُقسِمُ بِمَواقِعِ النُّجُومِ وَ إِنَّهُ لَقَسَمٌ لَو تَعلَمُونَ عَظِيمٌ» و يك گونه قسمى است كه براى تأكيد آن «لا» زياد مى‌كنند يعنى چنان نمودار است كه نياز بقسم نيست و گفته‌اند: -قرآن-۷۷-۱۶۳ براى تعظيم مورد سوگند است كه چندان بزرگ است كه نشايد بسوگند بزرگش داشت. «وَ أَنتَ حِلٌّ بِهـذَا البَلَدِ» ۲ طبرى: مقصود از بلد مكّه است و مقصود از حلّ روا بودن است كه آنچه در اينكه شهر بر ديگران حرام است بر تو حلال است كه كسى را بكشى و يا اسير كنى چنانكه روز فتح مكّه إبن خطل را كه به پرده‌هاى كعبه چسبيده بود دستور داد گرفتند و كشتند. -قرآن-۱-۳۵ [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۵۷۶] مجمع: ابو مسلم گفته است: یعنی سوگند یاد نمیکنم باین شهری که تو را حلال دانستند بیازارند و آبرویت بریزند پس برای چنین شهری که احترام تو رعایت نمی‌شود ارزشی و حرمتی نیست و همین معنی از امام صادق علیه السّلام نقل شده است که فرمود: قریش شهر مکّه را بزرگ می‌داشت و پیغمبر را می‌آزرد باین آیه آنها سرزنش شدند که کشنده پدر خود را در اینکه شهر آزاد می‌گذارید و اگر کسی پوست درختان حرم را بگردن می‌آویزد او را آزار نمی‌کنید ولی پیغمبر را می‌آزارید و دشنام می‌دهید. ابو الفتوح: واو اوّل آیه واو حالیّه است و مقصود آن یک ساعت روز فتح مکّه است که بر پیغمبر حلال شد جنگ کند و چند نفر را بکشد و اسیر کند و پس از آن ساعت برای پیغمبر و دیگران حرام شد که تا قیامت اینکه کار تکرار نشود و آن حضرت فرمود «انّ اللّه حرّم مکّهٔ- الخ». فخر: برای آیه پنج معنی نقل شده است: ۱- تو در اینکه شهر هستی و اینکه منزلتی است برای آن و شایسته‌ی سوگند است ۲- تو در چشم اینکه مردم حلال هستی که آزارت کنند و اگر توانند بکشند ۳- برای تو در اینکه شهر حلالست آنچه بر دیگران حلال نیست ۴- تو حلال از حرام می‌شناسی و آنچه خلاف احترام مکّه است نمی‌کنی ولی اینکه اعراب آن را رعایت نمی‌کنند ۵- یعنی تو در اینکه شهر و از مردم اینجا هستی و همه تو و تبارت را می‌شناسند و آگاهند که در همه‌ی زندگی خود کمترین کار بد نکرده‌ای و چون سوگند باین شهر یاد شده است گفته شده است که اگرچه اینکه شهر شریف است و شایسته‌ی سوگند ولی تو از آن بیگانه نیستی. و اینکه خود نشانه‌ی مقام پیغمبر است که شخص بی‌هویّت ناشناسی ادّعای پیغمبری نکرده است بلکه اهل اینکه شهر و دارای امتیازات اینکه مردم بوده است و نامدار و برتر. روح البیان: ای کعبه را ز یمن قدوم تو صد شرف || وی مروه را ز مقدم پاک تو صد صفا [صفحه ۵۷۷] بطحا ز نور طلعت تو یافته فروغ || یثرب ز خاک پای تو با رونق و نوا «والِدٍ وَ ما وَلَدَ» ۳ طبری: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است: -قرآن-۱-۲۲ ۱- یعنی آنکه فرزند ندارد و آنکه نازا است و سترون ۲- آنکه زاده است و آن را که زائیده یعنی آدم و فرزند او. مجمع: ۱- از امام صادق نقل است: مقصود آدم است و اولاد او که پیغمبر بوده‌اند ۲- یعنی ابراهیم که کعبه را ساخته است و آنچه او در آنجا زاده است که اعراب مختصّ به مکّه هستند. تأویلات در تأویل اینکه سه آیه: سوگند بآن شهر گرامی که افق اعلی و وادی مقدّس است و تو بآن جا رسیدی و در آنجا دست گشاده هستی و از قید و بند صفات و عادات نفسانی رها شده و آسوده‌ای و نیز سوگند به پدر نفوس انسانی که روح القدس و فرزند او که نفس ناطقه‌ی محمّدی است. «فِی کَبَدٍ» ۴ طبری: إبن عبّاس گفته است: یعنی گرفتار سختی آب و نان و زندگی و بارداری و دندان در آوردن است. و بهترین معانی که برای اینکه آیه گفته‌اند اینکه است که با سختی و رنج بکارهای زندگی رو برو میشود چون در زبان عرب «کَبَدٍ» بمعنی سختی است. و اینکه آیه جواب سوگندها است. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۲۶۸-۲۷۶ «أَ یَحسَبُ أن لَن یَقدِرَ- الخ» ۵ مجمع: ۱- حسن بصری گفت: یعنی مگر گمان دارد که کس نتواند مال او را بگیرد ۲- مگر پندارد که از او نمی‌پرسند اینکه سرمایه را از کجا آوردی و بچه کار خرج کردی! ۳- مقصود مردی بوده بنام ابو الأشدین که چندان توانا بود اگر بر سفره‌ی چرمی می‌نشست و ده نفر آن را می‌کشیدند او بر جای خود بود و سفره پاره می‌شد باین آیه او سرزنش شده است که میپندارد با چنین نیرو که او دارد کسی بر او چیره نخواهد شد! -قرآن-۱-۳۱ ابو الفتوح: کلمه‌ی «یَحسَبُ» با فتح و کسر سین خوانده‌اند و عمر عبد- العزیز از مردی بنی عامر نقل کرد که پدرم گفت: پشت سر پیغمبر نماز خواندم که آن حضرت اینکه سوره خواند و در هر دو رکعت با کسر سین قرائت فرمود. -قرآن-۲۱-۳۱ [صفحه ۵۷۸] «أَهلَکتُ مالًا لُبَداً» ۶ ابو الفتوح: ۱- مقصود از انسان ولید بن مغیره است و اینکه جمله گفتار او است که مال فراوانی در دشمنی محمّد نابود کردم. -قرآن-۱-۲۶ ۲- مقصود حارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف است که او مسلمان شده بود و پیغمبر دستور زکات باو داده بود و چون گناهی می‌کرد و از آن حضرت می‌پرسید چه کنم در برابر گناهم! می‌فرمود کفّاره بده اینکه آیه نقل سخن او است که از آغاز مسلمانی خود مال فراوان تلف کردم. و کلمه‌ی «لبد» با ضمّ لام و باء و نیز با ضمّ لام و فتح باء و هم با تشدید باء سه جور قرائت کرده‌اند. فخر: مقصود آن مال فراوانی است که عرب دوران جاهلیّت بنام بزرگواری بکار می‌برد و ادّعای شأن و شرف برای اینکه کار خود میکرد. «هَدَیناهُ النَّجدَینِ» ۱۰ طبری: ۱- یعنی راه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خوب و بـد باو نمودیم و قتاده و حسن بصـری گفته‌انـد: از پیغمبر [ص] نقل است که فرمود: مقصود راه خوب و بـد است و خداوند راه بـد را برای شـما مطلوب‌تر و پسـندیده‌تر در نظرتـان از راه خیر نکرده و شـما را جوری نیافریـده که راه بـد را از راه خوب بیشـتر دوست بداریـد ۲- مقصـود دو پسـتان مـادر است که در نـوزادی راهنمـائی شـده است به پیـدا کردن راه روزی خود. -قرآن-۱-۲۶ مجمع: کلمه‌ی نجدین بصورت مثنی برای خیر و شرّ است با اینکه اگر خیر نجد است و ارتفاع شرّ پستی و انحطاط است پس چرا هر دو بیـک صـورت آمـده است! جواب اینکه است که: ۱- هر دو ماننـد جای بلنـد نمودار هسـتند و همین مناسـبت نموداری است که بصورت مثنی آمده است ۲- برای اینکه است که اگر کسـی از راه بد دوری کرد وسیله‌ی شرف و رفعت مقام او می‌شود پس راه بد هم نجد نامیده شده است از جهت نتیجه ۳- اینکه کلمه بعادت عرب است که دو چیز را بنام یکی بصورت مثنی تلفّظ می‌کننـد مثل شمسـین، قمرین، والـدین و نظایر اینکه در زبان عرب زیاد است. «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» ۱۱ طبری: یعنی بر پشـته‌ی میان جهنّم بالا نرفته - قرآن-۱-۲۹ [صفحه ۵۷۹] است تا از آن بگـذرد و رها شود. مجمع: ۱- ممکن است اینکه جمله نفرین باشـد یعنی از آن تل جهنّم گذر نکند و آسوده نشود ۲- چرا از آن عقبه ردّ نشدند. و کلمه‌ی عقبه چند معنی شده است: ۱- مثل است و کنایه از رنج و سختی ماننـد غلام آزاد- کردن و یتیم و نادار سیر کردن چنانکه در آیت بعـد بصورت پرسـش و پاسخ گفته شده است ۲- تپّه‌ای است در جهنّم که به فرمانبری می‌توان از آن گذر کرد چنانکه از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل است که فرمود: شما را در جلو تپّه‌ی دشواری است که سـنگین باران از آن گـذر نتوانند کرد و من می‌خواهم شـما را جوری رهنمائی کنم که بار خود را سـبک کنید تا بتوانید از آن پشـته رد شوید ۳- مقصـود صـراط اسـت که روی جهنّم است به تیزی شمشـیر سه هزار مسـافت و درازی آن است که همگی سـر بالائی و سـرازیری است و همواری و در دو سوی آن سـگها و سـر نیزه‌هـای آهن است که هر کس به انـدازه‌ای گرفتار می‌شود و دیگری می‌گذرد و دیگری سرنگون آتش میشود. ابو الفتوح: از بزرگی پرسیدند: اینکه عقبه که باین آیه گفته شده است چگونه چیزی است! گفت: آن نفس تو است از آن بگـذر تا عقبه را پشت سـر کنی. «فَكُّ رَقَبَةٍ» ۱۳ مجمع: ۱- یعنی جان خود را از گرفتاری گناهان آزاد کنـد بوسـیله‌ی توبه ۲- بوسـیله‌ی اطـاعت و بنـدگی خود را از آزار آن جهـانی آزاد کنـد، و کلمـات «فَكُّ و إِطعـام» «فـک و اطعم» بصورت فعـل نیز خوانـده شـده است. و نیز کلمه‌ی «ذی مَسـغَبَةٍ» ذا با الف خوانده‌انـد تا مفعول اطعام باشـد و کلمه‌ی «یَتِیماً» بـدل از آن باشـد و به قرائت بـا یـاء مضاف الیه یوم است. -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۱۸۷-۱۹۴-قرآن-۱۹۷-۲۰۶-قرآن-۲۷۳-۲۸۹-قرآن-۳۵۰-۳۶۰ «یَتِیماً ذا مَقرَبَةٍ» ۱۵ ابو الفتوح: بعضـی گفتند: کلمه‌ی «مَقرَبَةٍ» از قرابت به معنی خویشاوندی نیست بلکه از قرب بمعنی نزدیکی است و کنـایه از گرسـنگی است که پهلوها بهم نزدیک شده‌انـد چون به شـکم غـذا نرسـیده است و خالی - قرآن-۱-۲۴-قرآن-۶۲-۷۳ [صفحه ۵۸۰] شـده است. و هم در آیت بعـد کلمه‌ی «مَتْرَبَةٍ» بعضـی گفته به معنی خاک نیست بلکه از تربـهٔ بمعنی سـختی و بـدحالی است چنانکه در اینکه شـعر باین معنی اسـتعمال شـده است: -قرآن-۴۵-۵۶ و کنّـا اذا ما الضّـیف حلّ بارضـنا || سـفکنا دمـاء البـدن فی تربـهٔ الحـال یعنی: مـا چنـان بـودیم که اگر میهمـانی می‌رسـید بـا سـختی و تنگی حـال خود شـتر می‌کشتیم. فخر: بعضـی گفته‌انـد: ممکن است مقصود از کلمه‌ی «مَقرَبَةٍ» قرب جوار و همسایگی نیز باشد. -قرآن-۵۲-۶۳ طبری: در معنی «ذا مَتْرَبَةٍ» سه قول است: ۱- چیزی ندارد و روی خاک می‌نشـیند ۲- نیازمنـد و نادار گرچه روی خاک نشـین نباشد ۳- آنکه عیـال و نان خور زیاد دارد. -قرآن-۱۸-۳۲ «ثُمَّ کان- الخ» ۱۷ نیشابوری: کلمه‌ی «ثُمَّ» چند جور معنی میشود: -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۴۶-۵۴ ۱- برای تـأخیر در یـادآوری و نـامبردن است نه از نظر زمان چون اوّل ایمان است بعـد نکوکاری پس معنی چنین است: راه دشوار بنـده آزاد کردن و یتیم- نوازی را نپیموده پس از آنکه مؤمن باشـد و وادار کنـد به شـکیبائی و مهربـانی. ۲- بمعنی عاقبت و پایان کار است یعنی از آنها نبود که پایان زندگی او ایمان باشد و سـفارش به شـکیبائی ۳- آیه برای توصیف آنها باشد که پیش از اسـلام نکوکار بودنـد و پس از آن کارها پیغمبر آمـد و آنها از مؤمنین شدنـد و سـفارش به شـکیبائی و مهربانی کردند. چنانکه نقل کرده‌اند: حکیم بن حزام به پیغمبر علیه السّـلام عرض کرد پیش از اسـلام ما نکوکار بودیم آیا سودی از آن بما میرسد! فرمود: روی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نکوکاری خود مسلمان شدی ۴- معنی ثمّ فاصله‌ی در شرف و مقام باشد یعنی برتر از نکوکاریها مسلمانی و سفارش به شکیبائی بود. «تَواصَوا بِالصَّبرِ- الخ» ۱۷ فخر: اینکه جمله اشاره است ببزرگ داشتن فرمان حقّ و جمله‌ی بعد اشاره است به مهربانی با خلق و پایگاه دینداری -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۵۸۱] و فرمانبری رعایت همین دو کار است که دانشمندی گفته است: «الأصل فی التّصوّف أمران صدق مع الحقّ و خلق مع الخلق» یعنی پایه‌ی صوفی گری دو چیز است با خدا براستی و با مردم به خوشخوئی و درستی. تأویلات: اینکه چهار آیه از «أَو إِطعامٌ- تا- بِالمَرحَمَةِ» فضائل چهار- گانه‌ی عفّت و حکمت و عدالت و شجاعت راههای تکامل انسانی را به اختصار و سادگی بیان کرده است: ۱- اطعام به مستحقّ که بهترین افراد عفّت است ۲- حکمت است که آدمی را مؤمن می‌کند و ایمان برترین حکمتها است که با علم و یقین پیدا می‌شود ۳- صبر و شکیبائی که برترین شجاعت است ۴- حقیقت عدالت شفقت و مرحمت است. -قرآن-۳۴-۴۷-قرآن-۵۹-۷۳ «نارٌ مُؤصَدَةٌ» ۲۰ مجمع: مؤصدة با واو و همزه هر دو قرائت شده است و لغت عرب است. -قرآن-۱-۱۷ سخن ما: ۱- در آیت دوّم جمله‌ی «أَنتَ حِلٌّ» چون ممکن است از حلول باشد بمعنی وارد شدن و درون شدن و ممکن است از حلّ و حلال بمعنی روا و غیر ممنوع باشد از اینروی ما جوری معنی کردیم که با هر دو معنی بسازد اوّل زادگاه که با معنی حلول مناسب است. دوّم رفتار که با معنی دوّم مناسب است زیرا معانی که از مفسّرین و نیز چند معنی که از امام فخر نقل کردیم با اینکه دوّم سازگار است. -قرآن-۳۹-۵۴ ۲- در آیت ۱۵ قید بکلمات «ذا مَقرَبَةٍ» برای اطعام یتیم شاید اینکه باشد که چون با بودن نیازمند نزدیک، بخشش بآنها که دورترند خلاف انصاف باشد پس آنکه از راهی قرابت دارد چه از راه دین مثل سادات و اقربای پیغمبر یا قرب در دین که فرزند مسلمان باشد نسبت به فرزند غیر مسلمان و یا قرب دوستی از ناشناسی و یا قرب جوار و همسایگی یا قرب وطن نسبت به یتیم غیر هم وطن یا قرابت و خویشاوندی نسبت به غیر خویشاوند همه‌ی اینها شایسته‌تر بوارسی و کومک هستند، از اینروی شاید کلمه «ذا مَقرَبَةٍ» همه اینکه معانی را -قرآن-۳۰-۴۴-قرآن-۵۶۵-۵۷۹ [صفحه ۵۸۲] بفهماند و آنکه دارای اندک نزدیکی و وابستگی باشد مقدّم است بر آنکه هیچ مناسبتی ندارد چون از راه احساس و هم نظم اجتماع بهتر خواهد بود که هر- کسی وارسی اینگونه یتیمان بکند تا خود بخود یتیمی بی‌سرپرست نماند.

سوره شمس

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۹۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الشمس [۹۱]: آیات ۱ تا ۱۵]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ الشَّمسِ وَ ضُحاها [۱] وَ القَمَرِ إِذا تَلاها [۲] وَ النَّهارِ إِذا جَلّاها [۳] وَ اللَّیلِ إِذا یَغشاها [۴] -قرآن-۱-۱۱۴ وَ السَّماءِ وَ ما بَناها [۵] وَ الأَرضِ وَ ما طَحاها [۶] وَ نَفسٍ وَ ما سَوّاها [۷] فَأَلهَمَها فُجُورَها وَ تَقواها [۸] قَد أَفلَحَ مَن زَکّاها [۹] -قرآن-۱-۱۵۳ وَ قَد خابَ مَن دَسّاها [۱۰] کَذَّبَت ثَمُودُ بِطَغواها [۱۱] إِذِ انبَعَثَ أَشقاها [۱۲] فَقالَ لَهُم رَسُولُ اللّهِ ناقَةَ اللّهِ وَ سُقیاها [۱۳] فَکَذَّبُوهُ فَعَقَرُوها فَدَمدَمَ عَلَیهِم رَبُّهُم بِذَنبِهِم فَسَوّاها [۱۴] -قرآن-۱-۲۳۸ وَ لا یَخافُ عُقباها [۱۵] -قرآن-۱-۲۶ معنی لغات: «دَسّاها» از مصدر دسّ بفتح اوّل بمعنی زیر خاک پنهان کردن، حیله کردن. «فَدَمدَم» از مصدر دمدمه بمعنی بخشم با کسی سخن گفتن، چیزی را بزمین چسباندن، هلاک کردن خداوند کسی را. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۹۳-۱۰۵ ترجمه: بنام خدای بخشنده باین جهان و مهربان به آن جهان ۱ سوگند بخورشید و گاه روشنیش ۲ و بماه که بدنبال آن آید ۳ و بروز که خورشید جلوه‌گر کند ۴ و بشب که خورشید را بپوشاند ۵ و هم سوگند بآسمان و آنکه آن بساخت ۶ و بزمین و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنکه آن بگسترد ۷ نیز سوگند بروان آدمی و آنکه درستش آفرید ۸ و زان پس راه پاکی و ناپاکی او بیاموخت ۹ که البتّه رستگار شود آنکه آن را پاکیزه بدارد ۱۰ و ناامید و محروم بود آنکه روان خود نابود کرد و فرسوده هوس نمود [چنانکه] ۱۱ ز بدخوئی آن زشتترین ملّت ثمود ۱۲ چون بدشمنی بپای [صفحه ۵۸۳] خاست پیغمبر خود دروغگو شمردند ۱۳ و او پندشان داد: اینکه شتر [که معجزه‌ی او بود و یک روز همه‌ی آب آن آبادی را می‌خورد و بهمه‌ی آنها شیر می‌داد] از سوی خدا است او را با نوبت آبش بخود گذارید ۱۴ لیکن آنها اینکه سخن او را نپذیرفتند و پی حیوان بریدند و پروردگارشان به اینکه گناه [سخت آزاری] فراگیرشان کرد که با خاک یکسان‌شان نمود با اینکه ترسی از چنین سر انجام‌شان نبود. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره به مکّه نازل شده است و به حساب قاریهای مکّه و دسته اوّل قاریهای مدینه آیات اینکه سوره شانزده است که جمله «فَعَقَرُوها» را آخر آیه دانسته‌اند و بحساب دیگران پانزده است که از «فَكَذَّبُوهُ تا- فَسَوّاها» یک آیه شمرده‌اند. -قرآن-۱۶۷-۱۸۰-قرآن-۲۴۸-۲۶۲-قرآن-۲۷۱-۲۸۱ «وَ ضُحاها» ۱ طبری: در مقصود از اینکه کلمه اختلاف است ۱- یعنی سوگند بخورشید و روز آن چون معنی «ضحی» همه‌ی روز است ۲- سوگند به روشنی آن. -قرآن-۱-۱۲ کشف: ۱- بعضی گفته‌اند: ضحی هنگام بر آمدن خورشید است که روشنی آن صاف و پاکیزه است ۲- مقصود گرمی خورشید است چون در سوره‌ی طه گفته است «وَ لا تَضحی» یعنی گرمی آن تو را نیازارد. - قرآن-۱۶۵-۱۷۹ «إِذا تَلاها» ۲ مجمع: ۱- یعنی چون در نیمه‌ی اوّل هر ماه خورشید غروب کند ماه بدنبال آن آید و جانشین آن باشد در روشن کردن زمین ۲- در شب اول چون خورشید برود ماه بدنبال آن آید ۳- در پانزدهم که با غروب خورشید در آمدن ماه است ۴- در همه‌ی ماه چنین است که در نصف اوّل ماه بدنبال خورشید است و خورشید در جلو آن و در نصفه‌ی دوّم بر آمدن ماه از پس فرو رفتن خورشید است. -قرآن-۱-۱۴ «وَ النَّهارِ إِذا جَلّاها» ۳ ابو الفتوح: ۱- یعنی سوگند بروز که آفتاب را پدیدار کند ۲- یعنی سوگند بروز چونکه تاریکی را روشن کند. -قرآن-۱-۲۸ [صفحه ۵۸۴] «وَ نَفسٍ وَ ما- الخ» ۷ مجمع: کلمه‌ی ما در اینکه آیه و دو آیت جلو ممکن است موصول باشد یعنی سوگند بآنکه روان را برابر کرد و آنکه آسمان را ساخت و آنکه زمین را بگسترد. و ممکن است بمعنی مصدری باشد یعنی سوگند به ساختن آسمان و همواری زمین و عدالت و برابری نفوس. و اینکه آیه چند معنی شده است: ۱- خلقت او معتدل کرد و پاره‌های بدن برابر نمود ۲- بخرد و عقل او را معتدل و مناسب درست کرد تا بر دگر حیوان برتر شد. و کلمه‌ی نفس ممکن است همه‌ی آن موجودات با خرد باشد و یا آدم باشد و آنچه را خدا معتدل قرار داده است. -قرآن-۱-۱۷ «أَفلَحَ مَن زَكّاها» ۹ فخر: دو معنی شده است: ۱- رستگار شد آنکه نفس خود پاک داشت ۲- آنکه خدا او را پاک نمود و باین معنی هاء ضمیر بجای کلمه‌ی «من» آورده شده است. -قرآن-۱-۲۴ «خابَ مَن دَسّاها» ۱۰ فخر: برای اینکه آیه چند وجه گفته‌اند ۱- یعنی بدکاران خود را از مردم پنهان می‌دارند ولی نکوکاران شرمی ندارند و خود را نمودار می‌کنند ۲- سودی نبرد آنکه خود را در میان درستکاران پنهان کرد و از ایشان نبود ۳- نا امید شد آنکه روان خود در گناه فرو برد تا در آن پنهان شد ۴- آنکه بدی را در روان خود جای داد و بواسطه‌ی همنشینی بدان و دست اندرکاری بآن عاقبت محروم خواهد بود ۵- کسیکه بواسطه‌ی بدی و زشتکاری خود را از مردم پنهان کند و گمنام شود محروم و ناامید خواهد بود. -قرآن-۱-۲۱ ۶- معنی اشاعره و معتقدین به جبر است که گفته‌اند: یعنی زیان کرد و ناامید شد آنکه خدا گمراهش کرد و بدکار و نابود و بیهوده‌اش نمود. طبری: یعنی ناامید شد و آن صلاح و رستگاری که برای خود میخواست بدست نیاورد آنکس که خدا گمنامش کرد و از قدر و ارزش او کم کرد بواسطه‌ی بخود گذاردن و رها کردن او که یاریش نکرد که براه راست رود تا اینکه او گناهکار شد و دست از فرمانبری بداشت. و کلمه‌ی «دسّی» از دسّس با سه سین [صفحه ۵۸۵] است که یکی تبدیل بالف شده است و اینکه در زبان عرب زیاد است. «كَذَّبَت ثَمُودُ بِطَغواها» ۱۱ طبری: ۱- طغوی نام آن آزاری است که بر ملّت ثمود رسید چنانکه در آیت دیگر است «فَأَمّا ثَمُودُ فَأُهلِكُوا بِالطّاغِيَةِ» و آن عذابی بوده است که طغیان و تجاوز بر آنها کرده است و بی‌اندازه آنها را آزرده است و معنی چنین است: عذابی که پیغمبر گفته بود دروغ شمردند ۲- چون نافرمان بودند پیغمبر را دروغگو دانستند ۳- همگی‌شان پیغمبر را دروغگو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

خواندند. ابو الفتوح: «طغوی» با ضمّ طاء نیز قرائت شده است. -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۱۳۰-۱۷۳ «فَسَوّاها» ۱۴ ابو السعود: ۱- آن عذاب همه را یک سال گرفت از بزرگ و کوچک که کسی نماند ۲- آنها را با زمین برابر کرد ۳- همه را بیکسان گرفت که کم و زیاد نداشت. -قرآن-۱-۱۲ «وَ لا یَخافُ عُقباها» ۱۵ فخر: ۱- خدا باکی از اینکه آزار نداشت و چیزی از آن فروگذار نکرد ۲- صالح پیغمبر ترسی نداشت که پایان اینکه عذاب چه خواهد بود ۳- بآن مرد بدبخت آزار رسید با اینکه در اندیشه‌ی سر انجام آن بدکاری خود نبود. -قرآن-۱-۲۴ سخن ما: ۱- اینکه سوره با سوگندی چند آغاز شده است تا خاطرنشان کند که آدمی اگر هوی پرست نبود رستگار است و اگر خودکامه بود بی‌بهره از زندگی و زیان برده است و نمونه‌ای از سر انجام دردناک هوی‌پرستی مردم پیشین آورده شده است که ملت ثمود معروف نزد اعراب بنام و آثار بازمانده از پس طغیان و تجاوز و سودجوئی بود که شتر را کشتند و نابود شدند. ۲- در آیت ۱۱ و ۱۴ جمله‌های کذّبت و کذّبوه تکرار شده است شاید مقصود از جمله‌ی اوّل دروغ شمردن ادّعای پیغمبری و شخصیّت صالح پیغمبر باشد و جمله‌ی دوّم برای نتیجه‌ی تکذیب است که نافرمانی باشد یعنی چون او گفت حیوان را با نوبت آبش بخود گذارید و متعرّض نشوید آنها مانند کسی که او را دروغگو شمارند سخنش نپذیرفتند و شتر را پی کردند. [صفحه ۵۸۶]

سوره لیل

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۹۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره اللیل [۹۲]: آیات ۱ تا ۲۱]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ اللَّیلِ إِذا یَغشی [۱] وَ النَّهارِ إِذا تَجَلّی [۲] وَ ما خَلَقَ الذَّکَرَ وَ الأُنثی [۳] إِنَّ سَعیَکُم لَشَتّی [۴] -قرآن-۱-۱۲۹ فَأَمّا مَن أَعطی وَ اتَّقی [۵] وَ صَدَّقَ بِالحُسنی [۶] فَسَنُیَسِّرُهُ لِلیُسری [۷] وَ أَمّا مَن بَخِلَ وَ استَغنی [۸] وَ کَذَّبَ بِالحُسنی [۹] -قرآن-۱-۱۵۷ فَسَنُیَسِّرُهُ لِلعُسری [۱۰] وَ ما یُغنِی عَنهُ مالُهُ إِذا تَرَدّی [۱۱] إِنَّ عَلَینا لَلهُدی [۱۲] وَ إِنَّ لَنا لَلآخِرَةَ وَ الأُولی [۱۳] فَأَنذَرتُکُم ناراً تَلَظّی [۱۴] -قرآن-۱-۱۸۶ لا یَصلاها إِلَّا الأَشقَی [۱۵] الَّذِی کَذَّبَ وَ تَوَلّی [۱۶] وَ سَیُجَنَّبُهَا الأَتقَی [۱۷] الَّذِی یُؤتِی مالَهُ یَتَزَکّی [۱۸] وَ ما لِأَحَدٍ عِندَهُ مِن نِعمَةٍ تُجزی [۱۹] -قرآن-۱-۱۹۰ إِلَّا ابتِغاءَ وَجهِ رَبِّهِ الأَعلی [۲۰] وَ لَسَوفَ یَرضی [۲۱] -قرآن-۱-۶۹ معنی لغات: «یَغشی» از مصدر غشی بمعنی پوشیدن و فراگیر شدن و فرا گرفتن تاریکی در شب. «نیسّر» آسان می‌کنیم و توفیق می‌دهیم «شتی» جمع شتّ بفتح اوّل بمعنی پراکندگی و آنچه پراکنده شده است. «سَیُجَنَّبُهَا» یعنی از چیزی دور شد یا آن را از خود دور کرد. -قرآن-۱۳-۲۱-قرآن-۲۱۴-۲۳۰ ترجمه: بنام خدای بخشنده بآفریدگان، مهربان بمؤمنان ۱ سوگند به شب آنگه که جهان تاریک کند ۲ و روز آنگه که خودنمائی کند ۳ و نیز سوگند به آفرینش نر و ماده ۴ که کوشش شما بس پراکنده بود [و هر کس از کار خود چیزی بخواهد] ۵ پس آن کس که پرهیزکار بود و بخشید ۶ و سخن حقّ راست شمرد ۷ بزودی آماده‌ی کار نیکش کنیم ۸ و آنکه کف بسته بود و بخیل و خود را بینیاز شمرد ۹ و نوید نیکی باور نداشت ۱۰ بزودی ساخته‌ی دشواری و سختیش کنیم ۱۱ و چون هنگام نابودیش رسد سرمایه‌ی او بی‌نیازش نکند ۱۲ که همانا رهبری بر ما است ۱۳ و آغاز و انجام ویژه‌ی ما ۱۴ پس شما را ز آتشی زبانه- [صفحه ۵۸۷] زنان بیم دهیم ۱۵ که فرا نگیرد مگر آن بخت برگشته آدمی ۱۶ که سخن حقّ دروغ شمرد و روی از آن بگرداند ۱۷ و زود از آن دور شود پرهیزکار کسی که ۱۸ سرمایه‌ی خود می‌بخشد تا خویشتن پاکیزه ز هر بدی کند ۱۹ نه چشم پاداش نیکی بکس دارد ۲۰ و بجز جستن راه پروردگار بزرگ خود خواهشی ندارد ۲۱

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

و البتّه روزی [ز سود کـار خود] خوشـنود بود. سـخن مفسّـرین: مجمع: اینکه سوره بیست و یـک آیه است و بمکّه نازل شـده است. «بِسـمِ اللّـهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ» کشـف الاسـرار: در زاویه‌ی درویشـان همه سـوز طلب تـو، در کـوی خراباتیـان همه درد نایـافت تـو، در کلیسای ترسایان همه نشاط جست و جوی تو، در آتشـگاه گبران همه درد واماندگی از تو. -قرآن-۱-۴۰ «وَ ما خَلَقَ- الخ» ۳ طبری: از علقمه نقـل شـده است که بشـام رفتم و ابو درداء صـحابی پیغمبر را دیـدم پرسـید از مردم کجا هستی! گفتم: کوفه. -قرآن-۱-۱۵ گفت: عبد اللّه مسـعود اینکه آیه را چگونه می‌خواند! «وَ اللَّیلِ إِذا یَغشـی وَ النَّهارِ إِذا تَجَلّی» گفتم چنین می‌خواند «و الذّکر و الانثی» او گفت: نزدیک است که مردم اینکه شـهر مرا بواسطه‌ی اینگونه قرائت گمراه شمرند با اینکه من از پیغمبر همین قرائت را شنیدم. و بقرائت مشـهور ممکن است ما برای مصـدر باشـد یعنی به آفرینش نر و ماده سوگند و ممکن است موصول باشد یعنی سوگند بآنکه نر و ماده آفرید. -قرآن-۶۲-۱۱۵ مجمع: از علیّ علیه السّـلام و ابو درداء و إبن مسعود و خود پیغمبر «خلق الذکر و الانثی» نقل شده است که کلمه‌ی «ما» در قرائت آنها نبوده است و از امام صادق نیز اینکه قرائت نقل شـده است. -قرآن-۱۲۸-۱۳۲ «سَعیَکُم لَشَتّی» ۴ مجمع: یعنی کارهای شـما برای چیزهای گوناگون است بعضـی برای بهشت رفتن کار می‌کنیـد، و بعضـی برای دوزخ، بعضـی برای آزادی و بعضـی برای نـابودی خود، بعضـی برای دنیـا و بعضـی برای عقبی، -قرآن-۱-۲۱ [صـفحه ۵۸۸] و إبـن عبّـاس گفته است: مردی یـک درخت خرمـا داشت که شـاخه‌ی آن بخـانه‌ی مردی فقیر بود. و چون بر درخت بالا می‌رفت که خرما بچینـد اگر دانه‌ای خرمـا می‌افتاد و بچه‌های آن فقیر همسایه بر می‌داشـتند او از درخت فرود میآمـد و آن دانه می‌گرفت و اگر بـدهان یکی‌شان می‌دید انگشت بـدهان او می‌کرد تـا خرمـا را بیرون آورد. مرد فقیر به پیغمبـر شـکایت کرد. پیغمبـر از صـاحب درخت خـواست که درخت خرمای خود را بدهـد در برابر درختی در بهشت. او گفت: من درخت خرما زیاد دارم و هیچکـدام باین خوبی نیست و پی کار خود رفـت. مردی آنجـا بـود کـه اینکه گفتگـوی پیغمبـر [ص] را بـا او شـنید و عرض کرد: اگر من درخت اینکه مرد را از او بگیرم شـما درختی در بهشت بمن می‌دهیـد! فرمود: بلی، او نزد آن مرد صاحب درخت رفت و از او خواست که درختش را بخرد. او گفت: جز در برابر چهـل درخت نمی‌فروشم و پس از گفتگوی خریـدار چنـد نفر را شاهـد گرفت بر خریـد درخت او به چهـل درخت که بـاو بدهد و حضور پیغمبر رفت و عرض کرد درخت آن مرد را خریدم و بشـما دادم آن حضرت بخانه‌ی آن فقیر همسایه‌ی درخت رفت و فرمود: اینکه درخت خرما مال تو و خانواده‌ی تو است و اینکه سوره نازل شـد و اسم اینکه مرد خریـدار را ابو الدّحـداح گفته‌اند و مقصود از آیت بعـد «فَأَمّـا مَن أَعطی وَ اتَّقی» ابو دحـداح است و آیت دیگر «بَخِـلَ وَ استَغنی» مقصود آن مرد صـاحب درخت خرما است. -قرآن-۱۲۶۶-۱۲۹۸-قرآن-۱۳۲۸-۱۳۴۹ اسباب النزول: إبن ابی حـاتم گفته است: ابو بکر هفت غلام را خریـد و آزاد کرد که مسـلمان شـده بودند و صاحبان‌شان آنها را برای اسـلام آزار میدادند آیت «سَیُجَنَّبُهَا الأَتقَی» برای او نازل شد. عبد اللّه زبیر گفته است پـدر ابو بکر باو گفت: چرا اینکه غلامهای ناتوان را می‌خری و آزاد می‌کنی! غلام توانا و چابک آزاد کن که در آینده بتوانند بپـاس آزادی بتو کومـک کننـد و در برابر دشـمن بایسـتند او گفت: من برای رضای خـدا می‌کنم. اینکه آیه «فَأَمّا مَن أَعطی» تا آخر سوره برای او نازل شد. -قرآن-۱۶۹-۱۹۵-قرآن-۴۹۷-۵۱۸ [صفحه ۵۸۹] «صَدَّقَ بِالحُسنی» ۶ طبری: در معنی اینکه جمله اختلاف است ۱- آنکه درست و راست دانست نوید خداوندی را بر پاداش آنچه می‌بخشد ۲- مقصود از حسنی بهترین سخن است که لا اله الّا اللّه باشـد یعنی آنکه توحید را درست دانست و یکتا پرست بود ۳- یعنی بهشت و مزد خداوند را باور داشت ۴- آنچه را که خدا دسـتور داده و برای آن وعده داده تصدیق کرد و بآن رفتار کرد. ولی چون سخن در تقوی و بخشش است بهترین معانی اینکه است که حسـنی عوض خداوندی باشد از بخشـش آدمی، و از ابو درداء نقل شده است که او گفت: -قرآن-۱-۲۲ پیغمبر فرمود: هر روز خورشـید که غروب می‌کنـد دو ملک آواز می‌کننـد «اللّهمّ اعط منفقا خلفا و اعط ممسکا تلفا» یعنی بخشـنده رای عوض بده و مال بخیل را نابود کن. «فَسَنُیَسِّرُهُ لِلیُسری» ۷ طبری: یعنی او را آمـاده می‌کنیم برای خوی و خاصـیت آسانی و سـهل گرفتن دشواری که انجام وظایف رضای حقّ باشد تا به پاداش او بهشت دهند. -قرآن-۱-۲۹ مجمع: ۱- باو توفیق می‌دهیم که راه آسانتر را پیدا کند در

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

عبادت خدا که با میل و کوشش در آن باشد ۲- او را آماده می‌کنیم برای حالت آسانی و خوشی که رسیدن بهشت باشد. فی ظلال آن را که خدا آماده‌ی «یسری» کرد واصل شده است بآسانی بمقصود خود و بمدارا و آرامی در زندگی. آسانی و سبک کاری از خود او سر ریز می‌کند و بهمه کس و همه چیز که با او سر و کار دارند سرایت می‌کند، همه چیز را به آسانی می‌بیند و گام به آسانی بر می‌دارد و به همه کار بآسانی و سبکی دست دراز می‌کند و بآرامش و آسودگی به مقصد میرسد و با اینکه خاصیّت همه چیز را در ضمیر خود انجام شده می‌بیند و بهمان گونه که به پیغمبر نوید داده شده است «نُیَسِّرُکَ لِلیُسری» او هم به پیروی آن حضرت می‌رود و از زندگی برخوردار می‌شود. -قرآن-۵۲۱-۵۴۵ [صفحه ۵۹۰] «فَسَنُیَسِّرُهُ لِلعُسری» ۱۰ ابو الفتوح: یعنی او را در کار خود آزاد گذاریم برای کار دشوارتر که گناه و گرفتاری جهنّم باشد. -قرآن-۱-۲۹ فخر: دو کلمه‌ی یسری و عسری چند معنی شده است: ۱- یسری یعنی خیر و عسری یعنی شرّ ۲- اوّلی آسانی انجام وظائف و خودداری از ناشایسته‌ها. دوّمی دشواری اینکه کار بر آدمی ۳- یسری یعنی آسانی آن کار نیک که انجام داده است و مثل اینکه است که گفته شود آماده‌اش می‌کنیم تا باز در راه خدا ببخشد و عسری بر عکس یعنی آماده‌اش می‌کنیم که بر آن بخل گذشته‌ی خود پا بر جای بماند. و قفّال گفته است همه‌ی اینکه معانی ممکن است در لغت مجاز باشد چون از هر کاری سر انجام آن منظور است و هر چه سر انجامش آسایش و آسانی و پسند بود یسری گفته میشود که نتیجه‌ی همه عبادات و نکوکاریها همین است اگر سر انجام برنج و دشواری کشید عسری خواهد بود و همه‌ی گناهان دارای اینکه نتیجه هستند. و معتقدین بجبر باین آیه استدلال کرده‌اند که مؤمن نکوکار را خدا آماده‌ی آن می‌کند و کافر بد کار را هم خدا آماده‌ی آن می‌کند. قفّال از استدلال باین آیه چنین جواب داده است: ۱- جمله‌ی «فَسَنُیَسِّرُهُ لِلعُسری» استعمالی است مجازی که برای قرینه جمله‌ی اوّل «فَسَنُیَسِّرُهُ لِلیُسری» برای «عسری» نیز «نیسّر» گفته شده است مثل «جَزاءُ سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ مِثلُها» در صورتی که جزای بدکاری کار بد و سیّئه نیست بلکه خوب است و لازم و حسنه است یا مثل «فَبَشِّرهُم بِعَذابٍ أَلِیمٍ» که آزار درد- ناک بشارت و خوش خبری نیست بلکه بیم است و خبر ترسناک. پس چون آن مهربانی حقّ که وادار به فرمانبری می‌کند تعریف به «نیسّر» شده است برای قرینه محروم شدن از اینکه مهر حقّ نیز «نیسّر» آمده است ۲- جمله‌ی «فَسَنُیَسِّرُهُ لِلعُسری» که نسبت بحقّ داده شده است نه از آن رو است که خدا فاعل و انجام دهنده‌ی آمادگی و آسانی برای بدی است بلکه از آن رو است که توانائی و وسیله‌ی هرچیز از او پیدا شده است از اینروی گفته شده است ما آماده کردیم -قرآن-۱۰۰۷-۱۰۳۵-قرآن-۱۰۹۱-۱۱۱۹-قرآن-۱۱۷۰-۱۲۰۶-قرآن-۱۳۱۱-۱۳۴۴-قرآن-۱۶۰۴-۱۶۳۲ [صفحه ۵۹۱] یعنی قدرت و توانائی دادیم مانند اینکه آیه «رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضلَلنَ کَثِیراً» یعنی خدایا بتها بسیاری را گمراه کردند با اینکه بت گمراه نمی‌کند ولی پرستش آن وسیله‌ی گمراهی است ۳- مقصود از اینکه جمله اینکه است که ما اینگونه آدمی را محکوم کردیم بتوانائی بر زشتی و او توانا و آماده‌ی زشتی و بدی است. و از علی علیه السّلام نقل شده است که پیغمبر فرمود: خداوند جای هر آدمی را در بهشت یا جهنّم می‌داند. آن حضرت عرض کرد: پس امیدی بعمل نیک خود نداشته باشیم! فرمود چنین نیست و باید شما کار خوب بکنید که هر کسی آمادگی دارد برای آنچه در اختیار او است و از بهر او آفریده شده است. -قرآن-۵۲-۹۱ سخن ما: ۱- آیت چهارم «إِنَّ سَعیَکُم- الخ» با چند سوگند یک حقیقت بمردم نشان داده شده است که شما آدمیان در فکر و کار خود و سود و زیان آن از هم گسیخته و پراکنده‌اید که هر یک جوری فکر می‌کنید و راهی پیش می‌گیرید و هدفی در کار خود دارید و دستاویزی برای خود پیدا می‌کنید که حدّ مشترکی با هم ندارید و اندیشه‌ی همکاری و هم زیستی در سر نمی‌پرورانید. -قرآن-۲۷-۴۴ ۲- آیت ۵ و ۸ «فَأَمّا مَن أَعطی ... وَ أَمّا مَن بَخِلَ- الخ» در دنباله‌ی نشان دادن خوی آدمی باین دو آیه او را بدو دسته تقسیم می‌کند و راه نجات از اینکه بدخوئی و رستگاری را نشان می‌دهد و هم موجب گرفتاری و بدبختی را که اینکه پراکندگی فکر و کار، روش مردم بخیل و بد رفتار و دروغ پندار است ولی اگر بخشندگی و پرهیزگاری بود و حقایق پذیرفته شد سرمایه‌ی تمدّن و همزیستی و هم آهنگی آدمیان فراهم است. -قرآن-۱۶-۳۶-قرآن-۴۱-۶۲ ۳- آیات ۷ و ۱۰ «فَسَنُیَسِّرُهُ لِلیُسری ...- لِلعُسری» پس از آنکه در آیات پیش مردم را بدو دسته

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

تقسیم کرد باین دو آیه ریشه و نتیجه کار هر یک را نشان می‌دهد که اگر کسی راه راست پیش گرفت از سوی خداوند باو کمک میشود چون برای خود و دیگران خوبی خواسته است پس همان فکر و کار خوبی او را تقویت می‌کند چه او با اندیشه و کارش در قدرت خدا هستند. و اگر کسی -قرآن-۱۸-۴۶-قرآن-۵۴-۶۴ [صفحه ۵۹۲] برای خود و دیگران دشواری پسندید و پیش گرفت همان خواسته‌ی او و رفتارش که با خودش در قدرت خدا هستند او را بسوی دشواری جلو می‌برد و کومک بدکاری او می‌شود. پس اینکه آیات نمی‌فهمانند که آدمی در کار خود وادار شده و مجبور است بلکه در آنچه اصل آفرینش او و دگر آفریدگان است یکی هستند و از جهانی دگر درست شده‌اند که خود ندانسته پدید آمده است، و اختیار نداشته است و آنچه نتیجه‌ی کار زندگی او است در اختیار او است که چگونه بیندیشد و کدام را برگزیند، پس آدمی ز آغاز تا بانجام نه مجبور است نه مختار بلکه ترکیبی است از جبر کلّی اوّلی و اختیار جزئی بعدی. ۴- بقیّه‌ی آیات تا آخر سوره می‌فهمانند اختیار آدمی را در کارهای روزانه‌ی خود چون گفته شده است او مال فراهم کرد و سودش نداد پس در جمع مال اختیار داشته است. پس از آن گفته شده است هدایت وظیفه‌ی ما است که رهبری کنیم و او هر چه خواهد از آن استفاده کند ولی آغاز و انجام به قدرت ما است که او را درست کردیم و سر انجام بسزای کارش برسانیم.

سوره ضحی

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۹۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الضحی [۹۳]: آیات ۱ تا ۱۱]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ الضُّحی [۱] وَ اللَّیلِ إذا سَجی [۲] ما وَدَّعَکَ رَبُّکَ وَ ما قَلی [۳] وَ لَلآخِرَةُ خَیرٌ لَکَ مِنَ الأُولی [۴] -قرآن-۱-۱۲۷ وَ لَسَوفَ یُعطِیکَ رَبُّکَ فَتَرضی [۵] أَ لَم یَجِدکَ یَتِیماً فَآوی [۶] وَ وَجَدَکَ ضَالاًّ فَهَدی [۷] وَ وَجَدَکَ عائِلاً فَأَغنی [۸] فَأَمَّا الیَتِیمَ فَلا تَقهَر [۹] -قرآن-۱-۱۸۳ وَ أَمَّا السّائِلَ فَلا تَنهَر [۱۰] وَ أَمّا بِنِعمَةِ رَبِّکَ فَحَدِّث [۱۱] -قرآن-۱-۸۰ معنی لغات: «الضُّحی» هنگام نموداری و نورانی بودن خورشید. «سَجی» شب آرام شد، بدرازا کشید، شتر ناله کرد. «قَلی» کسی را دشمن داشت، چیزی را کباب کرد. «عائِلًا» نیازمند. «فَلا تَقهَر» بر او چیره مشو و بیچاره‌اش -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۶۴-۷۱-قرآن-۱۱۴-۱۲۱-قرآن-۱۶۷-۱۷۶-قرآن-۱۸۶-۱۹۹ [صفحه ۵۹۳] مکن. «فَلا تَنهَر» جلوگیری مکن و از پیش خود مران. -قرآن-۷-۲۰ جهت نزول: اسباب النّزول: نقل است که پیغمبر یک شب یا دو شب بیمار شد و نیمه شب به عبادت بلند نشد. زنی عرب به آن حضرت عرض کرد: گویا شیطانت تو را رها کرده است اینکه سوره به جواب اینکه سخن نازل شد و نقل است چندی وحی به پیغمبر نرسید مردم گفتند: پیغمبر را رها کردند اینکه سوره نازل شد. ترجمه: بنام خدای بخشنده به آفریدگان مهربان بفرمانبران ۱ سوگند بروز روشن ۲ و به شب تیره و آرام ۳ که خدایت نه تو را بخود گذارد و نه ناپسند و دشمن داشت ۴ و البتّه پایان زندگانیت بهتر ز اوّل بود ۵ چه خدای تو چندان بخشدت که خشنود شوی ۶ نه مگر یتیم و بی‌پناه بودی و او پناهت داد و نگهبانیت کرد! ۷ و هم راه دین و زندگی ندانستی و او راهنمایت بود! ۸ مگر تو درویش و نیازمند نبودی که خدای تو بی‌نیازت کرد! پس یتیمان را تو زیر دست و بیچاره‌ی خود مکن ۱۰ و نه گدایان را ز خود رانده و ناامید کن. ۱۱ و نعمت پروردگار خود یاد کن و باز گوی. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره یازده آیه است و همگی به مکّه نازل شده است. کشف: اینکه سوره‌ی سوّم است که نازل شده است چون نخستین «اقرَأ» بوده است و دوّمین «ن وَ القَلَمِ» و پس از آن اینکه سوره. -قرآن-۷۰-۷۷-قرآن-۱۰۰-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۱۱۷ «وَ الضُّحی» ۱ مجمع: چند معنی شده است: ۱- سوگند به روشنائی همه‌ی روز ۲- نخستین ساعت روز ۳- وسط روز که بلندی آفتاب باشد و بعضی گفته‌اند: یعنی سوگند بخداوند روز. و «إِذا سَجی» یعنی چون شب بر قرار شد یا تاریکی شب همه جا را پوشاند و یا تاریکی شب جلو آمد. -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۱۹۱-۲۰۳ «ما وَدَّعَکَ- الخ» ۳ کشف: اینکه جمله جواب سوگند اوّل سوره است یعنی خدای تو را از بخشش خود و گرامی داشتن و وحی کردن رها نکرد -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۵۹۴] و واگذار ننمود. چون اینکه کلمه مشتق از توديع المسافر است یعنی رها کردن او و جدائی از او. و بعضی گفته‌اند: اینکه کلمه مشتقّ است از توديع الثّوب یعنی نگاهداری لباس از کهنگی و ناچیزی پس معنی چنین است که خدای تو را مبتذل و بی‌ارزش نکرد. و «ما قَلی» یعنی از آن روز که تو را دوست داشت ناپسند و دشمنت نداشت. -قرآن-۲۸۸-۲۹۸ مجمع: «ودع» بدون تشدید خوانده‌اند و در معنی تفاوت نیست. «وَ لَلآخِرَةُ خَیرٌ- الخ» ۴ مجمع: اینکه آیه دو معنی شده است: -قرآن-۱-۲۱ ۱- جهان دیگر برای تو از اینکه زندگی بهتر خواهد بود ۲- سالهای آخر عمرت از اینکه دوره بهتر است که مردم مسلمان می‌شوند و توانائی تو بر عرب بیشتر میشود و سرزمینهاشان به فرمان تو می‌شود. «وَ لَسَوف- الخ» ۵ طبری: در مقصود از اینکه آیه اختلاف است که آنچه به پیغمبر [ص] خواهند داد چه خواهد بود! ۱- مقصود نعمت بهشت است یعنی خدای تو چندان از آن بتو دهد که خشنود باشی ۲- یعنی هیچ کس از خانواده‌ی آن حضرت به جهنّم نرود و آن اندازه از آنها خدا بیامرزد که او خشنود شود. -قرآن-۱-۱۳ مجمع: یعنی از شفاعت و دیگر کرامتها چندانت دهد که خشنود شوی و حارث بن شریح از محمّد بن علیّ بن محمّد حنفیّه نقل کرده است که او گفت شما مردم عراق گمان دارید امیدوارتر آیت قرآن اینکه است «یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسرَفُوا- الخ» ولی ما اهل بیت پیغمبر می گوئیم اینکه آیه است «وَ لَسَوفَ یُعطِیکَ»- الخ» که به شفاعت چندان از آنها که معتقد به لا اله الّا اللّه هستند خدا بیامرزد تا آن حضرت بگوید: راضی شدم. و امام صادق فرمود: رضا و خشنودی پیغمبر اینکه است که هیچ یکتاپرست در دوزخ نماند. -قرآن-۲۲۷-۲۶۱-قرآن-۳۲۷-۳۵۰ ابو الفتوح: امام باقر [ع] از پدرش امام زین العابدین [ع] از عمویش محمّد حنفیّه از پدرش علیّ علیه السّلام نقل کرد که پیغمبر [ص] فرمود در محشر چندان گناهکار [صفحه ۵۹۵] شفاعت کنم تا ز من پرسند آیا راضی شدی و من گویم راضی شدم و پس از اینکه علیّ [ع] روی بمردم کرد و فرمود: شما عراقیها آیت «یا عِبادِیَ الَّذِینَ- الخ» را گمان دارید امیدوارتر آیت قرآن است! آنها گفتند: بلی. فرمود: ما که اهل بیت پیغمبریم اینکه آیه را «وَ لَسَوف- الخ» امیدآورتر می‌دانیم و مقصود شفاعت است و در خبر است که پیغمبر [ص] فرمود: چندان به شفاعت من بیامرزند که من گویم: حسبی حسبی. یعنی مرا بس است بس است. -قرآن-۱۴۵-۱۶۹-قرآن-۲۹۹-۳۱۱ کشف: موسی گفت «عَجِلتُ إِلَیکَ رَبِّ لِتَرضی» یعنی پروردگارا به سویت شتاب کردم تا ز من خشنود باشی ولی با محمّد گفتند «وَ لَسَوفَ یُعطِیکَ رَبُّکَ فَتَرضی و فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبلَةً تَرضاها» و چه فاصله است میان آنکه رنج کشد تا برضای حقّ رسد و آنکه چنان با او رفتار کنند تا راضی شود. -قرآن-۱۸-۵۳-قرآن-۱۴۰-۱۸۰-قرآن-۱۸۳-۲۱۹ حسینی نوشته: نماند بدوزخ کسی در گرو || که دارد چنین سیّدی پیشرو عطای شفاعت چنانش دهند || که امّت تمامی ز دوزخ رهند روح البیان: شیخ اکبر- قدّس سرّه الأطهر- گویا مقصودش محی الدّین باشد گفت: در شهر قرطبه مقصود پای تخت مملکت اندلس است که گرانادا شهر مشهور اسپانیا باشد چندی در مراقبه بودم خداوند همه‌ی پیغمبران از آدم تا خاتم را بمن نمود و از آن میان هود پیغمبر با من سخن گفت که ما اینجا فراهم شده‌ایم تا حضور پیغمبر شفاعت کنیم: جسارت حلّاج را ببخشد چون او چنین بی‌ادبی کرد و گفت همّت آن حضرت از مقام او کمتر بود زیرا خدا باو فرمود «لَسَوفَ یُعطِیکَ رَبُّکَ فَتَرضی» پس بایستی برای هر کافر و مؤمن شفاعت می‌کرد ولی خود فرمود: من آنها را شفاعت می‌کنم که دست اندرکار گناه کبیره باشند. چون او چنین گفت پیغمبر [ص] را در یکی از حالات خود دید که باو فرمود: ای منصور تو به شفاعت من اعتراض کرده‌ای! عرض کرد: -قرآن-۵۰۴-۵۴۲ چنین بوده است. فرمود مگر اینکه سخن من نشنیدی که گفتم: خدا فرمود: چون [صفحه ۵۹۶] بنده‌ی خود را دوست بدارم گوش و چشم و زبان و دست او باشم! عرض کرد: بلی یا رسول اللّه شنیده‌ام. فرمود: چون حبیب خدا باشم او زبان گویای من باشد پس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

شفاعت کننده و شفاعت شده او است و من در اینکه میان هیچم. پس چه سوزنش بر من کنی. گفت: توبه کردم کفّاره‌ی گناهم چه باشد! فرمود: خود را برای خدا قربانی کن. عرض کرد از چه راه! فرمود: بشمشیر شرع من خود را بکش. اینکه بود که بآن ماجری گرفتار شد. آنگاه حضرت هود چنین گفت: از آنگاه که حلّاج از دنیا رفته است تا کنون به حضور پیغمبر راه نیافته است و ما برای شفاعت آمده‌ایم که بیش از سیصد سال می گذرد و او محروم است. و بعضی از اهل معرفت گفته‌اند: حقیقت محمّدی اصل هر حقیقی است و وجود و مظهر محمّد مادّه‌ی هر موجود و پدیده است و مرجع همه کار او خواهد بود و خدا که فرمود: «لَسَوفَ ...- فَتَرضی» و رضای او فراهم نشود مگر به بازگشت همه پراکندگیها بسوی او که اهل جمال به پیشگاه جمال او جمع شوند، و مردم جلال نزد جلالش گرد آیند. إبن عطا گفته: باین آیه گویا از پیغمبر می‌پرسند آیا اینکه بخشش را در عوض وصال حقّ می‌پذیری او بگوید: نه، باو گویند: «إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ» یعنی همّتی بلند داری که در هیچ مرتبه‌ای فرود نمی‌آئی و چیزی از آن تو را خشنود ندارد. و در تأویلات نجمیّه گفته است: معنی آیه اینکه است: همه‌ی کمالات ذاتی و کرامات اسماء و صفاتی که در تو ممکن است و استعداد آنها را داری از تو نمودار خواهد شد و همه‌ی استعدادات تو بفعلیّت می‌رسد و همه‌ی امکانات و آمادگیها که برای تو فرض شود یکبارگی و یکجا نمودار و فراهم شود. -قرآن-۳۵۹-۳۶۸-قرآن-۳۷۶-۳۸۵-قرآن-۶۷۸-۷۱۳ تأویلات کاشانی: یعنی چون یکبارگی ز خود نابود و هیچ شدی یک وجود حقیقی و حقانی و پدیداری بدرستی و پایداری بتو می‌دهند که راهنمای مردم باشی و آنها را بسوی حقّ ببری پس به همانگونه که بوجود مادّی خود خشنود بودی بوجود حقّانی خشنود شوی. [صفحه ۵۹۷] «أَ لَم یَجِدکَ یَتِیماً فَآوی» ۶ مجمع: اینکه آیه دو معنی شده است: -قرآن-۱-۳۵ ۱- یعنی پدر و مادرت مردند و خدا عبد المطّلب را بتو مهربان کرد که تو را پرستاری کرد و چون او رفت تو را به ابو طالب سپرد و او بخوبی تو را پرستاری کرد. از امام صادق [ع] پرسیدند چرا پیغمبر را خدا یتیم کرد! فرمود: تا کسی را بر او حقّ تربیت نباشد ۲- یعنی نه تو را یگانه آفرید که در برتری و بزرگی همانند نداشتی و بنزد خود جای داد و به پیغمبری برگزید. و کلمه‌ی یتیم مشتق از درّه یتیمه است یعنی درّ بی‌مانند ۳- تو یتیم بودی او پناهگاه یتیمانت کرد و گریزگاه همه‌ی مردم. ابو الفتوح: اشهب العقیلی «أوی» بفتح همزه بدون الف خواند یعنی بر تو رحم آورد. کشف: بعضی گفته‌اند: خدا پیغمبر را یتیم کرد تا مردم گمان نبرند که مقام پیغمبر بواسطه‌ی پدر مادر بود که خود و قبیله یا بمال‌شان کوشیدند تا او را چنین بالا بردند و هم فقیرش کرد، تا پیشرفت او را از سرمایه‌اش ندانند. حسینی نوشته: بیت: بس، که غوّاص کرم در تک دریای قدیم || غوطه زد تا به کف آورد چنین درّ یتیم دید تو را که گوهر یگانه بکمال قابلیّت از همه کائنات منفرد بودی و بقطع علاقه از ما سوی متوحّد، تو را متمکّن ساخت در حضرت احدیّت جمع که مقام خاصّ تو است. تأویلات: تو تنها بودی و به پرده‌ی صفات نفسانی از نور پدر حقیقی که روح القدس است پوشیده بودی و محروم پس به پیشگاه خود جایت داد و در دامن پرورش کبریائی بپروراند و ادب آموخت و عهده‌دار کار پدرت روح القدس شد تا تو را پاکیزه و ورزیده کند. «وَ وَجَدَکَ ضَالًّا- الخ» ۷ طبری: چند معنی شده است: ۱- تو -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۵۹۸] بغیر آنچه اکنون داری بودی و اینکه دین و آداب نداشتی ۲- چهل سال به روش مردم بودی ۳- تو را میان مردمان گمراه دید راهنمایت شد. مجمع: ۱- سرگردان بودی و راه زندگی نمی‌دانستی و خدا راه آن بتو آموخت ۲- تو درست ز نادرست جدا نمی‌توانستی و خدا خرد تو را بالا برد و راه حقّ را بتو نمود ۳- تو در درّه‌های مکّه گم شده بودی و ابو جهل که دشمن سرسخت تو شد تو را دید و نزد پدر بزرگت عبد المطّلب برد ۴- نقل است: در راه شام که برای خدیجه به تجارت رفته بود شب شتر آن حضرت از راه جدا شد ولی خداوند او را بکاروان رساند ۵- مردم از تو گمراه بودند و تو را قدر نمی‌دانستند پس بتو آنها رهنمائی شدند و تو بی‌نام و نشان بودی خدا مشهور و نامدارت کرد. کشف: ۱- تو را دید که خود را نمی‌شناسی تو را بنفس و حال خودت آگاه کرد. و کلمه‌ی ضلال غیر از معنی گمراهی و بدکاری به معانی دیگر استعمال شده است: ۱- سخن موسی «فَعَلتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضّالِّینَ» یعنی انجام دادم و نمی‌دانستم ۲- سخن برادران یوسف با پدر «إِنَّکَ لَفِی ضَلالِکَ القَدِیمِ» یعنی دوستی مفرط نسبت به یوسف ۳- سخن زنان مصر با

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همسر پادشاه «لَنَراها فِی ضَلالٍ مُبِینٍ» یعنی عشق آشکار به یوسف ۴- در شهادت زنان «أن تَضِلَّ إِحداهُما» یعنی یکی‌شان شهادت را فراموش کند. -قرآن-۱۹۴-۲۳۹-قرآن-۳۰۸-۳۴۶-قرآن-۴۲۱-۴۵۳-قرآن-۵۰۶-۵۳۱ ۵- در داستان جنّهٔ المآرب «إِنّا لَضَالُّون» یعنی ما ببیراهه رفتیم. و هیچیک از اینکه معانی با گمراهی از دین و سعادت مطابقت ندارد. و پیغمبر در میان کافران بود و از آنها خدیجه را بزنی گرفت ولی هرگز بت نپرستید و به زشتکاری مرسوم در عرب میل نکرد. -قرآن-۳۱-۵۱ حسینی نوشته: در حقایق سلمی مذکور است که تو را یافت دوستی مستغرق در معرفت و محبّت، بر تو منت نهاد و به مقام قرب رسانید. فخر: ۱- عرب درختی که در بیابان باشد و جز آن نباشد ضالّه گوید [صفحه ۵۹۹] و اینکه آیه چنان است که می‌گوید در آن سرزمین جهل که درخت دانشی نبود تو را یگانه درخت بارور برهبری خلق دید و مردم را بوسیله‌ی تو هدایت کرد. مثل «الحکمهٔ ضالّهٔ المؤمن» یعنی مؤمن جز حکمت چیز دیگر نمی‌جوید و نمی‌یابد. ۲- آنگاه که کودک بودی راه خدا شناسی نمی‌دانستی ۳- روش پیغمبری نمی‌دانستی و چنین امید در دلت نبود ۴- اینکه آیه به مناسبت مردم گفته شده است یعنی مردم تو را خدا گمراه دید و بوسیله‌ی تو هدایت‌شان کرد. ۵- تو را در میان گمراهان یکتا و جدا دید هدایتت کرد تا مردم با تو آمیختند و بدین حقّ دعوت‌شان کردی ۶- سرگردان و راه خود گم کرده بودی و بدست کافران مکّه گرفتار بودی و راه هجرت نمی‌دانستی خدا راهنمایت شد تا هجرت کردی ۷- راه قبله نمی‌دانستی و سرگردان در آن بودی تا تکلیف تو را روشن کردیم ۸- اشاره است به آنچه علیّ علیه السّلام نقل کرده است که پیغمبر [ص] فرمود: هرگز به کارهای مردم جاهلیّت رغبت نکردم مگر دو نوبت که در هر دو خداوند جلوگیرم شد. شبی با تازه جوانی از قریش در بالای شهر مکه گوسفند می‌چراندیم باو گفتم: تو گوسفندهای من را وارسی کن تا من بروم در شب- نشینی جوانان شرکت کنم و از آنجا روانه شدم تا رسیدم باوّل خانه‌های مکّه آواز ساز و دایره شنیدم و گفتند فلان زن و مرد عروسی دارند آنجا به تماشا نشستم و خداوند خواب را بر من چیره کرد تا گرمی آفتاب بیدارم کرد و چون بازگشتم و او از سرگذشتم پرسید پاسخش گفتم: خوابم گرفت و چیزی ندیدم. باز شبی دیگر گوسفند را باو سپردم و رفتم برای شرکت در جشنی و خوابم گرفت و گرمی آفتاب بیدارم کرد و ز آن پس اندیشه‌ی اینکه کارها نکردم، و اینکه بیستمین معنی است که امام فخر برای اینکه آیه نقل کرده است که ما بیشتر آنها را ضمن نقل از دیگران نوشتیم. تفسیر صفی علیشاه: اصل اینکه باشد که از توحید ذات || دور بودی، محتجب اندر صفات پس نمودت ره بتوحید وجود || و آن نبد جز موهبت اندر شهود [صفحه ۶۰۰] «وَ وَجَدَکَ عائِلًا- الخ» ۸ طبری: از مصحف عبد اللّه مسعود نقل است که چنین بوده است «و وجدک عدیما فآوی». -قرآن-۱-۲۲ مجمع: ۱- یعنی تو را بمال خدیجه و غنائم جنگی بی‌نیاز کرد ۲- تو را به قناعت و رضا بآنچه رسد بی‌نیاز کرد که بی‌نیازی بزیادی مال نیست بلکه خدا او را سازگار با روزی سرنوشت او کرده بود. و از امام رضا علیه السّلام نقل است «یَتِیماً فَآوی» یعنی در آفریدگان یگانه بودی مردم را خدا بنزد تو جای داد که هدایت شوند و «وَجَدَکَ ضَالًّا فَهَدی» یعنی مردم تو را نمی‌شناختند بسوی تو رهنمائی شدند. و «وَجَدَکَ- الخ» یعنی تو عیال مند بودی که مردم در علم بار بر دوش تو بودند و تو همه را ز علم بی‌نیاز کردی و آموختی. و «عیّلا» به تشدید یا نیز خوانده‌اند. -قرآن-۲۶۵-۲۸۲-قرآن-۳۷۱-۳۹۸-قرآن-۴۵۸-۴۶۸ حسینی نوشته: در حقایق القرآن فرموده که فقیر بودی بمشاهده خلق تو را غنی گردانیدم به مکاشفه‌ی انوار جمال خود. عبده: چون پدر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جز یک شتر و یک کنیز برای او چیزی نگذارده بود از اینکه روی او را فقیر خطاب کردند. «فَأَمَّا الیَتِیمَ- الخ» ۹ طبری: در مصحف عبد اللّه مسعود «فلا تکهر» به کاف بوده است. -قرآن-۱-۲۱ مجمع: یعنی مانند عرب جاهلی یتیم را خوار مکن و مالش نابود مکن. و از ابی اوفی نقل است که حضور پیغمبر [ص] نشسته بودیم پسر بچه‌ای آمد و گفت: غلام یتیم و اخت لی یتیمهٔ و امّ لی ارملهٔ اطعمنا ممّا اطعمک اللّه اعطاک اللّه ممّا عنده حتّی ترضی یعنی من پسری یتیم هستم و خواهری دارم یتیم و مادری بی‌شوهر، آنچه خدا بتو داده بما هم بده تا خدا از آنچه خود دارد بتو دهد چندانکه راضی شوی. پیغمبر فرمود ای بچه چه خوب سخن گفتی. آنگاه فرمود ای بلال هر چه داریم بیاور او بیست و یک دانه خرما آورد فرمود: هفت دانه مال خودت و بهر کدام آنها نیز هفت دانه بده. [صفحه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

۶۰۱] «وَ أَمَّا السّائِلَ- الخ» ۱۰ طبری: یعنی چون نیازمندی از تو چیزی خواست از خود مران و باو خوراکی بده و انجام خواستهاش کن. -قرآن-۱-۲۲ فخر: ۱- مقصود کسی است که خواهش علم و دانش دارد ۲- هر کس که چیزی بخواهد. و سه جای قرآن برای خواهنده به پیغمبر عتاب شده است: ۱- روزی با سران قریش نشسته بود که عبد اللّه بن امّ مکتوم وارد شد و او کور بود و از روی دوش مردم می‌گذشت تا جلو آن حضرت نشست و گفت: چیزی از آن که خدا بتو آموخته مرا بیاموز. اینکه کار او بر آن حضرت گران آمد و روی درهم کشید اینکه آیه نازل شد «عَبَسَ وَ تَوَلّی- الخ» ۲- قریش به او گفتند: -قرآن-۳۰۳-۳۲۳ خوب است انجمن ما را از فقرا جدا کنی چون پیغمبر خواست بخواهش آنها رفتار کند اینکه آیه آمد «وَ اصبِر نَفسَکَ مَعَ الَّذِینَ یَدعُون» ۳- پیغمبر نشسته بود عثمان خوشه‌ای خرما آورد و جلو آن حضرت نهاد چون خواست بخورد کسی از پشت در فریاد کرد: خدا بیامرزد آن بنده‌ی خود را که بما مهربانی کند. پیغمبر فرمود خرما را به فقیر دهند عثمان می‌خواست اینکه خرما را پیغمبر میل کند آن را از او خرید و دوباره حضور پیغمبر نهاد و چون خواست میل کند آن مرد برگشت و همان سخن را دوباره گفت و سه بار اینکه کار تکرار شد تا اینکه پیغمبر باو فرمود: تو تاجری یا فقیری! اینکه آیه نازل شد «أَمَّا السّائِلَ- الخ». -قرآن-۱۰۸-۱۵۴-قرآن-۶۶۱-۶۸۰ عبده: مقصود از سائل خواهنده‌ی مال نیست چون در قرآن اینکه دسته مردم را به مسکین و فقیر نامیده و دستوری برای سائل مال داده نشده است بعلاوه در برابر آیت هفتم که یادآوری شده است تو گمراه و نادان بودی و تو را تربیت کردیم مناسب است که اینکه دستور در برابر آن نعمت باشد که چون بتو علم دادیم اگر سائل علم نزد تو آمد ناامیدش مکن. و آنچه روایت از پیغمبر نقل کرده‌اند که برای سائل دستورهائی داده است درست نیست و نمی‌شود قبول کرد. [صفحه ۶۰۲] «بِنِعمَةِ رَبِّکَ» ۱۱ طبری: ۱- مجاهد گفته است: یعنی پیغمبری را بمردم یادآوری کن ۲- مسلمانان معتقد بودند که یک جور شکر نعمت اینکه است که آن نعمت را با دیگران بگویند و نقل کنند. -قرآن-۱-۲۱ مجمع: امام صادق علیه السّلام فرمود: یعنی آنچه را خدا بتو داده و برترت کرده و روزی رسانده و احسان کرده و راهنمائیت نموده جمله را برای مردم بازگوی. فخر: یعنی چون حقّ یتیم را دادی و سائل را نراندی اینکه نعمت و توفیق را برای دیگران بگو تا پیروی ز کار نیک تو کنند چنانکه از حضرت حسین إبن علیّ علیه السّلام نقل است که فرمود «اذا عملت خیرا فحدّث اخوانک لیقتدوا بک». عبده: مقصود از اینکه جمله نقل مال و سرمایه نیست چون از پیغمبر شنیده نشده است که نامی از مال و جلال خود برده باشد بعلاوه که یادآوری اینگونه برتریها خود ستائی است پس اینکه جمله کنایه از بخشیدن است یعنی آنچه از نعمت خداوندی بتو رسد بدیگران بده. حسینی: مقصود از نعمت احکام پیغمبری است و مقصود از حدّث ابلاغ آنها است. و چون نام بخشنده و منعم دلها را بخود متوجّه می‌کند از اینروی دستور داده شده است که نعمت خداوندی را بیاد مردم آورد تا مردم دوست خدا شوند. سخن ما: ۱- لحن اینکه سوره خود نشان می‌دهد که در روزگار نخستین وحی و الهام فرود آمده است چون در همه‌ی آن روی سخن با خود پیغمبر است و مطلبی که مستقیم متوجّه مردم باشد در آن نیست و با سوگند که آئین بلاغت عرب است آغاز شده تا خاطر پیغمبر مطمئن شود که بمانند روشنی روز و تاریکی شب شک نیست اینکه تحریکات درونی و الهامات قلبی تو از آن است که دوست و مشمول عنایت حقّ شده‌ای و اگر کمی و نارسائی در خود بیابی اندیشه مدار که دنباله‌ی کارت دمبدم بهتر است و برتر و نشانه‌ی درستی اینکه نوید همان است که در گذشته‌ی زندگی خود دیدی با همه نادانی و بینوائی و از دست [صفحه ۶۰۳] دادن مادر و پدر چنان سرپرستی شدی که به اینکه جا رسیدی. ۲- آیت ۴ «لَلآخِرَةُ- الخ» ظاهر در معنی عام است که ز آغاز زندگی باشد تا برترین مقامات معنوی و عالم دیگر چون برای دلداری است که پیوسته روی کارت به بهبودی است. -قرآن-۱۲-۲۳ ۳- آیت ۵ «یُعطِیکَ- الخ» نیز اختصاص بیک بخشیدنی ندارد چه مناسب با آغاز وحی و دلداری پیغمبر یک معنی فراگیر است که در آینده همه چیز بتو می‌دهند و دینت جهانگیر می‌شود و پیروانت بشفاعت وجود و تبلیغ تو آمرزیده می‌شوند. -قرآن-۱۲-۲۲ ۴- آیت ۱۰ «أَمَّا السّائِلَ» را نیز نمی‌توان بمعنی مخصوص دانست چون پس از دلداری و استواری پایگاه پیغمبری سه دستور بآن حضرت داده‌اند و با کلمه‌ی «اما» آغاز شده است که بگفته‌ی لغت‌نویسان حرف تفصیل است تا بفهماند سه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دستور کلّی است برای سه دسته که خصوصیّتی در هیچیک آنها نیست پس هر تیمی که باشد و هر خواهنده که گویند خواهشی دارد و هر چه نعمت خداوندی شمرند از اینکه سه دسته است و بایستی پیغمبر چنین باشد که کسی را ز خود نراند و ناامید نکند و قدر نعمت را بدیگران بشناساند. -قرآن-۱۳-۳۲ ۵- آیت ۱۱ «أَمّا بِنِعمَةِ- الخ» از همین گونه است که آنچه از سوی حقّ عنایت شده است بایستی پیغمبر یادآوری کند و بگوید بعلاوه ممکن است جمله‌ی «فَحَدِّث» حدیث نفس را نیز بفهماند و دامنه‌ی دستور فراختر از آن باشد که مفسّرین نوشته‌اند، و نتیجه چنین شود: آنچه بخشش خداوند است در دل بیندیش و قدر آن بشناس و برای همگان بازگوی تا آگاه شوند و راه وظیفه‌ی خود بیابند. -قرآن-۱۳-۲۹-قرآن-۱۷۱-۱۸۲ [صفحه ۶۰۴]

سورهٔ الانشراح

اشاره

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ - ۹۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الشرح [۹۴]: آیات ۱ تا ۸]

-قرآن-۸۸-۹۷-قرآن-۹۹-۱۰۹ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ أَ لَم نَشرَح لَکَ صَدرَکَ [۱] وَ وَضَعنا عَنکَ وِزرَکَ [۲] الَّذِی أَنقَضَ ظَهرَکَ [۳] وَ رَفَعنا لَکَ ذِکرَکَ [۴] -قرآن-۱-۱۲۶ فَإِنَّ مَعَ العُسرِ یُسراً [۵] إِنَّ مَعَ العُسرِ یُسراً [۶] فَإِذا فَرَغتَ فَانصَب [۷] وَ إِلی رَبِّکَ فَارغَب [۸] -قرآن-۱-۱۲۵ معنی لغات: «نَشرَح» از مصدر شرح بمعنی شاد و خوشدل کردن، گوشت را به پاره‌های بزرگ بریدن، چیزی را گشودن و گشاده کردن، سخن را فهماندن، مشکلی را حلّ کردن. «وزر» گناه، سنگینی، بار سنگین «أَنقَض» از مصدر انقاض بمعنی باری را بر پشت سنگین کردن. «فَانصَب» از مصدر نصب به سکون صاد بمعنی خسته و دردناک کردن بیماری و اندوه، بالا- بردن و بر پای داشتن چیزی بطور ثابت و مستقرّ. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۲۱۶-۲۲۶-قرآن-۲۸۶-۲۹۶ ترجمه: بنام آفریدگار بخشایشگر مهربان ۱ ای محمّد نه سینه تو گشودیم و دلت شاد کردیم و دشواری‌ها بر تو آسان نمودیم! ۲ و نه سنگینی بار زندگی و پیغمبری که ۳ پشت تو را می‌فشرد ز دوشت سبک کردیم! ۴ و نه بلند آوازه‌ات کردیم [که بهر انجمنی نامت بمیان آرند]! ۵ پس [دل آسوده‌دار] که البته با هر دشواری آسانی است ۶ و ناچار سختی را گشایشی است بدنبال ۷ و چون ز کاری آسوده شدی برنج بندگی باش ۸ و دل و خواست خود به سوی پروردگارت کن. مفسرین: مجمع: اینکه سوره هشت آیت است که به مکّه نازل شده است«۲۳»۱» -پاورقی-۸۵-۸۷ [صفحه ۶۰۵] «بِسمِ اللّهِ- الخ» کشف الاسرار: از جمله‌ی کلمات قدم که آن منبع الطاف کرم بسمع نبوّت رسانیدند و مؤمنان و دوستان را به تعلیم آن رتبت تخصیص دادند هیچ کلمه در نظم و صیغت و در نثر لغت آن عزّت و حرمت و آن شرف و رفعت ندارد که اینکه آیت تسمیت دارد. و بر جمله همی دان که اینکه آیت تسمیت معادن حقایق است و منابع دقایق و مشارع شرایع هر که از دلی صافی و جانی بعهد ازل وافی بگوید «بِسمِ اللّهِ- الخ» از عذاب و عقاب رست و به ثواب بی‌شمار پیوست. -قرآن-۱-۱۶-قرآن-۴۵۳-۴۶۸ «نَشرَح لَکَ صَدرَکَ» ۱ طبری: اینکه جمله یادآوری است از سوی حق نعمتها که به پیغمبر رسیده و سینه‌اش آماده‌ی هدایت و ایمان شده است و دلش نرم و جایگاه دانش و حکمت شده است. -قرآن-۱-۲۵ مجمع: ۱- گفته‌اند از دشمنان دل آزرده بود و در برابر چندان آیات باو رسید که هر آنچه خدا فرمان کرده بود و بار بر دوش او نهاده بود آسوده و بر خود آسان دهد از اینکه روی گفتند «أَ لَم نَشرَح!» ۲- یعنی آنچه از کارها و دل وا پسیهای زندگی که تو را از دریافت حقّ باز می‌داشت واپس زدیم و ز پیش پای تو برداشتیم. از إبن عبّاس نقل است که از پیغمبر پرسیدند نشانه‌ی شرح صدر چی است! فرمود «التّجافی عن دار الغرور و الانابهٔ الی دار الخلود و الاعداد للموت قبل نزول الموت. -قرآن-۲۱۵-۲۳۳ ابو الفتوح

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نوشته: بدانکه در اخبار ما چنان است که اینکه دو سوره یکی است میان آن فصل نکنند به «بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ» برای تعلّق بعضی به بعضی از جهت معنی چون گفت: نعمت او حدیث کن و آنگه آن نعمت باز گفت و در تعداد آن نعمتها گرفت بقوله «أَ لَم نَشرَح- الخ» و به نزدیک ما اگر در فریضه خوانند در یک رکعت اینکه هر دو یک بار باید خواندن و همچنین گفتند در «أَ لَم تَرَ، و لِإِیلافِ قُرَیشٍ» و معنی آن اینکه است که خدای تعالی بر سبیل -قرآن-۱۱۵-۱۵۴-قرآن-۳۰۲-۳۱۸-قرآن-۴۴۴-۴۵۷-قرآن-۴۶۱-۴۸۱ [صفحه ۶۰۶] تذکیر نعمت گفت «أَ لَم نَشرَح لَک- الخ» نه ما دل تو روشن کردیم! و شرح روشن کردن معنی باشد، و شرح تنگ کردن گوشت باشد، و طباهجه را شریح و شریحه خوانند. -قرآن-۱۹-۴۱ کشف: یعنی دل تو را گشاده کردیم و اندوه از آن بردیم تا به تنگی و سختی نباشد. فخر: یعنی در دلت اندوهی نگذاردیم که هرگز اندیشه‌ی هزینه‌ی زندگی نداشته باشی و نه باکی ز هیچ آزاری تا آنجا که دشمنان او و آزارشان در پیش چشمش از بال مگس کمتر بود، و باکی از تهدید آنها نداشت، و نه چشمی باموالشان. حسینی نوشته: بیت: دلم خزینه اسرار بود دست قضا || درش ببست و کلیدش بدلستانی داد تأویلات: آدمی در دوران گرفتاری بعالم مادّی و دلبستگی برنگ آمیزی های زندگی از حقّ در پرده است و فانی در خلق و ظرفیّت او گنج دریافت حقایق را ندارد چون جای درک چیز دیگر برای او نمانده است و اگر به راه دریافت حقیقت کوشید و فانی در حقّ شد باز ظرفیت او پر می‌شود و گنج درک چیز دیگر ندارد و از خلق و عالم مادّه در پرده خواهد شد. پس شرح صدر یعنی وسعت گنجایش وجودی و دارا شدن وجود وسیع حقّانی و بازگشت از عالم فنای در حقّ بعالم وسیع خلق و حقّ که ظرفیّت او چندان گشاده است که گنج دریافت حقایق جهانی مادّی و معنوی در او فراهم است و می‌تواند حقایق عالم معنوی را دریابد و با عالم مادّی سر و کار داشته باشد و آن حقایق دریافته‌ی خود را باین عالم تحویل دهد و مأموریّت پیغمبری را به خوبی انجام نماید. روح البیان: به همانگونه که برای پیغمبر [ص] شرح صدر در عالم حقیقت بود بظاهر نیز چند بار دلش را شکافتند: ۱- در پنج یا شش سالگی شکافتند [صفحه ۶۰۷] و خون سیاه جای وسوسه‌ی شیطان را که دل مایل به معصیت و رو گردان از اطاعت می‌شود برداشتند ۲- در شب معراج ۳- به هنگام نزول وحی و از اینکه روی مشایخ گفته‌اند آنکه در طلب حقّ می‌رود بایستی در آغاز کار خود بذکر «لا إِلهَ إِلَّا اللّه» مشغول شود به اینکه گونه که در هنگام گفتن متوجّه بسوی راست سینه شود و تا آخر به بالای جانب چپ سینه رسد، و باین وسیله آن پاره خون دل که بهره‌ی شیطان و جای نافرمانی است اندک‌اندک نابود شود و بجای آن نور معرفت آید، و بسا شود که سالک در اینکه دوران خون رقیق سیاه قیء کند چون آن پاره‌ی خون بسته بواسطه‌ی گرمی توحید و آتش ذکر ذوب شده و از گلو بیرون می‌ریزد و اینکه از خاصیّت افراد برجسته و کامل است پس بدوام ذکر شرح صدر و گشایش دل فراهم می‌شود. -قرآن-۲۵۳-۲۷۹ فی ظلال: اینکه سوره پس از «وَ الضُّحی» نازل شده است و گویا دنباله‌ی تکمیلی آن باشد و اینکه سوره خود نشان می‌دهد که پیغمبر در دل خود تنگی و سنگینی احساس می‌کرد که اینکه مأموریّت و آن دشمنی و ناسازگاری مردم دو بار سنگینی است که ممکن است پشتش را خم کند و چه نیازمند است بکمکی و نگهبانی تا بتواند اینکه راه را بآخر رساند. از اینکه روی چنین مناجاتی شیرین و گفتاری دلربا برایش رسید. «وَضَعنا عَنکَ وِزرَکَ- الخ» ۳ طبری: یعنی گناه گذشته تو آمرزیدیم و آن بار سنگین دوران جاهلیّت را که برگزار کردی از دوشت فرود آوردیم. -قرآن-۱-۲۵ و عبد اللّه مسعود چنین خوانده است «و حللنا عنک وقرک». ضحّاک گفته است: یعنی شرکی که پیغمبر [ص] در آن گذرانده بود. مجمع: آیت دوّم و سوّم چند معنی شده است: ۱- برداشتیم از پشت تو آن بار که صدای سنگینی آن شنیده می‌شد، و زجّاج گفته است: اینکه مثلی است و مقصود آن است که اگر مانند بارهای بر پشت می‌بود آواز سنگینی آن از پشت شنیده می‌شد ۲- یعنی سنگینی بار پیغمبری که پشت آن حضرت را می- [صفحه ۶۰۸] فشرد و توان اقدام بآن نداشت برداشتیم تا به آسانی انجام دهد ۳- اندوه آزار کافران که چون باری سنگین برایت بود برداشتیم ۴- تو را نگاه داشتیم از اینکه گاهی گمان رود گناهی بکنی. و سیّد مرتضی گفته است: گناه را وزر نامیده‌اند چون بمانند باری سنگین است بر دوش گناهکار. پس هر چیزی که بر آدمی سنگین و دشوار باشد می‌شود وزر نامید، و ممکن است اینکه کلمه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در آیه به معنی انـدوه پیغمبر باشـد از کفر مردم و گرفتـاری مسـلمانان و یاران او. ابو الفتوح: بار گران گناه امّت را که بر دل تو بود بوسیله‌ی آمرزش ایشان از تو برداشتیم. کشف: ۱- اینکه بماننـد اینکه آیه است «لِیَغفِرَ لَکَ اللّهُ ما تَقَـدَّمَ مِن ذَنبِکَ»- الـخ» ۲- یعنی آنچه به دوران جـاهلیّت بر آن حضـرت سـخت بـود برای کمی علم و دانش او آسوده شـد. -قرآن-۴۶-۹۹ «وَ رَفَعنا- الـخ» ۴ تفسیر حسینی: قطعه: -قرآن-۱-۱۲ سـیمرغ فهم هیچکس از انبیا نرفت || آنجا که تو به بال کرامت پریده‌ای هر یک به قدر خویش بجائی رسـیده‌اند || آنجـا که جـای نیست تو آنجـا رسـیده‌ای نـام تو را بر قرین نـام خود ساختیم در اذان و اقامت و تشـهّد و خطبه. «إِنَّ مَعَ العُسرِ- الخ» ۵- ۶ فخر: ارتبـاط اینکه دو آیه بجلو اینکه است که چون پیغمبر [ص] از گفتـار کـافران و سـرزنش بناداری و نویـد به کومـک مالی به عوض دعوی پیغمبری دلتنگ بود بآن آیات دلـداریش دادنـد و برای تکمیل آن با اینکه دو آیه امیـدوارش کردند که اینکه دشـواری تو را آسـانی بـدنبال است. و مقاتـل گفته است: پیغمـبر فرمود «لن یغلب عسـر یسـرین» یـک دشواری بیش از دو آسانی نخواهـد شد. و اینکه دو آیه را قرائت فرمود. و توضیـح اینکه دو جور است: ۱- زجّاج گفته است «عسـر» با الف و لام آورده شـده است و چـون مقصـود عسـر معیّن نیست پس در هر دو آیه به معنی جنس است و کلّی ولی کلمه «یسـر» نکره است پس ممکن است در هر کدام یکی باشد غیر از دیگری پس عسر -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۶۰۹] بطور کلّی است و مقصود جنس عسر است و یسر نـامعیّن است و یسـری پس از یسـر دیگر منظور است ۲- مقصود از عسـر گرفتـاری مـادّی است که در اوّلی گفته شـده است پس از اینکه گرفتاریهـا گشـایش پیـدا می‌شود و زنـدگی آسـان می‌شود، و در دوّم مقصود از یسـر آسایش معنوی است یعنی پس از اینکه گرفتاریها عالم دیگری است و آسانی همیشگی و مقصود از اینکه تکرار اینکه است که تأکید و تشویق باشد مانند دیگر تأکیدها که در قرآن است. ابو الفتوح: اینکه آیه در قرآن عبد اللّه مسعود یک آیه بوده و مکرّر نبوده است و ابو جعفر قاری در هر دو آیه «عسر» با ضمّ خوانده است. «فَإِذا فَرَغت- الخ» ۷- ۸ مجمع: ۱- یعنی چون از نماز واجب فارغ شدی بدعا بپرداز و روی دل بخدا کن و از او بخواه و معنی «فَانصَب» از نصب بمعنی رنـج است یعنی به استراحت مپرداز و همین معنی از امام باقر و صادق علیهما السّـلام روایت شده است ۲- چون نمـاز واجب تمام کردی بنماز شب خود را مشـغول بـدار ۳- چون از کار زنـدگی آسوده شـدی بعبادت و نماز بپرداز ۴- چون از واجبات آسوده شدی دست اندرکار آن کار شو که میل آن داری ۵- چون از کار دشمن آسوده شدی در عبادت شو ۶- چون از جهاد دشـمن آسوده شـدی برنج جهاد با نفس باش ۷- چون کار پیغمبری خود کردی در اندیشه‌ی شـفاعت باش. و روایت است که شریح دید دو نفر کشتی می‌گیرند و زور آزمائی می‌کنند گفت: آدم بی‌کار را به اینگونه کارها دستور نداده‌اند چه خـدا فرمـوده است «فَإِذا فَرَغت- الـخ». -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۱۴۴-۱۵۴-قرآن-۸۲۸-۸۴۴ تفسیر صـفی علیشـاه: در اینکـه سـوره: ما بنگشادیم آیا سـینه‌ات || تا نباشد منکدر آئینه‌ات! اندر اینکه معنی بود بسیار حرف || گفته‌ها باشد بقدر فهم و ظرف گفته بعضی بود بار حزن و غـم || از جفای مشـرکین و طعن و ذمّ عارفان گویند کز جمع وصال || باز گشـتن سوی فرق انفصال [صـفحه ۶۱۰] پس گران باشـد بر ارباب بصـر || دل شـود از چشم سوزن تنگـتر پس چو برگشت او درین کون شـهود || بود بر وی سـخت بس ضبط حدود حقّ مساوی کرد فرق و جمع او || تا نباشد تنگ او را قلب و خو آنکه بر دوشـش ز هجران بود بار || سهل کرد از بهر فرقش کردگـار تـو ز شـهر دوست چـون کردی سـفر || هر دمت صـد آسـیا گردد بسـر چون شوی وارد به شـهر و منزلت || بین ز مهجوری چه سان باشد دلت من نتانم باز گفتن زان همه || بل نگنجد در بیان آن دمدمه هر که عاشق بود داند چیست حال || گاه مهجوری پس از چنـدین وصال اندک‌اندک پیل من در خواب رفت || دید هندسـتان بخواب از تاب رفت نک درد تنها نه زنجیر و طنـاب || بین که خواهـد کرد عالم را خراب من مگر بگرفته بودم خواب او || زان که بودم آگه از آداب او خواب رفت او چونکه من رفتم ز هـوش || بـار کفر و دین فکنـد آسـان ز دوش یـار مشـکین مـوی سـر مست او کجـاست ||! کز فسونی پیـل می‌بست او کجـاست! می‌کشـندم هنـدیان بـا زور پیل || که بخرطوم او نوردد رود نیل می‌برنـد از هنـد و سـندم دورتر || تا ز فرق و جمع مانم بی‌خبر همچو آمـد احمـد شـیرین نفس || سوی فرق از جمع أو أدنی سپس دیـد حاضـر شـاه جـان انـدر دل است || در مقـام فرق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمعش حاصل است وحدت اندر کثرت اینکه است ای فقیر || و اینست مخصوص ولیّی دستگیر مصطفی را گر نبود اینگونه حال ||زیستن در دار تن بودش محال و وضعنا عنک وزرک باشد اینکه || هیچ اگر دانی مقام واصلین نام تو کردیم در عالم بلند || یا که قدر و رتبهات را ارجمند پس بود با عسر ما یسری پدید || هم تو را یسری است با عسر شدید همچنین بعد از فنا باشد بقا|| آنچنانکه بعد فقر آمد غنا پس چو از تبلیغ دعوتها تمام || تو شدی فارغ به طاعت کن قیام [صفحه ۶۱۱] عارفان گویند اندر اینکه مقام || چونکه دادی کار صورت را نظام زین جهان و کار آن وارسته شو || مطلق از ممکن به حقّ پیوسته شو عسکری فرموده در تفسیر خویش || که علیّ را نصب کن در حفظ کیش سخن ما: ۱- بهترین معنی شرح صدر همان است که در فارسی پر حوصلگی می‌نامند چنانکه ضیّقا حرجا را می‌توان تنگ حوصلگی نامید، و معلوم است شرح صدر پیغمبر از سوی حقّ چگونه پر حوصلگی خواهد بود که فکر و بیان ما از آن عاجز است. ۲- کلمه‌ی «وزر» بمعنی گناه نیست و با سنگینی مناسب است چون کسی را که شرح صدر دهند برتر است از آنکه گناهکار باشد و با شرح صدر سبکی دوش از سنگینی بار زندگی سازگارتر است و آنکه پر حوصله است همه چیز را سبک می‌بیند و ساده می‌شمارد. بعلاوه اگر مقصود از وزر گناه باشد و وضع به معنای مغفرت باشد باید پیغمبر گناهکاری باشد که او را آمرزیده‌اند و اینکه درست نیست چون اگر او گناهکار بود بچه موجبی آمرزیده شد! اگر توبه کرد کی به او توبه یاد داد! و چرا نفهمد و کار بد بکند! و اگر بوسیله وحی راه توبه و ترک گناه را یاد گرفت چگونه گناهکار قابل وحی و الهام شده است! و فرق محمّد و ابو جهل در کجا است! پس باید قبول کرد که مادّه‌ی پیدایش محمّدی موجودی شریف بوده است که با گناه سر و کار نداشته و بدی را در نهاد خود پست و ناچیز دیده و آیت سوّم «الَّذِی أَنقَض» خود نشان می‌دهد که مقصود از وزر بار سنگین مأموریّت است که بواسطه‌ی نادانی اعراب بر آن حضرت سنگین بوده است. -قرآن-۸۶۸-۸۸۷ ۳- آیت چهارم «وَ رَفَعنا- الخ» چون اینکه سوره را گفته‌اند در اوائل بعثت نازل شده است پس آن معنی که نوشته‌اند [در اذان و تشهّد نماز نام پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم با نام خدا پیوسته شد] شاید درست نباشد چون به آن دوران هنوز نماز و اذان به اینکه صورت نبوده است. پس ممکنست مقصود اینکه باشد که به هر -قرآن-۱۷-۲۸ [صفحه ۶۱۲] منی نام تو می‌برند و بهر جای گفتگو از تو و سخنان تو است. و شاید به همان معنی مفسّرین باشد ولی مقصود از «رَفَعنا» «نرفع» باشد چون آینده‌ی یقینی است بصورت ماضی آورده شده است و آیت بعد که نوید آسانی پس از دشواری داده است قرینه است که در آینده نام تو بلند می‌کنیم چون با هر دشواری و آزاری که بتو می‌رسد گشایش برای تو خواهد بود«۲۴» ۴- آیات پنج و شش «إِنَّ مَعَ العُسرِ- الخ» شاید تأکید نباشد و نشان دادن مقتضیات زندگی آدمی باشد که البتّه آدمی را هر دشواری که رسد آسانی بدنبال دارد و باز دشواری را آسانی در پی است و چون بعسر آغاز شده است و به یسر انجام شده است شاید مثل اینکه است که گفته شده است:۴- آیات پنج و شش «إِنَّ مَعَ العُسرِ- الخ» شاید تأکید نباشد و نشان دادن مقتضیات زندگی آدمی باشد که البتّه آدمی را هر دشواری که رسد آسانی بدنبال دارد و باز دشواری را آسانی در پی است و چون بعسر آغاز شده است و به یسر انجام شده است شاید مثل اینکه است که گفته شده است: -قرآن-۱۲۵-۱۳۴-پاورقی-۳۹۸-۴۰۰-قرآن-۴۲۳-۴۴۴ آسوده باش که پایان همه تحوّلات و دشواری و آسانی، خوشی است و آسایش و ممکن است اینکه معنی نیز استفاده شود که چون «مَعَ العُسرِ» گفته شده است نه «بعد العسر» اشاره باشد که دشواری در ضمن و پیوسته به آسانی است که شما از آن بی‌خبر هستید و مصلحت آن را نمی‌دانید مثل «عَسی أَن تَکرَهُوا شَیئاً وَ هُوَ خَیرٌ لَکُم» یعنی آنچه نمی‌پسندید ممکن است برای شما خوب باشد. -قرآن-۱۳۴-۱۴۹-قرآن-۳۱۹-۳۶۹ و حدیث «لن یغلب- الخ» که از پیغمبر نقل شده است اگر درست باشد شاید مقصود اینکه باشد که با الف و لام اشاره شده است بعسر حاضر که گرفتاری مسلمین آن دوران باشد و یسر اوّل اشاره به آسایش مسلمین در زمان پیغمبر و در عسر دوّم نیز الف و لام به همان عسر دوران پیغمبر [ص] اشاره شده است و یسر دوّم آسایش و پیشرفت اسلام پس از پیغمبر باشد و حدیث چنین معنی شود: اینکه دشواری که ما گرفتاریم آسانی نزدیک بدنبال دارد و همین دشواری -قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ [صفحه ۶۱۳] ما را

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آسایشی دیرتر خواهد بود پس چگونه اینکه دشواری با بیش از دو آسایش باشد! ۵- آیت ۷ «فَإِذا فَرَغت- الخ» شاید اینکه معنی را نیز بفهماند که چون از کاری آسوده شدی باز هم خود را مشغول کار و کوشش بدار که هرگز بی‌کار نباشی و دلت با خدا باشد که از کار خسته نباشی و پیوسته در اندیشه دستور حقّ باش و خود را برنج آن مشغول کن. و اگر جمله‌ی «فَانصَب» بکسر صاد باشد شاید اینکه معنی را بفهمانند که چون از کاری فارغ شدی آن را منصوب و استوار بدار که بدرستی و خوبی انجام شده و بر جای مانده باشد و دل با خدا بدار که تو را به اینگونه کار یاور است. -قرآن-۱۲-۲۸-قرآن-۳۱۷-۳۲۷ [صفحه ۶۱۴]

سوره و التین

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۹۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره التین [۹۵]: آیات ۱ تا ۸]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ التِّینِ وَ الزَّیتُونِ [۱] وَ طُورِ سِینِینَ [۲] وَ هذَا البَلَدِ الأَمِینِ [۳] لَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ فِی أَحسَنِ تَقوِیمٍ [۴] -قرآن-۱-۱۴۱ ثُمَّ رَدَدناهُ أَسفَلَ سافِلِینَ [۵] إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فَلَهُم أَجرٌ غَیرُ مَمنُونٍ [۶] فَما یُکَذِّبُکَ بَعدُ بِالدِّینِ [۷] أَ لَیسَ اللّهُ بِأَحکَمِ الحاکِمِینَ [۸] -قرآن-۱-۲۱۳ ترجمه: بنام خدای بخشنده به آفریدگان مهربان به مؤمنان ۱ سوگند به انجیر و بزیتون ۲ و به کوه طور سینا ۳ و باین شهر مکّه امانگاه ۴ که ما آدمی رای به بهترین ساخت و اندازه آفریدیم ۵ و ز آن پس بفرودترین صورت زندگی برش گرداندیم ۶ لیکن آنانکه مؤمن شدند و کارهای نکو کردند مزد- بی‌منّت دارند ۷ پس بدنبال اینکه قدرت و آفرینش چه [کافران را] وادار کند که سخن تو در دین و رستاخیز دروغ شمارند! ۸ نه مگر خدا أحکم الحاکمین است [وز همه دانشمندان و دادگران برتر]! سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره رای مکّی دانسته‌اند مگر إبن عبّاس که گفته است: بمدینه نازل شده است و هشت آیات است. «بِسمِ اللّهِ» کشف نوشته: - قرآن-۱-۱۷ ای گشته اسیر در بلای تو || آنکس که زند دم ولای تو عشّاق جهان همه شده واله || در عالم عزّ کبریای تو «وَ التِّینِ- الخ» ۱ طبری: یعنی سوگند به آن انجیر که می‌خورند و به آن زیتون که روغنش را می‌گیرند. و گفته‌اند: تین کوه دمشق است و زیتون کوه بیت المقدس. -قرآن-۱-۱۴ «طُورِ سِینِینَ» ۲ فخر: کوه طور مقصود است که موسی مناجات کرد. و -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۶۱۵] مقصود از سینین همان جای کوه است که سرزمین سینا نیز می‌نامند. عکرمه گفته است: طور سینین یعنی کوه زیبا بزبان مردم حبشه. مجاهد گفته است: یعنی مبارک و فرخنده. کلبی گفته است: کوه پر درخت. مقاتل گفته است: به زبان نبطی هر کوهی که درخت میوه داشته باشد آن را سینین و سینا می‌نامند. «فِی أَحسَنِ تَقوِیمٍ» ۴ نیشابوری: ۱- یعنی با بهترین تناسب و اعتدال است که راستبال است نه بمانند حیوان به چهار دست و پا و در چهره‌گری و شکل او نیز بهتر از دگر موجودات است ۲- یعنی با بهترین عقل و تمیز و فهم و بیان. و پیشینیان گفته‌اند: اگر کسی سوگند یاد کند که همسرش از ماه زیباتر است دروغ نگفته است چون خداوند گفته است «خَلَقنَا الإِنسانَ فِی أَحسَنِ تَقوِیمٍ» آدمیزاد را از همه زیباتر آفریدیم و مردی صالح چنین دعا می‌کرد: «الهنا اعطیتنا فی الاوّل احسن الاشکال فاعطنا فی الآخرة احسن الخصال، و هو العفو عن الذّنوب و التّجاوز عن العیوب». -قرآن-۱-۲۶- قرآن-۳۸۶-۴۳۱ «رَدَدناهُ- الخ» ۵ طبری: در معنی اینکه آیه اختلاف است: ۱- یعنی پس از زیبائی خلقت بدوران پیری و زشتی در صورت و کمی در خرد برشان می‌گردانیم ۲- از پس اینکه زندگی با زشت‌ترین صورت می‌بریم بسوی پست‌ترین جای که آتش باشد. و چون در آیت بعد منکرین سرزنش شده‌اند که با اینکه نمایشها چگونه منکر می‌شوند. مناسب معنی اوّل است که احوال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گوناگون را می‌بینند و منکر می‌شوند ولی بردن بآتش را ندیده‌اند تا سرزنش شوند که اینها را دیده‌اید پس چرا منکر می‌شوید! و إبن عبّاس گفته است: در روزگار پیغمبر [ص] گروهی پیر و بی‌خرد شدند مردم از پیغمبر پرسیدند سرنوشت اینها چه خواهد بود! آیت ۶ «إِلَّا الَّذِین» برای آنها نازل شد که مزد دوران نکوکاری و ایمان خود را می‌گیرند که خرد داشتند و فرمانبر بودند. -قرآن-۱-۱۲-قرآن-۶۸۰-۶۹۹ مجمع: سافلین ناتوان هستند و زمینگیران و کودکان و پیران سالخورده که از دیگران فرودتر و اسفل هستند. و معنی آیه اینکه است که آدمی را بصورت [صفحه ۶۱۶] خوب آفریدیم و عاقبت به اینکه گونه در می‌آوریم و بعضی گفته‌اند: مقصود جهنّم است که طبقات دارد و باین معنی آیه برای کافران است که زیبا و خردمند و آزادشان آفریدیم آنها کافر شدند بآتش برشان گرداندیم. «إِلَّا الَّذِین- الخ» ۶ فخر: اگر آیت جلو به معنی پیری باشد اینکه استثنا منقطع است و معنی چنین است: آدمی را به پیری برمی‌گردانیم ولی مؤمنین نکوکار که پیر شدند مزد کارهای خوب گذشته و صبر بر گرفتاری پیری را بی‌منّت به آنها می‌دهیم. و اگر به معنی جهنّم باشد استثنا متّصل است و معنی روشن. -قرآن-۱-۱۹ «بِأَحکَمِ الحاکِمِین» ۸ ابو السعود: ۱- یعنی آنکه چنین کارها کرده است دانشمندتر و برتر است در تدبیر و ساخت و کار خود، و آنکه چنین است تواند شما را برستاخیز آورد ۲- یعنی خدا بهترین قاضی و دادگر است، و سزای کار شما خواهد داد. -قرآن-۱-۲۶ عبده: «وَ التِّینِ- الخ» اینکه چهار سوگند اوّل سوره اشاره است بچهار دوران پیشرفت آدمی و یا چهار فصل از کتاب دور و دراز آدمیّت: اوّل دوران تین است و فصل اوّل وابستگی انسان باین جهان که لخت بود و زشتی و نهانی خود دید بموجب اینکه آیه «بَدَت لَهُما سَوآتُهُما» و از برگ درخت انجیر که سایبان او بود بگرفت و شرم خود بپوشید و با زندگی و شرایط آن سر و کار پیدا کرد. -قرآن-۷-۲۰-قرآن-۲۸۰-۳۰۶ دوّم دوران زیتونی است که طوفان شد و نوح در کشتی نشست و چون آب فرو نشست او پرنده‌ای فرستاد تا از سطح زمین خبردار شود آن حیوان بازگشت و برگ زیتونی در منقار داشت نوح از دیدن آن برگ خوشدل شد و دانست که زندگی بر روی زمین آسان شد و به دوران بعد از طوفان به وسیله‌ی برگ زیتون بشر رهبری بزندگی دوباره شد و سوگند بزیتون اشاره بآن حادثه‌ی بزرگ بشری است. سوّم دوران یکتاپرستی است که بوسیله‌ی موسی از کوه سینا مردم راه- نمائی شدند و طور سینین اشاره به آغاز روزگار یکتاپرستی آدمی است که [صفحه ۶۱۷] پیغمبران و آخر ایشان عیسای مسیح روح مردم را بدین موسی و یکتاپرستی تقویت می‌کردند تا بدعتها و بت پرستی‌ها صفا و روشندلی آدمیان را نابود و تیره کرد، فصل چهارم آغاز شد که نموداری پرتو محمّدی از مکّه بود و بلد الامین اشاره بآن است. و کلمه‌ی تقویم در آیت چهارم مصدر است و مقصود نتیجه‌ی آن است که اعتدال و درستی و تناسب باشد. و کلمه‌ی دین آیت هفتم مقصود آئین و رهبری پیغمبر است نه رستاخیز چون آغاز بسوگند و اشاره به دوره‌های تکامل انسانی و یادآوری قدرتی که او را زیبا می‌آفریند و ز ان پس زشت می‌کند مناسب است با سرزنش بر دروغ شمردن دین و کمال آدمی که به وسیله‌ی پیغمبر به آخرین درجه‌ی خود می‌رسد و آیت آخر احکم الحاکمین مؤیّد همین معنی است که خداوند بهترین تدبیر و نظم و زندگی را به وسیله‌ی دین محمّد بشما بخشیده است. سخن ما: ۱- چهار سوگند اینکه سوره شاید از دیگر سوگندهای قرآن جدا باشد که روی سخن با دو دسته‌ی عرب بت‌پرست و یهود باشد چه اوّل نام انجیر آورده شده است که برای عرب حجاز مائده‌ای است همیشه به آرزوی آن و در چشم یهود که با سرزمین فلسطین و انجیر آن سر و کار داشته است یگانه میوه‌ی خودروی و بی‌نیاز از پرورش و پیوند است و شیرین و سودمند و فراوان که هیچ میوه‌ای باین سادگی و آسانی بدست نمی‌آید و اینکه خود نشانه‌ای است بر قدرت یکتا که با آن شرائط و رنج باروری دیگر میوه‌ها اینکه چنین میوه‌ای آفریده است که مزایای همه را دارد بی‌دشواری وارسی و پرورش، و زیتون نیز از عطایای ارجمند خداوندی است برای آن مردم که از میوه و روغن و چوب آن بهره برند، و ز آن پس دو سوگند به دو مکان مقدّس یهود و عرب به میان آمده است که اینها نشانه است بر نزول اینکه سوره در اوائل هجرت که پیغمبر [ص] با یهود رو برو شده است و هنوز عموم مردم مدینه آشنای به توحید و اسلام نبوده‌اند. [صفحه ۶۱۸] ۲- آیت پنجم «ثُمَّ رَدَدناه- الخ» به قرینه‌ی آیت جلو که آفرینش انسان به بهترین ساخت معرّفی شده است. و پس از

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آن به آیت هفتم منکرین سرزنش شده‌اند ظاهر در اینکه است که مقصود دوران شکستگی و پیری آدمی است نه به آتش بردن کافران چون نامی از کافر و رستاخیز و آزار آن در میان نیست، و شاید مقصود اینکه باشد: آدمی را که به بهترین ساخت درست می‌کنیم و به ناچیزتر صورت برمی‌گردانیم او چگونه با مشاهده‌ی اینکه آثار قدرت سخن تو را در دین و یکتا شناسی دروغ می‌شمارد! -قرآن-۱۷-۳۵ ۳- آیت ششم «إِلَّا الَّذِینَ- الخ» شاید استثنا و استدراک باشد به اینکه معنی: گرچه همه‌ی آدمیان را به پایان زندگی پست و ناچیز کنیم ولی مؤمن نکوکار ز پیری زیان نبرد و به جهان دیگر مزد بی منّت دارد. -قرآن-۱۵-۳۳

سوره علق

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۹۶ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره العلق [۹۶]: آیات ۱ تا ۱۹]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ اقرَأ بِاسمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ [۱] خَلَقَ الإِنسانَ مِن عَلَقٍ [۲] اقرَأ وَ رَبُّکَ الأَکرَمُ [۳] الَّذِی عَلَّمَ بِالقَلَمِ [۴] -قرآن-۱-۱۴۶ عَلَّمَ الإِنسانَ ما لَم یَعلَم [۵] کَلاّ إِنَّ الإِنسانَ لَیَطغی [۶] أَن رَآهُ استَغنی [۷] إِنَّ إِلی رَبِّکَ الرُّجعی [۸] أَ رَأَیتَ الَّذِی یَنهی [۹] -قرآن-۱-۱۶۹ عَبداً إِذا صَلّی [۱۰] أَ رَأَیتَ إِن کانَ عَلَی الهُدی [۱۱] أَو أَمَرَ بِالتَّقوی [۱۲] أَ رَأَیتَ إِن کَذَّبَ وَ تَوَلّی [۱۳] أَ لَم یَعلَم بِأَنَّ اللّهَ یَری [۱۴] -قرآن-۱-۱۸۱ کَلاّ لَئِن لَم یَنتَهِ لَنَسفَعاً بِالنّاصِیَةِ [۱۵] ناصِیَةٍ کاذِبَةٍ خاطِئَةٍ [۱۶] فَلیَدعُ نادِیَهُ [۱۷] سَنَدعُ الزَّبانِیَةَ [۱۸] کَلاّ لا تُطِعهُ وَ اسجُد وَ اقتَرِب [۱۹] -قرآن-۱-۱۸۵ معنی لغات: «لَنَسفَعاً» از مصدر سفع به فتح اوّل و سکون دوّم بمعنی زدن نشانه‌دار کردن، موی جلو سر گرفتن، چیزی را گرفتن و بسوی خود -قرآن-۱۳-۲۵ [صفحه ۶۱۹] کشیدن. «نادی» انجمن و مجلس دوستان و یاران و خویشان. «الزَّبانِیَةَ» پاسبان، فرشته‌ای که دوزخیان را به آنجا برد. -قرآن-۶۰-۷۵ ترجمه: بنام خدای بخشنده به همگان مهربان به مؤمنان [ای محمّد آنچه را الهامت کنیم] ۱ بنام پروردگار خود بخوان ۲ که آفریدگان بیافرید و آدمی را ز خون بسته آفرید ۳ بخوان که خدای بس بزرگ تو همو است ۵ که به آدمی که هیچ ندانست ۴ با قلم بیاموخت ۷ آدمی است که چو خود بینیاز بیند ۶ نافرمان شود ۸ ولی بازگشت بسوی پروردگار تو است ۹ چه بینی آن را که جلوگیر ۱۰ نمازگزار شود ۱۱ و یا خود براه راست باشد ۱۲ و فرمان به پرهیزکاری کند [کدامش بسود او باشد!] ۱۳ و چه بینی اگر سخن حقّ دروغ شمارد و روی از آن بگرداند ۱۴ آیا خود نداند که [آنچه کند] خدا همی بیند! ۱۵ نه چنان است که او پندارد. و اگر دست ز کار خود بندارد همانا موی جلو سرش بگیریم و به آتشش کشیم ۱۶ همان موی سر دروغگو بدکار ۱۷ تا او [هر چه تاند] ز یاران خود کومک بگیرد ۱۸ که بزودی فرشتگان عذاب را بخوانیم و نه درست باشد آنچه او گوید ۱۹ و تو فرمان او مبر و سجده کن و خویشتن بخدا نزدیک نما. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره به مکّه آمده است و به حساب حجازی ها بیست آیه است و نوزده آیه به حساب عراقیها است و قاری‌های شام هجده دانسته‌اند که عراقیها «الَّذِی یَنهی» را آخر ندانسته‌اند اینکه است که به حساب آنها هجده آیه می‌شود، و حجازی‌ها «لَئِن لَم یَنتَهِ» را آیتی جداگانه دانسته‌اند اینکه است که به حساب آنها بیست آیه شده است. و بیشتر مفسّرین بر اینند که اوّل قرآنی که به پیغمبر نازل شد پنج آیه از اوّل اینکه سوره بوده است تا «ما لَم یَعلَم» و دیگران سوره‌ی مدّثّر و عدّه‌ای دیگر فاتحة الکتابرا اوّل سوره‌ی نازله از قرآن دانسته‌اند. -قرآن-۱۸۷-۲۰۴-قرآن-۲۹۴-۳۱۶-قرآن-۵۳۵-۵۵۲ «اقرَأ بِاسمِ» ۱ طبری: یعنی «اقرأ بذکر ربّک» به یاد پروردگار خود بخوان. -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۶۲۰] مجمع: دستوری است به پیغمبر که بنام پروردگارش بخواند و با زائده است و معنی اینکه است: نام پروردگار خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بخوان. ابو الفتوح: دستوری است به پیغمبر و همه‌ی مردم که اینکه کتاب قرآن را به نام خدا بخواند یعنی در آغاز خواندن نام خدا بر زبان آرد. کشف: یعنی بگو: بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ، و همین است معنی آن روایت که إبن عبّاس گفت اوّل وحی به پیغمبر آیت تسمیت بود. و به روایت دیگر سوره‌ی مدّثّر بود و به روایت دیگر سوره‌ی اقرأ بود و جمع میان اینکه گفته‌ها اینکه است که اوّل بسم اللّه نازل شد چون اوّل که جبرئیل گفت «اقرَأ بِاسمِ رَبِّکَ» مقصود گفتن بسم اللّه است و پس از آن مدّثّر نازل شد و به تدریج بقیّه قرآن و آخر آیه اینکه بود «وَ اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُونَ فِیهِ إِلَی اللّهِ» در سوره بقره و گفته‌اند آخر آیه اینکه بود در سوره‌ی برائة «لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ مِن أَنفُسِکُم- الخ». و اینکه که گفته‌اند: جبرئیل پیغمبر را سه نوبت تنگ در بغل گرفت و سخت بفشرد برای اینکه بود که سه نوبت نهاد بشری پیغمبر را با عنصر فرشتگی آمیخته کند. -قرآن-۱۸-۵۶-قرآن-۳۳۸-۳۶۲-قرآن-۴۷۸-۵۳۲-قرآن-۶۰۳-۶۴۴ فخر: ابو عبیده گفته است: باء زاید است و معنی اینکه است: یاد کن نام پروردگارت را، و ممکن است باء زاید نباشد و معنی اینکه باشد: قرآن را با آغاز به نام خدا بخوان یا به کمک نام خدا بخوان. تفسیر ابی السعود: یعنی: اقرأ ملتبسا باسمه ای مبتدءا به لتحقّق مقارنته لجمیع اجزاء المقروء. یعنی چنان بخوان که آنچه به تو وحی می‌شود آمیخته به نام خدا باشد. «اقرَأ وَ رَبُّکَ الأَکرَمُ» ۳ فخر: در تکرار «اقرَأ» دو احتمال می‌رود: -قرآن-۱-۳۱-قرآن-۵۰-۵۷ ۱- اوّل دستور است که پیغمبر برای خود بخواند، و دوّم برای آموختن به مردم. ۲- اوّل برای یاد گرفتن از جبرئیل، دوّم برای یاد دادن ۳- اوّل یعنی در نماز بخوان، دوّم یعنی در غیر آن نیز بخوان. و معنی اکرم دوام بخشندگی است بهر گونه که ممکن است بطور شایسته بی‌انتظار پاداش. و از اینکه روی [صفحه ۶۲۱] گفته‌اند هرگز نشود خدا کاری برای هدفی نکند چون اگر هدف خاصّ بود معلوم می‌شود که در او نقصی است که به واسطه‌ی انجام کار و رسیدن به هدف رفع نقص خود کند و به کمالی برسد، و اینکه از خداوند محال است. ابو الفتوح: کلبی گفته است مقصود از اکرم حلم و بردباری است که زود عذاب نمی‌کند. «عَلَّمَ بِالقَلَمِ» ۴ طبری: یعنی به وسیله‌ی قلم به آدمیان خطّ و نوشتن آموخت. -قرآن-۱-۲۳ ابو الفتوح: عبد اللّه عمر گفت: به پیغمبر [ص] عرض کردم روا باشد آنچه را از شما می‌شنوم بنویسم که فراموش نکنم! فرمود: بنویس که خدا به وسیله‌ی قلم به مردم آموخت. طنطاوی: اینکه آیه معنی آیت جلو را روشن می‌کند که برترین کرم خداوند بآدمی آموختن است و قلم بدست او دادن که اگر چنین کرامتی به او نمی‌رسید از حیوان پست‌تر بود. شأن نزول: طبری: نقل است که ابو جهل پیغمبر را از نماز جلوگیر شد و گفت: اگر او را ببینم که در نماز است گردن او را به پای خود می‌مالم آیت نهم «أ رَأَیت- الخ» برای معرّفی او نازل شد. -قرآن-۱۸۰-۱۹۲ فخر: بیشتر مفسّرین گفته‌اند: مقصود از انسان آیت ششم «إِنَّ الإِنسانَ» ابو جهل است و از آن آیه تا آخر سوره برای معرّفی او نازل شده است و بعضی گفته‌اند از آیت نهم «أ رَأَیت» مقصود ابو جهل است. -قرآن-۵۸-۷۷-قرآن-۱۹۶-۲۰۹ «إِنَّ الإِنسان- الخ» ۶ کشف: «لَیَطغی» یعنی به پیشگاه خداوند هم گردنفرازی می‌کند و «رَآهُ استَغنی» یعنی خود را در بی‌نیازی برتر میداند و گردنفراز می‌شود. کلبی گفته است: یعنی خود را پلّه پلّه بالا- می‌برد، در خوراک و پوشاک و دیگر چیزها. مقاتل گفته است: مقصود ابو جهل است که چون سرمایه‌ای بدست می‌آورد به خوراک و پوشاک و مرکوب خود می‌افزود و اینکه -قرآن-۱-۱۹-قرآن-۳۷-۴۷-قرآن-۱۰۰-۱۱۷ [صفحه ۶۲۲] است معنی طغیان او. و پیغمبر چنین دعا می‌کرد «اعوذ بک من فقر ینسی و من غنی یطغی». «أ رَأَیت الَّذِی یَنهی عَبداً- الخ» ۹ فخر: ظاهر آیه اینکه است که آیه برای انسان باشد که در آیت ششم گفته شده است و همین است که گفته‌اند مقصود ابو جهل است و ممکن است برای او و هر کسی که مانع نماز شود نازل شده است و روایت است که علیّ علیه السّلام دید گروهی پیش از نماز عید به نماز پرداخته‌اند. فرمود: من ندیدم پیغمبر چنین کند. به آن حضرت عرض کردند چرا جلوگیرشان نمی‌شوی! فرمود: می‌ترسم مشمول اینکه آیه شوم «أ رَأَیت الَّذِی- الخ» ابو حنیفه اینکه ادب را از آن حضرت فرا گرفته که چون ابو یوسف از او پرسید: می‌شود چون در نماز سر از رکوع بردارند بگویند «اللّهمّ اغفر لی» او به جواب گفت: بگویند «ربّنا لک الحمد» و آشکار نگفت: آن جمله را نگویند تا جلوگیر از نماز شمرده نشود. -قرآن-۱-۳۶-قرآن-۴۹۹-۵۲۰ «أ رَأَیت إِن کان- الخ» ۱۱- ۱۲ فخر: اینکه آیه دو معنی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌شود ۱- روی سخن با پیغمبر است یعنی چه می‌بینی ای محمّد اگر آن که جلوگیر از نماز شد براه راست می‌بود نه برای او بهتر بود که مردی با سرمایه و خرد است و اینکه معنی مناسب‌تر است با آیت جلو که روی سخن با پیغمبر است و هم با آیت بعد که در آن هم روی سخن با پیغمبر است ۲- روی سخن با آن کس است که جلوگیر نماز شد به اینکه گونه که اوّل گفته شده است: ای محمّد چه بینی آن جلو- گیر از نماز را آنگاه گفته شده است ای جلوگیر از نماز چه بینی اگر اینکه نمازگزار براه راست باشد و پرهیزگاری خواهد تو چگونه جلوگیر او شوی! و آیت بعد «أَ رَأَیتَ إِن کَذَّب- الخ» نیز دو معنی شده است: ۱- روی سخن با پیغمبر است که چه بینی برای آن که جلوگیر نماز شد و پشت بحقّ کرد و منکر شد آیا بخرد خود نمی‌سنجد که خدای اینکه کارهای او می‌داند و اندیشه‌ی او جلوگیرش از اینکه زشتی‌ها نمی‌شود! ۲- اینکه گفتگو با آن کافر است که ای جلوگیر از نماز -قرآن-۱-۲۴-قرآن-۷۲۱-۷۴۷ [صفحه ۶۲۳] اگر اینکه نمازگزار کاری دروغ و خلاف مصلحت کند خودش نمی‌داند که خدا از اینکه کار بد او خبردار است تا نیازمند به جلوگیری تو باشد که به صلاح وادارش کنی!. «أَ لَم یَعلَم- الخ» ۱۴ تفسیر حسینی: درویشی بعد از گناهی توبه کرده بود و پیوسته می گریست گفتند: چند گریه کنی که خدا غفور است! گفت آری هر چند عفو کند و امّا خجلت آن را که او می‌داند و می‌بیند چگونه از خود دفع کنم: -قرآن-۱-۱۷ گیرم که تو از سر گنه در گذری || زان شرم که دیدی که چه کردم چکنم سر خجالت درویش از آن بود در پیش || که گر گناه ببخشند شرمساری هست «کَلّا» ۱۵ فخر: سه معنی می‌شود: ۱- نه چنین کند و جلوگیر نماز شود ۲- نه چنین است که او تواند جلوگیر پیغمبر شود ۳- نه که او می‌داند خدا کار او می‌بیند چه اگر هم بداند از علم خود سود نمی‌برد چون به آن عمل نمی‌کند مثل آدم نادان است. -قرآن-۱-۸ «وَ اسجُد وَ اقتَرِب» ۱۹ مجمع: سه معنی شده است: ۱- برای خدا سجده کن و خود را به مزد او نزدیک کن ۲- سجده کن برای تقرّب به خدا که نزدیکترین موقع آدمی به خدا هنگام سجده‌ی او است. و اینکه مطلب را عبد اللّه مسعود از پیغمبر [ص] روایت کرده است ۳- مقصود از سجده نماز است یعنی برای خدا نماز بخوان و به خدا نزدیک شو ۴- هنگام خواندن اینکه سوره سجده کن. -قرآن-۱-۲۳ و از امام صادق [ع] روایت است که سجده در خواندن اینکه آیه واجب است و سه سجده‌ی واجب دیگر در قرآن الم تنزیل است و حم سجده و النّجم که در اینکه چهار سوره سجده واجب است. [ما تفصیل سخن مفسّرین و فقها را در الم تنزیل نوشتیم. مترجم] فخر: بعضی گفته‌اند: یعنی ای محمّد نماز بخوان و ای ابو جهل در [صفحه ۶۲۴] هنگام نماز پیغمبر باو نزدیک شو همان طور که آن حضرت را ترسانده بودی تا سزای خود ببینی. سخن ما: چون آغاز اینکه سوره فرمان به قرائت است که گفته شده است بخوان و تصریح نشده است که چه چیز را باید بخواند پس شاید جمله‌ی «اقرَأ» به اصطلاح امر تکوینی باشد یعنی قاری باش و توانائی خواندن داشته باش مثل «کُن فَیَکُون» و اگر چنین باشد خود بهترین نشانه است که اوّل وحی بپیغمبر همین آیات است چون در قرآن چنین جمله‌ای نیست که فرمان بخواندن باشد و مفعول آن و موضوع قرائت معلوم نباشد. پس ممکن است به همین فرمان تکوینی، زبان پیغمبر بخواندن اینگونه جمله‌ها باز شده باشد و دیگر آیات قرآن در مدّت ۲۳ سال بدنبال اینکه چند آیه به تدریج نازل شد. و شاید کلمات «بِاسمِ رَبِّک» دستوری باشد برای آغاز کردن به بسم اللّه باین معنی: ای محمّد قاری و خواننده باش بجوری که قرائت خود را بنام پروردگار آفریننده آغاز کنی. -قرآن-۱۵۸-۱۶۵-قرآن-۲۵۲-۲۶۹-قرآن-۶۶۹-۶۸۷ ۲- آیت سوّم که فرمان بخواندن دوباره آمده نشانه‌ی دیگر است که اینکه آیات آغاز وحی است و ایجاد خواندن در دل پیغمبر، چون در اینکه جمله نیز مفعول و آنچه باید خوانده شود معلوم نشده است و خاطر آن حضرت را آسوده کرده است که پروردگار تو چنان بزرگواری است که می‌تواند تو را قاری و کتاب‌خوان کند. چنانکه کرامت پیغمبر قرآن شد و نماینده‌ی وجود اکرم خداوندی بود. باز در آیت چهارم و پنجم همین مطلب دنبال شده است که نپنداری توانائی تو بر خواندن نشدنی است زیرا همین دانستن و قلم بدست گرفتن آدمیان از همان آفریننده است که تو را وادار بخواندن می کند و هموست که علم و دانش به مردم آموخته پس تو بخوان که او می‌تواند تو را نیز توانای خواندن کند با اینکه تفاوت که دیگران اندک‌اندک حرف بحرف بکمک آدمی مثل خود یاد گرفتند و تو از روح القدس

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمله جمله و آیه آیه فرا می‌گیری. و اینکه [صفحه ۶۲۵] استفاده که ما از اینکه آیات کردیم در مصاحبه‌ی با عالم جلیل صاحب المیزان معلوم شد ایشان نیز همین را دریافته‌اند.

سوره قدر

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۹۷ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره القدر [۹۷]: آیات ۱ تا ۵]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ إِنّا أَنزَلناهُ فِی لَیلَةِ القَدرِ [۱] وَ ما أَدراکَ ما لَیلَةُ القَدرِ [۲] لَیلَةُ القَدرِ خَیرٌ مِن أَلفِ شَهرٍ [۳] تَنَزَّلُ المَلائِکَةُ وَ الرُّوحُ فِیها بِإِذنِ رَبِّهِم مِن کُلِّ أَمرٍ [۴] -قرآن-۱-۲۰۸ سَلامٌ هِیَ حَتّی مَطلَعِ الفَجرِ [۵] -قرآن-۱-۴۱ ترجمه: بنام خدای بخشنده باین جهان و آمرزنده به آن جهان ۱ ما قرآن را به شب قدر فرو فرستادیم ۲ و تو کی دانی که آن چه باشد ۳ چه شب قدر ارزنده‌تر از هزار شب است ۴ که در آن شب روح و فرشتگان به فرمان پروردگارشان به زمین فرود آیند تا همه کار آفریدگان بسامان کنند ۵ و همه سلام و رحمت بود آن شب تا سپیده دم بر آید. سخن مفسّرین: مجمع: بعضی گفته‌اند: اینکه سوره به مکّه نازل شده است و بعضی گفته‌اند به مدینه. آیات اینکه سوره بحساب عموم قاریها پنج آیت است و به حساب شامی و حجازی شش آیت است که کلمات «لَیلَةُ القَدرِ» سوّم را آیتی جدا دانسته‌اند. -قرآن-۲۲۲-۲۳۹ «أَنزَلناهُ فِی لَیلَةِ القَدرِ» ۱ طبری: إبن عبّاس گفته است: از اوّل تا آخر نزول قرآن بیست سال بوده است. شعبی گفته است: اوّل نزول قرآن شب قدر بوده است. -قرآن-۱-۳۵ کشف: علیّ بن حسین واقد گفت: اوّل سوره که به مدینه آمد اینکه سوره بود و اینکه آیه چند معنی شده است: ۱- ما جبرئیل را با قرآن در شب قدر فرستادیم ۲- ما قرآن در شأن در لیلة القدر نازل کردیم چنانکه می‌گویند سوره [صفحه ۶۲۶] در آن‌کس در آن مطلب نازل شد ۳- ممکن است ضمیر بجای قضا و قدر باشد یعنی ما سرنوشت را در شب قدر فرود آوردیم. «لَیلَةُ القَدرِ» ۲ طبری: حسن بصری گفته است: یعنی شبی که هر مرگ و کار و روزی تا یک سال معیّن می‌شود. -قرآن-۱-۱۸ مجمع: ۱- یعنی شبی که هر چه در یک سال می‌شود در آن شب معیّن می‌شود و «لَیلَةٍ مُبارَکَةٍ» که در اینکه آیت است «إِنّا أَنزَلناهُ فِی لَیلَةٍ مُبارَکَةٍ» مقصود همین شب است ۲- لیلة القدر یعنی شب با شرف و ارزش که هر کس در آن شب عبادت کند ارزش او زیاد می‌شود ۳- یعنی شبی که کتاب با قدر منزلت نازل شد بر پیغمبر با قدر و شأن برای امّتی محترم و با قدر ۴- یعنی شبی که مقدّر بود و قرآن در آن شب نازل شود و نازل شد ۵- خلیل بن احمد گفته است: اینکه کلمه در آیه مشتق است از قدر به معنی تنگی است مثل «قُدِرَ عَلَیهِ رِزقُه» یعنی شبی است که به واسطه‌ی زیادی فرشتگان در زمین فضای آن تنگ می‌شود. -قرآن-۸۹-۱۰۹-قرآن-۱۳۹-۱۸۲-قرآن-۶۱۰-۶۳۶ تأویلات: شب قدر بنیه و ساختمان بدنی محمّدی است به آنگاه که پس از شهود ذاتی در احتجاب مقام قلب بود چون نزول وحی باید در اینکه بدن با اینکه حالت باشد. توضیح اینکه مطلب به اینکه گونه است که همان بدن مادّی پس از طیّ کمالات و مشاهده حقایق برگشت به حالتی متوسّط که نه دل به مادّه سپرده و دور از حقیقت بود و نه مستغرق در حقّ که از شنیدن و گفتن و زندگی با مردم بازمانده باشد، و تعبیر به شب از همین جهت است که در حال فراگیری وحی و قرآن موجودی بود نه فقط مادّی و در پی خواسته‌ها و نه روحانی بیخبر از جهان و جهانیان اینکه است که می‌گویند: در حجاب قلب بود و در پرده که مناسب با کلمه لیل است و کلمه‌ی قدر به مناسبت شرف و ارزش آن حضرت است که شناساندن حقّ به مردم جز با آن بدن و در آن حالت فراهم نمی‌شد. «خَیرٌ مِن أَلفِ شَهرٍ» ۳ طبری: در مقصود از اینکه جمله چند قول

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

است: -قرآن-۱-۲۶ [صفحه ۶۲۷] ۱- یعنی عبادت در یک شب قدر بهتر است از عبادت در هزار شب دیگر و اینکه بهترین معانی است ۲- مجاهد گفت: مردی در بنی اسرائیل هزار شب تا صبح عبادت می‌کرد و روز تا شب جهاد با دشمن داشت اینکه آیه برای آن آمد که عبادت شب قدر از هزار شب کار آن مرد بهتر است ۳- حضرت امام حسن مجتبی [ع] فرمود: پیغمبر به خواب دید بنی امیّه خلیفه‌ی او شده‌اند و بر منبر او بالا- می‌روند و بر آن حضرت دشوار آمد اینکه سوره و سوره‌ی کوثر برای آرامش خاطر آن حضرت نازل شد یعنی شب قدر که قرآن بتو رسید بهتر است از هزار ماه حکومت بنی امیّه و اینکه را حساب کردند درست هزار ماه بود. فخر: مالک بن انس گفت: پیغمبر [ص] دید عمر مردمان دیگر زیاد است و ترسید که امّت او به اندازه‌ی آنها زنده نباشند که عبادت کنند شب قدر به آن حضرت عنایت شد که بهتر است از هزار ماه عبادت دیگران. تفسیر ابی السعود: عدد هزار ممکن است از نظر زیادی باشد نه اینکه در حقیقت یک شب برابر با هزار شب باشد. و گفته‌اند: کلمه‌ی عابد بکسی گفته می‌شد که هزار شب در عبادت باشد از اینکه روی شب قدر به مسلمانان داده شد که اگر در آن به عبادت باشند شایسته‌تر برای لقب عابد خواهند بود. و بعضی گفته‌اند ذو القرنین و سلیمان هر یک پانصد ماه پادشاهی کردند بپیغمبر شب قدر دادند که بهتر است از هزار ماه حکومت آن دو پادشاه. فی ظلال: شماره هزار برای فهماندن اندازه نیست چنانکه در قرآن نظایر زیاد دارد و در اینگونه مواقع برای افاده‌ی کثرت است نه تحدید موضوع. «تَنَزَّلُ المَلائِکَةُ وَ الرُّوحُ فِیها بِإِذنِ- الخ» ۴ طبری: در معنی اینکه اختلاف است: ۱- فرشتگان و جبرئیل فرود می‌آیند باذن پروردگار برای هر کاری که تا یک سال مقدّر شده است ۲- فرود می‌آیند باذن پروردگار ز هر فرشته‌ی که بر مؤمنین و مؤمنات سلام کند و اینکه معنی مناسب است با قرائتی که «سلام» را جزء جمله‌ی جلو دانسته و در آن وقف کرده‌اند و کلمه «هِیَ» را اوّل جمله و -قرآن-۱-۵۳-قرآن-۴۱۸-۴۲۵ [صفحه ۶۲۸] آیت بعد دانسته‌اند و اینکه درست نیست چون قرائتها بر خلاف اینکه است و نیز مصحف نوشته‌ها بر خلاف آن است چون اگر در «سَلامٌ» وقف شود «امر» باید وصل به سلام تلفّظ شود و با اینگونه تلفّظ به آخر آن همزه‌ای اضافه می‌کنند که در نوشتن به صورت یاء می‌شود و در هیچ مصحف امری دیده نشده است. -قرآن-۱۴۲-۱۵۱ فخر: ملائکه و فرشتگان بروح آدمی می‌نگرند چنانکه آدمیان به صورت و ریخت ظاهر می‌نگرند پس اگر روحی مایل ببدی بود از او رو گردان شوند چنانکه گفتند: «أ تَجعَلُ فِیها مَن یُفسِدُ فِیها وَ یَسفِکُ- الخ» و اگر پدر و مادر در صورت زشت منی و خون بسته‌ی فرزند را بینند از او دوری کنند ولی چون صورت خوب و روش پسند یافت آدمیان و ملائکه او را می‌پسندند. و تنزّل الملائکهٔ مقصود همین است که فرشتگان بروان پرهیزگار آدمی نزدیک می‌شوند. -قرآن-۱۶۹-۲۱۸ و در معنی روح چند قول است: ۱- فرشته‌ی بزرگی است که آسمانها و زمین یک لقمه‌ی او است ۲- دسته‌ای از فرشتگانند که بجز در شب قدر دیده نمی‌شوند ۳- موجودی غیر از آدم و فرشته هستند و خوراک و پوشاک دارند. ۴- عیسی است ۵- قرآن است مثل «أَوحَینا إِلَیکَ رُوحاً مِن أَمرِنا» ۶- رحمت خدا است که بدنبال فرشتگان رحمت حقّ نیز نازل می‌شود ۷- موجودی است برتر از فرشته ۸- نگهبانان و کرام الکاتبین هستند. و بهتر اینکه است که جبرئیل باشد و کلمه‌ی روح برای زیادی شرف او است. و معنی آیه اینکه است: -قرآن-۳۹-۷۸ ۱- ملائکه و روح باذن خدا فرود می‌آیند از برای انجام هر کاری که هر کدام مأموریّتی مخصوص بخود دارند ۲- می‌آیند برای هر کاری که صلاح دنیا و آخرت آدمیان است ۳- بعضی «من کلّ امری» قرائت کرده‌اند که سلام جز اینکه آیه است و معنی اینکه است می‌آیند برای هر کسی. و در جزء پانزده سوره بنی اسرائیل ج ۵ ص ۴۶۴ شرحی از معنی روح نقل شده است. «سَلامٌ هِیَ- الخ» ۵ طبری: یعنی آن شب تا سپیده‌دم همه خیر است و خوشی. -قرآن-۱-۱۵ [صفحه ۶۲۹] مجمع: ۱- یعنی آن شب از هر آسیب و گرفتاری آسودگی است و هم از توانائی شیطان که بتواند بدی برساند ۲- بعضی گفته‌اند: یعنی بآن شب سلامتی بر اولیاء خدا و فرمانبران او است ۳- کلمات باذن ربّهم وابسته به جلو است و جمله تمام است و «مِن کُلِّ أَمرٍ» آغاز جمله است و چنین معنی میشود فرشته فرود می‌آورند باذن خدایشان هر چیزی را که در آن سلامتی و سود و خوشی و فرخندگی است. چون هر چه خیر و برکت دارد در اینکه شب مقدّر می‌شود و تا سپیده‌دم اینکه خیر و خوشی پیوسته است نه که ساعتی باشد و بعد

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نباشد. و کلمه‌ی «مَطلَع» با فتح و کسر لام هر دو خوانده‌اند و بمعنی مصدر است یعنی بر آمدن و طلوع کردن. -قرآن-۲۷۹-۲۹۸- قرآن-۶۰۳-۶۱۳ فخر: ابو مسلم گفته است: یعنی آن شب از باد و صاعقه و آزار و مانند اینها آسودگی است. أبو السعود: یعنی در آن شب جز سلامتی و خوبی نیست که چیز دیگر مقدّر نمی‌شود ولی در شبهای دیگر سلامتی و گرفتاری هر دو مقدّر می‌شوند. تأویلات کاشانی: چون هر پدیده و حادثی را «یوم» می‌نامند چنانکه در اینکه آیه «وَ ذَکِّرهُم بِأَیّامِ اللّهِ» یعنی پدیده‌های خداوندی را بیادشان بیاور، پس با اینگونه تشبیه هر دسته‌ای از پدیده‌ها و موجودات یک ماه نامیده می‌شود چون نوعی است که افراد دارد مثل ماه که شب و روز دارد و چون عدد هزار کامل‌ترین عدد است زیرا بالاتر از آن عددی نیست مگر به تکرار خود آن که دو هزار و ده هزار و صد هزار باشد پس الف شهر کنایه است از همه‌ی انواع آفریدگان که لیلهٔ القدر یعنی ساختمان محمّدی برترین نوع آفریدگان است چون ملائکه و روح که قوای روحانی و نفسانی بلکه ملکوت آسمانی و زمینی است بر او فرود می‌آیند برای هر کار که شناسائی و معرفت همه چیز باشد از هر جهت که مستلزم سلامتی از هر عیب و نقص است تا طلوع فجر که برگزاری زندگی و فرا رسیدن مرگ است. -قرآن-۹۱-۱۲۵ [صفحه ۶۳۰] تفسیر آلوسی: صوفیان شب قدر شبی را گویند که برای سالک پرتوی مخصوص از جلوه‌ی حقّ نمودار می‌شود که مقام خود را نزد معشوق در می‌یابد، و آن هنگام است که آغاز وصول او است به مقام عین الجمع که مخصوص بالغین معرفت است. چه خوب گفته است عمر بن فارض: و کلّ اللّیالی لیلهٔ القدر ان دنت || کما کلّ ایّام اللّقاء یوم جمعهٔ تفسیر صفی علیشاه: چیست دانی لیلهٔ القدر ای عیار || گر شنیدستی نسیم کوی یار شرح آن حال ار نمایم هیچ من ||منقلب گردم بمانم از سخن خاصه کز یار عزیز آید پیام || کامشبت من میهمانم در مقام خانه را خالی کن از بیگانه تو || منتظر بنشین به باب خانه تو با تو من گویم چه زین حال عجب || که فراوان دیده‌ام اینکه روز و شب خانه از غیر ار کنی خالی تمام|| آید آن مهمان غیبت لا کلام چون که آمد کار بر دلخواه تو است || طالع از برج حقیقت ماه تو است قوّه‌های عقلی و روحی تمام ||تا بصبحت در درودند و سلام عبده: در سه سوره‌ی قرآن هنگام نزول آن یاد شده است: ۱- بقره «شَهرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنزِلَ فِیهِ القُرآن» ۲- دخان «إِنّا أَنزَلناهُ فِی لَیلَهٍ مُبارَکَهٍ إِنّا کُنّا مُنذِرِینَ فِیها یُفرَقُ کُلُّ أَمرٍ حَکِیمٍ» ۳- سوره‌ی قدر «إِنّا أَنزَلناه- الخ». -قرآن-۷۷- ۱۲۹-قرآن-۱۴۱-۲۴۵-قرآن-۲۶۳-۲۸۱ شعبی گفته است: چون یک جمله‌ی قرآن و همه‌ی آن را قرآن و کتاب مینامند پس اندکی از قرآن که در شب قدر آمده باشد درست است که بگویند: قرآن بشب قدر نازل شده است و مقصود آغاز نزول قرآن است و ضمیر انزلناه در هر دو سوره بجای قرآن است که در سوره‌ی بقره آشکار گفته شده است «أُنزِلَ فِیهِ القُرآن» و «لَیلَهُ القَدرِ» که در اینکه سوره است و «لَیلَهٍ مُبارَکَهٍ» که در سوره‌ی دخان است هر دو بیک معنی است که هنگام نزول قرآن است. و چون در سوره دخان جهت نزول قرآن بکنایه فهمانده شده است «إِنّا کُنّا مُنذِرِین» یعنی بیم -قرآن-۳۲۷-۳۵۴-قرآن-۳۵۷-۳۷۴-قرآن-۴۰۷-۴۲۷- قرآن-۵۸۳-۶۰۸ [صفحه ۶۳۱] و نوید به عهده‌ی ما می‌باشد. و بدنبال اینکه استدلال هنگام نزول توصیف شده است باین جمله «فِیها یُفرَقُ کُلُّ أَمرٍ حَکِیمٍ» که خلاصه‌ی اینکه چند آیه چنین است: چون بیم و نوید مردم به عهده‌ی ما است در شبی فرخنده که هر کار خردمندانه و درست از نادرست و بی‌خردی جدا می‌شود ما قرآن را فرستادیم. و همین مطلب با اندک تفاوت در سوره‌ی بقره است «شَهرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنزِلَ فِیهِ القُرآنُ هُدیً لِلنّاسِ وَ بَیِّناتٍ مِنَ الهُدی وَ الفُرقانِ» و «لَیلَهُ- القَدرِ» که در اینکه سوره است و «شَهرُ رَمَضانَ» و لَیلَهٍ مُبارَکَهٍ» همه یک نتیجه را می‌رساند که آغاز نزول قرآن باشد. و مناسبت نام لیلهٔ القدر برای هنگام فرود آمدن قرآن یا برای اینکه است که اوّل شبی بوده پیغمبری برای پیغمبر و خطّ مشی آن حضرت پی‌ریزی شده و سرنوشت کار پیغمبری برای او مقدّر شده است و برنامه‌ی کارش معیّن شده است. و یا برای قدر و منزلت آن شب است که پیغمبر به آن مقام بالا رفت و از همین روی در آیت بعد گفته شده است «ما أَدراک- الخ» یعنی کس نتواند اندازه‌ی ارزش آن را بتو بیاموزد. و «أَلفِ شَهرٍ» نه مقصود عدد معیّن بلکه برای مبالغه‌ی در بسیاری و ارزش است و مقصود اینکه است: سالیان دراز و هزاران ماه و سال بر آدمیان گذشت و از گمراهی رها نشدند و اینکه شب که راه خوشبختی‌شان باز شد از همه آنروزگار دراز ارزنده‌تر است. و جمله‌ی «تَنَزَّلُ المَلائِکَهُ-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

الخ» برای آگاهی مردم است از پیوستگی پیغمبر با فرشتگان که در آن شب آنها از عالم روحانی تنزّل کرده‌اند و برای پیغمبر شکل قابل دید بخود گرفته‌اند. و جمله‌ی «بِإِذنِ رَبِّهِم» یعنی آنگاه که خداوند روان پیغمبر را برای دیدن ملائکه آماده کرد که هر کس آمادگی و شایستگی دیدن فرشته ندارد. و «مِن کُلِّ أَمرٍ» یعنی نزول ملک از امر و اراده‌ی خدا بود برای ابلاغ بمردم آنچه را که باید بآنها ابلاغ شود. -قرآن-۱۰۵-۱۴۳-قرآن-۴۰۴-۵۱۵-قرآن-۵۱۸-۵۳۸-قرآن-۵۷۱-۵۸۷-قرآن-۵۹۱-۶۱۰-قرآن-۱۰۶۳-۱۰۷۵-قرآن-۱۱۴۴-۱۱۵۸-قرآن-۱۴۲۶-۱۴۵۰-قرآن-۱۶۳۹-۱۶۵۹-قرآن-۱۷۹۱-۱۸۱۰ و اینکه کلمه‌ی «أَمرٍ» همان است که در سوره‌ی دخان گفته شده است «أَمراً مِن عِندِنا- الخ» پس موضوع سخن در انّا انزلنا پیغمبری است و احکام نه چیز -قرآن-۱۸-۲۵-قرآن-۸۰-۱۰۰ [صفحه ۶۳۲] دیگر. و کلمه‌ی «من» باین معنی که گفتیم به معنی خودش استعمال شده است نه به معنی «با» و همراهی که دیگران گفته‌اند. و آنچه در مقصود از لیلة القدر و لیله مبارکه نوشته‌اند خلاف ظاهر است و جرأت بر کلام خداوند. سخن ما: ۱- کلمه‌ی «القَدرِ» که با الف و لام و معرفه آورده شده است شاید از آن باشد که چنین شبی در خاطره‌های اعراب یا یهود بوده است و اینکه آیه اشاره به آن است که ما به آن شب که شما می‌شناسید قرآن فرستادیم ولی در سوره‌ی دخان «لَیلَةٍ مُبارَکَةٍ» بصورت نکره گفته شده است چون چنین مطلبی در خاطره‌ی آنها به عنوان شب مبارک نبوده است و نمی‌شناخته‌اند. -قرآن-۲۳-۳۲-قرآن-۲۹۱-۳۱۱ ولی اینکه احتمال از کسی دیده نشد و در نوشته‌ی در گذشتگان نیست و شاید الف و لام موصول باشد یعنی: در شبی که مقدّر و سرنوشت شده بود برای نزول ما قرآن نازل کردیم نه که محمّد بخواسته‌ی خود هر وقت دلش بسوئی رفته است سخنی گفته است بلکه به تقدیر آسمانی بوده است و هنگام معیّن. ۲- ظاهر معنی «قدر» ارزش و منزلت است که چون وحی و قرآن در آن شب بوده است ارجمندترین شب است برای آدمیان و بگفته‌ی سیّد قطب در فی- ظلال القرآن: «لیلة الاتّصال المطلق بین الإرض و الملأ الاعلی، لیلة بدء نزول هذا القرآن علی قلب محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لیلة ذلک الحدث العظیم الّذی لم تشهد الإرض مثله فی عظمته». ۳- شاید کلمه «قدر» بمعنی تقدیر و اندازه‌گیری باشد به اینکه گونه که برای مطابقت عالم امر و تقدیر با عالم خلق و پیدایش آغازی است که نامش شب قدر است. و به بیان دیگر آن شب که تقدیر ازلی و سرنوشت خداوندی باید نمودار شود شب قدر نامیده شده است آن چنان که آغاز نموداری سرنوشت یک ساله‌ی موجودات روی زمین را اوّل بهار می‌نامند به مناسبت تابش آفتاب و اثر آن بر روی زمین و پیدایش چهار فصل و نتایج هر یک از آنها. و آیت بعد «ما أَدراکَ- الخ» شاید توضیح همین مطلب باشد، که مقدّرات و سرنوشت -قرآن-۴۹۸-۵۱۰ [صفحه ۶۳۳] یک ساله موجودات برتر از آن است که تو با مقام پیغمبری خود بتوانی آن را دریابی و نزول قرآن در چنین شبی بوده است. و شاید باین معنی که ما گفتیم لیلة القدر نام شب آغاز نزول قرآن باشد چون پیدایش قرآن اوّلین نموداری سرنوشت خداوندی است برای رهبری و تربیت مردم پس بآن شب که آغاز رهبری و سعادت مردم مقدّر شده و بسرنوشت بود قرآن را فرو فرستادیم. ۴- در آیت چهارم که گفته شده است «تَنَزَّلُ المَلائِکَةُ- الخ» فرشتگان و روح فرود می‌آیند شاید اشاره باشد که چون آغاز سال نموداری سرنوشت است و اوّل اجرای مشیّت حقّ است پس عمّال آفرینش که فرشته و روح هستند فرود می‌آیند برای انجام اینکه سرنوشت. -قرآن-۴۵-۶۹ ۵- کلمه‌ی «روح» شاید اشاره باشد به خاصیّت نفسانی موجودات زنده که نفس نباتی و حیوانی است، و آمدن روح کنایه باشد از افاضه‌ی حقّ بموجودات که برای جان بخشیدن به موجودات جاندار علاوه بر فرشتگان که مأمور ساختن موجودات هستند روح می‌آید تا به آنها جان بدهد و قوّه‌ی غاذیه و نامیه و حرکت و غیره در آنها ایجاد نماید. ۶- آیت آخر که گفته شده است «سَلامٌ هِیَ حَتّی- الخ» تا صبح سلامتی است شاید کنایه از اینکه مطلب باشد: آن شب که سرنوشت یک ساله پی‌ریزی میشود وجود است و پیدایش که همگی سلام است و خوشی چون وجود خوشی و خیر است و بس. -قرآن-۳۷-۵۸

سوره بیّنه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۹۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره البينة [۹۸]: آيات ۱ تا ۸]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ لَم يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن أَهلِ الكِتابِ وَ المُشرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتّى تَأتِيَهُمُ البَيِّنَةُ [۱] رَسُولٌ مِنَ اللّهِ يَتلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَةً [۲] فِيها كُتُبٌ قَيِّمَةٌ [۳] وَ ما تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ إِلّا مِن بَعدِ ما جاءَتهُمُ البَيِّنَةُ [۴] -قرآن-۱-۲۹۶ وَ ما أُمِرُوا إِلّا لِيَعبُدُوا اللّهَ مُخلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفاءَ وَ يُقِيمُوا الصَّلاةَ وَ يُؤتُوا الزَّكاةَ وَ ذلِكَ دِينُ القَيِّمَةِ [۵] إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن أَهلِ الكِتابِ وَ المُشرِكِينَ فِي نارِ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أُولئِكَ هُم شَرُّ البَرِيَّةِ [۶] إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ أُولئِكَ هُم خَيرُ البَرِيَّةِ [۷] جَزاؤُهُم عِندَ رَبِّهِم جَنّاتُ عَدنٍ تَجرِي مِن تَحتِهَا الأَنهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللّهُ عَنهُم وَ رَضُوا عَنهُ ذلِكَ لِمَن خَشِيَ رَبَّهُ [۸] -قرآن-۱-۵۵۹ [صفحه ۶۳۴] معنى لغات: «القَيِّمَةِ» مؤنّث قيّم، دست اندر كار چيزى، مواظب چيزى چون متولّى وقف. و دين القيّمة يعنى راست و بى‌انحراف. -قرآن-۱۳-۲۶ ترجمه: بنام خداى بخشنده باين جهان و مهربان بآن جهان ۱ كافران بت‌پرست و يهودى و مسيحى بكفر خود ماندند تا دليلى روشن براى‌شان رسيد ۲ كه آن پيغمبر خدا بود و نامه‌هاى پاك ز هر بدى و نابودى بر ايشان ميخواند كه جملگى نوشته‌هاى راست و استوار بود [و نگهبان فكر و كار مردم] ۳ اينكه پراكندگى و دو دستگى كتاب خوانده‌ها زان پس بود كه چنين دليل روشنى براى‌شان رسيد ۴ با اينكه آنها دستورى جز اينكه نداشتند كه از دل خدا را پرستند و پاكدين باشند و نماز گزارند و زكات دهند كه دين راست و استوار همين است و بس ۵ يهوديان و مسيحيان كه كافر شدند و هم آنها كه مشرك هستند البتّه در آتش هميشگى دوزخ بوند چه ايشان بدترين آفريدگان بوند. ۶ و آنها كه مؤمن شدند و نكوكارى كردند بهترين آفريدگانند ۷ و پاداششان به پيشگاه پروردگارشان بهشتهائى است هميشگى كه رودها در آن روان است و ايشان به جاودان در آن بمانند ۸ چه خداوند ز ايشان راضى است و آنها هم ز خداى خود و چنين سر انجام براى آن كس است كه دل به حقّ سپرده و [صفحه ۶۳۵] در انديشه‌ى پروردگار خود بود. سخن مفسّرين: مجمع: اينكه سوره را بريّة و قيّمة مى‌نامند و اختلاف است كه به مكّه نازل شده است يا به مدينه. و به حساب قاريهاى بصره نه آيه است كه آنها «مُخلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» را آخر آيه دانسته‌اند و بعد از آن را آيتى ديگر شمرده‌اند و ديگران هشت آيه دانسته‌اند. -قرآن-۱۹۰-۲۱۹ «مُنفَكِّينَ حَتّى تَأتِيَهُمُ» ۱ طبرى: دو معنى شده است: ۱- يعنى آنها از كفر خود جدا نمى‌شوند تا حجّت و برهان كه پيغمبر است برايشان برسد ۲- يعنى اهل كتاب كه خود مشرك هستند توصيف پيغمبر را در كتب خود رها نكردند و نقل كردند تا آنكه پيغمبر مبعوث شد آنگاه دو دسته شدند كه بعضى او را پذيرفتند و بعضى منكر شدند. و بهتر اينكه معنى است كه مشركين و اهل كتاب تا پيغمبر نيامده بود از هم جدا نبودند. -قرآن-۱-۳۵ كشف: ۱- إبن كيسان گفته است: يعنى همه اينكه كافران صفات پيغمبر و پيغمبرى او را در كتاب‌شان داشتند تا آنگاه كه او مبعوث شد آنها دو دسته و بعضى‌شان پذيرفتند ۲- يعنى دستبردار از كفر نيستند تا مرگشان فرا رسد. فخر: واحدى در كتاب بسيط گفته است: مشكل‌ترين آيات قرآن در نظم و تفسير اينكه آيه است و بزرگان علما در اينكه خطا كرده‌اند و او خود مطلبرا خلاصه نكرده است ولى اوّل اشكال اينكه كه در آيه معلوم نشده است كه از چه منفك نشده‌اند. دوّم اينكه «حَتّى» مى‌فهماند امتداد و آخر كار را پس چون به قرينه معلوم است كه مقصود انفكاك از كفر است بايد معنى چنين باشد: آنها دستبردار از كفر نيستند تا آنگاه كه بيّنه براى‌شان آمد و از كفر دستبردار شدند و پس از اينكه آيه گفته شده است «وَ ما تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الكِتابَ إِلّا مِن بَعدِ ما جاءَتهُمُ البَيِّنَةُ» كه چنين معنى مى‌دهد: پس از آمدن بيّنه و پيغمبر متفرّق شدند و پيش از آن متفرّق نبودند و اينكه خود اشكالى است كه دو آيه با هم سازگار نيست و جواب اينكه اشكال از چند راه است: ۱- آنكه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صاحب کشّاف خلاصه کرده -قرآن-۲۸۷-۲۹۵-قرآن-۵۶۱-۶۵۱ [صفحه ۶۳۶] است که: آیت اوّل نقل سخن آنها است: آن گروه می‌گفتند: ما از اینکه آئین خود دستبردار نیستیم تا آن بیّنهٔ و پیغمبر موعود بیاید. در آیت دوّم نقل عمل آنها است که در رفتار خود ثابت بودند و به وعده‌ی اتّفاق پس از آمدن پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پایدار ماندند تا که او آمد متفرّق شدند و از حقّ رو گرداندند ۲- قاضی گفته است: یعنی به کفر خود ماندند اگرچه پیغمبر هم برایشان آمد. ولی در لغت کلمه‌ی «حَتّی» باین معنی استعمال نشده است ۳- انفکاک از کفر معنی نمی‌کنیم بلکه می‌گوئیم آنها دستبردار از یاد محمّد و مزایای او نبودند تا آنگاه که آمد متفرّق شدند و هر کس برای او چیزی گفت ۴- همگی پیش از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم چسبیده به کفر بودند و چون پیغمبر آمد دو دسته و متفرّق شدند بعضی مؤمن و بعضی کافر ۵- آن گروه دستبردار از کفر و شاکّ در کفر خود نبودند تا بیّنه آمد شاکّ و متفرّق شدند که هر کسی فکری می‌کرد و سرگردان در ادیان بود مثل «کانَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِیِّینَ- الخ» تأویلات: مقصود از مشرکین آنها است که از حقّ در پرده بودند. و اهل کتاب آنها که از راه حقّ در پرده و محجوب بوده‌اند. و اینکه دسته‌های گوناگون ادیانی داشتند و هر کدام خود را براه راست می‌دانست ولی همگی تسلیم بودند که چون پیغمبری که در کتابهای تورات و انجیل دستور به پیروی او داده شده است آمد فرمان او خواهیم برد همچنان که امروز متعصّبین در مذاهب مختلف هستند و هر یک دیگری را باطل می‌داند و منتظر مهدی موعود هستند که همه متّفق در گفتار او شوند ولی اینها هم مثل آنها خواهند بود و آیه می‌فهماند که اختلاف و دو دستگی سخت و ریشه‌دار نبود مگر پس از آمدن بیّنه که یکبارگی متفرّق و دسته دسته شدند چون هر یک می‌پنداشت که پیغمبر فکر و میل او را می‌پذیرد چون در پرده‌ی پندار گرفتار بود و آنگاه که پیغمبر آمد و سخنان آنها نپذیرفت همگی سخت کافر شدند. -قرآن-۴۸۶-۴۹۴-قرآن-۱۰۲۰-۱۰۸۵ «صُحُفاً مُطَهَّرَةً فِیها کُتُبٌ قَیِّمَةٌ» ۴ مجمع: ۱- یعنی در آن نامه‌هائی -قرآن-۱-۴۶ [صفحه ۶۳۷] است راست و با عدالت که قرآن باشد و مقصود از صحف مطالب و نوشته‌های در آن کتب است. چون پیغمبر قرآن را از بر می‌خواند پس صحف کتاب نوشته نیست بلکه آنچه در کتاب نوشته هست در آن که رسول می‌خواند بنام صحف هست ۲- بعضی گفته‌اند: یعنی در آن صحف که قرآن باشد کتب عادل مستقیم گذشته هست و فراگیر مطالب آن کتب است چنانکه گفته شده است مصدّقا لما بین یدیه، پس آنکه صحف را برای مردم می‌خواند مثل اینکه است که کتب ارزنده و مستقیم گذشته را نیز برای آنها می‌خواند ۳- مقصود از «کُتُبٌ قَیِّمَةٌ» انواع علوم و معارف است یعنی در صحف که قرآن است انواع علوم است که هر یک کتابی است ۴- سدّی گفته است «فِیها کُتُبٌ قَیِّمَةٌ» یعنی در آن فریضه‌های عادله خداوندی است. -قرآن-۵۷۹-۵۹۸-قرآن-۷۳۰-۷۵۵ «مُخلِصِینَ لَهُ الدِّینَ» ۵ کشف الاسرار: روش اخلاص در عبادت چون روش رنگ است در گوهر. هر گوهر که رنگ ندارد سنگی بود بی‌قیمت، هر عبادت که با وی اخلاص نبود جان کندنی بود بی‌مثوبت، اخلاص آتشی است که در سینه مؤمن بر افروزند تا هر آنچه در آن سینه دون حقّ بود بسوزد، دست وی از محارم برشته‌ی اخلاص استوار کنند تا دست جز به حلال نبرد، بدیده در اغیار ننگرد بسینه از دنیا و عقبی نیندیشد، قوّت شهوت منقادش گردد، مخلص او است که نفس وی در وی مخیّر شده حرص را وداع کرده، بخل بهزیمت شده. بیخ حسد از سینه بر کنده، خلق عالم را برادر گشته، کبر از سر فرو نهاده، لباس تواضع پوشیده، زبان نصیحت گشاده، گل شفقت شکفته اسباب تفرقت از راه وی بر خاسته چون قدم اینجا رسید بسر راه اخلاص رسید. -قرآن-۱-۳۰ روح البیان: عاشقان را شادمانی و غم او است || دست مزد و اجرت خدمت هم او است «حُنَفاءَ» ۵ مجمع: ۱- یعنی رو گردانندگان از همه ادیان به سوی دین اسلام و مؤمن به همه‌ی پیغمبران ۲- عطیّه گفته است: هر گاه کلمه‌ی -قرآن-۱-۱۱ [صفحه ۶۳۸] حنیف و مسلم با هم گفته شود مقصود از حنیف آن کس است که وظیفه حجّ انجام می‌دهد، و اگر تنها استعمال شود به معنی مسلمان است ۳- إبن جبیر گفته است: عرب کسی را حنیف می‌گوید که ختنه کند و حجّ گزارد ۴- قتاده گفت: حنیفیّه ختنه است و احتراز از هم سر شدن با محارم و بپاداشتن مناسک و آداب دین. «دِینُ الْقَیِّمَةِ» ۵ طبری: یعنی دینی که خدا پیغمبر را با آن فرستاده است و آن را پسندیده است. -قرآن-۱-۲۱ مجمع: ۱- یعنی دین قیّمهٔ. ۲- کتب قیّمه که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کتب ادیان سابق باشد خلیل بن احمد گفته است: قیّمهٔ جمع قیّم است به معنی قائم و مقصود دین کسانی است که به یکتاپرستی ایستاده و پا بر جا هستند. «خَیرُ البَرِیَّهِ» ۷ مجمع: «بریئه» با همزه آخر خواندهاند که از برأ الخلق باشد یعنی ایجاد شدگان. از مقاتل و ضحّاک نقل است که اینکه آیه برای علیّ و اهل بیت او نازل شده است. -قرآن-۱-۲۰ «رَضِیَ اللّهُ- الخ» ۸ طبری: یعنی خدا از آنها راضی است بواسطه بندگی و فرمانبری و آنها از خدا خشنود هستند که بدنیا مزدشان داده است و برایشان ثواب ذخیره کرده است تا در آخرت آنها را بیامرزد. -قرآن-۱-۱۷ کشف: ۱- رضای خلق تسلیمشان هست به آنچه او حکم کند. و رضای حقّ توفیق خلق است که از حقّ راضی شوند و تسلیم به حکم او باشند ۲- رضا بدو گونه است: رضای بحقّ که خلق و تدبیر کرده و رضای از حقّ به هر چه سرنوشت و معیّن کرده است. و سری گفته است: اگر تو ز حقّ راضی نباشی چگونه خواهی که او ز تو راضی شود. حسینی: بیت: دارند هر کس از تو مرادی و مطلبی || مقصود ما ز دنیی و عقبی لقای تو است [صفحه ۶۳۹] فی ظلال: سیّد ابو الحسن علیّ الحسنیّ الندوی به عنوان «ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمین» نوشته است: همگان قبول دارند که قرن ششم و هفتم میلادی بدترین ادوار تاریخی بشر است و چند قرن بود که انسانیّت راه انحطاط و سقوط خود طی می‌کرد و دستاویزی برای نگهداری آن نبود تا در اینکه دو قرن به فرودترین درجهی پستی خود رسید. و در اینکه قرن آدمی خدای خود را فراموش کرد و بدنبال آن خویشتن را فراموش کرد و هم رشد خود و تمیز بد و خوب و زشت و زیبا را، و آنها که مرد دین بودند از مردم فراری شدند و به معابد دیر و کنیسه و خلوتگاهها پناه بردند چون خود را در برابر فساد ناتوان دیدند، و دین چنان بازیچهی مجرمین و منافقین شد که اگر صاحب ادیان زنده می‌شدند آن را نمی‌شناختند. اینکه چنین بود رابطهی آدمی و دین در نزدیکی پیدایش پیغمبر چنانکه قرآن نیز به آن اشاره کرده است: ۱- قالَتِ الیَهُودُ عُزَیرٌ ابنُ اللّهِ وَ قالَتِ النَّصاری المَسِیحُ ابنُ اللّهِ ۲- قالَتِ الیَهُودُ لَیسَتِ النَّصاری عَلی شَیءٍ وَ قالَتِ النَّصاری لَیسَتِ الیَهُودُ عَلی شَیءٍ ۳- «قالَتِ الیَهُودُ یَدُ اللّهِ مَغلُولَهٌ» ۴- «لَقَد کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ هُوَ المَسِیحُ ابنُ مَریَم» ۵- «لَقَد کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ ثالِثُ ثَلاثَهٍ» ۶- «قُل یا أَیُّهَا الکافِرُونَ لا أَعبُدُ ما تَعبُدُون- الخ» و بدنبال اینکه اختلافات دینی جنگ و ستیز و ویرانی همه جا را فرا گرفته بود که ملّتی شایسته و تمدّنی بر پایهی اخلاق و فضیلت و حکومتی روی عدل و انصاف در آن روزگار نبود. از اینکه روی مقتضای مهر خدا بر آدمی پیدایش پیغمبری چون محمّد بود که «یَتلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَهً فِیها کُتُبٌ قَیِّمَهٌ» چون نه مشرکین بت پرست و نه اهل کتاب تورات و انجیل از اینکه شرّ و فساد دستبردار نبودند مگر به آمدن چنین رهنمای توانا و ناجی بی‌مانند. پس نتیجه دو قسمت اینکه سوره اینکه است که رهائی آن مردم از کفر و گمراهی ممکن نبود مگر به آمدن پیغمبر و دو دستهی یهودی و مسیحی اختلاف و پراکندگی‌شان بدنبال نادانی و سرگردانی نبود بلکه از پس آن بود که پیغمبران آمده بودند و رهبری شده -قرآن-۸۹۷-۹۸۳-قرآن-۹۸۹-۱۰۹۳-قرآن-۱۰۹۹-۱۱۴۲-قرآن-۱۱۴۸-۱۲۲۶-قرآن-۱۲۳۲-۱۲۹۶-قرآن-۱۳۰۲-۱۳۵۸-قرآن-۱۶۵۱-۱۷۰۴ [صفحه ۶۴۰] بودند. چنانکه یهود پیش از آمدن مسیح به پنج دستهی اصلی منشعب شده بودند که طوایف صدوقیین و قریسیین و آسیین و غلاهٔ و سامریّین بودند و هر کدام از آنها روشی داشتند. سخن ما: ۱- کلمهی «مُنفَکِّین» در آیت اوّل شاید به معنی از یکدگر جدا، استعمال شده است یعنی آنها با هم متّحد و یکدل بودند و از هم جدا نبودند و مفاد آیه اینکه باشد که مردم تا راه روشنی نداشتند اختلافی نداشتند و چون راه روشن و بیّنه برایشان آمد از روی احساس و تعصّب چند دسته شدند که بعضی آن را جوری پذیرفتند و دستهای طوری دیگر و دستهای نپذیرفتند. و شاید آیت چهارم که می‌گوید یهودی و مسیحی چون بیّنه را دیدند متفرّق شدند بیان همین مطلب باشد که تا پیغمبر نداشتند یکدل و یک رو بودند و چون پیغمبر آمد آنها در پذیرش دین چند دسته شدند و هر کدام طوری قبول کردند یا بکلّی منکر شدند، و شاید به قرینهی آیت پنجم که گفته شده است مأمور به اخلاص و روزه و نماز بودند شاید مقصود همین باشد که همگی یک راه داشتند ولی خود تقصیر کردند که هر کدام براهی رفتند و سزاشان جهنّم است و بدترین آفریدگانند. -قرآن-۲۳-۳۷

سوره زلزال

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۹۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره الزلزلة [۹۹]: آيات ۱ تا ۸]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ إِذا زُلزِلَتِ الأَرضُ زِلزالَها [۱] وَ أَخرَجَتِ الأَرضُ أَثقالَها [۲] وَ قالَ الإِنسانُ ما لَها [۳] يَومَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخبارَها [۴] -قرآن-۱-۱۴۲ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوحى لَها [۵] يَومَئِذٍ يَصدُرُ النّاسُ أَشتاتاً لِيُرَوا أَعمالَهُم [۶] فَمَن يَعمَل مِثقالَ ذَرَّةٍ خَيراً يَرَهُ [۷] وَ مَن يَعمَل مِثقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ [۸] -قرآن-۱-۱۹۷ ترجمه: بنام خداى بخشنده به نكوكار و بدكار و آمرزنده‌ى نكوكار. [صفحه ۶۴۱] ۱ چون زمين را بلرزانند به آن لرزه كه گنج آن دارد ۲ و خود برون آرد آن بار كه در درون دارد ۳ و آدمى گويد چه شده است آن را [كه لرزشى چنين كند] ۴ به آن روز زمين خبرهاى خود باز گويد [كه هر كس بروى آن چه كرده] ۵ چون پروردگارت الهام او كند [و توانائى گفتنش نمايد] ۶ به آن روز آدميان از زمين بر آيند پراكنده بهر سو تا آنچه كرده‌اند نشان‌شان دهند ۷ پس آنكه همچنان موری خردكار نيك نموده پاداش آن بيند ۸ و گر به سنگينى موری ريز بد كرده سزاى آن بيند. سخن مفسّرين: مجمع: اينكه سوره را بعضى مكّى و ديگرى مدنىّ دانسته‌اند و آيات آن بشمار قاريهاى كوفه و مدنيهاى اوّل هشت است و بشمار ديگران نه آيه است كه كلمه‌ى «أَشتاتاً» را آخر آيه دانسته‌اند. -قرآن-۱۸۷-۱۹۷ «زِلزالَها» ۱ مجمع: يعنى آن زلزله كه براى رستاخيز در سرنوشت زمين شده است و شايد مقصود اينكه باشد: آن زلزله كه فراگير زمين است نه جور ديگر زلزله‌ها كه در گوشه‌اى از زمين پيدا شود و اينكه كلمه براى فهماندن شدّت آن باشد. -قرآن-۱-۱۲ فخر: ۱- يعنى آن زلزله كه به مقتضاى حكمت شايسته است زمين بلرزد. ۲- بهر اندازه كه ممكن باشد زمين بلرزد ۳- آن زلزله‌ى زمين كه وعده شده است و بايد آن بلرزد. و «زلزال» بفتح زاى نيز خوانده‌اند. «أَثقالَها» ۲ فخر: اثقال جمع ثقل است كه كالاى خانه باشد، و در مقصود از آن دو قول است: ۱- آنچه در زمين پنهان است بيرون مى‌ريزند و مردگانى كه در دل زمين دفن شده‌اند ۲- اسرار و نهانيهاى زمين آشكار مى‌شود و براى همين است كه به آيت بعد گفته شده است «تُحَدِّثُ أَخبارَها». -قرآن-۱-۱۲-قرآن-۳۰۴-۳۲۶ «تُحَدِّثُ- الخ» ۴ فخر: «تنبئ» بجاى تحدّث از إبن مسعود و سعيد إبن جبير نقل شده و به قرائت دوّم مفعول دوّم تنبئ به قرينه ساقط شده است كه «ناس» باشد يعنى زمين خلق را از اخبار خود آگاه مى‌كند، و معنى اخبار -قرآن-۱-۱۲ [صفحه ۶۴۲] و تحديث زمين بگفته‌ى ابو مسلم اينكه است كه براى هر كس جزاى كارش نمودار مى‌شود چنانكه مى‌گوئيد: اينكه خانه حكايت مى‌كند كه وقتى جاى بزرگان بوده است. «بِأَنَّ رَبَّكَ أَوحى- الخ» مجمع: ۱- يعنى خداى تو بزمين الهام كرده كه آنچه در آن انجام شده و هر خبرى كه بوده است او بگويد ۲- وحى كرد باو كه آنچه از آدمى و گنج در دل دارد برون آرد. -قرآن-۱-۲۶ آلوسى: باء بمعنى سبب و علّت است و معنى اينكه است اينكه كار زمين از آن رو است كه خدا باو الهام كرده است. «أَشتاتاً» ۶ تأويلات: يعنى پراكندگان كه بعضى خوشبختند و بعضى بدبخت. -قرآن-۱-۱۱ «لِيُرَوا- الخ» ۶ ابو الفتوح نوشته: تا بايشان بنمايد كردارهاى ايشان. و حسن و اعرج خواندند «لِيُرَوا» بفتح ياء يعنى تا آنها خود ببينند و عامّه قرّاء بضمّ خواندند يعنى تا به آنها نشان دهند. -قرآن-۱-۱۰-قرآن-۱۰۴-۱۱۴ «يَعمَل مِثقالَ ذَرَّةٍ» ۷ ابو الفتوح: محمّد بن كعب گفت: اگر كافر كار خوب كند در دنيا اثر نيك آن براى خود و با كس و كارش باشد و اگر مؤمن كار بد كند سزاى آن در دنيا خود و يا بواسطه‌ى كس و كارش خواهد ديد و چون از دنيا بروند از خوبى كافر و بدى مؤمن چيزى نماند و چون اينكه آيه نازل شد اصحاب پيغمبر زبان به شكايت گشودند كه چون شود بيك مثقال بدى مجازات شويم! فرمود: بيماريها و گرفتاريهاى زندگى در برابر بديهاى كم و مثاقيل شرّ شما است و آنچه نيكى اندك و مثاقيل خير داشته باشيد براى شما اندوخته مى‌شود. مقاتل گفته است: اينكه آيه براى دو نفر آمد كه

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

یکی می گفت: در قرآن است «وَ یُطعِمُونَ الطَّعامَ عَلی حُبِّهِ» یعنی با اینکه خوردنی را دوست دارند بدیگران می‌دهند و من یک دانه میوه و یک پاره نان را دوست ندارم که به مقتضای آیه عمل کنم و بیش از آن توانائی بخشش ندارم پس من چه توانم داد -قرآن- ۱-۲۷-قرآن-۶۷۶-۷۱۸ [صفحه ۶۴۳] که باید آنچه دوست دارند بدهند و من کم را که می‌توانم بدهم دوست ندارم و زیاد را که دوست دارم نمی‌توانم بدهم و از اینروی خیری نمی کرد و بکس چیزی نمی‌داد، آیت هفتم برای او آمد که هرچند خیر کم باشد سودش را می‌بیند. و آیت هشتم برای دیگری بود که می گفت: یک دروغ و یک غیبت و یک نگاه بد بجائی زیان نیاورد و بر ما گناه نباشد، باو گفتند: اگر بدی به اندازه‌ی ذرّه باشد زیانش می‌رسد و معنی ذرّه را ثعلب گفته است: صد نمله یک حبّه باشد و ذرّه یکی از صد باشد. و با اینکه معنی ذرّه با مورچه‌ی سرخ برابر است. و یزید بن هارون گفته است: ذرّه هیچ وزن ندارد. و گفته‌اند: چون آفتاب از سوراخی بتابد آنچه در شعاع آن دیده می‌شود ذرّات است. و گفته‌اند: آن جزء که قابل تقسیم نباشد ذرّه است و نقل است که سعد وقّاص دو خرما به خواهنده داد او پس داد سعد گفت: خدا از ما ذرّه می‌پذیرد تو دو خرما پس میدهی حسن بصری گفت: صعصعه عموی فرزدق شاعر نزد پیغمبر آمد آن حضرت اینکه سوره را خواند او گفت: مرا ز قرآن همین بس گرچه چیزی دگر از آن نشنوم و هر دو جمله‌ی «یره» بضمّ یاء بصورت مجهول خوانده شده است یعنی به او نشان می‌دهند. مجمع: عبد اللّه مسعود گفته است: محکم‌تر آیت قرآن اینکه دو آیت آخر سوره است «فَمَن یَعمَل- الخ». -قرآن-۹۰-۱۰۵ حسینی نوشته: قطعه: حساب کار خود امروز کن که فرصت هست || ز خیر و شرّ بنگر تا چه هست حاصل تو اگر به نقد نکوئی توانگری خوش باش|| و گر بغیر بدی نیست وای بر دل تو تأویلات کاشانی: کلمه‌ی «من» در «فَمَن یَعمَل» عام است و فراگیر مؤمن و کافر است ولی چون در آیت جلو کلمه‌ی «أَشتاتاً» گفته شده است و بدو دسته -قرآن-۳۹-۵۵-قرآن-۱۲۷-۱۳۷ [صفحه ۶۴۴] بدبخت و خوشبخت تقسیم شده‌اند پس کلمه‌ی من عام نیست و شرّ برای مؤمن و خیر برای کافر اثر ندارد چون خیرات اشقیا بواسطه‌ی کفر و پرده‌ی از حقّ بی‌اثر است و نابود و شرور سعدا بواسطه‌ی ایمان و توبه و زیادی خیرات و سلامت فطرت بخشیده است و نابود. سخن ما: ۱- اینکه سوره که با آهنگ بیم‌آور از خطر آینده آغاز شده است و مناسب حال کافران و بی‌دینان است بایستی به مکّه نازل شده باشد که بیشتر اینگونه سخن روی با آن مردم داشته است چنانکه در فی ظلال القرآن نیز همین احتمال را گفته است: ۲- آیت ششم جمله‌ی «لِیُرَوا- الخ» شاید علّت «أَشتاتاً» باشد نه علّت «یَصدُرُ» یعنی پراکنده بیرون می‌آیند تا هر کدام کار خود و سزای مناسب خود را ببینند چون اگر کار و سزا متّحد و یک نواخت باشد صدور نیز یکی خواهد بود و یکنواخت پراکندگی تصوّر ندارد و معلوم است که پراکندگی از هول و فزع قیامت نیست چون جمله‌ی «لِیُرَوا» نشان می‌دهد که باید بکاری بپردازند و مشغول دیدن کار و سزای خود باشند و اینکه مشغله با آن بیم و بی‌آرامی که پراکنده برون شوند سازش ندارد پس مقصود اینکه است: بیرون میشوند هر کدام بسوئی که مناسب دیدن کار و سزای او است. -قرآن-۲۳-۳۲-قرآن-۵۳-۶۳-قرآن-۸۱-۹۰-قرآن-۳۶۰-۳۷۰- دو آیت آخر که گفته شده کار خوب و بد بهر اندازه که باشد نتیجه‌ی آن بآدمی می‌رسد شاید مقصود همان ظاهرش باشد که کافر از کار خوب خود سود خواهد برد و مؤمن از بد خود زیان مگر از راهی جلو نتیجه‌ی آن گرفته شود چون همه‌ی جنبشهای زندگی خواه مادّی و خواه معنوی به اینکه گونه است که سود و زیانش تا تلافی نشده است بآدمی می‌رسد. برای نمونه کسی زیاد کار می کند خسته می‌شود استراحت می کند آسوده می‌شود و گر نه فرسوده خواهد شد. زیاد میخورد بیمار می‌شود مواظبت می کند خوب می‌شود بیشتر می کند ناتوان و زمینگیر میشود زیاد خرج می کند دست تنگ می‌شود خودداری می کند گشایش پیدا می کند [صفحه ۶۴۵] مواظبت نکند ورشکست و فقیر می‌شود. دانسته‌های خود را فراموش میکند چون دوباره خواند یاد خواهد داشت و گر نه بی‌سواد می‌شود. با مردم بد زبانی و بد- رفتاری می کند اگر مؤدّب شد و عذر خواست خوبش می گویند اگر دنبال بدرفتاری خود گرفت همان مرد بدرفتار است و منفورش می‌دارند و همه‌ی کارهای آدمی از همین گونه و خاصیّت است پس کارهای نفسانی که سود و زیان آن باید به عالم دیگر نمودار شود نیز چنین است. پس کلمه‌ی «من» را نمی‌توان تخصیص داد و گفت: کافر

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سود خوبی و مؤمن زیان بدی را نمی‌بینند بلکه شاید چنین باشد که اگر کافر کار خوب را بنظر بد انجام داد مثل شهرت یا برای دستاویز کار بد و گناه انجام داد سودی باو ندارد بلکه زیان می‌برد. و اگر بمنظور اینکه کار خوب بکند انجام داد سودش باو می‌رسد گرچه تخفیف عذاب باشد و چگونه می‌توان گفت: اینکه اکتشافات و خدمات علمی علمای غیر مسلمان برای آنها سود ندارد ولی می‌توان گفت: ما از چگونگی سود آن بی‌خبریم چون البتّه خدا اصل خوبی است و هرچه خوب شمرده شود وابسته به عالم اله است و هرگز خوبی از اثر خوب خوب جدا نخواهد بود. ولی چگونگی اثر خوبی و ارتباط آن بعالم حقّ برای ما مجهول است.

سوره عادیات

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۱۰۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره العادیات [۱۰۰]: آیات ۱ تا ۱۱]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ العادِیاتِ ضَبحاً [۱] فَالمُورِیاتِ قَدحاً [۲] فَالمُغِیراتِ صُبحاً [۳] فَأَثَرنَ بِهِ نَقعاً [۴] -قرآن-۱-۱۰۵ فَوَسَطنَ بِهِ جَمعاً [۵] إِنَّ الإِنسانَ لِرَبِّهِ لَکَنُودٌ [۶] وَ إِنَّهُ عَلی ذلِکَ لَشَهِیدٌ [۷] وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الخَیرِ لَشَدِیدٌ [۸] أَ فَلا یَعلَمُ إِذا بُعثِرَ ما فِی القُبُورِ [۹] -قرآن-۱-۲۰۴ وَ حُصِّلَ ما فِی الصُّدُورِ [۱۰] إِنَّ رَبَّهُم بِهِم یَومَئِذٍ لَخَبِیرٌ [۱۱] -قرآن-۱-۸۴ معنی لغات «عادیات» گروهی که برای جنگ می‌دوند و اسبهائی که به [صفحه ۶۴۶] سوی غارت می‌تازند. «ضَبحاً» صدائی که در هنگام دویدن اسب از سینه یا بینی آن شنیده می‌شود. «موریات» از «اوری الزّند» یعنی از آتشزنه آتش در آورد و برق گرفت. «قَدحاً» دست اندر کار شدن برای آتش از آتشزنه در آوردن و مشغول شدن بزدن سنگ و چخماق که آتش در آید. «فَأَثَرنَ» برانگیختند و به هوا بلند کردند. «نقع» غبار گرد و خاک. «لَکَنُودٌ» ناسپاس و کافر نعمت، بخیل، نافرمان، آنکه خدا را ملامت می‌کند و یا آنکه گرفتاریها را به یاد دارد و خوشی‌ها را فراموش می‌کند. «بُعثِرَ» از مصدر بعثره به معنی پراکنده کردن و کالا را زیر و زبر کردن. -قرآن-۲۲-۳۰-قرآن-۱۹۰-۱۹۸-قرآن-۳۰۹-۳۲۱-قرآن-۳۸۰-۳۹۱-قرآن-۵۳۷-۵۴۶ شأن نزول: اسباب النّزول: از إبن عبّاس نقل است که پیغمبر گروهی اسب سوار برای جنگ فرستاد و یک ماه گذشت و خبر نرسید، اینکه سوره نازل شد. مجمع: بعضی گفته‌اند: پیغمبر منذر بن عمرو انصاری را با گروهی بسوی قبیله‌ای از بنی کنانه فرستاد و آنها دیر کردند و منافقین گفتند همگی‌شان کشته شده‌اند. اینکه سوره در جواب‌شان نازل شد. و از امام صادق علیه السّلام نقل است پیغمبر چند نفر از اصحاب را بچند نوبت با گروهی فرستاد و هرکدام کاری انجام نداده برگشتند و آن حضرت علیّ را بر مردم فرمانده کرد و فرستاد به ذات- السلاسل و آن حضرت موفّق شد و سوره برای او آمد. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان ۱ بآن اسبان و شتران به یغما دوان و به آواز نفس زنان ۲ و از سختی پای بر سنگها برق جهان ۳ و بیامداد غارت‌کنان ۴ که زان پس گرد برآوردند ۵ و بمیان گروهی برفتند ۶ ولی آدمی ناسپاس به پروردگار خود بود ۷ و او گواه اینکه خوی خویشتن است ۸ و همانا سخت دوستدار خواسته بود ۹ مگر خبر ندارد که چون بگور خفته را برآرند ۱۰ و بدلها نهفته را نمایان کنند ۱۱ البتّه به آن روز پروردگارشان خبردار زایشان باشد. سخن مفسّرین: مجمع: إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: اینکه سوره بمدینه [صفحه ۶۴۷] نازل شده است و گفته‌اند بمکّه نازل شده است و باتّفاق مفسّرین یازده آیت است. «وَ العادِیاتِ ضَبحاً» ۱ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۲۴ ۱- یعنی سوگند به اسبها که برای جنگ می‌دوند و از گلو و یا سینه و یا بینی خود صدا می‌کنند

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باصطلاح فارسی: فرّ و فرّ می‌کند و می‌دود ۲- یعنی شترانی که در جنگ می‌دوند و صدا می‌کنند. و سعید بن جبیر از إبن عبّاس نقل کرده است: من در حجر اسماعیل نشسته بودم مردی از من معنی اینکه جمله را پرسید گفتم: مقصود اسب است که در جنگ براه خدا بغارت می‌دود. و جمله‌ی بعد «فَالمُورِیاتِ- الخ» یعنی چون شب می‌شود و از غارت آسوده می‌شوند آتش برای خوراک خود می‌افروزند. او از نزد من رفت حضور علیّ علیه السّلام که نزدیک سقّا خانه‌ی زمزم نشسته بود و از او پرسید. فرمود: از دیگری غیر از من پرسیده‌ای! عرض کرد از إبن عبّاس پرسیدم و او چنین معنی کرد. فرمود: به او بگو بیاید. چون رفتم فرمود: چرا ندانسته چیزی برای مردم می‌گوئی! سوگند بخدا اوّلین جنگ ما در بدر بود و اینکه سوره در آن دوران آمده و ما بیش از دو اسب نداشتیم یکی زبیر داشت و یک اسب مقداد. پس از کدام اسبان خبر داده شده است! مقصود از عادیات ضبحا از عرفه است تا مزدلفه تا منی که حاجیان مرکب خود می‌رانند و می‌روند. و من پس از آن گفته‌ی علیّ را پذیرفتم و إبن مسعود گفته است: مقصود شتر است در حجّ. ولی بهتر اینکه است که مقصود اسب باشد چون شتر اینگونه صدا ندارد و «ضبح» صدای مخصوص اسب است و إبن عبّاس گفته است جز سگ و اسب حیوانی دیگر ضبح ندارد. -قرآن-۴۳۲-۴۴۷ «فَالمُورِیاتِ- الخ» ۲ طبری: ۱- قتاده گفته است: یعنی اسبانی که آتش جنگ را روشن می‌کنند و صحنه‌ی جنگ را گرم می‌کنند ۲- از علیّ علیه السّلام نقل است که مقصود اسبانی است که برای غارت در راه حقّ می‌تازند و شب آرام می‌شوند و برای شام آتش روشن می‌کنند. -قرآن-۱-۱۶ [صفحه ۶۴۸] مجمع: ۱- یعنی اسبها که در سنگستان از ضربت سم آتش در میآورند. ۲- یعنی مکر و حیله در جنگ که مردان بکار می‌برند و عرب بآنکه بخواهد حیله کند می‌گوید: لأورینّ لک بزید، و یا لأقدحنّ لک ۳- عکرمه گفت: مقصود زبان مردم است که از پرگوئیها و سخنان خطرناک خود آتش می‌افروزند. «فَالمُغِیراتِ- الخ» ۳- ۵ طبری: ۱- مقصود اسبها که به بامداد بر دشمن غارت می‌برند ۲- شترانی که به شتاب سوار خود را در حجّ به منی میبرند. و نیز دو جمله‌ی بعد را گفته‌اند: ۱- مقصود اسبان جنگی است که در تاخت و تاز غبار به هوا می‌برند و در میان دشمن قرار می‌گیرند ۲- مقصود شتران است که در پیمودن راه از عرفات به مزدلفه تا منی گرد بلند میکنند و نیز مردمی را که در مزدلفه فراهم شده‌اند در میان می‌گیرند. و ظاهر اینکه است که هر چه با معنی دویدن و آتش افروختن و شتاب کردن و گرد بلند کردن و در میان گرفتن درست باشد و اینها را بفهماند می‌توان از اینکه آیات فهمید چون چند سوگند است و معیّن نشده است مقصود از اینکه سوگندها کدام بخصوص است و زید بن اسلم هر وقت اینها را تفسیر می‌کرد احتراز داشت که معیّن کند و می‌گفت: سوگندهائی است که خداوند یاد کرده است. -قرآن-۱-۱۶ مجمع: دو جمله‌ی «اثّرن و وسّطن» با تشدید ثاء و سین نیز خوانده‌اند و به اینکه قرائت اثر به معنی نشانه گذاردن و نمودار کردن است یعنی از خود غبار بجای می‌گذارند و توسیط به معنی از میان جدا کردن است و بدو قسمت نمودن. «لِرَبِّهِ لَکَنُودٌ» ۶ ابو الفتوح: اینکه جمله جواب قسم است یعنی سوگند به اینها که آدمی کنود است و اینکه کلمه چند معنی شده است: ۱- کافر و ناسپاس نعمت خداوندی است و کلبی گفته است مردم کنده و حضر موت و سعد و قبایل ربیعه و مضر و قضاعه اینکه کلمه را باین معنی استعمال می‌کنند و سماک إبن خرشه گفت: قبیله‌ی کنده را باین نام از اینکه جهت نامیدند که کفران -قرآن-۱-۲۳ [صفحه ۶۴۹] نعمت پدر کردند ۲- إبن سیرین گفته است: کنود یعنی آنکه خدا را ملامت کند بر کاری که بخواست خودش انجام نشده است. ۳- آنکه بدی و گرفتاریرا بگوید و خوشیها را بپوشاند. ۴- ابو امامه از پیغمبر نقل کرده است: آنکه خود تنها چیز خورد و اگر کسی بر او وارد شود نپذیرد و بخششی نکند و غلام خود را بزند. ۵- یعنی مرد نکوکاری نباشد و قلیل الخیر باشد. ۶- آنکه خوشیها را از خود بیند نه از خدا ۷- آنکه نعمت را بیند و بخشنده آنرا نشناسد. ۸- نعمت خدا به معصیت او بکار برد. ۹- آنکه عبادت برای مزد و عوض انجام دهد ۱۰- آنکه کم را کفران کند و زیاد را شکر نکند ۱۱- آنکه سرش بر بالین نعمت باشد و دلش در میدان غفلت. «وَ إِنَّهُ عَلی ذلِکَ لَشَهِیدٌ» ۷ فخر: ۱- یعنی آدمی بر اینکه خوی کنود خود گواه است یا در دنیا که می‌فهمد چنین خوئی دارد و یا در آخرت گواه بر اینکه خوی بد خود می‌شود. ۲- یعنی خدا شاهد بر او است که در چنین خوئی است. و به نظم سخن مناسبتر اینکه است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مقصود انسان باشد چون جمله بعد وصف انسان است پس بهتر است که اینکه هم وصف انسان باشد. -قرآن-۱-۳۷ «لِحُبِّ الخَیرِ لَشَدِیدٌ» ۸ ابو السعود: ۱- یعنی در دوستی مال سخت و توانا و کوشا است و پر طاقت. ۲- یعنی برای دوستی مال و دشواری بخشندگی بر او بخیل و ممسک است. و شاید مقصود از اینکه جمله اینکه معنی باشد که منافقرا دوستی مال وادار باظهار دین می‌کند تا اموال خود را باین بهانه نگه دارد و از غنائم جنگی استفاده کند. -قرآن-۱-۲۹ «أَ فَلا یَعلَمُ إِذا بُعثِرَ ما فِی القُبُورِ وَ حُصِّلَ ما فِی الصُّدُورِ إِنَّ رَبَّهُم بِهِم یَومَئِذٍ لَخَبِیرٌ» ۹- ۱۱ ابو الفتوح: «ان» بعد از علم و ظنّ با فتح همزه تلفّظ میشود مگر در خبر آن لام باشد که همزه مکسور تلفّظ می‌شود مثل اینکه آیه که چون در آیت جلو لا- یعلم آمده است و لخبیر با لام گفته شده است انّ با کسر همزه است. و گفته‌اند: حجّاج بن یوسف اینکه سوره را در نماز خواند و چون بانّ رسید به -قرآن-۱-۱۲۵ [صفحه ۶۵۰] مناسبت لا یعلم همزه را مفتوح تلفّظ کرد و چون به لام لخبیر رسید خبیر بدون لام تلفّظ کرد تا حرکت همزه غلط نباشد و او اعراب را ملاحظه می‌کرد و در حکم خدا بی‌باک بود. فخر: بعضی از مشایخ گفته‌اند: اینکه قرائت حجّاج کفر است چون با اراده و قصد قرآن را از آن که نازل شده عوض کرد و دگرگون نمود. روح البیان: مقصود از «حُصِّل- الخ» نموداری رازهای نهانی منافقین است و تخصیص بآنچه در سینه و دل است برای آن است که افکار و اندیشه‌ها که کار دل است اگر نمایان نشود کارهای پاره‌های تن انجام نمی‌شود چون کار دست و پا و چشم و زبان بدنبال اندیشه و خواستن دل است پس اصل دل است و پاره‌های تن شاخه‌ها و همین است که پیغمبر فرمود: «یبعثون علی نیّاتهم» یعنی روی آنچه آدمی در دل دارد برستاخیز می‌آید. -قرآن-۲۵-۳۴ سخن ما: اگر آنچه در جهت نزول اینکه سوره نوشته‌اند درست نباشد ریخت آن چنان می‌نماید که توصیف اسب است و در مکّه نازل شده است و برای لرزاندن دل عرب متشخّص بی‌دین منظره‌ای از غارتگری‌های او بجلو چشمش آمده که بسیار در نظر او ارزنده است چون بخواص اسب آغاز شده است که برتر سرمایه‌ی شخصیّت و افتخار او بوده است و بخصوص از آن سود که عرب از اینکه حیوان انتظار داشت و بهره می‌برد و بر سر گروهی می‌تاخت و آنها را غافلگیر می‌کرد و آنچه می‌دید به یغما می‌برد و اینکه جمله‌ها نه با اعمال حج و رفتن به عرفات و منی مناسب است که در آنجا تاخت و تازی و غارتی نیست و نه با جنگهای پیغمبر چون مسلمین نه به آن اندازه اسب داشته‌اند که همگی اسب- تازی کنند و به شبگیر بر سر کسی بناگهان بتازند و بی‌گفتگو غارت کنند و نه اینکه جنب و جوش مناسب شتر است که بتازد و سینه‌اش صدا کند و آتش از سنگ زیر پای آن بجهد پس سبک و جمله‌ها و کلمات اینکه سوره نشان می‌دهد که سوگند بر بهترین سرمایه‌ی افتخار عرب در بهترین هنگام بهره‌برداری او است از آنحیوان [صفحه ۶۵۱] و با چنین سوگندی نخست خوی ناسپاسی او یاد شده است و بدنبال آن آز و مال دوستی او یاد شده است که نشانه‌ی آن بر سر بیچارگان تاختن و تاراج کردن است و پس از آن آینده‌ی سهمگین او بیادش آورده شده است که مجسّم شدن اندیشه‌ها و کارهای زشت او است و بآخر قدرت آفریدگار یکتا گوشزد شده است که بهر گونه بوده‌اند و آنچه کرده‌اند او آگاه است و بدنبال آن چیز دیگر گفته نشده است که خود تهدید بیشتری است یعنی خدا می‌داند چه کردید و سزای‌تان با او است. و ممکن است واوهای اوائل آیات برای سوگند نباشد و خلاصه‌ی معنی چنین باشد: بیاد آرید با اسبان به صبحگاهان بر سر مردمان تاختن و غارت کردن، و اینکه خوی انسان کافر است و روزی همه آنچه کرده‌اید نمودار می‌شود- الخ».

سوره قارعه

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۱۰۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره القارعة [۱۰۱]: آیات ۱ تا ۱۱]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ القارِعَةُ [۱] مَا القارِعَةُ [۲] وَ ما أَدراکَ مَا القارِعَةُ [۳] یَومَ یَکُونُ النّاسُ کَالفَراشِ المَبثُوثِ [۴] -قرآن-۱-۱۲۰ وَ تَکُونُ الجِبالُ کَالعِهنِ المَنفُوشِ [۵] فَأَمّا مَن ثَقُلَت مَوازِینُهُ [۶] فَهُوَ فِی عِیشَةٍ راضِیَةٍ [۷] وَ أَمّا مَن خَفَّت مَوازِینُهُ [۸] فَأُمُّهُ هاوِیَةٌ [۹] -قرآن-۱-۱۸۳ وَ ما أَدراکَ ما هِیَه [۱۰] نارٌ حامِیَةٌ [۱۱] -قرآن-۱-۴۸ معنی لغات: «القارِعَةُ» رستاخیز، پیش آمد سخت و ناگوار. «فراش» بفتح اوّل جمع فراشهٔ بمعنی پروانه. «المَبثُوثِ» از مصدر بثّ بر وزن فعل بفتح اوّل بمعنی پراکندن و متفرّق کردن. «عهن» بکسر اوّل و سکون دوّم بمعنی پشم یا پشم رنگ شده. «المَنفُوشِ» از مصدر نفش بفتح اوّل و سکون و فتح دوّم به معنی پراکندن و متفرّق کردن پنبه و پشم و غیره. -قرآن-۱۳-۲۵-قرآن-۱۰۶-۱۱۹-قرآن-۲۶۳-۲۷۶ ترجمه: بنام خدای روزی رسان به آفریدگان و آمرزنده‌ی فرمانبران ۱ آن کوبنده [روز] ۲ چه کوبنده [روزی] است. ۳ ای محمّد تو چه دانی [صفحه ۶۵۲] چگونه آن کوبنده بود! ۴ آن روزی است که مردمان بهر سو پراکنده چون پروانگانند. ۵ و کوهها همچو پشم بر کمان حلّاج زده. ۶ پس آنکه بآن روز ترازوی خود سنگین دارد. ۷ در خوشی باشد و شادمانی. ۸ و آن را که ترازو سبک بود ۹ سر انجام پرتگاه دوزخ است ۱۰ و تو چه دانی که آن چگونه بود! ۱۱ آن آتشی است سخت افروخته سوزان [همچو کوره‌ی آهنگران]. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره به مکّه نازل شده است و بشمار قاریهای کوفه و حجاز یازده آیت است و بحساب شامی و بصری هشت آیت است که القارعهٔ اوّل سوره «ثَقُلَت مَوازِینُه» و «خَفَّت مَوازِینُه» اینکه سه جمله را جزء آیت بعد شمرده‌اند و آیت جدا بحساب نیاورده‌اند. -قرآن-۱۷۷-۲۰۰-قرآن-۲۰۳-۲۲۵ «القارِعَةُ» ۱ کشف: اینکه کلمه از نامهای رستاخیز است و چون بمعنی السّاعهٔ است که مؤنّث است با تای تأنیث تلفّظ شده است مثل «الحَاقَّةُ. و التّامّةُ» و هم کشف نوشته: صفت روز رستاخیز است روز نشر بشر، روز جزای خیر و شرّ همه‌ی خلق برانگیخته و از هیبت و سیاست خداوند ذو الجلال بزانو درآمده، ترازوی راستی آویخته، کرسی قضا نهاده، بساط هیبت باز گسترده، دوزخ همی غرّد و زبانیه عاصی را می‌گیرد، جرس هوس از گردن آفریدگان فرو گشاده و جزای کردار هر کس در کنار او نهاده، هر کسی بخود درمانده و از دوستان و خویشان جدا گشته. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۱۴۹-۱۶۰ فخر: چون «قرع» به معنی کوبیدن و به سختی زدن هست اینکه پیشامد از چند جهت ممکن است باین نام یاد شده باشد: ۱- آواز صور اسرافیل. ۲- درهم ریختن اجرام بالا و به یکدگر کوفتن. ۳- پیش‌آمدهای گوناگون که آدمی را کوفته کند مثل شکافتن آسمان، تیره شدن ماه و خورشید، پراکنده شدن ستارگان و مانند اینها. ۴- به آن روز بی‌دینان را به آزار می‌کوبند و بیچاره می‌کنند. «کَالفَراشِ» ۴ ابو الفتوح نوشته: آن روز که مردمان مانند پروانه‌ی -قرآن-۱-۱۴ [صفحه ۶۵۳] چراغ باشند و پراکنده باشند. گفتند: برای آن تشبیه کرد مردم را به پروانه که پروانه خود را در آتش زند، مردم آن روز در آتش افتند. فرّاء گفت: چون ملخ پراکنده که به زحمت بر یکدگر افتند. «فَأَمّا مَن ثَقُلَت- الخ» ۶ فی ظلال: ایندو آیت: ثقلت و خفّت موازینه بما می‌فهماند سنگینی ترازو بسیار ارزنده است و به پیشگاه حقّ اعتباری دارد و سبکی ترازو نیز ارزشی است که به پیشگاه حقّ پوچ است و بی‌اعتبار و بیش از اینکه در مقصود از میزان در اینکه دو آیه سخن گفتن بازی کردن با کلمات قرآن است. -قرآن-۱-۲۳ «فَأُمُّهُ هاوِیَةٌ» ۹ ابو السعود: یعنی جایگاه او هاویه است که به معنی آتش است چون بسیار گود است و جهت اینکه جایگاه «ام» نامیده شده است اینکه است: ۱- دوزخیان در آن چنان جای گیرند که فرزند به نزد مادر، پس گویا دوزخیان به نزد مادر می‌روند. ۲- چون امّ به معنی بالا و جای بلند سر است و دوزخیان را وارونه از سر به آتش می‌اندازند پس معنی اینکه است «امّ رأسه هاویهٔ فی قعر جهنّم» یعنی وارونه از ته سرش سرازیر آتش است. -قرآن-۱-۲۲ نیشابوری: اینکه نفرینی است به کنایه بر رسم عرب که می‌گوید «هوت امّه» یعنی مادرش ساقط و نابود شود. و اینکه کنایه است از خواری و گرفتاری. «نارٌ حامِیَةٌ» ۱۱ کشف نوشته: آتشی بغایت تف رسیده. -قرآن-۱-۱۶ ابو الفتوح نوشته: آتشی باشد بغایت گرم. سخن ما: اینکه سوره ز آغاز تا بانجام نمایش هولناک سر انجام غرور و خودپسندی کافران مکّه است که روزی فرا می‌رسد برای درهم کوفتن‌شان که چو پروانه‌ی بر چراغ فتاده باشند و به همان نسبت کوههای در جلو چشم‌شان مانند پشم ز هم کنده شوند و اگر با نکوکاری سر و کاری نبود ناچار

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سرازیری در آتش خواهد بود. [صفحه ۶۵۴]

سوره تکاثر

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۱۰۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره التکاثر [۱۰۲]: آیات ۱ تا ۸]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ أَلهاکُمُ التَّکاثُرُ [۱] حَتّی زُرتُمُ المَقابِرَ [۲] کَلاّ- سَوف تَعلَمُونَ [۳] ثُمَّ کَلاّ- سَوف تَعلَمُونَ [۴] -قرآن-۱-۱۲۲ کَلاّ- لَو تَعلَمُونَ عِلمَ الیَقِینِ [۵] لَتَرَوُنَّ الجَحِیمَ [۶] ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَینَ الیَقِینِ [۷] ثُمَّ لَتُسئَلُنَّ یَومَئِذٍ عَنِ النَّعِیمِ [۸] -قرآن-۱-۱۶۷ معنی لغات: «الهی» از مصدر الهاء بمعنی مشغول و سرگرم داشتن «تکاثر» بمعنی خود را بیش از دیگران شمردن در فزونی بر آنان غالب شدن. شأن نزول: مجمع: ۱- قتاده گفت: دسته‌ای از یهود تا دم مرگ می‌گفتند: ما از فلان قبیله بیشتریم و فلان قبیله از آن قبیله‌ی دیگر بیشتر است ۲- ابو بریده گفته است: گروهی از انصار چنین مفاخرت کردند سوره برای آنها نازل شد. ۳- مقاتل گفته است: بنی سهم و بنی عبد مناف بر یکدگر تفاخر کردند که ما بیشتریم بنی عبد مناف زیادتر شدند گفتند: مرده‌ها را نیز می‌شماریم به گورستان رفتند و گفتند: اینکه گور فلان است. و شمردند و عاقبت بنی سهم زیاد شدند. اینکه سوره برای اینکه کار آنها نازل شد. ترجمه: بنام بخشنده خدا باین جهان به همگان و آمرزنده‌ی مؤمنان به آن جهان. ۱ افتخار و برتری به مرد و مال. ۲ تا دم مرگ سرگرم‌تان دارد. ۳ لیکن نه چنین باید بود که به آینده [در گور زشتی آن] بدانید. ۴ و سپس بیقین [در رستاخیز سود اینکه کار و اندیشه‌ی خود] بدانید ۵ البتّه اگر [زیان کار خود] به یقین بدانید. ۶ آتش به چشم خود ببینید ۷ و ز ان پس خود آتش را بیقین ببینید [که در آن می‌سوزید] ۸ و البتّه بآن روز از شما بپرسند که از نعمت اینکه جهان چه بهره بردید!. سخن مفسّرین: کشف: اختلاف است که اینکه سوره بمکّه آمده است یا [صفحه ۶۵۵] به مدینه و هشت آیت است. ذلک که «أَلهاکُمُ التَّکاثُرُ» ۱ یعنی ای مردم، برتری‌جوئی شما بمال و مرد شما را مشغول کرده از یاد خدا و از آنچه شما را از خشم خدا رهاتان کند. -قرآن-۱-۳۴ «حَتّی زُرتُمُ المَقابِرَ» ۲ ابو الفتوح: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است ۱- یعنی تا هنگام مرگ و بگور شدن روش شما همین است که به مرد و مال افتخار کنید. ۲ یعنی به آن اندازه سرگرم افتخار به افراد خود هستید که به گورستان می‌روید و مرده‌ها را هم به حساب می‌آورید که ما چنین کسان داشته‌ایم و در فلان جا بگور خفته‌اند. «چنانکه از بنو سهم و بنو عبد مناف نقل شد». -قرآن-۱-۲۹ نیشابوری: بعضی گفته‌اند: مقصود اینکه است که حرص چنان شما را مشغول داشته که دین خود از یاد برده‌اید و به فکر آن نیستید مگر آنگاه که به گورستان بروید و دلهاتان نرم شود و بهره شما از دین بیش از اینکه نیست «ثُمَّ کَلّا سَوف- الخ» ۴ مجمع: مقاتل گفته است اینکه جمله بدنباله‌ی جمله‌ی اوّل بیم دیگری است پس از آن یعنی بزودی پایان اینکه افتخار بفزونیرا به هنگام مرگ می‌بینید. و بعضی گفته‌اند: یعنی برستاخیز سود اینکه فکر خود ببینید. و از علیّ علیه السّلام نقل شده است: ما در عذاب قبر شاک و دو دل بودیم تا اینکه سوره نازل شد. و جمله‌ی جلو بمعنی دانستن در گور است و اینکه جمله بمعنی دانستن در رستاخیز است. -قرآن-۲۴۹-۲۶۹ «لَو تَعلَمُونَ عِلمَ الیَقِینِ» ۵ ابو الفتوح: یقین صفت علم نیست چنانکه دیگران پنداشته‌اند بلکه موصوف آن در جمله نیامده است و معنی چنین است اگر بدانید علم بحادثه و به مطلب یقینی، و جواب شرط ساقط شده است یعنی حادثه‌ای دشوار خواهید دید یا جواب اینکه است اگر علم بآن حادثه‌ی یقینی داشته باشید فزونی مرد و مال شما را مشغول نخواهد کرد. -قرآن-۱-۳۶ مجمع: علم الیقین آن علمی است که پس از دو دلی و نگرانی،

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دل آرام می‌شود و سوزش آن خنک می‌شود. و چون یقین اینکه معنی خاص را می‌فهماند [صفحه ۶۵۶] در وصف خدا متیقّن نمی‌گویند. فخر: ممکن است یقین به معنی مرگ و رستاخیز باشد مثل اینکه آیه: «وَ اعبُد رَبَّکَ حَتّی یَأتِیَکَ الیَقِین». یعنی تا مرگت فرا رسد خدا را عبادت کن. -قرآن-۷۶-۱۲۵ «لَتَرَوُنَّ الجَحِیم» ۶ فخر: مفسّرین متّفق هستند که اینکه جمله جواب لو شرطیّه نیست چون جواب لو اگر در نفی باشد معنی اثبات می‌فهماند و اگر در اثبات باشد به معنی نفی است برای نمونه در اینکه آیه که به «لَو کُنتُ أَعلَمُ الغَیبَ لَاستَکثَرتُ مِنَ الخَیرِ» یعنی اگر غیب می‌دانستم بهره‌ی زیاد می‌بردم و چون غیب ندانست بهره نبرد، و اگر اینکه جمله جواب باشد ممکن است معنی چنین باشد اگر یقین کنید دوزخ ببینید و اگر یقین نباشد دوزخ نبینید. یا اینکه اینکه قضیّه درست نیست چون البتّه دوزخ را خواهند دید پس در جواب «لَو» سه احتمال است: ۱- اگر یقین بود بسیاری مال مشغول‌تان نمی‌کرد. ۲- اگر علم یقینی داشتید بآن رفتار می‌کردید. ۳- جواب ندارد تا گمان شنونده بهر سو رود و بیمناکتر شود یعنی اگر یقین فراهم شود کاری کنید که بزبان نیاید. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۲۴۴-۳۱۰-قرآن-۶۱۶-۶۲۱ و تکرار کلمه‌ی «کَلّا» برای آن است که در هر جمله معنی مخصوص دارد چنانکه در اوّل می‌فهماند که گرفتار خواهید شد و در دوّم می‌رساند که زیان زیادی به شما می‌رسد اگر دست ز کار خود ندارید، و حسن بصری اینکه را «حقا» معنی می‌کرده است. و جمله‌ی «لَتَرَوُنَّ» چون لام بآن وصل شده است می‌فهماند جواب قسم است که در جمله نیامده است. -قرآن-۱۶-۲۳-قرآن-۲۸۵-۲۹۹ «ثُمَّ لَتَرَوُنَّها- الخ» ۷ طبری: عموم قاریها «ترون» بفتح تاء خوانده‌اند و کسائی در جمله‌ی جلو بضمّ تاء به صیغه‌ی مجهول خوانده است و در اینکه آیه با فتح بصورت معلوم و باین قرائت چنین معنی می‌شود: بشما آتش را نشان می‌دهند پس از آن خود آن را به عیان می‌بینید. ولی چون اتّفاق بر قرائت اوّل است همان قرائت بهتر است و معنی اینکه است: ای کافران برستاخیز دوزخ را ببینید و ز آن پس چنان بینید که از آن پنهان نمانید. -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۶۵۷] مجمع: یعنی چون بدرون دوزخ شدید و آزار کشیدید آن را بمشاهده خواهید دید. حسینی: آیت اوّل یعنی درست بینید نه به گمان. دوّم یعنی چون به آن در آئید به چشم بینید که شک در آن نکنید. «عَنِ النَّعِیمِ» ۸ چند معنی شده است: ۱- یعنی از تندرستی و آسودگی‌تان شما را می‌پرسند که چگونه چنین زندگی را برگزار کردید. ۲- از بینائی و شنوائی و تندرستی. ۳- از عافیت و دوری از هر بد و ناگوار. ۴- از آنچه آدمی می‌خورد و می‌نوشد. و ابو هریره گفت: روزی پیغمبر با ابو بکر و عمر نزد ابو الهیثم تیّهار انصاری رفتند او آنها را به باغچه‌ی خود راهنمائی کرد و فرشی در سایه گسترد و خوشه‌ای خرما در جلوشان گذارد پیغمبر علیه السّلام پرسید: چرا خرمای رسیده نیاوردی! عرض کرد: برای اینکه از رسیده و نارس که بخواهید از اینکه بچینید. آنها از آن خوردند و آبی سرد نوشیدند. آنگاه پیغمبر [ص] فرمود: اینکه از آن «نعیم» است که به جهان دیگر از شما می‌پرسند چگونه مصرف کردید! که سایه‌ی خنک است و خرمای خنک و آب خنک. -قرآن-۱-۲۰ نیشابوری: ۱- اینکه پرسش از نعیم ممکن است از کافران باشد چون از آغاز سوره روی سخن با آن گونه کسان شده است که دلبسته‌ی بفزونی مرد و مال بودند و از رستاخیز بی‌خبر. و روایت است که ابو بکر به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عرض کرد: آن نان جو و گوشت و خرمای نیمرس و آب سرد که در خدمت شما بخانه ابو الهیثم خوردیم از همین نعیم است که برستاخیز می‌پرسند! فرمود: اینکه پرسش از کافران است و اینکه آیه را قرائت فرمود «وَ هَل نُجازِی إِلَّا الکَفُورَ» ۲- ممکن است پرسش از همگان باشد چون از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل است: اوّل پرسش از آدمی اینکه است: نه تن تو را سلامت داشتیم و آب خنک بتو دادیم! و نیز نقل است چون اینکه آیه نازل شد نیازمندی از جای خاست و گفت: مگر بمن نعمتی رسیده است که مسئول آن باشم! پیغمبر فرمود: از سایه و یک جفت نعلین که به پا -قرآن-۲۱۷-۲۵۲ [صفحه ۶۵۸] داری و آب سردی که می‌نوشی بهره‌مند هستی. و هم از پیغمبر [ص] روایت است: آدمی برستاخیز از جای خود نتواند بجنبد تا چهار پرسش را پاسخ دهد: ۱- زندگی خود را در چه کار بسر برد! ۲- جوانی را چگونه به پیری رساند. ۳- دارائی خود از کجا فراهم کرد و به چه راه بکار برد. ۴- علمی که فرا گرفت چگونه به آن رفتار کرد. و از امام باقر علیه السّلام نقل است که مقصود از نعیم عافیت است. و آن حضرت فرمود: خدا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

کریم‌تر است از اینکه نان و آب دهد و بپرسد آن را چه کردید! و مقصود از اینکه آیه پیغمبر است که نعمت بر مردم است چون در آیت دیگر است «لَقَد مَنَّ اللّه عَلَی المُؤمِنِینَ إذ بَعَث فِیهِم رَسُولًا». و ظاهر اینکه است که اینکه آیه برای عموم است ولی روی سخن برای سرزنش به کافران شده است. -قرآن-۳۹۰-۴۶۲ تفسیر صافی: اخبار مختلف که در مقصود از نعیم نقل شده است راه توافق آنها باین است که آنچه آدمی نیازمند بآن است مسؤول نیست و آنچه فزون از نیاز است همان نعیم است که آدمی مسؤول آن است. فی ظلال: کسی اینکه سوره‌ی بیم‌آور شکننده‌ی با آهنگ خاص نخواند جز که پشت خود را ز بار زندگی گران یابد و چنان به اندیشه‌ی آن بماند که بزرگ و کوچک کار خود بشمار گیرد و دمی خود را آسوده ز آن نیابد. سخن ما: چون در جهت نزول اینکه سوره اختلاف است و یقین به آنچه نقل شده نداریم. باید در ظاهر آن دقّت کنیم، پس آنچه از آن دریافت میشود: روی سخن با مردم آزمند و خود پرست است که تا دم مرگ بفکر مال و مرد هستند بجز یک جدائی میان آن عربها با مردم امروز است که عربها شماره‌ی قبیله و خانواده و رجال خویشاوند را سرمایه افتخار خود می‌کردند و امروز کارگر و دوست در همکاریهای سیاسی و اقتصادی و یا آنکه سرسپرده باشد تا فکر و رأی او را به اختیار بگیرند دستاویز برتری مردم است چنانکه در همه گروه مردم جهان اینکه دستاویز دیده و شنیده می‌شود. [صفحه ۶۵۹] ۲- در آیت آخر که گفته شده است برستاخیز از «نعیم» می‌پرسند مفاد ظاهر اینکه کلمه معنی عام وجود است که هر چه آدمی دارد نعمت است، پس کردار و گفتار و آثار وجودی دوران زندگی آدمی در آن جهان نمودار می‌شود و مسئولیّت و پرسش همان موجودیّت و نموداری است از آنچه در درون زندگی برگزار شده است.

سوره عصر

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۱۰۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره العصر [۱۰۳]: آیات ۱ تا ۳]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَ العَصرِ [۱] إنَّ الإنسانَ لَفِی خُسرٍ [۲] إلاَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ وَ تَواصَوا بِالحَقِّ وَ تَواصَوا بِالصَّبرِ [۳] -قرآن-۱-۱۵۰ معنی لغات: «العَصرِ» آخر روز تا قرمزی خورشید، روزگار، و در فارسی بمعنی اوّل پسین را می گویند چنانکه خود از مردم یزد شنیده‌ام و دکتر معین در برهان نوشته است. «خُسرٍ» سود نبردن، گمراه و نابود شدن. -قرآن-۱۳-۲۲-قرآن-۱۸۴-۱۹۱ ترجمه: ۱ سوگند به هنگام پسین یا بروزگار. ۲ که آدمی زیانکار است [چه از زندگی سود نبرد] ۳ مگر که مؤمن نکوکار شود و سفارش بدرستی و شکیبائی کند. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره سه آیت است و مشهور است که چون پیغمبر خواست به مدینه هجرت کند در مکّه نازل شد و بعضی گفته‌اند: در اوّل هجرت به مدینه نازل شده است. «وَ العَصرِ» ۱ طبری: بعضی گفته‌اند: سوگند بروزگار است و بعضی گفته‌اند بساعت روز است و درست اینکه است که ساعتهای شب و روز هم از روزگار است و معیّن نشده است بکدام قسمت از روزگار سوگند یاد شده است پس هر معنی که اینکه کلمه بفهمانند مورد سوگند است. -قرآن-۱-۱۳ ابو الفتوح در ترجمه: سوگند بعصر رسول خدا. [صفحه ۶۶۰] مجمع: سوگند بروزگار است چون گذشت آن، همه پنداشت و عبرت. و اگر سوگند به آخر روز باشد رفتن روشنی و آمدن تاریکی نیز پندی است. «إنَّ الإنسان» ۲ فخر: ۱- الف و لام ممکن است به معنی جنس باشد و مقصود همه‌ی آدمیزادها باشند جز آنچه بعد جدا شده است. ۲- گروهی از مشرکین مقصود هستند مثل ولید بن مغیره و عاصم بن وائل یا ابو لهب یا ابو- جهل که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینها می‌گفتند: محمّد ز کار خود زیان برد اینکه سوره در جواب آنها است که اینکه کسان زیان دیده‌اند. -قرآن-۱-۲۰ «لَفِی خُسرٍ» ۲ طبری: یعنی در نابودی و کمی است و نقل است که علیّ علیه السّلام می‌خواند «إِنَّ الإِنسانَ لَفِی خُسرٍ و انّه فیه الی آخر الدّهر» و نیز نقل است که به اینگونه می‌خواند «وَ العَصرِ و نوائب الدّهر إِنَّ الإِنسانَ لَفِی خُسرٍ و انّه فیه الی آخر الدّهر». -قرآن-۱-۱۵-قرآن-۱۰۷-۱۳۸-قرآن-۲۱۶-۲۲۷-قرآن-۲۴۴-۲۷۴ مجمع: یعنی هر روزی چیزی از دست می‌دهد و در نقصانست چون عمر سرمایه است و چون در آن چیزی بدست نیاورد و بدوران زندگی طاعتی نکرد در نقصان و کم بود سرمایه است. ابو الفتوح: اخفش گفت: یعنی آدمی در عذاب و آزار است. اعرج: خسر با ضمّ خاء و سین خواند. کشف الاسرار: گفتی بکنم کار تو بنوا فردا || و آن کو که تو را ضمان کند تا فردا فخر: یعنی در راه خسران و زیان است. حسینی نوشته: مده بیهوده نقد عزیز عمر ز دست || که بس زیان کنی و مر تو را ندارد سود «تَواصَوا بِالحَقِّ» ۳ کشف: یعنی یکدگر را سفارش کنند بر بپا داشتن حقّ به گفتار و کردار. و مقصود از حقّ: ۱- فرمانبری خدا است. ۲- یکتا- -قرآن-۱-۲۲ [صفحه ۶۶۱] پرستی و آنچه او خواهد. ۳- قرآن و دین. تأویلات کاشانی: عصر یعنی درازای روزگار که ماندگار است با همه‌ی آنچه از سوی آفریننده در آن پدیدار می‌شود و همان است که مردم همه تحوّلات و دگرگونیها و پیش‌آمدها را بآن نسبت می‌دهند و می‌گویند: روزگار چنین کرد و همین است که در حدیث است: لا تسبّوا الدّهر فانّ اللّه هو الدّهر. یعنی روزگار را دشنام ندهید که همان است خدا چون صفات و افعال حقّ در روزگار نمودار است. پس سوگند باین روزگار که آدمی در پشت پرده‌ی روزگار پوشیده ز حقّ بمانده است و زیان برده است و پرتو هدایت و آمادگی سعادت که سرمایه‌ی او است ز دست داده است که هوسهای زندگی برگزیده است مگر آنها که مؤمن شدند و از پرده‌ی پندار در آمدند و پدیدآرنده‌ی روزگار را شناختند. پس آدمی براه زیان است مگر کاملین در علم و عمل، و ممکن است عصر بمعنی فشار باشد یعنی سوگند بفشردن خداوند آدمی را بریاضت و گرفتاری که تا در تفاله و درد اینکه فشار گرفتار است در زیان است و پوشیده از حقّ مگر آنها که بعلم و عمل از تفاله جدا گشتند و صاف شدند و بدیگران سفارش کردند که در اینکه فشار و آزمایش شکیبا باشند. سخن ما: ۱- سوگند اوّل سوره شاید یک گونه بلاغت و شیوائی سخن برسم عرب باشد که سخن خود را بسوگند می‌آراست و تثبیت می‌کرد در قرآن برای استواری مطلب بروزگار بی‌سر و بن سوگند یاد شده است که آدمی بقالب خسران و زیان ریخته شده است و در سرشت او است که از عمر خود زیان برد و آن را تلف کند و در هیچ روزگاری از اینکه گرفتاری آسوده نبوده است. ۲- خسر انسان همان انگیزه‌ی دلباختگی او است بخواسته‌های مادّی که اگر جلوگیر نداشته باشد و دسترسی داشته باشد بهیچ اندازه بس نمی‌کند تا خود را نابود کند چنانکه چندین مردم را دیده و شنیده‌ایم که در پی مال یا مقام یا هوسرانی و انجام خواسته‌های بدنی چندان پیش رفته‌اند [صفحه ۶۶۲] که آسیب زده و نابود شده‌اند. ۳- به آغاز اینکه سوره آدمی را بخودش می‌شناساند که تن و روان او آماده‌ی زیان و بیچارگی است. ۴- به آیت سوّم راه رهائی از اینکه گرفتاری باو نشان داده شده است که ایمان و پذیرفتن و بکار بردن دستورهای دین آدمی را از اینکه زشتی- سرشتی رها می‌کند. ۵- با اینکه ایمان و نکوکاری یگانه راه آسودگی از زیان زندگی است به جمله‌های «تَواصَوا- الخ» راهنمائی کرده است که بیشترین سود از زندگی برای کسی است که دیگران را رهبری بحقّ و شکیبائی کند که از وظایف نفسانی بواسطه ایمان و نکوکاری استفاده کرده و از وظائف اجتماعی بوسیله‌ی اینکه دو سفارش و جز اینکه دو راه دستاویزی برای بهره‌مندی از زندگی نیست. -قرآن-۹۴-۱۰۳

سوره همزه

اشاره

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ - ۱۰۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

[سوره الهمزة [۱۰۴]: آیات ۱ تا ۹]

-قرآن-۱۱۷۲-۱۲۱۵-قرآن-۱۲۱۹-۱۲۵۷-قرآن-۱۲۶۴-۱۲۷۴ بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ وَیلٌ لِکُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ [۱] الَّذِی جَمَعَ مالاً- وَ عَدَّدَهُ[۲] یَحسَبُ أَنَّ مالَهُ أَخلَدَهُ[۳] کَلاّ لَیُنبَذَنَّ فِی الحُطَمَةِ [۴] -قرآن-۱-۱۵۷ وَ ما أَدراکَ مَا الحُطَمَةُ [۵] نارُ اللّهِ المُوقَدَةُ [۶] الَّتِی تَطَّلِعُ عَلَی الأَفئِدَةِ [۷] إِنَّها عَلَیهِم مُؤصَدَةٌ [۸] فِی عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ [۹] -قرآن-۱-۱۶۵ معنی لغات: «لُمَزَةٍ» عیبجوئی مردم، یا آنکه رو بروی کس زشتی او بگوید «هُمَزَةٍ» آنکه باشاره‌ی چشم و ابرو بر مردم اشاره می‌کند به عیبجوئی و کنجکاوی. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۸۳-۹۳ «الحُطَمَةِ» آتش سخت و شدید، گروه زیاد شتر و گوسفند، نام دوزخ «مُؤصَدَةٌ» از أوصد یعنی در را بست، سر دیگ را گذارد، بر کسی تنگ گرفت و ستم کرد. -قرآن-۱-۱۳-قرآن-۶۸-۷۹ «عَمَدٍ» جمع عماد به معنی تکیه‌گاه و جمع عمود بمعنی ستون خانه و میله آهن. -قرآن-۱-۹ [صفحه ۶۶۳] ترجمه: ۱ وای بر آنکه عیب مردم کند و به مسخره چشمک زند. ۲ آنکه سرمایه فراهم کند و سرگرم شمردن آن باشد. ۳ او پندارد سرمایه‌اش زندگی جاوید باو دهد، نه چنین است. ۴ که البتّه او به آتش سخت افکنده شود. ۵ و چه دانی چه آتشی است! ۶ آن آتش افروخته‌ی خداوندی است. ۷ که بر دلها رسد. ۸ و البتّه آن بر دوزخیان فراگیر بود چون در بسته. ۹ به میله‌های دراز آهنین. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره بمکّه نازل شده است و نه آیه است. «هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ» ۱ طبری: مجاهد گفته است: همزه آنکه با دست اشاره بزشتی مردم می‌کند و لمزه آنکه بزبان نقل آن می‌کند. و در مقصود باین جمله اختلاف است: ۱- مردی بیدین بنام جمیل بن عامر که مردم را مسخره میکرد و یا بنام اخنس بن شریق. ۲- شخص معیّن مقصود نیست و هر که چنین کاری کند سزای او اینکه باشد. -قرآن-۱-۲۰ کشف الاسرار: اینکه سوره اندر شأن کافران مکّه فرود آمد: ولید مغیره و امیّه خلف و اخنس شریق که بر رهگذر مصطفی و یاران می‌نشستند، چون یکی از ایشان بگذشتی از پس وی سخن ناسزا گفتندی، بلب همی گزیدند و به چشم و ابرو همی نمودند و بزبان همی گفتند گهی رویاروی طعن همی کردند و ناسزا همی گفتند، گهی از پس پشت عیب همی جستند و افسوس همی داشتند. «جَمَعَ مالًا وَ عَدَّدَه» ۲ مجمع: ۱- فرّاء گفت: یعنی سرمایه فراهم کرد و آنرا می‌شمرد. ۲- زجّاج گفته است: کلمه‌ی «عدّد» مشتقّ از «عدّه» بمعنی آمادگی است یعنی آن سرمایه را برای روزگاران آماده کرده بود. ۳- -قرآن-۱-۳۰ جبّائی گفته است: یعنی از ناروا فراهم کرد و به مستحقّ نداد و اندوخته‌ی سختیهای روزگارش کرد. کشف: جمع با تشدید خوانده‌اند یعنی فراوان فراهم کرد و عدّده چند معنی شده است: ۱- نوبت بنوبت می‌شمارد. ۲- شمار آن نگاه داشت [صفحه ۶۶۴] و حقّ خدا را نداد. ۳- آن را زیاد کرد. ۴- دسته‌های سرمایه فراهم کرد از شتر و گوسفند و زمین و طلا و نقره. رُ اللّهِ المُوقَدَةُ» ۶ کشف الاسرار: بزبان اهل اشارت بر ذوق اهل فهم نار اللّه الموقدة آن است که پیر طریقت گفت: نار اضرمها صفو المحبّة فنغصت العیش و سلبت السّلوة و لم ینهنهها«۲۵» معزّ دون اللّقاء. حال آن جوانمرد طریقت است حسین منصور گفت: هفتاد سال آتش «نارُ اللّهِ المُوقَدَةُ» در باطن ما زدند تا آن را سوخته کردند. اکنون قدّاح وقت انا الحقّ شرری بیرون داد، در آن سوخته افتاد و همه در گرفت و سوخته را شرری بس. معاشر المسلمین، کجا است دلی سوخته‌ی «نارُ اللّهِ المُوقَدَةُ» تا در وقت سحر از زناد «یُنَزِّلُ اللّه» آتشی در وی افتد گویند اینکه سوخته‌ی آتش محبّت است و زبان حال محب می‌گوید:معزّ دون اللّقاء. حال آن جوانمرد طریقت است حسین منصور گفت: هفتاد سال آتش «نارُ اللّهِ المُوقَدَةُ» در باطن ما زدند تا آن را سوخته کردند. اکنون قدّاح وقت انا الحقّ شرری بیرون داد، در آن سوخته افتاد و همه در گرفت و سوخته را شرری بس. معاشر المسلمین، کجا است دلی سوخته‌ی «نارُ اللّهِ المُوقَدَةُ» تا در وقت سحر از زناد «یُنَزِّلُ اللّه» آتشی در وی افتد گویند اینکه سوخته‌ی آتش محبّت است و زبان حال محب می‌گوید: -قرآن-۱-۲۷-پاورقی-۲۰۴-۲۰۶-قرآن-۲۹۲-۳۱۸-قرآن-۵۲۳-۵۴۹-قرآن-۵۷۹-۵۹۹ بر آتش عشق، جان همی عود کنم || جان بنده‌ی تو نه من همی جود کنم چون پاک بسوخت عشق تو جان رهی ||صد جان دگر به حیله موجود کنم «تَطَّلِعُ عَلَی الأَفئِدَةِ» ۷ فخر: یعنی درون را می‌سوزد تا بدل میرسد و اختصاص دل یا برای اینکه است که لطیف‌تر پاره‌ی بدن و حسّاستر از همه‌ی اعضاء است که باندک ناروا دردناک می‌شود. و یا برای اینکه جای کفر و عقاید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

پلید دل است پس شایسته سوختن است. -قرآن-۱-۳۲ حسینی نوشته: چراغی را که ایزد بر فروزد || هر آنکس پف کند ریشش بسوزد صاحب کشف الأسرار فرمود که آتشی که بدل راه یابد آتشی عجیب است حسین منصور فرمود که هفتاد سال آتش «نارُ اللّهِ المُوقَدَةُ» در باطن ما زدند تا تمام سوخته شد ناگاه شرری از مقدحه‌ی انا الحقّ بیرون جست و در آن آتش سوخته افتاد اکنون سوخته باید که از سوزش ما خبر دهد. -قرآن-۱۱۴-۱۴۰ [صفحه ۶۶۵] بیت: ای شمع بیا تا من و تو راز بگوئیم || کاحوال دل سوخته هم سوخته داند «فِی عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ» ۹ ابو الفتوح: «عَمَدٍ» با فتح اوّل و دوّم و ضمّ آنها قرائت شده است و بهر دو تلفّظ جمع عمود است به معنی استوانه و در معنی آن اختلاف است: ۱- یعنی «هم فی عمد» بر ایشان آن عمودها بسته‌اند و زنجیر شده چنانکه می گوئیم فلان کس در بند است. ۲- یعنی عمودها که به آن عذاب‌شان کنند. ۳- درها بروی‌شان بعمودها بسته است و به آهن و کلمه‌ی «فی» بمعنی «باء» است. -قرآن-۱-۲۶-قرآن-۴۲-۵۰ مجمع: کلبی گفت: یعنی مثل استوانه‌های دراز بر روی آنها کشیده شده. کشف: ۱- یعنی بندهای دراز حلقه‌دار. ۲- پای‌شان در استوانه‌ی آتش می‌کشند. ۳- یعنی استوانه‌ها که بر در دوزخ کشیده شده است که برون شدن از آن ممکن نیست. ۴- آنها را در استوانه‌ها می‌کنند و آن استوانه- ها را در آتش می‌کشند. تنویر المقباس: یعنی طبقات دوزخ به استوانه‌ها کشیده و بالا شده است. ۲- و گفته‌اند: کنایه است از گودی جهنّم. سخن ما: ۱- آیت اوّل بیم به همگان است ولی آیت دوّم که توصیف میکند مردم بد زبان و بدرفتار را بآنکه مال فراهم میکند. و در آیت سوّم که توبیخ می‌کند چنین آدم را که می‌پندارد مال زندگی جاوید باو می‌دهد اینکه دو آیه خود نشانه است که مقصود شخص معیّن است و سوره برای آن کسان که نام برده‌اند که یک یا چند نفر مخصوص باشند نازل شده است. [صفحه ۶۶۶]

سوره فیل

اشاره

- ۱۰۵ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الفیل [۱۰۵]: آیات ۱ تا ۵]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ أَ لَم تَرَ کَیفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِأَصحابِ الفِیلِ [۱] أَ لَم یَجعَل کَیدَهُم فِی تَضلِیلٍ [۲] وَ أَرسَلَ عَلَیهِم طَیراً أَبابِیلَ [۳] تَرمِیهِم بِحِجارَةٍ مِن سِجِّیلٍ [۴] -قرآن-۱-۱۹۰ فَجَعَلَهُم کَعَصفٍ مَأکُولٍ [۵] -قرآن-۱-۳۵ معنی لغات: «تَضلِیلٍ» به گمراهی بردن، نابود کردن. «أَبابِیلَ» جمع است و مفرد ندارد و به معنی فرقه‌ها است و طیر ابابیل یعنی مرغانی فراهم از دسته‌های پشت سرهم. «سِجِّیلٍ» سنگ بمانند گل خشک شده، و شاید به معنی خاک نرمه‌ی زمین ترس باشد که چون سنگ سخت است. «عصف» برگ زراعت نرمه کاه. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۵۸-۷۰-قرآن-۱۸۵-۱۹۶ ترجمه: بنام خدای بخشنده به آفریدگان و آمرزگار فرمانبران. ۱ ای محمّد مگر ندیدی خدایت با فیلداران چه کرد! ۲ نه مگر بداندیشی ایشان را نابود کرد و به گمراهی بگرداند. ۳ و بر سرشان پرندگان فرستاد انبوه و بدنبال هم ۴ که بسنگریزه نشانه‌شان کردند ۵ و چون نرمه کاه جویده و یا سرگین‌شان نمودند! سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره پنج آیه است و به مکّه نازل شده است «أَ لَم تَرَ» ۱ مجمع: با سکون راء قرائت شده است و اینکه شاذّ است. -قرآن-۸۴-۹۸ «بِأَصحابِ الفِیلِ» ۲ فخر: چون اصحاب شخص آنها هستند که با او همنشین هستند ولی از او فروتر هستند مثل اصحاب رسول که در خدمت او بوده‌اند در اینکه جمله اشاره است که آن مردم هم سنگ آن حیوان و از آن پائین‌تر هستند که آنها برای خرابی کعبه می‌روند و او می‌خوابد و نمی‌رود. -قرآن-۱-۲۲ «أَبابِیلَ» ۳ طبری: یعنی مرغانی مختلف که از اینکه سو و آن سو میآیند -قرآن-۱-۱۳ [صفحه ۶۶۷] و از طرف دریا آمدند و رنگ آنها سیاه گفته‌اند و هم

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سفید و سبز نیز نقل کرده‌اند و هر یک سه سنگ در منقار داشتند و پنجه‌هاشان به اندازه کوچکتر از نخود و بزرگتر از عدس و معنی «سِجِّیلٍ» به فارسی سنگ و گل است. و عکرمه گفته است: آن سنگها بهر کس می‌رسید گرفتار به آبله می‌شد و پیش از آن روز چنین آسیبی دیده نشده بود و بعد از آن روز آن آسیب دیده نشد. و آغاز اینکه سرگذشت اینکه بود که حاکم یمن بنام «ابرهه» بدین ترسا بود و در صنعاء یمن کلیسائی ساخت بسیار زیبا و بی‌مانند و آن را «قلیس» نام نهاد و به پادشاه حبشه، مشهور به نجاشی نوشت: من برای تو چنین کلیسائی ساخته‌ام که تا کنون برای پادشاهی نساخته‌اند و عرب را وادار می‌کنم که در عوض کعبه به آنجا انجام حج کنند. چون اعراب از اینکه نامه خبردار شدند مردی از بنی فقیم روانه‌ی صنعاء شد و به آن کلیسا رفت و پلیدی کرد. بحاکم یمن خبر دادند که مردی از مردم آن خانه که عرب مراسم حج به آن انجام می‌دهند در کلیسای تو چنین کرده است کنایه از اینکه آنجا قابل حج گذاشتن نیست و بجای کعبه نخواهد شد. ابرهه خشمگین شد و سوگند یاد کرد کعبه را خراب کند و مردی بنام محمّد بن خزاعی از بنی ذکوان با گروهی از قبیله‌ی خود نزد ابرهه رفت که از او استفاده‌ای کند او محمّد را فرمانده قبیله‌ی مضر کرد و او را فرستاد که مردم را وادار کند آئین حج در کلیسای او انجام دهند. چون او بسرزمین قبیله‌ی کنانه رسید مردم تهامه از مقصود او خبردار شدند مردی را فرستادند که با تیری او را کشت. چون خبر به ابرهه رسید سخت خشمگین گشت و سوگند یاد کرد که با مردم قبیله‌ی کنانه بجنگد و کعبه را خراب کند و قشون حبشی را با فیل آماده‌ی حمله کرد و چون اعراب خبردار شدند. جنگ با او را در برابر خرابی کعبه بر خود لازم دانستند و مردی از اشراف یمن اعراب را بجنگ با ابرهه دعوت کرد مردمی بکمک او رفتند و در برابر ابرهه ایستادگی نتوانستند و شکسته شدند، و چون ابرهه بسرزمین مردم خثعم رسید مردی بنام نفیل بن- -قرآن-۱۹۷-۲۰۸ [صفحه ۶۶۸] حبیب با گروهی بجنگ او رفت و شکسته شد و اسیر او، و چون به طایف رسید مردم آنجا فرمانبردار شدند و مردی بنام ابو رغال برای راهنمائی به مکّه همراه او کردند و چون به مغمس بین طایف و مکّه رسیدند ابو رغال مرد و در گور شد و عرب آنجا را سنگ باران کردند. [در قاموس ذیل کلمه‌ی «مغمس» می‌نویسد قبر ابو رغال راهنمای ابرهه در آنجا است که سنگ باران می‌شود. پس معلوم می‌شود تا قرن نهم هجری که فیروز آبادی اینکه کتاب را نوشته است هنوز سنگ زدن بگور آن مرد مرسوم بوده است. مترجم]. ابرهه از مغمس مردی حبشی با قشونی به مکّه فرستاد که اموال مردم آنجا را غارت کند و او اموال آنها را برد که دویست شتر از عبد المطّلب بود. و چون دو نفر از اشراف مکّه نزد او رفتند و یک سوّم از سرمایه‌ی مردم خود را باو عرضه کردند که از خراب کردن کعبه برگردد نپذیرفت و روز دیگر که آهنگ ورود به مکّه و ویرانی کعبه کرد فیل جلو لشکر زانو بر زمین زد و بهر گونه آزارش که کردند بلند نشد و چون بدیگر سو فرمانش می- دادند می‌دوید جز بسوی مکّه که می‌خوابید، در اینکه میان خداوند مرغانی از جانب دریا فرستاد که سنگی در منقار و دو سنگ در دو پای خود داشتند و بهر کس آن سنگها می‌رسید نابود می‌شد و سنگ بر همه نرسید و گروهی فرار کردند و در راه نابود می‌شدند، و ابرهه آسیبی در تنش نمودار شد و چون به صنعاء رسید دلش از سینه‌اش در آمد. ابو الفتوح نوشته: اصحاب تواریخ در تاریخ عام الفیل خلاف کردند مقاتل گفت: پیش از مولود رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به چهل سال. کلبی گفت و عتبه بن- عمیر پیش مولود رسول بود به بیست سال. بعضی دیگر گفتند: به سی سال بعضی دیگر گفتند بهمان سال بود. ابو الحارث گفت: عبد الملک مروان پرسید غیاب بن اشیم الکنانی اللّیثی را که از معمّران بود که تو مهتری یا رسول! گفت: رسول از من مهتر بود امّا مولد من پیش از مولد رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بود که رسول عام الفیل زاد و من بزرگ بودم پدرم مرا دست گرفته و آثار پای پیل و روث او به [صفحه ۶۶۹] من می‌نمود و عایشه گفت: من سائق و قائد پیل را دیدم، که کور شده و مقعد گشته از مردم سؤال می‌کرد. «تَرمِیهِم» ۴ فخر: یرمیهم با یاء خوانده شده است یعنی خدا نشانه- شان کرد. -قرآن-۱-۱۳ «کَعَصفٍ» ۵ ابو الفتوح نوشته: ابو عبیده گفت: عصف برگ کشت باشد برای آنکه باد آن را ببرد و آن را نیز عصیف خوانند، و گفتند: کاه باشد بلغت بنی حنیفه و بلغت فرس نخاله باشد. و گفتند: خلاف زرع باشد. -قرآن-۱-۱۱ فخر: ۱- آنچه پس از درو در زمین می‌ماند و باد آن را می‌برد، و حیوان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌چرد. ۲- برگهای دوربر بوته پیش از خوشه کردن. ۳- پوست دانه که مغز آن خورده شده است. «مَأْکُولٍ» ۵ فخر: ۱- چون کاهی که حیوان خورده و زان پس بصورت پهن و تپاله نرم و پراکنده شده یعنی رگ و پیوند آن مردم باین صورت در آمد ۲- مانند برگ گیاهی که آن را کرم خورده باشد. ۳- چون گیاهی خشک که دانه‌ی آن خورده شده است. ۴- بمانند گیاه خشک خوردنی حیوان. -قرآن-۱-۱۲ حسینی نوشته: بیت: نوشت خامه‌ی تقدیر بر جریده‌ی دهر || خطی که فاعتبروا یا اولی الابصار تأویلات: داستان اصحاب فیل که نزدیک ظهور پیغمبر [ص] بوده است و مشهور است یکی از آیات قدرت خدا و آثار خشم او است. و الهام به پرنده وحشی که کاری انجام دهد آسانتر است از الهام به آدمی چون نفوس طیور و وحوش ساده‌تر است و آماده‌تر برای گرفتن صورتهای مختلف هستند و اثری که از سنگ در بدن آن مردم پدیدار شد بواسطه‌ی خاصیّتی بود که خداوند در آنها نهاده بود، و هر کس بعالم قدرت مطّلع و باریکبین شود و پرده‌ی شناسائی حقّ از جلو چشم او برداشته شود راه پی بردن به اینکه گونه پدیده‌ها [صفحه ۶۷۰] برای او باز می‌شود چنانکه نظیر آن در اینکه هنگام ما دیده شد بشهر ابیورد موش چنان چیره شد که کشت مردم آنجا را نابود کرد وز آن پس از راه بیابان روانه‌ی سوی رود جیحون شد چون بکنار رود رسیدند هر یک‌شان از چوبهائی که کنار رود رسته بود کندند و بر آن سوار شدند و به آن وسیله از رود گذشتند و اینکه سرگذشت را نمی‌توان بصورت دیگر برگرداند و تأویل کرد، چنانکه احوال رستاخیز و امثال آن قابل تأویل نیست. فی ظلال القرآن اینکه سوره سرگذشتی را نشان می‌دهد که شهرت دامنه- دارش سرزمین جزیرهٔ العرب پیش از اسلام را سراسر فرا گرفته بود و چه خوب می‌فهماند که خداوند اینکه خانه را برای رسیدن نور اسلام وارسی و نگهداری می‌کرده است تا مرکز پیدایش آن باشد برای دفاع از جهل و تیرگی و هم پایگاه هدایت و حقّ و سعادت بشر شود. استاد امام شیخ محمّد عبده در تفسیر جزء سوره‌ی عمّ گفته است: روز دوّم در سربازها بیماری آبله و حصبه نمودار شد که تا آن روز آن بیماری در آنجا نبود، و در تن آنها کاری کرد که مانندش کم است چه گوشت تن آنها پراکنده می‌شد و می‌ریخت و اینکه سرگذشت را همه نقل کرده‌اند و باید پذیرفت پس اینکه سوره بما می‌فهماند که آن بیماری حصبه یا آبله از سنگریزه‌هائی پیدا شده است که بر سر آنها افتاده است بوسیله‌ی پرنده‌هائی که خدا در میان باد می‌فرستد. پس ممکن است بگوئیم آن پرنده‌ها از جنس پشه و مگس حامل میکرب بوده‌اند، یا آن سجیل‌ها خاک مسموم بوده است که بپای حیوان چسبیده که چون بتن کسی میرسید آن را مسموم میکرد و آنچه امروز میکرب مینامند همینگونه موجودات است که دسته‌های بیشمار قشون خداوندی است و در قدرت حقّ تفاوت نیست که نابودی سرکشان با یک قلّه کوه و سیمرغ باشد و یا برنگ و اندازه‌ی خاصّ بهر صورت پرنده‌ای فرستاده شد و آنستمکاران نابود شدند و مردم بتپرست مکّه ماندند تا آن خانه بماند و نگهبان اصلی آن بیاید. اینکه است آنچه بتوان در تفسیر اینکه سوره تشخیص داد و غیر اینکه هر [صفحه ۶۷۱] چه گفته شود نمی‌شود پذیرفت مگر تأویل شود. ما معتقد نیستیم اینکه گفته استاد امام با آنچه دیگران نقل کرده‌اند در برابر قدرت خداوندی تفاوتی داشته باشد چه میکرب بیمارشان کند یا سنگ و گل از منقار و پای پرنده بر سرشان رسد و سوراخ کند، هیچ کدام دلالت بیشتر بر قدرت خدا ندارد و خارق عادت و موافق عادت از نظر کوتاه ما پیدا شده است و گر نه طلوع و غروب خورشید و زادن طفل نیز خارق عادت است مگر اهمیّت اینکه روش که ما موافق عادت میدانیم کمتر است از سنگ و گل مرغ که بر خلاف عادت می‌پنداریم و عقل ما که در حدود وجود بشری محدود است در برابر قرآن که پدیده‌ی وجود مطلق است توانائی حکم و قضاوت ندارد که آن بر حدود خود می‌سنجد، و اینکه از وجود مطلق نامحدود خبر می‌دهد. طنطاوی: اگر گویند: اینگونه کار پرنده باور کردنی نیست باید گفت: قرآن بسی داستانهای خارق عادت گفته که دین ما شده چون عصای موسی و ناقه‌ی صالح و مرده زنده کردن عیسی که همه پند است و عبرت و تأویل نباید کرد و بایستی از آن بهره برد. سخن ما: ۱- داستان فیل و آهنگ ویرانی کعبه از سرگذشت‌های استوار آن سرزمین است که جای سخن در آن نیست و عرب آن سال را آغاز تاریخ خود کرد و عام الفیل نام نهاد، و قرآن گوشه‌ای از آن را یادآوری کرد و پیغمبر [ص] که اینکه سوره را در جلو اعراب خواند خبر تازه و برخلاف انس آنها نبود و گر نه چنین خبر خود

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

ساخته را چندان دستاویز می‌کردند و در شعر و نثر خود سخن می‌گفتند که نشانه‌ای از آن به امروز می‌رسید بخصوص با اینکه ریخت خاصّ سخن که گویا پیش آمدی در جلو چشم پیغمبر بوده است و اکنون یادآوری آن میشود که مگر ندیدی بر سرشان چه آمد! تا بداندیشان که اینکه سخنان بشنوند بیاد آن سر انجام دردناک افتند و چاره‌ی کار خود کنند. با آن نمایش آیت آخر که هم ترس آورد و هم دل را بر آنان بسوزاند که چه بیچاره مردمی بچگونه [صفحه ۶۷۲] بلا و قدرت نمائی حقّ گرفتار شدند که با چنان آمادگی و جنگجوئی به همپای پیل چه ضجر کشیدند که بصورت نرمه پهن در آمدند. ۲- برای تصوّر چگونگی نابودی آن مردم ممکن است به اندازه‌ی دید و تشخیص خود چنین بگوئیم: اوّل اینکه اینکه سوره نه برای بیان حکم و وظیفه است که بگوئیم ظاهر لفظ حجّت است و آنچه مفاد لفظ است باید عمل شود، و نه برای نشان دادن تاریخ و چگونگی اینکه پیش آمد است تا بگوئیم آنچه انجام شده است بی‌فزون و کم همین است که در اینکه سوره است بلکه اینکه سوره چنانکه گفتیم اعجازی است ادبی حماسی برای تحریک احساس مردم مکّه از راه یادآوری سرگذشت شگفت‌انگیز و سرورآور بآنها. دوّم: چگونگی اینکه داستان جز آنچه در اینکه سوره است به هیچ روی معلوم نیست و آنچه نوشته‌اند و گفته‌اند پس از نزول اینکه سوره است و عرب آن روز معلوم نیست به چگونه دیده است و یا بشب بوده و ندیده و شاید بصورت‌های گوناگون در خیال خود می‌پروراندند، و هر کسی آن را بصورتی می‌پنداشته است چنانکه اختلاف در معنی سجّیل و چگونگی طیر بیش از آن است که ما نوشتیم و امام فخر نقل کرده است، پس ممکن است در آیه که به اینگونه یادآوری شده است برای نزدیکی و شایستگی اندیشه و دید آن مردم است که به آنگونه که خود دیده و یا شنیده‌اید آن مردم و فیل‌شان را بدسته‌ای پرنده و سنگ و گل نابود کردیم. و شاید کلمات طیر و ابابیل تعبیری تشبیهی باشد که آنچه بلاـ آورد بمانند دسته‌های پرنده‌ی پراکنده بود و انجام آن شاید به اینکه گونه بوده است: ابرهای تیره‌ی پاره پاره بمانند دسته مرغان پراکنده از هر سوی دریا و صحرا بلند شده و بر سر آنها چندان سنگ و یخ گل آلود ریخته که ریز ریز شدند و به آفتاب سوزان حجاز چو نرمه‌ی کاه یا تپاله و پهن نمودار گشتند.

سوره قریش

اشاره

- ۱۰۶ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره قریش [۱۰۶]: آیات ۱ تا ۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ لِإِیلافِ قُرَیشٍ [۱] إِیلافِهِم رِحلَةَ الشِّتاءِ وَ الصَّیفِ [۲] فَلیَعبُدُوا رَبَّ هذَا البَیتِ [۳] الَّذِی أَطعَمَهُم مِن جُوعٍ وَ آمَنَهُم مِن خَوفٍ [۴] -قرآن-۱-۱۷۰ [صفحه ۶۷۳] معنی لغات: «ایلاف» به جایگاهی خوی گرفتن. ترجمه: بنام خدای مهربان به همگان و آمرزگار مؤمنان. ۱ برای انس و همکاری قریش. ۲ همان مؤانست و همگیری ایشان به کوچ در سفر زمستانی و تابستانی. ۳ بایستی پروردگار اینکه خانه را پرستند که [باین سفرها و سود بازرگانی] ۴ از گرسنگی رهاشان کرد و [بأمن راهها] از ترس آسوده‌شان داشت. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره به مکّه نازل شده است و قاری‌های حجاز «مِن جُوعٍ» را آخر دانسته‌اند. و بحساب آنها پنج آیه است و دیگران چهار آیه دانسته‌اند. -قرآن-۸۲-۹۵ و روایت شده است: ابیّ بن کعب میان اینکه سوره «و أ لَم تَرَ کَیف» بسم اللّه نمی‌نوشته است. و از امام باقر یا صادق علیهما السّلام نقل است که اینکه دو یک سوره است. - قرآن-۶۱-۸۱ «لِإِیلافِ» ۱ طبری: در معنی اینکه لام اختلاف است: ۱- بمعنی إلی و متعلّق است به «فَجَعَلَهُم» در سوره‌ی جلو یعنی با اصحاب فیل چنین کردیم تا احسانی باین احسان ما بر قریش افزوده شود که بآسانی مسافرت با انس و همکاری زمستانی و تابستانی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

آنها انجام شود. ۲- برای تعجّب است یعنی ای محمّد شگفت بدار از اینکه نعمت خدا بر قریش در انس و مؤالفت کوچ زمستانی و تابستانی آنها. و بهتر همین معنی است چون بمعنی اوّل بایستی هردو سوره یکی باشد با اینکه اجماع مسلمین بر اینکه است که اینکه سوره‌ای جدا است و در معنی ایلاف نیز اختلاف است: ۱- إبن زید گفته: یعنی انس و همگیری قریش که از هم جدا و پراکنده نیستند. ۲- إبن عبّاس گفته است: یعنی مأنوس باین کار بوده‌اند. و عکرمه گفته است یعنی قریش به بصری و یمن خوی گرفته - قرآن-۱-۱۳-قرآن-۱۰۱-۱۱۵ [صفحه ۶۷۴] بودند که زمستان به یمن روند و تابستان به بصری. مجمع: ۱- خلیل و سیبویه گفته‌اند: «لِإِیلافِ» مربوط به «فَلیَعبُدُوا» می‌باشد: یعنی عبادت کنند برای شکر نعمت الفت و همگیری. ۲- اصحاب فیل را نابود کردیم تا بخششی از ما باشد بر قریش علاوه بر بخشش الفت و انس آنها با هم. ۳- چنین کردیم تا قریش با هم مأنوس باشند و از ترس فرار نکنند و پراکنده نشوند، و یا به مکّه مأنوس باشند و بمانند تا پیغمبر در آنجا بدنیا بیاید. -قرآن-۳۸-۵۰-قرآن-۶۲-۷۶ «إِیلافِهِم» ۲ فخر: اینکه کلمه بدلست از ایلاف اوّل چون آن مطلق بود برای هر سازگاری و همکاری مردم قریش در همه‌ی کارهای زندگی و باین کلمه قسمت ارزنده‌ی همکاری آنها یاد شده است که زندگی آنها باین مسافرتها بوده است و کلمه‌ی «لِإِیلافِ» سه قرائت شده است: ۱- «لالف قریش. ۲- لالاف قریش. ۳- لیلاف قریش». -قرآن-۱-۱۴-قرآن-۲۷۰-۲۸۲ «آمَنَهُم مِن خَوفٍ» ۴ طبری: یعنی آنها را آسوده کرد از آنچه دیگران می‌ترسند مانند جنگ و غارت که دیگر مردم گرفتارند مردم حرم آسوده‌اند چون مردم مکّه بازرگان بودند که در تابستان و زمستان از سرزمینهای اعراب آسوده می‌گذشتند. و دیگر کسان چنین آسوده نبودند که به اینگونه سفر بازرگانی داشته باشند و بسا می‌شد که کسی از قبیله‌ای می‌گذشت و چون می‌گفت از مردم حرم هستم خود و مالش را رها می‌کردند برای احترام مکّه. -قرآن-۱-۲۴ طنطاوی: اینکه سوره پس از سوره‌ی و التّین نازل شده است. فی ظلال: ظاهر سیاق سوره نشان می‌دهد که جزء سوره‌ی فیل باشد اگرچه روایاتی است که نه سوره میان اینکه دو سوره نازل شده است. سخن ما: عرب گرسنه بود و غارتگر و چادر نشین که برای آب و علف خیمه‌گاه خود عوض می‌کرد باین سوره روی سخن با قریش است که اسلام در میان آنها نمودار شد و دشمنی و برابری با آن از آنها آغاز شد اینکه است که نعمت پناهندگی کعبه بیادشان داده می‌شود که بجای کوچ و پی آب و علف [صفحه ۶۷۵] رفتن دیگران شما سفر بازرگانی نصیب‌تان شده است که از گرسنگی و بلای عرب آسوده‌اید و نیز بپاس ارزش اینکه خانه کسی شما را غارت نمی‌کند و آسوده‌اید که می‌توانید بسفر روید و بجای آن محرومیّتهای عرب شما از پرتو اینکه خانه خوشی و آسایش دارید پس وظیفه‌ی شما پرستش پروردگار خانه است که از آن بهره‌مند هستید که خوی عربی شما بشما حکم می‌کند پاس نعمت بدارید و مخالفت پیغمبر نکنید و خداپرست شوید، اینکه سوره را بعضی قریش نامیده‌اند و بعضی ایلاف.

سوره ماعون

اشاره

- ۱۰۷ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الماعون [۱۰۷]: آیات ۱ تا ۷]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ أَ رَأَیتَ الَّذِی یُکَذِّبُ بِالدِّینِ [۱] فَذلِکَ الَّذِی یَدُعُّ الیَتِیمَ [۲] وَ لا یَحُضُّ عَلی طَعامِ المِسکِینِ [۳] فَوَیلٌ لِلمُصَلِّینَ [۴] -قرآن-۱-۱۶۲ الَّذِینَ هُم عَن صَلاتِهِم ساهُونَ [۵] الَّذِینَ هُم یُراؤُنَ [۶] وَ یَمنَعُونَ الماعُونَ [۷] -قرآن-۱-۱۰۴ معنی لغات: «یَدُعُّ» از مصدر دعّ به معنی بسختی و ستم از پیش خود راندن. «ساهُون» از سهو بمعنی فراموشی، غفلت، دل بسوی چیز

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

دیگر رفتن. «الماعُون» آنچه در خانه از آن استفاده می‌شود، مثل دیگ و تیشه و مانند اینها، باران، آب، اطاعت و فرمانبری، آنچه میان مردم معروف باشد زکات. -قرآن-۱۳-۲۳-قرآن-۸۸-۹۸-قرآن-۱۵۸-۱۷۰ ترجمه: بنام خدای بخشنده به همگان آمرزگار مؤمنان. ۱ ای محمّد دیدی آن مرد که دین را نادرست می‌شمارد. ۲ همو است که یتیم را بستم ز خود می‌راند و محروم می کند. ۳ و کس را وادار به خوراک بیچارگان نمیکند. ۴ پس وای بر اینگونه نمازگزاران ۵ که از نماز خود بیخبرند. ۶ و کار به خودنمائی کنند. ۷ و خویشتن ز اندک مال و کومک به مردمان بدارند. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره را «ارایت، و ماعون» نامیده‌اند، و به [صفحه ۶۷۶] حساب قاریهای عراق هفت آیه است که «یُراؤُن» را آخر آیه دانسته‌اند، و به حساب دیگران شش آیه است که آن را آخر آیه ندانسته‌اند. و ضحّاک گفته است مدنیّ است و عموم گفته‌اند در مکّه نازل شده است و گفته‌اند: بعضی مکّی و بعضی مدنیّ است. -قرآن-۴۴-۵۵ «بِسمِ اللّهِ» کشف الاسرار: شبلی روزی در خدمت جنید گفت «الله» جنید گفت: آنچه می گوئی ذکر زبان است یا ذکر جان! اگر ذکر جان است زبان خود تابع آن است ورنه که مجرّد زبان است اینکه آسان کاری است ابلیس همان می گوید که تو می گوئی تو بر وی چه فضل داری! اینکه بارگاه عام است به بارگاه عام هم دوست فرو آید هم دشمن هم آشنا هم بیگانه مرد می‌باید که بر بساط ملوک در درون پرده جای یابد ورنه به بارگاه عام هر کسی و هر خسی رسد: -قرآن-۱-۱۷ هر خسی از رنگ و گفتاری بدین ره کی رسد || درد باید پرده سوز و مرد باید گام زن «أَ رَأَیتَ الَّذِی» ۱ کشف: گروهی گفته‌اند: نیمه‌ی اوّل اینکه سوره در مکّه برای عاص بن وائل نازل شده است و گروهی برای ولید بن مغیره گفته‌اند. -قرآن-۱-۲۳ إبن جریج گفت: ابو سفیان همه هفته دو شتر می کشت روزی یتیمی آمد و از او چیزی خواست او با چوبدستی خود او را آزار کرد، آیه برای او آمد. و نیمه‌ی دوّم اینکه سوره در مدینه برای عبد اللّه بن ابیّ سلول منافق نازل شد. «یَدُعُّ» ۲ مجمع: «یدع» با فتح دال و تخفیف عین خوانده‌اند یعنی رها می کند روی می گرداند و در نتیجه معنی یکی است. -قرآن-۱-۱۱ نیشابوری: ماوردی گفت: ابو جهل سرپرست یتیمی بود او روزی نزد ابو جهل آمد و برهنه بود و از مال خود از او چیزی خواست او را راند و گوش به سخنش نداد. بزرگان قریش به مسخره گفتند: برو تا محمّد میانجی تو شود. او خدمت پیغمبر رفت و پیغمبر که کسی را ناامید نمی کرد با او نزد ابو جهل رفت و او احترام کرد و یتیم را نوازش کرد و مال داد. قریش ابو جهل را سر- [صفحه ۶۷۷] زنش کردند که دلت بسوی محمّد رفت گفت بخدا که چنین نبود لیکن از دو سوی راست و چپ او اسلحه دیدم و ترسیدم که اگر موافقت نکنم آنها را بر من بزند. و اینکه جمله‌ی «فَذلِکَ الَّذِی- الخ» بجای توضیح آیت جلو است یعنی آنکه دین را دروغ می‌شمارد همان است که یتیم را ناامید می کند چون نکوکاری به امید مزد و یا ترس آزار است و آنکه منکر اینکه دو بود از بدی رو گردان نیست و به نیکی سر و کار ندارد. که ریشه‌ی هر کفر و بدی دروغ دانستن رستاخیز است. -قرآن-۱۸-۳۶ «وَ لا یَحُضُّ- الخ» ۳ فخر: ۱- یعنی خود را وادار نمی کند که بیچاره‌ای را سیر کند. ۲- چون مزد و مجازات باور ندارد راهنمای نکوکاری نمیشود و دیگران را هم وادار به نکوکاری نمی کند، و نشانه‌ی رستاخیز را دروغ دانستن اینکه دو چیز شده است آزار یتیم ناتوان و خودداری از نکوکاری گرچه از مال دیگری باشد. و اگرچه بسیاری از مردم دیگران را وادار به غذا دادن بیچارگان نمی کنند و گناهکار نیستند برای اینکه است که یا امید انجام آن ندارند یا مقتضی آن فراهم نیست و یا موانع دیگر در جلو است ولی در آیه اینکه خوی نشانه‌ی بیدینی آن مردم معرّفی شده است و جهت اینکه سرزنش نشده است که خود ناداران را خوراک نمی‌دهد از اینکه است که معرّفی شخص خائن است که جلوگیر یتیم است از مال خودش پس چنین کس که مال دیگر را به صاحبش نمی‌دهد چگونه ممکن است از مال خود بدیگری دهد پس نکوهش چنین آدم باین است که بمال دیگران هم اندیشه‌ی نکوکاری ندارد. -قرآن-۱-۱۶ «فَوَیل» ۴ طبری: ویل یعنی درّه‌ای که چرک تن دوزخیان در آن روان است. -قرآن-۱-۱۱ «عَن صَلاتِهِم ساهُون» ۵ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلافست: -قرآن-۱-۲۷ ۱- یعنی از وقت آن می گذرانند و در خارج از وقت می‌خوانند. ۲- یعنی آنها که منافق هستند و به ریا جلو مسلمانان نماز می‌خوانند و گر نه به نماز [صفحه ۶۷۸] سر و کار ندارند. ۳- به نماز تنبل هستند و باک ندارند که بخوانند یا

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

نه. نیشابوری: وابستگی اینکه آیه به جلو اینکه است که با محروم کردن یتیم و خودداری از وادار کردن به نیکی از نماز بی‌خبرند و ریاکارند و زکات مال خود نمی‌دهند و معنی چنین است: چون بدکارند پس وای بر ایشان که از نماز نیز در سهو هستند و به جای ضمیر «هم» که گفته شود «ویل لهم» صفت آنها گفته شده است «المصلین- الخ». و مقصود از سهو بی‌باکی است در نماز که نخواند و یا بهر گونه شد ارزشی ندهد. ولی سهو به معنی فراموشی چون اختیاری نیست جای سخن در آن نیست. و انس مالك گفت: الحمد للّه که در آیه «عَن صَلاتِهِم» گفته شده است نه «فی صلاتهم» تا فراموشی در نماز مقصود باشد و بر کار غیر اختیاری مسئول باشیم. -قرآن-۵۸۹-۶۰۶ حسینی نوشته: بیت: کلید در دوزخ است آن نماز || که در چشم مردم گزاری دراز «یَمنَعُونَ الماعُونَ» ۷ ابو الفتوح: چند معنی شده است. ۱- علیّ علیه السّلام همسایگان از یکدگر می گیرند مانند تبر و دیگ و دگر اثاث خانه. ۳- مجاهد گفت: یعنی از عاریه دادن خودداری کنند. ۴- محمّد بن کعب و کلبی گفته‌اند هر چه بخشش و عطا شمرده شود. ۵- سعید جبیر و گروهی گفتند: ماعون به لغت قریش مال و سرمایه است. ۶- ابو عبیده گفت: در جاهلیّت ماعون آن را می گفتند که سودی داشته باشد مانند کالاها که در خانه دارند و در اسلام زکات و صدقه است. ۷- بعضی گفتند: ماعون تن در دادن و فرمانبری است. - قرآن-۱-۲۵ ۸- قطرب گفت: بر وزن فاعول است و از «معن» گرفته شده است به معنی اندك و چیزهای اندك رای ماعون نامند چون آب و آتش و نمك و آنچه بها ندارد. مجمع: ابو بصیر از امام صادق [ع] نقل کرد که فرمود: ماعون قرضی است که به کسی دهی یا کار پسند که با او رفتار کنی و کار فرمای خانه که به عاریه دهی و زکات نیز از همین است. او گفت: من پرسیدم همسایه‌ها چیزی رای می‌برند [صفحه ۶۷۹] و می‌شکنند و نابود می‌کنند آیا اگر از عاریه دادن خودداری کنیم گناهکاریم! فرمود: اگر چنین است خودداری از آن گناه نیست. و از کلبی نقل است: ماعون هر چیز معروف و مرسوم و پسند مردم است. تفسیر حسینی: بیت: چون ز کرم سفله بود بر کران || منع کند از کرم دیگران سفله نخواهد دگران رای بکام || خس بگذارد مگسی رای به جام سخن ما همان ترجمه و سخن دیگران است.

سوره کوثر

اشاره

- ۱۰۸ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الکوثر [۱۰۸]: آیات ۱ تا ۳]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ إِنّا أَعطَیناکَ الکَوثَرَ [۱] فَصَلِّ لِرَبِّکَ وَ انحَر [۲] إِنَّ شانِئَکَ هُوَ الأَبتَرُ [۳] -قرآن-۱-۱۰۰ معنی لغات: «الکَوثَر» هر چیز بسیار و انبوه، چیزهای بر هم پیچیده گرد زیاد بر هم انباشته، آقا و بزرگی که بخشندگی او زیاد باشد. نام رودی است که گویند در بهشت است. «شانِئَک» از مصدر شنأ بفتح و کسر و ضمّ اوّل و سکون دوّم بمعنی از کسی بد آمدن با دشمنی و بدخوئی. «الأَبتَرُ» هر چیز جدا شده، دمبریده، دلو بی‌دسته و آنچه دسته‌اش کنده شده است، کسی که دنبال ندارد و بی‌فرزند است، و مستأصل، نادار و زیان دیده. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۱۹۶-۲۰۷-قرآن-۳۱۰-۳۲۱ شأن نزول: مجمع: پیغمبر پسری بنام عبد اللّه از خدیجه داشت و از دنیا رفت روزی عاص بن وائل در مسجد الحرام با آن حضرت رو برو شد و سخن گفت و چون نزد گروهی از بزرگان قریش آمد پرسیدند: با که سخن می گفتی! او گفت: با همین ابتر، آیه برای او نازل شد. ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی مهربان. ۱ ای محمّد ما بتو بسیار بخشیدیم [و بسی نعمت دادیم] ۲ پس [بپاس آن] برای پروردگار خود نماز گزار و شتر قربان کن. ۳ و البتّه آنکه تو را نکوهش کند و زشت شمارد خود بیچاره‌تر است و محروم. [صفحه ۶۸۰] سخن مفسّرین: مجمع:

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اینکه سوره به مکّه نازل شده است و عکرمه و ضحّاک گفته‌اند به مدینه نازل شده است و سه آیه است. «أَعطَیناکَ الکَوثَرَ» ۱ مجمع: در معنی کوثر اختلاف است: ۱- إبن عبّاس و عایشه و عبد اللّه عمر گفته‌اند: نام رودی است در بهشت. ۲- خیر و خوبی فراوانی است. ۳- پیغمبری و کتاب آسمانی است. ۴- مقصود قرآن است ۵- بسیاری یاران و پیروان است. ۶- فراوانی نسل و فرزند است. ۷- از امام صادق نقل کرده‌اند: مقصود شفاعت است. و همه‌ی اینکه معانی نتیجه‌ی خیر کثیر است. -قرآن-۱-۲۴ ابو الفتوح نوشته است: انس مالک گفت: در نزدیک عبد اللّه زیاد [در کتاب چنین است و شاید عبید اللّه باشد چنانکه در کشف الاسرار عبید اللّه است] رفتم و جماعتی حاضر بودند و در کوثر مجادله می‌کردند مرا گفتند: چه گوئی یا ابا حمزه! من گفتم: من ندانستم که بمانم تا روزگاری که در او مردمان باشند که اینکه قدر ندانند من پیر زنان را باز گذاشتم که ایشان در پنج نماز می‌گویند «اللّهمّ اسقنا من حوض محمّد» و شاعر می‌گوید در اینکه باب: یا صاحب الحوض من یدانیکا || و انت حما حبیب باریکا «فَصَلِّ لِرَبِّکَ وَ انحَر» ۲ طبری: در مقصود از اینکه جمله اختلاف است: -قرآن-۱-۳۱ ۱- عقبه بن ظبیان گفت: علیّ علیه السّلام در معنی اینکه آیه دست راست خود بر میان بازوی چپ نهاد و هر دو را بر سینه نهاد. ۲- یعنی نماز واجب را بخوان و هنگام تکبیر آغاز نماز دستها تا گلوگاه خود بلند کن. ۳- نماز بامداد با مردم بخوان و در منی شتر بکش. ۴- روز عید نماز عید بخوان و قربانی خود را نحر کن. ۵- انس مالک گفت: پیغمبر پیش از نماز قربانی میکرد اینکه آیه به آن حضرت دستور داد اوّل نماز بخوان پس از آن قربانی کنن ۶- چون مردم نماز و قربانی‌شان برای خدا نبود باین آیه دستور رسیده است که پیغمبر برای خدا اینکه کارها بکند. ۷- بعضی گفته‌اند: چون در سفر حدیبیه پیغمبر را [صفحه ۶۸۱] جلو گرفتند که به مکّه رود باین آیه دستور رسید در همانجا نماز بخواند و قربانی کند و برگردد و پیغمبر همان کار کرد و برگشت. ۸- بعضی گفته‌اند: یعنی نماز بخوان و از خداوند مسئلت کن. و جمله‌ی «وَ انحَر» یعنی «استقبل القبلهٔ بنحرک» که کنایه است از روی به قبله بودن و دعا کردن و «متناحر» یعنی رو برو. -قرآن-۲۱۱-۲۲۱ «إِنَّ شانِئَکَ- الخ» ۳ طبری. ۱- بعضی گفته‌اند: مقصود عاص بن وائل است. ۲- بعضی گفته‌اند: مقصود عقبه بن ابی معیط است که گفت پیغمبر ابتر است و فرزند برای او نمی‌ماند، اینکه آیه به جواب او آمد. ۳- بعضی دیگر گفته‌اند: برای گروهی از قریش نازل شد که کعب بن اشرف یهودی از مدینه به مکّه رفت و کافران آنجا به او گفتند: آیا ما بهتریم یا اینکه ابتر بی‌فرزند از گروه خویشان خود جدا با اینکه ما مرجع حاجّ هستیم و قربانیهاشان را در جایگاه ما انجام می‌دهند! او گفت: شما بهتر هستید اینکه جمله برای آنگروه نازل شد و برای کعب اینکه آیه «أَ لَم تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الکِتابِ- تا- نَصِیراً». حسینی نوشته: بیت: -قرآن-۱-۱۸-قرآن-۶۴۰-۷۰۴-قرآن-۷۱۶-۷۲۵ آثار اقتدار تو تا حشر متّصل || خصم سیاه روی تو بی‌حاصل و خجل فی ظلال القرآن: کوثر آنچه فراوان باشد و سرشار باشد پس کوثر که به پیغمبر داده‌اند در همه‌ی آثار وجود مشاهده می‌شود: ۱- در خود پیغمبر و وابستگی او به حقّ و وجود منبسط فانی او که جز به حقّ و حقیقت به چیزی نمی‌نگریست ۲- در قرآن او که چشمه‌ی فیّاض بی‌پایان است. ۳- از ثری تا به ثریّا نام او است که با نام حقّ یاد می‌شود و به ملأ اعلی بالا می‌رود. ۴- سنّت و روش پسندیده‌ی او است که قرنها تا سراسر دنیا رفته و پسند شده است. ۵- نعمت وجود او که بر بشریّت سایه انداخت و دامنه‌ی تمدّن او بسراسر جهان کشانده شد و دانسته یا ندانسته بشر از آن بهره‌مند شده است. پس اینها همه کوثر است رود بهشتی است خوبی فراوان است که باید پیغمبر در برابر اینها اخلاص [صفحه ۶۸۲] به میان آرد و در همه‌ی مظاهر وجود خود با شرک و بت‌پرستی بجنگد و نماز برای حقّ و قربان بنام و رضای حقّ انجام دهد پس با داشتن کوثر و ریشه‌کن کردن شرک زیان و بی‌نام و نشان بودن و دنبال بریدگی سزای آنها شد که با چنین کوثر و کثرت جنگیدند و نابود شدند، و ما امروز بهتر معنی و مصداق اینکه حقایق را درک می‌کنیم و می‌بینیم که چگونه نابود شدند و آنها که آن روز اینکه آیات شنیدند چون ما نتوانستند ببینند و دریابند. سخن ما: ۱- از آیت سوّم چنین استفاده می‌شود که شاید چنانکه در جهت نزول نوشته‌اند پس از فوت فرزند پیغمبر [ص] و سرزنش اعراب آن حضرت را که عقب ندارد و چون بمیرد نام و نشانی از او نماند اینکه سوره در برابر اینگونه سخن نازل شده است. ۲- آیت اوّل دلداری پیغمبر است که

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

در برابر مرگ فرزند و زبان درازی اعراب ما بتو کوثر دادیم که شاید چنان که بعضی نوشته‌اند کنایه از حضرت زهرا باشد یعنی همه‌ی خوبیها و نام و نشان تو و اشاعه‌ی دین و بقای نسل و اولاد تو همه از او خواهد بود و یا فراوانی و فزونی مطلق و از همه جهت بتو دادیم. ۳- آیت دوّم دستور به آن حضرت است که به اندیشه‌ی سخن بدگویان مباش و به نماز و آئین خود براه توحید کوشش کن، آیت سوّم دلداری دیگری که آسوده دل باش که تو کوثر داری و اینکه اعراب نابود و بی‌نام و نشان خواهند بود و رابطه‌ی آیت آخر با جلو اگرچه در ظاهر نمودار نیست ولی به مناسبت جهت نزول است که ما بتو چنین دادیم و تو چنین باش و از آن گفتار هم اندیشناک مباش.

سوره کافرون

اشاره

- ۱۰۹ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الکافرون [۱۰۹]: آیات ۱ تا ۶]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ قُل یا أَیُّهَا الکافِرُونَ [۱] لا أَعبُدُ ما تَعبُدُونَ [۲] وَ لا أَنتُم عابِدُونَ ما أَعبُدُ [۳] وَ لا أَنا عابِدٌ ما عَبَدتُّم [۴] -قرآن-۱-۱۳۹ وَ لا أَنتُم عابِدُونَ ما أَعبُدُ [۵] لَکُم دِینُکُم وَ لِیَ دِینِ [۶] -قرآن-۱-۷۶ [صفحه ۶۸۳] شأن نزول: طبری: گروهی از بزرگان قریش از پیغمبر خواستند با آنها سازش کند که سالی او خدایان آنها را بپرستد و سال دیگر آنها خدا- پرست باشند اینکه سوره در جواب اینکه خواسته‌ی آنها آمد. ترجمه: ۱ ای محمّد بگو: ای بی‌دینان. ۲ نه من پرستم آن را که شما پرستید. ۳ و نه شما آن را که من. ۴ [زین پس نیز] نخواهم پرستید آن را که شما بپرستید. ۵ و شما نخواهید پرستید آن را که من می‌پرستم. ۶ [پس] کیش شما برای خودتان و کیش من برای خودم. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره به مکّه نازل شده است و إبن عبّاس و قتاده گفته‌اند: در مدینه نازل شده است و شش آیه است باتّفاق. فخر: برای آغاز سوره به «قُل یا أَیُّهَا الکافِرُون» چهل و سه جهت نوشته است. -قرآن-۲۸-۵۹ «لا أَنا عابِدٌ- الخ» ۴ طبری: یعنی در آینده نیز من نمی‌پرستم آنچه را شما در گذشته پرستیدید. و چون اینکه گفتگو میان دسته‌ی معیّنی از کافران با پیغمبر بود به اینکه گونه به آنها پاسخ داده شد که معلوم است نه شما مؤمن می‌شوید و نه من از راه حقّ برمی‌گردم و سر انجام همان گروه یا کافر مردند یا در جنگ بدر کشته شدند. -قرآن-۱-۱۶ فخر: برای تکرار آیه چند جهت متصوّر است: ۱- اوّل برای اعلام خودداری از همکاری با آنها است در حال حاضر و دوّم خودداری است در آینده. ۲- دو آیت اوّل برای خودداری از پرستش معبود است یعنی نه من بت می‌پرستم و نه شما خداپرست می‌شوید و دو آیت بعد برای اعلام خودداری از اصل عبادت است یعنی نه من به عبادت شرک و باطل شما تسلیم می‌شوم و نه شما آماده هستید که حقّ پرست و موحّد باشید. ۳- چون آنها پیشنهاد آزمایشی کردند و گفتند: چندی تو بدین ما باش و چندی ما بدین تو تا معلوم شود کدام بهتر است و آنگاه هر کس خود داند که کدام را برگزیند بدو آیت اوّل جواب [صفحه ۶۸۴] اینکه سخن است که برای آزمایش نه من بتپرست می‌شوم و نه شما خداپرست و به دو آیت بعد جواب کلی است که از ریشه من و شما توافق نداریم و هرگز من مشرک و شما موحد نمی‌شوم. ۴- مقصود تکرار است و تأکید از اینروی که چون آنها مکرر چنین خواهشی از پیغمبر کردند و آن حضرت پاسخ نگفت برای جواب نیز تکرار مناسبتر است که البتّه البتّه بدانید که سخن شما قابل قبول نیست. ۵- چون قرآن کم‌کم نازل می‌شد شاید آنها گفتند: تو دسته‌ای از خدایان ما را بپذیر تا ما خدای تو را بپذیریم بدو آیت اوّل جواب داد نه من می‌پذیرم و نه شما، نوبت دیگر گفتند: یک ماه تو با ما همفکر باش و ماه دیگر ما با تو موافق می‌شویم دو آیت بعد نازل شد که به هیچ روی

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

سازش نمی‌شود. ۶- آنها سخن خود مکرّر کردند که تو یک ماه بتپرست باش و ما یک ماه خداپرست. تو یک سال موافق ما باش و ما یک سال با تو جواب ایشان مکرر شد که برابر سخن بیهوده‌ی اوّل- شما تسلیم نیستم و گفتار زشت دوباره‌ی شما نیز پذیرفتنی نیست. کشف نوشته: اینکه سخن بجای آن است که عجم گویند: نکردم و نکنم و هم در آن کتاب است: اهل معنی گفته‌اند: قرآن بزبان عرب و بروش سخن آنها نازل شده است که گاهی برای پابرجا کردن و فهماندن سخن را مکرّر می‌کنند چنانکه گاهی سخن را کوتاه و سبک می‌کنند. و قتیبی گفته است: میان نزول آیات مدّتی فاصله شده است. و نیز کشف نوشته است: ابو القاسم نصرآبادی را گفتند: از مشایخ گذشته آنچه ایشان را بود تو را هیچ هست! گفت: درد نایافت آن هست. در جمله تو را دلی باید که درو، درد و مصیبت نایافت بود، یا شادی عزّ یافت «انّ اللّه یبغض الصّحیح الفارغ». «لَکُم دِینُکُم- الخ» ۶ مجمع: اینکه آیه سه معنی شده است: ۱- دین به معنی جزا است یعنی شما بجزای خود می‌رسید و من بجزای خود. ۲- شما جزای دین خود بینید و من جزای دین خود. ۳- اینکه سخن سازشی است که -قرآن-۱-۱۸ [صفحه ۶۸۵] در لای آن بیم است یعنی اکنون شما بدین خود باشید و من بدین خود هستم تا سر انجام اینکه دین خود و سزای کارتان را ببینید. و جمله‌ی «لِیَ دِینِ» مشهور با فتح یاء است و با سکون یا نیز خوانده‌اند. -قرآن-۱۶۳-۱۷۷ فخر: اینکه آیه را شش معنی کرده است: ۶- دین به معنی عادت است یعنی شما بخوی و عادت که از گذشتگان خود دارید بمانید، و من هم به آنچه از عالم بالا و فرشتگان خوی گرفته‌ام خواهم بود، و مردم رسم دارند که برای از یکدگر جدا شدن و راه خود پیش گرفتن باین آیه مثل می‌زنند و اینکه درست نیست چون قرآن برای مثل مردم نیست بلکه برای وارسی و اندیشه و بهره بردن است. تفسیر منظوم صفی علیشاه: گفته‌اند ارباب تفسیر از مقال || گشته منسوخ اینکه به آیات قتال نسخ اینکه لازم نباشد هیچ لیک || هست هر حکمی بجای خویش نیک دین‌تان یعنی که باشد برقرار || تا کنم معلوم‌تان در کارزار من تو را گویم که حقّ معبود ما است || هر چه غیر از او پرستید آن خطا است تو مرا گوئی بتان را با خدا || گیرم انباز اینکه کجا و آن کجا پس شما باشید اندر دین‌تان || تا بر اندازم به تیغ آئین‌تان پس نگردیده است منسوخ اینکلام || هر سخن را هست جائی و السلام فی ظلال: عرب منکر خدا نبود ولی توحید «احد صمد» را که اسلام معرّفی کرد باور نداشت و بتها را شریک می‌کرد که رمزی از بزرگان گذشته‌ی خود می‌دانست یا اشاره و نمونه‌ای از فرشتگان که فرزند خدا می‌پنداشتند و یا رابطه میان خدا و جنّ فرض می‌کردند و شاید اینکه رمز و اشاره فراموش میشد و خود آنها را می‌پرستیدند که آنها راه نزدیکی به خطر باشند پس با اینکه آفریدگار باور داشتند و سوگند و اللّه و باللّه بنام خدا یاد می‌کردند تصوّری آمیخته به شرک داشتند که مراسم و آداب دین آنها نیز برای موجودات و شرکای حقّ[صفحه ۶۸۶] انجام می‌شد چنانکه آیات سوره‌های انعام و عنکبوت و زمر از فکر و کار دینی آنها خبر می‌دهد. و چون خودشان را پیرو دین ابراهیم می‌دانستند و پیغمبر نیز دین خود را دین ابراهیم معرّفی کرد شاید از اینروی خود را باسلام نزدیک پنداشتند و خواستند راهی میانین پیدا کنند که گاه بدین خود و گاه به دین پیغمبر باشند اینکه بود که اینکه سوره نازل شد تا اینگونه دین مشترک میان توحید و شرک ریشه کن شود و چنین تصوّری بدلها راه نیابد و با چند نفی و تکرار بیان شد تا قاطع و برنده باشد و راهی برای آن گونه افکار نماند. سخن ما: ۱- اگر آنچه برای جهت نزول اینکه سوره نوشته‌اند درست نباشد سبک سخن نشان می‌دهد که بدنباله‌ی گفتگوئی میان پیغمبر و کافران اینکه سوره نازل شده است که شاید چنین بوده است: آنها گفته‌اند: ما بدین ابراهیم هستیم و خداپرست و اللّه می‌گوئیم و تو نیز چنین می‌گوئی و در کلمه‌ی اللّه یکی هستیم و بتهای ما بتو زیان ندارد پس از ما جدا مباش از اینکه روی به پیغمبر [ص] دستور رسیده باشد که بآنها بگو: آنچه شما می‌پرستید میانجی و رابط است که من نمی‌پرستم و آنچه من می‌پرستم وحدت و یکتائی است که شما نمیپرستید ۲- تکرار آیه شاید برای اینکه باشد که اوّل برای پاسخ سخن آنها است و نشان دادن اصل پرستش آنها و خود، و در دوّم اعلام است که با اینکه فکر و دلبستگی شما دین درست نمی‌شود و نمی‌توانید معبود حقیقی بپذیرید و من نیز معبود ساختگی نمی‌توانم بپذیرم. ۳- آیت آخر که بعضی مفسّرین نوشته‌اند به آیت سیف منسوخ است و اینکه جمله را در بیشتر آیات بکار برده‌اند درست نیست چون به آیات جلو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

روشن شد که راه توافق نیست و نه آنها موحّد هستند و نه پیغمبر مشرک میشود پس ناچار هر کسی براه خود خواهد بود. و اینکه آیه نمی‌فهمانند که مشرک در دین خود آزاد است و جنگ با آنها جایز نیست تا بگوئیم: اینکه آیه نسخ شده است به «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ» چون آیه برای روشن کردن رابطه‌ی میان دو دسته است -قرآن-۴۲۹-۴۵۵ [صفحه ۶۸۷] که آن هم برای همیشه همین گونه است ولی با مشرک که دشمنی نمودار می‌کند و وسائل جلوگیری او فراهم باشد البتّه دستور غیر اینکه است و موضوعی است جداگانه.

سوره نصر

اشاره

- ۱۱۰ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره النصر [۱۱۰]: آیات ۱ تا ۳]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ [۱] وَ رَأَيْتَ النّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً [۲] فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كانَ تَوّاباً [۳] -قرآن-۱-۱۷۵ ترجمه: بنام خدای بخشنده‌ی به همگان در گذرنده از فرمانبران ۱ ای محمّد چو یاری خدا رسید و گشایش فراهم شد. ۲ و دیدی که مردم گروه گروه بدین حقّ می‌گروند ۳ پس [بشکرانه‌ی اینکه نعمت] با ستایش پروردگار خود او را تسبیح کن و پاکیزه بدار [و از کردار بد گذشته‌ی کافران در گذر] و از او آمرزش بخواه که البتّه او بسی توبه پذیرد. سخن مفسّرین: «إِذا جاءَ- تا- أَفْواجاً» ۲- ۱ طبری: یعنی چون در فتح مکّه خدا تو را بر خویشانت که مردم قریش هستند یاری کرد و چیره نمود و مکّه را برای تو گشود، و مردمی از قبایل عرب یمن و نزار دسته دسته به دین اسلام گرویدند. -قرآن-۱۵-۲۵- قرآن-۳۷-۴۶ مجمع: حسن بصری گفت: چون پیغمبر مکّه را فتح کرد عرب گفتند حرم خدا که او خود از شرّ اصحاب فیل نگه داشت اکنون شما را در برابر محمّد نگهبانی نیست. اینکه بود که گروه گروه باسلام گرویدند با اینکه پیش از آن یک نفر دو نفر مسلمان می‌شدند و چنان شد که تمام افراد یک قبیله مسلمان میشدند کشف نوشته: نصر، نصرت دل است بر سپاه نفس و فتح، گشاد شهر- ستان بشریّت است بسپاه حقیقت. حسین منصور را گفتند: دست دعا درازتر است یا دست عبادت! گفت: نه اینکه و نه آن، اگر دست دعا است تا بدامن نصیب بیش نرسد و آن شرک راه مردان است و اگر دست عبادت است تا بدامن [صفحه ۶۸۸] تکلیف شرعی و شرطی بیش نرسد و آن دهلیز سرای ایمان است دستی که از آفرینش برتر رسد آن دست سعادت است در سراپرده‌ی عنایت متواری تا خود کی برون آید و دست بر که نهد. شبلی گفت: ما در حال خویش فرو ماندیم گاه باشد که به یک موی دیده‌ی خویش، کونین از جای برداریم، و گاه بود که چندان طاقت نماند که یک موی خویش را حمالی کنیم. حسین منصور او را گفت: آن حال که کونین را بیک موی از جای برداری، برداشته‌ی عنایت باشی و آن ساعت که یک موی خویش را حمّالی نتوانی کرد از دست عنایت در افتاده باشی و صورت و صفت در هم شکسته. فخر: در معنی فتح چند قول است: ۱- فتح خیبر. ۲- فتح طایف ۳- نصر یاری بر کفّار است و فتح شهرهای کافران ۴- فتح یعنی گشایش علوم و معارف ۵- فتح مکّه است که بعضی گفته‌اند سال هشتم هجرت فتح مکّه شد و اینکه سوره سال دهم نازل شد و بعضی گفته‌اند: پس از نزول اینکه سوره پیغمبر هفتاد روز زنده بود و از اینکه روی اینکه را سوره التودیع نامیدند. و بعضی گفته‌اند: اینکه سوره پیش از فتح مکّه نازل شده است و برای نوید به پیغمبر است که مکّه برای تو گشوده خواهد شد. «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ-» الخ» ۳ طبری: امّ سلمه گفت: پیغمبر در آخر عمرش بهر جنبشی که داشت می‌گفت: «سبحان اللّه و بحمده» من عرض کردم: چرا در رفت و آمد و نشست و برخاست خود اینکه جمله بزبان

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میاری! فرمود: بمن چنین فرمان داده‌اند و اینکه سوره را قرائت فرمود. و عطاء بن یسار گفت: اینکه سوره پس از فتح مکّه در مدینه نازل شد که مردم مسلمان می‌شدند و خبر مرگ پیغمبر [ص] را داد. -قرآن-۱-۲۳ ابو الفتوح نوشته: عبد اللّه عبّاس گفت: عمر خطّاب مرا حرمتی داشتی و با اهل بدر و پیران صحابه مساوات کردی. او را گفتند: اینکه کودک را بیش ازو پایه می‌نهی. گفت: مرا سؤالی است از شما، گفتند بگو. گفت: مرا بگوئید [صفحه ۶۸۹] از آنجا که خدای گفت در سوره الفتح «فَسَبِّح بِحَمدِ-» الخ» برای فتح مکّه چرا پیغمبر را استغفار باید کردن! هر کسی چیزی می‌گفت نه بر قاعده. مرا گفت: -قرآن-۴۶-۶۸ چه گوئی! گفتم: اینکه سوره بنعی رسول صلّی اللّه علیه و آله آمد. گفتند عمرت بآخر رسید استغفار کن. گفت: دیدید که او بهتر از شما می‌داند. عبد اللّه عبّاس گفت: رسول همین سال فرمان یافت. قتاده و مقاتل گفتند: دو سال دیگر بماند. و نیز ابو الفتوح نقل کرده است: چون اینکه سوره را پیغمبر برای اصحاب خواند شاد شدند و عبّاس عموی آن حضرت گریه کرد و گفت: من خبر مرگ پیغمبر از اینکه سوره شنیدم. پیغمبر فرمود راست گفت. عبد اللّه عبّاس گفت: چون پیغمبر از جنگ حنین برگشت اینکه سوره نازل شد آن حضرت بخانه حضرت فاطمه رفت و فرمود: ای علیّ‌ای فاطمه اینکه سوره نازل شده است و من میگویم «سبحان اللّه و بحمده استغفر اللّه و اتوب الیه» و پس از من ای علیّ‌تو باید جهاد کنی. عرض کرد: با کی جهاد کنم! فرمود با آنها که چیزها در دین بیاورند و بخواسته‌ی خود سخن گویند که در دین رأی درست نیست و دین یعنی امر و نهی خداوند. آنگاه فرمود: اگر بعد از من کسی خلیفه باشد جز تو کسی سزاوارتر بآن نیست برای خویشی و همسری فاطمه و بخصوص رفتار پدرت با من در اسلام و پیش از آن و رأی من از هر جهت اینکه است که تو و فرزندانت خلیفه‌ی من باشید. اینکه خبر را ثعلبی که پیشوای محدّثین است در تفسیرش آورده است. فخر: اینکه نقل درست‌تر است که اینکه سوره پیش از فتح مکّه نازل شده است. ماوردی گفته است: پس از فتح مکّه نازل شد و پیغمبر پس از نزول آن شصت روز بیشتر زنده نبود که پیوسته مشغول تسبیح و استغفار بود. و مقاتل گفت: پس از اینکه سوره یک سال زنده بود که اینکه آیه نازل شد «الیَوم أَکمَلتُ لَکُم دِینَکُم» و پس از هشتاد روز آیت کلاله نازل شد و پس از پنجاه روز اینکه -قرآن-۳۳۱-۳۶۸ [صفحه ۶۹۰] آیه نازل شد «لَقَد جاءَکُم رَسُولٌ-» الخ» و پس از سی و پنج روز اینکه آیه نازل شد «وَ اتَّقُوا یَوماً تُرجَعُون-» الخ» و پس از اینکه آیه یازده روز و یا هفت روز زنده بود. -قرآن-۱۶-۴۴-قرآن-۱۰۱-۱۳۶ نیشابوری: بای «بِحَمدِ» چند معنی شده است: ۱- معنی باو انضمام یعنی تسبیح کن و حمد خدا کن ۲- واسط و آلت یعنی به وسیله‌ی حمد او را تسبیح کن چون خود معنی تسبیح و تنزیه را در بر دارد ۳- یعنی بزبان کن و در همان دم نیّت خدا در دل داشته باشد چون هر دو در یک آن فراهم نمی‌شود ۴- بمعنی بدل است یعنی بجای حمد تسبیح کن چون نعمت به آن اندازه است که حمد آن ممکن نیست پس بجای حمد تسبیح کن. -قرآن-۱۶-۲۵ حسینی نوشته: بیت: نامه رسید از آن جهان بهر مراجعت برم || عزم رجوع میکنم رخت به عرش می‌برم «وَ استَغفِرهُ» ۳ فخر: در مقصود از اینکه جمله چند احتمال است: -قرآن-۱-۱۷ ۱- استغفار آن حضرت از گناهان صغیره به عقیده‌ی آنها که صغیره را از پیغمبر ممکن می‌دانند ۲- استغفار آن حضرت خود یک گونه تسبیح است. ۳- برای راهنمائی دیگران که پیغمبر با آن مقام نیازمند به استغفار است. ۴- استغفار از ترک افضل و اولی ۵- استغفار برای جبران عبادت است در برابر نعمت حقّ‌چون هیچ عبادتی با نعمت برابری نمی‌کند پس استغفار برای افزودن به طاعت است در برابر نعمت ۶- استغفار برای آنکه سالک بسوی حقّ‌است تلافی کمبود مرتبه‌ی نازل است نسبت به مقام بالا-چون سالک بسوی به مقام بالاتر شد مرتبه‌ی پائین را نقص می‌بیند پس استغفار از آن نقص میکند و به هر درجه که کامل شود مرتبه‌ی پیش از آن ناقص است و کمالات سیر الی اللّه بی‌نهایت است پس برای استغفار نیز اندازه نیست. سخن ما: ۱- ظاهر جمله‌های اینکه سوره از یاری کردن خدا و فتح [صفحه ۶۹۱] مکّه و گروه گروه گرویدن مردم به اسلام می‌فهماند که اینکه پیش آمدها شده است و آنگاه با اینکه سخنان پیغمبر مخاطب شده است چون اینگونه سخن برای کار انجام شده مناسبتر است تا شرط برای آینده بعلاوه که اینها را نشانه‌ی خبر مرگ پیغمبر دانسته‌اند که خود بهترین نشانه‌ی اینکه است که چون کار به اینجا رسیده است وظیفه‌ی تو انجام شده است و هنگام ترک زندگی. ۲-

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جمله‌ی «اسْتَغْفِرْه» شاید مقصود خواهش آمرزش آن اعراب است که سالها آن حضرت را آزردند و اکنون که بر آنها چیره شده است از آنها در گذرد و آمرزش آنها را از خدا بخواهد. چنانکه از لابلای نوشته‌ی امام فخر نیز اینکه احتمال فهمیده می‌شود. و اگر اینکه احتمال درست باشد بهتر نشانه میشود برای نزول سوره پس از فتح مکّه. -قرآن-۱۳-۲۶

سوره تبّت

اشاره

- ۱۱۱ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره المسد [۱۱۱]: آیات ۱ تا ۵]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ تَبَّت یَدا أَبِی لَهَبٍ وَ تَبَ[۱] ما أَغنی عَنهُ مالُهُ وَ ما کَسَبَ[۲] سَیَصلی ناراً ذاتَ لَهَبٍ[۳] وَ امرَأَتُهُ حَمّالَةَ الحَطَبِ[۴] -قرآن-۱-۱۵۶ فِی جِیدِها حَبلٌ مِن مَسَدٍ[۵] -قرآن-۱-۳۵ معنی لغات: «تَبَ» به معنی بریدن، زیان دیدن، هلاک شدن. -قرآن-۱۳-۲۱ «حطب» هیزم. «مسد» جای بستن و به گفته‌ی مفسّرین ریسمانی از لیف خرما ترجمه: بنام خدای بخشنده به آفریدگان و مهربان به فرمانبران ۱ زیان دیده باد دو دست ابو لهب و البتّه زیان برد ۲ که نه سرمایه‌اش بی‌نیازش کند و نه آنچه بدان کوشیده ۳ و بزودی به آتشی فروزانش بدارند ۴ و همسر او هیزم کش دوزخ ۵ بگردنش بندی یافته بود. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره را مسدّ، تبّت، ابی لهب می‌نامند و به مکّه نازل شده است و باتّفاق پنج آیه است. جهت نزول: طبری: ۱- إبن زید گفت: ابو لهب از پیغمبر پرسید: [صفحه ۶۹۲] اگر بتو بگروم به من چه می‌دهند! فرمود: آنچه به مسلمانان می‌دهند. پرسید برای من برتری بر دیگران نخواهد بود! فرمود: مگرچه برتری می‌خواهی! او گفت: «تبّا لهذا من دین تبّا ان اکون و هؤلاء سواء» اینکه سوره در برابر آن جواب او نازل شد ۲- إبن عبّاس گفت: چون اینکه آیه نازل شد «وَ أَنذِر عَشِیرَتَکَ»- الخ» پیغمبر بکوه صفا بالا رفت و فریاد کرد: ای وای از بامداد، قبیله قریش گرد آمدند و گفتند: چه بر سرت آمده است! فرمود: اگر شما را خبردار کنم که دشمنی اوّل صبح یا سر شب بر سرتان می‌تازد از من می‌پذیرید! گفتند: بلی فرمود: «فانّی نَذِیرٌ لَکُم بَینَ یَدَی عَذابٍ شَدِیدٍ» ابو لهب گفت «تبّا لک ا لهذا دعوتنا و جمعتنا» اینکه آیه نازل شد. -قرآن-۳۲۸-۳۵۲-قرآن-۶۲۳-۶۶۸ سیوطی: گفته‌اند: همسر ابو لهب خار بر سر راه پیغمبر میریخت اینکه سوره نازل شد. سخن مفسّرین: «تَبَّت یَدا- الخ» ۱ مجمع: بعضی گفته‌اند: یعنی دستش از هر خیری خالی باد. -قرآن-۱۵-۲۸ «أَبِی لَهَبٍ» ۱ مجمع: با سکون «هاء» در اوّل نیز قرائت شده است و در دوّم برای رعایت فاصله‌های آیات جز با فتح نخوانده‌اند. عبده: تصریح بنام ابو لهب با اینکه دشمنان زیادی پیغمبر داشت و نام آنها به آشکار در قرآن نیامده است و به کنایه از آنها یاد شده است برای پافشاری او و همسرش در جلوگیری از پیغمبر است و اینکه پرده برداری برای اینکه فرد نمودار و یکّه تاز میدان سرسختی و دشمنی با اسلام معرّفی و نمایانده شود. -قرآن-۱-۱۷ «وَ تَبَ» ۱ طبری: جمله‌ی اوّل به معنی نفرین است و اینکه جمله خبر است و در قرائت عبد اللّه مسعود «قد تب» باضافه‌ی «قد» بوده است. -قرآن-۱-۱۲ مجمع: از قرائت ابیّ بن کعب نیز کلمه‌ی «قد» نقل شده است، و بعضی گفته‌اند هر دو جمله خبر است و معنی چنین است: دستهای او خیری فراهم نکرد و خودش نیز زیان برد و بهر روی او نابود و زیان دیده است. و ابو لهب [صفحه ۶۹۳] دشمن سرسخت آن حضرت بود. طارق محاربیّ گفت: من در بازار ذی المجاز بودم دیدم جوانی می‌گفت: ای مردم بگوئید: لا اله الّا اللّه تا رستگار شوید و مردی از پشت سر او سنگش می‌زد که پاها و پی‌های پشت پای او را خونین کرده بود و فریاد می‌کرد: ای مردم اینکه دروغگو است سخنش را نپذیرید من پرسیدم: اینکه مرد کی است! گفتند: محمّد است که خود را پیغمبر میداند و آن دیگری عموی او ابو لهب است که او را دروغگو

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

می‌پندارد. «ما أَغنی عَنهُ- الخ» ۲ طبری: یعنی از سرمایه‌اش چه سودی برد و چگونه آن برای او جلوگیر خشم خدا شد! و هم آنچه کسب کرد که فرزندان او باشند چه بهره‌ای باو رساندند! ابو الطّفیل گفت: فرزندان ابو لهب نزد إبن عبّاس آمدند و در درون خانه بلند شدند و با یکدگر بدشمنی و جدال پرداختند إبن عبّاس که نابینا شده بود از جای بر خاست و جلوگیرشان شد و یکی از آنها به سختی جلو او را گرفت که او بر زمین افتاد و خشمگین شد و گفت: از خانه‌ی من بروید که کسب خبیث هستید، یعنی فرزندانی پلید. و مردی از بنی مخزوم نقل کرده است: روزی إبن عبّاس دید فرزندان ابو لهب با یکدگر می‌جنگند او میانجی آنها شد، و گفت: اینها از همان «ما کَسَب» ابو لهب هستند. و مجاهد گفته است: مقصود فرزندان او هستند که آنها از کسب او هستند. -قرآن- ۱-۱۸-قرآن-۷۲۰-۷۳۲ ابو الفتوح: اعمش «و ما اکتسب» به وزن افتعل خوانده است. مجمع: کلمه‌ی «ما» در اوّل آیه به معنی نفی است یعنی او را بی‌نیاز نکرد، و بعضی گفته‌اند: استفهام است یعنی چه چیز او را بی‌نیاز کرد و مقصود از «ما کَسَب» فرزند است چون پس از آنکه پیغمبر او را از آتش جهنّم ترساند او گفت: اگر سخن تو راست باشد من جان خود را به وسیله‌ی مال و فرزندم می‌خرم. اینکه آیه به جواب آن سخن او است. -قرآن-۱۵-۱۹-قرآن-۱۷۳-۱۸۵ «وَ امرَأَتُهُ حَمّالَةَ الحَطَبِ» ۳ کشف نوشته: قال السّدیّ: کانت تمشی -قرآن-۱-۳۷ [صفحه ۶۹۴] بالنّمیمة فتلقی العداوة بین النّاس. من قول العرب فلان یحتطب علی النّاس. اینکه چنان است که پارسیان گویند: تو هیزم برمنه. یعنی بر میانمال. و عن الشّافعیّ من اطراک فی وجهک بما لیس فیک فقد شتمک و من نقل الیک نقل عنک و من نمّ عندک نمّ بک و من اذا ارضیته قال فیک ما لیس فیک فذلک اذا اسخطته قال فیک ما لیس فیک. قال النّبیّ «لا یدخل الجنّة نمّام». و قرأ عاصم «حَمّالَةَ» بالنصب علی النّم. و قرأ آخرون بالرّفع ۱- یعنی سیصلی نارا هو و امرأته حمّالة الحطب ۲- حمّالة الحطب فی النّار أیضا. پیر طریقت گفت: -قرآن-۳۴۵-۳۵۶ آه از حکمی که پیش از من رفته. فغان از گفتاری که خود رأیی گفته ندانم که شاد زیم یا آشفته! ترسان از آنم که آن قادر در ازل چه گفته! سگ اصحاب الکهف رنگ کفر داشت و لباس بلعم باعور طراز دین داشت لیکن شقاوت و سعادت ازلی از هر دو جانب در کمین بود لا جرم چون دولت روی نمود پوست آن سگ از روی صورت در بلعام پوشانیدند. گفتند «فَمَثَلُهُ کَمَثَلِ الکَلبِ» و مرقّع بلعام در آن سگ و شیدند [نسخه دیگر: پوشیدند] گفتند «ثَلاثَةٌ رابِعُهُم کَلبُهُم». -قرآن-۳۹۷-۴۲۹-قرآن-۴۹۵-۵۲۷ ابو الفتوح: جمله‌ی جلو «سَیَصلی» با ضمّ یاء بصورت مجهول خوانده‌اند و با فتح صاد و تشدید لام از وزن تفعیل نیز خوانده‌اند. و در مقصود از «حَمّالَةَ الحَطَبِ» چند جهت است: ۱- از فرومایگی خود هیزم به پشت میآورد ۲- کنایه است از سخن‌چینی ۳- خار می‌آورد و بر سر راه پیغمبر می‌ریخت ۴- بار سنگین گناه را بر خود هموار می‌کرد، چنانکه عرب می‌گوید: «فلان یحطب علی ظهره» یعنی بدکار و گناهکار است. -قرآن-۲۵-۳۵-قرآن-۱۵۵-۱۷۶ فخر: «مریئته» بصورت تصغیر نیز خوانده‌اند. و یک جهت برای «حَمّالَةَ الحَطَبِ» اینکه است که او پیغمبر را سرزنش بناداری می‌کرد باین آیه سرزنش که او خود فقیر بود که هیزم به پشت می‌کشید. -قرآن-۶۲-۸۳ «حَبلٌ مِن مَسَدٍ» ۵ طبری ۱- یعنی بگردن او ریسمانی است که در مکّه از درخت می‌سازند و ریسمان هیزم او همان بود ۲- درختی است که در یمن -قرآن-۱-۲۱ [صفحه ۶۹۵] می‌روید و ریسمانی از آن می‌تابند ۳- یعنی ریسمانی از آتش در گردن او است ۴- یعنی ریسمانی از آهن. و بهتر اینکه است که بگوئیم: یعنی ریسمانی که از چیزهای جوربجور درست شده است. حسینی نوشته: رسن از لیف خرما که هیزم بدان بسته بود ام جمیل در همسایگی رسول خدا خانه داشت و روزها پشته‌های خار و دسته‌های خسک جمع کردی و به شب آوردی و بر سر راه پیغمبر بریختی تا خاری در دامنش آویزد یا در پایش خلد آن حضرت به نماز برون آمدی و آنها را از سر راه برگرفتی و به طریق ملایمت گفتی: چه نوع همسایگی است که با من می‌کنید. بیت: می‌ریختند در ره تو خار و با همه || چون گل شکفته بود رخ دلستان تو طنطاوی: مسدّ یعنی ریسمانی سخت تابیده از لیف یا پوست یا غیر آن و مسدّ بمعنی تابیده شده است. و مقصود تحقیر و خواری آن زن است که به صورت زنهای هیزم‌کش عرب نمایانده شود با آنکه خود و شوهرش از اشراف بودند اینکه سوره می‌فهماند اعلان در روزنامه‌ها و مجلّه‌ها و بد گفتن در انجمن‌ها جایز است برای اهانت به آنکه موجب خاری مسلمانان است و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

جلوگیر آنها که امر به معروف می‌کنند و نهی از منکر و دعوت بخیر و با دو دستاویز باید با اینگونه مردم رو برو شد: قلم و زبان. ولی امروز اینکه دستاویز ابزار همگانی شده است برای ستم و تجاوز. سخن ما: همان ترجمه است و نقل از دیگران.

سوره اخلاص

اشاره

- ۱۱۲ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره الإخص [۱۱۲]: آیات ۱ تا ۴]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ قُل هُوَ اللّهُ أَحَدٌ [۱] اللّهُ الصَّمَدُ [۲] لَم یَلِد وَ لَم یُولَد [۳] وَ لَم یَکُن لَهُ کُفُواً أَحَدٌ [۴] -قرآن-۱-۱۲۰ معنی لغات: «الصَّمَدُ» بزرگ شخصی که مرجع است و جز او کسی نتواند کار مردم را انجام دهد. چیزی تو پر که میان آن تهی نباشد. آن که پیوسته -قرآن-۱۳-۲۴ [صفحه ۶۹۶] است، آن که بلند مرتبه است، از اسماء الحسنی است. جهت نزول: طبری: ۱- مشرکین از پیغمبر پرسیدند: خدای تو از چه تبار است! اینکه سوره به جواب آنها نازل شد ۲- یهود گفتند: جهان را خدا آفریده پس خدا را که آفریده است! اینکه سوره به جواب آنها آمد. ترجمه: ای محمّد بگو: ۱ او [که من می‌پرستم] خدای یکتا است ۲ خدائی که بزرگی و برتری باو رسد و سر انجام آن باو بود [و او است پایان آن] ۳ نه او را زاده‌اند و نه او بزاید ۴ و نه هیچ همتا بود او را. سخن مفسّرین: مجمع: اینکه سوره توحید، اخلاص، الصّمد، قل هو اللّه، و نسبهٔ الرّب نامیده شده است. و اختلاف است که به مدینه نازل شده است یا به مکّه. و شماره‌ی آیات آن چهار است و قاریهای مکّه و شام پنج آیه دانسته‌اند که لم یلد را آخر آیه دانسته‌اند. فخر: بیست اسم برای اینکه سوره یاد کرده است. «قُل هُوَ اللّهُ أَحَدٌ» ۱ طبری: بگو: پروردگاری که از من می‌پرسند خدائی است که بندگی همه چیز برای او است و عبادت شایسته نیست جز برای او. و جهت رفع احد کلمه‌ی اللّه است که مبتدا است و اینکه خبر آن. و نیز گفته‌اند خبر است برای هو که از جمله فهمیده می‌شود و اینکه چنان است که پرسند: کی است آنکه می‌پرستی! گوید او خدا است. پرسند او چگونه بود! -قرآن-۱-۲۷ گوید: «هو احد». مجمع: احد یعنی یکی که مانند ندارد و نه شریک و در هر کار و وجود و صفت و قدم یکی است که انبازش نباشد. و فرق احد با واحد اینکه است که واحد جزء اعداد است و نصف و اثنین دارد ولی احد قابل تقسیم و افزایش نیست و از امام باقر [ع] است: کلمه‌ی «هُوَ» اسمی است که به کنایه اشاره به غایت است چون «ها» برای تنبیه است و واو اشاره به غایت از حواسّ انسانی همانگونه که «هذا» برای تنبیه و اشاره به حاضر در حواسّ آدمی است و چون کافران میگفتند -قرآن-۲۷۸-۲۸۴ [صفحه ۶۹۷] «هذه آلهتنا» و اشاره به حاضر محسوس می‌کردند، دستور رسید که آن حضرت در برابرشان اشاره به غایت از حواسّ آدمی کند. و عموم قاریها «أَحَدٌ» با تنوین خوانده‌اند و ابو عمرو بی‌تنوین می‌خواند و وقف می‌کرد و به اللّه آغاز می‌کرد و گاهی احد اللّه می‌خواند که دال را به لام وصل می‌کرد. -قرآن-۱۵۰-۱۵۸ ابو الفتوح: در قرائت عبد اللّه مسعود است «قل هو اللّه الواحد» و در معنی تفاوت ندارد. و احد، در اصل وحد بوده است مشتقّ از واحدهٔ، و عرب و او را بدل به همزه می‌کند. و بعضی گفتند: احد بلیغ‌تر از واحد است. و بعضی گفتند: واحد اسم است و احد صفت و بعضی دیگر گفتند: واحد در اثبات گفته می‌شود، و احد در نفی مثل ما جاءنی احد و جاءنی واحد من القوم. کشف: گفته‌اند: احد یعنی اوّل چون او اوّل همه و جلو از همه است، و بعضی گفته‌اند: یعنی یگانه در پدید کردن نبوده و نمودار کردن پوشیده، و او نوشته: بر چهره‌ی خوب تو فشاندیم ثنا || جان و دل و دیده هر سه کردیم فدا در هر چه کنی ز دل بدادیم رضا || حکمی که کنی دگر بجان است روا ای دور ز چشم با دلم یکجائی || پیدا بدلی ز چشم ناپیدائی فخر: إبن مسعود و ابیّ بن کعب می خوانده‌اند «هُوَ اللّهُ

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

أَحَدٌ» بدون قل و از پیغمبر [ص] نقل شده است که به اینکه گونه قرائت می‌فرمود «الله احد» که قل و هو بزبان نمی‌آورده است. - قرآن-۵۱-۷۲ «اللّهُ الصَّمَدُ» ۲ طبری: در معنی صمد اختلاف است: ۱- تو- خالی نیست و خوردن و نوشیدن ندارد. ۲- آنکه از او چیزی بیرون نمی‌شود. -قرآن-۱-۲۰ ۳- آنکه در سیادت و آقائی به آخرین پایه است. ۴- آنکه همیشه هست و نابودی ندارد. مجمع: امام صادق از امام باقر علیهما السلام نقل فرموده است: مردم بصره به حضرت سیّد الشهداء نوشتند: معنی صمد چی است! در جواب پس از [صفحه ۶۹۸] بسم اللّه مرقوم فرمود در قرآن گفتگو نکنید و ندانسته سخن نگوئید که شنیدم جدّم پیغمبر فرمود: آنکه ندانسته در قرآن سخن بگوید جای نشستن او آکنده ز آتش شود. و خداوند کلمه‌ی صمد را تفسیر کرده است و گفته است «لَم یَلِدْ وَ لَم یُولَدْ- الخ». -قرآن-۲۳۵-۲۶۱ کشف: جعفر گفت: صمد آن کس است که مخلوق جز نام و صفت او چیزی از او ندانند، و او گفته است: الصّمد پنج حرف است: ۱- الف نشانه‌ی احدیّت است ۲- لام نشانه‌ی الهیّت اوست و اینکه دو حرف در نوشتن نمودارند. و در زبان فشرده پس می‌رساند که احدیّت و الوهیّت پنهان است که بر مردم نمودار نمی‌شود، و چون در کتابت دیده می‌شود. می‌رساند که در دلهای عارفین پدیدار است ۳- صاد نشانه‌ی صدق او است که همه چیز از او صدق است. ۴- میم نشانه‌ی ملک است که مالک حقیقی او است ۵- دال نشانه‌ی دوام و ازلیّت و ابدیّت است. چشمی دارم همه پر از صورت دوست ||با دیده مرا خوش است تا دوست در اوست از دیده و دوست فرق کردن نه نکوست || یا او است بجای دیده یا دیده خود اوست در مجمع: اینکه تفصیل در معنی صمد را از امام صادق [ع] نقل کرده است: مردمی از فلسطین وارد بر پدرم امام باقر [ع] شدند و از معنی صمد پرسیدند آن حضرت اینکه جواب مفصّل را فرمود. و شاید مقصود کشف الأسرار از کلمه جعفر امام صادق علیه السّلام باشد. نیشابوری: از امام صادق [ع] نقل است: صمد یعنی آنکه چیره است و کس بر او چیره نشود. حسینی نوشته: در عین المعانی از امام علیّ بن موسی [ع] نقل کرده‌اند که صمد آن است که عقلها از اطّلاع کیفیّت او ناامید باشند. [صفحه ۶۹۹] بیت: کمالش روی هر اندیشه بر بست || خرد را پشت از اینکه اندیشه بشکست عبده: چون رسالت پیغمبر برای سه اصل است: ۱- یکتا شناسی و توحید کامل ۲- احکام و وظائف ۳- حالات پس از مرگ. و چون اینکه سوره توحید و اوّل وظیفه‌ی پیغمبر را نشان می‌دهد پس نیاز نیست که مردم به آن حضرت بگویند: خدا را توصیف کن و اینکه سوره نازل شود بلکه دستور بآن حضرت است که با اینکه جمله‌ها مردم را به توحید آشنا کن و اوّل کار پیغمبری خود را به اینکه سوره پایه‌گذاری کن و چون معنی صمد آن کس است که نیازمندیها وابسته به او است پس با جلو آوردن کلمه‌ی اللّه می‌رساند که بجز خداوند کس انجام نیازمندی نکند و میانجی، کاری انجام نمی‌دهد ولی بت‌پرستان و بسیاری دینداران بر خلاف اینکه آیه از غیر خدا انجام نیاز خود خواهند اگرچه از گور بزرگان و پیشوایان‌شان باشد. «کُفُواً أَحَدٌ» ۴ مجمع: مشهور با ضمّ فاء و همزه‌ی آخر خوانده‌اند کفوءا و با سکون فاء «کفوأ» و نیز با ضمّ فاء و فتحه واو آخر بجای همزه «کُفُواً» خوانده‌اند و روایت است که در آخر هر آیتی از اینکه سوره پیغمبر وقف می‌کرد. و فضیل بن- یسار گفت: امام باقر [ع] بمن دستور فرمود: پس از تمام کردن اینکه سوره در قرائت سه مرتبه بگویم: «کذلک اللّه ربّی». -قرآن-۱-۱۷-قرآن-۱۵۰-۱۵۹ فخر: با کاف مکسور و سکون فاء قرائت شده است. و از ابو عبیده است: کفو و کفء و کفاء به یک معنی است. سخن ما: اگرچه نقل کردیم اختلاف نزول اینکه سوره را در مکّه یا مدینه ولی ظاهر اینکه سوره می‌رساند که به مکّه نازل شده است چون بهر جا که پیغمبر به مردم می‌فرموده است «قولوا لا اله الّا اللّه تفلحوا» باید آن اللّه که یاد کرده معرّفی کند تا بتوانند بپذیرند که جز او الهی نیست و اینکه مقتضی است که نزول سوره در دوران اوّل بعثت باشد که دعوت با معرّفی باشد و با اینکه احتمال [صفحه ۷۰۰] باید نظم دعوت پیغمبر را چنین تجزیه کنیم: آن اللّه که شما بزبان می‌آورید و در سوگند خود و دگر جا می‌گوئید یکی است صمد است نه زاده نه زاید و نه برابر دارد پس بگوئید: جز او خدائی نیست تا رستگار شوید.

سوره فلق

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

اشاره

- ۱۱۳ بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره الفلق [۱۱۳]: آيات ۱ تا ۵]

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ -قرآن-۱-۳۷ قُل أَعُوذُ بِرَبِّ الفَلَقِ [۱] مِن شَرِّ ما خَلَقَ [۲] وَ مِن شَرِّ غاسِقٍ إِذا وَقَبَ [۳] وَ مِن شَرِّ النَّفّاثاتِ فِي العُقَدِ [۴] -قرآن-۱-۱۴۶ وَ مِن شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ [۵] -قرآن-۱-۳۶ معنى لغات: «الفَلَقِ» بامداد، همه‌ى آفريده‌ها، نمودار شدن حقّ و غيره. «غاسِقٍ» ماه، شب بسيار تاريك، مار سياه. وقب و وقبت آمد و رو- آورد، بدرون سوراخ رفت، خورشيد پنهان شد، تيرگى پراكنده شد و همه جا را گرفت، ماه بكسوف رفت، وقبه بمعنى گودى روى سنگ و سوراخ بزرگ. «نفّاث» ساحر و جادو و مؤنّث نافث. -قرآن-۱۳-۲۴-قرآن-۷۷-۸۶ ترجمه: بنام خداى بخشنده‌ى مهربان اى محمّد، بگو: ۱ پناهنده‌ى پروردگار آفرينشم ۲ از بد آنچه آفريده ۳ و از زيان تاريكى كه فرو رفته و فراگير شده ۴ و هم از بد جادوان كه رشته‌ها گره زنند و بدانها دمند ۵ و از بد بدخواه كه [خوى بدش بجنبد و] بدخواه شود. نزول: سيوطىؒ: بيهقىؒ از ابو صالح از إبن عبّاس نقل كرده است لبيد بن اعصم يهودى پيغمبر را جادو كرد و آن حضرت بيمار شد و خبردارش كردند و عمّار را با ديگرى فرستاد بسر چاهى و از آن رشته‌اى كه يازده گره داشت بيرون آوردند و آيات اينكه سوره و سوره‌ى برب النّاس بر هر يك از آن گره‌ها خواندند و آنها باز شد و پيغمبر بهبود يافت«۲۶». -پاورقى-۳۸۴-۳۸۶ در مجمع با تفصيل بيشتر نوشته است. [صفحه ۷۰۱] سخن مفسّرين: كشف: اينكه سوره پنج آيت است و بعضى گفته‌اند بمكّه نازل شده است و بعضى بمدينه. «بِرَبِّ الفَلَقِ» ۱ طبرى: فلق را چند معنى كرده‌اند: ۱- زندانى است در دوزخ ۲- يكى از نامهاى دوزخ است ۳- نام بامداد است و إبن زيد بدنبال اينكه معنى خواند «فالِقُ الإِصباحِ وَ جَعَلَ اللَّيلَ سَكَناً». - قرآن-۱-۲۱-قرآن-۱۸۹-۲۳۹ مجمع: بعضى گفته‌اند: «فلق» همه‌ى مواليد است كه بواسطه‌ى بيرون شدن از پشت پدرها و شكم مادرها نمودار مى‌شوند، و ابو حمزه ثمالى در تفسير خود، و هم علىّ بن ابراهيم روايت كرده‌اند: فلق چاهى است در جهنّم. ابو الفتوح نوشته: كلبى گفت: وادى است در دوزخ، عبد اللّه عمر گفت: درختى است در دوزخ جماعتى ديگر از مفسّران گفتند: فلق كوهى است كه شكافته مى‌شود از او چشمه‌هاى آب بيرون مى‌آيد. «شَرِّ ما خَلَقَ» ۳ عبده: چون وجود خير است و شرور و بدى‌ها نسبى است از مخلوقى ناپسندى مخلوقى ديگر برسد از اينكه روى پيغمبر و مردم بخدا پناه مى‌برند از وابستگى و نسبتى كه از آن آزارى و شرّى برسد از مخلوقى بآدمى. -قرآن-۱-۱۹ «شَرِّ غاسِقٍ- الخ» ۳ طبرى: يعنى از شر تاريكى كه بر ما هجوم كند. -قرآن-۱-۱۵ و بعضى گفته‌اند: يعنى از شرّ ستاره‌ى ثريّا به هنگام غروب آن، چون عرب معتقد بود به هنگام غروب آن، طاعونها و بيماريها زياد ميشود و چون بر آيد اينكه بيماريها برداشته شود. و بعضى گفته‌اند: مقصود غروب كردن ماه است و پيغمبر دست عايشه را گرفت و فرمود از آسيب غروب ماه بخدا پناه بر كه اينكه است «غاسِقٍ إِذا وَقَبَ». -قرآن-۳۴۰-۳۶۲ ابو الفتوح: شايد: پيغمبر از راه وحى خبردار شد كه در آن سال به واسطه‌ى طلوع فلان كوكب آفات و امراضى پيدا مى‌شود از اينكه روى اينرا گفت. فخر: إبن قتيبه گفت: معنى فرموده‌ى پيغمبر [ص] هنگام كسوف ماه است ولى نظر ديگر اينكه است كه ماه خود تيره است و نور ندارد و اينكه است معنى غاسق [صفحه ۷۰۲] و چون در آخر ماه تيره مى‌شود معنى «إِذا وَقَبَ» همان تيرگى آخر ماه است كه اختر شناسان آن را نحس و نافرخنده مى‌دانند و از اينكه روى جادوها براى بيمار كردن مردم بجادو در آخر ماه دست اندر كار خود مى‌شوند و مناسب با نزول سوره همين است چون جادوها به جادو خواستند پيغمبر را بيمار كنند. -قرآن-۴۱-۵۵ «النَّفّاثاتِ فِي العُقَدِ» ۴ مجمع: يعنى از بد و آزار زنهاى جادو كه بر گره‌هاى رشته‌ها مى‌رسند. و از اينكه روى دستور داده شده است كه از زيان آنان به خدا پناه برند چون آنها مى‌نمايانند كه خدمتگزار اجنّه هستند و آنها اينان را از غيب خبردار مى‌كنند و اينكه آسيب بزرگى است در دين و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

باید از اینکه زیان به خدا پناه برد. ابو مسلم گفت: نفّاثات آن زنان هستند که دل مردانرا از خواستهی آنها میگردانند بسوی آنچه خود میخواهند و چون عزم و رأی را عقد میگویند و آنکه میخواهد گرهی بگشاید در آن میدمد اینکه جمله کنایهای است از برگرداندن رأی. -قرآن-۱-۳۰ ابو الفتوح نوشته: و امّا شرّ ایشان و اثر آن از آنجا باشد که کسی اعتقاد کند که چنان خواهد شدن، از آن اعتقاد ممکن بود که رنجی بدل او رسد. و امّا چیزی بدهد تا کسی بخورد که خدای عادت رانده باشد که نزد خوردن آن، رنجی و بیماری بخورندهی او رسد آنگه نماید و ابهام افکند که اینکه رنج بسحر و فسون من است. فخر: سعید بن مسیّب گفته است: قریش با یکدگر قرار گذاردند پیغمبر را چشم بزنند که برسم خود از غذا خودداری کنند چون اثر چشم در گرسنگی نمودار میشود و آنگاه که گرسنه باشند با او رو برو شوند و چنین کردند و گفتند: ای محمّد چه بازوی سختی داری و پشتی استوار و چهرهای تر و تازه داری. و با اینکه سخن میخواستند که آن حضرت را به چشم کنند به پیغمبر اینکه سوره و سوره بعد نازل شد، ولی اینکه روایات چشم و جادو نسبت به پیغمبر درست نیست چون خداوند هیچ آدمی و پری را بر پیغمبر چیره نکند که بدین و پیغمبری او آزار رسانند. [صفحه ۷۰۳] و در جواز بکار بردن تعویذ برای آسایش از بیماری یا موجود موذی اختلاف است: آنها که جایز دانستهاند نقل کردهاند که پیغمبر اینکه کار را میکرد و چند حدیث نقل کردهاند، هشتمین آنکه عایشه گفت: چون جائی از بدن مبارک پیغمبر درد میگرفت پیغمبر در کف راست خود سورهی قل هو اللّه و معوّذتین میخواند و بجای درد میمالید. و آنها که منکرند گفتهاند: جابر از پیغمبر [ص] نقل کرد که آن حضرت نهی کرد از دستاویز کردن قوای غیر طبیعی برای بهبودی و فرمود خدا را بندگانی است که نه تعویذ و نه عزائم میکنند و نه داغ بلکه بخدا توکّل میکنند «انّ للّه عبادا لا یکتبون و لا یسترقون وَ عَلی رَبِّهِم یَتَوَکَّلُون» و فرمود آنکه اینکه کارها بکند بخدا توکّل نکرده، و در دعا به گردن آویختن نیز اختلاف است و نقل است که پیغمبر [ص] فرمود: آنکه چیزی بیاویزد وابسته به آن میشود، و میگویند: از همانچه آویخته بهبود بگیرد «من علّق شیئا وکل به» و نقل است عبد اللّه مسعود دید کنیزش که فرزند از او داشت تعویذی ببازو بسته است آنرا به سختی کشید و کند. و آنها که آنرا جایز دانستهاند نقل کردهاند از حضرت باقر علیه السّلام پرسیدند از تعویذ به بچه آویختن. آن حضرت اجازه داد. و در دمیدن به بیمار نیز اختلاف است: آنها که روا میدانند از عایشه نقل کردهاند: -قرآن-۶۶۱-۶۹۶ چون پیغمبر ناراحتی داشت معوّذتین میخواند و بر خود میدمید و دست بر بدن میکشید و در بیماری مرگ آن حضرت من به همانگونه که خود معوّذتین می- خواند و به خود میدمید میخواندم و بر آن حضرت میدمیدم. و نقل است که آن حضرت چون به بستر خواب میرفت بر دست خود میدمید و معوّذتین میخواند و دستها بر بدن میمالید. و آنها که روا نمیدانند دمیدن را بر بیمار نقل کردهاند: عکرمه از آنها نهی کرد. و بعضی نقل کردهاند: نزد ضحّاک رفتم و او بیمار بود گفتم اجازه دارم تو را تعویذ کنم! گفت: بلی ولی دمیدن نباشد و من معوّذتین خواندم و تعویذش کردم. و در مقصود از نفّاثات چند احتمال است: ۱- زنها هستند چون اینکه کار از آنها بیشتر است ۲- چون دختران [صفحه ۷۰۴] لبید بن عاصم یهودی پیغمبر را جادو کردند مقصود شرّ اینکه کار آنها است ۳- مقصود نفوس نفاثّات که به مناسبت نفوس، نفّاثات مؤنّث آورده شده است ۴- یعنی جماعات نفاثّات که گروهی فراهم شوند و جادو کنند زیرا چون گروه جادوان برای جادو فراهم شوند نتیجهی کار بیشتر باشد. و معتزله گویند جادو کارگر نیست و برای آن پناه به خدا برده میشود که: ۱- اینکه کار گناه است و از آن گناه باید پناهنده به خدا شد ۲- از آشوب و گرفتاری مردم در باور کردن جادو باید پناه بخدا برد ۳- چون میشود که جادو چیزی بد و آسیب آور به کسی بخوراند تا جادوی او کارگر شود از اینکه روی باید پناهندهی حقّ شد که از آسیب آن برهند. عبده: مقصود از «النَّفّاثاتِ فِی العُقَدِ» مردم سخنچین است که روابط میان دوستان را تیره میکنند، و در آیه که اینکه مردم را با اینگونه کلمات یاد کرده است باین مناسبت است که جادو مردم را به اینگونه فریب میدهد که رشتهای را گره میزند و آن را میگشاید کنایه از اینکه اینکه گره پیوند زناشوئی فلان کسان بود و من گشودم و آنها از یکدگر جدا شدند. مردم سخنچین هم وجدان دوستان را نسبت به هم تیره میکنند و همانند جادو پیوند دوستی را پاره میکند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

مانند شب تیره که آدمی را به راه غلط میبرد اینکه کسان هم دوستان را به راه بد و بد بینی به یکدگر رهبری می‌کنند از اینکه روی اینکه آیه بدنبال «غاسِقٍ إِذا وَقَبَ» آورده شده است. و چون سحر در لغت به معنی برگرداندن چیزی است از اصل و حقیقت آن پس چه مانعی دارد سحر همان دستاویزهائی را بدانیم که بعضی کسان می‌آموزند برای جدا کردن مردم و پدید آوردن بد دلی در میان‌شان چنانکه سیاستمداران پاره‌ای حکومتها می‌آموزند و ورزیده‌ی اینکه کار می‌شوند، و سیاق آیه دور از اینکه معنی نیست و توصیف جادو به جدائی زن و مرد در قرآن ممکن است برای مثال و نمونه باشد و نمایاندن مطلب بزشتترین صورت که اینگونه مردم کارشان به آنجا می‌کشد که می‌توانند میان زن و شوهر جدائی -قرآن-۱۸-۴۷-قرآن-۷۰۷-۷۲۹ [صفحه ۷۰۵] آورند. و اگر در قرآن جادو کار شیطان معرّفی شده است می‌توان آن را کنایه از مردم بد نهاد دانست چون اینگونه کسان منافق در چند جای قرآن شیطان نامیده شده‌اند «إِذا خَلَوا إِلی شَیاطِینِهِم. و شَیاطِینَ الإِنسِ وَ الجِنِّ». -قرآن-۱۸۵-۲۱۷-قرآن-۲۲۱-۲۵۳ «مِن شَرِّ حاسِدٍ- الخ» ۵ مجمع: چون حسود از حسد خود آسیبی به آدمی می‌تواند برساند دستور رسیده که به خدا پناه از او برد. و گفته‌اند چون ممکن است از روان و چشم خود آسیب برساند اینکه آیه برای جلوگیری از آن است. -قرآن-۱-۱۹ فخر: ممکن است مقصود از شرّ حاسد گناه و سماجت او باشد در هنگام حسدش. و چون حسد بدترین بدیها است با اینکه در اوّل از بدی هر آفریده یاد شده در پایان سوره نام حسد یاد شده است برای برتری آن در بدی. سخن ما: چون درستی جهت نزول اینکه سوره معلوم نیست شاید جهت نزول اینکه باشد که در برابر شور دل و نگرانی درونی آدمی آمده باشد که چون او به بامداد از بستر بر خیزد و به اندیشه‌ی ناسازگاریهای زندگی رود سخت دل آزرده شود و هم به شامگاه که روز به پایان رسید و همه آرام گرفتند و او بهر- دری زد راهی باز نشد و ناامید است و اندوهناک و به بستر می‌رود آغاز و انجام کار و ناامیدی خود را به حقّ سپارد و به او پناهنده شود و بخصوص از کلمه‌ی «فلق» که نموداری و سفیدی روز بدل می‌افتد نوید و امید بیشتر برای چنین کس فراهم می‌کند. ۲- جمله‌ی «ما خَلَقَ» شاید اشاره باشد که ناامیدی و نگرانی تا هر چه و از هر آفریده که باشد پناهگاه آدمی آفریدگار است. -قرآن-۱۳-۲۵ ۳- آیت سوّم «مِن شَرِّ غاسِقٍ- الخ» بدنبال «ما خَلَقَ» که معنی عام دارد و تیرگی را نیز می‌فهماند شاید از اینکه روی آورده شده است که تیرگی شب خود بیم‌آور است بخصوص برای آنکه اندیشه‌ای بدل دارد و از گرفتاریهای روز آزرده است و یا ترسو و ناتوان، اینکه آیه راهنمائی می‌کند که در چنین هنگام اینکه گونه نگرانیها به یاد پروردگار و پناهنده‌ی او باشید تا خاطر شما از پریشانی -قرآن-۱۶-۳۵-قرآن-۵۳-۶۵ [صفحه ۷۰۶] و ترس وی بسوی او باشد و آسوده دل باشید. ۴- آیت چهارم بمانند آیت سوّم شاید برای جلوگیری از ترس مردم باشد با اینکه تفاوت که چون با جادو سر و کار داشتند و بیمناک از زیان آن بودند و بسود آن امیدوار آیه برای شناساندن جادو است که بد است و بی‌اثر و منفی است و شرّ پس اگر از آن بدل شما چیزی می‌خلد برب الفلق پناه برید که او تیرگی شب می‌شکافد و روز از آن نمایان می‌کند و جادو که کار مردم تیره بخت و ناتوان است به پیشگاه او بمانند ترس از تیرگی شب نابود است و آسودگی و گشایش جایگیر آن می‌گردد. ۵- چون سخن از جادو به میان آمده است شاید در دورانی که مسلمانان شماره‌شان کم بوده است و ایمان‌شان سست و از اینکه نیرنگها می‌ترسیدند اینکه سوره برای آرامش آنها به مکّه نازل شده است که مناسب با فکر و حال مسلمانان آنجا بوده است.

سوره ناس

اشاره

- ۱۱۴ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

[سوره النّاس [۱۱۴]: آیات ۱ تا ۶]

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

بِسمِ اللّهِ الرَّحمنِ الرَّحِیمِ -قرآن-۱-۳۷ قُل أَعُوذُ بِرَبِّ النّاسِ [۱] مَلِکِ النّاسِ [۲] إِلهِ النّاسِ [۳] مِن شَرِّ الوَسواسِ الخَنّاسِ [۴] -قرآن-۱-۱۱۲ الَّذِی یُوَسوِسُ فِی صُدُورِ النّاسِ [۵] مِنَ الجِنَّةِ وَ النّاسِ [۶] -قرآن-۱-۷۷ معنی لغات: «الوَسواسِ» آنچه بدل آید که زیان آرد یا سود ندهد. -قرآن-۱۳-۲۵ «الخَنّاسِ» شیطان. و از مصدر خنس بفتح اوّل و سکون دوّم و خنوس به ضمّ اوّل و دوّم به معنی از دنبال آمدن و به عقب افتادن، کنار رفتن، خود را جمع و فراهم کردن. -قرآن-۱-۱۳ ترجمه: بنام خدای روزی‌رسان به همگان و مهربان به فرمانبران ۱ ای محمّد بگو: به پروردگار آدمیان. ۲ و پادشاه ۳ و خدای ایشان، پناه می‌برم ۴ ز آسیب وسواس خنّاس [که بد، بدل خلاند و باز ایستد و دگر بار دل [صفحه ۷۰۷] بشوراند] ۵ همان که در سینه‌های مردمان اندیشه‌ی بد آورد ۶ پری بود یا آدمی. سخن مفسّرین: کشف: اینکه سوره شش آیه است و به مدینه آمده است و بعضی گفته‌اند: به مکّه نازل شده است. روح البیان در آخر سوره‌ی فلق: در قرآن عبد اللّه مسعود اینکه دو سوره آخر و سوره‌ی فاتحه الکتاب نوشته نبوده است و در قرآن ابیّ بن کعب سوره القنوت زیادی داشته است و قرآن زید بن ثابت نه آن کمی و نه اینکه زیادی را داشته است از اینکه روی قرآن زید بماند و قرآن آن دو نفر منسوخ شد. و چون پیغمبر [ص] همه ساله به ماه رمضان قرآن را به جبرئیل عرضه می‌فرمود و سال آخر دو مرتبه عرضه فرمود و آخرین عرضه قرآن زید بود، نه قرآن إبن مسعود و ابیّ بن کعب و آن حضرت به قرائت زید قرآن می‌خواند و در نماز نیز به آن قرائت بوده است و عبد اللّه مسعود اینکه دو سوره را از قرآن نمی‌دانسته است و می گفت: از کلام خدا است که پیغمبر آنها را دستاویز آسایش از بدیها کرده بود. و بر عبد اللّه مسعود پوشیده بود که اینکه دو سوره از قرآن هست یا نه از اینکه روی در قرآن خود نمی‌نوشت و سوره‌های قرآن را یک صد و دوازده می‌دانست و مجاهد یک صد و سیزده سوره می‌دانست چون انفال و توبه را یک سوره می‌دانست. و قرآن زید بن ثابت و عثمان و اتّفاق اصحاب بر یک صد و چهارده سوره است. «مَلِکِ النّاسِ» ۲ مجمع: چون مالک و دارنده ممکن است عقل و تدبیر داشته باشد یا نداشته باشد ولی ملک و پادشاه باید عقل و تدبیر داشته باشد از اینکه روی ملک گفته شده است. و کلمه‌ی النّاس برای اینکه مکرّر شده است: ۱- اوّل در برابر جنّ است یعنی از شرّ جنّ به خدای انس پناه میبرم ۲- به معنی کودکان است که بمانند موجودات بی‌اراده هستند و ملک خدا هستند ۳- دیگر مردمان است که خداوند اله آنها است که او را می‌پرستند و معبود آنها است ۴- مقصود علما است که وسوسه‌ی شیطان در دل آنها -قرآن-۱-۱۹ [صفحه ۷۰۸] است چون نادان بنادانی خود گمراه است و شیطان با او کاری ندارد و با عالم کار دارد که گمراهش کند. فخر: اینکه تکرار برای نشان دادن ارزش آدمی است که گویا خداوند خود را به اینگونه شناسانده است که پروردگار و پادشاه و پرستیده‌ی آدمیان است و برای همین است که کتاب خود را بنام آدمیان پایان داده است. آلوسی: چون در آیت پیش گفته شده است: پناه می‌بریم بپادشاه مردم به اینکه دو کلمه روشن شده است که نه چو دیگر پادشاهان است که توان و چیرگی او به مردم به اندازه باشد که او خدای مردم است و مرگ و زندگی و آفرینش آنها از او است و توان او پایان ندارد. تأویلات: کلمه «إِلهِ النّاسِ» میرساند حالت ماندگاری آدمی را پس از مرگ و نابودی. -قرآن-۱۵-۳۲ حسینی نوشته: در اینکه سوره پنج جا لفظ ناس واقع و معنی آن مکرّر نیست. مراد به اوّل اطفال هستند و معنی ربوبیّت دالّ بر آن و بثانی جوانان و لفظ ملک که به قهر و سیاست دلیل باشد مشیر است بر آن و بثالث پیران و اسم اللّه که مبنی است از طاعت و عبادت مناسب بر آن و به رابع صالحان که وسواس مولع است بإغوای ایشان و به خامس مفسدان. «الوَسواسِ الخَنّاسِ» ۴ طبری: مجاهد گفت: یعنی دیو بر دل آدمی است که اگر از خود و خدا غافل شد او وسوسه می کند و چون به یاد حقّ بود خود را جمع می کند و چون غافل شد خود را باز می کند و بر دل چیره می‌شود. -قرآن-۱-۲۴ أبو السعود: وسواس نام شیطان است چون کار او وسوسه است برای مبالغه باین نام نامیده شده است که گویا خود وسوسه است. تأویلات: چون در اینکه سوره به پیغمبر دستور داده شده است به ذات حقّ و اله پناهنده شود نه به صفات حقّ به معنی حدیث منقول از پیغمبر نمودار می‌شود که فرمود: هر که مرا بخواب بیند خطا نکرده و من را دیده است که شیطان [صفحه ۷۰۹] نتواند بصورت من در آید چون آن حضرت پناهنده بحقّ است و از شیطان دور و او آن حضرت را نمی‌بیند تا خود را بآن

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

صورت در آورد. «مِنَ الجِنَّةِ وَ النّاسِ» ۵ طبری: یعنی آنکه در دل مردم وسوسه می‌کند انس جنّیان باشد یا جنّ آنها. چون در قرآن جنّ را مرد نامیده است در اینکه آیه «أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الإِنسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الجِنِّ» و از بعضی عربها نقل شده است: گروهی از جنّ آمدند و ایستادند و مردم از آنها پرسیدند: -قرآن-۱-۳۰-قرآن-۱۸۵-۲۶۱ شما که هستید! گفتند: ناس من الجنّ. ما مردمانی از جنّ هستیم. مجمع: یعنی شیطان وسوسه می‌کند و انسان. و وسوسه‌ی انسان یا باین است که درون خودش او را وسوسه می‌کند یا انسانی دیگر او را وسوسه میکند. تأویلات: آنکه وسوسه می‌کند دو دسته است: ۱- جنّی که دیده نمی‌شود چون قوّه‌ی واهمه ۲- آدمی دیدنی مانند مردمانی که دیگران را به راه بد می‌برند. تفسیر حسینی: ثنائی گفته است: مقصود بای بسم اللّه سوره‌ی فاتحه است و سین آیت آخر اینکه سوره. تنویر المقباس: یعنی در سینه‌های جنّ بمانند سینه‌های انسان وسوسه می‌کند. تفسیر شریف لاهیجی: بعضی گفته‌اند: وسوسه مخصوص به جنّ است و معنی اینکه است: پناه از آسیب آنکه به سینه‌ی مردمان وسوسه کند که جنّ است و هم پناه از آسیب مردمان. عبده: چون آدمی دو نیروی کشش به بدی دارد یکی جنبش خواسته- های درونی و دیگری مردم بد دل که دیگران را وادار به بد می‌کنند اگر او با خرد بسنجد و دنباله‌ی اندیشه‌ی بد را رها کند و یا سخن بد دل رهبر به بد را با استدلال خردمندانه برگرداند آن هر دو آرام می‌شوند و آدمی را رها میکنند [صفحه ۷۱۰] و باز هنگامی دیگر آن اندیشه‌ی بد به دل می‌آید و هم آن آدم بد دل بسخن خود آغاز می‌کند و آدمی را وادار می‌کند. و همین است معنی وسواس که دل را برمی‌انگیزد و خنّاس است که باز پس می‌رود و دگر بار که آدمی ز خود بی‌خبر باشد باز می‌گردد چه از درون و دل باشد یا آدمی دیگر و از برون باشد پس وسواس خنّاس ممکن است ز جنّ باشد و یا از ناس. فی ظلال: ما نمی‌دانیم وسوسه‌ی جنّ چگونه است ولی آثار آنرا در نفوس آدمیان می‌بینیم و نیز می‌دانیم گیرودار میان آدم و ابلیس از روزگار دیرین است و از خداوند اجازه خواست و اعلان دشمنی با بنی آدم کرد و پیوسته در پی آزار و اغوای او است ولی هرگز خداوند او را رها نکرده است که شیطان چیره بر او شود و زرهی از ایمان باو پوشنده که ز آسیب او آسوده باشد و استعاذه را اسلحه جنگ آدمی با او قرار داده است که اگر از آن غافل شد شیطان بر او چیره میشود و باید خود را سرزنش کند و بس. سخن ما: شاید تکرار کلمه‌ی «النّاسِ» یک گونه تأکید و بلاغت در سخن و استواری در دلها باشد چنانکه در فارسی و عربی نظایر آن زیاد است و در اینکه سوره که روی سخن با آدمیان است گویا چنین دستور می‌دهد: پناه برید به همان خدا که شما را پرورده است و پادشاه شما است معبود شما است از آسیب دیو که وسوسه کند به سینه‌ی شما و هم ز آسیب مردمی از خود شما که وسوسه کند شما را. پس اینکه تکرار نام آدمی برای استوار نمودن چیرگی خداوند است بر او که بداند به همه‌ی وجود وابسته باو است و بدیهای او پدیده دیو است که از همه راه با او سر و کار دارد اگرچه از راه هم جنس خودش که آدمی دیو خوی باشد پس از آسیب اینکه موجود مرموز جدا نشدنی پناهنده‌ی آن حقیقت چیره بر آفرینش شوید. -قرآن-۲۹-۳۹ ۲- کلمه‌ی «جنّة» در لغت به معنی جنّ و المنجد بمعنی جنون نیز نوشته است، و بدرستی نمی‌دانیم آن مردم که روی اینکه سخن با آنها است از [صفحه ۷۱۱] اینکه کلمه چه می‌فهمیدند با اینکه آن دشمن دیرین آدمی و راهنمای بد او شیطان نامیده شده است. پس شاید مقصود از اینکه کلمه همان ابلیس و شیطان است و شاید مقصود دیوانگی و تباهی خرد باشد که دستور رسیده است آدمی از وسوسه و دو دلی بی‌خردی بخدا پناه برد که گرفتار آن نشود و راه راست خود را از دست ندهد. ستایش و سپاس خداوند ز آغاز تا بانجام. در شب جمعه ساعت هشت و نیم بعد از ظهر پنجشنبه پانزدهم مهر ماه هزار و سیصد و چهل و چهار هجری شمسی پس از نه سال و چهار ماه انجام شد. [صفحه ۷۱۲]

پاورقی

[۱] پیش از فتح مکه مسلمانان بسیار ناراحتی کشیده بودند بخصوص گروهی از مهاجرین که خود را از هستی ساقط می‌دیدند و همه اموالشان در مکه در دست مشرکین قرار گرفته بود و نیز در اثر جنگهای متوالی و زخمی شدن و کشته دادن ناراحت بودند و

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

گـاهی اظهـار می‌کردنـد و گله داشـتند، و مشـرکین أیضا سـخت از پیغمبر که از آغاز دعوت نه تنها بتها را مسـخره میکرد و موهوم می‌دانست، بلکه آنها را از پرسـتش آن جدا منع می‌کرد، لذا هر دو دسـته مسـئول اینکه رنجها را پیغمبر می‌دانستند، پس از فتح مکّه هر دو گروه آگاه شدنـد که خود اشـتباه می‌کردنـد و گناهی را که برای پیغمبر قائل بودند نادرست بوده. و مراد از گناه امت که در حـدیث آمـده اینست یعنی گنـاهی که مردم مشـرک از قـدیم در بـاره تو تصوّر می‌کردنـد و گناهی که کوتاه فکران مسـلمان اخیرا می‌پنداشـتند هر دو را خـدا بخشود. و اگر اینکه توجیه را نپـذیریم وجهی برای ارتبـاط فتـح نمودن خـدا مکه را و آمرزیـدن گناهان پیغمبر و یا امّت بوسـیله فتح بنظر نمی‌رسد. [مصحّح] [۲] گوینـد رسولخدا دست خود را برای بیعت چنان گرفته بود که کف دسـت رو بزمین و پشت آن رو بآسـمان بود و اصـحاب کف دست خود را از زیر بکف دست آنحضـرت می‌سائیدند. [مصـحّح] [۳]- لازم بود در ضمن تفسیر آیات مربوط بصلح حدیبیه مضمون صلحنامه ذکر شود زیرا که از فائده خالی نبوده و چون مرحوم مؤلّف چیزی نیـاورده مـا از ذکر خلاـصه آن نـاگزیریم و قضیّه بنـابر نقـل مورخین چنین است که طرفین تصویب نمودنـد که تا ده سال از جنگ خودداری کنند و هر دو گروه در اینکه مدّت از هر جهت در امان باشند باین معنی که هر کس از مسلمین بخواهد بحجّ خانه خدا یا عمره بیایـد آزاد باشـد و از حیث جان و مال در امان، و نیز هر کس از قریش که بخواهـد از راه مدینه بشام یا مصـر سـفر کند او هم جـان و مالش در امان باشـد، و مسـلمین متعرّض کاروان قریش که از کنار مـدینه بشام میرود نشونـد، و هر قبیله‌ای از قبائل عرب که بخواهنـد در پیمان قریش باشـند مخیّرند و اگر بخواهند در پیمان پیغمبر باشـند نیز مختارند، و هر کس از مشـرکین که از مکّه بدون اذن ولیّ خود، خود را بمدینه برساند و پناهندگی بخواهد پیغمبر نپذیرد و او را بمشـرکین باز گرداند ولی اگر مسـلمانی بطرف مکّه رفت و بمشرکین پیوست مشرکین بتوانند او را باز نگردانند، در اینکه قسمت پاره‌ای از مسلمین برآشفتند و اینرا بر خود سخت گران دانسـتند و اینکه مادّه را ننگین پنداشـتند لـذا مخالفت کردند رسولخدا فرمود بگذارید هر کس از ما بسوی آنان رفت برود «الی لعنهٔ اللّه» و از اینکه جمله معلوم میشود که براستی نبوّت بود نه سـلطنت زیرا دنیـاداران در چنین مواردی شـخص فراری را گرفته شـکنجه میکننـد بلکه بمجرّدی که حسّ کنند فردی خیال نافرمانی دارد خونش را مباح میدانند و سیاسـتش را واجب میشـمرند ولی انبیاء که جز خـدا در نظر ندارنـد گوینـد: رفت برود، بسوی جهنّم رفته و خود را هلاـک کرده مـا کـاری با او نـداریم. [مصـحّح] و نیز مطلب دیگر اینکه در ذیل آیه مبارکه «وَ مَثَلُهُم فِی الإنجِیلِ»استاد ما مرحوم شعرانی در پاورقی تفسیر ابو الفتوح فرموده: اینکه مثل در انجیل متی ذکر شده است [مصـحّح] [۴] از کسـر بمعنی شکستن است یعنی گرفتار و درهم شکسته. «مؤلف» [۵] در توضیح آیه ۱۳ «قالَتِ الأَعرابـ آمَنّا الـخ» ابو الفتوح رازی گفته است: آیه دلیل است بر اینکه ایمان دیگر است و اسـلام دیگر، هم در لغت و هم در شـرع، چه ایمان تصدیق به دل است و اسـلام اقرار و استسـلام یعنی تسلیم شدن، و خدای تعالی میان اینکه دو فرق گذاشت باثبات اسلام و نفی ایمان. و اگر هر دو یکی بودی کلام متناقض بودی، و باین هم بسـنده نکرد بلکه فرمود: «وَ لَمّا یَدخُلِ الإیمانُ فِی قُلُوبِکُم»ایمان در دلهای شـما نشده، و آنها که آیه «فَأَخرَجنا مَن کانَ فِیها مِنَ المُؤمِنِینَ فَما وَجَدنا فِیها غَیرَ بَیتٍ مِنَ المُسلِمِین» را معارض اینکه بیان دانند و آنرا در ردّ بودن فرق میان ایمان و اسـلام شاهد آورند درست نیست برای آنکه ما نگفتیم که ایمان ضدّ اسـلام است تا نتوان بینشـان جمع کرد، بلکه فقط گفتیم که ایمان جز از اسـلام است و معنی آن دیگر است و معنی اینکه دیگر، و اینکه از فعل دل!!! آن از عمـل جوارح، و در آن آیت فرمود: مـا مؤمنـان را از آنجـا بیرون آوردیم!!! مسـلمان یـافتیم چه مـانع باشـد که آن یـک خـانه هم مسـلمان باشد هم مؤمن، برای آنکه!!! نیست میان ایمان و اسلام همه مؤمن مسلمان باشد، أما همه مسلمان مؤمن نباشد چرا که منافق را حکم اسـلام کنند و لکن مؤمن نباشد. [مصحّح] [۶] در آیه ۲۱ «إذ یَتَلَقَّی المُتَلَقِّیانِ عَنِ الیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِیـدٌ ما یَلفِظُ مِن قَولٍ إلّا لَـدَیهِ رَقِیبٌ عَتِیـدٌ»بایـد دانست که رقیب عتیـد دو فرشـته نیسـتند بلکه یـک فرشـته است که مراقبی است چالاـک، أما ملتقیّان دو فرشـته‌اند. و اسـتاد ما مرحوم ابو الحسن شعرانی رضوان اللّه علیه در پاورقی ابو الفتوح فرموده: اینکه دو فرشته نظیر قوّه عقلیه نظریّه و عملیّه است که انسان از سائر افراد حیوان بـدان ممتاز است، حیوان نه ادراک کلّی و مجرّد میکند و نه حسن و قبح افعال را تشـخیص

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

میدهد، و انسان بقوّه نظریّه خداوند و پیغمبر و معارف الهی را می‌شناسد و ایمان میآورد، و بقوه عملیّه مسئول اعمال خویش میشود و قلم تکلیف بر او نهاده است. و در جای دیگر فرمود: «اقرَأ کِتابَکَ کَفی بِنَفسِکَ الیَومَ عَلَیکَ حَسِیباً»و در اینجا- دو فرشته را برای ضبط و حساب مأمور فرمود و هر دو صحیح است. [مصحّح] [۷] آیه «فَتَوَلَّ عَنهُم»مربوط بکفّار مکّه است و آیه «بَلِّغ ما أُنزِلَ»مربوط بمؤمنین و قول بنسخ نامربوط است. [مصحح] [۸] اگر بمعنی مطلق کوه باشد دیگر کوه معیّن واقع در مدین چندان لطفی ندارد. [مصحّح] [۹] مقصود عبد اللّه بن مسعود یا عبد اللّه بن عباس است. [۱۰] برای معنی «دخان» به سوره دخان مراجعه شود. «مؤلف» [۱۱] استاد ما مرحوم میرزا ابو الحسن شعرانی در کتاب راه سعادت [صفحه ۱۳۳- ۱۴۰] در موضوع شق القمر و شبهاتی که در آن کرده‌اند بیان بسیار مبسوطی دارد که مطالعه‌اش بسیار سودمند است. [مصحّح] [۱۲] مراد بغلام کودک تازه از شیر باز گرفته و نوپا است و ولدان جمع ولید است نه ولد. «مصحّح» [۱۳] گمان میرود بجای «جَمال»جلال باید باشد. [مؤلف] [۱۴] «مَا استَطَعتُم»بیان «حَقَّ تُقاتِهِ»میباشد نه ناسخ آن، و قائل بنسخ، مذهب اشعری را پسندیده که معتقد بجواز تکلیف کردن خلق بدانچه در طاقت ایشان نیست میباشد، و اما آنکه مذهبش عدل است گوید معنی آیه آنستکه تا حدّ استطاعت خود باید از خدا پروا داشته باشید. [مصحّح] [۱۵] باید دانست که عنایت خداوند در حق فریب خورده خطاکار است نه در باره فریب دهنده عامد و آگاه. و اینکه دو با هم قیاس نشوند. [مصحّح] [۱۶] چون زن مطلّقه شوهر خواهد کرد و ممکن است شوهر اوّل ناراحت شده انکار طلاق نماید لذا دو شاهد برای جلوگیری از اینکه نزاع است و بنابراین باید عادل باشند تا قاضی بتواند بشهادتشان ترتیب اثر دهد، و از ذیل آیه که «وَ أَقِیمُوا الشَّهادَةَ»است پیدا است که باید معیّن و مشخّص باشند و طرفین را بشناسند و در حضور آنها شوهر طلاق دهد یا وکالت بطلاق دهد تا بتوانند روز مقتضی نزد قاضی شهادت دهند و امروزه که در دفتر خانه‌های رسمی طلاق میدهند، و از شوهر امضا میگیرند البته جلوگیری از نزاع میشود ولی دفتر خانه هم بدون شاهد حق انجام چنین عملی را ندارد. [مصحّح] [۱۷] او پدر خالد بن ولید است و از کسانی است که پیغمبر [ص] را استهزاء مینمود و آیه «إِنّا کَفَیناکَ المُستَهزِئِینَ»در باره او و یارانش نازل شده است. [مصحّح] [۱۸] در بیان «بَنانَه»لطائفی ذکر کرده‌اند، به تفسیر سوره قیامت حجة الاسلام آقای سید محمّد ضیاء آبادی مراجعه شود. [مصحّح] [۱۹] جمع «حبر» بمعنی خوشی، شادی، رئیس مذهب است. [مؤلف] [۲۰] چون کافر پشت بآخرت و رو بدنیا دارد و از مسیر حق منحرف است «وراء» گفته شده. [مصحّح] [۲۱] تشبیه به شتران سرخ موئی است که در بیابان زیر تابش آفتاب در حرکتند و بیننده از دور آنها را چون شعله‌های آتش پرشراره می‌بیند. [مصحّح] [۲۲] اگر صحیح باشد تمسّک بظهور ضمیر خطاب، باید تمسّک بظهور ضمیر غایب هم در «عَبَس»و «تَوَلّی»نیز صحیح باشد. بلکه ظاهر آن است که مورد از مواردی است که مثل مشهور «ایّاک أعنی و اسمعی یا جاره» صادق است، مثل اینکه مخاطب شخصی است که خداوند نخواسته صریحا او رای ملامت کند تا مورد حمله و سرزنش دیگران واقع گردد. [مصحّح] [۲۳] قول به اینکه که سوره در مکّه نازل شده با آیات سوره سازگار نیست چون تمام مواردش از رفع ذکر، و وضع وزر و سنگینی بار نبوّت، و راحتی قلب و آرامش دل رسولخدا. و تبدیل عسر به یسر همه و همه در مدینه پس از هجرت بوده، و بعدا شرح خواهیم داد. [مصحّح] [۲۴] اینکه توجیهات بر اساس اینکه است که ما بدون تردید سوره را مکّی بدانیم یعنی نازل شده قبل از هجرت، ولی اینکه جز قول غالب مفسّرین دلیل دیگری ندارد و قبلا گفتیم با ظاهر آیات أوّل سوره سازگار نیست و یا قول معصومی که حجت باشد در دست نداریم و آنچه خداوند برسولش گوشزد میکند همه در مدینه و پس از هجرت صورت گرفته لذا معنی ندارد که قبل از انجام کاری خداوند بطریق امتنان آن را به پیغمبر خاطر نشان سازد، بلکه صواب آن است که سوره در اواخر عمر پیغمبر نازل شده و قطعا کارهای مذکور انجام گشته بوده. و از سیاق بر میآید که رسولخدا بأمری دشوار مأمور شده بود که بیم آن داشت امّت یا لا اقل سران آنها نپذیرند و میدان فعّالیّت و توطئه برای منافقین باز شود، و اساس اسلام را متزلزل سازند لذا نگران بود که آیا چه خواهد شد اگر اینکه امر را تبلیغ نکنم، که فرمان خدا را نبرده‌ام و اگر بخواهم انجام دهم مخالفین چه عکس العملی نشان خواهند داد. خداوند دل او را بذکر امور گذشته تقویت میکند و می‌فرماید

downloaded from: lib.ommolketab.ir

downloaded from: lib.ommolketab.ir

همچنانکه در آغاز امر، کار بسیار دشوار بود و آرام آرام مبدل بآسانی و یسر شد اکنون نیز همانطور است مترس و «بَلِّغ ما أُنزِلَ إِلَیکَ مِن رَبِّکَ... وَ اللّهُ یَعصِمُکَ مِنَ النّاسِ»،و کلمه «فَانصَب»همانطور که در متن بیان شده بمعنی خود را برنج انداز است، نه بآن معنی متبادر بذهن که موجب شده ایراد کنند که باید بکسر صاد باشد نه بفتح، و بنظر میرسد تحریفی در لفظ رخ داده، مثلا امام علیه السلام فرموده باشد «نزلت فی علی» و راوی بگمان خود نقل بمعنی کرده و گفته «فانصب علیّا». باری آنچه ذکر شد استفاده از محضر درس مرحوم استادم أعلی اللّه مقامه الشریف سیّد کاظم موسوی گلپایگانی است که با توضیحات بیشتری در هنگام تفسیر اینکه سوره بیان فرمودند. [مصحّح] [۲۵] از مصدر «نهنهه» بمعنی جلوگیری بهر وسیله، «معزّ» از مصدر عزّ بفتح أول و شدّ ثانی بمعنی تقویت کردن و مقصود اینکه است که هیچ نیروئی جلوگیر آن نیست. [مؤلف] [۲۶] صحّت اینکه قصّه بسیار بعید است و بنظر میرسد از ساخته‌های قصّ سازان باشد [مصحّح]

downloaded from: lib.ommolketab.ir